شنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى

قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى

2

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتى تۈزىدى

شنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز — I
كىرىش سۆز — II
كىرىش سۆز — III
كىرىش سۆز — IV
كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە
ئومۇمىي بايان 3
چوڭ ئىشلار 15

بىرىنچى قىسىم

تەشكىلىي تۈزۈلۈشى، رايونلارغا ئايرىلىشى

I باب تەشكىلىي تۈزۈلۈشى 206
§ 1 . غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن سۇلالىسىدىن مىڭ سۇلالىسىغىچە بولغان تەشكىلىي تۈزۈلۈشى 206
§ 2 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تەشكىلىي تۈزۈلۈشى 211
§ 3 . مىنگو دەۋرىدىكى تەشكىلىي تۈزۈلۈشى 214
§ 4 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى تەشكىلىي تۈزۈلۈشى 215
II باب مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى 217
§ 1 . چىڭ سۇلالىسىدىن مىنگو دەۋرىگىچە رايونلارغا ئايرىلىشى ... 217
§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى رايونلارغا ئايرىلىشى 218

III باب ناھىيە، شەھەرلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى 219
§ 1 . قەشقەر شەھىرى 219
§ 2 . قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى 223
§ 3 . قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى 227
§ 4 . يېڭىسار ناھىيىسى 232
§ 5 . يوپۇغا ناھىيىسى 236
§ 6 . پەيزاۋات ناھىيىسى 240
§ 7 . يەكەن ناھىيىسى 244
§ 8 . پوسكام ناھىيىسى 248
§ 9 . قاغىلىق ناھىيىسى 252
§ 10 . مەكىت ناھىيىسى 257
§ 11 . مارالبېشى ناھىيىسى 260
§ 12 . تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى 264

ئىككىنچى قىسىم

تەبىئىي مۇھىتى

I باب گېئولوگىيە، يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى 271
§ 1 . گېئولوگىيە 271
§ 2 . يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى 274
II باب كىلىماتى 275
§ 1 . كىلىمات ئالاھىدىلىكى 275
§ 2 . كۈن نۇرى 277
§ 3 . ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 277
§ 4 . ھۆل - يېغىن ۋە سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى 279
§ 5 . بوران، چاڭ - توزان 280
§ 6 . ئۇششۇك 280
§ 7 . فېنولوگىيە 282
III باب گىدرولوگىيە 285
§ 1 . يەر ئۈستى سۇيى 285
§ 2 . يەر ئاستى سۇيى 288

Ⅳ باب تۇپراق، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر 289
§ 1 . تۇپراق تىپى ۋە تارقىلىشى 289
§ 2 . تۇپراقنىڭ ئوزۇقلۇق ئەھۋالى 292
§ 3 . يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر 293
Ⅴ باب قېزىلما بايلىق، ياۋايى ھايۋانات، ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ... 297
§ 1 . قېزىلما بايلىق 297
§ 2 . ياۋايى ھايۋانات ۋە ياۋا ئۆسۈملۈكلەر 304
Ⅵ باب تەبىئىي ئاپەت 305
§ 1 . كەلكۈن 305
§ 2 . قۇرغاقچىلىق 309
§ 3 . بوران 310
§ 4 . قار ئاپىتى، ئۇششۇك 312
§ 5 . مۆلدۈر 313
§ 6 . يەر تەۋرەش 314

ئۈچىنچى قىسىم

نوپۇس

Ⅰ باب نوپۇس سانى ۋە جايلىشىشى 322
§ 1 . نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى 322
§ 2 . نوپۇسنىڭ زىچلىقى ۋە جايلىشىشى 324
Ⅱ باب نوپۇس قۇرۇلمىسى 326
§ 1 . جىنس قۇرۇلمىسى 326
§ 2 . مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى 327
§ 3 . مىللەت قۇرۇلمىسى 331
§ 4 . كەسىپ قۇرۇلمىسى 334
§ 5 . شەھەر - يېزا قۇرۇلمىسى 337
Ⅲ باب نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى 339
§ 1 . مەملىكەت بويىچە نوپۇسنى 1 - قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى 339

§ 2 . مەملىكەت بويىچە نوپۇسنى 2 - قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى 340
§ 3 . مەملىكەت بويىچە نوپۇسنى 3 - قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى 340
§ 4 . مەملىكەت بويىچە نوپۇسنى 4 - قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى 341
IV باب پىلانلىق تۇغۇت 342
§ 1 . سىياسەت تەرىبىسى 342
§ 2 . ھامىلدارلىقتىن ساقلىنىش، تۇغۇت چەكلەش تەدبىرلىرى 345
§ 3 . ئاپپاراتلار، قوشۇن 347
قوشۇمچە: شىنجاڭ پىلانلىق تۇغۇت جەمئىيىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى 349

تۆتىنچى قىسىم

مىللەت، دىن

I باب ئاپپاراتلار 353
§ 1 . ۋىلايەتلىك مىللەت - دىن ئىشلىرى كومىتېتى 353
§ 2 . شەھەرلىك، ناھىيىلىك مىللەت - دىن ئىشلىرى ئىدارىلىرى 354
II باب مىللەتلەر 355
§ 1 . مىللەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشى 355
§ 2 . مىللەتلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 360
§ 3 . مىللەتلەر خىزمىتى 407
§ 4 . مىللەتلەر مۇناسىۋىتى 412
III باب دىن 421
§ 1 . بۇددا دىنى 421
§ 2 . ئىسلام دىنى 425
§ 3 . خرىستىئان دىنى 430
§ 4 . دىن باشقۇرۇش ئەھۋالى 431

بەشىنچى قىسىم

تېرىقچىلىق

I باب ئاپپارات، قوشۇن 440
§ 1 . ئاپپارات 440
§ 2 . قوشۇن 442
II باب ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى ۋە ئىقتىسادىي تۈزۈلمىدىكى ئۆزگىرىش 442
§ 1 . ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى 443
§ 2 . ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى 450
III باب تۇپراق، ئېتىز 455
§ 1 . تۇپراقتىن پايدىلىنىشتىكى رايونلارغا ئايرىلىشى 456
§ 2 . تېرىلغۇ يەرلەرنى ياخشىلاش 470
§ 3 . ئېتىز - ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى 473
IV باب زىرائەت تۈرلىرى، مەھسۇلات مىقدارى 476
§ 1 . ئاشلىق زىرائەتلىرى 476
§ 2 . ئىقتىسادىي زىرائەتلەر 482
§ 3 . زىرائەت قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش 485
V باب ئۆسۈملۈك ئاسراش 488
§ 1 . زىرائەتلەردىكى كېسەللىك ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەش 489
§ 2 . زىرائەتلەردىكى ھاشارات ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەش 494
§ 3 . ئوت - چۆپ زىيانداشلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەش ... 498
§ 4 . دېھقانچىلىقتا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كارانتىن قىلىنىشى 498
§ 5 . كېسەللىك - ھاشارات ئاپىتىنى ئالدىن مۆلچەرلەش ۋە ئۇنىڭ ئالدىن مەلۇمات بېرىش 500
VI باب دېھقانچىلىق تېخنىكىسى 501
§ 1 . تېرىقچىلىق تۈزۈمى 501
§ 2 . ئىلمىي ئۇسۇلدا ئوغۇتلاش 503

§ 3 . دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش 505
§ 4 . ئۇرۇق سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇش 509
VII باب رايونلارغا ئايرىش، ئىگىلىك باشقۇرۇش 518
§ 1 . يېزا ئىگىلىكىنىڭ رايونلارغا ئايرىلىشى 518
§ 2 . ئىشلەپچىقىرىش پىلانى 521
§ 3 . ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇلى 522
§ 4 . مالىيە باشقۇرۇش 526
§ 5 . ھېسابات، تەقسىمات 530

ئالتىنچى قىسىم

باغۋەنچىلىك، قوشۇمچە كەسىپ

I باب ئاپپارات، قوشۇن 538
§ 1 . ئاپپارات 538
§ 2 . قوشۇن 538
II باب قوغۇن - تاۋۇز ۋە مېۋە - چېۋە 539
§ 1 . سورت بايلىقى 540
§ 2 . مېۋە - چېۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى 546
§ 3 . قوغۇن - تاۋۇز ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى 557
§ 4 . مېۋە - چېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش 560
§ 5 . پەيزاۋات قوغۇنى 561
III باب كۆكتات 564
§ 1 . كۆكتات سورتى 565
§ 2 . كۆكتات ئىشلەپچىقىرىشى 573
IV باب گۈل - گىياھ ئۆستۈرۈش، ھەسەل ھەرىسى، پىلە بېقىش 579
§ 1 . گۈل - گىياھ ئۆستۈرۈش 579
§ 2 . ھەسەل ھەرىسى بېقىش 583
§ 3 . پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك 585

يەتتىنچى قىسىم

چارۋىچىلىق

I **باب ئاپپارات، قوشۇن** 596
§ 1 . ئاپپارات 596
§ 2 . قوشۇن 604
II **باب چارۋا - مال بايلىقى** 604
§ 1 . چارۋا - مال، ئۆي قۇشلىرى نەسلى 604
§ 2 . ئوتلاق، يەم - خەشەك 615
قوشۇمچە: ۋىلايەتتىكى ئاساسلىق زەھەرلىك ۆە زىيانلىق ئوتلار 620
III **باب چارۋىچىلىقنىڭ رايونلارغا ئايرىلىشى** 625
§ 1 . مەمۇرىي رايونغا ئايرىلىشى 625
§ 2 . نەسىللەرنىڭ رايونلارغا ئايرىلىشى 627
§ 3 . ئوتلاقلارنىڭ رايونلارغا ئايرىلىشى 628
IV **باب چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى** 630
§ 1 . ئىگىلىك باشقۇرۇش 632
§ 2 . نەسىل ياخشىلاش 634
§ 3 . يەم - خەشەك پىششىقلاپ ئىشلەش، ساقلاش 640
§ 4 . ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ۆە قۇرۇلمىسى 641
§ 5 . مەھسۇلات، ئۇنۇم 646
V **باب ئوتلاق قۇرۇلۇشى** 649
§ 1 . ئوتلاق تەكشۈرۈش 649
§ 2 . ئوتلاق باشقۇرۇش ۆە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش 650
§ 3 . چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى 651
§ 4 . ئوتلاقلارنى قوغداش 655
VI **باب يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۆە يوقىتىش** 657
§ 1 . چارۋا ۆە قۇشلاردا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر 657
§ 2 . كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش 671

سەككىزىنچى قىسىم

ئورمانچىلىق

I باب ئاپپارات، قوشۇن 700
§ 1 . ئاپپارات 700
§ 2 . قوشۇن 701
II باب ئورمان بايلىقى 701
§ 1 . دەرەخ تۈرلىرى 701
§ 2 . جايلىشىشى 702
III باب ئورمان بىنا قىلىش 706
§ 1 . كۆچەت يېتىشتۈرۈش 706
§ 2 . «ئۇچ شىمالىي رايون» ئىھاتە ئورمىنى قۇرۇلۇشى 708
§ 3 . ئېتىز - ئېرىقلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى 711
§ 4 . تۇزلەڭلىكنى كۆكەرتكەن ناھىيە ئۆلچىمىگە يېتىش 712
§ 5 . ئورمانچىلىق مەيدانلىرى قۇرۇلۇشى 714
§ 6 . ئورمانچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرى 718
§ 7 . شەھەر - بازارلارنى كۆكەرتىش 718
IV باب ئىگىلىك باشقۇرۇش 720
§ 1 . ئورمان يېڭىلاش 720
§ 2 . كۆپ خىل ئىگىلىك 724
V باب ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش ئەھۋالى 725
§ 1 . ئورماندا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش 725
§ 2 . ئورماننى چەكلىك كېسىش 726
§ 3 . كېسەللىك، ھاشارات زىيىنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە يوقىتىش 728
§ 4 . تەبىئىي مۇھاپىزەت 729

توققۇزىنچى قىسىم

يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى

I باب ئاپپارات، قوشۇن 736
§ 1 . ئاپپارات 736

§ 2 . قوشۇن 737
II باب يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى 738
§ 1 . ئەنئەنىۋى دېھقانچىلىق سايمانلىرى 738
§ 2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى 740
III باب ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى، باشقۇرۇش خىزمىتى 750
§ 1 . ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى 750
§ 2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ مەشغۇلاتى 755
§ 3 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش 757
§ 4 . ماشىنا - سايمانلارنى ياساش 762
§ 5 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىغا مەبلەغ سېلىش 762
IV باب يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش 765
§ 1 . رېمونت قىلىش تور - نۇقتىلىرى 765
§ 2 . رېمونت قىلىش تۈزۈمى 768
§ 3 . يېڭىلاش ۋە ئۆزگەرتىش 769
V باب نازارەت قىلىش، تەربىيىلەش 770
§ 1 . كەسپىي قۇرۇلۇش 770
§ 2 . باشقۇرۇش تەدبىرلىرى 771

ئوننىنچى قىسىم

بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش

I باب تارىختىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى 778
§ 1 . شەرقىي خەن، غەربىي خەن دەۋرلىرىدىن يۇەن دەۋرىگىچە ... 778
§ 2 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى 780
§ 3 . مىنگو دەۋرىدە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى 783
§ 4 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى 783

II باب يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى 792
§ 1 . تېرىقچىلىق 792
§ 2 . ئورمانچىلىق، باغۋەنچىلىك 802
§ 3 . چارۋىچىلىق 804
§ 4 . يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش 806
§ 5 . سانائەت، قاتناش 809
§ 6 . سودا، تاشقى سودا، ماددىي ئەشيا 812
§ 7 . مائارىپ، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا، سەھىيە 815
§ 8 . جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە 824

ئون بىرىنچى قىسىم

سۇچىلىق

I باب ئاپپارات ۋە قوشۇن 835
§ 1 . ئاپپارات 836
§ 2 . قوشۇن 840
II باب سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇلۇشى 841
§ 1 . سۇ باشلاش - يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى 842
§ 2 . سۇ چىقىرىش قۇرۇلۇشى 846
§ 3 . سۇ ساقلاش ئىنشائاتلىرى 851
§ 4 . ماشىنىلاشقان قۇدۇق قۇرۇلۇشى 877
§ 5 . كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئىچىملىك سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشى 888
III باب ئېتىز - ئېرىقلارنىڭ سۇغىرىلىشى 892
§ 1 . دەريا ۋادىلىرى ۋە سۇغىرىش رايونلىرى 893
§ 2 . ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق قۇرۇلۇشى 897
§ 3 . چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى سۇغىرىش ئەھۋالى 900
§ 4 . سۇ سىڭمەسلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشى 901
§ 5 . مەبلەغ تەييارلاش ئىشلىرى 902

IV باب كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، قۇرغاقچىلىققا تاقاۋۇل تۇرۇش 906
§ 1 . كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇش تۇزۈلمىسى 908
§ 2 . كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشلىرى 909
قوشۇمچە: شېكەركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ خەتىرىنى تۇگىتىش 916
قوشۇمچە: توغان يار كېتىش ۋەقەسى 916
V باب گىدرولوگىيىلىك ئۆلچەپ مەلۇم قىلىش، سۇ تەقسىملەش 920
§ 1 . گىدرولوگىيىلىك ئۆلچەپ مەلۇم قىلىش 920
§ 2 . سۇ تەقسىملەش 924
§ 3 . سۇ ھەققى يىغىش 927
VI باب سۇ ئېلېكترى 929
§ 1 . سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى ۋە ئېلېكتر تورى قۇرۇلۇشى ... 929
§ 2 . سۇ ئېلېكتر ئىشلىرىنىڭ باشقۇرۇلۇشى 939
VII باب سۇ مەھسۇلاتلىرى باقمىچىلىقى 943
§ 1 . سۇ مەھسۇلاتلىرى بايلىقى 944
§ 2 . باقمىچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى 945

ئون ئىككىنچى قىسىم

سانائەت

I باب ئاپپارات، تۇزۈلمە 953
§ 1 . ئاپپارات 953
§ 2 . تۇزۈلمە 954
§ 3 . ئىگىلىك باشقۇرۇش 959
II باب يېنىك سانائەت 962
§ 1 . توقۇمىچىلىق، گۈل بېسىش ۋە بوياش 962
قوشۇمچە: يەكەن ئەتلەس زاۋۇتى 965
§ 2 . باسمىچىلىق 966

§ 3 . تېرە - يۇڭ پىششىقلاپ ئىشلەش 967
§ 4 . يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش 969
III باب ئېغىر سانائەت 972
§ 1 . ماشىنىسازلىق ۋە رېمونتچىلىق 973
§ 2 . ئېلېكتر كۈچى 974
§ 3 . بىناكارلىق ماتېرىياللىرى 977
§ 4 . كۆمۈرچىلىك 979
IV باب نېفىت سانائىتى 981
§ 1 . ئاپپاراتلار 983
§ 2 . نېفىت - گاز تەكشۈرۈش 985
§ 3 . نېفىتلىك ئېچىش 986
§ 4 . نېفىتلىك قۇرۇلۇشى 989
V باب مىللىيچە قول سانائەت 1002
§ 1 . باش كىيىم 1004
§ 2 . كەشتىچىلىك 1009
§ 3 . كۆن - خۇرۇمچىلىق ۋە موزدۇزلۇق 1011
§ 4 . زەرگەرچىلىك 1013
§ 5 . چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ ياسىلىشى 1015
§ 6 . كىچىك مېتال ياسىمچىلىقى 1018
§ 7 . كۈلالچىلىق 1020
§ 8 . ياغاچچىلىق 1021
§ 9 . كىگىزچىلىك 1022
§ 10 . پىچاقچىلىق 1023

ئون ئۈچىنچى قىسىم

يېنا - بازار كارخانىلىرى

I باب ئاپپاراتلار 1027
§ 1 . ئاپپاراتلارنىڭ تەرەققىيات جەريانى 1027
§ 2 . تەرىپىلەش - مۇلازىمەت مەركىزى 1028

II باب تەرەققىياتى ۋە قۇرۇلمىسى 1028
§ 1 . تەرەققىيات باسقۇچى 1028
§ 2 . كوللېكتىپ كارخانا 1032
§ 3 . يەككە كارخانىلار 1036
III باب ئىگىلىك باشقۇرۇش 1037
§ 1 . تىجارەت شەكلى 1038
§ 2 . ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى 1039
IV باب مەھسۇلات ۋە ئۇنۇم 1042
§ 1 . مەھسۇلات 1042
§ 2 . ئۇنۇم 1045

ئون توققۇزىنچى قىسىم

قاتناش

I باب ئاپپاراتلار، قوشۇن 1054
§ 1 . ئاپپاراتلار 1054
§ 2 . قوشۇن 1055
II باب يول، كۆۋرۈك، كېچىك 1058
§ 1 . قەدىمكى يوللار 1058
§ 2 . تاشيول 1063
§ 3 . كۆۋرۈك 1071
§ 4 . كېچىك 1081
III باب ترانسپورت 1084
§ 1 . يۈك ترانسپورتى 1084
§ 2 . يولۇچى ترانسپورتى 1088
§ 3 . ئالاھىدە ترانسپورت 1093
§ 4 . يەككە ئىگىلىكتىكى ترانسپورت 1095
IV باب تاشيول باشقۇرۇش ۋە ئاسراش 1096
§ 1 . تاشيول ئاسراش 1096
§ 2 . يول بويىنى كۆكەرتىش 1100
§ 3 . يول مەمۇرىيىتى 1101

V باب ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش 1102
1 § . ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش 1103
2 § . ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى بىلەن تەمىنلەش 1106
VI باب قاتناشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش 1107
1 § . ئاپتوموبىل باشقۇرۇش 1108
2 § . شوپۇرلارنى باشقۇرۇش 1110
3 § . بىخەتەرلىك تەربىيىسى 1111
4 § . ھادىسىنى بىر تەرەپ قىلىش 1113
قوشۇمچە: تېپىك دېلولاردىن مىسال 1113
5 § . يول ئاسراش ھەققى يىغىش 1114
6 § . ترانسپورت بازارلىرىنىڭ باشقۇرۇلۇشى 1115
VII باب خەلق ئاۋئاتسىيىسى 1117
1 § . ئاپپارات 1117
2 § . ئاۋئاتسىيە بېكىتى قۇرۇلۇشى 1118
3 § . ئاۋئاتسىيە ترانسپورتى خىزمىتى 1119

ئون بەشىنچى قىسىم

پوچتا - تېلېگراف

I باب ئاپپارات 1124
1 § . قەدىمكى ئاپپاراتلار 1124
2 § . مىنگو دەۋرىدىكى ئاپپاراتلار 1128
3 § . يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى پوچتا - تېلېگراف ئاپپاراتى 1128
II باب پوچتا 1133
1 § . پوچتا يولى 1133
2 § . مۇلازىمەت تور - نۇقتىلىرى 1137
3 § . خەت - چەك كەسپى 1139
4 § . پوسۇلكا 1145
5 § . گېزىت - ژۇرنال تارقىتىش 1148
6 § . پېرېۋوت، ئامانەت 1148
7 § . خەلقئارا پوچتا 1151
8 § . پوچتا ماركىسى، پوچتا ماركىسى توپلاش 1152

Ⅲ باب تېلېگراف 1154
§ 1 . تېلېگراممـا 1154
§ 2 . ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون 1164
§ 3 . شەھەر تېلېفونى 1172
§ 4 . يېزا تېلېفونى 1178
Ⅳ باب ئىگىلىك باشقۇرۇش 1182
§ 1 . باشقۇرۇش تۈزۈلمـسى 1182
§ 2 . تېلېگراف باشقۇرۇش 1184
§ 3 . پوچتا باشقۇرۇش 1187

ئون ئالتىنچى قىسىم

سودا

Ⅰ باب سودا، بازار 1195
§ 1 . قەدىمكى دەۋردىكى سودا 1195
§ 2 . بازار سودىسى 1199
Ⅱ باب دۆلەت ئىلكىدىكى سودا 1213
§ 1 . ئاپپارات، تور - نۇقتىلار 1213
§ 2 . كەسپىي شىركەتلەر 1216
§ 3 . تاۋار سودىسى 1229
§ 4 . يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى 1242
§ 5 . سودا باشقۇرۇش 1245
Ⅲ باب تەمىنات - سودا كوپېراتىپ سودىسى 1255
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1256
§ 2 . كەسپىي شىركەتلەر 1260
§ 3 . تۈزۈلمە، باشقۇرۇش 1265
§ 4 . چاي ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەش - سېتىش 1270
§ 5 . يېزا ئىگىلىك ماددىي ئەشيالىرى بىلەن تەمىنلەش 1273
§ 6 . پاختا - چىگە تىجارىتى 1278
§ 7 . قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە تىجارىتى 1284

§ 8 . كۆندىلىك تۈرمۇش بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش..... 1286
§ 9 . تاشلاندۇق نەرسىلەرنى يىغىۋېلىش 1289
Ⅳ باب ماددىي ئەشيا 1290
§ 1 . ئاپپاراتلار، قوشۇن 1291
§ 2 . ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش 1295
§ 3 . ماددىي ئەشيا ساقلاش، توشۇش 1301
§ 4 . باشقۇرۇش 1304

ئون يەتتىنچى قىسىم

ئاشلىق، ياغ

Ⅰ باب ئاپپاراتلار، قوشۇن 1318
§ 1 . ئاپپاراتلار 1318
§ 2 . قوشۇن 1319
Ⅱ باب ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىش، سېتىش 1320
§ 1 . يېزىلاردا ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىش، سېتىش ئەھۋالى 1320
§ 2 . شەھەر - بازارلارنى ئاشلىق، ياغ بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى 1326
§ 3 . كېلىشىم باھادا ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىش، سېتىش ئەھۋالى 1335
Ⅲ باب ئاشلىق، ياغ پىششىقلاپ ئىشلەش 1337
§ 1 . پىششىقلاپ ئىشلەش شەكلى 1338
§ 2 . تىجارەت شەكلى 1339
§ 3 . ئۇسكۇنە، مەھسۇلاتلار 1340
§ 4 . يەم - خەشەك پىششىقلاپ ئىشلەش 1341
Ⅳ باب ئاشلىق، ياغنى زاپاس ساقلاش، توشۇش 1343
§ 1 . ئاشلىق، ياغ ساقلاش 1343
§ 2 . ئاشلىق، ياغ يۆتكەش 1351
Ⅴ باب باشقۇرۇش 1356
§ 1 . باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى 1356
§ 2 . مالىيە باشقۇرۇش 1358
§ 3 . باھا باشقۇرۇش 1361
§ 4 . سۈپەت تەكشۈرۈش 1362

ئون سەككىزىنچى قىسىم

تاشقى سودا، سايا‌ھەتچىلىك

I باب تاشقى سودا 1367
§ 1 . ئاپپارات ۋە قوشۇن 1370
§ 2 . ئېكسپورت سودىسى 1377
§ 3 . ئىمپورت سودىسى 1395
§ 4 . يۆتكەش، ئىچكى بازاردا سېتىش 1401
§ 5 . ئىگىلىك باشقۇرۇش 1410
II باب پورت 1416
§ 1 . پورت قۇرۇلۇشى 1416
§ 2 . پورت باشقۇرۇش 1418
III باب سايا‌ھەتچىلىك 1420
§ 1 . سايا‌ھەتچىلىك بايلىقى 1421
§ 2 . سايا‌ھەتچىلىك مۇئەسسەسىلىرى 1423
§ 3 . ئاساسلىق سايا‌ھەت تۇرلىرى 1426
§ 4 . سايا‌ھەتچىلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى 1428

ئون توققۇزىنچى قىسىم

مالىيە، باج، پۇل مۇئامىلە

I باب مالىيە 1443
§ 1 . ئاپپارات، تۈزۈلمە 1444
§ 2 . مالىيە كىرىمى 1446
§ 3 . مالىيە چىقىمى 1453
§ 4 . مالىيە باشقۇرۇش 1455
II باب باج ئىشلىرى 1460
§ 1 . ئاپپارات 1462

§ 2 . باج تۇزۈمى 1464
§ 3 . باج باشقۇرۇش 1484
III باب پۇل مۇئامىلە 1488
§ 1 . ئاپپارات 1488
§ 2 . پۇل 1493
§ 3 . پۇقرالار پۇل ئامانىتى، ئامانەت قويۇلغان پۇل 1507
§ 4 . كرېدىت 1516
§ 5 . تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش 1523
§ 6 . سۇغۇرتا 1527

يېڭىرمىنچى قىسىم

شەھەر قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش

I باب ئاپپارات، قوشۇن 1534
§ 1 . ئاپپارات 1534
§ 2 . قوشۇن 1537
II باب شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى 1539
§ 1 . قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى 1539
§ 2 . شەھەر - بازار ئومۇمىي پىلانى 1543
§ 3 . شەھەر - بازار مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى 1546
§ 4 . شەھەر - بازارلاردىكى ئۆي - زېمىنلارنى باشقۇرۇش 1557
§ 5 . يېزا - كەنت قۇرۇلۇشى 1559
III باب مۇھىت ئاسراش 1564
§ 1 . مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى 1564
§ 2 . مۇھىت تەكشۈرۈش 1575
§ 3 . بۇلغىنىشنى تۇزەش 1576
§ 4 . مۇھىت ئاسراشنى باشقۇرۇش 1580

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم

ئۇنىۋېرسال ئىگىلىك باشقۇرۇش

I باب پىلان 1585
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1585
§ 2 . پىلان، شتات 1586
§ 3 . پىلاننىڭ ئىجرا قىلىنىشى 1593
II باب ستاتىستىكا 1598
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1598
§ 2 . ستاتىستىكا تۈزۈمى 1599
§ 3 . ستاتىستىكا قىلىپ ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش 1606
§ 4 . ستاتىستىكا مۇلازىمىتى ۋە نازارەتچىلىك 1606
III باب باھا 1607
§ 1 . ئاپارات، قوشۇن 1608
§ 2 . باھا 1610
§ 3 . باھا نازارەت قىلىش ۋە تەكشۈرۈش 1645
IV باب سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش 1648
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1648
§ 2 . بازار باشقۇرۇش 1651
§ 3 . يەككە ئىگىلىكنى باشقۇرۇش 1656
§ 4 . كارخانىلارنى تىزىملاپ باشقۇرۇش 1659
§ 5 . تاۋار ماركىسى، ئېلان باشقۇرۇش 1663
§ 6 . ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش 1665
§ 7 . ئىقتىسادنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش 1666
V باب ئۆلچەم باشقۇرۇش 1667
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1667
§ 2 . ئۆلچەم خىزمىتى 1669
§ 3 . ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى 1676
VI باب تاۋار تەكشۈرۈش 1679
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1680

§ 2 . ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش 1684
§ 3 . ئىمپورت قىلىنىدىغان تاۋارلارنى تەكشۈرۈش 1689
§ 4 . ئۇسكۇنە، ئۆلچەش ئىقتىدارى 1690
VII باب هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىنى 1692
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1692
§ 2 . ئاساسىي قۇرۇلۇش، مۇئەسسەسە 1695
§ 3 . كارانتىن خىزمىتى 1696
§ 4 . باشقۇرۇش 1704
VIII باب ئىقتىسادىي تەپتىشلىك 1708
§ 1 . ئاپپارات 1709
§ 2 . ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تۈزۈمى 1712
§ 3 . دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىكى 1715
§ 4 . ئىچكى ۋە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك 1747
IX باب يەر باشقۇرۇش 1750
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 1750
§ 2 . يەر ئاجرىتىش ۋە پىلانلاش 1751
§ 3 . يەر تەۋەلىكىنى باشقۇرۇش 1753
§ 4 . يەر تەپتىشلىكى 1755
§ 5 . يەر ئېچىش ۋە بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش 1757

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى

I باب تەشكىلىي ئاپپارات 1762
§ 1 . جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق كومىتېتى 1762
§ 2 . ۋىلايەت دەرىجىلىك تەشكىلاتلار 1764
§ 3 . ناھىيە دەرىجىلىك تەشكىلاتلار 1771

II باب پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى 1774
§ 1 . قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى 1774
§ 2 . قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ پارتىيە قۇرۇلتايلىرى 1774
III باب تەشكىلىي قۇرۇلۇش 1785
§ 1 . پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش 1785
§ 2 . پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش 1796
§ 3 . پارتىيىلىك كادىرلارنى باشقۇرۇش 1801
§ 4 . پىشقەدەم كادىرلار خىزمىتى 1808
IV باب تەشۋىقات - تەربىيە 1811
§ 1 . مەركىزىي خىزمەت تەشۋىقاتى 1811
§ 2 . كادىرلارنىڭ نەزەرىيىۋى تەربىيىسى 1815
§ 3 . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىقات - تەربىيىسى 1818
§ 4 . مەنۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشى 1821
V باب بىرلىك سەپ خىزمىتى 1822
§ 1 . ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار خىزمىتى 1822
§ 2 . سودا - سانائەتچىلەر خىزمىتى 1823
§ 3 . مىللەتلەر خىزمىتى 1824
§ 4 . دىن خىزمىتى 1827
§ 5 . تەيۋەنگە قاراتىلغان خىزمەت 1832
§ 6 . سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى 1832
VI باب ئىنتىزام تەكشۈرۈش، مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى ... 1835
§ 1 . ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى 1835
§ 2 . مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى 1852
VII باب چوڭ - چوڭ سىياسىي ۋەقەلەر 1863
§ 1 . دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش 1863
§ 2 . ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش 1864
§ 3 . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش 1865
§ 4 . يەر ئىسلاھاتى 1866
§ 5 . «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» 1867
§ 6 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش 1868

§ 7 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش 1869
§ 8 . پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش 1870
§ 9 . ئىستىل تۈزىتىش ۋە ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەش 1877
§ 10 . چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش 1878
§ 11 . ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش 1879
§ 12 . سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى 1879
§ 13 . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» 1881
§ 14 . يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش 1885
§ 15 . پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش 1887
§ 16 . ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى ئاقلاش 1887
§ 17 . زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا بېرىشى 1888
§ 18 . تۈزۈلمە ئىسلاھاتى 1889
§ 19 . مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى 1891

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسىم

ھاكىمىيەت، سىياسىي كېچىش

I **باب خەلق قۇرۇلتىيى** 1898
§ 1 . ئومۇمىي سايلام، ۋەكىل 1899
§ 2 . خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى 1904
§ 3 . خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى 1907
II **باب ھۆكۈمەت** 1910
§ 1 . قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەن سۇلالىسىدىن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان يەرلىك ھاكىمىيەتلىرى 1910
§ 2 . قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقى 1917
§ 3 . دوغلات قەبىلىسىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقى 1920
§ 4 . ياركەنت خانلىقى 1921
§ 5 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر 1925
§ 6 . مىنگو دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەت 1931

§ 7 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى يەرلىك ھاكىمىيەت 1933
§ 8 . سىياسىي ئىشلاردىن تاللانمىلار 1948
III باب خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى..... 1966
§ 1 . ئاپپارات 1967
§ 2 . ناھىيە، شەھەرلىك ئىلگىرىكى بىرقانچە نۆۋەتلىك كومىتېتلار..... 1969
§ 3 . ئاساسلىق پائالىيەتلەر 1971

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم

پارتىيە - گۇرۇھلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

I باب گومىنداڭنىڭ قەشقەردىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى 1977
§ 1 . تەشكىلىي ئاپپارات 1977
§ 2 . ئاساسلىق پائالىيەتلەر 1983
II باب ئاممىۋى تەشكىلاتلار 1984
§ 1 . ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى 1984
§ 2 . دېھقانلار تەشكىلاتى 1995
§ 3 . ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەشكىلاتى 1996
§ 4 . ئاياللار تەشكىلاتى 2012
§ 5 . سودا - سانائەت سەھەسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار 2029
§ 6 . مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار 2031
§ 7 . باشقا ئاممىۋى تەشكىلاتلار 2036

يىگىرمە بەشىنچى قىسىم

خەلق ئىشلىرى

I باب ئاپپارات 2041
§ 1 . ۋىلايەتلىك ئاپپارات 2041

§ 2 . ناھىيە - شەھەرلىك ئاپپارات 2042
II باب ئېتىبار بېرىش، نەپىقە بېرىش 2045
§ 1 . ئېتىبار بېرىش 2045
§ 2 . نەپىقە بېرىش 2053
III باب ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش، پاراۋانلىق ئىشلىرى 2056
§ 1 . يېزىلاردىكى قۇتقۇزۇش ئىشى 2056
§ 2 . شەھەر - بازارلاردىكى قۇتقۇزۇش 2070
§ 3 . پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىشى 2072
§ 4 . مەبلەغلەر خىزمىتى 2080
IV باب ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش 2081
§ 1 . ئېقىپ يۈرگەنلەرنى يىغىپ قايتۇرۇش، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش 2081
§ 2 . ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش 2084
V باب نىكاھ، دەپنە ئىشلىرى 2090
§ 1 . نىكاھلانغۇچىلارنى تىزىملاش 2090
§ 2 . دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش 2093
VI باب چېگرا تەكشۈرۈش 2094
§ 1 . چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى 2095
§ 2 . ناھىيە - شەھەرلەرنىڭ چېگرىسى 2096
VII باب يەر ناملىرى خىزمىتى 2106
§ 1 . ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى 2107
§ 2 . ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش نەتىجىسى 2109

يىگىرمە ئالتىنچى قىسىم

ئەمگەك، كادىرلار ئىشلىرى

I باب ئەمگەك 2113
§ 1 . ئاپپارات، ئىشچى - خىزمەتچى 2114
§ 2 . ئەمگەك، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش 2116
§ 3 . ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇش 2120
§ 4 . تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيلەش 2125

§ 5 . ماۋاش باشقۇرۇش 2128
§ 6 . ئەمگەك سۇغۇرتىسى ۋە پاراۋانلىق 2133
§ 7 . ئەمگەك بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش 2135
§ 8 . ئەمگەك كېسىمى چىقىرىش 2139
II باب كادىرلار ئىشلىرى 2140
§ 1 . ئاپپاراتلار 2140
§ 2 . كادىرلارنى باشقۇرۇش 2141
§ 3 . كادىر قوبۇل قىلىش، يۆتكەش - سەپلەش 2145
§ 4 . ماۋاش، پاراۋانلىق 2152
§ 5 . ئۇنۇۋان باھالاش، تەكلىپ قىلىش 2155

يىگىرمە بەشىنچى قىسىم

تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى

I باب ئاپپاراتلار 2166
§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى 2166
§ 2 . چەت ئەللىك جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئاپپاراتلىرى 2167
II باب چېگرا 2171
§ 1 . جۇڭگو — تاجىكىستان چېگرىسى 2171
§ 2 . جۇڭگو — ئافغانىستان چېگرىسى 2173
§ 3 . جۇڭگو — پاكىستان چېگرىسى 2176
III باب تاشقى ئالاقە 2182
§ 1 . مۇھىم مېھمانلار 2182
§ 2 . خەلقئارالىق ئۆزئارا ياردەم 2192
§ 3 . چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلار 2194
IV باب ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش 2195
§ 1 . سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ناھىيە، شەھەرلەر 2195
§ 2 . ئېچىۋېتىلگەن پورتلار 2197
V باب مۇھاجىرلار خىزمىتى 2199
§ 1 . مۇھاجىرلار سىياسىتى 2199

§ 2 . مۇھاجىرلار 2200
§ 3 . باشقۇرۇش 2201

بىگىرمە سەككىزىنچى قىسىم

تامۇژنا

I **باب ئاپپارات، قوشۇن** 2207
§ 1 . ئاپپارات 2207
§ 2 . قوشۇن 2209
II **باب نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش** 2211
§ 1 . مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش 2211
§ 2 . ترانسپورت قوراللىرى ۋە ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش 2220
§ 3 . يۇك - تاق نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش 2223
§ 4 . پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ماددىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش 2230
III **باب تامۇژنا بېجى** 2235
§ 1 . تارىخىي تەرەققىيات جەريانى 2235
§ 2 . باج ئېلىش، باجنى كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش، قايتۇرۇش ... 2238
IV **باب ئەتكەسچىلىكنى تەكشۈرۈش** 2241
§ 1 . توقۇمىچىلىق، ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرى ئەتكەسچىلىكنى تەكشۈرۈش 2241
§ 2 . ئالتۇن - كۈمۈش، پۇل، ئۇنچە - مەرۋايىت ۋە باشقا بۇيۇملار ئەتكەسچىلىكنى تەكشۈرۈش 2243

بىگىرمە توققۇزىنچى قىسىم

جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە

I **باب جامائەت خەۋپسىزلىكى** 2250
§ 1 . ئاپپارات 2250

§ 2 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش 2252
قوشۇمچە: تىپىك دېلو مىسالىرى 2254
§ 3 . ئامانلىق باشقۇرۇش 2255
§ 4 . تەرگەۋ قىلىش، قولغا ئېلىش ۋە بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاپ بىرتەرەپ قىلىش 2258
§ 5 . تۈتۈپ تۇرۇش ئورنى 2261
§ 6 . جىنايى ئىشلار رازۋېدكىسى 2266
§ 7 . ئىچكى قوغداش، مۇھاپىزەت 2268
§ 8 . نوپۇس مەمۇرىيىتى 2270
§ 9 . چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش 2271
§ 10 . قاتناش باشقۇرۇش 2273
§ 11 . ئوت ئۆچۈرۈش، ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش 2277
II **باب تەپتىشلىك** 2280
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 2280
§ 2 . جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى 2287
§ 3 . ئىقتىسادىي تەپتىشلىك 2295
§ 4 . قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى 2299
§ 5 . باشقا قانۇن نازارەتچىلىكى 2303
§ 6 . تەپتىش خىزمىتى بويىچە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش 2318
III **باب سوت** 2323
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 2324
قوشۇمچە: يېزا ئىگىلىك 3 - شى ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى 2328
§ 2 . سوت تۈزۈمى ۋە تەرتىپى 2328
§ 3 . جىنايى ئىشلار سوتى 2336
§ 4 . ھەق تەلەپ سوتى 2342
§ 5 . ئىقتىسادىي ۋە مەمۇرىي سوت 2348
IV **باب ئەدلىيە مەمۇرىيىتى** 2350
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 2351
§ 2 . ئادۋوكاتلىق، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى 2353
§ 3 . خەلق مۇرەسسەسى 2357
§ 4 . ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش، نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش ... 2361

ئوتتۇرىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

I باب ئاپپاراتلار، تۇرۇشلۇق قوشۇن 2369
§ 1 . مىنگودىن ئىلگىرىكى ئاپپاراتلار ۋە تۇرۇشلۇق قوشۇن 2369
§ 2 . مىنگو دەۋرىدىكى ئاپپاراتلار، تۇرۇشلۇق قوشۇن 2372
§ 3 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئاپپاراتلار، تۇرۇشلۇق قوشۇن 2374
II باب ھەربىي خىزمەت 2380
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي خىزمەت 2380
§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ھەربىي خىزمەت 2381
III باب ئاممىۋى قوراللىنىش 2384
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى قوغدىنىش تۈزۈمى 2384
§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى خەلق ئەسكەرلىرى 2385
IV باب چېگرا مۇداپىئەسى 2391
§ 1 . چېگرا مۇداپىئە لىنىيىسى 2391
§ 2 . چېگا سۇلالىسى، مىنگو دەۋرىدىكى چېگرا باشقۇرۇش 2392
§ 3 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى چېگرا باشقۇرۇش 2393
V باب ھاۋا مۇداپىئەسى 2394
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى مۇداپىئە تۈزۈلمىرى 2394
§ 2 . خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى 2395
VI باب ئارمىيە - خەلق مۇناسىۋىتى 2397
§ 1 . ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش، خەلقنى سۆيۈش 2397
§ 2 . يەرلىكنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش 2399
§ 3 . ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىش 2401
§ 4 . خەۋپ - خەتەردىن، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش 2402
VII باب مۇھىم ھەربىي ئىشلار 2405
§ 1 . چېگا سۇلالىسىدىن ئىلگىرىكى ھەربىي ئىشلار 2405

§ 2 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەربىي ئىشلار 2410
§ 3 . مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي ئىشلار 2417
§ 4 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ھەربىي ئىشلار 2421

ئوتتۇز بىرىنچى قىسىم

مائارىپ

I باب ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى ۋە تەييارلىق مائارىپى 2429
§ 1 . تەييارلىق مائارىپى 2429
§ 2 . باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى 2431
§ 3 . ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى 2440
II باب كەسپىي تېخنىكا مائارىپى 2448
§ 1 . كەسپىي مائارىپ 2448
§ 2 . تېخنىك ئىشچىلار مائارىپى 2452
§ 3 . كەسپىي مائارىپ 2453
§ 4 . ئالاھىدە مائارىپ 2463
III باب ئالىي مائارىپ 2465
§ 1 . تەرەققىيات ئەھۋالى 2465
§ 2 . ئىنىستىتۇتلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 2465
IV باب چوڭلار مائارىپى 2468
§ 1 . دېھقان - چارۋىچىلار مائارىپى 2468
§ 2 . ئىشچى - خىزمەتچىلەر مائارىپى 2471
V باب مائارىپ مەمۇرىيىتى 2472
§ 1 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرى، مىنگو دەۋرىدىكى مائارىپ مەمۇرىيىتى 2472
§ 2 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى مائارىپ مەمۇرىيىتى 2473
§ 3 . مائارىپ مەمۇرىيىتى ئاپپاراتلىرى 2475
VI باب خىراجەت، مۇئەسسەسە 2479
§ 1 . مائارىپ خىراجىتى 2479
§ 2 . مائارىپ مۇئەسسەسىسى 2481

ئوتتۇر ئىككىنچى قىسىم

پەن - تېخنىكا

I باب ئاپپاراتلىرى 2485
§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى 2485
§ 2 . پەن تەتقىقات ئاپپاراتلىرى 2488
§ 3 . پەن - تېخنىكا مۇلازىمىتى ئاپپاراتى 2489
§ 4 . پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى 2490
II باب پەن - تېخنىكا پائالىيىتى 2493
§ 1 . پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش 2493
§ 2 . پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى 2495
§ 3 . پەن - تېخنىكا ئارقىلىق تەربىيىلەش، نامراتلارنى يۆلەش 2498
III باب پەن - تېخنىكا خراجىتى ۋە باشقۇرۇش 2500
§ 1 . خراجەت 2500
§ 2 . باشقۇرۇش 2502
§ 3 . تېخنىكا بازىرى 2503
IV باب پەن تەتقىقات نەتىجىلىرى 2504
§ 1 . نەتىجىلەرنى مۇكاپاتلاش 2504
§ 2 . پاتېنت باشقۇرۇش 2505
V باب يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش 2510
§ 1 . ئاپپاراتلار، قوشۇن 2510
§ 2 . ئۆلچەش - مەلۇم قىلىش خىزمىتى 2510
§ 3 . يەر تەۋرەش بىلىملىرى تەشۋىقاتى 2513

ئوتتۇر ئوچىنچى قىسىم

مەدەنىيەت

I باب ئاپپاراتلار 2518
§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى 2518

§ 2 . قىسمەن كەسپىي ئاپپاراتلار 2519
II باب مەدەنىيەت - سەنئەت 2525
§ 1 . ئەدەبىيات 2525
§ 2 . مۇزىكا 2534
§ 3 . ئۇسسۇل 2538
§ 4 . سەنئەت ماھارىتى كۆرسىتىش 2541
§ 5 . گۈزەل سەنئەت، خەتتاتلىق، فوتو سۈرەت 2546
III باب كىتاب، ئارخىپ، تارىخ - تەزكىرە 2554
§ 1 . كىتاب 2554
§ 2 . ئارخىپ 2557
§ 3 . تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى 2571
IV باب رادىئو، تېلېۋىزىيە، كىنو 2573
§ 1 . رادىئو 2576
§ 2 . تېلېۋىزىيە 2586
§ 3 . كىنو 2596
V باب مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، ئاسار ئەتىقىلەر 2600
§ 1 . قەدىمىي خارابىلەر، قەدىمىي ئىمارەتلەر 2601
§ 2 . مۇزېيدا ساقلىنىۋاتقان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى 2631
§ 3 . مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش 2635

ئوتتۇز تۆتىنچى قىسىم

ئاخبارات‌چىلىق، نەشرىياتچىلىق

I باب ئاپپارات 2640
§ 1 . ئاخبارات ئاپپاراتلىرى 2640
§ 2 . نەشرىيات ئاپپاراتى 2643
II باب گېزىت - ژۇرنال 2643
§ 1 . جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى 2644
§ 2 . قەشقەر گېزىتى 2647
§ 3 . باشقا گېزىت - ژۇرناللار 2652

قوشۇمچە: مىنگو دەۋرىدىكى قەشقەر گېزىتلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 2655
III باب مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك ۋە خەۋەرچىلىك 2657
§ 1 . مۇخبىرلىق خىزمىتى 2658
§ 2 . تەھرىرلىك خىزمىتى 2662
§ 3 . خەۋەرچىلىك خىزمىتى 2670
IV باب خەۋەر بېرىش ۋە تارقىتىش 2676
§ 1 . تەشۋىقات خەۋەرلىرى 2676
§ 2 . گېزىت تارقىتىش 2680
V باب نەشرىياتچىلىق خىزمىتى 2681
§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن 2682
§ 2 . نەشرىياتچىلىق كەسپى 2682

ئوتتۇرا بەشىنچى قىسىم

سەھىيە، تەنتەربىيە

I باب سەھىيە 2688
§ 1 . ئاپپارات 2689
§ 2 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش 2702
§ 3 . ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى ۋە ئاممىۋى تازىلىقنى نازارەت قىلىش 2714
§ 4 . داۋالاش 2719
§ 5 . ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش 2729
§ 6 . ئەنئەنىۋى تىببابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك 2733
§ 7 . تىببىي مائارىپ، پەن تەتقىقات 2737
§ 8 . سەھىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش 2747
II باب تەنتەربىيە 2751
§ 1 . ئاپپارات 2751
§ 2 . ئاممىۋى تەنتەربىيە 2753
§ 3 . ماھارەت كۆرسىتىش ھەرىكىتى 2760

ئوتتۇز ئالتىنچى قىسىم

شەخسلەر

I باب شەخسلەر تەرجىمھالى 2771
§ 1 . قەدىمكى زاماندىكى شەخسلەر 2771
§ 2 . يېقىنقى زاماندىكى شەخسلەر 2811
§ 3 . ھازىرقى زاماندىكى شەخسلەر 2825
II باب شەخسلەر جەدۋىلى 2864

قوشۇمچە

بىرىنچى، قەشقەر ۋىلايىتىدە 1991 — 2000 - يىلغىچە بولغان چوڭ ئىشلار 2899
ئىككىنچى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1991 — 2000 - يىل-غىچە بولغان ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تە-رەققىيات ئەھۋالى 2949
قوشۇمچە: يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇت-قۇزۇش، يۇرت - ماكانىنى قايتا قۇرۇش 2964
ئۈچىنچى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1991 — 2000 - يىلغىچە بولغان پارتىيە، ھۆكۈمەت تۆت چوڭ رەھبەر-لىك بەنزىسىنىڭ ئەزالىرى 2974
خاتىمە 2979
ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز 2982
«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى»نى تۇزۇش - تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ۋە تۇزگۈچى خادىملار 2983
قەشقەر ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى 2988

ئون توققۇزىنچى قىسىم

مالىيە، باج، پۇل مۇئامىلە

ئون توققۇزىنچى قىسىم

مالىيە، باج، پۇل مۇئامىلە

قاراخانىيلار خاندانلىقى ۋە غەربىي لياۋ دەۋرىدە، قەشقەر تەۋەسىدە تېرىلغۇ يېرى بارلار ئالغان ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىرىنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇراتتى. يەكەن خانلىقى دەۋرىدە بەگلىك تۇزۇمىنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ بۇ تەۋەلىكتە باج - سېلىق ئېلىش تۇزۇلمىسى ئورنىتىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدە جۇڭغار خانلىقى جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا قەشقەر، يەكەن قاتارلىق جايلاردا ئالۋان - ياساق ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. مەسىلەن: يەكەندە ھەر يىلى 100 مىڭ تەڭگىگە ئالۋان - ياساق (ئۇ چاغدا بىر تەڭگە بىر سەر كۈمۈشكە توغرا كېلەتتى) تاپشۇرۇلۇشى كېرەك ئىدى، ئەمەلىيەتتە يىغىلغىنى ئۇنىڭدىن خېلىلا كۆپ بولاتتى، شۇڭا دېھقانلار تاپشۇرىدىغان ئاشلىق ئۇلارنىڭ كىرىمىنىڭ %55ىدىن ئېشىپ كېتەتتى. چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، دېھقانلارنىڭ ئالۋان - ياساقلىرى ئازايتىلدى. غەللە - پاراق قۇرامىغا يەتكەن ئەر سانىغا قاراپ بېكىتىلىپ، يەنىلا ھاكىمىيەتگ جۇغلاپ تاپشۇرۇش يولغا قويۇلدى، ھەر يىلى ئىچكىرىدىكى ئۆلكىلەر «ئايلىق تارقىتىشقا يارەم بېرىش» يۈزىسىدىن شىنجاڭ مالىيىسىگە 275 مىڭ سەر كۈمۈش تولۇقلاپ بېرىدىغان بولدى. ئۇ چاغدا چىڭ ھۆكۈمىتى قەشقەرنىڭ يەر بېجىنىڭ سانىنى ئاشلىق ھېسابىدا 4000 پاتمان، پۇل ھېسابىدا 6000 تەڭگە (بىر تەڭگە يېرىم سەر كۈمۈشكە تەڭ، بىر پاتمان پايتەخت دادىنى بويىچە 5 دادەن 3 كۇرىگە، 3 پايتەخت دادىنى بىر دادەنگە تەڭ ئىدى) قىلىپ بېكىتتى. مالىيە چىقىمى ئاساسلىق ئەمەلدارلارنىڭ ئايلىقى ۋە لەشكەرلەر ئايلىقى ئىدى. داۋگۇاڭ يىللىرىدىكى جاھانگىر خوجا مالىمانچىلىقىدىن كېيىن چىڭ ھۆكۈمىتى 300 مىڭ سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئىشلەتتى. داۋگۇاڭ 13 - يىلى (1833 - يىلى) يەكەن قاتارلىق جايلارنىڭ خىراجىتىگە 198 مىڭ 326 سەر تەڭگە ئاجرىتىلدى ھەمدە يەكەن قاتارلىق يەر چازىسى سىرتىدىكى قەبىلە ۋە بۇيرۇت قاتارلىقلار چازىدىن كىرىپ سودا قىلسا بىردەك باج ئالماسلىققا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى.

مىنگو دەۋرىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە كىرىمىنىڭ ھەممىسى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە تاپشۇرالاتتى، چىقىمنى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى خام چوت بويىچە ئايمۇ ئاي تۇرلەرگە بۆلۈپ ھېسابلاپ ئاجرىتىپ بېرەتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن مالىيە كىرىمى ئاساسلىقى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بېجى ۋە سودا - سانائەت بېجىدىن كېلىدىغان بولدى. خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ مالىيە كىرىمى ئىچىدىكى سودا - سانائەت بېجى ۋە باشقا كىرىملەر يىلسېرى كۆپەيدى. تۇرلۇك باجلارنى ئېلىشتا «قانۇن بويىچە ئىش قىلىش، نىسبەت بويىچە ھېسابلاپ ئېلىش» يولغا قويۇلدى. تۇرلۇك كىرىملەر بەلگىلىمە بويىچە مالىيە تارماقلىرىنىڭ بىر تۇتاش ئىشلىتىشىگە تاپشۇرۇلۇپ «خەلقتىن ئېلىپ، خەلقە ئىشلىتىش» ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئىقتىساد، مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن - تېخنىكا، سەھىيە قاتارلىقلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا

ئىشلىتىلدى. تۈرلۈك ئىشلارنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققي قىلىشىغا ئەگىشىپ، سېلىنمىمۇ ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى. 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان 40 يىل ئىچىدىكى 6 يىل (1952-، 1954-، 1955-، 1957-، 1962-، 1963 - يىللار) دا كىرىم چىقىمدىن كۆپ بولدى. باشقا يىللاردا كىرىم چىقىمنى قاپلىيالمىدى، دۆلەت زور مىقداردا قوشۇمچە يارەدەم بېرىپ، تۈرلۈك ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلدى. 80 - يىللاردىن باشلاپ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغانلىقتىن، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتى خېلى تېز بولدى، يېزا - بازار كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى، تۈرلۈك كىرىم 70 - يىللاردىكىدىن خېلى زور ھەجىمدە كۆپەيدى.

قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر شۆبىسى ئىشخانا بىناسىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى.

قەشقەر ۋىلايىتى «يىپەك يولى» دىكى مۇھىم تۇغۇنگە جايلاشقان بولۇپ، ئەزەلدىنلا سودىگەرلەر بېرىپ - كېلىپ تۇرىدىغان جاي ئىدى. شەرق بىلەن غەربنىڭ پۇللىرى بۇ يەردە ئوبوروت قىلىناتتى. خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن سۇي سۇلالىسىگىچە دەۋرىنىڭ «بەش جۇ» (جۇ - ئېغىرلىق بىرلىكى بولۇپ بىر سەرنىڭ 24 تىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ — ت) لىق پۇلى بۇ تەۋەلىكتە ئوبوروت قىلىنغانىدى. پرىسىيە، كۇشانىيە قاتارلىق ئەللەرنىڭ پۇللىرىمۇ بۇ يەردە ئوبوروت قىلىنغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىچكىرىدە ئىشلەنگەن «كەيپۇەن توڭباۋ» يارمىقى قاتارلىقلارمۇ بۇ يەردە كەڭ ئىشلىتىلگەن. قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە دىنار (ئالتۇن پۇل)، دىر ھەم (كۈمۈش پۇل) ۋە پەرس (تۆۋ پۇل) دىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك پۇل سىستېمىسى ئىشلىتىلدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدى 9 - يىلى (1514 - يىلى) يەكەن خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن مىس پۇل سوقۇلۇپ ئۇ «پۇل» دەپ ئاتالدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى چوڭ كىچىك خوجىلار توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، يەكەندە جۇجۇق تەسىس قىلىپ پۇل قويۇشقا باشلىدى. گۇاڭشۇ 14 - يىلى (1888 - يىلى) قەشقەردە پۇل باشقۇرۇش جۇجۇقى تەسىس قىلىنىپ قەغەز پۇل سىناق تەرىقىسىدە ئىشلىتىلدى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە «قەشقەر پۇلى» تارقىتىلىپ شۇ يەردە ئوبوروت قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ يەرلىك پۇلى ۋە پەرس، ئالتۇن پۇل بىلىتى قاتارلىقلار بۇ تەۋەلىكتە ئوبوروت قىلىندى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق بانكىسى، جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى، جۇڭگو سودا - سانائەت بانكىسى، جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى تەسىس قىلىندى ھەمدە ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى قاتارلىق پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى بارلىققا كېلىپ، ھەر دەرىجىلىك پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنىڭ پۇل مۇئامىلە پائالىيەتلىرى ئىنتايىن جانلىنىپ كەتتى، شەھەر، يېزا پۇل مۇئامىلە كەسپى پائال قانات يايدۇرۇلدى، ئامانەت، قەرز پائالىيەتلىرى ئۈيۈشتۇرۇلۇپ، پۇل ئوبوروتى تەڭشەلدى، پۇل ئامانەت قويۇش ۋە پۇل قەرز بېرىش ئىشلىرى بېجىرىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تۈرلۈك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈلدى.

I باب

مالىيە

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېخىلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) دىن تارتىپ مىنگو دەۋرىگىچە قەشقەرنىڭ ئاساسلىق كىرىمى يەر بېجى ۋە باشقا ھەر خىل كىرىملەردىن كېلەتتى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە ھەر يىلى ئىچكى ئۆلكىلەر «شىنجاڭغا ئايلىق تارقىتىشقا ياردەم بېرىش» يۈزىسىدىن 275 مىڭ سەر كۈمۈش بېرەتتى. بۇ پۇللار ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىش ھەققى ۋە يايلارنىڭ ئىش ھەققى ھەم ئوزۇق - تۈلۈكىگە ئىشلىتىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا، چىڭ ھۆكۈمىتى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خوجىلار ئەۋلادلىرىنىڭ توپلىڭى بىلەن ياقۇبېگ مالىمانچىلىقىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، يەنە كۈمۈش پۇل ئاجرىتىپ كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئىشلەتتى. مىنگو دەۋرىدە قەشقەر رايونىنىڭ مالىيە كىرىمىنىڭ ھەممىسى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە تاپشۇرۇلاتتى، چىقىمنى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى خام چوت بويىچە ئايمۇ ئاي تۇرلەرگە ئايرىپ ئاجرىتىپ بېرەتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەركەز، ئاپتونوم رايونىنىڭ مالىيە سىياسىتى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى پەيدىنپەي مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، مالىيە كىرىمى ئۈنۈملۈك ئۈيۇشتۇرۇلدى. مىللىي دارامەتنى تەقسىملەش داۋامىدىكى نىسبەت مۇناسىۋىتى تەڭشىلىپ ۋە كونترول قىلىنىپ ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. 1953 — 1957 - يىلغىچە قەشقەرنىڭ مالىيە كىرىمى چىقىمىدىن كۆپ بولدى، يەنى كىرىم 107 مىليون 82 مىڭ يۈەن، چىقىم 94 مىليون 419 مىڭ يۈەن بولدى. 1966- يىل 6 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. مالىيىدە كىرىم چىقىمنى قاپلىيالماسلىق ئەھۋالى ئۇدا كۆرۈلۈپ ھەر قايسى تەرەپلەرگە غايەت زور قىيىنچىلىق پەيدا قىلدى. 1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە خىزمىتى تەڭشىلىش، ئىسلاھ قىلىنىش ئارقىلىق قۇرۇلۇش مەبلىغىگە تۇرلۈك كەسىپي خىراجەت ۋە مەمۇرىي خىراجەتنىڭ ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ۋە قەشقەر ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. ۋىلايەتنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنىڭ كۆپىيىشى تېز بولدى. 1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا، سانائەت، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 1980 - يىلدىكى 1 مىليارد 120 مىليون يۈەندىن 1990 - يىلى 3 مىليارد 640 مىليون يۈەنگە كۆپىيىپ 225% ئاشتى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە كىرىمى ھەر يىلى ئوتتۇرىچە 16.7%دىن، مالىيە چىقىمى 13.6%دىن ئاشتى. كىرىم ئاساسىي سانى ئاز، چىقىمنىڭ ئاساسىي سانى كۆپ، كىرىمنىڭ كۆپىيىشى چىقىمنىڭ ئېشىشىدىن ئاز بولغاچقا، مالىيە چىقىمى ھەر يىلى كۆپەيدى. ئەمما تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە چىقىمى يەنىلا تۆۋەن سەۋىيىنى ساقلاپ كەلدى. 1987 - يىلى ئوتتۇرىچە مالىيە چىقىمى 130.2 يۈەن بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرىچە سانىنىڭ 54.4%نىلا ئىگىلىدى. 1988 - يىلى مالىيە چىقىمى 133.4 يۈەن بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرىچە سانىنىڭ 49.1%نىلا ئىگىلىدى، شىنجاڭدىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەرلەر ئىچىدە ئوتتۇرىچە مالىيە چىقىمى يىللاردىن بۇيان ئەڭ تۆۋەن بولدى. 1986 — 1990-

يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا 1987 ـ، 1989 ـ، 1990 ـ يىللىرى مالىيىدە قىزىل رەقەم كۆرۈلدى. جۈملىدىن 1990 ـ يىللىق مالىيە قىزىل رەقىمى 30 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1990 ـ يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە مالىيىنىڭ دۆملىما قالدۇقىدا قىزىل رەقەم كۆرۈلمىدى.

1 § . ئاپپارات، تۈزۈلمە

1. ئاپپارات

1950 ـ يىل 1 ـ ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىدە مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى. 2 ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدىمۇ مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى.

1954 ـ يىل 8 ـ ئايدا، قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مالىيە باشقارمىسى قۇرۇلدى، ئۇ بىر دەرىجىلىك خامچوت ئورنى بولۇپ جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە دەرىجىلىك ۋە بىۋاسىتە قاراشلىق قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا‌شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يوپۇغا، مارالبېشى، پەيزاۋات، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىرىنىڭ مالىيە كىرىم ـ چىقىمىنى باشقۇردى (ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن ۋالىي مەھكىمىسى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ كىرىم، چىقىمىنى بىۋاسىتە باشقۇرمىدى).

1956 ـ يىل 7 ـ ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مالىيە باشقارمىسى بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمە مالىيە بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى ھەمدە بىر دەرىجىلىك مالىيىنى ۋاكالىتەن بېجىردى. شۇ يىلى پەقەت ۋالىي مەھكىمە ۋە يەكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا، تاشقورغاندىلا ئومۇمىي خامچوت يېغىندىسى ئىجرا قىلىندى. 1957 ـ يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيىسى نازارەت قىلىش، تەكشۈرۈش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ۋالىي مەھكىمە دەرىجىلىك كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇردى ھەمدە ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇشۇ ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلىرىنىڭ مالىيىسىنى ۋاكالىتەن باشقۇردى. 1957 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھەممىسىدە بىر دەرىجىلىك مالىيە ۋە ئومۇمىي خامچوت بوغالتىرلىق تۈزۈمى ئورنىتىلىپ، مالىيە نازارىتى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى. 1959 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر دەرىجىلىك مالىيە ۋە ئومۇمىي خامچوت بوغالتىرلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ۋىلايەتكە قاراشلىق قەشقەر شەھىرى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا 10 ناھىيىنىڭ مالىيە خامچوتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋىلايەت مالىيىسى تەشكىل قىلىندى.

2. تۈزۈلمە

مىنگو دەۋرىدە قەشقەر ۋىلايىتى شىنجاڭ 3 ـ مەمۇرىي رايونى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) 3 ـ مەمۇرىي رايون (قەشقەر رايونى) نىغا قاراشلىق 10 ـ مەمۇرىي رايون (يەكەن رايونى) قۇرۇلدى. كېيىنكى يىلى قەشقەر، يەكەن رايونلۇق مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي نازارەتچى ۋالىي مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا مالىيە باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھەممىسىدە مالىيە ـ ئاشلىق بۆلۈمى تەسىس

قىلىندى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، يېڭىچە سوتسىيالىستىك يەرلىك مالىيە باشقۇرۇش سىستېمىسى بارلىققا كېلىپ مالىيە خىزمىتىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولى ئۇنۇملۇك جارى قىلدۇرۇلدى.

1950 — 1955 - يىلغىچە قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىنىڭ مالىيىسىدە كىرىم - چىقىمنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش چارىسى قوللىنىلىپ، ئىككى ۋىلايەتنىڭ بارلىق كىرىمى پۈتۈنلەي ئۆلكىلىك مالىيىگە تاپشۇرۇلدى، چىقىمنى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ پۇل ئاجرىتىپ بېرىدىغان بولدى. 1956 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيە بۆلۈمى بىر دەرىجىلىك مالىيىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزىدىغان بولدى، 1957- 1958 - يىللىرى قەشقەرنىڭ ۋىلايەت دەرىجىلىك مالىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون مالىيىسىنىڭ خام چوت ئورنى بولۇپ ھېسابات مەلۇماتىنى بىۋاستە مالىيە نازارىتىگە يوللايدىغان، قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لىك مالىيىلەر بىۋاستە ئاپتونوم رايونلۇق مالىيە بىلەن ھېسابات قىلىدىغان بولدى، 1959 — 1962- يىلغىچە ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيىسىگە قارىتا «كىرىم - چىقىمنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش، پىلاننى ھۆددىگە بېرىش، ۋىلايەت تەڭشەش، يىلدا بىر بېكىتىش» تىن ئىبارەت باشقۇرۇش چارىسىنى قوللاندى.

1962 - يىلدىن باشلاپ ئاپتونوم رايون دۆلەتنىڭ ئەينى چاغدىكى مالىيە قىيىنچىلىقىنى يېڭىش، مەركەزنىڭ تەڭشەش فائىجىنىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، مالىيە باشقۇرۇش ھوقۇقىنى مۇۋاپىق مەركەزلەشتۈرۈشنى بەلگىلەپ، قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرگە قارىتا «كىرىم-چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، كىرىمنى دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇش، كىرىمنىڭ ئاشقان قىسمىنى نىسبەت بويىچە بۆلۈشۈش، قالدۇقنى پۈتۈنلەي ئۆزىگە قالدۇرۇش» تىن ئىبارەت خام چوت باشقۇرۇش چارىسىنى يولغا قويدى. 1964 - 1966 - يىلغىچە شىنجاڭدا مىللىي ئاپتونومىيىلىك يەرلىك مالىيە تۈزۈلمىسى يولغا قويۇلدى. ئاپتونوم رايون تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىمۇ ئوخشاشلا مۇشۇ تۈزۈلمىنى يولغا قويدى.

1965 - يىلى مالىيە تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىندى، ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرگە بىر بۆلۈك تۇراقلىق كىرىمنى ئاجرىتىپ بەردى، ئەسلىدە نىسبەت بويىچە بۆلۈپ بېرىلىدىغان قان بېجى، مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش بېجى، ئاپتوموبىل، پاراخوت نومۇر تاختىسى بېجى، چارۋا سودا بېجى، بازار سودا بېجى قاتارلىق 5 خىل باج كىرىمى ۋە باشقا كىرىملەرنى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ تۇراقلىق كىرىمى قىلىشقا ئاجرىتىپ بەردى. كىرىمنىڭ ئاشقان قىسمىنى ئاپتونوم رايونمۇ، ۋىلايەتمۇ نىسبەت ئايرىشقا قاتناشتۇرمىدى.

1967 — 1976 - يىلغىچە ئاپتونوم رايوننىڭ قەشقەر ۋىلايىتىگە قارىتىلغان خام چوتباشقۇرۇش چارىسىدا ئۆزگىرىش كۆپ بولدى. 1967 - يىلى يەرلىكنىڭ تۇراقلىق كىرىمىنى «كىرىم بىلەن چىقىمنى چېتىشتۇرۇپ ئومۇمىي سوممىنى تەقسىملەش» كە ئۆزگەرتىش چارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1968 - يىلى «كىرىم كىرىم بويىچە، چىقىم چىقىم بويىچە بولۇش، كىرىم - چىقىمنى ئايرىپ ھېسابلاش چارىسى» ئىجرا قىلىندى. 1969- يىلى يەنە 1967 - يىلدىكى چارە ئىجرا قىلىندى، ئەمما چىقىمدىن ئاشقان قىسمىنى پۈتۈنلەي ئۆزىگە قالدۇرۇش بەلگىلەندى. 1970 - يىلى «كىرىمنىمۇ، چىقىمنىمۇ بېكىتىۋېتىش، ئومۇمىي سوممىنى تەقسىملەش» چارىسى ئىجرا قىلىنىپ، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ كىرىم - چىقىم دائىرىسى تەڭشەلدى.

1971 — 1975 - يىلغىچە مەركەزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە مالىيە ھوقۇقى تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ، كىرىم - چىقىمنى چوڭ ھۆددىگە ئېلىشتەك خام چوت باشقۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلدى.

1975 — 1978 - يىلغىچە بولغان شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى يېزا ئىگىلىك 3 -

شىسى ھەم ئۇنىڭغا قاراشلىق تۇەن - مەيدانلار ۋە كارخانا كەسپىي ئورۇنلار قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن مەزگىلدە ئۇلارنىڭ مالىيىسىمۇ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مالىيىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1979 — 1985 - يىلغىچە ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيىسىگە قارىتا پۈتۈنلەي مىللىي ئاپتونومىيىلىك يەرلىك مالىيە تۈزۈلمىسىنى يولغا قويۇپ، «كىرىم - چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، ئومۇمىي سوممىنى ھېسابلاش، ئارتۇقىنى يۇقىرىغا تاپشۇرۇش، يەتمىگەن قىسمىنى تولۇقلاپ بېرىش» تەك خام چوت باشقۇرۇش چارىسىنى ئىجرا قىلدى.

1986 - يىلدىن باشلاپ ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىگە قارىتا «باج تۈرىنى ئايرىپ تارقىتىش، كىرىم-چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، دەرىجە بويىچە ھۆددىگە ئېلىش» تەك مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى يولغا قويدى؛ قەشقەر ۋىلايىتى ئۆزىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرگە قارىتا يۇقىرىقىغا ئوخشاش چارە ۋە ھېسابلاش ئۇلچىمى بويىچە مالىيە ھۆددىگەرلىكىنى يولغا قويدى. شۇ يىلى مالىيە كىرىم - چىقىم نەتىجىسى مۇنداق بولدى: يىل ئاخىرىدا ساپ قالدۇق 4 مىليون 803 مىڭ يۈەن بولدى، قەشقەرنىڭ ۋىلايەت دەرىجىلىك مالىيىسىدە ۋە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە كىرىم - چىقىم تەڭپۇڭلىشىپ ئازراق ئېشىنچا قالدى.

1989 - يىلدىن باشلاپ باج سوممىسى ئازراق، باج مەنبەسى تارقاق بولغان شەھەر - يېزىلاردىكى يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ تاپاۋەت بېجى، شەھەر - يېزىلاردىكى يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ تىجارەت بېجى، شەخسلەر كىرىم-چىقىمىنى تەڭشەش بېجى، خۇسۇسىيلارنىڭ تاپاۋەت بېجى، دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ مائاش تەڭشەش بېجى، پۈتۈك بېجى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى بېجى، قان بېجى، چارۋا سودا بېجى، بازار سودىسى بېجى، ئاپتوموبىل، پاراخوت نومۇر تاختىسى بېجى، ئۆي - مۈلۈك بېجى، دۆلەت كارخانىلىرى، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ مۇكاپات بېجى قاتارلىق 13 خىل ئۇششاق باجدا 1987 - يىلدىكى يىللىق باج مەلۇماتى تۈپ سان قىلىنىپ مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، ئاشقان تۈپ سانىنىڭ ھەممىسى ناھىيە (شەھەر) لەرگە قالدۇرۇلدى.

2 §. مالىيە كىرىمى

1. چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدىكى مالىيە كىرىمى

1) چىڭ سۇلالىسى دەۋرى　چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مالىيە كىرىمى ئاساسلىقى يەر بېجى (غەللە - پاراق) بىلەن چارۋا بېجى ئىدى. باج ئېلىنمىدىغان يەرلەر ئاساسلىقى پۇقرالارنىڭ يېرى ۋە بوز يەرلەر ئىدى. چېگىنلۇك يىللىرىدا بۇ تەۋەلىكتىكى جايلاردا ھەربىيلەر بوز يېرى، تەقسىملەنگەن بوز يەرلەر، پۇقرالار بوز يېرى (مۇسۇلمانلار بوز يېرى) بار بولۇپ باج - سېلىقلىرى توغرىسىدىمۇ ئايرىم بەلگىلىمىلەر بار ئىدى. قەشقەر، يەكەنلەرنىڭ جاي - جايلىرىدا پۇقرالار بوز يەرلىرىدىن بالاغەتكە يەتكەن ئەرلەر سانى بويىچە ئەمەس، بەلكى تۈتۈن سانى بويىچە، يەر مو سانىغا قاراپ ئەمەس، بەلكى چېچىلغان ئۇرۇق سانى بويىچە باج ئېلىنغان، ھەر ئائىلىگە ئۇرۇقلىق ئۇچۇن بىر دادەن بۇغداي، 5 شىڭ باشقا زىرائەت بېرىلىپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە 16 دادەن ئاشلىق باج ئېلىنغان. داۋگۇاڭ 11 - يىلى (1831 - يىلى) قەشقەر، مارالبېشىدا پۇقرالار بوز

يېرىنىڭ ھەر موسىغا 3 شىڭدىن بۇغداي باج ئېلىنغان، كېيىن 5 شىڭ ئاشلىق ئېلىشقا ئۆزگەرتىلگەن. گۇاڭشۇ يىللىرىغا كەلگەندە باجغا ئاشلىق بىلەن ئوت - سامان قوشۇپ ئېلىنىدىغان بولۇپ، ياخشى يەرلەر ئۈچۈن 4 ياكى 5 شىڭ ئاشلىق بىلەن 5 جىڭ ئوت - سامان؛ ئوتتۇراھال يەرلەر ئۈچۈن 3 شىڭ ئاشلىق بىلەن 3 جىڭ ئوت - سامان؛ تۆۋەن دەرىجىلىك يەرلەر ئۈچۈن بىر شىڭ 5 ئۈچۈم ئاشلىق بىلەن 2 جىڭ ئوت - سامان باج ئېلىنىدىغان بولدى. گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) «ئون بۇرجىنىڭ يەتتىسىدىكى زىيانىنى تولدۇرۇش» ئۈچۈن خوراپ كەتكەن ئاشلىق ئورنىغا باج قوشۇپ ئېلىنىدى. بۇغداي، گۈرۈچ ياكى باشقا ئاشلىقلار پەرقلەندۈرۈلمەي، ھەر بىر دادەن ئاشلىق ئۈچۈن بىر مىسقال 5 فۇڭ كۈمۈش قوشۇپ ئېلىنىدى. ئۇ «بىر-بەشلىك ئومۇمىي خوراش» دەپ ئاتالدى. گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) بىر دادەن ئاشلىققا بىر مىسقال 5 فۇڭ كۈمۈش قوشۇپ ئېلىنغاندىن باشقا، خوراپ كەتكەن ئاشلىق (ئۈچار قاناتلار، چاشقان يەپ كەتكەن ئاشلىق — ت) ئۈچۈن 2 كۈرە 5 شىڭ قوشۇپ باج ئېلىنىدى. بۇ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىش بېجىرىشى ئۈچۈن ئىشلىتىلدى. ئوت - سامان ھېسابىغا 100 جىڭ ئاشلىق ئېلىنىدى. خوراش ھەققىگە 50 شىڭ، باشقىلار ئۈچۈن 100 جىڭ باج قوشۇپ ھېسابلىنىپ، جەمئىي خوراش بېجى ئۈچۈن 5 مىسقال كۈمۈش ئېلىنىدى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چارۋا بېجى بىر قەدەر يېنىك بولدى. چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) يەكەن، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا «20 چارۋىدىن بىرنى باج ئېلىش»، تېرە بېجى 1% بولۇش بەلگىلەندى. تۆۋەن نىسبەتلىك باج سىياسىتى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى جايلارنىڭ چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

2) مىنگو دەۋرى مىنگونىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا قەشقەر تەۋەسىدە يەر بېجى يەنىلا چىڭ سۇلالىسىدىكى قائىدە بويىچە ئېلىنىدى. يەرلەر مۇنبەتلىك دەرىجىسىگە قاراپ ياخشى، ئوتتۇراھال، ناچار دەپ 3 خىلغا ئايرىلىپ، ھەر مو يەردىن 5 شىڭ ئاشلىق، 2 جىڭ ئوت - سامان باج ئېلىنىدى. يېڭى ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەرلەرنىڭ بېجى بىر، 2 يىلغىچە كەچۈرۈم قىلىنىدى، 3 - يىلى «تەدرىجىي ئۆستۈرۈلۈپ» باجنىڭ يېرىمى ئېلىنىدى. 4 - يىلى تولۇق ئېلىنىدى. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) قەشقەردە يەر بېجى كۈمۈشكە سۇندۇرۇلۇپ ئېلىنىدىغان بولدى. يەنىلا ئاشلىق بويىچە ھېسابلىنىپ، ياخشى يەرلەرنىڭ ھەر موسىدىن 8 شىڭ، ئوتتۇراھال يەرلەرنىڭ ھەر موسىدىن 6 شىڭ، ناچار يەرلەرنىڭ ھەر موسىدىن 4 شىڭدىن ئاشلىق باج ئېلىنىدى. بىر دادەن ئاشلىق 8 سەر كۈمۈشكە سۇندۇرۇلدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى ناھىيىلەردە باج نىسبىتى يەنە بىر قېتىم بىر تۆتاش ئۆستۈرۈلدى. قەشقەر، يەكەن تەۋەسىدىكى جايلارنىڭ زېمىنى كەڭرى بولۇپ، بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە چۆل - جەزىرىلەر كۆپ بولغاچقا زادى قانچىلىك تېرىلغۇ يەر بارلىقىنى ئېنىقلاش ھەقمەقەتەن تەس ئىدى. ئەمما شۇ يىللاردا ئېلىنغان يەر بېجى سانىغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ تۆۋەندىكى مەلۇماتلارغا ئىگە بولدۇق. مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەت غەللە - پاراق ئۈچۈن ئالغان گۈرۈچ 26 مىڭ دادەن، بۇغداي 35 مىڭ دادەن، كۆممىقوناق 280 مىڭ دادەن، ئاق قوناق 120 مىڭ دادەن. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937-يىلى) يەكەن ناھىيىسىدە غەللە - پاراق ئۈچۈن ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 7673 دادەن، باشقا ئاشلىقلار 2870 دادەن، ئوت - سامان 689 مىڭ 720 جىڭ؛ زەرەپشان ناھىيىسىدە ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 9112 دادەن، باشقا ئاشلىق 1495 دادەن، ئوت - سامان 816 مىڭ 520 جىڭ؛ پوسكام ناھىيىسىدە ئېلىنغان ھەر خىل ئاشلىق 4078 دادەن، ئوت - سامان 251 مىڭ 213 جىڭ؛ مارالبېشى ناھىيىسىدە ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 9273 دادەن، باشقا ئاشلىق 587 دادەن، ئوت - سامان 329 مىڭ 677 جىڭ؛ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە

ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 9273 داۋەن، باشقا ئاشلىق 5898 داۋەن، ئوت ـ سامان 1 مىليون 165 مىڭ 611 جىڭ؛ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 25 مىڭ 852 داۋەن، باشقا ئاشلىق 1235 داۋەن، ئوت ـ سامان 1 مىليون 816 مىڭ 446 جىڭ؛ پەيزاۋات ناھىيىسىدە ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 16 مىڭ 670 داۋەن، باشقا ئاشلىق 848 داۋەن، ئوت ـ سامان 1 مىليون 198 مىڭ 899 جىڭ؛ يېڭىسار ناھىيىسىدە ئېلىنغان گۈرۈچ، بۇغداي 8717 داۋەن، باشقا ئاشلىق 13 مىڭ 510 داۋەن، ئوت ـ سامان 1 مىليون 636 مىڭ 880 جىڭ.

2. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى مالىيە كىرىمى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن مالىيە كىرىمى ئاساسلىقى دېھقانچىلىق بېجى، چارۋىچىلىق بېجى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى بېجى، تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش بېجى، پۇتۇك بېجى، كارخانا كىرىمى، سودا ـ سانائەت بېجى، قوشۇمچە يارداەم كىرىمى، مەخسۇس تۇرلەر كىرىمى ۋە باشقا كىرىملەردىن كېلىدىغان بولدى.

1) دېھقانچىلىق باج كىرىمى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن مىنگو دەۋرىدىكى نامۇۋاپىق يەر بېجى تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يېڭى تىپتىكى دېھقانچىلىق بېجى تۈزۈمى ئورنىتىلدى. دېھقانچىلىق بېجىدا دېھقانچىلىق كىرىمى (يەردىن ئادەتتىكى يىللاردا ئېلىنغان مەھسۇلات) باج ھېسابلاش ئاساسى قىلىنىپ، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغان ھەمدە دېھقانچىلىق كىرىمىگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىغان نوپۇسنىڭ كىرىمىنىڭ ئاز ـ كۆپلىكىگە قاراپ قانچىلىك باج ئېلىش بەلگىلەندى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان 46 يىلدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتى (سابىق يەكەن ۋىلايىتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) دېھقانچىلىق بېجى ئارقىلىق دۆلەتكە 469 مىليون 215 مىڭ يۈەن مالىيە كىرىمى ئۈيۈشتۇرۇپ بەردى، بۇ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئومۇمىي مالىيە كىرىمى بولغان 2 مىليارد 125 مىليون 449 مىڭ يۈەنلىك %22.08نى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە: 1950 — 1990 ـ يىلغىچە بولغىنى 343 مىليون 915 مىڭ يۈەن بولۇپ، شۇ مەزگىلدىكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئومۇمىي مالىيە كىرىمى بولغان 1 مىليارد 272 مىليون 279 مىڭ يۈەنلىك %27.03نى ئىگىلىدى. قەشقەر ۋىلايىتى دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش تۈزۈمى جەھەتتە ئاساسەن 5 باسقۇچلۇق ئۆزگىرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈردى، يەنى: بىرىنچى باسقۇچ: 1950 — 1955 ـ يىلغىچە بولۇپ، بۇ باسقۇچتا دېھقانچىلىق ئائىلىلىرى بىرلىك قىلىنىپ، ئائىلە كىرىمى بويىچە ھەر بىر نوپۇسنىڭ پۇتۇن يىللىق دېھقانچىلىق كىرىم سوممىسىغا ئاساسەن باج ھېسابلاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئىككىنچى باسقۇچ: 1956 — 1957 ـ يىللىرى بولۇپ، بۇ باسقۇچتا يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىنىڭ نىسبەتلىك باج تۈزۈمى بىلەن خۇسۇسىي دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ سوممىلىق ئاشۇرما باج ئېلىش تۈزۈمى تەڭ يولغا قويۇلدى. ئۈچىنچى باسقۇچ: 1958 — 1970 ـ يىلغىچە بولۇپ، بۇ باسقۇچتا بىر تۇتاش نىسبەتلىك باج تۈزۈمى يۈرگۈزۈلدى. تۆتىنچى باسقۇچ: 1971 — 1987 ـ يىلغىچە بولۇپ، بۇ باسقۇچتا دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش ۋەزىپىسى بىر بېكىتىلىپ 5 يىلغىچە ئۆزگەرتىلمىدى. بەشىنچى باسقۇچ: 1988 — 1995 ـ يىلغىچە بولۇپ، بۇ باسقۇچتا دېھقانچىلىق بېجى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلات بېجىدا نورمىلىق باج تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

2) چارۋىچىلىق باج كىرىمى مىنگو دەۋرىدە چارۋىچىلىق بېجى نىسبەتلىك باج نىسبىتى

بويىچە ئېلىنىدى. ئوتتۇراھال، كىچىك چارۋىچىلىق (دېھقانچىلىق) ئائىلىلىرىنىڭ يۇكى بىر قەدەر ئېغىر، چوڭ (باي) ئائىلىلەرنىڭ بىر قەدەر يېنىك ئىدى. بۇ خىل باج تۇزۇمى چوڭ چارۋىدار (پومېشچىك) لارغا پايدىلىق ئىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇنداق نامۇۋاپىق باج تۇزۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. شۇ چاغدىكى چارۋىچىلىق رايونى، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى ئاساس قىلىنىپ، يېڭى تېپتىكى چارۋىچىلىق باج تۇزۇمى بولغان ئومۇمىي سومما بويىچە ئاشۇرما باج ئېلىش تۇزۇمى ئورنىتىلدى ھەمدە 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈلۈش ئارقىلىق چارۋىچىلىق باج يۇكى تەدرىجىي ئاددىيلىشىپ مۇۋاپىقلاشتى. چارۋىچىلىق باج كىرىمىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە كىرىمىدىكى نىسبىتى ناھايىتى ئاز بولۇپ كەلدى. مەسىلەن: 50 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە ئومۇمىي كىرىمى 182 مىليون 424 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدىكى چارۋىچىلىق باج كىرىمى 2 مىليون 454 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1.35%نى ئىگىلىگەن؛ 60 - يىللاردىكى مالىيە كىرىمى 274 مىليون 993 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدىكى چارۋىچىلىق باج كىرىمى 4 مىليون 373 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1.59%نى ئىگىلىگەن. 70 - يىللاردا، مالىيە كىرىمى 171 مىليون 569 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدىكى چارۋىچىلىق باج كىرىمى 3 مىليون 617 مىڭ يۈەن بولۇپ، 2.1% نى ئىگىلىدى. 80 - يىللاردا مالىيە كىرىمى 517 مىليون 868 مىڭ يۈەن. بۇنىڭ ئىچىدىكى چارۋىچىلىق باج كىرىمى 2 مىليون 703 مىڭ يۈەن بولۇپ، 0.52%نى ئىگىلىدى.

3) دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى بېجى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى بېجى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يېڭى قوشۇلغان باج تۈرى. ئادەتتە يەرلەرنى تېرىشتىن چىققان دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلات كىرىمىدىن يېزا ئىگىلىك بېجى ئالغاندىن تاشقىرى يەنە تۆۋەندىكىدەك دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى بېجى قوشۇپ ئېلىنىدىغان بولدى: بىرىنچى خىلى: تاۋۇز، قوغۇن، گازىر قاتارلىقلار كىرىمى؛ يەنە بىر خىلى، ئۈزۈم، ئالما، ئامۇت، شاپتۇل، چىلان، ئالۇچا، ياڭاق، ئەنجۈر، ئانار قاتارلىق مېۋە كىرىمى؛ يەنە بىر خىلى قۇلماق، دورا ماتېرىياللىرى، ئۇپا - ئەتىر بۇيۇملىرى، تېتىقۇ بۇيۇملىرى قاتارلىق ئالاھىدە مەھسۇلات كىرىمى ۋە دەرەخ كۆچىتى ئۆستۈرۈش كىرىمى، خاتىرىلەرگە قارىغاندا دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى باج كىرىمىدىن يېغىپ خەزىنىلەشتۈرۈلگىنى 1988 - يىلى 394 مىڭ يۈەن؛ 1989- يىلى 2 مىليون 482 مىڭ يۈەن؛ 1990 - يىلى 1 مىليون 357 مىڭ يۈەن بولغان.

4) تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش بېجى كىرىمى تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش بېجى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يېڭى قوشۇلغان بىر خىل باج. قەشقەر ۋىلايىتىدە 1988 - يىلدىن باشلاپ تاشقورغاندىن باشقا 11 ناھىيە (شەھەر) دە تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش بېجى ئېلىنىدى. تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش بېجى ئېلىش دائىرىسى تېرىلغۇ يەرلەرنى ئىگىلەپ ئىمارەت سالغان ياكى باشقا غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى قىلغان ئورۇن ۋە شەخسلەردىن ئىبارەت. تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش بېجىنىڭ باج سوممىسى ناھىيىنى بىرلىك قىلىپ نوپۇس بويىچە ھېسابلىغاندا ئوتتۇرىچە تېرىلغۇ يەرنىڭ قانچىلىكلىگە ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىلدى. ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەر بىر كۆۋادرات مېتىر يېرىنىڭ باج سوممىسىنى 1.6 يۈەن بېكىتتى. قەشقەر ۋىلايىتى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھەر بىر كۆۋادرات مېتىر يېرىنىڭ باج سوممىسىنى مۇنداق بېكىتتى: قەشقەر شەھىرىنىڭ 2.5 يۈەن، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ 2 يۈەن، قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ 2 يۈەن، مەكىت ناھىيىسىنىڭ 1.2 يۈەن، پوسكام ناھىيىسىنىڭ 1.7 يۈەن. 1988 - يىلدىن

باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېلىنىدىغان تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش باج خىراجىتى سوممىسى تۆۋەندىكىچە بولدى: 1988 - يىلى 79 مىڭ 468 يۈەن، 1989 - يىلى 83 مىڭ 528 يۈەن، 1990 - يىلى 55 مىڭ 972 يۈەن.

5) پۈتۈك بېجى كىرىمى　1951 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈندىن باشلاپ قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى ناھىيىلەرنىڭ پۈتۈك بېجىنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى مەسئۇل بولۇپ يىغىشقا ئۆزگەرتىلدى. 50 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيىلەرنىڭ شەھەر - بازارلىرىدا خۇسۇسىي ئۆي ئېلىم-سېتىم ئىشلىرى ناھايىتى ئاز ئىدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە پۈتۈك بېجى ئېلىش توختاپ قالدى. ئېلىنغان پۈتۈك بېجى 1950 - يىلى 720 مىڭ يۈەن، 1980- يىلى 270 مىڭ يۈەن، 1981 - يىلى 180 مىڭ يۈەن. 1982 - يىلى 460 مىڭ يۈەن، 1983 - يىلى 670 مىڭ يۈەن، 1984 - يىلى 870 مىڭ يۈەن، 1985 - يىلى 1 مىليون 420 مىڭ يۈەن، 1986 - يىلى 2 مىليون 130 مىڭ يۈەن، 1987 - يىلى 3 مىليون 300 مىڭ يۈەن، 1988 - يىلى 2 مىليون يۈەن، 1989 - يىلى 4 مىليون 420 مىڭ يۈەن، 1990 - يىلى 6 مىليون 100 مىڭ يۈەن بولدى.

6) كارخانا كىرىمى　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر تەۋەسىدە كارخانا ناھايىتى ئاز ئىدى. 1951 - يىلى خام چوت ئىچىدىكى دۆلەت كارخانىسىدىن ئاران قەشقەر چىنە زاۋۇتىلا بار ئىدى. 1958 - يىلدىن كېيىن، سانائەت، قاتناش، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق، سودا قاتارلىق دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ بولۇپمۇ 1960 - يىلى قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى قۇرۇلۇپ ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كارخانا كىرىمى ۋىلايەت مالىيىسى كىرىمىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى. 3 يىللىق (1950 — 1952 - يىلغىچە) ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە كارخانا كىرىمى شۇ مەزگىلدىكى مالىيە كىرىمىنىڭ %24.0نى ئىگىلىگەن. 1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە (1953 — 1957 - يىلغىچە) كارخانا كىرىمى يەنىلا شۇ مەزگىلدىكى مالىيە كىرىمىنىڭ %41.0نىلا ئىگىلىدى. 1958- يىلدىن باشلاپ سانائەت بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش، پولات - تۆمۈر تاۋلاش بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش جەريانىدا ۋىلايەتنىڭ خام چوت كىرىمىگە كىرگۈزۈلگەن كارخانا 43كە يەتتى. بىراق باشقۇرۇش ياخشى بولمىغاچقا ئىقتىسادىي ئۈنۈمى بەك ناچار بولدى. 1961 — 1962 - يىللىرىغا كەلگەندە كارخانا كىرىمى بىراقلا تازلاپ كېتىپ، ۋىلايەتنىڭ كارخانا كىرىمى مەنپىي سانغا ئايلىنىپ قالدى. 2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە (1958 — 1962 - يىلغىچە) كارخانا كىرىمى شۇ مەزگىلدىكى مالىيە كىرىمىنىڭ ئاران %86.3نى ئىگىلىدى. 1963 - — 1965 - يىلغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش مەزگىلىدە ۋىلايەتنىڭ خام چوت كىرىمىگە كىرگۈزۈلگەن كارخانا 68گە يېتىپ، كارخانا كىرىمى خېلى زور ھەجىمدە كۆپىيىپ، شۇ مەزگىلدىكى مالىيە كىرىمىنىڭ %76.8نى ئىگىلىدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، كارخانا كىرىمى تېزلا تازلاپ كېتىپ مەنپىي سان كېلىپ چىقتى، كارخانىنىڭ پايدا - زىيىنىنى چېقىشتۇرغاندا زىيان سوممىسى 77 مىليون 400 مىڭ يۈەنگە يەتتى. كارخانا باشقۇرۇش ئەھۋالى تاكى 1979 - يىلغا كەلگەندە ئاندىن ياخشىلىنىشقا باشلىدى. 1979 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كارخانا كىرىمى شۇ مەزگىلدىكى مالىيە كىرىمىنىڭ %17.8گە يەتتى. 1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە بىرىنچى قەدەمدىكى «پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىش» يولغا قويۇلۇشقا باشلىغاندىن كېيىن، پايدا ئالغان كارخانىلارنىڭ كىرىمى %17.8گە يەتتى. 1986 - يىلدىن كېيىن دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تاپاۋەت بېجى بىلەن تەڭشەش بېجىنىڭ كىرىم سانى باج كىرىمى تۈرىگە كىرگۈزۈۋېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن كارخانا كىرىمى يەنىلا مەنپىي سانغا ئايلاندى.

7) سودا - سانائەت باج كىرىمى 1950 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى يەكەن ژىلايەتلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلدى، 1950 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ژىلايەتلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ «مەملىكەت بويىچە باج مەۋرىيىتىنى يولغا قويۇش مۇھىم قائىدىسى»، «مەملىكەت بويىچە باجنى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا قارار» ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، بىرلىككە كەلگەن باج تۈزۈمى ئورنىتىلدى. 1950 - يىللىق سودا - سانائەت باج كىرىمى 1 مىليون 302 مىڭ يۈەنگە، 1990 - يىلى 93 مىليون 671 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

قەشقەر ژىلايىتىنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان سودا - سانائەت باج ئەھۋالى

جەدۋەل: 19 — 1 بىرلىكى: 1000 يۈەن

مەزگىل	يىللار	سودا - سانائەت باج كىرىمى	مەزگىل	يىللار	سودا - سانائەت باج كىرىمى
3 يىللىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلى	1950	1302	4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1971	12139
	1951	3297		1972	10441
	1952	4392		1973	10765
	كىچىك جەمئىي	8991		1974	11814
1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1953	7399		1975	13660
	1954	13754		كىچىك جەمئىي	58819
	1955	15605	5 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1976	14471
	1956	12752		1977	17843
	1957	14686		1978	20827
	كىچىك جەمئىي	64196		1979	21076
2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1958	12291		1980	19831
	1959	12876		كىچىك جەمئىي	94048
	1960	15790	6 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1981	20500
	1961	14867		1982	21528
	1962	17748		1983	23485
	كىچىك جەمئىي	73572		1984	25169
3 يىللىق تەڭشەش مەزگىلى	1963	18855		1985	38150
	1964	20280		كىچىك جەمئىي	128859
	1965	20181	7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1986	46297
	كىچىك جەمئىي	59316		1987	54111
3 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1966	17455		1988	61672
	1967	13561		1989	75106
	1968	10059		1990	93671
	1969	8329		كىچىك جەمئىي	330857
	1970	11704			
	كىچىك جەمئىي	61108			

8) باشقا كىرىم يۇقىرىقى چارۋىچىلىق بىجى قاتارلىق باجلاردىن باشقا، يەنە نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندى، قوشۇمچە ياردەم كىرىمى، مەخسۇس تۈرلەر كىرىمى قاتارلىق باشقا كىرىملەرمۇ بار. بۇ

كىرىملەرنىڭ كۆپ سانلىكلىرى 80 - يىللاردىن باشلاپ ئېلىندى. 90 - يىلغاكەلگەندە بۇ كىرىم بارغانسېرى كۆپىيىپ پۈتكۈل مالىيە كىرىمى ئىچىدە بەلگىلىك نىسبەتنى ئىگىلىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان مالىيە كىرىم ئەھۋالى

جەدۋەل: 19 — 2 بىرلىكى: 1000 يۈەن

يىللار	ئومۇمىي كىرىم	ئۆسۈش نىسبىتى (%)	پەرقنى تولۇقلاش ياكى قوشۇمچە يارىدەم كىرىمى	يىللار	ئومۇمىي كىرىم	ئۆسۈش نىسبىتى (%)	پەرقنى تولۇقلاش ياكى قوشۇمچە يارىدەم كىرىمى
1950	2291		8048	1971	13723	-34.20	35147
1951	6185	169.97	1403	1972	10505	-26.77	42093
1952	13178	113.06	-4929	1973	6969	-30.66	52358
1953	15161	15.04	1609	1974	17733	154.46	46820
1954	23825	57.16	-5702	1975	5954	-66.42	70044
1955	24032	0.87	-7189	1976	8318	39.70	81037
1956	20618	-14.21	2327	1977	19730	137.2	89826
1957	23446	13.72	-3708	1978	32292	63.67	124800
1958	25745	9.81	9183	1979	40444	25.25	108890
1959	27943	8.54	6421	1980	36882	-8.56	113965
1960	32981	18.03	6711	1981	34037	-7.96	97461
1961	25922	-21.40	4898	1982	38271	12.44	110730
1962	26718	3.07	-2044	1983	44013	15	129163
1963	30874	15.56	-1774	1984	35037	-20.39	151921
1964	33257	7.72	4591	1985	55107	57.28	178996
1965	32797	-1.38	10097	1986	50603	-8.17	284845
1966	33203	1.24	9734	1987	55036	-8.76	285860
1967	25299	-23.81	6856	1988	72590	31.90	277809
1968	21226	-16.10	4591	1989	98129	22.78	289815
1969	12716	-40.09	23650	1990	118983	21.25	316006
1970	20856	64.01	15581	جەمئىي	1272279		2977391

3 § . مالىيە چىقىمى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەر، يەكەنگە تەۋە جايلارنىڭ مالىيە چىقىمىدىكى مۇقىم سوممىلىق چىقىم ئادەتتە تۆۋەندىكىدەك 7 تۈرلۈك: نەزىر - چىراغ، مۇراسىم، ئوزۇق - تۈلۈك، ماڭاش، ئۆتەك، يىللىق تاماق، جامائەت پاكلىقى (جۈملىدىن مۇلكىي ئەمەلدارلارنىڭ پاكلىق تەمىناتى، كۆك قوشۇن خىراجىتى، مەجبۇرىيەت خىراجىتى) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا تەدرىجىي مەمۇرىي خىراجەت، خەلق ئىشلىرى خىراجىتى، مالىيە خىراجىتى، ئەدلىيە خىراجىتى، ھەربىي خىراجەت، ماڭارىپ خىراجىتى، پۇتۇك خىراجىتى، ئوقەت خىراجىتى، قاتناش خىراجىتى قاتارلىقلارغا ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928- يىلى) ئىچكى ئىشلار خىراجىتى قوشۇلدى. مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) ئىچكى ئىشلار خىراجىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى خىراجىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايىتىنىڭ مالىيە چىقىمى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش خىراجىتى، مەدەنىيەت - ماڭارىپ، ئىلىم - پەن، سەھىيە كەسپىي خىراجىتى، نەپىقە ۋە ئىجتىمائىي پاراۋانلىق، قۇتقۇزۇش خىراجىتى، مەمۇرىي باشقۇرۇش خىراجىتى، ئالاھىدە چىقىم، مەخسۇس تۇرلەر چىقىمى، ۋە باشقا چىقىمدىن ئىبارەت 7 تۈرگە ئايرىلدى. 1950 — 1952 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 261 مىليون 760 مىڭ يۈەن بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 8725 يۈەن بولدى. 1953 - يىلى دۆلەت پىلانلىق ھالدىكى كەڭ كۆلەملىك ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى، شۇ يىلدىكى مالىيە چىقىمى 167 مىليون 700 مىڭ يۈەن بولدى. 1953 — 1957 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 940 مىليون 590 مىڭ يۈەن، يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 325 مىليون 530 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى 1 مىليارد 711 مىليون 560 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %10.5 نى؛ مەمۇرىي باشقۇرۇش خىراجىتى چىقىمى 407 مىليون 840 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %25 نى، باشقا چىقىملار %64.5 نى ئىگىلىدى.

1963 — 1965 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 1 مىليارد 65 مىليون 770 مىڭ يۈەن (يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 355 مىليون 250 مىڭ يۈەن) بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى 105 مىليون 250 مىڭ يۈەن بولدى. بۇ مەزگىلدە خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش فاڭجېنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، بىر قىسىم دۆلەت خىزمەتچى خادىملىرى قىسقارتىلىپ، مەمۇرىي باشقۇرۇش چىقىمى ئازايتىلىپ، ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى قىسقارتىلىپ، باشقا كەسپىي ئىشلارغا مالىيە جەھەتتە مۇۋاپىق مايىل بولۇندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى 105 مىليون 250 مىڭ يۈەن، يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 35 مىليون 80 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي چىقىمنىڭ %9.8 نى ئىگىلىدى، ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى 1964 - يىلى 1960 - يىلدىكى 126 مىليون 110 مىڭ يۈەندىن 52 مىليون 540 مىڭ يۈەنگە قىسقارتىلدى؛ مەمۇرىي باشقۇرۇش راسخوتى چىقىمى 245 مىليون 820 مىڭ يۈەن، يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 81 مىليون 940 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %23 نى ئىگىلىدى.

1966 — 1975 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 4 مىليارد 656 مىليون 450 مىڭ يۈەن، ئوتتۇرىچە چىقىم 465 مىليون 640 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە: ئاساسىي قۇرۇلۇش خىراجىتى تۆرى 2 مىليارد 300

مىليون 650 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ %49.4نى، مەمۇرىي چىقىم 935 مىليون 700 مىڭ يۈەن بولۇپ، %20نى، باشقا چىقىم 1 مىليارد 420 مىليون 100 مىڭ يۈەن بولۇپ %30.4نى ئىگىلىدى.

1976 — 1980 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 6 مىليارد 413 مىليون 80 مىڭ يۈەن، يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 1 مىليارد 282 مىليون 616 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگىنى 582 مىليون 980 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %9نى؛ مەمۇرىي چىقىم 789 مىليون 740 مىڭ يۈەن بولۇپ، %12.3نى، باشقا چىقىم 5 مىليارد 40 مىليون 360 مىڭ يۈەن بولۇپ، %78.5نى ئىگىلىدى. ئاساسلىق چىقىم دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇچىلىق كەسپىي خىراجىتى، يېزىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا ياردەم بېرىش چىقىمى، مەدەنىيەت - مائارىپ، ئىلىم - پەن خىراجىتى ئىچىدىكى ئاساسىي قۇرۇلۇش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە كەسپىي خىراجىتى بەلگىلىك نىسبەتنى ئىگىلىدى. 1976 — 1980 - يىلغىچە ئومۇمىي چىقىم، 1 مىليارد 688 مىليون 710 مىڭ يۈەن، يىللىق ئوتتۇرىچە چىقىم 3 مىليارد 377 مىليون 420 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي چىقىمنىڭ %26.3نى ئىگىلىدى.

1981 — 1985 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 8 مىليارد 770 مىليون 450 مىڭ يۈەن، ئوتتۇرىچە يىللىق چىقىم 1 مىليارد 754 مىليون 90 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن چىقىم 1 مىليارد 453 مىليون 660 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %16.5نى؛ مەمۇرىي باشقۇرۇش خىراجىتى چىقىمى 1 مىليارد 505 مىليون 670 مىڭ يۈەن بولۇپ، %17.1نى؛ كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش- ئۆزگەرتىش مەبلىغى 525 مىليون 270 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي چىقىمنىڭ %5.9نى؛ يېزا - كەنتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىغا ياردەم بېرىش، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق كەسپىي خىراجىتى چىقىمى 250 مىليون 350 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ %2.8نى؛ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇچىلىق كەسپىي خىراجىتى چىقىمى 109 مىليون 890 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %1.2نى؛ مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە كەسپىي خىراجىتى چىقىمى 3 مىليارد 380 مىليون 20 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %38.5نى ئىگىلىدى.

1986 — 1990 - يىلغىچە مالىيە چىقىمى 18 مىليارد 533 مىليون 620 مىڭ يۈەن، ئوتتۇرىچە يىللىق چىقىم، 3 مىليارد 706 مىليون 724 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى 1 مىليارد 414 مىليون 400 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ %7.6نى؛ مەمۇرىي باشقۇرۇش خىراجىتى چىقىمى 3 مىليارد 192 مىليون 840 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %17.2نى؛ كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش، تېخنىكا ئۆزگەرتىش مەبلىغى 299 مىليون 600 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %1.6نى؛ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا ياردەم بېرىش چىقىمى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، كەسپىي خىراجىتى 315 مىليون 60 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %1.7نى؛ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇچىلىق كەسپىي خىراجىتى چىقىمى 179 مىليون 970 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %0.97نى؛ مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە كەسپىي خىراجىتى چىقىمى 5 مىليارد 954 مىليون 610 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %32.1نى؛ باشقا چىقىملار 7 مىليارد 177 مىليون 140 مىڭ يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمىنىڭ %38.7نى ئىگىلىدى.

1950 — 1990 - يىلغىچە ئومۇمىي كىرىم 12 مىليارد 700 مىليون 790 مىڭ يۈەن، چىقىم 42 مىليارد 272 مىليون 470 مىڭ يۈەن بولۇپ، كىرىم چىقىمنى قاپلىيالمىدى، بۇنىڭ ئىچىدىكى 6 يىلدا (1952-، 1954 -، 1955 -، 1957 -، 1962-، 1963 - يىللىرى) كىرىم چىقىمدىن كۆپ بولدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان مالىيە چىقىم ئەھۋالى

جەدۋەل: 19 — 3

بىرلىكى: 1000 يۈەن

يىللار	ئومۇمىي چىقىم	كۆپەيىش نىسبىتى (%)	قالدۇق (دۆملىما قالدۇق)	بۇنىڭ ئىچىدە ساپ قالدۇق	يىللار	ئومۇمىي چىقىم	كۆپەيىش نىسبىتى (%)	قالدۇق (دۆملىما قالدۇق)	بۇنىڭ ئىچىدە ساپ قالدۇق
1950	10339				1971	47621	42	20177	18607
1951	7558	-26.61			1972	57556	20.86	14764	12513
1952	8249	8.71			1973	61278	6.47	12813	8278
1953	16770	103.30			1974	61540	0.43	15826	10320
1954	18123	8.07			1975	77937	76.64	13887	8666
1955	16483	-7.07			1976	84927	8.97	18315	10612
1956	22945	36.24			1977	106772	25.66	21149	11610
1957	19738	-13.98			1978	155577	45.78	22664	13540
1958	28110	42.42	6818		1979	144932	-6.86	27066	14514
1959	38518	37.03	2664		1980	149100	-2.88	28913	12159
1960	41216	7	1140		1981	138213	8.30	21858	10819
1961	31786	-22.88	125		1982	144209	4.34	26550	11986
1962	23135	27.22	1664		1983	164913	14.36	34671	20581
1963	26850	16.06	3914	2297	1984	196765	19.31	24520	6250
1964	35819	33.40	5943	4023	1985	232945	18.38	25435	7175
1965	43908	22.58	4929	2326	1986	329694	41.53	30972	6351
1966	39504	-10.03	8362	6089	1987	337237	2.28	19507	-2386
1967	32744	-17.11	7773	5577	1988	336924	0.09	32448	4043
1968	26181	-20.04	7409	6450	1989	407709	21.01	12665	-7808
1969	27749	5.99	16026	11854	1990	440798	8.36	5858	-30840
1970	33535	20.85	18928	17235					

§ 4 . مالىيە باشقۇرۇش

1. خامچوت، نەقچوت باشقۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە خام چوتى بولسا تەمىنلەش تېپىدىكى مالىيىدىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت - ماۋارىپ قۇرۇلۇشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا بۇرالدى. 1954 - يىلدىن باشلاپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەلىپى بويىچە، ئالدى بىلەن ئورۇنلارنىڭ خامچوتى ۋە مالىيە كىرىم - چىقىم پىلانى تۈزۈلدى، ئاندىن كېيىن باش خامچوت تۈزۈلۈپ، چىقىم تۈرلەرگە ئايرىلىپ

رەتكە تۇرغۇزۇلدى. قىلىسمۇ، قىلمىسمۇ بولىدىغان ياكى كېچىكتۈرۈشكە بولىدىغان ئىشلار خام چوتتا ئورۇنلاشتۇرۇلمىدى، ئورۇنلارنىڭ خام چوتى ۋە مالىيە كىرىم - چىقىم پىلانىغا كىرگۈزۈلگەن تۇرلۇك چىقىملارنىڭ ھەممىسىگە چوقۇم ھېسابلاپ ئاساسنىڭ تەپسىلىي ئىزاھاتلىرى قوشۇپ قويۇلدى، كەسىپىي راسخوت پۈتۈن كىرىم، پۈتۈن چىقىم بويىچە سومما خام چوتىغا كىرگۈزۈلدى، ئالاھىدە ئەھۋالدا پەرقلىق سوممىلىق خام چوت تۈزۈشكىمۇ يول قويۇلۇپ، مالىيىدە سومما بويىچە باشقۇرۇلدى، 1957 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە خام چوتىدا مالىيە مەنبەسىنى يېتىلدۇرۇش، مەبلەغنىڭ جۇغلىنىشىنى تېزلىتىش مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، چىقىم خام چوتىدا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىش، مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ جامائەت راسخوتى چىقىمىنى %20 قىسقارتىش تەلەپ قىلىندى. 1961 - يىلغا كەلگەندە خام چوت چىقىمىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشكە، خادىملار ماڤاشقا، ئوقۇش يارىدەم پۇلىغا ۋە زۇرۇر بولغان ئىش بېجىرىش خىراجىتىگە كاپالەتلىك قىلىش بولدى. 1966 - يىلى باشلانغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ماددىي مەنپەئەت پرىنسىپىغا ئۈيغۇن كېلىدىغان تۈزۈلمىلەرنىڭ ھەممىسى «فېئودالىزم، كاپىتالىزم، رېۋىزىئونىزم» نىڭ نەرسىلىرى دەپ ئاتىلىپ، ئۇلارنىڭ خام چوت كىرىم كۆرسەتكۈچى بولمىدى. شۇ يىللاردىكى سىياسىي ۋەزىيەتكە ئاساسەن خام چوت تۈزۈلگەچكە مالىيە كىرىمى ئازلاپ كەتتى، 10 يىل ئىچىدە ئازلاپ كەتكەن كىرىم 127 مىليون يۈەن بولۇپ، بۇ 1966 - يىللىق مالىيە ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 3.8 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى. 1978 — 1980 - يىلغىچە بولغان خام چوتتا «تەڭشەش، ئىسلاھ قىلىش، تەرتىپكە سېلىش، ئۆستۈرۈش» ڤاڭجېنى ئىزچىل ئىجرا قىلىندى. 1981 - يىلى ئاپتونوم رايوننىڭ تەلىپى بويىچە تۈزۈلگەن خام چوت كىرىمى مۇڭاپىق ۋە ئىشەنچىلىك بولدى؛ ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى ۋە تۇرلۇك ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرلىك مەبلەغ سېلىش خام چوتى ئازايتىلدى. 1983 — 1984 - يىللىرى چىقىم جەھەتتە زىيالىيلارنىڭ تەمىناتىنى ئۆستۈرۈش، دەم ئېلىشقا، پېنسىيەگە چىققان پېشقەدەم كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش، خەتەرلىك ئۆيلەرنى رېمونت قىلىش، كامانداۋۇپكا خىراجىتى چىقىم ئۆلچىمىنى ئۆستۈرۈش قاتارلىقلاردا چىقىم كۆپەيتىلدى. 1986 - يىلى «باج ئايرىش تۈزۈمى» دىن ئىبارەت يېڭى مالىيە تۈزۈلمىسى يولغا قويۇلغان تۇنجى يىل بولۇپ، خام چوت ئورۇنلاشتۇرۇش «كىرىمى كۆپەيتىپ، چىقىمنى تېجەش، شۇ يىللىق كىرىم - چىقىمنىڭ تەڭپۇڭلىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش» تەلىپى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. 1987 - يىللىق خام چوت ئورۇنلاشتۇرۇش مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ، ئىقتىساد قىلىش روھى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. 1988 - يىللىق خام چوت ئورۇنلاشتۇرۇشتا «كىچىك ئورۇنلار» غا مۇڭاپىق ئېتىبار بېرىلدى، يېڭىدىن ئوتتۇرىغا چىققان مۇكاپات، ماڤاش، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ماڤاشىنى تەڭشەش، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ تېخنىكا ئۇنۇقان ماڤاشى، قوشۇمچە يېمەكلىك يارىدەم پۇلى قاتارلىق تۈرلەرگە قوشۇلغان چىقىملار كۆزدە تۇتۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئوتتۇرىغا قويغان 10 مىليون يۈەن ئارتۇق كىرىم قىلىش ۋەزىپىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىندى. 1989 - يىلى قەشقەرنىڭ مالىيە خام چوتى باشقۇرۇشىدا كىرىمنى چىڭ تۇتۇش، مالىيە مەنبەسىنى كەڭ ئېچىش؛ چىقىمنى قىسىش، مالىيە قىيىنچىلىقىنى ئازايتىش؛ ناھىيە دەرىجىلىك ئىقتىسادنى تىرىشىپ تەرەققىي قىلدۇرۇش، ناھىيە دەرىجىلىك مالىيىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش؛ كىرىمگە قاراپ چىقىم قىلىش ئوتتۇرىغا قويۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئوتتۇرىغا قويغان 15 مىليون يۈەن ئارتۇق كىرىم قىلىش كۆرەش نىشانى مالىيە خام چوتىغا كىرگۈزۈلدى. شۇ يىللىق خام چوت ئىجرا سىنىڭ نەتىجىسىدە يەنىلا 8 ناھىيە، بىر شەھەردە 16 مىليون 970 مىڭ يۈەن مالىيە قىزىل رەقىمى كۆرۈلدى. 1990 - يىللىق كىرىم خام چوتى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئوتتۇرىغا قويغان كىرىمنى 10 مىليون يۈەن ئاشۇرۇش كۆرسەتمىسى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، خام چوتنىڭ چەكلەش مېخانىزمى كۈچەيتىلىپ، چىقىم قاتتىق تىزگىنلەندى، شۇ يىللىق خام چوت ئىجرا سى نەتىجىسىدە مالىيە كىرىمى تۇنجى قېتىم 100 مىليون يۈەندىن ئېشىپ 118 مىليون 980 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

ۋىلايەت بويىچە ساپ مالىيە قىزىل رەقىمى 41 مىليون 660 مىڭ يۈەن بولدى.

2. مەمۇرىي، كەسپىي مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

مەمۇرىي، كەسپىي مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش تولۇق سوممىلىق خام چوت باشقۇرۇش ۋە پەرقلىق سوممىلىق خام چوت باشقۇرۇشتىن ئىبارەت 2 تۈرگە ئايرىلىدۇ. مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلار ئىچىدىكى ئومۇمىي كىرىمى يوق ئورۇنلار ياكى كىرىمى بولسىمۇ چوقۇم ھەممىسىنى دۆلەت خام چوتىغا تاپشۇرىدىغان، كىرىمى ئازقىلىق چىقىمنى بالانس قىلمايدىغان ئورۇنلار ئومۇمىيۈزلۈك تولۇق سوممىلىق خام چوت باشقۇرۇش ئورۇنلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. ۋىلايەت بويىچە تولۇق سوممىلىق باشقۇرۇش شەكلى قوللىنىلىدىغان ئورۇنلار ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى، جامائەت خەۋپسىزلىكى، دۆلەت بىخەتەرلىكى، ئەدلىيە، تەپتىش ئورگانلىرى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر، مەدەنىيەت يۇرتى (پونكىتى)، كۈتۈپخانا، مۇزېي، ئارخىپخانا، مەكتەپ، يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى، ئۆسۈملۈك ئاسراش پونكىتى، مېتېئورولوگىيە پونكىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1950 - يىلى تەمىنلەش مالىيىسى يولغا قويۇلدى، خىراجەتنى دۆلەت بىر تۈتاش كىرىم قىلىپ بىر تۈتاش چىقىم قىلدى. ئورۇنلارنىڭ بارلىق كىرىمى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت خەزىنىسىگە تاپشۇرۇلدى. بارلىق چىقىملار مالىيىسىدىن بەلگىلەنگەن ئۆلچەم، بويىچە بېرىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن خام چوت تۈزۈمى تەدرىجىي ئورنىتىلدى. 1959 - يىلدىن باشلاپ تولۇق سوممىلىق خام چوت ئورۇنلىرىغا قارىتا خادىمنى، سوممىنى بېكىتىش يولغا قويۇلدى. كىرىمى بار كەسپىي ئورۇنلارغا قارىتا «تولۇق سومما بويىچە باشقۇرۇش، نورمىلىق ياردەم بېرىش، ھۆددىگەرلىكىنى يولغا قويۇش» چارىسى قوللىنىلدى. 1980 - يىلدىن باشلاپ مەمۇرىي خىراجەتتە «خام چوت ھۆددىگەرلىكى» تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى، 1981 - يىلدىن باشلاپ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقتىن مۇكاپات قالدۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

كەسپىي كىرىمى بار مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ كىرىمى ياكى چىقىمنىڭ ھەممىسى مالىيە خام چوتىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ پەقەت ئۇنىڭ كەم سوممىسىلا مالىيە خام چوتىغا كىرگۈزۈلسە، پەرقلىق سوممىنىڭ سىرتىدىكى يوڭ خام چوتى باشقۇرۇلىدىغان ئورۇن دەپ ئاتالدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پەرقلىق سوممىلىق باشقۇرۇلىدىغان ئورۇنلار: سەنئەت نومۇرى ئورۇنداىدىغان تەشكىلاتلار، سەھىيە - تىببىي داۋالاش ئاپپاراتلىرى (دوختۇرخانا، شىپاخانا، مىللىي شىپاخانا)، تەنتەربىيە سارىيى، دەپنى ئورنى ۋە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇچىلىق قاتارلىق كەسپىي ئورۇنلاردىن ئىبارەت. 1955 - يىلدىن باشلاپ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش ئەسلىدە يولغا قويۇلغان ئۆزى كىرىم قىلىش، ئۆزى چىقىم قىلىشتىن «تولۇق سومما بويىچە باشقۇرۇش، پەرقلىق سوممىنى تولۇقلاپ بېرىش» كە ئۆزگەرتىلدى. 1963 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە «تولۇق سومما بويىچە باشقۇرۇش مائاشنى ئاساسەن ھۆددىگە ئېلىش» ئۇسۇلى بويىچە قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى. 1960 - يىلدىن باشلاپ سەھىيە تارماقلىرىغا قاراشلىق دوختۇرخانىلارنىڭ خىراجىتىنى باشقۇرۇش ئەسلىدىكى «تولۇق سوممىلىق باشقۇرۇش، پەرق سوممىنى تولۇقلاپ بېرىش» تىن «تولۇق سوممىلىق باشقۇرۇشتا تۇر بېكىتىش» كە ئۆزگەرتىلىپ، مائاش قوشۇمچە ياردەم پۇلى، خام چوت ھۆددىگە بېرىلدى. 1975 - يىلى ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك دوختۇرخانىلاردا داۋاملىق مائاش ۋە مائاش نىسبىتى بويىچە قالدۇرۇلىدىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر پاراۋانلىق خىراجىتى ھۆددىگەرلىكى يولغا قويۇلدى. 1985 - يىلى دوختۇرخانىلاردا ئىگىلىك باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقتىن «ئۈچ خىل فوند» تۆتۈپ قېلىندى. بۇلار 1) دوختۇرخانىدىكى كىرىمنى ئاشۇرۇپ چىقىمنى تېجەشتە ئىقتىساد قىلىنغان مەبلەغ شۇ يىللىق كەسپىي كىرىمگە پەرق سومما خام چوتى بويىچە ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇلنى قوشقاندىن كېيىن

ئۇنىڭدىن كەسپىي چىقىمنى ئېلىۋېتىپ ھېسابلاندى؛ 2) شۇ يىللىق ئىقتىساد قىلغان مەبلەغدىن 40% كەسپىي تەرەققىيات فوندى، 30% كوللېكتىپ پاراۋانلىق ۋە مۇكاپات فوندى تۇتۇپ قېلىنىدى؛ 3) پۈتۈن يىل بويىچە تارقىتىلغان مەبلەغنىڭ ئومۇمىي سوممىسىنىڭ (ھەر خىل مۇكاپات بېرىش يوللىرى ئارقىلىق تارقىتىلغان تۇرلۇك مۇكاپات پۇلى ۋە ماددىي نەرسىلەرنى ھەمدە مۇئامىلىدارلارنىڭ بەلگىلىمىدىكى ئۆلچەمدىن ئاشقان تۇرلۇك مۇكاپات پۇلى خاراكتېرىدىكى مائاشى، قوشۇمچە ياردەم) بىر يېرىم ئايلىق ئاساسىي مائاش ئىچىدىكىسىدىن باج كەچۈرۈم قىلىنىدى، ئارتۇق قىسمىغا مۇكاپات بېجى تاپشۇردى.

3. كارخانا مال - مۇلكىنى باشقۇرۇش

كارخانا مال - مۇلكىنى باشقۇرۇش تۈزاقلىق مۇلۇكنى باشقۇرۇش ۋە تۈزاقسىز مۇلۇكنى باشقۇرۇشقا ئايرىلىدۇ. قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى خام چوت ئىچىدىكى دۆلەت كارخانىلىرىدا 1951 - يىلى بار بولغان تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى 6000 يۈەن (ئۇ چاغدا قەشقەر چىنە زاۋۇتىلا بار ئىدى) ئىدى. ئالاقىدار بەلگىلىمىلەر بويىچە تۈزاقلىق مۇلۇككە ئامورتىزاتسىيە نىسبىتى بەلگىلەنگەن بولۇپ ئايمۇ ئاي ئاساسىي ئامورتىزاتسىيە فوندى ۋە ئايمۇ ئاي چوڭ رېمونت ئامورتىزاتسىيە فوندى تاپشۇرۇلاتتى، 1955 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدە مۇشۇ بەلگىلىمە ئىجرا قىلىنىدى. 1955 - يىلى كارخانىلاردىن 122 مىڭ يۈەن ئامورتىزاتسىيە فوندى تۇتۇپ قېلىنىدى. 1956 - يىل 7 - ئايدا مالىيە نازارىتىنىڭ بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىنىپ، يەرلىك دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسىي ئامورتىزاتسىيە فوندى بىلەن تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ ئۆزگەرگەن باھاسىنىڭ ھەممىسى مالىيىگە تاپشۇرۇلدى. 1957 - يىل 12 - ئايدا مالىيە نازارىتىنىڭ بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىنىپ يەككە باھاسى 200 يۈەندىن ئارتۇق، ئىشلىتىلگەن ۋاقتى بىر يىلدىن ئاشقانلار تۈزاقلىق مۇلۇك ھېسابلاندى. پەقەت بىر شەرتنىلا ھازىرلىغانلار تۆۋەن قىممەتلىك خوراشچان بۇيۇم ھېسابلاندى. پارچە - پۇرات تۈزاقلىق مۇلۇك سېتىۋېلىشتا يەككە باھاسىنىڭ 2000 يۈەن بولۇشى چەك قىلىنىدى. 1962 - يىلى بار بولغان تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى 33 مىليون 585 مىڭ يۈەن، يىل ئاخىرىدىكى ساپ قىممىتى 29 مىليون 542 مىڭ يۈەن بولدى. 1964 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى دۆلەت كارخانىلىرىغا تۈزاقلىق مۇلۇك سېتىۋېلىشتا يەككە دانە باھاسى ۋە پارچە - پۇرات توپا قۇرۇلۇشلىرىنىڭ يەككە تۇر قۇرۇلۇشى خراجىتى ئەڭ كۆپ بولغاندا 4000 يۈەندىن ئېشىپ كەتمەسلىك، چوڭ رېمونت خراجىتىگە پىلان تۈزۈش، ئۇنى چوڭ رېمونت فوندىدىن چىقىم قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخىگە كىرگۈزمەسلىك بەلگىلەندى. 1964 - يىل 3 - ئايدا كارخانىلار براكقا چىقىرىۋەتكەن تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ باھا ئۆزگىرىش كىرىمىنى مالىيىگە تاپشۇرماي، تۈزاقلىق مۇلۇك سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىش بەلگىلەندى. 1973 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مالىيە ئىدارىسىنىڭ كارخانىلاردا قالدۇرۇلغان ئاساسىي ئامورتىزاتسىيە فوندى بىلەن تۈزاقلىق مۇلكىنىڭ باھا ئۆزگىرىش كىرىمىنىڭ 70% نى كارخانىغا قالدۇرۇپ تۈزاقلىق مۇلۇكنى يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش مەبلىغى قىلىش دېگەن بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىنىدى. كارخانىلار تۈزاقلىق مۇلۇكنى رېمونت قىلىشقا بىرلەشتۇرۇپ ئېلىپ بارغان كىچىك تېپتىكى تېخنىكا ئۆزگەرتىش خراجىتى چوڭ رېمونت فوندىدىن، سوممىسى چوڭراقلىرى يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش مەبلىغىدىن چىقىم قىلىنىدى. 1980 - يىلغا كەلگەندە تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى 173 مىليون 759 مىڭ يۈەن، يىل ئاخىرىدىكى ساپ قىممىتى 125 مىليون 970 مىڭ يۈەن بولدى. 1986 - يىلدىكى تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى 398 مىليون 740 مىڭ يۈەن، يىل ئاخىرىدىكى ساپ قىممىتى 268 مىليون 120 مىڭ يۈەن بولدى. 1990 - يىلدىكى تۈزاقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى 621 مىليون 251 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

كارخانىلارنىڭ تۈزاقسىز مەبلىغىنى باشقۇرۇشتا ئاساسلىقى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەش، ئوبوروت قىلىش ۋە تۆلەمگە قارىتا خام چوت تۈزۈش ۋە پىلانلىق باشقۇرۇش ئېلىپ بېرىلدى. 1955 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر تەۋەسىدىكى دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تۈزاقسىز مەبلىغى پۈتۈنلەي مالىيىدىن ئاجرىتىپ بېرىلەتتى. 1956 -

يىلدىن كېيىن «ئىككى تەرەپتىن تەمىنلەش چارىسى، يەنى نورمىلىق تۇراقسىز مەبلەغنى مالىيىدىن ئاجرىتىپ بېرىش، نورمىدىن ئېشىپ كەتكەن تۇراقسىز مەبلەغنى بانكا قەرز بېرىش چارىسى» يولغا قويۇلدى. 1962- يىل 1 - ئايدىن باشلاپ ئاپتونوم رايون دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەت ۋە قاتناش كارخانىلىرىغا بېرىلمىدىغان بانكىنىڭ نورمىلىق ئىناۋەتلىك قەرزىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، نورمىلىق مەبلەغنى مالىيە تەمىنلەش، شۇ يىللىق نورمىلىق مەبلەغنىڭ كۆپەيگەن قىسمىنى مالىيە تولۇقلاپ ئاجرىتىپ بېرىش، كارخانىلاردىكى ئارتۇق نورمىلىق مەبلەغنى مالىيە قايتۇرۇۋېلىش، سودا كارخانىلىرىغا تولۇق سوممىلىق قەرز بېرىش ئۇسۇلىنى توختىتىش، ئۇنىڭ تۇراقسىز مەبلىغىنى مالىيە تەكشۈرۈپ ئاجرىتىپ بېرىش ۋە بانكىدىن قەرز ئېلىپ تەمىنلەشنى يولغا قويدى. 1962 - يىلى كارخانىلارنىڭ نورمىلىق تۇراقسىز مەبلىغىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى ئوتتۇرىچە قالدۇق سوممىسى: سانائەت كارخانىلىرىنىڭ 1 مىليون 32 مىڭ يۈەن، قاتناش كارخانىلىرىنىڭ 52 مىڭ يۈەن، سودا كارخانىلىرىنىڭ 8 مىليون 892 مىڭ يۈەن، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى كارخانىلىرىنىڭ 5 مىليون 72 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تەمىنات - سودا كارخانىلىرىنىڭ 14 مىڭ يۈەن، مەدەنىيەت - مائارىپ كارخانىلىرىنىڭ 104 مىڭ يۈەن، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق كارخانىلىرىنىڭ 4 مىليون 180 مىڭ يۈەن بولدى. 1964 - يىل 4 - ئايدا ياغاچ ماتېرىياللىرى شىركىتى، ئۇرۇقچىلىق شىركىتى، كىنو فىلىم تارقىتىش شىركىتى، شىنخۇا كىتابخانىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى توپ سېتىش پونكىتى قاتارلىق سودا خاراكتېرىدىكى كارخانىلارغا قارىتا تولۇق سوممىلىق ئامانەت - قەرز چارىسىنى يولغا قويۇش توختىتىلدى. ئۇلارنىڭ تۇراقسىز مەبلىغىنىڭ %30ى كارخانىنىڭ ئۆز مەبلىغى قىلىش ئۇچۇن مالىيىدىن ئاجرىتىپ بېرىلدى، قالغان %70ى بانكىدىن قەرز بېرىلدى، سانائەت، قاتناش، ئورمانچىلىق، مەدەنىيەت - مائارىپ ۋە ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا تەۋە تەمىنات - سودا كارخانىلىرىنىڭ مەبلىغىنى مالىيە بىلەن بانكا 6 — 4 ئۇلۇش بويىچە تەمىنلەيدىغان قىلىپ تەڭشەلدى. 1974 - يىلى كارخانىلارنىڭ تۇراقسىز مەبلەغ نورمىسى ئومۇمىيۈزلۈك يېڭىدىن تەڭشەپ بېكىتىلدى. يىل ئاخىرىدىكى دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگەن تۇراقسىز مەبلەغ 62 مىليون 996 مىڭ يۈەن بولۇپ، سانائەت كارخانىلىرىنىڭ 13 مىليون 126 مىڭ يۈەن، قاتناش كارخانىلىرىنىڭ 1 مىليون 428 مىڭ يۈەن، سودا كارخانىلىرىدا 26 مىليون 33 مىڭ يۈەن، تەمىنات - سودا كارخانىلىرىنىڭ 12 مىليون 468 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تەمىنات - سودا كارخانىلىرىنىڭ 4 مىليون 289 مىڭ يۈەن، مەدەنىيەت - مائارىپ كارخانىلىرىنىڭ 370 مىڭ يۈەن، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق كارخانىلىرىنىڭ 5 مىليون 282 مىڭ يۈەن بولدى. 1981 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىگە بىۋاستە قاراشلىق سانائەت، قاتناش كارخانىلىرىدا تۇراقسىز مەبلەغنى ھەقلىق ئىشلىتىش چارىسى يولغا قويۇلدى. 1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە گوۋۇيۈەننىڭ «دۆلەت كارخانىلىرىدىكى تۇراقسىز مەبلەغنى خەلق بانكىسى بىر تۇتاش باشقۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»ى ئىجرا قىلىنىپ، بارلىق دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تۇراقسىز مەبلەغنىڭ ھەممىسىنى خەلق بانكىسى قەرز بېرىپ بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان، مالىيە كارخانىلارنى قايتا تۇراقسىز مەبلەغ بىلەن بىۋاستە تەمىنلەيدىغان بولدى. 1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كارخانىلارغا دۆلەت تەرىپىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن تۇراقسىز مەبلەغنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 86 مىليون 962 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت كارخانىلىرىنىڭ 18 مىليون 716 مىڭ يۈەن، قاتناش كارخانىلىرىنىڭ 2 مىليون 380 مىڭ يۈەن، سودا كارخانىلىرىنىڭ 34 مىليون 531 مىڭ يۈەن، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى كارخانىلىرىنىڭ 17 مىليون 898 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تەمىنات - سودا كارخانىلىرىنىڭ 8 مىليون 108 مىڭ يۈەن، مەدەنىيەت - مائارىپ كارخانىلىرىنىڭ 726 مىڭ يۈەن، شەھەر جامائەت كارخانىلىرىنىڭ 151 مىڭ يۈەن، باشقا كارخانىلارنىڭ 900 مىڭ يۈەن، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق كارخانىلىرىنىڭ 3 مىليون 552 مىڭ يۈەن. 1989 - يىلى كارخانىلارنىڭ تۇراقسىز مەبلەغنى ئىگىلىۋېلىشى ھەددىدىن زىيادە كۆپ بولۇش، ئوبوروت ئاستا بولۇش ئەھۋالىنى تېزدىن ھەل قىلىپ، كارخانىلارنىڭ تۇراقسىز مەبلەغ باشقۇرۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، تېجەپ قالغان تۇراقسىز مەبلەغ يەنى

نورمىلىق تۇراقسىز مەبلەغ ھېسابىدىن تېجەلگەن سوممىدىن 30% مۇكاپات فوندى تۇتۇپ قېلىنىپ تۇراقسىز مەبلەغ ئوبوروتىنى تېزلەتكەن ئورۇن ۋە شەخسلەرنى مۇكاپاتلاشقا ئىشلىتىش يولغا قويۇلدى.

4. خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغنى باشقۇرۇش

1951 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى مالىيە ئورگانلىرى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان خام چوت سىرتىدىكى كىرىم 5 تۈرلۈك، يەنى: يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە بېجى، شەھەر بېجى، ماتارىپ قوشۇمچە ھەققى؛ يەرلىكنىڭ جامائەت مۇلكى كىرىمى؛ باغ - ئورمان، سازلىقتىكى قۇمۇش، تۇغمەن؛ سۇ سوقمىسى كىرىمى قاتارلىقلار ئىدى. 1957 - يىلغا كەلگەندە خام چوت سىرتىدىكى كىرىم تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت بولدى: تاۋار ئوبوروت قوشۇمچە بېجى، مال قوشۇمچە بېجى؛ سودا - سانائەت تىجارەت قوشۇمچە بېجى، سودا - سانائەت تاپاۋىتى قوشۇمچە بېجى، دېھقانچىلىق قوشۇمچە بېجى، چارۋىچىلىق قوشۇمچە بېجى ۋە سۇ ھەققى قاتارلىق 7 خىل، سۇ ھەققى 1981 - يىلدىن باشلاپ سۇچىلىق تارماقلىرى بىۋاسىتە يىغىپ باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلدى. 1959 — 1995 - يىلغىچە خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغ 139 مىليون 272 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە: 1) تۈرلۈك قوشۇمچىلار 58 مىليون 575 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 42.06%نى، سودا - سانائەت قوشۇمچە باج كىرىمى 3 مىليون 878 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 2.78%نى؛ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قوشۇمچە بېجى 46 مىليون 682 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 33.52%نى؛ شەھەر جامائەت قوشۇمچىسى 7 مىليون 867 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 5.65%نى؛ باشقا قوشۇمچىلار 148 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 0.11%نى ئىگىلىدى. 2) سۇ ھەققى كىرىمى 43 مىليون 950 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 31.56%نى ئىگىلىدى. 3) مالىيە جۇغلىغان كارخانا كىرىمى 24 مىليون 385 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 17.51%نى ئىگىلىدى. 4) مالىيە جۇغلىغان كەسپىي ئىشلار كىرىمى 1 مىليون 860 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 1.34%نى ئىگىلىدى. 5) مالىيە جۇغلىغان باشقا مەبلەغ 1 مىليون 572 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 1.13%نى ئىگىلىدى. 6) ھۆكۈمەت ئۆيلىرى، ھۆكۈمەت مۇلكىنىڭ ئىجارە كىرىمى 265 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 0.19%نى ئىگىلىدى. 7) باشقا كىرىم 8 مىليون 103 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 5.82%نى ئىگىلىدى. 8) يۇقىرىغا تاپشۇرغان كىرىم 562 مىڭ يۈەن بولۇپ ئومۇمىي كىرىمنىڭ 0.4%نى ئىگىلىدى.

Ⅱ باب

باج ئىشلىرى

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە سۇلىدا «ئالۋان - ياساق ئۇچۇن يەرنىڭ يېرىمىدىن ئىجارە ھەققى ئېلىش، يېرى يوقلار باج ئۇچۇن كۈمۈش پۇل تۆلەش» تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. غەربىي تۈركلەر سۇلىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدا «لەشكەر ئاتلىرى ئالۋىنى سېلىندى، باجغا چارۋا قوشۇلدى». تاڭ دەۋرىدە سۇلى، جۇجۇف قاتارلىق جايلاردا «ئىجارە، ھاشار - سېلىق تۈزۈمى» يۈرگۈزۈلدى. يەرلىك دېھقانلار «ئىجارە ئۇچۇن ئاشلىق، ھاشار

ئۇچۇن ئەمگەك، نەرسە - كېرەك، سېلىق ئۇچۇن تاۋار - دۇردۇن، پاختا ياكى رەخت ۋە ياكى كەندىر تاپشۇردى». سۇلۇك سۇلالىسى دەۋرىدە، قاراخانىيلار خاندانلىقى قەشقەردە «ھەسسە بۆلۈپ بېرىش تۈزۈمى»نى يولغا قويدى. غەربىي لياۋ دەۋرىدە مۇنداق 2 خىل باج يولغا قويۇلدى. بىر خىلى تۇتۇن بېجى بولۇپ ھەر ئائىلە بىر دىنار تاپشۇردى. ئىككىنچى خىلى يەر موسىغا قاراپ باج ئېلىنىدى. يەنى چېققان ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىرى تاپشۇرۇلدى. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە، دەسلەپتە غەربىي لياۋلارنىڭ باج - سېلىق تۈزۈمى داۋاملاشتۇرۇلۇپ بالاغەتكە يەتكەن ئەر سانىغا قاراپ باج ئېلىنىدى، كېيىن يەنە «ئېتىزنىڭ مو سانىغا قاراپ باج ئېلىنىدى». ھەر مو يەرگە 3 شىلىڭ ئاشلىق يىغىۋېلىنىدى. يەنە چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاھالىلەردىن 100 يىلقىسى بارلار يىلدا بىر بايتال تاپشۇرۇش، 100 كالىسى بارلار ھەر يىلى بىر موزاي تاپشۇرۇش، 100 قويى بارلار ھەر يىلى بىر ساغلىق تاپشۇرۇش بەلگىلەندى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، شەرقىي چاغاتاي خانلىقى مەزگىلىدە باج- سېلىق بەكلا ئېغىر بولۇپ يەر بېجىدىن باشقا يەنە مېھمانخانا بېجى، باغ - ئورمان بېجى، تۇغمەن بېجى ھەمدە قونالغۇ بېجى، سودا بېجى، چارۋا بېجى، لاما كېگىز بېجى، باغدىكى ئۇزۇم بېجى قاتارلىق باجلار ئېلىنىدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 9 - يىلى (1514 - يىلى) يەكەن خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل خەلقنىڭ باج - سېلىقى يېنىكلىتىلىپ، پەقەت يەر بېجى ئۇچۇن ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىر قىسمىلا ئېلىنىدى. يەكەن خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ۋە جۇڭغارلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغلاردا باج خىللىرى كۆپەيىپ كەتتى. جايلاردىكى ھەسسە بۆلۈۋاتقانلار خەلقنى خالىغانچە تالان - تاراج قىلدى، ئۇلار ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىر قىسمىنى يەر بېجى قىلىپ ئالغاندىن باشقا يەنە «چىنارجىن» (باغ، كېۋەزلىك، ئات بوغۇزى، ئوتياشلىق بېجى)، شاگەت (چارۋا ۋە تاۋار بېجى)، «سامان پۇلى» (ھوسۇل بېجىنىڭ قوشۇمچە بېجى)، «تالقارا» (مىراس بېجى) قاتارلىقلارنىمۇ ئالدى. ئۇ چاغلاردا يەكەن قاتارلىق جايلاردىكى دېھقانلار تاپشۇرغان غەللە - پاراق ئالغان ھوسۇلنىڭ %55دىن كۆپرەكىنى ئىگىلىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ 24 - يىلى (1755 - يىلى) چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى خەلق ئاممىسىنى خاتىرجەم قىلىش ئۇچۇن، باج تۈرلىرىنى ئاددىيلاشتۇرۇش، باج تاپشۇرىدىغان ئادەم سانىنى كۆپەيتىشتىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك تەدبىرنى يولغا قويدى، ئىلگىرىكى باج تۈرى ھەددىدىن زىيادە كۆپ بولۇش ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەر يىللىق غەللە - پاراق نورمىسىنى رايونلارغا ئايرىپ مۇقىملاشتۇردى، نورمىدىن باشقا سېلىق ۋە قوشۇمچە ئالۋانلارنىڭ ھەممىسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا بالاغەتكە يەتكەن ئەرلەرگە باج قويۇش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، قەشقەر، يەكەن تەۋەسىنىڭ باج نورمىسىنى زور دەرىجىدە ئازايتتى. جۇڭغارلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغلاردا قەشقەردىن ھەر يىلى 26 مىڭ سەر كۈمۈش باج يىغىلغان، چېيەنلۇڭ مەزگىلىدە 6000 سەرگە ئازايتىلدى. يەكەن ۋىلايىتىدە جۇڭغارلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە ھەر يىلى باج ئۇچۇن 100 مىڭ سەر كۈمۈش ئېلىناتتى، چېيەنلۇڭ مەزگىلىدە 53 مىڭ 700 سەرگە ئازايتىلدى. گۇاڭشۇ 10 - يىلى (1884 - يىلى) شىنجاڭدا ئۆلكە قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەرلىك كىرىم چەكلىك بولۇپ چىقىمغا يەتمىگەچكە رەسمىي باجدىن باشقا يەنە قوشۇمچە باجلار ئېلىنىدى، مەسىلەن: تۇز بېجى، چاي بېجى، ئۆي بېجى، يەرلىكنىڭ پايدا- مەنپەئەت بېجى، سۇ ئىشلىرى بېجى قاتارلىقلار. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نۇرغۇن ئۇششاق جايلارمۇ بار. مەسىلەن: چارۋا بېجى، ئۇلاغ بېجى، ياغ بېجى، تۇغمەن بېجى، تارازا بېجى قاتارلىقلار. ئىچكى تاموژنا بېجى (تۈرلۈك ماللار بېجى) ئوندىن ئۇچ نىسبەت بويىچە ئېلىنىدى، بۇ ئاساسلىق تەۋەلىككە كىرگەن مالدىن ئېلىنمىدىغان باج ئىدى. گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) ئىچكى تاموژنا بېجى بىر تۇتاش ئىمتىنگە ئۆزگەرتىلدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭدىكى باج - سېلىقنىڭ كۆپ قىسمى چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۈزۈمى بويىچە ئېلىنىدى، قەشقەردىمۇ شۇنداق بولدى. باج تۈزۈمى مۇكەممەل بولمىغانلىقى، يەرلەرنىڭ مو سانى توغرا بولمىغانلىقى ئۇچۇن غەللە - پاراق نورمىسىمۇ تەكشى بولمىدى، يېرى ئازلارنىڭ سېلىقى كۆپ، سېلىقى

كۆپلەرنىڭ يېرى ئاز بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە باج تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ بولغاچقا، خەلق تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز دەرت - ئەلەم چەكتى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭ مالىيىسى پۈتۈنلەي ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ھەمكارلىشىپ ماڭاش بېرىشىگە تايىنىپ جان باقتى. مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) ئىچكى ئۆلكىلەردىن بېرىدىغان ھەمكارلىق ماڭاشى پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋەزىيەت قالايمىقان بولۇپ، ھەربىي خىراجەت ئېشىپ كەتكەچكە، شىنجاڭنىڭ مالىيىسىدە مىسلىسىز پۇل قىيىنچىلىقى كۆرۈلدى.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 4 - ئايدا شېڭ شىسەي بىر بۆلۈك كوممۇنىستلارنى شىنجاڭغا كىرگۈزۈپ مالىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇ چاغدا گاۋ دېڭباڭ، چېن پىڭ، چېڭ جيوكې، لو نەيتاڭ، جېڭ چىشېڭ قاتارلىقلار قەشقەر، يەكەن، مارالبېشى، قاغىلىق قاتارلىق جايلاردا يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياكى مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ، باج تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلدى. بۇ چاغلاردا تۈرلۈك ئىشانە قوشۇمچە باجلار بىكار قىلىنىدى، باج ھۆددە تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، باج - ئالۋان يېغىش جەريانىدىكى نۇقسانلار تۈگىتىلدى. باج نىسبىتى، ئۆلچەم ئەسۋابلىرى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ ۋە تەكشۈرۈپ تۇرۇلغانلىقتىن، خەلق ئاممىسىنىڭ ھىمايىسىگە سازاۋەر بولدى، بۇنىڭ بىلەن يەرلىكنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

1 § . ئاپپاراتلار

مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) دىن كېيىن 3 - مەمۇرىي رايون (قەشقەر رايونى) ۋە ئۇنىڭغا قارىشىلىق ناھىيىلەردە غەللە - پاراق، باج ئېلىش كەسپىنى بېجىرىدىغان مەخسۇس كەسپىي باج ئاپپاراتى يوق ئىدى.

مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) 1 - ئايدا قەشقەردە تاموژنا بېجى ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، ئۇ تاموژنا چازلىرىدىن كىرىپ - چىققان مالىلاردىن باج ئېلىش ئىشلىرىنى بېجىردى. مىنگونىڭ 20 - يىلى (1931 - يىلى) بىر تۈتاش باج ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ، باج ھۆددە تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، يەرلىك باج بىر تۈتاش باشقۇرۇلدى. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) بىر تۈتاش باج ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ نامى ئىستېمال بېجى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) ئىستېمال بېجى ئىدارىسى مالىيە ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، بىۋاستە ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە قاراپ، مالىيە نازارىتىنىڭ ۋاكالىتەن باج ئىشلىرى ئاپپاراتى بولدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) ئۆلكىلىك يەرلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىلىرىنىڭ نامى يەرلىك باج ئىدارىسىگە ياكى ناھىيىلىك شۆبە باج ئىدارىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر مەمۇرىي رايونىدا بۈيرۇق بويىچە قەشقەر، يەكەن، مارالبېشىدا ئۈچ يەرلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر يەرلىك باج ئىدارىسىگە قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭى شەھەر، پەيزاۋات، يېڭىسار، سارىقولدىن ئىبارەت 5 ناھىيىلىك شۆبە ئىدارە، يەكەن يەرلىك باج ئىدارىسىگە يەكەن، زەرەپشان، پوسكام، مەكىتتىن ئىبارەت 4 شۆبە ئىدارە، مارالبېشى يەرلىك باج ئىدارىسىگە مارالبېشى ناھىيىلىك شۆبە ئىدارە قاراشلىق بولدى.

مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ تەستىقى بويىچە سارىقول ناھىيىلىك شۆبە ئىدارىسىنى يەكەن يەرلىك باج ئىدارىسىگە، مەكىت ناھىيىلىك شۆبە ئىدارىنى مارالبېشى يەرلىك باج ئىدارىسىگە قارايدىغان قىلدى. يەرلىك باج ئىدارىلىرىدا خوجۇلۇق، باج ئېلىش، بوغالتېرىيە قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىنىپ، تۈرلۈك باج كەسپىلىرى بېجىرىلدى.

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) مارالبېشى يەرلىك باج ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قەشقەر

ۋالىي مەھكىمىسى مارالبېشى شۆبە ئىدارە، سارىقول شۆبە ئىدارىسىنى قەشقەر يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. مەكىت ناھىيىلىك شۆبە ئىدارە يەنىلا يەكەن يەرلىك باج ئىدارىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى شىنجاڭ مالىيە نازارىتى ھەر قايسى رايونلارنىڭ ۋالىيلار تۇرۇشلۇق جايلىرىدىكى ئەسلىدىكى باج ئىدارىلىرىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەشنى قارار قىلدى، بەلگىلىمە بويىچە قەشقەر رايونلۇق مالىيە، باجنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش خىزمىتى شۇ يىلى 10 - ئايدا ئۆز ۋاقتىدا تاماملاندى. سابىق قەشقەر يەرلىك باج ئىدارىسى بىلەن قەشقەر مالىيە باش ئىدارىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ قەشقەر رايونلۇق مالىيە ئىدارىسى قىلىپ قۇرۇلدى. ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش نەتىجىسىدە قەشقەر رايونلۇق مالىيە ئىدارىسىگە قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يېڭىسار، مارالبېشى، سارىقول، زەرەپشان، پوسكام، مەكىتتىن ئىبارەت 10 ناھىيىنىڭ باج ئىدارىسى قارايدىغان بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئاتۇش باج ئېلىش ئورنى، ئۇلۇغچات باج ئېلىش ئورنى، ئۆتەڭ باج ئېلىش ئورنىمۇ شۇنىڭغا قاراشلىق بولدى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) قەشقەر مەمۇرىي رايونىدىن يەكەن مەمۇرىي رايونى ئايرىلىپ چىقتى. كېيىنكى يىلى قەشقەر، يەكەن مەمۇرىي رايون ۋالىي مەھكىمىلىرى مەمۇرىي رايون باش تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر (3 -) مەمۇرىي رايون باش تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى قەشقەردە تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭغا 6 ناھىيە ۋە 3 مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قارايدىغان بولدى؛ يەكەن (10 -) مەمۇرىي رايون باش تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى يەكەندە تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭغا 4 ناھىيە قارايدىغان بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىگە قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، مارالبېشى، سارىقولدىن ئىبارەت 6 ناھىيىلىك باج ئىدارىسى ۋە ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىك 2 باج ئېلىش ئورنى ۋە ئۆتەڭ باج ئېلىش چازىسى؛ يەكەن ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىگە يەكەن، قاغىلىق، بەكىت، پوسكام ناھىيىلىك باج ئىدارىلىرى قارايدىغان بولدى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاتۇش باج ئېلىش ئورنىنىڭ باج مەنبەسى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، ئاتۇش باج ئېلىش ئورنى 3 - دەرىجىلىك ناھىيىلىك باج ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، ئۇ ئىدارە يەنىلا قەشقەر مەمۇرىي تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى مالىيىسىگە قاراشلىق بولدى.

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 11 - ئايدا يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ باج كەسپى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك باج ئېلىش ئورنىدىن ئاجرىتىپ چىقىلىپ مۇستەقىل يوپۇغا ناھىيىلىك باج ئېلىش ئورنى قىلىپ قۇرۇلدى ۋە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك باج ئېلىش ئورنىدىن بىر بۆلۈم باشلىقى مۇدىرلىققا ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946- يىلى) 6 - ئايدا ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلەردىكى باج ئېلىش ئورنى (ئىدارىسى) بۇيرۇق بويىچە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە تەۋە قىلىنىپ ناھىيىلىك باج ئىشلىرى بۆلۈمى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى. كۆپ ساندىكىلەرنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قورۇسى ئىچىگە كۆچۈرۈلدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ باج ئاپپاراتلىرى يەنىلا مەمۇرىي رايون بويىچە تەسىس قىلىندى.

1950 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىك باج ئېلىش ئىدارىلىرى ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى. قەشقەر ۋىلايىتىگە 9 ناھىيىلىك باج ئىدارىسى، يەكەن ۋىلايىتىگە 4 ناھىيىلىك باج ئىدارىسى قارايدىغان بولدى. قەشقەر، يەكەن ئىككى باج ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شۇ چاغدىكى باج خىزمىتىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئىدارە ئىچىدە بىر قانچە كەسپىي ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى.

1952 - يىلغىچە ئىچكى ئاپپاراتلار تەدرىجىي مۇكەممەللىشىپ، كاتىبات ئىشخانىسى، بىۋاستە باج بۆلۈمچىسى، مال باج بۆلۈمچىسى، يەرلىك باج بۆلۈمچىسى، تەكشۈرۈش ئىشخانىسى، پىلان بۆلۈمچىسى، بوغالتىرىيە

بۆلۈمچىسىدىن ئىبارەت 5 بۆلۈمچە، 2 ئىشخانا تەسىس قىلىندى. خىزمەتچى خادىمى 30 دىن ئاشتى.
1954 - يىل 7 - ئايدا قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى قۇرۇلۇپ ئەسلىدە قەشقەر ئۆلايىتىگە قارايدىغان ئاتۇش، ئۈلۈغچات ناھىيىلىرىنىڭ ھەممىسى بىلەن قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى قاتارلىقلارنىڭ بىر قىسىم جايلىرى ئوبلاستىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا، شۇنىڭغا ئەگىشىپلا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، سابىق قەشقەر ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، شۇنىڭ بىلەن تەڭلا يەكەن ۋىلايىتىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە باج ئىدارىسى بىلەن يەكەن ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلدى.
1958 - يىلى ئاپپاراتلار يەنە بىر قېتىم ئىخچاملاندى. شۇ يىلى 4 - ئايدا يۇقىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە قەشقەر ۋالىي مەھكىمە سۇغۇرتا شىركىتى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە قۇرۇلۇش بانكىسى، باج ئىدارىسى ۋە قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيە بۆلۈمى بىرلەشتۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1962- يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيە ئىدارىسى ۋالىي مەھكىمە مالىيە - باج بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ، يەنىلا باج بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى.
1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلاندى. 1967 - يىل 2 - ئايدا ئاممىۋى تەشكىلاتلار ھوقۇق تارتىۋالدى. 1968 - يىلى مالىيە - باج بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1976 - يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى قارىمىقىدا باج بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ باج ئىشلاھاتى كەسپى خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1979 - يىلى يەنە ۋىلايەتلىك مالىيە باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.
1984 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك باج باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، قارىمىقىدا مەمۇرىي ئىشخانا، باج مەمۇرىيىتى 1 - بۆلۈمى، باج مەمۇرىيىتى 2 - بۆلۈمى، بوغالتىرىيە بۆلۈمى، كادىرلار تەلىم - تەربىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1989 - يىل 8 - ئايدا مەمۇرىي تەپتىش بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى.

2 §. باج تۈزۈمى

1. دېھقانچىلىق بېجى

دېھقانچىلىق بېجى چىڭ سۇلالىسى، مىنگو دەۋرلىرىدە يەر بېجى دەپ ئاتىلاتتى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن دېھقانچىلىق بېجى دەپ ئاتالدى.

1) چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەر بېجى　چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەر مەركەز قىلىنغان جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى جايلاردا يەرلەر پۇقرا يېرى، بوز يەر، ھۆكۈمەت يېرى، مەكتەپ يېرى، پاكلىق يېرى دېگەنلەرگە ئايرىلدى. باج (غەللە - پاراق) ئىلىنىدىغان يەرلەر چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئاساسلىقى پۇقرا يېرى بىلەن بوزيەر ئىدى. چېگىلۇك يىللىرىدا قەشقەر تەۋەسىدىكى جايلاردا ھەربىيلەر بوز يېرى، مىراس بوز يېرى، پۇقرا (مۇسۇلمان) لار بوز يېرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ باج - سېلىقى ھەققىدىمۇ ئايرىم بەلگىلىمە چىقىرىلغان. قەشقەر، يەكەن تەۋەسىدىكى پۇقرا يەرلىرىدىن بالاغەتكە يەتكەن ئەرلەرنىڭ سانىغا قارىماي تۆتۈن سانى (ئائىلە بويىچە)، تەييار يەر بويىچە ئەمەس، چېچىلغان ئۇرۇق سانىغا قاراپ غەللە - پاراق ئىلىنىاتتى، ھەر تۆتۈنگە بىر دادەن بۇغداي ئۇرۇقى، بەش كۆرە زىرائەت ئۇرۇقى بېرىلىپ، 16 دادەن ئاشلىق غەللە - پاراق ئىلىنىاتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 11 - يىلى (1831 - يىلى) قەشقەر، مارالبېشىدا پۇقرا بوز يەرلىرىنىڭ ھەر موسىغا 3 شىكىدىن غەللە - پاراق ئىلىنغان. گۇاڭشۇ يىللىرىدا ئاشلىق بىلەن ئوت -

سامان قوشۇپ ئېلىنمىدىغان بولدى، ياخشى يەرلەرگە 4 شېك ياكى 5 شېك ئاشلىق، 5 جېك ئوت - سامان، ئوتتۇراھال يەرلەرگە 3 شېك ئاشلىق 3 جېك ئوت - سامان، ناچار يەرلەرگە بىر شېك 5 ئوچۇم ياكى بىر شېك ئاشلىق، 2 جېك ئوت - سامان ئېلىنمىدى. گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) «ئون بۇرچىنىڭ يەتتىسىدىكى زىيانىنى تولدۇرۇش» ئۈچۈن خوراپ كەتكەن (ئۈچار قاناتلار، چاشقان يەپ كەتكەن) ئاشلىق ئۈچۈن بۇغداي ياكى گۈرۈچ ۋە ياكى باشقا ئاشلىق دەپ ئايرىماي خوراش بېجى قوشۇپ ئېلىنمىدىغان بولدى. ھەربىر دادەن ئاشلىققا بىر مىسقال 5 پۇڭ كۈمۈش قوشۇلۇپ ئۇ «بىر - بەشلىك ھۆكۈمەت خورىشى» دەپ ئاتالدى. گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) بىر دادەن ئاشلىققا بىر مىسقال 5 فۇڭ قوشۇپ ئېلىنغاندىن باشقا 2 كۈرە 5 شېك خوراپ كەتكەن ئاشلىق قوشۇپ ئېلىنىپ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىش بېجىرىشىگە ئىشلىتىلدى (ئىككى - بەش ئۇلۇشلۇك خۈسۈسىي خوراش دەپ ئاتالدى)، ئوت - سامان ھېسابىغا 100 جېك ئاشلىق ئېلىنىدى. خوراش ھەققىدىكى يەنە 50 شېك ۋە باشقا ئاشلىق ئۈچۈن 100 جېك قوشۇلۇپ، خوراش بېجى ئۈچۈن جەمئىي 5 مىسقال كۈمۈش ئېلىنىدى.

2) مىنگو دەۋرىدىكى يەر بېجى مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، قەشقەردە يەر بېجى يەنىلا چېك سۇلالىسىنىڭ قائىدىسى بويىچە ئېلىنىدى. يەرلەر مۇنبەتلىك دەرىجىسىگە قاراپ ياخشى، ئوتتۇراھال، ناچار دەپ 3 خىلغا ئايرىلىپ، ھەر مو ياخشى يەرگە 5 شېك ئاشلىق، 5 جېك ئوت - سامان، ئوتتۇراھال يەرلەرگە 3 شېك ئاشلىق، 3 جېك ئوت - سامان، ناچار يەرلەرگە بىر يېرىم شېك ئاشلىق، 2 جېك ئوت- سامان ئېلىنىدى. يېڭى ئېچىلغان بوزيەرلەردىن بىر - ئىككى يىلغىچە باج كەچۈرۈم قىلىنىپ، 3 - يىلى «تەدرىجىي ئۆستۈرۈلۈپ» باجنىڭ يېرىمى ئېلىنىدى، 4 - يىلى باج تولۇق ئېلىنىدى.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) قەشقەردە يەر بېجى كۈمۈشكە سۇندۇرۇپ ھېسابلاندى، ئەمما يەنىلا ئاشلىق بويىچە ھېسابلاندى. ھەر مو ياخشى يەرگە 8 شېك، ئوتتۇراھال يەرگە 6 شېك، ناچار يەرگە 4 شېك ئاشلىق ئېلىنىدى، ھەر دادەن ئاشلىق 8 سەر كۈمۈشكە سۇندۇرۇلدى (ھۆكۈمەت ۋە خۇسۇسىنىڭ خوراش ھەققىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە بولدى).

مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) قەشقەر، يەكەن رايونىدىكى ناھىيىلەردە باج نىسبىتى يەنە بىر قېتىم بىرتۇتاش ئۆستۈرۈلۈپ ياخشى يەرنىڭ ھەر موسىغا بىر كۈرە، ئوتتۇراھال يەرلەرگە 6 شېك، ناچار يەرلەرگە 3 شېك غەللە - پاراق ئېلىنمىدىغان بولدى. ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىنكى باج نىسبىتى شىمالىي شىنجاڭدىن تۆۋەن بولدى. غەللە - پاراق ئاشلىققىدا بۇغداي بىرلىك قىلىپ ئېلىنىدى. شۇ يىلدىن باشلاپ ھەر يىللىق يەر بېجىغا تۇز بېجى قوشۇپ ئېلىش، ھەر دەن ئاشلىققا 3 يۈەن قوشۇپ ئېلىش بەلگىلەندى، شۇ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى جايلاردا قوشۇپ ئېلىنغان تۇز بېجى 1 مىليون 441 مىڭ 90 يۈەن بولدى. يەر بېجى نىزامنامىسىغا ئاساسەن مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) دىن باشلاپ ئۆلچەم بىرلىكلىرى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، پايتەخت كۈرسى ئىشلىتىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، باج نىسبىتىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۆزگەردى. قەشقەر، يەكەن تەۋەسىدىكى ناھىيىلەردە ياخشى يەرلەرگە 4 شېك، ئوتتۇراھال يەرلەرگە 3 شېك، ناچار يەرلەرگە 2 شېك ئاشلىق ئېلىنمىدىغان بولدى. قوشۇپ ئېلىنمىدىغان تۇز بېجى ئۈچۈن ھەر مو يەردىن چىققان ئاشلىق ئۈچۈن 9 يۈەن قوشۇپ ئېلىنىدى. مەسىلەن: قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە شۇ يىلى 1700 دادەن ئاشلىق غەللە - پاراق ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭغا 159 مىڭ 300 يۈەن تۇز بېجى قوشۇلغان.

قەشقەر تەۋەسىدىكى يەر بېجىغا ئاشلىق، ئوت - سامان غەللە - پاراق ئېلىنغاندىن باشقا، يەنە چېك سۇلالىسى دەۋرىدىكى كونا تۇزۇم بويىچە قوشۇمچە باج ئېلىنىدى. بىرىنچى «بىر - بەشلىك ھۆكۈمەت خوراش ھەققى» بولۇپ، ھەر دادەن غەللە - پاراقتا 5 پۇڭ كۈمۈش خوراش ھەققى دەپ قوشۇلۇپ، «ئون بۇرچىنىڭ يەتتىسىدىكى زىيانىنى تولدۇرۇش» ئۈچۈن تۇلەم ئېلىنىدى. ئىككىنچىسى، «ئىككى - بەشلىك ھۆكۈمەت خوراش ھەققى»

بولۇپ بىر دادەن غەللە - پاراققا 2 كۇرە 5 شېلك ئاشلىق قوشۇپ ئېلىنىدى. بۇ ئىلگىرى مەمۇرىي خىراجەتكە ئىشلىتىلدى. كېيىن ئۇ ئۆلكە خەزىنىسىگە تاپشۇرۇلۇپ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىش خىراجىتى قىلىنىدى. ئۇنىڭدىن قالغان ئىشلار ئېچكى ئۆلكىلەرنىڭ ئۈسۈلى بويىچە بىرتەرەپ قىلىنىدى. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935- يىلى) دىن باشلاپ قەشقەر تەۋەسىدىكى ناھىيىلەردە يەر بېجىنى يېغىش باج ئىدارىسىغا تەئەللۇق بولدى. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەر ھەمكارلاشتى ھەمدە ئاجرىتىلدى.

3) جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى دېھقانچىلىق بېجى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايىتى دېھقانچىلىق سېلىقىنى ئادىل، مۇۋاپىق قىلىپ، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈشى ئۈچۈن، 1950 - يىلى مەركىزىي ھۆكۈمەت ئېلان قىلغان «نىزام» ۋە شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ «نىزام لايىھىسى» ۋە يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى بويىچە 1950 — 1952 - يىلغىچە 40 دەرىجىلىك ئومۇمىي سومما ئاشۇرما باج تۈزۈمىنى يولغا قويدى، يەنى ئائىلىنى بىرلىك قىلىپ پۈتۈن ئائىلىدىكى دېھقانچىلىق نوپۇسىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە دېھقانچىلىق كىرىمى بويىچە باج ھېسابلاندى، 75 كىلوگرامدىن ئاز بۇغداي ئەكەلگەنلەرنىڭ دېھقانچىلىق بېجى كەچۈرۈم قىلىنىدى، ئوتتۇرىچە كىرىمى 75.5 كىلوگرامدىن كۆپ بۇغداي ئەكەلگەنلەردىن باج ئېلىنىدى. ئوتتۇرىچە كىرىمى 75.5 كىلوگرامدىن 100 كىلوگرامغىچە بۇغداي ئەكەلگەنلەر 1 - دەرىجە بولۇپ، ئەڭ تۆۋەن دەرىجە ھېسابلىنىپ %3 باج ئېلىنىدى. نوپۇسقا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 1705.5 كىلوگرامدىن ئارتۇق بۇغداي ئەكىلىپ بولغانلار 40 - دەرىجە يەنى ئەڭ يۇقىرى 7 - دەرىجە ھېسابلىنىپ %42 باج ئېلىنىدى. دېھقانچىلىق بېجىنى ئازايتىش، كەچۈرۈم قىلىش جەھەتتە مەركەز قەشقەر ژىلايىتىگە ئىنتايىن زور ئېتىبار بەردى. 1950 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ژىلايىتىدە باج نىسبىتى بويىچە بولغاندا جەمئىي 1 مىليارد 558 مىليون 875 مىڭ كىلوگرام دېھقانچىلىق بېجى يېغىلاتتى. تۇرلۇك ئازايتىش، كەچۈرۈم قىلىشقا تېگىشلىكلىرى چىقىرىۋېتىلىپ، 1 مىليارد 429 مىليون 830 مىڭ كىلوگرام دېھقانچىلىق بېجى ئېلىنىدى. يەرلىك قوشۇلما باج 142 مىليون 70 مىڭ كىلوگرام بولۇپ، پۈلغا سۇنغۇرغاندا 404 مىليون 880 مىڭ يۈەنگە توغرا كېلىپ، شۇ مەزگىللىك دېھقانچىلىق كىرىمىنىڭ %2.84 نى ئىگىلىدى.

1953 - يىلى قەشقەر، يەكەن ژىلايەتلىرىدە دېھقانچىلىق بىرلىك قىلىنغان، ئوتتۇرىچە دېھقانچىلىق كىرىمى بويىچە تولۇق سومما ئاشۇرما باج ئېلىش تۈزۈمى داۋاملىق يولغا قويۇلدى. باج ئېلىش نىسبىتىدە، يەر ئىسلاھاتى ئايلاشمىغان ۋە ئايلاشقان رايونلار ئايرىلىپ ئىككى خىل باج دەرىجىسى، باج نىسبىتى جەدۋىلى قوللىنىلدى. 1954 - يىلى دېھقانچىلىق بېجى ئېلىشتا داۋاملىق ئائىلە بىرلىك قىلىنىپ، ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىم بويىچە ھېسابلىنىدىغان تولۇق سومما ئاشۇرما باج تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، باج دەرىجىسى، باج نىسبىتىدە يەر ئىسلاھاتى ئايلاشقان، ئايلاشمىغان رايون دەپ ئايرىلماي بىرتۇتاش ئومۇمىي سومما ئاشۇرما باج دەرىجىسى، باج نىسبىتى جەدۋىلى ئىجرا قىلىنىدى. دېھقان ئائىلىلىرىدىن ئوتتۇرىچە دېھقانچىلىق كىرىمى 90 كىلوگرام بۇغدايدىن ئاز بولغانلاردىن دېھقانچىلىق بېجى ئېلىنمىدى. يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 90.5 كىلوگرام بۇغدايدىن 115 كىلوگرام بۇغدايغىچە بولغانلار 1 - دەرىجە بولۇپ ئەڭ تۆۋەن دەرىجە ھېسابلاندى. ئۇنىڭ باج نىسبىتى %4 بولدى. يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 1085.5 كىلوگرام بۇغدايدىن ئارتۇق بولغانلار 32 - دەرىجە بولۇپ ئەڭ يۇقىرى دەرىجە ھېسابلاندى، باج نىسبىتى %35 بولدى.

1956 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدە نىسبەتلىك باج تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى. ئۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرىچە باج نىسبىتى %8.2 بولۇپ، ئەڭ تۆۋەن باج نىسبىتى %6، ئەڭ

يۇقىرى باج نىسبىتى %20 ئىدى. قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئوتتۇرىچە باج نىسبىتىنى مۇنداق بېكىتتى: قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ %11.42، يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ %11.17، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ %12.1، مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ %12.83، يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ %10.69، قەشقەر شەھىرىنىڭ %12.66، يەكەن ناھىيىسىنىڭ %12.06، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ %13.48، پوسكام ناھىيىسىنىڭ %13.07، مەكىت ناھىيىسىنىڭ %9.97. دۆلەت دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ 1961 — 1964-يىلغىچە %13 بولدى.

1961 - يىلى مەركەزنىڭ دېھقانچىلىق باج - سېلىقىنى تەڭشەش توغرىسىدىكى يوليورۇقى بويىچە، ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دېھقانچىلىق باج نىسبىتىنى %10 قىلىپ تەڭشىدى ھەمدە ۋىلايەتنىڭ يىللىق ھوسۇلىنى 390 مىليون 750 مىڭ كىلوگرام (بۇغداي ھېسابىدا) 3 يىل ئۆزگەرمەيدىغان قىلىپ تەڭشىدى، دېھقانچىلىق باج ۋەزىپىسى 38 مىليون كىلوگرام بولدى. ۋىلايەت ناھىيە (شەھەر) لەردە باج ھېسابلاشتا باج كەچۈرۈم قىلىنىدىغان ئادەتتىكى ئائىلىلەرنىڭ كونترول قىلىنىدىغان ئاشلىق سانىنى بەلگىلىدى. ئۇلار مۇنداق بولدى: قەشقەر شەھىرىنىڭ 16 مىليون 300 مىڭ كىلوگرام، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ 46 مىليون 950 مىڭ كىلوگرام، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ 40 مىليون 350 مىڭ كىلوگرام، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ 39 مىليون 250 مىڭ كىلوگرام، مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 36 مىليون 700 مىڭ كىلوگرام، يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ 24 مىليون 250 مىڭ كىلوگرام، يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ 17 مىليون 750 مىڭ كىلوگرام، يەكەن ناھىيىسىنىڭ 80 مىليون 800 مىڭ كىلوگرام، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 45 مىليون 50 مىڭ كىلوگرام، پوسكام ناھىيىسىنىڭ 32 مىليون 900 مىڭ كىلوگرام، مەكىت ناھىيىسىنىڭ 18 مىليون 250 مىڭ كىلوگرام، تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ 1 مىليون 200 مىڭ كىلوگرام. 1963 - يىلى ئاپەتكە ئۇچراپ ھوسۇل كەملەپ كەتكەن ئورۇنلارغا قارىتا «ئاپەت يېنىك بولسا ئاز كەچۈرۈم قىلىش، ئاپەت ئېغىر بولسا كۆپ كەچۈرۈم قىلىش، ئاپەت بەك ئېغىر بولسا پۈتۈن كەچۈرۈم قىلىش» تەك باج كەچۈرۈم قىلىش پرىنسىپى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇلدى. تۆۋەنگە تەقسىملەنگەن 390 مىليون 750 مىڭ كىلوگرام دېھقانچىلىق بېجىدىن ئاپەت تۈپەيلى 10 مىليون 74 مىڭ كىلوگرام كەچۈرۈم قىلىندى. كەچۈرۈم قىلىنغان باج 1 مىليون 74 مىڭ كىلوگرام بولدى. ۋەتەننىڭ چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەپ چېگرا رايونلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتى دېھقانچىلىق بېجى ئىلىشتا چېگرىغا ئورۇنلاشقان ناھىيە، گۇڭشىلارغا ئىتىبار بەردى. تاشقورغان ناھىيىسىدە 1950 — 1958 - يىلغىچە دېھقانچىلىق بېجى ئىلىنمىدى. 1960 - يىلدىن باشلاپ دېھقانچىلىق بېجى ئىلىندى. يىللىق باج ۋەزىپىسى 110 مىڭ كىلوگرام بۇغداي بولدى. 1976 - يىلى بۇ ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق باج ۋەزىپىسى كېمەيتىلىپ 85 مىڭ كىلوگرامغا چۈشۈرۈلدى. تەڭشەلگەندىن كېيىنكى باج ئىلىش ۋەزىپىسى 25 مىڭ كىلوگرام بولۇپ، باج - سېلىق نىسبىتى 1975 - يىلدىكى %2.87 تىن %1.07 كە چۈشتى. قاغىلىق ناھىيىسىدىكى 3 گۇڭشې (يېزا) چېگرا گۇڭشىسى (يېزىسى) قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. 1964 - يىلى ئۇلارنىڭ باج نورمىسى كېمەيتىلىپ %6 قىلىندى. 1974 - يىلى گوۋۇيۈەن قاغىلىق ناھىيىسىنى ئاپتونوم رايوندىكى 31 چېگرا ناھىيە قاتارىغا كىرگۈزۈشنى تەستىقلىدى. تەڭشەپ كېمەيتكەندىن كېيىنكى باج ۋەزىپىسى 2 مىليون 254 مىڭ كىلوگرام بولۇپ سېلىق نىسبىتى (باج ئىلىش ۋەزىپىسىنىڭ ئەملىي ھوسۇلدا ئىگىلىگەن نىسبىتى) 1975 - يىلدىكى %6.23 تىن %3.09كە چۈشتى. 1968 - يىلدىن باشلاپ چېگرا ناھىيىلەرنىڭ دېھقانچىلىق بېجى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلات بېجى ئىلىشقا تېگىشلىك باج سوممىسىدىن (كەچۈرۈم قىلغان قىسمىنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىنكىسى) %30 كېمەيتىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان دېھقانچىلىق باجى ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 19 — 4

مەزگىل	يىللار	باج نىسبىتى بويىچە ھېسابلاپ ئېلىنغان سان (بىر بېكىتىپ 5 يىل ئۆزگەرمەس سان)			ئېلىشقا تېگىشلىك باج سوممىسى		خەزىنىلەشكەن سومما (يۈەن)
		ئېلىنغان سان (ئاق ئاشلىق) (كىلوگرام)	ئوتتۇرىچە يەككە باھا (يۈەن)	سۇندۇرۇلغان سوممىسى (يۈەن)	ئېلىشقا تېگىشلىك سان (ئاق ئاشلىق) (كىلوگرام)	سۇندۇرۇلغان سومما (يۈەن)	
خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلى	1950	32612.500	0.0881	5746.323	32612.500	5746323	78000
	1951	49007000	0.0791	7751655	49007000	7751655	1712000
	1952	36278000	0.0881	6392184	35844500	6615801	6864000
	كىچىك جەمئىي	117897500	0.0881	19890162	117464000	19813779	8665000
1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1953	36563500	0.0881	6442489	36384000	6410862	6581000
	1954	37688500	0.0995	7500012	37359500	7434542	6494000
	1955	37241500	0.1033	7694094	36889500	7621371	6059000
	1956	36610000	0.1048	7673456	36227500	7593283	5452000
	1957	38894000	0.0917	7133160	38526000	7065669	7152000
	كىچىك جەمئىي	186997500		36443211	185386500	36125727	31738000
2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1958	5842300	0.1025	11976715	58216500	11934000	10527000
	1959	57586500	0.1002	11540335	57034000	11424372	11999000
	1960	60397500	0.1010	12200295	56660500	11440160	11658000
	1961	40939500	0.1106	9055817	38735500	8566860	8650000
	1962	40805500	0.1100	8977210	37458500	8234211	8023000
	كىچىك جەمئىي	258152000		53750074	248405000	51599987	80857000
خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش مەزگىلى	1963	39689500	0.1100	8731690	38128500	8390776	8385000
	1964	39924500	0.1100	8783390	38875000	8557472	8572000
	1965	39297500	0.1100	8645450	37973000	8355910	8176000
	كىچىك جەمئىي	118911500		26160530	114976500	25304158	25154000
3 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1966	39249000	0.1312	10298938	36995500	9705182	9193000
	1967	39678000	0.1292	10252795	37089500	9586649	9807000
	1968	39699500	0.1410	11195259	36928500	10419042	9512000
	1969	38231500	0.1288	9848434	35669000	91186048	8797000
	1970	37862000	0.1313	9942561	35611000	9365896	9464000
	كىچىك جەمئىي	194720000		51537987	182293500	48262817	46774000

4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1971	36463500	0.1313	9721169	35390000	9445002	9208000
	1972	36007500	0.1308	9419562	34948500	9149248	8783000
	1973	36180500	0.1308	9419562	34948500	9149248	8783000
	1974	36600000	0.1305	8552600	33898000	8847212	8865000
	1975	36675000	0.1301	9542835	34000500	8849856	8756000
	كىچىك جەمئىي	181926500		47672040	173425000	45468928	45006000
5 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1976	34974000	0.134	9373032	33708500	9027509	9153000
	1977	34974500	0.134	9373166	31173000	8354424	8428000
	1978	34838500	0.134	9336718	32792500	8788836	9021000
	1979	34968500	0.164	11469668	24021000	7876346	7684000
	1980	34980500	0.164	11473604	20624000	67765972	9390000
	كىچىك جەمئىي	1747360000		51026188	142319000	40813087	43676000
6 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1981	349700000	0.164	11470160	26776500	8775405	6539000
	1982	34938000	0.164	11459664	29195000	9544045	9411000
	1983	34936000	0.164	11459008	30105000	9875015	9925000
	1984	34938000	0.164	11459664	32107000	10531363	10534000
	1985	34938000	0.1747	12207337	30948000	10813234	10840000
	كىچىك جەمئىي	174720000		58055833	149031500	49539062	47249000
7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1986	34938500	0.2329	16274352	254124585	8879113	8890000
	1987	34938500	0.2329	16274352	24513116	8564883	5566000
	1988	26013196	0.2440	12694438	16616801	8108999	8410000
	1989	27480541	0.2590	14234923	19031160	9858142	9850000
	1990	27444392	0.2590	14216195	17892967	9268557	9280000
	كىچىك جەمئىي	150815129		73694260	1034466505	44679694	44996000

1971 - يىلى ئاپتونوم رايون ئاشلىق سېتىۋېلىشتا بىر بېكىتىپ 3 يىل ئۆزگەرتمەسلىكنى قارار قىلدى. ئۇ كېيىن بىر بېكىتىپ بەش يىل ئۆزگەرتمەسلىككە ئۆزگەرتىلدى. ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دېھقانچىلىق بېجىنىڭ زاپاس سانى قىسمىدىن سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى 1 مىليون 50 مىڭ كىلوگرام قىلىپ بېكىتتى. شۇڭا ۋىلايەت تۇنجى «بىر بېكىتىپ 5 يىل ئۆزگەرتمەسلىك» نىڭ تۈپ سانىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكەندە پەقەت دېھقانچىلىق باج - سېلىقى بىرقەدەر ئېغىر بولغان قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق باج ئېلىش ۋەزىپىسىنى 458 مىڭ 500 كىلوگرام (ئاساسىي ئاشلىق - بۇغداي) غا كېمەيتىپ، ئۇنى سېلىقى يېنىكرەك بولغان مەكىت ناھىيىسىگە قوشۇپ بەردى. باشقا ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئاساسەن ئۆزگەرمىدى. 1976 - يىلى 2 - قېتىملىق «بىر بېكىتىپ بەش يىل ئۆزگەرتمەسلىك» يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى. ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش ۋەزىپىسىنى تەكشىمىدى. قەشقەر

ۋىلايىتى پەقەت ئاپتونوم رايون تەكشۈرۈپ ئازلاتقان چېگرا ناھىيىلەرنىڭ بېجىنى كەچۈرۈم قىلىش كۆرسەتكۈچىگە ئاساسەن قاغىلىق، تاشقورغان ناھىيىلىرىنىڭ بىر قىسىم ۋەزىپىسىنى تەكشۈرۈپ ئازايتتى. باشقا ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئۆزگەرتمىدى. 1979 - يىلدىن باشلاپ ئوتتۇرىچە ئۆزۈقلۇق ئاشلىقى 160 كىلوگرام (كېيىن 170 كىلوگرامغا ئۆستۈرۈلدى) ئوتتۇرىچە كىرىمى 40 يۈەنگە يەتمىگەن 2 ئادەمنىڭ دېھقانچىلىق بېجىنى كەچۈرۈم قىلىش سىياسىتى ئىجرا قىلىندى. قەشقەر ۋىلايىتى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۈەنى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە قۇرغان دېھقانچىلىق تۈەن - مەيدانلىرىدىن 1959 - يىلدىن باشلاپ دېھقانچىلىق بېجى ئېلىپ كەلگەندى. 1963 - يىلدىن باشلاپ ئۇنى بىكتۈەن باش شتابى ئالىدىغان بولدى. 1975 - يىلى بىكتۈەننىڭ تۇزۇلمىسى ئۆزگەرگەندە (تۈەن - مەيدانلار يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە بولغاندا) بىر بېكىتىپ 5 يىل ئۆزگەرتمەسلىك سىياسىتى بويىچە ئۇنى يەنە يەرلىك مالىيە تارماقلىرى ئالىدىغان بولدى.

دېھقانچىلىق بېجى ھېسابىغا ئۇزاقتىن بۇيان ئاشلىق (ئاساسلىق بۇغداي) ئېلىنغان. 1985 - يىلى ئاشلىققا «تەتۇر ئۇچ - يەتتە» نىسبەت بويىچە باھا ھېسابلاشقا ئۆزگەرتىلدى. 1980 - يىلىنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ يېزىلاردا مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش شەكلىدىكى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئەترەت تاپشۇرۇپ ئەترەت ھېسابات قىلىدىغان، ئائىللىلەر تاپشۇرۇپ ئەترەت ھېسابات قىلىدىغان ۋە ئائىلىلەر تاپشۇرۇپ ئائىلىلەر ھېسابات قىلىدىغان باج تاپشۇرۇش شەكلى بارلىققا كەلدى. ئائىلىلەر تاپشۇرۇپ ئائىلىلەر ھېسابات قىلىش ئاساس قىلىندى.

2. چارۋىچىلىق بېجى

چېكى سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا بۇ تەۋەلىك جۇڭخار خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغاچقا، چارۋا بېجى ئەسلى سانىغا قاراپ ئېلىنغان، باج بەك ئېغىر ئىدى. چېيىنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) چېكى سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، چېكى ھۆكۈمىتى دېھقان، چارۋىچىلىق باج - سېلىقىنى يېنىكلىتىپ، زەرەپشان، قەشقەرلەردە چارۋا بېجىنى يىگىرمىدىن بىرنى، تاۋار، دۇردۇن، رەخت بېجى ئۇچۇن ئوندىن بىرنى ئېلىشنى بەلگىلىگەن، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا تېخىمۇ يېنىك بولۇپ، ئات، كالا ۋە قوي باجلىرى 1% بولغان.

مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) يولغا قويۇلغان باج نىسبىتى مۇنداق بولدى: بىر ئاتقا 5 پۇڭ كۈمۈش، بىر كالىغا بىر مىسقال 2 پۇڭ كۈمۈش، بىر تۆگىگە 2 مىسقال كۈمۈش، بىر قويغا 2 پۇڭ كۈمۈش، بۇنداق باج نىسبىتى مىنگونىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى) قەشقەر، يەكەنلەردىكى ناھىيىلەردە يولغا قويۇلۇشقا باشلاپ، شۇ يىلى 6 - ئايدا باج ئېلىندى، بىر يىلدا پەقەت بىر قېتىملا ئېلىناتتى. شىنجاڭنىڭ پۈلى «سەر» دىن «يۈەن» گە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، چارۋا بېجىنىڭ نىسبىتى مۇناسىپ ھالدا بىر كالىغا 2 مو بىر پۇڭ 6 لى، بىر ئاتقا 2 مو 8 پۇڭ 6 لى، بىر تۆگىگە 4 مو 3 پۇڭ 2 لى، بىر قويغا 2 پۇڭ 5 لى 8 خاۋ باج ئېلىشقا ئۆزگەردى. مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) مالىيە نازارىتى «باج ئېلىشنىڭ قوشۇمچە نىزامنامىسى» نى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ 3 - ماددىسىدا قەشقەر، خوتەنلەردە بارلىق چارۋا سانى تۇرلىرى بويىچە ئايرىلىپ، كالا، ئات، قوي، تۆگە قاتارلىقلارنىڭ بېجى 3% قىلىپ بەلگىلەندى، چارۋىلارنىڭ باج ئېلىنمىدىغان باھاسى بويىچە سۇندۇرۇلۇپ، ئۆلكە پۈلى رايون ياكى ئۆلكە پۈلى بويىچە ھېسابلاندى. قەشقەر پۈلى رايونى قەشقەر پۈلى بويىچە ھېسابلاندى، ئەگەر ئۆلكە پۈلى ئىشلىتىلگەن بولسا ئۆلكىلىك بانكا بېرىلگەن باھاغا سۇندۇرۇپ باج ئېلىندى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) باج نىسبىتى چوڭ چارۋىنىڭ 3%، ئۇششاق چارۋىنىڭ 5% قىلىپ بېكىتىلدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن، قەشقەردە يەر بېجى بىر يىل كەچۈرۈم قىلىندى. چارۋىچىلىق بېجىمۇ بىرلا ۋاقىتتا بىر

يىل كەچۈرۈم قىلىندى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) باج ئېلىش ئىسلىگە كەلتۈرۈلدى، ھەرخىل باج نىسبىتى، جۈملىدىن چارۋىچىلىق بىجىنىڭ نىسبىتىمۇ تۆۋەنلىتىلدى. چوڭ چارۋا بىجى ئەسلىدىكى 3% تىن 1.5% كە، ئۇششاق چارۋا بىجى 5% تىن 2.5% كە چۈشۈرۈلدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن چارۋىچىلىق بىجىدا باشتىن - ئاخىرغىچە «يېنىك باج» سىياسىتى يولغا قويۇلدى. چارۋىچىلىق بىجى دېھقانچىلىق بىجىدىن يېنىك بولدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ چارۋا باج - سېلىقى 1952 - يىلى بىرقەدەر ئېغىر بولۇپ، 3.85% كە يەتكەننى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا چاغلاردىكى سېلىق خېلى يېنىك بولۇپ كەلدى، تېخى يىلمۇ يىل ئازلىدى. چارۋىچىلىق بىجى ئېلىشتا خېلى ئۇزاق مەزگىلگىچە ئەملىي نەرسە (نەق نەرسە) بىلەن ۋاكالىتەن پۇلنى قوشۇپ ئېلىش ياكى ئەملىي مال ئېلىش ئاساس قىلىندى. قەشقەر ۋىلايىتى چارۋا بىجى ئېلىش ئارقىلىق دۆلەتنى ھەرخىل چارۋا بىلەن تەمىنلىدى. 10 قويغا سۇندۇرغاندا 652 مىڭ 481 تۇياق بولۇپ، ھەر يىلى 27 مىڭ 187 قوي قوشۇلۇپ، شەھەر ئاھالىلىرىنى گۆش بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ چارۋىچىلىق بىجى ئېلىش تۈزۈمىدە 1950 — 1956 - يىلغىچە ئومۇمىي سومما ئاشۇرما باج تۈزۈمى، چوڭ چارۋىلارغا 5 دەرىجىلىك ئاشۇرما باج، ئۇششاق چارۋىلارغا 8 دەرىجىلىك ئاشۇرما باج يولغا قويۇلدى. 1952 - يىلى بارلىق چارۋا سانىدىن بالا چارۋىلار چىقىرىۋېتىلىپ، ھەممىدە قوي ئۆلچەم قىلىنىپ، بىر تۇتاش ئاشۇرما باج ئېلىش يولغا قويۇلدى. 1958 - يىلى چارۋىچىلىقنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشكە ماسلىشىش ئۇچۇن، باج نىسبىتىنى ۋە ئۇ تەتبىقلىنىدىغان دائىرە قىسمەن تەڭشەلدى، دۆلەت ئىلكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىلىرىنىڭ باج نىسبىتى بىردەكلا 1.15% قىلىپ بېكىتىلىپ باج ئېلىندى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىلىرىدىكى جامائەت جۇغلانمىسىدىكى باج ئېلىشقا تېگىشلىك چارۋىلاردىن 4% لىك نىسبەت بويىچە باج ئېلىندى.

1960 - يىلى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ چارۋىچىلىق بىجى ئېلىش سىناق چارىسى» گە ئاساسەن، چارۋىچىلىق بىجى بىرتۇتاش نىسبەتلىك باج تۈزۈمى بويىچە ئېلىندى، ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئوتتۇرىچە باج نىسبىتىنى 1.8% دەپ بېكىتتى. ۋىلايەت ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ باج نىسبىتىنى تۆۋەندىكىچە بېكىتتى: قەشقەر شەھىرىنىڭ 1.5%، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ 1.8%، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ 1.7%، مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 1.75%، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ 1.89%، يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ 1.57%، يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ 1.69%، يەكەن ناھىيىسىنىڭ 1.65%، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 1.87%، پوسكام ناھىيىسىنىڭ 1.59%، مەكىت ناھىيىسىنىڭ 1.5%، تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ 1.5%. خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى چارۋىلاردىن باج ئېلىش كەچۈرۈم قىلىندى. 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ چارۋىچىلىق بىجى ئېلىش ۋاقتىلىق چارىسى» ئېلان قىلىندى. ۋاقتىلىق چارىگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدە چارۋىچىلىق بىجى ئېلىشتا، چارۋىچىلىق ئومۇمىي كىرىمىنى ھېسابلاپ باج تاپشۇرالايدىغان ئورۇنلاردىن ئۆتكەن يىللىق چارۋىچىلىق ئومۇمىي كىرىمىنى بۇ يىللىق باج ھېسابلىنىدىغان كىرىم ھېسابلاپ يەنىلا 1980 - يىلدىكى بەلگىلەنگەن باج نىسبىتى بويىچە باج ئالغاندىن باشقا، چارۋىچىلىق ئومۇمىي كىرىمىنى ھېسابلاش قىيىن بولغان دېھقان، چارۋىچىلار ۋە ئۇنىڭدىن باشقا پۇقرالار قاتارلىق باج تاپشۇرغۇچىلار باققان باج تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك چارۋىلار (كالا، ئات، تۆگە، قوي، ئۆچكە) لەردىنمۇ نورمىلىق نىسبەت بويىچە باج ئېلىش باشلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، باج ئېلىش نورمىسىنى بېكىتىپ 5 يىل ئۆزگەرتمەسلىك يولغا قويۇلدى، باج نىسبىتى 2.8%، نەسىللىك چارۋا فېرمىلىرىنىڭ 2% قىلىپ بېكىتىلدى. چوڭ چارۋا (كالا، ئات، تۆگە) لەرگە ھەر بىرسىگە بىر يۆەن، ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي، چوڭ قۇيرۇقلۇق قويلارغا 0.45 يۆەن، باشقا قوي - ئۆچكىلەرگە 0.30 يۆەن باج ئېلىش بېكىتىلدى. 1988- يىلى چارۋىچىلىق بىجى ئېلىش ئىسلىگە كەلدى. 1988 - يىلى نورمىلىق باج نىسبىتى تەڭشەلدى. تەڭشەلگەندىن كېيىنكى باج نىسبىتى: چوڭ چارۋا (كالا، ئات، تۆگە) لەرنىڭ ھەر بىرىنىڭ 2 يۆەن، ئىنچىكە يۇڭلۇق

قوي، چوڭ قۇيرۇقلۇق قويلارنىڭ ھەر بىرسىنىڭ 0.90 يۈەن، قوينىڭ ھەر بىرسىنىڭ 0.60 يۈەن، ئۆچكىنىڭ ھەر بىرسىنىڭ 0.28 يۈەن بولدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان چارۋىچىلىق بېجى ئىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 19 — 5　　بىرلىكى: يۈەن، تۇياق

مەزگىل	يىللار	باج ئىلىشقا تېگىشلىك چارۋا سانى ياكى چارۋىچىلىق كىرىمى	نىسبەت بويىچە ھېسابلاپ ئىلىنغان باج سوممىسى	ئىلىشقا تېگىشلىك باج سوممىسى		خەزىنىلەشكەن پۇل
				قوي سانى	سۇندۇرۇلغان سومما	
خالىق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلى	1950					
	1951				129131	36000
	1952				432976	531000
	جەمئىي					567000
1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1953	1139263	19181	15894	264474	139000
	1954	1396346	21861	19000	307271	265000
	1955	1365873	20001	17147	381133	228000
	1656	1093327	16728	15210	241422	154000
	1957	972076	16514	16108	265422	166000
	جەمئىي	5866885	94285	83359	1459749	
2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1958	1210345	23021	22530	400135	397000
	1959	1839278	31471	31424	473137	538000
	1960	1972305	33908	33593	510208	549000
	1961	1991374	33980	33791	512285	565000
	1962	1781549	30626	30150	463749	488000
	جەمئىي	8794851	153006	151488	2359514	2537000
خالىق ئىگىلىكىنى تەڭشەش مەزگىلى	1963	1559353	25808	25542	382180	376000
	1964	1549428	25648	25186	389558	393000
	1965	1708987	28878	28747	420955	413000
	جەمئىي	4817768	80334	79575	1192693	1182000
3 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1966	1613590	29078	28778	398723	403000
	1967	1979897	28850	28454	392522	396000
	1968	1777944	29349	29058	399481	399000
	1969	1762085	29645	29373	402261	392000
	1970	1581307	29001	28829	407875	419000
	جەمئىي	8532823	145923	144492	2000862	2009000

4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1971	1677252	28085	27703	389749	381000
	1972	1523983	25140	24890	341753	342000
	1973	1500506	24863	24751	344405	351000
	1974	1438927	23692	23239	324418	319000
	1975	1448989	23872	23504	328910	323000
	جەمئىي	7589675	125652	124087	1729235	1716000
5 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1976	1465234	24217	23694	331215	332000
	1977	1499291	25898	25334	354690	367000
	1978	1628759	26802	25283	355965	359000
	1979	1632546	75314	47314	760438	424000
	1980	4942137			107555	106000
	جەمئىي				1909863	1588000
6 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1981	4944506			111145	112000
	1982	4904496			106555	106000
	1983	4930076			107711	109000
	1984	4923902			88184	88000
	1985				112137	104000
	جەمئىي				525732	519000
7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1986		باج ئېلىش توختىدى			10000
	1987		باج ئېلىش توختىدى			4000
	1988		301206		230515	230000
	1989		738161		579092	580000
	1990		1753991		1358044	1360000
	جەمئىي		2793358		2167651	2184000

3. سودا - سانائەت بېجى

1) مىنگو دەۋرىدىكى باج تۈزۈمى

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) قەشقەر تەۋەلىكىدە ئېلىنغان باج خىللىرى ئاساسلىقى: ئېكسپورت تاموژنا بېجى، ۋاستىلىك يۆتكەش بېجى، ئىستېمال بېجى، تىجارەت بېجى، تىجارەت نومۇر تاختا بېجى، نومۇر تاختىسىنى ئىشلىتىش بېجى، چارۋا بېجى، ئاشلىق بازىرى بېجى، دەل - دەرەخ بېجى، كۆكئول ئېچىش بېجى، قان بېجى، پوچتا پوسۇلكا بېجى، ئۇي بېجى، تۇز بېجى، ئۇلاغ بېجى، يول ئاسراش بېجى، زىياپەت بېجى، يەر بېجى، ماركا بېجى، پۇتۇك بېجى، تاماكا-هاراق ئالاھىدە بېجى، يەر باھا بېجى قاتارلىق 24 تۈرلۈك ئىدى. مىنگونىڭ 20 - يىلى (1931 - يىلى) دىن ئىلگىرى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە 15 تۈرلۈك سودا - سانائەت بېجى ئېلىنىدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن كېيىن ئېلىنغان باج تۈرى 20 گە يەتتى. قەشقەر تەۋەلىكىدە ئېلىنغان باج تۈرلىرى

تۆۋەندىكىچە:

(1) ئاشلىق، ئوت - سامان سېلىقى هوسۇلى ياخشى بولسا ئاشلىق پونكىتىغا هەر مو يەر ئۇچۇن بىر شىك ياكى ئازدۇر - كۆپتۇر ئاشلىق، 5 جىك ئوت - سامان تاپشۇرۇلدى.

(2) هۆكۈمەت ئىجارىسى هەر مو يەر ئۇچۇن ئاشلىق ئىدارىسىگە بىر كۇرە ئاشلىق ياكى بىر مىسقال ۋە ياكى بىرقانچە پۇك كۈمۈش تاپشۇرۇلدى.

(3) هۆكۈمەت خوراش هەققى «ئون بۇرجىنىك يەتتىسىدىكى زىيانىنى تولدۇرۇش» ئۇچۇن هەر دادەن ئاشلىققا بىر مىسقال 5 پۇك كۈمۈش خوراش هەققى قوشۇپ ئېلىنىدى.

(4) جۇۋاز بېجى هەر يىلى ياخشى جۇۋازغا 4 سەر، ئوتتۇراهال جۇۋازغا 3 سەر، ناچار جۇۋازغا بىر سەر 5 مىسقال كۈمۈش ئېلىنىدى.

(5) تۇغمەن بېجى هەر يىلى 1 - دەرىجىلىك تۇغمەنگە 2 سەر، 2 - دەرىجىلىك تۇغمەنگە بىر سەر كۈمۈش ئېلىنىدى.

(6) ئۇي ئىجارىسى سانتقان ئۇي ياكى هۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئېلىنغان ئۆيلەردىن ئىجارە ئېلىنىدى.

(7) توز بېجى ئاشلىق، ئوت - سامان سېلىقى ئېلىنغاندا، توز بېجى ئۇچۇن 4 مىسقال كۈمۈش قوشۇپ ئېلىنىدى.

(8) بىرتۇتاش ئېلىنىدىغان باج (مال بېجى - ت) ئىچكى تاموژنا بېجىدىن ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، سودىگەرلەر هۆددە ئېلىپ تاپشۇرىدۇ. ئىلگىرى سودا - سېتىق قىممىتىنىك يۇزدىن 3 قىسمى (3%) ئېلىنغان، كېيىنى يۇزدىن 5 قىسمى (5%) نى ئېلىشقا ئۆزگەرتىلدى.

(9) پۇتۇك بېجى يەر - زىمىن، ئۇي - مۇلۇك سانتقاندا، پۇتۇشكەن سودىدىكى بىر سەر كۈمۈش ئۇچۇن 3 پۇك باج ئېلىنىدى، خالىغانچە ساختىپەزلىك قىلغانلاردىن 7 — 8 پۇك ئېلىنىدى.

(10) هاراق خوراش هەققى هەر يۇز كىلوگرام هاراققا بىر سەر كۈمۈش ئېلىنىدى، كېيىن ئۇ هاراق- تاماكا بېجىغا ئۆزگەرتىلىپ هەر پەسلىدە كىرىمنىك 30% ى بويىچە هېسابلاپ باج ئېلىنىدى.

(11) ئىككى - بەشلىك خۇسۇسىي خوراش هەر قېتىم بەلگىلەنگەن تولۇق سان بويىچە ئاشلىق تاپشۇرۇلغاندا، خوراش هەققى ئۇچۇن تاپشۇرۇلمىغان كۈمۈشكە 2 كۇرە 5 شىك ئاشلىق تاپشۇرۇلدى.

(12) ئوت - سامان ئىئانىسى هەر يۇز كىلوگرام ئوت - سامان ئۇچۇن 5 مىسقال كۈمۈش ئېلىنىدى.

(13) ئۇلاغ بېجى بۇنىڭغا پۇتۇشكەن سودا سومىسىنىك 4% ى ئېلىنىدى.

(14) ياغ بېجى يۇز جىڭغا 2 مىسقال ياكى 4 مىسقال كۈمۈش ئېلىنىدى.

(15) كۇرە - تارازا بېجى پۇتۇشكەن سودا سومىسى بىر سەر كۈمۈشكە يەتسە ئۇنىڭغا 3 پۇك كۈمۈش باج ئېلىنىدى.

(16) نوموز تاختا بېجى بۇ باج مىنگونىك 31 - يىلى (1942 - يىلى) دىن ئېتىبارەن ئېلىنىشقا باشلىغان بولۇپ، سودا كاپىتالى ئومۇمىي سومىسىنىك 6% ى بويىچە باج ئېلىنىدى. مىنگونىك 36 - يىلى (1947- يىلى) 2% كە، كېيىن يەنە 5% كە ئۆزگەرتىلدى.

(17) تىجارەت بېجى بۇ باج مىنگونىك 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلغان بولۇپ، نىزامنامە بويىچە مۇنداق 4 تۇرگە ئايرىلدى: (1) چاربازارچى تىجارەتچىلەردىن دەسلەپتە ئومۇمىي مال سومىسىنىك 6% ى بويىچە باج ئېلىنغان، كېيىن 3% كە ئۆزگەرتىلدى. (2) دۇكاندار سودىگەرلەرنىك هېساباتىنى تەكشۇرگىلى بولغاچقا، هەر ئايلىق تىجارەت كىرىمنىك 3% ى بويىچە باج ئېلىنىدى. (3) هېسابات دەپتىرى يوق دۇكاندار سودىگەرلەرنىك كاپىتال سومىسىنىك 6% ى بويىچە باج ئېلىنىدى. (4) ئالتۇن - كۈمۈش دۇكانلىرى، گۆرۇخانا، ئاشپۇزۇل، مۇنچىلارنىك هېساب دەپتىرى باردىن 8%، هېساب دەپتىرى يوقلاردىن 10% ئېلىنىدى.

مىنگونىڭ 3 - يىلىدىن 7 - يىلىغىچە (1914 — 1918 - يىلىغىچە) قەشقەر تەۋەسىدىكى قىسمەن ناھىيىلەرنىڭ يەر بېجى ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 19 — 6 بىرلىكى: كۆمۈش تەڭگە

ناھىيىلەرنىڭ نامى / يىللار	قەشقەر كوناشەھەر	قەشقەر يېڭىشەھەر	قاغىلىق	يېڭىسار	پەيزاۋات	سارىقول	يەكەن	مارالبېشى
مىنگونىڭ 3 - يىلى	161002	194659	199974	127125		129		46687
مىنگونىڭ 4 - يىلى	159904	174293	200495	126495	105479	129		47588
مىنگونىڭ 5 - يىلى	160163	175473	200831	125104	106153	129	237514	
مىنگونىڭ 7 - يىلى	160482	176482	198486	125063	104709		238503	30940

(18) ئۇلاغ بېجى يەنى ئات - ئۇلاغ سودا بېجى. ئىلگىرى ھەرخىل باج، خىراج قاتارىدا ئېلىناتتى. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ئات - ئۇلاغ سودا - سېتىق سوممىسىنىڭ 6% نى ئېلىش بەلگىلەندى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 2% كە ئۆزگەرتىلدى.

(19) ئاشلىق بازىرى بېجى بۇ باج مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلۇپ، ئاشلىقنىڭ باھا ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 5% بويىچە باج ئېلىنىدى.

(20) دەل - دەرەخ بېجى بۇ باج دەل - دەرەخ كېسىش بېجىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) يولغا قويۇلغان. خۇسۇسىيلارنىڭ دەل - دەرەخلىرىدىن ياغاچ باھا قىممىتى ئومۇمىي سوممىسىدىن 5% ى بويىچە باج ئېلىنىدى، كېيىن 12% كە كۆپەيتىلدى. ھۆكۈمەتنىڭ دەل - دەرەخنى شەخسلەر كەسسە ئومۇمىي باھانىڭ 50% ى بويىچە باج ئېلىنىدى، كېيىن 8% كە ئۆزگەرتىلگەن، ماتېرىيال چىقىمى ئوتۇن بولىدىغانلاردىن 20% باج ئېلىنىدى.

(21) قان بېجى بۇ باج مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) يولغا قويۇلغان بولۇپ، چارۋا گۆشلىرى بازار باھاسى بويىچە ئومۇمىي باھاغا سۇندۇرۇلۇپ، 6% بويىچە باج ئېلىنىدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947- يىلى) 5% كە ئۆزگەرتىلدى.

(22) رەسمىيەت ھەققى ۋە قان بېجى بۇ بىرلا ۋاقىتتا باشلانغان بولۇپ، سويۇلغان چارۋىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ، چوڭ چارۋىدىن بىر يۆەن، ئۇششاق چارۋىدىن 0.5 يۆەن ئېلىنىدى.

(23) ماركا بېجى بۇ باج مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يولغا قويۇلدى. ئەسلىدە مال قىممىتى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 4%ى بويىچە ماركا چاپلاش بەلگىلەنگەن، كېيىن تەپسىلىي تۈرگە ئايرىلىپ، 91 خىل باج ئېلىنىدى. ئاساسلىقى: ئىلتىماسنامە، مۇسابىقە بېلىتى، كۆڭۈل ئېچىش بېلىتى، سېتىۋېلىش- سېتىش گۇۋاھنامىسى، مەكتەپ پۈتتۈرۈش دىپلومى، كىملىك، سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش گۇۋاھنامىسى، مال تارقىتىش تالونى، جۇملىدىن ھۆججەت - تالون دەپتىرى، مال ئېلىم- سېتىم توختامنامىسى، تالون، نىكاھ گۇۋاھنامىسى، پاسپورت قاتارلىقلار.

(24) سېتىش بېجى بۇ باج مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلۇپ، مال ئومۇمىي باھاسىنىڭ 10% ى بويىچە باج ئېلىنىدى.

(25) زىياپەت بېجى بۇ باج مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يولغا قويۇلۇپ، ئايلىق

كىرىمىنىڭ %15 ى بويىچە ئېلىنىدى.

(26) ئۈي ئىجارە باجى بۇ باج مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلۇپ، تىجارەت خاراكتېرىدىكى ئۆيلەردىن ئىجارە ھەققى ئومۇمىي باھاسىنىڭ %20 ى بويىچە، تۇرالغۇ ئۆيدىن ئىجارە باھاسىنىڭ %10 ى بويىچە باج ئېلىنىدى.

(27) يەر باھا باجى بۇ باج مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) يولغا قويۇلۇپ، يىللىق يەر باھاسى ئومۇمىي سوممىسىنىڭ %2 ى بويىچە باج ئېلىنىدى.

(28) تۇز باجى بۇ باج مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) يولغا قويۇلۇپ، تۇز ساتسا %5 ئېلىنىدى. كېيىن بىر جىڭغا بىر يۈەن تاپشۇرۇش بەلگىلەندى.

(29) ئىشلىتىش باجى بۇ باج مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلغان. ئىشلىتىش ھارۋىكەش، ئات قاتارلىقلار بىلەن مال توشۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بىر ئات ئۈچۈن 4 يۈەن، تۆگە ئۈچۈن 7 يۈەن، قوش ئاتلىق ھارۋىدىن 30 يۈەن، مەپىدىن 26 يۈەن، خادىك ھارۋىدىن 60 يۈەن ئېلىنىدى.

(30) يول ئاسراش ئىئانىسى بۇ ئىئانە مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلغان بولۇپ، 5 تونىلىق ئاپتوموبىلىنىڭ ھەربىرسى 200 يۈەن تەڭگە تاپشۇرۇش، 2.5 تونىلىق ئاپتوموبىلىنىڭ ھەربىرسى ھەر پەسلىدە 150 يۈەن تەڭگە پۇلى، تەڭگە 0.5 تونىلىق كىچىك ئاپتوموبىللارنىڭ ھەر بىرى ھەر پەسلىدە 100 تەڭگە باج تاپشۇرۇش، ھەر خىل يېنىك ئاپتوموبىللارنىڭ ھەربىرى ھەر پەسلىدە 70 تەڭگە باج تاپشۇرۇشى بەلگىلەنگەن.

(31) تاماكا - ھاراق ئالاھىدە باجى بۇ باج مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلغان. باج ئېلىنىدىغان تۇرلەر: چەت ئەلدىن ئىمپورت قىلىنغان پاپىروس، غاڭزا تاماكىسى، ھاراقلار؛ باشقا ئۆلكىلەردىن كەلتۈرۈلگەن تاماكا، ھاراقلار؛ ئۆز ئۆلكىمىزدە ئىشلەنگەن ئاق ھاراق، ھەرخىل مېۋە ھاراقلىرى ۋە باشقا ھاراقلار؛ ئۆز ئۆلكىمىزدە ئىشلەنگەن كۆك تاماكا، موخورکا، غاڭزا تاماكىسى، خام تاماكا، پاپىروس ۋە باشقا تاماكىلاردىن ئىبارەت. باج نىسبىتى ۋە باج ھېسابلاش باھاسى جەھەتتە، ئىمپورت قىلىنغان ۋە باشقا ئۆلكىلەردىن كىرگۈزۈلگەن ھەرخىل غاڭزا تاماكىلىرىنىڭ چۈشۈرۈلگەن جايىدىكى كۆپ سېتىلىش باھاسى بويىچە باج ئۆلچىمى بېكىتىلىپ %30 باج ئېلىنىدى، ئۆز ئۆلكىمىزدە ئىشلەنگەن ھەرخىل تاماكا، ھاراقلاردىن زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى بويىچە ھېسابلاپ %15 ئېلىنىدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ئايىرىم - ئايىرىم ھالدا %60 ۋە %80 كە ئۆزگەرتىلدى.

(32) مىراس باجى بۇ باج مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يولغا قويۇلغان. باج تاپشۇرۇش ئوبيېكتى — مىراسقا ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن تۇراقسىز، تۇراقلىق مۇلۈككە ۋە ياكى باشقا ھەرقانداق مۇلۈك قىممىتىگە ئىگە نەرسىلەرگە ۋارىسلىق قىلغان ۋارىسلار باج نىسبىتى %5 قىلىنغان. ئومۇمىي سوممىسى 500 يۈەنگە توشمىسا باج ئالماسلىق بەلگىلەنگەن.

(33) كۆڭۈل ئېچىش باجى بۇ باج مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) يولغا قويۇلغان. مەيلى كىنوخانا ياكى تىياتىرخانا بولسۇن، سېتىپ چىقىرىلغان ھەر بىر بىلەتكە 5 پۇڭ تەڭگە تاپشۇرۇش بەلگىلەندى. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) سېتىلغان بىلەت كىرىمىنىڭ %20نى تاپشۇرۇشقا، مىنگونىڭ 35- يىلى (1946 - يىلى) %30 كە ئۆزگەرتىلدى.

(34) ئۈي - جاي باجى بۇ باج چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا يولغا قويۇلغان بولۇپ، ئۇ چاغدا %39 ئېلىنىدى؛ شۇەنتۇڭ يىللىرىدا 9 نى سېتىۋالسا 6 نى گۆرۈگە قويۇشقا ئۆزگەرتىلىپ، مۆھۈر قەغىزى ھەققى ئۈچۈن 5 مو قوشۇپ ئېلىنىدى، مىنگونىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى) 4 نى سېتىۋالسا 2 نى گۆرۈ قويۇشقا، مىنگونىڭ 6 - يىلى 6 نى سېتىۋالسا 3 نى گۆرۈ قويۇشقا ئۆزگەرتىلدى، مىنگونىڭ 22- يىلى (1933 - يىلى) 9 نى سېتىۋالسا 6 نى گۆرۈ قويۇش ئۆلچىمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. مىنگونىڭ 32-

يىلى (1943 - يىلى) 15 نى سېنتەۋالسا 10 نى گۈرۈ قويۇشقا ئۆزگەرتىلدى.

(35) باج ئوغرىلىغان، يوشۇرغانلاردىن جەرىمانە ئېلىش بۇنداقلا تەكشۈرۈپ تېپىلىپلا قالسا باج تولۇقلاپ ئېلىنغاندىن باشقا يەنە ئومۇمىي كىرىم سوممىسىنىڭ 3% ى بويىچە قوشۇپ باج ئېلىنىدى.

2) يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى سودا - سانائەت بېجى 1950 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر، يەكەن ئۇلايەتلىرىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك باج ئىدارىلىرى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن ئارقا - ئارقىدىن سودا - سانائەت بېجى ئېلىشنى باشلىدى. 1990 - يىلغىچە بۇ تەۋەلىكتە ئېلىنغان سودا - سانائەت باج تۈرلىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) مال بېجى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر، يەكەن ئۇلايەتلىرىدە ئەينى ۋاقىتتىكى ئالاھىدە ئەھۋالغا ئاساسەن، دۆكاندار سودىگەرلەر ۋە يايمىچىلارنىڭ ئامبارىدىكى مېلى باج ئېلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى قىلىنىپ، ئامبارىدا ساقلانغان مېلىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 1000 يۈەن (يېڭى پۇل) گە يېتىش چەك قىلىندى. ئاساسلىق باج مەنبەسى: يۇڭ - تېرە، يەرلىك تاماكا، ئەن ياغاچ، سۇ يېغى، بۇغداي ئۇنى، ئاق ھاراق، توقاچ سوپۇن، مالتوزا، ماتا - تاغار، سامان قەغەز، كىگىز، خام يىپەك، يەرلىك پىششىق خىش - كاھىش قاتارلىق 14 خىل بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى يېزا - قىشلاقلاردا بولغانلىقى ئۈچۈن تىزگىنلەش ئاسان ئەمەس ئىدى.

(2) تاۋار ئوبوروت بېجى بۇ باج 1953 - يىل 3 - ئايدا يولغا قويۇلغان، 1958 - يىلى سودا سانائەت بىرتۈتاش بېجىغا قوشۇۋېتىلىپ ئايرىم ئېلىش توختىدى. بۇ تەۋەلىكتە ئېلىنىدىغان تاۋار ئوبوروتى بېجىنىڭ نىسبىتى تۆۋەندىكىچە بولدى: ئاق ھاراقنىڭ 50%، ياغاچنىڭ 10%، تۇرلۇك تېرىنىڭ 20%، يۇڭ - تېشىتنىڭ 10%، بۇغداي ئۇنىنىڭ 18%، پولات ماتېرىيالىنىڭ 7%، كوكس كۆمۈرنىڭ 7%، مىنېرال ماينىڭ 13%.

(3) سودا - سانائەت بىرتۈتاش بېجى 1958 — 1972 - يىلغىچە سودا - سانائەت بىرتۈتاش بېجى قەشقەر ئۇلايىتىدىكى بىر ئاساسلىق باج تۈرى بولۇپ كەلدى. ھەممە باشتىن - ئاخىرغىچە شۇ مەزگىلدىكى سودا- سانائەت بېجىنىڭ 80% تىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىمۇ سودا- سانائەت بىرتۈتاش بېجى يەنىلا ئۇلايەت بويىچە سودا - سانائەت بېجىنىڭ 70% تىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلەپ كەلدى. 1973 - يىلى سودا - سانائەت بېجى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، چەت ئەلگە چېتىشلىق باج ئېلىشتا يەنىلا سودا - سانائەت بىرتۈتاش بېجى ئېلىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى، قەشقەر ئۇلايىتىدە پەقەت قەشقەرگە كەلگەن پاكىستانلىق سودىگەرلەردىنلا شۇنداق باج ئېلىنىدى.

(4) سودا - سانائەت بېجى 1973 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ ئۇلايەت بويىچە سىناق تەرىقىسىدە سودا - سانائەت بېجى ئېلىش يولغا قويۇلدى. ئەينى ۋاقىتتا سودا - سانائەت باج تۈرى 44 خىل، باج نىسبىتى 82 خىل ئىدى. سودا - سانائەت بېجى ئېلىنغان تۇنجى يىلى (1973 - يىلى) ئۇنىڭ كىرىمى ئۇلايەتنىڭ سودا - سانائەت باج كىرىمىنىڭ 83.5% نى ئىگىلىگەن، 1983 - يىلى 88.5% نى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە سالمىقى بىرقەدەر كۆپ بولغىنى 1980 — 1982 - يىللىرى بولۇپ، سودا - سانائەت تۈرلۈك باجلىرىنىڭ 90% تىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلىدى. 1984 - يىل 10 - ئايدىكى مەملىكەت بويىچە 2 - باسقۇچلۇق پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىشتە ئەسلىدىكى سودا - سانائەت بېجى ئىجرادىن توختىدى.

(5) مەھسۇلات بېجى قەشقەر ئۇلايىتىدە 1984 - يىل 10 - ئايدىن باشلاپ مەھسۇلات بېجى نىزامى ئىجرا قىلىنىشقا باشلىدى، ئۇلايەت بويىچە مەھسۇلات بېجى ئېلىش باشلانغان تۇنجى يىلى يەنى 1985 - يىلى قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ مەھسۇلات بېجى كىرىمى 11 مىليون 850 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، سودا - سانائەت بېجىنىڭ 29.84% نى ئىگىلىدى. 90 - يىللاردا باج تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىدا بۇ باج قوشۇلما قىممەت بېجى، بايلىق بېجى ۋە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئالاھىدە مەھسۇلات بېجىغا قوشۇۋېتىلىپ، مەھسۇلات بېجى ئېلىش

توختىتىلدى.

(6) قوشۇلما قىممەت باجى قەشقەر ژىلايىتىدە 1983 - يىلدىن باشلاپ قوشۇلما قىممەت باجى ئېلىش سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى. 1985 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك باج ئىدارىسىلا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىنى سىناق نۇقتىسى قىلدى. 1986 - يىلى باج ئېلىش كۆلىمى تەدرىجىي كېڭەيدى. 1984 — 1993 - يىلغىچە باج ئېلىشقا تېگىشلىك مەھسۇلاتنىڭ باجى 31 خىلغا يەتتى، قەشقەر ژىلايىتىدە قوشۇلما قىممەت باجى ئېلىنىدىغان مەھسۇلاتلارنىڭ چوڭ تۈرلىرى تۆۋەندىكىچە بولدى: شېكەر، سۈيۇق ئىچىملىك، ئىلمە توقۇلما ماللار، باشقا يېنىك سانائەت مەھسۇلاتلىرى، ماشىنا - ئېلېكتر ئۇسكۇنىلىرى ۋە زاپچاسلىرى، سېمونت، سېمونتتىن ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلار، خىش - كاھىش، باشقا ئېغىر سانائەت مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلار. 1990 - يىلدىن باشلاپ قوشۇلما قىممەت باجىدا باھا باجىنى پارچىلاش، مال سېتىۋالغاندا باج تۆتۈپ قېلىش چارىسى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى.

(7) ئىستېمال باجى قەشقەر ژىلايىتىدىكى پوسكام، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك باج ئىدارىلىرى ئۆز تەۋەسىدە ئىشلەپچىقىرىلغان 4 خىل مەھسۇلاتتىن خوراش باجى ئالدى. قەشقەر شەھىرى مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىن يېنىك ئاپتوموبىللارنى ئىمپورت قىلغان كارخانىلاردىن ئالاھىدە ئىستېمال باجى ئالدى.

(8) تىجارەت باجى يەنە سودا - سانائەت تىجارەت باجى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپلا سودا - سانائەت كارخانىلىرى بىلەن يەككە تىجارەتچىلەردىن بۇ خىل باج ئېلىنغان، ئەمما مۇستەقىل بىر خىل باج بولۇپ شەكىللەنمەي، سودا - سانائەت تىجارەت باجى دەپ ئاتالغان. 1984 - يىلى تىجارەت باجى دېگەن بۇ خىل باج تۈرى تەسىس قىلىندى. تىجارەت باجى 11 خىل باج ۋە 25 باج نىسبىتىگە ئايرىلدى. 1985 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىنىڭ تىجارەت باج كىرىمى 18 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ھەرخىل سودا- سانائەت باجىنىڭ 64.46% نى ئىگىلىدى. 90 - يىللاردا باج ئىسلاھاتى سەۋەبلىك ئۇنىڭ باج مەنبەسىدە خېلى زور ئۆزگىرىش بولۇپ، ئۇنىڭ سودا - سانائەت باجلىرى ئىچىدىكى نىسبىتى تۆۋەنلەپ كەتتى.

(9) بايلىق باجى 1984 - يىلى گوۋۇيۈەن «بايلىق باجى نىزامى» نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا خام نېفىت، تەبىئىي گازدىن بايلىق باجىنى كېچىكتۈرۈپ ئېلىش بەلگىلەنگەنلىكى كۆزدە تۇتۇلۇپ، قەشقەر ژىلايىتىدە پەقەت خام نېفىتتىنلا بايلىق باجى ئېلىنىدى، 1987 - يىلدىن باشلاپ ئايرىم يېزىلار ئاچقان كىچىك كۆمۈركانلىرى ئىشلەپچىقارغان كۆمۈرلەردىن بايلىق باجى ئېلىش توختىتىلدى، بىرقانچە يىل مابەينىدە 851 مىڭ يۈەن بايلىق باجى ئېلىنىدى.

(10) سودا - سانائەت تاپاۋەت باجى 1950 - يىل 8 - ئايدا سودا - سانائەت تاپاۋەت باجى ئېلىش ئۇمۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلدى. ئۇ چاغلاردا قەشقەر، يەكەن ژىلايەتلىرىدىكى سودىگەرلەر تەكشۈرگىدەك ھېساب يوق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەسلى تاپاۋىتىنى تولۇق ئىگىلەش تەس بولۇپ، پەقەت ئۆزلىرى مەلۇم قىلغان سانىنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى مۇزاكىرە قىلىپ مۆلچەر بويىچە باج ئېلىنىدى. 1951 - يىلى تاپاۋەت باجى ئالغاندا، ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ ۋەكىللىرى مۇزاكىرە قىلىپ ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ پايدا نىسبىتىنىڭ 14% ى بويىچە ھېسابلاپ تاپاۋەت باجى تاپشۇرۇشنى بەلگىلىدى، 1953 - يىلى ناھىيىلەرنىڭ تاپاۋەت باجى ئېلىش ئۇسۇلىدا بىرئاز ياخشىلىنىش بولدى، 1954 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك باج ئىدارىسى يېغىن ئېچىپ مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق «تاپاۋەت باجى ئېلىش چارىسىنى ياخشىلاش پىكرى» نى تۈزۈپ چىقىپ، جايلارنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تارقىتىپ بېرىپ، جايلاردىن ئۆلچەملىك ساپ پايدا نىسبىتىنى تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇشنى ۋە باج تاپشۇرغۇچىلار تاپشۇرىدىغان باج سومما-سىنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىشنى تەلەپ قىلدى. 1958 - يىلى سودا - سانائەت تاپاۋەت باجى مۇستەقىل باج تۈرى بولدى. 1985- يىلى گوۋۇيۈەن «ۋاقىتلىق نىزام» نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ھەرخىل كوللېكتىپ كارخانىلار ۋە خام چوت

سىرتىدىكى ئومۇمىي خەلق ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار، تىجارەت ئورۇنلىرى ۋە يېزا - بازارلاردىكى يەككە تىجارەتچىلەر «نىزام» بويىچە تاپاۋەت بېجى تاپشۇرىدىغان بولدى.

(11) كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ تاپاۋەت بېجى 1985 - يىل 4 - ئايدا گوۋۇيۈەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ كوللېكتىپ كارخانىلار تاپاۋەت بېجى ۋاقىتلىق نىزامى» نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە نىزامدىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە بۇ خىل باج يولغا قويۇلدى.

(12) دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تاپاۋەت بېجى ۋە تەڭشەش بېجى قەشقەر ۋىلايىتىدە 1983 - يىلدىن باشلاپ دۆلەت كارخانىلىرىدىن تاپاۋەت بېجى، 1984 - يىلدىن باشلاپ تەڭشەش بېجى ئېلىندى، 1986- يىلى خام چوت سىرتىدىكى كارخانىلاردىن دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تاپاۋەت بېجى ئېلىش چارىسى بويىچە تاپاۋەت بېجى ئېلىندى.

(13) شەھەر - يېزىلاردىكى يەككە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تاپاۋەت بېجى قەشقەر ۋىلايىتىدە 1986 - يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە تەستىقلاپ تارقاتقان «يەككە سودا - سانائەتچىلەر ئارىسىدا ھېسابات تۇرغۇزۇش تۇزۇمىنى يولغا قويۇش خىزمىتى توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» بويىچە شەھەر - يېزىلاردىكى يەككە سودا - سانائەتچىلەردىن تاپاۋەت بېجى ئېلىندى.

(14) شەخسىي كىرىم تەڭشەش بېجى قەشقەر ۋىلايىتىدە 1987 - يىلدىن باشلاپ جۇڭگو پۇقرالىرىدىن شەخسىي كىرىمنى تەڭشەش بېجى ئېلىندى.

(15) شەخسىلەر تاپاۋەت بېجى 1980 - يىل 9 - ئايدا گوۋۇيۈەن «شەخسىلەر تاپاۋەت بېجى قانۇنى» ئېلان قىلغاندىن بۇيان، قەشقەر ۋىلايىتى ئىقتىسادى تەرەققىي تاپمىغان، تۇزۇمن كىرىملىك سەۋىيىدە تۇرۇۋاتقانلىقى سەۋەبلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايلىق كىرىمى تاپاۋەت بېجى ئېلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى 800 يۈەنگە يېتىدىغانلار ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن، دۆلەت ئىچىدىكى ئاھالىلەردىن بۇخىل باج ئېلىنماي، پەقەت چەت ئەللىكلەردىنلا شەخسىلەر تاپاۋەت بېجى ئېلىندى. بۇ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاساسلىقى پوسكام نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىغا ئوسكۇنە كىرگۈزۈپ تېخنىكا مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللانغان چەت ئەللىك مۇتەخەسسىسلەر، قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىملىرى بىلەن قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىدا دەرس ئۆتكەن چەت ئەللىكلەرنىڭ ماۋاشى، ئىش ھەققىدىن شەخس تاپاۋەت بېجى ئېلىندى.

(16) قان بېجى بۇ باج 1950 - يىلى يولغا قويۇلدى. قان بېجى ئېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئومۇمىيۈزلۈك ناھىيە، شەھەرلەردە، سودا بازارلىرىدا قۇشخانا قۇرۇلدى، ئۇنى باج تارماقلىرى بىرتۇتاش باشقۇردى، تۇرلۇك چارۋىلارنى مال دوختۇرلۇق پونكتلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈپ سويۇش ئىجازىتى ئالغاندىن كېيىن قاسساپلار قۇشخانىغا ئايرىپ سويۇش بەلگىلەندى. قۇشخانىلارغا باج ئىدارىسى كادىر ئەۋەتىپ نازارەت قىلىدىغان بولدى. بۇ خىل چارە تاكى 1990 - يىلغىچە داۋاملاشتى.

(17) ئات - ئۇلاغ سودا بېجى بۇ تەۋەلىكتىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىلا چارۋا - مال بازىرى قۇرۇلدى، دېھقانلار چارۋا ئېلىم - سېتىم ئىشلىرىنى چارۋا مال بازىرىدا ئېلىپ باردى. 1954 - يىل 8 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لەردە بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، چارۋا - مال بازىرىنى تەرتىپكە سېلىپ چارۋىلارنى تۇرگە ئايرىپ باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى.

(18) بازار سودىسى بېجى 1962 - يىلى ۋىلايەت بويىچە بازار سودىسى بېجى ئېلىش باشلاندى. بازار سودىسى بېجى ئېلىنىدىغان مەھسۇلاتلار پرىنسىپ جەھەتتە ئۈي چارۋىلىرى، ئۈي قۇشلىرى، گۆش، تۇخۇم، قۇرۇق مېۋە، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار ۋە ئائىلە قول ھۈنەر سانائىتى مەھسۇلاتلىرى قىلىپ بېكىتىلدى. 1972 - يىلى ئۈي قۇشلىرى، تۇخۇملاردىن باج ئالماسلىق بەلگىلەندى. 1980 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن بازار سودىسى بېجى ئېلىش ۋاقتىنچە توختىتىلدى. 90- يىللاردا سودا - سانائەت بېجى ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلغاندا بازار سودىسى بېجى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1950 — 1994 - يىلغىچە بولغان سودا - سانائەت باجى بىلەن يەرلىك ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ مۇناسىۋىتىگە دائىر سىلىشتۇرما

جەدۋەل: 19 — 7　　بىرلىكى: 1000 يۈەن

تۈرلەر / مەزگىل يىللار		سودا - سانائەت باج كىرىمى		مالىيە كىرىمى			سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى		ئىجتىمائىي تاۋارلارنى پارچە سېتىش سوممىسى	
		جەمئىي	ئالدىنقى يىل (مەزگىل) دىن ئاشقان - كېمەيگىنى (%)	جەمئىي	ئالدىنقى يىل (مەزگىل) دىن ئاشقان - كېمەيگىنى (%)	سودا - سانائەت بېجىنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)	جەمئىي	ئالدىنقى يىل (مەزگىل) دىن ئاشقىنى - كېمەيگىنى (%)	جەمئىي	ئالدىنقى يىل (مەزگىل) دىن ئاشقىنى - كېمەيگىنى (%)
3 يىللىق ئىسلاھ كەلتۈرۈش مەزگىلى	1950	1302		2291		56.83	19537		27749	
	1951	3297	153.23	6185	169.97	53.31	22002	12.62	40254	45.06
	1952	4392	33.21	13178	113.06	33.33	23638	7.44	59309	47.34
	كېچىك جەمئىي	8891		21654		41.52	65177		127312	
1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1953	7399	68.17	15161	15.05	18.80	33421	41.39	44966	−24.18
	1954	13754	85.89	23825	37.15	87.73	38844	16.22	68636	32.64
	1955	15606	13.47	24032	0.87	64.94	45303	16.63	102709	49.64
	1956	12765	−18.20	20618	−14.21	61.91	28473	−37.44	99876	−2.76
	1957	14685	15.04	23446	13.72	62.63	97716	248.18	130397	30.56
	كېچىك جەمئىي	64209		107082	59.96	243757		446584		
2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى	1958	12291	−16.29	25745	9.81	47.74	62104	−70.85	125590	−3.68
	1959	12876	4.76	27943	8.54	46.08	103566	66.76	148820	14.51
	1960	15790	22.62	32981	18.03	67.88	133000	28.42	160590	11.66
	1961	14818	−6.16	25922	−21.40	57.16	147649	11.01	128620	−19.90
	1962	17747	19.77	26718	3.07	66.42	123890	−16.09	136430	6.07
	كېچىك جەمئىي	73522	14.50	139309	30.10	52.78	570209	133.92	695050	55.64
3 يىللىق تەرتىپكە سېلىش مەزگىلى	1963	18854	6.25	30874	15.56	61.07	132752	7.15	132370	−2.97
	1964	20280	7.55	33257	7.72	60.98	126465	−4.73	136620	3.21
	1965	20181	−0.49	32794	1.39	61.54	145721	45.23	146160	6.98
	كېچىك جەمئىي	59315		96925		61.20	404941		415150	

11.55	163040	34.25	195643	52.57	1.25	33203	−13.50	17455	1966	3 بەش يىللىق پىلان مەزگىلى
−1.01	161390	−6.40	183118	53.52	−23.81	25299	−22.43	13540	1967	
−13.12	140220	−1.17	161658	43.31	−15.94	21266	−25.70	10060	1968	
1.50	142320	−24.06	122750	66.01	−40.21	12716	−16.56	8394	1969	
1.01	143760	17.93	144768	56.17	64.01	20856	39.55	11714	1970	
8.01	750730	41.69	807937	53.96	−18.64	113340	−16.81	61163	كىچىك جەمئىي	
−0.13	143580	41.83	205332	88.48	−34.20	13723	3.65	12141	1971	4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى
2.88	147720	−11.06	182618	103.92	−26.77	10050	−13.98	10444	1972	
3.87	153440	−6.29	171130	154.80	−30.66	6969	3.29	10788	1973	
4.55	160420	10.25	188667	66.62	54.46	17733	9.50	11813	1974	
25.38	2011740	21.68	229563	229.69	−66.42	5954	15.77	13676	1975	
7.40	806300	20.96	977310	108.14	−51.98	54129	−3.76	58862	كىچىك جەمئىي	
−0.50	200140	3.77	238231	173.97	39.70	8318	5.81	14471	1976	5 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى
13.54	227240	15.33	274747	90.45	137.20	19730	23.32	17846	1977	
13.93	258890	8.50	298113	64.51	63.67	32292	16.73	20830	1978	
10.19	285270	1.69	303171	52.12	25.24	40444	1.19	21079	1979	
11.81	318960	1.86	308816	53.63	−8.46	36982	−5.92	19832	1980	
60.05	1290500	45.61	1423078	68.27	33.11	137766	59.79	94058	كىچىك جەمئىي	
6.06	338280	14.75	354370	60.23	−7.96	34037	3.38	20502	1981	6 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى
20.98	409262	13.33	401592	36.87	12.44	38271	6.16	21764	1982	
9.98	150106	10.91	44537	54.74	15.00	14013	10.69	24091	1983	
28.28	577415	4.56	165727	75.86	−20.39	35037	10.32	26578	1984	
9.17	630397	46.82	344044	72.04	57.28	55107	49.38	39701	1985	
86.39	2405457	55.38	2211130	64.24	49.87	206465	41.02	132636	كىچىك جەمئىي	
7.52	677830	23.07	669566	95.25	−1.81	50600	21.40	48198	1986	7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى
8.52	735589	17.22	784872	102.09	8.75	55040	46.58	56188	1987	
19.98	882550	14.07	895316	88.43	31.89	72590	14.24	64190	1988	
1.48	895610	11.71	1000191	77.75	35.18	98130	18.86	76299	1989	
14.56	1025990	11.76	1117870	80.25	21.25	118980	25.14	95478	1990	
75.33	1217569	102.06	4467815	86.09	91.48	395340	156.61	340353	كىچىك جەمئىي	

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى سانلار 1990 - يىلدىكى ئۇزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى.

3 §. باج باشقۇرۇش

1. باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى

چەك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، مىنگونىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا قەشقەر تەۋەسىدە باج يىغىشتا ھوقۇقنى تەقسىملەش تۈزۈمى قوللىنىلىپ، ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ باج كىرىمى دەرىجە بويىچە خەزىنىلەشتۇرۇلگەن، ناھىيىلەرنىڭ باج كىرىمىگە قارىتا، «ئالاھىدە باج تۇرى» تەسىس قىلىنىپ، ناھىيىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا باج مەنبەسىنى ئېچىشىغا يول قويۇلغان، بۇ ھال يەرلىكنىڭ يېڭى باجلارنى يولغا قويۇشى، «قاتلامغۇ قاتلام سېلىق سېلىشى»، خەلقنى تالان - تاراج قىلىشىنى «قانۇنلۇق ئاساس» بىلەن تەمىنلىگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن دۆلەت يۇكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشكەن باج تۈزۈلمىسىنى يولغا قويدى. يېڭى باجلارنى يولغا قويۇش، توختىتىش، باج تۇرى، باج نىسبىتىنى كۆپەيتىش - ئازايتىش، تەڭشەشنى مەركەز بىرتۇتاش ئىگىلىدى. باج كەچۈرۈم قىلىش، ئازايتىشنى تەستىقلاش ھوقۇقىمۇ ئاساسەن مەركەزدە بولدى. يەرلىكتە پەقەت قىسمەن كونرېت مەسىلىلەرنى نىزام، تەپسىلىي قائىدىلەردە بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە بىرتەرەپ قىلىش ھوقۇقى بولدى. كېيىن تەڭشەش، ئىسلاھ قىلىش ئېلىپ بېرىلىپ، «بىرتۇتاش رەھبەرلىك قىلىش، دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇش» تىن ئىبارەت باج كىرىمىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى يولغا قويۇلدى، باج تۈزۈمى ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتە مەركەزلەشتۇرۇش - تۆۋەنگە چۈشۈرۈش - يەنە مەركەزلەشتۇرۇش - يەنە تۆۋەنگە چۈشۈرۈشتەك ئايلىنىش خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈردى.

1950 — 1958 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەت (جۇملىدىن يەكەن ۋىلايىتى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە) لىك باج ئىدارىسى بۇ بەلگىلىمىلەرنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى ھەمدە مۇشۇ بەلگىلىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن ھەر خىل باج كىرىم نىزاملىرى يول قويغان دائىرە ئىچىدە ۋىلايەت بويىچە تۇڭمەندە ئۇن تارتىش باج نىسبىتى زىيادە يۇقىرى بولۇپ كېتىش مەسىلىسىنى ئۆلكە (ئاپتونوم رايون) لىك باج ئىدارىسىغا يوللاپ تەستىقلىتىپ 3% تۆۋەنلەتتى، كېيىن بۇ خىل باجنى كەچۈرۈم قىلىشنى ئويلىشىپ يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلىتىپ ئاممىنىڭ سېلىقىنى يېنىكلەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەر تەۋەسىدىكى ئۆي - زېمىن ئىگىلەش ئەھۋالىغا ئاساسەن، «قەشقەر شەھىرىنىڭ ئۆي - زېمىن بېجى ئېلىش چارىسى» نى تۈزۈپ چىقىپ، باج ئېلىش دائىرىسى، ئۆلچىمى، جازالاش چارىسى توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقىرىپ، ئاپتونوم رايونلۇق باج ئىدارىسىغا تەستىقلىتىپ ئىجرا قىلدى. 1954 - يىلى يەنە «سودا - سانائەتچىلەرنىڭ يېزىلاردىكى ئاساسلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپلىرىنى قانداق پەرقلەندۈرۈش، ئۇنىڭدىن قانداق باج ئېلىش» توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقىرىلىپ، ئاساسىي قاتلام باج خىزمەتچىلىرى سودا - سانائەت كەسىپى بىلەن يېزىلاردىكى قوشۇمچە كەسىپنى توغرا، ئېنىق تونۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىنىپ، باج سىياسىتىنىڭ توغرا، ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشقاندىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرى شۇغۇللانغان قول سانائىتى، قوشۇمچە كەسىپتىن باج ئېلىش، باج كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىمۇ بەلگىلىمە چىقىرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا «ھېساب تۇرغۇزۇپ، تالون كېسىپ باشقۇرۇش چارىسى»، «مال بېجىنى ئېلىش - باشقۇرۇش چارىسى»، «دۆلەت ئىلكىدىكى قۇشخانىلارنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسى» تۈزۈلۈپ، دۆلەت بەلگىلەنگەن تۈرلۈك باج كىرىم نىزاملىرى ۋىلايەتنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇلۇپ توغرا، ئىزچىل ئىجرا قىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

1958 - يىلى خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جەمئىيەت قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىشكە ماسلىشىش

ئۇچۇن، باج كىرىمىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنۇ مۇناسىپ ئۆزگىرىپ، بەزى باج كىرىم باشقۇرۇش ھوقۇقى كۆچەيتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن ھوقۇقلار يەنە بىرئاز يېغىۋېلىندى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن يەنە ئارقا - ئارقىدىنلا يەرلىكنىڭ باج كىرىم باشقۇرۇش ھوقۇقى كۆچەيتىلدى. 1973 - يىلى گوۋۇيۈەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ سودا - سانائەت باج نىزامى»نى ئېلان قىلدى. نىزامدا ئۆلكە (ئاپتونوم رايون) لارنىڭ باج تاپشۇرىدىغان ئورۇنلارغا ماس كېلىدىغان باج تۈرى، باج نىسبىتىنى؛ قىسمەن باج تاپشۇرىدىغان ئورۇن ۋە مەسئۇلاتلارنىڭ بېجىنى كېمەيتىشنى، كەچۈرۈم قىلىشنى؛ يېزا خەلق گۇڭشېلىرى، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرى، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىكى كارخانىلارنىڭ بېجىنى كېمەيتىشنى، كەچۈرۈم قىلىشنى ئۆز ئالدىغا بېكىتىسە ۋە تەستىقلىسا بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى. 1975 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايون «باج كىرىمىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا بىرقانچە بەلگىلىمە تارقىتىپ، مەركەزلەشتۈرۈپ بىرتۇتاش باشقۇرۇش بىلەن دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈش پرىنسىپىنى چوقۇم ئىزچىللاشتۇرۇشنى تەكىتلىگەندىن كېيىن يەنە بىر قىسىم ھوقۇق ۋىلايەت (ئوبلاست)، ناھىيە (شەھەر) لەرگە بېرىلدى. بۇ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە - باج باشقارمىسى «بازار سودىسىنى باشقۇرۇش ۋە ئۇنىڭدىن باج ئېلىش توغرىسىدا پىكىر»، «مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش بېجى ئېلىشنى ياخشىلاش توغرىسىدا پىكىر»، «كوللېكتىپ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كارخانىلىرى ھۆددە ئالغان قۇرۇلۇشلارنىڭ باج تاپشۇرۇش مەسىلىسى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»، «يېزىلاردىكى باج ۋە شەخسلەرنىڭ باج تاپشۇرۇشىغا ئائىت بەزى مەسىلىلەرنى بىرتەرەپ قىلىش توغرىسىدا پىكىر» قاتارلىق بەلگىلىمىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يەرلىكنىڭ باج خىزمىتىنى كۆپەيتىش، يەرلىكنىڭ مالىيە كىرىمىنى ئاشۇرۇش جەھەتتە بەلگىلىك رول ئوينىدى.

باج باشقۇرۇش ھوقۇقىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈشى يەرلىكنىڭ مالىيە ئەھۋالىنى ياخشىلاشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى. بىراق، بەزى بەلگىلىمىلەر ئانچە ئېنىق بولمىغانلىقى ئۈچۈن تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن باج كېمەيتىش، باج كەچۈرۈم قىلىش ھوقۇقى زىيادە كۆپ بولۇپ كەتتى. بولۇپمۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، بەزى جايلار قىسمەن مەنپەئەتنى چىقىش قىلىپ باشقۇرۇش ھوقۇقىنى قالايمىقان ئىشلىتىپ، ئۆز ئىختىيارىچە باج ئېلىنىدىغان تۈرلەرنى توختاتتى. باج تۈرىنى كۆپەيتتى، ئازايتتى، باج كىرىمىنى كېمەيتتى ياكى كەچۈرۈم قىلدى؛ بەزى ئورۇنلار ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ، باج كېمەيتىش، باج كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدا ئۆز ئالدىغا ھۆججەت تارقىتىپ، باج خىزمىتىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى، بۇنىڭ بىلەن بىرلىككە كەلگەن باج سىياسىتى، پەرمانلىرىنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىنىپ، دۆلەتنىڭ مەبلەغنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئىگىلىشىگە تەسىر يەتكۈزدى؛ بۇ ھال دۆلەتنىڭ مالىيە كىرىمىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن، بەلكى رايونلار ئارا، كەسىپلەر ئارا، ئورۇنلار ئارا باج سېلىقى تەكشىسىز بولۇش زىددىيىتىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. يۇقىرىقى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، 1977 — 1990 - يىلغىچە دۆلەت ئارقا-ئارقىدىن «باج باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى توغرىسىدا بەلگىلىمە»، «مالىيە كىرىم - چىقىمىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش، مالىيىگە بولغان باشقۇرۇشنى چىڭىتىش توغرىسىدا بەلگىلىمە»، «باج سېلىقىنى تەرتىپكە سېلىپ، باج باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار» قاتارلىق سىياسەت - بەلگىلىمىلەرنى چىقاردى. ئاپتونوم رايونۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ ئالاقىدار تەدبىرلەرنى تۈزۈپ، باج باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ئېنىق ئايرىپ، باجنى مەركەزلەشتۈرۈپ بىرتۇتاش باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، باج تۈرىنى، باج نىسبىتىنى ئىختىيارىچە ئۆزگەرتىشكە ۋە باجنى كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىشقا يول قويمىدى، يەرلىكنىڭ باج جەھەتتە چۈشۈرگەن بەزى بەلگىلىمىلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇردى.

باج ھوقۇقى مۇۋاپىق مەركەزلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، باجغا بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، كۈنسايىن چوڭقۇرلىشىۋاتقان ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىشنىڭ يېڭى ۋەزىيىتىگە ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، قەشقەر

ۋىلايەتلىك مالىيە باشقارمىسى «شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە شەخسلەردىن باج ئېلىش مەسلىسى توغرىسىدا بەلگىلىمە»، «شەھەر ئاسراش قۇرۇلۇش بېجى ئېلىش چارىسى توغرىسىدا كونكرېت بەلگىلىمە» نى تۈزۈپ چىقتى ۋە «يېزا - كەنت سودا بازارلىرىدىكى باج سىياسىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا پىكىر»، «شەھەر - بازارلاردىكى زىيالىي ياشلار كارخانىلىرىنىڭ باج تاپشۇرۇش مەسلىسىدە كونكرېت ئىجرا قىلىش چارىسى توغرىسىدا پىكىر» نى تارقاتتى ھەمدە باج تارماقلىرىنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنى باشقۇرۇش ۋە باج تارماقلىرىدا ئاشۇرغان كىرىمدىن مۇكاپات ئاجرىتىشنى داۋاملىق يولغا قويۇش مەسلىسى توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقاردى.

1984 - يىلى مالىيە بىلەن باج ئايرىۋېتىلگەندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە باجغا بولغان تېك لىنىيىلىك باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، «ئاپتوموبىل ئىشلىتىش بېجىنى ئېلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»، «باج ئىشلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتى توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمىنى قەيت قىلغانلىق توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»، «قەشقەر ۋىلايىتىدە باج ئېلىش - باشقۇرۇش ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى كونكرېت يولغا قويۇش پىكرى» تارقىتىلدى، «كوللېكتىپ، خۇسۇسىي بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كارخانىلىرىدىن كونكرېت باج ئېلىش چارىسى»، «يەككە قاسساپلاردىن نورمىلىق قان بېجى ئېلىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش چارىسى» ۋە «دۆلەتنىڭ خام چوت تەڭشەش فۇندى توپلىشىغا دائىر قوشۇمچە بەلگىلىمە» شۇنداقلا «باج كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىشنى چىڭىتىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» تۈزۈپ چىقىلدى. بۇلار باجنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش، ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ ئىش كۆرۈشكە خاتىمە بېرىش جەھەتلەردە بەلگىلىك رول ئوينىدى.

2. باشقۇرۇش چارىسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن باج ئېلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ، ئوخشاش بولمىغان مەزگىللەردىكى ئوبيېكتىپ ئەھۋاللارغا ماسلىشىش ئۈچۈن قەشقەر تەۋەسىدىكى باج تارماقلىرى تەدرىجىي ھېساب تەكشۈرۈش، ھېسابلاپ باج ئېلىش، دېموكراتىك باھالاش، قەرەللىك رايونغا ئايرىپ مەخسۇس باشقۇرۇش، بۆلەكلەر بويىچە ھۆددىگە ئېلىش، سەييارە باج ئېلىش، ھېساب تۇرغۇزۇش - تالون كېسىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش، باجنى چوڭ تەكشۈرۈش قاتارلىق بىرقاتار ئۇنۇملۇك باشقۇرۇش چارىلىرىنى شەكىللەندۈردى.

1) ھېساب تەكشۈرۈپ ھېسابلاپ باج ئېلىش　دۆلەت كارخانىسى، ھەربىي قىسىم ۋە ئاممىۋى تەشكىلات، كوپېراتىپ قاتارلىق ئورۇنلارغا قارىتا ھېساب تەكشۈرۈپ ھېسابلاپ ئېلىش چارىسى قوللىنىلىپ، «ئۆزىنى مەلۇم قىلىش، ئەمەلىيەتنى تەكشۈرۈش، نىسبەت بويىچە باج ئېلىش» يولغا قويۇلدى. 1954 - يىل 9 - ئايدا ھېسابى تەكشۈرۈلىدىغانلارنىڭ دائىرىسى تەدرىجىي كېڭەيتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھېساباتنى تەكشۈرۈپ ھېسابلاپ باج ئېلىش چارىسى مۇھىم چارە بولۇپ قالدى.

2) دېموكراتىك باھالاش　1950 - يىلى ۋە 1951 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا بىۋاستە باھالاپ بېكىتىش چارىسى قوللىنىلىپ تەۋەلىكتىكى بارلىق تەكشۈرگىلى بولغىدەك ھېساباتى يوق سودا - سانائەتچىلەرنىڭ باج نورمىسى باھالاپ بېكىتىلدى. 1956 - يىل 8 - ئايدا مەركەزنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسى بويىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەسلىدىكى دېموكراتىك باھالاپ باج ئېلىش چارىسى توختىتىلدى. خۇسۇسلارنى ئۆزگەرتىش مەزگىلىدە دېموكراتىك باھالاپ باج ئېلىش چارىسى توختىتىلغاچقا، ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىغا قارىتا بىردەك قەرەللىك سومما بويىچە باج ئېلىش چارىسى قوللىنىش قارار قىلىندى.

3) رايونلارغا ئايرىپ مەخسۇس باشقۇرۇش، نۆۋەتتا بېكىتىپ باج ئېلىش، پايدا بىلەن باجنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش 1955 - يىلدىن باشلاپ تەۋەلىكتىكى ناھىيە بازىرى ۋە بازارلاردا رايونلارغا ئايرىپ باشقۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلدى، قەشقەر شەھىرى، يەكەن ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى نۆۋەتلىق ناھىيە (شەھەرلەر)، ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋىلايەتلىك باج ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جاي بولغاچقا، ھەممىدىن بۇرۇن رايونلارغا ئايرىپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. ئاساسلىق ۋەزىپە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تىجارەت پائالىيىتى، كەسىپ ئۆزگەرتىش ۋە سودا قىلىش ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش، تىزىملاپ باشقۇرۇش، باشقۇرۇش رايوندىكى سودا - سانائەتچىلەرنىڭ مال تاپشۇرۇۋېلىشىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولۇش، ئۇلارنىڭ مال تاپشۇرۇۋېلىش ۋېكسىلىنى كېسىپ بېرىش، ئىشلىتىش، تەكشۈرۈش، ساقلاش، قالدۇقىنى يۇقىرىغا يوللاش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولۇشتىن ئىبارەت.

4) بۆلەكلەر بويىچە ھۆددىگە ئېلىپ، سەييارە باج ئېلىش، ۋەزىپىنى ئادەمگىچە ئەمەلىيلەشتۈرۈش قەشقەر ۋىلايىتى دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنغان رايون بولغاچقا، بەزى باج مەنبەسى يېزا - كەنتلەردە، يېزىلاردىكى سودا بازارلىرى بىجىمۇ ۋىلايەتنىڭ ئاساسلىق باج مەنبەلىرىنىڭ بىرى بولدى. شۇڭا باج پونكىتى بىرلىك قىلىنىپ، كادىرلار ئىش تەقسىم قىلىۋېلىش، دائىرە بويىچە ھۆددىگە ئېلىش، سەييارە باج ئېلىشتىن ئىبارەت باشقۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلدى.

5) ھېسابات تۇرغۇزۇش، تالون كېسىش تۇزۇمىنى يولغا قويۇش 1951-يىل 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى ھېسابات تۇرغۇزۇش، تالون كېسىش تۇزۇمىنى ئورناتتى. 1952-يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسى باج تالونى قاتارلىق ۋېكسىللارنى بىرتۇتاش بېسىپ تارقىتىپ، ئىچكى باج ئورۇنلىرىنىڭ تولدۇرۇپ ئىشلىتىشىگە سېتىپ بەردى. 1955 - يىل 6 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە ھېسابات تۇرغۇزغانلار 6925 ئائىلىگە يېتىپ، باج تاپشۇرغۇچى ئائىلىلەرنىڭ 68% نى ئىگىلىدى.

6) باج ئېلىش تەرتىپى رەتكە سېلىنىپ، باجنى قەرەللىك چوڭ تەكشۈرۈشنى قانات يايدۇرۇش 1985 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە باج، مالىيە، باھانى چوڭ تەكشۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى بولۇپ، ئۇنىڭ كونكرېت خىزمەتلىرىگە باج تارماقلىرى مەسئۇل بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن باجنى چوڭ تەكشۈرۈش قەرەللىك ئېلىپ بېرىلدى، باج تەرتىپى رەتكە سېلىنىپ، چوڭ تەكشۈرۈش خىزمىتى ئۆز جايىدا ئەمەلىيلىشىپ، باج ئوغرىلاش، باجدىن قېچىش قاتارلىق قانۇنسىز قىلمىشلارغا زەربە بېرىلدى.

7) باجنى كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىش تۇزۇمىنى چىڭىتىش، باجنى كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىشنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش قەشقەر ۋىلايىتى چەت - ياقا، نامرات، ئارقىدا قالغان ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان رايون بولۇپ، ئىقتىسادى تەرەققىي تاپمىغان، ۋىلايەتلىك باج تارماقلىرى «ھەم سىياسەت - بەلگىلىمىلەرنى نەزەرگە ئېلىپ باج پىلانىنىڭ ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش، ھەم ئىشلەپچىقىرىشقا مەدەت بېرىپ، كارخانىلارنى جانلاندۇرۇش» پرىنسىپى بويىچە، 2-يېنىك سانائەت كارخانىلىرى، زىيالىي ياشلار كارخانىلىرى، بىرقەدەر ئالاھىدىرەك خام چوت سىرتىدىكى كارخانىلار ۋە ئورگان، ئاممىۋى تەشكىلات، مائارىپ، مەدەنىيەت ئورۇنلىرىنىڭ تۇرلۇك باج - سېلىقلىرىغا نىسبەتەن بەزى ئۆزگەرتىش، كەڭ قويۇۋېتىش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، باج - سېلىقلارنى كېمەيتتى ۋە كەچۈرۈم قىلدى.

Ⅲ باب

پۇل مۇئامىلە

§ 1 . ئاپپارات

1. جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبىسى

پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى كەسپىي بىلىملەرنى تەشۋىق قىلىش، مەسلىھەت بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرماقتا.

جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە بانكىسىنىڭ تەكتى شىنجاڭ ئۇلكىلىك سودا بانكىسىنىڭ قەشقەر شۆبە بانكىسى بولۇپ، ئەسلىدە جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ بانكا 1950 - يىل 10- ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلۇپ، شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى تىجارەت باشلىدى، شۇ ئايدا نامى يەنە جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى، ئورنى ھازىرقى ھېيتگاھ جامەسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى قەشقەر شەھەرلىك تەمىنات سودا كوپېراتىپىنىڭ ھويلىسىدا بولدى. ئۇ چاغدا قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسىنىڭ باشقۇرۇش دائىرسى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا، سارىقول (تاشقورغان)، ئاتۇش، ئۇلۇغچاتتىن ئىبارەت 10 ناھىيە (شەھەر) نى ئۆز ئىچىگە ئالغان؛ يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىرى جۇڭگو خەلق بانكىسى يەكەن ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە ئىدى. 1953 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزى تارماق بانكا قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىي خەلق يولىغا كۆچتى. 1954 - يىل 2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ، سىرتقا قارىتا كونكرېت كەسىپ بېجىرىشى توختىتىلىپ، ئۆز قارىمىقىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك تارماق بانكىلارنىڭ خىزمەتلىرىگە نازارەتچىلىك، يېتەكچىلىك قىلىشقا مەسئۇل قىلىندى. شۇ ئايدا خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر شەھەرلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلۇپ مەركىزىي تارماق بانكىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى تۇرلۇك كەسىپىي ئىشلىرىنى ئۆتكۈزۈۋالدى، بارلىق ھېساباتلارنى شەھەرلىك تارماق بانكا بېجىردى. شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا رەسمىي ھالدا مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورنى بولۇپ قالدى. 1954 - يىل 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بانكا كەسپىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، مەمۇرىي

مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئوخشايلىق يارىتىش ئۈچۈن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزى تارماق بانكا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جۇڭگو خەلق بانكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلدى. 1955 - يىلى جۇڭگو خەلق بانكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ ئىش بېجىرىش ئورنى ئاساسىدا جۇڭگو خەلق بانكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي رايونلۇق شۆبە بانكىسى قۇرۇلۇپ، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەندىن ئىبارەت 4 ۋىلايەت (ئوبلاست) لىق تارماق بانكىلارنى باشقۇرىدىغان بولدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي رايونلۇق شۆبە بانكا بىلەن يەكەن ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى قۇرۇلۇپ، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىتتىن ئىبارەت 4 ناھىيىلىك تارماق بانكا قەشقەر تارماق بانكىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى، ئۇ چاغدا پۈتۈن بانكىدا 42 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى. 1957 - يىل 4 - ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىغا قوشۇۋېتىلدى. 1960 - يىل 2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خەلق بانكىسى ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكىسىنىڭ پەرمانى بويىچە قەشقەر، ئاقسۇ، قىزىلسۇ، خوتەندىن ئىبارەت 4 ۋىلايەت (ئوبلاست) لىق خەلق بانكىلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ بانكا ھەمكارلىق رايونى ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا ھەمكارلىق رايوندىكى چاقىرغۇچى بانكا قىلىپ بېكىتىلىپ كۈندىلىك خىزمەتلەرگە مەسئۇل قىلىنىدى. 1964 - يىلى خەلق بانكىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك بانكىسى يەنە بىر قېتىم ئايرىۋېتىلدى، خەلق بانكىسىدا 574 ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى. 1965 - يىل 10 - ئايدا خەلق بانكىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك بانكىسى يەنە قوشۇۋېتىلدى. 1970 - يىل 1 - ئايدا جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا ئىنقىلابىي كومىتېتى قۇرۇلدى. 1985 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى خەلق بانكىسى بىلەن سودا - سانائەت بانكىسى ئايرىم تەسىس قىلىنىدى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 79 بولدى. 1990 - يىلى خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە بانكىسىدا 8 بۆلۈم، 4 ئىشخانا، يەنى: پىلان بۆلۈمى، بوغالتىرىيە بۆلۈمى، دۆلەت خەزىنە بۆلۈمى، تەپتىش بۆلۈمى، پۇل مۇئامىلە مەمۇرىي باشقۇرۇش بۆلۈمى، پۇل تارقىتىش بۆلۈمى، قوغداش بۆلۈمى، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، ئىشخانا، تەنقىقات ئىشخانىسى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش - مەمۇرىي تەپتىش ئىشخانىسى، تاشقى پېرېۋوت كەسپىي ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، مارالبېشىدىن ئىبارەت 7 ناھىيە (شەھەر) لىك تارماق بانكا تەسىس قىلىنىدى. ۋىلايەت بويىچە خەلق بانكىسى سىستېمىسىدا جەمئىي 381 ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 219، ئاز سانلىق مىللەت 162، ۋىلايەتلىك شۆبە بانكا ئىشچى - خىزمەتچىسى 118.

2. جۇڭگو سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزى تارماق بانكىسى

1983 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى خەلق بانكىسىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسى گوۋۈيۈەننىڭ «جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ مەخسۇس ھالدا مەركىزىي بانكا فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزۈشى توغرىسىدىكى قارارى» دىكى سودا - سانائەت بانكىسى قۇرۇش، ئۇ ئىلگىرى خەلق بانكىسى بېجىرگەن سودا - سانائەت كىرىدىتى بىلەن ئامانەت توپلاش كەسپىنى بېجىرىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن ئۇقتۇرۇش تارقىتىپ، 1984- يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى، ناھىيە (شەھەر) لىك تارماق بانكا، ئىش بېجىرىش ئورنى، خەلق پۇل ئامانىتى ئورنىغا «جۇڭگو سودا - سانائەت بانكىسى» دېگەن ۋىۋىسكا ئېسىلىپ «بىر ئاپپارات، ئىككى ۋىۋىسكا بولۇش، مەبلەغنى ئايرىش، ئىككى يۈرۈش ھېسابات قىلىش» تىن ئىبارەت ئۇتكۈنچى چارە قوللىنىلدى. 1984 - يىل 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

سودا ـ سانائەت بانكىسى قەشقەر شەھەرلىك تارماق بانكىسى خىزمەت بىناسى

جۇڭگو خەلق بانكىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكىسىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق جۇڭگو سودا ـ سانائەت بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارمىقى قۇرۇلدى ھەمدە 1985 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈندىن ئېتىبارەن ئۇنۇسكا ئېسىپ سىرتقا قارىتا ئىش بېجىردى. شۇ يىلى جۇڭگو سودا ـ سانائەت بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىدا 30 ئىشچى ـ خىزمەتچى بولۇپ، ئىچكى قىسىمدا 5 بۆلۈم، بىر ئىشخانا، بىر ئىش باشقارمىسى يەنى پىلان ـ كرېدىت بۆلۈمى، سودا ـ سانائەت كرېدىت بۆلۈمى، ئامانەت توپلاش بۆلۈمى، بوغالتىرىيە بۆلۈمى، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، ئىشخانا، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىش بېجىرىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن كەسىپ تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن پىلان ـ كرېدىت بۆلۈمى، سودا ـ سانائەت كرېدىت بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، مۇپەتتىش بۆلۈمى، كاسسىرلىق بۆلۈمى، قوغداش بۆلۈمى، سانائەت كرېدىت بۆلۈمى، سودا كرېدىت بۆلۈمى، تەكشۈرۈش ـ ئۈچۈر بۆلۈمى، پىلان ـ ستاتىستىكا بۆلۈمى، مەمۇرىي تەپتىش بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1990 ـ يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئىچكى ئاپپاراتى 13 كە، خادىمى 80 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي سانلىق مىللەت ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 24، بۆلۈم دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىر 24 بولدى.

3. جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى

1956 ـ يىل 6 ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى قۇرۇلدى. 1957 ـ يىل 4 ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى بىلەن جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى قوشۇۋېتىلدى. 1964 ـ يىل 1ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى 4 ـ ئايدا ئۆلكەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە يېزا ئىگىلىك بانكىسى قۇرۇلدى. 1965 ـ يىل 10ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسى بىلەن جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى يەنە قوشۇۋېتىلدى. 1979 ـ يىل 8 ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى 12 ئايدا ئۆلكەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1980 ـ يىلى جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىدا 50 خادىم بولۇپ، ئىچكى قىسىمدا بانكا مەمۇرىيىتى، كادىرلار ئىشلىرى، گۇڭشې ـ ئەترەت كرېدىتى، كارخانا كرېدىتى، پىلان ـ بوغالتىرىيە، پۇل ئاجرىتىپ بېرىش، ئامانەت. قەرز كوپېراتىپى، گۇڭشې ـ ئەترەت بوغالتىرلىق يېتەكچىسى بۆلۈمىدىن ئىبارەت 8 بۆلۈم تەسىس قىلىندى. 1981 ـ يىل 10 ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ئۆلكەتلىك مەركىزىي تارماق بانكا ئىش بېجىرىش باشقارمىسى (ناھىيە تارماق بانكىسى دەرىجىلىك ئاپپاراتى) قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ يېزا ئىگىلىك 3 ـ شىسىغا قاراشلىق 41 ـ، 42 ـ، 43 ـ، 44 ـ، 45 ـ، 48 ـ، 49 ـ، 51 ـ، 52ـ، 53ـ تۆەنلەردە تىجارەت پونكىتلىرى يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئۆلكەتلىك تارماق بانكىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ

بېرىلدى. 1990 - يىلى جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىنىڭ ئىچكى قىسىمدا كادىرلار بۆلۈمى، مەمۇرىي تەپتىش بۆلۈمى، تەلىم - تەربىيە بۆلۈمى، بوغالتىرىيە بۆلۈمى، پىلان بۆلۈمى، يېزا ئامانەت، قەرز بۆلۈمى، ئامانەت- قەرز ھەمكارلىق بۆلۈمى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىش بېجىرىش بۆلۈمى، ئىشخانا، قوغداش بۆلۈمى، مەبلەغ ئۇيۇشتۇرۇش بۆلۈمى، يېزا ئىگىلىك بانكا كادىرلار مەكتىپى تەسىس قىلىندى.

4. جۇڭگو بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسى

1986 - يىل 1 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق بانكىسىنىڭ تەستىقى بىلەن جۇڭگو بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسى قۇرۇلدى، بۇ بانكا قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىچكى قىسىمدا كەسىپىي بۆلۈم، تىجارەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە جۇڭگو بانكىسىنىڭ قەشقەر تارماق بانكىسىدا مالىيە - بوغالتىرىيە بۆلۈمى، پىلان - كرېدىت بۆلۈمى، پۇل ئامانەت بۆلۈمى، كادىرلار بۆلۈمى، كومپيۇتېر بۆلۈمى، قوغداش بۆلۈمى، مۇپەتتىش بۆلۈمى قۇرۇلدى ھەمدە ئىلگىرىكى تارماق بانكا تىجارەت بۆلۈمى، تورغات پورتى شۆبە ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، خونجىراپ پورتى شۆبە ئىش بېجىرىش باشقارمىسى ئاساسىدا باغچا غەربىي دەرۋازا شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى، جەنۇبىي «تەڭرىتاغ» يولى شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى، شىمالىي ئازادلىق يولى شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى، دۆلەتباغ شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىندى. بۇ بانكىدا جەمئىي 71 ئىشچى - خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچى 16، ئالىي تېخنىكۇم مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەنلەر 14، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 41، ئالىي ئوقۇۋانى بارلار بىر، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوقۇۋانى بارلار 2، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئوقۇۋانى بارلار 68.

5. جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى

جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق بانكىسى 1955 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلۇپ، ئىچكى قىسىمدا كاتىبات بۆلۈمچىسى، پىلان بۆلۈمچىسى، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى، پۇل ئاجرىتىش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى، ئىشچى خىزمەتچىسى 14 بولدى. 1958 - يىل 4 - ئايدا قۇرۇلۇش بانكىسى ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكىسىنىڭ تەستىقى بويىچە قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ئونىڭ كەسپى ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلىپ سىرتقا قارىتا يەنىلا قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ ۋىۋىسكىسى ئېسىلدى، ئىچكى قىسىمدا ئاساسىي قۇرۇلۇش مالىيە بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى. 1962 - يىل 8 - ئايدا قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىنىڭ تەشكىلى تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كېلىپ، مالىيە ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ئىش بېجىردى. 1965 - يىل 6 - ئايدا نامى جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق بانكىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1971 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق بانكا يەنە بىر قېتىم ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئاساسىي قۇرۇلۇشقا پۇل ئاجرىتىشقا كاپالەتلىك قىلىش ھەمدە ئامانەت قويغۇچىلارغا ئوڭايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن، ھېساب خاتىرىلەش، پۇل ئاجرىتىش كەسپى قەشقەر شەھەرلىك خەلق بانكىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1972- يىل 10 - ئايدا قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق بانكىنىڭ ئاپپاراتى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئىشچى - خىزمەتچىسى 12 بولدى. 1975 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلۇش بانكىسى يەكەن ناھىيىلىك ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلدى. 1979 - يىل 1 - ئايدا جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك

تارماق بانكىسىنىڭ نامى جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1980 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر، مارالبېشى، قاغىلىق، مەكىت، يېڭىسار ناھىيىلىرىدە قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ تارماق بانكىسى قۇرۇلدى. 1988 - يىل 7 - ئايدا قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىدا ئۆي - زېمىن تەرەققىيات شىركىتى، ئىجارە شىركىتى ۋە ھاۋالىلىك مەبلەغ سېلىش شىركىتى قۇرۇلدى. 1990 - يىلى قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدا 15 ئاپپارات تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭ قارمىقىدا 9 ناھىيىلىك تارماق بانكا، بىر نېفىت كەسپى تارماق بانكىسى، بىر شەھەرلىك تارماق بانكا بار بولدى. ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلۇش بانكىلىرىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 509 غا يەتتى.

6. جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق شىركىتى

1953 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق شىركىتى رەسمىي قۇرۇلدى، شىركەتتە كاتىبات ئىشخانىسى، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى، كەسپىي بۆلۈمچىسى، يېزا ئىگىلىك سۇغۇرتا بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا يەكەن، مەكىت، خوتەندىن ئىبارەت 3 يەردىكى سۇغۇرتا ئالاھىدە ۋاكالەتخانىسىمۇ ئۇنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1953 - يىل 11 - ئاينىڭ 1- كۈنى جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق شىركىتىنىڭ نامى جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، يېزا ئىگىلىك سۇغۇرتا بۆلۈمچىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خادىملار شتاتى 25 قىلىپ بېكىتىلدى ھەمدە يەكەن، خوتەن ۋىلايەتلىرىدىكى ئالاھىدە ۋاكالەتخانىلارنىڭ كەسپىنىمۇ قوشۇمچە بېجىرىدىغان بولدى. 1954 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق شىركەتنىڭ نامى جەنۇبىي شىنجاڭ سۇغۇرتا تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ھەمدە ئاقسۇ، ئونسۇ، كۇچار، شايار قاتارلىق 5 سۇغۇرتا ۋاكالەتخانىسىمۇ ئۇنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، ئىچكى قىسىمدا پىلان، بوغالتىرىيە، كەسىپتىن ئىبارەت 3 بۆلۈمچە تەسىس قىلىنىپ، شتاتى 44 قىلىپ بېكىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە مەركىزىي تارماق بانكا شتاتى 32، باشقا ۋاكالەتخانىلارنىڭ شتاتى 12. 1955 - يىل 11 - ئايدا تارماق شىركەت ئەسلىدىكى خەلق بانكىسى قورۇسى ئىچىدىن (ھېيتگاھ جامەسىنىڭ جەنۇبى تەرىپىدىكى) قۇمدەرۋازا يېنىدىكى تەپتىش مەھكىمە (ھازىرقى ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى) نىڭ ئۈدۈلىدىن يېڭى جايغا كۆچۈپ كىرىپ ئىش بېجىردى. 1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ تارماق شىركىتىنىڭ نامى جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1958 - يىل 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق شىركەت، باج ئىدارىسى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مالىيە بۆلۈمىگە قوشۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مالىيە ئىدارىسى قىلىپ قۇرۇلۇپ ئۇنىڭ ئىچىدە سۇغۇرتا بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى.

1982 - يىل 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق شىركىتى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، سىرتقا قارىتا سۇغۇرتا شىركىتى دەپ ئاتالدى، ئىچكى قىسىمدا خەلق بانكىسى سۇغۇرتا بۆلۈمى بولدى، خادىملار شتاتى، كەسىپنى قانات يايدۇرۇش، خىراجەت چىقىم قىلىشنى خەلق بانكىسى بىرتۇتاش باشقۇردى. 1984 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق شىركىتى خەلق بانكىسىدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل ئىقتىسادىي گەۋدە بولۇپ قۇرۇلۇپ قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىي خەلق يولىغا كۆچۈپ كەلدى. شىركەت ئىچكى قىسىمدا ئىشخانا، كەسپىي بۆلۈم، تۆلەم بۆلۈمى، پىلان - مالىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1990 - يىل 12 - ئايدا مارالبېشى، پوسكام، قاغىلىق، يەكەن، يېڭىسار، مەكىت، قەشقەر

يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىلىرىدە سۇغۇرتا تارماق شىركەت، پەيزاۋات، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە سۇغۇرتا تىجارەت پونكىتى قۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق شىركەت ئىچىدە پىلان - مالىيە بۆلۈمى، كادىرلار تەلىم - تەربىيە بۆلۈمى، مۇلۇك سۇغۇرتا بۆلۈمى، تىرانسپورت قوراللىرى سۇغۇرتا بۆلۈمى، خادىملار سۇغۇرتا بۆلۈمى، ئىشخانا قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. ئىشچى - خىزمەتچىسى 43 بولدى.

§ 2 . پۇل

1. تىللا

قاراخانىيلار خاندانلىقى دەۋرىدە بۇ تەۋەلىكتە خاندانلىق قۇيدۇرغان ئالتۇن دىنار (ئالتۇن پۇل) ئوبوروت قىلىنغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 9 - يىلى (1514 - يىلى) يەكەن خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ تەۋەلىكتە ساجىدە، ئابدۇرەشىتخان نامىدا قۇيۇلغان تىللا ئوبوروت قىلىندى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ توڭجى 4 - يىلىدىن گۇاڭشۇ 3 - يىلغىچە (1865 — 1877 - يىلغىچە) ياقۇپبەگ جەنۇبىي شىنجاڭنى ئىگىلىۋالغان مەزگىلدە قەشقەردە يېرىم (تىكەنلىك) تىللا قۇيۇلدى. بۇ تىللانىڭ ھۇنەرى سىپتا بولۇپ، بىر دانىسى 5 پۇللۇق كىچىك تەڭگىدىن (كۈمۈش تەڭگە) 20 گە يەنى بىر سەرلىك ياماق كۈمۈشكە تەڭ ئىدى. بۇ خىل تىللادىن بىر دانىسى مۇزېيدا ساقلانغان بولۇپ ئۇنىڭ سىرتقى ئايلانمىسى 2.1 سانتىمېتىر، ئېغىرلىقى 3.76 گرام كېلىدۇ، يۈزىدىكى تاشقى چەمبىرەككە ئەرەبچە نەقش چېقىرىلغان، ئىچكى چەمبىرىكىنىڭ ئىچى تەرىپىگە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدا (چاغاتاي يېزىقىدا) «ئابدول ئەزىز سۇلتان» (ئۆز زامانىسىدىكى تۈركىيە سۇلتانى) دېگەن خەت يېزىلغان. ئارقا يۈزىدىكى تاشقى چەمبىرەككە يەنە بىر خىل ئەرەب نۇسخىسىدىكى نەقش چۈشۈرۈلگەن، ئىچكى چەمبىرىكىنىڭ ئىچى تەرىپىگە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدا «مەركىزىي شەھەر — قەشقەردە قۇيۇلدى. ھىجرىيە 1292 - يىلى» دېگەن خەت يېزىلغان.

ئۇنىڭدىن باشقا مىنگو دەۋرىدە بۇ تەۋەلىكتە يەنە چەت ئەل تىللالىرىمۇ ئوبوروت قىلىندى. ئۇلار ئاساسلىقى مۇنداق 2 خىل: بىرسى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تىللاسى بولۇپ، چوڭ، كىچىك 2 خىلغا ئايرىلاتتى. چوڭىنىڭ ئېغىرلىقى 2 مىسقال 4 پۇڭ، كىچىكىنىڭ ئېغىرلىقى 1 مىسقال 2 پۇڭ بولۇپ، ئالتۇنىنىڭ ساپلىقى 80% ئىدى. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىگە ئادەم بېشىنىڭ سۈرىتى، ئارقا يۈزىگە دەرەخ شېخىنىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن. سوۋېت ئىتتىپاقى تىللاسىنىڭ قەشقەردىكى ئوبوروت دائىرىسى كەڭ، قىممىتى ئەڭ يۇقىرى ئىدى. 1951- يىل 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىكى بازار باھاسى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چوڭ تىللاسىنىڭ بىرسى 100 يۈەن كۈمۈش تەڭگە، يەنى 360 يۈەن كۈمۈش دوللارغا، كىچىك تىللاسى ئۇنىڭ يېرىمىغا تەڭ بولغان. ئىككىنچىسى ھىندىستان تىللاسى، ئۇنىڭ ئېغىرلىقى 2 مىسقال 2 فۇڭ بولۇپ، ئالتۇنىنىڭ ساپلىقى 70% ئىدى، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىگە ئادەم بېشىنىڭ سۈرىتى، ئارقا يۈزىگە ئادەم مىنگەن، چاپچىپ تورغان ئاتنىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن. ئۇنىڭ سۈپىتى سوۋېت ئىتتىپاقى تىللاسىغا يەتمىگەچكە، ئوبوروتى ئاز بولغان، قىممىتىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى چوڭ تىللاسىنىڭ يېرىمىغا تەڭ بولغان.

2. كۈمۈش تەڭگە

قەدىمكى دەۋردە بۇ تەۋەلىكتىكى ئوبوروتتا ئىزچىل ھالدا ئۇيۇل كۈمۈش (جۇملىدىن يامبۇ، پارچە كۈمۈش) ئىشلىتىلگەن، بۇ ھال بولۇپمۇ مەنچىڭ دەۋردە ئەڭ‌جىگە چىققان. سۇڭ سۇلالىسى دەۋردە بۇ تەۋەلىكتە كۈمۈش دىنار ئوبوروت قىلىنغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا قەشقەردە ئوبروت

قىلىنغان كۆمۈشنىڭ تارازا مىقدار بىرلىكى تەڭگە ئىدى. دەسلەپتە بىر تەڭگە يېرىم سەر ئىدى، كېيىن بىر سەر قىلىندى. ياقۇپبەگ قەشقەرنى ئىگىلىۋالغان مەزگىلدە كۆمۈش تەڭگە پۇل قۇيدۇرۇلدى، ھەر تەڭگە 5 پۇللۇقتىن بولۇپ 20 تەڭگىنى قوشسا بىرسەر كۆمۈش بولاتتى. كۆمۈش تەڭگە يۈمىلاق شەكلىدە بولۇپ ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى يوق ئىدى، دىئامېتىرى 12 ـ 15 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 1.2 ـ 3 سانتىمېتىر ئىدى. كۆمۈش تەڭگىنىڭ ئوڭ ۋە تەتۇر يۈزىدە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى خەت بولۇپ، ئوڭ يۈزىگە «ئابدۇلئەزىزخان» تەتۇر يۈزىگە «قەشقەردە قۇيۇلدى. بۇيۇك ـ بەختىنىياز پادىشاھ» دەپ يېزىلغان. كۆمۈش تەڭگىنىڭ قۇيۇلغان ۋاقتى ئىسلام كالېندارى بويىچە بولۇپ، ئەرەب يېزىقىدىكى كىچىك خەتلەر ئىختىيارى ھالدا پۇلدىكى ئۇيغۇرچە ھەرپلەر ئىچىگە تارماق جايلاشتۇرۇلغان. تەڭگىلەر ئىسلام كالېندارى بويىچە 1291 — 1294 ـ يىلغىچە (1874 — 1877 ـ يىلغىچە) بولغان 4 يىل ئىچىدە قۇيۇلغان. كۆمۈش تەڭگىلەر كۆمۈش پارچىلىرىنى چىڭداش ئارقىلىق ياسالغان. قېلىپ چوڭ، تەڭگە كىچىك بولغاچقا تەڭگىنىڭ يۈزىدىكى رەسىم ـ خەتلەر بىر يانغا قىيسىق چىقىپ قالغانلىقتىن، ئۇنىڭ تولۇق قىياپىتىنى پەرق ئېتىش تەس. ھەر بىر تەڭگىنىڭ شەكلى، چوڭ ـ كىچىكلىكى، قېلىن ـ نېپىزلىكىمۇ ئوخشاش ئەمەس، بەزىلىرىنىڭ يېرىمى قېلىن، يېرىمى نېپىز. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ دەللىلىشىچە بۇ كۆمۈش تەڭگىلەرنىڭ ئىچىدىن بىر ـ بىرىگە ئوپمۇ ئوخشاش 2 دانىسىنى تاپقىلى بولمايدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، خاتا بېسىلىپ قالغانلىرىمۇ بار. مەسىلەن: بىر كۆمۈش تەڭگىنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى يىلنامە 1293، تەتۇر يۈزىدىكى يىلنامە 1294 بولۇپ قالغان. بەزىلىرىدە يىلنامە بەلگىلىرىمۇ يوق.

گۇاڭشۇ 3 ـ يىلى (1877 ـ يىلى) چىڭ سۇلالىسى ياقۇپبەگ تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنى يوقاتقاندىن كېيىن، يەرلىك خەلقلەر «كۆمۈش تەڭگە» دەپ ئاتىتلىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى ئۆزگەرتىش قىيىن بولغاچقا يەنە ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ تەڭگە ياسالدى. ئۇ «گۇاڭشۇ تەڭگىسى» دەپ ئاتالدى. بۇ خىل تەڭگىلەر ئۆز ۋاقتىدا قەشقەر، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن قاتارلىق جايلاردا ياسالدى. جايلار ئۆز ئالدىغا ياسىغانلىقى، بىرلىككە كەلگەن ئۆلچەم ۋە قېلىپ بولمىغانلىقى ئۈچۈن، تەڭگىلەرنىڭ سۈپىتى قوپال بولۇپ، يۈمىلاقلىرى ئاز بولغان، خەتلىرىمۇ ئېنىق ئەمەس، قالايمىقان، خەنزۇچە خەتلەرنىڭ سىزىقلىرىمۇ سىڭايان بولۇپ خاتا خەتلەر كۆپ بولغان. گۆللىرى ئۆزۈك، رەسىم، خەتلىرى بىرتەرەپكە قىيسىق بولۇپ قالغاچقا ئۇنىڭ تولۇق قىياپىتىنى پەرق ئېتىشكە بولمىغان. بىر ـ بىرىگە پۈتۈنلەي ئوخشايدىغان ئىككى تەڭگىنى تېپىش تەس بولغان. «گۇاڭشۇ تەڭگىسى» نىڭ شەكلى ھەرخىل، قىممىتى 5 پۇل بولۇپ 20 دانىسى بىر سەر كۆمۈشكە تەڭ ئىدى. قەشقەردە ياسالغىنى خەنزۇچە «5 پۇڭ» دېگەن خېتى بار كۆمۈش تەڭگە بىلەن خەنزۇچە، مانجۇچە، ئۇيغۇرچە 3 خىل يېزىقتا «كۆمۈش تەڭگە» دېگەن خەت يېزىلغان تەڭگىلەر ئىدى. كېيىنكىسىنىڭ ئوڭ يۈزىدە خەنزۇچە «بەش فۇڭ» دېگەن خەت مايماق يېزىلغان. ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە مانجۇچە «قەشقەر» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن، تەتۇر يۈزىگە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى. 1295» دەپ يېزىلغان. يەنە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە 2 خىل يېزىقتا بەش پۇڭ» دېگەن خەت يېزىلغان تەڭگىلەرنىڭ ئوڭ ۋە تەتۇر يۈزلىرىنىڭ چۆرىسىگە گۈل چىقىرىلغان. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىگە خەنزۇچە خەت تىك شەكىلدە يېزىلغان. تەتۇر يۈزى 2 خىل بولۇپ بىر خىلغا ئۇيغۇرچە «Ufen» (خەنزۇچە ئاھاڭ تەرجىمىسى) دەپ يېزىلغان، يەنە بىر خىلغا ئەرەبچە نەقىش نۇسخىسى چىقىرىلغان. « 五分 » دېگەن خەت يېزىلغان كۆمۈش تەڭگىدە قۇيۇلغان ئورنى ۋە يىلى ئېنىق كۆرسىتىلمىگەن. بەلكىم 1879 — 1891 ـ يىلغىچە قەشقەردە قۇيۇلغان بولۇشى مۇمكىن.

گۇاڭشۇ 4 ـ يىلى (1878 ـ يىلى) قەشقەردە يەنە «گۇاڭشۇ كۆمۈش پۇلى (تەڭگىسى)» قۇيۇلغان. بۇ تەڭگىلەرنىڭ ئوڭ يۈزىدە «گۇاڭشۇ كۆمۈش پۇلى» دېگەن 4 دانە خەنزۇچە خەت، تەتۇر يۈزىدە خەنزۇچە تىك شەكىلدە يېزىلغان «بەش پۇڭ» دېگەن خەت بار. سول تەرىپىگە مانجۇچە، ئوڭ تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «قەشقەر» دېگەن خەت يېزىلغان. ئۇيغۇرچە خەتنىڭ ئاستىدا ئەرەب يېزىقىدا قۇيۇلغان يىلى 1295 (ئىسلام كالېندارى) دېگەن خەت بار. بۇ خىلدىكى تەڭگىلەردە يىل يېزىلمىغانلىرىمۇ بار. يەنە بىر خىلدا 5 پۇڭ

دېگەن خەت خەنزۇچە چوڭ خەت بىلەن يېزىلغان بولۇپ، باشقا جايلىرى ئوخشاش. بۇ شەكىلدىكى تەڭگىلەرنىڭ ئىچىدە بىر مىسقاللىقلىرىمۇ بار بولۇپ دىئامېترى تەخمىنەن 18 مىللىمېتىر، قېلىنلىقى بىر مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 3.5 گرام ئۆپچۆرىسىدە كېلىدۇ، تەتۈر يۈزىدە خەنزۇچە بىر مىسقال دېگەن خەت 2 خىل شەكىلدە يېزىلغانلىرىمۇ بار، بۇنىڭ ئىچىدە بىر مىسقاللىق (بىر پۇللۇق - ت) گۇاڭشۇ كۇمۇش تەڭگىسىنىڭ بىرخىلى كۆپ قۇيۇلمىغانلىقى سەۋەپلىك، ئۇنى تاپماق تەس.

گۇاڭشۇ 4 - يىلى (1878 - يىلى) يەركەندىمۇ «گۇاڭشۇ كۇمۇش تەڭگىسى» قۇيۇلغان. بۇ تەڭگىنىڭ ئوڭ يۈزىگە «گۇاڭشۇ كۇمۇش تەڭگىسى» دېگەن 4 خەت خەنزۇچە يېزىلغان. تەتۈر يۈزى 3 خىل بولۇپ، بىرىنچى خىلدا 3 خىل يېزىق، ئوتتۇرىسىدا خەنزۇچە تىك شەكىلدە «بەش پۇڭ» دېگەن خەت، سول تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «يەركەن» دېگەن خەت، ئوڭ تەرىپىدە مانجۇچە «يەركەن» دېگەن خەت بار، قۇيۇلغان يىلى يېزىلمىغان. ئىككىنچى خىلدا پەقەت خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە خەت بولۇپ، خەنزۇچە «بەش پۇڭ» دېگەن خەت ئوتتۇرىسىغا تىك شەكىلدە يېزىلغان. ئوڭ تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «يەركەن» دېگەن خەت بار، سول تەرىپىگە تەڭگىنىڭ قۇيۇلغان يىلى ئەرەپ رەقىمىدە 1295 دەپ يېزىلغان، ئۈچىنچى خىلدىمۇ خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئىككى خىل يېزىق بار. ئوتتۇرىسىغا خەنزۇچە تىك شەكىلدە «بەش پۇڭ» دېگەن خەت، سول تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «قۇيۇلدى»، ئوڭ تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «يەركەن» دېگەن خەت يېزىلغان، يىل نامى يوق. بۇ 3 خىل كۇمۇش تەڭگىنىڭ ھەممىسىنىڭ ئوڭ ۋە تەتۈر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا 5 دانە كىچىك كۋادرات بولۇپ بەزىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر چېكىت بار، بەزىلىرىدە يوق، بىرىنچى، ئىككىنچى خىلىنىڭ گىرۋىكىدە پاراللېل 2 چەمبەر بار. ئۈچىنچى خىلىنىڭ گىرۋىكىدىكى 2 چەمبەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا «S» شەكىللىك گۈل چىقىرىلغان.

گۇاڭشۇ 12 - يىلى (1886 - يىلى) شىنجاڭدا داچەن قۇيۇلۇشقا باشلىدى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كۇمۇش تەڭگە ئىشلىتىش مەنئى قىلىنىپ، يامبۇ ئىشلىتىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. گۇاڭشۇ 13 - يىلى (1887- يىلى) دىن كېيىن سۇلى ئايمىقىنىڭ ئايماقدارى ۋاڭ بىڭكۇن پۇقرالارغا ۋاكالىتەن كۇمۇش تەڭگىنى ئېرىتىپ چوڭ - كىچىك يامبۇ قۇيدۇرغان ھەمدە ئۇنىڭ يۈزىگە يىل، ئاي، ناھىيە نامى ۋە ئۇستىلارنىڭ ئىسمىنى ئويغان. ئۇ چاغدا مەھكىمە ئالدىدا پۇل قۇيىدىغان قۇيمىخانا سېلىنغان، يامبۇلارنىڭ ئېغىرلىقى ئوخشاش بولماي، بىر سەرلىكتىن ئون سەرلىككىچە بولغان، يامبۇ قۇيۇپ بولغاندىن كېيىن، ئەسلى ئىگىلىرى ئېلىپ كەتكەن. يامبۇلارنى ئىشلىتىشتە ساپلىقىنى، ئېغىر - يېنىكلىكىنى بېكىتىش ناھايىتى تەس بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ چاغلاردا بازارلاردا داچەن يەنىلا كەمچىل بولغاچقا، قەشقەرنىڭ كۇمۇش تەڭگىلىرىنى پۈتۈنلەي چەكلىگىلى بولمىغان. گۇاڭشۇ 15 - يىلى (1889 - يىلى) قەشقەردە كۇمۇش دوللار قۇيۇش باشلاندى. ئۇ زامانلاردا قەشقەر باي - ئاۋات بولۇپ، قەشقەر ۋىلايىتىگە قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن ۋە خوتەندىن ئىبارەت 4 شەھەر قارايتتى. ۋىلايەت خەزىنىسىدىكى كۇمۇشلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇراتتى، شۇڭا قۇيۇلغان كۇمۇش دوللارمۇ بەك كۆپ ئىدى. قەشقەردە قۇيۇلغان كۇمۇش دوللارنىڭ ساپلىقى نىسبەتەن يۇقىرى بولسىمۇ ئەمما قۇيۇش ھۈنىرى ئۇرۇمچى ماشىنا جۇجۇقىدا قۇيۇلغاندەكلا ئۇنداق سىپتا ئەمەس ئىدى، دوللار يۈزىدىكى خەنزۇچە خەتلەرنىڭ كۆپ ساندىكىلىرى تازا توز ئەمەس ئىدى. قۇيۇلغان كۇمۇش دوللارنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئايرىملىرىدا ئەرەبچە نۇسقىلار بولغاندىن تاشقىرى، قالغانلىرىدا يۆگىلمۇالغان ئەژدىھانىڭ رەسىمى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ قۇيۇلغان ۋاقتى گۇاڭشۇ 18 - يىلىدىن 30 - يىلغىچە (1892 — 1904 - يىلغىچە) جەمئىي 14 يىل بولغان. قەشقەردە قۇيۇلغان كۇمۇش دوللارنى ئۇلارنىڭ نامى، خىلى بويىچە مۇنداق بىرقانچە تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ. بىرىسى «گۇاڭشۇ كۇمۇش تەڭگىسى» (1892 — 1904 - يىلغىچە)، ئۇنىڭ تەتۈر يۈزىدىكى رەسىملەر ئەرەبچە تۇس ئالغان. ئۇمۇ 3 خىل بولۇپ، بىر خىلى خەنزۇچە يەر نام‌لىرى يوق «گۇاڭشۇ كۇمۇش تەڭگىسى» (1892 — 1896 - يىلغىچە)، بۇ چەت ئەل كۇمۇش پۇللىرىنى دوراپ قۇيۇلغان ئەڭ بالدۇرقى بىرخىل تەڭگە. بۇ تەڭگىنىڭ ئوڭ يۈزىدە پۈتۈنلەي خەنزۇچە خەتلەر بولۇپ، ئوتتۇرىسىغا

خەنزۇچە تىك شەكىلدە «گۇاڭشۇ تەڭگىسى» دېگەن 4 خەت يېزىلغان. ئوڭ تەرىپىگە خەنزۇچە «بەش» خېتى، سول تەرىپىگە خەنزۇچە پۇل خېتى يېزىلغان، چۆرىسىگە گۈل چىقىرىلمىغان. ئۇنىڭدا جۇڭگو پۇللىرىدىكى ساددا ئەنئەنە بار، ئەمما گىرۋىكىدىكى بىر چەمبىرەككە چەت ئەل كۈمۈش تەڭگىلىرى تەقلىد قىلىنىپ كۆچۈك چىشى چىقىرىلغان. تەتۇر يۈزىنىڭ ئوڭ، سول تەرىپىنى بويلاپ قوش يوپۇرماق گۈلى چىقىرىلغان. ئوتتۇرىسىغا ئۇيغۇرچە «قەشقەردە ياسالدى 5 مىسقال، ھىجىرىيە 1310 - يىلى» دېگەن خەتلەر يېزىلغان، بۇ تەڭگىلەر بىر سەر، 2 سەر، 3 سەر، 5 سەرلىك بولۇپ جەمئىي 4 خىل. ئىككىنچى خىلى گۇاڭشۇ 19 - يىلى (1893- يىلى) قەشقەردە ياسالغان «بىر مىسقاللىق كۈمۈش تەڭگە». ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىگە «گۇاڭشۇ تەڭگىسى» دېگەن 4 دانە خەنزۇچە خەت يېزىلغان بولۇپ، ئۇ خەتلەر يۇقىرى - تۆۋەن، ئوڭ - سولغا تىزىلغان. تەتۇر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىك شەكىلدە خەنزۇچە «بىر مىسقال» دېگەن 2 خەت، سول تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «بىر مىسقال»، ئوڭ تەرىپىگە «قەشقەردە ياسالدى» دېگەن خەتلەر يېزىلغان، ھىجىرىيە يىلنامىسى سېلىنغان. ئۇچىنچى خىلى، قەشقەر گۇاڭشۇ كۈمۈش تەڭگىسى (1896 — 1902 - يىلغىچە) بولۇپ، ئۇنىڭ خەنزۇچە يەر نامى يوق گۇاڭشۇ كۈمۈش دوللىرىغا ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە خەنزۇچە «قەشقەر» دېگەن ئىككى خەت كۆپ بولۇپ، ئوڭ ۋە سول يېنىغا خەنزۇچە تىك شەكىلدە «بەش مىسقال» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن، قالغان جايلىرى پۈتۈنلەي ئوخشاش. بۇ بىر يۈرۈش كۈمۈش تەڭگىلەر بىر مىسقال، ئىككى مىسقال، بەش مىسقاللىقتىن ئىبارەت 3 خىل بولۇپ، قۇيۇلغان ۋاقتى 1896 — 1902 - يىلغىچە. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە «گۇاڭشۇ يامبۇسى» بولۇپ، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىنىڭ ئىچىدىكى چەمبىرەكتە يۇقىرى - تۆۋەن، ئوڭ- سول تەرتىپ بويىچە خەنزۇچە «قەشقەر» دېگەن 2 خەت، تۆۋەن تەرىپىدە خەنزۇچە 5 مىسقال دېگەن خەت، سول تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «گۇاڭشۇ، ھىجىرىيە 1323»، ئوڭ تەرىپىدە «قەشقەر، بەش مىسقال» دېگەن خەت بار. تەتۇر يۈزىگە يۆگىشىۋالغان ئەژدىھا رەسىمى چۈشۈرۈلگەن. ئەژدىھانىڭ تېنى سول (ئوڭ) ئايلانمىلىق 2 خىل بولۇپ، ئۇنىڭ نۇسخىسى گۇاڭدۇڭدا ئىشلەنگەن «گۇاڭشۇ يامبۇسى» بىلەن ئوخشاش. بۇ خىلدىكى كۈمۈش پۇل 2 يۈرۈش بولۇپ، بىر يۈرۈشىگە خەنزۇچە چوڭ خەت نۇسخىسى بويىچە ئۈچ سەر، بەش سەر دەپ، ئىككىنچى يۈرۈش پۇلغا خەنزۇچە كىچىك خەت نۇسخىسى بويىچە 3 سەر، 2 سەر دەپ يېزىلغان، بۇلار گۇاڭشۇ 31 - يىلى (1905 - يىلى) قۇيۇلغان، ئەمما ھەر بىر خىلىدا نۇرغۇنلىغان ئۇششاق ئوخشىماسلىق بار.

گۇاڭشۇ 32 - يىلى (1907 - يىلى) قەشقەردە مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ كۈمۈش تەڭگىسى تۈزۈلمىسىگە تەقلىد قىلىنىپ، «ئۇلۇغ مەنچىڭ كۈمۈش تەڭگىسى» قۇيۇش باشلاندى. بۇ خىل تەڭگىدىكى خەنزۇچە خەتلەرنىڭ سىزىقلىرى باشقىچىرەك كۆرۈنىدۇ، بەلكىم ئاز سانلىق مىللەت خەتتاتلىرى يازغان بولسا كېرەك. ئۇنىڭ تەتۇر يۈزى ئىچىدىكى چەمبىرەككە يۆگىشىۋالغان ئەژدىھانىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن. گىرۋىكىنىڭ ئوڭ، سول تەرىپىگە گۈل يوپۇرماقلىرىنىڭ شەكلى ئايلانما قىلىپ چىقىرىلغان. ئوڭ يۈزىنىڭ ئىچكى چەمبىرىكىدە خەنزۇچە «ئۇلۇغ مەنچىڭ كۈمۈش تەڭگىسى» دېگەن 4 خەت بار. شۇ ۋاقىتتىن تارتىپ تاكى مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگىچە بۇ تەۋەلىكتە يەنە «شۇەنتۇڭ كۈمۈش تەڭگىسى»، «شۇەنتۇڭ يامبۇسى»، «قەشقەر بەش مىسقاللىق تەمىنات كۈمۈش تەڭگىسى» قۇيۇلدى. «شۇەنتۇڭ كۈمۈش تەڭگىسى» نىڭ ئوڭ يۈزىدىكى ئىچكى چەمبىرەكتە خەنزۇچە «شۇەنتۇڭ كۈمۈش تەڭگىسى» دېگەن 4 خەت، تاشقى چەمبىرىكىنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىدە خەنزۇچە «قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت، ئوڭ، سول تەرىپىدە خەنزۇچە «بەش مىسقال» دېگەن خەت، تۆۋەن تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە ياسالدى، بەش مىسقال» دېگەن خەت ۋە يىلنامە بار. تەتۇر يۈزىدە 3 قات چەمبەر بولۇپ، ئىچىدىكى چەمبەردە يۆگىشىۋالغان ئەژدىھا بار، ئوتتۇرىسىدىكىسى قۇرۇق، تاشقى چەمبىرەكتە گۈل نۇسخىسى بار. «شۇەنتۇڭ كۈمۈش تەڭگىسى» پەقەت 5 مىسقاللىق بىرخىللا ياسالغان بولۇپ، ۋاقتى شۇەنتۇڭ 1 - ۋە 2 - يىلى (1909 - ۋە 1910 - يىلى). ئەمما قۇيۇلۇشتىكى ئۇششاق پەرقلىرى ئاز ئەمەس. «قەشقەرنىڭ 5 مىسقاللىق تەمىنات كۈمۈش تەڭگىسى» گۇاڭشۇ 30 - يىلى (1907 - يىلى)

ئۇرۇمچىدە قۇيۇلغان تەمىنات كۆمۈش تەڭگىسىگە تەقلىت قىلىپ ياسالغان بولۇپ، پەقەت 5 مىسقاللىق بىر خىللا بار. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى ئىچكى چەمبىرەك ئىچىگە خەنزۇچە «قەشقەرنىڭ 5 مىسقاللىق تەمىنات كۆمۈش تەڭگىسى» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن، تاشقى چەمبىرىكى بىلەن تەڭگىنىڭ ئوتتۇرىسىدا 5 دانە كىچىك يۇلتۇز بار، تەتۈر يۈزىدىكى ئىچكى چەمبىرەكتە يۆگىشۈالغان ئەژدىھارنىڭ رەسمى، تاشقى چەمبىرەك ئىچىدە خەنزۇچە «قەشقەر» دېگەن ئىككى خەت، تۆۋەن تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى. 5 مىسقال» دېگەن خەت ۋە يىلنامە بار. ئۇششاق پەرقلىرى بار نۇسخىلىرى ناھايىتى كۆپ. قۇيۇلغان ۋاقتى شۆھنتۇڭ 3 - يىلدىن مىنگونىڭ 2 - يىلغىچە (1911 — 1913 - يىلغىچە) جەمئىي 3 يىل. مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) قەشقەردە يەنە چىڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ تەتۈر يۈزىدە ئەژدىھا سۈرىتى بار تەمىنات كۆمۈش تەڭگىسى — «قەشقەرنىڭ كىچىك كۆمۈش دوللىرى» 2 مىسقاللىق، 3 مىسقاللىق قىلىپ قۇيۇلدى. 2 مىسقاللىق تەڭگىنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى ئىچكى چەمبىرەك ئىچىدە خەنزۇچە «كۆمۈش تەڭگە 2 مىسقال» دېگەن خەت بار، ئەمما تاشقى چەمبىرىكى ئوخشىمايدىغان 2 خىل نۇسخىسىمۇ بار. بىر خىلىنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى تاشقى چەمبىرەكنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپى ۋە ئوڭ، سول تەرىپىدە تەڭگىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۆتاشقان 4 دانە كىچىك يۇلتۇز، تۆۋەن تەرىپىدە ئۇيغۇرچە يېزىقتا «قەشقەردە ياسالدى. 2 مىسقال. ھىجىرىيە 1329 - يىلى» دېگەن خەت بار. تەتۈر يۈزىدە 3 قات چەمبىرەك بار. ئىچكى چەمبىرەك ئىچىدە يۆگىشۈالغان ئەژدىھا بار بولۇپ، شۆھنتۇڭ كۆمۈش تەڭگىسىگە ئوخشايدۇ. يەنە بىر خىلىنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى تاشقى چەمبىرەك تەڭگىنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن تۆتاش بولۇپ جەمئىي 5 دانە كىچىك يۇلتۇز بار. ئۇيغۇرچە خەت يوق. تەتۈر يۈزىدىكى رەسىملەر 3 مىسقاللىق كۆمۈش تەڭگىگە ئوخشايدۇ. پەقەت تاشقى چەمبىرەكنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىدە بىر تال يۇلتۇزلا ئارتۇق. 1911 - يىلى قۇيۇلغان.

مىنگونىڭ 2 — 5 - يىلغىچە (1913 — 1916 - يىلغىچە) قەشقەر جۇجۇقىدا «مىنگونىڭ 5 مىسقاللىق تەمىنات كۆمۈش تەڭگىسى» قۇيۇلدى. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە پۈتۈنلەي خەنزۇچە خەت بار. ئىچكى چەمبىرىكىدە «جۇڭخۇا مىنگو» دېگەن 4 خەت، تاشقى چەمبىرىكىنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىدە «5 مىسقاللىق تەمىنات كۆمۈش تەڭگىسى»، تۆۋەن تەرىپىدە «شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت، سول، ئوڭ تەرىپىدە بىردىن كىچىك يۇلتۇز ياكى بىر دانە گۈل بار. تەتۈر يۈزىگە بەش جەمەتلىك جۇمھۇرىيەتكە سىمۋول قىلىنغان بىر - بىرىگە كىرىشتۈرۈلگەن «5 خىل رەڭلىك» بايراق چۈشۈرۈلگەن. بىراق، تەڭگىگە چۈشۈرۈلگەن بايراق سۈرىتىنىڭ رەڭ سىزىقى توغرا يۇنىلىشلىك ئەمەس، بەلكى تىك يۇنىلىشلىك بولۇپ قالغان. تىك سىزىقچىلارنىڭ ئارىسى بوش بولۇپ گۈل نۇسخىلىرى يوق. كىرىشتۈرۈلگەن 2 بايراقنىڭ ئاستى تەرىپىدىكى بوش يەرنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «جۇڭخۇا مىنگو»، تۆۋەن تەرىپىدە «تەمىنات كۆمۈش تەڭگىسى، 5 مىسقال» دېگەن خەت بار. ئۇيغۇرچە ھەرپلەر ئارىسىغا يىل نامى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بەزىلىرىگە سۇس گۈل نۇسخىسى چىقىرىلغان. بۇ خىلدىكى كۆمۈش تەڭگە 5 مىسقاللىق بىر خىللا بولسىمۇ، ئەمما ئۇششاق پەرقلىق نۇسخىلىرى ناھايىتى كۆپ.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) شىنجاڭدا ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بولغان مەزگىلدە، قەشقەردە قۇرۇلغان ئەكسىيەتچى، بۆلگۈنچى ھاكىمىيەت — قورچاق «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» مۇ كۆمۈش تەڭگە قۇيدۇرغان. بۇ خىل تەڭگىنىڭ تاشقى ئايلانمىسى 2.9 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 1.5 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 7.5 گرام. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىنىڭ چۆرىسىدە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن خەت، ئىچكى چەمبىرەكتە «بىر مىسقال، ھىجىرىيە 1352 - يىلى» دېگەن خەت بار. تەتۈر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇزى يۇقىرىغا قاراپ تۇرغان ھىلال ئاي بار. ھىلال ئاينىڭ ئەگمىسى ئىچىگە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان «قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت بار. ئۇيغۇرچە خەتنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىدە 8 بۇرجەكلىك بىر تال يۇلتۇز، ھىلال ئاينىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر - بىرىگە

گىرەلەشتۈرۈلگەن 2 يوپۇرماقسىمان نەقىش بار. بۇ خىلدىكى كۈمۈش تەڭگە ئاز مىقداردا قۇيۇلغان، ئوبوروت ۋاقتىمۇ قىسقا بولغان.

3. مىس پۇل

مىس پۇلنىڭ قەشقەر تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنىپ ئىشلىتىلىش تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ئىشلىتىلگەن «بەش جۇلۇق يارماق» يارماق بۇ جايلاردىمۇ ئوبوروت قىلىنغان. 3 پادىشاھلىق دەۋرىدىن تارتىپ جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىگىچە بۇ جايدا ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭكىگە ئوخشىتىپ «بەش جۇلۇق يارماق» قۇيۇلغان. مارالبېشى جۇلۇق يارماق ناھىيىسىدىكى توققۇز ساراي قەدىمىي شەھەر خارابىسىدىن بىر تۇركۈم مىلادى 5 - ئەسىرگە تەۋە بولغان «بەش جۇلۇق يارماق» يامان ۋە ياماق قۇيىدىغان ساپال قېلىپنىڭ پارچىلىرى تېپىلدى. يارماق قېلىپى چوڭ - كىچىك 2 خىل ئىكەن، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تېپىلغان نەرسىلەر ئىچىدە كىچىك تېگىلچە قاتارلىق مېتال تاۋلاش سايمانلىرىمۇ بار. ئۇ بۇگۈنگە قەدەر شىنجاڭدا تېپىلغان چەمبەر شەكىللىك چاسا تۇشۇكلۇك پۇل قۇيىدىغان ئەڭ بۇرۇنقى ئاسار - ئەتىقە ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل يارماقنىڭ دىئامېتىرى 2.4 سانتىمېتىر، ئېغىرلىقى 1.5 — 1.7 گرامغىچە، قېلىنلىقى 0.2 مىللىمېتىر ئەتراپىدا، يارماق يۈزىدە «بەش جۇ» دېگەن خەنزۇچە ئىككى خەت بولۇپ، خەت شەكلى ئانچە راۋرۇس ئەمەس، قۇيۇش ھۈنىرىمۇ بىرقەدەر قوپال. ئۇنىڭدىكى بۇ ئالاھىدىلىكلەر شىمالىي ۋېي بەگلىكىنىڭ بەش جۇلۇق يارمىقى بىلەن ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ.

سۇي، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىن كېيىنكى دەۋرلەردە قۇيۇلغان مىس يارماقلارمۇ بۇ جايدا ئوبوروت بولغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 9 - يىلى (1514 - يىلى) يەكەن خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن مىس يارماقلار سوقۇپ ياسالغان. يارماقنىڭ يۈزىگە چاغاتاي يېزىقىدا «ئاللا» ۋە سەئىدەخان، رەشىدخان، مۇھەممەدخان، ئابدۇلھېتىپخان، مەھمۇدخان قاتارلىق خانلارنىڭ ئىسمى يېزىلغان. ئۇنىڭغا يېزىقلاردىن باشقا يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنىڭ ۋە ھايۋانلارنىڭ رەسىملىرى چۈشۈرۈلگەن. مەسىلەن: ئۆزۈم، ئانار، بۇغا بېشى، بۆرە بېشى قاتارلىقلار. ئۇلار قىزىل مىستىن ياسالغاچقا «يارماق» دەپ ئاتالغان.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا قەشقەر تەۋەسى جۇڭغار خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغاچقا، بۇ خانلىقتا بىرتۈتاش ئىشلىتىلگەن «پۇل» دېگەن يارماق ئىشلىتىلدى. بۇ خىلدىكى مىس پۇل ئوتتۇرا ئاسىيا پۇل سىستېمىسىغا تەۋە بولۇپ، ئۇرۇپ، سوقۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق ياسالغان. ئۇ ئىللىپىس شەكلىدە بولۇپ، بىر تەرىپى ئۆچلۈقراق بولغاچقا شاپتۇل مېغىزىغا ئوخشاپ كېتىدۇ، شۇڭا ئۇ «شاپتۇل مېغىزى يارماق» دەپمۇ ئاتالغان. ئۇنىڭ شەكلى كىچىك بولسىمۇ ئەمما قېلىن، ئېغىر. بىر ئۈچىدىن يەنە بىر ئۈچىغىچە ئارىلىقى 17 - 18 مىللىمېتىر، دىئامېتىر 15 مىللىمېتىر، قېلىنلىقى 4 - 5 مىللىمېتىر بولۇپ، ئېغىرلىقى 6.3 - 8.2 گرامغىچە كېلىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر يۈزىدە كونا ئۇيغۇر يېزىقىدا «يەكەندە ياسالدى» دېگەن خەت بار.

چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئارمىيە، ھۆكۈمەت خىراجىتىنى قامداش ئۈچۈن داچەن قۇيۇلۇشقا باشلىدى. چېيەنلۇڭ 25 - يىلى (1760 - يىلى) يەكەن يارماق قۇيۇش جۇجۇقى تەسىس قىلىندى، ئۇ چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭدا ئەڭ بۇرۇن قۇرغان يارماق قۇيۇش جۇجۇقى ھېسابلىنىدۇ. يەكەننىڭ ئۆزىدىن مىس چىقمىغاچقا، بۇ يارماقلار كونا پۇللارنى ئېرىتىپ قۇيۇلغان، ئۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت كونا پۇللارنى ئېرىتىۋېتىپ شىنجاڭدىكى پۇلنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىدى. چېيەنلۇڭ 33 - يىلى ئېرىتىدىغانغا كونا پۇل قالمىغاندىن كېيىن ئاندىن يارماق قۇيۇش توختىدى، شېيەنفېڭ 3 - يىلى (1853 - يىلى) يارماق قۇيۇش ئەسلىگە كەلدى، تۇڭجى 4 - يىلى (1865 - يىلى) يارماق قۇيۇش توختىدى. قەشقەردىمۇ يارماق قۇيۇش جۇجۇقى قۇرۇلغان، ئەمما قەشقەردە يارماق قۇيۇش قاچان باشلانغانلىقى توغرىلىق تارىخى خاتىرە يوق. قەشقەر

يارماق قۇيۇش جۇجۇقى مىس كەمچىل بولۇش تۈپەيلى يارماق قۇيۇش كۆلىمىنى كېڭەيتىشكە ئامالسىز قېلىپ ئاقسۇ، كۇچادىكى جۇقۇجلارنىڭ ۋاكالىتەن يارماق قۇيۇپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلغان. بۇ ئۆزى قۇيغان يارماقنىڭ يېتىشمىگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى ئىدى. ئاقسۇ ۋە كۇچادا ۋاكالىتەن قۇيۇلغان يارماقلارنىڭ يۈزىدە «چېەنلۇك تۆڭباۋ»، «گۈاڭشۇ تۆڭباۋ» دېگەن خەت بار ئىدى. چېەنلۇك 25 - يىلى (1760 - يىلى) دىن گۈاڭشۇ 10 - يىلى (1884 - يىلى) غىچە داچەن يەنى يېڭى پۇل ئورنىدا ئىشلىتىش پەقەت شىنجاڭنىڭ جەنۇبى بىلەنلا چەكلەندى. داچېەن ئەگەر جەنۇبىي شىنجاڭ چېگرىسىدىن چىقىپ كەتسە، بىر تىيىن پەقەت بىر يارماق ھېسابىدىلا ئىشلىتىلەتتى. گۈاڭشۇ 23 - يىلى (1897 - يىلى) پۈتۈن شىنجاڭدا داچەن ئىشلىتىلىشكە باشلىدى. ئەڭ بۇرۇنقى داچەنلەر چېەنلۇك 25 - يىلى (1760 - يىلى) يەكەندە قۇيۇلغان «چېەنلۇك تۆڭباۋ» بولۇپ، ئۇنىڭ تەتۈر يۈزىدىكى تۆشۈكنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «يەكەن»، سول تەرىپىدە مانجۇچە «叶尔奇木» (يەكەن) دېگەن خەت بار ئىدى. ئۇ قىزىل مىستىن ياسالغان بولۇپ، ھەر بىرسىنىڭ ئېغىرلىقى 2 مىسقال كېلەتتى. چېەنلۇك يىللىرىدا قەشقەردە بىر داچەن بىر تىيىنگە يارايتتى. دەسلەپتە 50 پۇل بىر تەڭگە تەڭ ئىدى، كېيىن 100 پۇل بىر تەڭگە تەڭ بولۇپ، بىر سەر كۆمۈشكە توغرا كەلدى. ھۆكۈمەتنىڭ بېكىتكەن باھاسىدا 100 تىيىن بىرسەر ساپ كۆمۈشكە تەڭ بولدى، چېەنلۇك 25 - يىلى (1760 - يىلى) يەكەننىڭ بازار باھاسىدا بىر سەر كۆمۈش 120 تىيىنگە تەڭ بولدى. چېەنلۇك 52 - يىلى (1787 - يىلى) قەشقەردە بىر سەر كۆمۈش پۇل بويىچە 160 تىيىنغا سوندۇرۇلىدىغان بولدى، بەزىدە بىر سەر كۆمۈش 178 تىيىنغىمۇ ئالماشتۇرۇلدى، داچېەننىڭ قىممىتى ئۆزلۈكسىز تۆۋەنلىدى. گۈاڭشۇ 13 - يىلى (1887 - يىلى) قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە ساختا تەڭگە ياساش مەنئى قىلىنىدى، بۇنىڭ بىلەن «كۆمۈش ئەرزان، يارماق قىممەت» بولۇپ كېتىپ، بىر سەر كۆمۈشنى ئاران 300 نەچچە تىيىن دورا پۇلىغا ئايرىۋاشلىغىلى بولىدىغان بولدى. گۈاڭشۇ 15 - يىلى (1889 - يىلى) قەشقەر پۇل قۇيۇش جۇجۇقى «بىر سەر كۆمۈش 400 تىيىن داچەنگە تەڭ» دەپ بېكىتتى. شۇنىڭدىن كېيىن داچەننىڭ ھۆكۈمەت بېكىتكەن باھاسىدا 400 تىيىن بىر سەر كۆمۈشكە تەڭ بولۇۋېرىپ ئاساسەن قايتا ئۆزگەرمىدى. دەسلەپتە بىر تىيىن قەشقەر داچىنى 10 تىيىن يارماققا ئالماشتۇرۇلدى. كۆپ يىل ئوبوروت بولغاندىن كېيىن تەدرىجىي ھالدا 5 : 1، بىر تىيىن داچەن 5 تىيىن يارماققا ئالماشتۇرۇلىدىغان بولدى.

شىيەنفېڭنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا «كۆمۈش قىممەت، داچەن ئەرزان» بولۇپ، مىسنىڭ باھاسى كۆنسايمىن ئۆرلىگەچكە، ھۆكۈمەت پۇللىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى شەخسلەر بۇزۇۋەتتى، شەخسلەرنىڭ پۇلى ئېشىپ - تېشىپ تۇرىدىغان بولدى، بۇنىڭ بىلەن داچەن قۇيۇش مالىيە كىرىزىسىنى ھەل قىلىشتىكى مۇھىم تەدبىر بولۇپ قالدى. يەكەندىكى پۇل قۇيۇش جۇجۇقى شىيەنفېڭ 4 - يىلى (1854 - يىلى) «100 داچەنلىك رەنە پۇل»، «50 داچەنلىك رەنە پۇل»، «10 داچەنلىك رەنە پۇل» دىن ئىبارەت جەمئىي 3 خىل داچېەن قۇيۇشقا باشلىدى. يۇز داچەنلىكنىڭ ئېغىرلىقى بىر سەر، 50 داچەنلىكنىڭ 5 مىسقال، 10 داچەنلىكنىڭ بىر مىسقال 9 پۇڭ بولدى. شىيەنفېڭ 9 - يىلى (1859 - يىلى) يەكەن ئەتراپىدا 700 تىيىن رەنە داچەن پۇل بىر سەر كۆمۈشكە يارايدىغان بولدى، بۇنىڭ بىلەن داچەن قۇيۇش توختىدى. 5 - ئايدىن باشلاپ پۈتۈنلەي 10 داچەن قۇيۇش باشلاندى. قەشقەردىكى جۇجۇق شىيەنفېڭ 5 - يىلى (1855 - يىلى) 1 - ئايدىن باشلاپ 100، 50، 10 رەنلىك داچەن قۇيۇشقا باشلىدى. 100 رەنلىكنىڭ ئېغىرلىقى 6 مىسقال 5 پۇڭ، 50 رەنلىكنىڭ 4 مىسقال 2 فۇڭ، 10 رەنلىكنىڭ بىر مىسقال 5 فۇڭ بولدى. شىيەنفېڭ 9 - يىلى (1859 - يىلى) بۇنداق پۇل قۇيۇش توختىتىلدى. بۇ خىل داچېەنلەرنىڭ گۆرۈگە قويۇلۇشى زىيادە كۆپ، ئايرىۋاشلىنىپ ھېسابلىنىشى بەك ئاۋارىچىلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، يەرلىك خەلق ئۇنىڭغا ئومۇمىيۈزلۈك قارشى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن بۇنداق «100 رەنە»، «50 رەنە» لىك داچەنلەر ئوبوروت سەھنىسىدىن ناھايىتى تېزلا چېكىنىپ چىقتى.

ئۇنىڭدىن باشقا، تۆڭجى 3 - يىلدىن گۈاڭشۇ 2 - يىلغىچە (1864 — 1876 - يىلغىچە) ياقۇپبەگ جەنۇبىي

شىنجاڭنى ئىگىلىۋالغان مەزگىلدە قەشقەردە مىس يارماق قۇيۇلدى. بۇ يارماقنىڭ دىئامېتىرى 17 ـ 18.5 مىللىمېتىر، قېلىنلىقى 2 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 4 گرام ئىدى. ئۇنىڭ تاشقى شەكلى، چوڭ ـ كىچىكلىكى كۈمۈش تەڭگىگە ئوخشاپ كېتەتتى، ئەمما قېلىنراق، قۇيۇلۇشىمۇ قوپال ئىدى. يارماقنىڭ يۈزىنىڭ چۆرىسىگە 3 رەت چەمبەر سىزىلغان، ئوڭ يۈزىدە كونا ئۇيغۇرچە «ئابدۇلئەزىزخان»، تەتۇر يۈزىدە «قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت بار ئىدى. بۇ مىس يارماقلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ مىس پۇللىرى بىلەن تەڭ قىممەتتە ئوبوروت قىلىنغان. بىراق ئۇنى داچەنگە سېلىشتۇرغاندا شەكلى كىچىك، يېنىك، ئېغىرلىق پەرقى چوڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇيۇلغان سانى ئاز بولغاچقا، بازارغا چوڭ تەسىر كۆرسىتەلمىدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىلى (1912 ـ يىلى) قەشقەردە مىس يارماق قۇيۇش باشلاندى. مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى) ھۆكۈمەت «كۈيىۋۇ» مىس يارمىقى قۇيغاندىن كېيىن ئۇنى قۇيۇش توختىدى. قەشقەردە ئىلگىرى «5 داچەنلىك رەنە پۇل»، «10 داچەنلىك رەنە پۇل»، «20 داچەنلىك رەنە پۇل» قاتارلىق بىرقانچە خىل مىس يارماق قۇيۇلغان. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەردە قۇيۇلغان «يالغۇز بايراقلىق مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى 28 مىللىمېتىر ياكى 33 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 8.14 ـ 9.14 گرام ئىدى. ئوڭ يۈزىگە خەنزۇچە «جۇڭخۇا مىنگو مىس يارمىقى» دېگەن خەتلا چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، چۆرىسىگە ھېچقانداق گۈل چىقىرىلمىغان. تەتۇر يۈزىدىكى چەمبەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر دانە يېيىلىپ تۇرغان 5 خىل رەڭلىك دۆلەت بايرىقى بار ئىدى. بايراقنىڭ چۆرىسىگە چەمبەر شەكلىدە ئايلاندۇرۇپ يېزىلغان ئۇيغۇرچە «جۇڭخۇا مىنگو، 5 تېمىنلىك ياكى 10 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر، قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەتلەر چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، خەتلەرنىڭ بېشى بىلەن ئايىقى تۇتىشاتتى. يارماقنىڭ يۈزىگە يەل يېزىلمىغان. قەشقەردە قۇيۇلغان «2 بايراقلىق مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى 28 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 6.7 گرام ئىدى. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە خەنزۇچە «جۇڭخۇا مىنگو 5 تېمىنلىك داچەنگە ياكى 10 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت، تەتۇر يۈزىدە گىرەلەشتۇرۇلگەن 2 بايراق بار ئىدى. 5 خىل رەڭلىك دۆلەت بايرىقى تىك شەكلىدە چۈشۈرۈلگەن، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى»، تۆۋەن تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «5 تېمىنلىك داچەنگە ياكى 10 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر مىس يارماق، ھىجىرىيە 1331 ـ يىلى» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن. قەشقەردە قۇيۇلغان «خۇڭ شىيەن مىس يارمىقى» نىڭ دىئامېتىرى 33 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 1.14 ـ 17 گرام كېلەتتى، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە خەنزۇچە «خۇشىيەن مىس يارمىقى، 10 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت، تەتۇر يۈزىدە گىرەلەشتۇرۇلگەن 2 بايراق بولۇپ، يەنىلا جۇڭخۇا مىنگونىڭ 5 خىل رەڭلىك دۆلەت بايرىقى ئىشلىتىلگەن. پۇل ئۆزگەرسىمۇ، بايراق ئۆزگەرتىلمىگەن، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى، ھىجىرىيە 1334 ـ يىلى» دېگەن، تۆۋەن تەرىپىدە ئۇيغۇچە «10 تېمىنلىك داچەنگە ياراۋەر مىس يارماق» دېگەن خەت بار ئىدى. قەشقەردە قۇيۇلغان «بىڭ چېن مىس يارمىقى» نىڭ دىئامېتىرى 33 مىللىمېتىر بولۇپ، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىگە خەنزۇچە «جۇڭخۇا مىنگو، مىس يارماق، 10 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر، بىڭ چېن يىلى قەشقەردە قۇيۇلغان» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن، پۈتكۈل نۇسخىسى قەشقەردە قۇيۇلغان 10 دايچەنگە باراۋەر 2 بايراقلىق مىس يارماق بىلەن ئوخشاش ئىدى، پەقەت «شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت «بىڭ چېن قەشقەردە قۇيۇلدى» غا ئۆزگەرتىلگەن. تەتۇر يۈزىدە ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە «قەشقەردە قۇيۇلدى، ھىجىرىيە 1334 ـ يىلى، 10 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر مىس يارماق» دېگەن خەت بار ئىدى، قەشقەردە قۇيۇلغان «10 ـ يىللىق مىس يارماق» دىئامېتىرى 33 مىللىمېتىر، 39 مىللىمېتىرلىق 2 خىل بولۇپ، ئېغىرلىقى 3.14 گرام كېلەتتى. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە خەنزۇچە «جۇڭخۇا مىنگو، 10 ـ يىل، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تېمىنلىك ياكى 20 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت، تەتۇر يۈزىدە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تېمىنلىك ياكى 20 تېمىنلىك داچەنگە باراۋەر، مىس يارماق، ھىجىرىيە 1939 ـ يىلى» دېگەن خەت بار ئىدى. قەشقەردە قۇيۇلغان «11 ـ يىللىق مىس يارماق»

نىڭ دىئامېتىرى 31 ـ 33 مىللىمېتىر بولۇپ، ئېغىرلىقى 9.85 ـ 14.9 گرام كېلەتتى. ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «جۇڭخۇا مىنگو، 11 ـ يىل، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت، تەتۇر يۇزىگە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر، ھىجىرىيە 1339 ـ يىلى» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن. قەشقەردە قۇيۇلغان «مىنگو مىس يارمىقى» نىڭ دىئامېتىرى 33 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 14.3 ـ 14.6 گرام بولۇپ، قۇيۇلغان ۋاقتى 1922 ـ يىل، ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «مىنگو مىس يارمىقى، 10 ـ يىل، شىنجاڭ ئۇلكىسى قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت، تەتۇر يۇزىگە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر، ھىجىرىيە 1339 ـ يىل» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن. قەشقەردە قۇيۇلغان «ۋۇچېن مىنگو مىس يارمىقى» نىڭ دىئامېتىرى 31 مىللىمېتىر بولۇپ، ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «مىنگو مىس يارمىقى، ۋۇچېن شىنجاڭ ئۇلكىسىدىكى قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت؛ تەتۇر يۇزىگە 12 بۇرجەكلىك نۇرلۇق قۇياشنىڭ رەسمى چۇشۇرۇلگەن، 12 بۇرجەكنىڭ بەزىسىنىڭ ئۇچ تەرىپى بوش، بەزىسى قۇرۇق ئەمەس ئىدى. 12 بۇرجەكنىڭ ئوتتۇرىسىغا خەتنۇڭچە «قۇياش» دېگەن خەت، ئۇيغۇرچە «10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر مىس يارماق، ھىجىرىيە 1346ـ يىل» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن. قەشقەردە قۇيۇلغان «ۋۇچېن جۇڭخۇا مىنگو مىس يارمىقى» نىڭ دىئامېتىرى 31 مىللىمېتىر بولۇپ، ئۇنىڭ نۇسخىسى 2 خىل ئىدى، ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «جۇڭخۇا مىنگو، ۋۇچېن، شىنجاڭ ئۇلكىسى قەشقەردە قۇيۇلدى ياكى شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىن داچەنگە باراۋەر» دېگەن، تەتۇر يۇزىگە 12 بۇرجەكلىك نۇرلۇق قۇياشنىڭ رەسمى چۇشۇرۇلگەن، ئۇنىڭ بۇرجەكلىرىنىڭ بەزىسى كاۋاك، بەزىسى كاۋاك ئەمەس ئىدى، قۇياش چەمبىرىكى ئىچىدە «مىس يارماق» دېگەن خەتنۇڭچە 2 خەت بار ئىدى. «چى يى قۇياش سۇرەتلىك مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى 31 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 14 گرام. ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «جۇڭخۇا مىنگو جى يى شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن، تەتۇر يۇزىنىڭ نۇسخىسى 2 خىل. بىر خىلدا چوڭ 12 بۇرجەكلىك نۇرلۇق قۇياش شەكلى (كاۋاك بۇرجەك) بار، نۇرلۇق قۇياش چەمبىرىكى ئىچىدە «مىس يارماق» دېگەن 2 خەت بار، يەنە بىر خىلىنىڭ چوڭ 12 بۇرجەكلىك نۇرلۇق قۇياش چەمبىرىكىنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچە «10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر مىس يارماق» دېگەن خەت بار، ھىجىرىيە يىلنامى يوق. قەشقەردە قۇيۇلغان «جى يى نۇرلۇق قۇياش سۇرەتلىك مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى 31 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 13.7 گرام. ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «جۇڭخۇا مىنگو، جى يى، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت بار، تەتۇر يۇزىنىڭ نۇسخىسى قەشقەردە قۇيۇلغان قۇياش سۇرەتلىك جى يى مىس يارمىقى بىلەن ئوخشاش. قەشقەردە قۇيۇلغان «جى يى 2 بايراقلىق مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى 31 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 13.1 ـ 13.8 گرامغىچە. ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىگە خەتنۇڭچە «جۇڭخۇا مىنگو، جى يى شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن. تەتۇر يۇزىنىڭ نۇسخىسى 2 خىل. بىرسىدە 2 بايراق گىرەلەشكەن بولۇپ، سول تەرىپىدىكىسى گومىن ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى، ئوڭ تەرىپىدىكىسى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پارتىيە بايرىقى يەنە بىر خىلدا 2 بايراق گىرەلەشكەن بولۇپ، سول تەرىپىدىكىسى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پارتىيە بايرىقى، ئوڭ تەرىپىدىكىسى گومىن ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى. قەشقەردە قۇيۇلغان «گېڭ ۋۇ 2 بايراقلىق مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى 31 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 14.1 گرام. ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىدە خەتنۇڭچە «جۇڭخۇا مىنگو، گېڭۋو، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 20 تىيىنلىك داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت بار. تەتۇر يۇزىنىڭ نۇسخىسى 2 خىل، بىرسىدە 2 بايراق گىرەلەشكەن بولۇپ، سول تەرىپىدىكىسى گومىنىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى، ئوڭ تەرىپىدىكىسى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پارتىيە بايرىقى. يەنە بىر خىلدا 2 بايراق گىرەلەشكەن بولۇپ، سول تەرىپىدىكىسى گومىنداڭنىڭ پارتىيە بايرىقى، ئوڭ تەرىپىدىكىسى گومىن ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى. قەشقەردە قۇيۇلغان «كوييوۋ 2 بايراقلىق مىس يارماق» نىڭ دىئامېتىرى

28 ـ 30 مىللىمېتىرغىچە، ئېغىرلىقى 7.1 ـ 9.25 گرامغىچە، ئۇنىڭ ئوك يۈزىدە خەنزۇچە «جۇڭخۇا مىنگو، كوييۈۋ، شىنجاڭ قەشقەردە قۇيۇلدى، 10 تىيىن داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت بار. تەتۈر يۈزىدە گىرەلەشكەن 2 بايراق بولۇپ، سول تەرەپتىكىسى گومىن ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى، ئوڭ تەرەپتىكىسى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پارتىيە بايرىقى. ئۇنىڭدا يەنە خەنزۇچە «مىس يارماق» دېگەن 2 خەت بار.

ئۇنىڭدىن باشقا مىنگونىڭ 22 ـ يىلى «1933 ـ يىلى» جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مالىمانچىلىق مەزگىلىدە قەشقەردە قۇرۇلغان قورچاق ھاكىمىيەت «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇيدۇرغان مىس يارماق. دەسلەپتە بۇ خىل مىس يارماقنىڭ رەسىملىرى ئېنىق، راۋۇرۇس ئىدى، كېيىن خىراجەت كەمچىل بولغاچقا يېغىۋېلىنغان ھەرخىل مىس پۇللار ئېرىتىلمەيلا پرىسلاپ چىقىرىلغانلىقى، قېلىپى بارغانسېرى ناچارلىشىپ كەتكەنلىكى، ماشىنىنىڭ بېسىمى بەك ئاجىز بولغانلىقى ئۈچۈن، ياسالغان مىس يارماقلارنىڭ رەسىملىرى قوپال، مۇجمەل بولۇپ قالغان، يارماقلارنىڭ يۈزىدە ئىلگىرىكى مىس يارماقلارنىڭ رەسىم، خەتلىرى ئېنىق كۆرۈنۈپ قالغان. «شەرقىي تۈركىستان» مىس يارمىقىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى «كۈيىۋۇ» مىس يارمىقىغا تەقلىد قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ 2 خىل نۇسخىسى بار. بىر خىلى 10 تىيىنگە باراۋەر مىس يارماق بولۇپ، دېئامېتىرى 28 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 6 گرام. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە ياسالدى، 10 تىيىن داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت. تەتۈر يۈزىدە 2بايراق گىرەلەشكەن بولۇپ، سول تەرىپىدىكىسى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پارتىيە بايرىقى، ئوڭ تەرىپىدىكىسى قورچاق ھاكىمىيەتىنىڭ ئوچ بۇرجەكلىك «دۆلەت بايرىقى»، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپىگە ئىسلامنىڭ ئاي، يۇلتۇزلۇق بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن، يارماقنىڭ يۈزىدە خەنزۇچە «10 تىيىن داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت بار. بۇ خىل يارماقنىڭ قۇيۇلغان مىقدارى كۆپ بولمىسىمۇ، نۇسخىسى كۆپ ئىدى. ئىككىنچى خىلى 20 تىيىن داچەنگە باراۋەر مىس يارماق بولۇپ، دېئامېتىرى 33 مىللىمېتىر، ئېغىرلىقى 12.4 ـ 14.3 گرامغىچە ئىدى، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە ئۇيغۇرچە «قەشقەردە قۇيۇلدى، 1352 ـ يىلى (ھىجىرىيە)» دېگەندەك خەت بار. تەتۈر يۈزىدە گىرەلەشكەن 2 بايراق بولۇپ، سول تەرەپتىكىسى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پارتىيە بايرىقى، ئوڭ تەرەپتىكىسى قورچاق ھاكىمىيەتىنىڭ ئوچ بۇلۇڭ شەكىللىك «دۆلەت بايرىقى»، بايراقتا ئىسلامچە ئاي، يۇلتۇز رەسىمى بار. ئۈستۈنكى تەرىپىدە خەنزۇچە «20 تىيىن داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت، ئاستى تەرىپىدە ئۇيغۇرچە «20 تىيىن داچەنگە باراۋەر» دېگەن خەت بار.

4. قەغەز پۇل، لاتا پۇل

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە قەشقەر تەۋەسىدە پەيدىنپەي قەغەز پۇل ئوبوروت قىلىندى. گۇاڭشۈنىڭ 14 ـ يىلى (1888 ـ يىلى) قەشقەر ھۆكۈمەت پۇل جۇجۇقى قەشقەرنىڭ گۇللۇك قەغەز پۇلىنى ئېسىپ تارقاتتى، بۇ شىنجاڭ بويىچە تۇنجى قەغەز پۇل ئىدى. بۇ خىل پۇلنىڭ سوممىسى «400 تىيىنلىك داچەن» بولۇپ، بىر سەر كۈمۈشكە تەڭ بولغان. بۇ شۇ زامانلاردىكى ئاساسلىق پۇللارنىڭ بىرسى بولۇپ، پەقەت قەشقەر ۋىلايىتى (قەشقەر، خوتەن رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دىلا ئوبوروت قىلىنغان. گۇاڭشۈ 34 ـ يىلى (1908 ـ يىلى) شىنجاڭ ھۆكۈمەت پۇل جۇجۇقى قېرى ئەزدىھا پۇلى تارقاتتى، ئۇنىڭ سوممىسى 400 تىيىن داچەن، بىر سەر كۈمۈشكە تەڭ بولۇپ، ئاساسلىق پۇل ئىدى. پۇلنىڭ يۈزىدە 2 دانە ئۇزۇن ئەزدىھا بار ئىدى. دەسلەپتە قەشقەر تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان. مىنگو دەۋرىگە كىرگەندىن كېيىن، بۇ پۇل تەدرىجىي ھالدا قەشقەر ۋىلايىتىگە (قەشقەر، خوتەن رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) مەركەزلىشىپ ئوبوروت قىلىندى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەزىنە كىرىمى كۆپ، داچەن پۇل يېتەرلىك بولۇپ، مىس يارماق بىلەن ئايرىۋاشلاشقا يېتىدىغان بولغاچقا، ناھايىتى ئىناۋەت تېپىپ كىشىلەرگە ياققان، شۇڭا «قەشقەر پۇلى» دەپ ئاتالغان. مىنگونىڭ 2ـ يىلى (1913 ـ يىلى) دىن مىنگونىڭ 4 ـ يىلى (1915 ـ يىلى) غىچە شىنجاڭ ئۆلكىسىدە «چوڭ ئەزدىھا پۇلى (يەنى پۇل، ئۆلكە پۇلى دەپمۇ ئاتالدى) تارقىتىلدى. ئەمما پۇلنىڭ بېسىلىشى

قوپال بولغانلىقتىن، نەقلەشتۇرۇش ئىمكانىيىتى ئاز ئىدى، تارقىلىش مىقدارى كۆپ بولۇپ، تەۋەلىكتىكى شەھەرلەردىلا ئوبوروت قىلىنغاچقا، سودىگەرلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى.

مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) دىن مىنگونىڭ 21 - يىلى (1932 - يىل) غىچە قەشقەر ۋىلايىتى (رايون) دا 4 خىل «قەشقەر پۇلى» تارقىتىلدى. «قەشقەر پۇلى» بىلەن «ئۆلكە پۇلى» نىڭ ئەڭ زور پەرقى شۇ يەردە بولدىكى، «قەشقەر» پۇلىنىڭ ئوڭ يۈزىنىڭ ئوستۇنكى تەرىپىگە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە «مەخسۇس قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۆتىدۇ» دېگەن خەتلەر بار، ئۆلكە پۇلىنىڭ چۆرىسىدە پەقەت نەقىشلا بار، خەت يوق. بىر خىلى تاش مەتبەئىدە بېسىلغان 400 تىيىنلىك قىزىل پۇل بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزۈنلۇقى 215 - 224 مىللىمېتىرغىچە، كەڭلىكى تەخمىنەن 112 - 115 مىللىمېتىرغىچە بولۇپ، ئۆلچىمى بىردەك ئەمەس. ئۇنىڭغا قېلىن ئاق يوللۇق قەغەز ئىشلىتىلگەن. ئۇ تىك شەكىللىك ھۆكۈمەت پۇلى، ئۇنىڭ بېسىلىشى قوپال، گۈللىرى تۈتۈق بولۇپ قالغان، ئوڭ يۈزىگە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە 2 خىل يېزىقتىكى «مەخسۇس قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىشلىتىلىدۇ، شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ غەزنىنە ھۆكۈمەت پۇلى، بۇ پۇلغا 400 تىيىن داچەن ئالغىلى بولىدۇ، X خەتلىك، XX نومۇرلۇق، مىنگو يىل ئاي كۈن» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن، تەتۈر يۈزىدە قارا رەڭلىك خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئېلان بار، ئۇنىڭدا «شىنجاڭ ئۆلكە باشلىقى، مالىيە نازارىتى شۇنداق ئېلان قىلىدۇكى: مەزكۇر ھۆكۈمەت پۇلىدىكى ھەر 400 تىيىن داچەن بىر سەر كۈمۈشكە باراۋەر، پۇقرالار ئارا غەللە - پاراق، باج تاپشۇرۇشتا، ھۆكۈمەتكە پۇل تاپشۇرۇشتا بىردەك مەزكۇر پۇل ئىشلىتىلىدۇ، ئەگەر ساختا پۇل ياسىغۇچىلار بولسا جىنايەت ھېسابلىنىپ بىرتەرەپ قىلىنىدۇ. مىنگونىڭ X يىل ئاي كۈنى» دېگەن خەت بار. ئۇنىڭ ئوستىگە قىزىل رەڭلىك سۇرۇخ بىلەن مالىيە نازارىتىنىڭ چوڭ ھۆكۈمەت تامغىسى بېسىلغان، ئوڭ تەرىپىگە ئۇلاپلا «شىنجاڭنىڭ قەغەز پۇلى» دېگەن خەت يېزىلغان يىرتىش چېكىگە تامغا بېسىلغان. ئىككىنچى خىلى 100 تىيىنلىك تاش باسمىلىق قىزىل پۇل بولۇپ، مىنگونىڭ 21 - يىلى (1932 - يىلى) شىنجاڭ مالىيە نازارىتى پۇل بېسىش ئىدارىسى باستۇرغان. ئۇ نېپىز چەت ئەل قەغىزىگە تاش مەتبەئىدە بېسىلغان. ھەجمى 122×70 مىللىمېتىر بولۇپ، تىك شەكىللىك كىچىك ھۆكۈمەت پۇلى. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزى سۆسۈن رەڭلىك بولۇپ، تۆت ئەتراپىدا نەقىش، ئوتتۇرىسىدا خەنزۇچە «قەشقەر، خوتەن 2 رايوندا ئىشلىتىلىدۇ، شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ غەزنىنە ھۆكۈمەت پۇلى، مەزكۇر پۇل بىلەن 100 تىيىن داچەن ئالغىلى بولىدۇ، X خەتلىك، XX نومۇرلۇق، مىنگو 21 - يىلى - ئاينىڭ - كۈنى» دېگەن خەت بار. تۆۋەن تەرىپىدە بىرقۇر ئۇيغۇرچە خەت بار. تەتۈر يۈزى يېشىل رەڭلىك بولۇپ، تۆت ئەتراپى نەقىشلىك، ئوتتۇرىسىدا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئېلان بار. ئۇنىڭدا «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى، مالىيە نازارىتى شۇنى ئېلان قىلىدۇكى: مەزكۇر كىچىك پۇل 100 تىيىن داچەنگە باراۋەر. پۇقرالار غەللە - پاراق، باج تاپشۇرۇشتا، ھۆكۈمەتكە پۇل تاپشۇرۇشتا بىردەك مەزكۇر پۇل ئىشلىتىلىدۇ. ئەگەر ساختا پۇل ياسىغۇچىلار بولسا جىنايەت ئۆتكۈزدى دەپ قاتتىق بىرتەرەپ قىلىنىدۇ. ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ، مىنگونىڭ 21 - يىلى - ئاينىڭ - كۈنى» دېگەن خەتلەر بولۇپ، ئوستىگە مالىيە نازارىتىنىڭ چوڭ ھۆكۈمەت تامغىسى بىلەن يىرتىش چېكى تامغىسى بېسىلغان. ئوچىنچى خىلى تاش مەتبەئىدە بېسىلغان ئوچ سەرلىك پۇل. مىنگونىڭ 21 - يىلى (1932 - يىلى) ئۇرۇمچىدە بېسىلغان. ئۇ ئاق رەڭلىك چەت ئەل قەغىزىگە تاش مەتبەئىدە بېسىلغان. بېسىلىشى قوپالراق، ئۇ توغرا شەكىللىك ھۆكۈمەت پۇلى بولۇپ، ھەجمى 96×154 مىللىمېتىر. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزى قىزغۇچ، چۆرىسى سۇس كۆك قارا رەڭدە «شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ خەزنىنە ھۆكۈمەت پۇلى، 3 سەر، X خەتلىك XX نومۇرلۇق، مىنگونىڭ 21 - يىلى - ئاينىڭ - كۈنى» دېگەن خەنزۇچە خەت چۈشۈرۈلگەن، ئۇيغۇرچە خەت يوق. تەتۈر يۈزى يېشىل، چۆرىسىدە سىرىق رەڭلىك گۈل بار. ئوتتۇرىسىدىكى شەكىل بىلەن خەت كۆك رەڭلىك، ئۇنىڭدا بۇتخانىنىڭ رەسىمى بار، ئارقىسىدا تۇتاش كەتكەن تىك تاغ چوققىسىنىڭ مەنزىرىسى بار، مەنزىرە ئاستىدا بىرقۇر خەنزۇچە «قەشقەر، خوتەن رايونلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ» دېگەن خەت بار. مەنزىرىنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىدە ئۇيغۇرچە

ئېلان بار. ئوك تەرىپىدىكى خەنزۇچە ئېلاندا «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، مالىيە نازارىتى شۇنى ئېلان قىلىدۇكى، مەزكۇر پۇلنىڭ ھەربىر ژارىقى 3 سەر، ھەربىر سەرى 400 تىيىن داچەنگە باراۋەر، قەشقەر ۋە خوتەن رايوندا ئىشلىتىلىدۇ. پۇقرالار غەللە - پاراق، باج تاپشۇرغاندا، ھۆكۈمەتكە پۇل تاپشۇرغاندا بىردەك ئىشلىتىلىدۇ. ساختا پۇل ياسىغانلار كۆرۈلسە جىنايەت ھېسابلاپ قاتتىق بىرتەرەپ قىلىنىدۇ. ئۆزىڭىزنى ئاسرىغايسىز، مىنگونىڭ 21 - يىلى - ئاينىڭ - كۈنى» دېگەن مەزمۇنلار بولۇپ، خەت ئۈستىگە چوڭ ھۆكۈمەت تامغىسى بېسىلغان، ئۇنىڭ ئوك تەرىپىگە يىرتىش تامغىسى بېسىلغان. تۆتىنچى خىلى تاش مەتبەئىدە بېسىلغان 5 سەرلىك پۇل. مىنگونىڭ 21 - يىلى (1932 - يىلى) ئۈرۈمچىدە ئاق چەت ئەل قەغىزىگە تاش مەتبەئىدە بېسىلغان. بېسىلىشى قوپال، ئۇ توغرا شەكىللىك ھۆكۈمەت پۇلى بولۇپ، ھەجمى 103×173 مىللىمېتىر. ئۇنىڭ ئوك يۈزىنىڭ 4 تەرىپى ۋە ئوتتۇرىسىدىكى گۈل، شەكىللەر كۆك رەڭدە، تەگ رېڭى سېرىق، خېتى قىزىل. خەنزۇچە «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مالىيە نازارىتىنىڭ خەزىنە ھۆكۈمەت پۇلى، 5 سەر X خەتلىك XX نومۇرلۇق جۇڭخۇا مىنگونىڭ 21 - يىل - ئاينىڭ - كۈنى» دېگەن خەت بار. ئۈيغۇرچە خەت يوق. تەتۈر يۈزىنىڭ چۆرىسىگە بىنەپشە رەڭلىك گۈل چىقىرىلغان، تەگ رېڭى يېشىل، ئوتتۇرىسىدىكى مەنزىرە رەسىمى بىلەن خەتلەر كۆك رەڭلىك، تەڭرىتاغلىرىدىكى قارلىق چوققىلارنىڭ مەنزىرىسى چۈشۈرۈلگەن. مەنزىرىنىڭ ئاستىنقى تەرىپىدە خەنزۇچە «قەشقەر، خوتەن رايوندا ئىشلىتىلىدۇ» دېگەن خەت بار. مەنزىرىنىڭ سول تەرىپىدە ئۇيغۇرچە ئېلان بار. ئوك تەرىپىدىكى خەنزۇچە ئېلاندا «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، مالىيە نازارەت شۇنداق ئېلان قىلىدۇكى، مەزكۇر پۇلنىڭ ھەربىر ژارىقى 5 سەر، ھەر بىر سەرى 400 تىيىن داچەنگە باراۋەر، قەشقەر، خوتەن رايوندا ئىشلىتىلىدۇ. پۇقرالار غەللە - پاراق، باج تاپشۇرغاندا، ھۆكۈمەتكە پۇل تاپشۇرغاندا بىرتۇتاش ئىشلىتىلىدۇ. ئەگەر ساختا پۇل ياسىغۇچىلار بولسا جىنايەت ھېسابلىنىپ قاتتىق بىرتەرەپ قىلىنىدۇ، ئۆزىڭىزنى ئاسرىغايسىز. مىنگونىڭ 21 - يىلى - ئاينىڭ - كۈنى» دېگەن مەزمۇن بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە چوڭ ھۆكۈمەت تامغىسى، ئوك تەرىپىگە يىرتىش تامغىسى بېسىلغان.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) قەشقەر ژالىيسى ما شاۋژۇ گەنسۇلۇق مىلىتارىست ما جۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ما جەنسالڭ بىلەن بىرلىشىپ تۆمۈر خەلىپە ۋە ئوسمانلارغا قارشى جەڭ قىلدى، ئۇلار ھەربىي خىراجەت چىقىمىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن قەشقەردە «ما شاۋژۇ پۇلى» دېگەن قەغەز پۇلنى باستۇردى، بۇ پۇل قەشقەر ژالىي مەھكىمىسى تەرىپىدىن تارقىتىلغان بولغاچقا ئىلگىرىكى قەشقەر پۇللىرى بىلەن تەڭ بازاردا ئوبوروت قىلىندى، ئۇنىڭ سوممىسى 40 تىيىنلىك داچەنگە تەڭ ئىدى. بۇ خىل پۇل نېپىز چەت ئەل قەغىزىگە ياكى توغرا بالداقلىق قەغەزگە تاش مەتبەئىدە بېسىلغان بولۇپ، چاسا (كۋادرات) شەكىللىك، ھەممىسى 116×111 مىللىمېتىر ئىدى، ئۆلچىمى ئانچە بىردەك بولمىغان، ئۇ بىر يۈزلۈك بېسىلغان، ئۇنىڭ خېتى قارا بولۇپ، مەنزىرە رەسىمى يوق. ئۇستۇنكى تەرىپىگە «قەشقەر رايونلۇق ژالىي مەھكىمىسى»، تۆۋەن تەرىپىگە «مەزكۇر پۇلغا 40 تىيىن داچەن ئالغىلى بولىدۇ» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن. ئوك تەرىپىگە «قەشقەر ۋە خوتەن رايوندا يۈرۈشىدۇ» دەپ يېزىلغان. سول تەرىپىدە ئۇيغۇرچە خەت بار، دەل ئوتتۇرىسىدا بىر چەمبەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىگە «قىرىق تىيىن» دېگەن سان چۈشۈرۈلگەن، چەمبەرنىڭ ئۈستى تەرىپىگە «مەزكۇر پۇل بىردەك ئىشلىتىلىدۇ، ئەگەر ساختا پۇل ياسىغانلار كۆرۈلسە جىنايەت ھېسابلاپ بىرتەرەپ قىلىنىدۇ» دېگەن خەتلەر، چەمبەرنىڭ ئاستىنقى تەرىپىگە ئۇيغۇرچە خەت ۋە پۇلنىڭ نومۇرى يېزىلغان. پۇلنىڭ يۈزىدە يەنە «مىنگو 22-يىل 3 - ئاي - كۈن» دېگەن خەت بار، ئۇنىڭغا قىزىل سۇرۇختا «شىنجاڭ قەشقەر رايونى ژالىيسىنىڭ تامغىسى» دېگەن چوڭ ھۆكۈمەت تامغىسى بېسىلغان. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) شىنجاڭ مالىيە نازارىتى پۇل بېسىش ئىدارىسى 5 سەر سوممىلىق بىر خىل قەشقەر پۇلى باستۇرۇپ، قەشقەر بىلەن خوتەن رايوندىلا ئىشلىتىلىدۇ دەپ چەكلىمە قويدى. بۇ تاش مەتبەئىدە بېسىلغان توغرا شەكىللىك ھۆكۈمەت تىزىسى (پۇلى) بولۇپ، ھەجمى 95×150 مىللىمېتىر، ئۇنىڭ بېسىلىشى قوپالراق بولۇپ قالغان، يۈزىدە كۆك رەڭلىك رەسىم

بار. تەگ رەڭگى ماشرەڭ بولۇپ، 4 ئەتراپىغا مېيخۇا گۈلىنىڭ رەسمى چۈشۈرۈلگەن. ئوتتۇرىسىدا «مەخسۇس قەشقەر، خوتەن رايونىغا تەئەللۇق، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت مالىيە نازارىتىنىڭ غەزنە ھۆكۈمەت پۇلى، 5 سەر، X خەتلىك، XX نومۇرلۇق» دېگەن خەتلەر يېزىلغان، ئوڭ ۋە سول بۇرجىكىدە ئەرەپچە «5» رەقىمى بار، ئۈيغۇرچە خەت يوق. تەتۇر يۈزىدىكى رەسىم بىر خىللا قارا رەڭلىك بولۇپ، 4 ئەتراپىدا ئۇزۇنىنىڭ رەسمى، ئوتتۇرىسىدا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئىلان بار. تەگ رېڭى يېشىل بولۇپ، چۆرىسىدە بىنەپشە رەڭ گۈلى بار. ئوتتۇرىسىدىكى مەنزىرە رەسمى بىلەن يېزىقى كۆك رەڭدە، مەنزىرە رەسمىگە تەڭرىتېغىنىڭ قارلىق چوققىسى چۈشۈرۈلگەن. مەنزىرە رەسمىنىڭ ئاستىدا بىرقۇر «قەشقەر ۋە خوتەن رايونلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ» دېگەن خەنزۇچە خەت بار. مەنزىرە رەسمىنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىدە ئۈيغۇرچە ئىلان بار. ئوڭ تەرىپىدىكى خەنزۇچە ئىلاندا «شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، مالىيە نازارىتى شۇنداق ئىلان قىلىدۇكى، مەزكۇر پۇلنىڭ ھەر بىر ۋارىقى 5 سەر، ھەر سەرى 400 تىيىن داڭەنگە باراۋەر، قەشقەر ۋە خوتەن رايونىدا ئىشلىتىلىدۇ. پۇقرالار غەللە - پاراق، باج تاپشۇرغاندا، ھۆكۈمەتكە پۇل تاپشۇرغاندا بىرتۇتاش ئىشلىتىلىدۇ. ئەگەر ساختا پۇل ياسىغۇچىلار بولسا، جىنايەت ھېسابلىنىپ قاتتىق بىرتەرەپ قىلىنىدۇ، ئۇزىڭىزنىڭ ئاسرىغايسىز. مىنگونىڭ 21 - يىلى - ئاينىڭ - كۈنى» دېيىلگەن، ئىلانىنىڭ ئۈستىدە مالىيە نازارىتىنىڭ چوڭ ھۆكۈمەت تامغىسى يوق، ئوڭ يۇزىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە يىرتىش تامغىسى بار. بۇ مەزگىلدە ما شاۋژۇ يەنە رەخت (لاتا) پۇل — «ياغ تىزا» باستۇرغان. ئۇ قەشقەر پۇلى بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەر دائىرىسىدە ئوبوروت قىلىنغان. بۇ خىل پۇلنى بېسىشنى جەنۇبىي شىنجاڭ دۆلەت مۇداپىئە باش قوماندانلىق شتابى ئورۇندىغان، ئۇنىڭ سوممىسى بىر سەر بولۇپ، ئاساسىي پۇل ئىدى. بۇ پۇل يانتۇ يوللۇق ئاق رەختكە، ئاق نېپىز رەختكە ۋە ئۇششاق يوللۇق - ئۇششاق چېكىتلىك نېپىز رەختلەرگە تاش مەتبەئىدە بېسىلغان، ئۈستىگە ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ تامغىسى بېسىلغان، تۆڭگو دەرىخىنىڭ يېغى سۈركەلگەن. ئۇ ئۇزۇنچاق شەكىلدىكى ھۆكۈمەت تىزىسى بولۇپ، ھەجمى 92×157 مىللىمېتىر كېلىدۇ، ئۇلچىمى تازا بىردەك ئەمەس. ئۇ بىر يۈزلۈك، قارا خەتلىك بولۇپ، رەسىملىرى ئاددىي، ئۈستى تەرىپىگە «قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ» دەپ يېزىلغان. ئاستىنقى تەرىپىگە ئۇيغۇرچە خەت چۈشۈرۈلگەن، ئوڭ تەرىپىگە پۇلنىڭ رەت نومۇرى، سول تەرىپىگە بېسىلغان يىل، ئاي، كۈن يېزىلغان. ئوتتۇرىسىدىكى ئوقسىمان رەسىم ئىچىگە توغرىسىغا قىلىپ «جەنۇبىي شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە باش شتابى ئىشلىتىدىغان قەغەز پۇل» دەپ يېزىلغان. ئۇنىڭ ئاستىدا گومىنداڭنىڭ 12 بۇرجەكلىك قۇياش رەسمى بار. پۇلنىڭ ئوتتۇرىسىغا «بىر سەر» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن، سول تەرىپىگە، «بۇ پۇل غەللە - پاراق تاپشۇرۇش، باج تاپشۇرۇشتا ئىشلىتىلىدۇ» دېگەن خەتلەر يېزىلغان. سول تەرىپىدە ئۇيغۇرچە خەت بار. ئۈستىگە «جەنۇبىي شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە باش شتابىنىڭ چېگرا مۇداپىئەسى» دېگەن چوڭ تامغا بېسىلغان، سول تەرىپىدە بىر قىزىل كىچىك ھۆكۈمەت تامغىسى بار.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) قەشقەردە قۇرۇلغان قورچاق «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» مۇ قەغەز پۇل تارقاتقان. بۇ پۇل ئادەتتىكى ئاق قەغەزگە ياكى توغرا بالداقلىق قەغەزنىڭ ئىككى تەرىپىگە تاش مەتبەئىدە ئۇزۇنچاق قىلىپ بېسىلغان. ئۇنىڭ ھەجمى 102×156 مىللىمېتىر بولۇپ، ئۇلچىمى بىردەك بولمىغان، ئۇنىڭ بېسىلىشى قوپال بولۇپ، 2 يۈزدە ئۇيغۇرچە خەت بار. خەنزۇچە خەت يوق. ئوڭ يۈزىدىكى رەسىملەر قارا رەڭلىك بولۇپ، ئۇيغۇرچە ئەنئەنىۋى نەقىشلەر چىقىرىلغان. پۇلنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ئاي - يۇلتۇزلۇق «گىرب» بولۇپ، ئۇنىڭ ئاستىدا ئەرەبچە ھىجىرىيە يىل نامى بار، پۇلنىڭ ئۈستى تەرىپىدە قورچاق ھاكىمىيەتنىڭ دۆلەت نامى، ئاستى تەرىپىدە «مالىيە نازىرى» دېگەن خەت بار، پۇلنىڭ تۆۋەنكى سول تەرىپىگە تىك تۆت تەرەپلىك قىزىل تامغا شەكىللىك «دۆلەت گىربى» چۈشۈرۈلگەن، دۆلەت گىربىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «مەزكۇر پۇلغا 400 تىيىن داڭەن ئالغىلى بولىدۇ» دېگەن خەت، سول تەرىپىگە ئۇيغۇرچە «دۆلەت خەزنە پۇلى، بىر سەر» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن. تەتۇر يۈزىدىكى رەسىم قارا رەڭدە بولۇپ، ئۇنىڭ

ئەتراپىدا ئۇيغۇرچە ئەنئەنىۋى نەقىش، ئوتتۇرىسىدا ئۇيغۇرچە «مەزكۇر پۇلنى پادىشاھلىق ھۆكۈمەت تارقاتتى، قەشقەرنىڭ بىر سەر كۈمۈشىگە باراۋەر، ئەگەر ساختا پۇل ياسىغۇچىلار بولسا قانۇن بويىچە قاتتىق جازالىنىپ بىرتەرەپ قىلىنىدۇ، شۇڭا ئۇشبۇ پەرمان چۈشۈرۈلدى»، دېگەن ئىلان بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە نىلۇپەر رەڭلىك يۇمىلاق تامغا بېسىلغان. ئوتتۇرىسىدا ئاي، يۇلتۇزلۇق گىرب، توّت چوّرىسىدە ئۇيغۇرچە يېزىلغان قورچاق ھاكىمىيەتنىڭ نامى بار.

5. خەلق پۇلى

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، مەركەز شىنجاڭدا ۋاقتىنچە خەلق پۇلى تارقاتماي، سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا تارقاتقان «كۈمۈش دوللار» نى ئوبوروت قىلىپ تۇرۇشنى قارار قىلدى. 1950 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتى شىنجاڭنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك ئۆلكىلىك مالىيە - ئىقتىساد يىغىنىنىڭ روھىغا بىنائەن، بارلىق ھۆكۈمەت پۇلى كىرىم - چىقىمىدا كۈمۈش پۇل ئىشلىتىش، بارلىق باج ئىشلىرىدا كۈمۈش دوللار ئىشلىتىشنى چەكلىدى. بۇنىڭ بىلەن كۈمۈش دوللار ئوبوروت ساھەسىدىن تېزلا چېكىنىدۇرۇلۇپ، بانكا بىرتۇتاش كىرىم - چىقىم قىلدى. 1951 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك بانكىلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پىلانىغا ئاساسەن، قەشقەر تەۋەلىكىدە 1 - يۇرۇش خەلق پۇلىنى تارقاتتى. پۇل يۇزىدىكى سومما 10 مىڭ يۈەن، 5 مىڭ يۈەن، 3 مىڭ يۈەن، 2 مىڭ يۈەن، بىر مىڭ يۈەن، 5 يۈز يۈەن، 2 يۈز يۈەن، 100 يۈەندىن ئىبارەت 8 خىل بولۇپ، شىنجاڭنىڭ «كۈمۈش دوللار» ى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئوبوروت قىلىندى. 1951 - يىل 11 - ئاينىڭ 31 - كۈنى «كۈمۈش دوللار» قەشقەر ئەتراپىدا ئوبوروتتىن توختىتىلدى، خەلق پۇلى تەدرىجىي ھالدا بىردىنبىر قانۇنلۇق ئوبوروت قىلىنىدىغان پۇل بولدى.

1955 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى بانكىلار گوۋۇيۈەننىڭ پەرمانىغا ئاساسەن، 2 - يۇرۇش خەلق پۇلىنى تارقاتتى. بۇ پۇل 5 يۈەن، 3 يۈەن، 2 يۈەن، بىر يۈەن، 5 مو، 2 مو، بىر مو، 5 پۇڭ، 2 پۇڭ، بىر پۇڭ بولۇپ جەمئىي 10 خىل ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، كونا خەلق پۇلى، ئۇيغۇرچە خەت بېسىلغان خەلق پۇلى يىغۇۋېلىندى. يېڭى - كونا خەلق پۇلىنىڭ ئايرىۋاشلىنىش نىسبىتى: يېڭى پۇل كونا 10 مىڭ يۈەنلىك پۇلغا تەڭ بولدى. بۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ھەر دەرىجىلىك تارماقلارغا يېڭى خەلق پۇلىنى تارقىتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش توغرىسىدا يولىيورۇق چىقاردى. تەشۋىقات چوڭقۇر بولغانلىقى، خىزمەت ئەمەلىيلەشكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلق ئاممىسى ھىمايە قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىر ئاي ئىچىدىلا پۈتۈن قەشقەر رايونىدا بازاردا ئوبوروت بولۇۋاتقان كونا پۇلنىڭ تەخمىنەن 90% ئەتراپىدىكىسى يىغۇۋېلىندى. 1957 - يىل 12 - ئايدا قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا سوممىسى 10 يۈەن دوللارلىق خەلق پۇلى بىلەن 5 فۇڭ، 2 پۇڭ، بىر پۇڭلۇق 3 خىل قاتتىق قوشۇمچە پۇل تارقىتىلدى. 1963 - يىلى پۈتكۈل ۋىلايەتتە 3 - يۇرۇش خەلق پۇلى تارقىتىلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا قەشقەردىكى ھەر دەرىجىلىك بانكىلار يۇقىرى دەرىجىلىك بانكىلارنىڭ ئۇقتۇرۇشى بويىچە پەقەت كىرىم قىلىش، چىقىم قىلماسلىق، مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاكالىتەن بېسىپ بەرگەن 10 يۈەن دوللار، بېغىر رەڭلىك 5 يۈەن دوللار ۋە 3 يۈەن دوللارلىق خەلق پۇلىنى يىغۇۋالدى. 1964- يىل 4 - ئايدا مەركەزنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە يىغىش، نەقلەشتۇرۇش خىزمىتى ئاشكارە تەشۋىق قىلىنىپ يىغىش، نەقلەشتۇرۇش خىزمىتى ئاشكارە ئېلىپ بېرىلىپ، 5 - ئايدا ئىشلىتىشنى توختىتىش تەلەپ قىلىندى. ۋىلايەت بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاكالىتەن بېسىپ بەرگەن خەلق پۇلىدىن جەمئىي 13 مىليون 200 مىڭ يۈەن يىغۇۋېلىندى.

1980 - يىلى يېڭى كۆپەيتىلگەن بىرمو، 2 مو، 5 مو، بىر يۈەنلىك مىس قېتىشما پۇل قەشقەر تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىندى. 1987 - يىل 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلىپ ئوبوروت قىلىندى، ئۇ پۇللارنىڭ سوممىسى 50 يۈەن ۋە 5 مودىن ئىبارەت 2 خىل بولدى. 1988 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋىلايەتتە سوممىسى 100 يۈەنلىك، 2 يۈەنلىك، بىر يۈەنلىك، 2 مولۇق يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلدى. 1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ۋىلايەت بويىچە يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلدى، ئۇنىڭ سوممىسى 10 يۈەن، 5 يۈەن ۋە بىر مو بولدى.

§ 3 . پۇقرالار پۇل ئامانىتى، ئامانەت قويۇلغان پۇل

1. تۈرى، ئۇنۇم نىسبىتى

1) تۈرى

(1) ھۆكۈمەت پۇلى ئامانىتى بۇ، ئورگان، مەكتەپ، ھەربىي قىسىم ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتلار قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مالىيە خاراكتېرىدىكى ئامانەت پۇلىنى ھەمدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى كارخانا ئورۇنلارنىڭ ئامانەت پۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1. مۇقىم باھالىق پۇل ئامانىتى بۇ ئامانەت 1950 - يىل 1 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئومۇمەن ئارمىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ خىراجىتى، ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ كەسپى خىراجىتى، ھۆكۈمەت كارخانىلىرىنىڭ نەق پۇلى مۇقىم باھالىق ئامانەت پۇل بويىچە بانكىغا ئامانەت قويۇلىدۇ، مۇقىم باھا بىرلىكىدە بانكىنىڭ ناتۇرال بىرلىكى ئۆلچەم قىلىنىدۇ. 1952 - يىل 7 - ئايدا بۇ خىل ئامانەت توختىتىلدى.

2. دېرى ۋە قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان پۇل ئامانىتى بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىل 1 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئوبيېكتى - ئورگان، ئاممىۋى تەشكىلات ۋە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى كارخانىلارنىڭ ئامانىتى. پۇلغا دەسمايىسىنىڭ 90% ى بويىچە ئۆسۈم ھېسابلىنىدۇ، ئەمەلىي نەرسىگە سۈندۇرۇلغاندا ئېيىغا 5 لى بويىچە ئايلىق ئۆسۈم ھېسابلىنىدۇ، مۇددىتى 5 كۈنلۈك، 15 كۈنلۈك، 1 - ئايدىن 11 - ئايغىچە ۋە 1 يىللىق بولۇپ جەمئىي 14 خىل. بۇ ئامانەت 1952 - يىل 7 - ئايدا توختىتىلدى.

3. كارخانا پۇل ئامانىتى بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىل 1 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئۇ، سانائەت پۇل ئامانىتى، كوللېكتىپ سانائەت پۇل ئامانىتى، دۆلەت ئىلكىدىكى يېزا ئىگىلىك پۇل ئامانىتى، ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكىتۈەندىكى كارخانىلارنىڭ مەخسۇس مەبلەغ پۇل ئامانىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1982-يىل 9 - ئايدا بانكىلاردا قەرەللىك پۇل ئامانىتى تەسىس قىلىندى، مۇددىتى 2 يىل، 3 يىلدىن ئىبارەت 2 خىل. سوممىسى 10 مىڭ يۈەندىن باشلىنىدۇ، كۆپ ئامانەت قويسا چەك قويۇلمايدۇ.

4. مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتى بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىلى يولغا قويۇلغان. بۇ، ئورگان، مەكتەپ، ھەربىي قىسىم، تەشكىلاتلارنىڭ پۇل ئامانىتى ۋە بىر قىسىم دۆلەت مالىيىسىدىن راسخوت ئۇچۇن ئاجرىتىپ بېرىلگەن باشقا كەسپىي ئورۇنلارنىڭ پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتىگە ئۆسۈم ھېسابلانمايدۇ. 1955 - يىلدىن كېيىن مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتىدە يەنە ئورگان، تەشكىلاتلارنىڭ ئادەتتىكى پۇل ئامانىتى، ئورگان، تەشكىلاتلارنىڭ باشقا پۇل ئامانىتى، يەرلىك مالىيىنىڭ خام چوت سىرتىدىكى پۇل ئامانىتى، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ توپلاپ مالىيىگە تاپشۇرۇلمىغان مەبلەغ پۇل ئامانىتى، ئالاھىدە پۇل ئامانىتى قاتارلىق تۈرلەر كۆپەيتىلدى.

ئەتراپىدا ئۇيغۇرچە ئەنئەنىۋى نەقىش، ئوتتۇرىسىدا ئۇيغۇرچە «مەزكۇر پۇلنى پادىشاھلىق ھۆكۈمەت تارقاتتى، قەشقەرنىڭ بىر سەر كۈمۈشىگە باراۋەر، ئەگەر ساختا پۇل ياسىغۇچىلار بولسا قانۇن بويىچە قاتتىق جازالىنىپ بىرتەرەپ قىلىنىدۇ، شۇڭا ئۇشبۇ پەرمان چۈشۈرۈلدى»، دېگەن ئىلان بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە نىلۇپەر رەڭلىك يۇمىلاق تامغا بېسىلغان. ئوتتۇرىسىدا ئاي، يۇلتۇزلۇق گىرب، تۆت چۆرىسىدە ئۇيغۇرچە يېزىلغان قورچاق ھاكىمىيەتنىڭ نامى بار.

5. خەلق پۇلى

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، مەركەز شىنجاڭدا ۋاقتىنچە خەلق پۇلى تارقاتماي، سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا تارقاتقان «كۈمۈش دوللار» نى ئوبوروت قىلىپ تۇرۇشنى قارار قىلدى. 1950 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتى شىنجاڭنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك ئۆلكىلىك مالىيە - ئىقتىساد يىغىنىنىڭ روھىغا بىنائەن، بارلىق ھۆكۈمەت پۇلى كىرىم - چىقىمىدا كۈمۈش پۇل ئىشلىتىش، بارلىق باج ئىشلىرىدا كۈمۈش دوللار ئىشلىتىشنى چەكلىدى. بۇنىڭ بىلەن كۈمۈش دوللار ئوبوروت ساھەسىدىن تېزلا چېكىنىدۇرۇلۇپ، بانكا بىرتۇتاش كىرىم - چىقىم قىلدى. 1951 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك بانكىلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پىلانىغا ئاساسەن، قەشقەر تەۋەلىكىدە 1 - يۇرۇش خەلق پۇلىنى تارقاتتى. پۇل يۇزىدىكى سومما 10 مىڭ يۈەن، 5 مىڭ يۈەن، 3 مىڭ يۈەن، 2 مىڭ يۈەن، بىر مىڭ يۈەن، 5 يۈز يۈەن، 2 يۈز يۈەن، 100 يۈەندىن ئىبارەت 8 خىل بولۇپ، شىنجاڭنىڭ «كۈمۈش دوللار» ى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئوبوروت قىلىندى. 1951 - يىل 11 - ئاينىڭ 31 - كۈنى «كۈمۈش دوللار» قەشقەر ئەتراپىدا ئوبوروتتىن توختىتىلدى، خەلق پۇلى تەدرىجىي ھالدا بىردىنبىر قانۇنلۇق ئوبوروت قىلىنىدىغان پۇل بولدى.

1955 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى بانكىلار گوۋۇيۈەنىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن، 2 - يۇرۇش خەلق پۇلىنى تارقاتتى. بۇ پۇل 5 يۈەن، 3 يۈەن، 2 يۈەن، بىر يۈەن، 5 مو، 2 مو، بىر مو، 5 پۈك، 2 پۈك، بىر پۈك بولۇپ جەمئىي 10 خىل ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، كونا خەلق پۇلى، ئۇيغۇرچە خەت بېسىلغان خەلق پۇلى يىغىۋېلىندى. يېڭى - كونا خەلق پۇلىنىڭ ئايرىۋاشلىنىش نىسبىتى: يېڭى پۇل كونا 10 مىڭ يۈەنلىك پۇلغا تەڭ بولدى. بۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ھەر دەرىجىلىك تارماقلارغا يېڭى خەلق پۇلىنى تارقىتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش توغرىسىدا يولىيورۇق چىقاردى. تەشۋىقات چوڭقۇر بولغانلىقى، خىزمەت ئەمەلىيلەشكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلق ئاممىسى ھىمايە قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىر ئاي ئىچىدىلا پۈتۈن قەشقەر رايونىدا بازاردا ئوبوروت بولۇۋاتقان كونا پۇلنىڭ تەخمىنەن 90% ئەتراپىدىكىسى يىغىۋېلىندى. 1957 - يىل 12 - ئايدا قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا سوممىسى 10 يۈەن دوللارلىق خەلق پۇلى بىلەن 5 فۇك، 2 پۈك، بىر پۈڭلۇق 3 خىل قاتتىق قوشۇمچە پۇل تارقىتىلدى. 1963 - يىلى پۈتكۈل ۋىلايەتتە 3 - يۇرۇش خەلق پۇلى تارقىتىلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا قەشقەردىكى ھەر دەرىجىلىك بانكىلار يۇقىرى دەرىجىلىك بانكىلارنىڭ ئۇقتۇرۇشى بويىچە پەقەت كىرىم قىلىش، چىقىم قىلماسلىق، مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاكالىتەن بېسىپ بەرگەن 10 يۈەن دوللار، بېغىر رەڭلىك 5 يۈەن دوللار ۋە 3 يۈەن دوللارلىق خەلق پۇلىنى يىغىۋالدى. 1964- يىل 4 - ئايدا مەركەزنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە يىغىش، نەقلەشتۇرۇش خىزمىتى ئاشكارە تەشۋىق قىلىنىپ يىغىش، نەقلەشتۇرۇش خىزمىتى ئاشكارە ئېلىپ بېرىلىپ، 5 - ئايدا ئىشلىتىشنى توختىتىش تەلەپ قىلىندى. ۋىلايەت بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاكالىتەن بېسىپ بەرگەن خەلق پۇلىدىن جەمئىي 13 مىليون 200 مىڭ يۈەن يىغىۋېلىندى.

1980 - يىلى يېڭى كۆپەيتىلگەن بىرمو، 2 مو، 5 مو، بىر يۈەنلىك مىس قېتىشما پۇل قەشقەر تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىندى. 1987 - يىل 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلىپ ئوبوروت قىلىندى، ئۇ پۇللارنىڭ سوممىسى 50 يۈەن ۋە 5 مودىن ئىبارەت 2 خىل بولدى. 1988 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋىلايەتتە سوممىسى 100 يۈەنلىك، 2 يۈەنلىك، بىر يۈەنلىك، 2 مولۇق يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلدى. 1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ۋىلايەت بويىچە يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلدى، ئۇنىڭ سوممىسى 10 يۈەن، 5 يۈەن ۋە بىر مو بولدى.

3 §. پۇقرالار پۇل ئامانىتى، ئامانەت قويۇلغان پۇل

1. تۈرى، ئۇنۇم نىسبىتى

1) تۈرى

(1) ھۆكۈمەت پۇلى ئامانىتى بۇ، ئورگان، مەكتەپ، ھەربىي قىسىم ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتلار قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مالىيە خاراكتېرىدىكى ئامانەت پۇلىنى ھەمدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى كارخانا ئورۇنلارنىڭ ئامانەت پۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1. مۇقىم باھالىق پۇل ئامانىتى بۇ ئامانەت 1950 - يىل 1 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئومۇمەن ئارمىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ خىراجىتى، ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ كەسپى خىراجىتى، ھۆكۈمەت كارخانىلىرىنىڭ نەق پۇلى مۇقىم باھالىق ئامانەت پۇل بويىچە بانكىغا ئامانەت قويۇلىدۇ، مۇقىم باھا بىرلىكىدە بانكىنىڭ ناتۇرال بىرلىكى ئۆلچەم قىلىنىدۇ. 1952 - يىل 7 - ئايدا بۇ خىل ئامانەت توختىتىلدى.

2. دېرى ۋە قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان پۇل ئامانىتى بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىل 1 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئوبيېكتى - ئورگان، ئاممىۋى تەشكىلات ۋە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى كارخانىلارنىڭ ئامانىتى. پۇلغا دەسمايىسىنىڭ 90% ى بويىچە ئۆسۈم ھېسابلىنىدۇ، ئەمەلىي نەرسىگە سۈندۇرۇلغاندا ئېيىغا 5 لى بويىچە ئايلىق ئۆسۈم ھېسابلىنىدۇ، مۇددىتى 5 كۈنلۈك، 15 كۈنلۈك، 1 - ئايدىن 11 - ئايغىچە ۋە 1 يىللىق بولۇپ جەمئىي 14 خىل. بۇ ئامانەت 1952 - يىل 7 - ئايدا توختىتىلدى.

3. كارخانا پۇل ئامانىتى بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىل 1 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئۇ، سانائەت پۇل ئامانىتى، كوللېكتىپ سانائەت پۇل ئامانىتى، دۆلەت ئىلكىدىكى يېزا ئىگىلىك پۇل ئامانىتى، ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىدىكى كارخانىلارنىڭ مەخسۇس مەبلەغ پۇل ئامانىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1982-يىل 9 - ئايدا بانكىلاردا قەرەللىك پۇل ئامانىتى تەسىس قىلىندى، مۇددىتى 2 يىل، 3 يىلدىن ئىبارەت 2 خىل. سوممىسى 10 مىڭ يۈەندىن باشلىنىدۇ، كۆپ ئامانەت قويسا چەك قويۇلمايدۇ.

4. مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتى بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىلى يولغا قويۇلغان. بۇ، ئورگان، مەكتەپ، ھەربىي قىسىم، تەشكىلاتلارنىڭ پۇل ئامانىتى ۋە بىر قىسىم دۆلەت مالىيىسىدىن راسخوت ئۇچۇن ئاجرىتىپ بېرىلگەن باشقا كەسپىي ئورۇنلارنىڭ پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتىگە ئۆسۈم ھېسابلانمايدۇ. 1955 - يىلدىن كېيىن مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتىدە يەنە ئورگان، تەشكىلاتلارنىڭ ئادەتتىكى پۇل ئامانىتى، ئورگان، تەشكىلاتلارنىڭ باشقا پۇل ئامانىتى، يەرلىك مالىيىنىڭ خام چوت سىرتىدىكى پۇل ئامانىتى، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ توپلاپ مالىيىگە تاپشۇرۇلىدىغان مەبلەغ پۇل ئامانىتى، ئالاھىدە پۇل ئامانىتى قاتارلىق تۈرلەر كۆپەيتىلدى.

5. يېزا پۇل ئامانىتى　بۇ خىل ئامانەت 1952 - يىلى يولغا قويۇلدى، بۇ، يېزا - كەنتلەردىكى كوللېكتىپ يېزا ئىگىلىك ۋە يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ بىۋاستە بانكىدا ئامانەت قويغان مۇكاپات پۇلى ۋە يېزا ئامانەت. قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ يۆتكەپ قويۇلغان پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1952 — 1979- يىلغىچە يېزا پۇل ئامانىتى گۈڭشې - ئەترەت پۇل ئامانىتى بىلەن يېزا ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى ئامانىتىدىن ئىبارەت 2 تۈرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. 1980 - يىلدىن كېيىن يېزا - بازار كارخانىلىرى پۇل ئامانىتى، كوللېكتىپ يېزا ئىگىلىك پۇل ئامانىتى ۋە يېزا ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ يۆتكەپ قويۇلغان پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

(2) شەخسلەر پۇل ئامانىتى　بۇ، 1950 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت تەۋەسىدىكى بانكىلاردا يولغا قويۇلغان شەخسلەر پۇل ئامانىتى بولۇپ، تۆۋەندىكىدەك 5 خىلغا ئايرىلىدۇ:

1. مۇقىم باھالىق پۈقرالار پۇل ئامانىتى　بۇ 1950 - يىل 4 - ئايدا يولغا قويۇلدى. بۇنىڭدا ئامانەت قويغۇچى پۇل بويىچە ھېساب ئاچىدۇ، پۇل ھېساب ئاچقان ۋاقىتتىكى ئۆلچەم قىلىنغان ناتۇرال بىرلىك تاختاي باھاسى بويىچە مالغا سۇندۇرۇلۇپ بانكىغا ئامانەت قويۇلىدۇ. پۇلنى ئالغاندا ئەملىي نەرسە پۇلغا سۇندۇرۇلۇپ بىر قېتىمدىلا دېرى بىلەن ئۆسۈمى بېرىلىدۇ. ھەربىر ئۆلچەملىك ناتۇرال بىرلىكنىڭ مىقدارى 2.5 كىلوگرام، خىش چاينىڭ 30:1 نىڭ بازار باھاسى بويىچە ھېسابلىنىدۇ. مۇقىم باھالىق پۈقرالار پۇل ئامانىتى بازاردىكى مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا، تارقاق مەبلەغنى جەلپ قىلىشقا پايدىلىق بولدى. بۇ ئامانەت 1952 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا توختىتىلدى.

2. دېرىگە ۋە قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان پۈقرالار پۇل ئامانىتى　بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىل 4 - ئايدا يولغا قويۇلدى. بۇ خىل ئامانەتتىكى پۇلنى ئالغاندا ئەگەر سۇندۇرۇلغان ئەملىي نەرسىنىڭ باھاسى ئۆرلەپ كەتكەن بولسا، سۇندۇرۇلغان چاغدىكى مالنىڭ قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلغان ھالدا دېرى ۋە ئۆسۈمى بېرىلىدۇ، ئەگەر باھا تۆۋەنلىمىگەن بولسا ئىلگىرى ئامانەت قويغان پۇل بويىچە دېرى ۋە ئۆسۈمى بېرىلىدۇ. 1952 - يىلى توختىتىلدى.

3. قەرەلسىز پۈقرالار پۇل ئامانىتى　بۇ 1950 - يىلى يولغا قويۇلغان بولۇپ، 1990 - يىلغىچە ساقلىنىپ كەلدى. بۇ قەرەلسىز پۇل چېكى ۋە قەرەلسىز ئامانەت كىنىشكىسىدىن ئىبارەت 2 خىلغا ئايرىلىدۇ. قەرەلسىز پۇل چېكىنى يولغا قويۇش ئەملىيەتتە دائىم دېگۈدەك پۇلدىن ئاشۇرۇپ چىقىم قىلىش ئەھۋالى كۆرۈلگەچكە 1961 - يىلى توختىتىلدى. قەرەلسىز ئامانەت كىنىشكىسى بويىچە ھېساب ئاچقاندا باشلىنىش نۇقتىسى بىر يۈەن بولۇپ، خالىغان چاغدا قويۇش، خالىغان چاغدا ئېلىشقا بولىدۇ، ئامانەت سوممىسى قانچىلىك كۆپ بولسىمۇ چەكلەنمەيدۇ.

4. قەرەللىك پۈقرالار پۇل ئامانىتى　بۇ 1950 - يىلى يولغا قويۇلغان بولۇپ، 1990 - يىلغىچە ساقلىنىپ كەلدى. ئۇ تۆۋەندىكى تۈرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالدى:

توپ قويۇپ توپ ئېلىش: ئامانەت مۇددىتى يېرىم يىل، بىر يىل، 3 يىل، 5 يىل بولدى، 1981 - يىلى 8 يىللىق مۇددەت، 1988 - يىلى 2 يىللىق مۇددەت، 1989 - يىل 6 - ئايدا 3 ئايلىق، 9 ئايلىق 2 مۇددەت قوشۇلۇپ جەمئىي 8 خىل مۇددەت بولدى. دەسلەپتە باشلىنىش نۇقتىسى 5 يۈەن بولۇش بەلگىلەنگەن، 1972 - يىلى 10 يۈەنگە ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭدىن كۆپ قويسا چەكلەنمىدى.

پارچە قويۇپ توپ ئېلىش: بۇ 1950 - يىلى يولغا قويۇلدى. بۇنىڭدا باشلىنىش نۇقتىسى بىر يۈەن، مۇددىتى 6 ئايلىق، 9 ئايلىق، بىر يىللىق 3 خىل بولدى. 1961 - يىلى 9 ئايلىق مۇددەت ئەملىدىن قالدۇرۇلۇپ، 3 ئايلىق، 2 يىللىق، 3 يىللىق مۇددەت قوشۇلدى. 1980 - يىلى مۇددىتى بىر يىل، 3 يىل، 5 يىل قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ئامانەت سوممىسىنى ئامانەت قويغۇچىلار ئۆزى بېكىتىدۇ، ھەر ئايدا بىر قېتىم ئامانەت قويىدۇ، ئارىلىقتا ئامانەت قويالمىغان بولسا شۇ ئايلىقنىڭكىنى كېيىنكى ئايدا تولۇقلاپ قويىدۇ، ۋاقتى

توشۇپ ئېلىشقا توغرا كەلسە ئەمەلىي ئامانەت مۇددىتى ۋە ئامانەت سوممىسىغا قاراپ ئۆسۈم بېرىلمەيدۇ.

پۇقرالار پىلانلىق پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1958 - يىلى يولغا قويۇلدى. ئامانەت مۇددىتى 3 يىل، 5 يىلدىن ئىبارەت 2 خىل بولدى. 1961 - يىل 6 - ئايدا نورمىلىق پۇقرالار پىلانلىق پۇل ئامانىتىگە ئۆزگەرتىلدى، يەنى 1، 2، 4 يىللىقتىن ئىبارەت 3 مۇددەت قوشۇلدى. 1965 - يىلى توختىتىلدى.

نورمىلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىل 6 - ئايدا يولغا قويۇلدى. ئامانەت قويۇلمىغان پۇل نورمىسى 50 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى، تۆۋەندىمۇ شۇنداق)، 100 مىڭ يۈەن، 500 مىڭ يۈەندىن ئىبارەت 3 خىل بولۇپ، مۇددىتى بىر يىل بولدى، ئەمما ئۇنى خالىغان ۋاقىتتا ئالغىلى بولمىغان بولغاچقا، قەرەللىك ۋە قەرەلسىز خاراكتېرگە ئىگە بولدى. 1954 - يىل 8 - ئايدا توختىتىلدى.

دېرىنى ئامانەت قويۇپ ئۆسۈمىنى ئالمىغان پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1950 - يىلى يولغا قويۇلدى. ھېساب ئاچقاندا بىر قېتىمدىلا دېرى ئامانەت قويۇلىدۇ، كېيىن ئامانەت كىنىشكىسى بويىچە دېرى پارچىلاپ ئېلىنىدۇ، مۇددىتى توشقاندىن كېيىن ئۆسۈمى ھېسابلىنىدۇ. ئېلىش ۋاقتىنى بىر ئايدا بىر قېتىم، 2 ئايدا بىر قېتىم ۋە 3 ئايدا بىر قېتىمدىن ئىبارەت 3 خىلغا بۆلۈشكە بولىدۇ، ئۇنى ئامانەت قويغۇچى ئۆزى تاللايدۇ. بۇ ئامانەت 1954 - يىلى توختىتىلدى. 1980 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئامانەت مۇددىتى بىر يىل، 3 يىل، 5 يىلدىن ئىبارەت 3 خىل قىلىندى.

پارچە قويۇپ توپ ئالمىغان پۇل ئامانىتى: 1980 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يولغا قويۇلدى. بۇ خىل ئامانەتتە ھېساب ئاچقاندا دېرى بىر قېتىمدىلا ئامانەت قويۇلۇپ، ھەر ئايدا كىنىشكا بويىچە ئۆسۈمى ئېلىنىدۇ. ئامانەت مۇددىتى 3 ئاي، 6 ئاي، 9 ئاي، 12 ئايدىن ئىبارەت 4 خىل.

كۆپ سوممىلىق قەرەللىك ئامانەت پۇل تالونى (ئالاھىدە خىلدىكى قەرەللىك خەلق پۇل ئامانىتىنىڭ ئامانەت پۇل تالونى): بۇ خىل ئامانەت 1988 - يىلى يولغا قويۇلغان بولۇپ، توپ قويۇپ - توپ ئېلىش خاراكتېرىگە ئىگە، مۇقىم سوممىلىق ئامانەت پۇل تالونى پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ دوكۇمېنتى قىلىنىدۇ. ئامانەت پۇل تالونىدىكى پۇل سوممىسى ئادەتتە 500 يۈەن، 100 يۈەندىن ئىبارەت 2 خىل بولىدۇ، مۇددىتى يېرىم يىل، بىر يىل، 3 يىل، 5 يىل، ئۇنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى 5% بولۇپ، ئوخشاش مۇددەتلىك توپ قويۇپ توپ ئالمىغان پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمىدىن يۇقىرى.

قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنمىغان قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1988 - يىل 9-ئاينىڭ 10 - كۈنى يولغا قويۇلدى، بىر يىلدىن كېيىن توختىتىلدى. مۇددىتى 3 يىل، 5 يىل، 8 يىلدىن ئىبارەت 3 خىل. ئامانەت مۇددىتى توشقاندا بانكا بەلگىلىمە بويىچە ئۆسۈم بەرگەندىن باشقا، يەنە پۇل ئامانەت قويۇلغان مەزگىلدىكى باھانىڭ ئۆسۈش نىسبىتى بىلەن ئۆسۈم نىسبىتى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى ئامانەت قويغۇچىغا قوشۇپ بېرىدۇ.

ئۇستەك بېرىلمىغان قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتى: ئۇستەك بېرىلمىغان قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتىدە دەسمايە بىر قېتىمدىلا ئامانەت قويۇلۇپ، ئامانەت مۇددىتى تەخمىنەن بىكىتىلمەپ، پۈتۈن ئۆسۈمى بىر قېتىمدىلا ئالدىن بېرىلىدۇ، مۇددىتى توشقاندا دېرى بىر قېتىمدىلا ئېلىنىدۇ، قايتا ئۆسۈم ھېسابلانمايدۇ، ئامانەت پۇل تالونىدىكى پۇلنى مۇددەتتىن بۇرۇن ئېلىشقا بولمايدۇ. ئامانەت مۇددىتى بىر يىل، 2 يىل، 3 يىلدىن ئىبارەت 3 خىل. ئۆسۈم نىسبىتى توپ قويۇپ توپ ئالمىغان قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ مۇددىتى ۋە تۈرى بىلەن ئوخشاش ھېسابلىنىدۇ.

ماددىي نەرسە ئۇستەك بېرىلمىغان قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1988 - يىلى يولغا قويۇلدى. ئۇنىڭدا دەسمايە بىر قېتىمدىلا ئامانەت قويۇلۇپ، مۇددىتى تەخمىنەن بىكىتىلمەپ، ئۆسۈمى بىر قېتىمدىلا ئالدىن بېرىلىدۇ، ئەمما ئۆسۈمگە نەق پۇل بېرىلمەي، ئۇنىڭغا تەڭ قىممەتتىكى تاۋار مال بېرىلىدۇ. مۇددىتى توشقاندا دېرى بىر قېتىمدا چىقىم قىلىپ بېرىلىدۇ، قايتا ئۆسۈم ھېسابلانمايدۇ، ئامانەت

تالونىدىكى پۇلنى مۇددەتتىن ئىلگىرى ئېلىشقا بولمايدۇ، ئامانەت مۇددىتى بىر يىل، 2 يىل، 3 يىلدىن ئىبارەت 3 خىل. ئۇنۇم نىسبىتى توپ قويۇپ توپ ئالىدىغان پۇقرالار پۇلى ئامانىتىنىڭ مۇددىتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ.

قەرەللىك ـ قەرەلسىز قولايلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى: بۇنداق ئامانەت 1986 ـ يىلى يولغا قويۇلدى. بۇنداق ئامانەت قويغاندا مۇددىتى بېكىتىلمەيدىغان، خالىغان چاغدا ئالسا بولىدىغان، ئۇنۇم نىسبىتى ئامانەت قويۇلغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقىغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان قەرەلسىز ئامانەت بىلەن قەرەللىك ئامانەت ئارىلىقىدىكى بىرخىل پۇقرالار پۇل ئامانىتى. ئۇ ھەم قەرەلسىز پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ خالىغان چاغدا ئالسا بولىۋېرىدىغان جانلىقلىقىغا ئىگە، ھەم بەلگىلىك ئامانەت قويۇش پۇلى ئېلىش ۋاقتى توشقاندا ئوخشاش مۇددەتلىك پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ 10% ئۆسۈمى بويىچە مەنپەئەتتىن بەھرىمان بولۇش خاراكتېرىگە ئىگە.

جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ خەلق پۇلى ھېسابىدىكى پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1955 ـ يىلى يولغا قويۇلدى. بۇ، جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى پۇقرالار پۇل ئامانىتىگە قاتنىشىپ ۋەتەننىڭ تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىشكە ئىلھاملاندۇرىدىغان بىر خىل ئېتىبارلىق ئامانەت بولۇپ، ئۇنىڭ قەرەللىك ئامانەت ئۆسۈمى ئادەتتىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى ئۆسۈمىدىن يۇقىرى. ھېساب ئاچقاندا، ئامانەت قويغۇچى ئىناۋەتلىك مەزگىل ئىچىدىكى «مۇھاجىرلار پېرىۋوتى ئىسپاتى» نى ياكى «چەت ئەل پېرىۋوت ئايرىۋاشلاش ئىسپاتى» نى كۆرسىتىپ ئامانەت قويۇش رەسمىيىتى بېجىرىدۇ. مۇددىتى بىر يىل، 3 يىل، 5 يىلدىن ئىبارەت 3 خىل.

5. مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى　ئۇ تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە خىل بولىدۇ:

دىرىگە ۋە قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1951ـ يىل 7 ـ ئايدا يولغا قويۇلدى. جەمئىي 3 قارار ئېلىپ بېرىلدى. ھەر قارارنىڭ مۇددىتى 4 ئاي بولدى، ھەر 50 يۆەنلىك كۇپۇن دوللار بىر چەك قىلىندى، تارقىتىلغاندىن كېيىنكى بىر ئاي ئىچىدە چەك تارتىلدى، مۇكاپات چىققان كۈندىن باشلاپ 4 ئايدا دىرى قايتۇرۇلدى، ئۆسۈم ھېسابلانمىدى. پۇلنى ئالغان چاغدا مال باھاسى ئۆرلەپ كەتكەن بولسا، چەك تارتىلغان چاغدىكى سۇندۇرۇلغان مال باھاسى بويىچە ھېسابلاندى، مال باھاسى چۈشۈپ كەتكەن بولسا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ قىممىتى بويىچە ھېسابلاندى.

ماركا چاپلانغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى (پارچە قويۇپ توپ ئالىدىغان مۇكاپاتلىق پۇل ئامانىتى): بۇ خىل ئامانەت 1955 ـ يىل 9 ـ ئايدا يولغا قويۇلۇپ، 1956 ـ يىل 7 ـ ئايدا توختىتىلدى. 1958 ـ يىل 1 ـ ئايدا قايتىدىن يولغا قويۇلدى. بۇنىڭ ئامانەت سوممىسى 2 يۆەن، 5 يۆەن، 10 يۆەندىن ئىبارەت 3 خىل. ھەر 10 مىڭ ئامانەت قويغۇچى بىر چەك تارتىش گۇرۇپپىسى بولىدۇ. ھەر ئايلىق مۇكاپات 1450 يۆەن، 1959 ـ يىلى يەنە توختىتىلدى.

قەرەلسىز مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى: 1956 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن ھەرقايسى بانكىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك مۇكاپاتلىق پۇل ئامانەت كەسپى قانات يايدۇرۇلدى. دەسلەپتە ھەر پەسلىدە بىر قېتىم چەك تارتىلغان، كېيىن ھەر ئايدا بىر قېتىم چەك تارتىشقا ئۆزگەرتىلدى. 1959 ـ يىلى توختىتىلدى.

مۇكاپاتلىق مال سېتىش بويىچە قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتى: ئۇ قەرەللىك توپ قويۇپ توپ ئالىدىغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى شەكلى ئارقىلىق ئامانەت جەلپ قىلىدىغان شەكىل بولۇپ، بازىرى ئىنتىك تاۋارلار ۋە ئېتىبار باھالىق تاۋارلارنى ئامانەت قويغان پۇل بىلەن چېتىلدۇرۇش ئارقىلىق ئاممىنىڭ ئاكتىپ پۇل ئامانەت قويۇشىغا ئىلھام بېرىلىدىغان بىر خىل شەكىل.

مۇددەتلىك، نورمىلىق، مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى: ئۇنىڭدا مۇقىم ئامانەت پۇل چېكى ئامانەت پۇل دوكومېنت قىلىنىدۇ، ئامانەت پۇل چېكىنىڭ مۇددىتى كۆپىنچە بىر يىل بولىدۇ، مۇددەتتىن ئىلگىرى ئېلىشقا بولمايدۇ. ئىسمى يېزىلمايدۇ، يوقالغانلىقى مەلۇم قىلىنمايدۇ. ئوبوروت قىلىنمايدۇ. ھەربىر دانە ئامانەت پۇل تالونى بىر ئىسچوت ھېسابلىنىدۇ.

مۇكاپات چېكى تارتىش پۇقرالار پۇل ئامانىتى: 1989 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدىكى كەسىپىي بانكىلار بىلەن پوچتا پۇقرالار پۇل ئامانىتىنى ژاكالىتەن بېجىرىدىغان ئاپپاراتلار مۇكاپات چېكى تارتىش پۇقرالار پۇل ئامانىتىنى يولغا قويدى، ھەربىر چەك 20 يۈەنلىك بولۇپ نەق مەيداندا چەك تارتىلىدۇ، مۇددىتى 3 يىل، جەمئىي 25 قارار ئېلىپ بېرىلىپ پۇقرالار پۇل ئامانىتى جەلپ قىلىندى.

ئاشلىق سېتىپ بەرگەنلەرگە ئېتىبار بېرىلىدىغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى: بۇ خىل ئامانەت 1953 - يىل 12 - ئايدا يولغا قويۇلدى. مۇددىتى ئادەتتە 3 ئاي، ئەڭ ئۇزاق بولغاندا يېرىم يىل، ئەڭ قىسقا بولغاندا بىر ئاي بولدى، ئامانەت سوممىسى 30 مىڭ يۈەن، 50 مىڭ يۈەن، 100 مىڭ يۈەن، 200 مىڭ يۈەن (يۇقىرىقىلار كونا پۇل) دىن ئىبارەت 4 خىل. بۇ خىل پۇقرالار پۇل ئامانىتى ئاشلىق سېتىۋېلىشقا بىرلەشتۇرۇپ يولغا قويۇلۇپ، ئامانەت سوممىسى ئاشلىق سېتىۋالغان پۇلنىڭ %20 ى بويىچە كونترول قىلىندى. 1954 - يىل 2 - ئايدا توختىتىلدى.

2) ئۆسۈم نىسبىتى

(1) ھۆكۈمەت ئامانەت پۇلىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، مىنگو مەزگىلىدىكى پۇل پاخاللىقىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، بانكا ئامانەت پۇلىنىڭ ئۆسۈمى يۇقىرى بولدى، قەرەلسىز ئامانەت پۇلىنىڭ ئۆسۈمى %20 بولغان (‰ ئايلىق ئۆسۈم نىسبىتى، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) بولسا، ئوخشاش مەزگىلدە قەرەللىك پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى %40 — %90 كە يەتتى. 1950 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن كېيىن پۇل قىممىتىنىڭ مۇقىملىشىشىغا ئەگىشىپ ئۆسۈم نىسبىتى يىلمۇيىل تۆۋەنلىدى. 1956 - يىلى ‰1.8 كە، 1958 - يىلى ‰1.5 كە تۆۋەنلىدى. 1952 - يىلى ھۆكۈمەتنىڭ قەرەللىك پۇل ئامانەت قويۇشى توختىتىلدى، 1982 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئۆسۈم نىسبىتى ‰3 تىن ‰4.2 كىچە قىلىندى. 1958 - يىلى ‰3.6 تىن ‰4.8 كىچە قىلىپ تەڭشەلدى. 1987 -، 1988 -، 1989 - يىللىرى بانكا ھۆكۈمەت پۇلىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتىنى يەنە تەڭشىدى. 1989 - يىلى ھۆكۈمەت پۇلىنىڭ ئۆسۈمى قەرەلسىزنىڭ ‰2.4، مۇددىتى. 3 ئايلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى چېكى ‰6.3، يېرىم يىللىقنىڭ ‰7.5، بىر يىللىقنىڭ ‰9.45، 2 يىللىقنىڭ ‰10.95، 5 يىللىقنىڭ ‰12.45، 8 يىللىقنىڭ ‰14.70 بولدى.

(2) شەخسلەر پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى 1950 — 1990 - يىلغىچە پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمىنى چوڭ، ئومۇمىيۈزلۈك تەڭشەش 20 قېتىمغا يەتتى. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى يۇقىرى بولغاچقا ئۆزگىرىش زور بولدى. پەقەت 1950 — 1952 - يىلغىچە بولغان 3 يىلدىلا 6 قېتىم تەڭشەلدى، تەڭشەشتە تۆۋەنلىتىش دەرىجىسى چوڭ بولدى. 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەرەلسىز پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۇنۇم نىسبىتى %20، قەرەللىك بىر يىللىق ئامانەتنىڭ %150 ئىدى. 1952 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەرەلسىز پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى %4.5 كە، قەرەللىك بىر يىللىق ئامانەتنىڭ ئۆسۈمى %12 كە تەڭشەلدى. 1953 — 1985 - يىلغىچە 10 قېتىم تەڭشەلدى. ئۆسۈم نىسبىتى دەسلەپتە تۆۋەنلىتىلىپ كېيىن يوقىرلىتىلدى. 1971 - يىل 10 - ئايغا كەلگەندە تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىگە چۈشۈرۈلدى. قەرەلسىز پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى %1.8، قەرەللىكنىڭ %2.7 بولدى، پۇقرالار پۇل ئامانىتى ئۆسۈمى يۇقىرىقىدەك 2 خىللا بولدى. ئۆسۈم نىسبىتى تۆۋەن بولغاچقا، ئامانەت قويغۇچىلارنىڭ ئاكتىپلىقىغا تەسىر يېتىپ، 60 - يىللاردىن تارتىپ 70 - يىللارغىچە شەھەر - يېزىلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى سوممىسى ئىلگىرىلىمەي بىر ئىزدا توختاپ قالدى.

1979 - يىل 4 - ئايدا پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى ئۆرلەشكە باشلىدى. قەرەللىك پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئالدىدىكىدەك %3 — %4.2، قەرەلسىز پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى %1.8 قىلىندى. مەبلەغنى جەلپ قىلىپ ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن،

1980 ـ، 1982 ـ، 1985 ـ، 1986 ـ يىللىرى پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمى 4 قېتىم ئۆستۈرۈلدى. بۇ مەزگىلدە شەھەر ـ يېزا ئاھالىلىرىنىڭ ئامانەت قويغان پۇلى شىددەت بىلەن كۆپەيدى. 1988 ـ يىلى پۇل زىيادە كۆپ تارقىتىلغانلىقى سەۋەبلىك، تالىشىپ سېتىۋېلىش دولقۇنى پەيدا بولۇپ، ئامانەت قويغۇچىلار ھەدەپ بانكىدىن ئامانەت پۇلىنى ئېلىۋالدى. پۇل مۇئامىلىسىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن، بانكىلار 1988 — 1989- يىللىرى پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمىنى يەنە 3 قېتىم ئۆستۈردى. 1990 ـ يىلى بازار كاساتچىلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، دۆلەت 2 قېتىم ئامانەت پۇل ئۆسۈمىنى تۆۋەنلەتتى.

2. پۇقرالار پۇل ئامانىتى

1) خەلق بانكىسى كەسپى　1950 — 1952 ـ يىلغىچە خەلق ئىگىلىكى ئەسلىگە كېلىش

مەزگىلىدە تۇرغاندا، جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا ماسلىشىپ، خەلق تۇرمۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈش، خەلق پۇلىنىڭ ئىناۋىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئەملىي نەرسىگە سۈندۈرۈلغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى بىلەن قىممىتىگە ۋە دىرىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلۇپ، پۇقرالار پۇل ئامانىتى خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1952 ـ يىل 7 ـ ئايدىن كېيىن خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىش ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بانكا تەسىس قىلغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى ئاپپاراتلىرى بىرئاز كۆپەيتىلدى ھەمدە تەشۋىقات ۋە مۇلازىمەت خىزمىتى كۈچەيتىلدى. 1950 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 3 مىليون 160 مىڭ يۈەنگە، شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 140 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1952 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 9 مىليون 580 مىڭ يۈەن، شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 950 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1951 ـ يىلدىكىدىن 240 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %34 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %9.92 نى ئىگىلىدى. 1953 ـ يىلدىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سانى ۋە مائاشىنىڭ ئۆزلۈكسىز كۆپەيىشى پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشىنى پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىن ئەتتى. 1953- يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 18 مىليون 400 مىڭ يۈەنگە، شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 4 مىليون 630 مىڭ يۈەنگە يەتتى. پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ تەلىپىگە ماسلىشىش ئۈچۈن، پۇقرالار پۇل ئامانىتى تۈرىدە ئىلگىرىكى تۈرلەر ساقلاپ قېلىنغاندىن باشقا يەنە پارچە قويۇپ توپ ئالىدىغان مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى، قەرەلسىز مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى، ئاشلىق ساتىدىغان دېھقانلار ئوبيېكت قىلىنغان ئاشلىق ساتقانلارغا ئېتىبار بېرىلىدىغان قەرەللىك، نورمىلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى كۆپەيتىلدى. پۇقرالار پۇل ئامانىتى تۈرىنىڭ كۆپەيتىلىشى، ئامانەت توپلاش مەنبەسىنىڭ كېڭىيىشى ئاساسىدا، ئامانەت قويۇلغان پۇقرالار پۇل ئامانىتى داۋاملىق مۇقىم ئاساستا كۆپەيدى. 1955 ـ يىلى قەشقەر تەۋەسىدىكى ھەر خىل ئامانەت پۇل 18 مىليون 430 مىڭ يۈەنگە، شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 6 مىليون 270 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1954 ـ يىلدىكىدىن 890 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ %17 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %34.02 نى ئىگىلىدى. 1957 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 31 مىليون 20 مىڭ يۈەنگە، شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل پۇل ئامانىتى 8 مىليون 340 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ـ بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى ئالدىنقى يىلدىكىدىن 290 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %4 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %26.88 نى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھەرلىك تارماق بانكىدىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 2 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ھەرخىل ئامانەت پۇلىنىڭ %42 نى ئىگىلىدى. 1958 — 1962 ـ يىلغىچە بولغان 2- بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە باشتىن كەچۈرۈلگەن «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» پۇقرالار پۇل ئامانىتى

خىزمەتىدە «يۇقىرى كۆرسەتكۈچ» ، «يۇقىرى سېلىق» تەك كۆپتۈرمىچىلىك شامىلى ۋە سىياسەتكە خىلاپلىق قىلىش ئەھۋالىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، پۈل ئامانەت قويۇش ئاكتىپلىقىغا زىيان يەتكۈزدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە 1961 — 1962 - يىللىرى دۆلەت تەبىئىي ئاپەتكە دۇچار بولغاچقا، بازارلاردا تاۋارلار ئېغىر دەرىجىدە كەمچىل بولۇپ، ئەركىن بازاردىكى باھا ئۆرلەپ كېتىپ، پۇقرالار پۈل ئامانىتى داۋاملىق ئازلاپ كەتتى. 1958- يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۈل 49 مىليون 870 مىڭ يۈەن، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 12 مىليون 550 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدىكى شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1957 - يىلدىكىدىن 4 مىليون 210 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، %50 ئېشىپ، ھەرخىل ئامانەت پۇلىنىڭ %25.16 نى ئىگىلىدى. 1960 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەرخىل ئامانەت پۈل 72 مىليون يۈەن، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 18 مىليون 730 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1959 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 750 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %17 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %26.01 نى ئىگىلىدى. 1961 - ۋە 1962 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە پۇقرالار پۈل ئامانىتى 3 مىليون 770 مىڭ يۈەن ئازلاپ كەتتى. 1962 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۈل 75 مىليون 460 مىڭ يۈەن بولۇپ، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 14 مىليون 960 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1961 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 490 مىڭ يۈەن كېمەيىپ، %14.4 ئازلاپ ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %19.83 نى ئىگىلىدى. 1963 — 1965 - يىلغىچە قەشقەردە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش پۈختا قەدەم بىلەن تەرەققىي قىلدى. شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى ئۆرلەشكە باشلىدى. 1963 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۈل 76 مىليون 220 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 15 مىليون 820 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1962 - يىلدىكىدىن 860 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %6 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %20.76 نى ئىگىلىدى. 1965 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەرخىل ئامانەت پۈل 91 مىليون 460 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 20 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1964 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 550 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %14 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %22.67 نى ئىگىلىدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە پۇقرالار پۈل ئامانىتى كەسپىنىڭ تەرەققىياتى كاشىلىغا ئۇچرىدى، ھەر خىل ئونۇملۇك بولغان پۇقرالار پۈل ئامانىتى قائىدە - تۈزۈملىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشقا بولمىدى. 1966 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۈل 118 مىليون 430 مىڭ يۈەن، شەھەر- بازارلاردىكى خەلق پۈل ئامانىتى 23 مىليون 520 مىڭ يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1965 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 790 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %13 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %19.86 نى ئىگىلىدى. 1969 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەرخىل ئامانەت پۈل 130 مىليون 910 مىڭ يۈەن، شەھەر - بازارلاردىكى خەلق پۈل ئامانىتى 21 مىليون 980 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1968 - يىلدىكىدىن 3 مىليون 280 مىڭ يۈەن كېمەيىپ، %13 ئازلاپ ھەرخىل ئامانەت پۇلىنىڭ %16.79 نى ئىگىلىدى. 1972 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۈل 145 مىليون 870 مىڭ يۈەن، شەھەر - بازارلاردىكى ئامانەت پۈل 27 مىليون 380 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1971 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 200 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %9 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %18.77 نى ئىگىلىدى. 1974 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۈل 190 مىليون 600 مىڭ يۈەن، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 33 مىليون 490 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۈل ئامانىتى 1973 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 470 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %8 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %17.57 نى

ئىگىلىدى. 1976 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 225 مىليون 580 مىڭ يۈەن، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 39 مىليون 760 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1975 - يىلدىكىدىن 800 مىڭ يۈەن كېمەيمەپ، 2% ئازلاپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 17.63% نى ئىگىلىدى. 1977 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پۇقرالار پۇل ئامانىتى كەسپىدە يېڭى ئىلگىرىلەش بولدى، ھەر دەرىجىلىك بانكىلار مەبلەغ ئۈيۇشتۇرۇش ۋە مەبلەغ غەملەشنى بانكىلار كەسپىي خىزمىتىنىڭ ئالدىنقى ئورنىغا قويۇپ، خادىملارنى تولۇقلاپ، تۈر - نۇقتىلارنى كۆپەيتىپ، تەشۋىقاتنى كۈچەيتتى، مۇلازىمەتنى ياخشىلىدى. 1978 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 224 مىليون 830 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 45 مىليون 60 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1977 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 870 مىڭ يۈەن كۆپەيمەپ، 7% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 20.04% نى ئىگىلىدى. دۆلەت 1979 — 1985 - يىلغىچە پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈمىنى ئۈدا 5 قېتىم ئۆستۈردى ھەمدە ئۆسۈم قاتلىمىنى كۆپەيتتى، بۇلارنىڭ ھەممىسى كەڭ ئاممىنىڭ ئامانەت قويۇش ئاكتىپچانلىقىنى زور دەرىجىدە قوزغىدى، نەتىجىدە پۇقرالار پۇل ئامانىتى يىلمۇيىل كۆپەيدى. 1981 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 130 مىليون 590 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 66 مىليون 60 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدىكى شەھەر- بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1980 - يىلدىكىدىن 12 مىليون 560 مىڭ يۈەن كۆپەيمەپ، 26% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 50.59% نى ئىگىلىدى. 1983 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 180 مىليون 290 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 104 مىليون 670 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1982 - يىلدىكىدىن 21 مىليون 430 مىڭ يۈەن كۆپەيمەپ، 26% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 58.05% نى ئىگىلىدى. 1984 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەرخىل ئامانەت پۇل 229 مىليون 210 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 133 مىليون 930 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1983 - يىلدىكىدىن 29 مىليون 260 مىڭ يۈەن كۆپەيمەپ، 28% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 58.43% نى ئىگىلىدى.

2) سودا - سانائەت بانكا كەسپى　1985 - يىلى سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبىسى پۇقرالار پۇل ئامانىتى كەسپىنى سودا - سانائەت بانكىسىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. شۇ يىلى سودا - سانائەت بانكىسى سەييارە مۇلازىمەت گۇرۇپپىسىدىن 32 نى قۇردى. ئامانەت توپلاشقا ھەمكارلىشىدىغان تور - نۇقتىلىرىنى 93 كە يەتكۈزۈپ، ئامانەت توپلاش پۈكىمىدىن 2 نى كۆپەيتتى، پۇقرالار پۇل ئامانىتى پونكىتىدىن 3 نى يېڭىدىن ئاچتى. بانكا يەنە تىجارەت - مۇلازىمەت ۋاقتىنى ئۈزارتىپ يىلبويى ئىشلەيدىغان ئوچۇق قويۇپ تىجارەت قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، نۆۋەتلىشىپ دەم ئېلىش ۋە چۈشتە ئۈلاپ ئىشلەش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، ئامانەت قويغۇچىلارغا قولايلىق يارىتىپ، ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 278 مىليون 140 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 169 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1984 - يىلدىكىدىن 35 مىليون 590 مىڭ يۈەن كۆپەيمەپ، 27% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 60.86% نى ئىگىلىدى. 1986 - يىلى شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى توپلاش ئىشىنى يالغۇز قەشقەر سودا - سانائەت بانكىسى بېجىرىش قەشقەر سودا - سانائەت بانكىسى، قەشقەر يېزا ئىگىلىك بانكىسى، قەشقەر پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىدىن ئىبارەت 3 ئورۇن بېجىرىشكە ئۆزگەردى. قەشقەر سودا - سانائەت بانكىسى پۇقرالار پۇل ئامانىتىنى ۋاكالەتەن بېجىرىش پونكىتىنى تەدرىجىي كېڭەيتتى ھەمدە ھەرقايسى ئورۇنلاردىن ئامانەت توپلاشقا ھەمكارلاشقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، ئامانەت توپلاش

خىزمەتىنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئامانەت پۇل 438 مىليون 690 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 292 مىليون 790 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1986 - يىلدىكىدىن 58 مىليون 930 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، 25% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 66.74% نى ئىگىلىدى. 1988 - يىلدىكى پۇل پاخاللىقى ئاممىنىڭ ھەدەپ ئامانەت پۇلىنى ئېلىۋېلىشىنى، تاۋارلارنى تالىشىپ سېتىۋېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، بۇنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلۇش بانكىسى، جۇڭگو بانكىسى پۇقرالار پۇل ئامانىتى كەسپىنى يولغا قويدى، سودا - سانائەت بانكىسى پۇقرالار پۇل ئامانىتىنىڭ كۆپەيمىشى ئاستىلاپ كېتىش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، ئامانەت توپلاشقا ھەمكارلىشىدىغان ۋاكالەت توردىن 54 نى كۆپەيتتى، پۇقرالار پۇل ئامانىتى پونكىتى، بىرلەشمە ئىش بېجىرىش پونكىتى، ئۇنىۋېرسال ۋاكالىتەن ئىش بېجىرىش پونكىتىدىن 10 نى كۆپەيتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مۇلازىمەت تور - نۇقتىلىرىنى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق تۈەن - مەيدانلىرىغچە كېڭەيتىپ، تۈەن - مەيدانلاردا، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا 6 نۇقتا قۇردى. چارشەنبە كۈندىكى چۈشتىن كېيىنكى ئۆگىنىشنى ئەملدىن قالدۇرۇپ، ئۇ ۋاقىتنى سىرتقا قارىتا تىجارەت قىلىشقا ئۆزگەرتتى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇلى 498 مىليون 680 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 333 مىليون 970 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار 1987 - يىلدىكىدىن 55 مىليون 80 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، 16% ئېشىپ ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 67.31% نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلى بازار كاساد بولۇپ، قىسمەن تاۋارلارنىڭ باھاسى تۆۋەنلەپ كەتتى. گەرچە پۇقرالار پۇل ئامانىتى ئۆسۈمى 2 قېتىم تۆۋەنلىتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما پۇقرالار پۇل ئامانىتى يەنىلا پوختا قەدەمدە كۆپەيدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئامانەت پۇل 746 مىليون 370 مىڭ يۈەنگە، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 505 مىليون 20 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 1989 - يىلدىكىدىن 115 مىليون 970 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، 29.8% ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ 67.66% نى ئىگىلىدى.

3) يېزا ئىگىلىك بانكا كەسپى 1955 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە 528 ئامانەت-قەرز كوپېراتىپى قۇرۇلدى. ئامانەت قەرز كوپېراتىپىغا ئامانەت قويۇلغان پۇل 620 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1979-يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىلىرى 3 - قېتىم ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە ئامانەت پۇل ئاران 95 مىليون يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 40 مىليون يۈەن. 1983 - يىلى يېزا ئىگىلىك بانكىسىدىكى ھەر خىل ئامانەت پۇل 196 مىليون 170 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، پىلان 105% ئورۇندالدى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا - كەنتلەرنىڭ ئامانەت پۇلى 121 مىليون 190 مىڭ يۈەن بولدى، شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 121% ئورۇندىلىپ، 6 مىليون 600 مىڭ يۈەن ساپ ئاشتى. 1984 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك بانكىسىدىكى ھەر خىل ئامانەت پۇل 234 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1983 - يىلدىكىدىن 38 مىليون 570 مىڭ يۈەن كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا - كەنتلەرنىڭ ئامانەت پۇلى 131 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 29.9% كۆپەيدى. ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرىدىكى ئامانەت پۇل 126 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1983 - يىلدىكىدىن 9% ئاشتى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك بانكىسىدىكى ھەر خىل ئامانەت پۇل 390 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1986 - يىلدىكىدىن 60 مىليون 830 مىڭ يۈەن ساپ كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 94 مىليون 270 مىڭ يۈەن، ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرىدىكى ئامانەت پۇل 158 مىليون يۈەن بولۇپ، 1986-يىلدىكىدىن 25 مىليون 250 مىڭ يۈەن كۆپەيدى، دېھقانلار قويغان ئامانەت پۇل 26 مىليون 480 مىڭ يۈەن كۆپەيدى، كوللېكتىپ قويغان ئامانەت پۇل 1 مىليون 250 مىڭ يۈەن ئازايدى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك بانكىسىدىكى ھەر خىل ئامانەت پۇل 573 مىليون يۈەنگە يېتىپ، پىلان 245% ئورۇندالدى،

بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى پۇقرالار پۇل ئامانىتى 162 مىليون يۈەن، كارخانىلار ئامانەت پۇلى 168 مىليون يۈەن. ئامانەت - قەرز كوپىراتىپلىرىدىكى ئامانەت پۇل 219 مىليون يۈەن.

4) جۇڭگو بانكىسى كەسپى　　ئۇ 1986 - يىل 1 - ئايدا قۇرۇلدى. دەسلەپكى چاغدا پەقەت دۆلەتنىڭ تاشقى پىرىۋوت، تاشقى سودا كەسپىي بانكىسى بولۇپ، چەت ئەل پىرىۋوتىنى ئالماشتۇرۇش ۋە دۆلەت راسچوتى كەسپى بىلەن شۇغۇللاندى. يىل ئاخىرىغىچە خەلق پۇل ئامانىتى ئاران 2 مىليون 670 مىڭ يۈەن بولغان. 1987 - يىلى جۇڭگو بانكىسى خەلق پۇل ئامانىتى كەسپىنى بىر تۈرلۈك ئىستراتېگىيىلىك ۋەزىپە سۈپىتىدە تۇتتى. شۇ يىلى ھەر خىل ئامانەت پۇل 7 مىليون 320 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1986 - يىلدىكىدىن 4 مىليون 770 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %187 ئاشتى. 1988 - يىل 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى جۇڭگو بانكىسى ئالتۇن ئۇزۇك ئۇستەكلىك پۇقرالار پۇل ئامانىتى كەسپىنى يولغا قويدى. 12 - ئاينىڭ 27- كۈنى يەنە مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى كەسپىنى ئاچتى. 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى 1 - تارماق ئىش بېجىرىش ئورنى — قۇمدەرۋازا تارماق ئىش ئورنى تىجارەت باشلىدى. شۇ يىلى ھەر خىل ئامانەت پۇل 10 مىليون 320 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1987 - يىلدىكىدىن 3 مىليون يۈەن كۆپەيىپ، %40.9 ئاشتى. پۇقرالار پۇل ئامانىتى 2 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %20.5 نى ئىگىلىدى. 1989- يىلىنىڭ باشلىرىدا جۇڭگو بانكىسى چەت ئەل پۇلى بويىچە پۇقرالار پۇل ئامانىتى كەسپىنى يولغا قويدى. شۇ يىلى ھەر خىل ئامانەت پۇل 16 مىليون 550 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1988 - يىلدىكىدىن 6 مىليون 230 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ %60.3 ئاشتى. پۇقرالار پۇل ئامانىتى 7 مىليون 300 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1988 - يىلدىكىدىن 5 مىليون 180 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %244.34 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇل سالمىقىنىڭ %44.1 نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلى ھەر خىل ئامانەت پۇل 35 مىليون 130 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1989- يىلدىكىدىن 18 مىليون 580 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ %112.2 ئاشتى. پۇقرالار پۇل ئامانىتى 17 مىليون 720 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1989 - يىلدىكىدىن 10 مىليون 420 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، %142.74 ئېشىپ، ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ %50.4نى ئىگىلىدى.

§ 4 . كرېدىت

1. كارخانا قەرز پۇلى

1) خەلق بانكىسى كەسپى　　1950 - يىلى قەشقەر تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق بانكىلىرى ۋىلايەت بويىچە قول سانائەتكە 10 مىڭ يۈەن (يېڭى پۇلغا سوندۇرۇلدى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) قەرز پۇل بەردى. 1951 - يىلى بانكا كىچىك تىپتىكى قول سانائەت كارخانىلىرىغا سانقىنىغا قاراپ مەھسۇلاتىنى بېكىتىش پرىنسىپى بويىچە يار - يۆلەك بولۇپ، قول سانائەتكە 40 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بەردى. 1952 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قول سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل كۆپەيىپ 80 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1953 - يىلى بانكىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى مەبلەغنى مەركەزلەشتۈرۈپ قۇرۇلۇشقا ياردەم بېرىش بولغاچقا، پۇل باشقۇرۇش بىلەن كارخانىلاردا كرېدىت مۇناسىۋىتى ئورنىتىش كۆچەيتىلدى. 1954 - يىلى بانكا يېڭى تىپتىكى قەرز بېرىش تۈزۈمىنى يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ نورمىلىق تۇراقسىز مەبلەغنىڭ %80 — %85 نى مالىيە ئاجرىتىپ بېرىدىغان، %15 — %20 نى بانكا قەرز بېرىدىغان بولدى؛ قول سانائەتكە قارىتا بېرىلىدىغان قەرز پۇل پىلانلىق كۆپەيتىلدى، شۇ يىلى قول سانائەتكە 50 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1955- يىلى خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، بانكا قول

سانائەتكە قەرز پۇل بېرىشتە كىرىدىتنى قىسىش فاكتىنى قوللاندى، قول سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل 40 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1954 - يىلدىكىدىن 10 مىڭ يۈەن ئازايدى. 1957 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل ئاران 60 مىڭ يۈەن، قول سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل 150 مىڭ يۈەن بولدى. 1958 - يىل 12 - ئايدا دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تۇراقسىز مەبلىغىنى خەلق بانكىسى بىرتۇتاش باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلىپ، «پۈتۈن سوممىلىق كرېدىت» يولغا قويۇلدى. 1959 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 10 مىليون 660 مىڭ يۈەن، قول سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل 80 مىڭ يۈەن بولدى. 1961 - يىلى خەلق بانكىسى «تولۇق سوممىلىق كرېدىت» نى توختاتتى. 1962 - يىلى خەلق بانكىسى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 9 مىليون 410 مىڭ يۈەن، قول سانائەتكە 230 مىڭ يۈەن قەرز بەردى. 1964 - يىلى خەلق بانكىسى دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 2 مىليون 320 مىڭ يۈەنگە چۈشۈپ، 1.66 ھەسسە ئازلاپ كەتتى، سانائەت، تەمىنات - سودا كارخانىلىرىغا بەرگەن قەرز پۇل 610 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا بەرگەن قەرز پۇلى 780 مىڭ يۈەن، قول سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 70 مىڭ يۈەن بولدى. 1965 - يىلى خەلق بانكىسىنىڭ دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 14 مىليون 220 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا بەرگەن قەرز پۇل 1 مىليون 570 مىڭ يۈەن، قول سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 150 مىڭ يۈەن بولدى. 1966 — 1971 - يىلغىچە كارخانا باشقۇرۇش قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكە، بانكا قەرز پۇلىنى ئىشلىتىش ئۇنۇمى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيىگە چۈشۈپ قالدى، بانكىنىڭ كرېدىت باشقۇرۇشى ئاجىزلاپ، بولۇشقا تېگىشلىك فۇنكسىيىسىدىن مەھرۇم بولۇپ قالدى. 1971- يىلى ۋىلايەتتە «سانائەتتە داچىكدىن ئۆگىنىش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1965- يىلدىكىدىن 3% ئاشتى، ئەمما دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەت قەرز پۇلى يەنە ئۆرلەپ 8 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1972 — 1973 - يىللىرى كارخانىلاردا مەبلەغنى ئېنىقلاشنىڭ ئۇنۇمى خېلى كۆرۈنەرلىك بولدى. يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن تۇراقسىز مەبلەغنىڭ بانكا قەرز پۇلىنى ئىگىلىۋېلىش ھادىسىسى بىرئاز ئازايدى. 1973- يىلىنىڭ ئاخىرى دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەت قەرز پۇلى 3 مىليون 30 مىڭ يۈەنگە چۈشۈپ، 1971- يىلدىكىدىن 63%، 1972 - يىلدىكىدىن 19% ئازلاپ كەتتى، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئۆرلىشى بىلەن مالىيە كرېدىتىنىڭ كىرىم - چىقىمى تەڭپۇڭلاشتى. 1976 - يىلى كرېدىت خىزمىتى ئەسلىگە كەلدى ۋە كۆچەيدى. خەلق بانكىسى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 850 مىڭ يۈەن، سانائەت، تەمىنات- سودا كوپېراتىپ كارخانىلىرىغا بەرگەن قەرز پۇل 970 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا بەرگەن قەرز پۇل 15 مىليون 870 مىڭ يۈەن، قول سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 160 مىڭ يۈەن بولدى. 1978 - يىلى سانائەت كرېدىتىنىڭ كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، دۆلەتنىڭ پىلانى ۋە 8 تۈرلۈك ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچىنى ئورۇندىشىغا ياردىمى بولدى. شۇ يىلى خەلق بانكىسى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇلى 2 مىليون 830 مىڭ يۈەن، سانائەت، تەمىنات - سودا كوپېراتىپ كارخانىلىرىغا بەرگەن قەرز پۇل 5 مىليون 560 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا بەرگەن قەرز پۇل 3 مىليون 810 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە بەرگەن قەرز پۇل 250 مىڭ يۈەن بولدى. 1980 - يىلى سانائەت كرېدىت خىزمىتىدە يۇقىرى سۈرئەتنى ئىلگىرى سۈرۈپ، نۇقتىلىق ھالدا يېنىك سانائەت- توقۇمىچىلىق، ئېنېرگىيە، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى قاتارلىق سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىغا يار - يۆلەك بولۇش ئۈچۈن، خەلق بانكىسى ۋىلايەتتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 4 مىليون 30 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 4 مىليون 720 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ سانائەتكە 310 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 2 مىليون 880 مىڭ يۈەن قەرز بەردى. 1981 - يىلى سانائەت كرېدىت خىزمىتى «پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، ئالالىرىنى تاللاپ يۆلەش» پرىنسىپى بويىچە قانات يايدۇرۇلۇپ، ۋىلايەتتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 4 مىليون 410 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 3 مىليون 570 مىڭ يۈەن،

كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە 530 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 2 مىليون 850 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1983- يىلى كرېدىت خىزمىتىدە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈش مەركەز قىلىنىپ، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىغا پائال مەدەت بېرىلدى، خەلق بانكىسى ۋىلايەتتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 4 مىليون 520 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 2 مىليون 660 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە 930 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 2 مىليون 340 مىڭ يۈەن، ئاز سوممىلىق ئۈسكۈنىگە 210 مىڭ يۈەن قەرز بەردى. 1984 - يىلى سانائەت كرېدىت خىزمىتىدە باش بانكا ئوتتۇرىغا قويغان «ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى داۋاملىق قوللاپ، ئوبوروتنى جانلاندۇرۇش» پرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئاساسىدا، كرېدىت باشقۇرۇش چېكىتىلىپ، «ئىككىنچى ئېنىقلاش (ماددىي ئەشيا بىلەن مەبلەغنى ئېنىقلاش)» ئاساسىدا تۇراقسىز مەبلەغنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش خىزمىتى ياخشى ئىشلەندى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 6 مىليون 920 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 3 مىليون 260 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە 1 مىليون 970 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 2 مىليون 660 مىڭ يۈەن، ئاز سوممىلىق ئۈسكۈنىگە 330 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بەردى.

2) سودا - سانائەت بانكا كەسپى　1985 - يىلى قەشقەردىكى ھەر دەرىجىلىك سودا - سانائەت بانكىلىرى «پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، ئالالىرىنى تاللاپ يۆلەش» ۋە «ساتقان مەھسۇلاتنىڭ قارىغا قەرز پۇل بېكىتىش» پرىنسىپىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇپ، ۋىلايەتتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 9 مىليون 810 مىڭ يۈەن، سانائەت، تەمىنات - سودا كوپېراتىپ كارخانىلىرىغا 1 مىليون 250 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 3 مىليون 470 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە 5 مىليون 320 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 5 مىليون 190 مىڭ يۈەن، ئاز سوممىلىق ئۈسكۈنىگە 840 مىڭ يۈەن قەرز بەردى. 1986 - يىلى سانائەت كرېدىت خىزمىتىدە قەشقەر ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش تېمىسى چۆرىدىلىپ، «ياخشىلاش - جانلاندۇرۇش» فاكتورىنى يېتەكچى قىلىنىپ، مەبلەغ بىلەن تەمىنلەش، مۇلازىمەت قىلىش، تىرىشىپ ياخشىلىنىپ، كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مەبلەغ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىشقا ياردەم بېرىلىپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈم ئۆستۈرۈلۈپ، چوڭ، ئوتتۇرا كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا مەدەت بېرىلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 15 مىليون 340 مىڭ يۈەن، سانائەت، تەمىنات - سودا كوپېراتىپ كارخانىلىرىغا 1 مىليون 440 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 4 مىليون 400 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە 6 مىليون 170 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 6 مىليون 170 مىڭ يۈەن، ئاز سوممىلىق ئۈسكۈنىگە 550 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1988 - يىلى كارخانىلارنى تۈرگە ئايرىپ رەتكە تۇرغۇزۇش قەرز بېرىش يۆنىلىشىنى ئالالاشتۇرۇش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قەرز پۇل قۇرۇلمىسى بىرئاز ياخشىلاندى. شۇ يىلى ۋىلايەتتە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە 25 مىليون 250 مىڭ يۈەن، سانائەت، تەمىنات - سودا كارخانىلىرىغا 1 مىليون 510 مىڭ يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا 4 مىليون 560 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەتكە 7 مىليون 820 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۈسكۈنىسىگە 18 مىليون 870 مىڭ يۈەن، ئاز سوممىلىق ئۈسكۈنىگە 140 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. بىر يىلدا جەمئىي بېرىلگەن قەرز پۇل 58 مىليون 500 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇۋاپىق بېرىلگەن قەرز پۇل 47 مىليون 400 مىڭ يۈەن بولۇپ، %81نى، نامۇۋاپىق بېرىلگەن قەرز پۇل 11 مىليون 100 مىڭ يۈەن بولۇپ، %19 نى ئىگىلەيدۇ. نامۇۋاپىق بېرىلگەن قەرز پۇل ئىچىدە زاپاستىن ئېشىپ كەتكەن قەرز پۇل 2 مىليون 390 مىڭ يۈەن بولۇپ، %21.5 نى، بېسىلىپ قالغان قەرز پۇل 3 مىليون 790 مىڭ يۈەن بولۇپ، %34.2 نى، قىسۇبلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن قەرز پۇل 1 مىليون 940 مىڭ يۈەن بولۇپ، %11.5 نى، خېيىم - خەتەرلىك قەرز پۇل 790

مىلك يۈەن بولۇپ، 7.1% نى، ھېسابقا ئېسىلغان قەرز پۇل 2 مىليون 190 مىلك يۈەن بولۇپ، 19.7% نى ئىگىلىدى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل 68 مىليون 50 مىلك يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل 31 مىليون 540 مىلك يۈەن، سانائەت، تەمىنات، سودا كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 1 مىليون 765 مىلك يۈەن، ماددىي ئەشيا تارماقلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 5 مىليون 610 مىلك يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت ئۇسكۇنىسىگە بېرىلگەن قەرز پۇل 18 مىليون 640 مىلك يۈەن، ئاز سوممىلىق ئۇسكۇنىگە بېرىلگەن قەرز پۇل 140 مىلك يۈەن، پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 690 مىلك يۈەن.

3) يېزا ئىگىلىك بانكا كەسپى 1980 - يىلى قەشقەردىكى ھەر دەرىجىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىلىرى تەمىنات - سودا سىستېمىسىدىكى سودا باشقۇرغان سانائەتكە ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك ئۇسكۇنە قەرز پۇلى بېرىشكە باشلىدى، قەرز پۇل ئاساسلىقى كونا كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ۋە مەھسۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشىگە، يوشۇرۇن كۈچنى قېزىپ، تېخنىكا يېڭىلىشىغا ۋە ئۇنۇمۇرسال پايدىلىنىشىغا، كەمچىل، زۆرۈر ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋېلىشىغا ئىشلىتىلدى. 1983 - يىلى يېزا ئىگىلىك كارخانىلىرىغا قارىتا «پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، ئەلالىرىنى تاللاپ يۆلەش» پرىنسىپى بويىچە قەرز پۇل بېرىلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە گۈڭشې - ئەترەت كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 4 مىليون 970 مىلك يۈەن بولۇپ، پىلاندىكى 5 مىليون 870 مىلك يۈەننىڭ 84% نى ئىگىلەپ، 1982 - يىللىق قالدۇق 4 مىليون 870 مىلك يۈەندىن 97 مىلك يۈەن؛ دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلارغا بېرىلگەن قەرز پۇل 3 مىليون 990 مىلك يۈەن بولۇپ، پىلاندىكى 6 مىليون 220 مىلك يۈەننىڭ 64% نى ئىگىلەپ، 1982 - يىللىق قالدۇق 3 مىليون 150 مىلك يۈەندىن 833 مىلك يۈەن ساپ ئاشتى. 1984 - يىلى ۋىلايەتتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلارغا بېرىلگەن قەرز پۇل 6 مىليون 319 مىلك يۈەن بولۇپ، 1983 - يىلدىكىدىن 2 مىليون 330 مىلك يۈەن كۆپەيىپ، 58.4% ئاشتى. 1985 - يىلى دۆلەت كارخانىلىرىغا 1 مىليون 760 مىلك يۈەن، يېزا - بازار كارخانىلىرىغا 4 مىليون 900 مىلك يۈەن قەرز بېرىلدى. 1986 - يىلى دۆلەت كارخانىلىرىغا 2 مىليون 270 مىلك يۈەن، يېزا - بازار كارخانىلىرىغا 8 مىليون 710 مىلك يۈەن قەرز بېرىلدى. 1989 - يىلى دۆلەت كارخانىلىرىغا 20 مىليون 860 مىلك يۈەن، يېزا - بازار كارخانىلىرىغا 147 مىليون 670 مىلك يۈەن، تېخنىكا ئۆزگەرتىشكە 2 مىليون 360 مىلك يۈەن قەرز بېرىلدى.

4) جۇڭگو بانكىسى كەسپى 1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە پەقەت ۋىلايەتلىك بىرلەشمە يۈك توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، تاشقى سودا ئۇچەي زاۋۇتى ۋە قەشقەر شەھەرلىك چاي - چارۋا شىركىتىدىن ئىبارەت تاشقى سودا ئىمپورت - ئېكسپورت كارخانىسىدىن 3ى بار ئىدى، شۇ يىلى 23 قېتىم قەرز پۇل تارقىتىلدى، 15 قېتىم قەرز پۇل يېغىۋېلىندى، بېرىلگەن قەرز پۇل 2 مىليون 850 مىلك يۈەن بولۇپ، ھەممىسى تاشقى سودا قەرز پۇلى بولدى. 1987 - يىلى ئىلگىرىكى 3 تاشقى سودا كارخانىسى ئاساسىدا يەنە ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى، يېڭى سانائەت - سودا شىركىتى، يۈك توقۇلما فابرىكىسىدىن ئىبارەت 3 تاشقى سودا كارخانىسىغا قەرز پۇل بېرىلدى، بىر يىلدا بېرىلگەن قەرز پۇل 8 مىليون 130 مىلك يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە تاشقى سودا قەرز پۇلى 6 مىليون 100 مىلك يۈەن بولۇپ، بارلىق قەرز پۇلىنىڭ 99.63% نى ئىگىلىدى. 1988 - يىلى ئىمپورت - ئېكسپورت كارخانىلىرى قەرز بېرىلىدىغان ئاساسىي ئوبيېكت قىلىنىپ، بازار تاپقان ئېكسپورت تاۋارلىرىنى سېتىۋېلىش مەبلىغىنىڭ ئېھتىياجى ئالدى بىلەن تەمىنلەندى، بىر يىلدا 14 مىليون 600 مىلك يۈەن ھەر خىل قەرز پۇل تارقىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تاشقى سودا قەرز پۇلى 14 مىليون 460 مىلك يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي قەرز پۇلىنىڭ 82.36% نى ئىگىلىدى. 1989 - يىلى «ئومۇمىي مىقدارنى تىزگىنلەش، قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش» فاكتورى بويىچە بىر يىلدا 13 مىليون 660 مىلك

يۈەن ھەر خىل قەرز پۇل تارقىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تاشقى سودا قەرز پۇلى 11 مىليون 250 مىڭ يۈەن بولۇپ، جەمئىي قەرز پۇلنىڭ 82.36% نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلى 14 مىليون 820 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تاشقى سودا قەرز پۇلى 1 مىليون 750 مىڭ يۈەن بولۇپ، جەمئىي قەرز پۇلنىڭ 11.61% نى ئىگىلىدى.

2. سودا قەرز پۇلى

1) خەلق بانكا كەسپى　1950 - يىلى خەلق بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، كونا پۇل مۇئامىلە بازىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئاساسىدا، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكى قەرز پۇل كەسپىي يولغا قويۇلدى، ئاساسلىق كۇچ مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، دۆلەتنىڭ ئاشلىق، رەخت قاتارلىق ئاساسلىق ماددىي ئەشيالارنى چاڭگىلىدا تۇتۇپ تۇرۇشىغا مەدەت بېرىلىپ، دۆلەت سودىسىنىڭ مال باھاسىنى تەڭشەش رولى جارى قىلدۇرۇلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىگە 20 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى. ئۇ چاغدا قەشقەردىكى دۆلەت سودىسىدا مۇستەقىل ئىقتىسادىي ھېسابات قىلىش كەسپى يولغا قويۇلمىغاچقا، ئۇلارغا بېتەرلىك مەبلەغ پۇتۇنلەي يۇقىرىدىن ئاجرىتىپ بېرىلەتتى، بانكا بەرگەن قەرز پۇل پەقەت ئۇلارنىڭ ۋاقتىلىق ئېھتىياجىغىلا مەدەت بېرىدىغان بولغاچقا، سانى كۆپ بولمىدى. 1951 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىك خەلق بانكىلىرى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىگە 100 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بەردى. 1952 - يىلى دۆلەت سودىسىدا سودا ئالتۇن خەزىنە تۇزۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1953 - يىلى قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى بانكىلار مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان دۆلەت سودا كارخانىلىرىغا ئۇلارنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىم پەرقىگە قاراپ قەرز پۇل تارقىتىشنى باشلىدى. 1954 - يىلى مالىيە كىرىم - چىقىم پەرقىگە قاراپ قەرز پۇل بېرىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئامباردىكى تاۋار زاپىسى بىلەن مەبلەغ ئىشلىتىش ئورنىغا قاراپ قەرز پۇل بېرىشكە ئۆزگەرتىلدى. 1954 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى خەلق بانكىلىرى دۆلەت سودىسىغا 4 مىليون 300 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 20 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بەردى. 1955 - يىلى دۆلەت ئىلكىدىكى سودىغا 14 مىليون 470 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 15 مىليون 810 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 3 مىليون 620 مىڭ يۈەن، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىگە 20 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى. 1956 - يىلى ھەر دەرىجىلىك بانكىلار ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا قارىتا ئامباردا ساقلانغان تاۋار زاپىسىغا قاراپ قەرز پۇل بېرىش چارىسىنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇپ، دۆلەت سودىسىغا 24 مىليون 880 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 14 مىليون 520 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 4 مىليون 910 مىڭ يۈەن، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىگە 610 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بەردى. 1958 - يىلى قەشقەرنىڭ كېرىدىت باشقۇرۇش تۈزۈمى زەربىگە ئۇچراپ، مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشتە «نەپسى ياماق بولۇش»، «بەك سېخى بولۇپ كېتىش» ئەھۋالى بارلىققا كېلىپ، بانكىنىڭ قەرز بېرىش ھەجمى زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى، ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 53 مىليون 880 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 23 مىليون 130 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 7 مىليون 460 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى. 1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە گوۋۇيۈەننىڭ «تولۇق سوممىلىق كېرىدىت» توغرىسىدىكى قارارى ئاكتىپ ئىجرا قىلىنىپ، كارخانىلارنىڭ ئۆزىدە بار تۇراقسىز مەبلەغنى «ئېنىقلاش - يۆتكەش» خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 6 - ئايغىچە قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سودا كارخانىلىرىنىڭ ئۆزىدە بار تۇراقسىز مەبلەغدىن بانكىنىڭ كېرىدىت فوندىغا يۆتكەلگىنى 20 مىليون 970 مىڭ يۈەن بولدى. 1961 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 71 مىليون 610 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 17 مىليون 350 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 20 مىليون 670 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى، 1962 - يىل 7- ئايدا سودا كارخانىلىرىغا قارىتىلغان «تولۇق سوممىلىق كېرىدىت» توختىتىلىپ، دۆلەت بىر قىسىم ئۆز مەبلەغنى ئاجرىتىپ بېرىشكە ئۆزگەرتىلىپ، «ئامانەت بىلەن قەرزنى ئايرىپ باشقۇرۇش» يولغا قويۇلدى ھەمدە

سودىنىڭ ئۆزىدە بار تۇراقسىز مەبلىغىدىن بانكىنىڭ كرېدىت فوندىغا يۆتكەلگەن قىسمى ئېنىقلاپ قايتۇرۇلدى. 1963 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 34 مىليون 460 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 12 مىليون 690 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 6 مىليون 860 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى. 1965 - يىلى سودا كرېدىت خىزمىتىگە پائال مەدەت بېرىلىپ، ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 42 مىليون 460 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 18 مىليون 520 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 1 مىليون 460 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 1 مىليون 650 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، بانكىنىڭ كرېدىت باشقۇرۇش تۈزۈمى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىلدى، قەرز پۇل بېرىشتە يەنە بىر قېتىم «نەپسى يامان» ، «بەك سېخى» بولۇشتەك ئەھۋال كېلىپ چىقىپ، كرېدىت باشقۇرۇش بوشاپ كەتتى. 1972- يىلى بانكىنىڭ كرېدىت باشقۇرۇشى ئەسلىگە كېلىپ، قەرز پۇل قاتتىق باشقۇرۇلۇشقا باشلىدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 74 مىليون 700 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 11 مىليون 870 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 1 مىليون 660 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 990 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1978 - يىلى بانكا مەۋقەنى ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا قويۇپ، سودا كرېدىتىغا بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى، بانكا ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 65 مىليون 530 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 12 مىليون 910 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 2 مىليون 430 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 480 مىڭ يۈەن قەرز بەردى. بۇ مەزگىلدە ھەرقايسى تارماق بانكىلار يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن 3 مىليون 40 مىڭ يۈەن قەرز پۇلىنى ئېنىقلاپ قايتۇرۇۋالدى. 1980 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 62 مىليون 910 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 35 مىليون 100 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 1 مىليون 210 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى سودىغا 280 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 360 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1981 - يىلى كرېدىت خىزمىتى «سانقىنىغا قاراپ قەرز بېرىش» پرىنسىپى بويىچە قانات يايدۇرۇلدى. 1982 - يىلى ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈش كرېدىت خىزمىتىنىڭ يادروسى قىلىنىپ، كرېدىت باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ماس ھالدا پۇختا، مۇقىم تەرەققىي قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 83 مىليون 650 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 46 مىليون 360 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 1 مىليون 250 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى سودىغا 1 مىليون 130 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 360 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1983 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ دۆلەت كارخانىلىرىدىكى تۇراقسىز مەبلەغنى خەلق بانكىسى بىرتۇتاش باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىلى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا داۋاملىق مەدەت بېرىپ ئوبوروتنى جانلاندۇرۇش ئاساسىدا، كرېدىت باشقۇرۇش چىڭىتىلىپ، ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 99 مىليون 890 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 56 مىليون 80 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 1 مىليون 730 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى سودىغا 1 مىليون 480 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 1 مىليون 710 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى.

2) سودا - سانائەت بانكا كەسپى 1985 - يىل ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت بانكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈش مەركەز قىلىنىپ، «ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەش، مىكرو جەھەتتە جانلاندۇرۇش» فاڭجېنى ئىزچىل ئىجرا قىلىندى، بانكا ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 98 مىليون 610 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 40 مىليون 870 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 950 مىڭ يۈەن، تىببىي دورا سودىسىغا 3 مىليون 910 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى سودىغا 2 مىليون 830 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 1 مىليون 340 مىڭ يۈەن قەرز بەردى. 1987 - يىلى «قىسقىش ئىچىدە جانلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت كرېدىت فاڭجېنى بويىچە، ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 110 مىليون 900 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 39 مىليون 510 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 800 مىڭ يۈەن، تىببىي دورا سودىسىغا 4 مىليون 600 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى سودىغا 4 مىليون 790 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 1 مىليون 190 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1988 - يىلى كرېدىت مەبلىغى قىسقۇبتىلگەن ۋەزىيەتتە، بازارلاردىكى مال باھاسىنىڭ شىددەتلىك ئۆرلىشى

تۇپەيلىدىن، كرىدىتقا بولغان تەلەپ زىيادە كۆچلۈك بولدى، ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 121 مىليون 620 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 40 مىليون 410 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 850 مىڭ يۈەن، تىببىي دورا سودىسىغا 5 مىليون 80 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سودىغا 4 مىليون 280 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 610 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1989 - يىلى خەلق تۇرمۇشىدىكى ئەڭ ئاساسلىق زۆرۈر بۇيۇملارغا نۇقتىلىق يار-يۆلەك بولۇنۇپ، ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا 138 مىليون 830 مىڭ يۈەن، ئاشلىققا 62 مىليون 200 مىڭ يۈەن، تاشقى سودىغا 1 مىليون 410 مىڭ يۈەن، تىببىي دورا سودىسىغا 5 مىليون 840 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى سودىغا 2 مىليون 150 مىڭ يۈەن، باشقا سودىغا 240 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. شۇ يىلى كرىدىت مەبلىغى نۇقتىلىق ئېنىقلىنىپ، مەسىلە بار تاۋار قەرز پۇلدىن 8 مىليون 570 مىڭ يۈەن، ۋاقتى ئېشىپ كەتكەن قەرز پۇلدىن 7 مىليون 390 مىڭ يۈەن تېپىپ چىقىلدى.

3) يېزا ئىگىلىك بانكا كەسپى　1980 - يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سىستېمىسىدىكى سودا باشقۇرغان سانائەتكە ئوتتۇرا ۋە قىسقا مۇددەتلىك قەرز بېرىش باشلاندى. پۈتۈن يىل بويى ۋىلايەت بويىچە تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىغا جەمئىي 314 مىليون 448 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلىپ، 290 مىليون 770 مىڭ يۈەن قەرز قايتۇرۇۋېلىندى. 1981 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى سودىغا 126 مىليون 110 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى سودىغا قەرز پۇل بېرىش پىلانىدىكى قالدۇق سوممىا 136 مىليون 110 مىڭ يۈەن. ئەسلى ئورۇندالغىنى 131 مىليون 40 مىڭ يۈەن بولۇپ، پىلان %103 ئورۇندالدى. 1983 - يىلى دېھقانلارنىڭ «سېتىش قىيىن بولۇش» مەسىلىسىنى تېخىمۇ ياخشى ھەل قىلىپ، ئاساسىي قاتلام كوپېراتىپلىرىنىڭ كرىدىتىنى باشقۇرۇش چارىسىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، بۇرۇنقىدەك پەقەت كۆرسەتكۈچىنىلا باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى تۈزىتىپ، تۇراقسىز مەبلەغنىڭ ئوبوروت ۋاقتىغا قاراپ قەرز پۇل بېرىشنى بېكىتىش بەلگىلەندى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ تۇزۇلمە ئىسلاھاتىغا مەدەت بېرىلىپ، ھۆددىگە ئېلىپ تىجارەت قىلغان ئورۇنلارنىڭ بانكىدا ئۆز ئالدىغا ھېساب ئېچىشى يولغا قويۇلدى ھەمدە كرىدىت مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى. بىر يىلدا ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى سودىغا بېرىلگەن قەرز 139 مىليون 640 مىڭ يۈەنگە يەتتىپ، 1982 - يىلدىكىدىن 8 مىليون يۈەن ساپ ئاشتى. 1984 - يىلى كرىدىت سىياسىتىنى كەڭ قويۇۋېتىش قارار قىلىنىپ، قەرز پۇل بېرىش ساھەلىرى ئېچىلىپ، قەرز بېرىش ئوبيېكتى كېڭەيتىلدى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىغا قارىتا تۇراقسىز مەبلەغ بىرتۇتاش باشقۇرۇلمايدىغان بولدى، ئەمما يەنىلا داۋاملىق نورمىلىق باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، نورما ئىچىدىكى قەرز پۇلىنىڭ ئۈسۈمىگە %5 ئېتىبار بېرىلدى، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىغا بېرىلىدىغان قەرز پىلانغا ۋە ئەمەلىي ئېھتىياجىغا قاراپ ئىگىلەندى. بۇ يىلدا ۋىلايەت بويىچە سودىغا 207 مىليون 790 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلىپ، 1983 - يىلدىكىدىن 68 مىليون 740 مىڭ يۈەن كۆپەيدى. 1985 - يىلى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى سېتىۋېلىشقا بېرىلىدىغان قەرز پۇلىنى مەخسۇس تۇر بويىچە باشقۇرۇش، مەخسۇس پۇلنى مەخسۇس ئىشلىتىش يولغا قويۇلۇپ، قەرز كۆرسەتكۈچى ئايرىم چۇشۇرۇلدى. بىر يىلدا يېزىلاردىكى سودىغا 298 مىليون 20 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى. 1986 - يىلى پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش، مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش، چارۋا مەھسۇلاتلىرى پىششىقلاپ ئىشلەشكە مەدەت بېرىش يۇزىسىدىن ئالاھىدە قەرز بېرىلدى. شۇ يىلى سودىغا بېرىلگەن قەرز 1985 - يىلدىكىدىن 25 مىليون 600 مىڭ يۈەن ئازلىدى. 1986 - يىلى «كونا ئازاد رايون، ئاز سانلىق مىللەت رايونى، چېگرا رايون، نامرات رايون» نى ئېچىش قەرز پۇلى 2 مىليون 652 مىڭ يۈەن ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 1987 - يىلى يەنە پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش ئۇسكۇنىلىرىنى ئۆزگەرتىشكە 4 مىليون 60 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلىپ، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن پاختىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە كۆچلۈك مەدەت بېرىلىپ، تاشقى پېرېۋوت يارىتىش ئىقتىدارى كۆچەيتىلدى. پەيزاۋات قوغۇنىنى سېتىۋېلىش - سېتىشتىكى مەبلەغ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، 2 مىليون 870 مىڭ يۈەن مەخسۇس قەرز پۇل تارقىتىلدى، ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى 2 مىليون 400 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقاتتى. 1988 - يىلى يېزا ئىگىلىك بانكىسى «تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سىستېمىسىنىڭ تۇراقسىز مەبلەغ قەرزىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا سىناق چارە» نى يولغا قويۇپ، تەمىنات -

سودا كوپىراتىپىغا بېرىلىدىغان قەرز پۇلنى قىسىش جەريانىدا جانلاندۇرۇش، كونترول قىلىمەن دەپ بوغۇپ قويماسلىقنى ئىشقا ئاشۇردى، پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى قوللاش، دېھقانلارغا ئاق ھۆججەت يېزىپ بېرىش ئەھۋالىنى سادىر قىلماسلىق ئۈچۈن، پاختا مەخسۇس قەرز پۇلىنى كۆپەيتتى. 1989- يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى سودىغا 526 مىليون 50 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى.

4) جۇڭگو بانكىسى كەسپى 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە بېرىلگەن سودا قەرز پۇلى ئاران 30 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي قەرز پۇلنىڭ 0.37% نى ئىگىلىگەنىدى. 1988 - يىلى سودىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 140 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي قەرز پۇلنىڭ 0.96% نى ئىگىلدى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 2 مىليون يۈەن، باشقا سودىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 140 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي قەرز پۇلنىڭ 17.64% نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دۆلەت سودىسىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 3 مىليون يۈەن، باشقا سودىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 1 مىليون 250 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي قەرز پۇلنىڭ 23.62% نى ئىگىلىدى.

§ 5 . تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش

1979 - يىل 11 - ئايدا خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىدا ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكىنىڭ تەستىقى بويىچە چەت ئەل كەسپىي بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، چەت ئەللەرگە قارىتا جۇڭگو بانكىسى قەشقەر ئىش بېجىرىش ئورنى دەپ ئاتىلىپ، تاشقى پېرىۋوت كەسپىنى بېجىرىشكە باشلىدى ھەمدە چەت ئەل پېرىۋوتىنى باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. 1987 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى دۆلەت تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە ئىدارىسى قۇرۇشنى تەستىقلىدى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ۋىلايەتلىك تاشقى پېرىۋوت ئىدارىسى ۋېۋىسكا ئېسىپ قۇرۇلدى، تاشقى پېرىۋوت كەسىپ ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىپ، 3 مەخسۇس كادىر سەپلەندى، خەلق بانكىسىنىڭ باشلىقى تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۈتەپ، ۋىلايەت بويىچە تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەخسۇس مەسئۇل بولدى.

1. تاشقى پېرىۋوت نورمىسى ۋە ئۇنى تەڭشەش ئەھۋالى

1986 - يىلدىن ئىلگىرى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاشقى پېرىۋوت كىرىمى بار ئورۇنلار چەت ئەل پۇلى ياكى تاشقى پېرىۋوت ئالماشتۇرۇش بىلىتىنى ئېلىپ جۇڭگو بانكىسى ئورۇمچى شۆبە بانكىسىغا بېرىپ پېرىۋوت پۇلىنى راسچوت قىلاتتى ھەمدە بۇ بانكا يېزىپ بەرگەن پېرىۋوت راسچوت تالونى (ئالماشتۇرۇش ئىسپاتى) ئارقىلىق ھېسابات تالونى تۈزەتتى ھەمدە تاشقى پېرىۋوت كىرىمىنىڭ كېلىش مەنبەسى ۋە ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپ، ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسىغا بېرىپ تاشقى پېرىۋوتنى پىرسەنت قالدۇرۇش رەسمىيىتىنى بېجىرەتتى. ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى دۆلەت تەستىقلىغان ھەر خىل تاشقى پېرىۋوتنى پىرسەنت قالدۇرۇش تۈرى ۋە نىسبىتى بويىچە تەكشۈرۈپ توغرىلايتتى ۋە تەكشۈرۈپ تەستىقلايتتى ھەمدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاشقى پېرىۋوت تاپىدىغان تاشقى پېرىۋوت ئورۇنلىرىغا تاشقى پېرىۋوتتىن قالدۇرۇلغان پىرسەنتنى ئاجرىتىپ بېرەتتى. 1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە سودا تاشقى پېرىۋوتتىن قالدۇرۇلغان پىرسەنت نورمىسى 5 مىليون 678 مىڭ دوللار بولدى. غەيرىي سودا تاشقى پېرىۋوتتىن قالدۇرۇلغان پىرسەنتنى باشقۇرۇشتا، ئاپتونوم رايونىمىڭ تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇشىدا خاتىرىلەنگەن قەشقەردىكى ئورۇنلارنىڭ غەيرىي سودا تاشقى

پىرىۋوتى پىرسەنت قالدۇرۇلغان سومما ھېساباتى ئەسلى قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوت پىرسەنتى بويىچە ئايرىم-ئايرىم ھالدا تاشقى پىرىۋوت يارانقان ئورۇنلارغا ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتى، جۇڭگو بانكىسىغا ئۇقتۇرۇش قىلىناتتى، كونكرېت تەھلىل قىلىپ ئىشلىتىشنى پىرىۋوت ئىشلىتىدىغان ئورۇن ئىلتىماس قىلاتتى، ئۇنى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پىرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلاپ تاشقى پىرىۋوت ئاجرىتىپ بەرگەندىن كېيىن، جۇڭگو بانكىسى نازارەت قىلىپ چىقىم قىلىپ بېرەتتى. 1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى پىرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسىدە «تاشقى پىرىۋوت نورمىسىنى ئىسچوتلارغا ئايرىپ تولۇقلاش ھېساباتى»، «تاشقى پىرىۋوتنى خەلق پۇلى مەبلىغىگە تەڭشەش ھېساباتى» تۈرغۇزۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە 58 ئورۇننىڭ نورما ھېسابى ھەمدە «تاشقى پىرىۋوتنى دوللار نەق پىرىۋوتى بويىچە تەڭشەش ھېساباتى» باشقۇرۇلدى. يىل ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە تاشقى پىرىۋوت نورما ھېسابىدىكى قالدۇق سومما سودا تاشقى پىرىۋوتى 4 مىليون 606 مىڭ دوللار، يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ 1 مىليون 374 مىڭ دوللار، غەيرىي سودا تاشقى پىرىۋوتى 195 مىڭ دوللار، يەرلىكىنىڭ تاشقى پىرىۋوتى 584 مىڭ دوللار بولدى. تاشقى پىرىۋوت تەڭشەش كەسپى 6 قېتىم بېجىرىلدى. ئۇنىڭ سوممىسى 558 مىڭ 807 دوللار.

1988 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پىرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى باشقۇرغان تاشقى پىرىۋوت نورما ھېساباتىنىڭ ھەممىسى ۋىلايەت، ئوبلاستلىق شۆبە ئىدارىلەرگە چۈشۈرۈپ بېرىلدى. قەشقەر شۆبە ئىدارىسى ئىلگىرىكى تولۇقلاش ھېساباتى ئاساسىدا، ئۆز تەۋەسىدىكى تاشقى پىرىۋوت يارىتىدىغان ئورۇنلارنىڭ تاشقى پىرىۋوت نورمىسىنىڭ ئىسچوتلارغا ئايرىلغان ھېساباتىنى تۈرغۇزدى. ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، 1988 - يىلى قەشقەر شۆبە ئىدارە ئۇرۇمچى شەھىرى، ئىلى، شىخەنزە، تۇرپان، بايىنغولىن ئوبلاستىدىكى 5 ئىدارە ئارا تاشقى پىرىۋوت يۆتكەش - ئاجرىتىش كەسپىنى يولغا قويدى. 1988 - يىلى دۆلەتنىڭ تاشقى پىرىۋوت زاپىسى «ئاگاھلاندۇرۇش سىزىقى» غا يېقىنلىشىپ قالغاچقا، گوۋۇيۈەن ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارنىڭ 1986 - يىللىق تاشقى پىرىۋوتتىن پىرسەنت قالدۇرۇش نورمىسىدىكى قالدۇق سوممىنى توڭلىتىشنى قارار قىلدى. شىنجاڭ ئەمەلىي ئەھۋالغا (1986 - يىلدىكى قالدۇق سومما 1987 - يىلدىكى قالدۇق سوممىدىن كۆپ بولغان ئەھۋال) ئاساسەن، 1987 - يىللىق قالدۇق سوممىسىنى توڭلىتىشنى گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقلىشىغا مەلۇم قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە جەمئىي 8 مىليون 170 مىڭ دوللارلىق نورما توڭلىتىلىپ يۇقىرىغا تاپشۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوت 7 مىليون 280 مىڭ دوللار، غەيرىي سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوت 305 مىڭ 600 دوللار، يەرلىكىنىڭ تاشقى پىرىۋوتى 381 مىڭ 400 دوللار. 1984 - يىل 4 - ئايدا ھېسابقا ئېسىپ قويۇپ توڭلىتىش ۋە يۇقىرىغا تاپشۇرۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوت توڭلىتىلىپ يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغاندىن كېيىن، ماددىي ئەشيا ئىمپورت قىلىشنى ئۇيۇشتۇرۇش، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن چەت ئەلگە چىقىش قاتارلىق تاشقى ئىشلار پائالىيىتىگە ئىشلىتىدىغان تاشقى پىرىۋوتتا خېلى زور قىيىنچىلىق پەيدا بولدى. شۇڭلاشقا قەشقەر شۆبە ئىدارە ئاپتونوم رايونلۇق ئىدارىغا ئالاھىدە ئىلتىماس قىلىپ، ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاشۇرۇپ چىقىم قىلىش چارىسىنى قوللاندى، ئالدىن چىقىم قىلىپ ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن 1988 - يىللىق پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوت بەزى ئالاھىدە تاشقى پىرىۋوت ئىشلەتكۈچىلەرنىڭ قىيىنچىلىقىنى ئازلاتتى. شۇ يىلى پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوتنى توڭلاتقان مەزگىلدە، ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتى، تاشقى پىرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى قەشقەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى نەزەرگە ئېلىپ، قەشقەر سەمەن مېھمانخانىسى، قەشقەر مېھمانخانىسىنىڭ غەيرىي سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرىۋوت نورمىسىدىن 181 مىڭ دوللارنى توڭلاتماي، داۋاملىق ئىشلىتىشكە يول قويدى. 1988 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتنىڭ سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان قالدۇق سوممىسى 839 مىڭ دوللار، غەيرىي سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان قالدۇق سوممىسى 637 مىڭ دوللار

بولدى. 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇلايەتلىك سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان قالدۇقى 1 مىليون 624 مىڭ 400 دوللار، غەيرىي سودىدىن پىرسەنت قالدۇرۇلغان قالدۇقى 887 مىڭ 800 دوللار بولدى. 1989 - يىلى ھېجىرىلگەن تاشقى پىرېۋوت تەڭشەش كەسپى 29 قېتىم، ئۇنىڭ سوممىسى 2 مىليون 296 مىڭ دوللار، بۇنىڭ ئىچىدە پىرسەنت قالدۇرۇلغان ئورۇنلارنىڭ ساتقىنى 1 مىليون 54 مىڭ دوللار، ئۇلايەت ئىچىدە ئىشلىتىشكە سېتىۋېلىپ كىرگۈزۈلگىنى 42 مىڭ دوللار، ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پىرېۋوت تەڭشەش مەركىزىنىڭ ھېجىرىشى ئارقىلىق پۇتۇشۈلگىنى 1 مىليون 200 مىڭ دوللار. 1990 - يىلى قەشقەر تاشقى پىرېۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى تاشقى پىرېۋوت يارىتىدىغان كارخانىلارغا ھېرىپ، تاشقى پىرېۋوت نورمىسىدىن پىرسەنت قالدۇرۇش نىسبىتى جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ ئىگىلەپ، سودىدىن، غەيرىي سودىدىن تاشقى پىرېۋوت يارىتىدىغان 8 ئورۇننىڭ پىرسەنت قالدۇرۇش نىسبىتى توغرىسىدا پىكىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە ئۇنى ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە ئىدارىغا يوللاپ، ئۇلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ تاشقى پىرېۋوتىنى پىرسەنت قالدۇرۇش نورمىسىدىن 4 مىليون 276 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە سودىدىن قالدۇرۇلغان پىرسەنت 3 مىليون 875 مىڭ دوللار. شۇ يىلى نورمىلىق چىقىم 33 مىليون 332 مىڭ دوللار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىمپورتقا ئىشلىتىلگەن تاشقى پىرېۋوت 2 مىليون 157 مىڭ دوللار. ئۇلايەت بويىچە پىرسەنت قالدۇرۇلغان تاشقى پىرېۋوت نورمىسى قالدۇقى 3 مىليون 551 مىڭ دوللار، بۇنىڭ ئىچىدە سودىدىن قالدۇرۇلغان پىرسەنت نورمىسى 2 مىليون 982 مىڭ دوللار، غەيرىي سودىدىن قالدۇرۇلغان پىرسەنت نورمىسى 569 مىڭ دوللار. تاشقى پىرېۋوت تەڭشەش باھاسى پىرېۋوت نىسبىتىنى تەڭشەشكە ئەگىشىپ ئۆزلۈكسىز تۆۋەنلەپ كەتكەچكە، بىر يىلدا قەشقەردە ھېجىرىلگەن تاشقى پىرېۋوت تەڭشەش كەسپى بىر قېتىم، سوممىسى 50 مىڭ دوللار بولدى.

2. شەخسىلەر تاشقى پىرېۋوتى ۋە تاشقى پىرېۋوت بېلىتى

قەشقەر ئۇلايىتى مەركۇر ئۇلايەتتە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى نىسبەتەن كۆپ بولۇشتەك ئەھۋالىيەتكە ئاساسەن، ئۇزاقتىن بۇيان شەخسىيلەرنىڭ چېگرا سىرتىدىن پىرېۋوت قىلىپ كىرگۈزۈلگەن تاشقى پىرېۋوتنى باشقۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى. «پۇل كىمنىڭ بولسا شۇ تاپشۇرۇپ ئېلىش» ۋە «ئەۋەتىشكە كاپالەتلىك قىلىش، مەخپىيەتلىكنى ساقلاش، ئامانەت قويۇش ئىختىيارى بولۇش، پۇل ئېلىشتا ئەركىن بولۇش، ئەتراپلىق مۇلازىمەت قىلىش» پرىنسىپى قەتئىي ئىجرا قىلىندى. مۇھاجىرلار پىرېۋوتىنى تاپشۇرۇپ ئېلىش ياكى ئۇنى جۇڭگو بانكىسىغا سېتىپ خەلق پۇلىغا ئالماشتۇرۇش ياكى چەت ئەل پۇلى بويىچە ئامانەت ھېسابى ئېچىش ۋە ياكى ئۆزى ساقلاش ئۇلارنىڭ ئىختىيارلىقىدا بولدى. 1980 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭگو بانكىسىنىڭ ئۇرۇمچى شۆبە بانكىسى شىنجاڭ مىقياسىدا تاشقى پىرېۋوت بېلىتى تارقاتتى، قەشقەر ئۇلايەتلىك خەلق بانكىسى تۇنجى تۈركۈمدىكى تارقىتىدىغان، يىغۇالىدىغان، ئەقلەشتۇرىدىغان بانكا قىلىپ بېكىتىلدى، يىل ئاخىرىغىچە بولغان 8 ئاي ئىچىدە قەشقەر ئۇلايىتىدە 46 مىڭ يۈەنلىك تاشقى پىرېۋوت بېلىتى تارقىتىلدى، ھەر خىل يوللار ئارقىلىق 46 مىڭ يۈەنلىك تاشقى پىرېۋوت بېلىتى يىغىپ خەزىنىلەشتۇرۇلدى، يىغىپ خەزىنىلەشتۇرۇش نىسبىتى 100% بولدى. 1980 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر ئۇلايەتلىك خەلق بانكىسى ئۆزىگە قاراشلىق ناھىيىلىك بانكىلارغا ئۇقتۇرۇش تارقىتىپ، مۇھاجىرلار پىرېۋوت بېلىتىگە بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلدى ھەمدە مۇھاجىرلار پىرېۋوتىغا مال بىلەن تەمىنلەش كىنىشكىسىنى يېڭىدىن تارقىتىپ، تېخىمۇ كۆپ مۇھاجىرلار پىرېۋوتىنى يىغۇالدۇرۇشقا تىرىشتى. 1981 - يىلدىن باشلاپ ئۆزىدە بار تاشقى پىرېۋوتنى ئالماشتۇرماقچى بولغان شەخسىيلەر ئەگەر بانكىدا خەلق پۇلىغا ئالماشتۇرسا تاشقى پىرېۋوتقا ئېتىبار بېرىش مۇئامىلىسىدىن بەھرىمان بولۇپ، مۇھاجىرلار پىرېۋوتىغا مال تەمىنلەش كىنىشكىسىگە ئېرىشتى، پىرېۋوت ھېسابات قىلىنغاندىن كېيىنكى خەلق پۇلى «جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ خەلق پۇل ئامانىتى» گە قويۇلسا ئېتىبار ئۇسۇلىدىن بەھرىمەن

بولىدىغان بولدى. 1981 - يىلى ۋىلايەتنىڭ مۇھاجىرلار پىرىزوت كىرىمى 165 مىڭ دوللارغا يېتىپ، 60% ئېشىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى مۇھاجىرلار پىرىزوت كەسپى بولغان 785 مىڭ دوللارنىڭ بەشتىن بىرىنى ئىگىلەپ، ئۇرۇمچىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇردى. 1982 - يىلى مۇھاجىرلار پىرىزوت كىرىمى 191 مىڭ دوللارغا يەتتى. 1982 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىلا 81 مىڭ يۇەنلىك مۇھاجىرلار پىرىزوت بىلىتى تارقىتىلىپ، 120 مىڭ يۇەن خەزىنىلەشتۇرۇلدى، ساپ خەزىنىلەشكىنى 33 مىڭ يۇەن بولدى. 1983- يىلى خونجىراپ پورتىنىڭ ئېچىۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ، سايامەتچىلىك ئىشلىرى بىرئاز تەرەققىي قىلىپ، شۇ يىللىق مۇھاجىرلار پىرىزوت كىرىمى 200 مىڭ دوللارغا يېتىپ، 4.3% ئاشتى. قەشقەردە مۇھاجىرلار پىرىزوتىغا مەخسۇس سېتىلىدىغان تاۋارلار تىجارىتى باشلىنىپ مۇھاجىرلار پىرىزوت تاۋارلىرى بىلەن مەخسۇس تەمىنلەندى. چەت ئەلگە چىقىپ ئولتۇراقلاشقان ۋە شەخسىي ئىش بىلەن چېگرىدىن چىقىپ تۇغقان يوقلاشقا 37 ئادەم، 97 مىڭ 144 دوللار تەستىقلاندى. 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە مۇھاجىرلار پىرىزوتىنى چىقىم قىلىپ بېرىش خىزمىتى داۋاملىق ياخشى ئىشلەندى ھەمدە تەشۋىقات خىزمىتى كۈچەيتىلىپ، مۇلازىمەت ياخشىلاندى. شۇ يىلى مۇھاجىرلار پىرىزوتى جەمئىي 427 قېتىم كىرىم قىلىندى، سوممىسى 118 مىڭ دوللار بولدى. تاشقى پىرىزوت بىلىتىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، 1985 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى ۋىلايەت بويىچە تاشقى پىرىزوت بىلىتى كىرىم قىلىدىغان ئورۇنلارنى بىر قېتىم ئېنىقلاپ تەرتىپكە سالدى. ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى، جۈڭگو بانكىسى، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىرلىكتە «قەشقەر شەھىرىدىكى تاشقى پىرىزوت بىلىتىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمىلەر» نى تۈزۈپ چىقتى. 1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پىرىزوت باشقۇرۇش ئىدارىسى «غەيرىي سودا تاشقى پىرىزوتىدىن پىرسەنت قالدۇرۇشقا ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدىكى جاۋاب خەت» نى تارقىتىپ، تاشقى پىرىزوت بىلىتى كىرىم قىلىدىغان ئورۇنلارنىڭ چوقۇم بىلەتنى تاپشۇرۇۋالغان 2 - خىزمەت كۈنىدىن بۇرۇن ئۇنى شۇ يەردىكى بانكىلارنىڭ تاپشۇرۇۋېلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىش، تاپشۇرۇپ ئالغان بانكىلار خەلق پۇلى نەقلەشتۇرۇپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەستىقلىتىپ ئىجازەت ئېلىش ئارقىلىق بىلەت يىغقان ئورۇنلارغا تاشقى پىرىزوت بىلىتى بويىچە ھېسابات ئېچىپ بېرىپ، تاشقى پىرىزوتنى تاپشۇرۇش- نەقلەشتۇرۇش نەتىجىسىنى خاتىرىلەش ھەمدە ئۇنى شۇ جايدىكى خەلق بانكىسىغا كۆچۈرۈپ يوللىشى، شۇ ئارقىلىق يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق بانكىسىغا، ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پىرىزوت باشقۇرۇش ئىدارىسىگە مەلۇم قىلغاندىن كېيىن، شۇنىڭغا ئاساسەن تاشقى پىرىزوتتىن پىرسەنت قالدۇرۇش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بېرىش لازىملىقىنى كۆرسەتتى. بۇ تەدبىرلەر قەشقەردە يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، بىلەت يىغۋالغۇچى ئورۇنلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاپ، تاشقى پىرىزوت بىلىتىنى باشقۇرۇش قىلىپلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. 1987- يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى تاشقى پىرىزوت بىلىتى يىغىدىغان ئورۇنلارغا بىلەت يىغۋالغۇچى ئورۇنلاردىن «يىغۋالغان تاشقى پىرىزوت بىلىتىنى باشقۇرۇش چارىسى» نى تۈزۈپ چىقىشنى تەلەپ قىلغانلىق توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتتى، ئۇنىڭدا قىسمەن ئورۇنلارنىڭ تاشقى پىرىزوت بىلىتىنى يىغۋېلىش- نەقلەشتۇرۇشنى باشقۇرۇشنى بوشتىپ قويغانلىق سەۋەبلىك كۆرۈلگەن ئۆز ئالدىغا يۆتكەپ ئىشلىتىش، ئۆز كىرىمىدىن چىقىم قىلىش ۋە ئۆز ئالدىغا ئالماشتۇرۇشتەك ئەھۋاللار كۆزدە تۇتۇلۇپ، تاشقى پىرىزوت بىلىتىنى باشقۇرۇشنى يەنمۇ كۈچەيتىش تەدبىرلىرى ۋە تەلىپى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. چەت ئەلگە چىقىپ تۇغقان يوقلاش چەكلىمىسى كەڭ قويۇۋېتىلگەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلانغانلىقى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مۇھاجىرلار پىرىزوت كىرىمى يىلدىن - يىلغا ئازىيىپ كەتتى، 1988 - يىلى مۇھاجىرلار پىرىزوت كىرىمى ئاران 71 مىڭ دوللار بولدى.

1988 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر تاشقى پىرىزوت باشقۇرۇش ئىدارىسى خونجىراپ پورتى ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىنكى يېڭى ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ، ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىكتە «قەشقەر شەھىرىنىڭ تاشقى پىرىزوت

بېلىتىنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسى» نى قايتىدىن تۈزۈپ چىقىپ، بېلەت يېغىشقا بېكىتىلگەن ۋە بېكىتىلمىگەن ئورۇنلارنىڭ تاشقى پېرىۋوت كىرىم - چىقىمىنى باشقۇرۇشقا قارىتا ئېنىق تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تاشقى پېرىۋوت قاراڭغۇ بازارچىلىق ھەرىكىتىگە قارىتا كونكرېت جازالاش تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بېلەت يېغىدىغان ئورۇنلار بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتتى، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش، ئورۇنلارغا بېرىپ تەشۋىق قىلىش، تەكشۈرۈش قاتارلىق چارىلار ئارقىلىق باشقۇرۇش بىلەن مۇلازىملىقنى بىرلەشتۈرۈپ، بېلەت يېغىدىغان ئورۇنلارغا بولغان باشقۇرۇشنى يەنىمۇ كۈچەيتتى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدە ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن چەت ئەلگە چىقىش، سودا سۆھبىتى ئېلىپ بېرىش، چېگرىدىكى مال ۋە يولۇچى ترانسپورتى قاتارلىق تاشقى پائالىيەتلەر روشەن كۆپەيىپ، پېرىۋوت ئىشلىتىش زورايدى. قەشقەر شۆبە ئىدارىسى باشقۇرۇشتا «نورما بەلگىلەپ ھۆددىگە بېرىش، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن چەت ئەلگە چىقىش بىلەن يولۇچى، مال ترانسپورتىغا پېرىۋوت تەستىقلاشنى پەرقلەندۈرۈش، بانكا ئالدىن ئاجرىتىقاندىن كېيىن ئايمۇ ئاي تەكشۈرۈپ ئاتچوت قىلىش، چەت ئەلگە چىققاندا پېرىۋوت ئىشلىتىشنى ئىلتىماس قىلىش، پېرىۋوت ئىشلىتىش خام چوتى، راسچوتى، تەكشۈرۈپ ئاتچوت قىلىش رەسمىيىتى بولۇش» قاتارلىق چارىلارنى قوللىنىپ، تاشقى پېرىۋوت چىقىمىنى تېجىدى. 1989- يىلى قەشقەر تاشقى پېرۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ ئىگىلەش ئاساسىدا يېڭىدىن «تاشقى پېرىۋوتنى يېغىش، ئالماشتۇرۇشنى تەستىقلاش ئىجازەتنامىسى» نى تارقاتتى، شۇ يىلى يېڭىدىن 10 ئورۇنغا ئىجازەتنامە تارقىتىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ قوللىشى بىلەن قەشقەردىكى بېلەت يېغىۋالغان ئورۇنلارنىڭ 1988 — 1989 - يىللىرى يېغقان تاشقى پېرىۋوت بېلىتىنىڭ ھەممىسىدىن پىرسەنت قالدۇرۇش تەستىقلاندى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە يېغىلغان تاشقى پېرىۋوت بېلىتى كۆپەيىپ، يىللىق تاشقى پېرىۋوت بېلەت كىرىمى 1 مىليون 700 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1988 - يىلدىكىدىن 7.3 ھەسسە ئاشتى. قەشقەرنىڭ غەيرىي سودا تاشقى پېرىۋوت كىرىمىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن، قەشقەر شۆبە ئىدارە تاشقى پېرىۋوت يېغىش ئورۇنلىرىنى كۆپەيتىشنى تەستىقلاشقا ھەمدە تاشقى پېرىۋوت بېلىتى يېغىدىغان ئورۇنلارغا تولۇق سومما بويىچە پىرسەنت قالدۇرۇشقا ماقۇل بولدى. 1989 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن چەت ئەلگە چىققانلارنىڭ سانى 80 ئادەم (قېتىم) بولدى، تاشقى پېرىۋوت باشقۇرۇش ئىدارىسى سوۋېت ئىتتىپاقى، پاكىستان ئۈمەك گۇرۇپپىلىرىغا 37 مىڭ 740 دوللارلىق تاشقى پېرىۋوت تەستىقلاپ بەردى، ئەمەلىي ئىشلىتىلگەن 6 قېتىملىق جەمئىي 17 مىڭ 165 دوللارلىق تاشقى پېرىۋوت تەكشۈرۈپ ئاتچوت قىلىندى، 7235 دوللارلىق تاشقى پېرۇوت قايتۇرۇلدى. شۇ يىلى مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىدىغان، تۇغقان يوقلايدىغانلارنىڭ سانى كۆپەيىپ 484 كە يەتتى، ئۇلارغا 5460 دوللارلىق تاشقى پېرىۋوت تەستىقلاپ بېرىلدى. 1989 - يىلى مۇھاجىرلار پېرىۋوت كىرىمى 60 مىڭ دوللار بولدى. 1990 - يىلى ئىشكىنى سىرتقا يەنمۇ ئېچىۋېتىشكە ئەگىشىپ، بولۇپمۇ جۇڭگو - پاكىستان چېگرا سودىسىنىڭ تەدرىجىي كۆپەيىشىگە ئەگىشىپ، چەت ئەلگە چىقىپ تەكشۈرۈش، سودا سۆھبىتى ئۈتكۈزۈش، تاشقى ترانسپورت كۇنسايىن كۆپەيدى، بېرىلدا 9 ئۈمەك (گۇرۇپپا) چەت ئەلگە چىقتى. ئۇلارغا 12 مىڭ دوللارلىق تاشقى پېرىۋوت تەستىقلاپ بېرىلدى.

§6. سۇغۇرتا

1. سۇغۇرتا تۈرى، سۇغۇرتا سوممىسى

1951 - يىلى خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسىدا سۇغۇرتىنى ۋاكالىتەن بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىنىپ، مال - مۇلۇك مەجبۇرىي سۇغۇرتىسى، ئاپتوموبىل ئىختىيارىي سۇغۇرتىسى، ئاددىي جىسمانىي

سۇغۇرتا، تاشيولدىكى يولۇچىلارنىڭ تاسادىپىي يارىلىنىش، زىيانلىنىش سۇغۇرتىسى ۋە چارۋا مال سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلدى. 1952 - يىلى يەنە سۇغۇرتا كەسپى قەشقەر كونائىھەر ناھىيىسىگە كېڭەيتىلىپ، بۇ ناھىيىدە 59 مىڭ 971 تۈياق چارۋا سۇغۇرتىلاندى. 1953 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇغۇرتا شىركىتى قۇرۇلۇپ، ئىلگىرى بېجىرىلگەن شەھەر كەسپى داۋاملىق بېجىرىلگەننى ھېسابقا ئالمىغاندا، يېزا چارۋا سۇغۇرتىسى توختىتىۋېتىلدى. شۇ يىلى كارخانا ۋە كوپىراتىپلارنىڭ مال - مۈلۈك سۇغۇرتىسىدىن 52 سى ھۆددە ئېلىندى، يىللىق سۇغۇرتا ھەققى 46 مىڭ 211 يۈەن، سۇغۇرتا كىرىمى 3930.67 يۈەن بولدى. 1954 - يىلى سۇغۇرتىلاش كۆلىمى زورىيىپ، شەھەردىكى كارخانىلارنىڭ مال - مۈلۈك مەجبۇرىي سۇغۇرتىسى، ترانسپورت سۇغۇرتىسى، ئاپتوموبىل سۇغۇرتىسى ئاساسەن ئومۇميۈزلۈك سۇغۇرتىلىنىش دەرىجىسىگە يەتتى، يىللىق سۇغۇرتا ھەققى 1 مىليارد 511 مىليون 790 مىڭ يۈەنگە، سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 29 مىڭ 955.89 يۈەنگە يەتتى. 1955 - يىلى قەشقەرنىڭ سۇغۇرتا كەسپى شەھەردىن يېزىغا يۆزلىنىپ، ئاشلىق ۋە گېئولوگىيە تارماقلىرىنىڭ سۇغۇرتىسى توختىتىلدى. يىللىق سۇغۇرتا ھەققى 259 مىڭ 311 يۈەن بولدى. 1956 - يىلى مەجبۇرىي سۇغۇرتىلاش ئىشىيارىي سۇغۇرتىغا قاتنىشىشقا ئۆزگەرتىلىپ، 9 ناھىيىدىكى تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرىنىڭ بارلىق مال - مۈلكى سۇغۇرتىلاندى، يېزىلاردىكى چارۋا - مال سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلدى، ئالدى بىلەن 3 رايوندا سىناق قىلىندى، يىللىق سۇغۇرتا ھەققى 402 مىڭ 13 يۈەن، سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 29 مىڭ 955.89 يۈەن بولدى. 1957 - يىلى سۇغۇرتا ھەققى 472 مىڭ 400 يۈەن، سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 200 مىڭ 22.79 يۈەن بولدى. 1958 - يىلى سۇغۇرتا ھەققى 502 مىڭ 872 يۈەن، سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 41 مىڭ 893.99 يۈەن بولدى. 1959 - يىلى قەشقەردىكى سۇغۇرتا كەسپى پۈتۈنلەي توختىتىلدى.

1982 - يىلى قەشقەر سۇغۇرتا ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن كارخانا مال - مۈلۈك سۇغۇرتىسى ۋە 3 - شەخسنىڭ مەسئۇلىيەت سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلدى، شۇ يىلى 110 كارخانا، 559 ئاپتوموبىل سۇغۇرتىلاندى، يەنە ئائىلە مال - مۈلۈك سۇغۇرتىسى، ئائىلە، مۈلۈك تولۇق سۇغۇرتىسى ۋە ۋېلىسىپىت يوقاپ كېتىش، ئوغۇرلىنىش سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلدى. يىللىق سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 372 مىڭ يۈەن بولدى. 1983 - يىلى سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 547 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1982 - يىلدىكىدىن 47.8% ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدىكى كوللېكتىپ جىسمانىي سۇغۇرتىسى ئۈچۈن 2000 يۈەن سۇغۇرتا ھەققى ئېلىندى. 1984 - يىلى يېزا سۇغۇرتا كەسپى بېجىرىلىشكە باشلىدى، ئالدى بىلەن يېزىدا توخۇ بېقىش سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلۇپ، ئاساسلىقى بىكتۇەن، دېھقانچىلىق مەيدانلىرى، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ۋە كەسىپىي ئائىلىلەرنىڭ توخۇ فېرمىسىدا بېقىلىۋاتقان توخۇلار سۇغۇرتىلاندى. شۇ يىلى 8 - ئايدا تاشيولدا يولۇچىلارنىڭ تاسادىپىي يارىلىنىش، زىيانغا ئۇچراش سۇغۇرتىسى بېجىرىلىشكە باشلىدى ھەمدە 18 ئورۇن بىلەن توختام تۈزۈلۈپ، تاشيولدىكى تاسادىپىي يارىلىنىش - زىيانلىنىش سۇغۇرتىسىنى ئاپتوموبىل ئەترىتى ۋاكالىتەن بېجىرىدىغان بولدى. يەنە كوللېكتىپ جىسمانى سۇغۇرتا، كوللېكتىپ جىسمانىي تاسادىپىي يارىلىنىش - زىيانلىنىش سۇغۇرتىسىدا نۆۋەتلىق ھالدا بىناكارلىق كەسپىدىكى بىناكارلىق ئىشچىلىرى ۋە باشقا زاۋۇت، كان، كارخانا، ئورگان كادىرلىرى، ئىشچىلار سۇغۇرتىلاندى، سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 1 مىليون 530 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 3 - شەخسنىڭ جاۋابكارلىق سۇغۇرتىسى سۇغۇرتىلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سۇغۇرتىلانغان ئائىلە بىلەن ئاپتوموبىللار زىيانغا ئۇچراش سۇغۇرتىسىغا قاتنىشىشقا رىغبەتلەندۈرۈلدى، ۋىلايەتتىكى ئاساسلىق ترانسپورت ئورۇنلىرىنىڭ ھەممىسى ئاپتوموبىل سۇغۇرتىسى بىلەن 3 - شەخسنىڭ جاۋابكارلىق سۇغۇرتىسىنى ئۈستىگە ئالدى، سۇغۇرتىلاش نىسبىتى 100% كە يەتتى. 1985 - يىلى سۇغۇرتا ئورگىنى بىلەن يەرلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتلىرى بىرلىشىپ يېزىلاردا توخۇ بېقىش سۇغۇرتىسىنى يولغا قويدى. شۇ يىلى جىسمانىي سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 19 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ مال - مۈلۈك سۇغۇرتىسى تۈرى يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە خاماندىكى ئوت ئاپىتى سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلۇپ،

1 مىليون 160 مىڭ مو بۇغداي سۇغۇرتىلاندى. خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى مەبلەغ چىقىرىپ، يار - يۆلەك بولۇنىدىغان ئائىلىلەرنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى سۇغۇرتىغا قاتناشتۇردى. شۇ يىلى يېزا سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 696 مىڭ يۈەن بولدى. قەشقەر شەھىرى، پوسكام، قاغىلىق، يەكەن، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتا يولغا قويۇلۇپ، جەمئىي 111 مىڭ 772 پارچە سۇغۇرتا بېجىرىلدى، جەمئىي 2 مىليارد 677 مىليون 800 مىڭ يۈەن سۇغۇرتا ھەققى كىرىم قىلىندى، يىللىق جىسمانىي سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 471 مىڭ يۈەن بولدى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 6 مىليون 40 مىڭ يۈەن بولدى. ۋىلايەت بويىچە «ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتىنى ۋاكالىتەن بېجىرگۈچى مۇنەۋۋەر خادىملار» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، بىر يىلدا 160 مىڭ پارچە سۇغۇرتا كۆپەيتىلدى، 1 مىليون 678 مىڭ يۈەن سۇغۇرتا ھەققى يىغىلدى. يېزا سۇغۇرتا كىرىمى 339 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1988 - يىلى ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتا بازاردىكى مال باھاسى ۋە تۇرلۈك كەسىپىي بانكىلارنىڭ مۇكاپاتلىق پۇقرالار پۇل ئامانىتى، پۇل مۇئامىلە قەرز چېكى قاتارلىقلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، جايلاردا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە سۇغۇرتىدىن چېكىنىش ئەھۋالى كۆرۈلدى، يالغۇز قەشقەر شەھىرىدىلا سۇغۇرتىدىن چېكىنگەنلەر 2209 كىشىگە، سۇغۇرتىدىن چېكىنگەن سومما 163 مىڭ 49 . 389 يۈەنگە يەتتى. بۇ خىل چېكىنىش ھادىسىسىنى توسۇپ قېلىش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتا بويىچە مۇكاپاتلىق پائالىيەت ئۆتكۈزۈلدى، يىللىق يېزا سۇغۇرتا كىرىمى 596 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1988 - يىلى سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 7 مىليون 610 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدىكى جىسمانىي سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 2 مىليون 328 مىڭ يۈەن. 1989 - يىلى سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 9 مىليون 780 مىڭ يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە جىسمانىي سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 3 مىليون 25 مىڭ يۈەن.

2. تۆلەم

قەشقەر ۋىلايىتىدە سۇغۇرتا كەسپى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، تۆلەم خىزمىتىدە «توختامغا ئەھمىيەت بېرىش، لەۋزىدە تۇرۇش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلۇپ، «تەشەببۇسكار، تېز، توغرا، مۇۋاپىق بولۇش» تىن ئىبارەت خىزمەت فاڭجېنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، سۇغۇرتىلانغاندىن كېيىن ئاپەتكە، زىيانغا ئۇچرىغان كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلار ياكى شەخسلەرگە ئىقتىسادىي تۆلەم بېرىلىپ، خېلى ياخشى ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشىلىپ، دۆلەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مەبلەغ جۇغلاندى. 1953- يىلى تۆلەم چىقىمى 1846 . 88 يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 3 . 99 % بولدى. 1954 - يىلى تۆلەم چىقىمى 10 مىڭ 62 . 75 يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 6 . 66 % بولدى. 1955 - يىلى تۆلەم چىقىمى 12 مىڭ 55 . 663 يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 4 . 83 % بولدى. 1956 - يىلى تۆلەم چىقىمى 26 مىڭ 38 . 644 يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 6 . 63 % بولدى. 1957 - يىلى تۆلەم چىقىمى 189 مىڭ 42 . 880 يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 40 . 19 % بولدى. 1958 - يىلى تۆلەم چىقىمى 72 مىڭ 393 يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 14 . 48 % بولدى. 1953 — 1958 - يىلغىچە شەھەر سۇغۇرتىسىدىكى تۆلەم چىقىمى 31 مىڭ 349 . 98 يۈەن، يېزا تۆلەم چىقىمى 63 مىڭ 155 . 05 يۈەن بولدى.

1982 - يىلى سۇغۇرتا كەسپى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ھەر يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئوت ئۆچۈرۈش، قاتناش قاتارلىق تارماقلار بىلەن بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ئالاقىدار ئورۇنلارغا بېرىپ، ئاپەتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بويىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە كارخانا ئورۇنلاردا تۇرغۇزۇلغان ئاپەتتىن مۇداپىئەلىنىش ئارخىپىغا قارىتا ئۆزگەرتىش پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاپەتتىن مۇداپىئەلىنىشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەر تەقدىرلىنىپ ۋە مۇكاپاتلىنىپ، ھادىسىنى ئازايتىش، مال - مۈلۈك زىيىنىنى ئازايتىش، تۆلەم نىسبىتىنى تۆۋەنلىتىش جەھەتتە ناھايىتى زور رول ئوينىدى. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تۆلەم چىقىمى 68 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 18 . 28 % بولدى.

1983 - يىلى تۆلەم چىقىمى 146 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 14.6% بولدى. 1984 - يىلى تۆلەم چىقىمى 671 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 43.86% بولدى.

تۆلەم پۇلى كېسەلخانىغا يەتكۈزۈپ بېرىلدى.

1985 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ۋە 9-ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىدىن قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئۈلۈغچات ناھىيىسى بازىرىغچە بولغان دائىرىدە 3.7 بال كۈچلۈك يەر تەۋرەپ، قەشقەر 1 - دەرىجىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق 10 ئورۇن ئاپەتكە ئۇچراپ، زىيان تارتتى. ۋىلايەتلىك سۇغۇرتا شىركىتى دەرھال نەق مەيدانغا يېتىپ بېرىپ زىيانىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى. پەقەت ئاساسلىق ئاپەتكە ئۇچرىغان 4 ئورۇنغىلا 1 مىليون 825 مىڭ يۈەن تۆلەم بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە 1 - دەرىجىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسىغا بېرىلگىنى 1 مىليون 42 مىڭ يۈەن، قەشقەر «1 - ئاۋغۇست» ئون زاۋۇتىغا بېرىلگىنى 150 مىڭ يۈەن، قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا بېرىلگىنى 295 مىڭ يۈەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك كۆمۈر كانىغا بېرىلگىنى 338 مىڭ يۈەن. 1985- يىلى ۋىلايەت بويىچە تۆلەم چىقىمى 3 مىليون 54 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 87% بولدى. 1986- يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى يەكەن ناھىيىسىدىكى ئارال كەنتى ئوت ئاپىتى ۋە سۇ ئاپىتىگە ئۇچراپ، 24 ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ كەتتى ۋە سۇ ئاستىدا قېلىپ ئۆرۈلۈپ، ئۆي جاھازلىرى بۇزۇلۇپ كەتتى. كەنت بويىچە ھەممەيلەن دېگۈدەك ئۆي - ماكانسىز قالدى. ناھىيىلىك سۇغۇرتا شىركىتى نەق مەيداندا تەكشۈرۈپ زىيانىنى بېكىتىش ئارقىلىق ھەربىر ئائىلىگە 4264 يۈەندىن تۆلەم پۇلى بەردى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە تۆلەم چىقىمى 2 مىليون 256 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 52.8% بولدى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تۆلەم چىقىمى 3 مىليون 308 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 54.8% بولدى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تۆلەم چىقىمى 2 مىليون 956 مىڭ يۈەن، تۆلەم نىسبىتى 30.22% بولدى.

بىنگىر مىنچى قىسىم

شەھەر قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش

يىگىرمىنچى قىسىم

شەھەر قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازار قۇرۇلۇشى بىلەن ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى قۇرۇلۇشى ناھايىتى بۇرۇن باشلانغان بولۇپ، قويۇق رايون ئالاھىدىلىكىگە ۋە مىللىي تۈسكە ئىگە. ۋىلايەت تەۋەسىدە مەشھۇر قەشقەر بوستانلىقى بىلەن يەكەن بوستانلىقى بار، چىن، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىلا بۇ جايلاردا شەھەر دۆلىتى بارلىققا كەلگەن، مەسىلەن: سۇلى، ساكارائۇل بەگلىكلىرىدە خېلى مۇكەممەل شەھەر سېپىللىرى بولغان. جاڭ چىيەن غەربىي يۇرتقا ئەلچىلىككە كەلگەندە سۇلى شەھىرىدە «بازارلار كۆپ ئىكەن»، «غەربىدە ئۇلۇغ ياۋچىلار، فەرغانە، كانجوتلار بار ئىكەن» دېگەن. شۇنىڭدىن كېيىن يىپەك يولى بويىدىكى مۇھىم شەھەر بولغان سۇلى (بۈگۈنكى قەشقەر)، ساكارائۇل (يەكەن) لەر تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ شەھەرلەر بولۇپ، شۇ رايونلارنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت، ئىقتىسادىي مەركىزى بولۇپ كەلدى. خەن، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى قەدىمكى ئىزلاردىن بۇددىزم مەدەنىيىتىنىڭ جەزبىدارلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ؛ سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىن ئىسلام دىنىنىڭ تەدرىجىي ئۇمۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئىسلام مەدەنىيىتى ئۇسلۇبى بارلىققا كەلدى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەر شەھىرىدە، يەكەن شەھىرىدە مەسلىھەتچى ئامبال، خان ئامبالىلار تۇرغان ھەمدە ئۇ شەھەرلەر ۋىلايەت، يامۇل، ئايماقلار ئورۇنلاشقان جايلار بولۇپ، شەھەر كۆلىمى جەھەتتە مۇسۇلمانلار ئۆزلىرى بەرپا قىلغان شەھەر كۆلىمىدىن چوڭ بولغان. «غەربىي يۇرتنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى»دە يەكەن شەھىرىنىڭ «ئايلانمىسى ئون چاقىرىمدىن ئارتۇق، ئۇنىڭ ئالتە دەرۋازىسى بار، توپا دۆڭلەر ئۇنىڭ شەرقىي جەنۇبىنى ئوراپ تۇرىدۇ، شەھەر تۆپىلىككە جايلاشقان، كۆلىمى زور...» دەپ يېزىلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇش ھارپىسىدا ۋىلايەت تەۋەسىدىكى شەھەرلەر جەڭلەردە تالان - تاراج قىلىنىپ خارابىيلىققا ئايلانغان، ئۆي - ئىمارەتلەر كونا، يوللار تار، تۇرلۇك ئۇل مۇئەسسەسىلەر ئىنتايىن ناچار بولغان؛ يېزا - قىشلاقلاردىكى تۇرالغۇلارمۇ قالايمىقانىدى، ئاھالىلەر توپا - كېسەك ھويلا، كېسەك ئۆيلەردە ئولتۇراتتى، توپا سۇپىلاردا ياتاتتى، ئۇلار ئىبرىق - ئۆستەڭ ۋە يول بويلىرىغا جايلىشىپ ئولتۇراقلاشقانىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى ۋە مۇھىت ئاسراش ئىشلىرى ئۈزلۈكسىز راۋاجلاندى. شەھەر قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش يوقلۇقتىن بارلىققا كەلدى، بىناكارلىق قوشۇنى ئۈزلۈكسىز زورايدى، ئىمارەتلەرنىڭ سۈپىتى ئۈزلۈكسىز ئۆستى. بولۇپمۇ 1978 - يىلى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن شەھەر - يېزا ئىقتىسادىنىڭ تېزلىكتە ئېشىشى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشىدا ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەش بولدى، كونا قىياپەت يېڭىلاندى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر، يېزا قۇرۇلۇشىنى

ئومۇمىي گەۋدە بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىنى تەستىقلىدى ھەمدە ئۇنى يولغا قويدى. تەرەققىيات ئومۇمىي پىلانىدا قەشقەر شەھىرى مەركەز، 11 ناھىيە رامكا قىلىنىپ، شەھەر، يېزا (بازار) لار بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇلۇپ، ئېچىۋېتىلگەن، تورلاشقان شەھەر، بازار رامكا سىستېمىسى بارلىققا كەلتۈرۈلدى.

1990 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدە كى شەھەر قۇرۇلۇش، مۇھىت ئاسراش ئاپپاراتلىرى مۇكەممەللىشىپ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 660 قا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 168، كەسپىي تېخنىكا خادىمى 217. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە شەھەر، بازارلاردا سۈيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازى بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 90% كە يەتتى، قەشقەر شەھەرلىك گاز پونكىتىنىڭ يىللىق گاز تەمىنلەش مىقدارى 6000 تونىغا، شەھەرنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 20% كە، كۆكەرتىلگەن كۆلەم 1377 گېكتارغا، ئوتتۇرىچە ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 42.18 كۋادرات مېتىرغا؛

شەھەر يولى ياسالماقتا

ۋىلايەت بويىچە تۇرالغۇ ئۈي كۆلىمى 5 مىليون 710 مىڭ 632 كۋادرات مېتىرغا يەتتى، شەھەر، بازار ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۈي كۆلىمى 9 كۋادرات مېتىر ئۆچۈرىسىدە بولدى، يېزا ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۈي كۆلىمى 5.92 كۋادرات مېتىرغا يەتتى؛ 70% تىن ئارتۇق يېزا (بازار)، كەنتكە توك يەتكۈزۈلدى، 15 يېزا (بازار)، 46 مەۋرىي كەنتكە تۇرۇبا سۇيى ئۇلىنىپ يىللىق سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 728 مىڭ 400 تونىغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇ 144 مىڭ 900 تونا. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇھىت ئاسراش ۋە بۇلغىنىشنى تەكشۈرۈپ ئۇلچەش، تۇزەش خىزمىتى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولۇپ، ئاپپاراتلار، قوشۇن، تەدبىر، ئۇنۇم بولغان خىزمەت ئەندىزىسى شەكىللەندى، ۋىلايەت بويىچە مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتى 4 كە، تەكشۈرۈپ ئۇلچەيدىغان كەسپىي تېخنىكا خادىمى 60 قا يەتتى، شۇ يىلى ۋىلايەت تەۋەلىكىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ يەر ئاستى سۇ مەنبەسى 2 قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ، 41 مىڭ 968 پارچە سۇ سۈپىتىنى ئۇلچەش سانلىق مەلۇماتى قولغا كەلتۈرۈلدى.

I باب

ئاپپاراتلار، قوشۇن

§1. ئاپپاراتلار

1. ۋىلايەتلىك ئاپپاراتلار

1954 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەۋرىي مەھكىمە قۇرۇلۇپ، قارىمىقىدا قۇرۇلۇش باشقارمىسى

تەسىس قىلىندى. 1956 - يىل 5 - ئايدا ئۇرۇمچى بىناكارلىق شىركىتى قەشقەرگە يۆتكىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى تەشكىللەندى، بۇ شىركەت جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلۇش باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا قۇرۇلۇش باشقارمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى بىلەن تاق ئەمەلدىن قالغاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

1958 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك بىناكارلىق تەكشۈرۈش، لايىھىلەش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. كېيىنكى يىلى ئەتىيازدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى قۇرۇلدى. 1961 - يىلى ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1979 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. كېيىنكى يىلى بۇ كومىتېت قارمىقىدىكى ئاپپاراتلار كۆپەيتىلىپ، مۇھىت ئاسراش ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1981 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلدى. 1984 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتىنىڭ نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي ئىشخانا، بىناكارلىق تەكشۈرۈش - لايىھىلەش ئىشخانىسى، قارمىقىدا جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى، ۋىلايەتلىك مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتى تەسىس قىلىندى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك بىناكارلىق تەكشۈرۈش - لايىھىلەش ئىشخانىسىنىڭ نامى سىرتقا قارىتا قەشقەر ۋىلايەتلىك بىناكارلىق تەكشۈرۈش - لايىھىلەش ئاكادېمىيىسى دەپ ئاتىلىپ، ۋىلايەتلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسى قارمىقىدىكى 2 - دەرىجىلىك ئىدارە بولدى.

1989 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇرالغۇ ئۆي تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىشخانىسى ۋىلايەتلىك شەھەر قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسىدا تەسىس قىلىندى.

1990 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك بىناكارلىق كارخانىلىرىنىڭ ئەمگەك مۇھاپىزەت ھەققىنى كەسىپ بويىچە بىرتۇتاش باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك شەھەر قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسى قارمىقىدىكى ئاپپارات بولدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك مۇھىت ئاسراش كومىتېتى 6 گە، مۇھىت ئاسراش - باشقۇرۇش ئاپپاراتى 13 كە يەتتى؛ ۋىلايەتلىك مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتىدىن باشقا، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، پوسكام ناھىيىسىدىمۇ مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك شەھەر قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسىدا شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى بۆلۈمى، بىناكارلىق بۆلۈمى، سۇپەت نازارەتچىلىكى بۆلۈمى، ئۆلچەش - سىزىش بۆلۈمى، ئۆي ئىسلاھاتى ئىشخانىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمى، مەمۇرىي ئىشخانا؛ ئۇنىڭ قارمىقىدا ۋىلايەتلىك بىناكارلىق تەكشۈرۈش - لايىھىلەش ئاكادېمىيىسى (ئۇنىڭ ئىچىدە باش ئىشچىلار ئۈيۈشما ئىشخانىسى، مەمۇرىي ئىشخانا، ئىشلەپچىقىرىش - پىلان ئىشخانىسى، كومپيۇتېر CAD ئىشلىتىش مەركىزى، قۇرۇلۇش تەكشۈرۈش ئىشخانىسى، 1 - لايىھىلەش ئىشخانىسى، 2 - لايىھىلەش ئىشخانىسى، قۇرۇلۇش بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان)، بىناكارلىق كارخانىلىرىنىڭ ئەمگەك مۇھاپىزەت ھەققىنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش پونكىتى، مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتى تەسىس قىلىنغان، ئۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي ئىشخانا، تېخنولوگىيە ئىشخانىسى، ئاتموسفېرا ئىشخانىسى، 1 - سۇ ئىشخانىسى، 2- سۇ ئىشخانىسى، بىئولوگىيە ئىشخانىسى بار.

2. ناھىيىلىك، شەھەرلىك ئاپپاراتلار

50 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئارقا - ئارقىدىن

دۆلەت ئىلكىدىكى، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى بىناكارلىق شىركەت، كوپېراتىپ، ئەترەتلىرى، ئالايلۇق يەكەن ناھىيىلىك بىناكارلىق شىركىتى (دۆلەت ئىلكىدە)، قاغىلىق ناھىيىلىك تامچىلىق، ياغاچچىلىق كوپېراتىپى، يەكەن ناھىيىلىك 2 - يېنىك سانائەت بىناكارلىق كوپېراتىپى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك تامچىلىق - ياغاچچىلىق كوپېراتىپى، يېڭىسار ناھىيىلىك 2 - يېنىك سانائەت تامچىلىق - ياغاچچىلىق كوپېراتىپى، مەكىت ناھىيىلىك 2 - يېنىك سانائەت ياغاچچىلىق زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك قىزىل نۇر قۇرۇلۇش ئەترىتى، قەشقەر شەھەرلىك بىناكارلىق شىركىتى، قەشقەر شەھەرلىك شەھەر گۈزەللىك رېمونت ئەترىتى قۇرۇلدى. 1976 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر شەھەرلىك قىزىل نۇر قۇرۇلۇش ئەترىتى (شەھەرلىك 2 - بىناكارلىق شىركىتىنىڭ تەركىبى)، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك تامچىلىق - ياغاچچىلىق كوپېراتىپى، يەكەن ناھىيىلىك بىناكارلىق شىركىتى، قاغىلىق ناھىيىلىك بىناكارلىق كوپېراتىپى، يېڭىسار ناھىيىلىك 2- يېنىك سانائەت بىناكارلىق كوپېراتىپى قاتارلىقلار ساقلىنىپ قالدى.

1979 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر)، شەھەر (بازار) لاردىكى بىناكارلىق قۇرۇلۇش كارخانىلىرى 35 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت كارخانىسى 4، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 31. دۆلەت كارخانىلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى، قەشقەر شەھەرلىك 2 - بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتى، قەشقەر شەھەرلىك شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇش شىركىتى، يەكەن ناھىيىلىك بىناكارلىق شىركىتىدىن ئىبارەت. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە بىناكارلىق - قۇرۇلۇش كارخانىلىرى كۆپەيىپ 115 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (شەھەر) لەردىكىسى 43.

1959 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك قۇرۇلۇش بۆلۈمى قۇرۇلۇش ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، باشقا ناھىيىلەردە شەھەر قۇرۇلۇش ئاپپاراتلىرى يوق ئىدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە شەھەر- يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش ئىدارىلىرى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى. قەشقەر شەھەرلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى شەھەر قۇرۇلۇشى كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى 2- دەرىجىلىك ئىدارە بولغاندىن باشقا، قالغان 11 ناھىيىدىكىنىڭ ھەممىسى 1 - دەرىجىلىك ئىدارە بولدى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل بىناكارلىق قۇرۇلۇش كارخانىسى 141 گە يەتتى، ئۇنىڭ ئىچىدە سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى ئالغانلار 55 (1 - دەرىجىلىكى بىر، 2- دەرىجىلىكى بىر، 3 - دەرىجىلىكى 3، 4 - دەرىجىلىكى 19، 5 - دەرىجىلىكى 31).

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بىر شەھەر، 11 ناھىيىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇش ئاپپاراتلىرىنى تەسىس قىلىنىش ئەھۋالى مۇنداق بولدى:

قەشقەر شەھەرلىك قۇرۇلۇش كومىتېتىدىكى ئاپپاراتلار: پارتىيە - ھۆكۈمەت ئىشخانىسى، ئۇنىۋېرسال بۆلۈمچە، پىلانلاش بۆلۈمچىسى، باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى؛ قارىمىقىدىكى ئاپپاراتلار: ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش ئىدارىسى (ئۇنىڭدا ئىشخانا، مۇلۇك ھوقۇقى - نوپۇس بۆلۈمچىسى، ئۆي - زېمىن سودىسى ئورنى، چېقىش- كۆچۈرۈش ئىشخانىسى؛ قارىمىقىدا ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش شىركىتى، ئۆي - زېمىن تەرەققىيات شىركىتى، ئۆي - زېمىن تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى شىركىتى بار)، تۇرۇبا سۇيى شىركىتى، سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز شىركىتى، ئاممىۋى ئاپتوبۇس شىركىتى، شەھەر مەمۇرىيىتى شىركىتى، شەھەر مەمۇرىيىتى يول ئاسراش ئەترىتى، مۇھىت تازىلىقى شىركىتى، خەلق باغچىسى، تۇمەنكۆل باغچىسى، تۇمەن دەريا باغچىسى. قاغىلىق ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: مەمۇرىي ئىشخانا، سۇيەت نازارەتچىلىكى پونكتى، ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى، مۇھىت ئاسراش ئىشخانىسى، شەھەر قۇرۇلۇش بۆلۈمچىسى، پىلانلاش- باشقۇرۇش ئىشخانىسى. يېڭىسار ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: ئىشخانا، پىلانلاش بۆلۈمچىسى، ئۆي - زېمىن

بۆلۈمچىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى، مۇھىت تازىلىقى- كۆكەرتىش ئەترىتى، ئۆي ئىسلاھاتى ئىشخانىسى، تام ماتېرىياللىرىنى يېڭىلاش ئىشخانىسى، ئۇنىڭ قارمىقىدىكى ئورۇنلار: تۇرۇبا سۇيى شىركىتى، بېتون ياسالمىلار زاۋۇتى. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى بىلەن بىرلىشىپ ئىش بېجىرىلدى، بىر يۇرۇش خادىم ئىشلىدى، ئىككى ژۇرنىسكا ئېسىلدى. قەشقەر كونائاھەر ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: ئىشخانا، ئۆي - زېمىن بۆلۈمچىسى، پىلانلاش بۆلۈمچىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى، پىلانلاش- لايىھىلەش ئىشخانىسى. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: مەمۇرىي ئىشخانا، شەھەر قۇرۇلۇشى بۆلۈمچىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى، ئۆي - زېمىن سودىسىنى باشقۇرۇش ئورنى، مۇھىت تەكشۈرۈش پونكتى، پىلانلاش- لايىھىلەش ئىشخانىسى. مارالبېشى ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: مەمۇرىيەت - مالىيە ئىشخانىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، لايىھىلەش ئىشخانىسى، پىلانلاش ئەترىتى، قۇرۇلۇش باشقۇرۇش پونكتى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى، باغ - ئورمانچىلىق - تازىلىق ئەترىتى. پوسكام ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: مەمۇرىي ئىشخانا، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، لايىھىلەش ئىشخانىسى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى، ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى، يېزا - بازار پىلانلاش بۆلۈمچىسى، شەھەر مەمۇرىيىتى بۆلۈمچىسى، ئۆي ئىسلاھاتى ئىشخانىسى. يوپۇغا ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: پىلانلاش ئىشخانىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، شەھەر قىياپىتىنى نازارەت قىلىش ئەترىتى، يېزا - بازار پىلانلاش بۆلۈمچىسى، ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى. پەيزاۋات ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: ئىشخانا، پىلانلاش بۆلۈمچىسى، كەنت قۇرۇشنى سىناق قىلىش ئىشخانىسى، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى (بۆلۈمچىسى)، ئۆي تىجارىتى - لايىھىلەش بۆلۈمچىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، ئۆي ئىسلاھاتى ئىشخانىسى، ئۆي ئىسلاھاتى مەبلىغىنى باشقۇرۇش مەركىزى. مەكىت ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: مەمۇرىي بۆلۈمچە، سۇپەت نازارەتچىلىكى پونكتى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، ئۆي- زېمىن بۆلۈمچىسى، پىلانلاش - لايىھىلەش ئىشخانىسى، باغ - ئورمان بۆلۈمچىسى، مۇھىت تازىلىقى ئەترىتى. يەكەن ناھىيىسىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار: مەمۇرىي بۆلۈمچە، كۆكەرتىش بۆلۈمچىسى، پىلانلاش - باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى، مۇھىت ئاسراش بۆلۈمچىسى، ئۆي - زېمىن بۆلۈمچىسى، قۇرۇلۇش تىجارىتى بۆلۈمچىسى، شەھەر قۇرۇلۇشىنى نازارەت قىلىش ئەترىتى.

§ 2 . قوشۇن

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئاپپاراتلىرى، كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ مۇكەممەللەشتى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى تەدرىجىي زورايدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش، مۇھىت ئاسراش سىستېمىسىدا 660 ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى- خىزمەتچى 363 بولۇپ، ئومۇمىي خادىمنىڭ 55.2%نى، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 168 بولۇپ، 25.45%نى ئىگىلىدى؛ ئالىي ئۇنۋانى بارلار 6، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 44.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش تارماقلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى

جەدۋەل: 20 — 1　　بىرلىكى: نەپەر

تۈرلەر / ئورۇنلار	ئومۇمىي سان	بۇنىڭ ئىچىدە		مەلۇماتى		كەسپىي تېخنىكا ئۇنۋانى			
		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت	ئالىي تېخنىكوم ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرىلار	ئۇنتۇرا تېخنىكوم ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەنلەر	ئالىي	ئۇنتۇرا	ياردەمچى	تېخنىك
ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش باشقارمىسى	21	15	6	7	14		5	2	
ۋىلايەتلىك بىنا-كارلىق تەكشۈرۈش - لايىھىلەش ئاكادېمىيىسى	49	32	17	27	22	5	10	22	1
بىناكارلىق كەسىپى بويىچە ئەمگەك مۇھاپىزىتى ھەققانىي بىرتۇتاش غەملەش پونكتى	3	2	1	2	1		2	1	
مۇھىت تەكشۈرۈش پونكتى	30	21	9	16	14		6	10	4
قەشقەر شەھەرلىك قۇرۇلۇش كومىتېتى	62	14	21	17	45	1	7	3	
قەشقەر شەھەرلىك ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش ئىدارىسى	47	19	28	19	28		2	23	
قاغىلىق ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	46	13	33	11	35		1	5	3
يېڭىسار ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	30	9	21	6	24		2	9	3
تاشقورغان ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	15	3	12	1	14				
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	20	8	12	4	16		2		
قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	27	12	15	6	21			5	3
مارالبېشى ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	88	36	52	9	79		3	7	

پوسكام ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	31	21	10	4	27		1	4	3
پوپۇغا ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	26	11	15	5	21		1	3	4
پەيزاۋات ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	32	8	24	13	19		1		8
مەكىت ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	63	25	38	4	59			6	9
يەكەن ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى	70	20	50	17	53		1	14	15
جەمئىي	660	296	364	168	492	6	44	114	53

Ⅱ باب

شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى

§ 1 . قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1. قەشقەر شەھىرىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1) خان ئۆي قەدىمىي شەھىرى خارابىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ 28 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدىكى يەرگە جايلاشقان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئەنشىدىكى تۆت قورغانىنىڭ بىرسى بولغان سۇلى قورغىنى ياكى قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى.

بۇ شەھەر خارابىسىنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 5000 كۋادرات مېتىر، ئون نەچچە يەردە سېپىل، قەلئە قالدۇقلىرى، ئۆي، دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرى، ئېتىز، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ خارابىلىرى ساقلانغان. خارابىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چاسا شەكىللىك بىر قەدىمىي شەھەر بار. شەھەرنىڭ تۆت تەرىپىدە قېلىنلىقى 7 مېتىر، قالدۇق ئېگىزلىكى 5.6 مېتىر كېلىدىغان توپا بىلەن قوپۇرۇلغان سېپىل بار. غەربىي شىمال بۇرجىكىدە بىر قورغان بار، شەرقىي شىمالدىكى سېپىلنىڭ كۇنگۇرىلىرىنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. شەرقىي جەنۇب ۋە غەربىي شىمال تەرەپلىرىدە 5 مېتىرچە كەڭلىكتە بىردىن قوۋۇق بار. قەدىمىي شەھەرنىڭ قالدۇق سېپىلى ئاستىدا بېسىلىپ قالغان يەنە بىر قەدىمىي، كونا ئىمارەتنىڭ خارابىسى بار.

ئۇنىڭدىن باشقا، خان ئۆي قەدىمىي شەھىرى خارابىسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى قەدىمىي دەريا ئېقىنى بويىدا ئىككى مۇنار سۇپىسىنىڭ خارابىسى بار. ئۇ مۇرا بۇددا مۇنارى دەپ ئاتىلىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە بۇ ۋۇ

زېتىيەن دەۋرىدە سۇلى تۇتۇق مەھكىمىسى 10 نەچچە يىلدا ياساپ پۈتتۈرگەن «دايۇن ئىبادەتخانىسى» نىڭ خارابىسى ئىكەن.

2) ئەسكى ھىسار قەدىمىي شەھىرى　　بۇ قەشقەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئەسكى ھىسار كەنتىگە جايلاشقان. شەھەر سېپىل خارابىلىرىنىڭ قىسمەن جايلىرى تېخى بېجىرىم ساقلانغان، ئۇنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن بىر غۇلاچ كېلىدۇ، زور كۆپ قىسمىنى كەنت ئۆيلىرى ئىگىلىۋالغان. «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىنىڭ تەزكىرىسى. قۇرۇلۇش تەزكىرىسى» دە بۇ شەھەر «كېيىنكى خەن دەۋرىدىكى ۋۇجى قەلئەسى» دەپ ئاتالغان. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا گېرمانىيىلىك ئارخېئولوگلار بۇ جايغا كېلىپ قېزىش، قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان، ئۇلار سىزغان خەرىتىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ئەينى يىللاردا بۇ شەھەر خارابىسىدا پەقەت شىمالىي تەرىپى بىلەن غەربىي تەرىپىدىكى ئىككى بۆلەك سېپىللا ساقلىنىپ قالغان، بۇرجىكىدە قوۋۇق سېپىلىنىڭ قالدۇقلىرى بار. شىمالدىكى سېپىلىنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 287 مېتىر، غەربتىكى سېپىلىنىڭ جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 205 مېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 58 مىڭ 800 كۋادرات مېتىر. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ پەرىزىچە، بۇ كۆلەم مەزكۇر شەھەرنىڭ ئەسلى كۆلىمىنىڭ ئاران ئىككىدىن بىرىگىلا تەڭ كېلىدىكەن.

3) يۇمىلاق شەھەر　　بۇ خارابە قەشقەر شەھەر ئىچىدىكى ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قورۇسى ئىچىدە بولۇپ، بۇ قەدىمىي شەھەر ئاساسەن بېجىرىم ساقلانغان. بۇ شەھەر چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىەنلۇڭ 27 - يىلى (1762 - يىلى) قۇرۇلغان بولۇپ، ھەربىيلەر تۇرۇشلۇق شەھەر بولغان. سېپىل ئېگىزلىكى 3.1 مېتىر، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 750 مېتىر، تۆت دەرۋازىسى بار. شەرقتىكىسى «چىڭ ئىن دەرۋازىسى»، غەربتىكىسى «فۇچياڭ دەرۋازىسى»، جەنۇبتىكىسى «جاڭ خۇا دەرۋازىسى» شىمالدىكىسى «بى پىڭ دەرۋازىسى». 1765 - يىلى چىەنلۇڭ پادىشاھ بۇ شەھەرگە «لەينىڭ» دېگەن نامنى ئىنئام قىلغان.

4) سۇلى قەدىمىي شەھىرى　　بۇ خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى سۇلى دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولۇپ، بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان. شىمال تەرىپى تۇمەن دەرياسىغا تۇتىشىدۇ، غەرب تەرىپى ئازادلىق يولى بىلەن پارالليل، جەنۇب تەرىپى بىلەن شەرق تەرىپىنى «ئارىيا يولى» دېگەن خەندەك قورشاپ تۇرىدۇ. شەھەر سېپىلى «ئوردا ئىشكى» دىن باشلىنىپ ئارىيا يولىنى بويلاپ شەرقىي جەنۇبىي تەرەپكە ئىگىلىپ قارقى دەرۋازا يول ئېغىزىغا تۇتىشىدۇ، ئاندىن كېيىن يەنە شەرقىي شىمال تەرەپكە ئۇزىراپ تۇشۇك دەرۋازىغا تۇتىشىدۇ، يەنە تۇشۇك دەرۋازىدىن غەربىي شىمال تەرەپكە قايرىلىپ تۇمەن دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قېشىنى بويلاپ سۇ دەرۋازىدىكى قوۋۇق سېپىلىغا تۇتىشىدۇ. بۇ شەھەرنىڭ دائىرىسى ئاساسەن بېجىرىم بولۇپ، ئىزنالىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

2. قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1) كونا شەھەر قەدىمىي شەھىرى　　قەشقەر كونا شەھەر قەدىمىي شەھىرى سۇلى قەدىمى شەھىرىنىڭ تاشقىرىقى شەھىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئايلانمىسى 6.3 كىلومېتىر بولۇپ، 4 دەرۋازىسى بار. ئۇنىڭ سېپىلى مىلادى 17 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىن باشلاپ ياسالغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 24 - يىلى (1898 - يىلى) كېڭەيتىلگەن. ئۇنىڭ خارابە ئىزنالىرىنىڭ كۆپ قىسمى تۈزلىتىۋېتىلگەن، پارچە-پۇرات ئىزنالىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

2) ئوپولات (ئاق دالا) قەدىمىي شەھىرى　　بۇ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىدىكى ئوپولات كەنتىگە جايلاشقان. ئۇ چۆل - باياۋان ئىچىدە پۈتۈنلەي توپا دۆڭلىرى بىلەن كۆمۈلۈپ

قالغان بىر قەدىمىي شەھەر. شەھەر ئاساسەن چاسا شەكىلدە بولۇپ تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 100 مېتىر كېلىدۇ، سېپىلى 5 مېتىرغىچە يەر ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان. شەھەر ئوت ئاپىتىدە ۋەيران بولغان. ئۆلچەپ بېكىتىشكە ئاساسلانغاندا، بۇ شەھەر جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىلا تاشلىنىپ قالغان.

3. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

خۇيۇڭ شەھىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 8 - يىلى (1828 - يىلى) قەشقەر خەنزۇ شەھىرى — لەينىڭ شەھىرى (يۇمىلاق شەھەر) جاھانگىر خوجا مالىمانچىلىقى ۋە سۇ ئاپىتى تۈپەيلىدىن ۋەيران بولغاچقا، سانغۇن چاڭ لىڭ خانغا تەستىقلىتىش ئارقىلىق مۇسۇلمانلار شەھىرى (بۇگۇنكى قەشقەر شەھىرى) نىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 10 كىلومېتىر كېلىدىغان قالقاي دېگەن يەرگە يېڭىشەھەر سالدۇردى. شەھەر سېپىلىنىڭ ئايلانمىسى 8 چاقىرىم 6 پۇڭ، ئېگىزلىكى 3 غۇلاچ، شەرقتىن غەربكىچە كەڭلىكى 2 چاقىرىم 5 پۇڭ، جەنۇبتىن شىمالغىچە ئارىلىقى 2 چاقىرىم 3 پۇڭ كېلىدۇ. ئۇنىڭدا 830 كۆڭگۇرە، 22 پوتەي بار. ئۇنىڭ شەرقىي، جەنۇبىي، شىمالىي تەرەپلىرىدە دەرۋازىسى بولۇپ، ئۇلار شەھەرنىڭ مۇھىم دەرۋازىسى ھېسابلانغان، شەھەرنىڭ كۆلىمى 1200 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. شەھەر پۈتكەندە داۋگۇاڭ خان ئۇنىڭغا «خۇيۇڭ» دېگەن نامنى ئىنئام قىلغان. ئەسلىدىكى قەدىمىي شەھەردىكى مانجۇ ئەمەلدارلار، لەشكەر باشلىقلىرى، سودىگەرلەر بۇ شەھەرگە كۆچۈپ كىرگەن. ئادەت بويىچە «قەشقەر خەنچېڭ» (خەنزۇلار شەھىرى)، ئۇيغۇرچە قەشقەر يېڭىشەھەر دەپ ئاتىلىدۇ.

4. قاغىلىق ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

شىھىتيار قەدىمىي شەھىرى بۇ شەھەر قاغىلىق ناھىيىسىدىكى يېيىق كەنتىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان. ئايلانمىسى تەخمىنەن 5 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ، شەھەر كوچىلىرىنىڭ ئىزنالىرىنى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. غەربىي شىمال تەرىپىدە بىر دۆڭلۇك بار، ئۇنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 3 كىلومېتىر كېلىدۇ. مەزكۇر شەھەر 10 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى قۇرۇلغان، قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدىكى قەلئە ئىدى، 12 - ئەسىردە قاراقىتتان (غەربىي لياۋ) لار ئىگىلىۋالغان، 1218 - يىلى چىڭگىزخان غەربكە يۈرۈش قىلغاندا بۇزۇۋېتىلگەن.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە جاڭگىلىئەسكى يېزىسىدا جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە قۇرۇلغان جوجوف دەپ ئاتىلىدىغان بىر قەدىمىي شەھەر بار. بۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا بۇزۇۋېتىلگەن.

5. يېڭىسار ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1) ئاقتۇ قەدىمىي شەھىرى بۇ شەھەر يېڭىسار ناھىيىسى بازىرىنىڭ تەخمىنەن 50 كىلومېتىر غەربىي شىمالىغا ئورۇنلاشقان. بۇ چاسا شەكىلدە بولۇپ، تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 120 مېتىر كېلىدۇ. يەرلىكلەر ئۇنى «ئاقباشخان شەھىرى» دەپ ئاتايدۇ. بۇ خەن دەۋرىدە جېنجۇڭ قەلئەسى دەپ ئاتالغان.

2) سىدىقبەگ قەدىمىي شەھىرى بۇ شەھەر يېڭىسار ناھىيىسىدىكى ئاقتۇ قەدىمىي شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدە بولۇپ، ئارىلىقى تەخمىنەن 2 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ شەھەر چاسا شەكىلدە بولۇپ، تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 120 مېتىر كېلىدۇ، 4 بۇلۇڭدا توپخانا (كۆتۈرمە پوتەي) بار. چىڭ سۇلالىسى

دەۋرىدە قۇرۇلغان بولۇپ، لەشكەر قورغىنى بولغان.

3) يېڭىشەھەر ئىچى شەھىرى بۇ شەھەر ھازىرقى ناھىيە بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 24 - يىلى (1873 - يىلى) قۇرۇلغان. بۇيەردە باش بۇغ، ئاغلاقچى ئامبال تۇرغان. گۇاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) يېڭىسار ۋازارىتى تەسىس قىلىنىپ، بۇ شەھەر ئوڭشالغان.

6. مارالبېشى ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1) توققۇز ساراي قەدىمىي شەھىرى ئۇ يەنە خەنزۇچە «تاڭۋاڭچېڭ» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، مارالبېشى ناھىيە بازىرىنىڭ تەخمىنەن 60 كىلومېتىر شەرقىدىكى توققۇز ساراي شىمالىي تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان. بۇ قەدىمىي شەھەردە 9 بۇتخانا بولغانلىقى ئۈچۈن توققۇز ساراي دەپ نام ئالغان. شەھەر ئۈچ قات (ئىچكى شەھەر، تاشقى شەھەر ۋە كىچىك شەھەر) بولۇپ، جەنۇب ۋە شىمال تەرىپىدە دەرۋازىسى بار. شىمالىي تاغ ۋە جەنۇبىي تاغ باغرىدا بۇتخانا ئىزى بار، بۇ يەردىن قەدىمكى كۆسەن يېزىقىدىكى تارشا پۈتۈك، مىس يارماق، ساپال بۇيۇملار، قەدىمكى ئۇيغۇرچە، ئەرەبچە ھۆججەتلەرنىڭ پارچىلىرى قاتارلىق زور مىقداردىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تېپىلدى.

دەلىللىنىشىچە، بۇ شەھەر خەن سۇلالىسىدىن تاكى شىمالىي ۋېي سۇلالىسىغىچە بولغان زاماندىكى سەپەرباي دۆلىتىنىڭ مەركىزى بولغان، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يىپەك يولىدىكى مۇھىم بازار «جۇشىدې شەھىرى» ئىدى.

2) مارالبېشى شەھىرى بۇ شەھەر قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە قۇرۇلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە بۇ يەرگە ھەربىي رابات، قاراۋۇلخانىلار سېلىنغان، ئۇ ھاكىمبەگنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. داۋگۇاڭ 12 - يىلى (1832 - يىلى) كونا شەھەرنىڭ شىمالى (ھازىرقى ناھىيە بازىرى) غا مارالبېشى شەھىرى ياسالغان. ئاشلىق ئەمەلدارى، چارلىغۇچى قويۇلغان. كېيىن ئايماق، ناھىيە تۇرۇشلۇق جاي بولغان.

7. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

تاشقورغان ئۇ، پامىر ئېگىزلىكىدىكى سارىكۆل چوققىسىنىڭ شەرقىدىكى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى تاغ باغرىغا جايلاشقان. بۇ ئورنى ئىنتايىن ئېگىز ھەم خەتەرلىك قەدىمىي ھەربىي قەلئە، شەھەر ئايلانمىسى سوقۇچاق شەكلىدە بولۇپ، سېپىلنىڭ ئۇلى تاش بىلەن، ئۈستى كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان. بەزى جايلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن بولسىمۇ، ئەمما ئومۇمىي گەۋدىسى تېخى بېجىرىم. شەھەر دەرۋازىسى، قاراۋۇل راۋىقى، سېپىل چىشمىكى، كۈنگۈرەلەرنى ھېلىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ. شەھەر قەلئەسىنىڭ سىرتىغا تاشلار دۆۋىلىنىپ سېپىل ياسالغان. سېپىلنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەرلىرى ئۈزۈك. شەھەر سېپىلىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي تەرىپىدە بىردىن دەرۋازا بار، ئىككى دەرۋازا ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان كوچىلارنى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ.

تاشقورغان — تاش قەلئە دېگەنلىكتۇر. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى «سارىقول»، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى كاۋانتا بەگلىكلىرىنىڭ تۇرۇشلۇق جايى بولۇپ، بۇ يەرگە كوكئارت قورۇلى تەسىس قىلىنىپ، ئەنشى تۇتۇق مەھكىمىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان. بۇ جاي قەدىمىي يىپەك يولىدىكى مۇھىم يول بولۇپ، تاڭ راھىبى شۈەنزاڭ غەربكە نوم ئالغىلى بارغاندا بۇ جايدىن ئۆتكەن.

8. يەكەن ناھىيىسىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1) ۋاششا قەدىمىي شەھىرى خارابىسى ئۇنىڭ ئورنى كاچۇڭ يېزىسىدىكى چامسال كەنتىدە بولۇپ، غەرب تەرىپى دەريا‌غا، شەرق تەرىپى تاغ ئارىسى تۇزلەڭلىكىگە تۇتىشىدۇ. ئۇ خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قەدىمىي شەھەر بولۇپ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە سۇ ئاپىتىدە ۋەيران بولغان، ھازىر تام ئۇللىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەتراپىدا خەن، تاڭ دەۋرىدىن بۇيانقى قەبرىستانلىق بار. «خەننامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى»دە «ساكارائۇل بېگى ساكارائۇل شەھىرىنى ئىدارە قىلىدۇ» دەپ يېزىلغان. «ۋېينامە»دە «ساكارائۇل بەگلىكى قەدىمكى ساكارائۇل شەھىردە تۇرۇشلۇق» دەپ يېزىلغان. خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن بۇيانقى ساكارائۇل خان ئوردىسى مۇشۇ قەدىمىي شەھەر خارابىسىدا بولۇشى مۇمكىن.

2) تاتار شەھىرى خارابىسى بۇ شەھەر بەشكەنت بازىرىنىڭ تاتار كەنتىدە بولۇپ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قۇرۇلغان. كېيىن بۇ شەھەر ئۇنىڭ يېنىغا يۆتكەلگەن. بۇ ئىككى شەھەر يۇەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ۋەيران بولغان.

3) كۆل شەھىرى خارابىسى بۇ شەھەر ئارال يېزىسى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ ئارقىسىدىكى دەريا ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قۇرۇلغان. 1110 - يىلى دەريا ئېقىنى ئۆزگەرگەندە ۋەيران بولغان.

4) مامۇت شەھىرى خارابىسى بۇ شەھەر توقتۇزمەت كەنتىدە بولۇپ، «ئارسلان شەھىرى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. 1343 - يىلى ياسىلىپ، 1464 - يىلدىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ۋەيران بولغان. سېپىل ۋە قىسمەن تام بۆلەكلىرى ھازىرغىچە ساقلانغان.

5) يەكەن قەدىمىي شەھىرى ئۇنىڭ ئورنى ھازىرقى يەكەن ناھىيە بازىرىدا بولۇپ، ياركەنت خانلىقىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، ھەربىي مەركىزى بولغان. «غەربىي يۇرت تەزكىرىسى»دە «بۇ شەھەرنىڭ ئايلانمىسى 10 نەچچە چاقىرىم كېلىدۇ، 6 دەرۋازىسى بار، توپا دۆڭلىرى شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىنى قورشاپ تۇرىدۇ، شەھەر دۆڭ ئۈستىگە سېلىنغان، كۆلىمى ھەيۋەتلىك، مۇسۇلمانلار يۇرتىغا جايلاشقان، شەھەر ئىچىدىكى كوچا - يوللار ئەگرى - بۈگرى بولسىمۇ ئەمما رەتلىك. . . ئۆيلىرى بىر - بىرىگە تۇتاش، كۆل بار، كۆلگە شەھەرنىڭ جەنۇبىدىن كېلىدىغان قارا سۇ قۇيۇلىدۇ، ئۇ سۇ تاكى شەھەرنىڭ شىمالىغىچە بارىدۇ، ئىچكىلى بولىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى تىنچىتقاندىن كېيىن بۇ يەردە خان ئامبال، مەسلىھەتچى ئامبالالار تۇرغان. داۋگۇاڭ 7 - يىلى (1827 - يىلى) بۇ يەرگە كېسەك بىلەن ئاران 3 چاقىرىم كېلىدىغان يەنە بىر شەھەرچە سېلىنغان. 11 - يىلى (1831 - يىلى) شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبى تەرىپىگە يەنە بىر ئىچكىرىكى شەھەر سېلىنىپ مانجۇ، خەنزۇ لەشكەرلەر تۇرغۇزۇلغان. 21- يىلى (1841 - يىلى) دىن كېيىن، يەنە بىر تاشقىرىقى شەھەر سېلىنىپ، ئىككى قات شەھەر بەرپا قىلىنغان. شەھەر ئىچى تەخمىنەن 9 چاقىرىم كېلەتتى. گۇاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) دىن كېيىن يەكەن ئايماق، مەھكىمە تۇرۇشلۇق جاي بولۇپ كەلدى.

§ 2 . شەھەر - بازار ئومۇمىي پىلانى

1. ئومۇمىي پىلان

1959 — 1961 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق لايىھىلەش ئاكادېمىيىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ

ئومۇمىي پىلانىنى تۈزۈپ پۈتتۈردى. 1978 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسى ئومۇمىي پىلانغا تۈزىتىش كىرگۈزدى. 1983 - يىلىنىڭ ئاخىرى قۇرۇلۇش نازارىتى شىنجاڭ بويىچە ۋە قىسمەن ئۆلكە- شەھەرلەردىكى شەھەر پىلانلاش مۇتەخەسسىسلىرىنى تەشكىللەپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر ئومۇمىي پىلانىنى باھالاش يىغىنى ئاچتى. 1986 - يىلى ئومۇمىي پىلان يولغا قويۇلدى.

1986 - يىل 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر بازار قۇرۇلۇشى ئومۇمىي پىلانى» تەستىقلىنىپ يولغا قويۇلدى. ئومۇمىي تەرەققىيات پىلانىدا قەشقەر شەھىرى مەركەز، 11 ناھىيە بازىرى رامكا قىلىنىپ، 157 يېزا (بازار) تۇتاشتۇرۇلۇپ، ئۆزئارا ماس تەرەققىي قىلدۇرغان، ئوچۇق شەكىللىك، تورلاشقان شەھەر، بازار سىستېمىسى شەكىللەندۈرۈلدى. ئومۇمىي پىلاندا تارىخ، ھازىرقى ھالەت، رايونلارنىڭ تەبىئىي شارائىتى ئاساس قىلىنىپ ۋە بىرلىشىش - ھەمكارلىشىشقا قولايلىق يارىتىش پرىنسىپى كۆزدە تۇتۇلۇپ، پۈتۈن ۋىلايەت ئۈچ ئىقتىسادىي ھەمكارلىق رايونىغا ۋە بىر سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن پورتقا ئايرىلدى. يەنى: (1) يەكەن ناھىيە بازىرى مەركەز قىلىنىپ، پوسكام، كۆيباغ بازىرى، قاغىلىق، مەكىتتىن ئىبارەت 4 ناھىيە، 9 بازار تۇتاشتۇرۇلۇپ، جەنۇبىي قىسىم ئىقتىسادىي ھەمكارلىق رايونى تەشكىل قىلىنىدۇ، بۇ يەردە تەرەققىي قىلدۇرىدىغان مۇھىم نۇقتا نېفىت خىمىيە سانائىتى، ئېلېكترون، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، يېنىك سانائەت- توقۇمىچىلىق، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش بولىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سۇچىلىق قۇرۇلۇشى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، بوزىەر ئېچىپ ئېتىز بەرپا قىلىنىپ تېرىلغۇ يەر كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، ھوسۇل ۋە كىرىم ئاشۇرۇلۇپ، ئاشلىق، پاختا بازىسى شەكىللەندۈرۈلىدۇ. 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا يەكەن، قاغىلىقتىن ئىبارەت ئىككى شەھەر قۇرۇلىدۇ ياكى كۆيباغ بازىرىمۇ قوشۇلۇپ، ئوچ شەھەر بەرپا قىلىنىدۇ. (2) قەشقەر شەھىرى مەركەز قىلىنىپ، قەشقەر كونا‌شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يوپۇغا، پەيزاۋاتتىن ئىبارەت بىر شەھەر، 5 ناھىيە شىمالىي قىسىمدىكى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق رايونى قىلىپ قۇرۇپ چىقىلىدۇ، بۇ يەردە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان مۇھىم نۇقتا يېنىك سانائەت - توقۇمىچىلىق، ئېلېكترون، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش، تاشقى سودا، سايا‌ھەتچىلىك، پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت - مائارىپ بولىدۇ. 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر شەھىرىدىن ئىبارەت بۇ «يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت» 300 مىڭ چامىسىدا نوپۇسى بار ئوتتۇرا دەرىجىلىك شەھەر قىلىپ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي قىسمىدىكى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن، سودا، سايا‌ھەتچىلىك تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان مۇھىم شەھەرگە ئايلاندۇرۇلىدۇ. (3) مارالبېشى ناھىيىسى مەركەز قىلىنىپ، ناھىيە دائىرىسىدىكى يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ 9 تۈەن - مەيدانى، 3 بازاردىن شەرقىي شىمالىي قىسىم ئىقتىسادىي ھەمكارلىق رايونى تەشكىل قىلىنىدۇ، بۇ يەردە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان مۇھىم نۇقتا چۈچۈكبۇيا، لوپنۇر كەندىرى، ياغاچچىلىق، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش بولىدۇ. پات ئارىدا مارالبېشى شەھىرى قۇرۇپ چىقىلىدۇ. (4) تاشقورغان ناھىيىسى پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن پورتى قىلىنىدۇ، مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن، سودا، سايا‌ھەتچىلىك تەرەققىي قىلغان، ئۇسكۇنىلىرى بىرقەدەر تولۇق بولغان پورت قىلىپ قۇرۇپ چىقىلىدۇ.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ئاخىرىغىچە ۋىلايەتتىكى قەشقەر شەھىرىدىن باشقا ناھىيە بازارلىرىنىڭ شەھەر - بازار ئومۇمىي پىلانى ئارقا - ئارقىدىن تەستىقلىنىپ يولغا قويۇلدى.

2. مەخسۇس تۈرلەر ئومۇمىي پىلانى

1) سۇ بىلەن تەمىنلەش　1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر - بازارلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 90% كە يەتتى. شەھەر - بازارلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشىدا تۈرۈبا تورلىرىنى ئۇزارتىش، سۇ بىلەن تەمىنلەش پونكىتلىرىنى كۆپەيتىش، ھازىرقى بار سۇ

زاۋۇتلىرىنىڭ ئىقتىدارىنى كۆچەيتىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق، 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ كۈنلۈك سۇ بىلەن تەمىنلىنىش مىقدارى 100 مىڭ كۇب مېتىرغا، سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىغان نوپۇس 750 مىڭدىن 830 مىڭغىچە، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى %100كە يەتكۈزۈلىدۇ.

2) پار (ئىسسىقلىق) بىلەن تەمىنلەش 1990 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەش ئۇسۇلىدا ئاساسەن كۆمۈر ۋە توك ئارقىلىق تەمىنلەش قوللىنىلغان، 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئېنېرگىيىنى تېجەپ، ئىس، چاڭ - توزانلارنىڭ شەھەرنى بۇلغىشىنى ئازايتىپ، پاكىز، گۈزەل شەھەر مۇھىتى بەرپا قىلىش ئۈچۈن، قەشقەر شەھىرى سىناق نۇقتىسى قىلىنىپ، پەيدىنپەي ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئىسسىقلىق ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىپ مەركەزلىك ئىسسىتىلىپ، كىچىك دائىرىلىك، تارقاق ھالدىكى ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەش پەيدىنپەي ئازايتىلىدۇ.

3) يۇندا چىقىرىۋېتىش 1990 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كۆپ سانلىق ناھىيە بازارلىرىدا يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشلىرى يوق ئىدى. 1991 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى 2 ناھىيە بازىرىدا يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلىپ، ئاكتىپ ئوكسىدلاپ جانلىقلار بىرتەرەپ قىلىنىپ، قويۇپ بېرىش ئۆلچىمىگە يەتكۈزۈلگەن پاسكىنا سۇلار ئارقىلىق ئېتىزلار سۇغىرىلىپ ياكى دەل - دەرەخ، ئوت - چۆپ ئۆستۈرۈلۈپ، بىئولوگىيىلىك مۇھىت ياخشىلىنىدۇ.

4) سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز بىلەن تەمىنلەش پونكىتى 1990 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك سۇيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازى ساقلاش پونكىتىنىڭ يىللىق گاز بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 6000 تونا بولىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يوپۇغا، تاشقورغان قاتارلىق شەھەر - بازارلاردىكى ئاھالىلەرنى گاز بىلەن تەمىنلىگىلى بولىدۇ، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، پوسكام، مارالبېشى، يېڭىسار ناھىيىلىرى كىچىك باكلارغا پوسكام گاز پونكىتىدىن گاز قاچىلاپ ئەكىلىپ ئىشلەتتى، 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر شەھەرلىك گاز ساقلاش پونكىتى كېڭەيتىلىپ يىللىق گاز بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 11 مىڭ 300 تونىغا يەتكەن مەركىزىي گاز پونكىتى قىلىپ چىقىلىدۇ، شەھەر ئىچىدە 12 گاز ئالماشتۇرۇش دۆكىنى تەسىس قىلىنىدۇ، جەنۇبتىكى 5 ناھىيە ۋە مارالبېشى ناھىيىسىدە سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز ساقلاش پونكىتى قۇرۇلۇپ يىللىق گاز بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 10 مىڭ تونىغا يەتكۈزۈلىدۇ.

5) باغۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازارلارنىڭ باغۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى 50 — 60 - يىللاردىلا باشلانغان، ئاساسلىقى 80 - يىللاردىن كېيىن تەرەققىي قىلدى، ۋىلايەتتە ھەر يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە شەھەر - بازار ئاھالىلىرى سەپەرۋەر قىلىنىپ باغۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى، كوچىلارنى، ھويلا - ئارامىلارنى، باغچىلارنى كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى بىلەن كەڭ كۆلەمدە شۇغۇللىنىلدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە شەھەر - بازارلارنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى %20 كە، كۆكەرتىلگەن كۆلەم 1377 گېكتارغا يەتتى. 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى %30 كە، كۆكەرتىلگەن كۆلەم 2464 گېكتارغا يەتكۈزۈلىدۇ.

6) تۇرالغۇ دۆلەت پىلانى بويىچە مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا %80 ئاھالە ئولتۇراق كۆلىمى ئوتتۇرىچە 8 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان يۇرۇشلەشكەن بىنالارغا كىرىپ ئولتۇرىدۇ. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئولتۇراق ئۆيى بار ئاھالىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 8.75 كۋادرات مېتىر بولدى، ئۆيى يېتىشمەيدىغانلار 802 ئائىلە، ئۆيى بارلار 27 مىڭ 500 ئائىلە بولۇپ، شەھەر - بازارلاردىكى ئومۇمىي ئاھالىنىڭ %20 نى ئىگىلىدى. 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە تۇرالغۇ ئۆي

قۇرۇلۇشىدا مەبلەغ يىغىپ قۇرۇلۇش قىلىش، ئاھالىلەر ئۆزى ئۆي سېلىش ۋە ئۆي - زېمىن تەرەققىياتى بىلەن شۇغۇللىنىپ تاۋار ئۆي سېتىپ بېرىش يولى تۇتۇلىدۇ، يەنە شەھەر - بازار ئاھالىلىرىغا 40 مىڭ يۇرۇش ئەتراپىدا تۇرالغۇ ئۆي سېلىپ بېرىپ، 30% ئاھالە بىنا ئۆيلەرگە كۆچۈرۈلىدۇ.

§ 3 . شەھەر - بازار مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى

1. يول

1963 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ شەھەر، بازار يوللىرى توپا يوللار بولۇپ، پەقەت قەشقەر شەھىرىدىلا شېغىل تۆكۈلگەن يول بار ئىدى. 1963 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە جەنۇب تەرىپى قىزىل كۆۋرۈكتىن باشلىنىپ، شىمالدا ۋىلايەتلىك پارتكومغىچە بارىدىغان 2.55 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا سېمونت يول ياسالدى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر يوللىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە سېمونت، ئاسفالت يول 3.3 كىلومېتىر. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ئاسفالت يول ياسالدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر - بازارلىرىدا ياسالغان ئاسفالت يول 13 كىلومېتىر، شېغىل يول 12 كىلومېتىر؛ مارالبېشى ناھىيىسىدە ياسالغان شەھەر - بازار ئاسفالت يولى 2.95 كىلومېتىر، شېغىل يول 3.5 كىلومېتىر، توپا يول 3.5 كىلومېتىر؛ قاغىلىق ناھىيىسىدە ياسالغان شېغىل يول، توپا يول 6.675 كىلومېتىر.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ياسالغان شەھەر - بازار يولى 130.2 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت يول 40.8 كىلومېتىر. 1988 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر شەھىرىدە 10 ئاساسىي غول يول، 13 غول يول، 16 مەھەللە يولى ياسالدى، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 43 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 35 كىلومېتىر؛ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدا غول يوللاردىن 10ى ياسالدى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 23 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 18 كىلومېتىر. قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيە بازىرىدا ياسالغان غول يول 13، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 10 كىلومېتىر؛ پەيزاۋات ناھىيە بازىرىدا ياسالغان غول يول 4، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 5 كىلومېتىر بولۇپ، ھەممىسى ئاسفالت ۋە بېتون يول؛ يوپۇغا ناھىيە بازىرىدا ياسالغان غول يول 6، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 17 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 4 كىلومېتىر؛ مەكىت ناھىيە بازىرىدا ياسالغان غول يول 9، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 8 كىلومېتىر؛ مارالبېشى ناھىيە بازىرىدا ياسالغان يول 15، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 18 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 12 كىلومېتىر؛ يېڭىسار ناھىيە بازىرىدا ياسالغان غول يول 10، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 8 كىلومېتىر؛ يەكەن ناھىيىسىدە ياسالغان غول يول 11، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 33 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 11 كىلومېتىر؛ پوسكام ناھىيە بازىرىدا ياسالغان يول 12، بۇنىڭ ئىچىدە غول يول 7، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 8 كىلومېتىر بولۇپ، ھەممىسى ئاسفالت، بېتون يول؛ قاغىلىق ناھىيە بازىرىدا ياسالغان يول 15، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 23 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت، بېتون يول 16 كىلومېتىر؛ تاشقورغان ناھىيە بازىرىدا ياسالغان يول 4، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 5.15 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق يولنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.3 كىلومېتىر بولۇپ، ئاسفالت، بېتوندىن ياسالدى.

2. كۆۋرۈك

80 - يىللاردىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر، بازارلاردىكى كۆۋرۈكلەر ئاساسەن ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئىدى. قەشقەر شەھىرى ئىچىدىكى 7 كۆۋرۈك ئىچىدە ئاران 2 كۆۋرۈكلا پولات چۈنقىلىق بېتون كۆۋرۈك ئىدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە شەھەر، بازار كۆۋرۈكى 26 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پولات چۈنقىلىق بېتون كۆۋرۈك 23. 1990 - يىلى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە شەھەر قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر، بازارلارنىڭ قىياپىتىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر بولدى، ۋىلايەت بويىچە شەھەر بازارلاردا ياسالغان ھەر خىل كۆۋرۈك 79 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پولات چۈنقىلىق بېتون قۇرۇلمىلىق كۆۋرۈك 65، مەزمۇت كۆۋرۈك 10.

3. يول چىرىغى

50 — 60 - يىللاردا قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات كوچىلىرىدىلا يول چىرىغى بولۇپ، شەھەر ئىچىدە ئاساسەن يول چىراغ مۇنەسسەسلىرى يوق ئىدى، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيىلەرنىڭ كۆپ قىسمى يەنىلا كىرسىن چىراغ دەۋرىدە تۇراتتى، شەھەر، بازارلارنىڭ يول چىرىغىدىن ئېغىز ئاچقىلى تېخىمۇ بولمايتتى. 1980 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر، بازار كوچىلىرىدىكى يول چىرىغى 410 غا يەتتى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەتنىڭ شەھەر، بازارلىرىدىكى يول چىرىغى شەھەر، يېزا قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتىگە ئەگىشىپ كۆپەيدى. بۇ مەزگىلدە شەھەر، بازارنىڭ پۈتكەن رايونلىرىدىكى يول چىرىغى 762گە يەتتى، بۇلارنىڭ ھەممىسى يولنىڭ بىر تەرىپىگە ئورنىتىلغان چىراغلار. 1990 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە پۈتكۈزۈلگەن شەھەر رايونىدىكى يول چىراغلىرى كۆپەيىپ 2342 گە يېتىپ، 80- يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكىگە قارىغاندا 207.3% كۆپەيىپ، 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى چىراق سانىنىڭ تەخمىنەن 3.1 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدىكى يول چىرىغىنىڭ سانى 824 كە يېتىپ، 1980 - يىلدىكىدىن 101% كۆپەيدى.

4. تۇرالغۇ

1984 - يىلنىڭ ئاخىرىدىكى 1 - قېتىملىق شەھەر - بازارلاردىكى ئۆي - زېمىنلارنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ماتېرىيالىدىن مۇنۇلار مەلۇم بولدى: قەشقەر ۋىلايىتىدە سېلىنغان تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 4 مىليون 622 مىڭ 236 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە بىر قەۋەتلىك ئۆي 4 مىليون 391 مىڭ 124 كۋادرات مېتىر، بىنا ئۆي 231 مىڭ 112 كۋادرات مېتىر، ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 9.24 كۋادرات مېتىر، ئۆيى كەمچىل ئائىلە 3779؛ 12 ناھىيە (شەھەر) دە شەھەر - بازار ئۆي - زېمىنلىرىدىن تۇرالغۇغا ئىشلىتىلگەن كۆلەم 3 مىليون 151 مىڭ 741 كۋادرات مېتىر، ئاھالىلەر ئولتۇرۇشلۇق كۆلەم 2 مىليون 728 مىڭ 611 كۋادرات مېتىر، ھەربىر ئائىلىگە توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ كۆلىمى 39.39 كۋادرات مېتىر، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئىشلىتىش كۆلىمى 12.06 كۋادرات مېتىر، ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 9.24 كۋادرات مېتىر. قەشقەر شەھىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 7.46 كۋادرات مېتىر بولۇپ، يەنىلا ناھىيە بازارلىرىنىڭكىدىن ئاز. ئۆيلەرنىڭ 90% تىن ئارتۇقراقى كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق، 95% تىن ئارتۇقراق قەۋەتسىز ئۆيلەر، تۇرالغۇ ئۆيلەر ئىچىدە ھاجەتخانىسى بارلىرى ئۆيى بار ئائىلىنىڭ ئاران 3.18% ىنىلا، ھاجەتخانىسى يوقلار 96.82% نى؛ تۇرالغۇ ئۆيلەر ئىچىدە ئاشخانىسى بارلار ئۆيى بار ئائىلىنىڭ 4.35% نى، ئاشخانىسى يوقلار 95.65% نى، تۇرۇبا سۇيى بار تۇرالغۇ ئۆيلەر 2469 ئائىلە بولۇپ، تۇرالغۇ ئۆيى بار ئائىلىنىڭ 3.56% نى ئىگىلەيدۇ. تۇرالغۇسىدا توك يوق ئائىلە 4319 بولۇپ، تۇرالغۇ ئۆيى بار

ئائىلىنىڭ 6.24% نى ئىگىلەيدۇ.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي تۇرالغۇ كۆلىمى 5 مىليون 723 مىڭ 194 كۋادرات مېتىرغا يېتىپ، 1984 - يىلدىكىدىن 1 مىليون 100 مىڭ 958 كۋادرات مېتىر كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىنا ئۆي قۇرۇلۇش كۆلىمى 1 مىليون 552 مىڭ 351 كۋادرات مېتىرغا يېتىپ، 1984 - يىلدىكىدىن 1 مىليون 321 مىڭ 239 كۋادرات مېتىر كۆپەيدى؛ بىر قەۋەت ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 4 مىليون 158 مىڭ 281 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 1984 - يىلدىكىدىن 232 مىڭ 843 كۋادرات مېتىر ئازلىدى. 12 ناھىيە (شەھەر) ئىچىدە شەھەر- بازار تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇش كۆلىمى ئەڭ كۆپ بولغىنى قەشقەر شەھىرى بولۇپ، 1 مىليون 883 مىڭ 244 كۋادرات مېتىر؛ ئۈنىڭدىن قالسا يەكەن ناھىيىسى بولۇپ، 1 مىليون 76 مىڭ 691 كۋادرات مېتىر، ئەڭ ئاز بولغىنى تاشقورغان ناھىيىسى بولۇپ، 48 مىڭ 273 كۋادرات مېتىر. ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ كۆلىمى ئەڭ كۆپ بولغىنى يېڭىسار ناھىيىسى بولۇپ، 12.21 كۋادرات مېتىر؛ ئۈنىڭدىن قالسا يەكەن ناھىيىسىنىڭ 11.7 كۋادرات مېتىر؛ ئەڭ ئاز بولغىنى تاشقورغان ناھىيىسى بولۇپ، 5.1 كۋادرات مېتىر؛ ئۈنىڭدىن قالسا قەشقەر شەھىرى بولۇپ، 6.17 كۋادرات مېتىر.

1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى تۇرالغۇ ئۆي ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 2

تۇرلەر / ناھىيە، شەھەر	قۇرۇلۇش كۆلىمى (كۋادرات مېتىر)	ئوتتۇرىچە ئىشلىتىلىش كۆلىمى (كۋادرات مېتىر/ ئادەم)	ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى (كۋادرات مېتىر/ ئادەم)	ئۆيى كەمچىل ئائىلە	ئومۇمىي ئائىلە سانىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)
قەشقەر شەھىرى	1542233	7.91	7.46	1421	4.98
قەشقەر يېڭىشەھەر	211466	10.21	10.21		
قەشقەر كونا شەھەر	138375	11.28	9.57	38	2.04
يېڭىسار	316419	12.54	10.33		
پوپۇغا	81528	10.10	8.99	78	5.39
پەيزاۋات	156134	10.72	11.69	36	1.63
يەكەن	804699	11.65	10.35	873	8.51
پوسكام	279341	19.96	10.32	150	4.57
قاغىلىق	480022	9.33	7.74	529	7.64
مەكىت	289910	10.72	9.33	271	6.49
مارالبېشى	280358	10.95	8.61	222	5.87
تاشقورغان	41751	8.45	6.28	161	23.54
جەمئىي	4622236				
ئوتتۇرىچە		11.15	9.24		

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى تۇرالغۇ ئۈي ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 3

تۈرلەر / ناھىيە، شەھەر	قۇرۇلۇش كۆلىمى (كۋادرات مېتىر)	ئوتتۇرىچە ئىشلىتىلىش كۆلىمى (كۋادرات مېتىر/ ئادەم)	ئوتتۇرىچە تۇرالغۇ ئۈي كۆلىمى (كۋادرات مېتىر/ ئادەم)	ئۈيى كەمچىل ئائىلە	ئومۇمىي ئائىلە سانىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)
قەشقەر شەھىرى	1882344	6.64	6.17	1012	3.10
قەشقەر يېڭىشەھەر	246303	13.79	9.65		
قەشقەر كونا شەھەر	160861	14.25	9.98	47	2.97
يېڭىسار	439334	17.44	12.21		
يوپۇغا	106933	9.16	6.41		
پەيزاۋات	176489	10.29	8.40	378	15.18
يەكەن	1075691	13.50	11.70	982	7.91
پوسكام	308890	13.21	9.25		
قاغىلىق	595235	9.90	7.70	1544	18.12
مەكىت	345245	12	9.34	14	0.03
مارالبېشى	337596	10.60	9.50	27	0.06
تاشقورغان	48273	6	5.10		
جەمئىي	5723194				
ئوتتۇرىچە		11.40	8.78		

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى تۇرالغۇ ئۈي ۋە ھۆكۈمەت ئىمارەتلىرى

جەدۋەل: 20 — 4

بىرلىكى: كۋادرات مېتىر

تۈرلەر / ناھىيە، شەھەر	تۇرالغۇ ئۈي ئىمارەتلىرى كۆلىمى	ئاممىۋى ئىمارەت كۆلىمى	تۈرلەر / ناھىيە، شەھەر	تۇرالغۇ ئۈي ئىمارەتلىرى كۆلىمى	ئاممىۋى ئىمارەت كۆلىمى
جەمئىي	5710632	3250211	مارالبېشى	337596	175803
قەشقەر شەھىرى	1882344	1138770	يەكەن	1075691	499057
قەشقەر كونا شەھەر	160861	142226	پوسكام	308890	191282
قەشقەر يېڭىشەھەر	246303	186389	قاغىلىق	595235	244051
يېڭىسار	439334	179000	مەكىت	345245	175180
يوپۇغا	106933	123430	تاشقورغان	48273	64709
پەيزاۋات	176489	130314			

5. باغۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش

قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىدە ئەزەلدىنلا گۈل ئۆستۈرۈپ، دەل - دەرەخ قويۇپ مۇھىتنى گۈزەللەشتۈرىدىغان ئادەت بار. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، شەھەر - بازارلارنى كەڭ كۆلەمدە كۆكەرتىش خىزمىتى بوشاشماي چىڭ تۇتۇلىدىغان، جايلاردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى كۆڭۈل بۆلىدىغان خىزمەتكە ئايلاندى.

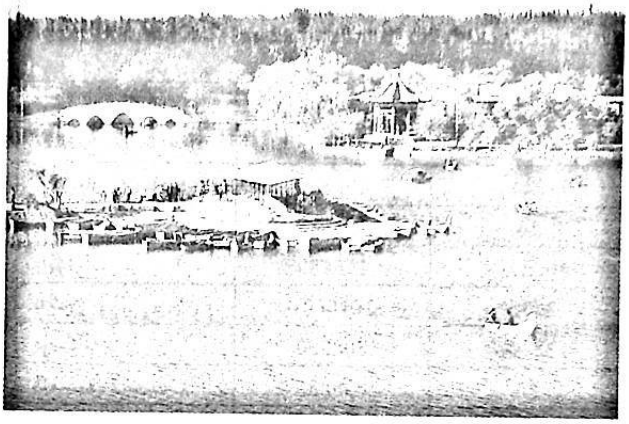

قەشقەر شەھەرلىك تۈمەنكۆل باغچىسىنىڭ ئېگىزدىن كۆرۈنۈشى

1976 - يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ باغۋارانلاشتۇرۇش - كۆكەرتىش كۆلىمى 60 گېكتارغا، شەھەرنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 8.5% كە، ئوتتۇرىچە كۆكەرتىلگەن كۆلەم 6.4 كۋادرات مېتىرغا يەتتى؛ شۇ يىلى 23 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى، تۇتۇش نىسبىتى 80% كە يەتتى. خەلق باغچىسىنىڭ كۆلىمى 31 گېكتار، شەھەر كۆچەتخانىسىنىڭ كۆلىمى 376 مو كېلىدۇ.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر شەھىرىنىڭ باغۋارانلاشتۇرۇش - كۆكەرتىش كۆلىمى 130 گېكتارغا، يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 17% كە، ئوتتۇرىچە ئاممىۋى يېشىللىق كۆلىمى 8 كۋادرات مېتىرغا يەتتى. ھەر يىلى تىكىلگەن كۆچەت 70 مىڭ تۈپكە يەتتى، كۆلىمى 35 گېكتار كېلىدىغان تۈمەنكۆل باغچىسى ياسالدى، كۆچەتلىك كۆلىمى 622 موغا يەتتى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە باغۋارانلاشقان، كۆكەرتىلگەن كۆلەم 403.7 گېكتارغا، بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 275.1 گېكتارغا؛ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 19% كە، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدە ئوتتۇرىچە ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 17.3 كۋادرات مېتىرغا، قالغان ناھىيىلەرنىڭ 4.9 كۋادرات مېتىرغا يەتتى. ھەر يىلى تىكىلگەن كۆچەت 7 مىليون 227 مىڭ تۈپكە، تۇتۇش نىسبىتى 84% كە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە 5 باغچا بولۇپ، ئىگىلىگەن كۆلىمى 103 گېكتارغا، كۆچەتلىك كۆلىمى 87.7 گېكتارغا يەتتى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر - بازارلارنىڭ باغۋارانلىشىش - كۆكەرتىلىش كۆلىمى 780 گېكتارغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 330 گېكتارغا، يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 20% كە، ئوتتۇرىچە ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 18.42 كۋادرات مېتىرغا يەتتى، شەھەر - بازارلاردىكى باغچا 6 گە، ئىگىلىگەن كۆلىمى 111.9 گېكتارغا، ۋىلايەت بويىچە كۆچەتلىك كۆلىمى 107.4 گېكتارغا يەتتى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر - بازارلارنىڭ باغۋارانلاشتۇرۇلۇش، كۆكەرتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 5　　بىرلىكى: گېكتار، دانە

تۈرلەر / ناھىيە، شەھەر	باغۋارانلاشقان، كۆكەرتىلگەن كۆلەم		باغچا	
	ئومۇمىي سان	بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىۋى كۆكەرتىلگىنى	سانى	كۆلىمى
جەمئىي	777	229	6	111.90

قەشقەر شەھىرى	375	71	2	71
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	14	1		
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	65	17		
يېڭىسار ناھىيىسى	37	11		
يوپۇغا ناھىيىسى	9	3		
پەيزاۋات ناھىيىسى	8	7		
مارالبېشى ناھىيىسى	140	54		
يەكەن ناھىيىسى	112	51	1	9.20
پوسكام ناھىيىسى	33	5	1	5
قاغىلىق ناھىيىسى	50	31	1	21.30
مەكىت ناھىيىسى	42	22		
تاشقورغان ناھىيىسى	7	4	1	5.40

6. سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش

1) سۇ بىلەن تەمىنلەش چاڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئاھالىلەر ئاساسەن كۆل ۋە ئېرىق - ئۆستەڭ سۇيى ئىچەتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ خىل ئەھۋال ئۆزگىرىشكە باشلىدى. 1959 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت پۈل ئاجرىتىپ شەھەردە سۇ بىلەن تەمىنلەش مۇئەسەسىسى قۇردى، 1960 - يىلدىن باشلاپ تۇرۇبا سۇيى بىلەن تەمىنلەش باشلاندى. 21 ئورۇندا سۇ بىلەن تەمىنلەش پونكىتى قۇرۇلۇپ، يىلىغا 360 مىڭ تونىنا سۇ بىلەن تەمىنلەندى.

1980 - يىلىنىڭ باشلىرىدا قەشقەر شەھىرىدە، يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرىدىكى بازارلاردا قۇدۇق سۇيى بىلەن تەمىنلەيدىغان تۇرۇبا ياتقۇزۇلدى، ئاددىي ھالدىكى سۇ بىلەن تەمىنلەش مۇئەسسەسى، مەسىلەن: سۇ پومپىسى، سۇ مۇنارى قاتارلىقلار ياسىلىپ ئىچىملىك سۇ بىلەن تەمىنلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن باشقا ناھىيە بازارلىرىدىمۇ بۇ چارە قوللىنىلىپ قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىپ ئىچىلدى.

1984 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ شەھەر، بازارلىرىدا 12 تۇرۇبا سۇيى شىركىتى قۇرۇلۇپ، سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇدۇقىدىن 18ى قېزىلىپ، 65.23 كىلومېتىر سۇ تۇرۇبىسى (تۇرۇبا ئېغىزىنىڭ دىئامېترى 100 مىللىمېتىردىن ئارتۇق) ياتقۇزۇلۇپ، كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 11 مىڭ 346 كۇب مېتىرغا يېتىپ، شەھەر، بازارلاردىكى 212 مىڭ 700 نوپۇس سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىغان بولدى، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 49.8% كە، تۇرۇبا سۇيى ئىچەلەيدىغان ئاھالە 50.2% كە يەتتى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 50 مىڭ كۇب مېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىنىڭ كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 14 مىڭ كۇب مېتىر، يەكەن ناھىيىسىنىڭ 7000 كۇب مېتىر، ۋىلايەت بويىچە سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان غول سۇ تۇرۇبىسى 138.17 كىلومېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىنىڭ 38.4 كىلومېتىر، ئۇنىڭدىن قالسا مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 27.9 كىلومېتىر، سۇ تۇرۇبىسى ئاڭ قىسقا بولغىنى يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى بولۇپ 4.2 كىلومېتىردىن توغرا كېلىدۇ، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 90%

تىن ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ 98% كە، يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ 95% كە يەتتى؛ ژىلايەت بويىچە قېزىلغان قۇدۇق 36 بولۇپ، 389 مىڭ شەھەر - بازار نوپۇسىنى ئىچىملىك سۇ بىلەن تەمىنلىگىلى بولىدىغان بولدى، سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىغان نوپۇس ئەڭ كۆپ بولغىنى قەشقەر شەھىرى بولۇپ 145 مىڭ، ئۈنىڭدىن قالسا يەكەن ناھىيىسىنىڭ 63 مىڭ، ئەڭ ئاز بولغىنى تاشقورغان ناھىيىسى بولۇپ 4400.

2) يۇندا چىقىرىۋېتىش　1987 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ژىلايىتىدە يۇندا ئاققۇزۇش سىستېمىسى يوق بولۇپ، تۇرمۇشتا ئىشلىتىلگەن يۇندىلار تەبىئىي پارغا ئايلىنىپ كېتەتتى ياكى ئەۋرەز قۇدۇقىغا قويۇپ بېرىلەتتى، سانائەتتىن چىققان بۇلغانغان سۇلار شۇ ئەتراپتىكى ئازگاللارغا ياكى ئويمان جايلارغا ئاققۇزۇلاتتى ۋە ياكى بىۋاستە دەريالارغا قويۇپ بېرىلەتتى.

1987 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدىكى تۇنجى يۇندا تازىلاش زاۋۇتى — قەشقەر شەھەرلىك يۇندا تازىلاش زاۋۇتى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ كۈندىلىك تازىلايدىغان يۇندا مىقدارى 3000 كۇب مېتىر بولۇپ، ئاققۇزۇپ كۆپۈكلەندۈرۈلىدىغان 2 - دەرىجىلىك زاۋۇت ھېسابلىنىدۇ، ئۇنىڭ كۆمۈلگەن يۇندا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى 23 كىلومېتىر بولدى.

1990 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر ژىلايىتىدە شەھەردىكى يۇندىلارنى ئاققۇزۇش مۇئەسسەسى 2 بولدى، ئۇلار قەشقەر شەھىرى، يەكەن ناھىيىسىنىڭ شەھەر - بازارلاردىكى يۇندىنى تازىلاش زاۋۇتى بولۇپ، بىئولوگىيىلىك ئوكسىدلاش كۆلچىكى ئارقىلىق تازىلاش ئۇسۇلى قوللىنىلدى، كۈندىلىك تازىلاش مىقدارى 3300 كۇب مېتىرغا يەتتى، يەكەن ناھىيىسىدە يانقۇزۇلغان يۇندا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى 9 كىلومېتىر بولدى.

1984 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 6

تۈرلەر / ناھىيە، شەھەر	كۈنلۈك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى (كۇب مېتىر/كۈن)	شەھەر-بازار نوپۇسى (تۇمەن)	سۇ بىلەن تەمىنلەنگەن نوپۇس (تۇمەن)	سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى (%)	غول سۇ تۇرۇبىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى (كىلومېتىر)	سۇ قۇدۇقىنىڭ سانى	ئىزاھات
قەشقەر شەھىرى	3500	14.50	10	69	26.40	4	بۆلەكلەرگە ئايرىپ سۇ بىلەن تەمىنلەيدۇ، سۇ بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ، سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان غول تۇرۇبىلار كىچىكرەك
قەشقەر يېڭىشەھەر	325	2	0.80	40	2.69	2	سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى ئاجىز، سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبا يوللىرىنىڭ قاپلاش كۆلىمى ئاز
يېڭىسار	600	1.80	0.72	40	4.50	2	سۇ زاۋۇتىنىڭ ئۇسكۇنىلىرى قالاق، سۇ قۇدۇقلىرىنىڭ جايلىشىشى نامۇۋاپىق، سۇ سۈپىتى دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۆلچىمىگە يەتمەيدۇ

يەكەن	959	6.10	3.42	56	3.20	3	سۇ زاۋۇتى يۇرۇشلەشمىگەن، سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبا يوللىرىنىڭ قاپلاش كۆلىمى ئاز
پوسكام	270	1.70	0.68	40	3.50	1	سۇ سۈپىتى ناچار، سۇ تەركىبىدىكى فىتور مىقدارى دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتكەن، ئۇزاق مۇددەت ئىچكىشكە بولمايدۇ
قاغىلىق	2500	4.80	2	42	6	1	سۇ سۈپىتى ناچار، سۇ تەركىبىدىكى فىتور مىقدارى دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتكەن
مەكىت	600	2	1.20	60	2.50	دەريا سۈيى ئىچىدۇ	سۇ سۈپىتى ناچار، سۇ تازىلاش ئۈسكۈنىسى يوق، سۈدىكى مىكروپ مىقدارى كۆپ
مارالبېشى	1500	2	1.20	60	8	ئامبار سۈيى ئىچىدۇ	سۇ سۈپىتى دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ
پەيزاۋات	180	0.50	0.15	30	1	1	سۈزۈك مىنېرالىنىش نىسبىتى يۇقىرى، ئارسىن مىقدارى ئۆلچەمدىن ئارتۇق
يوپۇغا	165	0.70	0.28	40	4.25	2	سۇ زاۋۇتى يۇرۇشلەشمىگەن، تۇرۇبا بىلەن قاپلىنىش كۆلىمى كىچىك
قەشقەر كوناشەھەر	547	1.02	0.60	60	1.50	2	قۇم چۆكمىسى ئېغىر، سۇ سۈپىتى ناچار، قۇدۇقنىڭ سۇ مىقدارى يېتەرلىك ئەمەس
تاشقورغان	200	0.44	0.22	50	1.69	1	سۇ سۈپىتى ناچار، فىنول مىقدارىنىڭ جايلىشىش دەرىجىسى يۇقىرى، سۇ مۇنارىنىڭ جايلىشىشى نامۇۋاپىق
جەمئىي	11346	37.56	21.27	587	65.23	19	

1984 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر)لەرنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشى

جەدۋەل: 20 — 7

ناھىيە، شەھەر / تۈرلەر	كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى (كۇب مېتىر/ كۈن)	شەھەر، بازار نوپۇسى (تۇمەن)	سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىغان نوپۇس (تۇمەن)	سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى (%)	سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان غول تۇرۇبا ئۇزۇنلۇقى (كىلومېتىر)	سېمونت قۇدۇق سانى	ئىزاھات
قەشقەر شەھىرى	14000	15.50	14.50	93.5	38.40	8	

قەشقەر يېڭىشەھەر	3000	2.30	2.07	90.0	5.39	3	
يېڭىسار	4500	2.20	2.09	95.0	10.50	4	
يەكەن	7000	7	6.30	90	7.20	4	
پوسكام	2500	2	1.80	90	7.80	2	
قاغىلىق	4500	5	4	80	11.50	4	
مەكىت	3500	2.50	2.25	90	6.50	2	سۇ مەنبە- سىنى ياخ- شىلاپ، قۇ- دۇق كولاپ سۇ چىقىرە- شى، سۇ سۈپىتىنى ياخشىلىشى لازىم
مارالبېشى	3500	3	2.70	90	27.90		ئاناركۆل سۇ ئامبە- رىدىن سۇ ئەكىلىشنى شوركۆل ئامبىرىدىن سۇ ئەكە- لىشكە ئۆز- گەرتىش كېرەك
پەيزاۋات	2000	0.76	0.68	90	5	2	
يوپۇغا	1500	1	0.90	90	4.20	4	
قەشقەر كوناشەھەر	2500	1.30	1.17	90	4.20	3	
تاشقورغان	1500	0.45	0.44	98	6.49		
جەمئىي	50000	43.01	38.90	90دىن ئارتۇق	135.08	36	

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر)لەرنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇش مەبلىغى

جەدۋەل: 20 — 8

تۈرلەر / ناھىيە، شەھەر	پۈتكەن ۋاقتى	تەستىقلانغان لايىھە كۆلىمى (تۇمەن تونا/كۈن)	قۇرۇلۇش مەزمۇنى	دۆلەت، ئاپتونوم رايون بەرگەن ياردەم (تۇمەن يۈەن)	يەرلىك مالىيە سالغان مەبلەغ (تۇمەن يۈەن)	قۇرۇلۇشقا تەخمىنەن كېتىدىغان مەبلەغ (تۇمەن يۈەن)
قەشقەر شەھىرى	1990.8	1.40	سۇ قۇدۇقىدىن 5ى قېزىلدى، 1، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى كېپىن يۇرۇشلەشتۇرۇلىدۇ. 3000 كۇب مېتىرلىق سۇزۇك سۇ كۆلچىكىدىن بىرى، دېزىنفېكسىيە، لاباراتورىيە ئۆيى ئوسكۇنىلە- رى سەپلەندى. سۇ بىلەن تەمىنلەش غول تۇرۇبىسى 12 كىلومېتىر	370	150	500

قەشقەر يېڭىشەھەر	1989.12	0.30	سۇ قۇدۇقىدىن بېرى قېزىلدى ۋە ئۇنىڭغا دېزىنفېكسىيە قىلىش، لابوراتورىيە تۈرى، توك تەقسىملەش قاتارلىق مۇئەسسەسىلەر سەپلەنگەن، غول تۇرۇبىسى 2.7 كىلومېتىر	100		90
يېڭىسار	1990.12	0.45	سۇ قۇدۇقىدىن 2 سى قېزىلدى ۋە ئۇنىڭغا 400 كۇب مېتىرلىق ئېگىز كۆل، دېزىنفېكسىيە، لابوراتورىيە، توك تەقسىملەش قاتارلىق مۇئەسسەسىلەر سەپلەنگەن، غول تۇرۇبىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 6 كىلومېتىر	193	45	193
يەكەن	1988.12	0.70	سۇ قۇدۇقى ئۆزگەرتىلدى، 500 كۇب مېتىرلىق سۇزۇك سۇ كۆلچىكىدىن بېرى ياسالدى، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى، دېزىنفېكسىيە، لابوراتورىيە، توك ئۆيى قاتارلىق مۇئەسسەسىلەر سەپلەندى، سۇ بىلەن تەمىنلەش غول تۇرۇبىسى 4 كىلومېتىر	101	30	100
پوسكام	1988.7	0.25	سۇ قۇدۇقىدىن بېرى قېزىلدى ۋە 400 كۇب مېتىرلىق سۇزۇك سۇ كۆلىدىن بېرى، 1 -، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى، 100 كۇب مېتىرلىق سۇ مۇنارى، دېزىنفېكسىيە، لابوراتورىيە، توك تەقسىملەش ئۆيى سەپلەندى، غول تۇرۇبىسى 4.3 كىلومېتىر	76	4	80
قاغىلىق	1985.7	0.45	سۇ قۇدۇقىدىن 3 ى قېزىلدى، 1 -، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى، 1000 كۇب مېتىرلىق سۇزۇك سۇ كۆلچىكىدىن بېرى، 100 كۇب مېتىرلىق سۇ مۇنارىدىن بېرى ياسالدى، غول تۇرۇبا 5.5 كىلومېتىر	107	32	100
مەكىت	1989.12	0.35	سۇ قۇدۇقىدىن بېرى قېزىلدى؛ 1 -، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى، 600 كۇب مېتىرلىق سۇزۇك سۇ كۆلچىكى، دېزىنفېكسىيە، لابوراتورىيە، توك تەقسىملەش قاتارلىق مۇئەسسەسىلەر سەپلەندى، غول تۇرۇبا 4 كىلومېتىر	103	90	200

مارالبېشى	1986.7	0.35	سۇ قۇدۇقلىرى مەركەزلەشتۈرۈلدى، 600 كۇب مېتىر-لىق سۇزۇك سۇ كۆلچىكى ۋە 1 -، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى ھەم ياندائما مۇئەسسەسلەر سەپلەندى، سۇ يەتكۈزۈش غول تۇرۇبىسى 18 كىلومېتىر، بۇنىڭدىن بازار ئىچىدىكىسى 1.9 كىلومېتىر	351	25	367
پەيزاۋات	1989.5	0.20	سۇ زاۋۇتى قۇرۇلدى، بازار ئىچىنى سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى 4 كىلومېتىر	120		105
يوپۇغا	1987.9	0.15	1 -، 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى، 400 كۇب مېتىرلىق سۇ بىلەن تەمىنلەش كۆلچىكى ياسالدى، دېزىنفېكسىيە، لابوراتورىيە، توك تەقسىملەش قاتارلىق مۇئەسسەسلەر سەپلەندى، غول تۇرۇبىسى 3 كىلومېتىر	85		53
قەشقەر كونا شەھەر	1989.12	0.25	سۇ قۇدۇقىدىن بىرى قېزىلدى ۋە 2 - دەرىجىلىك پومپا ئۆيى سېلىندى، دېزىنفېكسىيە، لابوراتورىيە، توك تەقسىملەش قاتارلىق مۇئەسسەسلەر سەپلەندى، غول سۇ تۇرۇبىسى 2.7 كىلومېتىر	96		90
تاشقورغان	1987.6	0.15	500 كۇب مېتىرلىق سۇزۇك سۇ كۆلچىكىدىن بىرى، سۇ مەنبەسى كۆلچىكىدىن بىرى قېزىلدى، غول تۇرۇبا 4.8 كىلومېتىر	92		60
جەمئىي		5		1804	376	1938

7. مۇھىت تازىلىقى

1979 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە قەشقەر شەھىرىدىلا شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسى قۇرۇلغانىدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا مۇھىت تازىلىقى ئەتىرىتى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا 55 كىشىلىك تازىلىق ئەتىرىتى بار ئىدى، ئۇلار شەھەر رايونىدىكى كوچىلارنى سۇپۇرۇپ تازىلاش خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدى. يىللىق سۇپۇرۇپ تازىلانغان كوچا - يول كۆلىمى 136 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يېتەتتى، 2 سۇ چېچىش ماشىنىسى، 7 ئاممىۋى ھاجەتخانا، بىر ئەخلەت بىرتەرەپ قىلىش زاۋۇتى بار ئىدى. قالغان ناھىيىلەردىكى، بازارلارنىڭ مۇھىت تازىلىقى خىزمىتى ئاساسلىقى ئاھالە كومىتېتى، بازارلىق كومىتېت ئارقىلىق قىلىناتتى.

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مۇھىت تازىلىقى ئىشچى - خىزمەتچىسى 222 گە، يىللىق سۇپۇرۇپ تازىلانغان كوچا - يول كۆلىمى 990 مىڭ 100 كۋادرات مېتىرغا، يىللىق يۆتكەلگەن ئەخلەت 14 مىڭ 412 تونناغا، تازىلاپ يۆتكەلگەن گەندە 13 مىڭ 45 تونناغا يەتتى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مۇھىت تازىلىقى ئىشچى - خىزمەتچىسى 253 كە، ئەخلەت توشۇش ماشىنىسى

24 كە، يىللىق سۇپۇرۇپ تازىلانغان كوچا - يول كۆلىمى 1 مليون 200 مىڭ كۋادرات مېتىرغا، يىللىق يۆتكەلگەن ئەخلەت، گەندە 38 مىڭ 915 تونىغا، ئاممىۋى ھاجەتخانا 105 كە يەتتى.

§ 4 . شەھەر - بازارلاردىكى ئۆي - زېمىنلارنى باشقۇرۇش

1. ئۆي - زېمىن تەرەققىياتى

1984 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى ئۆي - زېمىن تەرەققىيات شىركىتى قەشقەر شەھەرلىك ئۆي - زېمىن تەرەققىيات شىركىتى قۇرۇلدى.

1986 - يىلى شەھەر ئومۇمىي پىلانىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ۋە خۇسۇسىي ئۆي سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، شەھەرلىك ئۆي - زېمىن تەرەققىيات شىركىتى قەشقەر شەھىرىنىڭ قىزىلدۆۋە يولى بويىغا ئولتۇراق رايونى قۇرۇشنى پىلانلاپ، تۈرلۈك ئولتۇراق ئۆي ۋە تۇرمۇش مۇلازىمىتىگە كېرەكلىك ئۆيدىن 32 مىڭ كۋادرات مېتىرنى سېلىپ پۈتكۈزدى.

1989 - يىلى ۋىلايەتلىك ئۆي - زېمىن شىركىتى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي خەلق يولى بويىدىكى تۈمەنكۆل ئولتۇراق رايونىدىن 22 مو يەر سېتىۋېلىپ 3 يىل ئىچىدە 15 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدىغان ئاھالىلەر تۇرالغۇسى سېلىپ پۈتكۈزۈشنى پىلانلىدى. 1990 - يىلىنىڭ باشلىرىدا شەھەرلىك ئۆي - زېمىن تەرەققىيات شىركىتى سېلىپ پۈتتۈرگەن تۈرلۈك تاۋار ئۆيلەر ۋە ۋاكالىتەن سالىدىغان ئۆيلەر 63 مىڭ 700 كۋادرات مېتىرغا، تەرەققىيات (ئېچىش) مەھسۇلات قىممىتى 13 مىليون 890 مىڭ يۈەنگە يەتتى. شەھەرلىك ئۆي-زېمىن تەرەققىيات شىركىتىنىڭ تۈر قۇرۇلۇشى مەبلىغىنىڭ كېلىش مەنبەئەسى: تاۋار ئۆي مەخسۇس قەرز پۇلى؛ شەخسلەر ۋە ئورۇنلار توپلىغان مەبلەغ؛ ئالدىن ئېلىنغان زاكالەت پۇل، مۇقىم مۇلۈكتىن ئىمارەت.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى باشقا 11 ناھىيىدە ئۆي - زېمىن تەرەققىيات ئىشلىرى باشلانمىدى.

2. ئۆي - زېمىننى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش

1984 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى مىقياسىدا ئۆي - زېمىننى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ تەكشۈرۈش 5 باسقۇچقا بۆلۈپ ئىشلەندى، يەنى خادىملارنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش؛ ئۆينى سىرتىدىن ئۆلچەش، ئۆي سىرتىغا دائىر ماتېرىياللارنى ئارىلاپ تەكشۈرۈش؛ نەتىجە سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش، ماتېرىياللارنى ئومۇملاشتۇرۇپ يۇقىرىغا يوللاش. 1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 31- كۈنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاياقلاشتى، كونكرېت نەتىجىسى مۇنداق بولدى: ئۆيلەرنىڭ ھالىتى: ۋىلايەت بويىچە بار بولغان ھەر خىل ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 7 مىليون 350 مىڭ 620 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىنىڭ 2 مىليون 577 مىڭ 129 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ۋىلايەتتىكى ئومۇمىي ئۆي كۆلىمىنىڭ 35.06% نى، 11 ناھىيىنىڭ 4 مىليون 773 مىڭ 491 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 64.94% نى ئىگىلىگەن. مۇلۈك ھوقۇقى بويىچە ئايرىغاندا: ئۆي باشقۇرۇش تارماقلىرى بىۋاسىتە باشقۇرىدىغان ھۆكۈمەت ئۆيلىرى 21 مىڭ 522 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئۆي كۆلىمىنىڭ 2.93% نى؛ ئورۇنلار ئۆزى باشقۇرغان ھۆكۈمەت ئۆيلىرى 4 مىليون 330 مىڭ 610 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 58.9% نى، كوللېكتىپ ئورۇنلارنىڭ ئۆيلىرى 268 مىڭ 951 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 3.66% نى؛ خۇسۇسىي ئۆيلەر 2 مىليون 500 مىڭ 296 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 34.02% نى؛ باشقا ئۆيلەر 35 مىڭ 540 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 0.18% نى ئىگىلىگەن. ئۆينىڭ قۇرۇلمىسى بويىچە ئايرىغاندا: پولات - بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر 13 مىڭ 428 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ئۆي كۆلىمىنىڭ 0.18% نى؛ ئارىلاشما

قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر 1 مىليون 78 مىڭ 213 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 14.7% نى؛ خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر 722 مىڭ 921 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 9.83% نى، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ۋە باشقا قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر 5 مىليون 536 مىڭ 48 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 73.32% نى ئىگىلىگەن. ئۆيلەرنىڭ قەۋەت قاتلىمىدىن ئايرىغاندا، بىر قەۋەت ئۆيلەر 6 مىليون 552 مىڭ 798 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئۆي كۆلىمىنىڭ 89.15% نى، 2 - 3 قەۋەتلىك ئۆيلەر 689 مىڭ 668 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 9.38% نى، 4 - 6 قەۋەتلىك ئۆيلەر 108 مىڭ 154 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 1.47% نى ئىگىلىگەن. سېلىنغان يىلى بويىچە ئايرىغاندا، ئازادلىقتىن ئىلگىرى سېلىنغان ئۆيلەر 811 مىڭ 318 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئۆي كۆلىمىنىڭ 11.04% نى؛ 50 - يىللاردا سېلىنغان ئۆيلەر 780 مىڭ 844 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 10.62% نى؛ 60 - يىللاردا سېلىنغان ئۆيلەر 1 مىليون 194 مىڭ 559 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 16.25% نى، 70 - يىللاردا سېلىنغان ئۆيلەر 2 مىليون 170 مىڭ 547 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 29.53% نى؛ 80 - يىللاردا سېلىنغان ئۆيلەر 2 مىليون 393 مىڭ 532 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 35.56% نى ئىگىلىگەن. ئىشلىتىلىش ساھەسى ۋە ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىن ئايرىغاندا، ئولتۇراق ئۆي 4 مىليون 616 مىڭ 236 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئۆي كۆلىمىنىڭ 62.08% نى؛ سانائەت-قاتناش ئامبىرى قىلىپ ئىشلىتىلگەن ئۆي 839 مىڭ 587 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 11.42% نى؛ سودا، مۇلازىمەتكە ئىشلىتىلگەن ئۆي 449 مىڭ 300 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 6.12% نى؛ مائارىپ، داۋالاش، پەن تەتقىقاتىغا ئىشلىتىلگەن ئۆي 403 مىڭ 547 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 5.49% نى؛ مەدەنىيەت، تەنتەربىيە، كۆڭۈل ئېچىشقا ئىشلىتىلگەن ئۆي 101 مىڭ 529 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 1.38% نى؛ ئىشخانا ئۆيلىرى 490 مىڭ 213 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 6.67% نى؛ باشقىلارغا ئىشلىتىلگەن ئۆي 450 مىڭ 208 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 6.12%نى ئىگىلىگەن.

3. تۇرالغۇ جاي ئەھۋالى ۋە تۇرالغۇ جاي سەۋىيىسى

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش دائىرىسىگە كىرگەن ئائىلە 69 مىڭ 266، نوپۇس 309 مىڭ 578، ئولتۇراق ئۆيلەرنىڭ ئىشلىتىلىش كۆلىمى 3 مىليون 151 مىڭ 731 كۋادرات مېتىر، ئۇنىڭ كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى 10.18 كۋادرات مېتىر، ئائىلىگە ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى 45.45 كۋادرات مېتىر؛ ئولتۇراق ئۆيلەرنىڭ ئادەم ئولتۇراقلاشقان كۆلىمى 2 مىليون 708 مىڭ 532 كۋادرات مېتىر، ئوتتۇرىچە ئولتۇراق كۆلىمى 8.75 كۋادرات مېتىر، ئائىلىگە توغرا كەلگەن ئولتۇراق كۆلىمى 39.10 كۋادرات مېتىر؛ قەشقەر شەھىرىنىڭ ئولتۇراق سەۋىيىسى ناھىيىلەرنىڭكىدىن تۆۋەنرەك بولۇپ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگىنى 7.46 كۋادرات مېتىر، ئائىلىگە توغرا كەلگىنى 30.54 كۋادرات مېتىر. ئۆي كەملىك ئەھۋالى: ئۆيى يوق ئائىلىلەر (توي قىلغاندىن كېيىنمۇ ئۆيى يوقلار، غەيرىي تۇرالغۇ ئۆيلەردە تۇرۇۋاتقانلار، ۋاقتىنچە ئاددىي ئۆيلەردە، دوست - بۇرادەرلەر، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقانلار) 802 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن ئائىلە سانىنىڭ 1.16% نى؛ ئۆي بىئەپ ئائىلە (3 ئەۋلات بىر ئۆيدە تۇرۇۋاتقانلار، ئاتا - ئانا بىلەن ئۆسمۈر بالىلىرى بىر ئۆيدە تۇرۇۋاتقانلار، ئۆسمۈرلەردىن چوڭ ئاكا - سىڭىللار بىر ئۆيدە يېتىۋاتقانلار) 702 ئائىلە بولۇپ، 1.04% نى؛ ئۆي قىستاڭچىلىقى بار ئائىلىلەر (ئوتتۇرىچە ئولتۇراق كۆلىمى 2 - 4 كۋادرات مېتىردىن ئازلار) 2257 ئائىلە بولۇپ، 3.26% نى ئىگىلىگەن. تۇرالغۇ ئۆي ئەسلىھەلىرى ئەھۋالى: ئەسلىھەلىرى تولۇق يۈرۈشلەشكەن ئولتۇراق ئۆي 2204 يۈرۈش، ئۇنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 119 مىڭ 328 كۋادرات مېتىر بولۇپ، تۇرالغۇ ئۆي ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 1.62% نى؛ تۇرالغۇ ئۆيدە ئايرىم ئاشخانىسى بارلار 4953 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن ئائىلە سانىنىڭ 7.15% نى؛ ئايرىم ھاجەتخانىسى بار ئائىلىلەر 2204 بولۇپ، 3.18% نى؛ ئۆيىدە تۇرۇبا سۇيى بارلار

29 مىڭ 109 ئائىلە بولۇپ، %42.05 نى، تۇرۇبا سۇيىنى ئوپچە ئىشلىتىدىغانلار 1410 ئائىلە بولۇپ، %2.04 نى، تۇرۇبا سۇيى يوقلار 38 مىڭ 747 ئائىلە بولۇپ، %55.94 نى؛ توكى بارلار 64 مىڭ 946 ئائىلە بولۇپ، %93.74 نى؛ توكى يوقلار 4320 ئائىلە بولۇپ، %6.26 نى؛ پار بىلەن ئىسىتىلىدىغانلار 158 ئائىلە بولۇپ، %0.02نى ئىگىلىگەن.

§ 5 . يېزا - كەنت قۇرۇلۇشى

60 — 70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزا - كەنت قۇرۇلۇشىدا ئاساسلىقى سۈچىلىق تارماقلىرى ئوتتۇرىغا قويغان يېزىلاردىكى «بەشتە ياخشى» (ياخشى ئېرىق - ئۆستەڭ، ياخشى ئورمان بەلۋىغى، ياخشى يول، ياخشى سالا ئېتىز، ياخشى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى) قۇرۇلۇشى ئاساس قىلىنىپ، كەڭ كۆلەملىك پىلانلاپ قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلدى. كونكرېت ئۈسۈلى مۇنداق بولدى: يېزا - كەنتلەردىكى تارقاق ئولتۇراق نۇقتىلار ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىشلىرى ئومۇمىي پىلانىغا ئاساسەن گۈڭشې، چوڭ ئەترەت، كىچىك ئەترەت قاتارلىقلار بويىچە يېڭى ئولتۇراق نۇقتا قىلىپ تەشكىللەندى ھەمدە يېزا - كەنتلەرنىڭ تەبىئىي ئامىللىرى، مەسىلەن: ئىچىملىك سۇ، قاتناش، قالدۇرۇق يەر، ئېتىز - ئېرىق، باغ قاتارلىقلارغا ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ ئولتۇراق ھويلىلىرى يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە جايلاشتۇرۇلۇپ، تۆت چاسا، ئۈزۈنچاق ھالەتتىكى يېڭى كەنت ئاھالىلەر رايونى ئەندىزىسى شەكىللەندۇرۇلدى. بۇ خىل ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭمۇ يېتەرسىز جايلىرى بايقالدى، مەسىلەن: يېزا - كەنتلەردىكى پاراۋانلىق مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلۇشى يەنى بالىلار يەسلىسى، مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى، سۇ بىلەن تەمىنلەش، توك يەتكۈزۈش، چوڭ ئەترەت ئىشخانىسى قاتارلىقلار نەزەرگە ئېلىنمىغان.

80 - يىللاردىن بۇيان ئىسلاھات، ئىشىكنى ئېچىۋېتىشنىڭ چوڭقۇر راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، يېزا (بازار) لىق ھۆكۈمەت جايلاشقان ئورۇنلار تەدرىجىي ھالدا يېزا - كەنتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، ماۋارىپ، داۋالاش مەركىزى بولۇپ شەكىللەندى ھەمدە نىسپىي مۇقىم ھالدىكى ئىقتىسادىي ۋە مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورۇنلىرى بارلىققا كەلدى. سودا، مۇلازىمەت، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، پۇل مۇئامىلە، داۋالاش، سەھىيە، يېزا ئىگىلىك سودا بازىرى قاتارلىق ئۇل مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلدى. ياغاچچىلىق - تۆمۇرچىلىك سانائىتى، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى قاتارلىق كىچىك تىپتىكى يېزا- بازار كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى %77 يېزا - كەنتلەرگە توك يەتكۈزۈلدى، يېزا - بازارلاردىكى يېزا ئىگىلىك سودا بازارلىرى ئاۋاتلاشتى.

1. ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى قۇرۇلۇشى

60 — 70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يېزا - كەنتلەردىكى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى قۇرۇلۇشىدا سۈچىلىق تارماقلىرى قانات يايدۇرغان يېزىلاردىكى «بەشتە ياخشى» قۇرۇلۇشى ئۆرنەك قىلىنىپ، يېزا (بازار)، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى شەكىللەندۇرۇلدى. ئۇ قەشقەر يېزىلىرىنىڭ تەبىئىي شارائىتىغا قاراپ جايلاشتۇرۇلغان ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى، ئىشلەپچىقىرىش شەكلى تىپىدىكى يېزا - كەنت ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسىغا ماس كەلدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا يېزا ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، يېزىلارنىڭ «بەشتە ياخشى»

قۇرۇلۇش ئەندىزىسى بىلەن يىرىك يېزا ئىگىلىكى تەرەققىياتى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كۈنسايىن گەۋدىلەندى، دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرى يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە، ئېتىز بويلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغاندا ئولتۇراق نۇقتا تارقاق بولۇپ دائىرە شەكىللەنمىدى، تەرەققىيات كۆلىمى بولمىدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىك شەھەر قۇرۇلۇشى-مۇھىت ئاسراش ئاپپاراتلىرىنىڭ قۇرۇلۇپ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ، يېزا، بازارلارنى پىلانلاش، ياساش، باشقۇرۇش خادىملىرىنى تەربىيىلەش، ئۇلارنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئومۇمىي پىلاندىكى يېزا (بازار) قۇرۇلۇشى بويىچە ئېلىپ بېرىلىپ، شەھەر - بازارلارنىڭ قۇرۇلۇشى يەرلىك ئالاھىدىلىككە ۋە مىللىي ئۆسلۇبقا ئىگە قىلىندى، شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشىنى باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىغا ئايلاندى. 1986 - يىلدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدە 2 قېتىم يېزا تۇرالغۇ ئۆيلىرىنى لايىھىلەش مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، 25 مۇنەۋۋەر لايىھە تاللىنىپ ھەرقايسى ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىلىرى ۋە دېھقانلارنىڭ ئۆي سېلىشتا تاللاپ ئىشلىتىشىگە تارقىتىپ بېرىلدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 146 يېزا - بازاردىكى 411 مىڭ 100 ئادەم، 57 مىڭ 700 ئائىلە 2 مىليون 664 مىڭ 400 كۋادرات مېتىر ئۆي سالدى، بۇنىڭ ئىچىدە: خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆي 15 مىڭ 300 كۋادرات مېتىر، خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي 26 مىڭ 200 كۋادرات مېتىر، باشقا قۇرۇلمىلىق ئۆي 2 مىليون 381 مىڭ 600 كۋادرات مېتىر، كىشى بېشىغا تۇغرا كەلگەن ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 92 . 5 كۋادرات مېتىر؛ سېلىنغان ئاممىۋى قۇرۇلۇش كۆلىمى 2 مىليون 568 مىڭ 900 كۋادرات مېتىر (ئارىلاش قۇرۇلمىلىقى 459 مىڭ 700 كۋادرات مېتىر)، باشقا قۇرۇلمىلىق ئۆي 2 مىليون 109 مىڭ 200 كۋادرات مېتىر؛ ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى ئىمارەت 2 مىليون 362 مىڭ 200 كۋادرات مېتىر (ئارىلاش قۇرۇلمىلىق ئۆي 58 مىڭ 900 كۋادرات مېتىر، باشقا قۇرۇلمىلىق ئۆي 2 مىليون 302 مىڭ 200 كۋادرات مېتىر). ۋىلايەت بويىچە 7348 كەنت (يېزا - كەنت ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى)، 3827 كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى، 485 مىڭ 400 ئولتۇراق ئائىلە، 2 مىليون 87 مىڭ نوپۇس بار. ئۇلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 21 مىليون 595 مىڭ 100 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆي 1000 كۋادرات مېتىر، خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 290 مىڭ 100 كۋادرات مېتىر، باشقا قۇرۇلمىلىقى 21 مىليون 304 مىڭ كۋادرات مېتىر، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 54 . 8 كۋادرات مېتىر؛ ئاممىۋى قۇرۇلۇش كۆلىمى 988 مىڭ 100 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئارىلاش قۇرۇلمىلىق ئۆي 250 مىڭ كۋادرات مېتىر، باشقا قۇرۇلمىلىق ئۆي 738 مىڭ 100 كۋادرات مېتىر. ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى ئىمارەت كۆلىمى 635 مىڭ 200 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئارىلاش قۇرۇلمىلىق ئۆي 77 مىڭ 500 كۋادرات مېتىر، باشقا قۇرۇلمىلىقى 557 مىڭ 700 كۋادرات مېتىر.

2. يول، ئاممىۋى مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى

80 - يىللاردىن بۇيان يېزا ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ ۋە كەنت - بازارلار قۇرۇلۇشى ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، يېزا - بازار كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى، يېزا - كەنتلەردىكى يول، سۇ بىلەن تەمىنلەش، باغۋارانلاشتۇرۇش - كۆكەرتىش قاتارلىق ئۇل مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلۇشى ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ كۈنسايىن ياخشىلاندى.

1990 - يىلى ۋىلايىتىمىزدىكى 15 بازاردا 6 سۇ زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 7793 كۇب مېتىرغا، سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان تۇرۇبا تورلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 37 كىلومېتىرغا، يىللىق سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 728 مىڭ 400 تونناغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە: ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇ 144 مىڭ 900 تونناً، تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇ 581 مىڭ 200 تونناً بولۇپ، سۇ

ئىشلىتىشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 49.6% بولدى. يولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 77 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە قارا ماي يېيىتىلغان ئادەتتىكى يول 50 كىلومېتىر، ئالىي ۋە 2 - دەرىجىلىك يول 21 كىلومېتىر؛ توك يەتكۈزۈلگەن بازار 13 بولۇپ، ئومۇمىي بازار سانىنىڭ 87% نى ئىگىلىدى، يول چىرىقى 317 گە يەتتى؛ كۆكەرتىش بىلەن قاپلانغان كۆلەم 165 گېكتار، باغۋارانلاشقان يېشىللىق كۆلىمى 97 گېكتار، ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 27 گېكتار. 147 يېزىدىكى بازاردا قۇرۇلغان سۇ زاۋۇتى 43 بولۇپ، كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 7855 كۇب مېتىر، سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان تۇرۇبا ئۇزۇنلۇقى 188 كىلومېتىر، يىللىق سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 3 مىليون 920 مىڭ توننا بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇ 710 مىڭ توننا، تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇ 3 مىليون 180 مىڭ توننا بولۇپ، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 23.20% بولدى؛ يېزا - بازار يوللىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 493 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئادەتتىكى يول 348 كىلومېتىر، ئالىي ۋە 2 - دەرىجىلىك يول 56 كىلومېتىر، شېغىل تۆكۈلگەن يول 89 كىلومېتىر؛ توك يەتكۈزۈلگەن يېزا - بازار 110 بولۇپ، 76% نى ئىگىلىدى، يول چىرىغى 668 بولدى؛ يېشىللىق بىلەن قاپلانغان كۆلەم 816 گېكتار، باغۋارانلاشقان يېشىللىق كۆلەم 489 گېكتار، ئاممىۋى كۆكەرتىلگەن كۆلەم 86 گېكتار؛ 7348 تەبىئىي كەنت ئىچىدە تۇرۇبا سۈيى ئۇلانغان كەنت 46، ئۇنىڭدىن بەھرىمان بولغان ئادەم 95 مىڭ 900؛ يېزا، كەنتلەردە ئەمەلىي بار يولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11 مىڭ 865 كىلومېتىر، يولنىڭ كۆلىمى 94 مىليون 928 مىڭ كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە: قارا ماي يېيىتىلغان ئادەتتىكى يول 2032 كىلومېتىر، كۆلىمى 16 مىليون 253 مىڭ 600 كۋادرات مېتىر، ئالىي ۋە 2 - دەرىجىلىك يول 65 كىلومېتىر، ئۇنىڭ كۆلىمى 520 مىڭ كۋادرات مېتىر. توك يەتكۈزۈلگەن كەنت 3072، ئورنىتىلغان يول چىرىغى 30.

3. پىلانلاش ۋە نۇقتىدا سىناق قىلىش

قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى يېزا - كەنتلەرنىڭ كۆپ قىسمىدا 60 - يىللاردا يېزىلاردا «5 تە ياخشى» قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلغاندا ئاددىي كۆرۈنۈشلۈك ئېتىز - ئېرىق، سۇ ئىنشائاتلىرى پىلانلىنىپ، «سۇ، ئېتىز، ئورمان، يول، كەنت» ئومۇمىي پىلانى بولۇشنى تەلەپ قىلىش تەكىتلىنىپ، تارقاق - قالايمىقان ھالەتتىكى تەبىئىي كەنت، ئولتۇراق نۇقتىلار نىسپىي ھالدا مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، ئېرىق - ئۆستەڭ، يول، كۆۋرۈك، تېرىلغۇ يەر قاتارلىقلارغا ماسلاشتۇرۇلغان ئىدى، بۇ ئىش شۇ چاغدىكى يېزا - كەنت قۇرۇلۇشىدا بەلگىلىك تۈرتكىلىك ۋە يېتەكچىلىك رول ئوينىغان، ئەمما ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىقتىسادىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىلگىرىكى ئومۇمىي پىلاندىكى يېزا - كەنت ئولتۇراق نۇقتىلىرىنىڭ يەنىلا تارقاق، قالايمىقان ئىكەنلىكى، ئۇنىڭدا سودا، مۇلازىمەت، مەدەنىيەت، مائارىپ، تەنتەربىيە، داۋالاش، سەھىيە، سۇ بىلەن تەمىنلەش ۋە يۇندا چىقىرىۋېتىش، توك بىلەن تەمىنلەش، تېلېگراف قاتارلىق مۇئەسسەسىلەر كەمچىل، يېزا سودا بازىرى ۋە بازار ئىگىلىكى ئېڭى كەمچىل بولغانلىقى بايقالدى. يېزا - كەنت قۇرۇلۇش تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ناھىيە ۋە تارماقلاردىكى ئادەم كۈچى ھەرىكەتلەندۈرۈلۈپ ۋە تەشكىللىنىپ، يېزا، كەنت پىلانلىغۇچى كەسپىي خادىملار تەربىيىلەندى، ئومۇمىي پىلان ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە ھازىرقى ھالەتنى خەرىتىگە ئېلىش خىزمىتى ياخشى ئىشلەندى، پىلانلاشتا ئىشلەپچىقىرىشقا پايدىلىق، تۇرمۇشقا قولايلىق بولۇش پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، يېزا - بازارلارنىڭ خاراكتېرى ۋە تەرەققىيات كۆلىمى بېكىتىلدى، قۇرۇلۇش تۈرلىرى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، يېزا ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ۋە كەڭ دېھقانلار تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلدى. 1987 - يىلى 9 يېزا (بازار) نىڭ ئومۇمىي پىلانى پۈتكۈزۈلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىلەردىكى پىلانلاش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تېخنىك خادىملار تەربىيىلىنىپ ۋە ئومۇمىي پىلان تۈزۈشكە تەشكىللىنىپ، تەشكىلىي تۈزۈلۈشى بار 15 بازار، 46

يېزا بازىرىنىڭ ئومۇمىي پىلانى توزۇپ چىقىلدى ھەمدە 1986 - يىلى يېزا ئولتۇراق ئۆي لايىھىلەش مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىلدى. مۇشۇ مەزگىلدە ناھىيىلەر بازار بەرپا قىلىشنى سىناق قىلىش ۋە يېزا - كەنتلەردىكى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسىنى سىناق قىلىش قۇرۇلۇشىنى تاماملىدى.

بازار بەرپا قىلىش سىناق نۇقتىسى قىلىنغان سېرىقبۇيا بازىرى، مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇغا، مەكىت ناھىيىلىرىنىڭ نىسپىي ھالدىكى مەركىزىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، تارىختىن بۇيان يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى ۋە سانائەت تاۋار مالليرى، ماددىي ئەشيالار توپلىنىدىغان، تارقىلىدىغان جاي بولۇپ كەلگەن، بازار كۈنلىرى بازارغا كېلىدىغان ئادەم 150 مىڭدىن 200 مىڭغىچە بولۇپ، كۈندىلىك سېتىش سوممىسى 1 مىليون 500 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ، شۇڭا بۇ يەردە بازار سودىسىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، 209 ئېغىزلىق شەخسى دۇكان ۋە سودا، يىمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت ئۆيى سېلىندى، ئۈنىڭ كۆلىمى 13 مىڭ كۋادرات مېتىر، بازار ئىچىنى كۆكەرتىش، سۇ بىلەن تەمىنلەش، يول قۇرۇلۇشلىرى كۆچەيتىلىپ بازارنىڭ سودا شارائىتى ياخشىلاندى، بازار باشقۇرۇشىدىكى ياغ زاۋۇتى، پاختا زاۋۇتى، دېزىلىنلىق ئېلېكتر ئىستانسىسى، قول سانائەت بىرلەشمىسى قاتارلىقلارنىڭ سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 900 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ئۇ يەردە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ، 11 باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە سودا - مۇلازىمەت، سەھىيە، تىببىي داۋالاش، سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش، باج، پۇل مۇئامىلە، بازارلىق ھۆكۈمەت بىناسىدىن 16 سى سېلىندى، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 90% كە يەتتى، بۇنىڭ بىلەن يېڭى تىپتىكى بازار قىياپىتى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى. قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئۇپال يېزىسى جۈڭگو - پاكىستان تاشيولىنىڭ دۆلەت ئىچى بۆلىكىدىكى لىنىيىسىگە جايلاشقان، 1985 - يىلى يەر تەۋرىگەندىن كېيىن، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە قوللىشى بىلەن قايتىدىن پىلانلىنىپ ياسالدى، ئۇ يەردە يول، سۇ بىلەن تەمىنلەش، مۇھىتنى كۆكەرتىش قاتارلىق ئۇل مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلۇشى قايتىدىن ئىشلەندى. ئوتتۇرا مەكتەپ، يېزىلىق ھۆكۈمەت، ئاشلىق پونكىتى، يېزا ئىگىلىك بانكا تىجارەت ئورنى، كىنوخانا قاتارلىقلار سېلىندى، بەزى سودا، يىمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى تور نۇقتىلىرى قۇرۇلدى، «تۇركىي تىللار دۇئانى»نىڭ مۇئەللىپى مەھمۇت قەشقەرىنىڭ مەقبەرىسى يېڭىلاپ ياسالدى، بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئۆز ئەتراپىدىكى تاغ، سۇ، باغۋارانلار بىلەن قوشۇلۇپ داڭلىق مەنزىرە شەكىللەندۈردى، بۇنىڭ بىلەن ئۇپال يېزا بازىرى يولدىن ئۆتكەن يولۇچىلارنىڭ سەيلە - ساياھەت قىلىدىغان، ئوزۇقلىنىدىغان، ئارام ئالىدىغان داڭلىق مەنزىلگاھىغا ئايلاندى.

ۋىلايەتنىڭ كەنت سىناق نۇقتىسى قۇرۇلۇشى مەكىت ناھىيىسىنىڭ قورما يېزا قىزىل نۇر دېھقانچىلىق مەيدانى، پوسكام ناھىيىسىنىڭ گۈلباغ يېزا تۆگەنبېشى كەنتى ۋە قاغلىق ناھىيىسىنىڭ جايتېرەك يېزا قۇمدۆڭ كەنتىدە ئېلىپ بېرىلدى. مەكىت ناھىيىسىنىڭ قورما يېزا قىزىلنۇر دېھقانچىلىق مەيدانىدا 740 ئائىلە، 3800 نوپۇس بار، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 250 ئائىلە، 1200 نوپۇس، تېرىلغۇ يەر 15 مىڭ مو، ئوتتۇرىچە كىرىم 2060 يۈەن. ئۇنىڭ ئومۇمىي پىلانىنى ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ لايىھىلەش ئىشخانىسى لايىھىلىدى. دېھقانلار ئۆزى پۇل چىقاردى، قۇرۇلۇش ئەتىرىتى بىرتۇتاش قۇرۇلۇش قىلدى، 180 ئائىلە خەنزۇ، 12 ئائىلە ئۇيغۇر دېھقانغا ئولتۇراق جاي سېلىندى، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ، سەھىيە - داۋالاش، مەيدان ئىشخانىسى، ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەتىرىتى، سودا بازىرى، يىمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى قاتارلىقلارغا كېرەكلىك ئىمارەتلەر پىلانلىنىپ ياسالدى. بۇ پىلانلىنىش جايلاشتۇرۇلۇشى زىچ، رېتىملىق، ئىقتىدارلىنىڭ ئايرىلىشى ئېنىق بولغاچقا ئىشلەپچىقىرىشقا پايدىلىق، تۇرمۇشقا قولايلىق بولدى، خەنزۇ دېھقانلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ ئۆزگىسى قوش قەۋەتلىك قىلىنىپ كاھىش بىلەن كۆتۈرۈلۈپ يېپىلغاچقا، خەنزۇلارنىڭ ئولتۇراق ئالاھىدىلىكى روشەن ئىپادىلەندى. پوسكام ناھىيىسىنىڭ گۈلباغ يېزا تۆگەن بېشى كەنتىدە 273 ئائىلە، 1093 نوپۇس، 3150 مو تېرىلغۇ يەر بار. كەنتنىڭ ئومۇمىي پىلانى بويىچە 26 ئائىلىگە خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي سېلىندى، ئۆينىڭ ئالدى - ئارقىسى باغ بولۇپ ھويلا - ئارام‌لىرى ئازادە

كۆرۈنىدۇ. سىرتقى تاملىرى نەپىس سۇۋالغان، ئەگمە ۋە پىشايۋانلار، مېھمانخانا، ئايۋان - سارايلار ياخشى بېزەلگەن، قۇرۇلۇش سۈپىتى ياخشى، پىشايۋانلارغا ياغاچ ئەگمە ۋە نەقىش چېقىرىلغان بولۇپ تولىمۇ ئۆزگىچە كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كەنت كومىتېتى ئىشخانىسى، كۇلۇب، مەدەنىيەت ئۆيى سېلىنىدى. قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ جايتېرەك يېزا قۇمدۆڭ كەنتىدە 126 ئائىلە، 445 نوپۇس، 1877 مو تېرىلغۇ يەر بار. يېڭى كەنت قۇرۇش پىلانلانغاندا ھەربىر ئائىلىنىڭ كونكرېت ئەھۋالى كۆزدە تۇتۇلۇپ خىلمۇخىل قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ئۆزى سېلىش، ھۆكۈمەت ياردەم بېرىش نەتىجىسىدە يەرلىك ئالاھىدىلىككە، مىللىي تۇسكە ئىگە 21 ئائىلىلىك تۇرالغۇ سېلىنىدى، ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى ئازادە، گۈل - نەقىشلىرى ھەر خىل بولدى، ھويلا بىلەن باغ ئايرىم بولدى، ئايۋان - سارايلىرى ئوبدان بېزەلدى.

كەنت دېھقانلىرىنىڭ ھاللىق سەۋىيە ئۆلچىمى بويىچە سىناق قىلىنغان تۇرالغۇلىرى خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ، ھەر ئائىلىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 1 ـ 1.5 مو كېلىدۇ، ھويلا بىلەن باغ ئايرىتىلدى. چارۋا - ئۇلاغ بىلەن دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى قويىدىغان جاي دەرۋازىنىڭ يېنىدا بولۇپ، ئولتۇراق ھويلىدىن ئايرىتىلدى، ھويلا ۋە باغنىڭ كۆكەرتىلىشىدە يېڭى ۋە گۈزەل تۇرالغۇ مۇھىتى بەرپا قىلىندى. ھەربىر ئائىلىدە ئايۋان - سارای، ياتاق ئۆي، ئاشخانا، ئامبار، مۇنچا لايىھىلىنىپ تېجەشلىك، ئەپلىك، رەتلىك، بىخەتەر، پاكىز بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. بۇ تۇرالغۇلارنىڭ سۈپىتى ياخشى، ئىقتىسادى تولۇق، مۇھىتى گۈزەل، شۇنداقلا يەرلىك ئالاھىدىلىك ۋە مىللىي ئۇسلۇبقا ئىگە بولۇپ، شۇ جاينىڭ جۇغراپىيىلىك تەبىئىي كىلىمات شارائىتىغا ئۇيغۇنلىشىپ، مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇش ئادىتى ۋە ئۆزلۈكسىز كۆپىيىۋاتقان مەدەنىي تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇردى.

1985 ـ، 1987 ـ، 1989 ـ يىللىرىدىكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازار ئۆيلىرىگە دائىر مەلۇمات

جەدۋەل: 20 — 9

يىل / تۈرلەر	1985 - يىل		1987 - يىل		1989 - يىل	
	جەمئىي	ئومۇمىي ساندىكى نىسبىتى (%)	جەمئىي	ئومۇمىي ساندىكى نىسبىتى (%)	جەمئىي	ئومۇمىي ساندىكى نىسبىتى (%)
1. مۇلۇك ھوقۇقى بويىچە ئايرىش	7350620	100	9188704	100	12226841	100
ئۆي باشقۇرۇش تارماقلىرى بىۋاسىتە باشقۇرغان ئۆي	215223	2.93	198759	2.43	193159	2.15
ئومۇم خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلار باشقۇرغان ئۆي	4330610	58.91	4804529	58.67	5324089	39.28
كوللېكتىپ ئورۇنلار باشقۇرۇۋاتقان ئۆي	268951	3.16	321849	393	3599536	4.05
خۇسۇسىي ئۆي	2500296	34.02	3820146	34.44	3058592	34.03
باشقىلار باشقۇرۇشىدىكى ئۆي	35540	0.48	43421	0.53	51465	0.57
2. قەۋەت سانى بويىچە ئايرىش	7350620	100	8188704	100	8988041	100
بىر قەۋەتلىك ئۆي	6552798	89.15	7033491	85.89	7334212	81.60
2 - 3 قەۋەتلىك ئۆي	689668	9.38	827453	10.11	1014315	11.28

4 ـ 6 قەۋەتلىك ئۆي	108154	1.47	327760	4	639514	7.12
6 قەۋەتتىن يۇقىرى ئۆي						
3. قۇرۇلمىسى بويىچە ئايرىش	7350610	100	8188704	100	8988040	100
پولات ـ بېتون قۇرۇلمىلىق	13428	0.18	22301	0.27	55591	0.62
ئارىلاشما قۇرۇلمىلىق	1078213	14.67	1418615	17.33	1859540	20.69
خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق	722921	9.83	845807	10.33	1157404	12.88
كېسەك ـ ياغاچ ۋە باشقا قۇرۇلمىلىق	5536048	75.32	5901981	72.07	5915505	65.81
4. سېلىنغان ۋاقتى بويىچە ئايرىش	5180253	100	8188704	100	8988041	100
1949 ـ يىلدىن ئىلگىرىكى	811318	10.62	750940	9.17	644975	7.18
50 ـ يىللاردىكىسى	780844		744527	9.09	687797	7.65
60 ـ يىللاردىكىسى	1194559	16.25	1153540	14.09	1115469	12.41
70 ـ يىللاردىكىسى	2393532	29.53	2123820	25.94	2096783	23.33
80 ـ يىللاردىكىسى		32.56	3415877	41.71	4443017	49.43
5. ئىشلىتىلىش ئورنى بويىچە ئايرىش	7350622	100	8188714	100	8988141	100
تۇرالغۇ	4616236	62.08	5096690	62.24	5575185	62.03
سانائەت ـ قاتناش ئامبارلىرىغا ئىشلىتىلگىنى	839589	11.42	929079	11.35	956302	10.64
سودا، مۇلازىمەتكە ئىشلىتىلگىنى	449300	6.12	546037	6.67	631139	7.02
ماۋارىپ، داۋالاش، پەن تەتقىقاتقا ئىشلىتىلگىنى	403547	5.49	456248	5.57	505331	5.62
مەدەنىيەت، تەنتەربىيە كۆڭۈل ئېچىشقا ئىشلىتىلگىنى	101529	1.38	114264	1.40	133659	1.49
ئىشخانا قىلىپ ئىشلىتىلگىنى	490213	0.67	633766	7.71	744948	8.29
باشقىلارغا ئىشلىتىلگىنى	450208	6.12	412630	5.04	441577	4.91

Ⅲ باب

مۇھىت ئاسراش

§ 1. مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى

1. سۇنىڭ بۇلغىنىشى

1) يۇندا چىقىرىۋېتىش ئەھۋالى　1982 ـ يىلى قەشقەر ژىلايىتىدە سۇ سۈپىتى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. بۇلغىمىلار سانائەتتىن چىققان كېرەكسىز سۇ بىلەن تۇرمۇش يۇندىلىرى بولۇپ،

يىللىق چىقىرىۋېتىلىش مىقدارى 26 مىليون 809 مىڭ 800 تونىنا، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت يوندىسى 12 مىليون 802 مىڭ 800 تونىنا بولۇپ، 47.76% نى، تۇرمۇش يوندىسى 14 مىليون 6500 تونىنا بولۇپ، 52.24% نى ئىگىلەيدۇ. قەشقەر شەھىرىدىن باشقا ناھىيىلەردىكى يوندىنىڭ 97% ى ئارىلاشتۇرۇپ سۇغىرىش، سىرتقا چىچىپ ئاققۇزۇش، يوندا قۇدۇقىغا سىڭدۈرۈش، چۆل - قۇملۇقلارغا قويۇپ بېرىش ئۈسۈلى بىلەن بىرتەرەپ قىلىنىدىغان بولۇپ، ئۇلار ئېتراپتىكى دەريالارنى بۇلغىمايدۇ. ۋىلايەت تەۋەسىدىكى 512 چوڭ - كىچىك كارخانا كېرەكسىز سۇ بىلەن بۇلغاش مەنبەسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ يىللىق قويۇپ بېرىدىغان يوندىسى 12 مىليون 802 مىڭ 800 تونىنا، يوندا بىلەن بۇلغاش مەنبەسى قەشقەر شەھىرىگە مەركەزلەشكەن. ۋىلايەت بويىچە 14 نۇقتىلىق بۇلغاش مەنبەسى بار، بۇنىڭ 11 ى قەشقەر شەھىرىدە. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن مەلۇم بولۇشىچە، كېرەكسىز سۇلارنىڭ ئۇنىۋېرسال بۇلغاش كۆرسەتكۈچى ئۆلچەمدىن ئېغىر دەرىجىدە ئېشىپ كەتكەن. لەيلىمە ماددىلارنى ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇپ قويۇپ بېرىدىغان زاۋۇتلار: قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى، ئۇچەي زاۋۇتى، تېرە زاۋۇتى، بىرلەشمە ھاراق زاۋۇتى. لەيلىمە ماددىلارنىڭ ئۆلچەمدىن ئېشىپ كېتىش نىسبىتى ھەربىر كارخانىدا 45.5% نى ئىگىلەيدۇ؛ ئوكسىگېننى خىمىيىلىك خورىتىش مىقدارىنى ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇپ قويۇپ بېرىدىغان ئورۇنلار: قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئۇچەي زاۋۇتى، تېرە زاۋۇتى، پىۋا زاۋۇتى، بىرلەشمە ھاراق زاۋۇتى، يوندا تازىلاش زاۋۇتى، 1 - خەلق دوختۇرخانىسى بولۇپ، ئوكسىگېننى خىمىيىلىك خورىتىش مىقدارىنىڭ ئۆلچەمدىن ئېشىپ كېتىشى بۇ كارخانىلاردا 66.7% نى ئىگىلەيدۇ. ئوكسىگېننى بىئو - خىمىيىلىك خورىتىش مىقدارىنى ئۆلچەمدىن ئارتۇق قويۇپ بېرىدىغان ئورۇنلار: قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، تېرە زاۋۇتى، پىۋا زاۋۇتى، بىرلەشمە ھاراق زاۋۇتى، يوندا تازىلاش زاۋۇتى، 1 - خەلق دوختۇرخانىسى بولۇپ، ئوكسىگېننى خىمىيىلىك خورىتىش مىقدارىنىڭ بۇ كارخانىلاردىكى ئۆلچەمدىن ئېشىپ كېتىش نىسبىتى 58.3% نى ئىگىلەيدۇ.

2) يەر ئۈستىدىكى سۇنىڭ بۇلغىنىشى

1) قىزىل دەريا سۈ 1982 — 1990 - يىلغىچە تەكشۈرۈلگەن سۇ سۈپىتىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى: ئومۇمىي قاتتىقلىق دەرىجىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىممىتى 30 گېرمانىيە دەرىجىسى ئېتراپىدا، تۇز سۇلفاتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىممىتى 300 - 400 مىللىگرام/لىتىر ئېتراپىدا، قوغۇشۇننىڭ ئەڭ يۇقىرى قىممىتى 0.117 مىللىگرام/لىتىر بولۇپ، ئۆلچەمدىن 1.34 ھەسسە ئارتۇق. 6 ۋالېنتلىق خرومنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىممىتى 0.106 مىللىگرام/لىتىر بولۇپ ئۆلچەمدىن 3.4 ھەسسە ئارتۇق. نېيمېيلو بۇلغاش كۆرسەتكۈچى ئۈسۈلىنى قوللىنىپ باھالىغاندا، 1982 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى سۇ سۈپىتى 2 — 3 - دەرىجىدە، يەنى سۇ سۈپىتى بىرقەدەر سۈزۈك بولۇپ، يېنىك دەرىجىدە بۇلغانغان.

1986 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قىزىل، تۇمەن دەريالىرى سۇ سۈپىتىنىڭ بۇلغىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 10

دەريا ئىسمى / يىل		1986	1987	1988	1989	1990	ئوتتۇرىچە
قىزىل دەريا	P	3.06	33.47	10.70	9.41	4.58	12.24
	P′	0.92	0.88	0.81	0.94	1.12	0.92
تۇمەن دەريا	P	1.97	48.32	4.55	1.71	2.32	11.77
	P′	1.11	1.11	1.01	1.11	1.20	1.11

ئىزاھ: P لەيلىمە ماددىلار ئېلىۋېتىلمىگەن چاغدىكى بۇلغاش كۆرسەتكۈچى، P′ لەيلىمە ماددىلار ئېلىۋېتىلگەندىن كېيىنكى بۇلغاش كۆرسەتكۈچى.

2) تۇمەن دەريالسى　1982 — 1990 - يىلغىچە سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش نەتىجىسى مۇنداق بولدى: ئومۇمىي قاتتىقلىقىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىممىتى 40.7 مىللىگرام/لىتىر، سۈلفات تۇزىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىممىتى 608.4 مىللىگرام/لىتىرغا يەتكەن؛ ئۇچۇشچان فىنول، گىدرىدلار، 6 ۋالېنتلىق خروم، قوغۇشۇنلار ئۆلچەمدىن ئېشىپ كەتكەن. نېمىلو بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچى ئۈسۈلى ئارقىلىق باھالاش نەتىجىسىدە تۇمەن دەريالسىنىڭ سۇ سۈپىتى 1982 — 1984 - يىلغىچە 2 - 3 - دەرىجە، 1985 — 1990 - يىلغىچە 3 - دەرىجە بولغان، يەنى يېنىك دەرىجىدە بۇلغانغان، ئاساسلىق بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچىدە ئومۇمىي قاتتىقلىق دەرىجىسى بىلەن سۈلفاتلىق تۇزنىڭ قويۇقلۇق دەرىجىسى ئېچىملىك سۇ ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتكەن، شۇڭا ئىچىشكە بولمايدۇ.

GB749—85 تۇرمۇش ئىچىملىك سۇيى ئۆلچىمى بويىچە يەر ئۈستى سۇيى باھالاندى، يەر ئۈستى سۈيىنىڭ سۇ سۈپىتى 2 - دەرىجىلىك بولسا ئاساسەن تۇرمۇش ئىچىملىك سۇيى ئۆلچىمىگە يەتكەن بولىدۇ. ژىلايەتتىكى يەر ئۈستى سۈيىنىڭ مۇھىت سۈپىتى 2 - 3 - دەرىجە، ئومۇمىي قاتتىقلىق دەرىجىسى، سۈلفاتلىق تۇز ۋە چوڭ ئۇچەي تاياقچە باكتېرىيىسى ئۆلچەمدىن ئېشىپ كەتكەن، شۇڭا ئۇنىمۇ ئىچىملىك سۇ مەنبەسى قىلىشقا بولمايدۇ.

1986 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ژىلايىتىدىكى قىزىل، تۇمەن دەريالىرىنىڭ سۈيىنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 11

كۆرسەتكۈچ	دەريا	يىل				
		1986	1987	1988	1989	1990
باكتېرىيە (دانە/ مىللىلىتىر)	قىزىل دەريا	524	201	210	757	929
	تۇمەن دەريا	575	283	536	832	2456
چوڭ ئۇچەي تاياقچە باكتېرىيىسى (دانە/لىتىر)	قىزىل دەريا	9850	1049	1357	5054	9214
	تۇمەن دەريا	12307	2588	2750	6906	10142

يۇقىرىدىكى جەدۋەلدىكى ئەھۋاللارنى تەھلىل قىلىشتىن شۇ مەلۇم بولدىكى، يەر ئۈستى سۈيىنىڭ بۇلغىنىشى جۇغراپىيىلىك ئورۇن، گىئولوگىيىلىك قۇرۇلما، ھاۋا كىلىمات، يېپىنچا ئۆسۈملۈك قاتارلىق تەبىئىي مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، تەبىئىي بۇلغىنىش ئېغىر، لەيلىمە ماددىلار، سۈلفات كىسلاتاسى، تۇزنىڭ قاتتىقلىقى قاتارلىقلارنىڭ ئەسلى تۆۋەن قىممىتى ناھايىتى يۇقىرى، ئۇنىڭ ئۈستىگە دەريا سۈيىنىڭ ئۆزىنى ئۆزى تازىلاش ئىقتىدارى ناچار شۇنداقلا دەريا ۋادىسىدىكى سۇنئىي ھەرىكەت، سانائەتنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى، سانائەت يۇندىسى ۋە تۇرمۇش يۇندىسىنىڭ كۆپىيىشى، ئۇلارنىڭ بىرتەرەپ قىلىنمايلا خالىغانچە دەريالارغا قويۇپ بېرىلىشى تۇمەن دەريا سۇ سۈپىتىنىڭ يېنىك دەرىجىدە بۇلغىنىشىنى، بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. باكتېرىيە، چوڭ ئۇچەي باكتېرىيىسى توپى ئۆلچەمدىن بەكلا ئېشىپ كەتكەچكە، بۇ ئېقىن بويلىرىدىكى جايلاردا جىگەر يالۇغى، ئۇچەي يوللىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكلىرى كۆرۈلۈپ تۇرماقتا.

3) يەر ئاستى سۈيىنىڭ بۇلغىنىشى　قەشقەر ژىلايىتىدىكى يەر ئاستى سۇ سۈپىتىنىڭ بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچىنىڭ يۇقىرى بولۇشى يەر ئاستى سۇ تەركىبىدىكى سۈلفاتلىق تۇز بىلەن قاتتىقلىق ئەسلى تۆۋەن قىممىتىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. چوڭ ئۇچەي باكتېرىيە توپى، مىكروپلار ئۆلچەمدىن

ئارتۇق ئەمەس، يەر ئاستى سۇيى تېخى سانائەتتىن چىققان كېرەكسىز سۇ بىلەن بۇلغانمىغان. سۇ سۈپىتى يەنىلا ياخشى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى نۇقتىلىق بۇلغىما مەنبەلىرىدىكى يۇندىدىكى زىيانلىق ماددىلارنىڭ قويۇپ بېرىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 12 بىرلىكى: تونىا/يىل

رەت نومۇرى	بۇلغىما مەنبەسى	يۇندا قويۇپ بېرىش مىقدارى (تۆمەن تونىا)	بۇنىڭ ئىچىدە		ئۇنۇمبېرسال بۇلغىما كۆرسەتكۈچ مىقدارى			زەھەرلىك ماددا مىقدارى						
			بىر تەرەپ قىلىنغىنى (تۆمەن تونىا)	قويۇپ بېرىش ئۇلچىمىگە يەتكىنى (تۆمەن تونىا)	SS	COD	ArOH	CN^-	AS	Hg	Cr^{+6}	Pb^{+2}	Cd^{+2}
1	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	270.1	270.1		934.55	846.87	0.04032	0	0.0162	0	0.0351	0.0162	
2	قەشقەر ئىلما توقۇلما زاۋۇتى	6	6	6	15	1.338	0.0020	0.0003	0.00002	0	0.0008	0.0076	
3	قەشقەر ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى	6.5	6.5		43	0.0689	0.0001	0	0.0001	0	0.0004	0	0
4	قەشقەر تېرە زاۋۇتى	12.4	12.4		145	28.495	0.0040	0.0016	0.0009	0.0010	0.0014	0.0371	
5	قەشقەر پۇڭا زاۋۇتى	10.5			6	26.8065	0.0004	0	0.00005	0	0.0042	0	0.0003
6	قەشقەر بىرلەشمە ھاراق زاۋۇتى	9			52	82.08	0.0001	0.0034	0.0007	0	0.0011	0.00206	
7	قەشقەر يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	9	9		44.55	7.6982	0.0055	0.0002	0.0004	0.0010	0.0036	0.0134	
8	قەشقەر ئوچەي زاۋۇتى	1.6	1.6	1.6	10.296	0.8742	0.0001	0	0.0001	0	0.0002	0.0022	
9	قەشقەر بىبەكچىلىك فابرىكىسى	1.8	1.8					تەكشۈرۈلمىگەن					
10	قەشقەر خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	3.6				تەكشۈرۈلمىگەن							
11	قەشقەر بوياش - توقۇش فابرىكىسى	12	12					تەكشۈرۈلمىگەن					
12	كوئېنلۇن يىمەك-لىكلەر زاۋۇتى	90	90		13.3	4.775							
13	پوسكام نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	620.5	620.5	620.5	930.75	291.139	0.0372	0.0248					
14	قەشقەر پېكىشخانا قەغەز زاۋۇتى	7.5				تەكشۈرۈلمىگەن							
جەمئىي		1060.5	1029.9	628.1	3478	1290	0.0554	0.0055	0.0186	0.0020	1.0468	0.0971	0.0003

1986 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر شەھىرىنىڭ يەر ئاستى سۇ سۈپىتىنى باھالاش نەتىجىسىدىكى P_2 قىممىتى

جەدۋەل: 20 — 13

يىل / تۈرلەر	1986	1987	1988	1989	1990
تەكشۈرۈلگەن قۇدۇق تۈرى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى
بۇنىڭ ئىچىدىكى قۇدۇق سانى	4	4	6	8	8
قاتناشتۇرۇلغان تۇر	17	17	17	17	17
PH	9.43	0.36	0.27	0.34	0.35
ئومۇمىي قاتتىقلىق دەرىجىسى	1.056	0.076	0.063	0.092	1.095
ئاممىياك ئازوت	0	0.04	0.023	0	0.064
ئامونىي نىتراتلىق ئاممىياك	0.01	0	0.03	0.01	0
نىتراتلىق ئاممىياك	0.002	0.303	0.0005	0.018	0.023
ئۇچۇشچان فىنول	0	1	0	0.5	0.5
ئارسېن	0	0	0.08	0.04	0
سىماپ	0	0	0	0	0
6 ۋالېنتلىق خروم	0	0.02	0	0	0.03
قوغۇشۇن	0	0.02	0.02	0.12	0.10
قەلەي	0	0	0	0	0
تەكشۈرۈلگەن قۇدۇق تۈرى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى	يەر ئاستى سۇيى	
فىتورلۇق بىرىكمىلەر	0.295	0.21	0.06	0.118	0.258
خلورلىق بىرىكمىلەر	0.248	0.222	0.267	0.271	0.222
سولفىدلار	1.27	1.077	1.981	1.278	1.504
سىئانىدلار	0	0.02	0	0	0.04
مىكروپ ئومۇمىي سانى	0	0	0.02	0	0.02
چوڭ ئۆچەي باكتېرىيىسى سانى	1.67	1	1.33	1	1
P	1.20	0.79	0.96	0.93	1.09

ئىزاھ: P لەيلىمە ماددىلار چىقىرىۋېتىلمىگەن چاغدىكى بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى شەھەر - بازارلارنىڭ 1990 - يىلغىچە بولغان يۈندا قويۇپ بېرىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 14 بىرلىكى: تۈمەن تونا/يىل

ناھىيە، شەھەر	قويۇپ بېرىلگەن ئومۇمىي مىقدار	سانائەت يۈندىسى	تۇرمۇش يۈندىسى	يۈندىنىڭ قويۇپ بېرىلىش نىشانى					
				چېچىپ ئاققۇزۇش	سۇغىرىش	پارغا ئايلاندۇرۇش	سىڭدۈرۈش قۇدۇقى	قىزىل دەريا	تۇمەن دەريا	يەكەن دەريا
قەشقەر شەھىرى	803	341	462	30.82	5.16		2.5	599.92		
قەشقەر كوناشەھەر	73		73	73						
قەشقەر يېڭىشەھەر	224.84	143.08	81.76	119.34	98			7.5		
يېڭىسار	110	48	62	110						36.5
يەكەن	279.4	75	204.4	109.5	109.5		23.9			12.8
پوسكام	719.1	646.1	73	74.9	7.3	620.5	3.6			
قاغىلىق	90	2.3	87.7	71.1	16.9					
مەكىت	109.1	6.9	102.2	73	32.9		3.2			
مارالبېشى	120.1	17.9	102.2	100.2	18.4		1.5			
تاشقورغان	43.8		43.8	43.8						
پەيزاۋات	62.05		62.05	62.05						
يوپۇغا	46.54		46.54	46.54						
جەمئىي	2680.93	1280.28	1400.65	916.25	288.16	620.50	34.7	607.42	165	49.3

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى پوسكام ناھىيىسىنىڭ سانلىق مەلۇماتى ئىچىدە پوسكام نېفىت، تەبئىي گاز تەرەققىيات شىركىتى ھەر يىلى قويۇپ بەرگەن سانائەت يۈندىسى 6 مىليون 205 مىڭ تونا.

2. ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشى

ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئاتموسفېرانىڭ سۈپىتىگە ئاساسلىقى ئاتموسفېرادىكى گۈڭگۈرت (Ⅳ) ئوكسىدى، ئازوت ئوكسىدلىرى، ئومۇمىي لەيلىمە دانچىلار، ياغقان چاڭ - توزانلارنىڭ قويۇقلۇق دەرىجىسىگە قاراپ باھا بېرىلىدۇ. گۈڭگۈرت (Ⅳ) ئوكسىدى ۋە ئازوت ئوكسىدلىرىنىڭ بۇلغىشى كۆمۈر ئىسى تېپىگە تەۋە، گۈڭگۈرت (Ⅳ) ئوكسىدى كۆمۈرنىڭ كۆيۈشىدىن چىقىدۇ. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كارخانا ئورۇنلارغا ۋە ئاھالىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا لازىملىق يېقىلغۇدا كۆمۈر ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ، شۇڭا ئاساسلىق بۇلغاش مەنبەسى تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىشتا ئىشلىتىلگەن كۆمۈر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئازوت ئوكسىدلىرى ئاساسلىقى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى ھەرىكەت قىلغاندا قويۇپ بېرىدىغان قالدۇق گازدىن كېلىدۇ، ئازوت ئوكسىدلار قاتناش رايونلىرىدا ئەڭ كۆپ بولىدۇ. ئاتموسفېرادىكى لەيلىمە دانچىلار بىلەن چاڭ - توزانلار كۆمۈر ئىسى ۋە تەبئىي بوران-قۇمنىڭ بىرىكمە تېپىگە تەۋە، ئۇلارنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى كۆمۈر كۆيگەندە قويۇپ بېرىلىدىغان ئىس ۋە بوراندا تەبئىي توزان بولۇپ چۈشكەن قۇملاردىن ئىبارەت. ۋىلايەت تەۋەسىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشىچە، كېرەكسىز گازنىڭ يىللىق قويۇپ بېرىلىش مىقدارى 3 مىليارد 431 مىليون

870 مىڭ كۇب مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە گۈڭگۇرت (Ⅳ) ئوكسىدى 61 مىليون تونىنا، كۆمۈر توزانلىرى 15 مىليون 250 مىڭ تونىنا ئىكەن. پاكىزلاپ بىرتەرەپ قىلىنغان مىقدارى كېرەكسىز گازنىڭ 60% تىن ئارتۇق بولۇپ، يەنىلا ئۆلچەمگە يەتمەيدۇ.

1) گۈڭگۇرت Ⅳ ئوكسىدى قويۇپ بېرىش　تارىختىن بۇيان، قىش پەسلىدىكى گۈڭگۇرت Ⅳ ئوكسىدىنىڭ قويۇقلۇق دەرىجىسى باشقا پەسلىلەردىكىدىن يۇقىرى بولۇپ كەلدى، بۇ ھال قىش پەسلىدىكى ئىسسىنىش مىقدارىنىڭ كۆپەيمىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. يىللىق كۆپەيمىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا گۈڭگۇرت Ⅳ ئوكسىدىنىڭ قويۇقلۇق دەرىجىسى يىلسېرى تۆۋەنلىگەن، ئۇنىڭ سەۋەبى: ئالدى بىلەن ئاھالىلەر سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز ئىشلىتىشكە باشلىدى؛ ئىككىنچىدىن، ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراق بىنالىرى كۆپەيمەي ئىسسىقلىق بىلەن مەركەزلەشتۈرۈپ تەمىنلەش يولغا قويۇلدى، ئولتۇراق شارائىتى ياخشىلاندى، كىچىك ئائىلىلەردىكى مەشلەر ئازايدى، كۆيدىغان كۆمۈر مىقدارى تۆۋەنلىدى. قەشقەر ژىلايىتىدە بىرقانچە يىلدىن بۇيانقى پەسىللىك گۈڭگۇرت (Ⅳ) ئوكسىدىنىڭ كۇنلۇك ئوتتۇرىچە قىممىتىنى 0.150 مىللىگرام/كۇب مېتىردىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىك ئۆلچىمى بويىچە باھالىغاندا، دۆلەتنىڭ 2 - دەرىجىلىك ئاتموسفېرا ئۆلچىمىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

قەشقەر ژىلايىتىنىڭ 1983 — 1990 - يىلغىچە ئاتموسفېرادىكى گۈڭگۇرت (Ⅳ) ئوكسىدى مىقدارىنىڭ يىللىق، پەسىللىك ئوتتۇرىچە قىممىتى

جەدۋەل: 20 — 15　　بىرلىكى: مىللىگرام/كۇب مېتىر

پەسىل / يىل	قىش	ئەتىياز	ياز	كۈز	يىللىق ئوتتۇرىچە
1983	0.104	0.025	0.008	0.065	0.051
1984	0.136		0.007	0.019	0.054
1985	0.108	0.027	0.0037	0.036	0.048
1986	0.149	0.009	0.010	0.018	0.047
1987	0.122	0.016	0.008	0.014	0.040
1988	0.081	0.017	0.016	0.023	0.034
1989	0.052	0.033	0.022	0.025	0.033
1990	0.066	0.016	0.011	0.023	0.020

2) ئازوت ئوكسىدلار (NO^X) نى قويۇپ بېرىش　ئازوت ئوكسىدلارنى باھالاش ئۆلچىمى: كۇندىلىك ئوتتۇرىچە قىممىتى 0.10 مىللىگرام/كۇب مېتىر بولۇپ، قەشقەر ژىلايىتىدە بىر يىلدىكى 4 پەسلىنىڭ ھەممىسىدە ئۆلچەمدىن ئاشمايدۇ، دۆلەتنىڭ ئاتموسفېرا مۇھىت سۈپىتىنىڭ 2 - دەرىجىلىك ئۆلچىمىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

3) ئاتموسفېرادىكى لەيلىمە دانىچە ماددىلار (TSP)　ئاتموسفېرادىكى لەيلىمە دانىچە ماددىلارنى باھالاش ئۆلچىمى: كۇندىلىك ئوتتۇرىچە قىممىتى 0.30 مىللىگرام/كۇب مېتىر بولۇپ، قەشقەر ژىلايىتىدە بىر يىلدىكى 4 پەسلىنىڭ ھەممىسىدە باھالاش ئۆلچىمىدىن ئارتۇق بولىدۇ. بىرقانچە يىللىق

ئوتتۇرىچە قىممىتى ئۆلچەمدىن 4 ھەسسىدىن ئارتۇق، دۆلەتنىڭ ئاتموسفېرا مۇھىت سۈپىتىنىڭ 2 - دەرىجىلىك ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتتى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1983 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئاتموسفېرادىكى ئازوت ئوكسىدلار مىقدارىنىڭ يىللىق ۋە پەسىللىك ئوتتۇرىچە قىممىتى

جەدۋەل: 20 — 16 بىرلىكى: مىللىگىرام/كۇب مېتىر

پەسىل / يىل	قىش	ئەتىياز	ياز	كۈز	يىللىق ئوتتۇرىچە
1983	0.023	0.015	0.017	0.031	0.022
1984	0.030		0.012	0.018	0.020
1985	0.022	0.024	0.023	0.025	0.024
1986	0.034	0.018	0.013	0.012	0.019
1987	0.018	0.018	0.037	0.013	0.021
1988	0.026	0.013	0.018	0.021	0.020
1989	0.028	0.025	0.018	0.039	0.028
1990	0.024	0.018	0.011	0.018	0.018

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1983 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئاتموسفېرادىكى لەيلىمە دانچە ماددىلارنىڭ قويۇقلۇق دەرىجىسىنىڭ يىللىق، پەسىللىك ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 17 بىرلىكى: مىللىگىرام/كۇب مېتىر

پەسىل / يىل	قىش	ئەتىياز	ياز	كۈز	يىللىق ئوتتۇرىچە
1983	1.74	2.710	1.52	1.400	1.840
1984	1.150		1.820	1.590	1.520
1985	0.828	2.175	1.424	1.477	1.476
1986	1.990	1.071	0.810	1.230	1.525
1987	1.717	1.119	0.789	1.023	1.161
1988	0.912	1.027	0.677	1.117	0.946
1989	0.540	0.965	0.485	0.734	0.680
1990	0.758	0.731	0.782	1.298	0.890

4) چاڭ - توزان　ئايلىق چۈشكەن چاڭ - توزاننى باھالاش ئۆلچىمى 16 تونىا/كۋادرات كىلومېتىر. جەدۋەلدە ئۇلايەت بويىچە ھەر يىلنىڭ 4 پەسلىدە چۈشكەن چاڭ - توزاننىڭ دۆلەتنىڭ ئوتتۇرىچە ئاتموسفېرا مۇھىت سۈپىتىنىڭ 2 - دەرىجىلىك ئۆلچىمىدىن 0.8 ھەسسىدىن ئارتۇق ئېشىپ كەتكەنلىكى كۆرسىتىلگەن. جەدۋەلگە قارالا.

1986 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ئۇلايىتىدە چۈشكەن چاڭ - توزاننىڭ يىللىق، پەسىللىك ئوتتۇرىچە قىممىتى

جەدۋەل: 20 — 18　　بىرلىكى: تونىا/ئاي، كۋادرات كىلومېتىر

پەسىل / يىل	قىش	ئەتىياز	ياز	كۈز	يىللىق ئوتتۇرىچە
1986	27.86	59.60	21.57	16.66	31.42
1987	38.11	21.56	25.58	33.21	29.62
1988	16.01	45.34	34.47	19.83	28.91
1989	30.44	42.80	20.99	43.72	34.49
1990	23.53	33.63	19.37	21.20	24.46

3. قاتتىق جىسىملىق كېرەكسىز ماددىلارنىڭ بۇلغىشى

1) سانائەتنىڭ قاتتىق جىسىملىق كېرەكسىز ماددىلىرى　ئۇلايەت تەۋەسىدە سانائەتنىڭ قاتتىق جىسىملىق كېرەكسىز ماددىلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان كەسىپلەر ئاساسلىقى كۆمۈر قېزىش - تاسقاش، نېفىت تەبىئىي گازىنى ئېچىش، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، توز قېزىش، يېمەكلىك ياساش كەسپى ۋە تېرە - خۇرۇم پىششىقلاپ ئىشلەش، قەغەزچىلىك، ماشىنىسازلىق، رېزىنكە، سۈلياۋ پىششىقلاپ ئىشلەش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئۇلايەت بويىچە ھەر يىلى تاشلىق كۆمۈر، داشقال، قۇرۇم ۋە زور مىقداردىكى سانائەت ئەخلەتلىرى چىقىدۇ. ھەر يىلدا 10 تونىا سانائەت ئەخلىتى يىغىلىدۇ.

2) شەھەر تۇرمۇش ئەخلەتلىرى　ئۇلايەت تەۋەسىدىكى تۇرمۇش ئەخلەتلىرى ئاساسلىقى داشقال، كۇل، مېۋە - چېۋە شۆپۈكى، كۆكتات يوپۇرماقلىرى، ئەينەك پارچىلىرى، ھايۋانات سۆڭەكلىرى ۋە تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى، مەسىلەن: توقۇلما، سۈلياۋ، رېزىنكە ۋە دەرەخ يوپۇرماقلىرى قاتارلىق تاشلاندۇق نەرسىلەردىن ئىبارەت. 1990 - يىلى ئۇلايەت بويىچە پەيدا بولغان تۇرمۇش ئەخلىتى تەخمىنەن 30 مىڭ تونىا ئەتراپىدا بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدە ھەر يىلى چىقىرىلىدىغان قۇرۇم، داشقال 61 مىڭ تونىا؛ باشقا سانائەت داشقاللىرىنىڭ يىللىق مىقدارى 2200 تونىا ئەتراپىدا؛ ھەر يىلى تاشلىنىدىغان ئەخلەت 64 مىڭ 680 تونىا، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا ئەخلەتلىرى 680 تونىا؛ گەندە - سۈيدۈك 19 مىڭ 370 تونىا، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانىلارنىڭ 170 تونىا.

1990 - يىلغىچە قەشقەر شەھىرىدىكى قاتتىق جىسىملىق كېرەكسىز ماددىلارنىڭ قويۇپ بېرىلىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 20 — 19

كېرەكسىز ماددا	يىللىق پەيدا بولۇش مىقدارى (تۇمەن تونا)	يىغىپ پايدىلىنىش		يىللىق قويۇپ بېرىلىش مىقدارى (تۇمەن تونا)	شۇ يىلى دۆۋىلەنگىنى		يىللاردىن بۇيان دۆۋىلەنگىنى	
		مىقدارى (تۇمەن تونا)	پايدىلىنىش نىسبىتى (%)		مىقدارى (تۇمەن تونا)	ئىگىلىگەن يەر (مو)	مىقدارى (تۇمەن تونا)	ئىگىلىگەن يەر (مو)
قۇرۇم، داشقال	6.1	6.1	100	يوق				
باشقا سانائەت داشقاللىرى	0.22	0	0	0.22	0.22		6.59	4.33
شەھەر ئەخلىتى	6.468	0	0	6.468	6.468	17.58		
شەھەر گەندە - سۈيدۇكى	1.937	1.937	100					
جەمئىي	14.725	8.087	54.58	6.688	0.688	17.58	6.58	4.33

4. شاۋقۇننىڭ بۇلغىشى

ۋىلايەت تەۋەسىدىكى شەھەر شاۋقۇنى شەھەر رايونىدىكى مۇھىت شاۋقۇنى بىلەن قاتناش شاۋقۇنىدىن ئىبارەت.

1) قەشقەر شەھەر رايونىدىكى مۇھىت شاۋقۇنى 80 - يىللاردىن بۇيان قەشقەر شەھىرىدىكى 216 نۇقتىدىكى ئۆلچەپ تەكشۈرۈش ئەھۋالى شەھەردىكى ئاھالىلەر ئولتۇراق رايونى، سودا رايونى، سانائەت رايونىنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشى نامۇۋاپىق بولغانلىقى ئۈچۈن، قىسمەن فۇنكسىيىلىك رايونلاردىكى شاۋقۇننىڭ ئۆلچەمدىن ئېشىپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندۈردى. شەھەر مۇھىت شاۋقۇننىڭ باراۋەر ئۇنۇملۇك شاۋقۇن دەرىجىسى 56.1xdB(A) بولۇپ، دۆلەت كونترول قىلىدىغان 1.1xdB(A) دىن ئېشىپ كەتكەن.

شەھەردىكى شاۋقۇن تەكشۈرۈلمەكتە

ئوخشاش بولمىغان فۇنكسىيىلىك رايونلاردىكى مۇھىت شاۋقۇنى ھالىتى مۇنداق: مەدەنىيەت، مائارىپ رايونىنىڭ مۇھىت شاۋقۇنى 57xdB(A) بولۇپ، دۆلەت كونترول قىلىدىغان قىممەت 5xdB(A) دىن ئېشىپ كەتكەن (مەدەنىيەت يولى، تېلېۋىزىيە ئۇنۇۋېرسىتېتى، 2-ئوتتۇرا مەكتەپ ئەتراپىدا)؛ 1 - خىل ئارىلاش رايونىنىڭ مۇھىت شاۋقۇنى 55xdB(A) بولۇپ، دۆلەت كونترول قىلىدىغان قىممەت 5xdB(A) دىن ئېشىپ كەتكەن (ئاھالىلەر بىلەن سانائەت ئارىلاش رايون، توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، گېئولوگىيە ئەترىتىدە)؛ 2 - خىل ئارىلاش رايون مۇھىتىنىڭ شاۋقۇنى 53dB(A) بولۇپ،

دۆلەت كونترول قىلىدىغان 60dB(A) دىن تۆۋەن (سودا مەركەزلەشكەن رايون ھېيتگاھ مەيدانىدا)؛ سانائەت مەركەزلەشكەن رايوننىڭ مۇھىت شاۋقۇنى 54dB(A) بولۇپ، دۆلەت كونترول قىلىدىغان قىممەت 65dB(A) دىن تۆۋەن (ئايرودروم رايونى، يۇك توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، تېرە زاۋۇتى ئەتراپىدا).

2) قاتناش شاۋقۇنىنىڭ بۇلغىشى　قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنى. شەھەر رايوننىڭ كۆلىمى كىچىك، ئاساسلىق يوللىرى تار. 1990 - يىلى بار ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى 25 مىڭ ئەتراپىدا، ئاپتوموبىل، تراكتور، موتسكلىت قاتارلىقلارنىڭ سانى يىلمۇيىل كۆپەيمەكتە، ئۇنىڭ كۆپ ساندىكىلىرىدە يۇقىرى ئاۋازلىق كاناي بولۇپ، قاتناش شاۋقۇنى ئېشىپ كەتكەن. قەشقەر شەھىرىدە جەمئىي 83 ئۆلچەپ تەكشۈرۈش نۇقتىسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، غول قاتناش يوللىرى تەكشۈرۈلىدۇ، يوللاردىن بۇيانقى تەكشۈرۈش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، قاتناش شاۋقۇنىنىڭ قىممىتى 74.3dB(A) بولۇپ، دۆلەت كونترول قىلىدىغان قىممەت 70dB(A) دىن ئېشىپ كەتكەن.

5. ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنىڭ بۇزۇلۇشى

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنىڭ بۇزۇلۇشىنىڭ مۇھىتقا بولغان تەسىرى شەھەرنىڭ سانائەتتىن بۇلغىنىشىدىن ئېغىر. ۋىلايەت تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەربىي چېتىگە جايلاشقانلىقى ئۈچۈن، يىلبويى غەربىي شىمال شامىلى چىقىپ تۇرىدۇ، قۇرغاق، يامغۇر ئاز، يەرلەرنىڭ قۇملىشىشى، شورلىشىپ كېتىشى ئېغىر. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە قۇملىشىپ كەتكەن يەر 4 مىليون 600 مىڭ مو بولۇپ، يەر كۆلىمىنىڭ 18.97% نى؛ شورلاشقان يەر 3 مىليون 538 مىڭ مو بولۇپ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 58.7% نى ئىگىلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوتلاق سىستېمىسى، چۆل - جەزىرە ئېكولوگىيىسى، سۇ ئامبىرى ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنى باشقۇرۇشقا بولغان تونۇش يېتەرلىك بولماي، سۈنئىي بۇزغۇنچىلىق قىلىنغاچقا ئېكولوگىيىلىك مۇھىت سۈپىتى كۈنسېرى ناچارلىشىپ كەتتى. ۋىلايەت بويىچە ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى ئاران 1.89%، گەرچە ھەر يىلى كۆچەت تىكىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما سۇ بايلىقى كەمچىل بولغاچقا، تۇتۇش نىسبىتى ناھايىتى تۆۋەن بولدى، ئەسلىدىكى 2 مىليون 600 مو توغراقلىق 80- يىللارنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە بىراقلا ئازلاپ 610 مىڭ موغا چۈشۈپ قالدى. مارالبېشى ئاچال ئەتراپىدىكى يۇلغۇن يېپىنچىلىرى 50 - يىللاردا 1 مىليون 560 مىڭ مو ئىدى، 1990 - يىلغا كەلگەندە ئاران 100 مىڭ مودىن ئارتۇقراقلا قېپقالدى. چۆچۈك بۇيىنى قالايمىقان كولاش نەتىجىسىدە يېپىنچا ئۆسۈملۈك زور مىقداردا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. مەسىلەن: مارالبېشى ناھىيىسى تەۋەسىدىكى چۆچۈك بۇيىلىق كۆلىمى 830 مىڭ مو ئىدى، 1990 - يىلغا كەلگەندە 330 مىڭ مولا قالدى. قاراقۇرۇم تاغلىرىدىكى شەمشاد ئورمانلىقى ئەسلىدە 40 مىڭ مو ئىدى، 1990 - يىلغا كەلگەندە 25 مىڭ مولا قالدى، بۇنىڭ بىلەن قارلىق لىنىيە كۆپىيىپ، ئورمانلار تەدرىجىي قۇرۇشقا باشلىدى. ئورمانلاردا چارۋا بېقىش، بوزيەر ئۆزلەشتۇرگۈچى تۈەن - مەيدانلار بوزيەر ئېچىش تۈپەيلىدىن ئورمانلار بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، يېقىلغۇ كەمچىل بولغاچقا ئورمانلار كۆپلەپ ئوتۇن قىلىندى، تولۇقسىز مەلۇماتلاردىن قارىغاندا بۇزۇۋېتىلگەن ئورمانلار 700 مىڭ موغا يەتتى. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بۇزۇۋېتىلگەن يەرلەر قۇملىشىشقا، ئىلگىرىكى تۇرغۇن قۇملۇقلار كۆچۈشكە باشلىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىشلىتىلىدىغان خىمىيىۋي ئوغۇت ۋە دېھقانچىلىق دورىلىرىنىڭ مىقدارى بىرقەدەر ئاز. 1980 - يىلى ئىشلىتىلگىنى 33 مىڭ 653 تونىا، 1986 - يىلدىكىسى 67 مىڭ 907 تونىا. 1988 - يىلدىكىسى 89 مىڭ 283 تونىا بولۇپ، ھەر مو يەرگە ئوتتۇرىچە ئىشلىتىلگىنى 15 كىلوگرام. 1990 - يىلغا كەلگەندە خىمىيىۋي ئوغۇتنىڭ بۇلغىشىدا ئاساسلىقى نىتراتلار بىلەن نىترىتلارنىڭ بۇلغىشى بولدى. ئورگانىك خلورلۇق دېھقانچىلىق دورىلىرى ئىشلىتىلمەي، ئورگانىك فوسفورلۇق دېھقانچىلىق دورىلىرى ئىشلىتىلۇاتىدۇ. يوللىق ئىشلىتىلىدىغان دېھقانچىلىق دورىسى 80 تونىا ئەتراپىدا بولۇپ، مو بېشىغا ئىشلىتىلىدىغان دورا ئازلاۋاتىدۇ.

يەكەن ۋە مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ دېھقانچىلىق دورا ئىشلىتىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىگە ئىشلىتىلگەن دېھقانچىلىق دورىسى دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى بۆلغاش يوللىرىنىڭ بىرى ئىكەن. 1990 - يىلى مارالبېشى ناھىيىسىدىكى بۆغداي، كۆممىقوناق، شاللاردىكى دېھقانچىلىق دورا قالدۇقى ئادەتتىكى تەركىب مىقدار دائىرىسى بولغان ھەر كىلوگرامدىكى 0.023 ـ 0.623 مىللىگرامنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۆلچەمدىن ئېشىش نىسبىتى 23.9%، ئۆلچەمدىن ئاشمىغان نىسبىتى 76.1%، ئايرىپ چىقىرىۋېتىلمىگەن نىسبىتى نۆل بولغان. يەكەنىڭ بۆغداي، كۆممىقوناق، شاللىرىنىڭ ئايرىپ چىقىرىۋېتىلگەن مىقدار دائىرىسى ھەر كىلوگرامدىكى 0.029 ـ 0.807 مىللىگرام بولۇپ، ئۆلچەمدىن ئېشىش نىسبىتى 12.4%، ئۆلچەمدىن ئاشمىغان نىسبىتى 87.6%، ئايرىپ چىقىرىۋېتىلمىگەن قىممىتى نۆل بولغان. بۇ دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدە دېھقانچىلىق دورىلىرىنىڭ قالدۇقى بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

§ 2 . مۇھىت تەكشۈرۈش

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئۆلچەپ تەكشۈرۈش پونكىتى 4كە، ئۇنىڭ خادىمى 60 قا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھەرلىك تەكشۈرۈش پونكىتىدىكىسى 15، ئەسۋاب - ئۇسكۇنىلىرىنى تەييارلاش، خادىملارنى تەربىيىلەش يېتەرسىز بولغاچقا خىزمەت ئىقتىدارى شەكىللەنمىگەن؛ پوسكام نېفىت- تەبىئىي گاز تەرەققىيات شىركىتىنىڭ مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتى 1985 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلاردا ئەسۋاب - ئۇسكۇنىلەردىن ئاتوم شۇمۇرگۇچ، ئىئون رەڭ تەسۋىرى، گاز بازىسى رەڭلىك تەسۋىرى، نازۇك تارازا، ئاتموسفېرادىن نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش ئەسۋابى، شاۋقۇن دەرىجىسىنى ئۆلچىگۈچ قاتارلىقلار بار؛ قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى يۇندا تازىلاش پونكىتىدا 17 ئادەم بار، ئۇلار يەككە پازىللىق ئۆلچەپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. ۋىلايەتلىك ئۆلچەپ تەكشۈرۈش پونكىتىدا 30 ئادەم بار، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئىنژېنېر بىر، ئىنژېنېر 3، پارەمچى ئىنژېنېر 11، تېخنىك 5. 1400 كۋادرات مېتىرلىق بىر تەكشۈرۈش بىناسى، 2 تەكشۈرۈش ئاپتوموبىلى بار. ئۆلچەپ تەكشۈرۈش پونكىتىدا ئىشخانا، تېخنولوگىيە ئىشخانىسى، ئاتموسفېرا ئىشخانىسى، سۇ 1 - ئىشخانىسى، سۇ 2 - ئىشخانىسى تەسىس قىلىنغان. بۇ پونكىت ئاتموسفېرا، سۇ سۈپىتى، شاۋقۇن ۋە بىئولوگىيىلىك ئۆلچەپ تەكشۈرۈش ھەمدە بۆلغاش مەنبەسىنى تەكشۈرۈش كەسپىنى قانات يايدۇرىدۇ شۇنىڭدەك قۇرۇلۇش تۇرلىرىنىڭ مۇھىتقا بولغان تەسىرىنى باھالاشنى ئۇستىگە ئالغان.

1. سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش

1990 - يىلغىچە ۋىلايەت تەۋەسىدىكى قىزىل، يەكەن دەريالىرىنىڭ سۈيى ۋە يەر ئاستى سۈيى ھەر يىلى 7 قېتىم ئۆلچەپ تەكشۈرۈلدى. سانائەت بۆلۈمىسى 10 قېتىم تەكشۈرۈلدى، ۋىلايەت بويىچە 1986 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان سانائەت بۆلۈمىنى مەنبەسىنى تەكشۈرۈش 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1989 -، 1990- يىللىرى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ يەر ئاستى سۈيى 2 قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ، 41 مىڭ 968 پارچە سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرۈشكە دائىر سانلىق مەلۇماتقا ئېرىشىلدى.

2. ئاتموسفېرا، شاۋقۇن ئۆلچەش

ھەر يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاتموسفېرا، شاۋقۇن ئەھۋالى تەكشۈرۈلۈپ، 24 مىڭ 820 پارچە ئاتموسفېرا

تەكشۈرۈشكە دائىر سانلىق مەلۇماتقا، 1966 پارچە شاۋقۇن تەكشۈرۈشكە دائىر سانلىق مەلۇماتقا ئېرىشىلدى.

3. بۇلغىما مەنبەسىنى تەكشۈرۈش

1990 - يىلغىچە يۇندا تەكشۈرۈشكە دائىر سانلىق مەلۇماتتىن 1750 پارچىگە ئېرىشىلدى. مۇھىتقا بولغان تەسىرى ئۇستىدە باھالاش ئېلىپ بېرىلغان قۇرۇلۇش تۈرى ئورنى: پوسكام نېفىت خىمىيە سانائىتى 3 - زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، يېڭىسار ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك سېمونت زاۋۇتى، جۇڭگو - سوۋېت ئىتتىپاقى پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، قاغىلىق پەنەركە زاۋۇتى، قاغىلىق تەبىئىي گاز ئېلېكتر ئىستانسىسى، يەكەن دەريا ۋادىسى، قەشقەر شەھەرلىك شۇلتا زاۋۇتى، 11 ناھىيىنىڭ يۇندا تازلاش زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك يىپەك زاۋۇتى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مۇھىت تەكشۈرۈش پونكىتلىرىنىڭ ئۇسكۇنىلىرىگە دائىر مەلۇمات

جەدۋەل: 20 — 20

نامى	سانى	نامى	سانى
1. ئاتموسفېرادىن نۇسخا ئېلىش ئەسۋابى	7	9. مەلۇمات تەسۋىر ئەسۋابى	1
2. بىئولوگىيە مىكروسكوبى	1	10. شاۋقۇن دەرىجە ئەسۋابى	3
3. ئېلېكترونلۇق كومپيۇتېر	1	11. COD ئۆلچەش ئەسۋابى	1
4. ئېلېكترونلۇق مىكرو كومپيۇتېر	1	12. چاڭ - توزان ئۆلچەش ئەسۋابى	1
5. «721» سپېكتروفوتومېتىر	3	13. ئىس - تۈتەك ئۆلچەش ئەسۋابى	1
6. ئىئون ئەسۋابى	1	14. سۇ سۈپىتىنى ئانالىز قىلىش ئۇسكۇنىسى	1
7. 25 تېپلىق Ph ئەسۋابى	1	15. مىكرو ئاپپارات	1
8. $\frac{1}{10000}$ لىق ئانالىزلىق تارازا	2		

§3. بۇلغىنىشنى تۈزەش

1. سۇنىڭ بۇلغىنىشىنى تۈزەش

1990 - يىلغىچە يۇندا تازلاش مۇئەسسەسلىرىنى ياسىغان ۋە ئىشلەتكەن كارخانىلار قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، پوسكام نېفىت - تەبىئىي گاز تەرەققىيات شىركىتى، قەشقەر ئىلمە توقۇلما زاۋۇتى، خەلق دوختۇرخانىسى، 12 - ھەربىي دوختۇرخانا، قەشقەر بىرلەشمە يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسىدىن ئىبارەت. قەشقەر شەھىرى بىلەن يەكەن ناھىيىسىدە شەھەرلەردىكى يۇندا تازلاش زاۋۇتى قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە يۇندا تازلاپ ئۆلچەمگە يەتكۈزۈش نىسبىتى 35% كە يەتتى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يۇندىنى ئۇنۇمۇرسال قويۇپ بېرىش ئۇلچىمى

جەدۋەل: 20 — 21 بىرلىكى: مىللىگرام/لېتىر

ماددىلار	2 - دەرىجىلىك قويۇپ بېرىش ئۇلچىمى	ماددىلار	2 - دەرىجىلىك قويۇپ بېرىش ئۇلچىمى
لەيلىمە ماددىلار	250	جەمئىي گارسىن	0.5
بىئو - خىمىيىلىك ئوكسىگېنغا بولغان ئېھتىياج مىقدارى	80	جەمئىي سىماپ	0.05
خىمىيىلىك ئوكسىگېنىنى خورىتىش مىقدارى	200	6 ۋالېنتلىق خروم	0.5
ئۇچۇشچان فىنول	1	قوغۇشۇن	1
سىئانىدلار	0.5	زىركونى	0.1

2. سانائەت يۇندىسىنى بىرتەرەپ قىلىش

1) نېفىت پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە نېفىت ئېلىش كەسپى تۈزەش ئوبيېكتى ئاساسلىق نېفىت ئېلىش، نېفىت چەككىلەش، نېفىت خىمىيە زاۋۇتىدىن بولغانغان سۇلار. نېفىت ئېلىشتا بولغانغان سۇنى ئىشلىتىش ھۇنەر - سەنئىتىنىڭ يولى: ئىمولىسسىينى بۇزۇش - ماينى ئايرىۋېتىش - مىكروپ ئۆلتۈرۈش - قۇمنى سۈزۈلدۈرۈش - قايتۇرۇپ سۇ بېرىش. نېفىت چەكلەش بىلەن نېفىت خىمىيە سانائىتىدە بولغانغان سۇنى بىرتەرەپ قىلىشتا «كونا ئۇچ يۇرۇش ھۇنەر سەنئىتى يەنى ماينى ئايرىۋېتىش - لەيلىتىپ تاللىۋېلىش - خىمىيىلىك بىرتەرەپ قىلىش» ھۇنىرى قوللىنىلدى.

2) تېرە - خۇرۇمچىلىقتىن چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىش تېرە ئاشلاشتىن چىققان يۇندىدىن ئالدى بىلەن خروم قايتۇرۇپ ئېلىنىپ، ئاندىن خروم مىقدارى بار سۇ چالىراق سۈزۈلدۈرۈلگەندىن كېيىن شۇلتا بىلەن تېمپېراتۇرىسى ئاشۇرۇلۇپ، خروم گىدروكسىد تىندۇرمىسى ھاسىل قىلىنىپ، ئاندىن كېيىن يەنە بېسىم بىلەن سۈزۈپ خروم لېيى يىغىۋېلىنىدۇ، يىغىۋېلىنغان خروم لېيى كىسلاتالاشتۇرۇلىدۇ، خروم تۇز ئېرىتمىسى تېرە ئاشلاش مەشغۇلاتى تەرتىۋىگە قايتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلىدۇ.

خروم يىغىۋېلىشتىن چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىش تەرتىپى: يۇندا - لاي - قۇم چۆكمىسى- ئاپتوماتىك يەل چىقارغۇچنى تەڭشەش - تىندۇرۇش - قويۇپ بېرىشتىن ئىبارەت. مۇشۇ تەرتىپ بويىچە زىيانلىق ماددىلارنى چىقىرىۋېتىش نىسبىتى مۇنداق بولىدۇ: BOD_5نىڭ 74.59%، سۇلفىدلارنىڭ 60%، لەيلىمە ماددىلارنىڭ 90.43%، ئومۇمىي خرومنىڭ 56.68%.

تېرە ئاشلاشتىن چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىش 2 باسقۇچقا بۆلۈپ ئىشلىنىدۇ، ئالدى بىلەن خروم يىغىۋېلىنىپ، سۇلفىدلار بىرتەرەپ قىلىنىدۇ، ئاندىن يۇرۇشلەشكەن بىئو - خىمىيىلىك بىرتەرەپ قىلىش ئېلىپ بېرىلىدۇ.

3) توقۇمچىلىقتىن چىققان يۇندىلارنى بىرتەرەپ قىلىش يۇڭ توقۇمچىلىقتىكى پۈتۈن بوياشتىن كېلىپ چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىشتا ئېلېكتروليزلاپ لەيلىتىش ئۇسۇلى

ئاساس قىلىنىدۇ، ھۈنەر تەرتىپى مۇنداق بولىدۇ: سۇ كىرگۈزۈش - تەڭشەش كۆلچىكى - ئېلېكترولىزلاش كۆلچىكى - ئوكسىدلاش كۆلچىكى - قۇم بىلەن سۈزۈش كۆلچىكى - سۈنى چىقىرىۋېتىش. پاختا توقۇمىچىلىقتىكى توقۇش - بويىشتىن، لەيلىتىپ بويىشتىن چىققان يۇندىنى بىر تەرەپ قىلىشتا بىئو - خىمىيىلىك ئۇسۇل قوللىنىلىدۇ. يۇڭ يۇيۇشتىن چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىشتا ئالدى بىلەن سۈزۈلدۈرۈلۈپ، سۈزۈلدۈرۈلگەن سۇ يەنە يۇڭ يۇيۇشقا ئىشلىتىلىدۇ، قۇيۇلدۇرغۇچ سۇيۇقلۇق جەملىنىش ئارقىلىق قوي يۇڭ مېيى يېغىۋېلىنىدۇ.

4) قەغەز ياساش، بوتقا ياساشتىن كېلىپ چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىش ۋىلايەت تەۋەسىدىكى چوڭ، ئوتتۇرا زاۋۇتلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 30 توننىدىن ئارتۇق. قەغەز ياساش بوتقىسىدىن چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىشتا ئالدى بىلەن سۇدىكى شۇلتا يېغىۋېلىنىپ ئاندىن فىزىكىلىق بىرتەرەپ قىلىنىدۇ؛ كىچىك زاۋۇتلارنىڭ شۇلتىنى يېغىۋېلىشتا ئىقتىسادى يار بەرمىگەچكە، كۆپ ھاللاردا ئېمىنلەش ئۇسۇلى قوللۇنۇلۇپ، بوتقا ياسىلىدۇ.

5) توك بىلەن ھەل بېرىشتىن چىققان يۇندىنى بىرتەرەپ قىلىش توك بىلەن ھەل بېرىشتىن چىققان كېرەكسىز سۇ تەركىبىدە ئوكسىدلار بىلەن ئېغىر مېتال ئىئونلىرى بولۇپ، مۇھىتقا بولغان زىيىنى ئىنتايىن زور. ئۇنى تۇزەشتە سىنائوگېننى تۇگىتىش، خرومنى ئازايتىش ھۈنىرى، شۇلتا سۇيۇقلۇقىنى قاتۇرۇپ يېپىق يول ئارقىلىق ئايلاندۇرۇش ھۈنىرى قوللىنىلىدۇ، بىرتەرەپ قىلىنىپ بولغان يۇندا يەنە توك بىلەن ھەل بېرىش سېخىدا ئىشلىتىشكە قايتۇرۇلىدۇ، يېغىۋېلىش نىسبىتى 50% — 60%كىچە بولىدۇ.

6) خىمىيە سانائىتى يۇندىسى ئادەتتىكىچە بىرتەرەپ قىلىشتا ئۆلچەمگە يېتىش نىسبىتى تۆۋەن بولىدۇ، شۇڭا باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، يۇندىنىڭ ئېقىپ كېتىشى، سىڭىپ كېتىشى، تېمىپ كېتىشى قاتارلىقلارنى ئازايتىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇ سەۋەپتىن يۇندىنى نېترالاش قۇرۇلمىلىرى ئورنىتىلدى. ئوخشاش بولمىغان خىمىيە سانائىتى يۇندىسىغا قارىتا ئوخشاش بولمىغان تۈزەش چارىلىرى قوللىنىلدى. ۋىلايەتنىڭ خىمىيە سانائىتى ساھەسىدە پەقەت بىرلا كىچىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى بار.

7) تۇرمۇش يۇندىلىرى يۇندا تازىلاش زاۋۇتىدا بىرتەرەپ قىلىندى.

8) دوختۇرخانىنىڭ يۇندىسى بۇ بىئو - خىمىيىلىك ئۇسۇل بىلەن سۇيۇق خروم قوشۇپ دېزىنفېكسىيىلەندى.

3. ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشىنى تۇزەش

1990 - يىلى پۈتۈن ۋىلايەتتە كۆمۈر كۆيدۈرۈپ ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەيدىغان پار قازىنى 459 دانە، ئومۇمىي تونناژى 1200 تونىنا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر رايونىدىكىسى 256 ئىدى. كېڭەيتىپ ئىشلىتىلگەن چاڭ - توزان تازىلاش ئۇسكۇنىلىرى: قۇرۇق قۇيۇنسىمان تازىلاش ئەسۋابى، بۇ C شەكىللىك، X شەكىللىك قۇيۇنسىمان تازىلاش ئەسۋابىنى، 2 خىل تېمپېراتۇرىلىق قۇيۇنسىمان چاڭ تازىلاش ئەسۋابىنى، كېڭەيتىش شەكىللىك قۇيۇنسىمان تازىلاش ئەسۋابىنى، D شەكىللىك كۆپ كانايلىق قۇيۇنسىمان چاڭ تازىلاش ئەسۋابىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. نەمدەپ چاڭ تازىلاش ئەسۋابىدىن ئاساسلىقى تۈمان پۈركۈپ چاڭ تازىلاش ئەسۋابى، سۇغا چىلاپ تاڭ تازىلاش ئەسۋابى بار.

ئۇنىڭدىن باشقا ۋىلايەت بويىچە چوڭ، كىچىك سېمونت زاۋۇتىدىن 7 سى بار، ئۇلار قەشقەر ۋىلايەتلىك

سېمونت زاۋۇتى، شەھەرلىك سېمونت زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، يېڭسار ناھىيىلىك 1 ـ، 2 ـ سېمونت زاۋۇتى، ئۇلارنىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىدىغان سېمونت مىقدارى 200 مىڭ تونىنا ئەتراپىدا، قويۇپ بېرىدىغان چاڭ ـ توزان مىقدارى 5000 تونىنا. چاڭ ـ توزان تازىلاشتا SHWB602 تىپلىق توز ياتما شەكىللىك توك بىلەن يېغىپ خالتىغا قاچىلاپ تازىلاش ئەسۋابى قوللىنىلدى.

ئالدىنى ئېلىش، توزۇش تەدبىرى جەھەتتە: قانۇن ـ تۈزۈم كۆزقارىشى كۆچەيتىلىپ، ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى توزۇش قانۇنى قاتتىق ئىجرا قىلىنغاندىن باشقا، يېڭى بۇلغىما مەنبەلىرىنى تىزگىنلەپ كونا بۇلغىما مەنبەلىرىنى توزۇش سۈرئىتىنى تېزلىتىش، مەركەزلەشتۈرۈپ پار بىلەن تەمىنلەش، بۆلەكلەر بويىچە پار بىلەن تەمىنلەشنى يولغا قويۇش لازىم. «3 تەڭ بولۇش» توزۇمى ئىجرا قىلىنىپ يېڭى بۇلغىما مەنبەلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنى تىزگىنلەش لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شەھەرنى ھەر تەرەپلىمە توزۇش قەدىمىنى تېزلىتىش، شەھەرنىڭ گازلىشىش نىسبىتىنى پائال ئۆستۈرۈپ، سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز بايلىقىدىن تولۇق پايدىلىنىش ئارقىلىق شەھەردىكى سانائەت ئورۇنلىرىنى مەركەزلىك ھالدا ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەشنى يولغا قويۇپ، شەھەر چاڭ ـ توزانلىرىنى كونترول قىلىش رايونى قۇرۇش لازىم.

4. قاتتىق جىسىملىق كېرەكسىز ماددىلارنى تۇزەپ بىرتەرەپ قىلىش

ۋىلايەت تەۋەسىدىكى سانائەت ئەخلىتى ئاساسلىقى قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، داشقال، كۆمۈر تاشلىرى بولۇپ، ئۇلاردىن ئۇنۇمۇبرسال پايدىلانغىلى، كېرەكسىز نەرسىلەرنى گۆھەر ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. 80-يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە داشقاللار بىناكارلىق قۇرۇلۇشى ساھەسىدە يول يۈزىگە ياتقۇزۇش، بىنالار ئۆگزىسىگە يېيىتقا، توزۇندا كۆمۈر كۈلى سېمونت زاۋۇتلىرىدا سېمونت ماتېرىيالى قىلىشقا ئىشلىتىلدى ياكى يېغىپ يېقىلغۇ قىلىپ ئىشلىتىلدى. قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ھەر يىلى 40 مىڭ يۈەنلىك كۆمۈر توزۇندا كۈلى سېتىپ كىرىم قىلدى. شەھەر تۇرمۇشىدىكى نۇرغۇنلىغان ئىشلىتىشكە بولىدىغان خام ئەشيالار، مەسىلەن: ئەينەك پارچىسى، لاتا ـ پىتە، سۈلياۋ قاتارلىقلارنى يېغىپ خام ئەشيا قىلىشقا بولىدۇ. 1990-يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ كېرەكسىز نەرسىلەرنى يېغىش خىزمىتىدە كۆلەم شەكىللەندى.

5. شاۋقۇننىڭ بۇلغىشىنى تۇزەش

ئالدى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇش ئومۇمىي پىلانىنى ياخشى ئىشلەش لازىم. قەشقەر كونا شەھەر رايونىنى ئۆزگەرتىش داۋامىدا ئاھالىلەر ئىچىدىكى شاۋقۇن چىقىرىپ بۇلغايدىغان كىچىك قول ھۈنەرۋەنچىلىك دۇكانلىرىنى كۆچۈرۈش، يول بويلىرىغا كۆچەت تىككەندە، يول بويلىرىغا ئىمارەت سېلىشنى پىلانلىغاندا توقۇنۇشنى پەسەيتىدىغان ئىمارەتلەرنى تەسىس قىلىشنى ئويلىشىش لازىم. قەشقەر شەھىرىدىكى شەھەر ئايلانما يولىنىڭ ياسلىشى شەھەر ئىچىدىكى مۇھىت شاۋقۇنىنىڭ تۆۋەن ئۇنۇملۇك شاۋقۇن دەرىجىسىنى ئەسلىدىكى 67.32dB(A) دىن 56.1dB(A) غا تۆۋەنلەتتى. ئۇنىڭدىن قالسا ئاپتوموبىللارنىڭ شاۋقۇنىنى باشقۇرۇش كۆچەيتىلىپ سىگنالغا چەك قويۇلىدۇ ۋە يۇقىرى ئاۋازلىق كاناي ئورنىتىش چەكلىنىدۇ. شەھەر ئىچىدىكى كۆكۈل ئېچىش سورۇنلىرى، تانسىخانىلار قاتارلىقلاردا زال سىرتىغا مۇزىكا قويۇپ بېرىش مەنئىي قىلىنىدۇ، زاۋۇتلارنىڭ ئاۋاز چىقىرىدىغان ئۈسكۈنىلىرىنىڭ ھەممىسىگە ھىم ئېتىلگەن ياپقۇچ ئورنىتىلىپ، ئاۋاز مەنبەسى ھىم ئېتىپ تاشلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاۋاز شۇمۇرىدىغان ماتېرىيال ۋە ئاۋاز توسىدىغان ماتېرىيال ئىشلىتىپ شاۋقۇن يوقىتىلىدۇ. ئادەتتىكى چاغلاردا شاۋقۇن ئارقىلىق بۇلغىنىشنىڭ زىيان يەتكۈزۈشىگە دىققەت قىلىش توغرىسىدا تەشۋىقات كۆچەيتىلىدۇ.

§ 4 . مۇھىت ئاسراشنى باشقۇرۇش

1 . قانۇن بويىچە باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇھىت ئاسراش خىزمىتىنى قانۇن بويىچە قانات يايدۇرۇشتا تۆۋەندىكى 6 جەھەتتە قانۇن بويىچە باشقۇرۇش كۆچەيتىلىدۇ:

1) يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان، كېڭەيتىپ قۇرۇلىدىغان، ئۆزگەرتىپ قۇرۇلىدىغان قۇرۇلۇش تۇرلىرىدە «3 تەڭ بولۇش» تا يەنى مۇھىت ئاسراش تۇرىنى تەڭ لايىھىلەش، تەڭ ئىش باشلاش، تەڭ ھەرىكەتلەندۇرۇشتە چىڭ تۇرۇلىدۇ.

2) قۇرۇلۇش تۇرلىرىنىڭ مۇھىتقا بولغان تەسىرىنى باھالاش تۇزۇمىدە چىڭ تۇرۇلىدۇ، يېڭى قۇرۇلغان كارخانىلارنىڭ مۇھىتقا بولغان تەسىرى توغرىسىدىكى دوكلاتنامە زاۋۇت ئورنىنى بېكىتىشتىن بۇرۇن تۇزۇپ چىقىلىدۇ، مۇھىتنىڭ سىغىمچانلىقىنى ئەستايىدىل ئويلىشىش — يېڭى بۇلغىما مەنبەسىنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە تۇغۇتىشىنىڭ ئۇنۇملۇك يولى.

3) كېرەكسىز نەرسىلەرنى ئۆلچەمدىن ئارتۇق قويۇپ بېرىش ھەققى ئېلىش خىزمىتى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇلىدۇ. كېرەكسىز نەرسىلەرنى قويۇپ بېرىش ھەققى يىغقاندا ھەم بۇلغىغۇچى ئورۇنلارغا تۇزەش مەبلىغىنى توپلىغىلى، ھەم مۇھىت ئاسراش ئۈچۈن كەسىپىي راسخوت مەنبەسىنى كۆپەيتكىلى بولىدۇ. ھەق ئېلىشتا ھەم كۆپ يىغماسلىق، ھەم ئاز يىغماسلىق، چۈشۈرۈپ قويماسلىق، كىرىم - چىقىمنى خامچوتقا كىرگۈزۈش، ھەم مەخسۇس پۇلنى مەخسۇس ئىشلىتىش، تۇزۇلمە بويىچە پىرسەنت ئايرىشقا ئارىلاشماسلىق لازىم.

4) شەھەرنىڭ بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچىنى كونترول قىلىش ياخشى ئىشلىنىپ، ھاكىم ياكى شەھەر باشلىقىنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش مەزگىلىدىكى مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلىدۇ.

5) كېرەكسىز نەرسىلەرنى قويۇپ بېرىش ئىجازەتنامىسى ۋە ئۇنى تارقىتىش خىزمىتى ياخشى ئىشلىنىدۇ.

6) شەھەر - بازارلارنىڭ ئىسسىقلىق بىلەن مەركەزلەشتۈرۈپ تەمىنلەش پىلانى يولغا قويۇلۇپ، ھاۋا بۇلغىنىشىنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، كۆمۈر ئىسى، كۆمۈر توزۇندىسى بىلەن بۇلغىنىش ئازايتىلىدۇ. شەھەر رايونىنى ئىسسىتىشتا پار قازانلىرىنى يېغىپ ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەش ئومۇمىي پىلانى يولغا قويۇلىدۇ. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىسسىقلىق بىلەن مەركەزلەشتۈرۈپ تەمىنلەيدىغان پارخانا 19غا، قاتناشقان ئورۇن 70كە يەتتى.

2 . پىلانلاش، تەكشۈرۈش

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەر شەھەر - يېزا ئۇل مۇئەسسەسە قۇرۇلۇش جەھەتتە زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. شەھەر - بازارلارنىڭ يوللىرى كېڭەيتىلىپ، پىيادىلار يولى بىلەن ئاپتوموبىل يولى ئايرىۋېتىلدى، شەھەر گۈزەللىشىپ، قاتناش ھادىسىلىرى ئازايدى. ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسى تۇرۇبا سۇيى ئىشلىتىپ شەھەر - بازارلاردا كۆل سۇيى ئىچىدىغان ئەھۋالغا خاتىمە بېرىلدى.

يۇندا چىقىرىۋېتىش مەسلىسى تېخى ھەل بولمىغاچقا، ھەرقايسى ناھىيىلەر ناھىيە بازارلىرىنى پىلانلىغاندا بۇ مەسلىنى مۇناسىپ ھالدا پىلانلىدى. يېزىلارنىڭ ئىچىملىك سۇيى مەسلىسىدە مۇھىم نۇقتا سۇ مەنبەسىنى تېپىش، يەر ئاستى سۇ بايلىقىنى ئېچىش ۋە ھازىر بار بولغان دەريا سۇيى بايلىقىنى قوغداشقا قارىتىلدى.

ۋىلايەت تەۋەسىدە قەشقەر شەھىرىدىن باشقا ناھىيىلەردە سانائەت كارخانىلىرى ئاز، سۇ سۈپىتىنى بۇلغايدىغان ماددىلارنىڭ تەركىبىمۇ ئاز بولغاچقا، بۇلغىما قويۇپ بېرىش ئومۇمىي پىلانى تۈزۈلمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا تېخنىكا كۆچلىرى ئۈيۈشتۇرۇلۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ تەبىئەت، يېزا ئىگىلىك مۇھىتىدا ساقلانغان مەسىلىلەر ۋە ئۇنىڭ مەنبەلىرى ئىگىلىنىپ، بايلىقتىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ماسلىشىش ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىندى.

3. تەشۋىقات خىزمىتى

قەشقەر ۋىلايىتىدە مۇھىت ئاسراش خىزمىتىنى ھەممە ئائىلىگە، ھەممە كىشىگە بىلدۈرۈش ئۈچۈن، مول مەزمۇنلۇق، شەكلى كۆپ خىل تەشۋىقات خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. رادىئو، تېلېۋىزىيە، دوسكا گېزىتى قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ مۇھىتنى ئاسراش بىلىملىرى تەشۋىق قىلىندى، مۇھىت ئاسراشقا دائىر خەۋەرلەر ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەردە مۇھىت ئاسراش دەرسى ئۆتۈلۈپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدا مۇھىت ئاسراش ئېڭى تۇرغۇزۇلدى، بۇنىڭ ئۈنۈمى بىرقەدەر ياخشى بولدى.

4. بۇلغىما قويۇپ بېرىش ھەققى يىغىش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇھىت ئاسراش مەبلىغىدە بىرىنچىدىن مالىيىنىڭ پۇل ئاجرىتىپ بېرىشىگە، ئىككىنچىدىن، ھەر خىل بۇلغىما قويۇپ بېرىش ھەققى يىغىشقا تايىنىلدى. مۇھىت تەكشۈرۈش پونكتلىرىنىڭ كەسپى راسخوتىنى مالىيە ئاجرىتىپ بەردى. مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى يىغىلغان بۇلغىما قويۇپ بېرىش ھەققىدىن تۇتۇپ قېلىنغان 20% قىسمىنى كەسپىي راسخوت قىلدى. بۇلغىما تۈزەش مەبلىغىنىڭ نىسبىتى 80% بولدى، تۈزەش مەبلىغى ئاساسلىقى بۇلغىما قويۇپ بەرگەن ئورۇنلارنىڭ ئۆزىدىن غەملەندى.

1983 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ بۇلغىما قويۇپ بېرىش ھەققى ئېلىندى، 1989 - يىل 12 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 184 ئورۇندىن جەمئىي 3 مىليون 339 مىڭ 700 يۈەن ھەق يىغىلدى. مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنى تۈزەشكە ئىشلىتىلگەن مەبلەغ 2 مىليون 400 مىڭ يۈەن، تۈزەش تۈرى 12، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش تۈرى 10، ئالماشتۇرۇلغان پار قازىنى 30 بولدى.

بىنگىرمە بىرىنچى قىسسىم

ئۇنىۋېرسال ئىگىلىك باشقۇرۇش

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم

ئۇنىۋېرسال ئىگىلىك باشقۇرۇش

I باب

پىلان

§ 1 . ئاپپاراتلار، قوشۇن

1957 - يىل 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتى قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئالدى - كەينىدە ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ پىلان كومىتېتلىرى قۇرۇلغانىدى، شۇ چاغدا بۇ ساھەدە ۋىلايەت بويىچە 51 كادىر بار ئىدى. 1964 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مالىيە - ئىقتىساد - پىلان كومىتېتى قۇرۇلدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن زەربىگە ئۇچراپ، خىزمەتلەر پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1969 - يىل 4- ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، پىلان خىزمىتى ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىغا تەۋە بولدى. 1971- يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت خىزمەت ئاپپاراتلىرىنى تەڭشىدى، ئەسلىدىكى «تۆت چوڭ گۇرۇپپا» قارىمىقىدا ئىدارە تەسىس قىلىندى، پىلان ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە تەۋە بولدى. 1974 - يىل 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «تۆت چوڭ گۇرۇپپا» ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پىلان ئىدارىسى پىلان كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1975 - يىل 7- ئايدا ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى قۇرۇلۇپ، پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىشىپ ئىش بېجىردى، 1978 - يىل 12- ئايدا پەن - تېخنىكا كومىتېتى پىلان كومىتېتىدىن ئايرىلىپ چىقتى. كېيىنكى يىلى 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزگەرتىلىپ پىلان كومىتېتى، باھا باشقارمىسى، ستاتىستىكا باشقارمىسى بىرلىشىپ ئىش بېجىردى. 1981 — 1982 - يىللىرى باھا باشقارمىسى، ستاتىستىكا باشقارمىسى پىلان كومىتېتىدىن ئايرىلىپ چىقتى.

1984 - يىلى پىلان كومىتېتى ئىچكى ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىش تەقسىماتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق بۆلۈمى، ئاساسىي قۇرۇلۇش بۆلۈمى، مالىيە - سودا - مەدەنىيەت - ئەمگەك بۆلۈمى، سانائەت-قاتناش - ماددىي ئەشيا بۆلۈمى، دۆلەت زېمىنىنى تۈزەش بۆلۈمى تەسىس قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پىلان خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كادىرلارنى تەربىيىلىدى ۋە خىزمەتتىدىن ئايرىپ ئوقۇشقا ئەۋەتتى. شۇ چاغدا، ۋىلايەت بويىچە پىلان تارماقلىرىدا 72 كادىر بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتتىكىسى 11، ناھىيە (شەھەر) لەردىكىسى 61؛ تېخنىكا ئۇنۋانى بويىچە ئايرىغاندا: مەسئۇل ئىقتىسادچى 5، تېخنىك بىر؛ مەلۇماتى بويىچە ئايرىغاندا، تولۇق كۇرس مەلۇماتىدىكىلەر 9، مەخسۇس كۇرس مەلۇماتىدىكىلەر 3، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 21، تولۇق ئوتتۇرا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 39؛ مىللەت بويىچە ئايرىغاندا، خەنزۇ 48، ئاز سانلىق مىللەت 24؛ جىنس ئايرىمىسى بويىچە ئايرىغاندا؛ ئەر 66، ئايال 6.

1985 - يىل 4 - ئايدا پىلان كومىتېتىنىڭ ئىچكى ئاپپاراتلىرى ئىشخانا، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بۆلۈمى، ئاساسىي قۇرۇلۇش بۆلۈمى، مالىيە - سودا - مەدەنىيەت - ئەمگەك بۆلۈمى، سانائەت - قاتناش - ماددىي ئەشيا بۆلۈمى قىلىپ تەڭشەلدى. 1987 - يىلى ئۆلچەم - نورما پونكىتى قۇرۇلدى، كېيىنكى يىلى، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي ئۇچۇر مەركىزى قۇرۇلۇپ، پىلان كومىتېتىغا تەۋە بولدى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە، پىلان كومىتېتى سىستېمىسىدىكى كەسپىي تېخنىكا خادىم 14 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەسئۇل ئىقتىسادچى، ئاگرانوم 4، يارەمچى مەسئۇل ئىقتىسادچى، يارەمچى ئاگرانوم 7، تېخنىك 3.

2 § پىلان، شتات

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، قەشقەر ۋىلايىتى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرى ۋە يۇقىرىنىڭ چۈشۈرگەن پىلان ۋەزىپىلىرىگە ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇپ، ۋىلايەتنىڭ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ يىللىق، ئوتتۇرا، ئۇزاق مەزگىللىك پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. پىلان تۈرى ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات ۋە مىللىي دارامەت پىلانى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق - چارۋىچىلىق - قوشۇمچە كەسىپ - بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانى، سانائەت ئىشلەپچىقىرىش پىلانى، قاتناش - تىرانسپورت پىلانى، سودا، سېتىۋېلىش - سېتىش پىلانى، تاشقى سودا، سېتىۋېلىش - سېتىش، ئىمپورت - ئېكسپورت پىلانى، ئاساسىي قۇرۇلۇش پىلانى، كىرىدىت پىلانى، ماددىي ئەشيا تەقسىماتى پىلانى، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش، تەقسىمات پىلانى، ئاشلىق - پاختا - ياغ - چارۋا سېتىۋېلىش پىلانى، ئەمگەك - مائاش پىلانى، مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە پىلانى، نوپۇس پىلانى، مالىيە، پۇل مۇئامىلە پىلانى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى.

1. يىللىق پىلان

بۇ پىلان 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ تۈزۈلدى. 1953 — 1957 - يىلغىچە، 1962 — 1966 - يىلغىچە، 1979 — 1990 - يىلغىچە تۈزۈلگەن يىللىق پىلانلار ئەمەلىيەتكە بىر قەدەر ئۇيغۇن بولۇپ، ۋىلايەتنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئاساسىي ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىپ، ۋىلايەتنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدا پائال پېتەكچىلىك رول ئوينىدى. 1958 — 1960 - يىلغىچە بولغان يىللىق پىلانلار «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»،

«مۇبالىغچىلىك شامىلى» نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا، كۆرسەتكۈچلەرنىڭ تۈزۈلۈشى ھەددىدىن زىيادە يۇقىرى بولۇپ، ئەمەلىيەتتىن ئايرىلىپ قالدى. 1966 — 1976 - يىلىغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، يىللىق پىلان بەزىدە ئۈزۈلۈپ قالدى. 70- يىللارنىڭ باش ۋە ئوتتۇرىلىرىدا، سانائەت پىلانىدىكى بەزى كۆرسەتكۈچلەرنىڭ بېكىتىلىشى ھەددىدىن زىيادە يۇقىرى بولۇپ كەتتى.

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپى بويىچە تۈزۈلگەن يىللىق پىلانلار سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىگە بىر قەدەر ئويغۇن بولدى. 80 - يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، سوتسىيالىستىك ئىگىلىكنىڭ پىلانلىق ئىگىلىكىنى ئاساس، بازار ئارقىلىق تەڭشەشنى قوشۇمچە قىلىشتىن ئىبارەت يېڭىچە ئىگىلىك ئەندىزىسىگە ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، بۈيرۇق خاراكتېرلىك پىلاننىڭ دائىرىسى تەدرىجىي تارايتىلىپ، يېتەكچى خاراكتېرلىك پىلاننىڭ دائىرىسى تەدرىجىي كېڭەيتىلدى، پىلان خىزمىتى ئىقتىسادنى ماكرولۇق تەڭشەشتە مۇھىم رول ئوينىدى.

2. بەش يىللىق پىلان

1) 1 - بەش يىللىق پىلان (1953 — 1957 - يىلىغىچە) 1 - بەش يىللىق پىلاننى تۈزۈشكە ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتى مەسئۇل بولدى، بۇ پىلان ۋىلايەت بويىچە خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە تەرەققىياتىدا پائال رول ئوينىدى.

2) 2 - بەش يىللىق پىلان (1958 — 1962 - يىلىغىچە) 1957 - يىلى 2 - بەش يىللىق پىلان تۈزۈلدى. كونكرېت كۆرسەتكۈچ مۇنداق بولدى: 5 يىلدا 9847 مو بوز يەر ئېچىش، 1962 - يىلىغا بارغاندا تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنى 16 مىڭ 23 موغا يەتكۈزۈپ، 1957 - يىلدىكى 6176 مو ئاساسىدا %44.159 كېڭەيتىش؛ ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنى 14 مىڭ 750 موغا يەتكۈزۈپ، 1957 - يىلدىكى 5807.5 مودىن %98.153 كۆپەيتىش؛ تېرىلغۇ يەردىن پايدىلىنىش نىسبىتىنى %92كە يەتكۈزۈش. ئاشلىق زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمىنى 1957 - يىلدىكى 4 مىليون 520 مىڭ 315 مودىن 9 مىليون موغا كېڭەيتىپ، 1957 - يىلدىكىدىن %1.99 كۆپەيتىش؛ ئاشلىق بىرلىك ھوسۇلىنى 1957 - يىلدىكى 91 كىلوگرامدىن 1962 - يىلى 450 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، %5.349 ئاشۇرۇش. ئومۇمىي ئاشلىقنى 1957 - يىلدىكى 398 مىليون 90 مىڭ 5.708 كىلوگرامدىن 1962 - يىلى 425 مىليون كىلوگرامغا، ئوتتۇرىچە ئاشلىقنى 255.244 كىلوگرامدىن (ئۇرۇقلۇق، يەم - خەشەك، خوراش قىسمى بولغان 20 مىڭ 12 كىلوگرامنى چىقىرىۋەتكەندە) 9000 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ (ئۇرۇقلۇق، يەم - خەشەك، خوراش قىسمىنى چىقىرىۋەتكەندە)، 1957 - يىلدىكىدىن %59.967 ئاشۇرۇش. كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمى جەھەتتە: 1957 - يىلى 606 مىڭ 943 مو بولۇپ، ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ ئاران %45.10نى ئىگىلىگەنىدى، 1962 - يىلىغا بارغاندا پىلان بويىچە 13 مىليون موغا يەتكۈزۈپ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ %8.20 نى ئىگىلەش، كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمىنى %27.394 كېڭەيتىش؛ بىرلىك ھوسۇلى 1957 - يىلى 93.17 كىلوگرام (ساپ پاختا) ئىدى، 1962 - يىلىغا بارغاندا پىلان بويىچە 175 كىلوگرام ساپ پاختىغا يەتكۈزۈپ، 1957 - يىلدىكىدىن %876 ئاشۇرۇش؛ ئومۇمىي ھوسۇلى 1957 - يىلى 10 مىليون 418 مىڭ 434 كىلوگرام، ئوتتۇرىچە ھوسۇلى 39.6 كىلوگرام ساپ پاختا ئىدى، 1962 - يىلىغا بارغاندا، پىلان بويىچە ئومۇمىي ھوسۇلنى 525 مىليون كىلوگرامغا، ئوتتۇرىچە ھوسۇلنى 5.262 كىلوگرام ساپ پاختىغا يەتكۈزۈپ، 1957 - يىلدىكىدىن %91.403 ئاشۇرۇش. 1962 - يىلى يېڭىچە دېھقانچىلىق سايمانلىرى بىلەن مەشغۇلات قىلىش پىلانىنى %65.43كە، ماشىنا بىلەن مەشغۇلات قىلىشنى %35.56 كە يەتكۈزۈش. دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىققا تەڭ ئەھمىيەت بېرىش، سانائەت بىلەن يېزا ئىگىلىكىنى تەڭ راۋاجلاندۇرۇش فاكتورىنى بويىچە، يىلىغا چوڭ چارۋىنى %13 ساپ ئاشۇرۇش،

ئۇششاق چارۋىنى %27 ساپ ئاشۇرۇش، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى كونكرىت پىلان مۇنداق بولدى: ئومۇمىي چارۋىنى 1957 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى 3 مىليون 9762 تۇياقتىن 1962 - يىلغا بارغاندا پىلان بويىچە 8 مىليون 120 مىڭ 547 تۇياققا يەتكۈزۈپ، 1957 - يىلدىكىدىن 5 مىليون 110 مىڭ 785 تۇياق كۆپەيتىپ، %169.8 ئاشۇرۇش. 5 يىلدا 3 مىليون 488 مىڭ 300 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلىش، بۇنىڭ ئىچىدە پۇقراۋى ئىگىلىكتىكىسى 2 مىليون 935 مىڭ مو، دۆلەت دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىكىسى 455 مىڭ 980 مو، دۆلەت ئورمانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ دۆلەت ئىلكىدە بەرپا قىلغانلىرى 97 مىڭ 320 مو بولۇش، يېتىشتۇرۇلىدىغان كۆچەت كۆلىمىنى 333 مىڭ 19 موغا يەتكۈزۈش، بۇنىڭ ئىچىدە پۇقراۋى ئىگىلىكتىكىسى 293 مىڭ 500 مو، دۆلەت دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىكىسى 22 مىڭ 586 مو، دۆلەت كۆچەتزارلىقىدىكىسى 10 مىڭ 768 مو بولۇش. 150 مىڭ مو تەبىئىي ئورمانىنى مۇھاپىزەت قىلىش. ئورمان بەرپا قىلىش جەھەتتە، ماتېرىيال ئورمان كۆچىتىنى %60تىن كۆپرەككە، مېۋىلىك دەرەخ، ئۇجمە، ياڭاق قاتارلىق ئىقتىسادىي ئورمانىنى %15كە، باشقا دەرەخلەرنى %25كە يەتكۈزۈش، تىكىلگەن كۆچەتلەرنىڭ تۇتۇش نىسبىتىدە پۇقراۋى ئىگىلىكتىكىسىنى %85كە يەتكۈزۈش، دۆلەت ئىلكىدىكىسىنى %90تىن ئاشۇرۇش. ئىلايەت بويىچە ئوتتۇرىچە 1060 تۇپ، ھەر بىر گۈڭشې ئوتتۇرىچە 1535 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلىش، ھەر بىر گۈڭشې ئەزاسى 2 يىلدىن 3 يىلغىچە ئاز دېگەندە 2 ئۈزۈم بارىگى ۋە 10 تۇپ مېۋىلىك دەرەخ يېتىشتۇرۇش، ئۈزى تىكىپ ئۈزى ئىگىدارچىلىق قىلىش پرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇش پىلانلاندى. سانائەت جەھەتتە، سېمونت زاۋۇتى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتى (كوئېنلۇن ئۇنۇمۇرسال دېھقانچىلىق مەيدانى) ۋە 3 - بالداق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلىدىغان بولدى.

3) 3 - بەش يىللىق پىلان (1966 — 1970 - يىلىغىچە) 1962 — 1965-يىلىغىچە خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش ئارقىلىق، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. 3 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچى مۇنداق بولدى: (1) دېھقانچىلىق جەھەتتە: ھەر يىلى 330 مىڭ مو بوز يەر ئېچىش، 1970-يىلىغا بارغاندا، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنى 9 مىليون موغا، ئوتتۇرىچە 4.8 موغا، تېرىلغان يەر كۆلىمىنى 8 مىليون 800 مىڭ موغا يەتكۈزۈپ، يىلىغا %4.2 ئاشۇرۇش، ئومۇمىي ئاشلىقنى 800 مىليون كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، يىلىغا %8.2 ئاشۇرۇش، مو بېشى ھوسۇلىنى 12.6 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، يىلىغا %5.5 ئاشۇرۇش، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 340 مىليون يۈەنگە، ئوتتۇرىچە ئەمگەك كىرىمىنى 200 يۈەنگە يەتكۈزۈش. (2) چارۋىچىلىق جەھەتتە: يىلىغا 400 مىڭ تۇياق ساپ كۆپەيتىش. (3) ئورمانچىلىق جەھەتتە: 1970 - يىلىغا بارغاندا، ئورمان كۆلىمىنى 170 مىڭ موغا يەتكۈزۈش، بۇنىڭ ئىچىدە ئىھاتە ئورمان كۆلىمىنى 100 مىڭ موغا، ماتېرىيال ئورمان كۆلىمىنى 50 مىڭ موغا، ئىقتىسادىي ئورمان كۆلىمىنى 20 مىڭ موغا يەتكۈزۈش. (4) سانائەت جەھەتتە: سىلىنما ئومۇمىي سوممىسىنى 139 مىليون 620 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، ئاپتوموبىل رېمونتچىلىقى، تراكتور رېمونتچىلىقى، خىمىيە سانائىتى، ئۇن - ياغ تارتىش، توقۇمىچىلىق، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى، يېنىك سانائەت، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى (كان، پونكىت) قۇرۇپ چىقىش.

4) 4 - بەش يىللىق پىلان (1971 — 1975 - يىلىغىچە) خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي كۆرسەتكۈچى مۇنداق بولدى: (1) دېھقانچىلىق جەھەتتە: ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمىنى 1975 - يىلىغا بارغاندا 5 مىليون 100 مىڭ موغا، بىرلىك مەھسۇلاتىنى 1970 - يىلىدىكى 86.5 كىلوگرامدىن 1995 - يىلىغا بارغاندا 201.5 كىلوگرامغا يەتكۈزۈش، ئومۇمىي ھوسۇلىنى 1970 -

يىلىدىكى 465 مىليون كىلوگرامدىن 1975 - يىلىغا بارغاندا 1 مىليارد 30 مىليون كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، 1.2 ھەسسە ئاشۇرۇش. كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمىنى 910 مىڭ موغا، مو بېشى ھوسۇلىنى 1970 - يىلىدىكى 25 كىلوگرامدىن 1975 - يىلىغا بارغاندا 87.5 كىلوگرامغا، ئومۇمىي ھوسۇلىنى 1970 - يىلىدىكى 400 مىڭ دەندىن 890 مىڭ دەنگە يەتكۈزۈپ، 1.2 ھەسسە ئاشۇرۇش. ياغلىق دان تېرىلغۇ كۆلىمىنى 210 مىڭ موغا، مو بېشى ھوسۇلىنى 1970 - يىلىدىكى 65 كىلوگرامدىن 1975 - يىلىغا بارغاندا، 87.5 كىلوگرامغا، ئومۇمىي ھوسۇلىنى 1970 - يىلىدىكى 11 مىليون 715 مىڭ كىلوگرامدىن 1975 - يىلىغا بارغاندا 18 مىليون 910 مىڭ كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، %61 ئاشۇرۇش. (2) چارۋىلارنىڭ يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي چارۋىنى 1970 - يىلىدىكى 3 مىليون تۇياقتىن 1975 - يىلغا بارغاندا 4 مىليون 680 مىڭ تۇياققا يەتكۈزۈپ، %56 ساپ ئاشۇرۇش. (3) ياسىلىدىغان چوڭ - ئوتتۇرا تىپلىق سۇ ئىنشائاتلىرى جەھەتتە: قىزىل دەريادىكى قالماق سۇ يەتكۈزۈش غول ئۆستىكى ۋە سۇ باشلاش ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈش، سۇ يەتكۈزۈش غول ئۆستىكىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنى 21 كىلومېتىرغا يەتكۈزۈش؛ گەز دەريا بۇلۇڭكۆل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈش، ئومۇمىي سىغىمچانلىقىنى 560 مىليون كۇب مېتىرغا يەتكۈزۈش؛ زەرەپشان دەريادىن شەرقىي قىرغاق غول ئۆستىكى ۋە شەرقىي قىرغاق سۇ باشلاش ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشىنى، زەرەپشان دەريا تۆۋەن بەلدىر سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈش، ئومۇمىي سىغىمچانلىقىنى 800 مىليون كۇب مېتىرغا يەتكۈزۈش. (4) 5 يىلدا يەر ھەيدەش، تېرىش، يېغىۋېلىش، پەرۋىش قىلىشنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسىنى %50تىن %80كە يەتكۈزۈش. (5) 1975 - يىلىغا بارغاندا سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 186 مىليون 480 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1970 - يىلىدىكى 87 مىليون يۈەندىن 1.1 ھەسسە ئاشۇرۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن %16.4 كۆپەيتىش.

5) 6 - بەش يىللىق پىلان (1981 — 1985 - يىلىغىچە) ئىقتىسادىي تەرەققىيات سۈرئىتى مۇنداق بولدى: يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى يىلىغا %7.7، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى يىلىغا %7.29، ئىجتىمائىي تاۋار سېتىۋېلىش كۆچىنى يىلىغا %6 — %8 ئاشۇرۇش، ئاشلىق جەھەتتە ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەش، سىرتتىن ئاشلىق يۆتكەپ ئىستېمال قىلماسلىق، ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى ئوتتۇرىچە دارامەت تەقسىماتىنى 150 يۈەنگە يەتكۈزۈش. خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئاساسىي كۆرسەتكۈچى مۇنداق بولدى: (1) سانائەت، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا، 858 مىليون يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 594 مىليون يۈەننىڭ %144.4نگە تەڭلەشتۈرۈپ (1980 - يىلىدىكى ئۆزگەرمەس باھا)، يىلىغا ئوتتۇرىچە %7.5 ئاشۇرۇش. (2) دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى جەھەتتە: ئومۇمىي ئاشلىقنى 1985 - يىلىغا بارغاندا، 728 مىليون كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 621 مىليون 519 مىڭ 500 كىلوگرامنىڭ %117.13نگە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %3.2 ئاشۇرۇش. ئومۇمىي پاختىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا، 876 مىڭ دەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 436 مىڭ 400 دەننىڭ %200.7نگە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %14.8 ئاشۇرۇش. 1985 - يىلىغا بارغاندا ئومۇمىي ياغلىق دانىنى 21 مىليون كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 13 مىليون 10 مىڭ كىلوگرامنىڭ %161.4نگە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %10.1 ئاشۇرۇش. چارۋىچىلىق جەھەتتە: 1985- يىلىغا بارغاندا چارۋىلارنىڭ يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي چارۋىنى 4 مىليون 200 مىڭ تۇياققا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 3 مىليون 529 مىڭ تۇياقنىڭ %119نگە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %3.6 ئاشۇرۇش. تۇتۇلغان سۇ مەھسۇلاتلىرىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا 350 تونىغا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 186.5 تونىنىڭ %187.7 نگە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %13.4 ئاشۇرۇش. (3) سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا 221 مىليون يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1985 - يىلىدىكى 155 مىليون 40 مىڭ يۈەننىڭ %142.54نگە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %7.29 ئاشۇرۇش. بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك

سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا 190 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980-يىلىدىكى 126 مىليون 750 مىڭ يۈەننىڭ %53.150گە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %8.52 ئاشۇرۇش، ئېغىر سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا 30 مىليون 200 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 28 مىليون 280 مىڭ يۈەننىڭ %78.106 گە تەڭلەشتۈرۈپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە %1.32 ئاشۇرۇش. ئىقتىسادىي تەرەققىيات سۈرئىتى دەسلەپكى قەدەمدە مۇنداق تەسەۋۋۇر قىلىنىدى: يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى يىلىغا ئوتتۇرىچە %7.7، سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنى يىلىغا ئوتتۇرىچە %7.29، ئىجتىمائىي تاۋار سېتىۋېلىش كۈچىنى يىلىغا %6 — %8 ئاشۇرۇش. 1985 - يىلى ئاشلىق جەھەتتە ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، سىرتتىن ئاشلىق يۆتكەپ ئىستېمال قىلماسلىق، ئوتتۇرىچە ئاشلىقنى 1985 - يىلىغا بارغاندا 625 جىڭغا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلىدىكى 568 جىڭنىڭ %110گە تەڭلەشتۈرۈش. ئۇلايەت بويىچە يېزىلاردىكى ئوتتۇرىچە دارامەت تەقسىماتىنى 1985 - يىلىغا بارغاندا 150 يۈەنگە يەتكۈزۈش، ئوتتۇرىچە دارامىتى 60 يۈەندىن تۆۋەن بولغان ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپتىكى كىرىمىنى 60 يۈەندىن ئاشۇرۇش.

6) 7 - بەش يىللىق پىلان (1986 — 1990 - يىلىغىچە)　بۇ مەزگىلدىكى ئاساسلىق كۆرەش نىشانىغا ئاساسەن ئىككى لايىھە تۈزۈلدى. بىرىنچى لايىھە: 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا بارغاندا، ئۇلايەتنىڭ سانائىتى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 2.5 قاتلاش دېگەن ئومۇمىي نىشانغا ئاساسەن، 1990 - يىلىغا بارغاندا، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۈزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1980 - يىلدىكىدىن 1.5 قاتلاپ، 1 مىليارد 750 مىليون يۈەنگە يەتكۈزۈش، ئوتتۇرىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 708.45 يۈەنگە يەتكۈزۈش. مەسىلەن: 1985 - يىلدىكىنى تۆپ سان قىلىپ (1985 - يىللىق سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 88 مىليون يۈەن) دەپ مۆلچەرلەندى، يىلىغا %10دىن ئاشۇرۇش، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ %35نى ئىگىلەش، يەنى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 613 مىليون 200 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش، 5 يىلدا يىلىغا %3.18دىن ئاشۇرۇش؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1 مىليارد 138 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش. 5 يىلدا يىلىغا %7.6 دىن ئاشۇرۇش. سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ %50نى ئىگىلەش، يەنى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 525 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش، 5 يىلدا يىلىغا %7.14دىن ئاشۇرۇش؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1 مىليارد 226 مىليون 400 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش، 5 يىلدا يىلىغا %8.3 تىن ئاشۇرۇش.

ئىككىنچى لايىھە: 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا بارغاندا، ئۇلايەتنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 2.5 قاتلاش دېگەن ئومۇمىي نىشانغا ئاساسەن، 1990 - يىلىغا بارغاندا ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۈزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1980 - يىلدىكىدىن 1.3 ھەسسە قاتلاپ، 1 مىليارد 522 مىليون يۈەنگە يەتكۈزۈش، ئوتتۇرىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 613.7 يۈەنگە يەتكۈزۈش، مەسىلەن: 1985 - يىلدىكىنى تۆپ سان قىلىپ، يىلىغا %7دىن ئاشۇرۇش. سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى %35نى ئىگىلەش. يەنى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 5 مىليارد 632 مىليون 700 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش. 5 يىلدا يىلىغا %15دىن ئاشۇرۇش؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 989 مىليون 300 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش. 5 يىلدا يىلىغا %3.5 دىن ئاشۇرۇش. سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى %30نى ئىگىلەش، يەنى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 456 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش، 5 يىلدا

يىلىغا 11.5% ئاشۇرۇش؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1 مىليارد 85 مىليون 400 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش، 5 يىلدا يىلىغا 5.3% دىن ئاشۇرۇش.

3. 10 يىللىق ئومۇمىي پىلان

1) 1961 — 1970 - يىلىغىچە بولغان 10 يىللىق ئومۇمىي پىلان 3 يىللىق ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلى ۋە 1 - بەش يىللىق پىلان، 2 - بەش يىللىق پىلاننىڭ ئالدىنقى 3 يىلى (1953 - يىلىدىن 1960 - يىلىغىچە) نى باشتىن كەچۈرۈش ئارقىلىق، يېزا ئىگىلىك، قول سانائەت ۋە كاپىتالىستىك سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش تاماملىنىپ، يېزا ئىگىلىكى مەركەز قىلىنغان سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1960 - يىلى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 276 مىڭ 400 يۈەن بولغان ئاساستا، ئۇزاق مەزگىللىك ئومۇمىي پىلان تۈزۈلدى. ئومۇمىي پىلاندا 1970 - يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 715 مىڭ 230 يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكى 274 مىڭ 400 يۈەننىڭ 258.8% گە تەڭلەشتۈرۈش، ھەر يىللىق تەرەققىيات سۈرئىتى 10% بولۇش، سانائەتنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدىكى سالمىقىنى 1960 - يىلىدىكى 26% تىن 48.2% كە ئۆستۈرۈش، مەملىكەت ۋە ۋىلايىتىمىزنىڭ سانائەتلىشىش سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن، ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكنىڭ ئورنىنى پەيدىنپەي ماشىنىلىشىش ئىگىلەش، 1970- يىلى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش سەۋىيىسىنى 1960 - يىلدىكى 4% دىن 40% كە ئۆستۈرۈپ ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈش. ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى زور دەرىجىدە ياخشىلاش ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈش، 1970 - يىلى ئىجتىمائىي سېتىۋېلىش كۈچىنى 285 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكى 158 مىڭ 200 يۈەننىڭ 180% گە تەڭلەشتۈرۈش، ئوتتۇرىچە 136 يۈەندىن توغرا كەلتۈرۈپ، 1960 - يىلدىكى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن 92 يۈەندىن 47.4% ئاشۇرۇش پىلانلاندى.

(1) يېزا ئىگىلىكى 1970 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنى 9 مىليون موغا يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكى 6 مىليون 800 مىڭ مونىڭ 133% گە تەڭلەشتۈرۈش، 10 يىلدا جەمئىي 2 مىليون مو بوزيەر ئېچىش، بۇنىڭ ئىچىدە، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى 500 مىڭ مو، گۈڭشېلار 1 مىليون 500 مىڭ مو بوز يەر ئېچىپ، 1960 - يىلدىكى 6 مىليون 800 مىڭ مونىڭ 133% نى ئىگىلەش، 1970 - يىلى ئومۇمىي ئاشلىقنى 790 مىليون كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكىدىن 61.4% ئاشۇرۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئاشلىق، پاختا، ياغقا بولغان ئېھتىياجىنى كاپالەتلەندۈرۈپلا قالماستىن، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ماددىي تۇرمۇشىنى زور دەرىجىدە ياخشىلاش ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈش، 1970 - يىلىلىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى ئورۇندىاپ، ئوتتۇرىچە 375 كىلوگرامدىن ئاشلىق، 2.2 تۇياقتىن چارۋا توغرا كەلتۈرۈشنى ئىشقا ئاشۇرۇش پىلانلاندى.

(2) سانائەت 1970 - يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 345 مىليون 230 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكى 72 مىليون 230 مىڭ يۈەننىڭ 475% گە تەڭلەشتۈرۈش، يىللىق ئوتتۇرىچە ئىش سۈرئىتىنى 16.85% كە يەتكۈزۈش. بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئىشلەپچىقىرىشنى 147 مىليون 170 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكى 39 مىليون 500 مىڭ يۈەننىڭ 373% گە تەڭلەشتۈرۈش، بارلىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 42.1% نى ئىگىلەش؛ ئىستېمال ۋاستىلىرى ئىشلەپچىقىرىشنى 198 مىليون 60 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1960 - يىلدىكى 32 مىليون 720

مىك يۈەننىك %605نگە تەڭلەشتۇرۇش، بارلىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىك %57.9نى ئىگىلەش.

2) 1981 — 1990 - يىلغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىنىك تەرەققىيات پروگراممىسى　يېزا ئىگىلىكىنى يىلىغا %3.1 ~ %4.5، سانائەتنى يىلىغا %4.2 ~ %5.5، ئىجتىمائىي تاۋارلارنى سېتىۋېلىش كۈچى يىلىغا %6 ~ %8 ئاشۇرۇش پىلانلاندى. 1985 - يىلى ئىچىدە، ئاشلىق بىلەن ياغدا ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەش، كالا - قوي گۆشلىرىدىمۇ ئاساسەن ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەش قولغا كەلتۈرۈلىدۇ. ئوتتۇرىچە ئاشلىق 1985 - يىلى 302 كىلوگرامغا يەتكۈزۈلۈپ، 1980 - يىلدىكى 284 كىلوگرامنىك %106.33 نگە تەڭلەشتۇرۇلىدۇ، 1990 - يىلى 305 كىلوگرامغا يەتكۈزۈلۈپ، 1980 - يىلدىكىنىك %107.39نگە تەڭلەشتۇرۇلىدۇ، يىلىغا %0.7 دىن ئاشۇرۇلىدۇ، كونكرېت كۆرسەتكۈچلەر مۇنداق پىلانلاندى:

(1) سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى　1985 - يىلغا بارغاندا 520 مىليون يۈەندىن 540 مىليون يۈەنگىچە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 380 مىليون يۈەننىك %136.84نگە تەڭلەشتۇرۇش؛ 1990 - يىلغا بارغاندا 620 مىليون يۈەندىن 720 مىليون يۈەنگىچە يەتكۈزۈپ، يىلىغا %3.4 ~ %4.9دىن ئاشۇرۇش.

(2) دېھقانچىلىق　ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا، ئومۇمىي ئاشلىقنى 1985 - يىلى 700 مىليون كىلوگرامدىن 725 مىليون كىلوگرامغىچە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 653 مىليون 250 مىك كىلوگرامنىك %107.65 — %110.41نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %1.5 — %2.2دىن ئاشۇرۇش؛ 1990- يىلغا بارغاندا 775 مىليون كىلوگرامدىن 800 مىليون كىلوگرامغىچە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىك %118.64نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %1.8 ~ %2.2دىن ئاشۇرۇش.

پاختا ئىشلەپچىقىرىشىدا، ئومۇمىي پاختىنى 1985 - يىلى 700 مىك دەنگە يەتكۈزۈپ، 1980- يىلدىكى 466 مىك دەننىك %150.21نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %8.5دىن ئاشۇرۇش. 1990 - يىلغا بارغاندا 1 مىليون 200 مىك دەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىك %257.51نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %9.9دىن ئاشۇرۇش. 10 يىل ئىچىدە، ياغلىق دان تېرىلغۇ كۆلىمىنى (200 مىك مودىن 210 مىك موغىچە) مۇقىملاشتۇرۇپ، بىرلىك ھوسۇلىغا ھۆجۇم قىلىپ، پارچە - پۈرات، تاشلىنىپ قالغان يەرلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ، 1985 - يىلغا بارغاندا 20 مىليون كىلوگرامدىن 21 مىليون كىلوگرامغىچە يەتكۈزۈپ، 1980- يىلدىكى 13 مىليون 275 مىك كىلوگرامنىك %150.65نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %8.5 ئاشۇرۇش. 1990- يىلى 22 مىليون 500 مىك كىلوگرامدىن 25 مىليون كىلوگرامغىچە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىك %169 نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %5.4 ~ %6.5دىن ئاشۇرۇش.

چارۋىچىلىقتا، 1985 - يىلى ئومۇمىي چارۋىنى 4 مىليون 350 مىك تۇياقنى يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 3 مىليون 750 مىك تۇياقنىك %116نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %3دىن ئاشۇرۇش. 1990 - يىلغا بارغاندا 5 مىليون 40 مىك تۇياقنا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىك %134.4نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %3دىن ئاشۇرۇش.

دېھقانلارنىك ئوتتۇرىچە دارامىتىنى 1985 - يىلغا بارغاندا 100 ~ 112 يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 72.5 يۈەننىك %138.8نگە تەڭلەشتۇرۇش؛ 1990 - يىلغا بارغاندا 134 ~ 172 يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980- يىلدىكىنىك %186.1نگە تەڭلەشتۇرۇش، يىلىغا %6.4دىن ئاشۇرۇش.

(3) سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1985 - يىلغا بارغاندا 164 مىليون 470 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 132 مىليون 170 مىڭ يۈەنلىك %43.124گە تەڭلەشتۈرۈش، يىلغا %4.4دىن ئاشۇرۇش؛ 1990 - يىلغا بارغاندا 226 مىليون 770 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىڭ %54.171گە تەڭلەشتۈرۈش، يىلغا %5.5دىن ئاشۇرۇش.

(4) قاتناش ترانسپورت ۋىلايەت، ناھىيىدىن تۆۋەن رايونلار ئارا قاتنايدىغان ئاپتوموبىللارنى 1985- يىلغا بارغاندا 2000 غا يەتكۈزۈش ياكى ئۇنىڭدىن ئازراق ئاشۇرۇش، يەنى ترانسپورت ۋەزىپىسىنى ئورۇنداشقا كاپالەتلىك قىلىش. ترانسپورت كۆچىنىڭ مۇقىملىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، يىلغا 100 — 200 ئاپتوموبىلنى يېڭىلاشقا توغرا كېلىدۇ.

(5) سودا 1985 - يىلى جەمئىيەتتىكى تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسىنى 452 مىليون 670 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 318 مىليون 960 مىڭ يۈەنلىك %92.141گە تەڭلەشتۈرۈش، يىلغا %2.7دىن ئاشۇرۇش؛ 1990 - يىلغا بارغاندا 605 مىليون 770 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىڭ %92.189 گە تەڭلەشتۈرۈش، يىلغا %6.6دىن ئاشۇرۇش.

(6) ماگارىپ 1985 - يىلغا بارغاندا ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارنى 420 مىڭغا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكى 360 مىڭنىڭ %98.118گە تەڭلەشتۈرۈش، يىلغا %5.3دىن ئاشۇرۇش؛ 1990- يىلغا بارغاندا 480 مىڭغا يەتكۈزۈپ، 1980 - يىلدىكىنىڭ %97.135گە تەڭلەشتۈرۈش، يىلغا %3.1دىن ئاشۇرۇش.

§ 3 . پىلاننىڭ ئىجرا قىلىنىشى

1949 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنچىلىك دۇكانلىرىدا پەقەت ماتا، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، ئات - ئۇلاغ سايمانلىرى، ساپال بۇيۇملار ۋە مىللىي قول ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرى ئىشلەپچىقىرىلاتتى. مەھسۇلاتلار ئۆزى ئىشلەش، ئۆزى ئىشلىتىش، ئۆزى سېتىش تىپىدە ئىدى، شۇ يىلى ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئاران 93 مىليون 66 مىڭ 800 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 6 مىليون 442 مىڭ يۈەن بولۇپ، %6.9نى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 86 مىليون 624 مىڭ 800 يۈەن بولۇپ، %93.1نى ئىگىلىگەن.

1950 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 76 رايون، 671 يېزا، 328 مەۋرىي كەنتتە خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ، «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى» ئېلىپ بېرىلىپ، نامرات دېھقانلارغا يەر تەقسىم قىلىپ بېرىلىپ، ئۇلارنىڭ ئەمگەك قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1952 - يىلى ۋىلايەتنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 179 مىليون 412 مىڭ 400 يۈەنگە يېتىپ، %61.3نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 10 مىليون 17 مىڭ يۈەن بولۇپ، %5.6نى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 110 مىليون 86 مىڭ 400 يۈەن بولۇپ، %61.36نى، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 59 مىليون 309 مىڭ يۈەن بولۇپ، %33.06نى ئىگىلىدى.

1953 - يىلدىن 1957 - يىلغىچە بولغان 1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، شەھەر - بازارلاردا قول سانائىتى، كاپىتالىستىك سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئورۇندىلىپ، يېزىلاردىكى دېھقانلار يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۈرۈش يولىغا مېڭىشقا تەشكىللىنىپ ۋە رەھبەرلىك قىلىنىپ، شەھەر - يېزا

خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى قوزغىتىلدى. 1 - بەش يىللىق پىلان ۋەزىپىسى خېلى ياخشى ئورۇندالدى. 1957 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 317 مىليون 7900 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 41 مىليون 409 مىڭ يۈەن بولۇپ، 13.1%نى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 145 مىليون 201 مىڭ 900 يۈەن بولۇپ، 45.8%نى، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 130 مىليون 397 مىڭ يۈەن بولۇپ، 41.1%نى ئىگىلىدى. 5 يىل ئىچىدە جەمئىي 106.27 مو بوز يەر ئېچىلدى، 48 مىڭ 743.56 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلىندى، پارچە - پۇرات يەرلەرگە 25 مىليون 736 مىڭ 217 تۇپ كۆچەت تىكىلدى، 7154.69 مو يەردە كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى، 309 مو يەرگە ئۇجمە كۆچىتى تىكىلدى. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 1952 - يىلدىكى 5 مىليون 76 مىڭ 300 مودىن 1957 - يىلى 5 مىليون 912 مىڭ 500 موغا كۆپەيتىلدى، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى تېرىلغان يەر كۆلىمى 1952 - يىلدىكى 4 مىليون 848 مىڭ مودىن 1957 - يىلى 5 مىليون 711 مىڭ 600 موغا كۆپەيتىلىپ، ئومۇمىي ئاشلىق 1952 - يىلدىكى 302 مىليون 826 مىڭ 500 كىلوگرامدىن 1957- يىلى 375 مىليون 559 مىڭ كىلوگرامغا، بىرلىك ھوسۇلى 1952 - يىلدىكى 80.12 كىلوگرامدىن 1957- يىلى 85.86 كىلوگرامغا يەتكۈزۈلدى. ئومۇمىي چارۋا 1952 - يىلدىكى 2 مىليون 404 مىڭ 500 تۇياقتىن 1957 - يىلى 26 مىليون 588 مىڭ 900 تۇياققا يەتتى.

1958 - يىلدىن 1962 - يىلغىچە بولغان 2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «غەيرەتنى ئاشۇرۇپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۈرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تېجەشلىك ئىشلەپ سوتسىيالىزم قۇرۇش» چاقىرىقىنى چىقاردى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ سانائەت بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش، كەڭ كۆلەمدە پولات - تۆمۈر تاۋلاش، ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائات ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى زور كۈچ بىلەن ئېلىپ بېرىش قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، «كۆپتۈرمىچىلىك» ھادىسىسى ئېغىر بولۇپ، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئۇسۇل ۋە كۆرسەتكۈچلەر ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا تەسىر يەتكۈزدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە دۆلەت ئۈدا 3 يىل تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىدى، شۇنىڭ بىلەن 2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى بەزى كۆرسەتكۈچلەرنى ئورۇنداش تەسكە چۈشتى. 1962 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئورۇندالغان ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 374 مىليون 908 مىڭ 900 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 53 مىليون 26 مىڭ يۈەن بولۇپ، 14.1%نى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 185 مىليون 452 مىڭ 900 يۈەن بولۇپ، 49.5%نى، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 136 مىليون 430 مىڭ يۈەن بولۇپ، 36.4%نى ئىگىلىدى. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1958 - يىلدىكى 42.93 يۈەندىن 1962 - يىلى 57.81 يۈەنگە يەتتى. بۇ مەزگىلدە، سانائەت جەھەتتە، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، سېمونت زاۋۇتى، خىش زاۋۇتى، 3 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى. يېزا ئىگىلىك جەھەتتە، 1962 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 6 مىليون 902 مىڭ 700 موغا، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى تېرىلغان يەر كۆلىمى 7 مىليون 301 مىڭ موغا، ئومۇمىي ئاشلىق 423 مىليون 292 مىڭ 500 كىلوگرامغا يەتتى، بىرلىك ھوسۇلى 71.5 كىلوگرام بولۇپ، 1961- يىلدىكىدىن 3.4% كېمەيدى. ئومۇمىي پاختا 11 مىليون 103 مىڭ 500 كىلوگرامغا يەتتى، بىرلىك مەھسۇلاتى 15.5 كىلوگرام بولۇپ، 1961 - يىلدىكىدىن 32.2% كېمەيدى. 40 مىڭ 634 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلىندى، 8002 مو يەردە كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى، پارچە - پۇرات يەرلەرگە 12 مىليون 168 مىڭ تۇپ كۆچەت تىكىلدى. چارۋا 2 مىليون 884 مىڭ 300 تۇياق بولۇپ، 1961- يىلدىكىدىن 0.6% ئازايدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 2 يىلدا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش،

ئۇستۇرۇش» فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، تىرىشىپ ئىقتىسادىي قانۇنىيەت بويىچە ئىش كۆرۈپ، خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1965 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئورۇندالغان ئىجتىمائىي ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 410 مىليون 592 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، يېزا ئىگىلىك ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 202 مىليون 61 مىڭ 200 يۈەنگە يېتىپ، 49.21% نى ئىگىلىدى: دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1963 - يىلدىكى 57.81 يۈەندىن 1965 - يىلدىكى 59.45 يۈەنگە يەتتى؛ سانائەت ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 62 مىليون 371 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 15.2% نى، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 146 مىليون 160 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 25.6% نى ئىگىلىدى.

3 - بەش يىللىق، 4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ 10 يىللىق قالايمىقانچىلىقىغا توغرا كەلدى. سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، خەلق ئىگىلىكى بىر ئىزدا توختاپ قالدى ھەتتا چېكىنىپ كەتتى. بولۇپمۇ 1967 — 1969 - يىلغىچە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتا مەھسۇلات زور دەرىجىدە كېمەيىپ كەتتى، ئاشلىق 1967 - يىلى 1.9%، 1968 - يىلى 14.4%، 1969 - يىلى 0.8%؛ پاختا 1967 - يىلى 6.4%، 1968 - يىلى 23.7%، 1969 - يىلى 23.3%؛ چارۋا 1967 - يىلى 7.3%، 1968 - يىلى 4.3%، 1969 - يلى 3.7% كېمەيدى. 1970- يىلى ئازراق ياخشىلىنىش بولۇپ، يىل ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئىجتىمائىي ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 386 مىليون 910 مىڭ 900 يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 61 مىليون 962 مىڭ يۈەن بولۇپ، 16%نى يېزا ئىگىلىك ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 181 مىليون 188 مىڭ 900 يۈەن بولۇپ، 46.8%نى، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 143 مىليون 760 مىڭ يۈەن بولۇپ، 37.2%نى ئىگىلىدى. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1966 - يىلدىكى 31.68 يۈەندىن 1970 - يىلى 53.13 يۈەنگە ئازىيىپ كەتتى.

4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «سانائەتتە داچىكدىن ئۆگىنىش، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش» چاقىرىقىنى چىقاردى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتى ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى زور كۈچ بىلەن ئېلىپ باردى. يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى تەرەققىي قىلدۇردى، نەتىجىدە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى سەل - پەل تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىش ھەجمى بەك كىچىك بولدى. 1975- يىلى ۋىلايەت بويىچە ئورۇندالغان ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئۈمۈمىي قىممىتى 502 مىليون 192 مىڭ 600 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 98 مىليون 255 مىڭ يۈەن بولۇپ، 19.6%نى؛ يېزا ئىگىلىك ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 202 مىليون 797 مىڭ 600 يۈەن بولۇپ، 40.4%نى؛ ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 201 مىليون 140 مىڭ يۈەن بولۇپ، 40%نى ئىگىلىدى. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1971 - يىلدىكى 57.58 يۈەندىن 1975 - يىلى 53.53 يۈەنگە چۈشۈپ قالدى. 5 يىل ئىچىدە، تېرىلغۇ يەر 834 مىڭ 500 مو كۆپەيدى، ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئاق يەرگە، ئېگىز ئورنىغا تېرىلىش كۆلىمى 1970 - يىلدىكى 7 مىليون 489 مىڭ مودىن 1975 - يىلى 7 مىليون 386 مىڭ 800 موغا ئازىيىپ كەتتى؛ ئاشلىق زىرائەتلىرى كۆلىمى 1970 - يىلدىكى 6 مىليون 117 مىڭ 400 مودىن 1975 - يىلى 5 مىليون 891 مىڭ 400 موغا ئازايدى؛ كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمى 1970 - يىلدىكى 1 مىليون 6900 مودىن 1975 - يىلى 1 مىليون 50 مىڭ 600 موغا كۆپەيدى، ئۈمۈمىي ھوسۇلى 1970- يىلدىكى 19 مىليون 637 مىڭ 500 كىلوگرامدىن 1975 - يىلى 17 مىليون 956 مىڭ 500 كىلوگرامغا ئازايدى. چارۋا 1970 - يىلدىكى 2 مىليون 983 مىڭ 200 تۇياقتىن 1975 - يىلى 2 مىليون 824 مىڭ 800 تۇياققا ئازايدى؛ ئورمان بەرپا قىلىنغان كۆلەم 1970 - يىلدىكى 26 مىڭ 35 مودىن 1975- يىلى 61 مىڭ 794 موغا كۆپەيدى، كۆچەت يېتىشتۇرۇلگەن كۆلەم 1970 - يىلدىكى 16 مىڭ 274 مودىن 1975 -

يىلى 59 مىڭ 233 موغا كۆپەيدى. پارچە - پۇرات يەرلەرگە تىكىلگەن كۆچەت 1970 - يىلدىكى 25 مىليون 20 مىڭ تۇپتىن 1975 - يىلى 36 مىليون 208 مىڭ تۇپكە كۆپەيدى.

1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشتى، لېكىن «سولچىل» ئىدىيە يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئاستا بولدى. 1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قالايمىقانچىلىقلار ئوڭشىلىپ، تۈرلۈك ئىشلار ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. 1980- يىلى ژىلايەت بويىچە ئورۇندالغان ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 884 مىليون 932 مىڭ 500 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 132 مىليون 176 مىڭ يۈەن بولۇپ، 14.94%نى؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 433 مىليون 796 مىڭ 500 يۈەن بولۇپ، 49.02%نى؛ ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 318 مىليون 960 مىڭ يۈەن بولۇپ، 36.04%نى ئىگىلىدى. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1976 - يىلدىكى 56.05 يۈەندىن 1980 - يىلى 72.52 يۈەنگە كۆپەيدى. 5 يىلدا جەمئىي 460 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر كۆپەيتىلدى، ژىلايەت بويىچە، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئاق يەرگە، ئېگىز ئورنىغا تېرىلىش كۆلىمى 1976 - يىلدىكى 7 مىليون 384 مىڭ 400 مودىن 1980 - يىلى 7 مىليون 520 مىڭ 300 موغا كۆپەيدى؛ ئومۇمىي ئاشلىق 1976- يىلدىكى 57 مىليون 781 مىڭ 100 كىلوگرامدىن 1980 - يىلى 621 مىليون 519 مىڭ 500 كىلوگرامغا، بىرلىك ھوسۇلى 1976 - يىلدىكى 98 كىلوگرامدىن 1980 - يىلى 105.5 كىلوگرامغا كۆپەيدى؛ پاختا ئومۇمىي ھوسۇلى 1976 - يىلدىكى 20 مىليون 152 مىڭ كىلوگرامدىن 1980 - يىلى 21 مىليون 824 مىڭ 500 كىلوگرامغا كۆپەيدى، بىرلىك ھوسۇلى 1976 - يىلدىكى 25.5 كىلوگرامدىن 1980 - يىلى 25 كىلوگرامغا ئازايدى: چارۋا 1976 - يىلدىكى 2 مىليون 807 مىڭ 100 تۇياقتىن 1980 - يىلى 3 مىليون 529 مىڭ تۇياققا كۆپەيدى؛ ئورمان بەرپا قىلىنغان كۆلەم 1976- يىلدىكى 105 مىڭ 280 مودىن 1980 - يىلى 128 مىڭ 671 موغا، كۆچەت يېتىشتۇرۇلگەن كۆلەم 1976 - يىلدىكى 67 مىڭ 343 مودىن 1980 - يىلى 84 مىڭ 31 موغا كۆپەيدى.

1981 - يىلىدىن باشلاپ 6 - بەش يىللىق پىلان ئىجرا قىلىندى، بۇ مەزگىلدە ژىلايەت پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى تۈرلۈك فاكتورنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆتكەپ، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشتا زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، 6 - بەش يىللىق پىلاندا بەلگىلەنگەن تۈرلۈك كۆرسەتكۈچ ۋە ۋەزىپىلەرنى مۇددەتتىن بۇرۇن، ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى. 1985 - يىلى ژىلايەت بويىچە ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 664 مىليون 126 مىڭ 800 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 274 مىليون 769 مىڭ 800 يۈەن بولۇپ، 16.5%نى؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 821 مىليون 847 مىڭ يۈەن بولۇپ، 49.39%نى؛ ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 567 مىليون 510 مىڭ يۈەن بولۇپ، 34.1%نى ئىگىلىدى، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1981 - يىلدىكى 107.62 يۈەندىن 1985 - يىلى 246.98 يۈەنگە كۆپەيدى. سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5 يىلدا ئوتتۇرىچە 13.3%دىن ئېشىپ، پىلاندىكى 850 مىليون يۈەن (6 - بەش يىللىق پىلاندىكى سان) دىن 28%، 1980 - يىلدىكى 580 مىليون يۈەندىن 86.3% ئاشتى. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى تاۋارلارنىڭ زور دەرىجىدە موللىشىشنى ئىلگىرى سۈردى. ئاشلىق، ياغ بېلىتىدىن باشقا بېلەتلەر بىردەك ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

6 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، كەڭ يېزىلاردا ئوخشاش بولمىغان شەكىلدىكى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك كەسىپ قۇرۇلمىسى تەڭشەلگەنلىكتىن، كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى قوزغىتىلدى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئۈزلۈكسىز تۆۋەن

تېمپېراتۇرا، قۇرغاقچىلىق، كىلىمات ئۆزگىرىشى قاتارلىق تەبىئىي ئاپەتلەرگە ئۇچرىغان ئەھۋالدىمۇ ئۇنىڭدىن ئۈدا مول ھوسۇل ئېلىندى. يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5 يىلدا ئوتتۇرىچە 14.5%دىن ئېشىپ، پىلاندىكى 637 مىليون يۈەندىن 29%، 1980 - يىلدىكى 429 مىليون يۈەندىن 91.6% ئاشتى. ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمى 1980 - يىلدىكىدىن 904 مىڭ مو ئازايغان ئەھۋالدا، ئومۇمىي ھوسۇلى 865 مىليون كىلوگرامغا يېتىپ، پىلاندىكى 750 مىليون كىلوگرامدىن 15.33%، 1980 - يىلدىكى 621 مىليون 500 كىلوگرامدىن 39.18% ئاشتى؛ ئاشلىق بىرلىك ھوسۇلى 173 كىلوگرامغا يېتىپ، 1980- يىلدىكى 110.5 كىلوگرامدىن 56.56% ئاشتى. پاختا ئومۇمىي ھوسۇلى 1 مىليون 190 مىڭ دەنگە يېتىپ، پىلاندىكى 850 مىڭ دەندىن 40%، 1980 - يىلدىكى 436 مىڭ 500 دەندىن 172.6% ئاشتى. ياغلىق دان كۆلىمى 1980- يىلدىكىدىن 30 مىڭ مو ئازايسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي ھوسۇلى 23 مىليون 500 كىلوگرامغا يېتىپ، پىلاندىكى 22 مىليون 500 مىڭ كىلوگرامدىن 4.4%، 1980 - يىلدىكى 13 مىليون كىلوگرامدىن 80.77% ئاشتى. يىل ئاخىرىدىكى چارۋا 4 مىليون 180 مىڭ تۇياق بولۇپ، پىلاندىكىدىن 70 مىڭ تۇياق ئازايدى، 1980 - يىلدىكى 3 مىليون 529 مىڭ تۇياقتىن 18.45% ئاشتى. 1985 - يىلى ئورمان بەرپا قىلىنغان كۆلەم 266 مىڭ موغا يېتىپ، پىلاندىكى 104 مىڭ مودىن 155.77%، 1980 - يىلدىكى 128 مىڭ 600 مودىن 106.84% ئاشتى؛ ئورمان كۆلىمى 4 مىليون 242 مىڭ 200 موغا يېتىپ، 1982 - يىلدىكى 2 مىليون 929 مىڭ 800 مودىن 44.79% ئاشتى؛ ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 2.01%كە يېتىپ، 1982 - يىلدىكى 1.38% دىن 0.63% ئاشتى. تۈتۈلغان سۇ مەھسۇلاتى 420 تونىنغا يېتىپ، پىلاندىكى 400 تونىدىن 5% ئاشتى. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 246.9 يۈەنگە يېتىپ، 1980 - يىلدىكى 72.52 يۈەندىن 240.46% ئاشتى.

5 يىلدا كارخانىلار ئومۇمىيۈزلۈك تەرتىپكە سېلىنىپ، ئىگىلىكنى ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ، مەھسۇلاتلارنىڭ قۇرۇلمىسى تەڭشەلگەنلىكتىن، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (5 يىلدا يىلغا 11.3%دىن ئېشىپ) پىلاندىكى 221 مىليون يۈەندىن 19.9%، 1980 - يىلدىكى 155 مىليون يۈەندىن 70.96% ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 223 مىليون يۈەنگە يېتىپ، پىلاندىكى 190 مىليون يۈەندىن 17.37%، 1980 - يىلدىكى 127 مىليون يۈەندىن 75.59% ئاشتى؛ ئېغىر سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 42 مىليون يۈەنگە يېتىپ، پىلاندىكى 31 مىليون يۈەندىن 35.48%، 1980 - يىلدىكى 28 مىليون يۈەندىن 50% ئاشتى.

1986 - يىلدىن 1990 - يىلىغىچە بولغان 7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتى شەھەرلەردە ھۆددىگە ئېلىپ ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى مۇھىم نۇقتا قىلىنغان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى يولغا قويدى، ۋىلايەتتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى 193 كارخانىدا ئىگىلىك باشقۇرۇشنى ھۆددىگە بېرىش يولغا قويۇلۇپ، كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئۆزگەرتىشى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى يۇقىرى كۆتۈرۈشى ئىلگىرى سۈرۈلدى. يېزىلاردا تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى مۇقىملاشتۇرۇلۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، «بەش بىر تۈتاش» بولۇش زور كۈچ بىلەن يولغا قويۇلۇپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ دېھقانلارنىڭ كىرىمى ئاشۇرۇلدى، تۇرمۇش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليارد 675 مىليون 320 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 116 مىليون 100 مىڭ يۈەن بولۇپ، 23.9%نى؛ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 533 مىليون 230 مىڭ يۈەن بولۇپ، 54.2% نى، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 1 مىليارد 25 مىليون 990 مىڭ يۈەن بولۇپ، 21.9% نى ئىگىلىدى.

شۇ يىلى دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى تېرىلغان كۆلەم 490 مىڭ 530 گېكتارغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ كۆلىمى 289 مىڭ 160 گېكتارغا، ئومۇمىي ھوسۇلى 1 مىليون 101 مىڭ 321 توننىغا، كېۋەز كۆلىمى 118 مىڭ 9 گېكتارغا، ئومۇمىي ھوسۇلى 135 مىڭ 485 توننىغا يەتتى. يىل ئاخىرىدىكى چارۋا 5 مىليون 57 مىڭ 800 تۇياقتا، ئورمان بەرپا قىلىنغان كۆلەم 8715 گېكتارغا، كۆچەت يېتىشتۇرۇلگەن كۆلەم 2507 گېكتارغا، پارچە - پۈرات يەرلەرگە تىكىلگەن كۆچەت 1 مىليون 440 مىڭ تۇپكە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1986 - يىلدىكى 337.58 يۈەندىن 1990 - يىلى 600 يۈەنگە كۆپەيدى.

Ⅱ باب

ستاتىستىكا

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا كەسىپي خادىملار قىس بولغانلىقتىن، شۇ ۋاقىتتىكى قەشقەر ۋالىيى مەھكىمىسىدە ستاتىستىكا ئاپپاراتى تەسىس قىلىنمىغان بولۇپ، ھەر يىللىق ستاتىستىكىلىق مەلۇمات جەدۋەللىرىنى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىدىكى تارماقلار قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدىكى ئالاقىدار كەسىپي تارماقلارغا يوللايتتى. ستاتىستىكا جەدۋەللىرى كۆپ ئورۇنلاردىن چىققانلىقى ئۈچۈن ستاتىستىكىلىق مەلۇمات جەدۋەللىرى ئۆلچەملىك ئەمەس ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەتتە ستاتىستىكا ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى ھەم ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. 1958 - يىلى خەلق گۇڭشىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ۋىلايەت بويىچە يېزا ستاتىستىكا خىزمىتى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىشتەك ئاممىۋى ھەرىكەت قوزغىلىپ، مەخسۇس، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ستاتىستىكا خادىملىرى تېزدىن كۆپەيدى. 1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، قىسمەن ستاتىستىكا خادىملىرى خىزمەت ئورنىدىن يۆتكىلىپ كېتىپ، ستاتىستىكىلىق مەلۇمات جەدۋەللىرى ئازلاپ كەتتى. 1980 - يىلدىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك، سانائەت، قاتناش، ماددىي ئەشيا، بىناكارلىق، تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش، سودا، ئەمگەك - مائاش، تاشقى ئىقتىساد - سايا‌ھەتچىلىك، ئۇنۇمبرسال تەكشۈلاشتۇرۇش قاتارلىق كەسىپي ستاتىستىكا قانات يايدۇرۇلدى. 1990 - يىلغىچە نوپۇس 4 قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى، سانائەت 2 قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ۋە دۆلەت ئەھۋالى، دۆلەت كۈچى كۆپ قېتىم تەكشۈرۈلدى، «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەلق ئىگىلىكىگە دائىر ستاتىستىكىلىق ماتېرىيال» قاتارلىق كىتابلار نەشر قىلىندى.

§1. ئاپپارات، قوشۇن

1954 - يىل 9 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قەشقەردە قۇرۇلغاندا ستاتىستىكا باشقارمىسى تەسىس قىلىنىپ، شتاتى 11 قىلىپ بېكىتىلدى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى بىرلا ۋاقىتتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى

قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ستاتىستىكا بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. شۇ چاغدا شتاتى 3 ئىدى. كېيىن پىلان-ستاتىستىكا بۆلۈمى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، شتاتى 9 غا كۆپەيتىلدى. بۇ مەزگىلدە ناھىيە (شەھەر) لىك ستاتىستىكا بۆلۈملىرىدە ئومۇمەن پەقەت بىردىن ئوچكىچە ئادەم بولۇپ، يېزىلاردىكى ئاساسىي قاتلاملاردا ستاتىستىكا خادىملىرى يوق ئىدى. 1958 - يىلى خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەت مىقياسىدا يېزا ستاتىستىكا خىزمىتى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش ئاممىۋى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، گۇڭشې، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ ھەممىسىگە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ستاتىستىكا خادىملىرى سەپلەندى. كېيىنكى يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە پىلان كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ستاتىستىكا بۆلۈمى پىلان كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى. شتاتى 8 بولۇپ، ئۇلار سانائەت، يېزا ئىگىلىكى، ئاساسىي قۇرۇلۇش، قاتناش، ماددىي ئەشيا، مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، مالىيە، سودا قاتارلىق كەسىپى ستاتىستىكا خىزمىتىنى باشقۇردى. 1960-يىلى ۋىلايەت بويىچە 2164 مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ستاتىستىكا خادىمى، 9725 قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ستاتىستىكا خادىمى سەپلەندى.

1962 - يىلى ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش داۋامىدا، ھەر دەرىجىلىك ستاتىستىكا تارماقلىرىدىكى ستاتىستىكا قوشۇنى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئىخچاملىنىپ، گۇڭشېدىن تۆۋەن ستاتىستىكا خادىملىرى بىرەڭ قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ستاتىستىكا خادىملىرىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 2 يىلدا، ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لىك ستاتىستىكا تارماقلىرى ئارقا - ئارقىدىن پىلان كومىتېتىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ستاتىستىكا بۆلۈمى بولۇپ قۇرۇلدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، خىزمەت تەجرىبىسىگە ئىگە قىسمەن ستاتىستىكا خادىملىرى خىزمەت ئورنىدىن يۇتكىۋېتىلىپ، ناھىيىلەردە پەقەت 1 — 3 ستاتىستىكا خادىمى قالدى.

1980 - يىلى ۋىلايەتلىك ستاتىستىكا باشقارمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ، ۋىلايەت بويىچە ستاتىستىكا ئاپپاراتلىرى كۈنسايىن مۇكەممەللەشتى، قوشۇنى ئۆزلۈكسىز زورايدى، ۋىلايەتلىك ستاتىستىكا باشقارمىسى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن 5 ئوقۇغۇچىنى ستاتىستىكا خىزمىتىگە قوبۇل قىلدى ھەم ياش كادىرلارنى تاللاپ رايون سىرتىدىكى ئالىي مەكتەپلەردە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتتىكى ستاتىستىكا خادىملىرىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى ۋە كەسپىي ئىقتىدارى تەدرىجىي يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

§ 2 . ستاتىستىكا تۈرۈمى

1. يېزا ئىگىلىك ستاتىستىكىسى

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، يېزا ئىگىلىك ستاتىستىكىسىدا ئاساسلىقى يېزا ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى ئەھۋالى، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى، ئاساسلىق زىرائەتلەرنىڭ تېرىلىش كۆلىمى، ھوسۇل ئېلىش كۆلىمى ۋە ھوسۇلى، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، مېۋە - چېۋە ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى ۋە ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى، سۇ ئىنشائات قۇرۇلۇشى ۋە سۇغىرىش كۆلىمىدىن ئىبارەت 7 خىل مەلۇمات جەدۋىلى بار ئىدى. ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلەر: دېھقان ئائىلە سانى، نوپۇس سانى، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى، زىرائەتلەرنىڭ تېرىلىشى، ھوسۇل ئېلىش كۆلىمى، ئومۇمىي ھوسۇلى مىقدارى، ساقلىنىپ قالغان چارۋا سانى، ئىشلەپچىقىرىلغان مېۋە - چېۋە مىقدارى، كوپېراتىپ ۋە ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى سانى، سۇغىرىش كۆلىمى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. 1956 - يىلدىن باشلاپ، ستاتىستىكا مەزمۇنىغا ئىقتىساد تۈرىدە چارۋىنىڭ ساقلىنىپ قالغان سانى، كۆپەيگەن سانى ۋە ئاساسلىق چارۋا

مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى قاتارلىق تۈرلەر قوشۇلدى. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى جەدۋىلىگە سۈلۈق ئېتىز، قۇرغاق يەر قاتارلىق 6 تۈر قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپ دەپ ئايرىلغانلارنىڭ سىنىپ تەركىبى جەدۋىلى، يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق كوپېراتىپلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئاشۇرۇش ئەھۋالى، كوپېراتىپ ئەزالىرىنىڭ كىرىم ئەھۋالى جەدۋىلى قوشۇلدى.

1963 - يىلى يېزا ئىگىلىك ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋەللىرىدە ئاساسلىقى يېزىلاردىكى خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى، يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى، ئاساسلىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ماشىنا - سايمانلىرى ۋە ئاساسلىق ئۇسكۇنىلەرگە ئىگە بولۇش ئەھۋالى، ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق ۋە سۇ تۇپراق ئەھۋالى، دېھقانچىلىق زىرائەتلەرنىڭ ھوسۇلى، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى، تەبىئىي ئاپەت، يېزا خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ۋە ئېلېكتىرلەشتۈرۈش ئەھۋالى، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تەدبىرلىرى، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارىدىن ئىبارەت 12 تۈر بولدى. ئۇنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلىرى: گۈڭشې، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئېتىرتى، ئىشلەپچىقىرىش ئېترىتى، نوپۇس سانى، دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە تۇراقلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى، تېرىلغۇ يەرنىڭ يىللىق كۆپەيىش - ئازىيىش سانى، تراكتورلا ھەيدەلگەن كۆلەم، تراكتور ئارقىلىق سۇ چىقىرىۋېتىش - سۇغىرىش ئېنېرگىيە ماشىنىلىرى، ئۇنۇملۇك سۇغىرىش كۆلىمى ۋە سۇ - تۇپراقنى ساقلاش تەدبىرى، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ تېرىلىش كۆلىمى ۋە ھوسۇلى، ئورمان بەرپا قىلىش، كۆچەت يېتىشتۇرۇش، ئورمان ۋە كۆچەتلەرنى پەرۋىش قىلىش كۆلىمى، چارۋىنىڭ ساقلىنىپ قالغان سانى، كۆپەيىش سانى ۋە ئۆلۈش سانى، پايدىلىنىشقا بولىدىغان ۋە پايدىلىنىلغان ئوتلاق كۆلىمى، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئېغىل - قوتان، قېزىلغان قۇدۇق سانى، ئورۇلغان ئوت مىقدارى ۋە يەم - خەشەك كۆلىمى، چىقىم قىلىنغان چارۋا، گۆش مىقدارى، يۇڭ مىقدارى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

1968 - يىلى يېزا ئىگىلىك ستاتىستىكىسىدا پەقەت گۈڭشې ۋە ئېترەتلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى، چارۋا سانى، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ھوسۇلى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىدىن ئىبارەت 5 خىللا جەدۋەل بار بولدى. 1970 - يىلى ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋىلى تۈزۈمى ئاساسەن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەم يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش جەدۋىلى قوشۇلدى. يېڭىدىن قوشۇلغان كۆرسەتكۈچلەر 1970 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلانغان دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىقتىن ئىبارەت 5 كەسىپنىڭ مەھسۇلات قىممىتى ۋە بار بولغان تۈرلۈك يېزا ئىگىلىك ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرى سانى ھەم ئېنېرگىيىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. 1971 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، «يېزا ئىگىلىكىنىڭ «پروگراممىسى» دىن ئاشقان ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلەر جەدۋىلى» ۋە «ئاشلىق، پاختا، چوشقىنىڭ «پروگراممىسى» دىن ئاشقان بىرلىك جەدۋىلى» كۆپەيتىلدى. 1978 - يىلى «پروگراممىسى» دىن ئاشقان ئىككى خىل جەدۋەل ئەملدىن قالدۇرۇلدى. 1983 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى جەدۋىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ساپ مەھسۇلات قىممىتى ستاتىستىكا جەدۋىلى كۆپەيتىلدى. 1984 - يىلى ستاتىستىكا جەدۋەللىرىدە ھازىرقى باسقۇچتىكى يېزا ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى جەدۋىلى، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ۋە ئۇنۇم جەدۋىلى، يېزىلاردىكى كەسىپي ئائىلىلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى جەدۋىلى، يېزىلاردىكى ئىقتىسادىي بىرلەشمە گەۋدىلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى جەدۋىلى كۆپەيتىلدى. 1985 - يىلى يېزىلارنىڭ تۇراقلىق مۇلۇك قۇرۇلمىسى جەدۋىلى كۆپەيتىلدى.

1990 - يىلى قەرەللىك جەدۋەل، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى، كۆزگى بۇغداي، چارۋىلارنىڭ قىشتىن ئۆتۈشى، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات مىقدارىنى مۆلچەرلەش، ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان،

قىزىلچىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ۋە چارۋىلارنىڭ تۇياق سانى توغرىسىدىكى مۇلچەر، چارۋا سانى، تەبىئىي ئاپەت ئەھۋالى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت 6 خىل بولدى. يىللىق مەلۇمات جەدۋىلى جەمئىي 27 خىل بولدى. بۇنىڭدىن يېزا، مەيدانلارنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغىنى 5 خىل بولۇپ، ئۇ، يېزا - مەيدان، كەنت سانى، يېزىلارداىكى نوپۇس سانى، كەسىپلەردىكى ئەمگەكنىڭ شەكىللىنىش سانى، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى، ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان تېرىلغۇ كۆلىمى ۋە مەھسۇلات مىقدارى، چارۋىنىڭ ساقلىنىپ قالغان سانى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى توغرىسىدىكى مەزمۇن 16 خىل بولۇپ، ئۇ تېرىلغۇ يەرنىڭ شەكىللىنىشى، تېرىلىشى، ھوسۇل ئېلىش كۆلىمى، مەھسۇلات مىقدارى، چارۋىنىڭ كۆپىيىش - كېمىيىش ئەھۋالى، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى، ئورمانچىلىق، باقمىچىلىق ئەھۋالى، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرىنىڭ مىقدارى، ماشىنىلاشقان قۇدۇق ۋە ئۇنۇملۇك سۇغىرىش كۆلىمى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمىرسال سەۋىيىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغىنى 6 خىل بولۇپ، ئۇ يېزا ئىگىلىك تاۋارلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي كىرىمىنىڭ تەقسىملىنىشى ۋە ئۇنۇمى ئەھۋالىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2. سانائەت، قاتناش، ئېنېرگىيە ستاتىستىكىسى

1) سانائەت ستاتىستىكىسى 1954 - يىلى سانائەتكە ستاتىستىكا جەدۋىلىدە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى، يېڭى مەھسۇلاتلار مىقدارى، تۇراقلىق مۇلۇك، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرى، كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى ۋە ماۋاشى، ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى قاتارلىق جەدۋەللەر بار ئىدى. 1963 - يىلى مەلۇمات جەدۋەللىرىدىن ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ۋە تاۋار مەھسۇلات قىممىتى، ئىقتىساد تۈرى بويىچە كارخانىلارنىڭ ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرى، مەھسۇلاتلارنىڭ ئەمەلىي ئىشلىتىلىش ۋە كەسىپلەرگە ئايرىلغان سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ۋە تاۋارلارنىڭ مەھسۇلات قىممىتى، سانائەتنىڭ ساپ مەھسۇلات قىممىتى، مەھسۇلاتلارنىڭ مىقدارى جەدۋىلى، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىدىكى ئاساسلىق تېخنىكا ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلەر، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتتىكى ئاساسلىق كەسىپىي ئۇسكۇنىلەر، سانائەت كارخانىلىرىنىڭ تۇراقلىق مۇلكى ۋە تۇراقسىز مەبلىغى، مەھسۇلاتلارنىڭ تەننەرخى، كارخانىلارنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى قاتارلىق جەدۋەللەر بار بولدى. 1968 - يىلى سانائەت ستاتىستىكىسىدا پەقەت سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، ئاساسلىق مەھسۇلات مىقدارى، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى قاتارلىق جەدۋەللەرلا قالدى. 1975 - يىلدىن كېيىن، سانائەت ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋەللىرىنىڭ تۈرلىرى تەدرىجىي كۆپەيدى. بۇنىڭ ئاساسلىقى: سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، ئومۇم خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى، كارخانىلارنىڭ تۇراقلىق مۇلكى ۋە تۇراقسىز مەبلىغى، كەسىپىي ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرى، تېخنىكا - ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلەر، مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق مالىيە تەننەرخى كۆرسەتكۈچى جەدۋىلىدىن ئىبارەت. 1985 - يىلغا كەلگەندە، ئاساسلىق ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋەللىرى: ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى، ئاساسلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ بىرلىك تەننەرخى، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق مالىيە تەننەرخ كۆرسەتكۈچى جەدۋىلىدىن ئىبارەت بولدى. كۆپەيتىلگەن كۆرسەتكۈچلەر: مەھسۇلات سېتىش كىرىمى، باج، تەننەرخ، پايدا، پايدا ئالىدىغان كارخانىلارنىڭ پايدا ئومۇمىي سوممىسى، زىيان تارتقان كارخانىلارنىڭ زىيان ئومۇمىي سوممىسى، پايدا بىلەن زىيان بالانىس قىلىنغاندىن كېيىنكى پايدا ئومۇمىي سوممىسى، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى، ساپ قىممىتى، نورمىلىق تۇراقسىز مەبلەغنىڭ يىل ئاخىرىدىكى ئىگىلەنمىگەن سانى، ئوتتۇرىچە قالدۇق، بارلىق مەھسۇلاتلارنىڭ ئومۇمىي

تەننەرخى، سېلىشتۇرغىلى بولمىدىغان مەھسۇلاتنىڭ ئومۇمىي تەننەرخى، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (ھازىرقى باھا ۋە ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلانغان)، سانائەت كارخانىلىرىنىڭ لايىقەتسىز مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى، مەھسۇلات مىقدارى، مۇستەقىل ھېسابات قىلمايدىغان كارخانىلارنىڭ سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق مالىيە كۆرسەتكۈچى، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقى جەدۋىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلى (1986 — 1990 - يىلغىچە) دە كەنت باشقۇرۇشىدىكى سانائەت كارخانىلىرى، شەھەر - يېزا ھەمكارلىق ئىگىلىكىدىكى سانائەت ۋە يەككە سانائەتنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى كۆپەيتىلىپ ئاساسلىقى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، مەھسۇلاتنىڭ سېتىلىش كىرىمى، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى ۋە ساپ قىممىتى، تاپشۇرغان باج، پايدا سوممىسى، ئۆز مەبلىغى، كەسىپكارلار سانى، ئائىلە سانى قاتارلىقلار ستاتىستىكا قىلىندى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە سانائەت ستاتىستىكىسى تېخنىكا مۆكەممەل، تېخنىكا تەپسىلىي بولۇپ، ئىگىلىك تۈرى جەھەتتىن ئومۇمىي خەلق، كوللېكتىپ، باشقا تۈردىكى سانائەتكە، تەۋەلىك مۇناسىۋىتى جەھەتتىن مەركەز سانائىتى، يەرلىك سانائەتكە، سانائەت خاراكتېرى جەھەتتىن مۇستەقىل ۋە مۇستەقىل بولمىغان سانائەتكە ئايرىلدى.

2) قاتناش - تىرانسپورت ستاتىستىكىسى　50 - يىللاردىن 70 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە، كەسىپكە مەسئۇل تارماقلار ستاتىستىكا قىلغانىدى. 1972 - يىلدىن باشلاپ، ستاتىستىكا تارماقلىرى ستاتىستىكا قىلىدىغان بولدى. بۇ چاغدىكى ئاساسلىق مەلۇمات جەدۋەللىرى كەسىپي ئادەم كۈچى، ئۇلاغ كۈچى تىرانسپورتىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى، غەيرىي قاتناش سىستېمىسىنىڭ يۈك ئاپتوموبىلىنىڭ تىرانسپورت مىقدارىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان يۈك ئاپتوموبىل تىرانسپورتى بىرلىكىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلىدىن ئىبارەت بولدى. ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلەر يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچى سانى، تىرانسپورت قورالى، تىرانسپورت مىقدارى، ئوبوروت مىقدارى، تىرانسپورت تەننەرخى، ماڭاش، پاراۋانلىق پۇلى، ئۆسۈم چىقىمى، يۇقىرىغا تاپشۇرغان پايدا، باج، ئېلىنغان پايدا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ 1986 - يىلدىن باشلاپ، ستاتىستىكا تارماقلىرى ئاساسلىقى غەيرىي قاتناش تارماقلىرىنىڭ توشۇش مىقدارى، يول يۈرگەن كىلومېتىر سانى، ئوبوروت مىقدارى، ماي سەرپىياتى قاتارلىق كۆرسەتكۈچلەرگە مەسئۇل بولدى.

3) ئېنېرگىيە ستاتىستىكىسى　1989 - يىلى ئىلايەت بويىچە ئېنېرگىيە ستاتىستىكىسى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى، 1990 - يىلى مەلۇمات جەدۋىلى تۈزۈمىگە كىرگۈزۈلدى. ئاساسلىق جەدۋەل شەكلى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئېنېرگىيە ئىستېمال مىقدارى، سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئېنېرگىيىگە ئىش قوشۇشى ۋە ئۇنى ئالماشتۇرۇشى، ئېنېرگىيە تېجەش مىقدارى، ئېنېرگىيىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش (ئەملىي بۇيۇم مىقدارى، ئۆلچەملىك مىقدارغا ئايرىلىدۇ)، ئىلايەت بويىچە توك، كۆمۈر، سالىيارکىنىڭ خوراش مىقدارى ستاتىستىكىسىدىن ئىبارەت.

3. سودا، ماددىي ئەشيالار ستاتىستىكىسى

1) سودا ستاتىستىكىسى　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، ئىلايەتتە سودا تور - نۇقتىلىرى ئاز بولغانلىقتىن، سودا ستاتىستىكىسىنىڭ دائىرىسى كىچىك، كۆرسەتكۈچلىرى ئاز ئىدى. 1963 - يىلى سودا ستاتىستىكىسى جەدۋەللىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت بولدى: ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسىنى مەلۇم قىلىش جەدۋىلى، بۇنىڭدا ئاساسلىقى سودا، يېمەك - ئىچمەك كەسپى، سانائەت ۋە باشقا كەسىپلەر ئوبيېكتىپ بويىچە، كەسىپ ۋە ئىقتىساد تۈرىدىكى ھەم تاۋار تۈردىكى پارچە سېتىش سوممىسى قاتارلىقلار ستاتىستىكىلىنىدۇ؛ سودا تارماقلىرىدىكى تاۋار ئوبوروتىنى مەلۇم قىلىش جەدۋىلى، بۇنىڭ ئومۇمىي

قىممەت قىسمىدا ئاساسلىقى ۋىلايەت بويىچە، تاۋارلارنىڭ خاراكتېرى ۋە ئوبيېكتى بويىچە ئايرىلغان نوقۇل هالدا دۆلەت ئىچىدىن سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى، براك، كونا ماددىي ئەشيالارنى سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى، ئاپتونوم رايون سىرتىدىكى دۆلەت ئىلكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىنىڭ يۆتكەپ كىرىش ئومۇمىي قىممىتى، قوبۇل قىلغان ئىمپورت ئومۇمىي قىممىتى، ۋىلايەت بويىچە تاۋارلارنىڭ باھاسى ۋە سېتىلىش ئوبيېكتى، ئىشلىتىلىش ئورنى بويىچە دۆلەت ئىچىدە سېتىلىش سانى، يىل ئاخىرىدىكى ئامبار قالدۇقى ستاتىستىكىلاندى. 1968 - يىلىدىن كېيىن، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ۋە تاۋار ئوبوروتى ئومۇمىي قىممىتىلا ستاتىستىكىلىنىدىغان بولدى، ستاتىستىكا قىلىنىدىغان تاۋارلار ئەسلىدىكى ئاز كەم 100 تۈردىن 20 تۈرگە قىسقارتىلدى. 1977 - يىلى ئىجتىمائىي تاۋار سېتىۋېلىش كۆچى جەدۋىلى كۆپەيتىلدى. 1978 - يىلىدىن كېيىن، سودا پارچە سېتىش تور - نۇقتىسىدىكى خادىملار ستاتىستىكىسى، سودا كارخانا ئاپپاراتلىرى، خادىملىرى ستاتىستىكىسى، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت كەسپىي ئاپپاراتلىرى، خادىملىرى ستاتىستىكىسى، ئاساسلىق تاۋارلارنى ئاپتونوم رايوندىن يۆتكەپ چىقىرىش ۋە ئاپتونوم رايونغا يۆتكەپ كىرگۈزۈش ستاتىستىكىسى جەدۋىلى كۆپەيتىلدى. 1980 - يىلىدىن كېيىن ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سودا، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ۋە شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سودىنىڭ ئاساسلىق تاۋارلارنى سېتىۋېلىش، سېتىش، يۆتكەش، ساقلاش سانى توغرىسىدىكى ستاتىستىكا جەدۋىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1983 -، 1984 - يىللىرى سودىغا مۇناسىۋەتلىك ستاتىستىكا مەزمۇنلىرى مۇناسىپ كۆپەيتىلدى. 1990 - يىلى سودا ستاتىستىكىسىدا 11 تۈرلۈك جەدۋەل، 500 دىن ئارتۇق كۆرسەتكۈچ بار بولدى، يىللىق مەلۇمات جەدۋىلى 21گە، كۆرسەتكۈچلەر 670 دىن كۆپرەككە يەتتى.

2) ماددىي ئەشيا ستاتىستىكىسى بۇنىڭدىكى ئاساسلىق مەلۇمات جەدۋەللىرى مۇھىم ئىشلەپچىقىرىش خام ئەشياسى، ماتېرىيال، يېقىلغۇ كىرىم - چىقىمى ۋە قالدۇقى، ئاساسلىق ماددىي ئەشيا سەرپىياتى ۋە ئامبار قالدۇقىدىن ئىبارەت. 1967 - يىلىدىن كېيىن، ماددىي ئەشيا ستاتىستىكا خىزمىتى ئاساسەن توختاپ قېلىپ، ماتېرىيال يوقۇلۇپ كەتتى. 1973 - يىلى ماددىي ئەشيا ستاتىستىكا قىلىش ئەسلىگە كەلدى، ئاساسلىق ستاتىستىكا جەدۋەللىرى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئاساسلىق ماددىي ئەشيا ئىستېمالى ۋە ئامبار قالدۇقى، يېزا خەلق گۈزىشلىرىنىڭ ئاساسلىق ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش مىقدارىدىن ئىبارەت بولدى. 1978 - يىلى ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان ئاساسلىق ماددىي ئەشيالارنىڭ خەلق ئىگىلىكى تارماقلىرى بويىچە گۇرۇپپىلارغا ئايرىلغان ئىستېمال مىقدارى، تاۋارلارنىڭ سېتىلىشى ۋە ئامبار قالدۇقى ئومۇمىي قىممىتى ستاتىستىكىسى قوشۇلدى. 1990 - يىلى ئىستېمال ۋە سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، سېتىلىش ۋە قالدۇق ئايلىق مەلۇمات جەدۋىلى، سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىلىشى ۋە ئامبار قالدۇقى ئومۇمىي قىممىتى ستاتىستىكىسى قوشۇلدى.

4. بىناكارلىق، تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش ستاتىستىكىسى

1) بىناكارلىق ستاتىستىكىسى 1984 - يىلى بىناكارلىقنى ستاتىستىكىلاش باشلاندى، بۇ ھەقتىكى ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋەللىرى ئاساسلىقى بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كارخانىلىرىنىڭ ئايلىق، پەسىللىك ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى بولۇپ، ئاساسلىقى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، پۈتكەن قۇرۇلۇش قىممىتى، ئۆي - ئىمارەت قۇرۇلۇشى كۆلىمى، بۇنىڭدىن پۈتكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى، مەۋسۇم ئاخىرىدا ئەمەلىي بار ئىشچى - خىزمەتچى سانى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە سانى، بارلىق خادىملارنىڭ ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقى قاتارلىقلار ستاتىستىكا قىلىنىدى. 1990 - يىلى ئاساسلىقى بىناكارلىق كەسىپىدىكى بىناكارلىق-قۇراشتۇرۇش ۋەزىپىسىنىڭ ئورۇندىلىنىش ئەھۋالى، ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇش ئەھۋالى، ساپ مۇلۇك قىممىتى ۋە مالىيە تەننەرخى، قۇرۇلۇش سۈپىتى ۋە ماشىنا - ئۈسكۈنە قاتارلىقلار ستاتىستىكا قىلىنىدى.

2) تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش ستاتىستىكىسى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئاساسلىقى ئاساسىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى ستاتىستىكا قىلىناتتى. 1960 - يىلىدىن كېيىنكى ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋىلى ۋە ئاساسلىق ستاتىستىكا كۆرسەتكۈچلىرى ئاساسىي قۇرۇلۇشقا مەبلەغ سېلىش تۈرى، قۇرۇلۇش قىلىش تۈرى، پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇش تۈرى، سانائەت ۋە غەيرىي سانائەت قۇرۇلۇش تۈرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1964 - يىلىدىن كېيىن، ئاساسلىق مەلۇمات جەدۋىلى: شەكىللىنىشى، ئىشلىتىلىشى ۋە قۇرۇلۇش خاراكتېرى بويىچە سېلىنغان مەبلەغنىڭ ۋە يېڭىدىن كۆپەيگەن تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى، كەسىپلەر تۈرى بويىچە ئايرىلىپ ئېلىپ بېرىلغان قۇرۇلۇش، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەن قۇرۇلۇش تۈرىنىڭ سانى ۋە ئۇنىڭغا سېلىنغان مەبلەغ ئەھۋالى، يېڭىدىن كۆپەيگەن ئىقتىدار ياكى ئۇنۇمى، پۈتكەن ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى ۋە ئۇنىڭ قىممىتىدىن ئىبارەت 5 خىل بولدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ستاتىستىكا ماتېرىياللىرى يۇتۇپ كەتتى. 1971 - يىلى ئاساسىي قۇرۇلۇشقا مەبلەغ سېلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى ستاتىستىكا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئۇ، ئىشلىتىلىشى بويىچە يېڭىدىن كۆپەيگەن تۇراقلىق مۇلۇك، قۇرۇلۇۋاتقان ۋە پۈتكەن ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى ستاتىستىكىسىغا ئايرىلدى. 1978 - يىلى پۈتۈنلەي ياكى قىسمەن توختىتىلغان قۇرۇلۇش تۈرىنى ستاتىستىكىلاش، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشنى ستاتىستىكىلاش، تەدبىرلەرنى قەيت قىلىش، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە مەبلەغ سېلىش ئەھۋالىنى ستاتىستىكىلاش كۆپەيتىلدى. 1990 - يىلى تۇراقلىق مۇلۇك توغرىسىدا 10 خىل مەلۇمات جەدۋىلى تەسىس قىلىندى، ئۇ ئاساسىي قۇرۇلۇش، يېڭىلاش - ئۆزگەرتىش، تاۋار ئۆيگە مەبلەغ سېلىش، تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش، شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىككە مەبلەغ سېلىش، شەھەر - بازار ۋە زاۋۇت-كان رايونىدىكى شەخسلەر ئۆي سېلىش، يېزا كوللېكتىپى ۋە يېزىلاردىكى شەخسلەر مەبلەغ سېلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

5. نوپۇس، ئەمگەك، مائاش ستاتىستىكىسى

1) نوپۇس ستاتىستىكىسى 1953 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى نوپۇس باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئورناتقاندىن كېيىن، نوپۇسنى ستاتىستىكىلاش باشلاندى. ئۇنىڭ كۆچۈرمىسى ھەر يىلى ستاتىستىكا تارماقلىرىغا يوللىنىدىغان، ستاتىستىكا تارماقلىرى ئالاقىدار ماتېرىياللارغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن ئېلان قىلىدىغان بولدى.

2) ئەمگەك - مائاش ستاتىستىكىسى 1962 - يىلىدىن ئىلگىرى، ئەمگەك - مائاش ستاتىستىكىسى ئاساسلىقى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى، ئىش ھەققى ستاتىستىكىسى ئىدى. 1963 - يىلى ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋىلى ۋە كۆرسەتكۈچى جەھەتتە، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ھەر قايسى تارماقلىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر سانى، مائاش ۋە ئەمگەك مۇھاپىزىتى، پاراۋانلىق خىراجىتى ستاتىستىكىسى، سانائەت تارماقلىرىدىكى ئادەم سانى ۋە مائاش ستاتىستىكىسى؛ ئاساسىي قۇرۇلۇش ۋە شەھەرلەردىكى ئاممىۋى ئىشلار تارماقلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى ۋە مائاش ستاتىستىكىسى؛ قاتناش - تىرانسپورت ۋە پوچتا - تېلېگراف تارماقلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى ۋە مائاش ستاتىستىكىسى؛ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق تارماقلىرى، سودا، يېمەك - ئىچمەك كەسپى ۋە مۇلازىمەت تارماقلىرى، ئىلىم - پەن ۋە مەدەنىيەت-ماۋارىپ - سەھىيە تارماقلىرى، پۇل مۇئامىلە ۋە دۆلەت ئورگانلىرى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى ۋە مائاش ستاتىستىكىسى؛ سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى ستاتىستىكىسى؛ شەھەر - يېزىلاردىكى ئەمگەك كۈچلىرى بايلىقى ۋە ئۇنىڭ تەقسىملىنىش ستاتىستىكىسى تەسىس قىلىندى. 1978 - يىلى ئاساسىي قۇرۇلۇش ۋە شەھەرلەردىكى ئاممىۋى ئىشلار تارماقلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى ۋە مائاش قاتارلىق 7 خىل ستاتىستىكا جەدۋىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردا ئىشلىتىلۋاتقان

بارلىق خادىملارنىڭ سانى ۋە ماۋاش جەدۋىلىدە، ماۋاش نورمىسى بىلەن تۇراقلىق ئىشچى ۋە ۋاقىتلىق ئىشچىلار ستاتىستىكا قىلىنىپ، ئوتتۇرىچە ماۋاش، ئەمگەك مۇھاپىزىتى ۋە پاراۋانلىق خىراجىتى ئومۇمىي سوممىسى قاتارلىق تۈرلەردىكى كۆرسەتكۈچلەر ئازايتىلدى. 1980 - يىلدىن كېيىن، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى پىلان سىرتىدىكى ئىشچىلار سانى قاتارلىق 7 تۈرلۈك ستاتىستىكا جەدۋىلى بار بولدى. 1986- يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمگەك مۇھاپىزىتى ۋە پاراۋانلىق خىراجىتىنىڭ شەكىللىنىش ئەھۋالى ئەمگەك - كادىرلار تارماقلىرى ئۆزى ستاتىستىكىلايدىغان بولدى. 1990- يىلغا كەلگەندە، ئەمگەك - ماۋاش ستاتىستىكىسىنىڭ يىللىق مەلۇمات جەدۋىلى ئومۇم خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانى ۋە ماۋاش ستاتىستىكا جەدۋىلى، خادىملارنى تۈرگە ئايرىش ستاتىستىكىسى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماۋاش ئومۇمىي سوممىسىنىڭ شەكىللىنىش ئەھۋالى ستاتىستىكىسى، شەھەر - بازار ئىگىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كۆپەيىش مەنبەسى ۋە ئازىيىش يۆزلىنىشىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى ستاتىستىكىسىدىن 12 خىل جەدۋەل، 400 دىن ئارتۇق كۆرسەتكۈچنى، 4 خىل قەرەللىك مەلۇمات جەدۋىلى، 97 خىل كۆرسەتكۈچنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بولدى.

6. ئۇنىۋېرسال تەكشۈرۈلاشتۇرۇش ستاتىستىكىسى

1981 — 1982 - يىللىرى خەلق كىرىمىنىڭ جۇغلانمىسى، ئىستېمالىنى سىناق تەرىقىسىدە ھېسابلاش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى. 1985 - يىلى 1984 - ۋە 1985 - يىللىرىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، مىللىي دارامەت، ئېچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىدىن ئىبارەت 3 چوڭ كۆرسەتكۈچ سىناق تەرىقىسىدە ھېسابلاندى. 1986 - يىلى بۇ ئىش مەلۇمات جەدۋىلى تۈزۈمىگە كىرگۈزۈلدى. بۇ، ئاساسلىقى: ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، مىللىي دارامەت تارماقلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، مىللىي دارامىتى، يېزا ئىگىلىكى، سانائەت، بىناكارلىق، تىرانسپورت، پوچتا - تېلېگراف، سودا، يىمەك - ئىچىمەك كەسپىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، ماددىي ئەشيانىڭ سەرپىياتى، ساپ مۇلۇك قىممىتىگە ئايرىلغان ستاتىستىكىسى، شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ كارخانىلىرىنىڭ باجدىن كېيىنكى پايدىسى ۋە مەخسۇس فوندى ستاتىستىكىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1990 - يىلى خەلق ئىگىلىكىنى تەكشۈرۈلاشتۇرۇش يىللىق مەلۇمات جەدۋىلى مۇنداق ئىككى قىسىمغا بۆلۈندى؛ بىرىنچى قىسمى، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش سوممىسى ستاتىستىكىسى بولۇپ، جەمئىي 135 خىل جەدۋەلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ ئىككىنچى قىسمى، مىللىي دارامەتنىڭ ئىشلىتىلگەن سوممىسىنى ھېسابلاش سېتاتىسكىسى بولۇپ، ئىستېمال ئومۇمىي سوممىسى، جۇغلانما ئومۇمىي سوممىسى، ئاھالىلەرنىڭ ئىستېمال سەۋىيىسى، مىللىي دارامەت ئىستېمالى قاتارلىق 16 خىل جەدۋەلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

شەھەرلەرنىڭ ئاساسلىق ئەھۋالىنىڭ ستاتىستىكىلىق يىللىق مەلۇمات جەدۋىلى نوپۇس ۋە يەر كۆلىمى، سانائەت (مەھسۇلات قىممىتى، ئۇنۇمى)، قاتناش (يولۇچى، يۈك تىرانسپورتى مىقدارى)، پوچتا - تېلېگراف (كەسپىي مىقدارى)، ئېلېكتر كۈچى (توك ئىشلىتىش مىقدارى)، يېزا ئىگىلىكى (مەھسۇلات قىممىتى، مەھسۇلات مىقدارى)، تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش، بىناكارلىق، شەھەر مەۋرىيىتى ۋە ئاممۇي ئىشلار، جەمئىيەت ئامانلىقىنى تۇزەش، سودا (پارچە سېتىش سوممىسى، تور نۇقتىسى)، تاشقى سودا، تاشقى ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، سەھىيە، ئەمگەك - ماۋاش، مالىيە - پۇل مۇئامىلە، تاشقى پېرىۋوت، مەمۇرىي رايونلارنىڭ ئايرىلىشى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ 1985 - يىلى بىناكارلىق ۋە تاشقى پېرىۋوت قىسمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1988 - يىلى ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى قاتارلىق ئۇنىۋېرسال كۆرسەتكۈچلەر قوشۇلدى. 1989 - يىلى ئەمگەك كۈچى بايلىقى، سۇغۇرتا، خەلق تۇرمۇشى قاتارلىق كۆرسەتكۈچلەر قوشۇلدى. 1990 - يىلى يىللىق مەلۇمات 12 چوڭ قىسىم، 368 كۆرسەتكۈچنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

§ 3 . ستاتىستىكا قىلىپ ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش

1 . نوپۇسنى ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە نوپۇس 4 قېتىم ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. 1- قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش 1953 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئېلىپ بېرىلدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە جەمئىي 101 مىڭ 909 ئائىلە، 150 مىڭ 539 نوپۇس بارلىقى ئېنىقلاندى. 2 - قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش 1964 - يىل 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە ئېلىپ بېرىلدى. ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش نۇقتىسى 1964 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ساھەت نۆل قىلىپ بېكىتىلدى، تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە 504 مىڭ 319 ئائىلە، 1 مىليون 785 مىڭ 46 نوپۇس بارلىقى ئېنىقلاندى. 3 - قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش 1981 - يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن 1983 - يىل 1 - ئايغىچە ئېلىپ بېرىلدى. ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش 1982 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ساھەت نۆل ئاساس قىلىندى، تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە 593 مىڭ 9 ئائىلە، 2 مىليون 380 مىڭ 72 نوپۇس بارلىقى ئېنىقلاندى. 4 - قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش 1990 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ساھەت نۆلدە ئېلىپ بېرىلدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە 623 مىڭ 979 ئائىلە، 2 مىليون 854 مىڭ 553 نوپۇس بارلىقى ئېنىقلاندى. (يۇقىرىقى سانلاردا يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ نوپۇسى يوق).

2 . سانائەتنى ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش

1985 - يىلى سانائەت 2 - قېتىم ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش جەدۋىلى A ، B ، C دىن ئىبارەت 3 تۈرگە بۆلۈنۈپ، سانائەت ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ سانائەت ساپ مەھسۇلات قىممىتى، سانائەت قوشۇلما قىممىتى، سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرى مىقدارى ستاتىستىكىسى، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق مالىيە تەننەرخى كۆرسەتكۈچى ستاتىستىكىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، كەنت (ئەترەت) باشقۇرۇشىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ كارخانا ئورۇنلىرىنىڭ سانى، سانائەت ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتى، كەسىپكارلىرى، مەھسۇلات، سېتىش كىرىمى، يۇقىرىغا تاپشۇرغان باج، پايدا ئۇمۇمىي سوممىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1986 - يىلى سانائەتنى ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش تاماملاندى.

§ 4 . ستاتىستىكا مۇلازىمىتى ۋە نازارەتچىلىك

1962 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ستاتىستىكا تارماقلىرى «1949 — 1957 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ستاتىستىكا ماتېرىياللىرى»نى رەتلەپ نەشر قىلدى. 1981 - يىلى ۋىلايەتلىك ستاتىستىكا تارماقلىرى «1949 — 1957 - يىلغىچە خەلق ئىگىلىكىنىڭ ستاتىستىكىلىق ماتېرىياللىرى»نى تۈزۈپ نەشر قىلدى، 1984 - يىلى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 2 - قېتىملىق سانائەتنى ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرى» نەشر قىلىندى. 1986 - يىلى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1986 - يىللىق ستاتىستىكا ماتېرىياللىرى

توپلىمى» تۈزۈلدى. 1988 - يىلى «1981 — 1985 - يىلغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكىگە دائىر ستاتىستىكا تارىخىي ماتېرىياللىرى» ۋە «1987 - يىللىق ستاتىستىكا ماتېرىياللىرى توپلىمى» نەشر قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 2 يىلدا «1988 - يىللىق ئاساسلىق ستاتىستىكا ماتېرىياللىرىدىن تاللانما»، «1989 - يىللىق ئاساسلىق ستاتىستىكا ماتېرىياللىرىدىن تاللانما» تۈزۈلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ستاتىستىكا تارماقلىرى ھەر يىلى يىللىق مەلۇمات خىزمىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئىخچام ستاتىستىكا ماتېرىياللىرىنى رەتلەپ چىقىپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىش، خىزمەت نىشانى تۈزۈشتە پايدىلىنىشىغا ماتېرىيالى قىلدى. 1985 — 1990 - يىلغىچە، ھەر يىلى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يىللىق خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ستاتىستىكا ئاخباراتى» ئېلان قىلىندى، «ستاتىستىكا قىسقا خەۋەرلىرى» ۋە «ستاتىستىكا تېز خەۋىرى» تۈزۈپ چىقىلىپ، تۈرلۈك تەكشۈرۈش - تەھلىل قىلىش دوكلاتى ۋە ئەھۋاللاردىن ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش بىلەن قەرەللىك، قەرەلسىز تەمىنلەندى.

Ⅲ باب

باھا

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ۋىلايەتتىكى سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئىچكى جايلاردىن يۆتكەپ كېلىندىغان بولۇپ، توشۇش لىنىيىسى ئۇزۇن بولغاچقا، باھا ئېشىپ كېتەتتى. ھالبۇكى يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى ئارىلىق يىراقلاشقانسېرى تۆۋەنلەپ كېتەتتى، سانائەت، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىدا قايچىسىمان پەرق بار ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن قاتناش شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى، يەرلىك سانائەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى تەدرىجي تۆۋەنلىدى؛ دۆلەت يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى پىلانلىق تۈردە ئۆستۈردى، نەتىجىدە سانائەت بىلەن يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ قايچىسىمان باھا پەرقى ئۇزلۇكسىز كىچىكلىدى.

1966 - يىلدىن باشلاپ دۆلەت ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا يار-يۆلەك بولدى، قەشقەر ۋىلايىتىدە قوغدىما باھانى يولغا قويدى، يەنى قەشقەر شەھىرىگە يىراق بولغان 8 ناھىيە بازىرى ۋە يېزىلاردىكى چوڭ - چوڭ سانائەت بۇيۇملىرىغا قارىتا قەشقەر شەھىرىدىكى سېتىلىش باھاسى ئىجرا قىلىندى، زىيان دۆلەت مالىيىسىدىن تولۇقلاپ بېرىلدى، يېمەكلىك تۇزغا ئەڭ يۇقىرى باھا چېكى يولغا قويۇلدى. بۇ مەزگىلدە باھانى ئۆزلۇكىدىن ئۆستۈرۈشۈش ۋە شەكلى ئۆزگەرگەن ئۆستۈرۈش ئەھۋالى ساقلاندى، 30 خىلدىن ئارتۇق ئاساسلىق ئىستېمال بۇيۇمىنى تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن مەلۇم بولۇشچە، 1976 - يىلى باھا 1965 - يىلدىكىدىن 14.47% ئۆرلىگەن.

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، دۆلەت ئىلگىرىكى يۇكسەك مەركەزلەشكەن، ھەددىدىن زىيادە بىر تۇتاش قىلىۋېتىلگەن باھا باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى تەدرىجي ئۆزگەرتىپ، باھانىڭ ئىشلەپچىقىرىش، ئىگىلىك باشقۇرۇش پائالىيەتلىرىدىكى پىشاڭلىق رولىغا ئەھمىيەت بەردى. 1979 - يىلى دۆلەت يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى باھاسىنىڭ تۆۋەن بولۇش

مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى پىلانلىق ئۆستۈردى. قەشقەر ژىلايىتىدىكى يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى باھاسىنىڭ ئۆسۈش دەرىجىسى: ئاشلىقنىڭ 22% ~ 40%، يېغلىق داننىڭ 20% ~ 50%، پاختىنىڭ 20%، چارۋىنىڭ 10% ~ 46%، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ 12% ~ 75% بولدى. 1979 - يىلدىكى ئەمەلىي سېتىۋېلىنغان مىقدار بويىچە ھېسابلىغاندا، ژىلايەت بويىچە دېھقان - چارۋىچىلار باھانىڭ ئۆستۈرۈلۈشىدىن تەخمىنەن 20 مىليون 500 مىڭ يۈەن نەپكە ئېرىشكەن، ھەر بىر يېزا ئىگىلىك نوپۇسىنىڭ باھا ئۆستۈرۈلۈشتىن ئېرىشكەن ئوتتۇرىچە پايدىسى 11 يۈەن ئەتراپىدا بولغان.

80 - يىللاردا دۆلەت باھا باشقۇرۇش ھوقۇقىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى. 1983 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدە 1 - تۈركۈمدە 6 تۈردىكى 179 خىل، 1984 - يىلى 2 - تۈركۈمدە 369 خىل، 1985 - يىلى 3 - تۈركۈمدە 153 خىل، 1986 - يىلى 4 - تۈركۈمدە 547 خىل ئۇششاق تاۋارلارنىڭ باھاسى قويۇۋېتىلدى، شۇنىڭغا ئوخشاش يەنە چارۋا، گۆش، ئۆي قۇشلىرى، تۇخۇم، سۇ مەھسۇلاتى، كۆكتات، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت كەسپىنىڭ باھاسىمۇ قويۇۋېتىلدى.

1952 — 1980 - يىلغىچە قەشقەر شەھىرىنىڭ پارچە سېتىش باھا كۆرسەتكۈچى 70% ئەتراپىدا ئۆرلەپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 1.7% تىن ئېشىپ باردى، باھا ئاساسەن مۇقىم بولۇپ ئازراق ئۆرلىدى. 1981 — 1990- يىلغىچە بولغان 10 يىلدا، پارچە سېتىش باھاسىنىڭ ھالقىسمان سېلىشتۇرما ئىندېكسى 62.59% ئۆرلەپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 6.26% ئېشىپ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى يىلىغا ئوتتۇرىچە 6.91% تىن ئېشىشىدىن 0.65 پىرسەنت پوئېنتى تۆۋەن، ئاپتونوم رايوننىڭ شۇ ۋاقىتتىكى يىلىغا ئوتتۇرىچە 6.37% تىن ئېشىشىدىن 0.11 پىرسەنت پوئېنتى تۆۋەن بولدى. قەشقەر ژىلايىتى باھانىڭ ھەددىدىن زىيادە ئۆسۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، قويۇۋېتىلگەن تاۋار باھاسىغا قارىتا پەرقنى كونترول قىلىش بويىچە ئەڭ يۇقىرى باھا چېكى قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللاندى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، تەكسە باھالىق يەم - خەشەك، تۆۋەن ئۆسۈملۈك مالىيە قەرز پۇلى قاتارلىق ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ، قىس تاۋارلارنى ئىشلەپچىقىرىشقا يار - يۆلەك بولدى، ئىقتىسادىي، مەمۇرىي، قانۇن ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ، باھاغا بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، باھانىڭ ئۆسۈشىنى يۇقىرى بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە كونترول قىلدى.

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

1. ئاپپارات

1949 — 1959 - يىلغىچە بولغان 10 يىلدا باھا خىزمىتىگە ۋالىي مەھكىمىنىڭ سودا - سانائەت بۆلۈمى مەسئۇل بولدى. 1959 - يىل 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ژىلايەتلىك بازار باھاسى كومىتېتى قۇرۇلدى. 1964 - يىل 5 - ئايدا ژىلايەتلىك بازار باھاسى كومىتېتى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مالىيە - ئىقتىساد - پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى. 1966 - يىلىغا كەلگەندە 12 ناھىيە (شەھەر) دە باھا كومىتېتى قۇرۇلدى، ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئىقتىسادىي تارماقلار ۋە سودا - سانائەت كارخانىلىرىدا 5 باھا بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، باھا تارماقلىرى مۇكەممەل بولمىدى. 1972 - يىلى قەشقەر ژىلايەتلىك پىلان ئىدارىسى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا باھا گۇرۇپپىسى

تەسىس قىلىندى. ئاپپاراتنىڭ دەرىجىسى تۆۋەنلىتىلگەنلىكتىن، باھا ئورگانلىرىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولى ئاجىزلاپ كەتتى.

1981 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە باھا باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1984 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تەننەرخىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا 12 ناھىيە، شەھەرنىڭ ھەممىسىدە باھا تەكشۈرۈش پونكتى ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى تەننەرخىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلدى. تەكشۈرۈش پونكتى ۋە تەكشۈرۈش ئەترىتىدىن ئىبارەت 2 ئاپپارات بىرلىكتە ئىش بېجىرىپ، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك باھا باشقارمىسى ۋە باھا ئىدارىسىگە ئايرىلدى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك باھا ئورۇنلىرىدىن باشقا، يەنە 13 باھا تەكشۈرۈش پونكتى ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تەننەرخىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى بار بولدى.

2. قوشۇن

1959 - يىل 9 - ئايدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ باھا باشقۇرۇش خىزمىتىگە پەقەت بىرلا ئادەم مەسئۇل ئىدى. 1959 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا كومىتېتى قۇرۇلغاندا، 9 شتات تەستىقلانغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 3 ئادەم ئىشلىدى. 1964 - يىل 5 - ئايدا مالىيە - ئىقتىساد - پىلان كومىتېتى بىرلىكتە ئىش بېجىرگەندە يەنىلا 3 ئادەم بار ئىدى.

1966 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 82گە، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 27 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتتىكى مەخسۇس ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 3، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى مەخسۇس ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 51، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 24؛ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئىقتىسادىي تارماقلار ۋە سودا - سانائەت، كارخانا ئورۇنلىرىدىكى مەخسۇس ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 28، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 3.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، باھا قوشۇنى ئاجىزلىدى، 12 ناھىيە (شەھەر) لىك باھا تارمىقىنىڭ 7 سىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى يوق ئىدى، نۇرغۇن سودا-سانائەت تارماقلىرى ۋە كارخانا ئورۇنلىرىدا باھا خىزمىتىگە ئاساسەن مەسئۇل بولىدىغان ئادەم چىقمىدى. 1972-يىلى بىرلەشمە ئىشخانىنىڭ سالاھىيىتى ۋىلايەتلىك پىلان ئىدارىسىنىڭ باھا گۇرۇپپىسىغا چۈشۈرۈلگەن مەزگىلدە ئاران 4 خىزمەتچى خادىم بار بولدى.

1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 167گە، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى باھا خادىمى 216 گە يەتتى. 1984 - يىلى ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يېڭىدىن 84 كەسىپىي شتات كۆپەيتىپ بېرىلدى. 1988 - يىلى ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش تارماقلىرىغا يېڭىدىن يەنە 14 مەمۇرىي شتات كۆپەيتىپ بېرىلدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە باھا كادىرى 123كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 50، خەنزۇ 73؛ ئەر 85، ئايال 38؛ ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىكلەر 3؛ بۆلۈم (ئىدارە) دەرىجىلىكلەر 17، باشقىلار 103؛ ئۇنۋانى بارلار 35؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 17، ئوتتۇرا تېخنىكوم (تولۇق ئوتتۇرا) مەلۇماتىدىكىلەر 97، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 9؛ ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسىدىكىلەر 20، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكىلەر 103.

§ 2 . باها

1. ئاشلىق، ياغ باهاسى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئاشلىق - ياغ باهاسىدا 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغىچە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

1979 - يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ئاشلىق، ياغنىڭ بىرتۈتاش سېتىۋېلىنىش باهاسىنى تەڭشىدى. ئۆستۈرۈلۈش دەرىجىسى 12.86% — 41.18% كىچە بولدى؛ بىرتۈتاش سېتىلىش باهاسى تەڭشەلمىدى. ئاشلىقنى بىرتۈتاش سېتىۋېلىش باهاسى: 50 كىلوگراملىق ئۆلچەملىك ئۇننىڭ 19.6 يۈەن، كۆممىقوناق ئۇننىڭ 13 يۈەن، ئاق قوناق ئۇننىڭ 12 يۈەن، قىسقا غوللۇق شال گۈرۈچىنىڭ (2 - دەرىجىلىكى) 23 يۈەن، نومى گۈرۈچىنىڭ (ئۆلچەملىك 2. دەرىجىلىكى) 27 يۈەن بولدى. يېزىلارنىڭ ئوبوروت ئاشلىقى، تەمىنلەش - سېتىش ئاشلىقى، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى (سۈپەتلىك ئۇرۇق بۇنىڭ سىرتىدا)، مۇكاپاتلىق سېتىپ بېرىش ئاشلىقى، ئالماشتۇرۇش ئاشلىقى، يەم- خەشەك ئاشلىقى، ئەترەتكە ۋاكالىتەن زاپاس ساقلاش ئاشلىقى ۋە ئامبارغا قايتۇرۇلغان ئارتۇق ئاشلىق قاتارلىقلارنىڭ سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش باهاسىدا زىيان كۆرۈلگەنلىرىگە بىرتۈتاش سېتىۋېلىش باهاسى، زىيان كۆرۈلمىگەنلىرىگە بىرتۈتاش سېتىلىش باهاسى ئىجرا قىلىندى، يېمەكلىك ياغنى نورمىدىن ئاشۇرۇپ سېتىۋالمىدىغان تارماقلارنىڭ ئۆستۈرۈلگەن بىرتۈتاش سېتىۋېلىش باهاسىغا يەنە 50% باها قوشۇلدى، يېمەكلىك ياغنىڭ سېتىلىش باهاسى بىرتۈتاش سېتىۋېلىنىش باهاسى بىلەن تەڭلەشتۈرۈلدى. يېمەكلىك ياغنىڭ بىرتۈتاش سېتىۋېلىنىش باهاسى ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن سېتىلىش باهاسى ئۆزگەرتىلمىدى.

1950 — 1967 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قىسمەن ئاشلىق - ياغلىق داننىڭ ئوتتۇراهال سېتىۋېلىنىش ئەهۋالى

جەدۋەل: 21 — 1　　بىرلىكى: يۈەن/100 كىلوگرام

تۈرى / يىللار	ئاشلىق						ياغلىق دان		
	بۇغداي	گۈرۈچ	قىزىل قوناق	كۆممە قوناق	سېرىق پۇرچاق	زىغىر	قىچا	چىگىت
1950	22	42	16	16	66	30	29	8.4
1951	25	40	16	16	60	32	30	8.6
1952	26	40	18	18	60	36	34	8.6
1953	25	40	18	18	60	48	46	8.8
1954	24.80	42	16.4	16.4	40	48	46	13.8
1955	24.60	42	16.4	16.4	40	44.8	43.4	13.8
1956	24	42	164	16.4	40	43.2	41.2	13.8
1957	24	42	16.4	16.4	28	43.2	41.2	13.8
1958	23	42	16.4	16.4	26	43.2	41.2	8
1959	23	42	16.4	16.4	26	43.2	41.2	9
1960	23	42	16.4	16.4	26	43.2	41.2	9
1965—1961	24	44	16.4	16.6	28	44.4	44.4	12.8
1966	26.80	44	17.2	18.2		44.4	44.4	12.8
1967	26.80	44	17.2	18.2		44.4	44.4	12.8

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئاشلىق - ياغلىق دان، ياغنىڭ 1979 - يىلدىكى تەكشەلگەن بىرتۇتاش سىتىۋىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 2 بىرلىكى: يۆەن/50 كىلوگرام

خىلى		تەكشەشتىن ئىلگىرى	تەكشەلگەندىن كېيىن	ئۆسۈش دەرىجىسى (%)
ئاشلىق	يازغى بۇغداي	13.51	16.40	21.39
	كۈزگى بۇغداي	13.51	16.90	25.09
	قىسقا غوللۇق شال گۈرۈچى	12.14	14.90	22.73
	دادۇر (سىبرىق پۇرچاق)	20	23	15
	كۆممىقوناق	9.22	11.30	22.56
	قىزىل قوناق	8.73	10.40	19.13
	ئاق قوناق	8.90	10.80	21.35
	چۈجگۈن قوناق	8.87	11.40	28.52
	يالىڭاچ ئارپا	8.58	11.20	30.54
	قارا بۇغداي	11	13	18.18
	ئارپا	8.07	11	36.31
	يېشىل پۇرچاق	21	28	33.33
	باقلا	11.50	15	30.43
	چىپار پۇرچاق	19.03	25	31.37
ياغلىق دان	زىغىر	28	36	28.57
	قىچا	28	35	25
	چىگىت	8	10	25
	زاراڭزا	19.68	27	37.20
	ئاپتاپپەرەس	22.63	26	14.89
	ئابدىمىلىك	40	48	20
ياغ	زىغىر يېغى	85	108	27.06
	قىچا يېغى	85	106	24.71
	چىگىت يېغى	55	72	30.91
	پىششىقلانغان چىگىت يېغى	68	84	23.53
	زاراڭزا يېغى	85	118	33.82
	ئاپتاپپەرەس يېغى	88	110	25
	ئابدىمىلىك يېغى	85	120	41.18
	پۇرچاق يېغى	90	116	28.89

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەتلىك باها باشقارمىسى، ئاشلىق باشقارمىسى قىسمەن ئاشلىق، ياغنىڭ باھاسىنى تەڭشىدى. قەشقەر شەھىرىدە ھەر 50 كىلوگرام ئوتتۇرا دەرىجىلىك كۆممىقوناقنىڭ سېلىشتۇرما باھاسى 0.8 يۈەن ئۆستۇرۇلۇپ، سېلىشتۇرما سېتىۋېلىش باھاسى 15.26 يۈەندىن 16.06 يۈەنگە كۆتۇرۇلدى. يۇمىلاق قىسقا غوللۇق شال گۈرۈچنىڭ (ئۆلچەملىك 2 - دەرىجىلىك گۈرۈچ) نىڭ ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ سېلىشتۇرما سېتىۋېلىش باھاسى 32.66 يۈەندىن 35.58 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى. چىگىتنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىدا ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ سېلىشتۇرما سېتىۋېلىنىش باھاسى: 1 - دەرىجىلىكنىڭ 12.36 يۈەن، 2- دەرىجىلىكنىڭ 12 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكنىڭ 11.64 يۈەن قىلىپ بەلگىلەندى. ياغنىڭ بىرتۇتاش سېتىلىش باھاسى مۇنداق بېكىتىلدى: ئاھالىلەرنى تەمىنلەيدىغان 1 - دەرىجىلىك چىگىت يېغىنىڭ ھەر كىلوگرامى 1.6 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكنىڭ 1.36 يۈەن.

1990 - يىلى باھا باشقارمىسى، ئاشلىق باشقارمىسى بۇغداينىڭ نورما بويىچە سېتىۋېلىنىش ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن، كېڭىشىپ سېتىۋېلىنىدىغان بۇغداينىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ (كۆزگى بۇغداي، ئوتتۇرا دەرىجىلىك) ئەڭ تۆۋەن قوغداش باھاسىنىڭ 0.8 يۈەن بولىدىغانلىقىنى بېكىتتى ھەمدە ياغلىق دان، ياغنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى تەڭشىدى. ياغلىق دان، ياغنىڭ سېلىشتۇرما سېتىۋېلىنىش باھاسى ئۆستۇرۇلگەندىن كېيىن، شەھەر - بازارلاردىكى ئاھالىلەر تەمىنلىنىدىغان نورمىلىق ياغنىڭ بىرتۇتاش سېتىلىش باھاسى بىردەك ئۆزگەرتىلمىدى. يېزىلارغا قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلىدىغان سۇ يېغىنىڭ باھاسىدا نىسبەتلىك باها بويىچە تەمىنلىنىدىغانلىرىدا نىسبەتلىك سېتىۋېلىنىش باھاسى ئىجرا قىلىندى. بىرتۇتاش سېتىۋېلىنىش باھاسى بويىچە تەمىنلىنىدىغانلىرىدا تەڭشەلگەندىن كېيىنكى سېتىۋېلىش باھاسى ئىجرا قىلىندى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1990 - يىلى 2 - دەرىجىلىك ياغلىق دان، ياغنىڭ نىسبەت بويىچە سېتىۋېلىش باھاسىنى تەڭشەش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 3　　بىرلىكى: يۈەن/50 كىلوگرام

تۈرى	تەڭشەشتىن بۇرۇنقى باها	تەڭشەلگەندىن كېيىنكى باها	باها ئۆسكەندىن كېيىنكى سومما	ئۆستۇرۇلۇش نىسبىتى (%)
زىغىر	57.30	75.40	18.10	31.59
قىچا	52.30	70.40	18.10	34.61
چىگىت	17.40	22.70	5.30	30.46
ئاپتاپپەرەس	49.50	69.40	19.90	40.20
ئادەتتىكى ئاپتاپپەرەس	37.50	52	14.50	38.67
زىغىر يېغى	172	221	49	28.49
چىگىت يېغى (2 - دەرىجىلىك)	145.50	190	44.50	30.58
قىچا يېغى (2 - دەرىجىلىك)	150.40	207.40	57	37.90
ئاپتاپپەرەس يېغى (2 - دەرىجىلىك)	155.60	204	48.40	31.11

2. پاختا باھاسى

1) سېتىۋېلىش باھاسى　　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتنىڭ پاختا سېتىۋېلىش باها

ئۆلچىمى (5 - دەرىجىلىك 8/7 ئېنگلىز سۈڭنىلك) ھەر 50 كىلوگرامنىلك 63.25 يۈەن بولغان. 1954-يىلى مەمۇرىي ئىشلار پالاتاسىنىلك بۇيرۇقىغا ئاساسەن، شۇ يىلى كۆز پەسلىدە پىلان بويىچە سېتىۋېلىش (تۆۋەندە بىرتۇتاش سېتىۋېلىش دەپ ئاتالدى) يولغا قويۇلدى. شۇ يىلى پاختىنىلك سېتىۋېلىش باھا ئۆلچىمى (5 - دەرىجىلىك 8/7 ئېنگلىز سۈڭنىلك) ھەر 50 كىلوگرامنىلك 99.9 يۈەن (بۇ باھا 1971 - يىلغىچە ئىجرا قىلىندى)؛ ئۈزۈن تالالىق پاختىنىلك سېتىۋېلىنىش باھاسى ھەر 50 كىلوگرامنىلك 153 يۈەن بولدى (بۇ باھا 1958 - يىلغىچە ئىجرا قىلىندى).

1960 - يىلدىن ئىلگىرى ئۈزۈن تالالىق پاختىنىلك ئۆلچىمى بېكىتىلمىگەن. 1965 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەردىكى ئۈزۈن تالالىق پاختىنىلك سېتىۋېلىنىش باھاسىنىلك ئۆلچىمى (2 - دەرىجىلىك 4/1 ئېنگلىز سۈڭنىلك) ھەر 50 كىلوگرامنىلك 280 يۈەن، 1966 - يىلدىن 1977 - يىلغىچە 216 يۈەن (3- دەرىجىلىك 16/15 ئېنگلىز سۈڭنىلك) بولدى. 1972 - يىلدىن 1977 - يىلغىچە پاختىنىلك سېتىۋېلىنىش باھا ئۆلچىمى (5 - دەرىجىلىك 8/7 ئېنگلىز سۈڭنىلك) ھەر 50 كىلوگرامنىلك 102 يۈەن بولدى.

1979 - يىلىنىلك بېشىدا يۇقىرىنىلك ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەت بويىچە ساپ پاختا (ئۆلچەملىك 3 - دەرىجە 27 مىللىمېتىر) نىلك سېتىۋېلىنىش باھاسى 15% ئۆستۈرۈلدى، يەنە 1978 - يىللىق سېتىۋېلىنىش باھاسى ئاساسىدا، باھا سىرتىدا 5% يارىمم پۇل بېرىلدى. شۇ يىلى 7 - ئايدا پاختىنىلك ئارتۇق سېتىۋېلىنغان قىسمىغا مۇكاپات بېرىش چارىسى يولغا قويۇلدى، 1976 - يىلدىن 1978 - يىلغىچە بولغان ئۇچ يىللىق سېتىۋېلىنىش مىقدارى ئاساس قىلىنىپ، ئارتۇق سېتىۋېلىنغان قىسمىغا 30% باھا قوشۇلدى. قوشۇلغان باھا پۇلىنى مەركەز مالىيىسى ئۈستىگە ئالدى.

1980 - يىلى يولغا قويۇلۇۋاتقان باھا ئاساسىدا 10% ئۆستۈرۈلدى. كېيىنكى يىلىنىلك ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىلك ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئۈزۈن تالالىق پاختىنىلك سېتىۋېلىنىش باھاسى ئوتتۇرىچە 10% تۆۋەنلىتىلدى.

1985 - يىل 5 - ئايدا پاختا باھاسى «3 — 7» لىك نىسبەت بويىچە باھا قوشۇپ ئىجرا قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى، يەنى 30%ى تاختاي باھاسى، 70%ى قوشۇلما باھا بولدى. باھا قوشۇش ھەجمى يەنىلا 30% بولدى.

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پاختىنىلك ئۆلچەملىك سېتىۋېلىنىش باھاسى تەڭشىلىشتىن بۇرۇنقى تاختاي باھاسىدا سېتىۋېلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 4

بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

دەرىجىسى / تالا ئۈزۈنلۈقى	1	2	3	4	5	6	7
33 مىللىمېتىر	173.29	165.29	157.29	149.30			
31 مىللىمېتىر	165.29	157.29	149.30	141.30			
29 مىللىمېتىر	157.29	149.30	141.30	133.30			
27 مىللىمېتىر	149.30	141.30	133.30	125.30	111.97		
25 مىللىمېتىر	142.63	134.63	126.64	118.64	105.31		
23 مىللىمېتىر	135.97	127.97	119.97	111.97	98.64	82.65	66.65

ئىزاھ: بۇ جەدۋەلدىكى باھا ئۆلچەملىك 3 - دەرىجە 27 مىللىمېتىرلىق ساپ پاختىنىلك سېتىۋېلىنىش باھاسىدىن 5 يۈەن ئالماشما تۆتۈپ قېلىنغاندىن كېيىن دەرىجە پەرقى بويىچە ھېسابلاپ چىقىلغان سېتىۋېلىش تاختاي باھاسى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1985 - يىلدىكى پاختىنى «3 — 7» بويىچە سېتىۋېلىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 5

بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

دەرىجىسى / تالا ئۇزۇنلۇقى	1	2	3	4	5	6	7
33 مىللىمېتىر	211.04	201.30	191.56	181.82			
31 مىللىمېتىر	201.30	191.56	181.82	172.08			
29 مىللىمېتىر	191.56	181.82	172.08	162.34			
27 مىللىمېتىر	181.82	172.08	162.34	152.60	136.37		
25 مىللىمېتىر	173.70	163.90	154.22	144.48	128.25		
23 مىللىمېتىر	165.59	155.85	146.11	136.37	120.13	100.65	81.17

ئىزاھ: بۇ جەدۋەلدىكى باھا ئۆلچەملىك 27 مىللىمېتىرلىق ساپ پاختىنىڭ «3 — 7» بويىچە سېتىۋېلىنىش باھاسىدىن 5 يۈەن ئالماشما تۇتۇپ قېلىنغاندىن كېيىن دەرىجە پەرقى بويىچە ھېسابلاپ چىقىلغان سېتىۋېلىش باھاسى.

1987 - يىلىنىڭ بېشىدا ئاپتونوم رايونىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ئۇزۇن تالالىق پاختىغا قارىتا باھا قوشۇپ سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى، باھا قوشۇش نىسبىتى «تەڭدە تەڭ» يەنى 50% نىڭ تاختاي باھاسى، 50% نىڭ قوشۇلغان باھا بولدى، باھا قوشۇش ھەجمى 30% قىلىنىدى. كېيىنكى يىلى 6 - ئايدا ئۇزۇن تالالىق پاختىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىغا باھا قوشۇش نىسبىتى ئەسلىدىكى «تەڭدە تەڭ بولۇش» تىن «3 — 7» بولۇشقا تەڭشەلدى، يەنى 70% ى قوشۇلغان باھا، 30% ى تاختاي باھاسى بويىچە بولدى، باھا قوشۇش ھەجمى يەنىلا 30% بولدى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە قۇرۇقلۇق پاختىسىنىڭ ئۆلچەملىك باھاسى ۋە ساپ پاختا (3 - دەرىجىلىك 27 مىللىمېتىرلىق پاختا) نىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ 292.50 يۈەن بولدى؛ ھەرە چىشلىق چىغىرىقتا چىقىرىلغان پاختىنىڭ دەرىجە بويىچە سېتىۋېلىنىش باھاسىدا، ئوخشاش دەرىجىلىك ساپ پاختا باھاسى ئاساسىدا، ھەر 50 كىلوگرامىغا پاختا نىسبىتى بويىچە بېرىلىدىغان خوراش يارىمى 8.2 يۈەندىن 10.8 يۈەنگە تەڭشەلدى، دەرىجىگە توشمايدىغان پاختىغا قوشۇمچە يارىم بېرىلمىدى. ئۇزۇن تالالىق پاختىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنىڭ ھەر 50 كىلوگرامى ئىلگىرىكى 351.36 يۈەندىن 477.5 يۈەنگە تەڭشەلدى. پاختىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى تەڭشەلگەندىن كېيىن، مەركەز مالىيىسى ئۈستىگە ئالغان قۇرۇقلۇق پاختىسىنىڭ ئۆلچىمى ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ 30.62 يۈەن بولدى. ئۇزۇن تالالىق پاختىدا ئۆلچەملىك پاختىغا 45.78 يۈەن باھا قوشۇش يەنىلا ئىجرا قىلىنىدى.

2. تەمىنلەش باھاسى 1978 - يىل 11 - ئايدا ئاپتونوم رايون ئۆلچەملىك (3 - دەرىجىلىك 27 مىللىمېتىرلىق) ساپ پاختىنىڭ ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ تەمىنلەش باھاسى 133.30 يۈەن بولىدىغانلىقىنى، ھەرە چىشلىق چىغىرىقتا چىقىرىلغان پاختىنىڭ ھەر دەرىجىلىكىنىڭ تەمىنلەش باھاسىغا شۇ دەرىجىلىك ساپ پاختىنىڭ تەمىنلەش باھاسىنىڭ ھەر 50 كىلوگرامى بويىچە مۇقىم بىرتۇتاش پاختا نىسبىتى يارىمى ئۈچۈن 4.60 يۈەن قوشۇپ ھېسابلاشنى بەلگىلىدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتنىڭ پاختا (ئۇلچەملىك) بىلەن تەمىنلەش باھاسى ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ 173 يۈەن بولدى، باشقا دەرىجىدىكى ساپ پاختىنىڭ تەمىنلەش باھاسى بەلگىلەنگەن پەرق نىسبىتى بويىچە ھېسابلاندى، ھەرە چىشلىق چىغىرىلغان پاختىنىڭ ھەر 50 كىلوگرامىغا يەنە پاختا نىسبىتى بويىچە 6.1 يۈەن خوراش يارىمى قوشۇلدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ئېتىلغان تور پاختىنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ سېتىلىش باھاسىغا كەلسەك، قەشقەر شەھىرىدىكى توپ سېتىش باھاسى 5.56 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 6.12 يۈەن؛ قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىرىدە توپ سېتىش باھاسى 5.47 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 6.02 يۈەن، يېڭىسار، يوپۇغا، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە توپ سېتىش باھاسى 5.25 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 5.78 يۈەن، قاغىلىق، پوسكام، يەكەن، مارالبېشى، مەكىت ناھىيىلىرىدە توپ سېتىش باھاسى 5.1 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 5.61 يۈەن، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە توپ تارقىتىش باھاسى 6.05 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 6.6 يۈەن بولدى.

1990 - يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى، توقۇمىچىلىق سانائىتى ئىدارىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن پاختا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان جايدىكى 2 - دەرىجىلىك پونكىتنىڭ قۇرۇقلۇق پاختىسىنىڭ ئۇلچەملىك 3 - دەرىجىدىكى 27 مىللىمېتىرلىقى بىلەن تەمىنلەش باھاسىنى ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ 250.5 يۈەندىن 321.5 يۈەنگە ئۆستۈردى، پاختا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ناھىيىلەرنىڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىلىرىنى تەمىنلەيدىغان قۇرۇقلۇق پاختىسىنىڭ تەمىنلىنىش باھاسى 316.5 يۈەن بولدى، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى پاختا توقۇمىچىلىق كارخانىلىرى پاختىنى ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىدىن بىرتۇتاش سېتىۋالدى. دەرىجە ئىچىدىكى چىگىتلىك پاختىغا دەرىجىگە ئايرىلماي ھەر 50 كىلوگرامىغا يەنە 10.8 يۈەندىن قوشۇمچە يارەم بېرىلدى. ۋىلايەت ئىچىدىكى 2 - دەرىجىلىك پونكىتلارنىڭ ئىچكىرىدىكى ئۇلكىلەرگە يۆتكەپ بېرىدىغان قۇرۇقلۇق پاختىسىنىڭ تەمىنلەش باھاسى 269 يۈەندىن 344 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى، تاشقى سودا ئېكسپورتىنى تەمىنلەيدىغان قۇرۇقلۇق پاختىسىدا ۋىلايەتتىكى 2 - دەرىجىلىك پونكىتلاردىن ئىچكىرىگە يۆتكىلىدىغان پاختىنىڭ ئوخشاش دەرىجىسى بويىچە باھا ئىجرا قىلىنىدى. باشقا ئۇلكىلەرگە يۆتكىلىدىغان ۋە چەت ئەللەرگە ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختىنىڭ ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ باھاسى 4.6 يۈەن (رايون پەرقى باھاسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى). بىر قىسىم كىرىمگە ئاپتونوم رايونلۇق پاختا - چىگە شىركىتى ئايرىم ھېساب ئاچتى.

1990 - يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن باشلاپ ئېتىلغان پاختىنىڭ سېتىلىش باھاسىنى تەڭشەشنى قارار قىلدى. ۋىلايەتتە (تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا) ئۇلچەملىك (3 - دەرىجە 27 مىللىمېتىرلىق، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) ئېتىلغان پاختىنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 6.12 يۈەندىن 8.78 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىكى ئۇلچەملىك ئېتىلغان پاختىنىڭ سېتىلىش باھاسىغا مال كىرگۈزۈلگەن جاينىڭ 1990 - يىللىق ئۇلچەملىك ھەرە چىشلىق چىغىرىلغان پاختا بىلەن تەمىنلەش باھاسى ئاساسىدا، ئەمەلىي يۆتكەش ھەققىنىڭ ئۇنىۋېرسال پەرق نىسبىتى بولغان 6% نى، پىششىقلاشتىكى خوراش نىسبىتى بولغان 8% نى قوشۇش، ئۇنىڭدىن باشقا پاختىنى ئېتىپ پىششىقلىغاندىكى ھەر 50 كىلوگرامىنىڭ 28 يۈەن ئىش ھەققىنى قوشۇش ئارقىلىق، ئۇ يەردىكى پاختىنىڭ توپ سېتىش باھاسى بېكىتىلدى. توپ، پارچە سېتىش پەرق نىسبىتى 10% بولدى. تىتىلغان پاختا باھاسىغا ئېتىلغان پاختىنىڭ سېتىلىش باھاسى ئاساسىدا، يەنە 10% قوشۇلدى، ئېتىلغان پاختىنىڭ سېتىلىش باھاسى ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن، ئېتىلغان پاختىغا مالىيىدىن يارەم بېرىش ئەمەلدىن قالدۇرلدى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1990 - يىلى ئۇلچەملىك ئېتىلغان تور پاختىنى پارچە سېتىش باھا ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 6　　بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

دەرىجىسى / تالا ئۇزۇنلۇقى	1	2	3	4	5	6	7
33 مىللىمېتىر	11.41	10.89	10.36	9.83			
31 مىللىمېتىر	10.89	10.36	9.83	9.31			
29 مىللىمېتىر	10.36	9.83	9.31	8.78			
27 مىللىمېتىر	9.83	9.31	8.78	8.25	8.38		
25 مىللىمېتىر	9.39	8.87	8.34	7.81	6.94		
23 مىللىمېتىر	8.96	8.43	7.90	7.38	6.50	5.44	4.39

3. كۆكتات باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا ۋىلايەتتىكى كۆكتات تېرىلغۇ كۆلىمى ئاز، سورتى كۆپ ئەمەس، باھاسى ئەرزان بولۇپ، چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

قەشقەر شەھىرىدىكى ئاساسلىق كۆكتاتلارنىڭ 1963 - يىلدىكى باھاسى

جەدۋەل: 21 — 7　　بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

كۆكتات نامى	تاختاي باھاسى	ۋەزنى	بازار باھاسى	ۋەزنى	تاختاي باھاسى	بازار باھاسى
پىياز	0.14	15	0.17	8	0.20	0.28
كاللەك بەسەي	0.19	15	0.25	14	0.22	0.25
سەۋزە	0.11	27	0.19	14	0.11	0.14
باش پىياز	0.15	3	0.37	10	0.34	0.33
پالەك	0.16	2	0.38	2	0.21	0.39
تەرخەمەك	0.20	2	0.17	6		
سەي كاۋىسى	0.072	6	0.07	10		
مۇچ	0.32	5	0.48	4.5		
پىدىگەن	0.17	6	0.24	6		
شوخلا	0.20	5	0.37	6		
پۇرچاق ئۇندۇرمىسى	0.24	1	0.35	2.5		
چامغۇر	0.094	3	0.15	13	0.11	0.15
كۆك تۇرۇپ	0.11	10	0.18	6	0.09	0.12
ئوتتۇرىچە باھاسى	0.147	100	0.235	100	0.17	0.21

قەشقەر شەھىرىدىكى ئاساسلىق قىشلىق كۆكتاتلارنىڭ 1966 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 8 بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

كۆكتات نامى	ھەر كىلوگرامى (يۈەن)	كۆكتات نامى	ھەر كىلوگرامى (يۈەن)	كۆكتات نامى	ھەر كىلوگرامى (يۈەن)
قىشلىق پېرسۇلكا	0.10	چامغۇر	0.06	باش پىياز	0.12
كاللەك بەسەي	0.09	ياڭيۇ	0.21	قىشلىق پالەك	0.12
كۆك تۇرۇپ	0.05	سۇڭپىياز	0.26	تاتلىق ياڭيۇ	0.18
سەۋزە	0.05				

70 - يىللاردىن 90 - يىللارغىچە قەشقەر ژىلايىتىدە كۆكتات باھاسى جەھەتتە، سېتىۋېلىش - سېتىش پەرقى سېتىۋېلىشتىن توپ سېتىشقىچە 5% — 10%، توپ سېتىشتىن پارچە سېتىشقىچە 15% — 20% بولۇش بەلگىلىنىپ ئىجرا قىلىنىدى (بۇ بەلگىلىمە پارنىكتا ئۆستۈرۈلگەن كۆكتاتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ). دەرىجە پەرقىدە ئوخشاش سورتتىكى كۆكتات 2 — 3 دەرىجىگە ئايرىلىپ، ھەر بىر دەرىجە ئوتتۇرىسىدىكى پەرق 15% — 30% گىچە بولدى، دەرىجە سىرتىدىكى كۆكتاتلارغا سۈپىتىگە قاراپ باھا قويۇلدى. پەسىل پەرقى باھاسى 150% — 200% ئوتتۇرىسىدا بولدى.

قەشقەر شەھىرىدىكى ئەتىيازلىق - يازلىق كۆكتاتلارنىڭ 1978 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 9 بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

كۆكتات نامى	1 - دەرىجىلىك			2 - دەرىجىلىك		
	ئەتتىگەندە	چۈشتە	كەچتە	ئەتتىگەندە	چۈشتە	كەچتە
پېرسۇلكا	0.20	0.06	0.06	0.16	0.05	0.05
باش پىياز	0.20	0.12	0.15	0.16	0.08	0.10
سەۋزە	0.10	0.07	0.08	0.08	0.06	0.06
سۇلۇك پىياز	0.20	0.12	0.15	0.16	0.08	0.10
پالەك	0.20	0.08	0.10	0.16	0.06	0.08
كۈدە	0.50	0.10	0.12	0.40	0.08	0.10
كاللەك بەسەي	0.20	0.08	0.10	0.14	0.07	0.08
كەرەپشە	0.25	0.10	0.08	0.20	0.08	0.06
مۇچ	0.70	0.12	0.20	0.50	0.08	0.15
شوغلا	0.60	0.09	0.15	0.50	0.07	0.10

قەشقەر شەھىرىدىكى قىشلىق كۆكتاتلارنىڭ 1980 - يىلدىكى باھاسىنىڭ پەسىل پەرقى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 10　　بىرلىكى: %

كۆكتات نامى	مەھسۇلاتنىڭ يېڭى ئىشلەپچىقىرىلغان مەزگىلى	1 - مەزگىلى 12 - ئاي	2 - مەزگىلى 1 - ئاي	3 - مەزگىلى 2 - ئاي	4 - مەزگىلى 3 - ئاي
قىشلىق پىياز	100	118	128	150 — 140	200 — 150
سەۋزە	100	110	126	132	140
كۆك تۇرۇپ	100	107	115	125	125
كاللەك سەي	100	108	118	136	136
ياڭيۇ	100	105	112	120	127
غول پىياز	100	107	115	125	130
چامغۇر	100	107	115	125	125
باش پىياز	100	108	118	126	135
پالەك	100	105	110	115	122

قەشقەر شەھىرىدىكى قىشلىق كۆكتات باھاسىنىڭ 1990 - يىلدىكى پەسىل پەرقى

جەدۋەل: 21 — 11　　بىرلىكى: %

كۆكتات نامى	مەھسۇلاتنىڭ يېڭى ئىشلەپچىقىرىلغان مەزگىلى	1 - مەزگىلى	2 - مەزگىلى	3 - مەزگىلى	4 - مەزگىلى
		12 - ئاي	1 - ئاي	2 - ئاي	3 - ئاي
يېسۇلەك	100	130	150	200—180	250—200
ياڭيۇ	100	105	112	126	127
سەۋزە	100	110	120	132	140
كۆك تۇرۇپ	100	107	115	120	125

قەشقەر شەھىرىدىكى قىسمەن كۆكتاتلارنىڭ 1990 - يىلدىكى باھاسى

جەدۋەل: 21 — 12　　بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

كۆكتات نامى	سېتىۋېلىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى، پارچە سېتىش باھاسى	كۆكتات نامى	سېتىۋېلىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى، پارچە سېتىش باھاسى
كەرەپشە (كۆتىكى يوق)	0.60	0.80	كۈدە	2.50	3
كۆك تۇرۇپ	0.45	0.60	باش پىياز	0.65	0.80
سەۋزە	0.30	0.40	كىچىك يېسۇلەك	0.60	0.80
پالەك	0.90	1.10			

4. ياغاچ ماتېرىيال باھاسى

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ژىلايىتىدىكى ياغاچ ماتېرىياللىرى باھاسى جەھەتتە، شىنجاڭ قارىغىيى ئوتتۇراھال تاختىيىنىڭ ھەر كۇب مېتىرنىڭ تەمىنلەش باھاسى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 750 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 600 يۈەن، دەرىجە پەرقى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 125%، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 100%، ئوتتۇراھال تاختاينىڭ 100%، قېلىن تاختاينىڭ 108%، نېپىز تاختاينىڭ 95%، چاپان شالىنىڭ دەرىجىگە ئايرىلماي ھەر كۇب مېتىرى 300 يۈەن، 5 قات قېيىن پەنەركىنىڭ 91mm×182mm×0.6mm ئۆلچەمدىكى 2- دەرىجىلىكىنىڭ دانىسىنىڭ تەمىنلەش باھاسى 18.57 يۈەن، يۆتكەپ بېرىش باھاسى 18.35 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 20.43 يۈەن، 3 قات قېيىن پەنەركىنىڭ 91mm×91mm ئۆلچەمدىكى 2 - دەرىجىلىكىنىڭ دانىسىنىڭ تەمىنلەش باھاسى 3.05 يۈەن، يۆتكەپ بېرىش باھاسى 3.02 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 3.35 يۈەن. قاتتىق تالالىق پەنەركىنىڭ 200mm×100mm ئۆلچەمدىكى 3 - دەرىجىلىكىنىڭ دانىسىنىڭ تەمىنلەش باھاسى 7.66 يۈەن، يۆتكەپ بېرىش باھاسى 7.59 يۈەن، پارچە سېتىش باھاسى 8.43 يۈەن؛ دەرىجە پەرقى: 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 10%، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 100%، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ 85%، دەرىجە سىرتىدىكىسىنىڭ 70%، لاياقەتسىزلىرىنىڭ 50% بولدى. شىنجاڭ قارىغىيى ئەن ياغىچىنىڭ تەمىنلەش باھاسى: 1 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كۇب مېتىرى 475 يۈەندىن 451 يۈەنگە، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 380 يۈەندىن 361 يۈەنگە، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ 304 يۈەندىن 289 يۈەنگە تەڭشەلدى. شىنجاڭ قارىغىيى تاختىيىنىڭ تەمىنلەش باھاسى: ئوتتۇراھال تاختاينىڭ 1 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كۇب مېتىرى 750 يۈەندىن 673 يۈەنگە، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 600 يۈەندىن 538 يۈەنگە، قېلىن تاختاينىڭ 1 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كۇب مېتىرى 810 يۈەندىن 727 يۈەنگە، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 648 يۈەندىن 581 يۈەنگە، نېپىز تاختاينىڭ 1 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كۇب مېتىرى 713 يۈەندىن 639 يۈەنگە، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 570 يۈەندىن 511 يۈەنگە تەڭشەلدى. كۆلرەڭ تاختاينىڭ دەرىجىسى ئايرىلماي، ھەر كۇب مېتىرنىڭ باھاسى يەنىلا 300 يۈەن بولدى. دەرىجە پەرقى ئۆزگەرمەي يەنىلا 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 125%، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 100%، ئوتتۇراھال تاختاينىڭ 100%، قېلىن تاختاينىڭ 108%، نېپىز تاختاينىڭ 95% بولدى. ياغاچ ئىشلەتكۈچىلەردىن 3% باشقۇرۇش ھەققى ئېلىنىپ، تەمىنلەش باھاسىغا قوشۇۋېتىلدى. ناھىيىلەرگە تەڭشەپ بېرىلگىنىدىن 1%ى تۆتۈپ قېلىندى، توپ سېتىش بىلەن پارچە سېتىش باھا پەرقى 10% بولدى.

1983 - يىل 4 - ئايدا باھا باشقارمىسى ژىلايەتنىڭ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇپ، 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن ئېتىبارەن ژىلايەتنى 4 باھا رايونىغا بۆلۈپ، سېتىۋېلىش - سېتىش باھاسىنى مۇۋاپىق ئۆستۇرۇشنى قارار قىلدى. قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىرى بىر باھا رايونى قىلىنىپ، ھەر كۇب مېتىر ئوتتۇراھال ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 146 يۈەندىن 206 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 41% بولدى، تەمىنلەش باھاسى 185 يۈەندىن 205 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 35% بولدى؛ يېڭسار، يوپۇغا، پەيزاۋات بىر باھا رايونى قىلىنىپ، ھەر كۇب مېتىر ئوتتۇراھال ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 152 يۈەندىن 185 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 21% بولدى، تەمىنلەش باھاسى 175 يۈەندىن 225 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 28% بولدى. قاغىلىق، يەكەن، پوسكام بىر باھا رايونى قىلىنىپ، ھەر كۇب مېتىر ئوتتۇراھال ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 121 يۈەندىن 159 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 31% بولدى، تەمىنلەش باھاسى 155 يۈەندىن 195 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 25% بولدى؛ مەكىت، مارالبېشى بىر باھا رايونى قىلىنىپ، ھەر كۇب مېتىر ئوتتۇراھال ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 116 يۈەندىن 151 يۈەنگە ئۆستۇرۇلدى، ئۆسۈش ھەجمى 25% بولدى. ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئورمانچىلىق مەيدانلىرىدىكى ئوخشاش ئۆلچەم، ئوخشاش دەرىجىدىكى ياغاچ ماتېرىياللىرى بىلەن

گۈڭشي، چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ۋە ئەزالارنىڭ ياغاچ ماتېرىياللىرىغا قارىتا بىرخىل باھا ئىجرا قىلىنىدى. (ئوتتۇراھال دېگىنىمىز ئۆلچەملىك مەھسۇلات بولۇپ، 2 - دەرىجىلىك ياغاچ ماتېرىيالى، يەنى دىئامېتىرى 14 — 18 سانتىمېتىر بولۇشى، ئۇزۇنلۇقى 4 — 5.8 مېتىر ئۆلچەملىك مەھسۇلاتنى كۆرسىتىدۇ).

1987 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى باھا باشقارمىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن ئېتىبارەن، 4 باھا رايونى بويىچە تېرەك ياغىچىنىڭ ئۆلچەملىك مەھسۇلاتى (2-دەرىجىلىك، ئۇزۇنلۇقى 4 — 5.8 مېتىر، دىئامېتىر 14 — 18 سانتىمېتىر) نىڭ باھاسىنى تەڭشىدى، سېتىۋېلىش باھاسىنى %10، تەمىنلەش باھاسىنى %17.2 ئۆستۈردى. قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىدە ھەر كۇب مېتىر ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 206 يۈەندىن 227 يۈەنگىچە، تەمىنلەش باھاسى 250 يۈەندىن 293 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى. يېڭىسار، يوپۇغا، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە ھەر كۇب مېتىر ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 185 يۈەندىن 204 يۈەنگە، تەمىنلەش باھاسى 225 يۈەندىن 264 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى. قاغىلىق، يەكەن، پوسكام ناھىيىلىرىدە ھەر كۇب مېتىر ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 159 يۈەندىن 175 يۈەنگە، تەمىنلەش باھاسى 195 يۈەندىن 229 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى. مەكىت، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە ھەر كۇب مېتىر ياغاچنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 151 يۈەندىن 166 يۈەنگە، تەمىنلەش باھاسى 185 يۈەندىن 217 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى.

1987 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى توغراق ئەن ياغىچىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسى تەڭشەلدى، دىئامېتىرى 25 سانتىمېتىردىن چوڭ بولغان چوڭ دىئامېتىرلىق توغراق ياغىچىنىڭ ھەر كۇب مېتىرىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 120 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 96 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ 77 يۈەن بولدى. دىئامېتىرى 25 سانتىمېتىردىن تۆۋەن بولغان كىچىك دىئامېتىرلىق توغراق ياغىچىنىڭ ھەر كۇب مېتىرىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 96 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 77 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ 62 يۈەن بولدى. سۈپەت پەرقى چوڭ دىئامېتىرلىقىنىڭ %100، كىچىك دىئامېتىرلىقىنىڭ %80؛ دەرىجە پەرقى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ %100، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ %80، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ %60 بولدى.

1987 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى مارالبېشى، مەكىت ناھىيىلىرىدىكى توغراق ياغىچىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسىنى بېكىتتى. سۈپەت پەرقى: چوڭ دىئامېتىرلىقىنىڭ %100، كىچىك دىئامېتىرلىقىنىڭ %80؛ دەرىجە پەرقى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ %100، 2- دەرىجىلىكىنىڭ %80، 3- دەرىجىلىكىنىڭ %60؛ مارالبېشى، مەكىت ئورمانچىلىقىدىكى مەيدانلىرىدىكى دىئامېتىرى 25 سانتىمېتىردىن يۇقىرى، چوڭ دىئامېتىرلىق توغراق ياغىچىنىڭ ھەر كۇب مېتىرىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 120 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 96 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ 77 يۈەن، دىئامېتىرى 25 سانتىمېتىردىن تۆۋەن كىچىك دىئامېتىرلىق توغراق ياغىچىنىڭ ھەر كۇب مېتىرىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسى 1 - دەرىجىلىكىنىڭ 96 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ 77 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ 62 يۈەن بولدى. يۇقىرىدىكى باھا ئورمانچىلىق رايونىدىن مەيدان شتابىغىچە بولغان توشۇش ھەققىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ؛ دەرىجە سىرتىدىكى توغراق ياغىچىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش باھاسىنى ناھىيىلىك باھا ئىدارىلىرى شۇ جايىنىڭ ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ بېكىتتى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەتتىكى تېرەك، توغراق، قارىغاي ئەن ياغىچى، قارىغاي تاختايلىرىنىڭ مەيدانىدىن چىقىش، سېتىش، تەمىنلەش باھاسىدا ق ۋ م [1987] 48 ،، 59 - نومۇرلۇق ھۆججىتى ئىجرا قىلىندى.

5. چارۋا باھاسى

50 - يىللاردىن 60 - يىللارغىچە چارۋا باھاسى ئەرزان بولۇپ، چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قىسمەن 1 - دەرىجىلىك چارۋىلارنىڭ 1957 — 1967 - يىلغىچە بولغان سېتىۋېلىنىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 13 بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

تۈرى / يىللار	ئىرىك	قوتاز-كالا	سېمىز چوشقا	سېمىز مىكىيان	تۈرى / يىللار	ئىرىك	قوتاز-كالا	سېمىز چوشقا	سېمىز مىكىيان
1957	0.53	0.37	1.45		1963	0.60	0.42	1.42	
1958	0.60	0.371	1.60		1964	0.60	0.42	1.42	
1959	0.60	0.371	1.60		1965	0.57	0.42	1.42	
1960	0.60	0.371	1.42		1966	0.57	0.42	1.42	
1961	0.60	0.371	1.42	3	1967	0.57	0.42	1.42	
1962	0.60	0.371	1.42	3					

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتى، سودا ئىدارىسى چارۋىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى تەڭشىدى. چوشقىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ئوتتۇرىچە %10.04 ئۆستۈرۈلدى. 1 - دەرىجىلىك چوشقا 1.42 يۈەندىن 1.55 يۈەنگە تەڭشەلدى؛ قوتازنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ئوتتۇرىچە %46 ئۆستۈرۈلدى. 1 - دەرىجىلىك ئەركەك قوتاز 0.45 يۈەندىن 0.67 يۈەنگە تەڭشەلدى؛ قوينىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ئوتتۇرىچە %13.8 ئۆستۈرۈلدى، 1 - دەرىجىلىك تىرىكىنىڭ 0.57 يۈەندىن 0.67 يۈەنگە تەڭشەلدى، قوينىڭ پەسىل پەرقى باھاسى 1 - ئايدىن 3 - ئايغىچە، 8 - ئايدىن 12 - ئايغىچە %100، 4 - ئايدىن 5 - ئايغىچە %115، 6 - ئاينىڭ %110، 7 - ئاينىڭ %105 قىلىندى.

1985 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر بازارلىرىدا چوشقا، كالا، قوي گۆشلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى قويۇۋېتىلدى.

1987 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى چارۋىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سېتىۋېلىنىش باھاسىنى بېكىتتى. قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونىشەھەرده 1 - دەرىجىلىك قوينىڭ ھەر كىلوگرامى 2.8 يۈەن؛ 1 - دەرىجىلىك كالىنىڭ ھەر كىلوگرامى 1.62 يۈەن، 1 - دەرىجىلىك چوشقىنىڭ ھەر كىلوگرامى 2 يۈەن بولدى، باشقا ناھىيىلەر بۇ باھا سەۋىيىسىدىن تۆۋەن بولۇش شەرتى ئاستىدا ئۆز ناھىيىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سېتىۋېلىش باھاسىنى بېكىتتى. كېيىنكى يىلى 7 - ئايدا چوشقىنىڭ يېتەكچى خاراكتېرلىك سېتىۋېلىش باھاسى ھەر كىلوگرامىنىڭ 2.6 يۈەن قىلىپ تەكشىلگەن، 9 - ئايدا 2.9 يۈەن قىلىپ تەڭشەلدى. بۇ باھا 1990 - يىلغىچە ئىجرا قىلىندى.

6. گۆش باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدا سۆڭەكلىك قوي گۆشىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى ھەر كىلوگرامى 1.31 يۈەندىن 1.56 يۈەنگىچە بولدى.

70 - يىللاردا چوشقا گۆشىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى پارچە سېتىلىش باھاسىدىن %10 تۆتۈپ قېلىنىپ بېكىتىلدى، يەنى 1 - دەرىجىلىك سۆڭەكلىك چوشقا گۆشىنىڭ ھەر كىلوگرامى 2.2 يۈەن، 2 - دەرىجىلىك سۆڭەكلىك گۆشىنىڭ ھەر كىلوگرامى 2.07 يۈەن، 3 - دەرىجىلىك سۆڭەكلىك گۆشىنىڭ ھەر كىلوگرامى

1.94 يۈەن بولۇپ، ئوتتۇرىچە تەڭشىلىش ھەجمى 12.3% بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ژىلايىتىدىكى گۆش باھاسى قويۇۋېتىلدى. باھا باشقارمىسى، سودا باشقارمىسى قەشقەر بازارلىرىدىكى يېتەكچى خاراكتېرلىك سېتىش باھاسىنى مۇنداق بېكىتتى: سۆڭەكلىك كالا گۆشىنىڭ ھەر كىلوگرامى 3 يۈەن، سۆڭەكلىك، تېرىسى بار ئادەتتىكى چوشقا گۆشىنىڭ 3.4 يۈەن، سۆڭەكلىك قوي گۆشىنىڭ 4 يۈەن بولدى، تىجارەت قىلغۇچىلار بۇ ئاساستا 10% تۇراقسىز قىلسا بولىدۇ.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ژىلايەتلىك باھا باشقارمىسى گۆشنىڭ ئەڭ يۇقىرى باھا چېكىنى 4 قېتىم تەڭشىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر بازارلىرىدىكى گۆشنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ سېتىلىش باھاسى مۇنداق بولدى: توڭلىتىلغان چوشقا گۆشى (ئادەتتىكى) 5.6 يۈەن. يېڭى چوشقا گۆشى (ئادەتتىكى) 5.8 يۈەن، سۆڭەكسىز يېڭى توڭلىتىلغان كالا گۆشى 6.3 يۈەن، يېڭى توڭلىتىلغان ئوت قويى گۆشى 7 يۈەن، يېڭى توڭلىتىلغان سۆڭەكلىك بوردالغان قوي گۆشى 8 يۈەن.

7. تېرە، يۇڭ باھاسى

50 - يىللاردا ژىلايەتتىكى تېرە، يۇڭنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى مۇنداق ئىدى: 1 - دەرىجىلىك قۇرۇتۇلغان كالا تېرىسىنىڭ كىلوگرامى 1.79 يۈەن، 1 - دەرىجىلىك ئۆزۈن يۇڭلۇق قوي تېرىسىنىڭ دانسى 3.14 يۈەن. 1 - دەرىجىلىك تۆگە يۇڭنىڭ كىلوگرامى 2.55 يۈەن، ژىلايەتنىڭ ئارىلاشما يازلىق قوي يۇڭنىڭ كىلوگرامى 1.62 يۈەن، ژىلايەتنىڭ ئارىلاشما كۆزلۈك قوي يۇڭنىڭ كىلوگرامى 1.76 يۈەن، 1 - دەرىجىلىك قىرقىلغان ئۆچكە تۈتىنىڭ كىلوگرامى 7 يۈەن، قوي ئۇچىيىنىڭ دانسى 0.6 يۈەن.

60 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدىكى چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى مۇنداق بولدى: كالا تېرىسى (1 - دەرىجىلىك قۇرۇق تېرە) نىڭ كىلوگرامى 2 يۈەن، قوي تېرىسى (ئۆزۈن يۇڭلۇق، 1 - دەرىجىلىك، يۇڭ ئۆزۈنلۇقى 3 سانتىمېتىردىن ئارتۇق) نىڭ دانسى 3.14 يۈەن، قوي ئۇچىيى (1 - دەرىجىلىك) نىڭ دانسى 0.8 يۈەن، نەسىللىك قوي يۇڭى (1 - ئەۋلاد، 4 - دەرىجىلىك ئاق يۇڭ) نىڭ كىلوگرامى 2.16 يۈەن، يەرلىك يازلىق قوي يۇڭى (ئاق) كىلوگرامى 1.93 يۈەن، يەرلىك كۆزلۈك قوي يۇڭى (ئاق) كىلوگرامى 2.14 يۈەن، ئۆچكە تۈتىنى (1 - دەرىجىلىك، تۈتەت مىقدارى 80% — 100%) نىڭ كىلوگرامى 7.7 يۈەن، تۆگە يۇڭى (1 - دەرىجىلىك) كىلوگرامى 3.74 يۈەن.

70 - يىللاردا باھا باشقارمىسى چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى قىسمەن تەڭشىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1- دەرىجىلىك كالا تېرىسىنىڭ باھاسى 75%، 1 - دەرىجىلىك 3 شىمالىي رايون پاقلان تېرىسىنىڭ باھاسى 38.9%، ئۆچكە تور تۈتىنىڭ 33.8% ئۆستۈرۈلدى. ئۆچكە تۈتىنى سېتىۋېلىشتا رەڭگىگە قاراپ باھا قويۇلدى.

80 - يىللاردا باھا باشقارمىسى نورمىلىق سېتىۋېلىش ئىندىكسى ئىچىدىكى قوي يۇڭى قاتارلىق 5 خىل چارۋا مەھسۇلاتىغا قارىتا تۇراقسىز سېتىۋېلىش باھاسىنى يولغا قويدى. ئىنچىكە قوي يۇڭى 20%، يەرلىك قوي يۇڭى 40%، كالا تېرىسى 40%، قوي تېرىسى ۋە ئۆچكە تېرىسى 30%، ئۆچكە تۈتىنى 20% تۇراقسىز قىلىندى.

1990 - يىلى «ئۇچ خىل يۇڭ» مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىلىشى راۋان بولمىدى. باھا باشقارمىسى شۇ يىلى 5 - ئايدىن باشلاپ ئىنچىكە قوي يۇڭى، ئەلا سۈپەتلىك يەرلىك قوي يۇڭىنى سېتىۋېلىشقا قارىتا قوغدىما باھا سىياسىتىنى يولغا قويدى. 1 - دەرىجىلىك ئىنچىكە قوي يۇڭى (يۇڭنىڭ ساپلىق نىسبىتى 40%)، سۈپەتلىك يەرلىك قوي يۇڭى (خوتەن ئاق يۇڭى) نىڭ كىلوگرامىنىڭ ئەڭ تۆۋەن سېتىۋېلىنىش قوغدىما باھاسى 10 يۈەن، ئۆچكە ئاق تۈتىنى (1 - دەرىجىلىك) نىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ ئەڭ تۆۋەن سېتىۋېلىنىش قوغدىما باھاسى 150 يۈەن بولدى. شۇ يىلى يېرىم تەييار ئۇچەي مەھسۇلاتلىرىنىڭ يۇقىرى سېتىۋېلىنىش باھا چېكى

بېكىتىلدى، قوي ئۇچىيىنىڭ يېرىم تەييار مەھسۇلاتىنىڭ لاياقەتلىك نىسبىتى 95% تىن يۇقىرى بولسا، ھەر دانىسى 200 مېتىر كەلسە، ئەڭ يۇقىرى سېتىۋېلىش باھا چېكى 40 يۈەن، ئۆچكە ئۇچىيىنىڭ يېرىم تەييار مەھسۇلاتىنىڭ دانىسى 32 يۈەن بولدى.

8. تۇخۇم، ئۆي قۇشلىرى باھاسى

50 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر بازارلىرىدىكى تۇخۇم، ئۆي قۇشلىرىنىڭ باھاسى مۇنداق بولدى: بىر كىلوگرام يېڭى تۇخۇم 1.84 يۈەن، 1 - دەرىجىلىك مىكىيان 3 يۈەن.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا مەمۇرىي مەھكىمە پىلان كومىتېتى تۇخۇم، ئۆي قۇشلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش-سېتىلىش باھاسىنى ئۆستۈردى.

قەشقەر بازارلىرىدىكى تۇخۇم، ئۆي قۇشلىرىنىڭ 1979 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش باھاسى

جەۋەل: 21 — 14 بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

مەھسۇلات نامى	مەزگىل	سېتىۋېلىش باھاسى	يۆتكەپ بېرىش باھاسى	پارچە سېتىش دۇكانلىرى، پېچىنە زاۋۇتى، يېمەك - ئىچمەك ئورۇنلىرىنى تەمىنلەش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى
يېڭى تۇخۇم	ئاۋات مەزگىلى	2.25	2.52	2.36	2.60
	قىس مەزگىلى	2.70	3.16	2.84	3.24
سېمىز مىكىيان		2.05	2.30	2.15	2.46
ئورۇق مىكىيان		1.74	1.95	1.83	2.09
سېمىز خوراز		1.85	2.07	1.94	2.22
ئورۇق خوراز		1.57	1.76	1.65	1.88
سېمىز چىشى غاز		1.85	2.07	1.94	2.22
ئورۇق چىشى غاز		1.57	1.76	1.65	1.88
سېمىز ئەركەك غاز		1.57	1.76	1.65	1.88
ئورۇق ئەركەك غاز		1.33	1.49	1.40	1.60

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى تۆكمە مەزگىلى ھەر يىلنىڭ 3 - ئايدىن 10 - ئايغىچە، قىس مەزگىلى 11 - ئايدىن كېيىنكى يىلى 2 - ئايغىچە بولغان مەزگىلنى كۆرسىتىدۇ.

80 - يىللاردىن كېيىن تۇخۇم، ئۆي قۇشلىرىنىڭ باھاسى قويۇۋېتىلىپ، ھەممىسى بازارغا يۈزلەندۈرۈلدى. 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا دۆلەت ئىلكىدىكى سېتىش باھاسى تۇخۇمنىڭ بىر كىلوگرامى 5 يۈەن، مىكىياننىڭ بىر كىلوگرامى 8 يۈەن بولدى.

9. سۇ مەھسۇلاتلىرى باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدە تاتلىق سۇ بېلىق باقمىچىلىقى بىرقەدەر ئاز بولۇپ، باھاسى

ئەرزان، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇراقسىز ئىدى. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پىلان ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى ۋىلايەتتىكى تاتلىق سۇ بېلىقلىرىنىڭ سېتىلىش - سېتىش باھاسىنى بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇردى.

80 -، 90 - يىللاردا سۇ مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى قويۇۋېتىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاتلىق سۇ بېلىقلىرىنىڭ 1974 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 15　　بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

تۈرى / ناھىيە (شەھەر)	دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى بىر كىلوگرامدىن ئاشقانلىرىنىڭ سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن ياكى يەرلىك دەپ ئايرىلغانلىرىنىڭ باھاسى				بىر دانىسى 200 گرامدىن ئاشىدىغان تاپان بېلىقنىڭ باھاسى			
	سېتىۋېلىش باھاسى	سېتىش باھاسى	ياز پەسلىدىكى سېتىۋېلىش باھاسى	سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	سېتىش باھاسى	ياز پەسلىدىكى سېتىۋېلىش باھاسى	سېتىش باھاسى
قەشقەر شەھىرى	0.85	1.05	0.77	0.95	0.60	0.75	0.54	0.67
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	0.85	1.05	0.77	0.95	0.60	0.75	0.54	0.67
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	0.85	1.05	0.77	0.95	0.60	0.75	0.54	0.67
شېكەرگۆل سۇ ئامبىرى	0.72	0.90	0.65	0.81	0.50	0.62	0.45	0.56
مارالبېشى ناھىيىسى	0.60	0.75	0.54	0.67	0.42	0.52	0.38	0.47
يېڭىسار ناھىيىسى	0.65	0.80	0.59	0.73	0.46	0.57	0.41	0.51
يەكەن ناھىيىسى	0.65	0.80	0.59	0.73	0.46	0.57	0.41	0.51
يوپۇغا ناھىيىسى	0.65	0.80	0.59	0.73	0.46	0.57	0.41	0.51

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاتلىق سۇ بېلىقلىرىنىڭ 1979 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 16　　بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

تۈرى / ناھىيە (شەھەر)	كارپ بېلىقى (بىر دانىسى 0.5 كىلوگرامدىن ئاشىدىغىنى)							
	توڭلىتىلغان يېڭى كارپ بېلىقى				تىرىك كارپ بېلىقى			
	قىش پەسلى		ياز پەسلى		قىش پەسلى		ياز پەسلى	
	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە ستىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە ستىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە ستىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە ستىش باھاسى
قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	1.06	1.33	0.95	1.19				
باشقا ناھىيىلەر	0.94	1.13	0.85	1.02	1.08	1.47	0.98	1.33

(يۇقارقى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

تۇرى / ناھىيە (شەھەر)	ئاق ئامۇر بېلىقى (دانىسى بىر كىلوگرامدىن ئاشىدىغىنى)							
	توڭلىتىلغان ئاق ئاموز بېلىقى				تىرىك ئاق ئاموز بېلىقى			
	قىش پەسلى		ياز پەسلى		قىش پەسلى		ياز پەسلى	
	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى
قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى	1.06	1.33	0.95	1.19	1.22	1.73	1.09	1.55
باشقا ناھىيىلەر	0.94	1.13	0.85	1.02	1.08	1.47	0.98	1.33

(يۇقارقى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

تۇرى / ناھىيە (شەھەر)	لاققا بېلىق (بىر دانىسى، بىر كىلوگرامدىن ئاشىدىغىنى)							
	توڭلىتىلغان يېڭى لاققا بېلىقى				تىرىك لاققا بېلىقى			
	قىش پەسلى		ياز پەسلى		قىش پەسلى		ياز پەسلى	
	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى
قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى	0.95	1.20	0.85	1.10	1.10	1.56	0.98	1.40
باشقا ناھىيىلەر	0.86	1.02	0.75	0.90	0.97	1.32	0.88	1.20

(يۇقارقى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

تۇرى / ناھىيە (شەھەر)	تاپان بېلىق (دانىسى 150 گرامدىن ئاشىدىغىنى)							
	توڭلىتىلغان يېڭى تاپان بېلىق				تىرىك تاپان بېلىق			
	قىش پەسلى		ياز پەسلى		قىش پەسلى		ياز پەسلى	
	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى	سېتىۋېلىش باھاسى	پارچە سېتىش باھاسى
قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى	0.85	1.06	0.77	0.96	0.98	1.38	0.89	1.25
باشقا ناھىيىلەر	0.75	0.90	0.68	0.82	0.86	1.17	0.78	1.07

10. قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە باھاسى

50 - 60 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدىكى ھۆل - قۇرۇق قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋىلەرنىڭ باھاسىدا چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى. 1962 - يىلى يازدا 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى 1 - دەرىجىلىك قۇرۇق مېۋىنىڭ

سېتىۋېلىنىش باھاسى مۇنداق بولدى: گۈلنىڭ ھەر كىلوگرامى 0.58 يۈەندىن 0.69 يۈەنگىچە، قارا ئۈرۈك قېقىنىڭ 0.41 يۈەندىن 0.52 يۈەنگىچە، 1963 - يىلى ئەتىيازدا ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتى قاغلىق ناھىيە يائىقىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى ھەر كىلوگرامىنى 0.4 يۈەندىن 0.45 يۈەنگە ئۆستۈردى. 1963 - يىلى يازدا قەشقەردە شاپتۇل قېقىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 1 - دەرىجىلىكنىڭ 0.6 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكنىڭ 0.53 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكنىڭ 0.58 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى ھەر كىلوگرامنىڭ 1 - دەرىجىلىكنىڭ 0.86 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكنىڭ 0.76 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكنىڭ 0.67 يۈەن بولدى. 1966 - يىلى ۋىلايەتلىك باھا كومىتېتى بىرنەچچە خىل قۇرۇق مېۋىنىڭ سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش باھاسىنى تەڭشىدى. 1 - دەرىجىلىكنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنىڭ تەڭشىلىش ئەھۋالى مۇنداق بولدى: گۈلنىڭ 0.5 — 0.6 يۈەندىن 0.47 — 0.56 يۈەنگە، قارا ئۈرۈك قېقىنىڭ 0.72 — 0.86 يۈەندىن 0.68 — 0.78 يۈەنگە؛ شاپتۇل قېقىنىڭ 0.43 — 0.48 يۈەندىن 0.35 — 0.41 يۈەنگە تەڭشەلدى. 1 - دەرىجىلىكنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ توپ سېتىش ۋە پارچە سېتىلىش باھاسى مۇنداق تەڭشەلدى: گۈلنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 0.8 يۈەندىن 0.7 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.91 يۈەندىن 0.8 يۈەنگە، ئۈرۈك قېقىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 1.13 يۈەندىن 0.8 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 1.29 يۈەندىن 1.11 يۈەنگە، قارا ئۈرۈك قېقىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 0.51 يۈەندىن 0.46 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.65 يۈەندىن 0.52 يۈەنگە، شاپتۇل قېقىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 0.65 يۈەندىن 0.52 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.74 يۈەندىن 0.59 يۈەنگە تەڭشەلدى.

70 -، 80 - يىللاردىن كېيىن قۇرۇق مېۋە بازىرى تەدرىجىي قويۇۋېتىلىپ، بازارغا يۈزلەندۈرۈلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاساسلىق مېۋە - چېۋىنىڭ 1964 -، 1965 - يىللىرى ئاۋات مەزگىلدىكى سېتىۋېلىنىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 17　　بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

مەھسۇلات نامى	دەرىجىسى	ئۆلچىمى	1964 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش باھاسى	1965 - يىلدىكى سېتىۋېلىنىش باھاسى
يېڭى ئۈرۈك	1	پىشقان، تولۇق پىشمىغان	0.115	0.08
پىشقان قوغۇن	1	پىشقان، چوڭ	0.12	0.10
قوغۇن	1	پىشقان، چوڭ	0.14	0.10
تاۋۇز	1	پىشقان، چوڭ	0.15	0.10
ئۈزۈم	1	پىشقان، تولۇق پىشمىغان	0.12	0.12
توغاچ	1	پىشقان، تولۇق پىشمىغان	0.14	0.09
ئاق شاپتۇل	1	پىشقان، تولۇق پىشمىغان	0.08	0.08
تاتلىق ئانار	1	تاتلىق، چوڭ	0.33	0.25
ئاچچىق ئانار	1	چوڭ	0.26	0.20

11. جۇڭيى دورا ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ باھاسى

1957 - يىلدىن 1967 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى جۇڭيى دورا ئۆسۈملۈكلىرىگە قارىتا ۋىلايەت بويىچە بىرتۇتاش باھا قويۇش، بىرتۇتاش ئوراپ قاچىلاش يولغا قويۇلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە جۇڭخۇا دورا ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ 1957 — 1967 - يىلغىچە بولغان سېتىۋېلىنىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 18 بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

يىللار	سوغىگۈل	يۈمران بۇغا مۇڭگۈزى	زاراڭزا	چۆچۈكبۇيا	شاپتۇل مېغىزى	بۆرە سامسىقى
1957	5.30	138	3.45			
1958	6	138	3.45			
1959	6.50	215	3.80	0.23		
1960	8.50	300	3.80	0.23		
1961	13.42	400	3.80	0.27		
1962	13.42	400	3.80	0.27		
1964 — 1963	13.42	500	3.80		1.35	
1967 — 1965	15	500		0.56	1.10	1.10

1984 - يىل 6 - ئايدا باھا باشقارمىسى ياۋا سوغىگۈلنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى ئائىلىدە ئۆستۈرۈلگەن سوغىگۈل باھاسى بىلەن تەڭلەشتۈرۈپ، ئائىلىدە ئۆستۈرۈلگەن سوغىگۈل، ياۋا سوغىگۈل دەپ ئايرىماي، بىردەك 3 دەرىجىگە بۆلۈپ، 1 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كىلوگرامىنى 33 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كىلوگرامىنى 30 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكىنىڭ ھەر كىلوگرامىنى 27 يۈەندىن سېتىۋېلىشنى قارار قىلدى.

1985 - يىل 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى باھا باشقارمىسى شاپتۇل مېغىزىنىڭ 1- دەرىجىلىكىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى 3.2 يۈەندىن 5.5 يۈەنگە، 2 - دەرىجىلىكىنى 2.8 يۈەندىن 5 يۈەنگە، توپ سېتىش باھاسىنى 1- دەرىجىلىكىنى 4.02 يۈەندىن 6.78 يۈەنگە، 2 - دەرىجىلىكىنى 3.54 يۈەندىن 6.18 يۈەنگە؛ بۆرە سامسىقىنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى 1.8 يۈەندىن 2.4 يۈەنگە، توپ سېتىش باھاسىنى 2.38 يۈەندىن 3.12 يۈەنگە، سىرىق يۆگەينىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى 0.7 يۈەندىن بىر يۈەنگە، توپ سېتىش باھاسىنى 0.98 يۈەندىن 1.34 يۈەنگە تەڭشىدى.

1987 - يىل 1 - ئايدا باھا باشقارمىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، چۇچۈكبۇيىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى تەڭشىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە چۇچۈكبۇيىنىڭ 1987 - يىلدىكى تەڭشەلگەن سېتىۋېلىنىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 19 بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

ئۇلچىمى	يۇرگۈزۈلۈۋاتقان باھا	تەڭشەلگەن باھا	تەڭشەلگەن سومما	سېتىۋېلىش ھالقىسىدىكى يېغىلغان بايلىق مەنبەسى ھەققى سوممىسى	بايلىق مەنبەسى ھەققىنى يېغقاندىن كېيىنكى ئەملىي سېتىۋېلىش باھاسى
چوڭ غوللۇق	0.70	0.80	+0.10	0.05	0.75
غولى 1 - دەرىجىلىك	0.56	0.72	+0.16	0.05	0.67

غولى 2 - دەرىجىلىك	0.47	0.55	+0.08	0.05	0.50
غولى 3 - دەرىجىلىك	0.33	0.38	+0.05	0.05	0.33
بوغۇمى 1 - دەرىجىلىك	0.32	0.40	+0.08	0.05	0.35
بوغۇمى 2 - دەرىجىلىك	0.26	0.31	+0.05	0.05	0.26
شاخلىق	0.19	0.23	+0.04	0.05	0.18
مونەكچە ھالەتتىكىسى	0.18	0.23	+0.05	0.05	0.18
غول ئارىلاش	0.44	0.54	+0.10	0.05	0.49
بوغۇم ئارىلاش	0.28	0.35	+0.07	0.05	0.30

قەشقەر ۋىلايىتىدە چۇچۇكبۇيىنىك 1987 - يىلدىكى توپ سېتىش باھاسىنىك تەڭشىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 20

بىرلىكى: يۈەن/كىلوگرام

ئۆلچىمى	يۇرگۈزۈلۈۋاتقان باھا	تەڭشەلگەن باھا	ئۆلچىمى	يۇرگۈزۈلۈۋاتقان باھا	تەڭشەلگەن باھا
چوڭ غوللۇق	1.11	1.23	بوغۇمى 2 - دەرىجىلىك	0.57	0.63
غولى 1 - دەرىجىلىك	0.94	1.13	شاخلىق	0.49	0.54
غولى 2 - دەرىجىلىك	0.83	0.92	مونەكچە ھالەتتىكى	0.48	0.54
غولى 3 - دەرىجىلىك	0.66	0.72	غولى ئارىلاش	0.80	0.91
بوغۇمى 1 - دەرىجىلىك	0.65	0.74	بوغۇمى ئارىلاش	0.60	0.68

1990 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، 3-ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ۋىلايەت تەۋەسىدىكى چۇچۇكبۇيا، چۇچۇكبۇيا مەلھەمى (مېيى) باھاسىنى تەڭشىدى ۋە بايلىق مەنبەسى ھەققىنى يېغىش ئۆلچىمىنى ئۆستۈردى. چۇچۇكبۇيىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ئوتتۇراھا ھېسابتا ئەسلىدە بەلگىلەنگەن سېتىۋېلىنىش باھاسىدىن 30% يۇقىرى بولماسلىق ئاساسىدا تەڭشەلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سۈپەت پەرقى مۇڭاپىق چوڭايتىلدى. چوڭ غوللۇق چۇچۇكبۇيىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى تەڭشەش 40% ئىچىدە كونترول قىلىندى. شاخلىق چۇچۇكبۇيىنىڭ 20% تىن ئاشۇرۇۋېتىلمىدى. ھەر كىلوگرام چۇچۇكبۇيىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى (بايلىق مەنبەسى ھەققىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) مۇنداق بولدى: چوڭ غوللۇق چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.8 يۈەندىن 1.15 يۈەنگە، بوغۇملۇق 1 - دەرىجىلىك چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.4 يۈەندىن 0.56 يۈەنگە، غول ئارىلاش چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.54 يۈەندىن 0.74 يۈەنگە، بوغۇم ئارىلاش چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.35 يۈەندىن 0.5 يۈەنگە، شاخلىق چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.23 يۈەندىن 0.32 يۈەنگە تەڭشەلدى؛ چۇچۇكبۇيا چىققان جايدىكى ھەر كىلوگرام چۇچۇكبۇيىنىڭ توپ تارقىتىش باھاسى (بايلىق مەنبەسى ھەققىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) مۇنداق بولدى: چوڭ غوللۇق چۇچۇكبۇيىنىڭ 1.23 يۈەندىن 1.34 يۈەنگە، بوغۇملۇق چۇچۇكبۇيىنىڭ 1 - دەرىجىلىكى 0.74 يۈەندىن 1.13 يۈەنگە، غول ئارىلاش چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.91 يۈەندىن 1.34 يۈەنگە،

بوغۇم ئارىلاش چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.68 يۈەندىن 1.05 يۈەنگە، شاخلىق چۇچۇكبۇيىنىڭ 0.54 يۈەندىن 0.84 يۈەنگە تەڭشەلگەندىن كېيىنكى ھەر كىلوگرام چۇچۇكبۇيىنىڭ 2 - دەرىجىلىك پونكىتتىكى توپ تارقىتىلىش باھاسى (بايلىق مەنبەسى ھەققىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) مۇنداق بولدى: چوڭ غوللۇق چۇچۇكبۇيا 2.45 يۈەن، بوغۇملۇق 1 - دەرىجىلىك چۇچۇكبۇيا 1.67 يۈەن، غول ئارىلاش چۇچۇكبۇيا 1.9 يۈەن، بوغۇم ئارىلاش چۇچۇكبۇيا 1.58 يۈەن، شاخلىق چۇچۇكبۇيا 1.35 يۈەن؛ چۇچۇكبۇيىنى پىششىقلاش ھەققى ھەر كىلوگرامىنىڭ 0.0832 يۈەندىن 0.2 يۈەنگە، ئوراپ قاچىلاش ھەققى 0.15 يۈەندىن 0.2 يۈەنگە؛ ھەر كىلوگرام چۇچۇكبۇيا بايلىق مەنبەسى ھالقىسىدىكى يغىلىدىغان ھەق 0.05 يۈەندىن 0.1 يۈەنگە؛ تىجارەت ھالقىسىدىكى ھەق يەنىلا پىلان ئىچىدىكىسى 40%، پىلان سىرتىدىكىسى 200% بويىچە ئىجرا قىلىنىدى؛ چۇچۇكبۇيا مەلھەمىنىڭ پىلان ئىچىدىكىسى بىر يۈەندىن 2 يۈەنگە، پىلان سىرتىدىكىسى 3.4 يۈەندىن 5 يۈەنگە تەڭشەلدى؛ چۇچۇكبۇيا تالقىنىدىن ئىلىنىدىغان ھەق چۇچۇكبۇيىدىن ھەق ئىلىش ئۇلچىمى بويىچە ئىجرا قىلىنىدى. چۇچۇكبۇيا ياسالمىلىرىنىڭ باھاسىمۇ مۇۋاپىق تەڭشەلدى. چۇچۇكبۇيا مەلھەمىنىڭ تەڭشەلگەندىن كېيىنكى ھەر تونناسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 21% — 24% ئىشقارلىقىنىڭ 6400 يۈەن، ئەلا سۈپەت ھەققى 6800 يۈەن شۇنىڭ ئىچىدە؛ 24% — 27% ئىشقارلىقى 6600 يۈەن، ئەلا سۈپەت ھەققى 7000 يۈەن شۇنىڭ ئىچىدە؛ چىقىدىغان جايدىكى توپ تارقىتىش باھاسى 21% — 24% ئىشقارلىقىنىڭ 7920 يۈەن، ئەلا سۈپەت ھەققى 8390 يۈەن شۇنىڭ ئىچىدە، 24% — 27% ئىشقارلىقى 8150 يۈەن، سۈپەت ھەققى 8630 يۈەن شۇنىڭ ئىچىدە. چۇچۇكبۇيىنىڭ تەڭشەلگەندىن كېيىنكى ھەر تونناسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 22% ئىشقارلىقىنىڭ 5500 يۈەندىن 7400 يۈەنگە؛ 26% ئىشقارلىقىنىڭ 6000 يۈەندىن 7900 يۈەنگە تەڭشەلدى. مەھسۇلات چىققان جايدىكى توپ تارقىتىش باھاسى 22% ئىشقارلىقىنىڭ 9000 يۈەن، 26% ئىشقارلىقىنىڭ 7900 يۈەن بولدى.

12. توقۇلما بۇيۇملار باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدىكى توقۇلما بۇيۇملىرى باھاسىدا چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى. 70 -، 80 - يىللاردا توقۇلما بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى مەملىكەت، ئاپتونوم رايونىنىڭ بىرتۇتاش باھاسى ئاساسىدا ئازراق تەڭشەلدى. بۇ مەزگىلدە يەرلىك گىلەمنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى ھەر كۋادرات مېتىرىنىڭ 86.07 يۈەن، پاختا يىپىنىڭ (2 يىپلىق) دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 804 يۈەن، ئاقارتىلغان داكىنىڭ ھەر يۈز مېتىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 45 يۈەن بولدى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى، سودا باشقارمىسى، توقۇمىچىلىق سانائىتى ئىدارىسى ئاپتونوم رايون تەڭشەلگەن يەرلىك توقۇلما بۇيۇم ۋە ئىلمە توقۇلما بۇيۇملىرى باھاسىنى ئىجرا قىلدى. توقۇلما كۆينەك بۇيۇملىرىنىڭ ۋەكىللىك مەھسۇلاتلىرىدىن: 21×42/2 كۆينەك رەختىنىڭ ھەر يۈز مېتىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 323.2 يۈەن، ھەر مېتىرىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 3.67 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 4.18 يۈەن، 21×21 لىك كاجىنىڭ ھەر يۈز مېتىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 232.7 يۈەن، ھەر مېتىرىنىڭ توپ سېتىش باھاسى 2.65 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3.02 يۈەن، 21×21 لىك تېرىكىنىڭ ھەر يۈز مېتىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 229.6 يۈەن، ھەر مېتىرىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 2.61 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 2.98 يۈەن؛ 26×26 لىك نېيترال تەڭپۇك رەختىنىڭ ھەر يۈز مېتىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 195.8 يۈەن، ھەر مېتىرىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 2.26 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 2.58 يۈەن؛ 21×21 لىك سىيامبۇنىڭ ھەر يۈز مېتىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 290.5 يۈەن، ھەر مېتىرىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 3.3 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3.76 يۈەن بولدى. ئىلمە پاختا توقۇلما بۇيۇملىرىنىڭ ۋەكىللىك مەھسۇلاتلىرىدىن: 32 يىپلىق كالتە يەڭ، يۇمىلاق ياقىلىق ئەرلەر كۆڭلىكى (90

سانتىمېتىرلىق) نىڭ ھەر 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 37.8 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 43.4 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 4.95 يۈەن؛ 32 يېپلىق كالتە يەڭ، يۇمىلاق ياقىلىق مەدەنىيەت كۆڭلىكى (90 سانتىمېتىر) نىڭ 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 37 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 42.5 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 4.85 يۈەن؛ 32 يېپلىق ئەرلەر ئاسما مايكىسى (90 سانتىمېتىرلىق) نىڭ 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 27.9 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 32.1 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 3.66 يۈەن. 32 يېپلىق توقۇلما كۆك ئۆرمە ياقىلىق كۆڭلەك (90 سانتىمېتىرلىق) نىڭ ھەر 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 107 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 123 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 14 يۈەن؛ 32 يېپلىق توقۇلما ئاچرەڭ يۆگمە يوللۇق ئەرلەر كۆڭلىكى (مۇستەھكەملەنگەن، 90 سانتىمېتىرلىق) نىڭ ھەر 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 74 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 85 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 9.69 يۈەن، 32 يېپلىق توقۇلما ئۆرمە يېپلىق كۆك شىمىنىڭ (90 سانتىمېتىرلىق) ھەر 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 96.6 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 111 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 12.7 يۈەن؛ 32 يېپلىق توقۇلما ئاچرەڭ كىچىك پۇچقاقلىق ئەرلەر شىمىنىڭ (90 سانتىمېتىرلىق) ھەر 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 73 يۈەن، توپ تارقىتىلىش باھاسى 83.9 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 9.56 يۈەن؛ #1 لىق تۇتتىلىك ئەرلەر كۆڭلىكى (90 سانتىمېتىرلىق) نىڭ 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 187.2 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 215.2 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 24.5 يۈەن، #1 لىك قېلىن تۇتتىلىك ئەرلەر شىمى (90 سانتىمېتىرلىق) نىڭ ھەر 10 دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 173.1 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 199 يۈەن، ھەر بىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 22.7 يۈەن.

قەشقەر ۋىلايىتىدە قىسمەن توقۇلما بۇيۇملىرىنىڭ 1957 — 1962 - يىلغىچە بولغان پارچە سېتىلىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 21　　بىرلىكى: يۈەن

يىللار / تۈرى ئۆلچىمى	1957	1958	1959	1960	1961	1962
ئاق رەخت، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ، 2321 «تەڭرىتاغ» (مېتىر)	1.02	1.02	1.02	1.02	1.02	1.02
رەڭلىك رەخت، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ، 2321 «تەڭرىتاغ» ئەن ئەنلەن (مېتىر)	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40	1.40
گۈللۈك رەخت، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ، 2321 «تەڭرىتاغ» (مېتىر)	1.32	1.32	1.32	1.32	1.32	1.32
تۇتتىلىك رەخت، شاڭخەينىڭ، 42 ئارىلاش رەڭ (مېتىر)	4.61	4.61	4.61	4.61	4.61	4.61
نىلۇن، شاڭخەينىڭ، 2501 فەلدىن (مېتىر)	25.83	27	27	27	27	27
ئەتلەس گۈللۈك قولياغلىق 61505 (مېتىر)	3.18	3.14	3.13	3.13	2.93	2.93
ئەدىيال، شاڭخەينىڭ، 24 كۆپتۈرمە گۈللۈك (مېتىر)	10.93			10.10	10.10	10.10
كارۋات كىرلىكى، شىئەننىڭ، 25 - 12 - 2 سۈڭلۈق، رەڭلىك كاتەكچە (دانە)	11.81	11.76	11.76	11.24	11.24	11.24

لۆڭگە، 301×ئىككىسى يۈزلۈك رەڭدار بوللۇق (دانە)	1.10	1.10	1.10	1.08	1.08	1.08
توقۇلما كۆڭلەك، 42 يىپلىق 90 سانتىمېتىرلىق، ئۆز رەڭگىدىكى توقۇلما ياقىلىق	3.06	3.54	3.54	3.54	3.54	3.54
پايپاق، «بۆرەئىت» ماركىلىق (جۈپ)	0.82	0.82	0.82	0.89	0.89	0.89

13. تۈرلۈك مالالار، مەدەنىيەت بۇيۇملىرى باھاسى

قەشقەر ۋىلايىتىدە تۈرلۈك مالالار، مەدەنىيەت بۇيۇملىرىغا قارىتا دۆلەت، ئاپتونوم رايوننىڭ باھا سىياسىتى ئىجرا قىلىنىدى. 50 — 60 - يىللاردا تۈرلۈك مالالار، مەدەنىيەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسىدا چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋە ئاخىرلىرىدا، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ پىلان كومىتېتى يەرلىك مەدەنىيەت، تۈرلۈك مالالار بۇيۇملىرىنىڭ باھاسىنى مۇنداق بېكىتتى: 32 فورماتلىق 16 بەتلىك ھېسابدەپتىرى، كاتەكچە دەپتەر، مەشق دەپتىرى، يېڭى يېزىق دەپتىرىنىڭ ھەر 10 دانىسىنىڭ ۋىلايەت بويىچە توپ سېتىلىش باھاسى 0.87 يۈەن، ھەر بىر دانىسىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى 0.1 يۈەن، 1092×787 لىق ئاق قەغەز، 30 گرامىلىق ئاق قەغەزنىڭ ھەر لىڭىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 23 يۈەن، توپ سېتىش باھاسى 25.5 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 29.33 يۈەن؛ كوئېنلۇن ماركىلىق سوپۇننىڭ دانىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.445 يۈەن، توپ تارقىتىلىش باھاسى 0.475 يۈەن. پارچە سېتىلىش باھاسى 0.52 يۈەن؛ لاتاخەي زاۋۇتىدا ئىشلەنگەن 24—221/2 نومۇرلۇق تۈتىلىك سۇلياۋ يالىتىلغان ياشلار ئايغىنىڭ جۈپىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 2.16 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 2.74 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3 يۈەن، 24—221/2 نومۇرلۇق سۇلياۋ يالىتىلغان مەخمەل ساپما كەشنىڭ جۈپىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 3.2 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 3.36 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3.7 يۈەن؛ 24—221/2 نومۇرلۇق سۇلياۋ يالىتىلغان «چۈنفۇنى» ياشلار ئايغىنىڭ جۈپىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 2.77 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 2.91 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3.2 يۈەن؛ 24—221/2 نومۇرلۇق تۈتىلىك سۇلياۋ يالىتىلغان ياشلار ئايغىنىڭ جۈپىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 2.86 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 3 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3.3 يۈەن؛ 24—221/2 نومۇرلۇق تۈتىلىق سۇلياۋ ساپما كەشنىڭ جۈپىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 2.94 يۈەن، توپ سېتىلىش باھاسى 3.09 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 3.4 يۈەن.

قەشقەر بازارلىرىدىكى قىسمەن تۈرلۈك مالالار، مەدەنىيەت بۇيۇملىرىنىڭ 1950 — 1960 - يىلغىچە بولغان باھاسى

جەدۋەل: 21 — 22

بىرلىكى: يۈەن

مەھسۇلات نامى / يىللار	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
چىش پاستىسى (شائېخەيىنىڭ خېيبەي) (دانە)	0.75	0.70	0.67	0.65	0.60		0.55	0.51			0.44
سەرەڭگە (شائېخەيىنىڭ جېنجائدا ئىشلەنگەن 10×1) (بولاق)	0.70	0.70	0.67	0.40	0.36		0.30	0.27	0.25	0.24	

چايدان (شائخەينىك 5P سەددىچىن ماركىلىق ئالىيۇمىن قاپلىق) (دانە)	17	16.50	16.10	17.50		16.15	10.22			10.30
داس (34 ئۆلچەملىك 2 - دەرىجىلىك) (دانە)	6.38	6.04	5.44	5.35	4.37		4.06	3.89		3.77
كىيىم تىكىش ماشىنىسى (شائخەينىك 15 — 18 ماركىلىق)	446	446	388	355	271.90	249.93	187.60	174.50	177.50	158.80
فابرىكا قەغىزى (سوۋېت ئىتتىپاقىنىك يۆگەلمە ئاق قەغىزى) (كىلوگرام)	1.92	1.84	1.52	1.35			1.46			2.01
قېرىنداش (شائخەيدە ئىشلەنگەن 3544 سەد- دىچىن ماركىلىق ئۆچۈرگۈچلۈك) (دانە)	0.30	0.20	0.11		0.10		0.08			

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى يەرلىكتە ئىشلەنگەن تۇرلۇك ماللار، مەدەنىيەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسىنى تەڭشىدى. تازلىق قەغىزىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.235 يۈەندىن 0.205 يۈەنگە، توپ سېتىش باھاسى 0.244 يۈەندىن 0.23 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.29 يۈەندىن 0.27 يۈەنگە؛ كوئېنلۇن ماركىلىق 53 تىپلىق كىر يۇيۇش سوپۇنى (ساپ ئېغىرلىقى 250 گرام) نىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.445 يۈەندىن 0.5 يۈەنگە، توپ سېتىش باھاسى 0.475 يۈەندىن 0.54 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.52 يۈەندىن 0.6 يۈەنگە تەڭشەلدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، كىر يۇيۇش سوپۇنى، تۇنىكە داس، ئاياغنىڭ توپ سېتىلىش، پارچە سېتىلىش باھاسىنى تەڭشىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئەپەندى ماركىلىق كىر يۇيۇش سوپۇنىنىڭ قەشقەردىكى توپ سېتىلىش باھاسى ھەر يەشىكىنىڭ 30.86 يۈەندىن 36.11 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى ھەر بولىقىنىڭ 1.76 يۈەندىن 2.06 يۈەنگە، 36 سانتىمېتىرلىق دېشىك ماركىلىق ئادەتتىكى ئاق داسنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 5.08 يۈەندىن 6.50 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 5.84 يۈەندىن 7.48 يۈەنگە؛ #25 ئازاد ماركىلىق ئاياغنىڭ قەشقەردىكى توپ سېتىلىش باھاسى 6.88 يۈەندىن 8.28 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 7.84 يۈەندىن 9.44 يۈەنگە تەڭشەلدى.

14. تىببىي دورا بۇيۇملىرى باھاسى

50 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدا تىببىي دورىلارنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى مۇنداق بولدى: پېنسىلىن ئوكۇلى 200 مىڭ بىرلىكىنىڭ دانىسى 0.92 يۈەن، سولفاتىئازول تابلېتكىسى 1000×0.5 لىقىنىڭ بوتۇلكىسى 32 يۈەن، گلۇكوزا ئوكۇلى 20CC×5×50% نىڭ ھەر قۇتىسى 1.8 يۈەن، مۇرەككەپ ئاسپىرىن 1000×0.5 نىڭ ھەر قېپى 11.72 يۈەن.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دورىلارنىڭ رايون پەرقى ئەملەدىن قالدۇرۇلۇپ، مەملىكەت بويىچە بىرتۇتاش دورا باھاسى يولغا قويۇلدى. پېنتسىللىن (ئوكۇلى) 800 مىڭ بىرلىكىنىڭ بوتۇلكىسىنىڭ توپ تارقىتىلىش باھاسى 0.24 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.28 يۈەن؛ 50% لىك 500 مىللىمېتىرلىق گلوكوزا (ئوكۇلى) ھەر بوتۇلكىسىنىڭ توپ سېتىش باھاسى 1.54 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 1.77 يۈەن، سولفاتىئازۇل تابلېتكىسى 100×0.5 تابلېتكىلىقى ھەر بوتۇلكىسىنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى 1.13 يۈەن، پارچە سېتىلىش باھاسى 1.3 يۈەن بولدى.

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاپتونوم رايوندىكى دورا ماتېرىياللىرىغا قارىتا ئىشلەپچىقىرىش رايونى باھاسى، سېتىش رايونى باھاسىدىن ئىبارەت ئىككى خىل باھا يولغا قويۇلدى. قەشقەر ژىلانىڭ دورا ئۈسۈملۈكلىرى ئىشلەپچىقىرىلىدىغان رايون بولۇپ، ئۆزى ئىشلەپچىقىرىپ، ئۆزى سېتىش مىقدارى 70% تىن ئارتۇق تۇرلەردە ئىشلەپچىقىرىش رايونى باھاسى، سىرتتىن كىرگۈزۈش ئاساس قىلىنغانلىرىغا سېتىش رايونى باھاسى ئىجرا قىلىندى. جۈملىي دورىلىرىنى توپ سېتىش، پارچە سېتىشقا قارىتا ئىشلەپچىقىرىلغان جاي بويىچە مەملىكەتلىك بىرتۇتاش پارچە سېتىش باھاسى يولغا قويۇلدى (ئىشلەپچىقىرىلغان جاي باھاسى دېگىنىمىز سېتىلىدىغان باھانى سېتىش رايونى بېكىتەلمەيدىغان ياكى تەڭشىيەلمەيدىغان باھانى كۆرسىتىدۇ).

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ژىلايەتلىك باھا باشقارمىسى ئاپتونوم رايون چۈشۈرگەن دۆلەت باشقۇرىدىغان قىسمەن دورىلارنىڭ تەڭشەلگەن باھاسىنى ئىجرا قىلدى. مۇرەككەپ SMZ تابلېتكىسى 0.48g×100s نىڭ ھەر بوتۇلكىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 9.2 يۈەندىن 10.3 يۈەنگە، توپ تارقىتىلىش باھاسى 10.96 يۈەندىن 12.2 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 12.6 يۈەندىن 14.38 يۈەنگە تەڭشەلدى؛ ئاسپىرىن تابلېتكىسى 0.39g×100s ھەر بىر بوتۇلكىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.81 يۈەندىن 1.09 يۈەنگە، توپ تارقىتىلىش باھاسى 0.96 يۈەندىن 1.31 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 1.1 يۈەندىن 1.6 يۈەنگە؛ تېتراتسىلىن تابلېتكىسى 250000u×100s ھەر بوتۇلكىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 3.73 يۈەنگە، توپ سېتىلىش باھاسى 4.44 يۈەندىن 4.52 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 5.1 يۈەندىن 5.2 يۈەنگە، تېررامىتسىن تابلېتكىسى 100s×250000u ھەر بوتۇلكىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 3.04 يۈەندىن 2.91 يۈەنگە، توپ سېتىلىش باھاسى 3.62 يۈەندىن 3.48 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 4.16 يۈەندىن 4 يۈەنگە تەڭشەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاپتونوم رايون تولۇقلاپ چۈشۈرگەن قىسمەن دورىلارنىڭ تەڭشەلگەن باھاسى ئىجرا قىلىندى. 25% لىك ئانالگىن ئوكۇلى 2×2×10% مىللىلىتىرلىقىنىڭ (ئادەتتىكى ئان لىگىن) ھەر بوتۇلكىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.52 يۈەندىن 0.83 يۈەنگە، توپ سېتىلىش باھاسى 0.65 يۈەندىن بىر يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 0.75 يۈەندىن 1.15 يۈەنگە؛ بېرىبېرىن ھدروخلورد تابلېتكىسى 0.1g×1000 نىڭ ھەر بوتۇلكىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 26 يۈەندىن 38 يۈەنگە، توپ سېتىلىش باھاسى 30.8 يۈەندىن 45 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 35 يۈەندىن 52 يۈەنگە؛ گېنتامىتسىن سولفات ئوكۇلى 40 مىڭ بىرلىك 2×u10 مىللىلىتىرلىقىنىڭ ھەر قۇتىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 1.18 يۈەندىن 1.73 يۈەنگە، توپ سېتىش باھاسى 1.44 يۈەندىن 2.09 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 1.65 يۈەندىن 2.4 يۈەنگە؛ ۋېتامىن C ئوكۇلىنىڭ 0.5 گرام 5×5 مىللىلىتىرلىقىنىڭ ھەر قۇتىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.73 يۈەندىن 1.08 يۈەنگە، توپ تارقىتىلىش باھاسى 0.87 يۈەندىن 1.31 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى بىر يۈەندىن 1.5 يۈەنگە تەڭشەلدى. بۇ باھا 1990 - يىلغىچە ئىجرا قىلىندى.

15. قەنت، تاماكا، ھاراق، چاي، تۇز باھاسى

50 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ئاق شېكەرنىڭ كىلوگرامى 2.51 يۈەن؛ شاڭخەيدە ئىشلەنگەن 20 تاللىق مودەن ماركىلىق ئېسىل قاپلىق پاپىروسىنىڭ ھەر قېپى 0.77 يۈەن، شاڭخەيدە ئىشلەنگەن 20 تاللىق داچېيەنمېن ماركىلىق تاماكىنىڭ ھەر قېپى 0.5 يۈەن، غۇلجا موخورکىسىنىڭ ھەر كىلوگرامى 4 يۈەن؛ 50 گىرادۇسلۇق پارچە ئاق ھاراقنىڭ ھەر كىلوگرامى 3.2 يۈەن ئىدى.

60 - يىللاردا قەنت، تاماكا، ھاراقنىڭ باھاسى تەڭشەلدى. شېكەرنىڭ توپ سېتىلىش باھاسى ھەر كىلوگرامىنىڭ 1.93 يۈەندىن 1.78 يۈەنگە چۈشۈرۈلۈپ، چۈشۈرۈلۈش ھەجمى 7.77%، پارچە سېتىلىش باھاسى ھەر كىلوگرامىنىڭ 2.22 يۈەندىن 2.05 يۈەنگە چۈشۈرۈلۈپ، چۈشۈرۈلۈش ھەجمى 7.66% بولدى. ئۇرالما تاماكىغا قارىتا ئوچاستىكىلار بويىچە باھا بېكىتىش يولغا قويۇلدى، قەشقەر 2 - باھا رايونى قىلىنىپ،

پاپىروسنىڭ باھاسىدا ئىشلەنگەن جاي، دەرىجىسى ئايرىلماي، 1 - باھا رايوندىكى پارچە سېتىلىش باھاسى ئاساسىدا ھەر قۇتىسىغا بىر پۇڭ قوشۇلۇپ، پارچە سېتىلىش باھاسى قىلىندى. يەرلىكتە ئىشلەنگەن 61 گرادۇسلۇق كوئېنلۇن ماركىلىق 500 گرامىلىق بوتۇلكىلىق ئاق ھاراقنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 1.88 يۈەندىن 2.03 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 2.38 يۈەندىن 2.58 يۈەنگە تەڭشەلدى. ئەڭ يۇقىرى پارچە سېتىلىش باھا چېكى بېكىتىلگەن شور تۇزنىڭ كىلوگرامى 0.34 يۈەن، كان تۇزنىڭ كىلوگرامى 0.2 يۈەن، پارچە قاچىلىنىپ قايتا ئىشلەنگەن تۇزنىڭ كىلوگرامى 0.5 يۈەن بولدى.

70 -، 80 - يىللاردا ژىلايەتلىك باھا تارماقلىرى باھانى يەنە بىرنەچچە قېتىم تەڭشىدى. بۇنىڭ ئىچىدە 1980 - يىلى ئاق شېكەرنىڭ باھاسى تەڭشەلدى، ئاق شېكەرنىڭ كىلوگرامى 1.78 يۈەندىن 1.69 يۈەنگە، پارچە سېتىلىش باھاسى 2.05 يۈەندىن 1.94 يۈەنگە چۈشۈرۈلدى. 1982 - يىلى ئىمپورت قىلىنغان قىسمەن تاماكىلارنىڭ باھاسى تەڭشەلدى. «خان تاجى» ماركىلىق تاماكىنىڭ ھەر كۇرۇپكىسى 7.8 يۈەندىن 6.8 يۈەنگە، «دىپلۇمات» ماركىلىقىنىڭ 8 يۈەندىن 7 يۈەنگە، «قىزىل ژە ئاق» ماركىلىقىنىڭ 8.5 يۈەندىن 7.5 يۈەنگە تەڭشەلدى، تاشقى سودا بىلەن ئىچكى سودىنىڭ بىرىكىش باھاسى ئەسلىدىكى توپ سېتىش باھاسىدىن 4% تۇتۇپ قېلىنىپ، 6% قىلىپ تەڭشەلدى. 1987 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ تاشمىلىق تۇز زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان قايتا ئىشلەنگەن تۇزنىڭ قەشقەردىكى پارچە سېتىلىش باھاسى يەنىلا 0.3 يۈەن بولدى، توپ سېتىلىش باھاسى 0.26 يۈەندىن 0.25 يۈەنگە، زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 0.24 يۈەندىن 0.23 يۈەنگە تەڭشەلدى.

1990 - يىلى قەشقەر بازارلىرىدىكى قىسمەن قەنت، تاماكا، ھاراق، چاي، تۇزنىڭ باھاسى تۆۋەندىكىچە بولدى.

قەشقەر ژىلايىتى بويىچە 1990 - يىلدىكى قەنت، تاماكا، ھاراق، چاي، تۇز باھاسى

جەدۋەل: 21 — 23　　بىرلىكى: يۈەن

مەھسۇلات نامى	بىرلىكى	توپ سېتىلىش باھاسى	پارچە سېتىلىش باھاسى
قەشقەرنىڭ 1 - دەرىجىلىك ئاق شېكىرى	كىلوگرام		
شىخەنزىدە ئىشلەنگەن 500 گرامىلىق چاقماق قەنت	كىلوگرام		
2 A - دەرىجىلىك قار لەيلىسى ماركىلىق تاماكا 2505×(64+20)M/M	كورۇپكا	15.19	16.70
45 — 47 گىرادۇسلۇق 250 گرامىلىق كوئېنلۇن ماركىلىق ئالاھىدە ھاراق	بوتۇلكا	3.027	3.60
قەشقەردە ئىشلەنگەن 640 مىللىلىتىرلىق 8 گرادۇسلۇق تاتلىق پىۋا	بوتۇلكا	1.33	1.46
قەشقەردە ئىشلەنگەن 250 گرامىلىق «جىن لىك» ماركىلىق كېلىيې	بوتۇلكا	0.90	1
قەشقەردە ئىشلەنگەن 250 گرامىلىق ئاپېلسىن، لېمون، ئاناناس تەملىك گاز سۇيى	بوتۇلكا	0.32	0.35
4.6 گرادۇسلۇق 450 گرامىلىق «قىزىل تاغ» ئالاھىدە ھاربىي	بوتۇلكا	4.66	5.18
53 — 55 گرادۇسلۇق 500 گرامىلىق ئادەتتىكى ئىلى ئالاھىدە ھاربىي	بوتۇلكا	9.44	10.38
53 — 55 گرادۇسلۇق 500 گرامىلىق ئادەتتىكى كۆيتۇڭ ئالاھىدە ھاربىي	بوتۇلكا	5.75	6.33

«چاي» ماركىلىق 0.4 كىلوگراملىق ئېسىل قاپلىق ئالاھىدە قارا چاي	دانە	339.48 (50 كىلوگرام)	3.12 (پارچە، دانە)
«پاراۋوز» ماركىلىق ئالاھىدە قىزىل چاي	دانە	387.32 (50 كىلوگرام)	8.68 (پارچە، دانە)
قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك تۇز زاۋۇتىنىڭ ئالاھىدە تۇزى	كىلوگرام	0.44	0.52

16. كۆمۈر باھاسى

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، قەشقەر بازارلىرىدىكى كۆمۈر، كىرسىننىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى مۇنداق بولدى: ئىسسىز كۆمۈر (كانسۇنىڭ كوكس كۆمۈرى) ھەر كىلوگرامى 0.065 يۈەن، ئىسلىق كۆمۈر (ئارىلاش) ھەر كىلوگرامى 0.045 يۈەن، كىرسىننىڭ كىلوگرامى 2.42 يۈەن.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا باھا سەۋىيىسى ئۆرلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە كوكسنىڭ 8.75%، كۆمۈرنىڭ 3.12%، ئوتۇننىڭ 486.11% ئۆستى، كىرسىننىڭ باھاسى ئۆزگەرمىدى. 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر بازارلىرىدا ھەر تونىنا كۆمۈرنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى مۇنداق بولدى: كانسۇ كۆمۈرىنىڭ 47 يۈەن، كاللەك كۆمۈرنىڭ 55 يۈەن، كوكسنىڭ 77 يۈەن، ئۇۋاق كۆمۈرنىڭ 42 يۈەن، يېڭسار كۆمۈرنىڭ 55 يۈەن.

80 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدىكى كۆمۈرنىڭ توننىسى 25 يۈەن، كاللەك كۆمۈرنىڭ توننىسى 30 يۈەن، ئۇۋاق كۆمۈرنىڭ توننىسى 17.5 يۈەن، كوكس كۆمۈرنىڭ توننىسى 29 يۈەن بولدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى ئاپتونوم رايونلۇق باھا ئىدارىسىنىڭ ھۆججىتىگە ئاساسەن، يەرلىك كۆمۈركان (دۆلەت ئىلكىدىكى كان، يېزا - بازار كۆمۈر كانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) لىرىدىكى كۆمۈرنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسىنى تەڭشىدى. باھانى ئۆستۇرۈش «بىر ئىز» غا چۈشۈرۈلۈپ، پىلان سىرتىدا باھا قوشۇش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بىرلا خىل بولغان زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى يولغا قويۇلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى «رېۋىزىئونىزمغا قارشى تۇرۇش» كۆمۈركېنىنىڭ كوكس كۆمۈرنىڭ ھەر تونىنىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 29 يۈەندىن 40.5 يۈەنگە؛ يېڭسار، يەكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىدىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانلىرى، يېزا ئىگىلىك 3 - شى كۆمۈركانلىرىنىڭ ھەر تونىنا ئېنېرگىيە كۆمۈرنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 25 يۈەندىن 33 يۈەنگە، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يېزا (بازار) كوللېكتىپ كۆمۈر كانلىرىدىكى ئېنېرگىيە كۆمۈرنىڭ ھەر تونىنىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 25 يۈەندىن 29 يۈەنگە تەڭشەلدى. كوكسنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى ئۆستۇرۈلدى: كوكسنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسىغا قارىتا باھانى ئۆستۇرۈشنى «بىر ئىز» غا چۈشۈرۈش يولغا قويۇلۇپ، پىلان سىرتىدا باھا قوشۇش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بىرلا خىل بولغان زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى يولغا قويۇلدى. ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى كۆمۈر كانلىرى ئىشلەپچىقارغان كوكسنىڭ ھەر تونىنىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 75 يۈەندىن 115 يۈەنگە تەڭشەلدى. قەشقەر «رېۋىزىئونىزمغا قارشى تۇرۇش» كۆمۈر كېنى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ئوت ئېلېكتر شىركىتىگە قاراشلىق كانسۇ كۆمۈركېنى ئىشلەپچىقارغان كوكسنىڭ ھەر تونىنىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 80 يۈەندىن 120 يۈەنگە تەڭشەلدى.

17. توك باھاسى

1953 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە قەشقەر بازارلىرىدىكى يورۇتۇش توكىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى ھەر كىلوۋاتتىنىڭ (كىلوۋات سائەت، تۆۋەندىكىلەرنىمۇ ئوخشاش) 1.2 يۈەن بولدى. 1962 - يىلغا كەلگەندە 0.3 يۈەنگە چۈشتى. 1963 - يىلى چوڭ سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان ئېنېرگىيە توكى باھاسى (سىغىمچانلىقى 50 كىلوۋات ۋولتتىن يۇقىرى بولغىنىنىڭ) ھەر كىلوۋاتتىنىڭ 0.15 يۈەن، كىچىك سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان ئېنېرگىيە توكى باھاسى (سىغىمچانلىقى 50 كىلوۋات ۋولتتىن تۆۋەن بولغىنىنىڭ) ھەر كىلوۋاتتىنىڭ 0.16 يۈەن،

توك سائەتلىك يورۇتۇش توكىنىڭ باھاسى 0.24 يۈەن بولدى، يېزا ئىگىلىكىدە سۇ چىقىرىۋېتىش، سۈغۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان توك باھاسىدا ھەر كىلوۋاتىغا 0.1 يۈەن ئېتىبار بېرىلدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا سۇ ئېلېكتر، ئوت ئېلېكترىنى راسچوت قىلىش باھاسى تەڭشەلدى. ئوت ئېلېكترىنىڭ ھەر كىلوۋاتىنىڭ راسچوت قىلىنىش باھاسى 7.5 پۇڭدىن 9 پۇڭغا، سۇ ئېلېكترىنىڭ ھەر كىلوۋاتىنىڭ راسچوت قىلىنىش باھاسى 7.5 پۇڭدىن 7 پۇڭغا تەڭشەلدى. ئېتىبار بېرىلىدىغان توك باھاسى بىرتۇتاش 8.5 پۇڭ قىلىپ بېكىتىلدى، توك سەرپىياتى بىرقەدەر چوڭ بولغان كالتسىي كاربىد، توك داغمال، تۆمۇر قېتىشمىسى، ئېلېكترولىزلانغان كۆيدۇرگۈچى ئىشقار، سۇنئىي ئاممىياك قاتارلىقلارغا قارىتا ئېتىبار باھادا توك بىلەن تەمىنلەش يولغا قويۇلدى.

1986 - يىل 10 - ئايدا پەسىللىك توك باھاسى يولغا قويۇلدى: ھەر يىلى 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن كېيىنكى يىلى 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنىگىچە سۇ قىس مەزگىلدىكى سۇ ئېلېكتر، ئوت ئېلېكترىنىڭ ئۇنىۋېرسال توك باھاسى مەزگىلى قىلىندى.

سۇ قىس مەزگىلدىكى ئۇنىۋېرسال توك باھاسى يولغا قويۇلغان مەزگىلدە، ھەر كىلوۋات توكىنىڭ باھاسى ئەسلىدىكى ئاساستا 0.06 يۈەن ئۆستۈرۈلدى، يەنى ئاھالىلەر ئىشلىتىدىغان توكىنىڭ ھەر كىلوۋاتى 0.19 يۈەندىن 0.25 يۈەنگە؛ ئادەتتىكى سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان توكىنىڭ ھەر كىلوۋاتى 0.11 يۈەندىن 0.17 يۈەنگە؛ چوڭ سانائەتكە ئىشلىتىدىغان توكىنىڭ ھەر كىلوۋاتى 0.1 يۈەندىن 0.16 يۈەنگە تەڭشەلدى؛ يېزا ئىگىلىكىدە سۇغۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان توكىنىڭ باھاسى ئۆزگەرتىلمەي، يەنىلا ھەر كىلوۋاتىنىڭ 0.06 يۈەن بولدى.

1987 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ئېلېكتر تورىدىكى سانائەت ئېنېرگىيىسىگە ئىشلىتىلىدىغان توك باھاسى تەڭشەلدى ھەم 1990 - يىلغىچە ئىجرا قىلىندى، يەنى چوڭ سانائەت ئېنېرگىيىسىگە ئىشلىتىلىدىغان توكىنىڭ ھەر كىلوۋاتى 0.13 يۈەندىن 0.2 يۈەنگە، كىچىك سانائەت ئېنېرگىيىسىگە ئىشلىتىلىدىغان توكىنىڭ ھەر كىلوۋاتى 0.14 يۈەندىن 0.21 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى؛ شەھەر - بازارلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ۋە يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان توكىنىڭ ھەر كىلوۋاتى يەنىلا بۇرۇنقىدەك 0.19 يۈەن ۋە 0.06 يۈەن بولدى.

18. نېفىت باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا قەشقەر بازارلىرىدىكى نېفىتنىڭ سېتىلىش باھاسىدا، كىرسىننىڭ توننىسى 800 يۈەن، 0 لىك سەلىيارکىنىڭ توننىسى 550 يۈەن بولدى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ھەر تونىنا نېفىتنىڭ سېتىلىش باھاسى مۇنداق تەڭشەلدى: كىرسىن 670 يۈەن، 0 لىك سەلىيارکا 450 يۈەن، 15 لىك بېنزىن - ئاپتوڭ 1200 يۈەن. 66 لىك بېنزىننىڭ توپ سېتىلىش تاختاي باھاسى 670 يۈەن. كىرسىن قوغدىما باھالىق تاۋار بولغاچقا، توپ، پارچە سېتىش باھا پەرقى 15% بويىچە ئىجرا قىلىندى.

1980 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە، قەشقەر بازارلىرىدىكى نېفىت مەھسۇلاتلىرىغا قارىتا ئەڭ يۇقىرى باھا چېكى (توپ سېتىلىش باھاسىنى كۆرسىتىدۇ) يولغا قويۇلدى. 66 لىك بېنزىننىڭ توننىسى 670 يۈەن، كىرسىننىڭ توننىسى 670 يۈەن، 0 لىك سەلىيارکىنىڭ توننىسى 450 يۈەن بولدى.

1988 - يىل 3 - ئايدا پوسكام نېفىت خىمىيە ساناتىتى باش زاۋۇتىنىڭ نېفىت خىمىيە مەھسۇلاتلىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى ۋە ئورىيا باھاسى بېكىتىلدى؛ سۇيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازىنىڭ ھەر توننىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 350 يۈەن، 0 لىك سەلىيارکىنىڭ ھەر توننىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 562 يۈەن، #70 لىك بېنزىننىڭ ھەر توننىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 618 يۈەن، كىرسىننىڭ ھەر توننىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 591 يۈەن قىلىپ بېكىتىلدى. ئازوت تەركىبى 46% لىك، سۇلياۋ قاپلىق خالتىغا قاچىلانغان ئورىيانىڭ ھەر توننىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 630 يۈەن، قېلىن سۇلياۋ

خالتىغا قاچىلانغىنىنىڭ ھەر تونناسى 620 يۈەن قىلىپ بېكىتىلدى.
1990 - يىلى نېفىت ۋە نېفىت مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىدا 80 - يىللاردىكى بەلگىلىمە ئىجرا قىلىندى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تەييار ماينىڭ 1984 - يىلدىكى سېتىلىش باھاسى

جەدۋەل: 21 — 24 بىرلىكى: يۈەن/تونا

ئۇلچىمى / ئورۇن	70لىك بېنزىن	0لىك سەلياركا	ئۇلچىمى / ئورۇن	70لىك بېنزىن	0لىك سەلياركا
ئاچال بازىرى	1202	970	يوپۇغا ناھىيىسى	1263	970
مارالبېشى ناھىيىسى	1207	970	مەكىت ناھىيىسى	1287	970
قەشقەر شەھىرى	1285	970	يەكەن ناھىيىسى	1313	970
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	1290	970	پوسكام ناھىيىسى	1320	970
قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىسى	1290	970	قاغىلىق ناھىيىسى	1329	970
يېڭىسار ناھىيىسى	1305	970	تاشقورغان ناھىيىسى	1339	970
پەيزاۋات ناھىيىسى	1254	970			

19. پولات ماتېرىيال، ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر باھاسى

قەشقەر ۋىلايىتىدە يۆتكەپ بېرىلگەن پولات ماتېرىيالىنىڭ باھاسىدا دۆلەت، ئاپتونوم رايونىنىڭ بىرتۇتاش بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىندى. 50 - يىللاردىن بۇيان، ۋىلايەت ئارقا - ئارقىدىن بىراك پولات - تۆمۈر سېتىۋېلىش باھاسىنى تۆزدى ھەم كۆپ قېتىم تەڭشىدى.

1966 - يىلى بىراك پولاتنىڭ ھەر تونناسى 80 يۈەن، سۈر چويۇننىڭ تونناسى 70 يۈەن، ئاق چويۇننىڭ تونناسى 50 يۈەن بولدى. 1984 - يىلى بىراك پولات - تۆمۈرنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ھەر تونناسىنىڭ 40 يۈەن بولدى. تەمىنلەش جەھەتتە: «1 - ئاۋغۇست پولات تۆمۈر زاۋۇتى» نىڭ بىراك تۆمۈرىنىڭمۇ، قەشقەر بازارلىرىدىكى بىراك تۆمۈرىنىڭمۇ تونناسى 150 يۈەن بولدى. 1985 - يىلى يەرلىك تاشقى پېرېۋوت ئارقىلىق پىلان سىرتىدا ئىمپورت قىلىنغان پولات ماتېرىيالنىڭ باھاسىنى بەلگىلەش چارىسى مۇنداق بولدى: قەشقەر بازارلىرىدىكى سېتىش باھاسى=ئىمپورت باھاسى×باشقۇرۇش ھەققى 5% بانكا ئۆسۈمى 2%× ساقلاش ھەققى 2%+ ئەملىي يۆتكەش خىراجىتى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا بىراك پولات - تۆمۈرنى سېتىۋېلىپ يۆتكەش باھاسىنىڭ يۇقىرى چېكى مۇنداق تەڭشەلدى: بىرتۇتاش ماتېرىيالنىڭ بىراك پولات تۆمۈرنى سېتىۋېلىشتا يۇقىرى باھا چېكى ھەر تونناسىنىڭ 135 يۈەندىن 200 يۈەنگە تەڭشەلدى. يېنىك، نېپىز ماتېرىياللىقنىڭ ھەر تونناسىنىڭ يۇقىرى سېتىۋېلىنىش باھا چېكى يەنىلا 65 يۈەن بولدى. ناھىيىلەر ۋىلايەتلىك يىغۇۋېلىش شىركىتىگە ئۆتكۈزگەن بىر تۇتاش ماتېرىياللىق بىراك پولات - تۆمۈرنىڭ تاپشۇرۇش باھاسى ھەر تونناسىنىڭ 175 يۈەندىن 220 يۈەنگە تەڭشەلدى، ۋىلايەت يىغۇۋالغان بىراك پولات- تۆمۈرنى «1- ئاۋغۇست پولات - تۆمۈر زاۋۇتى» غا بۇۋاستە يەتكۈزىدىغان يۆتكەش باھاسى ھەر تونناسىنىڭ 450 يۈەن، پولات ئۇۋۇقىنىڭ 335 يۈەن، پولات داشقىلىنىڭ ھەر تونناسىنىڭ 400 يۈەن بولدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەر بازارلىرىدىكى ماشىنا - ئۈسكۈنىلەرنىڭ سېتىلىش باھاسى مۇنداق

بولدى: خامان تېپىش ماشىنىسى 404 يۈەن، بۇغداي دېنىنى ئايرىش ماشىنىسى 260 يۈەن، ئوت - چۆپ تالقانلاش ماشىنىسى 426 يۈەن بولدى ھەمدە 40% لىك باھا ياردىمى بېرىلدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يەرلىكتە ئىشلەنگەن 12 كۇب مېتىر (10 تونىا) لىق باكنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 2640 يۈەن، سېتىلىش باھاسى 2838 يۈەن؛ تاق قۇرلۇق سۇلياۋ يوپۇق يېپىش ماشىنىسىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 254 يۈەن، سېتىلىش باھاسى 268 يۈەن؛ 9A—2B تىپلىق 9 قۇرلۇق سېيالكىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 870 يۈەن بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا يەرلىكتە ئىشلەنگەن 7C—1 تىپلىق دېھقانچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان گاز تورمۇزلۇق يېرىم كوزۇپلۇق تراكتورنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى 2150 يۈەن بولدى؛ 9A—2B تىپلىق 9 قۇرلۇق سېيالكىنىڭ ھەر بىرىنىڭ باھاسى 1052 يۈەنگە تەڭشەلدى ھەمدە 5% ئىچىدە تۇراقسىز قىلىندى، يۇقىرى باھاسى 1105 يۈەندىن ئاشۇرۇلمىدى.

20. بىناكارلىق ماتېرىياللىرى باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا يەرلىكتە ئىشلەنگەن سېمونت، خىشنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسى مۇنداق بولدى: سېمونتنىڭ 500 - نومۇرلۇق پارچە قاچىلانغىنى 116 يۈەن، 400 - نومۇرلۇق پارچە قاچىلانغىنى 96 يۈەن، 300 - نومۇرلۇق پارچە قاچىلانغىنى 86 يۈەن، ئوراپ قاچىلانغىنىنىڭ ھەر تونناسىغا 13 يۈەندىن ئوراپ قاچىلاش ھەققى قوشۇلدى؛ ئۆزۈنچاق سېرىق خىشنىڭ مىك دانىسى 34 يۈەن، چاسا سېرىق خىشنىڭ مىك دانىسى 68 يۈەن.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى يەرلىكتە ئىشلەنگەن سېمونت، ئۆزۈنچاق خىشنىڭ زاۋۇتتىن چىقىش باھاسىنى 2 قېتىم تەڭشىدى. 1984 - يىلى سېمونتنىڭ باھاسى ئادەتتىكى سىلىكاتلىق 325 - نومۇرلۇق پارچە قاچىلانغان سېمونتنىڭ تونناسى 110 يۈەن، 425 - نومۇرلۇق پارچە قاچىلانغان سېمونتنىڭ باھاسى 120 يۈەن بولدى، قەغەز خالتىغا قاچىلانغانلىرىنىڭ تونناسىغا 15 يۈەن قوشۇلدى. ئۆزۈنچاق خىشنىڭ باھاسى: ماشىنىدا قۇيۇلغىنىنىڭ 1000 دانىسى 57 يۈەن، قولدا قۇيۇلغىنىنىڭ 1000 دانىسى 55 يۈەن بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى قەشقەر سېمونت زاۋۇتىنىڭ توك ئىستولبىسىنى سېتىش باھاسىنى مۇنداق بېكىتتى: تەكسە باھالىق خام ئەشيادىن ئىشلەپچىقىرىلغان 12 مېتىرلىق كونۇسسىمان ستولبا 330 يۈەن، 10 مېتىرلىق كونۇسسىمان ستولبا 255 يۈەن، 9 مېتىرلىق تەك دىئامېتىرلىق ستولبا 275 يۈەن؛ كېلىشىم باھالىق خام ئەشيادىن ئىشلەپچىقىرىلغان 12 مېتىرلىق كونۇسسىمان ستولبا 370 يۈەن، 10 مېتىرلىق كونۇسسىمان ستولبا 280 يۈەن، 9 مېتىرلىق تەك دىئامېتىرلىق ستولبا 410 يۈەن، 6 مېتىرلىق تەك دىئامېتىرلىق ستولبا 310 يۈەن. سۇلياۋ قاپلىق خالتىغا قاچىلانغان سېمونت بىلەن پارچە قاچىلانغان سېمونتنىڭ باھا پەرقى ھەر تونناسىنىڭ 15 يۈەندىن 18 يۈەنگە تەڭشەلدى. پىلان سىرتىدا نورمىدىن ئارتۇق ئىشلەپچىقارغان، ئۆزى ساتىدىغان سېمونتنىڭ ھەر تونناسىغا قوشۇلىدىغان باھانىڭ يۇقىرى بولغاندا 70 يۈەندىن ئېشىپ كەتمەسلىكى، باھانى تۆۋەنلىتىشكە چەك قويۇلمايدىغانلىقى بېكىتىلدى.

21. قاتناش باھاسى

50 -، 60 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئۇلاغ تراسپورت باھاسى ھەر تونىا - كىلومېتىرىنىڭ 0.45 يۈەن ئىدى.

70 -، 80 - يىللاردا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى قاتناش باھاسىنى كۆپ قېتىم تەڭشىدى. 1983 -

يىلى ئەتىيازدا ئاپتونوم رايون قەشقەردىن پاكىستانىنىڭ ئاستىنقى دەريا پورتىغا باردىغان خەلقئارا نۆۋەتچى ئاپتوبۇسىنىڭ بېلەت باھاسىنى مۇنداق بېكىتتى: 26 كىشىلىك، يۇمشاق تاق ئورۇندۇقلۇق، يۇلەنچۇكلۈك (قىشتا پار، يازدا سالقىن شامال بىلەن تەمىنلەيدىغان) ئاپتوبۇسنىڭ ھەر ئادەم - كىلومېتىرىنىڭ باھاسى 0.1 يۈەن ھېسابلىنىدۇ، قەشقەردىن پاكىستان ئاستىنقى دەريا پورتىغىچە بولغان 450 كىلومېتىر مۇساپىنىڭ بىر كىشىلىك بېلەت باھاسى 45 يۈەن خەلق پۇلى بولىدۇ.

1984 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق باھا ئىدارىسى، قاتناش نازارىتى [1984] 9 - نومۇرلۇق ھۆججەت چۈشۈرۈپ، ئاپتوموبىل تىرانسپورتىنىڭ يېڭا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان سەلىيارکىنىڭ ئېتىبار باھاسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئاپتوموبىل، يۈك ئاپتوموبىلى تىرانسپورتىنىڭ يېڭا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان سەلىيارکىنى توشۇش ئاساسىي ھەققى مۇنداق بولدى: ئۇزۇن يوللۇق (41 كىلومېتىر ۋە ئۇنىڭدىن ئارتۇق مۇساپە) نىڭ ھەر تونىنا - كىلومېتىرى 0.18 يۈەندىن 0.20 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى؛ قىسقا يوللۇقنىڭ توشۇش مۇساپىسى بويىچە ھەر تونىنا كىلومېتىرىغا ئاساسىي توشۇش ھەققى ھېسابلىنىدۇ. ماي باكلىق ئاپتوموبىل تىرانسپورتىغا يەنىلا بەلگىلىمە بويىچە 20% قوشۇپ (يەنى ھەر تونىنا كىلومېتىرىغا 0.24 يۈەن قوشۇپ) ھەق ھېسابلىنىدۇ. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا، قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە باردىغان ئايروپىلان بېلەت باھاسى 80-يىللاردىكى 100 يۈەندىن 165 يۈەنگە تەڭشەلدى. قەشقەر شەھىرىدىكى قىسمەن كوچا ئاپتوبۇس لىنىيىسىنىڭ بېلەت باھاسىمۇ 20% — 30% گىچە ئۆستۈرۈلدى. كىرا ئاپتوموبىلىنىڭ ھەق ئېلىش ئۇلچىمى مۇناسىپ ئۆستۈرۈلدى: فىيات ماركىلىق 5 كىشىلىك ئاپتوموبىل، ئىتالىيىدە ئىشلەنگەن ئاپتوموبىللارنىڭ ھەر تونىنا-كىلومېتىرى 0.7 يۈەندىن 0.85 يۈەنگە، پولونېز، پولشا ماركىلىق 5 كىشىلىك ئاپتوموبىلىنىڭ ھەر تونىنا-كىلومېتىرى 0.7 يۈەندىن 0.85 يۈەنگە تەڭشەلدى.

1990 - يىلى ئەتىيازدا قەشقەر باھا باشقارمىسى قەشقەر شەھىرىدىكى ئاپتوموبىللارنىڭ ئاپتوبۇسنىڭ بېلەت باھاسىنى تەڭشىدى: باھا ئۆستۈرۈلۈش ئۇلچىمى مۇنداق بولدى: قەشقەر شەھىرىدىن قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەرگە قاتنايدىغان ئاپتوبۇسنىڭ ھەربىر ئادەم - كىلومېتىرىنىڭ بېلەت باھاسى 0.0386 يۈەنگە، قەشقەر شەھىرىدىن يېڭىئۆستەڭ يېزىسى، بەشكېرەم يېزىسى، ئايرودرومغا باردىغان ئاپتوبۇسنىڭ ھەر بىر ئادەم كىلومېتىرىنىڭ بېلەت باھاسى 0.044 يۈەنگە تەڭشەلدى. يەنى: 1 - يول ئاپتوبۇسنىڭ قەشقەر شەھىرى خەلق مەيدانىدىن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.45 يۈەن، 2 - يول ئاپتوبۇسنىڭ قەشقەر شەھىرى خەلق مەيدانىدىن ئايرودرومغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.45 يۈەن، 3 - يول ئاپتوبۇسنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتىدىن توقۇمچىلىق فابرىكىسى، بەسمش - بويىاش زاۋۇتىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.3 يۈەن، 4 - يول ئاپتوبۇسنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتىدىن قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە بازىرىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.6 يۈەن، 5 - يول ئاپتوبۇسنىڭ تۇمەنكۆل باغچىسىدىن يېڭىئۆستەڭ يېزىسىغىچە بولغان بېلەت باھاسى بىر يۈەن، 6 - يول ئاپتوبۇسنىڭ گۈزەدىكى يېڭا ئىگىلىك سودا بازىرىدىن بەشكېرەم يېزىسىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.7 يۈەن، 7 - يول ئاپتوبۇسنىڭ سەمەن مېھمانخانىسىدىن ئاپپاق خوجا مازىرىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.3 يۈەن، 8 - يول ئاپتوبۇسنىڭ تىببىي مەكتەپتىن 1 - خەلق دوختۇرخانىسىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.2 يۈەن، 9 - يول ئاپتوبۇسنىڭ 1 - خەلق دوختۇرخانىسىدىن سەمەن مېھمانخانىسىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.15 يۈەن، 10 - يول ئاپتوبۇسنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتىدىن خەلق مەيدانىغىچە بولغان بېلەت باھاسى 0.1 يۈەن بولدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى تۆۋەندىكى 3 ئاپتوبۇس لىنىيىسىنىڭ بېلەت باھاسىنى تەڭشىدى: مارالبېشى ناھىيىسىدىن مەكىت ناھىيىسىغىچە بولغان 227 كىلومېتىر لىنىيىنىڭ بېلەت باھاسى 10.5 يۈەن؛ مەكىت ناھىيىسىدىن پوسكام ناھىيىسىگىچە بولغان 104 كىلومېتىر لىنىيىنىڭ بېلەت باھاسى 4.8 يۈەن؛ قەشقەردىن پەيلۇ - سېرىق بۇيىغىچە بولغان 157 كىلومېتىر لىنىيىنىڭ بېلەت باھاسى 6.4 يۈەن؛

پەيلودىن سېرىق بۇيىغىچە بولغان 79 كىلومېتىر لىنىيىنىڭ بېلەت باھاسى 3.7 يۈەن؛ قەشقەردىن پەيلو - سېرىق بۇيىغىچە بولغان 236 كىلومېتىرلىق لىنىيىنىڭ بېلەت باھاسى 10.1 يۈەن بولدى.

22. غەيرىي تاۋار ھەققى

1) مەمۇرىي ھەق　قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مەمۇرىي ھەق سىياسەت، بەلگىلىمە بويىچە، تەستىقلاش ھوقۇقى مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوندىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىدە بولغانلاردىن ئېلىنىدىغان باشقۇرۇش ھەققىنى كۆرسىتىدۇ، مەسىلەن، بازار باشقۇرۇش ھەققى، ئاپتوموبىل نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ھەققى، شەھەر - يېزىلار تازىلىقىنى باشقۇرۇش ھەققى، تاشيول ئاسراش ھەققى، يەر ۋە يول ئىگىلەش ھەققى، كارخانىلارنى رويخەتكە ئالدۇرۇش ھەققى، تاۋار ماركىسىنى تىزىملىتىش ھەققى ۋە ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر ئېلان قىلغان قانۇن - نىزام، چارىلەردە بەلگىلەنگەن تۈرلۈك مەمۇرىي ھەقلەردىن ئىبارەت. مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوندىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىنىڭ تەستىقلىغان بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىنىدىغانلىرى ئۇستىدە قايتا توختالمىدۇق.

2) كەسپىي ھەق　بۇ ئاساسلىقى داۋالاش، مەدەنىيەت - مائارىپ، كىنو، تېلېۋىزىيە، تانسىخانا، كىتاب - گېزىت - ژۇرنال، پوچتا - تېلېگراف، ئاپتوموبىل توختىتىش مەيدانى، كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى قاتارلىقلار بويىچە ئېلىنىدىغان ھەقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(1) داۋالاش ھەققى　ۋىلايەتتىكى داۋالاش تۈرىدىن ھەق ئېلىش ئۇلچىمى: ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرسىتىش 0.2 يۈەن، ئوكۇل ئۇرۇش 0.2 يۈەن، كۆكرەك فۇنكسىيىسى، قورساق فۇنكسىيىسى، سۆڭەك فۇنكسىيىسى 1.5 يۈەن، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرۈشى 0.7 يۈەن ئادەم (قېتىم). پىلانلىق تۇغۇتنىڭ ئۇلچەملىك بالا چۈشۈرۈش ئوپېراتسىيىسى 5 يۈەن، تۇخۇم يەتكۈزۈش نەيچىسىنى بوغۇش 15 يۈەن، تۇخۇم يەتكۈزۈش نەيچىسىنى دورا بىلەن توسۇش ئوپېراتسىيىسى 5 يۈەن، ئۇرۇق يەتكۈزۈش نەيچىسىنى بوغۇش ئوپېراتسىيىسى 4 يۈەن. ئۇرۇق يەتكۈزۈش نەيچىسىنى بوغۇش 4 يۈەن، ئۇرۇق يەتكۈزۈش نەيچىسىنى دورا بىلەن توسۇش ئوپېراتسىيىسى 1.7 يۈەن، ئۇزۇك سېلىش - ئېلىش ھەققى 0.8 يۈەن.

(2) مەدەنىيەت - مائارىپ ھەققى　ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ پارچە خىراجەت ئۇلچىمى 1975 - يىلى بېكىتىلگەن بولۇپ، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ھەر مەۋسۇملۇك پارچە خىراجەت ئۇلچىمى مۇنداق بولدى: شەھەر - بازارلار (ناھىيىدىن يۇقىرى شەھەر - بازار ۋە ئۇلچەملىك بازارلارنى كۆرسىتىدۇ) دىكى ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ 4 يۈەن، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ 3 يۈەن، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 2 يۈەن، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئەگەر مەكتەپتە ياتىدىغان بولسا، شەھەرلەردە 5 يۈەن، ناھىيە بازىرى، بازارلار 3 يۈەن قوشۇپ ئېلىنىدى. ئەگەر تاماقنى مەكتەپتە يەيدىغان بولسا، بىر يۈەن (ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئايرىلماي) تاماق باشقۇرۇش ھەققى ئېلىنىدى. بۇ ئۇلچەم 1990 - يىلغىچە ئىجرا قىلىنىدى.

1983 - يىلى ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى يەسلى، بالىلار باغچىلىرىنىڭ ھەق ئېلىش ئۇلچىمىنى بېكىتتى. دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى يەسلى، بالىلار باغچىلىرىنىڭ بېقىش ھەققى 3 يۈەن، تازىلىق ھەققى بىر يۈەن، پارچە خىراجەت بىر يۈەن، ئىسسىنىش خىراجىتى 3.5 يۈەن، تاماق پۇلى 5 ياشتىن تۆۋەنلەرنىڭ كۈنلۈكى 0.55 يۈەن، 5 ياشتىن يۇقىرىلارنىڭ كۈنلۈكى 0.6 يۈەن؛ كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار باشقۇرۇشىدىكى يەسلى، بالىلار باغچىلىرىنىڭ ھەق ئېلىش ئۇلچىمى: تەييارلىق سىنىپىدىكى 5 — 6 ياشلىق بالىلارنىڭ بېقىش ھەققى 2 يۈەن، ئىسسىنىش ھەققى بىر يۈەن، چوڭ سىنىپتىكى 3 — 5 ياشقىچە بالىلارنىڭ بېقىش ھەققى 2.5 يۈەن،

پارچە خراجىتى بىر يۈەن، ئىسسىنىش خراجىتى بىر يۈەن، تاماق خراجىتى 0.6 يۈەن. كىچىك سىنىپتىكى 1.5 — 3 ياشقىچە بالىلارنىڭ بېقىش ھەققى 3 يۈەن. پارچە خراجىتى بىر يۈەن، ئىسسىنىش خراجىتى بىر يۈەن، تاماق خراجىتى 0.55 يۈەن. بوۋاقلار سىنىپىدىكى 56 كۈنلۈكتىن 1.5 ياشقىچە بوۋاقلارنىڭ بېقىش خراجىتى 4.5 يۈەن، پارچە خراجىتى 1.5 يۈەن، ئىسسىنىش خراجىتى بىر يۈەن بولدى.

1988 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى، مالىيە باشقارمىسى، مائارىپ باشقارمىسى يەسلى، بالىلار باغچىلىرىنىڭ ئايلىق ھەق ئېلىش ئۆلچىمىنى مۇنداق بېكىتتى: چوڭ - ئوتتۇرا سىنىپنىڭ 7 يۈەن، كىچىك سىنىپنىڭ 30 يۈەن، پارچە خراجىتى 5 يۈەن، باشقۇرۇش ھەققى 6 يۈەن، ئىسسىنىش خراجىتى 4.5 يۈەن، تازىلىق ھەققى بىر يۈەن، تاماق ئۆلچىمى: 5 ياشتىن تۆۋەن بالىلارنىڭ كۈندىلىك تاماق ھەققى 0.7 يۈەندىن بىر يۈەنگە، 5 ياشتىن تۆۋەن بالىلارنىڭ كۈندىلىك تاماق ھەققى 0.75 يۈەندىن 1.05 يۈەنگە تەڭشەلدى.

1990 - يىل 5 - ئايدا باشقۇرۇش ھەققى ئۆلچىمى بىر بالىنىڭ بىر ئايلىق باشقۇرۇش ھەققى 6 يۈەندىن 10 يۈەنگە تەڭشەلدى. باشقا ئۆلچەملەردە ئۆزگىرىش بولمىدى.

(3) كىنو، تېلېۋىزىيە، سىنئالغۇ، تانسىخانا ھەققى 50 -، 60 - يىللاردا كىنو بېلىتىنىڭ باھاسى بىرقەدەر تۆۋەن ئىدى. 1966 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىكى كىنو بېلىتى ھېكايە فىلىمىنىڭ 0.25 يۈەن، ھۆججەتلىك فىلىمىنىڭ 0.2 يۈەن، قىسقا فىلىمىنىڭ 0.1 يۈەن، بالىلار فىلىمىنىڭ 0.15 يۈەن؛ ناھىيە بازارلىرىدا ھېكايە فىلىمىنىڭ 0.2 يۈەن، ھۆججەتلىك فىلىمىنىڭ 0.15 يۈەن، قىسقا فىلىمىنىڭ 0.1 يۈەن، بالىلار فىلىمىنىڭ 0.1 يۈەن بولدى.

1985 - يىل 2 - ئايدا تىجارەت خاراكتېرلىك سىنئالغۇ بېلىتىنىڭ باھاسى: ھېكايە فىلىم، تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ بىر قىسمىنىڭ (چاتما فىلىمنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) بېلەت باھاسى 0.25 يۈەن، سىنئالغۇ قويۇش ۋاقتى بىر سائەتكە يەتمىسە 0.15 يۈەن بولدى. 1985 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت سارىيىنىڭ چوڭ تىپتىكى پىرويېكسىيىلىك تېلېۋىزىيون بېلىتىنىڭ باھاسى: ھېكايە فىلىم، تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىنىڭ ھەر قىسمىنىڭ (چاتما فىلىمنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) 0.25 يۈەن، سىنئالغۇ قويۇلغان ۋاقىت بىر سائەتكە يەتمىسە 0.15 يۈەن؛ ھېكايە فىلىم، تېلېۋىزىيە تىياتىرى، جۇملىدىن چاتما فىلىمنىڭ 0.35 يۈەن، سىنئالغۇ قويۇلغان ۋاقتى بىر سائەتكە يەتمىسە 0.20 يۈەن بولدى. 1985 - يىلى ئەتىيازدا تانسىغا كىرىش بېلىتى 0.6 يۈەن بولدى. 1987 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسى تانسا بېلىتى، ئىشىك بېلىتىنىڭ يۇقىرى باھا چېكىنى بېكىتتى. شەھەرلىك كۆڭۈل ئېچىش مەركىزىنىڭ زال ئىچى تانسا بېلىتى ھەر مەيدانىنىڭ 1.5 يۈەن، باشقا زال ئىچى تانسا بېلىتى ھەر مەيدانىنىڭ 1.2 يۈەن، ئوستى ئوچۇق تانسىخانا بېلىتى ھەر مەيدانىنىڭ 0.8 يۈەن بولدى.

1988 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئېلان يۈزىسىدىن سۈرەتكە ئېلىش مۇلازىمىتىنىڭ ھەق ئۆلچىمى مۇنداق بېكىتىلدى: سۈرەتلىك ئېلان ئىشلەش ھەققى 200 يۈەن/60 سېكۇنت، يېزىقچە ئېلانىنىڭ 1 - تۈردىكىسى 60 يۈەن/60 سېكۇنت، 2 - تۈردىكىسى 50 يۈەن/60 سېكۇنت، 3 - تۈردىكىسى 60 يۈەن/60 سېكۇنت، (ئىسمېنا قوشۇپ ئىشلىسە) كومپيۇتېردا خەت كىرگۈزۈش ھەققى 70 يۈەن/120 خەت؛ ھۆججەتلىك فىلىمنى سۈرەتكە ئېلىش 1 - تۈردىكىسى 200 يۈەن/سېكۇنت، 2 - تۈردىكىسى 200 يۈەن/سېكۇنت، 3 - تۈردىكىسى 200 يۈەن/سېكۇنت، سىرتقا كىرىشتۈرۈلمە پروگراممىلا ئىشلەش، ئاۋاز بېرىش ۋە خەت كىرىشتۈرۈش 50 يۈەن/سېكۇنت؛ مەخسۇس تېمىدىكى ھۆججەتلىك فىلىم 80 يۈەن، ئاۋاز بېرىش، خەت كىرىشتۈرۈش، تەھرىرلەش بىرىكتۈرۈلىدۇ. سۈرەتلىك ئېلان كۆرسىتىش 2.50

يۈەن/سېكۇنت، ئادەتتىكى پروگراممىلارنى قويۇش 3 يۈەن/سېكۇنت، كۇندۇزدە پروگراممىلارنى تەكرار كۆرسىتىش 240 يۈەن/60 سېكۇنت؛ ئۆز ئىستانسىسى ئىشلىگەن بىر ئېلان 300 يۈەن؛ ئۆز ئىستانسىسىنىڭ مەخسۇس پروگراممىسى 120 يۈەن/10 سېكۇنت، ئۆز ئىستانسىسىنىڭ ئېلانى 30 يۈەن/10 سېكۇنت، ئۆز ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىسى ماتېرىياللىرى كۆرۈنۈشى 10 يۈەن/دانە، ئۆز ئىستانسىسىنىڭ خەۋەرلىرى 30 يۈەن/دانە، تۇرلۇك كۆرۈنۈشلەر 120 يۈەن/10 سېكۇنت. بۇنىڭدىن ئېشىپ كەتكەن قىسمى 5 يۈەن/سېكۇنت؛ خېرىدار پروگراممىنى ئۆزى ئېلىپ كېلىپ قايتا سىنتالغۇغا ئالدۇرسا 20 يۈەن/60 سېكۇنت، ئادەتتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى 30 يۈەن/60 سېكۇنت، تېلېۋىزىيە چاتما فىلىمى 10 قىسىم ئىچىدە بولسا، ھەر قىسمى 20 يۈەن، 10 قىسىمدىن ئارتۇق بولسا، ھەر قىسمى 15 يۈەن، ئۆز ئىستانسىسىدا ساقلانغان تۇرلۇك مەخسۇس لېكسىيە پروگراممىسى 30 مىنۇت ئىچىدىكىسى 25 يۈەن.

(4) كىتاب، گېزىت - ژۇرنال ھەققى 50 - يىللاردا «قەشقەر گېزىتى» نىڭ ھەر پەسىللىكى 0.3 يۈەن، «جۇڭگو ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ھەر پەسىللىكى 0.3 يۈەن ئىدى. 60 - يىللاردا «قەشقەر گېزىتى»، «جۇڭگو ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ھەر پەسىللىكى 0.31 يۈەن بولدى.

1984 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» نىڭ باھاسى مۇنداق تەڭشەلدى: خەنزۇچىسىنىڭ بىر پارچىسى 0.03 يۈەن، ئۇيغۇرچىسىنىڭ 0.06 يۈەن. 1988 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» نىڭ باھاسى يەنە خەنزۇچىسىنىڭ بىر پارچىسى 0.06 يۈەنگە، ئۇيغۇرچىسىنىڭ 0.1 يۈەنگە تەڭشەلدى. «قەشقەر ئەدەبىياتى»، «يىپەك يولى» ژۇرنىلىنىڭ باھاسىمۇ مۇنداق تەڭشەلدى: «قەشقەر ئەدەبىياتى» (ئۇيغۇرچە) نىڭ ھەر سانى 124 بەتلىك بولۇپ 0.5 يۈەندىن 0.8 يۈەنگە، «يىپەك يولى» (خەنزۇچە) نىڭ ھەر سانى 64 بەتلىك بولۇپ، 0.3 يۈەندىن 0.5 يۈەنگە تەڭشەلدى. 1990 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» نىڭ باھاسى يەنە خەنزۇچىسىنىڭ ھەر پارچىسى 0.06 يۈەندىن 0.1 يۈەنگە، ئۇيغۇرچىسىنىڭ 0.1 يۈەندىن 0.15 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى.

(5) پوچتا - تېلېگراف ھەققى 50 - يىللاردىن 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە پوچتا ھەققى ئادەتتىكى خەتنىڭ 0.1 يۈەن، زاكاس خەتنىڭ 0.2 يۈەن بولدى.

1988 - يىل 5 - ئايدا كۆپەيگەن پوچتا مۇلازىمەت تۇرلىرىگە ھەق ئېلىش ئۇلچىمى مۇنداق تۈزۈلدى: تاۋار قاچىلانغان پوسۇلكىلارنى ئېلىۋېلىش ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، كېيىنكى ساقلاش ھەققى ھەر بىرىنىڭ كۈنلۈكى 0.3 يۈەن، ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن خەلق پوسۇلكىلىرىنى ساقلاش ھەققى 0.1 يۈەن، ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن باسما بۇيۇملىرىنى ساقلاش ھەققى ھەر بىرىنىڭ كۈنلۈكى 0.1 يۈەن، پوچتا يوللانمىلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش، نەقلەشتۈرۈش مۇلازىمەت ھەققى ھەر بىرىنىڭ ھەر قېتىملىقى 0.5 يۈەن، بىناغا چىقىپ يوللانما يوللاش ھەققى ئايلىقى 8 يۈەن، پوچتا يوللانمىلىرىنى ئايرىم بۆلۈشتە ئۆتىش ھەققى ئايلىقى 10 يۈەن. پوسۇلكىلارنى مەخسۇس ئۆتىش ھەققى ھەر كىلوگرامىنىڭ 0.3 يۈەن، باسما بۇيۇملىرىنى مەخسۇس ئۆتىش ھەققى ھەر كىلوگرامىنىڭ 0.2 يۈەن بولدى.

شۇ يىلى 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى يەرلىك پوچتا تېلېگراممىسىغا قوشۇمچە ھەق ئېلىش ئۇلچىمىنى يولغا قويدى: بايرام، ئارام ئېلىش كۈنلىرى ۋە كېچىلىك ئىسمېنىدا يېرىم ھەق ئېلىش ئۇلچىمىنى بىردەك تولۇق ھەق ئېلىشقا ئۆزگەرتتى؛ ئۆزۈن يوللۇق تېلېفونىنىڭ ھەر مىنۇتلۇق سۆزلىشىش ھەققىگە 0.1 يۈەن يەرلىك قوشۇمچە ھەق قوشۇپ ئېلىش يولغا قويۇلدى (يېزا تېلېفونىدىن ھەق ئېلىنمىدى)؛ تاۋار قاچىلانغان پوسۇلكىلارنىڭ ھەر بىرىدىن 0.5 يۈەن قوشۇمچە ھەق قوشۇپ ئېلىندى، خەلق پوسۇلكىلىرىغا قوشۇمچە ھەق قوشۇپ ئېلىنمىدى.

يۇقىرىدىكى ئۇلچەم 1990 - يىلغىچە داۋاملىشىپ كەلدى.

(6) سۇ ئۇزۇش كۆلچىكى، كانكى تېنىلىش مەيدانى، باغچا ھەققى 50 - يىللاردىن 70-يىللارغىچە قەشقەردىكى سۇ ئۇزۇش كۆلچىكىنىڭ ئىشىك بېلىتى 0.03 — 0.05 يۈەن/ئادەم (قېتىم) بولغانىدى؛ 80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە 0.35 يۈەنگە تەڭشەلدى. قەشقەردە كانكى تېنىلىش مەيدانى 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، ھەق ئېلىش ئۇلچىمى مۇنداق بولدى: ئىشىك بېلىتى ھەر ئادەمنىڭ ھەر قېتىملىقى 0.05 يۈەن، تېنىلىش ھەققى كانكى ئايىغىنى ئىجارىگە ئالغان بولسا، ھەر سائەتلىكى 0.2 يۈەن، ئۆزى ئايىغ ئېلىپ كەلگەن بولسا 0.1 يۈەن بولدى. بۇ باھا 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە ئۆزگەرمىدى.

باغچىنىڭ ئىشىك بېلىتى 1986 - يىلدىن ئىلگىرى 0.05 يۈەن ئىدى، 1986 - يىلدىن كېيىن 0.1 يۈەنگە تەڭشەلدى، بوي ئېگىزلىكى 1.3 مېتىردىن تۆۋەن بالىلارنىڭ 0.05 يۈەن بولدى. 1988 - يىلى چوڭلارنىڭ 0.2 يۈەنگە، بوي ئېگىزلىكى 1.3 مېتىردىن تۆۋەن بالىلارنىڭ 0.1 يۈەنگە تەڭشەلدى. بوي ئېگىزلىكى بىر مېتىردىن ئاشىدىغان بالىلارغا چوڭلار بىلەن ئوخشاش باھادا بېلەت سېتىلدى.

(7) باشقا باھا شەھەردىكى ئاممىۋى ئاپتوموبىل توختىتىش مەيدانلىرىدا ئاپتوموبىل توختىتىش ھەققى ئېلىش. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 90 - يىللاردا ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىدىن ئاپتوموبىل توختىتىش ھەققى ئېلىش ئۇلچىمى مۇنداق بولدى: چوڭ ئاپتوموبىللارنىڭ كۈندۈزدە سائەتلىك ئاپتوموبىل توختىتىش ھەققى 0.3 يۈەن، كىچىك ئاپتوموبىللارنىڭ 0.2 يۈەن، چوڭ ئاپتوموبىللارنىڭ كېچىدە سائەتلىك توختىتىش ھەققى 0.5 يۈەن، كىچىك ئاپتوموبىللارنىڭ 0.4 يۈەن.

ۋېلىسىپىت ساقلاش ھەق ئۇلچىمى: بىر قېتىملىق ۋېلىسىپىت ساقلاشقا ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقى، پەسىل، بايرام، ئارام ئېلىش كۈنلىرى، كېچە ياكى كۈندۈز دەپ ئايرىلماي، بىردەك 5 پۇڭ ھەق ئېلىنىدى. كەچتە كىنو كۆرۈش ئۈچۈن (كىنوخانىنىڭ ئەتراپىدىكى ۋېلىسىپىت ساقلاش نۇقتىسىدا) ۋېلىسىپىت ساقلاتسا بىر قېتىملىقى (ئىككى قېتىملىق كىنونىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بىردەك 0.1 يۈەن بولدى؛ ۋېلىسىپىتنى شۇ كۈنى ئېلىپ كەتمەي، ۋېلىسىپىت ساقلىغۇچى ۋېلىسىپىتنى مەخسۇس ساقلاپ بەرگەن بولسا 0.5 يۈەن ھەق ئېلىنىدى.

3) مۇلازىمەت كەسپى چاچ ياسىتىش، يۈيۇنۇش، سۇرەتكە چۈشۈش قاتارلىقلارنىڭ ھەققى.

(1) چاچ ياسىتىش ھەققى چاچ ياسىتىش ھەققى (ب دەرىجىلىكى) بىر ئادەمدىن ئېلىنىدىغان ھەق 1950 - يىلى 0.46 يۈەن، 1957 - يىلى 0.8 يۈەن، 1962 - يىلى 0.45 يۈەن، 1978 - يىلى 0.4 يۈەن، 1986 — 1990 - يىللىرى 0.8 يۈەن بولدى.

(2) ۋاننىدا يۈيۇنۇش ھەققى بىر ئادەمدىن 1950 - يىلى 0.8 يۈەن، 1951 - يىلدىن 1955-يىلغىچە بىر يۈەن، 1959 — 1960 - يىلغىچە 0.7 يۈەن، 1961 - يىلى 0.8 يۈەن، 1978 - يىلى 0.7 يۈەن، 1984 - يىلى 0.8 يۈەن، 1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بىر يۈەندىن 1.2 يۈەنگىچە ھەق ئېلىنىدى.

(3) سۇرەتكە چۈشۈش ھەققى ئادەتتىكى بىر سۈرەت ئۈچۈن بىر ئادەم (قېتىم) گە 1950- يىلى 2.3 يۈەن، 1954 — 1955 - يىللىرى 2 يۈەن، 1959 — 1960 - يىللىرى 0.6 يۈەن، 1965- يىلى 0.9 يۈەن، 1978 - يىلى بىر يۈەن؛ 1979 - يىلىدىن 1990 - يىلغىچە 1.5 يۈەندىن 2 يۈەنگىچە ھەق ئېلىنىدى.

4) تىجارەت خاراكتېرلىك ھەق ئاساسلىقى مېھمانخانا، مېھمان كۈتۈش ئورۇنلىرى ئالىدىغان ھەقنى كۆرسىتىدۇ.

قەشقەر ئۇلايەتلىك باھا باشقارمىسىنىڭ 1986 - يىلى چەت ئەللىك مېھمانلارنى كۈتۈۋالىدىغان مېھمانخانىلارنىڭ ياتاق ھەققىنى تەڭشەش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 25　　بىرلىكى: يۈەن

تۈرى / ئورۇن	ئۆلچىمى	ئۆمەك تەشكىللەپ كەلگەن جۇڭگولۇق مۇھاجىر مۇتەخەسسىسلەر		تارقاق كەلگەن چەت ئەللىك مېھمانلار		ئۆمەك تەشكىللەپ كەلگەن چەت ئەللىك مېھمانلار	
		تەڭشەشتىن ئىلگىرى	تەڭشەشتىن كېيىن	تەڭشەشتىن ئىلگىرى	تەڭشەشتىن كېيىن	تەڭشەشتىن ئىلگىرى	تەڭشەشتىن كېيىن
سەمەن مېھمانخانىسى	قوش كىشىلىك تاق ياتاق 1 - قەۋەت	32	35	45	50	41	45
	قوش كىشىلىك تاق ياتاق يېڭى بىنا	32	35	45	50	41	45
قەشقەر مېھمانخانىسى	قوش كىشىلىك تاق ياتاق 1 - بىنا	32	35	45	50	41	45
	ئىككى ئېغىزلىق ياتاق 1 - بىنا	36	41	52	58	47	52
	ئۈچ ئېغىزلىق ياتاق 1 - بىنا	46	51	66	73	60	66
	قوش كىشىلىك تاق ياتاق 2 - بىنا	25	27	35	39	32	35
	قوش ئېغىزلىق ياتاق 2 - بىنا	32	36	46	51	41	46
	قوش كىشىلىك تاق ياتاق سايا‌ھەتچىلەر بىناسى	32	35	45	50	41	45

1986 - يىلى چەت ئەللىكلەرگە چېتىلىدىغان بىرقانچە غەيرىي تاۋار مۇلازىمىتى ھەققىنى باشقۇرۇشقا قارىتا بەلگىلىمە چىقىرىلدى: (1) چەت ئەللىكلەر كۈتۈۋېلىنىدىغان رېستۇرانلارنىڭ ئۇنىۋېرسال پايدا نىسبىتى 50% — 55% بولۇش، ئاشپەزلىك تېخنىكىسى يۇقىرى بولغانلارنىڭ بۇ ئۆلچەمدىن يۇقىرى بولۇش، لېكىن ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 65% تىن ئېشىپ كەتمەسلىك، ئاشپەزلىك تېخنىكىسى ناچارلارنىڭ بۇ ئۆلچەمدىن تۆۋەن بولۇش، لېكىن ئەڭ تۆۋەن بولغاندا 45% تىن چۈشۈپ كەتمەسلىك. (2) ھاراق - ئىچىملىكلەرگە باھا قوشۇش نىسبىتى: چەت ئەللىك مېھمانلارنى كۈتۈۋالىدىغان مېھمانخانا، رېستۇرانلارنىڭ ھاراق، گازلىق سۇنى پارچە سېتىش باھاسى بازاردىكى پارچە سېتىش باھاسىدىن 30% يۇقىرى بولۇش، ئۇ يەردە قوشۇمچە تەسىس قىلىنغان مەيخانىلاردا سېتىلغان قەھۋە، ھاراق، گازلىق سۇ قاتارلىق ئىچىملىكلەر بازاردىكى پارچە سېتىلىش باھاسىدىن 20% يۇقىرى بولۇش.

1990 - يىلى ئۇلايەتلىك باھا باشقارمىسى، سايا‌ھەت ئىدارىسى سايا‌ھەت باھاسىنى باشقۇرۇش چارىسى ۋە سايا‌ھەت يېمەك - ئىچمەكلىرى سۈپىتىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چۈشۈردى. ئۇنىڭدا مۇنداق بەلگىلەندى: سەمەن مېھمانخانىسى، قەشقەر مېھمانخانىسىنىڭ ئۆلچەملىك ياتاق ھەققى تارقاق كەلگەن چەت ئەللىك مېھمانلار ئۈچۈن 80 يۈەن، سايا‌ھەتچىلىكنىڭ ئاۋات پەسلىدە 88 يۈەن، سۇس پەسلىدە 80 يۈەن؛ قاراكۆلدىكى موڭغۇلچە چېدىر ئۆيلەرنىڭ ھەر بىرىنىڭ باھاسى پەسىل ئايرىلماي تارقاق كەلگەن چەت ئەللىك مېھمانلار ئۈچۈن 66 يۈەن، كوللېكتىپ كەلگەن مېھمانلار ئۈچۈن 60 يۈەن، قاغىلىقتىكى تاغقا چىقىش

مېھمانخانىسى، تاشقورغان مېھمانخانىسىدا قەشقەر مېھمانخانىسىنىڭ ياتاق باھاسى ئىجرا قىلىنىدۇ.

يېمەك - ئىچمەك ھەق ئۆلچىمى مۇنداق بەلگىلەندى: 10 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ ناشتىلىقى ھەر ئادەمنىڭ 9 يۇەن، چۈشلۈك تامىقى ھەر ئادەمنىڭ 18.5 يۇەن، كەچلىك تامىقى ھەر ئادەمنىڭ 18.5 يۇەن، 2 دىن 9 غىچە ئادەمنىڭ ناشتىلىقى ھەر ئادەمنىڭ 9 يۇەن، چۈشلۈك تامىقى ھەر ئادەمنىڭ 21.5 يۇەن، كەچلىك تاماق 21.5 يۇەن، بىر ئادەمنىڭ ناشتىلىقى 13 يۇەن، چۈشلۈك تامىقى 29 يۇەن، كەچلىك تامىقى 29 يۇەن.

§ 3 . باھا نازارەت قىلىش ۋە تەكشۈرۈش

1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك باھا تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن خىزمەتلەر قانات يايدۇرۇلدى. 1985 - يىلى ۋىلايەتنىڭ بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ھەر دەرىجىلىك باھا تەكشۈرۈش پونكىتلىرى بازاردىكى باھانى چوڭ تەكشۈرۈشنى قانات يايدۇردى. ئاساسلىق تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلولار مۇنۇلار: (1) بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى 1984 - يىل 9 - ئايدىن 12- ئايغىچە ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى تىجارىتىدە 2179 قېتىم ھەق ئالغان، بۇنىڭ ئىچىدە 1504 قېتىمدا باھانى ئۆستۈرۈپ، 24 مىڭ 182.84 يۇەن قانۇنسىز تاپاۋەت تاپقان؛ (2) ۋىلايەتلىك ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى شىركىتىنىڭ 2231 پارچە تالونىنىڭ 2139 پارچىسىدا باھا بەلگىلىمىسىگە خىلاپ قىلمىشلار ساقلانغان بولۇپ، جەمئىي 14 مىڭ 988.53 يۇەن قانۇنسىز تاپاۋەت تاپقان؛ (3) ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسى 1985 - يىل 7 - ئايدا 12 كىشىلىك تارخى بويىچە ھەق ئېلىنغان 64 تۇرنىك 42 سىدە ھەق ئېلىش ئۆلچىمىنى ئۆستۈرۈپ، 3711.07 يۇەن قانۇنسىز تاپاۋەت تاپقان. بۇ دېلولارنى بىرتەرەپ قىلىشتا كادىرلار ساناتورىيىسىگە 500 يۇەن جەرىمانە قويۇلغانلىقنىڭ سىرتىدا بارلىق قانۇنسىز تاپاۋەتلەر مۇسادىرە قىلىندى.

1986 - يىلى ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى دۆلەت باھا ئىدارىسىنىڭ «باھا تەكشۈرۈش پونكىتلىرىنىڭ ۋاقىتلىق خىزمەت بەلگىلىمىسى» ، «باھاغا ئائىت قانۇنسىز دېلولارنى بىرتەرەپ قىلىش ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى» نى ئىجرا قىلىپ، دۆلەت بېكىتكەن باھا، يېتەكچى باھا ۋە كېلىشىم باھادىن ئىبارەت 3 خىل باھا شەكلى بويىچە قىزىل، كۆك، يېشىل 3 خىل رەڭلىك تاۋار باھاسى ئېتىكىتكاسى بېسىپ، 6 - ئايدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە كېڭەيتىپ ئىشلەتتى. 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكىتى ئايرودروم ۋە توقۇمىچىلىق فابرىكىسى رايونىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەر باھانى نازارەت قىلىش، تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇپ، بۇ رايون بازارلىرىدىكى باھانى نازارەت قىلدى ۋە تەكشۈردى. 10 - ئايدا ئاپتونوم رايون باھانى چوڭ تەكشۈرۈشكە ئورۇنلاشتۇردى، ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك باھا تەكشۈرۈش پونكىتلىرى غەيرىي تاۋارلار ھەققىنى تەكشۈردى. تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان ئاساسلىق دېلولار مۇنۇلار: (1) ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى سۇ ئۈزۈش كۆلچىكىنىڭ ئىشىك بېلىتىنىڭ باھاسىنى ئۆز ئالدىغا ئۆستۈرۈپ، قانۇنسىز ئېرىشكەن 5371.80 يۇەن كىرىم مۇسادىرە قىلىندى؛ (2) ۋىلايەتلىك ياغاچ ماتېرىيال شىركىتى بىلەن ئورمانچىلىق مەيدانى بىرلىشىپ پىلان ئىچىدىكى بىر تۇتاش تەقسىملىنىدىغان ياغاچ ماتېرىيالنى يۇقىرى باھادا سېتىپ، ئىككى تەرەپ 141 مىڭ 661.20 يۇەن قانۇنسىز كىرىم تاپقان. بۇ دېلونى بىرتەرەپ قىلىشتا، قانۇنسىز كىرىمنىڭ ھەممىسى مۇسادىرە قىلىنغاندىن باشقا، ياغاچ ماتېرىيال شىركىتىگە 19 مىڭ 836.17 يۇەن جەرىمانە قويۇلدى؛ (3) ۋىلايەتلىك تىببىي دورا شىركىتى 0.5 كىلوگراملىق يار يىلىمنىڭ ھەر قۇتىسىنىڭ باھاسىنى 13.44 يۇەندىن 26.1 يۇەنگە ئۆستۈرۈپ سېتىپ، 9360.90 يۇەن قانۇنسىز كىرىم تاپقان. بۇ دېلونى بىرتەرەپ قىلىشتا ئۇلارنىڭ بارلىق قانۇنسىز كىرىمى مۇسادىرە قىلىندى.

1987 - يىلى ئەتىيازدا سوغۇق بولۇپ، تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ كەتكەچكە، كەرەپشىنىڭ بازارغا سېلىنىشى كېچىكىپ، تەمىنلەش جىددىي بولدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆكتات هايانكەشلىرى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ باهانى ئۆستۈرگەنلىكتىن، كۆكتات باهاسى كۈنسايىن ئۆسۈپ كەتتى، شۇ سەۋەبتىن ژىلايەتلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتى هەر دەرىجىلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتلىرىنى سودا - سانائەت، ئۆلچەم تارماقلىرى، ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى، سەھىيە، ج خ تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە كۆكتات، گۆش، تۇخۇم، ياغ قاتارلىق قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنىڭ باهاسىنى تەكشۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئاز ئۆلچەپ، كۆپ هەق ئالمىدىغان قىلمىشىنى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلدى. ئالدىنقى يېرىم يىلدا ژىلايەتتىكى هەر دەرىجىلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتلىرى پولات ماتېرىيال، خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق، نېفىت، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى قاتارلىق ماددىي ئەشيالارنىڭ باهاسىنى تەكشۈردى، تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان ئاساسلىق دېلو مۇنۇلار: ژىلايەتلىك ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى شىركىتى 1985 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە ماشىنا زاپچاسلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىش داۋامىدا 336 مىڭ 831.90 يۈەن قانۇنسىز كىرىم قىلغان، بۇ دېلونى بىرتەرەپ قىلىشتا، بارلىق قانۇنسىز تاپاۋەتلىرى مۇسادىرە قىلىنغاندىن باشقا، يەنە 5000 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى. هەر دەرىجىلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتلىرى گوۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تەلىپى بويىچە مەدەنىيەت- ماۋارىپ، سەھىيە، ئاپتوموبىل باشقۇرۇش، پۇل مۇئامىلە، سۇغۇرتا قاتارلىق سىستېما ۋە كەسىپلەرنىڭ هەق ئېلىش ئەهۋالىنى تەكشۈردى. ئاساسلىق تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلو: قەشقەر يولۇچىلار بېكىتى قەشقەردىن يېڭىسارغا باردىغان يولۇچىلار ئاپتوبۇس بىلىتىنىڭ باهاسىنى 1.8 يۈەندىن 2 يۈەنگە ئۆستۈرۈپ، 2.6182 يۈەن قانۇنسىز تاپاۋەت قىلغان. بۇ دېلو بىرتەرەپ قىلىنىپ بارلىق قانۇنسىز تاپاۋەتنى مۇسادىرە قىلىندى.

1988 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا هەر دەرىجىلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتلىرى دۆلەت باها ئىدارىسىنىڭ «مەملىكەت بويىچە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى، مۇهىم ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە قاتناش-تىرانسپورت باهاسىنى چوڭ تەكشۈرۈش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» غا ئاساسەن، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان سۇلياۋ يوپۇق، سەلىيارکا، خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ باهاسىنى تەكشۈردى. تەكشۈرۈش داۋامىدا قەشقەر شەهەرلىك نېفىت شىركىتىنىڭ تۆۋەن باهالىق نېفىتىنى كىرسىن باهاسىدا سېتىپ، 27 مىڭ 692.42 يۈەن قانۇنسىز كىرىم قىلغانلىقى ئېنىقلاپ چىقىلدى. بۇ دېلونى بىرتەرەپ قىلىشتا ئۇلارنىڭ 20 مىڭ 769.32 يۈەن قانۇنسىز كىرىمى مۇسادىرە قىلىنىپ، قالغان قىسمى خېرىدارلارغا قايتۇرۇپ بېرىلدى هەم ئۇلارغا 200 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى. 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا مەمۇرىي، كەسپىي هەقلەر ئېنىقلىنىپ، قەشقەر شەهەرلىك 10 - باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە 2 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇش خىراجىتىنى بەلگىلىمىدىن 6 هەسسە كۆپ ئالغانلىقى ئېنىقلاپ چىقىلىپ، مەكتەپنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپ كىرىمى ئېنىقلىنىپ ئوقۇغۇچىلارغا قايتۇرۇپ بېرىشكە بۇيرۇلدى.

1989 - يىلى هەر دەرىجىلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتلىرى ئاپتونوم رايونلىق ۋە ژىلايەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى باهاسىنى، پاختا باهاسىنى، غەيرىي تاۋارلار هەققىنى تەكشۈرۈش ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى باهاسىنى تەكشۈرۈش، مۇنەۋۋەر ماگىزىنلارنى باهالاش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى. ژىلايەتلىك باها تەكشۈرۈش پونكىتى ژىلايەتلىك نېفىت شىركىتىنىڭ نېفىت سىياستى ۋە باهاسىنى ئىجرا قىلىش ئەهۋالىنى تەكشۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپ 409 مىڭ 144.83 يۈەن كىرىم قىلغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتى، 24 مىڭ 881.27 يۈەن مۇسادىرە قىلىنىپ دېلو ئاياغلاشتۇرۇلدى؛ يوپۇغا ناهىيىسىدە پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ 1987 — 1988- يىللىرى پاختا سېتىۋېلىش ۋە سېتىشتا 202.331 تونىنا ئېغىرلىقتىكى پاختىغا ئىگە بولۇپ، 482 مىڭ 425.37 يۈەن قانۇنسىز كىرىم قىلغان، بۇ دېلونى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىشتا 310 مىڭ 340 يۈەن

قانۇنسىز كىرىم مۇسادىرە قىلىندى.

1990 - يىل 2 - ئايدا دۆلەت باھا ئىدارىسى «تاۋار ۋە ھەق ئېلىشقا ئېنىق باھا قويۇش توزۇمىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا بەلگىلىمە» نى ئېلان قىلدى. ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى «قارار» نى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە يېزىقتا ئۇقتۇرۇش قىلىپ بېسىپ، ناھىيە (شەھەر) لەرگە چاپلاپ تەشۋىق قىلىشقا تارقاتتى ھەم پائالىيەتكە مۇناسىپ تەكشۈرۈشلەرنى قانات يايدۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى. ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى قەشقەر شەھەرلىك باھا ئىدارىسى بىلەن بىرلىشىپ تاۋار ۋە ھەق ئېلىشتىكى ئېنىق باھا قويۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى. يېڭى يىل، باھار بايرىمى مەزگىللىرىدە، ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتلىرى بازاردىكى باھانى چوڭ تەكشۈرۈشنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇپ، باھا قانۇنىغا خىلاپ قىلمىشلارنى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلدى. 6 - ئايدا تاشيول ترانسپورتى باھاسىنى تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇلۇپ، ئاساسلىقى توشۇغۇچى تەرەپ تۆۋەن باھادا توشۇش، توشۇنتۇچى تەرەپنىڭ باھانى تۆۋەنلىتىپ ھەق بېرىش قىلمىشلىرىنى تەكشۈردى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى پاش قىلىشقا ئاساسەن، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك يەرلىك مەسئۇلات - كوندىلىك بۇيۇملار شىركىتىنىڭ باھانى تۆۋەنلىتىپ مال توشۇتۇش دېلوسىنى تەكشۈرۈپ، باھانى تۆۋەنلىتىپ، ئاز بېرىلگەن 35 مىڭ 754.09 يۈەننى تېپىپ چىقتى. بۇ دېلونى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىشتا ئاز بېرىلگەن پۇل ناھىيىلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ، مالىيىگە تاپشۇرۇلدى، توشۇغۇچى ئورۇن ۋە شەخسكە 2000 يۈەندىن تۆۋەن جەرىمانە قويۇلدى. 8 - ئاينىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى قەشقەر بازارلىرىدىكى پارچە پۇتا باھاسىنى تەكشۈردى. زاۋۇت تەرەپتىن مال بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش، 25 مېھمانخانا ۋە سوغۇق ئىچىملىك دۇكىنىنىڭ پۇتا سېتىش باھاسىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، باھا جەھەتتە مەسىلە ساقلانغان 15 ئورۇن تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، 2410 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى. 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش پونكتى ۋىلايەت بويىچە باھانى چوڭ تەكشۈرۈشنى قانات يايدۇرۇپ، 24 ئورۇننى ئارىلاپ تەكشۈرۈپ، ئىنتىزامغا خىلاپ كىرىم قىلىنغان 558 مىڭ 900 يۈەننى ئېنىقلاپ چىقتى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە 1985 — 1990 - يىلغىچە تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان باھا جەھەتتىكى ئىنتىزامغا خىلاپ دېلولار

جەدۋەل: 21 — 26 بىرلىكى: تۇمەن يۈەن

تۈرى / مەزمۇنى / ۋاقتى	تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلو				تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان سومما				مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى
	دېلو ئومۇمىي سانى	زور دېلو	بىر قەدەر زور دېلو	ئادەتتىكى دېلو	ئىنتىزامغا خىلاپ ئومۇمىي سومما	مۇسادىرە قىلىنغىنى	جەرىمانە قويۇلغىنى	خېرىدارلارغا قايتۇرۇلغىنى	
1985	1068	9	41	1018	31.20	22.20	1.90	4.60	24.10
1986	731	14	28	689	103.09	90.92	0.81	3.05	84.53
1987	399	10	22	367	90.21	79.22	1.62	3.56	88.73
1988	834	20	39	775	127.64	54.57	3.35	34.87	46.05
1989	1154	38	61	1055	432.77	132.91	8.85	189.56	141.76
1990	928		68	844	1109.33	126.32	3.59	29.29	161.93

Ⅳ باب

سودا ـ ساتائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

1. ئاپپارات

مىنگو دەۋرىدە، شىنجاڭ 3 ـ مەمۇرىي مۇپەتتىش، ژالىي مەھكىمىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ناھىيىلەردە سودا ـ ساتائەت بىرلەشمىسى (سودىگەرلەر جەمئىيىتى) قۇرۇلغان بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ قىسمەن سودا ـ ساتائەت كەسپىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش فۇنكسىيەسىنى يۈرگۈزگەنىدى.

1949 ـ يىل 9 ـ ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا سودا ـ ساتائەت بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، بۇرۇنقى سودىگەرلەر جەمئىيىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ قەشقەر شەھەر رايونىنىڭ سودا ـ ساتائەت خىزمىتىنى باشقۇردى. 1951 ـ يىل 1 ـ ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مۇپەتتىش ـ ژالىي مەھكىمىسىدە سودا ـ ساتائەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. ژالىي مەھكىمە سودا ـ ساتائەت بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ژالىي مەھكىمە قارىمىقىدىكى قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر، يوپۇغا، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، پەيزاۋات، مارالبېشى، يېڭىسار، تاشقورغان ناھىيىلىرىدىمۇ سودا ـ ساتائەت ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى. 1952 ـ يىل 5 ـ ئايدا قەشقەر شەھىرى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىكى سودا ـ ساتائەت تەشكىلاتلىرىمۇ ژالىي مەھكىمە سودا ـ ساتائەت بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك سودا ـ ساتائەت تەشكىلاتلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇرۇنقى سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ ساتائەت، سودا ۋە سودا مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى تېزدىن ئۆتكۈزۈۋالدى. 1952ـ يىل 1 ـ ئايدا يەكەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مۇپەتتىش ژالىي مەھكىمىسىدە سودا ـ ساتائەت بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىك سودا ـ ساتائەت تەشكىلاتلىرى شۇ ناھىيىنىڭ سودا ـ ساتائەت خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى.

1954 ـ يىل 8 ـ ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مۇپەتتىش ـ ژالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەر بىۋاستە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى، سابىق قەشقەر ژالىي مەھكىمە سودا ـ ساتائەت بۆلۈمىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1954 ـ يىل 8 ـ ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىدە سودا ـ ساتائەت باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا سودا ـ ساتائەت مەمۇرىيىتى بۆلۈمى، پىلان بۆلۈمى، كەسپىي ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ سودا ـ ساتائەت باشقارمىسى قارىمىقىدا ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن، قىزىلسۇدىن ئىبارەت 4 ۋىلايەت، ئوبلاست ۋە ئەسلىدە قەشقەر ژالىي مەھكىمىسىگە قاراشلىق بولغان ناھىيە (شەھەر) لەردىكى سودا ـ ساتائەت تەشكىلاتلىرى بار بولدى. 1956 ـ يىل 7 ـ ئايدا قەشقەر ژالىي مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، سودا ـ ساتائەت بۆلۈمى ئۇنىڭ بىر خىزمەت ئاپپاراتى قىلىندى، سابىق

جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ۋە سابىق يەكەن ۋالىي مەھكىمىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لىك سودا-سانائەت ئاپپاراتلىرى ئۇنىڭ قارىمىقىدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ۋە يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇلاردىكى سودا - سانائەت ئاپپاراتلىرىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1957 - يىل 11 - ئايدا سودا - سانائەت بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سانائەت بۆلۈمى ۋە سودا بۆلۈمى ئايرىم قۇرۇلدى. 1958 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى سودا مەمۇرىيىتى ئاپپاراتلىرى بىلەن كارخانا باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرىنى بىرلەشتۈرۈۋېتىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، سودا بۆلۈمى بىلەن قەشقەر سودا شۆبە شىركىتىنى بىرلەشتۈرۈپ ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى قىلىپ قۇردى. 1958- يىل 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئىختىلاش كومىتېتى ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەردىكى سودا، مۇلازىمەت، تەمىنات - سودا، تاشقى سودا ئاپپاراتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك سودا ئىدارىسى قۇرۇشنى تەستىقلىدى. 1960 - يىل 2 - ئايدا بازار باھا كومىتېتى قۇرۇلۇپ، 1962 - يىل 8 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرىنى سودا ئىدارىسى ۋە پىلان كومىتېتىنىڭ ستاتىستىكا بۆلۈمى ئۆتكۈزۈۋالدى، 1964 - يىل 5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئۇنىڭ ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ئاپەت رايونىغا پۇل ئىئانە قىلىش يىغىنى ئېچىلدى.

1958 - يىل 4 - ئايدا، 1956 - يىل 7- ئايدا قۇرۇلغان ۋالىي مەھكىمە تاشقى سودا بۆلۈمى ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى، 1959 - يىل 7 - ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىش باشقارمىسى (بۇنىڭ تەكتى 1956 - يىلى سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئىش باشقارمىسى، يەكەن ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئىش باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن بىرلەشتۈرۈلۈپ قۇرۇلغان ئاپپارات ئىدى) بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى. 1962 - يىل 7- ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى (ئۇنىڭ قارىمىقىدا پاختا - چىگە، يەرلىك مەھسۇلات، دېھقانچىلىق ماددىي ئەشيالىرىدىن ئىبارەت 3 تىجارەت بۆلۈمى بار).

1966 - يىل 5 - ئايدىن 1969 - يىل 4 - ئايغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا، ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسىنىڭ ئاپپاراتى يەنىلا مەۋجۇت بولدى، لېكىن ئۇنىڭغا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى رەھبەرلىك قىلدى. 1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارىمىقىدا 4 چوڭ گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى، سودا- سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش كەسپىگە ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى. 1971 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئاپپاراتلىرى تەڭشىلىپ، ئىلگىرىكى 4 چوڭ گۇرۇپپا قارىمىقىدا ئىدارە تەسىس قىلىندى، سودا ئىدارىسى ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىنىڭ قارىمىقىدىكى ئىدارىلەرنىڭ بىرى بولدى. 1974-

يىل 2 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت 4 چوڭ گۇرۇپپا ئاپپاراتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرىشنى قارار قىلدى، 1974 ـ يىل 10ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، سودا ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى.

1975 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى.

1979 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى سودا ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، مۇستەقىل ھوقۇق يۈرگۈزىدىغان ئاپپاراتقا ئايلاندى. 1980 ـ يىل 10 ـ ئايدا ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ نامى ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1990 ـ يىلغىچە ئاپپاراتتا چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

2. قوشۇن

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋالىي مەھكىمە سودا ـ سانائەت بۆلۈمىدە 3 — 4 كادىر بولۇپ، سودا، سانائەت ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتى ۋە بازار باشقۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى، ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت تارماقلىرىدا بولسا چوڭ ناھىيىلەردە 3، كىچىك ناھىيىلەردە 2 ئادەم سودا ـ سانائەت خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1963 ـ يىلغا كەلگەندە ۋالىي مەھكىمە سودا ـ سانائەت ئىدارىسىدا سودا ـ سانائەتنى باشقۇرىدىغان 3 كادىر، ناھىيىلەردە 100 كادىر جەمئىي 103 خادىم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 11، ئاز سانلىق مىللەت 92، شەھەرلەردە 68، يېزا (بازار) لاردا 35؛ كادىر 53، باشقۇرۇشقا ھەمكارلاشقۇچى 50.

1966 ـ يىلدىن 1976 ـ يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى سودا ـ سانائەت ئاپپاراتلىرى زەربىگە ئۇچرىدى. بۇ مەزگىلدە، ئىشچىلار سىنىپى، كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار بازار باشقۇرۇشقا قاتناشتى، 189 چوڭ ئەترەتتە كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار بازار باشقۇرۇش تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ، 1325 ئادەم بازار باشقۇرۇشقا قاتناشتى. شەھەر ـ بازارلاردىكى 36 ئاھالە كومىتېتىدا ئىشچىلار سىنىپى بازار باشقۇرۇش تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ، 126 ئادەم بازار باشقۇرۇشقا قاتناشتى. بازار باشقۇرۇشقا ھەمكارلاشقۇچى 1451گە يەتتى.

1975 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە 5 شتاتى بار ئىدى. 1978 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق شتات كومىتېتى، ئاپتونوم رايونلۇق سودا-سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەت ئىدارىسىگە 180 كەسپىي شتات چۈشۈرۈپ بېرىپ، ئاساس قاتلام سودا ـ سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتلىرىنىڭ خادىملار شتاتىنى مەسلىسىنى ھەل قىلدى، بۇنىڭ بىلەن سودا ـ سانائەت قوشۇنى زورايدى، ۋىلايەت بويىچە 214 سودا ـ سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش كادىرى، 145 باشقۇرۇشقا ھەمكارلاشقۇچى، جەمئىي 359 خادىم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك ئىدارىنىڭ 5، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىدارىنىڭ 20، ئاساس قاتلام سودا ـ سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتلىرىنىڭ 189، بازار باشقۇرۇشقا ھەمكارلاشقۇچى 145.

1979 ـ يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ [1979] 49 ـ نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى ئايرىۋېتىلىپ، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش باشقارمىسى قۇرۇلدى. شتاتى ۋاقتىنچە 14 قىلىپ بېكىتىلدى. 1979 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە 227 سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش كادىرى، 137 ئۇزاق مۇددەتلىك باشقۇرۇشقا ھەمكارلاشقۇچى خادىم بولۇپ ئومۇمىي سانى 364 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، خەنزۇ 52، ئاز سانلىق مىللەت 312، ئەر 337، ئايال 27.

1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش كادىرى 344كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك ئىدارىنىڭ 30، ناھىيە (شەھەر)لىك ئىدارىنىڭ 314.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك شتات كومىتېتى، ۋىلايەتلىك ئەمگەك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت سىستېمىسىغا 18 كەسىپىي شتات كۆپەيتىپ بەردى. بۇ شتات قىسمىدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلار ۋە يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن ۋە يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان كادىرلارغا ئىشلىتىلدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش كادىرى 743كە، ئىشچى 134كە، جەمئىي خادىم 877 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 4، يېزا- بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 43، خەنزۇ 187، ئاز سانلىق مىللەت 690.

§ 2 . بازار باشقۇرۇش

1. مىنگو دەۋرىدىكى بازار باشقۇرۇش

مىنگو دەۋرىدە بازار باشقۇرۇش ئاپپاراتى ئاساسلىقى ھەر دەرىجىلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىلىرى بولۇپ، سودىگەرلەر جەمئىيىتى ئارقىلىق بازاردىكى باھانى تەشكىللەيتتى ۋە تەڭشەپ - كونترول قىلاتتى، قانۇنسىز سودىگەرلەرگە زەربە بېرەتتى، بەلگىلىك دەرىجىدە ئەزالىق بەدىلى ئېلىپ، بازار تەرتىپىنى قوغدايتتى.

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى بازاردىكى تاۋار ئاشلىق، ئوتۇن، سامان، قوي تېرىسى، رەخت، شېكەر، تۇز، ھاراق قاتارلىق كۆپ خىل تاۋارنىڭ باھاسىنى تەكشۈرۈپ سېلىشتۇردى ھەمدە باھانىڭ ئۆسۈش ۋە تۆۋەنلەش دەرىجىسىنى بېكىتتى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر سودىگەرلەر جەمئىيىتى دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل رەئىس تىلىۋالدىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ساقچى ئىدارىسى، باج ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە مەككار سودىگەرلەرنىڭ بازاردا كۆپ مىقداردا چارۋا، ئاشلىق، يەرلىك مەھسۇلاتنى سېتىۋېلىپ، ئۇنى بېسىپ قويۇپ باھانى ئۆستۈرۈپ، بازار تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق قىلمىشىنى چەكلىدى.

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 6 - ئايدا، 3 - رايونلۇق مۇپەتتىش - ۋالىينىڭ تەستىقى بىلەن، قەشقەر رايونلۇق سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى بىرلەشمە يىغىن چاقىرىپ، دۇكاندار سودىگەرلەرگە دۇكان تاختىيى تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلاردىن دەرىجە بويىچە ئەزالىق بەدىلى يىغىشنى قارار قىلدى.

2. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى بازار باشقۇرۇش

1950 - يىل 5 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك سودا نازارىتى سودا مەمۇرىيىتى خىزمىتىگە كونكرېت يېتەكچىلىك قىلدى، پارتىيىنىڭ سىياسىتى مىللىي سودا - سانائەتنى قوغداپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇپ، يېڭى دېموكراتىك ئىجتىمائىي ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇش. بازار باشقۇرۇش خىزمىتىدىكى ئاساسىي سىياسەت: يېڭى بازار باشقۇرۇش تەرتىپىنى ئورنىتىش، ساھەلەرنىڭ تۇرلۇك كۇندىلىك ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىشىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىش، پۇرسەتپەرەسلىك قىلىپ ھايانكەشلىك قىلىپ، مالنى بېسىپ قويۇپ باھا ئۆرلىتىپ، دەسمايىسىز ھايانكەشلىك قىلىپ خەلق ئىگىلىكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشتەك قانۇنسىز سودىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى.

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى سودا - سانائەت بۆلۈمى سودا نازارىتىنىڭ

يوليۇرۇقىغا ئاساسەن، قەشقەر رايونىدىكى سودا ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق شەھەر رايونىدىكى ئۇششاق قول سانائەت دۇكىنىنىڭ 1569، سودا كارخانىسىنىڭ 1992، چاربازارچى 185، يايمىچىلارنىڭ 1437، جەمئىي 5183 ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن شۇ چاغدىكى خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا-سانائەتنىڭ ئاساسى ئاجىز ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. تەكشۈرۈش ئاساسىدا، سودا - سانائەتچىلەر تىزىملىنىپ، تىجارەت ئىجازەتنامىسى تارقىتىلىپ، ئىجازەتنامە بىلەن تىجارەت قىلىش، ئىجازەتنامىسىز تىجارەت قىلماسلىق بەلگىلەندى ھەمدە باھا تالىشىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، مالنى سانقاندا تالون كېسىلىپ، ئېنىق باھا قويۇش ئىجرا قىلىندى.

«ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن، بازار باشقۇرۇش خىزمىتىدە ئاساسلىقى كونا يامان ئادەتلەر بىكار قىلىنىپ، سوتسىيالىستىك بازار باشقۇرۇش تۈزۈمى دەسلەپكى قەدەمدە تۇرغۇزۇلدى.

1953 - يىل سودا - سانائەت سىياسىتى تەكشىلىپ «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» تىن كېيىن خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەر غەم - ئەندىشە قىلىپ، يۈرەكلىك تىجارەت قىلالمايدىغان ئەھۋال ھەل قىلىندى. بازار باشقۇرۇش سىياسىتى: «توغرا خۇسۇسىي تىجارەتكە بولغان تۇرلۇك نامۇۋاپىق چەكلىمىلەرنى توختىتىش، ھەربىيلەر كوپېراتىپى تىجارەت كەسپىنى توختىتىش، ھەر دەرىجىلىك ئاممىۋى كوپېراتىپلار كەسپىنى كوپېراتىپ ئەزالىرىغا يۈزلەندۈرۈش قاتارلىقنى يولغا قويۇش، بازاردىن چېكىنىپ چىقىپ، خۇسۇسىي سودىگەرنىڭ تىجارەت قىلىشىغا يول قويۇش» قا تەگىشىلدى. سىياسەتنىڭ مەدەت بېرىشى ۋە تەگىشلىشى تۈپەيلىدىن، خۇسۇسىي تىجارەتچىلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقى مىسلىسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، 10-ئايغا كەلگەندە خۇسۇسىي سودا - سانائەتچى 5857گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە قول سانائەتچى 1832، سودىگەر 221، يايمىچى 1181. توپ - پارچە سېتىش سالمىقىدا زور ئۆزگىرىش بولۇپ، 1952 - يىلى دۆلەت ئىلكىدىكى توپ سېتىش %51.6نى، 1953 - يىلى %77.8نى ئىگىلىدى؛ 1952 - يىلى پارچە سېتىش سوممىسىدا دۆلەت ئىلكىدىكىسى %48.4نى، 1953 - يىلى %22.2نى ئىگىلىدى. خۇسۇسىي سودا - سانائەتنىڭ تەرەققىياتى دۆلەت ئىلكىدىكى ئىقتىسادنىڭ يېتەرسىزلىكىنى تولۇقلاپ، شەھەر - يېزىلارنىڭ ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، بازارنى ئاۋاتلاشتۇردى. بۇ مەزگىلدە، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى ۋە بازار باشقۇرۇش تارماقلىرىدىكى كادىرلارغا بولغان سىياسىي، سىياسەت، ئىدىيىۋى تەربىيىنى كۈچەيتتى. خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا - سانائەت كەسپىنىڭ تىجارەت باشلاپ، تىجارەتنى ۋاقىتلىق توختىتىش، كەسىپ ئالماشتۇرۇشى قاتتىق تەكشۈرۈپ تەستىقلاشتىن ئۆتۈشى شەرت بولدى، خۇسۇسىي سودىگەرلەردىن ھېساب ئېچىش بىر تۈتاش تالون تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇش تەلەپ قىلىنىپ، بازاردىكى ئالدامچىلىق، زورمىگەرلىك قىلىش، سودىگەرلەردىن تارازا ھەققى يېغىش، مەجبۇرىي ھالدا ئورۇن ھەققى، كەسىپ ھەققى يېغىشتەك «زومىگەرلىك» قىلمىشلىرى تەكشۈرۈپ تەرتىپكە سېلىندى، تەييارغا ھەييار بولۇپ ئېكسپلاتاتسىيەگە تايىنىپ جان باقىدىغان «زومىگەرلەر» ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1954 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىغا كەلگەندە، خۇسۇسىي سانائەت كارخانىسى 55 مىڭ 727 گە، كەسىپكارى 79 مىڭ 249غا، مەبلىغى 39 مىليارد 940 مىليون يۈەن (كونا پۇل) گە، سودا كارخانىسى 30 مىڭ 347 گە، كەسىپكارى 37 مىڭ 841گە، مەبلىغى 93 مىليارد 890 مىليون يۈەن (كونا پۇل) گە يەتتى.

1955 - يىل 4 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى «جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەسمىيەت ھەققى يېغىش ۋاقىتلىق چارىسى»نى تۈزۈپ چىقىپ سودا - سانائەتچىلەرنى تىزىملاش ھەققى، سودا-سانائەت ئىجازەتنامىسى ھەققى ئۇستىدە تەپسىلىي بەلگىلىمە چىقىرىلدى. شۇ يىلى، ۋىلايەت بويىچە خۇسۇسىي سودا - سانائەتچى 86 مىڭ 334كە، كەسىپكارى 115 مىڭ 297 گە، مەبلىغى 13 مىليون 871 مىڭ 181

يۈەن (كونا پۇل) گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە، قول سانائەتچى 55 مىڭ 993 بولۇپ، %65نى، كەسىپكارى 77 مىڭ 456 بولۇپ، %67نى، مەبلىغى 4 مىليون 481 مىڭ 768 يۈەن (كونا پۇل) بولۇپ، %32.15نى ئىگىلىدى، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 162 مىليون 58 مىڭ 56 يۈەن (كونا پۇل) گە يەتتى؛ دۆكاندار 9212 بولۇپ، %10.67نى، كەسىپكارى 1137 بولۇپ، %9.86نى، مەبلىغى 4 مىليون 388 مىڭ 400 يۈەن (كونا پۇل) بولۇپ، %31.64نى ئىگىلىدى: چاربازارچىلار 1957 بولۇپ، %2.27نى، كەسىپكارى 1957 بولۇپ، %1.69 نى، مەبلىغى 1 مىليون 754 مىڭ 400 يۈەن (كونا پۇل) بولۇپ، %126.4 نى ئىگىلىدى؛ يايمىكەش 8699 بولۇپ، %10.1 نى، كەسىپكارى 8797 بولۇپ، %7.62نى، مەبلىغى 1 مىليون 587 مىڭ 500 يۈەن (كونا پۇل) بولۇپ، %11.44نى ئىگىلىدى.

1956 - يىل 1 - ئايدا خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەرنىڭ مال - مۈلكى ئىنىقلاندى. %50 ئۇششاق تىجارەتچى بىر تۇتاش تىجارەت قىلىدىغان، پايدا - زىيانغا ئۆزى ئىگە بولىدىغان ھەمكارلىق ماگىزىنى تەشكىل قىلدى، %25 ئۇششاق تىجارەتچى ئۆزى تىجارەت قىلىپ ئۆزى ساتىدىغان مەۋرىي گۇرۇپپا تەشكىل قىلدى، ۋىلايەت بويىچە 4083 ھەمكارلىق گۇرۇپپا، ھەمكارلىق ماگىزىن قۇرۇلدى. كاپىتالى 4000 يۈەندىن ئاشىدىغان «كاپىتالىست» لارنىڭ بارلىق كاپىتالى پايغا ئايلاندۇرۇلۇپ، «ئۇچنى بېكىتىش» يولغا قويۇلۇپ، دۆلەت ئىلكىدىكى شىركەتلەرگە قاتناشتۇرۇلۇپ، ھەر يىلى بەلگىلىمە بويىچە ئۆسۈم بېرىلدى، «كاپىتالىست» لارنىڭ ئۆزلىرى ئىقتىدارىغا قاراپ دۆلەت ئىلكىدىكى شىركەتلەر تەرىپىدىن ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1958 - يىلدىكى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىدە ، شەھەر - يېزىلاردىكى نۇرغۇن بازار سودىسى تاقىلىپ، بازار باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىلىشىغا تەسىر يەتكۈزدى.

1961 - يىلى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر بازار سودىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە تۇتۇش قىلدى. ۋىلايەتلىك بازار باھا كومىتېتى ۋە سودا ئىدارىسى يېزا - بازار سودىسىنى قەرەللىك نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ دوكلات قىلىش تۈزۈمىنى تۈزۈپ، ناھىيە (شەھەر) لەردىن ھەر يېرىم ئايدا بىر قېتىم ۋىلايەتلىك بازار باھا كومىتېتى ۋە سودا ئىدارىسىغا يېزىقچە دوكلات يوللاش تەلەپ قىلىندى. شۇ يىلى جەمئىي 16 چوڭ بازار، 65 ئوتتۇرا بازار، 8 كىچىك بازار ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ۋىلايەت بويىچە جەمئىي 89 بازار سودىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، گۈڭشىلاردا بانكا، سودا، باج، سىياسىي - قانۇن، جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتارلىق ئورۇنلاردىن تەشكىللەنگەن بازار باھاسىنى باشقۇرۇش كومىتېتى بازار باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. كېيىنكى يىلى، 94 يېزا بازىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، بازارغا سېلىنغان مالالارنىڭ تۈرى 70 دىن 200گە كۆپەيىپ 1960 - يىلدىكىدىن %50 ئاشتى، باھا چۈشۈشكە ۋە مۇقىملىشىشقا يۈزلەندى.

1963 - يىلى ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت خىزمىتى يىغىندا: سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تىزىملاش، كېنىشكىسىز تىجارەتچىلەرنى قەتئىي ئەمەلدىن قالدۇرۇش، شەھەر - يېزىلارنىڭ بازار باشقۇرۇشىنى كۈچەيتىش، خۇسۇسىي سودىگەرلەرنىڭ ئۈزۈن لىنىيىلىك مال يۆتكىشىنى توسۇش ۋە ئۇنىڭغا زەربە بېرىش، دېھقانلارنىڭ دېھقانچىلىقىنى تاشلاپ سودا بىلەن شۇغۇللىنىشى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇشىنى تاشلاپ سودا بىلەن شۇغۇللىنىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق قارار قىلىندى. بۇ ئارقىلىق بازار باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى يەنىمۇ كۈچەيتىلىپ، قىسمەن ناھىيىلەردىكى چوڭراق بازارلاردا بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىملار سەپلىنىپ، بازار باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى. شۇ يىلى 6 - ئايدا «ۋىلايەتتە دېھقانلارنىڭ مەھسۇلاتلارنى ئۆزى ئىشلەپچىقىرىپ ئۆزى سېتىش ئىسپاتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش توغرىسىدا بەلگىلىمە» تۈزۈپ چىقىلىپ، ۋىلايەت بويىچە ئۆزى ئىشلەپچىقىرىپ، ئۆزى سېتىش ئىسپاتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. يىل ئاخىرىغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە بازار 76گە يەتتى، قۇرۇلغان بازار باشقۇرۇش كومىتېتى ئاپپاراتى 48 بولۇپ، %63.2نى ئىگىلىدى. باشقۇرغۇچى 101گە، مۇلازىم 36گە يەتتى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، بازار باشقۇرۇش خىزمىتى ئېغىر زەربىگە ئۇچراپ، بازار باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئاپپارات ۋە خادىم مەسئۇل بولماي، بازار سودىسى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىلىش هالىتىگە چۈشۈپ قالدى.

1975 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بازىرى بار گۈڭشېلاردا سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ، 3 دىن 8 گىچە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىر سەپلەش، بازىرى يوق گۈڭشېلاردا بىردىن 2 گىچە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىر سەپلەش، گۈڭشېلاردىكى سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتلىرى گۈڭشې پارتكومى، ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە ناھىيىلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولۇش تەلەپ قىلىنىدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر يىلدا بازار باشقۇرۇش خىزمىتىدە ئاساسلىقى هايانكەشلىك پائالىيەتلىرىگە زەربە بېرىلدى، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارغا تايىنىپ بازار باشقۇرۇلۇپ، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار بازار باشقۇرۇش تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ، بازاردىكى چارۋىنى تەكشۈرۈش ۋە باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى، بازار ۋە ماگىزىنلاردا ئىشلىتىلمۇاتقان ئۆلچەم سايمانلىرى تەكشۈرۈلدى، بازار باشقۇرۇش هەققىنى ئىشلىتىش چارىسى تۈزۈپ چىقىلدى، ناھىيە (شەهەر) لىك بازار باشقۇرۇش هەققىنى «بازاردىن ئېلىپ، بازارغا ئىشلىتىش» پرىنسىپى بېكىتىلدى.

1976 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيە (شەهەر) دىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى مەركەز، ئاپتونوم رايونلىك «چوڭ، ئوتتۇرا شەهەرلەردە بازار سودىسىنى قويۇۋەتمەسلىك» بەلگىلىمىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، قەشقەر شەهىرلىك سودا بازىرىنى تاقاپ، 3 يېزا بازىرىنى ساقلاپ قالدى. بازار باشقۇرۇش جەهەتتە، گۈڭشېلاردا بازار باشقۇرۇش كومىتېتى، چوڭ ئەترەتلەردە كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلاردىن بازار باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شەهەرلەردىكى ئاهالە كومىتېتلىرىدىمۇ ئىختىيارىي بازار باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شۇ چاغدىكى بازار باشقۇرۇش فاكتورلىرىنى ئاممىغا تايىنىپ بازار باشقۇرۇش ئىدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 24 مىڭ 10 پارچە هايانكەشلىك قىلىشتەك ئاممىنى قانۇنغا خىلاپ دېلو تەشكۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە، چوڭ دېلو 107 پارچە بولۇپ، دېلوغا چېتىشلىق ئادەم 197، ئالغان پايدىسى 1000 يۈەندىن يۇقىرى 10 مىڭ يۈەنگىچە بولغان دېلو 54، 10 مىڭ يۈەندىن ئاشقان دېلو بىر. جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى 1 مىليارد 411 مىليون 410 مىڭ يۈەن، تۈتۈپ قېلىنغان پولات ماتېرىيال 3.3 تونىا، سېمونت 0.6 تونىا، ياغاچ ماتېرىيال 65 كۇب مېتىر، خىمىيىۋى ئوغۇت 103 جىڭ، تېرىقچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان چارۋا 204 تۇياق، ئاشلىق 49 مىڭ 339 كىلوگرام، ياغلىق دان 10 مىڭ 763 كىلوگرام، كالا - قوي گۆشى 5684 كىلوگرام، چوشقا گۆشى 263 كىلوگرام، ۋېلىسىپىت 166، كىيىم تىكىش ماشىنىسى 44، ئاشلىق بېلىتى 16 مىڭ 721.5 كىلوگرام، رەخت بېلىتى 29 مىليون 110 مىڭ مېتىر، تەكشۈرۈپ قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغان ئادەم 2. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى بازار سودىسىدىن هەق ئېلىش ئۆلچىمى بىر خىل بولماسلىق، ناھىيە (شەهەر) لەر ئۆز ئالدىغا ئىش قىلىشتەك قالايمىقانچىلىق ئەهۋالىنى تۈزىتىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى «بازار سودىسىدىن مۇلازىمەت هەققى ئېلىش ئۆلچىمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا دوكلات» تارقاتتى. ئۇنىڭدا: دۆلەت تەشكىللىگەن هەم سودىغا مۇلازىمەت قىلغۇچى خادىملار ئەۋەتىلگەن شەهەر - يېزا سودا بازىرىدىن سودا قىلغانلار، مەيلى مەهسۇلاتنى تۈزى ئىشلەپچىقىرىپ تۈزى ساتقان بولسۇن ياكى سودا تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان بولسۇن، ئىگىلىك خاراكتېرىنى ئايرىماي، ساتقۇچىدىن بازاردا سودا قىلىش مۇلازىمەت هەققى يىغىش بەلگىلەندى. بازار سىرتىدا

تىجارەت قىلغان يەككە سودىگەرلەردىنمۇ بازار سودا مۇلازىمەت ھەققى يىغىلدى ھەم بازار سودىسىدىن مۇلازىمەت ھەققى ئېلىش ئۈلچىمى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى. قول سانائەت بىرلەشمە كوپېراتىپى ۋە گۈڭشىلاردىكى ئەترەتلەردىن 1% — 1.5%، شەخسلەردىن 2% بويىچە ھەق ئېلىنىدىغان بولدى.

1979 - يىل 1 - ئايدا «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ بازار سودىسىنى قويۇۋېتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» تارقىتىلىپ، بازار سودىسى تەلتۆكۈس قويۇۋېتىلدى، بازار باشقۇرۇشتا «باشقۇرىمەن دەپ ئۆلۈك قىلىپ قويماسلىق، جانلاندۇرىمەن دەپ قالايمىقان قىلىۋەتمەسلىك» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلدى. بازار قويۇۋېتىلگەندىن كېيىن، شۇنىڭغا مۇناسىپ بەزى تەدبىرلەر يېتىشىپ ماڭالمىغاچقا، شەھەر-بازارلاردىكى خادىملار زاۋۇتتىن چېكىنىپ ئۆز ئالدىغا ئىشلەش، گۈڭشې ئەزالىرى دېھقانچىلىقنى تاشلاپ سودا بىلەن شۇغۇللىنىش، «ھايانكەشلەر» كۆپىيىپ كېتىش، گۆش، ياغ قاتارلىقلارنىڭ باھاسى ئۆرلەپ كېتىش، نۇرغۇن ئورۇنلار كېنىشكىسىز تىجارەت قىلىش ياكى بىر كېنىشكە بىلەن كۆپ خىل تىجارەت قىلىش، بازار تەرتىپى تەسىرگە ئۇچراشتەك ئەھۋاللار كېلىپ چىقتى. شۇ يىلى 9 - ئايدا، دۆلەت سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى بازار قويۇۋېتىلگەندىن كېيىنكى يېڭى ئەھۋال، يېڭى مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، [1979] 102 - نومۇرلۇق «ھايانكەشلىك ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىشنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. 12 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى «بازار سودىسىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى، شۇنىڭ بىلەن سودا - سانائەت كارخانىلىرى تەرتىپكە سېلىنىدى، ئەمەلىيەتكە ئۈيغۇن بولغان بەزى يېڭى سىياسەتلەر تۈزۈپ چىقىلدى، بازار باشقۇرۇش قائىدە - تۈزۈملىرى تۈرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. كۆپ خىل يوللار ئارقىلىق، ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇش قانات يايدۇرۇلۇپ، شەھەر-يېزا بازارلىرى جانلاندۇرۇلدى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئەتكەسچىلىك قىلىش ۋە چەت ئەل مالىلىرى ھايانكەشلىكى بىلەن شۇغۇللىنىش، ساختا مەھسۇلاتلارنى ياساش-سېتىش، كۆز بويامچىلىق، ئالدامچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش قاتارلىق بازار تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرىدىغان ئەھۋال كۆرۈلدى، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى يۇقىرىنىڭ يولىورۇقى بويىچە، ھايانكەشلىك ھەرىكەتلىرىگە «پۇختا، توغرا، قاتتىق» زەربە بېرىشنى قانات يايدۇرىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بازار قۇرۇلۇشى خىزمىتى چىڭ تۇتۇلدى، 1979 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە سودا بازىرى 1978 - يىلدىكى 63 دىن 91گە كۆپەيدى، ھەر بازار كۈنى ئوتتۇرىچە بازارغا كېلىدىغانلار ئەڭ ئاز بولغاندا 535 مىڭغا، كۆپ بولغاندا 684 مىڭغا يەتتى، بازارغا سېلىنىدىغان تاۋار 117 خىلدىن ئاشتى، يىللىق پۈتۈشۈلگەن سودا سوممىسى 60 مىليون 490 مىڭ 200 يۈەنگە يېتىپ، ئىجتىمائىي تاۋارلار پارچە سېتىلىش سوممىسىنىڭ 21.54% نى ئىگىلىدى. قەشقەر شەھىرىدە شۇ يىلى گۈزە بازىرى، قۇمدەرۋازا بازىرى، ياۋاغ بازىرىدىن ئىبارەت 3 سودا بازىرى ئېچىلدى، گۈزە بازىرىدا 2000 كۈادرات مېتىرلىق لاپاس ياسالدى، ۋىلايەت بويىچە بازار قۇرۇلۇشىغا 176 مىڭ 900 يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى، يىغىلغان بازار باشقۇرۇش ھەققىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ 450 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى. 1980 - يىلغا كەلگەندە بازار سودا سوممىسى 99 مىليون 258 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى.

1981 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە سودا بازىرى 95كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەردىكىسى 11، يېزىدىكىسى 84 بولۇپ، بازار كۈنى ئوتتۇرىچە بازارغا كېلىدىغانلار 800 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن ئېشىپ كەتتى، بازارغا سېلىنىدىغان مەھسۇلات 330 خىلدىن ئېشىپ، بازاردا پۈتۈشۈلگەن سودا سوممىسى 152 مىليون 481 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى. شۇ يىلى 470 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، 5878 كۈادرات مېتىر لاپاس ياسالدى. قىسمەن ناھىيىلەردە ئەنئەنىۋى بازارلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ھەر كۈنى بازار بولىدىغان بولدى،

يىل بويى يىغىلغان بازار باشقۇرۇش ھەققى 764 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى. 634 ھايانكەشلىك دېلوسى بىر تەرەپ قىلىنىپ، 26 مىڭ 800 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ياكى مۇسادىرە قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا، 7 يىللىق قۇرۇلۇش قىلىش نەتىجىسىدە، بازار قۇرۇلۇشى ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، دەسلەپكى كۆلەم شەكىللەندۈرۈلدى. 1988 - يىلى بازار باشقۇرۇشتا، ئاساسلىقى «بەشتە ياخشى مەدەنىي» بازار قۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش ئاساس قىلىندى، ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت ئىدارىسى بازارلارنى 50 قېتىم چوڭ تەكشۈرۈشنى ئورۇنلاشتۇردى، 38 «بەشتە ياخشى مەدەنىي» بازار باھالاپ چىقىلدى ھەم بۇنىڭ ئىچىدىن ۋىلايەت دەرىجىلىك «بەشتە ياخشى مەدەنىي» بازاردىن 5ى تاللاپ چىقىلدى. شۇ يىلى دۆلەت ئىلكىدىكى 1543 كارخانا، 26 مىڭ 546 يەككە تىجارەتچى تەكشۈرۈلۈپ، 37 پارچە ساختا مەھسۇلات دېلوسى ئېنىقلاپ چىقىلدى. بۇنىڭ قىممىتى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 148 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مۇھىم نۇقتىنى چىڭ تۇتۇش، ساختا مەھسۇلاتلار كۆرگەزمىسى ئېچىش تەدبىرلىرى قوللىنىلدى، ناھىيە (شەھەر) لەردىن ئىقتىسادىي تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇرۇش تەلەپ قىلىنىپ، تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش سالمىقى ئاشۇرۇلدى. 117 پارچە ھايانكەشلىك دېلوسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىپ، 93 دېلو ئاياغلاشتۇرۇلدى، 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە سودا بازىرى 189قا يەتتى.

3 §. يەككە ئىگىلىكنى باشقۇرۇش

1. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن ئىلگىرىكى يەككە ئىگىلىكنى باشقۇرۇش

1950 - يىل 1 - ئايدا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش، سودىگەرلەرنىڭ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش، قول سانائەتچىلەرنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى يەككە سودا - سانائەتچىلەر تەكشۈرۈپ ستاتىستىكىلاندى. 1952 - يىلنىڭ ئاخىرىدا، قەشقەر شەھىرىدىكى قول سانائەتچى 1569غا، سودىگەر 1992گە، چاربازارچى 185كە، يايمچى 1437گە؛ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى قول سانائەتچى 8507گە، دۇكاندار 162گە، يايمچى 2384كە؛ يېڭىسار ناھىيىسىدە قول سانائەتچى 1923كە، سودىگەر 786گە؛ يەكەن ناھىيىسىدە قول سانائەتچى 8898گە، سودىگەر 2417گە؛ قاغىلىق ناھىيىسىدە قول سانائەتچى 3838گە، سودىگەر 944كە؛ مەكىت ناھىيىسىدە قول سانائەتچى 2175كە، سودىگەر 267گە؛ پوسكام ناھىيىسىدە قول سانائەتچى 1254كە، سودىگەر 119غا يەتتى.

1953 - يىلى يەككە سودا - سانائەتچىلەرنى باشقۇرۇشتا ئاساسلىقى كەسپىلەر بويىچە تۈرگە ئايرىلىپ، كەسىپ گۇرۇپپىسى ياكى كەسپىي ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى ھەمدە كەسپىي شۆبە جەمئىيەتلىرى ئاساسىدا، دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلۇپ، گۇرۇپپىدىكى سودا - سانائەتنى باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ئارقىلىق سودا - سانائەتچىلەر ئۆگىنىشكە تەشكىللىنىپ، سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشىلىشى، تىجارەت پوزىتسىيەسىنى توغرىلىشى، ئۆز - ئۆزىنى ئۆزگەرتىشگە يارەم بېرىلدى. 1954 - يىلى خۇسۇسىي سودا - سانائەت تەدرىجىي سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىلدى.

1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە سودا- سانائەت باشقارمىسى ناھىيە (شەھەر) لىك سودا- سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ 1955 - يىللىق تىجارەت ئىجازەتنامىسىنى ئالماشتۇرۇپ تارقىتىش خىزمىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە قارىتا 2 ئايغا سوزۇلغان رويخەتكە ئېلىش، تەكشۈرۈپ تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاش خىزمىتىنى ئىشلىدى. مەلۇماتقا قارىغاندا خۇسۇسىي سودا - سانائەتچى 86 مىڭ 334كە، كەسىپكارى 115 مىڭ 297 گە، مەبلىغى 13 مىليون 871 مىڭ 181 يۈەن (كونا خەلق پۇلى، تۆۋەندىكىلەرمۇ ئوخشاش) گە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە، قول سانائەتچى 55 مىڭ 993 بولۇپ، %65نى، كەسىپكارى 77 مىڭ 456 بولۇپ، %67نى، مەبلىغى 4 مىليون 481 مىڭ 768 يۈەن بولۇپ، %32.15نى؛ ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 162 مىليون 58 مىڭ 56 يۈەن بولغان؛ دۇكاندار 9212 بولۇپ، %10.67نى، كەسىپكارى 11 مىڭ 371 بولۇپ، %9.86نى، مەبلىغى 4 مىليون 388 مىڭ 400 يۈەن بولۇپ، %31.64نى؛ چار بازارچى 1957 بولۇپ، %2.26 نى، كەسىپكارى 1957 بولۇپ، %1.69نى، مەبلىغى 1 مىليون 754 مىڭ 400 يۈەن بولۇپ، %12.64نى؛ يايمىچى 8699 بولۇپ، %10.1نى، كەسىپكارى 8797 بولۇپ، %7.62نى، مەبلىغى 1 مىليون 587 مىڭ 500 يۈەن بولۇپ، %11.44نى ئىگىلىگەن.

تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە، شۇ چاغدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى يەككە ئىگىلىكتە تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىك كۆرۈلگەن: (1) ئۇششاق قول سانائەتچىلەرنىڭ ئىگىلىگەن سالمىقى بىر قەدەر زور بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرى ئىچىدىكى %80دىن ئارتۇقراقى قول سانائەت مەھسۇلاتلىرى بولغان، دېھقانلار سودىسى شەھەرلەردە بازارلاردىكى پارچە سېتىش سوممىسىنىڭ %14ىنى ئىگىلىگەن؛ (2) خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەر ئاساسىدا ئۇششاق سودىگەر كۆپ، سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كاپىتالىستلار ئاز؛ (3) خۇسۇسىي ئىگىلىك بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىدىغانلار كۆپ، مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغانلار ئاز، شەھەرلەردە گەزمال، تۇرلۇك مال، چەرچىن مال كۆپ، ناھىيە بازىرى ۋە يېزا بازىرىدا قاسساپلىق، ئاشخانا، يېمەك - ئىچمەك يايمىلىرى كۆپ؛ (4) يەككە قول ھۈنەرۋەنچىلىكتە ئەمگەك - مائاش مۇناسىۋىتى بارلار ئاز، قەشقەر شەھىرىدىكى ئەمگەك - مائاش مۇناسىۋىتى بارلار ئاران %20نى ئىگىلىگەن؛ (5) خۇسۇسىي سودا - سانائەت كىرىمى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق، خۇسۇسىي سودا - سانائەت ئومۇمىي كىرىمىدە مۇھىم ئورۇندا بولۇپ تەخمىنەن %32.88نى ئىگىلەپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە شەھەر - يېزىلارنىڭ ئالماشتۇرۇشىدا زور رول ئوينىغان.

«ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدىكى كېڭەيتىۋېتىش خاھىشى قىسمەن سودا- سانائەتچىلەرنى دىلغۇل قىلغانلىقتىن، خۇسۇسىي سودىگەرلەر ئازىيىپ كەتتى. 1956 - يىلغا كەلگەندە كۆپ قېتىم خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەر ياكى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدە تىجارەت قىلدى ياكى ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى، ھەمكارلىق ماگىزىنى قۇردى، دۆلەت ئىلكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا بازاردا يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىدى.

1958 - يىلى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتى داۋامىدا، نۇرغۇن شەھەر ۋە يېزىلاردىكى بازار سودىسى تاقالدى. يەككە ئىگىلىك «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان»لىق دەپ قارىلىپ، زور زەربىگە ئۇچرىدى.

1961 - يىل 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تارقاتقان «سودا خىزمىتىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بىر قانچە بەلگىلىمە (سىناق لايىھە)»نىڭ 30 - ماددىسىدا: «دۆلەت ئىلكىدىكى سودا شەھەر ۋە ناھىيە بازىرىدىن تۆۋەن ئاساسلىق بازارلاردىكى ئۇششاق سودىگەرلەرنى باشقۇرۇش، ئۆزگەرتىشكە، تەمىنات- سودا كوپېراتىپى بازار ۋە يېزىلاردىكى ئۇششاق سودىگەرلەرنى باشقۇرۇش، ئۆزگەرتىشكە مەسئۇل بولىدۇ. ئۇلارغا بولغان تەربىيىنى كۈچەيتىپ، ھايانكەشلىك قىلمىشلىرىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدىن

قالدۇرىدۇ» دەپ بەلگىلەندى. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، يەككە سودا- سانائەتچىلەر سىياسەت جەھەتتە تېخىمۇ قاتتىق چەكلىمىگە ئۇچرىدى. يەككە سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى مەدەت بېرىشتىن چەكلىمە قويۇشقا ئۆزگىرىپ، ۋىلايەتتىكى يەككە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ سانى تېز ئازىيىپ كەتتى. 1958 - يىلدىكى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىدە شەھەر ۋە يېزىلاردىكى سودا بازارلىرى تاقىلىپ، يەككە ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى چەكلىمىگە ئۇچرىدى.

1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، يەككە سودا - سانائەتچىلەرگە كىنىشكا تارقىتىشنى تەستىقلاش خىزمىتى چىڭىتىلىپ، «ئاز بولۇش، كۆپ بولماسلىق، چىلە بولۇش، بوش بولماسلىق» سىياسىتى ئىجرا قىلىنىپ، يەككە ئىگىلىك «كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى» دەپ قارىلىپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ سانى تېز ئازىيىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەييارە تىجارەت قىلىدىغان ئۇششاق سودىگەرلەر كۆپەيدى. 1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، سودا - سانائەت ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، لېكىن «سول» چىللىقنىڭ قالدۇق ئىدىيە تەسىرىدە، يەككە ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولۇپ، يەككە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ سانى يەنىلا ئاز بولدى.

2. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى يەككە ئىگىلىكنى باشقۇرۇش

1980 - يىل 8 - ئايدا مەملىكەتلىك ئەمگەك، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى، يىغىندا پايدا - زىيانغا ئۆزى بولىدىغان كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىگىلىكنى زور كۆچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، باشقىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلمايدىغان يەككە ئىگىلىكنى مۇۋاپىق تەرەققىي قىلدۇرۇپ، شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان خادىملارنى ئىمكانقەدەر كۆپرەك ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1983 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تارقاتقان «نۆۋەتتىكى ېزا ئىقتىسادىي سىياسىتىگە ئالاقىدار بىر قانچە مەسىلە» دە: «دۆلەت ئىلكىدىكى سودا تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش، ھەمكارلىق سودىسىنى دادىل، يەككە سودىنى مۇۋاپىق تەرەققىي قىلدۇرۇش، دۆلەت ئىلكىدىكى سودا يېتەكچىلىك قىلىش، كۆپ خىل سودا ئىگىلىك شەكلى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش» بەلگىلەندى. ئاپتونوم رايونمۇ مۇناسىپ سىياسەتلەرنى تۈزۈپ تارقاتتى، ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋىلايەتتە يۇقىرىنىڭ يوليورۇقىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، سودا بازىرى ۋە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى بازىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ۋە قويۇۋېتىپ، يەككە تىجارەتچىلەر ۋە خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ تەرەققىياتىغا پائال مەدەت بەردى. 1983 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە يەككە سودا - سانائەتچى 11 مىڭ 582 گە، كەسىپكارى 16 مىڭ 556گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى سودا - سانائەتچى 6539، كەسىپكارى 8604، يېزىلاردىكى يەككە سودا - سانائەتچى 5043، كەسىپكارى 7952. 1984 - يىلنىڭ ئاخىرىدا، ۋىلايەت بويىچە يەككە سودا - سانائەتچى 17 مىڭ 797 گە، كەسىپكارى 26 مىڭ 534كە يەتكەندى، 1985 - يىلنىڭ ئاخىرىدا يەككە سودا - سانائەتچى 26 مىڭ 347 گە، كەسىپكارى 39 مىڭ 486گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى يەككە سودا - سانائەتچى 12 مىڭ 735، كەسىپكارى 17 مىڭ 940؛ يېزىلاردىكى يەككە سودا - سانائەتچى 13 مىڭ 612، كەسىپكارى 21 مىڭ 546، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي مەبلىغى 23 مىليون 877 مىڭ يۈەن، يىللىق تىجارەت سوممىسى 171 مىليون 386 مىڭ يۈەن. يەككە سودا - سانائەت تىجارەت سوممىسى 1985 - يىللىق ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 21.34% نى ئىگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەككە، خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تىجارەت، مۇلازىمەت پائالىيەتلىرىنى باشقۇرۇش، نازارەت قىلىش، تەكشۈرۈش كۈچەيتىلدى. 1985 - يىلى 4907 يەككە تىجارەتچى، 6552 ئادەمنىڭ 5371 قېتىم قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىقى تەكشۈرۈپ

ئېنىقلىنىپ، 12 مىڭ 100 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ياكى مۇسادىرە قىلىندى.

1988 - يىل 1 - ئايدا گوۋۇيۈەننىڭ «شەھەر - يېزىلاردىكى يەككە سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ۋاقىتلىق نىزامى»، دۆلەت سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ نىزامىنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پىرىنسىپى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ [1987] 107 - نومۇرلۇق پرىنسىپى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ [1987] 107 - نومۇرلۇق ھۆججەتلىرىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش باشقارمىسى ناھىيە (شەھەر) لەرنى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇشقا تەشكىللەپ، 200 دىن ئارتۇق سودا - سانائەت كادىرنى ئاجرىتىپ، يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ ماركا چاپلانغان تىجارەت گۇۋاھنامىسىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات ياىدۇردى. تەكشۈرۈپ تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە ماركا چاپلانغان تىجارەت گۇۋاھنامىسىنى تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك يەككە تىجارەتچى 39 مىڭ 793 ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى، 3 ئاي خىزمەت قىلىش ئارقىلىق، 24 مىڭ 608 يەككە تىجارەتچىنىڭ گۇۋاھنامىسى تەكشۈرۈلدى، ئۇلارنىڭ مەبلىغىنىڭ 44 مىليون 610 مىڭ يۈەن، تىجارەت سوممىسىنىڭ 24 مىليون 10 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى، ۋاقىتلىق تىجارەت گۇۋاھنامىسى ئالغانلار 1617، تىجارىتى توختىتىلغانلار 1782، كېنىشكىسىز تىجارەتچى 618، تىجارەت دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەنلەر 529، تىجارەت گۇۋاھنامىسى ئۆزگەرتىلگەنلەر 68، ئۇلچەم قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغانلار 383، ھايانكەشلەر 19، تىجارىتىنى توختىتىشقا تېگىشلىكى 155 ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى، 32 تىجارەتچىنىڭ تىجارەت قىلىش سالاھىيىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، تىجارەت گۇۋاھنامىسى بىكار قىلىندى، 1141 تىجارەتچىگە تەنقىدي تەربىيە بېرىلدى، 4 تىجارەتچى ئەدلىيە ئورگانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى، 7489 يۈەن جەرىمانە ئېلىندى. 15 مىڭ 980 يۈەن باج ۋە 32 مىڭ 5.683 يۈەن بازار باشقۇرۇش ھەققى تولۇقلاپ يىغىلدى. ماركا چاپلانغان تىجارەت گۇۋاھنامىسىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى داۋاملىدا، يەككە تىجارەتچىلەر ئارخىپى تۈرغۇزۇلۇپ، يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ مەبلىغى ۋە ھەر ئايلىق تىجارەت سوممىسى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ۋە ئېنىقلاپ چىقىلدى. يەككە تىجارەتچىلەر ئارىسىدا مەدەنىي تىجارەت قىلىش، ئەلا مۇلازىمەت قىلىش بويىچە سېلىشتۇرۇپ باھالاش مۇسابىقە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 420 «ئالتىدە ياخشى» ئىلغار تىجارەتچى باھالاپ چىقىلىپ، 218 تىجارەتچىگە «ئىشەنچىلىك تىجارەتچى» ۋىزىسكىسى بېرىلدى.

1990 - يىلى يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، يەككە تىجارەتنى باشقۇرۇش خىزمىتىدە مۇقىملىق خىزمىتى چوڑىدىلىپ، 55 مىڭ 185 يەككە تىجارەتچىگە تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىلىپ، ئۇلار مىللىي بۆلگۈنچىلىكنىڭ زىيىنىنى تونۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى. ش س س [1985] 49 - نومۇرلۇق ھۆججەتنىڭ روھىغا ئاساسەن، قىسمەن خادىملار ۋە كەسىپلەردىن يەككە تىجارەتنى باشقۇرۇش ھەققى يىغىش ئۇلچىمى تەڭشەلدى. يېزىلارنىڭ يەككە ئىگىلىكى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ يەككە ئىگىلىكى كەڭ قويۇۋېتىلىپ، دېھقانلارنىڭ سانائەت، رېمونتچىلىق، تېرىقچىلىق، باقمىچىلىق قاتارلىق ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ئىلھام بېرىلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە يەككە سودا - سانائەتچى 34 مىڭ 275 گە، ئۇلارنىڭ رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 54 مىليون 330 مىڭ يۈەنگە، يىللىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 108 مىليون 840 مىڭ يۈەنگە؛ خۇسۇسىي كارخانا 22گە، ئۇلارنىڭ يالالاپ ئىشلەتكەن ئىشچى 401گە، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 3 مىليون يۈەنگە، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 980 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

§ 4 . كارخانىلارنى تىزىملاپ باشقۇرۇش

1950 - يىل 5 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك سودا نازارىتى جايلاردىن سودا - سانائەت تىجارىتىنى تىزىملاپ،

كەسىپ بىلەن كەسىپ، كارخانا بىلەن كارخانا، مەبلەغ بىلەن تىجارەت سالمىقىنى ئىگىلەپ، باج نىسبىتىنى مۇۋاپىق بېكىتىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭغا ئاساسەن، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى سودا - سانائەت بۆلۈمى قەشقەر شەھەرلىدىكى سودا - سانائەت كەسپىي ئەھۋالىنى تىزىملاپ تەكشۈردى. قەشقەر شەھەرلىدە 1569 سانائەت كارخانىسى، 1992 سودا كارخانىسى (ئائىلىسى) بارلىقى ئېنىقلاندى. تەكشۈرۈپ تىزىملاش نەتىجىسىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۇلاپەت بويىچە يەككە، خۇسۇسىي سودا - سانائەت كەسپىنىڭ ئاساسى ئاجىز، كارخانا، مەبلەغ، ئەمگەك مۇناسىۋىتى، كەسىپلەر ئاز، ئۇششاق سودىگەرلەر، سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئائىلىلەر، ئائىلىۋى سودا ۋە قوشۇمچە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئەھۋالى كۆپ بولۇشتەك «تۆت ئاز، تۆت كۆپ» بولۇش ئەھۋالى مەۋجۇت ئىكەن. مۇشۇ ئاساستا، تىجارەت ئىجازەتنامىسى تارقىتىپ بېرىلىپ، تىجارەت ئىجازەتنامىسى ئېلىپ تىجارەت قىلىش، كەسىپ ئالماشتۇرۇشنى يەرلىكتىكى سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش يولغا قويۇلدى. يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى سودا - سانائەت بۆلۈمىمۇ ئۇلاپەتتىكى 53 تۈرلۈك سودا - سانائەت كەسپىنى ئۇيۇشما قىلىپ تەشكىللەپ، بىرخىل كەسىپكە قارىتا بىر ئۇيۇشما شەكىلنى قوللىنىپ، كەسىپىي ئۇيۇشمىلاردىن 3 تىن 5 كىچە ئادەمنى سايلاپ چىقىپ، سانائەت مەبلىغىنى تىزىملاپ باھالىدى.

1954 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ئۇلايىتى بويىچە خۇسۇسىي سانائەت كارخانىسى 55 مىڭ 727 گە، كەسىپكارى 79 مىڭ 249غا، مەبلىغى 39 مىليارد 940 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) گە؛ سودا كارخانىسى 30 مىڭ 347 گە، كەسىپكارى 37 مىڭ 841گە، مەبلىغى 93 مىليارد 890 مىليون يۈەنگە يەتتى. چوڭ كارخانا ئاز، ئوتتۇرا، كىچىك ئائىلە ماگىزىنلىرى كۆپ، كەسىپىي ئائىلە ئاز، قوشۇمچە تىجارەت قىلىدىغان ئائىلىلەر كۆپ؛ يۆتكىلىشچانلىق كۆپ، پەسلىچانلىق چوڭ؛ يەككە قول ھۈنەرۋەنلەر كۆپ، ئەمگەك - ماڭاش مۇناسىۋىتى بارلار ئاز بولۇشتەك ئالاھىدىلىك بارلىققا كەلدى. بۇ ئالاھىدىلىككە ئاساسەن، خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا - سانائەتكە قارىتا دەسلەپكى قەدەمدە تىجارەت باشلاش، كەسىپنى ئۆزگەرتىش، تىجارىتىنى ۋاقىتلىق توختىتىشنى تەستىقلاش تۈزۈمى تۈرغۇزۇلدى.

1955 - يىل 4 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى «جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ھەق ئېلىش ۋاقىتلىق چارىسى»نى تۈزۈپ چىقىپ، سودا - سانائەتنى تىزىملاش ھەققىنى مۇنداق بېكىتتى: 1) مەبلىغى 500 يۈەندىن تۆۋەنلەردىن بىر يۈەن، 500 يۈەندىن 1000 يۈەنگىچە بولغانلاردىن 1.5 يۈەن، 1000 يۈەندىن 2000 يۈەنگىچە بولغانلاردىن 2 يۈەن، 2000 يۈەندىن 3000 يۈەنگىچە بولغانلاردىن 3 يۈەن، 4000 يۈەندىن يۇقىرىلاردىن ھەر 100 يۈەن ئۈچۈن 0.05 يۈەن ئېلىش. 2) سودا - سانائەت تىجارەت ئىجازەتنامىسى ھەققىنى يېغىشتا: دۈكاندار سودىگەرلەرنىڭ مەبلىغى 1000 يۈەندىن تۆۋەنلەردىن 2 يۈەن، 1000 يۈەندىن 3000 يۈەنگىچە بولغانلاردىن 3 يۈەن، 3000 يۈەندىن يۇقىرىلاردىن 5 يۈەن ئېلىش، چاربازارچىلارنىڭ مەبلىغى 3000 يۈەندىن تۆۋەنلەردىن 4 يۈەن، 3000 يۈەندىن 5000 يۈەنگىچە بولغانلاردىن 7 يۈەن، 5000 يۈەندىن يۇقىرىلاردىن 10 يۈەن يېغىش؛ يايمچىلارنىڭ مەبلىغى 500 يۈەندىن تۆۋەنلەردىن 0.5 يۈەن، 500 يۈەندىن 1000 يۈەنگىچە بولغانلاردىن بىر يۈەن، 1000 يۈەندىن يۇقىرىلاردىن 2 يۈەن ئېلىش. شۇ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە سودا - سانائەت باشقارمىسى تىجارەت ئىجازەتنامىسىنى ئالماشتۇرۇش خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەت ئەھۋالى ئۇستىدە 2 ئايلىق تىزىملاش، تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاش خىزمىتىنى ئىشلىدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىنىڭ 86 مىڭ 334، كەسىپكارنىڭ 115 مىڭ 297، مەبلىغىنىڭ 13 مىليون 871 مىڭ 181 يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاپ چىقىلدى.

1956 - يىلدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش داۋامىدا، يەككە، خۇسۇسىي ئىگىلىك بىر تۇتاش تەكشۈرۈپ تىزىملىنىپ، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسى ئوڭۇشلۇق ئورۇندالدى.

1958 - يىلى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش داۋامىدا كۆرۈلگەن بەزى مەسىلىلەر كۆزدە تۇتۇلۇپ، 9 تۈرلۈك تەدبىر تۈزۈپ چىقىلدى، بۇنىڭ 4 - ماددىسىدا تىجارەت گۈۋاھنامىسىنى تەكشۈرۈپ تارقىتىشتا ئۆز ئالدىغا تىجارەت قىلغۇچىلارنىڭ تىجارىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، كونا كېنىشكىنى بىرقېتىم تەكشۈرۈش بەلگىلەندى. لېكىن 1958 — 1961 - يىلغىچە قىسمەن شەھەر - يېزىلاردىكى سودا بازارلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، كارخانىلارنى تىزىملاش خىزمىتى نورمال قانات يايدۇرۇلدى.

1963 - يىل 8 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ «گوۋۇيۈەننىڭ «سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى تىزىملاپ باشقۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى»نى ئىزچىل قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلغاندىن كېيىن، كارخانىلارنى تىزىملاش خىزمىتى شەھەر - يېزىلاردا بولۇشىدىن، ئىگىلىك خاراكتېرىنىڭ قانداق بولۇشىدىن، قايسى كەسىپتە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھەممىنى تىزىملاش پرىنسىپى بويىچە ئىشلەندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، سودا - سانائەت ئاپپاراتلىرى زەربىگە ئۇچراپ، سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى تىزىملاپ باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئاپپارات ۋە مەخسۇس خادىم قويۇلمىدى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، گوۋۇيۈەننىڭ [1979] 102 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە: «بارلىق سودا - سانائەت كارخانىلىرى چوقۇم سودا-سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرىغا تىزىملىتىپ تىجارەت گۈۋاھنامىسى ئېلىشى كېرەك، تىجارەت گۈۋاھنامىسى بولمىسا تىجارەت قىلىشقا بولمايدۇ، بانكا ئالماشتۇرۇش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بەرمەيدۇ» دەپ بەلگىلەندى. بۇنىڭغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كارخانىلارنى تىزىملاش دائىرىسى ۋىلايەت بويىچە تۈرلۈك ئىگىلىكتىكى سانائەت، قول سانائەت، بىناكارلىق، قاتناش - ترانسپورت، سودا، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت كەسىپلىرىدىن ئىبارەت بولدى.

1981 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە سودا، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت، قاتناش - ترانسپورت كەسىپلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ تىزىملاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) لەردە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش، تىزىملاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى كارخانىلارنىڭ تىجارەت دائىرىسى ۋە تىجارەت شەكلىنى تەكشۈرۈش، ئۇسۇلى جەھەتتە كارخانىلارنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشنى ئاساس قىلىش؛ پرىنسىپ جەھەتتە «ئۇچتە كەك، ئۇچتە قاتتىق بولۇش»؛ مەزمۇنى تىجارەت دائىرىسىنى خالىغانچە كېڭەيتىش، تىجارەت شەكلىنى خالىغانچە ئۆزگەرتىشنىڭ بار - يوقلۇقى؛ دۆلەتنىڭ سىياسىتى، بولۇپمۇ باھا سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى؛ قانۇنسىز تىجارەت پائالىيىتىنىڭ بار يوقلۇقى، ناتوغرا ئىستىل بىلەن شۇغۇللانغان - شۇغۇللانمىغانلىقى؛ باج ئوغرىلاش، باجدىن قېچىش ئەھۋالىنىڭ بار - يوقلۇقىنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى. ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە تۈرلۈك كارخانىنىڭ 6196، كەسىپكارنىڭ 83 مىڭ 691، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغىنىڭ 515 مىليون 180 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت باشقارمىسى سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى تىزىملاپ باشقۇرۇشنى يەنمۇ قېلىپلاشتۇرۇش ئۈچۈن، «ئىقتىسادىي نوپۇسنى باشقۇرۇش تۈزۈمى»نى ئورناتتى. ئىقتىسادىي نوپۇس كارخانىلارنىڭ خاراكتېرى بويىچە رويخەتكە ئېلىندى، بىر كارخانىغا بىر ئارخىپ، بىر ئارخىپقا بىر كارتا يولغا قويۇلدى.

1983 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە سودا - سانائەت كارخانىسى 1672گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 684، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى كارخانا 987، بىرلەشمە مەبلەغ كارخانىسى بىر؛ سودا - سانائەت كارخانىلىرىنىڭ تارماق ئاپپاراتى 4916گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 2296، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكىسى 32 مىڭ 427، بىرلەشمە مەبلەغدىكىسى 105؛ تۈراقلىق مۇلۇكنىڭ ساپ قىممىتى 328 مىليون 370 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق

مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ 257 مىليون 955 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى كارخانىلارنىڭ 70 مىليون 135 مىڭ يۈەن، بىرلەشمە مەبلەغ كارخانىلىرىنىڭ 280 مىڭ يۈەن؛ تۇراقسىز مەبلەغ 254 مىليون 545 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ 209 مىليون 439 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى كارخانىلارنىڭ 45 مىليون 86 مىڭ يۈەن، بىرلەشمە مەبلەغ كارخانىلىرىنىڭ 20 مىڭ يۈەن؛ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 138 مىليون 687 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ 985 مىليون 586 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى كارخانىلارنىڭ 152 مىليون 851 مىڭ يۈەن، بىرلەشمە مەبلەغ كارخانىلىرىنىڭ 250 مىڭ يۈەن؛ پايدا ئومۇمىي سوممىسى 55 مىليون 79 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ 45 مىليون 649 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى كارخانىلارنىڭ 9 مىليون 430 مىڭ يۈەن؛ زىيان تارتقان كارخانا 111، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 73، كوللېكتىپ ئىلكىدىكىسى 38، ئومۇمىي زىيان 9 مىليون 303 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ 8 مىليون 962 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى كارخانىلارنىڭ 341 مىڭ يۈەن.

1984 - يىل 4 - ئايدا ئۆلايەتلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ئۆلايەت بويىچە تىجارەت كىنىشكىسىنى تەكشۈرۈش ۋە مەملىكەت بويىچە بىر تۇتاش تىجارەت كىنىشكىسى تارقىتىش خىزمىتىنى ئىشلەشكە باشلىدى. مەملىكەت بويىچە بىر تۇتاش تىجارەت كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلگەن سودا - سانائەت كارخانىسى 1915، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 635، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكىسى 1273، باشقىلىرى 7؛ تارماق ئاپپاراتلار 6012، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 2623، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكىسى 3389. بارلىق كارخانا ۋە تارماق ئاپپاراتلار ئىچىدە، ئىگىلىك تۈرى بويىچە ئايرىلغاندا، سانائەت كارخانىسى 682، تارماق ئاپپاراتى 823؛ قاتناش - تىرانسپورت كارخانىسى 82، تارماق ئاپپاراتى 25؛ بىناكارلىق كارخانىسى 153، تارماق ئاپپاراتى 106؛ سودا كارخانىسى 728، تارماق ئاپپاراتى 4203؛ تاشقى سودا كارخانىسى بىر؛ يېمەك - ئىچمەك كارخانىسى 76، تارماق ئاپپاراتى 473؛ رېمونتچىلىق-مۇلازىمەت كارخانىسى 193، تارماق ئاپپاراتى 382. تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋە يېڭى تىجارەت كىنىشكىسى تارقىتىش خىزمىتى داۋاملىدا، تەرەققىيات ئىستىقبالى يوق 35 كارخانا ۋە 33 تارماق ئاپپارات يەككە سودا-سانائەت كارخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى ياكى ئۇنىڭ كونا تىجارەت كىنىشكىسى يېڭىۋېلىنىپ، ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 90 ئادەم (قېتىم) گە تەقسىمى تەربىيە بېرىلدى، 129 مىڭ 150 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ياكى مۇسادىرە قىلىندى.

1985 - يىلى كارخانىلارنى تىزىملاپ باشقۇرۇش خىزمىتى نوقۇل ھالدىكى باشقۇرۇش، كىنىشكا تارقىتىشتىن باشقۇرۇش، مۇلازىمەت قىلىش تىپىغا ئۆزگەرتىلدى. ئۆلايەتلىك سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش باشقارمىسى كارخانا بۆلۈمىدىكى كادىرلارنى يېتەكلەپ، ئۆزلىرىگە قاراشلىق 12 ناھىيە (شەھەر) لىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىگە بېرىپ، خىزمەتلەرنى تەكشۈرۈپ باھالىدى، ئۆلايەت بويىچە سودا - سانائەت كارخانىسى 2374كە، تارماق ئاپپاراتى 6535 كە يەتتى.

1986 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۆلايەتلىك سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش باشقارمىسى دۆلەت، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن، «شىركەت ۋە مەركەزنىڭ كونكرېت مەسىلىلەرنى ئېنىقلاش ۋە تەرتىپكە سېلىشى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى، قەشقەر ئۆلايىتىدە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى گۇرۇپپا باشلىقى بولغان ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ مەسئۇل مۇئاۋىن ھاكىم گۇرۇپپا باشلىقلىقىدىكى ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش داۋامىدا، 307 شىركەت، مەركەز، ماگىزىن، دېرىكتورلار بۆلۈمى ساقلاپ قېلىنىپ، 11 ى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، 19نىڭ تىجارىتى ۋاقىتلىق توختىتىلدى، 44نىڭ

كارخانا نامى ئۆزگەرتىلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى قۇرغان كارخانىلار ھۆججەتتىكى بەلگىلىمە بويىچە تىجارەتتىن توختىتىلدى ياكى باشقا كەسىپكە ئۆزگەرتىلدى.

1988 - يىلى ئىقتىساد قىزغىنلىقى ھەددىدىن زىيادە ئېشىپ كەتكەنلىكى، پۇل پاخاللىقى كۆرۈلگەنلىكى ئۈچۈن، ۋىلايەت بويىچە يېڭىدىن 463 شىركەت قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە مەمۇرىيەت بىلەن كارخانىنى ئايرىماسلىق، ئەمەلدارلار بىلەن سودىگەرلەرنى ئايرىماسلىق، دەسمايىسىز ھايانكەشلىك قىلىش ئەھۋالى ئېغىر ساقلاندى. مەركىزىي كومىتېت، گوۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالاقىدار يولىيورۇقلىرىغا ئاساسەن، ۋىلايەتتە شىركەتلەرنى يەنمۇ ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى يەنە بىرقېتىم قانات يايدۇرۇلدى. كارخانىلارنى تىزىملاپ باشقۇرۇش خىزمىتىدە تۆۋەندىكى 2 تۈرلۈك خىزمەت چىقىپ تۇتۇلدى: 1) 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە، ۋىلايەت تەۋەسىدە 1276 شىركەت، مەركەز، ماگىزىن، تىجارەت بۆلۈمى ۋە 48 مىڭ 586 كەسىپكار بولۇپ، يۇقىرىدىكى شىركەتلەرنى نۇقتىلىق تەكشۈرۈش ۋە ئۇلارنىڭ تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاش، رويخەتكە ئېلىنغان، مەبلەغنى ۋە تىجارەت دائىرىسىنى تەستىقلاشنى چېڭىتىپ قايتىدىن تەكشۈرۈپ تىزىملاش؛ 2) «كارخانا تېپىدىكى قانۇنىي ئىگىلەرنى تىزىملاپ باشقۇرۇش نىزامى» ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە 2502 سودا-سانائەت كارخانىسىنىڭ ئارخىپىنى بىرمۇ بىر ئېنىقلاپ، كارخانىلارنىڭ رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى، تىجارەت دائىرىسى، كارخانا نامى ۋە تىجارەت خاراكتېرىنى نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ، كارخانا تېپىدىكى قانۇنىي ئىگە ئارخىپىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش.

1990 - يىلغىچە تەكشۈرۈش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك شىركەتلەرنى ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى شىركەتلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، بىرلەشتۈرۈش، قالدۇرۇپ قېلىشنى تەستىقلاش خىزمىتىنى ئاساسەن تاماملىدى. ۋىلايەت بويىچە 46 كارخانا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ۋە بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايون تەستىقلىغىنى 25، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەر تەستىقلىغىنى 21.

§ 5 . تاۋار ماركىسى، ئىلان باشقۇرۇش

1. تاۋار ماركىسى باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى بىر قەدەر ئارقىدا بولۇپ، سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ كۆلەملەشكىنى، يۇقىرى دەرىجىگە يەتكىنى ئاز بولغانلىقتىن، سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن تاۋار ماركىسى رويخەتكە ئالدۇرۇلغىنى پەقەت قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئىشلەپچىقارغان سىيامبۇ، پاختا يىپ، «كوئىنلۇن» يىپمەكلىكەر زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان ئاق ھاراق قاتارلىق ئاز ساندىكى بىرنەچچە خىل مەھسۇلاتلاردىنلا ئىبارەت؛ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتە قەشقەر ۋىلايىتى گەرچە يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىدىغان چوڭ رايون بولۇپ ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان، قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋىلىرى داڭلىق بولسىمۇ، لېكىن تاۋار ئېگى ۋە ماركا ئېگى سۇس بولغانلىقتىن، 1990 - يىلغىچە ھېچقانداق يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىغا قارىتا رويخەتكە ئېلىش ئىلتىماس قىلىنمىدى.

60 - يىللاردا تاۋار ماركىسى باشقۇرۇش خىزمىتى گوۋۇيۈەننىڭ «تاۋار ماركىسى باشقۇرۇش نىزامى» بويىچە ئىجرا قىلىندى. ئۇنىڭ ئاساسلىق روھى: تاۋار ماركىسىنى ئومۇميۈزلۈك رويخەتكە ئالدۇرۇش تاۋار ماركىسىنى باشقۇرۇشقا بىرلەشتۈرۈپ، تاۋارنىڭ سۈپىتىنى نازارەت قىلىشتىن ئىبارەت. 1966 — 1976-يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، ماركا باشقۇرۇش خىزمىتىگە ھېچكىم مەسئۇل

بولمىدى.

1979 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەت ئىدارىسىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ۋىلايەتتىكى كارخانىلار مەھسۇلاتىنىڭ تاۋار ماركىسى تەلتۆكۈس ئېنىقلاندى. تاۋار ماركىسىنى رويخەتكە ئالدۇرۇش رەسمىيىتى بېجىرىلمىگەن مەھسۇلاتلارغا تېزدىن تولۇقلاپ بېجىرىلدى، رويخەتكە ئالدۇرۇش رەسمىيىتى بېجىرىلگەن مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتى تەكشۈرۈلۈپ، رويخەتتىكى سۈپەت تۆۋلچىمىگە ئۇيغۇن كەلمىگەنلەر سۈرۈك ئىچىدە ياخشىلاشقا بۇيرۇلدى، تاۋار ماركىسىنى قالايمىقان ئىشلەتكەن، داغلىق ماركىغا تەقلىد قىلغان، قالايمىقان، قوپال ئىشلىگەن مەھسۇلاتلار قاتتىق تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىپ، كارخانىلار داغلىق ماركا يارىتىشقا ئىلھاملاندۇرۇلدى. 1983 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە، ۋىلايەت بويىچە رويخەتكە ئېلىش ئىلتىماس قىلىنغان تاۋار ماركىسى 11گە، دۆلەت تاۋار ماركىسى ئىدارىسى رويخەتكە ئېلىشنى تەستىقلىغىنى 8گە يەتتى.

1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 13 تاۋار ماركىسى رويخەتكە ئېلىندى. تاۋار ماركىسى باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى يەنىلا بازارنى تەكشۈرۈپ، ساختا تاۋار ماركىسى ئارقىلىق ھوقۇقنى دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش قىلمىشلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش بولدى. 250 كورۇپكا ساختا تاماكا، 118 مىڭ خالتا ساختا گازىر، 51 قاپ ساختا يار يېپلىم، 346 دانە ساختا ئېلېكترونلۇق ھېسابلىغۇچ، 1500 كىلوگرام ساختا كەمپۈت قەغىزى ۋە ساختا كىيىم - كېچەك ماركىسى قاتارلىقلار تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلۈپ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ئورۇن ۋە شەخسلەرگە جەرىمانە قويۇلدى.

ئۇزلۇكسىز تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق، كارخانىلارنىڭ تاۋار ماركىسى ئېڭى كۈچىيىپ، ئۇلار سانائەت مەھسۇلاتلىرىغا تاۋار ماركىسى ئىلتىماس قىلىپلا قالماستىن، يەنە ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى ۋە قول سانائەت بۇيۇملىرىغىمۇ تاۋار ماركىسى ئىلتىماس قىلىدىغان بولدى. 1988 - يىلنىڭ ئاخىرىدىچە، رويخەتكە ئېلىش ئىلتىماس قىلىنغان تاۋار ماركىسى 31گە، دۆلەت تاۋار ماركىسى ماركا ئىدارىسى تەستىقلىغىنى 27گە يەتتى.

2. ئېلان باشقۇرۇش

1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېلان كەسپى بارلىققا كەلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت باشقارمىسى قەشقەر گېزىتخانىسى، قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، قەشقەر رادىئو ئىستانسىسىغا «ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى» بەردى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئېلان بازىرى ساپلاشتۇرۇلۇپ، كوچا - كويلارغا خالىغانچە ئېلان چاپلاش ئەھۋالى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئېلان تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن 17 گە، ئېلان تىجارىتى سوممىسى 247 مىڭ 279 يۈەنگە يەتتى، گېزىت، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، رادىئودا 3500 دىن ئارتۇق ئېلان بېرىلىپ، ئېلانچىلىق ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلدى. ئېلان بازىرىنى قېلىپلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت باشقارمىسى 1986 - يىل 3-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ۋىلايەتتىكى ئېلان تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بارلىق ئورۇنلارنى تەكشۈرۈپ تەرتىپكە سېلىپ، ئېلان تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇنلارنىڭ كەسپىي ئارخىپىنى قېلىپلاشتۇردى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ساختا ئېلان باسقان ئورۇنلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە يەنە «ناھىيە (شەھەر) لەردە ئېلان چاپلاشنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسىنى تارقاتقانلىق توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە ئېلان تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن 17گە، ئېلان كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچى 110غا، يىللىق ئېلان تىجارەت سوممىسى 724 مىڭ 900 يۈەنگە يەتتى.

§6. ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش

1980 - يىلدىن ئىلگىرى، قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت باشقارمىسى ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرمىدى.

1982 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە «ئىقتىسادىي توختام قانۇنىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، ئىقتىسادىي توختام تۈزۈمىنى پائال ئالغا سىلجىتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا-سانائەت باشقارمىسى تېز تۈتۇش قىلىپ، 150 مىڭ خەتلىك ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئوقۇتۇش ماتېرىيالى تۈزۈپ، كۆپ قېتىم ئىقتىسادىي توختام باشقۇرغۇچى كادىرلار كۇرسى ئېچىپ، ئىقتىسادىي توختام باشقۇرغۇچى كادىرلارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سىملىق رادىئو، پرويېكسىيىلىك پانار، گېزىت، لېكسىيە قاتارلىق كۆپ خىل ئوسۇلدىن پايدىلىنىپ، ئىقتىسادىي توختام قانۇنىنى تەشۋىق قىلدى. ئۆگىنىش كۇرسى ۋە لېكسىيىگە قاتناشقان ئىقتىسادىي تارماقلار ۋە ئۇلارنىڭ كارخانىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى، كەسپىي كادىرلىرى 2000 (قېتىم) دىن، تەشۋىقات تەربىيىنى قوبۇل قىلغان ئامما 400 مىڭ (قېتىم) دىن ئاشتى. بىر يىللىق تەشۋىق قىلىش، ئۆگىنىش ئارقىلىق، كارخانا - كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئىقتىسادىي مۇئامىلە داۋامىدا توختام تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ئاڭلىقلىقى ۋە ئېڭى زور دەرىجىدە كۆچەيتىپ، ئاساسىي قۇرۇلۇشلاردا ھۆددە توختام تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلىدىغان بولدى، سودا - سانائەت كارخانىلىرىنىڭ سېتىۋېلىش - سېتىش، ئىشلەپچىقىرىش، ئىگىلىك باشقۇرۇشتىكى ھۆددىگەرلىك توختاممۇ تەدرىجىي كېڭەيتىلدى. ۋىلايەت بويىچە سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىلىرى گۇۋاھلىق بەرگەن ئىقتىسادىي توختام 1159 پارچىگە، سوممىسى 22 مىليون 314 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1984 - يىلى ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت باشقارمىسى ئاساسلىقى ناھىيە (شەھەر) لىك سودا - سانائەت ئىدارىلىرىنىڭ «ئىقتىسادىي توختام قانۇنى» نى ئىجرا قىلىشنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ۋە قوشۇننى سەپلەش خىزمىتىنى تۈتتى، تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ۋە ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي توختام كېسىم كومىتېتى قۇرۇلۇپ، 42 مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىر، 56 ئەزا سەپلەندى. مۇشۇ بىر يىلدا 422 پارچە ئىقتىسادىي توختامغا گۇۋاھلىق بېرىلدى، بۇلارنىڭ توختام سوممىسى 93 مىليون 654 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىش - سېتىش توختامى 45 بولۇپ، سوممىسى 323 مىڭ يۈەن؛ قۇرۇلۇش ھۆددىگەرلىك توختامى 265 بولۇپ، سوممىسى 87 مىليون 529 مىڭ يۈەن، پىششىقلاش ھۆددىگەرلىك توختامى 17 بولۇپ، سوممىسى 353 مىڭ يۈەن؛ مال - مۇلۇك ئىجارىگە بېرىش توختامى 16 بولۇپ، سوممىسى 19 مىڭ يۈەن؛ قەرز توختامى 95 بولۇپ، سوممىسى 5 مىليون 430 مىڭ يۈەن. ئايرىم ناھىيە (شەھەر) لىك كېسىم كومىتېتلىرى يەنە 18 پارچە ئىقتىسادىي توختام ماجىراسىنى مۇرەسسە قىلدى ۋە كېسىم قىلدى. بۇنىڭ سوممىسى 725 مىڭ 400 يۈەن.

1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئىقتىسادىي توختام باشقۇرغۇچى كادىر 31، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كېسىمچى 37، كېسىم خادىمى 55، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى كېسىمچى 10 بولدى. مۇشۇ بىر يىلدا جەمئىي 1324 پارچە ئىقتىسادىي توختامغا گۇۋاھلىق بېرىلدى، سوممىسى 146 مىليون 660 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1984 - يىلدىكىدىن توختام 7.% 184، سوممىسى 4.% 56 ئاشتى؛ 17 پارچە ئىقتىسادىي توختام ماجىراسى قوبۇل قىلىندى. سوممىسى 945 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە، مۇرەسسە قىلىنغىنى 11، كېسىم چېقىرىلغىنى 2، ئىناۋەتسىز توختام دەپ بېكىتىلگىنى 2، دېلونىڭ ئايىغلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى %88 بولدى.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت باشقارمىسى ۋىلايەت بويىچە كارخانا ۋە ئىقتىسادىي ئورۇنلاردا

«توختامغا ئەھمىيەت بېرىپ، لەۋزىدە تۇرۇش» بويىچە باھالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىقتىسادىي توختامنى باشقۇرۇش توري بەرپا قىلىش خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئىقتىسادىي توختام، باشقۇرۇش ئورگىنىدىن 220نى قۇردى، بۇنىڭ خىزمەتچى خادىمى 800گە يەتتى. شۇ يىلى بىناكارلىق كەسپى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىنىپ، قانۇن - تۈزۈمگە خىلاپ قۇرۇلۇش قىلغان 20 كارخانا، قۇرۇلۇش قىلدۇرغان 3 ئورۇن، 2 لايىھىلەش ئورنى، 20 خۇسۇسىي قۇرۇلۇش ھۆددىگىرى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، جەرىمانە قويۇلغان، مۇسادىرە قىلىنغان، تولۇقلاپ تاپشۇرۇلغان، تۈلىتىلگەن پۇل 578 مىڭ يۈەن بولدى. مۇشۇ بىر يىلدا 1443 ئىقتىسادىي توختامغا گۇۋاھلىق بېرىلدى، توختام سوممىسى 145 مىليون 471 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىش - سېتىش توختامى 52 بولۇپ، سوممىسى 5 مىليون 391 مىڭ يۈەن، بىناكارلىق قۇرۇلۇش توختامى 954 بولۇپ، سوممىسى 120 مىليون 812 مىڭ يۈەن، پىششىقلاشنى ھۆددىگە ئېلىش توختامى 115 بولۇپ، سوممىسى 8 مىليون 491 مىڭ يۈەن، مال - مۈلۈكنى ئىجارىگە بېرىش توختامى 149 بولۇپ، سوممىسى 4 مىليون 347 مىڭ يۈەن. پۇل قەرز ئېلىش توختامى 93 بولۇپ، سوممىسى 4 مىليون 32 مىڭ يۈەن، كارخانىلارنىڭ ھۆددىگەرلىك توختامى 80 بولۇپ، سوممىسى 2 مىليون 398 مىڭ يۈەن. قوبۇل قىلىنغان ئىقتىسادىي توختام ماجىراسىغا ئائىت دېلو 63 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇرەسسە قىلىنغىنى 29، كېسىم چىقىرىلغىنى 12، ئىناۋەتسىز قىلىنغىنى 10، قانۇنغا خىلاپ بولغىنى 12، دېلونىڭ ئايلىشتۇرۇلۇش نىسبىتى 63.5%؛ ئاساسلىق جاۋابكار تەرەپ ئومۇمىي خەلق مۈلۈكچىلىكىدىكى كارخانا 13، كوللېكتىپ كارخانا 19، يەككە كارخانا 5، دېھقان يەككە تىجارەتچى 2، باشقىلار بىر.

1990 - يىلغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە 50 كارخانىغا ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «توختامغا ئەھمىيەت بېرىپ، لەۋزىدە تۇرغان» كارخانا دەپ نام بېرىلدى. ئىقتىسادىي توختام ماجىراسىغا ئائىت دېلودىن 18 ى قوبۇل قىلىندى، توختام سوممىسى 1 مىليون 772 مىڭ 500 يۈەن بولۇپ، تالاش - تارتىشتا قالغان سومما 666 مىڭ 500 يۈەن، ئايلىشتۇرۇلغان دېلو 22 پارچە، گۇۋاھلىق بېرىلگەن ئىقتىسادىي توختام 1339، ئومۇمىي سوممىسى 222 مىليون 60 مىڭ يۈەن.

7 §. ئىقتىسادنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش

50 — 60 - يىللاردا ئىقتىسادنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتىدە ئاساسلىقى تىجارەت ھەرىكىتى قېلىپلاشتۇرۇلۇپ، ھايانكەشلىككە زەربە بېرىلدى. 1978 - يىلدىكى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن، ئىقتىسادنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى قانۇنلۇق تىجارەتنى قوغداش، ئىقتىسادنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى قانۇنلۇق تىجارەتنى قوغداش، سوتسىيالىستىك نورمال ئىقتىسادىي تەرتىپىنى قوغداش، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش بولدى. 1979 - يىلدىن بۇيان ۋىلايەتلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تىجارەت پائالىيەتلىرى داۋامىدىكى قانۇنغا خىلاپ دېلولارنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، 1984 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە جەمئىي 11 مىڭ 366 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ھايانكەشلىك دېلوسى 2251، قائىدىگە خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 9115، جەرىمانە قويۇلغان، مۇسادىرە قىلىنغان سومما 424 مىڭ 952 يۈەن. 1984 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا 345 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ھايانكەشلىك دېلوسى 8، ئادەتتىكى قائىدىگە خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 337، جەرىمانە قويۇلغان، مۇسادىرە قىلىنغان پۇل 18 مىڭ 660 يۈەن، ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلگىنى 4.

1988 - يىلىدىن ئىلگىرى، ئىقتىسادنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتىگە بازار باشقۇرۇش بۆلۈمى مەسئۇل بولدى. 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىقتىسادنى تەكشۈرۈش خىزمىتى بازار باشقۇرۇش بۆلۈمىدىن ئايرىپ چىقىلىپ، ئۆز ئالدىغا ئىقتىسادنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى قىلىپ قۇرۇلدى، بۇ بۆلۈم ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت لىك سودا - سانائەت ئىدارىلىرىدىمۇ ئىقتىسادنى تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) سېستىمىسىدىكى ئىقتىسادنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان، ھايانكەشلىك ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىدىغان زور ئىقتىسادىي دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىدىغان بولدى. بۇ مەزگىلدە ناھىيە (شەھەر) تىكشۈرۈش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادنى تەكشۈرۈش ئورۇنلىرىغا 49 مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىر سەپلەپ بېرىلىپ، تەربىيىلەش ئارقىلىق خىزمەتلەر ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ئىقتىسادنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى نۇقتىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى، قىس بولۇۋاتقان چىداملىق ئىستېمال بۇيۇملىرىنى ھاينىغا سېتىش قاتارلىق قانۇنغا، بەلگىلىمىگە خىلاپ دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش بولۇپ، 90 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. دېلوغا چېتىشلىق سوممۇ 4 مىليون 260 مىڭ يۈەن.

V باب

ئۆلچەم باشقۇرۇش

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

1. ئاپپارات

1) ۋىلايەتتىكى باشقۇرۇش ئاپپاراتى 1957 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۆلچەم پونكتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ئۆلچەم پونكتى قارىمىقىدا ئۆلچەم سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا ئۆلچەم پونكتىنىڭ نامى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكتى دەپ ئۆزگەرتىلىپ، ۋالىي مەھكىمىنىڭ فۇنكسىيىلىك ئاپپاراتى بولدى، ئۆلچەم سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى ئۆلچەم تەجرىبە زاۋۇتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1960 - يىل 8 - ئايدا ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكتى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، سىرتقا قارىتا يەنىلا ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكتى دەپ ئاتالدى. 1963 - يىلى ۋىلايەتلىك يېنىك سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلىپ، سىرتقا قارىتا ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىشنى باشقۇرۇش پونكتى دەپ ئاتالدى. كېيىنكى يىلى ئۇنى ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ سانائەت بۆلۈمى باشقۇرىدىغان بولدى. 1969 - يىلى ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىشنى باشقۇرۇش پونكتىدا ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1974 - يىل 8 - ئايدا ئۇنىڭ نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتىغا ئۆزگەرتىلىپ، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى.

1976 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى. 1977 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتىدا ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئىشخانىدا مەخسۇس خادىم ئۇنى قوشۇمچە باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىندى.

1984 - يىلى ۋىلايەتلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتىدا ئىشخانا تەسىس قىلىنغاندىن باشقا، يەنە ئۆلچەملەشتۈرۈش بۆلۈمچىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. كېيىنكى يىلى، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەھسۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتىغا قاراشلىق ئاپپارات قىلىندى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەجرىبىخانا، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ئىشخانىسى، پىششىق خىش ئىشخانىسى، ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى.

3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئىستېمالچىلار ھوقۇق-مەنپەئىتى كۈنىنى خاتىرىلەش يىغىنى ئېچىلدى.

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۆلچەملەشتۈرۈش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، 2 - دەرىجىلىك ئىدارە قىلىندى، ئۇنىڭ ئىچىدە ئىشخانا، ئۆلچەم بۆلۈمى، ئۆلچەملەشتۈرۈش بۆلۈمى، سۈپەت نازارەتچىلىك بۆلۈمى قۇرۇلدى؛ ئۇنىڭ قارىمىقىدا سۈپەت نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش پونكىتى، ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكىتى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تالا تەكشۈرۈش باش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ئۆلچەملەشتۈرۈش ئىدارىسى قارىمىقىدىكى ئاپپارات قىلىندى، ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدا يۇك يېرىيوم قىلىش ئىشخانىسى، پاختا يېرىيوم قىلىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. كېيىنكى يىلى ۋىلايەتلىك مەھسۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش پونكىتى خىمىيىلىك ئانالىز ئىشخانىسى قىلىپ قۇرۇلدى.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك مەھسۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش پونكىتى بىلەن ئۆلچەم پونكىتى (ئۆلچەم تەجرىبە زاۋۇتى) سىرتقا قارىتا، ئۆلچەم نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكىتى دەپ ئاتالدى، ئىچكى قىسمىدا ئۆلچەم ماتېرىياللىرى ئاخبارات ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1990 - يىلغىچە بۇ ئاپپاراتتا ئۆزگىرىش بولمىدى.

2) ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئاپپاراتلار　1976 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە، ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئۆلچەم ئاپپاراتى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، سىرتقا قارىتا مەلۇم ناھىيە (شەھەر) لىك ئۆلچەم پونكىتى دەپ ئاتالدى.

1985 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۆلچەم قانۇنى» نىڭ ئېلان قىلىنىشى ۋە يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئۆلچەم پونكىتلىرىنىڭ نامى ئارقا - ئارقىدىن ئۆلچەم ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ فۇنكسىيىلىك ئىدارىسى قىلىندى. كۆپ ساندىكى ناھىيە (شەھەر) لەر ئەسلىدىكى ئۆلچەم پونكىتىنى بېقىندى ئاپپارات قىلىپ، نامىنى ئۆلچەم تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكىتىغا ئۆزگەرتتى.

1990 - يىلغىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ئۆلچەم ئاپپاراتلىرىدا ئۆزگىرىش بولمىدى.

2. قوشۇن

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم پونكىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە پەقەت 2 - 3 لا

ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى، ئۆلچەم ئىشلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنىمۇ ئۇزلۇكسىز زورايدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك ئىدارە بولغان ئۆلچەم نازارەت قىلىش ۋە تەكشۈرۈپ بېكىتىش پونكىتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 17گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى ئىشخانىسىدىكىلەر 2، بىئولوگىيە - خىمىيە ئىشخانىسىدىكىسى بىر، ئېلېكتر ئېلمې ئىشخانىسىدىكىسى 3، پونكىت ئىشخانىسىدىكىسى 8، مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى بىر، ئۇسكۇنىلەرنى قوبۇل قىلىش - تارقىتىش ئىشخانىدىكىسى بىر، شوپۇر بىر.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى باشلاندى. بۇ خىزمەت باشلانغان دەسلەپكى مەزگىلدە پەقەت قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى بىر خىزمەتچى بار ئىدى. 80 - يىللارنىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا، ئۆلچەملەشتۈرۈش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 3كە كۆپەيتىلدى. 1986 - يىلى ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسىدا ئۆلچەم سۈپىتىنى نازارەت قىلىش بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى - خىزمەتچى 6گە كۆپەيتىلدى. 1990 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىدارىدە سۈپەت ئۆلچەم خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى - خىزمەتچى 15 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تەجرىبىخانىدا 4، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ئىشخانىسىدا 2، پىششىق خىش ئىشخانىسىدا 3، ماشىنا - ئۇسكۇنىلەر ئىشخانىسىدا 2؛ باشقۇرۇش خادىملىرىدىن پونكىت باشلىقى بىر، مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى بىر، ستاتىستىكا خادىمى بىر، شوپۇر بىر.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەتلىك ئىدارىدە مەسئۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا 5 ئىشچى - خىزمەتچى سەپلەندى. 1987 - يىل 5 - ئايدا سۈپەت تەكشۈرۈش پونكىتى خىمىيىلىك ئانالىز ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 7گە كۆپەيتىلدى، 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىشچى - خىزمەتچىسى 11گە يەتتى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تالا تەكشۈرۈش باش پونكىتى قۇرۇلدى. ئۇ ۋاقىتتا پەقەت 1 — 2 غەيرىي كەسپىي خادىم بار ئىدى. 1990 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىدارىنىڭ تالا تەكشۈرۈش باش پونكىتىدىكى ئىشچى-خىزمەتچى 9غا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 2، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 2، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 3، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 2؛ ئىنژېنېرلىق ئۇنۋانى بارلار 2. بۇ تېخنىك خادىملارنىڭ 3ى قوي يۇڭ پېرىيوم ئىشخانىسىدا، 4ى پاختا پېرىيوم ئىشخانىسىدا ئىشلىدى؛ ئۇنىڭدىن باشقا بىر مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى، بىر شوپۇر بار.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئۆلچەم ئۆلچەش سىستېمىسىدا 151 ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك ئىدارە (پونكىت) دىكىسى 59 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 11، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 13، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 14، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 17، تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلىك گۇۋاھنامىسىغا ئېرىشكەنلەر 33.

§ 2 . ئۆلچەم خىزمىتى

1. ئۆلچەم تۈرۈمى

1) كونا ئۆلچەم تۈرۈمى مىلك، چىلك سۇلالىسى دەۋرلىرىدە ۋىلايەت تەۋەسىدە ئىشلىتىلگەن ئۇزۇنلۇق، ئېغىرلىق ئۆلچەش سايمانلىرى، خاتىرىلىنىشچە «چارەك»، «قاپاق» قاتارلىقلار ئىدى.

ئۇ چاغدا بازار ئوبوروتىدا ئىشلىتىلىۋاتقان ئۆلچەم سايمىنىدا چەرەك ئاساس قىلىناتتى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى چارەك ئىككى خىل ئىدى. قەشقەر شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ناھىيىلەردە ئىشلىتىلگىنى چوڭ چارەك بولۇپ، بىر چارەك 20 جىڭ كېلەتتى؛ يەكەن، قاغىلىق قاتارلىق جايلاردا ئىشلىتىلگىنى كىچىك چارەك بولۇپ، بىر چارەك 16 جىڭ كېلەتتى. كىچىك چارەكمۇ ئىككى خىلغا بۆلۈنگەن، يەنى چوڭ جىڭ ۋە كىچىك جىڭ بولۇپ، چوڭ جىڭنىڭ بىر جىڭى 20 سەر، كىچىك جىڭنىڭ بىر جىڭى 16 سەر كېلەتتى. ئېغىرلىق ئۆلچەشتە قاپاق (ياغلىق قاپاقمۇ دېيىلىدۇ) بىرلىك قىلىناتتى، قاپاق بىر جىڭ، يېرىم جىڭ، 4 سەردىن ئىبارەت 3 خىلغا بۆلۈنەتتى. بۇنىڭدىن باشقا بازارلاردا مېۋە - چېۋە كۆكتاتلار چارەكتە ئۆلچەنگەننىڭ سىرتىدا يەنە كۆپرەك چاغلاردا دۆۋە، داننى بىرلىك قىلىپ سودا قىلىناتتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا، روسىيىنىڭ ئۇزۇنلۇق، ئېغىرلىق ئۆلچەم سايمانلىرى قەشقەرگە كىردى. ئۇ چاغلاردا ئېغىرلىق ئۆلچەم سايمىنىدا پوت ئاساس قىلىنغان بولۇپ، بىر پوت 16.5 كىلوگرام ئىدى؛ ئۆلچەم سايمانلىرىدىن ئاسما جىڭ، تەخسىلىك جىڭ، ئاسما تارازا، چوكىلىق تارازا بولۇپ، بۇ سايمانلار قەشقەردە 1985 - يىلغىچە ئىشلىتىلىپ ئاندىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى؛ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم سايمىنىدا مېتىر ئاساس قىلىنغان بولۇپ، بىر مېتىر 100 سانتىمېتىرغا تەڭ ئىدى. يەرلىكتىكى بازار تەرتىپى ۋە دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن، ئاخۇنۇملار ھەر ھەپتىدە بازاردىكى ئېغىرلىق، ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالىنى كۆپ قېتىم تەكشۈرۈپ، بايقالغان مەسىلەرنى دەرھال بىر تەرەپ قىلاتتى. جازا تۈرلىرىدىن: ئاگاھلاندۇرۇش، دەررە ئۇرۇش، جەرىمانە قويۇش بولۇپ، قايتا - قايتا تەربىيە بېرىلسىمۇ ئۆزگەرتمىگەنلەر نەرسە - كېرەكلىرى بوينىغا ئېسىلىپ، يۈزىگە قارا سۈرتۈلۈپ، سازايى قىلىناتتى.

مىنگو دەۋرىدە قەشقەردىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى مال جىڭنى (ئۇستەل جىڭنى) ئىشلىتەتتى، خەلق ئارىسىدا ئىشلىتىلگىنى كونا جىڭ ئىدى. مال جىڭىدا بىر چارەك 12.5 جىڭ، كونا جىڭدا بىر چارەك 16 جىڭ ئىدى، بىر جىڭ 16 سەر، بىر سەر 10 مىسقال، بىر مىسقال 10 پۇڭ ئىدى. ھۆكۈمەتنىڭ قانۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكىگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىغاندا، بىر چارەك 8 كىلوگرام، بىر جىڭ 500 گرام، بىر سەر 31.25 گرام، بىر مىسقال 3.125 گرام، بىر پۇڭ 312.5 مىللىگرام كېلىدۇ. ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكلىرىدىن: مېتىر (بىر مېتىر 100 سانتىمېتىر)، گەز (بىر گەز 300 سانتىمېتىر)، سۇڭ (بىر سۇڭ 33.3 سانتىمېتىر) بار ئىدى. ئىشلىتىلگەن ئۇزۇنلۇق بىرلىكلىرىدىن: دېيۇم (بىر دېيۇم 0.0254 مېتىر، بولۇپ، تەخمىنەن 2.45 سانتىمېتىرغا باراۋەر)، پوت (بىر پوت 0.3048 مېتىر ياكى 30.48 سانتىمېتىرغا تەڭ) بار ئىدى. يەر ئۆلچەش، ئۆي سېلىش قاتارلىق پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردا مېتىر، گەز قاتارلىق ئۆلچەم ئەسۋابلىرى، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى جەھەتتە ئېنگلىزچىسى، ئېنگلىز سۇڭنى بىرلىك قىلىش؛ سودا ئىشلىرىدا مېتىرنى بىرلىك قىلىش ئاساس قىلىناتتى.

2) جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئۆلچەم تۈزۈمى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنىلا كەمچەن سىستېمىسى، جىڭ سىستېمىسى، ئېنگلىز سىستېمىسى، مېتىر سىستېمىسى قاتارلىق كونا ئۆلچەم تۈزۈمى قوللىنىلدى.

1959 - يىلى گوۋۇيۈەن «ئۆلچەم بىرلىك تۈزۈمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش پەرمانى»نى ئېلان قىلدى، قەشقەر ۋىلايىتىدە مېتىر سىستېمىسىدىكى ئۆلچەم بىرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ جىڭ سىستېمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ئېنگلىز سىستېمىسى، رۇس سىستېمىسىدىكى ئۆلچەم بىرلىكى قاتارلىقلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۆلچەم تۈزۈمى قالايمقان بولۇش ھالىتى ئۆزگەرتىلدى. مېتىر سىستېمىسى ئىشلەپچىقىرىش ۋە ماددىي ئەشيا سودا ئىمپورت ساھەسىدە تېز ئومۇملاشتى ھەم رولىنى جارى قىلدۇردى.

1977 - يىلى گوۋۇيۈەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۆلچەم باشقۇرۇش نىزامى»نى ئېلان قىلىپ، مېتىر سىستېمىسىنى كېڭەيتىپ، جىڭ سىستېمىسىنى ئىسلاھ قىلىپ، قالايمقان ئۆلچەم كونا تۈزۈملىرىنى

ئەملدىن قالدۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدە خەلقئارالىق بىرلىك سىستېمىسى ئاساسىدىكى ئۆلچەم بىرلىكى، نامى، بەلگىلەرنى ئىشلىتىش قائىدىسى يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جۇڭگىچە ئۆلچەم بىرلىكى ئىسلاھاتى ۋە قىسمەن ئۆلچەم ناملىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ئىسلاھ قىلىش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى.

1984 - يىلى گوۋۇيۈەن تەستىقلىغان «مەملىكەت بويىچە دۆلىتىمىزنىڭ قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بىرلىكلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش پىكىرى»گە ئاساسەن، خەلقئارالىق بىرلىك سىستېمىسى ئاساسىدا، دۆلىتىمىزنىڭ خەلقئارادا قوللىنىش رۇخسەت قىلىنغان 15 ئۆلچەم بىرلىكى كۆپەيتىلىپ، دۆلىتىمىزنىڭ يېڭى قانۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى بارلىققا كەلتۈرۈلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە كۆپلىگەن تەشۋىقات، كېڭەيتىش ۋە نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتى ئارقىلىق، ھۆكۈمەت تارماقلىرى خەلق تەشكىلاتلىرى، كارخانا - كەسىپ ئورۇنلار، ماۋارىپ، پەن تەتقىقات، قۇرۇلۇش تېخنىكىسى، گېزىت - ژۇرنال، رادىئو - تېلېۋىزىيە، ماددىي ئەشيا قاتارلىق سىستېمىلاردا قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بىرلىكلىرى ئومۇملاشتۇرۇلدى. قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بىرلىكلىرىنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، ئۆلچەم سايمانلىرىنى ئۆزگەرتىش خىزمىتىمۇ قانات يايدۇرۇلۇپ، 1990 - يىلغىچە ئۆلچەم سايمانلىرىنى ئۆزگەرتىش %95كە يەتتى.

2. ئۆلچەش ئۆلچىمى

1) مېخانىكىلىق ئۆلچەش

1958 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە مېخانىكىلىق ئۆلچەش كەسپى قانات يايدۇرۇلۇپ، ماسسا، ئېغىرلىق، زىچلىق، بېسىم كۈچى، ۋاكۇئوم، ئېقىم مىقدارى، كۈچ قىممىتى، قاتتىقلىق دەرىجىسى، ئايلىنىش تېزلىكى، تىترىتىش، ئۇرۇلۇش، يېپىشقاقلىق دەرىجىسى، ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ قاتارلىق 13 تۈر بويىچە ئۆلچەش، سىناق قىلىش يولغا قويۇلدى.

ماسسىنى ئۆلچەشتىكى 3 مۇھىم ئامىل: ئەسلى كىلوگرام سايمىنىدىكى گىر تېشى، تارازا تەرتىپىدىكى گىر تېشى، تارازىدا جىڭلاش ۋە ئۆلچەش ئۈسۈلىدىن ئىبارەت.

قەشقەر ۋىلايىتىدە گىر تېشىنىڭ بىرىكتۈرۈلۈش ئۈسۈلىدا كۆپىنچە ئونلۇق سىستېما يەنى 5، 3، 2، 1؛ 5، 2، 2، 1 ياكى 5، 2، 1، 1 لىك بىرىكتۈرۈش ئۈسۈلى قوللىنىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىشلىتىلىۋاتقان ئۆلچەم سايمانلىرىدىن: چوكىلىق جىڭ (ئىلمەك جىڭ، تەخسىلىك جىڭ، تاشلىق جىڭدىن ئىبارەت 3 خىل)، ئۇستەل تارازىسى، تەخسىلىك تارازا، خەتلىك تەخسىلىك جىڭ، گىر قاتارلىقلاردىن ئىبارەت؛ گىرنىڭ يەنە ماسشتابلىق، كۆپەيتمە تاشلىق، خەت تەخسىلىكتىن ئىبارەت 3 خىلى بولۇپ، ئۆلچىمى 3، 5، 10، 20، 30، 50 تونىنلىقتىن ئىبارەت 6 خىل.

قەشقەردە ماسسا ئۆلچەش ئۈسۈلىدا كۆپرەك نازۇك ئۆلچەش ئۈسۈلى قوللىنىلىدۇ، ئۇ ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئۈسۈلى ۋە ئورنىغا قويۇش ئۈسۈلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2) ئۇزۇنلۇق ئۆلچەش

1975 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۇزۇنلۇق ئۆلچەشنىڭ مىقدار قىممىتىنى يەتكۈزۈش كەسپى يولغا قويۇلدى. ئۇزۇنلۇق ئۆلچەشنىڭ مىقدار قىممىتى ئۆلكە دەرىجىلىك ئۆلچەش ئاپپاراتلىرىدىن ۋىلايەتكە يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى ئۆلچەش ئاپپاراتلىرى بىر جەھەتتىن، مىقدار قىممىتىنى 12 ناھىيە (شەھەر)گە يەتكۈزدى، يەنە بىر جەھەتتىن، ۋىلايەتكە بۈاستە قاراشلىق جامائەت ئىشلىرى ئورۇنلىرىغا يەتكۈزدى، 12 ناھىيە (شەھەر)مۇ شۇ بويىچە ئىشلەپ، ئۆلچەش سايمانلىرىنىڭ بىر تۈتاش توغرا ئىشلىتىلىشىگە كاپالەتلىك قىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قىسمەن ماددىي ئەشيالارنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى ئۆلچەش ئۆلچىمى مۇنداق بولدى: نۆر دولقۇنلۇق ئۆلچەم ئەسۋابى ئازۇت 86 دولقۇنلۇق دولقۇن ئۇزۇنلۇقى؛ نەملىك ئۆلچەش ئەسۋابى ئۆلچەملىك نەملىك پارچىسى؛ ئۆلچەش ئەسۋابى ماس شىكالىلىق تەرتىپلىك سۇڭ، تەكشىلىك ئۆلچەش ئەسۋابى ئۆلچەملىك

تەكشى كرىستال؛ بۇلۇڭ ئۆلچەش ئەسۋابى ئۆلچەملىك پرىزمىلىق جىسىم؛ يېرىكلىكنى ئۆلچەش ئەسۋابى تاق شىكاللىلىق رەت ئۆلچىمى ۋە كۆپ شىكاللىلىق رەت ئۆلچىمى.

3) ئېلېكتر ئىلمى　1975 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېلېكتر ماگنىتلىق ئۆلچەم كەسپى قانات يايدۇرۇلدى. تەكشۈرۈپ بېكىتىدىغان، ئۆلچەيدىغان ئېلېكتر ئىلمى ئۆلچەش سايمانلىرى؛ 50A تۇراقلىق ئامپېر مېتىر، 100 ۋولت، 1000 ۋولتلۇق تۇراقلىق ۋولتمېتىر، 220 ۋولتلۇق (25 ئامپېرلىق) يەككە فازىلىق ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى پرىبورى، 2 لىك ئۈچ فازىلىق ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى، پرىبورى، ئېلېكتر كاردىئوگراممىلىق ئۆلچەش ئەسۋابى، ئېلېكترونلۇق ھېسابلىغۇچ، داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان B تىپلىق ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى، داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان تېزلەتكۈچ يۇقىرى ئىقتىدارلىق رېنتگېن رادىئاتسىيىلىك مەنبە، رېنتگېن نۇرلۇق دىئاگنوز ئاپپاراتى، ئېلېكتر نۇرى ئارقىلىق مىقدار ھېسابلىغۇچ، سان - سىفىرلىق تېرمومېتىر، داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان تېرمومېتىر، يۇقىرى ئىسسىقلىقتىكى سپېكتىر ئاپپاراتى، ئېلېكترون مىقدار ھېسابلىغۇچ، 20 مىك گرامىلىق ئېلېكتر تارازا، ئېلېكترونلۇق باھا ھېسابلىغۇچ، ئېلېكترونلۇق گىر قاتارلىق 10 خىل يەككە مەھسۇلات تۇرىدىن ئىبارەت.

4) فىزىكا - خىمىيە　قەشقەرنىڭ فىزىكا - خىمىيىلىك ئۆلچەش كەسپى 1980 — 1990- يىللىرىدا باشلانغان بولۇپ، فىزىكا - خىمىيىلىك ئۆلچەش كەسپى قوللىنىلغان دائىرە: ئۇزۇن تالالىق، قىسقا تالالىق پاختىنىڭ سورتى، ئۇزۇنلۇقى، سۇ تەركىبى، ئارىلاشما ماددىسى، تاشقى قىياپىتى، پىشىش دەرىجىسى، ماكرون قىممىتىنى ئۆلچەش، قوي يۇڭىنىڭ دەرىجىسى، سۇپىتى، ئىنچىكىلىك دەرىجىسى، يۇڭىنىڭ تەبىئىي ئۇزۇنلۇقى، ياغ - تەرنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسى، يۇڭىنىڭ پاكىزلىق دەرىجىسى، كۇن نۇرىدا قىزىش دەرىجىسى، قوي يۇڭىنىڭ تالا دىئامېتىرىنى ئۆلچەش؛ قۇرۇق يىپەكنىڭ تاشقى قىياپىتى، پاكىزلىقى، ئۇزۇنلۇقى، يىپەك چىقىش نىسبىتىنى ئۆلچەشتىن ئىبارەت.

3. ئۆلچەم باشقۇرۇش

1) سودا ئۆلچىمىنى باشقۇرۇش　50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئاپپاراتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئېغىرلىق ئۆلچەم سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، سودا ئۆلچەم سايمانلىرىنى ياساش، تەكشۈرۈپ بېكىتىش، رېمونت قىلىش قانات يايدۇرۇلۇپ، بازاردا ئىشلىتىۋاتقان ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ توغرىلىقى ۋە بىردەكلىكىگە كاپالەتلىك قىلىندى.

1963 - يىلى ۋىلايەتلىك ئېغىرلىق ئۆلچەش سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش پونكىتى چوكىلىق جەڭنىڭ 10 كىلوگراملىقىدىن 1000نى، 15 كىلوگراملىقىدىن 1000نى، 50 كىلوگراملىقىدىن 200نى، 100 كىلوگراملىقىدىن 50نى ياسىدى. 2 يىلدىن كېيىن چوكىلىق جەڭنىڭ 10 كىلوگراملىقىدىن 1500نى، 15 كىلوگراملىقىدىن 1200نى، 50 كىلوگراملىقىدىن 200نى، 100 كىلوگراملىقىدىن 120نى ياسىدى.

60 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 70 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە چوكىلىق جەڭنىڭ 10 كىلوگراملىقىدىن 500ى، 15 كىلوگراملىقىدىن 100ى، 100 كىلوگراملىقىدىن 40 ى ياسالدى. 1970 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدە تەكشۈرۈپ بېكىتىلگەن، رېمونت قىلىنغان جەمئىي چوكىلىق جىڭ 1500، ئوستەل جىڭى 300، تەخسىلىك جىڭ 500، گىر 8، بامبۇك ياغاچلىق تۇز جىڭ 400گە يەتتى. شۇ يىلى چوكىلىق جەڭنىڭ 10 كىلوگراملىقىدىن 500ى، 15 كىلوگراملىقىدىن 400ى، 50 كىلوگراملىقىدىن 100ى، 100 كىلوگراملىقىدىن 40ى ياسالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، سودا - سېتىقنى باشقۇرۇشتا ئاساسلىقى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ئاساس قىلىندى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشى، سودا بازىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز

گۈللەنمەكچە ئەگىشىپ، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم پونكىتى دائىم مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئۆلچەم نازارەت خادىملىرىنى ئاجرىتىپ، سودىغا ئىشلىتىلىدىغان ئۆلچەم سايمانلىرىنى نازارەت قىلىپ تەكشۈرۈپ تۇردى، بولۇپمۇ ھېيت-بايرام كۈنلىرى ئۇقتىلىق نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ۋاقتى قىلىنىدى. 1985 - يىلى قۇربان ھېيت ھارپىسىدا، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى قەشقەر شەھەرلىك ئۆلچەم پونكىتى بىلەن بىرلىكتە نازارەت قىلىش-تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، گۈزە سودا سارىيىنىڭ ئۆلچەم سايمانلىرىنى تەكشۈردى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە قوي گۆشى يايمىسىدىكى 20 نەچچە قاسساپنىڭ يەنىلا يەرلىك تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرىدا تەقلىد قىلىپ ياساپ چىقىلغان تېخى ئۆلچەم تارماقلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتمىگەن، ئۆلچىمى ئىلمىي، توغرا بولمىغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونا نۇسخىدىكى ئۇچ زەنجىرلىك جىڭنى ئىشلىتىۋاتقانلىقى بايقالدى. نازارەت قىلىش-تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى 20 نەچچە قاسساپنىڭ ئۆلچەم سايمانلىرىنى نەق مەيداندا مۇسادىر قىلىپ، ئاممىغا دۆلەتنىڭ ئۇچ زەنجىرلىك جىڭنى بازاردا ئىشلىتىشنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقى بەلگىلىمىسىنى تەشۋىق قىلدى ۋە قەيت قىلدى ھەمدە ئالاقىدار باشقۇرۇش نىزامى بويىچە 20 قاسساپقا جەريمانە قويدى. كېيىنكى يىلى «ئۆلچەم قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى. ۋىلايەتلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتى «ئۆلچەم قانۇنى» نىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇش، يولغا قويۇش، ئۆگىنىش ئۇچۇن، تەشۋىقات خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇردى. دۆلەت بايرىمى ھارپىسىدا، قەشقەر شەھىرىدىكى بىر قانچە سودا بازارلىرىدا چوڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە ۋىلايەت (شەھەر) دىكى 2 دەرىجىلىك رەھبەردىن 15 كىشى بۇ قېتىمقى چوڭ تەكشۈرۈشكە تەكلىپ بىلەن قاتناشتۇرۇلدى. تەكشۈرۈش داۋامىدا ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ توغرا - خاتالىقى ئۇنىڭدا كۆز بويامچىلىق ئەھۋالىنىڭ بار - يوقلۇقى تەپسىلىي، ئىلمىي تەكشۈرۈلۈپلا قالماستىن بەلكى مۇھىم نۇقتا خەلق ئاممىسىنىڭ ھاياتىي بىخەتەرلىكى، جىسمانىي، روھىي ساغلاملىقى ۋە پۇقرالار كۈندىلىك تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق بولغان تاۋارلارنى تەكشۈرۈشكە قارىتىلدى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە: 600 دىن ئارتۇق لايىقەتسىز ئۆلچەم سايمىنى، 1000 دىن ئارتۇق سۇپىتى ناچار، بۇزۇلۇپ سۇپىتى ئۆزگەرگەن يېمەكلىك تەكشۈرۈپ بايقالدى، لايىقەتسىز ئۆلچەم سايمانلىرى ۋە يېمەكلىكلەر نەق مەيداندا كۆيدۈرۈلدى ھەمدە نەق مەيداندا «ئۆلچەم قانۇنى» ۋە ئالاقىدار قانۇن - نىزاملارنى تەشۋىق قىلىش ۋە بۇ ھەقتە تەربىيە ئېلىپ بېرىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ ئارقىلىق تەسىر دائىرە كېڭەيتىلىپ، ئىستېمالچىلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازارلىرىدىكى يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ ئۆلچەم سايمانلىرىغا قارىتا 7500 پارچىدىن ئارتۇق تەكشۈرۈش ئارخىپى تۇرغۇزدى ھەمدە 8000 دىن ئارتۇق ئۆلچەم سايمانلىرى ئارخىپ كارتىسى ۋە ئۆلچەم خادىملىرى ئارخىپ كارتىسى تۇرغۇزدى، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازارلىرى، دۆلەت ئىلكىدىكى، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى ۋە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا سارىيى (دۇكانلىرى) غا بېرىپ، ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش چاستوتىسى، قېتىم سانىنى قەرەللىك تەكشۈردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆلچەم سايمانلىرىنى تىزىملاپ، خاتىرە قالدۇرۇپ، ئارخىپ ماتېرىياللارنى تۇرغۇزدى. شۇ مەزگىلدە، يەنە ماي قاچىلاش ماشىنىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ھەجمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى، قاچىلانغان ماي ھەجمى تولۇق بولماسلىق، مىقدار قىممىتى بىرلىككە كەلمەسلىك ئەھۋالى كۆرۈلدى، بۇنداق مىقدار قىممىتى بىرلىككە كەلمەسلىك ئەھۋالىنى توسۇش ئۈچۈن، شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە بارلىق ئاشلىق، ياغ دۇكانلىرىدا يىللىق ياغ قاچىلاش ماشىنىسى ئىشلىتىلىپ، جياڭيۇ، ئاچچىقسۇ مىقدارىنى ئۆلچەشتە ئېغىرلىقنى ئۆلچەش مىقدارنى ئۆلچەشكە ئۆزگەرتىلدى. ئىشتىن كېيىنكى تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە، يىللىق ماي قاچىلاش ماشىنىسىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە مىقدار ئۆلچەش تۈزۈمىنىڭ ئۆزگەرتىلىپ بىرلىككە كەلتۈرۈلۈشى خەلق ئاممىسىنىڭ ياخشى باھاسىغا

ئېرىشكەن، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى، باھا ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشى ئارقىلىق قەشقەر شەھەرلىك سانائەت مالللىرى سودا مەركىزى، ھېيتگاھ سودا سارىيى، ئىلمە توقۇلما ماگىزىنى، «جىن دېشىڭ» كۆز ئەينەك دۇكىنى، يېزا ئىگىلىك 3 - شى ساۋخۇ سودا سارىيى، قەشقەر شەھەرلىك يېمەكلىك بىناسى، ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى، ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىدىن ئىبارەت 8 ئورۇنغا «ئۆلچەم ۋە باھادا ئىشەنچلىك ئورۇن» دېگەن لەۋھە تاختىسى تارقىتىپ بېرىلدى. كېيىنكى يىلى شەرقىي كۆل سودا سارىيى، خەلق مېھمانخانىسى، جەنۇبىي تەكرىتاغ مېھمانخانىسى، قەشقەر كۆكتات شىركىتى، ۋىلايەتلىك قەنت - تاماكا - ھاراق شىركىتى، قەشقەر شەھەرلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى، قەشقەر شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى، ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتى، قەشقەر شەھەرلىك قىزىل بايراق يېمەكلىك زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك تۇرلۇك مالللار شىركىتى قاتارلىق 10 ئورۇنغا لەۋھە تاختىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە سودا بازارلىرىدىكى ئاشلىق - ياغ، گۆش، يېمەكلىك، خىمىيۋى ئوغۇتنى ئۆلچەم بويىچە ئوراپ قاچىلاش قاتارلىقلار ئۈستىدە كۈندىلىك نازارەت قىلىش، بېرلىكتە چوڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى، پەقەت بېرلىشىپ چوڭ تەكشۈرۈشلا يىلىغا تەخمىنەن 12 — 15 قېتىم ئېلىپ بېرىلدى. ئۆلچەم سايمانلىرى يىلىغا 3 — 4 قېتىم رېمونت قىلىندى. 1990 - يىلغا كەلگەندە، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم سىستېمىسى دۆلەت ئىلكىدىكى كوللېكتىپ ئىلكىدىكى ۋە يەككە سودا يايمىلىرىنى 300 قېتىمدىن ئارتۇق تەكشۈرۈپ، قانۇنغا خىلاپ سودا، لاياقەتسىز ئۆلچەم سايمانلىرى ۋە ئىستېمالچىلارنى قاقتى - سوقتى قىلىش قىلمىشىدىن 100 دىن ئارتۇقنى تېپىپ چىقتى ۋە 250 دىن ئارتۇق لاياقەتسىز ئۆلچەم سايمىنىنى مۇسادىرە قىلدى. شۇ چاغدا ۋىلايەت بويىچە 8 بازار ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆلچەم قانۇنىنى ئىجرا قىلىشتىكى ئىلغار بازار بولۇپ باھالاندى. شۇ يىلى 80 دانە ئۈستەل تارازىسى، 120 دانە تەخسىلىك تارازا، 28 گىر، 65 ئادەتتىكى تارازا، 30 دانە گىر تېشى، 300 ئىسپوتچىك، 350 بېسىم ئۆلچىگۈچ، 320 قان بېسىم ئۆلچىگۈچ، 1300 ئۇزۇنلۇق ئۆلچىگۈچ تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ۋە رېمونت قىلىندى.

2) سانائەت ئۆلچىمىنى باشقۇرۇش　1984 - يىلى دۆلەت ئۆلچەم ئىدارىسى «سانائەت ئۆلچىمى خىزمىتىنىڭ دەرىجە بېكىتىش، دەرىجە ئۈستۈرۈش چارىسى»نى ئېلان قىلدى. 1986 - يىلدىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتى ئالاقىدار مۇتەخەسسىس، ئالىملارنى تەكلىپ قىلىپ، ۋىلايەتلىك سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئۆلچەم دەرىجىسىنى بېكىتىش، دەرىجىسىنى ئۈستۈرۈشنى باھالاش - تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ۋىلايەتتىكى قىسمەن نۇقتىلىق كارخانىلارنى مۇنۇ 4 جەھەتتىن باھالاپ تەكشۈردى: (1) ئۆلچەم باشقۇرۇش. ئاساسلىقى ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئويغۇنلىشالايدىغان ئۆلچەم باشقۇرۇش ئاپپاراتى ياكى مەخسۇس (قوشۇمچە) ۋەزىپىدىكى ئۆلچەم باشقۇرغۇچى خادىملار بار - يوقلۇقى، كارخانىنىڭ ئۆلچەم خىزمىتىنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇلغان - باشقۇرۇلمىغانلىقى، قۇنكسىيىلىك رولىنىڭ جارى قىلدۇرۇغان - قىلدۇرمىغانلىقى؛ رەھبەرلەرنىڭ ئۆلچەم باشقۇرۇش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنى كۈندىلىك ئىشلار كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزگەن - كىرگۈزمىگەنلىكى؛ ئۆلچەم باشقۇرۇش تۈزۈمى، ئۆلچەم باشقۇرۇش ئارخىپى ۋە ئىپتىدائىي خاتىرە تۇرغۇزغان - تۇرغۇزمىغانلىقىغا قارالدى. (2) ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ سەپلەش نىسبىتى. ئاساسلىقى ئۆلچەم توري دائىرىسى، ئۆلچەم سايمانلىرىنى سەپلەش قائىدىسى بار - يوقلۇقى، ئىگىلىكنى باشقۇرۇشقا ئائىت ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ سەپلىنىش نىسبىتى، ئىشلەپچىقىرىش ھۇنەر - سەنئەت داۋاملىدىكى ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ سەپلىنىش نىسبىتى، مەھسۇلات سۈپىتىنى باشقۇرۇش سايمانلىرىنىڭ سەپلىنىش نىسبىتى ئاساس قىلىندى. (3) ئۆلچەمنى تەكشۈرۈش نىسبىتى. بۇنىڭدا ئىگىلىك باشقۇرۇشقا دائىر ئۆلچەملەرنىڭ تەكشۈرۈلۈش نىسبىتى، ئىشلەپچىقىرىش ھۇنەر - سەنئىتى داۋاملىدىكى ئۆلچەملەرنىڭ تەكشۈرۈلۈش نىسبىتى.

مەسئۇلات سۇپىتىگە دائىر ئاساسلىق سان - سىفىرلارنى ئۆلچەش نىسبىتى ئاساس قىلىنىدى. (4) ئۆلچەم تېخنىكا ساپاسى. بۇنىڭدا ئاساسلىقى ئۆلچەش ئۆلچىمى، مىقدار قىممىتىنى يەتكۈزۈش سىستېمىسى ۋە مۇھىت شارائىتىنىڭ قانداقلىقى؛ ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ قەرەللىك تەكشۈرۈلۈش نىسبىتى، ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ ئارىلاپ تەكشۈرۈشتىكى لاياقەتلىك نىسبىتى، ئۆلچەم خادىملىرىنىڭ ساپاسىنىڭ قانداقلىقى بىلەن ئۆلچەم تېخنىكا ساپاسى ئۆلچەندى. باھالاش - تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 7439 - زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، قەشقەر كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتىنىڭ ھاراق زاۋۇتىدىن ئىبارەت 5 كارخانا 3 - دەرىجىلىك ئۆلچەمدە لاياقەتلىك كارخانا بولۇپ باھالاندى.

1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 3 دەرىجىلىك ئۆلچەمدە لاياقەتلىك كارخانا 14 بولدى. ئۇلار: يەكەن ناھىيىلىك ئۇن - ياغ زاۋۇتى، بىكتۇەن 3 - ترانسپورت شىركىتى كاۋچۇك زاۋۇتى، قەشقەر «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىلمە توقۇلما فابرىكىسى، بىكتۇەن 3 - ترانسپورت شىركىتى رېمونت زاۋۇتى، قەشقەر بىرلەشمە يۇڭ توقۇلمىچىلىق فابرىكىسى، بىكتۇەن 3 - ترانسپورت شىركىتى بىرلەشمە ھاراق زاۋۇتى، قاغىلىق ناھىيىلىك ئۇن زاۋۇتى، يوپۇغا ناھىيىلىك ئۇن - ياغ زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك خرۇم زاۋۇتى، مەكىت ناھىيىلىك ئۇن - ياغ زاۋۇتى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك ئۇن زاۋۇتى.

1988 - يىلى 3 دەرىجىلىك ئۆلچەمدە لاياقەتلىك كارخانا 18گە يەتتى، ئۇلار: قەشقەر شەھەرلىك پىكاپ رېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك ماي خىمىيە زاۋۇتى، يېڭىسار ناھىيىلىك كۆسەن دەريا سۇ مېۋە مەھسۇلاتلىرى زاۋۇتى، قەشقەر سۇلياۋ زاۋۇتى، يېڭىسار ناھىيىلىك 1 - سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك ئايناغ زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك چىنە زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك باسما زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك سىم زاۋۇتى، مارالبېشى ناھىيىلىك ئۇن - ياغ زاۋۇتى، قاغىلىق ناھىيىلىك ياغ زاۋۇتى، قەشقەر كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتىنىڭ كونسېرۋا زاۋۇتى، قەشقەر يار يىلىم زاۋۇتى، مارالبېشى ناھىيىلىك سېرىقبۇيا ياغ زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك ياغ زاۋۇتى.

1989 - يىلى 2 دەرىجىلىك ئۆلچەمدە لاياقەتلىك كارخانا 3 بولدى، ئۇلار: قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئازادلىق ئارمىيە 7439 - زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتىدىن ئىبارەت؛ 3 دەرىجىلىك ئۆلچەمدە لاياقەتلىك كارخانا 20 بولدى، ئۇلار قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ئۇن-ياغ زاۋۇتى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك جىغان شەربىتى زاۋۇتى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك مېۋە مەھسۇلاتلىرى زاۋۇتى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر 2 - باشقارمىسى پىششىقلاش زاۋۇتى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك پاختا - چىگە شىركىتى پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك 2 - ترانسپورت شىركىتى رېمونت زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك 3 - شى 1 - رېمونت زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى رېمونت زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك سۇلياۋ زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك مېۋە مەھسۇلاتلىرى زاۋۇتى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك قەغەز زاۋۇتى، قاغىلىق ناھىيىلىك رېمونت زاۋۇتى، سۇلياۋ زاۋۇتى، قەشقەر كوئېنلۇن زاراڭزا چېچىكى پېگمېنتى زاۋۇتى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى، مارالبېشى ناھىيىلىك «يۇڭئەنبا» سۇلياۋ زاۋۇتى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 3 دەرىجىلىك ئۆلچەمدە لاياقەتلىك كارخانا 11 بولدى، ئۇلار: قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ماي خىمىيە زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك نېفىت بازىسى 1 - قۇرۇلۇش - قۇراشتۇرۇش

شىركىتى، مارالبېشى ناھىيىلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، يېڭىسار ناھىيىلىك 1 - ياغ زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك رېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك سۇ - پار سايمانلىرى زاۋۇتى، پوسكام ناھىيىلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، قەشقەر شەھەرلىك 3 - كىيىم - كېچەك زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك 3 - شى يېمەكلىك شىركىتى، قەشقەر ژىلايەتلىك 2 - ترانسپورت شىركىتى، پوسكام ناھىيىلىك تازلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى.

§ 3 . ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى

1. كەسىپلەر ئۆلچىمى

1) يېزا ئىگىلىك ئۆلچىمى　قەشقەر ژىلايىتىنىك ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى 1977 - يىلى باشلاندى. شۇ چاغدا ژىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى ئىشخانىسىدىكى بىر خادىم بۇ ئىشنى قوشۇمچە باشقۇردى. 2 يىلدىن كېيىن ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلەيدىغانلار 3كە كۆپەيتىلدى.

1984 - يىلى ژىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسىدا ئۆلچەملەشتۈرۈش بۆلۈمچىسى قۇرۇلۇپ، ئاساسلىقى سانائەت، يېزا ئىگىلىكىنى ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1980 - يىلدىن 1982 - يىلغىچە ژىلايەتتىكى ئۆلچەملەشتۈرۈش خادىملىرى ئېتىز - ئېرىق، خامان، ئاشلىق ئامبىرىغا بېرىپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغاندىن كېيىن، ژىلايەتنىك ئەھۋالىغا ئويغۇن كېلىدىغان ئەلا سورتلۇق بۇغداي ئۇرۇقىنى دەرىجىگە ئايرىش ئۆلچىمى ۋە بۇغداي ئۇرىقىنى تەكشۈرۈش ئۇسۇلىنى تۈزۈپ چىقتى ھەمدە شال، كۆممىقوناق قاتارلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى ئوراش - قاچىلاش، ساقلاش، توشۇشنىڭ بىر تۈتاش ئۆلچىمىنى بېكىتتى.

1986 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىنىڭ ئالاھىدە مېۋىسى — ئەنجۈرنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشى بىر قەدەر مول بولۇش ئەھۋالىغا ئاساسەن 7 ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسىنىڭ پائال ماسلىشىشى ئارقىسىدا، ئەنجۈر كونسېرۋاسى ئىشلەش كارخانىسىنىڭ ئۆلچىمى تۈزۈپ چىقىلىپ، ئەنجۈر كونسېرۋاسى رايون ئىچى ۋە سىرتىدا سېتىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

شۇ يىلى 6 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ۋە پائال ماسلىشىشى ئارقىسىدا، پەيزاۋات قوغۇنىنىڭ ئۆلچىمى بېكىتىلدى. ئۆلچەمدە قوغۇن تېرىش، پەرۋىش قىلىش، ئوغۇتلاش، سۇغىرىش قاتارلىقلار ئۇستىدە بىر تۈتاش بەلگىلىمە ۋە تەلەپ ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، «غەربىي يۇرتنىڭ ئېسىل مېۋىسى» بولغان پەيزاۋات قوغۇنىنىڭ قەنت مىقدارىنىڭ 12 دىن يۇقىرى بولۇشى، ئېتىنىڭ قېلىن، چۇرۇك، تەملىك بولۇشى، ساقلاش ۋە يۆتكەشكە چىداملىق بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىنىپ، پەيزاۋات قوغۇنى يىلىغا 20 مىڭ تونىنىدىن بېيجىڭ، گۇاڭجۇ، شېنجېن قاتارلىق جايلارغا سېتىلدى ھەم پاكىستانغا ئېكسپورت قىلىنىپ، 30 مىليون يۈەن كىرىم قىلىندى.

2) سانائەت ئۆلچىمى　1985 - يىل 10 - ئايدا ژىلايەتتىكى ئۆلچەملەشتۈرۈش خادىملىرى پوسكام ناھىيىلىك گۈللۈك خىش زاۋۇتىغا گۈللۈك سېمونت خىش ئىشلەش سۈپەت ئۆلچىمىنى (تامغا ئىشلىتىلىدىغان خىش، يەرگە ياتقۇزۇلىدىغان خىش) نى تۈزۈپ بەردى. ئۆلچەمدە گۈللۈك خىشنىڭ ھۈنەر - سەنئەت رېتسىپىدىن پېرىيوم قىلىش ئۇسۇلىغىچە بىر تۈتاش بەلگىلىمە چىقىرىلدى. بۇ ئۆلچەم پوسكام ناھىيىلىك گۈللۈك خىش زاۋۇتىنى ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرىنى كىرگۈزۈش ۋە پىششىقلاش ھۈنەر-سەنئىتى جەھەتتە سۈپەت ئۆلچىمى ۋە پېرىيوم قىلىش ئۇسۇلى بولماسلىق سەۋەبىدىن، مەھسۇلاتى بازارغا

كىرەلمەسلىكتەك قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، خىش ئىشلەپچىقىرىشنى نورمال ئايلىنىش باسقۇچىغا كىرگۈزدى.

2. سۇيەت نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى ئۆلچەملەشتۈرۈشنى نازارەت قىلىش فۇنسىيىسىنى يۈرگۈزۈپ، سۇيەتنى نازارەت قىلىشقا ئائىت قانۇن - تۈزۈم قۇرۇلۇشنى كۈچەيتتى. 1988 - يىلدىن كېيىن، دۆلەت «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۆلچەملەشتۈرۈش قانۇنى»نى ئېلان قىلدى. «ئۆلچەملەشتۈرۈش قانۇنى»نى تەشۋىق قىلىش، يولغا قويۇش، ئىجرا قىلىش سالمىقىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى ۋىلايەت بويىچە ئالاقىدار ھۆججەتلەر توپلىمىنى كەڭ تۈرده تارقاتتى. بۇنىڭ ئىچىده تۈرلۈك ئۆلچەملەشتۈرۈش، سۇيەتنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشقا ئائىت 16 خىل قانۇن - نىزام بار. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىشلەپچىقىرىش ساھەسى، ئوبوروت ساھەسىدىكى مەھسۇلات، تاۋارلارنىڭ سۇيەتىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىمۇ باشلىنىپ توغرا ئىزغا سېلىندى.

1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسى ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى بىلەن بىرلىكته «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېمەكلىك (سوغۇق ئىچىملىك) تازىلىقى، سۇيەتىنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسى»نى ئېلان قىلدى. بۇ ۋىلايەتتىكى ھازىرغا قەدەر تۈزۈلگەن 2 - كەسىپلەر مەھسۇلات سۇيەتىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشقا ئائىت يەرلىك قانۇن - نىزام بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇ يىلى 6 - ئايدا ۋىلايەتنىڭ سودا ۋەزىيىتىنى كۆزده تۇتۇپ، ئۆلچەم سۇيەتىنى نازارەت قىلىش بۆلۈمى «سۇيەت نازارەتچىلىك قانۇن - نىزاملىرى توپلىمى» دىن 2500 پارچە بېسىپ، ۋىلايەت بويىچە تارقىتىپ، تەشۋىق قىلىپ، ياخشى ئىنكاس پەيدا قىلدى، ياخشى ئىجتىمائىي ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈردى. نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتىمۇ دەسلەپكى بىرلا خىل بولغان بىناكارلىق ماتېرىياللىرىدىن بىناكارلىق ماتېرىياللىرى، يېمەكلىك، خىمىيىلىك تالا، توقۇمىچىلىق، ماشىنىسازلىق قاتارلىق 6 چوڭ تۈردىكى 50 دىن ئارتۇق مەھسۇلاتنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خىزمىتىگە تەرەققىي قىلدى.

3. تالا نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تالا نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، سىرتقا قارىتا قەشقەر ۋىلايەتلىك تالا پېرىيوم قىلىش باش پونكىتى دەپ ئاتىلىپ، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىده بولدى. ئۇنىڭ ئاساسلىق فۇنكسىيىسى: ۋىلايەتتىكى تالا (ئاساسلىقى: پاختا، قوي يۇڭى، پىلە غوزىسى، چىگە، خىمىيىۋى تالا قاتارلىقلار) ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئوبوروت جەريانىدا، تالانىڭ سۇيەتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ۋە نازارەت قىلىش باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش، يات ماددىلارنى قوشۇپ، ساختىلىق ئىشلىتىپ تالا سۇيەتىنى بۇزۇش دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش، دۆلەتنىڭ ئۆلچىمى، سىياسەت بەلگىلىمىلىرىگە خىلاپ ھالدا دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش ياكى تۆۋەنلىتىش، دۆلەت كوللېكتىپ، شەخسىلەرنىڭ ۋە دېھقانچىلىق (چارۋىچىلىق)، سودا ۋە ساناەتنىڭ قانۇنلۇق مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچرىتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، تالانىڭ سۇيىتىگە گۇۋاھلىق بېرىش، تالانىڭ سۇيەت دەرىجىسىگە ئادىل، ئىلمىي، توغرا باھا بېرىش، جەمئىيەتنى تېخنىكا مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلەش، ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش مەقسىتىگە يېتىشتىن ئىبارەت. پونكىت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلده كەسىپىي خىزمەتلەرنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشى ئاستا بولدى.

90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك تالا تەكشۈرۈش باش پونكىتىنىڭ تېخنىكا كۈچى ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ زورايدى، ئۆلچەش ئۇسكۇنىلىرى تەدرىجىي مۇكەممەللەشتى، يۈرۈشلەشتى، قاتتىق ۋە مۇكەممەل بولغان

تەكشۈرۈش قائىدە - تۈزۈملىرى ۋە تەكشۈرۈش سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش سىستېمىسى بەرپا قىلىندى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، تۈرلۈك ئۆلچەش ئەسۋاب - ئۈسكۇنىلىرى 36 يۈرۈشكە يەتتى. بۇنىڭ ئاساسلىقى: كۆپ ئىقتىدارلىق ئاپتوماتىك تۈرغۇن تېمپېراتۇرىلىق تاۋلاش ساندۇقى بىر دانە، تۈرغۇن تېمپېراتۇرىلىق ئۈسكۈنە بىر يۈرۈش، پاختا تالا ئۈزۈنلۇقىنى نۇر ئارقىلىق تەكشۈرۈش ئەسۋابى بىر دانە، ماكرون ئۆلچەش ئەسۋابى بىر دانە، ئېلىپ يۈرۈشكە ئەپلىك ھاۋا ئېقىمى ئەسۋابى بىر دانە، تالا كۆچىنىڭ كۆچى تەجرىبە ئاپپاراتى بىر دانە، مىكروسكوب 2 دانە، نازۇك تارازا 2 دانە، ئانالىز تارازىسى 2 دانە، ئېلېكترونلۇق تارازا 2 دانە، يۇڭنىڭ ساپلىق نىسبىتىنى ئۆلچەش ئەسۋابى 4 دانە، تالا پېرويېكسىيە ئاپپاراتى بىر دانە؛ شۇ يىلى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشى ئاپتونوم رايونلۇق ئۆلچەم ئىدارىسىنىڭ ئۆلچەمنى بېكىتىش سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈشى ئارقىلىق، ۋىلايەتلىك تالا پېرىيوم پونكتىنىڭ پېرىيوم گۇۋاھنامىسى قانۇنىي كۈچىگە ئىگە بولدى.

90 - يىللاردىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تالا نازارەت قىلىش - پېرىيوم قىلىش خىزمىتى تېز تەرەققىيات باسقۇچىغا كىردى.

4. ئۆلچەملەشتۈرۈشنى باشقۇرۇش

1985 - يىل 6 - ئايدىن 10 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىملار دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون ئاچقان كەسپىي تەربىيىلەش كۇرسلىرىغا قاتناشتى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 17 قارار تۈرلۈك ئۆلچەملەشتۈرۈش جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە، ناھىيە (شەھەر)لەر ئاچقىنى 14 قارار بولۇپ، تەربىيىلەنگەنلەر 900 ئادەم (قېتىم)غا؛ يېڭى ئۆلچەمنى ئىزچىللاشتۇرۇش، تەشۋىق قىلىش، ئۆگىنىش كۇرسى 23 قارار بولۇپ، تەربىيىلەنگەنلەر 1200 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى. كېيىنكى يىلى ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسىدا ئۆلچەم سۈپىتىنى نازارەت قىلىش بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئۆلچەملەشتۈرۈش فۇنكسىيىسى بىلەن مەسئۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش فۇنكسىيىسى بىرلەشتۈرۈلدى.

قەشقەر شەھىرى دۆلەت دەرىجىلىك ئېچىۋېتىلگەن شەھەر قىلىپ بېكىتىلگەندىن كېيىن، زور تۈركۈمدىكى چەت ئەللىك سودا - سانائەتچىلەر ۋە مال سېتىۋالغۇچىلار قەشقەرگە كىرىپ، يېپەك يولىدىكى مۇھىم ئۆتەڭنىڭ تارىخىي ئورنى يەنە نۇرلاندى. كۆتۈرۈلگەن سودا دولقۇنى ئالدىدا، يەرلىكتىكى قىسمەن كارخانىلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى بازارنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئوڭۇشسىز ھالغا چۈشۈپ قالدى، شۇنداقلا كارخانىلارنىڭ ئۆلچەملەشتۈرۈش بويىچە نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىگىمۇ زور قىيىنچىلىقلار كېلىپ چىقتى. «ئۆلچەملەشتۈرۈش قانۇنى» ۋە «مەھسۇلات سۈپىتى قانۇنى»نىڭ ئېلان قىلىنىشى يەرلىكنىڭ ئۆلچەملەشتۈرۈش بويىچە باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئاساس بىلەن تەمىن ئەتتى. ۋىلايەتتىكى ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملار كۆپ خىل شەكىللەردىن پايدىلىنىپ زاۋۇت، كان - كارخانىلار، ئاۋات كوچىلار ۋە ئالاقىدار ئورۇنلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ، بۇ قانۇنلارنى تەشۋىق قىلىپ، ھەقمقي تۇردە ئىزچىللاشتۇردى ۋە ئەمەلىيلەشتۈردى. ئالدى بىلەن، چوڭ - ئوتتۇرا تىپتىكى كارخانىلار ۋە تايانچ كارخانىلاردا ئۆلچەملەشتۈرۈش ئاپپاراتى ۋە ئۇلگە كۆرسىتىش نۇقتىسى قۇرۇلۇپ، نۆۋەتا ئارقىلىق دائىرىنى يېتەكلەش ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى، كارخانىلاردا ئۆلچەملەشتۈرۈشنى باشقۇرۇش قائىدە - تۈزۈملىرى ئورنىتىلىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، يېڭى ئۆلچەملەشتۈرۈشنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى يولغا قويۇش ۋە نازارەت قىلىش مېخانىزمى شەكىللەندۇرۇلدى، ئۆلچەملەشتۈرۈشنى باشقۇرۇشنىڭ قاپلىنىش نىسبىتى ئۈزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئۆلچەملىشىش نىسبىتى 1976 - يىلدىكى %48تىن شۇ يىلقى %85كە كۆتۈرۈلدى.

1987 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسىغا ئاپتونوم رايون بويىچە «ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن» دېگەن نام بېرىلدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئۆلچەملىشىشىنى باشقۇرۇشنىڭ قاپلاش نىسبىتى %95.1 كە يېتىپ، ۋىلايەتتىكى سانائەتنى ئۆلچەملەشتۈرۈشنى باشقۇرۇش خىزمىتى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولدى، كىچىك تىپتىكى يېزا (بازار) كارخانىلىرى تەدرىجىي مۇكەممەللەشكەندىن باشقا، كۆپ سانىدىكى كارخانىلاردا مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتى ئۆلچىمى، مادديي ئەشيالىرىنىڭ باشقۇرۇش ئۆلچىمى ئادەملەرنىڭ خىزمەت ئۆلچىمى بولغان ئۆلچەملەشكەن باشقۇرۇش سىستېمىسى شەكىللىنىپ، كارخانىنىڭ ئۆلچىمىنى تۈزۈش، ئىزچىللاشتۇرۇش، نازارەت قىلىش كارخانىلارنىڭ ئۆلچەملەشكەن باشقۇرۇشىنىڭ پۈتكۈل جەريانىغا سىڭدۈرۈلدى. ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك 2 - ترانسپورت شىركىتى، ئازادلىق ئارمىيە 7439 - زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى قاتارلىق كارخانىلار ۋىلايەتنىڭ كارخانىلارنىڭ ئۆلچەملەشكەن باشقۇرۇش خىزمىتىدىكى باشلامچىلاردىن بولۇپ، ئۆلچەملەشتۈرۈش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

VI باب

تاۋار تەكشۈرۈش

1953 - يىلىنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى (تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى دەپ ئاتالدى) قۇرۇلدى. ئادرىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ سەمەن يولىدا بولۇپ، شۇ چاغدا پەقەت خام خىش، ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر ئېغىزلىق باكتېرىيە تەجرىبىخانىسى ۋە شۇ چاغدىكى مال دوختۇرلۇق پونكىتىدىن ئىبلىپ كېلىنگەن كونا باكتېرىيە تەجرىبە ئەسۋابى بار ئىدى.

1954 - يىلى تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى يۇڭ ئايرىش ماشىنىسى، قۇرۇتۇش ماشىنىسى، سۇ قازىنى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋالدى ھەمدە شاڭخەي، گۇاڭجۇ، تيەنجىن قاتارلىق جايلاردىن بىر نەچچە تېخنىك خادىم يۆتكەپ كېلىپ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش، باكتېرىيە تەجرىبە قىلىش، كېسەللىك - ھاشارات زىيىنىنى تەكشۈرۈش قاتارلىق كەسىپلەرنى قانات يايدۇردى. شۇ يىلى تەكشۈرۈپ ئېكسپورت قىلىنغان مەھسۇلاتلار ئۇچەي، تېشۇت، تېرە، تۈرلۈك قۇرۇق يەل - يېمىشلەردىن ئىبارەت.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا پورتلىرى تاقىلىپ، تاۋار تەكشۈرۈش كەسپىنىڭ تۈرلىرى بارغانسېرى ئازىيىپ كەتتى، كەسپىي جەھەتتە خەلقئارالىق پوسۇلكىلارنى كارانتىن قىلىش كەسپى كۆپەيدى؛ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى تەكشۈرۈشتە پاختا ئېكسپورتىنى تەكشۈرۈش كەسپى كۆپەيدى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا يەرلىكتىكى تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى تاموژنا، ھايۋانات، ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش ئورۇنلىرى بىرلىكتە ئىش بېجىردى. 1973 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى يەنە ئايرىم تەسىس قىلىنىپ، كەسپىي جەھەتتە ئۇرۇمچى تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، مەمۇرىي-

كادىرلار ئىشلىرىنى باشقۇرۇش يەرلىكتىكى تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى.

1977 - يىلى تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتىدىكى خادىملار زور دەرىجىدە قىسقارتىلىپ، سىرتقا قارىتا قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى دېگەن نام ساقلاپ قېلىندى. پەقەت 5 كىشىلا قالدۇرۇلۇپ، كەسپىي، كادىرلار ئىشلىرى، مەمۇرىي باشقۇرۇش يەنىلا ئاپتونوم رايون بىلەن ۋىلايەتنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى، شۇ يىلى ھېچقانداق تاۋار تەكشۈرۈش كەسپى بېجىرىلمىدى. 1981 - يىل 2 - ئايدا تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ مال - مۈلكى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرى كەسىپلەر بىلەن قوشۇلۇپ يەرلىكتىكى تاشقى سودا ئورگىنىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تورغات پورتىدا تاۋار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، يەرلىكنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش كەسپىنى قوشۇپ ئىشلىدى، سىرتقا قارىتا شىنجاڭ ئىمپورت-ئېكسپورت تاۋارلىرى تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ ھاۋالە بىلەن يۆتكىلىدىغان تاۋارلارنىڭ تەكشۈرۈش ئىش باشقارمىسى دەپ ئاتالدى، كادىرلار ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىغا تەۋە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، بۆلۈم دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى، كەسپىي، كادىرلار، مالىيە باشقۇرۇش ئىشلىرى قوش يۆنىلىشلىك باشقۇرۇشتىن تىك لىنىيە بويىچە باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى، يەنى شىنجاڭ تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدا بولدى، قارىمىقىدا تورغات پورتى تاۋار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى سىرتقا قارىتا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قەشقەر ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش ئىدارىسى دەپ ئاتىلىپ، بۆلۈم دەرىجىدىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىگە ئۆستۈرۈلدى، قارىمىقىدا تورغات، خوتەن، قىزىلسۇ قاتارلىق جايلاردا 3 ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى، 10 ئىشچى - خىزمەتچى سەپلەپ بېرىلدى. ئاساسلىقى ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختا، كۆڭلەك، ئىمپورت قىلىنىدىغان خىمىيىۋى ئوغۇت، پولات ماتېرىيال قاتارلىقلارنى تەكشۈرۈش كەسپىنى قانات يايدۇردى.

1990 - يىلى تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتىنىڭ نامى، خادىملىرى، تېخنىكىلىق ئۇسكۇنىلىرى، ئىچكى ئاپپاراتى قارىمىقىدىكى ئاپپاراتلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى. كەسپىي خىزمەتلەردە ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختا، لۆڭگە، ئىمپورت قىلىنىدىغان خىمىيىۋى ئوغۇت قاتارلىقلار ئاساس قىلىندى.

§ 1 . ئاپپاراتلار، قوشۇن

1. ئاپپاراتلار

1953 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، شىنجاڭ تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى دەپ ئاتالدى. ئورنى قەشقەر شەھىرى ياۋاغ غەربىي كوچىسى (ھازىرقى سەمەن يولى) دا، شتاتى 28، ئەمەلىي بار ئادەمى 36 بولدى. ئىچكى قىسىمدا ئومۇمىي ئىشلار بۆلۈمچىسى، كەسپىي تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسى قۇرۇلۇپ، قارىمىقىدا خوتەن يېپەك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى بىلەن خوتەن يېپەك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى كەسپىي جەھەتتە شىنجاڭ تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە مەمۇرىي، كادىرلار ئىشلىرى، مالىيە جەھەتتە قەشقەر ۋالىي مەھكىمە پىلان - ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. شۇ يىلى 9 - ئايدا تېخنىكا ئىدارىسىدىن 5 تېخنىك خادىم يۆتكەپ كېلىندى. كېيىنكى يىلى يەنە گۇاڭجۇ، شاڭخەي،

تيەنجىن قاتارلىق تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىلىرىدىن يەنە 5 تېخنىك خادىم يۆتكەپ كېلىنىپ، كەسپىي كۈچ تولۇقلاندى. ھەمدە يۇڭ ئايرىش ماشىنىسى، قۇرۇتۇش ساندۇقى، سۇ قازىنى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر سېتىۋېلىنىپ، تېرە، ئۈچەينىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش، تېرىدىكى باكتېرىيىنى تەجرىبە قىلىش قاتارلىق كەسپىي خىزمەت قانات يايدۇرۇلدى.

1955 - يىل 7 - ئايدا تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى ئۈرۈمچى تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى دەپ ئاتىلىپ، كەسپىي جەھەتتە ئۈرۈمچى تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. مەمۇرىي، كادىرلار ئىشلىرى، مالىيە جەھەتتە يەنىلا قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. ئىچكى قىسىمدىكى ۋە قارىمىقىدىكى ئاپپاراتلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى. كەسپىي جەھەتتە قىچا يېغى، ياڭاق، ئۆرۈك مېغىزى، قۇرۇق ئۈزۈم، گۈلە، شاپتۇل قېقى قاتارلىق يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش، ئۆسۈملۈكلەردىكى كېسەللىك ھاشاراتلار زىيىنىنى تەكشۈرۈش تۈرى كۆپەيتىلدى. ئىشچى - خىزمەتچى 39غا يەتتى.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىدىكى ئاپپاراتلار تەڭشىلىپ، كاتىبات بۆلۈمچىسى، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسى، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسىدىن ئىبارەت 3 بۆلۈمچە تەسىس قىلىندى، قارىمىقىدىكى ئاپپاراتلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى. كەسپىي جەھەتتە خەلقئارالىق پوسۇلكىلارنى كارانتىن قىلىش تۈرى كۆپەيتىلدى. 1962 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن قىلىنىدىغان سودا پورتى تاقىلىپ، سودا ئالاقىسى ئازايدى، كەسىپ تۈرلىرىمۇ تەدرىجىي ئازايدى. خىزمەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچى 37 بولدى.

1965 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى بۇيرۇققا بىنائەن، ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش، خەلقئارالىق پوسۇلكىلارنى كارانتىن قىلىش كەسپىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ھايۋانات، ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش پونكىتىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش، تاموژنا، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش ئورۇنلىرى بىرلىكتە ئىش بېجىرىدىغان بولدى. 1973 - يىلنىڭ ئاخىرىدا، قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، كەسپىي جەھەتتە ئۈرۈمچى تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدىغان، مەمۇرىي، كادىرلار ئىشلىرى جەھەتتە يەرلىكتىكى تاشقى سودا ئىدارىلىرىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدىغان بولدى.

1977 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ، سودا پورتى تاقىلىپ قالغاچقا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ۋە خادىملار ئىخچاملىنىپ، سىرتقا قارىتا قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى دېگەن نام ساقلاپ قېلىندى، 5 ئادەم قالدۇرۇپ قېلىنىپ، كەسپىي ۋە مەمۇرىي كادىرلار مۇناسىۋىتى ئۆزگەرمىدى.

1981 - يىل 2 - ئايدا دۆلەت تاۋار تەكشۈرۈش باش ئىدارىسىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خادىملار، مال - مۇلۇك قاتارلىقلار يەرلىكتىكى تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1983 - يىلى تورغات پورتىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېچىۋېتىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئىمپورت - ئېكسپورت ماللىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش - ئۆتكۈزۈپ بېرىش رەسمىيىتى بېجىرىلىدىغان بولدى. 1984 - يىل 4 - ئايدا شىنجاڭ تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى تورغات پورتىدا تاۋار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى ھەمدە ئۇنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش كەسپىنى قوشۇمچە باشقۇرۇشنى تەستىقلىدى.

1985 - يىل 10 - ئايدا تورغات پورتى تاۋار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى سىرتقا قارىتا شىنجاڭ ئىمپورت- ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش ئىش باشقارمىسى دەپ ئاتىلىپ،

شىنجاڭ ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلىرى تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ ھاۋالە بىلەن توشۇلىدىغان تاۋارلارنى تەكشۈرۈش ئىش باشقارمىسى دېگەن ۋېۋىسكا ئاستى، كادىر باشقۇرۇش ئىشلىرى قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىغا تەۋە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، بۆلۈم دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ بېكىتىلدى، ئۇ، كەسپىي، كادىرلار، مالىيە جەھەتتە شىنجاڭ تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدا بولدى. شۇ چاغدا 4 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى.

1989 - يىل 5 - ئايدا تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قەشقەر ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى. قارىمىقىدا ئىشخانا، ئۇنىۋېرسال كەسپىي ئىشخانا تەسىس قىلىندى، ئىدارىنىڭ ئارقا سەپ، مالىيە، كاتىباتلىق، ئارخىپ، تەكشۈرۈشكە ئىلتىماس قىلىش، تەشۋىقات، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە قاتارلىق خىزمەتلىرىگە ئىشخانا؛ تەكشۈرۈش، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش، تېخنىكىلىق تەربىيىلەش قاتارلىق كەسپىي خىزمەتلەرگە ئۇنىۋېرسال كەسپىي ئىشخانا مەسئۇل بولدى؛ قارىمىقىدا تورغات ئىش باشقارمىسى، خوتەن ئىش باشقارمىسى، قىزىلسۇ ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. كەسپىي، مالىيە، كادىرلار، مەمۇرىي ئىشلار قاتارلىقلارغا شىنجاڭ ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى بىۋاستە رەھبەرلىك قىلدى. 10 ئىشچى- خىزمەتچى بار بولدى.

2. قوشۇن

1953 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە 36 ئىشچى- خىزمەتچى بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە: ئايال 13 بولۇپ، 36.1%نى؛ ئاز سانلىق مىللەت 14 بولۇپ، 38.9%نى، ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 2 بولۇپ، 5.6%نى؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 3 بولۇپ، 8.3%نى ئىگىلەيتتى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىدىكىلەر 4 ئىدى.

1955 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پېرىيوم كەسپىگە ئۆرۈمچى تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى رەھبەرلىك قىلاتتى، 39 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە، ئايال 12 بولۇپ، 30.8%نى؛ ئاز سانلىق مىللەت 14 بولۇپ، 36.4%نى ئىگىلەيتتى؛ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 2، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 3، تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىدىكىلەر 4 ئىدى.

1960 - يىلى ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىدىكى ئاپپاراتلار ۋە كەسىپ تۈرلىرى كۆپەيتىلىپ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 37 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە، ئايال 12 بولۇپ، 32.4%نى؛ ئاز سانلىق مىللەت 18 بولۇپ، 48.7%نى ئىگىلەيتتى؛ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 2، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 3، تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىدىكىلەر 3 ئىدى؛ قارىمىقىدا خوتەن يېپەك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش، خەلقئارا پوسۇلكا كارانتىن قىلىش كەسپى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش پونكىتىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، ئۇنىڭ كەسپىي خادىملىرىمۇ بىرلا ۋاقىتتا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ۋىلايەتلىك پېرىيوم باشقارمىسىدا 23 ئىشچى - خىزمەتچى قالدى. بۇنىڭ ئىچىدە، ئايال 9 بولۇپ، 39.1%نى؛ ئاز سانلىق مىللەت 3 بولۇپ، 13%نى ئىگىلىدى؛ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر بىر، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 2، تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىدىكىلەر 2 بولدى. 60 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ئىشچى - خىزمەتچى 30غا يەتتى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 80 - يىللارغىچە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا پورتى تاقىلىپ، كەسپىي خىزمەتلەر زور دەرىجىدە ئازلاپ كەتكەن مەزگىلدە، ۋىلايەتلىك كارانتىن ئاپپاراتى خادىملىرى قىسقارتىلىپ، سىرتقا قارىتا نامىلا ساقلاپ قېلىنىپ، ئىچكى قىسىمدا پەقەت 5 ئىشچى - خىزمەتچى قالدى،

بۇنىڭ ئىچىدە، ئايال بىر بولۇپ، %20نى، ئاز سانلىق مىللەت بىر بولۇپ، %20نى ئىگىلىدى؛ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر بىر، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتلىكلەر بىر.

1981 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ تۇراقلىق مۇلكى، خىزمەتچىلىرى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىگە ئوتكۈزۈپ بېرىلدى. 1984 - يىلى تورغان پورتىدا تاشقى سودا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، تاۋار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. ئۇنىڭدا ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگە بىر ئەر خەنزۇ كادىر بار ئىدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، بۆلۈم دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى. ئۇنىڭدا 3 ئىشچى - خىزمەتچىسى (ئايال يوق) بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە، ئاز سانلىق مىللەت بىر، تورغان پورتىدىكىسى بىر، ئىدارە ئىچىدىكىسى 2 ئىدى.

1989 - يىلى ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتىنىڭ دەرىجىسى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك ئورۇنغا ئۆستۈرۈلدى، ئۇ (يۇقىرى دەرىجىلىك ئىدارە، يەرلىك مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتى رەھبەرلىك قىلىدىغان) قوش رەھبەرلىكتىكى ئاپپارات بولۇپ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئىدارە ساھە بويىچە باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى. ئىشچى - خىزمەتچىسى 10غا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئايال بىر، ئاز سانلىق مىللەت بىر، ئالىي مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر 3، ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتلىكلەر 7؛ تورغات پورتىدىكىسى 2، ئىدارە ئىچىدىكىسى 8؛ ئىدارىدىكى خادىملاردىن مەمۇرىي خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 3، كەسپىي خىزمەتتىكىلەر 5.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئىشچى - خىزمەتچىلىرى قوشۇنىنىڭ 1953 — 1990 - يىلغىچە بولغان تەشكىللىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 27 بىرلىكى: نەپەر

يىللار / تۈرى	ئىشچى - خىزمەتچى	تەشكىللىنىش ئەھۋالى								جايلىشىشى	
		جىنسى		مىللىتى		مەلۇماتى					
		ئەر	ئايال	خەنزۇ	ئۇيغۇر	ئالىي مەكتەپ	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا تېخنىكوم	تولۇق ئوتتۇرىدىن تۆۋەن	تورغات	ئىدارە
1953	36	23	13	22	14	2		3	31		
1954	34	22	12	21	13	2		3	29		
1955	39	27	12	25	14	2		3	34		
1956	35	24	11	21	14	1		3	33		
1957	32	20	12	19	13	2		3	27		
1958	37	25	12	22	15	2		3	32		
1959	30	18	12	16	14	2		3	25		
1960	37	25	12	19	18	2		3	32		
1961	36	25	11	22	14	1		3	32		
1962	37	26	11	23	14	1		3	33		
1963	31	23	8	20	11	1		1	29		
1964	36	26	10	22	14	1		3	32		
1965	23	14	9	20	3	1		2	20		
1968 — 1966	30										

1977 — 1980	6	5	1	4	1	1		1		3	
1981											
1984	1	1		1				1			
1985	3	3		2	1			3			
1986	5	4	1	4	1			5			
1987	8	7	1	7	1	3		5			
1988	8	7	1	7	1	3		5			
1989	10	9	1	9	1	3	7			3	7
1990	10	9	1	9	1	3	7			2	8

ئىزاھ: 1966 — 1968 - يىلغىچە، 1977 ~ 1980 - يىلغىچە بولغانلىرى جەمئىي سان، 1969 ~ 1976 - يىلىغىچە سانلىق ماتېرىيال يوق.

2 §. ئېكسپورت تاۋارلىرىنى تەكشۈرۈش

1. پاختا

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختىنى تەكشۈرۈش كەسپى 1960 — 1962 - يىللىرى باشلانغان بولۇپ، تەكشۈرۈپ ئېكسپورت قىلىنغان پاختا 1960 - يىلى 14 مىڭ 961 تونىنا، 1961 - يىلى 11 مىڭ 309 تونىنا، 1962 - يىلى 6. 8204 تونىنا بولدى، كېيىن پورتلار تاقىلىپ، كەسىپ ئۇزۇلۇپ قالدى. 1985 - يىل 11 - ئاينىڭ 23 - كۈنى كەسىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان پاختا 328 تۇركۈمدە 4344 تونىنغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنچىكە تالالىق پاختا 252 تۇركۈمدە 3587 تونىنا، ئۇزۇن تالالىق پاختا 76 تۇركۈمدە 757 تونىنا؛ لايىقەتلىك نىسبىتى 73%، قىممىتى 21 مىليون 190 مىڭ يۈەن. كېيىنكى يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان پاختا 2374 تۇركۈمدە 26 مىڭ 500 تونىنغا، ئۇرالغاندىكى لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 92%كە، مال قىممىتى 164 مىليون 950 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 90% پاختىنىڭ سورتى ئارمىيە 1 - نومۇر بولۇپ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغىنى 70%نى ئىگىلەيدۇ. پاختا تەكشۈرۈشنىڭ ئالدىراش پەيتىدە، ئوتتۇرىچە كۈنىگە 100 تۇركۈم پاختا دەرىجىگە ئايرىلدى ۋە تەكشۈرۈلدى، تالانىڭ چىڭلىق دەرىجىسى سىنىقى 65 تۇركۈمگە يەتتى.

1988 - يىلى تەكشۈرۈشكە يوللانغان ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختا 743 تۇركۈمدە 8657 تونىنا بولۇپ، تەكشۈرۈلگىنى 180 تۇركۈم، 2069 تونىنا، لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 41% بولدى؛ لايىقەتلىك نىسبىتىنىڭ يۇقىرىلىشىدىكى سەۋەب شۇكى، چىڭلىق دەرىجە كۆرسەتكۈچى ئالدىنقى يىلدىكى 780 مىڭ قاداقتىن 82 مىڭ قاداققا ئۆستۈرۈلدى، يەنى دۆلەت بەرگەن تۆۋەن كۆرسەتكۈچتىن پايدىلىنىلغان بولسىمۇ، كېيىن خەلقئارا پاختا بازىرىدىكى ئۆزگىرىش تۈپەيلىدىن، ئېتىبار بېرىش ئەھمىيىتىدىن قالدۇرۇلۇپ، خەلقئارا بازار بىلەن بىر ئىزغا سېلىندى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئاساس قاتلام كوپېراتىپ (زاۋۇت) لار بىلەن بىۋاستە چېتىلىپ، كوپېراتىپ (زاۋۇت) تىن چىقىرىلغان پاختىنىڭ سۈپىتى ۋە مىقدارىغا كاپالەتلىك قىلىش سىستېمىسى تۇرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. يەكەن ناھىيىسىدىكى پاختا زاۋۇتلىرىنىڭ تەكشۈرۈشى

يېتىشىپ ماڭالمىغاچقا، ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختىنىڭ لايىقەتلىك نىسبىتى تۆۋەن بولدى، ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى بۇ ناھىيىنىڭ پاختا تەكشۈرۈش خادىملىرىنى تەربىيىلەپ بېرىش ئۈچۈن، ئەسۋاب، دورا بىلەن ھەقسىز تەمىنلىدى. شۇ يىلى تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى 2460 تۇرکۈم ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختىنى تەكشۈردى.

2. پاختا رەخت، خام يىپەك، تۇرلۇك مالىلار

1956 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 49 توننا خام يىپەك تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغانىدى، كېيىنكى يىلى 99 توننىغا يەتتى.

1958 - يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان خام يىپەك 119 توننا، 1959 - يىلى 115 توننا، 1960 - يىلى 121 توننا، 1961 - يىلى 70.97 توننا بولدى.

70 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە 426 تۇرکۈم خام يىپەك تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىندى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختا رەخت، خام يىپەك، تۇرلۇك مالىلارنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى.

1985 - يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان چىت 26 تۇرکۈم، 2 مىليون 960 مېتىر، مال قىممىتى 3 مىليون 490 مىڭ يۈەن؛ پاختا رەخت 1 مىليون 500 مىڭ مېتىر، قىممىتى 2 مىليون 230 مىڭ يۈەن. ئېكسپورت قىلىنىدىغان چىت پاختا رەختىنىڭ سۈپىتىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى بىر كەسىپي تېخنىكا خادىمى زاۋۇتتا تۇرۇپ پۈتكۈل جەريانىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئەۋەتتى. بۇ مەزگىلدە چىت پاختا رەختىنىڭ ئېكسپورت قىلىنىشى ياخشى بولۇپ، خېرىدارلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. 1987 - يىلى 200 مىڭ دانە يۇز لۆڭگىسى، يۈيۈنۈش لۆڭگىسى تەكشۈرۈلدى.

1988 - يىلى قەشقەر مىللىي كىيىم - كېچەك زاۋۇتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن 10 مىڭ دانە كۆينەك ئېكسپورت قىلىش توختامى ئىمزالىدى. كۆينەك 2000 دانە ئىشلەپچىقىرىلغاندا، تەكشۈرۈش ئارقىلىق كۆينەكتە دېھقانچىلىق دورىسىنىڭ پۈرىقى بارلىقى بايقىلىپ، دەرھال كەسكىن تەدبىر قوللىنىلىپ بىر تەرەپ قىلىندى. تەكشۈرۈش ئۆتكىلىنى قاتتىق ئىگىلەش ئارقىلىق، شۇ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا 5000 كۆينەك، 2000 دانە بالىلار كىيىمى ئېكسپورت قىلىندى، بۇلارنىڭ ھەممىسى لايىقەتلىك مەھسۇلات بولدى. شۇ يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان تۇرلۇك مالىلار ئىچىدە يۇڭ ئەدىيال بىر تۇرکۈم، 8.5 توننا، 3040 دانە؛ چەينەك بىر تۇرکۈم، 4 توننا، 5064 دانە؛ باسما چايدان 3 تۇرکۈم، 35 توننا. 14 مىڭ دانە؛ زاپاس چايدان شېشىسى بىر تۇرکۈم، 4.8 توننا، 4000 دانە، خام يىپەك يىپ بىر تۇرکۈم، 50 توننا.

1989 - يىلى 2 تۇرکۈمدە 5000 دانە كىيىم - كېچەك تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىندى، مال قىممىتى 10 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى قەشقەر شەھەرلىك لۆڭگە زاۋۇتىنىڭ سىرتقا ساتىدىغان مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى مەسئۇلىيىتىنى ھەل قىلىشقا يارەملەشتى ھەمدە بۇ زاۋۇتنىڭ تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئېكسپورت مىقدارىنى كۆپەيتىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. شۇ يىلى بۇ زاۋۇت كورىيەگە 10 مىڭ باغلام لۆڭگە ئېكسپورت قىلدى، بۇ مالىلارنىڭ ھەممىسى لايىقەتلىك بولدى.

3. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، ۋىلايەتنىڭ ئېكسپورت قىلىنىدىغان تاۋارلارنى تەكشۈرۈش كەسپىدە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى، چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئاساس قىلىناتتى، ئېكسپورت قىلىنىدىغان رايون سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئىدى.

1954 - يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان چارۋا مەھسۇلاتلىرىدىن: ئۇچەي 81 مىڭ 500 باغلام، بۇنىڭ ئىچىدە قوي ئۇچىيى 76 مىڭ 500 باغلام، ئۆچكە ئۇچىيى 5000 باغلام؛ قوي يۇڭى 2843 تونىا، تۆگە يۇڭى 57 تونىا؛ قوي تېرىسى 145 مىڭ 700 دانە، ئۆچكە تېرىسى 138 مىڭ پارچە، كۆرپە 52 مىڭ 900 پارچە، ئوغلاق تېرىسى 7153 پارچە، تاي تېرىسى 823 پارچە، مولۇن تېرىسى 492 پارچە، تۈلكە تېرىسى 719 پارچە.

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان ئۇچەي 188 مىڭ 500 باغلام، بۇنىڭ ئىچىدە قوي ئۇچىيى 179 مىڭ 500 باغلام، ئۆچكە ئۇچىيى 9000 باغلام؛ قوي يۇڭى 2394 تونىا، چۇپۇر 54 تونىا، ئۆچكە تىۋىتى 71 تونىا، تۆگە يۇڭى 48 تونىا، ئات يايلى 274 ساندۇق؛ قوي تېرىسى 299 مىڭ 600 پارچە، ئۆچكە تېرىسى 175 مىڭ 700 پارچە، كۆرپە 111 مىڭ 800 پارچە، ئوغلاق تېرىسى 40 مىڭ 600 پارچە، تاي تېرىسى 2746 پارچە، سۇغۇر تېرىسى 33 مىڭ پارچە، مولۇن تېرىسى 2600 پارچە، تۈلكە تېرىسى 3100 پارچە، توشقان تېرىسى 12 مىڭ 500 پارچە، بۆرە تېرىسى 245 پارچە، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن، قىچا 6429 تونىا، قۇرۇق ئۇزۇم 675 تونىا، شاپتۇل قېقى 90 تونىا، گۈلە 180 تونىا، ئۆرۈك مېغىزى 210 تونىا، ياڭاق 560 تونىا.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان چارۋا مەھسۇلاتلىرىدىن: ئۇچەي 253 مىڭ 200 باغلام، بۇنىڭ ئىچىدە قوي ئۇچىيى 207 مىڭ باغلام، ئۆچكە ئۇچىيى 20 مىڭ 700 باغلام، كالا ئۇچىيى 25 مىڭ 500 باغلام؛ قوي يۇڭى 2695.8 تونىا، چۇپۇر 136.38 تونىا؛ ئۆچكە تىۋىتى 72.63 تونىا، تۆگە يۇڭى 63.49 تونىا، ئات يايلى 302 ساندۇق، قوي تېرىسى 430 مىڭ 100 پارچە، ئۆچكە تېرىسى 308 مىڭ 600 پارچە، ئارقار تېرىسى 5693 پارچە، كۆرپە 57 مىڭ 200 پارچە، ئوغلاق تېرىسى 50 مىڭ پارچە، تاي تېرىسى 2300 پارچە، سۇغۇر تېرىسى 52 مىڭ 400 پارچە، مولۇن تېرىسى 2200 پارچە، تۈلكە تېرىسى 3500 پارچە، توشقان تېرىسى 45 مىڭ پارچە، مۇشۇك تېرىسى 1000 پارچە، موزاي تېرىسى 4100 پارچە؛ دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن: قىچا 3042.8 تونىا، قۇرۇق ئۇزۇم 808 تونىا، شاپتۇل قېقى 170 تونىا، گۈلە 746 تونىا، ئۆرۈك مېغىزى 108 تونىا، ياڭاق 200 تونىا.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىلىرىدىن 1960 - يىللارغىچە تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان چارۋا مەھسۇلاتلىرىدىن: ئۇچەي 87 مىڭ باغلام، بۇنىڭ ئىچىدە قوي ئۇچىيى 75 مىڭ 300 باغلام، ئۆچكە ئۇچىيى 6000 باغلام، كالا ئۇچىيى 5700 باغلام؛ قوي يۇڭى 3350 تونىا، چۇپۇر 62 تونىا، ئۆچكە تىۋىتى 107 تونىا، تۆگە يۇڭى 93 تونىا، ئات يايلى 500 ساندۇق؛ قوي تېرىسى 70 مىڭ 400 پارچە، ئۆچكە تېرىسى 117 مىڭ 300 پارچە، ئارقار تېرىسى 11 مىڭ 700 پارچە، تاي تېرىسى 1705 پارچە، تۈلكە تېرىسى 2550 پارچە، توشقان تېرىسى 66 مىڭ پارچە، موزاي تېرىسى 5560 پارچە. يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىدىن: قىچا 2793 تونىا، قۇرۇق ئۇزۇم 110 تونىا، شاپتۇل قېقى 479 تونىا، گۈلە 864 تونىا، ئۆرۈك مېغىزى 32 تونىا، ياڭاق 400 تونىا.

1962 - يىلى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان چارۋا مەھسۇلاتلىرىدىن: قوي ئۇچىيى 45 مىڭ باغلام، ئۆچكە ئۇچىيى 7000 باغلام، كالا ئۇچىيى 2200 باغلام؛ قوي يۇڭى 2136.7 تونىا، ئۆچكە تىۋىتى 88.05 تونىا، تۆگە يۇڭى 67 مىڭ تونىا، تاي تېرىسى 1000 پارچە، توشقان تېرىسى 150 مىڭ پارچە، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن: قۇرۇق ئۇزۇم 705 تونىا، شاپتۇل قېقى 330 تونىا، گۈلە 675 تونىا، ياڭاق 230 تونىا.

1974 — 1975 - يىللىرى تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنغان دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن: ئىسلانغان گۈلە 10 تۇركۇم، زىرە 8 تۇركۇم؛ چارۋا مەھسۇلاتلىرىدىن ئۇچەي 19 تۇركۇم.

1977 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا پورتى تاقىلىپ قالغان مەزگىلدە دېھقانچىلىق

مەھسۇلاتلىرى بىلەن چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى تەكشۈرۈش مىقدارى ئازىيىپ كەتتى. 1977 — 1980 - يىلغىچە 39 تۈركۈم ئىسلانغان گۈلە، 16 تۈركۈم زىرە، 17 تۈركۈم قۇلماق، بىر تۈركۈم چۈچۈكبۇيا تەكشۈرۈلۈپ ئېكسپورت قىلىنىدى.

1985 - يىلى تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلگەندىن تارتىپ، 1990 - يىلغىچە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلىش يۈزىسىدىن تەكشۈرۈش كەسپى ئاساسىي جەھەتتىن قانات يايدۇرۇلمىدى.

قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىنىڭ 1954 — 1962 - يىلغىچە بولغان ئېكسپورت قىلىنىدىغان مالىلارنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 28

يىللار / مەھسۇلات نامى	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1660	1961	1962
قوي ئۇچىيى (باغلام)	76500	132500	179500	150000	207000	69169	75344	39500	45000
ئۇچكە ئۇچىيى (باغلام)	5000		9000	16000	207000		6008	7674	7000
كالا ئۇچىيى (باغلام)					25500	1645	5658	2300	2200
قوي يۇڭى (توننا)	2843	3005	2394	3253	2695.8	3372	3350	2644.4	2136.7
چۇپۇر (توننا)			54	72	136.38	168	62	113.50	
ئۇچكە تۈتىتى (توننا)		16	71	49	72.630	87	107	103.26	88.050
تۆگە يۇڭى (توننا)	57	55	48	60	63.490	42	63	31.840	6.700
ئات يايلى (ساندۇق)		116	274	121	302	700	600	300	
قوي تېرىسى (پارچە)	145700	231740	299610	595720	430980	279040	70410		
ئۇچكە تېرىسى (پارچە)	133010	129850	175750	316	308570	202620	117290	17350	
ئارقار تېرىسى (پارچە)					5693	10846	11703	5000	
كۆرپە (پارچە)	52934	38500	111783	79175	57230				
ئوغلاق تېرىسى (پارچە)	7153	10110	40615	19666	50028				
تاي تېرىسى (پارچە)	823	1000	2746	2069	2300	1080	1705	859	1000
سۇغۇر تېرىسى (پارچە)			32959	74105	52450				
مولۇن تېرىسى (پارچە)	492		2604	1957	2232				
تۆلكە تېرىسى (پارچە)	719	1040	3071	3094	3500	2000	2550		
توشقان تېرىسى (پارچە)			12500	27894	45000	38000	66000	176070	150000
بۆرە تېرىسى (پارچە)			245	180					
مۇشۇك تېرىسى (پارچە)				1009	1000				
موزاي تېرىسى (پارچە)					4130	2050	5560		
قىچا (توننا)			6429	4132	3042.8	7358	2793		

قوروق ئۇزۇم (تونىا)		53000	675	255	308	1201	1110	555	705
شاپتۇل قېقى (تونىا)			90	405	170	406	479	313.50	330
گۈلە (تونىا)			180	1056	746	1108	864	1005	675
ئۈرۈك مېغىزى (تونىا)		145	210	300	108	96	32		
ياڭاق (تونىا)		40	560	290	200	282	400	660	230
قوي (تونىا)				915					

قەشقەر ۋىلايەتلىك تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىنىڭ 1973 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئېكسپورت قىلىنىدىغان مالىلارنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 29

يىللار / مەھسۇلات نامى	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1985
خام يىپەك (تۇركۈم)	20	46	262		71	27	2		
ئىسلانغان گۈلە (تۇركۈم)		3	7		11	10	18		
ئۇچەي (تۇركۈم)		10	9						
زىرە (تۇركۈم)		6	2					16	
قۇلماق (تۇركۈم)								17	
چۇچۇكبۇيا (تۇركۈم)								7	
شېكەر ئالكوگولى									
پاختا (تونىا)									4344
چىت (مېتىر)									2442.96
پاختا رەخت (تۇمەن مېتىر)									150

(يۇقىرىدىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىللار / مەھسۇلات نامى	1986	1987	1988	1989	1990
پاختا (تونىا)	26500	18000	8657	31299	2460
كۆينەك (دانە)			5000	5000	
بالىلار كىيىمى (دانە)			2000		
لۆڭگە (تېڭىق)					10000
يۇڭ ئەدىيال (دانە)			3040		
چەينەك (دانە)			5064		
خام يىپەك (پارچە)			50		
يۇڭ يوپۇنۇش لۆڭگىسى (تۇمەن دانە)		20			
باسما چايدان (دانە)			14000		
زاپاس چايدان شېشىسى (دانە)			4000		

§ 3 . ئىمپورت قىلىنىدىغان تاۋارلارنى تەكشۈرۈش

1. خىمىيىۋى ئوغۇت

1985 - يىل 4 - ئايدا تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ تۇرلۇك كەسپىي خىزمەتلەر ئارقا-ئارقىدىن قانات يايدۇرۇلدى. كېيىنكى يىلى ئىمپورت قىلىنىدىغان خىمىيىۋى ئوغۇتنى تەكشۈرۈش كەسپى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى، شۇ يىلى 5 تۈركۈمدە قىممىتى 270 مىڭ يۈەنلىك 6650 تونىنا ئىمپورت قىلىنىدىغان خىمىيىۋى ئوغۇت تەكشۈرۈلدى. 1987 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان 86 تۈركۈمدىكى 34 مىڭ 134 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت تەكشۈرۈلدى.

1989 - يىلى 132 تۈركۈمدە قىممىتى 1 مىليون 484 مىڭ شۋېتسارىيە فرانكىلىك 65 مىڭ 189 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت تەكشۈرۈلدى، بۇ مەزگىلدە يەرلىك سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن 20 مىڭ تونىنا ئورىيا ئىمپورت قىلىش توختامى ئىمزالىدى. ئىمپورت قىلىنغان ئورىيا 10 مىڭ تونىنىدىن ئاشقاندا، ئارىلاپ تەكشۈرۈشتە قاچىلانغان مال ئېغىرلىقىنىڭ كەم ئىكەنلىكى بايقالدى. بۇ چاغدا پورتتا قار - يامغۇر توختىماي، مال قالدۇقى تالادا قېلىپ قالدى. يەرلىكتىكى تاۋار تەكشۈرۈش خادىملىرىنىڭ زور مىقدارداكى ئارىلاپ تەكشۈرۈشىدىن مەلۇم بولۇشچە، يامغۇردا قالغان خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ ئوكسىگىن مىقدارى 2% ~ 3% كېمەيىپ ئوغۇت 45 تونىنا ئازىيىپ كەتكەن؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە توختامدىكى ئوراپ قاچىلاشقا ئائىت بەلگىلىمىلەر ئېنىق بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئەسلىدە ھەر خالتا خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ ساپ ئېغىرلىقى 50 كىلوگرام دېيىلگەن بولسىمۇ، ھازىر خالتىنى قوشقاندىكى ئېغىرلىقى 50 كىلوگرام كېلىپ، ھەر خالتا خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ ئېغىرلىقى 2%، يەنى بىر كىلوگرام كېمەيىپ كەتكەن، شۇنداق قىلىپ جەمئىي ئازىيىپ كەتكەن خىمىيىۋى ئوغۇت 295 تونىنغا يەتكەن. قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى مال بىلەن تەمىنلىگۈچى تەرەپتىن توختامدىكى ئېنىق بولمىغان تەرەپلەرنى ئۆزگەرتىپ، تەلەپكە ئۇيغۇن كەلمەي كەم چىققان خىمىيىۋى ئوغۇتنى قارشى تەرەپكە تۆلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

1990 - يىل 4 - ئايدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان 1200 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت ئارىلاپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق 15%كەم چىقتى؛ ئۇنىڭدىن باشقا پارچە قاچىلانغان 30 مىڭ تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇتنى تەكشۈرگەندە ئۇنىڭدىكى ئارىلاشما تەركىبىنىڭ 1750 كىلوگرام ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى، مال بىلەن تەمىنلىگۈچى تەرەپ 170 تونىنا خالتىلىق خىمىيىۋى ئوغۇتنى تولۇقلاپ بېرىپ ئىشنى تۈگەتتى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا زىيارەتكە چىقىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، نەق مەيداننى تەكشۈرۈپ، پاكىتلار ئارقىلىق خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ كەم قاچىلىنىش، مالنىڭ زىيانغا ئۇچراش ئەھۋالىنى ئىسپاتلاپ چىقتى، مال بىلەن تەمىنلىگۈچى تەرەپ مۇنازىرىلىشىشكە ئامالسىز قېلىپ، يەنە 203 تونىنا سۈپەتلىك ئوغۇتنى تولۇقلاپ بەردى. بىر يىلدا جەمئىي 31 مىڭ 200 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە، پارچە قاچىلانغىنى 30 مىڭ تونىنا. بۇ ئارقىلىق دۆلەتكە زىيان بولغان 373 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت قايتۇرۇپ كېلىنىپ، 400 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇۋېلىندى.

2. بىناكارلىق ماتېرىياللىرى

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بىناكارلىق ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرىدىغان پورت ئېچىۋېتىلىپ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈش مىقدارى يىلسېرى ئاشتى. 1985 - يىلى ئىمپورت قىلىنىدىغان 1500 تونىنا سېمونت، 153 تۇركۈمدىكى 65 تونىنا پولات ماتېرىيال، 65 تونىنا پاتقاق گازى تۇرۇبىسى تەكشۈرۈلدى. 1986- يىلى ئىمپورت قىلىنىدىغان 51 تۇركۈمدىكى 30 مىڭ 100 تونىنا سېمونت تەكشۈرۈلگەندە، لايىقەتلىك سېمونت 29 مىڭ تونىنا چىقتى ھەمدە تورغات پورتىدىكى بېسىلىپ قالغان 5400 تونىنا سېمونت نەق مەيداندا ئارىلاپ تەكشۈرۈلۈپ، 3000 تونىنا سېمونتنىڭ كاللەك بولۇپ قېتىپ قېلىپ براكقا چىققانلىقى ئېنىقلاندى، قالغان 2400 تونىنا سېمونتنىڭ دەرىجىسى تۆۋەنلىتىلىپ، لايىقەتسىز مەھسۇلات قاتارىدا يۆتكەپ ئىشلىتىلدى. كېيىن قايتا سېمونت ئىمپورت قىلىنمىدى. شۇ يىلى 51 تۇركۈمدە قىممىتى 1 مىليون 770 مىڭ يۈەنلىك 3564 تونىنا پولات ماتېرىيالى ئىمپورت قىلىندى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تەكشۈرۈلگەن پولات ماتېرىيال 48 تۇركۈم، 3696 تونىنا بولۇپ، ھەممىسى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن. 1989 - يىلى ئارىلاپ تەكشۈرۈلگەن پولات ماتېرىيال 47 تۇركۈم، 5534 تونىنا بولۇپ، قىممىتى 190 مىڭ شۇۋېيتسارىيە فرانكىغا يەتتى.

3. باشقىلار

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، تەكشۈرۈلۈپ ئىمپورت قىلىنغان گېنېراتور (3 گېنېراتور گۇرۇپپىسى) 2 تۇركۈم، ئاپتوموبىل 330 دانە بولدى.

1980 - يىلى ئىمپورت قىلىنىدىغان 56 ئاپتوموبىل، بىر نېفىت بۇرغىلاش ئىستانوكى، بىر كۇرىلىك 3 ئورەك كولاش ماشىنىسى، 4 ئايلاغ تىكىش ماشىنىسى تەكشۈرۈلدى، 1987 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان بىر تۇركۈم، 300 دانە توڭلاتقۇ تەكشۈرۈلدى. 1990 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان، بىر تۇركۈم توڭلاتقۇ تەكشۈرۈلدى. شۇ يىلى 1500 دانە كومبايىن ۋە چىلەك، داس، ئەتلەس، باش ياغلىقى قاتارلىق 13 تۈردىكى 65 خىل ئۇلچەمدىكى ماللار تەكشۈرۈلدى.

§ 4. ئۈسكۈنە، ئۆلچەش ئىقتىدارى

1. تاۋار تەكشۈرۈش ئۈسكۈنىسى

1953 - يىلى تاۋار تەكشۈرۈش تارماقلىرىنىڭ رېمونت قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن، خام خىش، ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر ئېغىز باكتېرىيە تەجرىبىخانىسى بولۇپ، باكتېرىيە تەجرىبە قىلىش ئۈسكۈنىلىرى ۋىلايەتلىك چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتىدىن ئېلىپ كېلىنگەنىدى. كېيىنكى يىلى تاۋار تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدا ئېكسپورت قىلىنىدىغان يۇڭ - تېۋىتلەرنى تەكشۈرۈش كەسپىنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، يۇڭ ئايرىش ماشىنىسى، قۇرۇتۇش ساندۇقى، سۇ قازىنى قاتارلىق بەزى ئۈسكۈنىلەر كۆپەيتىلدى. ئۇ چاغدا قەشقەردە ئېلېكتر قۇۋۋىتى يېتەرسىز بولۇپ، پەقەت ئىشخانا مەش، نېفىت ئوچىقى ئارقىلىق قىزدۇرۇلاتتى، يۇڭ ئايرىش ماشىنىسى ۋېلىسىپىت ئوقىغا چېتىلىپ، ئادەم كۈچى بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلەتتى.

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يۇقىرى دەرىجىلىك كەسپىي ئاپپارات بولغان ئۇرۇمچى تاۋار تەكشۈرۈش

ئىدارىسى قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىغا بىر دانە كىچىك تىپتىكى گېنېراتور بەردى، بۇنىڭ بىلەن ئېكسپورت قىلىنىدىغان قىمچا يېغى، ياڭاق، ئۆرۈك مېغىزى، قۇرۇق ئۈزۈم، گۈلە، شاپتۇل قېقى قاتارلىق دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى ۋە كېسەللىك - ھاشاراتلار زىياندا شلىقىنىسى تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە، تېمەنجىن، گۇاڭجۇ، شاڭخەي قاتارلىق جايلاردىن نەچچە 10 تېخنىكا خادىمى يۆتكەپ كېلىنىپ، تېرە، ئۇچەي تەكشۈرۈش ۋە باكتېرىيە تەجرىبە قىلىش كەسپىي تېخنىكا كۇچى تولۇقلاندى. شۇنىڭدىن كېيىن 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئاز كەم 30 يىل ماباينىدە، تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرىنىڭ شتاتى نەچچە قېتىم قىسقارتىلدى، ئىخچاملاندى، بىرلەشتۈرۈلدى، تۈرلۈك تاۋار تەكشۈرۈش ئۇسكۇنىلىرى، ئەسۋابلىرى چېچىلىپ كېتىپ، ئاران بىر كەسپىي تېخنىكا خادىمى قالدى.

1986 - يىلى قەشقەر تاۋار تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، پاختا تەكشۈرۈشكە ئىشلىتىلىدىغان تالا ئۈزۈنلۈقىنى ئۆلچىگۈچ، ئامبېرىكىدا ئىشلەنگەن ماكرون ئەسۋاب، كۇچ ئۆلچىگۈچ، شاڭخەيدە ئىشلەنگەن تارازا قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر سەپلەندى؛ تۈرغۇن تېمپېراتۇرا ئۆيى بېزىلىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، تېخنىكا خادىمى 5 كە كۆپەيتىلدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە تېخنىكا خادىمى 9غا يەتتى.

2. ئۆلچەش ئىقتىدارى

1) تەكشۈرۈلىدىغان تاۋار تۈرلىرى ئاشلىق - ياغ، يېمەكلىك، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلات تۈرىدىكىلەردىن: شېكەر، ھاراق، ياغ، كونسېرۋا، تەم خۇرۇچ، يەم - خەشەك، مېۋە - چېۋە؛ خىمىيە سانائىتى ۋە خىمىيە سانائەت مەھسۇلاتلىرى تۈرىدىكىلەردىن: خىمىيىۋى ئوغۇت، دېھقانچىلىق دورىسى، سۈيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازى، بېنزىن، سەلىترەكە؛ پاختا تۈرىدىكىلەردىن: قۇرۇقلۇق پاختىسى، ئۈزۈن تالالىق پاختا، كۈندىلىك تۈرلۈك مال، مېتال بۇيۇم؛ مەدەنىيەت بۇيۇملىرى تۈرىدىكىلەردىن: كىيىم - كېچەك، ئاياغ - باش كىيىم، ئىلمە توقۇلما بۇيۇملىرى، تاماكا، كاۋچۇك ياسالما، ياغاچ ياسالما، مېتال بۇيۇم؛ ماتۇرلۇق قاتناش ۋاستىلىرى تۈرىدىكىلەردىن: ئىمپورت قىلىنغان تۈرلۈك ماتۇرلۇق قاتناش ۋاستىلىرى؛ چارۋا مەھسۇلاتلىرى تۈرىدىكىلەردىن كالا - قوي يۇڭى، كالا - قوي تېرىسىدىن ئىبارەت.

2) تەكشۈرۈلىدىغان مەھسۇلات تۈرلىرى ۋە ئىقتىدارى ئاشلىق - ياغ، يېمەكلىك، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار تۈرى: ئىمپورت تەركىبى، كىسلاتالىق دەرىجىسى، مېتال ئالكوگول، ئومۇمىي ياغ تەركىبى، ئومۇمىي كىسلاتالىق دەرىجىسى، ئومۇمىي ئالدېگىد، زاغۇن يېغى، مىكرو ئورگانىزم بولۇپ، بۇلارنى ئۆلچەش ئىقتىدارى: 100%؛ خىمىيە سانائىتى ۋە خىمىيە سانائەت مەھسۇلاتلىرى تۈرى: ئاساسلىقى خىمىيىۋى ئوغۇت، تۈرى: ئازوت، نىكېل، سۇلفىد بولۇپ، بۇلارنى ئۆلچەش ئىقتىدارى: 100%؛ پاختا تۈرىدىكىلەر: قەنت مىقدارى، دەرىجىسى، ئۈزۈنلۈقى، ماكرون قىممىتى، سۇ تەركىبى، چېكىلىقى، ئارىلاشما ماددىلار، ئوراپ قاچىلاش سانى، ئېغىرلىقى بولۇپ، بۇلارنى ئۆلچەش ئىقتىدارى 100%؛ كۈندىلىك بۇيۇملار ئىچىدىكى ئۇششاق تاۋارلار، قىسمەن چارۋا مەھسۇلاتلىرى، ماشىنا - ئۇسكۇنە قاتارلىقلاردا توختامدىكى ئۆلچەم تەلىپى بويىچە، سەزگۈگە تايىنىپ ئۆلچەش ئاساس قىلىنىدۇ.

3) باشقا ئورۇنلارنىڭ تەكشۈرۈشىگە ھاۋالە قىلىنىدىغان مەھسۇلاتلار بۇ ماتۇرلۇق قاتناش ۋاستىلىرى ۋە سېمونتنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ بىخەتەرلىك ئىقتىدارىنى قەشقەر ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى ئۆلچەش مەركىزى ئىقتىدارىنى ئۆلچەيدۇ، سىرتقى شەكلىنى تەكشۈرۈشكە تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسىنىڭ كەسپىي ئىشخانىسى مەسئۇل بولىدۇ، تەكشۈرۈشتە

لايىقەتلىك بولغانلارغا ئۇنىۋېرسال كەسپىي ئىشخانا ئىسپات چىقىرىپ بېرىدۇ؛ سېمونتنىي سېمونت ئىشلەپچىقارغۇچى زاۋۇتلار ئۆزى تەكشۈرىدۇ، ئارىلاپ تەكشۈرۈش، ئۆز - ئارا تەكشۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، سېمونت سۈپىتى نازارەت قىلىنىدۇ ۋە كونترول قىلىنىدۇ.

VII باب

هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىنى

§1. ئاپپارات، قوشۇن

1. قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى دۆلەت چېگرا پورتىدا تەسىس قىلغان، چېگرىدىن كىرگۈزۈلىدىغان - چىقىرىلىدىغان هايۋانات - ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىدىغان، چەتكە چىتىلىشقا بولغان قانۇن ئىجرا قىلىش ئاپپاراتى. ئۇ، 1965 - يىلى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقى بىلەن قۇرۇلغان بولۇپ، ئورنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسىدە ئىدى، شۇ چاغدا مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ دېھقانچىلىق- چارۋىچىلىق بۆلۈمى رەھبەرلىك قىلاتتى.

1966 - يىل 3 - ئايدا دېھقانچىلىق نازارىتى بىلەن چارۋىچىلىق نازارىتى بىرلىكتە «هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتىنىڭ شتات سانى ۋە خادىملارنى سەپلەش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى، ئۇنىڭدا قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتىنىڭ شتاتى 10 بولىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن. بۇنىڭ ئىچىدە، چارۋىچىلىق نازارىتىدىن ئاجرىتىلىدىغان كەسپىي شتات 4 (مۇئاۋىن پونكت باشلىقى بىر، كەسپىي كادىر 3)؛ دېھقانچىلىق نازارىتىدىن ئاجرىتىلىدىغىنى 6 (پونكت باشلىقى بىر، كەسپىي كادىر 5).

1965 - يىلدىن 1972 - يىلغىچە قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتىدا 8 كەسپىي خادىم بار ئىدى. 1980 - يىلى قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتىنى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى بىۋاستە باشقۇرىدىغان بولدى.

1982 - يىلى قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن باش پونكتىغا تورغات چېگرا ئېغىزى هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمەت پونكتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش (بۇ پونكت 1965 - يىلى قۇرۇلغان) خونجىراپ خىزمەت پونكتى قۇرۇش توغرىسىدا دوكلات يازدى. 1983 - يىلى دۆلەت هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن باش پونكتى قەشقەر كارانتىن پونكتىغا 15 شتات چۈشۈرۈپ بەردى (ئىككى پورتنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ). شۇ يىلى ئەمەلىي ئادەم 8 بولۇپ، بوغالتىر بىر، شوپۇر بىر، ئىشچى بىر، كەسپىي خادىم 5 (پونكت باشلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئۆسۈملۈك كارانتىن خادىمى 4، هايۋانات كارانتىن خادىمى بىر. 1985 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 18گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 15،

ئىشچى 3.

1989 - يىلى 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى دۆلەت كارانتىن باش پونكتى «1990 - يىلى ئالمي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوملارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»نى تارقىتىپ، قەشقەر كارانتىن پونكتىغا ئالمي مەكتەپ، تولۇقسىز تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىدىن 2نى قوبۇل قىلىشقا قوشۇلدى.

1990 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتىدا 3 بۆلۈم، بىر ئىشخانا، 2 پونكىت يەنى ئىشخانا، مالىيە بۆلۈمى، ھايۋانات كارانتىن بۆلۈمى، ئۆسۈملۈك كارانتىن بۆلۈمى، خونجىراپ پورتى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى، تورغات ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى تەسىس قىلىندى.

2. قاراشلىق ئاپپاراتلار

1. خونجىراپ پورتىدىكى پونكىت خونجىراپ پورتى 1982 - يىلى ئېچىلدى. كېيىنكى يىلى 5 - ئاينىڭ 24 - كۈنى كارانتىن كەسپىنى بېجىرىش باشلاندى. شۇ چاغدا 4 كادىر بار ئىدى.

خونجىراپ پورتى كارانتىن پونكتى 1982 - يىلى قورۇلدى، بۇ پورت پامىر ئېگىزلىكى، تاشقورغان ناھىيىسىدىكى خونجىراپقا جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 4200 مېتىر ئېگىزلىكتە، تاشقورغان ناھىيە بازىرىدىن 87 كىلومېتىر، قەشقەردىن 360 كىلومېتىر يىراقلىقتا. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 4℃دىن تۆۋەن بولۇپ، مەملىكەت بويىچە 42 پونكىت، 140 دىن ئارتۇق پورت پونكتى ئىچىدىكى تەبىئىي شارائىتى ئەڭ ناچار پونكىت ھېسابلىنىدۇ.

1986 - يىلىدىن باشلاپ قونجىراپ پورتى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى. 1988 - يىلى دۆلەت كارانتىن باش پونكتىنىڭ 71 - نومۇرلۇق ھۆججىتى — «ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن تارماق ئاپپاراتىنىڭ نامىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلغاندىن كېيىن، ئىككى پورتتىكى پونكتىنىڭ نامى خونجىراپ پورتى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى ۋە تورغات پورتى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، دەرىجىسى بۆلۈم دەرىجىلىك بولدى. شۇ يىلى خونجىراپ پورتىدىكى پونكتتا 6 ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى. 1990 - يىلغىچە خادىملاردا ئۆزگىرىش بولمىدى.

2) تورغات پورتىدىكى پونكىت تورغات پورتى ئىدارىسىنىڭ تەكتى تورغات پورت پونكتى بولۇپ، 1965 - يىلى قۇرۇلغان. 1967 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، پورت پونكتىنىڭ خىزمىتى توختاپ قالغان. 1983- يىلى دۆلەتنىڭ كېلىشىمىگە ئاساسەن، تورغات پورتىنى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئېچىۋېتىش بېكىتىلدى. 1988- يىلى تورغات پورتى كارانتىن پونكتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

تورغات پورتى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئۇلۇغچات ناھىيىسىگە جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 3500 مېتىر ئېگىزلىكتە، تېمپېراتۇرىسى تۆۋەن، كىلىماتى ئۆزگىرىشچان، مۇھىتى جاپالىق. بۇ پورت قەشقەردىن 160 كىلومېتىر، جۇڭگو - قىرغىزىستان چېگرىسىدىن 8 كىلومېتىر يىراقلىقتا بولۇپ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى قىرغىزىستانغا تۇتىشىدىغان بىردىنبىر يول ھېسابلىنىدۇ.

3. قوشۇن

1) تەرەققىيات، ئۆزگىرىش 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى قۇرۇلغاندا پەقەت بىر نەچچە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىم بار ئىدى. 1972 - يىلى قەشقەر

كارانتىن پونكتىدىكى كادىر 8گە يەتتى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق سىستېمىسىدىن كەلگەن. بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 7، ئايال بىر؛ خەنزۇ 6، ئاز سانلىق مىللەت 2؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 3، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 5؛ ئۆسۈملۈك پەرۋىش كەسپىدىكىلەر 4، مال دوختۇرلۇق كەسپىدىكىلەر 3، مالىيە خادىمى بىر. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرلىرىدا، ھايۋانات-ئۆسۈملۈك كارانتىن ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى بىر قەدەر ئاستا بولۇپ، كەسپىي قوشۇن قۇرۇلۇشى ئانچە تېز بولمىدى. 1978 - يىلغا كەلگەندە، ئاندىن 10غا كۆپەيدى. 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، يەنىلا 10 ئادەم ساقلاپ قېلىندى. 1985 - يىلغا كەلگەندە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە تاشقى سودىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، كادىر 15كە، ئىشچى 3كە كۆپەيدى. 1990 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتى (2 پورت پونكتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دىكى ئىشچى - خىزمەتچى 24كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، كادىر 20، ئىشچى 4. كادىرلار ئومۇمىي سانى ئىچىدە، خەنزۇ 11. ئاز سانلىق مىللەت 9؛ ئەر 17، ئايال 3؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 9، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 9، باشقىلار 2؛ ئالىي ئاگرانوم (مال دوختۇرى) 5، ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي خادىم 3، باشلانغۇچ دەرىجىلىك كەسپىي خادىم 8، باشقىلار 4.

2) تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش　　قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن كەسپىدىكى تېخنىكا قوشۇنى مەيلى ئادەم سانى جەھەتتىن بولسۇن ياكى كەسپىي ساپا جەھەتتىن بولسۇن، كۆچ جەھەتتە نىسبەتەن ئاجىز بولدى. قەشقەر كارانتىن ئىدارىسى (پونكتى) خىزمەت ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، كەسپىي تېخنىكا خادىملارنى تەربىيىلەش خىزمىتىگە ئىزچىل ئەھمىيەت بەردى. ئاساسلىق تەربىيىلەش ئۇسۇلى: بىرىنچىدىن، پېشقەدەملەر ئارقىلىق يېڭىلارنى يېتەكلەش، بىر تەرەپتىن خىزمەت قىلىپ، بىر تەرەپتىن ئۆگىنىش؛ ئىككىنچىدىن، تۈرلۈك كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسلىرىنى ئېچىش؛ ئۈچىنچىدىن، باشقا جايلار ۋە ئالىي مەكتەپلەرگە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىشتىن ئىبارەت بولدى. بۇ 3 خىل ئۇسۇل ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلىپ، بىر - بىرىنى تولۇقلىدى.

60 -، 70 - يىللاردا قەشقەر كارانتىن پونكتى كەسپىي، تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش جەھەتتە بار بولغان ئىمكانىيەتتىن پايدىلىنىپ، پېشقەدەملەر ئارقىلىق ياشلارنى يېتەكلەپ، نەق مەيداندا چېنىقتۇرۇشقا دىققەت قىلدى، بولۇپمۇ تۈرلۈك كېسەللىك - ھاشارات، ئوت - چۆپلەرنى ۋە ئەۋرىشكە ياساشقا ئەھمىيەت بېرىپ، كىتابتىكى بىلىملەر بىلەن ئەمەلىيەتنى ئۆز ئارا بىرلەشتۇرۇشنى تەكىتلىدى. بۇ ئۇسۇل كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەشتىكى ئەنئەنىۋى ئۇسۇل بولۇپ قالدى. 80 - يىللارغا كەلگەندە، 1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە قەشقەر كارانتىن پونكتى ۋە 2 پورت پونكتى ئاز كەم 20 قارار كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى. بۇنىڭ ئىچىدە كارانتىن ئىشلىرى كۇرسى، قانۇن - نىزام كۇرسى ۋە ھايۋانات، ئۆسۈملۈك كارانتىن كۇرسى، چەت ئەل تىلى ئۆگىنىش كۇرسى بار. 1985 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتىنىڭ ھايۋانات كارانتىن بۆلۈمى، ئۆسۈملۈك كارانتىن بۆلۈمى ۋە 2 پورت كارانتىن پونكتى تەجرىبىخانا خىزمەت سالمىقىنى ئاشۇرۇپ، تەجرىبىخانا مەشغۇلات تېخنىكىسىنى داۋاملىق، سىستېمىلىق ئۆگەندى ھەم قوش تىل ئۆگىنىشنى كۆچەيتتى.

1988 - يىلى پورت كارانتىن پونكتىلىرى ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە بولغان تەربىيىلەش سالمىقىنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇردى. پەقەت خونجىراپ پورتى كارانتىن پونكتىدىكىلەرلا تۆۋەندىكى تەربىيىلەشلەرگە قاتناشتى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا، خونجىراپ پورتى تېخنىك خادىملارنى 5 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى. بىر ئادەم (قېتىم) نى چەت ئەلگە چىقىپ ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. 90 - يىللارغا كەلگەندە، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتى بويىچە كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇنسايىن كۆچەيتىلدى.

§ 2 . ئاساسىي قۇرۇلۇش، مۇئەسسەسە

1965 - يىلى قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، مۇقىم ئىشخانا يوق ئىدى. 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر كارانتىن پونكتى ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى پىلان ئىدارىسىگە «ئاساسىي قۇرۇلۇش مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بېرىش توغرىسىدا دوكلات» سۇنۇپ، ئىشخانا ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرالغۇسىنى قۇرۇش مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا، تېخنىكا ئىشلەنگەن بىر دانە جىپ سەپلەپ بېرىلدى؛ 1980- يىل 3 - ئايدا ئۇنى دېھقانچىلىق نازارىتى بېيجىڭدا ئىشلەنگەن جىپقا ئالماشتۇرۇپ بەردى.

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ كونكرېت يولغا قويۇلۇشى ۋە چېگرا سودا ئىشلىرىنىڭ گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ، ھايۋانات- ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتىنىڭ ئورنىمۇ كۈندىن كۈنگە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، خونجىراپ پورتى ۋە تورغات پورتى پونكتىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇش ۋە ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتى تەدرىجىي قانات يايدۇرۇلدى.

1. ئاساسىي قۇرۇلۇش

1) قەشقەر كارانتىن پونكتىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى قەشقەر كارانتىن پونكتى 1986 - يىلى قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي «ئازادلىق» يولى بىلەن قىزىلدۆۋە يولىنىڭ كېسىشىدىغان جايدىكى يېڭى ئورۇنغا يۆتكەلدى.

1987 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر كارانتىن پونكتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرالغۇ مەسىلىسى ئاساسەن ھەل بولدى. دۆلەت كارانتىن باش پونكتى تەستىقلىغان بىر كورپۇس ئىككى زاللىق 20 ئائىلىلىك تۇرالغۇ بىناسى پۈتۈپ، چاغاندىن ئىلگىرى ئىشلىتىلىشكە تاپشۇرۇلدى ۋە ئىسسىنىش سىستېمىسى يۈرۈشلەشتۇرۇلدى.

1986 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتىنىڭ 1170 كۋادرات مېتىرلىق ئۇنىۋېرسال كارانتىن تەجرىبە بىناسىنىڭ ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى تاماملاندى، بۇ قۇرۇلۇش 4 قەۋەت بولۇپ، جەمئىي 600 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. سۇ - پار مۇئەسسەسلىرى تولۇق بولۇپ، تەجرىبىخانا، مەجلىسخانا قاتارلىقلار بار.

ھايۋانات - ئۆسۈملۈكنى ئايرىپ كارانتىن قىلىش ئىشخانىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ ئارسلانخان يولىدا بولۇپ، ئاساسلىق مۇئەسسەسلىرى ئۇششاق ھايۋانلارنى ئايرىپ بېقىش مەيدانى قاتارلىقلار بولۇپ، كۆلىمى 180 كۋادرات مېتىر، ئۇ كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق قۇرۇلۇش بولۇپ، ئۇنىڭغا جەمئىي 130 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا 220 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، يېڭىدىن سېتىۋېلىنغان 13 مو يەردە توك - سۇ بىلەن تەمىنلەش، قورۇ تېمى، دەرۋازا قاتارلىقلارنى سەپلەش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى.

2) پورت پونكتىلىرىنىڭ كارانتىن قۇرۇلۇشى خونجىراپ ۋە تورغاتتىن ئىبارەت ئىككى پورت پونكتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئاساسىي جەھەتتىن 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا پونكىت قۇرۇلغاندا باشلاندى.

خونجىراپ پورتىدىكى كارانتىن پونكتىنىڭ ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن كەسپى 1983 - يىل 5- ئاينىڭ 24 - كۈنى باشلاندى. 1986 - يىلدىن باشلاپ 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى. 1988 - يىلى ھايۋانات- ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى دەپ ئاتالدى. بۇ پورت 80 - يىللاردا تاشقورغاننىڭ پىلال دېگەن يېرىدە قۇرۇلغان

بولۇپ، خىزمەت، تۇرالغۇ شارائىتى بىر قەدەر ناچار ئىدى. ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتى تاموژنا، سەھىيە تەكشۈرۈش قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە كارانتىن قىلىش زالىدا ئېلىپ بېرىلاتتى. بوشلۇق تار بولغاچقا خىزمەت قىلىش قولايسىز ئىدى. بۇ جاي بىلەن ناھىيە بازىرىنىڭ ئارىلىقى 97 كىلومېتىر، جۇڭگو - پاكىستان چېگرا تاختىسىنىڭ ئارىلىقى 34 كىلومېتىر بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 4200 - 4500 مېتىر ئېگىزلىككە جايلاشقان، ئوكسىگېن مىقدارى تۆۋەنلىكتىكى رايونلارنىڭكىنىڭ ئاران 56%گە تەڭ بولۇپ، يىل بويى بوران چىقىدۇ. شۇڭا «ئاسماندا ئۇچىدىغان قۇش يوق، يەردە ئۆسىدىغان ئوت - چۆپ يوق، بوران تاش - شېغىلنى ئۇچۇرۇپ تۇرار، ئوكسىگېنغا بولالمايسىز توق» دېگەن گەپ بار. باشقۇرۇشقا قولايسىز بولغاچقا، 90 - يىللاردا پورت باشقۇرۇش كومىتېتى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق پونكىتلار ناھىيە بازىرى ئەتراپىغا كۆچۈرۈلۈپ، يېڭىدىن ئىش بېجىرىش سورۇنى قۇرۇلدى.

3) تورغات كارانتىن پونكىتىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى　تورغات پورتى قەشقەرگە 160 كىلومېتىر، جۇڭگو - سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى (قىرغىزىستان) چېگرىسىغا 8 كىلومېتىر كېلىدۇ. 1983 - يىلى بۇ پورت سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتا ئېچىۋېتىلدى. 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، بۇ پورت جەنۇبىي شىنجاڭدىن قىرغىزىستان قاتارلىق مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىگە تۇتىشىدىغان بىردىن - بىر يول بولۇپ قالدى.

2. ئاساسلىق مۇئەسسەسىلەر

قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتى ۋە 2 پورت پونكىتىنىڭ 80 - يىللار ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى خىزمەت شارائىتى بىر قەدەر ناچار، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش ئۆسكۈنىلىرى كونا، قاتناش قورالى كەمچىل ئىدى. قەشقەردىن پورتقا ۋەزىپە ئىجرا قىلىشقا بارغان - كەلگەندە نۆۋەتچى ئاپتوبۇستا قىستىلىپ ئولتۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. 1990 - يىلغا كەلگەندە، پونكىتتا پەقەت بىر «213»، بىر «212» ۋە بىر «ئازاد» ماركىلىق يۈك ماشىنىسى بار ئىدى.

1990 - يىلىدىن بۇرۇن پونكىتتا پەقەت 10 نەچچىلا كارانتىن قورالى بولۇپ، ئاساسلىقى «كاڭشى» ماركىلىق ئېلېكترلىق تەۋرەتكۈچ، دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن مىكروسكوپ، «شۆخۋا» ماركىلىق ئادەتتىكى توڭلاتقۇ، مىكرو ئىلەشتۇرگۈچ، «جۇخۋا» ماركىلىق شامالدۇرغۇچ قاتارلىقلار ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن ئۆسكۈنىلىرى نەچچە 10 خىلغا كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە، ئۆسۈملۈك كارانتىن ئۆسكۈنىلىرىدىن دەرىجىدىن تاشقىرى پاكىزلاش خىزمەت ئۈستىلى، قوش كۆزلۈك ئاناتومىيە ئەينىكى، قورۇتۇش ساندۇقى، توڭلاتقۇ، ئەسۋاب - ئۈسكۈنە ئىشكابى، تەجرىبە ئۈستىلى قاتارلىق 30 دىن ئارتۇق ئەسۋاب-ئۈسكۈنە بار بولدى ھەمدە ھېسابلاش ماشىنىسى، خەت ئۇرۇش ماشىنىسى سەپلەندى؛ ھايۋانات كارانتىن ئۆسكۈنىلىرىدىن ئاساسلىقى سونى ماركىلىق تۆۋەن تېمپېراتۇرىلىق توڭلاتقۇ، ئامېرىكا بىلەن ئىتتالىيە بىرلىكتە ئىشلەپچىقارغان ئۇچ خىل ئىشلىتىلىدىغان توڭلاتقۇ، تۇرغۇن تېمپېراتۇرىلىق سۇ قازىنى، ئەۋرىشكە ئېلىش ماشىنىسى، كەپتەر ماركىلىق تۆۋەن تېمپېراتۇرىلىق سېنتىرىفوگ، تەخسىلىك تارازا، سۈرەتكە ئالالايدىغان مىكروسكوپ، فوتو ئېلېكتر مونومېتىر، ئالتۇن بۆكەن ماركىلىق سۈسىزلاندۇرۇش ماشىنىسى قاتارلىق 33 خىل ئەسۋاب - ئۈسكۈنە سەپلەندى.

§ 3. كارانتىن خىزمىتى

1965 - يىلى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى قاتناش، تاشقى سودا، سەھىيە مىنىستىرلىكى بىلەن بىرلىكتە

«سوۋېت ئىتتىپاقى (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى)، موڭغۇلىيەدىن ئاقسىل كېسىلى يۇقۇشتىن قاتتىق مۇداپىئە كۆرۈش توغرىسىدا بىرلەشمە ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى، شۇ يىلى قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى قۇرۇلدى ھەم شۇ يىلى يۇقىرىقى ئۇقتۇرۇش ۋە ئالاقىدار قائىدىن، سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا باشلىدى.

1982 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قەشقەر كارانتىن پونكتىدا شۇ يىلى 6 - ئايدا گۈۋېيۈەن ئېلان قىلغان «ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان ھايۋانات - ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش نىزامى» ئىجرا قىلىندى. كېيىنكى يىلى 6 - ئايدا، يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى «نىزامنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى» تۈزۈپ چىقتى. شۇنىڭدىن باشلاپ، جايلارنىڭ ھايانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتىدە تايىنىدىغان قانۇن - قائىدە بار بولدى.

قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى دۆلەتنىڭ بىر قانچە قېتىم ئېلان قىلغان قانۇن - نىزاملىرى ۋە فاكتىن - سىياسەتلىرى، تەلەپلىرىنى پائال تۇردە ئىزچىل ئىجرا قىلدى، ئۆز جايى، ئۆز ئورنىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، تۈرلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئۇنى ھەرىكەتتە ئەمەلىيلەشتۈردى.

ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن نىزامى ۋە ئالاقىدار فاكتىن - سىياسەتلەرنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر كارانتىن پونكتى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، قانۇن - تۈزۈم تەربىيىسى، كەسپىي ئەخلاق تەربىيىسى ۋە تۈزۈم قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى. 1987 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتى مۇنداق 8 تۈرلۈك قائىدە - تۈزۈم تۈزۈپ چىقتى: 1) ئىش ئورنى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى؛ 2) خىزمەت تۈزۈمى؛ 3) كارانتىن ئىشلىرى ئۆلچىمى؛ 4) ئاخبارات ماتېرىياللىرىنى توپلاش - رەتلەش تۈزۈمى؛ 5) ئورگان خىزمەتچىلىرىنىڭ ئەخلاق ئۆلچىمى؛ 6) «ئۈچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش» بويىچە مەدەنىي ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتى توغرىسىدا بەلگىلىمە؛ 7) مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئەھدىنامىسى؛ 8) مۇكاپاتلاش - جازالاش تۈزۈمى. بۇ تۈزۈملەر كونكرېت يولغا قويۇلۇش داۋامىدا، ئۇزلۇكسىز تۈزىتىلىپ تولۇقلاندى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

1988 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر كارانتىن پونكتى دۆلەت كارانتىن باش پونكتى تارقاتقان «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ [1988] 5 - نومۇرلۇق «پارتىيە ۋە دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ چوقۇم پاكلىقنى ساقلاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش، نى ئەستايىدىل ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى ئىزچىللاشتۇردى. قەشقەر كارانتىن پونكتى ئۇقتۇرۇشنىڭ تەلىپى بويىچە، كارانتىن باش پونكتى 1986- يىل 10 - ئايدا ئوتتۇرىغا قويغان «پارتىيە ئىستىلىنى توغرىلاش ۋە ئىنتىزامنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى 10 تۈرلۈك بەلگىلىمە ۋە پورتتىكى كارانتىن خادىملىرىنىڭ كەسپىي ئەخلاقى، كەسپىي ئۆلچىمى بويىچە بىر قېتىم ئەستايىدىل تەكشۈرۈش، ئەمەلىيلەشتۈرۈش» تەلىپىگە بىنائەن، سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. ئىدارە رەھبەرلىرىدىن تارتىپ بارلىق خىزمەتچى خادىملارغىچە ھەممىسى پاكلىق قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بەردى ۋە قاتناشتى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش داۋامىدا 2دە قەتئىي تەۋرەنمەسلىك يەنى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈشتىن قەتئىي تەۋرەنمەسلىك؛ پاكلىقنى ساقلاش، چىرىكلىشىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن قەتئىي تەۋرەنمەسلىكنى ئىشقا ئاشۇردى.

90 - يىللارغا كەلگەندە قەشقەر كارانتىن پونكتى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ يادرولۇق رولى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ نەمۇنىلىك، باشلامچىلىق رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، دۆلەت كارانتىن باش پونكتى ئوتتۇرىغا قويغان «كارانتىن خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ، ئۆتكەلنى ئىگىلەش رولىنى جارى قىلدۇرۇش، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشكە مۇلازىمەت قىلىپ، ئېكسپورت - ئىمپورتقا قولايلىق يارىتىش» تىن ئىبارەت كارانتىن فاكتىنىنى قەتئىي ئىزچىل ئىجرا قىلدى.

1. هايۋانات كارانتىنى

1) ئىچكى جەھەتتىكى كارانتىن　چېگرا سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، مىنگونىڭ باشلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ رايونىدا مەخسۇس هايۋانات كارانتىن ئاپپاراتى تەسىس قىلىنمىغان بولۇپ، هايۋانات كارانتىنى ئادەتتە دۆلەت ئىچىدىكى بازارلاردا كارانتىن قىلىش بىلەن چەكلىنەتتى. مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەشقەر مال دوختۇرلۇق شۆبە باشقارمىسى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىغا «ناھىيىلەرگە ئۆكۈزنى ئۆلتۈرۈشنى چەكلەش بۇيرۇقى چۈشۈرۈش توغرىسىدا ئىلتىماس» سۇندى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قۇشخانىدا كارانتىن قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدىكى مال دوختۇرلۇق تارماقلىرىنىڭ خىزمەت پىلانى جەدۋىلىگە قەشقەر، يەكەندىكى قۇشخانىنى تەرتىپكە سېلىش، يېزا - كەنتلەردە سىناق تەرىقىسىدە قۇشخانا قۇرۇش ئىشلىرى كىرگۈزۈلدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى قۇشخانىلارنى يېمەكلىك شىركىتى باشقۇرىدىغان، مال دوختۇرلۇق پونكىتى مال دوختۇرىنى كارانتىن قىلىشقا ئەۋەتىدىغان، تەكشۈرىدىغان بولدى. 1972 - يىلى قەشقەر هايۋانات كارانتىن پونكىتى خادىملارنى ئۇرۇمچىگە سىكلوكسىئىتان ئارقىلىق دېزىنفېكسىيە قىلىپ بىر تەرەپ قىلىش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتىپ، ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرىنىڭ دورا چېچىشنى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا هەمكارلاشتى. 1984 - يىلى چوڭ - ئۇششاق چارۋىلار باھاغا سۇندۇرۇلۇپ ئائىلىلەرگە قايتۇرۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، شەھەر - يېزىلاردىكى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازارلىرى رونىق تېپىپ، يەككە سېتىش يايمىلىرى كۆپىيىپ، بەزىدە كالا - قويلارنى ئۆزى سويۇش، قالايمىقان سويۇش ئەھۋالى يۈز بەردى. باشقۇرۇشقا قۇلايلىق بولسۇن ئۈچۈن، سودا - سانائەت، باج، چارۋىچىلىق ئورۇنلىرى بىرلىكتە ئىش بېجىرىپ، نۆۋەتتىدا كارانتىن قىلىشنى يولغا قويدى. چارۋىچىلىق نازارىتى 1986 - يىلى قەشقەردە شىنجاڭ بويىچە نۆۋەتا بەلگىلەپ سويۇش، كارانتىن قىلىش نەق مەيدان يېغىنى ئېچىپ، قەشقەرنىڭ تەجرىبىسىنى كېڭەيتتى.

ئىچكى بازارلاردا كارانتىن قىلىش قانات يايدۇرۇلغاندىن باشقا، يەنە ترانسپورتنىمۇ كارانتىن قىلىش قانات يايدۇرۇلدى. 1983 - يىلى چارۋىچىلىق نازارىتى هۆججەت چۈشۈرۈپ، ناھىيە (تۈمەن - مەيدان) دىن يۇقىرى دەرىجىلىك چارۋا - مال دوختۇرلۇق پونكىتلىرىغا شىنجاڭ بويىچە بىر تۈتاش ئىشلەنگەن «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ترانسپورتىنى كارانتىن قىلىش ئىسپاتنامىسى» نى تارقىتىپ، ئىسپاتنامە بىلەن شىنجاڭدىن چىقىشنى يولغا قويدى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى مارالبېشى ئاچالدا چارۋا، ئۆي قۇشلىرى كارانتىن پونكىتى قۇردى.

2) تاشقى كارانتىن　قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ئىسلاهات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن، قەشقەر هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتى ۋە ئۈنىڭ قارمىقىدىكى پورت كارانتىن پونكىتلىرىدا چېگرىدىن كىرگەن - چىققان هايۋانات - ئۆسۈملۈك ۋە ئۈنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى كارانتىن قىلىش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى.

هايۋانات كارانتىن خىزمىتىدە، دۆلەتنىڭ هايۋانات كارانتىن خىزمىتىگە ئائىت بەلگىلىمە ۋە چارىلىرى قاتتىق ئىجرا قىلىندى، پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇلۇپ، سۈپەت ئۆستۈرۈلۈپ، كارانتىن نەتىجىسىنىڭ توغرا، ئىشەنچلىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىندى. 1980 - يىلى ئۇرۇمچى كارانتىن پونكىتى ۋە ئىلى كارانتىن پونكىتىغا هەمكارلىشىلىپ، ئېكسپورت قىلىنىدىغان 132 ئات ۋە ئىمپورت قىلىنىدىغان 172 كالا كارانتىن قىلىندى هەمدە ئېكسپورت ۋەزىپىسى ئوڭۇشلۇق ئورۇندالدى.

جۇڭگو - پاكىستان چېگرا پورتى ئەتراپىدىكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ئىككى دۆلەت چارۋىلىرى چېگرىغا

يېقىن تاشيولدا ھېقىلغاچقا، چارۋىلارنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈپ كېتىش ئەھۋالى دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغانلىقى ھەم ھايۋانلاردا كارانتىن قىلىنىدىغان نىشان - كۆيدۈرگە كېسىلى ۋە بروتسېللىيوز تايىقچە باكتېرىيىسىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكى بايقالدى.

شۇ يىلى قەشقەردە چوشقىدا بولىدىغان قورۇلۇشچان بۇرۇن يالليۇغى بارلىقى تۇنجى قېتىم بايقالدى. بۇ ئامىتا خاراكتېرلىك ئۇچرىشىش ئارقىلىق يۇقىدىغان كېسەللىك بولۇپ، دۆلىتىمىزدىكى ئايرىم جايلاردا يۈزبەرگەچكە، بۇ توغرىسىدا قىلىنىدىغان خەۋەر ئىنتايىن ئاز ئىدى. يۇقۇملانغان چوشقا سانى كۆپ ئەمەس بولۇپ، دەرھال ئالاقىدار تارماقلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى ھەمدە تېزلىكتە كونترول قىلىندى.

1981 - يىل 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاقتۇ ناھىيىسىدىكى 7 قوتاز چېگرىدىن ئۆتۈپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە كەتكەن. 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو تەرەپ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، قوتازلار ئالمۇتا تەرەپتىن قايتۇرۇپ كېلىندى. قەشقەر كارانتىن پونكتى بۇ 7 قوتازنى 16 كۈن ئايرىپ كۆزىتىشكە ئورۇنلاشتۇردى. 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى بۇ 7 تۇياق قوتازنى كلىنىكىلىق تەكشۈرۈش ۋە قانىنى دائىملىق قائىدە بويىچە لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ سالامەتلىك ئۆلچىمىگە ئۇيغۇن ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىپ، ئاندىن ئايرىپ كۆزىتىش بىكار قىلىندى. بۇ مەزگىلدە، ئىچكى - تاشقى قىسمىنى بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇلۇپ، ھايۋانات كارانتىن خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. قەشقەر كارانتىن پونكتى ۋىلايەتلىك مال دوختۇرلۇق پونكتىغا ماسلىشىپ، قىسمەن ناھىيىلەردىكى ئۆي ھايۋانلىرىدا كۆرۈلگەن 5 - نومۇرلۇق كېسەلگە قارىتا، قامال قىلىش، ئايرىۋېتىش، ئالدىنى ئېلىش، يوقىتىش خىزمىتىنى ئىشلىدى.

1989 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قىرغىزستاندىن ئىمپورت قىلىنغان 287 تۇياق ئىنچىكە يۇڭلۇق قوينى كارانتىن قىلىش ۋەزىپىسى 12 - ئايدا تاماملاندى. كارانتىن قىلىش داۋامىدا، 5 - نومۇرلۇق كېسەل، كۆك تىل كېسىلى قاتارلىق 6 خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغان 58 مۇسىبەت قوي تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، دەرھال ئۆلتۈرۈپ كۆيدۈرۈۋېتىلدى. بۇ ئارقىلىق ئالاقىدار تەرەپلەرنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا چېگرىدىن ئېلىپ كىرىلگەن 21 شاتۇتى كارانتىن قىلىندى. شۇ يىلى ئېكسپورت قىلىنىدىغان 500 قوتاز، 800 تېكە، 100 قوي، 24 كەپتەر، 6 قارچۇغا، 3 غاز، 2 لاچىن كارانتىن قىلىندى.

1988 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە سىرتتىن ئېلىپ كېلىنگەن 3 تۈركۈم چارۋا كارانتىن قىلىنىپ، 2 تۈركۈمى كۆيدۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە، 1989 - يىلى 58 تۇياق چارۋا كۆيدۈرۈۋېتىلدى. 1990 - يىلى بىر تۈركۈمدىكى 10 تۇياق چارۋا كۆيدۈرۈۋېتىلدى.

2. ئۆسۈملۈك كارانتىنى

1) كارانتىن ئوبېيكتى قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن تارماقلىرى ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان ئۆسۈملۈك كارانتىن ئوبېيكتى ۋە كارانتىن تىزىملىكىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنى ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلدى.

دۆلەت ۋە ئالاقىدار دۇنيا تەشكىلاتلىرى ئېلان قىلغان كارانتىن تىزىملىكى ۋە كارانتىن ئوبېيكتى ئاساسلىقى مۇنۇلار: «ئاسىيا ۋە تىنچ ئوكيان رايونىدا تارقالمىغان خەتەرلىك كېسەللىك، ھاشارات، ئوت - چۆپ تىزىملىكى»، «ئاسىيا ۋە تىنچ ئوكيان رايونىدا كەڭ تارقالمىغان كېسەللىك، ھاشارات كاتالوگى»، «كىرگۈزۈلىدىغان - چىقىرىلىدىغان ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش ئوبېيكتى تىزىملىكى»، «ئىمپورت قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش ئوبېيكتى تىزىملىكى (لايىھىسى)»، «ئىمپورت قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش ئوبېيكتى تىزىملىكى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ كارانتىن قىلىش ئوبېيكتى تىزىملىكى»، «دۆلىتىمىزدە تېخى كۆرۈلمىگەن ياكى كەڭ تارقالمىغان خەتەرلىك كېسەللىك،

ھاشارات، ياۋا ئوت - چۆپ كاتالوگى» ، «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كارانتىن قىلىنىدىغان خەتەرلىك كېسەللىك، ھاشارات، ياۋا ئوت - چۆپ كاتالوگى» ، «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن - چىققان ھايۋانات - ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلغاندا كىرىش مەنئى قىلىنغان نەرسىلەر كاتالوگى» ، « (سابىق) سوۋېت ئىتتىپاقى كارانتىن تەدبىرى قوللانغان ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ھاشارات، كېسەللىك، ياۋا ئوت - چۆپ تىزىملىكى (1980) » ، « (سابىق) سوۋېت ئىتتىپاقىغا نىسبەتەن كارانتىن ئەھمىيىتى بار ھاشارات، ئۆسۈملۈك كېسەللىكلىرى ۋە ياۋا ئوت - چۆپ تىزىملىكى (1986) » قاتارلىقلار. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ [1983] 157 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە ئېلان قىلىنغان دېھقانچىلىق ئۆسۈملۈكلىرىدىكى كارانتىن قىلىش ئوبيېكتى ۋە كارانتىن قىلىشقا تېگىشلىك ئۆسۈملۈك، ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرى تىزىملىكى 16 خىل. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ش ھ [1986] 128 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە تولۇقلانغان دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى كېسەللىكلىرى، ھاشاراتلىرىنى كارانتىن قىلىش ئوبيېكتى 19 خىل.

قەشقەر ھايۋان - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى ۋە ناھىيىلەردىكى ئىچكى جەھەتتە ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش خادىملىرى ئوخشاش بولمىغان كارانتىن ئوبيېكتىغا قارىتا ئوخشاش بولمىغان كارانتىن ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، خەتەرلىك كېسەللىك، ھاشارات، ياۋا ئوت - چۆپلەرنىڭ چېگرىدىن كىرىشى ۋە يامىرىشىنى پائال كونترول قىلدى.

2) كارانتىن قىلىش　1965 - يىلى قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاساسلىقى مۇنۇ 3 جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى: بىرىنچىدىن، ۋىلايەت جۇملىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خەتەرلىك ئۆسۈملۈك كېسەللىكى، ھاشارات، ئوت - چۆپلەرنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى؛ ئىككىنچىدىن، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرى بىلەن زىچ ماسلىشىپ، ئىچكى كارانتىن خىزمىتىنى بىرلىكتە ياخشى ئىشلىدى: ئۇچىنچىدىن، چېگرىدىن كىرگۈزۈلىدىغان - چىقىرىلىدىغان ئۆسۈملۈك ۋە ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرىنى كارانتىن قىلىش خىزمىتىنى پائال قانات يايدۇردى.

1972 - يىل 1 - ئايدىن 5 - ئايغىچە قەشقەر كارانتىن پونكتى مەملىكىتىمىزدىكى 10 دىن ئارتۇق ئۆلكە، رايوندىن كەلتۈرۈلگەن 38 تۈركۈم ئۇرۇقنى كارانتىن قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە، ئاققوناق، بۇغداي، كۆممىقوناق، كېۋەز قاتارلىق زىرائەت ئۇرۇقى بار. شۇ يىلى كارانتىن پونكتى ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسى يەكەن ئىنچىكە تالالىق پاختا تەجرىبە پونكتى، يەكەن يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى بىلەن ھەمكارلىشىپ، پاختىدىكى قۇرۇپ كېتىش كېسىلىنى دورا بىلەن تىزگىنلەش - داۋالاش تەجرىبىسىنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گەنسۇدىن كىرگۈزۈلگەن كۆك پۇرچاق ۋە شەندۇڭدىن كىرگۈزۈلگەن خۇاسىڭ ئۇرۇقىنى كارانتىن قىلىپ، كىچىك كۆلەمدە تېرىشنى تەجرىبە قىلدى، 4 ئۆسۈملۈك كارانتىن خادىمى بۇغدايدىكى قۇرۇت كېسەللىكى ۋە دات كېسەللىكىنى تەكشۈرۈش، ئالدىنى ئېلىش - تىزگىنلەش خىزمىتىگە قاتناشتى.

1983 - يىلى ئاپتونوم رايون «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۆسۈملۈك كارانتىنىنى يولغا قويۇش چارىسى» نى ئېلان قىلدى. ئىچكى جەھەتتىكى ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايونلۇق ئۆسۈملۈك ئاسراش پونكتى 1984 - يىلى ۋە 1989 - يىلى قەشقەر ۋە شىخەنزە يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتۇتىدا ئۆسۈملۈك كارانتىن خادىملىرى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىملارنىڭ سىياسىي، كەسپىي ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈردى.

80 - يىللاردا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر كارانتىن پونكتى ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتىدە ئىچكى - تاشقى جەھەتتىن بىرلىشىپ، تەڭ ھەرىكەتلىنىپ، سايا‌ھەتچىلەر ئېلىپ كىرگەن

ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرىنى كارانتىن قىلىش خىزمىتىنى ئالاھىدە كۈچەيتتى. پەقەت 1983 - يىلىلا سايامەتچىلەر ئېلىپ كىرگەن بۇيۇملاردىن كارانتىن قىلىنغىنى 114 تۈركۈمگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەنبەھ 6 تۈركۈم، 18 كىلوگرام؛ ئۆرۈك 14 تۈركۈم، 45 كىلوگرام؛ نەشپۈت 7 تۈركۈم، 35 كىلوگرام؛ ئانار 3 تۈركۈم، 10 كىلوگرام؛ چاي 6 تۈركۈم، 20 كىلوگرام؛ قوغۇن 4 تۈركۈم، 65 كىلوگرام؛ گۈلە 17 تۈركۈم، 40 كىلوگرام؛ قۇرۇق ئۈزۈم 7 تۈركۈم، 20 كىلوگرام؛ ياڭاق 2 تۈركۈم، 10 كىلوگرام؛ ئوت-چۆپ دورا 30 تۈركۈم، 394 كىلوگرام؛ خورما 5 تۈركۈم، 47 كىلوگرام؛ ھەسەل 10 تۈركۈم، 85 كىلوگرام؛ ئەنجۈر كۆچەتتى بىر تۈركۈم، كارانتىن قىلغاندا بايقالغان خەتەرلىك ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرى كۆيدۈرۈۋېتىلدى ياكى ئىسلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1984 - يىلى چېگىلان ئورنىدا كارانتىن قىلىنغان ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتى 63 تۈركۈم بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە، قۇرۇق ئۈزۈم 1 مىليون 160 مىڭ كىلوگرام؛ نەشپۈت بىر تۈركۈم، 40 مىڭ كىلوگرام؛ ئۆرۈك مېغىزى بىر تۈركۈم، 4000 كىلوگرام؛ چىلان بىر تۈركۈم، 500 كىلوگرام؛ بۇغداي ئۇرۇقى 22 تۈركۈم، 50 كىلوگرام؛ زىغىر ئۇرۇقى 19 تۈركۈم، 55 كىلوگرام؛ چىگىت 16 تۈركۈم، 570 كىلوگرام؛ شاپتۇل ئۇلىقى بىر تۈركۈم، 50 دانە؛ بۇغداي يېپىچە قۇرۇت ئەۋرىشكىسى بىر تۈركۈم، 5 گرام.

1986 - يىلى 600 خىل، 3600 توننا ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتى كارانتىن قىلىندى.

1987 - يىلى چېگىردىن چىققان - كىرگەن سايامەتچى 13 مىڭ 951 ئادەم (قېتىم) بولۇپ، چېگىردىن كىرگۈزۈشتە گۈلە، خورما، قۇرۇق ئۈزۈم قاتارلىق قۇرۇق يەل - يېمىش؛ ئالما، نەشپۈت، شاپتۇل، جۈزە، ئەنبەھ، ئانار، ئالپلىسىن قاتارلىق ھۆل مېۋە ۋە دورا ماتېرىياللىرى كارانتىن قىلىندى. چېگىردىن چىقىرىشتا قۇرۇق ئۈزۈم، گۈلە، ياڭاق يەنە چاي، ھەسەل، ئەنجۈر، ئوت - چۆپ دورىسى، ئاشلىق قاتارلىقلار كارانتىن قىلىندى. شۇ يىلى 408 توننا نەشپۈت، 55 توننا ئالما، 180 توننا پەيزاۋات قوغۇنى، جەمئىي 26 تۈركۈم (قېتىم) دا 633 توننا كارانتىن قىلىنىپ ئېكسپورت قىلىندى.

3. پورتتا كارانتىن قىلىش

1) خونجىراپ پورتىدىكى كارانتىن 80 — 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، خونجىراپ پورتى كارانتىن پونكىتى پىلالدا تەسىس قىلىنغاندى، بۇ يەر تاشقورغان ناھىيە بازىرىغا 97 كىلومېتر، قەشقەر شەھىرىگە 29 كىلومېتر، جۇڭگو - پاكىستان چېگرا تاختىيىغا 34 كىلومېتر، پاكىستان دېگرىت دەرياسىغا 84 كىلومېتر (چېگرا تاختىيىدىن پاكىستان دەرياسىغىچە 50 كىلومېتر)، پاكىستان سوست پورتىغا 119 كىلومېتر (چېگرا تاختىيىدىن سوستىچە 85 كىلومېتر) كېلىدۇ، خونجىراپ پىلال پورتى بىلەن پاكىستان گىلگىت شەھىرىنىڭ ئارىلىقى 314 كىلومېتر (چېگرا تاختىيىدىن گىلگىت شەھىرىگىچە 280 كىلومېتر) كېلىدۇ.

پىلال دېڭىز يۈزىدىن 4200 ~ 4500 مېتىر ئېگىز بولۇپ، ھاۋاسى شالاڭ، تەبىئىي شارائىتى بىر قەدەر ناچار. خونجىراپ پورتى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن، 1983 - يىل 5 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ھايۋانات-ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئادەتتە ھەر يىلى 5 - ئايدا ئېچىلىپ، 11 - ئايدا تاقىۋېتىلدى. پورت كارانتىن پونكىتىدىكى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش خادىملىرى قاتتىق سوغۇق، پۇرغىرىم ئىسسىقتا بەرداشلىق بېرىپ، ئوكسىگېن كەمچىل بولۇش ۋە ئېگىز تاغ رېئاكسىيىسى قاتارلىقلاردىن كېلىپ چىققان قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، بىر نىيەت - بىر مەقسەتتە، بىردەك قەدەم تاشلاپ، ئۆز ئورنىنى سۆيۈپ، ئۆز كەسپىنى قەدىرلەپ، ئۆتكەلنى مەھكەم ئىگىلەپ، قىزغىن مۇلازىمەت قىلىپ، چېگرا سودا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

1983 - يىل 5 - ئايدا پورت كارانتىن پونكىتىدا 4 كادىر بار ئىدى. ئۇلار پورتتىكى ھايۋانات-ئۆسۈملۈك

كارانتىن خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن تەشۋىقات خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ، هايۋانات-ئۆسۈملۈك خىزمىتى توغرىسىدىكى ئۇنىڤېرسال لېنتىسىنى ئاڭلىتىپ، باسما بۇيۇملىرىنى تارقىتىپ ۋە ئېغىزچە تەشۋىق قىلىپ، چۈشەندۈرۈپ، ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى. 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى بىر سايامەتچى ئۆرۈكنى چېگرىدىن ئېلىپ كىرمەكچى بولغاندا، تەشۋىقاتنى ئاڭلاپ، ئۆرۈكنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن كارانتىن قىلىشقا تاپشۇردى. بۇ، يۆتكەش چەكلەنگەن بۇيۇم بولغاچقا، دەرھال چوڭقۇر كۆمۈپ تاشلىغاندا، ئۇنىڭ باشقا پىكرى بولمىدى. شۇ يىلى 71 تۇركۈمدە، 633 سايامەتچى، 569 تۇركۈم، 846 كىلوگرام مال، 55 ئات كارانتىن قىلىندى؛ 95 ئاپتوموبىل دېزىنفېكسىيە قىلىندى.

خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەن يولۇچىلار بىرگە ئېلىپ كىرگەن هايۋانات - ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرى ئادەتتە ئالما، ئۆرۈك، گۈلە، ياڭاق، خورما، گۈل - دەرەخ كۆچىتى، قوغۇن - تاۋۇز، ئانار، هەسەل، قوندۇز تېرىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

پورتتا هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش ۋەزىپىسى ئىجرا قىلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى كارانتىن ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئىگىلەشكە ئالاهىدە ئەهمىيەت بېرىلدى. 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مال دوختۇرلۇق پونكتى بىلەن هەمكارلىشىپ، تاشقورغان ناهىيىسىدە يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان هايۋانلارنى كارانتىن قىلىشتا كۆرۈلگەن كېسەللىك ئەھۋالى تەكشۈرۈلۈپ، يەرلىكتىكى چارۋىدا 7 خىل يۇقۇملۇق كېسەلنىڭ كۆرۈلگەنلىكى ئىگىلەندى. شۇ ۋاقىتتا، يەنە 3 خىل يۇقۇملۇق كېسەللىك كۆرۈلگەنىدى. 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى پاكىستانىنىڭ دېگىرىت دەرياسىغا ئادەم ئۆتۈپ، پاكىستان تەرەپ بىلەن ئەهۋال ئالماشتۇرۇلدى.

1986 - يىلىدىن باشلاپ خونجىراپ پورتى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى. كېيىنكى يىلى 5 - ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە پورت ئېتىۋېتىلگەن مەزگىلدە، پورت ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەن-چىققانلار ئەنگلىيە، فرانسىيە، كانادا، شۋېيتسارىيە، شۋېتسىيە، ئاۋستېرىيە، ياپونىيە، ئامېرىكا، دېموكراتىك گېرمانىيە، پاكىستان، پولشا، ئاۋسترالىيە، نورۋېگىيە، گوللاندىيە، تۈركىيە، سەئۇدىي ئەرەبىستانى، بېلگىيە، برازىلىيە، يېڭى زېلاندىيە، دانىيە، تايلاند، كانادا، نېپال قاتارلىق 40 دىن ئارتۇق دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەن سودىگەر، پەن تەتقىقات خادىملىرى ۋە سايامەتچىلەر 20 مىڭ كىشىگە يەتتى، ئۇلار ئېلىپ كىرگەن هايۋانات - ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرى 20 نەچچە خىل بولۇپ، كارانتىن قىلىش ئارقىلىق 10 نەچچە خىل كېسەللىك، هاشارات بايقالدى.

1988 - يىلى دۆلەت كارانتىن باش پونكتىنىڭ [1988] 71 - نومۇرلۇق «هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن شۆبە ئورگانلىرىنىڭ نامىنى بېرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا ئوقتۇرۇش» نىڭ تەلىپى بويىچە، خونجىراپ پورت پونكتى ۋە تورغات پورت پونكتىنىڭ نامى بېرلىككە كەلتۈرۈلدى. كېيىنكى يىلى خونجىراپ پورتىدىكى هايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 6 گە يەتتى. يىلبويى تاموژنا ئېچىلغان 210 كۈندە، 50 نەچچە دۆلەت ۋە رايونىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن - چىققان ئادەمى 29 مىڭ 700 قېتىمغا يەتتى. ئۇلار ئېلىپ كەلگەن هايۋانات - ئۆسۈملۈك جۈملىدىن هايۋانات - ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرى: چىلان، جىگدە، قۇرۇق ئۈزۈم، ئەنجۈر، هەسەل، ياڭاق، گۈلە، زىرە، قارا ئۆرۈك، ئالما، نەشپۈت، جۈزە، ئاپلېسىن، ئالقات، ئەنبەھ قاتارلىقلار بولۇپ، بۇنىڭدىن 22 خىل ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتى كارانتىن قىلىندى؛ هايۋانلاردىن ئاز ساندىكى شاتۇتى، كەپتەر قاتارلىقلار بار. شۇ يىلى چەكلەنگەن بۇيۇملار يوق بولدى. كارانتىن ئوبيېكتى قىلىنغان كېسەللىك، هاشارات، ياۋا ئوت - چۆپ قاتارلىقلارمۇ بايقالمىدى.

1989 - يىلى چېگرىدىن چىققان - كىرگەن يولۇچى 40 مىڭ 493 ئادەم (قېتىم) غا يېتىپ، 1988-يىلىدىكىدىن %36.34 كۆپەيدى. كارانتىن قىلىنغان سايامەتچى 937 ئادەم (قېتىم)، كارانتىن قىلىنغان مېۋە - چېۋە، كۆكتات 773 تۇركۈم (قېتىم)، 1846.7 كىلوگرام بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق مېۋە-

چېۋىلەردىن: ئالما، نەشپۈت، شاپتۇل، ئۈرۈك، ئۈزۈم، ئانار، بانان، ئاپلېسىن قاتارلىقلار؛ كۆكتاتلاردىن شوخلا، تەرخەمەك، مۇچ، باش پىياز، يانچۇ، پېدىگەن قاتارلىقلار؛ ئاشلىق تۇرىدىكىلەردىن گۈرۈچ، بۇغداي، سىرىق پۇرچاق قاتارلىقلار؛ ھايۋانلاردىن شاتۇتى، كەپتەر، بۇركۇت قاتارلىقلار بار. كارانتىن قىلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە، كارانتىن ئوبيېكتى بولغان ئالما پەرۋانىسى ۋە ئادەتتىكى زىيانداش ھاشاراتلاردىن قوۋزاق قۇرۇتى، شاپتۇلنىڭ كىچىك ئۆزەك قۇرتى، ھەرەچىشىسمان قۇرت، قىزىل ھەرەچىشىسمان قۇرت قاتارلىقلار بايقالدى؛ 6 دانە قارچىغا قولغا چۈشۈرۈلدى، بۇ دۆلەت 2 - دەرىجىلىك قوغدايدىغان قۇش بولغاچقا تەبىئەتكە قويۇپ بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قەشقەر شەھىرىدىكى ھەج قىلىپ كەلگەن 506 كىشىنىڭ ئېلىپ كەلگەن بۇيۇملىرى كارانتىن قىلىندى.

1990 - يىلى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاقتۇ ناھىيە بازىرىدا «5 - ئاپرىل» ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ يۈز بەرگەنلىكتىن، پورتنى ئېچىۋېتىش 2 ئاي كەينىگە سۈرۈلۈپ، تاموژىنىڭ ئېچىلىش ۋاقتى ئاران 150 كۈن بولدى. بۇ مەزگىلدە، چېگرىدىن ئۆتكەن ساياھەتچى 14 مىڭ 229 ئادەم (قېتىم) بولۇپ، ئۇلار 47 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەن. تەكشۈرۈلگەن ساياھەتچى 432 بولۇپ، كارانتىن قىلىنغان بۇيۇملار: گۈرۈچ 70 كىلوگرام، قۇرۇق مېۋە 28 كىلوگرام، چىلان 801 كىلوگرام، ئوت - چۆپ دورا 7800 كىلوگرام؛ مۇسادىرە قىلىنغان مېۋە 351 كىلوگرام، كۆكتات 145 كىلوگرام. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 6 توخۇ، 9 كەپتەر كارانتىن قىلىندى؛ چېگرىدىن ئوغرىلىقچە ئۆتكۈزۈلمەكچى بولغان دۆلەتلىك 2 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان قۇش قارچۇغىدىن ئىككىسى قولغا چۈشۈرۈلدى. كارانتىن قىلىپ بايقالغان زىيانداش ھاشاراتلارغا كەلسەك، 1987 - يىلى يولۇچىلار ئېلىپ كىرگەن ئانبەھ ئىچىدىن قۇرت لىچىنكىسى، ئالما ئىچىدىن ئالما قۇرتى بايقالغاندىن كېيىن، 1990 - يىلى ئاپلېسىن كىچىك ئۆزەك قۇرتى بايقالدى.

1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە جەمئىي 2000 تۈركۈمدىن ئارتۇق يولۇچى تەكشۈرۈلۈپ، كارانتىن ئوبيېكتى كۆپ قېتىم قولغا چۈشۈرۈلدى، مەسىلەن: ئالما قۇرتى، ئاپلېسىن كىچىك ئۆزەك قۇرتى ۋە باشقا ئادەتتىكى زىيانداش ھاشاراتلار بايقىلىپ، جۈملىسىدىن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى قوغداشتا ئىجابىي رول ئوينىدى، بۇ مەزگىلدە، خونجىراپ پورتى كارانتىن پونكتى ئۆتكەلنى قانۇن بويىچە ئىگىلەپ، ئۆتكەلنى ئىگىلەش بىلەن مۇلازىمەت قىلىش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى توغرا بىر تەرەپ قىلىپ، «ئىمپورت قىلىنىدىغان مالىلارغا ئالاھىدە ئىجازەت بېرىشنى تەستىقلاش» بەلگىلىمىسىنى ئىجرا قىلدى. 1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يېپەك يولى شىركىتى پاكىستاندىن ئاپلېسىن ئېكسپورت قىلماقچى بولدى. شۇ چاغدا ياپونىيە جۈملىسىدىن قوغۇن ئىمپورت قىلىشنى چەكلەش بۇيرۇقىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانىدى، ھالبۇكى پاكىستان ئاپلېسىن ئۆزەك قۇرتى، قوغۇن قۇرتى كېسەللىك رايونى بولغاچقا، پاكىستاندىن ئاپلېسىن ئىمپورت قىلىش ياپونىيىگە قوغۇن ئېكسپورت قىلىشقا تەسىر يەتكۈزەتتى. مۇشۇنىڭغا ئاساسەن، ئىمپورت قىلىنىدىغان مالىلارغا ئىجازەت بېرىشنى تەستىقلاش بەلگىلىمىسى بويىچە، چېگرا كارانتىن پونكتى بۇ شىركەتكە پاكىستاندىن ئاپلېسىن كىرگۈزۈشكە بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مۇرەككەپ خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە كەسكىن سىياسىي ۋەزىيەت ئالدىدا، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرۇۋاتقان خونجىراپ پورتى ئۇچۇن ئېيتقاندا، سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمەتنى كۈچەيتىش ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. پورت كارانتىن پونكتىدىكى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش خادىملىرى پورت باشقۇرۇش كومىتېتى ئۈيۈشتۇرغان سىياسىي ئۆگىنىش ۋە ئالاقىدار پائالىيەتلەرگە قاتناشقاندىن باشقا، تاموژنا قىشلىق تاقالغان ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئالاقىدار قانۇن، سىياسەت، قانۇن - نىزاملىرىنى ئۆگەندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تاموژنا بىلەن ئورتاق مەدەنىيلىك بەرپا قىلىش ئەھدىنامىسى ئىمزالىدى، تاموژنا كارانتىن قىلىشقا

تېگىشلىك بۇيۇملارنى بايقىغاندا دەرھال پورت كارانتىن پونكىتىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇردى؛ پورت كارانتىن پونكىتى تاموژنىنىڭ نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ مەسىلىلەرنى بايقىغاندا دەرھال تاموژنا خادىملىرى بىلەن پىكىرلەشتى.

پورت ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خادىملىرى قانۇن ئىجرا قىلىشتا مەدەنىي بولۇپ، سايامەتچىلەرگە ئەدەبلىك مۇئامىلە قىلىپ، سايامەتچىلەرنىڭ تاموژنىغا قىلىدىغان ئىلتىماسىنى تولدۇرۇشقا، قېرى، ئاجىز، كېسەلچان يولۇچىلارنىڭ يۈك - تاقىنى يۆتكىشىگە ياردەم بەردى. تاموژنا مۇلازىمىتى خىزمىتىنى پۈتۈن نىيەت، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن پورت كارانتىن پونكىتىدىكى ھەر مىللەت خىزمەتچى خادىملىرى ئۆز ئارا تىل ئۆگىنىپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئىككى تىلدا سۆزلىشەلەيدىغان بولدى، يەنە 2 ئادەم ئۆزلۈكىدىن ئوردو تىلىنى ئۆگەندى.

2) تورغات پورتىدىكى كارانتىن　تورغات پورتى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان بىردىنبىر سودا يولى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇش ھارپىسىدىن يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنگىچە، بۇ پورت ئىزچىل تۇرده ئېچىۋېتىلىپ چېگرىدىن كىرگۈزۈلگەن ماددىي ئەشيالار ئاساسلىقى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى بولغانىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ ئالدى - كەينىدە بىر مەزگىل تاقىۋېتىلدى.

1983 - يىلى قايتا ئېچىۋېتىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتى قۇرۇلدى. بۇ ۋاقىتتا چېگرىدىن كىرگۈزۈلىدىغان مالىلار پەقەت پولات ماتېرىيال، ئەينەك، سېمونت، توڭلاتقۇ بىلەن چەكلەندى. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ يۈك ماشىنىلىرى پورتقىلا كېلەتتى، چېگرىدىن ئۆتمەيتتى. شۇ سەۋەبلىك ئاپتوموبىللار تەكشۈرۈلمەي، يۈك مەيدانىدىكى ئورالمىلار ۋە ماتېرىياللار (كۆپىنچىسى ياغاچ ماتېرىيال، شال پاخىلى) تەكشۈرۈلگەچكە، كارانتىن ئوبيېكتى بايقالمىغان.

1988 - يىلى تورغات پورتىدىن يىلبويى كىرىپ - چىققان يولۇچى 11 ئادەم (قېتىم)، ئاپتوموبىل 28 مىڭ قېتىم بولدى؛ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان مالىلار ئاساسلىقى يېنىك سانائەت بۇيۇملىرى، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى مەسىلەن: خىمىيىۋى ئوغۇت، پولات ماتېرىيال، سېمونت قاتارلىقلار بولدى. شۇ يىلى پورت كارانتىن پونكىتىدا پەقەت 2 ئادەم دېزورىنلىق قىلاتتى.

1989 - يىلى تورغات پورتىدىن پەقەت قۇرۇلۇش ماتېرىيالىرى ۋە يېنىك سانائەت مەھسۇلاتلىرىلا ئىمپورت- ئېكسپورت قىلىنىدى. چېگرىدىن كىرگەن مالىلار ۋە مال ئارىسىغا قوشۇلغان ماتېرىيالىلاردا كېسەللىك، ھاشارات بايقالمىدى. 1990 - يىلغىچە ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولمىدى.

§ 4 . باشقۇرۇش

1. كارانتىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

قەشقەر كارانتىن پونكىتى ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى 2 پورت كارانتىن پونكىتى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن - چىققان ھايۋانات - ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش قانۇنى» ۋە دۆلەتنىڭ بىر قاتار قانۇن - نىزاملىرىنى كارانتىن خىزمىتىنىڭ ئاساسى قىلدى. بىرىنچىدىن، قانۇن - نىزام ۋە كارانتىن تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش ۋە بۇ جەھەتتە تەربىيىلەشنى چىڭ تۇتتى؛ ئىككىنچىدىن، مال ئىگىسى، چېگرىدىن ئۆتكەن يولۇچىلارغا پورتتا ھايۋانات - ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش دائىرىسى، مەقسىتى ۋە تەلىپىنى تەشۋىق قىلدى؛ ئۈچىنچىدىن، كارانتىن تەرتىپى ۋە قوللىنىلىدىغان تەدبىرلەرنى ئەمەلىيلەشتۇردى.

1) تەشۋىقات - تەربىيە 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش پونكتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، تەشۋىقاتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتىنىڭ ئادەتتىكى تەلەپلىرى، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش دائىرىسى ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئاممىنىڭ تۇرمۇشى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ چاغدا ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن خىزمىتى خېلى كۆپ كادىر ۋە ئامما خەۋەرسىز بولۇپ، ئۇنى ئانچە چۈشەنمەيتتى؛ ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىدىغان كادىرلارنىڭ كارانتىن قىلىش سەۋىيىسى بىر قەدەر تۆۋەن ئىدى. خىزمەت ئېھتىياجىغا ئۈيغۇنلىشىش ئۈچۈن، قەشقەر كارانتىن پونكتى ئالدى بىلەن ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش كادىرلىرىنى ئالاقىدار بەلگىلىمىلەرنى ئۆگىنىش ۋە كارانتىن تېخنىكىسىنى ئىگىلەشكە تەشكىللەپ، ئۇلارنىڭ خىزمەت سەنئىتىنى يۇقىرى كۆتۈردى، بىر تەرەپتىن، ئۆگىنىپ، بىر تەرەپتىن، تەشۋىق قىلىپ، بىر تەرەپتىن، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزدى. كارانتىن خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تۇرلۇك يۇقۇملۇق كېسەللىك، زىياندash ھاشاراتلارنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئىگىلەش، ئاممىغا ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەش تەدبىرلىرىنى ئۆگىتىش بولدى.

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 80 - يىللارغىچە ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىنى توغرىسىدىكى تەشۋىقات خىزمىتى تەدرىجىي چېگرا ئېغىزىدا ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش تەشۋىقات خىزمىتىگە بۇرالدى. «كارانتىن خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش، ئۆتكەلنى ئىگىلەش رولىنى جارى قىلدۇرۇش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشكە مۇلازىمەت قىلىش، ئىمپورت - ئېكسپورت ئالاقىسىگە قولايلىق يارىتىش» فاڭجېنىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن تەشۋىقاتى خىزمىتىنىڭ سالمىقى ئۇزلۇكسىز ئاشۇرۇلدى. خونجىراپ ۋە تورغات پورتىدىكى كارانتىن پونكتىلىرى ئۆسۈملۈكلەرنى كارانتىن قىلىش، يولۇچىلارنى تەكشۈرۈشكە ئائىت مەزمۇنلارنى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، ئىنگلىزچە، فىرانسۇزچە ۋە ئوردۇچە يېزىقتىكى ھايۋانات- ئۆسۈملۈك كارانتىن تەشۋىقات ماتېرىيالىنى چاپلاپ، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن تەشۋىقاتى ستونى تەسىس قىلىپ، چېگرىدىن كىرگەن - چىققان يولۇچىلارغا تۇرلۇك يېزىقتا بېسىلغان تەشۋىقات بۇيۇملىرىنى نەچچە تۈمەن نۇسخا تارقاتتى. كارانتىنغا مەلۇم قىلىش، كارانتىن قىلىش جەريانىدا، ئوخشاشمىغان تىللاردا رادىئودا ئاڭلاتتى. 1985 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتى ئۇيغۇرچە «ھايۋانلارنى كارانتىن قىلىش» ۋە خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان «ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش» تەشۋىقات ماتېرىيالىنى تۈزدى. شۇ يىلى «كارانتىن قىسقا خەۋەرلىرى» دىن 3 سان چىقىرىلدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە، قەشقەر كارانتىن پونكتى ۋە 2 پورت كارانتىن پونكتى مال ئىگىلىرىنى تەشكىللەپ، ھايۋانات- ئۆسۈملۈك كارانتىن كۇرسى ئېچىپ، كارانتىنغا مەلۇم قىلىش بىلىملىرى ۋە مالالارنى ئىسلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىش ساۋاتلىرىنى ئۆگەتتى. 1989 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكتى چاقىرغان تاشقى سودا تارماقلىرى قاتناشقان كارانتىن خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىدا ھايۋانات- ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش نىزامى ۋە كارانتىن قىلىشقا مەلۇم قىلىش تەرتىپى قاتارلىق ئالاقىدار بىلىملەر تەشۋىق قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن، گېزىت - ژۇرنال، رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئارقىلىق چوڭقۇر تەشۋىق قىلىندى، «ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، مەخسۇس ستون، قارادوسكا، تەشۋىقات ئاپتوموبىلى قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ تەشۋىق قىلىندى. ھەر يىلى خەلقئارا سايامەت كوپېراتىپىنىڭ قەشقەر شۆبە كوپېراتىپى، 2 - ترانسپورت شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلارغا ئادەم ئەۋەتىلىپ قانۇن - نىزاملار تەشۋىق قىلىندى. يولۇچىلارنى قانۇن - نىزاملاردىن خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن، پورتتىكى كۆرۈشۈش پونكتىدا «ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن نىزامى»، «چېگرىدىن كىرگەن سايامەتچىلەر بىلىشكە تېگىشلىك ئىشلار» قاتارلىق تەشۋىقات ماتېرىيالى قويۇلدى.

2) كارانتىن ئىشلىرى بويىچە تەربىيىلەش　1965 - يىلى قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش خادىملىرىنى تەربىيىلەشتە ئاساسلىقى پىشقەدەملەر ياشلارنى يېتەكلەش، ئۇستازلار شاگىرتلارنى يېتەكلەش ئۇسۇلى قوللىنىلغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ خىل ئۇسۇل ئۇنۇملۈك ئۇسۇل قىلىنىپ ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇلدى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرىلىرىدا كارانتىن خادىملىرىنى تەربىيىلەشتە ئاساسلىقى تۆۋەندىكى ئۇسۇللار قوللىنىلدى: (1) كارانتىن خىزمىتى كۇرسى ئېچىش؛ (2) خادىملارنى باشقا ئۆلكە، رايونلاردىكى پورتلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ ۋە ئۇلاردىن ئۆگىنىشكە ئەۋەتىش؛ (3) خادىملارنى ئالىي مەكتەپلەرگە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىش، بۇ مەزگىلدە 20 نەچچە قارار تۇرلۇك شەكىلدىكى كارانتىن ئىشلىرى بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلدى، خادىملار قېرىنداش پورتلارغا 10 نەچچە قېتىم ئېكسكۇرسىيە قىلىش، ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى. ئالىي مەكتەپلەرگە بىلىم ئاشۇرۇشقا 10 نەچچە ئادەم (قېتىم) ئەۋەتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، كارانتىن خادىملىرى ئومۇمىيۈزلۈك كومپيۇتېر بىلىملىرى بويىچە تەربىيىلەندى.

تەربىيىلەش، ئۆگىنىش ئارقىلىق، قەشقەر كارانتىن پونكىتى ۋە پورت كارانتىن پونكىتىدىكى خادىملار ئۆزلىرىنىڭ تۆۋەندىكىدەك كەسپىي دائىرىسى ۋە مەسئۇلىيىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدى: بىرىنچىدىن، كارانتىن قىلىش ۋە تەكشۈرۈپ تەستىقلاشقا ۋە كارانتىن قىلىش كەسپىگە كېنىشكا بېجىرىشكە مەسئۇل بولۇش؛ ئىككىنچىدىن، مال ئىگىسى ياكى ئۇنىڭ ۋاكالەتچىسىنىڭ كارانتىنغا مەلۇم قىلىش ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىش؛ ئۈچىنچىدىن، تۇرلۇك كارانتىن تالونى - ئىسپاتىنى تۇزۇش ۋە باشقۇرۇش؛ تۆتىنچىدىن، كارانتىن بۆلۈم - ئىشخانىلىرى بىلەن مال ئىگىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى كەسپىي مۇناسىۋەتنى ماسلاشتۇرۇش؛ بەشىنچىدىن، كارانتىن قىلىش، دېزىنفېكسىيىلەش، ھەقنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولۇش؛ ئالتىنچىدىن، كارانتىن ستاتىستىكىسى ۋە كارانتىن ماتېرىياللىرىنى رەتلەپ ئارخىپلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولۇش.

قەشقەر كارانتىن پونكىتى مال ئىگىسى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋانات ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرىنى ئىمپورت ياكى ئېكسپورت قىلغاندا، ئالدى بىلەن مال ئىگىسىگە «سودا توختامىنىڭ كۆپەيتىلمە نۇسخىسى»، «مال چىقارغۇچى دۆلەتنىڭ كارانتىن قىلىنغانلىق ئىسپاتى» ۋە باشقا كارانتىنغا ئالاقىدار ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەشنى ئۇقتۇرىدۇ؛ ئاندىن كېيىن كارانتىن خادىملىرى مال ئىگىلىرىنى كارانتىنغا مەلۇم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىش جەدۋىلى بىلەن تەمىنلەيدۇ، ئۇنى مال ئىگىسى تولدۇرىدۇ. كارانتىنغا يوللاشنى مەلۇم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىش جەدۋىلىدىكى مەزمۇنلار ئېكسپورت - ئىمپورت قىلىنغان مالنىڭ تۈرى، سانى، ئىشلەنگەن جاي، دۆلەت ئايرىمىسى، مال ئورالمىسىدىكى بەلگە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مال ئىگىسى كارانتىنغا مەلۇم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىش جەدۋىلىنى تولدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، كارانتىن خادىملىرى كارانتىنغا مەلۇم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىش جەدۋىلىگە نومۇر سېلىپ، ئۇنى تىزىملايدۇ ھەمدە كارانتىن تەرتىپى بويىچە باشقىلارغا يوللايدۇ.

قەشقەر كارانتىن پونكىتى دۆلەتنىڭ 21 تۇرلۇك كارانتىن تالون ئىسپاتى بولۇشنى ئىجرا قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە كارانتىن ئىسپاتنامىسى 12 خىل، باشقا كارانتىن تالونى 9 خىل.

3) كارانتىن باشقۇرۇش　قەشقەر كارانتىن پونكىتى ۋە 2 پورت كارانتىن پونكىتى كارانتىننى باشقۇرۇش جەھەتتە بىرىنچىدىن، رويخەتكە ئېلىپ باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ ئىككىنچىدىن خادىملارنى باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ ئۈچىنچىدىن، ئىش ئورنى بويىچە باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ تۆتىنچىدىن، مال مەيدانىنى باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ بەشىنچىدىن، ئۇسكۇنە باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ ئالتىنچىدىن، دېزىنفېكسىيە قىلىپ باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ يەتتىنچىدىن تېخنىكىلىق باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ سەككىزىنچىدىن، ئارخىپ ماتېرىياللارنى باشقۇرۇشنى چىڭ تۇتتى؛ توققۇزىنچىدىن، ھەق ئېلىشنى باشقۇرۇشنى

چاك تۇتتى؛ ئونىنچىدىن، مەسلىھەت بېرىش مۇلازىمىتىنى باشقۇرۇشنى چاك تۇتتى. بۆلۈم - ئىشخانىلار ۋە پورت كارانتىن پونكتلىرى 80 - يىللاردىن باشلاپ تۇرلۇك باشقۇرۇش تۈزۈمىنى تۈزۈپ چىقتى. 90- يىللاردىن كېيىن، ئۇنى ئۇزلۇكسىز تۇردە تولۇقلاپ، مۇكەممەللەشتۈردى.

2. مەمۇرىي باشقۇرۇش

1) مالىيە باشقۇرۇش قەشقەر كارانتىن پونكتىنىڭ پارتىيە خىزمىتىگە يەرلىكتىكى پارتكوم رەھبەرلىك قىلغاندىن باشقا، مەمۇرىي، كەسپىي جەھەتلەردە بىۋاستە يۇقىرى دەرىجىلىك ئىدارىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن كەسپىي خىراجىتى قاتارلىقلار دۆلەت تەرىپىدىن ئاجرىتىلىپ، كەسىپكە مەسئۇل تارماقلار تەرىپىدىن نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلدى.

80 - يىللاردىن ئىلگىرى، قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكتىنىڭ كىرىمى بىر قەدەر ئاز ئىدى. ئىمپورت - ئېكسپورت ئىشلىرىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن كەسپىنىڭ خىزمەت مىقدارى كۈنسايىن زورىيىپ، كارانتىن ھەققى 80 - يىللاردىكى نەچچە مىليون، 10 نەچچە تۇمەن يۈەندىن 90 - يىللارغا كەلگەندە 10 نەچچە تۇمەن يۈەن ۋە نەچچە مىليون يۈەنگە كۆپەيدى. قەشقەر كارانتىن پونكتى مالىيە باشقۇرۇشتا مالىيەنى دېموكراتىك باشقۇرۇش، ھېساباتنى ئاشكارىلاشتا چاك تۇرۇپ، ئېنىقلىق دەرىجىسىنى ئاشۇردى.

كاسسىرلىق ھېساباتىنىڭ ھەر كۈندە ئېنىقلىنىپ، ئايدا بوغۇلۇشى، بوغالتىرلىق ھېساباتىنىڭ ھەر ئايدا يوللىنىشى تەلەپ قىلىندى. ئۆي ئىجارىسى كىرىمى، كارانتىن كىرىمى دۆلەت كارانتىن باش پونكتىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىپ، دەپتەردىكىسى بىلەن ئەملىيەتتىكىسى ئوخشاش بولۇش، دەپتەر بىلەن جەدۋەل ئوخشاش بولۇش، دەپتەر بىلەن دەپتەر ئوخشاش بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. 1988 - يىلى يىل ئاخىرىدىكى نەق چوتتا چىقىم 3600 يۈەن ئېشىپ كېتىپ، يۇقىرىغا ئەينەن مەلۇم قىلىندى.

1989 - يىلى دۆلەت كارانتىن باش پونكتى 156 مىڭ يۈەن چۈشۈرۈپ بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە، كەسپىي خىراجەت 121 مىڭ يۈەن، ئۆسكۈنە سېتىۋېلىش خىراجىتى 10 مىڭ يۈەن، رېمونت ھەققى 25 مىڭ يۈەن، بىر يىلدا ئەملىي قىلىنغان چىقىم 182 مىڭ يۈەن بولۇپ، 26 مىڭ يۈەن ئېشىپ كەتتى. شۇ يىلى كارانتىن كىرىمى 48 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى.

1990 - يىلى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن كەسىپ مىقدارى ئازىيىپ، كارانتىن كىرىمى ئاران 15 مىڭ يۈەن بولدى، مەبلەغنىڭ كېلىش مەنبەسى جەھەتتە ئاساسلىقى دۆلەت كارانتىن باش پونكتىنىڭ مەبلەغ چۈشۈرۈپ بېرىشىگە تايىنىلدى. مالىيە باشقۇرۇشتا، باشقۇرۇش تۈزۈمى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، ئالاقىدار مالىيە بەلگىلىمىسى قاتتىق ئىجرا قىلىنىپ، مەبلەغ مۇۋاپىق ئىشلىتىلىپ، دۆلەت كارانتىن باش پونكتى چۈشۈرگەن 280 مىڭ يۈەنلىك خام چوت ئورۇندالدى، كىرىم ئاشۇرۇلۇپ، چىقىم تېجىلىپ، ئازراق ئېشىنچا قالدى.

مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن، يىل ئاخىرىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئالغان قەرز پۇللار يېغۇۋېلىنىپ، تۇراقلىق مۇلۇكنى ئېنىقلاش خىزمىتى تاماملاندى.

مالىيىنى دېموكراتىك باشقۇرۇشنى يولغا قويۇش جەھەتتە، ئېنىقلىق دەرىجىسى يەنىمۇ كېڭەيتىلىپ، مالىيە ئىشلىرى ئاشكارا بېجىرىلدى. يىل بېشىدا خام چوت تۈزگەندە ئاۋۋال مالىيە خادىملىرى لايىھىنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئاندىن بۆلۈم، ئىشخانىلار، پورت پونكتىدىكى رەھبەرلەر قاتناشقان يىللىق خام چوت يىغىنى ئېچىلىپ، مۇزاكىرە قىلىنىپ ماقۇللانغاندىن كېيىن، كارانتىن باش پونكتىغا يوللاندى. ئىجرا قىلىش داۋامىدا، ھېسابات ئاشكارىلىنىپ، قەرەللىك ئېلان قىلىندى، نازارەت قىلىنىپ نەقلەشتۈرۈلدى.

2) باشقا ئىشلارنى باشقۇرۇش　70 - يىللاردىن ئىلگىرى، قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتىنىڭ ئۆسكۈنىلىرى ئاددىي بولۇپ، مۇنتىزىم ئىشخانىسىمۇ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ياتىقىمۇ يوق ئىدى. ئىشچى - خىزمەتچىلەر تارقاق ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، باشقۇرۇش قۇلايسىز ئىدى. مەمۇرىي ئىشلارنى باشقۇرۇشمۇ توغرا يولغا سېلىنمىغانىدى.

1984 - يىلى قەشقەر كارانتىن پونكىتىنىڭ باشقۇرۇش خىزمىتى تەدرىجىي كۈچەيتىلىپ، ھەر بىر ئىشچى-خىزمەتچى ئائىلىسىگىچە كونكرېت ئەھۋالىيلەشتۈرۈلدى. شۇ يىلى باش پونكىت ئاجرىتىپ بەرگەن 80 مىڭ يۈەن مەبلەغ بىلەن پار قازىنى ئۆزگەرتىلىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىسسىنىش مەسىلىسى ھەقىقىي ھەل قىلىندى.

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر نەچچە يىلدا قەشقەر كارانتىن پونكىتى ۋە 2 پورت كارانتىن پونكىتى «بىر مەركەز، ئىككى ئاساسىي نۇقتا»دا چىڭ تۇرۇپ، ئۆتكەلنى ئىگىلەش، مۇلازىمەت قىلىش مەقسىتىدە چىڭ تۇرۇپ، ئىش ئورۇنىنى سۈيۈش، كەسپىنى قەدىرلەش، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىش روھىدا چىڭ تۇرۇپ، پونكىت باشلىقى مەسئۇل بولۇش تۇزۇمىدە چىڭ تۇرۇپ، دېموكراتىك باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ، پونكىت ئىشلىرى يېغىنى تۇزۇمىنى ئىجرا قىلدى. چوڭ - چوڭ مەسىلىلەرنى كوللېكتىپ مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلدى، قىسمەن ھوقۇقنى بۆلۈم - ئىشخانىلار ۋە پورت كارانتىن پونكىتىغا چۈشۈرۈپ بېرىپ، بۆلۈم - ئىشخانىلار، پورت پونكىتلىرىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولىنى ۋە سوبېكتىپ پائالىيەتچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، مەمۇرىي باشقۇرۇش خىزمىتىنى تۇرلۇك چارە - ئامىللار بىلەن ياخشى ئىشلىدى.

VIII باب

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە تۇرلۇك ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىغا ئۈيغۇنلىشىش ئۈچۈن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى ئارقا - ئارقىدىن قانات يايدۇرۇلدى. ئۇ چاغلاردا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ھەر دەرىجىلىك مالىيە تارماقلىرىدا تەسىس قىلىنغانىدى.

1982 - يىل 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى مەملىكەتلىك 5 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 5 - يىغىنىدا ماقۇللانغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» (تۈزىتىش كىرگۈزۈش تەكلىپ لايىھىسى) دە گەۋدىلەندۈرۈلگەن ۋە ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگىنى قۇرۇش بەلگىلەندى. 1984 - يىل 4 - ئايدىن يىل ئاخىرىغىچە، قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى قۇرۇلدى ھەم «بىر تەرەپتىن تەشكىللىنىش، بىر تەرەپتىن خىزمەت قىلىش» قائىدىسىغا ئاساسەن، ئايرىم تۈرلەر ئۈستىدە سىناق تەرىقىسىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى باشلىدى.

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك نەزەرىيە مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلدى.

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، مەملىكەتلىك ۋە شىنجاڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا گوۋۈيۈەن «ۋاقىتلىق بەلگىلىمە» نى ئېلان قىلىپ يولغا قويدى. بۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى تۇنجى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قانۇن - نىزامى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئىقتىسادىي تەپتىش ئورگانلىرىنىڭ «بىر تەرەپتىن تەشكىللىنىش، بىر تەرەپتىن خىزمەت قىلىش» بىلەن بولۇۋاتقان دەسلەپكى باسقۇچلىرىدا، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قانۇنىي ئاساس بىلەن تەمىنلىدى.

1986 — 1987 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى كۆچەيتىلىپ، كەسپىي بۆلۈم - ئىشخانىلاردىكى كەسپىي تايانچلار تولۇقلاندى. ۋىلايەتتىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىدىغان كەسپىي خادىملار 1984 - يىلى 83 تىن 1987 - يىلى 145كە كۆپەيدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە 175كە، ئاز سانلىق مىللەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك كەسپىي خادىملىرى 72 گە يەتتى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا گوۋۈيۈەن «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك نىزامى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك نىزامىنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى»، «ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى بەلگىلىمىسى» قاتارلىقلارنى ئېلان قىلدى. «پائال تەرەققىي قىلدۇرۇش، تەدرىجىي يۇقىرى كۆتۈرۈش» فاكۇلتېتنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى ۋە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىملىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى پائال قانات يايدۇرۇپ، تۇرلۇك ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 200 مىليون يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغنى تېپىپ چىقىپ، 40 مىليون يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغنى دۆلەت مالىيىسىگە تاپشۇردى. بۇ مەزگىلدە نۇرغۇن ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەر مەيدانغا كەلدى. 1990 - يىلغىچە خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق دېلوسىدىن 27 سى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىندى، 22 ئادەم پارتىيە ئىنتىزامى، مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسىغا تارتىلدى، 34 ئادەم ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ بىرتەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ نازارەت قىلىش ئارقىلىق، پاكلىق قۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ، ئىقتىسادنىڭ تەرتىپلىك، ساغلام تەرەققىي قىلىشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى.

§1 . ئاپپاراتلار

1. ۋىلايەتتىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى

1) تارىخىي تەرەققىياتى 1984 - يىل 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلۇش يىغىنى ئېچىلدى. شۇ چاغدا بېكىتىلگەن شتات 20، ئەمەلىيەتتە بار ئادەم 17 ئىدى. 1985 - يىلى 12 شتات كۆپەيتىپ بېرىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى تەيىنلىگەن ئاپپاراتقا 5 كەسپىي شتات كۆپەيتىپ

بېرىلدى. 1986 - يىلى 10 شتات كۆپەيتىلدى. 1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 24 - كۈنى قەشقەر ژىلايىتى «ژىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىغا شتات كۆپەيتىپ بېرىش ۋە كادىر سەپلەپ بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىپ، كەسپىي شتات 65 كە كۆپەيتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 10، ژىلايەتنىڭ ژاكالەت ئاپپاراتىغا 13 شتات بېرىلدى. قالغانلىرى ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىنىڭ كۆچمىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، 1989 - يىل 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ژىلايەتلىك شتات كومىتېتى ق ئى [1989] 26 - نومۇرلۇق ھۆججەت چۈشۈرۈپ، ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ 1989 - يىللىق مەخسۇس تۇردىكى كەسپىي شتاتتىدىن 7 شتاتنى ئايرىپ چىقىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىغا يۆتكەپ بەردى. 1990 - يىلى قەشقەر ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىش باشقارمىسىدا 44 ئادەم قالدى. 1984 - يىلى ژىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىش ئورگانلىرى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە جەمئىي 158 شتاتى بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 83 ئادەم بار ئىدى. 1990- يىلى شتاتى 222 گە يەتتى، ئەمەلىي بار ئادەم 175 بولدى.

2) ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ئىچكى ئاپپاراتلىرى　1984 - يىل 9 - ئايدا باشقارما پارتكۇرۇپپىسىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلىشى بىلەن ئىشخانا، سانائەت - قاتناش كارخانىلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى، مەمۇرىي - كەسپىي ئورۇنلار ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1986 - يىلى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى، مالىيە پۇل مۇئامىلە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1988 - يىلى ئىلگىرىكى 4 بۆلۈم، بىر ئىشخانا 6 بۆلۈم، بىر ئىشخانىغا كېڭەيتىلدى، ئۇنىۋېرسال بۆلۈم كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، ئىلگىرىكى كارخانا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى سانائەت - قاتناش كارخانىلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى، سودا كارخانىلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمىگە ئايرىۋېتىلدى. 1988 - يىل 11 - ئايدا ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، تەڭ دەرىجىلىك چوڭ سىستېمىلارغا ئەۋەتىلىدىغان مەخسۇس ئاپپارات قىلىنىپ، ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىگە بىرتۇتاش رەھبەرلىك قىلىدىغان بولدى. 1990 - يىل 8 - ئايدا بۇرۇنقى ئىلگىرىكى ئىچكى تەپتىشلىك بۆلىمىمۇ ئۇنىۋېرسال بۆلۈمگە ئۆزگەرتىلدى.

2. ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى

ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1984 - يىلنىڭ بېشىدا قەشقەر ژىلايىتىگە قاراشلىق 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگىنى قۇرۇلدى، ئۇلارغا رەھبىرلىك كاردىنالار ۋە ئىقتىسادىي كەسپىي خادىملار ۋاقتىدا سەپلىنىپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى بىلەن تەڭ قەدەمدە قانات يايدۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ژىلايىتىنىڭ دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە كۆلەمگە ئىگە بولدى.

3. باشقا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى

1) ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى　سوتسىيالىستىك ئىگىلىكنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، 1985 - يىلى ژىلايەتتىكى كەسىپ، تارماق، سىستېمىلاردا ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى. ئالدى بىلەن پوچتا - تېلېگراف، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قۇرۇلدى، ئارقىدىنلا تەمىنات - سودا، ئاشلىق قاتارلىق سىستېمىلاردا، ئۇنىڭدىن كېيىن ماۋارىپ سىستېمىسىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، ئاپپارات ۋە خادىملار قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەشتىن تەدرىجىي مۇستەقىل، مەخسۇس ۋەزىپە ئۆتەشكە قاراپ تەرەققىي قىلىپ، ئىقتىسادىي

تەپتىشلىك كەسپى پائال قانات يايدۇرۇلدى.

2) ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى 1987 - يىل 7 - ئايدا سابىق قەشقەر ژىلايەتلىك بوغالتىرلىق ئىشلىرى ئورنى ئاساسىدا، ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ تەستىقى بىلەن قەشقەر ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى قۇرۇلدى. تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا 11 ناھىيە (شەھەر) دە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى قۇرۇلدى.

قەشقەر ژىلايىتىدىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەپتىشلىكنىڭ 1990 - يىلغىچە بولغان ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 30

ئورۇن	قۇرۇش تەستىقلانغان ۋاقتى	ئىش باشلىغان ۋاقتى	شتاتى (نەپەر)	ھازىر بار كەسىپكار	رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى (تۆمەن يۈەن)
قەشقەر ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1987	1984	5	30	18
يەكەن ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1991.10	1992.1	2	7	2
قەشقەر شەھەرلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1992.5	1992.5	3	24	10
قاغىلىق ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1991	1992.11	2	3	4.5
پەيزاۋات ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1992.9	1992.8	2	8	4
مەكىت ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1989.6	1990.2		5	3.5
يوپۇغا ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1993.3	1993.3		5	5
پوسكام ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1991.5	1991.6		3	2
يېڭىسار ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1991.12	1992.1		7	0.4
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1991.7	1991.8	1	7	2
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1992.11	1993.1		6	3.2
مارالبېشى ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى	1989.6	1990.11	2	11	23
جەمئىي			17	116	77.6

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرىنىڭ 1990 - يىلغىچە بولغان ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 21 — 31

تۈرى / ئورۇن	قۇرۇلغان ۋاقتى	جەمئىي شتات	سەپلەنگەن خادىم	تۈرى / ئورۇن	قۇرۇلغان ۋاقتى	جەمئىي شتات	سەپلەنگەن خادىم
قەشقەر شەھەرلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.4	23	21	قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك ئىقتىسا-دىي تەپتىشلىك ئىدارىسى	1984.6	10	7
يېڭىسار ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.1	12	12	پەيزاۋات ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.6	13	10
يوپۇغا ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.1	10	9	قاغىلىق ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.6	14	14
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ئىقتىسا-دىي تەپتىشلىك ئىدارىسى	1984.3	10	9	مارالبېشى ناھىيە-لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى	1984.6	16	10
مەكىت ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.4	12	11	يەكەن ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.6	20	18
پوسكام ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش-لىك ئىدارىسى	1984.5	12	9	تاشقورغان ناھىيە-لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى	1984.6	7	8

§ 2 . ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تۈزۈمى

1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن بەزى تۈزۈم بەلگىلىمە ۋە چارىلەر تۈزۈپ چىقىلدى.

1984 - يىل 4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى «باشقارمىمىزغا مالىيە مەلۇمات جەدۋىلىنى يوللاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلىپ، ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق كارخانا - كەسىپي ئورۇنلار، مەمۇرىي ئورۇنلار ۋە مەركەز، ئاپتونوم رايونىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ تۇرلۇك مالىيە مەلۇمات جەدۋىلى ۋە مەركەز، ئاپتونوم رايونىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ تۇرلۇك مالىيە مەلۇمات جەدۋىلى ۋە مالىيە ئانالىزى دوكلاتىنى مەسئۇل تارماقلا يوللاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا بىر نۇسخا يوللىشى تەلەپ قىلىندى.

1985 - يىل 1 - ئاينىڭ 28 - كۈنى سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر شەھەرلىك تارماق بانكىسىنىڭ «نەق پۇل باشقۇرۇشنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات» ى تەستىقلاپ تارقىتىلىپ، ئورۇنلار، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىلىرىدىن بانكىنىڭ نەق پۇل باشقۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىشنى

قوللاپ، نەق پۇل باشقۇرۇش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ مەسىلىلەرنى قانۇن بويىچە بىرتەرەپ قىلىش تەلەپ قىلىنىدى. 11 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ۋىلايەتلىك مالىيە باشقارمىسى بىلەن بىرلىكتە «ئومۇمىنىڭ پۇلىنى شەخسى ساقلاشنى توزىتىش ۋە مەنئى قىلىش، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قەرز پۇلىنى ئېنىقلاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلدى. 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار، مالىيە باشقارمىسى بىلەن بىللە ق ئى [1985] 26 - نومۇرلۇق «يىل ئاخىرىدا قالايمىقان مۇكاپات، ماددىي بۇيۇم تارقىتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلدى. 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى مەمۇرىي مەھكىمە ق م [1985] 192 - نومۇرلۇق «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق چارە» نى تارقاتتى. بۇ چارە 1986- يىلدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى.

1986 - يىل 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى «مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ماتېرىياللىرىنى يوللاش توزۇمى» نى توزۇپ، مالىيە باشقارمىسى بىلەن بىرلىكتە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تارقىتىپ بەردى. بۇ توزۇمدە قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىككە يوللىنىدىغان ئوبيېكت، قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىككە يوللىنىدىغان ۋاقىت، قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىككە يوللىنىدىغان مەزمۇن؛ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك پرىنسىپى؛ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئارخىپى تۇرغۇزۇش قاتارلىقلار بەلگىلەندى ھەمدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىدىغان ئورۇنلارغا 5 تۈرلۈك تەلەپ قويۇلدى.

1986 - يىلى «1986 - يىلى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ ئاساسىي قۇرۇلۇش قىلىشنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلىپ، 1986 - يىلدىن باشلاپ ئۆزى مەبلەغ توپلاپ ئاساسىي قۇرۇلۇش قىلىشنى پىلان كومىتېتى، مالىيە، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى نازارەت قىلىشقا ئۆزگەرتىش؛ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغانلىق ئىسپاتىغا ئىمزا قويۇشتىن ئىلگىرى، پىلان كومىتېتى تەستىقلىماسلىق، مالىيە، بانكا پۇل ئاجرىتىپ قوللىماسلىق، ماددىي ئەشيا تارماقلىرى ئۇچ خىل ماتېرىيال (پولات ماتېرىيال، ياغاچ ماتېرىيال، سېمونت ماتېرىيال) بىلەن تەمىنلىمەسلىك بەلگىلەندى. 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى «مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ خام چوت سىرتىدىكى مەبلىغىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ۋاقىتلىق چارىسى» نى توزۇپ چىقتى. بۇ ۋاقىتلىق چارە جەمئىي 8 ماددا بولۇپ، ئۇنىڭدا خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغنى باشقۇرۇش، ئىشلىتىش، كىرىم-چىقىم پىلانىنى توزۇش، ھەق ئېلىش دائىرىسىنى كېڭەيتمەسلىك، ئۆلچەملىك ھالدا يۇقىرىغا تاپشۇرۇش، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى بىرتەرەپ قىلىش چارىسى قاتارلىقلار بەلگىلەندى. شۇ كۈنى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشقا يوللانغان ئورۇنلارنىڭ مالىيە ۋە بوغالتىرلىق ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈش توۇرى ۋە تەكشۈرۈپ سىناش ئۆلچىمى» نى توزۇپ چىقىپ، مالىيە توزۇمى ۋە بوغالتىر ئارخىپىنىڭ ھەرقايسىسىغا 10 دىن ماددا بەلگىلەندى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش داۋامىدا بىرتەرەپتىن تەپتىشلىك قىلىپ، بىرتەرەپتىن تەكشۈردى ھەمدە تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە ئاساسەن، مۇكاپاتلىندى ۋە جازالاندى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىككە يوللانغان ئورۇنلار ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىقتىسادىي تەپتىشلىكنى سىناش ئۆلچىمى» توزۇپ چىقىلدى، بۇ ئۆلچەم جەمئىي 10 ماددىدىن تەركىب تاپتى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ مالىيە توزۇمى، مالىيە - ئىقتىساد توزۇمىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئۆلارغا تەقدىرلەش، مۇكاپاتلاش، تەنقىدلەش ۋە جازالاش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى.

«قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلارنىڭ زاۋۇت باشلىقى (دىرېكتور) نى ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىشتىن ئىلگىرىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توزۇمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش چارىسى»

تۈزۈپ چىقىلىپ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ [1987] 6 - نومۇرلۇق، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ [1987] 15 - نومۇرلۇق ھۆججىتى سۈپىتىدە بىرلىكتە 1987 - يىل 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئىجرا قىلىشقا تەستىقلاپ چۈشۈرۈلدى.

«قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنىنىڭ نىزامنامىسى» جەمئىي 9 باب 20 مادداً بولۇپ، 1987 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىجرا قىلىنىدى. بىرىنچى باب ئومۇمىي پرىنسىپ 6 مادداً؛ ئىككىنچى باب تەشكىلىي ئاپپارات 2 مادداً؛ ئۈچىنچى باب مەسلىھەتچىلىك بىر مادداً؛ تۆتىنچى باب كەسىپ دائىرىسى 2 مادداً؛ بەشىنچى باب خىزمەت قائىدىسى 2 مادداً؛ ئالتىنچى باب مادداً ھاۋالە قىلىش رەسمىيىتى بىر مادداً؛ يەتتىنچى باب ھەق ئېلىش بىر مادداً؛ سەككىزىنچى باب كەسىپىي قائىدە 2 مادداً؛ توققۇزىنچى باب قوشۇمچە پرىنسىپ 3 مادداً. 1987 - يىل 10 - ئاينىڭ 5- كۈنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى يېرىم يىلدىن بۇيانقى ئايلار بويىچە تەپتىشلىك قىلىش، ئىنتىزامغا خىلاپ سوممۇ ۋە ئىشلار كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەش ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ، مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى بىرقەدەر ياخشى ئىجرا قىلغان ئورۇنلارنىڭ ئايدا بىر قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشقا يوللىشىنى يېرىم يىلدا بىر يوللاشقا ئۆزگەرتتى.

1987 — 1988 - يىللىرى ۋىلايەتتە تۈزۈلگەن ۋە يولغا قويۇلغان بەلگىلىمە ۋە چارىلەر تۆۋەندىكىچە: «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنىنىڭ ھەق ئېلىش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى»، «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنىنىڭ مالىيە باشقۇرۇش چارىسى»، «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنىنىڭ مائاش بېرىش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى»، «ھۆددىگە بېرىلگەن كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ نازارەت قىلىشنى كۈچەيتىشكە ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»، «مالىيە - ئىقتىساد قانۇن - نىزاملىرىغا خىلاپلىق قىلغانلارنى جازالاش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسىنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى»، «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ مالىيە باشقۇرۇشىنى سىناش ۋە سېلىشتۇرۇپ باھالاش چارىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ستاتىستىكا خىزمىتىنى سىناشنىڭ سىناق چارىسى»، «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشنى سىناشقا دائىر سېلىشتۇرۇپ باھالاش چارىسى»، «مەمۇرىي تەپتىشلىك ستاتىستىكا خىزمىتىنى تەكشۈرۈش چارىسى»، «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنى ھۆددىگە ئېلىپ تىجارەت قىلىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش داۋامىدىكى ئالاقىدار مەسىلىلەرنى بىرتەرەپ قىلىش توغرىسىدا پىكىر» ۋەھاكازالار.

1989 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى «قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىملىرى قائىدىسى»، «قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىدىغان ئورۇنلارنىڭ ئۆز ئۆزىنى تەكشۈرۈپ دوكلات قىلىشى توغرىسىدا سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلىدىغان تۈزۈم» نى تۈزۈپ چىقتى. مەمۇرىي باشقۇرۇش جەھەتتە «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ يوقلىما تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىشخانىسىنىڭ خىزمەت تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى مۇئاۋىن باشقارما باشلىقىنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدىكى بۆلۈم باشلىقى، مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقىنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىش خادىملىرىنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىشخانا مۇدىرىنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى شوپۇرنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدىكى تەرجىمان، كاسسىرنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدىكى بوغالتىرنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»، «ئىقتىسادىي تەپتىش باشقارمىسىدىكى كادىرلار ئىشلىرى، كاتىپ، ئارخىپ خادىمىنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى»،

«ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ پىكاپ باشقۇرۇش چارىسى» قاتارلىق 11 قائىدە - تۈزۈم تۈزۈپ چىقىلدى. پاكلىق قۇرۇلۇشى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى جەھەتتە «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدىكى خادىملار قائىدىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ مەللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئەھدىنامىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى ئەھدىنامىسى» تۈزۈپ چىقىلدى.

1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ق م ئى ت [1990] 38 - نومۇرلۇق ھۆججەت «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەت تەرتىپى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمە» تارقىتىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىلىرىنىڭ 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئىجرا قىلىشى ئۇقتۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئۇقتۇرۇشنامىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەت لايىھىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خاتىرىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەت كۆپەيمىسى»، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك دوكلاتىنىڭ قوشۇمچە جەدۋىلى» قاتارلىق 5 خىل ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ھۆججىتى قېلىپلاشتۇرۇلدى.

3 §. دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىكى

1. مالىيە - باج ئىقتىسادىي تەپتىشلىكى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش خىزمىتى 1986 - يىلى باشلاندى. بېسىپ تارقىتىلغان ش ئى م [1986] 19 - نومۇرلۇق «1986 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك مالىيە، باج تارماقلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىر» گە ئاساسەن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مالىيە، پۇل مۇئامىلە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇشنى تەستىقلاپ، شۇ يىلى مالىيە، باج تارماقلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش خىزمىتى باشلاندى. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مالىيە - نەقچوتى 35 قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ مالىيىسى ئەڭ كۆپ بولغاندا 4 قېتىم، ئەڭ ئاز بولغاندا 2 قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. ۋىلايەتلىك باج باشقارمىسى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك باج ئىدارىلىرى 10 قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. مالىيە - باج تارماقلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش، مالىيە كىرىمىنى كۆپەيتىش، زۆرۈر بولمىغان چىقىملارنى ئازايتىش، مالىيە-ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چىڭىتىشتا غايەت زور رول ئويناندى، ۋىلايەتلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ ماكرولۇق تەدبىر بەلگىلىشىنى قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىدى، بۇ تارماقلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق ئاپتونوم رايوندىكى ئالاقىدار تارماقلارغا ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ مالىيە ئەھۋالى ئۆز ۋاقتىدا ئىنكاس قىلىنىپ، مالىيىدە كۆرۈلگەن قىيىنچىلىق ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن مۇۋاپىق تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

1) مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 17 - كۈنگىچە دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، يېڭىسار ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 1985 - يىللىق مالىيە خام چوتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمىنى نەق مەيدانداً ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلىلەر تۆۋەندىكىدەك بىرتەرەپ قىلىندى: (1) ئۆزگەرتىپ قۇرۇش مەبلىغىدىن 137 مىڭ يۈەن، ئاددىي قۇرۇلۇش ھەققىدىن 83 مىڭ يۈەن، تەرەققىيات

مەبلىغىدىن 10 مىلىئون جەمئىي 230 مىلىئون يۈەن نەق چوتقا كىرگۈزۈشتە ساختىلىق قىلىنغانلىقى تېپىپ چىقىلدى. يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ نامرات ناھىيە ئىكەنلىكى كۆزدە تۇتۇلۇپ، بۇ پۇلنى يۇقىرىغا تاپشۇرۇشنى كەچۈرۈم قىلىش، لېكىن كېيىنكى يىللىق ھەقسىز مەبلەغنى ھەقلىق مەبلەغقە ئۆزگەرتىپ، كارخانىلارنىڭ مەخسۇس تۇر بويىچە ئىشلىتىشىگە چۈشۈرۈش قارار قىلىندى. (2) ناھىيىلىك سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى قايتۇر ۋۇالغان ئېشىنچا ماددىي ئەشيانىڭ سۇندۇرۇلما پۇلى 50 مىڭ 47.901 يۈەننى 1986 - يىل 11 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن مالىيىگە قايتۇرۇش بۇيرۇلدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك داۋامىدا مالىيە ئىدارىسىنىڭ ئۆزىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمىدىمۇ مەسىلە بارلىقى بايقىلىپ، يېڭىسار ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى داۋاملىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشقا بۇيرۇلدى.

1987 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 29 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 1986 - يىللىق مالىيە نەق چوتى ۋە شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسى، مالىيە ئىدارىسىنىڭ مېھمان كۆتۈش ئورنىنىڭ 1986 - يىللىق مالىيە كىرىم-چىقىم ئەھۋالىنى نەق مەيدانىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) شەھەرلىك سۇ بايلىقى ئىشخانىسى بەلگىلىمە بويىچە يىغقان 200 مىڭ يۈەن سۇ بايلىق ھەققى خام چوت كىرىم ھېسابىغا كىرگۈزۈلمىگەن، ئۇ ئەينەن شەھەرلىك مالىيىگە تاپشۇرۇلۇپ، مەخسۇس مەبلەغ مەخسۇس تۇرگە ئىشلىتىلمىدىغان بولدى. (2) شەھەر ئاسراش مەبلىغىدىن پاراشوك چېچىپ ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسى سېتىۋېلىشقا 36 مىڭ يۈەن ئاجرىتىلغان، لېكىن ئەمەلىيەتتە ئىشلىتىلمىگەن، بۇ پۇل شەھەرلىك مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرۇلمىدىغان بولدى. (3) شەھەرلىك تۇرلۇك مالىلار شىركىتى 13 مىڭ يۈەننى ساختىلىق بىلەن تاۋار باھاسىنى چۈشۈرۈش زىيىنى ھېسابىغا كىرگۈزگەن. 1985 - يىلى شەھەرلىك مالىيە بۇ پۇلنى قايتۇرۇۋېلىپ، ھېساباتىنى ئېسىپ قويغان، بۇ پۇل 1987 - يىل 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن بۇرۇن ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىش مەخسۇس ھېسابىغا تاپشۇرۇلمىدىغان بولدى. (4) شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسى 1985 -، 1986 - يىللىرى تاپشۇرمىغان 63 مىڭ 76.393 يۈەن بايلىق مەنبەسى قاتناش نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندىنى شەھەرلىك باج ئىدارىسىغا تولۇقلاپ تاپشۇرمىدىغان بولدى.

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسى، مەمۇرىي تەپتىشلىك مىنىستىرلىكى، مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ «يەرلىك مالىيە كىرىم - چىقىملىرىنى چوڭ تەكشۈرۈش توغرىسىدىكى بىرلەشمە ئۇقتۇرۇش» ى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ش ئى م [1988] 03 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيىلەرنىڭ مالىيىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تەلىپىگە ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 1988 - يىل 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، يەكەن، قاغىلىق، يوپۇغا، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ 1987 - يىللىق مالىيە نەق چوتىنى نەق مەيدانىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ، بايقالغان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا بىرتەرەپ قىلدى.

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسى، مەمۇرىي تەپتىشلىك مىنىستىرلىكى، مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ «يەرلىك مالىيە كىرىم - چىقىملىرىنى چوڭ تەكشۈرۈش توغرىسىدىكى بىرلەشمە ئۇقتۇرۇش» ى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىسىنىڭ ش ئى م [1988] 09 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيىلەر مالىيىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تەلىپىگە ئاساسەن، 1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر، مارالبېشى، مەكىت ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە نەق چوتىنى نەق مەيدانىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ، بايقالغان ئاساسىي مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا بىرتەرەپ قىلدى.

دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ 1990-يىللىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى يىغىنىدىكى مالىيىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشتا «يۇقىرى تۆۋەننى

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش» ئۇسۇلىنى قوللىنىش توغرىسىدىكى روھقا ئاساسەن، مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئەملىيلەشتۈرۈش، مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چىڭىتىش، مالىيە باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش، مالىيىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنىڭ مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى قوغداش، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ماكرولۇق تەڭشەش - تىزگىنلەش، باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش جەھەتتىكى رولىنى پەيدىنپەي جارى قىلدۇرۇش، تۈزەش، تەرتىپكە سېلىش ۋە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشكە تېخىمۇ ياخشى مۇلازىمەت قىلىش ئۈچۈن، 1990 - يىل 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنگىچە، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، پوسكام، پەيزاۋات، يەكەن، تاشقورغان ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ 1989 - يىللىق مالىيە نەق چوتىنى شۇ جايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ، بايقالغان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا بىرتەرەپ قىلىپ، بىرقەدەر ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى.

2) باج تارماقلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 17 - كۈنگىچە، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، يېڭسار ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ 1985 - يىللىق باج سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى ۋە ئىدارىنىڭ ئۆز مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى شۇ جايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلىلەر تۆۋەندىكىچە بىرتەرەپ قىلىندى: (1) ناھىيىگە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار تاپشۇرمىغان، نېسى قالدۇرغان ۋە كەچۈرۈم قىلىشقا بولمايدىغان جەمئىي 153 مىڭ 112.76 يۈەن تۆرلۈك باج پۇلى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، ئىدارىنىڭ كۈچ تەشكىللەپ سۈيلەپ خەزىنىگە كىرگۈزۈشى بۇيرۇلدى. (2) بۇ ئىدارە ۋېلىسىپىت سېتىۋالغاندا قايتۇرۇلغان مال پۇلى 15.943 يۈەننى يۆتكەپ قوشۇمچە كەسىپ ھېسابىغا كىرگۈزگەن. بۇ پۇلنى 11 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە كۆتۈرۈۋېتىلگەن ھېسابقا يۆتكەپ كىرگۈزۈشكە بۇيرۇلدى.

ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ش ئى [1986] 19 - نومۇرلۇق «1986 - يىللىق ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك مالىيە، باج تارماقلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى» نى بېسىپ تارقىتىش ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇش» نغا ئاساسەن، 1987 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، قەشقەر شەھەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ 1986 - يىللىق باج سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى ۋە ئىدارىنىڭ ئۆز مالىيە كىرىم - چىقىمىنى نەق مەيدانداً ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. بىرىنچىدىن، 1986 - يىلى بازار سودىسى بېجىدىن قالدۇرۇلمىغان پىرسەنتىنى كېڭەيتىپ، 234 مىڭ 732.79 يۈەننى كۆپ قالدۇرغانلىقى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرۇش بۇيرۇلدى. ئىككىنچىدىن، 10 مىڭ 172.85 يۈەنلىك «كىچىك خەزىنە» تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرۇش بۇيرۇلدى.

1988 - يىل 8 - ئاينىڭ 16 - 17 - كۈنلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىش گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتىپ، ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ 1987 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمىنى شۇ جايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق، ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى ئىجرا قىلىشى بىرقەدەر ياخشى ئىكەن دەپ قارىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ باشقارمىغا «تۇراقلىق مۇلۇك تەپسىلىي ھېساباتىنى تەسىس قىلىش» نى ئەمەلىيلەشتۈرۈش قاتارلىق 4 تۈرلۈك تەكلىپ بېرىلدى.

1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، پەيزاۋات، قەشقەر يېڭىشەھەر، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك باج ئىدارىلىرىنىڭ 1989 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمىنى شۇ جايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ 1989 - يىللىق بازار سودىسىدىن پىرسەنت قالدۇرۇشتا 29 مىڭ 863.55 يۈەننى كۆپ قالدۇرغانلىقى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرغۇزۇلدى. 1988 - يىلى باج ئىشلىرى

كەسىپىي خىراجىتى ھېسابىاتىدىن 248 مىلك 97 . 410 يۈەننى قوشۇمچە كەسىپ ھېسابىغا يۆتكەپ كىرىم - چىقىم قىلغانلىقى، 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان 236 مىلك 84 . 56 يۈەن قالدۇق پۇلنىڭ مەبلەغ باشقۇرۇش بەلگىلىمىسىگە ئۇيغۇن بولمىغانلىقى بايقالدى. قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى كۆمۈر قوشۇمچە يارداەم پۇلى ئۆلچىمىنى ئۆز ئىختىيارىچە 14 مىلك 550 يۈەن ئۆستۇرگەن، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى شەخسلەر تولۇق قايتۇرۇپ مالىيىگە تاپشۇرىدىغان بولدى؛ 1989 - يىللىق بازار سودىسىدىن پىرسەنت قالدۇرۇشتا 11 مىلك 603 . 97 يۈەن كۆپ قالدۇرغان، 1988 - يىللىق بازار سودىسىدىن پىرسەنت قالدۇرۇشتا 2010 . 23 يۈەن كۆپ قالدۇرغان، جەمئىي كۆپ قالدۇرۇلغان 13 مىلك 614 . 2 يۈەن مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرۇلىدىغان بولدى. تاشقورغان ناھىيىسى 1989 - يىللىق بازار سودىسى بېجىدىن پىرسەنت قالدۇرۇشتا 4785 . 33 يۈەن كۆپ قالدۇرغان؛ بۇ ئىداره 1989 - يىللىق مۇكاپات بېجىدىن 238 يۈەننى ئاز تاپشۇرغان، جەمئىي 5023 . 33 يۈەننى مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرىدىغان بولدى.

2 . پۇل مۇئامىلە ئىقتىسادىي تەپتىشلىكى

1985 - يىلدىن باشلاپ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىنىڭ ھوقۇق بېرىشى بىلەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - دەرىجىلىك شۆبە بانكىسى، جۇڭگو سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى، جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى، جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى، جۇڭگو بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق بانكىسى ۋە غەيرىي بانكا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىم، كرېدىت مەبلىغى قاتارلىقلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ نازارەت قىلدى.

1) جۇڭگو خەلق بانكىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش　1989 - يىلى

ئاپتونوم رايوننىڭ پۇل مۇئامىلىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك جەھەتتىكى خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىق، قەشقەر شەھەرلىك تارماق بانكىلارنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بۇ 2 قېتىملىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك داۋامىدا 237 مىلك 58 . 138 يۈەن دۆلەت بېجىنىڭ كەم تاپشۇرۇلغانلىقى؛ 123 مىلك 04 . 285 يۈەننىڭ ساختا چىقىم قىلىنغانلىقى تەكشۈرۈپ چىقىلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى كەم تاپشۇرغان باج پۇلىنى تولۇقلاپ تاپشۇرۇش، خىراجەتنى كېمەيتىۋېتىش ۋە 6928 . 7 يۈەن جەرىمانە قويۇش جازاسى بېرىش توغرىسىدا قارار چىقاردى.

2) سودا - سانائەت بانكىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش　1990 - يىلى

ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى جۇڭگو سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى ۋە پوسكام نېفتلىكى تارماق بانكىسىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ، قائىدە - ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 171 مىلك 62 . 933 يۈەننى تەكشۈرۈپ چىقتى؛ ھۆججەت ئاساسىي يوق تۇرۇپ ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكىغا يوللانغان، بېرىشكە تېگىشلىك ئەمما بېرىلمىگەن 4 مىليون 895 مىلك 73 . 83 يۈەن ئۆسۈمنى تەكشۈرۈپ چىقتى. بۇ مەسىلە يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىنىڭ بىرتەرەپ قىلىشىغا سۇنۇلدى.

3) يېزا ئىگىلىك بانكىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش　1985 - يىل

8 - ، 9 - ئايلاردا قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى ۋىلايەتتىكى 8 ناھىيە (شەھەر) لىك ۋە ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى مەركىزىي تارماق بانكىسى، مەركىزىي تارماق

بانكا ئىشخانىسىنىڭ 1984 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى، كرېدىت پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 705 مىڭ 905.17 يۈەن؛ مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 14 مىڭ 773.95 يۈەن، تولۇقلاپ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 3791.07 يۈەن باج پۇلى تەكشۈرۈپ چىقىلدى.

1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىش باشقارمىسى ئۇقتۇرۇش تارقىتىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىلىرىدىن ئۆز ناھىيە (شەھەر) لىرىدىكى يېزا ئىگىلىك بانكىلىرىنىڭ كەم تاپشۇرغان 1989 - يىللىق تىجارەت بېجى، ئېنېرگىيە - قاتناش فوندى، خام چوت تەڭشەش فوندىنى ئەستايىدىل سېلىشتۇرۇپ، ئەملىيلەشتۈرۈپ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇل قاتارىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەخسۇس ھېسابىغا كىرگۈزۈڭلىشنى تەلەپ قىلدى.

4) جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

1987 - يىل 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 11 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قۇرۇلۇش بانكا سىستېمىسىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى ۋە كرېدىت كەسپى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، قائىدە - ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 411 مىڭ 250.04 يۈەن، كرېدىت راسچوتىدا 301 پارچە راسچوتنى كەينىگە سۈرەش ئەھۋالى بولۇپ، بۇ راسچوت كەسىپنىڭ 44.6% نى ئىگىلىگەنلىكى تەكشۈرۈپ چىقىلدى.

1990 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ 1989 - يىلدىن 1990 - يىل 9 - ئايغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلغاندىن كېيىن مۇنۇلارنى ئوتتۇرىغا قويدى: (1) پايدا ۋە مەخسۇس فوندنى تەقسىملەش نامۇۋاپىق بولۇش سەۋەبىدىن كۆپلىگەن قىزىل رەقەم كۆرۈلگەن، ۋىلايەتلىك شۆبە بانكا بۇنى تەڭشەپ ھەل قىلىشى كېرەك؛ (2) كرېدىت مەبلىغىگە مۇكاپاتلىق خەلق پۇل ئامانەتىنىڭ 520 مىڭ يۈەنى سەپلەنگەن بولۇپ، ھازىر 413 مىڭ 400 يۈەنى تۆلەنگەن، بۇنى ۋىلايەتلىك شۆبە بانكا تېزدىن بىرتەرەپ قىلىشى كېرەك؛ (3) مۇكاپاتلىق خەلق پۇل ئامانىتىنىڭ قالدۇق ماددىي ئەشيالىرىنى تەلتۆكۈس ئېنىقلاش كېرەك.

شۇنىڭدىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى 6 ناھىيىلىك قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ 1990 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمىدا تۆۋەندىكى مەسىلەرنىڭ ساقلانغانلىقىنى تەكشۈرۈپ چىقتى: (1) مەكىت ناھىيىلىك قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ كەسىپىي راسخوت ئىچىدىكى بىر قېتىملىق چىقىمىدا ئاپتونوم رايونلۇق قۇرۇلۇش بانكىسىغا قايتۇرۇشقا تېگىشلىك ئۆي مۇلۇك تەرەققىيات شىركىتىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇش قەرز پۇلى 472 مىڭ 300 يۈەن بار ئىكەن. (2) قەشقەر يېڭىشەھەر، مارالبېشى، پەيزاۋات، يېڭىسار ناھىيىلىرىنىڭ تەننەرختىن چىقىم قىلىنغان ئاساسىي قۇرۇلۇش خاراكتېرلىك چىقىمى 435 مىڭ 592 يۈەن ئىكەن. (3) پوسكام ناھىيىلىك قۇرۇلۇش بانكىسى 1990 - يىلى 70 مىڭ 474 يۈەن قۇرۇلۇش بېجىنى تاپشۇرمىغان.

5) جۇڭگو بانكىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

1988 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى جۇڭگو بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسىنى تۇنجى قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك دوكلاتىدا مۇنداق 4 تۈرلۈك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى: (1) ئەمگەك كاپالەت سوممىسىنى تارقىتىشتا بەلگىلىمە بويىچە ئىش قىلىش كېرەك؛ (2) خەزىنە باشقۇرغۇچى خادىملار ھېساب بىلەن پۇلنىڭ ئېنىق بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش؛ ھېساب ئېنىق بولمىسا ۋاقتىدا ئېنىقلاش كېرەك؛ (3) ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى كەسىپىي ساپا جەھەتتىن تەربىيىلەشنى كۈچەيتىش كېرەك؛ (4) ئىجارە پۇلىنى شۇ يىلى چىقىم قىلىپ بېرىش، ئالدىن بەرمەسلىك كېرەك. 1990- يىل 6 - ئايدا جۇڭگو بانكىسى قەشقەر شۆبە بانكىسى يەنە بىر قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، قەرز

پۇل ئارقىلىق ئۆسۈم قايتۇرۇشتەك قالايمىقان چىقىم قىلىش ۋە زىيان تارتىش، ئىسراپ قىلىش مەسىلىلىرىنىڭ ساقلانغانلىقى بايقالدى.

6) سۇغۇرتا سىستېمىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش　1988 - يىلى ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك سۇغۇرتا شىركەتلىرىنىڭ خىراجەت ئېچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش سېلىنمىسىدىن 685 مىڭ 87.810 يۈەننى چىقىم قىلغانلىقى، نەق چوتقا 107 مىڭ 396 يۈەن باشقا چىقىمنىڭ ساختىلىق بىلەن كىرگۈزۈلگەنلىكى؛ ئىشچى - خىزمەتچىلەر پاراۋانلىق پۇلىدىن 6.5720 يۈەننىڭ كۆپ تۆتۈپ قېلىنغانلىقى؛ يەر سېتىۋېلىنغان 242 مىڭ يۈەننىڭ تۇراقلىق مۈلۈك ھېسابىغا كىرگۈزۈلمىگەنلىكى؛ 1987 - يىلى ئىسسىنىش پۇلىدىن 5442 يۈەن سۈيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازىغا چىقىم قىلىنغانلىقى؛ تولۇقلاپ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج پۇلىنىڭ 19 مىڭ 790 يۈەن ئىكەنلىكى؛ خاتا تاپشۇرۇلغان تىجارەت بېجىنىڭ 8221.39 يۈەن ئىكەنلىكى تەكشۈرۈپ چىقىلدى.

1990 - يىل 10 - ئايدا 1990 - يىل 1 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغاندىن كېيىن، ئارتۇق چىقىم قىلىنغان خىراجەت، ۋاكالەت مۇئامىلىسى ھېسابىتىدا ساقلانغان مەسىلىلەرگە قارىتا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك پىكرى بېرىلدى.

3. ئاساسىي قۇرۇلۇشنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

1986 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ 1986 - يىللىق خىزمەت پىلانىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك سىستېمىسى ۋىلايەتتىكى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ قىلىنغان ئاساسىي قۇرۇلۇشلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. جەمئىي 153 تۈر ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، تۆۋەندىكى مەسىلىلەر بايقالدى: (1) مەبلەغ كەملەيدىغان 33 تۈر بولۇپ، كەملەيدىغان مەبلەغ 3 مىليون 851 مىڭ يۈەن؛ (2) ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتى پىلاننى ئورۇنلاشتۇرغاندا 7 تۈرنىڭ 652 مىڭ يۈەن مەبلىغى كەملىگەن؛ (3) قۇرۇلۇش بانكىسىدا ئامانەت قويۇلغان مەبلەغ 1 مىليون 827 مىڭ يۈەن كەم ئىكەن؛ (4) ئىقتىسادىي تەپتىشلىك داۋاملىدا بەزى ئورۇنلار (مەسىلەن: سۈپەت تەكشۈرۈش پونكىتى، يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى قاتارلىقلار) قۇرۇلۇش قىلدۇرغۇچى ئورۇندىن قالايمىقان ھەق ئالغان.

1987 - يىلى داۋاملىق ۋىلايەت بويىچە ئۆزى مەبلەغ توپلاپ قىلىنىدىغان 321 ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرى ئۈستىدە تۈر قىلىپ تۇرغۇزۇلۇشتىن ئىلگىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان سوممىسى 54 مىليون 650 مىڭ يۈەن بولدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك داۋاملىدا بايقالغان مەسىلىلەر تۆۋەندىكىچە: (1) مەبلىغى ئەمەلىيلەشمىگەن تۈر 10 بولۇپ، مەبلىغى 34 مىليون 790 مىڭ يۈەن؛ (2) مەبلىغى كەملەيدىغان تۈر 108 بولۇپ، كەملەيدىغان مەبلەغ 31 مىليون 680 مىڭ يۈەن؛ (3) مەبلەغنىڭ كېلىش مەنبەسى توغرا بولمىغان تۈر 20 بولۇپ، مەبلىغى 2 مىليون 340 مىڭ يۈەن.

مەملىكەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى يىغىنىنىڭ بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، 1990 - يىل 10- ئايغىچە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ ئۆزى مەبلەغ توپلاپ ئېلىپ بارغان 25 ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرى ئۈستىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بۇنىڭغا سېلىنغان ئومۇمىي مەبلەغ 7 مىليون 222 مىڭ يۈەن، قۇرۇلۇش كۆلىمى 21 مىڭ 520 كۋادرات مېتىر. بۇنىڭ ئېچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى تۈر 14، بۇنىڭغا سېلىنغان مەبلەغ 4 مىليون 533 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئۆز مەبلىغى بىلەن قىلىنىدىغان ئاساسىي قۇرۇلۇش كۆرسەتكۈچىدىكى 11 مىليون 500 مىڭ يۈەننىڭ 39.4% نى ئىگىلەيدۇ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 13 مىڭ 290 كۋادرات مېتىر؛ كوللېكتىپ ئىلكىدىكى ئۆزى مەبلەغ توپلىغان ۋە 50 مىڭ يۈەندىن تۆۋەن مەبلەغ كېتىدىغان تارقاق ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرى بىر بولۇپ، بۇنىڭغا سېلىنغان مەبلەغ 2 مىليون 689 مىڭ يۈەن، كۆلىمى

8230 كۋادرات مېتىر. ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار ئۆزگەرتىپ قۇرغان تۇر (50 مىڭ يۈەندىن تۆۋەن مەبلەغ بىلەن رېمونت قىلىنىدىغان قۇرۇلۇش) 47 بولۇپ، بۇنىڭغا سېلىنغان مەبلەغ 8 مىليون 329 مىڭ يۈەن، كۆلىمى 39 مىڭ 240 كۋادرات مېتىر.

ئېلىپ بېرىلىۋاتقان قۇرۇلۇش تۈرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى: ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرلىك قۇرۇلۇش ئاز، غەيرىي ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى قۇرۇلۇش كۆپ؛ يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان تۈرلەر ئاز، يېڭىلىنىدىغان تۈرلەر كۆپ؛ يۇقىرى چۈشۈرگەن پۇل ئاز، ئورۇنلار ئۆزى توپلىغىنى كۆپ.

ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار ئۆزى مەبلەغ توپلىغان ئاساسىي قۇرۇلۇشنىڭ ئەھۋالى ياخشى، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئورۇنلار دۆلەتنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسى بويىچە ئەمەلىيلەشكەن مەبلىغىنى قۇرۇلۇش بانكىسىغا ئامانەت قويغان ھەمدە بەلگىلىمە بويىچە قۇرۇلۇش بېجى تاپشۇرغان، مەبلەغنىڭ كېلىش مەنبەسى توغرا بولۇپ، پىلاندىكى كۆلەم بويىچە قۇرۇلۇش قىلالايدۇ، ئۆلچەمدىن، تەخمىنچوتتىن، كۆلەمدىن ئېشىپ كېتىش، تۈرلەرنى ئۆزگەرتىش، ئۆلچەمنى ئۆستۈرۈش ئەھۋالى كۆرۈلمىگەن.

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا كوپىراتىپىنىڭ 1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئۆزى مەبلەغ توپلاپ قىلغان ئاساسىي قۇرۇلۇش نەقچوتى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغاندا، تۆۋەندىكى مەسىلىلەر بايقالدى: (1) ئۆزى مەبلەغ توپلىغان ئاساسىي قۇرۇلۇشقا 1 مىليون 479 مىڭ 774.97 يۈەن مەبلەغ سېلىنغان، 10% لىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش باج نىسبىتى بويىچە ھېسابلىغاندا، تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج 147 مىڭ 977.5 يۈەن، بۇنىڭدىن تاپشۇرغىنى 143 مىڭ يۈەن بولۇپ، 4977.5 يۈەننى ئاز تاپشۇرغان. (2) ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتىنىڭ تەستىقىدە ئۆزى مەبلەغ توپلىغان ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرىگە 1 مىليون 340 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىش بەلگىلەنگەن، ئەمەلىيەتتە سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليون 479 مىڭ 774.97 يۈەن بولۇپ، پىلاندىن ئازكەم 140 مىڭ يۈەن ئېشىپ كەتكەن.

4. كارخانىلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كارخانىلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش خىزمىتى 1985 - يىلى باشلانغان بولۇپ، دەسلەپكى مەزگىللەردە ئاساسلىقى نۇقتىلىق كەسىپلەر (قاتناش - ترانسپورت، ئاشلىق، ماددىي ئەشيا، پاختا-چىگە قاتارلىق كەسىپلەر) نىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى ئۈستىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قانات يايدۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مالىيە ئاساسى ئاجىز بولغان ئورۇنلارنىڭ ھېسابات تۈرغۇزۇپ، تۈزۈم ئورنىتىشىغا ياردەم بېرىلىپ، كارخانىلاردىكى ئالاقىدار خادىملار مالىيە - ئىقتىساد قانۇن - نىزاملىرىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللىنىپ، ئۇلارنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ئاڭلىقلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

1988 - يىلدىن كېيىن كارخانىلاردا ھۆددىگەرلىك تىجارەت مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ۋىلايەت بويىچە 25 كارخانىنىڭ 21 ىدە ھۆددىگەرلىك تىجارىتى يولغا قويۇلدى. ھۆددىگەرلىكنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى ئۇنۇملۇك قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، تۈرلۈك كارخانىلارنىڭ ئالاھىدىلىكى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ھۆددە بېرىلىشتىن ئىلگىرى كارخانىلارنىڭ مۇلۇكنى ئېنىقلاپ، مەبلەغنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە ياردەم بېرىلدى، ئالاقىدار ئورۇنلارغا ماسلىشىلىپ، كارخانىلارنىڭ ئاساسىي سانىنى بېكىتىشىگە پائال قاتنىشىلدى، ھۆددە داۋامىدا ئاۋۋال ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش، كېيىن نەقلەشتۈرۈش يولغا قويۇلۇپ، تەقسىماتنىڭ ئادىل بولماسلىقى ۋە قىسقا مەزگىللىك ھەرىكەت قاتارلىق ھادىسىلەرنىڭ ئالدى ئېلىندى؛ ھۆددىگەرلىك مۇددىتى توشقاندا، ھۆددىگەرلىكنى ئاياغلاشتۇرۇش ئىقتىسادىي تەپتىشلىكىنىڭ مەزمۇنى، دائىرىسىگە ئاساسەن، زاۋۇت باشلىقى (دىرېكتور) نىڭ ۋەزىپىدىن ئايرىلىش ئالدىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىكىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ، قاتلام ۋە باسقۇچلارغا بۆلۈپ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە ھۆددىگە بېرىلگەن كارخانا ۋە ھۆددىگە ئالغۇچىغا ئومۇمىيۈزلۈك باھا بېرىلدى. ھۆددىگەرلىكنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

داۋامىدا «بىرىنچىدىن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش. ئىككىنچىدىن، ياردەم بېرىش. ئۈچىنچىدىن، ئىلگىرى سۈرۈش» تە باشتىن- ئاخىر چىڭ تۇرۇلۇپ، كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش، ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىندى.

بۇنىڭدىن باشقا 1985 - يىلدىن كېيىن، يەرلىكتىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت تاپشۇرغان 6 ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تۈرى ئورۇندالدى.

1) ساناقەت كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش　1986 - يىل 4- ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسىنىڭ 1986 - يىللىق خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتىنىڭ 1985 - يىللىق مالىيە نەقچوتى ئۈستىدە مەخسۇس تۇردە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، بۇ زاۋۇتنىڭ ساختا تەننەرخ كۆرسەتىپ، 239 مىڭ 536.83 يۈەن پايدا قالدۇرۇپ قالغانلىقى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، ئۇنى ئەينەن مالىيىگە تاپشۇرۇش بۇيرۇلدى.

1989 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى شىركىتى، ۋىلايەتلىك ئىلمە توقۇلما فابرىكىسى، كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتىنىڭ مالىيە كىرىم- چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئاساسىدا، ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇشى ئۈستىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى.

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ 1989 - يىللىق پىلانىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، 3 - ئايدا قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك يېپەكچىلىك فابرىكىسى، 9 - ئايدا «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتىنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 175 مىڭ 51.16 يۈەنلىك ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەنلىكى ئېنىقلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە كەم تاپشۇرۇلغان باج پۇلى 144 مىڭ 556.49 يۈەن، كۆپ تۆتۈپ قېلىنغان زاۋۇت باشلىقى كەسپىي خىراجىتى 30 مىڭ 494.67 يۈەن.

1990 - يىل 1 - ئايدا گوۋۇيۈەنلىك «ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ساناقەت كارخانىلارنىڭ ھۆددىگەرلىك تىجارەت مەسئۇلىيىتە تۈزۈمىنىڭ ۋاقىتلىق نىزامى» نىڭ 1 - باب 7 - ماددىسىدا ۋە ق م ئى [1988] 01 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە بەلگىلەنگەن «ھۆددىگە بېرىلگەن كارخانىلارنى ئاۋۋال ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئاندىن نەقلەشتۇرۇش، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلماي تۇرۇپ، نەقلەشتۇرمەسلىك» روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، سېمونت زاۋۇتى، ئىلمە توقۇلما فابرىكىسى، «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ 1989 - يىللىق تۇرلۇك ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلىرىنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى ئۈستىدە ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇش بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئارقىلىق سېمونت زاۋۇتى، ئىلمە توقۇلما فابرىكىسى، «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ 1989 - يىللىق ھۆددە ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغانلىقى مەلۇم بولدى، بەلگىلىمە بويىچە ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇشكە بولمىغان بولدى، ئەمما كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى 1989 - يىللىق ھۆددە ۋەزىپىسىنى ئورۇندىيالمىغان.

1990 - يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ يولبورۇقىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش ئورنى بىلەن بىرلىكتە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ۋىلايەتلىك بىرلەشمە يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ سابىق باشلىقىنىڭ ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدىكى (1987 - يىلدىن 1990 - يىل 10 - ئايغىچە) ئىشلەپچىقىرىش، تىجارەت ئەھۋالى ۋە مالىيە كىرىم - چىقىمى ئۈستىدە ئىقتىسادىي جاۋابكارلىق بويىچە ۋەزىپىدىن ئايرىلىش ئالدىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئېلىپ باردى.

كۆپ ساندىكى كارخانىلارنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك ھۆددىگەرلىكى 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئايافلىشىدۇ. ھۆددىگەرلىك ئايافلاشقاندىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىكنى ئۆز ۋاقتىدا ئورۇندىتىش ئۈچۈن، ش ھ [1988] 69-نومۇرلۇق ھۆججەتنىڭ روھىغا ۋە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ خىزمەت پىلانىدىكى تۈرۈنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئالدىن تەپتىشلىك قىلىش بىلەن ئاخىرلاشقاندا تەپتىشلىك قىلىشنى بىرلەشتۈرۈش چارىسى قوللىنىلىپ كارخانىلارنىڭ ھۆددىگەرلىك مەزگىل ئاخىرلاشقاندىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تۈرۈندالدى. يەنى 1990 - يىل 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ۋىلايەتلىك سىموئنت زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، ئىلمە توقۇلما فابرىكىسى، كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتى، «1 - ئاۋغۇست» ئۈن زاۋۇتى قاتارلىقلار ئۈستىدە ھۆددىگەرلىك ئاخىرلاشقاندىكى ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش خىزمىتى ئىشلەندى. ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش داۋامىدا، تۈرلۈك مەسىلە بار 1 مىليون 439 مىڭ 314 يۈەن مەبلەغ تەكشۈرۈپ چىقىلدى. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلاردا ئىپادىلىنىدۇ: (1) 822 مىڭ 87.773 يۈەن تۈرلىقلىق مۇلۈك براكقا چىقىرىلغاندا، ئۇنى ئېنىقلاپ يۇقىرى دەرىجىلىك ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلارنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشى ۋە بىرتەرەپ قىلىشىغا مەلۇم قىلمىغان؛ (2) ماتاش فوندىنى 296 مىڭ 100 يۈەن ئازۇ تۆتۈپ قالغان؛ (3) ئامبار قالدۇقى 172 مىڭ 200 دانە بۇيۇمنىڭ ھېسابى بار ئۆزى يوق؛ (4) ئۈزۈندىن بۇيان ئېسىلىپ تۇرغان تۇرغۇن ھېساب، ئۆلۈك ھېساب 92 مىڭ 498.77 يۈەنگە يەتكەن؛ (5) ئامورتىزاتسىيە ھەققى 29 مىڭ 886.06 يۈەن ئاز تۆتۈلگان؛ (4) سىرتقا قىلىنغان رېمونت كىرىمى ۋە باشقا كىرىمىلەردىن 25 مىڭ 855.55 يۈەن ھېسابقا كىرگۈزۈلمىگەن، ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ بىرتەرەپ قىلىش قارارى چىقىرىلىش ئارقىلىق، يۇقىرىقى مەسىلىلەر تۈزىتىلدى ۋە ئېنىقلاندى.

شۇنىڭدىن كېيىن يوللاش ۋە نەق مەيدانىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى شىركىتىنىڭ 1988 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ھۆددە ئېلىپ تىجارەت قىلىشى ۋە زاۋۇت، پونكىت، ئىش رايونلىرىدا مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى ئۈستىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق بۇ شىركەت ھۆددىگەرلىك توختامىدا بەلگىلەنگەن تۈرلۈك ۋەزىپىلەرنى نورمىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى، ئەمما بۇ شىركەت مالىيە - ئىقتىساد قانۇن-ئىنتىزامىنى كۆزگە ئىلماي، ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلىپ، كىرىمنى قالدۇرۇپ قېلىپ، پايدىنى يوشۇرۇپ، تۈرلۈك يوللار بىلەن پۇل ۋە ماددىي ئەشيا تارقاتقاچقا، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 2 مىليون 72 مىڭ 980.08 يۈەنگە يەتكەن. كېيىن ئاپتونوم رايونىنىڭ بۇ شىركەتنىڭ قايتا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان مەسىلىلەرگە بەرگەن جاۋابىدا بۇ شىركەتنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلەتكەن يۇقىرىقا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇلىدىن كەچۈرۈم قىلىنغىنى 1 مىليون 172 مىڭ 980.08 يۈەنگە يەتتى.

2) قاتناش كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ش ئى ھ [1984] 256 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، مەملىكەت مىقياسىدا مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چوڭ تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قاتناش - ترانسپورت قاتارلىق 8 چوڭ كەسىپ ئۈستىدە نۆۋەتلىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئېلىپ بېرىلدى. 1985 - يىل 4 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 1985 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە كەسىپلەرنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ۋەزىپىسى ئاساسەن ئورۇندالدى. ۋىلايەتتە بۇ قېتىم ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان ئورۇنلار ئاپتونوم رايونلىنىڭ ترانسپورت كارخانىسى بىر، قۇرۇلۇش ئەترىتى بىر، يول ئاسراش باش ئۇچاستىكىسى 2، مەركىزىي ترانسپورت پونكىتى (كېيىن يولۇچى توشۇش باش پونكىتىغا ئۆزگەرتىلدى) بىر، نازارەتچىلىك پونكىتى بىر، ئاپتونوم رايونلىنىڭ سودا ترانسپورت ماشىنا ئەترىتى 2، ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ترانسپورت شىركىتى بىر، ماشىنا زاپچاسلىرى شىركىتى بىر، يول ئاسراش پونكىتى بىر، ناھىيە (شەھەر) لىك ماشىنا ئەترىتى 12، جەمئىي 23 بولۇپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىدىغان ئورۇنلىنىڭ 100% ىنى

ئىگىلىدى. مەسىلە بار 13 ئورۇن تەكشۈرۈپ چىقىلدى، مەركىزىي ترانسپورت بېكىتى، قەشقەر تاشيول ئاسراش باش ئۇچاستىكىسى، نازارەتچىلىك پونكتى ۋە 6 ناھىيىلىك ماشىنا ئەترىتى بىرقەدەر ياخشى ئورۇن بولۇپ چىقتى. مەسىلە بار مەبلەغدىن 5 مىليون 951 مىڭ 380 يۈەن، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سوممىدىن 5 مىليون 699 مىڭ 200 يۈەن، ماليىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك مەبلەغدىن 678 مىڭ 540 يۈەن، ھېساب خاتالىقى بار 252 مىڭ 180 يۈەن تېپىپ چىقىلدى. ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) تاشيول ئاسراش ئورۇنلىرىنىڭ تۇراقلىق مۇلۇكنى باشقۇرۇشى قالايمىقان بولۇپ، ئامورتىزاتسىيە ھەققىنى ئۆز مەيلىچە يىغقان. ماتېرىيال باھا پەرقى ھېسابى ئۆزۈن يىل ئېسىپ قويۇلغان، تەننەرخ تەڭشەلمىگەن سوممۇ 217 مىڭ 728.59 يۈەنگە يەتكەن. (2) كېمەيتىپ كۆتۈرۈۋېتىشكە تېگىشلىك، ئەمما كېمەيتىپ كۆتۈرۈۋېتىلمىگەن تەننەرخ بويىچە قىلىنغان ئاساسىي قۇرۇلۇش (تۇرالغۇ ئۆي سېلىش) تەننەرخى 1 مىليون 245 مىڭ 730 يۈەن بولغان. (3) كەم تاپشۇرۇلغان تۇرلۇك باج 105 مىڭ 7.595 يۈەن بولغان. (4) ئامباردا قالغان ماتېرىيال پايدىسى 70 مىڭ يۈەن بولۇپ، تەننەرخ تەڭشەلمەي قالايمىقان چىقىم قىلىنغان. (5) ماشىنا ئۇسكۇنىلىرى شىركىتىنىڭ زىيالىي ياشلار ماگىزىنى باھانى قالايمىقان ئۆستۈرۈپ، 30 مىڭ 349.65 يۈەن ئارتۇق كىرىم قىلغان. (6) پايدىدىن 15 مىڭ 415 يۈەن تۇتۇپ قېلىنىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە پاراۋانلىق پۇلى بېرىلگەن. (7) مۇناسىۋەت ئىزدەپ، مال مەنبەسىنى تالىشىپ، كىرا ھەققى 1 مىليون 40 مىڭ 660 مىڭ يۈەن ئاز ئېلىنغان، 300 مىڭ يۈەن تۇراقسىز مەبلەغ قەرز بېرىلگەن.

قەشقەر ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ق ئى [1988] 01 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، 1988 - يىلىنىڭ بېشىدا ماليىە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئاساسىدا، ۋىلايەتلىك سودا ترانسپورت شىركىتىنىڭ 1988 - يىللىق ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇشى ئۈستىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. 1989 - يىلى ۋىلايەتلىك 1 - ئاپتوموبىل ترانسپورت شىركىتى، 2 - ئاپتوموبىل ترانسپورت شىركىتى ۋە ئاشلىق باشقارمىسى ماشىنا ئەترىتىنىڭ 1988 - يىللىق ماليىە كىرىم-چىقىمى ۋە ھۆددىگەرلىكتىن قېيىقالغان مەسىلىلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، بۇ جەريانداا ماليىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 69 مىڭ 616.94 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى، بۇ ئاساسلىقى كەم تاپشۇرغان باج ۋە يول ئاسراش ھەققىدىن ئىبارەت. ئاشلىق باشقارمىسى ماشىنا ئەترىتى تەكشۈرۈپ تەستىقلاتماي تۇرۇپ پىلاندىن ئاشۇرۇپ ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرالغۇسى سېلىشقا 70 مىڭ يۈەن چىقىم قىلغاچقا، ھۆددىگە ئالغۇچى، ھەمكارلاشقۇچىغا بىر ئايلىق ئاساس مائاشى بويىچە جەرىمانە قويۇلدى.

1990 - يىلى گۇۋاھنامىنىڭ «ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ھۆددىگەرلىك تىجارەت مەسئۇلىيىتى توزۇمى ۋاقىتلىق نىزامى» ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ [1988] 01 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك 1 - ترانسپورت شىركىتى، 2 - ترانسپورت شىركىتى، سودا ترانسپورت شىركىتى، ئاشلىق باشقارمىسى ماشىنا ئەترىتىنىڭ 1989 - يىللىق تۇرلۇك ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلىرىنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى ئۈستىدە ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇش بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئارقىلىق 2 - ترانسپورت شىركىتىنىڭ 1989 - يىللىق ھۆددىگەرلىك ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغانلىقى ئۈچۈن، بەلگىلىمە بويىچە نەقلەشتۇرۇشكە بولىدىغانلىقى بېكىتىلدى، قالغان 3 ئورۇن ۋەزىپىنى ئورۇندىمىغاچقا، ماڭاش فوندى تۇتۇپ قېلىندى.

1 - نۆۋەتلىك ھۆددىگەر كارخانىلارنىڭ ئاخىرقى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى ۋاقتىدا ئورۇندىاش ئۈچۈن، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 4 قاتناش كارخانىسىدىمۇ باسقۇچقا بۆلۈپ، ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ۋە ئاخىرلاشقاندىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئۈسۈلى قوللىنىلىپ، 1990 - يىل 10 - ئايدىن 12 - ئايغىچە ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشتا بايقالغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) بالون ھەققى ۋە ئامورتىزاتسىيە خىراجىتىدىن 20 مىڭ 791.31 يۈەن ئاز تۇتۇلغان؛

(2) 2933 يۈەن تەننەرخ قالايمىقان قىسۇپلىنغان؛ (3) 90 مىڭ 616.98 يۈەن مەخسۇس فوند جايىدا ئىشلىتىلمىگەن؛ (4) مۇئامىلە داۋامىدا ئۇزۇن مۇددەت ئېسىپ قويۇلغان پۇل 2 مىليون 197 مىڭ 700 يۈەن بولۇپ، ۋاقتىدا ئېنىقلانمىغان؛ (5) ھېساباتنى بىرتەرەپ قىلىشتىكى خاتالىق 101 مىڭ 796.5 يۈەنگە يەتكەن. ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشتا بىرتەرەپ قىلىش قارارى چىقىرىلىش ئارقىلىق يۇقىرىقى مەسىلىلەر تۈزىتىلدى ۋە ئېنىقلاندى.

3) سودا كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986 - يىل 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 6 - ئاينىڭ 28 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ش ھ [1980] 232 - نومۇرلۇق ھۆججىتى ئارقىلىق تەستىقلاپ تارقىتىلغان سودا نازارىتىنىڭ «ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىنغان بورداق كالا، بورداق قويلارنى باھا قوشۇپ مۇكاپاتلاشنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى سىناق چارە» سى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق باھا ئىدارىسى، سودا نازارىتىنىڭ ش س م [1983] 347 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى «بورداق كالا، بورداق قويلارغا نىسبەت بويىچە باھا قوشۇشنى يولغا قويۇش مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئۆقتۇرۇش» نىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ چارۋىنى ئاشۇرۇپ سېتىۋالغاندا قوشقان باھا پۇلى ئۈستىدە مەخسۇس تۈر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئېلىپ بېرىلدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىكتە تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) ناھىيە (شەھەر) لىك يېمەكلىك شىركىتى ۋە ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتى كۆپ مەلۇم قىلىش ئارقىلىق تىرىك چارۋا سېتىۋېلىش باھاسىغا قوشۇلىدىغان 332 مىڭ 800 يۈەن پۇلنى كۆپ ئېلىۋالغان، بۇ مالىيەگە ئەينەن تاپشۇرۇلىدىغان بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 2805.21 يۈەن؛ قاغلىق ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 150 مىڭ 246.35 يۈەن؛ يەكەن ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 82 مىڭ 767.05 يۈەن؛ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 23 مىڭ 912.81 يۈەن، يېڭىسار ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 3109.83 يۈەن؛ پوسكام ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 3604.90 يۈەن؛ تاشقورغان ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 10 مىڭ 52 يۈەن؛ مەكىت ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 19 مىڭ 200 يۈەن، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 13 مىڭ يۈەن؛ مارالبېشى ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئېلىۋالغىنى 24 مىڭ 593.74 يۈەن. (2) 1984 - يىل 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسى ناھىيىلەرنىڭ ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەستىقلىغان 151 مىڭ 400 يۈەن چارۋا سېتىۋېلىشتا باھا قوشۇش پۇلى يەنە 10 ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىگە چارۋا قوتىنى، گۆش ماگىزىنى سېلىشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق بۇ پۇل سۇرۇشتۇرۇلمەيدىغان بولدى. (3) ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتى 50 مىڭ يۈەن ۋاستىچىلىك پۇلىنى قاغلىق ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ زىيانىنى تولدۇرۇۋېلىشىغا بېرىۋەتكەن، ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتى رەھبەرلىرى بۇ ھەقتە تەكشۈرۈشنامە يازىدىغان بولدى. (4) يەكەن ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى پايدىنى يوشۇرۇپ 64 مىڭ 800 يۈەن مەبلەغنى يوتكىۋەتكەن، بۇنى ئۆزىدە بار مەبلەغدىن مالىيەگە تاپشۇرۇشى بويرۇلدى.

ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ چارۋا سېتىۋېلىشقا قوشقان باھا پۇلىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. بۇ جەريانداتوغۇەندىكى مەسىلىلەر بايقالدى: (1) چارۋا سېتىۋېلىشقا باھا قوشۇش پۇلىدىن 2805.21 يۈەن ئېشىپ قالغان، بۇ ئەينەن مالىيەگە تاپشۇرۇلدى. (2) چارۋا سېتىۋېلىشقا باھا قوشۇش پۇلىدىن 198 مىڭ 627.14 يۈەن ئاساسىي قورۇلۇشقا ئىشلىتىلمەگەن، شىركەت رەھبەرلىرى بۇ ھەقتە تەكشۈرۈشنامە يېزىشقا بويرۇلدى.

شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنىگىچە مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرى

تەستىقلىغان 1986 - يىللىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىت پىلانىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتىنىڭ 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلە ۋە ئۇنى بىرتەرەپ قىلىش قارارى مۇنداق: (1) 1984 - يىلدىن ئىلگىرى بېرىشكە تېگىشلىك، ئەمما تېخى بېرىلمىگەن كىرا ھەققىنىڭ ئېسىپ قويۇلغان ھېسابىدىكى 1 مىليون 900 مىڭ يۈەننىڭ 1 مىليون 600 مىڭ يۈەنى مالىيىگە تاپشۇرۇلىدىغان، قالغان 300 مىڭ يۈەنى قايتا ئېنىقلاشقا ئىشلىتىلىدىغان بولغان، تەكشۈرۈش ئارقىلىق 1986- يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنىگىچە يەنىلا قالدۇق قالغان، شۇڭا چىقىم قىلىنماي ھەممىسى مالىيىگە تاپشۇرۇلدى. (2) يېزا ئىگىلىك يارىدىمى نامى بىلەن 2 تۈركۈم مەبلەغ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك نېفىت شىركىتىگە پېرېۋوت قىلىنغان، بۇ مەبلەغ يۆتكەپ ئىشلىتىلىپ، كۆز بويامچىلىق قىلىنغان، شۇڭا ئەينەن مالىيىگە تاپشۇرۇلىدۇ. (3) قاغىلىق ناھىيىلىك يەرلىك مايي ئايرىش زاۋۇتىنى سېتىۋېلىش 1 مىليون 811 مىڭ 737.95 يۈەن يارىدەم بېرىلگەن، بۇنىڭ ئىچىدە 1986 - يىلى ق ن [1986] 8 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ مايي ئامبىرى تېخنىكىسىنى ئۆزگەرتىشكە تەقسىم قىلىپ بېرىلگىنى 776 يۈەن بولۇپ، بۇ پۈلنىڭ داۋاملىق ناھىيىلەرگە ئاجرىتىپ بېرىلىشىگە رۇخسەت قىلىندى. قالغان 1 مىليون 35 مىڭ 737.95 يۈەننى ئىشلىتىش ھەققىدە ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتى پىلان تۈزۈپ چىقىدىغان، ۋىلايەت رەھبەرلىرى تەستىقلىغاندىن كېيىن، پىلان مالىيە، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورۇنلىرى تەرىپىدىن نازارەت قىلىنىپ ئىجرا قىلىنىدىغان بولدى. (4) ئامباردىكى تاۋارلارنىڭ بىرتەرەپ قىلىشقا تېگىشلىك پايدا قالدۇقى 37 مىڭ 343.02 يۈەن، تۈتۈپ قېلىش نىسبىتى بويىچە ئېرىشىلگەن مايي پۇلى 56 مىڭ يۈەن، يۇقىرىقى ئىككى تۈرنىڭ ھېسابى تەڭشىلىپ، 1986 - يىللىق نەق چوتقا كىرگۈزۈلىدىغان بولدى. 1986 - يىللىق كىرا ھەققىدىن تۆۋەنلىگەن 446 مىڭ 3.71 يۈەن شۇ يىللىق سودا ئوبوروتى ھەققى كىرا خىراجىتىدىن كېمەيتىپ كۆتۈرۈۋېتىلدى. (5) بېرىشكە تېگىشلىك كىرا ھەققى ئىچىدىكى تۆۋەنلىگەن كىرا ئۇچۇن كېمەيتىلگەن 305 مىڭ 488.15 يۈەن ۋە ھېساب تەرتىپىكە سېلىشتا كېمەيتىپ كۆتۈرۈۋېتىلگەن 400 مىڭ يۈەن ئەينەن ئەسلىدىكى ھېسابقا قايتۇرۇلىدۇ. (6) 1986 - يىللىق نەق چوتتىن ئىلگىرىكى، ئامباردىكى تاۋار تەننەرخىنىڭ كىرگۈزۈلۈش باھاسى بىر قېتىم مۇۋاپىق تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن، ئاشقان پايدا پۇلى 1986 - يىللىق نەق چوتقا كىرگۈزۈلىدۇ.

1989 - يىل 1 - ئايدا ق م ئى [1988] 01 - نومۇرلۇق ھۆججەتتىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتى، شېكەر، تاماكا، ھاراق شىركىتى، مېتال بۇيۇملار شىركىتى، تۇرلۇك مالىلار شىركىتى، ئىلمە توقۇلما شىركىتىنىڭ 1988 - يىللىق ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇشى ئۈستىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى.

شۇ يىلى 5 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ يىللىق پىلانىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 174 مىڭ 678.72 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى، كارخانىدا ساقلانغان مەسلىنىڭ كۆپ ئىكەنلىكى، يەنە باھانى تۆۋەنلىتىش ۋەزىپىسىنىڭ بارلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئۇنى تاپشۇرۇش كەچۈرۈم قىلىندى، پەقەت كەم تاپشۇرغان باج ۋە قوشۇلما قىممەت پۇلى 3282.16 يۈەن يىغىۋېلىندى. 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ شىركەتلەرنى تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەرەققىيات باش شىركىتى، ۋىلايەتلىك چارۇچىلىق - سانائەت - سودا بىرلەشمە شىركىتىنىڭ 1985 - يىل 4 - ئايدىن 1989- يىل 7- ئايغىچە بولغان تىجارەت ئەھۋالى ۋە مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى.

1990 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك شېكەر، تاماكا، ھاراق شىركىتى، تۇرلۇك مالىلار شىركىتى، نېفىت

شىركىتى، توقۇلما بۇيۇملار شىركىتى، يېمەكلىك شىركىتى، مېتال بۇيۇملار شىركىتىنىڭ 1989 - يىللىق تۇرلۈك ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلىرىنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى ئۈستىدە ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇش يۇزىسىدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. يۇقىرىقى ئورۇنلاردىن يېمەكلىك شىركىتى، توقۇلما بۇيۇملار شىركىتىدىن باشقىلىرى 1989 - يىللىق ھۆددىگەرلىك ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغان.

4) ماددىي ئەشيا كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ 1985 - يىللىق خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ماددىي ئەشيا سىستېمىسىدىكى 18 ئورۇن ئۈستىدە ساھە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتتىكى 7 ئورۇن، يەنى ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى ۋە ئۇنىڭ قارىسىقىدىكى شۆبە شىركەت — رەڭلىك مېتال شىركىتى، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى — يېنىك سانائەت — خىمىيە سانائىتى بۇيۇملىرى شىركىتى، ماشىنا - ئېلېكتر شىركىتى، يېغۇزلىش مۇلازىمىتى شىركىتى، ماشىنا ئەتىرىتى، زىيالىي ياشلار ماگىزىنى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق جەمئىي 1 مىليون 761 مىڭ 543 يۈەن ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەنلىكى ئېنىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك شىركەت ۋە شۆبە شىركەت، ماشىنا ئەتىرىتىنىڭ 260 مىڭ 412 يۈەن؛ مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك سومما 323 مىڭ 448 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتنىڭ 143 مىڭ 617 يۈەن ئىكەنلىكى؛ تولۇقلاپ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج 18 مىڭ 462 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتنىڭ 2429 يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاپ چىقىلدى. ساقلانغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرىنى ئېنىقلاپ براكقا چىقارغاندا، زىيانىنى 60 مىڭ 37. 830 يۈەن كۆپ مەلۇم قىلغان؛ (2) كۆپ سېلىق سېلىنغان ماي كىرگۈزۈش ھەققى 114 مىڭ 43. 598 يۈەن بولغان؛ (3) ھېسابىنى مۇددەتتىن بۇرۇن بوغۇپ يىللىق نەق چوت قىلىپ، سېتىش كىرىمىدىن 1 مىليون 118 مىڭ 84. 668 يۈەن يوشۇرۇپ قېلىنغان، پايدىدىن 23 مىڭ 52. 874 يۈەن قالدۇرۇپ قېلىنغان؛ (4) قالايمىقان قىسۇېلىنغان خىراجەت 19 مىڭ 62. 619 يۈەن بولغان؛ (5) قوشۇمچە ئىگىلىك نامى بىلەن كىچىك خەزىنە تەسىس قىلىنىپ، خىزمەتچىلەرگە 29 مىڭ 62. 301 يۈەن پاراۋانلىق پۇلى تارقىتىلغان؛ (6) باھا خالىغانچە چۈشۈرۈلۈپ ياكى ئۆستۈرۈلۈپ، دۆلەتنىڭ باھا سىياسىتىگە خىلاپلىق قىلىنغان؛ (7) باشقا كىرىم 125 مىڭ 73. 131 يۈەن پايدىغا كىرگۈزۈلمەي، بېرىشكە تېگىشلىك پۇل ھېسابىدا ئېسىپ قويۇلغان، ئامبارداىكى ماددىي ئەشيا پايدا قالدۇقى 191 مىڭ 28. 390 يۈەنمۇ بېرىشكە تېگىشلىك پۇل ھېسابىدا ئېسىپ قويۇلغان؛ (8) كۆپ قالدۇرۇلغان، كۆپ ئايلاندۇرۇلغان پارۋانلىق فوندى ۋە مۇكاپات پۇلى 14 مىڭ 42. 118 يۈەنگە يەتكەن؛ (9) كەم تاپشۇرغان ۋە تاپشۇرمىغان مۇكاپات بېجى 97. 3776 يۈەن بولغان؛ (10) كەم تاپشۇرغان ئاپتوموبىل كىراسى بېجى 98. 1686 يۈەن بولغان؛ (11) ئاساسىي قۇرۇلۇشقا 51 مىڭ 64. 7 يۈەن سەپلەپ قويۇلغان.

1989 - يىل 1 - ئايدا ق م ئى [1988] 01 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا، يېنىك سانائەت ۋە خىمىيە سانائىتى بۇيۇملىرى شۆبە شىركىتى، مېتال بۇيۇملار شۆبە شىركىتى، ۋىلايەتلىك ماشىنا زاپچاسلىرى شىركىتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىنىڭ 1988 - يىللىق ھۆددىگەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇش يۇزىسىدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. 3 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ 1989 - يىللىق خىزمەت پىلانىغا ئاساسەن ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق، سانائەت، سودا تەرەققىيات شىركىتىنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە كىرىمى. چىقىمى ۋە تىجارەت باشقۇرۇش ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئەمما تاپشۇرۇلمىغان 11 مىڭ 79. 88 يۈەن ئېنىقىسىە، قاتناش نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندى يىغۇېلىندى. 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە كىرىمى. چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، 17 مىڭ 45. 155 يۈەن يىغۇېلىندى ھەم مالىيىگە تاپشۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ساختىلىق ئىشلىتىلگەن تەننەرخ 15 مىڭ 25. 279 يۈەن، تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئەمما

تاپشۇرۇلمىغان هارام پۇل ۋە ئىگىسىز پۇل 2.876 يۈەن.

1990 - يىل 1 - ئايدا گوۋۇيۈەننىڭ ئالاقىدار هۆججىتى ۋە ق م ئى [1988] 01 - نومۇرلۇق هۆججىتىنىڭ روهىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى، ئورمانچىلىق - سانائەت - سودا تەرەققىيات شىركىتى، ماشىنا زاپچاسلىرى شىركىتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىنىڭ 1989 - يىللىق ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلىرىنىڭ ئورۇندىلىش ئەهۋالى هۆججەرلىكىنى نەقلەشتۇرۇش يۈزىسىدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. يۇقىرىقى ئورۇنلار ئىچىدە ئورمانچىلىق - سانائەت - سودا شىركىتىدىن باشقىلىرى 1989 - يىللىق هۆججەرلىك ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغان. 8 - ئايدا مارالبېشى ناهىيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىنىڭ هۆججەرلىك تىجارىتى ئۇستىدە قىلىنغان ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قايتا ئېلىپ بېرىلدى. ناهىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ بۇ شىركەتنىڭ «كىچىك خەزىنە» تەسىس قىلىشىنى جازالاش قارارى ساقلاپ قېلىندى، ئاشۇرۇپ چىقىم قىلىنغان 4740.87 يۈەن رېمونت هەققى ۋە 2500 يۈەن ئاپتوماتىك تېلېفون ئورنىتىش چىقىمى ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن قاتاردا بىرتەرەپ قىلىنمىدى، ئەسلىدىكى قارارداكى هۆججەر لېۋ جېيېشېڭغا نەقلەشتۇرۇپ بېرىلگەن 1989 - يىللىق 1647.5 يۈەندىن «پايدا» نى تولۇق قايتۇرۇش قارارى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

بىرىنچى نۆۋەتلىك هۆججەرلىكىنىڭ ئاخىرلاشقاندىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىكىنى ئۆز ۋاقتىدا ئورۇنداش ئۈچۈن، 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئالدى بىلەن ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق دۆلەت ئىلكىدىكى 4 ماددىي ئەشيا كارخانىسى هۆججەرلىكىنىڭ ئاخىرلىشىشى يۈزىسىدىن ئالدىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ تۆۋەندىكى بىرقانچە مەسىلە بايقالدى: (1) كۆپ سېلىق سېلىنىپ، كۆپ ئېلىنغان راسخوت 154 مىڭ 297.12 يۈەن؛ (2) ئۇزاققىچە ئېسىپ قويۇلغان مۇئامىلە داۋامىدا هېسابىنىڭ مەبلىغى 251 مىڭ 118.62 يۈەن ئېنىقلانمىغان؛ (3) 370 مىڭ 698.94 يۈەن كىرىم نەق چوتقا كىرگۈزۈلمىگەن؛ (4) مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك بولغان ئىنتىزامغا خىلاپ قىلىنغان كىرىم 1920.97 يۈەن؛ (5) ئەسلى دوكومېنت ۋە توغرا رەسمىيەت يوق تۇرۇقلۇق هېسابتىن كۆتۈرۈۋېتىلگەن ماتېرىيال زىيىنى 3000 يۈەن؛ (6) تاۋار ئوبوروت هەققىدىن ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرالغۇسىنى قۇراشتۇرۇش ۋە زىننەتلەشكە قىلىنغان چىقىم 27 مىڭ 996.9 يۈەن.

5) تەمىنات - سودا كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986-يىل 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 9 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭدىكى پاختا - چىگە سىستېمىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى قارارىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ناهىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورنىدىن 10، ۋىلايەتلىك تەپتىشلىك باشقارمىسىدىن 6 جەمئىي 16 ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىمىنى ئاجرىتىپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، يەكەن ناهىيىلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ 1984 -، 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ، تەجرىبىگە ئىگە بولۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى پاختا - چىگە ساهەسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈردى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئاساسلىق مەسىلىلەر تۆۋەندىكىچە: (1) بۇ شىركەتكە قاراشلىق پاختا زاۋۇتىنىڭ ئېسىپ قويغان بېرىشكە تېگىشلىك هېسابىدىكى 454 مىڭ 499.64 يۈەن (قالدۇرۇپ قالغان كىرىم) دىن كارخانىدا قالدۇرۇپ قېلىنغىنىدىن باشقا 278 مىڭ 383.39 يۈەن يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. (2) شىركەتكە قاراشلىق پاختا زاۋۇتى ۋە سېتىۋېلىش پونكتى ئېسىپ قويغان قوشۇمچە كەسىپ هېسابىدىكى 107 مىڭ 913.46 يۈەن ئەينەن يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. (3) پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ پاختا قىممىتىنى ئۆستۈرۈشتىن قىلغان 285 مىڭ 195.2 يۈەن كىرىمى يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. (4) پاختا - چىگە شىركىتى كەسىپي جەهەتتە يۇقىرىغا 53 مىڭ 608.31 يۈەن تور پاختا كىرىمى تاپشۇراتتى، چىقىم قىلىنغان 11 مىڭ 447.08 يۈەندىن باشقا 42 مىڭ 161.23 يۈەن يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. (5) جەرىمانە ۋە هارام پۇل 13 مىڭ 983.82 يۈەن بولۇپ، يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. (6) پاختا - چىگە شىركىتى ئالدىن تۆتۈپ قالغان كاساتچىلىق خىراجىتى

338 مىڭ يۈەن بولۇپ، بۇنىڭدىن 55% لىك باج نىسبىتى بويىچە باج ئىدارىسىگە تاپشۇرۇلغان 185 مىڭ 900 يۈەندىن باشقىلىرى كارخانىغا قالدۇرۇلدى. (7) پاختا - چىگە شىركىتى قالايمىقان تەننەرخ پۇلى 161 مىڭ 08. 234 يۈەن بولۇپ، چىقىم قىلىنغان 63 مىڭ 71. 498 يۈەندىن باشقا، 97 مىڭ 37. 735 يۈەن يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. (8) پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ پاختىدىن ئارتۇق چىققان پۇلى 770 مىڭ 52. 817 يۈەن، بۇنىڭدىن چىگىت زىمىنى ۋە يۆتكەلمايى قالغان تەننەرخ چىقىمىدىن 2 تۇرنى ھەل قىلىشقا ئىشلىتىلگەن 470 مىڭ 52. 817 يۈەندىن باشقا، قالغان 300 مىڭ يۈەن يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلدى. يەرلىك مالىيىگە تاپشۇرغۇزۇلغان پۇل 1 مىليون 311 مىڭ 47. 272 يۈەن بولدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، پاختا - چىگە شىركىتى تاپشۇرغان پۇلنىڭ كۆپ قىسمى پاختا - چىگە شىركەتلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىلىپ، تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتىشكە ئىشلىتىلدى، پاختا - چىگە شىركەتلىرى بۇ ھەقتە تۈزۈپ چىققان پىلان ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ پۇل مالىيە خام چوتىغا كىرگۈزۈپ باشقۇرۇلدى. 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىسىنىڭ پاختا - چىگە شىركەتلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ 1984 ـ 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى ۋە مەسىلىلەرنى تۆۋەندىكىدەك بىرتەرەپ قىلدى: (1) ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا كوپىراتىپى 1986 - يىلى پاختا - چىگە شىركىتىدىن يۆتكىگەن 507 مىڭ 59. 304 يۈەن مەبلەغ ۋىلايەتلىك مالىيىگە ئەينەن تاپشۇرۇلدى؛ (2) ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ ھېساب سىرتىدا قوشقان 385 مىڭ 22. 939 يۈەن باھا پۇلى ۋىلايەتلىك مالىيىگە تاپشۇرۇلدى؛ (3) زاپاس پاختا ئۆسۈمى 400 مىڭ 58. 104 يۈەن بولۇپ، بەزى كارخانىلاردا ساقلانغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا توغرا كەلگەنلىكتىن، 120 مىڭ يۈەننى كارخانىغا قالدۇرۇش، قالغان 280 مىڭ 58. 104 يۈەننى ۋىلايەتلىك مالىيىگە تاپشۇرۇش قارار قىلىندى؛ (4) پاختا پەرقىنىڭ ئۆرلىگەن قىممىتى، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا بېرىلمىگەن پۇل جەمئىي 563 مىڭ 64. 405 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭدىن ناھىيىلەرگە بېرىپ تۇرۇلغان 278 مىڭ 3. 152 يۈەننى ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى سېلىشتۇرۇپ بىرتەرەپ قىلغانلىقى سىرتىدا، قالغان 285 مىڭ 34. 253 يۈەن مالىيىگە تاپشۇرۇلدى. يۇقىرىقى 4 تۇرده مالىيىگە 1 مىليون 458 مىڭ 73. 601 يۈەن تاپشۇرۇلغان بولۇپ، 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن بۇرۇن قەشقەر شەھەرلىك سودا - سانائەت بانكىسىنىڭ 204 — 83 ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەخسۇس ھېسابىغا كىرگۈزۈلدى. ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ دەپتىرىدىكى 285 مىڭ 34. 253 يۈەن ۋىلايەت مالىيىسىگە تاپشۇرۇلدى.

1988 - يىل 12 - ئايدا «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك نىزامى» نىڭ 1 - باب 2 - ماددىسىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ 1987 ـ 1988 - يىللىق پاختا باھاسىغا قوشقان پۇلى، ئوبوروت قىلىنغان پاختا قەرز پۇلىنىڭ ئۆسۈمى، كىرىمى، تەننەرخى قاتارلىقلار ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان ئومۇمىي سومما 5 مىليون 281 مىڭ 64. 98 يۈەنگە يەتتى.

كېيىنكى يىلى 10 - ئايدا يوپۇغا ناھىيىلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ ي ئى [1989] 19 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قارارىغا قايىل بولمىغانلىق ئەرزىگە ئاساسەن، شىركەتنىڭ 1986 - يىللىق ئاددىي بىناكارلىق قۇرۇلۇش چىقىمى قايتا تەپتىشلىك قىلىندى. قايتا تەپتىشلىك قارارىدا: ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ مالىيىسىگە 9810 يۈەن تاپشۇرۇش ۋە 39 مىڭ 564 يۈەن جەرىمانە قويۇش جازاسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

6) ئاشلىق كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1985 - يىل 9- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتتە ئاشلىق ساھەسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك ئورۇن 137 (بۇنىڭ ئىچىدە، ئاشلىق

ئىدارىسى 12، ئۇن زاۋۇتى 12، ئاشلىق دۇكىنى 101، كېلىشىم باھالىق شىركەت 12) بولۇپ، تەكشۈرۈلگەن ئورۇن 89 (بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق ئىدارىسى 8، ئۇن زاۋۇتى 8، ئاشلىق دۇكىنى 65، كېلىشىم باھالىق شىركەت 8). مەسىلە بارلىقى ئېنىقلاپ چىقىلغان ئورۇن 89 بولۇپ، مەسىلە بار مەبلەغ 7 مىليون 261 مىڭ يۈەن، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن مەبلەغ 1 مىليون 544 مىڭ 790 يۈەن، ھېساب خاتالىقى بار پۇل 5 مىليون 716 مىڭ 180 يۈەن، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 892 مىڭ 930 يۈەن بولۇپ چىقتى. ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) تەكسە باھالىق ئاشلىق كېلىشىم باھالىق ئاشلىققا ئالماشتۇرۇپ سېتىلىپ، كۆپ يىغىلغان پۇل قالايمىقان ھېسابقا كىرگۈزۈلگەن، قالايمىقان چىقىم قىلىنغان؛ (2) كىرىمدىن قالدۇرۇپ قېلىنغان، پايدىدىن يوشۇرۇلغان پۇل 68 مىڭ 410 يۈەن. (3) ئوغرىلانغان باج 576 مىڭ 490 يۈەن. (4) قالايمىقان قىسۇېلىنغان، ئىگىلىۋېلىنغان سىياسەت خاراكتېرلىك چىقىم 239 مىڭ 600 يۈەن. (5) كېپەك، سۇ يېغى دۆلەتنىڭ تاختاي باھاسىدىن تۆۋەنلىتىلىپ سېتىلغا ئىچىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە سېتىپ بېرىلگەن. مەسىلەن: قەشقەر «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى ئوتتۇرىچە ھەر بىر ئىشچى - خىزمەتچىگە 805 كىلوگرام كېپەك، 31.5 كىلوگرام ياغنى سېتىپ بېرىپ، 4923.05 يۈەن كىرىمنى كېمەيتىۋەتكەن. (6) مەبلەغ ۋە ماددىي ئەشيالار قالايمىقان تارقىتىلغان. (7) مالىيە باشقۇرۇش بىرقەدەر قالايمىقان بولۇپ، قىسمەن ئورۇنلارنىڭ ھېسابى بىلەن ئەمەلىي نەرسىسى بىردەك چىقمىغان.

ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ 1986 - يىللىق ئاشلىق سىستېمىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش جەھەتتىكى خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە ئاشلىق ساھەسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى. 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئاشلىق ساھەسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش باشلاندى. ۋىلايەتلىك تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، يەكەن، مەكىت ناھىيىسىدىكى ئاشلىق سىستېمىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. 32 مۇستەقىل ھېسابات بىرلىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، بۇ، مۇستەقىل ھېسابات بىرلىكى بولغان 43 ئورۇننىڭ 74.4% نى ئىگىلەيدۇ؛ 4 مىليون 957 مىڭ 200 يۈەن ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما ۋە مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 323 مىڭ 300 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى. ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: (1) 1983 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە قالدۇرۇپ قېلىنغان پايدا 2 مىليون 497 مىڭ 100 يۈەن؛ (2) تەننەرخكە قالايمىقان كىرگۈزۈلگەن پۇل 1 مىليون 360 مىڭ 500 يۈەن. (3) قالايمىقان چېچىلغان خىراجەت 883 مىڭ 500 يۈەن. (4) تاپشۇرۇلمىغان باج ۋە نۇقتىلىق ئېنېرگىيە - قاتناش قۇرۇلۇشى فوندى 216 مىڭ 100 يۈەن. ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 100 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان دېلو 11، 500 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان دېلو بىر.

شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 16 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، يەكەن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ 1984 -، 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلىلەر ۋە ئۇنى بىرتەرەپ قىلىش پىكرى تۆۋەندىكىچە: (1) ئامبارغا ھېسىپ قويۇلغان، باھاسى چۈشۈرۈلگەن مال پۇلى، قالايمىقان چېچىلغان تەننەرخ 238 مىڭ 587.25 يۈەن. (2) 1983 - يىلى كېلىشىم باھانىسى تەكسە باھاغا ئالماشتۇرۇشتىن قىلىنغان 134 مىڭ 919.7 يۈەن كىرىم ئۆزگەرتىپ قۇرۇش فوندىغا ئالماشتۇرۇلغان، بۇنىڭدىن قاتناش - ئېنېرگىيە نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندىغا تاپشۇرۇلغان 20 مىڭ 237.95 يۈەننىڭ چىقىرىۋەتكەنده، يەنە 14 مىڭ 681.75 يۈەن قېپقالغان. (3) بېرىشكە تېگىشلىك ھېسابقا كىرگۈزۈلگەن ھارام پۇل 16 مىڭ 586.17 يۈەن. (4) كېلىشىم باھا شىركىتى تۇتۇپ قالغان يۇقىرىغا تاپشۇرۇلمىغان پايدا ۋە باشقا يۇقىرىغا تاپشۇرۇلمىغان پۇل 110 مىڭ 859.87 يۈەن. يۇقىرىقى 4 تۈردىكى 480 مىڭ

715.04 يۈەن 1986 - يىل 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن ئىلگىرى ئاپتونوم رايونلۇق خەزىنىگە تاپشۇرۇلىدىغان بولدى. (5) تولۇقلاپ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 21 مىڭ 24.948 يۈەن باج سوممىسى 1986- يىل 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن بۇرۇن يەكەن ناھىيىلىك باج ئىدارىسىغا تاپشۇرۇلىدۇ. يەكەن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ يۇقىرىقى بىرتەرەپ قىلىش قارارىغا باشقىچە پىكرى بولغاچقا، ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ قايتا تەپتىشلىك قىلىشىنى ھاۋالە قىلىپ، تۆۋەندىكىچە بىرتەرەپ قىلىش تولۇقلىما قارارى چىقاردى: (1) ئامبارغا بېسىپ قويۇلغان، باھاسى چۈشۈرۈلگەن مال پۇلى، قالايمىقان چېچىلغان تەننەرخ 238 مىڭ 25.587 يۈەن ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ 1985- يىلى ئاشلىق، ياغ تەييار بۇيۇملىرىنى %6 لىك توپ - پارچە سېتىش باھا پەرقىنى تۆتۈپ قېلىپ، ماگىزىنلارغا سېتىپ بېرىشى داۋامىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، ئىسلاھاتنى سىناق قىلىشتىكى بىر تۈرلۈك يېڭى خىراجەت دائىرىسىگە كىرىدۇ، شۇڭا كەڭچىلىك بىلەن بىرتەرەپ قىلىشقا ئۆزگەرتىلىپ، 34 مىڭ 60.03 يۈەننى تاپشۇرۇش كەچۈرۈم قىلىندى. (2) كېلىشىم باھالىق ئاشلىقنى تەكسە باھالىق ئاشلىققا ئالماشتۇرۇش پايدىسى 114 مىڭ 681.75 يۈەنگە كەلسەك، بۇ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشقا، ئامبار رېمونت قىلىشقا، يەر تەكشىلەشكە ئىشلىتىلگەن، شۇڭا كەڭچىلىك بىلەن بىرتەرەپ قىلىنىپ، مالىيىگە تاپشۇرۇش كەچۈرۈم قىلىندى. قايتا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق ئەسلىدىكى مالىيىگە تاپشۇرۇش قارار قىلىنغان 480 مىڭ 715.04 يۈەن 250 مىڭ 907.39 يۈەنگە ئۆزگەرتىلدى، تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك تىجارەت بېجى 21 مىڭ 24.948 يۈەن بولدى، جەمئىي 272 مىڭ 856.13 يۈەن 1986 - يىل 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن بۇرۇن ناھىيە مالىيىسى ۋە ناھىيىلىك باج ئىدارىسىغا تاپشۇرۇلىدىغان بولدى.

شۇ يىلى 5 - ئايدا دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا، 1986 - يىلى ئاشلىق كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تەلىپىگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتىپ، يەكەن ناھىيىلىك ئۇن - ياغ زاۋۇتىنىڭ 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) 1985 - يىل 11 - ئاي، 12 - ئايدا ئالدىن تۆتۈپ قېلىنغان توك پۇلىدا تەننەرخ 20.8505 يۈەن كۆپ ھېسابلانغان؛ (2) 1984 - يىلى كۈنجۈرە ئەتكەسچىلىكىدىن قايتۇرۇلغان ھارام پۇل 1490 يۈەن بولۇپ، بۇ تىجارەت سىرتىدىكى كىرىم - چىقىم ھېسابىغا كىرگۈزۈلۈپ ئېسىپ قويۇلغان. يۇقىرىقى 2 تۈردىكى جەمئىي 20.9995 يۈەن 1986 - يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن ئىلگىرى ئاپتونوم رايون خەزىنىسىگە تاپشۇرۇلىدىغان بولدى.

6 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 11 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ش ئى ت [1986] 02 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىقتىسادىي تەپتىش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسىنىڭ 1983 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە بولغان 3 يىللىق چوڭ ھۆددىگەرلىكىنى، ناھىيە (شەھەر) ئاشلىق ئىدارىلىرىنىڭ بوغالتىرىيىلىك نەق چوت مەلۇمات جەدۋىلىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلمىسىنى ۋە ئاشلىق باشقارمىسىنىڭ ئۆزىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئاساسلىق مەسىلە ۋە ئۇنى بىرتەرەپ قىلىش قارارى مۇنداق: (1) 1983 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تەكرار ئېلىنغان ۋە خىراجەت ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن مۇكاپات چىقىمى 206 مىڭ 509.5 يۈەنگە يەتكەن؛ (2) 3 يىلدا كارخانا فوندى 124 مىڭ 716.31 يۈەن كۆپ ئېلىنغان. يۇقىرىقى 2 تۈردىكى پۇل ئەسلىدە پۈتۈنلەي مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، لېكىن 3 يىل ئۆتۈپ كەتكەن بولغاچقا ھەممىنى تاپشۇرۇش مۇمكىن بولمىدى، شۇڭا ھېسابتىكى 111 مىڭ 480.83 يۈەن قالدۇقنىڭ ھەممىسىنى مالىيىگە تاپشۇرۇش قارار قىلىندى.

6 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋە مەكتەپ

ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىسى بىرلەشمە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتىپ، مەكىت ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى، ئۇن - ياغ زاۋۇتى ۋە كېلىشىم باھا شىركىتىنىڭ 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم-چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلە ۋە ئۇنى بىرتەرەپ قىلىش قارارى مۇنداق: (1) 1983 - يىلى ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ بېرىشكە تېگىشلىك ھېسابات پۇل ھېسابىدا كېلىشىم باھا شىركىتىگە بېرىشكە تېگىشلىك 60 مىڭ يۈەن ئېسىپ قويۇلغان، ئەمما كېلىشىم باھا شىركىتىنىڭ ھېسابىدا بۇ پۇل يوق چىققان. بۇ پۇلنى بىرتەرەپ قىلىش پىكرى مۇنداق: بۇ پۇل بىلەن ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ تۇرۇپ قالغان ھېسابى بىرتەرەپ قىلىنىدۇ، ئەگەر يەنىلا قالدۇق قېپقالسا، مالىيىگە تاپشۇرۇلىدۇ. (2) ناھىيىلىك ئۇن - ياغ زاۋۇتى قالدۇرۇپ قالغان 19 مىڭ 491.8 يۈەن پايدا ئەينەن مالىيىگە تاپشۇرۇلىدۇ. (3) ئاشلىق ئىدارىسى 1985 - يىلى 30 مىڭ 139.89 يۈەن باج پۇلى كەم تاپشۇرغان، بۇ پۇل ناھىيىلىك باج ئىدارىسىغا تولۇقلاپ تاپشۇرۇلىدۇ. (4) ناھىيىلىك ئاشلىق - ياغ كېلىشىم باھا شىركىتى ئالدىن تۆتۈپ قېلىپ پاراۋانلىق ھېسابىغا يۆتكەلگەن راسخوت 6400 يۈەن ئەينەن مالىيىگە تاپشۇرۇلىدۇ.

7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ قاغىلىق ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلغانلىق دوكلاتى ۋە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قارارى، ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ئەرز دوكلاتىغا تۆۋەندىكىدەك تەستىق سېلىنىدى: (1) ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ 1985- يىللىق نەق چوتتىكى كۆپ چېچىلغان 307 مىڭ يۈەن رېمونت ھەققىگە كەلسەك، ئاپتونوم رايونلۇق ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ھېسابىنى تەكشەپ بىرتەرەپ قىلىشىغا قوشۇلغانلىقى ئۈچۈن، 46 مىڭ 505 يۈەن قاتناش، ئېنېرگىيە نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندىلا تولۇقلاپ تاپشۇرۇلسا بولىدۇ. (2) ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى ماشىنا ئەترىتىنىڭ 1983 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە تاپقان 125 مىڭ 983.8 يۈەن پايدىسى ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ قوشۇمچە تىجارەت كەسپىي كىرىمىگە كىرگۈزۈلمىگەن، بۇ پۇل ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرىنى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلگەنلىكى ئۈچۈن، 13 مىڭ 650.2 يۈەن ئېنېرگىيە، قاتناش نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندىلا تولۇقلاپ تاپشۇرۇلسا بولىدۇ. (3) ماشىنا ئەترىتى ئاشلىق ئىدارىسىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پايدىدىن قالدۇرۇپ قالغان 4000 يۈەن، جايتېرەك ئاشلىق پونكىتى تەكسە باھالىق كۆممىستوناقنى كېلىشىم باھالىقتا ئالماشتۇرۇپ تاپقان 79.939 يۈەن پايدا، قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ ۋە ئامباردىكى تەكسە باھالىق كۆممىستوناق كېلىشىم باھالىقتا ئالماشتۇرۇپ تاپقان 10 مىڭ 887.76 يۈەن پايدا، جەمئىي 3 تۇردىكى 15 مىڭ 826.55 يۈەن ئەينەن ناھىيە مالىيىسىگە تاپشۇرۇلىدۇ.

7) باشقا كارخانىلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

1989 - يىل 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ۋە شىركەتلەرنى تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى، سودا - سانائەت باشقارمىسى بىرلەشمە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت - ئوبلاستتىكى يېپەك يولى ئىمپورت - ئېكسپورت شىركىتىنىڭ 1987 - يىل 4 - ئايدىن 1989 - يىل 7 - ئايغىچە بولغان تىجارەت ئەھۋالى ۋە مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك داۋامىدا ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كوڭچلىرىنىڭ سېتىۋېلىشىنى كونترول قىلىش ئىشخانىسىنىڭ رەسمىيىتىنى بېجىرمەي ئاپتوموبىل قاتارلىق ئىشخانا بۇيۇملىرى سېتىۋېلىنغان 39 مىڭ 94.04 يۈەن؛ پاكىستاندىن قوي يۇڭى كىرگۈزگەندە يوشۇرۇن زىيان بولغان 120 مىڭ دوللار؛ 1988 - يىلى ئۆي قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن 268 مىڭ 865.21 يۈەن تۇراقسىز فوند ئېنىقلاپ چىقىلدى ھەمدە بۇ شىركەتنىڭ سېتىش قاتارلىق جەھەتلەرگە يولغا قويۇشقا بولىدىغان 6 تۈرلۈك تەكلىپ بېرىلدى.

1985 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە قەشقەر شەھەرلىك بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى، يەكەن ناھىيىلىك بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتىنىڭ كەسپىي ئىشلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

قىلىندى، مەسىلە بار 632 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ ئېنىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سوممۇ 552 مىڭ 700 يۈەن. ھېسابتا خاتالىق كۆرۈلگەن قالدۇق 79 مىڭ 600 يۈەن، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 107 مىڭ 300 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى. ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: (1) 14 مىڭ 33. 427 يۈەن تەننەرخ قالايمىقان قىسۇېلىنغان ۋە چېچىلغان؛ (2) 66 مىڭ 57. 746 يۈەن پايدا، باج تۆتۈپ قېلىنغان؛ (3) يارىدەم پۇلى قالايمىقان تارقىتىلىپ، چىقىم دائىرىسى 26 مىڭ 173 يۈەن كېڭەيتىۋېتىلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا ماتېرىيالنى سېتىۋېلىنغان مال ئورنىدا ئاتچوت قىلغان مەبلەغ 445 مىڭ 96. 348 يۈەن بولغان.

1988 - يىل 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش باشقارمىسىغا ۋىلايەتلىك ئەمگەك مۇلازىمىتى شىركىتىنىڭ 1985 - يىلى ھېساب ئاچقاندىن تارتىپ 1988 - يىل 3 - ئايغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى ھاۋالە قىلدى. بۇ شىركەتنىڭ مالىيە باشقۇرۇشى قالايمىقان بولۇپ، ھېساب بىلەن ھېساب، ھېسابتىكىسى بىلەن ئەمەلىيەتتىكىسى ماس كەلمىگەن، قارىمىقىدىكى ئىككى مۇستەقىل ھېسابات بىرلىكىنىڭ بوغالتېرىيىلىك ئىشلىرى قالايمىقان خاتىرىلەنگەن، نەق پۇل چىقىم قىلىش ئېغىر بولغان. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق ھېسابلار ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلىنىپ راۋانلاشتۇرۇلدى. بايقالغان مەسىلە ۋە ئۇنىڭ بىرتەرەپ قىلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە: (1) مەمۇرىي مەھكىمە زىيالىي ياشلار نۇقتىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بۇ شىركەتكە ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن بانكىدىكى ئامانەت پۇل 33. 5295 يۈەن، يېغىۋېلىشقا تېگىشلىك پۇل 17. 1996 يۈەن، تاۋار 06. 7281 يۈەنلىك، جەمئىي 14 مىڭ 56. 572 يۈەن بولدى. تاۋار ۋە يېغىۋېلىشقا تېگىشلىك پۇل ئېنىقلاپ چىقىلغاندىن كېيىن، بانكىدىكى ئامانەت پۇل بىلەن بىرگە كىرىم قىلىنىپ ھېسابقا كىرگۈزۈلدى. (2) تەربىيىلەش كۇرسىنىڭ كىرىم قىلغان ئوقۇش پۇلى ۋە تىزىملىتىش پۇلى 6223 يۈەن كىرىم ھېسابىغا كىرگۈزۈلمىگەن، ئۆزلىرى تەكشۈرۈپ تاپشۇرغانلىقى ئۈچۈن، بۇ مەسىلە سۈرۈشتە قىلىنمىدى. (3) گۇاڭجۇغا مال سېتىۋېلىشقا پېرېۋوت قىلىنغان 95 مىڭ يۈەننى ئالاقىدار خادىملارنىڭ قايتۇرۇپ كېلىپ، تەكشۈرۈشنامە يېزىپ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا يوللىشى بۇيرۇلدى.

5. مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ مەمۇرىي، كەسپىي جەھەتتىن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى 1984 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1984 - يىلدىن 1986 - يىلغىچە مەمۇرىي، كەسپىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى ئاساسلىقى مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چوڭ تەكشۈرۈش ۋە 8 چوڭ كەسپىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى قانات يايدۇرۇپ، پارتىيە ئىستىلى ۋە ئىقتىسادىي ئىسلاھاتنى چۆرىدەپ ئىقتىسادىي دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلدى. ئۇنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئىدارىسى: بارلىق مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلار (يېزىلاردىكى شۇ ئورۇنلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دىن ئىبارەت. ئىقتىسادىي ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئىسلاھاتنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، 1987 - يىلى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى چوقۇم ئىقتىسادىي ئىسلاھات بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈپ، ئىقتىسادىي ئىسلاھات ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» يولىورۇقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى كادىرلارنى ئىچكىرىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىغا كۆزدىن كەچۈرۈش، ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى. ئىچكىرى جايلارنىڭ تەجرىبىسىنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 1987 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە مەمۇرىي، كەسپىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى ئاساسلىقى خەلق ئىشلىرى، مەدەنىيەت - ماارىپ، سەھىيە، سودا - سانائەت، جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىشلىك، قانۇن، ئەدلىيە قاتارلىق سىستېمىلارنى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى ھەمدە يۈز نومۇرلۇق تۈزۈمنى

قوللىنىپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلغۇچى ئورۇنلارنىڭ مالىيە باشقۇرۇش، ئىچكى كونترول قىلىش تۈزۈمى قاتارلىقلار ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى. تەكشۈرۈشتە لايىقەتلىك بولغان ئورۇنلارغا قارىتا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى كەچۈرۈم قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، لايىقەتسىز بولغان ئورۇنلارغا قارىتا قەرەللىك ۋە قەرەلسىز ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش يولغا قويۇلدى. قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ۋە سىناش ئارقىلىق، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىللىرى كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ، ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشىلدى.

1) مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش　1986 - يىلى ۋىلايەتلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ خام چوت سىرتىدىكى كىرىمى ۋە جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى، تاموژنىنىڭ جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 88 مىڭ 255.04 يۈەن تەكشۈرۈپ چىقىلدى. ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: (1) ناھىيە تېخى تاپشۇرمىغان تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باشقۇرۇش ھەققى 43 مىڭ 993.14 يۈەنگە يەتكەن؛ (2) قالدۇرۇپ قېلىنغان جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى 44 مىڭ 261.9 يۈەنگە يەتكەن، بۇ پۇللار بىرتەرەپ قىلىندى.

1987 - يىلى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش باشلاندى، ئاپتونوم رايونىنىڭ «1987 - يىللىق خەلق ئىشلىرى كەسپىي خىراجىتىنى مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» ننىڭ روھىغا ئاساسەن، خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى ۋە خەلق ئىشلىرى كەسپىي خىراجىتى مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەكشۈرۈشتە: (1) 75 مىڭ 900 يۈەننىڭ قىسمۇېلىنىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگەنلىكى؛ (2) 18 مىڭ يۈەن ساختا چىقىم قىلىنغانلىقى؛ (3) 7686.09 يۈەن قىممىتىدىكى پۇل ۋە ماددىي ئەشيانىڭ قالايمىقان تارقىتىلغانلىقى؛ (4) شوپۇرلارنىڭ كاماندوروپكا پۇلى ئۆلچىمىنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئۆستۈرۈلگەنلىكى قاتارلىق مەسىلىلەر تېپىپ چىقىلدى.

1988 - يىلى 13 مەمۇرىي ئورۇن قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) مالىيەگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 30 مىڭ 555 يۈەن كىرىم قالدۇرۇپ قېلىنغان؛ (2) تۆۋەنگە بېرىلمىدىغان 34 مىڭ يۈەن تۇتۇپ قېلىنغان؛ (3) 112 مىڭ 800 يۈەن قىسمۇېلىنىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن؛ (4) ئىجتىمائىي كۆچلەرنىڭ سېتىمۇېلىشىنى كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلىپ مەخسۇس كونترول قىلىنمىدىغان تاۋاردىن 1553 يۈەنلىك سېتىمۇېلىنغان؛ (5) تۇراقلىق مۇلۇك ھېساباتى بىردەك ئەمەس، ھېساب بىلەن جەدۋەل بىر - بىرىگە ماس كەلمەيدۇ؛ (6) يىغىنىنىڭ تاماق ئۆلچىمى ئۆستۈرۈلگەن؛ (7) قالايمىقان كېيىم تارقىتىلغان؛ (8) ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلارغا 245 مىڭ 381 يۈەن سەرپ قىلىنغان.

1989 - يىلى ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسى، ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى، ۋىلايەتلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلە بايقالمىدى. لېكىن تۇراقلىق مۇلۇكنى باشقۇرۇش قالايمىقان ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك پىلان كومىتېتى، سودا باشقارمىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ قاتناش ساقچى تارماق ئەترىتى، قەشقەر يول ئاسراش ھەققى يىغىش پونكىتى، قاتناش باشقارمىسى، مائارىپ باشقارمىسى، پەيلو تەپتىش مەھكىمىسى قاتارلىق 7 مەمۇرىي ئورۇننىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى، خام چوت سىرتىدىكى كىرىم - چىقىمى قاتارلىقلار ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەپتىشلىك ئارقىلىق ئاساسلىقى: (1) 250 مىڭ 331 يۈەن باج پۇلى ۋە 2 فوند تاپشۇرۇلمىغانلىقى؛ (2) دۆلەتنىڭ مەخسۇس كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ھالدا 87 مىڭ 405 يۈەنلىك مەخسۇس كونترول قىلىنمىدىغان تاۋار سېتىمۇېلىنغانلىقى؛ (3) 3063 يۈەنلىك «كىچىك خەزىنە» قۇرۇلغانلىقى؛ (4) ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇپ 33 مىڭ 24 يۈەن مۇكاپات پۇلى تارقىتىلغانلىقى بايقالدى، ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ يۇقىرىقى ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلىرىگە قارىتا جەرىمانە قويۇلدى.

2) كەسپىي ئورۇنلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش مەۋرىي - كەسپىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئاساسلىقى مەدەنىيەت - ماارىپ، سەھىيە، خەلق ئىشلىرى قاتارلىق سىستېمىلارنى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يول ئاسراش ھەققى يىغىش، قاتناش نازارەتچىلىكى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ رەسمىيەت ھەققى كىرىمى ۋە جەرىمانە - مۇسادىرە كىرىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى.

(1) تولۇق خىراجەتلىك ئورۇنلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986 - يىلى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسىنىڭ ماارىپ راسخوتىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەت دەرىجىلىك 10 ماارىپ ئورنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 99 مىليون 470 مىڭ يۈەن تېپىپ چىقىلدى. ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: 1) 699 مىڭ يۈەن قىسۇېلىنىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشخانا بىناسى سېلىشقا 400 مىڭ يۈەن، ئاپتوموبىل سېتىۋېلىشقا 299 مىڭ يۈەن ئىشلىتىلگەن؛ 2) 130 مىڭ يۈەن ساختا چىقىم قىلىنغان، يۆتكىۋېتىلگەن؛ 3) 29 مىڭ 900 يۈەن كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ھالدا خەجلەنگەن؛ 4) 67 مىڭ يۈەن قالايمىقان مۇكاپات تارقىتىش، قوشۇمچە يارەەم بېرىشكە سەرپ قىلىنغان؛ 5) 2400 يۈەن مېھمان چاقىرىش، سوۋغات تەقدىم قىلىشقا سەرپ قىلىنغان؛ 6) باشقا ئىشلارغا 66 مىڭ 400 يۈەن ئىشلىتىلگەن.

1987 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى ۋە ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، خەلق ئىشلىرى سىستېمىسىدىكى بالىلار پاراۋانلىق ئورنىنىڭ 1985 -، 1986 - يىللىق خەلق ئىشلىرى كەسپىي خىراجىتىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى يوللىنىپ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، قېرىلار، مېيىپلار پاراۋانلىق ئورنىنىڭ 1985 -، 1986 - يىللىق ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پاراۋانلىق خىراجىتىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى نەق مەيدانداا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، تەكشۈرۈپ تېپىلغان ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 21 مىڭ 87.832 يۈەن پۇتۇنلەي مالىيەگە تاپشۇرۇلدى، شۇ يىلى ۋىلايەتلىك قايتۇرۇش پونكىتىنىڭ 1985 -، 1986 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، قائىدىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن 18 مىڭ 646.64 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلىپ، بۇنىڭ 640 يۈەنى مالىيەگە تاپشۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك سەنئەت سىنىپىنىڭ 1986 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغاندا بايقالغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: 1) ئوقۇغۇچىلارنىڭ 10 مىڭ 61.60 يۈەن تاماق ۋە داۋالىنىش خىراجىتى يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن؛ (2) 2223 يۈەن ساختا چىقىمغا كىرگۈزۈلگەن؛ (3) ئاشپەزلەرگە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق پۇلىدىن 2600 يۈەن چىقىم قىلىنغان.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى، تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى، مالىيە - سودا مەكتىپى، سانائەت مەكتىپى، سىياسىي مەكتەپ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىدىن ئىبارەت 6 ئورۇنىنىڭ 1987- يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان ئاساسلىق مەسىلىلەر: پاراۋانلىق پۇلى ئارتۇق چىقىم قىلىنىش، نەق پۇلنى بىۋاستە ئىشلىتىش، تۇراقلىق مۇلۇكنى باشقۇرۇش قالايمىقان بولۇش، ھېساب بىلەن ھېساب، ھېساب بىلەن جەدۋەل بىردەك بولماسلىق، ئاتچوت رەسمىيىتى بەلگىلىمىگە ئۇيغۇن كەلمەسلىك قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلار ئاساسىي جەھەتتىن ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلە ئەمەس.

1989 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكومىنىڭ 1988 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەكشۈرۈپ تېپىلغان ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: (1) «كىچىك خەزىنە» قۇرۇلۇپ، 27 مىڭ 824.18 يۈەن كىرىم، 12 مىڭ 303.7 يۈەن چىقىم قىلىنغان؛ (2) «ئىككى فوند» تىن 1642.92 يۈەن كەم تاپشۇرۇلغان؛ (3) 2130 يۈەن نەق پۇل بىۋاستە ئىشلىتىلگەن؛ مەكتەپنىڭ مالىيە باشقۇرۇشى قالايمىقان بولغان، ئىچكى كونترول تۈزۈمى مۇكەممەل بولمىغان، پۇل تاپشۇرۇۋېلىش ھۆججىتى، تالونلارنى ساقلاش قالايمىقان بولغان، رەسمىيەت تولۇق بولمىغان، بۇ مەسىلىلەر ئايرىم - ئايرىم بىرتەرەپ

قىلىندى. ئارقىدىنلا ۋىلايەتلىك ماتارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ 1988 - يىللىق ۋە 1989 - يىل 1 - پەسىللىك مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: (1) 70 مىڭ يۈەن ساختا چىقىمغا كىرگۈزۈلگەن؛ (2) سېتىۋېلىشنى كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ هالدا 700 يۈەنگە ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن مەخسۇس كونترول قىلىنمىدىغان تاۋار سېتىۋېلىنغان؛ (3) سېتىۋېلىنغان زايومنىڭ هېسابات ئىشلىرى بىرتەرەپ قىلىنمىغان؛ (4) تۇراقلىق مۇلۈكتە هېسابقا بىلەن هېسابقا بىلەن جەدۋەل بىر - بىرىگە ماس كەلمىگەن. شۇ يىلى يەنە ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى، ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى، ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى، ۋىلايەتلىك ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ 1988- يىلدىن 1989 - يىل 6 - ئايغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان مەسىلىلەرنىڭ ئاساسلىقى مۇنۇلار: (1) سېتىۋېلىشنى كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ هالدا ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن كونترول قىلىنمىدىغان تاۋار سېتىۋېلىنغان؛ (2) نەق پۇل باشقۇرۇش بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلىپ، نەق پۇلنى بىۋاستە ئىشلەتكەن؛ (3) تۇراقلىق مۇلۈك تەپسىلىي هېسابىتىنى تولۇقلىمىغان؛ (4) چىقىم رەسمىيىتى قائىدىگە ئۇيغۇن بولمىغان؛ (5) 79.05 يۈەن تىجارەت ببجى تاپشۇرۇلمىغان.

1990 - يىلى قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى، 10 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 1988 - 1989- يىللىق خام چوت ئىچى - سىرتىدىكى كىرىم - چىقىمى ۋە پېداگوگىكا مەكتىپى، تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى، گاس - گاچىلار مەكتىپى، ئوقۇتۇش - ئىشلەپچىقىرىش مۇلازىمەت شىركىتى، تەنتەربىيە مەكتىپىنىڭ 1989- يىللىق خام چوت ئىچى - سىرتىدىكى كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) سېتىۋېلىشنى كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلىپ، 19 مىڭ 465 يۈەنگە كونترول قىلىنمىدىغان تاۋار سېتىۋېلىنغان؛ (2) 53 مىڭ 60 يۈەن قىممىتىدە پۇل ۋە ماددىي بۇيۇم قالايمىقان تارقىتىلغان؛ (3) 12 مىڭ 691 يۈەن باج ۋە «ئىككى خىل فوند» كەم تاپشۇرۇلغان؛ (4) 27 مىڭ 354 مىڭ يۈەن ساختا چىقىمغا كىرگۈزۈلگەن؛ (5) 4491 يۈەن قىسۇېلىنىپ يوقىتىپ ئىشلىتىلگەن؛ (6) باشقىلىرى 60 مىڭ 794 مىڭ يۈەنگە يەتكەن؛ (7) 7992 يۈەنلىك «كىچىك خەزىنە» قۇرۇلغان.

2) پەرقلىق خىراجەتلىك ئورۇنلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى ئورۇنلاشتۇرغان 8 چوڭ كەسىپنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش پىلانىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك لايىھىلەش ئىشخانىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، مەسىلە بار 151 مىڭ 11.487 يۈەن مەبلەغ تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، هەممىسى مالىيىگە تاپشۇرۇلدى. ئاساسلىق مەسىلە مۇنۇلار: (1) 16.6662 يۈەن تىجارەت ببجى تاپشۇرۇلمىغان؛ (2) 10 مىڭ 88.653 يۈەن قاتناش - ئېنېرگىيە فوندى تاپشۇرۇلمىغان؛ (3) 97 مىڭ 35.33 يۈەن نامۇۋاپىق چىقىم قىلىنغان؛ (4) مالىيىگە 36 مىڭ 72.698 يۈەن لايىھىلەش هەققى كەم تاپشۇرۇلغان؛ (5) باشقىلىرى 440 يۈەن بولغان. شۇ يىلى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئىدارىسىنىڭ جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. 1985 - يىللىق جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى 4900 يۈەن بولۇپ، 1985 - يىل 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ۋىلايەتلىك مالىيىگە تولۇق تاپشۇرۇلدى.

1988 - يىلى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ خىزمەت پىلانىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسىنىڭ 1986 - يىلدىن 1988 - يىل 9 - ئايغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىمى ۋە تاۋار تىجارەت ئورنىنىڭ 1987 — 1988 - يىللىق تاۋار سېتىش ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق تۆۋەندىكى مەسىلىلەر بايقالدى: (1) 50 تونىنا پاختا هاينىغا سېتىلىپ، 20 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىنغان، بۇ پۇل 1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن ئىلگىرى ۋىلايەتلىك مالىيىگە تاپشۇرۇلمىدى؛ (2) تۇراقلىق مۇلۈك هېسابلىرى بىلەن ئەمەلىي نەرسىلىرى ماس ئەمەس؛ (3) ئامبارداا ساقلانغان ماتېرىيال باش هېسابى بىلەن تەپسىلىي هېسابى ماس ئەمەس. شۇ يىلى 11 - ئايدا

ۋىلايەتلىك مۇھىت ئۇلچەش پونكىتىنىڭ 1987 - يىلدىن 1988 - يىل 9 - ئايغىچە مالىيە كىرىم - چىقىمى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. ئاساسلىق مەسىلە تۇراقلىق مۇلۇك ھېساباتىنىڭ يوقلۇقى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ خىزمەت پىلانىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىنىڭ 1989 - يىللىق سەھىيە كەسپىي خىراجىتىنىڭ خام چوت ئىچى - سىرتىدىكى مالىيە كىرىم - چىقىمى، ۋىلايەتلىك مىللىي شىپاخانا، ۋىلايەتلىك ئايالار - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى، ۋىلايەتلىك ئاممۇي سەنئەت سارىيىنىڭ 1989 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) ژاكالتەن تۇتۇپ قېلىنغان 8.3374 يۈەن باج تاپشۇرۇلمىغان؛ (2) ژاكالتەن تۇتۇپ قېلىنمىغان باجدىن 06.227 يۈەن ئېقىپ كەتكەن؛ (3) 43.1132 يۈەن «مۇكاپات بېجى» كەم تاپشۇرۇلغان؛ (4) قوشۇمچە ياردەم ئۇلچىمى ئۆستۈرۈلۈپ، 2.7715 يۈەن قوشۇمچە ياردەم تارقىتىلغان.

ۋىلايەتلىك دورا تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ 1988 — 1989 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تېپىپ چىقىلغان مەسىلىلەر: (1) 2.3983 يۈەنلىك «كىچىك خەزىنە» قۇرۇلغان، پۇلىنىڭ ھەممىسى مۇسادىرە قىلىندى. (2) قوشۇمچە ياردەم ئۇلچىمى ئۆز ئالدىغا ئۆستۈرۈلۈپ، قوشۇمچە ياردەم بېرىش دائىرىسى كېڭەيتىلىپ، 1989 - يىلى 10 مىڭ 4.666 يۈەن مۇكاپات ۋە قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىلغان، بۇ پونكىتقا 20% (28.2133 يۈەن)، پونكىت رەھبىرىگە 300 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ۋىلايەتلىك 3 - بالىلار باغچىسى، قەشقەر تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانىنىڭ 1989 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلە بايقالمىدى.

(3) ئۇزى يىغىپ ئۇزى چىقىم قىلىدىغان ئورۇنلارنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش 1986 - يىل 3 - ئايدىن 5 - ئايغىچە ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى گۇۋۇيۈەننىڭ [1986] 9 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسى، قاتناش مىنىستىرلىكىنىڭ تاشيول ئاسراش ھەققىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش توغرىسىدىكى دوكلاتىنى تەستىقلاپ تارقاتقانلىق توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر يول ئاسراش باش ئۇچاستىكىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق 6 يول ئاسراش ئۇچاستىكىسى، قاغىلىق يول ئاسراش باش ئۇچاستىكىسى، قەشقەر نازارەتچىلىك ئورنى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق 6 نازارەتچىلىك پونكىتىنىڭ 1985 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) يىغۇۋېلىنغان 19 مىڭ 76.232 يۈەن ھارام پۇل ئۇزۇنغىچە ئېسىپ قويۇلۇپ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلمىغان؛ (2) بېرىشكە تېگىشلىك 52 مىڭ 8.108 يۈەن، يىغىشقا تېگىشلىك 29 مىڭ 21.244 يۈەن ئۇزۇنغىچە ئېنىقلانمىغان؛ (3) يول ئاسراش قۇرۇلۇش پۇلىدىن 117 مىڭ يۈەنگە بىر دانە 12 كىشىلىك كىچىك ماشىنا ۋە بىر دانە 5 كىشىلىك بېيجىڭ ماركىلىق كىچىك ماشىنا سېتىۋېلىنغان؛ (4) سىرتقا قىلىنغان قۇرۇلۇشقا بېرىپ تۇرۇلغان 154 مىڭ يۈەننىڭ ھېسابى ئۇزاققىچە بوغۇلمىغان؛ (5) غەيرىي تۇرمۇش خاراكتېرىدىكى ئاساسىي قۇرۇلۇشقا چىقىم قىلىنغان 64 مىڭ يۈەن قۇرۇلۇش چىقىمىغا چېچىۋېتىلگەن؛ (6) نازارەتچىلىك تارماقلىرى 82 مىڭ يۈەن يول ئاسراش ھەققىنى كەم يىغقان، بۇنىڭ ئىچىدە يەككە تىجارەتچىلەر تاپشۇرمىغىنى 14 مىڭ يۈەن؛ (7) بەزى نازارەتچىلىك پونكىتلىرى 3220 يۈەن كىرىم يوشۇرغان؛ (8) نازارەتچىلىك تارماقلىرىنىڭ خىراجەت چىقىمىنى باشقۇرۇش قاتتىق بولمىغان، دورا پۇلى، كامانداۋۇپكا خىراجىتى قوشۇمچە ياردەمى ۋە مۇكاپات پۇلى تارقىتىشتا دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلغان جايلار بار. شۇ يىلى 6 - ئايدا دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسىنىڭ جەرىمانە مۇسادىرە كىرىمىنى ساھەلەر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تەلىپىگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش ئورنىنىڭ 1985 - يىللىق جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بۇ ئورۇننىڭ 1985-

يىللىق جەرىمانە، مۇسادىرە كىرىمى 159 مىڭ 200 يۈەن بولۇپ، شۇ يىلى ھەممىسى مالىيىگە تاپشۇرۇلدى.

1987 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ [1987] 3 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق شىركىتىنىڭ 1985 — 1986 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) بىنا سېلىشقا 60 مىڭ يۈەن ئارتۇق چىقىم قىلىنغان. (2) 5991.12 يۈەن مەخسۇس تۇرگە بېرىلگەن مەبلەغ پاراۋانلىق فوندىغا ئاغدۇرۇلغان؛ (3) سېتىۋېلىش كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ھالدا 26 مىڭ 574 يۈەنگە كونترول قىلىنمىدىغان تاۋار سېتىۋېلىنغان؛ (4) نەق پۇل باشقۇرۇش تۈزۈمىگە خىلاپلىق قىلىش ھادىسىلىرى كۆرۈلگەن، بۇ مەسىلىلەر ئايرىم - ئايرىم بىرتەرەپ قىلىندى.

1988 - يىل 8 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش ئورنىنىڭ 1987- يىل 10 - ئايدىن 1988 - يىل 7 - ئايغىچە بولغان كەسپىي خىراجەت كىرىم - چىقىم ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك داۋامىدا بايقالغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) ئاپتوموبىلدىن قىلىنغان 380 يۈەن كىرىم خام چوت كىرىمىگە كىرگۈزۈلمەي، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قوشۇمچە ياردەم پۇلى سۈپىتىدە تارقىتىلغان، بۇ خىراجەت چىقىمىدىن كېمەيتىپ كۆتۈرۈۋېتىلىشى كېرەك؛ (2) كاسسىر نەق پۇل باشقۇرۇش تۈزۈمىنى قاتتىق ئىجرا قىلماي، نەق پۇلنى بىۋاستە ئىشلىتىش ھادىسىسى كۆرۈلگەن. شۇ يىلى 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارقازان تەكشۈرۈش ئورنىنىڭ 1987 - يىل 4 - پەسلىدىن 1988 - يىل 9 - ئايغىچە بولغان كەسپىي خىراجەتنى كىرىم - چىقىم قىلىش ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەر بايقالمىدى، ئەمما رەسمىيەت تولۇق، تۈزۈم قاتتىق ئەمەس ئىكەن.

1989 - يىل 6 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ 1989 - يىللىق قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش خىزمەت پىلانىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ 1988 - يىللىق ۋە 1989 - يىل 1 - ئايدىن 5 - ئايغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. تەكشۈرۈپ تېپىلغان مەسىلىلەرمۇ مۇنۇلار: (1) سېتىۋېلىشنى كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ھالدا 360 يۈەنگە مەخسۇس كونترول قىلىنمىدىغان تاۋار سېتىۋېلىنغان؛ (2) ھېساباتنى بىرتەرەپ قىلىش بەلگىلىمىسىگە ئۇيغۇن ئەمەس؛ (3) پاراۋانلىق خىراجىتى ئۆلچەم بويىچە ئېلىنمىغان. شۇ ئايدا ۋىلايەتلىك لايىھىلەش ئورنىنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلە بايقالمىدى. لېكىن قائىدىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت ئىكەن.

1990 - يىلى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەت پىلانىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى، ۋىلايەتلىك تاشيول ترانسپورت بازىرىنى باشقۇرۇش باش پونكىتى، قەشقەر يول ئاسراش ھەققى يىغىش ئورنى، پارقازان تەكشۈرۈش ئورنى، باھا تەكشۈرۈش ئورنى، چىنۋاغ مېھمانخانىسى، 1 - ماي تىياتىرخانىسىدىن ئىبارەت 7 ئورۇننىڭ 1989 - يىللىق خام چوت ئىچى - سىرتىدىكى كىرىمى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى. بايقالغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) 50 مىڭ يۈەن قىسۇېلىنىپ يوقىتىپ ئىشلىتىلگەن؛ (2) 49 مىڭ 451 يۈەن باج ئوغرىلانغان؛ (3) 73 مىڭ 236 يۈەن پۇل ساختا ھېسابقا كىرگۈزۈلگەن، ئېلىپ قېلىنغان، بىۋاستە ئىشلىتىلگەن؛ (4) سېتىۋېلىشنى كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ھالدا 2000 يۈەنلىك تاۋار سېتىۋېلىنغان.

6. يېزا ئىگىلىك مەبلىغىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش

1984 - يىل 8 - ئاينىڭ باشلىرىدا قۇرۇلغىنىغا ئۇزۇن بولمىغان ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەت ئىقتىسادىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، تۇنجى قېتىم سىناق تەرىقىسىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئوبيېكتىغا يېزا ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى ئەڭ كۆپ مەبلەغ

سېلىنىدىغان سۇ ئىشلىرى تارماقلىرىنى تاللاپ، ۋىلايەتنىڭ سۇ - ئېلېكتر تارمىقىدىكى 12 ئورۇننىڭ سۇ ئىشلىرى مەبلىغىنى باشقۇرۇشى ۋە ئىشلىتىشنىڭ قانۇن - قائىدىلىكلىكىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. 8 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنگىچە ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى باشقارمىسى ماددىي ئەشيا پونكىتىنىڭ 1980 - يىلدىن 1983 - يىلغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىمى، ئىچكى كونترول تۈزۈمىنىڭ باشقۇرۇلۇشى ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ئومۇمىيۈزلۈك سىناق تەرىقىسىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، قائىدە-تۈزۈمگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن 1 مىليون 432 مىڭ يۈەن تېپىپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مالىيەگە تاپشۇرۇلغىنى 228 مىڭ يۈەن. 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى سىناق تەرىقىسىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن تۈرلۈك مەبلەغدىن 10 مىليون 560 مىڭ يۈەننى تېپىپ چىقتى. بۇنىڭ ئىچىدە مالىيەگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 2 مىليون 950 مىڭ يۈەن بولۇپ، شۇ يىلى خەزىنىگە ئەمەلىي تاپشۇرۇلغىنى 1 مىليون 780 مىڭ يۈەن. تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەر ئاساسلىقى: ئېلىپ قېلىنغان پايدا 1 مىليون 527 مىڭ يۈەن، كەم تاپشۇرۇلغان باج 150 مىڭ يۈەن، قىسۇېلىپ ئىگىلەنگەن تەننەرخ 1 مىليون 270 مىڭ يۈەن، خۇسۇسىي تەسىس قىلىنغان «كىچىك خەزىنە» 1 مىليون 285 مىڭ يۈەن، يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن مەبلەغ 830 مىڭ يۈەن. بۇنىڭدىن باشقا پەيزاۋات ناھىيىلىك سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشقا ماھىر بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن 6 مىليون يۈەندىن ئارتۇق زىيان، ئىسراپچىلىقنىڭ كېلىپ چىققانلىقى؛ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى بىلەن ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى باشقارمىسى ماددىي ئەشيا پونكىتىدىكى ئايرىم كىشىلەرنىڭ كۆز بويامچىلىق قىلىپ، ساختا تالون ياساپ 700 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغنى يۆتكەپ كەتكەنلىكىدەك زور ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرى ئېنىقلاپ چىقىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ قەشقەردە قايتا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئېلىپ باردى، قايتا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك نەتىجىسىدىن مەلۇم بولۇشچە سىناق تەرىقىسىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىكنىڭ توغرىلىق نىسبىتى %97 تەن ئاشقان، مەسىلىلەرنى بىرتەرەپ قىلىشتا خاراكتېرىنى بېكىتىش ئاساسىي جەھەتتىن توغرا بولغان. تۇنجى قېتىملىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك نەتىجىسى ۋىلايەت، ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىمۇ ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ، قەشقەر ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنىڭ ئاپپارات قۇرۇلۇشى، خادىملارنى تەربىيىلەش ۋە سىناق تەرىقىسىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشتىن ئىبارەت 3 جەھەتتە قولغا كەلتۈرۈلگەن بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەشلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈردى.

1985 - يىلى ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق سىستېمىسىدىكى 18 ئورۇننىڭ مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چوڭ تەكشۈرۈش نۇقتىلىق چىڭ تۇتۇلدى. 9 - ئاينىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق باشقارمىسى ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئورمان باشقۇرۇش پونكىتى، ئۇرۇقچىلىق پونكىتىنىڭ 1984 - يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ۋە مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق 1984 - يىلى بۇ باشقارمىنىڭ 54 مىڭ 645 يۈەن مەخسۇس مەبلەغنى يۆتكىۋەتكەنلىكى، قالدۇرۇپ قالغانلىقى، تۇرمۇش ماشىنىسى ۋە قوشۇمچە ئىگىلىك كىرىمىدىن 2792 يۈەن باجنى كەم تاپشۇرغانلىقى بايقالدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بويىچە تەكشۈرۈش ئىياغلاشقاندىن كېيىن، 57 مىڭ 437 يۈەن مالىيەگە يىغىۋېلىندى. 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئورمانچىلىق سىستېمىسىدىكى 18 ئورۇننىڭ مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چوڭ تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى يەكۈنلىدى، ئىنتىزام ۋە قائىدىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۈلنىڭ 1 مىليون 118 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە مالىيەگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 246 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. تەكشۈرۈپ تېپىلغان ئاساسلىق مەسىلىلەر: 1) قالدۇرۇپ قېلىنغان پايدا ۋە يۇقىرىغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 295 مىڭ 351 يۈەن؛ 2) مەخسۇس مەبلەغ يۆتكىۋېتىلگەن ياكى قىسۇېلىنىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن،

مارالبېشى ناھىيىلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسى 1984 - يىلى «ئۈچ شىمالىي رايون» خىراجىتىدىن 22 مىڭ يۈەننى باشقا ۋاقىتلىق ئامانەتكە ئاغدۇرۇۋەتكەن؛ ئورمانچىلىق باشقارمىسى يۇقىرىغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 54 مىڭ 645 يۈەن ئورمان ئۆستۈرۈش فوندىنى باشقا ۋاقىتلىق ئامانەتكە كىرگۈزۈپ، ئۇزاققىچە ئېسىپ قويغان؛ 3) 55 مىڭ 845 يۈەن خىراجەت كۆپ تۇتۇلغان، كۆپ چېچىلغان؛ 4) قوشۇمچە كەسىپ نامىدا «كىچىك خەزىنە» قۇرۇلغان؛ 5) يىل ئاخىرىدا 112 مىڭ 720 يۈەن ساختا چىقىمغا كىرگۈزۈلگەن.

1986 - يىل 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسىنىڭ ئالدىنقى يىللىق مالىيە كىرىم - چىقىمى ۋە دېھقانچىلىق مەخسۇس مەبلىغىنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغاندا بايقالغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: 1) 107 مىڭ 810 يۈەن ساختىلىق بىلەن كەسپىي خىراجەت چىقىمىغا كىرگۈزۈلگەن؛ 2) دېھقانچىلىق كەسپىي خىراجىتى يۆتكەپ ئىشلىتىلىپ، مەمۇرىي خىراجەتنىڭ كەم قىسمىنى تولدۇرۇشقا 13 مىڭ يۈەن، ئىشخانا بىناسى، ياتاق بىناسى سېلىشقا 600 مىڭ يۈەن، ماشىنا سېتىۋېلىشقا 77 مىڭ 500 يۈەن سەرپ قىلىنغان؛ 3) كەسپىي خىراجەت كىرىمى قىلىشقا تېگىشلىك پۇل ئۇزۇن مۇددەت مۇئامىلە ھېسابىغا ئېسىپ قويۇلغان. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ بىرتەرەپ قىلىش ئارقىلىق، 196 مىڭ 615 يۈەن مالىيىگە يىغىۋېلىندى. 12 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتنىڭ نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىنىڭ تارقىتىلىش، ئىشلىتىش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى. تەكشۈرۈلگەن ئەھۋالدىن شۇ مەلۇم بولدىكى، يېزا ئىگىلىك بانكىسى بەرگەن 14 مىليون 500 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش بويىچە ئىشلەپچىقىرىش ئوبوروت سوممىسىنىڭ ياردەم ئۆسۈملۈك قەرز پۇلى ۋە مالىيە تارماقلىرى بەرگەن 2 مىليون 100 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش ئوبوروت سوممىسىنىڭ ئەمەلىيلىشىشى كېيىنرەك بولغان؛ مالىيە تارماقلىرى ئۈستىگە ئالغان 1 مىليون 200 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش قەرز پۇلىنىڭ ياردەم ئۆسۈم كۆرسەتكۈچىنى ۋىلايەتلىك مالىيە باشقارمىسى ق د م [1986] 364 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق ۋاقتىدا تارقاتقان؛ خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئىگىلەپ تۇرغان 1 مىليون 440 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش ئوبوروت سوممىسىدىن 1 مىليون 190 مىڭ يۈەننى ۋىلايەتلىك مالىيە باشقارمىسى، خەلق ئىشلار باشقارمىسى 1986 - يىل 8 - ئايدا بىرلەشمە ھۆججەت تارقىتىپ، 151 ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدىنى يۆلەشكە تەقسىملەپ بەرگەن، قالغان 250 مىڭ يۈەن ھېسابتا ئېسىلىپ تۇرغان. مەبلەغ ئىشلىتىش جەھەتتە، ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك رەھبەرلىك نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە ئىشلىتىشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرى تۇرلۇك يىغىن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، جايلاردىن مەبلەغنى قەتئىي بەلگىلىمە بويىچە ئىشلىتىپ، مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىش ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى كۆپ قېتىم تەلەپ قىلدى. ھەرقايسى ناھىيە (شەھەر) لەر نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىنى ئىشلىتىش جەھەتتە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، بەزى يېزا - بازارلار ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرىنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىيىتىگە قاراپ بېكىتىپ، نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا مەدەت بەردى.

1987 - يىلى 7 ئورۇننىڭ مەخسۇس مەبلىغى ۋە مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئورۇندالدى. بايقالغان ئاساسلىق مەسىلە مەخسۇس تۈردىكى مەبلەغنى قىسىۋېلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىشتىن ئىبارەت. ۋىلايەتلىك يېزا - بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسى «پۇلنى ئاۋۋال بېرىش، ئاندىن چىقىم قىلىش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى يۆلەش قەرز پۇلىنىڭ ئۆسۈمى ئۈچۈن قوشۇپ بېرىلگەن 40 مىڭ يۈەن ياردەم ئۆسۈملۈك مەبلەغنى قارىمىقىدىكى تەمىنات - سودا شىركىتىگە چۈشۈرۈپ بەرگەن، ئاندىن تەمىنات- سودا شىركىتى تەرىپىدىن ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيالار ئىدارىسى ماشىنا - ئېلېكتر شىركىتىنىڭ ئۆزىگە بىر لادا ماركىلىق پىكاپ سېتىۋېلىشىغا بېرىلگەن، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 23 مىڭ يۈەن قەرز پۇل ياردەم ئۆسۈمىنى ئۇنىۋېرسال خىزمەت بىناسى قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن قۇرۇلۇش بانكىسىغا

ئامانەت قويغان. ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى باشقارمىسى 294 مىلۇ 538 يۈەن كىچىك يېزا ئىگىلىك سۇچىلىق قۇرۇلۇش مەبلىغىنى قىسمۇبلىپ قۇرۇلۇش قىلىش، مال سېتىۋېلىش، كاماندروپكا خىراجىتى، يېغىن خىراجىتى قاتارلىقلار چىقىمىغا يۆتكەپ ئىشلەتكەن؛ ۋىلايەتلىك باغۋەنچىلىك، مېۋە - چېۋە تەرەققىيات مەركىزى يېزا ھەمكارلىق ئىشلەپچىقىرىش تەشكىلاتلىرىغا ياردەم بېرىش مەبلىغىدىن 35 مىلۇ 710 يۈەننى قىسمۇبلىپ، ماشىنا سېتىۋېلىش ۋە ئامبار ياساشقا يۆتكەپ ئىشلەتكەن؛ ۋىلايەتلىك چارۋىچىلىق باشقارمىسى چارۋىچىلىق مەخسۇس مەبلىغىدىن 237 مىلۇ يۈەننى قىسمۇبلىپ، ئۇنىۋېرسال ئىشخانا بىناسى ۋە ئاپتوموبىل سېتىۋېلىشقا يۆتكەپ ئىشلەتكەن. مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان 7 ئورۇن ئىچىدە، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان ئورۇن بىر (پىلىچىلىك تەرەققىيات مەركىزى)، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان ئورۇن 6، بۇنىڭ ئىچىدە 4 ئورۇندا مەخسۇس مەبلەغنى قىسمۇبلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىش مەسىلىسى مەۋجۇت بولۇپ، قىسمۇبلىپ يۆتكەپ ئىشلەتكەن ئومۇمىي سومما 630 مىلۇ 249 يۈەنگە يېتىپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان ئومۇمىي سوممىنىڭ 1.1% نى، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سوممىنىڭ 51.76% نى ئىگىلىگەن.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك سىستېمىسىدا «بىرىنچىدىن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش، ئىككىنچىدىن، ياردەم بېرىش، ئۈچىنچىدىن، ئىلگىرى سۈرۈش» تىن ئىبارەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەت فاكتورىنى پائال يولغا قويۇلدى. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بۆلۈمى سىناق نۇقتىسىغا چوڭقۇر چۆكۈش ۋە ئىلگىرىكى خىزمەت تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش ئارقىلىق خىزمەت ئۇسۇلىنى ئىلگىرىكىدىن بىرئاز ياخشىلىدى. بىرىنچىدىن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشقا يوللاش نەق مەيداندا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشقا ئۆزگەرتىلىپ، نوقۇل ھالدىكى ھېساب دەپتىرى، ئىسپات، مەلۇمات جەدۋەللىرىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش مۇلۇك، ماددىي ئەشيا باشقۇرۇشنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى؛ ئىككىنچىدىن، قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئارقىلىق، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغۇچى ئورۇننىڭ مالىيە باشقۇرۇش سۈپىتى، مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىنى ئىجرا قىلىشى ۋە بوغالتېرىيىلىك ماتېرىياللىرىنىڭ سۈپىتى قاتارلىق جەھەتلەرگە قارىتا ئۇنىۋېرسال باھالاپ نومۇر قويۇش ئېلىپ بېرىلدى؛ ئۈچىنچىدىن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغۇچى ئورۇنلارنىڭ ئىچكى كونترول تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشىگە ياردەم بېرىلدى؛ تۆتىنچىدىن، مەخسۇس تۇردىكى مەبلەغنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش بىلەن قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش بىرلەشتۈرۈلدى؛ بەشىنچىدىن، مەبلەغنىڭ تەقسىملىنىپ ئىشلىتىلىشىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش بىلەن ئورۇنلارنىڭ مەۋرىي، كەسپىي پىلانىنى ئورۇندىشىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش بىرلەشتۈرۈلدى. شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى 15 ئورۇننىڭ 1-ۋە 2 - دەرىجىلىك خام چوت قىلىنىدىغان ئورۇنلىرى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىندى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان مەبلەغنىڭ قاپلاش نىسبىتى 58% كە يەتتى، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 144 مىلۇ 630 يۈەن تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە مالىيەگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 85 مىليون 900 مىلۇ يۈەن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان 15 ئورۇن ئىچىدە 6 ئورۇندا ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىلىسى بايقالمىدى. قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش داۋامىدا بايقالغان ئاساسلىق مەسىلىلەر مۇنۇلار: 1) مەخسۇس تۇردىكى مەبلەغ قىسمۇبلىنىپ، يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن، مەسىلەن: ۋىلايەتلىك سۇچىلىق باشقارمىسى 39 مىلۇ 89 يۈەن يېزا ئىگىلىك كىچىك سۇچىلىق مەبلىغىنى كەسپىي خىراجىتىنىڭ يېتىشمىگەن قىسمىغا يۆتكەپ ئىشلەتكەن؛ ۋىلايەتلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتى يۇقىرىنىڭ 20 مىلۇ يۈەن مەخسۇس مەبلىغىنى ئاساسىي قۇرۇلۇش قىلىشقا يۆتكەپ ئىشلەتكەن؛ 2) ئورۇنلاردا قوشۇمچە كىرىم بېجىنى تاپشۇرماسلىق ئەھۋالى بىرقەدەر ئومۇميۈزلۈك ساقلانغان، جەمئىي 5 ئورۇندا باج تاپشۇرماسلىق ئەھۋالى مەۋجۇت ئىكەن. 3) پۇلغا قىزىقىش، مۇلۇككە سەل قاراش مەسىلىسى ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت، مال - مۇلۇك، ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش

تۇزۇمى يوق، تۇراقلىق مۇلۇكتە باش ھېساب بىلەن تەپسىلىي ھېساب ماس كەلمەيدۇ، قەرەللىك ئىدىتلاپ تۇرماسلىق ھېساب بىلەن ئەمەلىي نەرسە ماس كەلمەسلىك، تىرىكچىلىكنىڭ تېگى - تەكتى ئېنىق بولماسلىقنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، يېزا ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى 7 چوڭ ئاساسلىق باشقۇرغۇچى باشقارما ئىچىدە سۇچىلىق باشقارمىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى باشقارمىسى، ئورمانچىلىق باشقارمىسى ۋە دېھقانچىلىق باشقارمىسىدا يۇقىرىقى مەسىلىلەر مەۋجۇت، ئۇنىڭدىن باشقا 2 - دەرىجىلىك خام چوت قىلىنىدىغان 4 ئورۇندىمۇ مال - مۇلۇك، ماددىي ئەشيالارنى باشقۇرۇش ياخشى بولماسلىق مەسىلىسى ئوخشىمىغان دەرىجىدە ساقلانغان. ئورۇنلاردىكى مالىيە باشقۇرۇش تۇزۇمى مۇكەممەل بولماسلىق ئەھۋالى كۆزدە تۇتۇلۇپ، قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش داۋامىدا دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بۆلۈمى دېھقانچىلىق باشقارمىسى قاتارلىق 11 ئورۇننىڭ مالىيە باشقۇرۇشىنى ئىچكى جەھەتتىن كونترول قىلىش تۇزۇمىنى تۇرغۇزۇشىغا ياردەم بېرىپ، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغۇچى ئورۇنلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

1989 - يىلى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بۆلۈمى خادىم ئاز، ۋەزىپە كۆپ بولغان ئەھۋالدا، نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى ۋە يېزا ئىگىلىك كىچىك سۇچىلىق مەبلىغىدىن ئىبارەت 2 تۇرلۇك مەخسۇس مەبلەغنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى، تەكشۈرۈپ تېپىلغان ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن مەبلەغ 118 مىڭ 200 يۈەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى يېزا ئىگىلىك كىچىك سۇچىلىق مەبلىغىنى قىسۇبلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىشكە ياتىدۇ. قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشتا، ئۇلايەتلىك قاشتېشى سېتىۋېلىش پونكىتى قاتارلىق ئۇلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق يېزا ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى 24 ئورۇننىڭ مالىيە كىرىم-چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئورۇندالدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنىڭ قاپلاش كۆلىمى 80% كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر يېزا ئىگىلىك تېخنىكومى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى پەن تەتقىقات ئورنى، دېھقانچىلىق باشقارمىسى، يېزا ئىگىلىك تېخنىكا كېڭەيتىش مەركىزي پونكىتى، يېزا ئىقتىسادىي مۇلازىمەت پونكىتى، ئورمان كۆچەت پونكىتى، ھەسەل ھەرىسى بېقىش مەيدانى، يەر پىلانلاش ئەترىتى، گەز دەريا سۇ باشقۇرۇش باشقارمىسى، ئورمانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىدىن ئىبارەت 10 ئورۇندا ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەر بايقالمىدى، ئەمما قىسمەن ئورۇنلارنىڭ مالىيە بوغالتىر ئاساسى ناچار، مالىيە خادىملىرىنىڭ ساپاسى تۆۋەن ئىكەن، خېلى كۆپ خادىملار كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەنمەي ئىش ئورنىغا چىققان. يىللىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ ئۇنۇمبرسال باھالاش ئارقىلىق، يۇقىرىقى ئورۇنلار 5. 88 — 94 نومۇرغا ئېرىشتى. بۇنىڭ ئىچىدە 2 ئورۇن 90 دىن يۇقىرى نومۇر ئالدى. ساقلانغان ئاساسلىق مەسىلىلەر تۆۋەندىكىچە: 1) دۆلەتكە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك تۇرلۇك كىرىمدىن ئېلىپ قېلىنغان، مەسىلەن: ئۇلايەتلىك يەكەن دەرياسى سۇ باشقۇرۇش باشقارمىسى 5 يىللىق «باشقا كىرىم» نىڭ 38 مىڭ 542 يۈەن بېجىنى تاپشۇرمىغان؛ 1988 - يىلى 14 مىڭ 986 يۈەن ئېنېرگىيە - قاتناش نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندىنى تاپشۇرمىغان؛ جەمئىي 102 مىڭ 331 يۈەن ئۆسۈم كىرىمى ئۇزاققىچە ئېسىپ قويۇلۇپ، تىجارەت سىرتىدىكى كىرىمگە كىرگۈزۈلمىگەن. ئۇلايەتلىك سۇچىلىق قۇرۇلۇش ئەترىتى سابىق يەكەن دەرياسى قوماندانلىق شتابى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن دۆلەتكە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئامباردىكى 335 مىڭ 554 يۈەن قىممىتىدىكى ماتېرىيالنى ئۇزاققىچە بىرتەرەپ قىلىش كۇتۇلۇۋاتقان مال - مۇلۇك پايدىسى ھېسابىغا ئېسىپ قويغان؛ 1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا يەكەن دەريا قوماندانلىق شتابى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ سۇچىلىق قۇرۇلۇش ئەترىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىلگەندە، ھېسابتا 301 مىڭ 423 يۈەن پايدا بولسىمۇ، تاپاۋەت بېجىنى تاپشۇرۇشنى خالىمىغانلىقى ئۈچۈن «بېرىشكە تېگىشلىك پۇل — يۇقىرىغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ھۆددىگەرلىك قالدۇقى» ھېساب نومۇرىغا ئېسىپ قويۇلۇپ، ھازىرغىچە بىرتەرەپ قىلىنمىغان؛ 1987 - يىلى «3 - سېنتەبىر» سۇ چىقىرىش غول ئۆستىكى قۇرۇلۇشىنىڭ نەق چوت كىرىمىدىن 209 مىڭ يۈەن كەم خاتىرىلىنىپ، يېغۇزلىشقا تېگىشلىك ھېسابقا ئېسىپ قويۇلغان. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلايەتلىك سۇچىلىق قۇرۇلۇشلىرىنى ئۆلچەش - لايىھەلەش ئورنى 56 مىڭ 553 يۈەن، قۇدۇق قېزىش ئەترىتى 9808

يۈەن باج پۇلىنى تاپشۇرمىغان ۋە كەم تاپشۇرغان. 2) مەخسۇس مەبلەغ قىسۇبلىنىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن. ۋىلايەتلىك سۇ مەھسۇلاتلىرى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى 18 مىڭ 197 يۈەن يېزا ئىگىلىك كىچىك سۇچىلىق مەبلىغىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر يانتىقى سالغان؛ 3) ئىنتىزامغا خىلاپ باشقا ئىشلار، بۇ ئاساسلىقى ساختا چىقىم قىلىش، نەق پۇلنى بىۋاستە ئىشلىتىش، ھېساب ئارىيەتكە ئېلىش، كاماندروپكا خىراجىتى ئۆلچىمىنى ئۆز مەيلىچە ئۆستۈرۈش، قالايمىقان يارەم پۇلى تارقىتىش، شەخسلەر ھۆكۈمەت پۇلىنى ئۆزۈنغىچە تاپشۇرماسلىق قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بۇيرۇق خاراكتېرىدىكى پىلاننى ئورۇنلاشتۇرۇلغان نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى ۋە ئاشلىق تەرەققىيات فوندىدىن ئىبارەت 2 مەخسۇس تۈردە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش ئورۇندالدى؛ 28 ئورۇننى قەرەللىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تاماملاندى، بۇنىڭ ئىچىدە پىلە - يىپەك تەرەققىيات مەركىزى، يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، ئورمان - كۆچەت يېتىشتۇرۇش پونكىتى، سۇچىلىق باشقارمىسىنىڭ پىلان - مالىيە بۆلۈمى، سۇچىلىق قۇرۇلۇشلىرىنى ئۆلچەش - لايىھىلەش ئورنى، قۇدۇق قېزىش ئەترىتى، چارۋا - ئۆي قۇشلىرى نەسلىنى ياخشىلاش پونكىتى، مال دوختۇرلۇق پونكىتى، نەسىللىك چارۋا فېرمىسى، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى پەن تەتقىقات ئورنى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى قاتارلىق 12 ئورۇندا ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەر بايقالمىدى، قالغان 16 ئورۇندا ئوخشىمىغان دەرىجىدىكى ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەر مەۋجۇت ئىكەن. ئاساسلىقى: 1) باجنى كەم تاپشۇرۇش. ۋىلايەتلىك سۇچىلىق تىجارىتى مۇلازىمەت شىركىتى 13 مىڭ 786 يۈەن تىجارەت بېجى، شەھەر قۇرۇلۇشىنى مۇھاپىزەت قىلىش بېجى، ماۋارىپ قوشۇمچە خىراجىتىنى كەم تاپشۇرغان؛ 12 مىڭ 123 يۈەن «ئىككى فوند» نى تاپشۇرمىغان. 2) مەخسۇس مەبلەغنى قىسۇبلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىش. ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى پەن - تېخنىكا 3 تۈرلۈك خىراجىتىنىڭ 10 مىڭ 279 يۈەن ئامانەت ئۆسۈمىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ، پاراۋانلىق يارەمى تارقاتقان؛ ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق باشقارمىسى يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مەخسۇس مەبلىغىدىن 6000 يۈەننى يۆتكەپ ئىشلىتىپ، رېمونت ھەققىگە چىقىم قىلغان؛ ۋىلايەتلىك يەر باشقۇرۇش باشقارمىسى 6223 يۈەن يەر باشقۇرۇش ھەققىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە ئەمگەك سۇغۇرتىسى پۇلى ۋە كۆمۈر باھا يارەمى تارقاتقان؛ ۋىلايەتلىك يېزا ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش مۇلازىمەت پونكىتى دەپتەردىكى مەخسۇس پۇلدىن 1620 يۈەننى ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە بايرامليق يارەم ئۈچۈن بەرگەن؛ ۋىلايەتلىك باغۋەنچىلىك مېۋە - چېۋە تەرەققىيات مەركىزى مەخسۇس مەبلەغنى سىرتقى ئورۇنلارنىڭ ئۇزاققىچە ئىشلىتىشىگە ئارىيەت بەرگەن؛ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكىسى كېڭەيتىش مەركىزى ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىيات فوندىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ كەسپىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان؛ 3) ئۆلچەمدىن، دائىرىدىن ھالقىپ خىراجەت چىقىم قىلىش، ۋىلايەتلىك سۇچىلىق تىجارىتى مۇلازىمەت شىركىتى، دېھقانچىلىق باشقارمىسى، يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش مۇلازىمەت پونكىتى، ھەسەل ھەرىسى بېقىش مەيدانى ۋە باغۋەنچىلىك، مېۋە - چېۋە تەرەققىيات مەركىزى ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى ياكى نورمال خىراجەتتىن كۆمۈر باھا يارەمى، تاماق يارەمى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرمۇش يارەمى قاتارلىقلارغا ئۆلچەم ۋە دائىرىدىن ئاشۇرۇپ چىقىم قىلغان؛ 4) ھۆكۈمەت پۇلى ھېسابىغا مېھمان چاقىرىپ، سوۋغا تەقدىم قىلىش ياكى ئالاقىدار خىراجەتنى ئاتچوت قىلىش؛ 5) تەنەرخ خىراجىتىنى قىسۇبلىش، ۋىلايەتلىك سۇ مەھسۇلاتلىرى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى 3300 يۈەن تەننەرخنى كۆپ چاچقان؛ ۋىلايەتلىك سۇچىلىق تىجارىتى مۇلازىمەت شىركىتى ئارتۇق چىقىم قىلىنغان مەخسۇس فوندنى ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخىگە ئاغدۇرۇۋەتكەن؛ ۋىلايەتلىك ھەسەل ھەرىسى بېقىش مەيدانى چاغانلىق پاراۋانلىق يارەمى ۋە تاماق پۇلىنى ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخىگە كىرگۈزگەن؛ 6) باشقا ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇل 24 مىڭ 15 يۈەن. يۇقىرىقى مەسىلىلەر ئالاقىدار مالىيە - ئىقتىساد قانۇن - تۈزۈملىرى بويىچە بىرتەرەپ قىلىندى، كەم تاپشۇرۇلغان ۋە تاپشۇرۇلمىغان باج، «ئىككى

فوند» نى سۇرۇك ئىچىدە تاپشۇرۇشقا بۇيرۇلدى؛ قىسمۇھلىپ يۆتكەپ ئىشلەتكەن مەخسۇس مەبلەغلەرنى سۇرۇك ئىچىدە ئەسلىدىكى مەبلەغ ئورنىغا قايتۇرۇشقا بۇيرۇلدى؛ ئەھۋال بىرقەدەر ئېغىر بولغان ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەردە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغان ئورۇنلارغا جەرىمانە قويغاندىن باشقا، يەنە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغۇچى ئورۇنلارنىڭ مالىيىنى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى رەھبەرلىرىگە ئىقتىسادىي جازا بېرىلدى.

7. مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈرۈش

1987 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈرۈش تۇرىدىن 11 نى تاماملىدى. بۇ مەخسۇس تۇر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈرۈشتە ئاساسلىقى يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش مەبلىغى، مالىيە ئەھۋالى، ماۋارىپ خىراجىتىنىڭ ئىشلىتىلىشى، كارخانىلار مەسلىسى ۋە ۋىلايەت رەھبەرلىرى تاپشۇرغان ئىقتىسادىي خىزمەتلەردە ساقلانغان گەۋدىلىك مەسىلىلەر ئۈستىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى. تەكشۈرۈش داۋامىدا بايقالغان مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈرۈش دوكلاتى شەكلىدە يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى، ۋىلايەتنىڭ ئالاقىدار رەھبەرلىرىگە ۋە ئالاقىدار تارماقلارغا ئەينەن ئىنكاس قىلىندى، ساقلانغان مەسىلىلەرگە قارىتا نۆرغۇن ئىجابىي پىكىر ۋە تەكلىپلەر بېرىلدى.

1987 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى يېزا ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات مەبلىغى، نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى، يېزا ئىگىلىككە ياردەم بېرىش مەبلىغىنى تەكشۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق، يېزا - بازار كارخانىسى سىستېمىسىنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش، تەرەققىيات، نامراتلارنى يۆلەشتىن ئىبارەت 3 تۈرلۈك مەبلەغنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىش تەكشۈرۈشى 5 - ئايدىن بۇرۇن ئورۇندالدى، جەمئىي 65 ئورۇن تەكشۈرۈلدى، بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە يېڭىسار ناھىيىسى مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، ناھىيە (شەھەر) لەردىن بىردىن يېزا تاللىنىپ نۇقتىلىق تەكشۈرۈلدى. بايقالغان مەسىلىلەر تۆۋەندىكىچە: 1) نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىدىن دائىرىسى كېڭەيتىلىپ تارقىتىلغىنى 90 مىڭ 200 يۈەن، يۆتكەپ ئىشلىتىلگىنى 107 مىڭ 800 يۈەن، بېسىپ قويۇلغان مەبلەغ 271 مىڭ 700 يۈەن، قەرز تۆلەش ئۈچۈن قەرز ئېلىنغىنى 2600 يۈەن، تىجارەت قىلىشقا ئىشلىتىلگىنى 8000 يۈەن، نامراتلارنى يۆلەش كادىرى ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتقىنى 40 مىڭ 800 يۈەن، ساختا چىقىم قىلىنغىنى 1000 يۈەن، قەرز پۇل تارقىتىش نامىدا چىقىم قىلىنغىنى 50 مىڭ يۈەن، باشقىلار 138 مىڭ 600 يۈەن بولۇپ، جەمئىي 710 مىڭ 700 يۈەن ئۆز جايىغا ئىشلىتىلمىگەن. 2) تەرەققىيات مەبلىغىدىن قىسمۇھلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگىنى 233 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سوممىنىڭ 65.81% نى ئىگىلىگەن. 3) يېزا ئىگىلىككە ياردەم بېرىش مەبلىغىدىن قىسمۇھلىپ يۆتكەپ ئىشلىتىلگىنى 1 مىليون 495 مىڭ 300 يۈەن، شەخسلەر نامىدا ئامانەت قويۇلغىنى 52 مىڭ 100 يۈەن، كونترول قىلىش بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ئىشلىتىلگىنى 40 مىڭ 800 يۈەن، ھەقسىزلىككە ئۆزگەرتىلگىنى 8000 يۈەن، قەرز پۇل تارقىتىش نامىدا چىقىم قىلىنغىنى 5000 يۈەن، مېھمان چاقىرىش، سوۋغات تەقدىم قىلىشقا ئىشلىتىلگىنى 900 يۈەن، خام چوت ئىچىدىن خام چوت سېرتىغا يۆتكەلگىنى 21 مىڭ 500 يۈەن، قالايمىقان تارقىتىلغان قوشۇمچە ياردەم 1300 يۈەن، كىچىك خەزىنىدىكىسى 15 مىڭ 200 يۈەن، ساختا چىقىم قىلىنغىنى 10 مىڭ يۈەن، باشقىلار 298 مىڭ 400 يۈەن، جەمئىي 1 مىليون 948 مىڭ 500 يۈەن بولۇپ، يېزا ئىگىلىككە ياردەم بېرىش مەبلىغىنىڭ 8% نى ئىگىلىگەن.

1987 - يىل 5 - ئايدا يېڭىسار ناھىيىسى نۇقتا قىلىنىپ، يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات مەبلىغى، نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى، يېزا ئىگىلىككە ياردەم بېرىش مەبلىغى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ تەكشۈرۈلدى. بۇ ناھىيىنىڭ 1986 - يىللىق يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات مەبلىغى 678 مىڭ يۈەن، نامراتلارنى يۆلەش ئوبوروت

سوممىسى 3 مىليون 392 مىڭ يۈەن، يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش مەبلىغى 1 مىليون 585 مىڭ يۈەن، 3 تۈرلۈك مەبلەغ 5 مىليون 655 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە 1985 - يىلدىن ئاغدۇرۇلغىنى 461 مىڭ يۈەن. تەكشۈرۈش ئارقىلىق 3 تۈرلۈك مەبلەغنىڭ تەقسىملىنىش، ئىشلىتىلىش ئەھۋالىنىڭ ئومۇمەن ياخشى ئىكەنلىكى، مەخسۇس مەبلەغ، مەخسۇس ئورۇنغا ئىشلىتىلىپ، بەلگىلىك ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشىلگەنلىكى مەلۇم بولدى. لېكىن يەنە بەزى مەسىلىلەرمۇ بايقالدى: (1) چارۋىچىلىق ئىدارىسى ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇپ چارۋىلارنى قوغداش مەبلىغىدىن 200 مىڭ يۈەننى يۆتكەپ ئىشلەتكەن، بۇنىڭدىن 150 مىڭ يۈەن دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ كۆممىقوناق ئۇرۇقى سېتىۋېلىش باھا ياردىمىگە ئىشلىتىلگەن، 50 مىڭ يۈەن يەككە تىجارەتچىنىڭ 25 تۈياق چوڭ قۇيرۇقلۇق قوي سېتىۋېلىشىغا بېرىلگەن؛ (2) چارۋىچىلىق ئىدارىسى 19 مىڭ يۈەن يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش مەبلىغىنى كومبايىن سېتىۋېلىشقا ئىشلەتكەن؛ (3) كادىرلارنىڭ ھۆكۈمەت پۇلىنى ئىگىلىۋېلىش ياكى شەخسىي نامدا ئامانەت قويۇش ئەھۋالى ئېغىر بولغان. ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خىمىيىۋى ئوغۇت سېتىۋېلىش نامى بىلەن 85 مىڭ يۈەننى 9 ئايغىچە ئىگىلىۋالغان. يېزا ئىقتىسادىي مۇلازىمەت پونكىتىنىڭ باشلىقى ۋە مال سېتىۋالغۇچىسى 477 مىڭ 350 يۈەننى شەخسىي ئامانەت ھېسابىغا ئامانەت قويغان؛ (4) ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك بانكىسىغا 66 مىڭ 28. 976 يۈەن ياردەم ئۆسۈمنى كۆپ بەرگەن؛ (5) سۆگەت يېزىلىق مال دوختۇرلۇق پونكىتى 4000 يۈەن ئوبوروت سوممىسىنى پونكىتتىكى 3 كادىرغا بىر يىلدا 1000 يۈەنگە 300 يۈەن ئۆسۈم بېرىش توغرىسىدا 3 يىللىق توختام تۈزۈپ ئارىيەت بەرگەن؛ (6) ئورمان مەيدانى 30 مىڭ يۈەن يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش مەبلىغىگە ئاپتوموبىل سېتىۋالغان.

ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ ش ئى م [1987] 04 - نومۇرلۇق ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋە 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىلىرى 1987 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتنىڭ 1986 - يىللىق مالىيە ئەۋالىنى ساھەلەر بويىچە تەكشۈردى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) ھۆددە فوندىنىڭ بېكىتىلىشى مۇۋاپىق بولمىغان. (2) ھۆددىگە ئېلىش دائىرىسى بەك كىچىك بولۇپ قالغان؛ (3) مەركەزنىڭ ئاپتونوم رايونغا بەرگەن نورمىلىق يارىدەمنىڭ تەدرىجىي كۆپىيىش سانى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە تولۇق چۈشۈرۈپ بېرىلمىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇقىرى يېڭىدىن ئاچقان بىرقاتار كۆپەيتىلگەن چىقىم ئېغىزلىرىنى ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ ئۈستىگە ئېلىشى تەلەپ قىلىنغان، نەتىجىدە ناھىيە دەرىجىلىك مالىيە قېينىچىلىقى كېلىپ چىققان؛ (4) ئاپتونوم رايون چۈشۈرگەن قوشۇمچە ياردەم مەبلىغىنى ۋاقتىدا ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە بولمىغان.

شۇ يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى مەكتەپ، قەشقەر شەھەرلىك 3 - ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە 7 - باشلانغۇچ مەكتەپىنىڭ مائارىپ خىراجىتىنى ئىشلىتىش ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن مەلۇم بولۇشىچە، مائارىپ خىراجىتى ھەر يىلى بىرئاز ئاشقان، ئەمما ئېشىش ھەجمى شەخسلەر ئىشلىتىدىغان قىسمىنىڭ ئېشىش ھەجمىدىن تۆۋەن بولغان. شەخسلەر ئىشلىتىدىغان قىسمىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۇچۇن، ئومۇمىي ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان قىسمىنى ئىگىلەشكە توغرا كەلگەچكە، ئومۇمىي ئىشلار خىراجىتى ئېغىر ھالدا يېتىشمەي، ئوقۇتۇش خىزمىتىگە تەسىر يەتكەن.

1988 - يىل 10 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى كارخانىلارنىڭ ئامورتىزاتسىيە ۋە چوڭ رېمونت فوندى ئۇچۇن پىرسەنت قالدۇرۇش ۋە ئۇنى ئىشلىتىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ھەمدە 1987 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا تىجارەتنى ھۆددىگە ئېلىشنى يولغا قويدى، خام چوت ئىچىدىكى 15 كارخانىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈردى. تەكشۈرۈش دوكلاتىدا كارخانىلارنى ھۆددىگە ئېلىشنىڭ ئەۋزەللىكى ئەكس ئەتتۇرۇلدى، شۇنداقلا كارخانىلارنى ھۆددىگە ئېلىش خىزمىتى داۋامىدا ساقلانغان بەزى مەسىلىلەر كۆرسىتىلىپ، ئۇزگەرتىش پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ دوكلات ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىگە يوللانغاندىن كېيىن ياخشى

باھاغا ئېرىشتى. كېيىنكى ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ مال - مۈلۈك، ماددىي ئەشيالارنى باشقۇرۇش، ئىشلىتىش ئەھۋالىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈردى. تەكشۈرۈش داۋامىدا تۆۋەندىكى مەسىلىلەر بايقالدى: (1) تۇراقلىق مۈلۈك ۋە مەخسۇس تۈردىكى ماددىي ئەشيالارنىڭ ھېساباتى مۇكەممەل ئەمەس، ھېساب بىلەن ھېساب، ھېساب بىلەن ئەمەلىيەت ماس كەلمەيدۇ. تەكشۈرۈلگەن 43 ئورۇن ئىچىدە 14 ئورۇننىڭ تۇراقلىق مۈلۈك ۋە مەخسۇس تۈردىكى ماددىي ئەشيالار تەپسىلىي ھېساباتى ۋە تىزىملاش دەپتىرى يوق. ھېساب بىلەن ھېساب ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئورۇن %81.6 نى، ھېساب بىلەن ئەمەلىيەت ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلار %72 نى ئىگىلىگەن. (2) ھېسابتىكى سوممىا بىلەن بۇيۇمنىڭ قىممىتى ئۇيغۇن ئەمەس، مەسىلەن: ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى بىناسىنىڭ قىممىتى 650 مىڭ يۈەن بولسىمۇ، ھېسابتا پەقەت 320 نەچچە مىڭ يۈەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. (3) مال - مۈلۈك، ماددىي ئەشيالارنىڭ ساقلىنىشى ياخشى ئەمەس، ئىسراپچىلىق كۆپ. (4) باشقۇرۇش تۈزۈمى يوق ياكى تۈزۈم بولسىمۇ ئەستايىدىل ئىجرا قىلىنمىغان.

1989 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى باش بولۇپ، ۋىلايەتلىك باھا تەكشۈرۈش ئورنى بىلەن بىرلىكتە ۋىلايەتلىك تىببىي دورا شىركىتىنىڭ 1988 - يىل 7 - ئايدىن 10 - ئايغىچە بولغان كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەزگىلىدىكى دورا سېتىش باھاسى مەسىلىسىنى تەكشۈردى. ئامما ئىنكاس قىلغان 7 جەھەتتىكى مەسىلىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈردى. بۇ مەخسۇس تېمىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈرۈش دوكلاتى ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللىنىپ، كۆچۈرۈلمىسى ئىنتىزام تەكشۈرۈش، مەمۇرىي تەپتىشلىك تارماقلىرىغا ئەۋەتىلدى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسىنىڭ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىراجىتىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ، ياتاق سالغانلىق مەسلىسىنى مەخسۇس تۈر بويىچە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىراجىتىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ، ياتاق سېلىش مەسلىسىنىڭ راستلىقى، 9871 يۈەن قۇرۇلۇش بېجىنىڭ تاپشۇرۇلمىغانلىقى بايقالدى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك دوكلاتىدا تۆۋەندىكى 4 تۈرلۈك بىرتەرەپ قىلىش پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى: بىرىنچىدىن، تاپشۇرۇلمىغان باجنى تولۇقلاپ تاپشۇرۇش؛ ئىككىنچىدىن، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىراجىتىنى يۆتكەپ ئىشلىتىپ ئىنتىزامغا خىلاپ ھالدا ياتاق بىناسى سالغان ئاساسلىق جاۋابكارغا 2 ئايلىق ئاساسى مائاشىنى تۇتۇپ قېلىش جازاسى بېرىش؛ ئۈچىنچىدىن، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى، مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ئالاقىدار خادىملىرىغا پارتىيە ئىنتىزامى، مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىش.

8 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ ئولتۇراق بىناسى ۋە قەشقەر تەنتەربىيە ساربىيى قۇرۇلۇشىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىپ تەكشۈردى، تەكشۈرۈش نەتىجىسى ق م ئى [1989] 89 - نومۇرلۇق ھۆججەتتى سۈپەتلىدە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى ئاساسىي قۇرۇلۇش باشقارمىسىغا يوللىدى.

ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ 1989 - يىللىق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەت پىلانىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىلىرى بىلەن زىچ ماسلىشىپ، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى يېزا ئىگىلىك ماددىي ئەشيالىرى شىركىتى، 12 يېزا - كەنت، 23 ئاساسىي قاتلام تەمىنات - سودا تور - نۇقتىسى قاتارلىق 36 ئورۇننىڭ خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق، دېھقانچىلىق دورىسىنى مەخسۇس سېتىش تىجارىتىنى يولغا قويغاندىن بۇيانقى گوۋژىيۈەن ۋە ئاپتونوم رايون تۈزگەن خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق، دېھقانچىلىق دورىسىنى مەخسۇس سېتىش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە 1988 - يىلى ئامبارىدا ساقلىنىپ قالغان خىمىيىۋى ئوغۇت باھاسىنىڭ 1989 - يىلغا كەلگەندە 2 مىليون

300 مىڭ يۈەن ئۆسكەنلىكى؛ پوسكام ناھىيىسىدىكى سۇلياۋ يوپۇقىنىڭ ناھىيىلىك باھا تارماقلىرى تۇزگەن ھەددىدىن يۇقىرى ئۇنۇمۇبرسال باھا سەۋەبىدىن سېتىپ چىقارغاندىن كېيىنكى ئاشقان قىممىتى 195 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، دېھقانلارنىڭ سېلىقىنىڭ ئېغىرلاپ كەتكەنلىكى بايقالدى. تەكشۈرۈش دوكلاتىدا مۇناسىپ بىرتەرەپ قىلىش پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر شەھىرى، يوپۇغا، قاغىلىق ۋە يېڭىسار ناھىيىلىرىنىڭ مالىيە خام چوتى سىرتىدىكى مەبلىغى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ تەكشۈرۈلدى. تەكشۈرۈپ ئومۇملاشتۇرۇش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، مالىيە تارماقلىرى تۇرغۇزغان خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغ مۇنداق 3 تۈرلۈك ئىكەن: (1) يېزا مالىيە بۆلۈمچىسىنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش ئوبوروت مەبلىغى 6 مىليون 928 مىڭ 200 يۈەن؛ (2) كارخانا مالىيە بۆلۈمچىسى باشقۇرۇلىدىغان كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچنى قېزىش، تېخنىكا يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش مەبلىغى 3 مىليون 448 مىڭ 500 يۈەن؛ (3) ئۇنۇمبرسال بۆلۈمچە باشقۇرۇلىدىغان ئورۇنلارنىڭ خام چوت سىرتىدىكى مەبلىغى 3 مىليون 442 مىڭ 700 يۈەن. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن مەلۇم بولۇشچە، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغنى باشقۇرۇشى ۋە ئىشلىتىشى يەرلىكنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا پايدىلىق بولغان. لېكىن ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغنى باشقۇرۇشىدىمۇ بەزى مەسىلەر ساقلانغان: (1) كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچنى قېزىش، تېخنىكا يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش مەبلىغى ئەسلىدە ھەقسىز ئىشلىتىدىغان مەبلەغ بولۇپ، ھەقسىز ئىشلىتىشنى ھەقلىق ئىشلىتىشكە ئۆزگەرتىش قائىدىگە ئۇيغۇن ئەمەس. (2) يېزا ئىگىلىك ياردەم بېرىش ئوبوروت سوممىسىنى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ باشقۇرۇشى بىرقەدەر ناچار بولۇپ، ئۆزۈندىن بۇيان ھېساب بىلەن ھېساب، ھېساب بىلەن جەدۋەل ئۇيغۇن كەلمەي، مەلۇمات جەدۋىلى ھەقىقىي بولمىغان. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى مالىيە تارماقلىرىنىڭ خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشى توغرىسىدا تەكلىپ بەردى.

ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى يەنە ۋىلايەتنىڭ 1990 - يىللىق نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىنى ئارىلاپ تەكشۈردى. 17 تارماق، 34 يېزا (بازار)، 21 كەنت، 3 ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدە، 20 ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى كارخانا، 19 يېزا باشقۇرۇشىدىكى كارخانا تەكشۈرۈلدى، تەكشۈرۈشتە قىسمەن يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن 82 مىڭ 132 يۈەن، ساختا مەلۇم قىلىپ ئېلىۋېلىنغان 6400 يۈەن، تارقىتىش دائىرىسى كېڭەيتىلىپ كۆپ تارقىتىلغان 144 مىڭ 270 يۈەن، ئىشلىتىش ئورنى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن 67 مىڭ 500 يۈەن، كادىرلار ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىپ ئېلىۋالغان 23 مىڭ 200 يۈەن، شەخسلەر يۆتكەپ ئىشلەتكەن (خىيانەت قىلغان) 22 مىڭ 346 مىڭ يۈەن، ھېسابقا كىرگۈزۈلمىگەن نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى 80 مىڭ 950 يۈەن، جەمئىي 426 مىڭ 798 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى.

§ 4 . ئىچكى ۋە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

1. ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى 1984 - يىل 10 - ئايدا باشلاندى. ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، تارماقلار، كارخانىلارنىڭ ئىچكى

كونترول قىلىش ۋە نازارەت قىلىشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە 1984 - يىل 10 - ئايدا ق م [1984] 142 - نومۇرلۇق ھۆججەت تارقىتىپ، توقۇمىچىلىق، سېمونت، قاتناش - ترانسپورت، ئېلېكتر قۇۋۋىتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قاتارلىق 5 ساھەدىكى 8 چوڭ كارخانا ۋە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، سەھىيە، خەلق ئىشلىرى قاتارلىق مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلاردا ئالدى بىلەن ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قۇرۇش ياكى مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىملىرىنى سەپلەشنى بېكىتتى. 1985 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەتلىك 1- ترانسپورت شىركىتى، 2 - ترانسپورت شىركىتى، مەركىزىي ترانسپورت بېكىتىدە ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمچىسى (بۆلۈمچىسى) قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، سېمونت زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى شىركىتىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىملىرى سەپلەندى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق، خەلق ئىشلىرى، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، سەھىيە قاتارلىق مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلاردا شتات ۋە كەسپىي خادىملار كەم بولغانلىقتىن ئەملىيلەشتۈرەلمىدى. ۋىلايەتنىڭ ئەملىي ئەھۋالىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 1985 - يىل 12 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرى تۇزۇمىنى تۈرغۇزۇش توغرىسىدا دوكلات» ۋە «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق چارە» نى سۇندى، مەمۇرىي مەھكىمە ق م [1985] 192 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق تەستىقلاپ تارقاتتى. «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق چارە» دە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرىنىڭ ھوقۇقى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرىنىڭ قائىدىسى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خەۋەرچىلىرىنىڭ تەشكىلي رەھبەرلىكى بەلگىلەندى. 1986 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 59 ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، 80 ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىمى سەپلەندى، 685 ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىمى تەكلىپ قىلىنىپ، نۆۋەتا بىلەن دائىرە بىرلەشتۈرۈلگەن ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تەشكىلي تورى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندۈرۈلدى.

ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىگە بولغان يېتەكچىلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، 1989 - يىلى ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى تەسىس قىلىپ، ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىپ، ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى تەجرىبىلىرىنى ۋاقتىدا يەكۈنلەپ ۋە كېڭەيتىپ، ئورۇنلارنىڭ ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشىگە ياردەم بەردى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1986 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى ئەھۋالى

جەۋەل: 21 — 32

تۈرى / يىللار	قۇرۇلغان ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى		سەپلەنگەن ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىمى (نەپەر)		تەكشۈرۈلگەن ئورۇن	تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان ئىسراپچىلىق (تۆمەن يۈەن)	ئىلگىرى سۈرۈلگەن كىرىمنى كۆپەيتىش، چىقىمنى تېجەش (تۆمەن يۈەن)
	جەمئىي	مەخسۇس ۋەزىپىدىكى	جەمئىي	مەخسۇس ۋەزىپىدىكى			
1986	59		80	34	14		13

60.81	12.36	155	68	132		61	1987
21		194	69	147	58	130	1988
43	49	166	101	272	48	145	1989
		99	102	258	46	100	1990

«بىر تەرەپتىن قۇرۇش، بىرتەرەپتىن خىزمەت قىلىش» مەزگىلىدە، ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىدە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. 1987 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتىدىن 61 ى قۇرۇلۇپ، 132 مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىم سەپلەندى. بۇ ئاپپارات قۇرۇلۇپ 3 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىتتا، تەننەرخنى قالايمىقان چېچىش، باج ئوغرىلاش ۋە باشقا ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن مەبلەغدىن 1 مىليون يۈەن، پارىخورلۇق دېلوسىدىن 25 ى، بۇنىڭ ئىچىدە 10 مىڭ يۈەندىن يۇقىرى دېلودىن 3 ى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىندى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا سىستېمىسى ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان خادىملىرى تولۇق، رەھبەرلىك ئەھمىيەت بەرگەن، ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك بولغان تارماق. 1988 - يىل 4 - ئايدا تەمىنات - سودا سىستېمىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىش باشقارمىسى ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىغا «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قۇرۇش، ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خادىملىرىنى سەپلەش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى، ئۇقتۇرۇش تارقىتىلغاندىن كېيىن، 1989 - يىلى ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك تەمىنات - سودا سىستېمىسىدىكى 96 ئورۇن ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنىپ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن 6 مىليون 270 مىڭ يۈەن، مەسىلە ساقلانغان 612 مىڭ 400 يۈەن ۋە 10 مىڭ يۈەندىن يۇقىرى پارىخورلۇق دېلوسىدىن 3 ى تەكشۈرۈپ چىقىلدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مالىيە كىرىم - چىقىمىنى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىش تەجرىبىسىنى ئەستايىدىل يەكۈنلەش ئاساسىدا، 1990 - يىلى كارخانىلارنىڭ ئىچكى باشقۇرۇشنى ياخشىلىشى، يوشۇرۇن كۈچنى قېزىشى، ئۈز - ئۆزىنى كونترول قىلىش مېخانىزمىنى كۈچەيتىشىگە ھەمكارلىشىشنى چۆرىدەپ ئىچكى كونترول قىلىش تۈزۈمىنى باھالاشنى نۆۋەتتىدا سىناق قىلىشنى قانات يايدۇرۇش باشلاندى. ئىقتىسادىي تەپتىشلىك قىلىنغۇچى ئورۇننىڭ ئىچكى كونترول قىلىش تۈزۈمىنى ئۇنۇمىرسال باھالاش ئارقىلىق، ئىچكى باشقۇرۇش داۋاملىدىكى ئاجىز ھالقىلار ۋە ساقلانغان مەسىلىلەرگە قارىتا تۈزىتىش پىكرى ۋە تەدبىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، تۈرلۈك باشقۇرۇش تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشىگە ياردەم بېرىلىپ، ئىچكى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىگە يېڭى پىكىر يولى ئېچىلدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى سىستېمىسىنىڭ تەكشۈرۈش تارماقلىرى قەرز پۇل قۇرۇلمىسىنى ئىلالاشتۇرۇش، مەبلەغ زاپىسىنى جانلاندۇرۇش، ئىچكى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشنى مەركەز قىلىپ، كۆپ خىل مەزمۇندىكى تەكشۈرۈش تۈرىنى قانات يايدۇردى. 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش تۈرىدىن 2 سى، مەخسۇس تۈر بويىچە تەكشۈرۈش تۈرىدىن 8 ى تاماملاندى. تەكشۈرۈش تۈرى 68 ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتىغا چېتىشلىق بولۇپ، بانكا كۆپ بېرىۋەتكەن 580 مىڭ 700 يۈەن ئۆسۈم، ئاز تاپشۇرۇلغان 2 مىليون 245 مىڭ يۈەن مالىيە خاراكتېرلىك پۇل، ئاز تاپشۇرۇلغان 3 مىليون 405 مىڭ يۈەن ئامانەت پۇل تەييارلىق سوممىسى قايتۇرۇۋېلىندى. بانكا مۇئامىلىدە كۆپ بېرىۋەتكەن 383 مىڭ 600 يۈەن ئۆسۈم تۈزىتىلدى، كەسىپي بانكىلار كۆپ ئالغان 8900 يۈەن ئۆسۈم مۇسادىرە قىلىندى، 6500 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى. شۇنداق قىلىپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ پۇل مۇئامىلە تەرتىپىنى تۈزەش، تەرتىپكە

سېلىش ۋە پۇل مۇئامىلە ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشتىكى رولى جارى قىلدۇرۇلدى.

2. ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىشلىرى 1984 - يىل 8 - ئايدا باشلاندى، «ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى ۋاقىتلىق نىزامى» دىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، 1984 - يىل 5 - ئايدىن باشلاپ، ئورگان قۇرۇشقا تۆتۈش قىلىندى. قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ق م [1984] 86 - نومۇرلۇق ھۆججىتى ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايەتلىك بوغالتىرلىق ئىش باشقارمىسىنى قۇرۇش تەستىقلاندى. 1987 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى كۆچۈرۈپ تارقاتقان «دۆلەت ئىقتىسادىي تەپتىشلىك مەھكىمىسىنىڭ «ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى يەنمۇ قانات يايدۇرۇشقا ئائىت بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نىڭ روھىغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىدارىسى ۋە قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىگە يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايەتلىك بوغالتىرلىق ئىش باشقارمىسىنىڭ نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1984 - يىلدىن باشلاپ جەمئىيەتتىكى ساھەلەرنىڭ ھاۋالىسى بويىچە، تۇرلۇك تەكشۈرۈپ دەللەش كەسپىدىن 20 نەچچىسى قوبۇل قىلىندى، كارخانىلارنىڭ رويخەتكە ئالدۇرۇلغان مەبلىغىنى يىللىق تەكشۈرۈش تۇرىدىن 1000 دىن ئارتۇقى بېجىرىلدى، 21 كارخانا، كەسپىي ئورۇننىڭ دائىملىق بوغالتىرىيە مەسلىھەتچىلىكى يېڭىدىن يولغا قويۇلدى، تۇرلۇك كەسپىي ئومۇمىي كىرىم 1 مىليون يۈەنگە، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ قىممىتى 200 مىڭ يۈەنگە، مال - مۇلۇك ئومۇمىي سوممىسى 400 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

IX باب

يەر باشقۇرۇش

§ 1. ئاپپارات، قوشۇن

1985 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدە يەر باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولىدىغان مەخسۇس ئاپپارات يوق بولۇپ، يەر باشقۇرۇش خىزمىتىنى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى (ئىدارىسى) ۋاكالىتەن باشقۇراتتى. 1985 - يىل 10 - ئايدا دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى بىلەن شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسى بىرلىكتە قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق يەر باشقۇرۇش خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇش، مۇكەممەللەشتۈرۈش چارىسىنى مۇھاكىمە قىلىپ، ھەر دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش تارماقلىرى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇشى تارماقلىرىنىڭ ئىش تەقسىماتىنى ۋە مەسئۇلىيىتىنى ئايدىڭلاشتۇردى. 1986 - يىلى ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە يەر باشقۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئىشخانا ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى (ئىدارىسى) دا تەسىس قىلىندى.

بۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت، ناھىيىلەردە شەھەر - يېزا يەرلىرىنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك يەر باشقۇرۇش ئورۇنلىرىدىكى يەر باشقۇرغۇچى 46 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكىلەر 29، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكىلەر 17؛ ۋىلايەتتىكىسى 5 بولۇپ، مەخسۇس ۋەزىپىدىكسى 4، ناھىيە (شەھەر) لەردىكسى 41 بولۇپ، مەخسۇس ۋەزىپىدىكسى 25.

1987 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «ھەر دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش ئاپپاراتىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» ىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، مەمۇرىي مەھكىمە ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش ئاپپاراتىنى قۇرۇپ، مۇشۇ مەمۇرىي رايوندىكى يەر تەۋەلىكى، يەر مەمۇرىيىتى خىزمىتىنى بىرتۇتاش باشقۇرۇشنى قارار قىلدى. بۇنىڭغا 108 شتات بېكىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي شتات 80 (ۋىلايەتنىڭ 8، ناھىيە - شەھەرلەرنىڭ 72)، كەسپىي شتات 28 (ۋىلايەتنىڭ 10، ناھىيە- شەھەرلەرنىڭ 18). 1988 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش ئورنىدىكى خادىملار 91 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي خادىم 61، كەسپىي خادىم 27، باشقىلار 3. مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى جەھەتتە: ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 70 بولۇپ، %22 نى؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 36 بولۇپ، %39.5 نى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 6 بولۇپ، %6.5 نى ئىگىلىدى. مىللەت قۇرۇلمىسى جەھەتتە: ئاز سانلىق مىللەت 63 بولۇپ، %69 نى، خەنزۇ 28 بولۇپ، %31 نى ئىگىلىدى. ۋىلايەت بويىچە 7 ناھىيە (شەھەر) دىكى 88 يېزا (بازار) دا يەر باشقۇرۇش پونكىتى (ئىشخانىسى، ئورنى) قۇرۇلدى، 10 ناھىيە (شەھەر) دىكى 146 يېزا (بازار) غا 34 مەخسۇس ۋەزىپىدىكى يەر باشقۇرۇش خادىمى، 175 قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى يەر باشقۇرۇش خادىمى، 5 يالليىنىپ ئىشلەيدىغان خادىم سەپلەندى، جەمئىي خادىم 214 كە يەتتى.

1990 - يىل 5 - ئايدا كەسپىي شتاتتىن 2 سى كۆپەيتىلدى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك ئورۇندىكى يەر باشقۇرۇش خادىمى 148 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتتىكىسى 20 (مەمۇرىي شتات 8، كەسپىي شتات 12)، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتتىكىلەر 10، پارتىيە ئەزاسى 5، ئاز سانلىق مىللەت 6، 50 ياشتىن يۇقىرىلار 2، 30 — 40 ياشتىكىسى بىر، 30 ياشتىن تۆۋەنلەر 17. بۇنىڭدىن باشقا ۋىلايەت بويىچە يەنە 1500 كەنتتە يەر ئۆچۈرى خادىملىرى ئەملىيلەشتۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت، ناھىيە، يېزا، كەنتتىن ئىبارەت 4 دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش تورى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولدى.

2 §. يەر ئاجرىتىش ۋە پىلانلاش

1. يەر ئاجرىتىش

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەننىڭ ‹يەر باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، تېرىلغۇ يەرلەرنى قالايمىقان ئىگىلەشنى توسۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش، نى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقىتىپ، ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىپ، يەر باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، يەر ئىشلىتىشنى تەستىقلاش رەسمىيەتلىرىنى مۇكەممەللەشتۈردى. يەرلەرنى قالايمىقان ئىگىلەش، قالايمىقان ئىشلىتىشنى توسۇش ئۈچۈن، غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىدىغان يەرلەرنى (جۈملىدىن دېھقانلار شەخسىي ئۆي سېلىش ئۈچۈن ئىگىلىگەن تېرىلغۇ يەر ۋە باغنى) دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ناھىيە ۋە ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەستىقلاش كېرەكلىكى، باشقا ھەرقانداق تارماق ۋە شەخسنىڭ تەستىقلاش ھوقۇقىنىڭ يوقلۇقى تەكىتلەندى. شەھەر -

يېزىلاردىكى غەيرىي يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان يەرلەرنى مەمۇرىي ۋاستە ۋە ئىقتىسادىي ۋاستە بىلەن ھەقىقىي كونترول قىلىش، يەرنى پۇختا، ياخشى باشقۇرۇش، ياخشى ئىشلىتىش، «يەرنى ئىنتايىن قەدىرلەپ ۋە مۇۋاپىق ئىشلىتىپ، تېرىلغۇ يەرنى ھەقىقىي قوغداش» تىن ئىبارەت دۆلەت سىياسىتىنى ھەقىقىي ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدە مۇنۇ 2 تۈرلۈك تەدبىر قوللىنىلدى: بىرىنچىدىن، ۋىلايەتنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرىدە دۆلەتنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى، يېزا - بازار كارخانىلىرى، كوللېكتىپ ئىشلىرى، دېھقانلارنىڭ ئۆي سېلىشى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ شەخسىي ئۆي سېلىشى قاتارلىق غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىدىغان تۈرلەر قاتتىق ئىگىلىنىپ، يەر مۇۋاپىق ئىشلىتىلدى؛ ئىككىنچىدىن، تېرىلغۇ يەرنى ئېلىپ ئىشلىتىشتىن ئېلىنغان قايتا بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش فوندىنى ئازىيىپ كەتكەن تېرىلغۇ يەرلەرنى قايتا بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈپ تولۇقلاشقا پىلانلىق ئىشلىتىلىپ، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان يەرنىڭ يېتەرلىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىنىدى. قايتا بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش فوندى ئېلىش ئۆلچىمى جەھەتتە: دۆلەت قۇرۇلۇشى، يېزا - بازار كارخانىلىرى ۋە شەخسلەر (دېھقانلار بۇنىڭ سىرتىدا) قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئىگىلەنگەن تېرىلغۇ يەر ئۈچۈن، شەھەر - بازار ۋە شەھەر ئەتراپىدا ھەر موسىغا 2000 — 3000 يۈەن، يېزىلاردا 500 — 800 يۈەن بويىچە ھەق ئېلىنىدى. قايتا بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش فوندىنى يېغىش ۋاقتى ناھىيە (شەھەر) لەردە 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئىجرا قىلىنىدى. شۇ يىلى ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدىغان يەرنى ئېلىش- ئاجرىتىپ بېرىش خىزمىتى ئۆتكۈزۈۋېلىنىشقا باشلىدى، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا‌شەھەر، يېڭىسار، پوسكام، قاغىلىق، يوپۇغا، مارالبېشى قاتارلىق 8 ناھىيە (شەھەر) 11 مىڭ 360 مو يەرنى ئېلىپ ئىشلىتىش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ، 270 مىڭ يۈەن يەر باشقۇرۇش ھەققى ۋە 560 مىڭ يۈەن قايتا يەر ئۆزلەشتۈرۈش ھەققى يىغىۋالدى.

1987 - يىلى تۈرلۈك قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدىغان يەر رەسمىيىتىدىن 7463 پارچىسى (ئەينى يىلى قائىدىگە خىلاپلىق قىلىنغانلىقتىن تولۇقلاپ بېجىرىلگەن رەسمىيەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) تەستىقلاپ بېجىرىلدى، ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى 7110.63 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 5682.5 مو؛ دۆلەت قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىدىغىنى 84 پارچە بولۇپ، ئىگىلەنگەن يەر 1716.41 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 1184.54 مو؛ شەھەردىكى ئاھالىلەر، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆي سېلىشىغا ئىشلىتىلىدىغىنى 1136 پارچە بولۇپ، ئىگىلەنگەن يەر 435.01 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 420.51 مو؛ كوللېكتىپ قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدىغىنى 87 پارچە بولۇپ، ئىگىلەنگەن يەر 643.5 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 574.2 مو؛ دېھقانلارنىڭ ئۆي سېلىشىغا ئىشلىتىلىدىغىنى 6156 پارچە بولۇپ، ئىگىلەنگەن يەر 4336.11 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 3503.65 مو؛ بىر يىلدا يىغىلغان يەر باشقۇرۇش ھەققى 802 مىڭ 676.5 يۈەن بولۇپ، ئالدىنقى يىلدىكىنىڭ 3 ھەسسىسىگە تەڭ، قايتا بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش فوندى 942 مىڭ 257 يۈەن بولۇپ، ئالدىنقى يىلدىكىنىڭ 1.68 ھەسسىسىگە تەڭ كەلدى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىگە چۈشۈرگەن پىلاندىكى كونترول قىلىش كۆرسەتكۈچى 22 مىڭ 530 مو بولۇپ، ئەمەلىي ئىشلىتىلگىنى 15 مىڭ مو (قائىدىگە خىلاپ ئىشلىتىلگىنىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئىشلىتىش نىسبىتى 66.58% بولۇپ، ئىگىلىنىدىغان تېرىلغۇ يەر كۆرسەتكۈچىدىن تېجەپ قېلىنغىنى 7530 مو.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىدىغان يەرلەرنى باشقۇرۇشنى داۋاملىق كۈچەيتتى، ۋىلايەت بويىچە 3 تۈرلۈك قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن يەر 2107.41 مو بولۇپ، يىللىق پىلان كۆرسەتكۈچىدىكى 4000 مونىڭ 52.7% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 1085.61 مو بولۇپ، يىللىق پىلاندىكى كۆرسەتكۈچ 1500 مونىڭ 72.4% نى ئىگىلىدى؛ باشقا يەر 1021.8 مو بولۇپ، يىللىق پىلان كۆرسەتكۈچىنىڭ 40.9% نى ئىگىلىدى، بولۇپمۇ 3 تۈرلۈك قۇرۇلۇشقا ئىگىلىگەن تېرىلغۇ يەر كۆلىمى ئىلگىرىكى يىللاردا ئىگىلەنگەن ساندىن زور دەرىجىدە تۆۋەن بولۇپ، پەقەت 1983 — 1986 - يەر كۆلىمى ئىلگىرىكى يىللاردا ئىگىلەنگەن ساندىن زور دەرىجىدە تۆۋەن بولۇپ، پەقەت 1983 — 1986 -

يىلغىچە ئوتتۇرىچە ھەر يىلى ئىگىلەنگەن تېرىلغۇ يەر 14 مىڭ 570 مونىك 7.4% نى؛ 1987 — 1989 - يىلغىچە ئوتتۇرىچە ھەر يىلى ئىگىلەنگەن تېرىلغۇ يەر 4877 مونىك 22% نى ئىگىلىدى. بۇ مەزگىلدە قوللىنىلغان ئاساسلىق ئۇسۇل مۇنۇلار: بىرىنچىدىن، پىلان كۆرسەتكۈچىنى باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ، شۇ يىللىق پىلان كۆرسەتكۈچى قاتىلامىلار بويىچە پارچىلىنىپ، نازارەت قىلىنىپ ۋە مەسئۇل بولۇنۇپ، پىلاندىن ئاشۇرۇۋېتىۋىلىككە كاپالەتلىك قىلىندى؛ ئىككىنچىدىن، تەستىقلاش ئۆتكىلى چىڭ ئىگىلىنىپ، يەر ئىشلىتىش ئۆلچىمى چىڭىتىلىپ، تەرتىپ بويىچە ئىش بېجىرىلدى: ئۈچىنچىدىن، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشىغا يەر ئىشلىتىشتە پۈتۈن مۇساپە بويىچە ئىز قوغلاپ مۇلازىمەت قىلىش ياخشى ئىشلەندى. بۇ ئارقىلىق يەرنى قانۇن بويىچە مۇۋاپىق، تېجەشلىك ئىشلىتىشكە كاپالەتلىك قىلىنىپ، دۆلەت بىلەن كوللېكتىپنىڭ مەنپەئەت مۇناسىۋىتى ماسلاشتۇرۇلۇپ، ئىجتىمائىي مۇقىملىق ئىلگىرى سۈرۈلدى، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈم كۆرۈنەرلىك بولدى.

2. يەر پىلانلاش

1990 - يىلى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەر بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش مەخسۇس دوكلاتى» نى يېزىش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى، «ناھىيە دەرىجىلىك يەردىن پايدىلىنىش ئومۇمىي پىلان پروگراممىسى» تۈزۈپ چىقىلدى، 8 ناھىيە (شەھەر) نىڭ دوكلات يېزىش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىندى، 5 ناھىيىنىڭ يەردىن پايدىلىنىشنى پىلانلاش مەخسۇس دوكلاتى تەكشۈرۈلۈپ ماقۇللاندى. دۇنيا بانكىسى قەرز بەرگەن تۇر «يەكەن دەريا ئېقىنىنى پىلانلاش مۇھىتىنى باھالاش» خىزمىتىگە پائال ئىشتىراك قىلىنىپ، يەكەن دەريا ئېقىنىنىڭ «تۇپراقنى باھالاش» ۋە «يەردىن پايدىلىنىش ئەھۋالىنى باھالاش» تىن ئىبارەت 2 دوكلاتنى يېزىش تاماملاندى، تۇپراق، يەردىن پايدىلىنىش ئەھۋالى، سۈچىلىق قۇرۇلۇشى ئومۇمىي پىلانى، تۇپراقتىكى تۇز تەركىبى، ئورمانىنىڭ جايلىشىشى، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تارقىلىشى، مۇھىت گېئولوگىيىسى، قۇملۇقنىڭ يۆتكىلىشى قاتارلىق 1:500000 ماسشتابلىق 8 مەخسۇس خەرىتىنى سىزىش ۋەزىپىسى تاماملاندى.

§ 3. يەر تەۋەلىكىنى باشقۇرۇش

1. يەر بايلىقىنى تەكشۈرۈش

گۇۋاھنامىنىڭ «يەر بايلىقىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈش خىزمىتىدىن دوكلات بېرىشنى يەنمۇ قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نىڭ روھى ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەر بايلىقىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈش ئىشى 1985 - يىلى باشلاندى، بۇنىڭدىن مەقسەت يەرنىڭ تۇرى، سانى، سۈپىتى، جايلىشىشى، يەردىن پايدىلىنىش ئەھۋالىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئېنىقلاشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇ يىلى 8- ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە يەرنى تەپسىلىي تەكشۈرۈشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 1987 - يىل 7 - ئايدا ئاخىرلاشتى. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ يەردىن پايدىلىنىش ئەھۋالىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈش خىزمىتى ۋىلايەت بويىچە يەر بايلىقىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈش خىزمىتىگە تەجرىبە توپلاپ بەردى. 1986 - يىلى پوسكام ناھىيىسىدە تەپسىلىي تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 1989- يىلى ئاياغلاشتى. 1990 - يىلى يەر بايلىقىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىك ۋە يېتەكچىلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك تەپسىلىي تەكشۈرۈشكە تېخنىكىلىق يېتەكچىلىك قىلىش گۇۋرپېسى قۇرۇلۇپ، بۇ خىزمەت تەشكىلىي ۋە تېخنىكا كاپالىتىگە ئىگە قىلىنىپ، يەر بايلىقىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈش قەدىمى

تېزلىتىلدى. يېڭسار ناھىيىسىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈش ئىشىنى شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئۆلچەش - سىزىش چوڭ ئەترىتى ئۈستىگە ئالدى. يەكەن، قاغىلىق، يوپۇغا، قەشقەر شەھىرى يەر بايلىقىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈشنىڭ تەييارلىق خىزمىتى ۋە تەشكىللەش، ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىدى، قالغان 5 ناھىيىدە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن بۇ خىزمەت ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

2. شەھەر - بازارلاردىكى دۆلەت ئىلكىدىكى يەرلەرنى تىزىملاپ گۇۋاھنامە تارقىتىشقا مەلۇم قىلىش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازارلىرىدىكى دۆلەت ئىلكىدىكى يەرلەرنىڭ ئىشلىتىلىش ھوقۇقىنى تىزىملاش ۋە گۇۋاھنامە تارقىتىشقا مەلۇم قىلىش خىزمىتى 1988 - يىل 11 - ئايدا باشلاندى. 1989 - يىل 6 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لەر يەر ئىشلىتىش ھوقۇقىنى مەلۇم قىلىش باسقۇچىدىكى خىزمەتلەرنى ئاساسەن ئورۇندىدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە مەلۇم قىلىشقا تېگىشلىك ئورۇن ۋە شەخس 34 مىڭ 111 (ئائىلە) بولۇپ، ئەمەلىيەتتە يەرلىرىنى مەلۇم قىلغىنى 33 مىڭ 947 (ئائىلە)، يەرلىرىنى تۇرىكۇم بويىچە مەلۇم قىلىشقا تېگىشلىك ئورۇن ۋە شەخس 36 مىڭ 106 (ئائىلە) بولۇپ، ئەمەلىيەتتە مەلۇم قىلغىنى 35 مىڭ 844 (ئائىلە)، يېرى 36 مىڭ 500 كۋادرات مېتىر. 1990 - يىلى شەھەر - بازارلاردىكى دۆلەت ئىلكىدىكى يەرلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش، ئۆلچەش، ئۇنىڭغا گۇۋاھنامە تارقىتىش خىزمىتى ئىشلىنىپ، 10 مىڭ 335 گۇۋاھنامە تارقىتىلدى. بۇ مەلۇم قىلىنغان 36 مىڭ 106 تۇرىكۇم يەرنىڭ 28.6% نى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە يېڭسار، پوسكام ناھىيىسىدە گۇۋاھنامە ئاساسەن تارقىتىلىپ بولدى ھەمدە يەر تەۋەلىكى ئارخىپى دەسلەپكى قەدەمدە تۈرغۇزۇلدى.

3. غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەرلەرنى ئېنىقلاش

1987 - يىل 2 - ئايدىن باشلاپ مەمۇرىي مەھكىمىدە ۋىلايەتلىك غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەرلەرنى ئېنىقلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەرلەرنى ئېنىقلاش خىزمىتى نۆقتىدا سىناق قىلىش، تەكشۈرۈپ تىزىملاش، بىرتەرەپ قىلىپ گۇۋاھنامە تارقىتىش، تەكشۈرۈپ تاپشۇرۇۋېلىشتىن ئىبارەت 4 باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى. 1989 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن 285 مىڭ 433 پارچە يەر ئېنىقلاپ چىقىلدى، ئۇنىڭ كۆلىمى 310 مىڭ 3.876 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 221 مىڭ 9.220 مو بولۇپ، ئېنىقلانغان كۆلەمنىڭ 71.2% نى ئىگىلەيدۇ. ئېنىقلانغان دۆلەت قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 1712 پارچە بولۇپ، كۆلىمى 50 مىڭ 581.8 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 23 مىڭ 3.897 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈر بويىچە ئېنىقلانغان كۆلەمنىڭ 47.3% نى ئىگىلەيدۇ. ئېنىقلانغان يېزا (بازار) لاردىكى كوللېكتىپ كارخانا-كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 1837 پارچە بولۇپ، كۆلىمى 17 مىڭ 39.5 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 14 مىڭ 508.4 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈر بويىچە ئېنىقلانغان كۆلەمنىڭ 85.2% نى ئىگىلەيدۇ؛ ئېنىقلانغان شەخسلەرنىڭ ئۆي سېلىشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 281 مىڭ 884 پارچە بولۇپ، كۆلىمى 243 مىڭ 255.5 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 182 مىڭ 815.2 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈر بويىچە ئېنىقلانغان كۆلەمنىڭ 75.2% نى ئىگىلەيدۇ.

بۇ مەزگىلدە ۋىلايەت بويىچە 69 مىڭ 222 پارچە يەرنىڭ قائىدىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەنلىكى تەكشۈرۈپ چىقىلدى. قائىدىگە خىلاپ بولۇش نىسبىتى ئېنىقلانغان ئومۇمىي يەرنىڭ 24.3% نى، قائىدىگە خىلاپ ئىگىلەنگەن كۆلەم 79 مىڭ 32.66 مو بولۇپ، ئېنىقلانغان ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 25.4% نى ئىگىلىگەن،

بۇنىڭ ئىچىدە ئىگىلەنگەن تېرىلغۇ يەر 56 مىڭ 131.42 مو بولۇپ، ئېنىقلانغان تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 25.4% نى ئىگىلىگەن، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 301 پارچە بولۇپ، قائىدىگە خىلاپ بولۇش نىسبىتى مۇشۇ تۈردە ئېنىقلانغان يەرنىڭ 17.6% نى، قائىدىگە خىلاپ ئىگىلەنگەن يەر 24 مىڭ 902 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈردە ئېنىقلانغان يەر كۆلەمنىڭ 49% نى، ئىگىلەنگەن تېرىلغۇ يەر 5026.58 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈردە ئېنىقلانغان تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 34.6% نى ئىگىلىگەن. شەخسىلەرنىڭ ئۆي سېلىشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 68 مىڭ 429 پارچە بولۇپ، قائىدىگە خىلاپ بولۇش نىسبىتى مۇشۇ تۈردە ئېنىقلانغان يەرنىڭ 24.2% نى، قائىدىگە خىلاپ ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى 46 مىڭ 788.66 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈردە ئېنىقلانغان يەر كۆلىمىنىڭ 19.2% نى، ئىگىلەنگەن تېرىلغۇ يەر 46 مىڭ 333.1 مو بولۇپ، مۇشۇ تۈردە ئېنىقلانغان تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 25.3% نى ئىگىلىگەن. ۋىلايەت بويىچە بىرتەرەپ قىلىنىپ بولغان تۈرلۈك قائىدىگە خىلاپ يەر ئىشلىتىش دېلوسى 67 مىڭ 371 پارچە بولۇپ، قانۇن - قائىدىگە خىلاپلىق قىلىش دېلوسىنىڭ 97.3% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقلاپ بېجىرىلگەن رەسمىيەت 64 مىڭ 503 پارچە، قايتۇرۇۋېلىنغان يەر 2511 پارچە، چېقىۋېتىلگەن ئۆي 472 ئېغىز، قايتۇرۇشقا بۇيرۇلغان يەر 2356 پارچە، جەرىمانە قويۇلغىنى 3848 پارچە، ئېلىنغان جەرىمانە 510 مىڭ 481.1 يۈەن، مۇسادىرە قىلىنغان پۇل 12 مىڭ 432 يۈەن، تولۇقلاپ تاپشۇرۇلغان يەر ئىشلىتىش ھەققى 1 مىليون 481 مىڭ 643.4 يۈەن، ئېلىنغان باشقۇرۇش ھەققى 856 مىڭ 327.29 يۈەن، تۈرلۈك ھەق 2 مىليون 860 مىڭ 903.7 يۈەن.

§ 4 . يەر تەپتىشلىكى

1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر باشقۇرۇش باشقارمىسىدا يەر تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لەردىن پوسكام ۋە تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسىدە يەر باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرىدا يەر تەپتىشلىك تەشكىلاتى (بۆلۈمچىسى، گۇرۇپپىسى، ئەترىتى، ئىشخانىسى) قۇرۇلدى، ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك يەر باشقۇرۇش ئاپپاراتىدا 30 مەخسۇس ۋەزىپىلىك مۇپەتتىش، 24 قوشۇمچە ۋەزىپىلىك مۇپەتتىش سەپلەندى ھەمدە يەر تەپتىشلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلىپ، ئۇلار يەرنى نازارەت قىلىپ تەكشۈرۈش خىزمەت فۇنكسىيىسىنى قانۇن بويىچە ئادا قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

1988 - يىلى «غەيرىي يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەرنى ئېنىقلاش» تىن قېلىپ قالغان دېلودىن 6530 پارچىسى، يېڭىدىن يۈز بەرگەن يەر دېلوسى ۋە قايتا تەكشۈرۈلىدىغان يەر دېلوسىدىن 796 پارچىسى، جەمئىي 7326 پارچە دېلو تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقلاپ رەسمىيەت بېجىرىلگىنى 3337 پارچە، قانۇنلۇق ئىشلىتىلگەنلىكى ئېتىراپ قىلىنغان يەر 2328.85 مو، يەر قايتۇرۇۋېلىنىپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلو 155 پارچە، قايتۇرۇۋېلىنغان يەر 105 مو؛ جەرىمانە قويۇپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلو 574 پارچە بولۇپ، قويۇلغان جەرىمانە 37 مىڭ 506.90 يۈەن؛ يەر ئىشلىتىش ھەققى تولۇقلاپ تاپشۇرغۇزۇلۇپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلو 124 پارچە، تولۇقلاپ تاپشۇرغۇزۇلغان پۇل 355 مىڭ 362.17 يۈەن؛ يەر باشقۇرۇش ھەققى تولۇقلاپ تاپشۇرغۇزۇلۇپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېلو 3136 پارچە، تولۇقلاپ تاپشۇرغۇزۇلغان يەر باشقۇرۇش ھەققى 99 مىڭ 793.40 يۈەن، جەمئىي ئېلىنغان ھەق 492 مىڭ 662.47 يۈەن. بۇ مەزگىلدە تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان قانۇن - قائىدىگە خىلاپ ھالدا دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 42 پارچە بولۇپ، تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان ئومۇمىي يەرنىڭ 0.6% نى ئىگىلىدى؛ تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان قانۇن - قائىدىگە خىلاپ ھالدا كوللېكتىپ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن يەر 29 پارچە

بولۇپ، تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان ئومۇمىي سانىنىڭ 0.4% نى؛ تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان دېھقانلارنىڭ قانۇن - قائىدىگە خىلاپ ھالدا شەخسى ئۆي سېلىشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 6959 پارچە بولۇپ، تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان ئومۇمىي سانىنىڭ 95% نى؛ تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىنغان شەھەر- بازار ئاھالىلىرىنىڭ قانۇن - قائىدىگە خىلاپ ھالدا ئۆي سېلىشىغا ئىشلىتىلگەن يەر 296 پارچە بولۇپ، تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلغان ئومۇمىي سانىنىڭ 4% نى ئىگىلىدى.

1989 - يىلى يەر تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش چىقىق تۈتۈلۈپ، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇپەتتىشلەر سەپلەندى. شۇ يىلى قانۇن - قائىدىگە خىلاپ يەر ئىشلىتىش ھەققىدىكى كونا - يېڭى دېلودىن 2284 ى تەكشۈرۈلۈپ، 1557 پارچە دېلو بىرتەرەپ قىلىپ ئىياغلاشتۇرۇلدى، دېلو ئىياغلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى 68% بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەر باشقۇرۇش تارماقلىرى چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش، ھۆكۈمەت ئىشىدا پاك - دىيانەتلىك بولۇش كۇرىشىگە ماسلىشىش ئۇچۇن، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسىدىكى 1982 - يىلدىن بۇيان شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ شەخسى ئۆي سېلىش ئۇچۇن يەر ئىگىلەش ئەھۋالىنى تېپىق تەكشۈردى، تەكشۈرۈلگەن 423 ئائىلە ئىچىدە، مەسىلە بار ئائىلە 327 گە يېتىپ، 88% نى ئىگىلىدى. بۇ مەزگىلدە يەنە 1987 - يىلدىن بۇيان دۆلەت كادىرلىرى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر، شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ ناھىيە (شەھەر) دە يەر ئىگىلەپ ئۆي سېلىش ئەھۋالى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى، تەكشۈرۈلگەن 6603 ئائىلە ئىچىدە، ئۇلچەمدىن ئاشۇرۇپ قانۇنغا خىلاپ يەر ئىگىلىگىنى 2723 بولۇپ، 41% نى ئىگىلىدى، بۇلۇم (يېزا) دەرىجىلىك كادىر 643، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇلچەمدىن ئاشۇرۇپ يەر ئىگىلىگەن ياكى يەر ئىشلىتىش ھەققىنى تولۇق تاپشۇرمىغانلار 55% نى ئىگىلىدى. يەر تەپتىشلىكى قىلىش ۋە تەكشۈرۈش ئارقىلىق، دۆلەت كادىرلىرىنىڭ كۇپ ساندىكى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپ ھالدا يەر ئىگىلەپ ئۆي سېلىش مەسىلىسى بايقىلىپ، پاكلىق قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە ئاساس يارىتىلدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى «دېلو ئارقىلىق قانۇننى چۇشەندۈرۈش» نى يەر باشقۇرۇش تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلىپ، نۇقتىلىق ھالدا قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسىدىكى 400 دىن ئارتۇق غەيرىي يېزا ئىگىلىك نوپۇسىنىڭ يەر ئىگىلەپ شەخسىي ئۆي سېلىش مەسىلىسىنى بىرتەرەپ قىلىش خىزمىتىنى تۇتۇشنى كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ قانۇننى بىلىش، قانۇنغا رىئايە قىلىش، قانۇن بويىچە يەر ئىشلىتىش ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىڭ بۇسۇش ئېغىزى قىلدى. 6 - ئايدا ۋىلايەت قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ قوغان يېزىسىدا تەجرىبە ئالماشتۇرۇش نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، كېيىنكى يېرىم يىللىق يەر تەپتىشلىكى خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى، ۋىلايەتلىك يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت بىرلىكتە قوغان يېزىسىدا قانۇن- قائىدىگە خىلاپ يەر ئىگىلەش دېلوسىنى ئاشكارا بىرتەرەپ قىلىش نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، قانۇنسىز قۇرۇلۇشلارنى نەق مەيداندا چېقىپ، يەرنى قايتۇرۇۋالدى ۋە جەرىمانە قويدى. يىغىندا ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ يەر تەپتىشلىكى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىشى ۋە ئۇنى قوللىشى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسىنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ۋە كېڭەيتىش تەلەپ قىلىندى، بۇنىڭدىن كېيىن شەھەرگە قاراشلىق 3 يېزا ۋە كەنتتە شەخسلەرگە ئۆيلۈك يەر بەرمەسلىك، ئۆيلۈك يەر بېرىلسە رەھبەرلەرنىڭ مەسئۇلىيىتى سۈرۈشتۇرۇلىدىغانلىقى ھەمدە ئۇلارنىڭ قاتتىق جازالىنىدىغانلىقى ئېلان قىلىندى، بۇنىڭدىن كېيىن يەر تەپتىشلىكى گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىنىپ، شەھەر بويىچە شەخسىيلەرنىڭ يەر ئىگىلەپ شەخسىي ئۆي سېلىش ئەھۋالى ئېنىقلاندى. ئېنىقلانغان ئائىلە 974، بۇنىڭ ئىچىدە 419 ئائىلە ئۇلچەمدىن ئاشۇرۇپ يەر ئىگىلىگەن بولۇپ، 25 مىڭ 870 كۋادرات مېتىر يەرنى، ئوتتۇرىچە ھەر ئائىلىگە 61.3% كۋادرات مېتىر يەرنى كۇپ ئىگىلىگەن. ئۇلچەمدىن بىر ھەسسە ئارتۇق يەر ئىگىلىگەن 38 ئائىلە شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قاتتىق بىرتەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلدى؛ 311 ئائىلە ئادەتتىكىچە بىرتەرەپ قىلىندى، جەمئىي 27 مىڭ 734 يۇەن يەر ئىشلىتىش

ھەققى، 20 مىڭ 339.8 يۈەن تېرىلغۇ يەر بېجى، 9500 يۈەن يەر باشقۇرۇش ھەققى يىغىۋېلىنىدى، 10 مىڭ 964.2 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى، شۇنداق قىلىپ يەرنى قالايمىقان ئىگىلەش، قالايمىقان ئىشلىتىش تەتۇر شامىلى ئۇنۇملۇك توسۇلدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنە ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ يەر تەستىقلاش ئومۇميۈزلۈك ئېنىقلاندى، ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ تەستىقلانغان 50 پارچە قانۇنغا خىلاپ يەر دېلوسى تەكشۈرۈپ چىقىلدى، ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى 3968.97 مو (بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 625 مو)، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ تەستىقلىغىنى 41 پارچە، 2177 مو بولۇپ، 81% نى ئىگىلەيدۇ؛ يېزا دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى قانۇنسىز تەستىقلىغىنى 73.8 مو بولۇپ، 19% نى ئىگىلەيدۇ. بىرتەرەپ قىلىنغىنى 42 پارچە، 3001.6 مو بولۇپ، 84% نى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە قايتۇرۇۋېلىنغان يەر 5 پارچە بولۇپ، 166.5 مو، تولۇقلاپ رەسمىيەت ئۆتەشكە رۇخسەت قىلىنغىنى 37 پارچە. بىر يىلدا تەكشۈرۈپ چىقىلغان تۇرلۇك يەر دېلوسى 2518 پارچە، بۇ دېلودا ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى 5628.6 مو، بۇنىڭ ئىچىدە، شۇ يىلى يۇز بەرگەن قانۇنغا خىلاپ ئىگىلەنگەن يەر دېلوسى 292 پارچە بولۇپ، 1989 - يىلدىكى 542 پارچىدىن 251 پارچە ئازىيىپ، 46.3% تۆۋەنلىدى؛ قانۇن - قائىدىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن يەر 2809 مو بولۇپ، 1989 - يىلدىكى 1179.1 مودىن 898.2 مو ئازىيىپ، 76.2% تۆۋەنلىدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان قالدۇق دېلو 2227 پارچە بولۇپ، 88.4% نى، ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى 5347.7 مو بولۇپ، 95% نى ئىگىلىدى؛ بىرتەرەپ قىلىنغان تۇرلۇك قانۇنغا خىلاپ يەر ئىشلىتىش دېلوسى 2241 پارچە بولۇپ، 89% نى، كۆلىمى 4242.4 مو بولۇپ، 75% نى ئىگىلىدى. چېقىۋېتىلگەن قۇرۇلۇش 56 بولۇپ، كۆلىمى 19 مىڭ 591 مو، قايتۇرۇۋېلىنغان يەر 718 پارچە بولۇپ، كۆلىمى 705.2 مو، جەرىمانە قويۇلغىنى 768 پارچە، قويۇلغان جەرىمانە 80 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەتتىكى يەر باشقۇرۇش تارماقلىرى ئاممىدىن كەلگەن 198 پارچە خەتنى (بۇنىڭ ئىچىدە پاش قىلىش خېتى 78 پارچە) تاپشۇرۇپ ئالغان بولۇپ، 23 پارچىسى بىرتەرەپ قىلىنىدى، ئەرز - شىكايەت قىلىپ كەلگەن ئامما 83 قېتىم كۈتۈۋېلىنىدى، مۇرەسسە قىلىپ بىرتەرەپ قىلىنغان يەر دېلوسى 156 پارچە، يەر كۆلىمى 1023.7 مو، شۇنداق قىلىپ ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

§ 5 . يەر ئېچىش ۋە بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش

1988 - يىلى يەر ئېچىش خىزمىتى يەر باشقۇرۇش مېخانىزمىغا تېخى كىرگۈزۈلمىگەن بولغاچقا، يەر ئېچىش پىلانىنى تۈزۈش، تۇرلەرنى تەكشۈرۈش، تېخنىكىلىق يېتەكچىلىك قىلىش، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش، گۇۋاھنامە تارقىتىش قاتارلىق خىزمەتلەرگە تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھەقىقىي مەسئۇل بولۇنمىغانىدى، شۇڭا شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 10 ناھىيە (شەھەر) دە يەر ئېچىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى، جەمئىي 796 مىڭ 790 مو يەر ئېچىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئېچىلغان بوزيەر 638 مىڭ 850 مو بولۇپ، ئېچىلغان ئومۇمىي يەرنىڭ 80% نى، تەكشىلەپ بەرپا قىلىنغان يەر 2100 مو بولۇپ، 2.6% نى، ئېچىلغان بىنام يەر 13 مىڭ 654 مو بولۇپ، 17.2% نى، تاشلۇېتىلگەن يەردىن پايدىلىنىلغىنى 40 مو بولۇپ، 0.2% نى ئىگىلىدى. ئېچىلغان يەر كۆلىمى ئەڭ كۆپ بولغىنى مارالبېشى ناھىيىسى بولۇپ، 40 مىڭ 400 مو يەر ئېچىلدى ھەمدە ئېغىر - ئۆستەڭ، ئورمان بەلۋېغى، يوللار يۈرۈشلەشتۈرۈلدى، يېڭىدىن ئېچىلغان يەرنىڭ 80% ى تېرىلدى، يەر ئېچىشقا سېلىنغان 1 مىليون 616 مىڭ يۈەن مەبلەغنى كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر سالدى، ئوتتۇرىچە ھەر مو يەرنىڭ تەننەرخى 40 يۈەن بولدى. شۇ يىلى يېڭىدىن ئېچىلغان 71 مىڭ 394 مو يەر

تېرىقچىلىققا، 100 مو يەر باغ قىلىشقا، 5785 مو يەر ئورمان بەرپا قىلىشقا، 2400 يەر يايلاق قىلىشقا ئىشلىتىلدى.

1989 - يىلىنىڭ بېشىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يەر باشقۇرۇش تارماقلىرى ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ ۋىلايەت بويىچە بىر يىلدا 500 مىڭ مو يەر ئېچىش پىلانىنى ئورۇندىدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك يەر باشقۇرۇش باشقارمىسى باش بولۇپ، ۋىلايەت، ناھىيىدىكى ئالاقىدار رەھبەرلەر ۋە ئالاقىدار تارماقلارنى قاتناشتۇرۇپ، 121 ئادەم يېڭىسار ناھىيىسىدە ئېلىپ بېرىلغان سۇ، تۇپراقنى ئېچىش، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى. 1988 — 1989 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە 455 مىڭ مو بوز يەر ئېچىلىپ، 500 مىڭ مو تۆۋەن ھوسۇللۇق يەر ئۆزگەرتىلدى. تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئېچىلغان بوزيەرنىڭ لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 70% كە، تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزلارنى ئۆزگەرتىشنىڭ لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 45% كە يەتكەن.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 1988 — 1989 - يىللىرى ئېچىلغان يەر تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى، تەكشۈرۈپ تاپشۇرۇۋېلىشتىن قارىغاندا، بۇ 2 يىلدا ئېچىلغان بوزيەرنىڭ لايىقەتلىك بولغان كۆلىمى 347 مىڭ 570 مو بولۇپ، ئېچىلغان ئومۇمىي بوزيەر 470 مىڭ مونىڭ 74% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە بېكىتىلگەن ساپ تېرىلغۇ يەر 237 مىڭ 530 مو، ئورمان بەلۋېغى، ئېرىق - ئۆستەڭ، يول، ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى يۇرۇشلەشكەن كۆلەم 75 مىڭ مو، ئورمانچىلىققا ئىشلىتىلگەن يەر 35 مىڭ مو، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەر ئېچىش تۈرلىرىنىڭ تەرتىپىنى باشقۇرۇش چىڭ تۇتۇلۇپ، 1990 - يىللىق ئېچىش پىلانى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، «ئۇچ گۇۋاھنامە» (يەر ئېچىش ئىجازەتنامىسى، ئېچىلغان يەرنىڭ لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى، يەر ئىشلىتىش گۇۋاھنامىسى) تارقىتىپ بېرىلدى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىگە 500 مو بوزيەر ئېچىش پىلان كۆرسەتكۈچى چۈشۈرۈپ بەردى، ئەمەلىيەتتە 36.809 مو ئورۇندىلىپ، نورمىدىن 36.309 مو ئېشىپ، پىلان 9%.161 ئورۇندالدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن تېرىلغۇغا ئىشلىتىلگىنى 703 مو، ئورمان يېپىرىگە ئىشلىتىلگىنى 45 مو، باغقا ئىشلىتىلگىنى 49.6 مو، قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگىنى 11.76 مو.

بىگىرمە ئىككىنچى قىسىم

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك تەشكىلاتلىرى

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپ قۇرۇپ، يەنىمۇ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇتتۇرىسىدىكى «خەلقئارا كاردور» نىڭ راۋانلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى شېڭ شىسەي بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىك سەپ ئورناتتى. مىنگونىڭ 27 - (1938 - يىلى) نىڭ بېشىدىن باشلاپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شېڭ شىسەينىڭ تەلىپىگە ئاساسەن شىنجاڭغا كىرگەن غەربىي يۇنىلىش ئارمىيىسى سول تارماق ئەترىتى (سىرتقا قارىتا «يېڭى ئەسكەرلەر گازارمىسى» دەپ ئاتىلاتتى) دىن ۋە يەنىمۇ كادىر ئاجرىتىپ شېڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمەت، ئارمىيە ۋە ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىغا خىزمەتكە ئەۋەتتى، بۇلارنىڭ ئىچىدە گاۋ دېڭباڭ، لى يۈنياڭ، ۋۇ نەييىن، جىن يىشېڭ، شۇ لياڭ، چېن پىڭ، چېن چىگيۈەن، جۇ چۈنلىن، خۇ جيەن، چېڭ جيۈكې، لو نەيتاڭ، ۋاڭ مو، جاۋ خەيفېڭ، زېڭ يۈلياڭدىن ئىبارەت 14 كومپارتىيە ئەزاسى قەشقەرگە خىزمەتكە ئەۋەتىلدى.

كوممۇنىستلار قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن پارتىيە ئەزالىق سالاھىيىتىنى ئاشكارىلىمىغان، پارتىيىنىڭ تەشكىلىي پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار جان - دىلى بىلەن ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ، ئامما بىلەن ئالاقە باغلاپ، پايدىلىق ئىشلارنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، زىيانلىق ئىشلارنى توسقىنىپ، كوممۇنىستلارغا خاس پەزىلىتىنى ئىزچىل ساقلىدى. بۇ جەريانداا ئۇلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتىكى «ئالتە بۇيۇك» سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى، چېرىك ئەمەلدارلارنى جازالاپ، ناچار قائىدە - تۈزۈملەرنى تەرتىپكە سالدى؛ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى قانات يايدۇرۇپ، مالىيە - باج تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلدى؛ مەدەنىيەت، مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئاخباراتچىلىق ئىشلىرىنى گۈللەندۈردى؛ جاھانگىر كۈچلەرنىڭ تەسىرىنى تازىلاپ، ۋەتەننىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغدىدى، ئۇلار مۇشۇ نەتىجىلىرى بىلەن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ خەلق ئامىمىسى ئارىسىدا ئۆچمەس تەسىر قالدۇردى.

I باب

تەشكىلىي ئاپپاراتلار

§ 1. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق كومىتېتى

1. تەرەققىيات جەريانى

1950 - يىل 1 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلدى. 1952- يىل 1 - ئايدا ئۇنىڭ نامى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى (قىسقارتىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم) غا ئۆزگەرتىلىپ، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1954 - يىل 8 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر يەرلىك كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قارىمىقىدىكى 8 ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە ئۆتتى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگىنى دەسلەپتە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدا ئىدى. 1955 - يىلى قەشقەر شەھىرىگە كۆچۈرۈلدى. 1955 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، ئۇنىڭغا ج ك پ قەشقەر، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن ۋىلايەتلىك كومىتېتلىرى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتى (1954 - يىل 7 - ئايدا قۇرۇلدى) قارىدى. 1956 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

2. خىزمەت ئاپپاراتى

ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن كاتىبات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتى، تەقىقات ئىشخانىسى قاتارلىق خىزمەت ئاپپاراتلىرىنى قۇردى. شۇ يىلى 2 - ئايدا ياشلار كومىتېتى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر كومىتېتى، ئاياللار كومىتېتى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى 11 - ئايدا ئىجتىمائىيەت بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1952 - يىل 1- ئايدا قەشقەر ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگانلار پارتىيە باش ياچىيكا كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا كاتىبات باشقارمىسى ئىشخانىغا ئۆزگەرتىلدى. 1953 - يىل 8 - ئايدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى. 1954- يىل 2 - ئايدا كادىر تەربىيىلەش كۇرسى تەسىس قىلىندى، 6 - ئايدا بىرلىك سەپ خىزمىتى بۆلۈمى بىلەن يېزا خىزمەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1955 - يىل 6 - ئايدا بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار پارتكومى قۇرۇلدى، 7 - ئايدا مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتى مالىيە - سودا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، 10 - ئايدا تەكشۈرۈش بۆلۈمى قۇرۇلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» ئىدى، جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى ئىدارىسى 1950 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلۇپ، ئۇيغۇرچە گېزىت چىقىرىشقا كىرىشتى، 1953 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ يەنە خەنزۇچە گېزىت چىقىرىلدى. 1956 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» «قەشقەر گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلدى. 1950 - يىل 11- ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى — «جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىيە خەۋىرى» نى چىقىرىشنى قارار قىلدى، تەھرىرلەپ نەشر قىلدۇرۇشقا تەشۋىقات بۆلۈمى، تەتقىقات ئىشخانىسى ۋە ئىشخانا مەسئۇل بولدى.

3. قاراشلىق تەشكىلاتلار

ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن 1950 - يىل 3 - ئايدا قارىمىقىدا ج ك پ ئاقسۇ يەرلىك كومىتېتى، ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى، ج ك پ يەكەن يەرلىك كومىتېتى، ج ك پ خوتەن يەرلىك كومىتېتىدىن ئىبارەت 4 تەشكىلات قۇرۇلدى. 1954 - يىل 7 - ئايدا ج ك پ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتى قۇرۇلدى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1954 - يىل 6 - ئايدا ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قاراشلىق 8 ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، يەنى: قەشقەر يېڭىشەھەر قەشقەر كونا شەھەر، يوپۇغا، مارالبېشى، پەيزاۋات، يېڭىسار ناھىيىلىك پارتكوملار، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك پارتكوم ۋە قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە بولدى. 1956 - يىل 6- ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قارىمىقىدىكى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكوملار شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قارىمىقىدىكى باشقا ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق پارتكوملار ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە بولدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1950 — 1956 - يىلغىچە بولغان رەھبەرلىرى

جەدۋەل: 22 — 1

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
ۋاڭ ئىنماۋ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	جياڭشى	1913.4	1950.1 — 1952.1	جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1950.1 — 1953.1 - ئايغىچە بولغان رەھبەرلىرى
ۋاڭ ئىنماۋ	1 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	جياڭشى	1913.4	1952.1 — 1953.1	يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش
گاۋ فېڭ	2 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ			1952.1 — 1952.10	ئوخشاش
زو چې	2 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	جياڭشى	1911	1952.10 — 1953.1	ئوخشاش
زو چې	3 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	جياڭشى	1911	1952.10 — 1952.1	ئوخشاش
چې گو	3 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1917.1	1952.10 — 1953.1	ئوخشاش
مەمتىمىن ئىمىنوف	4 - شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1915	1952.10 — 1953.1	ئوخشاش
گو پېڭ	دائىمىي ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1906	1951.10 — 1953.1	ئوخشاش

زو چى	دائىمىي كومىتېت ئەزاسى	ئەر	خەنزۇ	جيانگشى	1911	1951.10 — 1952.1	ئوخشاش
تيەن جۇڭ	دائىمىي كومىتېت ئەزاسى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1951.10 — 1952.1	ئوخشاش
زو چى	1 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	جيانگشى	1911	1953.1 — 1956.6	جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1953.1 — 1956.6 ئايغىچە بولغان رەھبەرلىرى
چى گو	2 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	جيانگشى	1917.1	1953.1 — 1956.6	يۇقىرىقىغا ئوخشاش
مەمتىمىن ئىمىنوف	شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1915	1953.1 — 1956.6	ئوخشاش
تيەن جۇڭ	دائىمىي كومىتېت ئەزاسى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1953.1 — 1956.6	ئوخشاش

§ 2 . ۋىلايەت دەرىجىلىك تەشكىلاتلار

1. ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى

1950 - يىل 3 - ئايدا ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى قۇرۇلدى. خىزمەت ئاپپاراتىدىن پەقەت كاتىبات باشقارمىسىلا تەسىس قىلىندى، باشقا خىزمەت ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىشىنى 4 - شىنىڭ سىياسىي بۆلۈمى قوشۇمچە بېجىردى. ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا، تاشقورغان، ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى.

1951 - يىلى ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتىنىڭ خىزمەت ئاپپاراتىدىن تەشكىلات بۆلۈمى تەسىس قىلىندى.

1952 - يىل 10 - ئايدا ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى.

1953 - يىل 1 - ئايدا كاتىبات باشقارمىسى ئىشخانىغا ئۆزگەرتىلدى، يەنە تەشۋىقات بۆلۈمى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەسىس قىلىندى.

1954 - يىل 6 - ئايدا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، قارىمىقىدىكى ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىك پارتكوملار ج ك پ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە، باشقا 7 ناھىيىلىك، بىر شەھەرلىك پارتكوم تەشكىلاتى ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە ئۆتتى.

1956 - يىل 6 - ئايدا ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى (قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى) قايتىدىن قۇرۇلدى، قارىمىقىدا كاتىبات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىك سەپ بۆلۈمى، يېزا خىزمەت بۆلۈمى،

مالىيە - سودا بۆلۈمى، رېۋنزىيە كومىتېتى تەسىس قىلىندى ھەم ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئورگان گېزىتى — «قەشقەر گېزىتى» چىقىرىلدى.

ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىغا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك كومىتېت، يەنى: قەشقەر شەھەرلىك كومىتېت، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك كومىتېت، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك كومىتېت، يوپۇغا ناھىيىلىك كومىتېت، يېڭىسار ناھىيىلىك كومىتېت، پەيزاۋات ناھىيىلىك كومىتېت، مارالبېشى ناھىيىلىك كومىتېت، يەكەن ناھىيىلىك كومىتېت، پوسكام ناھىيىلىك كومىتېت، قاغىلىق ناھىيىلىك كومىتېت، مەكىت ناھىيىلىك كومىتېت، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك كومىتېت قارىدى.

1957 - يىل 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم خىزمەت ئاپپاراتىدا سائاەت - قاتناش بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى.

1959 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پارتكومدا شۇجىچۇ قۇرۇلدى. 9 - ئايدا ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگانلار پارتكومى قۇرۇلدى. 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا قۇرۇلدى، شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلدى.

1960 - يىل 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم كاتىبات باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگانلار پارتكومى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سىستېما ئورگانلىرى پارتكومى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم تارماقلىرىنىڭ سىستېما بويىچە رەھبەرلىكىدە بولدى.

1961 - يىل 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

1962 - يىل 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، خادىملارنى قىسقارتىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پارتكوم يېزا خىزمىتى، مالىيە - سودا، سائاەت - قاتناش بۆلۈملىرى، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ شتاتى بىلەن كەسپى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسىغا قوشۇۋېتىلدى.

1962 - يىل 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى پارتىيە - ئاممىۋى تەشكىلات - سىياسىي قانۇن ئورگان پارتكومى، سائاەت - قاتناش - مالىيە - سودا ئورگان پارتكومى، مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە ئورگان پارتكومى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، يېزا - سۇچىلىق - چارۋىچىلىق ئورگان پارتكومى ساقلاپ قېلىندى، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگانلار پارتكومى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1962 - يىل 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىچۇسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى، مۇئاۋىن شۇجىسى دېگەن ۋەزىپە ناملىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1964 - يىل 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يېزا خىزمەت بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 2 - يىلى ئۇنىڭ نامى يېزا خىزمىتى سىياسىي بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى ھەمدە مالىيە - سودا خىزمىتى سىياسىي بۆلۈمى قۇرۇلدى.

1965 - يىل 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم رېۋنزىيە كومىتېتى ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رېۋنزىيە كومىتېتىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومدا تۇرۇشلۇق رېۋنزىيە گۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكى ئاساس قىلىنغان قوش رەھبەرلىك يولغا قويۇلدى.

1967 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەردىكى «ئىسيانچىلار» تەشكىلاتى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە، قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق كومىتېتلىرىنىڭ ھوقۇقىمۇ تارتىۋېلىنىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

1967 - يىل جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى، قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملار بۈيرۇقىغا بىنائەن «ئۈچ يارەم، ئىككى ھەربىي» خىزمىتىنى ئىشلىدى. 3 - ئاينىڭ 11-

ۋاڭ دېمىك	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1953.1 — 1954.6	
	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1951.3 — 1953.1	
فېڭ دا	2 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1953.1 — 1954.6	
	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1950.3 — 1953.1	
مېڭ شۇلىن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1916	1956.7 — 1959.5	1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئەمەل-دىن قالدۇرۇلدى. 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قايتىدىن قۇرۇلدى
	1 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1916	1959.5 — 1962.9	
بەي يۈەنشىڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1908	1962.9 — 1966.5	
						1958.8 — 1959.2	
لى بو	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1962.9 — 1966.5	
						1956.7 — 1959.2	
جۇ باۋجيې	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	گەنخۇي		1962.9 — 1963.12	
						1956.7 — 1959.2	
غوجىئەخمەت ئابلايوف	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1962.9 — 1966.5	
						1956.7 — 1959.2	
لى چۈنفاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1962.9 — 1966.5	
						1956.7 — 1957.12	
ئىمىنوف ھامىت	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1962.9 — 1963.5	
ما رۇيشيەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1965.7 — 1966.5	
يەن دېگۈۋ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1965.12 — 1966.5	

ج ك پ قەشقەر يەرلىك كومىتېتى (ئىنقىلابىي كومىتېت يادرو گۇرۇپپىسى) نىڭ 1966 - يىل 5 - ئايدىن 1971 - يىل 6 - ئايغىچە بولغان رەھبەرلىرى

جەدۋەل: 22 — 3

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى	ئىزاھ
مېڭ شۇلىن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1916	1966.5 — 1967.1	1967 - يىل 1 - ئايدىن كېيىن يەر-لىك پارتكومىنىڭ بارلىق رەھبەرلىرى «مەنسەپتىن قالدۇ-رۇلدى» ، «يوقىتىلدى» ، «چەتكە چىقىرىپ قويۇلدى»
بەي يۈەنشىڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1908	1966.5 —	
جۇ باۋجيې	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	گەنخۇي		1966.5 —	
غوجائەخمەت ئابلايوف	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1966.5 —	
ما رۇيشەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1966.5 —	
يەن دېگۈۋ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1966.5 —	

خۇالك رۇيشيالك	گۇرۇپپا باشلىقى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1921.10	1970.1 — 1970.6	1970 - يىل 1 - ئايدا چ ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت يادرو گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى
لى شۇاڭشىالك	گۇرۇپپا باشلىقى	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1919.1	1970.6 — 1971.6	
جىالك جىۋېن	مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1921.10	1970.1 — 1970.6	
لى شۇاڭشىالك	مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1919.1	1970.1 — 1970.6	
لىيۇ شياۋجى	مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1924	1971.1 — 1971.6	

چ ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1971 - يىل 6 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان رەھبەرلىرى

جەدۋەل: 22 — 4

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ۋەزىپە ئۈتكەن ۋاقتى	ئىزاھ
لى شۇاڭشىالك	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1919.1	1971.6 — 1974.8	1971 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى قايتىدىن قۇرۇلۇپ يادرو گۇرۇپپا ئىشتىن توختىدى
ژالك جىۋېن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1919.1	1974.8 — 1976.10	
لىيۇ شياۋجى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1924	1971.6 — 1974.8	
ژالك جىنۇېن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1919.1	1971.6 — 1974.8	
شيي سەيشيەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي	1916	1971.6 — 1973.7	
ئىمىنوف ئىلاخۇن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1926	1971.6 — 1974.8	
غوجىئەخمەت ئابلايوف	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1972.11 — 1974.3	
ئىمىن توختى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر قاغىلىق	1932	1974.8 — 1976.10	
جۇ باۋجيې	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي		1974.8 — 1976.10	
ما رۇيشەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1974.8 — 1976.10	
نەن چىمىن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1974.8 — 1975.4	
لۇ لىيەنكۇي	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1929	1974.11 — 1976.10	
سەي ئېنيۇەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1975.9 — 1976.10	
دولك قۇ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك		1975.9 — 1976.10	
ژالك چۇنجاۋ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1928	1975.9 — 1976.10	

ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ 1976 - يىل 10 - ئايدىن 1990 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان رەھبەرلىرى

جەدۋەل: 22 — 5

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
ۋاڭ جىنۇەن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1919.8	1976.10 — 1978.11	
جاڭ جۇڭتاۋ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1978.11 — 1982.10	
جاڭ چىڭيۈن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1982.10 — 1983.10	
سەي ئېنيۈەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920.1	1976.10 — 1980.3	
ئىمىن توختى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر قاغىلىق	1932	1976.10 — 1983.10	
جۇ باۋجيې	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	ئەنخوي		1976.10 — 1980.4	
ما رۇيشەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1976.10 — 1979.5	
دۇڭ فۇ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1920	1976.10 — 1982.5	
ۋاڭ چۇنجاۋ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1928	1976.10 — 1983.10	
لۇ لىيەنكوي	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خې بېي	1929	1976.10 — 1983.10	
گو گاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1930	1980.1 — 1983.10	
ئابلا ئىسمائىل	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر پەيزاۋات	1927	1980.10 — 1983.10	
ياڭ جيەنجاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1930	1980.1 — 1983.10	
تىلىۋالدى توختى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يوپۇغا	1931	1980.10 — 1983.10	
تۇردى سۇپى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ مەكىت	1925	1981.5 — 1983.10	
مامتوف قۇربان	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر	1928	1982.10 — 1983.10	
جاڭ چىڭيۈن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1983.10 — 1984.4	
گو گاڭ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1930	1984.4 — 1987.5	
شۇ شياۋچېڭ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1937.6	1987.5 — 1990.10	
گو گاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1930	1983.10 — 1984.10	
ئابدۇغوپۇر سىدىق	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كوناشەھەر	1928.10	1983.10 — 1984.10	
ياڭ جيەنجاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1930	1983.10 — 1985.5	
تىلىۋالدى توختى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يوپۇغا	1931	1983.10 — 1990.10	
شۇ شياۋچېڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1937.6	1985.5 — 1987.5	
چىن دېمىن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1985.5 — 1990.10	

2. ج ك پ يەكەن يەرلىك كومىتېتى

1950 - يىل 3 - ئايدا ج ك پ يەكەن يەرلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، كاتتىبات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەسىس قىلىندى. قارىمىقىدا يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. يەكەن يەرلىك پارتكومى 1952 - يىل 8 - ئايدا يەكەن يەرلىك پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى — «يەكەن ئاما گېزىتى» نى چىقاردى، 9 - ئايدا بىرلىك سەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1955 - يىل 1 - ئايدا ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى، شۇ يىلى 8 - ئايدا يېزا خىزمىتى بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1955 - يىل 7 - ئايدا يەكەن يەرلىك پارتكوم كادىرلار مەكتىپى قۇرۇلدى.

1956 - يىل 6 - ئايدا يەكەن يەرلىك پارتكوم ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، قارىمىقىدىكى 4 ناھىيىلىك پارتكوم 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قەشقەر يەرلىك كومىتېتىنىڭ ۋەكىلىكىگە تەۋە بولدى.

ج ك پ يەكەن يەرلىك كومىتېتىنىڭ 1950 - يىل 2 - ئايدىن 1956 - يىل 6 - ئايغىچە بولغان ۋەكىلىرى

جەدۋەل: 22 — 6

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
جاڭ شىيەنكۈي	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1950.2 — 1951.4	ج ك پ يەكەن يەرلىك كومىتېتى 1950 - يىل 2 - ئايدا قۇرۇلغاندا تەيىنلەنگەن رەھبەرلەرنىڭ ئىسىملىكى
چى چېڭدې	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي		1951.4 — 1956.6	
مېڭ شۇلىن	2 - شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1916	1955.5 — 1956.6	
شۇ يى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1950.2 — 1954.8	يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش
رېن چېن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1950.2 — 1951.9	يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش
مېڭ شۇلىن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1916	1951.4 — 1955.5	
لى بو	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1955.5 — 1956.6	

§ 3. ناھىيە دەرىجىلىك تەشكىلاتلار

1950 - يىل 3 - ئايدا ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ يېڭسار ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ تاشقورغان

ناھىيىلىك كومىتېتى (ھازىرقى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك كومىتېتى)، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ مەكىت ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلدى، شۇ يىلى 4 - ئايدا ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك كومىتېتى، ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلدى.

1952 - يىل 10 - ئايدا ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى قۇرۇلدى.

1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم بىلەن يەكەن يەرلىك پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم، يوپۇغا ناھىيىلىك پارتكوم، يېڭىسار ناھىيىلىك پارتكوم، پەيزاۋات ناھىيىلىك پارتكوم، مارالبېشى ناھىيىلىك پارتكوم، يەكەن ناھىيىلىك پارتكوم، پوسكام ناھىيىلىك پارتكوم، قاغىلىق ناھىيىلىك پارتكوم، مەكىت ناھىيىلىك پارتكوم، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك پارتكوملار 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان قەشقەر يەرلىك پارتكومغا قارايدىغان بولدى.

1956 — 1966 - يىللىرىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار 1 - قېتىملىقتىن 4- قېتىملىققىچە پارتىيە قۇرۇلتىيى ئاچتى، قۇرۇلتايدا ھەرقايسى نۆۋەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار سايلاپ چىقىلدى. 1959 — 1963 - يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملاردا شۇجىچۇ قۇرۇلدى. 1963 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملاردىكى شۇجىچۇلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكومنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن شۇجىسى دېگەن ۋەزىپە نامىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم خىزمەت ئاپپاراتلىرىدىن ئىشخانا، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈم، بىرلىك سەپ بۆلۈمى، رېۋىزىيە باشقارمىسى تەسىس قىلىنغاندىن باشقا، يەنە يېزا خىزمىتى بۆلۈمى، مالىيە- سودا بۆلۈمى، سانائەت - قاتناش بۆلۈمى، ئورگانلار پارتكومى، ئارخىپخانا، پارتىيە مەكتىپى تەسىس قىلىندى. 1962 - يىلى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، خادىملارنى قىسقارتىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، يېزا خىزمەت بۆلۈمى، مالىيە - سودا بۆلۈمى، سانائەت - قاتناش بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى؛ 1964 - يىلى يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، بەزى ناھىيىلەردە مالىيە- سودا سىياسىي بۆلۈمى قۇرۇلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرىنىڭ نامى 1956 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم رېۋىزىيە كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى.

1966 - يىل 5 - ئايدىن 12 - ئايغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار رەھبەرلىك ھوقۇقىنى داۋاملىق يۈرگۈزەلمىدى. 1967 - يىل 1 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملارنىڭ ھوقۇقىنى «ئىسيانچىلار» ئاممىۋى تەشكىلاتلىرى تارتۋالدى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم رەھبەرلىك ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1967 - يىل 3 — 4 - ئايلاردا ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق قوراللىق بۆلۈمى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇ «ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش» خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ بىر قىسىم رەھبەرلىك فۇنكسىيىسىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. 1969 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ناھىيە (شەھەر) لەردە ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، بىرتۇتاش رەھبەرلىك يولغا قويۇلدى. 1970 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكومنىڭ ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. 1970 - يىل 12 - ئايدىن 1971 - يىل 6 - ئايغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكومنىڭ يېڭى تەشكىلىي ئاپپاراتى سايلاپ چىقىلدى، شۇنىڭ بىلەن ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتىرى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لىك

ئىنقىلابىي كومىتېت گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم خىزمەت ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1970 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېتنى ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى قاتارلىق تۆت چوڭ گۇرۇپپا ئاپپاراتى قۇرۇلدى، ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم ئىشخانىسىنىڭ فۇنكسىيىسىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، تەشكىلات گۇرۇپپىسى، تەشۋىقات گۇرۇپپىسى، بىرلىك سەپ گۇرۇپپىسى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. 1971 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەردە پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، يېڭى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار قۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم بىلەن ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشخانىسى بىرلىكتە ئىش بېجىردى. 1972 — 1975 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملارنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرى تەدرىجىي ئىسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئىنقىلابىي كومىتېتنىكى 4 چوڭ گۇرۇپپا ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1976 - يىل 12 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىلەن ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ بىرلەشمە ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، 1977 - يىل 1 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيىلىك پارتكوم ج ك پ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە، ج ك پ ئاقتۇ ناھىيىلىك كومىتېتى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1980 - يىل 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى پەيزاۋات ناھىيىلىك پارتكومنى يەنە ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە، ئاقتۇ ناھىيىلىك پارتكومنى يەنە ج ك پ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى قارار قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى باشقا ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتىدە ئۆزگىرىش بولمىدى.

1980 — 1986 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملارنىڭ نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى ھەمدە ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى سايلاپ چىقىلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم رېۋىزىيە كومىتېتلىرىنىڭ خىزمىتى ئۇزۇلۈپ قالدى. 1978 - يىلى جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى مەملىكەتلىك 11 - قۇرۇلتىيىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1984 - يىل 3 - ئايدا جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى مەملىكەتلىك 12 - قۇرۇلتىيىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى تەڭ دەرىجىلىك پارتكومنىڭ خىزمەت تارمىقىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى قۇرۇلدى.

1983 — 1984 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملاردا سىياسىي قانۇن كومىتېتلىرى قۇرۇلدى، يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) لىك تەزكىرە ئىشخانىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى. 1983 — 1984 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم ئىشخانىلىرىدا ئارخىپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، ئۇ ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانا بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، 1986 — 1988 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارخىپ ئىدارىسى قۇرۇلدى، ئۇ ناھىيە (شەھەر) لىك ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1990 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملاردا ئۆزگىرىش بولمىدى.

II باب

پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى

§ 1 . قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى

1971 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 9 - كۈنىگىچە ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - قېتىملىق پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك ۋەكىل 320، ئەمەلىي قاتناشقىنى 291. قۇرۇلتايدا 47 ئەزا سايلاپ چىقىلىپ، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىللەندى. ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - قېتىملىق يىغىنىدا 10 دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى، لى شۇاڭشېڭ شۇجىلىققا، ليۇ شياۋجى، ۋاڭ جېنۋېن، شيې سەيشيەن، ئېمىنوف ئىلاخۇنلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا، ليۇ چاڭلىن، خې دېڭيۇن، يەن دىڭۋۇ، سەيدىخان بارات، جامال باراتلار دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى. بۇ قېتىمقى پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيىدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلمىدى.

بۇ قېتىمقى پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى قەشقەر ۋىلايىتىدە 1949 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ئېچىلغان بىردىنبىر پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ھېسابلىنىدۇ.

§ 2 . قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1. ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 1 - قۇرلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر شەھىرىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىدا، شەھەرلىك پارتكومنىڭ 5 ئادەمدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. لى چۇنفاڭ شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

1962 - يىل 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 20 - كۈنىگىچە ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا 7 ئادەمدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېت سايلاپ چىقىلدى. خې شۇتيەن شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ئابلا ئىسمائىل، تۆمۇر قاسىم، ۋاڭ گۈيشېڭلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى.

1971 - يىل 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 21 - كۈنىگىچە ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 3 - قۇرۇلتىيى

ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 7 - ئايىنىڭ 23 - كۈنىدىكى تەستىقىغا ئاساسەن قۇرۇلدى. 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا شەھەرلىك پارتكومىنىڭ 9 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. جالاڭ يېچېن شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، جالاڭ شېڭزەي، لى خۇا، ھوشۇر يۈنۈسلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى.

1986 - يىل 1 - ئايىنىڭ 6 - كۈنىدىن 9 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن قەشقەر شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 4 - نۆۋەتلىك شەھەرلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا، شەھەرلىك پارتكومىنىڭ جالاڭ جېنۇۋ، ئايشەم ياسىن، لۇ ۋېيىۋ، تۇردى ئابدۇكېرىم، ۋالاڭ ۋېن، ئابلەت مەمەتجان، شاۋ خەيشۇن، مەمتىمىن ياسىن، گۇلاڭ شىن قاتارلىق 9 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. جالاڭ جېنۇۋ شۇجىلىققا، لۇ ۋېيىۋ، تۇردى ئابدۇكېرىم، ۋالاڭ ۋېنلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى. ئايشەم ياسىن قەشقەر شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1989 - يىل 3 - ئايىنىڭ 15 - كۈنىدىن 17 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 5 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر شەھەرلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن قەشقەر شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 5 - نۆۋەتلىك شەھەرلىك پارتكوم 25 ئەزا، 3 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى، شەھەرلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى مياۋ شۇڭاڭ، تۇردى ئابدۇكېرىم، ۋالاڭ ۋېن، گو جۇڭشياۋ، ئابلەت مەمەتجان، گۇلاڭ شىن، زېڭ فەنيۇ، تۇرسۇن ئۇلۇغ، سانىيە مەخسۇت قاتارلىق 9 كىشىدىن تەركىب تاپتى. مياۋ شۇڭاڭ شۇجىلىققا، تۇردى ئابدۇكېرىم، ۋالاڭ ۋېن، گو جۇڭشياۋلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى، زېڭ فەنيۇ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

2. ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 4 - ئايىنىڭ 29 - كۈنىدىن 5 - ئايىنىڭ 3 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. پەن سىرىن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ھەسەن مەمەت، سۇ جيۇچاڭ مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى، يەنە 5 دائىمىي ئەزا سايلاپ چىقىلدى.

1961 - يىل 3 - ئايىنىڭ 4 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە ج ك پ يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك بىرلەشمە كومىتېتى سايلام ئارقىلىق قۇرۇلدى. بىرلەشمە كومىتېتنىڭ 1 - قېتىملىق يىغىنىدا بىرلەشمە كومىتېتنىڭ دائىمىي ئەزالىرى، شۇجىسى، مۇئاۋىن شۇجىلىرى سايلاپ چىقىلدى. بىرلەشمە كومىتېت خەلق گۇڭشىسى ئومۇملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ناھىيىدە سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلغان ئاپپارات بولۇپ، 4 ئايلىقلا تارىخقا ئىگە بولالىدى. 1961 - يىل 7 - ئايدا ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىچۇسى قۇرۇلدى، ياڭ لىچۈن 1 - شۇجى، سىدىق روزى، سۇن جىنباۋ، تيەن چېڭخەيلەر شۇجىچۇنىڭ شۇجىسى بولدى.

1966 - يىل 1 - ئايىنىڭ 24 - كۈنىدىن 2 - ئايىنىڭ 2 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، 3 - نۆۋەتلىك كومىتېت سايلاپ چىقىلدى. 3 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا 7 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېت سايلاپ چىقىلدى، جېڭ ۋېيگۇي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، سۇن جىنباۋ، ئايىمخان تىلىۋالدىلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1971 - يىل 5 - ئايىنىڭ 24 - كۈنىدىن 29 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 4-

قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن قۇرۇلدى. 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا 9 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېت سايلاپ چىقىلدى، ۋاڭ يىرېن شۇجىلىققا، خۇاڭ شىگۈن، ئايمخان تىلىۋالدىلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1980 - يىل 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 11 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ياڭ جەنشى شۇجىلىققا، ۋاڭ جيارۇي، ئابدۇرېشىت كېرىم، جۇ يېپۇ، ئەمەت ئىبراھىم، چېن دېمىڭلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى، ئەمەت ئىبراھىم قوشۇمچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولدى.

1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 6. قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 7 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ياڭ شۆۋېن شۇجىلىققا، ئىمىن ھاشىم، ۋۇ فۇجېنلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا، سەيىتنىسا زاھىت ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1989 - يىل 2 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 7 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، ياڭ شۆۋېن شۇجىلىققا، ۋۇ فۇجېن، ئىمىن ھاشىم مۇئاۋىن شۇجىلىققا، سەيىتنىسا زاھىت ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

3. ج ك پ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 11 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ كوناشەھەر ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا لىيۇگاڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، بارات يۈسۈپ، مۇسا روزى مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى، ئىمىن تۆمۈر، مەمەت ھوشۇر، ۋېن خېڭلى، ئابلا ئەمەت، ئابدۇرېھىم، بارات يۈسۈپلەر دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى، بارات يۈسۈپ قوشۇمچە ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولدى.

1961 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، شۇجىچۇ قۇرۇلدى، ۋاڭ خۇڭيى 1 - شۇجى، سۇ لاۋ چۈەن، بارات يۈسۈپ، ۋېن خېڭلى، ئابلا ئەمەت ئابدۇرېھىم شۇجىچۇنىڭ شۇجىسى، ئابدۇقادىر چوڭ شۇجىچۇنىڭ كاندىدات شۇجىسى بولدى.

1966 - يىل 1 - ئايدا ج ك پ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ساڭ باۋخي شۇجىلىققا، لى رۇنچېڭ، ۋاڭ شىگۈڭ مۇئاۋىن شۇجىلىققا، بارات يۈسۈپ، ئوبۇلقاسىم مامۇت، ۋاڭ شىگجۇ، ئابدۇقادىر چوڭ، ئابدۇغوپۇر ئۆمەر، ياڭ جىگرېن دائىمىي كومىتېت

ئەزالىقىغا سايلاندى. قۇرۇلتايدا يەنە 5 ئەزادىن تەركىب تاپقان ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك رېۋىزىيە كومىتېتى سايلاندى، ۋاڭ شىكرۇڭ شۇجى بولدى.

1971 - يىل 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىكى تەستىقى بويىچە قۇرۇلدى. لى يۈرېن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ۋاڭ ئېنجى، سەي رۇچى، سويى روزى مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى.

1980 - يىل 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 16 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 4- قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ كونا شەھەر ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. شىڭ ژېيۈېن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، سەمەت ئىبراھىم، شياڭ ماۋسەي، ئابدۇغوپۇر ئۆمەر مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى. قۇرۇلتايدا يەنە ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، ئابدۇغوپۇر ئۆمەر شۇجى، تۇردى داۋۇت، چىن شۇفېن (ئايال) مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 5- قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ۋاڭ ئەيشەن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ۋاڭ خېدىڭ، روزى ئابدۇللا مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى. مەمەت ئابدۇللا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا، جاۋ ۋەنلۇن مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە ج ك پ كونا شەھەر ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 23 ئەزا، 2 كاندىدات ئەزا، 8 دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاندى. باۋ يىجيەن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، روزى ئابدۇللا، يۇ ۋېنچاۋ مۇئاۋىن شۇجىلىققا، مەمەت ئابدۇللا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

4. ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ما شۇيىڭ شۇجىلىققا، تېمەن لياڭشۇەن 1 - مۇئاۋىن شۇجىلىققا، سويى روزى 2 - مۇئاۋىن شۇجىلىققا، خەن شياۋيى، لىيۇ جى دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى.

1959 - يىل 2 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ۋاڭ يىرېن شۇجىلىققا، سويى روزى، تىلىۋالدى توختى مۇئاۋىن شۇجىلىققا، خەن شياۋيى، جاڭ ۋېنفاڭ، خۇ شياۋجاڭ، جاڭ گۇاڭسەي، مەمەت سويى، جاۋ مۇتاۋ دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى.

1962 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 17 - كۈنگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا لى جىخي 1 - شۇجىلىققا، خەن شياۋيى، تىلىۋالدى توختى، جاڭ ۋېنفاڭ شۇجىچۇنلۇق شۇجىلىقىغا، جاۋ مۇتاۋ شۇجىچۇنلۇق مۇئاۋىن شۇجىلىققا، مەمەت سويى دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى.

1966 - يىل 1 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 31 - كۈنگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، 4 - نۆۋەتلىك كومىتېت سايلاپ چىقىلدى. 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا

لى جىخې شۇجىلىققا، زېمىن بارات، جالك ۋېنفالك، سەيدىخان بارات، ئابدۇرۇسۇل تۇرەك، جالك چىڭشىن، ياۋ شى دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى.

1971 - يىل 4 - ئاينىك 30 - كۇنىدىن 5 - ئاينىك 3 - كۇنىگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 6 - ئاينىك 11 - كۇنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. يالك خەيچۇن شۇجى، زۇلك جۇنخۇلك، ئانارخان مۇئاۋىن شۇجى، ئوسمانوف تۇرسۇن، ساۋۇت سابىر، جيالك ۋېنسەي، جيالك ۋېنفالك دائىمىي كومىتېت ئەزاسى بولدى.

1986 - يىل 2 - ئاينىك 18 - كۇنىدىن 20 - كۇنىگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ھامۇتجان ئۆكتەم ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، گۇلك دېشىك، خاۋ چاڭشۇن مۇئاۋىن شۇجىلىققا، ھۇسېيىن تاھىر، ئەمەتجان خۇدابەردى، كۇلك شېيەنخۇا، ئوبۇل ئەمەتلەر ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتنىڭ ئەزالىقىغا، ئەمەت خۇدابەردى ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1989 - يىل 3 - ئاينىك 6 - كۇنىدىن 8 - كۇنىگىچە ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 7 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 7 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 17 ئەزا، 3 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى خاۋ چاڭشۇن، ئابدۇرېشىت ناسىر، خەن شياۋجۇلك، ھۇسېيىن تاھىر، كۇلك شېيەنخۇا، ئەمەت خۇدابەردى، ئوبۇل ئەمەتلەردىن تەركىب تاپتى، خاۋ چاڭشۇن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ئابدۇرېشىت ناسىر، خەن شياۋجۇلك مۇئاۋىن شۇجىلىققا، ئەمەت خۇدابەردى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

5. ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 4 - ئاينىك 28 - كۇنىدىن 5 - ئاينىك 5 - كۇنىگىچە ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 1- قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا گې جىڭشەن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

1962 - يىل 8 - ئاينىك 21 - كۇنىدىن 28 - كۇنىگىچە ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1963 - يىل 5 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىچۇسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، گو چىڭبىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1971 - يىل 4 - ئاينىك 28 - كۇنىدىن 5 - ئاينىك 2 - كۇنىگىچە ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 3- قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 6 - ئاينىك 14 - كۇنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. گو چىڭبىن شۇجىلىققا، گو جاۋچاك، گاۋ فۇيۈەن، لى چۈەنمىن، تۇردى مامۇت مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى.

1986 - يىل 1 - ئاينىك 6 - كۇنىدىن 8 - كۇنىگىچە ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. لىيۇ يۈڭچاك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ھەسەن ئابدۇرېھىم مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1989 - يىل 2 - ئاينىك 27 - كۇنىدىن 3 - ئاينىك 1 - كۇنىگىچە ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 5-

قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پەيزاۋات ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 25 ئەزا، 3 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى. ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى ۋاڭ گۈيشېڭ، ئابلىز ناسىر، لیۇ شۇخۇ، مامۇت ئىسمائىل، جاڭ شۇخې، ۋۇ سۇڭلىنلاردىن تەركىب تاپتى (بىر ئۈيغۇر ئەزانىڭ ئورنى بوش قالدۇرۇلدى)، ۋاڭ گۈيشېڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ئابلىز ناسىر، لیۇ شۇخۇلار مۇئاۋىن شۇجىلىققا، ۋۇ جىيى ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

6. ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا بەي يى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، لى شىڭچۈن، ھاجى قۇربان مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1958 - يىل 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. شۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدىن كېيىن لیۇ شىلىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 2 - شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى. 1960 - يىل 5 - ئايدىن 1963 - يىل 5 - ئايغىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك پارتكومدا شۇجىچۇ قۇرۇلدى.

1962 - يىل 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - يىغىنىدا لیۇ شىلىن شۇجىلىققا، لى جىڭتۇڭ، ھاجى قۇربان مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى. 1964 - يىل 11 - ئايدا لیۇ شىلىن يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن مېڭ چىڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولدى.

1966 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 13 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا مېڭ چىڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، زۇڭ جۇنخۇڭ، مامۇت ھەسەن مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى. 1967 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ھوقۇقىنى «ئىسيانچى» ئاممىۋى تەشكىلات تارتىۋالدى.

1971 - يىل 5 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ 5 - نۆۋەتلىك كومىتېت سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ساڭ باۋخې ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 17 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. لیۇ يۈەنشىڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ھۇسېين باقى، ياۋ يىجەن مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 7 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مارالبېشى ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 7 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 21 ئەزا، 2 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى لیۇ يۈەنشىڭ، لۇ چې، ئەخەت قاۋۇل، تۇرەك نۇرەك، لى شۇن، شى شاۋلىن (بىر ئاز سانلىق مىللەت مۇئاۋىن شۇجىنىڭ ئورنى بوش قالدۇرۇلدى) دىن تەركىب تاپتى، لیۇ

يۈەنشىڭ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، لۇ چى مۇئاۋىن شۇجىلىققا، تۇرسۇن ساۋۇت ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

7. ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا جېڭ ژېيگۇي شۇجىلىققا، ئوبۇلخەيرى ئىسمائىل، ئەمەت ھاشىم مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1961 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا جېڭ ژېيگۇي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، شۇي دەنژېي، ئابدۇرېشىت كېرىم، گاۋ جېنشەن مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1971 - يىل 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ژە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. شۇي دەنژېي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ئابدۇقادىر ھاشىم، جياڭ يۈجۇڭ مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى.

1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا زېڭ يۈيى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ژاڭ يۈفۇ، مەمەت جۇرۇپ مۇئاۋىن شۇجىلىققا، ھامىت ياقۇپ، روزى سابىر، جاۋ شىمىن، ساۋ شاڭژېن ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا، روزى سابىر تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

1989 - يىل 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يېڭىسار ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. زېڭ يۈيى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، مەمەت جۇرۇپ، جاۋ شىمىن مۇئاۋىن شۇجىلىققا، روزى سابىر ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا، ژۇ لەيشىڭ، غوجمۇئابدۇللا كېرىم مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

8. ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنگىچە ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. مۇ جىراڭ شۇجى بولدى.

1960 - يىل 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى جاڭ چېڭيۈن، مۇ جىراڭ، مىڭ چىڭ، مۇسا چاۋا، سۈن دۈ، رېن لياڭجېن، تۇردىيۇف، ژاڭ شىماۋ، قاسىم قاۋۇل قاتارلىق 9 كىشىدىن تەركىب تاپتى، جاڭ چېڭيۈن 1 - شۇجى بولدى.

1962 - يىل 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 16 - كۈنگىچە ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي

كومىتېتى مۇ جىراڭ، مېڭ چىڭ، سۈن دۇ، رېن لياڭجېن، تۇردىيوف، يالقۇن لىنشياڭ، سەيپۇللا نىياز، ژاڭ شىماۋ، قاسىم قاۋۇل قاتارلىق 9 كىشىدىن تەركىب تاپتى، مۇ جىراڭ شۇجى بولدى.

1971 - يىل 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 6 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. گو داۋشياڭ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى بولدى.

1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. چىن جېنچياۋ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى، سۇي ۋەنشياڭ، سۇڭ گۇاڭجۇڭ، توختىمۇسۇپ ئاباباكرى مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 9 - كۈنگىچە ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ يەكەن ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك پارتكوم 27 ئەزا، 3 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى سۇي ۋەنشياڭ، سۇڭ گۇاڭجۇڭ، سېيىت سىدىق، توختىمۇسۇپ ئاباباكرى، ئايىمخان كېرىم، يەن چىن، قۇدرەت ئېزىزلەردىن تەركىب تاپتى (2 خەنزۇ ئەزانىڭ ئورنى بوش قالدۇرۇلدى) . سۇي ۋەنشياڭ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، سۇڭ گۇاڭجۇڭ، سېيىت سىدىق، جاڭ جىنتاڭ مۇئاۋىن شۇجىلىققا، ئايىمخان كېرىم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

9. ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 4 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى، شۇجى، مۇئاۋىن شۇجىلار سايلاپ چىقىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى ساڭ باۋخي، لى جىڭتۇڭ، لى چىڭ، سەمەت ئىبراھىم، دۇ يۈنخي، ئابدۇرېھىم قۇدرەت، قۇدرەت ئىسمائىل قاتارلىق 7 كىشىدىن تەركىب تاپتى، ساڭ باۋخي شۇجى، لى جىڭتۇڭ مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1961 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 16 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. بۇ قېتىمقى پارتىيە قۇرۇلتىيىدا ناھىيىلىك پارتكومدا شۇجىچۇ قۇرۇلۇپ، ساڭ باۋخي 1 - شۇجىلىققا، لى چىڭ، ئابدۇرېھىم قۇدرەت، قاسىم غازى، ياڭ شۇگۇاڭ شۇجىچۇنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

1963 - يىل 11 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 3 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، دائىمىي كومىتېت ساڭ باۋخي، ئابدۇرېھىم قۇدرەت، قاسىم غازى، ياڭ شۇگۇاڭ، جاۋ يۈڭجياڭ قاتارلىق 5 كىشىدىن تەركىب تاپتى، ساڭ باۋخي شۇجى، ئابدۇرېھىم قۇدرەت، قاسىم غازى، ياڭ شۇگۇاڭ مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1966 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 4 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، دائىمىي كومىتېت ياڭ شۇگۇاڭ، ياڭ جيەنجاڭ، قاسىم غازى، ئابلىز نىياز، توختى مەمەت تۇردى، جاڭ جەنيى، ۋېي چىسەي قاتارلىق 7 كىشىدىن تەركىب تاپتى، ياڭ جيەنجاڭ (خىزمەتكە رىياسەتچىلىك قىلدى) ، ياڭ شۇگۇاڭ، قاسىم

غازى مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1971 - يىل 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 5 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 5-قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ۋە، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، دائىمىي كومىتېت پاك لۇك، ياك جيەنجاك، سېلىم مەنسۇر، بارات، ئايشەم ياسىن، تۇردىبۇسۇپ قۇربان، ئابباس تۇنىياز قاتارلىق 7 كىشىدىن تەركىب تاپتى. پاك لۇك شۇجى، ياك جيەنجاك، سېلىم مەنسۇر مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 6 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. دائىمىي كومىتېت يۇ جيابېك، لىيۇ كېيى، قادىر ھەسەن، جۇ مىڭفاك، سېلىم مەنسۇر، لو جۇن، ئابلەت سايىت قاتارلىق 7 كىشىدىن تەركىب تاپتى. يۇ جيابېك شۇجى، لىيۇ كېيى، قادىر ھەسەن، جۇ مىڭفاك مۇئاۋىن شۇجى، لو جۇن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولدى.

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 7 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ پوسكام ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 7 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 19 ئەزا، 3 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى. ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى لىيۇ كېيى، تېيەن ۋېيگو، رازىق ھوشۇر، ئابلەت سايىت، لو جۇن، ياك يېڭچاۋ، داۋۇت ئاۋۇتلاردىن تەركىب تاپتى، لىيۇ كېيى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى، تېيەن ۋېيگو، رازىق ھوشۇر مۇئاۋىن شۇجىسى، لو جۇن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولدى.

10. ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنگىچە ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 1-قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا گو داۋشېك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، مەمەتنىياز تۇردى، لىيۇ يۇلۇك، ئابلا سايىم، لۇ لىيەنكۇي، مامۇت بارات، خاۋ رۇنئاۋلار ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى، يىغىندىن كېيىن ۋىلايەتلىك پارتكوم خاۋ رۇنئاۋنى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەينىلىدى.

1962 - يىل 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 2 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا شۇ يىغىنىڭ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، لۇ لىيەنكۇي، ئىمىن توختى مۇئاۋىن شۇجىلىققا، مەتنىياز تۇردى، جاك يۇنسەي، لىپي يۈكلۇ ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى.

1965 - يىل 10 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 3 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا، لۇ لىيەنكۇي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، ئىمىن توختى، جياك يۈتاك مۇئاۋىن شۇجىلىققا، مۇسايوف مەتنىياز، تېيەن جۇنغا، مەتنىياز تۇردى، جاك يۇنسەي ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى.

1970 - يىل 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 1971 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 9 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. لۇ لىيەنكۇي شۇجى، جى فاچۈەن، ئىمىن توختى، ۋاڭ فۇلىن مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. يۇن ئەنچاڭ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، مەمتىمىن ئوسمان، شۇي گېنچاڭ مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى، يەنە ئاينۇر ھاپىز، مەمەت ئەخلەت، ئاتاۋۇللا غازى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. ئاينۇر ھاپىز ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 31 - كۈنگىچە ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايغا 264 ۋەكىل قاتناشتى، قۇرۇلتايدا ج ك پ قاغىلىق ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 6 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 23 ئەزا، 2 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى. ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى لى گۇاڭيۇ، مەمتىمىن ئوسمان، لى مىڭجيا، مەمەت ئەخلەت، ۋاڭ خېشياڭ، ئاينۇر ھاپىزلاردىن تەركىب تاپتى (بىر خەنزۇ ئەزانىڭ ئورنى بوش قالدۇرۇلدى). لى گۇاڭيۇ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى، مەمتىمىن ئوسمان، لى مىڭجيالار مۇئاۋىن شۇجى بولدى، ئاينۇر ھاپىز ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولدى.

11. ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىندى. مېڭ چىڭ شۇجىلىققا (شۇ يىلى 8 - ئايدا ۋەزىپىسىدىن يۆتكەلدى)، گاۋ نېڭبىن مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1962 - يىل 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى.

1971 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 6 - كۈنگىچە ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. فەن چاڭيۇ شۇجى، شى مىڭ، ياڭ جىڭرېن، ھوشۇر قادىرلار مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، 4 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. لى گۇاڭيۇ شۇ جى، خۇ چىشىن، ئىمىن ئەمەت مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

1989 - يىل 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 5 - كۈنگىچە ج ك پ مەكتەپ ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 17 ئەزا، 2 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى خۇ چىشىن، ئىمىن ئۆمەر، ئوسمان قاسىم، ئابدۇۋەلى ئاۋۇت، روشەنگۈل ئابدۇمىجىت، لىيۇ گوپىڭلاردىن تەركىب تاپتى (بىر خەنزۇ

مۇئاۋىن شۇجىنىڭ ئورنى بوش قالدۇرۇلدى) . خۇ چىشىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ئىمىن ئۆمەر مۇئاۋىن شۇجىلىققا، نامان ئەيسا ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

12. ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، 1 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم سايلاپ چىقىلدى. 1 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا رېن شىجيا شۇجىلىققا، لى خۇا، زولال ياقۇپ مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1960 - يىل 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ج ك پ تاشقورغان ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا رېن شىجيا شۇجىلىققا، شىرىنبەك مەمەت، بەكھاتام شاھۋاز، لى جېنخەيلەر مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1962 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك 3 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ تاشقورغان ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 3. نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ژاڭ يىرېن شۇجىلىققا سايلاندى.

1965 - يىل 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 1966 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، 4 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم سايلاپ چىقىلدى. 4 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا ژاڭ يىرېن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، فېي شىنمىن، بەكھاتام شاھۋاز مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1971 - يىل 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 29 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىكى تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - ئومۇمىي يىغىنىدا لو شۇەنجۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، لى جىنۇېن، رۇستەم ماناس، فېي شىنمىنلەر مۇئاۋىن شۇجىلىققا سايلاندى.

1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ 6 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك كومىتېتى بىلەن تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ئىسمائىل ئېزىز ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، ما يېڭشېك، لى جۇباۋ مۇئاۋىن شۇجىلىققا، بەكرى مەيلىباي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى. 1987 - يىل 10 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ئىسمائىل ئېزىز يۆتكىلىپ كەتكەچكە، مۇئاۋىن شۇجى لى جۇباۋ خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلدى.

1989 - يىل 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ج ك پ تاشقورغان ناھىيىلىك 7 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ج ك پ 7 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. 7 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم 15 ئەزا، 2 كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى جاڭ لىمىڭ، بەكرى مەيلىباي، ئابدۇزاھىر خىلىل، ياڭ شۇلۇن، مىرزاي دوستەمەت، لىيۇ جىنرۇڭلاردىن تەركىب تاپتى (بىر خەنزۇ مۇئاۋىن شۇجىنىڭ ئورنى بوش قالدۇرۇلدى) . جاڭ لىمىڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى، بەكرى مەيلىباي مۇئاۋىن شۇجىسى، مىرزاي دوستەمەت ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولدى.

Ⅲ باب

تەشكىلىي قۇرۇلۇش

§ 1 . پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش

1. ئەزا قوبۇل قىلىش ئەھۋالى

1949 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن 11 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەرگە كىرىپلا پارتىيە، ھاكىمىيەت قۇرۇش باسقۇچىغا قەدەم قويدى. 1950 - يىل 3 - ئايدا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندا ۋىلايەت، ناھىيە، رايونلاردا 232 پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ زېمىنى كەڭ، ئاپپاراتلىرى كۆپ بولۇپ، 200 نەچچە پارتىيە ئەزاسى بەكمۇ ئازلىق قىلاتتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم مۇشۇ ئەھۋالىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ، مەركەزنىڭ «پائال ھەم ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈش» تىن ئىبارەت پارتىيە قۇرۇش فاكتورىنى ۋە «بىر تەرەپتىن مۇستەھكەملەش، بىر تەرەپتىن تەرەققىي قىلدۇرۇش» پرىنسىپىغا ئاساسەن، ئالدى بىلەن ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئورگانلاردا پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇردى. پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشتا، «ئۈچ ۋىلايەت» ئىنقىلابى كۈرىشىدە تاۋلانغان ياكى يەر ئاستى خىزمىتىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئىچىدىكى ئىلغارلار ۋە ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلار، يەرلىكتىن چېگرا رايونغا يارەدەم بەرگىلى كەلگەن كادىرلار ئاساسىي ئوبيېكت قىلىندى. 1950 - يىلى پارتىيىگە 170 ئەزا قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 138.

1951 - يىل 7 - ئايدا ۋىلايەتتە پارتىيە ئىستىلىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى ۋە مۇشۇ ئاساستا بىر تۈركۈم ئورگان كادىرلىرى تەربىيىلىنىپ پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى، يېزىلاردا پارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇشنى سىناق قىلىش خىزمىتىدە بىر قىسىم دېھقانلار پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى، بىر يىلدا پارتىيىگە 113 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

1952 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى مەركەزنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، يېزىلاردا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ پارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئورگان، مەكتەپ، زاۋۇت، كان - كارخانىلاردا پارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇردى ھەمدە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە بىر تۈركۈم يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتى ئەزالىرىنى پارتىيىگە قوبۇل قىلدى.

1953 — 1955 - يىلغىچە مەركەزنىڭ «كوپېراتىپ بولسىلا پارتىيە تەشكىلاتى بولۇش» كېرەك دېگەن يولىيورۇقى بويىچە، پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشتا يەر ئىسلاھاتى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتىدە مەيدانغا كەلگەن كەمبەغەل دېھقان - يالالنما دېھقان ئاكتىپلار مۇھىم نۇقتا قىلىندى. 3 يىلدا پارتىيىگە 7171 ئەزا قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 84.7% نى

ئىگىلىدى.

يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش دولقۇنى ۋە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، يېزىلاردا سوتسىيالىزم قۇرۇش ئاكتىپلىرى پارتىيىگە قوبۇل قىلىنغاندىن باشقا، ئىدارە-ئورگان، زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىمۇ پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىندى. 1956 - يىلى پارتىيىگە 7399 ئەزا قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا قوبۇل قىلىنغان پارتىيە ئەزاسى 6478 بولۇپ، قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 87.6% نى ئىگىلىدى، خىزمەتچى ۋە ئىشچى 278 بولۇپ، 3.8% نى ئىگىلىدى.

1957 - يىلى ئوتتۇرىلارغا قارشى كۈرەش قانات يايدۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشتا «قوبۇل قىلىشنى توختىتىش، ئايرىملىرىنى قوبۇل قىلىش» پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرۈلۈپ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە قارىتىلدى، بىر يىلدا پارتىيىگە 1509 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدە پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتى خەلق گۈللىنىشىنى تەرتىپكە سېلىش، سوتسىيالىستىك تەربىيە، كەڭ كۆلەمدە پولات تاۋلاش قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىلىپ، ھەرىكەتنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن، ئائىلە تەركىبى ياخشى، ئىدىيىۋى ئېڭى يۇقىرى، پارتىيىگە سادىق، تارىخى پاك، مارکسىزملىق ئېتىقادىنى تۇرغۇزغان ئىلغارلار تەربىيىلىنىپ پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى. 3 يىلدا پارتىيىگە 17 مىڭ 34 ئەزا قوبۇل قىلىندى. سۈرئەت تېز، سان كۆپ، سۈپەت بىرقەدەر ياخشى بولۇشتەك ئالاھىدىلىك گەۋدىلەندى. 1960 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزاسى 35 مىڭ 54 كە يېتىپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 2.1% نى ئىگىلىدى.

2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىگە قەدەم قويۇلغاندىن كېيىن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «تېخىمۇ ئەستايىدىل، ئېھتىياتچان بولۇش فاكتورىنى بويىچە ئىش كۆرۈپ، پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش قەدىمىنى ئاستىلىتىش، بوشلۇقنى تۇغدىتىش شۇئارىنى يەنە ئوتتۇرىغا قويماسلىق، پىلان كۆرسەتكۈچى چۈشۈرمەسلىك، «زەربىدارلىق» خىزمىتى قاتاردا ئىشلىمەي، بىر ئادەمنىڭ شەرتى پىشىپ يېتىلسە، بىر ئادەمنى قوبۇل قىلىش» فاكتورىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭغا ئاساسەن قەشقەر ۋىلايىتى پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى پارتىيە ئەزالىرى يوق ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپلىرى، زاۋۇت - كان - كارخانىلاردىكى سېخ، ئوچاستىكىلار، مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە، پەن تەتقىقات تارماقلىرى، پارتىيە تەشكىلاتى بىرقەدەر ئاجىز رايون ۋە ئورۇنلارغا قارىتتى. تەشكىلات تارماقلىرى پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشنىڭ 5 ماددىلىق بەلگىلىمىسىنى تۇزۇپ چىقتى. 1961 - 1962 - يىللىرى پارتىيىگە 2254 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 - سېپىدە پارتىيە ئەزالىرى بىرقەدەر ئاز بولغان ئەھۋالغا ئاساسەن، ئاساسىي قاتلاملاردا پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش - قوبۇل قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى ھەمدە مايسىلارنى ياخشى تاللاش، ئىش تەقسىماتى قىلىۋېلىپ ھۆددىگە ئېلىش، كونكرېت تەربىيىلەش، پارتىيە دەرسى ئۆتۈش، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش پائالىيىتىگە قاتناشتۇرۇش قاتارلىق چارىلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق، تەربىيىلەش ئوبيېكتلىرىنىڭ ساپاسى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1963 - يىلى 112 ئادەم، 1964 - يىلى 202 ئادەم قوبۇل قىلىندى. سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنىڭ ئوتتۇرا - كېيىنكى مەزگىلىگە كەلگەندە، يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىدىكى ياشلار، ئايالىلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلدى. 1965 - يىلى 1057 ئادەم، 1966 - يىلى 9353 ئادەم قوبۇل قىلىندى. سوتسىيالىستىك تەربىيە ئېلىپ بېرىلغان 4 يىلدا پارتىيىگە 10 مىڭ 724 ئەزا قوبۇل قىلىنىپ، پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى زور دەرىجىدە تولۇقلاندى. 1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسى 48 مىڭ 771 گە يەتتى.

1967 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرىنىڭ ھوقۇقى ئامىۋى تەشكىلاتلار تەرىپىدىن تارتىۋېلىنىپ، تەشكىلىي ئاپپاراتلار زەربىگە ئۇچرىدى. 1970 - يىلىنىڭ بېشىدا پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتىگە يېڭىدىن قۇرۇلغان قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت يادرو گۇرۇپپىسى قارىمىقىدىكى 4 چوڭ گۇرۇپپىنىڭ بىرى بولغان سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى. 1967 — 1971 - يىلغىچە پارتىيىگە زەربىدارلىق بىلەن بىر تۈركۈم ئەزا قوبۇل قىلىندى، ئۇلار ئاساسلىقى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، مەكتەپ، مالىيە - سودا، قاتناش، ساناقەت قاتارلىق ساھەلەردىن قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە قىسمەن ناپاك كىشىلەر (ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش بىلەن شۇغۇللانغان، تەرەپباز ئۇنسۇرلار) پارتىيىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋالدى. 1967 — 1971 - يىلغىچە پارتىيىگە 10 مىڭ 657 ئەزا قوبۇل قىلىندى، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2131.4 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

1974 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتى تەدرىجىي توغرا ئىزغا چۈشتى.

1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشنىڭ مەركىزى يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىدىن پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، مەدەنىيەت - ماۋارىپ - ساھىيە، سودا، پۈل مۇئامىلە قاتارلىق تارماقلارغا يۆتكەلدى ھەمدە زىيالىيلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئاھمىيەت بېرىلدى. 1984 - يىلغىچە پارتىيىگە 10 مىڭ 515 ئەزا قوبۇل قىلىندى، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1168.3 ئادەم قوبۇل قىلىندى. بۇ مەزگىلدە قوبۇل قىلىنغان ئادەم يىلمۇ - يىل ئازايدى.

1985 - يىلى پارتىيە تەشكىلاتلىرى يېزىلاردا مەلۇماتى بار ياشلارنى، شەھەر - بازارلاردىكى ھەرقايسى سەپلەردە مەلۇماتلىق ياش ئاكتىپلار بىلەن زىيالىيلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئاھمىيەت بەردى. 1985- يىلى 3167 ئادەم، 1986 - يىلى 5007 ئادەم، 1987 - يىلى 9393 ئادەم قوبۇل قىلىندى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە تەشكىلات تارماقلىرى «ئۆلچەمدە چىڭ تۇرۇش، قۇرۇلمىنى ياخشىلاش، سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىش، سالماقلىق بىلەن قوبۇل قىلىش» ئاڭچىنى بويىچە مۇھىم نۇقتىنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 - سېپى ۋە ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردىكى كەسپىي تېخنىكا خادىملىرىغا، ئاكتىپ ياشلارغا، ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارنى، تولۇق ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەنلەرگە قارىتتى. 1988 - يىلى 2415 ئادەم، 1989 - يىلى 2219 ئادەم قوبۇل قىلىندى. 1990 - يىلى 2171 ئادەم قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر پارتىيە ئەزاسى 1781، ئايال پارتىيە ئەزاسى 390، خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 402، ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 1769، ئىشچى پارتىيە ئەزاسى 240، دېھقان - چارۋىچى پارتىيە ئەزاسى 1143، كادىر پارتىيە ئەزاسى 735، ھەربىي پارتىيە ئەزاسى بىر، باشقا پارتىيە ئەزاسى 52.

2. پارتىيە ئەزالىرىنىڭ قۇرۇلمىسى

1) جىنس قۇرۇلمىسى 1950 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەر پارتىيە ئەزاسى كۆپ، ئايال پارتىيە ئەزاسى ئاز ئىدى، ۋىلايەت بويىچە 376 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئەر پارتىيە ئەزاسى 352 بولۇپ، 93.6% نى، ئايال پارتىيە ئەزاسى 24 بولۇپ، 6.4% نى تەشكىل قىلاتتى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش- زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكەتلىرىدە پارتىيە تەشكىلاتلىرى كۆرەشنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن كەمبەغەل - يالالنما دېھقانلار، ئاكتىپلار ئارىسىدىكى ئاياللارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئاھمىيەت بەردى. 1955 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 8786 پارتىيە ئەزاسىدىن 580 ى ئايال بولۇپ، 6.6% نى ئىگىلىدى. 1955 — 1965 - يىلغىچە پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 - سېپىدىكىلەرنى پارتىيىگە قوبۇل قىلدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ھارپىسىغچە ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزاسى 41 مىڭ 426 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر پارتىيە ئەزاسى

36 مىڭ 657 بولۇپ، 88.5% نى، ئايال پارتىيە ئەزاسى 4769 بولۇپ، 11.5% نى ئىگىلىدى.

1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئايال پارتىيە ئەزالىرى بىرقەدەر تېز كۆپەيدى، ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 - سېپىدىكى ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئايال پىركازچىكلار، ئايال دېھقان - چارۋىچىلار قوبۇل قىلىش ئوبيېكتى قىلىنىدى. 1976 - يىلى ئايال پارتىيە ئەزاسى 9577 گە يېتىپ، ۋىلايەتتىكى 64 مىڭ 433 پارتىيە ئەزاسىنىڭ 14.9% نى ئىگىلىدى، ئەر پارتىيە ئەزاسى 85.1% نى ئىگىلىدى.

ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 - سېپىدىكى مەدەنىيەتلىك، ياش، كەسپىي تېخنىكا خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، ئىدىيىسى ئازاد، كۆزقارىشى يېڭىلانغان، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى ھىمايە قىلىدىغان، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدا باتۇرلۇق بىلەن ئېغىر يۈكنى زىممىسىگە ئالغان ئايال ئىشچىلار، ئايال كادىرلار، ئايال دېھقان - چارۋىچىلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئەھمىيەت بەردى. 1986 - يىلغا كەلگەندە ئايال پارتىيە ئەزاسى 10 مىڭ 26 گە، ئەر پارتىيە ئەزاسى 56 مىڭ 998 گە يەتتى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزاسى 84 مىڭ 181 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر پارتىيە ئەزاسى 71 مىڭ 327 بولۇپ، 84.7% نى، ئايال پارتىيە ئەزاسى 12 مىڭ 854 بولۇپ، 15.3% نى ئىگىلىدى.

2) مىللەت قۇرۇلمىسى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى پارتىيە - ھاكىمىيەت قۇرۇش مەزگىلىدە، زور بىر تۈركۈم ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلىرى كېرەك بولدى، پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، يەرلىك ھاكىمىيەت قۇرۇش ھەرىكىتىدىكى ئاكتىپلار، كەمبەغەل - ياللانما دېھقانلار ئارىسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە قوبۇل قىلدى. 1950 - يىلى تۇنجى تۈركۈمدە قوبۇل قىلغان 376 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە خەنزۇ 238، ئاز سانلىق مىللەت 138 بولۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر 36.7% نى، خەنزۇلار 63.3% نى تەشكىل قىلدى.

1953 — 1955 - يىلغىچە پارتىيە تەشكىلاتلىرى كەمبەغەل - ياللانما دېھقانلار، يەر ئىسلاھاتى ئاكتىپلىرى، يېزا - كەنت كادىرلىرى ئارىسىدىن زور كۈچ بىلەن پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلدى. ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرىنىڭ نىسبىتى تېز ئۆرلىدى. 1955 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 7353 كە يېتىپ، ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 83.7% نى، خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 1433 كە يېتىپ، ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 16.3% نى ئىگىلىدى. 1959 - يىلى ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 25 مىڭ 770 كە يېتىپ، ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 91.6% نى، خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 2371 گە يېتىپ، ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 8.4% نى ئىگىلىدى. بۇ ئارىلىقتا قوبۇل قىلىنغان ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى پارتىيىگە كىرگەنلەرنىڭ 94.7% نى ئىگىلىدى. 1965 - يىلى ۋىلايەت بويىچە خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 4472 گە يېتىپ، ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 10.8% نى، ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 36 مىڭ 954 كە يېتىپ، 89.2% نى ئىگىلىدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان 10 يىلدا پارتىيىگە 23 مىڭ 7 ئادەم قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 18 مىڭ 264 بولۇپ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 79.4% نى ئىگىلىدى. 1976 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 64 مىڭ 433 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 9215 بولۇپ، 14.3% نى، ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 55 مىڭ 218 بولۇپ، 85.7% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 11 مىڭ 435 كە يېتىپ، 13.6% نى، ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 72 مىڭ 746 گە يېتىپ، 86.4% نى ئىگىلىدى.

3) ياش قۇرۇلمىسى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئەمدىلا تەرەققىي قىلىۋاتقاچقا، پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى بىرقەدەر ياش ئىدى، ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە 25 ياشتىن تۆۋەنلەر 27.1%، 26 — 30 ياشتىكىلەر 56%، 31 — 45 ياشتىكىلەر 16.9% نى ئىگىلەيتتى.

1959 - يىل 10 - ئايدا پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى 1950 - يىلدىكىدىن 9.3 ھەسسە زورايدى، لېكىن يەنىلا ياش قوشۇن ئىدى، 26 ياشتىن تۆۋەن پارتىيە ئەزاسى ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 23.5% نى، 26 — 30 ياشتىكىلەر 36.4% نى، 31 — 45 ياشتىكىلەر 36.3% نى، 46 — 60 ياشتىكىلەر 2.7% نى، 61 ياشتىن يۇقىرىلار 1.1% نى ئىگىلىدى.

1965 - يىلىغا كەلگەندە 31 — 60 ياشقىچە بولغان ئوتتۇرا ياش، قىران پارتىيە ئەزالىرى كۆپىيىپ، ياش پارتىيە ئەزالىرى ئازايدى، بۇنىڭ ئىچىدە 25 ياشتىن تۆۋەنلەر 9.8% نى، 26 — 30 ياشتىكىلەر 28.7% نى، 31 — 45 ياشتىكىلەر 55.8% نى، 46 — 60 ياشتىكىلەر 5.6% نى، 61 ياشتىن يۇقىرىلار 0.1% نى ئىگىلىدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئوتتۇرا ياش، قىران پارتىيە ئەزالىرى يېرىمدىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى. 25 ياشتىن تۆۋەنلەر ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 5.8% نى، 26 — 35 ياشتىكىلەر 29.3% نى، 36 — 55 ياشتىكىلەر 55.7% نى، 56 ياشتىن يۇقىرىلار 9.2% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 25 ياشتىن تۆۋەن پارتىيە ئەزاسى 3192 بولۇپ، 3.8% نى، 26 — 30 ياشتىكىلەر 7193 بولۇپ، 8.6% نى، 31 — 35 ياشتىكىلەر 10 مىڭ 479 بولۇپ، 12.4% نى، 36 — 45 ياشتىكىلەر 23 مىڭ 392 بولۇپ، 27.8% نى، 46 — 50 ياشتىكىلەر 13 مىڭ 174 بولۇپ، 15.6% نى، 51 — 55 ياشتىكىلەر 10 مىڭ 130 بولۇپ، 12% نى، 56 — 60 ياشتىكىلەر 8074 بولۇپ، 9.6% نى، 61 ياشتىن يۇقىرىلا 8547 بولۇپ، 10.2% نى ئىگىلىدى.

4) مەلۇمات قۇرۇلمىسى 1950 - يىلى پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنىنىڭ مەلۇماتى ئومۇمىيۈزلۈك تۆۋەن بولۇپ، ئاساسەن باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ئىدى، 376 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر پەقەت 4 بولۇپ، 1.1% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 15 بولۇپ، 4% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 67 بولۇپ، 17.8% نى، يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 104 بولۇپ، 27.7% نى، تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 125 بولۇپ، 33.2% نى، ساۋاتسىزلار 61 بولۇپ، 16.2% نى ئىگىلەيتتى.

1960 - يىلىغا كەلگەندە 10 يىل ئىچىدە قوبۇل قىلىنغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي مەلۇماتى يەنىلا تۆۋەن ئىدى، ئاساسلىقى ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەلۇماتى ئومۇمىيۈزلۈك تۆۋەن بولدى. ۋىلايەت بويىچە 37 مىڭ 699 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە، ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 76 بولۇپ، 0.2% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 436 بولۇپ، 1.2% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 2856 بولۇپ، 7.6% نى، يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 7096 بولۇپ، 18.8% نى، تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 14 مىڭ 792 بولۇپ، 39.2% نى، ساۋاتسىزلار 12 مىڭ 443 بولۇپ، 33% نى ئىگىلىدى.

1965 - يىلى يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىدىكى دېھقان - چارۋىچىلار داۋاملىق پارتىيىگە قوبۇل قىلىنغاچقا، ۋىلايەتتىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەلۇماتى داۋاملىق تۆۋەنلەپ، ساۋاتسىزلار كۆپەيدى. ۋىلايەت بويىچە 41 مىڭ 426 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 211 بولۇپ، 0.5% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 725 بولۇپ، 1.8% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 3963 بولۇپ،

9.6% نى، يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 8132 بولۇپ، 19.6% نى، تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 11 مىڭ 438 بولۇپ، 27.6% نى، ساۋاتسىزلار 16 مىڭ 957 بولۇپ، 41% نى ئىگىلىدى.

1976 - يىلدىن كېيىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ماتارىپىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە زىيالىيلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەلۇمات قۇرۇلمىسىدا بەلگىلىك ئۆزگىرىش بولدى. 65 مىڭ 774 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 1184 بولۇپ، 1.8% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 4986 بولۇپ، 7.6% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 12 مىڭ 618 بولۇپ، 19.2% نى، باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 27 مىڭ 862 بولۇپ، 42.4% نى، ساۋاتسىزلار 19 مىڭ 124 بولۇپ، 29% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەلۇمات ساپاسى كۆرۈنەرلىك ئۆستى، زىيالىيلارنىڭ نىسبىتى ۋە سانى كۆرۈنەرلىك كۆپەيدى. ۋىلايەت بويىچە 84 مىڭ 181 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 5135 بولۇپ، 6.1% نى، ئوتتۇرا تېخنىكۇم مەلۇماتىدىكىلەر 10 مىڭ 354 بولۇپ، 12.3% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 9092 بولۇپ، 10.8% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 20 مىڭ 120 بولۇپ، 23.9% نى، باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 25 مىڭ 520 بولۇپ، 30.3% نى، ساۋاتسىزلار 13 مىڭ 960 بولۇپ، 16.6% نى ئىگىلىدى. ساۋاتسىز پارتىيە ئەزالىرى زور دەرىجىدە ئازايدى.

5) كەسىپ قۇرۇلمىسى 1950 - يىلى پارتىيە ئەزالىرى ئاساسەن ۋىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا مەركەزلەشتى، كادىر پارتىيە ئەزالىرى مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلىدى، 376 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئورگان كادىرى 329 بولۇپ، 87.5% نى، ئىشچى 10 بولۇپ، 2.7% نى، دېھقان - چارۋىچى 12 بولۇپ، 3.2% نى، ئوقۇغۇچى 12 بولۇپ، 3.2% نى، باشقا كەسىپتىكىلەر 13 بولۇپ، 3.4% نى ئىگىلىدى.

1959 - يىلغىچە بولغان 10 يىلدا پارتىيە تەشكىلاتلىرى يېزا ئىگىلىكى، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ 1 - سېپىدىكى ئىشچىلار، دېھقان - چارۋىچىلار ئارىسىدىكى نۇرغۇنلىغان ئاكتىپلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ بىلەن ئىشچى - دېھقان پارتىيە ئەزالىرى زور دەرىجىدە كۆپەيدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 28 مىڭ 141 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئىشچى 1070 بولۇپ، 3.8% نى، دېھقان - چارۋىچى 19 مىڭ 446 بولۇپ، 69.2% نى، ئورگان كادىرى 7032 بولۇپ، 25% نى، باشقا كەسىپتىكىلەر 573 بولۇپ، 2% نى ئىگىلىدى.

1965 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 41 مىڭ 426 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئىشچى 2731 بولۇپ، 6.6% نى، دېھقان 27 مىڭ 607 بولۇپ، 66.6% نى، چارۋىچى 427 بولۇپ، 1% نى، ئورگان كادىرى 10 مىڭ 471 بولۇپ، 25.3% نى، ئوقۇغۇچى پارتىيە ئەزاسى 26 بولۇپ، 0.1% نى، باشقا كەسىپتىكىلەر 164 بولۇپ، 0.4% نى ئىگىلىدى.

1979 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 65 مىڭ 774 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئىشچى 6344 بولۇپ، 9.6% نى، دېھقان - چارۋىچى 41 مىڭ 675 بولۇپ، 63.4% نى، ئورگان كادىرى 13 مىڭ 304 بولۇپ، 20.2% نى، باشقا كەسىپتىكىلەر 923 بولۇپ، 1.4% نى، كەسىپىي تېخنىكا خادىمى 3528 بولۇپ، 5.4% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 84 مىڭ 181 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ئىشچى 6167 بولۇپ، 7.3% نى، دېھقان - چارۋىچى 45 مىڭ 428 بولۇپ، 54% نى، ئورگان كادىرى 16 مىڭ 293 بولۇپ، 19.4% نى، كەسىپىي تېخنىكا خادىمى 11 مىڭ 570 بولۇپ، 13.2% نى، ئوقۇغۇچى پارتىيە ئەزاسى 282 بولۇپ، 0.3% نى، باشقا كەسىپتىكىلەر ۋە دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان پارتىيە ئەزالىرى 4896 بولۇپ، 5.8% نى ئىگىلىدى.

3. پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

1) ساھەلەرگە تارقىلىشى 1949 - يىلى قەشقەر تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن پارتىيە تەشكىلاتلىرى دەرھال ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى ۋە تەشكىلات قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشقا كىرىشتى، سانى كۆپ بولمىغان پارتىيىلىك كادىرلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا بەلگىلىك رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ھەرقايسى سەپ ۋە ساھەلەرنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈش، قۇرۇلۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى، ئاز ساندىكىلىرى سانائەت سىستېمىسىغا تەقسىم قىلىندى. 1950 - يىلى 376 پارتىيە ئەزاسىدىن سانائەت سىستېمىسىدىكىسى 5 بولۇپ، 1.3% نى، سودا سىستېمىسىدىكىسى بىر بولۇپ، 0.3% نى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكىسى 366 بولۇپ، 97.3% نى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق- چارۋىچىلىق - بېلىقچىلىق سىستېمىسىدىكىسى 4 بولۇپ، 1.1% نى ئىگىلىدى.

5 يىللىق تەرەققىيات ۋە قۇرۇلۇش ئارقىلىق، شەھەر - بازارلاردىكى ئىگىلىك باشقۇرۇش تارماقلىرى ۋە سانائەت، قاتناش، سودا، پۇل مۇئامىلە، مائارىپ قاتارلىق ساھەلەر گۈللىنىشكە باشلىدى، ھەر ساھە - ھەر كەسىپلەردىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تارقىلىشىدا دەسلەپكى كۆلەم شەكىللەندى. 1955 - يىلى ژىلايەت بويىچە 8786 پارتىيە ئەزاسىدىن سانائەت سىستېمىسىدىكىسى 152 بولۇپ، 1.7% نى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكىسى 86 بولۇپ، 1% نى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق - چارۋىچىلىق - بېلىقچىلىق- سۇچىلىق سىستېمىسىدىكىسى 5724 بولۇپ، 65.1% نى، سودا سىستېمىسىدىكىسى 423 بولۇپ، 4.8% نى، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكىسى 104 بولۇپ، 1.2% نى، مەدەنىيەت - مائارىپ - ساھىيە سىستېمىسىدىكىسى 227 بولۇپ، 2.6% نى، پارتىيە - ھۆكۈمەت سىستېمىسىدىكىسى 2034 بولۇپ، 23.2% نى، باشقا سىستېمىدىكىلەر 36 بولۇپ، 0.4% نى ئىگىلىدى.

1959 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىدا سانائەت، يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتى بىرقەدەر تېز بولدى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تارقىلىش دائىرىسىمۇ كۇنسايىن كېڭەيدى، بولۇپمۇ پارتىيە «يېزا ئىگىلىكى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش» چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى پارتىيە ئەزالىرى زور دەرىجىدە كۆپەيدى. ژىلايەت بويىچە 28 مىڭ 141 پارتىيە ئەزاسىدىن سانائەت سىستېمىسىدىكىسى 926 بولۇپ، 3.3% نى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكىسى 544 بولۇپ، 1.9% نى، دېھقانچىلىق- ئورمانچىلىق - چارۋىچىلىق - بېلىقچىلىق - سۇچىلىق سىستېمىسىدىكىسى 20 مىڭ 219 بولۇپ، 71.8% نى، سودا سىستېمىسىدىكىسى 1029 بولۇپ، 3.7% نى، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكىسى 429 بولۇپ، 1.5% نى، مەدەنىيەت - مائارىپ - ساھىيە سىستېمىسىدىكىسى 1348 بولۇپ، 4.8% نى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگىنى سىستېمىسىدىكىسى 3591 بولۇپ، 12.8% نى، باشقا سىستېمىدىكىلەر 52 بولۇپ، 0.2% نى ئىگىلىدى.

1965 - يىلى يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى پارتىيە ئەزالىرى يەنىلا بىرقەدەر كۆپ سانىنى ئىگىلىدى. ژىلايەت بويىچە 41 مىڭ 426 پارتىيە ئەزاسىدىن سانائەت سىستېمىسىدىكىسى 1738 بولۇپ، 4.2% نى، قاتناش- ترانسپورت، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكىسى 970 بولۇپ، 2.3% نى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق- چارۋىچىلىق - بېلىقچىلىق - سۇچىلىق سىستېمىسىدىكىسى 30 مىڭ 288 بولۇپ، 73% نى، سودا، پۇل مۇئامىلە، تۇرمۇش مۇلازىمەت سىستېمىسىدىكىسى 3177 بولۇپ، 7.7% نى، مەدەنىيەت - مائارىپ - ساھىيە- پەن تەتقىقات سىستېمىسىدىكىسى 1108 بولۇپ، 2.7% نى، پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگىنى سىستېمىسىدىكىسى 4061 بولۇپ، 9.8%نى، باشقا سىستېمىدىكىلەر 84 بولۇپ، 0.3%نى ئىگىلىدى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ

ئالدىدىكىدىن 58.8% كۆپەيمەپ، 65 مىڭ 774 كە يەتتى، لېكىن پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ھەرقايسى كەسىپ-ساھەلەرگە تارقىلىش نىسبىتىدە ئانچە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى. پارتىيە ئەزالىرىدىن سانائەت سىستېمىسىدىكىسى 2635 بولۇپ، 4% نى، قاتناش - پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكىسى 1147 بولۇپ، 1.7% نى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق - چارۋىچىلىق - بېلىقچىلىق - سۇچىلىق سىستېمىسىدىكىسى 47 مىڭ 749 بولۇپ، 72.6% نى، سودا، پۇل مۇئامىلە، تۇرمۇش مۇلازىمەت سىستېمىسىدىكىسى 4047 بولۇپ، 6.2% نى، مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە - پەن تەتقىقات - تەنتەربىيە سىستېمىسىدىكىسى 3217 بولۇپ، 4.9% نى، پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگىنى، ئاممىۋى تەشكىلات سىستېمىسىدىكىسى 6686 بولۇپ، 10.2% نى، باشقا سىستېمىدىكىلەر 293 بولۇپ، 0.4% نى ئىگىلىدى.

ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تارقىلىش نىسبىتى تۈۋەنلەپ، شەھەر - بازارلاردىكى زىيالىيلار كۆپرەك بولغان مەدەنىيەت - ماۋارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، پەن تەتقىقات، پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا تارقىلىش نىسبىتى ئۆرلىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 84 مىڭ 181 پارتىيە ئەزاسىدىن سانائەت سىستېمىسىدىكىسى 3643 بولۇپ، 4.3% نى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكىسى 2490 بولۇپ، 3% نى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق - چارۋىچىلىق - بېلىقچىلىق - سۇچىلىق سىستېمىسىدىكىسى 48 مىڭ 834 بولۇپ، 58% نى، سودا، پۇل مۇئامىلە، تۇرمۇش مۇلازىمەت سىستېمىسىدىكىسى 6645 بولۇپ، 7.9% نى، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، سەھىيە، پەن تەتقىقات، رادىئو سىستېمىسىدىكىسى 10 مىڭ 461 بولۇپ، 12.4% نى، پارتىيە-ھۆكۈمەت ئورگىنى، ئاممىۋى تەشكىلات سىستېمىسىدىكىسى 10 مىڭ 729 بولۇپ، 12.7% نى، باشقا سىستېمىدىكىلەر 1379 بولۇپ، 1.7% نى ئىگىلىدى.

2) شەھەر - يېزىلارغا تارقىلىشى 50 - يىللارنىڭ بېشىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە ئەزالىرى ئاساسەن شەھەر - بازارلاردىكى ئورگانلاردا ئىدى، يېزىلاردا پارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇش، ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن، بىر تۈركۈم دېھقان - چارۋىچىلار پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى. 1951 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 1309 پارتىيە ئەزاسىدىن شەھەر - بازارلىكىسى 934 بولۇپ، 71.4% نى، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكىسى 375 بولۇپ، 28.6% نى ئىگىلىدى. سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسەن تاماملانغاندا شەھەر - بازارلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 4667 گە يېتىپ، 53.1% نى، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 4119 غا يېتىپ، 46.9% نى تەشكىل قىلدى.

كۆپ يىللىق تەرەققىيات ئارقىلىق، يېزىلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ زورايدى. شەھەر - يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ نىسبىتىدە ئۆزگىرىش بولدى، شەھەر - بازارلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 16 مىڭ 920 گە يېتىپ، 44.9% نى، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 20 مىڭ 779 غا يېتىپ، 55.1% نى ئىگىلىدى.

ئازكەم 30 يىللىق ئۆزلۈكسىز تەرەققىيات ئارقىلىق، ۋىلايەتلىك پارتكوم خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئاساسەن يېزىلارغا قارىتىلغاچقا، پارتىيە تەشكىلاتلىرى يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىدىن پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئەھمىيەت بەردى، شۇنىڭ بىلەن يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سانى تېز ئېشىپ، نىسبىتى شەھەر - بازارلاردىكىدىن كۆپ ئېشىپ كەتتى، 80 - يىللارغا كەلگەندە شەھەر - بازارلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 15 مىڭ 963كە يېتىپ، 25%نى، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 48 مىڭ 5كە يېتىپ، 75%نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە شەھەر - يېزىلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى كۇنسايىن مۇكەممەللىشىپ، پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى ئۆزلۈكسىز زورايدى. شەھەر - بازارلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 24 مىڭ 331 گە يېتىپ،

ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 28.9% نى ئىگىلىدى. يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 59 مىڭ 850كە يېتىپ، 71.1%نى ئىگىلىدى.

3) رايونلارغا تارقىلىشى 1950 - يىلى قەشقەر، يەكەن ژىلايىتى بويىچە 376 پارتىيە ئەزاسى بولۇپ، ژالىي مەھكىمىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگان ۋە ناھىيە (شەھەر) ئورگانلىرىدا رەھبەرلىك ۋەزىپىسى ئۆتەيتتى. پارتىيە ئەزاسى ئەڭ كۆپ بولغان يېڭىسار ناھىيىسىدە 14، ئەڭ ئاز بولغان قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە 4 پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 5، پەيزاۋات ناھىيىسىدە 13، مارالبېشى ناھىيىسىدە 11، يوپۇغا ناھىيىسىدە 6، يەكەن ناھىيىسىدە 8، قاغىلىق ناھىيىسىدە 5، مەكىت ناھىيىسىدە 8، پوسكام ناھىيىسىدە 6، قەشقەر شەھىرى بىلەن تاشقورغان ناھىيىسىدە 100، ژىلايەتلىك پارتكوم، ژالىي مەھكىمە ۋە ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلاردا 196 پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى.

ئازكەم 10 يىللىق تەرەققىيات ئارقىلىق ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى ئۇزلۇكسىز زورايدى، 1960 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر شەھىرىدىكى پارتىيە ئەزاسى 1293 بولۇپ، 3.4% نى؛ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 3555 بولۇپ، 9.4% نى؛ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە 3511 بولۇپ، 9.3% نى؛ يېڭىسار ناھىيىسىدە 1711 بولۇپ، 4.5% نى؛ پەيزاۋات ناھىيىسىدە 2677 بولۇپ، 7.1% نى؛ مارالبېشى ناھىيىسىدە 2139 بولۇپ، 5.7% نى؛ يوپۇغا ناھىيىسىدە 1178 بولۇپ، 3.1% نى؛ يەكەن ناھىيىسىدە 4535 بولۇپ، 12% نى؛ قاغىلىق ناھىيىسىدە 2598 بولۇپ، 6.9% نى؛ مەكىت ناھىيىسىدە 1382 بولۇپ، 3.7% نى؛ پوسكام ناھىيىسىدە 1210 بولۇپ، 3.2% نى؛ تاشقورغان ناھىيىسىدە 249 بولۇپ، 0.7% نى؛ ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا 11 مىڭ 661 بولۇپ، 31% نى ئىگىلىدى.

ئۇچ يىللىق تەبىئىي ئاپەتتىن كېيىن خەلق ئىگىلىكى «تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۇرۇش» باسقۇچىغا كىردى، ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى بىر تۈركۈم پارتىيىلىك كادىرلار ناھىيە (شەھەر) لەرگە ئەۋەتىلىپ ئاساسىي قاتلامنىڭ 1 - سەپى تولۇقلاندى، ئورگان، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىن بىر تۈركۈم ئىشچى - خىزمەتچى يېزىلارغا چۈشۈرۈلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئۆز تەرەققىياتى ئارقىسىدا پارتىيە ئەزالىرى بىرقەدەر تېز كۆپەيدى. 1965 - يىلغا كەلگەندە پارتىيە ئەزالىرى ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا 2943 كە يېتىپ، 7% نى، قەشقەر شەھىرىدە 1119 غا يېتىپ، 2.7% نى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 5331 غا يېتىپ، 12.9% نى، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە 5692 گە يېتىپ، 13.7% نى، يېڭىسار ناھىيىسىدە 2517 گە يېتىپ، 6.1% نى، پەيزاۋات ناھىيىسىدە 3483 كە يېتىپ، 8.4% نى، مارالبېشى ناھىيىسىدە 4094 كە يېتىپ، 9.9% نى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 1611 گە يېتىپ، 3.9% نى، يەكەن ناھىيىسىدە 6659 غا يېتىپ، 16.1% نى، قاغىلىق ناھىيىسىدە 3601 گە يېتىپ، 8.7% نى، مەكىت ناھىيىسىدە 2268 گە يېتىپ، 5.5% نى، پوسكام ناھىيىسىدە 1605 كە يېتىپ، 3.9% نى، تاشورغان ناھىيىسىدە 503 كە يېتىپ، 1.2% نى ئىگىلىدى.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى مالىمانچىلىقنى ئۆڭشىدى، پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى داۋاملىق كېڭەيدى. پارتىيە ئەزالىرى ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا 8329 غا يېتىپ، 13.2% نى، قەشقەر شەھىرىدە 4739 غا يېتىپ، 7.4% نى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 7052 گە يېتىپ، 11% نى، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە 5052 گە يېتىپ، 7.9% نى، يېڭىسار ناھىيىسىدە 4953 كە يېتىپ، 7.7% نى، پەيزاۋات ناھىيىسىدە 3533 كە يېتىپ، 5.5% نى، مارالبېشى ناھىيىسىدە 4426 گە يېتىپ، 4.8% نى، يەكەن ناھىيىسىدە 10 مىڭ 435 كە يېتىپ، 16.3% نى، قاغىلىق ناھىيىسىدە 5836 گە يېتىپ،

9.1% نى، مەكتەپ ناھىيىسىدە 2890 غا يېتىپ، 4.5% نى، پوسكام ناھىيىسىدە 2759 غا يېتىپ، 4.3% نى، تاشقورغان ناھىيىسىدە 903 گە يېتىپ، 1.4% نى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 4867 گە يېتىپ، 6.9% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تارقىلىش دائىرىسى تېخىمۇ كەڭ، قوشۇنى تېخىمۇ زور بولدى. ۋىلايەت بويىچە 84 مىڭ 181 پارتىيە ئەزاسىدىن ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا 7987سى بولۇپ، 9.5% نى، قەشقەر شەھىرىدە 4125ى بولۇپ، 4.9% نى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 8800ى بولۇپ، 10.5% نى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە 9199ى بولۇپ، 10.9% نى، يېڭىسار ناھىيىسىدە 5746ى بولۇپ، 6.8% نى، پەيزاۋات ناھىيىسىدە 7360ى بولۇپ، 8.7% نى، مارالبېشى ناھىيىسىدە 5350ى بولۇپ، 6.4% نى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 3642سى بولۇپ، 4.3% نى، يەكەن ناھىيىسىدە 15 مىڭ 99 بولۇپ، 17.9% نى، قاغىلىق ناھىيىسىدە 7426ى بولۇپ، 8.8% نى، مەكىت ناھىيىسىدە 4003ى بولۇپ، 4.8% نى، پوسكام ناھىيىسىدە 4014ى بولۇپ، 4.8% نى، تاشقورغان ناھىيىسىدە 1430ى بولۇپ، 1.7% نى ئىگىلىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان قۇرۇلمىسى

جەدۋەل: 22 — 7 بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / يىللار	پارتىيە ئەزاسى	جىنسى		مىللەت ئايرىمىسى		ياش ئايرىمىسى				مەلۇمات ئايرىمىسى			
		ئەر	ئايال	خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت	25 ياشتىن تۆۋەن	26 — 45 ياش	46 — 60 ياش	61 ياشتىن يۇقىرى	ئالىي مەكتەپ	تولۇق ئوتتۇرا، تولۇقسىز ئوتتۇرا	باشلانغۇچ مەكتەپ	ساۋاتسىز
1950	376	352	24	238	138	102	274			4	82	229	61
1951	557	527	30	349	208	138	415	4		3	142	343	69
1952	1309	1225	84	769	540	400	895	14		11	318	835	145
1953	2502	2327	175	977	1525	997	1475	30		17	538	1501	446
1954	3658	3407	251	959	2699	1134	2476	48		20	619	1908	1111
1955	8786	8206	580	1433	7353	3115	5515	156		32	1060	4444	3250
1956	15650	14666	984	1274	14376	4365	11070	215		19	1434	7585	6612
1957	18082	16864	1218	1637	16445	4464	13346	272		32	1891	8741	7418
1958	19978	18619	1359	1775	18203	3695	15934	349		43	2116	10513	7306
1959	28141	25707	2434	2371	25770	6457	20987	697		53	2880	15659	9549
1960	37699	32711	4988	2707	34992	9240	27436	1017	6	75	3292	21888	12444
1961	39734	35334	4400	3338	36396	8602	30226	884	22	126	3953	22058	13597
1962	40739	35922	4817	3403	37336	7309	32206	1196	28	173	4098	21210	15258
1963	40474	35870	4604	3599	36875	5879	33157	1404	34	182	4811	20012	15469
1964	40622	35982	4640	3858	36764	4730	34037	1820	35	179	4202	19796	16445
1965	41426	36657	4769	4472	36954	4070	34987	2300	69	211	4688	19570	16957
1966	48771	42475	6296	3520	45251	7643	37730	3259	139	248	7220	29093	12210
1971	50919	44222	6697	4720	46199	4423	44084	2412		366	8007	42546	
1972	51335	44521	6814	4778	46557		19427	31908		368	8607	42360	
1973	53120	45927	7193	4881	48239	3867	16981	32272		721	9546	42847	
1974	55304	47773	7531	5101	50203	3796	16616	31819	3073				
1975	62664	53792	8872	9624	53040	4420	18219	36610	3415				

				4296	34784	20864	4489	55218	9215	9577	54856	64433	1976
				4739	34554	19217	4392	53311	9591	9517	53385	62902	1977
17729	28997	16247	955	5201	35155	19460	4152	64131	9837	9729	64239	63968	1978
19124	27862	17604	1184	6061	36628	19299	3786	55310	10464	10037	55737	65774	1979
21236	28012	19735	1355	3844	19469	44599	2435	59364	10983	10423	59924	70347	1980
22193	26418	20658	1467	4058	21955	42674	2049	59782	10944	10458	60278	70736	1981
21056	22968	16486	770	4483	19552	35822	1423	57030	4250	8932	52348	61280	1982
20401	22623	17398	834	5117	21244	33642	1253	57028	4228	9006	52250	61256	1983
20142	24053	20944	1542	5566	25085	34924	1106	59193	7488	10421	56440	66681	1984
18987	22230	20836	1345	5845	26428	30142	983	58806	4592	9355	54043	63398	1985
18099	22925	24283	1717	7782	26332	31264	1646	61837	5187	10026	56998	67024	1986
16797	26267	34784	3649	7040	29941	40714	3802	71474	10023	12181	69316	81497	1987
16381	26168	36305	4096	7775	30852	40531	3792	72331	10619	12703	70247	82950	1988
15408	26150	37905	4625	8480	31009	41079	3520	73022	11066	12906	71182	84088	1989
14099	25520	39466	5096	8547	31078	41364	3192	72746	11435	12854	71327	84181	1990

(يۇقارقى جەدۋەللىنىڭ داۋامى)

ساھە ئايرىمىسى						كەسىپ ئايرىمىسى					تۈرى / يىللار
باشقىلار	پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگىنى	پەن - تېخنىكا، مائارىپ، مەدەنىيەت، ساھەسىدە	سودا، پۇل مۇئامىلە، تۇرمۇش مۇلازىمىتى	دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق، سۇچىلىق	ساناقەت، قاتناش، پوچتا، تېلېگراف	باشقىلار	تېخنىكا خادىمى	كادىر	دېھقان، چارۋىچى	ئىشچى	
		366	1	4	5	25		329	12	10	1950
1	529		2	25		14		515	25	3	1951
17	1011	3	58	219	1	20		1069	217	3	1952
4	1522	17	138	818	3	11		1663	818	10	1953
17	1508	59	335	1638	101	21		1986	1618	33	1954
36	2034	227	527	5724	238	194		2775	5678	139	1955
42	2354	295	830	11558	571	128		3781	11403	338	1956
575	2593	207	1100	12944	663	136		5157	12321	468	1957
84	2634	690	1079	14766	727	132		5164	14188	494	1958
52	3591	1348	1485	20219	1473	574		7032	19465	1070	1959
273	4137	1332	3147	26610	2200	560		8431	26383	2325	1960
319	3768	1240	2568	29690	2149						1961
100	3658	1077	2579	31025	2300	169		8546	29539	2485	1962
42	4207	1141	2772	29668	2644	151		8608	28936	2779	1963
55	4263	1148	2902	29823	2431	157		8939	28940	2586	1964
84	4061	1108	3177	30288	2708	190		10471	28034	2731	1965
100	4191	1354	3143	37363	2620	144		10582	35236	2809	1966
215	3984	1536	3315	38804	3065	107	1414	8199	37258	3941	1971
41	4663	1615	3398	38396	3222	167	1513	8217	37491	3947	1972
116	4784	1805	3548	39416	3451	196	1639	8925	38100	4260	1973
236	5307	1766	3255	41078	3662	288	1253	9469	39627	4667	1974
264	5192	2268	3339	47701	3900	344	1738	12842	43036	4704	1975

243	6267	2362	3352	48976	3233	560	1613	12772	45030	4458	1976
221	6258	2487	3422	46975	3539	722	2534	12190	41567	5889	1977
392	6466	2748	3445	46988	3929						1978
293	6686	3217	4047	47749	3782	923	3528	13304	41675	6344	1979
227	7459	3802	4564	49971	4324						1980
											1981
410	7626	3679	4468	43258	1839						1982
273	7597	3716	4662	42864	2144	2380		13299	41240	4337	1983
662	8342	4782	5705	43012	4178						1984
	8315	4686	4714	43515	2168						1985
32	9550	4393	5109	43672	2268						1986
											1987
											1988
											1989
1379	10729	10461	6645	48834	6133	5178	11115	16293	45428	6167	1990

§ 2 . پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى بارلىق پارتىيىلىك كادىرلارنى ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە پەن، مەدەنىيەت بىلىملىرى بىلەن تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، كەڭ پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سىياسىي - نەزەرىيە سەۋىيىسى، سىياسەت سەۋىيىسى ۋە پارتىيەۋىلىك ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنىڭ ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشىگە كاپالەتلىك قىلدى. 1987 - يىلدىن ئىلگىرى كادىرلار ئاساسلىقى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىدە تەربىيىلەندى، ئۇنىڭدىن كېيىن پارتىيە ئەزالىرىنى ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش يولى بىلەن تەربىيىلەش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش تۈزۈلمىسى پائال مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

پارتىيىلىك كادىرلار تەربىيىلەنمەكتە.

1950 - يىلى قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى يەرلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش كۇرسى قۇرۇلدى. 1954 - يىلى ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم كادىر تەربىيىلەش كۇرسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1956 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇشىدا بولدى. 1956- يىل 11 - ئايدا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى كادىرلار مەكتىپى قۇرۇلدى. 1959 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسى بىلەن قەشقەر

ۋىلايەتلىك پارتكوم كادىرلار مەكتىپى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى پارتىيە مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى ئاساسلىقى يېزا (بازار) دەرىجىلىك ئاساسي قاتلام پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبىرلىرىنى كادىرلىرىنى تەربىيىلىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرى نۆۋەت بىلەن تەربىيىلىدى، ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلارنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپى، گۇڭشي (رايون) دەرىجىلىك كادىرلارنى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى، چوڭ ئەترەت (يېزا) دەرىجىلىك پارتىيە ياچېيكا شۇجىلىرىنى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ كادىرلىرىنى گۇڭشي پارتكوملىرى تەربىيىلەشكە مەسئۇل بولدى. ئورگاندىكى پارتىيە ئەزالىرىغا قەرەللىك ئۆگىنىش تۈزۈمى تۈرغۇزۇلدى، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزالىرى قىشتىكى ئارىسال ۋاقىتلاردا قىسقا مۇددەتلىك تەربىيىلەندى.

1959 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى تەربىيىلەش ئىستىقبالىغا ئىگە 62 پارتىيىلىك كادىرنى مەركىزي پارتىيە مەكتىپى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر بىر، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 25، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 4، ئادەتتىكى پارتىيىلىك كادىر 32. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىدە ناھىيە (شەھەر) ئاساسي قاتلام كادىرىدىن 975 ى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىدە گۇڭشي دەرىجىلىك پارتىيىلىك رەھبىرى كادىردىن 5351 ى، گۇڭشي پارتىيە مەكتەپلىرىدە چوڭ ئەترەت، ئەترەت دەرىجىلىك پارتىيىلىك كادىردىن 17 مىڭ 881ى تەربىيىلەندى.

1960 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپىدىن بىرى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىدىن 12 سى، گۇڭشي پارتىيە مەكتىپىدىن 83 ى، باشقۇرۇش رايونى پارتىيە مەكتىپىدىن 310 ى بار بولدى. 3 يىلدا ۋىلايەت، ناھىيە، گۇڭشي دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىدە تەربىيىلەنگەن پارتىيە ئەزاسى 51 مىڭ 93 كە يەتتى، چوڭ ئەترەت ياچېيكا شۇجىلىرى، پارتىيىلىك چوڭ ئەترەت باشلىقلىرىدىن يۇقىرى پارتىيىلىك ئاساسلىق رەھبەرلەر بىر قېتىمدىن نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەندى، تەربىيىدە پارتىيىگە داخىل ئاساسي بىلىملەر، پارتىيە - ھۆكۈمەت كادىرلىرى رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك «ئۈچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت» ۋە ئاتېئىزم تەربىيىسى قاتارلىقلار ئاساسي مەزمۇن قىلىندى.

1962 - يىلى ج ك پ مەركىزي كومىتېتىنىڭ «كادىرلارنى نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەش توغرىسىدىكى قارار» نى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى ھەر دەرىجىلىك پارتىيىلىك رەھبىرى كادىرلارنى تەربىيىلەش خىزمىتىنى كۈچەيتتى، ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىدە 5 قارار كۇرس ئېچىلىپ، رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيىلىك رەھبىرى كادىردىن 1502 سى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم پارتىيە مەكتەپلىرىدە چوڭ ئەترەتتىن يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيىلىك كادىردىن 6167 سى، گۇڭشي پارتىيە مەكتەپلىرىدە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيىلىك كادىردىن 13 مىڭ 969 ى تەربىيىلەندى، شۇنداق قىلىپ ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىدە 21 مىڭ 638 پارتىيىلىك كادىر تەربىيىلەندى، تەربىيىدە «كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىلىنىشى توغرىسىدا»، «غەربىي شىمال رايونىدىكى يېزا ياچېيكىلىرىنىڭ خىزمەت لايىھىسى»، «سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا داخىل بىرقانچە مەسىلە»، «پارتىيىنىڭ ئىچكى تۈرمۇشىغا داخىل بىرقانچە مەسىلە»، «خەلق گۇڭشېسىنىڭ خىزمەت نىزامى (تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن لايىھە)»، «ياچېيكا شۇجىلىقىنى قانداق قىلىش كېرەك»، «پارتىيە، ھۆكۈمەت كادىرلىرى رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئۈچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت» قاتارلىقلار ئاساسي مەزمۇن قىلىندى. پارتىيىلىك كادىرلارنى كەڭ كۆلەمدە نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەش 1964 - يىلغىچە داۋاملاشتى. 1965 - يىلغا كەلگەندە نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەنگەنلەر نىسپي ئازايدى، 2158 كىشى مەركەزلەشتۈرۈپ تەربىيىلەندى، بۇنىڭ

ئىچىدە ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىدە 20 كىشى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىدە 1161 كىشى، گۈڭشې پارتىيە مەكتىپىدە 977 كىشى نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ ھوقۇقى «ئىسيانچى» لار تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغاندىن كېيىن، پارتىيە مەكتىپى مائارىپى تەسىرگە ئۇچراپ، پارتىيە ئەزالىرىنى نورمال تەربىيىلەش خىزمىتى زەربىگە ئۇچرىدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن پارتىيە مەكتىپى خىزمىتى تەدرىجىي توغرا ئىزغا سېلىندى، ۋىلايەت، ناھىيە، يېزا دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرى يېڭى ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا يارىشا خىزمەت ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتتى، ئۇلار بىر تەرەپتىن پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرلارنى داۋاملىق تەربىيىلىدى، يەنە بىر تەرەپتىن ھەر دەرىجىلىك ۋە ھەر خىلدىكى كەسپىي تەربىيىلەش كۆرسلىرىنى ئاچتى. 1981 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى مەركىزىي پارتىيە مەكتىپى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىگە 51 ئادەم ئەۋەتتى، شىنجاڭ 1 - ئاۋغۇست ئىنىستىتۇتىغا ناھىيە دەرىجىلىك كادىردىن 12 نى ئەۋەتتى. ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىدە 17 قارار كەسپىي كادىر تەربىيىلەش كۆرسى ئېچىلىپ، 768 ئادەم تەربىيىلەندى، ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى قىسقا مۇددەتلىك كۆرس ئېچىپ 1016 ئادەمنى، ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە مەكتەپلىرى 3290 ئادەمنى تەربىيىلىدى. ناھىيە دەرىجىلىكتىن تۆۋەن پارتىيە مەكتەپلىرىمۇ ۋەزىيەتكە ئۇيغۇنلىشىپ، خىزمەت ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، تەربىيىلەش دائىرىسىنى كېڭەيتتى. 1983 ـ، 1984 - يىللىرى پارتىيىلىك كادىردىن 15 مىڭ 15 ى تەربىيىلەنگەندىن باشقا، ئىشچى پارتىيە ئەزاسىدىن 4351 ى، دېھقان، چارۋىچى، بېلىقچى پارتىيە ئەزاسىدىن 54 مىڭ 923 ى، باشقا كەسىپتىكى پارتىيە ئەزاسىدىن 1986 سى تەربىيىلەندى. 1984 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى تۇنجى قارار ئوتتۇرا تېخنىكۇم كادىر تەربىيىلەش كۆرسى ئاچتى.

1985 - يىلى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرى پارتىيە - ھۆكۈمەت كادىرلىرىنى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش كۆرسى ئاچتى، ۋىلايەت ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن تىزىملىتىش، تەشكىل كۆرسىتىش، دەرىجىمۇ دەرىجە تەكشۈرۈش، بىرتۇتاش ئىمتىھان ئېلىش، ئەلالىرىنى تاللاپ قوبۇل قىلىش چارىسىنى قوللىنىپ، مەركىزىي پارتىيە مەكتىپى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىگە 388 كۆرسانت ئەۋەتتى. ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى تىل ئۆگىنىش كۆرسىدىن 2 قارار، كادىر تەربىيىلەش كۆرسىدىن 2 قارار ئېچىپ، 124 كۆرسانت قوبۇل قىلدى، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە مەكتەپلىرىدىمۇ مىللىي كادىرلارنىڭ مەدەنىيەت ئۆگىنىش ئوتتۇرا تېخنىكۇم كۆرسى ئېچىپ 78 كۆرسانت قوبۇل قىلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىمۇ پارتىيىلىك كادىر، ئىشچى، دېھقان، چارۋىچى، بېلىقچى پارتىيە ئەزاسىدىن 47 مىڭ 10 نى خىزمەتتىن ئايرىپ تەربىيىلىدى.

1984 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى تۇنجى قارار كادىر تەربىيىلەش ئوتتۇرا تېخنىكۇم كۆرسى ئاچقاندىن كېيىن، قەشقەر شەھىرى، يېڭىسار، قەشقەر كونا شەھەر قاتارلىق شارائىتى بار ناھىيە (شەھەر) لەرمۇ ئۆزلىرىگە ماس كېلىدىغان كەسپىلەرنى تاللاپ ئوتتۇرا تېخنىكۇم كۆرسلىرىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى «ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ 1984 — 1990 - يىلغىچە كادىر تەربىيىلەش پىلانى» نى تۈزۈپ يولغا قويدى، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ مۇنتىزم مەكتەپ باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئەملىيلەشتۈرۈشىگە، پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلۇشىدا ساقلانغان كونكرېت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ئوقۇتۇش شارائىتىنى ئۆزلۈكسىز ياخشىلىشىغا يار-ەملەشتى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە پارتىيە مەكتەپلىرىنىڭ ئىشخانا، دەرسخانا، كۈتۈپخانا قاتارلىق قۇرۇلۇش كۆلىمى 13 مىڭ كۋادرات مېتىرغا، مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 97 (بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇم مەلۇماتىدىكىلەر 98% نى ئىگىلەيدۇ) كە يەتتى.

1990 - يىلى ۋىلايەت ناھىيە، يېزا دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرى ئۆزلۈكسىز مۇكەممەللەشتى، ئۆچ

دەرىجىلىك پارتىيە مەكتىپىدە 21 قارار قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىلىپ، 14 مىڭ 644 پارتىيىلىك كادىر خىزمەتتىن ئايرىپ تەربىيىلەندى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى مەركىزىي پارتىيە مەكتىپى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىگە 14 كۇرسانت ئەۋەتتى. بۇ مەزگىلدە پارتىيە مەكتەپلىرى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك زاپاس پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرلارنى، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرلارنى تەربىيىلەشنى مۇھىم نۇقتا قىلدى، تەربىيىلەشتە ماكسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ئوقۇتۇش مەزمۇنى قىلىنغاندىن باشقا، يەنە دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش نەزەريىسى جەھەتتىكى تەربىيىمۇ نۇقتىلىق قانات يايدۇرۇلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىنىڭ 1990 - يىلدىكى كادىر تەربىيىلەش ئەھۋالى

جەدۋەل: 22 — 8

تۈرى / ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)	پارتىيە مەكتىپىدە خىزمەتتىن ئايرىلىپ تەربىيىلەنگەنلەر (ئادەم)			پارتىيە مەكتىپى ئاچقان تەربىيىلەش كۇرسى (قارار)			پارتىيە ئىستىلى - پارتىيە ئىنتىزامى بويىچە تەربىيىلەندۈرگەنلەر (ئادەم)		
	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە		جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە		جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە	
		ناھىيە دەرىجىلىك	يېزا دەرىجىلىك		ناھىيە دەرىجىلىك	يېزا دەرىجىلىك		شەھەر (بازار)	يېزا
ۋىلايەت	10565	1969	8596	78	15	63			
قەشقەر شەھىرى	68	68		167	167				
قەشقەر يېڭىشەھەر	207040	7070	199970	1137	77	1060	462	32	430
قەشقەر كونا شەھەر	327	19	308	333	19	314	324	104	220
يېڭىسار	37	37		75	75		4309	615	3694
پەيزاۋات	12558	12558		12558	12558		4309	615	3694
يوپۇغا	13063	4355	8708	184	36	148			
مارالبېشى									
مەكىت									
قاغىلىق	4049	3304	745	74705	20290	54415 .			
پوسكام	23826	19041	4785	64	22	42	527	18261	34226
يەكەن									
تاشقورغان									

1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پارتىيە ئەزالىرىنى ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش ئارقىلىق تەربىيىلەش خىزمىتى تەييارلىق باسقۇچىغا قەدەم قويدى، شۇ يىلىلا 7 مىليون 480 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئەزالىق بەدىلىدىن 620 مىڭ يۈەن، مالىيىدىن 610 مىڭ يۈەن، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەر ئۆزى 6 مىليون 250 مىڭ يۈەن چىقىرىپ، گېنېراتور، سىنئالغۇ، سىنقويغۇ، رەڭلىك تېلېۋىزور سېتىۋېلىندى، ئۇنىڭدىن باشقا سىن قويۇش ئورنى ۋە نۇقتىلىرى قۇرۇلدى، پارتىيە ئەزالىرىنى ئېلېكترلەشكەن

ئوقۇتۇش ئارقىلىق تەربىيىلەش خىزمىتىنى يولغا قويۇش ۋە قانات يايدۇرۇشنىڭ ئالدىنقى باسقۇچلۇق تەييارلىق خىزمەتلىرى ياخشى ئىشلەندى. 1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ [1988] 46- نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە ئەزالىرىنى ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش ئارقىلىق تەربىيىلەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى قۇرۇلدى، بۇ دائىملىق ئاپپارات بولۇپ، ناھىيە دەرىجىلىك كەسپىي ئورۇن قىلىندى ۋە 5 شتات بېرىلدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىگە قارىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ھەر بىر پونكىتقا 2 — 3 شتات بېرىلدى. خىراجەت مەنبەسىنىڭ بىر قىسمى يەرلىك مالىيىدىن، بىر قىسمى پارتىيە ئەزالىق بەدىلىدىن ھەل قىلىندى. ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش پونكىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا قەدەم - باسقۇچقا بۆلۈپ يولغا قويۇش، تەدرىجىي ئىلگىرىلەش چارىسى، پەيدىن پەي تەرەققىي قىلدۇرۇش يولى تۇتۇلدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئۇچ دەرىجىلىك ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش تورى تېز تەرەققىي قىلدى. شەھەر - يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزالىرى ۋە پارتىيىگە كىرىشنى ئىلتىماس قىلغان ئاكتىپلار ئايدا ئاز دېگەندە بىر قېتىم ئېلېكترلەشكەن تەربىيە فىلىمى كۆرۈپ تۇردى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ كۆرۈش نىسبىتى 80% تىن يۇقىرى بولدى، بۇ پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش، ئاساسىي قاتلامنىڭ ئۈل قۇرۇلۇشىنى مۇستەھكەملەش، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىسلاھات، قۇرۇلۇشتىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى.

1962 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا مۇنداق بەلگىلىمە چىقاردى: پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى چوقۇم قاتتىق چەك بىلەن باشقۇرۇپ، مەخسۇس پۇلنى مەخسۇس ئىشلىتىشنى تەستىقلاش ھوقۇقى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، بىۋاستە قاراشلىق پارتكومدىن يۇقىرى پارتىيە تەشكىلاتلىرىدا بولىدۇ، كۆپرەك ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ قارارىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى كېرەك. پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى چىقىم قىلىپ ئىشلىتىش دائىرىسى مۇنداق بەلگىلەندى: 1) پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشكە كېتەرلىك خىراجەت؛ 2) ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ پارتىيە دەرسلىك ماتېرىيالى سېتىۋېلىشى، پارتىيە دەرسى تەربىيە پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان پارتىيە ياچېيكىلىرىدىكى دەرس ئۆتىدىغانلارغا بېرىلىدىغان زۆرۈر تۇرمۇش يارىدىمى؛ 3) ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ پارتىيە گېزىتى - ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇش خىراجىتى؛ 4) ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى، پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىش قاتارلىق يىغىن پائالىيەتلىرى ئۈچۈن بېرىلىدىغان يارىدەم خىراجىتى، خىزمەت ئىقتىدارىدىن قالغان، ئالاھىدە قىيىنچىلىقى بار پارتىيە ئەزالىرىغا بېرىلىدىغان يارىدەم خىراجىتى. ۋىلايەتلىك پارتكوم يەنە مۇنۇلارنى بەلگىلىدى: ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنىڭ 50% ىنى ئېلىپ قېلىپ ئۆزى ئىشلەتسە، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگانلار پارتكومى 10% ىنى ئېلىپ قالسا بولىدۇ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ۋىلايەت دەرىجىلىك ئاساسىي قاتلام پارتكوملار بەلگىلىمە بويىچە پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى ئېلىپ قالغاندىن باشقا، ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى تۇتۇپ قېلىشىغا بولمايدۇ. 1967 — 1973 - يىلغىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرى بىلەن، پارتىيە تۇرمۇشى توختاشقا مەجبۇر بولۇپ، پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى باشقۇرۇش بىر مەھەل ئۇزۇلۇپ قالدى، 1974 - يىلى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلىي ئاپپاراتلارنىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى بىلەن، پارتىيە ئەزالىق بەدىلىنى باشقۇرۇش خىزمىتى تەدرىجىي توغرا ئىزغا سېلىندى. 1985 - يىل 1 - ئايدىن 1987 - يىل 3 - ئايغىچە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىدىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار پارتىيە ئىچىدە تۇرلۇك قائىدە - تۈزۈملەرنى تۈرغۇزدى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى. 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى 83 مىڭ 97. 939 يۈەن پارتىيە ئەزالىق بەدىلى يىغىپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىگە 40 مىڭ يۈەن تاپشۇردى، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىغا پارتىيە

ئەزالىرىنى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىماي تەربىيىلەش خىراجىتى ئۈچۈن 59 مىڭ 500 يۈەن، ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىگە كىتاب - ماتېرىيال خىراجىتى ئۈچۈن 40 مىڭ يۈەن چۇشۇرۈپ بەردى.

§ 3 . پارتىيىلىك كادىرلارنى باشقۇرۇش

1. باشقۇرۇش تۈزۈمى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايىتىدە 343 كادىر بار ئىدى، تەركىب جەھەتتە ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرگەن قىسمى ۋە «ئۇچ ۋىلايەت» مىللىي ئارمىيىسىدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلار ئاساسىي ئورۇندا تۇراتتى. كادىر يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ئىمكانقەدەر تېز ھەل قىلىش ئۈچۈن، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار «پائال تەربىيىلەش، دادىل ئۆستۈرۈش، دادىل ئىشلىتىش» پرىنسىپى بويىچە ھەم ئەخلاقلىق، ھەم قابىلىيەتلىك بولۇشتىن ئىبارەت كادىرلار لۇشىەنگە ئەمەل قىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش، باندىتلارنى قورشاپ يوقىتىش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، پارتىيە - ھاكىمىيەت قۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە بىرلەشتۈرۈپ، مۇشۇ مەزگىلدە مەيدانغا كەلگەن ھەر مىللەت ئاكتىپلىرىنى كادىرلار قوشۇنىغا كۆپلەپ قوبۇل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئىچكى ئۆلكىلەردىن بىر قىسىم كادىرلارنى جەنۇبىي شىنجاڭغا يۆتكىدى. 1958 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلغان كادىر 13 مىڭ 219 غا يېتىپ، 1950 - يىلدىكىنىڭ 3 ھەسىسىدىن كۆپرەكىگە توغرا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 8526 بولۇپ، 1950 - يىلدىكى 2855 تىن 2.7 ھەسسە كۆپەيدى. دەرىجە بويىچە ئايرىغاندا، ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر 10، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 5، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 181، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 73 بولۇپ، 1951 - يىلدىكىدىن 4.5 ھەسسە كۆپەيدى؛ بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 1233، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 661 بولۇپ، 1951 - يىلدىكىدىن 3.6 ھەسسە كۆپەيدى؛ ئادەتتىكى كادىر 11 مىڭ 805، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 7787 بولۇپ، 1951 - يىلدىكىدىن 6.3 ھەسسە كۆپەيدى. سىستېما بويىچە ئايرىغاندا، پارتىيە، ئاممىۋى تەشكىلات، سىياسىي-قانۇن سىستېمىسىدىكى كادىر 5980، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 4671، مالىيە- ئىقتىساد - سودا سىستېمىسىدىكى كادىر 7315، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 1979؛ سانائەت - قاتناش سىستېمىسىدىكى كادىر 1368، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 402. بۇ مەزگىلدە كادىرلارنى باشقۇرۇشتا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم بىرتۇتاش باشقۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1959 - يىلى مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ كادىرلارنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى يولىورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كادىرلارنى بۆلۈپ باشقۇرۇش خىزمىتى باشلاندى. ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى ئاساسلىقى ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ بۆلۈم، كومىتېت، ئىشخانىلىرى بىلەن ۋالىي مەھكىمىسى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنى باشقۇردى. ناھىيە (شەھەر) لەردىكى كادىرلارنى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم تەشكىلات تارماقلىرى ۋاكالىتەن باشقۇردى. كادىرلارنى بۆلۈپ باشقۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، مەركەزنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، ۋىلايەت بويىچە كادىرلارنىڭ ئارخىپى رەتلەندى، كادىرلارنىڭ 13 مىڭ 302 پارچە ئارخىپى رەتلەندى، بۇ ئومۇمىي ئارخىپنىڭ 96% نى ئىگىلىدى، يەنە خەلق گۇڭشىسى قاتارلىق ئاساسىي قاتلاملاردىكى كادىرلارنىڭ ئارخىپىنى باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى ۋە

مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. يۇقىرىدىكى تەدبىرلەرنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن بۇنىڭدىن كېيىنكى كادىر باشقۇرۇش خىزمىتىگە پۇختا ئاساس سېلىنىدى.

1961 - يىلى غەربىي شىمال بيۇروسى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بەلگىلىگەن كادىر باشقۇرۇش هوقۇقىنى بىر دەرىجە يۇقىرى كۆتۈرۈش دېگەن روهقا ۋە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن، كادىر باشقۇرۇش پرىنسىپى ۋە چارىسى تۆۋەندىكىچە قايتا ئوتتۇرىغا قويۇلدى: 1) ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار ۋاكالىتەن باشقۇرۇۋاتقان كادىرلارنى پۈتۈنلەي ۋىلايەتلىك پارتكوم باشقۇرىدۇ. رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن شۇجىسى، رايون باشلىقى، گۇڭشې شۇجىسى، مۇئاۋىن شۇجىسى، گۇڭشې باشلىقى، يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك مەيدانلىرىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن شۇجىلىرى، مەيدان باشلىقلىرى ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ. دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى باشقا كادىرلارنى باشقۇرۇش هوقۇقى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن بىرلىكتە مۇزاكىرىلىشىپ بەلگىلىسە بولىدۇ. 2) ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىنىڭ ياچېيكا شۇجىسى، باشلىقى، بوغالتىرلىرىنى ناھىيىلىك پارتكوم باشقۇرىدۇ، رايونلۇق پارتكوم، گۇڭشېلاردىكى دۆلەت تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغان كادىرلارنى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى باشقۇرىدۇ، ئەگەر ئايرىم ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملارنىڭ بوغالتىرلارنى باشقۇرۇشىدا قىيىنچىلىق بولسا، ئاۋۋال چوڭ ئەترەت باشلىقى، ياچېيكا شۇجىسى قاتارلىق ئاساسلىق كادىرلارنى ياخشى باشقۇرۇپ ئاندىن باشقۇرۇش دائىرىسىنى تەدرىجىي كېڭەيتىش لازىم. 3) چوڭ ئەترەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، مۇئاۋىن شۇجىسى، كاسسىرى، ئامبارچىسى، ئىتتىپاق ياچېيكا شۇجىسى، ئايالار مۇدىرى قاتارلىق چوڭ ئەترەت كادىرلىرىنى رايونلۇق پارتكوم ۋە شۇ دەرىجىگە تەڭ گۇڭشې پارتكومى باشقۇرىدۇ. 4) ھەر دەرىجىلىك پارتكوملاردىكى كادىر باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى مۇنداق بولىدۇ: كادىرلارنى ئۆستۈرۈش، ئىشلىتىش، يۆتكەش، چارە كۆرۈش رەسمىيىتى ئۆتەش؛ كادىرلارنى قەرەللىك تەكشۈرۈپ، ئەھۋالىنى ئىگىلەش؛ كادىرلار قوشۇنىنىڭ ئىدىيە ئەھۋالى ۋە مۇھىم مەسىلىلىرىنى دائىم تەكشۈرۈپ ئىگىلەپ تۇرۇش؛ كادىرلار ئارخىپى، ستاتىستىكا خىزمىتىنى باشقۇرۇش؛ كادىرلارنى دائىم تەربىيىلەپ ئۆلارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش؛ 5) ئاممىنىڭ كادىرلارغا بولغان نازارەتچىلىكىنى كۈچەيتىپ، پارتكوملارنىڭ كادىر باشقۇرۇشى بىلەن ئاممىنىڭ نازارەتچىلىكىنى بىرلەشتۈرۈش، ئومۇمدىن دېموكراتىك يول بىلەن سايلىنىدىغان كادىرلارنى دېموكراتىك يول بىلەن سايلاش، يۇقىرى يۆتكىگەن ياكى ئەۋەتكەن كادىر بولسىمۇ، ئاممىدىن پىكىر ئېلىپ، سايلاش رەسمىيىتىنى تولۇقلاپ بېجىرىش. 6) كادىر ئۆستۈرۈش، يۆتكەش، چارە كۆرۈش قاتارلىق ئىشلاردا، بەلگىلىمە بويىچە ئىش كۆرۈش، ئۇنداق بولمىغانلىرىنى بىردەك ئىناۋەتسىز قىلىش؛ يېڭىدىن قوبۇل قىلىنىدىغان كادىرلارنى تەستىقلاش هوقۇقى ۋىلايەتلىك پارتكومدا بولىدۇ، ئىشچى قوبۇل قىلىشنى ئەمگەك تارماقلىرى تەستىقلايدۇ. 7) ئومۇمدىن ۋىلايەتلىك پارتكوم باشقۇرىدىغان كادىرلارنىڭ ئارخىپىنى جايلار دەرھال ئوبدان رەتلەپ جەدۋەل تۈرغۇزۇۋالغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللاپ بېرىش لازىم. ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىڭ ئاساسلىق ماتېرىيالىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىش (ئاپتونوم رايوننىڭ باشقۇرۇشىغا تەييارلاپ قويۇش) كېرەك.

1963 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كادىر باشقۇرۇش خىزمىتى ئايرىپ باشقۇرۇش تۈزۈمىدىن ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى بىرتۇتاش باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى. بۇ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم مەركەزنىڭ كادىرلارنى مۇقىملاشتۇرۇش، ئۆستۈرۈش روهىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، كادىرلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە ئىشلەيدىغان رايونىنى تۇراقلاشتۇرۇپ، كادىر باشقۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە پارتىيىنىڭ كادىرلار لۇشيەنى ۋە سىياسىتىگە ئاساسەن، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشتا ئىپادىسى ئالاھىدە ياخشى بولغان مىللىي ئاكتىپلارنى هەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا دادىل ئۆستۈردى ھەمدە تۇرلۇك يوللار ئارقىلىق زور تۇركۈمدە كادىر تەربىيىلىدى ۋە قوبۇل قىلدى، بولۇپمۇ تۇرلۇك كەسپىي تېخنىكا

ئىختىساس ئىگىلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كادىرلار قوشۇنىنىڭ سانى ۋە سۈپىتىنى كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈردى ۋە مۇئەييەن كۆلەمگە ئىگە قىلدى. بۇ مەزگىلدىكى كادىرلار سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىنىڭ چېنىقتۇرۇشىنى باشتىن كەچۈرگەچكە، سىياسىي ئېڭى يۇقىرى، ساپاسى بىرقەدەر ياخشى بولدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن تەشكىلىي ئاپپاراتلار زەربىگە ئۇچرىدى، كادىر باشقۇرۇش خىزمىتىنى بىر مەھەل سىياسىي خىزمەت گۈرۈپپىسى باشقۇردى. بۇ مەزگىلدىكى كادىر باشقۇرۇش خىزمىتى سىياسىي لۈشيەندىكى بىر تەرەپلىمىلىك تۈپەيلىدىن نىسبىي ئاجىز بولدى، پارتىيەنىڭ كادىر باشقۇرۇش پرىنسىپى ياخشى ئەمەلىيلەشمىدى، پارتىيەنىڭ كادىرلارنى ماكرولۇق تەڭشەش - كونترول قىلىشى نىسپىي ئاجىز بولدى، ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش بىلەن شۇغۇللانغان بەزى كادىرلار قوشۇنغا كىرىۋالدى، ئايرىملىرى تېخى پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈتىدى، خېلى بىر قىسىم پېشقەدەم ئىنقىلابچى، پېشقەدەم كادىرلارغا «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار» دېگەندەك قالپاقلار كىيگۈزۈلۈپ «چەتكە چىقىرىپ» قويۇلدى.

1974 - يىلى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلىي ئاپپاراتلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كادىر باشقۇرۇش خىزمىتى تەدرىجىي توغرا ئىزغا چۈشۈشكە باشلىدى. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پۈتۈن پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنىڭ يۆتكىلىشىگە ئەگىشىپ، ماركسىزملىق ئىدىيىۋى لۈشيەن، سىياسىي لۈشيەن ۋە تەشكىلىي لۈشيەن قايتىدىن تىكلەندى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تۈزۈلگەن كادىرلارنى باشقۇرۇشنىڭ ئۇنۇملۇك تۈزۈملىرى قايتىدىن مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى كادىرلارنى «ئىنقىلابىيلاشتۇرۇش، ياشلاشتۇرۇش، بىلىم ئەھلىگە، كەسىپ ئەھلىگە ئايلاندۇرۇش» فاڭجېنىنى ۋە كادىرلار تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، كادىرلار قوشۇنى قۇرۇلۇشى ۋە رەھبەرلىك بەنزىسى قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتتى. 1978 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي كادىر 41 مىڭ 803 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 25 مىڭ 732.

1985 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلىپ، «ئاز، ياخشى، جانلىق باشقۇرۇش» پرىنسىپى بويىچە، كادىرلارنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى تۈزۈمى، تاللاپ تەكلىپ قىلىش تۈزۈمى ۋە يۇقىرىغىمۇ چىقىرىش، تۆۋەنگىمۇ چۈشۈرۈش، قەرەللىك ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش تۈزۈمىنى يولغا قويدى، يەنە كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش تۈزۈمى، پەن-تېخنىكا كادىرلىرى قەشقەردىن يۆتكەلسە ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش تۈزۈمى قاتارلىق تۈزۈملەرنى تۈزۈپ چىقتى، ۋىلايەتلىك پارتكوم باشقۇرىدىغان كادىرلارنىڭ ۋەزىپە نامى جەدۋىلىنى تارقىتىپ، كادىر باشقۇرۇش تۈزۈمىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈردى.

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باشقۇرىدىغان ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىي دەرىجىلىك كادىر 13 كە، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى باشقۇرىدىغان ۋىلايەتتىكى باشقارما دەرىجىلىك كادىر 112 گە، پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدىكى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 413 كە، كەسىپي ئورۇنلاردىكى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 112 گە، كارخانا ئورۇنلاردىكى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 122 گە، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 210 غا يەتتى. 1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باشقۇرىدىغان ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىي دەرىجىلىك كادىر 21 گە، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم باشقۇرىدىغان ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 113 كە، پارتىيە - ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدىكى باشقارما، مۇئاۋىن باشقارما دەرىجىلىك كادىر 474 كە، كەسىپي ئورۇنلاردىكى باشقارما، مۇئاۋىن باشقارما دەرىجىلىك كادىر 120 گە، كارخانا ئورۇنلاردىكى باشقارما، مۇئاۋىن باشقارما

دەرىجىلىك كادىر 131 گە، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 249 غا يەتتى. 1988 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باشقۇرىدىغان ۋالىي دەرىجىلىك كادىر 24 كە، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم باشقۇرىدىغان ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 115 كە، پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدىكى ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 222 گە، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 137 گە، كارخانا ئورۇنلاردىكى ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 129 غا، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 257 گە يەتتى.

1990 - يىلى مەركەزنىڭ 1 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە كادىر باشقۇرۇش پرىنسىپىنى يەنمۇ كۈچەيتتى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلارنى باشقۇرۇشتىكى بىر قىسىم ھوقۇقنى يېغىۋالدى. قەشقەر ۋىلايىتى قۇرۇلمىسى مۇۋاپىق، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشالايدىغان كەسپىي تېخنىكا كادىرلار قوشۇنى ۋە پارتىيە، ھۆكۈمەت باشقۇرغۇچى كادىرلىرى قوشۇنىغا ئىگە بولدى. ئومۇمىي كادىر 61 مىڭ 775 كە يەتتى. ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 803 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال كادىر 26 بولۇپ، 3.2% نى، ئاز سانلىق مىللەت كادىر 394 بولۇپ، 49.18% نى، ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 342 بولۇپ، 42.6% نى (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 201 بولۇپ، 51% نى)، ئوتتۇرا تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 304 بولۇپ، 35.51% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتلىدىكىلەر 59 بولۇپ، 6.89% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتلىدىكىلەر 98 بولۇپ، 11.5% نى ئىگىلىدى. 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ناھىيە (باشقارما)، مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 300 گە يېتىپ، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك ئومۇمىي كادىرنىڭ 35.04% نى ئىگىلىدى؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 209 گە يېتىپ، 24.42% نى، كارخانا ئورۇنلاردىكىسى 119 غا يېتىپ، 13.9% نى، پارتىيە، ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدىكىسى 228 گە يېتىپ، 28.4% نى ئىگىلىدى. يېزا (بۆلۈم)، مۇئاۋىن يېزا (بۆلۈم) دەرىجىلىك كادىر 5618 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 3169 غا يېتىپ، 56.4% نى، ئايال كادىر 479 غا يېتىپ، 8.53% نى، ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 1537 بولۇپ، 27.36% نى، ئوتتۇرا تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 2131 بولۇپ، 37.93% نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتلىدىكىلەر 589 بولۇپ، 10.48% نى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتلىدىكىلەر 1261 بولۇپ، 22.45% نى ئىگىلىدى.

2. كادىرلارنى يۆتكەش - سەپلەش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايىتى «كادىرلارنى ئۆز جايىدىن ئېلىش، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش» پرىنسىپىغا ۋە ھەم ئەخلاقلىق، ھەم قابىلىيەتلىك بولۇشتىن ئىبارەت كادىرلار سىياسىتىگە ئاساسەن، بىر تۈركۈم رەھبىرىي كادىرلارنى ئۆستۈردى. 1959 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە بۆلۈم باشلىقى، گۇڭشې پارتكوم شۇجىسىدىن يۇقىرى رەھبىرىي كادىردىن 364 ى ئۆستۈرۈلدى، 12 ناھىيە (شەھەر) دە پارتكوم شۇجىسى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم 82 گە، گۇڭشې دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىر 477 گە يەتتى. ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئاساسەن قوش ۋەزىپىگە سەپلەندى.

1960 - يىلى مەركەزنىڭ يېزا ئىگىلىكى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش، ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش، يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 5518 كادىر يېزا ئىگىلىكىگە ئاجرىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 840 كادىر ئاساسىي

قاتلامغا تۆۋەنگە چوشۇرۇلدى، 2325 كادىر ئەترەتلەردە ئۇزاق مۇددەت (بىر يىلدىن ئىككى يىلغىچە) تۇرۇشقا، 2353 كادىر مەركىزىي خىزمەتكە قاتنىشىشقا ئاجرىتىلدى، ۋىلايەت بويىچە ئورگان كادىرلىرى ۋە ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ %90 دىن كۆپرەكى يېزىلارغا بېرىپ يېزا ئىگىلىك خىزمىتىگە قاتناشتى.

1962 - يىلى مەركەزنىڭ «قوشۇنلارنى خىل، مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچام قىلىش» دېگەن يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئاپپاراتلارنىڭ شتاتى تەڭشەلدى ۋە قىسقارتىلدى، 2503 كادىر قىسقارتىلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە 15 مىڭ 395 كادىرنىڭ %26.16 نى ئىگىلىدى، 467 كادىر تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى. پۈل مۇئامىلە، تەمىنات - سودا، مالىيە - باج قاتارلىق سىستېمىلارغا كادىر سەپلەندى، يەنە كادىرلارنى قوشۇنغا قايتۇرۇپ كېلىش خىزمىتى ئىشلىنىپ، 159 كادىر قايتۇرۇپ كېلىندى. كادىرلارنى تەڭشەش بىلەن بىللە، ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىردىن 148 ى ئۆستۇرۇلدى ھەمدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەش - ئۆستۇرۇش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە كادىرلارنى يۆتكەش - سەپلەش خىزمىتى بەلگىلىك تەسىرگە ئۇچرىدى، بىر تۈركۈم پېشقەدەم ئىنقىلابچى، پېشقەدەم كادىرلار «چەتكە چىقىرىپ قويۇلدى»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىدىكى بەزى «ئاكتىپلار» رەھبەرلىك ئورنىغا ئۆستۈرۈلۈپ، «راكېتا» غا، «تىك ئۇچار ئايرۇپىلان» غا ئولتۇرۇپ ئۆسكەن كادىرلار مەيدانغا كەلدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا يېزىلارغا ۋەزىپە بىلەن ئەۋەتىلگەن بىر تۈركۈم كادىرلار شەھەرگە قايتۇرۇپ كېلىنىپ، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئالاقىدار ساھەلەردىن يېزىلارغا كادىر ئەۋەتىش خىزمىتى بىرمەھەل ئۈزۈلۈپ قالدى. 1986 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم [1986] 30 - نومۇرلۇق ھۆججەت تارقىتىپ «ياش، ئوتتۇرا ياش كادىرلارنى يېزا - بازارلارغا ۋەزىپە بىلەن ئەۋەتىش خىزمىتى توغرىسىدىكى قارار» چىقاردى. 1989 - يىلى 164 ھەر مىللەت ياش - ئوتتۇرا ياش كادىر يېزا - بازارلارغا ئەۋەتىلدى، ۋىلايەت بويىچە 152 يېزا (بازار) نىڭ ئۆچتىن بىر قىسمىغا خەنزۇ رەھبىرىي كادىر سەپلەندى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا بولۇپمۇ ئاقتۇ ناھىيە بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ تىنچىتىلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيىنىڭ يېزا خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكىنى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىش، يېزا ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1989 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى يېزا ئاساسىي قاتلام خىزمىتىگە زور تۈركۈمدە كادىر ئاجرىتىلدى، ۋىلايەت ھەر يىلى ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارنى پۈتتۈرگەن بىر قىسىم مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ يېزا خىزمىتىگە ئەۋەتتى.

3. زىيالىي كادىرلارنى باشقۇرۇش

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى مەركەز، ئاپتونوم رايونىنىڭ 13 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىشتىن بۇرۇن زىيالىيلارنىڭ تارىختىن قېپقالغان مەسىلىلىرىنى ئاساسەن ھەل قىلىپ بولۇش كېرەك دېگەن روھقا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى ئىشخانىسى قۇردى. 1982 - يىلى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ [1982] 10 - نومۇرلۇق ھۆججىتىگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك زىيالىيلار خىزمىتىنى تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، گۇرۇپپا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئىمىن توختى، يالقۇ جېيەنجالقى، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزاسى، باش كاتىپى ۋالقۇ ۋېنچى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى يالقۇ جەنشى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇرېھىم قۇربان قاتارلىق 5 كىشىدىن تەركىب تاپتى ھەمدە خادىم ئاجرىتىلىپ زىيالىيلار خىزمىتىنى تەكشۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم [1982] 17 - نومۇرلۇق ھۆججەت تارقىتىپ، زىيالىيلار خىزمىتىنى

تەكشۈرۈش تېزىسى تۈزدى، كۆپ خىل جەدۋەل، رويخەت باستۇردى، جايلارغا 5 تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئەۋەتتى، ئۇلار قىسمەن ناھىيە (شەھەر)، زاۋۇت، كان، پەن تەتقىقات ئاپپاراتلىرىغا بېرىپ سۆھبەت يىغىنلىرىنى ئېچىپ، زىيالىيلار خىزمىتىنى تەكشۈردى، ۋىلايەت بويىچە زىيالىيلارنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى ئىگىلىدى.

1985 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم قەشقەر شەھىرىدە زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش بويىچە جەنۇبىي شىنجاڭ بۆلەك يىغىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى يىغىنىنىڭ روھىنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ ۋە ئىزچىللاشتۇرۇپ، ۋىلايەت بويىچە پەن - تېخنىكا خادىملىرى خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، زىيالىيلارنىڭ پىكىر، تەكلىپ ۋە تەلەپلىرىنى ئاڭلىدى، ۋىلايەتلىك زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسىنى ۋاقتىدا تەڭشەپ تولۇقلىدى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىگە زىيالىيلارنىڭ ئائىلە - تاۋابئاتلىرى، پەرزەنتلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشقا 30 كۆرسەتكۈچ چۈشۈرۈپ بەردى، لېكىن ۋىلايەت بويىچە ئەملىي ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئادەم 600 گە يېتەتتى. ۋىلايەت بۇ مەسىلىنى ۋىلايەت بويىچە تەبىئىي كېمەيگەن ئىشچى كۆرسەتكۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ تەڭشەش ئارقىلىق ھەل قىلىشنى قارار قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە 394 زىيالىيىنىڭ ئائىلە تاۋابئاتى ۋە پەرزەنتىنىڭ خىزمىتى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 2226 زىيالىيىنىڭ 7567 ئائىلە تاۋابئاتى ۋە پەرزەنتىنىڭ شەھەر نوپۇسى ھەل قىلىندى، ئالىي تېخنىكۇم ۋە ئوتتۇرا تېخنىكۇمدا ئوقۇغانلارنىڭ زىيالىيلار تەمىناتىدىن بەھرىمان بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىندى، 44 مۇنەۋۋەر كەسپىي تېخنىكا خادىمىنى تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

1986 - يىل 1 - ئايدا پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ تۈرمۇش تەمىناتىنى يەنمۇ ياخشىلاش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتى شۇ ئايدىن باشلاپ ئىنژېنېر ئۇنۋانى ئالغان ۋە ئالىي ئۇنۋانغا ئېرىشكەن پەن - تېخنىكا خادىملىرىغا ھەر ئايدا 15 يۈەن ياكى 25 يۈەن قوشۇمچە يارداەم بېرىشنى قارار قىلدى. ۋىلايەت يەنە ئاقسۇلار ئۆمىكى قۇرۇپ، يېرىم يىلدا بىر قېتىم پەن - تېخنىكا خادىملىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، ئۇلارنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىنى ئېچىش-گۈللەندۈرۈش توغرىسىدىكى پىكىرلىرىنى ئاڭلاشنى قارار قىلدى.

1985 — 1986 - يىللىرى ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ ھەمكارلىرى زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى تەسىس قىلىنىپ، زىيالىيلارنىڭ تارىختىن قېپقالغان 2933 مەسىلىسى ھەل قىلىندى، بۇ تۈرغۇزۇلغان ئومۇمىي دېلونىڭ 99.7% نى ئىگىلىدى. زىيالىيلارنىڭ ئارخىپىدىن 4263 ى ئېنىقلاندى، بۇ ئېنىقلاشقا تېگىشلىك ئارخىپنىڭ 98.5% نى ئىگىلىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» دا ماۋاشى خاتا توختىتىلغان 114 ئادەمنىڭ 326 مىڭ 311 يۈەن ماۋاشى تولۇقلاپ تارقىتىپ بېرىلدى؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» نىڭ ئالدىدا ناھەق، يالغان، خاتا دېلو تۈرغۇزۇلۇپ دەرىجىسى تۆۋەنلىتىلگەن، ماۋاشى توختىتىلغان ۋە ناھەق، يالغان، خاتا دېلو تۆپەيلىدىن ماۋاشى تۆۋەن بولۇپ قالغان 54 ئادەمنىڭ ئەسلى ماۋاشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ياكى ماۋاشى بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» دا مال - مۈلكى ئاختۇرۇپ ئېلىپ كېتىلگەن 36 ئادەمنىڭ مال-مۈلكى قايتۇرۇپ بېرىلدى، 1097.25 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان تۆلەپ بېرىلدى؛ ئالىي تېخنىكۇمنىڭ پۈتتۈرگەنلەردىن ئۇچ يىللىق قىمىنچىلىق مەزگىلىدە تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن 9 كىشى قايتۇرۇپ كېلىندى. زىيالىي كادىرلار خىزمىتىدە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرى مەركەزنىڭ «سىياسىي جەھەتتە تولۇق ئىشىنىش، خىزمەت جەھەتتە دادىل ئىشلىتىش، تۈرمۇش جەھەتتە غەمخورلۇق قىلىپ ئېتىبار قىلىش» فاكىجىنىنى باشتىن ئاخىر ئىزچىللاشتۇرۇپ، مەركەز، ئاپتونوم رايونىنىڭ زىيالىيلارنىڭ سىياسىي، خىزمەت، ئۆگىنىش ۋە تۈرمۇش تەمىناتىنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدىكى سىياسەتلىرىنى پائال ئەملىيلەشتۈردى. 1985 — 1986 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە 4078 مۇنەۋۋەر زىيالىي پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى، بۇ شۇ مەزگىلدە

قوبۇل قىلىنغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ 33.9% نى ئىگىلىدى، ھەم ئەخلاقلىق، ھەم قابىلىيەتلىك بولغان 259 زىيالىي ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا ئۆستۈرۈلدى ھەمدە ناھىيە، يېزىلىق ھۆكۈمەتكە 91 مۇئاۋىن ۋەزىپىدىكى پەن - تېخنىكا رەھبىرى سەپلەندى.

1986 - يىلى مەركىزىي كومىتېت تەشكىلات بۆلۈمى [1986] 47 - نومۇرلۇق، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى [1987] 117 - نومۇرلۇق ھۆججەتنى تارقىتىپ، جايلاردىن مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىسلەر ۋە سەرخىل ئىگىلىرىنى تاللاش ۋە باشقۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى بىر يىل تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ «گەۋدىلىك تۆھپە ياراتقان سەرخىل ئىختىساس ئىگىلىرىنى تاللاش - باشقۇرۇشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش پىكرى» نى تۈزۈپ چىقتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم 1989 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش پىكرى» بىلەن «سەرخىل ئىختىساس ئىگىلىرىنى تاللاش ۋە باشقۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇق سوراش دوكلاتى» نى تەستىقلىدى، شۇنىڭ بىلەن بۇ خىزمەت ۋىلايەت مىقياسىدا قانات يېيىپ كەتتى. 1989 - يىل 12 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك «سەرخىل ئىختىساسلىقلار»، مۇتەخەسسىسلەرنى باھالاش ھەيئىتى قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ۋۇ فېڭ مۇدىر بولدى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق، پەن - تېخنىكا، ماۋارىپ، مەدەنىيەت، ساھىيە قاتارلىق سىستېمىلاردىكى ئالىي ئۇنۋانلىق كەسپىي تېخنىكا خادىملىرى ۋە بىر قىسىم ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىرىدىن بولۇپ 12 كىشى ھەيئەت ئەزاسى بولدى، كۆپ قېتىم تەكشۈرۈش - باھالاش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى تۈركۈمدىكى (1990 — 1993 - يىلغىچە) 16 سەرخىل ئىختىساسلىق خادىم باھالاپ چىقىلدى. 1989 — 1991 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى دۆلەتكە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىستىن بىرنى، ئاپتونوم رايونغا 3 نى كۆرسىتىپ بەردى، ۋىلايەت دەرىجىلىك سەرخىل ئىختىساسلىق خادىمدىن 16 نى تاللاپ باشقۇردى، 12 ناھىيە (شەھەر) مۇ ناھىيە دەرىجىلىك سەرخىل ئىختىساس ئىگىسىدىن 94 نى تاللاپ باشقۇردى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن 9 كەسپىي تېخنىكا خادىمى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر كەسپىي خىزمەتچى دېگەن شەرەپلىك نامغا، 10 كىشى ۋىلايەت بويىچە شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى. 1985 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 4711 كەسپىي تېخنىكا خادىمى پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى، بۇ شۇ مەزگىلدە قوبۇلقىلىنغان 23 مىڭ 836 پارتىيە ئەزاسىنىڭ 62.3% نى ئىگىلىدى؛ 259 ياش، ئوتتۇرا ياش زىيالىي ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك رەھبەرلىك ۋەزىپىسىگە ئۆستۈرۈلدى، ئۆگەنگىنىنى ئىشلىتەلمىگەن، كەسپى توغرا كەلمىگەن 470 زىيالىي تەڭشەلدى، ناھىيە (شەھەر)، يېزا - بازارلارغا ئازكەم 100 مۇئاۋىن ۋەزىپىلىك پەن - تېخنىكا رەھبىرى سەپلەندى.

4. زاپاس كادىرلارنى تاللاش

1979 - يىلى مەركەز ئاچقان تەشكىلات خىزمىتى يىغىنىدا ياش، ئوتتۇرا ياش كادىرلارنى تەربىيىلەش ستراتېگىيىلىك تەدبىرى بەلگىلەندى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە ياش، ئوتتۇرا ياش زاپاس كادىرلارنى تەربىيىلەش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. «ياخشىلارنى ئىشقا قويۇش» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش بىلەن بىللە «تۆتلەشتۇرۇش» ئۇلۇچمى قاتتىق ئىگىلەندى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى ئىپادىسى زاپاس كادىرلارنى تاللاپ بېكىتىشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلىنىپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى «ئۈچ خىل ئادەم» ۋە ئېغىر مەسلىسى بارلارنىڭ زاپاس كادىرلار قوشۇنىغا كىرىپ قېلىشىنىڭ ئالدى ئېلىندى.

1983 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىدە ياش كادىرلارنى باشقۇرۇش بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ياش كادىرلار خىزمىتىنى تۇتۇشقا مەخسۇس ئادەم سەپلەندى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملارنىڭ تەشكىلات

بۆلۈملىرىدىمۇ بۇ خىزمەتنى تۈتۈشقا مەخسۇس خادىم سەپلەندى. بىرنەچچە يىللىق خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق، ۋىلايەت، ناھىيە، يېزا دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزە زاپاس قوشۇنى دەسلەپكى قەدەمدە بەرپا قىلىندى. ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار كادىر ئۆستۈرىدىغان چاغدا ئالدى بىلەن زاپاس كادىرلار ئىچىدە مۇڭاپىق نامزات بار-يوقلۇقىنى ئويلىشىدىغان بولدى. 1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت دەرىجىلىك زاپاس كادىردىن 15 ى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 10، ئوتتۇرىچە يېشى 38.8 ياش؛ ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك زاپاس كادىردىن 54 ى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 39، ئوتتۇرا تېخنىكۇم (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ) مەلۇماتىدىكىلەر 15، يېزا (بۆلۈم) دەرىجىلىك زاپاس كادىردىن 1050 ى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 737، ئالىي تېخنىكۇم مەلۇماتىدىكىلەر 146، ئوتتۇرا تېخنىكۇم (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ) مەلۇماتىدىكىلەر 682.

1985 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ زاپاس كادىرلار قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى پىكرى» نى ئوتتۇرىغا قويۇپ، زاپاس كادىرلارنى تاللاشنىڭ شەرتى، دائىرىسى، سانى، تاللاش چارىسى، تەكشۈرۈش، بېكىتىش ئۇلچىمىنى تەپسىلىي تۈزۈپ چىقتى. ۋىلايەت بويىچە 1513 كادىر ئۈچ دەرىجىلىك زاپاس كادىرلار قاتارىغا كىرگۈزۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 1229، ئايال كادىر 147، ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 309، ئوتتۇرا تېخنىكۇم (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ) مەلۇماتىدىكىلەر 948. 565 زاپاس كادىر ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىسىگە كىرگۈزۈلدى، بۇ ئومۇمىي زاپاس كادىرنىڭ 37.6% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 271، ئايال كادىر 32.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە دەرىجىلىك، ناھىيە دەرىجىلىك زاپاس كادىرلارنىڭ ئارخىپى (رويخەت، تىزىملاش جەدۋىلى، تەكشۈرۈش ماتېرىيالى) دەسلەپكى قەدەمدە تۈرغۇزۇلدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم يەنە ياش، ئوتتۇرا ياش كادىردىن 129 نى يېزا - بازارلارغا خىزمەتكە ئۆتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 63، خەنزۇ كادىر 66، بۇلارنىڭ يېشى 40 ياشتىن تۆۋەن، مەلۇماتى ئوتتۇرا تېخنىكۇم (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ) دىن يۇقىرى بولۇپ، 112 سى يېزا - بازارلارنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى، قالغىنى كاتىپ، تەرجىمان بولدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت، ناھىيە، يېزا دەرىجىلىك زاپاس كادىر تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلگەنلەر 1784 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 1228، ئايال كادىر 144؛ ۋىلايەت دەرىجىلىك زاپاس كادىر 16، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك زاپاس كادىر 261، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك زاپاس كادىر 1507؛ ئومۇمىي كادىر ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 661، ئوتتۇرا تېخنىكۇم (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ) مەلۇماتىدىكىلەر 942؛ 30 ياشتىن 45 ياشقىچە بولغانلار 1207.

§ 4 . پىشقەدەم كادىرلار خىزمىتى

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ئىنقىلابقا قاتناشقان زور بىر تۈركۈم پىشقەدەم كادىرلار پېنسىيەگە چىقىش پىشىغا توشۇپ قالدى. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت بۇ پىشقەدەم كادىرلارنى ياشانغاندا كۈتۈنۈش، داۋالىنىش، مۇڭاپىق ئىش ۋە ئۆگىنىش بىلەن شۇغۇللىنىش، كۆڭۈل ئېچىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، دەم ئېلىشقا چىقىشقا دائىر تۈزۈملەرنى تۈزدى ۋە تارقاتتى ھەمدە پىشقەدەم كادىرلار خىزمىتى ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

1980 - يىلى قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىدە پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتى بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، پېشقەدەم كادىرلارنى باشقۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1984 - يىل 5 - ئايدا پېشقەدەم كادىرلار بۆلۈمى پېشقەدەم كادىرلار ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن، 2 - دەرىجىلىك ئىدارە قىلىنىپ، ئۇلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ 12 ناھىيە (شەھەر) دىمۇ پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتى ئىدارە (ئىشخانا) لىرى قۇرۇلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا تەشكىلات بۆلۈمى پېشقەدەم كادىرلار ئىدارىسى ئۇلايەتلىك پارتكوم پېشقەدەم كادىرلار ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، يەنىلا مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى، كەسپىي جەھەتتە ئۇلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىگە تەۋە بولۇپ، ئىقتىسادى مۇستەقىل ھېسابات قىلىنمىدىغان بولدى.

قەشقەر ئۇلايىتىدە پېشقەدەم كادىرلارنى باشقۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغاندىن بۇيان، سىياسىي تەمىناتنى ئۆزگەرتمەسلىك، تۇرمۇش تەمىناتىغا ئېتىبار بېرىش پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. پېشقەدەم كادىرلارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتى، سىياسىي تەمىناتى قاتارلىق جەھەتلەردە سىياسەت - بەلگىلىمىگە قاتتىق ئەمەل قىلىنىپ، داۋالىنىش خىراجىتىنى سىياسەت، بەلگىلىمە بويىچە تولۇق ئاتچوت قىلىپ بېرىش، تۇرمۇش قىيىنچىلىقى بارلارغا ياردەم پۇلى، پەرۋىش پۇلى، قاتناش پۇلى تارقىتىپ بېرىشكە ئوخشاش كونكرېت بەلگىلىمىلەر قاتتىق ئىجرا قىلىندى، پېشقەدەم كادىرلارنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدىكى رولى تولۇق جارى قىلدۇرۇلۇپ، مەنىۋى مەدەنىي تۇرمۇشى بېيىتىلدى، پېشقەدەم كادىرلارنىڭ مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى ياسالدى، ئاپتوموبىل ئىشلىتىشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى، ئۆگىنىشكە قەرەللىك تەشكىللەپ تۇرۇلدى. ھېيىت-بايراملاردا ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى پېشقەدەم كادىرلارنى يوقلاپ ھال سورىدى.

پېشقەدەم كادىرلار سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى.

1984 - يىلى قەشقەر ئۇلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پېشقەدەم كادىرلار ئىدارە (ئىشخانا) لىرى، تەشكىلات تارماقلىرىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشى ئارقىلىق، ئۇلايەت بويىچە دەم ئېلىش تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغان پېشقەدەم كادىرلاردىن 1510 ى چىقتى، بۇنىڭ ئىچىدە 1927- يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1937 - يىل 7- ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە ئىنقىلابقا قاتناشقانلار 15؛ 1937 - يىل 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە ئىنقىلابقا قاتناشقانلار 248، 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە ئىنقىلابقا قاتناشقانلار 1247. شۇ يىلى 1927 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1937 - يىل 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئارىلىقىدا ئىنقىلابقا قاتنىشىپ، دەم ئېلىشقا چىقىش تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغان 15 كادىرغا ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتى بېجىرىپ بېرىلدى. 1937 - يىل 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئارىلىقىدا ئىنقىلابقا قاتنىشىپ، دەم ئېلىشقا چىقىش تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغان 248 پېشقەدەم كادىرنىڭ 192 سىگە دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتى بېجىرىپ بېرىلدى؛ 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئارىلىقىدا ئىنقىلابقا قاتنىشىپ، دەم ئېلىشقا چىقىش تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان 1247 پېشقەدەم كادىردىن 664 سىگە دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتى بېجىرىپ بېرىلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دەم ئېلىشقا چىققان كادىر 1638 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 1927 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1937 - يىل 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئارىلىقىدا ئىنقىلابقا قاتناشقانلار 11؛ 1937- يىل 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئارىلىقىدا ئىنقىلابقا قاتناشقانلار 215، 1945 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئارىلىقىدا ئىنقىلابقا قاتناشقانلار 1412.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە باشقارما دەرىجىلىك پېشقەدەم كادىرلار ئىدارىسىدىن بىرى بار بولدى، ئۇنىڭغا 2 مەخسۇس كادىر، 2 ئىشچى سەپلەپ بېرىلدى؛ بۆلۈم دەرىجىلىك پېشقەدەم كادىرلار ئىدارىسىدىن 12 سى بار بولدى، ئۇلارغا 41 مەخسۇس كادىر، 17 ئىشچى سەپلەپ بېرىلدى. ۋىلايەت يەنە ئۇرۇمچى شەھىرىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پېشقەدەم كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش - دەم ئالدۇرۇش ئورنى، سانجىدا كادىرلار دەم ئېلىش ئورنى، قەشقەر شەھىرىدە ۋىلايەتلىك كادىرلار دەم ئېلىش ئورنى قۇرۇپ، دەم ئېلىشقا چىققان پېشقەدەم كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەخسۇس ئىشلەتتى.

پېشقەدەم كادىرلارنىڭ مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيىتىنى بېيىتىش ئۈچۈن، ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) مالىيىدە ئېغىر قىينىچىلىق بولغان ئەھۋالدىمۇ، مەبلەغ سېلىش، شېرىكلىشىپ مەبلەغ سېلىشقا ئوخشاش يوللار بىلەن پېشقەدەم كادىرلار پائالىيەت سورۇنلىرىنى ياسىدى. ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتى تارماقلىرى بار شارائىتتىن پايدىلىنىپ، پېشقەدەم كادىرلارنى ماجاڭ، شاھمات، تېكتاك توپ ئويناش، ئارغامچا تارتىشىش، بىلىيارد، ۋارتا توپ ئويناش قاتارلىق مۇسابىقىلەرگە تەشكىللىدى، پېشقەدەم كادىرلارنى ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ ئارام ئېلىش - ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا ئۇيۇشتۇردى، ياشانغانلارنىڭ ھۆسنىخەت - رەسىم، تەيجى گۈمپىسى، ياشانغانلار دېسكوسى ئۆگىنىش كۇرسلىرىنى ئاچتى.

خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، 1984 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك پېشقەدەم كادىرلار ئاپپاراتلىرىغا مۇلازىمەت ئاپتوموبىلى سەپلەپ بېرىلدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە دەم ئېلىشقا چىققان پېشقەدەم كادىرلار مۇلازىمەت ئاپپاراتلىرىغا 35 دانە ئاپتوموبىل سەپلەپ بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پېشقەدەم كادىرلار مەخسۇس ئىشلىتىدىغان ئاپتوموبىل 17، پېشقەدەم كادىرلارنى باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ئىشلىتىدىغان ئاپتوموبىل 18، يەنە كىچىك ئاپتوموبىلدىن 24ى ، مىنىبۇستىن 7 سى، ئاپتوبۇستىن بىرى، يۈك ئاپتوموبىلىدىن 3 ى سەپلەپ بېرىلىپ، پېشقەدەم كادىرلارنىڭ ئاپتوموبىل ئىشلىتىشى قىيىن بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىندى.

بۇنىڭدىن باشقا، ھەر دەرىجىلىك پېشقەدەم كادىرلار تارماقلىرى ھەر يىلى پېشقەدەم كادىرلارنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرتۈپ تۇردى، پېشقەدەم كادىرلارنى ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ ئارام ئېلىش - ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا تەشكىللىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ئۆلكە (رايون) ھالقىپ ئارام ئېلىشقا تەشكىللەنگەنلەر 315 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پېشقەدەم كادىرلار دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتىنى بېجىرگەندىن كېيىنمۇ خىزمەتتىكى چاغدىكىدەك ماڭاشتىن - ھۆكۈمەت پۇلىغا داۋالىنىش، زىيالىيلار يارەدەم پۇلىغا ئوخشاش پاراۋانلىق تەمىناتلىرىدىن بەھرىمەن بولۇپ تۇردى. باشقا جايغا ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان ھەمدە باشقا جايغا ئورۇنلاشتۇرۇش شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان 200 دىن ئارتۇق پېشقەدەم كادىرنى ئۆلكە (رايون) ھالقىپ ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتى پائال ياخشى ئىشلەندى. دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن ھۆكۈمەت ئۆيىدە ئولتۇرماي ئۆزى ئۆي سېلىپ ئولتۇرغان پېشقەدەم كادىرلارغا بەلگىلىك ئۆي سېلىش پۇلى بېرىلدى. ئالەمدىن ئۆتكەن پېشقەدەم كادىرلارنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت، شۇ كىشى ئىشلىگەن ئورۇن ۋە پېشقەدەم كادىرلار ئاپپاراتلىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئورۇنلاشتۇردى، ئورۇق - تۇغقانلىرىدىن ھال سوراپ، ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى پائال ياخشى ئىشلىدى. لېكىن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتى تەكشى بولمىدى، ئايرىم ئورۇنلار، بولۇپمۇ ئۇنۇمى تازا ياخشى بولمىغان كارخانا

ئورۇنلار پېشقەدەم كادىرلارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە كاپالەتلىك قىلالماي، ئۇلارنىڭ ماڭاشى بىلەن داۋالىنىش پۇلىنى نېسى قالدۇرۇش ئەھۋالىنى سادىر قىلدى.

Ⅳ باب

تەشۋىقات - تەربىيە

§1. مەركىزىي خىزمەت تەشۋىقاتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ۋىلايەت تەۋەسىدىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى نامرات، مىللەت، دىن مەسىلىسى مۇرەككەپ ئىدى، تاشلىنىپ قالغان تۇرلۇك ئىشلار گۇللەندۇرۇشنى كۈتۈپ تۇراتتى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكومدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە تەشۋىقات ئاپپاراتلىرى مەركەزنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونىغا «سالماقلىق بىلەن كىرىش» دېگەن فاكتىنى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، بىر قاتار ئۇنۇملۇك تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتىنى قانات يايدۇردى.

شىنجاڭغا كىرگەن كادىرلارنىڭ ئاساسەن خەنزۇ كادىرلار ئىكەنلىكىدەك ئالاھىدىلىككە ئاساسەن، كادىرلار ماركسىزم نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەت، دىن سىياسىتىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللەندى، كادىرلار ۋە ئاممىغا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىلىپ، مىللىي سىياسەتكە خىلاپ ئىدىيىۋى خاھىشلار قەتئىي تەنقىتلەندى. مىللىي سىياسەتنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇلدى، بولۇپمۇ كادىرلارغا بولغان مىللىي سىياسەت تەربىيىسى خىزمىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىپ، «خىزمەتتىكى كادىرلارنىڭ مىللىي سىياسەت ئۆگىنىش خىزمەت پىلانى» تۈزۈپ چىقىلدى، «مىللىي مەسىلە - ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپنىڭ مىللىي زۇلۇم تۈزۈمىنى يولغا قويغانلىقىدىن كېلىپ چىققان» دېگەنگە ئوخشاش ئۆگىنىش - تەشۋىقات - تەربىيە ماتېرىياللىرى تۈزۈپ چىقىلدى، بۇنىڭ بىلەن مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىيات، سىياسىي مۇقىملىق ئۈچۈن ياخشى ئىدىيىۋى ئاساس سېلىندى.

مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى سەپەرۋەرلىك ۋە تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى.

ئاممىنىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش مەزگىلىدە بەزى دۇشمەن ئۇنسۇرلار پىتنە - ئىغۋا توقۇپ يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن سوتسىيالىزم تۈزۈمىگە ھۇجۇم قىلدى،

ئامما ئارىسىدا بەزى مۇجىمەل تونۇشلار ساقلاندى، مۇشۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋىلايەت مىقياسىدا ئاممىۋى خاراكتېرلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى ھەمدە ھەر مىللەت خەلقىنى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە ئۇيۇشتۇردى، تەشۋىقات تارماقلىرى پاكىت سۆزلەش، ئۆتمۈشنى، جاپا ـ مۇشەققەتلىك تۇرمۇشنى ئەسلەپ، بۈگۈنكى ھالاۋەتنىڭ قەدرىگە يېتىش، تۇرمۇشنى سېلىشتۇرۇش، دۈشمەنلەرنىڭ جىنايى قىلمىشى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشقا ئوخشاش ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، كەڭ خەلق ئاممىسىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىنتېرناتسىئونالىزم تەربىيىسى ئېلىپ باردى. تەشۋىقات تارماقلىرى تەشۋىقات ـ تەربىيە ئاساسىدا مەسئۇلاتنى ئاشۇرۇش، ئىشانە توپلاشنى ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، 1951 ـ يىل 4 ـ ئايغىچە 5 مىليارد 753 مىڭ 237 يۈەن (كونا خەلق پۇلى) ئىشانە توپلىدى.

1952 — 1955 ـ يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتى ئاساسلىقى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش. زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ئۇمۇمىي سايلام، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە بىرلەشتۈرۈپ قانات يايدۇرۇلدى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە، ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆكۈپ، دېھقانلارنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، تەشۋىقات ـ تەربىيىنى نىشانلىق ئېلىپ باردى، يېغىندا تەشۋىق قىلىش بىلەن ئايرىم زىيارەت قىلىش، سۆھبەتلىشىشنى بىرلەشتۈرۈش چارىسىنى قوللىنىپ تەشۋىقات ئېلىپ باردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە شۇ جايدىكى مىللىي كادىرلار ۋە ئامما ئارىسىدىكى ئاكتىپلارنى تەشۋىقاتچى قىلىپ تەشۋىقات خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، تەشۋىقات ـ تەربىيە ئارقىلىق ئاممىنىڭ ئەندىشىسىنى توغىتىپ، ئۇلارنى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشىگە پائال ئاتلاندۇردى.

1952 ـ يىلدىكى يەر ئىسلاھاتىدا تەشۋىقات تارماقلىرى «يەر ئىسلاھاتى قانۇنى» نى كەڭ تەشۋىق قىلدى، تەشۋىقات تېزىسى ۋە تەشۋىقات پىلانى تۈزدى، «سىنىپ ئايرىش توغرىسىدىكى لېكسىيە تېزىسى»، «يەر ئىسلاھاتى قانۇنىدىن لېكسىيە تېزىسى»، «مىللىي ئۇيۇشما تەشكىلىنىڭ ئۇمۇمىي قائىدىسىدىن لېكسىيە تېزىسى»، «يەر مۈلۈك باھالاش مەسىلىسى توغرىسىدىكى لېكسىيە تېزىسى» قاتارلىق تەشۋىقات ـ تەربىيە تېزىسلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئامما ئارىسىدا كەڭ تەشۋىق قىلدى، ئامما تەشۋىقات ئورۇنلىرىنى كۈپلەپ قۇرۇپ، ئامما تەشۋىقاتچىلارنى تەربىيىلىدى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 2 ـ قارارلىق يەر ئىسلاھاتىدىلا 605 ئامما تەشۋىقاتچى تەربىيىلەندى، پارتىيە تەشۋىقاتچىسىمۇ 280 گە يەتكۈزۈلدى.

1952 — 1953 ـ يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتى ئاساسلىقى «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ۋە ئۇمۇمىي سايلام خىزمىتىنى چۆرىدەپ ئېلىپ بېرىلدى. تەشۋىقات تارماقلىرى ئىشنى ئالدى بىلەن تەشۋىقات كادىرلىرىنىڭ كەسپىي ـ نەزەرىيە ساپاسىنى ئۆستۈرۈشتىن باشلاپ، كۇرس ئېچىپ 130 تەشۋىقاتچى كادىر تەربىيىلىدى، تەشۋىقات ـ تەربىيە ماتېرىيالى يېزىپ، تەشۋىقات پائالىيىتىنى چوڭقۇر ۋە كەڭ قانات يايدۇرۇپ، كەڭ كۆلەمدە جامائەت پىكرى ۋە داغدۇغا پەيدا قىلدى، ئاممىغا پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ، بەزى مۇجىمەل تونۇش ۋە ئىدىيىلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ۋە ئۇمۇمىي سايلام خىزمىتىگە ئاڭلىق قاتنىشىدىغان قىلدى.

1952 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا «جۇڭگو — سوۋېت دوستلۇق ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى، بۇنىڭدا ئاساسلىقى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلدى، جۇڭگو — سوۋېت دوستلۇق تەربىيىسىگە بىرلەشتۈرۈپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىنتېرناتسىئونالىزم، سوتسىيالىزم، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى.

1957 — 1966 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتى چوڭ سايراش، چوڭ ئېچىلىش، ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش، باش لۇشيەن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، خەلق گۈڭشېسى قاتارلىق مەركىزىي خىزمەتلەرنى چۆرىدەپ قانات يايدۇرۇلدى، كادىرلار ۋە ئاممىغا سوتسىيالىزم ئىدىيىسى تەشۋىق قىلىنىپ، سوتسىيالىزم باش لۇشيەنى توغرىسىدىكى تەشۋىقات قانات يايدۇرۇلدى، خەلق گۈڭشېسىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقات تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى، يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش توغرىسىدىكى تەشۋىقات - تەربىيە، يېزا ئىگىلىكىدە مول ھوسۇل ئېلىش توغرىسىدىكى تەشۋىقات پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ھەمدە 4 - ئاي «مول ھوسۇل ئېلىش تەشۋىقات ئېيى» قىلىپ بېكىتىلدى. بۇ ئارىلىقتا كادىرلار ئىگىلىك باشقۇرۇش بىلىمى، پارتىيىنىڭ باش لۇشيەنى، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش قاتارلىقلارغا دائىر ھۆججەتلەرنى، ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرى ۋە «ياشسۇن لېنىنىزم» دېگەنگە ئوخشاش ماقالىلەرنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، رېۋىزىئونىزمغا قارشى تۇرۇش تەشۋىقات - تەربىيىسى كەڭ ۋە چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلدى.

1959 - يىل 4 - ئايدىن 6 - ئايغىچە ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى ۋىلايەت بويىچە پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرى ئارىسىدا ئاتېئىزم تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى. 1960 - يىلىي «تۆتلەشتۇرۇش» (ماشىنىلاشتۇرۇش، يېرىم ماشىنىلاشتۇرۇش، ئاپتوماتلاشتۇرۇش، يېرىم ئاپتوماتلاشتۇرۇش) ۋە تېخنىكا يېڭىلاش، تېخنىكا ئىنقىلابى ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدىكى تەشۋىقاتنى قانات يايدۇردى.

1963 - يىلى رەئىس ماۋ زېدۇڭ «يولداش لېي فېڭدىن ئۆگىنەيلى» دېگەن چاقىرىقنى چىقارغاندىن كېيىن، ۋىلايەت مىقياسىدا لېي فېڭنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى تەشۋىق قىلىش - ئۆگىنىش پائالىيىتى ئەۋج ئالدى، «بەشتە ياخشى» لارنى باھالاشقا بىرلەشتۇرۇپ، ئىشچىلار، كادىرلار، دېھقانلار، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى كەڭ قانات يايدۇرۇلۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىگە خالىس تۆھپە قوشۇش، ياخشى ئادەم بولۇپ كۆپلەپ ياخشى ئىش قىلىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. 1964 - يىل 3 - ئايدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، داچېك، داجېيلەرنىڭ ئىنقىلابىي روھىنى تەشۋىق قىلىش- ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھەر مىللەت كادىرلىرى ئىشچى - دېھقانلار ئاممىسى ئارىسىدا ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى، ۋىلايەت بويىچە ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى 591 گە يەتتى، قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ، يەكەن ناھىيە شەھەر گۈڭشېسىنىڭ 1 - چوڭ ئەترىتى، يېڭىسار ناھىيە ئوچا گۈڭشېسىنىڭ بۇزغۇن 3 - چوڭ ئەترىتىگە ئوخشاش ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ، بىر تۈركۈم ئىلغار شەخسلەر مەيدانغا كەلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى، ئاساسلىقى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ، خۇسۇسىيلىققا قارشى كۈرەش قىلىش، رېۋىزىونىزمنى تەنقىد قىلىشقا، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ «زىددىيەت توغرىسىدا» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشكە قارىتىلدى، يېزىلاردا سۇچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش، ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى ئاساسىي قۇرۇلۇشى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش توغرىسىدا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىلدى، كەڭ ئامما داجېي روھىدىن ئۆگىنىپ، جاپالىق ۋە ئەمەلىي ئىشلەشكە چاقىرىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ كېيىنكى باسقۇچىدا، پارتىيە 10 - قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى «10 - قۇرۇلتاي» ھۆججىتىنى ئۆگىنىش، «10 - قۇرۇلتاي» روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇشنى تەشۋىقات خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلدى. 1975 - يىلى تەشۋىقات خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغان 20 يىلدىن بۇيانقى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تەشۋىق قىلىشقا يۆتكەلدى، جايلار 1977 - يىلغا قەدەر تۈرلۈك تەشۋىقات ۋاستىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ھەر ساھە، ھەر كەسىپنىڭ 20 يىللىق مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى كەڭ تەشۋىق قىلدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتى يىغىنىنىڭ روھىنى تەشۋىق قىلىش - ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، كۆز قاراشنى ئىدىيە

ۋە ھەربىرى جەھەتتىن ئۆزگەرتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە لىن بياۋ - جيالىڭ چىلىك ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى پاش قىلىش - تەنقىد قىلىش پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇردى، ۋىلايەت بويىچە 42 مىڭ 290 قېتىم تەنقىدلەش يىغىنى ئېچىلىپ، 17 مىليون 500 مىڭ ئادەم (قېتىم) پاش قىلىش - تەنقىد قىلىشقا قاتناشتى. يەنە 3 قارار ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلىپ «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ 5 - تومى ئۆگىنىلدى.

1978 — 1979 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە «ئەمەلىيەت ھەقىقىتىنى ئۆلچەشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى» دېگەن تېمىدا مۇزاكىرە قانات يايدۇرۇلدى، ئۆگىنىش، تەشۋىقات، تەربىيە ۋە ھەر تەرەپلىمە مۇھاكىمە، مۇنازىرە ئارقىلىق كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ ئىدىيىسى «سول» چىللىقىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تەسىرىدىن تەدرىجىي ئازاد قىلىنىپ، ھەقىقىتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، ھەممىدە ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىشتەك ياخشى خىسلەت تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، كادىرلار ۋە ئامما ئىدىيىدە ئازاد بولۇپ، روھىنى ئۇرغۇتۇپ، ھەق - ناھەقنى ئايدىڭلاشتۇردى، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش، قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاشقا پۇختا ئىدىيىۋى ئاساس سېلىندى.

80 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى «بىر مەركەز، ئىككى ئاساسىي نۇقتا» (ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىش، پارتىيە رەھبەرلىكىدە، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتە چىلىك تۇرۇش) تەشۋىقات - تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشنىڭ خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى شەرھلەپ، كادىرلار ۋە ئاممىغا كوممۇنىزملىق ئېتىقادنى چىڭىتىش، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئاساسىدىكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا ئاڭلىنىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ باردى. پەن - تېخنىكا — بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ئىكەنلىكى توغرىسىدا تەشۋىقات - تەربىيە قانات يايدۇرۇلۇپ، كادىرلار ۋە ئاممىغا پىلىمىنى، ئىقتىساسلىقلارنى ھۆرمەتلەش، پەن - تېخنىكا ئۆگىنىش، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا ئاتلىنىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرى 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا «تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، بۈرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە قارشى تۇرۇش» توغرىسىدىكى تەربىيە قانات يايدۇرۇلۇپ، پارتىيە 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ، 4 - ، 5 - ئومۇمىي يىغىنلىرىنىڭ روھى تەشۋىق قىلىندى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى. كۆچلۈك تەشۋىقات - تەربىيە ئارقىلىق، كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ بۈرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشنىڭ زىيىنىنى تونۇپ، بۈرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈش ۋە تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىنى ئۆستۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1989 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزىلىرىدا سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا ئالدى بىلەن قەشقەر شەھىرى دۆلەتباغ يېزىسىدا سىستېمىلىق سوتسىيالىستىك تەربىيىنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، يېزا سوتسىيالىستىك تەربىيە تەشۋىقات ماتېرىيالى يېزىپ چىقىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە كېڭەيتىلدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 1 - بەش يىللىق (1985 — 1990 - يىلغىچە) قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى؛ تەشۋىقات تارماقلىرى قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ كونكرېت ئېھتىياجىغا ئاساسەن، 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) نى قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش پىلانى تەشۋىقاتىغا قاتناشتۇردى، 2 مىليوندىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) تەشۋىقات - تەربىيىگە ئىگە بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، خونجىراپ پورتىنىڭ 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلىشى، تورغات پورتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېچىۋېتىلىشى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەدرىجىي سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن رايونغا ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ، تاشقى تەشۋىقات خىزمىتى ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرىنىڭ

يېڭى ژەرنېسىگە ئايلاندى. 1981 - يىل 4 - ئايدا تەيۋەن خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئۇنىڭ ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. ژىلايەتتە تاشقى تەشۋىقات رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، تاشقى تەشۋىقات خىزمىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى. 1982 - يىلى «قەشقەر ساياھەت يېتەكچىسى» دېگەن كىتاب نەشر قىلىندى. 1985 - يىلى ژىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى تاشقى تەشۋىقات كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرىدىن 1990 - يىلغىچە «جۇڭگو گېزىتى» گە «قەشقەرگە ساياھەت» دېگەن تېمىدا ماقالە يېزىپ بېرىلدى، «يېپەك يولىدىكى مەرۋايىت — قەشقەر»، «ئوچۇق شەھەر — قەشقەر»، «يېپەك يولى» قاتارلىق رەسىملىك كىتاب، تەشۋىقات ماتېرىياللىرى نەشر قىلىندى.

§ 2 . كادىرلارنىڭ نەزەرىيىۋى تەربىيىسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم، يەكەن ژىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات تارماقلىرى سىرتتىن كەلگەن كادىرلار بىرقەدەر كۆپ بولغان ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، سىرتتىن قەشقەرگە كەلگەن كادىرلارغا ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى تەربىيىسى، سىياسىي ئېڭىم مەسىلىلىرى تەربىيىسىنى نۇقتىلىق ئېلىپ بېرىپ، خەنزۇ كادىرلار بىلەن يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، پارتىيە، ھاكىمىيەت قۇرۇش ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى يەر ئىسلاھاتى، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىگە ياخشى ئىدىيىۋى ئاساس سالدى. يەر ئىسلاھاتىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم «يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىنى تەربىيىلەش پروگراممىسى» نى تۈزۈپ چىقىپ ۋە يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، يەر ئىسلاھاتى سىياسىتىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇدى ھەمدە كەڭ كادىرلار ئارىسىدا مىللەتلەر سىياسىتى تەشۋىقات - تەربىيىسى ئېلىپ باردى.

1952 - يىلى تەشۋىقات بۆلۈمى تەشۋىقات كادىرلىرىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى ئۆگىنىشى كۇرسى ئېچىپ، 130 دىن ئارتۇق تەشۋىقات كادىرىنى تەربىيىلەپ، ئۇلارنىڭ سىياسىي - نەزەرىيە سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى؛ ھەر مىللەت كادىرلىرىنىڭ ئىدىيىسىنى سوتسىيالىستىك ئىنقىلابتىن سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا بۇراش ئۇچۇن، تەشۋىقات تارماقلىرى خىزمەتتىكى كادىرلارنىڭ سىياسىي ئېقتىسادىنى ئۆگىنىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى؛ تەشكىلىنى ساپلاشتۇرۇش ئۇچۇن، پارتىيىلىك كادىرلار ئارىسىدا پارتىيىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرىنى ۋە ئاتېئىزم تەربىيىسى ئېلىپ باردى.

1956 - يىلى ژىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئورگان كادىرلىرى ئارىسىدا مۇنتىزىم نەزەرىيىۋى تەربىيە ئېلىپ بېرىش تۈزۈمىنى تۈزۈپ چىقتى، بۇ تۈزۈمنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن كادىرلارغا قارىتىلغان سىياسىي تەربىيە دائىمىيلاشتى ۋە تۈزۈملەشتى، شۇنىڭ بىلەن كادىرلارنىڭ نەزەرىيىۋى تەربىيە خىزمىتى تەدرىجىي مۇنتىزىملىشىشقا قاراپ يۈزلەندى.

1957 - يىلدىن باشلاپ كادىرلارنىڭ سىياسىي تەربىيە خىزمىتىدە «سىياسىي ئېقتىساد» داۋاملىق ئۆگىنىلىپ، كادىرلارنىڭ ئېقتىساد باشقۇرۇش سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلگەندىن باشقا «باش لۇشېەن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، خەلق گۇڭشېسى» قاتارلىقلارغا ئالاقىدار ھۆججەتلەر ئۆگىنىلدى، مۇشۇ ئارىلىقتا 8948 ئورگان كادىرى نەزەرىيىۋى تەربىيە ئۆگىنىشكە قاتناشتى. ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىدىكى «دۇنيا قاراش»، «مېتودولوگىيە»، «ياشسۇن لېنىنىزم» دېگەنگە ئوخشاش ماقالىلەرنى ئۆگىنىش بەلگىلىنىپ، كادىرلارنىڭ پارتىيىنىڭ لۇشېەن، فاڭجېن، سىياسىتىنى توغرا ئىجرا قىلىش ئاڭلىلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، كادىرلار ئارىسىدا كونا، يېڭى رېۋىزىونىزمغا بولغان تونۇشنى ئۆستۈرۈپ، خەلقئارا ژەرنېتنى ئېنىق تونۇپ، ئىنقىلابنى

ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىش تەرىبىسى قانات يايدۇرۇلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە كادىرلارنىڭ ئەزەرىيىۋى تەرىبىيە خىزمىتى 1967 — 1973 - يىلغىچە تەشۋىقات ئاپپاراتلىرىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى بىلەن قانات يايدۇرۇلمىدى، شۇنىڭ بىلەن كادىرلارنىڭ ئەزەرىيىۋى تەرىبىيە سىستېمىلىق، مۇنتىزىم تۈزۈلمىدىن ئايرىلىپ قالدى. 1974 - يىل 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك تەشۋىقات ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، كادىرلارنىڭ ئەزەرىيىۋى تەرىبىيە خىزمىتىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، لىن بياۋنى، كۆك زىنى تەنقىد قىلىش بويىچە تەشۋىقات خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1975- يىل 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى 2 قارار ئەزەرىيە مۇھاكىمە كۆرسى ئاچتى.

1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئىياغلاشقاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتى بارلىق كادىرلارنى جىياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنى تەنقىد قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، «پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. تەشۋىقات بۆلۈمى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ جىياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنى تەنقىد قىلىش ئەزەرىيە كۆرسى ئاچتى، ۋىلايەت بويىچە تۈرلۈك كۆرسىتىن 19 مىڭ قاراردىن ئارتۇق ئېچىلدى، 830 مىڭ ئادەم (قېتىم) ئۆگىنىشكە قاتناشتى، 2700 قېتىمدىن ئارتۇق ئەزەرىيە مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلدى، 85 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) قاتناشتى. 1977 - يىلى كادىرلار ئەزەرىيىۋى تەرىبىيىسىدە «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ 5 - تومىنى ئۆگىنىش مۇھىم نۇقتا قىلىندى. ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نى ئۆگىنىش - كونسۇلتاتسىيە قىلىش دوكلات يىغىنى ۋە 2 قارار ئۆگىنىش كۆرسى ئاچتى. 1979 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا كادىرلار خۇا گوفېڭنىڭ مەركىزىي كومىتېت خىزمەت يىغىنىدا قىلغان سۆزى بىلەن دېڭ شياۋپېڭنىڭ پارتىيىنىڭ ئەزەرىيە خىزمىتى يىغىنىدا قىلغان سۆزىنى نۇقتىلىق ئۆگىنىشكە تەشكىللەندى. شۇ يىلى 9 - ئايدا ئەزەرىيە تايانچلىرىنىڭ ئۆگىنىش كۆرسى ئېچىلىپ، 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2 - يىغىنىنىڭ ھۆججىتى ئۆگىنىلدى؛ 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2 - يىغىنىنىڭ روھىنى ئۆگىنىش ئەزەرىيە كونسۇلتاتسىيە كۆرسى ئېچىلدى، 700 دىن ئارتۇق كادىر كونتۇلتاتسىيىگە قاتناشتى. 10 - ئايدا ۋىلايەت بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى رەھبىرىي كادىرلار يىغىنى ئېچىپ، يې جيەنيىڭنىڭ سۆزىنى، پارتىيە 11- نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئاخباراتى ۋە «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدىكى قارار» نى ئۆگىنىش، ئىزچىللاشتۇرۇشقا تەشكىللىدى. يىل ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى كادىرلار ئارىسىدا «ئەمەلىيەت - ھەقىقەتنى ئۆلچەشنىڭ بىردىن بىر ئۆلچىمى» توغرىسىدىكى مۇھاكىمە قانات يايدۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى تەشۋىقات تارماقلىرى كادىرلارنى ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى توغرىسىدىكى مۇھاكىمىگە دەرھال ئۇيۇشتۇردى.

1981 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە «30 - ئۆكتەبىر» ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، بىر قىسىم كادىرلارنىڭ ئىدىيىسى قالايمىقانلىشىپ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتى بىر مەھەل جىددىيلىشىپ، جەمئىيەت ئامانلىقى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا نۇرغۇن پايدىسىز تەسىرلەرنى ئېلىپ كەلدى، بىر قىسىم خەنزۇ كادىرلارنىڭ «چېگرا رايونغا يىلتىز تارتىش، چېگرا رايونغا ئۆزىنى بېغىشلاش» ئىدىيىسىدە تەۋرىنىش يۈز بەردى. بۇ ئەھۋالغا ئاساسان، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى تەشۋىقات تېزىسى» نى ۋاقتىدا تۈزۈپ تارقاتتى ھەمدە كادىرلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى تەكشۈردى. بىر قاتار ئەزەرىيىۋى تەشۋىقات - ئارقىلىق، خەنزۇ كادىرلارنىڭ چېگرا رايونغا داۋاملىق تۆھپە قوشۇش كەيپىياتى تۇراقلاشتۇرۇلدى، «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسىنىڭ ھەر مىللەت كادىرلىرىنىڭ ئىدىيىسىگە ئېلىپ كەلگەن سەلبىي تەسىرى تۈگىتىلىپ،

مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىق قوغدالدى.

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى پارتىيە تارىخىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارار» ى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك، شەھەرلىك تەشۋىقات تارماقلىرى كادىرلارنى دەرھال ئۆگىنىشكە تەشكىللىدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى يەنە ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىپ، 64 ئادەمنى تەربىيىلىدى.

1984 - يىلى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، مارکسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى بىلەن پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى كادىرلارنىڭ نەزەرىيىۋى تەربىيىسىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى بولۇپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، كەڭ كادىرلار خەلقنىڭ ياخشى ھەربىي دوختۇرى جالڭ يۈخۇانىڭ تەسىرلىك ئىش - ئىزلىرىدىن ئۆگىنىشكە چاقىرىلدى، يەنە ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ «ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت كادىرلارنى ئۆزئارا تىل - يېزىق ئۆگىنىشكە تەشكىللەش توغرىسىدىكى قارار» ىنىڭ تەلىپى بويىچە ئۆزئارا تىل - يېزىق ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1986 - يىل 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى رەھبىرىي كادىرلارنىڭ نەزەرىيە ئۆگىنىش مەركىزىي گۇرۇپپىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ھەپتىدە يېرىم كۈندىن پەلسەپە، قانۇن ساۋاتلىرى ئۆگىنىشنى ھەمدە مەخسۇس كونسۇلتاتسىيە ۋە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى. يىل ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن پارتىيە مەكتىپى بىرلىكتە ناھىيە دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلار نەزەرىيە تايانچىلىرى كۇرسى ئاچتى، كۇرسانتلار پارتىيە 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئۆگەندى ۋە ئىزچىللاشتۇردى.

1987 - يىل 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «ۋىلايەتتىكى كادىرلار ئارىسىدا مارکسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە مىللەتلەر تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇشقا ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. 9 - ئايدىن باشلاپ ۋىلايەت مىقياسىدا مارکسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى ئۆگىنىش تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى، 1989 - يىلىنىڭ بېشىدا بارلىق كادىرلاردىن ئىمتىھان ئېلىندى، ئۇنىڭدىن كېيىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تارىخىغا دائىر تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى.

1990 - يىلى خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ ۋەقەسىگە بىرلەشتۇرۇپ، بارلىق كادىرلار ئارىسىدا مۇقىملىق مەركەز قىلىنغان خەلقئارا ۋەزىيەت تەربىيىسى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى توپىلاڭنى تىنچىتىش كۆرگەزمىسى ئاچتى، كۆرگەزمىنى 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) كۆرۈپ، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ ماھىيىتىنى يەنمۇ ئېنىق تونۇپ يەتتى، مۇشۇ ئارىلىقتا «شەرقىي تۈركىستان ۋە بۆلگۈنچىلىك»، «بارىن يېزىسىدىكى «غازات» نىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتى»، «بارىن يېزىسىدىكى توپىلاڭچىلارنىڭ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلغانلىقىنىڭ ئەكسىيەتچىللىكى» قاتارلىق تېمىلاردا مەخسۇس لېكسىيە تۇزۇلۇپ، ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە 131 مەيدان سەييارە دوكلات بېرىلدى، 125 مىڭ ئادەم (قېتىم) دوكلات ئاڭلىدى؛ «ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، توپىلاڭنى تىنچىتىشقا دائىر ماتېرىياللار توپلىمى» تۇزۇلۇپ، 34 مىڭ پارچە بېسىپ تارقىتىلدى، شۇ يىلى يەنە 200 دىن ئارتۇق رەھبىرىي كادىرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنى توغرىسىدىكى ئۆگىنىش كۇرسىدىن 2 قارار ئېچىلدى.

بىرقانچە 10 يىل بوشاشتۇرماي ئېلىپ بېرىلغان كادىرلارنىڭ نەزەرىيىۋى تەربىيىسى ئارقىلىق، كەڭ كادىرلارنىڭ مارکسىزملىق نەزەرىيە سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ئۆستى، پارتىيىنىڭ لۇشىيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى چۈشىنىش، ئىجرا قىلىش ئىقتىدارى ئۈزلۈكسىز كۈچەيدى.

§ 3 . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىقات - تەربىيەسى

1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن زور بىر تۈركۈم كادىرلار (بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ قىسمى خەنزۇ كادىرلار) جەنۇبىي شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىدى. شۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا 3 مىليوندىن ئارتۇق نوپۇس بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار مۇتلەق كۆپ سانلىق تەشكىل قىلاتتى، جەمئىيەت ئەھۋالى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى ئاز سانلىق دۈشمەنلەر مىللەت، دىن مەسىلىسىدىن پايدىلىنىپ يېڭىدىن دۈنياغا كەلگەن خەلق هاكىمىيىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلاتتى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىقات - تەربىيەسىنى كۈچەيتىش تەشۋىقات تارماقلىرىنىڭ كېچىكتۇرۇشكە بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى ئىدى.

شىنجاڭغا كەلگەن كادىرلارنىڭ كۆپ قىسمى خەنزۇ كادىرلار بولۇپ، ئۇلار پارتىيەنىڭ مىللەتلەر نەزەرىيىسى ۋە مىللەتلەر سىياسىتىنى، يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنى تازا چۈشىنىپ كېتەلمەيتتى، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك تەشۋىقات تارماقلىرى مۇشۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، پىلان تۈزۈپ، تەشۋىقات - تەربىيە ماتېرىياللىرىنى يېزىپ، تەربىيىلەش - ئۆگىنىش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، خەنزۇ كادىرلارغا ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيەنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى تەربىيىسى ئېلىپ باردى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى چۈشەندۈردى، خەنزۇ كادىرلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەت كادىرلارنى ئۆز-ئارا تىل - يېزىق ئۆگىنىشكە چاقىردى، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار بىلەن ئاممىنى پارتىيەنىڭ تەشۋىقاتچىلىقىغا تاللاپ قويۇپ، كەڭ تەشۋىقات تورى بەرپا قىلىپ، پارتىيەنىڭ مىللەت، دىن سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ، ئۇقۇشماسلىق ۋە ئازارلىقنى تۈگىتىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، پارتىيە، هاكىمىيەت قۇرۇش «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ، «ئىجارە هەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» ، «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ، يەر ئىسلاهاتى خىزمىتىگە كۈچلۈك ماسلاشتى.

1957 — 1966 - يىلغىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىقات - تەربىيىسىنىڭ مەركىزى يەنىلا پارتىيەنىڭ مىللەت، دىن سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكىنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. بۇ مەزگىلدە هەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى ئاز سانلىق مىللەت تەشۋىقات كادىرلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەربىيىلىدى، تەشۋىقات ئاپپاراتى ۋە تەشۋىقات قوشۇننىنى ئۆزلۈكسىز زورايتتى. «چېچەكداۋ يىغىنى» دىن كېيىن ۋىلايەت مىقياسىدا چوڭ خەنزۇچىلىقتا ۋە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش تەشۋىقات - تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى هەمدە مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قانات يايدۇرۇلۇپ، خىزمەتتىكى يېتەرسىزلىكلەر تەكشۈرۈلۈپ، چوڭ خەنزۇچىلىق بىلەن يەرلىك مىللەتچىلىكنىڭ خىزمەتلەرگە ئېلىپ كەلگەن يامان تەسىرى تۈگىتىلدى. 1959 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزالىرى ئارىسىدا ئاتېئىزم تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلۇپ، دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان پارتىيە ئەزالىرىدىن دىندىن ۋاز كېچىپ، ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىگە ئېتىقاد قىلىش تەلەپ قىلىندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تەشۋىقات ئاپپاراتلىرى بىر مەهەل پالەچ هالەتكە چۈشۈپ قالغاچقا، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىقات - تەربىيىسى خىزمىتىگە مەسئۇل بولىدىغان مەخسۇس ئاپپارات بولمىدى.

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى هەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى «ۋەتەنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكى، ئىتتىپاقلىقى ۋە ئورتاق گۈللىنىشىدە چىڭ تۇرۇش» فاكتىنى بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىقات - تەربىيىسى خىزمىتىنى داغدۇغلىق قانات يايدۇردى. 1980 - يىل 4 - ئاينىڭ 28- كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك پارتكوم مىللەتلەر سىياسىتى بويىچە قايتا تەربىيىنى چوڭقۇر ئېلىپ

بېرىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش خىزمىتى يەغنى ئاچتى، 7 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «مىللەتلەر سىياسىتى بويىچە قايتا تەربىيە ئېلىپ بېرىش تەشۋىقات تېزىسى»، 9 - ئايدا «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى تەشۋىقات تېزىسى» نى تۈزۈپ تارقاتتى.

1982 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇنجى قېتىملىق «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ پائالىيەتكە ماسلىشىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتەيلى» دېگەن تېمىدىكى تەشۋىقات ماتېرىيالىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇيغۇرچە 6000 پارچە، خەنزۇچە 4000 پارچە باستۇردى، 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتى بويىچە تەقدىرلەش يەغنى ئېچىلدى.

1984 - يىلى ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى كادىرلار ۋە ئاممىنى ماركسىزملىق مىللەت مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئاساسىي نۇقتىلىرىنى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە» قانۇنىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى، مىللەتلەر نەزەرىيىسى كونسۇلتاتسىيە ماتېرىيالى يېزىپ چىقىپ «قەشقەر گېزىتى» دە ئېلان قىلدۇردى. 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ۋىلايەت بىلەن قەشقەر شەھىرى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتى يەغنى ئېچىپ، ھەر مىللەت كادىرلار ۋە ئاممىنى ھەرىكەتكە كېلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشقا چاقىردى. 5 - ئاينىڭ 23 - كۈندىن 26 - كۈنگىچە ۋىلايەت بىلەن شەھەر بىرلىكتە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ناخشا ئېيتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، 40 نەچچە ئورۇندىكى 2500 دىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچى مۇسابىقىگە قاتناشتى. 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدىكى 20 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئامما خەلق باغچىسىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە دوستلۇق يەغنى ئېچىپ، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نى ئېلان قىلىنغانلىقىنى تەبرىكلىدى. 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ۋىلايەت بىلەن شەھەر بىرلىكتە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتىنى خۇلاسىلەش يەغنى ئېچىپ، «مىللەتلەر تەربىيىسى ئېيى ئارقىلىق پۈتۈن يىلدىكى ئىشلارنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيە ئېيى پائالىيىتىنى چوڭقۇر ئۇزاققىچە قانات يايدۇرايلى» دېگەن چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويدى. 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم «ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت كادىرلارنى ئۆزئارا تىل - يېزىق ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى. 11 - ئاينىڭ 6 - كۈندىن 10 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك 2- قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتى بويىچە تەقدىرلەش يەغنى ئېچىلىپ، 69 ئىلغار كوللېكتىپ، 129 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى، ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى ئىلغارلاردىن ئۆگىنىپ، ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈرۈش تېما قىلىنغان تەشۋىقات - خەۋەر بېرىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 11 - ئاينىڭ 20- كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋىلايەت مىقياسىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنىچى ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار چىقاردى.

1985 - يىل 7 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ «بۇ يىللىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تەستىقلاپ تارقىتىپ، شۇ يىلى 8 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە 4 - قېتىملىق «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى. بۇ جەريانىدىكى ئۆگىنىش ۋە تەشۋىقاتتا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»، ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى، ئاپتونوم رايون قۇرۇلغان 30 يىلدىن بۇيانقى ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلەر «ئىككى ئايرىلالماسلىق» (خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالماسلىق، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالماسلىق) ئىدىيىسى مۇھىم نۇقتا قىلىندى. 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» كونسۇلتاتسىيە

خادىملىرىنىڭ ئۆگىنىش كۇرسىنى ئاچتى، ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلاردىن 120 نەچچە كىشىلىتاتسىيە خادىمى ئۆگىنىشكە قاتناشتى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» غا دائىر كونسۇلتاتسىيە ماتېرىيالىدىن 17 پارچە يېزىپ چىقىلىپ، قەشقەر گېزىتىگە بېسىلدى، رادىئو ئىستانسىسىدا ئاڭلىتىلدى.

1986 - يىل 4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «ۋىلايەت مىقياسىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى ناھىيە — پوسكام ناھىيىسىدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى. 5 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە نام بېرىش يىغىنى ئېچىپ، پوسكام ناھىيىسىگە «ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتىدىكى نەمۇنىچى ناھىيە» دەپ نام بەردى. 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك پارتكوم «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىپ، ھەر مىللەت كادىرلار ۋە ئاممىنى دەرھال ھەرىكەتلىنىپ، 3 يىلدا قەشقەر ۋىلايىتىنى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى ۋىلايەت» قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىشقا چاقىردى. ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى بۇ پائالىيەتكە ماسلىشىش ئۈچۈن مىللەت نەزەرىيىسىگە دائىر 15 خىل كونسۇلتاتسىيە ماتېرىيالى يېزىپ «قەشقەر گېزىتى» دە ئېلان قىلدۇردى.

7 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «ئۈچ يىلدا قەشقەرنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى ۋىلايەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش توغرىسىدا قارار» چىقاردى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى ناھىيە (شەھەر)، ئورۇن، ئىلغار شەخسلەرنى باھالاش ئۆلچىمىنى تۈزۈپ چىقتى. 6 - ئاينىڭ 25 - كۈندىن 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى پوسكام ناھىيىسىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئۈلگىلىك ئىش پائالىيەتلىرىدىن دوكلات بېرىش ئۆمىكى (10 كىشىلىك) ئۈيۈشتۇردى، بۇ ئۆمەك ۋىلايەت بويىچە 20 نەچچە مەيدان سەييارە دوكلات بېرىپ، 8000 دىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) نى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىگە ئىگە قىلدى.

1986 - يىلى ۋىلايەت 5 - قېتىملىق «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى ماتېرىيال يېزىپ، رادىئو، تېلېۋىزىيە، گېزىت - ژۇرنال قاتارلىق كۆپ خىل ۋاستىلەر ئارقىلىق، پوسكام ناھىيىسىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار تەجرىبىلىرىنى تەشۋىق قىلدى، پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى «3 - ماي» سۇغا چۈشۈپ كېتىپ خەتەرگە يولۇققان ئاممىنى قۇتقۇزۇش ئىشىغا ئوخشاش ئىلغار ئىش - پائالىيەتلەرنى تەشۋىق قىلدى.

1988 - يىل 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم «ۋىلايەت بويىچە كادىرلار ئارىسىدا ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى بويىچە مەخسۇس تەربىيىنى قانات يايدۇرۇشقا ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىپ، ۋىلايەت مىقياسىدا تەشۋىقات - تەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، 1989 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىدىن ئىمتىھان ئالدى.

1989 - يىلى تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۇرۇشكە قارشى تۇرۇش تەشۋىقات - تەربىيە پائالىيىتىگە بىرلەشتۇرۇپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى بويىچە 137 قارار ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى، 40 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۆگىنىشكە قاتناشتى.

1990 - يىلى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا «5 - ئاپرىل» ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن ۋىلايەت ۋە بىر قىسىم ناھىيە (شەھەر) لەردىكى تەشۋىقات تارماقلىرى توپىلاڭنى تىنچىتىش نەق مەيدانغا بېرىپ، ماتېرىيال توپلاپ، تەشۋىقات ھۇجۇمىنى ۋاقتىدا قوزغاپ، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ جىنايى سۈيقەستىنى ئېچىپ تاشلاپ، قايمۇقتۇرۇش ئاممىنىڭ ھەققانىيەت تۇيغۇسىنى پولاتتەك پاكىتلار بىلەن ئويغاتتى. يېڭىسار، قەشقەر كونا شەھەر، قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر تارماق ئەترىتىنىڭ

توپىلاڭنى تىنچىتىش يولىدىكى ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش ئۈمىكى تەشكىللىدى، بۇ ئۈمەك ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە 18 مەيدان سەييارە دوكلات بېرىپ، 50 مىڭ ئادەم (قېتىم) نى تەربىيىگە ئىگە قىلدى. توپىلاڭنى تىنچىتىش خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلىپ، 39 ئىلغار كوللېكتىپ، 120 نەچچە ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى، توپىلاڭنى تىنچىتىشقا دائىر كۆرگەزمە ئېچىلىپ، تەشۋىقات ماتېرىيالى تۈزۈلۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى تەشۋىقاتى بويىچە بىر قاتار ئۇنۇملۇك خىزمەتلەر قانات يايدۇرۇلدى.

§ 4 . مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيە ماددىي مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىنى تۇتۇش بىلەن بىللە، مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى قانات يايدۇردى ھەمدە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى خىزمىتى جەھەتتىكى تەشۋىقاتنىڭ سالمىقىنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇردى. ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش مەزگىلىدە، ھەر مىللەت كادىرلار ۋە ئامما ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ۋەتەننى، پارتىيىنى سۆيۈش تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش مەزگىلىدە، يېزىلاردا ئومۇمنىڭ مال - مۈلكىنى ئاسراش تەربىيىسى، شەھەر - بازارلاردا زاۋۇتنى، ئائىلىنى سۆيۈش تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى ۋە سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى ئېغىر تەسىرگە ئۇچرىدى، سىنىپىي كۆرەشنى تۇتقا قىلغان «سول» چىللىق ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىدە، نۇرغۇن ياخشى ئەنئەنە، ياخشى ئىستىللار «ئوق» چىللىقىنىڭ نەرسىلىرى دەپىلىپ چۆرۈپ تاشلاندى، ھالبۇكى چېكىدىن ئاشقان بەزى قىلمىشلار ياخشى نەرسە سۈپىتىدە تەرغىپ قىلىنىپ تەشۋىق قىلىندى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن «سول» چىل خاتا لۇشيەن تۈزىتىلىپ، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىدا يېڭى بۇرۇلۇش بولدى. ھەر دەرىجىلىك تەشۋىقات تارماقلىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتىن ئىبارەت بۇ مەركەزنى دەۋر قىلىپ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى، ساقچى، خەلق ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزملىق، قەھرىمانلىق روھىنى ئۆڭ ئالدۇرۇپ، مەدەنىي بولۇش، تۆھپە قوشۇشنى، تىنچ - ئىتتىپاقلىقنى تەكىتلەپ «ئەملىيەت ھەقىقەتنى ئۆلچەشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى» دېگەن مۇھاكىمىنى قانات يايدۇرۇپ، ئىدىيە - نەزەرىيە ساھەسىدىكى مۇجىمەل قاراشلارنى ئايدىڭلاشتۇردى.

1982 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەت تۇنجى قېتىم «ئومۇمىخەلق مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك بولۇش ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ پائالىيەت ھەر يىلى 3 - ئايدا قانات يايدۇرۇلدى. بۇ پائالىيەتتە كوممۇنىزملىق ئىدىيىۋى تەربىيە مەركەز قىلىنىپ، «مەينەتچىلىك، قالايمىقانچىلىق، ناچارلىق» ئەھۋالى ھەر تەرەپلىمە تۈزىتىلدى، «ئۇچتە ئەلا بولۇش، بىردىن ئۆگىنىش» مۇسابىقىسى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئىجتىمائىي كەيپىيات، مۇھىت تازىلىقىدا خۇشاللىنارلىق ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى، ۋىلايەت بويىچە زور بىر تۈركۈم مەدەنىي كەنت، مەدەنىي بازار، مەدەنىي كوچا، مەدەنىي مەكتەپ، مەدەنىي دۇكان، مەدەنىي دوختۇرخانا، مەدەنىي ئائىلە ۋە مەدەنىي ئۇرۇن، مەدەنىي شەخسلەر مەيدانغا كەلدى.

1984 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە

تەشكىلاتلىرى، ھەر مىللەت ئامما ۋە ھەر ساھەدىن ھەرىكەتكە كېلىپ، ئومۇمىخەلق مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك بولۇش ئېيى پائالىيىتىگە قاتنىشىشنى تەلەپ قىلدى. 2 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بىلەن شەھەر بىرلىكتە سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىپ، ھەر مىللەت ئارمىيە - خەلقنى ئومۇمىخەلق مەدەنىيەتلىك ئەدەپلىك بولۇش ئېيى ۋە ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيلىك بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇشقا چاقىردى. 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم لېكتۇرلار ئۆمىكى قۇرۇلدى. 4 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ۋىلايەتلىك «بەشنى تەكىتلەش، تۆتتە گۈزەل بولۇش، ئۈچنى قىزغىن سۆيۈش» پائالىيىتى كومىتېتى قۇرۇلۇپ، تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشخانا تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە مەدەنىي ئورۇندىن 670 ى، «بەشتە ياخشى ئائىلە» دىن 95 مىڭ 830 ى مەيدانغا كەلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 18.8% ىنى ئىگىلىدى، قەشقەر شەھەر رايونىدا مېھىر - شەپقەت يەتكۈزۈش گۈرۈپپىسىدىن 2330 ى تەشكىل قىلىندى، 66 مىڭ 500 ئادەم (قېتىم) مېھىر - شەپقەت يەتكۈزۈش پائالىيىتىگە قاتناشتى.

1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مەدەنىي ئورۇن 1984 - يىلدىكى 670 تىن 2870 گە يەتتى، مەنىۋى مەدەنىيلىك بەرپا قىلىش خىزمىتىمۇ نۇقتىدىن دائىرىگە كېڭىيىپ، تۆۋەن باسقۇچتىن يۇقىرى باسقۇچقا قاراپ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلدى. مەدەنىي ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتىدە، ھەر مىللەت كادىرلار ۋە ئامما ئارىسىدا غايە، ئىنتىزام مۇھىم نۇقتا قىلىنغان تەربىيە كەڭ ئېلىپ بېرىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ۋەزىيەت تەربىيىسى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى، قانۇنچىلىق تەربىيىسى، پارتىيە ئىستىلى - پارتىيە ئىنتىزامى تەربىيىسى، ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە مەدەنىي ئورۇن 21 مىڭ 993 كە، «بەشتە ياخشى ئائىلە» 76 مىڭ 7 گە، قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە 340 مىڭ 81 گە، ئارمىيە- خەلق بىرلىكتە مەنىۋى مەدەنىيلىك بەرپا قىلغان ئورۇن 198 گە يەتتى.

1986 - يىلى ۋىلايەت نام بەرگەن مەدەنىي ئورۇن 2767 گە يەتتى، «قەشقەر ۋىلايىتى مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنىڭ بەش يىللىق پىلانى» تۈزۈپ چىقىلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى داۋاملىق قانات يايدۇرۇلۇپ، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بېرىلدى، «مەينەتچىلىك، قالايمىقانچىلىق، ناچارلىق» ئەھۋالى تۈزەلدى، «ئۈچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

V باب

بىرلىك سەپ خىزمىتى

§ 1 . ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار خىزمىتى

1949 — 1956 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن يەكەن ۋىلايىتى بويىچە 184 دېموكراتىك زات بار ئىدى. يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار تەكلىپ قىلىنىپ جايلاردىكى يەر ئىسلاھاتى كومىتېتى خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى. يەر ئىسلاھاتىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە 164 ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زات قوغدىلىپ ئۆتكەلدىن ئۆتكۈزۈلدى؛ يەكەن ۋىلايىتىدە 71سى قوغدىلىپ ئۆتكەلدىن ئۆتكۈزۈلدى.

1954 - يىلى ئومۇمىي سايلام ئۆتكۈزۈلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 193 دېموكراتىك زات ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي كېڭەش ۋە تۇرلۇك خەلق تەشكىلاتلىرىدا ۋەزىپە ئۆتەش ياكى قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەشكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 10، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 108، ناھىيە (شەھەر) لىك ھۆكۈمەت ئەزاسى 28، بىرلىك سەپ تەشكىلاتى يىغىنى ۋەكىلى 39، ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي كېڭەش ئەزاسى 18، خەلق تەشكىلاتى ئەزاسى 4.

1957 — 1966 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى دېموكراتىك زاتلار سىياسىينى، سىياسەت ۋە ئېقىم - مەسىلىلىرىنى ئۆگىنىشنى كۈچەيتتى ھەمدە ئۇلارنى مۇۋاپىق ئەمگەك، ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتىگە ئورۇنلاشتۇردى.

1966 — 1976 - يىلىغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بىرلىك سەپ ئاپپاراتلىرى بىرمەھەل پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ، ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، خىزمەتلەر ئۈزۈلۈپ قالدى، بىر قىسىم ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار ھەرىكەتتە ئادالەتسىز مۇئامىلىگە ئۇچرىدى.

1978 - يىلدىن كېيىن مالىمانچىلىق ئوڭشىلىپ، ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنىڭ ناھەق، يالغان، خاتا دېلولىرى ئاقلىنىپ سىياسىتى ئەملىيلەشتۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 248 سىياسىي كېڭەش ئەزاسى، 1232 پارتىيە سىرتىدىكى زىيالىي، 465 دىنىي زات، 351 سودا - سانائەتچى زاتقا قارىتىلغان پارتىيىنىڭ بىرلىك سەپ سىياسىيىتى ئەملىيلەشتۇرۇلدى.

80 - يىللاردا ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ پارتىيە سىرتىدىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار بىلەن سۆھبەتلىشىش يىغىنى ۋە كېڭىشىش يىغىنى ئۆتكۈزۈش توزۇمى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۇرۇلدى. ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى چوڭ ھېيىت - بايراملاردا چاي ئۆتكۈزۈشتىن باشقا، مەملىكەت ئىچى - سىرتىدا چوڭ - چوڭ سىياسىي ئېقىم مەسىلىلىرى يۈز بەرگەندە ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلارنى چاقىرىپ يىغىن ئېچىپ ئەھۋالدىن خەۋەرلەندۈردى، ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلارنىڭ تۇرمۇش پۇلىنى دائىم تەكشەپ تۇردى، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلارنى سىياسىي جەھەتتىن مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى.

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە پارتىيە سىرتىدىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلاردىن بىر كىشى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 8 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، بىر كىشى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، 22 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، بىر كىشى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، بىر كىشى ئاپتونوم رايونلۇق مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولدى. شۇ يىلدىكى نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلىمىدا، ۋىلايەت بويىچە ناھىيە دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ 2214 ۋەكىلى ئىچىدە پارتىيە سىرتىدىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زات %29نى تەشكىل قىلدى؛ يېزا دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ 9650 ۋەكىلى ئىچىدە پارتىيە سىرتىدىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زات %34نى ئىگىلىدى؛ ناھىيە دەرىجىلىك سىياسىي كېڭەشلەرنىڭ 1060 ئەزاسى ئىچىدە پارتىيە سىرتىدىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زات 654 بولۇپ، %61.7نى ئىگىلىدى.

§ 2 . سودا - سانائەتچىلەر خىزمىتى

1949 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى، بىرلەشمە 24 كەسىپداشلار ئۈيۈشمىسى، 36 ئەزادىن تەركىب تاپتى. ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك بىرلىك سەپ ئاپپاراتلىرى

قۇرۇلغاندىن كېيىن، دەرھال خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تەكتى تەكشۈرۈلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارغا پارتىيىنىڭ سىياسىتى تەشۋىق قىلىندى، سودا سانائەتچىلەرگە ۋەتەننى سۆيۈش، قانۇنغا رىئايە قىلىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى، يەر ئىسلاھاتى، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش مەزگىلىدە سودا - سانائەت ساھەسىدىكى بىر قىسىم زاتلار ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتىيىغا، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى، بىر قىسىم ۋەتەنپەرۋەر ئىلغار سودا - سانائەتچىلەر ئۆتكەلدىن قوغداپ ئۆتكۈزۈلدى. 1955 - يىلى بىر قىسىم ناھىيىلەردىمۇ سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى تەشكىلاتى قۇرۇلدى.

1956 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركىچىلىكى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى، 749 ئائىلە، 1008 سودا - سانائەتچى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركىچىلىكىگە قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەبلىغى 4000 يۈەندىن يۇقىرىلار 137 كىشى. يىل ئاخىرىدا بۇ خىزمەت ئومۇميۈزلۈك تاماملاندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى تەشكىلاتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، يەككە سودا - سانائەتچىلەر «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغانلار»، يەككە سودا - سانائەت «كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى» دەپ قارىلىپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇلارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق-مەنپەئىتى دەخلى - تەرۇزگە ئۇچرىدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن مالىمانچىلىق ئوڭشالدى، ۋىلايەتتىكى سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، سودا - سانائەتچىلەر قوشۇنى تېز تەرەققىي قىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشتى. ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، سودا - سانائەتچىلەرنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق، مەنپەئىتىنى قوغداپ، سودا-سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى.

§ 3 . مىللەتلەر خىزمىتى

1949 - يىل 11 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن مىللىي رايوننىڭ ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن، كەڭ ئوفېتسېر - ئەسكەرلەرگە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى قاتتىق ئىجرا قىلىش، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىلدى، ئاز سانلىق مىللەت يۇقىرى قاتلام زاتلىرى ئىتتىپاقلاشتۇرۇلۇپ، ئۇلارغا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى قىزغىن سۆيۈش ۋە ھىمايە قىلىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. بۇ مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ئاساسلىقى «جۇڭگونىڭ خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»دا بەلگىلەنگەن مىللەتلەر سىياسىيىتى ئىجرا قىلىندى. مىللىي باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىشىش، ئۆز - ئارا ياردەم بېرىش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش سىياسىتى يولغا قويۇلدى؛ چوڭ مىللەتچىلىك بىلەن تار مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇلۇپ، مىللەتلەر ئارا كەمسىتىش، ئېزىش ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىشلىرى مەنئى قىلىندى؛ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلدى؛ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆز تىل - يېزىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، ئۆز ئۆرپ -ئادىتى ۋە دىنىي ئېتىقادىنى ساقلاش ياكى ئىسلاھ قىلىش ئەركىنلىكىگە ئىگە قىلىندى؛ خەلق ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەت خەلق ئاممىسىنى يېتەكلەپ، ئۇلارنىڭ سىياسىي،

ئىقتىساد، مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشى كېرەك دەپ بەلگىلەندى.

پارتىيىنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىغا قارىتىلغان مىللەتلەر سىياسىتىگە ئاساسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار، ھۆكۈمەتلەر پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلدى ۋە ئىجرا قىلدى، كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىغا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ باردى. ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئامما ئارىسىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىنى كۈچەيتتى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇردى. يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە يۇقىرى قاتلام مىللىي زاتلار ھەر دەرىجىلىك يەر ئىسلاھاتى كومىتېتلىرى ۋە يەر ئىسلاھاتى ئېكسكۇرسىيە ئۆمەكلىرىگە قاتناشتۇرۇلدى؛ يۇقىرى قاتلام مىللىي زاتلارنى قوغداپ ئۆتكەلدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇش سىياسىتى قوللىنىلدى. ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى پىلانلىق تەربىيىلەندى، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئىلغارلار كومپارتىيىگە، ياشلار ئىتتىپاقىغا قوبۇل قىلىندى، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە يۇقىرى قاتلام مىللىي زاتلار ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە سىياسىي كېڭەشلەرده ۋەزىپىگە قويۇلدى.

1954 - يىلى يەكەن ۋىلايىتىدە ئىككى تاجىك مىللىي يېزىسى، قەشقەر ۋىلايىتىدە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى قۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرىنىڭ تىرىشىشى ئارقىسىدا، ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئامما ئارىسىدىكى ئىتتىپاقلىق يەنمۇ كۈچەيتىلدى، پارتىيە، ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلدى، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق بىر قاتار سىياسىي ھەرىكەتلەر ھەر قايسى قاتلامدىكىلەرنىڭ كەڭ قوللىنىشىغا ئېرىشتى، فېئودالىزىمغا قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىك سېپى مۇستەھكەملەندى ۋە كېڭەيتىلدى.

1957 — 1966 - يىلغىچە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ باش فاكىجىنى - «ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلىنىشىغا قەتئىي ئېغىشماي كۆڭۈل بۆلۈپ ۋە ياردەم بېرىپ، سوتسىيالىزم يولىنى بويلاپ ئۆزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەپ، مىللەتلەرنىڭ ئەمەلىيەتتىكى باراۋەرلىكىنى تەدرىجىي ئەمەلگە ئاشۇرۇش» تىن ئىبارەت بولدى. پارتىيىنىڭ مۇشۇ مەزگىلدىكى مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ فاكىجىنى سىياسىتى بويىچە، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى كەڭ كادىرلار ۋە ئامما ئارىسىدا پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىپ، مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى دائىم تەكشۈرۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىنى كۈچەيتتى. كەڭ پارتىيە - ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار ئارىسىدا ئاتېئىزم تەربىيىسى ئېلىپ باردى، ئامما ئارىسىدا دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى. ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە يۇقىرى قاتلام مىللىي زاتلار ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى، سىياسىي كېڭەشلەر ۋە ئىسلام دىنى جەمئىيەتلىرىدە ۋەزىپە ئۆتەشكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى زور كۈچ بىلەن تەربىيىلەندى، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىدا ۋەزىپىمۇ، ھوقۇقمۇ بولۇش تەكىتلەندى.

1958 - يىلى قىشتىن 1959 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە پارتىيە سىرتىدىكى زاتلار ئارىسىدا «ئىستىل تۇزىتىش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، ھەر مىللەت، ھەر ساھە دېموكراتىك زاتلارغا سىياسىي، ئىدېيىۋى تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى، ئۇلارنىڭ سىياسىي مەيدانىنى ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئىشلەندى. «ئىستىل تۇزىتىش» ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، ئوڭچىللارغا ۋە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى قانات يايدۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە 432 كادىر يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىگە قاتناشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 394 كىشى يەرلىك مىللەتچى دەپ پاش قىلىندى ۋە بېكىتىلدى، 277 كىشى تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر

دەپ، 120 كىشى بۇزۇق ئۇنسۇر دەپ بېكىتىلدى، 820 كىشى يەرلىك مىللەتچىلىك كەيپىياتى بار دەپ تەنقىدلەندى. بۇ جەريانداً خىزمەتتە ئېغىش يۈز بېرىپ، كۆرەش قىلىش دائىرىسى كېڭەيتىۋېتىلىپ، يۇقىرى قاتلام مىللىي زاتلار ۋە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىڭ بىرمۇنچىسى ئوڭچى ياكى يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر قىلىپ قويۇلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىلغان 1967 — 1973 - يىلغىچە مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ فۇنكسىيىلىك تارمىقى بولغان بىرلىك سەپ بۆلۈملىرى «ئىسيانچى»لار تەرىپىدىن كونترول قىلىۋېلىندى. 1970 - يىل 1 - ئايدىن كېيىن مىللەتلەر خىزمىتى خەلق قوغداش گۇرۇپپىسىغا تەۋە بولدى، لېكىن چېكىدىن ئاشقان «سول» چىل پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرىدە، پارتىيىنىڭ مىللەتلەر خىزمىتى ۋە تۈرلۈك سىياسەتلىرى تازا ياخشى ئىجرا قىلىنمىدى. 1974 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر)لىك بىرلىك سەپ ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىدە يەنىلا 1957 — 1966 - يىلغىچە بولغان سىياسەتلەر ئىجرا قىلىنىپ، مىللەتلەر خىزمىتى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ ئاساسىي فاكتورى - «ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللىي باراۋەرلىك، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىدە چىڭ تۇرۇش»تىن ئىبارەت بولدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەتلەر پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى بوشاشماي ئىجرا قىلىپ ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىنى بوشاشماي ئېلىپ بېرىپ، «خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالماسلىق، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالماسلىق» تىن ئىبارەت «ئىككى ئايرىلالماسلىق» ئىدىيىسىنى تۇرغۇزدى. رەھبەرلىك بەنزىلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتتى.

ئىدىئولوگىيە ساھەسىدىكى خىزمەت كۈچەيتىلىپ، بۇرژۇئاچە مىللەت قارشى ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسىنىڭ چىرىتىشى، يامرىشى قەتئىي چەكلەندى. 1982 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى 5 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، تەرەققىياتىدىكى نەمۇنىچى ئورۇن» بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى، كادىرلار ۋە ئاممىغا نۆۋەتتە شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزۈۋاتقان ئاساسىي خەۋپنىڭ مىللىي بۆلگۈنچىلىك ۋە قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەت ئىكەنلىكىنى ئېنىق تونۇۋېلىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى ۋە «مىللىي تەررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئومۇميۈزلۈك ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈلدى. 1984 -، 1985 - يىللىرى يەكەن، پوسكام ناھىيىلىرىدىكى ئىككى تاجىك يېزىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1985 - يىلى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە بىر قىرغىز يېزىسى تەسىس قىلىندى. 1978 — 1985 - يىلغىچە سىياسەت ئومۇميۈزلۈك ئەملىيلەشتۈرۈلۈپ، دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى سىياسىي ھەرىكەتلەردە بېكىتىلگەن ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار ئاقلاندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە بىر تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى، 2 تاجىك يېزىسى، بىر قىرغىز يېزىسى بار بولدى. ئاز سانلىق مىللەت كادىرى 43 مىڭ 777گە يېتىپ، ئومۇمىي كادىرنىڭ %75نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋالىي دەرىجىلىك كادىر 24 بولۇپ، ۋالىي دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ %50نى ئىگىلىدى؛ ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 354 بولۇپ، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ %46.3 نى ئىگىلىدى؛ ئاز سانلىق مىللەت كەسپىي تېخنىكا كادىرى 26 مىڭدىن ئېشىپ، ۋىلايەت بويىچە پەن - تېخنىكا كادىرلىرىنىڭ %5.77نى ئىگىلىدى. ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە يۇقىرى قاتلام مىللىي زاتلار خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي كېڭەش ياكى ئاممىۋى تەشكىلاتلاردا مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

§ 4 . دىن خىزمىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا دىنىي مەسىلە ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. دىن دۆلەتنىڭ مەمۇرىي، ئەدلىيە، نىكاھ، ماتارىپ ئىشلىرىغا ئارىلىشىدىغان ئەھۋال ناھايىتى ئومۇميۈزلۈك ئىدى، دىنىي ۋەزىپىدىكى خادىملار نۇرغۇن ئىمتىيازلارغا ئىگە بولۇۋالغانىدى؛ مىللەت، دىن مەسىلىلىرى ھەمىشە گىرەلىشىپ كەتكەچكە، بەزى يامان غەرەزلىك كىشىلەر دائىم دىنىي مەسىلىدىن پايدىلىنىپ مىللىي زىددىيەت پەيدا قىلىپ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن خەلق ھاكىمىيىتىگە ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلاتتى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى مۇشۇنداق ئالاھىدە ئەھۋالغا ئاساسەن، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى تۈزۈپ چىقتى ھەمدە «پارتىيىنىڭ مىللەت، دىن سىياسىتىنى توغرا ۋە ئىزچىل يولغا قويۇش — شىنجاڭ خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى» دەپ كۆرسەتتى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى قەتئىي ئىزچىل ئىجرا قىلىش بىلەن بىللە، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى دىن خىزمىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، تۆۋەندىكىسى كونكرېت سىياسەتلەرنى تۈزۈپ چىقتى: 1) ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا دىنىي زاتلار خەلق دېموكراتىيە بىرلىك سېپىگە كىرگۈزۈلۈشى كېرەك؛ 2) ھازىر ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى دىنىي ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە دىنىي ھوقۇقىغا قارشى تۇرىدىغان چاغ ئەمەس، ئۇلار سىياسىي، ئەدلىيە، ماتارىپ ئىشلىرىغا ئارىلاشماي، ھاكىمىيەت بىلەن دىننى تەدرىجىي ئايرىۋېتىدىغان بولسىلا بولىدۇ؛ 3) دىنىي زاتلار ئىچىدىكى ئىشپىيونلار، ئەكسىلىنقىلابچى ئۇنسۇرلار ۋە پومېشچىك تەركىبىدىكى زومىگەرلەرگە قارشى تۇرغاندا، جەزمەن قەدەممۇ قەدەم ئىش كۆرۈپ، سىياسەت بويىچە پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش كېرەك، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارغا قارشى تۇرۇشنى دىنغا قارشى تۇرۇشتىن قاتتىق پەرقلەندۇرۇش، ئۇلارنىڭ دىنىي سالاھىيىتىنى تىلغا ئالماسلىق كېرەك؛ 4) دىنىي مەكتەپلەرگە مۇئامىلە قىلىشتا، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى ئىجرا قىلىپ، ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يول قويۇش كېرەك؛ 5) مەسچىتلەرنىڭ ۋەخپە يېرىگە كەلسەك، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە، ئىجارە ھەققى كېمەيتىلدى، لېكىن يەر ئىسلاھاتى داۋامىدا مۇسادىرە قىلىش - قىلماسلىق مەسىلىسىدە يەنىلا ئېھتىيات بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ ئىش كۆرۈش كېرەك.

پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى تېخىمۇ ياخشى ئىزچىل ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى ۋىلايەت بويىچە دىنىي سورۇنلار، دىنىي مەكتەپلەر ۋە دىنىي ۋەزىپىدىكىلەرنى ۋاقتىدا تىزىملىدى. 1952 - يىلى يەكەن ۋىلايىتىدىلا دىنىي مەكتەپتىن 110ى، تالىپتىن 3898ى، مەسچىتتىن 2950ى، دىنىي زاتتىن 5582ى تىزىملاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى، سىياسىتىگە دائىر تەشۋىقات - تەربىيە كەڭ قانات يايدۇرۇلدى، يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلار ئىتتىپاقلاشتۇرۇلدى ۋە قولغا كەلتۈرۈلدى، دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئامما ئىتتىپاقلاشتۇرۇلدى، دىنىي ئىمتىياز تەدرىجىي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، دىن ئىشلىرى باشقۇرۇلدى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە، «ئېھتىياتچان بولۇش، پۇختا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەش» خىزمەت فاكتىجىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش سىياسىتى تۈزۈپ چىقىلدى، مەسچىت، زەرەتكارلىق، دىنىي مەكتەپلەرنىڭ ۋەخپە يەر، ئۆي - مۇلۇكلىرى ساقلاپ قېلىندى، ئادەتتىكى دىنىي زاتلارغا يەر تەقسىم قىلىپ بېرىلدى، مەسچىت قاتارلىق ئاسار - ئەتىقەلەر قوغداپ قېلىندى. يەر ئىسلاھاتىدا يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلارغا قوغداپ ئۆتكەلدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇش سىياسىتى يولغا قويۇلدى. 1954 - يىلغا كەلگەندە يەكەن ۋىلايىتىدە دىنىي مەكتەپ 213كە، تالىپ 5632گە، مەسچىت،

5289غا، دىنىي زات 12 مىڭ 119غا يەتتى. بۇ جەرياندا ئاز بىرقىسىم دىنىي زاتلار پارتىيىنىڭ يەر ئىسلاھاتى، كوپىراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتىنى تازا چۈشىنەلمەي ياكى ۋىلايەت ئىچى - سىرتىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ قۇترىتىشىغا ئۇچراپ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتكە ئاشكارا نارازى بولۇپ، پىتنە - ئىغۋا توقۇپ، ئاممىنى قۇترىتىش، دىنىي ئىمتىيازنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى، كەڭ كۆلەمدە مەسچىت، دىنىي مەكتەپ سالدۇردى، كادىرلار ۋە ئاممىنى روزا تۇتۇش، ناماز ئوقۇشقا زورلىدى، چىرايلىق ناملار بىلەن ئاممىنىڭ پۇل، مال - مۇلكىنى قاقتى - سوقتى قىلدى.

1957 — 1966 - يىلغىچە ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى داۋاملىق ئىزچىل ئىجرا قىلىش بىلەن بىللە، 1958 — 1959 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە دىنىي زاتلار ئارىسىدا يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش مەركىزىي مەزمۇن قىلىنغان «ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىپ، پارتىيىگە قەلب تاپشۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. دىنىي زاتلار ۋە كەڭ خەلق ئاممىسى ئارىسىدا پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى قايتا - قايتا تەشۋىق قىلىپ، نامۇۋاپىق دىنىي تۈزۈملەرنى ئىسلاھ قىلىپ، دىنىي زاتلارنىڭ تۇرلۇك فېئوداللىق ئىمتىيازلىرىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بىكار قىلدى. دىنىي زاتلارنى سىياسەت ۋە ئېقىم مەسىلىلىرىنى ئۆگىنىشگە ئۇيۇشتۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ سىياسىي مەيدانىنى ئۆزگەرتىش خىزمىتىنى كۈچەيتتى. پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى ئەستايىدىل تەكشۈردى. پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە كادىرلار ئارىسىدا ئاتېئىزم تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى. سىياسىي - قانۇن ئورگانلىرىغا ماسلىشىپ، دىنىي ساھەدە ئىچكى قىسىمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ۋە دىنىي تونغا ئورۇنىۋېلىپ قانۇنسىز ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلارغا زەربە بېرىش تەربىيىسى ئېلىپ باردى، ۋەتەننى، دىننى سۆيىدىغان يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلارنىڭ دىنىي ئىشلارغا رىياسەتچىلىك قىلىشىغا يار - يۆلەك بولدى. 1959 - يىلى نامۇۋاپىق دىنىي تۈزۈملەر ئىسلاھ قىلىندى. كونكرېت مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە: 1) دىننىڭ ئەدلىيىگە ئارىلىشىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق، دىننىڭ ئاياللارنىڭ ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشىنى چەكلىشىگە، ئاياللارنى كەمسىتىشىگە، نىكاھ ئەركىنلىكىگە ئارىلىشىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق؛ 2) كادىر ۋە ئاممىنى روزا تۇتۇشقا، ناماز ئوقۇشقا، باشقا دىنىي پائالىيەت - مۇراسىملارغا قاتنىشىشقا زورلىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق؛ 3) دىنىي نام ۋە ھېيت - ئايەم پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئاممىنىڭ پۇل، مال - مۇلكىنى قاقتى- سوقتى قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىق؛ 4) ئاممىنىڭ توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم، خەتنە قاتارلىق ئىشلىرىدىن پايدىلىنىپ چىرايلىق ناملار بىلەن ئۇلارنى ئالداپ پۇل، مال - مۇلكىنى قاقتى - سوقتى قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىق؛ 5) دىنىي مەكتەپلەر (ۋىلايەت بويىچە 730 دىنىي مەكتەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى) ۋە مەدرىسەلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، بالىلارنى دىن ئۆگىنىشكە مەجبۇرلاشقا رۇخسەت قىلماسلىق؛ 6) مەسچىت، مەدرىسەلەرنىڭ ۋەخپە يەر، ئۆي، دەل - دەرەخلىرى قاتارلىق مال - مۇلۇكلىرىنى گۇڭشېنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش؛ 7) دىن ئالاھىدە ئىمتىيازلىق، «ئاخۇن» لار ئەلا دەيدىغان كۆز قاراشنى ۋە دىنىي زاتلارنىڭ ئەمگەككە قاتناشمايدىغان ئادىتىنى ئۆزگەرتىش.

ۋىلايەت بويىچە پارتىيە سىرتىدىكى زاتلارنىڭ «ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتىدە، 69 كىشى ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، 31 كىشى يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر، 24 كىشى بۇزۇق ئۇنسۇر، 4 كىشى سىنىپى يات ئۇنسۇر (دىنىي ساھەدىكىلەر ئايرىم ئايرىپ چىقىلمىدى) قىلىپ بېكىتىلدى. ۋىلايەت بويىچە مەزىندىن يۇقىرى 24 مىڭ 500 دىنىي زاتتىن ئەمگەك ئىقتىدارىدىن قالغانلاردىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى قۇربى يەتكۈدەك ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتناشتۇرۇلدى؛ روزا تۇتىدىغانلارنىڭ سانى زور دەرىجىدە ئازايدى، 1959 — 1960 - يىللىرىدىكى مەلۇماتتا 80% — 90% ئاممىنىڭ روزا تۇتمىغانلىقى مەلۇم بولدى؛ نۇرغۇن ئاياللار چۈمپەردىسىنى تاشلىۋەتتى؛ ۋىلايەت بويىچە 730 دىنىي مەكتەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن دىن

ئۇگىنىۋاتقان تالىپلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇدى ياكى ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتناشتى، دىنىي كۆچلەر ھەددىدىن زىيادە تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان ۋەزىيەت چەكلەندى، دىنىي ئىمتىياز ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى.

ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەرلەر دىنىنى ئىسلاھ قىلىش بىلەن بىللە، كەڭ كادىر، پارتىيە ئەزالىرى ۋە ئامما ئارىسىدا ماركسىزملىق مىللەت قارىشى، دىن قارىشى، ئاتېئىزم تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى، كومپارتىيە ئەزالىرى ۋە كومپارتىيىگە كىرىشنى تەلەپ قىلغانلاردىن دىنىي ئېتىقادىتىن چوقۇم ۋاز كېچىپ، دېئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزملىق دۇنيا قاراشتا چىڭ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى، كەڭ يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيىنى قانات يايدۇردى. ماۋارىپنى زور كۈچ بىلەن يولغا قويدى، مەكتەپ، كەچلىك كۇرس، ساۋات چىقىرىش، خەت تونۇتۇش كۇرسى ئېچىشقا ئوخشاش شەكىللەر ئارقىلىق، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، پۇقرالارنىڭ دىنغا ئىشىنىش ھوقۇقىنى، دىنغا ئىشەنمەسلىك ھوقۇقىنى، بولۇپمۇ دىنغا ئىشەنمەسلىك ھوقۇقىنى قوغدىدى.

1957 - يىلى ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇشتىن 1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقانغا قەدەر بولغان ئارىلىقتا، پارتىيىنىڭ دىن خىزمىتى جەھەتتىكى نەتىجىسى ئاساسىي ئۇرۇندا تۇردى، بۇ جەريانداً دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھەم تەرتىپلىك، ھەم ئاجايىپ ئۇنۇملۇك بولدى، لېكىن بۇ مەزگىلدە «سول» چىل ئىدىيىۋى لۇشيەن ئىجرا قىلىنغاچقا، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشتا چەكتىن ئېشىپ كېتىش ۋە ئېغىشتىن ساقلانغىلى بولمىدى. مەسىلەن؛ 1958 — 1960 - يىلغىچە مەسچىتلەر كۆپلەپ چېقىۋېتىلدى ۋە ئىگىلىۋېلىندى؛ ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش كۇرىشىدە، بىر تۈركۈم كىشىلەر ئوڭچى ۋە يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر دەپ خاتا ئايرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىگە ئاشكارا يوسۇندا سەممىي تەنقىد - تۇزىتىش پىكرى بەرگەن ۋەتەنپەرۋەر يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلار بار. بۇنداق چېكىدىن ئاشقان سول، ئاددىي خىزمەت ئۇسۇلى ۋە خىزمەت مىتودىغا ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، ئەمەلىي ئەھۋالغا قارىمايدىغان، ۋەزىيەتكە قاراپ ئىش كۆرمەيدىغان ئۇسۇللار پارتىيىنىڭ دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە نۇرغۇن يوشۇرۇن خەتەر قالدۇردى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا 1967 — 1973 - يىلغىچە ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ ئاپپاراتلىرىنىڭ ھوقۇقى «ئىسيانچى» لار تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى. 1970 - يىل 1 - ئايدىن كېيىن دىن خىزمىتىنى باشقۇرۇش ئىشى خەلق قوغداش بۆلۈمىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، بۇ جەريانداً، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ۋە دىن خىزمىتى چېكىدىن ئاشقان «سول» چىل لۇشيەننىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا، تازا ياخشى قانات يايدۇرۇلمىدى ۋە ئەمەلىيەشتۈرۈلمىدى. 1974 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك بىرلىك سەپ خىزمىتى ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن پارتىيىنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىلگىرىكى دىن سىياسىتى داۋاملىق ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، دىن باشقۇرۇش خىزمىتى نورمال قانات يايدۇرۇلدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ئىلمىزنىڭ سوتسىيالىزم دەۋرىدىكى دىن مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئاساسىي كۆز قاراش ئاساسىي سىياسەت» دېگەن ھۆججىتىنى، گوۋۇيۈەن ئىلان قىلغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى باشقۇرۇش نىزامى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرا ئىچىدىكى چەت ئەللىكلەرنىڭ دىنىي پائالىيەتلىرىنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق قائىدىسى»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىنىي پائالىيەتلەرنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىنىي كەسپىي خادىملارنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىن ئىشلىرىنى

باشقۇرۇش نىزامى»نى ئىجرا قىلدى.

1978 — 1985 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 465 يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتنىڭ سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى، ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار ئاقلاندى، دىنىي ئۆي - مۇلۇك سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى. 9600 مەسچىت ئېچىۋېتىلدى، يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلارنىڭ تۇرمۇشىغا مۇۋاپىق ئېتىبار بېرىلدى. ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي كېڭەش، ئىسلام دىنى جەمئىيەتلىرىدە يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلار مۇۋاپىق ۋەزىپىگە قويۇلدى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە 1374 دىنىي زات ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي كېڭەش، ئىسلام دىنىي جەمئىيەتلىرىگە ۋەزىپىگە قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 8 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 136 كىشى ناھىيە (شەھەر)لىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 515 كىشى يېزا دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 11 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، بىر كىشى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، 308 كىشى ناھىيە (شەھەر)لىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، 12 كىشى مەملىكەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ۋەكىلى، 37 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ۋەكىلى، 89 كىشى ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ۋەكىلى، 352 كىشى ناھىيە (شەھەر)لىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ۋەكىلى (يۇقىرىدىكىلەر ئىچىدە ۋەزىپىسى گىرەلەشكەنلەرمۇ بار) بولدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 932 يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتقا ئايمۇ - ئاي ياكى پەسىل بويىچە 498 مىڭ 500 يۇەن تۇرمۇش ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى.

1980 - يىلدىن باشلاپ ھەج پائالىيىتى پىلانلىق قويۇپ بېرىلدى، 90 - يىللارغا قەدەر ۋىلايەت بويىچە 3585 ئادەم ھەجگە باردى (تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ سانى كەم)، بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن بارغانلار 11، ئۆز خىراجىتى بىلەن بارغانلار 3574 (ھۆكۈمەتنىڭ دىن تارماقلىرى تەشكىللىگەن ئۆمەك تەركىبىدە بارغانلار ۋە ھەر خىل ناملار بىلەن باشقا يول ئارقلىق بارغانلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە). مۇشۇ مەزگىلدە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك ئىسلام دىنى جەمئىيەتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قۇرۇلدى. 1990- يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتى تەشكىلاتىدىن بىرى، ناھىيە (شەھەر)لىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتى تەشكىلاتىدىن 11ى بار بولدى، تاشقورغان ناھىيىسىدە ئىسلام دىنى جەمئىيىتى قۇرۇلمىدى.

1988 — 1989 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە 6339 دىنى زات (ئومۇمىي دىنىي زاتنىڭ 53.4%نى ئىگىلەيدۇ)تىن دىنىي ساۋات، سىياسىي، قانۇن ساۋاتلىرى بويىچە ئىمتىھان ئېلىنىپ، لاياقەتسىز دىنىي كەسپىي خادىملار چېكىندۈرۈلدى. 1978 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك بىرلىك سەپ دىن ئىشلىرى تارماقلىرى ۋە ۋىلايەتلىك سىياسىي مەكتەپ 23 قارار دىنىي زاتلار كۇرسى ئېچىپ، 3428 دىنىي زات (قېتىم) نى تەربىيىلەپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش، قانۇنغا رىئايە قىلىش ئىدىيىۋى ئاڭلىقلىقنى ۋە سىياسەت قارىشىنى ئۆستۈردى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەزكىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت ۋە بىرلىك سەپ تارماقلىرى كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، ناھايىتى زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، ۋىلايەتنىڭ ۋەتەنپەرۋەر بىرلىك سېپىنى كېڭەيتتى. لېكىن مەلۇم مەزگىللەردە بەزى جايلار ئىدىئولوگىيە ساھەسىنىڭ خىزمىتىنى، دىن ئىشلىرىغا بولغان باشقۇرۇشنى بوشاشتۇرۇپ قويغاچقا، فېئودال خۇراپاتلىق، دىنىي، ئەسەبىيلىك باش كۆتۈردى ۋە يامراپ كەتتى، قانۇنسىز دىنىي كۈچلەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇپ، ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزدى، بۇنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1) دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى باشقۇرۇش تىزگىنسىز قالدى. تەستىقتىن ئۆتكۈزمەي خالىغانچە مەسچىت سېلىش، ئۆزگەرتىپ، كېڭەيتىپ سېلىش ئەۋج ئېلىپ كەتتى ھەمدە ئۇنىڭغا كېتىدىغان خىراجەت

ئاممىغا زورلاپ چېچىلدى، ۋىلايەت بويىچە مەسچىت شىددەت بىلەن كۆپەيدى، قىسمەن جايلاردا مەكتەپ سانىدىن ئېشىپ كەتتى. ئالايلۇق، قاغىلىق ناھىيىسىدە 1965 - يىلى 775 مەسچىت، 1980 - يىلى 352 مەسچىت بار ئىدى، لېكىن 1990 - يىلغا كەلگەندە 903 كە يەتتى. 10 يىلدا يېڭىدىن 551 مەسچىت سېلىنىدى، ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 55 تىن كۆپەيدى، بەزى دىنىي پائالىيەت سورۇنى كۆلەم ۋە سۈپەت جەھەتتە شۇ جايدىكى مەكتەپلەرنىڭكىدىن ئېشىپ كەتتى.

2) خۇسۇسىي دىن ئوقۇتۇش سىنىپى (نۆۋەتسىز) ئېچىش ئەھۋالى قايتا - قايتا چەكلەنگەن بولسىمۇ توختىمىدى. بەزى خۇسۇسىي دىن ئوقۇتۇش سىنىپ (نۆۋەتلا) لىرى يامان نىيەتتىكى ئادەملەرنى يوشۇرىدىغان، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار ۋە ئەكسىيەتچى (تالىپ) لەرنى تەربىيىلەيدىغان قارا ئۇۋىغا ئايلاندى. ئالايلۇق، 1990 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدە يۈز بەرگەن «5 - يانۋار» تالىپلارنىڭ تەلەپ قويۇش ۋەقەسى، ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن توپىلاڭ ۋەقەسىدىكى تايانچ ئۇنسۇلارنىڭ ھەممىسى قاغىلىق ناھىيىسىدىكى خۇسۇسىي دىن ئوقۇتۇش سىنىپى (نۆۋەتسىز) دا تەربىيىلەنگەن.

3) پۇقرالار دىنغا ئېتىقاد قىلىشقا مەجبۇرلاندى. كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ دىنغا ئېتىقاد قىلماسلىق ھوقۇقى ئېغىر دەخلى تەرۇزگە ئۇچرىدى.

4) بىكار قىلىنغىنىغا ئۇزۇن بولغان دىنىي فېئودالىلىق ئىمتىيازلار ۋە دىنىي زۇلۇم - ئېكسپىلاتاتسىيە تۇزۇمى قايتا باش كۆتۈردى.

5) دىن دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرى، ئەدلىيە، نىكاھ، پىلانلىق تۇغۇت، مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىغا ئارىشىۋالىدىغان ئەھۋال ئۇزلۇكسىز يۈز بەردى، ئايرىم جايلاردا پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش قىيىن بولدى، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى دىنىي كۆچلەر تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى ياكى زەربىگە ئۇچرىدى، ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيىتى تەسىرگە ئۇچرىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم - ھۆكۈمەتلەر ئاشۇ مەسىلىلەرنى نەزەردە تۇتۇپ، پارتىيە 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك پارتكومنىڭ 15 - ئومۇمىي (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، «شىنجاڭدىكى ئاساسىي خەۋپ مەملىكەت ئىچى، سىرتىدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر تەرىپىدىن كېلىدۇ» دېگەن ئىدىيىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، مەركەزنىڭ «مۇقىملىق ھەممىدىن ئەلا» دېگەن فاكتىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرنى قەتئىي توستى ۋە ئۇنىڭغا قەتئىي زەربە بەردى. 1990 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىپ، «مۇقىملىقنى ئاساسىي قاتلامدىن باشلاپ تۇتۇش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇشتا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈش، مۇقىمسىزلىق ئامىللىرىنى توگىتىشتە ئىشنى دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتىن باشلاش كېرەك» دېگەن يېتەكچى ئىدىيىنى بەلگىلىدى. ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى بۇ ئىدىيىگە ئاساسەن، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەرنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئارقىسىدا، دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش، تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، پارتىيىنىڭ دىن سىياسىتىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇردى. تۆۋەندىكى بىر قانچە جەھەتتىن دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىلدى: 1) «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىنىي پائالىيەتلەرنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى» «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىنىي كەسىپىي خادىملارنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى» زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىندى؛ 2) دىنىي زاتلارنى دېموكراتىك باھالاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، دىنىي كەسىپىي خادىملار قوشۇنى پاكلاشتۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە 11 مىڭ 855 دىنىي زات دېموكراتىك باھالاشقا قاتناشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 931 ئادەم ئىلغار، 9071 ئادەم لايىقەتلىك، 1866 ئادەم ئاساسەن لايىقەتلىك، 344 ئادەم لايىقەتسىز بولۇپ باھالاندى، ئېغىر مەسىلىسى بار دەپ باھالانغان 18 ئادەم سىياسىي - قانۇن تارماقلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، باھالاشتا ئاخىرىدىكى تۈرگە كىرگۈزۈلگەن دىنىي خادىملارنىڭ

دىنىي ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى؛ 3) مەسچىت سېلىش، كېڭەيتىش، ئۆزگەرتىشنى تەستىقلاش رەسمىيىتى چېكىتىلىپ، تەستىقسىز مەسچىت سېلىش، كېڭەيتىپ سېلىش ۋە ئۆزگەرتىپ سېلىشقا رۇخسەت قىلىنمىدى. دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىغا بولغان باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لەردە يېزا (بازار) دەرىجىلىك دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھەيئەتلىرى، كەنتلەردە مەسچىت باشقۇرۇش گۇرۇپپىلىرى ئومۇميۈزلۈك قۇرۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى؛ 4) خۇسۇسىي دىن ئوقۇتۇش سىنىپى (نۆۋەتسى) دىن 229 ى ئېنىقلىنىپ تارقىتىۋېتىلدى، 2259 تالىپ قايتۇرۇۋېتىلدى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىسلام دىنى جەمئىيەتلىرى دىن ئۆگىنىش كۇرسى ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك دىنىي كەسپىي خادىملارنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسلىرىنى مۇددەت-تۇرۇكۇمگە بۆلۈپ پىلانلىق ئېچىپ، ۋەتەننى سۆيۈپ، قانۇنغا رىئايە قىلىدىغان ياش بىر ئەۋلاد دىنىي زاتلارنى تەربىيىلىدى؛ 5) دىنىي زاتلارنىڭ تۇرلۇك ئىمتىيازلىرى بىكار قىلىنىپ، ئاممىنىڭ يۇكى يېنىكلىتىلدى؛ 6) دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرى، ئەدلىيە، مائارىپ، نىكاھ ئىشلىرى ۋە پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى قاتارلىقلارغا ئارىلىشۋېلىشتەك قانۇنغا خىلاپ دىنىي پائالىيەتلەر قاتتىق تەنقىد قىلىندى ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىلدى؛ 7) چەت ئەللەردىكى ئەكسىيەتچى دىنىي كۈچلەرنىڭ سېڭىپ كىرىشى توسۇلدى. بۇ تەدبىرلەر بىر قەدەر ياخشى ئۇنۇم بەردى.

§ 5 . تەيۋەنگە قارىتىلغان خىزمەت

1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمىدە تەيۋەنگە قارىتىلغان ئىشلارنى باشقۇرىدىغان تەيۋەن ئىشلىرى ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. شۇ چاغدا ۋىلايەت بويىچە تەيۋەنلىكلەر ئائىلە تاۋابىئاتىدىن 117 ئائىلە، 448 ئادەم بار ئىدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «تىنچ بىرلىككە كەلتۈرۈش، بىر دۆلەتتە ئىككى خىل تۈزۈمنى يولغا قويۇش» تىن ئىبارەت تەيۋەن خىزمىتى باش فاكۇچىنى بويىچە، دېڭىز بوغىزىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكىلەرنىڭ «ئۇچ جەھەتتىكى ئالاقىسى» نى ۋە ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە قاتارلىق ساھەلەر بويىچە ئالماشتۇرۇشى ۋە ھەمكارلىقىنى پائال ئالغا سۈرۈپ، تەيۋەن مەبلىغىنى زور كۈچ بىلەن جەلپ قىلىپ، ئىككى قىرغاقتىكىلەرنىڭ ئىقتىساد - سودا ئالاقىسىنى راۋاجلاندۇردى. چوڭ - چوڭ ھېيىت - بايراملاردا ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، تەيۋەنلىكلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى. تەيۋەنگە قارىتىلغان خىزمەت توغرىسىدىكى سىياسەتلەرنى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈپ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ۋە تەيۋەنلىكلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ يۇقىرى مەكتەپكە چىقىش، ئىشقا ئورۇنلىشىش، نوپۇسقا ئېلىنىشقا ئوخشاش ئەمەلىي مەسىللىرىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بەردى. 1978 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمى تەيۋەن خىزمىتى ئىشخانىسى قەشقەرگە تۇغقان يوقلاش، سەيلى ساياھەت قىلىشقا كەلگەن 700 دىن ئارتۇق تەيۋەنلىك قېرىنداشنى كۈتۈۋالدى.

§ 6 . سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش خىزمىتى

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى مالىمانچىلىقىنى پائال ئوڭشاپ، بىرلىك سەپ ئوبيېكتلىرىنىڭ سىياسىتىنى ئومۇميۈزلۈك ئەملىيلەشتۈرۈپ، ناھەق، يالغان، خاتا دەلولارنى ئاقلاپ، تارىختىن قېپقالغان مەسىلىلەرنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلدى.

1. سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش

1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش ئەزاسىدىن 30ى بولۇپ، بۇلاردىن 16 سى سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 15 كىشى سىياسىتىنى تولۇق ئەملىيلەشتۈرۈشنى، بىر كىشى قىسمەن ئەملىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلمىغان بۇ 16 كىشى ئىچىدە، سىياسىي مەسلىگە ياتمىغانلار 3 كىشى بولۇپ، سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈشتە ئۇلارنىڭ ئوڭچى ئونسۇر ياكى يەرلىك مىللەتچى ئونسۇر دېگەن قالپقى ئېلىپ تاشلىنىپ، قايتا تەكشۈرۈپ تۈزىتىلىپ، ئەسلى ۋەزىپىسى بىلەن ماۋاش دەرىجىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى؛ ئىقتىسادىي مەسلىگە ياتمىغانلار 13 كىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ 13 ئېغىز ئۆيى ۋە ئەينى چاغدا ئاختۇرۇپ ئېلىپ كېتىلگەن مال - مۈلكى قايتۇرۇپ بېرىلدى، 34 مىڭ 100 يۈەن تۇرمۇش پۇلى تولۇقلاپ تارقىتىپ بېرىلدى.

ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي كېڭەشلەرنىڭ 881 ئەزاسى ئىچىدە 330 كىشى سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى، 1985 - يىلغىچە ئۇلاردىن 318نىڭ سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلدى. بۇ 318 كىشى ئىچىدە ئىقتىسادىي مەسلىگە ياتمىغانلار 172 بولۇپ، 260 مىڭ يۈەن نەق پۇل تۆلەپ بېرىلدى، ئاختۇرۇپ ئېلىپ كېتىلگەن 295 دانە ماددىي بۇيۇم قايتۇرۇپ بېرىلدى، ئەسلى نەرسىسى يېتىپ كەتكەنلىرىنىڭ نەرسىسى باھاغا سۈندۇرۇلۇپ 31 مىڭ يۈەن تۆلەپ بېرىلدى، 101 ئېغىز شەخسىي ئۆي قايتۇرۇپ بېرىلدى. 90 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش خىزمىتى ئومۇمىيۈزلۈك تاماملاندى.

2. ئوڭچى ئۇنسۇر، يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر دەپ خاتا ئايرىلغانلارنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش

1957 — 1958 - يىللىرىدىكى ئىستىل تۈزىتىش، ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە، ۋىلايەت بويىچە 545 ئادەم ئوڭچى ئۇنسۇر دەپ، 181 ئادەم ئوڭچىل گەپ - سۆزدە بولغانلار دەپ بىر تەرەپ قىلىنغانىدى، 6 ئادەم ئوڭچىلارغا چېتىلغانىدى. 1978 — 1985 - يىلغىچە بولغان دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈشتە، ۋىلايەت بويىچە ئوڭچى ئۇنسۇرىدىن 732 سى بايقالدى (باشقا ئۆلكىلەردىن ئېقىپ كەلگەن 44 كىشىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئەسلىدە ئوڭچى ئۇنسۇر دەپ ئايرىلغان 545 ئادەمدىن 542 سىنىڭ مەسىلىسى تۈزىتىلدى، قالغان ئۈچ ئادەمنىڭ مەسىلىسى يېڭىدىن جىنايەت ئۆتكۈزگەچكە تۈزىتىلمىدى، ئوڭچىل گەپ - سۆزدە بولغان دەپ بىر تەرەپ قىلىنغان ۋە ئوڭچىلارغا چېتىلغان 187 ئادەمنىڭ مەسىلىسى تۈزىتىلدى؛ خىزمەتتىن مەھرۇم قالغان 494 ئادەم خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، چېكىندۈرۈش، پېنسىيىگە چىقىرىش ياكى پەرزەنتلىرىنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئوخشاش يوللار بىلەن مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىندى.

1958 — 1959 - يىللىرىدىكى ئىستىل تۈزىتىش، يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە، 394 ئادەم يەرلىك مىللەتچى دەپ ئايرىلغانىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 338 ئادەم يەرلىك مىللەتچى دەپ، 48 ئادەم يەرلىك مىللەتچىلىككە ياتمىغان گەپ - سۆزدە بولغانلار، 8 ئادەم يەرلىك مىللەتچىلەرگە چېتىپ بىر تەرەپ قىلىنغانىدى. 1978 — 1985 - يىلغىچە بولغان سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش خىزمىتىدە، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۈزىتىلدى. خىزمەتتىن مەھرۇم قالغان 320 ئادەم خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، چېكىندۈرۈش، پېنسىيىگە چىقىرىش ياكى پەرزەنتلىرىنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئوخشاش يوللار بىلەن مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىندى.

3. سودا - سانائەتچىلەرنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە سودا - سانائەتچىدىن 749 ئائىلە، 1008 كىشى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىگە قاتناشقانىدى، بىر قانچە قېتىملىق ھېسابتا سودا - سانائەتچىدىن 200ى بىر تەرەپ قىلىنىدى. 1978 - يىلىدىن كېيىن، مەركەزنىڭ [1979] 96 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەلگىلىمە بويىچە، ئىلگىرىكى سودا - سانائەتچىلەر ئىچىدىكى تەركىبى پومېشچىك، باي دېھقان قاتلىمىغا ئايرىلغان ۋە مال-مۈلكى 10 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان ئائىلىلەردىن باشقا سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلاردىن پەرقلەندۈرۈلۈپ، ئۇششاق سودىگەر، ھۆپىگەر، ئۇششاق قول سانائەتچى (ئۈچ ئۇششاق دەپمۇ ئاتالدى) دەپ ئايرىلدى، شۇ چاغدىكى «ئۈچ ئۇششاق» نىڭ ئومۇمىي سانى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئومۇمىي سودا - سانائەتچىنىڭ 79.8% نى تەشكىل قىلدى. بىر قانچە قېتىملىق ھېسابتا كېلىپ چىققان 157 ئادەمنىڭ ناھەق، يالغان، خاتا دېلوسىنىڭ ھەممىسى تۈزىتىلدى؛ سودا - سانائەتچىلەرنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا تۆتۈپ قېلىنغان 39 مىڭ يۈەن ئۆسۈم پۈلى پۈتۈنلەي تولۇقلاپ بېرىلدى؛ 77 ئائىلىنىڭ ئاختۇرۇپ ئېلىپ كېتىلگەن مال-مۈلكى 648 مىڭ 900 يۈەن نەق پۈلغا سۈندۈرۈلۈپ، 1985 - يىلى ئۇنىڭ 473 مىڭ 800 يۈەنى قايتۇرۇپ بېرىلدى؛ سودا - سانائەت ساھەسىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بەزى يۇقىرى قاتلام زاتلار ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى، سىياسىي كېڭەشلەر، سودا -سانائەتچىلەر بىرلەشمىلىرىدە مۇۋاپىق ۋەزىپىگە قويۇلدى.

4. تەيۋەنلىك قېرىنداشلار، تەيۋەنلىكلەرنىڭ ئائىلە - تاۋابئاتلىرىنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە تەيۋەنلىكلەرنىڭ ئائىلە تاۋابئاتىدىن 117 ئائىلە، 448 ئادەم بار ئىدى. بىر قانچە قېتىملىق سىياسىي ھېسابتا 8 كىشى خاتا بىر تەرەپ قىلىنغانىدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر كىشىگە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش جازاسى، بىر كىشىگە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش جازاسى بېرىلدى؛ 1957 - يىلدىكى ئوڭچىللارغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە بىر كىشى خىزمەتتىن قوغلاندى؛ بىر كىشى «ئادەتتە ئوڭچى ئۇنسۇر» دەپ بېكىتىلىپ، مائاشى ئۈچ دەرىجە چۈشۈرۈلۈپ، نارازىت ئاستىدا ئەمگەككە سېلىندى، بىر كىشى قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە ئەمگەككە چۈشۈرۈلدى؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بىر كىشى خاتالىقى بار دەپ بېكىتىلدى، 2 كىشى تەيۋەنلىكلەر بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بار دەپ خىزمەتتىدىن مەھرۇم قالدى. 1985 - يىلدىكى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتە، يۇقىرىدىكى 8 كىشىنىڭ سىياسىي ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، خىزمەتتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، چېكىندۈرۈش ۋە پېنسىيىگە چىقىرىشقا ئوخشاش يوللار بىلەن ھەل قىلىندى.

5. ھەقىقەتكە قايتقان خادىملارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەقىقەتكە قايتقان خادىم 1224 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئارمىيىدىن 802 كىشى، يەرلىكتىن 422 كىشى بار. بىرقانچە قېتىملىق سىياسىي ھېسابتىلەردە ئۇلارنىڭ ئىچىدە تارىخىي مەسىلىسى سۈرۈشتۈرۈلۈپ خاتا بىر تەرەپ قىلىنغانلار 600، بۇلارنىڭ ئىچىدە جازا ھۆكۈم قىلىنىپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلگەن ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگەنلەر 397، قىسقارتىلغان، خىزمەتتىدىن چېكىندۈرۈلگەنلەر 98، يۇرتىغا قايتۇرۇلغانلار 20، خىزمەتتىن قوغلانغان، تازىلانغانلار 85؛ خىزمەت ئورنىدىكىلەر 416، ئىز دېرىكى بولمىغانلار 208.

1978 — 1985 - يىلغىچە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىدە جازا ھۆكۈم قىلىنىپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلگەن، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگەن 397 ئادەم ئىچىدە 314 ئادەمنىڭ ئەسلى ھۆكۈمى بىكار قىلىنىدى،

38 ئادەمنىڭ ئەسلى ھۆكۈمى ساقلاپ قېلىنىدى، 45 ئادەمنىڭ مەسلىسى قايتا تەكشۈرۈشكە قويۇلدى. سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، 104 ئادەمگە خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى تۈرمۈش پۇلى بېرىدىغان بولدى، 189 ئادەم پېنسىيەگە، دەم ئېلىشقا چىقىرىلدى، 51 ئادەمنىڭ تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر دېگەن قالپىقى ئېلىپ تاشلىنىپ ئىشلىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئالەمدىن ئۆتكەن 96 ئادەم ئۆچۈن دەپنە پۇلى ۋە نەپقە پۇلى بېرىلدى، 66 ئادەمنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ھەقىقەتكە قايتقان 85 ئادەمنىڭ پەرزەنتى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 449 مىڭ يۈەن سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش پۇلى چىقىم قىلىندى. سابىق گومىنداڭنىڭ بىر شاۋجاڭنىڭ ماڭاشى مەۋرىي 14 - دەرىجىگە، سابىق گومىنداڭنىڭ ناھىيە، تۈەن دەرىجىلىك خادىملىرىنىڭ ماڭاشى 17 - ياكى 18 - دەرىجىگە تەڭشەپ بېرىلدى.

1985 - يىلى ۋىلايەتتىكى ھەقىقەتكە قايتقان خادىملارغا گۇۋاھنامە تارقىتىپ بېرىلدى.

6. زىيالىيلارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدە زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى ۋە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە ھەر دەرىجىلىك بىرلىك سەپ تارماقلىرى زىيالىيلارنىڭ ئەرز - شىكايىتىنى قوبۇل قىلىش، زىيالىيلارنىڭ تارىختىن قېپقالغان مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ۋە ئۇلارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە پائال رول ئوينىدى.

VI باب

ئىنتىزام تەكشۈرۈش، مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى

§ 1. ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى

1. ئىنتىزام تەكشۈرۈش قوشۇنى

1958 - يىلى خەلق گۇڭشېسى ئومۇملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى خەلق گۇڭشېلىرىدا گۇڭشې پارتكوم مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرىنى قۇردى، ئىدارە، ئورگان، زاۋۇت، كان - كارخانىلار، مەكتەپ، دېھقانچىلىق مەيدانى، كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى پارتكوم ۋە ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىدا مەمۇرىي تەپتىش خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئادەمنى مەسئۇل قىلدى.

1959 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش، مەمۇرىي تەپتىشلىك مەخسۇس كادىرى 75كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش - مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇئاۋىن شۇجىسى بىر، مەخسۇس كادىر 5؛ ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش،

مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ۋەزىپىدىكى شۇجىسى بىر، مۇئاۋىن شۇجىسى 7، مەخسۇس كادىر 18؛ خەلق گۇڭشىسى پارتكومى ئىنتىزام تەكشۈرۈش -مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇئاۋىن شۇجىسى 4، مەخسۇس كادىر 39.

1965 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك پارتكوم مەمۇرىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسىنىڭ مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى بىر، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئەزاسى بىر، مەخسۇس كادىر 5 ئىدى؛ ناھىيە (شەھەر) لەردە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇئاۋىن شۇجىدىن 7 سى، كادىردىن 20 سى سەپلەندى، خەلق گۇڭشىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرىغا مەخسۇس كادىردىن 52 سى، ۋىلايەت بويىچە مەخسۇس كادىردىن 86 سى سەپلەندى.

1966 - يىل 5 - ئايدىن 1966 - يىل 12 - ئايغىچە ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى خىزمىتىنى نورمال داۋاملاشتۇردى. 1967 - يىل 1 - ئايدا ھەر دەرىجىلىـــــك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھوقۇقى «ئىسيانچىلار» تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى ئاپپاراتلىرىنىڭ ھوقۇقىمۇ كەينى - كەينىدىن تارتىۋېلىندى.

1978 - يىلى قەشقەردە ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى بىر بىرلەپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1981 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرىدىن 15ى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس مۇئاۋىن شۇجى 4، باشقارما دەرىجىلىك كادىر 3، ئادەتتىكى كادىر 8. 12 ناھىيە (شەھەر) دە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرىدىن 65ى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس مۇئاۋىن شۇجى 23، ئادەتتىكى كادىر 42. ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 34 ئورۇندىكى پارتكوم ئىچىدە، 13 ئورۇندا ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 8 مەخسۇس كادىر سەپلەندى. ۋىلايەت بويىچە 133 گۇڭشىغا 86 مەخسۇس تەكشۈرگۈچى، 48 قوشۇمچە تەكشۈرگۈچى سەپلەندى.

1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش سىستېمىسىدىكى مەخسۇس كادىر 253كە، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى كادىر 185كە، تەكلىپلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرى 2گە يەتتى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدا 11 مەخسۇس كادىر بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە شۇجى بىر، مۇئاۋىن شۇجى 2؛ خەنزۇ كادىر 7، ئاز سانلىق مىللەت كادىر 4، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئەزا 2، تەكلىپلىك ئىنتىزام تەكشۈرگۈچى 2؛ 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدا 115 مەخسۇس كادىر بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس شۇجى، مۇئاۋىن شۇجى 33 (خەنزۇ 14، ئۇيغۇر 17، تاجىك 2)، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى شۇجى بىر؛ 125 يېزىلىق پارتكومغا مەخسۇس ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرى سەپلەپ بېرىلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە يېزىلىق پارتكوملارنىڭ %78نى تەشكىل قىلدى؛ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 6 ئورۇننىڭ پارتكومىدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى. بۇ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكـــى پارتكوملارنىڭ %37.5نى تەشكىل قىلدى، مەخسۇس ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىردىن ئىككىسى سەپلەندى؛ ۋىلايەتلىك ئورگانلار پارتكومىغا قاراشلىق 61 پارتىيە باش ياچەيكىسى ۋە پارتىيە ياچەيكىسىغا قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرىدىن 179ى سەپلەندى.

1985 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم [1983] 48 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق تەستىقلاپ تارقاتقان ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ «ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى پىكىر» نگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومغا «ۋىلايەتنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش سىستېمىسىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا پىكىر» نى يوللىغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى ۋە قوشۇنـــى ئۈزلۈكسىز مۇكەممەللەشتى ۋە زورايدى، يىل ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرىدىكى

مەخسۇس كادىر 285 كە، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى كادىر 63كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شۇجى 15، ئادەتتىكى كادىر 99؛ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارغا مەخسۇس ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرىدىن 19ى سەپلەندى؛ 125 يېزا - بازارلىق پارتكومغىمۇ مەخسۇس ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرى سەپلەندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇن، كارخانىلاردىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتى 37گە يەتتى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى بىلەن ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇن، كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرىنى باشقۇردى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدا ئىشخانا، تەكشۈرۈش بۆلۈمى، سوراق بۆلۈمى، ئەرزىيەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ مۇناسىپ ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا مەخسۇس كادىردىن 21ى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە شۇجى بىر، مۇئاۋىن شۇجى 2، ئەزا 3، ئادەتتىكى كادىر 15. ناھىيە (شەھەر) لەرگە مەخسۇس كادىردىن 125ى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە شۇجى 12، بۆلۈم دەرىجىلىكتىن تۆۋەن كادىر 113؛ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 8 ئورۇندىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتىغا مەخسۇس كادىردىن 13ى سەپلەندى؛ 13 كارخانا، كەسىپىي ئورۇندىكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتىغا مەخسۇس كادىردىن 40ى سەپلەندى.

2. پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزام تەربىيىسى

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي 1954 — 1956 - يىلغىچە رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئورگانلاردا پارتىينى تەرتىپكە سېلىش تەربىيىسى خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى، بۇ مەزگىلدە ئاساسلىقى پارتىيە ئىنتىزامى، دۆلەت قانۇنى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان كادىرلار ۋە پارتىيە ئەزالىرىدىن قىلمىشى يېنىكلىرىگە تەنقىدىي تەربىيە بېرىلدى، ئېغىرلىرىغا چارە كۆرۈلدى.

ئىستىل تۈزىتىش، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»، خەلق گۈڭشېسىنى ئۇمۇملاشتۇرۇش ھەرىكىتىدە، ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە ئورگاندىكى پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى، رايونلۇق، يېزىلىق پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى، يېزا پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق پارتىيىنىڭ لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، 85%تىن ئارتۇق پارتىيە ئەزاسىنى تەربىيىگە ئىگە قىلدى. تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قىلىش چارىسى ئارقىلىق، بەزى پارتىيە ئەزالىرىدا ساقلانغان ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىلىلىرى پاش قىلىندى ۋە بىر تەرەپ قىلىندى.

1960 — 1966 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرىكى مەزگىلدە پارتىيىنىڭ تەربىيە خىزمىتى ئاساسلىقى سىياسىي ھەرىكەتنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشىنى دەۋر قىلىپ قانات يايدۇرۇلدى. پارتىيە ئەزالىرى، كادىرلار ئارىسىدا بېيۇروكراتلىققا، ئىسراپچىلىققا، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» تەربىيىسى ۋە سىياسىينى، ئىقتىسادنى، تەشكىلنى، ئىدىيىنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت «تۆتنى ئېنىقلاش» تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قەشقەر يېڭىشەھەر، تاشقورغان ناھىيىلىرىدە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 1965 - يىلدىكى «تۆتنى ئېنىقلاش» تا نۆۋەتتىدا تۈرۈش خىزمىتىدە، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى زەربىگە ئۇچرىدى، پارتىيە تەربىيىسى ئاساسەن ھەرىكەتكە ماسلىشىش نۆۋەتتىدىن قانات يايدۇرۇلدى.

1974 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە

كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن پارتىيە تەربىيىسى خىزمىتى تەدرىجىي توغرا ئىزغا سېلىنىدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى پارتىيە ئەزالىرى، كادىرلار ئارىسىدا لىن بياۋ، جيانگ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىشنى، «ئەمەلىيەت ھەقىقىتىنى ئۆلچەشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى» توغرىسىدىكى ئۆگىنىش ۋە مۇزاكىرىنى قانات يايدۇردى.

1979 — 1984 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى «پارتىيىنىڭ ئىچكى سىياسىي تۈرمۈشىغا دائىر بىر قانچە مىزان»نى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، «ئۇچ يىغىن، بىر دەرس» (ياچېيكا يىغىنى، پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى، پارتىيە گۇرۇپپىسى يىغىنى ۋە پارتىيە دەرسى» تۈزۈمىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ، پارتىيە ئەزالىرىغا پارتىيەۋىلىك، پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامى تەربىيىسى ئېلىپ باردى. ۋىلايەت بويىچە 456 قارار پارتىيە ئەزالىرى كۇرسى ئېچىلىپ، 94 مىڭ 533 پارتىيە ئەزاسى (قېتىم) تەربىيىلەندى.

1984 - يىلى پارتىيىنىڭ 12 - قۇرۇلتىيىدا چىقىرىلغان «پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى پارتىيە قائىدە - نىزاملىرىنى قوغداپ، پارتىيە ئىستىلىنى ھەقىقىي ياخشى تۇتۇپ، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپ بارلىق ناتوغرا خاھىشلارغا قارشى كۇرەش قىلىپ، پارتىيىنىڭ لۇشىەن، فاڭجېن سىياسەتلىرىنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش» دېگەن يولىورۇققا ئاساسەن، پارتىيە ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى پارتىيە ئىستىلىنى تۈزۈشقا يۆتكەلدى. 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئىككى خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ 10 ناھىيە (شەھەر) گە تەكشۈرۈپ تەكتىنى ئىگىلەشكە ئەۋەتىپ، پارتىيە ئىستىلىنى ئىمكانقەدەر تېز، تۈپتىن ياخشىلاشنىڭ پىلان، تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى «ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ خىزمىتىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» نى تۈزۈپ چىقتى ۋە پارتىيە ئىستىلى تەربىيىسىنى نۇقتىدىن دائىرىگىچە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇردى، 1987 - يىلىغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئىستىلى تۈپتىن ياخشىلانغان ناھىيە (شەھەر) 8گە، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇن پارتكومى 14كە، باش ياچېيكا 2گە، پارتىيە ياچېيكىسى 9غا يەتتى.

1985 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى پارتكوملارغا ماسلىشىپ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك ياخشى ئىشلىدى، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش داۋامىدا ھەر دەرىجىلىك پارتكوملارغا ماسلىشىپ 233 قارار پارتىيە ئەزالىرى كۇرسى، نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، 15 مىڭ 117 پارتىيە ئەزاسىنى نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەپ، 99.6% پارتىيە ئەزاسىنى تەربىيىگە ئىگە قىلدى، «تەرتىپكە سالغاچ ئۆزگەرتىش» فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلىش ۋە بيۇروكراتلىق قىلىشقا ئوخشاش ناتوغرا ئىستىللارنى ئۆڭشىدى، «ئۇچنى قوبۇل قىلىش، ئۇچنى ئۆزگەرتىشتىكى ناتوغرا ئىستىللارنى تۈزىتىش توغرىسىدىكى دەسلەپكى پىكىر»نى تارقىتىپ، كادىر ئاجرىتىپ ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتىنى تۈتۈپ، تېپىك مەسىللار ئارقىلىق پارتىيەۋىلىك، پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامى تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى.

1986 - يىل 1 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى شۇجىلىرىنىڭ سۆھبەت يىغىنىنى ئېچىپ، يۇقىرىنىڭ يولىورۇقىنى يەتكۈزۈپ، پارتىيە ئىستىلىنى توغرىلاش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە بارلىق پارتىيە ئەزالىرىنى ھەرىكەتلەنتىپ، ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئىستىلىنىڭ تۈپتىن ياخشىلىنىشىنى تىرىشىپ ئەملگە ئاشۇرۇشقا چاقىردى. 5 — 6 - ئاي ئارىلىقىدا، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام

تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلىنىپ، ژىلايەت ۋە سىستېما بويىچە ئوچاستىكىلارغا بۆلۈپ ھۆددىگە ئېلىش چارىسىنى قوللىنىپ، ژىلايەت بويىچە پارتىيە ئىستىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە ژىلايەتلىك پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامىنى توغرىلاش خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى. 12 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە ژىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى بىلەن ژىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە ئىستىلىنى توغرىلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى بىرلەشمە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، «بىرىنچىدىن ئاڭلاش، ئىككىنچىدىن سۆھبەتلىشىش، ئۈچىنچىدىن مۇھاكىمە قىلىش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، 4 ناھىيە بىلەن ژىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق 10 ئورۇننىڭ پارتىيە ئىستىلى خىزمىتىنى ئارىلاپ تەكشۈردى.

پارتىيەۋىلىك، پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامى تەربىيىسىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، 1986 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەردە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ 12 قارار ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلىپ، 1498 ئادەم تەربىيىلەندى. ژىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق 58 پارتكوم (پارتگۇرۇپپا) 48 قارار كۇرس ئېچىپ، 2117 ئادەمنى تەربىيىلىدى، ژىلايەتلىك پارتكومنىڭ [1986] 60 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، كۆپ قىسىم ناھىيە (شەھەر) لەردە رەھبىرىي كادىرلارنىڭ ئەزەرىيە ئۆگىنىش مەركىزىي گۇرۇپپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قۇرۇلدى؛ ژىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق 58 پارتكوم (پارتگۇرۇپپا) نىڭ 21دە كادىرلارنىڭ ئەزەرىيە ئۆگىنىش مەركىزىي گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، «ئۇچ يىغىن، بىر دەرس» تۈزۈلمىسى ئەملىيلەشتۈرۈلدى.

1986 - يىلى ئىنتىزامنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى، ژىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى ئورۇنلارنى مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىنى ئۆگىنىش، مۇزاكىرە قىلىشقا ئۇيۇشتۇردى، ئالاقىدار تۈزۈملەرنى تۈزدى، تۈزەتتى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى. پۈتۈن پارتىيە ئىستىلىنى تۈتۈش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرۈش بىلەن بىللە، پارتىيە ئىستىلى ئۇستىدىكى نازارەتچىلىك كۈچەيتىلدى، «ئۇچ يىغىن، بىر دەرس» تۈزۈمى ۋە رەھبىرىي كادىرلارنىڭ قوش دېموكراتىك تۇرمۇش يىغىنى ئۆتكۈزۈش تۈزۈمى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇلدى.

1988 - يىلى ژىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى پارتىيە 13 - قۇرۇلتېيىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان پارتىيىنى قاتتىق باشقۇرۇش تەلىپىگە ئاساسەن، پارتكوملارغا يارەملىشىپ پارتىيە ئىنتىزامىنى چىڭىتىش، پارتىيىنىڭ ئىچكى نازارەتچىلىكىنى كۈچەيتىشنى چوڭ ئىش قاتاردا چىڭ تۇتتى. پارتىيەۋىلىك تەربىيىسىدە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا بىرلەشتۈرۈپ، ھەق - ناھەقنى ئېنىقلاپ، توغرا كەيپىياتنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، ناتوغرا كەيپىياتنى باستى، ياخشىلىقنى جارى قىلدۇرۇپ، يامانلىققا زەربە بەردى.

1989 - يىلى پارتىيىنىڭ ئىچكى تەربىيە خىزمىتىدە پاكلىق تەربىيىسى مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، پاكلىق تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى.

1990 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش تارماقلىرى پارتىيە 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ قارارىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، مۇقىملىقنى مەركەز، چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش، پاكلىق قۇرۇلۇشىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلىپ، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ پارتىيە ئىنتىزامىنى ياخشى تۇتتى، پارتكوملارغا يارەملىشىپ پارتىيە ئىستىلىنى چىڭ تۇتتى. بارىن يېزىسى ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامى تەربىيىسىنى كۈچەيتتى، يېزا ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشى بىلەن ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىنى تەرتىپكە سېلىشقا قاتنىشىپ، ئاساسىي قاتلامدىكى پارتىيە ئەزالىرىغا ماتېرىيالىزملىق، ماركسىزملىق مىللەت قارىشى، دىن قارىشى تەربىيىسى ئېلىپ باردى، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرنى قوللىغان ۋە تەربىيە بېرىلسىمۇ يەنىلا دىنغا ئىشىنىشتىن يانمىغان پارتىيە ئەزالىرىنى تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ

قىلدى، قاغىلىق ناھىيىسىدىلا 36 پارتىيە ئەزاسى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى بىر، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى بىر، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغانلار 2، پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىلگەنلەر 31، ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق تەنقىدلەنگىنى بىر، 394 قېتىم كۆرس ئېچىلىپ، 72 مىڭ 824 پارتىيە ئەزاسى تەربىيىلەندى، بۇ ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ %85نى ئىگىلەيدۇ. 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ۋىلايەت بويىچە پاكلىق تۈزۈمىنى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈش ئەھۋالىنى جايلار ئۈزى تەكشۈرۈش ۋە ئارلاپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. ۋىلايەت تەشكىللىگەن خىزمەت گۇرۇپپىسى 8 ناھىيە (شەھەر) بىلەن ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 48 ئورۇننى ئارلاپ تەكشۈردى.

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ناھىيىدىن يۇقىرى پارتىيە، دۆلەت ئورگانلىرىدىكى پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ دېموكراتىك تۈرمۇش يېغىنى ئۆتكۈزۈشىگە دائىر بىر قانچە بەلگىلىمە» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك پارتكوملار 7 -، 8 - ئايدا ۋە يىل ئاخىرىدا پارتكوم رەھبەرلىك بەنزىلىرىنىڭ دېموكراتىك تۈرمۇش يېغىنىنى ئاچتى. دېموكراتىك تۈرمۇش يېغىنىنىڭ مەزمۇنى بارىن يېزىسىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭنىڭ ئاچچىق ساۋقىنى يەكۈنلەش، باش شۇجى جياڭ زېمىنىنىڭ شىنجاڭنى كۆزدىن - كەچۈرگەندە قىلغان سۆزىنىڭ روھىنى ئۆگىنىپ، شىنجاڭدىكى ئاساسىي خەۋپ مىللىي بۆلگۈنچىلىك دېگەن ھۆكۈمنى يەنمۇ ئېنىق تونۇشتىن ئىبارەت بولدى.

3. دېلولارنى تەكشۈرۈش

1950 — 1959 - يىلغىچە دېلو تەكشۈرۈش، بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى ئاساسلىقى پارتىيىنىڭ ھەرقايسى مەزگىلدىكى سىياسىي ۋەزىپىسى ۋە مەركىزىي خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىلدى.

1954 — 1955 - يىللىرى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى رايوندىن يۇقىرى ئورگانلارنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىگە ماسلىشىپ، پارتىيە ئىچىدىكى بىر قىسىم كىشىلەردە ساقلانغان شەخسىيەتچىلىك، مەزھەپچىلىك، ۋە قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا ئوخشاش تۈرلۈك خاتا خاھىشلارنى تەكشۈردى، تەنقىد قىلدى، بىر تەرەپ قىلدى ۋە تۈزەتتى، پارتىيە ئىچىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان ئىنتايىن ئاز ساندىكى تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، بۇزۇق ئۇنسۇر، سىنىپىي يات ئۇنسۇر، ئايىنىپ سۈپىتى ئۆزگەرگەن ئۇنسۇرلارنى تازىلىدى، ئىنقىلابىي تارىخىي دەۋرده دۈشمەنگە تەسلىم بولۇپ ئاسىيلىق قىلغان ياكى دۈشمەنگە ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ ئاسىيلىق قىلغان ئىنتايىن ئاز ساندىكى ئۇنسۇرلارنى ئېنىقلاپ تازىلىدى.

1957 - يىلى ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىش كومىتېتلىرى ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ، پارتىيە ئىچىدە ساقلانغان بېيۇكراتلىق، مەزھەپچىلىك، سوبېيېكتىپچىلىققا ئوخشاش ناچار خاھىشلارنى تەكشۈردى.

1957 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن ئوڭچى ئۇنسۇرلار تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى، بۇ خىزمەت ئىككى يىل داۋاملاشتى.

1958 - يىلى ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرىدا بىر تەرەپتىن ئوڭچىل مۇتەئەسسىپلىك ئىدىيىسىنى تۈگىتىپ، پارتىيىنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتىدىكى رەھبەرلىك ئىستىلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنى ياخشىلاپ، خىزمەتتە چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش دولقۇنىنى قوزغىدى. يەنە بىر تەرەپتىن پارتىيە ئىچىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان ئايرىم ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، بۇزۇق ئۇنسۇر، بۇرژۇئا ئوڭچىلىرى ۋە يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇرلارنى تازىلىدى.

1950 — 1959 - يىلغىچە بولغان 10 يىلدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى

ۋە ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى (ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى) پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 3217نى قوبۇل قىلىپ تەكشۈرۈپ، 1764 ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 444، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 254، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 178، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 371، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 517، خاتالىقىنىڭ خاراكتېرى بويىچە ئايرىغاندا: خىيانەت، ئوغرىلىق قىلغانلار 508، مەجبۇرىي بۇيرۇق قىلغانلار 183، كىشىلىك ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلغانلار 96، چېرىكلىشىپ چۈشكۈنلەشكەنلەر 183، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلار 70، تەشكىلسىزلىك، ئىنتىزامسىزلىق قىلغانلار 80، ئېغىر بېئوكراتلىق - مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغانلار 85، مەيدانىنى يوقاتقانلار 70، يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر 22، سىياسەتكە خىلاپلىق قىلغانلار 38، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغانلار 32، ئوڭچى ئۇنسۇر 11، ھەرخىل بۇزۇق ئۇنسۇر 13، باشقا خاراكتېردىكى خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر 373.

1960 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتىدە ئاساسلىقى، يېزا ئىگىلىكى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش، ئاشلىقنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش، ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ۋە يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان 3 قارارلىق پارتىيىنى، گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش قاتارلىق سىياسىي ھەرىكەتلەر دەۋر قىلىنىپ، دېلو تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. شۇ يىلى ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى ۋە ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلار پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 4816 نى قوبۇل قىلىپ، 4149 دېلو ئۇستىدە يەكۈن چىقاردى، بۇ ئومۇمىي دېلونىڭ %95نى تەشكىل قىلدى. 1075 پارتىيە ئەزاسىغا پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 218، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 198، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 168، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 244، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 247، بۇنىڭ ئىچىدە 552 ئادەم ئېغىر شەخسىيەتچىلىك، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ئېغىر بۇيرۇقۇازلىق قىلىش، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا ئوخشاش خاتالىقلارنى ئۆتكۈزگەچكە بىر تەرەپ قىلىندى، بۇلار بىر يىلدا بىر تەرەپ قىلىنغان دېلو ۋە جازالانغان پارتىيە ئەزاسىنىڭ %51نى ئىگىلىدى.

1961 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 2802 دېلو قوبۇل قىلىندى، 2666 دېلو بىر تەرەپ قىلىندى، 1019 پارتىيە ئەزاسى جازالاندى. بۇلار ئاساسلىقى، ئاشلىقنى يالغاندىن مەلۇم قىلىش - ئېلىش، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ھايانكەشلىك قىلىش، قالايمىقان ھەمكارلىشىش، باھانى خالىغانچە ئۆستۈرۈۋېلىشقا ئوخشاش خاتالىقلارنى ئۆتكۈزدى. شۇ يىلى ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى سىياسەتكە خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى تۈتۈشقا باشلىدى.

1962 — 1965 - يىلغىچە دېلو تەكشۈرۈش خىزمىتىدە ئوڭچىلارغا، يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇلغاندىن باشقا، ئومۇمنىڭ مۇلكىنى ئېغىر دەرىجىدە شەخسىي بۆلۈشۈۋېلىش، ئارتۇق ئىگىلىۋېلىش، خىيانەت، ئوغرىلىق قىلىش، ھايانكەشلىك قىلىش، دېموكراتىيىنى بېسىش، ئاممىنى ئۇرۇش - تىللاش، چېرىكلىشىپ چۈشكۈنلىشىش دېلولىرى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. ۋىلايەت بويىچە 4364 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، 3649 دېلو، 2817 پارتىيە ئەزاسى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 974، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 622، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 217، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 603، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 401.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن دېلو تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاپپاراتلار پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالغاچقا، بىر مەھەل توختاپ قالدى. 1974 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش (مەمۇرىي تەپتىشلىك) خىزمىتى ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى دېلو تەكشۈرۈش - بېجىرىشنى مەركىزي خىزمەت قىلىپ تۇتتى. شۇ چاغدا

تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىدىغان دېلولارنىڭ ئاساسلىق دائىرىسى: رەھبىرىي كادىرلارنىڭ پارتىيىنىڭ دېموكراتىيە - مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش، دېموكراتىيىنى بېسىش، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلىش، زەربە بېرىپ ئۆچ ئېلىش، تۆھمەت چاپلاپ زىيانكەشلىك قىلىش دېلولىرى، ئېغىر دەرىجىدە بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىپ دۆلەت ۋە خەلقنىڭ مەنپەئىتىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىتىش دېلولىرى، شەخسىي ھالاۋەتكە بېرىلىپ، مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىش، دۆلەتنىڭ مال - مۈلكىنى بۇزۇپ - چېچىپ، ئىسراپچىلىق قىلىش ۋە خىيانەت، ئوغرىلىق قىلىش، ھايانكەشلىك قىلىش دېلولىرى، كۆز بويامچىلىق قىلىش، ئالدامچىلىق بىلەن نام - شۆھرەتكە ئېرىشىپ، ئېغىر ئاقىۋەت كەلتۈرۈپ چىقىرىش دېلولىرى؛ پەرزەنتلىرىنىڭ زورلۇق - زۇمبۇلۇق قىلىشىغا يول قويۇش، پەرزەنتلىرىنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش جىنايى قىلمىشىنى قانات ئاستىغا ئېلىش دېلولىرىدىن ئىبارەت بولدى.

1979 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 31 دېلونى بىر تەرەپ قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 4، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 15، ئادەتتىكى كادىر 12؛ 28 ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 9، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 4، پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 2، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 12، ۋەزىپىسىنى تۆۋەنلىتىلىپ ئىشلىتىلگىنى بىر.

1980 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى ئۆز خىزمىتىنى مەركىزي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 2 - ئومۇمىي يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «پارتىيىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، ئۇنى تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش بىلەن بىرلەشتۈرۈش» دېگەن يولىيورۇقتا ئاساسەن قانات يايدۇردى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايوندىكى ئىنتىزا، تەكشۈرۈش ئورگانلىرى پارتىيىنىڭ لۇشەن فاڭجېن، سىياسەتلىرىگە خىلاپلىق قىلىش، بايقۇت قىلىش، بۇزغۇنچىلىق قىلىش دېلولىرىنى نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ ئالاھىدە بولۇۋېلىش، مۇناسىۋەت باغلاش، ئارقا - ئىشكىتىن مېڭىش، نەپسانىيەتچىلىك قىلىش دېلولىرىدىن 50 پارچىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى؛ مالىيە، ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىش، قالايمىقان تەستىقلاپ، قالايمىقان ئاتچۇت قىلىش، بۇزۇپ چېچىپ ئىسراپچىلىق قىلىش دېلوسىدىن 9نى، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، پارا بېرىش، پارا ئېلىش دېلوسىدىن 34نى، دېموكراتىيىنى بېسىش، زەربە بېرىپ ئۆچ ئېلىش، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 40نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى 266 دېلو قوبۇل قىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قوبۇل قىلغىنى 20 دېلو) نى قوبۇل قىلدى، 172 دېلو (ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 17 دېلو) نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ، 62 ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 10، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 12، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 4، پارتىيە ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 16، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 20.

1981 - يىلى دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشتا، ئالدى بىلەن سىياسىي ئىنتىزام دېلوسى، ئونىڭدىن قالسا ئىقتىسادىي دېلو تۇتۇلدى. ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 248 ى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە سىياسىي ئىنتىزامغا دائىر دېلو 9، ئىقتىسادىي دېلو 149، ئىنتىزامغا خىلاپ باشقا دېلو 90. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 18 دېلونى قوبۇل قىلىپ، 17 دېلونى بىر تەرەپ قىلدى. خاتالىقنىڭ خاراكتېرىدىن قارىغاندا بىرىنچىدىن، تېرىلغۇ يەرنى قالايمىقان ئىگىلەش، دۆلەت ۋە كوللېكتىپنىڭ مەنپەئىتىنى ئىگىلەپ شەخسىي ئۆي سېلىش ئەھۋالى بىر قەدەر كۆپ بولدى، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، مارالبېشى، يېڭىسار دىن ئىبارەت 5 ناھىيىنىڭ تولۇقسىز مەلۇماتىغا قارىغاندا، 595 كادىر كوللېكتىپنىڭ 433.8 مو تېرىلغۇ يېرىنى خالىغانچە ئىگىلەپ شەخسىي ئۆي سالغان، ئىككىنچىدىن، مالىيە-ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىپ، مەخسۇس پۇلنى باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىۋېلىش، مەبلەغنى تۇتۇپ

قىلىش، كەلسە - كەلمەس مۇكاپات تارقىتىش، مەخسۇس كونترول قىلىنمىغان تاۋارلارنى تەستىقسىز خالىغانچە سېتىۋېلىش ئەھۋالى كۆرۈلدى. مەسىلەن: 1980 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە مالىيىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە باج تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك 1599 ئورۇندىن 807سى تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 506 ئورۇن 337 مىڭ 800 يۈەن باجنى تاپشۇرمىغان، نېسى قالدۇرغان. 208 مىڭ 50 يۈەن باج خەزىنىگە تاپشۇرۇلدى، ئۇچىنچىدىن خىيانەتچى، ئوغرى، ھايانكەش ئونسۇرلار مېھمان چاقىرىپ سوۋغا تەقدىم قىلىش، پارا بېرىش ۋاستىسىنى قوللىنىش، كادىرلارنى يېنىغا تارتىپ، كۆپلەپ پايدا ئالدى، تۆتىنچىدىن، بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش، دۆلەت ۋە كوللېكتىپنىڭ ئىقتىسادىنى زىيانغا ئۇچرىتىدىغان ئەھۋال كۆرۈلدى.

1982 - يىلى ئىقتىسادي ساھەدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە نۇقتىلىق زەربە بېرىلدى. ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 201ى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ 112سى ئايلاشتۇرۇلدى. ئايلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى 72% بولدى، 92 پارتىيە ئەزاسىغا چارە كۆرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 30، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 18، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 8، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 19، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 17.

1983 — 1985 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 706سى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ھايانكەشلىك، پارىخورلۇق دېلوسى 134، ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلىش، ئالاھىدە بولۇۋېلىش دېلوسى 410، مالىيە، ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 26، ئەخلاق مىزانىغا خىلاپلىق قىلىش، چېرىكلىشىپ چۈشكۈنلىشىش دېلوسى 29، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزۈش دېلوسى 11، باشقا دېلو 96. 300 پارتىيە ئەزاسى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 91، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 40، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 26، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 61، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 82.

1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى 117 دېلو قوبۇل قىلىپ، 94 دېلونى ئايلاشتۇردى، ئايلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى 80% بولدى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 9 دېلونى قوبۇل قىلىپ، بۇنىڭ 7 سىنى ئايلاشتۇردى. 69 پارتىيە ئەزاسىغا چارە كۆرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 2، يېزا بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 8، ئادەتتىكى كادىر 31، ئادەتتىكى پارتىيە ئەزاسى 28؛ پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 16، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 13، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 4، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 16، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 20. چارە كۆرۈلگەن 69 ئادەم ئىچىدە ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزگىنى 11، ئەكسىلئىنقىلابىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغىنى بىر، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلىغىنى بىر، كۆز بويامچىلىق، ئالدامچىلىق بىلەن نام - شۆھرەتكە ئېرىشىۋالغىنى 2، ھوقۇقىغا تاينىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلغىنى 8، مالىيە، ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغىنى 14، خىيانەت، ئوغرىلىق قىلغىنى 27، ئاممىنىڭ مەنپەئىتىگە چېقىلغان، قالايمىقان دەل - دەرەخ كەسكىنى 5.

1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 153 دېلو تۇرغۇزۇلۇپ، 118 دېلو ئايلاشتۇرۇلدى، ئايلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى 77% بولدى (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، مۇھىم دېلو 39 بولۇپ، 26 سى ئايلاشتۇرۇلۇپ، 67%نى ئىگىلىدى)، ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى بىۋاستە 2 دېلو تۇرغۇزۇپ، بىرنى ئايلاشتۇردى، شۇ يىلى 64 پارتىيە ئەزاسىغا پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 19، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 11، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 6، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 12، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 16.

1987 - يىلى دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش بىلەن بىللە 1985 - يىلدىن بۇيانقى ئېغىر

بيۇروكراتلىق تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان زور ھادىسە ۋە دېلولاردىن 18ى ئېنىقلاندى. ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى پارتىيىنى قاتتىق باشقۇرۇش، ئىنتىزامنى چېڭىتىشتا چىڭ تۇردى، پارتىيىنىڭ ئېچكى ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشتا، ۋىلايەت بويىچە 171 دېلو (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، مۇھىم دېلو 10) تۇرغۇزۇلۇپ، 143ى تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى، بۇ تۇرغۇزۇلغان ئومۇمىي دېلونىڭ %84نى ئىگىلىدى (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، مۇھىم دېلو 3 بولۇپ، چوڭ، مۇھىم دېلونىڭ %30 نى ئىگىلىدى)، بىر يىلدا ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان 98 پارتىيە ئەزاسىغا چارە كۆرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى18، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 20، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 6، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 27، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 27. چارە كۆرۈلگەن پارتىيە ئەزالىرىنىڭ خاتالىقىنىڭ خاراكتېرىدىن قارىغاندا ئېغىر دەرىجىدە بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغىنى 23، ھوقۇقنى تاينىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلغىنى 31، خىيانەت قىلغىنى 28، باشقا خاتالىق ئۆتكۈزگىنى 16. چارە كۆرۈلگەن پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر بىر، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر بىر، يېزا، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 17، ئادەتتىكى كادىر 79.

1988 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى پارتىيە ئىنتىزامىنى چېڭىتىشنى پارتىيىنى قاتتىق باشقۇرۇشتىكى بىر تۈرلۈك چوڭ ئىش قىلىپ تۇتتى، شۇ يىلى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرغا ئائىت دېلودىن 10ى تەكشۈرۈلۈپ، 9ى بىر تەرەپ قىلىندى. ۋىلايەت بويىچە 118 دېلو تۇرغۇزۇلۇپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، 99 دېلو تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى، بۇ ئومۇمىي دېلونىڭ %84نى ئىگىلىدى، 69 پارتىيە ئەزاسىغا چارە كۆرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 17، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 9، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 6، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 21، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 16، شۇنىڭ بىلەن تەڭ جىنايى ئىشلار جازاسىغا ئۇچرىغىنى 7، مەمۇرىي جازا بېرىلگىنى 4. چارە كۆرۈلگەن پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر بىر، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 20، ئادەتتىكى پارتىيە ئەزاسى 48؛ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولارنىڭ خاراكتېرىدىن قارىغاندا، ھوقۇقنى تاينىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلىش دېلوسى 20، خىيانەتچىلىك دېلوسى 2، مالىيە، ئىقتىساد ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 13، ئېغىر بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك دېلوسى 13، پارىخورلۇق دېلوسى 6، باشقا دېلو 15.

1989 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى چېرىكلىككە قارشى تۇرۇشنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، پارتىيە ئىچىدىكى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ، چېرىك ئۇنسۇرلارنى جازالىدى. ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 7نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ 5نى ئاياغلاشتۇردى. ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 122 (ئالدىنقى يىلدىن قېپقالغان 18 پارچە دېلومۇ شۇنىڭ ئىچىدە) نى تۇرغۇزۇپ تەكشۈرۈپ، 88نى ئاياغلاشتۇردى، ئاياغلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى %89 بولدى. 79 پارتىيە ئەزاسىغا پارتىيە ئىنتىزامى بويىچە چارە كۆرۈلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ %0.09نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 18، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 20، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 4. قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 14، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 23، شۇنىڭ بىلەن تەڭ مەمۇرىي جازا بېرىلگىنى 10، جىنايى ئىشلار جازاسى بېرىلگىنى 4. دېلو تۇرغۇزۇلۇپ تەكشۈرۈلگىنى 122. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى ئىچىدە دېلوغا چېتىشلىق بۆلۈم دەرىجىلىك پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىر 18. ئاياغلاشتۇرۇلغان 88 دېلو ئىچىدە ئىقتىسادىي جەھەتتە خىيانەتچىلىك - پارىخورلۇق، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 53 بولۇپ، %60نى؛ ھوقۇقنى تاينىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلىش دېلوسى

8 بولۇپ، %9نى؛ چىرىكلىشىپ چۈشكۈنلىشىش، ئەخلاق جەھەتتە بۇزۇلۇش دېلوسى 10 بولۇپ، %11نى؛ سىياسىي ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 3 بولۇپ، %3نى؛ بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك دېلوسى 2 بولۇپ، %2نى؛ قىمارۋازلىق، خۇراپاتلىق پائالىيىتى دېلوسى 3 بولۇپ، %3 نى؛ باشقا دېلو 9 بولۇپ، %10نى ئىگىلىدى.

1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئورگانلاردا چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ياكى ئىش بېجىرىش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى، بۇنىڭغا 600 دىن ئارتۇق قوشۇمچە ۋەزىپىلىك كادىر ئاجرىتىلدى، 800 دىن ئارتۇق مەخسۇس كادىر قاتناشتۇرۇلدى. ۋىلايەت 4 قېتىم ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ سەپەرۋەرلىك يىغىنىنى ئاچتى. 1989 - يىل 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنىگىچە، ۋىلايەت بويىچە 132 ئادەم ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ مەسلىسىنى ئىقرار قىلدى، چېتىلىدىغان سومما 735 مىڭ يۈەنگە، قايتۇرغان ھارام پۇل - ھارام مال 668 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ۋىلايەت بويىچە 19 قېتىم سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش يىغىنى ئېچىلىپ، 61 ئادەمنىڭ سىياسىتى نەقىلەشتۇرۇلۇپ كەڭچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلىندى، خاتالىقى ۋە جىنايىتىنى تونۇش پوزىتسىيىسى ناچار 25 ئادەم قاتتىق بىر تەرەپ قىلىندى. 7 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش سىستېمىسى 67 دېلونى قوبۇل قىلىپ، 39 دېلونى ئاياغلاشتۇردى.

1990 - يىلى پارتىيە ئىچىدىكى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى تۈتۈش بىلەن بىللە چوڭ، مۇھىم دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى نۆۋەتلىق تۈتۈلدى ھەمدە دېلو تۈرغۇزۇشتىن ئىلگىرىكى دەسلەپكى تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ ۋەقەسىدە قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىدىن 3 پارتىيە ئەزاسى توپىلاڭچىلار تەشكىلاتىغا قاتناشقان، بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا بىرلەشتۇرۇپ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش نەزەرىيىسىنى مۇھاكىمە قىلىش ۋە تېپىك دېلولارنى تەھلىل قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتتى. ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 106نى قوبۇل قىلىپ، 99 دېلونى ئاياغلاشتۇردى، ئاياغلاشتۇرۇش نىسبىتى %93كە يەتتى، 99 پارتىيە ئەزاسىغا چارە كۆرۈلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزاسىنىڭ %0.12نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 30، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 20، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 8، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 18، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 23، شۇنىڭ بىلەن تەڭ جىنايى ئىشلار جازاسى بېرىلگەن پارتىيە ئەزاسى 6، مەمۇرىي جازا بېرىلگەن پارتىيە ئەزاسى 6. پارتىيە ئىنتىزامى جازاسىغا ئۇچرىغان پارتىيىلىك كادىر 64، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 2، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 23، ئادەتتىكى كادىر 39. تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولارنىڭ خاراكتېرىدىن قارىغاندا خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق دېلوسى 35، ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلىش، دۆلەت ۋە ئاممىنىڭ مەنپەئىتىگە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى 22، سىياسىي جىنايىتىگە خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 6، ئېغىر بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك دېلوسى 4، چىرىكلىشىپ چۈشكۈنلىشىش دېلوسى 9، قىمارۋازلىق، خۇراپاتلىق پائالىيىتى دېلوسى 7، باشقا دېلو 16.

4. ئايرىپ قايتا قاراپ چىقىش

1950 — 1959 - يىلغىچە ئايرىپ قايتا قاراپ چىقىش خىزمىتىدە ئاساسلىقى، بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولارغا ئاساسەن، پارتىيىلىك كادىرلارنىڭ ئەرز - شىكايىتى قايتا تەكشۈرۈلۈپ يەكۈن چىقىرىلدى. 1959- يىلى ۋىلايەت بويىچە 392 دېلو قايتا تەكشۈرۈلدى، قايتا تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە ئاساسەن، 360 دېلو ئۇستىدىكى ئەسلى قارار ساقلاپ قېلىندى، 2 دېلوغا ئېغىرلىتىپ چارە كۆرۈلدى، 18 دېلوغا بېرىلگەن جازا يېنىكلىتىلدى، 6 دېلوغا بېرىلگەن جازا كەچۈرۈم قىلىندى، 6 دېلونىڭ ئەسلىدىكى جازاسى ئۆزگەرتىلدى.

1961 - يىل 10 - ئايدىن باشلاپ ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى ئاساسىي كۆچنى ئايرىپ قاراپ چىقىشقا قاراتتى. پارتىيىنىڭ «ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇش، خاتالىقنى تۈزىتىش» پرىنسىپى بويىچە، 1958 - يىلدىن بۇيان تەنقىدلىنىپ بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولار قايتا قاراپ چىقىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومدا ئايرىپ قايتا قاراپ چىقىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بىلەن ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 37 خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ، 327 مەخسۇس ۋە قوشۇمچە كادىر ئاجرىتىلىپ، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇن ۋە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئايرىپ قايتا قاراپ چىقىش خىزمىتى سەييارە تەكشۈرۈلدى ۋە يېتەكلەندى.

مەلۇماتقا قارىغاندا ۋىلايەت بويىچە 1958 — 1962 - يىلغىچە بىر قانچە قېتىملىق سىياسىي ھەرىكەتتە تەنقىدلىنىپ بىر تەرەپ قىلىنغان كادىر، پارتىيە ئەزاسى، ئىشچى، دېھقان، ئوقۇغۇچى 16 مىڭ 291 بولغان، پەرقلەندۈرۈپ قايتا قاراپ چىقىش ئارقىلىق 1962 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە 14 مىڭ 213 كىشىنىڭ دېلوسى قايتا قاراپ چىقىلىپ ئاياغلاشتۇرۇلغان، بۇ قايتا قاراپ چىقىلىدىغانلارنىڭ %6.86نى ئىگىلىدى. قايتا قاراپ چىقىش نەتىجىسى مۇنداق بولدى: ئەسلىدىكى تەنقىد قىلىنىپ بىر تەرەپ قىلىنىشى توغرا بولغانلار 9033 بولۇپ، قايتا قاراپ چىقىپ ئاياغلاشتۇرۇلغان دېلونىڭ %55.63نى؛ ئاساسىي جەھەتتىن توغرا بولغانلار 2177 بولۇپ، %32.15نى؛ قىسمەن خاتا بولۇپ قالغانلار 1558 بولۇپ، %96.10نى؛ باشقا ئەھۋالدىكىلەر 1445 بولۇپ، %17.10نى ئىگىلىدى. ئايرىپ قايتا قاراپ چىقىشتا، ئاقلىنىپ پارتىيىلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەنلەر 123، ئەسلى ۋەزىپىسى ياكى شۇنىڭغا تەڭ ۋەزىپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەنلەر 643. 76 ئادەمگە 44 مىڭ 547 يۈەن مۇئاش تولۇقلاپ بېرىلدى، 1070 ئادەمگە بېرىلگەن باشقا جازا بىكار قىلىندى، 355 ئادەمنىڭ جازاسى يېنىكلىتىلدى، 1989 ئادەمگە كېيدۈرۈلگەن ھەر خىل سىياسىي قالپاق ئېلىپ تاشلاندى.

1962 - يىل 7 - ئايدا پارتىيە 8 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 10 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن كۆچنى مەركەزلەشتۈرۈپ قايتا قاراپ چىقىش خىزمىتى تۈتۈلۈش بىلەن بىللە يېڭى دېلولارنى تەكشۈرۈش، ئەرز - شىكايەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى تۈتۈلدى. يىل ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە ئەرز-شىكايەت قىلىنغان دېلودىن 1706 (شىكايەت قىلىنغىنى 537، ئەرز قىلىنغىنى 1169) سى قوبۇل قىلىنىپ، 1469 ى تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى، ئاياغلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى %11.86 بولدى.

1963 — 1964 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە شىكايەت قىلىنغان دېلودىن 626 سى، ئەرز قىلىنغان دېلودىن 277سى قوبۇل قىلىندى، 1964 - يىل 10 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە 718 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. بۇ شىكايەت، ئەرز قىلىنغان دېلونىڭ %5.79نى ئىگىلەيدۇ.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئايرىپ قايتا قاراپ چىقىش خىزمىتى ئۈزۈلۈپ قالدى.

1979 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگانلىرى مەركەزنىڭ «تولۇق خاتا بولغان بولسا تولۇق تۈزىتىش، قىسمەن خاتا بولغان بولسا قىسمەن تۈزىتىش، خاتا بولمىغان بولسا تۈزەتمەسلىك» پرىنسىپى بويىچە، بىر قانچە قېتىملىق سىياسىي ھەرىكەتتە كېلىپ چىققان ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى تۈزەتتى، پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش، زەربە بېرىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى.

1979 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرىكى قايتىدىن قاراپ چىقىشقا تېگىشلىك دېلو 10 مىڭ 85 ئىدى، بۇنىڭ 9622سى قايتا قاراپ چىقىپ ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى، بۇ قايتا قاراپ چىقىشقا تېگىشلىك دېلونىڭ %4.95نى ئىگىلىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇيانقى قايتا تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك 20 مىڭ 543 دېلودىن 20 مىڭ 228 ى قايتا تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى، بۇ قايتا تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك دېلونىڭ %5.98نى ئىگىلىدى. شۇ يىلى 5 - ئايدىن 1982 - يىلغىچە مەركەزنىڭ «تەرىبىلەش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، زەربە بېرىش دائىرىسىنى تارايتىش، چارە كۆرۈش دائىرىسى كەڭ بولماي، تار بولسۇن، چارە كۆرۈلىدىغانلار كۆپ بولماي، ئاز بولسۇن» دېگەن پرىنسىپ بويىچە خاراكتېرى يېنىكلىتىلىپ بىر تەرەپ

قىلىنغان ۋە تەشكىلىي جەھەتتىن چارە كۆرۈلگەنلەرنى قايتا قاراپ چىقىش خىزمىتى نۇقتىلىق تۈتۈلدى.

پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش، زەربە بېرىش ھەرىكىتىدە ۋىلايەت بويىچە 793 ئادەم (بىكتۈەن بۇنىڭ سىرتىدا) تەكشۈرۈلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچى (118 مىڭ ئادەم) نىڭ 0.67% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت (نازارەت دەرىجىلىك كادىر 4، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 20، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 87، ئادەتتىكى كادىر 346، ئىشچى 336. تەكشۈرۈلگەنلەر ئىچىدە پارتىيە ئەزاسى 229، تۈرلۈك يوللار بىلەن بىر تەرەپ قىلىنغانلار 228 بولۇپ، تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 28.8% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە قولغا ئېلىنىپ قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغانلار 14، قالپاق كىيگۈزۈلگەنلەر بىر، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلگەنلەر 2، خىزمەتتىن ھەيدەلگەنلەر 3، پارتىيەدىن چىقىرىلغانلار 7، خىزمەتتىن ھەيدىلىپ قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەنلەر 43، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغانلار 20، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغانلار 24، باشقا ئىنتىزام جازاسى بېرىلگەنلەر 114.

1980 - يىل 3 - ئايدىن باشلاپ لېۋشياۋچىنىڭ ناھەق دېلوسىغا چېتىۋېلىشتىن كېلىپ چىققان ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار ئاقلاندى. ۋىلايەت بويىچە 121 ئادەم لېۋشياۋچىنىڭ ناھەق دېلوسىغا چېتىلىپ جىنايى ئىشلار جازاسى ياكى ئىنتىزام جازاسىغا تۇچرىدى، بۇنىڭ ئىچىدە جىنايى ئىشلار جازاسىغا تۇچرىغانلار 72 (تەل - تۆكۈس ئاقلانغىنى 59، ئەسلىدىكى ئەكسىلئىنقلابچى دېگەن خاراكتېرى ئۆزگەرتىلگىنى بىر)، ئىنتىزام جازاسى بېرىلگەنلەر 49 (ئاقلانغىنى 20، ئەسلىدىكى يەكۈن ئۆزگەرتىلگىنى 13).

ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاممىنىڭ ئەرزىيەت خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1980 — 1983 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئاممىنىڭ ئەرزىدىن 7113 پارچە (قېتىم) قوبۇل قىلىندى، ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 2081 پارچە (قېتىم) قوبۇل قىلدى، قوبۇل قىلغان قايتا تەكشۈرۈش ئىلتىماس قىلىنغان دېلودىن 612نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر تەرەپ قىلىش نەتىجىسىدە ئەسلى جازاسى ساقلاپ قېلىنغىنى 213، جازاسى يېنىكلىتىلگىنى 120، جازاسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغىنى 279. 1982 - يىلى مەملىكەتلىك 5 - قېتىملىق «لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرى» دېلوسىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى سۆھبەت يېغىنىنىڭ روھىغا ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ [1982] 17 - ، 66 - نومۇرلۇق ھۆججەتلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى «ئىككى دېلو» غا ئائىت ئىشلارنى قايتا تەكشۈردى. قايتا تەكشۈرۈلگەن 300 ئادەم ئىچىدە ئەسلىدە كۆرۈلگەن چارىنى ئۆزگەرتمەسلىك دەپ يەكۈن چىقىرىلغىنى 283، جازا ئېغىرلىتىلغىنى بىر، يېنىكلىتىلگىنى 16.

1983 — 1985 - يىلغىچە دېلو تەكشۈرۈش خىزمىتى «دېلو تەكشۈرۈش خىزمىتى نىزامى» دىكى بەلگىلىمە بويىچە ئىشلىنىپ، ناتوغرا ئىستىل تۈزىتىلدى، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ كۆپلىگەن پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 706سى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ھايانكەشلىك، پارىخورلۇق دېلوسى 134، ھوقۇقنى تايىنىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلىش، ئالاھىدە بولۇۋېلىش دېلوسى 410 (ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر 2، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 22)، مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 26 (ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 2)، ئەخلاق مىزانىغا خىلاپلىق قىلىپ، قالايمىقان ئەر - ئايال مۇناسىۋىتىدە بولغانلار 29، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر 11 (ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 2)، باشقا جەھەتتە خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر 96 (بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر بىر، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 8)؛ بىر تەرەپ قىلىنغان پارتىيە ئەزاسى 300، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 91 (ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 2)، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 40 (ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 2)، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 26 (ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر 2، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 3)، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 61 (ناھىيە دەرىجىلىك كادىر

14)، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 82 (ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر بىر، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 14)، بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولاردىن تېپىكلىرى تاللىنىپ ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش قىلىندى.

1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 118 دېلو تەكشۈرۈپ ئايىغلاشتۇرۇلۇپ، 64 ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 19، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 11، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 6، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 12، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 16. 7 دېلو قايتا تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەسلى قارار ساقلاپ قېلىنغىنى 2، ئەسلى جازا ئۆزگەرتىلگىنى بىر، ئەسلى جازا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغىنى 3.

1988 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى ئەرزىيەت ئاپپاراتلىرىنى مۇكەممەللەشتۈردى. بىر شۇجى ياكى مۇئاۋىن شۇجىنى ئەرزىيەت خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىپ، ئەرزىيەت كۈچىنى تولۇقلىدى، ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان خەت - چەك، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەر 755 پارچە (قېتىم) بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە خەت - چەك 313 پارچە، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەر 67 ئادەم (قېتىم)، شىكايەت 360 پارچە، ئەرز 15 پارچە، ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قوبۇل قىلغان ئەرزىيەت 380 پارچە، 11 ناھىيە (شەھەر)نىڭ ئەرزىيەت دېلولىرىنى بىر تەرەپ قىلىش نىسبىتى 100% بولدى.

1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان ئەرزىيەت 944 پارچە (قېتىم) بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قوبۇل قىلغىنى 344 پارچە (قېتىم) (بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەك 321 پارچە، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەر 23 ئادەم (قېتىم)، بۇنىڭ ئىچىدە پاش قىلىش، شىكايەت قىلىش خېتى 227 پارچە، ئەرز خېتى 24 پارچە، تەنقىد - تەكلىپ 57، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ كەسىپىي دائىرىسىگە كىرمەيدىغان خەت - چەك 36؛ ۋىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىرى ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ بىۋاسىتە تەستىقلىغان خەت - چەك 11 پارچە، ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى كۆرۈپ تەستىق سالغان خەت - چەك 60، قوبۇل قىلىنغان ئاممىا 23 (قېتىم) بولۇپ، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنىڭ 3.27%نى ئىگىلىدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيىلىك كادىرنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 3نى قوبۇل قىلىپ تەكشۈردى.

1987 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان 345 پارتىيە ئەزاسىغا چارە كۆرۈلدى، ئۆتكۈزگەن خاتالىقنىڭ خاراكتېرىدىن قارىغاندا سىياسىي ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلار 10، ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلغانلار، دۆلەت ۋە ئاممىنىڭ مەنپەئىتىگە چېقىلغانلار 48، ئېغىر بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغانلار 26، ئىقتىسادىي جىنايەت ۋە ئىقتىسادىي خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر 123، دۆلەت پىلانى، مالىيە - ئىقتىساد ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغانلار 22، قالايمىقان جىنسىي مۇناسىۋەت ئۆتكۈزگەنلەر 31، خۇراپىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغانلار 9، باشقا خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر 76؛ بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 5، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 81، ئادەتتىكى پارتىيىلىك كادىر 259. 4 يىلدا 345 دېلو تەكشۈرۈپ ئايىغلاشتۇرۇلدى، دېلو ئايىغلاشتۇرۇشنىڭ لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 97% بولدى. ئايرىم دېلولارغا ئەرز سۈنۈلغاندىن باشقا، مۇتلەق كۆپ ساندىكى دېلولاردا خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەردە پىكىر تۇغۇلماسلىق، ئاممىدا پىكىر تۇغۇلماسلىق، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر رازى بولۇش تەلىپى ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1990 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى چىڭ تۇتتى. ۋىلايەت بويىچە 106 دېلو تۇرغۇزۇلدى، 99 دېلو تەكشۈرۈلدى، جازالانغانلار ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 30، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 20، پارتىيە ئىچىدىكى

ژەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 8، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 18، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 23، جازالانغان پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 2، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 23، ئادەتتىكى كادىر 74. شۇ يىلى ژىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان ئەرزىيەت 797 پارچە (قېتىم) گە يەتتى. ژىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قوبۇل قىلغان 310 پارچە (قېتىم) ئەرزىيەت ئىچىدە، ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەك 272 پارچە، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن ئامما 38 ئادەم (قېتىم)، بۇنىڭ ئىچىدە، شىكايەت خېتى 218 پارچە، ئەرز خېتى 6 پارچە، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ كەسپىي دائىرىسىگە كىرمەيدىغان خەت 86 پارچە، ژىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىرى كۆرۈپ تەستىق سالغان خەت - چەك 15 پارچە، ژىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى كۆرۈپ تەستىق سالغان خەت- چەك 21 پارچە.

5. مەخسۇس خىزمەتلەر

1) ئىقتىسادىي ساھەدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش خىزمىتى

1982 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ «ئەتكەسچىلىك، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق دېلولىرىغا قەتئىي زەربە بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»ىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ژىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئىقتىسادىي ساھەدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش خىزمىتىنى تۇتتى. شۇ يىلى ژىلايەت بويىچە ئىقتىسادىي دېلودىن 329ى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەتكەسچىلىك دېلوسى 61، ھايانكەشلىك دېلوسى 72، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق دېلوسى 105، باشقا دېلو 136؛ ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىرغا چېتىلىدىغان دېلو 6، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرغا چېتىلىدىغان دېلو 15، باشقا دېلو 353، پارتىيە ئەزالىرىغا چېتىلىدىغان دېلو 64. ئاياغلاشتۇرۇلغان دېلو 209، پارتىيىدىن چىقىرىلغانلار 12، قايتۇرۇۋېلىنغان ھارام پۇل 593 مىڭ 690 يۈەن. 1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ژىلايەت بويىچە 443 ئىقتىسادىي دېلو تۇرغۇزۇلدى (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، مۇھىم دېلو 49)، 401 دېلو تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى (چوڭ، مۇھىم دېلو 41)، مۇشۇ دېلولارغا چېتىشلىق 466 ئادەم تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئەزاسى 115؛ ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 2، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 29، باشقىلار 435. تۇرلۇك جازا بېرىلگەنلەر 258، بۇنىڭ ئىچىدە جىنايى ئىشلار جازاسى بېرىلگىنى 110، پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلگىنى 73، مەمۇرىي جازا بېرىلگىنى 75، قايتۇرۇۋېلىنغان ھارام پۇل - ھارام مال 1 مىليون 72 مىڭ يۈەن. 1987- يىل 8 - ئايدا ئىقتىسادىي ساھەدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش ئايغاقلاشتى. شۇنىڭغا قەدەر ژىلايەت بويىچە 140 ئىقتىسادىي دېلو تۇرغۇزۇلۇپ (چوڭ، مۇھىم دېلو 10)، 122 دېلو (چوڭ، مۇھىم دېلو 3) تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى. 98 كىشىگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 2 ئادەمگە جىنايى ئىشلار جازاسى بېرىلدى، 9 ئادەمگە مەمۇرىي جازا بېرىلدى. 491 مىڭ يۈەن ھارام پۇل، ھارام مال قايتۇرۇۋېلىندى، بىر ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر، 20 بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر، 77 ئادەتتىكى پارتىيىلىك كادىر جازالاندى.

2) رەھبىرىي كادىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆي سېلىش تەتۇر شامىلىنى تۇزىتىش خىزمىتى

1983 - يىل 2 - ئايدا مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى پارتىيىلىك كادىرلارنىڭ ئۆي سېلىش، ئۆي تەقسىملەش ئىشىدىكى ناچار ئىستىلىنى قەتئىي توسۇش يۈزىسىدىن مەملىكەت بويىچە پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، كارخانا -كەسپىي ئورۇنلاردىكى ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلارغا ئوچۇق خەت ئېلان قىلدى. ژىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى «ئوچۇق خەت» نىڭ

روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، پارتىيىلىك رەھبىرلىك كادىرلارنىڭ ئۆي تەقسىملەش، ئۆي سېلىش مەسلىسىنى ئېنىقلاش، تەكشۈرۈشكە كىرىشتى، بۇنىڭدا رەھبىرلىك كادىرلارنىڭ ئۆي سېلىش مەسلىسىنى نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. 1987 - يىل 7 - ئايغىچە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىپ ئۆي سالغانلاردىن 1725ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر 2، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 78، يېزا، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 357، ئادەتتىكى كادىر، ئىشچى - خىزمەتچى 1288. ئىگىلىۋېلىنغان يەر 1706.86 مو، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 1641.95 مو، بىنەم يەر 64.91 مو؛ ئىگىلىۋېلىنغان دۆلەت، كوللېكتىپنىڭ مال - مۈلكى، ئەمگەك كۈچى، ترانسپورت كۈچىنى پۇلغا سۈندۇرغاندا 504 مىڭ 246 يۈەن، قايتۇرۇلغان پۇل 466 مىڭ 294 يۈەن، بۇ قايتۇرۇشقا تېگىشلىك پۇلنىڭ 92.5%نى ئىگىلەيدۇ. كۆپ ئىگىلىۋېلىنغان 421.07 مو ئۆيلۈك يەر قايتۇرۇۋېلىنىدى، 33 ئادەمنىڭ ئۆيى باھاغا سۈندۇرۇلۇپ ئومۇمغا تەۋە قىلىنىدى، بۇنىڭ كۆلىمى 3579.05 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىپ ئۆي سالغان 33 ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى ۋە مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 10، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 14 (ناھىيە- باشقارما دەرىجىلىك كادىر 5)، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 2، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 6 (ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 2)، مەمۇرىي ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى بىر.

3) يېڭى ناتوغرا ئىستىللارنى قەتئىي توسۇش خىزمىتى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن بىر قىسىم كادىرلار سودا بىلەن شۇغۇللىنىپ كارخانا باشقۇردى، ئايرىم ئورۇنلار كەلسە - كەلمەس كىيىم - كېچەك تارقاتتى، باھانى قالايمىقان ئۆستۈردى، كەلسە - كەلمەس مۇكاپات، ماددىي نەرسە تارقىتىپ، ئامما ئارىسىدا يامان تەسىر پەيدا قىلىپ، يېڭى ناتوغرا ئىستىل شەكىللەندۇردى. ۋىلايەت بويىچە سودا بىلەن شۇغۇللىنىپ كارخانا باشقۇرغان پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگىنىدىن 13ى، پارتىيە، ھۆكۈمەت كادىرىدىن 14ى ئېنىقلاپ چىقىلدى، «شىركەت» باش مۇدىرى، پەخرىي باش مۇدىرى، دىرېكتورى بولغانلارنىڭ ھەممىسى ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەردى، پاي قوشقانلار پېيىنى قايتۇرۇۋالدى ياكى دۆلەت بانكىسىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ئۆسۈم ئالمىدىغان بولدى؛ 80 ئورۇننىڭ 4986 قۇر كىيىم - كېچەكنى قالايمىقان تارقاتقانلىقى، بۇنىڭ ئۈچۈن 313 مىڭ 300 يۈەن پۇل خەجلىگەنلىكى تەكشۈرۈپ چىقىلدى، 79 ئورۇننىڭ مەسلىسى بىر تەرەپ قىلىنىدى، تارقىتىلغان كىيىم - كېچەكنىڭ 222 مىڭ 179 يۈەن پۇلى قايتۇرۇۋېلىنىدى؛ 155 ئورۇننىڭ باھانى ئۆستۈرۈپ تاپقان 149 مىڭ 828 يۈەن پايدىسى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، قانۇنسىز تاپقان 74 مىڭ 704 يۈەن پايدىسى يىغىۋېلىنىدى؛ 31 ئورۇننىڭ 624 مىڭ يۈەن مۇكاپات پۇلى تارقاتقانلىقى تەكشۈرۈپ چىقىلدى 29 ئورۇننىڭ مەسلىسى بىر تەرەپ قىلىنىدى، 9674 يۈەن مۇكاپات پۇلى قايتۇرۇۋېلىنىدى، 25 ئورۇننىڭ 38 مىڭ 676 يۈەن مۇكاپات ببجى تولۇقلاپ ئېلىنىدى؛ 9 ئورۇننىڭ كەلسە- كەلمەس تارقاتقان ماددىي نەرسىسىنىڭ سوممىسى 12 مىڭ 882 يۈەنگە يەتتى، بۇ ئورۇنلارنىڭ مەسلىسى بىر تەرەپ قىلىنىپ، 74.6879 يۈەن قايتۇرۇۋېلىنىدى. كەلسە - كەلمەس يارىدەم پۇلى تارقاتقان 35 ئورۇن تەكشۈرۈلدى، سوممىسى 54 مىڭ 354 يۈەنگە يېتىدۇ، 14 ئورۇننىڭ مەسلىسى بىر تەرەپ قىلىنىپ، 15 مىڭ 219 يۈەن قايتۇرۇۋېلىنىدى؛ 36 ئورۇننىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مۇئاشى خالىغانچە ئۆستۈرۈش مەسلىسى تەكشۈرۈلدى، ماۋاش دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەنلەر 853 كە يېتىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى توزىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە 56 ئورۇننىڭ 14 مىڭ 455 يۈەن چىقىم قىلىپ، ئومۇمنىڭ پۇلىنى بۇزۇپ چېچىپ، ئىسراپ قىلىپ، مېھمان چاقىرىپ سوۋغا تەقدىم قىلغانلىق مەسلىسى تەكشۈرۈلدى، ۋىلايەتلىك 1- ترانسپورت شىركىتى، ۋىلايەتلىك ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى شىركىتى، ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك تىببىي

دورا شىركىتى قاتارلىق 4 نۇقتىلىق ئورۇندىن 82 . 3683 يۈەن قايتۇرۇۋېلىنىدى؛ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قەرز ئالغان ئومۇمنىڭ پۇلىنى قايتۇرمىغانلىق مەسىلىسى ئېنىقلاندى، ۋىلايەت بويىچە 2442 ئادەم ئومۇمنىڭ 857 مىڭ 866 يۈەن پۇلىنى قەرز ئېلىپ قايتۇرمىغان، بۇنىڭدىن 227 مىڭ 677 يۈەن قايتۇرۇۋېلىنىدى، 1171 ئادەمگە قايتۇرۇش پىلانى تۈزۈلدى. ئۇنىڭدىن باشقا، قەشقەر شەھەرلىك مېتال بۇيۇملار شىركىتىنىڭ چىرايلىق ناملار بىلەن مۇكاپات، نەرسە تارقىتىش ئۇچۇن 14 مىڭ 193 يۈەن خەجلىگەنلىكى، باھانى تۆۋەنلەتىپ سېتىپ، دۆلەتكە 66 . 1058 يۈەن زىيان يەتكۈزگەنلىك مەسىلىسى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق تەنقىد قىلىنىدى، كۇنتۇۋېلىش خىزمىتىدىكى ئومۇمنىڭ پۇلىغا چوڭ يەپ چوڭ ئېچىش، مېھمان چاقىرىپ سوۋغا تەقدىم قىلىش مەسىلىسى بىر تەرەپ قىلىنىدى.

4) چېرىكىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى 1989 — 1990 - يىللىرى ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى مۇقىملىقنى مەركەز قىلىپ، چېرىكىلىككە قارشى تۇرۇش - پاكلىق قۇرۇلۇشى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان مەخسۇس خىزمەتنى قانات يايدۇردى.

(1) «ئىككى مەھكىمە، بىر مىنىستىرلىك»نىڭ ئومۇمىي ئۇقتۇرۇشى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان ئۇنسۇرلار قاتتىق جازالاندى 1989 - يىل 7 - ئايدىن 1990- يىل 6 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 480ى تۇرغۇزۇلۇپ تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەتچىلىك دېلوسى 171، پارىخورلۇق دېلوسى 39، ھايانكەشلىك دېلوسى 51، ھوقۇقنىڭ تاينىپ نەپسانىيەتچىلىك قىلىش دېلوسى 16، باشقا دېلو 203، ئېنىقلىنىپ ئاياغلاشتۇرۇلغان دېلو 267، قايتۇرۇۋېلىنغان ھارام پۇل - ھارام مال (باھاغا سۇندۇرۇلغان ھارام مالنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) 1 مىليون 665 مىڭ يۈەن. بۇ 480 دېلوغا چېتىلغان ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىر 8، پارتىيە ئەزاسى 137، باشقا خادىملار 335؛ شەخسىي قانۇنسىز تاپاۋىتى 10 مىڭ يۈەندىن يۇقىرى دېلو ۋە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىرغا چېتىشلىق چوڭ، مۇھىم دېلو 56، ئاياغلاشتۇرۇلغان دېلو 36.

(2) پارتىيە ئىچىدىكى كەسىپ ناتوغرا ئىستىلى تۈزىتىلدى 1989 — 1990 - يىللىرى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرى ئاممىنىڭ ئىنكاسى كۆچلۈك بولغان «قىزىق نۇقتا» مەسىلىلىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى.

بىر قىسىم ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ تېرىلغۇ يەرلەرنى ئارتۇق ئىگىلىۋېلىش مەسىلىسى ئېنىقلاندى. يوپۇغا ناھىيىسىدىكى 132 يېزا كادىرىنىڭ 8 . 280 مو تېرىلغۇ يەرنى ئارتۇق ئېگىلىۋالغانلىقى، يەكەن ناھىيە ئارال يېزىسىدىكى 25 يېزا كادىرىنىڭ 1986 - يىلدىن بۇيان تېرىلغۇ يەرنى ئارتۇق ئىگىلىۋالغانلىقى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا دەرىجىلىك 5 كادىرنىڭ 4 . 68 مو يەرنى ئىگىلىۋالغانلىقى، 10 مىڭ 155 يۈەن باجنى تاپشۇرمىغانلىقى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى. بۇ ئىشنى ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق تەنقىدلىدى.

بىر قىسىم كادىرلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قەرز ئالغان ئومۇمنىڭ پۇلىنى قايتۇرمىغانلىقىنى ئېنىقلاندى. 1989 - يىل 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 16 ئورۇندىكى 288 ئادەم قەرز ئالغان ئومۇمنىڭ 327 مىڭ يۈەن پۇلىدىن 116 مىڭ 200 يۈەن قايتۇرۇۋېلىنىدى، يوپۇغا ناھىيىسى ئومۇمنىڭ نەرسىسىنى ئومۇمغا قايتۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، 210 ئادەم ئومۇمنىڭ 246 نەرسىسىنى ئومۇمغا قايتۇردى، باھاغا سۇندۇرغاندا 6815 يۈەنگە يېتىدۇ.

1989 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 438 شىركەت ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىنىدى، بۇنىڭدىن 46 سى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ياكى بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى، 54 كادىرنىڭ بىر تەرەپتىكى ۋەزىپىسى ئەمەلدىن

قالدۇرۇلدى.

1990 - يىل 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ [1990] 3 - نومۇرلۇق ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ [1990] 22 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھى بويىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگان كادىرلىرىنىڭ قانۇن، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىپ خۇسۇسىي ئۆي سېلىش مەسىلىسىنى ئېنىقلاش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

§ 2 . مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى

50 - يىللاردا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلدى ھەمدە يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش، ئىقتىساد قىلىش، ئىستىل تۈزىتىش، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش، ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە بىرلەشتۈرۈلۈپ مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپى قانات يايدۇرۇلدى، دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرى، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ قارار، بۇيرۇق، پىلان يولىيورۇقلارنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى تەپتىشلىنىپ تەكشۈرۈلدى، كادىرلار ئارىسىدىكى بۇيرۇقۇزازلىق، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش، بېۋكراتلىق، خىيانەتچىلىك، چىرىكلىشىش قاتارلىق قىلمىشلار تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ھەمدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ئېنىقلاش، كادىرلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە ئىشتىراك قىلىندى.

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرىدا ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى يەنە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1961 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە مەمۇرىي تەپتىشلىك ئاپپاراتى قالمىدى، مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپى 17 يىل ئۆزۈلۈپ قالدى.

1978 - يىلى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ۋىلايەتنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپىنى بىر تۇتاش باشقۇردى، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئۇلار پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ، ئاپپاراتلارنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپىنى قانات يايدۇردى.

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە مەمۇرىي تەپتىش كادىرىدىن 135ى سەپلەندى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى تولۇق قۇرۇلۇپ، خىزمىتى قانات يېيىپ كەتتى.

قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى پاكلىق قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلىپ، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش مۇھىم نۇقتا قىلىنغان چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى قانات يايدۇردى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان تۇرلۇك پاش قىلىش دېلوسى 1071 پارچە بولۇپ، قايتۇرۇۋېلىنغان ئىقتىسادىي زىيان 360 مىڭ 81 . 863 يۈەنگە يەتتى؛ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قۇرۇلۇۋاتقان تۇرلەر ئېنىقلىنىپ، 5 قۇرۇلۇش توختىتىلدى، 118 قۇرۇلۇش كېچىكتۈرۈلدى، قىسقارتىلغان، توختىتىلغان، كېچىكتۈرۈلگەن قۇرۇلۇش تۇرلىرىنىڭ مەبلىغى 11 مىليون 330 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ «ئۇچنى تەكشۈرۈش» خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى؛ مەمۇرىي تەپتىشلىك ئاپپاراتلىرى شىركەتلەرنى ئېنىقلاش، تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىگە قاتناشتى؛ «ئەمەلدارلارنىڭ ھايانكەشلىك قىلىش» دېلولىرىنى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ، تۇرلۇك

ئىقتىسادىي قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 117نى بىر تەرەپ قىلدى؛ تۇزەش، ياخشىلاش، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇش خىزمىتىنى چوڭرەپ، قانۇن ئىجراسىنى تەپتىشلەش ۋە پاكلىق قۇرۇلۇشىنى قانات يايدۇرۇپ، كادىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆي سېلىش، تېرىلغۇ يەرنى ئارتۇق ئىگىلىۋېلىش، ئومۇمنىڭ پۇلىنى نەسى قىلىشقا ئوخشاش مەسىلىلىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى.

1. مەمۇرىي تەپتىشلىك قوشۇنى

1952 - يىل 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلدى. كېيىنكى يىلى 8 - ئايدا مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئىش باشلىدى، ئۇنىڭغا بىر كاتىپ، 4 مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى سەپلەندى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆلكىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئاپپاراتلار تولۇقلىنىپ، ناھىيىلىك مەمۇرىي تەپتىش كومىتېتلىرى قۇرۇلدى، ئۆلۈغچات، تاشقورغان، مارالبېشى، يوپۇغا، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە ۋە قەشقەر شەھىرىدە خەلق مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى (رەھبىرىي كادىر سەپلەنمىدى) قۇرۇلدى ھەمدە قەشقەر سودا شۆبە شىركىتى، ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى، رايونلۇق كوپېراتىپ، خەلق بانكىسى قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسى قاتارلىق 9 ئورۇندا مەمۇرىي تەپتىشلىك ئالاقىچىسىدىن 20 سى قويۇلدى.

1954 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قارىغان ناھىيە (شەھەر)لىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا تەۋە بولدى.

1953 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمىدىن 4 ى سەپلەندى. مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى تەۋە بولدى (رەھبىرىي كادىر سەپلەنمىدى).

جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 1954 - يىل 9 - ئاينىڭ 9- كۈنى قۇرۇلدى، 11 كادىر سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە بۆلۈم باشلىقى 2، بۆلۈم ئەزاسى 9، تېخنىك جۇڭ باشقارما باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. 1955 - يىلى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ خادىمى 13گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى بىر، بۆلۈم باشلىقى 2، كاتىپ بىر، مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى 9. مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، مەمۇرىي مەھكىمىگە بىۋاستە قاراشلىق قەشقەر شەھىرى ۋە يېڭىسار، ئاتۇش، پەيزاۋات، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە خەلق مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس كادىر سەپلەندى. 1956 - يىل 2 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ئەدلىيە مەھكىمىسىدىكى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىغا 35 كادىر سەپلەپ بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 13، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 9، خوتەن ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 3، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 4، ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 5، قەشقەر شەھەرلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىدارىسىغا بىر كادىر سەپلەپ بېرىلدى. ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ، قەشقەر شەھەرلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ۋىلايەتنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى، ئوبلاستنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شەھەرنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قوشۇمچە ئۆتىدى.

1956 - يىلى مەمۇرىي تەپتىشلىك نازارىتىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدا كاتىبات ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭغا 5 شتات بېرىلدى،

بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر بىر (خەنزۇ)، كاتىپ بىر (ئۇيغۇر)، ھۆججەت - ماتېرىيال تاپشۇرۇۋالغۇچى بىر، تەرجىمان بىر، پۇقرالارنىڭ ئەرزىنى بىر تەرەپ قىلغۇچى بىر، رەھبەرلەرنى تەپتىشلىگۈچى ئالاقىلاشقۇچى بىر؛ تەكشۈرۈش بۆلۈمىگە 16 ئادەم سەپلەپ بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بۆلۈم باشلىقى بىر، مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى 2 (مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقلىقىغا تەڭ)، يارەمچى مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى ۋە پراكتىكانت يارەمچى مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى 13. بۇ بۆلۈم قارمىقىدا 3 گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى (گۇرۇپپا باشلىقلىقىنى بۆلۈم باشلىقلىرى، مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىملىرى ئۈستىگە ئالدى)؛ 1 - گۇرۇپپا سىياسىي قانۇن، مالىيە - ئىقتىساد مەمۇرىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى بولۇپ 5 ئادەم، 2 - گۇرۇپپا دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەمۇرىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى بولۇپ 5 ئادەم، 3 - گۇرۇپپا سەييارە مەمۇرىي تەپتىشلىك گۇرۇپپىسى بولۇپ 3 ئادەم بار بولدى.

1956 - يىل 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارمىقىدىكى 7 ناھىيىلىك، بىر شەھەرلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى 1956 - يىل 7 - ئايدا قۇرۇلغان قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتتى.

1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭ، مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قارمىقىدا كاتىبات گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭغا 5 كادىر، بىر گۇرۇپپا باشلىقى سەپلەندى؛ يېزا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ ئۇنىڭغا 4 ئادەم، بىر باشلىق سەپلەندى؛ مالىيە - ئىقتىساد تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ 4 كادىر، بىر باشلىق سەپلەندى. 3 گۇرۇپپا باشلىقىنىڭ دەرىجىسى بۆلۈم باشلىقىغا تەڭ بولدى، ئۇنى مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىملىرى ئۈستىگە ئالدى.

1956 - يىل 8 - ئاينىڭ 4 -كۈنى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدا ۋاقىتلىق تەسىس قىلىنغان يېزا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى، مالىيە - ئىقتىساد تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ نامى 1 -، 2 - تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1956 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىغا مەخسۇس كادىر سەپلەپ بېرىلدى، ناھىيە (شەھەر) لەر ئومۇمىي شتاتتىن 1 - 2 كادىر ئاجرىتىپ مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپىگە مەسئۇل قىلدى. 1958 - يىلى خەلق گۇڭشېسى ئومۇملاشقاندىن تارتىپ 1960 - يىلغىچە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگىنىنىڭ شتاتى 57 بولۇپ، 31 كادىر سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە باشقارما باشلىقى بىر، مۇدىر 3، مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى 19، ئادەتتىكى كادىر 8. قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 5 ناھىيىدە مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىشخانىسى، 69 گۇڭشېدا مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ، مەخسۇس مەمۇرىي تەپتىشلىك كادىرىدىن 53ى سەپلەندى؛ مەخسۇس مەمۇرىي تەپتىشلىك كادىرى سەپلەنمىگەن گۇڭشېلاردا پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلىدى، گۇڭشېدىن تۆۋەن باشقۇرۇش رايونىدىكى چوڭ ئەترەتلەردىمۇ مەخسۇس ئادەم بەلگىلىنىپ، مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپىگە قوشۇمچە مەسئۇل قىلىندى.

1959 - يىل 4 - ئايدا مەمۇرىي تەپتىشلىك مىنىستىرلىكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىمۇ 1961 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1988 - يىل 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى گوۋۇيۈەننىڭ [1987] 74 - نومۇرلۇق، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1987] 169 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى «ناھىيىدىن يۇقىرى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدە مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگىنى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» تىكى بەلگىلىمە ۋە تەلەپكە ئاساسەن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسىدە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە بەلگىلەپ بېرىلگەن شتات 174 بولۇپ، 35 مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى سەپلەندى، بۇ ئومۇمىي شتاتنىڭ

%20نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە سەپلەنگەن رەھبىرلىرى كادىر 20 (ئاز سانلىق مىللەت 13، خەنزۇ 7)، ئوتتۇرا تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 10، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق رەھبەر 9 (ئاز سانلىق مىللەت 8، خەنزۇ بىر)، مۇئاۋىن ۋەزىپىدىكىلەر 11 (ئاز سانلىق مىللەت 5، خەنزۇ 6)؛ ئادەتتىكى خادىم 15 (ئاز سانلىق مىللەت 8، خەنزۇ 7، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتلىدىكىلەر 5، ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتلىدىكىلەر 9، ئۇنۇۋان ئالغانلار 2). مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ئومۇمىي شتاتى 30 بولۇپ، 8 كادىر سەپلەپ بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە باشقارما باشلىقى بىر، مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى 2، ئادەتتىكى خادىم 5.

1988 - يىل 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدا كاتىبات گۇرۇپپىسى، دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش گۇرۇپپىسى، ئەرزىيەت گۇرۇپپىسى ۋاقىتلىق تەسىس قىلىندى، گۇرۇپپىلارغا بىردىن گۇرۇپپا باشلىقى بەلگىلەندى، ئۇلار كۈندىلىك خىزمەتلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل قىلىندى.

1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىدارىسى تولۇق قۇرۇلۇپ، 94 مەمۇرىي تەپتىشلىك خادىمى سەپلەپ بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىغا 15 خادىم سەپلەپ بېرىلدى. 9 - ئايدا مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ ئىچكى ئاپپاراتىدىكى گۇرۇپپىلار بۇلۇم (ئىشخانا) گە ئۆزگەرتىلدى، يەنە سوراق بۇلۇمى كۆپەيتىلدى، بۇلۇم، ئىشخانا رەھبەرلىرى سەپلەندى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدىكى مەخسۇس كادىر 25كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە باشقارما باشلىقى بىر، مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى 3، بۇلۇم دەرىجىلىك كادىر 4، ئادەتتىكى كادىر 17؛ ئاز سانلىق مىللەت 14، خەنزۇ 11؛ 12 ناھىيە (شەھەر) لىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىدارىسىغا ئىدارە باشلىقى ۋە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقىدىن 22سى سەپلەندى. ۋىلايەت بويىچە مەمۇرىي تەپتىشلىك كادىردىن 135ى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە بۇلۇم دەرىجىلىك كادىر 27، ئادەتتىكى كادىر 108؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىر 91، خەنزۇ كادىر 44.

1988 - يىل 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىدا پاش قىلىش مەركىزى قۇرۇلدى، پاش قىلىش مەركىزى ئەرزىيەت ئىشخانىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، ئۇنىڭغا 2 خادىم سەپلەندى. 1989 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ 8 دە پاش قىلىش مەركىزى قۇرۇلۇپ، 10 خادىم سەپلەپ بېرىلدى، 5 ناھىيىدە ئاپتوماتىك تېلېفون تەسىس قىلىندى، 3 ناھىيىنىڭ پاش قىلىش تېلېفونى باش ئاپپارات ئارقىلىق ئۇلاپ بېرىلدى، 12 ناھىيە (شەھەر) لىك پاش قىلىش مەركىزى ئىچىدە يەكەن ناھىيىسىنىڭ ئايرىم تەسىس قىلىنغاندىن باشقا، قالغانلىرى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى.

2. دېلو تەكشۈرۈش

1) جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ دېلولارنى مەمۇرىي تەپتىشلەش ئەھۋالى

1954 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشنى مەركەز قىلىپ، مۇھىم نۇقتىلارنى تاللاپ، رايون - يېزىلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش-سېتىش، يازلىق يېغىم، كۈزلۈك يېغىم، چارۋا مەھسۇلاتلىرى، ياغلىق دان قاتارلىق خىزمەتلەردە سىياسەتنىڭ ئىجرا قىلىنىشى ۋە ۋەزىپىنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالىنى تەپتىشلەپ تەكشۈرۈپ، سىياسەت، پرىنسىپ، بەلگىلىمىلەرگە خىلاپلىق قىلىنغان، شۇ چاغ، شۇ جايىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىغا پايدىسىز بولغان بارلىق ئەھۋاللارنى بىر تەرەپ قىلدى ۋە تۈزەتتى، شۇ جايدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ تەدبىر قوللىنىپ

تۈزىتىپ، ئاممىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدىشى توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. ئايرىم كادىرلارنىڭ خىيانەت قىلىش، ساختىپەزلىك قىلىش، خىزمەتتە پاسسىپلىق قىلىشقا ئوخشاش مەسىلىلەرنى ناھىيىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك كومىتېتلىرى بىلەن بىرلىكتە بىر تەرەپ قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە سېتىۋېلىش - سېتىش ئورگانلىرىدىكى كادىرلاردا يۈز بەرگەن خىيانەتچىلىك، ئىسراپچىلىق، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش، بيۇروكراتلىق مەسىلىلەرنى جىددىي بىر تەرەپ قىلدى ھەمدە ئالاقىدار تېپىك خىيانەت دېلولىرىنى ئومۇمىي ئوقتۇرۇش ئارقىلىق تەنقىدلىدى.

1954 - يىلى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 10 قېتىم بىرلەشمە تەكشۈرۈش ئۇيۇشتۇردى ۋە ئونىڭغا قاتناشتى، چوڭ - كىچىك دېلودىن 74نى، خەلقنىڭ پاش قىلىش خېتى، شىكايىتىدىن 15نى قوبۇل قىلدى، مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى ئۆزى 7 دېلونى بايقىدى، خەلق ئالاقىچىلىرى 8 دېلونى مەلۇم قىلدى، مەمۇرىي تەپتىش ئورگانلىرىدىن باشقا ئورۇنلار 44 دېلونى مەلۇم قىلدى. 37 دېلو تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 28 دېلونى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، باشقا ئورگانلارنىڭ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشىغا 9 دېلونى ئۆتكۈزۈپ بەردى. بىر تەرەپ قىلىنىش نەتىجىسى مۇنداق بولدى: 5 ئادەمگە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى، 9 ئادەمگە گۇناھ يېزىلدى، 2 ئادەمنىڭ ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلدى، 10 ئادەمنىڭ ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى، 11 ئادەم خىزمەتتىن ھەيدەلدى.

1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرى، كارخانا - كەسىپي ئورۇنلاردىكى خادىملار گۇرۇپپىسىغا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى ئېلان قىلغان قارار، بۇيرۇق، پىلان، تەستىقلارنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەپتىشلەپ تەكشۈردى، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش، ئىقتىساد قىلىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، ئالاقىدار كەسىپي تارماقلارغا ھەمكارلىشىپ ئاشلىق سېتىۋېلىش - سېتىش، ئامبارداا ساقلاش - باشقۇرۇش، ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش، يېڭى پۇل تارقىتىش خىزمىتى ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە قاتارلىق خىزمەتلەرنى ھەمدە مالىيە - ئىقتىساد، كارخانا ئورۇنلىرىدىكى ماددىي ئەشيالارنىڭ ھېسىلىپ قېلىش، زىيانغا ئۇچراش ئەھۋاللىرىنى 16 قېتىم نازارەت قىلىپ تەكشۈردى. بىر يىلدا تۆرلۈك دېلودىن 143نى قوبۇل قىلىپ، 115 دېلونى بىر تەرەپ قىلدى. قوبۇل قىلغان دېلولاردىن قارىغاندا، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدىن كېيىن، يېڭى خىيانەتچىلىك جىنايى ھەرىكەتلىرىنىڭ ئۆزلۈكسىز يۈز بەرگەنلىكى مەلۇم بولدى پاش قىلىنغان خىيانەت دېلوسىدىن قارىغاندا خىيانەتچىلىك ھەمكارلىق سودا ئورگانلىرى ۋە رايون، يېزا، مەمۇرىي ئورۇنلاردا بىر قەدەر كۆپ يۈز بەردى ھەمدە كۆپىيىشكە قاراپ يۈزلەنگەن، خىيانەت دېلوسى 31گە يېتىپ، قوبۇل قىلىنغان دېلونىڭ %35 نى تەشكىل قىلغان، خىيانەت سوممىسى 44 مىڭ 77. 184 يۈەنگە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ھەمكارلىق سودا كارخانا ئورۇنلىرىدىكى خىيانەت دېلوسى 20 پارچە، خىيانەتچى 32 بولۇپ، خىيانەت دېلوسىنىڭ %5. 64نى ئىگىلىدى، خىيانەت سوممىسى 31 مىڭ 80. 29 يۈەنگە يېتىپ، خىيانەت سوممىسىنىڭ %5. 72نى ئىگىلىدى؛ رايون، يېزا ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىدىن خىيانەت قىلغانلار 11 بولۇپ، خىيانەت سوممىسى 5231 يۈەنگە يەتتى. ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ئىچىدىكى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغان 115 ئادەمگە ئۆتكۈزگەن خاتالىقنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ مۇۋاپىق چارە كۆرۈلدى، 61 ئادەمگە مەمۇرىي جازا بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 5 ئادەمگە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى، 19 ئادەمگە گۇناھ يېزىلدى، 16 ئادەمنىڭ ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى، 21 ئادەم خىزمەتتىن ھەيدەلدى (ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلىنىپ خىزمەتتىن ھەيدەلگەندىن كېيىن تەپتىشلىك ئورگانلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەنلەر 10) . بىر يىلدا خەلقتىن كەلگەن 81 پارچە خەت - چەك تاپشۇرۇۋېلىندى، بۇنىڭ كۆپ قىسمى ئورگانلارنىڭ ئىسراپچىلىق قىلغانلىقى ۋە كادىرلارنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىقى پاش قىلىنغان خەتلەر بولۇپ، ھەممىسى بىر - بىرلەپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1956 - يىلى ئالدىنقى يېرىم يىلدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئاساسلىق يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلىنى تارقىتىش ۋە يېڭىچە دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرى بىلەن تەمىنلەش خىزمىتىنى مەخسۇس تەكشۈردى، كادىرلارنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش توغرىسىدىكى فاڭجېن، سىياسەتلەرنى، سىنىپى لۇشيەننى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى نۇقتىلىق نازارەت قىلىپ تەكشۈردى. ئالدىنقى يېرىم يىلدا 56 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، 37 سى ئاياغلاشتۇرۇلدى، مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 29نى بىر تەرەپ قىلدى، 8 دېلو باشقا ئورگانلارنىڭ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولارنىڭ خاراكتېرىدىن قارىغاندا خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق دېلوسى 2، خىزمەت تۈزۈمىگە رىئايە قىلماسلىق، خىزمەتتە پاسسىپلىق قىلىش دېلوسى 28، قانۇن، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىپ چىرىكلىشىش دېلوسى 7؛ 21 ئادەمگە مەمۇرىي جازا بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ گۇناھ يېزىشتىن تۆۋەن جازا بېرىلگىنى 10، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى ۋە تۆۋەنلىتىلگىنى 5، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى 6.

2) قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ دېلولارنى مەمۇرىي تەپتىشلەش ئەھۋالى

1953 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن 64 دېلو قوبۇل قىلىپ، 33 دېلونى ئاياغلاشتۇردى، 22 ئادەمگە چارە كۆردى، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغىنى 4، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى 2، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 4، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگىنى 4، گۇناھ يېزىلغىنى 3، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 5، تىپىك دېلولار ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش قىلىندى، ئاممىدىن 32 پارچە خەت تاپشۇرۇۋېلىنىپ، باشقىلارنىڭ بېجىرىشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش، سۈيلەش، تەپتىشلەش پرىنسىپى بويىچە، ھەممە خەتكە جاۋاب بولۇش، ھەممە دېلونى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئاساسەن ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1954 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1956 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش ۋە يېزا ئىگىلىكىنى نازارەت قىلىپ تەكشۈرۈشنى مەركەز قىلىپ، ئاساسىي قۇرۇلۇش، مالىيە، ئاشلىق، قاتناش، سودا، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە قاتارلىق خىزمەتلەرنى پىلانلىق، نۇقتىلىق تەكشۈردى. بىر يىلدا 84 ئادەم تەشكىللەپ يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى تارقىتىش، دېھقانچىلىق سايمانلىرى بىلەن تەمىنلەش، غەللە - پاراق ئېلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىش، ئاشلىق ساقلاش، تاۋار بىلەن تەمىنلەش خىزمىتىنى ۋە يەرلىك دۆلەت دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، ئىگىلىك باشقۇرۇش خىزمىتىنى 4 قېتىم مەخسۇس تەكشۈردى، ئالاقىدار ئورۇنلارغا ماسلىشىپ كادىرلار ئارىسىدىكى بۇيرۇقۋازلىق، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش، بيۇروكراتلىق، خىيانەتچىلىك، چىرىكلىك قىلمىشلىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى ھەمدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ئېنىقلاش، كادىرلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە قاتناشتى.

1956 - يىلى ئاممىدىن كەلگەن 135 پارچە خەت - چەك، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن 32 ئادەم (49 قېتىم)، 149 دېلو قوبۇل قىلىندى، 124 دېلو بىر تەرەپ قىلىپ ئاياغلاشتۇرۇلدى، بۇ ئومۇمىي دېلونىڭ 83.3%نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىۋاسىتە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغىنى 52 پارچە بولۇپ، 41.12%نى؛ باشقا ئورۇنلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگىنى 72 پارچە بولۇپ، 58.12%نى ئىگىلىدى. قوبۇل قىلىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، دۆلەت ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ قانۇن، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلىقىنى پاش قىلىش ۋە شىكايەت قىلىش خېتى 35 پارچە بولۇپ، 27 پارچىسى؛ تەنقىد، تەكلىپ - پىكىر دائىرىسىدىكى خەت - چەك 12 پارچە بولۇپ، 9ى؛ مەمۇرىي چارە كۆرۈشكە قايىل بولماي يېزىلغان خەت-

چەك 22 پارچە بولۇپ، 15ى؛ خىزمەت تەلەپ قىلىپ يازغان خەت - چەك 23 پارچە بولۇپ، 19ى؛ باشقا خەت - چەك 57 پارچە بولۇپ، 54ى بىر تەرەپ قىلىنغان. 1957 - يىلى يېزا ئىگىلىك، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش خىزمىتى تەكشۈرۈلدى، 11 قېتىم مەخسۇس تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى. بىر يىلدا پۈقرالارنىڭ 302 شىكايىتى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭدىن تەكشۈرۈپ يەكۈن چىقىرىلغان دېلو 126 پارچە، باشقا ئورۇنلارغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن، بېجىرىشكە ھەيدەكچىلىك قىلىنغان ۋە بىر تەرەپ قىلىشقا ئىشتىراك قىلىنغان دېلو 176 پارچە، 58 كادىر جازالاندى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ گۇناھ يېزىشتىن تۆۋەن چارە كۆرۈلگەنلەر 32، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغانلار 10، خىزمەتتىن ھەيدەلگەنلەر 16.

1958 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش توغرىسىدىكى فاكتىچەن، سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇرۇش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش تەدبىرلىرىنى ئەملىيلەشتۈرۈشنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، ئىستېل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى دەۋر قىلىپ، نازارەتچىلىك تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، سودا، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ئىسراپچىلىق دېلولىرىنى ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ، خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 28نى، خىيانەتچىدىن 40نى بىر تەرەپ قىلدى، 8 مىليون 720 مىڭ 946 يۈەن خىيانەت سوممىسىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ، 1 مىليون 184 مىڭ 405 يۈەن ھارام پۇلنى قايتۇرۇۋالدى، بىر يىلدا شىكايەت خېتىدىن 247 پارچە، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن ئاممىدىن 109 ئادەم (قېتىم) قوبۇل قىلىنىپ، 243 دېلو بىر تەرەپ قىلىنىپ ئاياغلاشتۇرۇلدى، ئاياغلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى 98.9% كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىشلىك ئورگىنى بىر تەرەپ قىلغان ۋە باشقىلارغا ھەمكارلىشىپ بىر تەرەپ قىلغان دېلو 179 پارچە بولۇپ، ئاياغلاشتۇرۇلغان دېلونىڭ 72.48% نى ئىگىلىدى، ھەربىرىدە ئېغىر مەسىلىسى بار دەپ جازالانغانلارنىڭ دېلوسى 90 پارچە بولدى. خاتالىق تۈتكۈزگەن 92 ئادەمنىڭ خاتالىق خاراكتېرىگە قاراپ ئايرىم چارە كۆرۈلدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە چوڭ گۇناھ يېزىشتىن تۆۋەن چارە كۆرۈلگەنلەر 6، دەرىجىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر 6، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر 6، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغانلار 7، خىزمەتتىن ھەيدىلىپ سىناشقا قالدۇرۇلغانلار 15، خىزمەتتىن ھەيدەلگەنلەر 42، قانۇن بويىچە چارە كۆرۈلگەنلەر 10.

1959 - يىلى ھەر دەرىجىلىك تەپتىشلىك ئورگانلىرى مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش، ئىقتىساد قىلىش ھەرىكىتى ۋە ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش، ئىستېل تۈزىتىش، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتىنى دەۋر قىلىپ تەپتىشلىك كەسپىنى قانات يايدۇرۇپ، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، چىرىكلىك دېلولىرىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. مەخسۇس دېلو تەكشۈرۈش ۋە ئاممىۋى كۆرەش ئارقىلىق، 606 خىيانەتچى، 18 مىليون 285 مىڭ 767 يۈەن خىيانەت سوممىسى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ، 8 مىليون 932 مىڭ 350 يۈەن ھارام پۇل قايتۇرۇۋېلىندى. «جىددىي سالماق بولۇش، پەرقلەندۈرۈپ مۇئامىلە قىلىش» ۋە «تەربىيە بېرىپ تۈزگەرتىشنى ئاساس، جازالاشنى قوشۇمچە قىلىش» فاكتىچى بويىچە 249 ئادەمگە مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى، بۇلار خاتالىق تۈتكۈزگەنلەرنىڭ 41.09% نى ئىگىلىدى؛ خىزمەتتىن ھەيدىلىپ قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغانلار 65 بولۇپ، 10.73% نى؛ جازا كەچۈرۈم قىلىنغانلار 292 بولۇپ، 48.18% نى ئىگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە دۆلەتنىڭ مال - مۈلكىنى زىيانغا ئۇچرىتىش، ئىسراپ قىلىشقا دائىر چوڭ دېلودىن 595ى تەكشۈرۈپ چىقىلدى، چېتىشلىق سومما 13 مىليون 442 مىڭ 357 يۈەن بولۇپ، 5 مىليون 651 مىڭ 225 يۈەن زىيان قايتۇرۇۋېلىندى، خەتەر ئىچىدە قالغان ئاشلىقتىن 5 مىليون 793 مىڭ 254 كىلوگرام قوتقۇزۇپ قېلىندى، سېسىپ كەتكەن، سۈپىتى ئۆزگەرگەن ئاشلىقتىن 1 مىليون 319 مىڭ 872 كىلوگرام بىر تەرەپ قىلىندى، ئاممىدىن كەلگەن 513 پارچە خەت - چەك قوبۇل قىلىندى، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن 246 ئادەم (قېتىم) كۈتۈۋېلىندى. ئاياغلاشتۇرۇلغان دېلو 424 پارچە بولۇپ، 96.8% نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە

ئۇزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغان دېلو 289 بولۇپ، 68.16% نى ئىگىلىدى؛ خاتالىق ئۆتكۈزگەن 468 كادىر جازالاندى (بۇنىڭ ئىچىدە بۆلۈم باشلىقىدىن يۇقىرى كادىر 64، ئادەتتىكى كادىر 404)، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگەن، گۇناھ ۋە چوڭ گۇناھ يېزىلغانلار 88، دەرىجىسى، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر 88، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغانلار 48، ھەيدىلىپ سىناشقا قالدۇرۇلغانلار 28، خىزمەتتىن ھەيدەلگەنلەر 149، تەنقىد تەربىيە بېرىلگەنلەر 67.

1960 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگىنى «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» نى مەركەز قىلىپ، مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپىنى قانات يايدۇرۇپ، زور بىر تۇركۈم ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى مەركەزلىك تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. ۋىلايەتتىكى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى پۈقرالارنىڭ شىكايىتىدىن 2736نى بىر تەرەپ قىلدى، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن 776 ئادەم (قېتىم) نى كۈتۈۋالدى، مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىگە كىرىدىغان 2441 دېلونى ئۆز ئالدىغا ياكى ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، 374 مىڭ 938.99 يۈەنلىك دۆلەت مۈلكىنى ئېنىقلاپ قايتۇرۇۋالدى، خەتەر ئىچىدە قالغان 6 مىليون 745 مىڭ 502 كىلوگرام ئاشلىقنى قۇتقۇزۇۋالدى، ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزگەن 1032 كادىر (باشقارما، ئىدارە، بۆلۈم دەرىجىلىك، رەھبىرىي كادىردىن 38) نى جازالىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 40، گۇناھ يېزىلغىنى 41، چوڭ گۇناھ يېزىلغىنى 99، دەرىجىسى چۈشۈرۈلگىنى 53، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگىنى 31، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 101، خىزمەتتىن ھەيدىلىپ سىناشقا ئالدۇرۇلغىنى 73، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى 310، تەنقىدي تەربىيە بېرىلگىنى 284. خاراكتېرىدىن قارىغاندا دۆلەتنىڭ سىياسەت، ئەمىر - پەرمانلىرىغا ۋە ھۆكۈمەتنىڭ قارار بۇيرۇقلىرىغا خىلاپلىق قىلغانلار 77، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىپ خىزمەتنى ئاقساتقانلار 67، دېموكراتىيە - مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمىگە خىلاپلىق قىلىپ باشقىلارنى بېسىپ تەنقىدلىگەنلەر 81، كۆز بويامچىلىق قىلىپ تەشكىلنى ئالدىغانلار 16، ھەق - ناھەقنى ئاستىن - ئۈستىن قىلىپ، ئىتتىپاقلىققا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلار 13، مەيداننىي يوقىتىپ يامان ئادەملەرنى قانات ئاستىغا ئالغانلار 26، خىيانەت، ئوغرىلىق قىلغانلار 489، دۆلەت مال - مۈلكىنى ئىسراپ قىلغان، ئومۇمنىڭ مۈلكىنى زىيانغا ئۇچراتقانلار 28، ھوقۇقنى كەلسە - كەلمەس ئىشلىتىپ خەلق مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچراتقانلار 23، مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىغانلار 2، چىرىكلەشكەنلەر 117، باشقىلار 93. 1961 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

3) قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسىنىڭ دېلولارنى مەمۇرىي تەپتىشلەش ئەھۋالى

قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 1988 - يىل 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قۇرۇلۇپ، مەمۇرىي تەپتىشلىك كەسپىي خىزمىتىگە كىرىشتى. 1988 - يىل 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى پاكلىق بويىچە پاش قىلىش مەركىزى قۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىرىدىمۇ پاش قىلىش مەركەزلىرى قۇرۇلدى.

ۋىلايەت بويىچە مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى قوبۇل قىلغان دېلو 228، ئىياغلاشتۇرغان دېلو 50، قايتۇرۇۋېلىنغان ئىقتىسادىي زىيان 434 مىڭ 479 يۈەن، مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلگەن ئادەم 7، بۇنىڭ ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگەنلەر 2، گۇناھ يېزىلغانلار 4، چوڭ گۇناھ يېزىلغىنى بىر؛ چېتىلغان ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 2، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر بىر، ئادەتتىكى خىزمەتچى 4؛ چارە كۆرۈش تەكلىپى بېرىلگەنلەر 5، بۇنىڭ ئىچىدە ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر 2، ھەيدىلىپ سىناشقا قالدۇرۇلغانلار 3؛ چېتىلغان بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر بىر، ئادەتتىكى خىزمەتچى 4، پارتىيە ئىنتىزامى بويىچە

چارە كۆرۈش تەكلىپى بېرىلگەنلەر 2، ئەدلىيە ئورگانلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەنلەر 3.

قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى پاكلىق قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلىپ، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇشنى مۇھىم نۇقتا قىلغان چېرىكلىككە قارشى تۇرۇش كۆرىشىنى قانات يايدۇردى. ۋىلايەتتىكى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى قوبۇل قىلىپ پاش قىلغان دېلو 1071 پارچىگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەتچىلىك دېلوسى 142، پارىخورلۇق دېلوسى 132، ھوقۇقنىغا تاجاۋۇز قىلىش دېلوسى 209، ھايانكەشلىك دېلوسى 51 پارچە بولۇپ، پاش قىلىنغان دېلونىڭ %50نى تەشكىل قىلدى. مەمۇرىي تەپتىشلىك تارماقلىرىغا تەۋە دېلو %89نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالاقىدار تارماقلارغا تەستىقلاپ چۈشۈرۈپ بېرىلگىنى 25 پارچە، ئەدلىيە تارماقلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگىنى 79 پارچە، 15 پاش قىلىش ساندۇقى، 13 پاش قىلىش تېلېفونى تەسىس قىلىندى، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىرلارغا چېتىشلىق دېلو 59، بۆلۈم (يېزا) دەرىجىلىك كادىرلارغا چېتىشلىق دېلو 249، دېلو تۇرغۇزۇلۇپ تەكشۈرۈلگەن دېلو 181، باشقىلارنىڭ بېجىرىشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن دېلو 452. دېلولارنى تەكشۈرۈپ بېجىرىش داۋامىدا، 360 مىڭ 863.81 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇلىندى. 54 مىڭ 82. 137 يۈەن مۇسادىرە قىلىنىپ مالىيىگە تاپشۇرۇلدى، تۇرغۇزۇپ تەكشۈرۈلگەن دېلولار ئىچىدە، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىرغا چېتىشلىق دېلو 10، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلارغا چېتىشلىق دېلو 54، ئايلاشتۇرۇلغان دېلو 118؛ 62 ئادەمگە مەمۇرىي جازا بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 27، ئەدلىيە ئورگانلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن كادىر 15. مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي تەپتىشلىگەن دېلو 12، يۇقىرىدىن بېجىرىشكە تەستىقلاپ چۈشۈرگەن دېلو 2، ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ تەكشۈرگەن دېلو 6، ھەمكارلىشىپ تەكشۈرۈلگەن دېلو بىر.

8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى، تەپتىشلىك مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك مىنىستىرلىكىنىڭ «ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش» بىدا ئېلان قىلىنغان سۈرۈك ئىچىدە تۇرلۇك پاش قىلىش دېلوسىدىن 337سى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزىنى مەلۇم قىلىش دېلوسى 20، ئۆزىنى مەلۇم قىلغانلار 27، دېلوغا چېتىشلىق ناھىيە دەرىجىلىك كادىر بىر، بۆلۈم (يېزا) دەرىجىلىك كادىر 8، باشقا خادىم 18، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا ياتىدىغان سومما 66 مىڭ 251.50 يۈەن (بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەت 16 مىڭ 460 يۈەن، پارا 5030 يۈەن، قانۇنسىز ئېلىپ سېتىش ۋە مېھمان چاقىرىپ سوۋغا تەقدىم قىلىشقا ياتىدىغان پۇل 44 مىڭ 761.50 يۈەن، دەرھال قايتۇرۇلغان ھارام پۇل 35 مىڭ 798 يۈەن). 5 ناھىيە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش يىغىنى ئېچىپ، 14 ئادەمنى مەمۇرىي جازادىن كەچۈرۈم قىلدى، بىر ئادەمنى كەڭچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلدى، 2 ئادەمنى ئەدلىيە ئورگانلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى.

قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى پاش قىلىش - ئەرزىيەت ئىشخانىسى تۇرلۇك خاراكتېرىدىكى پاش قىلىش ماتېرىيالىدىن 498 پارچە، پاش قىلىش تېلېفونىدىن 7 قېتىم قوبۇل قىلدى، پاش قىلىشقا كەلگەن 185 ئادەم (قېتىم) نى كۈتۈۋالدى، 16 دېلونى تۇرغۇزدى، 32 دېلونى تەكشۈردى ۋە سۆيلىدى، 273 دېلونى تەستىق سېلىپ باشقىلارغا يوللاپ بەردى. ۋىلايەت بويىچە كادىرلارنىڭ پاكلىق بىلەن خەلق ئۈچۈن ئىشلەش ئېڭى ئۆستى، تولۇقسىز مەلۇماتتىن ۋىلايەت بويىچە 275 ئادەم (قېتىم) نىڭ سوۋغات رەت قىلغانلىقى (سوممىسى 105 مىڭ 147 يۈەنگە يېتىدۇ)، 959 ئادەم (قېتىم) نىڭ مېھماندارچىلىقتا بېرىشنى رەت قىلغانلىقى مەلۇم بولدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىش ئورگىنى ئاممىدىن كەلگەن 714 پارچە خەت تاپشۇرۇۋېلىپ، 421 پارچىسىنى تەكشۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىرلارغا چېتىلىدىغىنى 7، يېزا (بۆلۈم) دەرىجىلىك كادىرلارغا چېتىلىدىغىنى 213، باشقا خادىملارغا چېتىلىدىغىنى 201، دېلو تۇرغۇزۇپ تەكشۈرۈلگىنى 75، ئايلاشتۇرۇلغىنى 62 (چوڭ - مۇھىم دېلو 15)؛ 49 ئادەم

جازالاندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگەنلەر 7، گۇناھ يېزىلغانلار 3، چوڭ گۇناھ يېزىلغانلار 15، دەرىجىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر 3، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگەنلەر 8، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغانلار 8، ھەيدەش جازاسى بېرىلىپ سىناشقا قالدۇرۇلغانلار 4، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى بىر، دۆلەت 466 مىڭ 300 يۈەن زىيانىدىن ساقلاپ قېلىندى، 44 مىڭ يۈەن پۇل مالىيىگە بېۋاستە تاپشۇرۇلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا 1989 - يىلدىن قېپقالغان دېلودىن 10ى بىر تەرەپ قىلىندى، شۇ يىلى تەپتىشلىك باشقارمىسى ئۆزى بېجىرگەن دېلو 2، دەسلەپكى قەدەمدە تەكشۈرگەن دېلو 2، قايتا تەكشۈرگەن دېلو 3، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، مۇھىم دېلو 6، ئايلاشتۇرغان دېلو 4. ئاپتونوم رايونلۇق مەمۇرىي تەپتىشلىك نازارىتىگە ماسلىشىپ مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئەخمەت قاۋۇل قاتارلىقلارنىڭ دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى (ئەخمەت قاۋۇل ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ 5 قىزغا باسقۇنچىلىق قىلغان، ئومۇمىنىڭ 2286 يۈەن پۇلىغا خىيانەت قىلغان)، ئەخمەت قاۋۇلنىڭ ھاكىملىق ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى، ئابدۇۋۇلى ھەسەن مۇئاۋىن ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، مەدەنىيەت، ماۋارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئاۋۇت سابىر خىزمىتىدىن ھەيدەلدى. بۇ دېلو ئاخبارات ۋاستىلىرى ئارقىلىق جەمئىيەتكە ئېلان قىلىندى.

4) قانۇننىڭ ئىجراسىنى مەمۇرىي تەپتىشلەش ئەھۋالى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى 1988 - يىلى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاممىنىڭ ئىنكاسى كۆچلۈك بولغان «قىزىق نۇقتا» مەسىلىلىرىنى دەۋر قىلىپ، قانۇننىڭ ئىجراسى ئۈستىدىكى مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، جەمئىيەتتىكى ناتوغرا ئىستىللارنى توسىدى.

1988 — 1989 - يىللىرى تەپتىشلىك باشقارمىسى گوۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «تۇراقلىق مۇلۇك مەبلىغى بىلەن قىلىنىۋاتقان قۇرۇلۇش تۇرلىرىنى ئېنىقلاپ، مەبلەغنى قىسقارتىش، مەبلەغ سېلىش قۇرۇلمىسىنى قېلىپلاشتۇرۇش، تەڭشەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نىڭ روھى بويىچە، ۋىلايەتلىك تۇراقلىق مۇلۇك مەبلىغى بىلەن قىلىنىۋاتقان قۇرۇلۇش تۇرلىرىنى ئېنىقلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدە قىلىنىۋاتقان قۇرۇلۇش تۇرلىرىنى ئېنىقلىدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايىتىدە قىلىنىۋاتقان قۇرۇلۇش تۇرىدىن 169ى بېكىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش تۇرى 128، تېخنىكا ئۆزگەرتىش تۇرى 41، ئومۇمىي مەبلەغ 343 مىليون 820 مىڭ يۈەن، پۈتكەن تۇر 33، ئېنىقلاش ئارقىلىق توختىتىلغان تۇر 5 (پىلان سىرتىدىكى تۇر 2)، قىسقارتىلغان، توختىتىلغان، كېچىكتۈرۈلگەن تۇرلەرنىڭ ئومۇمىي مەبلىغى 11 مىليون 330 مىڭ يۈەن، كېچىكتۈرۈلگەن تۇر 118 (پىلان سىرتىدىكى تۇر 2)، داۋاملاشتۇرۇلىدىغان تۇر 13.

تەپتىشلىك باشقارمىسى گوۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ «ئۇچىنى تەكشۈرۈش» خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يولىورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك مالىيە، باج، باھا، سودا - سانائەت، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە ئادەم ئاجرىتىپ «ئۇچىنى تەكشۈرۈش» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى قۇردى، ئورۇنلارنى ئۆزىنى ئۆزى تەكشۈرۈشكە سېلىش ئاساسىدا، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ نۇقتىلىق تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا ياتىدىغان 9 مىليون 951 مىڭ يۈەن تەكشۈرۈپ تېپىلغان، بۇنىڭ ئىچىدە باج سوممىسى 2 مىليون 478 مىڭ يۈەن، مالىيە جەھەتتىكى پۇل 6 مىليون 197 مىڭ يۈەن، باھا جەھەتتىكى پۇل 1 مىليون 276 مىڭ يۈەن؛ خەزىنىگە تولۇقلاپ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 5 مىليون 584 مىڭ يۈەن، تولۇقلاپ تاپشۇرۇلغان پۇل 4 مىليون 967 مىڭ يۈەن، خېرىدارلارغا قايتۇرۇلغان پۇل 575 مىڭ يۈەن، قويۇلغان جەرىمانە 42 مىڭ يۈەن. تەپتىشلىك ئورگانلىرى يەنە شىركەتلەرنى ئېنىقلاش، تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىگە قاتناشتى، تەكشۈرۈش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش دائىرىسىگە كىرىدىغان شىركەتتىن 50ى

بارلىقى ئېنىقلاندى، ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش ئەتنجىسىدە 27 شىركەتنى ساقلاپ قېلىش، 19نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، 2 شىركەتنىڭ نامىنى ئۆزگەرتىش، بىر شىركەتنى تجارەتتىن تولۇق توختىتىپ تەرتىپكە سېلىش، بىر شىركەتنى بىرلەشتۈرۈۋېتىش قارار قىلىندى.

«ئەمەلدارلارنىڭ ھايانكەشلىك قىلىش» دېلوسى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تاۋار مەنبەسى قىس بولغان ئورۇنلارغا ئادەم ئەۋەتىپ، ئىچكى ۋە تاشقى جەھەتتىن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، قانۇنغا خىلاپ تۇرلۇك ئىقتىسادىي دېلودىن 117نى تەكشۈرۈپ چىقتى، بۇنىڭ ئىچىدە پاختا يىپ دېلوسى 12 (361.6 تونىنا)، پاختا رەخت دېلوسى 16، (2 مىليون 739 مىڭ 410 مېتىر)، باشقا دېلو 89، ئاپتونوم رايونلۇق ئورۇنلارغا چېتىشلىق دېلو 9، قەشقەر ۋىلايىتىگە بۇيرۇلغا چېتىشلىق دېلو 6، قىسمەن سىرتقى ئۆلكە - شەھەرگە ۋە قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملارغا چېتىشلىق دېلو 9، باشقا خادىملارغا چېتىشلىق دېلو 93، چېتىشلىق خادىم 71، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلكە دەرىجىلىك كادىر بىر، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 10، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 11، باشقا خادىم 49؛ ۋىلايەت دائىرىسىگە چېتىلىدىغان دېلولارنى ئالاقىدار تارماقلار ئايرىم دېلو تۈرغۈزۈپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى تۈزەش، تەرتىپكە سېلىش، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇشنى دەۋر قىلىپ، قانۇنىنىڭ ئىجرالىسى ئۈستىدىكى، مەمۇرىي تەپتىشلىكنى ۋە پاكلىق قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىللە ئاممىنىڭ ئىنكاسى كۆچلۈك بولغان كادىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆي سېلىش، تېرىلغۇ يەرلەرنى ئارتۇق ئىگىلىۋېلىش ۋە ئومۇمنىڭ پۇلىنى نېسى قىلىش قاتارلىق قىزىق نۇقتىلىق مەسىلىلەرنى ئېنىقلىدى. ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگانلىرى چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش - خۇسۇسىي ئۆيلەرنى ئېنىقلاش ئىشخانىسىغا ئادەم قاتناشتۇردى.

قەشقەر ۋىلايىتىدە 6603 كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ يەر ئىگىلەپ خۇسۇسىي ئۆي سالغانلىقى مەلۇم بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىر 13 بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ %55نى؛ ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 310 بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ %7.4نى ئىگىلىدى؛ باشقا خادىم 6280.

ئومۇمنىڭ پۇلىنى قايتۇرماي ئارقىغا سۈرەش مەسىلىسى ئېنىقلاندى. مەلۇم بولۇشچە، ۋىلايەت بويىچە 2759 ئادەم ئومۇمنىڭ 4 مىليون 26 مىڭ يۈەن پۇلىنى قايتۇرماي ئارقىغا سۈرىگەن، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە بۇيرۇلغا قاراشلىق ئورۇنلاردىكى ئادەم 288 بولۇپ، 327 مىڭ يۈەننى، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئادەم 2471 بولۇپ، 3 مىليون 699 مىڭ يۈەننى قايتۇرمىغان، بۇنىڭدىن 1 مىليون 162 مىڭ يۈەن قايتۇرۇلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا مەمۇرىي تەپتىشلىك باشقارمىسى ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى، ۋىلايەتلىك تەشكىلات بۆلۈمى بىلەن بىللە 2 قېتىم 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە ۋىلايەتكە بۇيرۇلغا قاراشلىق 7 چوڭ سىستېمىنىڭ مەركەزنىڭ 7 ماددىسى، ئاپتونوم رايونىنىڭ 19 ماددىسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ 8 ماددىسى، ئورۇنلار ئۆزلىرى تۈزگەن پاكلىق بەلگىلىمىسى، تەدبىرلىرىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى؛ ئاممىنىڭ ئىنكاسى بىر قەدەر كۆچلۈك بولغان ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، كادىر قوبۇل قىلىش، ئەسكەر ئېلىش قاتارلىق خىزمەتلەرنى نازارەت قىلىپ تەكشۈردى. ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىش لايىقىتى بولمىغان 39 خەلق ئوقۇتقۇچىسىنىڭ مەسىلىسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى پاشايىم قاتارلىقلارنىڭ قوبۇل قىلىش ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئوقۇشقا بارالمىغانلىقى مەسىلىسىنى ھەل قىلدى.

VII باب

چوڭ - چوڭ سىياسىي ۋەقەلەر

§ 1 . دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 — 26 - كۈنلىرى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىدە تۇرۇشلۇق ئارمىيە-ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ئارقا - ئارقىدىن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلىدى، شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى.

1949 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - دالا ئارمىيىسى 1 - بىڭتۈەن 2 - جۇننىڭ 4 - شى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى، قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقى بىردەك ھەربىكەتكە كېلىپ، ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شەھەرگە كىرگەنلىكىنى قارشى ئالدى. 12- ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەردىكى 30 مىڭدىن ئارتۇق ئارمىيە - خەلق قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەلۈچۈك كۆۋرۈك مەيدانىدا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، قەشقەرنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانلىقىنى تەبرىكلىدى.

1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ۋە يەكەن ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى ھەمدە ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتىلىپ، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ 3 - (قەشقەر) ۋە 10 - (يەكەن) مەمۇرىي تەپتىش ۋالىيى مەھكىمىلىرى ئۆتكۈزۈۋېلىندى، ئۆتكۈزۈۋېلىنغان كۈندىن باشلاپ خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. شۇ كۈنى قەشقەردە ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلدى.

1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ئازادلىق ئارمىيە 2 - جۇن پارتكومىنى ئاساس قىلىپ، ج ك پ قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى (قىسقارتىلىپ قەشقەر رايكوم دەپ ئاتالدى) نى قۇرۇشنى تەستىقلىدى، ۋاڭ ئېنماۋ پارتكوم شۇجىسى بولدى. قەشقەر رايونلۇق پارتكوم قارمىقىدا قەشقەر، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەندىن ئىبارەت 4 ۋىلايەتلىك پارتكوم قۇرۇلدى.

قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) رايونلۇق خەلق دېموكراتىك ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش خىزمىتى چوڭ جەھەتتىن مۇنداق ئىككى باسقۇچقا بۆلۈندى:

1 - باسقۇچ، 1950 - يىل 1 — 3 - ئايلاردا ج ك پ قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) رايونلۇق كومىتېتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك پارتكوملار ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ناھىيىلەردىكى كونا ھۆكۈمەت ۋە ساقچى ئىدارىسى، سوت مەھكىمىلىرى ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى، خەلق سوت مەھكىمىلىرى قۇرۇلدى. ئارمىيىدىن ئەۋەتىلگەن 104 كادىر قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىگە قاراشلىق ناھىيىلەرنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆستىگە ئالدى.

2 - باسقۇچ، 1950 - يىل 3 - 11 - ئايلاردا خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، رايون، يېزا، كەنت دەرىجىلىك خەلق ھاكىمىيەتلىرى قۇرۇلدى. 1950 - يىل 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە قەشقەردىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ تۇنجى قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى، يىغىنغا ھەر ساھە ۋەكىلدىن 221 ئادەم قاتناشتى، يىغىندا ۋالى ئېنىماۋ «كونا ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى قارار» ھەققىدە دوكلات بەردى. ئۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىلەرمۇ شۇ يىغىنىنىڭ چارىسى بويىچە، ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ ۋەكىللەر يىغىنىنى ئاچتى، يىغىندا دېھقانلار ئۇيۇشمىسى ئەزالىرى ۋە دېھقانلار ۋەكىللىرى ئېچىدىن رايون، يېزا، كەنت كادىرلىرى سايلاپ چىقىلدى.

بۇ جەريانداا قەشقەر رايونلۇق پارتكوم ھەربىي قىسمىدىن 295 كادىر ئاجراتتى، بۇ كادىرلار يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ شۇ جايدىكى ئىلغار ياشلار بىلەن خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاساسىي قاتلام دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى، فېئودالىلىق باۋجيا تۇزۇمىنى بىكار قىلىپ، يېزا - كەنت خەلق ھاكىمىيىتىنى قۇردى، بۇرۇنقى يېزا - بازارنى رايونلۇق مەھكىمىگە، باۋنى يېزىلىق ھۆكۈمەتكە، شەھەرلەردىكى باۋنى مەھەللە مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتتى، شتات تۇزۇمى يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭكى بىلەن ئوخشاش بولدى، ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەر رايونلۇق مەھكىمە ئارقىلىق يېزا، كەنتلەرنىڭ دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. 1950 - يىل 11 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 9 ناھىيىدە 56 رايونلۇق مەھكىمە، 447 يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى، يەكەن ۋىلايىتىدىكى 4 ناھىيىدە 28 رايونلۇق مەھكىمە، 221 يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى.

§ 2 . ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش

1950 - يىل 9 - ئايدا ئامېرىكا چاۋشيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىگە تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىدى ھەمدە جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ قايتا -قايتا ئاگاھلاندۇرۇشىغا پىسەنت قىلماي، ئۇرۇش ئوتىنى جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال چېگرىسىغا تۇتاشتۇردى. 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى چاۋشيەن خەلقىنىڭ ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قوتقۇزۇش ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش، ئەمدىلا دۇنياغا كەلگەن يېڭى جۇڭگونى قوغداش ئۇچۇن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى «ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، يۇرت - ۋەتەننى قوغداش» قارارىنى چىقاردى. جۇڭگو خەلق پىدائىيلار ئارمىيىسى يالۇجياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئامېرىكا جاھانكىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چارشيەنگە ياردەم بېرىش، يۇرت - ۋەتەننى قوغداش» ئۇرۇشىغا ئاتلاندى. 1950 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر رايونلۇق ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، يۇرت - ۋەتەننى قوغداش كومىتېتى باش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش چاقىرىقىغا پائال ئاۋاز قوشۇپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش بويىچە داغدۇغىلىق ھەرىكەت قوزغىدى كادىرلار، ئىشچى - دېھقانلار، سودا - سانائەتچىلەر ۋە دىنىي زاتلار بەس- بەس بىلەن پۇل ۋە ماددىي نەرسە ئىئانە قىلدى، قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرى 6 مىليارد 700 مىليون يۈەن پۇل (كونا پۇل) ، نۇرغۇن

ئالتۇن - كۆمۈش ئىشانە قىلىپ ئالدىنقى سەپكە ياردەم بەردى. 1951 - يىل 8- ئايدا قەشقەر رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلقى 4 مىليارد 600 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى)، (قەشقەر ۋىلايىتى 3 مىليارد يۈەن، يەكەن ۋىلايىتى 1 مىليارد 600 مىليون يۈەن) ئىشانە قىلىپ، 3 كۆرەشچى ئايروپىلان، 3 زېنىت توپ سېتىۋېلىپ چاۋشيەن ئالدىنقى سەپكە ياردەم بەردى.

1952 - يىل 3- ئاينىڭ 16 - 23 - كۈنىگىچە جۇڭگو خەلق پىدائىيلار ئارمىيىسىنىڭ ۋەتەنگە قايتقان ۋەكىللەر ئومىكى بىلەن چاۋشيەن خەلقىنىڭ جۇڭگونى زىيارەت قىلىش ئومىكى قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىگە 13 مەيدان دوكلات بەردى، دوكلات ئاڭلىغۇچىلار 137 مىڭغا يەتتى، ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقى بەس - بەس بىلەن يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق جىنايى قىلمىشىنى ئەيىپلىدى، ئىشلەپچىقىرىشنى تىرىشىپ ئېلىپ بېرىش، خىزمەتنى ئاكتىپ ئىشلەشتەك ئەھلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ئالدىنقى سەپكە ياردەم بەردى. بۇ جەريانداا، ھەر مىللەت ياشلىرى بەس - بەستە ئەسكەرلىككە تىزىملاتتى، يوپۇغا، پەيزاۋات، ئاتۇش، تاشقورغان، ئۇلۇغچات، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىدىن 600 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆزىنى ئەسكەرلىككە تىزىملىتىپ، چاۋشيەنگە بېرىپ جەڭ قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

§ 3 . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش

1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر رايونلۇق پارتكوم بىلەن قەشقەر ھەربىي رايونلۇق پارتكوم بىرلىكتە «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش كادىرلىرىنى ئاجرىتىشنىڭ تەييارلىق خىزمىتى توغرىسىدا قارار» چىقاردى، شۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» خىزمىتى قانات يېيىپ كەتتى. قەشقەر ۋىلايىتى، يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى تەييارلىق باسقۇچى، سىناق باسقۇچى، قانات يايدۇرۇش باسقۇچىدىن ئىبارەت 3 باسقۇچنى بېشىدىن كەچۈردى، بۇ جەريانداا قەشقەر ھەربىي رايونلۇق پارتكوم قىسىملاردىن زور تۇركۈمدە تايانچ ئاجراتتى ھەمدە يېڭىدىن ھەربىيلىككە قاتناشقان زىيالىي ياشلار ۋە سەنئەت ئۆمىكى (ئەترەت) لىرىنى تەشكىللەپ يېزىلاردىكى «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» خىزمىتىگە قاتناشتۇردى ۋە مەدەت بەردى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» خىزمىتى 1951- يىل 9 - ئايدا باشلىنىپ، 1952 - يىل 4 - ئايدا ئاخىرلاشتى، بۇ خىزمەت 7 ئاي داۋام قىلدى. «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» كۆرسىتىلگەن 7 ناھىيىدە 719 زومىگەر كۆرەش قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە 116 ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىندى، بۇغدايغا سۇندۇرغاندا 11 مىليون 820 مىڭ 468 كىلوگرام كۆرەش مېۋىسى 77 مىڭ 692 ئائىلىلىك دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى؛ دېھقانلار ئۈيۈشمىسىغا 208 مىڭ 351 ئەزا قوبۇل قىلىندى؛ 6840 كادىر تەربىيىلىنىپ ئۆستۈرۈلدى. يەكەن ۋىلايىتىدىكى 4 ناھىيە، 28 رايوندا (31 يېزىدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۆرىشى ئېلىپ بېرىلمىدى)، 904 زومىگەر كۆرەش قىلىندى؛ كۆرەش مېۋىسىنى بۇغدايغا سۇندۇرغاندا 16 مىليون 513 مىڭ 579 كىلوگرام كۆرەش مېۋىسى 116 مىڭ 591 ئائىلىلىك دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى؛

1 مىليون 489 مىڭ 208 مو يەر تەڭشەپ بېرىلدى؛ دېھقانلار ئۈيۈشمىسىغا 1 مىليون 356 مىڭ 62 ئەزا قوبۇل قىلىندى؛ ئاساسىي قاتلام كادىرلىدىن 3966 سى تەربىيىلىنىپ ئۆستۈرۈلدى. 1952 - يىل 4 - ئايغىچە قەشقەر رايونى بويىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى تاماملاندى، ۋە كۆرەشتە خەلق ھۆكۈمىتى كۆرەش مېۋىسى بولغان 51 مىليون 144 مىڭ 473 كىلوگرام بۇغداينى 408 مىڭ 247 ئائىلىلىك دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بەردى، ئۇنتۇرىچە ھەر بىر ئائىلىگە 128.25 كىلوگرامدىن توغرا كەلدى، يېرى يوق ۋە يېرى ئاز دېھقانلارغا 328 مىڭ 268.3 مو يەر تەڭشەپ بېرىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى كەمچىل بولۇش قىيىنچىلىقى ھەل قىلىندى. 1700 زومىگەر كۆرەش قىلىندى، 1776 زومىگەر قولغا ئېلىندى، 372 زومىگەر ئۆلتۈرۈلدى، 854 زومىگەرگە جازا ھۆكۈم قىلىندى، 724 زومىگەر ئاممىنىڭ نازارىتى ئاستىغا ئېلىندى، «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» كۆرىشى ئارقىلىق، كەڭ دېھقانلار سىياسىي جەھەتتە قەد كۆتۈردى.

§ 4 . يەر ئىسلاھاتى

1952 - يىل 8 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنگىچە قەشقەر رايونلۇق پارتكوم 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىپ، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى. 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر ئىسلاھاتى كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە 361 يېزىدا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى (34 يېزىدا يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلمىدى). يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى مۇددەتكە بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلىپ، 1953 - يىل 10 - ئاينىڭ بېشىدا ئاياغلاشتى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە ۋىلايەت بويىچە 549 مىڭ 400 مو تېرىلغۇ يەر، 10 مىڭ 668 تۆياق چارۋا، 45 مىڭ 988 دانە دېھقانچىلىق سايمىنى، 31 مىڭ 741 ئېغىز ئۆي، 754 مىڭ 400 جىڭ ئاشلىق مۇسادىرە قىلىنىپ ۋە يېغىۋېلىندى، 70 مىڭدىن ئارتۇق دېھقانغا يەر ۋە ماددىي نەرسە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى، قانۇنسىز پومېشچىك ۋە ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلاردىن 124ى كۆرەش قىلىندى، 88ى قولغا ئېلىندى، 20سىگە جازا ھۆكۈم قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن دۇشمەننى پارچىلاش، ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش مەقسىتىگە يېتىلدى. يەر ئىسلاھاتىدا 363 مىڭ 727 دېھقان دېھقانلار ئۈيۈشمىسىغا قوبۇل قىلىندى، 74 پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى، پارتىيىگە 544 ئەزا، ئىتتىپاقتا 3547 ئەزا قوبۇل قىلىندى، 15 مىڭ 292 ئامانلىق ساقلىغۇچى يېتىشتۇرۇلدى، زور بىر تۈركۈم كادىر ۋە ئاكتىپلار تەربىيىلەندى.

1952 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر كونا شەھىر ناھىيە پاختەكلە يېزىسىنىڭ يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەش يىغىنىدا، يەرگە ئېرىشكەن دېھقانلار ئاممىسى شاد - خورام‌لىق ئىچىدە رەئىس ماۋزېدۇڭغا داستان شەكلىدە مۇرەمەت خېتى ئەۋەتتى، 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى رەئىس ماۋزېدۇڭ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە پاختەكلە يېزىسىدىكى دېھقانلارغا مۇنداق جاۋاب خەت ئەۋەتتى: «سىلەرنىڭ 3 - ئايدا يەر ئىسلاھاتى غەلىبىسىنى تەبرىكلىگەنده ماڭا يازغان خېتىڭلارغا رەھمەت، سىلەر پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ فېئوداللىق يەر مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنىڭ ئاسارىتىدىن ئازاد بولدۇڭلار. سىلەرنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش، مول ھوسۇل ئېلىش شۇئارى ئاستىدا، تېخىمۇ ئىتتىپاقلىشىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى تېرىشىپ ئېلىپ بېرىپ، ماددىي تۇرمۇشىڭلارنى ياخشىلىشىڭلارنى، شۇ ئاساستا ئۆزەڭلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەڭلەرنى قەدەممۇ - قەدەم ئۆستۈرۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن». بۇ خەت پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلارغا غايەت زور ئىلھام بولۇپلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگىمۇ زور ئىلھام بولدى.

يەكەن ۋىلايىتىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى 1952 - يىل 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلىنىپ، 3 باسقۇچنى باشتىن كەچۈرۈپ، 1953 - يىل 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئاياغلاشتى. بۇ جەريانىدا 761 مىڭ 600 مو تېرىلغۇ يەر، 93 مىڭ 800 تۈياق چارۋا، 44 مىڭ 200 دانە دېھقانچىلىق سايمىنى، 39 مىڭ 900 ئېغىز ئۆي، 463 مىڭ 300 جىڭ ئاشلىق مۇسادىرە قىلىندى ۋە يىغىۋېلىندى.

يەر ئىسلاھاتى ئاياغلاشقاندىن كېيىن ۋىلايەت تەۋەسىدە يەر تېرىغۇچىلار يەرگە ئىگە بولدى، قەد كۆتۈرگەن دېھقانلار يەرنىڭ خوجايىنىغا ئايلاندى، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچىللىقى مىسلىسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، ۋىلايەتنىڭ ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمىمۇ، ھوسۇلىمۇ كۆرۈنەرلىك ئاشتى.

§ 5 . «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ، «بەشكە قارشى تۇرۇش»

1. «ئۇچقە قارشى تۇرۇش»

1951 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى «قوشۇنلارنى خىل، مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچام قىلىش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش، ئىقتىسادىچىل بولۇش، خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى، مەملىكەت مىقياسىدا «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى باشلاندى. 1952 - يىل 1 - ئاينىڭ 22 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم «خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش كۆرۈشىنى شىددەت بىلەن قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا يولىيورۇق» چىقىرىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملاردىن «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» كۆرۈشىنى نۆۋەتتىكى ئىنتايىن جىددىي ھەم ئېغىر مەركىزىي ۋەزىپە قىلىپ ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. 1 — 5 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى ۋە كارخانىلاردىكى بارلىق خادىملار ئارىسىدا، ئاممىۋى ھەرىكەت شەكلى ئارقىلىق «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنى داغدۇغىلىق قانات يايدۇرۇپ، كادىرلارنى بۇرژۇئازىيە ئىدىيىسىنى تەنقىد قىلىش، بۇرژۇئازىيىنىڭ شېكەر يالىتىلغان زەھەرىك ئوقىنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇشقا ئۇيۇشتۇردى. ھەرىكەت جەريانىدا ۋىلايەت بويىچە مەسلىسى بارلاردىن 960 ى پاش قىلىندى، خىيانەت پۇلىدىن 1 مىليارد 140 مىليون 485 مىڭ 862 يۈەن (كونا خەلق پۇلى، ھەربىي قىسىم بىلەن يەكەن ۋىلايىتىنىڭكى بۇنىڭ سىرتىدا) تەكشۈرۈپ چىقىلدى، ۋىلايەت بويىچە پەقەت يەرلىك ئورۇنلار قايتۇرغان ھارام پۇل 3 مىليارد 76 مىليون 195 مىڭ 140 يۈەن، ئالتۇن 67 سەر، تەڭگە 225 سەر، كۈمۈش پۇل 216 دانە؛ ئوتتۇراھال، كىچىك خىيانەتچىدىن 912سى، ئېغىر خىيانەتچىدىن 494ى بىر تەرەپ قىلىندى. «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق، كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ بۇرژۇئازىيىنىڭ چېرىتىشىگە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى ئاشۇرۇلدى، پاك - ئومۇمىيەتچىل بولۇش، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ ئاددىي - ساددا بولۇشتەك يېڭى ئىجتىمائىي كەيپىيات تۇرغۇزۇلدى.

2. «بەشكە قارشى تۇرۇش»

1952 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە «ئۇچقە قارشى تۇرۇش» كۆرۈشى قانات يايدۇرۇلۇش بىلەن تەڭ، خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەر بىر قەدەر مەركەزلەشكەن قەشقەر شەھىرىدە «بەشكە قارشى تۇرۇش» (پارىخورلۇققا، باج ئوغرىلاش - باجدىن قېچىشقا، دۆلەتنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلاشقا، ئىش ھالقىلىرىنى قىسقارتىش، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى ئوغرىلاشقا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاخباراتىنى ئوغرىلاشقا قارشى

تۇرۇش) ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ئارقىلىق ئوششاق قول - ھۈنەرۋەنلەر ۋە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ قانۇنغا رىئايە قىلىش، باج تاپشۇرۇش ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

§ 6 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش

يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن خەلق ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش، ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەتچىلەرنى جازالاش ئۈچۈن، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامى» نى ئېلان قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتى 1950 — 1962 - يىلغىچە 4 قېتىم كەڭ كۆلەمدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. ھەرىكەتتە باندىتلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى، ئىشپىيونلار، زومىگەرلەر، ئەكسىيەتچىل خۇراپىي تەشكىلاتلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار زەربە بېرىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىندى.

1 - قېتىملىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش مەركەز قىلىنغان «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ھەرىكىتى بولدى. 1950 - يىلى قالدۇق ئىشپىيونلار، ئەكسىلئىنقىلابچىلار، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار چاۋشيەن ئۇرۇشى پارتلىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش، زەھەر تاشلاش، پىتنە - ئىغۇا تارقىتىپ ئاممىنى قايمۇقتۇرۇشقا ئوخشاش ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرنى غالجىرلارچە ئېلىپ باردى. بەزى پومېشچىك ۋە فېئوداللار كاتتىۋاشلارمۇ دېھقانلاردىن سىنىپىي ئۆچ ئېلىشقا ئۇرۇندى. بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى مەركەزنىڭ 1950 - يىلى تارقاتقان ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى قاتتىق باستۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن، ۋىلايەتنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ئاممىۋى ھەرىكىتىنى داغدۇغىلىق قانات يايدۇردى. ئامما كەڭ سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئەكسىلئىنقىلابچىلار پاش قىلىندى، ئۇلارنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايى ھەرىكىتى ئەيىبلەندى. ئەكسىيەتچى خۇراپىي تەشكىلاتلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، بىر تۇركۈم باش ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار جازالاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، شىنجاڭ شۆبە بىيۇرۇسىنىڭ «ئىچكى قاتلام، ئوتتۇرا قاتلامنى ئېنىقلاش توغرىسىدىكى يولىيورۇقى»غا ئاساسەن، كادىرلار قوشۇننى ئېنىقلاش خىزمىتى ياخشى ئىشلىنىپ، گەۋدىلىك مەسىلىسى بار بىر تۇركۈم خادىملار بىر تەرەپ قىلىنىپ، كادىرلار قوشۇنى پاكلاشتۇرۇلدى.

2 - قېتىملىق «ئۇچ چوڭ ئۆزگەرتىش» نى قوغداش مەركەز قىلىنغان «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ھەرىكىتى بولدى. قەشقەردە يېزىلاردىكى يەر ئىسلاھاتى تۈگىگەندىن كېيىن، ئەكسىلئىنقىلابچىلار ۋە مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر قەشقەردىكى ئاممىنى توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە قۇتراتتى، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ۋە يەر ئىسلاھاتىدىكى ئاكتىپلارغا زىيانكەشلىك قىلدى، چارۋىلارنى كۆپلەپ ئۆلتۈردى، جەمئىيەتتە مالىمانچىلىق پەيدا قىلىپ، «ئۇچ چوڭ ئۆزگەرتىش» خىزمىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، 1955 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 2 - قېتىملىق «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 445 ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر جازالاندى.

3 - قېتىملىق ئىستىل تۈزىتىش گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش مەزمۇن قىلىنغان «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ۋە «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش» ھەرىكىتى بولدى. مەركەزنىڭ «پۈتۈن پارتىيىدە ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ئامانلىق ساقلاش خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەت مىقياسىدا «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش»

ھەربىرى قانات ياپدۇرۇلدى. ئۆگىنىش، سايراش - ئېچىلىش، مۇنازىرىلىشىش، تەرتىپكە سېلىش ئۇزگەرتىش قاتارلىق چارىلەر قوللىنىلىپ، پىتنە - ئېغۇا توقۇپ، ئىش تېرىپ، ئۇزگەرتىشنى قوبۇل قىلمىغان پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلار تەنقىد قىلىندى ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىلدى. ۋىلايەت بويىچە 69 ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، 31 يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر، 24 بۇزۇق ئۇنسۇر، 4 سىنىپى يات ئۇنسۇر تارتىپ چىقىرىلدى. ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەربىكتىگە بىرلەشتۇرۇپ، 1959 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە رايوندىن يۇقىرى دىنىي زاتلار ئارىسىدا ئىستىل تۇزىتىش ئېلىپ بېرىلدى. 1017 دىنىي زات مەركەزلىك ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار پاش قىلىندى.

4 - قېتىملىقى چەت ئەلگە قېچىشقا، مالىمانچىلىق پەيدا قىلىشقا قارشى تۇرۇش مەزمۇن قىلىنغان «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ھەربىكتى بولدى. 1962 - يىلى «ئىلى - چۆچەك ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن ئاپتونوم رايون «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ بۇيرۇقى»نى ئېلان قىلدى، قەشقەر ۋىلايىتى بەلگىلىك دائىرىدە چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇرلارنى ۋە چەت ئەللىك ئۇنسۇرلارنىڭ قۇتراتقىشى بىلەن ئاغدۇرمىچىلىق، بۇزغۇنچىلىق ھەربىكتى ئېلىپ بارغان ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ئېنىقلاش خىزمىتىنى قانات ياپدۇردى، بۇ كادىرلار قوشۇننىنى پاكلاشتۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەربىكتىگە زەربە بېرىشتە مۇھىم رول ئوينىدى.

§ 7 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «كۇرەشنى قانات ياپدۇرۇپ، يوشۇرۇنۇۋالغان ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش توغرىسىدىكى يولىيورۇق» بىغا ئاساسەن، 1955 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەربىكتى داغدۇغىلىق قانات ياپدۇرۇلدى، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، گۇرۇپپا قارمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى، بۇ قېتىمقى ھەربىكەت ۋىلايەت بويىچە ھەر قايسى سىستېما، تارماقلاردا مۇددەت تۇرکۇمگە بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى. 1956 - يىل 2 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ھەربىكەتكە قاتناشقان خەنزۇ كادىر 3562گە يەتتى، نۇقتىلىق كۇرەش ئوبيېكتىدىن 262سى بېكىتىلدى، ئەكسىلئىنقىلابچىدىن 98ى، گۇمانىي ئەكسىلئىنقىلابچىدىن 66سى، باشقا بۇزۇق ئۇنسۇردىن 24ى، گۇمانىي بۇزۇق ئۇنسۇردىن 10ى تەكشۈرۈپ چىقىلدى.

1958 - يىل 9 - ئايغىچە، تەكتىنى ئىگىلەش، رەتكە تۇرغۇزۇش ۋە تەكشۈرۈپ ئىگىلەش ئارقىلىق ھەربىكەتكە قاتناشقان 26 مىڭ 915 كىشىدىن 1116سى تازىلاش ئوبيېكتى قىلىپ بېكىتىلدى، ئەكسىلئىنقىلابچى ۋە بۇزۇق ئۇنسۇردىن 469ى، نەق ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇردىن 37سى ئېنىقلاپ چىقىلدى، كىچىك گۇرۇھتىن 14ى، ئەكسىيەتچى خاراكتېرلىك كىچىك گۇرۇھتىن 8ى، نەق ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتتىن 4ى تەكشۈرۈپ چىقىلدى. ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەربىكتىدە 30 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى، 20 ئادەم قولغا ئېلىنىپ قانۇن بويىچە چارە كۆرۈلدى، 6 ئادەم قانۇن بويىچە جازالاندى، 2 ئادەم ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشكە بېرىلدى، بۇ قېتىمقى ھەربىكەتتە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئامما 28 مىڭ 987 پارچە پاش قىلىش ماتېرىيالى يوللىدى، بۇنىڭ ئىچىدە قىممەتكە ئىگە ماتېرىيال 1859 پارچە. ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەربىكتىگە 247 مەخسۇس كادىر، 86 قوشۇمچە كادىر قاتناشتۇرۇلدى، 140 كادىر سىرتقا تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىلدى. بۇ ھەربىكەت ۋىلايەتتە 1959 - يىل 10 - ئايدا ئاخىرلاشتى.

ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ئارقىلىق، ئىنقىلابىي قوشۇن پاكلاشتۇرۇلدى، لېكىن «سول» چىل

ئىدىيىنىڭ تەسىرىدە ھەربىرىتە زەربە بېرىش دائىرىسىنى كېڭەيتىۋېتىش مەسىلىسى، بەزى ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار تۇغۇلدى. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتىدە ساقلانغان مەسىلىلەر ئومۇميۈزلۈك ئېنىقلاندى ۋە قايتا تەكشۈرۈلدى.

§ 8 . پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش

1950 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا يولىيورۇق» چىقاردى، 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى غەربىي شىمال بيۈروسى «يېزا پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا يولىيورۇق» چىقاردى. ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە غەربىي شىمال بيۈروسىنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايوندا پارتىيە، ھاكىمىيەت قۇرۇش جەريانىدا ئايرىم پارتىيىلىك كادىرلار ئارىسىدا ساقلانغان مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق، ئىستىلدا بۇزۇلۇش، خىيانەت قىلىپ چېرىكلىشىش، ئاممىنى ئۇرۇش، تىللاشقا ئوخشاش ئەھلىي ئەھۋاللارغا ئاساسەن، 1954 - يىلدىن باشلاپ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنى قارار قىلدى.

1950 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا يولىيورۇق چىقاردى. 9 - ئايدا ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ بىرلەشمە يىغىنىنى ئېچىپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىلىرىدىن شىنجاڭغا كىرگەندىن بۇيانقى خىزمەتلەرنى يەكۈنلەپ، ساقلانغان مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ، يۇقىرىدىن - تۆۋەنگىچە تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىدنى قانات يايدۇرۇپ، پارتىيە ئىستىلىنى توغرىلاشنى تەلەپ قىلدى. ئىستىل تۈزىتىش ئارقىلىق، ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ سىياسەت قارىشى ۋە ئىنتىزامچانلىقى كۈچەيتىلدى، ناھىيە، رايون، يېزا كادىرلىرىدا ئومۇميۈزلۈك ساقلانغان بيۈروكراتلىق، بۇيرۇقۇازلىق ئىستىلى پاش قىلىندى ۋە تۈزىتىلدى، سىرتتىن كەلگەن كادىرلار بىلەن يەرلىك كادىرلارنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى كۈچەيتىلدى.

1954 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ تۇنجى قېتىملىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى باشلاندى، رايوندا ۋە ناھىيىلەردە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش كومىتېتى قۇرۇلدى، ئەزالىرى رايونلۇق، ناھىيىلىك پارتكوم رەھبەرلىرىدىن تەركىب تاپتى، ھەر بىر كومىتېت قارىمىقىدا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، سىياسىي جەھەتتە ئىشەنچلىك، تارىخى ئېنىق، ئىدىيە - ئىستىلى دۇرۇس، بەلگىلىك پەرق ئېتىش، تەھلىل قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە كادىرلار تاللىنىپ ۋە تەربىيىلىنىپ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا تايانچ قىلىندى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا كادىرلارغا تەشكىلىي چارە كۆرۈشتە «جىددىي، سالماق بولۇش» خىزمەت فاڭجېنى ۋە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش خىزمەت پوزىتسىيىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىش تەلەپ قىلىنغاندىن باشقا، يەنە تۆۋەندىكى كونكرېت بەلگىلىمە چىقىرىلدى:

1) تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، سىنىپى يات ئۇنسۇر ۋە ئېكسپىلاتاتۇر سىنىپىنىڭ ئېڭى ئېغىر، قايتا - قايتا تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەرمىگەن، ئاينىپ سۈپىتى ئۆزگەرگەن ئۇنسۇرلارنى پارتىيىدىن تازىلاپ چىقىرىش شەرت.

2) سىياسىي تارىخىدا مەسىلە بار، ئىلگىرى جىنايەت ئۆتكۈزگەن ياكى ھازىرمۇ ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت ئېلىپ بارغان، بۇنىڭغا ھەقىقىي دەلىل - ئىسپات بارلارنى پارتكوم مۇزاكىرە قىلىپ، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكومغا يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن پارتىيىدىن قەتئىي تازىلاپ چىقىرىش ھەمدە جامائەت خەۋپسىزلىكى

ئورگانلىرىنىڭ مەخسۇس دېلو تۈرغۇزۇپ بىر تەرەپ قىلىشىغا يوللاش كېرەك.

3) «ئىدىيە جەھەتتە تەنقىد قىلىشتا قاتتىق بولۇش، تەشكىلىي جەھەتتە بىر تەرەپ قىلىشتا كەڭ بولۇش» پرىنسىپىنى ئىگىلەپ، پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، بىر تەرەپ قىلىشتا ئىدىيە مەسىلىسى، خىزمەت مەسىلىسى، تارىخىي مەسىلە ۋە سىياسىي مەسىلىسىنى ئېنىق ئايرىش كېرەك، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئەكسىيەتچىل پارتىيە، گۇرۇھلارنىڭ تايانچىلىرى بىلەن ئادەتتىكى ئۇنسۇرلارنى پەرقلەندۈرۈش، تارىخىي مۇھىم قىلمىشىنى يوشۇرۇش بىلەن ئادەتتىكى مەسىلىنى يوشۇرۇشنى، قەستەن يوشۇرۇش بىلەن تونۇشتىكى مۇجىمەللىكنى ئېنىق ئايرىش، يەنە مەسىلىنىڭ ئىزچىللىقى بىلەن تاسادىپىيلىقىنى، پوزىتسىيىدە سەمىمىي بولۇش بىلەن قەتئىي قارشىلىق كۆرسىتىشنى ئېنىق ئايرىش، ئاندىن مۇڭاپىق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك.

4) مەركەز بېكىتكەن 8 خىل بۇزۇق ئۇنسۇرنى پارتىيىدىن قەتئىي تازىلاپ چىقىرىشتىن باشقا، شەرتكە توشمايدىغان ياكى تولۇق توشمايدىغان پارتىيە ئەزالىرىغا قارىتا، پارتىيىنىڭ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىشنى خالاپ، ئۆز خاتالىقى ۋە يېتەرسىزلىكىنى تۈزىتىشكە بەل باغلىسىلا، داۋاملىق دەرس تولۇقلاش چارىسىنى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ سىنىپىي ئېڭىنى ئۆستۈرۈپ، پارتىيە ئەزالىق ئۆلچىمىگە يەتكۈزۈش كېرەك. پارتىيىنىڭ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلىپ، داۋاملىق تىرىشىشنى خالىمىسا ياكى ئۆزگەرتىش مۇمكىنچىلىكى بولمىسا، ئۇلارنى پارتىيىدىن چىقىرىشكە دەۋەت قىلىش ياكى پارتىيىدىن چىقىرىش كېرەك.

5) ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدىكى سىياسىي تارىخى ئېنىق بولمىغانلارغا مۇئامىلە قىلىشتا تېخىمۇ سالماق بولۇپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھى بىلەن تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىپ بىر تەرەپ قىلىش كېرەك، ئەھۋالى ئېنىق بولمىغانلارنى كۆتۈپ تۇرۇشقا بولىدۇكى، ئالدىراقسانلىق بىلەن تەشكىلىي جەھەتتىن يەكۈن چىقىرۇۋېتىشكە بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى»غا قاتناشقان كادىرلار، ياكى «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» بىلەن ئالاقىسى بار كادىرلارغا ۋە «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» بىلەن ئالاقىسى بولمىسىمۇ، لېكىن ئازادلىقتىن كېيىن ئۆستۈرۈلگەن كادىرلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ئەھۋالنى بىلىدىغان كىشىلەردىن ئىسپات ئېلىش ھەمدە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش كومىتېتىدىكى مىللىي ئەزالار بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ، بىردەك پىكىر ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن بىر تەرەپ قىلىش كېرەك.

بۇ قېتىمقى ئىستىل تۈزىتىش، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى بىلەن تەڭ ئېلىپ بېرىلدى، ئاساسلىقى پارتىيە ئاساسىي بىلىملىرى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سوتسىيالىستىك ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. پارتىيە ئەزالىرى تىزىملىنىپ، پارتىيە قوشۇنى پاكلاشتۇرۇلۇپ، پارتىيە تەشكىلاتى مۇستەھكەملەندى. ئەينى چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم بويىچە 3523 پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى، بىر قانچە ئايلىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئارقىلىق، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بېۋاستە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەردىكى 219 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە، مەسىلىسى بارلار 75 بولۇپ چىقتى، ئۇلاردا بۇرژۇئازىيىنىڭ شەخسىيەتچىلىك ئىدىيىسى ۋە كاپىتالىستىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلمىشىنىڭ بىر قەدەر ئېغىرلىقى مەلۇم بولدى. بۇلار مەغرۇرلۇق - ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، مەرتىۋە، تەمىنات دەۋاسى قىلىش، قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش، خىيانەت قىلىش، پارا ئېلىش، تۇرمۇش ئىستىلى دۇرۇس بولماسلىق، ئاممىنى ئۇرۇش - تىللاش جەھەتلەردە كونكرېت ئىپادىلەندى. بۇلار ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ %3.34نى؛ تارىخىي مەسىلىسى بار، مەسىلەن: ئەسىرگە چۈشكەن پارتىيىدىن ئايرىلغان، ئەكسىيەتچىل پارتىيە، گۇرۇھلارغا، فېئودال خۇراپىي تەشكىلاتلارغا قاتناشقان، كېلىپ چىقىشى ئېنىق بولمىغان پارتىيە ئەزاسى 39 بولۇپ، %17.8نى؛ سىياسىي مەسىلىسى بار پارتىيە ئەزاسى 2 بولۇپ، %0.9نى؛ ئاساسەن مەسىلىسى يوقلار 103 بولۇپ، %47نى ئىگىلىدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، سىنىپى يات ئۇنسۇر، ئاينىپ سۈپىتى ئۆزگەرگەن ئۇنسۇرلاردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسىنى ئىدىيىۋى ئېڭىنى ئۆستۈرۈش ئاساسىدا، پارتىيە ئەزالىقىغا تىزىملاشقا رۇخسەت قىلىندى.

1957 - يىلى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى «ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى توغرىسىدا يوليورۇق» چىقاردى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزالىرى ئارىسىدا ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ، پارتىيە ئىچىدە ساقلانغان بيۇروكراتلىق، مەزھەپچىلىك، سۇبيېكتىپچىلىق قاتارلىق ناچار ئەھۋاللارنى تەكشۈرۈشنى قارار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ، يېزىلاردا سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، بىر قېتىملىق جىددىي ئىنچىكە بولغان پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش 4 باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى: 1) تەييارلىق باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا ياچېيكا كومىتېتى يىغىنى ئېچىلىپ، پارتىيە ئەزالىرى يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ ئىستىل تۈزىتىش، كوپېراتىپنى، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى يوليورۇقىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللىنىپ، تونۇشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى؛ 2) ئېچىلىش سايراش باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا پارتىيە ئەزالىرى ئۆز رايونىدا ساقلانغان مەسىلىلەرگە ئاساسەن، مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، پىكىر بېرىش، قائىدە سۆزلەش، ھېساب سېلىشتۇرۇش، بەس - مۇنازىرە قىلىش قاتارلىق چارىلەرنى قوللىنىپ، كەڭ ئېچىلىش، بەس - مۇنازىرە يۈرگۈزۈشكە ئىلھاملاندۇرۇلدى؛ 3) تۈزەش باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا، پارتىيە ئىچىدە تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قانات يايدۇرۇلۇپ، ھەر بىر پارتىيە ئەزاسىنىڭ ئىدىيە ئىستىلىدا ساقلانغان ئەمەلىي مەسىلىلەر تەكشۈرۈلۈپ تەنقىد قىلىندى؛ 4) قۇرۇلۇش باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا پارتىيە ياچېيكىسى ئۆزگەرتىلىپ، ياچېيكا رەھبەرلىك تايانچىلىرى تەڭشەلدى، ياچېيكىنىڭ نورمال تۈزۈملىرى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، پارتىيىگە كىرىدىغان ئاكتىپلار تەربىيىلەندى، مەسىلىسى بار پارتىيە ئەزالىرى بىر تەرەپ قىلىندى.

بۇ قېتىمقى يېزىلاردىكى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا، «ئۆتمۈشتىكىدىن ساۋاق ئېلىپ، كېيىنكىگە ئىبرەت قىلىش، كېسەلنى داۋالاپ ئادەمنى قۇتقۇزۇش»، ھەم ئىدىيىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش، ھەم يولداشلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ئاساسچىنى ۋە پرىنسىپى بويىچە، ئومۇمەن تەنقىدنى قوبۇل قىلىپ خاتالىقنى تۈزىتىشنى خالايدىغانلارغا قائىدە سۆزلەپ تەربىيە بېرىش چارىسى قوللىنىلىپ، يېتەكلەش، ئىلھاملاندۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ تونۇشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. لېكىن تۆۋەندىكى بىر قانچە خىل كىشىلەرگە، ئۆتكۈزگەن خاتالىقىنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ مۇۋاپىق چارە كۆرۈلدى، ھەتتا پارتىيىدىن چىقىرىلدى.

بۇ ھەقتە چىقىرىلغان كونكرېت بەلگىلىمە تۆۋەندىكىچە:

1) سىياسىي ئېڭى تۆۋەن، خىزمەتتە پاسسىپ، ئىنقىلابىي ئىرادىسىنى يوقاتقان، پارتىيە ئەزالىق رولىنى جارى قىلدۇرالمىغان، تەربىيە بېرىلسىمۇ تۈزىتىپ تۆۋە قىلمىغانلارنى نەسىھەت بىلەن پارتىيىدىن چىكىندۈرۈش ياكى پارتىيىدىن تازىلاش كېرەك؛

2) كوپېراتىپنىڭ مال - مۈلكىنى خىيانەت قىلىپ ۋە ئوغرىلاپ، كوپېراتىپنى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئاممىنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغىغان ۋە قانۇن - ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغانلارنى قاتتىق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك، جىنايى ئىشلار جىنايىتى شەكىللەندۈرگەنلەرنى ئاۋۋال پارتىيىدىن چىقىرىش، ئاندىن قانۇن بويىچە قولغا ئېلىپ جازالاش، جىنايى ئىشلار جىنايىتى شەكىللەندۈرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن قايتا - قايتا تەربىيە بېرىلسىمۇ ئۆزگەرمىگەنلەرنى ئوخشاشلا پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىش كېرەك.

3) كاپىتالىزم ئىدىيىسى ئېغىر، سودىدا ھايانكەشلىك قىلىپ كوپېراتىپتىن چېكىنىشنى قەتئىي تەلەپ قىلغان، تەربىيە بېرىلسىمۇ يەنىلا خاتالىقىدا چىڭ تۇرۇپ، يەككە ئىشلەپ كوپېراتىپقا كىرگىلى ئۇنىمىغان پارتىيە ئەزالىرىنى پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىش كېرەك؛

4) چاتاق چىقارغان، كوپېراتىپنى مالىمان قىلغان پارتىيە ئەزالىرىغا تۆۋەندىكىچە چارە كۆرۈش؛ مەجبۇرىي قاتناشقان، تەربىيىدىن كېيىن خاتالىقىنى تونۇغانلارغا جازانى كەچۈرۈم قىلىش؛ چاتاق چىقىرىشقا ئاكتىپ قاتناشقانلارنى تونۇشنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىش كېرەك؛

5) پارتىيە ئىچىگە سوقۇنۇپ كىرىۋالغان سىنىپى يات ئۇنسۇرلارنى، تۈرلۈك بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى، قۇنتۇزغىلى بولمايدىغان چىرىك ئۇنسۇرلارنى چوقۇم پارتىيىدىن تازىلاپ چىقىرىش كېرەك.

1957 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە يېزا ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى 753كە، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 12 مىڭ 434 كە يەتتى. يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە ئىدىيە - ئىستىلدا بەزى يېتەرسىزلىك ۋە خاتالىق ساقلانغان پارتىيە ئەزالىرى بارلىق يېزا پارتىيە ئەزالىرىنىڭ 15% — 20%نى ئىگىلىدى. ئىنقىلابىي ئىرادىسىنى يوقاتقان، قانۇن - ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغان، پارتىيە ئىچىگە سوقۇنۇپ كىرىۋالغان بۇزۇق ئۇنسۇر ۋە سىنىپى يات ئۇنسۇرلاردىن باشقا پارتىيە ئەزالىرىغا تەربىيە بېرىلىپ سىياسىي ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇلارنى تىزىملاشقا رۇخسەت قىلىندى.

1960 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. 1958 - يىلدىكى چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، باش لۇشيەن، خەلق گۇڭشىسى ۋە پولات تاۋلاش، جامائەت ئاشخانىسىدا تاماق يېيىش مەزگىلىدىكى بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىدا ساقلانغان ئىدىيىۋى تونۇش مۇجمەل بولۇش، ئۆز بىلەن دۇشمەننى ئايرىماسلىق، كۆپ يەپ، كۆپ ئېگىلىۋېلىش، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق قىلىشقا ئوخشاش ئەھۋاللارغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش بىلەن تەڭ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە كادىرلارنىڭ ئىدىيە - ئىستىلىنى تۈزەش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا «پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، تەنقىد قىلىشتا قاتتىق، بىر تەرەپ قىلىشتا كەڭ بولۇش» پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، پارتىيە ئەزالىرىنى تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى سالماق ۋە ئەستايىدىل ئىشلەندى. جايلار پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى تۆۋەندىكى 5 باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ باردى: 1) سىياسەتنى ئېنىق سۆزلەش، ئەندىشىنى تۈگىتىپ، پارتىيە ئەزالىرىنى سايىراش، ئېچىلىشقا سەپەرۋەر قىلىش؛ 2) پارتىيە ئىچىدە سايىراش، ئېچىلىش بەس - مۇنازىرىنى داۋاملىق ئۈيۇشتۇرۇش نۇقتىلىق تەنقىد - كۆرەش قىلىش؛ 3) ئۇلۇغلىك كادىر ۋە بەشتە ياخشى ياچېيكىلارنى باھالاش؛ 4) ياچېيكىلارنى ئۆزگەرتىپ سايلاش، ياچېيكىنىڭ تۈرلۈك تەشكىلىي تۈرمۇش تۈزۈمىلىرىنى تۈرغۇزۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش؛ 5) ياچېيكىلارنىڭ 1960 - يىللىق خىزمەت پىلانىنى مۇزاكىرە قىلىپ تۈزۈپ چىقىش. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى بىر قەدەر ئىنچىكە، چوڭقۇر ئىشلەندى، ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى 1977 ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتى ئىچىدە 97%تىن يۇقىرى ياچېيكا ۋە پارتىيە ئەزاسى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا قاتناشتى. تەكتىنى ئىگىلەپ رەتكە تۈرغۇزۇش ئەھۋالىغا ئاساسلانغاندا، ياخشى ۋە بىر قەدەر ياخشى پارتىيە ئەزاسى 85%نى ئىگىلىگەن، يەنە 15% پارتىيە ئەزاسى پارتىيىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئىجرا قىلىشتا قەتئىي بولماي، سىناقتا بەرداشلىق بېرەلمىگەن، بۇنىڭ ئىچىدە 1196 پارتىيە ئەزاسىنىڭ بىۋىروكراتلىق ئىستىلى ئېغىر بولۇپ، ئاممىدىن ئايرىلىپ قالغان، خىيانەت، ئوغرىلىق قىلغان، كۆپ يەپ، كۆپ ئىگىلىۋالغان، بۇ خىل پارتىيە ئەزاسى ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 16.5%نى ئىگىلىدى. تەنقىد - تەربىيە ئارقىلىق، ياخشى، بىر قەدەر ياخشى پارتىيە ئەزالىرى، خاتالىق ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ ۋاقتىدا تۈزەتكەن پارتىيە ئەزالىرى تىزىملاندى.

1962 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ تەشكىلات مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى يىغىنىنىڭ كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىدا ساقلانغان، ھايانكەشلىك قىلىش، خىيانەت قىلىش، ئارتۇق ئىگىلىۋېلىش، بۇيرۇقۇزالىق قىلىش، ئەخلاقتا بۇزۇلۇش، دىنغا ئىشىنىش، يالغانچىلىق - مۇبالىغىچىلىك قىلىشقا ئوخشاش مەسىلىلەرگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يېزىلاردا قانات يايدۇرۇلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە مەركەز قىلىنغان پارتىيىنى، گۇڭشىنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ،

ۋىلايەت بويىچە پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىدا ئومۇميۈزلۈك پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، پارتىيە ئەزالىرىغا بولغان تەربىيىنى كۈچەيتىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنى قارار قىلدى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر ئومۇميۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇپ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشخانىسى قۇردى، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش كادىرلىرىنى تەربىيىلەپ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى مۇددەت، تۈركۈمگە بۆلۈپ قانات يايدۇردى. پارتىيە ئەزالىرىنى پارتىيىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ھوقۇق - مەجبۇرىيىتى، 3 چوڭ ئىنتىزام، 8 دىققەت، خەلق گۇڭشېسىنىڭ خىزمەت نىزامى، ئاتېئىزم قاتارلىقلارنى سىستېمىلىق ئۆگىنىشكە تەشكىللىدى. تەشكىلىي تۈرمۇشىنى چىڭىتىپ، تۈرلۈك قائىدە - تۈزۈملەرنى تۈرغۇزۇپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، پارتىيىنىڭ ئىچكى دېموكراتىك تۈرمۇشىنى جانلاندۇردى، مەسلىسى بار پارتىيە ئەزالىرىنى بىر تەرەپ قىلدى، پارتىيىگە كىرىدىغان ئاكتىپلارنى تەربىيىلىدى، يېڭى پارتكومىلارنى قۇردى، ياچېيكىلارنى ئۆزگەرتىپ سايلىدى ھەمدە «بەشتە ياخشى ياچېيكا» ۋە «ئۈلگىلىك ياچېيكا» لارنى باھالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا، بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىدا خىيانەت قىلىپ ئارتۇق ئىگىلىۋېلىش، باشقىلارغا زىيان سېلىپ ئۆزىگە پايدا يەتكۈزۈش، ئاممىنى ئۇرۇش - تىللاش، ئەخلاقتا بۇزۇلۇش، دىنغا ئىشىنىشكە ئوخشاش مەسىلىلەرنىڭ ساقلانغانلىقى ئاشكارىلاندى. بۇنداق پارتىيە ئەزاسىدىن يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىلا 613 ى بارلىقى مەلۇم بولدى. تەربىيىلەش ئارقىلىق، خاتالىق ئۆتكۈزگەن كۆپ سانلىكى پارتىيە ئەزالىرى تۆۋە قىلىپ تۇزىتىش ئىپادىسىدە بولغاچقا، پارتىيە ئەزالىقىغا تىزىملاندى، لېكىن، قەشقەر يېڭىشەھەر، پوسكام ناھىيىسىدە خاتالىقى ئېغىر بولۇپ، تەربىيە بېرىلىسىمۇ تۇزەتمىگەن 62 پارتىيە ئەزاسىغا پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى.

1964 - يىلى مەركەزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئىشلەندى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا، بىر قىسىم يېزا ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىك يادروسى مۇكەممەل، جەڭگىۋارلىقى كۈچلۈك بولماسلىق، پارتىيە پارتىيىنى باشقۇرماسلىق ئەھۋالىغا ئاساسەن، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەدرىجىي چۈشىنىش، مەسلىسىنى تەدرىجىي تەكشۈرۈپ دەللىلەش، ماتېرىيالنى تەدرىجىي توپلاش چارىسى قوللىنىلدى، ئاخىرىدا يەككە ماتېرىيالى بىر تۇتاش ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، «ئۇچىنى ئاساس قىلىش» (ئىجابىي تەربىيىنى، قايىل قىلىش تەربىيىسىنى، پارتىيە ئەزالىرى ئۆز - ئۆزىنى تەربىيىلەشنى ئاساس قىلىش)، «بەشنى ئايدىڭلاشتۇرۇش» (ئىدىيىنى، سەۋەبنى، خاراكتېرنى، زىيانىنى، رولىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش) روھىدا چىڭ تۇرۇلۇپ ئىش كۆرۈلدى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك پارتكوم مەخسۇس پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى يېغىنى ئاچتى، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى سىناق قىلىپ، بەلگىلىك تەجرىبە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن پىلان تۈزۈپ ئورۇنلاشتۇردى ۋە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا مەسئۇل بولۇشقا مەخسۇس ئادەم بەلگىلىدى. ۋىلايەت بويىچە 40 مىڭدىن ئارتۇق پارتىيە ئەزاسىنىڭ تەكتى تەكشۈرۈلدى. پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە مەركەزنىڭ 2 ھۆججىتى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ «10 ماددىلىق» ئۆلچىمى، «10 دەرس»، «رېۋىزىئونىزمغا قارشى تۇرۇش» ۋە ئاتېئىزم تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى. پارتىيە ئەزالىرى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ باھالىنىپ، ئارخىپ تۇرغۇزۇلدى. خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قايتا - قايتا تەربىيە بېرىلسىمۇ تۇزەلمىگەن پارتىيە ئەزالىرىغا پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى، پارتىيە ئىچىگە سوقۇنۇپ كىرىۋالغان «تۆت خىل ئۇنسۇر» ۋە ئايىنىپ سۈپىتى ئۆزگەرگەن ئۇنسۇرلارنىڭ ھەممىسى پارتىيىدىن تازىلاندى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ كېيىنكى باسقۇچىدا، گۇڭشېڭ پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى، ياچېيكا يىغىنلىرى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ كېيىنكى باسقۇچىدا، گۇڭشېڭ پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى، ياچېيكا يىغىنلىرى ئېچىلىپ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك خۇلاسىلەندى، گۇڭشې پارتكومى ۋە پارتىيە

ياچەيكىلىرى ئۆزگەرتىپ سايلاندى، «بەشتە ياخشى ياچەيكىلار» باھالاندى، پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە «ئۆزىنى توغرا كورۇنغا قويۇش» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى 3 يىل داۋاملاشتى، 1966 - يىلى 3 ناھىيىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە ۋە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى تاماملاندى. بۇ 3 ناھىيىدىكى 27 گۇڭشې پارتكومى، 555 پارتىيە ياچەيكىسى سىستېمىلىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتىن ئۆتكۈزۈلدى، 9069 پارتىيە ئەزاسى قايتىدىن تىزىملاشتىن ئۆتكۈزۈلدى. بۇلار ۋىلايەت بويىچە پارتىيە ئەزاسىنىڭ %25نى ئىگىلىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە كېلىپ چىقىشى ياخشى، سىياسىي ئېڭى يۇقىرى، مەيدانى قەتئىي، كۆرەشىنىڭ سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلىگەن ياخشى پارتىيە ئەزاسى 7497 بولۇپ، ھەممىسى تىزىملاندى، بۇلار 9069 پارتىيە ئەزاسىنىڭ %83نى ئىگىلىدى؛ 589 پارتىيە ئەزاسى تىزىملاشتىن كېچىكتۈرۈلدى، بۇلار %6.4نى ئىگىلىدى؛ تۈرلۈك خاتالىق ئۆتكۈزگەن 151 پارتىيە ئەزاسى تىزىملانمىدى، بۇلار %1.6نى ئىگىلىدى؛ 832 پارتىيە ئەزاسىغا پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى، بۇلار %9 نى ئىگىلىدى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا مەيدانى قەتئىي، ئىدىيىۋى ئېڭى يۇقىرى 2259 ئاكتىپ پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى.

60 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 70 - يىللارنىڭ بېشىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە «كۆرەش قىلىش، تەنقىد قىلىش، ئۆزگەرتىش» ئاساسىدا، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا «ئىشكىنى ئېچىۋېتىپ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش»، «كونىسىنى چىقىرىۋېتىپ، يېڭىسىنى قوبۇل قىلىش» چارىسى ۋە پرىنسىپى يولغا قويۇلدى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش بىلەن مەركەزنىڭ 1970 - يىل 10 - ئايدىكى «يەرلىك ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتايلىرىنى ئېچىش توغرىسىدىكى ئۆقتۇرۇش» بىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتى، 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە گۇڭشىلار بويىچە پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايدىكى سايلامدىن كېيىن يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكومىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم ۋە گۇڭشې پارتكوملىرى قۇرۇلدى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش ئارقىلىق پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قايتا قۇرۇلدى. لېكىن «كونىسىنى چىقىرىۋېتىپ، يېڭىسىنى قوبۇل قىلىش» تا، چىقىرىۋېتىشكە تېگىشلىك بولمىغان پېشقەدەم پارتىيە ئەزالىرى پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىلدى، ھالبۇكى بەزى تەرەپباز ئۇنسۇرلار ۋە پارتىيە ئەزالىق شەرتىگە توشمايدىغانلار پارتىيىگە قوبۇل قىلىنىپ، پارتىيىنىڭ ساپلىقلىقىغا تەسىر يەتكۈزۈلدى.

1983 - يىل 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، ج ك پ 12 -نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 2 - ئومۇمىي يىغىنىدا ماقۇللانغان «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى قارارى» نى يەتكۈزدى. 1985 - يىل 1 - ئايدا، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئابارەت ئىككى دەرىجىلىك پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئومۇمىيۈزلۈك باشلاندى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومدا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى گۇرۇپپا باشلىقى بولدى. بىر تەرەپتىن تەرتىپكە سېلىش، بىر تەرەپتىن ئۆزگەرتىش بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ فاكىزى، ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، ئىستىلنى تۈزەش، ئىنتىزامنى چىڭىتىش، تەشكىلنى ساپلاشتۇرۇش بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ ئومۇمىي تەلىپى بولدى.

1985 - يىلى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى 5 باسقۇچقا بولۇپ ئېلىپ بېرىلدى. بىرىنچى باسقۇچ ھۆججەت ئۆگىنىش باسقۇچى بولۇپ، ئاساسلىقى «پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى قارار»، «پارتىيە

ئەزالىرى ئۈچۈن زۆرۈر ئوقۇشلۇق» ، «11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى مۇھىم ھۆججەتلەر» ، «پارتىيە ئىستىلى ۋە پارتىيە تەشكىلاتى توغرىسىدا» ، «ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى توغرىسىدا قارار» ، «دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما» ئۆگىنىلدى، 2 - باسقۇچ سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈش باسقۇچى بولۇپ، تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد جىددىي، ئەستايىدىل قانات يايدۇرۇلۇپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن بۇيانقى، بولۇپمۇ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى خىزمەت ۋە سۆز - ھەرىكەتكە سېلىشتۇرۇپ، قايسىسىنىڭ توغرا، قايسىسىنىڭ خاتا ئىكەنلىكى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىندى. 3 - باسقۇچ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا ئاشكارىلانغان مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ دەللىلەش باسقۇچى بولۇپ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلار قانۇن بويىچە جازالاندى، ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئەپسانىيەتچىلىك، بيۇروكراتلىق قىلغانلار جىددىي بىرتەرەپ قىلىندى. 4 - باسقۇچ، «ئۈچ خىل ئادەم»لەرنى ئېنىقلاش باسقۇچى بولۇپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى «ئۈچ خىل ئادەم»لەر پارتىيىدىن پۈتۈنلەي چەتقىرىۋېتىلدى. 5 - باسقۇچ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش قارارىدا بەلگىلەنگەن 5 ماددىلىق تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۆلچىمى بويىچە، بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش باسقۇچى بولۇپ، لايىقەتسىز بولغانلار تولۇقلاپ ئېلىپ باردى. بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش 1985 - يىل 1 - ئايدىن باشلىنىپ 1987- يىل 3 - ئايدا ئاياغلاشتى، 4 تۈركۈمگە بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى. ۋىلايەت بويىچە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا ۋىلايەت دەرىجىلىك 2 پارتكوم (قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى پارتكومىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، ناھىيە دەرىجىلىك 37 پارتكوم، 195 ئاساسىي قاتلام پارتكوم، 192 پارتىيە باش ياچېيكىسى، 4576 ياچېيكا، 73 مىڭ 518 پارتىيە ئەزاسى (كاندىدات پارتىيە ئەزاسى 5699) قاتناشتى. پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە رەسمىي پارتىيە ئەزاسى 67 مىڭ 819، تىزىملانغىنى 65 مىڭ 665، كېچىكتۈرۈپ تىزىملانغىنى 549، تىزىملاشقا رۇخسەت قىلىنمىغىنى 1226 (تىزىملاش رۇخسەت قىلىنمىغانلار ئومۇمىي پارتىيە ئەزاسىنىڭ 1.81% نى ئىگىلىدى) ، مەلۇم سەۋەب تۈپەيلىدىن تىزىملانمىغانلار 379. ئىنتىزام جازاسى بېرىلگەن پارتىيە ئەزاسى 285، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چەتقىرىۋېتىلگەنلەر 112.

1987 - يىلى يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا، ۋىلايەت بويىچە 2306 كەنت دەرىجىلىك پارتىيە ياچېيكىسى، 41 مىڭ 591 پارتىيە ئەزاسى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا قاتناشتى، 1210 پارتىيە ئەزاسىغا ئوخشىمىغان چارە كۆرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 52 سى پارتىيىدىن چەتقىرىۋېتىلدى، 3 كىشى پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلدى، 16 كىشىگە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى، 169 كىشى ۋاقتىنچە تىزىملانمىدى، 970 كىشى تىزىملانمىدى.

1983 — 1987 - يىلىغىچە بولغان پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلەرنى ئىجرا قىلىش ئاڭلىقلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، پارتىيە ئەزالىرى ئىدىيە، سىياسىي جەھەتتە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن بىردەكلىكنى ساقلايدىغان بولدى. ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىلىرى تەكشىلدى، رەھبەرلىك ئىستىلى ياخشىلاندى. بارلىق پارتىيە ئەزالىرى ئارىسىدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى ئومۇميۈزلۈك ئىنكار قىلىش تەبىيىسى قانات يايدۇرۇلۇپ، «ئۈچ خىل ئادەم»لەر ئەستايىدىل ئېنىقلاندى، پارتىيە تەشكىلاتى ۋە پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى يەنمۇ ساپلاشتۇرۇلدى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سىياسىي ساپاسى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. پارتىيە ئىچىدىكى «ئۈچ يىغىن، بىر دەرس» قاتارلىق تۈزۈملىرى تۈرغۇزۇلۇپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، پارتىيە ئىنتىزامى كۈچەيتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، پارتىيە ئەزالىرىغا پارتىيىنىڭ مىللەت، دىن سىياسىتى ۋە ماتېرىيالىزملىق، ئاتېئىزم تەبىيىسى ئېلىپ بېرىلدى.

§ 9 . ئىستىل تۈزىتىش ۋە ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەش

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پارتىيە ئىچىدە بىۋروكراتلىق، مەزھەپچىلىك، سۇبېيكتىپچىلىققا قارشى تۈرۈپ، خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا بىرتەرەپ قىلىش ئاساسىي تېما قىلىنغان ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى يېڭىۋاشتىن ئېلىپ بېرىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىستىل تۈزىتىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى 1957 - يىل 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى «چوڭ سايراش، چوڭ ئېچىلىشنى قانات يايدۇرۇپ، ئۆڭچىلارغا قايتۇرما زەربە بېرىشكە پائال تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدا يولىيورۇق» چىقىرىپ، ۋىلايەت بويىچە ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى داغدۇغىلىق قانات يايدۇردى، تۈرلۈك شەكىلدىكى سۆھبەت يىغىنلىرىنى ئېچىپ، ھەرقايسى تەرەپلەردىن پىكىر ئېلىپ، ئاممىنى پارتىيە ئىستىلىنى تۈزىتىشكە سەپەرۋەر قىلدى. ئىستىل تۈزىتىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئاممىا بەرگەن پىكىرلەرنى ئىستايىدىل تەھلىل قىلىپ، يىغىنچاقلاپ، رەتلەپ، تېزدىن تۈزىتىشكە كىرىشتى.

1958 - يىلى ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەش باسقۇچىغا كىردى. مەركەزنىڭ «كۈچنى تەشكىللەپ ئۇنىۋرلارنىڭ ھۈجۇمىغا قايتارما زەربە بېرىشكە تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدىكى يولىيورۇق» نىڭ روھىغا ئاساسەن، 1 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ۋىلايەتنىڭ ئورگانلىرىدا ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەش قانات يايدۇرۇلدى، ھەرىكەتكە قاتناشقان ھەر مىللەت كادىرلار ۋە ئامما چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلاپ، چوڭ سايراپ، چوڭ ئېچىلىپ، بەس مۇنازىرە ئېلىپ باردى. بۇ ھەرىكەت 1959 - يىلى ئاياغلاشتى. ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەشتە 732 ئادەم ئۆڭچىللىق مەسىلىسى بار دەپ بېكىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆڭچى ئۇنسۇر 545، ئۆڭچى سۆز - ھەرىكەتتە بولغانلار 181، ئۆڭچىلارغا چېتىلغانلار 6.

ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەشتە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ «يەرلىك مىللەتچىلىكىنى تۈگىتىش توغرىسىدىكى قارار» نىڭ ئاساسەن، 1958 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش قانات يايدۇرۇلدى. 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم 110 ئادەم قاتناشقان، 42 كۈن داۋاملاشقان كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، ۋىلايەتنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى ۋە يېقىنقى مەزگىللىك خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇردى، پارتىيە ئىچىدە ساقلىنىۋاتقان يەرلىك مىللەتچىلىكىنى پاش قىلدى ۋە تەنقىد قىلدى، ئېغىر يەرلىك مىللەتچىلىك ئىدىيىسى بار بەزى پارتىيىلىك كادىرلار يىغىندا ئۆزىنى تەكشۈردى. ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىگە 19 مىڭ 213 ئادەم قاتناشتى (دىنىي ساھە، مىللىي يۇقىرى قاتلام زاتلار، سودا - سانائەت ساھەسى قاتارلىق قاتلامدىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) . 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ تولۇقسىز مەلۇماتىغا قارىغاندا، 21 مىڭ 357 ۋاراق چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلانغان، 273 ئادەم تەنقىد قىلىنغان، سايراشتا 51 مىڭ 990 پىكىر بېرىلگەن؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە جايلار دىنىي زاتلارنى ئاساس قىلغان تۈرلۈك ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتلارنى قېزىپ چىقتى، قەشقەر شەھىرىدىلا ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات، لۇكچەكلەر گۇرۇھىدىن 13 ى قېزىپ چىقىلدى. بۇ قېتىمقى ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىدە مۇھىم نۇقتا كادىرلار ۋە زىيالىيلارغا قارىتىلدى، ھەرىكەتتە 394 ئادەم يەرلىك مىللەتچىلىك مەسىلىسى بار دەپ بېكىتىلدى. 338 ئادەم يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر قىلىپ بېكىتىلدى، 48 ئادەم يەرلىك مىللەتچىلىك سۆز - ھەرىكىتىدە بولغان دەپ خۇلاسە چىقىرىلدى، ئۇنىڭغا 8 ئادەم چېتىلدى.

1960 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم مەركەزنىڭ سىياسىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 39 ئادەمنىڭ ئۆڭچى ئۇنسۇر، 31 ئادەمنىڭ يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر دېگەن قالپىقىنى ئېلىپ تاشلىدى. 1965 - يىلى 343 ئۆڭچى ئۇنسۇر ۋە يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇرنىڭ قالپىقىنى ئېلىپ تاشلىدى. 1978 - يىل 12 - ئايدا

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئوڭچى ئۇنسۇر ۋە يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر دەپ خاتا ئايرىلغانلارنىڭ ھەممىسى ئاقلاندى.

§ 10 . چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش

1958 - يىل 5 - ئايدا ج ك پ 8 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 2 - يىغىنىدا «غەيرەتكە كېلىپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تېجەشلىك بىلەن سوتسىيالىزم قۇرۇش» باش لۇشىيەنى ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدە چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ۋە خەلق گۇڭشېسىنى ئومۇملاشتۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ يۇقىرى دولقۇنى تېز قوزغالدى. 1958 - يىل 9 - ئاينىڭ 12- كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى (كېڭەيتىلگەن) يىغىنى ئېچىپ، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ خەلق گۇڭشېسى قۇرۇش توغرىسىدىكى جەددىي يوليورۇقىنى يەتكۈزۈپ، 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە خەلق گۇڭشېسىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى ئاساسەن ئەملگە ئاشۇرۇپ بولۇشنى مۇزاكىرە قىلدى. يىغىن ئېچىلىپ 2 ئايغا بارمىغان ۋاقىت ئىچىدە، ۋىلايەت بويىچە 660 خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى، كېيىن 133 خەلق گۇڭشېسى، 2179 چوڭ ئەترەت، 10 مىڭ 415 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە تەڭشەلدى. خەلق گۇڭشېسىدا «تەشكىلىي ھەربىيلەشتۇرۇش»، «كوللېكتىپ تۇرمۇش ئۇتكۈزۈش، ئەمگەك كۈچلىرىنى بىرتۇتاش تەڭشەش»، «چوڭ بىكتۇەن بويىچە جەڭ قىلىش» يولغا قويۇلۇپ، ۋىلايەت مىقياسىدا «بىرىنچىدىن تەڭشەش، ئىككىنچىدىن يۇتكەش» ئېلىپ بېرىلىپ، «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» چىقىرىلدى. پىلاننى، كۆرسەتكۈچلەرنى يۇقىرى بېكىتىش، غەللە - پاراق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى يۇقىرى بېكىتىش، مۇبالىغىچىلىك شامىلى بىر مەھەل ئەۋج ئېلىپ كەتتى.

1958 - يىل 9 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم مەركەزنىڭ «پولاتنى تۇنغا قىلىش» چاقىرىقىنى ئەملىيلەشتۇرۇش ئۈچۈن، يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ ئېگىزيار خەلق گۇڭشېسىدا نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، پۇتۇن ۋىلايەتكە «يېڭىسارچە» يەرلىك دومنا پېچتا پولات تاۋلاش تەجرىبىسىنى كېڭەيتتى. يىغىندىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە كەڭ كۆلەمدە پولات تاۋلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، پولات تاۋلاش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى. 3 ئايدا 380 مىڭ ئادەم پولات تاۋلاش ھەرىكىتىگە ئاجرىتىلدى، يەرلىك پولات تاۋلاش پېچىدىن 2567 سى ياسىلىپ، 9470 تونىنا يەرلىك پولات، 2620 تونىنا تۆمۈر تاۋلاندى، تاۋلانغان پولات، تۆمۈر، مىسلارنىڭ ھەممىسى براك بولۇپ چىققانلىقى ئۈچۈن ئىشلىتىش مۇمكىن بولماي، دۆلەتكە بىرقەدەر زور ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىلىرى، ھاكىملار بىرلەشمە يىغىنى ئېچىپ، ئاپتونوم رايونلۇق سانائەت - قاتناش بۆلۈمى ئاچقان يەرلىك سانائەت قۇرۇش سۆھبەت يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ، يەرلىك سانائەت قۇرۇش فاڭجېنىنى مۇزاكىرە قىلدى. ۋىلايەتتە يەرلىك سانائەت قۇرۇش كەڭ كۆلەمدە باشلاندى، قىسقىغىنە بىر ئايدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە 1004 زاۋۇت قۇرۇلۇپ، ئەسلىدىكى پىلاندىن 5.39 ھەسسە ئېشىپ كەتتى. «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» دولقۇنىدا ۋىلايەتتە يەنە سېمونت زاۋۇتى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتى، 3 - بالداق ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ زاۋۇت، كان - كارخانىلار قۇرۇلدى. ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ كۆن - خۇرۇم، فارفۇر، سېمونت، كۆمۈر، ئېلېكتر، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، ئاپتوموبىل رېمونتچىلىقى ۋە ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىك قاتارلىق سانائەت كارخانىلىرى قۇرۇلدى. 1965 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە دۆلەت

سانائەت كارخانىسى 79 غا يەتتى. بۇ كارخانىلارنىڭ كۆپ قىسمى كېيىنكى قەدەمدىكى تەڭشەشتە «تاقۇبتىلدى، توختىتىلدى، بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى، ئۆزگەرتىلدى».

«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» تە، سولچىل» لىق خاتالىقىدىن بولغان سەۋەنلىك خەلق ئىگىلىكىنىڭ ساغلام تەرەققىياتىغا پايدىسىز تەسىرلەرنى ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن كەڭ كادىرلار، ئىشچى، دېھقانلار ئاممىسىنىڭ پائال تىرىشىشى نەتىجىسىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەرلىك سانائىتى ئاز - تولا تەرەققىي قىلدى، ئېنېرگىيە - ئېنېرگىيە سۇچىلىق قۇرۇلۇشىدىمۇ بەزى نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى.

§ 11 . ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش

1959 - يىل 8 - ئايدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى «ئوڭچىللىق ئىدىيىسىگە قارشى تۇرۇش توغرىسىدا يوليورۇق» چىقارغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش مەرىكىتى باشلاندى. ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، يۇقىرىنىڭ ئوڭچىللىق ئىدىيىسىگە قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى سىياسىتىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ، ئوڭچىللىق ئىدىيىسىنى چوڭقۇر تەكشۈردى. كۆرەش داۋامىدا پارتىيىگە ئەينەن ئەھۋال ئىنكاس قىلىشقا، راست گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلغان يولداشلار بەلگىلىك دەرىجىدە بېسىمغا ۋە زەربىگە ئۇچرىدى، مۇبالىغىچىلىك ۋە يالغان سۆزلەشكە ئوخشاش ناچار خاھىشلارغا مەدەت بېرىپ قويۇلدى. چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا تەكشۈرۈش، پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش نەتىجىسىدە نۇرغۇن پارتىيە ئەزالىرى بىلەن كادىرلار تەنقىدكە ئۇچرىدى. «ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش، غەيرەتكە كېلىش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش، ئىقتىساد قىلىشنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش» مەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش، ھېسابات-نى ئېنىقلاش ۋە خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشى ئېلىپ بېرىلىپ، كادىرلارنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش چوڭ، كىچىك دېلوسىدىن 2731 ى پاش قىلىنىپ، 758 كادىر بىرتەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە 136 كادىر پارتىيىدىن چىقىرىلدى، 185 كادىر خىزمىتىدىن ھەيدىلىپ سىناشقا قالدۇرۇلدى، 93 كادىرنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى، 160 كادىرغا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى، 184 كادىرغا ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوڭچى ئۇنسۇر 4، ئوڭچى پۇرسەتپەرەس ئۇنسۇر 9، ئېغىر ئوڭچىللىق ئىدىيىسى بارلار 23، ئېغىر بۇرژۇئا شەخسىيەتچىلىك ئىدىيىسى بارلار 55.

§ 12 . سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى

1962 - يىل 9 - ئايدا پارتىيە 8 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 10 - ئومۇمىي يىغىنىدا مەملىكەت بويىچە شەھەر، يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىش ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1962 - يىل 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ ‹يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يوليورۇقى› نى ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى يوليورۇق» نى چىقارغاندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ۋە گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم كادىر ئاجرىتىپ ۋىلايەت بويىچە كوللېكتىپ ئىقتىسادنى مۇستەھكەملەشنى مەركەز، «خەلق

گۇڭشېسىنىڭ 60 ماددىسى» نى تەشۋىق قىلىپ ئىزچىللاشتۇرۇشنى مەزمۇن قىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيىنى (دائىرىدىكى تەربىيە دەپ ئاتالدى) قانات يايدۇردى. ئىجابىي تەربىيە ئارقىلىق كادىرلار ۋە گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ سوتسىيالىزملىق ئېتىقادى كۈچەيدى.

1963 — 1966 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار كادىر ئاجرىتىپ سوتسىيالىستىك تەربىيە بىرلەشمە ئۆمىكى تەشكىللەپ، يېزىلاردا مۇددەت - تۇرمۇشىگە بۆلۈپ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى (نۇقتىدىكى تەربىيە دەپ ئاتالدى) قانات يايدۇردى. قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 14 گۇڭشې، 84 چوڭ ئەترەت، 451 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، دېھقانلار ئاممىسىغا سوتسىيالىزم، كوللېكتىۋىزملىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى، ھەر مىللەت كادىرلىرى «پۈت - قولىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن يۈيۈپ» مەسلىسىنى چۈشەندۈرۈش، بويىنى تاشلاپ، ھەرىكەتكە ئاتلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى. بۇ قېتىمقى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە ئىش نومۇرىنى، ھېساباتنى، مالىيىنى، ئامبارنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت «تۆتىنى ئېنىقلاش» ئاساس قىلىنىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى مەسىلىلەر نۇقتىلىق ھەل قىلىندى.

1963 - يىل 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، بىر قىسىم ناھىيە (شەھەر) لەردە تۇنجى قارارلىق سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى. شەھەرلەردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئەسلىدە «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى قىلىپ بېكىتىلگەنىدى، كېيىن سىياسىينى، ئىقتىسادنى، ئىدىيىنى، تەشكىلنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت «تۆتىنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتىگە ئايلاندى، كېيىن تەدرىجىي يوسۇندا ئىككى سىنىپ (پرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيە)، ئىككى يول (سوتسىيالىزم يولى بىلەن كاپىتالىزم يولى) ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈلدى.

1965 - يىل 8 - ئايدىن 1966 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى يېزىلاردا «تۆتىنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتىنى يەنى 2 - قارارلىق سوتسىيالىستىك تەربىيىنى قانات يايدۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئورگان، كارخانا - كەسىپىي ئورۇنلاردىمۇ «تۆتىنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ قېتىمقى «تۆتىنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتىدە ئاشلىق ۋە مال - مۈلۈكنى خىيانەت قىلىش، ئوغرىلاشقا دائىر زور بىر تۈركۈم دېلو تەكشۈرۈپ چىقىلدى، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىندى. ھەرىكەت داۋامىدا نۇرغۇن گۇڭشې، چوڭ ئەترەتلەردە «ھوقۇق تارتىۋېلىش» كۈرىشى ئېلىپ بېرىلىپ، بەزى يېزا ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار» قىلىپ تارتىپ چىقىلدى. «تۆتىنى ئېنىقلاش» نىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ كەتتى، ھەرىكەتكە سىنىپ تەركىبىنى ئايرىش، «تۆت كونىنى بۇزۇپ تاشلاش»، «تۆت يېڭىنى تىكلەش»، «بارلىق جىن - شەيتانلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاش» قاتارلىق مەزمۇنلار قوشۇلدى، نۇرغۇن پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ تەركىبى تولۇقلاپ ئايرىلدى، نۇرغۇن كادىر ۋە ئامما «جىن شەيتان» قىلىنىپ تەنقىدلەندى. ھەرىكەتتە نۇرغۇن مەسچىت ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقى، ئاسار - ئەتىقىلەر بۇزۇۋېتىلدى، نۇرغۇن كىتاب كۆيدۈرۈۋېتىلدى.

سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى «سىنىپىي كۈرەشنى تۆتقا قىلىش» نەزەريىسى ۋە «سول» چىل ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلدى، خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت ئارىلاشتۇرۇۋېتىلدى، خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان مەسىلىلەر سىنىپىي كۈرەش ياكى سىنىپىي كۈرەشنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى ئىنكاسى دەپ قارالدى، بولۇپمۇ كېيىنكى مەزگىلدە مۇھىم نۇقتا — «پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىش» دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، نۇرغۇن ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى زەربىگە ۋە زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. 1978 - يىلى كادىرلارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش يۈزىسىدىن ئېلىپ بېرىلغان قايتا تەكشۈرۈشتە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ئاقلىنىپ كادىرلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

§ 13 . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»

1966 - يىل 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۈروسىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشى» (يەنى «16 - ماي ئۇقتۇرۇشى») ماقۇللاندى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پۈتۈن مەملىكەتتە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتى باشلاندى.

5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ۋىلايەت ۋە شەھەر دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرى يىغىنىدا «پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغا پائال قاتنىشايلى» دېگەن تېمىدا سەپەرۋەرلىك دوكلاتى بەردى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇشنىڭ مۇقەددىمىسى باشلاندى. 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىنى ئېچىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى ھەرىكىتىنى يەنمۇ قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى» نى ئوتتۇرىغا قويۇپ، كادىرلار ۋە ئاممىنى بۇ ھەرىكەتكە پائال ئاتلىنىشقا سەپەرۋەر قىلدى. 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەر پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى، قەشقەر تىببىي مەكتىپى، قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپىدە قىزىل قوغدىغۇچىلار تەشكىلاتى قۇرۇلدى، باشقا مەكتەپلەردىمۇ ئارقا - ئارقىدىن قىزىل قوغدىغۇچىلار تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلاردىكى قىزىل قوغدۇغۇچىلار كوچىلارغا چىقىپ، «تۆت كونا» (كونا ئىدىيە، كونا مەدەنىيەت، كونا يوسۇن، كونا ئادەت) نى تۈگىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكۇملار، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دەرس توختىتىلىپ «ئىنقىلاب» قىلىندى، ئاتالمىش «ئىنقىلابىي چوڭ ئالاقە باغلاش» بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى. 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكۇم ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن 300 ئوقۇغۇچى قەشقەردىن ئايرىلىپ، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن بېيجىڭغا يۈرۈپ كەتتى.

1966 - يىل 8 - ئايدا «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى توغرىسىدىكى قارار» (يەنى «16 ماددا») تارقىتىلغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىكى قىزىل قوغدىغۇچىلار خەلق مەيدانىدا چوڭ بەس مۇنازىرىنى باشلىۋەتتى ھەمدە «3 - سېنتەبىر» ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومغا ھۇجۇم قىلىش ۋەقەسى يۈز بەردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتى يانغىن ئوتتەك تېز كېڭەيدى، مەكتەپ، مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرىدىن پۈتكۈل جەمئىيەتكە كېڭەيدى، ئاممىۋى ئىسيانچى تەشكىلاتلار بەس - بەستە قۇرۇلۇپ، كۇرەشنىڭ تىغ ئۇچى بىۋاستە ھەر دەرىجىلىك پارتكوملارغا قارىتىلدى. قىزىل قوغدىغۇچىلار «ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق» دېگەن شۇئار ئاستىدا كوچىلارغا چىقىپ، ھەممە يەردە ئالاقە باغلاپ، «تۆت كونا» نى بۇزۇپ تاشلاپ، «تۆت يېڭى» نى (يېڭى ئىدىيە، يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى يوسۇن، يېڭى ئادەت» تىكلەش نامى بىلەن كادىرلارنى قالايمىقان تارتىپ چىقىرىپ، قالايمىقان كۇرەش قىلدى، تەن جازاسى بېرىپ، ئۆيلىرىنى ئاختۇردى، كوچىلاردا سازايى قىلدى، نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، قەدىمىي كىتابلارنى كۆيدۈرۈۋەتتى، بەزى مەسچىت، بۇتخانىلار، بۇتلار چېقىۋېتىلدى، دىنىي پائالىيەتلەر چەكلەندى، زور بىر تۈركۈم رەھبىرىي كادىرلارغا «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار»، «بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى لۇشىيەننىڭ جاھىل ئىجراچىسى» دەپ تۆھمەت قىلىندى.

1966 - يىل 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئازكەم 1000 ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكۇم، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ۋىلايەتلىك پارتكوم قورۇسىغا يىغىلىپ جىم ئولتۇرۇۋېلىپ كۈچ كۆرسەتتى ھەمدە 48 سائەت ئاچلىق ئېلان قىلىپ، ئەن چىمىننىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىق ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋەزىيەتنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن، تېلېگرامما ئەۋەتىپ ئەن چىمىننىڭ پارتىيە ئىچى - سىرتىدىكى ۋەزىپىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

شاڭخەيدىكى «يانۋار بورىنى» نىڭ تەسىرىدە 1967 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى «ئىسيانچىلار» «ئىنقىلابىي چوڭ بىرلىشىش» نى يولغا قويدى. 1967 - يىل 2 - ئايدا قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋە ئورگاندىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار بىرلىشىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە، شەھەرلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىدىن «ھوقۇق تارتۇۋېلىپ» ۋاقىتلىق ئوتكۈزۈۋېلىش كومىتېتى قۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە «ھوقۇق تارتۇۋېلىش» دولقۇنى كۆتۈرۈلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، خەلق كومىتېتلىرىنىڭ ھوقۇقىنىمۇ ئىسيانچىلار تەشكىلاتى تارتۇۋالدى، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى رەھبەرلىرى كادىرلارمۇ خىزمىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى.

9 - ئايدا ۋىلايەت مىقياسىدا «تۆت چوڭ» (چوڭ سايراش، چوڭ ئېچىلىش، چوڭ خەتلىك گېزىت چىقىرىش، چوڭ مۇنازىرە) قانات يايدۇرۇلدى، سوتسىيالىستىك تەربىيە ئۆمىكى دېھقانلارنى شەھەرگە كىرىپ چوڭ مۇنازىرە قىلىشقا تەشكىللەپ، ئالاقە پونكىتى قۇردى، شۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەتتىكى كادىرلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەر، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئالاقە باغلاشقا ماڭدى، ھەرخىل نامدىكى «كۆرەش ئەترىتى»، «ئىسيان كۆتۈرۈش بىكۈتۈەنى»، «XX قوماندانلىق شتابى» دېگەندەك ئاممىۋى تەشكىلاتلار كەينى - كەينىدىن قۇرۇلۇپ، «بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى لۇشيەنى» نى تەنقىد قىلىشقا باشلىدى، نۇرغۇن پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبىرىي كادىرلىرى «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار» قىلىنىپ تارتىپ چىقىلىپ كۆرەش قىلىندى. شۇ چاغدا ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئوخشاشمىغان كۆزقاراشتىكى ئىككى چوڭ تەرەپكە ئاشكارا پارچىلىنىپ، ئۆزئارا توختىماي بەس - مۇنازىرە ۋە ھۇجۇم قىلىشتى، ئاخىرى بۇنداق ھالەت ئەۋج ئېلىپ ئەلەم كۆرىشىگە ئايلىنىپ كەتتى.

1967 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەردىكى ئاممىۋى تەشكىلات «ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىرلەشمىسى» بىلەن «ئىشچىلار باش شتابى» ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان بىر قىسىم ئاممىنى قوتۇرتىپ، قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم بىلەن ھۆكۈمەت بىناسىدا تۇرۇشلۇق يەنە بىر ئاممىۋى تەشكىلاتقا ھۇجۇم قىلدى ۋە قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم بىلەن ھۆكۈمەت بىناسىغا ئوت قويۇپ، ئېغىر ئىقتىسادىي زىيان پەيدا قىلدى.

8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەردىكى ئاممىۋى تەشكىلات — «ئۇچىنى ئىلگىرى سۈرۈش» بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلات — «بىرلەشمە كومىتېت» دېھقانلارنى تەشكىللەپ تەلۈچۈك كۆۋرۈكىگە ھۇجۇم قىلىپ، كۆپ ئادەمنىڭ ئۆلۈشى، 40 نەچچە ئادەمنىڭ زەخمىلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن، قەشقەردىكى ئاممىۋى تەشكىلات — «سەنشىڭ» تەلۈچۈك كۆۋرۈكىنى تايلانغان پاختا بىلەن توسۇۋېلىپ، قەشقەرنىڭ جەنۇب - شىمال قاتنىشىنى ئۈزۈۋەتتى. 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى زۇڭلى جۇ ئېنلەي شىنجاڭ ھەربىي رايونى مەلۇم قىسمى بىلەن شىنجاڭ «قىزىل 2 - سىلكىبۇسى»، بىكۈتۈەن قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىللىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ۋە قەشقەردىكى ھەرقايسى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلاتلار بىلەن بىرلىكتە قەشقەر تەلۈچۈك كۆۋرۈكىنىڭ قاتنىشىنى راۋانلاشتۇرۇش مەسلىسىنى كېڭىشىش ئۈچۈن قەشقەرگە ئەۋەتتى. 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى زۇڭلى جۇ ئېنلەي شەخسەن ئۆزى قەشقەرگە تېلېفون بېرىپ، «ئەلەم كۆرىشىنى توسۇپ، قاتناشنى ئېچىۋېتىش، ھەرقايسى تەشكىلاتلار ئۆز ئالدىغا «كۆرەش قىلىش، تەنقىد قىلىش، ئۆزگەرتىش، خىزمىتىنى ئىشلەش، قوماندانلىق شتابىنى تارقىتىۋېتىپ بىرلىشىش» نى تەلەپ

قىلدى. «ئۇچنى ئىلگىرى سۈرۈش» ، «بىرلەشمە كومىتېت» قاتارلىق 4 تەرەپنىڭ ۋەكىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، قەشقەرنىڭ جەنۇب، شىمال قاتنىشىنى ئېچىۋېتىش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، شۇ كۈنى كەچتە تەلۈچۈك كۆۋرۈكىدىكى توساقنى ئېلىۋەتتى.

8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر «قەلەم بىلەن ھۈجۇم قىلىپ، ئەلەم بىلەن قوغدىنىش قوماندانلىق شتابى» غا تەۋە «سەنشىڭ» ، «ئىشچىلار ۋەكىللىرى كومىتېتى» ، «خەلق ئارمىيىسى بوزيەر ئۆزلەشتۈرگۈچىلىرى» قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ ئاز ساندىكى كاتتۇاشلىرى ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان 1000 دىن ئارتۇق ئاممىنى قۇترىتىپ، شەرقىي گازارمىدىكى يېزا ئىگىلىك 3 - شىستىمىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇش ئەترىتىدىكى ئاممىۋى تەشكىلات — «4 - دالا ئارمىيىسى» گە ھۈجۇم قىلدى. ئەلەم كۆرىشىدە 24 ئادەم ئۆلدى، 47 ئادەم يارىلاندى، 172 ئادەم تۆتۈلۈپ تاياق يېدى، 8 ئادەم تاياق يەپ مېيىپ بولدى.

1968 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەردىكى ئاممىۋى تەشكىلات — «ئۇچنى ئىلگىرى سۈرۈش» قەشقەر خەلق مەيدانىدا مېن خېدىن ئۆگىنىش يىغىنى ئېچىۋاتقاندا «ئىشچىلار ۋەكىللىرى كومىتېتى» ۋە «سەنشىن» تەشكىلاتىدىكى قىسمەن ئادەملەر پاراكەندىچىلىك قىلدى، ئىككى تەرەپ توقۇنۇشۇپ 4 ئادەم ئۆلدى. شۇ كۈنى كەچتە «ئۇچنى ئىلگىرى سۈرۈش» تەشكىلاتىدىكىلەر قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومدىن 7 ئادەمنى تۆتۈپ كېتىپ قاتتىق قىينىاپ، ئىككىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

1968 - يىل 7 — 9 - ئايغىچە مارالبېشى ناھىيىسىدىكى ئايرىم رەھبەرلەر سېرىقبۇيا يېزىسىدا «قىستاش، ئىقرار قىلدۇرۇش، ئىشىنىپ كېتىش» يولى بىلەن ئاتالمىش «دۆلەتكە ئاسىيلىق قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىش گۇرۇھى» يالغان دېلوسىنى ئويدۇرۇپ چىقاردى، بۇنىڭغا چېتىلغان 500 دىن ئارتۇق كادىر، ئاممىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى باغلاپ ئۇرۇپ، 6 ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، 7 ئادەمنى مېيىپ قىلىپ قويدى. 1978- يىل 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى مارالبېشى ناھىيىسىدە 10 مىڭ كىشىلىك يىغىن ئېچىلىپ، «دۆلەتكە ئاسىيلىق قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىش گۇرۇھى» يالغان دېلوسى ئوچۇق، ئاشكارا ئاقلاندى.

1967 - يىل 2 - ئايدا ج ك پ مەركىزي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن، مەركىزي ھەربىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىغا بىنائەن، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى 10 مىڭدىن ئارتۇق كادىر ۋە جەڭچىنى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى 120 كادىرنى «سولچىلارنى قوللاش، سانائەتكە، يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش ۋە ھەربىي ئىدارە قىلىش، ھەربىي تەلىم - تەربىيە» ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشقا ئەۋەتتى. قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىدا «ئۇچكە ياردەم بېرىش، ئىككى ھەربىي» ئىشخانىسى قۇرۇلدى، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرىدە ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىلىرى قۇرۇلۇپ، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. 1967 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 13 - كۈنىگىچە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى، ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى، ئاشلىق ئىدارىسى، قەشقەر گېزىتى ئىدارىسى، قاتناش نازارىتى قەشقەر ترانسپورت شىركىتى، قەشقەر شەھەرلىك سىملىق رادىئو ئۇزۇلى قاتارلىق ئورۇنلارغا ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى. 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى «ئۇچكە ياردەم بېرىش، ئىككى ھەربىي» ئىشخانىسى ۋىلايەت ۋە قەشقەر شەھىرىدىكى ھەر مىللەت ئاممىنىڭ «ئىنقىلابنى تۆتۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش» قەسەمىيات يىغىنى ئاچتى. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇش يولىدا كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

1968 — 1969 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە «رەئىس ماۋ زېدۇڭغا، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىگە، رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئىنقىلابىي لۇشىەنگە سادىق بولۇش» تىن ئىبارەت «ئۇچكە سادىق بولۇش» شەكىلۋازلىق ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، ھەممە ئادەم قولىغا «ماۋ جۇشى سۆزلىرىدىن ئۆزۈندە» نى ئېلىپ، مەيدىسىگە رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ ئىزنىكىنى تاقىدى، يىغىن ئاچقاندا، سۆزلەشتىن بۇرۇن رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ بىرنەچچە

ئۇزۇندىسى يادلاندى. تېخىمۇ ھەيران قالارلىقى شۇ بولدىكى، ھەر كۈنى رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ سۆزىتى ئالدىدا «سەھەردە يولىورۇق سوراش، كەچتە دوكلات قىلىش» داۋاملاشتۇرۇلدى، «ساداقەت ئۇسۇلى» ئويناندى؛ جامائەت سورۇنلىرىدا ئۇزۇندە تېمى، ئىنقىلابىي ئىشنىڭ ياسلىپ، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ سۆزىتى بىلەن ئۇزۇندە تاختىسى ئېسىلدى، ھەممە جاي «قىزىل دېڭىز» غا ئايلاندى.

1968 يىلى ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئىككى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلات چوڭ بىرلىشىش كېلىشىمى ھاسىل قىلدى، ۋىلايەتلىك قوراللىق بۆلۈم ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قەشقەر ۋىلايىتى بىر تەرەپتىن ئىشلەپچىقىرىشنى ۋە ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردىكى ئىككى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلاتنىڭ چوڭ بىرلىشىشىنى تۇتسا، يەنە بىر تەرەپتىن «كۆرەش قىلىش، تەنقىد قىلىش، ئۆزگەرتىش» ھەرىكىتىنى تۇتتى.

1969 - يىل 1 - ئايدا يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى پارتكومى، قەشقەر ۋىلايىتى ئىدارە - ئورگانلارغا «ئىشچىلار ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى تەشۋىقات ئەترىتى» ئەۋەتتى. ئىشچىلار تەشۋىقات ئەترىتى ئورۇنلاردىن ئاجرىتىلغان 15 — 20 ئىشچى ۋە شۇ جايدىكى ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ سولچىلارنى قوللاش گۇرۇپپىسىدىن تەركىب تاپتى، «سىنىپىي قوشۇننى ئېنىقلاش» ۋە «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچقە قارشى تۇرۇش» — (ئەكسىلئىنقىلابىي بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش، خىيانەتچىلىك - ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە، بەدخەجلىك - ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى.

مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە «چوڭ بىرلىشىش» ، «ئۈچ تەرەپ بىرلىشىش» ۋەزىيىتىنىڭ تەسىرىدە 1969 - يىل 4 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بىلەن قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ مەسئۇللىرى ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ «ئۈچ تەرەپ بىرلەشكەن» رەھبەرلىك بەنزىسىگە قاتناشتى. ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1970 - يىل 1 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى يادرو گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ ئىنقىلابىي كومىتېت، ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى.

1970 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە «كۆرەش قىلىش، تەنقىد قىلىش، ئۆزگەرتىش» ئاساسىدا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى، «ئىشكىنى ئېچىۋېتىپ ئىستىل تۈزىتىش» ، «كوننىي چىقىرىپ، يېڭىنى قوبۇل قىلىش» خىزمىتى يولغا قويۇلۇپ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قايتىدىن قۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتىگە كادىر ئەۋەتتى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتىدە بەزى تەرەپباز ئۇنسۇرلار ۋە پارتىيىگە كىرىش شەرتىگە توشمايدىغان بىر قىسىم كىشىلەر پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى، پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىشكە تېگىشلىك بولمىغان بىر قىسىم پېشقەدەم پارتىيە ئەزالىرى پارتىيىدىن چىقىرىۋېتىلدى.

1971 - يىل 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قەشقەر رايونىنى قەشقەر ۋىلايىتىگە ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تۇنجى قېتىملىق قۇرۇلتاي ئاچتى، قۇرۇلتايدا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يېڭى رەھبەرلىك ئاپپاراتى سايلاپ چىقىلدى، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ، سابىق ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى يادرو گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ پارتىيە قۇرۇلتايلىرى ئېچىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم رەھبەرلىك ئاپپاراتى سايلاپ چىقىلدى.

1972 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەرقايسى ئورۇنلاردا تۇرۇشلۇق خادىملىرى بۇيرۇقىغا بىنائەن چېكىنىپ چىقتى. 1973 - يىلى «ئۇچقە ياردەم بېرىش، ئىككى ھەربىي» خىزمىتى ئاخىرلاشتى.

1972 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتتە قايتا تەكشۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، «سىنىپىي قوشۇننى ئېنىقلاش» ، «بىرگە

زەربە بېرىش، ئۇچقە قارشى تۇرۇش» تىن بۇيانقى دەلولار تەكشۈرۈلدى، لېكىن چېكىدىن ئاشقان «سول» چىللىقنىڭ ۋە تەرەپپازلىق لۇشيەننىڭ كاشىلىسى تۈپەيلىدىن قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلمىدى.

1974 - يىل 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، ۋىلايەتتە لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش، ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى، لىن بياۋ پارتىيىگە قارشى گۇرۇھىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايىتىنى تەنقىد قىلدى. 11 - ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ۋىلايەت مىقياسىدا پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەن تەربىيىسى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، بۇنىڭغا ۋىلايەت بويىچە 1700 كادىر ئاجرىتىلدى، بۇلار 600 دىن ئارتۇق گۇڭشې - ئەترەتكە بېرىپ نۇقتا ئارقىلىق ئومۇمىي دائىرىگە يېتەكچىلىك قىلىپ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەن تەربىيىسىنى ۋە لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش، ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى چوڭقۇر ئېلىپ باردى.

1975 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئاممىنى لىن بياۋنى، كۇڭ زىنى تەنقىد قىلىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلدى. 1976 - يىلى يەنە ئاممىنى تەشكىللەپ ئاتالمىش «ئوڭچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شامىلىغا قايتۇرما زەربە بېرىش» بويىچە تەنقىد قىلىش يىغىنى ئاچتى.

1976 - يىل 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنى تارمار قىلدى، 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەردىكى 100 مىڭ ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلق كاتتا نامايىش ئۆتكۈزۈپ، بۇ ئۇلۇغ غەلىبىنى تەبرىكلىدى. 10 يىل داۋاملاشقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

§ 14 . يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش

1964 - يىلى رەئىس ماۋ زېدۇڭ «يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش» چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت كادىر ۋە ئامما داجەينى ئۈلگە قىلىپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەش ئىنقىلابىي روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، يەر تۈزلەش، سۇچىلىق قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، ئورمان بىنا قىلىش، ئېتىز - ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى.

1968 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە «داجەيچە ئىش نومۇرى، ئۈلگە ئىش نومۇرى ھېسابلاش» تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ۋىلايەتلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش يىغىنى ئېچىپ، داجەينىڭ ۋە داجەيدىن ئۆگىنىشتىكى ئىلغار ئورۇنلارنىڭ تەجرىبىسىنى يەتكۈزدى ۋە كېڭەيتتى، داجەيدىن ئۆگىنىشتە «ئۆزى مەلۇم قىلىش، كۆپچىلىك باھالاش» تىن ئىبارەت ئىشنى باھالاپ نومۇر خاتىرىلەش چارىسىنى يەنە بىر قېتىم يولغا قويدى. 1971 - يىل 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 12 - كۈنىگىچە ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پوسكام ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم «يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش» بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى.

1973 - يىل 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئېچىپ، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىدە ئەلا نەتىجە يارالتقان پوسكام قاتارلىق 9 ناھىيە (شەھەر)، 38 گۇڭشې (دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانى)، 204 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى، 1077 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ۋە يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىشتىكى 2 ئىلغار ئورۇننى تەقدىرلىدى.

يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ۋاقتىدىكى كۆرۈنۈش.

1975 - يىل 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ۋىلايەتتە «داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش» ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ۋىلايەت مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ قىزىلنۇر گۈڭشېسىدا يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئېچىپ، ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ئاممىۋى ھەرىكىتىنىڭ يۇقىرى دولقۇنىنى يەنمۇ قوزغاپ، بىر تۈركۈم داجەيچە ناھىيە، گۈڭشې، ئەترەتلەرنى ئىمكانقەدەر تېز بارلىققا كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ۋىلايەت 1300 دىن ئارتۇق كادىر ئاجرىتىپ، داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى ئۆمىكى (ئەترىتى) دىن 14 نى تەشكىللىدى، ئۇلار ناھىيە (شەھەر) ۋە تۇمەن - مەيدانلارغا بېرىپ خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى، تىپلارنى تۇرغۇزۇپ، ئىلغارلارنى تەقدىرلىدى. 1976 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ئىنقىلابىي كومىتېت «داجەيچە ئورۇنلارنى ۋە داجەيدىن ئۆگىنىشتىكى ئىلغار ئورۇنلارنى تەقدىرلەش توغرىسىدا قارار» چىقىرىپ، 8 گۈڭشې، بىر ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، 234 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى، 3 لىيەندۇيگە داجەيچە گۈڭشې، داجەيچە ئەترەت، داجەيچە لىيەن دېگەن شەرەپلىك نام بېرىشنى قارار قىلدى، داجەيدىن ئۆگىنىشتىكى 34 ئىلغار گۈڭشې، بىر ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىشتىكى بىر ئىلغار ئورۇننى تەقدىرلىدى.

1978 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم داجەيچە ناھىيە بەرپا قىلىش پىلانىنى تەڭشەپ، «ئوچ يىل قاتتىق كۈرەش قىلىپ، 1980 - يىلغا كەلگەندە داجەيچە ناھىيىلەرنى بەرپا قىلىپ، يېزا ئىگىلىكىنى ئاساسىي جەھەتتىن ماشىنىلاشتۇرۇش» كۈرەش نىشانىنى ئوتتۇرىغا قويدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت مىقياسىدا داجەيچە ناھىيە (شەھەر) بەرپا قىلىش، ھەممە ئادەم تۆھپە يارىتىش بويىچە ئەمگەك مۇسابىقە دولقۇنى قوزغالدى.

1978 - يىلدىن كېيىن يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتى توختىدى.

يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشى ئارقىسىدا يېزا ئىگىلىك شارائىتى ياخشىلاندى، بۇ ھەرىكەت ۋىلايەتنىڭ يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۈرتكىلىك رول ئوينىدى، لېكىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە چېكىدىن ئاشقان «سول» چىل ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن، داجەي يۈنىلىش، لۇشيەننىڭ تىپىك ئۇلگىسى قىلىۋېلىندى، «سىنىپىي كۈرەش» كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىلدى، «ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ھەممىنى ھەل قىلىدۇ نەزەريىسى» كەڭ كۆلەمدە تەنقىد قىلىندى، «كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى» كېسىلىپ، «كاپىتالىزمنىڭ يولى» توسۇلدى، گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ قالدۇرۇق يېرى، قالدۇرۇق چارۋىسى ئازايتىلدى ياكى يىغىۋېلىندى، گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ ئائىلە قوشۇمچە كەسپى ۋە كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشى چەكلەندى، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى ئوبوروت يولى توسۇۋېتىلدى، تەڭ تەقسىماتچىلىق يولغا قويۇلۇپ، گۈڭشې، ئەترەتلەر ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش ھوقۇقىدىن، گۈڭشې ئەزالىرى دېموكراتىيە ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، دېھقانلار ئاممىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ئېغىر دەرىجىدە زەربىگە ئۇچرىدى، بۇنىڭ بىلەن يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئاستىلاپ، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى ئومۇميۈزلۈك قېيىن ئەھۋالدا قالدى.

15 § . پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش

1976 - يىلى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» (ۋاڭ خۇڭۋېن، چاڭ چۇنياۋ، جياڭ چىڭ، ياۋ ۋېنيۈەن ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى) تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ بىرتۇتاش ئۇرۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ھەر مىللەت كادىر ۋە ئاممىنى يېتەكلەپ، پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش خىزمىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇردى، لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ جىنايى ھەرىكەتلىرى پاش قىلىندى ۋە تەنقىد قىلىندى، ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» بىلەن ئالاقىسى بار ئادەم ۋە ئىشلار ئېنىقلاندى ۋە تەكشۈرۈلدى. 1978 - يىل 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم يىغىن ئېچىپ، يۇقىرى ئوتتۇرىغا قويغان «ئالتە خىل ئادەم» نى تەكشۈرۈش دائىرىسى بويىچە، ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگان - ئورۇنلاردا ئاممىۋى خاراكتېرلىك پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش ھەرىكىتىنى نۇقتىلىق قانات يايدۇردى. پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ۋە ئۇلارنىڭ ئاپتونوم رايوندىكى پائالىيىتى بىلەن ئالاقىسى بار 16 چوڭ ئىش، 793 ئادەم ئېنىقلاپ چىقىلدى، بۇنىڭغا چېتىشلىق ۋىلايەت (نازارەت) دەرىجىلىك كادىر 4، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 20، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 87، ئادەتتىكى كادىر 346، ئىشچى 336؛ نۇقتىلىق تەكشۈرۈش ئوبيېكتى 158، مەسلىسىنى چۈشەندۈرۈشكە تېگىشلىكلىرى 361، خەلقنىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغان ئۇرۇش، چېقىش، بۆلاشقا قاتناشقان باشلامچى ئۇنسۇر 31. قايتا تەكشۈرۈش ۋە قاراپ چىقىش ئارقىلىق 228 ئادەمگە تۈرلۈك جازا بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قولغا ئېلىنىپ قانۇن بويىچە چارە كۆرۈلگىنى 14، قالپاق كىيدۈرۈلگىنى بىر، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگىنى 2، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى 3، پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 7، خىزمەتتىن ھەيدىلىپ سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 43، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 20، ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 24، باشقا چارە كۆرۈلگەنلەر 114؛ 543 ئادەم ئۇستىدە يەكۈن چىقىرىلمىدى ياكى يەكۈن چىقىرىلغان بولسىمۇ چارە كۆرۈلمىدى، خاتا بىرتەرەپ قىلىنغان 22 ئادەم ئاقلاندى.

16 § . ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى ئاقلاش

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى 1978 - يىل 5 - ئايدىن باشلاپ سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. پارتىيە مەركىزي كومىتېتىنىڭ «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، خاتالىق بولسا چوقۇم تۈزىتىش» دېگەن فاكىجىنى بويىچە ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈپ ئاقلىدى. 1978 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى، بۇ مەزگىلدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى مەسىلىلەرنى نۇقتىلىق قايتا تەكشۈرۈش بىلەن بىللە مەركەزنىڭ «دەلىل - ئىسپاتقا، تەكشۈرۈپ تەنقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش»، «تولۇق خاتا بولسا تولۇق ئاقلاش، قىسمەن خاتا بولسا قىسمەن ئاقلاش، خاتا بولمىسا ئاقلىماسلىق» دېگەنگە ئوخشاش ئالاقىدار سىياسەتلىرىگە ئاساسەن، ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار قايتا تەكشۈرۈلۈپ ئاقلاندى. 1980 - يىل 3 - ئايدىن باشلاپ، لىيۇ شياۋچېنىڭ ناھەق دېلوسىغا چېتىلىپ جازا ھۆكۈم قىلىنغان، ئىنتىزام جازاسى بېرىلگەن 121 ئادەمنىڭ دېلوسى قايتا تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە جىنايى ئىشلار جازاسىغا ئۇچرىغان 72 ئادەمدىن 59 ى ئۇزۇل - كېسىل ئاقلاندى، بىر ئادەمنىڭ دېلوسىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي دېلو دېگەن خاراكتېرى ئۆزگەرتىلدى،

ئىنتىزام جازاسى بېرىلگەن 49 ئادەمدىن 20 سى ئاقلاندى، 13 ئادەمنىڭ ئەسلى يەكۈنى ئۆزگەرتىلدى. 1987-يىل 10 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە 29 مىڭ 463 دېلو قايتا تەكشۈرۈلۈپ ئاقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق خاتا بولۇپ تولۇق ئاقلانغان ۋە قىسمەن خاتا بولۇپ قىسمەن ئاقلانغان دېلو 20 مىڭ 597 پارچە بولۇپ، ئومۇمىي دېلونىڭ 72% نى ئىگىلىدى. ئاقلانغان دېلولاردىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى دېلو 16 مىڭ 848 بولۇپ، 80% نى ئىگىلىدى، 523 ئادەمنىڭ پارتىيىلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە خاتا بىرتەرەپ قىلىنىپ ماتائىي تۆتۈپ قېلىنغان 1420 ئىشچى - خىزمەتچىگە 3 مىليون 809 مىڭ يۈەن تولۇقلاپ تارقىتىپ بېرىلدى؛ سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن تۈرمۇشتا قىينىچىلىق تارتىپ قالغان 369 ئىشچى - خىزمەتچىگە 203 مىڭ يۈەن ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئاختۇرۇپ يىغىۋېلىنغان مال - مۈلۈكلەر تەكشۈرۈلۈپ ئەملىيلەشتۈرۈلۈپ، ئەسلى مۈلكى بولسا ئەسلى مۈلۈك قايتۇرۇپ بېرىلدى، ئەسلى مۈلۈك يوقلارغا 2 مىليون 130 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان تۆلەپ بېرىلدى.

§ 17 . زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا بېرىشى

1968 - يىل 12 - ئايدا رەئىس ماۋ زېدۇڭ «زىيالىي ياشلار يېزىلارغا بېرىپ كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئېلىشى كېرەك» دېگەن يولىيورۇقنى چىقارغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازارلىرىدىكى زىيالىي ياشلار تاغ ۋە يېزىلارغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا چۈشۈشكە باشلىدى.

1972 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكومدا زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا چۈشۈش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، زىيالىي ياشلارغا دائىر كۈندىلىك خىزمەتلەرگە مەسئۇل كادىر سەپلەندى. گۇڭشې (مەيدان) لاردا بىردىن ئاساسلىق رەھبەر زىيالىي ياشلار خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى، گۇڭشې چوڭ ئەتراپتىلەردە مەخسۇس كادىر، كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار، زىيالىي ياشلار ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان «ئۈچ تەرەپ بىرلەشكەن» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، زىيالىي ياشلار خىزمىتى سىياسىي جەھەتتە تۇتىدىغان ئادەم بولۇش، ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتە ئۆگىتىدىغان ئادەم بولۇش، تۇرمۇش جەھەتتە باشقۇرىدىغان ئادەم بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

1974 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكومدا زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىش خىزمىتى ئىشخانىسى قۇرۇلدى، بۇ ئىشخانا زىيالىي ياشلارنى ئەتراپتىلەرگە ماكانلاشتۇرۇش، تەشۋىقات تەربىيە، سىياسىي ئۆگىنىش، تۇرمۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئورۇنلىشىش پۇلى تارقىتىش (ھەر ئادەمگە 900 يۈەن)، بىخەتەرلىك قوغداش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى. زىيالىي ياشلارنى سىستېما بويىچە توغرىلاپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈش، يېتەكلىگۈچى كادىرلارنى سىستېما بويىچە توغرىلاپ ئۆتىش، باشقۇرۇش - تەربىيىنى سىستېما بويىچە تۇتۇش، يېزا ئىگىلىكىگە يارەدەم بېرىش ۋەپىسىنى سىستېما بويىچە ھۆددىگە بېرىش يولى تۇتۇلۇپ، زىيالىي ياشلارنى باشقۇرۇش خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلدى.

1975 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تۇنجى نۆۋەتلىك تاغ ۋە يېزىلارغا بارغان زىيالىي ياشلار خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەر ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىپ، 20 ئىلغار كوللېكتىپ، 60 ئىلغار شەخس، ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىدىكى 9 ئىلغار ئورۇن، سەپەرۋەر قىلىشتىكى 8 ئىلغار ئورۇننى تەقدىرلىدى.

1978 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك زىيالىي ياشلار خىزمىتى ئىشخانىسى ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، بۇ كەسىپ

ئەمگەك - كادىرلار تارماقلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىش ھەرىكىتىنمۇ شۇنىڭ بىلەن ئايالاشتى. 1968 — 1978 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 151 زىيالىي ياشلار نۆۋەتىسى، 225 زىيالىي ياشلار ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى تەسىس قىلىنىپ، 70 مىڭدىن ئارتۇق زىيالىي ياش يېزىلارغا چۈشۈرۈلدى، بۇنىڭغا 2 مىليون 496 مىڭ يۈەن ئورۇنلاشتۇرۇش پۇلى ئاجرىتىلدى.

زىيالىي ياشلار تاغ ۋە يېزىلارغا بارغان مەزگىلدە، باشلامچىلىق بىلەن ئىلمىي تەجرىبە ئېلىپ بېرىپ، سۈچىلىق، ئېتىز - ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا، ئورمان بىنا قىلىش پائالىيىتىگە پائال قاتنىشىپ، ۋىلايەتنىڭ يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن زور تۈرتكىلىك رول ئوينىدى.

§ 18 . تۈزۈلمە ئىسلاھاتى

1978 - يىلدىن كېيىن ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ لۇشەن، فاڭجېن، سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئىدىيە، سىياسىي، تەشكىلىي جەھەتتىن قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاپ، لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ «سول» چىل لۇشيەننىڭ تەسىرىنى تەدرىجىي تازىلاپ، پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۆۋەتىسىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىش يولىغا سالدى، مەركەز، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش توغرىسىدىكى روھىغا ئاساسەن، يېزا ئىقتىسادىي سىياسىتىنى كۆپ قېتىم تەڭشەپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈردى.

1. يېزا ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي ئىسلاھاتى ئالدى بىلەن يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلدى. 1978 - يىلى قىشتىن باشلاپ، قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاز سانىدىكى يېزىلىرىدا ئىشنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش، مەسئۇلانقا بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم «مەركەزنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە ئائىت ئىككى ھۆججىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا دائىر بىرقانچە سىياسەت مەسلىسى توغرىسىدىكى كونكرېت بەلگىلىمە» نى تۈزۈپ چىقىپ، 1979 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە 95 گۇڭشېدا نۆۋەتىدا سىناق قىلدى. 1980 - يىلىغا كەلگەندە ناھىيە (شەھەر) لەردە كۆپ خىل شەكىلدىكى مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغىچە ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ئىككى يىل سىناق قىلىش ئارقىلىق، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يېزا ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ۋە ئاممىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. 1984 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەت يېزىلارنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسىنى زور كۈچ بىلەن تەڭشەش ئاساسىدا، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئەملىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، «بەشنى بىرتۇتاش قىلىش» ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان قوش قاتلاملىق ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى يولغا قويدى.

يەر ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىلگەندىن كېيىن، ھۆددىگە ئالغۇچى دېھقانچىلىق ېچى ۋە كوللېكتىپ قالدۇرۇقى (جامائەت فوندى، پاراۋانلىق فوندى، باشقۇرۇش ھەققى) نى تاپشۇرۇشقا مەسئۇل بولدى، ئاشلىق-ياغ، كۆكتات سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغاندىن كېيىن، قالغان قىسمى ھۆددىگە ئالغۇچىنىڭ ئۆزىگە قالدۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، دېھقانلارغا ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇشتا تېخىمۇ كۆپ ئۆز ئالدىغا

ئىش كۆرۈش هوقۇقى بېرىلدى، يېزا ئىقتىسادي تۈزۈلمە ئىسلاهاتى ئىقتىسادي قۇرۇلمىسىنىڭ تارىخي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈردى، بۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىكىدە ئۈدا توققۇز يىل مول، هوسۇل ئېلىندى، كۆپ ساندىكى دېهقانلار كىيىم پۈتۈن، قورساق توق بولۇش مەسىلىسىنى هەل قىلدى.

2. كارخانا ئىقتىسادي تۈزۈلمە ئىسلاهاتى

1982 - يىلى پارتىيە مەركىزي كومىتېتى، گوۋۈيۈەننىڭ تەرتىپكە سېلىش ۋە ئىقتىسادي تۈزۈلمە ئىسلاهاتى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدىكى روهقا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتى 143 زاۋۇت، كان - كارخانا ۋە 19 سانائەت - قاتناش كارخانىسىدا ئىگىلىك باشقۇرۇشنى ياخشىلاش، كارخانىلارنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش هوقۇقىنى كېڭەيتىش بويىچە نۆقتىدا سىناق قىلىش ئىسلاهاتى ئېلىپ باردى. سودا - سانائەت كارخانىلىرىدا پىلانلىق ئىگىلىكنى ئاساس، بازار ئارقىلىق تەڭشەشنى قوشۇمچە قىلىش فاكتورىنى بويىچە، كۆپ خىل شەكىلدىكى ئىگىلىك باشقۇرۇش هۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، كارخانىلارنىڭ ئاپپارات تەسىس قىلىش، ئەمگەك باشقۇرۇش، ئىشچى - خىزمەتچى قوبۇل قىلىش، مەهسۇلاتنى سېتىش، پايدىدىن پىرسەنت قالدۇرۇش قاتارلىق جەهەتلەردىكى ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش هوقۇقىنى كېڭەيتتى، سىرتتىن كىرگۈزۈش - ئىچكى جەهەتتە بىرلىشىش، رىقابەت مېخانىزمىنى كىرگۈزۈشنى يولغا قويدى، توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادي ئالاقىنى كۈچەيتتى.

مەركەزنىڭ «دۆلەت سانائەت كارخانىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» سىنىڭ روهىنى يەنمۇ ئوبدان ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، 1987 - يىلى ۋىلايەت 24 سودا، پۇل مۇئامىلە كارخانىسىنى مۇددەت، تۈركۈمگە بۆلۈپ هەر تەرەپلىمە تۈزىدى ۋە ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سالدى. ۋىلايەت بويىچە 35 چوڭ، ئوتتۇرا سودا كارخانىسىدا زاۋۇت باشلىقى مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش هۆددىگە بېرىلدى، كىچىك سودا كارخانىلىرى ۋە 30% ئاساسي قاتلام تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىدا باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاهاتى ئېلىپ بېرىلدى.

1983 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت ئىككى قەدەمگە بۆلۈپ دۆلەت كارخانىلىرىدىن تاپاۋەت ېېجى ئېلىش - پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادي تۈزۈلمە ئىسلاهاتى ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئالدى بىلەن قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق - بوياقچىلىق فابرىكىسىدا كارخانا هۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. رىقابەت مېخانىزمى كىرگۈزۈلۈپ، جەمئىيەتتىن ئوچۇق - ئاشكارا خېرىدار چاقىرىش يولى بىلەن كارخانا باشقۇرغۇچىلار تاللاپ تەكلىپ قىلىندى. كارخانىنىڭ ئىچكى قىسمىدا توختام تۈزۈمى، تەكلىپ قىلىش تۈزۈمى ئاساسىدا ئىشچى ئىشلىتىش تۈزۈمى، ماۋاشنى ئۇنۇم بىلەن باغلاش تەقسىمات چارىسى قوللىنىلىپ، كارخانا ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىپلىقى زور دەرىجىدە قوزغىتىلدى، كارخانىنىڭ ئىقتىسادي ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1988 - يىل 8 - ئايغىچە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 21 خام چوت ئىچىدىكى كارخانىدىن قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىدىن باشقا هەممە كارخانىدا هۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1990 - يىلى كارخانا ئىسلاهاتىنى يەنمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ۋىلايەت كارخانىلارنى هۆددىگە بېرىپ باشقۇرۇش چارىسىنى تۈزۈپ چىقىپ، هۆددىگە ئېلىشقا خېرىدار چاقىرىش ۋە مۇكاپاتلاش، جازالاش چارىسىنى ئېنىق بەلگىلەپ، كارخانا هۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈردى.

3. سىياسي تۈزۈلمە ئىسلاهاتى

1983 - يىل 5 - ئايدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدە پارتىيە، هۆكۈمەت ئاپپاراتلىرى ئىسلاهاتى ۋە رەهبەرلىك بەنزىلىرىنى تەڭشەش خىزمىتى ئىشلەندى، دەرىجە بويىچە باشقۇرۇش، قاتلاممۇ - قاتلام مەسئۇل

بولۇش چارىسى قوللىنىلىپ، كادىرلارنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ، كادىر باشقۇرۇش ھوقۇقى تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ بېرىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ 1983 - يىل 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىكى تەستىقىغا ئاساسەن، ژىلايەتلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېت تۈزۈلمىسى ھەيئەت ئەزالىق تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، پرىنسىپ جەھەتتە تۆۋەن دەرىجىلىك پارتكوملارنى باشقۇرىدىغان بولدى. ژىلايەت بويىچە ئاپپارات ئىسلاھاتىنىڭ قەدەم باسقۇچى — ئالدى بىلەن ژىلايەت، كېيىن ناھىيە، ئۇنىڭدىن كېيىن يېزا (بۆلۈم) دەرىجىلىك ئورۇندا ئاۋۋال پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدا، كېيىن كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولدى. قەشقەر ژىلايىتى ئالدى بىلەن قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوغۇساق، زەمىن، سايباغ گۈڭشىلىرىدا سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى سىنىقى ئېلىپ بېرىپ، ئەسلىدىكى «ھاكىمىيەت بىلەن گۈڭشي بىرلەشتۈرۈلگەن» خەلق گۈڭشىسى تۈزۈلمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يېزا دەرىجىلىك ھاكىمىيەت تەشكىلاتلىرىنى قۇردى. 1985 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ژىلايىتى بويىچە 133 يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى، 3 مىللىي ئاپتونوم يېزا، 109 ئاھالىلەر كومىتېتى قۇرۇلدى.

§ 19 . مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى

قەشقەر ژىلايىتىدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىمۇ ئوخشىمىغان تارىخىي مەزگىلگە ئەگىشىپ ئوخشىمىغان تارىخىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئىچكى - تاشقى مىللىي بۆلگۈنچىلەر كۈچ توپلاپ، كۈچىنىڭ بارىچە كۈچ يېتىلدۇرۇپ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن خەلق ھاكىمىيىتى تېخى ئۇلىنىپ راۋرۇس مۇستەھكەملىيەلمىگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھەدەپ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىپ، ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ جۇڭگونى پارچىلاش قارا نىيىتىگە يېتىشكە ئۇرۇندى. پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە باندىتلارنى يوقىتىش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش قاتارلىق سىياسىي ھەرىكەتلەر ئارقىلىق، مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچراپ ئۇنۇملۇك چەكلەندى.

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن 60 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچەيتىلىشى، خەلق ئاممىسىنىڭ رولىنىڭ يۆلەنچۈك قىلىنىشى ۋە جارى قىلدۇرۇلۇشى ئارقىسىدا قەشقەر ژىلايىتىدە بىرقەدەر چوڭ ئەكسىلئىنقىلابىي شايكا دېلوسىدىن 7 سى پاش قىلىنىپ، مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل ھەيۋىسىگە قاتتىق زەربە بېرىلدى، قەشقەرنىڭ يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن خەلق ھاكىمىيىتى يەنمۇ مۇستەھكەملەندى.

1956 - يىل 3 - ئايدا جېلىل غالى باشچىلىقىدىكى مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار يېڭىسار قاتارلىق جايلاردا مىللەت، دىن قاتارلىقلارنى قالقان قىلىپ، ئاممىنى قۇتراتىپ ۋە قايمۇقتۇرۇپ، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن قارشىلاشتى ھەم توپىلاڭ كۆتۈرۈشنى پائال پىلانلىدى، تاشيول قاتنىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ناھىيە بازىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا ئۇرۇندى. 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى كەچتە ئۇلار يېغىن ئېچىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشنى پىلانلاۋاتقان پەيتتە، قاتتىق كۆزىتىپ تۇرۇۋاتقان جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تەرىپىدىن تورغا چۈشۈرۈلدى، ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋېشى تېگىشلىك سوتقا تارتىلدى. 6 - ئايدىن 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنىگىچە پەيزاۋات ناھىيىسىدە 12 قېتىم مالىمانچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە 5 - رايوننىڭ 5 - يېزىسىدىكى مالىمانچىلىق ۋەقەسى ئەڭ ئېغىر بولدى. خەلق دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ئاستىدا

مالىمانچىلىق توسۇلۇپ، تايانچ ئۇنسۇرلار جازالاندى.

1965 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى تۈرمىسىدە «بوران - چاپقۇن پارتىيىسى» ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى دېلوسى پاش قىلىندى. باش جىنايەتچى ئەخمەتجان مونىر، 13 تايانچ جىنايەتچى قولغا چۈشۈرۈلدى، بۇ دېلو تۈرمىدىكى جىنايەتچى، باشقۇرغۇچى كادىر، 382 - قىسىمدىكى جەڭچىلەرگىچە چېتىلدى. بۇ دېلو پاش قىلىنغاندىن كېيىن ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرى قانۇننىڭ جازاسىغا تارتىلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار دۆلەت ئىچىدە مالىمانچىلىق بولغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، چەت ئەللەردىكى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن يەنە قۇتراشقا باشلىدى. ئۇلار «ئاممىۋى تەشكىلات» دېگەننى قالقان قىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابىي بۆلگۈنچى تەشكىلات قۇرۇشنى مەخپىي پىلانلاپ، بۆلگۈنچىلىك ۋە بۆزغۇنچىلىق ھەرىكىتى ئېلىپ باردى. بۇ جەريانداً «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگانلىرى بىر مەھەل پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدى، لېكىن يۈكسەك ھوشيارلىق ۋە ئىنقىلابىي ئاڭغا ئىگە خەلق ئاممىسىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك دېكتاتۇرا ئورگانلىرى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ئوتتۇرىغا چىققان ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات دېلولىرىنى تېز پاش قىلدى ھەمدە ئاز ساندىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەرنى قانۇننىڭ جازاسىغا تارتىپ، جەمئىيەتتىكى يوشۇرۇن ئاپەتنى ۋاقتىدا يوقاتتى.

1969 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر، يوپۇغا، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، يەكەن قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) لەردە «2 - ماي» ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتى ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلار ھەدەپ ئەكسىلئىنقىلابىي تەشۋىقات ئېلىپ باردى، دۆلەتنىڭ مەخپىيەتلىكى، مال - مۈلكىنى ئوغرىلىدى، ئەكسىلئىنقىلاب ئۈچۈن خىراجەت توپلىدى، ناھىيە (شەھەر) رەھبەرلىرىنى ئۆلتۈرۈشنى قەستلىدى، زەھەر تاشلاشنى پىلانلىدى ھەمدە ئاخۇنوق ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى بىلەن ئالاقىلىشىپ، قوراللىق توپلاڭ پىلانلاپ، ۋەتەننى پارچىلاش ھەرىكىتى ئېلىپ باردى. شۇ يىلى 8 - ئايدا مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلات «شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» (قىسقارتىلىپ شەرقىي تۈركىستان پارتىيىسى دەپ ئاتىلىدۇ) نىڭ تايانچىلىرى كۆكۈل قويۇپ پىلانلاش ئارقىلىق، ئاخۇنوفنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان بىر قىسىم ئاممىنى قايمۇقتۇرۇپ، ئىككى ئاپتوموبىلغا نۇرغۇن قورال - ياراق، ئوق - دورا قاچىلاپ، قەشقەر شەھىرى ۋە مەكىت ناھىيە بازىرىدىن جۈڭگو — سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا يۆتكەلدى، ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ، ئەكسىلئىنقىلابىي بازا قۇرۇپ، مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشقا ئۇرۇندى. 2 - كۈنى ئاتۇشتىكى سۇغۇن چازا ئەترايىغا كەلگەندە، بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان خەلق قوراللىق قىسمى ۋە خەلق ئەسكەرلىرى تېز يېتىپ كېلىپ ئۇلارنى قورشاپ يوقىتىپ توپلاڭنى تىنچىتتى، ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھنىڭ باش جىنايەتچىسى ئاخۇنوق، ئوسمانجان، غەيرەت قاتارلىق 5 ئادەم قورشاپ يوقىتىشتا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. 1970 - يىل 1- ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر شەھىرى بىلەن مەكىت ناھىيىسىدە 10 مىڭ كىشىلىك ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئېچىلىپ، 8 تايانچ ئەكسىلئىنقىلابچىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى، بىر ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىنىدىغان بولدى، 30 ئاساسىي جىنايەتچىگە مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىندى. 1969 - يىل 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 1970 - يىل 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئاپتونوم رايونىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا «ئاخۇنوق ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپلاڭ گۇرۇھى دېلوسى كۆرگەزمىسى» نى 73 كۈن ئاچتى، كۆرگەزمىگە 187 ئورۇن، 43 مىڭ 412 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى. تولۇقسىز خاتىرىدىن قارىغاندا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مىللىي بۆلگۈنچى ئەكسىيەتچى تەشكىلات دېلوسىدىن 16 سى پاش قىلىنغان، ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات دېلوسىنىڭ ئاساسلىق تايانچىسىدىن 111 ى قولغا ئېلىنغان. 88 نگە جازا ئېلان قىلىنغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئاخۇنوق ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنىڭ

تەسىرى ۋە بۇزغۇنچىلىقى ئەڭ زور بولدى.

1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن بولۇپمۇ 1978 - يىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ، پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى «سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش» تىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشقا يۆتكەلدى. مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر بىز ئىلگىرىكى «سول» چىل خاتالىقنى تۈزىتىپ، پارتىيىنىڭ مىللەت، دىن سىياسىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەمەلىيلەشتۈرۈۋاتقان ئېچىۋېتىش - جانلاندۇرۇش فاڭجېنىنى يولغا قويغان پۇرسەتتىن شۇنىڭدەك دىن باشقۇرۇش خىزمىتى ۋە سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمەتنىڭ بىر مەھەل بوشىشىپ قالغانلىقىدىن پايدىلىنىپ، ھەدەپ مىللىي بۆلگۈنچىلىك تەشۋىقات - تەرغىباتلىرىنى ۋە بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، مىللىي ئۆچمەنلىك ۋە دىنىي ئەسەبىيلىكنى قۇتراتتى. 1977 — 1989 - يىلغىچە بولغان 13 يىلدا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە مىللىي بۆلگۈنچىلىككە چېتىلىدىغان ئەكسىيەتچى سۆز - شوئار دېلوسىدىن 149 ى يۈز بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە پەقەت 1986 — 1989 - يىلغىچە بولغان 4 يىلدا ئەكسىيەتچى شوئار دېلوسىدىن 89 ى (233 شوئار) يۈز بەردى. 1977 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە مەسچىت جىددىي كۆپىيىپ 652 دىن 9412 كە يەتتى، 1966 - يىلنىڭ ئالدىدا 6101 مەسچىت بار ئىدى، ئۇنىڭدىنمۇ 3311 ى كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1979 - يىلى 6921 گە يېتىپ، 1977 - يىلدىكىدىن 10 ھەسسىدىن ئارتۇق كۆپەيدى. 1977 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تۈرلۈك مىللىي بۆلگۈچى ئەكسىيەتچى تەشكىلات شايكىسىدىن 5 ى پاش قىلىندى.

1980 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىسىدە ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش ۋەقەسى يۈز بەردى، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 7 ئۆپچۆرىسىدە، ناھىيىلىك سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى ئالدىدا يولدىن ئۆتۈۋاتقان 10 ياشلىق ساۋۇر سادىقنى ئاپتوموبىل بېسىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئاز ساندىكى بۇزۇق ئادەملەرنىڭ قۇترىتىشى بىلەن ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغان 400 دىن ئارتۇق ئامما جەسەتنى كۆتۈرۈپ نامايىش قىلىپ، ئەكسىيەتچى شوئار توۋلاپ، ئاپتوموبىلنى پاچاقلىدى، كادىرلار ۋە ئاممىنى قاتتىق ئۇردى. ۋەقە تىنچىتىلغاندىن كېيىن ئىش تېرىشقا قاتناشقان 52 ئاساسلىق خادىم بىرتەرەپ قىلىندى. 1981 - يىل 1 - ئاينىڭ 13 — 16 - كۈنىگىچە قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ئاز سانلىق بۇزۇقلار تۇغچى يېزىسىدىكى مەسچىتكە ئوت كەتكەن ۋەقەدىن پايدىلىنىپ، ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئاممىنى جېدەل چىقىرىشقا قۇتراتتى. ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن قاغىلىق ناھىيىسى جىددىي ھالەت يۈرگۈزدى، كېيىن ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىغا ئاساسەن، ۋەزىپە ئىجرا قىلغۇچى قوراللىق ساقچىلار بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىلىرى ۋەقە تۇغدۇرغۇچىلارنى قورشىدى، جىنايەت گۇماندارىدىن 101 نى مەجبۇرىي تۇتۇپ تەكشۈرۈپ، پاراكەندىچىلىكنى تېز تىنچىتتى ھەمدە ناھىيىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، خىزمەت ۋە جەمئىيەت تەرتىپىنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

1981 - يىل 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى سەھەر سائەت بىردىن ئاشقاندا، ھەسەن ئىسمائىل، داۋۇت ساۋۇت باشچىلىقىدىكى «شەرقىي تۈركىستان يانغىن پارتىيىسى» پەيزاۋات ناھىيىسىدە 103 ئادەمنى توپلاپ، ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈمىنىڭ قورال ئامبىرىدىن قورال، ئوق - دورا بۇلاپ، ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ قوزغىدى. خەلق ئاممىسىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى ناھايىتى تېزلا توپىلاڭنى تىنچىتىش قوشۇنى تەشكىللىدى، خەلق ئەسكەرلىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر ساقچىلىرى ۋە قوراللىق ساقچىلار زىچ ماسلىشىپ، ئاسىي توپىلاڭچىلارغا قورشاپ زەربە بەردى. كۈچلۈك ھەربىي ۋە سىياسىي ھۇجۇم ئاستىدا، توپىلاڭچىلار قورال تاشلاپ تەسلىم بولدى، بۇلانغان قورال، ئوق - دورىلارنىڭ ھەممىسى قايتۇرۇۋېلىندى، 148 توپىلاڭچى يىغىۋېلىندى، توپىلاڭ ۋە ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتقا قاتناشقان باش جىنايەتچى ئاساسلىق جىنايەتچى ۋە غوللۇق جىنايەتچىدىن 21 ىگە قانۇن بويىچە ھۆكۈم ئېلان قىلىندى.

1981 - يىل 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئاز ساندىكى بۇزۇقلار قەشقەر شەھىرىدە يۈز بەرگەن جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن پايدىلىنىپ، ھەقسىزلىرى ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئاممىنى قۇتراتىپ، جەمئەت كۆتۈرۈپ ناماينش قىلىپ، ئاممىنى توپلاپ ۋەقە تۇغدۇرۇپ، چوڭ كۆلەملىك ئۇرۇش، چېقىنش، بۇلاش پاراكەندىچىلىكى پەيدا قىلدى. ۋەقە تۇغدۇرغۇچىلار شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، جەنۇبىي تەڭرىتاغ مېھمانخانىسى، پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى قاتارلىق 6 ئورۇنغا ھۇجۇم قىلىپ، ئاپتوموبىللارنى توسۇپ ۋە چېقىپ، ئورگان، مەكتەپ ۋە ئاممىۋى مۇئەسسەسىلەرنى پاچاقلىدى. 687 بىگۇناھ ئادەمنى ئۇردى، 519 ئادەمنى زەخمىلەندۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە 2 ئادەمنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، 176 ئادەمنى ئېغىر زەخمىلەندۈردى؛ 45 ئاپتوموبىلنى پاچاقلىدى؛ شەھەر رايونىنىڭ قاتنىشى بىر مەھەل ئۈزۈلۈپ قالدى، بەزى زاۋۇت - كان، ماگىزىن، مەكتەپلەردە ئىشلەپچىقىرىش، تىجارەت، دەرس توختاپ كەتتى، «30 - ئۆكتەبىر» قانلىق ۋەقەسى يۈز بەردى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك پارتكوم ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ يولبورۇقى بويىچە، ۋەقەنى تېز تىنچىتتى، «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسىگە قاتناشقان ۋە قوتراتقۇلۇق قىلغان 233 (بۇنىڭ ئىچىدە 99 ى يېغىپ تەكشۈرۈلدى) تايانچ ئۇنسۇرنى جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە تارماقلىرى قانۇنىي تەرتىپ بويىچە بىرتەرەپ قىلدى.

مىللىي بۆلگۈنچىلىك ۋە ئەسەبىيلەشكەن قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەتلەر ئالدىدا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، دىنىي ئىشلارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشتىن قول سېلىپ، تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، بىرقاتار ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللاندى. قەشقەردىكى «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەجرىبە-ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، «ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تىنچ، ئىتتىپاقلىق سىياسىي ۋەزىيىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدا قارار» نى چىقىرىپ، ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى تەرىبىسى پائالىيىتىنى كەڭ، چوڭقۇر، ئۇزاققىچە قانات يايدۇردى. 1982 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ھەر يىلى 5 -، 6 - ئايلارنى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەرىبىە ئېيى» قىلىپ بەلگىلەپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەرىبىسى پائالىيىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇپ، پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى تەشۋىقات - تەرىبىسىنى چوڭقۇر ئېلىپ باردى. 1984 - يىلدىن باشلاپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتىدىكى نەمۇنىچى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتى كەڭ قانات يايدۇرۇلدى، پوسكام، يەكەن، مەكىت، مارالبېشى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قاغىلىق، قەشقەر كوناشەھەر قاتارلىق 7 ناھىيىگە ئاپتونوم رايون مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتىدىكى نەمۇنىچى ناھىيە دەپ نام بەردى.

80 - يىللاردا قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەتلەر يامراپ كەتكەن ئەھۋالغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتى دىنىي پائالىيەتلەرنى دۆلەت سىياسىتى ۋە قانۇن يول قويغان ئىزغا سېلىپ، دىنىي پائالىيەتتە «سەككىزگە رۇخسەت قىلماسلىق» نى ئوتتۇرىغا قويدى. دىنىنىڭ ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە پارتىيىلىك كادىرلارغا ئېغىر دەرىجىدە سىڭىپ كىرىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت مەسلىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، 1985 - يىلى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، يېزا پارتىيە ئەزالىرىنىڭ دىنغا ئىشىنىش مەسلىسىنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، ئۇدا 3 يىل پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى ئىشلەپ، كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۆرىشى — ئۇزاق مۇددەتلىك ۋەزىپە، بۇ كۆرەشتە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى مۇھىم رول ئوينىدى، كەڭ پارتىيىلىك كادىرلارمۇ چېنىقتى ۋە سىناقلارغا بەرداشلىق بەردى. بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۆرىشى ئارقىلىق، مىللىي بۆلگۈنچىلىكنىڭ كۆچلەرگە زەربە بېرىپلا قالماستىن، خەلق ئاممىسىمۇ تەربىيىگە ئىگە قىلىندى، خەلق ئاممىسى مىللىي بۆلگۈنچىلىكنىڭ ئەكسىيەتچى ماھىيىتىنى تېخىمۇ ئېنىق تونۇپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە بايرىقى روشەن ھالدا قارشى تۇرۇش ئاڭلىقلىقىنى تېخىمۇ كۆچەيتتى.

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسىم

ھاكىمىيەت، سىياسىي كېڭەش

يىگىرمە ئۇچىنچى قىسىم

ھاكىمىيەت، سىياسىي كېڭەش

جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتىدە رايون خاراكتېرىنى ئالغان ھاكىمىيەت مەۋجۇت ئىدى، «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» دە «ساۋنۇ» دەپ تىلغا ئېلىنغان. «جۇ سالنامىسى» دېگەن كىتابتا: يەركەنت قاتارلىق جايلارنىڭ ئەلچىلىرى ھەر يىلى خان ئوردىسىغا تۆگە، قاش تېشى، ئات قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئاپىرىپ تۇراتتى دەپ خاتىرىلەنگەن. چىن، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلغان ساكارائۇل، سۇلى قاتارلىق «شەھەر دۆلىتى»، چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان سەپەرباي، جۇغدۇ، ئىنەيلە، يۆلئېرىق، سارىقول، ئۇدىيانا، ئۇرلى قاتارلىق «كۆچمە ئەللەر» دىن ئىبارەت كۆپ بەگلىكلەر بارلىققا كەلگەن. غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ تەيچۇ 3 - يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 102 - يىلى) لى گۇاڭ داۋەننى غەلىبە بىلەن ئىشغال قىلدى، بۇ باشقا بەگلىكلەرنى قاتتىق چۆچۈتتى، ھەرقايسى بەگلىكلەر خەن سۇلالىسىغا بەس - بەستە لەشكەر تارتىپ ھوجۇم قىلغان بولسىمۇ، ئاخىرى سۇلى، ساكارائۇل، سارىقول، يۆلئېرىق، ئۇرلى قاتارلىق بەگلىكلەر يەنىلا خەن سۇلالىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. خەن سۇلالىسىنىڭ شىنجۇ 2 - يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 60 - يىلى)، خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، سۇلى، ساكارائۇل، يۆلئېرىق، سارىقول، ئۇرلى، سەپەرباي قاتارلىق بەگلىكلەرنى بىۋاستە باشقۇردى، بۇ شۇنىڭدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ رەسمىي جۇڭگو تېررىتورىيىسىگە كىرگەنلىكىدىن بىشارەت بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن كۆپ بەگلىكلەر ئۆز ئارا بىر - بىرىنى يوتۇۋلىشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا يەركەنت بەگلىكى باش كۆتۈرۈپ، يۆلئېرىق، كولبا قاتارلىق بەگلىكلەرنى يوتۇۋالدى، كېيىن سۇلى بەگلىكى ئۇچ پادىشاھلىقنىڭ ۋېي، جىن دەۋرىدە تازا گۈللىنىپ، ساكارائۇل، سارىقول، جۇغدۇ قاتارلىق 10 نەچچە بەگلىكنى يوتۇۋالدى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى دائىرىسىدە پەقەت سۇلى، جۇجۇق، كاۋاڭنادىن ئىبارەت بىرقانچىلا بەگلىك قالدى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ شىيەنچىڭ 2 - يىلى (657 - يىلى) تاڭ سۇلالىسى ئۆز تەۋەلىكىدىكى سۇلى، جۇجۇق، كۆكئارت (كاۋاڭتا) دىن ئىبارەت 3 بەگلىكنى بىرلەشتۇرۇپ سۇلى بەگلىكىنى قۇردى. ئۇ ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ئاردىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي، تاڭ سۇلالىسى سۇلى تۆتۇق مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىپ، 15 ئايماقنى باشقۇردى، بۇگۈنكى مارالبېشى ناھىيىسى تەۋەسىدە «سەپەرباي ئايمىقى» تەسىس قىلىندى، ئۇ كۈسەن قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. تاڭ سۇلالىسى سۇلى بەگلىكىدە قورغان قۇرۇپ، نەچچە مىڭلىغان لەشكەرنى چېگرانى قوغداشقا ئورۇنلاشتۇردى. كېيىنچە بۇ قورغان «ئەنشىدىكى تۆت قورغان» نىڭ بىرى بولۇپ قالدى. سۇڭ، يۈەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى قاراخانىيلار سۇلالىسى، شەرقىي قاراخانىيلار سۇلالىسى، قارا قىتانلار، موڭغۇل خاندانلىقى، چاغاتاي خاندانلىقى، شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى قاتارلىق خاندانلىقلارنىڭ باشقۇرۇش تەۋەسىدە بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇھىم جايلىرىنىڭ بىرى بولغان قەشقەر، ياركەنت جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان ئاساسىي تۈگۈن بولۇپ، ئۆزۈنغىچە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ كەلدى، قەشقەر بىر مەھەل شەرقىي قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى بولدى، ياركەنت جەنۇبىي شىنجاڭنى تىزگىنلەپ كېلىۋاتقان موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئارقا سەپ بازىسىغا ئايلاندى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە ساكارائۇل خانلىقى قۇرۇلدى

ھەم يارکەنت شەھىرىنى پايتەخت قىلدى.

چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، چېگرا رايونىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن جاۋ خۇي ساكارائۇل خانلىقىدا شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇردى، شۇنىڭدىن كېيىن «مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەسلىھەتچى ئامبال» تەسىس قىلىنىپ، قەشقەر، يارکەنت شەھەرلىرىدە تۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 شەھەرنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىش بېجىرگۈچى ئامبال، ئاغلاقچى ئامبال، يانداش ئامبال قاتارلىقلار تەسىس قىلىنىپ، مەخسۇس قەشقەر، يارکەنت، يېڭىسار قاتارلىق جايلارنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇردى، لېكىن يەرلىكنىڭ ئىشلىرىنى ئاساسلىقى يەنىلا ھاكىمبەگ بىرتەرەپ قىلدى.

گۇاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) قەشقەر ھەربىي ئىشلار مەھكىمىسى تەسىس قىلىنىپ، بەگ تۇزۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قەشقەر تەۋەسىدە بۇاستە قاراشلىق ئايماق، ناھىيە، ژىلايەت، نازارەت تەسىس قىلىندى.

گۇاڭشۇ 29 - يىلى (1903 - يىلى) غا كەلگەندە قەشقەر ژىلايىتى قارىمىقىدا ئىككى بۇاستە قاراشلىق مەھكىمە، بىر بۇاستە قاراشلىق ژازارەت، بىر شۆبە مۇداپىئە ژازارىتى، بىر بۇاستە قاراشلىق ئايماق، بىر ئايماق، 6 ناھىيە يەنى قەشقەر يېڭىشەھەر مەھكىمىسى، ساكارائۇل مەھكىمىسى، يېڭىسار بۇاستە قاراشلىق ژازارىتى، سارىقول مۇداپىئە ژازارىتى، خوتەن بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى، مارالبېشى ئايمىقى ۋە قەشقەر كوناشەھەر، پەيزاۋات، قاغىلىق، گۇما، لوپ، ئۇدۇن ناھىيىلىرى بار بولدى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىلى يەنىلا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى كونا تۇزۇم داۋاملىق يولغا قويۇلدى. مىنگونىڭ 2- يىلى (1913 - يىلى) ژىلايەت، ئايماق، ژازارەت تۇزۇمى بىكار قىلىنىپ، بىردەك ناھىيىگە ئۆزگەرتىلدى ھەم قەشقەر ژىلايىتىگە بۇاستە قارايدىغان بولدى. مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) خوتەن ژىلايىتى تەسىس قىلىنىپ، ئەسلىدە قەشقەر ژىلايىتى باشقۇرۇپ كەلگەن قاغىلىق، گۇما، ئۇدۇن، لوپ، خوتەن، قاراقاش قاتارلىق ناھىيىلەر ئۇنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 10 - مەۋرىي رايون (يەكەن رايونى) تەسىس قىلىنىپ، ئەسلىدىكى 3 - رايون (قەشقەر رايونى) تەۋەسىدىكى يەرکەنت، پوسكام، مەكىتتىن ئىبارەت 3 ناھىيە بىلەن خوتەن رايونى (7 - رايون) تەۋەسىدىكى قاغىلىق ناھىيىسى يەكەن مەۋرىي رايونىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) قەشقەر رايونى (3 - رايون)، يەكەن رايونى (10 - رايون) ئارقا - ئارقىدىن قەشقەر ژىلايىتى، يەكەن ژىلايىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، سارىقول، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇغا، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىتتىن ئىبارەت 13 ناھىيە ئۇلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ ژىلايەتلەرگە قاراشلىق ناھىيىلەردە خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1952 - يىلى قەشقەر شەھىرى تەسىس قىلىندى. قەشقەر تەۋەسىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە ھەر مىللەت، ھەرساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، خەلق قۇرۇلتىيى ۋە سىياسىي كېڭەش يىغىنلىرى ئېچىلىپ، خەلق دېموكراتىيىسى دېكتاتۇرىسىدىن ئىبارەت سىياسىي تۇزۇم ئورنىتىلدى ۋە مۇستەھكەملەندى.

I باب

خەلق قۇرۇلتىيى

1951 - يىلدىن 1953 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر، يەكەن ژىلايەتلىرىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە ھەر مىللەت، ھەرساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، ھاكىم (شەھەر باشلىقى) مۇئاۋىن ھاكىم (مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى) سايلاپ چىقىلدى. 1954 - يىل ئاخىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بۇاستە قاراشلىق 8

ناھىيە (شەھەر) ۋە يەكەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق 4 ناھىيىدە تۇنجى قېتىملىق ئومۇمىي سايلام خىزمىتى ئاخىرلاشتى. 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى 89 رايون، 693 يېزا، 7 بازاردا يېزا (بازار) لىق خەلق ۋەكىللىدىن 15 مىڭ 340 ى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ۋەكىللىدىن 1862 سى سايلاپ چىقىلدى. مۇشۇ ئاساستا تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يېزا (بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ھاكىم (شەھەر باشلىقى)، مۇئاۋىن ھاكىم (مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى)، يېزا باشلىقى، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلۈپ، ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) دىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق ھاكىمىيىتى ئۈزلۈكسىز مۇستەھكەملەندى.

1954 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە قەشقەر يېڭىشەھەر ۋە يوپۇغا ناھىيىلىرى 9 نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزگەنلىي ھېسابقا ئالمىغاندا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى باشقا ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق قۇرۇلتىيى 10 نۆۋەت ئېچىلدى. ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى، خەلق سوت مەھكىمىسى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى، خەلق ئىگىلىكى پىلانى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى، مالىيە خام چوت - نەق چوت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلۈپ ۋە قاراپ چىقىلىپ مۇناسىپ قارار چىقىرىلدى، يېڭى بىر نۆۋەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىمى (شەھەر باشلىقى)، مۇئاۋىن ھاكىمى (مۇئاۋىن باشلىق)، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى.

§ 1 . ئومۇمىي سايلام، ۋەكىل

1954 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە 10 قېتىم ئومۇمىي سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ، ناھىيە (شەھەر)، يېزا (گۈڭشې) خەلق ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى. 1978 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىن سايلاپ چىقىلغان مەملىكەتلىك 5 -، 6 -، 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىل 10، ئاپتونوم رايونلۇق 5 -، 6 -، 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىل 249. ناھىيە (شەھەر) لەردە ھەر قېتىم ئېچىلغان ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ۋەكىللەر خەلق ھۆكۈمىتى ۋە سوت مەھكىمىسى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتىغا قارىتا ئۆزىنىڭ تەكلىپ پىكىرلىرىنى بېرىپ خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋە سوت، تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ خىزمەتلىرىنى ياخشىلاشقا نازارەتچىلىك قىلدى ۋە ياردەم بەردى.

1. ئومۇمىي سايلام

1) 1 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام 1953 - يىلى ئېلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلق قۇرۇلتىيى سايلام قانۇنى» نىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاستە قاراشلىق 8 ناھىيە (شەھەر) ۋە يەكەن ۋىلايىتىدە 1954 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، خەلق ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پەيزاۋات ناھىيىسىدە يېزا خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىدىن 1895 ى، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە 2603 ى سايلاپ چىقىلدى. ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىدىن 1751 ى سايلاپ چىقىلدى، ئېچىلغان يېزا (بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىدا يېزا (بازار) باشلىقى، يېزا (بازار) مۇئاۋىن باشلىقلىرى، ھاكىم (شەھەر باشلىقى) مۇئاۋىن ھاكىملار (مۇئاۋىن شەھەر باشلىقلىرى) سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى.

2) 2 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1956 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1957 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ناھىيە، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلۈپ قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونائاھەر ناھىيىسىدە يېزا (بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2684 ى سايلاپ چىقىلدى. ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 1871 ى سايلاپ چىقىلدى.

3) 3 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1958 - يىل 4 - ئايدىن 6 - ئايغىچە ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، خەلق ۋەكىللىرى سايلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونائاھەر ناھىيىسى گۇڭشي خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2718 ى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 849 ى سايلاپ چىقىلدى. ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 1853 ى سايلاپ چىقىلدى.

4) 4 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1960 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1961 - يىل 4- ئايغىچە ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونائاھەر ناھىيىسى گۇڭشي خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2812 سى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 650 ى، قەشقەر شەھىرىدە 176 سى سايلاپ چىقىلدى. ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 1831ى سايلاپ چىقىلدى.

5) 5 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1963 - يىلى 5 - ئايدىن 10 - ئايغىچە ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى، ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2086 سى سايلاپ چىقىلدى.

6) 6 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1965 - يىل 6 - ئايدىن 12 - ئايغىچە ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى، ۋىلايەت بويىچە گۇڭشي خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 12 مىڭ 68 ى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2078 ى سايلاپ چىقىلدى.

7) 7 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1981 - يىل 5 - ئايدىن 10 - ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى. ۋىلايەت بويىچە گۇڭشي خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 12 مىڭ 353 ى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2698 ى سايلاپ چىقىلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى ئىچىدە ئەر ۋەكىل 2090 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ 77% نى؛ ئايال ۋەكىل 608 بولۇپ، 23% نى ئىگىلىدى.

8) 8 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1984 - يىل 5 - ئايدىن 10 - ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە ناھىيە، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى. ۋىلايەت بويىچە يېزا (بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 11 مىڭ 142 سى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2542 سى سايلاپ چىقىلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى ئىچىدە ئەر ۋەكىل 1907 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ 75% نى، ئايال ۋەكىل 635 بولۇپ 25% نى ئىگىلىدى.

9) 9 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام　1987 - يىل 1 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ناھىيە، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى، ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي نوپۇس 2 مىليون 530 مىڭ 501 بولۇپ، سايلىغۇچى 1 مىليون 366 مىڭ 268، بۇنىڭدىن سايلامغا قاتناشقانلار 1 مىليون 290 مىڭ 944 بولۇپ، سايلامغا قاتنىشىش نىسبىتى 94.9% بولدى، سايلاپ چىقىلغان يېزا

(بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 9675، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر ۋەكىل 7508 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ %78 نى، ئايال ۋەكىل 2167 بولۇپ، %22 نى ئىگىلىدى. سايلاپ چىقىلغان ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 2157، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر ۋەكىل 1638 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ %76 نى، ئايال ۋەكىل 519 بولۇپ، %24 نى ئىگىلىدى.

10) 10 - قېتىملىق ئومۇمىي سايلام 1989 - يىل 12 - ئايدىن 1990 - يىل 9- ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە 167 يېزا (بازار) دا نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئومۇمىي نوپۇس 2 مىليون 651 مىڭ 588 گە يەتكەن بولۇپ، تىزىملاتقان سايلىغۇچى 1 مىليون 456 مىڭ 100، بۇنىڭدىن بېلەت تاشلاشقا قاتناشقان سايلىغۇچى 1 مىليون 346 مىڭ 322 بولۇپ، سايلىغۇچىلار ئومۇمىي سانىنىڭ %92.3 نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭىسار، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىدە سايلامغا قاتناشقان سايلىغۇچىنىڭ نىسبىتى %99 كە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە سايلاپ چىقىلغان يېزا (بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 9650، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر ۋەكىل 7523 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ %78 نى، ئايال ۋەكىل 2127 بولۇپ، %22 نى ئىگىلىدى. سايلاپ چىقىلغان ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 2214، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر ۋەكىل 1693 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ %76 نى، ئايال ۋەكىل 521 بولۇپ، %24 نى ئىگىلىدى. ئاقتۇ ناھىيە بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ۋەكسىلىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ توپەيلىدىن قەشقەر كونا شەھەر، پەيزاۋات، مارالبېشى، تاشقورغان ناھىيىلىرىنىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلام خىزمىتى كېچىكتۈرۈلدى. ناھىيە، يېزىلىق نۆۋەت ئالمىشىش سايلام خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ۋىلايەتتە نۆۋەت ئالمىشىش سايلام خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى، ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) لاردا سايلام خىزمىتى كومىتېتى تەسىس قىلىندى، ۋىلايەت بويىچە 5830 دۆلەت كادىرى، 10 مىڭ 538 يېزا (بازار) كادىرى ئاجرىتىلىپ، مەخسۇس تەربىيىلەش ئارقىلىق نۆۋەت ئالمىشىش سايلام خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتىلدى.

2. ۋەكىل

1950 - يىلدىن 1954 - يىلىنىڭ بېشىغىچە قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى. قەشقەر شەھىرى 1952 - يىل 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قۇرۇلغان بولۇپ، 1953 - يىل 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى، قالغان 11 ناھىيە (شەھەر) دە 8 - نۆۋەتلىكتىن 10 - نۆۋەتلىككىچە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى. ئۇنىڭ ۋەكىللەر قۇرۇلمىسى ناھىيىلەرنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ئاساسەن بېكىتىلدى. مەكىت ناھىيىسىدە 1950 - يىل 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى، يېڭىنغا قاتناشقان 129 ۋەكىل ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەكلىپ قىلىش، تەشكىلاتلار كېڭىشىش، كۆرسىتىش، سايلاش ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقان ۋەكىل 80، سودا ساھەسىدىكى ۋەكىل 7، ئىشچىلار ۋەكىلى 2، ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگان ۋەكىلى 3، ئوقۇنتۇچى ۋەكىل 3، ئوقۇغۇچى ۋەكىل 3، ھەربىي قىسىم ۋەكىلى 2، مۇتەۋەرلەر ۋە دىنىي ساھە ۋەكىلى 5، ياشلار ۋەكىلى بىر، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمەت ئەترىتى ۋەكىلى 6، ئايال ۋەكىل 15. 1953 - يىل 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى، شەھەردىكى 97 مىڭ 160 نوپۇستىن 164 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر ۋەكىل 136 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ %83 نى؛ ئايال ۋەكىل 28 بولۇپ، %17 نى ئىگىلىدى. مىللەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا ئۇيغۇر 152 بولۇپ، %92 نى، خەنزۇ 7 بولۇپ، %4.3 نى، ئۆزبەك 2 بولۇپ، %1.2 نى، قىرغىز بىر بولۇپ، %0.6 نى، خۇيزۇ 2 بولۇپ، %1.2 نى

ئىگىلىدى. يوپۇغا ناھىيىلىك 10 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى 1954- يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 4 - كۈنگىچە ئېچىلدى، سايلاپ چىقىلغان ۋەكىل 129 بولۇپ، يىغىنغا قاتناشقىنى 113، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقان ۋەكىل 53 (يالانما دېھقان 2، كەمبەغەل دېھقان 26، ئوتتۇرا دېھقان 25)، ئىشچىلار ۋەكىلى 9، ئايال ۋەكىل 9، ياشلار ۋەكىلى 11، ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋەكىلى 3، پارتكوم ۋەكىلى بىر، ھەربىي قىسىم ۋەكىلى بىر، ئورگان ۋەكىلى 8، مەدەنىي - ماارىپ ۋەكىلى 5، سودىگەرلەر ۋەكىلى 3، چارۋىچىلار ۋەكىلى بىر، يېڭى دېموكراتىك ئىتتىپاق ۋەكىلى بىر، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ۋەكىل 8؛ ئەر ۋەكىل 99، ئايال ۋەكىل 14.

1954 - يىلدىن باشلاپ خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1954 - يىل 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ئېچىلدى، سايلاپ چىقىلغان ۋەكىل 169 بولۇپ، قۇرۇلتايغا قاتناشقىنى 157، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر ۋەكىل 131، ئايال ۋەكىل 26. مىللەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا ئۇيغۇر ۋەكىل 148 بولۇپ، ئومۇمىي ۋەكىلنىڭ 94.2% نى؛ خەنزۇ ۋەكىل 6 بولۇپ، 4% نى؛ خويزۇ ۋەكىل بىر بولۇپ، 0.6% نى؛ قىرغىز ۋەكىل 2 بولۇپ، 1.2% نى ئىگىلىدى. ۋەكىللەرنىڭ قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا كەمبەغەل يالانما دېھقان ۋەكىل 71 بولۇپ، 45.2% نى، ئوتتۇرا دېھقان 29 بولۇپ، 18.5% نى، ئاز يەر باشقۇرغۇچىلار ۋەكىلى 3 بولۇپ، 2% نى، باي دېھقانلار ۋەكىلى 3 بولۇپ، 2% نى؛ مۇتىۋەرلەر ۋەكىلى 7 بولۇپ، 4% نى؛ دىنىي زاتلار ۋەكىلى 10 بولۇپ، 6% نى، ئىشچىلار ۋەكىلى 17 بولۇپ، 11% نى، سودا ساھەسىدىكىلەر ۋەكىلى 5 بولۇپ، 3% نى؛ ھەربىي قىسىم ۋەكىلى 5 بولۇپ، 3% نى؛ ماارىپ ساھەسىدىكىلەر ۋەكىلى 7 بولۇپ، 4% نى ئىگىلىدى. ۋەكىللەر ئىچىدە پارتىيە ئەزاسى 14 بولۇپ، 9% نى، ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى 23 بولۇپ، 14.6% نى، ئامما ۋەكىلى 120 بولۇپ، 76.4% نى ئىگىلىدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشتىن توختىدى.

1976 - يىل 10 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار ئۆز فۇنكسىيەسىنى داۋاملىق يۈرگۈزدى. 1980 -، 1981 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن يېڭى بىر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئوتكۈزۈلۈپ، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەشكىلى قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ئارقىلىق ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەركىبىدىكى خادىملار سايلاپ چىقىلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىملىق ئاپپاراتى بولۇپ، خەلق قۇرۇلتىيى يېپىق مەزگىلىدىكى كۈندىلىك خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولىدۇ. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىدا 1980 - يىلى ياكى 1981 - يىلى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى 1984 - يىلى، 1987 - يىلى، 1990 - يىلى 4 قېتىم نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئوتكۈزدى، 7 -، 8 -، 9 -، 10 - نۆۋەتلىك (قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 6 -، 7 -، 8 -، 9 - نۆۋەتلىك) خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئېچىلغان ناھىيىلىك، يېزىلىق نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمىدا ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلىدىن 2214 ى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال ۋەكىل 521 بولۇپ، 23.5% نى ئىگىلىدى. ۋەكىللەرنىڭ كەسپىي قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، دېھقان - چارۋىچىلار ۋەكىلى 880 بولۇپ، 40% نى؛ ئىشچىلار ۋەكىلى 160 بولۇپ، 7% نى؛ كادىرلار ۋەكىلى 920 بولۇپ، 41% نى، ۋەتەنپەرۋەر زاتلار، ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋەكىلى 132 بولۇپ، 6% نى؛ باشقا ۋەكىللەر 122

بولۇپ، %6 نى ئىگىلىدى. ۋەكىللەرنىڭ مىللەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، ئۇيغۇر 1792 بولۇپ %81 نى؛ خەنزۇ 293 بولۇپ، %13 نى؛ تاجىك 83 بولۇپ، %4 نى؛ قىرغىز 22 بولۇپ %1 نى؛ باشقا مىللەت 23 بولۇپ، %1 نى ئىگىلىدى. سىياسىي قىياپەتتىدىن قارىغاندا، كومپارتىيە ئەزاسى 1532 بولۇپ، %69 نى ئىگىلىدى. مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 326 بولۇپ، %15 نى؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم، ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 1271 بولۇپ، %57 نى؛ باشلانغۇچ مەكتەپتىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگىلەر 617 بولۇپ، %28 نى ئىگىلىدى. ياش قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا 35 ياشتىن تۆۋەنلەر 296 بولۇپ، %13 نى؛ 36 ياشتىن يۇقىرىلار 1918 بولۇپ، %87 نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە يېزا (بازار) لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىدىن 9650 ى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال ۋەكىل 2127 بولۇپ، %22 نى ئىگىلىدى. ۋەكىللەرنىڭ كەسپىي قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، ئىشچىلار ۋەكىلى 131 بولۇپ، %1 نى، دېھقانلار ۋەكىلى 5946 بولۇپ، %62 نى، كادىرلار ۋەكىلى 2757 بولۇپ، %29 نى، باشقا ۋەكىللەر 816 بولۇپ، %8 نى ئىگىلىدى. مىللەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا ئۇيغۇر 8785 بولۇپ، %91 نى؛ خەنزۇ 305 بولۇپ، %3 نى؛ تاجىك 439 بولۇپ، %5 نى، قىرغىز 85 بولۇپ، %1 نى ئىگىلىدى؛ خۇيزۇ 17، ئۆزبەك 16، باشقا مىللەت 3. سىياسىي قىياپەتتىدىن قارىغاندا، كومپارتىيە ئەزاسى 6321 بولۇپ، %66 نى ئىگىلىدى. مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 492 بولۇپ، %5 نى؛ ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 4796 بولۇپ %50 نى؛ باشلانغۇچ مەكتەپتىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگىلەر 4362 بولۇپ، %45 نى ئىگىلىدى. ياش قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، 35 ياشتىن تۆۋەنلەر 2042 بولۇپ، %21 نى؛ 36 ياشتىن يۇقىرىلار 7608 بولۇپ، %79 نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە مەملىكەتلىك 5 ،، 6 ،، 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىغا قاتناشقان ۋەكىل 10؛ ئاپتونوم رايونلۇق 5 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىل 98، 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىل 84، 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىل 67.

قەشقەر ۋىلايىتىدىن مەملىكەتلىك 5 ،، 6 ،، 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىللەر

جەدۋەل: 23 — 1

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	نۆۋىتى
ژاڭ جىنژېن	ئەر	خەنزۇ	5 - نۆۋەتلىك
ئېزىز ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	5 - نۆۋەتلىك
ئاينۇرە ھاپىز	ئايال	ئۇيغۇر	5 - نۆۋەتلىك
مىنەۋەرخان ئىبراھىم	ئايال	ئۆزبەك	5 - نۆۋەتلىك
مامۇتوف قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	6 - نۆۋەتلىك
ئابۇزەر خېلىل	ئەر	تاجىك	6 - نۆۋەتلىك
سەمەت مەخسۇم	ئەر	ئۇيغۇر	6 - نۆۋەتلىك
پاتەم بارات	ئايال	ئۇيغۇر	6 - نۆۋەتلىك
ئابۇزەر خېلىل	ئەر	تاجىك	7 - نۆۋەتلىك
ئابدۇرېشىت قارى ھاجىم	ئەر	ئۇيغۇر	7 - نۆۋەتلىك

§ 2 . خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1. ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىـــى ئورتاق پروگراممىسى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى ناھىيىلەردە ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. ئەينى چاغدا ۋەكىللەر ئاساسلىقى يەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەكلىپ قىلىش، ھەر مىللەت، ھەر ساھە زاتلارنىڭ كېڭىشىش، كۆرسىتىش، سايلىشى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلەتتى.

1950 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) رايونى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، قەشقەر رايونى بويىچە ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرىنىڭ 1 ـ قېتىملىق يىغىنى ئېچىلدى. يىغىننىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى ھەربىي قىسىمدىن ئاجرىتىلغان كادىرلار ئىشلىدى، كاتىبات، خوجىلىق، ۋەكىللەر سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈش، لايىھىلەرنى رەتلەش قاتارلىق يىغىن خىزمەت گۇرۇپپىسىدىن 4 ى تەسىس قىلىندى، ۋەكىللەر ئاممىنىڭ كېڭىشىشى، سايلىشى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلدى، ۋەكىللەر ئىشچىلار، دېھقانلار، شەھەر ئاھالىسى، ئايالالار، ئورگان كادىرلىرى، ھەربىي قىسىم، مائارىپ ساھەسى، ياشلار ـ ئوقۇغۇچىلار، سودىگەرلەر، مۇتىۋەرلەر قاتارلىق ھەرقايسى تەبىقىلەردىن تەركىب تاپتى، ئۇلار 221 بولۇپ، كەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولدى. يىغىندا قەشقەر رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى، قەشقەر رايونلۇق ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋاڭ ئېنماۋ ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 50 كۈنلۈك خىزمەتتىن دوكلات بەردى، يىغىندا «كونا ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى قارار» قاتارلىق 4 قارار چىقىرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىلەر قەشقەردىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ئۇسۇلىنى ئۆرنەك قىلىپ، 1950 ـ يىل 3 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە ئارقا ـ ئارقىدىن ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنلىرىنى ئاچتى. دېھقانچىلىق ناھىيە، يېزىلىرىدا ھەر مىللەت، ھەر ساھە ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلىشتىن ئىلگىرى، ئومۇمەن ناھىيىلىك ۋە يېزىلىق دېھقان ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى. يېزا ـ كەنتلەردە دېھقانلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلى قۇرۇلغان ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇلار ۋاقتىنچە يېزا، كەنت ھاكىمىيىتىنىڭ رولىنى ئويناندى. دېھقانلار ئۈيۈشمىسى ئەزالىرى ۋە دېھقانلار ۋەكىللىرى ئارىسىدىن يېزا ـ كەنت كادىرلىرى تاللاپ ئۆستۇرۇلدى، ئاندىن يېزىلىق ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، يېزا باشلىقى سايلاپ چىقىلدى، كەنت دېھقانلار ئاممىسى چوڭ يىغىنى ئېچىلىپ كەنت باشلىقلىرى سايلاپ چىقىلدى. ئەسلىدىكى يېزا، باۋ، جيا خادىملىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا (سارىقول، ئۇلۇغچات ۋە قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 7 ـ، 8 ـ رايونلىرىدا)، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت رەھبەرلىكىدە رايونلۇق ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلىپ، رايون باشلىقى سايلاپ چىقىلدى، رايون مەھكىمىسى رەھبەرلىكىدە يېزا، كەنت ئاممىسى چوڭ يىغىنى ئېچىلىپ، يېزا باشلىقى، كەنت باشلىقى سايلاپ چىقىلدى. ئەينى چاغدا ناھىيە، يېزىلار ئاچقان ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى جەددىي دۈچ كەلگەن جەددىي ۋەزىپە: ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، ئۆسۈمنى كېمەيتىش، لاپقۇتلىشىش ـ ھەمكارلىشىش، يەر، ئۇرۇق، ئوزۇقلۇق ئاشلىق، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، تېرىلغۇ چارۋىلىرىنى تەڭشەش، سۇچىلىق كومىتېتى قۇرۇپ «سۇ زومىگىرى ئالاھىدە ئىمتىيازى» نى بىكار قىلىش؛ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چارۋىچىلىق كومىتېتى قۇرۇپ، چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنىڭ تۈرلۈك تەدبىرلىرىنى يولغا قويۇش بولدى. ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئارقىلىق ئاممىنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ،

تۈرلۈك سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، تۈرلۈك خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى ۋە ئورۇنلاشتۇردى.

1950 - يىل 3 - ئايدىن 1954 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى ناھىيىلەردە ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەردە 10 قېتىملىق ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى، قەشقەر شەھىرى 1952 - يىل 5 - ئاينىڭ 25- كۈنى قۇرۇلغان بولۇپ، 1953 - يىل 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى. ناھىيە (شەھەر) لەردە ئېچىلغان يىغىنلارنىڭ ئاساسلىق تېمىسى ئۆز ناھىيە (شەھەر) لىرىنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر توغرىسىدىكى دوكلاتنى ئاڭلاش، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىغا قارىتىلغان فاڭجېن - سىياسەتلەرنى مۇھاكىمە قىلىش، ئىزچىللاشتۇرۇش، خىزمەت داۋامىدا ساقلانغان مەسىلىلەر ۋە خاتالىقلارنى تۈزىتىش، ئىدىيىۋى تونۇشنى ئۆستۈرۈش، خەلقنىڭ ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ئىدىيىسىگە ئىلھام بېرىش، ئاساسىي قانۇن ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئىشلەش، دۆلەتنىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىش سىياسىتىنى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈش، «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» كۆرىشىنى قانات يايدۇرۇش ۋە «ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش» ھەرىكىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش، ناھىيىلەرنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىقلار توغرىسىدىكى قارارنى مۇزاكىرە قىلىش ۋە ماقۇللاشتىن ئىبارەت بولدى.

1954 - يىل 3 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلمىدى.

2. خەلق قۇرۇلتىيى

1954 - يىل 3 - ئايدىن 1990 - يىل 9 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە 10 نۆۋەت خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى (قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا ناھىيىسىدە 1965 - يىلدىكى بىر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلمىغان بولغاچقا، بۇ 2 ناھىيىنىڭ بىر نۆۋەتتىن خەلق قۇرۇلتىيى كەم بولۇپ قالغان).

1954 - يىل 3 - ئايدىن 1965 - يىل 12 - ئايغىچە قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە بىرىنچى نۆۋەتلىكتىن 5 - نۆۋەتلىككىچە خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، باشقا 10 ناھىيە (شەھەر) دە بىرىنچى نۆۋەتلىكتىن 6 - نۆۋەتلىككىچە خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى: ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك (شەھەرلىك) خەلق كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتۈش ۋە قاراپ چىقىش، خەلق سوت مەھكىمىسى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتۈش ۋە قاراپ چىقىش؛ دۆلەتنىڭ فاڭجېن - سىياسەتلىرىنىڭ شۇ ناھىيە (شەھەر) دە ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە مالىيە خام چوت - ئەھۋالىدىن بېرىلگەن دوكلاتنى ئاڭلاپ ئۆتۈش ۋە ماقۇللاش، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى زور كۆچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش، تۈرلۈك مالىيە - ئىقتىساد ۋەزىپىسىنى تىرىشىپ ئورۇنداش، يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيىنى پائال قانات يايدۇرۇش، خەلق ئىگىلىكىنى «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاڭجېنى قاتارلىقلارنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. بۇ قۇرۇلتايلاردا ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى، ناھىيە (شەھەر) باشلىقلىرى، مۇئاۋىن باشلىقلىرى، خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى.

1966 - يىل 3 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى ئېچىلمىدى.

1980 -، 1981 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى ئەسلىگە

كەلتۈرۈلدى، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەشكىلىي قانۇنى» نىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىملىق ئورگىنى بولدى. 1980 - يىل 6 - ئايدىن 1990 - يىل 9 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 6 -، 7 -، 8 -، 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلغانلىقى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا 11 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە 7 -، 8 -، 9 -، 10 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە يوپۇغا ناھىيىسىدە 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلمىدى، 5 - نۆۋەتلىكتىن كېيىن ئېچىلغان خەلق قۇرۇلتىيى 7 - نۆۋەتلىك بولدى. شۇ مەزگىلدە ئېچىلغان ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى: ناھىيە (شەھەر) لىك ئالدىنقى بىر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتىنى، ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت دوكلاتىنى، خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ھەققىدىكى دوكلاتى، مالىيە خام چوت، نەق چوتى ھەققىدىكى دوكلاتىنى، خەلق سوت مەھكىمىسى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتۈش ۋە قاراپ چىقىش؛ ۋەكىللەرنىڭ تولۇق مۇزاكىرە قىلىشى ئارقىلىق ئەڭ ئاخىرىدا مۇناسىپ قارار چىقىرىشتىن ئىبارەت بولدى. ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا يېڭى بىر نۆۋەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى، مۇدىر - مۇئاۋىن مۇدىرلىرى، ھاكىم، شەھەر باشلىقى، مۇئاۋىن ھاكىم، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقلىرى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە 1990 - يىلغىچە ئېچىلغان ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى

جەدۋەل: 23 — 2　　بىرلىكى: يىل، ئاي

نۆۋەتى / ناھىيە (شەھەر)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
قەشقەر شەھىرى	1954.4	1956.12	1958.5	1961.3	1963.6	1965.10	1980.6	1984.7	1987.5	1990.3
قەشقەر يېڭىشەھەر	1954.4	1956.12	1958.5	1961.3	1963.3	1981.6	1984.7	1987.5	1990.3	
قەشقەر كونىشەھەر	1954.4	1957.1	1958.5	1961.3	1963.3	1965.8	1981.3	1984.7	1987.5	1990.8
يوپۇغا	1954.6	1957.1	1958.5	1961.3	1965.12		1981.6	1984.7	1987.8	1990.3
پەيزاۋات	1954.4	1957.2	1958.6	1961.3	1963.6	1965.10	1981.12	1984.8	1987.6	1990.8
مارالبېشى	1954.6	1957.3	1958.5	1961.3	1963.10	1966.2	1981.8	1984.7	1987.9	1990.9
يېڭىسار	1954.6	1957.3	1960.1	1961.6	1963.6	1965.10	1981.6	1984.6	1987.5	1990.4
تاشقورغان	1954.9	1957.7	1958.5	1960.6	1962.7	1965.6	1981.7	1985.4	1987.9	1990.3
يەكەن	1954.4	1957.2	1958.5	1961.6	1963.6	1965.8	1981.5	1984.7	1987.4	1990.5
پوسكام	1954.3	1957.2	1958.6	1961.3	1963.8	1965.12	1981.8	1984.8	1987.6	1990.5
قاغىلىق	1954.4	1957.1	1958.5	1961.3	1963.5	1965.11	1981.6	1984.7	1987.6	1990.3
مەكىت	1954.4	1956.8	1958.5	1961.3	1963.9	1965.8	1981.6	1984.7	1987.5	1990.3

ئىزاھ: جەدۋەلدە يوپۇغا ناھىيىسىدىكى 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلمىغان، 5 - نۆۋەتلىكتىن كېيىن ئېچىلغىنى 7 - نۆۋەتلىك بولدى.

§ 3 . خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى

1980 - يىلدىن ئىلگىرى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىدا دائىمىي ئاپپارات تەسىس قىلىنمىدى، ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنى ئېچىش ۋە سايلام ئىشلىرى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئېلىپ بېرىلىپ، سايلام كومىتېتى تەشكىل قىلىنىپ، خىزمەتچى خادىملار ۋاقىتلىق ئاجرىتىلدى. قۇرۇلتاي يېپىق مەزگىلدىكى بىر قىسىم كۈندىلىك خىزمەتلەرنى ھۆكۈمەتنىڭ خەلق ئىشلىرى تارمىقى ۋاكالىتەن بېجىردى. 1980 - يىلدىن باشلاپ «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەشكىلىي قانۇنى» نىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىندى، ئۇ ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي ئورگىنى سۈپىتىدە خەلق قۇرۇلتىيى يېپىق مەزگىلدىكى كۈندىلىك خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىغا مەسئۇل بولدى ھەمدە خىزمەتلىرىدىن دوكلات بەردى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ شتاتى 282، ئەمەلىي بار ئادىمى 264 بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرى 61، ئىشخانىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرى 17، خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرى 43، كاتىپ 12، تەرجىمان 12، مالىيە بوغالتېرى 23، باشقا كادىرلار 54، ئىشچى 42.

1986 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى ئالاقە باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1990- يىل 11 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەسىس قىلغان خىزمەت ئاپپاراتى بولدى، ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بىلەن ئالاقىلىشىشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا «بىر ھۆكۈمەت، ئىككى مەھكىمە» نىڭ خىزمەتلىرىگە قانۇنىي جەھەتتىن نازارەتچىلىك ۋە خىزمەت جەھەتتىن نازارەتچىلىك قىلدى؛ ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنىڭ قانۇن بويىچە ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشىغا قارىتا مۇلازىمەتچىلىك قىلىش خىزمىتىنى ياخشى قىلدى؛ خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى ۋە خەلق ئاممىسىدىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى بىرتەرەپ قىلىشقا، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۈتۈۋېلىشقا مەسئۇل بولدى؛ ۋەكىللەر ئۇتتۇرىغا قويغان لايىھە، تەكلىپ - پىكىرلەرنى يىغىش، رەتلەش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى؛ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمىنى تەشكىللەش ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ قىسمەن ۋەكىللىرىنى سايلاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى؛ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تاپشۇرغان تۇرلۇك خىزمەتلەرنى ئورۇندىشىنى ئۈستىگە ئالدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى ئاساسلىقى مۇنداق بىرقانچە باسقۇچقا بۆلۈپ ئىشلەندى:

1. 1950 - يىل 3 - ئايدىن 1954 - يىلنىڭ بېشىغىچە

1950 - يىلدىن 1954 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە نۆۋەت سانى ئوخشاش بولمىغان ھەر مىللەت،

ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى. ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى ئامما كېڭىشىش، سايلاش ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كەلگەن بولۇپ، ئىشچى، دېھقان، شەھەر ئاھالىسى، ئايالىلار، ئورگان خادىملىرى، ھەربىي قىسىم، مائارىپ ساھەسى، ياشلار - ئوقۇغۇچىلار، سودىگەرلەر، مۇتىۋەرلەر ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان. يىغىنىنىڭ ئېچىلىش ئۇسۇلى خەلق ھۆكۈمىتى خەلق ۋەكىللەر يىغىنىدا ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات بېرىش، نۆۋەتتىكى خىزمەت ۋەزىپىلىرىگە بىرلەشتۇرۇپ، ۋەكىللەرنى مۇزاكىرە قىلىشقا تەشكىللەش، ۋەكىللەر تولۇق پىكىر بايان قىلىش، دېموكراتىك كېڭىشىش ئارقىلىق بىرلىككە كەلگەن ئىراده شەكىللەندۈرۈپ قارار چىقىرىش، ئۇنى ئىزچىللاشتۇرۇش، ئىجرا قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. بۇ، ھۆكۈمەتنىڭ دېموكراتىيە ئاساسىنى كېڭەيتىپ، خەلق ئاممىسىغا ئۆزىنىڭ دۆلەتنىڭ خوجايىنى ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي ھېس قىلدۇردى. مەسىلەن: يەر ئىسلاھاتى مەركەز قىلىنغان مۇھاكىمە تېمىسى، ھۆكۈمەت ئاشلىقىنى سېتىۋېلىش مەركەز قىلىنغان مۇھاكىمە تېمىسىنىڭ ھەممىسى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى ئۇرغۇتتى. ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدا ۋەكىللەر ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات، كادىرلارنىڭ ئىستىلى ئۇسلۇبىدە باھالاش ئېلىپ باردى؛ ھەتتا بەزى كادىرلار ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، شۇ ئارقىلىق كادىرلارنىڭ خىزمەت ئىستىلى ياخشىلاندى، خىزمەت ئۈنۈمى ئۆستۈرۈلدى. قۇرۇلتايىنىڭ سايلىشى نەتىجىسىدە، كەڭ خەلق ئاممىسى ھىمايە قىلىدىغان ھاكىملار، يېزا باشلىقلىرى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ بىلەن خەلق ئاممىسى خۇشاللىققا چۆمۈلدى، سايلانغان كادىرلارنىڭمۇ مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كۈچەيدى.

2. 1954 - يىلىنىڭ بېشىدىن 1966 - يىل 2 - ئايغىچە

1954 - يىلدىن 1966 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە 5 -، 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايلاردا ئاساسلىقى ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ۋە مالىيە خام چوتى - نەق چوتى، مەسىلەن: يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش، يېزا ئىگىلىكى، قول سانائەت ۋە خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى، پارتىيىنىڭ ئىستىل تۈزىتىش، چوڭ سايراش - چوڭ ئېچىلىش، چوڭ مۇنازىرلىشىش ۋە ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشىگە بولغان تونۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ۋە شەھەرلەردە «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىش، خەلق ئىگىلىكىنىڭ «4 سۆزلۈك فاڭجېنى» نى ئىزچىللاشتۇرۇش قاتارلىق مەسىلىلەر ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. ۋەكىللەر ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلاتقا قارىتا ئۆزلىرىنىڭ سەمىمىي تەنقىد، پىكىر ۋە تەكلىپلىرىنى بېرىپ، شۇ يەرنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. قۇرۇلتايدا يەنە ھەرقايسى نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى ئەزالىرى، ھاكىم (شەھەر باشلىقلىرى)، مۇئاۋىن ھاكىم (شەھەر باشلىقلىرى)، خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە 1 -، 2 - نۆۋەتلىك ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى، خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈم قۇرۇلۇشى ۋە خىزمەتلىرى بىرقەدەر جانلىق ئىشلەنگەن 3 يىلدا ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ 3 يىل جەريانىدا ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئاساسىي قانۇندا بېرىلگەن ھوقۇقلىرىنى ئەستايىدىل ئادا قىلىپ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى باش لۇشيەن، باش ۋەزىپىلىرىنى تىرىشىپ ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سوتسىيالىستىك سانائەتلىشىش ۋە يېزا ئىگىلىكى، قول سانائىتى، كاپىتالىستىك سودا - سانائىتىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشتە مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇردى.

1957 - يىلى ئوڭچىللىققا قارشى تۈرۈش كۈرىشى باشلانغاندىن تارتىپ 1966 - يىلدىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پارتىلىغانغا قەدەر بولغان 9 يىل مابەينىدە «سول» چىل ئىدىيە كۈندىن كۈنگە ئېغىرلىشىپ، سوتسىيالىستىك دېموكراتىك سىياسىي ۋە قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىغا تەسىر يەتكۈزگەنلىكتىن، خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى زىيانغا ئۇچرىدى، خەلق قۇرۇلتىيى يىغىنلىرى بەزىدە ۋاقتىدا ئېچىلالمىدى، مەسىلەن: مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋاقتىدا ئېچىلالماي، 1966 - يىل 2 - ئايغا كەلگەندە ئاندىن ئېچىلدى، قەشقەر يېڭىشەھەر ۋە يوپۇغا ناھىيىلىرىنىڭ 1965 - يىلى ئۆتكۈزۈلۈشكە تېگىشلىك بولغان نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئېلىپ بېرىلمىدىغان ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئېچىلالماي، ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشگە ئامال بولمىدى.

3. 1966 - يىل 5 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە

1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان مەزگىل «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىلغان 10 يىللىق ئىچكى قالايمىقانچىلىق مەزگىلى بولۇپ، سوتسىيالىستىك دېموكراتىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى مىسلىسىز بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. قەشقەر ۋىلايىتى خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتا پۈتۈن مەملىكەتكە ئوخشاشلا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر ئوڭۇشسىزلىق ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. ناھىيە (شەھەر) لەردە 15 يىلدىن ئۇزاق ۋاقىت ئىچىدە بىرەر قېتىممۇ خەلق قۇرۇلتىيى يىغىنى ئۆتكۈزۈلمىدى، ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت (خەلق كومىتېتى)، سوت مەھكىمىسى، تەپتىش مەھكىمىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، ئۇلارنىڭ ئورنىنى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، سوت، تەپتىش ھوقۇقىنى ئۆزىگە مەركەزلەشتۈرگەن ئىنقىلابىي كومىتېت ئىگىلىۋالدى.

4. 1980 — 1990 - يىلغىچە بولغان مەزگىل

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنى — خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى بىر تارىخىي سەھىپىسىنى ئاچتى، يىغىندا سوتسىيالىستىك دېموكراتىيىنى راۋاجلاندۇرۇش، سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىقنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، دېموكراتىيىنى تۈزۈملەشتۈرۈش، قانۇنلاشتۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى، بۇ، خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتى بولۇپ قالدى. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاساسىي قانۇن ۋە ئالاقىدار قانۇنلار يۈكلىگەن مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىپ، سوتسىيالىستىك دېموكراتىيىنى كۈچەيتتى، سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىقنى مۇستەھكەملىدى، قانۇن بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇردى، خەلق ھۆكۈمىتى، سوت مەھكىمىسى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتلىرىگە بولغان نازارەتچىلىك ۋە قانۇنىي نازارەتچىلىكنى كۈچەيتتى. خەلق قۇرۇلتىيى يېپىق مەزگىلدە، يەرلىك مالىيە كىرىم - چىقىمى، شۇنىڭدەك ئىقتىساد، مەدەنىيەت قاتارلىق تۈرلۈك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ پىلانىنى قاراپ چىقتى ۋە بېكىتتى، ئۆز مەمۇرىي رايونى تەۋەسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى ھەم مۇناسىپ قارار چىقاردى؛ قانۇندا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسى بويىچە دۆلەت كادىرلىرىنى ۋەزىپىگە تەينىلىدى ۋە ۋەزىپىدىن

قالدۇردى، خەلق ۋەكىللىرى ۋە خەلق ئاممىسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەت ئورناتتى؛ خەلق ئاممىسى ئومۇميۈزلۈك كۆڭۈل بۆلگەن مەسىلىلەرگە قارىتا، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتلىرى ھەر يىلى كۆپ قېتىم خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئەزالىرى، خەلق ۋەكىللىرى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئورگىنىدىكى كادىرلارنى كۆزدىن كەچۈرۈش، تەتقىق قىلىش ۋە قانۇن ئىجرالىرىنى تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان لايىھە، تەنقىد، پىكىر، تەكلىپلەرنى ئەستايىدىل بېجىرىشىگە ھەيدەكچىلىك قىلدى. خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قانات يايدۇرغان بۇ خىزمەتلەر ھەم خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئىناۋىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، شۇ ۋىلايەتتىكى دېموكراتىيە قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى ھەم خەلق ھۆكۈمىتى، سوت مەھكىمىسى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتلىرىنى ئۈزلۈكسىز ياخشىلىشىنى، خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نازارىتىنى ئاڭلىق قوبۇل قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

1986 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئالاقە باشقارمىسى قۇرۇلدى، 1990 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلۇپ، «بىر ھۆكۈمەت، ئىككى مەھكىمە» نىڭ خىزمەتلىرىگە بولغان نازارەتچىلىك ۋە قانۇنىي نازارەتچىلىك تېخىمۇ كۈچەيتىلدى، ۋىلايەتنىڭ ۋىلايەتنى قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىش مۇساپىسى تېزلىتىلدى، ناھىيە دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتى، يېزا دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ ھەيئەت رىياسىتىگە بولغان يېتەكچىلىك كۈچەيتىلدى، ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىنى قانۇن بويىچە قانات يايدۇرۇشقا مەدەت بېرىلدى، ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت كۈچەيتىلىپ، خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنىڭ رولى بىرقەدەر ياخشى جارى قىلدۇرۇلدى.

Ⅱ باب

ھۆكۈمەت

§1. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەن سۇلالىسىدىن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان يەرلىك ھاكىمىيەتلىرى

1. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر

خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە ساكارائۇل، سۇلى، يۆلئېرىق، كۇلبا، ئىنەيلە، ئۇرلى، سەپەربايى، ئۇدىيانا، سارىقول قاتارلىق 10 نەچچە بەگلىك بار ئىدى، ھەرقايسى بەگلىكلەرنىڭ ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

ساكارائۇل بەگلىكى: پايتەختى ساكارائۇل شەھىرى بولۇپ، بەگلىك بۈگۈنكى يەكەن، قاغىلىق ئەتراپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 2339 ئائىلە، 16 مىڭ 374 نوپۇس، 3049 لەشكەر بار ئىدى.

ئەمەلدارلىرى بىر يارەمچى تارخان، بىر ئوق قول - سول قول سانغۇن، بىر ئوق قول - سول قول لەشكەر بېشى، بىر زاپاس لەشكەر بېشى، 2 گاھبەگ، 4 تىلماچ بار ئىدى.

سۇلى بەگلىكى: پايتەختى سۇلى شەھىرى بولۇپ، بەگلىك بۇگۇنكى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر ئەتراپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 1510 ئائىلە، 18 مىڭ 647 نوپۇس، 2000 لەشكەر بار ئىدى. ئەمەلدارلىرىدىن بىر سۇلى تارخىنى، بىر سازەندە تارخان، بىر يارەمچى تارخان، بىر گاھبەگ، بىر ئوق قول - سول قول سانغۇن، بىر ئوق قول - سول قول لەشكەر بېشى، بىر تىلماچ بېگى بار ئىدى.

ئۇدىيانا بەگلىكى: پايتەختى ئۇدىيانا بولۇپ، بەگلىك بۇگۇنكى كانجۇت رايونىغا قاراشلىق كەشمىرنىڭ شىمالىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 490 ئائىلە، 2733 نوپۇس، 740 لەشكەر بار ئىدى.

كولبا بەگلىكى: پايتەختى خوجىەنگو بولۇپ، 2500 ئائىلە، 10 مىڭ نوپۇس، 300 لەشكەر بار ئىدى.

يۆلئېرىق بەگلىكى: پايتەختى خوجىەنگو بولۇپ، قاغلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي قىسمى، يەكەن دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 350 ئائىلە، 4000 دىن ئارتۇق نوپۇس، 1000 لەشكەر بار ئىدى.

سارىقول بەگلىكى: پايتەختى سارىقول بولۇپ، بۇگۇنكى تاشقورغان ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 650 ئائىلە، 5000 نوپۇس، 2000 لەشكەر بار ئىدى.

ئىنەيلە بەگلىكى: ئۇ تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، 125 ئائىلە، 670 نوپۇس، 350 لەشكەر بار ئىدى.

ئۇرلى بەگلىكى: پايتەختى لۇچىڭ شەھىرى بولۇپ، بۇگۇنكى تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ غەربىي - جەنۇبىدىكى پامىر تاغلىق رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 1000 ئائىلە، 7000 نوپۇس، 3000 لەشكەر بار ئىدى.

سەپەرباي بەگلىكى: پايتەختى سەپەرباي بولۇپ، بۇگۇنكى ئاقچى، مارالبېشى ناھىيىسى ئەتراپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 300 ئائىلە، 2300 نوپۇس، 800 لەشكەر بار ئىدى.

جۇغدۇ بەگلىكى: پايتەختى يەندۇن بولۇپ، بۇگۇنكى ئۇلۇغچات ناھىيىسىنىڭ شىمالى ئەتراپىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئۇنىڭدا 380 ئائىلە، 1100 نوپۇس، 500 لەشكەر بار ئىدى.

يۇقىرىدىكى بەگلىكلەرنىڭ ھەرقايسىسىدا ئۆزىگە خاس بىر يۇرۇش ھۆكۈمرانلىق ئاپپاراتى بولۇپ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئاتىلىشى بەگ، يانداش بەگ شۇنداقلا تۇرلۇك ۋەزىپىلىك تارخان، كاھبەگ، ۋەزىر، سانغۇن، ياساقبەگ، مىراب بەگ، مىڭ بېگى، يۈز بېگى، پوتوكچى، يالۋاچ، مۇپەتتىش، قەبىلە باشلىقى، شەھەر بېگى، تىلماچ بېگى قاتارلىقلار ئىدى. خەن ۋېندى زامانىسىنىڭ چېنەيۈەن 4 - يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرى 176- يىلى)، ھۇنلار غەربتە توخرىلارنى يېڭىپ، تەسىر كۈچىنى غەربىي يۇرتقا كېڭەيتكەندىن كېيىن، غەربىي يۇرتتىكى نۇرغۇن بەگلىكلەر ھۇنلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى. شىنجۇ 2 - يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرى 60 - يىلى)، خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرتتا غەربىي يۇرت قوروقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، ئۇرلى شەھىرى (بۇگۇنكى بۇگۇر ناھىيىسىنىڭ چېدىر يېزىسى) دا تۇرغۇزدى، بۇ، مەركىزىي خاندانلىقنىڭ شىنجاڭدا تەسىس قىلغان تۇنجى ھەربىي، سىياسىي ئىشلارنى باشقۇرۇش ئاپپاراتى بولۇپ، خانلار، بەگلەر خەن سۇلالىسىنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرى بولۇپ قالدى، خەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شۇ خان، بەگلەرگە تايىنىپ شۇ يەرلىك پۇقرالارغا ھۆكۈمرانلىق قىلدى، تېخى ئۇلارغا مۇھۇر (تامغا) تارقىتىپ بەردى. «خەننامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە: ئەينى چاغدا مۇھۇر تارقىتىپ بېرىلگەن ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ئەمەلدار 376 كىشى ئىكەن.

غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ۋاڭ ماڭ يولغا قويغان تەتۇر تەدبىرلەر غەربىي يۇرتتىكى ھەرقايسى جايلارنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى. غەربىي يۇرتتا تۇرۇشلۇق خەن سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ ۋاڭ ماڭنىڭ خانلىق ئورنىنى تارتىۋېلىشىغا نارازى بولۇپ، يېڭىدىن قورۇلغان جەنگو 2 - يىلى (10 - يىلى)، بىتاپ

بولۇپ قالغان تىركەك چېرىك ببشىنى ئۆلتۈرۈپ، قول ئاستىدىكى لەشكەرلەرنى ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى باشلاپ ھونلارغا تايانىدى، شۇنىڭ بىلەن ھونلارنىڭ كۈچى بارغانسېرى كۈچەيدى.دە، ئۇلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ غەربىي يۈرتقا ھۇجۇم قىلدى. ھونلارنىڭ «ھەددىدىن زىيادە ئېغىر باج، ئۆشرە - زاكاتلىرى دەستىدىن بەگلىكلەرنىڭ ھال - ئەھۋالى خاراپلاشتى»، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكىنى ساكارائۇل بەگلىكى بولدى.

2. شەرقىي خەن دەۋرىدىكى بەگلىكلەرنىڭ ئۆز - ئارا قوشۇلۇشى

ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ خان ۋارىسى يەن خەن يۈەندى مەزگىلىدە خاس مۇلازىم بولغان، ئۇ چاڭئەندە ئۇزۇن مەزگىل تۇرغانلىقى ئۈچۈن، خەنزۇلار مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان، ساكارائۇلغا قايتىپ تەختكە ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىن، خەن سۇلالىسىنىڭ لەشكىرى ئىشلار تۈزۈمى بويىچە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلىگەن. يەن ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى كاك تەختكە ۋارىسلىق قىلغان، ئۇ قوشنا بەگلىكلەرنى باشلاپ ھونلارغا داۋاملىق قارشىلىق كۆرسەتكەن، يەنە ئەسلىدىكى غەربىي يۈرت قورۇقچى بەگ قارىمىقىدىكىلەر ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتىدىن 1000 دىن ئارتۇق ئادەمنى قوغداپ قالغان ھەمدە خېشىغا مەكتۇپ يوللاپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ تۇرغان، خەن سۇلالىسىغا بولغان سېغىنىشىنى بايان قىلغان.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جيەن ۋۇ 5 - يىلى (29 - يىلى) خېشىنىڭ ئۇلۇغ سانغۇنى دۇرۇك شەرقىي خەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن كاڭغا «خەن سۇلالىسىنىڭ ساكارائۇل بەگلىكىدىكى تۇھپىكار ساداقەتمەن خان، غەربىي يۈرتتىكى ئۇلۇغ كاھبەگ» دەپ نام بەرگەن، ئۇنى بارلىق غەربىي يۈرتقا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا تەيىنلىگەن، ئەينى چاغدا غەربىي يۈرتتا جەمئىي 55 بەگلىك بار ئىدى، جۈملىدىن بۇگۇنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى بەگلىكلەرمۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ئىدى.

جيەن ۋۇ 9 - يىلى (33 - يىلى) كاك ئۆلگەندە ئۇنىڭ ئىنىسى شەن خانلىق تەختكە ۋارىسلىق قىلدى. شەن تەختكە ئولتۇرۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇزۇنتات، يۆلئېرىقتىن ئىبارەت ئىككى بەگلىكنى ئىشغال قىلىپ، خانلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، كاڭنىڭ 2 ئوغلىنى ئۇزۇنتات ۋە يۆلئېرىقنىڭ خانلىق تەختىگە چىقاردى.

جيەن ۋۇ 17 - يىلى (41 - يىلى) شەن شەرقىي خەن سۇلالىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، غەربىي يۈرتقا قورۇقچىبەگ ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى، گۇاڭ ۋۇدى ۋە ئۇلۇغ ئەمىر مىمار دۇرۇك شەننىڭ ئاتىسى، ئىنىسى ھەم جىيەنلىرىنىڭ خەن سۇلالىسىغا قوشقان تۆھپىسىنى نەزەردە تۇتۇپ، شەننى غەربىي يۈرت قورۇقچىبەگ مۇھۇردارلىقىغا تەيىنلەشنى قارار قىلدى. لېكىن دۇنخۇاڭ ۋالىيسى پېيزۇن يۇقىرىغا مەكتۇپ يوللاپ، شەن غەربىي يۈرت قورۇقچىبەگلىكىگە تەيىنلەنسە، غەربىي يۈرتتىكى باشقا بەگلىكلەر ئۈمىدسىزلىنىپ قېلىشى مۇمكىن دەپ قارىدى. گۇاڭ ۋۇدى دەرھال پەرمان چۈشۈرۈپ غەربىي يۈرت قورۇقچىبەگ مۇھۇرىنى قايتۇرۇۋېلىپ، ئۇنىڭغا «خەن سۇلالىسىنىڭ ئۇلۇغ سانغۇنى» مۇھۇردارلىقىنى بەردى. شەن بۇنىڭغا قايىل بولماي، ئۆزىنى غەربىي يۈرتنىڭ ئۇلۇغ قورۇقچىبېگى دەپ بارلىق بەگلىكلەرگە جاكارلىدى، بەگلىكلەر قايىل بولۇشۇپ شەننى «تەڭرىقۇت» دەپ ئاتاشتى. شەن شۇنىڭدىن باشلاپ ھەرقايسى بەگلىكلەردىن باج ھەم ئۆشرە-زاكات يىغدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ خورىكى بارغانسېرى ئۆسۈپ ئۆكتەملىشىپ كەتتى.

كېيىن ساكارائۇل بەگلىكى ئارقا - ئارقىدىن كۈسەن، ئۆكسۇس، ئۇدۇن قاتارلىق بەگلىكلەرنى بويسۇندۇردى. جيەن ۋۇنىڭ ئاخىرقى يىللىرى، شەن ئۇدۇننى يۇتۇۋالدى، ئۇدۇن بېگى يۈلىننى قارام ئەل بېگى قىلىپ يۆتكىدى، يۈلىنىڭ ئىنىسى ۋېي سىنى ئۇدۇن بېگى قىلىپ تەيىنلىدى. بىر يىلدىن كېيىن شەن بەگلىكلەرنىڭ ئاسىيلىق قىلىشىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇدۇن بېگى، ئۇزۇنتات بېگى، قۇم بېگى، كۈلبا بېگى قاتارلىقلارنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ بەگلىكلەرگە بەگ قويۇلماي پەقەت باسقاۋۇل ئەۋەتىپ قوغدالدى. ئۇدۇن بەگلىكىنى قوغداۋاتقان باسقاۋۇل جۇن دې ئەسلىدىن شېپەتسىز، ياۋۇز بولغاچقا، يۈچىنىڭ 3 -

يىلى (60 - يىلى) ئۇدۇن بۇزروكۇارى دۈمۈ جۇندىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، ئارقىدىن بۇزروكۇارى شۇمۇبا دۈمۈنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ ئۆزى ئۇدۇن بېگى بولۇۋالدى ھەم لەشكەر تارتىپ ساكارائۇلنىڭ گومىندىكى باسقاق سانغۇنىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، شەن ۋەلىئەھدىنى، دۆلەت ۋەزىرى قاتارلىقلارنى لەشكەر تارتىپ ئۇدۇنغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى، ئەمما ئۇلار كۆپ قېتىم مەغلۇپ بولدى. ھەرقايسى بەگلىكلەر ئارقا - ئارقىدىن يۆز ئۆرۈدى ھەم ئايرىلىپ چىقتى، شۇنىڭ بىلەن ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ كۈچى بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتتى، يۇڭپىڭ 4 - يىلى (61 - يىلى)، ئۇدۇن ساكارائۇل بەگلىكىنى يۇتتۇزالدى، شەن ئۇدۇنغا ئەسىرگە چۈشتى، بىر يىلدىن كېيىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ساكارائول بېگى شەن ئۆلگەندىن كېيىن غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەر ئۆز - ئارا بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلىشتى. «ئەندىرە، نىيا، رۇلۇ، چەرچەنلەرنى پىشامشان يۇتتۇزالدى، كۇرلى، گۇما قاتارلىقلار ئۇدۇن تەرىپىدىن ئىدارە قىلىنىدى، بۇنىڭدىن باشقىلار ۋاقىپ بولدى، ئۆز كەنت، شەنخېلۇ، قاغقىل، ئوتتۇما، جىر قاتارلىقلار قوش بەگلىكى تەرىپىدىن يوقىتىلدى، كېيىن بۇ بەگلىكلەر بىرلىشىپ قايتا قوزغىلدى».

شىمالىي ھونلار ئۇدۇنىنىڭ ساكارائۇلنى ئىشغال قىلىۋالغانلىقىنى ئاڭلاپ، سانغۇندىن 5 نى كىنگىت، ئوشاق، كۇسەن قاتارلىق 15 بەگلىكنىڭ 30 مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرىنى يىغىپ، ئۇدۇنغا قورشاپ ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى، ئۇدۇن تەسلىم بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىمالىي ھونلارنىڭ غەربىي يۇرتتىكى كۈچى بارغانسېرى كۈچەيىپ، جەنۇبىي يولغىچە كېڭەيدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، شىمالىي ھونلارنى كۈچلۈك ئارقا تېرەك قىلىۋالغان كۇسەن بېگى جەن لەشكەر باشلاپ سۇلىغا ھۇجۇم قىلىپ، سۇلى بېگى چىڭنى ئۆلتۈردى، كۇسەننىڭ سول قول تارخانى دۆتىنى سۇلىغا بەگ قىلىپ ئەۋەتتى، بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى شىمالىي ھونلارنىڭ تەسىر دائىرىسىگە كىردى.

يۇڭپىڭ 16 - يىلى (73 - يىلى) بەن چاۋ پەرمانغا بىنائەن غەربىي يۇرتقا ئەلچىلىككە كەلگەندە، سۇلىغا كېلىپ، دۆتىنى ئەسلىدىن ئېلىپ تاشلاپ، سۇلىنىڭ ئىلگىرىكى بېگى چىڭنىڭ جىيەنى جۇڭنى سۇلىغا بەگ قىلىپ تىكلىدى، ئۇ سۇلى پۇقرالىرىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشتى. كېيىنكى يىلى شەرقىي خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرتتا قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلدى، بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كۆپ قىسمى خەن سۇلالىسىغا تەۋە بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن بەن چاۋ سۇلىنى بازا قىلىپ، بىرقانچە بەگلىكلەر بىلەن بىرلىشىپ شىمالىي ھونلار ۋە ئۇنىڭ بېقىندى ئەللىرىنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى تۇردى. يۇڭيۈەن 3 - يىلى (91 - يىلى) خەن سۇلالىسى بەن چاۋنى غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگلىككە تەينىلىدى، ئۇ كۇسەندىكى داۋانقۇم شەھىرىدە تۇردى؛ شۇگەننى غەربىي يۇرت دورغابلىقىغا تەينىلىدى، ئۇ سۇلىدا تۇردى، بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسى خەن سۇلالىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى.

يۈەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرى (114 - يىلدىن 119 - يىلغىچە) سۇلى بېگى ئەنگو تاغىسى چېن پەننىڭ گۇنايى تۈپەيلىدىن توخرىلار تەرىپىدىن گۆرۈگە ئېلىندى. ئەينى چاغدا توخرىلاردا بۇددا دىنى تازا گۈللىنىۋاتقان بولۇپ، چېن پەن بۇددا دىنىنى كۆكۈل قويۇپ ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ تەختكە ۋارىسلىق قىلدى، ئۇ تەختكە چىققاندىن كېيىن بۇددا دىنىنى كەڭ تەرغىپ قىلدى. سۇلى بەگلىكى بۇددا دىنىنى تارقىتىشتا كۆكئارت شەرقىي رايونىنىڭ مەركىزى بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، چېن پەن «خەن سۇلالىسىغا بېقىنچىلىق قىلىش» سىياسىتىنى يولغا قويدى، ئۇ خەن سۇلالىسىغا كۆپ قېتىم ئەلچى ئەۋەتىپ، سوۋغا - سالام يوللاپ تۇردى ھەم ئەتراپتىكى قوشنا بەگلىكلەر بىلەنمۇ دوست بولۇپ ئىناق ئۆتتى. سۇلى خانلىقىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋەزىيىتى مۇقىم بولغاچقا، بارغانسېرى رونىاق تېپىپ كۈچەيدى. يۇڭجەن 2 - يىلى (127 - يىلى) چېن پەن خەن سۇلالىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ سوۋغا - سالام يوللىدى، شۇنىڭ بىلەن خانغا ئىتائەتمەن چېن پەن خەن سۇلالىسىنىڭ باش گاھىبېگى، ئۇنىڭ ئىنىسى چېن شۇن خانلىقنى قوغدىغۇچى ئەمىر لەشكەر بولدى.

جيەننىڭ 1 - يىلى (168 - يىلى) سۇلى بېگى چېن پەن بىر قېتىملىق ئوۋ ئوۋلاش جەريانىدا تاغىسى خې دې تەرىپىدىن ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى، خې دې ئۆزىنى بەگ دەپ جاكارلىدى. جيەننىڭ 3 - يىلى (170 - يىلى) لياڭجۇنىڭ ئايماق بېگى مىڭتۇ ۋەزىپىگە تەينىلىگۈچى سانغۇننى دۇنخۇاڭ لەشكەرلىرىدىن 500 نى ئاجرىتىپ، چېگرا قوغدىغۇچى ئەمىر لەشكەر ساۋكۈەن، غەربىي يۈرت دورغابى جاڭ يەن بىلەن بىرلىكتە كىنگىت، كۈسەن، قوش قاتارلىق جايلاردىكى 30 مىڭدىن ئارتۇق ئالدىنقى ۋە ئارقا سەپ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ خې دېنى ئەل قىلىشقا ئەۋەتتى، ئۇلار 40 نەچچە كۈن جەڭ قىلىش ئارقىلىقمۇ خې دېنىڭ قەلئەسىنى ئىشغال قىلالماي ئاخىرى چېكىندى. شۇنىڭدىن كېيىن «سۇلى بەگلىرى بىر - بىرىنى قىرغىن قىلدى»، ۋەزىيەت قالايمىقانلاشتى، خەن سۇلالىسى ئۇنى توسۇشقا ئامالسىز قالدى.

3. ۋېي، جىن، جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر

ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە (220 - يىلدىن 280 - يىلغىچە) بەگلىكلەرنىڭ بىر - بىرىنى ئۆزلۈكسىز قوشۇۋېلىشى ئارقىلىق، تارىم ئويمانلىقى ئەتراپىدىكى بوستانلىقتا يەرلىك ھاكىمىيەتتىن پەقەت 30 چىلا قالدى، بۇلار بىرقانچە چوڭراق بەگلىك بولۇپ شەكىللەنگەن. بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى بەگلىكلەر ئارىسىدىكى سەپەرباي كۈسەنگە قوشۇۋېتىلگەن، جىنجۇڭ، ساكارائۇل، قەشقەر، زەرەپشان، يۆلئېرىق، ئىنەيلە، سارىقول، يىرو، يۇلىن، جۇغدۇ، ئەركەشتام قاتارلىق بەگلىكلەر سۇلىغا قوشۇۋېتىلگەن. سۇلىنىڭ تەخت ۋارىسى ساۋۇۋېي غەربىي يۈرتنىڭ ئىدىقۇتتا تەسىس قىلىنغان تىركەك چىرىكبېشىغا تايىنىپ غەربىي يۈرتنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇردى. جىن سۇلالىسىمۇ غەربىي يۈرتتا ئۆزىگە خاس ئەمىر - پەرمانلارنى يولغا قويدى ھەمدە غەربىي يۈرتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئەمەلدارلارغا نام بەردى، سۇلى بېگىگە «قوغدىغۇچى ئىشقاۋۇل، باش كاھىبەگ، جىن سۇلالىسىغا ئىتائەتمەن باش تارخان، جىن سۇلالىسىغا سىرداش سۇلى بېگى» دەپ نام بەردى. ئىچكى جايلاردا ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى كۆپ بولغاچقا دۆلەت كۈچى بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتتى، بۇ مەزگىلدە سۇلى قاتارلىق غەربىي يۈرت بەگلىكلىرىمۇ بىرقەدەر زور دەرىجىدە مۇستەقىللىقنى ساقلاپ قالدى. شەرقىي جىن سۇلالىسىنىڭ 16 پادىشاھلىق دەۋرىدە (317 - يىلدىن 420 - يىلغىچە)، سۇلى قاتارلىق بەگلىكلەر ئالدىنقى لياڭ، كېيىنكى لياڭ ۋە غەربىي لياڭ سۇلالىسى قاتارلىق بۆلۈنمىلەرنىڭ خېشىدىكى يەرلىك ھاكىمىيىتىنىڭ كونترول‌لۇقىغا چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا بىرقەدەر زور دەرىجىدە مۇستەقىللىقنى ساقلاپ قالدى.

جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە (420 - يىلدىن 589 - يىلغىچە)، بۇگۈنكى تاشقورغان ناھىيىسى تەۋەسىدە كاۋانتا دۆلىتى ۋە ۋاھان دۆلىتى بارلىققا كەلدى، بۇگۈنكى يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرى ئەتراپىدا بولسا جۇجۇڭ دۆلىتى بار ئىدى.

شىمالىي ۋېي سۇلالىسى باش كۆتۈرگەندىن كېيىن سۇلى، كاۋانتا قاتارلىق دۆلەتلەر تەيىەن 1 - يىلى (435 - يىلى) ۋېي سۇلالىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، سارايغا سوۋغا تەقدىم قىلىپ، ئۆزىنىڭ ۋېي سۇلالىسىغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن سوۋغات تاپشۇرۇش ئۆزۈلۈپ قالمىدى. بۇ چاغدا قۇملۇقنىڭ شىمالىي قىسمىدا چارۋىچىلىق بىلەن جان بېقىپ كېلىۋاتقان جۇرجان ھاكىمىيىتى بارغانسېرى كۈچەيىپ قۇدرەت تېپىپ شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۈرتنى تېخىمۇ بىرلىككە كەلتۈرۈشىگە توسقۇنلۇق قىلدى. 5 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىغا كەلگەندە جۇرجان ھاكىمىيىتى غەربىي يۈرتنىڭ سۇلى، كاۋانتا (بۇگۈنكى تاشقورغان)، جۇجۇڭ (بۇگۈنكى قاغىلىق ناھىيىسى)، ئۇدۇن قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن جايلىرىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىدى. 5 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا قاڭقىللار جۇرجان خانلىقىنىڭ كونترول‌لۇقىدىن قۇتۇلۇپ، قوشنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدا (بۇگۈنكى ئۇرۇمچى ئەتراپىدا) ئۆز ئالدىغا دۆلەت قۇرغان، ئۇزۇن

ئۆتمەي ئۇنىڭ تەسىر كۈچى جەنۇبتىن غەربكە كېڭىيىپ، ئارقا - ئارقىدىن سۇلى، ئۇدۇن قاتارلىق بەگلىكلەرنى كونترول قىلغان. 6 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيادا ئىنگلىتلار باش كۆتۈرۈپ شەرققە يۈرۈش قىلىپ، قانغىللارنىڭ قولىدىن تارىم ئويمانلىقىدىكى سۇلى، كاۋانتا، جۇجۇق قاتارلىق بوستانلىق شەھەر دۆلەتلىرىنى تارتىۋالدى. فېيدې 1 - يىلى (552 - يىلى) تۈرك خاندانلىقى قۇرۇلدى. ئۇ غەربكە يۈرۈش قىلىپ ئىنگلىتلارنى مەغلۇپ قىلىپ سۇلى، جۇجۇق ئەللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان غەربىي يۇرتنى كونترول قىلىۋالدى. تۈرك خاندانلىقى نۇرغۇن بەگلىكلەرنىڭ ئەسلىدىكى تىزگىنلەش ئۇسۇلىنى ساقلاپ كەلدى. سۇلى بېگىگە «ئىلتەبىر» دەپ نام بەردى ھەمدە تۇدۇن (ئەمەل نامى) ئەۋەتىپ بەگلىكلەردە تۇرغۇزۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆشرە زاكات تاپشۇرۇشىغا نازارەتچىلىك قىلدۇردى.

4. سۇي، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر

سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە سۇلى، جۇجۇق، كاۋانتا قاتارلىق دۆلەتلەر غەربىي تۈرك خاندانلىقىغا بېقىناتتى، ئەمما سۇي سۇلالىسىغا سوۋغا تاپشۇرۇش مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كەلدى. دايې 5 - يىلى (609 - يىلى) سۇلى قاتارلىق ئەللەر ئەلچى ئەۋەتىپ ياڭدى خان بىلەن كۆرۈشتى. دايې 11 - يىلى (615 - يىلى) سۇلى قاتارلىق ئەللەر چاڭئەنگە ئەلچى ئەۋەتىپ سوۋغا تاپشۇردى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن 9 - يىلى (635 - يىلى) تاڭ سۇلالىسى تۇيغۇنلارنى تىنچىتقاندىن كېيىن سۇلى، كاۋانتا ئەللىرى تاڭ ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ سوۋغا تاپشۇردى ھەم داڭلىق ئاتلارنى سوۋغا قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تاڭ سۇلالىسىغا سوۋغا تاپشۇرۇش ئۈزۈلۈپ قالمىدى.

جېنگۇەن 13 - يىلى (649 - يىلى) سۇلى بەگلىكىگە بولغان تىزگىنلەشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، غەربىي تۈرك خانى ئۆز قىزىنى سۇلى بېگىگە ياتلىق قىلدى. جېنگۇەن 20 - يىلى (646 - يىلى) غەربىي تۈركلەرنىڭ خاقانى ئىل بىلگە شىر تاڭ سۇلالىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ قۇدىلىشىشنى تەلەپ قىلدى، تاڭ تەيزۇڭ تويلۇق ھېسابىدا سۇلى، جۇجۇق، كۆكئارت (كاۋانتا) ھەمدە ئۇدۇن، كۈسەن قاتارلىقلارنى بەردى. لېكىن ئۆزۈن ئۆتمەي، تاڭ تەيزۇڭ ئۆلۈپ كېتىپ، قۇدىلىشىش ئىشى ئەملگە ئاشمىدى.

شەنچىڭ 2 - يىلى (657 - يىلى) غا كەلگەندە تاڭ سۇلالىسى ئاشناقۇل توپىلىڭىنى تىنچىتىپ، غەربىي تۈرك زېمىنىنى كونترول قىلغاندىن كېيىن سۇلى، جۇجۇق، كاۋانتا قاتارلىقلار يەنە تاڭ سۇلالىسىغا تەۋە بولدى. كاۋانتا، جۇجۇق ئەللىرىنىڭ خانلىرى سۇلى خانىنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى بولغاچقا، تاڭ سۇلالىسى بۇ ئۈچ بەگلىكنى بىرلەشتۈرۈپ سۇلى دۆلىتى قۇردى، ئۇ ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. دېمەك، سۇلى دۆلىتىنىڭ خان ۋارىسىنى تاڭ سۇلالىسى بېۋاستە تەيىنلەيتتى، شۇڭا ئۇزۇن ئۆتمەي، تاڭ سۇلالىسى سۇلى دۆلىتىدە تۈتۈق مەھكىمىسى تەسىس قىلدى ھەمدە سۇلى قورغىنى تەسىس قىلىپ، ئۇنى «ئەنشىدىكى تۆت چوڭ قورغان» نىڭ بىرى قىلدى، ئىچكىرىدىن نەچچە مىڭ لەشكەر يۆتكەپ بۇ قورغاندا تۇرغۇزدى.

ئەينى چاغدا سۇلى تۈتۈق مەھكىمىسى تەۋەسى شەرقىي شىمالدا كۈسەن تۈتۈق مەھكىمىسى، شەرقىي جەنۇبتا كېرىيە تۈتۈق مەھكىمىسى بىلەن چېگرىداش ئىدى، باشقۇرۇش دائىرىسى بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى؛ ئۇنىڭ قارىمىقىدا 15 ئايماق بار ئىدى، ئۇنىڭ ئىچىدە دامان ئايمىقى سۇلى شەھىرىنىڭ 140 كىلومېتىر شىمالىدا؛ ياۋجەن ئايمىقى سۇلى شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا؛ يەندۇ ئايمىقى سۇلى شەھىرىنىڭ 80 كىلومېتىر جەنۇبىدا؛ جىن جۇ، زېنەنجۇ ئايمىقى (يەنى جۇجۇق بۈگۈنكى قاغىلىق ناھىيىسى تەۋەسىدە) قاتارلىقلار بار ئىدى.

تۈتۈق مەھكىمىسىدە بىر نەپەر تۈتۈق بېگى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇنى تاڭ سۇلالىسى شۇ رايون،

شۇ مىللەت، شۇ قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ تەينىلىشىگە ھاۋالە قىلاتتى، ئادەتتە سۇلى بېگى ئۇستىگە ئالاتتى؛ تۇتۇق مەھكىمىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئايماقلاردا يەنە مەسلىھەتچى سانغۇن تەسىس قىلىنىپ، ئاساسلىقى خەنزۇچە خەت - چەكلەرنى باشقۇراتتى، مەسىلەن: ياۋجەن ئايمىقىدا ئەمىر لەشكەر تەسىس قىلىنغان، ئۇنىڭ يانداش ئامبىلى ئادەتتىكى ئايماقلارنىڭكىگە ئوخشىشىپ كېتەتتى.

شەنچىڭ 4 - يىلى (659 - يىلى) ئاشناقۇلنىڭ كونا قەبىلىسى ئىزگىل دۇمەينى قوشۇن باشلاپ جۇجۇق، سۇلى، كاۋانتا قاتارلىق ئۇچ بەگلىك بىلەن بىرلىكتە تاڭ سۇلالىسىدىن يۈز ئۆرۈپ ئاسىيلىق قىلدى، تاڭ سۇلالىسى سۇ نىڭغاڭنى توپلاڭنى تىنجىتىشقا ئەۋەتتى.

كەييۇەن يىللىرى (713 - يىلدىن 741 - يىلغىچە) تاڭ سۇلالىسى ئەسلىدىكى كۆكئارت (كاۋانتا) دۆلىتىنىڭ پايتەختىدە قاراۋۇلخانا قۇرۇپ مۇداپىئەنى كۈچەيتكەن. بۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربتىكى ئەڭ يىراق چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلى ئىدى.

ئىنتايىن زور بىر ھەربىي قوشۇننىڭ ھەربىي لازىمەتلىكلىرى، كىيىم - كېچەك، ئوزۇق - تۈلۈكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، تاڭ سۇلالىسى يەرلىك ئاھالىلەردىن ئىجارە، سېلىق يىغقان ۋە دۆلەت خەزىنىسىدىن بىر قىسىم پۇل ئاجراتقانلىقتىن سىرتىدا، يەنە شۇ يەردە تۇرۇشلۇق لەشكەرلەرنى بوزيەر ئېچىپ، تېرىقچىلىق بىلەن ئۆز خىراجىتىنى غەملەشكە بۇيرىدى. «تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئالتە دەستۇرى» 7 - جىلدىدا خاتىرىلىنىشىچە سۇلى ھەربىي قوشۇنلىرى ئاچقان بوزيەر كۆلىمى 7 مەھەللىگە يەتكەن، ھەربىر مەھەللىنى 50 گېكتاردىن ھېسابلىغاندا 350 مىڭ مو بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە چارۋىچىلىق ۋە باشقا قوشۇمچە ئىگىلىك بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ شۇ ئارقىلىق ھەربىي لازىمەتلىكلىرىگە قوشۇمچە قىلغان ۋە يەرلىك چىقىملارنىڭ ئورنىنى تولدۇرغان.

شىيەنفېڭ 1 - يىلى (670 - يىلى) تۇبۇتلەر غەربىي يۇرتتىكى 18 ئايماقنى بېسىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن تاڭ سۇلالىسى «ئەنشىدىكى تۆت چوڭ قورغان» نى قولدىن بېرىپ قويدى. سۇلى ئەتراپى تۇبۇتلەر تەرىپىدىن كونترول قىلىندى. شىيەنفېڭ 4 - يىلى (673 - يىلى) غا كەلگەندە سۇلى، كۇنەس قاتارلىق ئەللەر تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا بېرىپ تەسلىم بولۇشنى ئىلتىجا قىلدى. تياۋلو 1 - يىلى (679 - يىلى) غا كەلگەندە تاڭ سۇلالىسى سۇلى قاتارلىق «تۆت قورغان» نى قايتۇرۇۋالدى. ۋۇ زېتىيەن زامانىسىنىڭ چۈيگۈڭ 2 - يىلى (686 - يىلى) سۇلى يەنە تۇبۇتلەر قولىغا چۈشۈپ كەتتى. ۋۇزېتىيەن زامانىسىنىڭ چاڭشۇ 1 - يىلى (692- يىلى) ۋۇ ژېي ھەربىي باش بۇغى ژاڭ شياۋجيې ۋە ۋۇ ژېي سانغۇن ئاشنا سادىق لەشكەر باشلاپ بېرىپ، تۇبۇتلەرنى مەغلۇپ قىلىپ سۇلى قاتارلىق «ئەنشىدىكى تۆت چوڭ قورغان» نى يەنە بىر قېتىم قايتۇرۇۋالدى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەييۇەن 16 - يىلى (728 - يىلى) تاڭ شۇەنزۇڭ ئەدلىيە - خەت - چەك ۋەزىرى چاۋ مىڭسۇڭنى خان پەرمانى بىلەن سۇلى دۆلىتىگە ئەۋەتىپ، چوڭ تۇتۇق بېگى پېي ئەندىڭنى سۇلى دۆلىتىگە خاقان قىلىپ تەينىلىدى. يارلىقتا: «سۇلى تۇتۇق مەھكىمىسى چېگرا بويلىرىنى ياخشى قوغداپ، سۇلالىمىزنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلدى، بۇنىڭدىن كېيىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئەقىدىسىنى ئېسىدە تۇتۇپ، ئەلگە پايدىلىق ئىستىللارنى ئەۋج ئالدۇرغايسىلەر، تۇركلەر توپلىڭنى تىنچلاندۇرۇپ، يۇرت - ماكانىنى خاتىرجەم قىلغايسىلەر، ۋەتەننى مەڭگۈ گۈللەندۇرگەيسىلەر» دەپ يۇقىرى باھا بېرىش بىلەن تەڭ، سۇلى خەلقىدىن زور ئۈمىد كۈتكەن. تېمەن باۋ 14 - يىلى (755 - يىلى) «ئۆتۈلۈك - سۆيگۈن توپلىڭى» كۆتۈرۈلدى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتتىكى تەسىر كۈچى ئاجىزلىدى، تۇبۇتلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ غەربىي يۇرتقا ھۇجۇم قىلدى. جىنيۇەن 6 - يىلى (790 - يىلى) غا كەلگەندە سۇلى قولدىن كەتتى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ تەسىر كۈچى غەربىي يۇرتتىن چېكىندى.

خەن، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى سۇلى دۆلىتىنىڭ قىسمەن خانلىرى

جەدۋەل: 23 — 3

ئىسىم - فامىلىسى	تەختكە چىقىش ئۇسۇلى	تەختتە ئولتۇرغان ۋاقتى	قوشۇمچە ئىزاھات
چېڭ	پادىشاھ جەمەتى تەرىپىدىن تەينىلەنگەن	يۇڭ پىڭ 16 - يىلىدىن ئىلگىرى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 73 - يىلى
دۈتى	كۆسەن بەگلىكى تەرىپىدىن ۋاكالىتەن ئۆتەتىلگەن	يۇڭ پىڭ 16 — 17 - يىللىرى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 73 - 74 - يىللىرى
يۈ لېي (جۇڭ)	بەن چاۋ دۆتىينى بىكار قىلىپ ئورنىغا تەينىلىگەن	يۇڭ پىڭ 17 - يىلىدىن يۆەن خې 1 - يىلىغىچە	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 74 - يىلدىن 84 - يىلغىچە
چېڭ دا	بەن چاۋجۇڭنى بىكار قىلىپ ئورنىغا تەينىلىگەن	يۆەنخې 1 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 84 - يىلى
ئەن گو	خان جەمەتىنى تەرىپىدىن تەينىلەنگەن	يۆەنچۈ 3 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 116 - يىلى
چېن پەن	تەختكە ۋارىسلىق قىلغان	يۆەنچۈ 6 - يىلىدىن جېيەن نىڭ 1 - يىلىغىچە	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 119 - يىلدىن 168 - يىلغىچە
خې دې	چېڭ پەننى ئۆلتۈرۈپ ئورنىغا خان بولۇۋالغان	جېيەن نىڭ 1 - يىلىدىن كېيىن	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 168 - يىلدىن كېيىن
ئىلتەبىر	تۈرك خانلىقى تەرىپىدىن تەينىلەنگەن	دايې 11 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 615 - يىلى
پېئاموجى	خان جەمەتىنى تەرىپىدىن تەينىلەنگەن	جېنگۈەن 9 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 635 - يىلى
فېڭ فا	ۋۇزېتىيەن تەينىلىگەن	شۇيۈەن 1 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 690 - يىلى
پېيېنجيەن	خان جەمەتىنى تەرىپىدىن تەينىلەنگەن	شىن لى 1 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 698 - يىلى
پېيئەندىڭ	تاڭ سۇلالىسى تەينىلىگەن	كەيۈەن 16 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 728 - يىلى
پېيگولياڭ	تاڭ سۇلالىسى تەينىلىگەن	تيەن باۋ 12 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 753 - يىلى
پېيلىڭ لىڭ	تاڭ سۇلالىسى تەينىلىگەن	جېنيۈەن 5 - يىلى	مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 789 - يىلى

§ 2 . قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقى

تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيچېڭ 5 - يىلى (840 - يىلى) ئۇيغۇر خانلىقى يوقالغاندىن كېيىن، ھەرقايسى قەبىلىلەرمۇ گۈمران بولدى، بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قەبىلە غەربكە كۆچۈپ، غەربتىكى تۈرك قەبىلىلىرى بىلەن بىرلىشىپ يېڭى ھاكىمىيەت قۇردى، ئۇ قاراخانىيلار سۇلالىسى دەپ ئاتالدى.

قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ زېمىنى كېڭەيگەن مەزگىللەردە بۈگۈنكى تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسمى، ئىلى دەريا‌سى ۋادىسى ۋە بالقاش كۆلىنىڭ جەنۇبى قىسمى، چۈ دەريا ۋادىسى ۋە ئىسسىق كۆل ئەتراپى، سىر دەريا‌سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنى ۋە ئامۇ دەريا‌سى ئوتتۇرا ئېقىنىنىڭ شەرقىدىكى رايونلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى، ھازىرقى قەشقەر ۋىلايىتىمۇ ئۇنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە بولدى.

قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ سىياسىي تۈزۈلمىسى بولسا قوش خانلىق تۈزۈم ئىدى، چوڭ خاقانى ئارسلان خان دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ پۈتكۈل خانلىقنىڭ سەردارى، پايتەختى بالاساغۇن ئىدى. كىچىك خاقانى بۇغراخان دەپ ئاتىلاتتى، پايتەختى تالاس ئىدى (بۇگۈنكى قازاقىستانىنىڭ جامبۇل شەھىرى ئەتراپىدا)، ئۇ چوڭ خاقاندىن تۆۋەن ئورۇندا تۇراتتى، ئۇنىڭدىن كېيىنكىلىرىنىڭ تەرتىپى ئىلىك، تىكىن، باش مىرزا، ئېركىن، سانغۇن، ئىلبەگ قاتارلىقلار ئىدى. يۇقىرىدىكى نامىلار ئادەتتە جانۇارلارنىڭ نامى قوشۇلۇش ئارقىلىق پەرقلەندۈرۈلەتتى. خان جەمەتى ئادەتتە ئىشلىتىدىغان جانۇارلار نامى ئارسلان، بۇغرا، بۆرە، پىل، بۈركۈت قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئەمەلىيەتتە قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدا دائىم خاقانلىق ئورنىنى تالىشىش تۈپەيلىدىن تەرتىپ قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكە، بۇ تۈزۈم ياخشى ئىجرا قىلىنمىدى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ جەنۇبى 2 - يىلى (893 - يىلى) دىن كېيىن بۇغراخان ئوغۇلچاق سامانىيلار سۇلالىسى بىلەن ئۇرۇش قىلدى، سامانىيلار سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى تالاسنى ئىشغال قىلىپ، ئوغۇلچاقنىڭ خانىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 1500 ئادەمنى ئەسىرگە ئالدى، ئوغۇلچاق ئامالسىزلىقتىن پايتەختىنى قەشقەرگە يۆتكىدى.

9 - ئەسىر بىلەن 10 - ئەسىر ئالمىشىش مەزگىلىدە ئىسلام دىنى قاراخانىيلار سۇلالىسىغا تارقالدى، ئوغۇلچاقلا كۆپ يىل ئەگىشىپ يۈرگەن ئۇكىسىنىڭ كەنجى ئوغلى سۇتۇق ئىسلام دىنىغا كىردى، ھەم ئوغۇلچاقنىڭ ئەتراپىدا ئىنتايىن كۆچلۈك بولغان بىر سىياسىي - ھەربىي كۈچنى تېزدىنلا شەكىللەندۈردى. ماۋۇرا ئۇننەھىردىكى ئىسلام غازاتچىلىرىنىڭ قوللىشى ئاستىدا، سۇتۇق ئۆز تاغىسى ئوغۇلچاقلا ھەربىي ھۇجۇم قوزغاپ، ئوغۇلچاقنى ئۆلتۈرۈپ، ھاكىمىيەتنى تارتىۋالدى، ئۆزىنى يەنىلا بۇغراخان دەپ ئاتىدى، پايتەختى قەشقەر بولدى. كېيىن ئۇ يەنە سامانىيلار سۇلالىسىنىڭ قولىدىن تالاسنى قايتۇرۇۋېلىپ، بالاساغۇننى ئىشغال قىلىپ پۈتۈن خانلىقنىڭ خاقانى بولدى.

كېيىنكى جۇ سۇلالىسىنىڭ شەندې 2 - يىلى (955 - يىلى) سۇتۇق بۇغراخان ئۆلۈپ كېتىپ، چوڭ ئوغلى بايتاش (دىنىي ئىسمى مۇسابىننى ئابدۇكېرىم) تەختكە ۋارىسلىق قىلدى ھەم ئۆزىنى ئارسلانخان دەپ ئاتىدى، پايتەختى يەنىلا قەشقەر بولدى. مۇسا ئارسلانخان سوپىلارنىڭ ياردىمىدە خانلىقنىڭ ئىسلاملىشىشىنى ئىشقا ئاشۇردى. شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ جېنىلۇڭ 1 - يىلى (960 - يىلى) مۇسا ئارسلانخان ئىسلام دىنىنى «دۆلەت دىنى» دەپ جاكارلىدى ھەم ئۇدۇنغا غازات ئۇرۇشى قوزغىدى. كەيياۋ 6 - يىلى (973 - يىلى) نىڭ ئالدى - كەينىدە مۇسا ئارسلانخان ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇنىڭ ئوغلى ئەلى تەختكە ۋارىسلىق قىلدى، ئۇمۇ ئۇدۇنغا ئۇرۇش قوزغىدى، ئۇ شەنپىڭ 1 - يىلى (998 - يىلى) يېڭسارداىكى بىر قېتىملىق جەڭدە ئۆلدى. جەڭدې 3 - يىلى (1006 - يىلى) غا كەلگەندە يۈسۈپ قادىرخان ئارغىنە كەم يېرىم ئەسىر داۋاملاشقان غازات ئۇرۇشىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئاخىرىدا ئۇدۇننى بويسۇندۇردى، ئۇدۇن شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالدى ھەم ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلدى.

داجۇ شياڭفۇ 1 - يىلى (1008 - يىلى) قاراخانىيلار سۇلالىسى لەشكەر تارتىپ غەزنەۋىيلەرگە يۈرۈش قىلىپ بالخقا يېقىن يايلاقتا توقۇنۇشتى، قاراخانىيلار سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى خانلىقنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى يۇقىرى ھۆكۈمرانلىق گۇرۇھىنىڭ بۆلۈنۈشىنى پەيدا قىلدى. ئەخمەت بۇغراخان ئەلىنىڭ دادىسى ئىبنى مۇسانىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان ئەلى سىستېمىدىكىلەر ۋە بۇغراخان ھەسەن ئىسمى بىلەن ئاتالغان ھەسەن سىستېمىدىكىلەر شەكىللەندى. ھەسەن سىستېمىدىكىلەر ئاساسلىقى قەشقەر، بالاساغۇنلارنى پائالىيەت مەركىزى قىلدى.

ھىجرىيە 415 - يىلى (مىلادىيە 1024 — 1025 - يىللىرى) بۇغراخان ھەسەننىڭ چوڭ ئوغلى يۈسۈپ قادىرخان بالاساغۇندا ئۆزىنى «شەرقنىڭ پادىشاھى» دەپ ئاتىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەلى سىستېمىدىكىلەر ئۇنۇملۇك ھالدا چېكىنىۋرۇلدى. ئۇ يەنە پايتەختىنى بالاساغۇندىن قەشقەرگە يۆتكىدى، ھىجرىيە 424 - يىلى (1032- يىل 12 - ئاي) يۈسۈپ قادىرخان كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلۈپ كېتىپ، قەشقەرگە دەپنە قىلىندى، ئۇنىڭ چوڭ

ئوغلى سۇلايمان بەننى يۈسۈپ تەختكە ۋارسلىق قىلدى، ئۇ ئەلى سىستېمىدىكىلەرنىڭ پاراكەندە قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، پايتەختنى يەنە قەشقەردىن بالاساغۇنغا يۆتكىدى، ھەم ئىنسى تۇرلۇر تىكىن (مەخمۇت بەننى يۈسۈپ) نى قەشقەرنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلىدى، ئۇنىڭ زېمىنى قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى بولۇپ، بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

ھىجرىيە 433 - يىلى (مىلادىيە 1041 — 1042 - يىللىرى) ئەلى سىستېمىسىنىڭ 2 - ئەۋلادى ئىلىكسار بەننى ئەلىنىڭ ئىككى ئوغلى ئالىپتېكىن بىلەن بېلتېكىن ئىسيان كۆتۈرۈپ قاراخانىيلار خاقانى سۇلايمان بەننى يۈسۈپنىڭ كونترول‌لۇقىدىن قۇتۇلغانلىقىنى ھەم ئايرىم خاندانلىق قۇرغانلىقىنى، پايتەختى ئۆزگەنت شەھىرى ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى، ئالىپتېكىن ئۆزىنى «تاۋغاچ بوغراخان» دەپ ئاتىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قاراخانىيلار سۇلالىسى شەرقىي ۋە غەربىي خانلىققا بۆلۈندى. غەربىي خانلىق ئۆزگەنت، سەمەرقەنتنى پائالىيەت مەركىزى، شەرقىي خانلىق بولسا بالاساغۇن ۋە قەشقەرنى پائالىيەت مەركىزى قىلدى. ھىجرىيە 444 - يىلى (مىلادىيە 1052 - يىلى) ئالىپتېكىن ئۆلۈپ كېتىپ، ئورنىغا ئىنسى بېلتېكىن ۋارسلىق قىلدى. خانلىق نامىنى «تاۋغاچ بۇغراخان» ۋە «شەرق بىلەن جۇڭگو ئارىسىدىكى خانلىق» دەپ ئاتىدى، پايتەختنى سەمەرقەنتكە يۆتكىدى.

12 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شەرقىي قاراخانىيلار خانلىقى ئاجىزلاپ، ئۇنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدىكى ھەرقايسى قەبىلىلەر تۈشمۈتۈشتىن قارشىلىق كۆرسەتتى. جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شاۋشىڭ 4 - يىلى (1134 - يىلى) شەرقىي قاراخانىيلار خانى ئىبراھىم بەننى ئەخمەت قاراقىتانىدىكى يوللۇغ تاشىندىن ياردەم تەلەپ قىلدى. يوللۇغ تاشىن پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئەسكەر چىقىرىپ يەتتە سۇ ۋە سىر دەريا ۋادىسىدىكى رايونلارنى ئىشغال قىلىۋالدى، ئىبراھىم بەننى ئەخمەتكە «تۈركمەن ئىلىكخان» دەپ نام بەردى، ئۇ پەقەت قەشقەر، خوتەن ئەتراپىغىلا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، قاراقىتانىنىڭ بېقىندىسى بولدى. شاۋشىڭ 28 - يىلى (1158- يىلى) ئىبراھىم بەننى ئەخمەتنىڭ ئوغلى ئەخمەت بەننى ئىبراھىم تەختكە ۋارىسلىق قىلدى، قاراقىتان ئۇنىڭ «بۇغراخان» نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئۇنىڭ نەۋرىسى مۇھەممەت بەننى يۈسۈپ ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە (1204 - يىلدىن 1211 - يىلغىچە) شەرقىي قاراخانىيلار تەۋەسىدىكى يەرلىك فېئودال ئىسىل زادىلار ئۆز ئالدىغا بۆلۈنمە بولۇۋالغان، خانلىقنىڭ نامى بار، جىسمى يوق بولۇپ قالدى. موڭغۇل خانى چىڭگىزخاننىڭ 6 - يىلى (1211 - يىلى) نايمان شاھزادىسى كۈچلۈك قوشۇن چىقىرىپ قاراقىتان ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالدى، ئارقىدىنلا قەشقەرگە زور قوشۇن ئەۋەتىپ، قەشقەر بىلەن ئۇدۇننى ئۆزىنىڭ بىۋاستە ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى، شۇنىڭ بىلەن شەرقىي قاراخانىيلار خاقانى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر پارچە زېمىنىدىن ئايرىلدى. شۇ يىلى مۇھەممەت بەننى يۈسۈپ شۇ يەرلىك ئېسىلزادىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ 170 يىل ھۆكۈم سۈرگەن شەرقىي قاراخانىيلار خانلىقى گۈمران بولدى.

قاراخانىيلار سۇلالىسىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلار ئۆزىنى جۇڭگوغا تەۋە دەپ ھېسابلاپ قىتانلار، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلدى. كېيىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ چاڭشىڭ 4 - يىلى (933 - يىلى) 6 - ئايدا سۈتۇق بۇغراخان قىتانغا ئەلچى ئەۋەتىپ سوۋغات تاپشۇردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن سوۋغات ئۈزۈلۈپ قالمىدى. شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ داجۇڭ شياڭفۇ 2 - يىلى (1009 - يىلى) دىن باشلاپ قاراخانىيلار سۇلالىسى «ئۇدۇن قاراخانلىقى» نامى بىلەن شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ سوۋغات تاپشۇرغاندىن كېيىن، قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئەلچىلىرى قەشقەر بىلەن سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئارىلىقىدا قاتناپ تۇردى. 50 نەچچە قېتىم ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتىلدى، 2 تەرەپ ئىزچىل ھالدا سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتلەردە زىچ مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلدى.

§ 3 . دوغلات قەبىلىسىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقى

موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئاساسچىسى ئۇرتوب چىڭگىزخان زامانىسىدىكى جەڭدە تۆھپە يارىتقانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا 7 خىل ئىمتىياز بېرىلدى، ئورنىمۇ خېلى كۆتۈرۈلدى. يۈەن سۇلالىسىنىڭ يەنيۇ 5 - يىلى (1318 - يىلى)، چاغاتاي خانلىقىدىكى ئېسەن بۆكۈخان پايتەختىنى ئالمالىققا يۆتكەپ، دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرى (قەبىلە باشلىقى) تۇلىكنى قەشقەرنى قوغداشقا ئەۋەتتى، ئۇ ئاساسلىقى خوتەن بىلەن بەدەخشان ئارىلىقىدىكى «كۈنگەي جاي» نى باشقۇردى. 14 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي خانلىقىنىڭ قەبىلىلىرىدىكى ھەربىي ئېسىلزادىلەر ئۆزئارا ھوقۇق - زېمىن تالىشىپ، خانلىق ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى ئىچىدە قالدى. ئاقسۇنى سوراپ كېلىۋاتقان تۇلىكنىڭ ئىنىسى بۇلۇجى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ جەجىڭ 6 - يىلى (1346- يىلى) تۇغلۇق تۆمۈرنى خانلىققا كۆتۈردى، شۇنىڭ بىلەن شەرقىي چاغاتاي خانلىقى قۇرۇلدى.

تۇغلۇق تۆمۈرخان بۇلۇجىنىڭ ئۆزىنى خانلىققا كۆتۈرگەنلىك تۆھپىسىگە ئاساسەن، ئۇنىڭغا 9 تۈرلۈك ئىمتىياز بەردى، ئەمەلىيەتتە ئۇ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقىنى كونترول قىلدى. بۇ 9 تۈرلۈك ئىمتىياز تۆۋەندىكىچە: 1) دۆمباق ئىشلىتىشكە بولىدۇ؛ 2) تۇمەنبېگى بايرىقى ئىشلەتسە بولىدۇ؛ 3) ئۇنىڭ ئىككى قوغدىغۇچىسى مىڭبېگى بايرىقى ئىشلەتسە بولىدۇ؛ 4) ئۇ خانلىق يىغىنىدا ئوقيا قاداق تاقسا بولىدۇ؛ 5) خاقان بىلەن ئۇۋ ئۇۋلاشقا ئالاقىدار بەزى ئىمتىيازلار؛ 6) ئۇ تەۋەلىكتىكى بارلىق موڭغۇل ئەمىرلەرنى باشقۇرىدۇ، ئۇنىڭغا «موڭغۇل ئۇلۇس سەردار» دەپ نام بېرىلىدۇ؛ 7) خاقان ئالدىدا باشقا ئەمىرلەرنىڭ ئورنى ئۇنىڭ ئورنىدىن بىر ئوقيا كەلگۈدەك يىراق بولۇشى كېرەك؛ 8) ئۇنىڭ خاقانغا مەلۇم قىلماي تۇرۇپ خوشۇت ئەمىرلەرنىڭ ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلاش - تەيىنلەش ھوقۇقى بولىدۇ؛ 9) بۇلۇجى ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادى گۈناھ ئۆتكۈزسە سوراقتا تارتىلماسلىق ھوقۇقى بولىدۇ. بۇ سىياسىي ئىمتىياز ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ كەلدى.

بۇلۇجىنىڭ ئوغلى قۇدايداد دەۋرىگە كەلگەندە دوغلات قەبىلىسىنىڭ كۈچى تېخىمۇ زورايدى. ئەسلىدىكى 9 تۈرلۈك ئىمتىيازغا يەنە 2 تۈرلۈك ئىمتىياز قوشۇلدى، ئۇ بولسىمۇ 1) زىياپەتتە خانغا مۇلازىمەت قىلغاندا ئەمىر قۇدايداد ئىككى مۇلازىم ئورۇنلاشتۇرىدۇ، بىرى ئوڭ تەرەپتە تۇرۇپ خانغا ھاراق قۇيىدۇ، يەنە بىرى سول تەرەپتە تۇرۇپ ئەمىر قۇدايدادقا ھاراق قۇيىدۇ، ھاراق قۇيۇلىدىغان بۇ ئىككى رومكا مەخسۇس خان ۋە قۇدايدادقا ئىشلىتىلىدۇ؛ 2) بارلىق ئەمىر - پەرمانلارغا ئەمىر قۇدايداد مۆھۈر باسىدۇ، لېكىن خاننىڭ مۆھىرى چوقۇم ئەمىرنىڭ مۆھىرىنىڭ ئالدىغا بېسىلىدۇ. قۇدايداد مۇۋەققەت ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن 40 نەچچە يىلدا ھەيدەرخوجا، شاھمەي جاھان، مەخمۇت خوجا، شىرمەخمۇت، نەخشجاھان، ئۇۋەيسخاندىن ئىبارەت ئالتەيلەننى خانلىققا كۆتۈردى.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەندې 4 - يىلى (1429 - يىلى) ئۇۋەيسخان ۋاپات بولغاندا چوڭ ئوغلى يۇنۇس بىلەن كەنجى ئوغلى ئېسەن بۇقا خانلىق ئورنىنى تالاشتى. دوغلات قەبىلىسىنىڭ قوللىشى بىلەن ئېسەن بۇقا تەختكە چىقتى. ئېسەن بۇقا تۈرپانلىق ئۇيغۇر ئەمىر تېمۇرنى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىپ موڭغۇل قوشۇنىدىكى ئاق سۆڭەكلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى، ئۇلار توپلاڭ كۆتۈرۈپ ئېسەن بۇقىخاننى موغۇلىستاندىن قوغلاپ چىقاردى. قەشقەردە تۇرۇشلۇق دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرى سەئىد ئەلى (قۇدايدادنىڭ نەۋرىسى) بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، موغۇلىستانغا بېرىپ ئېسەن بۇقىنى ئاقسۇغا قايتۇرۇپ كەلدى.

تەيەنشۇن 1 - يىلى (1457 - يىلى) سەئىد ئەلى قەشقەردە ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇنىڭ ئوغلى سانسىز مىرزا

پايتەختىنى ياركەنتكە يۆتكىدى، قەشقەر بىلەن يېڭىسارنى ئىدارە قىلىشنى ئىنىسى بىلەن ئانىسىغا تاپشۇردى. تىيەنشۇن 8 - يىلى (1464 - يىلى) سانسىز مىرزا ۋاپات بولدى، ئۇنىڭ ئوغلى مىرزا ئابابەكرى ئالدى بىلەن تاغىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزاغا ئەگەشتى، كېيىن ياركەنتكە بېرىپ ئۆز ئالدىغا شەھەرگە ئىگەدارچىلىق قىلدى. چىڭخۇا 16 - يىلى (1480 - يىلى) مىرزا ئابابەكرى تاغىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى قوغلۇۋېتىپ قەشقەرنى ئىگىلىۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مىرزا ئابابەكرى كۆپ قېتىم شەرقىي چاغاتاي خانلىقى قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئۆزىنىڭ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىن ئايرىلغانلىقىنى جاكارلىدى ۋە ئۆزىنى «سۇلتان» دەپ ئاتىدى، قەشقەر، ياركەنتنى مەركەز قىلغان بۆلۈنمە ھاكىمىيەتنى قۇردى. «تارىخى رەشىدى» دە بۇ ھاكىمىيەت قەشقەر خانلىقى دەپىلگەن.

4 § . ياركەنت خانلىقى

1. تەرەققىيات جەريانى

ياركەنت خانلىقى شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىن بۆلۈنۈپ تەرەققىي قىلغان خانلىق، ئۇنىڭ قۇرغۇچىسى شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى تۇغلۇق تۆمۈرنىڭ ئەۋلادى سەئىدخان. سەئىدخان ئەسلىدە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ماۋرائۇننەھر رايونىدا ھەربىكەت قىلاتتى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 9 - يىلى (1514 - يىلى) ئەتىيازدا فەرغانە رايونىنى ئىگىلەپ تۇرغان سەئىد ئۆزبېك شەيبانىخانىنىڭ كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇمىغا ئۇچرىغاندىن كېيىن ئۆزلۈكىدىن چېكىنىپ، قەشقەر رايونىغا ھۇجۇم قىلدى. شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى سەئىد ياركەنتتە تەختكە چىقىپ ياركەنت خانلىقىنى قۇردى.

ياركەنت خانلىقى يېڭى قۇرۇلغاندا سەئىدخان تەرەپ - تەرەپكە جەڭ ئېلان قىلىپ، خانلىقنىڭ غەربى، شىمالى، جەنۇبى قىسىم زېمىنلىرىنى مۇستەھكەملىدى، ئۇ يەنە ماۋرائۇننەھر، موغۇلىستان قاتارلىق جايلارنى ئىگىلىمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن مەغلۇپ بولدى. جېڭدې 10 - يىلى (1516 - يىلى) سەئىدخان ئۆز ئاكىسىنىڭ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى ماڭسۇرخانىنىڭ خاقان ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى پەسەيتىپ، ياركەنت خانلىقىنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن سىرتقى شارائىت ھازىرلىدى. ئابدۇرەشىدخان تەختكە چىققاندىن كېيىن، ھاكىمىيەتكە تەھدىت بولۇۋاتقان دوغلات قەبىلىسىدىكى ئاق سۆڭەكلەر كۆچىنى يوقاتتى، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى ماڭسۇرخانىنىڭ بىرقانچە قېتىملىق ھۇجۇمىنى بىتچىت قىلدى، ياركەنت خانلىقى شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ چىقتى. لۇڭچىڭ 4 - يىلى (1570 - يىلى) غا كەلگەندە ياركەنت خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇكەرىم خان لەشكەر چىقىرىپ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى بىرلەشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى جايلار بىرلىككە كېلىپ، دۆلەت كۈچى تېخىمۇ زورايدى. ياركەنت خانلىق ھاكىمىيىتى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن موڭغۇل ئۇلۇسىنىڭ مەنپەئىتىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە، بەلكى پۈتۈن مۇسۇلمانلار مەنپەئىتىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى، بۇ ئەھۋال موڭغۇللار بىلەن يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ يۇغۇرۇلۇشىنى تېزلەتتى. جەمئىيەت تىنچ - ئامان بولدى، ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلدى، 16 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا يەنى مۇھەممەدخان دەۋرىگە كەلگەندە تېخىمۇ گۈللەندى.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ ۋەنلى يىللىرى (16 - ئەسىرنىڭ 70 -، 80 - يىللىرى ئالماشقان مەزگىل) ماۋرا-ئۇننەھردىكى ئىسلام دىنى نەقشىبەندى مەزھىپىدىكى قارا تاغلىق خوجا ئىسھاق ۋەلى ياركەنت خانلىقىغا دىن تارقاتقىلى كەلدى، شۇنىڭ بىلەن قارا تاغلىقلارنىڭ كۆچى بارغانسېرى كۈچەيىپ، باشقا مەزھەپتىكىلەرنى ئۆزلۈكسىز سىقىپ چىقىرىپ، ئۇلارغا زەربە بېرىپ سىياسىيغا ئاكتىپ قاتناشتى. ئەخمەدخان ھۆكۈمرانلىق

قىلغان مەزگىلدە، موڭغۇللارنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇرۇپ - ئادەتى بولۇپ كېلىۋاتقان «ياشانغانلار خان بولۇش» پرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلغانلىقتىن، خانلىقنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئۇرۇش ئۇزۇلمىدى، مەزھەپلەر تەسىر كۈچىنىڭ كىرىشى سىياسىي ۋەزىيەتنى تېخىمۇ قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى، دۆلەت كۈچى بارا - بارا ئاجىزلاپ كەتتى. تىبەتچى يىللىرى (17 - ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرى) غا قەدەم قويغاندا ئاق تاغلىق خوجا مەھمۇت يۈسۈپمۇ ياركەنت خانلىقىغا كېلىپ دىن تارقاتتى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاق تاغلىقلار بىلەن قارا تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدا دىننى تىزگىنلەش ھوقۇقىنى تالىشىش كۈرىشى باشلاندى، ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز ئالدىغا سىياسىي كۈچلەرنى قوللاپ، كۈرەشنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈردى. قارا تاغلىقلار ئۇزۇن مەزگىل ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولدى، سادىر خوجا (مەھمۇت يەھيا خوجا) مەزگىلدە كۆپ قېتىم خانلىق ئورنىنى تىكلەپ، ھاكىمىيەتنى مەھكەم ئىگىلىدى. ئاق تاغلىقلار بولسا يولۋاسخانىنىڭ خانلىق ئورنىنى تارتىۋېلىشىنى قوللىدى، سىرتقى جەھەتتە ئويرات سېڭگېلىرى بىلەن ئالاقىلەشتى ھەمدە ئۇلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى 6 — 7 - يىللىرى (1667 — 1668 - يىللىرى) يولبارسخان خانلىق تەختىگە ئولتۇرۇپ، ئاق تاغلىقلارنى قوللاپ، قارا تاغلىقلارغا زەربە بېرىش سىياسىتىنى قوللاندى. قارا تاغلىق خوجىلار ۋە ئۇلارنىڭ مۇخلىسلىرى ئاقسۇدىكى ئىسمائىلخانغا تايانىدى ھەم ئويرات قەبىلىسى ئىچىدىن ئۆزىگە ئارقا تېرەك ئىزدىدى. كاڭشى 9 - يىلى (1670 - يىلى) ئويرات قوشۇننىڭ باشلىقى ئىركابەگ يولبارسخاننى ئولتۇرۇۋەتتى، ئىسمائىلخان ئويرات قوشۇنلىرى ۋە قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ قوللىشى بىلەن ياركەنتكە كىرىپ خاقان بولدى. شۇنىڭ بىلەن قارا تاغلىقلار يەنە بىر قېتىم ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولدى. ئاق تاغلىق خوجا ھىدايىتۇللا ياركەنتتىن قېچىپ چىققاندىن كېيىن تىبەتتىكى دالاي لاما بىلەن جۇڭغارىيەدىكى غالداندىن مەدەت تىلىدى. تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى جايلارنى ئىشغال قىلىش نىيىتىدە بولۇۋاتقان غالدان بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، كاڭشى 18 - يىلى (1679 - يىلى) كەڭ كۆلەمدە لەشكەر تارتىپ ياركەنت خانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىنى يۇتۇۋالدى؛ كېيىنكى يىلى (1680 - يىلى) يەنە يەركەنت خانلىقىنى ئىشغال قىلدى، ئىسمائىلخان ۋە خان ئوردىسى ئەزالىرى تۇتۇلۇپ ئىلىغا ئېلىپ كېتىلدى، شۇنىڭ بىلەن ياركەنت خانلىقى يوقالدى.

شۇنىڭدىن كېيىن غالدان ئابدۇرەشىدنى خانلىق تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ ئۆزىنىڭ ۋاكالەتچىسى قىلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئابدۇرەشىد بىلەن ئاپپاق خوجا (ھىدايىتۇللا) زىددىيەتلىشىپ قېلىپ، ھەر ئىككىلىسى ياركەنتتىن قېچىپ كەتتى، ئابدۇرەشىدخان كېيىن غالدانىنىڭ قېشىغا قېچىپ بېرىپ تۇتۇلۇپ قالدى. ئابدۇرەشىدخان ياركەنتتىن قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، ياركەنتتىكى بەگلەر ئۇنىڭ 2 - ئىنىسى مەخمۇت ئىمىننى خان قىلىپ تىكلىدى. مەخمۇت ئىمىن ۋە بىر قىسىم بەگلەر غالدان كۈچلىرىنى يوقىتىش خىيالىدا بولدى، بىراق ئاپپاق خوجا قاتارلىقلارنىڭ قارشى تۇرۇشى بىلەن مەغلۇپ بولدى. كاڭشى 25 - يىلى (1681- يىلى) مەخمۇت ئىمىنخان ئەلچى ئەۋەتىپ چىڭ سۇلالىسىغا سوۋغات تاپشۇردى. كېيىن مەخمەت ئىمىنخان ئاپپاق خوجا بىلەن زىددىيەتلىشىپ قېلىپ ئاپپاق خوجا ئۆزىنىڭ ئوغلى يەھيا خوجىنى خانلىققا ئولتۇرغۇزدى. ئاپپاق خوجا ئۆلۈپ ئۇزۇن ئۆتمەي، يەھيا خوجا ئويرات قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۇرۇلدى. كاڭشى 33 - يىلى (1694 - يىلى) ئەتراپىدا ياركەنت ۋە تۇرپاندىكى بەگلەر ئابدۇرېشىتخانىنىڭ 3 - ئىنىسى مەخمۇت مۆمىننى خانلىققا كۆتۈردى، ئۇزۇن ئۆتمەي قەشقەردىكى بەگلەر قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ ياركەنتنى ئىشغال قىلدى، مەخمۇت مۆمىن ئەسىرگە چۈشتى. ياركەنت شەھىرىگە مىرزا ئالىم ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان بولدى. سەئىدخان ئەۋلادلىرىنىڭ ياركەنتتىكى ھۆكۈمرانلىقى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

2. زېھمىنى

سەئىدىيە خانلىقى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئۇنىڭ زېھمىنى ئاساسلىقى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى يولىنىڭ غەربىي قىسمى يەنى بۈگۈنكى تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي قىسمى ئىدى، ئۇنىڭدىن باشقا غەربىي جەنۇبى

پۈتۈن پامىر ئېگىزلىكى ۋە شۇڭا، ۋاخان رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. خاندانلىق تارىخ گۇللەنگەن مەزگىلدە (1600- يىللىرى ئالدى - كەينىدە) ئۇنىڭ زېمىن دائىرىسى ئاساسىي جەھەتتىن بېكىتىلگەن بولۇپ، ئۆزگىرىش ناھايىتى ئاز بولغان، شەرقىي قىسمى جىياڭگۇەن ئالدىغىچە بولۇپ، مىڭ سۇلالىسى بىلەن چېگرىداش ئىدى، جەنۇبىي قىسمى قۇرۇمتاغ، ئالتۇن تاغ بىلەن چېگرىلىناتتى، تىبەت، موڭغۇل قەبىلىلىرىنىڭ زېمىنى بىلەن تۇتاش، غەربىي جەنۇبى قارا قۇرۇم تاغلىرى بىلەن چېگرىداش بولۇپ، تىبەتنىڭ لاداق، بولور قاتارلىق جايلىرى بىلەن تۇتاش، غەربىي قىسمى پۈتكۈل پامىر ئېگىزلىكى ۋە شۇڭا، ۋاخان رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ھىندىستاننىڭ مۇغۇل ئىمپېرىيىسى زېمىنى بىلەن قوشنا، ئالەي تېغى ۋە ئۆزبېك زېمىنى بىلەن چېگرىداش؛ شىمالىي قىسمى تەڭرىتاغنى پاسىل قىلىپ، قازاق، قىرغىز، ئۇيغۇر زېمىنى بىلەن تۇتاش ئىدى. ئۇنىڭ دائىرىسى ھازىرقى شىنجاڭدىكى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى، گەنسۇدىكى جىياڭگۇەننىڭ غەربىدىكى رايونلار ۋە تاجىكستاننىڭ جەنۇبىدىكى پامىر ئېگىزلىكى، ئافغانستاننىڭ ۋاخان رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

3. تۈزۈلمە ۋە ئەمەلدارلىق تۈزۈمى

ياركەنت خانلىقىنىڭ تۈزۈلمىسى ئاساسىي جەھەتتىن چىڭگىزخان قۇرغان موڭغۇل خانلىقىنىڭ تۈزۈلمىسى ئىدى، لېكىن يېزا ئىگىلىك مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام شەرىئىتىنىڭ تەسىرى تۆپەيلىدىن بەزى ئۆزگىرىشلەر بولغان. پۈتۈن خاندانلىق خان جەمەتىنىڭ مال - مۈلكى بولۇپ، ئۇ بىرقانچە سۇيۇرغاللىققا ئايرىلغان، ئۇلارغا خان جەمەتىنىڭ ئەزالىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان. خاندانلىقنىڭ ئەڭ ئالى ھۆكۈمرانى چوڭ خاقان ئىدى. ياركەنت خانلىقىدا «ۋەلىئەھدى» تەسىس قىلىنمىغان، بۇ ئورۇنغا ئېرىشكۈچىلەر ھەمىشە قەشقەر ۋالىيسى تەرىپىدىن تەيىنلىنەتتى. ئۆتكەنكى چوڭ خاقانلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇلتاي (ئوردا ۋەزىرلەر يىغىنى) تەرىپىدىن «جاكارلانغان»، ئاساسلىقى موڭغۇللارنىڭ «پېشقەدەملەر خان بولۇش» دېگەن ئەنئەنىۋى پرىنسىپى بويىچە كۆرسىتىلگەن. مۇھەممەدخان دەۋرىدىن باشلاپ خاقانلار ھەمىشە خانلىق ئورنىنى ئۆز ئوغلىغا ئۆتۈنۈپ بەرگەن، بۇ يېزا ئىگىلىك مەدەنىيىتىنىڭ موڭغۇل چارۋىچىلىق مەدەنىيىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرى. ئەمما تەخت ۋارىسىنى تاللاشتا يەنىلا ئەنئەنىگە ئاساسلىنىلغان بولۇپ، قۇرۇلتاي تەرىپىدىن «پېشقەدەملەر خان بولۇش» پرىنسىپى بويىچە ئېلان قىلىنغان، گەرچە بۇ خىل ئېلان قىلىش ئامالسىزلىقتىن بولغان بولسىمۇ، قۇرۇلتاي دېگىنىمىز موڭغۇللار قەبىلىسىنىڭ كېڭىشىش يىغىنى بولۇپ، ياركەنت خاندانلىقىدىمۇ داۋاملىشىپ كەلگەن، لېكىن قاتناشقۇچىلار ئاساسلىقى خان جەمەتى ئەزالىرى، ھەرقايسى قەبىلىلەرنىڭ ئەمىرى ۋە مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئىدى، كېيىنچە ئىسلام دىنىدىكى يۇقىرى تەبىقە زاتلىرىمۇ قاتنىشىدىغان بولدى. ئۇنىڭدا ئاساسلىقى خاندانلىقنىڭ ھۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئىدىيە بىرلىككە كەلتۈرۈلەتتى، مۇھىم ھەربىي، سىياسىي ئىشلار ئۇستىدە مەسلەن: تەخت ۋارىسىنى بەلگىلەش، سۇيۇرغال زېمىنلارنى تەقسىم قىلىش، مۇھىم ئەمەلدارلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش قاتارلىقلار ئۇستىدە قارار چىقىرىلاتتى. خانلىق ھوقۇقى ئۆزلۈكسىز ئۇسۇۋاتقان ئەھۋالدا قۇرۇلتاينىڭ رولى بارا - بارا ئاجىزلىدى.

خاقان پۈتۈن دۆلەتنى بىرقانچە رايونلارغا بۆلۈپ، خان جەمەتى ئەزالىرىغا ئىنئام قىلاتتى، خانلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە سۇيۇرغال قىلىنغان رايونلار ئاساسلىقى ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، قەشقەر، يېڭىسار، خوتەن، سارىقول قاتارلىقلار ئىدى، كېيىنكى مەزگىلدە تۇرپان، چالىش قاتارلىق جايلار سۇيۇرغال قىلىنغانلىقىنىڭ سىرتىدا، ئالدىنقى مەزگىلدىكى سۇيۇرغال يەرلەردىن كۆچا، قاغىلىق، قاراقاش، كېرىيە قاتارلىقلار ئايرىپ چىقىلىپ سۇيۇرغال قىلىندى، بۇ سۇيۇرغاللارغا ئېرىشكۈچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى خانلىقنىڭ ئوغلى ۋە ئاكا - ئۇكىلىرى بولۇپ، ئۇلار ۋالىي دەپ ئاتىلاتتى، ئۇلار ئۆز سۇيۇرغالىغا نىسبەتەن تولۇق ھوقۇقلۇق بولۇپ، ئۇلارنىڭ پەرمانلىرى ئۆز زېمىنىدا ئىجرا قىلىناتتى، خاقانمۇ ئارىلىشالمايتتى.

ياركەنت خانلىقىدا خاقان، ۋالىيدىن قالسا يەنە ھەربىي ئەمەلدارلار، ئوردا ئەمەلدارلىرى، مەركىزىي

ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى، دىنىي زاتلار مەخسۇس تەيىنلىگەن ئەمەلدارلار، يەرلىك ئەمەلدارلاردىن ئىبارەت 5 تۈرلۈك ئەمەل تەسىس قىلىنغان. ھەربىي ئەمەلدارلىرى ئاساسلىقى ئۇلۇسبېك، بۇ «دۆلەت رەھبىرى» دېگەن مەنىدە، ئۇ ئىنتايىن ئالىي نام بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنى پەقەت خاقاندىنلا تۆۋەن، باش ۋەزىر بىلەن تەڭ ئىدى، يەركەنت خانلىقىنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە بۇ ئەمەل قايتا تەسىس قىلىنمىغان. قوشبېگى، بۇ «چوڭ گازارما باشلىقى» دېگەن مەنىدە، ئۇ ئادەتتە ھەربىي مەشق ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ، ئۇرۇش مەزگىلىدە ئۇرۇشقا باشلامچىلىق ياكى قوماندانلىق قىلىدۇ، خانلىقنىڭ ھەربىي ئىشلار جەھەتتىكى ئەڭ يۇقىرى ئەمەلدارلىرى. ئۇچىبېگى، بۇ ئۇرۇش مەزگىلىدە خانلىق قوشۇنىنىڭ چوڭ ئەمىرى ھېسابلىنىدۇ. تۇغىبېگى، بۇ خاقان چوڭ گازارمىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى بولۇپ، خاقان بايرىقىنى قوغداشقا مەسئۇل. تاۋاچى، بۇ قوغدىغۇچى رولىنى ئويناىدۇ. ئەمىر، بۇ «سانغۇن»، «ھەربىي باشلىق» دېگەن مەنىدە، بۇ ئاساسلىقى كۆچمە چارۋىچىلارنىڭ ھەربىي ئېسىلزادىلىرىنى ئاتاشقا ئىشلىتىلىدۇ. بەگ، ئەسلى مەنىسى «سەردار»، «شاھزادە» دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئەمىر بىلەن ئوخشاش، يەركەنت خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىن باشلاپ بۇ سۆزنىڭ ئورنىغا ئەمىر دېگەن سۆز ئىشلىتىلگەن، ھەربىي ئېسىلزادىلەر ۋە ئەمەلىي كۈچكە ئىگە شەخسلەر ھەمىشە بەگ دەپ ئاتالغان.

ئوردا ئەمەلدارلىرى مۇنداق بىرقانچە خىل بولىدۇ: ئىشىكئاغا، ئوردا ياساۋۇل بېشى دېگەن بولىدۇ؛ ياتىش بېگى، «خاقاننىڭ كېچىلىك مۇھاپىزەتچىلىرى باشلىقى» دېگەن مەنىدە؛ باقشى، «مەكتۇپ يازغۇچى»، «ئىش خاتىرىلىگۈچى» دېگەن مەنىدە، خاقاننىڭ شەخسى كاتىپى؛ باقاۋۇل، خاقاننىڭ يېقىن قوغدىغۇچىسى بولۇپ، تاماق يېيىش، يېتىپ - قوپۇش ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مىراخور، ئۇ ئاساسلىقى خاقاننىڭ ئاتلىرىنى باشقۇرىدۇ ۋە ئوردىدىن چىقىپ ئىش بېجىرىشنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ؛ ياساۋۇل، ئۇ خاننىڭ يېقىن قوغدىغۇچىسى.

مەركىزىي ئەمەلدارلارنىڭ ئاساسلىقى ۋەزىر، ئۇ «باش ۋەزىر» گە تەڭ بولۇپ، مەركەزنىڭ ئەڭ ئالىي مەمۇرىي ئەمەلدارى؛ ئاتالىق، بۇ، خان ياكى سۇلتاننىڭ ئۇستازى، يەركەنت خانلىقىنىڭ مەركىزىدە بۇ ئەمەل تەسىس قىلىنمىغان، پەقەت كەنجى خوجايىن دەۋردىلا تەسىس قىلىنغان؛ مىراب، بۇ ئاساسلىقى سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ، خانلىقنىڭ كېيىنكى دەۋردە ئۇنىڭ ئورنى ۋەزىر ۋە ئىشىكئاغا بېگىنىڭ كەينىدىلا تۇراتتى؛ كېرەك- ياراغ، ئاساسلىقى ھەرقايسى جايلاردىن ئاشلىق، يەم - خەشەك يىغىشنى ۋە ھەربىي قىسىمغا تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىش ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ؛ تاغارچى، ئۇ باج، ھەربىيلەرنى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل بولىدۇ؛ ئىشقاۋۇل، چەت ئەل ئەلچىلىرىنى كۈتۈشكە، ئۇلارنى خان بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە مەسئۇل؛ مۇتەۋەللى، ئۇ ۋەخپىلەرنى (دىنىي مال - مۈلۈكلەرنى) نازارەت قىلىدىغان، قوغدايدىغان ئەمەلدار بولۇپ، كۆپىنچە ئەتىۋارلىق ۋەزىر ياكى تۆھپىكار ۋەزىر بۇ ئورۇنغا چىقاتتى.

ئىسلام دىنىنىڭ يارکەنت خانلىقىنىڭ ھەربىي ۋە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئىشلىرىغا بولغان تەسىرىنىڭ كۈچەيىشىگە ئەگىشىپ، بىر قىسىم ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىقىنىمۇ دىنىي زاتلار ئۆتەيدىغان بولدى، ئۇنىڭ ئاساسلىقى مۇنۇلار: ناقىپ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ھەربىي ئىشلارنى نازارەت قىلىش؛ قازى، سوتلاشقا مەسئۇل؛ مۇپتى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئىسلام شەرىئىتىنى چۈشەندۈرۈش.

يارکەنت خانلىقىنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىق تۈزۈمىدىن ئىبارەت، خانلىقنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ھەرقايسى جايلارنىڭ مەمۇرىي، ھەربىي چوڭ ھوقۇقىنى خاقان بىۋاسىتە ئۆزىتكەن ھاكىمبەگ ئىگىلىگەن، ۋالىي قۇرۇق ئاتاق بولۇپ قالغان، ئۇ پەقەت «كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، ئىجارە، باج - سېلىقلارنى باشقۇرغان»، ھاكىمبەگ ئاستىدا يەنە باشقا بەگلەر بولۇپ تۈرلۈك ئىشلارنى باشقۇراتتى. بەگلىك تۈزۈمى تاكى چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىمۇ داۋاملىق قوللىنىلدى، گۇاڭشۇ 10 - يىلى (1884- يىلى) شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن بىكار قىلىندى.

يارکەنت خانلىقىنىڭ خانلىرى

جەدۋەل: 23 — 4

ئىسمى	ۋەزىپىگە ئولتۇرغان ۋاقتى	ئىزاھ
سەئىدخان	1514 - يىلدىن 1533 - يىلغىچە	شەرقىي چاغاتاي ئەخمەدخانىنىڭ 3 - ئوغلى
ئابدۇرەشىدخان	1533 - يىلدىن 1559 — 1560 - يىللىرىغىچە	سەئىدخانىنىڭ ئوغلى
ئابدۇكەرىمخان	1559 — 1560 - يىللىرىدىن 1591 - 1592 - يىللىرىغىچە	ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئوغلى
مۇھەممەتخان	1591 — 1592 - يىللىرىدىن 1609 - 1610 - يىللىرىغىچە	ئابدۇكەرىمخانىنىڭ ئىنىسى
ئەھمەدخان	1609 — 1610 - يىللىرىدىن 1618 — 1619 - يىللىرىغىچە	مۇھەممەتخانىنىڭ ئوغلى
ئابدۇللىتىپخان	تەخمىنەن 1618 — 1619 - يىللىرىدىن 1630 — 1631 - يىللىرىغىچە	ئەھمەدخانىنىڭ ئوغلى
سۇلتان ئەخمەدخان	تەخمىنەن 1630 — 1631 - يىللىرىدىن 1632 — 1633 - يىللىرىغىچە	تېمۇرخانىنىڭ ئوغلى
سۇلتان ماھمۇدخان	1632 — 1633 - يىللىرىدىن 1635 — 1636 - يىللىرىغىچە	سۇلتان ئەخمەتنىڭ ئىنىسى
سۇلتان ئەھمەدخان	1635 — 1636 - يىللىرىدىن 1638 — 1639 - يىللىرىغىچە	قايتا ئولتۇرغان
ئابدۇللاخان	1638 — 1639 - يىللىرىدىن 1667- يىلىغىچە	ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كىچىك ئوغلى ئابدۇرېھىمنىڭ چوڭ ئوغلى
يولبارسخان	1667 - يىلدىن 1670 - يىلغىچە	ئابدۇللاخانىنىڭ ئوغلى
ئابلىتىپخان	1670 - يىلى	يولبارسخانىنىڭ ئوغلى
ئىسمائىلخان	1670 - يىلدىن 1680 - يىلغىچە	ئابدۇللاخانىنىڭ ئىنىسى
ئابدۇرېشىتخان	1680 - يىلدىن 1682 - يىلغىچە	باباخانىنىڭ چوڭ ئوغلى
مەھمۇد ئىمىنخان	تەخمىنەن 1682 - يىلدىن 1692 - يىلغىچە	ئابدۇرېشىتخانىنىڭ 2 - ئىنىسى
يەھيا خوجاخان	تەخمىنەن 1692 - يىلدىن 1693 -، 1694 - يىللىرىغىچە	ئاپپاق خوجىنىڭ ئوغلى
مەھمۇت مۇمىنخان	تەخمىنەن 1694 - يىلى	ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئىنىسى

§ 5 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر

1. مەسلىھەتچى ئامبال، خان ئامبال

چىڭ سۇلالىسى جۇڭغارلار قەبىلىسىنى ۋە چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ جاي - جايلىرىدا ئەمەلدار تەسىس قىلىپ، مەھكىمە قۇرۇپ مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ تەڭرىتاغنىڭ

جەنۇبى ۋە شىمالىغا بولغان باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. چىيەنلۇڭ 27 - يىلى (1762 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئىلى سانغۇنىنى تەسىس قىلدى، ئۇنىڭ تولۇق ئاتىلىشى «ئىلى قاتارلىق جايلارغا پۈتۈنلەي ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى سانغۇن» ئىدى، ئۇنىڭ قارمىقىدا 16 مەمۇرىي رايون بار ئىدى، ئۇنىڭ ئىچىدىكى 3 رايون، يەنى قەشقەر، يېڭىسار، ياركەنلەر ھازىرقى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەسىدە.

قەشقەر　شىمالىي قىسمى نارىنغول دەرياسىدىن باشلىنىپ، جەنۇب قىسمى تاگوستال بىلەن تۇتىشىدۇ، يەنە جەنۇبقا قاراپ ماڭسا ئىككى چوققا يەنى قارا بوران چوققىسى ۋە سۇت بۇلاق چوققىسى بار، قەشقەر يەنە قوقەند بىلەن چېگرىداش، ئۇ يەرلەردىن جەنۇبقا ماڭسا ئالاي چوققىسى، بوتىيارلىق چوققىسى، ئىچ قۇرۇق چوققىسى ۋە قاراكۆلدىن ئۆتىدۇ، ئۇنىڭ جەنۇبى پامىر دەرياسىغا بارىدۇ، ئاندىن شەرققە ماڭسا مىڭ تىكە داۋىنىغا بارغىلى بولىدۇ.

چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى قەشقەردە «باش ۋەزىرنىڭ مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەسلىھەتچى ئامبىلى» دېگەن بىر ئەمەل تەسىس قىلدى، ئۇ باش ۋەزىرنىڭ مۇسۇلمان قەبىلىلىرىنىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپمۇ ئاتالغان، ئۇ شۇ يەردىكى ئەڭ يۇقىرى ھەربىي، سىياسىي ئىشلار ئەمەلدارى بولۇپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى قىسمىدىكى قەشقەر، يېڭىسار، ياركەنت، خوتەن، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچا، قاراشەھەردىن ئىبارەت 8 شەھەرنى باشقۇراتتى، يەنە 8 شەھەرلىك خان ئامبىلى، ئاغلاقچى ئامبال ۋە ھەربىي، مەمۇرىي ئىش باشقۇرغۇچى تەسىس قىلىنغان، يارىدەمچى خان ئامبىلى دېگەن بىر ئەمەل تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇ مەخسۇس قەشقەر بىلەن يېڭىساردىكى ئىشلارنى باشقۇراتتى.

چىيەنلۇڭ 31 - يىلى (1766 - يىلى) مەسلىھەتچى ئامبال ئۇچتۇرپانغا يۆتكىلىپ، ئۇچتۇرپان مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپ ئاتالدى، قەشقەر خان ئامبىلى تەسىس قىلىنىپ باشقۇرۇلدى. چىيەنلۇڭ 52 - يىلى (1787 - يىلى) مەسلىھەتچى ئامبال يەنە قەشقەرگە يۆتكىلىپ، «قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى» دەپ ئاتالدى.

قەشقەرنىڭ قوغدىغۇچى ھەربىي قوشۇنى يۆتكەپ كېلىنگەن قوشۇن ئىدى، مانجۇلار گازارمىسىنىڭ ئەسكىرى 330 بولۇپ، ئۇرۇمچىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن؛ شىبە ۋە سۇلۇن گازارمىسىنىڭ ھەر بىرىدە 96 دىن ئەسكەر بولۇپ، ئىلىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن؛ يېشىل تۇغلۇق گازارمىنىڭ ئەسكىرى 625 بولۇپ، شىنىڭ ۋە ئۇرۇمچىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن.

يېڭىسار　چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى)، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى يېڭىساردا باش بۇغ تەسىس قىلدى، چىيەنلۇڭ 31 - يىلى (1766 - يىلى) ئاغلاقچى ئامبالغا ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر خان ئامبىلى تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان بولدى.

ئۇ يەردە ئۇرۇمچىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن مانجۇ يېڭىنىڭ 80 ئەسكىرى، شەنشى خېجۇدىن يۆتكەپ كېلىنگەن يېشىل تۇغلۇق گازارمىنىڭ 200 ئەسكىرى بار ئىدى. يېڭىسارنىڭ ھاكىم بېگى 4 - دەرىجىلىك ئەمەلدار ئىدى.

ياركەنت　شەرقىي شىمالىي ئاقسۇ بىلەن، شەرقىي جەنۇبىي خوتەن بىلەن تۇتىشىدۇ، غەربى سارىقولغا بارىدۇ، غەربىي شىمالى يېڭىسار بىلەن، غەربىي جەنۇبى قاراقۇرۇم تېغى بىلەن چېگرىداش.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 26 - يىلى (1761 - يىلى) ياركەنتتە بىر خان ئامبال، بىر يارىدەمچى خان ئامبال (قوشۇمچە ئاغلاقچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ) تەسىس قىلىندى. داۋگۇاڭ 11 - يىلى (1831- يىلى) غا كەلگەندە قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى ياركەنتكە يۆتكىلىپ، ياركەنت مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپ ئاتالدى. ئۇ يەردە باركۆل، گۇچۇڭ، تۇرپانلاردىن يۆتكەپ كېلىنگەن مانجۇلار گازارمىسىدا 206 ئەسكەر؛ شەنشى، گەنسۇ قاتارلىق جايلاردىن يۆتكەپ كېلىنگەن يېشىل تۇغلۇق گازارمىدا 680 ئەسكەر بار ئىدى. ياركەنت خانلىقىنىڭ ھاكىمبېگى 3 - دەرىجىلىك ئەمەلدار ئىدى.

2. بەگلىك تۈزۈمى

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى قەشقەردە «مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەسلىھەتچى ئامبال» تەسىس قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 شەھەرنى باشقۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا يەنىلا ئەسلىدىكى بەگلىك تۈزۈمىنى ساقلاپ قالدى، بەگلىك تۈزۈمىنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەمەلدارلىق تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىپ، ئەسلىدىكى بەگلەرنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىغا ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنى مەمۇرىي باشقۇرۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندۇردى. ئەمما بەگلىككە ۋارىسلىق قىلىش تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ ۋەزىپىگە تەيىنلەش، ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش، ئۆستۈرۈش ئىشلىرىنى ئىلى جاڭجۈنى، قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلىپ، خانلىق يولىورۇقى بويىچە بىرتەرەپ قىلدى، ئۆز يۇرتىدا ۋەزىپە ئۆتىمەسلىك، ھاكىمىيەت بىلەن دىنىي ئايرىۋېتىش تەدبىرلىرى يولغا قويۇلدى.

باشقۇرۇشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن چيەنلۇڭ خان بەگلىك تۈزۈمىگە قارىتا «ئىچكى جايلاردىكى بەگلىك تۈزۈمىنى ئۆلچەم قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمىسمۇ، ئەمما ۋەزىپىنى دەرىجە بويىچە بېكىتىش مۇڭاپىق بولۇش كېرەك» دېگەن پرىنسىپنى تەدرىجىي بېكىتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى 3 - دەرىجىدىن 7 - دەرىجىگىچە بولغان بەگلىك تۈزۈم تەرتىپىنى ئورناتتى. ھاكىم بەگ 3 - دەرىجىلىك بەگ بولۇپ، بىر شەھەرنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ؛ ئىشكىئاغا بەگ 4 - دەرىجىلىك بەگ بولۇپ، بىر شەھەرنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىشقا ھەمكارلىشىدۇ؛ غەزىنىچى بەگ، شاڭبەگ 5 - دەرىجىلىك بەگ بولۇپ، غەزىنىچى بەگ ئاساسلىقى يەر باشقۇرۇش - ئاشلىق يىغىشقا، شاڭبەگ مەخسۇس ئۆشرە - زاكات يىغىشقا مەسئۇل؛ قازى بەگ، باجگىر بەگ، مىراب بەگ، دوگان بەگلەر 6 - دەرىجىلىك بەگ ھېسابلىنىدۇ، قازى بەگ سوراق ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىدۇ؛ باجگىر بەگ باج ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ؛ مىراب بەگ سۇ ئىشلىرىنى ھەم ئېتىز - ئېرىقلارنى سۇغىرىش ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ؛ دوگان بەگ يېزىق ئىشلىرىغا مەسئۇل؛ مىڭ بەگ، پاششاپ بەگ، شغاۋۇلبەگ، سەدىربەگ، يۈزبەگ قاتارلىقلار 7 - دەرىجىلىك بەگ. مىڭ بەگ 1000 ئائىلىنىڭ ئاشلىق بېجىنى يىغىشقا مەسئۇل، پاششاپ بەگ جىنايەتچىلەرنى تۇتۇش - قاماش ئىشلىرىغا مەسئۇل، شغاۋۇل بەگ ئۆتەڭ، دەڭ قاتارلىقلارغا مەسئۇل، سەدىربەگ بازار باشقۇرۇشقا مەسئۇل، يۈزبەگ 100 ئائىلىنىڭ ئاشلىق تاپشۇرۇش، تۇمۇر قېزىش ئىشلىرىغا مەسئۇل.

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بەگلەرنى ۋەزىپىسىگە ساداقەتمەن بولۇش، كۈچ چىقىرىپ ئىشلەيدىغان قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارغا ئەڭ ياخشى تەمىنات بەرگەن، ھاكىم بەگلەرنىڭ بىر يىللىق تەمىناتى 500 سەر كۈمۈش، ئىشكىئاغا بەگنىڭ 200 سەر، باشقا بەگلەرنىڭ دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىگە، يەنى ۋەزىپىسىگە قاراپ ئۇلارغا يەر ۋە يانچى بېرىلگەن. 3 - دەرىجىلىك بەگنىڭ ھەر بىرىگە 200 پاتمان ئۇرۇقلۇق تېرىلغۇ يەر، 100 يانچى؛ 4 - دەرىجىلىك بەگنىڭ ھەر بىرىگە 150 پاتمان ئۇرۇقلۇق تېرىلغۇ يەر، 50 يانچى؛ 5 - دەرىجىلىك بەگنىڭ ھەر بىرىگە 100 پاتمان ئۇرۇقلۇق تېرىلغۇ يەر، 30 يانچى؛ 6 - دەرىجىلىك بەگنىڭ ھەر بىرىگە 30 پاتمان ئۇرۇقلۇق تېرىلغۇ يەر، 15 يانچى؛ 7 - دەرىجىلىك بەگلەرنىڭ ھەربىرىگە 30 پاتمان تېرىلغۇ يەر، 8 يانچى بېرىلگەن.

بەگلەرنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىغا ھەرقايسى شەھەرلەرگە ئۆتەتلىگەن مەسلىھەتچى ئامبال، خان ئامبال نازارەتچىلىك قىلىدۇ. قەشقەرگە تۇنجى ھاكىمبەگ بولۇپ تەيىنلەنگەن كىشى قۇمۇلنىڭ ئىنانچىخانى يۈسۈپ ئىدى. تۇرپاننىڭ ئىنانچىخانى ئىمىن خوجىنىڭ 6 - ئوغلى ئىسكەندەرمۇ قەشقەرگە ھاكىمبەگ بولغان، ياركەنتنىڭ تۇنجى ھاكىمبېگى تۇرپاننىڭ ئىنانچىخانى ئىمىن خوجا ئىدى.

3. ۋىلايەت، ئايماق، ناھىيە، ۋازارەت

گۇاڭشۇ 10 - يىلى (1884 - يىلى) شىنجاڭدا ئۆلكە قۇرۇلدى، چىك سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ئەسلىدە بار بولغان مەمۇرىي ئاپپاراتلارنى ئىسلاھ قىلىپ، ۋەزىيەتكە ماس كەلمىگەن بەگلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شىنجاڭدا باش مۇپەتتىش تەسىس قىلدى، ئۇنىڭ ئاستىدا ۋىلايەت، مەھكىمە، ئايماق، ناھىيە قۇرۇلدى. شىنجاڭدا 4 ۋىلايەت بولۇپ، قەشقەر شۇنىڭ بىرى ئىدى.

قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر كونىشەھەردە ئىدى، ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە 2 مەھكىمە، بىر بۆلۈمە قاراشلىق نازارەت، بىر شۆبە مۇداپىئە نازارىتى، بىر بۆلۈمە قاراشلىق ئايماق، بىر ئايماق، 6 ناھىيە بار ئىدى.

قەشقەر يېڭىشەھەر مەھكىمىسى: گۇاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) قەشقەر يېڭىشەھەر بۆلۈمىسە قاراشلىق ئايمىقى قۇرۇلدى، گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) ئۇنىڭ دەرىجىسى مەھكىمىگە كۆتۈرۈلدى، ئۇ ئاساسلىقى قەشقەر مۇسۇلمانلار شەھىرىنى باشقۇردى، ئۇنىڭ ئاستىدا 2 ناھىيە بولۇپ: بىرى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى، ئۇ گۇاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) قەشقەر شەھىرىدىن ئايرىلىپ، غەربىي شىمالدىكى ناھىيە بولغان؛ يەنە بىرى پەيزاۋات ناھىيىسى بولۇپ، ئۇ گۇاڭشۇ 29 - يىلى (1903 - يىلى) قۇرۇلغان.

يەكەن مەھكىمىسى: گۇاڭشۇ 8 - يىلى (1882 - يىلى) بۆلۈمە قاراشلىق ئايماق ئىدى، گۇاڭشۇ 28- يىلى (1902 - يىلى) ۋىلايەتكە كۆتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە تۆۋەندىكىدەك بىر نازارەت، بىر ئايماق، 2 ناھىيە بار ئىدى: «سارىقول شۆبە مۇداپىئە نازارىتى، گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) شۆبە مۇداپىئە سوراقخانىسى تەسىس قىلىنىپ، ئاساسلىقى سارىقولنى باشقۇرغان؛ مارالبېشى ئايمىقى، گۇاڭشۇ 9- يىلى (1883 - يىلى) مارالبېشىدا قۇرۇلغان، گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) كۇزدە مارالبېشى ئايمىقى تەسىس قىلىنىپ، ئاساسلىقى بارچۇق مۇسۇلمانلار يۇرتىنى باشقۇرغان؛ قاغىلىق ناھىيىسى، گۇاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان؛ پوسكام (گۇما) ناھىيىسى، گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902- يىلى) پوسكام ناھىيىسى قۇرۇلغان، كېيىن گۇمغا يۆتكىلىپ، گۇما ناھىيىسىگە ئۆزگەرگەن.

خوتەن بۆلۈمىسە قاراشلىق ئايمىقى، (قىسقارتىلدى)

ھەربىي تۈزۈم جەھەتتىمۇ ئۆزگىرىش بولدى، ئىلى جاڭجۈنى پەقەت بىر جايىنىڭلا مۇداپىئە سانئۇنى بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەربىي مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇرمايدىغان بولدى. گۇاڭشۇ 11 - يىلى (1885 - يىلى) ئۇرۇمچى ھەربىي ئىشلار باش بۇغى قەشقەرگە يۆتكىلىپ، قەشقەر باش بۇغى دەپ ئاتالدى، ئەسلى قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھەربىي مۇداپىئە باش بۇغى ئاقسۇغا يۆتكەلدى. شىنجاڭ بويىچە 3 قورغان، 7 يانداش قىسىم، 29 گازارما تەسىس قىلىندى، يەكەن ئاشۇ 7 يانداش قىسمىنىڭ بىرى ئىدى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەسئۇلىيەتچى ئامبالار

جەدۋەل: 23 — 5

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
قەشقەر مەسئۇلىيەتچى ئامبىلى	سۇخات	چىيەنلۇڭ 26 - يىلى 1 - ئاي —
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	يۈك گۈي	چىيەنلۇڭ 26 - يىلى 1 - ئايدىن 27 - يىلى 12- ئايغىچە
ئۇلۇغچات مەسئۇلىيەتچى ئامبىلى	يۈك گۈي	چىيەنلۇڭ 30 - يىلى 8 - ئايدىن 33 - يىلى 5 - ئايغىچە
	سۇخات	چىيەنلۇڭ 33 - يىلى 5 - ئايدىن 34 - يىلى 8 - ئايغىچە

	جۇڭ ئېلى	34 - يىلى 8 - ئايدىن 35 - يىلى 5 - ئايغىچە
	زىڭ خەي	35 - يىلى
	سۈخات	35 - يىلدىن 36 - يىلى 2 - ئايغىچە
	جىڭ ئېلى	36 - يىلى 2 - ئايدىن 36 - يىلى 7 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	ئىلتۇ	36 - يىلى 7 - ئايدىن 36 - يىلى 10 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	ئەن تەي	36 - يىلى 10 - ئايدىن 38 - يىلى 4 - ئايغىچە
	سۇ ئىردەي	چېەنلۇڭ 39 - يىلىغىچە
	شۇباۋ	چېەنلۇڭ 39 - يىلى
	جوقتو	38 - يىلى 4 - ئايدىن 43 - يىلى 2 - ئايغىچە
	يۈڭ گۈي	43 - يىلى 2 - ئايدىن 44 - يىلى 1 - ئاي
	شىن باۋ	44 - يىلى 1 - ئايدىن 45 - يىلى 11 - ئايغىچە
	جوقتو	45 - يىلى 11 - ئايدىن 49 - يىلى
	خەي لۇ	49 - يىلى 4 - ئايدىن 50 - يىلغىچە
قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى	مىڭ لياڭ	چېەنلۇڭ 51 - يىلى 12 - ئايدىن 56 - يىلى 12 - ئايغىچە
	تاجى	53 - يىلغىچە
	يادەي	53 - يىلى
	مىڭ شىڭ	56 - يىلى 12 - ئايدىن 58 - يىلى 5 - ئايغىچە
	مىڭ لياڭ	58 - يىلى قايتا تەيىنلەنگەن
	يۈڭ باۋ	58 - يىلى 5 - ئايدىن 60 - يىلى 5 - ئايغىچە
	لياڭ يۇ	60 - يىلى 5 - ئايدىن جياچىڭ 1 - يىلى 3 - ئايغىچە
	چاڭ لىن	جياچىڭ 1 - يىلى 3 - ئايدىن 4 - يىلى 8 - ئايغىچە
	فۇ جۇن	4 - يىلى 8 - ئايدىن 7 - يىلى 9 - ئايغىچە
	تو جېن	7 - يىلى 9 - ئايدىن 8 - يىلى 10 - ئايغىچە
	خې نىڭ	8 - يىلى 10 - ئايدىن 11 - يىلى 1 - ئايغىچە
	جىن چاڭ	11 - يىلى 1 - ئايدىن 12 - يىلى 9 - ئايغىچە
	فەن جەنبىڭ	12 - يىلى 9 - ئايدىن 13 - يىلى 6 - ئايغىچە
	جى نا كەن	13 - يىلى 6 - ئايدىن 14 - يىلى 4 - ئايغىچە
مەھكىمە باشقۇرغۇچى	چىڭ لىن	13 - يىلى 6 - ئاي
	سۇڭ جۇن	14 - يىلى 4 - ئايدىن 14 - يىلى 6 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	نا يەنچىڭ	14 - يىلى 6 - ئايدىن 14 - يىلى 12 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	يى كىڭ	14 - يىلى 12 - ئايدىن 15 - يىلى 7 - ئايغىچە
	تې باۋ	15 - يىلى 7 - ئايدىن 16 - يىلى 9 - ئايغىچە

	فەن جەنغىك	16 - يىلى 9 - ئايدىن 17 - يىلى 7 - ئايغىچە
	سى چاك	17 - يىلى 7 - ئايدىن 19 - يىلى 10 - ئايغىچە
	چىك نىك	19 - يىلى 10 - ئايدىن 20 - يىلى 9 - ئايغىچە
	سۈك فۇ	29 - يىلى 9 - ئايدىن 23 - يىلى 10 - ئايغىچە
	يۈك چىك	21 - يىلى
	بىك جىك	23 - يىلى 10 - ئايدىن 25 - يىلى 11 - ئايغىچە
	ژولۈڭتا	25 - يىلى 11 - ئايدىن داۋگۈاك 2 - يىلى 9 - ئايغىچە
	شيۈلى	داۋگۈاك 2 - يىلى 9 - ئايدىن 2 - يىلى 11- ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	بۇ يەنتەي	2 - يىلى 11 - ئايدىن 2 - يىلى 12 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	يۈك چىك	2 - يىلى 12 - ئايدىن 5 - يىلى 10 - ئايغىچە
	چىك شاك	5 - يىلى 10 - ئايدىن 6 - يىلى 6 - ئايغىچە
(ۋاقىتلىق مەھكىمە ئەمەلدارى)	موكىدىڭبۇ	5 - يىلى 10 - ئاي
	ژولۈڭتا	7 - يىلى 7 - ئايدىن 7 - يىلى 11 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	نايەنباۋ	7 - يىلى 11 - ئاي
	ژولۈڭتا	8 - يىل 1 - ئايدىن 9 - يىلى 1 - ئايغىچە
(مەھكىمە باشقۇرغۇچى)	زالۈڭتا	9 - يىلى 1 - ئايدىن 11 - ئايغىچە
	خا لىڭتا	10 - يىلى
	بى چاك	11 - يىلى 2 - ئايدىن 11 - يىلى 10 - ئايغىچە
ياركەنت مەسلىھەتچى ئامبىلى	بى چاك	11 - يىلى 10 - ئايدىن 12 - يىلى 10 - ئايغىچە
	چاك چىك	12 - يىلى 10 - ئايدىن 14 - يىلى 3 - ئايغىچە
	شىك دې	14 - يىلى 3 - ئايدىن 17 - يىلى 5 - ئايغىچە
	ستېخېڭتا	17 - يىلى 5 - ئايدىن 20 - يىلى 12 - ئايغىچە
	تۇ مىڭتا	20 - يىلى 12 - ئايدىن 20 - يىلى 12 - ئايغىچە
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	لىەن شۇن	20 - يىلى 12 - ئاي
	تۇ مىڭتا	21 - يىلىدىن 23 - يىلى 3 - ئايغىچە
	لىەن شۇن	23 - يىلى 3 - ئايدىن 23 - يىلى 10 - ئايغىچە
(مەھكىمە باشقۇرغۇچى)	جى رۇي	23 - يىلى 10 - ئاي
(مۇۋەققەت باشقۇرغۇچى)	بى جىك	23 - يىلى 10 - ئايدىن 24 - يىلى 10 - ئايغىچە
	لىك كۇي	24 - يىلى 10 - ئايدىن 25 - يىلى 12 - ئايغىچە
	سەيبۇلاتەي	25 - يىلى 12 - ئايدىن 27 - يىلغىچە
	بى شەن	27 - يىلى 8 - ئايدىن 27 - يىلى 8 - ئايغىچە
	جى مىك	27 - يىلى 8 - ئايدىن 29 - يىل 4 - ئايغىچە

	دې لىاڭ	29 - يىلى 4 - ئايدىن شەنبەڭ 3 - يىلى 1- ئايغىچە
	فېڭ شىن	شەنبەڭ 3 - يىلى 1 - ئايدىن 4 - يىلى 1 - ئايغىچە
	چاڭ چىڭ	4 - يىلى 1 - ئايدىن 6 - يىلى 10 - ئايغىچە
	چىڭ يىڭ	6 - يىلى 10 - ئايدىن 8 - يىلى 10 - ئايغىچە
	يۇ رۇي	8 - يىلى 10 - ئايدىن 9 - يىلى 12 - ئايغىچە
	يىڭ ۋې	9 - يىلى 12 - ئايدىن تۆڭجى 1 - يىلى 4 - ئاي
	جىڭ لىيەن	تۆڭجى 1 - يىلى 4 - ئايدىن 3 - يىلى 10 - ئايغىچە
	كۇي دۇڭ	1 - يىلى 4 - ئايدىن 3 - يىل 10 - ئايغىچە
	ۋۇ لۇڭې	3 - يىل 10 - ئايدىن 4 - يىل 6 - ئايغىچە
	ئې تىڭې	4 - يىلى 6 - ئايدىن 5 - يىلى 2 - ئايغىچە
	دې شىڭئا	5 - يىلى 5 - ئاي
	لى يۈنلىن	5 - يىلى 5 - ئايدىن 6 - يىلى 11 - ئايغىچە

6 § . مىنگو دەۋرىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەت

1. ۋىلايەت (رايون) نىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى كونا تۈزۈم داۋاملىق قوللىنىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنىلا 2 مەھكىمە، 2 نازارەت، 2 ئايماق، 6 ناھىيە بار ئىدى. مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) مەھكىمە، ئايماق نازارەتلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ھەممىسى بىردەك ناھىيىگە ئۆزگەرتىلدى، شۇ چاغدا قەشقەر ۋىلايىتىگە 12 ناھىيە قارىدى. مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) خوتەندىكى 6 ناھىيە ئايرىپ چىقىلىپ، خوتەن ۋىلايىتى قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) مىنگو ھۆكۈمىتى ۋىلايەت تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۆلكە، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك مەمۇرىي تۈزۈلمىنى يولغا قويدى، شىنجاڭدىكى ۋىلايەتلەر مەمۇرىي رايونغا ئۆزگەرتىلدى، قەشقەر ۋىلايىتى رەت تەرتىپى بويىچە 3- مەمۇرىي رايون (قەشقەر مەمۇرىي رايونىمۇ دېيىلىدۇ) غا ئۆزگەردى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) قەشقەر رايونىنىڭ يەكەن، پوسكام، مەكىت 3 ناھىيىسى بىلەن خوتەن رايونىنىڭ قاغىلىق ناھىيىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، شىنجاڭ «10 - مەمۇرىي رايون» ى قۇرۇلدى، مەمۇرىي رايون مەھكىمىسى يەكەن ناھىيىسىدە بولدى، كېيىنكى يىلى مەمۇرىي رايون ۋىلايەتكە ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر، يەكەن مەمۇرىي تەپتىش ۋالىلىي مەھكىمىسى قۇرۇلدى، ئۇلارنىڭ قارىمىقىدىكى ناھىيىلەر ئۆزگەرمىدى. تەپتىش ۋالىلىي مەھكىمىسىدە خەلق ئىشلار، قۇرۇلۇش، مالىيە، مەدەنىيەت ماتارىپتىن ئىبارەت 4 باشقارما ۋە كاتىبات ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى.

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ۋىلايەتلىك ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابى تەسىس قىلىندى، قوماندانلىقنى ۋالىلىي قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى، ئۇنىڭ نامى «مەمۇرىي تەپتىش ۋالىلىي مەھكىمىسى قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق مەھكىمىسى» دەپ ئاتالدى. كېيىنكى يىلى بۇ مەھكىمە قارىمىقىدا مەمۇرىي ۋە ھەربىي ئىشلاردىن ئىبارەت ئىككى يۇرۇش ئاپپارات تەسىس قىلىندى، ۋالىيدىن باشقا يەنە مۇئاۋىن ۋالىلىي قويۇلدى، ئۇ ئاساسلىقى مەمۇرىي - سىياسىي ئىشلارنى باشقۇردى، مەمۇرىي ئاپپاراتلار تۆۋەندىكىدەك بولدى:

كاتىبات ئىشخانىسى: ئۇ ئاساسلىقى مۇھىم مەخپىي ئىشلار، تېلېگراممىا تەرجىمە قىلىش، تەرجىمانلىق، نازارەت قىلىپ بېسىش، ھۆججەتلەرنى قوبۇل قىلىش، تارقىتىش، ئارخىپ قاتارلىق ئىشلارنى باشقۇرىدۇ؛ بىرىنچى بۆلۈم: ئۇ ئاساسلىقى بوغالتىرلىق، ئاۋام ئىشلىرى، كادىرلار ئىشلىرى، ئالاقە ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا خەۋەرلىشىش ئىشخانىسى بار. ئىككىنچى بۆلۈم: ئۇ ئاساسلىقى خەلق ئىشلار، ماۋارىپ، دىپلوماتىيە، ئىجتىمائىي، سەھىيە ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ؛ ئۈچىنچى بۆلۈم: ئۇ ئاساسلىقى مالىيە، قۇرۇلۇش، ئېتىز - ئېرىق، ئاشلىق يېغىش قاتارلىق ئىشلارنى باشقۇرىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يېڭى تۈرمۇش ھەرىكىتى ھەيئىتى، ئىمتىھان ئېلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، قۇرۇلۇشنى نازارەت قىلغۇچى تەكشۈرۈپ كۆزدىن كۆچۈرگۈچى تەسىس قىلىندى. ھەربىي ئىشلار ئاپپاراتلىرى ھەربىي سوت ئىشخانىسى، شتاپ ئىشخانىسى، ئادىيۇتانت ئىشخانىسى ۋە ئامانلىق قوغداش ئوتتۇرا ئەترىتى، ھەربىي ئىشلار لازىمەتلىكلىرىنى سېتىۋېلىش ھەيئىتىدىن ئىبارەت. مەھكىمە ئىشلىرى يىغىنىنى ۋالىي چاقىرىدۇ، يىغىندا بىرقەدەر مۇھىم سىياسىي ئىشلار مۇنازىرە قىلىنىپ قارار چىقىرىلىدۇ.

2. ناھىيە دەرىجىلىك ھاكىمىيەت

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق سۇلى مەھكىمىسى، يەكەن مەھكىمىسى، خوتەن مەھكىمىسى، يېڭىسار نازارىتى، سارىقول نازارىتى، مارالبېشى ئايمىقى پۈتۈنلەي ناھىيىگە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 8 - يىلى (1919 - يىلى) قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) قاغىلىق، گۈما، كېرىيە، لوپ، خوتەن، قاراقاشتىن ئىبارەت 6 ناھىيە ئايرىپ چىقىلىپ خوتەن ۋىلايىتى تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 10 - يىلى (1921 - يىلى) قاغىلىق ناھىيىسىدىن پوسكام ناھىيىسى ئايرىپ چىقىلدى. مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) يەكەن ناھىيىسى يەكەن، زەرەپشاندىن ئىبارەت 2 ناھىيىگە بۆلۈندى. شۇ يىلى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ مەكىت كەنتىدە مەكىت ناھىيىسى قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) ئۇلۇغچات ھەمكارلىشىپ باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، مىنگونىڭ 27- يىلى (1938 - يىلى) غا كەلگەندە ئۇنىڭ دەرىجىسى ناھىيىگە كۆتۈرۈلۈپ، ئۇلۇغچات ناھىيىسى دەپ ئاتالدى. مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) ئاتۇش مەۋزىي باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) غا كەلگەندە ئۇنىڭ دەرىجىسى ناھىيىگە كۆتۈرۈلدى. مىنگونىڭ 29- يىلى (1940 - يىلى) يوپۇغا مەۋزىي باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943- يىلى) غا كەلگەندە ئۇنىڭ دەرىجىسى ناھىيىگە كۆتۈرۈلدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يەكەن، زەرەپشان ئىككى ناھىيە يەنە بىرلەشتۈرۈلۈپ يەكەن ناھىيىسى قىلىندى. شۇ يىلى 10 - مەۋزىي رايون (يەكەن رايونى) تەسىس قىلىنغاندا، قاغىلىق ناھىيىسى خوتەن ۋىلايىتىدىن يەكەن رايونىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) غا كەلگەندە قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتى قارىمىقىدا قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، سارىقول، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇغا، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىتتىن ئىبارەت 13 ناھىيە بار بولدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، ناھىيىلەردە ناھىيىلىك مەھكىمە تەسىس قىلىندى، ئۇ ئاساسلىقى ناھىيىدىكى ئول ئىشلىرىنى باشقۇردى، ناھىيىلىك مەھكىمىدە كاتىبات ئىشخانىسى ۋە خەلق ئىشلار ئىشخانىسى، مالىيە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، ئىشخانا باشلىقلىرى بەگ، ئىش بېجىرگۈچىلەر ماقالە بېگى دەپ ئاتالدى. يامۇلدا يەنە بىرقانچە يايى بولۇپ، خەت - چەك يەتكۈزۈش، يۈگۈر - يېتىم قاتارلىق ئىشلارنى بېجىردى، يەنە پاششاپ بەگ، پاششاپ تەسىس قىلىنىپ، ئۇلار يامۇلنى قوغداش ھەم ناھىيە ئامانلىقىنى ساقلاشنى ئۇستىگە ئالدى. مىنگونىڭ 18 - يىلى (1928 - يىلى) ناھىيىلىك مەھكىمە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە، ئامبال ھاكىمغا ئۆزگەرتىلدى. ھەرقايسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئومۇمەن كاتىبات ئىشخانىسى ۋە 1 - بۆلۈم (مەۋزىي ۋە ماۋارىپقا مەسئۇل)، 2 - بۆلۈم (مالىيە ۋە سودا - سانائەت ئىشلىرىغا مەسئۇل) تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) دىن كېيىن يەنە ئارقا - ئارقىدىن ئامانلىق قوغداش ئىدارىسى، باج ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) غا كەلگەندە خەلق ئىشلىرى، ماۋارىپ، مالىيە

بۆلۈملىرى ۋە كاتىبات ئىشخانىسى قاتارلىقلار قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) غا كەلگەندە ھەرقايسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئومۇمەن خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، ماكارىپ بۆلۈمى، قۇرۇلۇش بۆلۈمى، باج ئىشلىرى بۆلۈمى، كاتىبات ئىشخانىسى، بوغالتىرلىق ئىشخانىسى، ساقچى ئىدارىسى قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى.

§ 7 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى يەرلىك ھاكىمىيەت

1. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى

1) تەرەققىيات جەريانى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى 1954 - يىل 5 - ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلاپ، شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىتلگەن ئورگىنى بولدى. 1955 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى، خوتەن ۋالىي مەھكىمىسى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق كومىتېتىنى ھەم ئەسلىدىكى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىگە بىۋاستە قاراشلىق قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، يوپۇغا، مارالبېشى، پەيزاۋات، يېڭىسار، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىن ئىبارەت 7 ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنى باشقۇرىدىغان ھەمدە قەشقەر شەھەرلىك خەلق كومىتېتىنى ۋاكالىتەن باشقۇرىدىغان بولدى.

1954 - يىل 7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەھەممەت ئىمىن ئىمىنوفنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇدىرلىقىغا، تېيەن جۇڭنى بىرىنچى مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، قاسىمجان قەمبىرنى 2 - مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، قاسىمجان قەمبىرنى يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىقىدىن قالدۇردى.

1956 - يىل 6 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى 5 - قېتىملىق يىغىنىنىڭ قارار قىلىشى ھەم گوۋۇيۈەنگە سۇنغان ئىلتىماسىنىڭ 4 - ئاينىڭ 21 - كۈنى تەستىقلىنىشى ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى تەۋەسىدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت (ئاپتونوم ئوبلاست) ئىچىدە يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى، خوتەن ۋالىي مەھكىمىسى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق كومىتېتىغا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىدىغان بولدى. قەشقەرنىڭ ۋىلايەت تەشكىلىي تۈزۈمى 1956 - يىل 7 - ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئەسلىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قارىمىقىدىكى ناھىيىلەر ۋە قەشقەر شەھىرى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى باشقۇرۇشىدىكى ناھىيىلەر قەشقەر ۋىلايىتى تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان بولدى.

2) خىزمەت ئاپپاراتلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە خىزمەت ئاپپاراتىنى ئەسلىدىكى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى خىزمەت ئاپپاراتى ئاساسىدا تەڭشەش، كېڭەيتىش ئارقىلىق قۇرۇلغان.

ئالدى بىلەن ئىشخانا، خوجۇلۇق باشقارمىسى، خەلق ئىشلار باشقارمىسى، مالىيە باشقارمىسى، قۇرۇلۇش باشقارمىسى، ستاتىستىكا باشقارمىسى، سودا - سانائەت باشقارمىسى، ئاشلىق باشقارمىسى، مەدەنىي - ماارىپ باشقارمىسى، سەھىيە باشقارمىسى، تاشقى ئىشلار باشقارمىسى، جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى، باج ئىدارىسى، مۇھىم ئاخبارات قاتناش ئىدارىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار قۇرۇلدى. 1954 - يىل 9 - ئاينىڭ 9-كۈنى مەمۇرىي تەپتىش باشقارمىسى، 1955 - يىل 9 - ئاينىڭ 24 - كۈنى قول سانائەت باشقۇرۇش باشقارمىسى (سودا - سانائەت باشقارمىسىدىن ئايرىلىپ چىققان) قۇرۇلدى.

شىنجاڭ ئېكسپورت شىركىتى قەشقەر ئىش باشقارمىسى (جەنۇبىي شىنجاڭ خىزمەت گۇرۇپپىسى) 1953-يىلى قۇرۇلدى. بۇ باشقارما يۇقىرى دەرىجىلىك كەسىپىي ئورۇننىڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭ تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىش باشقارمىسى 1954 - يىل 7 - ئايدا ئەسلىدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىش باشقارمىسى ئاساسىدا قۇرۇلدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىش باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى 1954 - يىل 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئەسلىدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ئاساسىدا قۇرۇلۇپ، شىنجاڭ پوچتا - تېلېگراف باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى. 1955 - يىل 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ پوچتا - تېلېگراف باشقۇرۇش ئىدارىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە مەھكىمىسى 1954 - يىل 8 - ئايدا قۇرۇلدى. 1955 - يىل 12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى خەلق سوت مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ئەدلىيە باشقارمىسى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە مەھكىمىسى 1954 - يىل 6 - ئايدا قۇرۇلدى. 1954 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق تەنھەرىكەت كومىتېتى 1956 - يىل 2 - ئايدا قۇرۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالغاندا تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1954 - يىل 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جۇڭگو خەلق بانكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1955 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا جۇڭگو خەلق بانكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي رايونى شۆبە بانكىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

2. قەشقەر رايونلۇق مەمۇرىي مەھكىمە (ۋالىي مەھكىمە)

1) تەرەققىيات جەريانى　1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى پۈتۈن مەملىكەتكە تېلېگراممۇ يوللاپ ھەقتەكە قايتقانلىقىنى جاكارلىدى، شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازات بولدى. 1949 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - بىكتۈەن 2-جۇن قەشقەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. 1950 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ۋە يەكەن ۋىلايەتلىك ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى، ئارقىدىنلا ناھىيىلەردە ئاساسىي قاتلام خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. ئەينى چاغدا قەشقەر ۋىلايىتىگە قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر، سارىقول، مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇرغا، يېڭىسار، ئۇلۇغچات، ئاتۇشتىن ئىبارەت 9 ناھىيە؛ يەكەن ۋىلايىتىگە يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىتتىن ئىبارەت 4 ناھىيە قارايتتى. 1952 - يىلى قەشقەر شەھىرى

قۇرۇلدى. 1954 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قاراشلىق ناھىيىلەردىن ئۇلۇغچات، ئاتۇش 1954- يىل 7 - ئايدا قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. قالغان ناھىيە (شەھەر) لەر جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان بولدى. شۇ يىلى 9 - ئايدا سارىقول ناھىيىسى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمە بىرلا ۋاقىتتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 7 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى باشقۇرغان 8 ناھىيە (شەھەر) ۋە ئەسلىدىكى يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى تەۋەسىدىكى 4 ناھىيە ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. شۇنداق قىلىپ 1956 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە، يەنى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يوپۇغا، مارالبېشى، يەكەن، مەكىت، پوسكام، قاغىلىق، پەيزاۋات، يېڭىسار، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىرى قارايدىغان بولدى تاكى 1990 - يىلغا قەدەر، قەشقەر مەمۇرىي رايونى تەۋەسىدە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى «ئاممىۋى تەشكىلات» نامى ھۆجۇمىغا ئۇچرىدى. 1967 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى «ئاممىۋى تەشكىلات» قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالدى. ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن قەشقەر ھەربىي رايونى يەرلىكنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىگە ئارىلىشىپ «ئۈچ ياردەم، ئىككى ھەربىي» خىزمىتى (سولچىلارغا ياردەم بېرىش، ئىشچىلارغا ياردەم بېرىش، دېھقانلارغا ياردەم بېرىش ۋە ھەربىي ئىدارە قىلىش تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىش) نى ئېلىپ باردى. 1967 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ناھىيىلىك (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرىدىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىلىرى قۇرۇلدى. ئىككى دەرىجىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ قىسمەن فۇنكسىيىسىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى، ئاساسلىقى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى قاتارلىقلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. 1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابى كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ناھىيە (شەھەر) لەردە ۋە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلاردىمۇ ئىنقىلابىي كومىتېت ياكى ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارىمىقىدا يەنە بىرقانچە گۇرۇپپا تەسىس قىلىنىپ، كونكرېت خىزمەتلەرگە مەسئۇل قىلىنىدى. 1971- يىل 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابى كومىتېتىنىڭ ئالاقىدار يولىيورۇقىغا ئاساسەن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى 1971 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتى دەپ ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېت بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئاپپاراتى بولدى. 1979 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلدى، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن ئاپپاراتلار بولدى.

2) خىزمەت ئاپپاراتى

(1) 1950 - يىلدىن 1956 - يىلغىچە بولغان مەزگىلدىكى قەشقەر، يەكەن ۋالىي مەھكىمە ئاپپاراتى 1950 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئەسلىدىكى شىنجاڭ ئۇلكىلىك 3 - رايون مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت ئاپپاراتى بولغان كاتىبات ئىشخانىسى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، قۇرۇلۇش بۆلۈمى، مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمى، سەھىيە بۆلۈمى قاتارلىقلارنى ئۆتكۈزۈۋالدى ۋە ساقلاپ قالدى. 1950 - يىل 6- ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى باج ئىدارىسى جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر

تارماق بانكىسى (كېيىن جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر مەركىزى تارماق بانكىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى). قەشقەر ئۆلكەتلىك پوچتا ئىدارىسى ۋە تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1951 - يىلى سودا - سانائەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 4 - ئايدا ئاشلىق بۆلۈمى، 10 - ئايدا تۇز ئىشلىرى ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، 12 - ئايدا تەمىنات. سودا كوپىراتىپى قۇرۇلدى. 1950 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر ئۆلكەتلىك شۆبە مەھكىمىسى قۇرۇلدى. 1951 - يىل 7 - ئاينىڭ 27 - كۈنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر ئۆلكەتلىك شۆبە مەھكىمىسى قۇرۇلدى.

1950 - يىل 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ قەشقەر تارمىقى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئەركەشتام تارماق تاموژنىسى ۋە تورغات تارماق تاموژنىسى تەسىس قىلىندى. 1951- يىل 7 - ئايدا تاشقى ئىشلار بۆلۈمى، 1952 - يىلى مەمۇرىي تەپتىش باشقارمىسى قۇرۇلدى.

1954 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە تەسىس قىلىنغان خىزمەت ئاپپاراتلىرى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن بىرلىكتە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىگە قوشۇۋېتىلدى.

يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى خىزمەت ئاپپاراتى: 1950 - يىل 3 - ئايدا ئەسلىدىكى 10 - مەمۇرىي رايون مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسى ئۆتكۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىن ساقلاپ قېلىنغان ۋە ئۆزگەرتىلگەن خىزمەت ئاپپاراتلىرى كاتىبات ئىشخانىسى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، مەدەنىي - مائارىپ بۆلۈمى، قۇرۇلۇش بۆلۈمى بولدى. 1950 - يىل 6 - ئايدا سەھىيە بۆلۈمى، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ يەكەن تارماق بانكىسى (كېيىن مەركىزى تارماق بانكا دەپ ئۆزگەرتىلدى)، باج ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. 1951 - يىلى ئاشلىق بۆلۈمى، 1952 - يىلى سودا - سانائەت بۆلۈمى، 1953- يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى مەمۇرىي تەپتىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى.

1950 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ يەكەن ئۆلكەتلىك شۆبە مەھكىمىسى قۇرۇلدى. 1951 - يىل 12 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يەكەن ئۆلكەتلىك شۆبە مەھكىمىسى قۇرۇلدى. 1954 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يەكەن ئۆلكەتلىك شۆبىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

1956 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىدە تەسىس قىلىنغان خىزمەت ئاپپاراتلىرى يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن بىرگە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى (جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، بىر قىسىم كادىرلار ئاپتونوم رايونغا يۆتكەلدى، كۆپ قىسىم كادىرلار قەشقەر ئۆلايىتىدە قالدۇرۇلۇپ، ئۆلكەتلىك، ناھىيىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى تولۇقلاندى).

(2) 1956 - يىلدىن 1966 - يىلغىچە بولغان مەزگىلدىكى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە ئاپپاراتلىرى 1956 - يىلدىن 1963 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا بەزى ئاپپاراتلار قىسقارتىلدى ۋە تەڭشەلدى، ئىخچاملاندى. 1958 - يىلدىكى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدە قوشۇۋېتىلگەن بىر قىسىم ئاپپاراتلار يەنە ئايرىم تەسىس قىلىندى ۋە كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى ياكى بەزى ئاپپاراتلار كېڭەيتىلدى. 1962 — 1963 - يىللىرى بەزى ئاپپاراتلار يەنە قوشۇۋېتىلدى ياكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1964 - يىلدىن كېيىن خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ بىر قىسىم ئاپپاراتلار يەنە ئايرىم تەسىس قىلىندى ۋە كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى.

1956 - يىل 7 - ئايدا ۋالىي مەھكىمىنىڭ تاشقى سودا بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، 1958 - يىل 4 - ئايدا سودا ئىدارىسى بىلەن قوشۇۋېتىلدى. 1959 - يىل 7 - ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، تاشقى سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى.

1956 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا ھەمكارلىق كوپىراتىپى قەشقەر ئىش باشقارمىسى تەشكىل

قىلىنىپ، 1958 - يىل 4 - ئايدا سودا - سانائەت بۆلۈمى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى، 1962 - يىل 7 - ئايدا يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، پاختا - چىگە، يەرلىك مەھسۇلات، يېزا ئىگىلىك ۋاستىلىرى قاتارلىق 3 تىجارەت بۆلۈمىنى باشقۇردى.

1957 - يىل 11 - ئايدا سودا - سانائەت بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سانائەت بۆلۈمى بىلەن سودا بۆلۈمى ئايرىم تەسىس قىلىندى. 1958 - يىلى سانائەت بۆلۈمى بىلەن قاتناش بۆلۈمى بىرلەشتۈرۈلۈپ، سانائەت- قاتناش بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1959 - يىلى سانائەت، قاتناش بۆلۈملىرى ئايرىم تەسىس قىلىندى، 1962 - يىل 8 - ئايدا بۇ 2 بۆلۈم يەنە قوشۇۋېتىلدى.

1957 - يىل 5 - ئايدا ستاتىستىكا بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، 1959 - يىلى پىلان كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى. 1962 - يىل 8 - ئايدا پىلان كومىتېتى ئىچىدە پىلان - ئىقتىساد بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1959 - يىل 4 - ئايدا ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ، 1961 - يىل 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭ كەسپى پىلان كومىتېتى ستاتىستىكا بۆلۈمى بىلەن سانائەت بۆلۈمىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1959 - يىل 4 - ئايدا ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. 1960 - يىل 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئايرىم هالدا ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1959 - يىل 11 - ئاينىڭ 30 - كۈنى پەن - تېخنىكا كومىتېتى قۇرۇلۇپ، پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىشىپ ئىش بېجىردى، 1963- يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1957 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر مېتېئورولوگىيە پونكتى قۇرۇلدى، 1959 - يىلى قەشقەر مەركىزىي مېتېئورولوگىيە پونكتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1963 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مېتېئورولوگىيە مۇلازىمەت ئىستانسىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1959 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنھەرىكەت كومىتېتى قۇرۇلدى.

1958 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سودا بۆلۈمى بىلەن قەشقەر سودا تارماق شىركىتى بىرلەشتۈرۈلۈپ ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى.

1958 - يىل 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ۋىلايەتلىك سودا، مۇلازىمەت، تەمىنات - سودا، تاشقى سودا ئاپپاراتلىرى ئۇستىدە «تۆت بىرلەشتۈرۈش» يولغا قويۇلۇپ، ئۇلار بىرلەشتۈرۈلۈپ ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1960 - يىل 2 - ئايدا بازار باها كومىتېتى قۇرۇلۇپ، 1962 - يىل 8 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭ كەسپى سودا ئىدارىسى ۋە پىلان كومىتېتى ستاتىستىكا بۆلۈمىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1964 - يىل 5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى بۇ ئاپپاراتلار يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1958 - يىل 5 - ئايدا مالىيە بۆلۈمى بىلەن باج ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1962 - يىل 8 - ئايدا مالىيە ئىدارىسى ۋىلايەتلىك مالىيە - باج بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى.

1959 - يىل 4 - ئايدا قۇرۇلۇش بۆلۈمى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1962- يىل 5 - ئايدا ئۇنىڭ نامى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1958 - يىل 6 - ئايدا سۇچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلۇش بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلىپ سۇچىلىق بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى، 1959 - يىل 7 - ئايدا دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ سۇچىلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى.

1959 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك قول سانائەت ئىش باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كەسپى سانائەت بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلدى. شۇ يىلى 11 - ئايدا يەنە قول سانائەت ئىش باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1960 - يىل 4 - ئايدا يېنىك سانائەت باشقۇرۇش بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 1962 - يىل 6 - ئايدا يېنىك سانائەت باشقۇرۇش بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ قول سانائەت ئىش بېجىرىش باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1963 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قول سانائەت باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1959 - يىل 9 - ئايدا ئەمگەك بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 1962 - يىل 8 - ئايدا بۇ ئاپپاراتلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كەسپى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، 1965 - يىل 5 - ئايدا بۇ ئاپپاراتلار

ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1964 - يىل 7 - ئايدا كادىرلار بۆلۈمى خەلق ئىشلار بۆلۈمىدىن ئايرىلىپ ئايرىم تەسىس قىلىندى.

1962 - يىل 5 - ئايدا سەھىيە بۆلۈمى بىلەن مەدەنىيەت - ماارىپ بۆلۈمى قوشۇلۇپ، مەدەنىيەت - ماارىپ - سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1964 - يىل 5 - ئايدا سەھىيە بۆلۈمى بىلەن مەدەنىيەت - ماارىپ بۆلۈمى ئايرىم تەسىس قىلىندى.

ئۇنىڭدىن باشقا، 1956 - يىلى ئەسلىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ پوچتا - تېلېگراف باشقۇرۇش شۆبە ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر شەھەرلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى، ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق پوچتا-تېلېگراف باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋە قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف مۇپەتتىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 1957 - يىل 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى بۇ ئىشخانا قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف مۇپەتتىش ئىش بېجىرىش ئورنى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1959 - يىل 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ تەشكىلاتي تۈزۈلۈشىگە كىرگۈزۈلدى. 1956 - يىل 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئەسلىدىكى جۇڭگو خەلق بانكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي رايونى شۆبە بانكىسى بىلەن جۇڭگو خەلق بانكىسى يەكەن مەمۇرىي رايون مەركىزىي تارماق بانكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر مەركىزىي تارماق بانكىسى قۇرۇلدى.

1963 - يىل 10 - ئايدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ قەشقەر شۆبە تامۇژنىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىك قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

(3) 1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى ئاپپاراتلار 1966 - يىل 5 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن تارتىپ 1966 - يىل 12-ئايغىچە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرى نورمال خىزمەت ئىشلىدى. 1967 - يىل 1- ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە ئاممىۋى تەشكىلاتلار «ھوقۇق تارتىۋالغان» دىن كېيىن، خىزمەت ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1967 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئەسلىدىكى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولىنى ئۆتىدى. ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئاستىدا ئۇنىۋېرسال گۇرۇپپا، سانائەت - قاتناش گۇرۇپپىسى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسى، مالىيە-سودا گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. 1969- يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېت قۇرۇلۇپ، قەشقەر ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1966 - يىل 5 - ئايدىن 1969 - يىل 4 - ئايغىچە بولغان مەزگىلدە ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى، مالىيە - باج بۆلۈمى، ئاشلىق ئىدارىسى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە پونكىتى، خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ، شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە بولدى.

1967 - يىلدىن 1972 - يىلغىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت تارماقلىرىدا ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى تەسىس قىلىندى. 1973 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1967 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ ھوقۇقى «ئىسيانچىلار» تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى. 1970 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تېلېگراف ئىدارىسى ۋە پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ۋە ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1973 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1969 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېت قۇرۇلدى. كومىتېت قارمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي

خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 4 چوڭ گۇرۇپپا ئاستىدا يەنە بىر قانچە كىچىك گۇرۇپپىلار قۇرۇلدى. ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى ئاستىدا كاتىبات گۇرۇپپىسى، تاشقى ئىشلار گۇرۇپپىسى، مەخپىي ئىشلار گۇرۇپپىسى، 1969 - يىل 6 - ئايدا مەمۇرىي ئىشلار گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى ئاستىدا: تەشكىلات گۇرۇپپىسى، تەشۋىقات گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 1969 - يىل 5 - ئايدا ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى تەقسىم قىلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 9 - ئايدا مەدەنىيەت - ماارىپ - سەھىيە گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى ئاستىدا: كاتىبات گۇرۇپپىسى، سانائەت - قاتناش گۇرۇپپىسى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسى، مالىيە - سودا گۇرۇپپىسى، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى، جۇڭگو - پاكىستان سودا گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

1969 - يىلى ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسى، ماددىي ئەشيالار ئىدارىسى، تاشقى سودا ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە ئىدارىسى (ئىستانسىسى)، خەلق بانكىسىنىڭ مەركىزىي تارماق بانكىسى قاتارلىق كەسپىي ئاپپاراتلاردا ئىنقىلابىي كومىتېت ياكى ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1970 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەخپىيەتلىكنى ساقلاش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، 1974 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاپپاراتىغا ئۆزگەرتىلدى.

1970 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىش بېجىرىش ئورنىدا ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، 1974 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىغا ئۆزگەرتىلدى. 1971- يىل 11 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئەسلىدىكى قول سانائەت باشقۇرۇش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سانائەت- قاتناش ئىدارىسىنىڭ قول سانائەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، 1974 - يىلى يەنە قول سانائەت باشقۇرۇش ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1971 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرى تەرتىپكە سېلىندى، 4 چوڭ گۇرۇپپا ئاستىدا ئەمگەك ئىدارىسى، پىلان ئىدارىسى، مالىيە ئىدارىسى، سانائەت - قاتناش ئىدارىسى، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى، ماارىپ ئىدارىسى، سەھىيە ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. 1972- يىلى يېزا ئىگىلىك ئىدارىسىنىڭ سۇچىلىق گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سۇ ئىشلىرى سۇچىلىق ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، 1973 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى، خەلق ئىشلار ئىدارىسى قۇرۇلدى.

1974 - يىل 2 - ئايدا 4 چوڭ گۇرۇپپا ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئىشخانىسى قۇرۇلدى، پىلان ئىدارىسى پىلان كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى دېھقانچىلىق- ئورمانچىلىق ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى، تاشقى ئىشلار باشقارمىسى، ئۇرۇش تەييارلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1975 - يىل 3 - ئايدا ئۇرۇش تەييارلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1974 - يىل 4 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى تەقسىم قىلىش ئىشخانىسى زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە - يېزىلارغا بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1975- يىل 7 - ئايدا پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى. 1974- يىل 10 - ئايدا سانائەت - قاتناش - مالىيە - سودا ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، 1975- يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1974 - يىلى سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ سودا ئىدارىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى. 1976 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا 1970 - يىل 3 - ئايدا ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ

رەھبەرلىكىدە بولدى. 1975 - يىل 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك تاشقى ئىشلار ئىدارىسى ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

(4) 1976 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ئاپپاراتلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، يەنى 1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئاپپاراتلىرى، 1979 - يىل 2 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە خىزمەت ئاپپاراتلىرى تەرتىپكە سېلىندى.

1976 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى ۋە ئۇنىڭ ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. 1976 - يىل 11 - ئايدا مالىيە ئىدارىسى ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىدارە تەشكىلىي تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1977 - يىل 10 - ئايدا تاشقى سودا ئىدارىسىدا ئىنقىلابىي كومىتېت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىدارە تەشكىلىي تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1977 - يىل 1 - ئايدا سانائەت - قاتناش ئىدارىسى بۆلۈنۈپ سانائەت ئىدارىسى، قاتناش ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. 1978- يىل 6 - ئايدا كادىرلار ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، 12 - ئايدا قول سانائەت باشقۇرۇش ئىدارىسى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 5 - ئايدا تاشقى ئىشلار باشقارمىسى تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 7 - ئايدا گۈڭشې - ئەترەت كارخانىلىرى باشقۇرۇش ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى، 9 - ئايدا چارۋىچىلىق ئىدارىسى دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ ئايرىم تەسىس قىلىندى، 12 - ئايدا پەن - تېخنىكا كومىتېتى بىلەن پىلان كومىتېتى ئايرىۋېتىلدى. 1976 - يىل 10 - ئايدا يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1979 - يىل 8 - ئايدا پەرقلەندۈرۈپ گۇۋاھلىق بېرىش - ھۆكۈم قىلىش باشقارمىسى قۇرۇلدى.

1979 - يىل 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت «ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزگەرتكەنلىك ھەم تامغا ياساپ تارقاتقانلىق توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزگەرتىلدى.

1979 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزگەرتىلدى، ئىنقىلابىي كومىتېت خىزمەت ئاپپاراتلىرىمۇ مەمۇرىي مەھكىمە خىزمەت ئاپپاراتلىرىغا ئۆزگەرتىلدى.

1980 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىدە مۇنۇ ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسى، تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى (مۇخبىرلار خىزمىتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، ئەدلىيە باشقارمىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى، خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى، كادىرلار باشقارمىسى، ئەمگەك باشقارمىسى، زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە - يېزىلارغا بېرىش ئىشخانىسى (ئەمگەك باشقارمىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرىدۇ)، پىلان كومىتېتى، ئىقتىساد - پىلان باشقارمىسى (پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرىدۇ)، باھا باشقارمىسى (پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرىدۇ)، مالىيە - باج باشقارمىسى، دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق باشقارمىسى، چارۋىچىلىق باشقارمىسى، گۈڭشې - ئەترەت كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسى، دېھقانچىلىق- چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى باشقارمىسى، 2 - يېنىك سانائەت باشقارمىسى، ماتارىپ باشقارمىسى، مەدەنىيەت باشقارمىسى، سەھىيە باشقارمىسى، مىللەت - دىن ئىشلىرى باشقارمىسى، ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى، خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئىشخانىسى، ئىقتىسادىي كومىتېت، پەن - تېخنىكا كومىتېتى (يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى، ئۇلچەم باشقۇرۇش ئورنى شۇنىڭ ئىچىدە)، تەنھەرىكەت كومىتېتى، شتات كومىتېتى، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، ماددىي ئەشيالار ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى، ئاشلىق ئىدارىسى، تاشقى سودا ئىدارىسى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى، سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى، بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە

ئىدارىسى، رادىئو ئىشلىرى ئىدارىسى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى، جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسى. شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي كومىتېت قۇرۇلدى، ئەسلىدىكى ساناقات ئىدارىسى بىلەن قاتناش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى (1985 - يىلى قاتناش ئىدارىسى قۇرۇلدى، 1986 - يىل 10 - ئايدا قاتناش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى).

1981 - يىل 4 - ئايدا چارۋىچىلىق ئىدارىسى چارۋىچىلىق باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ئورمانچىلىق باشقارمىسى دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق باشقارمىسىدىن بۆلۈنۈپ، ئورمانچىلىق باشقارمىسى بىلەن دېھقانچىلىق باشقارمىسى ئايرىم تەسىس قىلىندى. گۈڭشې - ئەترەت كارخانىلىرى باشقۇرۇش باشقارمىسى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى باشقارمىسىدىن ئايرىم تەسىس قىلىندى. 1984 - يىلى يېزا - بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1979 - يىل 4 - ئايدا سودا - ساناقاتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، 1980 - يىل 10- ئايدا سودا - ساناقاتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1981 - يىل 8 - ئايدا مەمۇرىي مەھكىمە باھا باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، 1985 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك باھا باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى مەمۇرىي مەھكىمە كۆتۈۋېلىش باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1982 - يىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بىڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى رايونلاشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇ ئەينى ۋاقىتتا ۋاقىتلىق ئاپپارات ئىدى، 1984 - يىل 3 - ئايدا ئۇ ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك دائىملىق ئاپپارات قىلىپ تەڭشەلدى. ستاتىستىكا باشقارمىسى بىلەن پىلان كومىتېتى ئايرىم تەسىس قىلىندى.

1984 - يىل 3 - ئايدا كادىرلار باشقارمىسى بىلەن ئەمگەك باشقارمىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسى قۇرۇلدى ئەسلىدىكى زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىش ئىشخانىسى 1980 - يىلى ئەمگەك باشقارمىسىغا قوشۇۋېتىلگەن.

1984 - يىل 3 - ئايدا ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە مۇھىت ئاسراش ئىشخانىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ يېزا - بازار مۇھىت ئاسراش باشقارمىسى قۇرۇلدى، خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئىشخانىسى بىلەن يېزا - بازار مۇھىت ئاسراش باشقارمىسى قوشۇۋېتىلدى. مەدەنىيەت باشقارمىسى بىلەن مائارىپ باشقارمىسى قوشۇلۇپ مەدەنىيەت - مائارىپ باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1986 - يىل 3 - ئايدا مەدەنىيەت باشقارمىسى بىلەن مائارىپ باشقارمىسى ئايرىم تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى (ساھىيە باشقارمىسىدىن ئايرىلىپ چىققان) قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى بىلەن پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئايرىم تەسىس قىلىندى. ئۇلۇچەم باشقۇرۇش ئورنى 1982 - يىلى ئىقتىسادىي كومىتېتنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك ئۇلۇچەم باشقۇرۇش ئىدارىسى (2- دەرىجىلىك ئىدارە) قۇرۇلدى. 1986 - يىل 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنى دۆلەت بىخەتەرلىك باشقارمىسى قۇرۇلدى.

1984 - يىل 3 - ئايدا ئىقتىسادىي تەپتىشلىك باشقارمىسى قۇرۇلدى، 7 - ئايدا ۋىلايەتلىك مالىيە - باج باشقارمىسى بۆلۈنۈپ، مالىيە باشقارمىسى، باج باشقارمىسى بولۇپ قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك مېتېئورولوگىيە ئىدارىسى مېتېئورولوگىيە باشقارمىسىغا، ئاشلىق ئىدارىسى ئاشلىق باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى ۋىلايەتلىك سۇچىلىق باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى، مىللەت - دىن ئىشلىرى باشقارمىسى بۆلۈنۈپ، مىللەتلەر ئىشلىرى باشقارمىسى ۋە دىن ئىشلىرى باشقارمىسى قىلىپ تەسىس قىلىندى.

1984 - يىل 3 - ئايدا مەمۇرىيەت بىلەن كارخانا بىرلەشتۈرۈلگەن ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا ئىدارىسى ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىگە، ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

1985 - يىل 4 - ئايدا مەمۇرىي مەھكىمە تاشقى مەبلەغدىن پايدىلىنىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 1986-

يىل 7 - ئايدا يېزا ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشخانىسى، ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

1981 - يىل 9 - ئايدا جۇڭگو بىلەن پاكىستان ھۆكۈمەتلىرى كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، خونجىراپ چېگرا پورتىنى ئېچىۋېتىشقا قوشۇلدى. 1982 - يىل 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى خونجىراپ پورتىنى باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى. 7 - ئايدا خونجىراپ پورتى ئېچىۋېتىلدى. 1984 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ تەستىقى بىلەن پورت باشقۇرۇش كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك خونجىراپ پورتى ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1985 - يىلى پورت ئىشخانىسىنىڭ نامى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قەشقەر ۋىلايەتلىك خونجىراپ پورتىنى باشقۇرۇش كومىتېتى (باشقارما دەرىجىلىك) غا ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىلى ئۇچىنچى دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى.

1985 - يىلى جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە بانكىسىنىڭ نامى جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىككىنچى دەرىجىلىك بانكىغا ئۆزگەرتىلدى. جۇڭگو ئۇرۇمچى تاموژنىسى قەشقەر شۆبە تاموژنىسىنىڭ نامى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قەشقەر تاموژنىسى (باشقارما دەرىجىلىك) غا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تورغات تاموژنىسى (ئەسلىدە تورغات ترانسپورت تارماق تاموژنىسى بولۇپ، 1985 - يىل 11 - ئايدا ھازىرقى نامىغا ئۆزگەرتىلگەن) ، خونجىراپ تارماق تاموژنىسى (1977 - يىلى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان) تەسىس قىلىندى.

1987 - يىلغا كەلگەندە مەمۇرىي مەھكىمە خىزمەت تارماقلىرى 55گە يەتتى. 1988 - يىل 7 - ئايدا ۋىلايەتلىك ساياھەت ئىدارىسى، 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئۇچۇر مەركىزى قۇرۇلدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە خىزمەت تارمىقى 57گە يەتتى.

3. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتى

1950 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى تەۋەلىكىدىكى قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، سارىقول، ئۇلۇغچات، ئاقتۇ، ئاتۇش، مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇغا، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىتتىن ئىبارەت 14 ناھىيىدە ئارقا - ئارقىدىن خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1952 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1953 - يىلى قەشقەر شەھىرى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە بېۋاستە قاراشلىق شەھەرگە ئۆزگەرتىلدى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ۋاكالىتەن باشقۇرىدىغان بولدى. 1955 - يىلى ئاتۇش ناھىيىسى، ئۇلۇغچات ناھىيىسى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئايرىپ بېرىلدى. 1954 - يىلى سارىقول ناھىيىسى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ زېمىنى ئەسلىدىكى سارىقول ناھىيىسى باشقۇرۇپ كەلگەن زېمىن بولدى. 1954 - يىلى ئاقتۇ ناھىيىسىمۇ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. 1956 - يىل 7 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، مارالبېشى، يېڭىسار، يوپۇغا، تاشقورغان، پوسكام، پەيزاۋاتتىن ئىبارەت 12 ناھىيە (شەھەر) نى باشقۇرىدىغان بولدى. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدە كاتىبات ئىشخانىسى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، قۇرۇلۇش بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، ماۋارىپ بۆلۈمى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، باج ئىدارىسى، سودا - سانائەت بۆلۈمى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى تەسىس قىلىندى، كېيىن يەنە داۋاملىق ھالدا سەھىيە بۆلۈمى، ستاتىستىكا بۆلۈمى، ئاشلىق بۆلۈمى، پىلان كومىتېتى، سۇچىلىق بۆلۈمى، مەمۇرىي تەپتىش ئىشخانىسى، قاتناش بۆلۈمى، سودا ئىدارىسى، تەنتەربىيە كومىتېتى، مالىيە ئىدارىسى، چارۋىچىلىق ئىدارىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1954 — 1955 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە (شەھەر)

لىك خەلق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1962 - يىلى ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق كومىتېتىدا خەلق ئىشلار بۆلۈمى، دېھقانچىلىق بۆلۈمى - چارۋىچىلىق بۆلۈمى، ئاشلىق بۆلۈمى، سودا - سانائەت ئىدارىسى، باج ئىدارىسى، مەدەنىيەت - ماارىپ، سەھىيە بۆلۈمى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى تەسىس قىلىندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، ناھىيە (شەھەر) لەردە ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

1971 - يىلدىن باشلاپ ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېتلاردا سىياسىي خىزمەت، ئىش بېجىرىش، خەلق قوغداش، ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىشتىن ئىبارەت 4 گۇرۇپپا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىش ئىشخانىسى، زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى، سانائەت - قاتناش ئىدارىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى، مالىيە ئىدارىسى، خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى، سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى، مەدەنىيەت - ماارىپ، سەھىيە ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى، تەنتەربىيە كومىتېتلار ناھىيە (شەھەر) لىك كومىتېتى تەسىس قىلىندى. 1981 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1983 - يىلغا كەلگەندە، ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لەردە پىلان كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، چارۋىچىلىق ئىدارىسى، ئورمانچىلىق ئىدارىسى، كادىرلار ئىدارىسى، ئارخىپ بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى.

1984 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەردە ئاپپارات ئىسلاھاتى يولغا قويۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىدە تەڭشەش ئېلىپ بېرىلىش ئارقىلىق، ئىشخانا، پىلان كومىتېتى، باھا ئىدارىسى، سانائەت - قاتناش ئىدارىسى، پەن - تېخنىكا كومىتېتى، ئەمگەك ئىدارىسى، خەلق ئىشلار ئىدارىسى، ئەدلىيە ئىدارىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، يېزا - بازار قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى، دېھقانچىلىق ئىدارىسى، ئورمانچىلىق ئىدارىسى، چارۋىچىلىق ئىدارىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى، سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، مالىيە ئىدارىسى، باج ئىدارىسى، ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىسى، سودا ئىدارىسى، ماارىپ ئىدارىسى، مەدەنىيەت ئىدارىسى، تەنتەربىيە كومىتېتى، مىللەتلەر- دىن ئىشلىرى ئىدارىسى، ئاشلىق ئىدارىسى، رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى، 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. 1988 - يىلى مەمۇرىي تەپتىش ئىدارىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، قەشقەر شەھىرىدىن باشقا 11 ناھىيىدە دۆلەت بىخەتەرلىكى ئىدارىسى تەسىس قىلىندى.

4. ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت

1950 - يىل 3 - ئايدىن 11 - ئايغىچە ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلىپ، كونا يېزا (بازار) لىق باۋ - جيا تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، ناھىيىدىن تۆۋەن رايون، يېزا، كەنت دەرىجىلىك خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى.

1950 - يىل 11 - ئايغا قەدەر قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 9 ناھىيىدە 56 رايونلۇق مەھكىمە، 447 يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى، يەكەن ۋىلايىتىدىكى 4 ناھىيىدە 28 رايونلۇق مەھكىمە، 221 يېزىلىق ھۆكۈمەت، 902 كەنت مەھكىمىسى قۇرۇلدى.

1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يېڭىدىن ئايرىلغان مەمۇرىي رايونلار بويىچە، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قارىمىقىدا 11 ناھىيە، بىر شەھەر بار بولدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا، ۋىلايەت بويىچە ئالىي يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىدىن 2397سى، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىدىن 77 سى

قۇرۇلدى.

1958 - يىل 9 - ئايدىن 10 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە خەلق گۇڭشېلىشىش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، جەمئىي 131 خەلق گۇڭشېسى، 2179 چوڭ ئەترەت، 10 مىڭ 415 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى قۇرۇلدى. خەلق گۇڭشېسىدىكى «ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشې بىرلەشكەن تۈزۈلمە» رايون، يېزىلىق ھۆكۈمەت ھاكىمىيىتىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى.

1984 - يىل 6 - ئايدىن باشلاپ ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق گۇڭشېسى تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يېزا، مىللىي يېزا ۋە بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1985 - يىل 3 - ئايغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدە 133 يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي يېزا 3، يېزىلىق ھۆكۈمەتلەر قارىمىقىدا يەنە 2163 كەنت كومىتېتى، 11 مىڭ 172 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، 22 بازارلىق ھۆكۈمەت، 4 مەھەللە ئىش باشقارمىسى، 109 ئاھالىلەر كومىتېتى قۇرۇلدى. يېزا (بازار) لاردا خەلق قۇرۇلتىيىدا سايلاش ئارقىلىق يېزا (بازار) باشلىقى، مۇئاۋىن يېزا (بازار) باشلىقى سايلاپ چىقىلدى.

قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە (ۋالىي مەھكىمە)، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ 1950 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئاساسلىق رەھبەرلىرى

جەدۋەل: 23 — 6

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى	ئىزاھ
ئابدۇكېرىم مەخسۇم	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1950 - يىل 1 - ئايدىن 1951 - يىل 7 - ئايغىچە	
سەيپۇللايوف	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1951 - يىل 7 - ئايدىن 1953 - يىل 9 - ئايغىچە	
فېڭ دا	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1950 - يىل 1 - ئايدىن 1954 - يىل 6 - ئايغىچە	
مەمەت ئەيسا	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	قىرغىز	شىنجاڭ		1950 - يىل 8 - ئايدىن 1954 - يىل 6 - ئايغىچە	
ئابدۇرېھىم لېتىپ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1953 - يىل 11 - ئايدىن 1954 - يىل 6 - ئايغىچە	
ئابدۇرېھىم ئىمىنوف	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1956 - يىل 7 - ئايدىن 1958 - يىل 8 - ئايغىچە	
ئىمىنوف ھامۇت	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1958 - يىل 8 - ئايدىن 1967 - يىل 1 - ئايغىچە	
نەن چىمىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1956 - يىل 7 - ئايدىن 1967 - يىل 1 - ئايغىچە	
قاسىموف توختى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1956 - يىل 7 - ئايدىن 1967 - يىل 1 - ئايغىچە	
ئىسمائىل رەھىم	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1956 - يىل 7 - ئايدىن 1957 - يىل 8 - ئايغىچە	
زۇلال ياقۇپ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	تاجىك	شىنجاڭ تاشقورغان	1924.3	1959 - يىل 5 - ئايدىن 1967 - يىل 1 - ئايغىچە	
ياقۇپ ھاجى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قەشقەر	1914.2	1957 - يىل 10 - ئايدىن 1967 - يىل 1 - ئايغىچە	

تىلىۋالدى ئېلى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1961 - يىل 7 - ئايدىن 1961 - يىل 11 - ئايغىچە	
لى شۇڭ-شياڭ	مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خېنەن يۈڭ شۇن	1919.1	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1974 - يىل 8 - ئايغىچە	جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى
ۋاڭ جېنۇېن	مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ جۇاڭ پىڭ	1919.8	1974 - يىل 8 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە 1970 - يىل 8 - ئايدىن 1974 - يىل 8 - ئايغىچە	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ سابىق شۇجىسى
لىيۇ شاۋزى	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1924	1971 - يىل 6 - ئايدىن 1974 - يىل 8 - ئايغىچە	قەشقەر شۇبە ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى
خۇاڭ رۇيش-يالاڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ يې شەن	1921.10	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1970 - يىل 1 - ئايغىچە	جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي - كومىسسارى، سىياسىي بۆلۈم مۇدىرى
دۇڭ شاڭ-سىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1969 - يىل 4 - ئايدىن 1970 - يىل 1 - ئايغىچە	قەشقەر شۇبە ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى
ئىمىنوف ئېلاخۇن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قورغاس	1926	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1974 - يىل 8 - ئايغىچە	ئاتلىق ئەسكەر 3 - تۈەن تۈەنجاڭى
شې سەييەن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي	1916	1970 - يىل 3 - ئايدىن 1973 - يىل 7 - ئايغىچە	
لىيۇ چاڭلىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1924.12	1969 - يىل 12 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر شۇبە ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى
خې دېگۈيۈن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1929	1970 - يىل 8 - ئايدىن 1974 - يىل 8 - ئايغىچە	قۇرۇقلۇق ئارمىيە 6 - شى مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى
ما فۇگۈي	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خۇيزۇ	شىنجاڭ ئۈرۈمچى	1936	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1973 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك 2- ترانسپورت شىركىتى رېمونتچىلىق زاۋۇتىنىڭ توكچىسى
خۇاڭ جىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	جاڭسۇ چىدۇڭ	1929.4	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1974 - يىل 8 - ئايغىچە	بىڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى
ۋاڭ زۇڭ-شىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خېبېي يەشيەن		1969 - يىل 4 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك لايىھىلەش ئىشخانىسىنىڭ تېخنىكى
جاڭ جياڭيۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ چىنشەن	1938	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	جەنۇبىي شىنجاڭ 2 - بىناكارلىق شىركىتىنىڭ ماتېرىيال خادىمى
يالاڭ يەنشياڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ جۇچياڭ	1932.1	1969 - يىل 4 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى ماگىزىن مۇدىرى

غۇجائەھمەت ئابلايوف	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1972 - يىل 11 - ئايدىن 1974 - يىل 3 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ سابىق مۇئاۋىن شۇجىسى
جۇ باۋجيې	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي		1974 - يىل 8 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ سابىق مۇئاۋىن شۇجىسى
ما رۇيشەن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	سەنشى سۇيدې		1974 - يىل 8 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ سابىق مۇئاۋىن شۇجىسى
بەي يۈەنشىڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەنشى چىڭجيەن	1908	1974 - يىل 8 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ سابىق مۇئاۋىن شۇجىسى
قاسىموف توختى	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1972 - يىل 11 - ئايدىن 1974 - يىل 4 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ۋالىيسى
نەن چىمىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1973 - يىل 3 - ئايدىن 1975 - يىل 4 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ۋالىيسى
ئىمىن توخۇتى	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قاغىلىق	1932	1974 - يىل 8 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قاغىلىق ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى
تالىپ داۋۇت	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ يېڭىسار	1933.1	1974 - يىل 8 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	يېڭىسار ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى
گو چىڭبىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يىچىڭ	1923	1974 - يىل 11 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	پەيزاۋات ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى
سالىڭ باۋخې	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1930	1974 - يىل 8 - ئايدىن 1974 - يىل 11 - ئايغىچە	مارالبېشى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى
سەيدىخان باۋرات	مۇئاۋىن مۇدىر	ئايال	ئۇيغۇر	شىنجاڭ يوپۇغا	1932.7	1974 - يىل 6 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ سابىق مۇئاۋىن باشلىقى
دۇڭ فۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ ژىندىڭ	1920	1975 - يىل 6 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	بېڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىنىڭ سابىق مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى
ژاڭ چۈنجاۋ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ نىڭجىڭ	1928	1975 - يىل 6 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	بېڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىنىڭ سابىق مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى

راخمىوف	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1975 - يىل 6 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە	بېكتۇەن بېزا ئىگىلىك 3 - شىنجاڭ سابىق مۇئاۋىن شىجائى
ۋاڭ جىنۇەن	مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	سەندۇڭ جۇاڭپاڭ	1919.8	1978 - يىل 8 - ئايدا ۋەزىپىسىدىن ئايرىلغان	
لىۋ چاڭلىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1924	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
ما رۇيشەن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەنشى		1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
زۇلال ياقۇپ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	تاجىك	شىنجاڭ تاشقورغان	1924.3	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
بەي يۈەنشىك	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەنشى چىڭجىن	1908	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
ئىمىن توخ-تى	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قاغىلىق	1932	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
تالىپ داۋۇت	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ يېڭىسار	1933.1	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
گو چىڭبىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يىچىڭ	1923	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
سەيدىخان با-رات	مۇئاۋىن مۇدىر	ئايال	ئۇيغۇر	شىنجاڭ يوپۇغا	1932.7	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
دۇڭ فۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ ۋېندىڭ	1920	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
ۋاڭ چۇنجاۋ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ نىڭجىڭ	1928.11	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
راخمۇف	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
ۋاڭ زۇڭ-شىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خېبېي يېشيەن		1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
جاڭ جيانجيۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ چىنئەن	1938	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
ياڭ يەنشىك	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	سەندۇڭ جۇچىڭ	1932.1	1976 - يىل 10 - ئايدىن 1979 - يىل 2 - ئايغىچە	
ئىمىنوف ھامۇت	ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ		1979 - يىل 3 - ئايدىن 1980 - يىل 10 - ئايغىچە، 1978 - يىل 9 - ئايدىن 1979 - يىل 3 - ئايغىچە	
ئابلا ئىسما-ئىل	ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ پەيزاۋات	1927.7	1980 - يىل 10 - ئايدىن 1982 - يىل 10 - ئايغىچە، 1980 - يىل 2 - ئايدىن 1980 - يىل 10 - ئايغىچە	
ماموتوف قۇربان	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر		1982 - يىل 10 - ئايدىن 1983 - يىل 10 - ئايغىچە	

ئابدۇغوپۇر سدىق	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قەشقەر كوناشەھەر	1928.10	1983 - يىل 10 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە	
لى دىجىيې	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى لىنشەن	1927.9	1978 - يىل 12 - ئايدىن 1985 - يىل 5 - ئايغىچە	
ئايسمخان تىلىۋالدى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئايال	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قەشقەر پەيزىۋەھەر	1928	1978 - يىل 12 - ئايدىن 1983 - يىل 10 - ئايغىچە	
لیۇ جىڭشى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ		1979 - يىل 3 - ئايدىن 1979 - يىل 6 - ئايغىچە	
لیۇ شىلىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى دەيشەن	1929.10	1978 - يىل 12 - ئايدىن 1983 - يىل 9 - ئايغىچە	
لى زۇئىيۇ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1979 - يىل 3 - ئايدىن 1979 - يىل 6 - ئايغىچە	
گوچىڭبىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يىچىڭ	1923	1979 - يىل 6 - ئايدىن 1983 - يىل 10 - ئايغىچە	
تالىپ داۋۇت	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ پەيزىسار	1933.11	1979 - يىل 3 - ئايدىن 1983 - يىل 10 - ئايغىچە	
زۇلال ياقۇپ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	تاجىك	شىنجاڭ تاشقورغان	1924.3	1979 - يىل 3 - ئايدىن 1983 - يىل 10 - ئايغىچە	
سەيدىخان باۋرات	مۇئاۋىن ۋالىي	ئايال	ئۇيغۇر	شىنجاڭ يوپۇغا	1932.7	1979 - يىل 3 - ئايدىن 1985 - يىل 5 - ئايغىچە	
ئەيسا شاكىر	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قاغىلىق	1930.9	1980 - يىل 2 - ئايدىن 1987 - يىل 11 - ئايغىچە	
لۇجەنبىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي يىشەن	1924	1980 - يىل 2 - ئايدىن 1983 - يىل 10 - ئايغىچە	
لياڭ خۇەڭچىڭ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى		1979 - يىل 3 - ئايدىن 1980 - يىل 2 - ئايغىچە	
جاڭ چۇڭ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي		1979 - يىل 6 - ئايدىن 1982 - يىل 5 - ئايغىچە	
ئىسمائىل تىلىۋالدى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ قەشقەر كوناشەھەر	1944.11	1983 - يىل 10 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە	
لى دېخۇڭ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	ئەنخوي لىيۈئەن	1941.10	1983 - يىل 10 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە	
ياڭ جەنشى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ		1934.10	1985 - يىل 5 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە	
زىننەت ئۆمەر	مۇئاۋىن ۋالىي	ئايال	ئۇيغۇر	شىنجاڭ پەيزىسار	1948.11	1985 - يىل 5 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە	

§ 8 . سىياسىي ئىشلاردىن تاللانمىلار

1. 1950 — 1956 - يىل 10 - ئايغىچە (3 يىللىق ئىقتىسادنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش مەزگىلى)

1950 - يىل 1 - ئايدىن 5 - ئايغىچە قەشقەردە تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى

يىغىنى ئېچىلدى (259 كىشى قاتناشتى)، يىغىندا ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، باندىت ۋە ئىشپىيونلارنى تازىلاش، باۋ، جيا تۈزۈمىنى يوقىتىش، دۆلەتكە غەللە - پاراق تاپشۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىاش، ماتارىيىنى ئۆزگەرتىش، ئايالىلارنىڭ ئازادلىق ھەرىكىتىگە ئائىت ئىشلار توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى.
4 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمە فېئودالىلىق باۋ، جيا تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، يېزا - كەنت خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇش، ئىسلىدىكى يېزا بازىرىنى رايون مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىش، باۋنى يېزىلىق ھۆكۈمەتكە، شەھەردىكى باۋنى مەھەللە مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىش، ئونىڭ شتاتى يېزىلىق ھۆكۈمەت شتاتى بىلەن ئوخشاش بولۇشنى قارار قىلدى. 10 - ئايدا ئامبىرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، ھەر مىللەت خەلقى مەملىكەتلىك ئامبىرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش باش ئۇيۇشمىسى چىقارغان «ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەھدىنامىسى تۈزۈش، قورال - ياراغ ئىشانە قىلىش، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئىشلىرى يولىدا ۋە ئامبىرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش كۆرىشىدە قۇربان بولغانلارنىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا ئېتىبار بېرىش» تىن ئىبارەت 3 چوڭ چاقىرىققا پائال ئاۋاز قوشتى، ئۇلار بەس - بەستە پۇل ۋە مال - مۈلۈك ئىشانە قىلىپ، 3 دانە كۆرەشچى ئايروپىلان، 3 دانە زىنىت توپ سېتىۋېلىپ، چاۋشيەن ئالدىنقى سەپىگە ياردەم بەردى.

1951 - يىلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۆرىشى 1951 - يىل 9 - ئايدا باشلىنىپ، 1952 - يىل 4 - ئايغىچە داۋاملاشتى، 7 ئايدا بارلىق ۋەزىپە ئورۇندالدى.

1952 - يىل 1 - ئايدا «خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش» تىن ئىبارەت «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1952 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە كەڭ كۆلەملىك يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى باشلاندى، 2 ۋىلايەتتە يەر ئىسلاھاتى كومىتېتى قۇرۇلدى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى شۇ ئايدىن باشلىنىپ 1953 - يىل 10 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە داۋاملاشتى، ئازكەم 13 ئايدا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى تولۇق ئاخىرلاشتى، «تېرىغۇچىلاردا يەر بولۇش» تىن ئىبارەت دېھقانلار يەرگە ئىگەدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ يەرلىرى يىغۇۋېلىنىپ، نامرات دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. چارۋىدارلار ئىگىلىكىگە قارتا كۆرەش قىلماسلىق، تەقدىم قىلماسلىق، سىنىپ ئايرىماسلىق بەلگىلىنىپ، چارۋا ئىگىسىگمۇ، پادىچىغمۇ پايدا يەتكۈزۈش سىياسىتى يولغا قويۇلدى. چارۋىچىلىق رايونلىرى ياكى يېرىم چارۋىچىلىق رايونلىرىدا بىردەك ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش يولغا قويۇلماي، چارۋىدارلار ئىگىلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى قوغداپ قېلىندى ۋە راۋاجلاندۇرۇلدى. چارۋىچىلىق رايونىنىڭ خىزمەت فائجىنى چارۋىچىلىقنى قوغداش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشنى مەركىزىي ۋەزىپە قىلىش، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىش، تەكشۈرۈپ ئەھۋال ئىگىلەش، سىنىپ ئايرىش، مۇسادىرە قىلىپ يىغۇۋېلىش، يەر تەقسىم قىلىش ۋە دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش - ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت 5 باسقۇچقا بۆلۈندى.

1952 - يىلنىڭ ئاخىرىدا «ئۈچ يىللىق ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» مەزگىلى ئاخىرلىشىپ، كەڭ كۆلەملىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشنىڭ تەييارلىق خىزمىتى باشلىنىش ئالدىدا تۇردى. تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەردە 1950 — 1952 - يىلغىچە بولغان 3 يىل جەريانىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن ئاساسلىق ئىقتىسادىي نەتىجىلەر مۇنۇلار: 1) دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئەسلىگە كەلدى ھەم ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدىن ئېشىپ كەتتى. 1952 - يىلى تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 1949 - يىلدىكى 4 مىليون 406 مىڭ 300 مودىن 5 مىليون 76 مىڭ 300 موغا كۆپەيدى؛ ئېتىز - ئېرىقلارنى ئۇنۇملۇك سۇغىرىش كۆلىمى 4 مىليون 859 مىڭ 100 موغا يېتىپ، 1949 - يىلدىكىدىن 652 مىڭ 400 مو كۆپەيدى؛

يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1949 - يىلىدىكى 86 مىليون 625 مىڭ يۈەندىن 110 مىليون 86 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 2) سانائەت يۇقۇلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، بىر قىسىم زامانىۋى سانائەت كارخانىلىرى قۇرۇلدى. 1952 - يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 10 مىليون 17 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1949- يىلىدىكىنىڭ 1.55 ھەسىسىگە تەڭ كەلدى. 3) ئاساسىي قۇرۇلۇش ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلدى، 3 يىلدا 2 مىليون 157 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى. 4) قاتناش - ترانسپورت ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاجلاندى. 3 يىل ئىچىدە 988 كىلومېتىر تاشيول ياسالدى، توشۇلغان يۈك مىقدارى 6 مىليون 810 مىڭ تونناغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتوموبىلدا توشۇلغىنى 47 مىڭ 400 تونىنا. 5) خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1950 - يىلى ئاھالىلەرنىڭ تاۋار سېتىۋېلىش كۈچى 27 مىليون 749 مىڭ يۈەن ئىدى، 1952- يىلى 59 مىليون 309 مىڭ يۈەن بولدى، 1953 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر، يەكەن ژىلايەتلىرىدە ئومۇمىي سايلام خىزمىتى يېتەكچىلىك ئىشخانىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭغا ئەگىشىپ 2 ژىلايەتتە ئاساسىي قاتلام سايلام خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شىنجاڭ «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ 1 - شۆبە زاۋۇتى پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەربىي ۋە خەلقنىڭ تۇڭمەنگە تايىنىپ ئۇن تارتىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى. 1954 - يىلى ژىلايەت تەۋەسىدە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇش خىزمىتى باشلاندى. 3 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە سەمەن يېزىسىدا «ئاۋانگارت»، «نۇرلۇق» كوپېراتىپلار سىناق قىلىندى ھەمدە قۇرۇلدى.

1955 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش باشقارمىسى، قەشقەر شەھىرىدە قۇرغان ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى توك چىقىرىش - توك يەتكۈزۈشكە باشلىدى. 10 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» دە «يېزا - كەنت كادىرلىرىدا كوپېراتىپ قۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش ئىقتىدارى بار» دېگەن ماقالە بېسىلىپ، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە سەمەن رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1955 - يىل قىش ۋە 1956 - يىلى ئەتىيازدا 30 يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى قۇرۇش پىلانىنى تۈزگەنلىكى ۋە كوپېراتىپ قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىش ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلدى. بۇ ماقالە كېيىن ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تۈزگەن «جۇڭگو يېزىلىرىدىكى سوتسىيالىستىك دولقۇن» دېگەن كىتابقا كىرگۈزۈلدى. ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭ بۇ كىتابقا تەھرىر ئىلاۋىسى يېزىپ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «بۇ بىر پارچە ياخشى ماقالە ئىكەن، بۇ ماقالىنى كۆرسە شۇنى چۈشىنىۋېلىشقا بولىدۇكى، ئۇيغۇر دېھقانلارنىڭ كوپېراتىپلىشىش يولىغا مېڭىش ئاكتىپچىللىقى ئىنتايىن يۇقىرى ئىكەن، ئۇلار سوتسىيالىستىك كوپېراتسىيىلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئېھتىياجلىق كادىرلارنى تەربىيىلەپ چىقىپتۇ. بەزىلەر ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا كوپېراتىپلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا بولمايدۇ، دەيدۇ، بۇ توغرا ئەمەس. بىز ھازىر موڭغول، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، مياۋزۇ، تۇڭزۇ ۋە باشقا بىر قىسىم ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نۇرغۇن كوپېراتىپلارنى قۇرغانلىقىنى ياكى بىر نەچچە مىللەت بىرلىشىپ كوپېراتىپ قۇرغانلىقىنى كۆردۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە نەتىجىسىمۇ ناھايىتى ياخشى ئىكەن، مانا بۇ ھېلىقى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتا سەل قاراش، كەمسىتىش پوزىتسىيىسى تۇتقانلىقنىڭ خاتا كۆز قارىشىغا رەددىيە بەردى. بۇ كىتابقا يەنە 1955 - يىل 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنى «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى رايون، يېزا كادىرلىرىنىڭ ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتىدە سىنىپىي لۇشيەننى ئىجرا قىلىشتا ساقلانغان بىر قانچە مەسىلە» دېگەن ماقالىمۇ كىرگۈزۈلگەن. 10 - ئايدىن 12 - ئايغىچە قەشقەر تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر جايلارنىڭ قول سانائەتتىكى ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتى توغرىسىدا ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىشقا باشلىدى، «كاپىتالىستىك ئىگىلىكنى ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىسى» ۋە «ئاكتىپلار خىزمەت ئەترىتى (گۇرۇپپىسى) قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەردە

خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتى باشلىنىپ كەتتى.

1956 - يىل 3 - ئايدا شىنجاڭدىن شىزاڭغا بارىدىغان تاشيول قۇرۇلۇشى باشلاندى، بۇ شىنجاڭنىڭ قاغلىق ناھىيىسىدىن باشلىنىپ شىزاڭنىڭ پۈلەن ناھىيىسىگە بارىدىغان تاشيول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1458 كىلومېتىر، بۇ قۇرۇلۇشقا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قىسىملىرى قاتناشتى. 1957 - يىل 10 - ئايدا پۈتۈن لىنىيە بويىچە قاتناش باشلاندى. 5 - ئايدا يەكەن ۋىلايىتى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاسىتە قاراشلىق ناھىيە، شەھەرلەردە ئىگىلىكنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالدى.

2. 1956 - يىل 10 - ئايدىن 1966 - يىل 4 - ئايغىچە ئومۇمىيۈزلۈك سوتسىيالىزم قۇرۇش باشلانغان مەزگىل

1956 - يىل 10 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە نۆقتىلىق سۇ قۇرۇلۇشى — يەكەن ناھىيە ئىگەرچى سۇ ئامبىرى پۈتتى. 1957 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئۇيغۇر كونا يېزىقىنى ئىسلاھ قىلىپ، يېڭى يېزىقنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ 6 يىللىق پىلانى (لايىھىسى)نى تۈزۈپ چىقتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى ۋىلايەت بويىچە قانات يېيىپ كەتتى. شۇ يىلى 6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە «خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش» ئاساسىي تېما قىلىنغان ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ۋىلايەت بويىچە «ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى باشلىنىپ، 1958 - يىل 3 - ئايدا ئاخىرلاشتى. 1957 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە قەشقەردە 1-بەش يىللىق پىلان مۇڭەپپەقىيەتلىك ئورۇندىلىپ ۋە ئاشۇرۇپ ئورۇندىلىپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە تۇرلۇك ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىدا زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەرنىڭ سانائىتى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1957 - يىلى 186 مىليون 611 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1952 - يىلدىكىدىن 55.38% ئاشقان. سانائىتى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدە سانائەتنىڭ ئىگىلىگەن سالمىقى 1952 - يىلدىكى 8% تىن 22%گە ئۆرلىگەن.

1958 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە ئورگانلارنى ئىخچاملاپ خادىملارنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئورگانلارنى ئىخچاملاپ خادىملارنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش خىزمىتى قانات يېيىپ كەتتى. ۋىلايەت بويىچە قىسقارتىلغان مەمۇرىي شتات 22.22% بولۇپ، 125 ئادەم قىسقارتىلدى، ئۇنىڭ كۆپىنچىسى ئاساسىي قاتلامدا خىزمەت قىلىشقا باردى، بىر قىسمى خىزمەتتىن چېكىنىدۇرۇلدى، بۇ خىزمەت 3 - ئايدا ئاخىرلاشتى. شۇ يىلى 2 - ئايدا قەشقەر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (3 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى) قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە لەڭگەر يېزا ئودۇرۇڭ كەنتىدە قۇرۇلۇشقا باشلاپ، 1959 - يىل 7- ئاينىڭ 11 - كۈنى پۈتتى. بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا قىزىل دەرياسىدىن سۇ باشلىنىدىغان بولۇپ، لايىھىدىكى گېنېراتور سىغىمچانلىقى 3000 × 2 كىلوۋات، قۇرۇلۇشقا 10 مىليون 800 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، يىللىق تارقىتىدىغان توك مىقدارى 10 مىليون كىلوۋات سائەت بولۇپ، ئاساسلىقى قەشقەر شەھىرىنى توك بىلەن تەمىنلەيدۇ. 3 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيىسىدە شېكەركۆل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پۈتتى ھەم سۇ قويۇپ بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە بارىدىغان ئۆزۈن يوللۇق تېلېفون لىنىيىسىدە سىم تارتىش قۇرۇلۇشى باشلاندى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1410 كىلومېتىر بولۇپ، 1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى تاماملاندى. شۇ ئايدا ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىدا ئۇچىنى ھۆددىگە ئېلىش (مەھسۇلاتنى، ئىشنى، مالىيىنى ھۆددىگە ئېلىش) تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش خىزمىتى ئۆزگەرتىلدى. 8 - ئايدا ۋىلايەتتىكى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىدا «مەھسۇلاتقا قاراپ ئىش ھەققى ھېسابلاش» تۈزۈمىنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش

توغرىسىدا يوليورۇق تارقىتىلدى، يوليورۇقتا مۇنۇلار كۆرسىتىلدى: «مەھسۇلاتقا قاراپ ئىش ھەققى ھېسابلاش، بىر خىل ئەمگەك ھەققى تۈزۈمى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلى ھېسابلىنىدۇ، بۇ تۈزۈمنى يولغا قويغاندا كوپېراتىپنىڭ مەنپەئىتى بىلەن گۈڭشې كوپېراتىپ ئەزالىرىنىڭ شەخسىي مەنپەئىتىنىڭ زىچ بىرلەشتۈرگىلى، كوپېراتىپ، ئەتراپتىكى ئوتتۇرىسىدىكى بەزى زىددىيەتلەرنى ئۇزۇل - كېسىل ھەل قىلغىلى بولىدۇ، بۇ چارىنىڭ يولغا قويۇلۇشى كوپېراتىپ، ئەتراپ ۋە ئەزالارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرىدۇ، بۇ ئارقىلىق ناھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكىلى بولىدۇ. شۇ ئايدا ئاپتونوم رايوننىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىنىڭ روھى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش كۆرىشى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ ھەرىكەت ھۆججەت ئۆگىنىش، مۇزاكىرە قىلىش، ئېچىلىش - سايراش ۋە پاش قىلىش، نۇقتىلىق تەنقىد قىلىش، ئومۇميۈزلۈك بىر تەرەپ قىلىشتىن ئىبارەت 4 باسقۇچقا بۆلۈندى. 9 - ئايدا مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ خەلق گۇڭشىسى قۇرۇش توغرىسىدىكى جىددىي يوليورۇقىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدە خەلق گۇڭشىسى قۇرۇش تېزدىن قانات يايدۇرۇلدى. 2 ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ۋىلايەت بويىچە 660 (قەشقەر شەھىرى گۇڭشىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) خەلق گۇڭشىسى قۇرۇلدى، كېيىن 131 خەلق گۇڭشىسى، 2179 چوڭ ئەترەت، 110 مىڭ 415 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە تەڭشەلدى، شۇ ئايدا، قەشقەر ۋىلايىتى يېڭىسار ناھىيە ئېگىز يار خەلق گۇڭشىسىدا نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، «يېڭىسارچە» يەرلىك پېچتا تۈمۈر تاۋلاش تەجرىبىسىنى پۈتۈن ۋىلايەتكە كېڭەيتتى. يىغىندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە پولات - تۈمۈر تاۋلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، 3 ئاي جەريانىدا جەمئىي 380 مىڭ ئادەم ئاجرىتىلىپ، 2567 يەرلىك پېچ ياسىلىپ 94 مىڭ 700 تونىنا پولات، 26 مىڭ 200 تونىنا تۈمۈر تاۋلاندى. بۇ خىل قارىغۇلارچە «ھەرىكەت» قەشقەرنىڭ سانائىتى، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا ئىنتايىن زور زىيان يەتكۈزدى، ئىنتايىن زور ئادەم كۈچى، ماددىي كۈچ، مالىيە كۈچى ئىسراپ بولدى. 10 - ئايدا ئاپتونوم رايون قەشقەردە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە كونا سۇغىرىش رايونىنى ئۆزگەرتىش نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، قەشقەر كونا‌ئاھەر ناھىيىسىنىڭ كونا سۇغىرىش رايونلىرىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش تەجرىبىسىنى ئۆگەندى ۋە كېڭەيتتى، «بىر قىش، بىر ئەتىياز غەيرەت بىلەن ئىشلەپ، كونا سۇغىرىش رايوننىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش» ۋەزىپىسىنى مۇزاكىرە قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. 1959 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، قىسىملاردىن 1660 كادىر (ئاپتونوم رايون ئاجرىتىلغان 144 كادىرمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئاجرىتىلىپ، 11 خىزمەت ئەترىتى تەشكىل قىلىنىپ يېزىلارغا چۈشۈرۈلۈپ خەلق گۇڭشىلىرى تەرتىپكە سېلىندى ۋە مۇستەھكەملەندى. 3 - ئايدا ئەنخۇي ئۆلكىسىدىن قەشقەرنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئاجرىتىلغان تۈنجى تۈركۈمىدىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. ۋىلايەت، رايوندىن يۇقىرى دەرىجىلىك دىنىي زاتتىن 1017نى يىغىپ ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بارىدى، دىنىي جەھەتتىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇدى. 4 - ئايدا خوبېيدىن ئاپتونوم رايوننىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئاجرىتىلغان بىر قىسىم ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. ئاپتونوم رايونلۇق سانائەت - قاتناش بۆلۈمىنىڭ يەرلىك سانائەت راۋاجلاندۇرۇش سۆھبەت يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، يوشۇرۇن كۈچلەرنى قېزىپ ۋە مەبلەغ توپلاپ، يەرلىك سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇش قانات يايدۇرۇلدى. بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە، ۋىلايەت بويىچە 1004 زاۋۇت قۇرۇلۇپ، ئەسلىدە قۇرۇشقا تېگىشلىك دەپ بېكىتىلگەن زاۋۇت سانىدىن 5.39 ھەسسە كۆپ بولدى. 10 - ئايدا قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق - بويياقچىلىق بىرلەشمە فابرىكىسى قۇرۇش ئىشى باشلاندى. 1965 - يىلى 30 مىڭ دانە ئۇرچۇق ۋە 1260 تونىنا توقۇش ماشىنىسى بار، يىللىق بويياش ئىقتىدارى 24 مىليون مېتىر بولغان بويياقچىلىق زاۋۇتى پۈتتى. شۇ ئايدا، قەشقەر سېمونت زاۋۇتىنىڭ ئاساسلىق زاۋۇت بىناسى قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، 1960 - يىل 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ماشىنىلارنى ئىشقا سېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى،

لايىھەدىكى يېللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 32 مىڭ تونىنا بولدى.

1960 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە 11 تۇرلۇك سانائەت بويۇملىرىنىڭ باھاسى تۆۋەنلىدى، 2 تۇرلۇك يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتىنىڭ باھاسى ئۆرلىدى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەملىي كۆپەيگەن كىرىمى 2 مىليون يۈەن بولدى. 2 - ئايدا ۋىلايەتتە بۇغدايلاردا بولىدىغان ئال كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمەت يەغىنى چاقىرىلىپ، ئال كېسىلىنى يوقىتىپ بۇغدايلارنى ئاسراش قەدەم - باسقۇچلىرى، چارىسى ئورۇنلاشتۇرۇلدى، قەشقەر شەھىرى، پەيزاۋات ناھىيىسى، يەكەن ناھىيىسى مەركەز قىلىنىپ 3 مۇداپىئە رايونىغا ئايرىلىپ، بىرلەشمە مۇداپىئە ھەمكارلىقى يولغا قويۇلۇپ، ئامما كەڭ سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئال كېسىلىنى يوقىتىپ بۇغدايلارنى ئاسراش خىزمىتى ياخشى ئىشلەندى. 4 - ئايدا ھەر قايسى سىستېما، ئورۇنلاردىكى كەڭ ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئارىسىدا خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ئاممىۋى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. شۇ ئايدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 1961 - يىل 12 - ئايدا تاماملاندى، بۇ مەزگىلدە خاراكتېرىنى پەرقلەندۈرۈپ دېلو بېكىتىش ئېلىپ بېرىلدى. 6 - ئايدا يېزا - كەنت ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ئارىسىدا «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» (خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇكراتلىققا قارشى تۇرۇش) مەركەز قىلىنغان ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى كەڭ قانات يايدۇرۇلدى. 7 - ئايدا ۋىلايەتلىك پولات - تۆمۈر تاۋلاش، كۆمۈر قېزىش بويىچە «كىچىك - غەربچە ئاممىۋى بولۇش» ئىشخانىسى قۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە تۆمۈر، كۆمۈر مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش، تىرانسپورتنى تېزلىتىش ئاساس قىلىنغان «كىچىك - غەربچە ئاممىۋى بولۇش»، «كىچىك - يەرلىك ئاممىۋى بولۇش» ھەرىكىتى قوزغالدى. «بىرىنچىدىن چوڭ، ئىككىنچىدىن ئاممىۋى» بولۇش قارىغۇلارچە قوغلىشىلغانلىقتىن، ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى تۈزۈش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش تەدبىرلىرىنى بەلگىلەش، مەھسۇلات مىقدارىنى بېكىتىش جەھەتلەردە ئەملىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئىدىيىلەر مەۋجۇت بولۇپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبىرى كادىرلار ئىچىدە سۈبېكتىپچانلىق ۋە بيۇكراتلىق ئىستىلى مەجبۇرىي بۇيرۇقچىلىق قىلىش، دېموكراتىيىگە، ئىلىم - پەنگە ئەھمىيەت بەرمەسلىك كېلىپ چىقتى، مۇبالىغىچىلىك، ساختا دوكلات قىلىش ئىستىلى مەۋجۇت بولدى، شەكىلۋازلىق يۈز بەردى، بەزى كادىرلار تەكەببۇرلىشىپ كەتتى، قارشى پىكىرلەرنى ئاڭلىمىدى، ئاممىنىڭ تۇرمۇشىغا يېتەرلىك كۆڭۈل بۆلمىدى، نەتىجىدە بىر قىسىم جايلاردا ئوزۇقلۇق ئۇلۇچمى تۆۋەن بولۇش، ئاشخانىلاردا ئاشلىق كەمچىل بولۇش، ئاز ساندىكى ئامما كېسەل بولۇش، ئۇلۇپ كېتىش ھادىسىلىرى كېلىپ چىقتى. 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر قىسىم ئوڭچىلار، يەرلىك مىللەتچىلەرنىڭ «قالپىقى» ئېلىۋېتىلدى.

1961 - يىل 1 - ئايدا يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدا ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. دىنىي خىزمەتتە پارتىيەنىڭ مىللىي - دىنىي سىياسىتى قەتئىي ئىجرا قىلىنىپ، ھازىر بار بولغان مەسچىتلەر ئادەتتە ساقلاپ قېلىندى. «مازار»لارنى كولاش ھادىسىلىرى قەتئىي توسۇلدى. 10 - ئايدا «ئېنىقلاپ قايتۇرۇش ئىشخانىسى» قۇرۇلۇپ، «بىرىنچىدىن تەكشىلەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش» تىن ئىبارەت «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شاملى» قاتارلىق خاتالىقلارنى تۈزىتىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، گۇڭشې كوللېكتىپى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي زىيىنى ئېنىقلىنىپ قايتۇرۇپ بېرىلدى ۋە تۆلەپ بېرىلدى. شۇ يىلى باشلانغان ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، شەھەر نوپۇسىنى قىسقارتىش خىزمىتى 1963 - يىلى ئاخىرلاشتى.

1962 - يىلى ۋىلايەت بويىچە زور بىر تۇركۈم شەھەر نوپۇسىنى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىخچاملاش، قىسقارتىش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلىنىپ، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ شتاتى قايتا تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى. 3 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيىسىدە قىسمەن كادىرلارنىڭ ساختىلىق، يالغانچىلىق قىلىشى تۈپەيلىدىن، ئاممىنىڭ ئوزۇقلۇقى تۆۋەنلەپ كېتىپ، ئاز ساندىكى ئامما كېسەل بولۇش، ئۇلۇپ كېتىش ۋە سىرتلارغا ئېقىپ

كېتىشتەك ئېغىر ۋەقە يۈز بەردى، بۇ ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم جايلارغا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش تارقىتىپ قاتتىق تەنقىد قىلدى ھەم پەيزاۋات ۋەقەسىنى قاتتىق بىر تەرەپ قىلدى.

1962 - يىل ئاخىرىغا كەلگەندە، 2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سانائىت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى داۋاملىق مەلۇم دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى. مەلۇماتقا قارىغاندا سانائىت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1962 - يىلى 238 مىليون 479 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1957 - يىلدىكىدىن 51 مىليون 868 مىڭ يۈەن ئېشىپ، 1957 - يىلدىكىدىن 27.79% ئۆرلىگەن.

1963 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە ناھىيە (شەھەر) باشلىقلىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى، يىغىندا «قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مەمۇرىي يىغىنلارنى ئازايتىش پرىنسىپى» ۋە «قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى پارتىيە گۇرۇپپىسى خىزمىتىنىڭ قىسقىچە پرىنسىپى» مۇزاكىرە قىلىنىپ ماقۇللاندى. شۇ ئايدا يېزىلاردا «بەشتە ياخشى ئىشلەپچىقىرىش ئېتىرتى» (سىياسىي ئىدىيىدە ياخشى، ئىشلەپچىقىرىش - تۇرمۇشتا ياخشى، ئىگىلىك باشقۇرۇشتا ياخشى، سىياسەتنى ئىجرا قىلىشتا ياخشى، دۆلەت ۋەزىپىسىنى ئورۇنداشتا ياخشى، كادىرلار ئىستىلىدا ياخشى)، «بەشتە ياخشى كادىر» (سىنىپى مەيدانى ياخشى، سىياسەتنى ئىجرا قىلىشى ياخشى، ئىدىيە ئىستىلى ياخشى، ئاممىنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈشى ياخشى، خىزمەت - ئەمگەك قىلىشى ياخشى) ۋە «بەشتە ياخشى ئەزا» (ۋەتەننى سۆيۈش، گۈزەللىكنى سۆيۈش ئىدىيىسى ياخشى، كوللېكتىپ ئەمگەككە قاتنىشىشى ياخشى، سىياسەت، قانۇن - پەرمانلارغا رىئايە قىلىشى ياخشى، رەھبەرلىككە بويسۇنۇشى ياخشى، ئىتتىپاقلىق - ھەمكارلىقى ياخشى، ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئائىلە باشقۇرۇشى ياخشى) مۇسابىقە پائالىيىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. 6 - ئايدىن 10 - ئايغىچە، ئۆلايەتتە يېڭى «بەشكە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى» (خىيانەتچىلىككە ۋە ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە، ئىسراپچىلىققا، تارقاقچىلىققا، بيۇكراتلىققا قارشى تۇرۇش) قانات يايدۇرۇلدى. 7 - ئايدىن 10 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 14 گۇڭشې، 84 چوڭ ئەترەت، 451 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1963 - يىلى تۇرلۇك ئىشلاردا يېڭى ئىلگىرىلەشلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى زور ھەجىمدە ئاشتى، ئاشلىق 453 مىليون كىلوگرامغا، پاختا 280 مىڭ دەنگە، ياغلىق دان 9 مىليون 500 مىڭ كىلوگرامغا، چارۋا 3 مىليون 40 مىڭ تۇياقتا يەتتى؛ سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 69 مىليون 100 مىڭ يۈەنگە، ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلىغى 7 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى، مالىيىدە شۇ يىلى «كىرىم-چىقىم تەڭپۇڭلىشىش، ئازراق ئېشىنچە بولۇش» ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1964 - يىل 1 - ئايدا تېخنىكا شەھىرىدىن ئاجرىتىلغان 1 - تۇركۈمدىكى ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا رايون قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىدىغان 75 زىيالىي ياش قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. 5 - ئايدا ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورۇنلاردا خىيانەتچىلىككە، ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە قارشى تۇرۇش ئاممىۋى ھەرىكىتى داغدۇغىلىق قانات يايدۇرۇلدى. 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاخىرلاشتى، مەلۇماتقا قارىغاندا 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە ۋىلايەت بويىچە بار بولغان ئائىلە 484 مىڭ 529 غا، نوپۇس 1 مىليون 723 مىڭ 854 كە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 887 مىڭ 753، ئايال 836 مىڭ 101، يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 1 مىليون 523 مىڭ 308، غەيرىي يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 200 مىڭ 546، ئۇيغۇر 1 مىليون 614 مىڭ 618، خەنزۇ 83 مىڭ 109، تاجىك 15 مىڭ 112، خۇيزۇ 3801، ئۆزبېك 2189، باشقا مىللەت 648 ئىكەن.

1965 - يىلى سىنىپى كۈرەشنى تۇتقا قىلىش، بىر قولدا ئىنقىلابنى، بىر قولدا ئىشلەپچىقىرىشنى تۇتۇش، ئىنقىلاب ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئاممىۋى ھەرىكىتى باشلاندى. 4 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە

ئاساسىي قاتلام سايلام خىزمىتى ئېلىپ بېرىلىپ، گۈڭشې (بازار) خەلق ۋەكىللىرى ۋە ناھىيە (شەھەر) خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى.

3. 1966 - يىلدىن 1976 - يىل 9 - ئايغىچە («مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلى)

1966 - يىل 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، قەشقەر ۋىلايەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ مۇقەددىمىسى باشلاندى. قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى تەۋەسىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق كومىتېتلىرى ۋە ئۇنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرى زەربىگە ئۇچرىدى. 1967 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار شاڭخەي «يانۋار بورىنى» نىڭ تەسىرىدە، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە، شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا پۈتۈن ۋىلايەت «ھوقۇق تارتىش» دولقۇنىغا چۆمۈلدى. 2- ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا - ئارقىدىن 1000 دىن ئارتۇق كادىر - جەڭچىنى ئاجرىتىپ «ئۇچ ياردەم، ئىككى ھەربىي» (سولچىلارغا، ئىشچىلارغا، دېھقانلارغا ياردەم بېرىش، ھەربىي ئىدارە قىلىش، ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىش) پائالىيىتىگە قاتناشتۇردى، بۇ ئەھۋال ئەينى چاغدىكى قالايمىقان ۋەزىيەتتە قەشقەرنى مۇقىملاشتۇرۇشتا ئىجابىي رول ئوينىدى. 1969 - يىل 1 - ئايدا «ئىنقىلابىي زور بىرلىشىش» ۋە «ئىنقىلابىي ئۇچ بىرلىشىش» ئىلگىرى سۈرۈلدى. شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېت قۇرۇلدى. ئىنقىلابىي كومىتېت «بىر تۇتاش» رەھبەرلىكىنى يولغا قويۇپ، ئەسلىدىكى ۋالىي مەھكىمە ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ فۇنكسىيەسىنى يۈرگۈزدى. 8 - ئايدا ۋىلايەتتە ئاخۇنوف باشچىلىقىدىكى مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار پىلانلىغان قوراللىق ئاسىيلىق قىلىپ چەتكە قېچىش دېلوسى ۋە مەخمۇت قۇربان باشچىلىقىدىكى ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسى پاش قىلىنىدى ۋە تىنچىتىلدى. 9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت جايلاردىن رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ «ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش»، ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدىكى مۇھىم سۆزىنىڭ روھىنى ئۆگىنىش، ئۇرۇش تەييارلىقى سەپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، كادىرلارنى تېزدىن ئازاد قىلىش، كادىرلارنى دادىللىق بىلەن ئىشلىتىش، ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي بەنزىلەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، «ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش»نى تەلەپ قىلدى.

1970 - يىل 2 - ئايدا، ۋىلايەت بويىچە «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» (نەق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش، خىيانەتچىلىككە، ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە قارشى تۇرۇش) سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش ھەرىكىتى باشلاندى، 3 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى.

1970 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىنىڭ ئېغىر كاشىلا ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشى سەۋەبىدىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 3 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ئايرىم تۇرلەردە ئۇرلەش بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان تۇرلەردە ئومۇمىيۈزلۈك پەسىيىش ھالىتى كۆرۈلۈپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئومۇمىيۈزلۈك تۆۋەنلەپ كەتتى. مەلۇماتقا قارىغاندا 1970- يىلى قەشقەرنىڭ سانائىتى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئاران 243 مىليون 151 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1965 - يىلدىكىدىن 21 مىليون 881 مىڭ يۈەن ئازلاپ، 9.05% تۆۋەنلەپ كەتكەن.

1971 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپى قۇرۇلۇپ، زور تۇركۈمدىكى كادىرلار «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىگە ئۆگىنىشكە، ئەمگەككە ئەۋەتىلىپ، «كۆرەش قىلىش، تەنقىد قىلىش،

ئۆزگەرتىش» قانات يايدۇرۇلدى. 1972 - يىل 11 - ئايغا كەلگەندە، «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1971 - يىل 7 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيە شېكەركۆل سۇ ئامبىرى رايونىدا 6 بال يەر تەۋرەپ، 1000 ئېغىزدىن ئارتۇق ئۆي ۋەيران بولدى، 2 ئادەم ئۆلدى، نەچچە 10 ئادەم يارىلاندى. يەر تەۋرەش ھادىسىسى يۈز بەرگەندىن كېيىن ئالاقىدار تارماقلار دەرھال خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋە داۋالاش خادىملىرىنى ئاپەت رايونىغا ئەۋەتىپ جىددىي قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 8 - ئايدا ۋىلايەتتە پەن- تېخنىكا خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، 4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى پەن - تېخنىكا خىزمىتى ئومۇمىي پىلانىنىڭ دەسلەپكى تەسەۋۋۇرى مۇزاكىرە قىلىندى. پەن - تېخنىكا قوشۇن قۇرۇلۇشى ۋە ئىلىم - پەن تەتقىقات ئاپپاراتىنىڭ تۈزۈلمىسى، تەشكىلىي قۇرۇلمىسى ۋە تەڭشىلىش مەسلىسى كونكرېت مۇزاكىرە قىلىندى. شۇ ئايدا، ۋىلايەت مارالبېشى ناھىيە «قىزىلنۇر» گۈڭشېمىدا يېزا ئىگىلىكىدە داھىيەدىن ئۆگىنىش تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئېچىپ، بىر يىلدىن بۇيان قانات يايدۇرۇلغان داھىيەدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىنىڭ تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلىدى ۋە ئالماشتۇردى، ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىكىدە داھىيەدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى يەنمۇ كۆتۈرۈپ، بىر تۈركۈم دەھىيچە ناھىيە، گۈڭشي، ئەترەتلەرنىڭ تېزرەك بارلىققا كېلىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، يېزا ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا ۋە ئىلمىي يەر تېرىشقا ئىنقىلابىيلاشتۇرۇش بويىچە رەھبەرلىك قىلىشنى تەلەپ قىلدى. 9 - ئايدا ۋىلايەتتە ماۋارىپ خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، ماۋارىپ ئىسلاھاتىنى پائال قانات يايدۇرۇپ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ ماۋارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئۇيغۇر يېزىقىنى پائال يولغا قويۇش، ساۋاتسىزلىقنى تېرىشىپ تۈگىتىش، تۇرلۇك تېخنىكوم مەكتەپلەرنى ياخشى باشقۇرۇش تەلەپ قىلىندى. شۇ ئايدا قاغىلىق ناھىيىسىدە «داھىيەدىن ئۆگىنىش، سۈچىلىقنى گۈللەندۈرۈش» نەق مەيدان يىغىنى ئېچىلىپ، قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ سۈچىلىق قۇرۇلۇشىدىكى تەجرىبىلىرى كېڭەيتىلدى، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، بۇ يىل قىش، كېلەر يىلى ئەتىيازلىق سۈچىلىق قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغىشى چاقىرىق قىلىندى. 12 - ئايدا ۋىلايەت، ۋىلايەتكە بۈاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ خىزمەت يىغىنى ئېچىپ، ۋىلايەت بويىچە ئىنقىلابىي چوڭ تۈتۈش، لۇشەن جەھەتتىكى ھەق - ناھەق مەسلىسىنى ھەل قىلىش، پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى چىڭ تۇتۇش، «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنى داۋاملىق چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش تەلەپ قىلىندى.

1972 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتتە «ساناقتە داۋىگدىن ئۆگىنىش ئاممىۋى ھەرىكىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى قارار» ماقۇللىنىپ، ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى، «بەش كىچىك» (كىچىك پولات - تۆمۈر، كىچىك كۆمۈركان، كىچىك سېمونت زاۋۇتى، كىچىك خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتى، كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىسى) دىن ئىبارەت ساناقتىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋەزىپىسى ۋە ئونىڭ دەسلەپكى ئومۇمىي پىلانى مۇزاكىرە قىلىندى. 2 - ئايدا ۋىلايەت پوسكام ناھىيىسىدە چارۋىچىلىقتا داھىيەدىن ئۆگىنىش يىغىنى ئېچىپ، چارۋىچىلىقتا داھىيەدىن ئۆگىنىش تەجرىبىسىنى يەكۈنلىدى، يىغىن سىنىپى كۆرەشنى، لۇشەن كۆرىشىنى چىڭ تۇتۇشنى، «ئاشلىقنى تۇنجا قىلىپ، ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش» فاكتىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، «چوشقا بېقىش - ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىۋېلىشقا دائىر بىر قەنچە سىياسەتنى كونكرېت يولغا قويۇش توغرىسىدا پىكىر» ماقۇللاندى. 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى يوپۇغا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقى «شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» دېلوسىنى، «2 - ماي» ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ دېلوسىنى پاش قىلدى. 17- كۈنىگىچە ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھنىڭ ئاساسلىق غوللۇق ئۇنسۇرلىرى تۈردى تىلغا ئېلىنىدى قاتارلىقلار قولغا ئېلىندى، كۆپ مىقداردىكى ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايى پاكىتلار قولغا چۈشۈرۈلدى. شۇ ئايدا ۋىلايەتتە زىيالىي

پاشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىشى بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يېغىنى ئېچىلدى. بۇ ئىش قانات يايدۇرۇلغان 8 يىلدىن بۇيان ۋىلايەت بويىچە 34 ناھىيە ھەر مىللەت ياش دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئالدى. ئومۇمىي ئەھۋالدىن قارىغاندا، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خىزمەتلىرى تەدرىجىي نورمال ئىزغا چۈشكەن، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە ئىلىم-پەن، مەدەنىيەت، سەھىيە قاتارلىق خىزمەتلەر پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلگەن.

1975 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتتە يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش، سانائەتتە داچىكدىن ئۆگىنىش تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يېغىنى ئېچىلدى. 12 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن خوتەن ۋىلايىتى بىرلىشىپ پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانىدا يېغىن ئاچتى، يېغىندا قاماقتا يېتىۋاتقان سابىق گومىنداڭنىڭ بارلىق ناھىيە (تۆمەن) دىن يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئالاھىدە خادىملىرىنىڭ كەڭچىلىك قىلىنىپ قويۇپ بېرىلىدىغانلىقى جاكارلاندى ھەمدە جازا مۇددىتى توشقان سابىق گومىنداڭنىڭ ناھىيە (تۆمەن) دىن يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئالاھىدە خادىملىرى قايتىدىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇ قېتىم كەڭچىلىك قىلىپ قويۇپ بېرىلگەن ۋە قايتىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان سابىق گومىنداڭنىڭ ناھىيە (تۆمەن) دىن يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئالاھىدە خادىمى 101 بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە باشقا ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلار ئورۇنلاشتۇرغىنى 40، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ باشقا ۋىلايەت، ئوبلاستلىرى ئورۇنلاشتۇرغىنى 22، قەشقەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 30، يەنە بىر قىسىملىرى ئورۇنلاشتۇرۇشنى كۈتۈپ تۇردى.

1975 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 4 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىدا بىر ئاز تەرەققىيات بولدى. مەلۇماتقا قارىغاندا 1975 - يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سانائىتى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 301 مىليون 50 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1970 - يىلدىكىدىن 57 مىليون 902 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، 23.81% ئاشقان.

1976 - يىلى ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى ۋە ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتۇتى بىرلىشىپ قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتۇتى قۇرۇلدى.

4. 1976 - يىل 10 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە (سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى مەزگىلى)

1976 - يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتنىڭ 2 - تۈركۈمدىكى داجەيلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمەت ئۆمىكىدىكى 7000 دىن ئارتۇق ئادەم ناھىيە (شەھەر) لەرگە، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانلىرىغا بېرىپ، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. شۇ ئايدا، ۋىلايەت بويىچە ئاجرىتىلغان 799 كادىر سانائەت، قاتناش، مالىيە، سودا، مەدەنىيەت - مائارىپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق سىستېمىلىرىدىكى 85 ئورۇنغا بېرىپ، سانائەتتە داچىكدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى.

1977 - يىلى، ۋىلايەت 1980 - يىلىغا بارغاندا يەرلىك سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ تۆۋەندىكىدەك كەلگۈسى پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى: 1980 - يىلىغا بارغاندا داچىكچە كارخانىدىن 121نى قۇرۇپ چىقىش، ۋىلايەت بويىچە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1976 - يىلدىكى ئاساستا بىر قاتلاش، 1980 - يىلغا بارغاندا يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش. 1977 - يىلى مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ۋىلايەت بويىچە ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىش قىزغىنلىقى قوزغالدى.

1978 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتتە يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن، سانائەتتە داچىكدىن ئۆگىنىش بويىچە قەھرىمانلار ئۇچرىشىشى يېغىنى ئېچىلىپ، تۇتقىنى تۇتۇپ دۆلەتنى تۆزەش، 3 يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق قەشقەرنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش چاقىرىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 5 - ئايدا ۋىلايەت «كارخانىلارنىڭ

ئىگىلىك باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش، زىيانىنى پايدىغا ئۆزگەرتىش» ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. 8 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى قەشقەر پېداگوگىكا تېخنىكوم مەكتىپى قەشقەر پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. 8ـ ئايدا، ئۆلايەت، ئۆلايەت بويىچە پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش، زەربە بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. قەشقەردىكى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ھەرىكىتى بىلەن مۇناسىۋەتتى بولغان 9 جەھەتتىكى 16 چوڭ ۋەقە ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاپ چىقىلىپ، ئۆلايەت بويىچە نۇقتىلىق تەكشۈرۈش ئوبېكتىدىن 158 ئادەم، مەسلىسىنى ئېنىق چۈشەندۈرۈشكە تېگىشلىك بولغان 361 ئادەم، خەلقنىڭ غەزىپى كۆچلۈك بولغان ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش باشلامچىلىرىدىن 31 ئادەم دەسلەپكى قەدەمدە ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ رەتكە تۇرغۇزۇلدى، 8 ئادەم قولغا ئېلىنىدى، قالغانلار داۋاملىق تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا قالدۇرۇلدى.

1979 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 15 ـ كۈنگىچە قەشقەر ئۆلايىتىدە يېغىن ئېچىلىپ، ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھى ئۆگىنىلدى ۋە قەشقەر ئۆلايىتىدە خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا يۆتكەش مەسلىسى مۇزاكىرە قىلىنىدى. يىغىندا پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قارىتىلغان تۈرلۈك ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى قەتئىي ھەم تېز ئىزچىللاشتۇرۇپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىقتىن ئىبارەت 5 ساھەنى تەڭ تۇتۇش ۋە «ئاشلىقنى تۇنجا قىلىپ، ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلاندۇرۇش، ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈش؛ مۇۋاپىق مەركەزلەشتۈرۈش» قاتارلىقنى توغرا، ئەتراپلىق، مۇكەممەل ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنى ياخشى باشقۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىش، ئېتىز - ئېرىق، يايلاق ئاساسىي قۇرۇلۇشى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىشتا چىڭ تۇرۇش، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىش، ئىلمىي تېرىقچىلىق قىلىش سەۋىيىسىنى تېرىشچە ئۆستۈرۈش، ھەر قايسى سەپلەر خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش يولىغا يۆتكەش تەلەپ قىلىنىدى. 4 ـ ئايدا ئۆلايەت ئوتتۇرىغا قويغان «قەشقەر ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ئىشخانىسىنىڭ مەسئۇلىتىنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش، مەسئۇلات مىقدارىغا بىرلەشتۈرۈش ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلات»ى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. 1978 ـ يىلدىن بۇيان ئۆلايەت بويىچە مەسئۇلاتنى گۇرۇپپىلارغىچە ھۆددىگە بېرىش، مەسئۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى، ئۆلايەت بويىچە 133 گۇڭشېنىڭ 9دا ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلدى، 95 گۇڭشېدا نۇقتىدا سىناق قىلىنىدى، 29 گۇڭشېدا يولغا قويۇلمىدى. شۇ يىلى، ئۆلايەت بويىچە قانات يايدۇرۇلغان پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش، زەربە بېرىش خىزمىتىدە ئىنتايىن زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى، لېن بياۋ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» پەيدا قىلغان زور تۈركۈمدىكى ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار ئاقلاندى ۋە تۈزىتىلدى، تارىختىن قېپ قالغان مەسىلىلەر بىر تەرەپ قىلىنىدى، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان كادىرلار، زىيالىيلار، ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زاتلار ۋە ئىشچىلار، دېھقانلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. يىل ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە 458 چوڭ ئەترەت «بەشنى بېكىتىش، بىردە مۇكاپاتلاش» ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇپ، كۆپ ساندىكىلەر ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. لېكىن بەزى رەھبەرلەر پارتىيىنىڭ يېزا ئىقتىسادىي سىياسىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇشقا، بولۇپمۇ ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى چىڭ تۇتۇش مەسلىسىدە گۇمانلىنىش، قاراپ بېقىش، تەۋرىنىش پوزىتسىيىدە بولۇپ، تەڭ تەقسىماتچىلىقنى توگىتىشتە ئاجىز بولغاچقا، گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقىغا تەسىر يەتتى.

1980 ـ يىل 7 ـ ئايدا ئۆلايەت يېغىن ئېچىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ خىزمەتلىرى توغرىسىدىكى قەشقەر ئۆلايىتىدىكى يېزا ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمىنى تېزلىكتە 100 يۈەنگە يەتكۈزۈش، ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ئاشلىقنى 200 كىلوگرامدىن ئاشۇرۇش كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 8 ـ ئاينىڭ 2ـ

كۇنى قەشقەردە «گاۋشۇن ۋەقەسى» يۈز بېرىپ، قەشقەر ۋەزىيىتىدە داۋالغۇش پەيدا قىلدى، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىشى ئارقىلىق ۋەقە تىنچىتىلدى. 9 - ئاينىڭ 1- كۈنىدىن 8 - كۈنىگىچە ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىرى يىغىنىنى ئېچىپ «مەركىزىي كومىتېت شۇجىچۇسىنىڭ شىنجاڭنىڭ خىزمەتلىرىدىكى مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلىش مۇھىم خاتىرىسى» نى ئۆگىنىش قىلدى ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش، كادىرلارنى تەڭشەش ۋە خەنزۇ كادىرلارنى «ئېچىكىرىگە يۆتكەش» قاتارلىق مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى. خەنزۇ كادىرلارنىڭ مۇددەتكە، تۇرغۇمگە بۆلۈنۈپ «ئېچكى ئۆلكىلەرگە يۆتكىلىش» مەسىلىسى ھەم خەنزۇ كادىرلارنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، ھەم ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا ئىدىيىۋى قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلدى، جەمئىيەت تەرتىپىدە مۇقىمسىز ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى.

1981 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەت چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش يىغىنى ئېچىپ، چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تېزلەتتىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گۆش يېيىش مەسىلىسىنى تېزدىن ھەل قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتە تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، مۇقىملاشتۇرۇش، چارۋىلارنىڭ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش، چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلدى. يىغىندا قەشقەرنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلىرىدا يەنىلا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن چارۋا سانى تۆۋەن بولۇش، تاۋار نىسبىتى تۆۋەن بولۇش، چارۋا نەسلى تۆۋەن بولۇش، گۆشلۈك ئەزالىرىنىڭ دارامىتى تۆۋەن بولۇش، ئۇزىگە قالدۇرۇلغان چارۋا بىلەن كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى چارۋىنىڭ تەرەققىياتى تەكشى بولماسلىق قاتارلىق مەسىلىلەر مەۋجۇت دەپ قارالدى؛ ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتە تۈزۈمىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يەكۈنلەش، مۇكەممەللەشتۈرۈش، مۇقىملاشتۇرۇش، ئىلمىي يوسۇندا بېقىش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش، يايلاق قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش قاتارلىق تەكلىپ ۋە پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسى يۈز بەردى، بۇ بىر جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن كېلىپ چىققان، ئاز ساندىكى مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ قۇتراتقۇلۇق قىلىشىدىن پەيدا بولغان خەنزۇلارغا قارشى تۇرىدىغان، خەنزۇلارنى چەتكە قاقىدىغان، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قۇتراتقۇلۇق قىلىدىغان ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاشتىن ئىبارەت قان تۆكۈش ۋەقەسى. ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ پائال ھەمكارلىشىشى ئاستىدا، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ جىددىي بىر تەرەپ قىلىشى ئارقىلىق ۋەقە تېزدىن تىنچلاندۇرۇلدى. 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ ئۈسكۈنە ئالماشتۇرۇپ كۆرسىتىشى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى ھەم سىناق تەرىقىسىدە پروگراممىا كۆرسىتىلدى.

1981 - يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تۇرلۇك ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئىشلىرى داۋاملىق تەرەققىي قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1980 - يىلدىكىدىن 15% ئاشتى. 1982 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەت پىلان يىغىنى ئېچىپ، ئىلىم - پەنگە تايىنىش، ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى قەتئىي بوشاشتۇرۇپ قويماسلىق ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، كۆپ خىل ئىگىلىكنى پائال تەرەققىي قىلدۇرۇش، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىقتىن ئومۇمىيۈزلۈك مول ھوسۇل ئېلىشقا تىرىشىش؛ ئىستېمال بۇيۇملىرى ئىشلەپچىقىرىشنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش، ئېغىر سانائەتنى تەڭشەشنى ياخشى ئېلىپ بېرىش، تۇرلۇك ئامال - چارىلەرنى قوللىنىپ كىرىمنى ئاشۇرۇپ چىقىمنى تېجەش، مالىيە ئەھۋالىنىڭ بىر ئاز ياخشىلىنىشىنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈش، قۇرۇلۇش مەبلىغىنى مۇۋاپىق ئىشلىتىپ، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ ئۈنۈمىنى تىرىشىپ ئۆستۈرۈش، بازارنى تاۋار بىلەن تەمىنلەشنى ياخشىلاپ، باھانىڭ ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىم بولۇشىنى ساقلاش؛ ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىنى پائال تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ماددىي - مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى تىرىشىپ يۇقىرى كۆتۈرۈش تەلەپ قىلىندى. 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدە 3 - قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. تەكشۈرۈش

نەتىجىسىدىن شۇ مەلۇم بولدىكى، قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە (يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىغا قاراشلىق تۇمەن - مەيدانلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) بار بولغان ئومۇمىي ئائىلە 591 مىڭ 482، نوپۇس 2 مىليون 376 مىڭ 805، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 1 مىليون 222 مىڭ 941، ئايال 1 مىليون 153 مىڭ 864؛ خەنزۇ 182 مىڭ 735، ئۇيغۇر 2 مىليون 157 مىڭ 645، خۇيزۇ 4941، جۇاڭزۇ 358، مانجۇ 258، موڭغۇل 116، باشقا مىللەت 131 ئىكەن، 12 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە، ۋىلايەتتە 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ، 1983 - يىلدىن مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش نىشانى بېكىتىلدى، مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 2 قاتلاشقا تىرىشىش، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 6.2% ئاشۇرۇش، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىقنى 3.2%تىن، پاختىنى 7.9%تىن، ياغلىق دانىنى 5.2%تىن، چارۋىنى 2.8%تىن ئاشۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى. يېغىندا يەنە بۇنىڭدىن كېيىنكى 5 يىل ئىچىدە، ئالدىنقى 2 يىلدا ئاشلىقتا تۇز - تۇزىنى تەمىنلەشنى پۈتۈنلەي ئىشقا ئاشۇرۇش، سىرتتىن قايتا ئاشلىق يۆتكەپ كىرمەسلىك، 5 يىلدا گۆش بىلەن تۇزى - تۇزىنى تەمىنلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇش، 1985 - يىلغا بارغاندا ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردا كوللېكتىپتىن تەقسىم قىلىنىدىغان ئوتتۇرىچە دارامەتنى 150 يۆەنگە يەتكۈزۈش، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىتىدىكى كوللېكتىپتىن تەقسىم قىلىنىدىغان ئوتتۇرىچە دارامەت 60 يۆەندىن تۆۋەن بولسا 60 يۆەندىن يۇقىرىلىتىش تەلەپ قىلىندى. ناھىيە (شەھەر)، گۈڭشې (مەيدان)لار ئىلمىي پوزىتسىيە ۋە ئاكتىپچانلىق روھ بىلەن يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات ئومۇمىي پىلانىنى ئەستايىدىل تۈزۈپ چىقىش، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى تېخىمۇ مۇقىملاشتۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئىلمىي يوسۇندا تېرىقچىلىق قىلىش مەسلىسىنى ئەستايىدىل ھەل قىلىشقا چاقىرىق قىلىندى. شۇ يىلى ئاخىرىدا، ۋىلايەت بويىچە 11 مىڭ 754 ئاساسىي ھېسابات بىرلىكى بولۇپ، تۈرلۈك مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويغانلار 11 مىڭ 742گە يېتىپ، 99.9%نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويغانلار 11 مىڭ 678 بولۇپ، 99.35%نى، نورما بەلگىلەپ باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويغانلار 12 بولۇپ، 0.1%نى ئىگىلىدى.

1982 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرى تېخىمۇ ياخشى ئىلگىرىلىگەن بىر يىل بولدى. جەمئىيەت تەرتىپى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەركەز قىلىنغان ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغانلىقتىن تېزدىن تەرەققىي قىلغاچقا ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى مۆلچەر بويىچە 522 مىليون يۆەنگە يەتتى؛ سانائەتتىمۇ ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشقا باشلاپ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 202 مىليون يۆەنگە يەتتى؛ مالىيە - سودا سىستېمىسىدا ئىگىلىك باشقۇرۇش ھۆددىگەرلىكى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، كۆرۈنەرلىك ئۈنۈمگە ئېرىشىلدى؛ شەھەر - يېزىلاردىكى خەلقنىڭ كىرىمى ئومۇميۈزلۈك كۆپەيدى، يېزىلاردا ئوتتۇرىچە تەقسىمات كىرىمى 116 يۆەنگە يەتتى.

1983 - يىلى ۋىلايەت يىغىن ئېچىپ، ۋىلايەت بويىچە ھەر مىللەت خەلقىنى دۆلەت مەنپەئىتى ۋە مىللەتنىڭ ئىستىقبالىنى كۆزدە تۇتۇپ، پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتىنى ئاڭلىق يولغا قويۇشقا چاقىردى. 4 - ئاينىڭ 22-كۈنى تارىختىن بۇيان ئىنتايىن ئاز كۆرۈلگەن 9 بال دەھشەتلىك قارا بوران بېكىسار، يوپۇغا، مەكىت، يەكەن، پەيزاۋات، قەشقەر بېكىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىرىگە تويۇقسىز ھۇجۇم قىلدى، قارا بوران 4 سائەت داۋاملاشتى، تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 1.2 گىرادۇسقا چۈشۈپ قالدى، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئىنتايىن زور زىيانغا ئۇچرىدى، زىيانغا ئۇچرىغان كېۋەز 68 مىڭ مو، بۇغداي، كۆممىقوناق 58 مىڭ مو، بىر قىسىم چارۋا ئۆلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت كۆپ خىل چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئاپەتنىن قۇتقۇزۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. 5 - ئايدا، ۋىلايەتتە ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە، ناھىيە (شەھەر)

لىك پارتكوم شۇجىلىرى، ھاكىم (شەھەر باشلىقلىرى) يىغىنى ئېچىلىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتە تۇزۇمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، «بىر تۇتاش باشقۇرۇش» بىلەن «ھۆددىگە بېرىش» نىڭ مۇناسىۋىتىنى ئەستايىدىل ياخشى بىر تەرەپ قىلىش تەلەپ قىلىنىدى. شۇ ئايدا، ۋىلايەت قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوغۇساق، زەمىن، سايباغ گۇڭشېلىرىدا خەلق گۇڭشېسىنى ئەملدىن قالدۇرۇپ، چوڭ رايون، كىچىك يېزا قۇرۇش خىزمىتىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى. 6 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلاردا پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىش خىزمىتى باشلاندى. 7 - ئايدا ۋىلايەتتە يىغىن ئېچىلىپ، گۇۋۇيۈەن، مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ «ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى باھاسىنى قالايمىقان ئۆستۈرۈش ۋە قۇرۇلۇش قىلغان ئورۇنلارغا قالايمىقان سېلىق چېچىشنى توسۇش توغرىسىدىكى جىددىي ئۇقتۇرۇش»ى يەتكۈزۈلدى ھەم ئىزچىللاشتۇرۇلدى. 8 - ئايدا، ۋىلايەتتە دېھقانلار مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرۈلدى، ئۇنىڭ ئېچىدىكى بىر تۈرلۈك تەدبىر دېھقانلارغا «ساۋاتسىز يوق شەرەپلىك ئائىلە» گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىش بولدى. دېھقان- چارۋىچىلارنىڭ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۆرسىلىرى كەڭ ئېچىلىپ، 110 مىڭ دېھقان «شەرەپ گۇۋاھنامىسى»گە ئېرىشتى. شۇ ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى، تۈنجى قېتىملىق جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى قورشاپ يوقىتىش بويىچە «قاتتىق زەربە بېرىش» كۆرىشىنى باشلىۋەتتى. بۇ قېتىمقى قاتتىق زەربە بېرىش كۆرىشى 1987 - يىل 1- ئايدا ئاخىرلاشتى، 3 يىلدا 9 قېتىم مەركەزلىك ھەربىكەت ئېلىپ بېرىلىپ، تۈرلۈك جىنايەتچىدىن 3021ى قولغا ئېلىنىدى. جىنايەت شايكىسىدىن 128ى، ئۇنىڭ ئەزالىرىدىن 429ى بىتچەت قىلىنىدى. 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ خەۋەر قىلىشچە، مارالبېشى ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە سانائەت ياكى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى بىر قاتلانغان 47 ناھىيىنىڭ بىرى بولۇپ قالغان. مەزكۇر ناھىيىدە 1982 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 52 مىليون 850 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1978 - يىلدىكى 26 مىليون يۈەندىن بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئېشىپ پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە تۇنجى مەھسۇلات قاتلانغان ناھىيە بولۇپ قالدى.

1984 - يىل 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى، قەشقەر شەھىرىدىكى ئالاقىدار تارماقلار بىرلىكتە قەشقەر شەھىرى خەلق مەيدانىدا تۇنجى قېتىملىق پانۇس بايرىمى ئۆتكۈزدى. نەق مەيداننىڭ تەرتىپى قالايمىقان، ئادەملەر بەك قىستاڭ بولغاچقا، خەلق مەيدانىنىڭ كۆرەك مۇنبىرىنىڭ ئۈلى ئولتۇرۇشۇپ، ئالدىنقى تام ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ 8 ئادەم ئۆلۈش، 25 ئادەم يارىلىنىشتەك ئېغىر ھادىسە يۈز بەردى، ھادىسە يۈز بەرگەندىن كېيىن، ۋىلايەت، شەھەر پۈتۈن كۈچ بىلەن قۇتقۇزۇشنى ئۈيۈشتۇردى ۋە ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئوبدان ئىشلىدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بۇ ۋەقەنى پۈتۈن ئاپتونوم رايونغا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش قىلدى ھەمدە جاۋابكارلارغا چارە كۆردى. 2 - ئايدا گۇۋۇيۈەن، قەشقەر شەھىرىنى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن شەھەر قاتارىغا كىرگۈزۈشنى قارار قىلدى. 5 - ئايدا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر)لىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلام خىزمىتى ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. 9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى يوپۇغا ناھىيىسىدە، ئاپتونوم رايون بويىچە باشلانغۇچ مائارىپىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، شىنجاڭ بويىچە باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرغان ۋە ساۋاتسىزلىقنى تۈگەتكەن تۇنجى ناھىيە بولغان يوپۇغا ناھىيىسىگە تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى بەردى. 9 - ئايدا ۋىلايەتتە ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشېنى ئايرىۋېتىش، يېزىلىق ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى، يىغىندا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلغاچقا، ھازىرقى ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشې بىرلەشكەن خەلق گۇڭشېسى تۇزۇلمىسى تەرەققىياتىنىڭ يېڭى ۋەزىيىتىگە ماس كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى، كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ جىددىي تەلىپىگە ماسلىشىش ئۈچۈن، ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشې بىرلەشكەن خەلق گۇڭشېسى تۇزۇلمىسىنى

ئۆزگەرتىش ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجى بولۇپ قالدى. 1984 - يىل ئاخىرىدىن ئىلگىرى ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشېنى ئايرىۋېتىش، يېزىلىق ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىنى ئورۇنداشنى قولغا كەلتۈرۈش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزا (بازار) قائىدە - تۈزۈملىرى، كەنت ئەھدىنامىلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، يېزا (بازار) ھاكىمىيەتلىرىنىڭ ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت تەشكىلى بولۇش رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش لازىم دەپ قارالدى. 11 - ئايدا ۋىلايەتتە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە تەدبىرلەش يىغىنى ئېچىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ياخشى ئىشلەش تەجرىبىسى يەكۈنلەندى ۋە ئالماشتۇرۇلدى، بۇنىڭدىن كېيىن مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى يېڭى ۋەزىيەتنىڭ قانداق يارىتىش تەدبىرلىرى مۇزاكىرە قىلىندى. شۇ يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇنجى قېتىم ئاشلىق سېتىۋېلىش - سېتىش تەڭپۇڭ بولۇش، ئۆزىنى تەمىنلەپ ئېشىنىش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، سىرتتىن يۆتكەپ كەلگەن ئاشلىقنى يېيىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى.

1985 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەرنىڭ تاۋار ئوبوروت تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىشنى قارار قىلدى. ئىسلاھ قىلىنىدىغان ئاساسلىق مەزمۇنلار مۇنۇلار: 1) ھاكىمىيەت بىلەن كارخانىنى ئايرىشنى يولغا قويۇپ، تاۋار ئوبوروت ھالقىلىرىنى ئازايتىش، ۋىلايەتكە قاراشلىق سودا، مېتال بۇيۇم، قاتناش، خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى، توقۇمىچىلىق بۇيۇملىرى، يېمەك - ئىچمەك، شېكەر، تاماكا، ھاراق قاتارلىقلار تىجارىتىنى قىلىدىغان 5 شىركەتنى، كوئېنلۇن يېمەكلىك زاۋۇتىنى، قەشقەر شەھىرىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۇلارغا قەشقەر شەھىرى رەھبەرلىك قىلىش؛ 2) يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپى ۋە كىچىك تىپتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى پارچە سېتىش سودا كەسپىدىكى يىللىق پايدىسى 80 مىڭ يۈەندىن تۆۋەن بولغانلىرىنىڭ تىجارىتىنى بىردەك قويۇۋېتىش؛ 3) توپ سېتىش سىستېمىسىنى ئىسلاھ قىلىش، مال بىلەن تەمىنلەش چارىسىنى ئۆزگەرتىپ راۋانلاشتۇرۇش، ناھىيە (شەھەر) لەردە سانائەت بۇيۇملىرىنى توپ سېتىش شىركىتى ياكى ئۇنىۋېرسال توپ سېتىش شىركىتى قۇرۇش؛ 4) كۆلىمى، شەكلى، تىجارەت ئۇسۇلى ئوخشاش بولمىغان سودا مەركىزى قۇرۇپ، تاۋار ئوبوروتىنى تېزلىتىش؛ 5) چوڭ، ئوتتۇرا تىپتىكى دۆلەت ئىلكىدىكى پارچە سېتىش سودىسى، يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى كەسپى ۋە سودا ئورۇنلىرى باشقۇرغان سانائەتتە، ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇش. 6 - ئايدا تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان 30 نەچچە يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان قاتتىق يامغۇر - قار ئاپىتىگە ئۇچرىدى، ئاپەت 17 سائەت داۋاملاشتى. تاغلىق رايونلاردا 40 سانتىمېتىر قېلىنلىقتا قار ياغدى. يامغۇر ئارىلاش قار ئاپىتى، بۇ ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ھەم خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلۈكىگە ئىنتايىن ئېغىر زىيان يەتكۈزدى. قەشقەر ۋىلايىتى ئادەم كۈچى، ماددىي ئەشيا تەشكىللەپ جىددىي قۇتقۇزۇش ئېلىپ باردى. 7 - ئايدا ۋىلايەتتە يىغىن ئېچىلدى، يىغىندا قەشقەرنىڭ تەرەققىيات ئومۇمىي پىلانىنى يېڭىۋاشتىن تۈزۈپ چىقىش، مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش، يەرلىك سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇش، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى قۇرۇش ۋە گۇللەندۇرۇشنى ئىقتىسادنىڭ قاتلىنىشىدىكى مەركىزىي ھالقا قىلىپ تۇتۇپ، رەھبەرلەرنىڭ ئىدىيىسىنى نوقۇل ھالدا ئەنئەنىۋى يېزا ئىگىلىكىنى تۇتۇشتىن دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، سانائەت، سودا، تىرانسپورت، قۇرۇلۇشنى تەڭ تۇتۇش يولىغا يۆتكەش قارار قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىچكى جەھەتتە ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش، سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، سىياسەت تېخىمۇ كەڭ قويۇۋېتىلىپ، ئاممىنىڭ سودا - سانائەت، تىرانسپورت، مۇلازىمەت كەسپىنى دادىل راۋاجلاندۇرۇشىغا ئىلھام بېرىلىپ، ھەمكارلىق زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇلۇپ، تېخنىكا، مەبلەغ، ئىختىساس ئىگىلىرى كىرگۈزۈلۈپ، قەشقەرنى ئېچىش، گۇللەندۇرۇش قەدىمى تېزلىتىلدى. 8 - ئاينىڭ 23-كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 20 دىن 41 مىنۇت 58 سېكۇنت تۇتكەندە، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى ئوپال پارالليل ′39°3، شەرقىي مېرىدىئان ′75°21) دا 7.4 بال قاتتىق يەر تەۋرىدى. 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى

يەنە 6.9 بال يەر تەۋرىدى. بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەش قەشقەر شەھىرى، ئاتۇش شەھىرىگىمۇ تەسىر كۆرسىتىپ ئېغىر زىيان ۋە بۇزغۇنچىلىق كەلتۈرۈپ چىقاردى. 48 ئادەم ئۆلۈش، 116 ئادەم ئېغىر يارلىنىشتەك ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقتى، ئولتۇراق ئۆي، ئۇسكۇنىلەر ۋە ئاممىۋى مۇئەسسەسەلەر ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى؛ ئىقتىسادىي زىيان 54 مىليون 170 مىڭ يۈەنگە يەتتى. يەر تەۋرەش ئاپىتى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى خۇ چىلى، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى تيەن جىيۇن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ ۋە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە رەھبەرلىرى ئاپەت رايونىغا بېرىپ ھال سورىدى، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا بىۋاسىتە يېتەكچىلىك قىلدى، ھەم 8 مىليون يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىپ، ئاپەت رايونىنىڭ يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ ئاپەتتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بەردى. ئاپتونوم رايونغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى، جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت قوماندانلىق شتابى، قەشقەر ۋىلايىتىگە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار، قېرىنداش ناھىيە (شەھەر) قاتارلىق 147 ئورۇن ۋە شەخس، 495 مىڭ 49 يۈەن قىممىتىدىكى 55 تۈرلۈك قۇتقۇزۇش بۇيۇمى، 132 مىڭ 713 يۈەن نەق پۇل ئىئانە قىلدى. ۋىلايەت بويىچە يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش، يۇرت - ماكاننى قايتا قۇرۇش خىزمىتى پائال تەشكىللەندى. 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگە قەدەر، 12 مىڭ 988 ئېغىز ئۆي يېڭىدىن سېلىندى، 1592 ئائىلىلىكنىڭ خەتەرلىك ئۆيى رېمونت قىلىندى، يۇرت - ماكاننى قايتا قۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى پۈتۈنلەي تاماملاندى، ئاپەت رايونىنىڭ تۇرمۇش تەرتىپى ئەسلىگە كېلىپ نورماللاشتى، 12 - ئايدا، قەشقەر ۋىلايىتى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قانۇن - ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ بەش يىللىق پىلان» نى تۈزۈپ چىقىپ، بەش يىل ئەتراپىدا ۋاقىت سەرپ قىلىپ، بارلىق پۇقرا ئارىسىدا بىر قېتىملىق قانۇن ساۋاتىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

1985 - يىلنىڭ ئاخىرىدا 6 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ئىنتايىن زور نەتىجىگە ئېرىشتى. پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1985- يىلى 1 مىليارد 160 مىليون 614 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1980 - يىلدىكىدىن 519 مىليون 414 مىڭ يۈەن كۆپىيىپ، 89.37% ئاشتى. 1986 - يىل 1 - ئايدا، جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى قەشقەر شەھىرىنىڭ سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن شەھەر قاتارىغا كىرگۈزۈلگەنلىكىنى ئېلان قىلدى. 2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە «مەركەزنىڭ [1986] 1 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ يېزا خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش توغرىسىدىكى بىر قانچە تۈرلۈك ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى» ماقۇللاندى. «پىكىر» دە مۇنۇلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1) يېزا ئىگىلىكى خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئاساسى ئىكەنلىكىگە بولغان تونۇشنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈپ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئاساس ئورنىنى كۈچەيتىش؛ 2) ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى چىڭ تۇتۇپ، ئاشلىقنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش؛ 3) چارۋىچىلىقنى تېخىمۇ گەۋدىلىك ئورۇنغا قويۇش؛ 4) ئۈستۈنلۈككە ئىگە مەھسۇلاتلارنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، ئېكسپورتنىڭ تاشقى پېرېۋوت يارىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش؛ 5) يېزا - بازار كارخانىلىرى ۋە ئورمانچىلىق، بېلىقچىلىقنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش؛ 6) پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ، ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ 7) يېزىلاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى داۋاملىق ياخشى ئىشلەش؛ 8) يېزا ئىگىلىك سېلىنمىسىنى كۆپەيتىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنى ياخشىلاش؛ 9) كەمبەغەللەرنى يۆلەش خىزمىتىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش؛ 10) سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش؛ 11) يېزىلاردىكى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى داۋاملىق چىڭ، ياخشى تۇتۇش؛ 12) يېزا خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش. 3 - ئايدا جۇڭگو - پاكىستان (تاشيولنىڭ) دۆلەت ئىچى بۆلىكىنى كېڭەيتىپ قۇرۇش قۇرۇلۇشى باشلاندى، بۇ قۇرۇلۇش دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ 7 - بەش يىللىق پىلانىدىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇش

قاتارغا كىرگۈزۈلدى. 1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قاتناش باشلاندى. 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى پوسكام نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ قۇرۇلۇش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، 1989 - يىل 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى بۇ قۇرۇلۇش پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى. شۇ كۈنى، جۇڭگو - پاكىستان ھۆكۈمەتلىرى خونجىراپ پورتىنى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىشنى تەستىقلىدى. 7 - ئايدا ۋىلايەت «قەشقەر ۋىلايىتىنى 3 يىل ئىچىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنە ۋىلايەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش توغرىسىدىكى قارار»نى چىقىرىپ، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنە ئورۇن قۇرۇش پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇشقا چاقىردى. 8 - ئايدا ۋىلايەت ئاشلىق، پاختىنى ئاساسىي گەۋدە، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى ئاساس، يېزا - بازار كارخانىلىرى، يەرلىك سانائەت ۋە مېۋە - چېۋە، پىلە، چارۋىچىلىق كەسىپلىرىنى ئىككى قانات، سۇ، توك يولىنى ئاساسىي شەرت قىلىپ نامراتلىقنى تۈگىتىپ، بېيىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ 7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە ۋىلايەتنىڭ يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسىنى بېكىتتى، 1990 - يىلغا بارغاندا يېزىلاردا ئوتتۇرىچە كىرىمنى 500 يۈەنگە يەتكۈزۈش، 7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە ياكى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزاق بىر مەزگىلدە، پاختا، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق، پىلىچىلىك، چۆچۈكبۇيا بازىسى قۇرۇپ چىقىش پىلانلاندى. 8 - ئايدا ۋىلايەت «قەشقەر ۋىلايىتىدە مەدەنىي ئورۇن قۇرۇشنىڭ بەش يىللىق ئومۇمىي پىلانى»نى تۈزۈپ چىقىپ، 1990 - يىلى پۈتۈن ۋىلايەتنى مەدەنىي ۋىلايەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنى بېكىتتى. %80دىن يۇقىرى ناھىيە (شەھەر)، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇننى مەدەنىي ئورۇن قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى، ئومۇمىي پىلاندا مەدەنىي ناھىيە (شەھەر)، ئورۇن ۋە ئائىلىنىڭ شەرتى ۋە مەدەنىي ئورۇن قۇرۇشنى يولغا قويۇشنىڭ تەدبىرلىرى بېكىتىلدى.

1987 - يىل 6 - ئايدا ۋىلايەت ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى، ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش كومىتېتى، ئاپتونوم رايونلۇق دۆلەت زېمىننىنى تەرتىپكە سېلىپ تۈزەش - يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە قەشقەر ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىستراتېگىيىسىنى مۇھاكىمە قىلىش يىغىنى ئېچىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي - ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك تەسەۋۋۇرىنى ۋە يەكەن دەريا ۋادىسىنى تەكشۈرۈش دوكلاتىنى باھالىدى ۋە مۇھاكىمە قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ئۇنۇمبرسال رايونلاشتۇرۇشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى، «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي - ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسىنىڭ دەسلەپكى تەسەۋۋۇرى» ھەققىدىكى دوكلاتنى يۇقىرىغا يوللىدى. بۇ دوكلاتنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى مۇنۇلار: 1) يىرىك يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلمىسى قۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ تۈپ پرىنسىپنى چىقىش قىلىپ، ياخشى ئايلانمىلىق ئېكولوگىيىلىك سىستېما بەرپا قىلىش، يېزىلاردا تاۋار ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قۇرۇش، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئارقا تىرىكىنى كۈچەيتىش، يېزا ئىگىلىك ئاساس ئورۇنىنى ئۇزلۇكسىز مۇستەھكەملەش ۋە كۈچەيتىش، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش؛ 2) بايلىق ئەۋزەللىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش، كەسىپ ۋە مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش، دەسلەپكى مەھسۇلات ۋە پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلات بىلەن تەمىنلەشكە تەڭ ئېتىبار بېرىش پرىنسىپى بويىچە، تاۋار ئىشلەپچىقىرىشنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش، سۈپەتلىك مەھسۇلاتلارنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىش، ئوبوروتنى جانلاندۇرۇش، دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارا بازارلارنى تىرىشىپ ئېچىش؛ 3) «ئىسلاھ قىلىش، ئېچىۋېتىش، جانلاندۇرۇش» فاكتورىنىڭ چىڭ تۇرۇپ، ئىچكى جەھەتتىكى ئىقتىسادىي ھاياتنى كۈچنى ئىشقا سېلىپ، ئۆز - ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش، ئىشكىنى چوڭ ئېچىۋېتىپ، غەربكە چىقىرىپ شەرقتىن كىرگۈزۈش، توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ 4) ئىختىساس ئىگىلىرىنى زور كۈچ بىلەن بايقاش، ئەقلىي كۈچ سېلىنمىسىغا ئەھمىيەت بېرىش، پۈتۈن خەلقنىڭ ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈش؛ 5) ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى تېزلىتىش، مىللەتلەر

ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ئۆز ئارا بىر بىرىنى شەرت قىلىش، بىر بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش؛ 8 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيە بىلامۇدەن دەريا سىنىقى توغىنىدا يامغۇر يېغىش سەۋەبىدىن 130 نەچچە مېتىر كەڭلىكتە يوچۇق پەيدا بولۇپ، دەريا سۇيى سېكۈنتىغا 90 نەچچە كۇب مېتىر سۈرئىتتە شېكەركۆل سۇ ئامبىرىغا قويۇلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەت 2700 دىن ئارتۇق ئارمىيە ۋە خەلقنى تەشكىللەپ، 7 كېچە - كۈندۈز جاپالىق جەڭ قىلىش ئارقىلىق يوچۇقنى ئېتىپ، شېكەركۆل سۇ ئامبىرى ۋە تۆۋەن ئېقىنىدىكى خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى، قەشقەر شەھىرىدىكى 80 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئامما كوچىلارغا چىقىپ، كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش بىرىنچى سېپىدىن شەرەپ قۇچۇپ كەلگەن ئازادلىق ئارمىيىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. 10 - ئايدا، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سىياسىتنى ئەملىيلەشتۈرۈش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلاشتى، بۇ خىزمەت 1978 - يىل 5 - ئايدا باشلىنىپ، 1987 - يىلى ئاخىرلاشتى، ۋىلايەت بويىچە قايتا تەكشۈرۈپ ئاقلانغان دېلو 29 مىڭ 463 پارچە بولدى. سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش جەريانىدا تۈرلۈك خادىملار پارتىيىنىڭ ئالاقىدار سىياسەتلىرىگە ئاساسەن مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خاتا بىر تەرەپ قىلىنىپ، ماۋاشى تۆتۈپ قېلىنغان 1420 ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ 3 مىليون 809 مىڭ يۈەن ماۋاشى تولۇقلاپ بېرىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا پېچەتلەنگەن، شەخسلەرنىڭ مال - مۈلكى بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈلۈپ ئېنىقلاندى، ئەسلى مال - مۈلكى بارلارنىڭ مال - مۈلكى قايتۇرۇلدى، ئەسلى مال - مۈلكى قالمىغانلارنىڭ ئىقتىسادىي زىيىنى ئۈچۈن 2 مىليون 130 نەچچە مىڭ يۈەن تۆلەم بېرىلدى.

1988 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەت، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلات ئورۇنلىرى ۋە كەسپىي ئورۇنلاردىن 800 دىن ئارتۇق كادىر ئاجرىتىپ، سىياسىي - قانۇن، باج، سودا - سانائەت قاتارلىق تارماقلارنى تولۇقلاش ۋە كۈچەيتىشنى قارار قىلدى. 5 - ئايدا مەكىت، يەكەن، قەشقەرکوناشەھەر، مارالبېشى، يوپۇغا ناھىيىلىرى مۇلدۇر ۋە قاتتىق يامغۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، 593 مو يەردىكى زىرائەت ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 263 مىڭ مو زىرائەت ۋەيران بولۇش خاراكتېرلىك زىيانغا ئۇچرىدى، ۋىلايەت ئاپەت رايونىغا مەخسۇس قۇنتۇزۇش پۇلى ئاجراتتى، شۇ جايدىكى ئاممىنى ئۆزىنى ئۆزى قۇنتۇزۇشقا تەشكىللىدى. 6 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە ياندۇرما يېزىسىدا تۇنجى خولېرا كېسىلى بايقالدى، ئۇزۇن ئۆتمەي كېسەللىك ئەھۋالى ۋىلايەت بويىچە 10 ناھىيە (شەھەر) گە تارقالدى، 116 كۈن داۋاملىشىش جەريانىدا، 1456 ئادەم يۇقۇملىنىپ، 27 ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. كېسەللىك ئەھۋالى بايقالغاندىن كېيىن، ۋىلايەت پائال كۈچ ئۇيۇشتۇرۇپ كېسەللىنىڭ تارقاپ كېتىشىنى كونترول قىلدى ۋە ئۇنى يوقاتتى. 11 - ئايدا ۋىلايەت مۇھىتنى تۈزەش، تەرتىپنى رەتكە سېلىش، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. 12 - ئايدا ۋىلايەت چەت ئەل سودىگەرلىرىنى مەبلەغ سېلىشقا رىغبەتلەندۈرۈشكە ئائىت ئېتىبار بېرىش چارىسىدىن 4 باب، 22 مادىدا تۈزۈپ ئېلان قىلدى.

1989 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەت، چېگرا سىزىقىنى تەكشۈرۈپ ئۆلچەش خىزمىتىگە سەپەرۋەر قىلىش يىغىنى ئېچىپ، چېگرا سىزىقىنى تەكشۈرۈپ ئۆلچەش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن، ناھىيە (شەھەر) يېزا (بازار) لارنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتى قەشقەردە ئومۇمىيۈزلۈك قانات يېيىپ كەتتى. 11 - ئايدا ۋىلايەت 36 تۈرلۈك ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى توپلىمى، خەلق ناخشىلىرى توپلىمى ۋە ماقال - تەمسىللەر توپلىمىنى تەھرىرلەپ نەشر قىلدى. 12 - ئايدا قەشقەر شەھەر رايونىدىكى ئاپتوماتىك تېلېفون، مەملىكەتنىڭ ئۆزۈن يوللۇق ئاپتوماتىك تېلېفون تورىغا كىرگۈزۈلدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مەملىكەتتىكى ھەر قايسى چوڭ - ئوتتۇرا شەھەرنىڭ ئاپتوماتىك تېلېفونلىرىدا بىۋاستە سۆزلەشكىلى بولىدىغان بولدى.

1990 - يىل 2 - ئايدا 4 يىللىق تەرىشچانلىق ئارقىلىق، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى 130 مىڭدىن ئارتۇق نامرات

ئىچىدىن 7890ى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ، ئاپتونوم رايون 1986 - يىلى ئوتتۇرىغا قويغان «ئۈچ يىلدا كۆپ ساندىكىلەر نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش» دېگەن نىشان ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشتى. 5 - ئايدا ئۆلايەتلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا ئاقتۇ ناھىيە بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭنى تىنچىتىشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئېچىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۈڭ خەنلياڭ يىغىنغا قاتناشتى ھەم مۇھىم سۆز قىلدى. 8 - ئايدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش شۇجىسى جياڭ زېمىن قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىغە: «ھەر مىللەت خەلقى قەلبىداش، ھەم نەپەس، تەقدىرداش بولۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۈچۈن ئورتاق كۈرەش قىلايلى» دەپ بېغىشلىما يېزىپ بەردى. 10 - ئايدا ئۆلايەتلىك سۇ ئىشلىرى سىستېمىسىنىڭ ستاتىستىكا قىلىشچە، ئۆلايەت بويىچە 41 يىل مابەينىدە جەمئىي 102 تۈزلەڭلىك سۇ ئامبىرى ياسالغان بولۇپ، ئومۇمىي سىغىمى 1 مىليارد 750 مىليون كۇب مېتىر ئىكەن؛ كاچۇڭ 3 كۆۋرۈك، يېڭى ھايات، مۇغاللا قاتارلىق مۇزاپىق سۇ تەڭشەش ئېغىزى بار 13 ھازىرقى زامان سۇ باشلاش ئۆسىتىگى ياسالغان، ئۇلارنىڭ يىللىق سۇ باشلاش مىقدارى 10 مىليارد كۇب مېتىرغا، كونترول قىلىنغان سۇغىرىش كۆلىمى 8 مىليون 470 مىڭ موغا يەتكەن؛ غول ئۆستەڭ، تارماق ئۆستەڭ، سۇغىرىش ئۆستەڭىدىن 30 مىڭ كىلومېتىردىن كۆپ ياسالغان، بۇنىڭ ئىچىدە سۇ سىڭمەس ئۆستەڭ 3000 كىلومېتىر، قېزىلغان قۇدۇق 1762 بولۇپ، يىللىق تارتىلىدىغان سۇ مىقدارى 70 مىليون كۇب مېتىر؛ ياسالغان چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك تېپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى 130 دىن ئارتۇق بولۇپ، ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقى 560 مىڭ كىلوۋات، يىللىق توك چىقىرىش مىقدارى 180 مىليون كىلوۋات سائەت. 11 - ئايدا ئۆلايەتتە خۇسۇسىي ئۆيلەرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى يەكۈنلەندى، بۇ خىزمەت 1978 - يىلى باشلىنىپ، 1983 - يىلى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى، ئۆلايەت بويىچە بۇنىڭغا 5 مىليون 258 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئاجراتقان پۇل 4 مىليون 500 مىڭ يۈەن بولۇپ، 3904 ئائىلە (يېزا - كەنت بۇنىڭ سىرتىدا) نىڭ خۇسۇسىي ئۆي سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى، ئۇنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 28 مىليون 405 مىڭ كۇب مېتىر.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 7 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، قەشقەر ئۆلايىتىنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئىشلىرىدا تېز سۈرئەتلىك تەرەققىيات بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1990 - يىلى 1 مىليارد 855 مىليون 21 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1985 - يىلدىكىدىن 754 مىليون 407 مىڭ يۈەن ئاشقان، ئېشىش نىسبىتى %68 بولغان.

Ⅲ باب

خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى

1949 - يىلى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلقىنىڭ ۋە ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى تولۇق قوزغاش، مىللىي دېموكراتىك بىرلىك سەپنى مۇستەھكەملەش ۋە كېڭەيتىش ئۈچۈن، ج ك پ قەشقەر رايون (جەنۇبىي شىنجاڭ رايون) لۇق پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە، قەشقەر رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى 1950 - يىل 2 - ئاينىڭ

25 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 3 - كۈنگىچە ئېچىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، قەشقەر ۋە يەكەن ۋىلايەتلىرىگە قاراشلىق 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلىپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنىنىڭ كېڭىشىش كومىتېتى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى. 1954 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلىپ، خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزىدىغان بولدى. «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى نىزامنامىسى» غا ئاساسەن، ناھىيە (شەھەر) لەردە جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىك كومىتېتلىرى، ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، چېگرا رايونلارنى قوغداش، چېگرا رايونلارنى گۈللەندۈرۈش، سىياسىي جەھەتتىن كېڭىشىش، دېموكراتىك نازارەت قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئىنتايىن مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇردى. 1966- يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتلىرى 3 - قېتىمدىن 6 قېتىمغىچە نۆۋەت ئالماشتۇردى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىك ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ، خىزمەتلىرى ئېلاجسىز توختاپ قالدى. 1979 - يىلدىن باشلاپ، ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى خىزمەتلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈردى ھەمدە 1980 - يىل، 1981 - يىل، 1984 - يىل، 1987- يىل، 1990 - يىللىرى 5 قېتىم سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىك ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئېچىلدى ۋە 5 قېتىم نۆۋەت ئالماشتۇرۇلدى.

1987 - يىل 8 - ئايدا، قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنى خىزمىتى ئالاقە باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى، بىلەن ئالاقىلىشىش ۋە ئۇلارغا يېتەكچىلىك قىلىشى كۆچەيتىلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئالاقە باشقارمىسى ۋە ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ يېڭى دەۋردىكى مەركىزىي ۋەزىپىسىنى چۈرىدەپ، سىياسىي جەھەتتە مەسلىھەتلىشىش ۋە دېموكراتىك نازارەتچىلىك قىلىش فۇنكسىيىسىنى ئەستايىدىل ئادا قىلىپ، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەزالىرىنى ھاكىمىيەتكە قاتنىشىش، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىشقا پائال تەشكىللەپ، يەرلىكنىڭ ئىشلىرىدىكى مۇھىم مەسىلىلەر، سىياسىي تۈزمۇش ۋە ئاممىنىڭ تۈرمۇشىدىكى مۇھىم مەسىلىلەر، بىرلىك سەپ ئىچكى قىسمىدىكى مۇھىم مەسىلىلەر قاتارلىق ھەر قايسى جەھەتلەردە تەكلىپ، پىكىر ۋە تەنقىدلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش، كەڭ كۆلەمدە دېموكراتىك مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق، يەرلىكنىڭ مۇھىم تەدبىرلىرىنىڭ ئىلمىيلىشىش ۋە دېموكراتىيلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ۋە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشى، سىياسىي مۇقىملىقى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشتى.

§ 1 . ئاپپاراتلار

1. ۋىلايەتلىك ئاپپاراتلار

1950 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر رايونىدا ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلىپ،

قەشقەر رايونلۇق ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنى كېڭىشىش كومىتېتى قۇرۇلدى، بۇ قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى خىزمەت ئاپپاراتىنىڭ دەسلەپكى گەۋدىسى بولدى. ئۇزۇندىن بۇيان، ۋىلايەت دەرىجىلىكتە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مەخسۇس ئاپپاراتى قۇرۇلماي، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ خىزمەتلىرىگە، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمى كونكرېت مەسئۇل بولۇپ كەلگەنىدى. 1987 - يىل 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى خىزمىتى ئالاقە باشقارمىسىنى قۇرۇپ، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ، ھەم ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەۋەتكەن ئاپپاراتلار، ھەم ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان ۋە ئۇنى ماسلاشتۇرىدىغان ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى قىلىشىنى، ئۇنىڭ ئاساسلىق فۇنكسىيىسى «ئالاقىلىشىش، ماسلاشتۇرۇش، يېتەكچىلىك قىلىش، مۇلازىمەت قىلىش» بولۇشىنى قارار قىلدى. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ 4 خادىمى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 2، ئاز سانلىق مىللەت 2، كادىر 3، ئىشچى بىر ئىدى.

2. ناھىيە (شەھەر) لىك ئاپپاراتلار

1953 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مارالبېشى ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ، يەرلىكنىڭ مۇھىم ئىشلىرى ئۈستىدە سىياسىي جەھەتتە كېڭەش ۋە دېموكراتىك نازارەت ئېلىپ بېرىشنى باشلىدى. كېيىنكى يىلى 3 - ئايدا سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ پەيزاۋات ناھىيىلىك 1- نۆۋەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى. 1955 - يىل 5 - ئايدا سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يەكەن ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر شەھىرى ۋە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، يېڭىسار ناھىيىسى، مەكىت ناھىيىسىدە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتلىرى قۇرۇلدى. 1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تاشقورغان ناھىيىسى ۋە قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىدە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتلىرى قۇرۇلدى. 1957 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى يوپۇغا ناھىيىسى ۋە پوسكام ناھىيىسىدە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھەممىسىدە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلى قۇرۇلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەئىسلىكىنى ئادەتتە ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى، بىردىن 3گىچە مەخسۇس كادىر قويۇلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئاپپاراتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ خىزمەتلىرى توختاپ قالدى. 1980 -، 1981 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلىرى مەخسۇس ۋەزىپىلىك بولۇشقا ئۆزگەرتىلدى.

1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەزاسى 927 بولدى، ئۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىسىز زات 568 بولۇپ، %61.3نى؛ كومپارتىيە ئەزاسى 359 بولۇپ %38.7نى؛ ئاز سانلىق مىللەت 763 بولۇپ، %83نى ئىگىلىدى؛ ئايال 78 بولدى. ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قارمىقىدا ئىشخانا، ئۆگىنىش، لايىھە، ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا، تارىخىي ماتېرىيال قاتارلىق 4 دىن 5 گىچە مەخسۇس كومىتېت تەسىس قىلىندى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى 1103 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ئەڭ كۆپ بولۇپ، 123، مەكىت ناھىيىسىنىڭ ئەڭ ئاز بولۇپ 51؛ دائىمىي ئەزا 227، بۇنىڭ ئىچىدە قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئەڭ كۆپ بولۇپ 23، پوسكام

ناھىيىسىنىڭ ئالاق ئاز بولۇپ 5؛ ساھە ئايرىمىسى 145، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىنىڭ ئالاق كۆپ بولۇپ 18، تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ ئالاق ئاز بولۇپ 6؛ رەئىس، مۇئاۋىن رەئىس 76، ئورگان خىزمەتچى خادىمى (قوشۇمچە ۋەزىپىلىك رەئىس، مۇئاۋىن رەئىس، دائىمىي ئەزا بۇنىڭ سىرتىدا) 145.

§ 2 . ناھىيە، شەھەرلىك ئىلگىرىكى بىرقانچە نۆۋەتلىك كومىتېتلار

قەشقەر شەھىرىدە 1955 - يىل 11 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1956 - يىل 6- ئايدا 2 -، 1959 - يىل 11 - ئايدا 3 -، 1962 - يىل 6 - ئايدا 4 -، 1964 - يىل 10 - ئايدا 5 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1980 - يىل 8 - ئايدا 6 -، 1984- يىلى 7-، 1986 - يىل 3 - ئايدا 8 -، 1990 - يىلى 9 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى لى چۈنفاڭ؛ 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى يۆ جېن؛ 3 - ۋە 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى خى شۇتيەن؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى ۋاڭ چاڭئەن؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى لى خۇا؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى جاڭ جىڭۋې، 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى كەنجى مەمەت، 9 - نۆۋەتلىك رەئىسى تەۋەككۈل ھۈسەيىن بولدى.

قەشقەر كونائەھەر ناھىيىسىدە 1956 - يىل 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1960 - يىل 6 - ئايدا 2 -، 1963 - يىلى 3 - ئايدا 3 -، 1965- يىل 9 - ئايدا 4 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى، 1981 - يىل 3 - ئايدا 5 -، 1985 - يىل 6 -، 1987 - يىل 7 -، 1990 - يىل 8 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى لىيۇ گاڭ؛ 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى ۋاڭ خۇڭيى؛ 3 - نۆۋەتلىك رەئىسى بارات يۈسۈپ، 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى ساق باۋخي؛ 5 -، 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى شىڭ ژېيۈەن؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئىسلام ھېلىم؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى مامۇت ئىسمائىل.

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 1956 - يىل 6 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1957 - يىل 3 - ئايدا 2 -، 1958 - يىل 5 - ئايدا 3 -، 1961 - يىل 3 - ئايدا 4 -، 1966 - يىل 4 - ئايدا 5 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى، 1981 - يىل 6 - ئايدا 6 -، 1984 - يىل 7 - ئايدا 7 -، 1987 - يىلى 5 - ئايدا 8 -، 1990 - يىلى 9 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى پەن سىيرېن؛ 2 -، 3 -، 4 - نۆۋەتلىك رەئىس لى جىخي؛ 5 -نۆۋەتلىك رەئىسى سۇن جىنباۋ؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى ۋاڭ جيارۇي؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى جۇ يىپو؛ 8 -، 9 - نۆۋەتلىك رەئىسى لى جېلۇن.

يوپۇغا ناھىيىسىدە 1957 - يىل 1 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى. 1958 - يىل 5 - ئايدا 2 -، 1961 - يىل 3 - ئايدا 3 -، 1963 - يىل 6 - ئايدا 4 -، 1965 - يىل 12 - ئايدا 5 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1979 - يىل 4 - ئايدا 6 -، 1981 - يىل 6- ئايدا 7 -، 1984 - يىل 7 - ئايدا 8 -، 1987 - يىل 8 - ئايدا 9 -، 1990 - يىلى 10 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى سوپى روزى؛ 2 -، 3 -، 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى داۋۇت ئەيسا؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى زەمىن بارات؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى داۋۇت ئەيسا؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى سوپى روزى؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى مەمەت نامەت؛ 9 - نۆۋەتلىك رەئىسى جاڭ فېڭ؛ 10 - نۆۋەتلىك رەئىسى ھۈسەين تاھىر.

پەيزاۋات ناھىيىسىدە 1954 - يىل 3 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى

يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1956 - يىل 4 - ئايدا، 1959 - يىل 8 - ئايدا، 1962 - يىلى، 1965 - يىلى، 1966 - يىلى 2 -، 3 -، 4 -، 5 -، 6 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1981 - يىل 12 - ئايدا 7 - نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1984 - يىل 8 - ئايدا، 1987 - يىل 6 - ئايدا، 1990 - يىلى 8 -، 9 -، 10 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئابدۇغۇپۇر، جىن فاشاك؛ 4 -، 5 - نۆۋەتلىك رەئىس گاۋ فۇيۈەن؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى ناسىر غازى؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى ۋاك شىكجۇ؛ 8 -، 9 - نۆۋەتلىك رەئىسى لى باۋجىن؛ 10- نۆۋەتلىك رەئىسى زۇنۇن ھوشۇر.

يېڭىسار ناھىيىسىدە 1957 - يىل 10 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1960 - يىلى، 1963 - يىلى 2 -، 3 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1979 - يىل 3 - ئايدا 4 -، 1981 - يىل 6 - ئايدا 5 -، 1984 - يىل 1 - ئايدا 6 -، 1987 - يىل 5 - ئايدا 7-، 1990 - يىلى 8 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 -، 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى جىاك ژىيگۇي؛ 3 - نۆۋەتلىك رەئىسى شۇ دىيەنژېي، 4 -، 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى جىياك ژېنفاك؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئابدۇغۇپۇر زاكىر؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى جاك شىجيې؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى مەمەت جۇرۇپ .

مارالبېشى ناھىيىسىدە 1953 - يىل 3 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەش كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1957 - يىل 2 - ئايدا 2 -، 1958 - يىل 2 - ئايدا 3 -، 1961 - يىل 5 - ئايدا 4 -، 1963 - يىل 5 - ئايدا 5 -، 1965 - يىل 12 - ئايدا 6 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1977 - يىل 5 - ئايدا 7 -، 1984 - يىل 7 - ئايدا 8 -، 1987 - يىل 9 - ئايدا 9 -، 1990 - يىلى 10 - نۆۋەتلىك يىغىنلىرى ئېچىلدى. 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى لىيۇ خەيبەن؛ 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى زۇنۇن تىلىۋالدى؛ 3 -، 4 -، 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى لىيۇ شىلىن؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى مىك چىك؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى جاك چېكشىن؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى سادىق ھوشۇر؛ 9 - نۆۋەتلىك رەئىسى خۇدابەردى روزى.

يەكەن ناھىيىسىدە 1955 - يىل 5 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەش كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى. 1959 - يىل 7 - ئايدا 2 -، 1963 - يىل 9 - ئايدا 3 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى، 1981- يىل 6 - ئايدا 4 -، 1984 - يىل 7 - ئايدا 5 -، 1987 - يىل 4 - ئايدا 6 -، 1990 - يىلى 7 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. بىرىنچى نۆۋەتلىك رەئىسى لياك سەي؛ 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى مۇ جىراك؛ 3 - نۆۋەتلىك رەئىسى تۇردىيوف؛ 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئابدۇقادىر خالىق؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى قاسىم قاۋۇل؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئىسرائىل؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى قاۋۇل قېيۇم.

پوسكام ناھىيىسىدە 1957 - يىل 3 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى، 1960 - يىل 1 - ئايدا 2 -، 1961 - يىل 3 - ئايدا 3 -، 1963 - يىل 8 - ئايدا 4 -، 1965 - يىل 12 - ئايدا 5 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى، 1981 - يىل 8 - ئايدا 6 -، 1984 - يىل 8- ئايدا 7 -، 1987 - يىل 6 - ئايدا 8 -، 1990 - يىلى 9 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1 -، 2 -، 3-، 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى ساك باۋخې؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى ياك شۇگۇاك؛ 6 - نۆۋەتلىك رەئىسى يۇ جىاپىك؛ 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى قاسىم ھاپىز؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى لى خۇەيجۇ؛ 9 - نۆۋەتلىك رەئىسى جۇ مىڭفاك.

قاغىلىق ناھىيىسىدە 1955 - يىل 12 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كومىتېتى يىغىنى ئېچىلغانىدى. 1958 - يىل 1 - ئايدا 2 -، 1963 - يىل 5 - ئايدا 3 -، 1965 - يىل 11 - ئايدا 4 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1981 - يىل 6 - ئايدا 5 -، 1985 - يىل 5 - ئايدا 6 -، 1987 - يىل 6- ئايدا 7 -، 1990 - يىلى 8 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئېچىلدى. 1 - نۆۋەتلىك رەئىسى گو داۋشىك؛ 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى شۇ يىفىك؛ 3 -، 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئىمىن توختى؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى شىن ئەنژۇ؛ 6 -، 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى مەتنىياز تۇردى؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى مەمتىمىن ئوسمان.

مەكىت ناھىيىسىدە 1955 - يىل 11 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يېغىنى چاقىرىلدى. 1959 - يىل 11 - ئايدا 2 ،، 1963 - يىل 9 - ئايدا 3 ،، 1965 - يىل 8 - ئايدا 4 - نۆۋەتلىك يېغىنى ئېچىلدى، 1981 - يىل 6 - ئايدا 5 ،، 1984 - يىل 7 - ئايدا 6 ،، 1987 - يىل 5 - ئايدا 7 ،، 1990 - يىلى 8 - نۆۋەتلىك يېغىنلىرى ئېچىلدى. بىرىنچى نۆۋەتلىك رەئىسى گو داۋشېڭ؛ 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى گاۋ ئىگبىن؛ 3 ،، 4 - نۆۋەتلىك رەئىسى گو داۋشېڭ؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى لى جىۋېن؛ 6 ،، 7 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئاۋۇت روزى؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى خۇ چىشىن.

تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە 1956 - يىل 5 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى يېغىنى ئېچىلغانىدى. 1959 - يىل 9 - ئايدا 2 ،، 1963 - يىل 6 - ئايدا 3 ،، 1965 - يىل 8 - ئايدا 4 - نۆۋەتلىك يېغىنى ئېچىلدى، 1981 - يىل 7 - ئايدا 5 ،، 1985 - يىل 3 - ئايدا 6 ،، 1987 - يىل 9 - ئايدا 7 ،، 1990 - يىلى 8 - نۆۋەتلىك يېغىنى ئېچىلدى. 1 ،، 2 - نۆۋەتلىك رەئىسى رېن جياشىڭ؛ 3 ،، 4 - نۆۋەتلىك رەئىس ۋاڭ يېرەن؛ 5 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئىسمائىل ئېزىز (تاجىك)؛ 6 ،، 7 - نۆۋەتلىك رەئىس ئاخۇنباخ بۇنىك (تاجىك)؛ 8 - نۆۋەتلىك رەئىسى ئابزار خېلىل (تاجىك).

§ 3 . ئاساسلىق پائالىيەتلەر

1954 — 1966 - يىلغىچە ۋىلايەت تەۋەسىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى ھەر مىللەت - ھەر ساھە زاتلارنى پارتىيىنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى باش لۇشىەن، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە ئومۇميۈزلۈك سوتسىيالىزم قۇرۇش دەۋرىدىكى تۇرلۇك فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللىدى، ئۇلارنى يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش ھەرىكىتىگە ۋە خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى. بۇ مەزگىلدە، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ناھىيە (شەھەر) لىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى، ھەر قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيىغا سىرتتىن قاتنىشىپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كومىتېتى ئەزالىرىنى يېزىلارغا چۈشۈپ، يېزىلارنىڭ كوپېراتسىيەلىشىش ئەھۋالى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى ۋە بىر تۈتاش سېتىۋېلىش - بىر تۈتاش سېتىش ئەھۋالىنى ئىگىلەشكە ھەمدە دېھقانلارنىڭ پىكىر، تەلەپلىرىنى ۋاقتىدا ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكومغا ئىنكاس قىلىشقا تەشكىللىدى. خەلق گۇڭشېلىشىش مەزگىلىدە، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىك كومىتېتلىرى ئەزالىرىنى گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ۋە سوتسىيالىستىك تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا قاتناشتۇردى.

1979 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرىنىڭ بىرلىك سەپ خىزمىتى يېڭى بىر تارىخىي باسقۇچقا كىرىپ، بىرلىك سەپ خىزمىتى كۆرۈلۈپ باقمىغان، كەڭ كۆلەملىك خاراكتېرگە ئىگە بولدى، بىرلىك سەپ ئوبيېكتلىرى ھەر قايسى دېموكراتىك پارتىيە- گۇرۇھلار، پارتىيە - گۇرۇھسىز مەشھۇر زاتلار، پارتىيىسىز زىيالىيلار، گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان ۋە تەسلىم بولغان سابىق ئارمىيە، ھۆكۈمەت خادىملىرى، ئەسلىدىكى سودا - سانائەتچىلەر، ئاز سانلىق مىللەتنىڭ ۋەكىللىك شەخسلىرى، ۋەتەنپەرۋەر دىنىي يۇقىرى تەبىقە زاتلىرى، تەيۋەنلىكلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، تەيۋەن، شياڭگاڭ ۋە ئاۋمېنلىق قېرىنداشلار قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1989 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 568 پارتىيىسىز زات ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى بولدى، بۇ ئومۇمىي سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەزالىرىنىڭ 61.3%نى ئىگىلەيدۇ. ھەر دەرىجىلىك سىياسىي

مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى، يەنە ھەر ساھەدىكى پارتىيىسىز زاتلارنى ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىشقا سەپلەش ۋە كۆرسىتىشكە ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە 1374 ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىكى مەشھۇر زاتلار ۋە دىنىي زاتلار مەملىكەتلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى، ياشلار بىرلەشمىسى قاتارلىق جەھەتلەردە ۋەزىپە ئۆتىدى. بۇ ئارقىلىق زور بىر تۈركۈم ھەر مىللەت - ھەر ساھە ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنىڭ سوتسىيالىزمنى قىزغىن سۆيۈش، كومپارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىنى ھىمايە قىلىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پائال قوغداش قىزغىنلىقى كۈچلۈك قوزغىتىلدى.

1980 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۈرلۈك بىرلىك سەپ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى مۇھىم خىزمەت مەزمۇنى قىلىپ، ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لىك بىرلىك سەپ تارماقلىرىغا ماسلىشىپ، ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈپ ئاقلاشقا باشلىدى. 1987 - يىلغىچە، ۋىلايەت بويىچە بىرلىك سەپ سىستېمىسى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرگەن ئادەم 3452، بۇنىڭ ئىچىدە ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەزاسى 334 بولۇپ، ئۇلار خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇش، دەم ئېلىشقا چىقىش، پېنسىيەگە چىقىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىش، تۇرمۇش پۇلى بېرىش، قەرەللىك ئۆسۈمنى تولۇقلاپ بېرىش، پېچەتلەنگەن مال - مۇلۇكلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىش قاتارلىقلار بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مەركىزىي خىزمىتىنى چۆرىدەپ، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئىقتىساسلىقلار جەم بولغان، ئالاقىلىشىش دائىرىسى كەڭ بولۇش ئەۋزەللىكىنى پائال جارى قىلدۇرۇپ، مۇھىم نۇقتا، قىيىن نۇقتا، قىزىق نۇقتا مەسىلىلەرنى تاللاپ، ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەزالىرىنى كۆپ خىل شەكىلدىكى تەكشۈرۈش، كۆزدىن كەچۈرۈش، تەتقىق قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەرگە تەشكىللىدى. تەكشۈرۈش جەريانىدا بايقالغان مەسىلىلەر ئۈستىدە تەكشۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقىپ، ئالاقىدار رەھبەرلەر ۋە تارماقلارغا يوللاپ بەردى، بۇنىڭ كۆپ ساندىكىلىرىگە جاۋاب بېرىلدى. بۇ دوكلاتلار ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغاپ، ئۇلارنىڭ تەدبىر بەلگىلىشىگە ئاساس يارىتىپ بېرىپ، بىر قىسىم ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتناشتى، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى پائال مۇھاكىمە قىلدى. 1990 - يىلغا قەدەر، ئوتتۇرىغا قويۇلغان لايىھە 1232 پارچە بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنى: سىياسىي، ئىقتىساد، قۇرۇلۇش، ئىلىم-پەن، مەدەنىيەت، سەھىيە قاتارلىقلارغا چېتىلىدۇ، بۇ لايىھىلەردىن ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا يوللاپ بېرىلگىنى 789 پارچە بولۇپ، بىر تەرەپ قىلىش، قايتا قاراپ چىقىش نىسبىتى %64گە يەتتى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى ئۆگىنىش تۇزۇمى ئورنىتىپ، ئەزالىرىنى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلەرنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى، بولۇپمۇ مۇھىم سىياسىي ئىشلار، بىر قىسىم گەۋدىلىك ۋەقەلەر يۈز بېرىشنىڭ ئالدى- كەينىدە ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىن بولغان ئەزالىرىنى ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلىپ، ئۇلارغا ۋەزىيەت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ، ھەر مىللەت - ھەر ساھە ئەزالارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتكە بايرىقى روشەن ھالدا قارشى تۇردى. ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى «سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى خىزمىتىدىن ئۇچۇر» ياكى «سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى خىزمىتىدىن قىسقا خەۋەر» تۇزۇپ باستۇردى.

ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى، دىنىي

سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىزچىل ئىجرا قىلدى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش ۋە دىنىي باشقۇرۇش خىزمىتىنى چىڭ تۇتتى، «خەنزۇلار، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالماسلىق، ئاز سانلىق مىللەتلەر، خەنزۇلاردىن ئايرىلالماسلىق» ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىپ، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش تەربىيىسىنى ئېلىپ بېرىپ، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتى بويىچە نەمۇنىچى ناھىيە (شەھەر)» بەرپا قىلىش ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 9 ناھىيە (شەھەر) مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتى بويىچە نەمۇنە ناھىيە (شەھەر) بولۇپ قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە پوسكام ناھىيىسى ئاپتونوم رايون بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتىدىكى نەمۇنە ناھىيە، قەشقەر شەھىرى ئاپتونوم رايون بويىچە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە، خەلق ئورتاق قۇرۇش» دىكى نەمۇنە شەھەر بولدى. ھەر دەرىجىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەشكىلاتلىرى يەنە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلارنى تەشكىللەپ، يېزا ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىش يولىغا مېڭىش، مائارىپ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈش، مەبلەغ توپلاپ مەكتەپ قۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى ياراتتى.

1984 - يىلى سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى باشلامچىلىق قىلىپ تارىخىي ماتېرىياللارنى يىغىپ توپلاش، رەتلەش خىزمىتىنى باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ خىل ئۇسۇل كېڭەيتىلىپ، ۋىلايەت بويىچە باشقا ناھىيىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرىدىمۇ تارىخىي ماتېرىياللارنى يىغىپ رەتلەش كومىتېتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ۋەزىپىلىك كادىرلار سەپلىنىپ، تارىخىي ماتېرىياللارنى يىغىش، توپلاش، رەتلەش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى. زىيارەت قىلىش، سۆھبەت ئېلىپ بېرىش، توپلاش، تارىخىي ئارخىپلارنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش، پېشقەدەم كادىرلارنى ئۆز يۇرتلىرى، دوست - بۇرادەرلىرى بىلەن ئالاقە قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىش ئارقىلىق، كەڭ - كۆلەملىك ماتېرىيال، ماقالە توپلىنىپ، سەر خىل ماتېرىياللار تۈزۈپ چىقىلدى. 1990 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى تۈرلۈك تارىخىي ماتېرىيالدىن 5 مىليون خەتلىكتىن كۆپ ماتېرىيال توپلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى «قەشقەر شەھىرىنىڭ تارىخىي ماتېرىيالى» دىن خەنزۇچە 5 توپلام، ئۇيغۇرچە 4 توپلام نەشر قىلدى، بۇنىڭ خەت سانى 700 مىڭ.

بىنگىرمە توتىنچى قىسىم

پارتىيە - گۇرۇھلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم

پارتىيە - گۇرۇھلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) نىڭ باشلىرىدا جۇڭگو گومىنداڭنىڭ قەشقەر رايونلۇق (3 - رايونلۇق) شۆبە پىرقىسى بىلەن يەكەن رايونلۇق (10 - رايونلۇق) شۆبە پىرقىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ 2 رايون تەۋەسىدىكى ناھىيىلەردىمۇ گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى ۋە ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 -، 26 - كۈنلىرى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرى ئۆزلۈكىدىن پارچىلىنىپ كەتتى. مىنگو دەۋرىدە ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى، ئايالار جەمئىيىتى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار يەرلىكنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا پايدىلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى. بولۇپمۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە قەشقەرگە كەلگەن جۇڭگو كومۇنىستلىرىنىڭ تەسىرى ۋە تۇرتكىسىدە، ئاممىۋى تەشكىلاتلار يەرلىكنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىك سەپنى مۇستەھكەملەشكە پايدىلىق نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئايالار بىرلەشمىسى كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار قۇرۇلدى، ئۇلار پارتىيىنىڭ ھەر قايسى مەزگىللەردىكى مەركىزىي خىزمەتلىرىگە ماسلىشىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە سەپەرۋەر قىلىپ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىشتا پائال رول ئوينىدى.

I باب

گومىنداڭنىڭ قەشقەردىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى

§1. تەشكىلىي ئاپپارات

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە ئۇرۇمچىدە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، شېڭ شىسەي مۇدىر بولدى. ئۆلكىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىنلا جايلاردا 4 قارارغا

بۆلۈنۈپ ناھىيىلىك پىرقىلەر قۇرۇلدى. قەشقەر رايونى بىلەن يەكەن رايونى 3 - قارارىدا ناھىيىلىك پىرقە قۇرىدىغان رايون بولدى، رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقە تەييارلىق ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى، شۇجىجاڭى، ئىش بېجىرگۈچىسى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپە ئۆتەيدىغان خادىملارنى ئۆلكىلىك پىرقە تەيىنلىدى. مەمۇرىي رايون تۇرۇشلۇق رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقىگە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىنى مەمۇرىي مۇپەتتىش قوشۇمچە ئۆتىدى، باشقا ناھىيىلىك پىرقىلەرنىڭ شۇجىجاڭلىقىنى ھاكىم قوشۇمچە ئۆتىدى. رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقىلەرنىڭ خىراجىتى ئۆلكىلىك پىرقە مالىيىسىدىن ئاجرىتىلدى. ناھىيىلىك پىرقىلەر ناھىيىلەرنىڭ خىزمەت مۇھىتىنىڭ ئېھتىياجى ۋە ماددىي ئەشيا جەھەتتىكى ئەھۋالىغا قاراپ A، B، C دەپ 3 دەرىجىگە ئايرىلدى. A دەرىجىلىك ناھىيىلەرنىڭ ئايلىق خىراجىتى ئۆچۈن دۆلەت پۇلى ھېسابىدا 14 مىڭ يۈەن، يېڭى پۇلغا سۇندۇرغاندا 2800 يۈەن ئاجرىتىلدى؛ B دەرىجىلىك ناھىيىلەرنىڭ ئايلىق خىراجىتى ئۆچۈن دۆلەت پۇلى ھېسابىدا 11 مىڭ 500 يۈەن، يېڭى پۇلغا سۇندۇرغاندا 2300 يۈەن ئاجرىتىلدى؛ C دەرىجىلىك ناھىيىلەرنىڭ ئايلىق خىراجىتى ئۆچۈن دۆلەت پۇلى ھېسابىدا 9000 يۈەن، يېڭى پۇلغا سۇندۇرغاندا 1800 يۈەن ئاجرىتىلدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىشخانا جابدۇقلىرى خىراجىتى ئۆچۈن ھەر بىر ناھىيىگە دۆلەت پۇلى ھېسابىدا 25 مىڭ يۈەن، يېڭى پۇلغا سۇندۇرغاندا 5000 يۈەن ئاجرىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، رايونلۇق ناھىيىلىك پىرقىلەرنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ شتاتى ۋە ماشىنا توغرىسىدا قاتتىق بەلگىلىمە چىقىرىلدى.

1. گومىنداڭ قەشقەر رايونلۇق (3 - رايونلۇق) شۆبە پىرقىسى

1) تەرەققىيات جەريانى　مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 13 - كۈنى گومىنداڭ قەشقەر رايونلۇق (3 - رايونلۇق) شۆبە پىرقىسى قۇرۇلدى، ئۆلكىلىك پىرقە ۋۇ زېشيادىنى شۇجىجاڭلىققا، ۋاڭ شۇنچۈننى تەشكىلات، تەلىم - تەربىيە ھەيئەتلىكىگە، كۇڭ شىخاۋنى تەشۋىقات ھەيئەتلىكىگە، جۇ مىڭ، لى جېنلارنى كاندىدات ھەيئەتلىكىگە تەيىنلەپ ئەۋەتتى، گومىنداڭنىڭ 17 ئەزاسىدىن تەشكىللەنگەن 2 پارتىيە گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى 8 - ئايدا خاڭ شىيەنغۇ تەشۋىقات ھەيئەتلىكىگە، دىڭ ۋېيسى، لياڭ جۇنيى كاندىدات ئەزالىققا ئۆزگەرتىپ تەيىنلەندى، پارتىيە گۇرۇپپىسى بىرگە، گومىنداڭ ئەزاسى 7گە قىسقارتىلدى، بۇ جەريانداً 6 قېتىم پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

قەشقەر رايونلۇق شۆبە پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆز قارىمىقىدىكى قەشقەر كونا شەھەر، مارالبېشى، تاشقورغان، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغىدىن ئىبارەت 7 ناھىيىدە ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشقا تۆتۈش قىلدى.

1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى، 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2 - جۇن 4 - شىسى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى، گومىنداڭنىڭ قەشقەر تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرى شۇنىڭ بىلەن تارقىلىپ كەتتى.

2) ناھىيىلىك پىرقىلەر

(1) قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پىرقە　مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يازدا، ئۆلكىلىك پىرقە دۇ پېيلىيىنى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پىرقە تەييارلىق ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتتى. ئوبۇلقاسىم، دۇڭ يۇلىن قاتارلىق 3 كىشى ئىش بېجىرگۈچىلىككە، قۇربان يارداملىق ئىش بېجىرگۈچىلىككە تەيىنلەندى، ئۇلار ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى ئىشلىدى.

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى)، گومىنداڭ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى، شېن لىجۇڭ تۇنجى شۇجىجاڭلىققا تەيىنلەندى. بىر كاتىپ، بىر تەشكىلات كادىرى، بىر تەشۋىقات كادىرى، 2 يارداملىق كادىر، بىر تەرجىمان، بىر قارا خىزمەتچى قويۇلدى.

قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پىرقىنىڭ ئورنى ھازىرقى قەشقەر شەھەر رايونىدا بولدى. مەمۇرىي

دەرىجىسى A دەرىجە، پىرقە ئىشلىرى بويىچە ھەق تاپشۇرۇش دەرىجىسى A دەرىجە بولدى، ئۆلكىلىك پىرقە ئايلىق خىراجىتى ئوچۇن 2800 يۈەن ئاجراتتى.

مىنگونلۇق 35 - يىلى (1946 - يىلى) لى شياڭتاۋ، شاڭ گوجاڭلار ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭلىقىغا تەيىنلەندى، مىنگونلۇق 36 - يىلى (1947 - يىلى) قادىر ۋاكالىتەن باشقۇردى. مىنگونلۇق 37 - يىلى (1948- يىلى) ئابدۇقادىر نىزامىدىن ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. 1949 - يىلى ناھىيىلىك پىرقە تارقىتىۋېتىلدى.

ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن يېزا - بازار، باۋ، جيالاردا گومىنداڭنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى قۇردى. مىنگونلۇق 35 - يىلى (1946 - يىلى) دىن كېيىن، ناھىيىلىك ئۈيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۈيۈشمىسىنىڭ شۆبىلىرىدە، يېزا - بازارلاردىكى مەركىزىي مەكتەپلەردە رايونلۇق شۆبە پىرقە قۇرۇلدى، رايونلۇق پىرقىنىڭ خىراجىتى ناھىيىلىك پىرقىنىڭ خىراجىتىدىن چېقىم قىلىندى، يەنى ئايلىق خىراجىتى 30 — 50 يۈەنگىچە بولدى، رايونلۇق شۆبە پىرقىنىڭ خىراجىتى گومىنداڭ ئەزالىرى تاپشۇرغان بەدەل پۇلىدىن چېقىم قىلىندى. مىنگونلۇق 38 - يىلى (1949 - يىلى) 9 - ئاينىڭ ھارپىسىغىچە، ناھىيە بويىچە 9 پىرقە، 26 رايونلۇق شۆبە پىرقە، 300 چە گومىنداڭ ئەزاسى بار ئىدى.

(2) مارالبېشى ناھىيىلىك پىرقە مىنگونلۇق 32 - يىلى (1943 - يىلى) 5 - ئايدا مارالبېشى ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلۇشقا باشلىدى. شۇ يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭنىڭ مارالبېشى ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى، مېڭ دۆڭشياڭ شۇجىجاڭلىقىغا تەيىنلەندى، كاتىپ، تەشكىلات كادىرى، تەشۋىقات كادىرى، ئىجتىمائىي ئىشلار كادىرى قويۇلدى. مارالبېشى ناھىيىلىك پىرقىنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى B دەرىجە، پىرقە ئىشلىرى بويىچە ھەق تاپشۇرۇش دەرىجىسى B دەرىجە بولۇپ، ئۆلكىلىك پىرقە ئايلىق خىراجىتى ئوچۇن 2300 يۈەن ئاجراتتى.

ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭلىقىغا مىنگونلۇق 35 - يىلى (1946 - يىلى) خۇ ۋېنباڭ، كېيىنكى يىلى تېخ فېڭمىن، مىنگونلۇق 37 - يىلى (1948 - يىلى) ۋې كېجيەن تەيىنلەندى.

1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا، مارالبېشى ناھىيىسىدىكى گومىنداڭ ئەزاسى 1700 دىن ئاشتى. شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ باشلىرىدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2 -جۇن 4 - شى 12 - تۈەنى مارالبېشى ناھىيە بازىرىغا ئورۇنلاشتى. گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى پارچىلاندى.

(3) يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پىرقە مىنگونلۇق 32 - يىلى (1943 - يىلى) 3 - ئايدا گومىنداڭنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك شۆبە پىرقىسى قۇرۇلدى، ئۇ قەشقەر رايونلۇق (3 - رايونلۇق) پىرقىگە تەۋە بولدى. مىنگونلۇق 35 - يىلى (1946 - يىلى) نىڭ باشلىرىدا ناھىيە بويىچە گومىنداڭ ئەزاسى 80 نەچچىگە يەتتى.

مىنگونلۇق 35 - يىلى (1946 - يىلى) 2 - ئايدا گومىنداڭنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پىرقىسى رەسمىي قۇرۇلدى. تەن گوبىن (ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى 1946 - يىل 2 - ئايدىن 1947 - يىل 1 - ئايغىچە) شۇجىجاڭلىقىغا تەيىنلەندى. كېيىن شاڭ گوجاڭ (1947 - يىل 1 - ئايدىن 1948 - يىل 10 - ئايغىچە) ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالدى، ئابدۇراخمان توختى ھاجى (1948 - يىل 10 - ئايدىن 1949 - يىل 12- ئايغىچە) مۇۋەققەت شۇجىجاڭ بولدى. ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، بىردىن كاتىپ، تەشكىلات - تەلىم- تەربىيە، تەشۋىقات كادىرلىرى قويۇلدى. مىنگونلۇق 36 - يىلى (1947 - يىلى) مەمۇرىي تەپتىشلىك بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. ناھىيىلىك پىرقىنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى A دەرىجە، پىرقە ئىشلىرى بويىچە ھەق تاپشۇرۇش دەرىجىسى A دەرىجە بولۇپ، ھەر ئايدا ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمىدىن 2800 يۈەن خىراجەت ئاجرىتىپ بېرىلدى.

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) غا كەلگەندە، ناھىيىلىك پىرقە قارمىقىدا 10 رايونلۇق شۆبە پىرقە، 23 پارتىيە گۈرۈپپىسى تەسىس قىلىندى، گومىنداڭ ئەزاسى 195 كە يەتتى. مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949- يىلى) رايونلۇق شۆبە پىرقە 12گە، گومىنداڭ ئەزاسى 216 گە يەتتى.

1949 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 1 - دالا ئارمىيىسى 1- بىكتۇەنى 2 - جۇنىنىڭ 4 - شىسى قەشقەرگە كېلىپ ئۈزۈن ئۆتمەي، شى شتابىنى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە يۆتكىدى، گومىنداڭنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى تەشكىلاتلىرى پارچىلاندى.

(4) يوپۇغا ناھىيىلىك پىرقە مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) نىڭ باشلىرىدا، يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى رېن يۈيەن يوپۇغا ناھىيىلىك پىرقىگە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينىلىنىپ ناھىيىلىك پىرقىنى قۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى، پىرقىگە بىر مۇدىر (شۆججاڭ)، بىر كاتىپ، 2 كادىر قويۇلدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 8 - ئايدا جاڭ خەيچۇ تەييارلىق ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈتكۈزۈۋالدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 3 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بوساق ئەيسا ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۆججاڭى بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن باشتا گۈڭ بىچېڭ (ۋەزىپە ئۈتەش مۇددىتى 1947- يىل 10 - ئايدىن 1948 - يىل 1 - ئايغىچە)، كېيىن سەيدۇللا تۇردى (ۋەزىپە ئۈتەش مۇددىتى 1948 - يىل 1 - ئايدىن 1949 - يىل 5 - ئايغىچە) شۆججاڭ بولدى.

ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇشقا تۆتۈش قىلدى، مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) نىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، سىيەك، ئاچچىق يېزىلىرىدا رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 9 ى قۇرۇلۇپ، گومىنداڭغا 39 ئەزا قوبۇل قىلىندى. بۇ چاغدا ناھىيىلىك ئورگانلاردا گومىنداڭ ئەزاسىدىن 26سى بار ئىدى. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 2 - ئايدا ناھىيىلىك ئورگانلاردا يېزا ۋە نۇقتىلىق مەكتەپلەردە رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 10ى قۇرۇلدى.

1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى، 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - جۇن 4 - شى 12 - تۆەن 2 - يېڭى پەيزاۋات ناھىيىسىدىن يۆتكىلىپ، يوپۇغا ناھىيىسىگە ئورۇنلاشتى، گومىنداڭنىڭ تەشكىلاتلىرى پارچىلاندى.

(5) يېڭىسار ناھىيىلىك پىرقە مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى گومىنداڭنىڭ يېڭىسار ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى، يۇ لىفەن شۆججاڭلىققا، جاڭ خەي كاتىپلىققا تەينىلەندى، يەنە تەشۋىقات، تەشكىلات كادىرلىرى قويۇلدى.

يېڭىسار ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، دەرھال ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلارنى قۇرۇشقا تۆتۈش قىلدى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 9 - ئايغىچە رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 6 سى قۇرۇلدى. 2 - يىلى يەنە رايونلۇق شۆبە پىرقە ئۈستىدە رايونلۇق پىرقىدىن 3ى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ تەۋەسىدە 23 شۆبە پىرقە بار بولدى. يىل ئاخىرىدا گومىنداڭنىڭ يېڭىسار ناھىيىلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ناھىيىلىك پىرقىنىڭ 9 كىشىلىك ئىجرائىيە ھەيئىتى، 5 كىشىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ھەيئىتى سايلاپ چىقىلدى. لى شياڭ شۆججاڭلىققا، ئابلا غوجا ئىنتىزام تەكشۈرۈش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىغا، مويدىن ئابىت گومىنداڭنىڭ ئۆلكىلىك قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلاندى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) گومىنداڭنىڭ رايونلۇق شۆبە پىرقىلىرى ناھىيىنىڭ جاي -جايلىرىغا تارقىلىپ، گومىنداڭغا 1500 دىن ئارتۇق ئەزا قوبۇل قىلىندى. 1949- يىلنىڭ ئاخىرىدا يېڭىسار ناھىيىلىك پىرقە پارچىلاندى.

يۇقىرىقىدەكىلەردىن باشقا قەشقەر رايونىدا يەنە پەيزاۋات، تاشقورغان، ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىك پىرقىلەر قۇرۇلدى.

2. گومىنداڭنىڭ يەكەن رايونلۇق (10 - رايونلۇق) شۆبە پىرقىسى

1) تەرەققىيات جەريانى مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 12 - كۈنى گومىنداڭنىڭ يەكەن رايونلۇق (10 - رايونلۇق) شۆبە پىرقىسى قۇرۇلدى، ئۇلكىلىك پىرقە گو شىلياڭنى شۆجىجاڭلىققا، لىۋ شىزېنى تەشكىلات - تەلىم - تەربىيە ھەيئەتلىكىگە، شى رېننى تەشۋىقات ھەيئەتلىكىگە، دەي جىچېڭ، جېڭ تىڭلارنى كاندىدات ھەيئەتلىككە تەينلەپ ئەۋەتتى، 6 پارتىيە ئەزاسىدىن تەركىب تاپقان بىر پارتىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 8 - ئايغىچە 5 قېتىم پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

يەكەن رايونلۇق شۆبە پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، تېزدىن ئۆز قارىمىقىدىكى يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىرىدە ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشقا تۆتۈش قىلدى.

1949 - يىل 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2 - جۇن 4 - شى 11- تۈنى يەكەنگە ئورۇنلاشتى. 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يەكەن ناھىيىلىك ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى، گومىنداڭنىڭ يەكەن ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرى پارچىلاندى.

2) ناھىيىلىك پىرقىلەر

(1) يەكەن ناھىيىلىك پىرقە مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ئەتىيازدا، يەكەن ناھىيىسىدە كالىك مىڭيۈەن (يەكەن ۋالىي مەكمىسىنىڭ ۋالىيسى) ناھىيىلىك پىرقىگە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينلەندى، ئۇ گومىنداڭنىڭ يەكەن ناھىيىلىك پىرقىسىنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى گومىنداڭنىڭ يەكەن ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى، يالىك جىمىن ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۆجىجاڭلىقىغا، ساۋۈر قاسىم كادىرلىققا، ئابدۇللا يارەمچى كادىرلىققا تەينلەندى. يەكەن ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى A دەرىجە، پىرقە ئىشلىرى بويىچە ھەق تاپشۇرۇش دەرىجىسى A دەرىجە بولۇپ، ھەر ئايدا ئۇلكىلىك پىرقە 2800 يۈەن خىراجەت ئاجراتتى. ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 6نى، گۇرۇپپىدىن 30 نى قۇردى، گومىنداڭ ئەزاسى 224كە يەتتى. 1949- يىل 9 - ئايدا رايونلۇق پىرقە 21گە يەتتى.

گومىنداڭ يەكەن ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ قارىمىقىدا ئىجرائىيە ھەيئىتى ۋە رېۋىزىيە ھەيئىتى تەسىس قىلىندى، پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. ناھىيىلىك پىرقىنىڭ تۇنجى شۆجىجاڭى يالىك جىمىندىن كېيىن ۋالىك جيې (ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى 1944 — 1946 - يىلغىچە)، دەي جىچېڭ (1946 — 1947- يىلغىچە)، ساۋۈر قاسىم (1947 — 1949 - يىلغىچە)لار شۆجىجاڭ بولدى.

1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى تەشكىلاتلار پارچىلاندى.

(2) قاغىلىق ناھىيىلىك پىرقە يەكەن رايونلۇق پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، دەرھال قاغىلىق ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈلدى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 22- كۈنى گومىنداڭنىڭ قاغىلىق ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى، جاۋ سۈجەي شۆجىجاڭلىققا، رەخمۇف، سۈي شۇلىن كادىرلىققا، مەنسۇر بەگ يارەمچى كادىرلىققا تەينلەندى. قاغىلىق ناھىيىلىك پىرقىنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى A دەرىجە، پىرقە ئىشلىرى بويىچە ھەق تاپشۇرۇش دەرىجىسى A دەرىجە بولدى، ئۇلكىلىك پىرقە ھەر ئايدا 2800 يۈەن ئاجراتتى. ناھىيىلىك پىرقە قارىمىقىدا ئىجرائىيە ھەيئىتى ۋە رېۋىزىيە ھەيئىتى تەسىس قىلىندى، پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 12 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە رايونلۇق پىرقىدىن 2 سى، رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 9ى، پارتىيە گۇرۇپپىسىدىن 14 ى قۇرۇلدى، گومىنداڭ ئەزاسى 75كە يەتتى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 10 تۇركۈمگە بۆلۈپ، پارتىيىگە 1143 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى تاشقورغان قوزغىلاڭچىلىرى قوشۇنى ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلدى، گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى چېكىنىپ چىقتى. 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى گومىنداڭ قوشۇنى ناھىيە بازىرىنى ئالغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك پىرقە ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى تەشكىلاتلار ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلدى. 1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى. جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قاغىلىق ناھىيىسىگە كىردى. گومىنداڭنىڭ قاغىلىق ناھىيىلىك پىرقىسى ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى تەشكىلاتلار پارچىلاندى.

(3) پوسكام ناھىيىلىك پىرقە مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 7 - ئايدا پوسكام ناھىيىسىدىكى ھوشۇر توقسۇن، يۇنۇس يۈسۈپ، ۋاڭ تاڭلىڭ قاتارلىقلار گومىنداڭغا كىردى ھەمدە گومىنداڭنىڭ پوسكام ناھىيە رايونلۇق شۆبە پىرقىسى قۇرۇلدى، ئۇ يەكەن ناھىيىلىك پىرقىگە قارىدى. رايونلۇق شۆبە پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، دەرھال ناھىيە دائىرىسىدە گومىنداڭغا ئەزا قوبۇل قىلدى. مىنگونىڭ 34- يىلى (1945 - يىلى) گومىنداڭ ئەزاسى دەسلەپكى بىر نەچچە كىشىدىن كۆپەيىپ 70كە يەتتى، رايونلۇق شۆبە پىرقە رايونلۇق پىرقىگە ئۆزگەرتىلدى، ئەمما تەۋەلىك مۇناسىۋىتى ئۆزگەرمىدى. رايونلۇق پىرقىنىڭ شۇجىلىقىنى ئەينى ۋاقىتتىكى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ كاتىپى ۋاڭ تاڭلىڭ ئۈستىگە ئالدى.

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 1 - ئايدا تاشقورغان قوزغىلاڭچىلىرى ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلدى، گومىنداڭنىڭ پوسكام ناھىيە رايونلۇق پىرقىسى چېكىنىپ چىقتى، قوزغىلاڭچىلار پوسكامنى ئىشغال قىلدى. سابىق گومىنداڭ ئەزاسى يۇنۇس يۈسۈپنىڭ پاش قىلىشى بىلەن، ناھىيە تەۋەسىدىكى بارلىق گومىنداڭ ئەزالىرىنىڭ پارتىيە ئەزالىق گۇۋاھنامىسى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن يىغىۋېلىندى ۋە كۆيدۈرۈۋېتىلدى. 3 - ئايدا گومىنداڭ پوسكام ناھىيە بازىرىنى قايتۇرۇۋالدى. ئۆلكىلىك پىرقە ئەمەت غوجىنى پوسكامغا گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ پوسكام ناھىيىسىدىكى تەشكىلاتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئەۋەتتى. 4 - ئايدا پوسكام ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلدى، ئەمەت غوجا شۇجىجاڭلىققا تەينىلەندى، يەنە بىر كاتىپ، بىر تەشكىلات - تەلىم - تەربىيە كادىرى ، بىر تەشۋىقات كادىرى قويۇلدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ناھىيىلىك پىرقە رېۋىزىيە بۆلۈمى تەسىس قىلدى، بۇ بۆلۈم ھۆكۈمەتنىڭ يۇقىرىنىڭ پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلدى.

ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىپ تەشكىلات قۇردى. مىنگونىڭ 35- يىلى (1946 - يىلى) نىڭ ئاخىرىغا قەدەر رايونلۇق پىرقىدىن 6سى، رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 27سى، پارتىيە گۇرۇپپىسىدىن 55ى، ناھىيىلىك پىرقىگە بىۋاستە قاراشلىق رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن بىرى، بىۋاستە قاراشلىق گۇرۇپپىدىن بىرى قۇرۇلدى، گومىنداڭ ئەزاسى 397 گە يەتتى.

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 2 - ئايدا گومىنداڭ پوسكام ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، ئەمەت غوجا، جاڭ يىمىن، دۇ شاۋدا، ئابدۇرېھىملار ناھىيىلىك پىرقە ئىجرائىيە ھەيئىتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى.

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 4 - ئايدا ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ 4 - دەرىجىلىك ناھىيىدە گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسىنى ئايرىم تەسىس قىلماسلىق توغرىسىدىكى قارارىغا ئاساسەن، ناھىيىلىك پىرقە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، پىرقە ئىشلىرىنى يەكەن رايونلۇق شۆبە پىرقە باشقۇردى.

1949 - يىلغا كەلگەندە پوسكام ناھىيىسىدە گومىنداڭ ئەزاسى 700 دىن ئاشتى.

(4) مەكىت ناھىيىلىك پىرقە مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) مەكىت ناھىيىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا تۆتۈش قىلىندى، 2 - يىلى 5 - ئايدا پىرقە قۇرۇلدى، ھاكىم دەي ياچىن ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. ناھىيىلىك پىرقە قارىمىقىدا ئىجرائىيە ھەيئىتى، رېۋىزىيە ھەيئىتى تەسىس قىلىندى، كاتىپ، تەشكىلات كادىرى، تەشۋىقات كادىرى ۋە بوغالتىر قويۇلدى. رايونلۇق پىرقىدىن 2 سى،

رايونلۇق شۆبە پىرقىدىن 7 سى قۇرۇلدى.

مىنگونىاق 36 - يىلى (1947 - يىلى) 11 - ئايدىن مىنگونىاق 37 - يىلى (1948 - يىلى) 1 - ئايغىچە ناھىيىلىك پىرقە قارىمىقىدا 3 رايونلۇق پىرقە، 10 رايونلۇق شۆبە پىرقە قۇرۇلدى.

مىنگونىاق 37 — 38 - يىللىرى (1948 — 1949 - يىللىرى) ناھىيىلىك پىرقە قارىمىقىدا 4 رايونلۇق پىرقە، 14 رايونلۇق شۆبە پىرقە بار بولدى. ناھىيە بويىچە گومىنداڭ ئەزاسى 360تىن ئاشتى.

§ 2 . ئاساسلىق پائالىيەتلەر

1. تەشكىلات قۇرۇش، گومىنداڭغا ئەزا قوبۇل قىلىش

قەشقەر رايونلۇق، يەكەن رايونلۇق پىرقىلەر قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قارىمىقىدىكى ناھىيىلەردە ناھىيىلىك پىرقە، ئورگان، مەكتەپ، كارخانا قاتارلىق ئورۇنلاردا پارتىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك پىرقە يەنە تەۋەلىكىدىكى رايونلاردا رايونلۇق پىرقە، رايونلۇق شۆبە پىرقە ۋە پارتىيە گۇرۇپپىلىرىنى قۇردى. 1949 - يىلىغىچە گومىنداڭ قەشقەر، يەكەن رايونلىرىدا ئۆزىنىڭ رايونلۇق، ناھىيىلىك، يېزىلىق، كەنتلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇردى. قەشقەر رايونلۇق پىرقە قارىمىقىدا 7 ناھىيىلىك پىرقە، يەكەن رايونلۇق پىرقە قارىمىقىدا 4 ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلدى. پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشتا رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقە قاتارلىق تەشكىلىي ئاپپاراتلار قۇرۇلغاندىن كېيىن، دەرھال ھۆكۈمەت ئورگىنى، ساقچى ئىدارىسى، باج ئىدارىسى، مەكتەپ قاتارلىق ئورۇنلاردا گومىنداڭغا ئەزا تىزىملاش ۋە قوبۇل قىلىش خىزمىتى ئىشلەندى. ئىلگىرى گومىنداڭغا كىرگەنلەر تەكشۈرۈپ تىزىملىنىپ، ئۇلارغا قايتىدىن كىنىشكە تارقىتىلدى، گومىنداڭغا تېخى كىرمىگەنلەر كوللېكتىپ تىزىملىنىپ، كوللېكتىپ پارتىيىگە كىرگۈزۈش ياكى مەجبۇرىي پارتىيىگە كىرگۈزۈش يولى بىلەن پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى. بۇ مەزگىلدە ئۆلكىلىك پىرقە ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلارغا پارتىيىگە كۆپلەپ ئەزا قوبۇل قىلىش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى ھەمدە ۋەزىپە چۈشۈردى. رايون، ناھىيىلەردىكى ئورگان، تەشكىلات ۋە مەكتەپلەردىكى ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ گومىنداڭغا ئەزا بولۇشىنى تەلەپ قىلدى، ئەزا بولمىسا ۋەزىپىگە تەينىلىمەيدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. گومىنداڭنىڭ ھەيۋە قىلىشى، مەنپەئەت ئارقىلىق ئېزىقتۇرۇشى ۋە مەجبۇرلىشى بىلەن مۇتلەق كۆپچىلىك ھۆكۈمەت خادىملىرى گومىنداڭغا كىردى، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەزالىرى كۆپەيدى. 1949 - يىلغا كەلگەندە يەكەن رايونىدىكى گومىنداڭ ئەزاسى تەخمىنەن 4000 غا، قەشقەر رايونىدىكى گومىنداڭ ئەزاسى ئاز كەم 10 مىڭغا يەتتى.

گومىنداڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش، ئەزا قوبۇل قىلىش بىلەن بىرگە سىستېمىلىق ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرىنى قۇردى. ھەربىي ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى رايونلۇق، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىلىرىدە ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى قۇرۇپ، سىرتقا قارىتا ساقچى ئىدارىسىنىڭ ساقچى ئىشلىرى گۇرۇپپىسى دەپ ئاتالدى؛ مەركەز ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتىمۇ پارتىيە ئەزالىرى خەۋەرلىشىش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئاساسلىقى ئىشپىيونلۇق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرىنى كۆپەيتتى، «ئۇچ ۋىلايەت» ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى ئاخباراتلارنى توپلىدى، ۋەتەنپەرۋەر - تەرەققىيپەرۋەر زاتلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى نازارەت قىلدى، كومپارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ باردى.

2. پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلارنى تەربىيىلەش

كادىرلارنى تەربىيىلەش خىزمىتىدە، ئۆلكىلىك پىرقە ئۆزى تەربىيىلىگەن كادىرلارنى ئاساسلىق رايون

ۋە ناھىيىلەرگە رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى قىلىپ ئەۋەتتى ھەمدە ئۇلارنى قارىمىقىدىكىلەرگە يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئۇلارنى تەربىيىلەشكە مەسئۇل قىلدى. مەمۇرىي خادىملارنى تەربىيىلەشتە، پارتىيە ئىشلىرى ھەيئەتلىرى ئوقۇتقۇچىلىقتا تەينىلىنىپ، مەمۇرىي خادىملارغا پارتىيە دەرسى ئۆتتى، ئۆلكىلىك پىرقە بىلەن ماۋارىپ نازارىتى قەرەللىك كۇرس ئېچىپ، رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقە خادىملىرىنى ئوقۇتتى.

پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشتە گۇرۇپپا بىرلىك قىلىنىپ، گۇرۇپپىلار بويىچە تەربىيىلىنىش يولغا قويۇلدى؛ قەرەللىك گۇرۇپپا يىغىنى ئېچىلىپ، پارتىيە ئىشلىرى ۋە ئېقىم مەسىلىلىرى بويىچە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلدى. پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشتە، يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئاساسەن، A ، B ، C دەپ 3 خىلغا ئايرىلىپ، ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇل بىلەن تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. A خىلدىكىلەر ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار بولۇپ، ئۇلارغا قارىتا ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، «ئۆچ مەسىلە»، «دۆلەت قۇرۇلۇش پروگراممىسى»، «سۇن جۇڭشەن تەلىماتى»، «دەسلەپكى قەدەمدىكى خەلق ھوقۇقى»، «جۇڭگونىڭ تەقدىرى»، «جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ تارىخى»، «پارتىيە ئەزالىرى بىلىشكە تېگىشلىك ئىشلار» قاتارلىقلارنى ئۆگىنىش، مۇھاكىمە قىلىش تەلەپ قىلىندى؛ B خىلدىكىلەر باشلانغۇچ مەكتەپ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلغانلار بولۇپ، ئۇلار مۇزاكىرە قىلىش ئۇسۇلى بىلەن تەربىيىلەندى، ئۇلار «ئۆچ مەسىلە ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە»، «پارتىيە ئەزالىرى بىلىشكە تېگىشلىك ئىشلار»، «يېغىلىش ئۆتكۈزۈش ساۋاتى»، «يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش پروگراممىسى» قاتارلىقلار ئۈستىدە ئومۇمىي چۈشەنچىگە ئىگە قىلىندى؛ C خىلدىكىلەر تەربىيە كۆرمىگەنلەر ياكى كۆپ خەت تونۇمايدىغانلار بولۇپ، چۈشەندۈرۈش ئۇسۇلى ئارقىلىق، ئۇلار «ئۆچ مەسىلە ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە» ۋە «يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش پروگراممىسى» ئۈستىدە ئاساسىي تونۇشقا ئىگە قىلىندى.

3. تەشۋىقات خىزمىتى

رايونلۇق، ناھىيىلىك پىرقىلەر قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، پارتىيە ئەزالىرىنى «ئۆچ مەسىلە» ۋە گومىنداڭنىڭ سىياسەت، ئەمىر - پەرمانلىرىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى، ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى تەرجىمە قىلىپ باستۇردى، تۇرلۇك خاتىرىلەش يىغىنلىرىنى ئېچىپ، گومىنداڭنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش پروگراممىسىنى تەشۋىق قىلدى ھەمدە كومپارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ باردى.

II باب

ئاممىۋى تەشكىلاتلار

§1. ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى

مىنگو دەۋرىدە، ۋىلايەت تەۋەسىدە زامانىۋى سانائەت ۋە سانائەت ئىشچىلىرى يوق ئىدى، پەقەت تارقاق قول سانائەت ئىشچىلىرى، مۇلازىمەت ئىشچىلىرى ۋە ۋاقىتلىق ئىشچىلارلا بار ئىدى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى يوق ئىدى.

50 - يىللاردا مۇستەقىل ئاپتوموبىل ترانسپورت 3 - يىگى، رېمونت زاۋۇتى (ھازىرقى يېڭا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتىنىڭ تەكتى) ، «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى، 3 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، چوڭ رېمونت زاۋۇتى، كان ماشىنىلىرى زاۋۇتى، مېتالچىلىق زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى. زامانىۋى سانائەت ۋە سانائەت ئىشچىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، يىلدىن يىلغا تەرەققىي قىلىپ زورايدى. ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئاساسەن ھەربىي قىسىمدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان ياكى چېكىنگەن ھەربىيلەر، چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن ياشلار ۋە ئەمگەك - كادىرلار تارماقلىرى سىياسەتكە ئاساسەن قوبۇل قىلغان يەرلىك مۇنەۋۋەر ياشلاردىن تەركىب تاپتى. 1959 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 68 مىڭ 296 گە يەتتى.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتى پارتىيىنىڭ «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاڭجېنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، دۆلەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرىدا «قوشۇنلارنى خىل، مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچام قىلىش» فاڭجېنىنى يولغا قويدى. قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ بەزىلىرىنى زاۋۇت، كان - كارخانىلارغا تەقسىم قىلدى، بەزىلىرىنى يېزىلارغا چۈشۈردى. ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، «تۆتنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى تازا تۇراقلىق بولماي، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سانىدا ئازىيىش ۋەزىيىتى كۆرۈلدى. 1963 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن چەككە، يەنى 47 مىڭ 950 كە چۈشۈپ قالدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن تارتىپ 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان مەزگىلدە، ۋىلايەت بويىچە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلىي ئاپپاراتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. گەرچە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ سانى كۆپەيگەن بولسىمۇ، ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ئىشلىرى تەسىرگە ئۇچرىدى. خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتى، سوپۇن زاۋۇتىغا ئوخشاش ئوتتۇرا - كىچىك كارخانىلارنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ئىشچى-خىزمەتچى خېلى تېز كۆپەيدى. 1975 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 67 مىڭ 338گە يەتتى.

1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئىياغلاشقاندىن كېيىن، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى خىزمىتى تەدرىجىي توغرا يولغا چۈشۈپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى مۇقىم تەرەققىي قىلدى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر خېلى تېز كۆپەيدى. 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 91 مىڭ 544كە يەتتى.

80 - يىللاردا خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىش يولىغا يۆتكىلىشى بىلەن ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادى تېز تەرەققىي قىلىش مەزگىلىگە قەدەم قويدى. بۇ مەزگىلدە كارخانا مېخانىزمىنىڭ ئېچىۋېتىلىشى ۋە جانلاندۇرۇلۇشى، زىيالىي ياشلارنىڭ شەھەرگە قايتىشى، سىياسەتنىڭ ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇشى نەتىجىسىدە ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ زورايدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 101 مىڭ 736گە يەتتى. 1990 - يىلغىچە ئىشچى - خىزمەتچى 106 مىڭ 900گە يەتتى (ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچى 73 مىڭ 134) ، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت ساھەسىدىكىلەر 19 مىڭ 108 (ئاز سانلىق مىللەت 9465) ؛ ئاساسىي قۇرۇلۇش ساھەسىدىكىلەر 2542 (ئاز سانلىق مىللەت 1994) ؛ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق ساھەسىدىكىلەر 6984 (ئاز سانلىق مىللەت 4313) ؛ قاتناش - ترانسپورت ساھەسىدىكىلەر 6449 (ئاز سانلىق مىللەت 3465) ؛ سودا، يېمەك - ئىچمەك ساھەسىدىكىلەر 15 مىڭ 151 (ئاز سانلىق مىللەت 9476) ؛ پەن تەتقىقات، مەدەنىيەت، سەھىيە ساھەسىدىكىلەر 35 مىڭ 842 (ئاز سانلىق مىللەت 29 مىڭ 77) ؛ دۆلەت ئورگىنى ۋە ئىجتىمائىي تەشكىلاتتىكىلەر 14 مىڭ 901 (ئاز سانلىق مىللەت 8943) .

1. ئاپپارات

1) ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى 1950 - يىل 2 - ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈلدى، شۇنىڭدىن كېيىن شەنجاڭ ئۆلكىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسىنىڭ قەشقەر ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى، 30 ئىشچى ۋەكىل ئىچىدىن 2 مۇئاۋىن رەئىس، 4 ئەزا سايلاپ چىقىلدى، 20 كەسپىي ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، 20 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا رەئىس سايلاپ چىقىلدى.

1952 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى يەنجى، ئاقسۇ، كۇچا، ئاتۇش، ئۈلۈغچات، قەشقەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، خوتەندىن ئىبارەت 9 ناھىيە (شەھەر) لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. شۇ يىلى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىنىش ئاساسىدا قول سانائەت ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسى، دۇكان خىزمەتچىلىرى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسى، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش سىستېمىسى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسىدىن ئىبارەت 3 سانائەت ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، يەنە ئۈلۈغچات، مارالبېشى، قەشقەر يېڭىشەھەر، ئاتۇش، يېڭىسار، خوتەن، يەكەن، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ناھىيە (شەھەر) لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسى قۇرۇلدى.

1954 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ شەھەرلىك، كۇچا، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، قاراشەھەر ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى (1953 - يىلى ئۈلۈغچات ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىلەن قەشقەر شەھەرلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشتۇرۇلدى). 1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىش باشقارمىسىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قارايدىغان ناھىيە (شەھەر) لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە قارايدىغان بولدى، قەشقەر ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كەسپىي خىزمىتى قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1959 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قارار قىلدى. 1960 - يىل 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ۋە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى رەئىسلىرى يىغىنى ئېچىلىپ، 19 كىشىدىن تەركىب تاپقان قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى. 3 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئېچىلىپ، 9 كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېت ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى ھەمدە گاۋ كېچىڭ رەئىسلىككە، پەيزى جاپپار، ئەن ۋېيشىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىككە، گوئەيمىن كاتىپلىققا سايلاندى.

1963 - يىل 7 - ئايدىن 1967 - يىلغىچە يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەر رايونلۇق كومىتېتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەر ئىش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1967 - يىل 1 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرىدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، خىزمىتى توختاپ قالدى.

1973 - يىل 3 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەر ئىش باشقارمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1976 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى 447گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇن 162.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر)دە بىردەك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدىن 133ى، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدىن 137سى، ئاپتونوم رايونىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىدىكى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدىن 16 سى بار بولدى، سودا، تەمىنات - سودا، تاشقى سودا، سۇچىلىق سىستېمىلىرىدىمۇ ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى بار بولدى، يەنە بىر مائارىپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى گۇرۇپپىسى 4159 غا يەتتى. ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 130 مىڭغا، ئۇيۇشما ئەزاسى 96 مىڭ 782 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئاكتىپى 9146.

2) ناھىيە (شەھەر)لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، يېڭىسار ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى 1950 — 1952 - يىللىرى قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭىسار ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمىتى 1956 - يىلى ئۆزۈلۈپ قالدى. قەشقەر شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى 1953 - يىلى قۇرۇلدى، قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى 1962 -، 1964- يىللىرى قۇرۇلدى يەنە تورغات پورتى يەرلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ناھىيە (شەھەر)لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەسىرگە ئۇچرىدى. 1973 — 1974 - يىللىرى قەشقەر كوناشەھەر، يوپۇغا، پەيزاۋات، يېڭىسار، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى. 1976 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 12 ناھىيە (شەھەر)دە ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى 185كە يەتتى. 1979 - يىلى تاشقورغان ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى باشلاندى، 1986 - يىل 10- ئاينىڭ 6 -، 7 - كۈنلىرى تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى.

1990 - يىلغىچە 12 ناھىيە (شەھەر)نىڭ ھەممىسىدە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ بولدى.

3) سانائەت، سىستېما ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر سانائەت ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، 4 سىستېما ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بار بولدى، ئۇلار ھەم يەرلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ھەم سانائەت، سىستېما ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. سانائەت ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى جۈملىگو مائارىپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭغا ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق 28 ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ۋە 12 ناھىيە (شەھەر)لىك مائارىپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قاردى؛ سىستېما ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا سودا، تەمىنات - سودا، تاشقى سودا، سۇچىلىق سىستېمىسىدىن ئىبارەت 4 سىستېما ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بار بولدى.

4) ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەت تەۋەسىدە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ئىشلىنىۋاتقان مەزگىلدە، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، ئۇلۇغچات ناھىيىلىرىدە 23 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، 6846 ئىشچى - خىزمەتچى، 2085 ئۇيۇشما ئەزاسى بار ئىدى.

70 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى 406گە، ئىشچى - خىزمەتچى 70 مىڭ 741گە، ئۇيۇشما ئەزاسى 24 مىڭ 890گە، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى گۇرۇپپىسى 1281گە يەتتى.

80 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى 645كە، ئىشچى - خىزمەتچى 72 مىڭ 596گە، ئۇيۇشما ئەزاسى 54 مىڭ 865كە، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى گۇرۇپپىسى 2840قا يەتتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى 1334كە، ئىشچى - خىزمەتچى 106 مىڭ 900گە، ئۇيۇشما ئەزاسى 96 مىڭ 782گە، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى گۇرۇپپىسى 4159غا يەتتى.

2. ئاساسلىق خىزمەتلەر

1) ئەزالارنى باشقۇرۇش　50 — 60 - يىللاردا ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا ئەزا بولۇپ كىرىشتە شەخس ئۆزى ئىلتىماس سۇنۇشى، 2 ئۇيۇشما ئەزاسى تونۇشتۇرۇشى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى گۈرۇپپىسى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللىشى شەرت ئىدى، ئاندىن ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەستىقلىغاندىن كېيىن ئەزالىق كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلەتتى. ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا ئەزا بولۇپ كىرگەن كىشى بەلگىلەنگەن نىسبەتتە ئەزالىق بەدەل پۇلى تاپشۇراتتى. ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتلىرى ئەزالارنىڭ ئارخىپىنى تۈرغۈزغانىدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن تارتىپ 70 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، تەشكىلىي تۈرمۇش ئۈزۈلۈپ قالدى، ئەزالار ۋە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئارخىپلىرى تارقىلىپ يوقاپ كەتتى. ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالارنى باشقۇرۇش خىزمىتى بىرمەھەل ئۈزۈلۈپ قالدى. تەشكىلىي باشقۇرۇش، ئەزالىق بەدەل پۇلىنى يىغىش خىزمىتىنى نورمال ئىشلەش مۇمكىن بولمىدى.

1973 - يىلى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۈرلۈك تۈزۈم ۋە تەدبىرلەر تەدرىجىي مۇكەممەللەشتى. ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ئىلگىرىكى ئەزالىرىنى قايتىدىن تىزىملاپ ئەزالىق كىنىشكىسى تارقىتىپ بەردى، ئەزالارنىڭ ئارخىپىنى تۈرغۈزدى، بەلگىلىمە بويىچە بەدەل پۇلى يىغدى.

80 — 90 - يىللاردا ئەزالارنى باشقۇرۇش خىزمىتىدە، ئاساسلىقى ئەزالارغا بولغان تەربىيە كۈچەيتىلدى، ئەزالىق كارتىسى ۋە ئارخىپى تۈرغۈزۈلدى؛ ئەزالار يۆتكەلگەندە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلىي مۇناسىۋىتىمۇ يۆتكەلدى ھەمدە پېنسىيىگە، دەم ئېلىشقا چىققانلارنىڭ ئەزالىق بەدەل پۇلىنى كەچۈرۈم قىلىش، ئۇيۇشما ئەزالىقىنى ساقلاپ قېلىپ، پائالىيەتلەرگە قاتناشتۇرۇش بەلگىلەندى، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئەزاسى 96 مىڭ 782گە يەتتى.

2) كادىرلارنى تەربىيىلەش　50 - يىللاردا ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتلىرى كادىرلارنى تەربىيىلەشتە ئاساسلىقى، قەرەللىك يىغىن ئېچىپ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى نىزامنامىسىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇش، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كادىرلىرىنى ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئۆگىنىشكە، بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىش ئۇسۇلىنى قوللاندى. 1955 - يىلى ئاز سانلىق مىللەت كادىرىدىن 5ى شىئەنگە ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

1960 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپىدە كادىر تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى. كۇرسقا ۋىلايەتكە قاراشلىق زاۋۇت، كان ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ۋە ناھىيە (شەھەر)لىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىلىك كادىرلىرى، ئاكتىپلار بولۇپ 50 كىشى قاتناشتى.

1961 — 1972 - يىلغىچە ئىشچى - خىزمەتچىلەر قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەنلىكى ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كادىرلارنى تەربىيىلەش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن توختاپ قالدى. 1973 - يىلى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى ۋە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پائالىيەتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، كادىر تەربىيىلەش خىزمىتى تەدرىجىي قانات يايدۇرۇلدى. 1979 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كۇرس ئاچتى، كۇرسقا 50 كىشى قاتناشتى. بۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى، 2 - ترانسپورت شىركىتى، رېمونت زاۋۇتى، يەكەن ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرىمۇ كۇرس ئاچتى، كۇرسقا 193 كىشى قاتناشتى.

1980 - يىلى 5 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى كۇرس ئېچىپ، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىلىك كادىرلار، ئاكتىپلار بولۇپ 290 كىشىنى تەربىيىلىدى.

1990 - يىلغىچە ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى ئاز كەم 100 قېتىم ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ كەسپىي ئۆگىنىش كۇرسىنى ئېچىپ، ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىلىك كادىرى، ئاكتىپىدىن 5000 ئادەم (قېتىم) نى تەربىيىلىدى؛ 11 كادىرنى مەملىكەتلىك كادىرلار مەكتىپىنىڭ شىنجاڭ سىنىپىغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى؛ قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتوتى بىلەن بىرلىشىپ، ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى كادىرلىرىنىڭ ئالىي تېخنىكوم ئوقۇش تارىخى بويىچە 2 يىللىق (خىزمەتتىن ئايرىلىپ) ئوقۇش سىنىپى ئاچتى، ئۇنىڭدا ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىلىك 40 كادىرى ئوقۇدى؛ ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى مالىيە كۇرسىدىن بىر قارار ئېچىپ، 47 كىشىنى تەربىيىلىدى.

3) ئەمگەك مۇسابىقىسى ئۈيۇشتۇرۇش قەشقەر ژىلايىتىدە ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاممىۋى ئىشلەپچىقىرىش - ئەمگەك مۇسابىقىلىرىنى ئۈيۇشتۇردى، تېخنىكىلىق قىيىن ئۆتكەلگە ھۇجۇم قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش مۇھىتىنى ياخشىلاش، ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى، سۈپەتنى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈشنى دەۋر قىلىپ، مۇسابىقە، باھالاش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى.

50 - يىللاردا ئۇلۇغچات ئارقا سەپ كۆمۈر كېنى ئەمگەك مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىپ، ھەر كۈنى 80 مىڭ كىلوگرام كۆمۈر قېزىپ، كۈندىلىك مەھسۇلاتنى 55 مىڭ كىلوگرام ئاشۇردى؛ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش تارمىقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومنىڭ 60 ئېغىزلىق بىر قەۋەتلىك ئۆي قۇرۇلۇشىنى مۇددەتتىن 40 كۈن بۇرۇن تاماملاپ، 660 ئىش كۈننى تېجەپ قالدى، بۇنى كونا پۇلغا سۇندۇرغاندا 164 مىڭ يۈەنگە توغرا كېلىدۇ؛ 13 - شى تۆمۈرچىلىك زاۋۇتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى سۇ تۇغمىنىنى ئۆزگەرتىپ، سۇ كۇچىگە تايىنىپ قىرىش ئىستانوكىنى ھەربىرىلەندۇرۇپ، ئىش ئۈنۈمىنى بىر ھەسسە ئاشۇرۇپ، ئادەم كۇچىنى %50 تېجەپ قالدى.

60 — 70 - يىللاردا مەركىزىي كومىتېت تېخنىكا يېڭىلاش ۋە تېخنىكا ئىنقىلابى ھەرىكىتىنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇش چاقىرىقىنى چىقاردى. ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى بۇ ئىشقا پۈتۈن كۈچ بىلەن ئاتلاندۇردى. كانچىلىق ئىدارىسى تېخنىكا يېڭىلاش داۋامىدا ئۇلانما ھەرىكەت لىنىيىسىدىن 15نى قۇرۇپ چىقتى، 16 سېخ ماشىنىلاشتۇرۇش، يېرىم ماشىنىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇردى، ئۇچاستىكا گۇرۇپپىلىرى ئاپتوماتىك ماشىنا سۇپىسىدىن 56نى بەرپا قىلىپ، 93 مىليون 980 مىڭ يۈەن پۇل، 1985 ئەمگەك كۇچى تېجەپ قالدى. پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى پاختا رەختتىن 1 - ئايدا 469 مىڭ مېتىر توقۇغان بولسا، 4 - ئايدا 1 مىليون 272 مىڭ مېتىر توقۇپ، مۇسابىقىدىن كېيىن 2.7 ھەسسە ئاشۇردى، سۇپىتى 1 - دەرىجىلىك رەختنىڭ ئامبارغا كىرگۈزۈلۈش نىسبىتىنى %26تىن %79كە يەتكۈزدى.

80 - يىللاردىن بۇيان ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى ئۆستۈرۈش، ئەقلىگە مۇۋاپىق تەكلىپلەرنى بېرىش ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان ئاممىۋى ھەرىكەت قانات يايدۇرۇلدى.

1990 - يىلى ژىلايەت بويىچە ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇرغان ئورۇن 216گە، قاتناشقان ئادەم 10 مىڭ 738گە، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 175كە، دەرىجە ئۆستۈرۈش مۇسابىقىسىگە قاتناشقان ئىسمىنا - گۇرۇپپا 221گە، لاياقەتلىك ئىسمىنا - گۇرۇپپا 132گە، ئىشەنچلىك ئىسمىنا- گۇرۇپپا 89 غا، ئىلغار ئىسمىنا - گۇرۇپپا 77گە يەتتى؛ 19 ئاچقۇچلۇق تېخنىكا مەسىلىسى ھەل قىلىنىپ، 772 مىڭ 313 يۈەن ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىلدى، يېڭى تېخنىكىدىن 16سى كېڭەيتىلىپ، 275 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىلدى، 202 قېتىم تېخنىكا لېكسىيىسى سۆزلىنىپ، 9572 ئادەم

تەربىيىلەندى؛ ئەقىلگە مۇۋاپىق تەكلىپتىن 5543ى بېرىلدى، بۇنىڭدىن 2676 سى يولغا قويۇلۇپ، 1 مىليون 314 مىڭ يۇەنلىك قىممەت يارىتىلدى.

1956 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنچىسىدىن 301ى، دۆلەت دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنچىسىدىن 40ى بارلىققا كەلدى. ئەمگەك نەمۇنچىلىرى باھالانغاندىن كېيىن دۆلەت، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتنىڭ تۈرلۈك ئېتىبار تەمىناتلىرىدىن بەھرىمەن بولدى، ئۇلارنىڭ پېنسىيە پۇلى 5% — 15%كىچە ئۆستۈرۈپ بېرىلدى.

4) ئەمگەك مۇھاپىزىتى　50 — 60 - يىللاردا ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى يېڭىدىن قۇرۇلغان كارخانىلار ۋە كۆپەيتىلگەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر كۆپ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئېڭى ئاجىز بولۇشتەك ئەھۋالىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ، «نۆۋەتتە زاۋۇتلاردىكى ئەمگەك مۇھاپىزىتى ۋە تازىلىق خىزمىتىدىكى بىر نەچچە مەسىلە — بىخەتەرلىك، تازىلىق ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش، خۇلاسىلەش دوكلاتى»نى تەييارلاپ، ئورۇنلاردىن مۇداپىئە تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، ئىشچىلارغا بولۇپمۇ يېڭى ئىشچىلارغا بىخەتەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

70 ـ، 80 - يىللاردا ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى مەملىكەتلىك باش ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ يولىورۇقىغا بىنائەن، ئىشچى - خىزمەتچىسى 300 دىن ئاشىدىغان ئورۇنلاردا ئەمگەك مۇھاپىزىتى كومىتېتى قۇردى، 300 دىن تۆۋەن ئورۇنلارغا ئەمگەك مۇھاپىزىتى ھەيئىتى، ئىسمېنا - گۇرۇپپىلارغا ئەمگەك مۇھاپىزىتىنى تەكشۈرگۈچى خادىم قويدى. ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى ۋىلايەتكە بۇ‌ئاستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە 11 ناھىيە، بىر شەھەرنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتىنى كۆپ قېتىم تەكشۈرۈپ، ئەلالىرىنى مۇكاپاتلاپ، ناچارلىرىنى جازالاپ، تۈزىتىش تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشتا تۈرلۈك شەكىللەردىن پايدىلىنىپ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش تەشۋىقات - تەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى ھەمدە تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشتىكى 25 ئىلغار كوللېكتىپ، 44 ئىلغار شەخسنى ھەمدە 1 مىليون كىلومېتىرلىق مۇساپىنى بىخەتەر باسقان 86 شوپۇرنى تەقدىرلىدى. 1986 - يىلغا كەلگەندە ئاساسىي قاتلامدا ئەمگەك مۇھاپىزىتىنى تەكشۈرۈش ھەيئىتىدىن 59ى قۇرۇلدى، گۇرۇپپىلارغا ئەمگەك مۇھاپىزىتىنى تەكشۈرگۈچى خادىمدىن 502سى سەپلەندى. شۇ يىلى 23 قارار كۆرس ئېچىلىپ، 377 ئادەم تەربىيىلەندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئەمگەك مۇھاپىزىتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ھەيئىتىدىن 141ى بار بولدى، ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى گۇرۇپپىلىرىنىڭ ئەمگەك مۇھاپىزىتىنى تەكشۈرگۈچى خادىمى 1011گە، ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ئەمگەك مۇھاپىزىتى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەخسۇس كادىرى 50كە يەتتى. مۇشۇ يىلى 124 قارار كۆرس ئېچىلىپ، 3207 ئادەم تەربىيىلەندى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىزمىتى 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا باشلاندى. 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە كېيىنكى مەزگىلىدە 42 ئورۇن، 18 مىڭ 429 ئادەم ئەمگەك سۇغۇرتىسىغا قاتناشتى؛ 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 13 مىڭ 532 ئادەم، 80 - يىللارنىڭ بېشىدا 28 ئورۇن، 10 مىڭ 185 ئادەم ئەمگەك سۇغۇرتىسىغا قاتناشتى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە كېيىنكى مەزگىلىدە ۋىلايەت 600 ئەمگەك نەمۇنچىسى، ئىلغار خىزمەتچى، مۇنەۋۋەر زىيالىي ۋە كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئىشچى - خىزمەتچىنى باشقا جايلارغا دەم ئالغاچ داۋالىنىشقا ئەۋەتتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئەمگەك سۇغۇرتىسى كومىتېتىدىن 24ى قۇرۇلدى، ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەخسۇس كادىردىن 27سى سەپلەندى، پېنسىيىگە چىققانلارنىڭ كۈتۈنۈش - ئۆزئارا ياردەم بېرىش سۇغۇرتىسى تەشكىلاتىدىن 30ى قۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايىتى پېنسىيىگە ۋە

دەم ئېلىشقا چىققانلارنى باشقۇرۇشتا، ئۇلارنى مەركەزنىڭ ئالاقىدار سىياسەت ۋە بەلگىلىمىلىرى بويىچە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى. پېنسىيەگە ۋە دەم ئېلىشقا چىققانلارنى باشقۇرۇش جەمئىيىتى ياكى پېنسىيەگە ۋە دەم ئېلىشقا چىققانلارنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، مەخسۇس ئادەمنى مەسئۇل قىلدى. سىياسەت جەھەتتە غەمخورلۇق قىلىش (ئۆگىنىشكە، گېزىت كۆرۈشكە، مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللەش)، تۇرمۇش جەھەتتە كۆڭۈل بۆلۈش (ماڭاش تەمىناتىدا خىزمەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلىش، رەھبەرلەر ئۆي-ئۆيلەرگە بېرىپ يوقلاش) نى ئىشقا ئاشۇردى. يەنە ياشانغانلار ئۆيى تەسىس قىلدى، بايرام، دەم ئېلىش كۈنلىرى پائالىيەتكە تەشكىللىدى.

5) دېموكراتىك باشقۇرۇش ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كارخانىلارنىڭ دېموكراتىك باشقۇرۇش ئىشلىرىغا قاتنىشىشىغا ئەزەلدىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى ۋە مەدەت بەردى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. 1957 — 1958 - يىللىرى ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، سېمونت زاۋۇتى، 3 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەندىن كېيىن، ئۇلار ئارقا - ئارقىدىن ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئاچتى.

1966 - يىلدىن كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» سەۋەبىدىن كارخانىلارنىڭ مەركەزلەشكەن رەھبەرلىكى ۋە دېموكراتىك باشقۇرۇش ئىشلىرىنى ھەربىي ۋەكىل ۋە ئىنقىلابىي كومىتېت يۈرگۈزدى. پارتىيىنىڭ مەركەزلەشكەن رەھبەرلىكى ۋە دېموكراتىك باشقۇرۇش ئىشلىرى زور تەسىرگە ئۇچرىدى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمىمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا «پارتكوم كوللېكتىپ رەھبەرلىك قىلىش، ئىشچى - خىزمەتچىلەر دېموكراتىك باشقۇرۇش، زاۋۇت باشلىقى قوماندانلىق قىلىش» دېگەن ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ قايتا يولغا قويدى ھەمدە ئۇنى لايىقەتلىك «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» نى تەكشۈرۈشتىكى مۇھىم شەرتلەرنىڭ بىرى قىلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ دېموكراتىك باشقۇرۇش ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىشخانىسى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۆيۈشمىسىدا تەسىس قىلىندى. 11 ناھىيە، بىر شەھەردىمۇ رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيە، شەھەرنىڭ بىر رەھبىرى بۇ خىزمەتكە مەسئۇل بولدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ۋىلايەت بويىچە 373 ئورۇن ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئاچتى. 175 ئورۇندا 3 دەرىجىلىك دېموكراتىك باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى. شۇ يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا 1739 پارچە لايىھە يوللاندى، بۇنىڭ 1178 پارچىسى قاراپ چىقىپ ماقۇللاندى.

ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۆيۈشمىلىرى ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش بىلەن بىللە، كادىرلارنى دېموكراتىك باھالاش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى ھەمدە ئۇنى پەيدىنپەي تۈزۈمگە ئايلاندۇردى. 1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە كادىرلارنى دېموكراتىك باھالىغان ئورۇن 112گە، باھالانغان كادىر 274كە يەتتى، بۇ 776 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۆيۈشمىسىنىڭ 14.4% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە رەھبىرىي كادىرلارنى دېموكراتىك باھالىغان ئورۇن 213كە، باھالانغان رەھبىرىي كادىر 393كە يەتتى، 14 كىشى دېموكراتىك باھالاش ئارقىلىق مۇكاپاتلاندى.

6) ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ئېلىپ بېرىلغان تەشۋىقات - تەربىيە

(1) ئىدىيىۋى - سىياسىي تەربىيە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۆيۈشمىلىرى

كۆپ يىللاردىن بۇيان پارتىيىنىڭ ئوخشاش بولمىغان مەزگىللەردىكى مەركىزىي خىزمىتىگە زىچ ماسلىشىپ، ئىدىيىۋى - سىياسىي تەربىيىنى قانات يايدۇرۇپ، ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە تۈرلۈك سىياسىي ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى.

50 - يىللاردا ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىلىرى ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ئىنتېرناتسىئونالىزم تەربىيىسى ئېلىپ باردى. چىك تەي، ۋاك چۇئېلۇن، جاك بەيفالاردىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

60 - يىللار دۆلىتىمىز قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، مۇستەقىل، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ، سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرغان مەزگىل بولدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىلىرى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى داچىكدىن ۋە «تۆمۈر ئادەم» ۋاك جىنشىدىن، پارتىيىنىڭ ياخشى كادىرى جياۋ يۈلۈدىن، لېي فېڭدىن ئۆگىنىشكە ئۈيۈشتۇردى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 80 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا «تۆت ئاساسىي پرىنسىپ» تەربىيىسى، مەدەنىي، ئەدەپلىك بولۇش تەربىيىسى، كىتاب ئوقۇش پائالىيىتى، قەھرىمان نەمۇنىچىلاردىن ئۆگىنىش، تۆھپىدە بەسلىشىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. بۇ مەزگىلدە كۆپ قېتىم كۆرس ئېچىپ، دوكلات بېرىش يىغىنلىرىنى ئاچتى، 300 نەچچە ئادەم (قېتىم) ئۆگىنىش ۋە دوكلاتقا قاتناشتى. 1000دىن ئارتۇق كىتاب ئوقۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كىتاب ئوقۇش گۇرۇپپىسىدىن 270ى بار)، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم كىتاب ئوقۇش پائالىيىتىگە قاتناشتى. ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىلغار شەخستىن 8ى، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىلغار شەخستىن 36سى، ئىلغار كوللېكتىپتىن 16سى تەقدىرلەندى.

(2) مەدەنىيەت - تېخنىكا تەربىيىسى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت، تېخنىكا تەربىيىسى خىزمىتى ئاساسلىقى، ياشلار - قىرانلارغا مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلاپ ئۆتۈش شەرتى ئاستىدا قانات يايدۇرۇلدى. مۇھىم ئىش ئورنىدىكى كىشىلەر نۆۋەتلىق تەربىيىلەندى، دائىملىق، ئومۇميۈزلۈك تەربىيە ۋە ئىش ئورنىغا چېقىشتىن ئىلگىرىكى تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى.

50 — 60 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە 7 قارار كۆرس ئېچىلىپ، 137 ئادەم تەربىيىلەندى، 1979 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى ماۋارىپ كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ماۋارىپى خىزمىتىگە بىرتۇتاش رەھبەرلىك قىلدى ھەمدە 300 دىن ئارتۇق ئادەمى بار ئورۇنلار چوقۇم ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماۋارىپى كومىتېتى قۇرۇش لازىم، دەپ بېكىتتى. ئەينى ۋاقىتتا تۈرلۈك ئىشتىن سىرتقى كۆرس 77گە، كۆرسانت 2490گە، قوشۇمچە ئوقۇتقۇچى 29غا يەتتى. ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى ئىتتىپاق كومىتېتى، ئەمگەك باشقارمىسى، ماۋارىپ باشقارمىسى بىلەن بىرلىكتە قەشقەر ۋىلايەتلىك كەچلىك مەكتەپنى ئېچىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا تەربىيىلىدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە كۆرس ئاچقان ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى 21گە، ئېچىلغان مەدەنىيەت كۆرسى 75كە، كەسپىي تېخنىكا كۆرسى 71گە، ئىش ئورنىدا تەربىيىلەش كۆرسى 146گە، باشقا كۆرسلار 170كە يەتتى، ئىش ئورنىدا چېنىقتۇرۇش بويىچە تېخنىكا ماھارىتى ئىگىلەشكە قاتناشقان ئادەم 4729غا، كىتاب ئوقۇپ ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىگە قاتناشقان ئادەم 19 مىڭ 913كە يەتتى، 191 كىتاب ئوقۇپ ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى، كىتاب ئوقۇپ ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىشكە يېتەكچىلىك قىلىش ھەيئىتىدىن 98ى قۇرۇلدى.

7) مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش 50 - يىللاردا

ۋىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتلىرى تۈرلۈك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇردى ھەمدە ۋىلايەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئۆتكۈزۈلگەن تۈرلۈك ئويۇن قويۇش ۋە مۇسابىقە پائالىيەتلىرىگە ئۆمەك قاتناشتۇردى. 1955 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ۋاسكېتبول كوماندىسى 13كە، كوماندا ئەزاسى 140قا، ۋالىبول كوماندىسى 4كە، كوماندا ئەزاسى 84كە يەتتى، 12 كىشىلىك پۈتبول كوماندىسىدىن بىرى تەشكىللەندى.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەت بويىچە تۈرلۈك تەنتەربىيە كوماندىسى 63كە، كوماندا ئەزاسى 612گە، دۆلەتلىك 1 -، 2 -، 3 - دەرىجىلىك ئۆلچەمگە يەتكەن تەنھەرىكەتچى 73كە، 1 -، 2 -، 3 - دەرىجىلىك ئۆلچەمگە يەتكەن تربىنبر 11گە يەتتى. 45 ۋاسكېتبول مەيدانى، 2 ۋالىبول مەيدانى ياسالدى. زاۋۇت، كان-كارخانىلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەك (ئەترەت) لىرى 9غا، سەنئەت گۇرۇپپىسى 52گە، ئەزاسى 875كە يەتتى.

1975 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى. ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيى قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولىدىكى گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ ئۇدۇلىغا جايلاشقان، كۆلىمى 14 مىڭ 525 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، ئۇ ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى، ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى، ھۆسنىخەت، رەسىم كۆرگەزمىسى قاتارلىق تۈرلۈك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزىدىغان ئاساسلىق سورۇن بولدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە تەنتەربىيە جەمئىيىتى، تەنتەربىيە گۇرۇپپىسى 19غا، مەخسۇس كادىر 38گە، قوشۇمچە كادىر 57گە، كوماندا 122گە (بۇنىڭ ئىچىدە ۋاسكېتبول كوماندىسى 93، ۋالىبول كوماندىسى 18، پۈتبول كوماندىسى 11)، ئاددىي ۋاسكېتبول مەيدانى 116گە، ۋالىبول مەيدانى 14كە، پۈتبول مەيدانى 4كە، چىراغلىق ۋاسكېتبول مەيدانى 9غا، ۋالىبول مەيدانى 4كە يەتتى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن قۇرۇلدى ھەمدە 2 يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە 80 نەچچە مەيدان سەييارە ئويۇن قويدى. ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى، ناخشا ئېيتىش مۇسابىقىسى، تاختاي گېزىتى، ھۆسنىخەت - رەسىم مۇسابىقىسى، پانۇس كۆرگەزمىسى قاتارلىق پائالىيەتلەرنى تەشكىللەپ، پارتىيەنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى مەدھىيىلىدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئۆمىكى 43كە، ئارتىس ئازكەم 1000غا، ھەر خىل توپ كوماندىسى 439غا، تەنھەرىكەتچى 4300گە يەتتى. 1990- يىلى ۋىلايەت بويىچە تەنتەربىيە جەمئىيىتى 26گە، ھەر خىل توپ كوماندىسى 692گە، كوماندا ئەزاسى 6891گە يەتتى. 581 مەيدان (قېتىم) مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلدى. مۇسابىقىگە 29 مىڭ 650 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى. 7406 ئادەم تەنتەربىيە داۋالاش پائالىيىتىگە، 9475 ئادەم باشقا تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە قاتناشتى.

8) ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر خىزمىتى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئايال ئىشچى - خىزمەتچى 801گە يېتىپ، ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ %34.5نى ئىگىلىدى؛ 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا 20 مىڭ 403كە يېتىپ، %32.57نى؛ 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 16 مىڭ 842گە يېتىپ، %25.2نى؛ 1986 - يىلى 31 مىڭ 250كە يېتىپ، %32.9نى ئىگىلىدى. 1952 — 1986 - يىلغىچە ئايال ئىشچى - خىزمەتچى ئاز كەم 70 ھەسسە كۆپەيدى.

1950 - يىلدىن 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر خىزمىتىنى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرتۇتاش باشقۇردى، ۋە بۇ خىزمەتكە مەخسۇس ئادەم قويۇلمىدى. بۇ مەزگىلدىكى ئايال ئىشچى- خىزمەتچىلەر

خىزمىتىدە ئاساسلىقى ئاياللار مەدەنىيەت دەرسى ئوقۇشقا تەشكىللەندى، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشقا، فېئوداللىق ئاسارەتكە ۋە نىكاھ سودىسىغا، نىكاھقا چات كەرۋېلىشقا قارشى تۇرۇپ، ئىجتىمائىي ئىنقىلابقا قاتنىشىشقا چاقىرىلدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى يۇقىرىنىڭ يوليورىقىغا ئاساسەن 1980 - يىلى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتلىرىدا ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر كومىتېتىدىن 251نى قۇردى، ئۇلارنىڭ ئەزاسى 694 بولۇپ، مەخسۇس ۋەزىپىلىك كادىردىن 9ى قويۇلدى. 1984 - يىلى ئاياللار خىزمىتى كومىتېتىدىن يەنە 7سى قۇرۇلدى، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە كادىردىن 103ى قويۇلدى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى سىستېمىسىدا خىزمىتىدىن ئايرىلمايدىغان ئايال كادىر 1127گە يەتتى. 1985 - يىلى يۇقىرىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بىر مۇئاۋىن مۇدىرى ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر خىزمىتىگە قوشۇمچە مەسئۇل بولدى ھەمدە ئايال ئىشچى - خىزمەتچى 50 تىن ئاشىدىغان ئورۇنلار ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر كومىتېتى قۇرۇش، 50 تىن ئاز ئورۇنلاردا ئاياللار خىزمىتى ھەيئەت ئەزاسى سەپلەش لازىم، دەپ بەلگىلەندى. ۋىلايەت بويىچە 770 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا ئاياللار خىزمىتى كادىرى سەپلەندى، 10% ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا ئاياللار خىزمىتى كومىتېتى قۇرۇلدى، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ئاياللار خىزمىتى كادىرى 780گە يەتتى. 1989 - يىل 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر ھەيئىتى قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدىكى ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر خىزمىتىدە ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا قاتنىشىشقا تەشكىللەش، ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى «ئۆز - ئۆزىنى ھۆرمەتلەش، ئۆز - ئۆزىنى قەدىرلەش، ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش، ئۆز - ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇشقا چاقىرىش» ھەمدە «ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمگەك مۇھاپىزىتى توغرىسىدا بەلگىلىمە»نى ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈش، پۈتۈن جەمئىيەتنى ئاياللارنى ئېتىراپ قىلىش، چۈشىنىش، قوللاش ۋە قوغداشقا چاقىرىپ، ھەر مىللەت ئاياللارنىڭ قەشقەرنى ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈشتىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئاساس قىلىندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر ھەيئىتى 273كە، ئايال ئەزا 36 مىڭ 158گە يېتىپ، ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۈچتىن بىرىنى ئىگىلىدى.

ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش بىلەن بىللە يەسلى، بالىلار باغچىسى خىزمىتى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىسى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بەردى ۋە كۆڭۈل بۆلدى. 1959 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يەسلىدىن 28ى قۇرۇلۇپ، 256 بالا قوبۇل قىلىندى. 1962- يىلدىكى يەسلى 27 بولۇپ، قوبۇل قىلىنغان بالا 1032گە يەتتى؛ بالىلار باغچىسى 4 بولۇپ، 136 بالا قوبۇل قىلىندى. بالا ئېمىتىش ئۆيىدىن 4ى قۇرۇلۇپ، بوۋاقتىن 83ى قوبۇل قىلىندى. 11 ناھىيە، بىر شەھەردىمۇ بالىلار باغچىسى (يەسلى) ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىسى قۇرۇلدى. 80 - يىللاردىن كېيىن ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلاردىن يەسلى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىسىنى ياخشى باشقۇرۇشقا ھەمكارلىشىشنى ھەمدە ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە قەرەللىك تەكشۈرۈپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى ئورۇنلارنىڭ ئىشچىلار مەدەنىيەت سارايلىرى ياش- ئۆسمۈرلەرنى پائالىيەت سورۇنى بىلەن تەمىنلەپ، قىرائەتخانا ئاچتى، كىنو قويۇپ بەردى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەت بويىچە يەسلى 83كە، قوبۇل قىلىنغان بالا 1729 غا، تەربىيىچى 215كە يەتتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە يەسلى 63كە، خىزمەتچى خادىم 259غا، تەربىيىچى 181گە، قوبۇل

قىلىنغان بالا 1715كە يەتتى.

2 § . دېھقانلار تەشكىلاتى

1. دېھقانلار جەمئىيىتى

1950 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 3 — 6 - ئايغىچە قەشقەر ۋە يەكەن ژىلايەتلىرىنىڭ ناھىيىلىرىدە ناھىيىلىك، رايونلۇق دېھقانلار قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ناھىيە، رايون، يېزا، كەنت دەرىجىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى.

قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) رايونىدا ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، قەشقەر رايونلۇق دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى. 1950 - يىل 7 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ژىلايىتىدىكى ناھىيىلەر (تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا) نىڭ ھەممىسىدە ناھىيە، رايون، يېزا، كەنت دەرىجىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇپ، 20 مىڭ 940 ئەزا قوبۇل قىلىندى. 1953 - يىل 9 - ئايغا كەلگەندە قەشقەر ژىلايەتلىك دېھقانلار جەمئىيىتى تارقىتىۋېتىلدى.

ژىلايەت تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرى باۋ - جيا تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، رايون، يېزا، كەنتلەرنىڭ دېموكراتىك ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش خىزمىتىدە پائال رول ئوينىدى، دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ۋە ۋەكىللىرى ئارىسىدىن زور بىر تۈركۈم رايون، يېزا، كەنت ئاساسىي قاتلام، كادىرلىرى تاللاپ ئۆستۈرۈلدى. ئۇجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە ھەر دەرىجىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى بېكىتكەن يەر ئىسلاھاتى قانۇن ۋە تۈرلۈك سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇردى. يەر ئىسلاھاتىنىڭ تاماملىنىشى، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشنىڭ تەدرىجىي ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى بىلەن جەمئىيەتنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسى تاماملاندى، شۇنىڭ بىلەن دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتى ئۆزلۈكىدىن يوقالدى.

2. كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى

«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرىنىڭ نىزامى» (لايىھە) گە ئاساسەن، 1963 — 1965 - يىلغىچە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ «سىنىپىي ئۇستۇنلۇكى»نى جارى قىلدۇرۇش ئۇچۇن، قەشقەر ژىلايىتىدىكى 11 ناھىيە ۋە گۇڭشې، مەيدان، بازارلارنىڭ ھەممىسىدە كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچى) لار جەمئىيەتلىرى قۇرۇلدى، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچى) لار جەمئىيىتىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچى) لار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسلىكىنى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ رەھبىرى قوشۇمچە ئۆتىدى ھەمدە مەخسۇس مۇئاۋىن رەئىس قويۇلدى.

1974 - يىل 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە قەشقەر ژىلايەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچى) لار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايغا 358 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 52 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا 48 ئادەم قەشقەر ژىلايەتلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچى) لار جەمئىيىتى كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاپ چىقىلدى. كومىتېتنىڭ 1 - قېتىملىق يىغىنىدا 19 دائىمىي كومىتېتى ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. ژىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى

تالىپ داۋۇت قوشۇمچە مۇدىرلىققا، جالك يۇنسەي مەخسۇس مۇئاۋىن مۇدىرلىققا سايلاندى.

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدىن كېيىن ژىلايەتتىكى ھەر دەرىجىلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيەتلىرى كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنى «يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ، سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلدى. كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرىنىڭ دائىملىق خىزمىتى — يېزىلاردا «ئۇچىنى باشقۇرۇش، بىر تەرەپىيە»نى يولغا قويۇش يەنى مەكتەپلەرنى باشقۇرۇش، سودا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش خىزمىتىنى باشقۇرۇش، زىيالىي ياشلارنىڭ قايتا تەربىيە ئېلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشتىن ئىبارەت بولدى.

1976 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ژىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر)لىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىدىن 12سى، گۇڭشې، مەيدان، بازارلىق كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىدىن 194ى، ئاساسىي قاتلام كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىدىن 2245ى، مەخسۇس كادىردىن 77سى بار بولدى.

1976 - يىل 10 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيەتلىرى ئۆز خىزمىتىنى داۋاملىق قانات يايدۇردى.

1977 - يىل 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ژىلايەتلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنى ئاچتى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسى قاغىلىق ناھىيىسىدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى خىزمىتى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. بۇ 2 قېتىملىق يىغىندا جايلاردىكى كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيەتلىرىنىڭ خىزمەت تەجرىبىلىرى خۇلاسىلەندى ۋە ئالماشتۇرۇلدى، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نى چوڭقۇر پاش قىلىش ۋە تەنقىد قىلىش، «يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش»، «داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش»تىن ئىبارەت ئاممىۋى ھەرىكەتنى قانات يايدۇرۇش، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ دائىملىق خىزمىتى — «ئۇچىنى نازارەت قىلىش (گۇڭشې ئەترەت كادىرلىرىنىڭ ئىدىيە - ئىستىلىنى توغرىلاشنى نازارەت قىلىش، گۇڭشې، ئەترەتلەرنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئەھۋالىنى نازارەت قىلىش، «تۆت خىل ئۇنسۇرلار»نى ئۆزگەرتىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلىش)، «ئۇچىنى باشقۇرۇش» (مەكتەپلەرنى، سودا ئىشلىرىنى، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى باشقۇرۇش)، «بىر تەربىيە» (زىيالىي ياشلارنىڭ قايتا تەربىيە ئېلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش) دىن ئىبارەت، دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ رولى تەدرىجىي يوقالدى، ژىلايەت، ناھىيىلەردىكى ھەر دەرىجىلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۇچىلار)لار جەمئىيەتلىرى 1984 - يىلى ئاپپاراتلار تەڭشىلىش ئالدىدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

3 §. ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەشكىلاتى

قەشقەر ژىلايىتىدە كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتى 1950 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئىتتىپاق تەشكىلى قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ياشلارنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە كونكرېت

ئەھۋالىغا ئاساسەن پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ، ئۆز خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، تەشكىلاتنى مۇكەممەللەشتۈردى، ئىتتىپاقنى ئەزا قوبۇل قىلدى، ئىتتىپاق كادىرلىرىنى تەربىيىلىدى.

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 2657 سى، ئىتتىپاق ئەزاسىدىن 42 مىڭ 157سى، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 662سى، ئىتتىپاق ئەزاسىدىن 15 مىڭ 612سى بار بولدى. پىئونېرلار ئەترىتىدىن 13ى بولۇپ، پىئونېر 620گە يەتتى. 40 نەچچە يىللىق تەرەققىيات ئارقىلىق 1990 - يىلغا كەلگەندە ھەردەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىدا زور ئۆزگىرىشلەر بولدى، ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى 296گە، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 4705كە، ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى 260كە، ئىتتىپاق ئەزاسى 85 مىڭ 832گە؛ پىئونېرلار ئەترىتى 1168گە، پىئونېر 308 مىڭ 746گە، پىئونېرلار يېتەكچىسى 3123كە يەتتى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتلىرى بىر قولدا مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇشىنى، يەنە بىر قولدا ماددىي مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇشىنى تۇتۇپ، يېڭى دەۋردىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتى خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتتى. نۇرغۇن ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەر مەيدانغا كەلدى، ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ھەر قايسى سەپلەردە جانلىق قوشۇنغا ئايلاندى.

1. تەشكىلىي ئاپپاراتلار

1) كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى

1950 - يىل 1 - ئايدا ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ياشلار ۋە ياشلار ئىتتىپاقى خىزمىتىگە مەسئۇل ياشلار كومىتېتى قۇرۇلدى، شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 3 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېت ئورگىنىدا ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى.

1951 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. ياشلار ئىتتىپاقى بۇ قېتىمقى ھەرىكەتتە ئاساسىي قاتلاملاردا ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. ۋىلايەت بويىچە 49 يېزا سىناق نۇقتىسى قىلىنىپ، مۇنەۋۋەر ياشلار ئىتتىپاق تەشكىلىگە قوبۇل قىلىندى. ئوتتۇرىچە ھەر بىر يېزىدا 23 كىشى ئىتتىپاقتا قوبۇل قىلىندى، بۇ ئەينى ۋاقىتتىكى ئومۇمىي ياشنىڭ 3.5%نى ئىگىلىدى، يەنە ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى. ئىتتىپاق ئەزاسى 2287گە، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 93كە يەتتى.

1951 - يىل 11 - ئايدا جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى، نيۇ چىيى ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ تۇنجى شۇجىلىقىغا تەينىلەندى. 1951 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىتتىپاق كادىرى 228گە يەتتى، ئىتتىپاقتا 4767 ئەزا قوبۇل قىلىندى، شەھەر - يېزىلاردا ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 222سى قۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى ئاپپاراتىدىن باشقا، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىدىن 3ى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتىدىن 12سى قۇرۇلدى 1953 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتىدىن باشقا يەنە ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىدىن 4ى، ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتىدىن 30ى، رايونلۇق خىزمەت كومىتېتىدىن 130ى، ئۆلكىگە قاراشلىق شەھەرلىك خىزمەت كومىتېتىدىن بىرى، ئۆلكىگە قاراشلىق رايونلۇق خىزمەت كومىتېتىدىن 4ى بار بولدى، ئىتتىپاق تەشكىلاتىدىن يېزىلاردا 387سى، مەكتەپلەردە 27سى، ئورگانلاردا 80ى، كارخانىلاردا 11ى، مەھەللىلەردە 5ى، باشقا ئورۇنلاردا 30ى بار بولدى. ئىتتىپاق ئەزاسى 10 مىڭ 214كە يەتتى.

1955 - يىلنىڭ ئاخىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 2657سى بار بولدى،

بۇنىڭ ئىچىدە زاۋۇت، كانلاردىكى 21، يېزىلاردىكى 2127، مەكتەپلەردىكى 165، ئورگانلاردىكى 237، كارخانىلاردىكى 77، مەھەللىلەردىكى 20، باشقا ئورۇنلاردىكى 10. ئىتتىپاق ئەزاسى 42 مىڭ 157گە يەتتى. %93تىن ئارتۇق يېزىدا ئىتتىپاق تەشكىلاتى، %83 يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدا ئىتتىپاق گۈرۈپپىسى ۋە شۆبە ياچېيكا قۇرۇلدى، 2325 ئىتتىپاق ئەزاسى كومپارتىيىگە كىردى.

1956 - يىل 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

2) ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتى جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر يەرلىك خىزمەت كومىتېتى 1950 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قۇرۇلدى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى فېڭ دا ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتىنىڭ شۇجىلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. شۇ يىلى قەشقەر كونائەھەر ناھىيە سەمەن رايونىنىڭ 9 - يېرىمىدا ئىتتىپاق تەشكىلاتى قۇرۇش خىزمىتى سىناق قىلىندى ھەمدە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تۈنجى ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئىتتىپاققا 500 نەچچە ئەزا قوبۇل قىلىندى.

1951 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 70ى قۇرۇلدى، ئىتتىپاققا 1404 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

1954 - يىل 6 - ئايدا ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە بىلەن بىللە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قارىمىقىدىكى 8 ناھىيە (شەھەر)لىك ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتى ياشلار ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە قارايدىغان بولدى.

3) ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ يەكەن ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتى 1950 - يىل 12 - ئايدا جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ يەكەن يەرلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى. يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ باش كاتىپى نەن چىمىن قوشۇمچە ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى، قارىمىقىدا 4 ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە بىلەن بىللە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قارىمىقىدىكى يەكەن، مەكىت، پوسكام، قاغىلىق ناھىيىلىك ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتلىرى ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارايدىغان بولدى.

4) كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى 1956-يىل 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر يەرلىك خىزمەت كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى ياڭ جىمىنى ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلىدى، 5 داۋمىي كومىتېت ئەزاسى، 11 كومىتېت ئەزاسى سەپلەندى. 1957-يىل 5 - ئايدا نامى جۇڭگو كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى دەپ ئاتالدى) دەپ ئۆزگەرتىلدى.

1956 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى يېڭى ئەسلىگە كەلگەندە تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، مەكتەپلەر پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى بۆلۈمىدىن ئىبارەت 3 بۆلۈم تەسىس قىلىندى، ئارقىدىنلا يەنە ياش دېھقانلار، ياش ئىشچىلار بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1988 - يىل 12 - ئايدا جۇڭگو پىئونېرلار ئەترىتى قەشقەر

ژىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى.

كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ژىلايەتلىك كومىتېتىغا قەشقەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت، يوپۇغا، پەيزاۋات، مارالبېشى، تاشقورغاندىن ئىبارەت 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئىتتىپاق كومىتېتى، ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق مالىيە - سودا، پارتىيە-گۇرۇھ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق سىستېمىسىدىكى 19 باش ياچېيكا كومىتېتى قارىدى، ئۇ يەنە يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى زاۋۇتى، ئۇن زاۋۇتى، ئاۋىئاتسىيە پونكىتى، مېتېئورولوگىيە پونكىتى، تويۇن پورتى، كانسۇ كۆمۈر كېنى، ترانسپورت باش بېكىتى ئىتتىپاق ياچېيكىلىرىنى بىۋاسىتە باشقۇردى. ژىلايەت بويىچە ئىتتىپاق باش ياچېيكىسىدىن 323ى (ئورگانلاردىكى 17، يېزىلاردىكى 287، مەكتەپلەردىكى 19)؛ ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 1626 (ئورگانلاردىكى 136، يېزىلاردىكى 1328، مەكتەپلەردىكى 162) سى قۇرۇلدى؛ ئىتتىپاق گۇرۇپپىسىدىن 2300 (ئورگانلاردىكى 151، يېزىلاردىكى 1938، مەكتەپلەردىكى 211) ى بار بولدى، ئىتتىپاق ئەزاسى 39 مىڭ 866گە يەتتى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن قەشقەر ژىلايىتىدىكى كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتلىرى زەربىگە ئۇچرىدى، كېيىنكى يىلى 1 - ئايدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، ئىتتىپاق خىزمىتى ئۆزۈلۈپ قالدى.

1970 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ژىلايەت بويىچە تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە قۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى، 1973 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا تاماملاندى. 2675 ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق ياچېيكىسى تەرتىپكە سېلىندى، بۇنىڭغا 81 مىڭ 884 ئىتتىپاق ئەزاسى قاتناشتى.

1973 - يىل 5 - ئايدا كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ژىلايەتلىك كومىتېتىغا تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، شۇ يىلى 6 - ئايدا كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ژىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ژىلايەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ژىلايەت بويىچە ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى 272گە، ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى 2341گە، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 4997گە، ئىتتىپاق ئەزاسى 91 مىڭ 58گە يەتتى.

5) ناھىيە (شەھەر) لىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى

1950 - يىلى تاشقورغان ناھىيىسى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى 1 - بولۇپ كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتىنى قۇردى، ئۇنىڭدىن كېيىن باشقا ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتى قۇرۇلدى، 1956-يىل 6 - ئايغا كەلگەندە ژىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ بولدى. ئىتتىپاق تەشكىلاتى يېڭى قۇرۇلغاندا ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، شەھەرلەردىكى سانائەت كان - كارخانىلىرى، ئورگان، مەكتەپلەردە مۇنەۋۋەر ياشلارنى ئىتتىپاق تەشكىلىگە قوبۇل قىلىپ، ئىتتىپاق قوشۇنىنى زورايتتى، ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنى قۇردى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ژىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئىتتىپاق كومىتېتىدىن 242سى، ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 4414ى، ئىتتىپاق ئەزاسىدىن 79 مىڭ 710ى، مەخسۇس ئىتتىپاق كادىرىدىن 64ى بار بولدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيىلىك - شەھەرلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلغان، نامى ئۆزگەرتىلگەن ۋاقتى

جەدۋەل: 24 — 1

تۈرى / ناھىيە (شەھەر)	يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلغان ۋاقىت	نامى جۇڭگو كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا ئۆزگەرتىلگەن ۋاقىت	تۈرى / ناھىيە (شەھەر)	يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلغان ۋاقىت	نامى جۇڭگو كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا ئۆزگەرتىلگەن ۋاقىت
قەشقەر	25.10.1952	1957	قاغىلىق	15.5.1951	1957
قەشقەر يېڭىشەھەر	8.1950	1959	مەكىت	30.9.1952	10.1957
قەشقەر كونا شەھەر	1951	1957	يوپۇغا	9.1952	10.1957
يېڭىسار	1952	1957	پەيزاۋات	12.1951	5.1957
يەكەن	6.1956	5.1957	مارالبېشى	7.1951	1957
پوسكام	1952	1957	تاشقورغان	1950 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمى	1956

6) ۋىلايەتكە قاراشلىق ئورگانلاردىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى

(1) ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار ئىتتىپاق كومىتېتى 1955 - يىلى تۇنجى بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار ئىتتىپاق كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورگان - ئورۇنلاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرىنى بىۋاستە باشقۇردى ۋە تەشكىللىدى، داڭ بېيفېڭ شۇجى بولدى، بۇ كومىتېت كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە قارىدى. 1956 - يىلى كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە قارايدىغان بولدى. 1957 - يىلى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق كارخانىلاردا بىۋاستە قاراشلىق ئىتتىپاق كومىتېتى يەنى يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى زاۋۇتى ۋە ئون زاۋۇتى ئىتتىپاق كومىتېتلىرى قۇرۇلدى، ئاۋىئاتسىيە پونكتى ئىتتىپاق گۇرۇپپىسى، مېتېئورولوگىيە پونكتى ئىتتىپاق ياچېيكىسى، تويۇن پورتى ئىتتىپاق ياچېيكىسى، كانسۇ كۆمۈر كېنى ئىتتىپاق ياچېيكىسى، ترانسپورت باش بېكىتى ئىتتىپاق ياچېيكىسى كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارىدى.

(2) ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتلىرى، ئىتتىپاق باش ياچېيكىلىرى 50 - يىللاردا كومموپىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى ۋىلايەتنىڭ ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەردە ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى، ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى، ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇردى.

1957 - يىلى پارتىيە - گۇرۇھ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، مالىيە - سودا، دېھقانچىلىق-ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق سىستېمىلىرىدا ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى كومىتېتىدىن 19ى، ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 47سى قۇرۇلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار، كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردا ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتىدىن 30ى، ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق باش ياچېيكا كومىتېتىدىن 44ى، ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 539ى قۇرۇلدى، ئىتتىپاق ئەزاسى 11 مىڭ 348گە يەتتى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنىڭ 1951 — 1990 - يىلغىچە بولغان قىسمەن يىللاردىكى ئەھۋالى

جەدۋەل: 24 — 2

تۈرى / يىللار	ئىتتىپاق كومىتېتى	ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى	ئىتتىپاق ياچېيكىسى	ئىتتىپاق ئەزاسى
1951			93	1326
1953			544	10214
1954			962	15500
1955			1812	32555
1957		323	1626	39866
1959			2445	48443
1960			3061	60695
1961	5	474	2561	58000
1963			3641	65798
1965			3950	77019
1973			2952	82009
1974			3272	88706
1975			3775	98374
1976			3984	99928
1977			4309	99535
1978			4212	100434
1979	214		4295	103357
1980			4667	104147
1981			4712	101684
1982	206		4755	98201
1983	205		4554	93838
1984	216		4689	100084
1985	228		4812	99747
1987	238		5160	100828
1988	259		4938	96116
1989	259		5131	97452
1990	272	289	4997	91058

7) پىئونېرلار ئەترىتىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى

1950 - يىلى پىئونېرلار ئەترىتى قۇرۇش خىزمىتى باشلاندى، بۇ خىزمەت كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىشلەندى، مەكتەپلەر خىزمىتى بۆلۈمى كونكرېت مەسئۇل بولدى. بىر قىسىم باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئىلغار ئۆسمۈر بالىلار پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتىغا قوبۇل قىلىنىپ، پىئونېرلار ئەترىتىنىڭ ئوتتۇرا ئەترەت تەشكىلاتى قۇرۇلدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتلىرى پالەچ هالغا چۈشۈپ قالدى. 1971 - يىلدىن كېيىن باشلانغۇچ مەكتەپلەردە «كىچىك قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەشكىلاتى

قۇرۇلۇپ، پىئونېرلار تەشكىلاتىنىڭ ئورنىنى باستى.

1978 - يىل 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، «كىچىك قىزىل قوغدىغۇچى» لار تەشكىلاتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. مەكتەپلەردە ئەترەت ئۆزگەرتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، «كىچىك قىزىل قوغدىغۇچى» لار بىردەك پىئونېرلار ئەترىتى ئەزالىرىغا ئۆزگەرتىلىپ، جۇڭگو پىئونېرلار ئەترىتىنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ۋىلايەتلىك كومىتېتىدىمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ مەكتەپ پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1981 - يىلى ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «بارلىق بالىلارنى تەشكىللەش» تىن ئىبارەت ئەترەت قۇرۇش فاڭجېنىغا ئاساسەن، پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتى تېز زورايدى، پىئونېرلار ئەترىتىنىڭ قۇرۇلۇش نىسبىتى 1978 - يىلدىن ئىلگىرىكى 86%تىن 96.8%كە ئۆستى. 1988 - يىل 12- ئاينىڭ 28 - كۈنى جۇڭگو پىئونېرلار ئەترىتىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلۇپ، پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىگە ئومۇميۈزلۈك مەسئۇل بولدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە پىئونېرلار ئەترىتى ئەزاسى 308 مىڭ 746گە، پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتى 1168گە، پىئونېرلار ئەترىتى يېتەكچىسى 1168گە يەتتى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتىنىڭ 1955 — 1990 - يىلغىچە بولغان قىسمەن يىللاردىكى ئەھۋالى

جەدۋەل: 24 — 3　　بىرلىكى: ئادەم

يىللار	مەكتەپتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى	پىئونېر	باشلانغۇچ مەكتەپ	پىئونېرلار ئەترىتى قۇرغان ئورۇنلار	يېتەكچى	بۇنىڭ ئىچىدە مەكتەپ سىرتىدىكى يېتەكچى
1955	197690	620	856	13		
1961		110925		1189	1830	
1966		107997		878	3147	
1976	279894	99949	1855	1818	5014	853
1977	279392	111887	1952	1553	2507	106
1979	267389	119313	1576	1373	2651	123
1980		133589	1206	1367	3317	22
1981	249549	143226	1178	1176	3231	17
1982	239938	154991	1038	1209	5792	24
1983	257418	168562	1011	996	6125	31
1984	277616	306353	1098	1055	6605	57
1985	297841	273864	1137	1137	8702	77
1989	322975	299160	1105	1104	11032	
1990	317835	308746	1168	1168	3123	

2. ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى، ئىتتىپاق ئەزالىرى

1953 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە تۇنجى قېتىملىق ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. 2 - يىلى باشقا ناھىيە (شەھەر) لەردە تۇنجى قېتىملىق ئىتتىپاق قۇرۇلتايلىرى ئېچىلدى. 1973 - يىل 6- ئايدا كوممۇنىستىك پاشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، كوممۇنىستىك پاشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى، كومىتېت 43 ئەزادىن تەركىب تاپتى. ماخمۇت ھوشۇر شۇجىلىققا سايلاندى. 1990 - يىلغا كەلگەندە مۇتلەق كۆپ قىسىم ناھىيە (شەھەر) لەردە 9 -، 10 - قېتىملىق ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، ھەر قېتىملىق ئىتتىپاق قۇرۇلتىيىدا شۇ نۆۋەتلىك شۇجى، مۇئاۋىن شۇجىلار سايلاپ چىقىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە، شەھەرلەردە ئىتتىپاق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ئېچىلغان ۋاقتى

جەدۋەل: 24 — 4

قېتىم سانى / ناھىيە، شەھەرلەر	1 - قېتىملىق	2 - قېتىملىق	3 - قېتىملىق	4 - قېتىملىق	5 - قېتىملىق	6 - قېتىملىق
قەشقەر شەھىرى	7.1954	1.3.1955	26.8.1956	27.1.1958	3.1962	3.1.1964
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	3.1954	3.1959	1963	5.1966	4.1973	6.1979
قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى	1953	1955	1956	1957	1959	1961
يېڭىسار ناھىيىسى	29.9.1954	18.6.1955	2.6.1956	15.10.1957	25.8.1959	19.3.1962
يەكەن ناھىيىسى	30.3.1954	13.6.1956	10.1957	20.6.1961	28.2.1963	25.10.1979
پوسكام ناھىيىسى	29.3.1954	10.3.1955	15.2.1956	25.10.1957	5.6.1962	29.3.1973
قاغىلىق ناھىيىسى	2.4.1954	3.3.1955	19.6.1956	25.9.1957	4.9.1959	21.11.1960
مەكىت ناھىيىسى	3.1954	3.1955	6.1956	10.1957	2.1960	6.1962
يوپۇغا ناھىيىسى	18.3.1954	19.2.1955	26.10.1957	25.1.1959	6.6.1960	15.12.1961
پەيزاۋات ناھىيىسى	2.1953	3.1954	6.1956	11.1957	3.1959	6.1962
مارالبېشى ناھىيىسى	3.1954	3.1955	5.1957	8.1957	8.1959	5.1962
تاشقورغان ناھىيىسى	6.1954	6.1957	7.1962	6.1963	5.1973	6.1984

(يۇقىرىقى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

قېتىم سانى / ناھىيە، شەھەرلەر	7 - قېتىملىق	8 - قېتىملىق	9 - قېتىملىق	10 - قېتىملىق	11 - قېتىملىق	12 - قېتىملىق
قەشقەر شەھىرى	24.7.1973	18.11.1982	10.7.1987			

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	8.1982	8.1987				
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	1963	1978	1978	1982	1987	
يېڭىسار ناھىيىسى	31.5.1963	3.1973	3.1973	17.5.1987		
يەكەن ناھىيىسى	9.3.1983	21.8.1987	21.8.1987			
پوسكام ناھىيىسى	1.3.1979	5.3.1982				
قاغىلىق ناھىيىسى	22.8.1962	22.6.1966	30.4.1973	21.8.1982	21.8.1987	
مەكىت ناھىيىسى	4.1963	5.1973	4.1979	5.1983	8.1987	
يوپۇغا ناھىيىسى	27.3.1963	2.5.1973	10.6.1979	4.11.1986		
پەيزاۋات ناھىيىسى	5.1963	6.1973	2.1979	4.1986		
مارالبېشى ناھىيىسى	3.1963	6.1973	1.1979	1.1983	3.1988	
تاشقورغان ناھىيىسى	10.1986					

قەشقەر ۋىلايىتى — دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئاساس قىلىنىدىغان، دېھقانچىلىقىمۇ ، چارۋىچىلىقىمۇ باب كېلىدىغان رايون. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ياشلار ۋىلايەت بويىچە ياشلارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. 50 - يىللاردا ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ 68.7% ى يېزا - قىشلاقلاردا، قالغىنى ئورگان، مەكتەپ، زاۋۇت، كان، - كارخانىلاردا ئىدى؛ 60 - يىللاردا ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ 78.2% ى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا، قالغىنى شەھەر، بازارلاردا ئىدى؛ 70 - يىللاردا ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ 85.5% ى يېزا- قىشلاقلاردا ئىدى؛ 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە يېزىلاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ نىسبىتى تۆۋەنلەپ، شەھەر - بازارلاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى كۆندىن كۆنگە كۆپەيدى، ئەمما يەنىلا 59% ئىتتىپاق ئەزاسى يېزىلاردا ئىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

1953 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، ۋىلايەت بويىچە ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىكىسى 2.8%نى، يېزىلاردىكىسى 68.7%نى، ئورگانلاردىكىسى 17.1%نى، مەكتەپلەردىكىسى 5.8%نى، باشقا ئورۇنلاردىكىسى 5.6%نى ئىگىلىدى.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 3%نى، يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 78.2%نى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 0.9%نى، مەدەنىيەت، ماۋارىپ، سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 12%نى، سودا، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 2.1%نى، ئورگانلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 2.8%نى، جامائەت ئىشلىرى، مەھەللىلەردىكى ۋە باشقا ئورۇندىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 1% نى ئىگىلىدى.

70 - يىللاردا ئىتتىپاق ئەزاسى قوشۇندا سانائەت سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 2.2%نى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 1.3%نى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق كەسىپلىرىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 85.5%نى، سودا، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى 1.5%نى، مەدەنىيەت، ماۋارىپ، سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 7.6%نى، ئورگانلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 1.3%نى، باشقا ئورۇنلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 0.6%نى ئىگىلىدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سانائەت سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى 3%نى، قاتناش، پوچتا -

تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %1.6نى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق كەسىپلىرىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %59نى، سودا، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %3.9نى، مەدەنىيەت، ماارىپ، سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %27.2نى، ئورگانلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %3.8نى، باشقا ئورۇنلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %1.5نى ئىگىلىدى.

90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا سانائەت سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %2.6نى، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %0.8نى، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق كەسىپلىرىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %54نى، سودا، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %3.3نى، مەدەنىيەت، ماارىپ، سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %33.8نى، ئورگانلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %3.9نى، باشقا ئورۇنلاردىكى ئىتتىپاق ئەزاسى %1.6نى ئىگىلىدى.

قەشقەر ژىلايىتى كۆپ مىللەتلىك رايون، ئىتتىپاق ئەزالىرى قوشۇنى ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئىتتىپاق ئەزالىرى كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ. 1953 - يىلى ژىلايەت بويىچە جەمئىي 10 مىڭ 214 ئىتتىپاق ئەزاسى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ ئىتتىپاقى ئەزاسى 588 بولۇپ، ئومۇمىي ئىتتىپاق ئەزاسىنىڭ %5.8نى؛ ئاز سانلىق مىللەت ئىتتىپاق ئەزاسى 9626 بولۇپ، %94.2نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە خەنزۇ ئىتتىپاق ئەزاسى 11 مىڭ 322 گە يېتىپ، %12.4نى؛ ئاز سانلىق مىللەت ئىتتىپاق ئەزاسى 79 مىڭ 736گە يېتىپ، %87.6نى ئىگىلىدى.

قەشقەر ژىلايىتى بويىچە قىسمەن يىللاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ سانى، مىللەت قۇرۇلمىسى

جەدۋەل: 24 — 5

يىللار	ئومۇمىي ئىتتىپاق ئەزاسى	بۇنىڭ ئىچىدە		
		ئاز سانلىق مىللەت ئىتتىپاق ئەزاسى	ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانىدا ئىگىلىگىنى %	خەنزۇ ئىتتىپاق ئەزاسى	ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانىدا ئىگىلىگىنى %
1953	10214	9626	94.2	588	5.8
1954	15658	14134	90.3	1524	9.7
1955	42176	39784	94.3	2392	5.7
1959	48443	47209	97.5	1234	2.5
1960	60695	57074	94	3621	6
1963	65798	62125	94.4	3673	5.6
1964	57860	49683	85.9	8177	14.1
1965	77019	63620	82.6	13399	17.4
1974	88706	81875	92.3	6831	7.7
1975	98374	77982	79.3	20392	20.7
1976	99928	87124	87.2	12804	12.8
1977	99535	86862	87.3	12673	12.7
1978	100434	86216	85.8	14218	14.2
1979	103357	92442	89.4	10915	10.6
1980	104147	91756	88.1	12391	11.9
1981	101684	90874	89.4	10810	10.6

10	9811	90	88390	98201	1982
11.7	10978	88.3	82860	93838	1983
10	10055	90	90029	100084	1984
10.5	10475	89.5	89272	99747	1985
12.6	12752	87.4	88076	100828	1987
11	10567	89	85549	96116	1988
12.8	12521	87.2	84931	97452	1989
12.4	11322	87.6	79736	91058	1990

3. ئاساسلىق خىزمەتلەر

1) تەشۋىقات خىزمىتى　قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمەتلىرى ۋە ياشلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى چۈرىدەپ ئىشلەندى.

50 - يىللاردا پارتىيە يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، لاپقۇتلىشىش- كوپېراتسىيىلىشىش، بىرتۇتاش سېتىۋېلىش، بىرتۇتاش سېتىش، يېزا ئىگىلىكىدە ھوسۇلنى ئاشۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى قانات يايدۇردى. ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى مەركىزىي ۋەزىپىلەرگە بىرلەشتۇرۇپ، ياشلار ئارىسىدا پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، پارتىيە گېزىتى، ئىتتىپاق گېزىتى، ئىتتىپاق ژۇرنىلى قاتارلىق ئاخبارات ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەن توغرىسىدىكى تەشۋىقات - تەربىيىنى چىڭ تۇتتى. كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى 119 ئادەم قاتناشقان كادىرلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، كۇرسانتلارنى نەزەرىيە، سىياسەت ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى، ناھىيە بازارلىرىدا ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارغا باش لۇشيەن ۋە كوممۇنىستىك ئەخلاق - پەزىلەت تەربىيىسى ئېلىپ باردى. تەشۋىقاتنى كۇچەيتىش ئۈچۈن، ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى 2 يىلدا ياشلاردىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش پىلانىنى تۈزدى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق: 1956 - يىلى 30% يېزىدا ئىشتىن سىرتقى باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇش، 1957 - يىلى 70% يېزىدا ئىشتىن سىرتقى باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇش، شارائىتى بار رايون - يېزىلاردا خەلق باشقۇرۇشىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلىرىنى قۇرۇش، 1956 - يىلى ئۆچتىن ئىككى قىسىم يېزىدا قىرائەتخانا، ئۆچتىن ئىككى قىسىم يېزىدا خالىسانە پوچتىخانا قۇرۇش؛ يېزىلاردا 2 يىلدا مەكتەپلەردە 520 مىڭ ئادەمنى ئوقۇتۇپ، 440 مىڭ ئادەمنى ساۋاتسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش، شەھەرلەردىكى ساۋاتسىز ياشلارنى 1957 - يىلدىن ئىلگىرى پۈتۈنلەي ساۋاتلىق قىلىپ بولۇش؛ 1957 - يىل 3 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى ئورگانلاردىكى ساۋاتسىزلىقنى پۈتۈنلەي تۈگىتىش.

60 - يىللاردا ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى رادىئو، گېزىت، قارا تاختاي گېزىتى، لېكسىيە سۆزلەش يىغىنى، ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق قەھرىمانلارنى تەشۋىق قىلدى، ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارنى ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشكە چاقىردى. ۋىلايەت بويىچە 5367 ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قۇرۇدى، 113 مىڭ ياشنى ئۆگىنىشكە قاتناشتۇردى. ئۆگىنىش يېتەكچىسىدىن 2974نى تەربىيىلىدى. ئىشچى - دېھقان ياشلار 20 نەچچە مىڭ پارچە تەسىرات ماقالىسى يازدى.

1976 - يىلى رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋاپات بولدى، لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرى تارمار بولدى. ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، سىياسىي ۋەزىيەتكە يېقىندىن ئەگەشتى. ماۋ زېدۇڭنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىلىرىنى ياد ئېتىپ، لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىپ ۋە تەنقىد قىلىپ، ياشلار، ئۆسمۈرلەرگە كوممۇنىستىك ئەخلاق

يېتىلدۇرۇش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ باردى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، خىزمەتنىڭ مەركىزى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆتكەلدى. ئىتتىپاقنىڭ بۇ مەزگىلدىكى تەشۋىقات خىزمىتىدە ئاساسلىقى ئىسلاهات - ئېچىۋېتىش سىياسىتى بىلەن ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلار ئارىسىدا «يېڭى ئۇزۇن سەپەر زەربدارلىرىدىن بولۇش» پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى؛ شەھەر - يېزىلاردا «بەش بولۇش تۆت گۈزەل، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» ئاساسى مەزمۇن قىلىنغان سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشى قانات يايدۇرۇلدى؛ ھەر يىلى 3 - ئايدا «ئومۇمىي خەلق مەدەنىي بولۇش، ئەدەپلىك بولۇش ئېيى» پائالىيىتى، ئورمان بىنا قىلىش پائالىيىتى، غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزاملىق يېڭى كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈش تەشۋىقات تەربىيىسى ۋە «ئۇچتە ئىلا، بىردىن ئۆگىنىش»، مەدەنىي ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1990 - يىلى ئىتتىپاقنىڭ تەشۋىقات خىزمىتىدە ئاساسلىقى ۋىلايەتنىڭ ئىچكى - تاشقى ۋەزىيىتىگە ئاساسەن مۇقىملىق مەركەز قىلىنىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى. تۇرلۇك ئۇسۇللار ئارقىلىق خاتا تونۇشلار ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ، ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

2) مەكتەپ خىزمىتى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىتتىپاقنىڭ مەكتەپ خىزمىتىدە ئاساسلىقى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش داۋامىدا يېزىلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، دېھقانلارنىڭ كەچلىك كۇرسلىرى ۋە ساۋات چىقىرىش سىنىپلىرى ئېچىلىپ، ياش دېھقانلار كەچتە ۋە دېھقانچىلىقنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدا مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللىنىپ، ئۇلارنىڭ سىياسىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە قەد كۆتۈرۈشىگە ياردەم بېرىلدى. بۇ مەزگىلدە كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى مەكتەپ خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، مەكتەپلەردە ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا مەخسۇس كادىرلارنى سەپلىدى، ئىتتىپاقنىڭ مەكتەپتىكى خىزمىتىنىڭ فاكتىجىن، ۋەزىپىلىرىنى ئايدىڭلاشتۇردى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1951 — 1953 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە مەكتەپلەرگە 473 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى قوبۇل قىلىنغان، 458 ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى، 254 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئىتتىپاققا قوبۇل قىلىنغان، مەكتەپلەردە ئىتتىپاق باش ياچېيكىسىدىن بىرى، ئىتتىپاق ياچېيكىسىدىن 41ى قۇرۇلغان.

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەكتەپلەردىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىندى. تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە مەكتەپلەردە ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى 19 غا، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 162گە، ئىتتىپاق گۇرۇپپىسى 211گە، ئىتتىپاق ئەزاسى 3595كە يەتتى.

60 - يىللاردا ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارغا لېي فېڭ، جياۋ يۇلۇ، ۋاڭ جيې، جاڭ شەنمىڭ، قادىر ھېزىم قاتارلىق قەھرىمان نەمۇنىچىلاردىن ئۆگىنىش توغرىسىدا تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ باردى، ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە، رېۋىزىونىزمغا قارشى تۇرۇش، ئۆتمۈشتىكى ئازاب - ئوقۇبەتنى ئەسلەپ، بۈگۈنكى راھەتنىڭ قەدرىگە يېتىش تەربىيىسى ئېلىپ باردى؛ ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشكە ئۈيۈشتۇردى.

1966 — 1972 - يىلغىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىدە مەكتەپلەردە دەرس توختىتىلىپ ئىنقىلاپ قىلىندى، ئىتتىپاقنىڭ مەكتەپلەرگە بولغان رەھبەرلىكى بىر مەزگىل توختاپ قالدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن،

ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنىڭ خىزمىتى تەدرىجىي توغرا ئىزغا چۈشتى. ئىتتىپاقنىڭ مەكتەپلەردىكى خىزمىتى تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ياراملىق ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلەشكە قارىپ بۇرالدى. پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىش، كۆپ خىل ماھارەت ئىگىلەش، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش تەشەببۇس قىلىندى. ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى «قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرى، تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرى، نۆقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى خىزمىتى مەسئۇلىيىتى تۇزۇمى»نى تۈزۈپ، مەكتەپلەردىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتى، ئىتتىپاق كادىرلىرىنىڭ خىزمەت مەسئۇلىيىتى ئۇستىدە ئېنىق بەلگىلىمە چىقاردى، تۈرلۈك ئەترەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى. ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى قىشلىق ۋە يازلىق تەتىل مەزگىلىدە 1800 ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇغۇچىسىنى تەشكىللەپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئەۋەتىپ، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ «پەن - تېخنىكا ئۈرۈقى چېچىش» ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشنى مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيە، سىياسىي خىزمىتىگە باشتىن - ئاخىر سىڭدۈردى. «شىنجاڭنىڭ يۈز يىللىق تارىخى»، «ۋەتەن قەلبىمدە» دېگەن تېمىلاردا لېكسىيە سۆزلەش مۇسابىقىسى قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئۇيۇشتۇرۇپ، خەنزۇ ياشلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەت ياشلارنى «جۇپ بولۇش»، ئۆزئارا يارەدەم بېرىشكە تەشكىللەپ، «ئىككى ئايرىلالماسلىق» ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىپ، ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارنىڭ ئىدىيىسىنى بىرلىككە كەلتۈردى.

3) ياش ئىشچىلار خىزمىتى　50 - يىللاردا سوتسىيالىزم قۇرۇش باش لۇشىەننىڭ تۇرغۇزۇلۇشى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش دولقۇنىنىڭ يېتىپ كېلىشىگە ئەگىشىپ، زاۋۇت، كان - كارخانىلار تېز تەرەققىي قىلىپ، سانائەت ئىشچىلىرى قوشۇنى زورايدى، شەھەر - بازارلاردا ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى تېز كۆپەيدى. 1955 - يىلى سانائەت، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش، سودا ساھەسىدىكى ئىتتىپاق ياچېيكىسى 89غا، ئىتتىپاق ئەزاسى 1737گە يەتتى. 1959 - يىلغا كەلگەندە ئىتتىپاق ياچېيكىسى 101گە، ئىتتىپاق ئەزاسى 2576گە يەتتى. بۇ مەزگىلدىكى ياش ئىشچىلار خىزمىتى ئاساسلىقى زاۋۇت، كان- كارخانىلاردا ئىتتىپاق تەشكىلاتى قۇرۇپ، ئىتتىپاق ئەزالىرى قوشۇننىنى زورايتىشتىن ئىبارەت بولدى. 1956- يىل 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى يۇقىرىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ۋىلايەت بويىچە زاۋۇت، كان- كارخانىلاردا ياش زەربىدارلار پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى ھەمدە ئاساسىي قاتلام ئورۇنلارنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىنى تەڭشەپ، ياش ئىشچىلار نىسبەتەن كۆپ توپلاشقان زاۋۇت، كان- كارخانىلاردا 2 ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى، 9 ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى، 4 بۆلۈمدە قاراشلىق ياچېيكا قۇردى.

60 - يىللاردا ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنى تەشكىللەپ «ئۈچ چوڭ ئىنقىلاب»نى قانات يايدۇردى. سانائەت - قاتناش، مالىيە - سودا، ئاساسىي قۇرۇلۇش سىستېمىسىدىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىدا ياچېيكا تۈزۈمى ئورنىتىپ ۋە ئۇنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارنى تۈرلۈك سىياسىي ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىشقا يېتەكلىدى. خەلق ئەسكەرلىرىنى تەشكىللەپ ۋە تەربىيىلەپ، تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش ۋە مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ، ئىقتىساد قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى سانائەت - قاتناش سىستېمىسىدىكى كان- كارخانىلاردا ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارغا سىياسىي - ئىدىيىۋى تەربىيىنى قانات يايدۇرۇپ، سانائەتتە داۋاملاشتۇرۇپ ئۆگىنىش تەجرىبىلىرىنى خۇلاسىلىدى. 1976 - يىلى لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرى تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرىنىڭ 5 - تومىنى ئۆگىنىش بويىچە 4150 قارار كۇرس ئاچتى، 210 مىڭ ئىتتىپاق ئەزاسى ۋە ياش كۇرسقا قاتناشتى، 40 نەچچە مىڭ قېتىم تەنقىد قىلىش يىغىنى ئېچىلدى، تام گېزىتى، ھەجۋى رەسىم گېزىتىدىن 430 مىڭى، 56 مىڭ سانداق ئارتۇق

مەخسۇس سەھىپە چىقىرىلدى؛ مۇنەۋۋەر ياش مۇلازىمەتچى، يېڭى ئۇزۇن سەپەر زەربىدارى بولۇش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى؛ ژىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتىنىڭ كۆپۈنكى ئوق ياساش تۈتاش مەشغۇلات لىنىيىسىگە ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە يېڭى ئۇزۇن سەپەر زەربىدارلىرى دەپ نام بېرىلدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىتتىپاق خىزمىتىنىڭ يادروسى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىنى چۆرىدەپ ئىقتىسادىي خىزمەتكە يۆتكەلدى. ژىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى، ئىقتىساد كومىتېتى، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى بىرلىكتە زاۋۇت، كان - كارخانىلاردا «مۇنەۋۋەر ياشلار ئىسمىنا - گۇرۇپپىسى» لوڭقىسىنى تالىشىش مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، 76 ئىسمىنا - گۇرۇپپا مۇسابىقىسىگە قاتناشتى. تۇمەنكۆل باغچىسىنىڭ ياشلار كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر ياشلار قۇرۇلۇشى بولۇپ باھالاندى، 26 ئىسمىنا - گۇرۇپپىغا ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى، ئىقتىساد كومىتېتى تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر ياشلار ئىسمىنا - گۇرۇپپىسى دەپ نام بېرىلدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ژىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى «ئىككىنى ئاشۇرۇش، ئىككىنى تېجەش» مەركىزىي مەزمۇن قىلىنغان ياش ئىشچىلار سېپىنىڭ تۆھپە يارىتىش بويىچە لوڭقا تالىشىش مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. 391 ئىسمىنا - گۇرۇپپا، 5197 ياش ئىشچى مۇسابىقىگە قاتناشتى. قەشقەر جەنۇبىي تەڭرىتاغ مېھمانخانىسى، ھېيتگاھ سودا سارىيى مەملىكەت بويىچە شەھەر سودا كەسپى ۋە مۇلازىمەت كەسپىدىكى ئەلا مۇلازىمەت قىلىش، مەدەنىي تىجارەت قىلىشتىكى ئۇلگە ئورۇن بولۇپ باھالىنىپ، ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى، 5 يولداش ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر ياش زاۋۇت باشلىقى، دوختۇر دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ژىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا، ياش ئىشچىلار خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنىڭ يېڭى تەپەككۇر يولى ۋە يېڭى ئۇسۇلى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، ماددىي مەدەنىيىتىڭ ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتىڭ قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتتى.

4) ياش دېھقانلار خىزمىتى 50 - يىللاردا ياش دېھقانلار خىزمىتىدە ئاساسلىقى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، لاپقۇتلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىش، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش، بەشكە قارشى تۇرۇش» ۋە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمەتلىرىگە ماسلىشىپ، ياش دېھقانلار دېھقانلار ئۈيۈشمىسىغا، يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا قاتناشتۇرۇلدى، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا سەپەرۋەر قىلىندى. ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى پارتىيە تەشكىلاتىغا ھەمكارلىشىپ، تۇرلۇك خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى، كۇرس ئېچىپ 973 يېزا ئاساسىي قاتلام كادىرنى تەربىيىلىدى. 1956 - يىلىغا كەلگەندە %60 ياش يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا كىردى. 50- يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ژىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ياشلارنى مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە، ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشكە، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللىدى. 60 مىڭدىن ئارتۇق ياش مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە قاتنىشىپ ساۋاتسىزلىق قالپىقىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۆرۈپ تاشلىدى. 5367 ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 113 مىڭ ياش ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگەندى؛ 55 مىڭ ئىتتىپاق ئەزاسى ۋە ياش 135 مىڭ 585 مو مول ھوسۇللۇق ئېتىزنى تېرىدى؛ 100 مىڭ ياش 620 مىڭ مو بوزىەر ئاچتى، 8 مىليارد كىلوگرامدىن ئارتۇق ئوغۇت توپلىدى؛ بۇنىڭدىن باشقا تۇرلۇك ئوغۇت زاۋۇتىدىن 11 مىڭ 565 نى قۇردى. 320 نەچچە مىڭ ياش سۇچىلىق قۇرۇلۇشىغا قاتناشتى؛ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا 4 مىليون 860 نەچچە مىڭ كىلوگرام ئوت - چۆپ ئورۇلدى.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ياش دېھقانلار خىزمىتىدە ئاساسلىقى يېزىلارنىڭ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇلۇپ، ئاممىغا تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى، «بەشتە كاپالەتلەندۇرىلىدىغان ئائىلە»

ۋە يېتىم - يېسىرلار، ياشانغان كىشىلەرگە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىلدى. 1966 — 1973 - يىلغىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتى تۈپەيلىدىن، يېزىلارنىڭ ئىتتىپاق خىزمىتى بىر مەزگىل ئۈزۈلۈپ قالدى.

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە يېزىلارنىڭ ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئىتتىپاقنىڭ ياش دېھقانلار ۋە ئىتتىپاق ئەزالىرىغا بولغان رەھبەرلىكى توغرا ئىزغا چۈشتى، بۇ مەزگىلدە ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى دېھقانلارنى ۋە ياشلارنى لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىشقا ئۇيۇشتۇردى، يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكىسى بويىچە «ئۇچ خىل ئېتىز تېرىش» (ئوزۇقلۇق ئېتىزى، تەجرىبە ئېتىزى، مول ھوسۇللۇق ئېتىز) پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. يەكەن ناھىيىسىنىڭ 3 - گۇڭشې 6 - چوڭ ئەترىتىدىكى ئىلمىي تەتقىقات ئەترىتى مەملىكەت بويىچە يېڭى ئۇزۇن سەپەر زەربىدارى بولۇپ باھالىنىپ، ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

80 - يىللاردا ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى يېزا ياشلىرىنى ئىلىم - پەنگە تايىنىپ بېيىش يولىغا مېڭىشقا تەشكىللىدى. 90 - يىللارنىڭ بېشىغا كەلگەندە ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان 157 خىل دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق تېخنىكىسى بويىچە 6745 قارار كۇرس ئېچىلىپ، 331 مىڭ 174 ياش دېھقان (قېتىم) تەربىيىلەندى؛ ياشلار كەسپىي ئائىلىسىدىن 13 مىڭ 90ى، ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىشتىكى ئۇلگە ئائىلىدىن 964ى، ئىقتىسادىي بىرلەشمىدىن 332سى يۆلەندى؛ ياشلار ئائىلىسىدىن 1949 ى بارلىققا كېلىپ، 187 مىڭ 925 يۈەن كىرىم قىلىندى؛ 9739 ياش، ئىتتىپاق ئەزاسى 5821 نامرات ئائىلىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىشنى ھۆددىگە ئالدى؛ 1 مىليون 690 مىڭ ئادەم (قېتىم) تەشكىللىنىپ، 51 مىليون 210 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلىپ، كۆكەرتىش قۇرۇلۇشىدىن 96سى يېڭىدىن بەرپا قىلىندى ياكى كېڭەيتىپ قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە يەكەن ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە يېزا ياشلىرىنى ئەمەلىي تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش خىزمىتىدىكى ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى؛ يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ ئوچار يېزىسىدىكى ياش دېھقان ئابدۇرېشىت ئىمىن مەملىكەت بويىچە ياشلار كۆكەرتىش زەربىدارى بولۇپ باھالاندى.

5) پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى 50 - يىللاردا ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى مەكتەپلەرنىڭ پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىدە ئاساسلىقى پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلارنى پىئونېرلار ئەترىتىگە قوبۇل قىلدى، پىئونېرلار تەربىيىچىلىرىنى تەربىيىلىدى. شۇ چاغدا ۋىلايەت بويىچە 600 باشلانغۇچ مەكتەپ، 7742 ئوقۇغۇچى بار ئىدى. 1950 - يىلى ياشلار ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى مەكتەپ خىزمىتى بۆلۈمى مەكتەپلەردە ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، ئىتتىپاققا ئەزا قوبۇل قىلىش، پىئونېرلار تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتىگە كىرىشتى. 1954 - يىلنىڭ ئاخىرىدا باشلانغۇچ مەكتەپ 856گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 197 مىڭ 690گە يەتتى، ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 13 پىئونېرلار ئوتتۇرا ئەترىتى قۇرۇپ، پېئونېرنى 620گە يەتكۈزدى. 1955 - يىل 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 27 - كۈنىگىچە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك پىئونېرلار ئەترىتى تەربىيىچىلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلىپ، 218 ئادەم تەربىيىلەندى. 1957 - يىل 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى يەنە تەربىيىچىلەرنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، 316 ئادەمنى تەربىيىلىدى.

60 - يىللاردا ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى مەكتەپلەرنىڭ پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىدە ئاساسلىقى قەھرىمان-نەمۇنىچىلارنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش پائالىيىتىنى تەشكىللەپ، ياشلار، ئۆسمۈرلەرگە ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق تەربىيىسى ئېلىپ باردى، سىنىپىي كۈرەش تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى. 1963 - يىل 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 9 - كۈنىگىچە ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە بۆلۈمى بىرلىكتە ۋىلايەت بويىچە پىئونېرلار ئەترىتى تەربىيىچىلىرى يىغىنى ئاچتى، 115 باشلانغۇچ مەكتەپ، 67 ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تەربىيىچىلىرى ھەمدە ناھىيىلىك - شەھەرلىك

ئىتتىپاق كومىتېتلىرى، مەكتەپ خىزمىتى كادىرلىرى بولۇپ 191 كىشى يىغىنىغا قاتناشتى، يىغىندا 37 مۇنەۋۋەر تەربىيىچى سايلاپ چىقىلدى.

1966 — 1972 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مەكتەپ باشقۇرۇش قالايمىقانلىشىپ، پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى بىر مەزگىل توختاپ قالدى. 1972 - يىلى مەكتەپلەر دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتى «قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەشكىلاتىغا، باشلانغۇچ مەكتەپتىكى پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتى «كىچىك قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەشكىلاتىغا ئۆزگەرتىلدى.

1978 - يىل 9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن، جۈملىگو پىئونېرلار ئەترىتى دېگەن نام ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى شۇ يىلى 10 - ئايدىن ئىلگىرى ئەترەتنىڭ نامىنى ئۆزگەرتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، پىئونېرلار ئەترىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى تاماملاشنى تەلەپ قىلدى. ئەترەت قۇرۇلۇشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئەترەت قۇرۇش نىسبىتى %86كە يەتتى، پىئونېرلار ئەترىتى ئەزاسى 119 مىڭ 313كە، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە تەربىيىچى 2621گە يەتتى.

1980 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۆسمۈر بالىدىن 320 مىڭى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە پىئونېر 130 مىڭ ئىدى. ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىنى ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈشنى قارار قىلدى.

1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتى 28 مىڭ 999 غا، ئەترەت قۇرۇش نىسبىتى %96.8كە، پىئونېر 259 مىڭ 477گە، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە تەربىيىچى 9427گە يەتتى. ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى، مەدەنىيەت - مائارىپ باشقارمىسى، ئۆسمۈرلەر خىزمىتىنى ماسلاشتۇرۇش ئىشخانىسى بىرلىكتە ۋىلايەت بويىچە پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ باھالىدى، قەشقەر شەھىرى، يەكەن، يوپۇغا، قەشقەر كونىشەھەر، قاغىلىق، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرى پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىدىكى قىزىل بايراقدار ناھىيە (شەھەر) بولۇپ باھالاندى.

1986 - يىل 6 - ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ئوپالدىكى يەر تەۋرەش ئاپىتىدە يارىلانغان 17 ئۆسمۈرنى بېيجىڭغا «1 - ئىيۇن» بالىلار بايرىمىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتىگە ئېلىپ بارىدى ھەمدە تيەنجىن، نەنجىڭ، شاڭخەي، سۇجۇ قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى.

1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى، مائارىپ باشقارمىسى كېڭىشىپ، جۈملىگو پىئونېرلار ئەترىتىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنى قۇردى، بۇ كومىتېت پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىگە ئومۇميۈزلۈك مەسئۇل بولدى.

ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش بىلەن بىللە، مەكتەپلەرنىڭ ئادەم تەربىيىلەش خىزمىتىدە ئەلا نەتىجە يارىتىشقا ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئىپادىسى گەۋدىلىك بولغان ئوقۇغۇچىلارنى تەقدىرلىدى. 1990 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ قىممەتلىك ئەترەت بايرىقى پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، مەملىكەتلىك باھالاشتا 1- دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، قەشقەر شەھەرلىك ئىتتىپاق كومىتېتى مەملىكەت بويىچە «تىرىشچان كىچىك ئەترەت، مۇنەۋۋەر باغۋەن» لەر مۇسابىقىسىنىڭ تەشكىللەش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى؛ 9 پىئونېرلار چوڭ ئەترىتىگە مەملىكەتلىك پىئونېرلار خىزمىتى كومىتېتى تەرىپىدىن قىزىل بايراقدار چوڭ ئەترەت دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى؛ 10 پىئونېر مەملىكەت بويىچە لەي نىڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىدىكى ئىلغار پىئونېر بولۇپ باھالاندى،

18 تەربىيىچى مەملىكەت بويىچە لەي نىڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىدىكى مۇنەۋۋەر تەربىيىچى بولۇپ باھالىنىپ ئىتتىپاق مەركىزي كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى؛ 5 پىئونېرلار چوڭ ئەترىتى پىئونېرلار ئەترىتى ئىلغار كوللېكتىپى بولۇپ باھالاندى؛ 100 پىئونېر ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر پىئونېر بولۇپ باھالىنىپ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى، 200 پىئونېر ۋىلايەت بويىچە مۇنەۋۋەر پىئونېر بولۇپ باھالىنىپ، ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

§ 4 . ئاياللار تەشكىلاتى

1. تەشكىلي ئاپپاراتى

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاياللار جەمئىيىتى قۇرۇلدى، قەشقەر گارنىزونىنىڭ قوماندانى جياڭ يۈفېننىڭ ئايالى مۇدىرلىققا، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سابىتىنىڭ ئايالى ۋە كومپارتىيە ئەزاسى ۋۇ نەيىين مۇئاۋىن مۇدىرلىققا تەينىلەندى. بۇ قەشقەر تارىخىدىكى تۇنجى ئاياللار تەشكىلاتى، كومپارتىيە ئەزاسى ۋۇ نەيىيننىڭ بوشاشماي تىرىشىشى ئارقىلىق قۇرۇلغان تۇنجى ئاياللار تەشكىلاتى ئىدى، ئاياللار جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاساسلىقى ئاياللارنى مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللىدى، قەشقەر يېڭىشەھەر قىزلار مەكتىپى، خەلق مەكتىپىنى ئاساس قىلىپ، ئويۇن قويۇش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ۋە ئىئانە توپلاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. ھەر قېتىمقى «8 - مارت» ئاياللار بايرىمى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابى بايرىمىدا ئاياللار يىغىنى ئېچىپ تەبرىكلىدى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ۋە ئاياللار ئازادلىقى ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ مەزگىلدە ئايال كادىرلار ئاممىغا ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئائىلە ماجىرالىرىنى ھەل قىلىپ، ئاياللار ئۇچۇن ئادالەتنى ياقلاپ، ئاياللارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغدىدى.

1) جەنۇبي شىنجاڭ رايونلۇق ئاياللار تەشكىلي ئاپپاراتى　1950 - يىل 1- ئايدا ج ك پ جەنۇبي شىنجاڭ (قەشقەر) رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 2 - ئايدا رايونلۇق پارتكوم ئىچىدە ئاياللار كومىتېتى تەسىس قىلىندى، بۇ كومىتېت جەنۇبي شىنجاڭ رايونىدىكى ئاياللارنىڭ ئازادلىق ھەرىكىتىگە ۋە باشقا خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى ۋە رەھبەرلىك قىلدى. 1954 - يىل 1 - ئايدا ئاپپاراتتا ئۆزگىرىش بولغانلىقتىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1954 - يىل 1 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ جەنۇبي شىنجاڭ رايونلۇق ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى، 1955 - يىل 10 - ئايدا نامى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ جەنۇبي شىنجاڭ رايونلۇق ئىش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭغا ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن ۋىلايەتلىك ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق ئاياللار تەشكىلاتلىرى قارىدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبي شىنجاڭ رايونلۇق ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ ئىش باشقارمىسى جەنۇبي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، جەنۇبي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

2) ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى ئاپپاراتى

(1) شىنجاڭ ئۇلكىلىك دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىش باشقارمىسى　1950 - يىل 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قەشقەر شەھەرلىك، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يوپۇغا، پەيزاۋات، مارالبېشى، يېڭىسار، تاشقورغان ناھىيىلىك ئاياللار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى

قاردى. 1954 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ ئىش باشقارمىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قارىمىقىدىكى ناھىيىلىك (شەھەرلىك) ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق ئايالار بىرلەشمىسى ئىش باشقارمىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىگە ئۆتتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى 9 دائىمىي كومىتېت ئەزاسى (ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمىغان ئەزا 4) دىن تەركىب تاپتى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەشكىلات، تەشۋىقات، ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى، مۇدىر، كاتىپ، تەرجىمان قويۇلدى.

(2) شىنجاڭ ئۇلكىلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ يەكەن ۋىلايەتلىك ئىش باشقارمىسى بۇ باشقارما 1950 - يىل 12 - ئايدا قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا مەكىت، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى قارىدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، قارىمىقىدىكى ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتتى.

(3) قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە 1956- يىل 7 - ئايدا قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن تەڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قەشقەر شەھەرلىك، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونىشەھەر، يوپۇغا، پەيزاۋات، مارالبېشى، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىك ۋە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى قارىدى. 1957 - يىل 9 - ئايدا ئېچىلغان 3 - قېتىملىق مەملىكەتلىك ئايالار قۇرۇلتىيىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

1967 - يىل 1 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىنىڭ زەربىسى تۆپەيلىدىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، خىزمەتلەر بىر مەزگىل ئۆزۈلۈپ قالدى. 1973 - يىل 7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيىغا تەييارلىق كۆرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئايالار بىرلەشمىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە تۈتۈش قىلدى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇنجى قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسىگە 13 مەمۇرىي شتات، 5 كەسپىي شتات بېرىلدى، ئايالار تەرەققىيات بۆلۈمى، ئايالارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش بۆلۈمى، بالىلار خىزمىتى بۆلۈمى، ئىشخانا، قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئىشخانىسى، ئايالار - بالىلارنى تەربىيىلەش مەركىزى تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلى قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن سىرت، باشقا ئاپپاراتلار ئۆزگەرتىلمىدى.

3) ناھىيىلىك (شەھەرلىك) ئايالار بىرلەشمىسى ئاپپاراتلىرى 1950 - يىلى قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا، پەيزاۋات، يېڭىسار، تاشقورغاندىن ئىبارەت 6 ناھىيىدە ۋە يەكەن ۋىلايىتىدىكى يەكەن، پوسكام، قاغىلىقتىن ئىبارەت 3 ناھىيىدە ئايالار بىرلەشمىسى ئاپپاراتى قۇرۇلدى. 1951 - يىلى مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يەكەن ۋىلايىتىدىكى مەكىت ناھىيىسىدە ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتى قۇرۇلدى. 1952 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتى قۇرۇلدى. ناھىيە دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتى 9 ئىجرائىيە ئەزادىن تەركىب تاپتى، 5 كىشى دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى (بۇنىڭ ئىچىدە خىزمەتتىن ئايرىلمىغىنى 2). تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمى تەسىس قىلىندى.

1967 - يىلى ناھىيىلىك (شەھەرلىك) ئايالار بىرلەشمىسى ئاپپاراتلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئايالار

بىرلەشمىسىنىڭ خىزمىتى ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قارىمىقىدىكى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا قوشۇۋېتىلدى. 1973 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ناھىيە دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە تۆتۈش قىلدى. ناھىيە (شەھەر) لەر شۇ يىلى ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىپ، ناھىيىلىك (شەھەرلىك) ئايالار بىرلەشمىسى ئاپپاراتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

1979 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت مەركىزىي ۋەزىپىگە ماسلىشىپ «ئاساسىي قاتلام ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىپ، ناھىيىلىك (شەھەرلىك) ئايالار بىرلەشمىلىرىنى تولۇقلىدى، تەڭشىدى ۋە يۇقىرى كۆتۈرى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ناھىيە دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتىدىن 12سى بار بولدى.

4) يېزا، كەنت ئايالار بىرلەشمىسى ئاپپاراتى　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيە دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن رايون، يېزا، كەنت ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. رايون دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ ئىجرائىيە ھەيئەت ئەزالىرى باشقۇرۇش تەۋەلىكىدىكى يېزىلارنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە ئاساسەن بېكىتىلدى، ھەر بىر يېزىدا ئىجرائىيە ھەيئەت ئەزاسىدىن بىرى، دائىمىي ھەيئەت ئەزاسىدىن 5ى، ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمايدىغان خادىمدىن 4ى سەپلەندى؛ يېزىلاردا يېزىلىق ئايالار بىرلەشمىسى قۇرۇلۇپ، ئايالار مۇدىرى ۋە مۇئاۋىن مۇدىرى (ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمايدىغان) تەيىنلەندى؛ كەنتلەردە ئايال ۋەكىللەر ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، مۇدىرى ۋە مۇئاۋىن مۇدىرى (ئىككىلىسى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمايدىغان) تەيىنلەندى. ھەر دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى ھەر دەرىجىلىك ئايالار قۇرۇلتىيىنىڭ دېموكراتىك سايلىمى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى. 1953 - يىلى ئايال ۋەكىل 63 مىڭ 971گە يەتتى، 1138 قېتىم ھەر دەرىجىلىك ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلىپ، 139 ئادەم ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا سايلاندى.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئاساسىي قاتلام ئايالار بىرلەشمىلىرىنى تەرتىپكە سالدى. تەرتىپكە سېلىشنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق بولدى: ئايالار بىرلەشمىسى بىردەك گۇڭشې ئايالار بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى؛ بەنزىلىرىنىڭ ئادەم سانى بېكىتىلدى. چوڭ گۇڭشېلاردا 7 — 9 غىچە ئەزا بولۇش، كىچىك گۇڭشېلاردا 5 — 7 گىچە ئەزا بولۇش، چوڭ ئەترەت ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە ئايالار ئەترەت باشلىقى ۋە ئايالار مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى قويۇش، مەشغۇلات گۇرۇپپىسىغا ئايال گۇرۇپپا باشلىقى قويۇش بەلگىلەندى.

1967 — 1973 - يىلغىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، ئاساسىي قاتلام ئايالار بىرلەشمىلىرىنىڭ خىزمىتى بىر مەزگىل ئۇزۇلۇپ قالدى. 1973 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، گۇڭشې ئايالار بىرلەشمىسى ۋە چوڭ ئەترەت ئايالار قۇرۇلتىيى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ تەرتىپكە سېلىندى. گۇڭشې دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىسىدىن 133ى، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرى ئايالار بىرلەشمىسىدىن 24ى، چوڭ ئەترەت ئايالار قۇرۇلتىيىدىن 2092سى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ناھىيە دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرىگە 119 كادىر سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر 205 (ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمايدىغىنى 115)، چوڭ ئەترەت دەرىجىلىك ئايالار قۇرۇلتىيىغا مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىردىن 4041ى سەپلەندى.

1979 - يىلى ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى پارتىيە خىزمىتى مەركىزىنىڭ يۆنىلىشىگە ماسلىشىپ «ئاساسىي قاتلام ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىپ، يېزا (بازار)، كەنت ئايالار بىرلەشمىلىرىنى تولۇقلىدى ۋە تەڭشىدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە يېزا (مەھەللە)، كەنت ئايالار بىرلەشمىسى تەشكىلاتى 175كە، ئاساسىي قاتلام ئايالار قۇرۇلتىيى 2328گە، ئورگان ۋە كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئايالار ھەيئىتى 89 غا يەتتى.

2. ئايالار قۇرۇلتىيى

50 - يىللاردا ۋىلايەتتىكى 11 ناھىيە، بىر شەھەردە تۇنجى نۆۋەتلىك ئايالار قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. 1964 — 1972 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىلمىدى.

1973 - يىل 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايغا 350 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا «قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇنجى قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيىنىڭ قارارى» ماقۇللاندى، بېلەت تاشلاش ئارقىلىق 35 ئەزادىن تەركىب تاپقان قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. دائىمىي كومىتېت ئەزاسىدىن 15ى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر بىر، مۇئاۋىن مۇدىر 4 (ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمايدىغىنى 3)، ئايشەم ياسىن مۇدىرلىققا تەيىنلەندى.

1989 - يىلغىچە قاغىلىق، تاشقورغان، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە 6 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، مەكىت، يەكەن، پوسكام، يېڭىسار ناھىيىلىرىدە 5 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 24 — 6 بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / ناھىيە، شەھەر	1 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى			2 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى			3 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى		
	ۋاقتى	قاتناشقان ۋەكىل	سايلانغان ئەزا	ۋاقتى	قاتناشقان ۋەكىل	سايلانغان ئەزا	ۋاقتى	قاتناشقان ۋەكىل	سايلانغان ئەزا
قەشقەر	1956.12	76		1962.1	105	21	1973.7	160	
مارالبېشى	1951.9	131		1954.4	153		1973.6	280	20
قەشقەر يېڭىشەھەر	1951.4	164	7	1956.7	300	11	1973.4	333	14
قەشقەر كونا شەھەر	1951.5	392		1956.8	315		1973.6	470	
پەيزاۋات	1951.6		9	1973.3		13	1979		
مەكىت	1950.6		7	1956.4	72	5	1973.6	207	5
يەكەن	1955.3	42		1956.6	201		1973.6	512	30
پوسكام	1952.2	48		1955.3	43	12	1973.5	135	21
قاغىلىق	1951.3	130	15	1955.9	89	13	1963.8	156	13
تاشقورغان	1958.2	60		1963.7	49	7	1973.9	63	9
يوپۇغا	1951.3	60	7	1956.12	70		1958.3	82	9
يېڭىسار	1954.7			1957.6			1973.4		

(يۇقىرىدىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

تۈرى / ناھىيە، شەھەر	4 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى			5 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى			6 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى		
	ۋاقتى	قاتناشقان ۋەكىل	سايلانغان ئەزا	ۋاقتى	قاتناشقان ۋەكىل	سايلانغان ئەزا	ۋاقتى	قاتناشقان ۋەكىل	سايلانغان ئەزا
قەشقەر	1983.4	148							
مارالبېشى	1983.4	210							
قەشقەر يېڭىشەھەر	1983.4	370	17	1988.12					
قەشقەر كوناشەھەر	1983.4	130		1988.5	103	15			
پەيزاۋات	1983			1986					
مەكىت	1983.6	180	5	1988.5	160	5			
يەكەن	1983.5	441	17	1988.8	250	7			
پوسكام	1983.4	150	15	1988.5	99	14			
قاغىلىق	1973.6	436	15	1983.4	150	13	1988.6	180	13
تاشقورغان	1977.5			1983.4			1988.6		
يوپۇغا	1962.4	81		1973.6	140		1988.11	180	
يېڭىسار	1984.6			1989					

ئىزاھ: مەكىت ناھىيىسىدە سايلانغان كومىتېت ئەزالىرى كاتەكچىسىدىكى سان ئىجرائىيە كومىتېتى ئەزالىرىنىڭ سانىنى كۆرسىتىدۇ.

3. ئاياللارنىڭ ئەھۋالى

1) قۇرۇلمىسى، تارقىلىشى　　قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئاياللارنىڭ مىللەت قۇرۇلمىسىدا ئۇيغۇر ئاياللىرى كۆپ سانلىق ئىگىلەيدۇ.

1950 - يىلى پارتىيە تەشكىلاتى ۋە ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، زور تۆركۈم ئايال ياشلار چېگرا رايونغا يارەدەم بېرىشكە كەلدى، ئۇلارنىڭ زور كۆپچىلىكى خەنزۇلار ئىدى، يەنە بىر قىسىم مانجۇ، چاۋشىيەن قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت ئايال كادىرلارمۇ بار ئىدى. 1960 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئاياللارمۇ 841 مىڭ 21گە يەتتى، 1970 - يىلى 992 مىڭ 332گە يەتتى، ئاز سانلىق مىللەت ئاياللىرى مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلىدى.

ېبىڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاياللار ئازاد بولدى.

1982 - يىلى 3 - قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە، ئاياللارنىڭ 1 مىليون 161 مىڭ 340قا يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ ئايال 73 مىڭ 730 بولۇپ، ئومۇمىي ئايالنىڭ %56.5نى، ئاز سانلىق مىللەت

ئايالار 1 مىليون 87 مىڭ 610 بولۇپ، 93.5%نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئومۇمىي ئايال 1 مىليون 308 مىڭ 289غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ ئايال 90 مىڭ 451 بولۇپ، ئومۇمىي ئايالنىڭ 6.9% نى، ئاز سانلىق مىللەت ئايال 1 مىليون 217 مىڭ 838 بولۇپ، 93.1%نى ئىگىلىدى.

ئايالارنىڭ تارقىلىشى جەھەتتە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قارمىقىدا 11 ناھىيە، بىر شەھەر بار، زېمىنى كەڭ، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەشقەر ۋىلايىتى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلغان دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئايالارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا تارقالغان، ئايال ئىشچى - خىزمەتچى سانى كۆپ ئەمەس.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئايالارنىڭ 1990 - يىلدىكى مىللەت قۇرۇلمىسى

جەدۋەل: 24 — 7 بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / ناھىيە، شەھەر	ئومۇمىي ئايال	خەنزۇ		ئاز سانلىق مىللەت	
		ئومۇمىي سانى	ئىگىلىگىنى %	ئومۇمىي سانى	ئىگىلىگىنى %
جەمئىي	1308289	90451	6.9	1217838	93.1
قەشقەر	109752	22759	20.7	86993	79.3
قەشقەر كونا شەھەر	161209	2871	1.8	158338	98.2
قەشقەر يېڭىشەھەر	116449	7293	6.3	109156	93.7
يېڭىسار	91090	1461	1.6	89629	98.4
يوپۇغا	50258	1837	3.7	48421	96.3
پەيزاۋات	121064	1407	1.2	119657	98.8
مارالبېشى	103574	14734	14.2	88840	85.8
يەكەن	256266	8016	3.1	248250	96.9
پوسكام	67521	11651	17.36	55870	82.7
قاغىلىق	147577	7457	5.1	140120	94.9
مەكىت	71516	10680	14.9	60836	85.1
تاشقورغان	12013	285	2.4	11728	97.6

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئايالارنىڭ 1990 - يىلدىكى شەھەر - يېزىلارغا تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 24 — 8

تۈرى / ناھىيە، شەھەر	شەھەر - بازارلاردىكى ئايالار		يېزىلاردىكى ئايالار	
	شەھەر - بازار ئايالىرى	ئىگىلىگىنى %	يېزا ئايالىرى	ئىگىلىگىنى %
جەمئىي	235534	18	1072755	82

قەشقەر شەھىرى	78726	71.7	31026	28.3
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	10975	6.8	150234	93.2
قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىسى	12654	10.9	103795	89.1
پەيزاۋات ناھىيەسى	7428	6.1	113636	93.9
يېڭىسار ناھىيىسى	10190	11.2	80900	88.8
پوسكام ناھىيىسى	18177	26.9	493440	73.1
يەكەن ناھىيىسى	33926	13.2	222340	86.8
قاغىلىق ناھىيىسى	23192	15.7	124385	84.3
مەكىت ناھىيىسى	13105	18.3	58411	81.7
يوپۇغا ناھىيىسى	4840	9.6	45418	90.4
مارالبېشى ناھىيىسى	20003	19.3	835719	80.7
تاشقورغان ناھىيەسى	2318	19.3	9695	80.7

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ھەرقايسى ساھەلەردىكى ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئەھۋالى

جەدۋەل: 24 — 9

يىللار / كەسىپلەر	1959		1960		1964		1971		1974		1985		1990	
	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %	ئادەم سانى	ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر نىسبىتى %
ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچى	688386		78872		51309		63048		67319		131371		139699	
ئومۇمىي ئايال ئىشچى - خىزمەتچى	11167	16.3	13133	16.7	10559	20.6	16598	26.3	19448	27.4	41028	31.2	52583	37.6
سانائەت	2327	20.8	2117	16.1	972	9.2	2615	15.6	3096	16.8	8687	21.2	10122	21.3
ئاساسىي قۇرۇلۇش	945	8.5	779	5.9	20	0.2	97	0.5	184	0.9	1023	2.5	784	1.6
دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق	2870	25.7	3267	24.9	3444	32.6	5987	36	5990	32.5	3540	8.6	8141	6.6
قاتناش، پوچتا - تېلېگراف	134	1.1	295	2.2	14	0.1	252	1.5	15	0.1	1428	3.5	1590	3.3
سودا، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت، تەمىنلەش	1206	10.8	3248	24.7	1808	17.1	2188	13.2	2482	13.5	5915	14.4	7809	16.4
شەھەر جامائەت ئىشلىرى			22	0.2	28	0.2	76	0.4	68	0.4	658	1.6	1129	2.4
مەمىيە، تەنتەربىيە، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق											3979	9.7	4613	9.7

مەدەنىيەت ـ ماتارىپ، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە	3192	28.6	2634	20.1	3405	32.2	4444	26.3	5550	50.1	12200	29.7	14044	29.5
پەن ـ تېخنىكا											209	0.5	179	0.4
پول مۇئامىلە، سۇغۇرتا	148	1.3	146	1.1	245	2.3	195	1.2	206	1			15	0.1
گېئولوگىيە													32	0.1
دۆلەت ئورگانلىرى	345	3.2	625	4.8	623	6.1	744	4.6	859	4.7	3389	8.3	4125	8.6

2) ئايال كادىرلار

1950 ـ يىلى ژىلايەت تەۋەسىدە پارتىيە تەشكىلاتى، ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندا ئايال كادىر ئاز ئىدى، كۆپ قىسمى ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئەۋەتىلگەنىدى. ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ 1951 ـ يىل 7 ـ ئايدىكى مەلۇماتىغا قارىغاندا، شۇ چاغدا دۆلەتنىڭ مەمۇرىي كادىرىدىن 2072 سى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال كادىر 21 بولۇپ، ئومۇمىي كادىرنىڭ %1 نى ئىگىلىگەن. 1952 ـ يىلى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئايال كادىرى 36گە يەتتى.

1959 ـ يىلى ژىلايەت بويىچە 22 مىڭ 70 كادىر بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال كادىر 4046. 1978ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ژىلايەت بويىچە ئايال كادىر 10 مىڭ 847گە يەتتى، 1985 ـ يىلى 17 مىڭ 317گە، 1990ـ يىلى 22 مىڭ 121گە يەتتى.

قەشقەر ژىلايىتى بويىچە قىسمەن يىللاردىكى ئايال كادىرلار

جەدۋەل: 24 — 10

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي كادىر	بۇنىڭ ئىچىدە ئايال كادىرلار	ئايال كادىر نىسبىتى %	تۈرى / يىللار	ئومۇمىي كادىر	بۇنىڭ ئىچىدە ئايال كادىرلار	ئايال كادىر نىسبىتى %	تۈرى / يىللار	ئومۇمىي كادىر	بۇنىڭ ئىچىدە ئايال كادىر	ئايال كادىر نىسبىتى %
1950	5999	446	7.4	1971	28764	6347	22.1	1981	49808		
1951	6608	559	8.5	1972	30414	7039	23.1	1982	50051	15255	30.5
1952	8028	710	8.6	1973	31226	7544	24.2	1983	50474	16224	32.1
1953	10236	1013	9.9	1974	32448	7849	24.2	1984	52105	16694	32
1954	12115	1368	11.3	1975	40410	9694	24	1985	53866	17317	32.1
1955	14536	1901	13.1	1976	41898	10318	24.6	1986	55396	18815	34
1956	18041	2598	14.4	1977	40632	10215	25.1	1987	37068	10376	28
1957	19481	2830	14.5	1978	41803	10847	35.9	1990	61775	22121	35.8
1958	19330	3047	15.8	1979	43671	11229	25.7				
1959	22070	4046	18.3	1980	47763	12880	27				

1949 ـ يىلدىن كېيىن قەشقەردىكى ئايال كادىرلار يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى. 1974 ـ يىلغا كەلگەندە ئايال كادىر 7849غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي ئورگان، ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدىكى ئايال 808 بولۇپ، ئومۇمىي كادىرنىڭ %10.3 نى؛ كارخانا ئورۇنلىرىدىكى ئايال 3422 بولۇپ، %43.6 نى؛ مەدەنىيەت، ماتارىپ، سەھىيە، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئايال 3619 بولۇپ، %46.1 نى ئىگىلىدى.

شەندۇك، گەنسۇ، خۇنەن قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن ئايال قەھرىمانلار پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىگە پائال ئانلاندى.

1976 - يىلى 10 مىڭ 318 ئايال كادىر ئىچىدە دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگانلىرى، ئاممىۋى تەشكىلاتلاردا ئىشلەيدىغىنى 1320 بولۇپ، ئومۇمىي كادىرنىڭ 12.8% نى، كارخانا ئورۇنلىرىدا ئىشلەيدىغىنى 5067 بولۇپ، 49.1% نى؛ مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، كەسپىي ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغىنى 3931 بولۇپ، 38.1% نى ئىگىلىدى.

1990 - يىلى 22 مىڭ 121 ئايال كادىر ئىچىدە دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگانلىرى، ئاممىۋى تەشكىلاتلاردا ئىشلەيدىغىنى 2869 بولۇپ، ئومۇمىي كادىرنىڭ 13% نى؛ كارخانا ئورۇنلىرىدىكىسى 2992 بولۇپ، 13.5% نى، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، كەسپىي ئورۇنلاردىكىلىرى 16 مىڭ 260 بولۇپ، 73.5% نى ئىگىلىدى.

3) ئايال رەھبىرىي كادىرلار

1953 - يىلى 84 ئايال يېزا باشلىقى ۋە مۇئاۋىن يېزا باشلىقى، 139 ئايال كەنت باشلىقى ۋە مۇئاۋىن كەنت باشلىقى بار ئىدى، دېھقانلار ئۆيۈشمىسىنىڭ مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى ئۆتەۋاتقان ئايال 84 ئىدى. 1956 - يىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى 96 يېزىدا 58 ئايال يېزا باشلىقى ۋە مۇئاۋىن يېزا باشلىقى بولدى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ناھىيە، باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىرىدىن 6سى، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 31ى، بۆلۈمچە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 118ى بار ئىدى. 1966 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ناھىيە، باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 6سى، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 34ى، بۆلۈمچە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 375ى بار بولدى. 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ئايال رەھبىرىي كادىرلار ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى. 1980 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت، نازارەت دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 3ى، ناھىيە، باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 11ى، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 167سى بار بولدى؛ 1985 - يىلى ۋىلايەت، نازارەت دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 3ى، ناھىيە، باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 55ى، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 285ى بار بولدى؛ 1990 - يىلى ۋىلايەت، نازارەت دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 4ى، ناھىيە، باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 28ى، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىردىن 499ى بار بولدى.

زور تۈركۈمدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئايال كادىرلىرى پارتىيىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە تەربىيىسىدە ساغلام ئۆسۈپ يېتىلدى. 1980 - يىلى ئاز سانلىق مىللەت ئايال كادىر 2608گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت، نازارەت دەرىجىلىك ئايال كادىر 3، ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىر 8، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىر 50. 1990 - يىلى ئاز سانلىق مىللەت ئايال كادىر 16 مىڭ 35كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت، نازارەت دەرىجىلىك ئايال كادىر 4، ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىك ئايال كادىر 17، بۆلۈم، ئىدارە دەرىجىلىك ئايال كادىر 167.

4. ئاساسلىق خىزمەتلەر

1) تەشۋىقات - تەربىيە

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە 14

كومپارتىيە ئەزاسى قەشقەرگە خىزمەتكە كەلدى، ئايال پارتىيە ئەزاسى ژۇنەييىن يەنئەن ئاياللىرىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلىش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ژەتەننى قۇتقۇزۇش روھىنى قەشقەرگە تارقاتتى.

(1) نىكاھ قانۇنى تەشۋىق قىلىنىدى 1950 - يىلى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى»نى ئېلان قىلدى. ئاياللار بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرى ئاياللارنىڭ فېئودالىق نىكاھ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىش، ئەر - ئاياللارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئەڭ مۇھىم ئىش قاتاردا چىڭ تۇتتى.

ئاياللار بىرلەشمىسى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە بارلىققا كەلگەن ئايال ئاكتىپلارنى (ھەر بىر كەنتتىن بىردىن ئىككىگىچە) تاللاپ «نىكاھ قانۇنى» بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى.

1953 - يىلى 32 مىڭ 852 ئايال نىكاھقا چات كېرىۋىلىش - نىكاھ سوۋىسى قىلىشتىن قۇتۇلۇشنى تەلەپ قىلدى. ئاياللار بىرلەشمىسى ئوخشاش بولمىغان ئەھۋالغا ئاساسەن، نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تېگىشلىكلەرنىڭ ئاجرىشىشنى قوللىدى، تەنقىد - تەربىيە بېرىشكە تېگىشلىكلەرگە تەنقىد - تەربىيە بەردى، نەسىھەت قىلىپ، مۇرەسسە قىلىشقا تېگىشلىكلەرگە نەسىھەت قىلىپ، مۇرەسسە قىلدى. بۇنىڭ بىلەن نىكاھ ماجىراسى كۇندىن - كۇنگە ئازىيىپ، 1957 - يىلى 1953 - يىلدىكىدىن %22 تۆۋەنلىدى. 1959 - يىلى يەنە 1957 - يىلدىكىدىن %41 ئازايدى.

70 — 80 - يىللاردا ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى دىنىنىڭ نىكاھ ئىشلىرىغا ئارىلىشۋاتقانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئاياللارغا خۇراپاتلىقنى تۇگىتىپ، ئىدىيىدە ئازاد بولۇپ، ناچار ئۆرپ - ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىپ، نىكاھ ئىشلىرىنى يېڭىچە ئۇسۇلدا ئىجرىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ باردى. ناھىيە (شەھەر) لەردە ئاياللار بىرلەشمىلىرى نىكاھ، ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرى كېڭىشى قۇردى. يېزىلاردا 400 جۇپ ياش كوللېكتىپ توي مۇراسىمى ئۆتكۇزدى. 1981 — 1985 - يىلغىچە ئۇلايەت بويىچە 220 مىڭ 544 جۇپ ياش توي قىلدى، 101 مىڭ 56 جۇپ كىشى نىكاھتىن ئاجراشتى، نىكاھتىن ئاجرىشىش نىسبىتى %47كە يەتتى. ئاياللار بىرلەشمىسى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن نىكاھ - ئائىلىدە مەيدانغا كەلگەن يېڭى ئەھۋاللارنى كۆزدە تۇتۇپ، بىر تەرەپتىن تەشۋىقات ئاپتوموبىلى ئاجرىتىپ، چوڭ - كىچىك كوچىلاردا «نىكاھ قانۇنى»نى قايتا-قايتا تەشۋىق قىلدى، سوت مەھكىمىسى ۋە نىكاھ ئىشلىرى بويىچە تىزىملاش ئورگىنى بىلەن بولغان ئالاقە ۋە ھەمكارلىقنى كۇچەيتتى، يەنە بىر تەرەپتىن چوڭ - كىچىك يىغىنلارنى ئېچىپ كەنت ۋە ئائىلىلەرگىچە بېرىپ، ئاياللارغا غايە، ئىستىقبال، نىكاھ، ئائىلە ئەخلاقى تەربىيىسى ۋە قانۇنچىلىق تەربىيىسى ئېلىپ باردى. 600 ئائىلە ۋە نىكاھتىن ئاجراشقان 50 ئايالغا سوتئال قەغىزى تارقىتىش يولى بىلەن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئاياللارنىڭ مۇھەببەت، نىكاھ، ئائىلە قارىشىنى ئىگىلىدى.

1990 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» (2 - قىسىم) ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتىغا بىرلەشتۇرۇپ، زېھىن سىناش مۇسابىقىسى، يىغىن ۋە رادىئو قاتارلىق كۆپ خىل ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ تەشۋىقات ئېلىپ باردى.

(2) ئاياللار - بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش قانۇنى تەشۋىق قىلىندى

1985 - يىلى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاياللار - بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش توغرىسىدىكى بىرنەچچە بەلگىلىمىسى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى ھەر يىلى 2 - ئاينىڭ 8 - كۇنىدىن 3 - ئاينىڭ 8 - كۇنىگىچە گېزىت، رادىئو، تەشۋىقات ئاپتوموبىلىدىن پايدىلىنىپ، «ئاياللار - بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش قانۇنى»نى تەشۋىق قىلدى. ناھىيە (شەھەر) لەرمۇ بەس - بەستە تەشۋىقات ئاپتوموبىلى ئاجرىتىپ، تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، تەشۋىقات

تايانچلىرىنى تەربىيىلىدى.

(3) «8 - مارت» ئاياللار بايرىمى پائالىيىتى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر يىلى «8- مارت» مەزگىلىدە ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى كۆپ خىل شەكىلدىكى تەشۋىقات، خاتىرىلەش، تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى.

1977 - يىلى ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى ۋىلايەتكە قاراشلىق زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىكى داچىڭدىن ئۆگىنىشتىكى ئىلغار ئاياللار كوللېكتىپى ۋە نەمۇنىچى ئايال شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، ھەرقايسى سەپلەردە ئەلا نەتىجە ياراتقان 230 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە نەمۇنىچى شەخسنى تەقدىرلىدى.

1979 - يىلى ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى «8 - مارت قىزىل بايراقدار» كوللېكتىپ ۋە «8 - مارت قىزىل بايراقدارلىرى» نى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، مەملىكەت بويىچە قىزىل بايراقدار بولغان 27 كوللېكتىپ ۋە شەخسنى، ئاپتونوم رايون بويىچە قىزىل بايراقدار بولغان 109 كوللېكتىپ ۋە شەخسنى، ۋىلايەت بويىچە قىزىل بايراقدار بولغان 400 كوللېكتىپ ۋە شەخسنى تەقدىرلىدى. 1982 - يىلى 108 قىزىل بايراقدار شەخسنى، 17 قىزىل بايراقدار كوللېكتىپنى تەقدىرلىدى. 1986 - يىلى ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى 4 قېتىم ئايال كارخانىچىلار ۋەكىللىرى، ئايال مۇھاجىر قېرىنداشلار ۋەكىللىرى ۋە ئايال زىيالىيلار ۋەكىللىرى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. 20 نەچچە پېشقەدەم ئايال كادىردىن ھال سورىدى. «ئۆز كۈچىگە تايىنىش، ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش، ئۆزىنى ھۆرمەتلەش، ئۆزىگە ئىشىنىش» مەزمۇن قىلىنغان ناخشا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. «8 - مارت» كۆچىتىدىن 198 مىڭ 198 تۈپ تىكتى. 8800 «8 - مارت قىزىل بايراقدارى» ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى نەمۇنىچىسىنى، ئاياللار خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلگەن 32 ياخشى رەھبەر، ياخشى كادىرنى تەقدىرلىدى. 1987 - يىلى 1325 «8 - مارت قىزىل بايراقدارى» نى تەقدىرلىدى. 1990 - يىلى 5420 «8- مارت قىزىل بايراقدارى» نى ۋە «8 - مارت قىزىل بايراقدارى» بولۇپ باھالانغان 43 كوللېكتىپنى تەقدىرلىدى.

(4) پارتىيىنىڭ فاڭجېن - سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلىندى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى پارتىيە تەشكىلاتى، ھاكىمىيەت قۇرۇش، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە بىرلەشتۈرۈپ، پارتىيىنىڭ تۈرلۈك فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ئاياللارنى دېموكراتىك سايلامغا قاتنىشىش، بەس - بەستە غەللە - پاراق تاپشۇرۇش، ئېشىنچا ئاشلىقىنى سېتىپ بېرىش، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى قوللاش، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشكە سەپەرۋەر قىلدى.

1962 - يىلى جۇڭگو — ھىندىستان چېگرىسىدا قوراللىق توقۇنۇش يۈز بەرگەندە، چېگرا سىرتىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بۇزغۇنچىلىق قىلدى، دۆلەت ئىچىدىكى سىنىپىي دۈشمەنلەر پىتنە- ئىغۋا تارقىتىپ ئىش تېرىدى. يېزىلاردا سىنىپىي كۈرەش كەسكىنلىشىپ ۋە مۇرەككەپلىشىپ، تۈرلۈك ئىدىيە، سۆز - ھەرىكەت ۋە تەۋرىنىشلەر پەيدا بولدى. ئاياللار بىرلەشمىلىرى پارتكومغا ھەمكارلىشىپ ۋەزىيەت تەربىيىسى، سوتسىيالىزم، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى، تىرىشچانلىق، تېجەشلىك بىلەن دۆلەت قۇرۇش، تىرىشچانلىق، تېجەشلىك بىلەن ئائىلە باشقۇرۇش تەشۋىقات - تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇپ، يېزىلاردىكى ئاياللارغا ئۈزلۈكسىز تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن ئاياللارنىڭ سوتسىيالىزم يولىدا مېڭىش ئىشەنچى ۋە ئىرادىسى كۈچىيىپ، قىيىن مەزگىللەردىن ئوڭۇشلۇق ئۆتتى.

1976 - يىلى جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ئاياللارنى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش كۈرىشىگە تەشكىللىدى، «ئەمەلىيەت — ھەقىقەتنى ئۆلچەشنىڭ بىردىن - بىر ئۆلچىمى» توغرىسىدىكى مۇھاكىمىنى، «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ 5 - تومىنى ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

1990 - يىلى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ يۈز بەرگەندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى ئايالار ئارىسىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، ژەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى، 1577 قېتىم ۋەزىيەت تەربىيىسىدىن دوكلات بېرىش يىغىنى، ئەيىبلەش يىغىنى، لېكسىيە سۆزلەش يىغىنى ئېچىپ، 380 مىڭ ئايالنى تەربىيىگە ئىگە قىلدى، 29 مىڭ 285 پارچە ماقالە يېزىپ، 803 سان تام گېزىتى ۋە تەشۋىقات تاختىسى چىقاردى. شەرقىي يارۇۋپا ۋەزىيىتىدە جىددىي ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايىتىدە مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر ۋە قانۇنسىز دىنىي كۈچلەر باش كۆتۈردى، ژىلايەتلىك پارتكوم ژىلايەتلىك ئەمەلىيەتتىكە ئاساسەن، تىرىلىشكە، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، پارتىيە رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇش بويىچە تەشۋىقات - تەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. ئايالار بىرلەشمىلىرى ئايال كادىرلارنى تەشكىللەپ، مەركەزنىڭ ھۆججەتلىرىنى ئۆگىنىش، ژەتەننى، سوتسىيالىزمنى قىزغىن سۆيۈش بويىچە تەشۋىقات-تەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

2) ئايالار - بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتى قوغدالدى 1978 - يىلدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىن قېلىپ قالغان ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى ئۈزۈل - كېسىل تۈزىتىشكە كىرىشتى، ئايالار بىرلەشمىسى ئايالارنىڭ «ئانىسى» بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەرزىيەت خىزمىتىنى پائال قانات يايدۇردى. 80-يىللاردىن 90 - يىللارغىچە ئەرز - شىكايەت خېتىدىن 26 مىڭ 729 پارچىنى، ھال ئېيتىپ كەلگەن 8864 ئادەم (قېتىم) نى قوبۇل قىلدى. ئەرز - شىكايەتلەرنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن تۆۋەندىكى تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ: (1) ئايالارغا زىيانكەشلىك قىلىپ، نابۇت قىلىش؛ (2) نىكاھ ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋېلىش، چات كىرىۋېلىش، نىكاھ سودىسى قىلىش؛ (3) ۋارىسلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش؛ (4) نىكاھ - ئائىلە ماجراسى؛ (5) ئارىغا «3 - شەخس» كىرىۋېلىش؛ (6) سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلىش؛ (7) خىزمەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىش؛ (8) توختام ماجراسى؛ (9) ماڭاش، تەمىنات؛ (10) ئىش كۈتۈپ تۇرغان ئايال ياشلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش.

ھەر دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى ئاممىنىڭ ئەرزىيەتلىرىگە ئىنتايىن ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلدى. ئىنكاس قىلىنغان مەسىلەرنى ئەستايىدىل ۋە قايتا - قايتا تەكشۈرۈپ، ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلەرنى ھەل قىلدى، قانۇن تەرىپىدىن جازالاشقا تېگىشلىكلەرنى سوت مەھكىمىسىگە تاپشۇردى، مۇرەسسە قىلىشقا تېگىشلىكلىرىنى مۇرەسسە قىلدى. تەدبىر قوللىنىپ قوغداش ياكى داۋالاشقا تېگىشلىكلەرنى قوغدىدى ياكى داۋالاتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئايالارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى كاپالەتلەندۈرۈش قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئايالارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداشنى چوڭ ئىش قاتارىدا چىڭ تۇتتى.

قاغىلىق ناھىيىسىدىكى بوۋاقلار ۋە بالىلارنى بېقىش - تەربىيىلەش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 19 ئايال ۋاقىتلىق ئىشچىنىڭ ماڭاشى تۆۋەن، تەمىناتى يوقىرى بولماسلىق مەسىلىسى ئۈزۈندىن بۇيان ھەل قىلىنمىغاندى، ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىدىكىلەر كۆپ قېتىم بېرىپ، ناھىيىلىك پارتكوم رەھبەرلىرى ۋە ئەمگەك - كادىرلار تارماقلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن ئۇلارنى رەسمىيلەشتۈرۈپ، دەرىجىسىنى بېكىتىپ، ئۈزاقتىن ھەل بولماي كەلگەن كونا، قىيىن، چېگىش مەسىلىنى ھەل قىلدى.

قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي تەكلىماكان مېھمانخانىسىدىكى بىر ئايال ۋاقىتلىق ئىشچىنىڭ ئېرى ئۈنىڭدىن چېنىپ، يېڭى ئاشنا تېپىۋالغان، ئۇ نىكاھتىن ئاجرىشىش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن، ئايالىنى دائىم قاتتىق ئۇرۇپ، خورلاپ، ئايالىنىڭ دورا ئىچىپ ئۇلۇۋېلىشىغا سەۋەبچى بولغان. ژىلايەتلىك، شەھەرلىك ئايالار

بىرلەشمىلىرى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، 45 ئادەم (قېتىم) نى زىيارەت قىلىپ، ھەقىقىي ئىسپاتقا ئېرىشكەندىن كېيىن، ئەر ئۈستىدىن ئەرز قىلدى، نەتىجىدە ئۇ ئەرگە 2 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىندى، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچى ئۈچۈن ئادالەت ياقلاندى.

قەشقەر شەھىرىنىڭ ئۆستەڭبويى كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق بىر ئۇيغۇر ئايال ئاياللار بىرلەشمىسىگە يولدىشى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، مال - مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشەلمەي، تۇرمۇش مەنبەسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى توغرىسىدا ئەرز سۇندى. ئاياللار بىرلەشمىسى 3 قېتىم مەھەللە باشقارمىسىغا بېرىپ تەكشۈرۈپ، زىيارەت قىلىپ، 4 قېتىم ئەھۋال ئېنىقلاپ، سوت مەھكىمىسىگە ئەرز قىلىپ، ئاخىرى مۇۋاپىق ھۆكۈمنى قولغا كەلتۈردى.

مەركىزىي كومىتېت بەنگۇڭتىڭىنىڭ [1983] 18 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىسىدە قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئاپپاراتى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى يوليورۇققا ئاساسەن، 1984- يىلى ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسىدە قانۇن مەسلىھەتچىلىكى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا بىر گۇرۇپپا باشلىقى، 2 مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى قويۇلدى. ھەر مىللەت ئاياللار - بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق- مەنپەئىتىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان، قانۇن كەسپىي بىلىمىگە ئىگە، ئەدلىيە كەسپىنى پىششىق بىلىدىغان كىشىلەر مەسلىھەتچىلىككە تەكلىپ قىلىندى، گۇرۇپپىدا ئىشخانا تەسىس قىلىنىپ، مەخسۇس ۋەزىپە ئۆتەيدىغان 2 كادىر سەپلەندى.

قانۇن مەسلىھەتچىلىكى گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى تۆۋەندىكىچە بولدى: (1) ئاياللارغا قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش، قانۇنچىلىق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش؛ (2) ئاياللارنىڭ ئاقلىغۇچى، ۋاكالەتچى تەكلىپ قىلىشىغا ياردەم بېرىش؛ (3) ئاياللار - بالىلارغا زىيانكەشلىك قىلىشقا دائىر چوڭ، قىيىن دېلولارنى تەتقىق قىلىپ، چوڭ دېلولاردىكى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلارنى قانۇن ياردىمى بىلەن تەمىنلەش؛ (4) قانۇن چىقىرىش - ئەدلىيە ئورگانلىرىغا ئاياللار - بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىش؛ (5) ئاياللار بىرلەشمىسى سىستېمىسىدىكى كادىرلارغا قانۇن بىلىملىرى بويىچە تەربىيە ئېلىپ بېرىش.

شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىلىك، شەھەرلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرىمۇ قانۇن مەسلىھەتچىلىكى گۇرۇپپىسى قۇردى.

3) ئاياللار - بالىلار سەھىيە خىزمىتى 50 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە ۋىلايەتنىڭ سەھىيە ئىشلىرى نىسبەتەن قالاق، ئاياللارنىڭ كېسەل بولۇش نىسبىتى، ئۆلۈش نىسبىتى يۇقىرى ئىدى، ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، سەھىيە تارماقلىرىغا ھەمكارلىشىپ، ئانا - بالىلار گىگىنىسى ۋە بالىلارنى پەرۋىش قىلىش بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلدى. بازار كۈنلىرى ۋە يىغىلىشلاردىن پايدىلىنىپ، ئاياللارغا تەشۋىقات ۋارىقى ۋە سۈرەتلىك قوللانمىلارنى تارقاتتى. ئاياللار ئارىسىدا يېڭى ئۇسۇلدا بالا بېقىش ۋە تۇغۇدۇرۇشنى ئومۇملاشتۇردى، يېڭى تۇغۇت ئانىلىرىنى تەربىيىلىدى. قەشقەر شەھىرىدە يېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇدۇرۇلۇش نىسبىتى 96.3%كە يەتتى، يەنە ساقلىقنى ساقلاش خادىملىرى تەربىيىلەندى، ۋاكسىنا، چېچەك ئەملەندى. خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغاندا ۋىلايەت بويىچە ساقلىق ساقلاش پونكىتى، ئاياللار شىپاخانىسىدىن 264ى قۇرۇلۇپ، 792 كارۋات ھازىرلاندى. ساقلىق ساقلاش خادىملىرى ۋە تۇغۇت ئانىلىرى 576گە يەتتى. ناھىيىلىك، شەھەرلىك دوختۇرخانىلارنىڭ ھەممىسىدە ئاياللار - تۇغۇت بۆلۈمى قۇرۇلدى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 95%تىن ئارتۇق ئايال كوللېكتىپ ئەمگەككە قاتناشتى. ئاياللار بىرلەشمىسى ئاياللارنىڭ تەن ساغلاملىقىنى قوغداش ئۈچۈن، ئاياللارنى «تۆت مەزگىل» (ھامىلىدارلىق مەزگىلى، تۇغۇت مەزگىلى، بالا ئېمىتىش مەزگىلى، ھېيىز مەزگىلى) دە قوغداش تۈزۈمى ئورناتتى.

1973 - يىلى ئاياللار بىرلەشمىلىرى يېزىلاردا ئاياللار ۋە بوۋاقلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش، تەربىيىلەش،

ئەھلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىنى چاڭ تۇتۇپ، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش توري بەرپا قىلدى، يېڭى تۇغۇت ئانىلىرىنى تەربىيىلىدى، يېزا - كەنتلەردىكى تۇغۇت پونكىتلىرىنى تېخنىكا، ئۇسكۇنە، خادىم جەھەتلەردىن ياخشى باشقۇردى، يېزىلاردىكى ئاياللارنى ئاياللار كېسەللىكلىرى بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈردى ھەمدە ۋاقتىدا داۋالىدى.

1981 - يىلى كۈرس ئاچتى ھەمدە ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ كۈرسقا قاتناشقان 46 كادىرىنىڭ ۋە بالىلار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 11 خادىمىنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرتۈپ، كېسەلگە گىرىپتار بولغانلارنى ۋاقتىدا داۋالاتتى.

1982 - يىلى ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى سەھىيە تارمىقىغا ھەمكارلىشىپ، ئاساسىي قاتلامغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، ئاياللاردىكى «ئىككى كېسەل» (بالىياتقۇ تۇغۇەنلەش كېسىلى، سۈيدۈك ئاقما يارىسى) نى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرتۈپ دۋالاتتى. 11 ناھىيە، بىر شەھەردە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بالىياتقۇ تۇغۇەنلەش كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 14 مىڭ 422 ئايالدىن 5355ى ھەقسىز داۋالىتىلدى، داۋالاپ ساقايتىش نىسبىتى 56% بولدى؛ سۈيدۈك ئاقما كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 309 ئايالدىن 62سى ھەقسىز داۋالىتىلدى، داۋالاپ ساقايتىش نىسبىتى 50.6% بولدى.

4) بالىلار خىزمىتى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1980] 258 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1981 - يىل 1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ۋىلايەتلىك يەسلى - بالىلار باغچىسى خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1981 - يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ۋىلايەتلىك بالىلار - ئۆسمۈرلەر خىزمىتى جەمئىيىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىشخانىسى ئاياللار بىرلەشمىسىدە تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭغا بىر مەخسۇس كادىر سەپلەندى، جەمئىيەت ئەزاسى 12 مەكتەپ، يەسلى مۇدىرىدىن تەركىب تاپتى. 1981 - يىلى ۋىلايەتلىك بالىلار، ئۆسمۈرلەر خىزمىتىنى ماسلاشتۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى. 1983- يىلى ۋىلايەتلىك بالىلار - ئۆسمۈرلەر فوندى جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى پۈل ئىئانە قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىش يېغىنى ئېچىلدى، ۋىلايەتكە ۋە شەھەرگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار 98 مىڭ 250 يۈەن، 59 ئورۇن، 2400دىن ئارتۇق ئادەم 175 مىڭ 700 يۈەن ئىئانە قىلدى. 1984 - يىل 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ۋىلايەتلىك بالىلار تەربىيىسى تەنقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

5) يېزا خىزمىتى

(1) ئاياللار كوللېكتىپلىشىش يولىدا مېڭىشقا تەشكىللەندى 1952 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرى يېزىلاردا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشقا باشلىدى. ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە ماسلىشىپ، يېزىلارغا خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتتى، خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر نامراتلاردىن ھال سورىدى، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە مەيدانغا كەلگەن ئايال ئاكتىپلارنى تەشكىللەپ، ئەھۋالنى ئېنىقلاپ، سىياسەت ئۆگىنىپ، ھەق-ناھەقنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ئاياللارنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈردى. يېزا - كەنتلەردىكى ئايال كادىرلارنىڭ خىزمەت ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى. باھالاش ھەيئەتلىرىنى سايلاپ، يەر ئىسلاھاتىنىڭ مۇسادىرە قىلىش - يىغىۋېلىش، يەر ئۆلچەش، سىنىپىي تەركىب ئايرىش خىزمەتلىرىگە قاتناشتۇردى.

پارتىيە يېزا ئىگىلىكى، قول سانائەت، كاپىتالىستىك سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ئاياللارنى يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۈرۈش يولىغا مېڭىشقا چاقىردى. ئاياللار ئېرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا قاتنىشىشقا قايىل قىلدى. 90% دېھقان يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىغا قاتناشتى. ئاياللار كوللېكتىپلىشىش يولىغا ماڭغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ھەر

دەرىجىلىك پارتكوملار بىلەن بىرلىكتە، يېزىلاردا ئەر - ئاياللار باراۋەرلىكىنى يولغا قويۇش، ئوخشاش ئىشقا ئوخشاش ھەق بېرىش توغرىسىدىكى تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتىنى ئىشلەپ، ئاياللارنى ئەمگەككە قاتنىشىشقا رىغبەتلەندۈردى، %80 ئايال يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا قاتناشتى. يېزىلاردا يېگىنچە دېھقانچىلىق ماشىنا-سايمانلىرى ئومۇملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاياللار يېگىنچە دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرى مەشغۇلاتىنى ئۆگەندى. ستاتىستىكا قىلىنىشچە، 664 ئايال يېگىنچە دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرىنى ئىشلىتەلەيدىغان ئايال تېخنىكقا ئايلانغان. ئاياللارنىڭ جەمئىيەت ۋە ئائىلىدىكى ئورنى كۈرۈنەرلىك ئۆسكەن.

1963 - يىل 8 - ئايدا يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى باشلاندى، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ئاياللارغا سوتسىيالىستىك تەربىيە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئەترىتىگە 119 كادىر قاتناشتۇردى.

1973 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ ئايال كادىرلارنى ئاجرىتىپ خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، يېزىلاردا پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى، ئاياللارنى ئەمگەككە تەشكىللىدى.

80 — 90 - يىللاردا خىزمەت مەركىزىنىڭ يۆتكىلىشىگە ئەگىشىپ، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ئاياللارنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللىدى.

(2) سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسى قانات يايدۇرۇلدى　50 - يىللاردا ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى ئاياللارنى خۇراپاتلىقنى تۈگىتىپ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللىدى. «جاپالىق، ئەملىي، چۈەرلىك بىلەن ئىشلەش، دېھقانچىلىقنىڭ ئارىسال ۋاقتىنى ئالدىراش ۋاقىتقا ئايلاندۇرۇش، دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقتىدا تېخىمۇ غەيرەت بىلەن ئىشلەش»، «غەيرەتتە، بېرىلىپ ئىشلەشتە، بەسلىشىش، ئەرلەر بىلەن مۇسابىقىلىشىش، ئەرلەردىن ئېشىپ كېتىش» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. سۈچىلىق قۇرۇلۇشىدا ئايال ئەمگەك نەمۇنىچىسىدىن 573ى مەيدانغا كەلدى.

60 - يىللاردا ئاپتونوم رايونلۇق ئاياللار بىرلەشمىسى شىنجاڭ بويىچە «قەلبى قىزىل، قولى چۈەر، 1 مىليون ئايال ماھىر يېتىشتۇرۇش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى، ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسىمۇ بۇ ھەرىكەتنى قانات يايدۇردى. يازلىق يىغىمدا 280 مىڭ ئايال ئورمىغا قاتنىشىپ، 102 مو بۇغداي ئوردى. 21 مىڭ ئايالدىن تەشكىللەنگەن پاختا تېرىش زەربدارلار ئەترىتىدىن 2262 نى قۇردى. 5800 ئايال ئىككى قولىدا پاختا تېرىشنى ئۆگىنىۋالدى. بىر كۈندە 75 — 100 كىلوگرامغىچە پاختا تېرىلەيدىغان ئايال 12 مىڭ 339غا، 100 — 125 كىلوگرامغىچە پاختا تېرىلەيدىغان ئايال 8901گە، 125 — 200 كىلوگرامغىچە پاختا تېرىلەيدىغان ئايال 385كە يەتتى. 40 مىڭ 892 ئايال ئورمان بىنا قىلىشقا قاتنىشىپ، 103 مىڭ 810 مو يەردە ئورمان بىنا قىلدى.

1989 - يىل 9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئاياللار بىرلەشمىسى، دېھقانچىلىق نازارىتى قاتارلىق 18 ئورۇن بىرلىكتە «يېزا ئايالىلىرى ئارىسىدا تېخنىكا، مەدەنىيەت ئۆگىنىش، نەتىجىدە، تۆھپىدە بەسلىشىش مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى. شۇ يىلى 12 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە «ئىككىنى ئۆگىنىش، ئىككىدە بەسلىشىش» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 11 ناھىيە، بىر شەھەردىمۇ «ئىككىنى ئۆگىنىش، ئىككىدە بەسلىشىش» رەھبەرلىك ئاپپاراتى قۇرۇلدى. 1990 - يىلى ئەتىيازدا ۋىلايەت بويىچە 140 يېزا، 2100 كەنتتە «ئىككىنى ئۆگىنىش، ئىككىدە بەسلىشىش» رەھبەرلىك ئاپپاراتى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن يېزا ئايالىلىرى ئارىسىدا تېخنىكا، مەدەنىيەت ئۆگىنىش، نەتىجىدە، تۆھپىدە بەسلىشىش مۇسابىقە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە 1500 قارار كۇرس ئېچىلىپ، 134 مىڭ 733 ئايال تەربىيىلەندى، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشقان 165 مىڭ 514 ئايالنىڭ %80 تىن كۆپرەكىنى، يېزىلاردىكى ئايال

ئەمگەك كۈچىنىڭ %30 نى ئىگىلىدى، تەرىپىلەش ئارقىلىق مۇسابىقىگە قاتناشقان ئايالارنىڭ %90ى بىر-ئىككى خىل ئەملىي تېخنىكىنى ئىگىلىۋالدى.

1990 - يىلى ئاپتونوم رايون «ئىككىنى ئۆگىنىش، ئىككىدە بەسلىشىش» مۇسابىقە پائالىيىتى ئاساسىدا ئۇنىڭغا يېڭى مەزمۇن قوشۇپ، «ئۇچنى ئۆگىنىش، ئۇچتە بەسلىشىش» مۇسابىقە پائالىيىتى (سىياسىيىنى، مەدەنىيەتنى، تېخنىكىنى ئۆگىنىش، ئىتتىپاقلىقتا، ئەتىجىدە، تۆھپىدە بەسلىشىش)نى قانات يايدۇردى. ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى ھۆججەت تارقىتىپ، ۋىلايەت بويىچە «ئۇچنى ئۆگىنىش، ئۇچتە بەسلىشىش» مۇسابىقە پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى، بۇنىڭغا ۋىلايەت بويىچە 450 مىڭ ئايال ئەمگەك كۈچىدىن 230 مىڭى پائال ئاۋاز قوشتى، بۇنىڭ ئىچىدە 184 مىڭ ئايال بىر - ئىككى خىل ئەملىي تېخنىكىنى ئىگىلىۋالدى، بۇ ئايالارنىڭ %80 نى ئىگىلىدى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەت بويىچە 44 مىڭ 352 مو «8 - مارت» يېشىللىق قوغۇلۇشى بەرپا قىلىنىپ، 1 مىليون 170 مىڭ توپ كۆچەت تىكىلدى. پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى 6848 ئايال «كۆمۈش گۈل لوڭقىسى» مۇسابىقىسىگە قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە 151 ئايال ساپ پاختا بىرلىك ھوسۇلىنى 150 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، مۇسابىقىدە 1 - بولدى. قوشئاۋات يېزىسىدىكى پاشاخان 100 مو يەرنى كۆكەرتىپ، ئاپتونوم رايون بويىچە كۆكەرتىش خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس بولۇپ باھالاندى.

(3) ساۋات چىقىرىش ھەرىكىتى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئايالارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ئومۇمىيۈزلۈك تۆۋەنرەك بولۇپ، كۆپ قىسمى ساۋاتسىز ئىدى، يېزىلارنىڭ ساۋات چىقىرىش ۋەزىپىسى ئىنتايىن مۇشكۈل ئىدى. ھەر دەرىجىلىك ئايالار بىرلەشمىلىرى ئايالارنى تەشكىللەپ دېھقانچىلىقنىڭ ئاربىسال ۋاقىتىدىن پايدىلىنىپ، ساۋات چىقىرىش كۇرسى ئېچىپ، 15 ياشتىن 50 ياشقىچە بولغان ياش، ئوتتۇرا ياش ئايالارنى ساۋات چىقىرىش كۇرسىغا قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى. 1956- يىلى قەشقەر كونا شەھەر قاتارلىق 3 ناھىيىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، ساۋات چىقىرىش كۇرسىدىن 398 قارار ئېچىلغان، 44 مىڭ 286 ئايال ساۋات چىقىرىش كۇرسىغا قاتناشقان، ئۆگىنىش ئارقىلىق كۆپ ساندىكى ئايالار خەت ئوقۇيالايدىغان، ئەمگەك نومۇرىنى ھېسابلىيالايدىغان بولدى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردا «قىزىللىشىش، مۇتەخەسسىسلىشىش ئۇنىۋېرسىتېتى» دىن 59ى قۇرۇلدى، 2500 ئايال ئۆگىنىشكە قاتناشتى؛ يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپتىن 533ى قۇرۇلدى، 14 مىڭ ئايال ئۆگىنىشكە قاتناشتى. خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتىن 1196سى قۇرۇلدى، 24 مىڭ ئايال ئۆگىنىشكە قاتناشتى. ۋىلايەت بويىچە يېزا ئايالىرىنىڭ %60ى ساۋات چىقىرىش، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتنىشىپ، %30 ئايال ئاساسىي جەھەتتىن ساۋاتلىق بولدى.

80 - يىللاردىن بۇيان ئايالارنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈش زۆرۈر بولدى. ئايالار بىرلەشمىسى ماۋارىپ تارماقلىرىغا ھەمكارلىشىپ، ئوتتۇرا ياش ۋە ياش ئايالارنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىش خىزمىتىنى چىڭ تۇتتى. قاتلاممۇقاتلام ساۋات چىقىرىش يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى قۇردى. ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ كادىرلىرى «تۆتىنى ھۆددىگە ئېلىش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، «يۇز كۈنلۈك ساۋات چىقىرىش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ، 258 مىڭ 360 ئايالنىڭ ساۋاتىنى چىقاردى.

1988 - يىلدىن كېيىن ئايالار بىرلەشمىسى ئايالارنى مەدەنىيەتنى، ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشكە سەپەرۋەر قىلىشنى ساۋات چىقىرىش بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، 210 قارار ساۋات چىقىرىش كۇرسى ئېچىپ، 1510 ئايالنىڭ ساۋاتىنى چىقاردى.

(4) «بەشتە ياخشى» ئائىلىلەرنى باھالاش پائالىيىتى 1978 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردا «بەشتە ياخشى ئائىلە» بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. «بەشتە ياخشى ئائىلە»لەرنى باھالاشنىڭ شەرتلىرى تۆۋەندىكىچە بولدى: (1) ۋەتەننى، سوتسىيالىزمنى،

كوللېكتىپنى قىزغىن سۆيۈش، قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا ياخشى بولۇش؛ (2) ئىشلەپچىقىرىشتا، خىزمەتتە، ئۆگىنىشتە ياخشى بولۇش، ۋەزىپىنى ئورۇندىشىتا ياخشى بولۇش؛ (3) پىلانلىق تۇغۇتتا، پەرزەنتلىرىنى تەربىيىلەشتە، تىرىشچانلىق - ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئائىلە باشقۇرۇشتا ياخشى بولۇش؛ (4) ناچار ئۇرپ - ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىش، مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك بولۇش، تازىلىقتا ياخشى بولۇش؛ (5) ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەش، كىچىكلەرنى ئىززەتلەش، ئائىلىدە دېموكراتىك، ئىناق بولۇش، خولۇم - قوشنىلار بىلەن ئىتتىپاق ئۆتۈش، ئۆزئارا ياردەم بېرىشتە ياخشى بولۇش.

1982 - يىلى «8 - مارت» ئاياللار بايرىمى مەزگىلىدە ناھىيىلەردىكى ئاياللار بىرلەشمىلىرى «بەشتە ياخشى ئائىلە»لەرنى باھالاپ مۇكاپاتلىدى. يەكەن ناھىيىسىدە 1976 ئائىلە، يوپۇغا ناھىيىسىدە 805 ئائىلە، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاراپ گۈڭشىسىدا 328 ئائىلە «بەشتە ياخشى ئائىلە» بولۇپ مۇكاپاتلاندى.

1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «بەشتە ياخشى ئائىلە»دىن 100 مىڭ 807 سى باھالاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك «بەشتە ياخشى ئائىلە» 367، يېزا دەرىجىلىك «بەشتە ياخشى ئائىلە» 79 مىڭ 412.

1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «بەشتە ياخشى ئائىلە»دىن 17 مىڭ 11ى، 1990 - يىلى 211 مىڭ 477سى باھالاپ چىقىلدى.

(5) ئەمەلىي تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش 1986 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى، ئاياللار بىرلەشمىسى قاتارلىق 8 ئورۇن بىرلىكتە «تەربىيىلەش خىزمىتى توغرىسىدىكى پىكىر»نى تارقىتىپ، يېزا ياشلىرىنى ئەمەلىي تېخنىكا بويىچە تەربىيىلىدى. تەربىيىلەش تۈرى، تېرىقچىلىق، باقمىچىلىق، توقۇمىچىلىق، دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرى، ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش، باغۋەنچىلىك، ئورمانچىلىق، تىككۈچىلىك، بالىلار تەربىيىچىسى قاتارلىق 12 تۈرنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ناھىيە، يېزا، كەنت دەرىجىلىك كۇرستىن 3881 قارار ئېچىلىپ، 24 مىڭ 777 ئايال تەربىيىلەندى.

1990 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى باقمىچىلىق، باغ - ئورمانچىلىق، تىككۈچىلىك كۇرسىدىن 1500 قارار ئېچىپ، 134 مىڭ 733 ئايالنى تەربىيىلىدى.

(6) ئايال كادىرلارنى تەربىيىلەش خىزمىتى 1952 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قاتارلىق يايدۇرۇلدى، يېزا ئاياللىرىنى يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى كۇرس ئېچىپ، 141 ھەر مىللەت ئايال كادىرنى ئاجرىتىپ، ئۇلارغا يەر ئىسلاھاتى سىياسىتىنى، خىزمەت ئۇسۇلىنى ئۆگەتتى. بۇ ئايال كادىرلار كېيىن يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتىگە قاتناشتى.

1965 - يىلى ئاساسىي قاتلام ئاياللار قۇرۇلتىيى تەشكىلاتىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە قۇرۇش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى قىسقا كۇرس ئېچىپ، 5467 ئاياللار قۇرۇلتىيى كادىرىنى تەربىيىلىدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئاياللار بىرلەشمىلىرى پارتىيە خىزمىتى يادروسىنىڭ بۇرۇلۇشىغا ماسلىشىپ، ئەمەلىيەت — ھەقىقەتنى ئۆلچەشنىڭ بىردىن بىر ئۆلچىمى دېگەن تېمىدىكى مۇھاكىمىنى قانات يايدۇردى. ئاز سانلىق مىللەت ئايال كادىرىدىن 20نى مەركىزىي مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى بېيجىڭ، شىنجاڭ بالىلار تەرەققىيات مەركەزلىرىنىڭ تەربىيىلەش ھەمكارلىق تۈرىنى قوبۇل قىلىپ، 5 قارار كۇرس ئېچىپ، 2220 ئاز سانلىق مىللەت كۇرسانت (قېتىم)نى تەربىيىلىدى.

1989 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ تەربىيىلەش مەركىزى پۈتتى، بۇ مەركەزنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 2700 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ئوقۇتۇش، ئىش بېجىرىش، ياتاق بىر گەۋدە قىلىنغان، ھۈنىڭغا 1 مىليون 650 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى. ئايالارنى تەربىيىلەش مەركىزى پۈتكەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئايال كادىرلارنى زور كۆچ بىلەن تەربىيىلىدى. يەسلى - بالىلار باغچىسى تايانچلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى، ئاساسىي قاتلام ئايال كادىرلىرى كۇرسى، سىياسىي، نەزەرىيە، مەدەنىيەت بىلىملىرى كۇرسى، قانۇن ساۋاتلىرى كۇرسى، ئەمەلىي تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى قاتارلىق كۇرسلارنى ئاچتى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 11 ناھىيە، بىر شەھەردىكى ئايال كادىرلار ئومۇميۈزلۈك نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەندى.

§ 5 . سودا - سانائەت ساھەسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار

1. سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى

قەشقەر رايونلۇق سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ تەكتى سودىگەرلەر ئۈيۈشمىسى ئىدى. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 10 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى باش ئۈيۈشمىسى ئۇزگەرتىپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋىلايەت، ناھىيىلەردە سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش تەلەپ قىلىنىدى. قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىلىرى قۇرۇلدى. ئارقىدىنلا تېزلىكتە ئۇلارنىڭ قارىمىقىدىكى ناھىيىلەردىمۇ سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىلىرى قۇرۇلدى.

سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىدە كومىتېت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، كومىتېت قارىمىقىدا دائىمىي كومىتېت ۋە رېۋىزىيە كومىتېتى تەسىس قىلىنىدى. بۇ 2 كومىتېت ھەرقايسى كەسىپلەردىكى ۋەكىللىك شەخسلەردىن تەركىب تاپتى. ھەر 2 يىلدا بىر قېتىم ئەزالار قۇرۇلتىيى چاقىرىلىپ، دائىمىي كومىتېت ۋە رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسى ۋە مۇئاۋىن رەئىسلىرى سايلاپ چىقىلدى. سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ كۇندىلىك ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى كاتىبات ۋە بوغالتىرلىق ئىشخانىسىدىن تەركىب تاپتى.

ھەر دەرىجىلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەرقايسى كەسىپلەردە شۆبە بىرلەشمىلەرنى تەسىس قىلدى ھەمدە شۆبە بىرلەشمىنىڭ ئادەم سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ بىر ياكى 2 كەسىپ ئاقساقلى تەينىلەندى، ئەينى ۋاقىتتا كەسىپلەر بويىچە تەسىس قىلىنغان شۆبە بىرلەشمىلەردىن ياغاچچىلىق، تامچىلىق، تۆمۈرچىلىك، بوياقچىلىق، موزدوزلۇق، پىچاقچىلىق، دوپپىچىلىق، بابكارلىق، ئاشپەزلىك قاتارلىق 10 نەچچە شۆبە بىرلەشمە بار ئىدى، ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ ئاقساقاللىقىنى شۇ كەسىپتە مەبلىغى كۆپ، تېخنىكىسى ئۇستۇن ياكى ئەمەلىي كۆچى بار يەرلىك بوتوكلار ئۇستىگە ئالاتتى.

مىنگو دەۋرىدە سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى — ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت، ئەمىر-پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىش، سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تىجارەت باشلىشى ياكى تىجارەت توختىتىشىنى تەستىقلاش، بىرلەشمىگە ئەزا قوبۇل قىلىش، ئەزالىق بەدەل پۇلى يىغىش سودا - سانائەتچىلەرنىڭ كۇندىلىك ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىش، سودا - سانائەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى كەسىپكارلارنى باشقۇرۇش، بازاردىكى مال باھاسىنى تەكشەش، ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش ۋە نازارەت قىلىش، ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ بازاردىكى يايما ئورۇنلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، يەر ھەققى يىغىش، قانۇنسىز سودىگەرلەرگە زەربە بېرىش، بازار پۇل - مۇئامىلە تەرتىپىنى قوغداشتىن ئىبارەت ئىدى.

1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سودا-

سانائەت بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، سودا-سانائەت خىزمىتىنى باشقۇردى.

2. يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى

1982 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر شەھىرى ۋىلايەت بويىچە تۇنجى يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنى قۇردى، شۇنىڭدىن كېيىن تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا 10 ناھىيىدىمۇ يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

1984 - يىل 11 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە بىر ۋىلايەت دەرىجىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى، 11 ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى، 88 شۆبە جەمئىيەت قۇرۇلدى. مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر 39 غا، يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 205كە، يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىگە قاتناشقان ئەزا 26 مىڭ 534 كە يەتتى، سودا - سانائەت سىستېمىسىدا سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش مەخسۇس كادىرلىدىن 18ى سەپلەندى.

يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى ھۆكۈمەت ۋە سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئۆز - ئۆزىنى تەربىيىلەش، ئۆز - ئۆزىنى باشقۇرۇش، ئاڭلىق مۇلازىمەت قىلىش جەھەتتىكى ئاكتىپچىللىقىنى پائال جارى قىلدۇرۇپ، قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلدى، مەدەنىي تىجارەت قىلدى، قائىدە بويىچە باج تاپشۇردى.

1986 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 2 - قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىنى ئاچتى. 1988 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ شۇ نۆۋەتلىك قەرەلى توشتى، ئاپتونوم رايونىنىڭ «ۋىلايەتلەردە يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنى خىزمەت كومىتېتى قۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نىغا ئاساسەن، ئەسلىدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى يەككە ئەمگەكچىلەر كۆرسىدىن 250 نەچچە قارار ئېچىلدى، 15 مىڭ يەككە تىجارەتچى كۆرسىقا قاتناشتى، 64 مىڭ 229 يەككە تىجارەتچى ئىچىدىن 517 ئىلغار يەككە ئەمگەكچى، 612 «ئىشەنچلىك» يەككە تىجارەتچى باھالاپ چىقىلدى. تىجارەتتە ناچار قىلمىش ساقلانغان 2700 دىن ئارتۇق تىجارەتچى تەرتىپكە سېلىندى. ۋىلايەت بويىچە يەككە تىجارەتچىلەر ئارىسىدا سىياسىي ئىدىيە، كەسپىي ئەخلاق، قانۇنچىلىق تەربىيىسى ئاساس قىلىنغان 3 تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى، تېپىك شەخسلەر قوزغىلىپ، سەييارە لېكسىيە سۆزلەش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1989 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يەككە تىجارەتچى 55 مىڭ 185كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت تىجارەتچى %98نى ئىگىلىدى. ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى خىزمەت كومىتېتى قارىمىقىدا 113 ئاساسىي قاتلام شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك جەمئىيەتلەر يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، مۇقىملىقنى قوغداش، ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

90 - يىللارنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىدىن بىرى، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىدىن 12سى، ئاساسىي قاتلام يەككە ئەمگەكچىلەر شۆبە جەمئىيىتىدىن 113ى، كەسپىي گۇرۇپپىدىن 323ى بار بولدى؛ ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردە مەخسۇس خىزمەتچى خادىم 43 كە، ئاساسىي قاتلامدا مەخسۇس خىزمەتچى خادىم 64كە، ئەزا 60 مىڭ 77گە يەتتى؛ پارتىيە ياچېيكىسىدىن 6سى قۇرۇلدى، پارتىيە ئەزاسى 318 گە، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 9غا، ئىتتىپاق ئەزاسى 656گە يەتتى.

3. ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى

1985 - يىل 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى. بۇ جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى تاۋار ۋە مۇلازىمەت ئۇستىدە ئىجتىمائىي نازارەتچىلىكنى يولغا قويۇش، ئىستېمالچىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش، كەڭ ئاممىنى ئىستېمالغا يېتەكلەپ، سوتسىيالىستىك تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشتىن ئىبارەت بولدى.

1990 - يىلى ئەرز - شىكايەت قىلىپ كەلگەن 421 ئىستېمالچى (قېتىم)، 382 پارچە ئەرز - شىكايەت قوبۇل قىلىندى. مۇرەسسە قىلىش ئارقىلىق، ئىستېمالچىلار 320 مىڭ يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىياندىن ساقلاپ قېلىندى.

§ 6. مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار

1. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى

1) تەرەققىيات جەريانى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قىسقارتىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى دېيىلىدۇ. قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ئوقاپ ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان.

«ئوقاپ» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، مەسچىت، مەدرىسەلەر قارىمىقىدىكى ئۆي - زېمىن دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇ قەشقەردە مەسچىت، مەدرىسە، خانىقا (ئىشان مەزھىپىدىكىلەرنىڭ پائالىيەت سورۇنى)، مازارلارغا تەۋە ئۆي - زېمىن كىرىمىنى باشقۇرىدىغان دىنىي خەير - ساخاۋەت ئاپپاراتىنى كۆرسىتەتتى. 20-يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەردە ئوقاپ تەشكىلاتى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا ئاۋات، بەشكېرەم، قوغان، سەمەن، توققۇزاق، ئوپال، سوقا، بورىختاي، ياپچان، خانئېرىق، تازغۇن، ياندۇرما، قىزىل بۇيا، ئۇستۇن ئاتۇش، ئاستىن ئاتۇش قاتارلىق شۆبە ئوقاپلار قۇرۇلدى. جايلاردىكى شۆبە ئوقاپلار ئاشلىق ئىجارىسى، ئۆي ئىجارىسىنى يىغىش، باشقۇرۇش، ئىشلىتىشكە مەسئۇل ئىدى. قەشقەردىكى ئوقاپ كىرىمىنىڭ تەقسىم قىلىنىشى ۋە ئىشلىتىلىشىگە ھەيدەكچىلىك قىلىش ۋە ئۇنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 10 - ئايدا ئوقاپ تەشكىلاتى ئاساسىدا قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. «ئوقاپ» تەشكىلاتى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋەردى. جايلاردىكى شۆبە ئوقاپلار ھەم قەشقەردىكى ئوقاپنىڭ رەھبەرلىكىنى، ھەم شۇ دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) دىن كېيىن قەشقەر ئوقاپى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭغا مۇدىر، كاتىپ، بوغالتىر، كاسسىر، ئامبارچى قاتارلىقلار قويۇلدى.

قەشقەر رايونلۇق ئۇيغۇر باش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەۋەلىكتىكى ناھىيىلەردىمۇ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، قەشقەر ئۇيغۇر باش ئۇيۇشمىسىغا قارىدى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەكەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، ئەسلىدە قەشقەر رايونلۇق ئۇيغۇر باش ئۇيۇشمىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە بولغان يەكەن، زەرەپشان، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى يەكەن رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىگە ئۆتتى.

1950 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى پارچىلاندى.

2) ئاساسلىق پائالىيەتلىرى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ۋىلايەت تەۋەسىدە ئاساسلىقى تۆۋەندىكى

پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدى:

يېڭىچە ماۋارىپنى تەرەققىي قىلدۇردى. قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈش، ئۇلارغا يېڭى ئىدىيىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن كۆچ چىقاردى، ئوقاپ ئاپپاراتى يىللاردىن بۇيان توپلىغان ۋەخپە كىرىمىدىن پايدىلىنىپ، مەكتەپلەرنى كېڭەيتىپ قۇردى ياكى يېڭىدىن قۇردى. قەشقەر شەھەر رايونىدا مەبلەغ جۈغلاپ نورمىشى باشلانغۇچ مەكتىپى، قوناق بازىرى باشلانغۇچ مەكتىپى، ئەنجان رەستە باشلانغۇچ مەكتىپى، تۈمەنبويى باشلانغۇچ مەكتىپى قاتارلىق مەكتەپلەرنى قۇردى.

پېداگوگىكا ماۋارىپىنى يولغا قويۇپ، ئوقۇتقۇچى كەمچىل بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. يېڭىچە مەكتەپلەر قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئوقۇتقۇچىلار ئېغىر دەرىجىدە يېتىشمىدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش قىسقا مۇددەتلىك كۇرسلىرىنى ئاچقاندىن سىرت، پېداگوگىكا مەكتىپى قۇرۇشقا پائال تەييارلىق قىلدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 4 - ئايدا قەشقەر ئوردائىشىك خاقانىيە مەدرىسەسىنىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيان توپلىغان جۇغلانمىسى ۋە ۋەخپە كىرىمىدىن پايدىلىنىپ، قەشقەر دارىلمۇئەللىمىنى قۇرۇشقا كىرىشتى، كېيىنكى يىلى 9 - ئايدا مەكتەپ بىناسى پۈتۈپ ئوقۇش باشلاندى. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937- يىلى) ئەنجانرەستىدىكى ئابلا باي تاشقى مەسچىتىدە قىزلار دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى قۇرۇلدى.

تۇرلۇك كەسپىي تەربىيىلەش ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ، ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلىدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ماۋارىپ ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ھەزرەتتە كەسپىي مەكتەپ قۇردى، مەمەت رەھىم (گاۋدەچى) مەكتەپ مۇدىرى بولدى، بۇ مەكتەپتە مەدەنىيەت دەرسى ئۆتۈشتىن باشقا يەنە گىلەم، تاۋار - دۇردۇن، ئەتلەس، كەشتىلىك ئەدىيال، گۇللۇك رەخت توقۇش، يىپەك يىپ ئېگىرىش ھۈنىرى ئۆگىتىلدى. يەنە مالىيە - بوغالتىرلىق كۇرسى ئېچىلدى. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئەدەبىيات - سەنئەت، تەنتەربىيە، گۈزەل سەنئەت ھەۋەسكارلىرى تەربىيىلەندى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى كۆلۈپ سېلىپ، قەشقەرنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى مەبلەغ چىقىرىپ ھەمدە جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەنى مەبلەغ چىقىرىشقا سەپەرۋەر قىلىپ، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى كۆلۈبىنى سالدۇردى. قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى سەنئەت ئۆمىكى كۆلۈبىغا كۆچۈپ كېلىپ، «غېرىپ - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «رابىيە- سەئىدىن»، «ئارشىن مال ئالان»، «سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ» قاتارلىق چوڭ، ئوتتۇرا تىپتىكى ناخشا- ئۇسۇللۇق دراملارنى ئورۇندىدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يېتىم - يېسىرلار ساناتورىيىسى، مېيىپلار ساناتورىيىسى، نامراتلار ساناتورىيىسىگە ئوقۇتقۇچىلارنى ئەۋەتتى، كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى بەردى، ھەر يىلى بەلگىلىك مەبلەغ ۋە ئاشلىق بېرىپ تۇردى.

چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنى خىراجەت بىلەن تەمىنلىدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934- يىلى) قەشقەردىكى شى قوماندانى مەھمۇت مۇھىتى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنت شەھىرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى ھەمدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىن مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشنى تەلەپ قىلدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى بۇنىڭغا پائال ئاۋاز قوشۇپ، چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنى يول خىراجىتى ۋە كىيىم- كېچەك، نەرسە - كېرەكلەر بىلەن تەمىنلىدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئومۇمىي خەلق ماۋارىپى ۋە ساۋات چىقىرىش خىزمىتى جەھەتتە، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى

يېڭىدىن قۇرۇلغان ۋە كېڭەيتىپ قۇرۇلغان مەكتەپلەردە قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىش شەكلىدىن پايدىلىنىپ، شەھەر - بازار، يېزىلاردا مەدەنىيەت تەربىيىسى ۋە ساۋات چىقىرىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ، نۇرغۇن كىشىلەرنى يېڭى ئىدىيە، يېڭى مەدەنىيەتكە ئىگە قىلدى.

2. خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شىنجاڭ خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش باش ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، قىسقارتىپ خەنزۇ ئۇيۇشمىسى دەپ ئاتالدى.

خەنزۇ ئۇيۇشمىسىغا ئۇيۇشما باشلىقى، مۇئاۋىن ئۇيۇشما باشلىقى، كاتىپ، بوغالتىر، باشقۇرغۇچى، ئىش بېجىرگۈچى ۋە بىرنەچچە قارا خىزمەتچى قويۇلدى، نازارەتچىلىك كومىتېتى، فوند جەمئىيىتى قاتارلىق ئىچكى ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى.

خەنزۇ ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى «مەدەنىيەتنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ماۋارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش» تىن ئىبارەت بولدى. ئاساسلىق فۇنكسىيىسى — خەنزۇلارنىڭ مەدەنىيەت - ماۋارىپ پائالىيەتىنى قانات يايدۇرۇش، مەكتەپ ئېچىش، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنى قۇرۇش، تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى ۋە ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت ئويۇنلىرىنى تەشكىللەش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنەۋۋەرلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىش، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىئانىسى توپلاش ۋە زايوم سېتىۋېلىشقا تەشكىلاتچىلىق قىلىش، خەنزۇ ئاھالىلەرنى قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش، كوللېكتىپ پاراۋانلىق، خەيرى - ساخاۋەت ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولۇش؛ خەنزۇ سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش، خەنزۇلار ئاممىسى ئارىسىدا يۇز بەرگەن ھەق تەلەپ ماجىرالىرىنى مۇرەسسە قىلىش، ئۇرۇق - ئەۋلادى يوق قازا قىلغان خەنزۇلارنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىش، بۇتخانا، ئىبادەتخانىلارنى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى.

1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەنزۇ ئۇيۇشمىسى پائالىيەتتىن توختىدى.

3. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى

1984 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى.

1984 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ جەمئىيەتلىرىنىڭ 1 - قېتىملىق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايدا كېڭەش ۋە رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلەر سايلاپ چىقىلدى.

1984 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ قارىمىقىدا 7 جەمئىيەت يەنى ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتى، فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى، گۈزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى، مۇزىكانتلار جەمئىيىتى، ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتى، كىنوچىلار جەمئىيىتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى تەسىس قىلىندى، جەمئىيەت ئەزاسى 468گە يەتتى.

ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خىزمەتلەرنى پائال قانات يايدۇردى. 1985 - يىل 10 - ئايدا بېيجىڭ جۇڭگو گۈزەل سەنئەت سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن «يىپەك يولىدىكى نۇرلۇق مەرۋايىت — قەشقەر» فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى پايتەختتە كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىدى. 1986 - يىل 8 - ئايدا ۋىلايەت ئەدەبىيات - سەنئەت ئۆمىكى تەشكىللەپ تونىستا ئەۋەتتى، ئۆمەك تونىستىكى خەلقئارا سەنئەت بايرىمىغا قاتنىشىپ ياخشى باھاغا ئېرىشتى. 1986 - يىلى قەشقەرگە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتكە كەلگەن ئىچكى - تاشقى ئەدەبىيات - سەنئەت ئۆمىكىدىن 8ى، مەملىكەت بويىچە 13 ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايوندىن كەلگەن 100 نەچچە ئەدەبىيات - سەنئەت خادىمى كۆتۈۋېلىندى. 1986 - يىلى ئەدەبىي ژۇرنال «يىپەك يولى»

چەت ئەلگە تارقىتىلدى.

1987 - يىل 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى جەمئىيەتلەرنىڭ 2 - قېتىملىق قۇرۇلتىيىنى ئاچتى، قۇرۇلتايدا جەمئىيەتلەرنىڭ كېڭەشلىرى ئۆزگەرتىپ سايلاندى. ۋۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قارىمىقىدا 9 جەمئىيەت بار بولدى، يېڭىدىن خەتتاتلار جەمئىيىتى بىلەن دراماتورگلار جەمئىيىتى كۆپەيتىلدى، جەمئىيەت ئەزاسى 690 گە يەتتى. 1990 - يىلغىچە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

4. قەشقەر ۋىلايەتلىك پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلەر ئىلمىي جەمئىيەتلىرى بىرلەشمىسى

1987 - يىل 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلەر ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى ھەمدە تۇنجى قېتىملىق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايدا پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلەر بىرلەشمىسىنىڭ نىزامنامىسى ماقۇللاندى، تۇنجى نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى.

1987 - يىلى قەشقەر پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلەر بىرلەشمىسىنىڭ قارىمىقىدا ئىلمىي جەمئىيەت، تەتقىقات جەمئىيىتى ۋە جەمئىيەتتىن 14ى قۇرۇلدى. بۇلار ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەت تەتقىقات جەمئىيىتى، ئىقتىساد ئىلمىي جەمئىيىتى، مالىيە - ئىقتىساد ئىلمىي جەمئىيىتى، بوغالتىرلىق ئىلمىي جەمئىيىتى، سودا ئىلمىي جەمئىيىتى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، ئاخباراتچىلار جەمئىيىتى، ئاخبارات ئىلمىي جەمئىيىتى، ماۋارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى، تەرجىمە ئىلمىي جەمئىيىتى، باج ئىشلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى، كىنو ئىلمىي جەمئىيىتى، ئائىلە ماۋارىپى تەتقىقات جەمئىيىتى، پۇل مۇئامىلە ئىلمىي جەمئىيىتىدىن ئىبارەت. ئىلمىي جەمئىيەت، تەتقىقات جەمئىيىتى، جەمئىيەتلەرنىڭ ئەزالىرى 2000 غا يەتتى. ۋىلايەتلىك پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلەر بىرلەشمىسى ئىشخانىسى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلغىچە ئاپپارات خادىملىرىدا زور ئۆزگىرىش بولمىدى.

5. پەن - تېخنىكا خادىملىرى جەمئىيىتى

1959 - يىل 12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قارار چىقىرىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن- تېخنىكا خادىملىرى جەمئىيىتى قۇردى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ۋىلايەتتىكى پەن- تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتى، پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى پارتىيىنىڭ پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى فاكتېنىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇش، پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش، پەن - تېخنىكا بىلىملىرى بويىچە تەربىيىلەش ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ھەققانىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا خادىملىرى جەمئىيىتىنىڭ خىزمىتى ئۈزۈلۈپ قالدى.

ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىگە بۈۋاستە قاراشلىق سۇچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى 1958 - يىل 11 - ئايدا قۇرۇلدى، تۇنجى نۆۋەتلىك ئەزا 278گە يەتتى. شۇ چاغدا ۋىلايەتتىكى قىسمەن ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى تەشكىلاتى قۇرۇلدى. شتات ۋە مەخسۇس خىراجەت تەسىس قىلىنمىدى ياكى ئاجرىتىلمىدى. كەسپىي خىزمەتلەردە ياكى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىگە تەۋە بولدى ياكى پەن - تېخنىكا كومىتېتى بىلەن بىرلىشىپ ئىش ئېلىپ بېرىدى. پوسكام ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى 1960 - يىل 2 - ئايدا قۇرۇلدى، 1964 - يىلى ئاپپارات تەڭشەلگەندە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1960 - يىل 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا

كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، 1962 - يىل 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئاپپاراتلارنى ئىخچاملىغاندا پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1980 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1981 — 1982 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى قۇرۇلدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن تەشكىلىي قۇرۇلۇشنى كۈچەيتتى، ناھىيە (شەھەر) لىك، يېزا (بازار) لىق پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرىنى قۇردى، تەبىئىي پەن كەسپىي ئىلمىي جەمئىيىتى، تەتقىقات جەمئىيەتلىرىنى پائال تەرتىپكە سېلىپ ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى. ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلغاندا ۋىلايەت دەرىجىلىك كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەتتىن 7 سى، يەنى سۇچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى، تىبابەتچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، دورىگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، سېيسترالىق ئىلمىي جەمئىيىتى، ئورمانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى، بىناكارلىق ئىلمىي جەمئىيىتى، مېتېئورولوگىيە ئىلمىي جەمئىيىتى بار ئىدى، ئەزاسى 1687 ئىدى. 1987 - يىل 12- ئايدا ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىلمىي جەمئىيەت، جەمئىيەت، تەتقىقات جەمئىيىتى 27گە يەتتى. ئەسلىدىكى 7 ئىلمىي جەمئىيەتتىن باشقا، يەنە يېڭىدىن چارۋىچىلىق - مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى، توقۇمىچىلىق قۇرۇلۇشى ئىلمىي جەمئىيىتى، تۇپراقچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى، باغۋەنچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، پىلىچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، ئۆسۈملۈك ئاسراش ئىلمىي جەمئىيىتى، ماشىنىسازلىق قۇرۇلۇشى ئىلمىي جەمئىيىتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى، چوت ئىلمىي جەمئىيىتى، دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى، زىرائەت ئىلمىي جەمئىيىتى، سۇ مەھسۇلاتلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى، ياش - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى، يېزا ئىقتىسادى ئىلمىي جەمئىيىتى، ئۇيغۇر تىبابىتى ئىلمىي جەمئىيىتى، كۆمۈرچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، ھەسەل ھەرىسى باقمىچىلىقى ئىلمىي جەمئىيىتى، ئېنېرگىيە تەتقىقات جەمئىيىتى، پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش - ئىجادىيەت جەمئىيىتى، جۇڭگو تىبابىتى ئىلمىي جەمئىيىتى يېڭىدىن قۇرۇلدى، ئەزاسى 4522گە يەتتى. ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى قارىمىقىدىكى ئىلمىي جەمئىيەت، جەمئىيەت، تەتقىقات جەمئىيىتى 106گە، ئەزاسى 5044كە يەتتى.

ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە يېزا (بازار) لاردا ئاساسىي قاتلام پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرىنى قۇردى. 1987 - يىل 12- ئايدا ۋىلايەت بويىچە يېزا (بازار) لىق پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتىدىن 143ى بار بولدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي يېزا (بازار) نىڭ 89.4% نى ئىگىلىدى. پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىسىدىن 1576سى قۇرۇلدى. يېزا (بازار) لىق پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيەتلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە دېھقانلار كەسپىي تېخنىكا تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە دېھقانلار كەسپىي تېخنىكا تەتقىقات جەمئىيىتى 38گە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيەتلىرىنىڭ ئەزاسى 12 مىڭدىن ئېشىپ، ۋىلايەت بويىچە پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشكىلاتىنى تورلاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، «پەن - تېخنىكىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۈزلەندۈرۈش، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا پەن - تېخنىكىغا تايىنىش» فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇردى. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەرنىڭ رەھبەرلىكى، قوللىشى، ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ ماسلىشىشى بىلەن، پارتىيىنىڭ زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇپ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئاكتىپچىللىقىنى قوزغىدى، ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تۆھپە قوشتى. ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك، شەھەرلىك پەن - تېخنىكا تەشكىلاتلىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىدىكى چوڭ - چوڭ تېمىلارنى چۆرىدەپ، تۈرلۈك پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش - مۇھاكىمە يىغىنلىرى، دوكلات يىغىنلىرىنى

ئاچتى، پەن - تېخنىكىدىن مەسلىھەت بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي تەدبىر كۆرۈش ئىشىغا قاتنىشىپ، ئاقىللار ئۆمىكىگە خاس رولىنى جارى قىلدۇردى؛ تېلېۋىزىيە پەن - تېخنىكا فىلىمى ئىشلىرى، «قەشقەر پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ژۇرنىلى» (خەنزۇچە)، «ئاممىباپ پەن - تېخنىكا» (ئۇيغۇرچە) قاتارلىق پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا ئائىت ژۇرنال ۋە پەن-تېخنىكا ماتېرىياللىرىنى توزۇپ باستۇردى. ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى يېزىلاردا نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەش پائالىيىتىنى نۇقتىلىق قانات يايدۇرۇپ، نامرات ئائىلىلەرنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىنى تېزلەتتى ھەمدە پەن - تېخنىكا كەسپىي ئائىلىلىرىنى پائال كۆپەيتىپ، كۆرۈنەرلىك ئىقتىسادىي ئۈنۈم ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل قىلدى، يېزىلاردا پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، يېڭى پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ، ئۇنى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا قوللاندى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە ياش - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى قۇرۇلدى، جەمئىيەت ئەزاسى 1500دىن ئاشتى. بۇ جەمئىيەت ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ تۇرلۇك پەن - تېخنىكا پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى، تۇرلۇك ئىختىساسلىق پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى تەربىيىلىدى.

7 §. باشقا ئاممىۋى تەشكىلاتلار

1. قەشقەر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى (گېلاۋخوي)

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئىچكى ئۆلكىلەردىكى چېكى سۇلالىسىغا قارشى مەخپىي تەشكىلات ئىدى. ئۇ چېكى سۇلالىسىنىڭ شىيەنفېڭ، تۇڭجى يىللىرىدا (1851 — 1874 - يىلغىچە) چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنلىرىدا باش كۆتۈرگەن، ئارقىدىن مەملىكەتنىڭ جاي - جايلىرىغا تارقالغان. گۇاڭشۇ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا (يەنى 1877 - يىلنىڭ ئالدى - كەينى) شەنشى - گەنسۇ باش ۋالىيسى زوزۇڭتاڭ شىنجاڭغا كىرىپ، ياقۇببەگ توپىلىڭىنى تىنچىتقاندا، ئۇنىڭ باشچىلىقىدىكى خۇنەن قوشۇنىدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ نۇرغۇن ئەزاسى بار ئىدى. قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى پۈتۈن شىنجاڭغا تارقىلىپ، جايلاردا ئىبادەتخانا قۇردى. تەشكىلات ئەزالىرى ئىچىدە خەنزۇلار ئاساسىي ئورۇندا تۇراتتى، مانجۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق ۋە موڭغۇللارمۇ ئانچە-مۇنچە بار ئىدى. قەشقەر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى بېيەن يۈكنۇ، ۋېي دېشىلار يەكەن، يېڭىسار، مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەردىمۇ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىلىرىنى قۇردى، چېكى سۇلالىسىغا قارشى تۇرۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىپ، مەخپىي ئىتتىپاق تۈزۈپ، ساداقەتمەنلىكنى تەكىتلەپ، خەتەردە قالغانلارنى قۇتقۇزۇپ، قېينىچىلىقى بارلارنى يۆلەپ، ئۆزئارا ھەمكارلىقنى يولغا قويدى، بىر ئادەم قېينىچىلىققا ئۇچرىسا ھەممە ئادەم تەك ياردەم بەردى. شىكەخەي ئىنقىلابى پارتىلىغاندىن كېيىن ئۇ كۆچلۈك سىياسىي، ھەربىي كۈچ بولۇپ شەكىللىنىپ، شىنجاڭنىڭ بۈرژۇئا ئىنقىلابى بازىسىدىكى ئەڭ كۈچلۈك ئاممىۋى تەشكىلاتقا ئايلاندى.

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى قەشقەردە ئاساسلىقى قالدۇق خانپەرەس كۆچلەرگە زەربە بەردى، جاھانگىرلىكنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇردى. ئاجىزلارنى يۆلەپ، نامراتلارنى قۇتقۇزۇپ، ۋەتەننى سېتىپ شان-شەرەپ قازانغانلارنى، چېكى سۇلالىسىنى جان تىكىپ قوغدىغان ئەكسىيەتچىل چىرىك ئەمەلدارلارنى جازالىدى. ئۇرۇمچى، غۇلجىدىكى ئىنقىلابىي كۈرەشلەرگە ياردەم بەردى.

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) نىڭ ئاخىرىدا بېيەن يۈكنۇ بىلەن ۋېي دېشى قولغا ئېلىندى. شىكەخەي

ئىنقىلابىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا ئەگىشىپ، شىنجاڭنىڭ تۆتۈقى يالاڭ زېڭشىننىڭ پارچىلىشى، باستۇرۇشى بىلەن قەشقەردىكى قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلاتى پارچىلاندى.

2. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتى

1990 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

ئىسلام دىنى جەمئىيىتى ۋەتەنپەرۋەر دىنىي ئاممىۋى تەشكىلات بولۇپ، دەرىجىسى مۇئاۋىن باشقارما دەرىجىلىك قىلىپ بېكىتىلدى، ئۇنىڭغا ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زاتلار ئىچىدىن بىر مۇدىر، 4 مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى، 1 - مۇئاۋىن مۇدىرلىققا دۆلەتنىڭ رەسمىي كادىرى تەينىلەندى، قالغان 3 مۇئاۋىن مۇدىر دىنىي زاتلاردىن تەينىلەندى. دىنىي زاتلاردىن تەينىلەنگەن مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلار دۆلەت كادىرى ھېسابلانمىدى، يەنە 2 دۆلەت كادىرى ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ باش كاتىپلىقىغا ۋە خادىملىقىغا قويۇلدى. ئىسلام دىنى جەمئىيىتى 18 دائىمىي ئەزادىن، 44 ئەزادىن تەركىب تاپتى، باشقارما ھېيئىگاھ جامەسىدە ئىش بېجىردى.

ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى پارتىيىنىڭ دىن سىياسىتىگە ئاساسەن ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئىسلام دىنى ئىشلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش، مەسچىت ۋە دىنىي زاتلارغا بولغان باشقۇرۇشنى يەنمۇ كۈچەيتىپ، دىننى سوتسىيالىستىك جەمئىيەت بىلەن ماسلاشتۇرۇش، دىننىڭ ماددىي مەدەنىيىتىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدىكى رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى.

1990 - يىل 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايغا ناھىيە (شەھەر) لەردىن 77 ۋەكىل قاتناشتى.

بیگرمه بەشنجی قسم

خەلق ئىشلىرى

يىگىرمە بەشىنچى قىسىم

خەلق ئىشلىرى

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەرقايسى مىللەتتە قەدىمدىن بۇيان ئۇرۇق - تۇغقان ۋە قولۇم - قوشنىلار ئارا بىر-بىرىگە يار - يۆلەك بولىدىغان ئېسىل ئەنئەنە بار. چېنىلۇك 24 - يىلى (1759 - يىل) دىن كېيىن بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار قېرىپ كەتسە، كېسەل بولۇپ قالسا ئادەتتە «مۇسۇلمانلار قائىدە - نىزاملىرى» بويىچە مۇناسىپ ھالدا نەپىقە بېرىلىپ كەلگەن. بەگلەر قېرىپ، كېسەل بولۇپ دەم ئېلىشقا چىقسا ئەسلىدىكى ئەمەل بەلگىسى بولغان توز پەيلىرىنى ساقلاپ قېلىشىغا رۇخسەت قىلىنغان، مەنسەپدارلار، تۆرىلەر، ئۇششاق ئەمەلدارلار جەڭدە قۇربان بولسا، نەپىقە ئۇچۇن كۆمۈش بېرىلگەن، ئىپادىسى گەۋدىلىك بولغانلارغا ئىبادەتخانا سېلىش، نەزىر - چىراغ ئوتكۇزۇشكە رۇخسەت قىلىنغان. مىنگو دەۋرىدە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك مەھكىمىلەردە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى (باشقارمىسى) تەسىس قىلىنىپ، نوپۇس تەكشۈرۈش، باۋ - جيالارنى تۈرغۇزۇش، سايلام، زەھەر چەكلەش، ئاممىۋى تازىلىق، دىنىي قائىدە - يوسۇن قاتارلىق ئىشلار باشقۇرۇلدى، ئەمەلدارلار بىلەن ھەربىي ۋەزىپە ئۆتىگەنلەرنىڭ نەپىقە تەمىناتى شىنجاڭ بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈلدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ تەڭ يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ، خەلق ئىشلىرى خىزمىتىدە يېڭى بىر سەھىپە ئېچىلدى.

I باب

ئاپپارات

§ 1. ۋىلايەتلىك ئاپپارات

1950 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى مىنگو ھاكىمىيىتىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندا، سابىق قەشقەر ۋە يەكەن ۋالىي مەھكىمىلىرىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ساقلاپ قېلىندى. 1954 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلغاندا، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئىشچى - خىزمەتچىسى 19 بولدى.
1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن

قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلدى، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ئۇنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرىنىڭ بىرى بولدى.

1962 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىنىڭ ئەمگەك بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلدى. 1964 - يىل 7 - ئايدا ئەمگەك - كادىرلار بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىدىن ئايرىپ چىقىلدى.

1967 - يىل 1 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ هوقۇقىنى «ئىسيانچىلار» تارتىۋالدى، خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتى باشقا ئاپپاراتلارغا ئوخشاشلا زەربىگە ئۇچراپ پالەچ هالغا چۈشۈپ قالدى. 1969 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندا، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، 5 - ئايدا يەنە ئاممۇي خىزمەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، خەلق ئىشلىرى خىزمىتى ئاممۇي ئىشلار خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1973 - يىلى ئاممۇي خىزمەت گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى تەسىس قىلىندى.

1979 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلغان چاغدا خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى قايتا قۇرۇلدى، خىزمەتچى خادىمى 12 بولدى.

1980 - يىلى خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىدا ئىشخانا، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى، نەپىقە بۆلۈمى، شەهەر پاراۋانلىقى بۆلۈمى، يېزا قۇتقۇزۇش بۆلۈمىدىن ئىبارەت بىر ئىشخانا، 4 بۆلۈم تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى مەمۇرىي مەھكىمىدە هەربىي سەپتىن قايتقان ۋە كەسىپ ئالماشتۇرغان هەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرىنى خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى قوشۇمچە ئىشلىدى.

1984 - يىلى مەمۇرىي شتات 15 كە كۆپەيدى. كېيىنكى يىلى خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ هەربىي سەپتىن قايتقان ۋە كەسىپ ئالماشتۇرغان هەربىيلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسىغا يەنە 2 مەمۇرىي شتات كۆپەيتىپ بېرىلدى. 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى نازارىتى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى هەربىيدىن دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققان كادىرلارنى باشقۇرۇش ئۈچۈن 2 مەمۇرىي شتات قوشۇپ بەردى.

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ مەمۇرىي شتاتى 20 گە، مېيىپلار بىرلەشمىسىنىڭ كەسپىي شتاتى 4 كە يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى قارىمىقىدا يەنە بىۋاسىتە قاراشلىق 5 پاراۋانلىق كەسپى ئورۇن بار بولدى، ئۇلار: ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق باش شىركىتى، بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى، مېيىپلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى، يېغۇزلىش - قايتۇرۇش پونكىتى، يەكەن نېرۋا كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسىدىن ئىبارەت.

§ 2 . ناهىيە - شەهەرلىك ئاپپاراتلار

1. قەشقەر شەهەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

قەشقەر شەهەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 1952 - يىل 5 - ئايدا قۇرۇلدى، ئۇ ئەسلىدە قەشقەر شەهەرلىك خەلق كومىتېتى خەلق ئىشلار بۆلۈمى بولۇپ 5 شتاتى بار ئىدى. 1964 - يىلدىن ئىلگىرى ئۇ ئەمگەك - كادىرلار خىزمىتى كەسپىگىمۇ مەسئۇل ئىدى. 1964 - يىلى ئەمگەك - كادىرلار كەسپى خەلق ئىشلار بۆلۈمىدىن ئايرىپ چىقىلدى. 1969 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئىنقىلابىي كومىتېت

قۇرۇلدى، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا تەسىس قىلىنغان كىچىك گۇرۇپپا بولۇپ، خەلق ئىشلىرى، كەسپى ئايالار بىرلەشمىسى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى.

1975 - يىل 7 - ئايدا خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1980 - يىل 6 - ئايدا نامى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىل 6 - ئايدىكى ئاپپارات ئىسلاھاتىدا، يەنە خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى دەپ ئاتالدى. شۇ ۋاقىتتىكى مەمۇرىي شتاتى 11، كەسپىي شتاتى 4 ئىدى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئاپپاراتتا ئۆزگىرىش بولمىدى. مەمۇرىي شتاتى 11 غا، كەسپىي شتاتى 6 گە كۆپەيدى.

2. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 1952 - يىلى قۇرۇلدى. 1959 - يىلى تۇرمۇش پاراۋانلىق بۆلۈمىگە، 1962 - يىلى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1970 - يىلى خەلق ئىشلىرى خىزمىتى ئىنقىلابىي كومىتېت ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1980 - يىلى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، كېيىنكى يىلى خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى دەپ ئاتالدى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزگىرىش بولمىدى.

3. قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ھەربىي ۋەكىل ئۆتەتىپ كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋالغاندا، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. ئەينى ۋاقىتتا 4 شتاتى بار ئىدى. 1967 - يىل 3 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خەلق قوراللىق بۆلۈمى پۈتۈن ناھىيىنى ھەربىي ئىدارە قىلغاندا، ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئۇنىۋېرسال گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى، خەلق ئىشلىرى قاتارلىق بۆلۈملەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خەلق ئىشلىرى كەسپى ئۇنىۋېرسال گۇرۇپپىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1969 - يىل 5 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قاتارلىق 4 چوڭ گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى، خەلق ئىشلىرى كەسپى سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تەۋە بولدى. 1973 - يىلى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزگىرىش بولمىدى.

4. يېڭىسار ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 3 - ئايدا يېڭىسار ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلغان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا 8 شتاتى بار ئىدى. 1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە خەلق ئىشلىرى كەسپىگە سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى. 1978 - يىلى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1990 - يىلغىچە شتاتى 8 بولدى.

5. يوپۇغا ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا كونا ھاكىمىيەت ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندا، خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتى ئۆتكۈزۈۋېلىندى ۋە ساقلاپ قېلىندى. 1953 - يىلى خەلق ئىشلىرى كەسپى ئاممىۋى تەشكىلاتلارغا تەۋە بولۇپ، شۇلار بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى. 1955 - يىلى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى مۇستەقىل بولۇپ قۇرۇلدى. 1972 - يىلدىن 1980 - يىلغىچە خەلق ئىشلىرى كەسپىگە ئاممىۋى خىزمەت

گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى. 1980 - يىلى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1990 - يىلغىچە خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتىدا چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

6. پەيزاۋات ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 3 - ئايدا كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ئاساسىدا، پەيزاۋات ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلغان بولۇپ، 8 شتاتى بار ئىدى. 1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خەلق ئىشلىرى كەسپى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تەۋە بولدى. 1979 - يىلى خەلق ئىشلار بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1984 - يىلى نامى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، شتاتى 12 بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا ناھىيىدىكى يېزا (بازار) لاردا خەلق ئىشلىرى كادىرىدىن 16 سى بار بولدى.

1985 - يىلى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ناھىيىلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتىنى قۇرۇپ، مېھمانخانا، ئاشخانا، ماگىزىن قاتارلىق پاراۋانلىق كارخانىلىرىنى باشقۇردى. 1990 - يىلى يەنە ئۆسمۈرلەر پاراۋانلىق مەكتىپى، پۇل ۋە ئاشلىق كاسسىسى، مۇكاپاتلىق ئىشانە توپلاش كومىتېتى، مېيىپلار بىرلەشمىسى، يېتىملار ئوقۇش ياردەم تۈرى ئىشخانىسى قاتارلىق ئاپپاراتلارنى قۇردى.

7. يەكەن ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىلى يەكەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، قارىمىقىدا خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1967 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، خەلق ئىشلىرى كەسپى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئايرىپ بېرىلدى. 1974 - يىلى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1990 - يىلغىچە ئۆزگىرىش بولمىدى.

8. پوسكام ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 4 - ئايدا پوسكام ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتى قۇرۇلدى. 1953 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ شتاتى 6 ئىدى. 1955 - يىلى ناھىيە، رايون دەرىجىلىك شتات 10 بولدى، ئۇ چاغدا خەلق ئىشلىرى، ئەمگەك، كادىرلار كەسپىنى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى بىجىرەتتى. 1961 - يىلى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىشخانىسى ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىلگىرى ئۇ ئىشخانا بىجىرگەن كادىرلارنى مۇكاپاتلاش، جازالاش كەسپى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ بىجىرىشىگە تاپشۇرۇلدى. 1962- يىلى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ شتاتى 5 قىلىپ بېكىتىلدى. 1964 - يىل 3 - ئايدا خەلق ئىشلار بۆلۈمى ۋە كادىرلار بۆلۈمىدىن ئىبارەت ئىككىگە بۆلۈندى، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ شتاتى 4 قىلىپ بېكىتىلدى. 1970 - يىلى خەلق ئىشلىرى كەسپىنى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى باشقۇرىدىغان بولدى، بۇ گۇرۇپپىدا مەخسۇس خەلق ئىشلىرى كەسپىنى ئىشلەيدىغان كادىرلاردىن بىرى سەپلەندى. 1974 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1986 - يىلىغا كەلگەندە ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىدا 6 كادىر، 1 ئىشچى بار بولدى.

9. قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 3 - ئايدا قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، شتاتى 5 بولدى. 1972- 1973 - يىللىرى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى بىرلىك سەپ بۆلۈمى، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى، ئايالار بىرلەشمىسىدىن ئىبارەت ئۈچ ئورۇن بىلەن بىرلىشىپ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئاممىۋى خىزمەت

گۈرۈپپىسى بولدى، شتاتى 7 بولدى.
1983 - يىلى نامراتلارنى يۆلەپ يېيىتىش خىزمىتى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىگە ئايرىپ بېرىلدى. 1983- يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، يەر باشقۇرۇش كەسپى دېھقانچىلىق ئىدارىسىگە ئايرىپ بېرىلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ شتاتى 12 بولدى.

10. مەكىت ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1968 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ۋە ئۇنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرىنى پۈتۈنلەي ئامما‌ۋى خىزمەت گۈرۈپپىسى ۋاكالىتەن بېجىردى. 1979 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزگىرىش بولمىدى.

11. مارالبېشى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1950 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1966 - يىل 8 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدىكى ھەرقايسى فۇنسىيەلىك تارماقلار زەربىگە ئۇچراپ، كەينى - كەينىدىن پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى، خەلق ئىشلىرى كەسپى باشقا ئاپپاراتلارنىڭ ۋاكالىتەن بېجىرىشىگە ئايرىپ بېرىلدى. 1983 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1990- يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزگىرىش بولمىدى.

12. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى

1953 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1980 - يىلى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزگىرىش بولمىدى.

Ⅱ باب

ئېتىبار بېرىش، نەپىقە بېرىش

§1. ئېتىبار بېرىش

1. ھال سوراش

1) مەركەز ۋە ئاپتونوم رايون قەشقەردىن ھال سورىدى 1954 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مۇئاۋىن باش ئۆمەك باشلىقى يۈەن رېنيۈەن، مۇئاۋىن شۆبە ئۆمەك باشلىقى لىيۇ چۈنشەن، زاكىروفلار مەركەز ھال سوراش ئۆمىكى 2 - باش شۆبە ئۆمىكىنىڭ 1 - شۆبە ئۆمىكىنى باشلاپ قەشقەرگە

كەلدى ھەمدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە ھال سوراش يېغىنى ئېچىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ۋە قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بارلىق كوماندىر - جەڭچىلىرىدىن ھال سورىدى.

1960 - يىل 1 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ باھار بايرىمىلىق ھال سوراش ئۆمىكىنىڭ قەشقەر شۆبە ئۆمىكى 6 ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىل قىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملار ۋە ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بېكىتۈەندىن ھال سورىدى.

1975 - يىل 1 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىگە تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى يۇ جەنلىن ئۆمەك باشلىقى بولغان، قەشقەر ۋىلايىتى رەھبەرلىرى ۋە ھەر ساھە - ھەر كەسىپتىكى ئىشچى، كادىر، ئىنقىلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان ئاپتونوم رايونلۇق ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش يۇزىسىدىن ھال سوراش باش ئۆمىكىنىڭ 5 - شۆبە ئۆمىكى قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق كوماندىر - جەڭچىلەردىن ھال سورىدى. بۇ مەزگىلدە ئۇلار يەنە چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىلىرىغا بېرىپ كەڭ ئوفىتسېر - ئەسكەرلەرگە كىنو قويۇپ بەردى، سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسەتتى، ھال سوراش خېتى ۋە ھال سوراش بۇيۇملىرى تەقدىم قىلدى.

1986 - يىل باھا بايرىمى ھارپىسىدا ئاپتونوم رايوننىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قېدىرباي ئۆمەك باشلىقى بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ھال سوراش شۆبە ئۆمىكى ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىم، ئورگان، لېيەندۇيلەر ۋە ھەربىي دوختۇرخانا شۇنىڭدەك جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قالدۇق ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىش ئىشخانىسى، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى، قوراللىق ساقچى تارماق ئەتىرىتى، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى قۇتقۇزۇشقا قاتناشقان كەڭ كوماندىر - جەڭچىلەر، 12 - دوختۇرخانىدىكى دوختۇر - سىستىرالار ۋە يارىدار - كېسەللەردىن ھال سورىدى. بۇ مەزگىلدە ھال سوراش خېتى ۋە ھال سوراش خالتىسىنى تەقدىم قىلىپ، لېيەندۇيلەردىكى جەڭچىلەرنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كۆچۈردى، قىسىملاردىن يەرلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتلەرگە قارىتا كەڭ پىكىر ئالدى شۇنداقلا ئومۇمنىڭ ئىشى ئۈچۈن قۇربان بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا قىلغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا نەپقە بېرىش ئەھۋالىنى نۇقتىلىق تەكشۈردى.

2) ۋىلايەت، ناھىيە، شەھەرلەر جايلاردا تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملاردىن ھال سوراش

1954 - يىل 2 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى 2 ھال سوراش ئۆمىكىنى تەشكىللەپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ۋە جايلاردا تۇرۇشلۇق ھەربىي دوختۇرخانىلاردىكى ئازادلىق ئارمىيە كوماندىر - جەڭچىلىرىدىن ھال سورىدى. بۇ مەزگىلدە ۋالىي مەھكىمىگە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى كادىرلار 160 پارچە ھال سوراش خېتى يېزىپ، 268 دانە لۆڭگە، 75 كۆرۈپكا پاپىرۇس، 34 بولاق تاماكا، 71 توقاچ كىر سوپۇن، 215 دانە ئەتىر سوپۇن ۋە قەنت - گېزەك قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ ئازادلىق ئارمىيىگە تەقدىم قىلدى. يەرلىك ئورۇنلار ھەربىي قىسىملار بىلەن بىرلىكتە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش بىرلەشمە پائالىيىتى ئۆيۈشتۇرۇپ، ۋاسكېتبول، تىكتاك توپ، ئارغامچا تارتىشىش، شاخمات قاتارلىق تەنتەربىيە مۇسابىقە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى. كەچتە كىنو قويۇپ، شەھەر ئىچىدىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن، يېزىلارغا قايتقان ھەربىيلەردىن ھال سورىدى.

1959 - يىل 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى، يەكەن ناھىيىسى، تاشقورغان ناھىيىسى رەھبەرلىرى ھەم ھەربىي سەپتىن قايتقانلار ۋەكىللىرى، ئىنقىلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان 3 ھال سوراش ئۆمىكى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، تاشقورغان قاتارلىق بىر شەھەر، 3 ناھىيىدە تۇرۇشلۇق كوماندىر - جەڭچىلەردىن ھال سورىدى. ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى ئامما 3400 پارچىدىن

ئارتۇق ھال سوراش خېتى يېزىپ، 3450 يۈەن ھال سوراش پۇلى تەقدىم قىلىپ، يارىدارلار، كېسەللەرگە ئۇششاق يىمەكلىكلەرنى تارقىتىپ بەردى. (ھەر بىر ئادەمگە 3 يۈەن ئۇلچەمدە). ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى يەنە كەلگە كومانداىر - جەڭچىلەرگە سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسەتتى ھەمدە 5 پېڭى فىلىمنى تاشقورغان ناھىيىسىگە ئېلىپ بېرىپ ئېگىز چوققىدىكى چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىلىرىدا تۇرۇۋاتقان قىسىملارغا قويۇپ بېرىپ، ئۇلاردىن ھال سورىدى.

1960 - يىل 1 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، يوپۇغا، تاشقورغان ناھىيىلىرىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى باھار بايرىمىلىق 6 ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىللەپ، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار ۋە ئالى، تاشقورغان چېگرا مۇداپىئە لېيەندۇيلىرىدىن ھال سورىدى. ھال سوراش ئۆمىكى بارغانلىكى يېرىدە ئارمىيە - خەلق بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش يېغىنى ۋە ئىنقىلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى، ھەربىي سەپتىن قايتقانلار ۋەكىللىرى سۆھبەت يېغىنى ئاچتى. قىيىنچىلىقى بار 20 ئائىلە ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا نەق مەيداندا 300 يۈەن تۇرمۇش يارىدەم پۇلى تارقىتىپ بەردى، شۇنداقلا قىسىملاردىكى كومانداىر - جەڭچىلەرگە 9400 پارچە ھال سوراش خېتى، 1400 پارچە ئاتكىرتكا، 420 دانە خاتىرە دەپتەر، 565 دانە ھەر خىل مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش بۇيۇمى، 1830 كىلوگرام مېۋە - چېۋە تەقدىم قىلدى. بۇ مەزگىلدە ھال سوراش ئۆمىكى ھەربىي قىسىملار ئولتۇراقلاشقان 12 جاي، 18 چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىسىدىكى لېيەندۇيى، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش قىسمىنىڭ 6 دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانى ۋە قاتناش - تىرانسپورت لېيەندۇيى شۇنىڭدەك دوختۇرخانىلارنى كۆزدىن كۆچۈردى، سەنئەت ئۆمىكى 18 مەيدان ناخشا - ئۇسسۇل كۆرسەتتى، كىنو ئەترىتى 48 قېتىم كىنو قويدى. ۋىلايەت بويىچە ھەرقايسى جايلاردىكى كىنوخانىلار 3 كۈنلۈك باھار بايرىمىدا ھەربىي ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان ھەربىيلەر، شان - شەرەپ قۇچقان ھەربىيلەر ۋە ئىنقىلابىي قۇربان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا يېرىم باھادا بىلەت سېتىپ بەردى.

1960 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «1 - ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن، قەشقەر شەھىرىدە ئاز كەم 10 مىڭ ئادەم قاتناشقان خەلق ئەسكىرى ھەربىي ئىشلار تېخنىكىسى كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى، قىسىم باشلىقلىرى ۋە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي تەلىم - تەربىيىسىنى تەكشۈردى ۋە كۆزدىن كۆچۈردى.

1962 - يىل 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ۋىلايەتتىكى پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە ئالاقىدار ناھىيە (شەھەر) لەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، خەلق تەشكىلاتى ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان باھار بايرىمىلىق ھال سوراش ئۆمىكى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى، 12 - دوختۇرخانا، مەلۇم قىسىم، تورغات چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتى، قاغىلىق ھەربىي پونكىت، شىنجاڭ - شىزاڭ تاش يولى قوماندانلىق پونكىتى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى خەلق ساقچىلىرى چوڭ ئەترىتىدىكى كەلگە كومانداىر - جەڭچىلەر، يارىدارلار كېسەللەردىن ھال سورىدى، ئۇلارغا ھال سوراش خېتى، ئاتكىرتكا ۋە ھال سوراش بۇيۇملىرىنى تەقدىم قىلدى، كىنو قويۇپ بەردى، سەنئەت ئۆمىكى سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسەتتى، ئۇلارغا يەنە 7000 يۈەن ھال سوراش پۇلى، 2 قوي تەقدىم قىلدى.

1962 - يىل «1 - ئاۋغۇست» ھارپىسىدا ۋىلايەت ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىل قىلىپ شىزاڭ ئالى رايونى تەۋەسىدىكى جۇڭگو — ھىندىستان چېگرىسىغا بېرىپ، جۇڭگو — ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۇزۇنىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىگە قاتناشقان چېگرا مۇداپىئە قىسمىدىكى كومانداىر - جەڭچىلەردىن ھال سورىدى. بۇ مەزگىلدە سەنئەت ئۆمىكى سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسەتتى، كىنو ئەترىتى كىنو قويدى ھەمدە كومانداىر - جەڭچىلەرگە ھال سوراش بۇيۇملىرى ۋە ھال سوراش خېتى تارقىتىپ بېرىلدى.

1966 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى «ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە -

تاۋابىئاتلارغا ئېتىبار بېرىش ئىيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، ئۇلايەتلىك پارتكوم ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىللەپ مۇداپىئە قاراۋۇلخانىسى، ئىچكى قوغدىغۇچى قىسىم تۇرۇشلۇق جايلارغا بېرىپ، كەلگ كوماندىر. جەڭچىلەر ۋە يارداملار، كېسەللەردىن ھال سورىدى. بۇ مەزگىلدە ئارمىيە - ھۆكۈمەت، ئارمىيە - خەلق سۆھبەت يىغىنى 12 قېتىم، بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى 29 قېتىم ئېچىلدى، 31 مەيدان كىنو قويۇلدى، 8 مەيدان ناخشا - ئۇسۇل نومۇرلىرى كۆرسىتىلدى. ئىقتىسادىي قىينىچىلىقى بار ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا 9500 يۈەن ھال سوراش پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى، ھال سورالغانلارغا 17 مىلگ 319 دانە ھال سوراش خالتىسى (ھەر بىر خالتىسىغ ئېغىرلىقى 800 گرام ئۆپچۆرىسىدە) ، 5889 يىپ- يىگنە بولىقى، 19 مىلگ 154 پارچە ھال سوراش خېتى تەقدىم قىلىندى. «ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇلارنىلگ ئائىلە تاۋابىئاتلارغا ئېتىبار بېرىش» پائالىيىتى ئېيىدا ۋىلايەت بويىچە 62 گۇڭشي، چوڭ ئەتراپتە نەپقە بېرىش ئوبيېكتلىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىلىپ، نەپقە بېرىش ئوبيېكتلىرىنىلگ تۇرمۇش، خىزمەت ئەھۋالى ئىگىلەندى ۋە ئۇلارغا 11 مىلگ 905 يۈەن نەپقە پۇلى بېرىلدى.

1968 - يىل 8 - ئاينىلگ 1 - كۈنى يەرلىلگ ئورۇنلار ۋە تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن بولۇپ 50 مىلگ ئادەم قەشقەر شەھىرىدىكى خەلق مەيدانىدا ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، خەلقنى سۆيۈش يىغىنى ئېچىپ، ئارمىيە قۇرۇلغانلىقىنىلگ 41 يىللىقىنى بىرلىكتە تەبرىكلىدى.

1971 - يىل 12 - ئاينىلگ 30 - كۈنى كەچتە ۋىلايەتلىلگ ئىنقىلابىي كومىتېت قەشقەر شەھەرلىلگ 1- ماي تېياتىرخانىسىدا ئارمىيە - خەلق بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىلىكى ئۆتكۈزدى. ۋىلايەت رەھبەرلىرى قەشقەردە تۇرۇشلۇق بارلىق، كوماندىر - جەڭچىلەر، ھەربىي بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرى، ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، مېيىپ بولغان ئىنقىلابىي ھەربىيلەر، ھەربىي سېپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەردىن سەممىي ھال سورىدى. يىغىندىن كېيىن سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىلدى.

1977 - يىل 1 - ئاينىلگ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىلگ پارتكوم، ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش ئىدارىسى تەشكىللىگەن ھال سوراش ئۆمىكى پامىر ئېگىزلىكىدىكى چېگرا مۇداپىئە لىيەندۇيىگە ۋە قەشقەر شەھىرى، يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، يېڭىسار ، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرى پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانىغا بېرىپ ھال سوراش پائالىيىتى ئېلىپ باردى، 38 قېتىم ھال سوراش يىغىنى، 41 قېتىم سۆھبەت يىغىنى ئاچتى، 22 مەيدان سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسەتتى، 59 مەيدان كىنو قويۇپ بەردى، شۇنداقلا بارلىق كوماندىر - جەڭچىلەرگە ھال سوراش خېتى ۋە ھال سوراش بۇيۇملىرى تەقدىم قىلدى، بۇ جەريانداً كۆرەش قەھرىمانى ئىسمايىل مەھەممەت ھايات ۋاقتىدا تۇرغان لىيەندۇي زىيارەت قىلىندى، قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار قەبرىستانلىقى يوقلاندى. ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە 3- دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئىنقىلابىي مېيىپ بولغان ھەربىيلەر زىيارەت قىلىندى.

1988 - يىل 2 - ئاينىلگ 8 - كۈنى ۋىلايەتلىلگ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە خەلق ئىشلىرى، سۇچىلىق، ئاشلىق، ئەمگەك - كادىرلار، پىلان كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلارنىلگ مەسئۇللىرىدىن تەركىب تاپقان باھار بايرىمىلىق ھال سوراش ئۆمىكى قەشقەر شەھىرى، پوسكام ناھىيىسى ۋە يەكەن ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق قىسىملارغا، مۇھىمى چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىغا ۋە ئاپەتكە قارشى تۇرۇپ خېيىمخەتەردىن قۇتقۇزۇشقا قاتناشقان قىسىملارغا بېرىپ ھال سورىدى. ھەر بىر ئورۇنغا بېرىدىن رادىئو، بېرىدىن رامكىغا ئېلىنغان مەنزىرە رەسىمى تەقدىم قىلىندى، يەنە 12 - دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان يارىدار ۋە بىمارلارغا قىممىتى 1000 يۈەنلىك ئوزۇقلۇق بۇيۇملىرى تەقدىم قىلىندى. بۇ مەزگىلدە قەشقەر شەھىرىدىكى كوچا ئىش باشقارمىلىرى كەلكۇنگە تاقابىل تۇرۇپ ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا قاتناشقان ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق قىسىملارغا چاقماق قەنت، مالتوزا، سوپۇن پاراشوكى، كىر سوپۇن، ئەتتىر سوپۇن، لۆڭگە، قول ياغلىق، ئايال مېيى، سەرەڭگە، پاپىرۇس،

ماي قەلەم، پەلەي، ماسكا، پەي توپ پالىقى قاتارلىقلارنى تەقدىم قىلدى؛ قەشقەر تاشيول ئاسراش باش ئوچاستىكىسى يۇننەن لاۋشەن ئالدىنقى سىپىگە 360 خالتا قۇرۇق مېۋە، ئۇن زاۋۇتى 10 كىلوگرام قۇرۇق ئۈزۈم، 10 كىلوگرام گۈلە ۋە ياڭاق، قارائۆرۈك قېقى قاتارلىقلارنى ئەۋەتتى.

1988 - يىل 7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر مېھمانخانىسىدا «1 - ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئارمىيە - ھۆكۈمەت سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. 1989- يىلى «1 - ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمى ھارپىسىدا ۋىلايەتلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ھال سوراش ئۆمىكىنى باشلاپ، ئېگىزلىكتىكى چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىغا بېرىپ، 48 قىسىمدىن ھال سورىدى. بۇ مەزگىلدە قىسىمغا 16 مىڭ 379 پارچە ھال سوراش بۇيۇمى (خەلق پۇلىغا سۇنغۇرغاندا 70 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ) تەقدىم قىلدى، قىسىملارنىڭ 18 خىل ئەمەلىي مەسىلىسىنى ھەل قىلىشىغا ياردەم بەردى.

2. ئائىلە تاۋابىئاتلارغا ئېتىبار بېرىش

1950 - يىل 12 - ئايدا دۆلەت ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى 5 كە ئېتىبار بېرىش نىزامىنى ئېلان قىلدى، قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرى شۇ بويىچە ئىجرا قىلدى. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىگە قاراشلىق 4 ۋىلايەت، 24 ناھىيە (شەھەر) دە بار بولغان ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى 252 ئائىلە، 897 ئادەم، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى 3617 ئائىلە، 12 مىڭ 687 ئادەم، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەر 2416 ئادەم، مېيىپ ھەربىي 118 ئادەم ئىدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى جەريانىدا پەقەت قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىرىدىلا 676 ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى، شەرەپلىك ھەربىي ۋە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيگە 5354 مو يەر، 356 ئېغىز ئۆي، 121 مىڭ 560 جىڭ ئاشلىق، 358 تۇياق تېرىلغۇ ئۇلىغى، 1469 دانە دېھقانچىلىق سايمىنى تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتى جەريانىدا، ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئۇلارنى كوپىراتسىيىگە قاتنىشىش ۋە قول سانائەت گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇشقا تەشكىللەپ، بانكىدىن قەرز پۇل ئېلىش ۋە مال سېتىۋېلىش جەھەتتە ئۇلارغا ئېتىبار بەردى. ئەمگەك كۈچى كەمچىل بولغان ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ يەرلىرىنى ھەيدەش، تېرىش ۋە ھوسۇل يىغىش ئىشلىرىغا ئادەم كۈچى ياكى ئۇلاغ كۈچى جەھەتتىن ياردەم بېرىلدى؛ تۇرمۇش قىيىنچىلىقى بار نامرات ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا نەق پۇل ياكى ماددىي نەرسىلەر بىلەن ياردەم بېرىلدى، كېسەل بولۇپ قالغان ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، مەجرۇھ ھەربىيلەر ھەقسىز داۋالاندى؛ ئائىلىسى شەھەر - بازاردىكىلەرگە خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە ياردەم بېرىلىپ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن 880 ھەربىي ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1954 - يىلى بىر يىلدىلا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە 709 مىليون 760 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) ئېتىبار بېرىش خىراجىتى چىقىم قىلدى.

1954 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىگە قاراشلىق 8 ناھىيە (شەھەر) دە 96 ئائىلىلىك ئىنقىلابىي قۇربان ئائىلە تاۋابىئاتى، 25 ئائىلىلىك ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىي، 858 ئائىلىلىك ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى ۋە 441 ئائىلىلىك ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ئادەم بار ئىدى. «ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ ئائىلە قۇرۇشقا تەشكىللەش» فاڭجېنىنىڭ يېتەكچىلىكىدە سەپەرۋەر قىلىنغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىكى كوپىراتىپىغا قاتناشقىنى 12 ئائىلە، دائىملىق ھەمكارلىشىش گۇرۇپپىسىغا قاتناشقىنى 196 ئائىلە، ۋاقىتلىق گۇرۇپپىسىغا قاتناشقىنى 80 ئائىلە بولدى. ئەمگەك كۈچى كەمچىل بولغان ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا قارىتا ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئارقىلىق ئادەم كۈچى ۋە ئۇلاغ كۈچى جەھەتتىن ياردەم بېرىلدى. شەھەر - بازارلاردىكى ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن

شۇغۇللىنالمايدىغانلار بولسا، ئۇلارنىڭ قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ياردەم بېرىلدى؛ ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارى بار ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەردىن بىر يىل ئىچىدە 24 كىشى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى، يەنە 61 كىشى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئەمگىكىگە قاتناشتۇرۇلدى ھەمدە ئۇلارغا يەر تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. بىر يىل ئىچىدە ۋىلايەت بويىچە تارقىتىپ بېرىلگەن مەجرۇھلار پۇلى 10 مىليون 830 مىڭ 900 يۈەن (كونا خەلق پۇلى)، ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى تۇرمۇش ياردەم پۇلى 40 مىليون 329 مىڭ 944 يۈەن (كونا خەلق پۇلى) بولدى، 553 ئائىلىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتىكى قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بېرىلدى.

1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ شەھەر بازارلىرىدا 5 ئائىلىلىك ئىنقىلابىي قۇربان ئائىلە تاۋابىئاتى، 194 ئائىلىلىك ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا 184 ئائىلىلىك ئىنقىلابىي قۇربان ئائىلە تاۋابىئاتى، 3322 ئائىلىلىك ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى، 64 ئائىلىلىك ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىي بار ئىدى. شۇ يىلى يۇقىرىدىن 53 مىڭ 8 يۈەن ئېتىبار بېرىش-نەپىقە خىراجىتى ئاجرىتىپ بېرىلدى. «نۇقتىلىق ئىشلىتىش، ئامما باھالاش، يېزىلىق خەلق كومىتېتى ماقۇللاش، رايون - ناھىيە تەستىقلاش» پرىنسىپىغا ئاساسەن، ئاز قىسمى ئالاھىدە قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ئىشلىتىلگەندىن سىرت، مۇتلەق كۆپ قىسمى ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلىپ چارۋا، دېھقانچىلىق سايمانلىرى سېتىۋېلىندى. قالغان 4468 يۈەن 208 نامرات ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتىنىڭ كوپېراتسىيىگە قوشىدىغان پاي سوممىسى قىلىندى.

1961 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىنقىلابىي قۇربان ئائىلە تاۋابىئاتى 117 ئائىلە، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى 1475 ئائىلە، ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىي 156 ئادەم، ھەربىي سەپتىن قايتقانلار 2622 ئادەم، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىي 1924 ئادەم، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەر 765 ئادەم ئىدى. شەھەر - بازاردىكىلىرى ئاساسەن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى، يېزىدىكىلىرىگە ئەمگەك كۈنى خاتىرىلەش، ئىش نومۇرى خاتىرلەشتە ئېتىبار بېرىلىپ، ماددىي نەرسىلەر تەقسىملەپ بېرىلدى. بىراق يەنىلا 32.3% نامرات ئىنقىلابىي قۇربان ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ تۇرمۇشىدا قىيىنچىلىقى بولغاچقا، ھۆكۈمەت 14 مىڭ 500 يۈەن ئېتىبار بېرىش - نەپىقە خىراجىتى تارقىتىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلدى.

1974 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىنقىلابىي قۇربان ئائىلە تاۋابىئاتى 59 ئائىلە، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى 2351 ئائىلە، ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىي 260 ئىدى. شەھەردىكىلىرىگە مۇددەت بويىچە نورمىلىق ياردەم بېرىلدى. يېزىدىكىلىرىغا ئىش نومۇرىنى خاتىرىلەشتە ئېتىبار بېرىلگەندىن باشقا، يەنە ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇشىدىكى قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بېرىلدى.

خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ [1964] 14 - نومۇرلۇق «يېزىلاردىكى 3 - دەرىجىلىك ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىيلەرگە يېڭى مەجرۇھلۇق كىنىشكىسى ئالماشتۇرۇپ بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتتا ئىنقىلابىي مەجرۇھ بولغانلارغا نەپىقە بېرىش كىنىشكىسى ئالماشتۇرۇپ بېرىش رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى قەشقەر شەھىرىدە مەجرۇھلۇق دەرىجىسىنى تەكشەشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى ئىشلەندى.

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئىقتىسادىي ئەھۋال ياخشىلاندى، ئىنقىلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە مەجرۇھ ھەربىيلەرگە بېرىلىدىغان ئېتىبار ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى. 1979 - يىل 12 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تارقاتقان

«ئىنقىلابىي قۇربانلار» ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە مەجرۇھ ھەربىيلەرگە ئېتىبار بېرىلىدىغان قوشۇمچە يارەەم خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» تا دېھقان - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئولتۇرۇشلۇق تۇرمۇشىدا قىيىنچىلىقى بار ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، مەجرۇھ ھەربىيلەرگە ئەمگەك نومۇرى خاتىرىلەشتە ئاسما ئېتىبار بېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش؛ ئەمگەك كۈچى يوق ياكى ئەمگەك كۈچىدىن ئاساسەن مەھرۇم بولغان يېتىم - يېسىر ، قېرى نەپىقە ئوبيېكتلىرىغا دۆلەت مۇددەت بويىچە نورمىلىق يارەەم بېرىش بەلگىلەنگەن. مۇشۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن قەشقەر شەھىرىدە 1980 - يىلى شەھەر بويىچە 34 ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتىغا 59 مىڭ 350 ئېتىبار ئەمگەك نومۇرى، ھەربىي سەپتىن قايتقان 9 ئائىلىگە 18 مىڭ 280 ئېتىبار ئەمگەك نومۇرى، كېسەل بولۇپ يېزىغا قايتقان 13 ئائىلىلىك چېكىنگەن ھەربىيگە 18 مىڭ 450 ئېتىبار ئەمگەك نومۇرى، مۇددەتلىك قوشۇمچە يارەەم بېرىلىدىغان 45 ئادەمنىڭ ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 8 يۈەندىن 15 يۈەنگىچە نەق پۇل بېرىلدى.

1981 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ قەشقەر ژىلايىتىدىكى يېزىلاردا ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقان ئەسكەرلەر ئائىلە تاۋابىئاتىنىڭ ھەممىسىگە ئېتىبار بېرىش چارىسى پەيدىنپەي يولغا قويۇلدى. بۇ ھەقتىكى سىلىقنىڭ كۆپ قىسمى ئەزالارنىڭ ئۆزىنىڭ ھۆددىگەرلىكىگە چېچىلدى، ئاز قىسمى گۇڭشې - ئەترەتلەرنىڭ پاراۋانلىق فوندىدىن بېرىلدى؛ ئۇنىڭ كونكرېت ئۇسۇلىغا كەلسەك، بەزىلىرىگە ئەمگەك نومۇرى باھالاپ بېرىلدى، بەزىلىرىنىڭ يېرى ۋاكالىتەن تېرىپ بېرىلدى، بەزىلىرىنىڭ مەجبۇرىي ئەمگىكى كەچۈرۈم قىلىندى. ئېتىبار بېرىش سوممىسى بىر كۈچلۈك ئەمگەك كۈچىنىڭ يىللىق كىرىمىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىغا تەڭ كەلدى.

1984 - يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ «شەھەر - يېزىلاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلارنى مۇكاپاتلاشنى يولغا قويۇش، يېزىلاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلارغا نەق پۇل بىلەن ئېتىبار بېرىش چارىسىنى يولغا قويۇش ھەققىدىكى دوكلات» نى تەستىقلاپ تارقىتىپ، ئىش نومۇر جەھەتتە ئېتىبار بېرىشنى نەق پۇل بىلەن ئېتىبار بېرىشكە ئۆزگەرتتى. ئېتىبار بېرىش چارىسىدە مۇنداق بەلگىلەنگەن: ئىقتىسادىي شارائىتى ناچار، كىرىمى تۆۋەنرەك بولغان گۇڭشې (يېزا) لاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا بېرىلىدىغان پۇل ھەر بىر ئائىلىگە ھەر يىلى ئەڭ تۆۋەن بولغاندا 180 يۈەندىن كەم بولماسلىق، ئىقتىسادىي شارائىتى بىرقەدەر ياخشى بولغان گۇڭشې (يېزا) لاردا ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا بېرىلىدىغان پۇل ھەربىر ئائىلىگە ھەر يىلى 250 يۈەندىن كەم بولماسلىق؛ قالغان ئېتىبار بېرىش ئوبيېكتلىرىغا بېرىلىدىغان ئېتىبار ئۆلچىمى بۇلارنىڭ ئەھلىي تۇرمۇش سەۋىيىسىگە ئاساسەن، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلارنىڭكىدىن سەل تۆۋەن بېكىتسە بولىدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئادەتتىكى ئەزالارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىدىن تۆۋەن بولماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. ئېتىبار بېرىش چارىسىدە گۇڭشې (يېزا) لاردا تەكشى ئۇستىگە ئېلىش، ھەر يىلى كۆزدە گۇڭشې (يېزا) لاردا ئېتىبار بېرىشنى نەقلەشتۇرۇش يەنىنى ئېچىپ، ئاسما ئالدىدا نەقلەشتۇرۇش يولغا قويۇلدى، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىلىدىغان نەق پۇلنىڭ 20% — 30% ى ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا تۇرمۇش يارەەم پۇلى سۈپىتىدە تارقىتىپ بېرىلدى. 70% — 80% ى گۇڭشې (يېزا) خەلق ئىشلار يارەەمچى خادىملىرى تەرىپىدىن بىرتۇتاش بانكىغا ئامانەت قويۇلۇپ (ئامانەت كىنىشكىسى ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئۇقتۇرۇپ قويۇلدى) ، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتىگەنلەر قوشۇندىن چېكىنگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش خىراجىتىگە ئىشلىتىلدى. شەھەر - بازارلاردىكى ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ئوبيېكتىغا مەنسۇپ بولغان ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا مۇددەت بويىچە نورمىلىق

ياردەم بېرىش يولغا قويۇلۇپ، ھەر ئايدا 28 يۈەندىن بېرىلىپ، مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ھەربىي سەپتىن چېكىنىپ ئىشقا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن توختىتىلدى. يېڭى ئەسكەرلەر ھەربىي سەپكە كىرگەندە ناھىيە (شەھەر) لەر خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى بىلەن بىرلىكتە ئېتىبار بېرىلمىدىغان نەق پۇل ھېكىتىلگەندىن كېيىن 3 يىلغىچە ئۆزگەرمەيدىغانلىقىنى، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار قىسمىدا مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە مۇكاپاتلاش چارىسى يولغا قويۇلمىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەركەزدىكى 3 مىنىستىرلىك ۋە ئازادلىق ئارمىيە 2 باش بۆسىنىڭ «شەھەر - بازارلاردىكى ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش پىكرى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نىڭ روھىغا ئاساسەن، مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقان ھەربىيلەر قىسمىدىكى مەزگىلدە 3 - دەرىجىلىكتىن يۇقىرى خىزمەت كۆرسەتكەن بولسا (كوللېكتىپ بويىچە خىزمەت كۆرسەتكەنلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، يېزىلاردىكى مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ھەر بىر ئائىلىگە ھەر يىلدا پرىنسىپ بويىچە 20% — 30% نىسبەتلىك ئېتىبار مۇكاپاتى بېرىلىدۇ، شەھەردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلارغا 100 يۈەندىن 150 يۈەنگىچە مۇكاپات بېرىلىدۇ. قىسمىدا ئىشلەش مەزگىلىدە 3 قېتىمدىن يۇقىرى مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلەردىن يېزىلاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا پرىنسىپ بويىچە 15% — 20% نىسبەتلىك ئېتىبار مۇكاپاتى بېرىلىدۇ. شەھەردىكىلەرگە 80 يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ. 2 قېتىمدىن يۇقىرى مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلەردىن يېزىلاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا پرىنسىپ جەھەتتە 10% — 15% نىسبەتلىك ئېتىبار بېرىلىدۇ. شەھەردىكىلەرگە 60 يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ. بىر قېتىم مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلەردىن يېزىلاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا پرىنسىپ جەھەتتە 10% نىسبەتلىك ئېتىبار مۇكاپىتى بېرىلىدۇ. شەھەردىكىلەرگە 40 يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ. قىسمىدا ئىشلەش مەزگىلىدە ئورۇنلۇق سەۋەبى بولمىغان شارائىتتا ئۆز مەيلىچە قوشۇندىن ئايرىلغان ياكى ئىپادىسى ياخشى بولماي جازاغا ئۇچرىغان، يېرىم يولدا قوشۇندىن چېكىنگەن ياكى جىنايى ئىشلار قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىپ قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلاردىن شەھەردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەگەنلەرگە، مەركەزدىكى 3 مىنىستىرلىك ۋە ئازادلىق ئارمىيە 2 باش بۆسىنىڭ سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش پىكرىنىڭ روھى ئىجرا قىلىنىدى، يېزىلاردىكىلىرىنىڭ ئەسلىدىكى ئېتىبار بېرىش سوممىسىنىڭ 30% — 50%ى ياكى ھەممىسى تۇتۇپ قېلىنىدى.

1988 - يىلى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئالاقىدار تارماقلار مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلىرىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇپ، ئائىلە تاۋابىئاتلارغا ئېتىبار بېرىش خىزمىتىگە تېخىمۇ ئەھمىيەت بەردى. ئاشلىق تارماقلىرى ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق قىسىملارنى ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەشتە «كاپالەتلىك قىلىش، ۋاقتىدا بولۇش، ئالدىن تەمىنلەش» نى ئىشقا ئاشۇردى، ماۋاپ تارماقلىرى چارە-ئۇسۇللارنى تېپىپ ھەربىيلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ ئوقۇشقا كىرىشىنى كۆپرەك ئورۇنلاشتۇردى؛ تەشكىلات، ئەمگەك، كادىرلار تارماقلىرى ئالدى بىلەن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە پەرزەنتلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى تەڭشەپ ھەل قىلدى؛ يەر، دېھقانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق تارماقلىرى ئىمكانقەدەر قىسىملارنىڭ گازارما قۇرۇلۇشى، يول ياساش، سەي تېرىش، يايلاق قۇرۇلۇشىنىڭ يەر ۋە سۇغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇردى؛ جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقى ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ يېزا نوپۇسىنى شەھەر نوپۇسىغا ئۆزگەرتىش رەسمىيىتىنى ۋاقتىدا ئېچىرىپ بەردى؛ كارخانىلار ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئالدى بىلەن ئولتۇراق ئورۇنى تەقسىملەپ بەردى ۋە باشقىلار.

1980 - يىلدىن 1988 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى نەپىقە بېرىلگەن ئادەم سانى ۋە بېرىلگەن نەپىقە سوممىسى

جەدۋەل: 25 — 1 بېرىلىكى: يۈەن/ ئادەم

تۈرى / يىللار	نەپىقە بېرىلگەن ئادەم	بۇنىڭ ئىچىدە مۇددەت بويىچە قوشۇمچە ياردەمدىن بەھرىمان بولغانلار		
		ئادەم سانى	سوممىسى	ئوتتۇرىچە
1980	29639	908	40000	44.10
1981	82177	922	75000	81.30
1982	21284	777	86000	110.70
1983	23381	757	87000	114.90
1984	22665	808	123000	152.20
1985	16000	875	180000	205.70
1986	23700	992	258000	260.10
1987	25107	1008	350000	347.20
1988	25618	1126	362000	321.40

§ 2 . نەپىقە بېرىش

1950 - يىلى دۆلەتنىڭ «ئىنقىلابتا قۇربان بولغان ۋە كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ھەربىيلەرگە ئېتىبار بېرىش يۈزىسىدىن نەپىقە بېرىش ۋاقتىلىق نىزامى» دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا جەڭچى دەرىجىسىدىكىلەرگە 300 كىلوگرام ئاشلىق، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لىيەنجاڭ دەرىجىسىدىكىلەرگە 400 كىلوگرام ئاشلىق، يېڭجاڭ، تۆەنجاڭ دەرىجىسىدىكىلەرگە 500 كىلوگرام ئاشلىق، لۇيجاڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىكلەرگە 600 كىلوگرام ئاشلىق بېرىش ئۆلچىمى بويىچە نەپىقە بېرىلدى، شۇ يىلى 12 - ئايدا ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئېلان قىلغان «ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە ئىنقىلابىي ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش ۋاقتىلىق نىزامى» دا ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا يەر تەقسىملەش، پەرزەنتلىرىنىڭ ئوقۇشقا كىرىشى، ئىشچى ياللاش، داۋالىنىش، بانكىدىن قەرز ئېلىش قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئېتىبار بېرىش مەسلىسىگە قارىتا 15 ماددىلىق بەلگىلىمە ئوتتۇرىغا قويۇلدى، قەشقەر ۋىلايىتى ۋە يەكەن ۋىلايىتى مۇشۇ بويىچە ئىجرا قىلدى. 1950 - يىلى ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئېلان قىلغان «ئىنقىلابتا مەجرۇھ بولغان ھەربىيلەرگە ئېتىبار بېرىش يۈزىسىدىن نەپىقە بېرىش ۋاقتىلىق نىزامى» دا ئومۇمەن جەڭگە قاتنىشىپ ياردار بولغان ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىيلەرنىڭ مەجرۇھلۇق دەرىجىسى بىكىتىلگەندىن كېيىن، ئۆلچەم بويىچە نەپىقە ئاشلىقى ۋە مەجرۇھلۇق سوممىسىدىن بەھرىمان بولدىغانلىقى، ھەربىي سەپتىن يۇرتىغا قايتقان ياكى ماكانلاشقانلىرىغىمۇ بەلگىلىمە بويىچە نەپىقە ئاشلىقى ۋە مەجرۇھلۇق سوممىسى بېرىلدىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

1952 - يىل 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئۆلكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىتى مۇنۇلارنى بەلگىلىدى: ھەربىي سەپتىن قايتىپ، كەسىپ ئالماشتۇرۇپ يۇرتىغا قايتقان ئالاھىدە 1 -، 2 - دەرىجىلىك مەجرۇھ بولغان ئىنقىلابىي ھەربىيلەر نەپىقە بېرىلمۇاتقان مەزگىلدە جاراھىتى ساقايماي مېيىپ بولۇپ قالسا ياكى كېسەل بولۇپ ۋاپات

بولۇپ كەتسە ئىلگىرى ئالغان نەپقە پۇلىدىن باشقا، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا يەنە يېرىم يىللىق نەپقە پۇلى بېرىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى قاتارىدا مەمخورلۇق قىلىنىدۇ. ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئائىلىسىدە ئەمگەك كۈچى بولمىسا ياكى تۇرمۇش قىيىنچىلىقى بولسا، بىر قېتىملىق نەپقە پۇلىدىن بەھرىمان بولغاندىن باشقا، شەھەر - بازارلاردا ئولتۇراقلاشقانلىرى مۇددەت بويىچە ھەر ئايدا 15 يۈەندىن 20 يۈەنگىچە نورمىلىق قوشۇمچە يارەمدىن بەھرىمان بولىدۇ. يېزىلاردا ئولتۇراقلاشقانلىرى خالىسانە ئەمگەك ۋەزىپىسى كېمەيتىلسىمۇ، كەچۈرۈم قىلىنسىمۇ، ئۇلار ئەمگەك كۈنى ۋە ئۇلاغ كۈچى جەھەتتىكى قوشۇمچە يارەمدىن بەھرىمان بولسىمۇ بولىدۇ ياكى مۇددەت بويىچە ھەر ئايدا 8 يۈەندىن 15 يۈەنگىچە نورمىلىق يارەمدىن بەھرىمان بولسىمۇ بولىدۇ.

50 - يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىگە قاراشلىق 4 ۋالىي مەھكىمىسى، 24 ناھىيە (شەھەر) دە ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى 252 ئائىلە، 897 ئادەم بولۇپ، پەقەت 1954 - يىلى بىر يىلدىلا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى چېگىم قىلغان نەپقە پۇلى 709 مىليون 760 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) بولدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دېھقان - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى 184 ئائىلە، ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىيلەر 64 ئىدى. 1956 - يىلى شەھەر - بازارلاردىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتى 5 ئائىلە بولدى.

دېھقان - چارۋىچىلىق رايوندىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە مەجرۇھ ھەربىيلەرگە نەپقە پۇلى بېرىلگەندىن باشقا، ئاساسلىقى ئەمگەك كۈنى ھېسابلاشتا ئېتىبار بېرىش چارىسى قوللىنىلدى. شەھەر-بازارلاردا بولسا ئۇلار قول ساناۋەت ئەمگىكىگە قاتناشتۇرۇلدى.

1957 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ نەپقە پۇلى چېگىم قىلىنىش ئەھۋالى مۇنداق بولدى: 1957 - يىلى 58 مىڭ 530 يۈەن، 1958 - يىلى 34 مىڭ 557 يۈەن، 1959 - يىلى 32 مىڭ 118 يۈەن، 1960 - يىل 46 مىڭ 97 يۈەن، 1961 - يىلى 82 مىڭ 700 يۈەن، 1962 - يىلى 82 مىڭ 171 يۈەن، 1963 - يىلى 75 مىڭ 601 يۈەن، 1964 - يىلى 74 مىڭ يۈەن، 1965 - يىلى 88 مىڭ يۈەن.

1978 - يىل 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ «مېيىپلارغا نەپقە بېرىشكە دائىر بىرقانچە مەسىلىگە بېرىلگەن جاۋاب» دا مۇنداق بەلگىلەنگەن: يېزىلاردىكى 3 - دەرىجىلىك ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىيلەر كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئەسلىدىكى بەلگىلىمە بويىچە شۇ يىلدىكى مېيىپلىك نەپقە پۇلى بېرىلگەندىن باشقا، ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا بىر يىللىق قوشۇمچە يارەم پۇلى بېرىلەتتى. نەپقە بېرىش ئۇلچىمى ئۇستۇرۇلگەندىن كېيىن، ئېلىپ بولغان مېيىپلىق نەپقە پۇلىنىڭ سىرتىدا ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ۋاپات بولغۇچىنىڭ يېرىم يىللىق مېيىپلىق نەپقە پۇلىغا تەڭ نەپقە پۇلى تارقىتىپ بېرىشكە ئۇزگەرتىلدى.

1979 - يىل 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ «شەھەرلەردىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا قەرەللىك، نورمىلىق قوشۇمچە يارەم بېرىش مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» دا مۇنۇلار بەلگىلەنگەن: ئىدارىلەر، كارخانىلار، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ئىشەنچلىك كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، بۇنىڭدىن كېيىن شەھەرلەردە ئولتۇراقلاشقان بۇزۇق - تۇغقانلىرى ئىچىدە ئىدارە، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا خىزمەت قىلمۇاتقانلار بارلىرىنىڭ ماڭاشى بىرقەدەر تۆۋەن بولغانلىق تۈپەيلىدىن تۇرمۇشتا دائىم قىيىنچىلىققا ئۇچراۋاتقان ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنى ئىدارە، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ھەل قىلمايدۇ، بەلكى ئۇلارغا ناھىيىلىك (شەھەرلىك)، شەھەرگە قاراشلىق رايونلۇق خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى مۇددەت بويىچە نورمىلىق قوشۇمچە يارەم بېرىدۇ. مۇددەت بويىچە نورمىلىق تۇرمۇش يارەم پۇلىدىن بەھرىمان بولۇشنىڭ شەرتلىرى

مۇنۇلار: 1) ئەمگەك ئىقتىدارىنى يوقاتقان، ئۇنىڭ ئۈستىگە پەرزەنتلىرىنىڭ ھەقىقەتەن ئۇلارنى بېقىش ئىقتىدارى بولمىغان ئىنقىلابىي قۇربانلار، كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ھەربىيلەرنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ۋە جۈرىلىرى؛ 2) ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولسىمۇ، لېكىن بېقىش ئىقتىدارى بولمىغان ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋە كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ھەربىيلەرنىڭ قۇرامىغا يەتمىگەن پەرزەنتلىرى.

1982 - يىل 10 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ [1982] 268-نومۇرلۇق «3 ۋىلايەت ئىنقىلابىي قۇربانلىرى، مەجرۇھ ھەربىيلەر، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەر سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدىكى دوكلات» نى تەستىقلاپ تارقىتىشقا قوشۇلدى. شۇنىڭغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدە «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىي قۇربانلىرى، مەجرۇھ ھەربىيلەر، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەر سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلدى. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى كۆپ قېتىم تاشقورغان، يەكەن قاتارلىق ناھىيىلەرگە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا قاتناشقان خادىملارنى تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈردى، 10 يىللىق مالىمانچىلىقنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، تاشقورغان ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1951 - يىلى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا تارقىتىپ بەرگەن ئىنقىلابىي قۇربانلار كىنىشكىلىرى مۇسادىر قىلىنغان ياكى كۆيدۈرۈۋېتىلگەن، ۋاقتى بەك ئۇزۇن بولغاچقا، تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلەش قىيىن بولدى، ئەسلىدىكى ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى ئۇزلۇكسىز ئىزدەش، ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنى يىغىپ سۆھبەت يىغىنى ئېچىش، ئىسپات ماتېرىياللىرىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتىدە «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا قاتناشقانلار 1089، بۇنىڭ ئىچىدە يەكەن ناھىيىسىدىكى 391، تاشقورغان ناھىيىسىدىكى 698 ئىكەنلىكى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغانلار 150، بۇنىڭ ئىچىدە يەكەن ناھىيىسىدىكىسى 32، تاشقورغان ناھىيىسىدىكىسى 118، ئۇرۇشتا يارىدار بولغانلار 27، كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەنلەر 13 ئىكەنلىكى دەسلەپكى قەدەمدە ئېنىقلاندى. 1987 - يىلى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئېتىراپ قىلىنىپ، ئۇلارغا ئىنقىلابىي قۇربانلار كىنىشكىسى تولۇقلاپ بېرىلىپ، شىنجاڭدىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار نام خاتىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىي قۇربانلارغا ھەر بىر كىشىگە ھەر ئايدا 40 يۈەن نەپىقە پۇلى، مەجرۇھ ھەربىيلەر ۋە ھەربىي سەپتىن قايتقانلارغا ھەر بىر كىشىگە ھەر ئايدا 28 يۈەن يارىدەم پۇلى بېرىلدى. بىر يىلدا 72 مىڭ يۈەن نەپىقە پۇلى ۋە 315 مىڭ 504 يۈەن ئېتىبار بېرىش پۇلى تارقىتىشقا توغرا كەلدى.

1985 - يىل 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى خەلق ئىشلىرى نازارىتى، مالىيە نازارىتىنىڭ «قەرەللىك تۈرمۇش خىراجىتىدىن بەھرىمەن بولۇپ بېقىلىۋاتقان نەپىقە - قۇتقۇزۇش بېرىش ئوبيېكتلىرىغا تۈرمۇش يارىدەم پۇلى بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» بىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن قەشقەر ۋىلايىتى يېزىلارىدىكى ئىنقىلابىي مەجرۇھ خادىملارنىڭ مەجرۇھلۇق پۇلى ئۆلچىمىنى مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئۆلچەم ئاساسىدا 30% ئۆستۈردى، بۇ قېتىمقى تۈرمۇش يارىدەم پۇلى تارقىتىشتا مىنىستىرلىكنىڭ ئېلان قىلغان ئۆلچەم بويىچە، بىرىنچى دەرىجىلىكتىكى ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 12 يۈەن، ئىككىنچى دەرىجىلىكتىكى ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 6 يۈەن، ئۈچىنچى دەرىجىلىكتىكى ھەربىر ئادەمگە ئايدا 4 يۈەن بېرىلدى، قايتا كۆپەيتىلمىدى. ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە قۇربان بولغان، كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا شۇ يىلى 7 - ئايدا قەرەللىك بېرىلمىدىغان نەپىقە پۇلى ئۆلچىمى ئۆستۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ قېتىم قايتا تۈرمۇش يارىدەم پۇلى بېرىلمىدى.

1986 - يىل 3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكى بىلەن مالىيە مىنىستىرلىكى بىرلىشىپ «ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان، كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەربىيلەر، ئىدارە خىزمەتچى خادىملىرى، جەڭگە قاتناشقان خەلق ئەسكىرى، خەلق ئىشچىلىرىغا بېرىلمىدىغان بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلى ئۆلچىمىنى تەڭشەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. شۇنىڭغا ئاساسەن، 1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان، كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەربىيلەر، ئىدارە خىزمەتچى خادىملىرى، جەڭگە قاتناشقان خەلق ئەسكىرى، خەلق ئىشچىلىرىنىڭ بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلى ئۆلچەم بويىچە بېرىلدى. 1) ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ھەربىي كادىرلار، پىدائىي ئەسكەرلەر،

ئىدارە خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلى ئۇلارنىڭ قۇربان بولغان چېغىدىكى 20 ئايلىق مائاشى بويىچە ھېسابلاپ بېرىلدى. 2) كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەربىي كادىرلار، پىدائىي ئەسكەرلەر، ئىدارە خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلى، ئۇلار كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن چېغىدىكى 10 ئايلىق مائاشى بويىچە ھېسابلاپ بېرىلدى، بىراق بېرىلگەن پۇلنىڭ ئەڭ يۇقىرى سوممىسى 3000 يۈەندىن ئېشىپ كەتمىدى؛ 3) ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقان ئەسكەرلەر، جەڭگە قاتناشقان خەلق ئەسكىرى، خەلق ئىشچىلىرى ۋە مائاشى ئۆزى تۇرۇشلۇق قىسمىدىكى 23 - دەرىجىلىك پەيجاڭ ۋەزىپىسىدىكى كادىرلارنىڭ مائاشىدىن تۆۋەن بولغان ئارمىيە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، پىدائىي ئەسكەرلەرنىڭ بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلى ئارمىيىدىكى 23 - دەرىجىلىك پەيجاڭ دەرىجىلىك ۋەزىپىدىكى كادىرلارنىڭ 10 ئايلىق مائاشى بويىچە ھېسابلاپ بېرىلدى. ھەربىي ئىشلار كومىتېتى ياكى چوڭ ھەربىي رايونى تەرىپىدىن قەھرىمان - نەمۇنىچى دەپ نام بېرىلگەن ھەربىيلەر ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولسا ياكى كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتسە، ئېلىشقا تېگىشلىك بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلىنىڭ ئۆچتىن بىر قىسمى كۆپەيتىپ بېرىلدى، 2 - دەرىجىلىكتىن يۇقىرى خىزمەت كۆرسەتكەن ھەربىيلەر ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولسا ياكى كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتسە، ئېلىشقا تېگىشلىك بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمى كۆپەيتىپ بېرىلدى. ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ياكى كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن دەم ئېلىشقا ياكى پېنسىيگە چىققان ھەربىيلەر، ئىدارە خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ بىر قېتىملىق نەپىقە پۇلىنىڭ ئۆلچەمىمۇ يۇقىرىقى بەلگىلىمە بويىچە ئىجرا قىلىنىدى.

1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە شەھەر - بازارلاردا ئولتۇراقلاشقان نەپىقە پۇلىدىن بەھرىمان بولۇۋاتقان ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى، كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى 34 ئائىلە، يېزىلاردا ئولتۇراقلاشقان نەپىقە پۇلىدىن بەھرىمان بولۇۋاتقان ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى، كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى 103 ئائىلە بولۇپ، ئۇلارغا بىر يىلدا 46 مىڭ 32 يۈەن نەپىقە پۇلى چىقىم قىلىنىدى.

III باب

ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش، پاراۋانلىق ئىشلىرى

§ 1. يېزىلاردىكى قۇتقۇزۇش ئىشى

1. تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىغانلارغا ياردەم بېرىش ۋە ئۇلارنى قۇتقۇزۇش

1955 - يىل ئەتىيازدا پوسكام، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە قاتتىق يامغۇر ياغدى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئاپەتكە ئۇچرىغان دېھقانلارنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئۇلاردىن 29 مىڭ 5.998 كىلوگرام ئاشلىق قەرز ئېلىپ،

739 ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق مەسلىسىنى ھەل قىلدى. رايون، يېزىلار ئاممىنى ئۆزئارا ئەمگەك كۈچى ۋە ئۇلاغ كۈچى جەھەتتە ياردەملىشىپ، بالدۇر پىشىدىغان باشقا زىرائەتلەرنى تېرىشقا تەشكىللىدى ۋە سەپەرۋەر قىلدى، بانكا 393.5 يۈەن ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى تارقىتىپ بەردى.

6 - ئايدا قاغىلىق، يەكەن قاتارلىق جايلاردا كەلكۇن كېلىپ، تىزناپ دەرياسىنىڭ سۇيى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ 2623 مو يەر سۇ ئاستىدا قالدى، 57 ئېغىز ئۆي ۋەيران بولدى، 437 تۈياق چارۋىنى كەلكۇن ئېقىتىپ كەتتى. بۇ ئىككى ناھىيە دەرھال كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈپ، ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى قۇتقۇزۇش كومىتېتى قۇرۇپ، 2114 يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى ۋە 4697.5 كىلوگرام ئاشلىق تارقاتتى.

1955 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە يەر تەۋرەپ ئاھالىلەرنىڭ 5 ئېغىز ئۆيى ئۆرۈلۈپ كەتتى، 5 كىشى زەخمىلەندى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 57 نامرات ئائىلىگە 880 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بەردى.

1958 - يىل 5 - ئايدا قاغىلىقنىڭ تاغلىق رايونىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىدا ئۈدا بىرقانچە كۈن قاتتىق قار يېغىنلىقى ئۈچۈن 2234 تۈياق چارۋا توڭلاپ ئۆلدى، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 3600 يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقاتتى.

1961 - يىل 9 - ئايدا يەكەن دەرياسىنىڭ ئېقىم مىقدارى تېز كۆپىيىپ يەكەن، يوپۇغا ناھىيىلىرىگە كەلكۇن يامراپ كېتىپ 35 مىڭ 245 مو زىرائەت زىيانغا ئۇچرىدى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئاپەتكە ئۇچرىغان 42 ئائىلىگە 5453.59 يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقاتتى.

1962 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە كەڭ دائىرىلىك ھاشارات ئاپىتى يۈز بېرىپ، 173 مىڭ 244 مو زىرائەتنى زىيانغا ئۇچراتتى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 28 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى ۋە 22 مىڭ 894 مېتىر پاختا رەخت تارقاتتى.

1963 - يىلى يازدا مارالبېشى، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە ئارقا - ئارقىدىن مۆلدۈر ئاپىتى يۈز بېرىپ، دېھقانلارنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 10 مىڭ 851 يۈەن پۇل تارقاتتى ۋە ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇردى.

1964 - يىل 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۈدا 4 كۈن قاتتىق يامغۇر يېغىپ، ھۆل-يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىردىن 77 مىللىمېتىر ئارىلىقىدا بولدى. ۋىلايەت بويىچە 8485 ئېغىز ئۆي، 20 ئېغىز ئامبار، 1032 ئېغىل - قوتان ئۆرۈلۈپ چۈشتى، ئۆي - ئىمارەتلەر ئۆرۈلۈپ چۈشكەندە 32 كىشى ئۆلدى، 110 كىشى يارىدار بولدى. 11 مىڭ 173 تۈياق چارۋا تام ئاستىدا قېلىپ ۋە توڭلاپ ئۆلدى، 300 مىڭ 366 مو ئېتىز - ئېرىق سۇ ئاستىدا قالدى. قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى ئاۋات چوڭ ئۆستىكىدە يار ئېلىپ كېتىپ بىر سەكرەتمە ھاسىل بولۇپ، يېڭىسار ناھىيىسىدىكى 1479 مو تېرىلغۇ يەر، 13 توما، 26 كۆۋرۈك، 11 جايدىكى ئۆستەڭ، يولنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئاپەت يۈز بەرگەندىن كېيىن، ۋالىي مەھكىمىسى تېزلىكتە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش قوماندانلىق شتابى قۇردى، مۇئاۋىن ۋالىي نەن چىمىن باش قوماندانلىقىنى ئۈستىگە ئالدى، خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىدا ئىشخانا قۇرۇلدى. قىسىملاردىكى جەڭچىلەر، دۆلەت ئامبارلىرىدىكى مادديي ئەشيالارنى قۇتقۇزۇشقا، ئاھالىلەرنىڭ كۆچۈشىگە ياردەملىشىشكە ئۈيۇشتۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئىدارە - ئورۇنلار ئىشنى توختىتىپ، ئاممىنىڭ سۇنى چىقىرىۋېتىپ، ئۆيلىرىنى رېمونت قىلىشى ۋە چارۋىلىرىنى بىخەتەر جايلارغا يۆتكىشىگە ياردەم بەردى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆز - ئۆزىنى قۇتقۇزۇشى ۋە ئۆي - ماكانىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىشىغا ياردەم قىلىش يۈزىسىدىن 80 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقاتتى.

1965 - يىل 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا يەكەن، يېڭىسار، مارالبېشى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىدە ئۈدا 4 كۈن قاتتىق يامغۇر يېغىپ، 17 گۇڭشې، 91 چوڭ ئەترەت ئاپەتكە ئۇچرىدى. سۇ ئاستىدا قالغان زىرائەت

78 مىڭ 159 مو (بۇنىڭ ئىچىدە ھوسۇلى يېغۇبلىنمىغىنى %50 نى ئىگىلىدى)، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆي-ئىمارەتلەر 986 ئېغىز، ئېغىل - قوتان 36 ئېغىز، ئۆلگەن ئادەم 2، ئۆلگەن چارۋا 1273 تۇياق، زىيانغا ئۇچرىغان پىلە قۇرتى 35 قۇتا، قىممىتى 2 مىليون 500 مىڭ يۈەن بولدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى بىۋاسىتە ئاپەت رايونىغا بېرىپ، ئاممىدىن ھال سوراپ، ئاپەت ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ يۇقىرىغا مەلۇم قىلدى. ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى تېجەشلىك بىلەن قەھەتچىلىك مەزگىلدىن ئۆتۈۋېلىشقا، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆز - ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا يېتەكلىدى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى يەنە 24 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بەردى.

1966 - يىل 6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇش گۇڭشېسىدا 6.7 كىلومېتىرلىق دائىرىدە كەلكۇن ئاپىتى يۈز بېرىپ 38 ئەترەت ئاپەتكە ئۇچرىدى. پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى 6 گۇڭشې قىزىل دەريا سىدىكى كەلكۇن ئاپىتىگە، قاغىلىق ناھىيىسىدىكى 5 گۇڭشې تاغ كەلكۇنىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. مارالبېشى، قاغىلىق، پەيزاۋات، يەكەن، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت قاتارلىق 7 ناھىيە، 25 گۇڭشېنىڭ 50 مىڭ 133 مو يازلىق، كۆزلۈك زىرائىتى سۇ ئاستىدا قالدى، بۇنىڭ ئىچىدە پەقەت ھوسۇل ئېلىنمىغىنى 34 مىڭ 745 مو، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئەزا 2182 ئائىلە بولۇپ، ئۆلۈپ كەتكەن ئادەم 14، يارىدار بولغانلار 31، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆي - ئىمارەت 1396 ئېغىز، ئۆلگەن چارۋا 233 تۇياق، سۇ ئېقىتىپ كەتكەن ئاشلىق 167 مىڭ كىلوگرام، ۋەيران قىلىنغان ئېرىق - ئۆستەڭ، سۇ ئامبىرى، توما، كۆچۈرمە، يوللار خېلى كۆپ. ئاپەت يۈز بەرگەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يەن دىگۈۋ، ما رۇيشەنلەر خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ، زور مىقداردىكى ئون، نان، كىيىم - كېچەك، كىگىز، ئايال، ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى قاتارلىق ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ماددىي ئەشيالىرىنى ئېلىپ كېلىپ، ئاممىنى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق ئۆز- ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا تەشكىللىدى. خەلق ئىشلىرى، ئاشلىق، بانكا، تەمىنات - سودا قاتارلىق تارماقلار ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن 124 مىڭ 349 يۈەن پۇل ۋە باشقا ماددىي ئەشيالارنى تارقاتتى.

1976 - يىل 2 - ئاينىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە كەينى - كەينىدىن 5 قېتىم قاتتىق قار ياغدى، تۇزلەڭلىكتە يىغىلغان قار 46 سانتىمېتىردىن 70 سانتىمېتىرغىچە بولدى، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدىكى لەڭگەر، مۇش قاتارلىق گۇڭشېلاردا يىغىلغان قار 80 سانتىمېتىردىن 120 سانتىمېتىرغىچە يەتتى. قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا، پەيزاۋات، يېڭىسار، يەكەن، قەشقەر قاتارلىق 7 ناھىيە، بىر شەھەر، 52 گۇڭشېدا ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆي - ئىمارەت 1696 ئېغىز، ئۆلگەن ئادەم 8، يارىدار بولغان ئادەم 6، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئېغىل - قوتان 797، ئامبار - ئىسكىلات 98 ئېغىز، ئۆلگەن چارۋا 4152 تۇياق، بۇزۇلغان ئاشلىق 260 مىڭ كىلوگرام، زىيانغا ئۇچرىغان كۆزلۈك بۇغداي 750 مىڭ مو. قار ئاپىتى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر)، گۇڭشېلار دەرھال كادىرلار ۋە يېزىلاردىكى لۇشيەن تەربىيە خىزمەت ئەترىتى ئەزالىرىدىن جەمئىي 31 مىڭ 740 كىشىنى دېھقان - چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاممىنى ئاپەتكە قارشى تۇرۇشقا، ئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇشقا ھەرىكەتلەندۈردى، ئاپەتكە ئۇچرىغان 52 مىڭ 645 دېھقان ئائىلىسىدىن ھال سوراپ، ئۇلارنىڭ 185 مىڭ كىلوگرام ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنى ھەل قىلىپ بەردى. ئۆيى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن 622 ئائىلىنىڭ ئۆي كۆچۈشىگە يارەملەشتى. 367 ئائىلىنىڭ بۇزۇلغان ئۆيلىرىنى رېمونت قىلىپ بەردى، ئازادلىق ئارمىيە كوماندىر - جەڭچىلىرىنى 300 دىن ئارتۇق ئاپتوموبىلنى شەھەر - بازارلارنىڭ ئاساسىي يوللىرىدىكى قارلارنى تازىلاشقا سەپەرۋەر قىلدى. خەلق ئىشلىرى، مالىيە، ئاشلىق قاتارلىق تارماقلار ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىغا كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپە، ئون، گۈرۈچ قاتارلىق نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بەردى. ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن 71 مىڭ يۈەن پۇل تارقاتتى.

1985 - يىل 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تاشقورغان ناھىيىسى قاتتىق يامغۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى.

7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مارالبېشى شوركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ دامبىسىدىن يار ئېلىپ كېتىپ، دۆلەتباغ يېزىسىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىنى سۇ بېسىپ كېتىپ، 680 مىڭ يۈەنلىك بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى 175 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجراتتى.

1985 - يىل 8 — 9 - ئايلاردا قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە 7.4 بال ۋە 6.9 بال يەر تەۋرىدى. ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئاپەتكە ئۇچرىغانلارغا ياردەم بېرىش ۋە ئۆلارنى قۇتقۇزۇش ئىشىنى پائال تۈردە تەشكىللىدى، گۇۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايون 6 مىليون 500 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش مەخسۇس پۇلى ئاجرىتىپ بەردى. مەركىزىي كومىتېت شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى خۇ چىلى گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زوڭلىسى تېمەن جىيۈن مەركىزىي ھال سوراش ئۇمكىنى باشلاپ، ئاپەت رايونىغا بېرىپ ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىدىن ھال سورىدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى جيايۇ، ئاپتونوم رايوننىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۈسۈپ مۇھەممىدى قاتارلىقلار ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى گو گاڭ، مۇئاۋىن شۇجى تىلمۇالدى توختى، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى ياڭ جيەنشىلار ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىگە ۋاكالىتەن ئاپەت يۈز بەرگەن رايوندىكى خەلق ئاممىسىدىن ھال سورىدى.

1986 - يىل 3 - ئايدا تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ ھاۋا تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە قاتتىق قار يېغىپ، نۇرغۇن چارۋا ئۆلگەندە، ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى تارمىقى 75 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بەردى.

1986 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 11 ناھىيە قاتتىق بوراننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى، ئاپەتكە ئۇچرىغان زىرائەت كۆلىمى 598 مىڭ مو، ئاپەتكە ئۇچرىغان زىرائەت مايىسى 196 مىڭ مو، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۈي 167 ئېغىز، ئۆلگەن ئادەم 2، ئۆلگەن چارۋا 13 مىڭ 100 تۇياق. ئاپەت يۈز بەرگەندىن كېيىن ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرى خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ ئاپەت رايونىغا بېرىپ ئەھۋال ئېگىلىدى، خەلق ئىشلىرى تارمىقى 200 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقاتتى، سۇ - ئېلېكتر باشقارمىسى ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشتا ئىشلىتىلىدىغان سۇ مەسلىسىنى تەڭشەپ بەردى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى 2060 توننا خىمىيىۋى ئوغۇت يۆتكەپ بەردى.

1987 - يىل 2 - ئايدا بىر قىسىم ناھىيىلەر قار ئاپىتىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، 8991 مو يەردىكى زىرائەت زىيانغا ئۇچرىدى، 650 ئېغىر ئۈي ئۆرۈلۈپ چۈشتى، 10 مىڭ 619 تۇياق چارۋا ئۆلدى، زىيانغا ئۇچرىغان دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 2 مىليون 850 مىڭ يۈەن بولدى. ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك خەلق ئىشلار، ئاشلىق، چارۋىچىلىق، سۇ - ئېلېكتر تارماقلىرى تېز سۈرئەتتە 74 مىڭ كىلوگرام يەم - خەشەك، 10 مىڭ كىلوگرامدىن ئارتۇق ئوت - چۆپ، 2500 كىلوگرام تەكسە باھالىق ئاشلىق، 100 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلىنى يەتكۈزۈپ بېرىپ ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقنى قۇتقۇزۇشقا ياردەملەشتى.

1987 - يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن 7 - ئايغىچە قەشقەر شەھىرى، پەيزاۋات، قاغىلىق، يەكەن، يېڭىسار قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) لەردە ئومۇميۈزلۈك قاتتىق يامغۇر ياغدى. ۋىلايەت بويىچە ئاپەتكە ئۇچرىغان دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى 810 مىڭ موغا، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە 16 مىڭ 810 غا، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۈي- ئىمارەت 2483 ئېغىزغا، ئېغىل - قوتان 360 ئېغىزغا، ئۆلگەن ئادەم 16 گە، ئۆلگەن چارۋا 13 مىڭ 819 تۇياققا، ۋەيران بولغان دەل - دەرەخ 230 مىڭ تۇپكە، بۇزۇلغان يول 73 كىلومېتىرغا، ئېرىق - ئۆستەڭ 55 كىلومېتىرغا، كۆۋرۈك، سۇئېگۈچ، چۈشۈرگىلەر 36 گە، بۇزۇلغان ئاشلىق 1 مىليون 77 مىڭ كىلوگرامغا، زىيانغا ئۇچرىغان ماددىي ئەشيالارنىڭ قىممىتى 10 مىليون يۈەنگە يەتتى، 22 مىڭ 120 ئادەمنىڭ 928 مىڭ 500 كىلوگرام ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئۆكسۈپ قالدى. ئاپەت يۈز بەرگەندىن كېيىن، خەلق ئىشلىرى

نازارىتى دەرھال خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ئاپەت رايونىدا ئەھۋال ئىگىلىدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرى شەخسەن ئۆزلىرى خىزمەت ئەترىتى باشلاپ ئاپەت رايونىغا بېرىپ، ئاپەت ئەھۋالىنى كۆزدىن كۆچۈردى، ئاپەتكە ئۇچرىغان كادىرلار ۋە ئاممىدىن ھال سورىدى، ئۇلارنىڭ مەسلىنى ھەل قىلىشىغا ياردەملەشتى. ناھىيە (شەھەر) لەر ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئاشلىق، نەق پۇل ۋە ماددىي نەرسىلەر ئىئانە قىلىشقا ھەرىكەتلەندۇرۇپ ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلق ئاممىسىغا ياردەم قىلدى. خەلق ئىشلىرى نازارىتى 850 مىڭ يۈەن، ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى 370 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، دېھقانلارنىڭ تولۇقلاپ تېرىش ۋە ئېكىز ئورۇنغا تېرىش ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، قەھەتچىلىكتىن ئۆتۈۋېلىشىغا ياردەملەشتى.

1987 - يىل 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە قەشقەر ۋىلايىتى ئۇدا بىرقانچە قېتىم مۆلدۈر ئاپىتىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ 370 مىڭ 865 مو زىرائەتكە زىيان يەتتى، بۇ چاغدا خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 220 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقاتتى.

1988 - يىل 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى كەچتە مەكىت، قەشقەر كوناشەھەر، يەكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا قاتارلىق ناھىيىلەردىكى 30 يېزا (بازار)، 5 دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرى مۆلدۈر ئاپىتىگە ئۇچرىدى. بۇ جايلاردا ۋەيران بولغان ھەرخىل دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى 512 مىڭ مو، ئۆلگەن چارۋا 794 تۇياق، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆي 150 ئېغىز بولۇپ، ئىقتىسادىي زىيان 40 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتتى، بۇ چاغدا ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى قۇتقۇزۇش يۇزىسىدىن خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 400 مىڭ يۈەن پۇل تارقاتتى.

1988 - يىل 8 - ئاينىڭ باشلىرىدا قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، مارالبېشى، پوسكام، تاشقورغان قاتارلىق ناھىيىلەر ۋە قەشقەر شەھىرىدە قاتتىق يامغۇر ياغدى. 20 يېزا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە قاتتىق يامغۇر ۋە كەلكۇننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. ۋىلايەت بويىچە ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە 13 مىڭ 849 غا، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆي 1224 ئېغىزغا، ئېغىل - قوتان 1119 ئېغىزغا، قاشاتام 59 مىڭ 238 مېتىرغا، ئاپەتكە ئۇچرىغان زىرائەت 16 مىڭ 648 موغا، سۇ ئېقىتىپ كەتكەن ئاشلىق 309 مىڭ كىلوگرامغا، بۇزۇلغان دامبا 49.1 كىلومېتىرغا، ئېرىق - ئۆستەڭ 124.1 كىلومېتىرغا، يول 34.3 كىلومېتىرغا، ھەر خىل توما، كۆچۈرمە كۆۋرۈك، سۇئېگۈچ 353 كە يەتتى، ئاپەت كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىقتىسادىي زىيان 9 مىليون 670 مىڭ يۈەن بولدى. خەلق ئىشلىرى نازارىتى 750 مىڭ يۈەن، ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى 350 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆي سېلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىش، خىمىيىۋى ئوغۇت ۋە ئۇرۇقلۇق سېتىۋېلىش، ئېرىق - ئۆستەڭ، توما، يول، كۆۋرۈكلەرنى رېمونت قىلىش، كېيىن پىشىدىغان زىرائەتلەرنى پەرۋىش قىلىش، كۈزگى بۇغداي تېرىشقا تەييارلىق قىلىش ئىشلىرىغا ياردەم بەردى.

2. «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلىلەر» نىڭ بېقىلىشى

1956 - يىلى يېزا ئىگىلىكى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، كوپېراتىپ ئىچىدىكى ئىگە - چاقسىز قالغان، ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىنى يوقاتقان، تۇرمۇشتا ئېغىر قىيىنچىلىقلارغا ئۇچرىغان ياشانغان، ئاجىز، كېسەل، مېيىپ، يېتىم - يېسىر، تۇل خوتۇنلارنى ئەزالار ئاممىسى چوڭ يىغىندا ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن باھالاش، باھالاشتا لايىقەتلىك بولۇپ «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە» شەرتىگە ئۇيغۇن كەلگەنلەرنى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرى بېقىش ئىشى باشلاندى. 1957 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدە «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇش» يولغا قويۇلغان يېزا - كەنت 472 گە، «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇش» تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغانلار 3434 ئائىلىگە يەتتى.

1960 - يىلدىن 1962 - يىلغىچە بولغان «3 يىللىق قىيىنچىلىق» مەزگىلىدە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» سانى كۆپەيدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەدبىر قوللىنىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەتلەردىن يېزىلاردىكى «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» لەرنى نۆۋەتلىق غەمخورلۇق قىلىش ئوبيېكتى قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئوزۇقلۇق ئاشلىق جەھەتتە ھەربىر كىشى ھەر يىلدا 111.4 كىلوگرام ئاشلىق، 24 سەر سۇ يېغى، 35 سەر گۆش، 50.75 كىلوگرام كۆكتات بىلەن تەمىنلەشنى بەلگىلىدى ھەمدە داۋالاش ئەترىتى ئەۋەتىپ بىمارلارنى داۋالاشنى يولغا قويدى. قەشقەر، مارالبېشى، پوسكام، قاغىلىق، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، پەيزاۋات، تاشقورغان قاتارلىق بىر شەھەر، 7 ناھىيە 20 مىڭدىن ئارتۇق «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» گە 240 مىڭ يۆەندىن كۆپ قۇتقۇزۇش پۇلى بەردى. شۇنداقلا «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» لەرنىڭ كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپە قاتارلىق لازىمەتلىكلىرىنى ھەل قىلىپ بەردى.

1963 - يىلى ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ۋىلايەت بويىچە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان» 14 مىڭ 828 ئائىلىدىكى 30 مىڭ 603 ئادەمنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قوشۇمچە ياردەم بەردى، يىلىغا ھەربىر ئادەمگە ئوتتۇرىچە بېرىلگەن پۇل 8.36 يۆەن بولدى ھەمدە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» لەر «ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق ئۆز - ئۆزىنى قۇتقۇزۇش» نى قانات يايدۇرۇشقا ئۇيۇشتۇرۇلدى.

60 - يىللاردىكى يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىدىن كېيىن يېزىلاردىكى گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ كىرىم سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» سانى يىلدىن - يىلغا ئازايدى. 1974 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» 8463، ئادەم سانى 15 مىڭ 170 بولدى.

1978 - يىلى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن يېزىلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى تېخىمۇ ئۆستى، 1983 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» 6539 غا ئازايدى، بۇلارنىڭ بېقىلىش ئۆلچىمى: ھەر يىلدا ھەر ئادەمگە بېرىلىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىق 200 كىلوگرام، گۆش 3 كىلوگرام، سۇ يېغى 3 كىلوگرام، يالاڭ كىيىم يىلدا بىر يۇرۇش، پاختىلىق كىيىم 2 يىلدا بىر يۇرۇش بولدى، پارچە خەجلىنىدىغان پۇللار گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ پاراۋانلىق فوندى ۋە خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ قوشۇمچە ياردەم پۇلىدىن چىقىم قىلىندى.

1987 - يىلى باھار بايرىمى ۋە قۇربان ھېيت مەزگىلىدە ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى ۋىلايەت بويىچە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» 4582 دىن ھال سوراپ ۋە ئۇلارنى تەكشۈردى، ھەر بىر «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» گە بىر كىلوگرامدىن قوي گۆشى، 2 بولاقتىن چاقماق قەنت بەردى، «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» لەرنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئۇقۇشتى. كوللېكتىپ «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» دىكى ئادەمنى يىلدا 300 يۆەندىن نەق پۇل، 250 كىلوگرامدىن ئوزۇقلۇق ئاشلىق بېرىش دېگەن ئۆلچەم بويىچە باقتى، ئۇلارنىڭ تاماق، كىيىم - كېچەك ۋە يېقىلغۇ مەسلىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن كوللېكتىپ بىرتۇتاش ھەل قىلدى. كىيىم - كېچەك، يوتقان- كۆرپىنى ھۆكۈمەت تارقىتىپ بەردى.

بۇ مەزگىلدە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت يەنە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ۋە پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلاتىنى «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» گە ئىللىقلىق يەتكۈزۈشكە چاقىردى. پارتىيە - ئىتتىپاق ئەزالىرى، كەنت كادىرلىرى «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» دىن 3895 نى ھۆددىگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ سۈيىنى توشۇپ، ئۇننى تارتىپ، مېۋىلىك باغلىرىنى پەرۋىش قىلىپ بەردى، كالا - قويلىرىنى بېقىپ، ئۆيلىرىنى رېمونت قىلىپ بەردى. بۇنى يېزىلىق ھۆكۈمەتلەر خالىسانە ئەمگەك ۋەزىپىسىدىن كۆتۈرۈۋەتتى.

1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى يېزىلىرىدىكى «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» نىڭ بېقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 25 — 2　　بىرلىكى: ئادەم، يۈەن

تۈرى / يىل	بەش جەھەتتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە سانى	بۇنىڭدا: قېرىلار ساناتورىيىسىگە كىرگەنلەر			بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت كوللېكتىپ باقىدىغىنى		
		ئادەم سانى	سوممىسى	ئادەم بېشىغا توغرا كەلگىنى	ئادەم سانى	سوممىسى	ئادەم بېشىغا توغرا كەلگىنى
1980	10948	10177	315000	31	771	95000	123.20
1981	10680	9940	457000	46	740	80000	108
1982	9008	8419	392000	46.60	589	93000	157.90
1983	9493	8784	454000	51.70	709	95000	133.90
1984	8556	7862	620000	78.90	694	122000	175.80
1985	8149	7236	413000	57.10	913	222000	243.20
1986	4139	2841	411000	144.70	1298	167000	128.70
1987	5599	4399	607000	138	1192	334000	280.20
1988	6754	5606	765000	136.50	1148	490000	426.80
1990	15884	14756	495801	33	1128	451900	400.62

ئىزاھ: جەدۋەلدە 1989 - يىللىق سانلىق مەلۇمات كەم.

3. ياشانغانلار ساناتورىيىسى

1958 - يىلى جايلاردا ياشانغانلار ساناتورىيىسى كەينىدىن قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى ساناتورىيە 190 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك باشقۇرىدىغان ساناتورىيە 81، گۇڭشې دەرىجىلىك ساناتورىيە 69، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى دەرىجىلىك ساناتورىيە 40، ساناتورىيىگە كىرگەن ياشانغانلار 3250.

1959 - يىل 2 - ئايدا ياشانغانلار ساناتورىيىسى خىزمىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش يۈزىسىدىن، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى «ياشانغانلار ساناتورىيىسىنى ھەقىقىي ياخشى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. شۇنىڭغا ئاساسەن ۋالىي مەھكىمە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى 5 - 6 - ئايلاردا ۋىلايەت بويىچە ياشانغانلار ساناتورىيىسىنى تەكشۈرۈش، تەرتىپكە سېلىش، باھالاش ئېلىپ باردى. شۇ چاغدا ۋىلايەت بويىچە ياشانغانلار ساناتورىيىسى 450 كە، ساناتورىيىگە كىرگەن بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئادەم 8295 كە (ئەر 3856، ئايال 4242) يەتكەن، ھەربىر ئادەمنىڭ يىللىق تۇرمۇش پۇلى 80 يۈەندىن 114 يۈەنگىچە، ئايلىق تاماق پۇلى 5 يۈەندىن 9.5 يۈەنگىچە، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 200 كىلوگرام، بۇنىڭ يېرىمى قارا ئاشلىق، يېرىمى ئاق ئاشلىق ئىندى. ھەربىر ياشانغانلار ساناتورىيىسىگە مەخسۇس باشقۇرغۇچى كادىر ۋە كۈتكۈچى خادىملار بېرىلگەنىدى. ئۆيلەر كەڭ كۈشادە بولۇپ ئەر، ئاياللار ئايرىم كوللېكتىپ ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ياشانغان ئەر - خوتۇنلار

ئايرىم ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 307 ياشانغانلار ساناتورىيىسى 3851 ياشانغان كىشىنى كۆچمە يېتىدىغان ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللىنىشقا تەشكىللىدى. 4 يىللىق تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، 1963-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە مۇنتىزىم ياشانغانلار ساناتورىيىسى 35كە، ساناتورىيىگە قوبۇل قىلىنغانلار 703 كە يەتتى، ئۇلارغا 44 مىڭ 855 كىلوگرام ئاشلىق، 39 مىڭ 204 يۈەن نەق پۇل بېرىلدى، ساناتورىيىگە 62 مەخسۇس ياشۇرغۇچى كادىر سەپلەندى.

1980 - يىلى ۋىلايەتتە ئۆلچەملىك ياشانغانلار ساناتورىيىسىدىن 25 ى قۇرۇلدى، بۇنىڭغا «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان» ياشانغان كىشىدىن 414 ى قوبۇل قىلىندى. يىل ئاخىرىغىچە ياشانغانلار ساناتورىيىسى 84 كە يەتتى، ساناتورىيىگە كىرگەنلەر 1277 گە يېتىپ، ۋىلايەت بويىچە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» سانىنىڭ 2.2% نى ئىگىلىدى. جايلارنىڭ ياشانغانلار ساناتورىيىسى قۇرۇشىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ياشانغانلار ساناتورىيىلىرىگە تېلېۋىزور، كىرىالغۇ، تۈمۈر كارۋات، كىگىز، يوتقان قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تەقدىم قىلدى. ساناتورىيىگە كىرگەنلەرنىڭ يىللىق تۇرمۇش خىراجىتى 450 يۈەن ئەتراپىدا بولدى. 1985 - يىلى ۋىلايەتتىكى ياشانغانلار ساناتورىيىلىرى ئىشلەپچىقارغان ئاشلىق 29 مىڭ 750 كىلوگرامغا، ياغلىق دان 5200 كىلوگرامغا، ئومۇمىي كىرىمى 35 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى. بېقىلغان ئىنەك كالا 56گە، قوي 228گە، توخۇ - ئۆردەك 965 كە يەتتى، كوللېكتىپنىڭ ياشانغانلار ساناتورىيىسىگە ئىشلەتكەن پاراۋانلىق پۇلى 382 مىڭ يۈەنگە، دۆلەتنىڭ ياشانغانلار ساناتورىيىسىگە ئىشلەتكەن خىراجىتى 189 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى. ساناتورىيىگە كىرگەنلەرنىڭ يىللىق تۇرمۇش خىراجىتى 400 يۈەن، تەمىنلەنگەن ئاق ئاشلىق 250 كىلوگرام بولۇپ، تۇرمۇش سەۋىيىسى زور دەرىجىدە ئۆستى.

1987 - يىلى ياشانغانلار ساناتورىيىسىدە يەنە يېڭى تەرەققىياتلار بارلىققا كەلدى. قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، يېڭىسار، پوسكام، قاغىلىق، مارالبېشى، مەكىت، پەيزاۋات، يوپۇغا قاتارلىق 9 ناھىيىدە يېڭىدىن 29 ياشانغانلار ساناتورىيىسى قۇرۇلۇپ «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» دىن 341 ى قوبۇل قىلىندى، ئىلگىرى قۇرۇلغان ساناتورىيىلەرنى قوشقاندا، ئومۇمىي ساناتورىيە 113 كە يەتتى، ساناتورىيىگە كىرگەنلەر 1746 گە يېتىپ، ۋىلايەت بويىچە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» سانىنىڭ 23.3% نى ئىگىلىدى.

1988 - يىلى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۆلچەملىك ياشانغانلار ساناتورىيىسى قۇرۇلۇشىنىڭ بەش شەرتى» (سىناق لايىھە) نى تارقاتتى. شۇ يىلى ياشانغانلار ساناتورىيىسىدىن 6 سى قۇرۇلدى، ۋىلايەت بويىچە 119 ياشانغانلار ساناتورىيىسىدە بار تېلېۋىزور 29، كىرىالغۇ 16، ئۇنىئالغۇ 51، بۇنىڭ ئىچىدە بەش شەرتكە ئۇيغۇن بولغان ياشانغانلار ساناتورىيىسى 15 بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ساناتورىيىنىڭ 12% نى ئىگىلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ساناتورىيىدىكىلەر كۆچمە يېتىدىغان دېھقانچىلىق قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىشىغا ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ساناتورىيىگە كىرگەنلەرنىڭ تامىقى ياخشىلاندى، ساناتورىيىنىڭ مۇھىتى ئۆزگەرتىلدى. مەلۇمانقا قارىغاندا، ۋىلايەت بويىچە ياشانغانلار ساناتورىيىسىدە 29 خىل پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىشى يولغا قويۇلغان، ھەر يىلى 375 مو يەرگە كۆكتات تېرىلغان، 55 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىلغان، 350 تۇياق قوي بېقىلغان، باشقۇرۇلغان مېۋىلىك باغ 850 مو بولۇپ، 65 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىنغان.

4. قۇتقۇزۇش، نامراتلارنى يۆلەش

1954 - يىلى يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى 1 مىليارد 304 مىليون 925 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) قۇتقۇزۇش خىراجىتى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى 2 مىليارد 315 مىليون 416 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) قۇتقۇزۇش خىراجىتى تارقاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە چارۋىچىلىق رايونىغا تارقىتىپ بېرىلىدىغان قۇتقۇزۇش پۇلىغا

قوي سېتىۋېلىنىپ، نامرات چارۋىچىلارغا تارقىتىپ بېرىلدى؛ قۇنتۇزۇش پۇلىدىن پايدىلىنىپ ئىشلەپچىقىرىلغان 1 مىليارد 376 مىليون 295 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، بازار باھاسى بويىچە ئاشلىق تارماقلىرىغا سېتىپ بېرىلىپ، كەلگۈسىدە ئامانەت - قەرز كوپېراتىپىغا كىرگۈزۈلدىغان فوند قىلىندى.

1956 - يىلى قۇنتۇزۇش خىزمىتىنىڭ ئۈسۈلى ئۆزگەرتىلىپ، بىۋاسىتە پۇل تارقىتىش ماددىي نەرسە تارقىتىشقا ئۆزگەرتىلدى. قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەر ئۆزى مەلۇم قىلىش، ئامما باھالاش، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيى ماقۇللاش ھەمدە يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ تەستىقلىتىش، ئاممىنى يىغىپ يىغىن ئېچىپ، قوشۇمچە ياردەم پۇلى ۋە قۇنتۇزۇش پۇلى تارقىتىشنى ئاشكارا ئېلان قىلىش ئۈسۈلى قوللىنىلدى ھەمدە ئىجتىمائىي قۇنتۇزۇش سىياسىتى، پرىنسىپى، ئۆلچىمى، ئۈسۈلى ۋە ئىشلىتىلىش دائىرىسى يېزا - كەنت كادىرلىرىغا ئېنىق تاپشۇرۇلۇپ، خىيانەت قىلىش ۋە پۇلنى يوتكەپ ئىشلىتىش ئەھۋالىنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدى ئېلىندى. بەزى نامرات ئائىلىلەرگە غەمخورلۇق قىلىنغاندىن كېيىنمۇ تۇرمۇشى يەنىلا ئادەتتىكى سەۋىيىگە يەتمىسە ناھىيە، گۇڭشېلار يەنە پاراۋانلىق فوندىدىن مۇۋاپىق قوشۇمچە ياردەم بەردى. يەكەن، يېڭىسار، مارالبېشى، قاغىلىق ناھىيىلىرىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، نامراتلارغا غەمخورلۇق قىلىش يۈزىسىدىن ئۇزۇقلۇق ئاشلىق ئۈچۈن 428 مىڭ 100 كىلوگرام كۆمىسقوناق بېرىلگەن. قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يوپۇغا، يەكەن، مارالبېشى، قاغىلىق ناھىيىلىرىنىڭ تولۇقسىز مەلۇماتىغا قارىغاندا، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 10 مىڭ 630 نامرات ئائىلىگە قۇنتۇزۇش پۇلى ئورنىدا 142 مىڭ 958 يۈەنلىك ماددىي نەرسە تارقىتىپ بېرىپ، 23 مىڭ 411 ئادەمنىڭ تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش ۋە كوپېراتىسىيىگە قاتنىشىشتىكى قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلغان.

1957 - يىلى ئاپتونوم رايون 450 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ گۇڭشي ئەزالىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇشتىكى قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلدى. ۋىلايەت بويىچە ئىجتىمائىي نامرات ئائىلىدىن 34 مىڭ 713 ئائىلە، 88 مىڭ 665 ئادەم بار ئىدى. سېرىق تال مەزگىلى ۋە قىش پەسلىنىڭ قاتتىق سوغۇق مەزگىلىدە ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خەلق ئىشلىرى تارمىقى ئۇلارغا 691 مىڭ 460 يۈەن قۇنتۇزۇش پۇلى بەردى، يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرى پاراۋانلىق فوندىدىن 47 مىڭ 18 يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بەردى، يەنە دۆلەتنىڭ دېھقانچىلىق- چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىغا ئالدىن تۆلىنىدىغان پۇلدىن 10 مىڭ 31 يۈەن ھەل قىلىپ بېرىلدى، شۇنداقلا 117 مىڭ 600 كىلوگرام ئاشلىق ياردەم بېرىلدى.

1957 - يىل 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ [1957] 160- نومۇرلۇق ھۆججىتى ئارقىلىق تارقىتىلغان ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى تەستىقلىغان خېبېي ئۆلكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ «سوت مەھكىمىسىنىڭ خاتا ھۆكۈم چىقارغانلىقى سەۋەبلىك تۇرمۇشىدا قىيىنچىلىق كۆرۈلگەن دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى قۇنتۇزۇش مەسلىسى توغرىسىدىكى يولىيورۇق سوراش دوكلاتى» نى تۆۋەنگە تارقاتتى. ئۇنىڭ مەزمۇنىدا «ھەر دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ خاتا ھۆكۈم چىقارغانلىقى دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى تۇرمۇشتا قىيىنچىلىققا ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى قۇنتۇزىدۇ. ئەگەر خاتا ھۆكۈم چىقىرىش دەۋالاشقۇچىلارنى چوڭ زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئاساسىي قانۇننىڭ 97 - ماددىسىدىكى بەلگىلىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن زىيانىنى تۆلەپ بېرىشكە تېگىشلىك بولسا، يەنىلا ئەدلىيە كەسپىي خىراجىتىدىن چىقىم قىلىنىشى كېرەك» لىكى كۆرسىتىلگەن. مۇشۇنىڭغا ئاساسەن خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى خاتا ھۆكۈم قىلىنغان ئائىلە تاۋابىئاتلارنى قۇنتۇزدى.

1959 - يىلى ۋىلايەتتىكى نامرات ئائىلە 18 مىڭ 556، 57 مىڭ 837 ئادەم ئىدى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئۇلارغا 135 مىڭ يۈەن ئىجتىمائىي قۇنتۇزۇش پۇلى بەردى. يەكەن، يوپۇغا، قەشقەر كوناشەھەر، پوسكام ناھىيىلىرى، 32 گۇڭشي پاراۋانلىق فوندىدىن 61 مىڭ 967 يۈەن چىقىم قىلىپ، 641 كىشىلىك پوسكام ناھىيىلىرى، 145 كىشىلىك يالاڭ كېيىم، 10 تۇماق، 827 كىشىلىك ئۇتۇك، 46 كىشىلىك پېيما، پاختىلىق كېيىم، 145 كىشىلىك يالاڭ كېيىم، 10 تۇماق، 827 كىشىلىك ئۇتۇك، 46 كىشىلىك پېيما،

56 دانە كىگىز سېتىۋېلىپ 4179 ئائىلىنىڭ قىشتىن چىقىشىغا ياردەم بەردى.

1960 - يىلى خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 129 مىڭ يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىپ، 9959 نامرات ئائىلىنى قۇتقۇزدى. بۇ مەزگىلدە 3 يىللىق تەبىئىي ئاپەت ۋە «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى»، مۇبالىغىچىلىك شامىلى خەلق تۇرمۇشىغا ناھايىتى زور قىيىنچىلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. 1962 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ېېزىلارنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 58 يۈەن، ئايلىق ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئارىن 8.5 كىلوگرامدىن 13 كىلوگرامغىچە بولدى، 7 ناھىيىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، 5 ئاي ئىچىدىلا ئۆلۈپ كەتكەن ئادەم 5154 كە، كېسەل بولغان ئادەم 43 مىڭ 572 گە يەتكەن، ۋىلايەت بويىچە بىر پەسلىدىلا ئۆكسىگەن ئوزۇقلۇق ئاشلىق 14 مىليون 960 مىڭ كىلوگرام بولۇپ، 686 ئەترەتنىڭ ئاشلىقى ئۆكسىگەن، ئاشلىق ئۆكسىگەن نوپۇس 576 مىڭ 600 بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 35% نى ئىگىلىگەن. ۋالىي مەھكىمىسى بىرتەرەپتىن ناھىيىلەرنى خەلق تۇرمۇشىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇشقا، ھەربىر نوپۇسنىڭ ھەر ئايدا 2 سەردىن 4 سەرگىچە سۇ يېغى، 3 سەردىن 5 سەرگىچە گۆش، 5 كىلوگرامدىن 7.5 كىلوگرامغىچە كۆكتات ئىستېمال قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلدى، شۇنداقلا 24 مىڭ 313 كىلوگرام سۇ يېغى، 25 مىڭ 736 كىلوگرام گۆش، 23 مىڭ 832 كىلوگرام شېكەر، 28 مىڭ 640 كىلوگرام قۇرۇق مېۋە يۆتكەپ كېلىپ، نۆقتىلىق رايونلاردىكى ئاممىنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلىپ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈردى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى تارمىقى 650 مىڭ 200 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىپ بەردى، بۇ پۇل بىلەن 47 مىڭ 608 نامرات ئائىلىگە قەرەللىك ھالدا نورمىلىق ۋە ۋاقىتلىق ياردەم بېرىلدى.

1963 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «تەڭشەش، تەرتىپكە سېلىش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاڭجېننىي ئىزچىل ئىجرا قىلغاندىن كېيىن، ېېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى بىرقەدەر ياخشىلاندى. دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 8.75 يۈەنگە، ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق تەقسىماتى 164 كىلوگرامغا يەتتى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ئىشلەشتە، ئەتىيازدا ئەتىيازلىق قەھەتچىلىكتىن قۇتقۇزۇش، قىش كۈنلىرىدە قىشلىق كىيىم ۋە ئىسسىنىش مەسلىسىنى چىڭ تۇتتى، ئۇلار تۆۋەنگە 129 مىڭ 800 مېتىر رەخت، 1 مىليون 340 مىڭ 245 يۈەن پۇل تارقىتىپ، 42 مىڭ 295 ئائىلىدىكى 129 مىڭ 781 نوپۇسنى قۇتقۇزدى.

1964 - يىل 7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئاپتونوم رايون «كېسەل بولۇپ قالغان، قىيىنچىلىقى بار نامرات ئائىلىلەرنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىنى كېمەيتىش ياكى كەچۈرۈم قىلىشنى يولغا قويۇش چارىسى» نى تارقىتىپ، تۆۋەندىكىدەك بىمارلارنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىنى كېمەيتىش ياكى كەچۈرۈم قىلىشتىن بەھرىمەن بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى: 1) نامرات ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى، ئىنقىلابىي ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن پېشقەدەم قىزىل ئارمىيە، پېشقەدەم 8 - ئارمىيە، ېېزىلاردىكى 3- دەرىجىلىك ئىنقىلابىي مەجرۇھ ھەربىيلەر ۋە كېسەل بولۇپ يۇرتىغا قايتقان ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەر كېسەل بولۇپ، تۇرمۇش قىيىنچىلىقى بولۇپ داۋالىنىشقا قۇربى يەتمىگانلەر؛ 2) ئەمگەك ئىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم بولغان ياكى ئاساسىي جەھەتتىن مەھرۇم بولغان، تۇرمۇشتا ئىگە - چاقسىز قالغان، غەيرىي ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپتىن كېلىپ چىققان قېرى، ئاجىز، يېتىم، تۇل خوتۇن، مېيىپلار ۋە 15 ياشتىن تۆۋەن، تۇرمۇشتا ئىگە - چاقسىز قالغان بالىلاردىن كېسەل بولۇپ داۋالىنىشقا قۇربى يەتمىگەنلەر؛ 3) ئائىلىدە نوپۇس كۆپ، ئەمگەك كۈچى ئاز، كىرىمى ئاساسىي تۇرمۇشى ئېھتىياجىنى قامدىيالمايدىغان كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ئاممىسىدىن كېسەل بولۇپ داۋالىنىشقا قۇربى يەتمىگەنلەر. نامرات ئائىلىلەرنى قىشتىن بىخەتەر چىقىرىش يۇزىسىدىن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يەنە 556 مىڭ يۈەن قىشلىق قۇتقۇزۇش خىراجىتى تارقىتىپ بەردى. 1965-

يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە قۇتقۇزۇش ئوبيېكتى 59 مىڭ 432 ئائىلىگە يېتىپ، ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 12.6% نى ئىگىلىدى. ئۇلارغا شۇ يىلى 77 مىڭ 200 يۈەن قۇتقۇزۇش راسخوتى تارقىتىلدى، گۈڭشىلار پاراۋانلىق فوندىدىن 1 مىليون 258 مىڭ 277 يۈەن قوشۇمچە يارەم بەردى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، يېزىلاردىكى قۇتقۇزۇش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن توختاپ قالدى. 1974 - يىلى خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ۋىلايەتتىكى نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئەتراپلىق تەكشۈردى، ۋىلايەت بويىچە نامرات ئائىلە 46 مىڭ 457، نوپۇس 15 مىڭ 101 بولۇپ، ئۇلارغا 1 مىليون 500 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادى يىلدىن - يىلغا ياخشىلاندى، لېكىن بىر قىسىم دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى يەنىلا يېتەرسىز بولدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانلارنىڭ ئىشەك ھارۋىسى سېتىۋېلىشىغا 200 مىڭ يۈەن مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ بەردى. ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى بۇ پۇلغا 2920 دانە ئېشەك ھارۋىسى سېتىۋېلىپ، ناھىيىلەرگە تەقسىم قىلىپ بەردى.

1979 - يىلى نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئەتىيازدىكى ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ۋە قىشلىق پاختىلىق كىيىمىنى ھەل قىلىش يۈزىسىدىن ۋىلايەت 3 مىليون 96 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش خىراجىتى تارقاتتى.

1980 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم «جەنۇبىي شىنجاڭ خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار» چىقىرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى نامراتلارنى يۆلەش سالمىقىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، تۆۋەنگە 2 مىليون 252 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش خىراجىتى تارقاتتى ھەمدە ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، سىستېمىلار بويىچە نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى.

1982 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرىچە كىرىمى 50 يۈەندىن تۆۋەن دېھقان - چارۋىچى 75 مىڭ 912 ئائىلە، 258 مىڭ 741 ئادەم بولۇپ، ۋىلايەت ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 13% نى ئىگىلىدى، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 1 مىليون 347 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش خىراجىتى، 25 مىڭ مېتىر پاختا رەخت، 10 مىڭ 500 كىلوگرام پاختا تارقىتىپ، 64 مىڭ 740 ئائىلىنى قۇتقۇزدى. بۇ مەزگىلدە يېزىلاردىكى كوللېكتىپ ئورۇنلارمۇ پاراۋانلىق فوندىدىن 287 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ نامرات ئائىلىلەرگە تارقىتىپ بەردى.

1983 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك نامراتلارنى يۆلەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، گۇرۇپپا باشلىقلىقىنى ۋىلايەت رەھبەرلىرى، مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقلىقىنى خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىرى ئۈستىگە ئالدى. ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار)، گۈڭشىلاردىمۇ كەينى - كەينىدىن نامراتلارنى يۆلەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بىرقانچە ناھىيىدە ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۆكسۈپ قېلىش ئەھۋالى يۈز بەردى، شۇڭا ۋىلايەتتىكى خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى 400 مىڭ يۈەن ئاشلىق سېتىۋېلىش پۇلى تارقاتتى.

1986 - يىل 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 11 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايون قەشقەردە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت - ئوبلاستنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىش سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت- ئوبلاستقا قارىتا 10 ماددىلىق ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنى يولغا قويدى. ۋىلايەتتە يېزا ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئاپتونوم رايون 1 مىليون 450 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش پۇلى بەردى.

1986 - يىل 7 - ئايدا ۋىلايەت 1543 كادىر ئاجرىتىپ، يېزىلاردىكى نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈردى، تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە، ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 120 يۈەندىن تۆۋەن دېھقان ئائىلىسى 135 مىڭ 442 بولۇپ، ۋىلايەتتىكى ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 29% نى، ساپ

كىرىمى 120 يۈەندىن تۆۋەن نوپۇس 546 مىڭ 164 بولۇپ، 28.9% نى، ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 150 يۈەندىن تۆۋەن چارۋىچىلار ئائىلىسى 2564 بولۇپ، 56.24% نى، ساپ كىرىمى 150 يۈەندىن تۆۋەن چارۋىچى 11 مىڭ 894 بولۇپ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 0.61% نى ئىگىلىگەن؛ نامرات دېھقان - چارۋىچىلار 138 مىڭ 6 ئائىلە، 558 مىڭ 67 ئادەم ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 60 يۈەندىن تۆۋەن بولغان قىيىنچىلىقى ئېغىر ئائىلە 36 مىڭ 997 بولۇپ، ئومۇمىي دېھقان - چارۋىچى ئائىلىسىنىڭ 7.9% نى، نوپۇس 144 مىڭ 574 بولۇپ، ئومۇمىي دېھقان - چارۋىچىنىڭ 7.6% نى ئىگىلىگەن. نامرات دېھقان - چارۋىچىلار ئىچىدە قېرى، ئاجىز، كېسەل، مېيىپ بولۇپ قېلىش سەۋەبلىك نامراتلىشىپ كەتكەنلەر 48 مىڭ 136 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 34.9% نى؛ نوپۇسى كۆپ، ئەمگەك كۈچى ئاز بولۇپ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشقا تەسىر يەتكەنلىرى 33 مىڭ 604 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 24.4% نى؛ ئاساسى ئاجىز بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش مەبلىغى كەمچىل بولغىنى 44 مىڭ 520 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 32.3% نى؛ پىلانلىق ئورۇنلاشتۇرۇشنى بىلمىگەنلىكى تۈپەيلىدىن نامرات بولۇپ قالغىنى 5274 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 4.3% نى، هورۇنلۇق، ئاقنائچىلىق قىلىپ نامرات بولۇپ قالغىنى 6472 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 4.1% نى ئىگىلىگەن. شۇ يىلى 5 - ئايدا قەشقەردە ئېچىلغان جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت-ئوبلاستنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىش خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن بېكىتىلگەن نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئۇلچىمى مۇنداق بولدى: يېزىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 120 يۈەندىن يۇقىرى، چارۋىچىلىق رايونىنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 150 يۈەندىن يۇقىرى بولسا نامراتلىقتىن قۇتۇلغان بولىدۇ.

1986 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت- ئوبلاستنىڭ نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىدىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى هەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى «قوش يۆلىنىدىغان» ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدىلەرنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇشقا ئەھمىيەت بەردى. ۋىلايەت بويىچە توپلانغان مەبلەغ 1 مىليون 245 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خەلق ئىشلىرى تارمىقى بەرگىنى 485 مىڭ يۈەن، يېزا ئىگىلىك بانكىسى بەرگەن قەرز پۇل 123 مىڭ 500 يۈەن، يېزا (بازار) تارماقلىرى بەرگىنى 23 مىڭ 200 يۈەن، ئامما ئۆزلىرى توپلىغىنى 598 مىڭ 700 يۈەن، پەن - تېخنىكا كومىتېتى بەرگىنى 15 مىڭ يۈەن؛ قۇرۇلغان ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدە 304، بۇنىڭ ئىچىدە ناهىيىلەر قۇرغىنى 28، يېزىلار قۇرغىنى 116، كەنتلەر قۇرغىنى 160 بولۇپ، بۇلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان يۆلەش ئوبيېكتى 3008 ئادەم. ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدىلەر يارانقان مەسۇلات قىممىتى 3 مىليون 831 مىڭ يۈەن، ئالغان پايدىسى 528 مىڭ يۈەن بولۇپ، شۇ يىلى قۇرۇلۇپ، شۇ يىلى ئۈنۈمى كۆرۈلدى. 1987 - يىلى يەنە نامراتلارنى يۆلەيدىغان ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدىدىن 522 سى قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناهىيىلەر قۇرغىنى 6، يېزىلار قۇرغىنى 137، كەنتلەر قۇرغىنى 379. ئۇلارنى كەسىپلەر بويىچە تۈرگە ئايرىغاندا، كالا - قوي سەمرىتىدىغىنى 379، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەيدىغىنى 210، پارچە سېتىش سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 25، يىمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى قىلىدىغىنى 85، پاختا توقۇمىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 9، بىناكارلىق ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەيدىغىنى 28، باشقىلار 72. ئۇلار شۇ يىلى يارانقان مەسۇلات قىممىتى 6 مىليون 480 مىڭ يۈەن، ئالغان ساپ پايدىسى 740 مىڭ يۈەن. ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدىلەردە ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشقان نامرات ئەمگەك كۈچىنىڭ ئايلىق مائاشى ئادەتتە 65 يۈەن ئۆچۈرىسىدە بولدى.

1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە كەڭ دائىرىدە جىگەر يالۇغى پەيدا بولدى. 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 12 ناهىيە (شەهەر) دىكى 145 يېزا (بازار) دا جىگەر يالۇغىغا گىرىپتار بولغانلار 9021، ئۇلگەنلەر 41. جىگەر يالۇغىغا گىرىپتار بولغانلار ئىچىدە نامرات ئائىلىدىكىلەر 5781 بولۇپ، جىگەر يالۇغىغا گىرىپتار

بولغانلارنىڭ 64.1% نى ئىگىلىدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمە 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنى مۇزاكىرە قىلىپ، دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالانغان جىگەر يالليۇغىغا گىرىپتار بولغان نامرات ئائىلىلەرنىڭ داۋالىنىش پۇلىنىڭ مەمىسىنى سەھىيە تارمىقىنىڭ بىرتۇتاش تەكشۈرۈپ ھېسابتىن كۆتۈرۈۋېتىشى، جىگەر يالليۇغىغا گىرىپتار بولغان نامرات ئائىلىلەر دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالانغان مەزگىلدە، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىنىڭ ھەربىر ئادەمگە ھەر كۈنى بىر يۈەندىن ئوزۇقلىنىش ياردەم پۇلى بېرىشىنى قارار قىلدى، بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان جىگەر يالليۇغىغا گىرىپتار بولغان نامراتلار دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىش پۈرسىتىگە ئىگە بولدى، داۋالىنىپ ساقىيىش نىسبىتى 93.8% كە يەتتى، بۇنىڭغا خەلق ئىشلىرى تارمىقى 275 مىڭ يۈەن ئوزۇقلىنىش پۇلى تۆلىدى. شۇ يىلى ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ ھوسۇلى ئومۇمىيۈزلۈك كېمەيگەنلىكى ئۈچۈن، يىل ئاخىرىغا بارغاندا، ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئومۇمىيۈزلۈك ئۆكسۈپ قالدى، مەلۇماتقا قارىغاندا، 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئۆكسۈپ قالغان ئائىلە 38 مىڭ 511، نوپۇس 154 مىڭ 342، ئۆكسۈپ قالغان ئوزۇقلۇق ئاشلىق 13 مىليون 810 مىڭ كىلوگرام بولغان. يوپۇغا ناھىيىسىدە ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئۆكسۈپ قالغان 2580 ئائىلىنىڭ 87% ىدىن كۆپرەكى نامرات ئائىلىلەر ئىكەن. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى تارمىقى 950 مىڭ يۈەن قوتقۇزۇش خىراجىتى تارقىتىپ بەردى، ئاپتونوم رايون 1 مىليون 840 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش ئوبوروت خىراجىتى چوشۇرۈپ بەردى.

1988 - يىلى ئاپتونوم رايون 400 مىڭ يۈەن قوتقۇزۇش خىراجىتى ئاجرىتىپ، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئۆكسۈپ قالغان نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق سېتىۋېلىشىغا ئىشلەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قاغىلىق ناھىيىسىدىكى چارۋىچىلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقىغىلا 250 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى. ئاساسلىقى 1987 - يىلى ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 150 يۈەندىن تۆۋەن بولغان چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان چارۋىچىلار، چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى، كادىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا تارقىتىپ بېرىلدى. يېزىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتى يايلاق قوزۇلۇشى پونكىتى، نەسىلىنەندۇرۇش پونكىتىدىكى كادىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى، خەلق ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىمۇ ئوزۇقلۇق، ئاشلىق قوشۇمچە ياردەم پۇلىدىن بەھرىمەن بولدى. بۇنىڭدا تارقىتىشنى ھۆددىگە ئېلىش چارىسى قوللىنىلدى. ئالدى بىلەن خەلق ئىشلىرى، چارۋىچىلىق، مالىيە، ئاشلىق تارماقلىرى بىرلىكتە تەشكىللىگەن ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى يۇقىرىدىكى خادىملارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ تىزىملاپ، تۇرلەر بويىچە دەپتەر تۈرغۇزۇپ، كىشى بېشىغىچە ئەھلىيلەشتۈرۈپ، ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىغا مەلۇم قىلىپ تەستىقلاتتى، خەلق ئىشلىرى تارمىقى يېزىلارغا پۇل ئاجرىتىپ بەردى، ئاندىن يېزىلار ئائىلىلەرگە چوشۇرۈپ بەردى، شۇ ئارقىلىق يالغانچىلىق ۋە ساختىپەزلىك قىلىپ ئېلىۋېلىش ئەھۋالىنىڭ ئالدى ئېلىندى.

1988 - يىلى ۋىلايەتتە «قوش يۆلەيدىغان» ئىقتىسادىي ئەھلىي گەۋدىلەرنى ئېنىقلاپ رەتكە سېلىش خىزمىتى نۇقتىلىق چىڭ تۇتۇلۇپ، نامراتلارنى يۆلەيدىغان ئىقتىسادىي ئەھلىي گەۋدىلەرنىڭ تەۋەلىكى ئېنىق ئايرىلىپ، مالىيە توزۇمى ئورنىتىلىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، تۇتۇپ قېلىش نىسبىتى بەلگىلەندى، مالىيە بوغالتىرلىق خادىملىرىنى قىسقا مۇددەتلىك تەربىيىلەش كۇرسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. ئېنىقلاپ رەتكە سېلىش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە خەلق ئىشلىرى تارمىقى تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان ئىقتىسادىي ئومۇمىي گەۋدىنىڭ 166، ئۇلار شۇ يىلى يارىتقان ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 760 مىڭ يۈەن، ئالغان ساپ پايدىسى 430 مىڭ يۈەن، كەسىپكارى 2450 ئىكەنلىكى، بۇنىڭ ئىچىدە نامراتلار 1788 بولۇپ، ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 967 يۈەنگە يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى.

1989 - يىلى خەلق ئىشلىرى تارمىقى ئۆزلىرى باشقۇرىدىغان «قوش يۆلەيدىغان» ئىقتىسادىي ئەھلىي گەۋدىلەرنى داۋاملىق ئېنىقلاپ تەرتىپكە سالغاندا، بۇ خىل ئىقتىسادىي ئەھلىي گەۋدىلەر ئەسلىدىكى 314 تىن

218 گە ئازايدى، باشقۇرۇلۇشى ئۆلچەملىشىپ، مالىيە تۈزۈمى مۇكەممەللەشكەنلىكتىن، ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ئۆستى، بىر يىلدا يارانقان مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليون 762 مىڭ يۈەن، ئالغان پايدىسى 896 مىڭ يۈەن بولدى. شۇ يىلى 3 - ئايدا ۋىلايەت قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قومۇشئېرىق يېزىسىدا پۇل - ئاشلىق كاسسىسى قۇرۇشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى. يىل ئاخىرىغا بارغاندا ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلغان پۇل - ئاشلىق كاسسىسى 50 كە، توپلانغان پۇل 2 مىليون 255 مىڭ يۈەنگە، توپلانغان زاپاس ئاشلىق 1 مىليون 10 مىڭ كىلوگرامغا يەتتى.

بۇنىڭدىن باشقا قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنە تارماقلار كەنتنى، يېزىنى ھۆددىگە ئېلىشتەك نامراتلارنى يۆلەش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، نامراتلارنى يۆلەش - قىيىنچىلىقى بارلارغا ياردەم بېرىش مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى قىلىندى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 238 ناھىيە، يېزا دەرىجىلىك ئورۇن يېزىلارغا چۈشۈپ كەنتلەرنى ھۆددىگە ئالدى. 1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى، پوسكام، يەكەن، قەشقەر كوناشەھەر، مارالبېشى، يوپۇغا، يېڭىسار قاتارلىق ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى 27 نامرات يېزىنى ھۆددىگە ئېلىپ يۆلىدى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 67 ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن ۋە تارماق 38 نامرات يېزىنى يۆلەشنى ھۆددىگە ئالدى. 1988 - يىلى ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق 36 ئورۇن نامرات يېزىلار بىلەن، ناھىيىگە بىۋاسىتە قاراشلىق 118 ئورۇن 175 نامرات كەنت بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ نامراتلارنى يۆلەشنى ھۆددىگە ئالدى.

كۆپ تەرەپلەرنىڭ تىرىشىشى ئارقىلىق، ۋىلايەتتىكى نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتى ئىلگىرىلەشكە ئېرىشتى. 1983 — 1989 - يىل 7 - ئايغىچە بولغان 7 يىلدا نامراتلىقتىن قۇتۇلغان ئائىلە 131 مىڭ 347، ئادەم 525 مىڭ 691، بۇنىڭ ئىچىدە 1983 - يىلى نامراتلىقتىن قۇتۇلغىنى 9410 ئائىلە، 36 مىڭ 800 ئادەم؛ 1984 - يىل قۇتۇلغىنى 10 مىڭ 448 ئائىلە، 40 مىڭ 210 ئادەم؛ 1985 - يىلى قۇتۇلغىنى 9782 ئائىلە، 33 مىڭ 683 ئادەم؛ 1986 - يىلى قۇتۇلغىنى 22 مىڭ 453 ئائىلە، 10 مىڭ 252 ئادەم؛ 1987 - يىلى قۇتۇلغىنى 28 مىڭ 966 ئائىلە، 112 مىڭ 677 ئادەم؛ 1988 - يىلى قۇتۇلغىنى 26 مىڭ 849 ئائىلە، 106 مىڭ 942 ئادەم؛ 1989 - يىلى قۇتۇلغىنى 23 مىڭ 439 ئائىلە، 89 مىڭ 27 ئادەم. نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى: 1983 - يىلى 108 يۈەن؛ 1984 - يىلى 140 يۈەن؛ 1985 - يىلى 161 يۈەن؛ 1986 - يىلى 222 يۈەن؛ 1987 - يىلى 244.2 يۈەن؛ 1988 - يىلى 268 يۈەن، 1989 - يىلى 261 يۈەن بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 15.8% ئاشتى. تەبىئىي ئاپەت ۋە سۈنئىي كۈلپەت بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئۆلچىمىنىڭ ھەرىكەت ھالىتىدە تەرەققىي قىلغانلىقى تۈپەيلىدىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى نامراتلىقتىن قۇتۇلغان ئائىلىلەر ئىچىدە ھەر يىلى 5% ئەتراپىدىكىسى قايتا نامراتلىشىپ كەتتى.

1980 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزىلىرىدىكى نامرات ئائىلىلەرنى قۇتقۇزۇش ئەھۋالى

جەدۋەل: 25 — 3 بىرلىكى: ئادەم/يۈەن

تۈرى / يىللار	قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەرنىڭ نوپۇسى	بۇنىڭ ئىچىدە قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىكلىرى		
		نوپۇس	سوممىسى	كىشى بېشىغا توغرا كەلگىنى
1980	357912	305278	1720000	5.63

3.04	951000	313318	320606	1981
4.81	1149000	238707	258747	1982
3.90	646000	165692	218900	1983
4.16	634000	152461	179818	1984
5.87	740000	125932	157937	1985
2.14	549000	256263	493919	1986
3.37	562000	166688	337822	1987
0.29	469000	37192	211450	1988
			89852	1989
9.14	329700	36069	109208	1990

1983 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى خەلق ئىشلىرى سىستېمىسىنىڭ نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىنى چىقىم قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 25 — 4　　بىرلىكى: تۇمەن يۈەن

تۈرى / يىللار	نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى	بۇنىڭ ئىچىدە		
		ئىجتىمائىي قوتقۇزۇش بويىچە يۆلەش	پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق يۆلەش	ئاپەتتىن قوتقۇزۇش بويىچە يۆلەش
1983	71	50.8	20.2	
1984	101.60	86.5	15.1	
1985	182.40	63.6	90.9	27.9
1986	261.20	52	46.9	162.3
1987	233.80	56.2	43.3	134.3
1988	205.10	46.1	44	115
1989	144			
1990	740.49			

§2. شەھەر - بازارلاردىكى قوتقۇزۇش

1953 - يىلى قەشقەردە شەھەرلىك ۋە ۋىلايەتلىك قوتقۇزۇش كومىتېتى قۇرۇلدى، قوتقۇزۇش ئوبيېكتى قېرى، مېيىپ، يېتىم، تۇل قالغان كەمبەغەل شەھەر ئاھالىسى، ئىشسىزلار ۋە تېخنىكىسى بولسىمۇ لېكىن ئىقتىسادىي جەھەتتە ئېغىر قىيىنچىلىقى بار كىشىلەر (تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بار ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ)، شەھەر ئەتراپىدىكى ئاپەتكە ئۇچراپ كەم ھوسۇل ئالغان دېھقانلار، ئەمگەك ئىقتىدارىنى تۈيۈقسىزلا يوقاتقانلاردىن ئىبارەت بولدى. تەكشۈرۈلگەن ئەھۋالغا قارىغاندا، شەھەر - بازارلاردا كەمبەغەل ئاھالە 262 ئائىلە، ئىشسىزلار 120 ئائىلە، شەھەر ئەتراپىدىكى كەمبەغەل دېھقان 84 ئائىلە ئىكەن. ئۇلار 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئىككى قېتىمغا بۆلۈپ قوتقۇزۇلدى،

قۇتقۇزۇشقا جەمئىي 106 مىليون 629 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) تارقىتىلدى.

1956 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە ئالدىنقى ئىككى يىلدا تىزىملانغان شەھەر كەمبەغەل ئوستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ، كەسىپ تاپقانلار، تۇرمۇشى كاپالەتكە ئىگە بولغانلارغا قۇتقۇزۇش بېرىلمىدى. تېخنىكا جەھەتتە ئالاھىدىلىكى بار، ئەمما مەبلىغى كەمچىل بولغانلىقتىن ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنالمىغانلارنىڭ مەھەللە ھەمكارلىشىش گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىپ، خۇرۇم ئىشلەش، كىيىم تىكىش، ئاشخانا ئېچىشقا يار - يۆلەك بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆز - ئۆزىنى قۇتقۇزۇشىغا ياردەم بېرىلدى، ھەقىقەتەن ئەمگەك كۈچى يوق، تېخنىكىسى يوق، ئائىلىسىدە ئاغرىق بار قېرى، مېيىپ، يېتىم، تۇل، كېسەلچان 297 ئائىلىگە 11 مىڭ 631 يۈەن قەرەللىك نورمىلىق ياردەم بېرىلدى، 675 ئائىلىگە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ۋە دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىش خىراجىتىنى ۋاقىتلىق ھەل قىلىۋېلىشى ئۈچۈن 12 مىڭ 135 يۈەن قۇتقۇزۇش خىراجىتى بېرىلدى.

شەھەردىكى كەمبەغەل ئاھالىلەرگە كەلسەك، ھۆكۈمەت «ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ ئائىلىنى گۈللەندۈرۈش» فائجىنىنى ئاساس قىلىپ، ئۇلارنىڭ قول سانائەت بىرلەشمىسىگە قاتنىشىشىغا ياردەم بەردى. بەزىلەر زاۋۇت، كان، ئىدارىلەرگە ئىشقا تونۇشتۇرۇلدى، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بار 1861 ئائىلىگە 32 مىڭ 402 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى. يەكەن ناھىيىسى 7770 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىپ، 282 ئائىلىلىك شەھەر كەمبەغىلىنى قۇتقۇزدى.

1963 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە شەھەر - بازار كەمبەغىللىدىن 647 ئائىلە، ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقى بارلار 1501 ئائىلىگە 10 مىڭ 457 يۈەن قەرەللىك، نورمىلىق قۇتقۇزۇش خىراجىتى، 43 مىڭ 853 يۈەن ۋاقىتلىق قۇتقۇزۇش خىراجىتى تارقىتىپ بېرىلدى.

1987 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 4 مەھەللە باشقارمىسىدىكى قۇتقۇزۇش ئائىلىلىرىنى تەكشۈرۈش، باھالاش ئاساسىدا ئارقىلىق بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ، ئاخىرىدا 300 ئائىلىنى قەرەللىك نورمىلىق قۇتقۇزۇش ئائىلىسى، 216 ئائىلىنى ۋاقىتلىق قۇتقۇزۇش ئائىلىسى قىلىپ بېكىتىپ، ئۇلارغا 102 مىڭ 781 يۈەن قۇتقۇزۇش خىراجىتى بەردى ھەمدە قەشقەر شەھىرىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىدا بەختسىزلىككە ئۇچرىغان 107 يولۇچىنىڭ ماشىنا بېلىتى ۋە تۇرمۇش خىراجىتى ئۈچۈن 2532 يۈەن پۇل ھەل قىلىپ بەردى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى قەرەللىك نورمىلىق قۇتقۇزۇشتىن بەھرىمەن بولغانلار 1215 بولۇپ، ھەر ئايدا ھەربىر كىشىگە 24 يۈەن ئەتراپىدا قەرەللىك قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى، بىر يىلدا جەمئىي 351 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلدى، ۋاقىتلىق قۇتقۇزۇش ئوبيېكتى 15 مىڭ 680 بولۇپ، ئۇلارغا قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن 32 مىڭ قۇر كىيىم، يوتقان، 580 پارچە كىگىز، 56 مىڭ 500 كىلوگرام ئاشلىق ۋە 456 يۈەن ۋاقىتلىق قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى.

1980 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە شەھەر - بازارلىرىدىكى نامرات ئائىلىلەرنى قۇتقۇزۇش ئەھۋالى

جەدۋەل: 25 — 5 بىرلىكى: ئادەم، يۈەن

يىللار \ تۈرى	نامرات ئائىلىلەردىكى ئادەم	بۇنىڭ ئىچىدە قەرەللىك ياردەمدىن بەھرىمەن بولىدىغانلار		
		ئادەم	سومما	كىشى بېشىغا توغرا كەلگىنى
1980	5426	676	45000	66.60

89. 30	64000	717	6159	1981
20. 10	50000	2492	5353	1982
89. 30	96000	1075	4467	1983
91. 20	123000	1348	4049	1984
180. 10	65000	361	9855	1985
39. 30	34000	866	23943	1986
157	179000	1140	22307	1987
138	45000	326	20263	1988
288. 89	351000	1215	18900	1990

ئىزاھ: جەدۋەلدە 1989 - يىللىق سانلىق مەلۇمات كەم.

3 §. پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىشى

1. ئومۇمىي ئەھۋالى

80 - يىللاردا يەكەن ناھىيىسى، قەشقەر شەھىرى ۋە ۋىلايەتتە پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئورنى قۇرۇلۇپ، بىرقەدەر مۇۋەپپەقىيەتلىك تەجرىبىلەر قولغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، مارالبېشى، پەيزاۋات، قاغىلىق، پوسكام، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار ناھىيىلىرىمۇ ئارقا- ئارقىدىن پاراۋانلىق خاراكتېرىدىكى كارخانىلارنى قۇرۇپ، توخۇ بېقىش، پارنىكتا سەي - كۆكتات ئۆستۈرۈش، پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش، ئاشپەزلىك، ناۋايلىق، كىيىم تىكىش، سودا - سېتىق، ئۇن تارتىش، ياغ تارتىش، رېمونتچىلىق، مۇلازىمەتچىلىك، ياغاچچىلىق قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە پاراۋانلىق خاراكتېرىدىكى كارخانا 9 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 4، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 5 بولۇپ، بۇلارغا 402 كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى (بۇنىڭ ئىچىدە مېيىپلار 170 بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرىنىڭ %45 نى ئىگىلىدى)، بۇ كارخانىلارنىڭ يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 990 مىڭ يۈەنگە، ئالغان ساپ پايدىسى 111 مىڭ يۈەنگە، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 2 مىليون 110 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

بۇ مەزگىلدە دۆلەت پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى يۆلەش يۈزىسىدىن نۇرغۇنلىغان ئىمتىيازلار بېرىش سىياسەتلىرىنى تۈزۈەنگە چۈشۈردى. مەسىلەن: دۆلەت باج ئىدارىسىنىڭ [1990] 127 - نومۇرلۇق ھۆججىتى «خەلق ئىشلىرى تارمىقى قۇرغان ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىدىن باج ئېلىش ياكى ئالماسلىق مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» تا مۇنۇلار بەلگىلەنگەن. 1) خەلق ئىشلىرى تارمىقى قۇرغان پاراۋانلىق زاۋۇتى ۋە مەھەللىلەر قۇرغان يېرىم يولدا ئۈزگەرتىلىدىغان كوللېكتىپ خاراكتېرلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان مېيىپلار ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرىنىڭ %35 تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەن بولسا، تاپاۋەت بېجى ئېلىش كەچۈرۈم قىلىنىدۇ، ئورۇنلاشتۇرۇلغان مېيىپلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرى ئومۇمىي سانىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى %10تىن ئاشقان، ئەمما %35كە يەتمىگەن بولسا، تاپاۋەت بېجىنىڭ %50ى كەچۈرۈم قىلىنىدۇ. 2) ئورۇنلاشتۇرۇلغان «مېيىپلار

ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرى ئومۇمىي سانىنىڭ %35تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەن بولسا، ئەمگەك مۇلازىمىتى رېمونتچىلىق، مۇلازىمەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ ئېرىشكەن كىرىمىدىن تىجارەت بېجى ئېلىنمايدۇ. (3) ئورۇنلاشتۇرۇلغان مېيىپلار ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش خادىمىنىڭ %50 تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەن بولسا، ئىشلەپچىقارغان، سانتقان مەھسۇلاتلىرىدىن ئېرىشكەن كىرىمىدىن مەھسۇلات بېجى ياكى قوشۇلما قىممەت بېجى ئېلىنمايدۇ؛ ئورۇنلاشتۇرۇلغان مېيىپلار ئىشلەپچىقىرىش خادىمىنىڭ %35 تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەن بولسا، مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىشتا زىيان كۆرۈلسە ياكى ئالغان پايدىسى بەك ئاز بولغان بولسا، مەھسۇلات بېجى ياكى قوشۇلما قىممەت بېجى ئېلىنمىسىمۇ بولىدۇ.

1989 - يىل 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى «قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىجتىمائىي پاراۋانلىق كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى» نى تۈزۈپ چىقىپ، پاراۋانلىق كارخانىلىرىنىڭ خاراكتېرى، ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان مېيىپلارنىڭ نىسبىتى، مېيىپلارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىش، مەھسۇلات سۈپىتى، ئىگىلىك باشقۇرۇش، كىرىم تەقسىماتى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە كونكرېت ۋە ئېنىق بەلگىلىمىلەرنى چىقاردى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەتتە قۇرۇلغان پاراۋانلىق كارخانىسى 8 بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 6 مىليون 150 مىڭ يۈەنگە، تاپقان پايدا - باج سوممىسى 282 يۈەنگە يەتتى. بۇ كارخانىلاردا ئىشلەۋاتقان ئىشچى - خىزمەتچىلەر 215، بۇنىڭ ئىچىدە مېيىپ 89 بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرىنىڭ %42.5 نى ئىگىلەيدۇ.

2. ئاساسلىق پاراۋانلىق ئورۇنلىرى

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتى بۇ 1980 - يىل قۇرۇلغان، گاس - گاچىلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرىدىغان ئىجتىمائىي پاراۋانلىق خاراكتېرىدىكى ئورۇن بولۇپ، جەمئىي ئىشچى - خىزمەتچىسى 57، بۇنىڭ ئىچىدە مېيىپ 28، بۇ زاۋۇتنىڭ يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 350 مىڭ يۈەن، پايدىسى 25 مىڭ يۈەن. شۇغۇللىنىدىغان ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈرلىرى: ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش، ۋېلىسىپىت رېمونت قىلىش، پاختا ئېتىش - تور پاختا ياساش، كىيىم تىكىش، گىلەم توقۇش، سۈنئىي قول-يۇت ياساش ۋە ئورنىتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. مېيىپلار پاراۋانلىق زاۋۇتىدا دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىلىرى بويىچە ئەمگەك سۇغۇرتا بۇيۇملىرى، داۋالىنىش خىراجىتى ۋە باشقا پاراۋانلىق قوشۇمچە يارەم پۇللىرىدىن بەھرىمان بولىدۇ. 1986 - يىلى بۇ زاۋۇتنىڭ نامى «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق شىركىتى» گە ئۆزگەرتىلدى. شىركەتنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 72، بۇنىڭ ئىچىدە مېيىپ 26 بولۇپ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش خادىمىنىڭ %42.3 نى ئىگىلىدى. ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئورۇنلار: بىناكارلىق شىركىتى، مېھمانخانا، كىيىم تىكىش ئورنى، رەڭلىك سۈرەت يۈيۇش مەركىزى، مېتال بۇيۇملار ماگىزىنى، مەدەنىيەت بۇيۇملىرى ماگىزىنى، رەڭلىك مېتاللارنى يىغىۋېلىپ پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى، باسما زاۋۇتى، خەت ئۇرۇش ماشىنىسىنى رېمونت قىلىش ماگىزىنى، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىدىن ئىبارەت. 1988 - يىلى مەھسۇلات قىممىتى 540 مىڭ يۈەنگە، پايدىسى 5000 يۈەنگە يەتتى.

ۋىلايەتلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق شىركىتىدە ئىگىلىك باشقۇرۇش ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە بىردەك %20 تۇراقسىز مائاش چارىسى قوللىنىلدى، يىل ئاخىرىدا بەلگىلەنگەن ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى ۋە پايدا كۆرسەتكۈچىنى ئورۇندىغاندا، تۈتۈپ قېلىنغان قىسمى تولۇقلاپ بېرىلدى. «مېيىپ خادىملارغا قارىتا ئەڭ يۇقىرىسىغا چەك قويماسلىق، ئەڭ تۆۋېنى كاپالەتلىك قىلىندىغىنىدىن تۆۋەن بولماسلىق» تىن ئىبارەت تەقسىمات پرىنسىپىنى يولغا قويۇپ، ئەڭ ناچار بولغانلارنىڭمۇ

ھەر ئايدا 80 يۈەن مائاش ئېلىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى. مېيىپ خادىملارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش نىسبىتى 95% تىن يۇقىرى بولدى.

2) قەشقەر شەھەرلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتى 50 - يىللاردا قەشقەر شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى بىۋاستە قاراشلىق ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتى 3 بولۇپ، بۇ زاۋۇتلاردا 179 كىشى ئىشلەيتتى، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى گاس - گاچىلار ئىدى. 1979 - يىل 4 - ئايدا كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىۋاتقان ئەمگەك ئىقتىدارى بار مېيىپلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش يۈزىسىدىن قەشقەر شەھەرلىك گاس - گاچىلار پاراۋانلىق زاۋۇتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 37، ۋاقىتلىق ئىشچىسى 20 نەچچە بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مېيىپ 28. 1983 - يىلى بۇ زاۋۇتنىڭ نامى قەشقەر شەھەرلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى، بۇنىڭ شۇغۇللىنىدىغان ئىشلەپچىقىرىش - تىجارەت تۈرلىرى: ئۆي جاھازلىرى ياساش، سىرلاش، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش، ئۆي - ئىمارەت رېمونت قىلىش، ھۈنەر - سەنئەت ۋە گۈزەل - سەنئەت قاتارلىقلاردىن ئىبارەت، تۈراقسىز مەبلىغى 148 مىڭ يۈەن، تۈراقلىق مۇلۈك قىممىتى 1 مىليون 849 مىڭ يۈەن، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 400 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

3) قەشقەر بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى ئۇنىڭ تەكتى قەشقەر دارىلئېتام بولۇپ، مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) قۇرۇلغان بولۇپ، قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ خەير - ساخاۋەت ئاپاراتى ئىدى. 1949 - يىلى بۇ ئورۇننى خەلق ھۆكۈمىتى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، قەشقەر دارىلئېتامنى قۇردى. 1953 - يىلى يەكەن يېتىملار مەكتىپى قەشقەرگە كۆچۈپ كېلىپ قەشقەر دارىلئېتام بىلەن بىرلەشتى. بىرلەشكەندىن كېيىنكى قەشقەر دارىلئېتامدا 8 كادىر، 6 قارا خىزمەتچى ئىشلەيتتى. دارىلئېتامغا خەنزۇ، ئۇيغۇر، خۇيزۇ، قىرغىز، ئۆزبېك قاتارلىق 5 مىللەتتىن 132 نەپەر يېتىم بالا (86 ئوغۇل، 46 قىز) قوبۇل قىلىندى. 1958 - يىلى قەشقەر دارىلئېتامنىڭ نامى قەشقەر بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

1960 — 1962 - يىلغىچە بولغان «3 يىللىق تەبىئىي ئاپەت» مەزگىلىدە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جاڭيې شەھىرىدىكى دارىلئېتامدىن بىر تۈركۈم خەنزۇ يېتىم بالىلار يۆتكەپ كېلىندى، بۇنىڭ بىلەن بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىدە بېقىلغان يېتىم بالا 565 كە يەتتى. 1961 - يىلى خەلق ئىشلىرى نازارىتى «پاراۋانلىق كەسپىي ئورۇنلىرىنىڭ 1961 - يىللىق شتاتى ۋە خراجەت چىقىمى ئۆلچىمى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. ئۇقتۇرۇشتا مۇنداق بەلگىلەنگەن، بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىنىڭ ئۆلچىمى مۇنداق بولىدۇ: ھەر ئادەمگە ئايدا 8.95 يۈەن تاماق پۇلى، 12 كىلوگرام بۇغداي ئۇنى نورمىسى، 10 سەر سۇ يېغى، يېرىم كىلوگرام گۆش، 25 كىلوگرام كۆمۈر بېرىلىدۇ، كۆكتات ۋە قوشۇمچە يېمەكلىكلەر ئۈچۈن دۆلەت 1.80 يۈەن بېرىدۇ؛ ھەر ئادەمنىڭ ھەر ئايلىق تىببىي دورا پۇلى 1.5 يۈەن؛ ئۆگىنىش، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، تازىلىق خراجەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۈرلۈك خراجەتلىرى 2 يۈەن؛ ھەر ئادەمنىڭ يىللىق كىيىم - كېچەك پۇلى 25 يۈەن، بۇ 6.8 مېتىر پاختا رەخت، بىر كىلوگرام پاختا، 3 كىشىلىك ئاياغ كىيىم، 2 جۈپ پايپاق، بىر دانە لۆڭگە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىدە بېقىلىدىغان خادىملار بىلەن كادىرلار ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ نىسبىتى 1:16، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر - ئوقۇتقۇچىلار بىلەن مۇلازىمەتچى خادىملارنىڭ نىسبىتى ئادەتتە 1:2.

1962 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى يېشى بىرقەدەر چوڭ بولۇپ قالغان 27 يېتىم بالىنى سانتورىيىدىن چىقارغاندىن كېيىن، يەنە 37 يېتىمنى قوبۇل قىلدى. يىل ئاخىرىدا ساناتورىيىدىكى يېتىم بالا 543كە يەتتى. 1964 - يىلى يېتىم بالا 573 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت بالا 138، خەنزۇ بالا 435.

1966 - يىلى قەشقەر 2 - بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى (ئورنى قاغىلىقتا) ۋىلايەتلىك بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى بىلەن بىرلەشتى.

1981 - يىلى خەلق ئىشلىرى نازارىتى قەشقەر بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىدىكى خەنزۇ يېتىم بالىلارنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك پاراۋانلىق ساناتورىيىسىگە كۆچۈرۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىنى شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر تىلى سىستېمىسىدىكى يېتىم بالىلار يېغىۋېلىنىدىغان پاراۋانلىق ساناتورىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرۇشنى قارار قىلدى، بۇنىڭغا ھۆكۈمەت 340 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ بەردى، بۇ پۇلغا 1200 كۋادرات مېتىرلىق ياتاق بىناسى، 4000 كۋادرات مېتىرلىق ئاشخانا سېلىندى يەنە چوڭقۇرلۇقى 128 مېتىر كېلىدىغان بىر ماشىنىلاشقان قۇدۇق قېزىلدى؛ ئوقۇتۇش، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە سايمانلىرى سېتىۋېلىندى ھەمدە كەسپىي تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش ئىشى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1985 - يىلغا كەلگەندە پاراۋانلىق ساناتورىيىدىكى يېتىم بالىلار ئىچىدىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغىنى 55، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغىنى 38، ئوتتۇرا تېخنىكۇمغا قوبۇل قىلىنغىنى 4، ئالىي مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغىنى بىر.

1987 - يىلى قەشقەر بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىدە ئىشلەيدىغان ئىشچى - خىزمەتچىسى 31گە، بېقىلىۋاتقان ساغلام يېتىم بالا 110غا يەتتى. يېتىم بالىلار ئىچىدە 7 ياشتىن 16 ياشقىچە بولغانلىرى 97، 16 ياشتىن يۇقىرىلار 13.

1989 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى «بېقىلىۋاتقان خادىملار تۇرمۇش خىراجىتىنىڭ يېڭى ئۆلچىمى» نى تارقاتتى. بۇ ئۆلچەمدە بالىلار پاۋانلىق ساناتورىيىسىدىكى بالىلارنىڭ تاماق پۇلى ھەر ئادەمنىڭ ھەر ئايلىقى 33 يۈەن، تىببىي دورا پۇلى ھەر ئادەمنىڭ ھەر ئايدا 8 يۈەن، ئىسسىنىش پۇلى ھەر ئادەمنىڭ ھەر ئايدا 15 يۈەن، پارچە - پۈرات خىراجىتى ھەر ئادەمنىڭ ئايدا 10 يۈەن، پارچە - پۈرات خىراجىتى ھەر ئادەمنىڭ ئايدا 10 يۈەن، كىيىم - كېچەك پۇلى ھەر ئادەمنىڭ ھەر يىلدا 100 يۈەن بولدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك بالىلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 32گە، بېقىلىۋاتقان يېتىم بالا 127 (ئوغۇل 68، قىز 59) گە يەتتى. 80 كىشى ساناتورىيىگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپتە، 39 كىشى سىرتتىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇدى، 1 كىشى تېخنىكا مەكتېپىگە، بىر كىشى ئالىي مەكتەپكە كىردى، 10 كىشى ياغاچچىلىق، تىككۈچىلىك، ئاشپەزلىك، ساتراشلىق قاتارلىق ھۈنەرلەرنى ئۆگەندى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ساناتورىيىدىكى يېتىم بالا 82 بولدى.

4) قەشقەر ياشانغانلار - مېيىپلار ساناتورىيىسى 1950 - يىلى قەشقەر قۇتقۇزۇش ساناتورىيىسى قۇرۇلغان بولۇپ، 1951 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە جەمئىيەتتە ئېقىپ يۈرگەن ئىگە - چاقسىز ياشانغان، مېيىپ، نامرات، كېسەلدىن 80 كىشى يېغىۋېلىندى. قۇتقۇزۇش ساناتورىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ساناتورىيىدە ساناتورىيە ئىشلىرى كومىتېتى، تاماق باشقۇرۇش ھەيئىتى، ئىشلەپچىقىرىش ھەيئىتى تەسىس قىلىندى ھەمدە ساناتورىيە ئاھالىلىرى ئوتتۇرا ئەترەت، شۆبە ئەترەت، گۇرۇپپىلارغا ئايرىلدى، پۈتۈن ساناتورىيىدىكىلەر بىر ئوتتۇرا ئەترەت، 2 شۆبە ئەترەت، 4 گۇرۇپپا بولدى. ھەربىر ئادەم ھەر ئايدا 15 كىلوگرامدىن ئۇن بىلەن تەمىنلەندى.

1952 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك 2 - قېتىملىق خەلق ئىشلار يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قۇتقۇزۇش ساناتورىيىسى دېگەن نام ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق تەربىيىلەش ساناتورىيىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1953 - يىلى ساناتورىيىگە 68 ياشانغان، مېيىپ يېغىۋېلىندى. 1954 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە تەربىيىلەش ساناتورىيىسىدە باشقۇرغۇچى خادىم 6 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە باشقۇرغۇچى 2، بوغالتىر بىر، كاسسىر بىر، كاتىپ بىر، ئاشپەز بىر، ئۆلار ساناتورىيىدىكى 57 ئادەمنى باشقۇردى. 1956 - يىل 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئاپتونوم رايون «جەمئىيەتتىكى مېيىپلارنى يېغىپ تەربىيىلەش ۋاقتىلىق چارىسى» نى ئوتتۇرىغا قويدى. ۋىلايەت شۇ بويىچە

ئىجرا قىلدى. 1958 - يىلى ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق تەرىبىلەش ساناتورىيىسىنىڭ نامى ياشانغانلار - مېيىپلار بەخت ساناتورىيىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1959 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بىر ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ ياشانغانلار - مېيىپلار ساناتورىيىسىنى تەرتىپكە سېلىپ، تەشكىلىي ئاپپاراتلار ۋە باشقۇرۇپ تەرىبىلەش تۈزۈمىنى ئورناتتى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى، يېغۇزلىنغان خادىملارنىڭ ئارخىپىنى تۈرغۇزۇپ چىقتى.

1960 - يىلى يېغۇزلىنغان ساناتورىيە ئاھالىسى 1050 بولدى، بۇنىڭدىن ئۈمۈرۋايەت بېقىلىدىغانلار 175، تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا يېغۇزلىش شەرتىگە ئۇيغۇن كەلمەي ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇلغان ياكى باشقىچە بىر تەرەپ قىلىنغانلار 629. بۇ مەزگىلدە دۆلەت 255 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ بەردى.

1961 - يىل 4 - ئايدا خەلق ئىشلىرى نازارىتى «ھەرقايسى پاراۋانلىق كەسىپلىرى ئورۇنلىرىنىڭ 1961-يىللىق شتاتى ۋە خىراجەت چىقىمى قىلىش ئۆلچىمىنى تارقىتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. بۇ ئۇقتۇرۇشتا: ياشانغان - مېيىپلار ساناتورىيىسىدە ھەر ئادەمگە ھەر ئايدا 8.05 يۈەن تاماق پۇلى، 14.5 كىلوگرام ئاشلىق، 0.5 كىلوگرام سۇ يېغى، 0.5 كىلوگرام گۆش، 25 كىلوگرام كۆمۈر بىرىلىدىغانلىقى، كۆكتات ۋە قوشۇمچە يېمەكلىكتە ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەيدىغانلىقى، تىببىي دورا پۇلىنىڭ 1.5 يۈەن، پارچە - پۇرات خىراجەتنىڭ بىر يۈەن بولىدىغانلىقى؛ كىيىم - كېچەك ئۈچۈن ھەر بىر ئادەمگە يىلدا 25 يۈەن پۇل، 6.8 مېتىر پاختا رەخت، بىر كىلوگرام پاختا، 2 كىشىلىك ئاياغ كىيىم، 2 كىشىلىك پايپاق، 1 دانە لۆڭگە بىرىلىدىغانلىقى؛ شتات جەھەتتە يېغۇزلىنغان خادىملار بىلەن كادىر - ئىشچىنىڭ نىسبىتى 1:35، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر بىلەن مۇلازىمەتچىنىڭ نىسبىتى 1:6 بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى.

1966 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى كۇچ تەشكىللەپ ياشانغانلار - مېيىپلارنى تەكشۈرگەندە 649 قېرى- مېيىپ بارلىقى مەلۇم بولدى. تەكشۈرۈشتە يېغۇزلىش شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان شەھەر - بازارلاردىكى ياشانغان - مېيىپ 248 ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى، ئۇلاردىن 208ى ساناتورىيىگە كىرگۈزۈلدى.

1970 - يىل 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ياشانغان - مېيىپلار ساناتورىيىسى ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1974 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ساناتورىيىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 12، يېغۇزلىنغان ياشانغان - مېيىپ 90 بولدى، تېرىلغان يەر 100 مودىن ئېشىپ، كۆكتات، قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چۆلەر بىلەن ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلىگەندىن باشقا، يېغۇزلىنغان بۇغداي 6000 كىلوگرام بولدى، دۆلەتكە 1500 كىلوگرام تاۋار ئاشلىق تاپشۇرۇلدى.

1984 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ياشانغانلار - مېيىپلار بەخت ساناتورىيىسىنىڭ نامى قەشقەر ياشانغانلار-مېيىپلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. ساناتورىيىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 27 گە يەتتى، ساناتورىيىدە قوتقۇزۇش ئاپتوموبىلى، تۇرمۇش ئاپتوموبىلى، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى، قول تراكتورى، ئۇن تارتىش ياغ تارتىش ماشىنىسى قاتارلىقلار بار بولدى، تۇرلۇك تۇرمۇش مۇئەسسەسلىرى تولۇقلاندى. ساناتورىيىدە بار بولغان تېرىلغۇ يەر 600 مو، بېقىلغان چارۋا 327 تۇياق، توخۇ 887، بېقىلغان ياشانغانلار ۋە مېيىپلار 82.

1988 - يىلى دۆلەت ياشانغانلار - مېيىپلار ساناتورىيىسىگە تۇرمۇش ۋە ئولتۇراقلىشىش شارائىتىنى ياخشىلاشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن 228 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ بەردى. 1989 - يىل 1 - ئايدا ياشانغان - مېيىپلارنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى ئۆلچىمى يەنە ئۆستۈرۈلدى. ھەر كىشىنىڭ ئايلىق تاماق پۇلى 31 يۈەن، تىببىي دورا پۇلى 8 يۈەن، ئىسسىنىش پۇلى 15 يۈەن، پارچە پۇرات خىراجىتى 7 يۈەن، كىيىم - كېچەك پۇلى ھەر يىلىنىڭ 88 يۈەن بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ياشانغانلار - مېيىپلار ساناتورىيىسىنىڭ تېرىلغۇ يېرى 597 موغا، مېۋىلىك

بېغى 104 موغا، دەل - دەرەخلىرى 24 مىڭ 520 تۈپكە، چارۋىسى 226 تۈياقتا، توخۇسى 1682 گە، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 130 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ھەر خىل تۈرمۇش مۇئەسسەسلىرى تولۇقلاندى. يېغۇزلىپ بېقىش جەھەتتە مۇنداق كىككى بۇرۇلۇش كىشقا ئاشۇرۇلدى. يەنى قۇنقۇزۇش تېپىدىن ئىجتىمائىي پاراۋانلىق تېپىغا، نوقۇل ھالدىكى بېقىش تېپىدىن بېقىش بىلەن ساغلاملاشتۇرۇشنى بىرلەشتۇرۇش تېپىغا بۇرۇلدى. جەمئىيەتتىكى «ئۇچى يوق ئوبېيكت» لارنى بېقىشقا كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىشلەپچىقىرىش، ئۆز خىراجىتى بىلەن بېقىش قانات يايدۇرۇلۇپ، 77 ئادەم (ئەر 46، ئايال 31) بېقىلدى. 1990 - يىل ۋىلايەتلىك ياشانغانلار - مېيىپلار ساناتورىيىسىنىڭ ئاھالىسى 56 بولدى.

5) يېزا يېتىم بالىلىرىنىڭ تېخنىكا - ھۈنەر ئۆگىنىش مەكتىپى 1986- يىل 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى قەشقەر شەھىرى، يەكەن ناھىيىسى، يېڭىسار ناھىيىسى نۇسخا تاللاپ ھېسابلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، يېزىلاردىكى يېتىم بالىلارنى تەكشۈردى، ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى 12 ياشتىن تۆۋەن يېتىم بالىلارنىڭ 1500 ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. تولۇق تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، قەشقەر كونا شەھەر، مارالبېشى، قەشقەر يېڭىشەھەردىن ئىبارەت 6 ناھىيە (شەھەر) دە يېزا يېتىم بالىلارنىڭ تېخنىكا - ھۈنەر ئۆگىنىش مەكتىپى قۇرۇلدى، بۇ مەكتەپلەرگە 11 — 15 ياشقىچە بولغان 238 يېزا يېتىم بالىنى قوبۇل قىلىندى. بۇ يېتىم بالىلار مەكتەپتە 12 يىل ئوقۇيدۇ.

يېزىلاردىكى يېتىم بالىلار مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپە، ئوقۇش پۇلى، داۋالىنىش خىراجىتى، پارچە - پۇرات خىراجىتى قاتارلىقلارنى مەكتەپ ئۈستىگە ئالدى، ھەر بىر بالىنىڭ بىر يىللىق تاماق پۇلى 300 يۈەن بولۇپ، ئۇنى شۇ بالىلار تۇرۇشلۇق يېزا - كەنت مەكتەپكە تاپشۇردى. كۆپ تەرەپلىك مەبلەغ توپلاش ئارقىلىق ئىجتىمائىي كۈچلەرگە تايىنىپ مەكتەپ باشقۇرۇش، خەلق ئىشلىرى نازارىتى بىر قىسىم خىراجەتنى ئاجرىتىپ بېرىش، ئورۇنلار ۋە ئامما بىر قىسمىنى ئىئانە قىلىش، پاراۋانلىق زاۋۇتىنىڭ ئۈي - ئىمارەتلىرىدىن پايدىلىنىپ مەكتەپ باشقۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. بالىلار مەكتەپكە كىرگەندە ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى تارمىقى يېزىلىق ھۆكۈمەت بىلەن توختام ئىمزالىدى؛ بالىلار ئوقۇشنى تاماملىغاندا، ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى تارمىقى ئۇلارغا ئوقۇش پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسى بەردى ھەمدە ھەر بىر كىشىگە بىر يۈرۈش ئىشلەپچىقىرىش سايمىنى تەقدىم قىلدى. يېزىلىق ھۆكۈمەت بالىلارنىڭ ئۆگەنگەن تېخنىكىسىغا ئاساسەن ئۇلارنى يېزا (بازار) كارخانىلىرى ياكى نامراتلارنى يۆلەيدىغان ئىقتىسادىي ئەھلى گەۋدىلەرگە ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى، ئۈستىسى ئېلىپ قېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغانلارنى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئۇلارنىڭ ئۈستىسى بىلەن توختام ئىمزالاپ، ئىش ھەققى بەلگىلىگەندىن كېيىن بالىنى ئۈستىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ «يەردىن ئايرىلىسمۇ، ماكاننىدىن ئايرىلماسلىق» چارىسى بويىچە ئورۇنلاشتۇردى.

1988 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 11 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە يېتىم بالىلار تېخنىكا - ھۈنەر ئۆگىنىش مەكتىپى قۇرۇلدى. 1988 - يىلى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 207 ئىدى. 1989 - يىلى يېزا يېتىم بالىلىرىدىن 287 سى قوبۇل قىلىندى. 1990 - يىلى 290 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، ئوقۇش پۈتتۈرگەن 207 ئوقۇغۇچى يېزا (بازار) غا قايتىپ ئىشقا ئورۇنلاشتى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 370 كە يەتتى. مەكتەپتە تېرىلغان يەرلەردىن ئېلىنغان ئاشلىق 42 مىڭ 500 كىلوگرام، ھەل قىلىنغان تۇرمۇش پۇلى 95 مىڭ يۈەن، دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگەن يېتىم بالىلار تۇرمۇش يارىدەم پۇلى 400 مىڭ يۈەن، خەلق ئىشلىرى تارمىقى ئاجراتقان پۇل 1 مىليون 100 مىڭ يۈەن، ناھىيىلەر ئاجراتقان پۇل 400 مىڭ يۈەن، ئىئانە قىلىنغان پۇل 5000 يۈەن.

6) يەكەن ناھىيىلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتى 1958 - يىلى يەكەن ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ناھىيە دائىرىسىدىكى مېيىپلارنى تەكشۈرۈپ، 361 ئەما، 824 گاس،

819 گاچا بارلىقىنى ئېنىقلىدى. مۇزاكىرە قىلىش ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە مەلۇم قىلىپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق غالىبىيەت گۈلشەنىدا بىر گاس - گاچىلار زاۋۇتى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلۇپ، مۇقىم كەسپى بولمىغان، تۇرمۇش يولىنى تاپالمىغان 18 گاس - گاچا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى، ئۇلار ياغاچچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ، تاپقان تاپاۋىتى ئارقىلىق تاماق يېيىش مەسىلىسىنى ئاساسەن ھەل قىلدى. 1962 - يىلىغا كەلگەندە زاۋۇتنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 83 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 3، ساغلام ئىشچى 18، گاس - گاچا ئىشچى 23، مېيىپ ياش 39. بۇ زاۋۇتنىڭ شۇغۇللىنىدىغان ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرى: موخۇركا ياساش، تاغار توقۇش، خام توقۇش، كىيىم تىكىش، ياغاچچىلىق قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. مېيىپلارنىڭ ھەر ئايدا ئەڭ يۇقىرى كىرىمى 35 يۈەن، ئەڭ تۆۋەن كىرىمى 10 يۈەن بولۇپ تۇرمۇشنى ئاساسەن قامدىدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھارپىسىدا، گاس - گاچىلار زاۋۇتىغا 200 دىن ئارتۇق مېيىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، زاۋۇت ئۆزىنى ئۆزى قامداپ ئېشىنالايدىغان بولدى، بەزى مېيىپلار توي قىلىپ بەختلىك تۇرمۇش كۆچۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا پاراۋانلىق ئىشلەپچىقىرىشى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، مېيىپلار ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇشقا تايىنىپ تۇرمۇش كۆچۈرىدىغان بولدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا مەمۇرىي مەھكىمە خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى يەكەن ناھىيىسىنىڭ گاس - گاچىلار خىزمىتىنى رەتكە سېلىپ، موخۇركا ياساش، ياغاچچىلىق قىلىش ۋە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە كۆچەيتتى. گاس - گاچا ئىشچىلار بىر يېرىم يىل قاتتىق ئىشلەش ئارقىلىق 14 مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلاپ، دۆلەتنىڭ قۇتقۇزۇشىنى تەلەپ قىلمايدىغان بولدى، يەنە 9 گاس - گاچا ياش، 7 نەپەر يېتىم بالا ۋە 10 نەچچە ئىش كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان ياشنى قوبۇل قىلىپ، كىيىم تىكىش، پاختا ئېتىش قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. 1981 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا زاۋۇت قۇرۇلغان مەزگىلدە ئېلىنغان قەرزنى تولۇق قايتۇرغاندىن باشقا، يەنە يۇقىرىغا 5300 يۈەندىن كۆپ پايدا تاپشۇردى.

1983 - يىلى زاۋۇتنىڭ نامى يەكەن ناھىيىلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1988- يىلىغا كەلگەندە زاۋۇتنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 51 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە باشقۇرۇش خادىمى 4، ئىشلەپچىقىرىش خادىمى 42 (بۇنىڭ ئىچىدە گاس - گاچا 12، مېيىپ 7، يېتىم بالا 5) بولۇپ ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي خادىمىنىڭ %51 نى ئىگىلىدى. شۇغۇللىنىدىغان تۈرلىرى: قۇراشتۇرۇش، كىيىم تىكىش، رېمونت قىلىش، ياغاچچىلىق، رەڭلىك سۈرەت يۇيۇش، تور پاختا ئىشلەش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. زاۋۇتتا 5 سېخ، 9 ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى بولۇپ، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ قىممىتى 104 مىڭ 200 يۈەن، تۇراقسىز مەبلەغى 18 مىڭ يۈەن، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 76 مىڭ 42 يۈەن، ئالغان ساپ پايدىسى 5100 يۈەن.

7) يەكەن ياشانغانلار - مېيىپلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى ئۇنىڭ تەكتى يەكەن قۇتقۇزۇش ساناتورىيىسى بولۇپ، 1949 - يىلى كونا ھاكىمىيەتتىن ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، جەمئىيەتتىكى مېيىپ، يېتىم، نامراتلاردىن 240 كىشى يىغىۋېلىنغانىدى. 1953 - يىل 4 - ئايدا نامى يەكەن ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق تەربىيىلەش ساناتورىيىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. ساناتورىيىدە 5 كادىر بار ئىدى، يىغىۋېلىنغان ئاھالە 59 (ئەر 32، ئايال 27) بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەما پالەچ، گاچا، سارالڭ، توكۇر، كېسەلمەنلەر ئىدى. ساناتورىيە رەھبەرلىرى ئۇلارنىڭ كۈچى يېتىدىغان ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىگە تەشكىللىدى. ئۇلار 68 مو يەر تېرىپ، 6532 كىلوگرام كۆممىقوناق، 198 كىلوگرام بۇغداي، 529.5 كىلوگرام ماش، 1000 كىلوگرام پاختا ۋە بىر قىسىم مېۋە - چېۋە، قوغۇن - تاۋۇز، كۆكتاتنى يىغىۋالدى. بۇنىڭدىن باشقا ئۇلار يەنە ماش ئۇگرە، ماتاڭ ياساش، ياغ تارتىش، يىپ ئىگىرىش، چارۋا بېقىش قاتارلىق قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ، 14 مىليون 839 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) ساپ پايدىغا ئېرىشتى. ھۆكۈمەت ھەربىر ئادەمنى

ھەر ئايدا 40 ئىش ھەققى نورمۇرنى بىلەن تەمىنلىدى، ساناتورىيە ھەربىر ئادەمگە ئايدا 19 ئىش ھەققى نورمۇرنى قوشۇپ بەردى، ئۇلار ھەر ئايدا 17.5 كىلوگرام ئاق ئاشلىق، بىر كىلوگرام گۆش بىيەلەيدىغان، قىش پەسلىدە ئىسسىنالايدىغان بولدى.

1958 - يىلى يەكەن ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق تەربىيىلەش ساناتورىيىسىنىڭ نامى يەكەن ياشانغانلار - مېيىپلار بەخت ساناتورىيىسىگە ئۆزگەرتىلدى. «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدە، ۋىلايەت بىر ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ياشانغانلار - مېيىپلار بەخت ساناتورىيىسىنى تەرتىپكە سالغانىدى. 1963 - يىلى ياشانغانلار - مېيىپلار بەخت ساناتورىيىسى يەنە بىر قېتىم تەرتىپكە سېلىنىدى، ساناتورىيىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 12، ئاھالىسى 60 بولۇپ، ئۇلار موخۇركا ياساش، ياغاچ ئۈي - جاھازلىرى ياساش، تىككۈچىلىك، خام توقۇش، ئىگەر - جابدۇق ياساش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ، يىللىق كىرىمىنى 28 مىڭ 846 يۈەنگە يەتكۈزدى.

1964 - يىل 4 - ئايدا يەكەن ناھىيىلىك بازار ياشانغانلار ساناتورىيىسى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەيلىدىن داۋاملاشتۇرۇشقا ئامالسىز قېلىپ، يەكەن ياشانغانلار - مېيىپلار بەخت ساناتورىيىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، يەكەن ناھىيىلىك ياشانغانلار - مېيىپلار پاراۋانلىق ساناتورىيىسى قىلىندى. ئۇنىڭ شتاتى 6 بولۇپ، خىراجىتىنى دۆلەت خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى بەردى، ساناتورىيىنىڭ بىر دانە تۇرمۇش ئاپتوموبىلى ۋە بىر ئۇن تارتىش ماشىنىسى بار ئىدى. كۆكتات تېرىلىدىغان 22 مو يەر، 16 مو باغ، 26 تۈياق چارۋا بولۇپ، 103 ساناتورىيە ئاھالىسى بېقىلدى. ساناتورىيە ئاھالىلىرىنىڭ يازدا يالاق كىيىمى، قىشتا 2 - 3 قۇر قىشلىق كىيىمى بار بولدى، ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئۈيۈشتۇرۇلدى، كىتاب، گېزىت، ژۇرنال سېتىۋېلىنىپ قىرائەتخانا قۇرۇلدى. 1978 - يىلى ۋىلايەت تەرىپىدىن ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. 80-يىللاردا ئىشچى - خىزمەتچىسى 23 كە، بېقىلىدىغان ساناتورىيە ئاھالىسى 81 (41 ئەر، 40 ئايال) گە يەتتى، ئايلىق تاماق پۇلى ھەر بىر ئادەمنىڭ 33 يۈەن، ئاشلىق نورمىسى 18 كىلوگرام بولدى، يىللىق كىرىمى 3400 يۈەنگە يەتتى.

8) يەكەن روھىي كېسەللىكلەر ساناتورىيىسى ئۇنىڭ تەكتى يەكەن روھىي كېسەللەرنى يىغىۋېلىش ئورنى بولۇپ، 1960 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان، ئۇنىڭغا سەھىيە تارماقلىرى رەھبەرلىك قىلاتتى، ئۇنىڭدا 50 كارخانات، 21 خىزمەتچى خادىم بار ئىدى، سەھىيە - تېخنىكا خادىمى 3 بولۇپ، 2سى دوختۇر، بىرسى سېستىرا ئىدى.

1961 - يىل 11 - ئايدا يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، قەشقەر روھىي كېسەللەرنى يىغىۋېلىش ئورنى بىلەن يەكەن روھىي كېسەللەرنى يىغىۋېلىش ئورنى بىرلەشتى، قەشقەر روھىي كېسەللەرنى يىغىۋېلىش ئورنى يەكەنگە كۆچۈرۈلدى، تەۋەلىك مۇناسىۋىتى خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى تەرىپىدىن رەھبەرلىك قىلىنىشقا ئۆزگەرتىلدى. بىرلەشتۈرۈلگەندىن كېيىنكى بىمارلار 180 بولدى. شۇ يىلى خەلق ئىشلىرى نازارىتى تارقاتقان ئۇلۇغمەگە ئاساسەن، روھىي كېسەللەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئايلىق تاماق پۇلى 13.5 يۈەن، ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا بېرىلىدىغان ئاشلىق 15 كىلوگرام، سۇ يېغى 0.5 كىلوگرام، گۆش 2 كىلوگرام، كۆمۈر 25 كىلوگرام، كۆكتات، قوشۇمچە يېمەكلىكلەر پۇلى 3 يۈەن، داۋالاش - دورا پۇلى 2 يۈەن، پارچە - پۈرات چىقىم پۇلى بىر يۈەن بولدى؛ ھەربىر ئادەمنىڭ يىللىق كىيىم - كېچەك پۇلى 35 يۈەن بولۇپ، بۇ 6.8 مېتىر پاختا رەخت، بىر كىلوگرام پاختا، 3 جۈپ ئاياغ كىيىم، 2 جۈپ پايپاق، بىر دانە لۆڭگىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يىغىۋېلىنغان خادىملار بىلەن خىزمەتچىلەرنىڭ نىسبىتى 1:8 گە بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر بىلەن مۇلازىملارنىڭ نىسبىتى 2:1 بولدى. ساناتورىيىنىڭ خىزمەتچىسى 27 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇر 2، دورىگەر بىر، سېستىرا 4 بولۇپ، بېقىش ئاساس، داۋالاش قوشۇمچە قىلىدۇ، شارائىتى ئاددىي، داۋالاش

سەۋىيىسى تۆۋەن ئىدى. 80 - يىلىنىڭ باشلىرىدا خىزمەتچى خادىملار 35 كە كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇر 10، سېستىرا 19. توك سىمى تارتىلىپ، توك چىراق ئىشلىتىلدى، ئاپتوموبىل سېتىۋېلىندى، كىنو ئاپپاراتى سەپلەندى، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش ئېلىپ بېرىلمىدىغان يەر 10 مو، باغ 5 مو بولدى. قوي، كالا بېقىلدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىشچى - خىزمەتچىسى 74 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە - تېخنىكا خادىمى 57. بۇ ئورۇندا پارتىيە ياچېيكىسى، ئىتتىپاق ياچېيكىسى، ساناتورىيە باشقۇرۇش كومىتېتى، داۋالاش، كاتىبات، مالىيە، خوجىلىق ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىندى، 4 كېسەللىك رايونى ۋە بىر ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى، يېڭىدىن كېسەلخانا، داۋالاش ئورنى، ئاشخانا، مۇنچا، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرالغۇسى سېلىندى، ماشىنىلاشقان قۇدۇق قېزىلدى، سۇ مۇنارىسى ياسالدى، گېنېراتور، تۇرمۇش ماشىنىسى، قۇتقۇزۇش ماشىنىسى، تېلېۋىزور، كىرئالغۇ، رادىئو ئۇسكۇنىسى، داۋالاش سايمانلىرىدىن رېنتېگېن ئاپپاراتى سېتىۋېلىندى، غەربىي گېرمانىيىدىن مىكروسكوپ، ئېلېكترو كاردىئوگراممىا، ئېلېكرىك شۇكنى تەكشۈرۈش ئاپپاراتى، لابوراتورىيە ئۇسكۇنىلىرى قاتارلىقلار ئىمپورت قىلىندى. 1985 — 1987 - يىلغىچە داۋالىغان بىمار 408 گە، دوختۇرخانىدىن چىققان ئادەم 311 گە، بۆلۈم ئالماشقانلار 17 گە، ساقىيىش نىسبىتى 67% كە، ياخشىلىنىش نىسبىتى 28% كە يەتتى، ساقايمىغانلار 4%، قېچىپ كەتكەنلەر 1% بولدى.

1988 - يىلى قۇتقۇزۇش تېپىدىن ئىجتىمائىي پاراۋانلىق تېپىغا، نوقۇل ھالەتتىكى تەمىنلەپ بېقىش تېپىدىن تەمىنلەپ بېقىش بىلەن ساغلاملاشتۇرۇشقا تەۋە ئېتىبار بېرىش تېپىغا بۇرۇلدى. «ئۇچى يوق ئوبېكت» لارنى يىغىپ تەربىيىلەشكە كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىشك سىرتقا ئېچىۋېتىلىپ، ئۆز پۇلى بىلەن، يېرىم ئۆز پۇلى بىلەن يىغىپ تەربىيىلەش قانات يايدۇرۇلدى. شۇ يىلى قوبۇل قىلىپ داۋالىغان بىمار 188، بۇنىڭدىن ساقىيىپ دوختۇرخانىدىن چىققىنى 176 بولۇپ، ساقىيىش نىسبىتى 77.6% كە، يىل ئاخىرىدا ياتاقتا يېتىۋاتقانلار 118 گە يەتتى. 1989 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋىلايەت يىغىۋېلىپ بېقىلمىدىغان خادىملارنىڭ تۇرمۇش پۇلى يېڭى ئۆلچەمنى تارقاتتى، بۇ ئۆلچەمدە كۆرسىتىلمىشچە، روھىي كېسەللەرنىڭ ھەربىرىگە ئايدا بېرىلمىدىغان تۇرمۇش پۇلى 35 يۈەن، داۋالاش پۇلى 8 يۈەن، ئىسسىنىش پۇلى 15 يۈەن، پارچە - پۇرات خىراجىتى 7 يۈەن، كىيىم - كېچەك پۇلى بىر يىلغا 105 يۈەن بولدى. قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش ئېلىپ بېرىلغانلىقى، مالىيە باشقۇرۇلغانلىقى، بىمارلارغا بېرىلمىدىغان تاماق پۇلى ئۆلچىمى بەلگىلىمىدىكىدىن 2 يۈەن ئېشىپ 37 يۈەنگە يەتتى. شۇ يىلى داۋالىغان بىمار 78 گە، ساقايغىنى 3 كە يەتتى. 1990 - يىلى داۋالىغان بىمار 285 ئادەم (قېتىم)، قوبۇل قىلىنغان روھىي كېسەل 65، يارىتىلغان كىرىم 245 مىڭ يۈەن، ساپ پايدا 85 مىڭ يۈەن.

§ 4 . مېيىپلار خىزمىتى

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە مېيىپلار تەشكىلى ئەڭ بۇرۇن قەشقەر شەھىرىدە قۇرۇلدى. 1980 - يىل 3- ئاينىڭ 20 - كۈنى شەھەرلىك 1 - نۆۋەتلىك ئەما، گاس - گاچىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قەشقەر شەھەرلىك ئەما، گاس - گاچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى. جەمئىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەردىكى مېيىپلار تەكشۈرۈلۈپ، 328 مېيىپ بارلىقى ئېنىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەما 26، گاس - گاچا 129، مېيىپ 173. 1984 - يىلى جەمئىيەتنىڭ مەمۇرىي شتاتى 3 بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر شەھىرىدە بىر قارار گاس - گاچىلار ئىشارەت تىلى ئۆگىنىش سىنىپى ئېچىلدى، 18 ئادەم بىر ئاي ئۆگىنىش ئارقىلىق

ئاساسىي جەھەتتىن ساۋاتلىق بولۇپ، مۇنتىزىم بولغان نورمال ئىشارەت تىلىدا پاراڭلىشالايدىغان بولدى؛ مېيىپلارنىڭ 3 تۇرلۇك سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتى ئىشخانىسى قۇرۇلدى. پارالىچ كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 19 بالا، كۆزىگە ئاق چۈشكەن 13 بالا بۇ يەردە ئوپېراتسىيە قىلىندى؛ 19 مېيىپ (قېتىم) 6 قېتىم مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مېيىپلار تەنھەرىكەت يىغىنىغا قاتناشتۇرۇلدى، ئۇلار 4 ئالتۇن مېدال، بىر كۈمۈش مېدال، 3 مىس مېدال ئالدى. مېيىپلار مەملىكەتلىك مېيىپلار كەسپى ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسىدە 3 - لىككە ئېرىشتى، شەھەر دەرىجىلىك مېيىپلار بىلىيارت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى، مېيىپلار ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى تەييارلاشقا ئۈيۇشتۇرۇلۇپ ئاپتونوم رايونلۇق ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى، شەھەرگە قاراشلىق 5 پاراۋانلىق كارخانىسى مۇددەت ۋە تۈرىگە بۆلۈپ 117 مېيىپنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى، ئۇلار ئاساسلىقى ياغاچ ئۆي جاھازلىرى ياساش، سىرچىلىق، رەڭلىك باسما، ھۈنەر-سەنئەت ۋە گۈزەل - سەنئەت، توقۇمىچىلىق، موتسىكلىت رېمونت قىلىش قاتارلىق تېخنىكىلىق خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى. 1990 - يىل 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە مېيىپلار بىرلەشمىسىنىڭ 1-قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ شەھەرلىك مېيىپلار بىرلەشمىسى سايلاپ چىقىلدى.

1990 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر ئۇلايىتىدە تۇنجى قېتىملىق مېيىپلار قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ئۇلايەتلىك مېيىپلار بىرلەشمىسى سايلاپ چىقىلدى، مەملىكەتلىك مېيىپلار بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى دېڭ فۇفاڭ قەشقەرگە كېلىپ يىغىنغا قاتنىشىپ تەبرىكلىدى.

Ⅳ باب

ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

§1. ئېقىپ يۈرگەنلەرنى يىغىپ قايتۇرۇش، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر، يەكەن ئۇلايەتلىرىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزا - بازارلاردا جەمئىيەت بىخەتەرلىكىنى تەرتىپكە سېلىش، ئىشلەپچىقىرىش ئىرقىلىق ئۆزىنى قوغۇزۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1952 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر شەھىرىدىكى كۆچمەنلەر 121 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوغرىلىققا، تىلەمچىلىككە تايىنىدىغان، نەشە چېكىدىغان، سەرگەردان بولۇپ يۈرىدىغان ئەر 89، توغرا كەسپى يوق، كۈنبويى كوچىلاردا لاغايلاپ يۈرىدىغان ئايال 32 ئىدى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ۋە خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىنىڭ كادىرلىرى ئۇلارنى يىغىپ، مەجبۇرلاش ۋاستىسىنى قوللىنىپ، بىرتەرەپتىن ئىدىيىۋى تەربىيە ئىشلىسە، يەنە بىرتەرەپتىن ئۇلارغا قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ماھارىتىنى ئۆگەتتى. بىر يېرىم يىلدىن كۆپرەك ئۆگىنىش قىلدۇرۇش، ئۆزگەرتىش ئىرقىلىق، تەكشۈرۈشتە لايىقەتلىك بولغانلىرىنى كاپالەتچىسىنى تېپىپ، يۇرتىغا قايتىپ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ياشاش يولىدا ئەمگەك قىلىشقا قويۇپ بەردى. يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى

قاغلىق ناھىيىسىدە ماھارەت ئۆگىنىش ئورنى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا 5500 يۇەن كۆچمەنلەرنى ئۆزگەرتىش مەبلىغى سېلىپ، كۆچمەنلەرنى ئۆزگەرتىش ئۆچۈن ئەمگەك تەربىيىسى ئېلىپ باردى. 1953 - يىلى يەكەن ناھىيىسىدە يەنە كۆچمەنلەرنى ئۆزگەرتىش كومىتېتى قۇرۇلدى، شۇ يىلى 5 - ئايدا ئەمگەك قىلىش - ماھارەت ئۆگىنىش ئورنى قۇرۇلدى. 1954 - يىلى يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى 832 مىڭ 53 يۇەن كۆچمەنلەرنى ئۆزگەرتىش پۇلى (كونا خەلق پۇلى)، 120 مىڭ يۇەن نىشە چېكىدىغانلارنى ئۆزگەرتىش پۇلى (كونا خەلق پۇلى) ئاجراتتى.

1956 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن يەكەن ۋالىي مەھكىمىسى بىرلەشكەندىن كېيىن، شەھەر كۆچمەنلىرىدىن 358 كىشى يىغىۋېلىنىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالدامچىلىقنى كەسىپ قىلغانلار 63% نى، ئوغرىلىقنى كەسىپ قىلغانلار 17% نى، ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىشنى كەسىپ قىلغانلار 17% نى، زەھەر چېكىدىغان، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانمايدىغانلار 3% نى ئىگىلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەتلەر ئارا ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن يۆتكىلىپ يۈرىدىغانلار ۋە ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن شەھەرلەرگە كىرىۋالىدىغانلارنى توسۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىش ئۆچۈن، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قەشقەر شەھىرىدە توسۇش پونكىتى قۇرۇپ، ئىچكى ئۆلكىلەر ۋە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازارلىرىغا ئېقىپ كىرگەن كىشىلەرگە قارىتا تەربىيە ئېلىپ باردى ۋە ئۇلارنى ئەسلى يۇرتىغا قايتۇردى. كۆچمەنلەرنى ئۆزگەرتىش ئەتىرىتى 373 كۆچمەننى يىغىۋېلىپ، ئۆزگەرتىش ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى بىرلەشتۇرۇش پرىنسىپىغا ئاساسەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىپادىسى ياخشى 121 ئادەمنى قول سانائەت بىرلەشمە ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىغا ياكى باشقا ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرىغا ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى. 1500 مو يەرگە بۇغداي، كۆممىقوناق تېرىپ، 50 مىڭ كىلوگرامدىن كۆپ ئاشلىق ئالدى ھەمدە كالا، قوي بېقىپ 19 مىڭ 647 يۇەن كىرىم قىلدى.

جەمئىيەتتە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن كۆچمەنلەر سانىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر)، بازارلاردا كۆچمەنلەرنى يىغىپ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئېلىپ بارىدىغان ئەتىرەتلەر قۇرۇلدى. 1958 - يىلى «بەشى يوق» ئوبيېكتتىن 6814 ئادەم يىغىۋېلىنىپ بىر تەرەپ قىلىندى، ئۇلار يىغىۋېلىنىپ تەربىيە بېرىلىش، ئۆزگەرتىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە سېلىندى.

1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە كۆچمەنلەر، تىلەمچىلەر، يېتىملار، ئەمالار، گاس - گاچىلار ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ تىزىملاندى، بۇنداقلار جەمئىي 7387 ئادەم ئىكەن، بۇنىڭدىن باشقا سىرت جايلاردىن قەشقەرگە ئېقىپ كەلگەنلەر 930 بولۇپ، ئۇلاردىن 377 سى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىلدى.

1960 — 1962 - يىلغىچە بولغان «3 يىللىق تەبىئىي ئاپەت» مەزگىلىدە ئىچكىرىدىن زور تۇركۈمدىكى دېھقانلار، شەھەرلەردىن ئىخچاملىنىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن خادىملار شىنجاڭغا ئېقىپ كىردى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلار تارمىقى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كۆتۈرۈلۈش پونكىتلىرىنى قۇرۇپ، ئېقىپ كەلگەنلەرنى توسۇش، كۆتۈرۈلۈش، قايتۇرۇش، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمەتلىرىگە مەسئۇل قىلدى. قەشقەر پونكىتى مۇشۇ 9 پونكىتنىڭ بىرى ئىدى. ۋىلايەتتە يەنە ئېقىپ كەلگەنلەرنى بىرتەرەپ قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

1961 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىچكىرىدىن ئېقىپ كەلگەنلەردىن 35 مىڭدىن كۆپ ئادەم يىغىۋېلىنىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك مەيدانلىرى، سۇ ئامبارلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 5800 دىن كۆپ، گۈڭشىلار قۇرغان دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، باغۋەنچىلىك مەيدانلىرىغا ۋە ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرەتلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 27 مىڭ 400 دىن كۆپ، ئىدارىلارنىڭ دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى زاۋۇتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 1800 دىن كۆپ، ئېقىپ كەلگەنلەرنىڭ كەسىپ تەركىبىگە كەلسەك، يەكەن، قەشقەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت، يېڭىسار ناھىيىلىرىدىكى 13 مىڭ 251 ئادەمنى تەكشۈرۈش ستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، دېھقانلار 62.9%نى،

شەھەرلەردىن كىنچاملاپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن كىشچى - خىزمەتچىلەر 34.1% نى، «پومپىشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇر، ئوڭچىللار» 3% نى ئىگىلىگەن. ئىچكىرىدىن ئېقىپ كەلگەنلەرنىڭ كىيىم- كېچەك، يوتقان - كۆرپىسى يېتىشمەسلىك ئەھۋالىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى مەخسۇس 660 مىڭ 313 يۈەن ئاجراتتى، گۈڭشې، چوڭ ئەترەتلەر پاراۋانلىق فوندىدىن 559 مىڭ يۈەن چىقىرىپ، ئولارنىڭ قىشتىن ئۆتۈش مەسلىسىنى ھەل قىلدى. ھەرقايسى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى يەنە يىغىۋېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى، مارالبېشى ناھىيىسى ئاچالدا كۈتۈۋېلىش پونكىتى قۇردى. 1964 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 3 خىل خادىم 18 مىڭ 370 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە چېگرا رايونغا يارداەم بەرگۈچى خادىم 211، تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن خادىم 3728، ئېقىپ كەلگەنلەر 14 مىڭ 431. يەكەن، مەكىت، پەيزاۋات، قاغىلىق ناھىيىلىرى 3 خىل خادىملارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرغاندا، ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلىدىن 76 مىڭ 496 يۈەن، پاراۋانلىق فوندىدىن 48 مىڭ 500 يۈەن ئاجرىتىپ 264 ئېغىز ئۆينى رېمونت قىلىپ بەردى، قالدۇرۇق يەر ئاجرىتىپ بېرىپ ئولارنىڭ ئائىلە قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا يارداەم بېرىپ، كىيىم - كېچەك، تاماق، داۋالىنىش قاتارلىق ئەھلىي قىيىنچىلىقىنى ۋاقتىدا ھەل قىلىپ بەردى.

1965 - يىلى جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن، بىر قېتىملىق ئېقىپ كەلگەنلەرنى زەربىدارلىق بىلەن يىغىۋېلىپ قايتۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 1048 ئادەم يىغىۋېلىندى. قايتا - قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىچىدە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلگەن، ئەمگەك ئارقىلىق تەربىيىلەنگەنلەر، قاچقانلار ھەم يېڭى ئەزا 38 بولۇپ، ئومۇمىي سانىنىڭ 3.6% نى؛ ئوغرىلىق، پاھىشۋازلىق قىلغانلار، قارا گۇرۇھنىڭ باشلىقلىرى 41 بولۇپ، 3.9% نى، دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن قېچىپ چىققانلار 44 بولۇپ، 4% نى؛ قايتا - قايتا قاچقانلار، ئورۇنلاشتۇرۇشقا بوي سۇنمىغانلار 879 بولۇپ، 83.9% نى ئىگىلىگەنلىكى مەلۇم بولدى. بىر مەزگىل تەربىيە بېرىش، ئۆزگەرتىش، تەكشۈرۈش ئارقىلىق 11ى ئىچكىرىگە قايتۇرۇلدى، 159ى باشقا ۋىلايەتلەرگە ماڭدۇرۇلدى، 796سى گۇڭشېلارغا قايتۇرۇلدى، 3 ئادەم جاسائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلدى، 23ى يۇرتىغا قايتىشنى كۈتۈپ تۇرۇشقا قالدۇرۇلدى.

1966 — 1967 - يىللىرى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ خالىغانچە سىرتقا ئېقىشى كېلىپ چىقتى. 1970 - يىلى ئاپتونوم رايون ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتلارغا، ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتلىرىغا «ئېقىپ كەلگەنلەرنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇپ ياخشى ئىشلەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇشنى ئاساس قىلىش پرىنسىپىغا ئاساسەن، 1974 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئېقىپ كەلگەنلەر 2689 ئادەم يىغىۋېلىنىپ، 2604 ى قايتۇرۇلدى.

1976 - يىلى باھاردا پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا، قەشقەر يېڭىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردىكى بىر قىسىم دېھقانلار، چوڭ ئەترەتتىن بېرىلگەن تۇغقان يوقلاش ئىسپاتىنى ئېلىپ، ئاشلىق، قازان - قۇمۇچ، يۇك - تاقىلارنى، بالا چاقىلىرىنى ئېلىپ شىمالغا كۆچتى، ئادەتتە ھەر كۈنى 50 تىن 100 گىچە ئادەم سىرتلاردا ئىش ئىزدەپ يۈردى. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ دوكلاتىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، ۋىلايەت دەرھال خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاقسۇغا بېرىپ، سىرتتا ئېقىپ يۈرگەنلەرنى نەسىھەت قىلىپ توستى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان 4 ناھىيىنىڭ رەھبەرلىرىمۇ خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ ئاقسۇغا بېرىپ ئۆز ناھىيىلىرىدىكى گۇڭشې ئەزالىرىنى قايتۇرۇپ كەلدى. ھەرقايسى ناھىيىنىڭ خەلق ئىشلىرى، ئاشلىق، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى، ئايالار بىرلەشمىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى قاتارلىقلاردىن تەشكىللەنگەن خىزمەت گۇرۇپپىسى نۆۋەتلىك گۇڭشې - ئەترەتلەرگە چوڭقۇر چۆكۈپ تەكشۈرۈپ

تەنتەق قىلىپ، ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ ئاممىنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇردى. يېرىم ئايلىق تىرىشىش ئارقىلىق، سىرتتا ئېقىپ يۈرگەن گۇڭشې ئەزاسىدىن 200 دىن ئارتۇقى يۇرتىغا قايتۇرۇپ كېلىندى، ئەمما يەنىلا 1000 دىن ئارتۇق ئادەم شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئىلى قاتارلىق جايلىرىدا ئېقىپ يۈردى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئېقىپ كەلگەنلەرنى يىغىۋېلىش دائىرىسى كېڭىيىدى، ۋىلايەت بويىچە يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرىدىكى يىغىۋېلىش ئورنى ساقلاپ قېلىنغاندىن باشقا، قالغانلىرى بىرەك ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، سىرتتا چىقىپ ئېقىپ يۈرىدىغانلارنىڭ سانى كۆرۈنەرلىك ئازايدى. 1983 — 1984- يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدە 3542 ئادەم يىغىۋېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 3068، خەنزۇ 456؛ يېڭى ئېقىپ كەلگەنلەر 282، ئېقىپ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەنلەر 1118؛ تىلەمچى 1028، پاھىشە ئايال 512، باشقىلار 584؛ ياشلار - ئوتتۇرا ياشلىقلار 2099، ياشانغانلار 330، ئۆسمۈر 1095. 1985 - يىلى يىغىۋېلىنغان ئادەم 1840.

1986 - يىلى ئومۇمىي يىغىۋېلىنغىنى 2000 ئادەم (قېتىم) دىن ئېشىپ كەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر 1608 ئادەم (قېتىم)، خەنزۇ 451 ئادەم (قېتىم)، (ئاساسلىقى ئىچكىرىدىن كەلگەن ۋاقىتلىق ئىشلەيدىغان ۋاقىتلىق نوپۇسلار)، ئەر 1784 ئادەم (قېتىم)، ئايال 275 ئادەم (قېتىم)؛ ياشانغانلار 235 ئادەم (قېتىم)، ياش - ئۆسمۈرلەر 1210 ئادەم (قېتىم)، بالىلار 623 ئادەم (قېتىم). يىغىۋېلىنغانلارنىڭ تامىقى دۆلەت بەلگىلىگەن ئاشلىق، ياغ بويىچە نورمىلىق بېرىلدى، بىر يىلدا ئىشلىتىلگەن ئۇن 17 مىڭ 500 كىلوگرام، سۇ يېغى 440 كىلوگرام، ئەمەلىي چىقىم قىلىنغان تاماق پۇلى 16 مىڭ 60 يۈەن، داۋالانغان بىمار 1356 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە سىفلىس بولغانلار 7، جىگەر كېسىلى بولغانلار 16، تېرە كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 7، تاشقى كېسەللىكلەر بىمارى 130، ئېغىر كېسەل 3، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي ئۆلۈپ كەتكەنلەر 2.

1988 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايەتلىك يىغىۋېلىپ قايتۇرۇش پونكىتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 25، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 163 مىڭ 447 يۈەنگە يەتتى، بىر يۈك ئاپتوموبىلى، بىر ساقچى ئاپتوموبىلى بار. شۇ يىلى يىغىۋېلىنغانلار 990 غا، يىللىق چىقىمى 124 مىڭ يۈەنگە، قوشۇمچە ئىگىلىك كىرىمى 700 يۈەندىن كۆپرەككە يەتتى. قاغىلىق يىغىۋېلىش پونكىتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 5، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 76 مىڭ يۈەن بولۇپ، شۇ يىلى 457 ئادەم يىغىۋېلىندى، يىللىق چىقىمى 45 مىڭ يۈەن، قوشۇمچە ئىگىلىك كىرىمى 3000 يۈەن بولدى. يەكەن يىغىۋېلىش پونكىتىنىڭ 9 خىزمەتچىسى، 150 مو بېلىق كۆلچىكى، 250 مو يېزا ئىگىلىك يېرى، 45 مو بېغى ۋە بىر دانە قول تراكتورى بولۇپ، شۇ يىلى يىغىۋېلىنغان ئادەم 863، چىقىمى 51 مىڭ يۈەن، قوشۇمچە ئىگىلىك كىرىمى 22 مىڭ 700 يۈەن، ئېرىشكەن پايدىسى 10 مىڭ 600 يۈەن. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يىغىۋېلىنغان سەرگەردان، تىلەمچى 1540 قا يەتتى.

2 §. ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1951 - يىلنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە ھەربىي سەپتىن قايتقانلار كومىتېتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1952 - يىل 3 - ئايدا ئۇنىڭ نامى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە كەسىپ ئالماشتۇرغانلار قۇرۇلۇشى كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1953 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىدە يەكەن ۋىلايەتلىك كەسىپ ئالماشتۇرغانلار قۇرۇلۇشى كومىتېتى قۇرۇلدى. 50 -، 60- يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيە دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتلىرىدا مەخسۇس ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئاپپاراتى قۇرۇلمىغاندى، ئەمما 1 - 2 ئادەم بۇ كەسىپكە مەسئۇل قىلىندى. 1974 - يىلى

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ھەربىي سەپتىن قايتقان، قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، پىلان كومىتېتى خەلق ئىشلىرى، جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەمگەك، ئاشلىق تارماقلىرى، شۆبە ھەربىي رايونىدىن بىردىن خىزمەتچى خادىم ئاجرىتىلىپ، بۇ ئىشخانىنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى، ئىشخانا ئورنى خەلق ئىشلار ئىدارىسىدا تەسىس قىلىندى.

1980 - يىل 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىنىپ، كۈندىلىك خىزمەتلەرگە كونكرېت مەسئۇل قىلىندى. 1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئۇنىڭ نامى قەشقەر مەۋرىي مەھكىمە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ۋە قىسمدىن دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققان كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. ئورۇنلاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەن، كەسىپ ئالماشتۇرغان، دەم ئېلىشقا چىققان ھەربىيلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش، تەقسىم قىلىش ۋە ماسلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى قارىمىقىدا نەپقە بېرىش - ئورۇنلاشتۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى تۈزگەن فاكتېن، سىياسەتلەرنى كونكرېت ئىجرا قىلىشقا، ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەن، كەسىپ ئالماشتۇرغان، قىسمدىن ئايرىلغان ھەربىيلەرنى ئۆگىنىشكە تەشكىللەش، ئىدارىلەرگە تەقسىملەش، ئالاقىلىشىش ئىشلىرى قاتارلىق كونكرېت خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى.

1. ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1955 - يىلى خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ مەۋرىي مەھكىمە خەلق ئىشلىرى تارمىقى ۋىلايەتتىكى ئىنقىلابىي مېيىپ ھەربىيلەر، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەرنى تىزىملىدى ھەمدە تۇرگە ئايرىپ رەتكە تۇرغۇزدى. 1 - خىلدىكىلەر، تۇرمۇش جەھەتتە ئۆزىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالايدىغانلار؛ 2 - خىلدىكىلەر، ئەمگەك كۈچى بار، مەبلىغى كەمچىل بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئوچۇن قوشۇمچە يارەمگە مۇھتاجلار؛ 3 - خىلدىكىلەر، قېرى، ئاجىز، مېيىپ، ئەمگەك كۈچى يوق، قەرەللىك قوشۇمچە يارەمگە مۇھتاجلار. ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە تولۇق تەييارلىق قىلىش ئوچۇن، ئەينى ۋاقىتتىكى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش پرىنسىپى «نەدىن كەلگەن بولسا، شۇ يەرگە قايتۇرۇش» ئىدى. 1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەۋرىي مەھكىمە شەھەر - بازارلاردا ھەربىي سەپتىن قايتقان 880 ھەربىينى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى (بۇنىڭ ئىچىدە 95 نەپىرى 2 - دەرىجىدىكى A، B دەرىجىلىك، 3 - دەرىجىدىكى A، B دەرىجىلىك ئىنقىلابىي مېيىپ ھەربىيلەر).

جەنۇبىي شىنجاڭ مەۋرىي مەھكىمىگە قاراشلىق ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى سىرتقى رايونلاردىكى ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئۆز يۇرتىغا ئوڭۇشلۇق قايتىشىغا غەمخورلۇق قىلىش ئوچۇن، يەكەن ناھىيىسى، قەشقەر شەھىرى، مارالبېشى ئاچال قاتارلىق قاتناش توگۈنلىرىدە ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەرنى ياتاق، تاماق بىلەن كوتۇۋېلىش پونكتى قۇرۇپ، چېگرىدىن ئوتىدىغان ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلىدى.

1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەر 2086 بولۇپ، شەھەر - بازارلارغا ئورۇنلاشقىنى 763، يېزىلارغا ئورۇنلاشقىنى 1262. 1957 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەربىي سەپتىن يۇرتىغا قايتقان ھەربىيدىن 279 ى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ھەمدە ئۇلارغا 2350 يۈەن قوشۇمچە يارەم پۇلى بېرىلدى. 1958 - يىلى ۋىلايەتتە ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن مېيىپ ھەربىيلەر 5572 بولۇپ، بۇنىڭدىن شەھەر - بازارلارغا ئورۇنلاشقىنى 490.

1961 - يىلى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى كۈچ تەشكىللەپ ۋىلايەتتىكى ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى. تەكشۈرۈشتە ۋىلايەتتە 2622 ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربي، 1924 كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربي، 765 قىسمدىن چېكىنگەن ھەربي، 19 پېنسىيىگە چىققان ھەربي بولۇپ، ھەممىسىنىڭ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقى ئېنىقلاندى. 1964 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەن، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىدىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى، ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەر ئومۇميۈزلۈك ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، شەرەپ بىلەن ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربي ئاكتىپلار ۋەكىللىرى يىغىنى ياكى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربىيلەر ئىچىدە بارلىققا كەلگەن نەمۇنىلىك شەخس ۋە ئىلغار ئىشلارنى تەقدىرلىدى، 112 ئاكتىپنى باھالاپ چىقتى. شەھەر - بازارلار ۋە يېزا-كەنتلەردىكى ھەرقايسى سەپلەرگە تارقىلىپ كەتكەن ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، شەرەپ بىلەن كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربىيلەرنى يوقلىدى ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلىدى؛ تۇرمۇشتا ھەقىقەتەن قىيىنچىلىقى بارلارغا ۋاقتىدا قوشۇمچە ياردەم بەردى؛ نەپىقە ئالىدىغان ئوبيېكتلارغا مەنسۇپ بولغانلىرىغا ئېتىبار بېرىش - قوشۇمچە ياردەم بېرىش كىنىشكىسى بەردى، شۇ يىلى ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەرگە 9726 يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى. 1963 — 1964 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەن، يۈرتىغا قايتقان ھەربىيدىن 387 سى قوبۇل قىلىندى. 1966 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا قىسمدىن چېكىنگەن ياشانغان قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى بىر، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربي 2428، قىسمدىن چېكىنگەن ھەربي 1634، پېنسىيىگە چىققان ئوفىتسېر ۋە ئورگان خىزمەتچىسى 33، ئىنقىلابىي مېيىپ ھەربي 188 بولۇپ، جەمئىي 4284 ئادەم بار بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنىڭ 1 - سېپىگە ئورۇنلاشقىنى 3459 بولۇپ، ئومۇمىي سانىنىڭ 80.7% نى؛ شەھەر - بازارلاردىكى ئورگانلار ۋە كارخانىلارغا ئورۇنلاشقىنى 825 بولۇپ، 19.3% نى ئىگىلەيدۇ.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاچقا، خەلق ئىشلىرى كەسپىنى نورمال قانات يايدۇرۇشقا بولمىدى. 1974 - يىلى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى نورمال كەسپىي خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن، شەرەپ بىلەن ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربىيلەر ۋەكىللىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدىكى خاتالىقنى ۋاقتىدا تۈزەتتى. 1974 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان ھەربي سەپتىن قايتقان ھەربي 171 بولۇپ، بۇنىڭدىن يېزىلارغا ئورۇنلاشقىنى 95، شەھەرلەردە خىزمەتكە ئورۇنلاشقىنى 76.

1975 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان ھەربي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربي 313 بولۇپ، بۇنىڭدىن يېزىلارغا ئورۇنلاشقىنى 181، شەھەرلەرگە ئورۇنلاشقىنى 132. 80 - يىللاردىن بۇيان قىسىملاردىكى ئاپپارات، خادىملار ئىخچاملىنىپ، مىليونلىغان ھەربي قىسقارتىلىپ، ھەربي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ سانى تېز كۆپەيدى. 1981 - يىل 3 - ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە مەمۇرىي مەھكىمە قىسمدىن پېنسىيىگە چىققان كادىرلار ۋە قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمەت يىغىنى ئاچتى. يىغىندا «نەدىن كەلگەن بولسا، شۇ يەرگە قايتىش» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا قەيت قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاز ساندىكى قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئۆيى يوق، ئۆيى يېتىشمەسلىك مەسىلىلىرى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئاپتونوم رايون تېخى مەخسۇس پۇل ئاجراتمىغان ئەھۋال ئاستىدا، ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى قۇتقۇزۇش پۇلى ئىچىدىن ناھىيە (شەھەر) لەرگە ئولتۇراق ئۆي قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئاز مىقداردا قوشۇمچە ياردەم پۇلى

تەڭشەپ بەردى، ئاساسلىقى يەنىلا گۈڭشي، چوڭ ئەترەتلەرنىڭ ياردەم بېرىشى ۋە شەخسىلەرنىڭ تىرىشىشى نەتىجىسىدە ئۆي سېلىندى. كېسەل بولۇپ يۈرتىغا قايتقان ھەربىيلەرگە قولدىن ئىش كېلىدىغان ئەھۋال ئاستىدا، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بارلارغا ئامما ئېتىبار بەرگەندەك ئۇلار يەنىلا قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا ئامالسىز قالغان بولسا، ئامما باھالاش، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى تەستىقلاش ئارقىلىق، مۇڭاپىق ھالدا قەرەللىك ياردەم بېرىلدى. كېيىم - كېچىكى، يوتقان - كۆرپىسى بېتىشمەيدىغان، قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرگە خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى مۇڭاپىق غەمخورلۇق قىلدى.

1981 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) بازارلىرىدا «ۋەزىپىنى سىستېمىلار بويىچە تەقسىم قىلىش، ئورۇنلاشتۇرۇشنى ھۆددىگە ئېلىش» ئۇسۇلى ئىجرا قىلىندى، يەنى ھەربىي قىسمدىن چېكىنگەنلەرنىڭ ئاتا - ئانىسى قايسى سىستېمىدا بولسا، شۇ سىستېمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى؛ ئاتا - ئانىسى پارتىيە- ھۆكۈمەت سىستېمىسىدا بولغان ۋە خىزمەت ئورنى بولمىغان قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسى بىرتۇتاش تەقسىم قىلىپ ئورۇنلارغا ئەمەلىيلەشتۈردى. كونكرېتنى ئورۇنلاشتۇرۇش 3 خىل ئەھۋالغا بۆلۈندى: 1) قىسمغا كىرگەن ۋاقتىدا، ئوقۇغۇچى ياكى ئىش كۆتۈۋاتقان ياش، شەھەر - بازارلاردىن تاغ ۋە يېزىلارغا بارغان زىيالىي ياش، ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكۇمنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولغان بولسا (ھەربىيلەر ئالىي مەكتەپ، قىسمدىن يەرلىكتىكى ئالىي مەكتەپلەرگە كىرگەن، دۆلەتنىڭ بىرتۇتاش تەقسىماتى بويىچە قىسمدىكى ئوتتۇرا تېخنىكۇملارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، بۇ خىلدىكى چېكىنگەن ھەربىيلەرگە قارىتا، ۋەزىپىنى سىستېمىلار بويىچە تەقسىم قىلىش، ئورۇنلاشتۇرۇشنى ھۆددىگە ئېلىش يولغا قويۇلدى؛ 2) قىسمغا كىرگەندە دۆلەت ئورگىنى، خەلق تەشكىلاتى، زاۋۇت، كان- كارخانا، كەسپىي ئورۇن ۋە ناھىيىدىن يۇقىرى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئورۇنلارنىڭ رەسمىي خىزمەتچىسى بولغان بولسا، ھەربىي سەپتىن قايتقاندىن كېيىن ئۆز خىزمەت ئورنىغا قايتۇرۇلۇپ، ۋەزىپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى؛ 3) ئاساسىي قۇرۇلۇش ساپىيورلار قىسمىنىڭ ساپىيور ئەسكىرى، ھاۋا ئارمىيە ئۇچقۇچىلىرى (جۈملىدىن ئۇچقۇچى كۇرسانت) سەپتىن قايتقاندىن كېيىن، ئەسلى يۇرتى ياكى سۆيگىنى تۇرۇشلۇق ناھىيە (شەھەر) لەر قوبۇل قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى.

ئۇنىڭدىن باشقا، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش مەزگىلىدە ئاتا - ئانىسى تەستىق ئارقىلىق شەھەر - بازارلارغا كۆچكەن، يېزىلاردا بىۋاستە ئورۇق - تۇغقانلىرى قالمىغان قىسمدىن چېكىنگەن يېزىلىق ھەربىيلەر؛ ۋېتېنامدىكى ئۇزۇنىي قوغداش قايتۇرما جېڭىدە قۇربان بولغان ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ ئىنى - سىڭىللىرى «قىزغىنلىق بىلەن ئەسكەرلىككە قاتنىشىپ» قىسمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەر، 1983 - يىلدىكى يېڭى «ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش قانۇنى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ۋەزىپىسىدىن چېكىنگەن 2 -، 3 - دەرىجىلىك ئىنقىلابىي مېيىپ ھەربىيلەر، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن، كارخانا - كەسپىي ئورۇنلارغا مۇڭاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەن ھەربىي 820 بولۇپ، بۇنىڭدىن يېزىلارغا، تۇمۇن - مەيدانلاردا ئورۇنلاشقىنى 303، ۋىلايەت 55 مىڭ يۇمۇن پۇل ئاجرىتىپ، 488 ئېغىز ئۆينى رېمونت قىلىپ، يېڭىدىن سېلىپ بەردى، قاغىلىق ناھىيىسى يەنە ھەربىي سەپتىن قايتىپ يېزىلارغا ئورۇنلاشقان 9 ھەربىينىڭ ئۆي رېمونت قىلىشىغا 2410 يۇمۇن ئاجرىتىپ بەردى؛ شەھەرلەرگە ئورۇنلاشقىنى 517 بولدى.

1984 - يىلى 797 ئادەم قوبۇل قىلىنىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرگە ئورۇنلاشقىنى 524، يېزىغا ئورۇنلاشقىنى 230، ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى ئىنكاس بىرقەدەر كۆچلۈك بولغان ئۆي يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى تەكشۈردى ھەمدە 59 مىڭ 900 يۇمۇن ئاجرىتىپ، ھەربىي سەپتىن قايتقان 254 ھەربىيگە 450 ئېغىز ئۆي سېلىپ بەردى.

1984 - يىلدىن باشلاپ «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى پىدائىي جەڭچىلىرىنى ھەربىي مەجبۇرىيەتتىن چېكىنگەندىن كېيىنكى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى» غا ئاساسەن، مەجبۇرىيەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلەر ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش مەزگىلى توشقاندىن كېيىن، قىسمىلار پىدائىي جەڭچىگە ئۆزگەرتكەن بولسا، پىدائىي جەڭچى بولۇش مەجبۇرىيىتى يەل چەكلىمىسىمۇ توشۇپ، مەجبۇرىيەت ئۆتەشتىن چېكىنىپ، يەرلىككە قايتسا، بىردەك خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىلانلىق ئىگىلىكىنىڭ بازار ئىگىلىكىگە ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى خادىملار زور دەرىجىدە ئازايدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغانلىقتىن، يېزىلاردىن قىسمىغا كىرگەنلەرنىڭ قىسمىدىن چېكىنىشى كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ، شەھەرلەردىن قىسمىغا كىرگەنلەرنىڭ چېكىنىشى ھەسسىلەپ كۆپەيىپ، ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە نۇرغۇنلىغان قىيىنچىلىق ئېلىپ كەلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئاتا - ئانىسى يېزىلارغا چۈشۈرۈلگەنلىك سەۋەبى بىلەن ئۇۋالچىلىققا ئۆچرىغان پەرزەنتلەردىن سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ شەھەرلەرگە قايتۇرۇلىدىغانلىرىغا كەلسەك، تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئارقىلىق ھەقىقەتەن سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلىدىغان پەرزەنت ئىكەنلىكى ئىسپاتلانسا قەتئىي ھالدا شەھەرلەردىن قىسمىغا كىرگەنلەر بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولدى.

1985 - يىلغا كەلگەندە قىسمىلارنىڭ بىرنەچچە يىللىق تەرتىپكە سېلىنىشى ئارقىلىق كەڭ كۆلەملىك ھەربىي سەپتىن چېكىنىدىغانلار ئازىيىشقا باشلاپ، ھەربىيلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىنى يەنە نورمالالاشتى. شۇ يىلى 465 ئادەم قوبۇل قىلىنىپ، 155 ى يېزىلارغا، 19 ى تۇەن - مەيدانلارغا، 291 ى شەھەر - بازارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1986 - يىلى ۋىلايەت قوبۇل قىلغان قىسمىدىن چېكىنگەنلەر 587، بۇنىڭدىن يېزىلارغا ئورۇنلاشقىنى 170، تۇەن - مەيدانلارغا ئورۇنلاشقىنى 25، شەھەر - بازارلارغا ئورۇنلاشقىنى 392؛ 1987 - يىلى مەمۇرىي مەھكىمە مەخسۇس «قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەرنى قايتا تەكتىلەش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نى تارقىتىپ، ئىشقا ئورۇنلار ۋاكالىتەن باشقۇرۇش ياكى كۆپ تەرەپلىمە باشقۇرۇش ھادىسىسىنى تۇزەتتى، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىنى چوقۇم پارتىيىنىڭ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش سىياسىتى بويىچە بېجىرىشنى تەكتىلىدى ھەمدە ئىلگىرىكى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىدە كۆرۈلگەن بەزى مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، بەزى تەدبىرلەرنى قوللاندى. ناھىيە (شەھەر) لەردە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش ئاپپاراتى تەڭشەلدى، كارخانىلارنىڭ يېڭىدىن قۇرۇلغان ۋە كېڭەيتىلگەن كۆلىمى، ئادەم ئىشلىتىش ئەھۋالى كۆپ تەرەپلىمە ئىگىلەندى؛ ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىشلىرى تارماقلىرى ئالاقىلىشىپ كادىر قوبۇل قىلىش كۆرسەتكۈچىنى كۆپەيتتى؛ «سىستېمىلار بويىچە تەقسىم قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇش ھۆددىگە ئېلىنىدىغان» قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرگە قارىتا سىستېمىلار بويىچە تەڭشەش، بىر ئائىلە كىشىلىرى بىر سىستېمىدا ياكى بىر ئورۇندا خىزمەت قىلمىشتەك ئىللەتلەردىن ساقلىنىش يولغا قويۇلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا گوۋۇيۈەن «قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتىگەن ھەربىيلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش نىزامى» نى تارقىتىپ، قىسمىدىن چېكىنگەن مەجبۇرىيەت ئۆتىگەن ئەسكەرلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىدە «نەدىن كەلگەن بولسا شۇ يەرگە قايتىش» پرىنسىپىنى ۋە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش، ھەركىم ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇش» فاكتورىنى چوقۇم ئىزچىللاشتۇرۇشنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ قەيت قىلدى. 1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى قوبۇل قىلغان قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەر 683، بۇنىڭدىن يېزىلارغا ئورۇنلاشقىنى 155، تۇەن - مەيدانلارغا ئورۇنلاشقىنى 124، قالغانلىرىنىڭ كۆپ قىسمى شەھەر - بازارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى 1980 — 1987 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە يېزىغا قايتىپ ئىشقا ئورۇنلاشقان ھەربىيلەرنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي تەكشۈردى،

تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە شۇ مەلۇم بولدىكى، پېزىغا قايتىپ كىشقا ئورۇنلاشقانلار 1501 كىشكەن، بۇنىڭ ئىچىدە كەسىپلەشكەن كىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 370، ئاساسىي قاتلام كادىرلىقىنى ئۇستىگە ئالغىنى 91، تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 95، ماشىنا ھەيدەپ يەككە ترانسپورت بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 61، ئاشخانا ئاچقان ۋە مۇلازىمەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 73، ئائىلە باقمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىغىنى 103، قالغىنى رېمونتچىلىق ۋە باشقا چىقىش يولىنى تاپقان ياكى باشقىلار تەرىپىدىن كىشقا تەكلىپ قىلىنغان. ھەربىي سەپتىن قايتقان ۋە چېكىنگەن بۇ ھەربىيلەرنىڭ ھەممىسى كىچىك بازارلارنى ئاساس قىلغان بولۇپ، يەردىن ئايرىلىسىمۇ يۇرتتىن ئايرىلمىغان. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا كارخانا ئورۇنلار خادىملارغا تويۇنۇش، ئاپپاراتلار ئىسلاھ قىلىنىش، شەھەر - بازارلاردا قىسمەن چېكىنگەنلەر كۆپىيىش قاتارلىقى سەۋەپلەر كىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىنى تېخىمۇ قىيىنلاشتۇرۇۋەتتى. 1988 - يىلى قوبۇل قىلىنغانلار 455 بولۇپ، 425 شەھەر- بازارغا ئورۇنلاشتى. 1989 - يىلى 361 كىشى قوبۇل قىلىنىپ، 337 سى شەھەر - بازارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. پېزىلارغا 1988 -، 1989 - يىللىرى ئاران 52 ئادەم ئورۇنلاشتى. بۇنىڭدىن باشقا قىسمەنمۇ، يەرلىكتىمۇ ئىشلىيەلەيدىغان تالانتلىقلارنى كۆپەيتىپ، ۋىلايەت ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايوننىڭ يولىورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە ئەمگەك باشقارمىسى، كادىرلار باشقارمىسى ئالاقىدار خادىملارنى مەخسۇس تەشكىللەپ، قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق قىسىملاردا ئەستايىدىل تاللاش ئېلىپ بېرىپ، قاتتىق تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈپ، ئىمتىھان ئېلىپ، قىسمەن چېكىنگەن بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ھەربىيلەرنى تاللاپ، ۋىلايەتتە خىزمەت قىلىشقا قالدۇردى. 1996 - يىلى 130 ئادەم، 1987 - يىلى 95 ئادەم چەت، نامرات ناھىيىلەردىن تاشقورغان، پەيزاۋات، مەكىت، مارالبېشى، يېڭىسار قاتارلىق جايلاردىكى يېزا - بازارلارغا تەقسىملىنىپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا قاتناشتۇرۇلدى.

2. دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

80 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە قىسىملاردا ئىخچاملاش - تەرتىپكە سېلىش يولغا قويۇلۇپ، مىليونلىغان ئەسكەرلەر قىسقارتىلغاندىن كېيىن، قىسمەن پېنسىيىگە چىققان ھەربىيلەر يەرلىككە قايتىپ ئارام ئالىدىغان بولدى. ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى ئورگانلىرى تۇرلۇك سىياسەتلەرگە قاتتىق رىئايە قىلىپ، دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان ھەربىيلەرنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى. قىسىملاردىن دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنىڭ ئۆي قۇرۇلۇشى مەسلىسىدە دۆلەت ستاتىستىكا كومىتېتى، قۇرۇلۇش كومىتېتى، مالىيە مىنىستىرلىكى، باش سىياسىي بۆ ۋە ماددىي ئىشيا ئىدارىسى ھۆججەتنىڭ روھىغا، دۆلەت تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەن ئۆي قۇرۇلۇشى ۋەزىپىسى ۋە ئۆي قۇرۇلۇشى مەخسۇس پۇلى، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى كۆرسەتكۈچىگە ئاساسەن، قوبۇل قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ناھىيە (شەھەر) لەر ئۆي قۇرۇلۇشى ۋەزىپىسىنى ئەمەلىيلەشتۈردى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1981] 163 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ئۇقتۇرۇشنىڭ روھىغا ئاساسەن، تۆەن دەرىجىلىك كادىرلاردىن ھەر بىر ئائىلىنىڭ ئۆينىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 70 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ئۇنىڭغا 10 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى (شەھەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، پېنسىيىگە چىققان يىڭ دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ ئۆيىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 50 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 10 مىڭ يۈەن بولدى)، ھەر بىر ئائىلىگە چۈشۈرۈپ بېرىلگەن پولات ماتېرىيال كۆرسەتكۈچى بىر تونىنا، ياغاچ ماتېرىيال كۆرسەتكۈچى 1.5 كۇب مېتىر، سېمونت كۆرسەتكۈچى 10 تونىنا بولدى. ناھىيە بازىرىدا ئولتۇراقلاشتۇرۇلغان تۆەن دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ ئۆيىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 70 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 9000 يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى، چۈشۈرۈپ بېرىلگەن پولات ماتېرىيال، ياغاچ ماتېرىيال، سېمونت كۆرسەتكۈچى شەھەرنىڭكى بىلەن ئوخشاش بولدى. دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار ئولتۇراق نۇقتىسى

جەھەتتە ئۆز يېرىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈش، كادىرلار دەم ئېلىش ئورنى قۇرماسلىق تەلەپ قىلىنىدى. قەشقەر شەھىرى مالىيىسى 13 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ، تۇرۇبا سۇيى، چىراغ ئورنىتىپ بەردى، كۆمۈرخانا، ھاجەتخانا، يول قاتارلىقلارنى ياساپ بەردى.

خەلق ئىشلىرى تارمىقىدا ئورۇنلاشتۇرۇش - كۆتۈۋېلىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، بىر باشقۇرغۇچى ۋە بىر پىكاپ سەپلىنىپ، مەخسۇس قىسمىدىن دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىنىدى، دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار يەرلىككە بېرىشى ھامانلا بەلگىلىمە بويىچە نوپۇس، ئاشلىق رەسمىيىتى بېجىرىلدى، دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار ئومۇمىنىڭ پۇلىغا داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولدى. يەرلىك دوختۇرخانىلاردا داۋالاندى، سىرتقا چىقىپ ئىش بېجىرىش، ئۆگىنىش - يىغىنلارغا بارسا، كېسەل كۆرسەتسە مەخسۇس ئادەم ئاپىرىپ - ئەكەلدى، ئۇنىڭ ئىش ھەققىنى يەرلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى چىقىم قىلدى. دەپنە خىراجىتى، ژارىسلىرىنىڭ تۇرمۇش پۇلى، پاراۋانلىق پۇلى جەھەتتە يەرلىكتىكى تەڭ دەرىجىلىك كادىرلار بىلەن ئوخشاش تەمىناتتىن بەھرىمەن بولدى. ئورۇنلىشىش پۇلى ۋە ئائىلە سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش پۇلىنى قىسىم مەسئۇل بولۇپ ھەل قىلدى. خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىدە قىسمىدىن دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار پارتىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، پارتىيە گۇرۇپپىسى پائالىيىتىنى تەشكىللىدى، ئۇلارنىڭ دەرىجىسى بويىچە شۇ يەردىكى ناھىيىلىك (شەھەرلىك) پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر ئاچقان مۇناسىۋەتلىك يىغىنلارغا قاتنىشىشى، مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەرنى ئوقۇشى بەلگىلەندى.

ئورۇنلاشتۇرۇش - كۆتۈۋېلىش پونكىتلىرى ئۇلارنىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىشىغا ياردەملەشتى، قىش كىرىش ئالدىدا كۆمۈر، ئوتۇن، قىشلىق كۆكتاتلارنى ئۇلارنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا قولايلىق يارىتىشقا كاپالەتلىك قىلدى.

دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار بىلەن يەرلىككە بارغان جۆرىسى ۋە قورامىغا يەتمىگەن پەرزەنتلىرى (ئىش كۆتۈپ تۇرۇۋاتقان) يەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىك تارماقلىرى تەرىپىدىن نوپۇسقا ئېلىنىدى؛ دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنىڭ يېنىدا ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان پەرزەنتى بولمىسا، خىزمىتى بار پەرزەنتلىرىدىن (جۇملىدىن كۆيئوغۇل، كېلىن) بىرسىنىڭ ئۇنىڭ قېشىغا يۆتكىلىپ بېرىشىغا يول قويۇلدى. جۆرىسى ۋە پەرزەنتى ئىشچى بولسا، يەرلىك ئەمگەك ئورۇنلىرى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى؛ شتاتلىق كادىر بولسا يەرلىك كادىرلار تارماقلىرى ئورونلاشتۇردى؛ پەرزەنتلىرى مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بولسا، يەرلىك مائارىپ ئورگانلىرى مەسئۇل بولۇپ مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇردى. 1981 — 1990-يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان ھەربىي كادىردىن 9 ئائىلىلىك ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدىكىسى 8، قاغىلىق ناھىيىسىدىكىسى بىر.

V باب

نىكاھ، دەپنە ئىشلىرى

§ 1 . نىكاھلانغۇچىلارنى تىزىملاش

1950 - يىلى تۇنجى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇن» ى ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن

كېيىن قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىدە «نىكاھ قانۇنى» نى ئىزچىللاشتۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى، ناھىيىلەردىمۇ مۇناسىپ ئاپپاراتلار قۇرۇلدى. 1956- يىلدىن ئىلگىرىكى ناھىيە (شەھەر) لەردىكى نىكاھلىنىش، ئاجرىشىش، يارىشىش رەسمىيەتلىرىگە كەلسەك، رايوندىن تۆۋەن دەرىجىلىك كادىرلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە خەلق ئامما‌سىنىڭ نىكاھلىنىش، ئاجرىشىش، يارىشىش رەسمىيەتلىرى رايونلۇق مەھكىمىدە بېجىرىلەتتى، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك ئورگان كادىرلىرى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە خەلق ئامما‌سىنىڭ نىكاھلىنىش، ئاجرىشىش، يارىشىش رەسمىيەتلىرىنى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى بىۋاستە بېجىرەتتى. 1956 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە رايون، يېزا، گۈڭشې، بازارنىڭ نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش خادىملىرى تەربىيىلەندى، نىكاھلىنىش، يارىشىش ئىشلىرىنى يېزا، بازار، گۈڭشېلارنىڭ كاتىپلىرى ياكى خەلق ئىشلىرى يارەمچى خادىملىرى بېجىرىدىغان، ئاجرىشىش رەسمىيىتىنى بولسا رايون مەھكىمىسىدە خەلق ئىشلىرى يارەمچى خادىملىرى بېجىرىدىغان؛ مال - مۈلۈك، پەرزەنت قاتارلىقلار ئۈستىدە تالاش - تارتىشى بارلارنى سوت مەھكىمىسى بېجىرىدىغان بولدى.

«نىكاھ قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئاكتىپلىق بىلەن تەشۋىق قىلغانلىقتىن، كەڭ خەلق ئامما‌سى نىكاھلىنىشنى تىزىملىتىشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدى، كەڭ ئايالارنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، فېئودالىلىق نىكاھ سودىسىنى بىكار قىلىشنى، كىشىلىك ھوقۇقنى، ئەر - ئايالار باراۋەرلىكىنى قوغداشنى جىددىي تەلەپ قىلىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىغا بېرىپ نىكاھلىنىش ۋە ئاجرىشىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىدىغانلار كۆپەيدى. پەقەت 1956 - يىلىلا خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىدا 2666 جۈپ ئەر - خوتۇنىنىڭ نىكاھلىنىشىنى، 1833 جۈپ ئەر - خوتۇنىنىڭ ئاجرىشىشنى تىزىملىتىش رەسمىيىتىنى بېجىردى.

«نىكاھ قانۇنى» نى تەشۋىق قىلىش، بۇ ھەقتىكى تەربىيىنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلىشىشغا ئەگىشىپ، 1957 - يىلى نىكاھلىنىش، ئاجرىشىشنىڭ يۇقىرى دولقۇنى قوزغالدى. پەقەت قاغىلىق ناھىيىسىدىلا 1736 جۈپ ياش نىكاھلىنىشنى تىزىملىتىشنى ئىلتىماس قىلدى. 1359 جۈپ ئەر - خوتۇن ئاجرىشىشنى تەلەپ قىلدى؛ مارالبېشى ناھىيىسىدە نىكاھلىنىشنى تىزىملاتقانلار 1432 جۈپ، ئاجراشقانلار 983 جۈپ.

1960 — 1962 - يىلغىچە بولغان «ئۈچ يىللىق ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق مەزگىلى» دە خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىغا بېرىپ بېجىرگەن ئاجرىشىش رەسمىيىتى نىكاھلىنىش رەسمىيىتىدىن كۆپ بولدى. مەسىلەن، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى ياندۇرما رايوندا بىر يىل ئىچىدە 542 جۈپ ئەر - خوتۇنىنىڭ نىكاھلىنىش رەسمىيىتى تەستىقلاندى. 568 جۈپ ئەر - خوتۇنىنىڭ ئاجرىشىش رەسمىيىتى تىزىملاندى.

1963 - يىلى ۋىلايەت بويىچە نىكاھلىنىشنى ئىلتىماس قىلغانلار 45 مىڭ 634 جۈپ بولۇپ، تىزىملىتىشى تەستىقلانغىنى 39 مىڭ 961 جۈپ؛ 24 مىڭ 565 جۈپ ئەر - خوتۇنىنىڭ ئاجرىشىش ئىلتىماسى قوبۇل قىلىندى، ياراشتۇرۇش ئۇنۇم بەرمەي ئاجرىشىشقا رۇخسەت قىلىنغانلار 21 مىڭ 272 جۈپ. 1966- يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، خەلق ئىشلىرى كەسپىنىڭ تەۋەلىكى بىرخىل بولمىغاچقا، نىكاھلىنىشنى تىزىملاش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆرىدىغان ئورۇن يوق بولۇپ قالدى. 1973 - يىلدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، نىكاھلىنىشنى تىزىملاش ئىشلىرىمۇ پەيدىنپەي مۇنتىزىملىشىشقا قاراپ ماڭدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قاتناش لىنىيىلىرىدە ۋە بىر قىسىم رايونلاردا جىنسىي كېسەللىكلەرگە گىرىپتار

بولغۇچىلار بارغانسېرى كۆپەيمىشكە يۈزلەندى، نىكاھلانغان ئەر - خوتۇن ئىككى تەرەپنىڭ ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ساغلاملىقىغا كاپالەتلىك قىلىش، جىنسىي كېسەللىكلەرنىڭ تارقىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، قەشقەر ئۇلايەتلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى، سەھىيە ئىدارىسى 1979 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى بىرلىكتە ھۆججەت تارقىتىپ، 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ نىكاھلىنىشنى ئىلتىماس قىلغان ئەر - ئاياللارنىڭ چوقۇم بەلگىلەنگەن دوختۇرخانىغا بېرىپ نىكاھدىن بۇرۇنقى سالامەتلىك تەكشۈرتۈشىنى تەلەپ قىلدى. نىكاھلىنىشنى ئىلتىماس قىلغان ئەر - ئاياللاردا تۆۋەندىكى ئەھۋاللارنىڭ بىرسى كۆرۈلسە، نىكاھلىنىشنى مەنئى قىلىش بەلگىلەندى؛ فىزىئولوگىيىلىك كەمتۈكلۈكى بولۇپ، جىنسىي مۇناسىۋەت ئېلىپ بارالمايدىغانلار، جىنسىي كېسىلى ياكى روھى نورمالسىزلىقى بولۇپ، داۋالانسىمۇ ساقايمىغانلار، دېۋەتلىك كېسىلگە ياكى مىدىتسىنادا نىكاھلىنىشقا بولمايدۇ دەپ قارالغان كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولغانلار.

قەشقەر شەھىرىدە نىكاھلىنىشتىن بۇرۇن شەھەرلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى تەكشۈردى. 1979 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ نىكاھلىنىشنى ئىلتىماس قىلغان ئەر - ئاياللار نىكاھلىنىشتىن بۇرۇنقى بەدەن تەكشۈرۈش ئىسپاتىنى تاپشۇرسا، ئاندىن نىكاھلىنىشنى تىزىملاش رەسمىيىتى ېېجىرىلىدىغان بولدى.

1980 - يىلى 2 - قېتىملىق «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئەدلىيە، ئاياللار بىرلەشمىسى قاتارلىق ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ «نىكاھ قانۇنى» نى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ «دۆلىتىمىز يېڭى نىكاھ قانۇنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش ھەققىدىكى قوشۇمچە بەلگىلىمىسى» نى ۋە خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ «يېڭى نىكاھ قانۇنىنىڭ تىزىملاش چارىسى» نى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ تەشۋىق قىلىش، تەربىيە بېرىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، 28 مىڭ پارچىدىن كۆپ تەشۋىقات ماتېرىيالىنى بېسىپ تارقاتتى. ئۇنىڭلۇق لېنتىسى ئىشلىدى، ئۇنىڭلۇق، رادىئو، تەشۋىقات ماشىنىسى، قارا دوسكا گېزىتى، ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى قاتارلىق شەكىللەردىن پايدىلىنىپ يېڭى «نىكاھ قانۇنى» دىن ھەمme ئائىلىنى خەۋەردار قىلدى. 1981 — 1985 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە نىكاھلىنىشنى تىزىملاتقانلار 220 مىڭ 544 جۈپ، ئاجرىشىنى تىزىملاتقانلار 101 مىڭ 56 جۈپ، ياراشتۇرۇلغان ۋە بىرتەرەپ قىلىنغان نىكاھ ماجراسى 16 مىڭ 357. تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق شەھەر - يېزىلاردا ياشلار كوللېكتىپ توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈش ۋە توي ئىشىنى ئاددىي ئۆتكۈزۈشتەك يېڭى كەيپىيات بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 586 جۈپ ئوخشاش بولمىغان مىللەت ياشلىرىدىن بولغان قىز - يىگىتلەر بىرلەشتى.

1986 — 1990 - يىلغىچە بولغان 5 يىل ئىچىدە ۋىلايەت بويىچە توي قىلغانلار 181 مىڭ 715 جۈپ، ئاجراشقانلار 78 مىڭ 677 جۈپ بولۇپ، توي قىلىش - ئاجرىشىش نىسبىتى 43 : 100 بولدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە 3 مىليوندىن ئارتۇق نوپۇس بولۇپ، %80 تىن كۆپرەكى يېزا نوپۇسى، %90 تىن كۆپرەكى ئاز سانلىق مىللەت. ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان دىنىنىڭ نىكاھقا ئارىلىشىشى تۈپەيلىدىن بالدۇر توي قىلىش، قوش نىكاھلىق بولۇش ھادىسىسى يۇز بېرىپ تۇردى. بۇ جەرياندا خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى قانۇنغا خىلاپ نىكاھلىنىش دېلوسىدىن جەمئىي 2231 نى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بالدۇر توي قىلىش دېلوسى 478، قانۇنسىز بىللە تۇرۇش دېلوسى 798، يېقىن تۇغقانلار نىكاھلىنىش دېلوسى 537، دىن ئارىلاشقان دېلو 245، سودىلىشىش خاراكتېرىدىكى نىكاھ دېلوسى 38، ئالداپ ئىسپات ئېلىپ تىزىملاتقان دېلو 55، رەھبىرىي كادىرلار ئارىلاشقان نىكاھ دېلوسى 19، قوش نىكاھلىنىش دېلوسى 43.

1980 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى نىكاھلىنىش - ئاجرىشىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 25 — 6 بىرلىكى: جۈپ

تۈرى / يىللار	نىكاھلانغانلار	ئاجراشقانلار	ئاجرىشىنىڭ ئومۇمىگەن نىسبىتى	تۈرى / يىللار	نىكاھلانغانلار	ئاجراشقانلار	ئاجرىشىنىڭ ئومۇمىگەن نىسبىتى
1980	26869	22983	85.5	1986	39517	19903	50.4
1981	39277	20517	52.2	1987	33273	11778	35.4
1982	30687	20960	68.3	1988	35942	16080	44.7
1983	42706	20573	48.1	1989	35187	15059	42.8
1984	45096	19338	42.9	1990	37796	15857	42
1985	45788	20207	44.1				

§ 2 . دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

1963 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى شەھەر ئەتراپىدىكى قەشقەركوناشەھەر ناھىيە سەمەن گۇڭشىسىنىڭ لەنگەر يېزىسىدىن 40 مو يەر ئېلىپ خەنزۇ قەبرىستانلىقى قىلدى. ئەتراپىغا ئاددىي توساق تام سېلىپ مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ تىزىملاپ باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. 70 - يىللاردا لەنگەر قەبرىستانلىقى ئىشلىتىلىپ بولغاندىن كېيىن، قەشقەر شەھىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى كۆچۈرمە تېغى ئاستىدا يەنە بىر پارچە خەنزۇ قەبرىستانلىقى ئېچىلدى، بۇ يەر بەك كىچىك بولغانلىقتىن، بىرقانچە يىل ئۆتمەيلا يەنە توشۇپ كەتتى.

1981 - يىلى مەملىكەتلىك دەپنە ئىشلىرى ئىسلاھات يىغىنىدىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى قەشقەر شەھەرلىك دەپنە ئىشلىرى ئورنىنى قوردى. ئۇنىڭ كەسپىي شتاتلىق 4 ئىشچى - خىزمەتچىسى بولۇپ، ئۇلار مۇشۇ شەھەر دائىرىسىدىكى دەپنە ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇپ، قەبرىستانلىقنى بىرتۇتاش پىلانلىدى ۋە باشقۇردى، قالايمىقان دەپنە قىلىشنى چەكلىدى، شەخسى گۆر كولايدىغانلارنى بىكار قىلدى. دەپنە ئىشلىرى ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 6 جەسەتنى سوغۇق ساقلىغىلى بولىدىغان بىر توڭلاتقۇ ئىشكابى سېتىۋېلىندى ھەمدە جەسەتكە ھۆسن تۇزەش، گىرىم قىلىش، ئۇنى يۇيۇندۇرۇش ئۈچۈن قانۇن دوختۇرى تەكلىپ قىلىندى. جەسەت قوبۇل قىلىش، سوغۇق ساقلاش، ھۆسن تۇزەش، گىرىم قىلىش، يۇيۇندۇرۇش، مىيىت ئۇزۇتۇش، گۆر كولاش، دەپنە قىلىش، ئابىدە تىكلەش، خەت ئويۇش، قەبرە قاتۇرۇش قاتارلىق جەھەتتە يۇرۇشلۇك مۇلازىمەت يولغا قويۇلدى، جەسەت ساندۇقى، گۈل چەمبىرەك، ئاخىرەتلىك كىيىم قاتارلىق دەپنە بۇيۇملىرى بىلەنمۇ تولۇق تەمىنلەندى.

1980 - يىللارنىڭ باشلىرىدا دەپنە ئىشلىرى ئورنى، شەھەر ئەتراپىدىكى ئايرودرومنىڭ شىمالىدىن يەنە 4.5 مولۇق چۆللۈكنى خەنزۇ قەبرىستانلىقى قىلىشقا ئاجراتتى، بىرتۇتاش پىلانلاش ئارقىلىق بۇ جاي پاراۋانلىق خاراكتېرىدىكى قەبرىستانلىق ۋە تىجارەت خاراكتېرلىك قەبرىستانلىققا ئايرىلدى. پاراۋانلىق خاراكتېرىدىكى قەبرىستانلىقتا ئەڭ ئەقەللىي دەپنە تەلەپلىرىگە كاپالەتلىك قىلىندى، تىجارەت خاراكتېرلىك قەبرىستانلىقتا گۆر خىشتىن ياسىلىدۇ، ئۈستى سېمونت تاختاي بىلەن يېپىلىدۇ، سېمونت قەبرە تېشىغا خەت ئويۇلىدۇ، قەبرە خىش ۋە سېمونت بىلەن قاتۇرۇلىدۇ.

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدا 5000 مو كېلىدىغان ئاز سانلىق مىللەت

قەبرىستانلىقى بار ئىدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە، شەھەر قۇرۇلۇشىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ 2000 موغا يېقىن قەبرىستانلىق يول ياساشقا ۋە شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا يەنە 1500 مو يەر تۇزلىنىپ زىرائەت تېرىلدى. 90 - يىللارنىڭ بېشىدا پەقەت 30 ئور ۇندىكى مازار ۋە قەبرىستانلىق شەخسىي، كوللېكتىپ ۋە خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى تەرىپىدىن ساقلاپ قېلىندى. ئۇنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 1500 مو، بۇنىڭ ئىچىدە كۆلىمى چوڭراق بولغانلىرىدىن ئۈيغۇر مازىرى ئىسپارخان مازىرى (نامىتىمدىن تاختا كۆۋرۈك ئەتراپىغىچە بولغان تەخمىنەن 1000 مو). 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا 6.5 مو يەر خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى، كېيىن يەنە ئۇنىڭ ئەتراپىدىن 24 مو يەر سېتىۋېلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سىيت ئارسلانخان مازىرى 50 مو، ماررىلاخان مازىرى 40 مو، موللازەيدىن مازىرى 30 مو، قورغان يېزىسىنىڭ 15 - كەنتىدىكى خۇيزۇ قەبرىستانلىقى 15 مو، نەزەرباغ يېزا 8 - كەنتتىكى ئۆزبېك قەبرىستانلىقى 20 مو قاتارلىقلار بار. بۇ قەبرىستانلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئازادلىقتىن بۇرۇن شەخسىي ئائىلىلەر سېتىۋالغان بولۇپ، ئۇلار شەخسلەر باشقۇرىدىغان ئائىلە خاراكتېرلىك قەبرىستانلىقلاردۇر.

1981 - يىلدىن ئىلگىرى شەھەر ئاھالىلىرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئائىلە تاۋابئاتلىرى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىغا بېرىپ دەپنە قىلىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرەتتى. 1982 - يىلى دەپنە ئىشلىرى ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن رەسمىيەتلەرنى دەپنە ئىشلىرى ئورنى بېجىرىدىغان بولدى. ھەر بىر گۆرلۈك ئۈچۈن 143 يۈەن ئېلىنىدى. 1990 - يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە [1990] 73 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق «دۆلەتنىڭ مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋاپات بولغاندىكى دەپنە خىراجىتى ئۆلچىمىنى ۋاقىتلىق تەڭشەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى، شۇنىڭ بىلەن 1990 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ، دۆلەتنىڭ مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋاپات بولغاندىكى دەپنە خىراجىتىنىڭ ئۆلچىمى ئاپتونوم رايون تەڭشەشتىن بۇرۇن، ۋاقتىنچە ئەسلىدىكى 400 يۈەندىن 1200 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى، كارخانىلار ئۆزىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن بېجىرىدىغان بولدى.

VI باب

چېگرا تەكشۈرۈش

قەشقەر دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي شىمال چېگرا رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، تاجىكىستان، ئافغانىستان، پاكىستان (پاكىستان كونترولluqىدىكى كەشمىر) دىن ئىبارەت ئۈچ دۆلەت بىلەن چېگرىداش، چېگرا لىنىيىسىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 888.55 كىلومېتىر، ئاقسۇ، خوتەن، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن قوشنا بولۇپ، ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك 10 مەمۇرىي چېگرا سىزىقى بار. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2085.55 كىلومېتىر. بۇنىڭ ئىچىدە تالاش - تارتىشتا قالغان بۆلەكتىن 40 ى بولۇپ، چېگرا سىزىقى 1374.13 كىلومېتىر كېلىدۇ. تالاش - تارتىش كۆلىمى 6180.93 كۋادرات كىلومېتىر؛ ۋىلايەت تەۋەسىدە 12 ناھىيە (شەھەر) بولۇپ، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك مەمۇرىي چېگرا سىزىقىدىن 22 سى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1264.1 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە تالاش - تارتىشتا قالغان بۆلەكتىن 42 سى بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 554.2 كىلومېتىر. تالاش - تارتىشتا قالغان كۆلەم 1599.3 كۋادرات كىلومېتىر؛ يېزا (بازار)، مەھەللە ئىش

بېجىرىش ئورنى 171 بولۇپ، يېزا (بازار) مەمۇرىي چېگرا سىزىقىدىن 167 سى بار، بۇنىڭ ئىچىدە تالاش-تارتىشتا قالغان يېزا (بازار) چېگرا سىزىقى 115، شۇڭا چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭ، سىياسەتچانلىقى كۈچلۈك، تېخنىكا تەلىپى يۇقىرى، قىيىنلىق دەرىجىسى زور.

§ 1 . چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئاپتونوم رايون خەرىتە تۈزۈش كومىتېتى ئىشخانىسى خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن، 1961 — 1963 - يىلغىچە ئۇلايەت، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ناھىيە (شەھەر) لەرگە خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ئۇلايەت، ئوبلاست، ناھىيە، شەھەرلەرنىڭ خەرىتىسىنى سىزىپ چىقتى. قەشقەر ئۇلايىتى بىرقانچە يىللىق چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى ئارقىلىق ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈپ، 1963 - يىل 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى نامىدا «ناھىيە بىلەن ناھىيە ئوتتۇرىسىدىكى چېگرا سىزىقىنى بېكىتكەنلىك توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقاتتى. ناھىيىلەرنىڭ بېكىتىلگەن چېگرا سىزىقلىرى تۆۋەندىكىچە: (1) مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن مەكىت ناھىيىسى: توختىقازى تېغىنىڭ خېمتېغى، لوسىس تېغىدىكى ئەسلى چېگرا سىزىقىنى ئاساس قىلىدۇ، ئۆزگەرتىلمەيدۇ؛ (2) مارالبېشى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسى: قاپاقتالنىڭ غەربىدىكى 1.5 كىلومېتىر دائىرە مارالبېشىغا تەۋە، ياختا، روزى لەڭگەر، يۈسۈپ تۆگمەن دېگەن جايلار يوپۇغىغا تەۋە. (3) تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسى: 4808 ئېگىزلىك (يەنى قاراتاش داۋان) 6129 ئېگىزلىكلەردىكى تاغ ئومۇرتقىسىنى بويلاپ ماڭسا پىيەك داۋاندىن ئۆتىدۇ، 5860 ئېگىزلىككە بارغاندا جەنۇبقا قاراپ ماڭسا مىلەڭشىر داۋاندىن ئۆتىدۇ، يەنە 5983، 6760، 6529، 6614، 6427، 5842، 5629، 5768، 4766 ئېگىزلىكلەرنى بويلاپ ماڭسا يەركەن دەرياسىغا بارىدۇ، بۇ دەريا چېگرا بولۇپ، ئۇنىڭ شەرق تەرىپىدىكى رايونلارنى قاغىلىق باشقۇرىدۇ، غەربىنى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى باشقۇرىدۇ. (4) يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسى: پرىنسىپ جەھەتتە 1960- يىلى ئىككى تەرەپ كېلىشىپ بېكىتكەن توختامىدىكى چېگرا ئاساس قىلىنىدۇ، غەربىي تەرىپى روزىمواللا لەڭگىرىنى چېگرا قىلىدۇ، ئۇ يەردىن غەربىي جەنۇبقا سوزۇلۇپ سايلەڭگەردىن ئۆتكەندە بۇغرا قۇملۇقى چېگرا قىلىنىدۇ، چېگرىنىڭ شىمالىنى يوپۇغا ناھىيىسى باشقۇرىدۇ، جەنۇبىنى يەكەن ناھىيىسى باشقۇرىدۇ.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 80 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەر ئۇلايىتىدە يەنە بىر قېتىم ئىككى يىللىق چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى ئىشلەندى. 1981 - يىل 5 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى، مەمۇرىي مەھكىمە ۋالىلىرى بىرلەشمە يىغىنىنىڭ ماقۇللىشى ئارقىلىق، ئۇلايەت تەۋەسىدىكى 18 ناھىيە (شەھەر) مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى بېكىتىلىپ ئېلان قىلىنىدى.

1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە چېگرا تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر مەمۇي مەھكىمە [1989] 35 - نومۇرلۇق «ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) لارنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە ئالاقىدار بىرقانچە بەلگىلىمىسى» دېگەن ھۆججەتنى تارقاتتى، بەلگىلىمىدە تەكشۈرۈپ بېكىتىش تەرتىپى، پرىنسىپى ئۈستىدە تەپسىلىي بەلگىلىمە چىقىرىلغان. شۇ يىلى 4 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لەردە چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاپپاراتى قۇرۇلدى. ھاكىم (شەھەر باشلىقى)، مۇئاۋىن ھاكىم (مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى) چېگرا تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقلىقى، مۇئاۋىن باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. ئۇلايەتلىك، ناھىيىلىك (شەھەرلىك) چېگرا تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى ئىچىدە ئۇلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك رەھبىرى كادىر 49، ئادەتتىكى خادىم 114، بۇنىڭ ئىچىدە كارتوگرافىيە قۇرۇلۇش تېخنىكا كادىرى 53.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 90 - يىللارنىڭ بېشىدىكى چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى 5 باسقۇچ بويىچە ئېلىپ بېرىلدى: (1) تەييارلىق باسقۇچى (رەھبەرلىك ئاپپاراتى قۇرۇش، خادىملارنى تەربىيەلەش، ماتېرىيال توپلاش)؛ (2) تەكشۈرۈش باسقۇچى (تالاش - تارتىشتا قالغان يەر بۆلەكلىرى ھەققىدىكى ماتېرىياللارنى توپلاش، ھەل قىلىش لايىھىسىنى تۈزۈپ چىقىش)؛ (3) مەۋرىي رايون چېگرا سىزىقىدىكى تالاش - تارتىشلارنى بىرتەرەپ قىلىش باسقۇچى (ئىككى تەرەپ ۋەكىلى تالاش - تارتىش بولغان نەق مەيدانغا كىرىش، خەرىتىلەرنى ياخشى سىزىش، چېگرىنى مەسلىھەتلىشىپ تەكشۈرۈپ خاتىرە قالدۇرۇش، خاتىرىگە ئىمزا قويۇپ تامغا بېسىش)؛ (4) تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى تەستىقلاشقا مەلۇم قىلىش باسقۇچى (نەق مەيداننى تەكشۈرۈش خاتىرىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش، نەتىجە ھۆججەتلىرىنى تەييارلاش، خەرىتە - ماتېرىياللارنى كۆپەيتىپ تەستىقلاشقا يوللاش)؛ (5) چېگرا تەكشۈرگەندىكى تارىخىي ماتېرىياللارنى رەتلەپ ئارخىپلاشتۇرۇش باسقۇچى (نەق مەيدان خاتىرە توپلىمىنى، يەر شەكلى خەرىتىسىنى، ھۆججەتلەرنى، قارارلارنى رەتلەش). 48 ئورۇندىكى تالاش - تارتىش بار كۆلەم 704.5 كۋادرات كىلومېتىر، تالاش - تارتىش كۆلىمى 10 مىڭ 596.5 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لەر چېگرا سىزىقى ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنىڭ 43.7% نى، ۋىلايەت بويىچە يەر كۆلىمىنىڭ 7.3% نى ئىگىلەيدۇ.

مۇشۇ مەزگىلدە قەشقەر (ۋىلايەتلىك چېگرا تەكشۈرۈش ئىشخانىسى 8 قوشۇمچە تەدبىر تۈزۈپ چىقىپ چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتىدىكى قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلدى. بۇ 8 قوشۇمچە تەدبىر مۇنۇلار: (1) دەريا چېگرا قىلىنغان بۆلەكلەر، دەريا قىنىنى مەركىزىي سىزىق قىلىپ چېگرا بېكىتىشتە چىڭ تۇرۇش. (2) يىلبويى ئادەم ئولتۇراقلاشمايدىغان تاغلىق رايونلار، چۆللۈكلەردە پرىنسىپ جەھەتتە «خىزمەتلەر توپلىمى» يۈنىلىشىنى چېگرا قىلىش. (3) «خەرىتە توپلىمى» دا بوش قالغان ئورۇنلاردا «خەرىتە توپلىمى» نىڭ يۈنىلىشىدە چىڭ تۇرۇش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، يېقىن ئەتراپتىكى ئېنىق نەرسىلەرنى بەلگە قىلىپ چېگرا بېكىتىش؛ (4) «خەرىتىلەر توپلىمى» دا خاتا سىزىلىپ قالغان كەنتلەردە ئۇنىڭ ھازىرقى مەۋرىي باشقۇرۇش ھالىتىگە قاراپ چېگرا بېكىتىشتە چىڭ تۇرۇش كېرەك، لېكىن بۇنىڭدا مۇناسىۋەتلىك 4 شەرت ھازىرلىنىشى لازىم: يىلبويى ئولتۇراقلاشقان نۇرغۇن ئاھالە بولۇش، مۇقىم تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىدىغان تېررىتورىيە دائىرىسى بولۇش، مۇقىم ئىشلەپچىقىرىش تۇرمۇش مۇئەسسەسىلىرى بولۇش، مۇقىم ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت تەشكىلى بولۇش. (5) ئۇزۇنىڭ زېمىنىدا ئۇزى مەۋرىي باشقۇرۇش ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈش پرىنسىپىدا چوقۇم چىڭ تۇرۇش، ۋەزىپىنى ئادا قىلالماسلىققا قارشى تۇرۇش. (6) ئىككى تەرەپ «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۈنىلىشىنى ئۈزگەرتىشنى تەلەپ قىلغان يەر بۆلىكىدە چوقۇم ئىككى تەرەپ ھاسىل قىلغان كېلىشىمنامە بولۇشى لازىم، ئۇنداق بولمىسا «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۈنىلىشى بويىچە چېگرا بېكىتىش؛ (7) ئۇزاق مۇددەت كېڭىشىپ ھەرقايسى تەرەپ ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرغان چېگرا تالاش - تارتىشىدا، مەۋرىي باشقۇرۇشقا پايدىلىق بولۇش، ئاممىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - تۇرمۇشىغا قولايلىق بولۇش پرىنسىپىغا ھەم «مەۋرىي رايونلار چېگرا تالاش - تارتىشىنى بىرتەرەپ قىلىش نىزامنامىسى» دىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىگە ئاساسەن، زۆرۈر بولغاندا مەۋرىي رايونلار ئايرىمىسىنى تەڭشەش تەدبىرىنى قوللىنىپ ھەل قىلىشقا بولىدۇ. (8) ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرىنىڭ ئالاھىدە ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئىمكانقەدەر ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش سورۇنىنىڭ مۇكەممەللىكىنى ساقلاش، شۇ ئارقىلىق ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش سورۇنىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋە نورمال باشقۇرۇش تەرتىپىنى قوغداش.

§ 2 . ناھىيە - شەھەرلەرنىڭ چېگرىسى

90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى غەلىبىلىك ئاياغلاشتى. ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيە، شەھەرلەرنىڭ 22 مەۋرىي رايون چېگرىسى بېكىتىلدى.

1. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

تاشقورغان، قاغلىق ناھىيىلىرىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى قۇلانئات داۋىنىنىڭ 4874 يەر تۇزۇلۇشى نۇقتىسىدىكى يەكەن، تاشقورغان، قاغلىق ناھىيىلىرى چېگرىلانغان نۇقتىدىن باشلىنىپ جەنۇبىي غالىبىيەت داۋىنىغىچە بارىدۇ، چېگرا سىزىقىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 282 كىلومېتىر. تاشقورغان، قاغلىق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەر قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ [1963] 584 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى چېگرا ئايرىش بەلگىلىمىسىگە ۋە «خەرىتىلەر توپلىمى» يۇنىلىشىنىڭ سىزىقىغا ئاساسەن چېگرا بېكىتكەن. «خەرىتىلەر توپلىمى» يۇنىلىشىدە بوش قالغان ئايرىم ئورۇنلاردا يېقىن ئەتراپتىكى ئېنىق نەرسىلەرنىڭ يۇنىلىشى بويىچە چېگرا بېكىتكەن.

تاشقورغان، قاغلىق ناھىيىلىرىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ غەربىي جەنۇبىنى تاشقورغان ناھىيىسى، شەرقىي جەنۇبىنى قاغلىق ناھىيىسى باشقۇرىدۇ.

2. يەكەن ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

يەكەن ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقى قۇلانئات داۋىنىنىڭ 4874 يەر تۇزۇلۇش نۇقتىسىدىكى يەكەن، قاغلىق، تاشقورغان ناھىيىلىرى چېگرىلانغان قېشىدىن باشلىنىپ، شەرقىي‌شىمالدا قىزىل دەريا‌سى بويىدىكى ئاۋاتنىڭ جەنۇبىدىكى يەكەن، قاغلىق، مەكىت ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلانغان نۇقتىسىغىچە بارىدۇ، چېگرىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 127 كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە تالاش - تارتىشتا قالغان بۆلەك 2 بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 25 كىلومېتىر، تالاش - تارتىش قىلىنغان بۆلەكنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 48.5 كۋادرات كىلومېتىر.

يەكەن ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۇنىلىش سىزىقىنى ئاساس قىلىپ چېگرا بېكىتكەن.

قاغلىق ناھىيىسى ئادەتلەنگەن چېگرانى ئاساس قىلغان، ئۇنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبى شۇكى، «خەرىتىلەر توپلىمى»دا كۆرسىتىلگەن قاغلىق ناھىيە چېنان يېزىسىنىڭ غەربىي جەنۇب بۆلىكىدىكى ئاچچىقتال، قەلەندەر ئەگرى، ساچقانلىق ئەگرى، ئۇلۇغگۇر ئاچچىقتىن ئىبارەت 4 پارچە ئوتلاققا قاغلىق ناھىيىلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسى تارقاتقان ئوتلاق ئىشلىتىش گۇۋاھنامىسى بار. شەرق شىمال بۆلىكى جەھەتتە «خەرىتىلەر توپلىمى»دا قاغلىق ناھىيىسى چېنان يېزىسىنىڭ 5 تەبىئىي كەنتى خاتا ھالدا يەكەن ناھىيىسىگە ئايرىپ بېرىلگەن.

مەمۇرىي مەھكىمە بۇ ھەقتە مۇنداق قارار چىقارغان: يەكەن ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇب بۆلىكىدىكى مەمۇرىي رايون چېگرىسىنى «خەرىتىلەر توپلىمى»دىكى يۇنىلىش سىزىقى بويىچە بېكىتىش لازىم. ئوتلاق ئىشلىتىش ھوقۇقىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر ئاپتونوم رايون تارقاتقان [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججەتتىكى «پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش» پرىنسىپى بويىچە بىرتەرەپ قىلىنىدۇ. بۇ بۆلەكتىكى ئوتلاقنى ئىشلىتىش ھوقۇق تەۋەلىكىدە ھازىرقى ھالەت ساقلاپ قېلىنىدۇ، ئۇزۇگەرتىلمەيدۇ.

يەكەن ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسى شەرقىي شىمال بۆلىكىدىكى «خەرىتىلەر توپلىمى»دا خاتا ئايرىلىپ قالغان قىسىملار مەمۇرىي باشقۇرۇشنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىكى روشەن يەر تۇزۇلۇشىدىكى نەرسىلەرگە ئاساسەن بەلگىلىنىدۇ.

يەكەن ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنىڭ كونكرېت ئورنى ھەم يۇنىلىشىدە بەلگە چېرتىيوژى ئۇلچەم قىلىنىدۇ.

يەكەن ناھىيىسى بىلەن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبى قاغلىق ناھىيىسىنىڭ، غەربىي شىمالى يەكەن ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

3. يەكەن ناھىيىسى بىلەن تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

يەكەن ناھىيىسى بىلەن تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقى قۇلانئات داۋىنىنىڭ 4874 يەر تۈزۈلۈشى نۇقتىسىدىكى يەكەن، قاغىلىق، تاشقورغان ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلانغان نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، كەندىرلىكتىكى يەكەن، تاشقورغان، ئاقتۇ ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلانغان نۇقتىسىغچە بارىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 48.5 كىلومېتىر. يەكەن بىلەن تاشقورغان ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى يۇنىلىش سىزىقى بويىچە چېگرا بېكىتكەن. بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ شەرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ، غەربى تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

4. يەكەن ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

يەكەن ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى، ئىلياس جىلغىسىنىڭ ئاخىرىدىكى يەكەن، يېڭىسار، ئاقتۇ ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلانغان نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، كاكىباتۇخۇمدىكى يەكەن، يېڭىسار، يوپۇغا ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلانغان نۇقتىسىغچە بارىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 59 كىلومېتىر. «خەرىتىلەر توپلىمى» دا يەكەن ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسىگە سىزىلغان مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى تۈز سىزىق بولغاچقا، كۆپ قىسىم يەر بۆلىكى ئېنىق ئەرسىلەر بىلەن بەلگىلەنمىگەن. يەكەن، يېڭىسار ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىھەتلىشىپ: «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى يۇنىلىش بويىچە، ئېنىق ئەرسىلە رئارقىلىق يەكەن ۋە يېڭىسار ناھىيىلىرىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنى بەلگىلەشنى بېكىتكەن. بۇ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبى يەكەن ناھىيىسىنىڭ، غەربىي شىمالىي يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

5. قەشقەر شەھىرى بىلەن قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

قەشقەر شەھىرى 1952 - يىلى سابىق قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئورنىغا قۇرۇلغاندىن باشلاپ، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى ئارىلىقىدىكى مەمۇرىي رايونى 5 قېتىم ئۆزگەردى، ئەمما ھەر قېتىملىق ئۆزگىرىشتە ئېنىق مەمۇرىي چېگرا سىزىقى بەلگىلەنمىدى، شۇڭا چېگرا تەكشۈرۈش خىزمىتى جەريانىدا، ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقىنى بېكىتىشكە ئامالسىز قالدى.

1990 - يىل 10 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىكنىڭ 3 تەرەپ چېگرا تەكشۈرۈش خادىملىرى قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەتتە كېڭىشىش يىغىنى ئاچتى، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى سىزىش ئۇسۇلىغا ۋە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى تارقاتقان [1982] 185-نومۇرلۇق ھۆججەتتىكى قەشقەر شەھىرىنىڭ ئەسلىدىكى تەڭشەلگەندىن كېيىنكى 8 چوڭ ئەترىتىنى قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىش بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، قەشقەر شەھىرى بىلەن قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنى ئايرىشقا قوشۇلدى.

قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى [1982] 85 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بەرگەن 8 چوڭ ئەترەت مۇنۇلار:

قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە سەمەن گۈڭشىسى «ئالغا چوڭ ئەترىتى (ئەسلىدىكى «قىزىل بايراق» گۈڭشىسىنىڭ 5 - چوڭ ئەترىتى) ھازىرقى شامالباغ يېزىسى؛ قەشقەر شەھىرى قوغان گۈڭشىسىنىڭ 3 -

چوڭ ئەترىتى (ئەسلىدىكى «شەرق شامىلى» گۈڭشېسىنىڭ 8 - چوڭ ئەترىتى)، ئەسلىدىكى قوغان گۈڭشېسىدىن «شەرق شامىلى» گۈڭشېغا ئايرىپ بېرىلگەن 6 -، 8 -، 9 -، 10 -، 11 - چوڭ ئەترەتلەر؛ ئەسلىدىكى قوغان گۈڭشي 3 - چوڭ ئەترىتىدىن ئۈزگەرتىپ «شەرق قىزارىدى» گۈڭشېسىغا ئايرىپ بېرىلگەن 9 - چوڭ ئەترەت.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان 8 چوڭ ئەترەت گەرچە مەركەزنىڭ تەستىقلىشىغا يوللانمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئەمەلىيەتتە قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇۋاتقىنىغا كۆپ يىل بولغان، شۇڭا رەسمىي قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىشكە بولىدۇ، بۇ مەمۇرىي چېگرىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 43 كىلومېتىر.

قەشقەر شەھىرى قەشقەر شەھىرىنىڭ ئومۇمىي پىلان لايىھىسى بويىچە چېگرا ئايرىشتا چوڭ تۈرۈپ كەلدى، يەنى قەشقەر شەھىرىنىڭ شىمالى ئاتۇش شەھىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، جەنۇبىي قىسمى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بارىن يېزىسىدىكى ناچۇق ئۆستىگى قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلگەن، كېيىن ئۆلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىكنىڭ 3 تەرەپ چېگرا تەكشۈرۈش خادىملىرى كۆپ قېتىم يۇقىرىقى رايوندىكى نەق مەيدانغا بېرىپ چېگرا ئايرىشنى كېڭەشكەن ھەمدە قەشقەر شەھىرىنىڭ رەھبەرلىرى كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولسىمۇ ئۈنۈمى بولمىدى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: قەشقەر شەھىرى بىلەن قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرىسى جەھەتتە قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ پىكرىگە، يەنى «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى سىزىش ئۇسۇلىغا ۋە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ [1982] 185 - نومۇرلۇق ھۆججىتىگە ئاساسەن، قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن 8 چوڭ ئەترەتنى چېگرا قىلىپ بېكىتىشكە قوشۇلمىز.

6. قەشقەر شەھىرى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

قەشقەر شەھىرى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى قىزىل دەريانىڭ مەركىزى بولغان 1267 يەر تۈزۈلۈشى نۇقتىسىدىكى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەردىن ئىبارەت 3 ناھىيە (شەھەر) نىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ غەربتە قىزىل دەريا‌سىنىڭ مەركىزىنى بويلاپ مېڭىپ 2.1259 يەر تۈزۈلۈشى نۇقتىسىدىكى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا‌شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەردىن ئىبارەت 3 ناھىيە (شەھەر) نىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 5.9 كىلومېتىر. ئىككى تەرەپ «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى سىزىش ئۇسۇلى بويىچە چېگرا بەلگىلەشكە قوشۇلدى.

7. قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقى پىلانلىنىش شەرقىي قىسمىدىكى قىزىل دەريا‌سىنىڭ مەركىزىدىكى قەشقەر كونا‌شەھەر، پەيزاۋات، ئاتۇش شەھىرىنىڭ چېگرىلانغان نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، غەربىي جەنۇبقا قاراپ قىزىل دەريا‌سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىدىكى 8 - گۈڭشي سۇ ئامبىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر، پەيزاۋات ناھىيىلىرى چېگرىلانغان نۇقتىغىچە بارىدۇ، بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 21 كىلومېتىر.

قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۇنىلىشى بويىچە چېگرا ئايرىشتا يەنى 2 تەرەپ قارشى تەرەپنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى زېمىن، ئوتلاق قاتارلىق بايلىقلارنى ئىشلىتىش ھوقۇقى مەسلىسىنى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەرىقلىق بىرتەرەپ قىلىش پرىنسىپىغا ئاساسەن بىرتەرەپ قىلىشتا چىڭ تۇردى.

پەيزاۋات ناھىيىسى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى، ئەمما پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى چېگرىسى ئىچىدىكى قارايار ساسلىق رايونى ئىگىدارچىلىق قىلىپ ئىشلىتىۋاتقان ئوتلاقنى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ خەرىتىسىگە كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ پىكرىگە قوشۇلمىمىز، «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۇنىلىشى بويىچە قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنى بەلگىلەشتە، 2 تەرەپ قارىشى تەرەپ چېگرىسى ئىچىدىكى زېمىن، ئوتلاق قاتارلىق بايلىقنى ئىشلىتىش ھوقۇقى مەسىلىسىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەرىقلىق بىرتەرەپ قىلىش پرىنسىپى بويىچە بىرتەرەپ قىلىشى لازىم. رايونلارنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقى بىلەن ئوتلاق قاتارلىق بايلىق مەنبەسىدىن پايدىلىنىش سىزىقى چوقۇم پەرقلىق بىرتەرەپ قىلىنىشى لازىم. چېگرا تالاش - تارتىشى بىلەن زېمىن، ئوتلاق قاتارلىق بايلىقلارنىڭ تالاش - تارتىشىمۇ پەرقلىق بىرتەرەپ قىلىنىشى لازىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەمۇرىي چېگرا سىزىقى سىزغاندا زېمىن، ئوتلاق قاتارلىق بايلىقلارنىڭ تالاش - تارتىشىنى چېتىۋالماسلىق لازىم. ئىككى تەرەپنىڭ زېمىن، ئوتلاق قاتارلىق بايلىقلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش ھوقۇق تەۋەلىكىدە ھازىرقى ھالەتنى ئۆزگەرتمەي ساقلاپ قېلىش كېرەك.

قەشقەر كونا شەھەر بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ بۇ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ، غەربىي شىمالى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

8. پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

غولتوغراقنىڭ 2052 يىر تۈزۈلۈشى نۇقتىسىدىكى ئاتوش، پەيزاۋات، مارالبېشىدىن ئىبارەت 3 ناھىيە (شەھەر) نىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، ياچاقتىنىڭ پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا ناھىيىسى چېگرىلىنىدىغان نۇقتىسىغچە بارىدۇ، بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 127.8 كىلومېتىر.

پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئىمزالىغان پەيزاۋات، مارالبېشى مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنى بەلگىلەش كېڭىشىنىڭ مۇھىم خاتىرىسىدە مۇنۇلار بەلگىلەندى:

1) تاغلىق رايونلار ۋە چۆل - جەزىرىلەردە ئىمكانقەدەر ئېنىق يەر شەكلى ۋە نەرسىلەر چېگرا قىلىنىدۇ.

2) قاراقىلچىن دېھقانچىلىق مەيدانى پۈتۈنلەي مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە بولىدۇ.

3) تۈزلەڭلىك بەلۋېغىغا كىرگەندىن كېيىن ئاساسلىقى ئۇنىخۇمۇدەن، شىكەركۆل سۇ ئامبىرى ئەتراپىدىكى بەزى تالاش - تارتىشلار (تەخمىنەن 2.5 كۋادرات كىلومېتىر) ئۈستىدە تېخى كېلىشىم ھاسىل قىلىنمىدى.

4) شىكەركۆل سۇ ئامبىرى غەربىي دامبىنىڭ كەينىدىكى چېگرا سىزىقى غەربىي جەنۇبقا مېڭىپ پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغىدىن ئىبارەت 3 ناھىيىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغچە بارىدۇ، يەر شەكلى خەرىتىسىدىكى ناھىيە چېگرىسى كوئوردىناتى ئۆلچەم قىلىنىدۇ، چېگرىدا يېڭى ئۆزگىرىش بولمايدۇ.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ 1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئىمزالىغان مەمۇرىي چېگرا سىزىقى توغرىسىدىكى كېڭىشىش يىغىنىنىڭ مۇھىم خاتىرىسىدە كۆرسىتىلگەن مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىغا قوشۇلمىز: ئۇنىخۇمۇدەن بىلەن شىكەركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى 2.5 كۋادرات كىلومېتىر يەر بۆلىكى ئادەمزات ئاياغ باسمىغان چۆل - جەزىرە بولۇپ، ئاز مىقداردا قۇمۇش ۋە توغراقلار بار، ئۇ يەرلەر تۆۋەندىكى مازار «12J — 43 — 10» 1:50000 ماسشتابلىق خەرىتىدىكى 53 تىك كوئوردىناتنىڭ شەرقىدىكى

قۇرۇق جىلغا مەركىزى سىزىقى تۇتاشقان يەر شەكلى خەرىتىسىدىكى جايلار بىلەن بىرلىكتە بولۇشى كېرەك، ئۇ يەنە شەرقتە قاراپ مېڭىپ 0.3 كەڭلىك كۇئوردىناتنى بويلاپ قاراقىلچىن دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ شىمالىدىكى قۇرۇق ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ، جەنۇبىي قۇرۇق ئۆستەڭنىڭ جەنۇبىي چېتىگىچە بارىدۇ. 1138.5 ئۇچ بۇرجەك نۇقتىسىدىكى روشەن نەرسىلەر مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ ئاقچىغىلىق رايونىدىكى مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى قىلىپ بەلگىلەندى.

بۇ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنىڭ غەربىي شىمالى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ، شەرقىي جەنۇبى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

9. مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى جەنۇبتا تارشالەڭگەرنىڭ جەنۇبىدىكى پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 2 - چوڭ ئېتىزلىقنىڭ غەربىي شىمال قىسمىغا تەخمىنەن 7.5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى مارالبېشى، يوپۇغا، يەكەن ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، شىمالدا ياچاقتىنىڭ 2.1185 ئۇچبۇلۇڭلۇق نۇقتىسىدىكى مارالبېشى، يوپۇغا، پەيزاۋات ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ، بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 30.5 كىلومېتىر.

مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ [1963] 584-نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى چېگرا ئايرىش بەلگىلىمىسى ۋە «خەرىتىلەر توپلىمى» يۇنىلىشىدىكى چېگرا سىزىقى سىزىش ئۇسۇلى بويىچە چېگرا بەلگىلەشتە چىڭ تۇردى. ئەمما مارالبېشى ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى چېگرا سىزىقىنىڭ غەربىدىكى 1.5 كىلومېتىر جايىنىڭ مارالبېشىغا تەۋە بولۇشىدا چىڭ تۇردى. يوپۇغا ناھىيىسى بولسا «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى سىزىش ئۇسۇلىغا خىلاپلىق قىلماسلىق ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ئەمەلىي تەۋەلىكتىكى دائىرە بويىچە چېگرا ئايرىشتا چىڭ تۇردى.

ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىك 3 تەرەپلىك چېگرا تەكشۈرۈش خادىملىرى نەق مەيدانغا بېرىپ نەق مەيدانىنى تەكشۈرۈش، كونا - يېڭى يەر شەكلى خەرىتىسىدىكى قاپاقتالنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئورنىنى قايتا - قايتا تەنقىد قىلىش ئارقىلىق مۇنداق دەپ مۇئەييەنلەشتۈردى: يېڭى خەرىتىدىكى قاپاقتالنىڭ ئورنى خاتا، كونا خەرىتىدىكى قاپاقتالنىڭ ئورنى «خەرىتىلەر توپلىمى» دا مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنى سىزىشنىڭ بىردىنبىر ئاساسى قىلىنغان. قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ [1963] 584 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە ئايرىپ بېكىتىلگەن مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقى تۇغرا.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار چىقاردى: مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ كۆپ قىسىم بۆلەكلىرىدە يەنىلا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ [1963] 584 - نومۇرلۇق ھۆججىتى ۋە «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى ئايرىلغان مەمۇرىي چېگرا سىزىقى ئۆلچەم قىلىنىشى، «خەرىتىلەر توپلىمى» دا چۈشۈپ قالغان ئايرىم بۆلەكلەردە ئېنىق بولغان نەرسىلەر بويىچە چېگرا سىزىقى سىزىش كېرەك.

مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ شەرق تەرىپى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ، غەرب تەرىپى يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

10. پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى تۆۋەنكى بازاردىكى پەيزاۋات،

يوپۇغا، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، 42 - تۆەننىڭ تۆەن شتابى، پەيزاۋات، يوپۇغا، مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ، بۇ چېگرا سىزىقىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 77.5 كىلومېتىر.

پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنى سىزىش ئۇسۇلىدا خاتالىق بار دەپ قارىدى، ئىككى تەرەپ مەمۇرىي باشقۇرۇش ئادىتىگە ئاساسەن چېگرا بەلگىلەشكە قوشۇلدى ھەمدە كېلىشىمنامىگە ئىمزا قويدى، ئەمما جىگدە قۇدۇق رايونى ھەققىدىكى تالاش - تارتىشنى ۋىلايەتنىڭ كېسىم قىلىپ قويۇشىنى تەلەپ قىلىشتى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار چىقاردى: پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى مۇنداق بولىدۇ:

1) كۆپ قىسىم بۆلەكلەردە ئىككى تەرەپنىڭ مەمۇرىي باشقۇرۇش ئادىتىدىكى سىزىق بويىچە چېگرا ئايرىشىغا قوشۇلمىز.

2) جىگدە قۇدۇق رايونى يىل بويى ئادەمزات ئاياغ باسمايدىغان شورلۇق، قۇملۇق بەلۋاغ، پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسى ئىلگىرى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتكەن شەرق - غەرب ئىككى ئۇچتىكى ناھىيە چېگرىسىنىڭ ئېنىق بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ جىگدە قۇدۇق رايونىدىكى مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنى ئايرىسا بولىدۇ. پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقىنىڭ شىمالى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ، جەنۇبى يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

11. يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى تارشالەڭگەرنىڭ جەنۇبى قىسمىدىكى مارالبېشى، يوپۇغا، يەكەن ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ غەربىي جەنۇبتا يوپۇغا، مەكىت تاشيولىنى كېسىپ ئۆتۈپ، يۇسۇپ تۆگمەننىڭ تاقاق ئېغىزىغا، ئاندىن غەربكە قاراپ بۇاستە كاكچا تۆخۈمنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى يوپۇغا، يەكەن، يېڭىسار ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 56.5 كىلومېتىر. بۇ چېگرا سىزىقىنى ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 2 دەرىجىنىڭ 3 تەرەپ چېگرا تەكشۈرۈش خادىملىرىنىڭ كۆپ قېتىم نەق مەيدانغا بېرىپ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ [1963] 584 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە چېگرا سىزىقى يۆنىلىشىنى بايان قىلىشتىكى سەۋەنلىك ۋە چېگرا بەلگىسىنى كۆرسىتىشتىكى ئېنىقسىزلىق تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان 2 تەرەپ تالاش - تارتىشى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى. بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقى ئەمەلىيەتتە شەرقىي شىمال ۋە شەرق - غەرب يۆنىلىشلىك بولۇپ چېگرا سىزىقى كېسىپ ئۆتىدىغان بۆلەكلەرنىڭ كۆپ قىسمى يىلبويى ئادەمزات ئاياغ باسمايدىغان قۇملۇق، چۆللۈك، شورلۇق بەلۋاغلاردۇر.

1) ئەسلىدىكى مەمۇرىي رايون چېگرا سىزىقى ئۇ كېسىپ ئۆتكەن روزى لەڭگەر كۆپ قېتىم كۆچكەنلىكتىن يىلبويى ئادەمزات ئاياغ باسمايدىغان قۇملۇق، چۆللۈكتىكى چېگرا سىزىقى بولۇپ قالغان، شۇڭا تۈز سىزىق بويىچە چېگرا سىزىقى بېكىتىش بىرقەدەر مۇۋاپىق.

2) 1963 - يىلدىكى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ [1963] 584 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بۇغراقوم ئەمەلىيەتتە بىر چوڭ دائىرىلىك تېررىتورىيە نامى بولۇپ، بىر نۇقتىنىڭ مەخسۇس نامى سۆزلىتىلمەيدۇ. چېگرا ئايرىشقا بولمايدۇ.

3) يۇسۇپ تۆگمەن دېگەن جايدا چېگرا سىزىقى يۆنىلىشىنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسى قىلىشقا بولىدىغان روشەن يەر بەلگىسى بار.

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلەرنىڭ چېگرا سىزىقىنى سىزىش ئۇسۇلىنى مۇشۇ رايوندىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلەر چېگرا سىزىقىنى بېكىتىشنىڭ ئاساسى قىلىشقا بولىدۇ.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقىنىڭ قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ [1963] 589 - نومۇرلۇق ھۆججىتى ۋە «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۇنىلىش سىزىش ئۇسۇلىغا خىلاپلىق قىلماسلىق ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ئايرىم بۆلەكلىرى مۇۋاپىق تەڭشەلدى، بۇ يەرلەر ئېنىق يەر بەلگىلىرى ئارقىلىق بېكىتىلدى.

يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبى يەكەن ناھىيىسىنىڭ، غەربىي شىمالى يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

12. يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى كاكباتۇخۇمنىڭ شىمالىي قىسمىدىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلۇپ، بىۋاستە جىگدە قۇدۇقىغا بارىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 3.51 كىلومېتىر.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا مەسلىسىدە يوپۇغا ناھىيىسى، يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ يۇنىلىش سىزىش ئۇسۇلى بويىچە چېگرا ئايرىش ھەققىدىكى پىكرىگە قوشۇلمىز.

13. يەكەن ناھىيىسى بىلەن مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

يەكەن ناھىيىسى بىلەن مارالبېشى ناھىيىسى مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى تارشالەڭگەرنىڭ ئوتتۇرا جەنۇب قىسمىدىكى يەكەن، مارالبېشى، يوپۇغا ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، شەرقە سوزۇلۇپ بىۋاستە بىنام چوللۇكىدىكى يەكەن، مارالبېشى، مەكىت ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ. بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 7 كىلومېتىر بولۇپ، بۇ رايون ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئادەمزات ئايىغ باسمىغان چوڭ رايون.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى. يەكەن، مارالبېشى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى چېگرا سىزىقى سىزىش ئۇسۇلى بويىچە يەكەن، مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسىنى ئايرىش توغرىسىدىكى پىكرىگە قوشۇلمىز.

14. يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى تۆۋەنكى بازارنىڭ غەربى شىمال بۇرجىكىدىكى چۆپۈر جاڭگال چوللۇقى، يەر شەكلى خەرىتىسىدىكى ناھىيىلەر چېگرىلانغان نۇقتىدىكى قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا، پەيزاۋات ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، غەربىي جەنۇبقا سوزۇلۇپ يەر شەكلى خەرىتىسىدىكى ناھىيە چېگرىسىنى بويلاپ مېڭىپ، خانئېرىقنىڭ شەرقىي جەنۇبى، يۇقارقى مۇداي، ئەشمە ئۆستەڭ، يوپۇغا ئۆستەڭ، ھاراپنىڭ شىمالى، ئاچچىقنىڭ غەربى، 1232، 1296، تېرىمنىڭ جەنۇبى، جىگدە قۇدۇقنىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ، شەرقىي جەنۇبقا مېڭىپ بىۋاستە قەشقەر يېڭىشەھەر،

يوپۇغا، يېڭىسار ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 97.4 كىلومېتىر.

ئىككى تەرەپ خەلق ھۆكۈمىتى: «خەرىتىلەر توپلىمى» دا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قۇمۇشئېرىق يېزىسىنىڭ تۆۋەنئېرىق كەنتى خاتا ھالدا يوپۇغا ناھىيىسىگە ئايرىپ بېرىلگەن، يوپۇغا ناھىيىسى ئاچچىق يېزىسىنىڭ پالەك دېھقانچىلىق مەيدانى، ئەشمە يېزىسى خاتا ھالدا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە ئايرىپ بېرىلگەن دېيىشتە ھەمدە ئىككى تەرەپ خەلق ھۆكۈمىتى ھازىرقى مەمۇرىي باشقۇرۇش ھالىتى بويىچە چېگرا ئايرىشتا چىڭ تۇردى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا ناھىيىلىرىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسىنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە كۆرسىتىلگەن «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلەرنىڭ چېگرا سىزىقىنى سىزىش ئۇسۇلىنى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلەر چېگرا سىزىقىنىڭ ئاساسى قىلىشقا بولىدۇ دېگەن بەلگىلىمە بويىچە ئايرىش لازىم. «خەرىتىلەر توپلىمى» دا خاتا ئايرىلىپ قالغان قىسمەن يەر بۆلەكلىرىنى ئىككى تەرەپ ئورتاق ئېتىراپ قىلغان ھازىرقى مەمۇرىي باشقۇرۇش ھالىتى بويىچە ئايرىشقا بولىدۇ. چېگرا سىزىقىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى پارچە - پۈرات يەر، ئوتلاق قاتارلىق بايلىق مەنبەلىرىنىڭ پايدىلىنىش ھوقۇق تەۋەلىكى مەسىلىسىنى شۇنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش پرىنسىپى بويىچە بىرتەرەپ قىلىش لازىم، ئۇنىڭ بايلىق مەنبەسىنىڭ ئىشلىتىلىش ھوقۇقى تەۋەلىكى مەسىلىسىدە ھازىرقى ھالەت ئۆزگەرتىلمەيدۇ.

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبى يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ، غەربىي شىمالى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

15. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى پىلانلىق شەرقىي شىمالىدىكى قىزىل دەريا سىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىدىكى قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ شەرقە سوزۇلۇپ، ياشلار ئۆستىڭىدىكى قاراجىلغا، قىزىلبوي دەريا، قاراقۇملاردىن ئۆتۈپ، جەنۇبقا مېڭىپ، تۆۋەنكى بازارنىڭ غەربىي شىمالىدىكى تېمىنۇ جاڭگالى، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يوپۇغا ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ. چېگرا سىزىقىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 45 كىلومېتىر.

مەمۇرىي مەھكىمەمۇنداق قارار قىلدى: «خەرىتىلەر توپلىمى» يۆنىلىشىنى سىزىش ئۇسۇلىغا خىلاپلىق قىلماسلىق ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ئىككى ناھىيە ئورتاق ئېتىراپ قىلغان ئادەتتىلەنگەن چېگرا سىزىقى بويىچە چېگرا ئايرىشقا قوشۇلىمىز. «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى خاتا سىزىلغان ئايرىم بۆلەكلەرنى ئادەتتىلەنگەن چېگرا سىزىقى باشقۇرۇشنىڭ ھازىرقى ھالىتى بويىچە ئايرىشقا بولىدۇ. چېگرا سىزىقىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى پارچە-پۈرات يەر، ئوتلاق قاتارلىق تەبىئىي بايلىقلاردىن پايدىلىنىش ھوقۇقى تەۋەلىكى ئۆزگەرمەيدۇ.

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ چېگرا سىزىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ، غەربىي شىمالى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

16. پوسكام ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

پوسكام ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقى پوسكام ناھىيىسىنىڭ

شەرقى قىسمىدىكى تىزناپ دەرياسى تۆۋەن ئېقىمىدىكى قاغىلىق، پوسكام، يەكەن ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ غەرپكە سوزۇلۇپ كاچۇك، ياسدۆڭ جاڭگىلىدىكى يەكەن، پوسكام، قاغىلىق ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 89.5 كىلومېتىر.

پوسكام ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى ۋە قەشقەر ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ [1976] 24 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى شۇنىڭدەك 1989 - يىلى ئىككى ناھىيىنىڭ چېگرا تەكشۈرۈش خادىملىرى نەق مەيدانغا بېرىپ كېڭىشىپ بېكىتكەن چېگرا سىزىقى سىزىش ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىپ مەمۇرىي چېگرىنى بېكىتىشتە چىڭ تۇردى.

يەكەن ناھىيىسى پوسكام ناھىيىسىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى ھەم كاچۇك يېزىسىنىڭ پوسكام ناھىيىسى تەۋەسىدە ئاچقان ئورمانلىق دائىرىسىنى ئۆزلىرىنىڭ خەرىتىسىگە كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: پوسكام ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى ئاساسەن «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى سىزىش ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىپ بېكىتىلگەن، بىر قىسىم بۆلەكلەر ئىككى تەرەپنىڭ كېلىشىمى ۋە ئېنىق يەر بەلگىسى بويىچە ئايرىلغان ئورمانلىق قاتارلىق بايلىقلاردىن پايدىلىنىش ھوقۇقى مەسىلىسى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى «پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش پرىنسىپى» بويىچە بىرتەرەپ قىلىنىشى كېرەك. پوسكام ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ غەربىي شىمالى يەكەن ناھىيىسىنىڭ، شەرقىي جەنۇبى پوسكام ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

17. پوسكام ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

پوسكام ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى پوسكام ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى تىزناپ دەرياسىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىدىكى پوسكام، قاغىلىق، يەكەن ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ، غەربىي جەنۇبقا سوزۇلۇپ تىزناپ دەرياسىنىڭ مەركىزىي ئېقىمىنى بويلاپ تۆۋەنگە مېڭىپ، سېرىق ئاتانىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدىكى قاراكۆل چۆللۈكى ۋە «1 - ئىيۇل» ئۈستىگىدىن ئۆتۈپ بۈاستە كاچۇڭنىڭ شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى كالىلىق چۆل ئارقىلىق قاغىلىق، پوسكام، يەكەن ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ. بۇ مەمۇرىي چېگرا سىزىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 74.5 كىلومېتىر.

پوسكام ناھىيىسى «خەرىتىلەر توپلىمى» نىڭ سىزىش ئۇسۇلى بويىچە چېگرا بەلگىلەش، «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى خاتا سىزىلغان بۆلەكلەرنى ھازىرقى مەمۇرىي باشقۇرۇش بويىچە بېكىتىشتە چىڭ تۇردى. قاغىلىق ناھىيىسى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى باشقۇرۇۋاتقان ئادەتلەنگەن چېگرا سىزىقى بويىچە چېگرا بەلگىلەشتە چىڭ تۇردى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: پوسكام ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1988] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدە كۆرسىتىلگەن «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلەرنىڭ چېگرا سىزىقىنىڭ يۆنىلىشىنى سىزىش ئۇسۇلىغا ئاساسلىنىش لازىم. ئۇنى ئاپتونوم رايون بويىچە ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلەرنىڭ چېگرا سىزىقىنى بېكىتىشنىڭ ئاساسى قىلىشقا بولىدۇ. «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى خاتا سىزىلغان بۆلەكلەرنى ھازىرقى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئەھۋالىغا ئاساسەن سىزىش لازىم، يەر قاتارلىق بايلىق مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقى تەۋەلىكىگە كەلسەك، ھازىرقى ھالەت ئۆزگەرتىلمەي ساقلاپ قېلىنىدۇ.

پوسكام ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرىسىنىڭ غەربىي جەنۇبى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ، شەرقىي شىمالى پوسكام ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

18. مەكتەپ ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى

مەكتەپ ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرىسى تۆۋەندىكى مۇشۇنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى يەكەن، مەكتەپ، قاغىلىق ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىدىن باشلىنىپ 1278 ئېگىزلىكىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى مەكتەپ، گۈما ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىلىنىش نۇقتىسىغىچە بارىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 68.5 كىلومېتر. مەكتەپ ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىمۇ «خەرىتىلەر توپلىمى» دىكى ئايرىلغان ناھىيە چېگرىسىغا قوشۇلدى.

مەمۇرىي مەھكىمە مۇنداق قارار قىلدى: مەكتەپ ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيە چېگرا سىزىقىنى ئىككى تەرەپ ئورتاق ئېتىراپ قىلغان يەر شەكلى خەرىتىسىدىكى ناھىيە چېگرىسى كوئوردىناتى بويىچە ئايرىشقا قوشۇلمىز.

مەكتەپ ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي چېگرىسىنىڭ شىمالى مەكتەپ ناھىيىسىنىڭ، جەنۇبى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

VII باب

يەر نامىلىرى خىزمىتى

1983 - يىلى 3 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئىشخانا يېزا - بازار قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش باشقارمىسىدا تەسىس قىلىنىپ، قۇرۇلۇش باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايون 27 شتات چۈشۈرۈپ بەردى، ۋىلايەتلىك يەر نامىلىرى كومىتېتىنىڭ شتاتى 3، ناھىيە (شەھەر) لىك يەر نامىلىرى كومىتېتىنىڭ شتاتى 2 دىن بولدى. 1985 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى مەمۇرىي مەھكىمە يەر نامىلىرى كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىنى تەڭشىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1985] 158 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى «ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلىك يەر نامىلىرى ئاپپاراتلىرىنى بىرتۇتاش ھۆكۈمەت ئىشخانىسىدا تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر نامىلىرى كومىتېتى ئىشخانىسى مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئىچكى ئاپپاراتى بولدى. 1990 - يىل 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى 8 - قېتىملىق ۋالىيلار ئىش بېجىرىش يىغىنىنىڭ قارارى ئارقىلىق ۋىلايەتلىك يەر نامىلىرى كومىتېتى يەنە بىر قېتىم تەڭشەلدى.

1978 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ناھىيىسىدە يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردە يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى. 1983 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەتكە قاراشلىق 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلۇپ ھۆكۈمەت ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

§ 1 . ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى

قەشقەر ۋىلايىتىدە يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئىككى قېتىم ئېلىپ بېرىلدى. 1978- يىلى ۋىلايەت بويىچە يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى باشلاندى، شۇ ئاساستا 1983- يىلى يەنە 1978 - يىلدىكى يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى تولۇقلاپ تەكشۈرۈلدى. 1984- يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ھەرقايسى ناھىيىلەرنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى تۈنجى بولۇپ ئاخىرلاشقان قەشقەر شەھىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئويۇشتۇردى ھەمدە قەشقەر شەھىرىنىڭ تەجرىبىلىرىنى ۋىلايەتكە كېڭەيتتى.

1. 1978 - يىلدىكى يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش

1978 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ بىرتۈتاش رەھبەرلىكىدە، قەشقەر ۋىلايىتىدە يەر ئاملىرى 1 - قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا زىيان يەتكۈزىدىغان، ۋىلايەتكە سىرتتىن تېڭىلغان يەر ئاملىرى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز بولغان يەر ئاملىرى نۆقتىلىق تازىلاندى. ئادەم كۆچى ۋە ماددىي كۈچ چەكلىك بولغانلىقتىن، پەقەت گۈڭشې ۋە چوڭ ئېتىزلىقتىن يۇقىرى ئورۇنلارنىڭ نامى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. باشقا كۆپلىگەن غەيرىي مەمۇرىي رايونلارنىڭ ئاملىرى، مەسىلەن: كەنت، چارۋىچىلىق نۆقتىلىرىنىڭ تۈرلۈك تەبىئىي جۇغراپىيىلىك ئاملىرى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلمىدى. يەر ئاملىرىنىڭ تىل تۈرلىرى، تىل مەنبەسى، مەنسىي، كېلىش مەنبەسى، تارىخىي تەرەققىيات جەريانى، جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىنمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، تەپسىلىي خەرىتە ماتېرىياللىرى كەمچىل بولغانلىقتىن، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش جەريانىدا يەر ئاملىرىنىڭ خاتا بولۇپ قېلىش، چۈشۈپ قېلىش، ئورنى توغرا بولماسلىق ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى.

2. 1983 - يىلدىكى يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ۋىلايەت بويىچە ئىككىنچى قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. بۇ قېتىملىق تەكشۈرۈشتە ئۆتكەن قېتىملىق تەكشۈرۈش ئاساسىدا كەنتلەر، چارۋىچىلىق نۆقتىلىرى ۋە ھەرخىل تەبىئىي جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىي گەۋدىلەر ئەتراپلىق تەكشۈرۈلۈپ كاتالوگ تۈرۈغۇزۇلدى. بۇ قېتىملىق تەكشۈرۈشنىڭ ئەتراپلىق، توغرا بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى، ناھىيە (شەھەر) لىك يەر ئاملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىلىرىدىن مۇنۇلارنى تەلەپ قىلدى: 1) كەنتتىن يۇقىرى يەر ئاملىرىنى ئەتراپلىق، تەپسىلىي تەكشۈرۈش، كەنتتىن يۇقىرى يەر ئاملىرىنىڭ ئاتىلىشى، ئېغىزچە، يېزىقچە پەرقى، مەنسىي، كېلىپ چىقىشى، تەرەققىيات جەريانى، ئورنى، تەۋەلىك مۇناسىۋىتى، نوپۇسى، مىللىتى، سىياسى، ئىقتىسادى، مەدەنىيەت ئىشلىرى، يەر قىياپىتىنى ئەتراپلىق، تەپسىلىي چۈشىنىش لازىم. 2) يەر ئاملىرىنى ئۆلچەملەشتۈرۈپ، قېلىپلاشتۇرۇپ بىرتەرەپ قىلىش. بىر نام كۆپ خىل يېزىلغان، بىر جاينىڭ كۆپ نامى بولغان، ئاھاڭ تەرجىمىسى توغرا بولمىغان، ئىشلىتىلگەن سۆز جايىدا بولمىغان، ئىسمى جىسمىغا ئويغۇن بولمىغان، مەنسى نامۇۋاپىق بولغان يەر ئاملىرىنىڭ ئاھاڭى، يېزىقى، مەنبەسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش لازىم. 3) چېگرا رايونلاردىكى يەر ئاملىرىنى نۆقتىلىق ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش. 4) يەر ئاملىرى

خەرىتىسىگە سىلىشتۇرۇپ كۆرۈش، 1:50000 ماسشتابلىق ھاۋادىن سىزىلغان خەرىتە بىلەن نەق مەيدانىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشنى سىلىشتۇرۇپ كۆرۈش، ئاھالە تەرجىمىسى توغرا بولمىغان، خەتلەرنىڭ ئىشلىتىلىشى توغرا بولمىغان، خەرىتىدە بار ئەمەلىيەتتە بار خەرىتىدە بولمىغان ھەر قىسىم يەر نامىلىرىنى تۈزىتىش ۋە تولۇقلاش لازىم. 5) ناھىيە (شەھەر) لىك يەر نامىلىرى كومىتېتى، يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرىدىن بەلگىلىك سەۋىيىگە ۋە كەسپىي ئىقتىدارغا ئىگە كادىرلارنى سەپلەپ مەخسۇس يەر نامىلىرىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش تەلەپ قىلىندى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى ئۈستىدە تېزىس تۈزۈپ تارقىتىلدى. تېزىستا مۇنۇلار تەلەپ قىلىندى: 1) مەزكۇر ئورۇن تۈرۈشلۇق يەر نامىنى (يۆنىلىشىنى، ئورنىنى، قاراشلىق رايون دائىرىسىنى، باشقۇرىدىغان ئورۇن ۋە تارماقنى، مىللەت، نوپۇس، ئاھالە، ئەر-ئايالنى) ئېنىق يېزىش. 2) ئورۇن قۇرۇلغان ۋاقتى (تارىخى، نامىنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى، مەنىسى، ئۆزگىرىشى) نى ئېنىق يېزىش. 3) ئورۇننىڭ ئەھۋالى (پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئورمان بىنا قىلىش، مۇھىم بىناكارلىق قۇرۇلۇشى، مەشھۇر ئاسارە ئەتىقىلەر، مۇھىم تارىخىي ئىش ۋە شەخسلەر) نى ئېنىق يېزىش. 4) يەر شەكلى ئالاھىدىلىكى (دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى، تېرىلغۇ يەر، ئورمانلىق، ئوتلاق، چۆل - جەزىرە، قۇملۇقنىڭ ئېگىلىگەن نىسبىتى، كىلىمات ئالاھىدىلىكى، ھۆل-يېغىن مىقدارى، قىراۋسىز مەزگىل، سۇ ئىنشائاتى، قېزىلما بايلىق، ياۋايى ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈك بايلىقى، مۇھىم تاغ - دەريا، ئېرىق - ئۆستەڭ، سۇ ئامبىرى) نى ئېنىق يېزىش. 5) ئېگىلىك تىپى (دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ تېرىلىش كۆلىمى، مەھسۇلات مىقدارى، سۇچىلىق مۇئەسسەسلىرىنىڭ سۇغىرىش كۆلىمى، ساقلىنىپ قالغان چارۋا، ئورمانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىق ۋە يەرلىك مەھسۇلات ئەھۋالىنى ئېنىق يېزىش. 6) 50 يىلدىن بۇيانقى زور تەبىئىي ئاپەت (سۇ، يامغۇر، قار، قۇرغاقچىلىق، ھاشارات، يەر تەۋرەش) نى ئېنىق يېزىش. 7) ئاساسلىق كوچىلىرىنىڭ باش - ئاخىرى (يۆنىلىشى، كەڭلىكى، يول يۈزى، نامى، كېلىش تارىخى، ئۆزگىرىشى، مەنىسى، چوڭ تىپتىكى بىنالىرى، مۇھىم ئورۇنلار) نى ئېنىق يېزىش. 8) زاۋۇت، كان - كارخانا (ئىشچى - خىزمەتچى، سېخ، مەھسۇلات، داڭلىق ماركا، ئېكسپورت مەھسۇلاتى) نى ئېنىق يېزىش. 9) مەكتەپ (ئالاھىدىلىكى، خاراكتېرى، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى، ئوقۇتقۇچى، مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى، ئاسپىرانت، مەشھۇر بىلىم ئىگىلىرى، تەتقىقات نەتىجىسى) نى ئېنىق يېزىش. 10) باغچا (كۆلىمى، جايلاشقان ئورنى، مەنزىرىسى، گۈل - گىياھ، دەل - دەرەخ تۈرى، ئويۇن - تاماشا مۇئەسسەسلىرى، كۆل، يۆنىلىشى، كۆلىمى، سۇ سۈپىتى، سۇ چوڭقۇرلۇقى) نى ئېنىق يېزىش. 11) ئاسارە ئەتىقىلەر (ئورنى، دەۋرى، كۆلىمى، قوغدىلىش دەرىجىسى، نامىنىڭ كېلىش تارىخى، مەنىسى، تەرەققىيات تارىخى، تارقالغان گەپ - سۆزلەر، ئومۇمىي كۆرۈنۈشى، ساقلىنىش ئەھۋالى، بەدىئىي قىممىتى، قوغدىلىشى رېمونت قىلىنىشى) نى ئېنىق يېزىش. 12) ئېرىق - ئۆستەڭ (باشلىنىش - ئاخىرلىشىش نۇقتىسى، كەڭلىكى، ئۇزۇنلۇقى، سۇ مەنبەسى، سۇ مىقدارى، مەنپەئەتلىنىدىغان كۆلىمى، ياسالغان ۋاقتى، كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ ئەترەت، ئىسمى، كېلىش تارىخى) نى ئېنىق يېزىش. 13) دەريا - ئېقىن (ئورنى، باشلانغان جايى، تېررىتورىيىسى، ئۇزۇنلۇقى، ئېقىم مىقدارى، كېلىش تارىخى، نامى، چوشۇرگە، كۆۋرۈك، سۇغىرىش مىقدارى، ۋادىسى، ياۋايى ھايۋانات - ئۆسۈملۈك) نى ئېنىق يېزىش.

يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ سۈرئىتى ئۈستىدىمۇ ۋىلايەتلىك ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ۋاقىت ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى: 1) ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ۋاقتى 1983 - يىل 4 - ئايدىن 1984 - يىل 12 - ئايغىچە. 2) ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش - تولۇقلاپ تەكشۈرۈش دائىرىسى: ئاپتونوم رايونىنىڭ يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش - تولۇقلاپ تەكشۈرۈش تەلىپىگە ئاساسەن، 1978 - يىلدىكى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئاساسىدا، مەزكۇر رايوندىكى 1:50000 ماسشتابلىق

خەرىتىسىدىكى يەر نامىلىرىنى بىر - بىرلەپ ئېنىقلاش، خاتا بولغان جايلىرىنى تۈزىتىش، چۈشۈپ قالغان جايلىرىنى تولۇقلاش. 3) ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش قەدەم - باسقۇچى: تەييارلىق باسقۇچى بىر ئاي، بۇ ۋاقىتتا ھەرخىل جەدۋەللەر، مەسلەن: تىزىملاش جەدۋىلى، دەسلەپكى كارتا، كارتۇچكا قۇتىسى، ماتېرىيال ساندۇقى تەييارلىنىدۇ، ئاجرىتىلغان خادىملار مەخسۇس تەربىيىلىنىدۇ؛ دالا مەشقى باسقۇچى 9 ئاي، بۇ ۋاقىتتا 1:50000 ماسشتابلىق خەرىتىگە ئاساسەن نەق مەيدان تەكشۈرۈلىدۇ، تەزكىرە كىتابلىرى، مەمۇرىي رايون تەرەققىياتى ۋە باشقا ماتېرىياللار توپلىنىپ، تارىخىي ماتېرىياللار بىلەن ھازىرقى ماتېرىياللار سېلىشتۇرۇلۇپ تولۇقلىنىدۇ، ھەربىر يەر نامىنىڭ تىل تۈرى، مەنىسى ۋە تەرەققىياتى ئېنىق ئەمەلىيلەشتۈرۈلىدۇ؛ ماتېرىيال رەتلەش باسقۇچى 9 ئاي، بۇ ۋاقىتتا جەدۋەللەشتۈرۈش، سىزىش، يېزىشتىن ئىبارەت 3 گۇرۇپپىغا ئايرىلىپ، خەرىتە، جەدۋەل، كارتا، يېزىق بىرلىككە كەلتۈرۈلىدۇ؛ نەتىجىنى تەكشۈرۈپ تۈزىتىش باسقۇچى 3 ئاي.

ۋىلايەتلىك يەر نامىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى يەنە شۇنى تەكىتلىدىكى: ئاز سانلىق مىللەت تىلىدىكى يەر نامىلىرىنى تەرجىمە قىلغاندا، ئاپتونوم رايون تارقاتقان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ يەر نامىلىرى كاتالوگى»، ئاپتونوم رايونلۇق يەر نامىلىرى كومىتېتى تارقاتقان «يەر نامىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرى توپلىمى» دىكى «ئۇيغۇرچە يەر نامىلىرىدىكى دائىم ئۇچرايدىغان سۆزلۈكلەر جەدۋىلى» ۋە «ۋىلايەتلىك يەر نامىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش» كە ئاساسلىنىش لازىم. ئىشخانا تەرجىمە قىلىپ باستۇرغان «ئۇيغۇرچە يەر نامىلىرىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمە جەدۋىلى» يېڭى، كونا يېزىقتا توغرا تولدۇرۇلغان، ئۇنىڭدا تارىختا شەكىللەنگەن كەڭ قوللىنىلغان ئادەم، يەر نامىلىرىنىڭ ئىملا قائىدىسى بويىچە يېزىلىشى ۋە تەرجىمە قىلىنىپ يېزىلىشى توغرا بىرتەرەپ قىلىنغان يەر نامىلىرى خەرىتىسىدىكى بەلگە، نامىلار بىردەك تولۇق يېزىلىشى، بەلگىلىرىگە ئۆلچەملىك بەلگە ئىشلىتىلىشى، رەڭ جەھەتتە قىزىل ۋە قارا 2 خىل رەڭ ئىشلىتىلىشى، تېكىسلىرىگە قارا رەڭ، بەلگىلىرىگە قىزىل رەڭ ئىشلىتىلىشى، خەنزۇچە يېزىقتا سۆڭ ئۇسلۇبىدىكى خەت شەكلى ئىشلىتىلىشى لازىم.

ئىككى يىللىق تەكشۈرۈش ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن يەر نامىلىرى 12 مىڭ 83 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي رايونلار ۋە مەھەللىلەر يەر نامى 8764. كەسىپىي تارماقلار قوللانغان نام 1056، خاتىرە جايلار ۋە ياسالغان ئىمارەتلەر نامى 725، تەبىئىي جۇغراپىيىلىك ئەمەلىي گەۋدىلەر نامى 1338.

§ 2 . ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش نەتىجىسى

1985 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەر نامىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاياغلاشتى. 1978 - ، 1983 - يىللىرىدىكى 2 قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئارقىلىق، ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) يېزا ئىگىلىك 3 - شىدىكى 16 تۈمەن - مەيدان، كەنتتىن يۇقىرى بولغان يەر نامىلىرىنىڭ ئاتىلىشى، يېزىلىشى، مەنىسى، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئەھۋالى، تارىخىي كېلىپ چىقىشى ئوستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ، مەزكۇر ۋىلايەتتىكى يەر نامىلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قالايمىقان ئۆزگەرتىلگەن يەر نامىلىرى ئېنىقلاپ چىقىلدى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا توسقۇنلۇق قىلىدىغان يەر نامىلىرىنىڭ ئىلگىرىكى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ياكى نامى ئۆزگەرتىلدى، بىر جاي كۆپ خىل ئاتالغان، بىر نام كۆپ خىل يېزىلغان، ئاھاڭ تەرجىمىسى توغرا بولمىغان، خەتلەر توغرا ئىشلىتىلمىگەن يەر نامىلىرى ئۆلچەملەشتۈرۈلۈپ، قېلىپلاشتۇرۇلۇپ بىرتەرەپ قىلىندى. چېگرا رايونلاردىكى 375 يەر نامى نۇقتىلىق تەكشۈرۈلۈپ، ھازىرقى ئەھۋالى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى، مەخسۇس كارتا تۈرىگە تولدۇرۇلۇپ، يەر نامىلىرى

خەرىتىسىگە سىلىشتۇرۇلدى. ئۆلچەملەشتۈرۈلگەن يەر نامىلىرىنى كېڭەيتىش، ئىشلىتىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر شەھىرى مۇھىم كوچا، دوقمۇشلارغا يەر نامىلىرى ۋۈسكىسى تەسىس قىلدى.

1985 - يىلى «قەشقەر شەھىرىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ، «پوسكام ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ئالدى بىلەن نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، 1986 - يىل 12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدە يەر نامىلىرى خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى تۈزۈش خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1987 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا «قەشقەر كونائىھەر ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» نىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نۇسخىسى نەشردىن چىقتى، كېيىنكى يىلى «مەكىت ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» نەشردىن چىقتى. 1989 - يىلى «مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ، «قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» نەشردىن چىقتى. 1990 - يىلغا كەلگەندە «يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» نەشردىن چىقتى، باشقا ناھىيىلەرنىڭمۇ خەرىتىلىك تەزكىرىسى نەشردىن چىقتى. «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» نىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نەشرى 1988 - يىلى نەشردىن چىقتى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن يەنە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى يەر نامىلىرى لۇغىتى» جەمئىي 607 ماددا، ئاز - كەم 200 مىڭ خەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەنگەنىدى.

يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ۋە يەر نامىلىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى خىزمىتى ئاساسەن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق يەر نامىلىرى كومىتېتى يەر نامىلىرىنى ئارخىپلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى تەلەپ قىلدى ھەمدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى يەر نامىلىرىنى ئارخىپلاشتۇرۇشنى سىناق قىلىش ناھىيىسى قىلىپ بېكىتتى. 1989 - يىل 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئاپتونوم رايون قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، ئارخىپ تۈرغۇزۇش خىزمىتىنىڭ تەجرىبىسى ۋە كونكرېت ئۇسۇلىنى ئۆگەندى ۋە كېڭەيتتى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتى يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجە ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇش باسقۇچىغا كىردى. 90-يىللارنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى پۈتۈنلەي ئاخىرلاشتى.

يىگىرمە ئالتىنجى قىسىم

ئەمگەك: كادىرلار ئىشلىرى

يىگىرمە ئالتىنچى قىسىم

ئەمگەك، كادىرلار ئىشلىرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭىسى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، قەشقەر، ياركەنت قاتارلىق شەھەرلەر بەگ قويۇلۇپ باشقۇرۇلدى، ھەر دەرىجىلىك بەگلەر مەلۇم سانىنى ئىگىلىدى، ئومۇمەن شۇ شەھەرلەردىكى ھاكىمبەگ ۋە شەھەر قورۇقلارنىڭ ھاكىمبەگلىرى، ئىشكىئاغا بەگلىرى ئۆزىنى چەتكە ئېلىش تۈزۈمى بويىچە تەيىنلەندى. قەشقەر، ياركەنت، يېڭىسار قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ ھاكىمبەگلىرىنىڭ ئورنى بوش قالسا، شۇ يەردىكى ئامبال تولۇقلىنىدىغان خادىملاردىن سىناق ئېلىپ، مەسلىھەتچى ئامبالغا تاپشۇرۇپ ئەنگە ئالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مىراس قالغان ئەمەل دەرىجىسىگە قاراپ ئەمەل بەردى ۋە ۋەزىپىگە قويدى. بەگلەر ياشىنىپ ياكى كېسەل بولۇپ دەم ئېلىشقا توغرا كەلسە ئەسلىدىكى ئەمەل بەردى ۋە ۋەزىپىگە قويدى. گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلىنىپ، ئورنىدىن ھەيدەلدى. مەرتىۋىسى ساقلاپ قېلىندى، گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلىنىپ، ئورنىدىن ھەيدەلدى. نائىب ئامبال، تىلماچ، يانچىلارنىڭ سانى بېكىتىپ بېرىلدى، قائىدىگە رىئايە قىلماي پۇقرالارنى ئۆز ئالدىغا ئىشلەتكەن بولسا، پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار قاتاردا جازالاندى، ھەر دەرىجىلىك بەگلەرنىڭ پاكلىق خىراجىتى، يېرى ۋە مەلۇم ساندا يانچىسى بار ئىدى. يەرلىك پۇقرالار ئىشلەمچى بولۇپ ئىشلىسە ئىشىغا قاراپ ھەق بېرىلدى.

مىنگو دەۋرىدە رايون، ناھىيە ئامبالىلىرى كۆپ ھاللاردا شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلەندى، مەھكىمە ۋە يامۇل ئەمەلدارلىرىنىڭ كۆپىنچىسى باش ئەمەلدارنىڭ يېقىنلىرىدىن تەيىنلەندى. ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىش ھەققى شىنجاڭدىكى باشقا جايلارنىڭكى بىلەن ئوخشاش بولدى. ۋىلايەت تەۋەسىدە زامانىۋى سودا - سانائەت كارخانىلىرى يوق ئىدى، قول ھۈنەرۋەنچىلىك دۇكانلىرى، سودا دۇكانلىرى ۋە سودا سارايلىرىدا «شاگىرت - ئوستا تۈزۈمى» يولغا قويۇلدى، ئوستا ۋە شاگىرتلارنىڭ كىرىمى ئاز، تۇرمۇشى جاپالىق ئىدى، ئەمگەك مۇھاپىزىتى قارىشى ۋە تەدبىرى يوق ئىدى.

I باب

ئەمگەك

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمگەك مەمۇرىي تارمىقى 1959 - يىلى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1990 - يىلغىچە كۆپ قېتىم ئەمەلدىن قالدۇرۇش، قوشۇۋېتىش، بۆلۈنۈش باسقۇچىنى باشتىن كەچۈردى. 1990 - يىلى قەشقەر

ۋىلايەتلىك ئەمگەك باشقارمىسىدا تەسىس قىلىنغان بۆلۈم (ئىشخانا) 8 گە، قارىمىقىدىكى كەسپىي ئورۇن 5 كە يەتتى، بۇ 5 ئورۇن: قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك - ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش - سۇغۇرتا باشقۇرۇش باشقارمىسى، ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى، ۋىلايەتلىك پارقازان - بېسىم قاچىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش. ئۆلچەش ئورنى، ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىخەتەرلىك - تازىلىق تەكشۈرۈش پونكتى ۋە ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ساناتورىيىسىدىن ئىبارەت. بۇ مەزگىلدە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە مۇناسىپ ئەمگەك (كادىرلار) ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئەمگەك خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنىمۇ ئۆزلۈكسىز زورايدى. ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچى 1961 - يىلدىكى 72 مىڭ 738 دىن 1990 - يىلى 106 مىڭ 900 گە، ئومۇمىي مائاشى 1961 - يىلدىكى 33 مىليون 940 مىڭ 900 يۈەندىن 1990 - يىلى 750 مىليون 399 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى؛ ئوتتۇرىچە مائاش 1961 - يىلدىكى 461 يۈەندىن 1990 - يىلى 2296 يۈەنگە يەتتى.

ھەرخىل شەكىلدىكى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش ئارقىلىق، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ساپاسى يىلسېرى ئۆستى، ئىجتىمائىي سۇغۇرتا خىزمىتى كۇنسېرى مۇكەممەللەشتى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئېڭى تېخىمۇ كۈچەيدى. ئەمگەك تۇزۇلمىسى ئىسلاھاتنىڭ ئۆزلۈكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئەمگەك خىزمىتى تەدرىجىي قانۇنلىشىش، قېلىپلىشىش ئىزغا چۈشتى.

§ 1 . ئاپپاراتلار، ئىشچى - خىزمەتچى

1. ئاپپاراتلار

1) ۋىلايەتلىك ئەمگەك باشقارمىسى (ئىدارىسى)　1954 - يىل 8 - ئاينىڭ 21-كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا، ئەمگەك باشقۇرۇش خىزمىتىنى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى باشقۇردى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ خىزمەتنى داۋاملىق قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى باشقۇردى. 1959 - يىل 9 - ئايدا خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىدە ئەمگەك بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ 3 شتات بېرىلدى. 1962 - يىل 8 - ئايدا ئەمگەك بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كەسپىي خىزمىتى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىگە ئوتكۈزۈپ بېرىلدى. 1965 - يىل 5 - ئايدا ئەمگەك بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1967 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئۇنىۋېرسال گۇرۇپپا، سانائەت قاتناش گۇرۇپپىسى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسى، مالىيە - سودا گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، مالىيە-سودا گۇرۇپپىسىنىڭ قارىمىقىدا ئەمگەك بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1969 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، ئەمگەك بۆلۈمى ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىغا ئايرىپ بېرىلدى. 1971 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت ئاپپاراتى تەڭشىلىپ ئەمگەك ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1979 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ خىزمەت ئاپپاراتلىرى ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت تەسىس قىلغان بويىچە ساقلاپ قېلىندى.

1980 - يىل 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن، ئەمگەك

ئىدارىسى ئەمگەك باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىل 3 - ئايدا ئەمگەك باشقارمىسى بىلەن كادىرلار باشقارمىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارمىقىدا ئىشخانا، پەن - تېخنىكا كادىرلىرى بۆلۈمى، كادىر يۆتكەش - سەپلەش بۆلۈمى، ئەمگەك مۇھاپىزىتى - بىخەتەرلىك - تازىلىق تەكشۈرۈش - نازارەت قىلىش بۆلۈمى، كان بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش - نازارەت قىلىش ئىشخانىسىدىن ئىبارەت 8 بۆلۈم - ئىشخانا تەسىس قىلىندى. 1986 - يىل 12 - ئايدىن باشلاپ ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش مەركىزى، پېنسىيەگە چىققان خادىملار خىزمىتى بۆلۈمى، ھەربىي قىسىمدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسى، ئەمگەك ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش ئىشخانىسى، پارقازان - بېسىم قاچىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش - نازارەت قىلىش بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلدىن كېيىن قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك باشقارمىسى بىلەن كادىرلار باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. ۋىلايەتلىك ئەمگەك باشقارمىسىدا 8 بۆلۈم - ئىشخانا، ئۇلارنىڭ قارمىقىدا 5 كەسىپىي ئورۇن تەسىس قىلىندى. ئۇلار (1) قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك سۈغۇرتا باشقارمىسى، بۇ باشقارما 1982 - يىل 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قۇرۇلۇپ، 1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئەمگەك - ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش - سۈغۇرتا باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ئورنى قەشقەر شەھىرى سەمەن يولى 289 - قورۇدا؛ (2) قەشقەر ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى، بۇ مەكتەپ 1978 - يىل 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قۇرۇلدى، ئۇ ۋىلايەت بويىچە ھەر مىللەت ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىك ئىشچىلارنى تەربىيىلەيدىغان بىردىنبىر كەسىپىي مەكتەپ؛ (3) قەشقەر ۋىلايەتلىك پارقازان-بېسىم قاچىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش - ئۆلچەش ئورنى، بۇ ئورۇن 1982 - يىل 4 - ئاينىڭ 12- كۈنى قۇرۇلدى؛ (4) قەشقەر ۋىلايەتلىك كەسىپىي بىخەتەرلىك - تازىلىق تەكشۈرۈش ئۆلچەش پونكتى؛ (5) قەشقەر ۋىلايەتلىك پىشقەدەم ئىشچىلار ساناتورىيىسى، بۇ ساناتورىيە 1962 - يىلى قۇرۇلدى.

2) ناھىيە (شەھەر) لىك ئەمگەك كادىرلار بۆلۈمى (ئىدارىسى) 1980- يىلدىن ئىلگىرى، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئەمگەك باشقۇرۇش خىزمىتىنى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى باشقۇراتتى، 1980 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ، 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە ئەمگەك ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1984 - يىل 3 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە قەشقەر شەھىرى، يەكەن ناھىيىسىدىن باشقا 10 ناھىيىدە ئەمگەك ئىدارىسى بىلەن كادىرلار ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسى قىلىندى.

2. ئىشچى - خىزمەتچى

1950 - يىلدىن ئىلگىرى ۋىلايەت تەۋەسىدە پەقەت ۋاقىتلىق ئىشچى، تارقاق قول سانائىتى ئىشچىلىرى ۋە مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى ئىشچىلار بار ئىدى. 1950 - يىلى ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچى 6070 ئىدى. 1952 - يىلنىڭ ئاخىرىدا 6846 گە يەتتى.

1953 - يىلى مۇستەقىل 3 - يېڭ ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتىنىڭ تەكتى)، 1955 - يىلى «1 - ئاۋغۇست» ئون زاۋۇتى قۇرۇلدى، 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى ئورۇمچىدىن قەشقەرگە كۆچۈرۈپ كېلىندى. كارخانىلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، 1955 — 1957 - يىلغىچە 1792 ئىشچى - خىزمەتچى قوبۇل قىلىندى، ھەربىي قىسىمدىن چېكىنگەنلەردىن 1164 ئادەم، 192 ۋاقىتلىق ئىشچى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1957 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئىشچى - خىزمەتچى 12 مىڭ 821 گە يەتتى.

1958 — 1960 - يىلغىچە 3 دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى، كانچىلىق ماشىنىلىرى زاۋۇتى، مېتال تاۋلاش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى، كارخانىلار 1958 - يىلدىكى 191 دىن 1960 - يىلى 303 كە، ئىشچى - خىزمەتچى 1958-

يىلدىكى 49 مىڭ 150 تىن 1960 - يىلى 78 مىڭ 872 گە يەتتى.

1961 — 1963 - يىلغىچە خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەڭشىلىشىگە ئەگىشىپ، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى دۆلەت ئورگىنى، كەسىپي ئورۇن ۋە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى قىسقارتتى. 1961 - يىلى 13 مىڭ 903 ئادەمنى، 1962 - يىلى 17 مىڭ 171 ئادەمنى، 1963 - يىلى 7888 ئادەمنى قىسقارتتى، 1964 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 44 مىڭ 863 كە چۈشتى. 1970 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 54 مىڭ 627 گە، 1972 - يىلى 69 مىڭ 174 كە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە 1976 - يىلدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 69 مىڭ 261 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 45 مىڭ 853.

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ۋىلايەتلىك سانائىتى، بولۇپمۇ يېنىك سانائىتى، يېمەك - ئىچمەك ۋە تىرانسپورت كەسىپى تېز راۋاجلىنىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى كۆندىن - كۈنگە زورايدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ئىشچى - خىزمەتچى 106 مىڭ 900 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچى 73 مىڭ 134، تېخنىك ئىشچى 39 مىڭ، مۇقىم ئىشچى 51 مىڭ، قالغانلىرى ۋاقىتلىق ئىشچى ۋە پىلان سىرتىدىكى ئىشچىلاردىن ئىبارەت.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ يىللار بويىچە سېلىشتۇرمىسى

بىرلىكى: ئادەم

جەدۋەل: 26 — 1

يىللار / تۈرى	1958	1966	1976	1980	1984	1985	1986	1990
سانائەت	6402	15009	13924	17463	15528	15440	16278	19108
ئاساسىي قۇرۇلۇش	2824	7222	1196	2709	2579	1766	2113	2542
دېھقانچىلىق، ئورمان-چىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق	15828	20528	11302	11703	12097	12480	11490	10574
قاتناش تىرانسپورت	1878	704	1211	2295	1955	6759	7665	6449
سودا، يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى	12276	16599	14103	18228	11211	10303	10149	15151
شەھەر سانائىتى	832	838	405	842	1059	1523	1420	1487
ئىلىم - پەن، ماۋارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە	9013	9268	16054	26879	34269	36329	37711	35842
ئورگان، تەشكىلات	9401	7334	9986	13374	16581	17136	18588	14901
جەمئىي	49150	78872	69261	93493	95279	101736	105414	106900

§ 2 . ئەمگەك، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

1949 — 1956 - يىلغىچە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى كونا جۇڭگودىن قېچىپ كەلگەن مۇھاجىرلار، كونا ماۋارىپ خادىملىرى، بيۇروكرات كاپىتالىزم كارخانىلىرىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى، 50-يىللارنىڭ باشلىرىدىن قېچىپ كەلگەن ئىشچىلار، ئىشسىز زىيالىيلار ۋە كەسىپى يوق خادىملاردىن 3000

دىن ئارتۇق ئادەمگە قارىتا «ھۆددىگە ئېلىش» سىياسىتىنى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. 1958 - يىلى ۋىلايەت تەۋەسىدە ئىشسىزلىق ئەھۋالى ئاساسەن تۈگىتىلدى. 1959 — 1962 - يىل 12 - ئايغىچە ئىچكى ئۆلكىلەردىن چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن 3811 ياش - ئوتتۇرا ياش خادىم ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1963 — 1965 - يىلغىچە شەھەر - بازارلاردا ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسى گەۋدىلىك بولدى. 1963 - يىلى مەركەز زىيالىي ياشلارنى تاغ ۋە يېزىلارغا ئەۋەتىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش زىددىيىتىنى پەسەيتىش چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويغاچقا، ۋالىي مەھكىمىسى 1969 — 1978- يىلغىچە 70 مىڭدىن ئارتۇق زىيالىي ياشنى تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىشقا سەپەرۋەر قىلدى.

1976 — 1979 - يىل 4 - ئايغىچە ئىشچى قوبۇل قىلىنمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە زور بىر تۈركۈم زىيالىي ياش شەھەرگە قايتىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئېغىر دەرىجىدىكى ئىشسىزلىق مەسىلىسى كېلىپ چىقتى. 1980 — 1983 - يىلغىچە ۋىلايەتنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرىدە ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلۇپ، ئىش كۈتۈپ تۇرغان 10 نەچچە مىڭ ياش ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، شەھەردە ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ يېڭى يولى ئېچىلدى.

1. ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىدە 1950 - يىلى ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان 763 كىشى زاۋۇت، كان - كارخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىنكى 40 يىلدا 4614 كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى (تەپسىلاتى «25 - قىسىم خەلق ئىشلىرى»دا بېرىلدى).

2. چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ياشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1959 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە ئەمگەك كۈچلىرىنى تەڭشەش - سەپلەش كومىتېتى قۇرۇلدى، بۇ كومىتېت ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ياش ئەمگەك كۈچلىرىنى كۈتۈۋېلىش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. 1962 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئورۇنلاشتۇرۇش - مۇستەھكەملەش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى، بۇ گۇرۇپپا چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ياشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

1959 — 1962 - يىل 12 - ئايغىچە جياڭسۇ، ئەنخۇي، خۇبېي ئۆلكىلىرىدىن چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن 3811 ياش قەشقەرگە كەلدى، ئۇلار مەكىت «ئىتتىپاق» دېھقانچىلىق مەيدانى، قەشقەر «كوئېنلۇن» ئۇنىۋېرسال دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە مارالبېشى، پەيزاۋات بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ چوڭ ئەترەتلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار ئايرىم ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ياكى مەشغۇلات گۇرۇپپىسى قىلىپ تەشكىللەندى، دېھقانچىلىق بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش نازارىتى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تارماقلىرىغا چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ياشلار، قىسقارتىلغانلار، ئاققۇنلارنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىۋېلىشى ئۈچۈن 300 مىڭ يۈەن ياردەم پۇلى، 28 مىڭ مېتىر رەخت بېلىتى، 4350 كىلوگرام پاختا ئاجرىتىپ بەردى.

3. تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىپ چېنىققان زىيالىي ياشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىدە 1969 - يىلدىن باشلاپ زىيالىي ياشلار تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىپ چېنىقىشقا سەپەرۋەر قىلىندى، ئۇلار ئاۋۋال ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى، كېيىن مەركەزلەشتۈرۈلۈپ زىيالىي

ياشلار نۇقتىسى قۇرۇلدى، ئۇلارنى يېتەكلەش ۋە باشقۇرۇشقا مەخسۇس كادىر ئەۋەتىلدى، تۇرمۇش ئۆگىنىش ۋە ئىشلەپچىقىرىش بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ھەر بىر ئادەمگە 900 يۈەندىن ئورۇنلاشتۇرۇش پۇلى ئاجرىتىپ بېرىلدى (بىر يىللىق تۇرمۇش يارەم پۇلى، 5 كۋادرات مېتىردىن ئۆي سېلىش پۇلى، ئۇششاق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش پۇلىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە). 1974 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت زىيالىي ياشلارنى تاغ ۋە يېزىلارغا ئەۋەتىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، زىيالىي ياشلارنى تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىپ ئىشلەشكە سەپەرۋەر قىلىشنى قارار قىلدى. شۇ يىلى زىيالىيلار نۇقتىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان زىيالىي ياشلار ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى قۇرۇلدى. 1978 - يىلغىچە زىيالىي ياشلار نۇقتىسىدىن 151 ى، زىيالىي ياشلار ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىن 225 ى قۇرۇلۇپ، 7000 دىن ئارتۇق زىيالىي ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 2 مىليون 496 مىڭ يۈەن ئورۇنلاشتۇرۇش پۇلى ئاجرىتىلدى.

1978 - يىل 8 - ئايدا زىيالىي ياشلارنى تاغ ۋە يېزىلارغا ئەۋەتىش خىزمىتى توختىتىلدى، كېيىن بۇ زىيالىيلار ئىشچى، كادىر قوبۇل قىلىش، ئوقۇشقا ئەۋەتىش قاتارلىق يوللار بىلەن شەھەرگە قايتىپ ئىشقا ئورۇنلاشتى.

4. ئىش كۈتۈپ تۇرغانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بەنگۈتكىنىڭ [1982] 102 - نومۇرلۇق «ئاپتونوم رايونلۇق ئەمگەك ئىدارىسى، زىيالىي ياشلار ئىشخانىسىنىڭ «ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركەتلىرىنى قۇرۇش ۋە شتات مەسىلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى يولىيورۇق سوراش دوكلاتى» نى تارقاتقانلىق ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشى» تارقىتىلغاندىن كېيىن، 1982 - يىل 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلدى، بۇنىڭغا ئەگىشىپ ناھىيىلەردىمۇ ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلدى، شارائىتى بار زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىمۇ ئاساسىي قاتلام ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى ياكى ياشلار كوپېراتىپى (پونكىتى، گۇرۇپپىسى، ماگىزىنى) قۇرۇلدى، ئۇلار شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئۇلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسىنىڭ [1990] 19 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمگەك مەمۇرىي تارماقلىرىدا قۇرۇلغان ئەمگەك مۇلازىمەت شىركەتلىرىنىڭ نامى بىرتۇتاش ئەمگەك - ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش- سۈغۇرتا باشقۇرۇش ئىدارىسى (باشقارمىسى، بۆلۈمى) گە ئۆزگەرتىلدى، ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك - كادىرلار تارماقلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى ۋە ئەمگەك - ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىنىدى. 10 يىلدا ئىش كۈتۈپ تۇرغان نەچچە 10 مىڭ ياش ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغانلارنىڭ نىسبىتى 7% كە تۆۋەنلىدى.

1) ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى　1980 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ئۇلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركەتلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇلايەت بويىچە 24 مىڭ 369 ئىش كۈتۈپ تۇرغان ئادەم ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 1984 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇلايەت بويىچە ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى (پونكىتى) 34 كە يەتتى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىن باشقا 11 ناھىيە، شەھەرده ۋە ئۇلايەتتە ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلدى، ئۇ كەسپىي ئورۇن بولدى، زاۋۇت، كان - كارخانىلار ۋە مەھەللە باشقارمىلاردىكى ئەمگەك مۇلازىمەت شىركەتلىرى (پونكىتلىرى) كارخانا خاراكتېرده بولدى. ئۇلايەت بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى ياشلار كوللېكتىپ كارخانىسى 287 گە، كەسپىكار 6009 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىده ناھىيە (شەھەر) لىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتىگە بىۋاستە قاراشلىق كارخانا 51، كەسپىكارى 830. 1984- يىلى كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 26 مىليون 757 مىڭ يۈەنگە، پايدىسى 2 مىليون 424

مىلك يۈەنگە، ئىشقا ئورۇنلاشقان ياشلارنىڭ ئايلىق ئوتتۇرىچە مائاشى 40 يۈەنگە، يۇقىرى بولغاندا 210 يۈەنگە يەتتى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن 7282 سى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، شەھەر - بازارلاردىكى ياشلار كوللېكتىپ كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 24 مىليون 617 مىڭ يۈەنگە، باجنى كەچۈرۈم قىلىش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن يۇقىرىغا تاپشۇرغان بېجى 372 مىڭ يۈەنگە، پايدىسى 1 مىليون 925 مىڭ يۈەنگە، ۋىلايەت بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 18 مىليون 508 مىڭ يۈەنگە، تۇراقسىز مەبلىغى 12 مىليون 352 مىڭ يۈەنگە، خادىملارنىڭ ئايلىق ئوتتۇرىچە مائاشى 50 يۈەنگە، يۇقىرى بولغاندا 300 يۈەنگە يەتتى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازارلىرىدا قۇرۇلغان ياشلار كوللېكتىپ كارخانىسى 383 كە، ئىشقا ئورۇنلاشقانلار 83 مىڭ 643 كە، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 19 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە، تۇراقسىز مەبلىغى 99 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

2) ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە تەربىيىلەش 1980 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتى مەركەزنىڭ «دۆلەتنىڭ بىرتۇتاش پىلانلىشى ۋە يېتەكلىشى ئاستىدا ئەمگەك تارماقلىرى ئىشقا تونۇشتۇرۇش، ئىختىيارى تەشكىللىنىپ ئىشقا ئورۇنلىشىش ۋە ئۆزى كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىش» دېگەن قائىدىنىغا ئاساسەن، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. 1980 — 1983 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىش كۈتۈپ تۇرغان 24 مىڭ 369 نادەم ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارغا ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنغانلار 15 مىڭ 341، ھەرخىل تېپتىكى كوللېكتىپ كارخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 7746، ئۆزى ئىش تېپىپ يەككە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغانلار 767. ئۇنىڭدىن باشقا، شۇ جايدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋاقىتلىق ئىشچى تەخمىنەن 1000.

1984 - يىلى يېزا - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن 7333 ى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 1004، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 1482، ئۆزى ئىش تېپىپ ۋاقىتلىق خىزمەت قىلغانلار 4847.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن 10 مىڭ 38 ى ھەرخىل يوللار ئارقىلىق ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ئىش كۈتۈپ تۇرغانلار 1985 - يىلدىكى 4530 دىن 3874 كە تۆۋەنلىدى، دېمەك شەھەر - بازارلاردىكى ياشلارنىڭ ئىش كۈتۈپ تۇرۇش نىسبىتى تۆۋەنلىدى. 1990 - يىلى ئىش كۈتۈپ تۇرغانلاردىن 7377 نادەم ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 75% نى ئىگىلىدى، 32% خادىم ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلارغا، 60% خادىم كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلارغا، 8% خادىم يەككە، خۇسۇسىي كارخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 3 - كەسىپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 80% نى ئىگىلىدى، شېنجېن، گۇاڭجۇ، جېڭجۇ، ژۇشى، جىنەن قاتارلىق جايلارغا 50 ئىختىساسلىق خادىم يوتكەپ بېرىلدى.

1983 — 1984 - يىللىرى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىسار، پوسكام، يوپۇغىدىن ئىبارەت 6 ناھىيە (شەھەر) دىكى ئەمگەك مۇلازىمەت شىركەتلىرىدە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە تەربىيىلەش مەركىزى قۇرۇلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە تەربىيىلەش مەركىزى قۇرۇلدى، ئۇنىۋېرسال تەربىيىلەش بىناسىدىن 13 ى سېلىندى، ئومۇمىي كۆلىمى 10 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يېتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تەربىيىلەش - ئوقۇتۇش سورۇنىنىڭ كۆلىمى 6734 كۋادرات مېتىر، يىلىغا 8000 نادەمنى تەربىيىلىيەلەيدۇ. شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتا «ئاۋۋال تەربىيىلەش، ئاندىن ئورۇنلاشتۇرۇش» پرىنسىپى بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركەتلىرى تىزىملاش ئارقىلىق «ئىش كۈتۈپ تۇرۇش گۇۋاھنامىسى» تارقىتىپ، جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، كەسىپ بويىچە تەربىيىلەپ، سىناق ئېلىپ

لايىقەتلىك بولغاندىن كېيىن جەمئىيەتكە تونۇشتۇردى. 1990 - يىلغىچە 50 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم تەربىيىلەندى، ئوقۇش پۈتتۈرۈش نىسبىتى %85 تىن ئاشتى، ئىشقا ئورۇنلىشىش نىسبىتى %60كە يەتتى.

1982 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىراجىتى ئاجرىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 2　　بىرلىكى: تۆمەن يۈەن

يىللار	ئاجرىتىلىش ئەھۋالى			ئىشلىتىلىش ئەھۋالى								
	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە		جەمئىي	ئىشلەپچىقىرىشنى يۈلەش مەبلىغى		ئورۇنلاشتۇرۇش خىراجىتى		تەربىيىلەش خىراجىتى		كەسپىي خىراجەت	
		ناھىيە، شەھەر	شۇ دەرىجىلىك		ناھىيە، شەھەر	شۇ دەرىجىلىك	ناھىيە، شەھەر	شۇ دەرىجىلىك	ناھىيە، شەھەر	شۇ دەرىجىلىك	ناھىيە، شەھەر	شۇ دەرىجىلىك
1982	580.37	521.27	59.1	539.80	190.55	34.53	197.33	9.8	10.90		12.54	3.3	76.58	4.3
1983	356.70	321.10	35.6	313.82	211.52		23.40		2.20		7.50	0.5	68.70	
1984	268.28	231.20	37	284.58	163.63	12.10	1		11		3.69	2.2	64.36	26.7
1985	275.40	208.40	67	309.95	181.90	41	0.7		5.20	0.2	4.05	5.8	19.40	51.7
1986	286.60	209.10	77.5	301	123.10	28.30	3.70		14.11	0.3	6.69	4.8	22.99	46
1987	291.80	48.20	243.6	291.22		169.20	6.90	3	27.24	12.6	1.56	4.2	20.19	46
1988	271.40	71.70	199.70	272.60	1.40	147.50			10.25	2.2	5.10	2.4	56.15	47.6
1989	285.95	144.05	141.90	281.23	2.40	112.60	1		115.30	1.5	4.83	15.80	12.30	15.5
1990	267.40	222.80	44.60	282.20	103.10	15	2.50		95.70	2.3	7.80	24.8	15.80	15.2

§ 3 . ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇش

50 - يىللاردا ۋىلايەت تەۋەسىدە ئىشچى قوبۇل قىلغاندا، ئەمگەك تارماقلىرى ۋە ئىشچى ئىشلەتكۈچى ئورۇنلارنىڭ ئىشچى قوبۇل قىلىش پىلانى ۋە رەسمىيەتلىرى ئانچە چىڭ ئەمەس ئىدى. 1961 - يىلى مەركەزنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ۋالىي مەھكىمىسى قوشۇنلارنى خىل، مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچاملىدى ۋە شەھەر - بازار نوپۇسىنى ئازايتتى، 3 يىلدا 38 مىڭ 962 ئىشچى - خىزمەتچىنى قىسقارتتى. 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، ئەمگەك تارماقلىرى ئىشچى ئىشلىتىدىغان ئورۇنلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن مۇقىم ئىشچى، توختاملىق ئىشچى ۋە نۆۋەتچى ئىشچىدىن نەچچە 10 مىڭنى پىلانلىق قوبۇل قىلىپ، ئىشچى باشقۇرۇش تۈزۈمىنى پەيدىنپەي بەرپا قىلدى. 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇشقا دائىر ئاساسلىق خىزمەتلەر ئىش كۈتۈپ تۇرغانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئىشچى قوبۇل قىلىش، ئەمگەك كۈچلىرىنى تەڭشەش، سەپلەش، شتات، خادىم ۋە ئەمگەك نورمىسىنى بېكىتىشتىن ئىبارەت بولدى.

1. ئىشچى قوبۇل قىلىش

1951 — 1960 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر قىسىم ئوتتۇرا كارخانىلار قۇرۇلۇپ ئىشچى قوبۇل قىلىندى، بۇ چاغدا ئىشچى قوبۇل قىلىش رەسمىيىتى ئاددىي ئىدى، ئىشچى قوبۇل قىلىش پىلانىمۇ يوق ئىدى. 1964 - يىلدىن باشلاپ ئىشچى ئىشلەتكۈچى ئورۇنلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، پەيدىنپەي ئىشچى قوبۇل قىلىش

پىلانى يولغا قويۇلدى، قوبۇل قىلىش شەكلى شاگىرت ئىشچى، ھەم سانائەت بىلەن ھەم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى، دېھقان، ئىشچى ۋە نۆۋەتچى ئىشچى قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. 1975 — 1986 - يىلغىچە ئىشچى قوبۇل قىلىش ئوبيېكتى ئاساسلىقى شەھەر - بازارلاردىن تاغ ۋە يېزىلارغا چېنىقىشقا بارغان زىيالىي ياشلار، شەھەر - بازارلاردىكى توي قىلمىغان ئىــــش كۈتۈپ تۇرغان ياشلار بولدى ۋە «ئومۇمىيۈزلۈك ھۆددىگە ئېلىش، بىرتۇتاش تەقسىم قىلىش» تىن ئىبارەت ئىشچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1986 - يىل 10 - ئايدىن باشلاپ، ئىلگىرىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئېتىبار قىلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇچۇن قوللىنىلغان «ئورنىغا قوبۇل قىلىش» ۋە «ئىچكى جەھەتتە قوبۇل قىلىش» چارىسى بىكار قىلىنىپ، «جەمئىيەتكە يۈزلىنىش، ئاشكارا قوبۇل قىلىش، ئومۇمىيۈزلۈك سىناش، ياخشىلارنى تاللاپ قوبۇل قىلىش» تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ئەمگەك تارماقلىرى ئىشچى قوبۇل قىلىش پىلانىنى جەمئىيەتكە ئاشكارا ئېلان قىلىپ، شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنى مەدەنىيەت ئىمتىھانىغا قاتناشتۇرۇپ، ئىشچى قوبۇل قىلىش شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغانلارنى قوبۇل قىلدى. 1990 - يىلغىچە شاگىرت ئىشچىدىن 4114 نى، توختاملىق ئىشچىدىن 1161 نى، ھەم سانائەت بىلەن ھەم دېھقانچىلىق بىــــلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچىدىن 2000 نى، تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا تولۇقلىنىدىغانلاردىن 23 مىڭ 885 نى، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ۋە قايتقانلاردىن 19 مىڭ 594 نى، نۆۋەتچى ئىشچى ياكى ۋاقتىلىق ئىشچىدىن 16 مىڭ 43 نى، دېھقان ئىشلەمچىدىن 5655 نى قوبۇل قىلدى.

1962 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتتىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا، كەسىپي ئورۇنلاردا پېنسىيىگە چىقىش، خىزمەتتىن چېكىنىش، ئۆزلۇكىدىن خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلىش، ھەربىــي سەپكە قاتنىشىش، ئوقۇشقا بېرىش، ئۆلۈپ كېتىش تۈپەيلىدىن خادىملار تەبىئىي كېمەيگەن بولسا «ئاۋۋال كېمەيتىپ ئاندىن تولۇقلاش ۋە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بىرىنچى سېپىگە تولۇقلاش» پرىنسىپى بويىچە، ھەر يىلى بىر - ئىككى قېتىم تولۇقلاپ قوبۇل قىلىندى. 1962 — 1963 - يىللىرى تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا 1402 ئىشچى تولۇقلاپ قوبۇل قىلىندى. 1964 — 1973 - يىلغىچە بۇ خىزمەت توختىتىلدى، 1974 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1979 - يىلى 6108 ئىشچى تولۇقلاپ قوبۇل قىلىندى. بۇ 1974 - يىلدىن بۇيان تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا ئەڭ كۆپ ئادەم قوبۇل قىلىنغان يىل بولدى. 1990 - يىلغىچە 23 مىڭ 885 ئىشچى تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا تولۇقلاپ قوبۇل قىلىندى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1950 — 1990 - يىلغىچە ئىشچى قوبۇل قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 3

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / يىللار	بىرتۇتاش قوبۇل قىلىنغانلار	شاگىرت ئىشچىلار	توختاملىق ئىشچىلار	ھەم ئىشچى، ھەم دېھقان ئىشچىلار	كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا تولۇقلانغانلار	ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەر	نۆۋەتچى ۋاقتىلىق ئىشچى	دېھقان ئىشچى
1950						763		
1954 — 1951	1162					2857		
1957 — 1955	1792					1164	192	
1958	189					279	614	
1959	960					314		
1960	378					500		
1961		2765				421		
1962					644	201		

	400		758					1963
	1184	317					2302	1964
		390		1800			750	1965
3200		172		200			323	1966
	300	300				727	1601	1971
	91						860	1972
	280							1973
	395		467				1079	1974
252		95	1221				2868	1975
		150	108				2814	1976
1008		377	554			631	890	1977
1195			1846				416	1978
	920	100	6108				2285	1979
	145	434	1760				1382	1980
			1294				2873	1981
	1513		621					1982
	1240		781		406		2994	1983
			2168		205		175	1984
	2060		317				367	1985
	2252		4349				923	1986
			260				900	1987
			294				694	1988
	2117	360	185		550		625	1989
	2640	400	150				1722	1990
5655	16343	9594	23885	2000	1161	4123	33327	جەمئىي

2. ئىشچىلارنى يوّتكەش - سەپلەش

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىشچىلارنى يوّتكەش - سەپلەشتە تەشكىلىي تۈزۈم بويىچە يوّتكەش - سەپلەش، پۈتۈن يۇرۇشلۇق يوّتكەش - سەپلەش، تۈركۈمگە ئايرىپ يوّتكەش - سەپلەش، پارچە - پۈرات يوّتكەش - سەپلەش شەكلى قوللىنىلدى.

1975 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى «ئىشچى يوّتكەشنى باشقۇرۇشقا دائىر ۋاقتىلىق بەلگىلىمە» نى تۈزۈپ، ئىشچىلارنى يوّتكەش - سەپلەش خىزمىتىنى ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇش، يوشۇرۇن ئەمگەك كۈچلىرىنى قېزىش، ئەمگەك كۈچلىرىنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە ئىشلىتىش يولىغا سېلىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنىنىڭ نىسپىي مۇقىملىقىنى ساقلىدى. ھەقىقەتەن خىزمەت ئېھتىياجى تۈغۇلسا ياكى ئالاھىدە قىيىنچىلىقى بولسا، ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ۋىلايەت دائىرىسىدە تۆۋەندىكى پرىنسىپ بويىچە رەسمىيەت بېجىرىپ بېرىلدى:

1) ئاپتونوم رايونىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كارخانا، كەسپىي ئورۇنلىرىدىكى ئىشچىلار ناھىيە (شەھەر) ياكى ۋىلايەتكە قاراشلىق كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارغا يوّتكەلسە، ئۆزى تۇرۇشلۇق ئورۇن ئاپتونوم رايونلۇق مەسئۇل ئىدارىگە يوللاپ ماقۇللۇقىنى ئېلىش، ئاپتونوم رايونلۇق مەسئۇل ئىدارە شۇ جايدىكى ئەمگەك ئىدارىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، تەكشۈرۈپ ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن يوّتكىلىش رەسمىيىتىنى بېجىرىش.

2) ۋىلايەتنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرىدىكى كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئىشچىلىرى ئاپتونوم رايونىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كارخانا، كەسپىي ئورۇنلىرىغا يوّتكەلسە، ناھىيە (شەھەر) لىك ئەمگەك تارمىقى ۋىلايەتلىك

مەسئۇل تارماقتا پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ۋىلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسىگە يوللاپ تەكشۈرتۈپ قوشۇلغاندىن كېيىن يۆتكىلىش رەسمىيىتىنى بېجىرىش.

3) ۋىلايەتنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرى ئارا يۆتكىلىشكە توغرا كەلسە ئىككى تەرەپ كېڭىشىپ قوشۇلغاندىن كېيىن، يۆتكەپ بېرىدىغان ياكى يۆتكەپ كېلىدىغان ناھىيىنىڭ ئەمگەك تارمىقى ۋىلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسىگە يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لىك ئەمگەك ئىدارىسى يۆتكەش رەسمىيىتىنى بېجىرىش.

4) قەشقەر شەھىرىنىڭ نوپۇسىنىڭ كۆپەيىپ كېتىشىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن، يېزىدىن ناھىيە بازىرىغا، ناھىيە بازىرىدىن قەشقەر شەھىرىگە يۆتكىلىدىغانلارنى قاتتىق تىزگىنلەش؛ قەشقەر شەھىرىدىن ناھىيىلەرگە، يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىدىغان كارخانىلارغا، كانلارغا يۆتكىلىدىغانلارغا مۇڭاپىق كەڭ بولۇش، لېكىن مەيلى يۆتكىلىپ كەتسۇن ياكى يۆتكىلىپ كەلسۇن ھەممىسىگە ۋىلايەتلىك مەسئۇل ئىدارە قوشۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسىغا يوللاپ تەستىقلىتىش.

5) قەشقەر شەھىرىدىكى زاۋۇت، كان - كارخانىلار ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن ئۆزئارا يۆتكەشكە توغرا كەلسە، شۇ ئورۇن ئىلتىماس قىلىش، مەسئۇل ئىدارە ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، ئاۋۋال ئۆز سىستېمىسىدا تەڭشەپ ھەل قىلىش، ۋىلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسىگە يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن يۆتكەش رەسمىيىتىنى بېجىرىش؛ ئەگەر ئۆز سىستېمىسىدا تەڭشەشكە ئامال بولمىسا، ۋىلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسى ۋىلايەت دائىرىسىدە تەڭشەپ ھەل قىلىش؛ ئومۇمەن شەخسلەر ئۆزى ئالاقىلاشقان بولسا، بىردەك يۆتكىلىش رەسمىيىتى بېجىرمەسلىك.

6) يېزا ئىگىلىكىنى كۆچەيتىش. يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن، ئادەتتە يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، بېلىقچىلىق مەيدان (فېرما) لىرىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنى يۆتكىمەسلىك، چوقۇم يۆتكەشكە توغرا كەلسە، شۇ ئورۇن ئىلتىماس قىلىش، مەسئۇل تارماق قوشۇلۇپ ۋىلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسىگە يوللاپ تەستىقلىتىش؛ ئادەتتە يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، بېلىقچىلىق مەيدان (فېرما) لىرى ئۆزئارا يۆتكەش بىلەن چەكلىنىش. قىسمەنلىرى ھەقىقەتەن دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارغا يۆتكىلىپ كېلىشكە توغرا كەلسە، چوقۇم قاتتىق تىزگىنلەش بىلەن بىللە يۆتكىلىپ كېلىدىغان ئورۇندا چوقۇم خادىم كۆپەيتىش كۆرسەتكۈچى بولۇش.

7) رايون ئاتلاپ يۆتكىلىدىغانلارنى قاتتىق تەكشۈرۈش، بولۇپمۇ تېخنىك ئىشچىلارنىڭ يۆتكىلىپ كېتىشىنى قاتتىق تىزگىنلەش.

8) ئۆلكە، رايون ئاتلاپ يۆتكىلىدىغان ئىشچىلار ياكى بىرگە بىر يۆتكىلىدىغانلارنى، بولۇپمۇ تېخنىك ئىشچىلارنى قاتتىق ئىگىلەش ۋە تىزگىنلەش.

9) ۋىلايەتلىك ئەمگەك تارمىقى «ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش» نىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، مۇھىم نۇقتىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ناھىيە (شەھەر) لەردىن ۋىلايەتتىكى زاۋۇت، كان - كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىن ئارىلاپ ئىشچى يۆتكەشكە ياكى تەقسىم قىلىشقا يول قويۇش. ئالاقىدار ئورۇنلار چوقۇم ئومۇمىيلىققا ئېتىبار بېرىش، ئورۇنداشقا كاپالەتلىك قىلىش.

1958 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى دائىرىسىدە يۆتكەپ تەڭشەلگەن ئىشچى 13 مىڭ 455 كە، رايون ئاتلاپ يۆتكەلگەنلەر 1357گە، يۆتكىلىپ كەلگەنلەر 715 كە، ئۆلكە ئاتلاپ يۆتكىلىپ كەتكەنلەر 1420 گە، يۆتكىلىپ كەلگەنلەر 129غا، ئارتۇق - كېمى تەڭشەلگەنلەر 2334كە يەتتى.

3. ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىخچاملاش

1961 - يىلدىن باشلاپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق كومىتېتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدە قوشۇنلارنى خىل، مەۋرىي ئورۇنلارنى ئىخچام قىلىش ۋە شەھەر - بازار نوپۇسىنى ئازايتىش خىزمىتى

قانات يايدۇرۇلدى. شۇ يىلى دۆلەت ئورگانلىرى، كەسپىي ئورۇنلار ۋە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىن قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچى 13 مىڭ 903 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىغا قايتقانلار 6828، كەڭ كۆلەمدە پولات تاۋلاشقا يارىدەم بەرگەنلەر 289، قوشۇمچە كەسىپ ئەتراپتىلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 304، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 3941، ئىچكى ئۆلكىدىكى يېزىلارغا قايتقانلار 2541، 1962 - يىلى ئىلايەت بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىن قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچى 17 مىڭ 171 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىغا قايتقانلار 7299، قوشۇمچە كەسىپ ئەتراپتىلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 127، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 2431، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى يېزىلارغا قايتقانلار 7341؛ 1963 - يىلى قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچى 7888، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىغا قايتقانلار 4210، قوشۇمچە كەسىپ ئەتراپتىلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 563، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى يېزىلارغا قايتقانلار 3115؛ 3 يىلدا قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچى 38 مىڭ 962 گە يەتتى. يېزىلاردىكى ئەمگەك كۈچىگە قوشۇلغانلار 10 مىڭدىن ئاشتى. نۇرغۇن سانائەت كارخانىلىرى زىيان تارتىشتىن پايدا ئالىدىغان بولدى، مالىيە قىينىچىلىقى ۋاقتىنچە پەسەيدى.

4. مۇكاپات - جازا

1956 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ئىلايىتىنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدە 12 مىڭ 660 ئادەم ئەمگەك نەمۇنىچىسى ۋە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى (خىزمەتچى) بولۇپ باھالىنىپ، ھەر دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەملىكەت دەرىجىلىك تەقدىرلەنگەنلەر 33 ئادەم - قېتىم (ئاز سانلىق مىللەت 20 ئادەم - قېتىم، ئايال 37 ئادەم - قېتىم)؛ ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك تەقدىرلەنگەنلەر 277 ئادەم - قېتىم (ئاز سانلىق مىللەت 170 ئادەم - قېتىم، ئايال 232 ئادەم - قېتىم)؛ ئىلايەت دەرىجىلىك تەقدىرلەنگەنلەر 123 مىڭ 520 ئادەم (قېتىم).

1990 - يىلغىچە ئىلايەت بويىچە 419 كارخانىدىكى 549 ئىشچى - خىزمەتچىگە ئاگاھلاندۇرۇش ۋە گۇناھ يېزىش جازاسى، 138 ئىشچى - خىزمەتچىگە چوڭ گۇناھ يېزىش جازاسى بېرىلدى.

5. سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

مەركەزنىڭ «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قانۇنلىغاندىن بۇيانقى ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ئاساستا توزىتىش» دېگەن يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1977 - يىلدىن باشلاپ ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك تارماقلىرى ئىلايەت مىقياسىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى قىسقارتىش «توڭتىنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتى (سىياسەتنى، ئىقتىسادنى، تەشكىلنى، ئىدىيىنى ئېنىقلاش)، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش ۋە «بىرگە زەربە بېرىش، ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى (ئەكسىلئىنقىلابى بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە، ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش) داۋامىدىكى دېلولار قايتا تەكشۈرۈلدى.

1961 — 1963 - يىلغىچە 38 مىڭ 962 ئىشچى - خىزمەتچى قىسقارتىلدى. 1977 - يىلدىن باشلاپ بۇلارنىڭ ئىچىدىكى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش رەسمىيىتى بېجىرمىگەن ياكى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش پۇلى ئالمىغانلار قايتا تەكشۈرۈلدى. 1979 - يىلى 189 دېلو، 1986 - يىلى 250 دېلو، 1981 - يىلى 337 دېلو، 1982 - يىلى 12 دېلو، 1983 - يىلى 79 دېلو قايتا تەكشۈرۈلدى. 5 يىلدا 867 دېلو قايتا تەكشۈرۈلدى، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن 813 ئادەم (قېتىم) كۆتۈۋېلىندى ۋە كەلگەن ئەرز قوبۇل قىلىندى. قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق 255 ئادەمنىڭ خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش پۇلى تولۇقلاپ تارقىتىپ بېرىلدى.

1963 — 1965 - يىلغىچە بولغان «توڭتىنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتىدە 21 ئىشچى - خىزمەتچىگە خىزمەتتىن

ھەيدەش ياكى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش چارىسى كۆرۈلدى، 297 ئادەم دوست بىلەن دۇشمەن ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بويىچە بىرتەرەپ قىلىندى. 1979 — 1986 - يىلغىچە قايتا تەكشۈرۈلىدىغان دېلودىن 2153 ى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە 1979 — 1981 - يىلغىچە قايتا تەكشۈرۈلگىنى 89، 1982 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگىنى 406، 1983 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگىنى 621، 1984 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگىنى 4783، 1985 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگىنى 486، 1986 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگىنى 73. ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن 1639 ئامما (قېتىم) كۆتۈرۈلىندى ۋە كەلگەن ئەرز قوبۇل قىلىندى. 1988 - يىلى قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشتى، 918 ئىشچى - خىزمەتچى قايتۇرۇپ كېلىندى ۋە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە 35 مىڭ كادىر ۋە باشقا خادىم تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىندى. 1979 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو 375. 1980 — 1981 - يىللىرى قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو 953، 1987 — 1988 - يىللىرى قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو 837، 1989 - يىلى قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو 648، ئۇنىڭدىن كېيىن قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو 19. قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق 971 ئادەمنىڭ ناھەق، يالغان، خاتا دېلوسى ئاقلاندى. ئەسلىدىكى دوست بىلەن دۇشمەن ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت دەپ بېكىتىلگەن 347 دېلو خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتكە ئۆزگەرتىلىپ بىرتەرەپ قىلىندى، 570 ئادەم ئادەتتىكى مەسىلە بويىچە بىرتەرەپ قىلىندى. جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى تەرىپىدىن خاتا تۇتۇلغان 260 ئىشچى- خىزمەتچى ئاقلاندى، بىنورمال قازا قىلغان 180 ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش ۋە «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدە ۋىلايەت خاراكتېرىنى بېكىتكەن دېلو 4716، بۇنىڭ ئىچىدە خىزمەتتىن قوغلانغان ياكى رويخەتتىن ئۆچۈرۈلگەن ئىشچى- خىزمەتچى 2397 بولۇپ، قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق 1880 ئادەمنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قايتا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ياكى پېنسىيگە چىقىرىلدى، خىزمەتتىن چېكىندۈرۈلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك تارماقلىرى 146 قۇرۇق يۆتكەلگەن ئىشچى - خىزمەتچىنى قايتا ئورۇنلاشتۇردى، بىر ئادەمنىڭ مۇھاجىرلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈردى. ئەسلىدە بۇرژۇئازىيە سودا - سانائەتچىسى دەپ بېكىتىلگەن 65 ئادەمنى سودا - سانائەتچىگە ئۆزگەرتىپ مۇئامىلە قىلدى، ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش كۆرىشىدە ئوڭچى دەپ بېكىتىلگەن بىر ئادەمنىڭ دېلوسى تۈزىتىلدى، ھەقمەتكە قايتقان 14 ئادەمنىڭ سىياسىتىمۇ ئەملىيلەشتۈرۈلدى.

§ 4 . تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش

قەشقەر ۋىلايىتىدە 1956 - يىلدىن باشلاپ ئىشچى ئىشلەتكۈچى ئورۇنلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئۇستىلار شاگىرت تەربىيىلەشتىن ئىبارەت سىستېما بويىچە نىشانلىق تەربىيىلەش باشلاندى، تىببىي داۋالاش ئورۇنلىرى ۋە زاۋۇت، كان - كارخانىلارغا 5000 دىن ئارتۇق تېخنىك تەربىيىلەپ بېرىلدى. 1965 - يىلى قەشقەر ياغاچچىلىق زاۋۇتى، جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق قورۇلۇش شىركىتى، ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى قاتارلىق كارخانىلاردا يېرىم كۈن ئىشلەپ، يېرىم كۈن ئوقۇيدىغان مەكتەپلەر ۋە ئىشچىلار ئىشتىن سىرتقى مەكتەپلىرى قورۇلۇپ، ئىشلەۋاتقان ئىشچى - خىزمەتچىدىن 3356 سى تەربىيىلەندى. 1978 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى قورۇلۇپ، شۇ يىلى جەمئىيەتكە يۈزلىنىپ تولۇقسىز ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەن 217 ئوقۇغۇچىنى ئاشكارا قوبۇل قىلدى. 1982 - يىلدىن باشلاپ ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغان 412 ئىشچى- خىزمەتچى، 1249 دىن ئارتۇق ئىشلەۋاتقان ئىشچى - خىزمەتچى تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەندى. 1990- يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت مىقياسىدا 42 كەسىپ بويىچە 20 مىڭدىن ئارتۇق تېخنىك ئىشچى تەربىيىلەندى.

1. تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىدە تەربىيىلەش

قەشقەر ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىنىڭ كۆلىمى 63 مىڭ 270 كۋادرات مېتىر، ھەر ئوقۇتۇش بىناسى بولۇپ، كۆلىمى 2250 كۋادرات مېتىر؛ ھەر كۇتۇپخانا ۋە تەجرىبىخانا بولۇپ، كۆلىمى 1637 كۋادرات مېتىر؛ ھەر تەربىيىلەش مەركىزى بىناسى بولۇپ، كۆلىمى 2637 كۋادرات مېتىر؛ ھەر ئوقۇغۇچىلار ياتاق بىناسى بولۇپ، كۆلىمى 4367 كۋادرات مېتىر، 2 كورپۇس ئىشخانا ئۈيى بولۇپ، كۆلىمى 1040 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ.

تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىدە مەكتەپ ئىشخانىسى، ئوقۇتۇش بۆلۈمى، ئىشلەپچىقىرىش پراكتىكا بۆلۈمى، ئوقۇغۇچىلار بۆلۈمى، خوجىلىق بۆلۈمى، قوغداش بۆلۈمى، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان. 1990 - يىلدىكى ئوقۇتقۇچى ئىشچى - خىزمەتچىسى 139، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 97، ئوقۇتقۇچى 84، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 62، ئالىي لېكتور 5، لېكتور 38، يارىمچى لېكتور 38.

مەكتەپتە توكچىلىق، بىناكارلىق، قاتناش، ئاشپەزلىك، تىككۈچىلىك، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى، پاختا چىقىرىش، سۇ - پار، پارقازان، ئاپتوموبىل شوپۇرلۇقى، توقۇمىچىلىق قاتارلىق 30 نەچچە كەسىپ تەسىس قىلىنغان. 1989 - يىلدىن بۇيان «قوش گۈۋاھنامە» (ئوقۇش پۈتتۈرۈش گۈۋاھنامىسى، تېخنىكا دەرىجە گۈۋاھنامىسى) ئالغان ئوقۇغۇچى 2032 گە يەتتى، ئۇنىڭدىن باشقا، مەكتەپتە يەنە قۇرۇلۇش قىلغۇچى، خام چوت خادىمى، پارقازان مەشغۇلاتچىسى، توكچى، زاۋۇت باشلىقى (دىرېكتور) قاتارلىق كەسىپ ۋە ئىش ئورنى بويىچە تەربىيىلەش كۇرسلىرى ئېچىلىپ، ئىشلەۋاتقان 2208 ئىشچى - خىزمەتچى تەربىيىلەندى.

1983 - يىلى تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىدە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ۋە تەقسىم قىلىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسەت بەلگىلىمىسى ۋە چۈشۈرگەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانى بويىچە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى ۋە تەقسىم قىلدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 30 كەسىپ بويىچە 2859 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 1613.

1980 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 4　　بىرلىكى: نەپەر

ئادەم سانى / تۈر / يىللار	مەكتەپ پۈتتۈرگەنلەر	باشقىلار				
		كەسىپ	ئوغۇل	قىز	خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت
1980	217	ئاشپەزلىك، ماشىنا ئارقىلىق پىششىقلاش، ئاپتوموبىل رېمونتچىلىقى، توكچىلىق	144	73	134	83
1981	243	ئاشپەزلىك، كۆن - خۇرۇم، توقۇمىچىلىق، ئېلېكتر قۇۋۋىتى، ئاپتوموبىل شوپۇرلۇقى، ئۇن - ياغ تارتىش	140	103	120	123
1982	332	ئاشپەزلىك، توكچىلىق، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش، ئاپتوموبىل شوپۇرلۇقى، سودا، ماشىنا ئارقىلىق پىششىقلاش	201	131	107	225

1983	41	تىببىي داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى رېمونت قىلىش	34	7	34	7
1984	205	رادىئو رېمونتچىلىقى، بىناكارلىق، ياغاچچىلىق، ئاشپەزلىك	120	85	82	123
1985	284	توقۇمىچىلىق، كۆمۈر قېزىش، ياغاچچىلىق، يېمەكلىك تەكشۈرۈش، سۇ - پار، بىناكارلىق	200	84	160	124
1986	322	ئاشپەزلىك، توقۇمچىلىق، كۆمۈر قېزىش، بىناكارلىق، تىككۈچىلىك، پارقازان	212	110	114	208
1987	247	كۆمۈر قېزىش، ئاشپەزلىك، ماشىنا ئارقىلىق پىششىقلاش، سۇ - پار	174	73	83	164
1988	338	ئاشپەزلىك، تىككۈچىلىك، ئاپتوموبىل شوپۇرلۇقى، پارقازان، ياغاچچىلىق، بىناكارلىق، توكچىلىق	230	108	151	187
1989	294	بىناكارلىق، ئاشپەزلىك، پارقازان، توقۇمچىلىق، قۇيمىچىلىق	201	93	118	176
1990	336	ئېلېكتر قۇۋۇتىسى، بىناكارلىق، توقۇمچىلىق، يول - كۆۋرۈك	220	116	138	198

2. شاگىرت تەربىيىلەش

1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى تىببىي داۋالاش ئورۇنلىرى ۋە يېزا - كەنتلەر ئۈچۈن پەرۋىش خادىمى، تۇغۇت ئانىسىدىن 635 نى تەربىيىلەپ بەردى. 1959 - يىلى ئاشخانا باشقۇرۇش خادىمىدىن 340 نى، ئاشپەزدىن 615 نى تەربىيىلەپ بەردى. شۇ يىلى توقۇمچىلىق فابرىكىسى، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى، چوك رېمونت زاۋۇتى، كان ماشىنىسازلىق زاۋۇتى، مېتال تاۋلاش زاۋۇتى قاتارلىق كارخانىلاردىن شاگىخەي، نەنجىك، تيەنجىن، فۇجيەنلەرگە سىستېما بويىچە تەربىيىلەشكە ئادەم ئەۋەتىپ، 3004 ئادەمنى تەربىيىلىدى. 1960- يىلى 1756 شاگىرت ئىشچى تەربىيىلەندى. 1964 - يىلى تراكتورچى، رېمونتچى بولۇپ 578 ئادەم تەربىيىلەندى.

3. ئىشلەۋاتقان ئىشچىلارنى تەربىيىلەش

1965 - يىلى قەشقەر ياغاچچىلىق زاۋۇتىدا يېرىم كۈن ئىشلەپ، يېرىم كۈن ئوقۇيدىغان تېخنىكا مەكتىپى قۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى، سېمونت زاۋۇتى، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئىشتىن سىرتقى ئىشچىلار مەكتىپى قۇرۇلۇپ، ئىش ئورنى ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئىشلەۋاتقان ئىشچىدىن 112 نى تەربىيىلىدى. 1983 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەردە ۋىلايەتلىك سودا، يېزا ئىگىلىكى، ئاشلىق، تەمىنات - سودا، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدا ۋە توقۇمچىلىق فابرىكىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ كۆمۈر ئېلېكتر شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماۋارىپى تەربىيىلەش بۆلۈمى قۇرۇلدى، بۇ بۆلۈمگە مەخسۇس خادىم سەپلىنىپ تېخنىك ئىشچىلارنى تەربىيىلەش پىلانى تۈزۈلۈپ، كەسپىي تەربىيىلەشنىڭ مەزمۇنى ۋە نىشانى بەلگىلىنىپ، ئىمتىھان ئېلىش تەشكىللىنىپ، ئىشلەۋاتقان ئىشچى - خىزمەتچىلەر تەربىيىلەندى. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتتە 42 كەسىپ بويىچە 6324 ئادەم تەربىيىلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە پارقازان مەشغۇلاتچىسى 274، تاشقى سودا خادىمى 169، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى خادىمى 188، پوچتا - تېلېگراف خادىمى 251، بىناكارلىق خادىمى 824، كۆمۈركانلارنىڭ ئالاھىدە ئىش تۈرىدىكى خادىم

78، سۈزاركىچى 166، تېلېگراف مەشغۇلاتچىسى 88، تىككۈچى 194، ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى رېمونتچىسى 152، توكچى 277، سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرگۈچى (لابۇرانت) 166، پارقازان ئىشچىسى 233، خىمىيە ئوغۇت كەسپىي خادىمى 44، خەنزۇ تىلى كەسپىي خادىمى 40، تېلېگراممچى 37، كەسپىي بىخەتەرلىك ۋە سەھىيە باشقۇرۇش خادىمى 91، خاتىرىلەش مەشغۇلاتچىسى 192، باشقا كەسپىتكىلەر 2860.

§ 5 . ماڭاش باشقۇرۇش

1. ماڭاش تۈزۈمى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە باھا مۇقىم بولمىغاچقا «تەمىنلەش تۈزۈمى» ۋە «ئەمەلىي نەرسە ماڭاش تۈزۈمى» تەك مەۋجۇت بولغان ماڭاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ تەقسىم قىلىنىپ كەلگەن دۆلەت كادىرلىرى تەمىنلەش تۈزۈمىدىكى تەمىناتتىن بەھرىمان بولدى، بىر قىسىم دۆلەت ئورگانلىرى، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئەمەلىي نەرسە ماڭاش تەمىناتىدىن بەھرىمان بولدى، ئۇلارنىڭ ئۆلچىمى جەھەتتە بىر جەك تېرىق ھېسابلاش بىرلىكى قىلىندى، ماڭاشى تېرىقنىڭ باھاسى بويىچە پۇلغا سۈندۈرۈلۈپ، ئاشلىقنى «ماڭاش» قىلىپ ھېسابلاش باشلاندى. 1952 - يىلى ئاشلىق، ماي، رەخت، ئاش تۈزى، كۆمۈردىن ئىبارەت 5 خىل ئەمەلىي نەرسىگە ئۆزگەرتىلىپ، ھېساپلاش بىرلىكى «نومۇر» قىلىندى. 1952 - يىل 11 - ئايدا شىنجاڭ مالىيە كومىتېتى ئۇقتۇرۇش تارقىتىپ ھەربىر ماڭاش نومۇرىنىڭ ئەمەلىي نەرسىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاشلىق 0.8 جەك، ماي 0.05 جەك، ئاق رەخت 0.2 چى، كۆمۈر 2 كىلوگرام، ئاش تۈزى 0.02 جەك بولدى، ماڭاش نومۇرىنىڭ ئەمەلىي نەرسىگە سۈندۈرۈلغان باھاسى، جايلار ھەر ئايدا ئېلان قىلغان پارچە سېتىش باھاسى بويىچە پۇلغا سۈندۈرۈلۈپ ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە بېرىلدى.

1952 - يىلى تۇنجى قېتىم ماڭاش ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، تەمىنلەش تۈزۈمى پەيدىن - پەي ماڭاش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1955 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىغا ئومۇمىيۈزلۈك پۇل بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1956 - يىل 7 - ئايدا ماڭاش نومۇرى ۋە باھا ياردەم پۇلى بېرىش تۈزۈمى ئومۇمىيۈزلۈك ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ماڭاشقا پۇل بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاساسلىقى 13 خىل ماڭاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، تەپسىلاتى تۆۋەندىكىچە:

1) ئىشقا قاراپ ماڭاش ھېسابلاش تۈزۈمى. 1958 - يىلدىن بۇرۇن يېمەكلىك پىششىقلاش، بىناكارلىق، ئىستانوكتا پىششىقلاش، يۇڭ پىششىقلاش، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش، قول سانائىتى، يۆتكەش- توشۇش قاتارلىق ساھەلەردىكى 15 مىڭ 500 ئىشچى - خىزمەتچى ئارىسىدا ئىشقا قاراپ ماڭاش ھېسابلاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىناكارلىق كەسپىكارى 9500، يۇڭ پىششىقلىغۇچى 551، ئاپتوموبىل رېمونتچىسى 2850، يېمەكلىك پىششىقلىغۇچى 620، پاختا چىقارغۇچى 1050، يۆتكەش - توشۇش ۋە قول سانائىتى كەسپىكارى 729.

2) ۋاقىت بويىچە ھېسابلىنىدىغان ماڭاش تۈزۈمى. دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۈچىلىق، چارۋىچىلىق، ئېلېكتر قۇۋۋىتى، تاشقى سودا، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قاتارلىق كارخانىلاردىكى 8722 ئىشچى - خىزمەتچى ئارىسىدا ۋاقىت بويىچە ھېسابلىنىدىغان ماڭاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۈچىلىق، چارۋىچىلىق كەسپىكارى 6284، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىكارى 1214،

تاشقى سودا كەسىپكارى 24، ئېلېكتر قۇۋۋىتى كەسىپكارى 700.

3) دەرىجە ماۋاش تۇزۇمى. 14 مىڭ 91 كىشىگە دەرىجە ماۋاش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى.

4) ماۋاش ئومۇمىي سوممىسىنى تۇراقسىز ھۆددىگە ئېلىش تۇزۇمى. بىناكارلىق، كۆمۈرچىلىك قاتارلىق 29 كارخانىدا بۇ خىل تۇزۇم يولغا قويۇلدى.

5) تېخنىكا دەرىجە ئۆلچىمى تۇزۇمى. 49 كارخانىدىكى 39 مىڭ تېخنىك ئىشچى ئارىسىدا بۇخىل تۇزۇم يولغا قويۇلدى.

6) ئىش ئورنى ماۋاش تۇزۇمى. ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئىلمە توقۇلما فابرىكىسى قاتارلىق كارخانىلاردا بۇخىل تۇزۇم يولغا قويۇلدى.

7) پەۋقۇلئاددە ئەھۋالدىكى ماۋاش تۇزۇمى. بۇ ئىسمىنا قوشۇپ ئىشلەش، ئىش رۇخسىتى، تۇغقان يوقلاش مەزگىلى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆگىنىش مەزگىلىدىكى ماۋاش بولۇپ، 106 مىڭ 900 ئىشچى - خىزمەتچى بۇ تۇزۇمدىن بەھرىمان بولدى.

8) مۇكاپات پۇلى، ياردەم پۇلى تۇزۇمى. 419 كارخانىدا مۇكاپات پۇلى بېرىش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى. 1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە تۇراقسىز ماۋاشتىن بەھرىمەن بولغانلار 30 مىڭ 319 نا، زىيالىيلار ياردەم پۇلىدىن بەھرىمان بولغانلار 70 مىڭ 581 گە، چېگرا رايون ياردەمى، ستاژ قوشۇمچە ياردەمىدىن بەھرىمان بولغانلار 9939 نا يەتتى.

9) تۇراقسىز ماۋاش ۋە تۇراقسىز ماۋاش دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش تۇزۇمى.

10) توختاملىق ئىشچىلارنىڭ ماۋاش تۇزۇمى. 1990 - يىلغىچە 1161 توختاملىق ئىشچى بۇ ماۋاش تۇزۇمىدىن بەھرىمەن بولدى.

11) ھەم سانائەت بىلەن ھەم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئەمگەك ئىش ھەققى تۇزۇمى، ھەم سانائەت بىلەن ھەم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 2300 ئىشچى، نەچچە يۈز نۆۋەتچى ئىشچى، پەسىللىك ئىشچى بۇ تۇزۇمدىن بەھرىمەن بولدى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئىجرا قىلىش توختىتىلدى.

12) پىلان ئىچىدىكى ۋاقىتلىق ئىشچىلارنىڭ ماۋاش تۇزۇمى. ۋاقىتلىق ئىشچىلارنىڭ ماۋاش ئۆلچىمى ئوخشاش ئىش تۈرى، ئوخشاش دەرىجىدىكى مۇقىم ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاشى بويىچە ئىجرا قىلىنىدى.

13) ۋاقىتلىق ئىشچىلار ۋە شاگىرت ئىشچىلارنىڭ ماۋاش تۇزۇمى.

2. ماۋاش تەڭشەش

1952 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى دېموكراتىك باھالاپ، ئەملىي نەرسىنى ماۋاشقا سۈندۈرۈپ تەقسىم قىلىش تۇزۇمىنى يولغا قويغاندىن كېيىن، 1953 - يىلى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ دەرىجىسىنى باھالىدى، دەرىجە باھالاشقا قاتناشقان 2393 ئىشچى - خىزمەتچى ئارىسىدا ناھىيە، بۆلۈم دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىر 233، باشقا خادىم 2160 (كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى خادىملار بۇنىڭ سىرتىدا)، ۋالىي مەھكىمىسىدىكى بۆلۈم دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىرلارغا قارىتا تەمىنلەش تۇزۇمى يولغا قويۇلغاندىن سىرت، قالغان كادىرلارغا ماۋاش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى، ماۋاش تۇزۇمىدىكىلەرنىڭ يۇقىرىسىغا 390 نومۇر، تۆۋەنىگە 150 نومۇر بېرىلدى.

1956 - يىل 7 - ئايدا ماۋاش نومۇرى تۇزۇمى بىلەن باھا ياردەم پۇلى تۇزۇمى ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، پۈل ماۋاش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىن باشقا، ۋىلايەت بويىچە دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەن خادىم 2525 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلگىنى 2067، 2 دەرىجە ئۆستۈرۈلگىنى 366، 3 دەرىجە ئۆستۈرۈلگىنى 79، 4 دەرىجە ئۆستۈرۈلگىنى 11، 5 دەرىجە ئۆستۈرۈلگىنى 2.

1963 - يىلى گوۋۇيۈەن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاشىنى تەڭشەشنى قارار قىلدى. ۋىلايەت بويىچە

ئىشچى 14 مىڭ 433 بولۇپ، 3776 ئىشچىنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى. بۇ %6.5 نى تەشكىل قىلدى. سانائەت-قاتناش كارخانىلىرىدىكى يېڭى ئىشچىلارنىڭ يېڭى ماڭاشى كونا ماڭاش ئۆلچىمىگە سېلىنغانلار 511.

1970 - يىلى گوۋۇيۈەننىڭ [1970] 90 - نومۇرلۇق ھۆججىتىگە ئاساسەن بىر قىسىم ئىشچى ۋە خىزمەتچى خادىملارنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى، ۋىلايەت بويىچە ھەر ئايدا قوشۇلغان ماڭاش سوممىسى 280 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1971 - يىلى دۆلەت بىر قىسىم ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشىنى تەڭشەپ، 1957 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتناشقان 3 - دەرىجىلىك ئىشچىلار، 1960 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتناشقان 2 - دەرىجىلىك ئىشچىلار، 1966 - يىلدىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتناشقان 1 - دەرىجىلىك ۋە 1 - دەرىجىلىكتىن تۆۋەن ئىشچىلارنىڭ ماڭاشىنى نۆۋەتلىق ھەل قىلدى، دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش نىسبىتى %40 بولدى. 1973- يىلى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى 3825 ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى، ماڭاش تەڭشەش نىسبىتى %44 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 564 كىشىنىڭ ماڭاشى 2 دەرىجە تەڭشەلدى، ۋىلايەت بويىچە ھەر ئايدا قوشۇلغان ماڭاش سوممىسى 43 مىڭ يۈەنگە يەتتى، 9 ناھىيە (شەھەر) دە 14 مىڭ 458 ئادەمنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى، ۋىلايەت بويىچە ئايدا قوشۇلغان ماڭاش سوممىسى 140 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1974 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ماڭاش تەڭشەشتە ماڭاشى تەڭشەلگەنلەر 27 مىڭ 186 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ %49.4 نى تەشكىل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ماڭاشى 2 دەرىجە تەڭشەلگەنلەر 9832 بولۇپ، %85 نى تەشكىل قىلدى، ئوتتۇرىچە ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 12.3 يۈەندىن ماڭاش قوشۇلدى، ۋىلايەت بويىچە ھەر ئايدا قوشۇلغان ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى 370 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1977 — 1979 - يىلغىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى، ماڭاشى تەڭشەلگەنلەر 37 مىڭ 603 كە يەتتى، ئوتتۇرىچە دەرىجە پەرقى 7 يۈەن بولدى، ۋىلايەت بويىچە ھەر ئايدا قوشۇلغان ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى 244 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى. خەنزۇ ئىشچىلاردىن دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەنلەر 5004 بولۇپ، %41 نى، ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى 7248 بولۇپ، %41.5 نى تەشكىل قىلدى. 1981 - يىلى ماڭارىپ، ساھىيە، تەنتەربىيە ساھەسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى، ۋىلايەت بويىچە بۇ 3 ساھەدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 24 مىڭ 70 بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 19 مىڭ 682 كىشىنىڭ دەرىجىسى ئۆستۈرۈلدى، بۇ ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ %82 نى تەشكىل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلگەنلەر 13 مىڭ 456، 2 دەرىجە ئۆستۈرۈلگەنلەر 6226 بولۇپ، ھەر بىر ئادەمگە ئوتتۇرىچە 9.84 يۈەن قوشۇلدى.

1983 - يىلى كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشى تەڭشەلگەندە، 26 مىڭ 892 ئىشچى-خىزمەتچى ماڭاش تەڭشەش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى، ئەمەلىيەتتە دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەنلەر 26 مىڭ 379 بولۇپ، %98 نى تەشكىل قىلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان ئومۇمىي ماڭاش 255 مىڭ يۈەن بولۇپ، ھەر بىر ئادەمگە 9 يۈەن، كۆپ بولغاندا 18 يۈەن قوشۇلدى.

1985 - يىلى دۆلەت ئورگانلىرى، كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ ماڭاش تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىندى، ۋىلايەت بويىچە بىرىنچى قەدەمدە ماڭاش ئىسلاھاتى دائىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچى 54 مىڭغا يەتتى، ھەر ئايدا قوشۇلغان ئومۇمىي ماڭاش 12 مىليون 960 مىڭ يۈەن بولۇپ، ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 24 يۈەن قوشۇلدى، شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 401 كارخانىدىكى 36 مىڭ 187 ئادەم كارخانا ماڭاشىنى كاتېگورىيىگە سېلىشقا قاتناشتۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە 1 مىليون 29 مىڭ يۈەن ماڭاش قوشۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە دەرىجىسى ئۆزگەرتىلگەن ئىشچى - خىزمەتچى 7785 بولۇپ، ھەر ئايدا 163 مىڭ يۈەن قوشۇلدى؛ يېڭى ماڭاش ئۆلچىمى كاتېگورىيىسىگە سېلىنغان ئىشچى - خىزمەتچى 28 مىڭ 402 بولۇپ، ھەر ئايدا 447 مىڭ يۈەن ماڭاش قوشۇلدى؛ تۇراقسىز دەرىجە قوشۇلغان ئىشچى - خىزمەتچى 30 مىڭ 712

بولۇپ، ھەر ئايدا 399 مىڭ يۈەن مائاش قوشۇلدى.

1987 - يىلى بىر قىسىم ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشى بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى، مائاشى تەڭشەلگەنلەر 24 مىڭ 735 كە، ھەر بىر ئادەمگە قوشۇلغان مائاش 9.29 يۈەنگە يەتتى، ۋىلايەت بويىچە 229 مىڭ 800 يۈەن مائاش قوشۇلدى.

1990 - يىلى دۆلەتنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسى بويىچە دۆلەت ئورگانلىرى ۋە كەسىپى ئورۇنلاردىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ مائاشى تەڭشەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 61 مىڭ 371 ئادەمنىڭ مائاشى ئومۇميۈزلۈك تەڭشەلدى، بۇ ئەمەلىي بار خىزمەتچى خادىمنىڭ 96% نى تەشكىل قىلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش سوممىسى 678 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مائاشى مۇقىم دەرىجە ئۆستۈرۈلگەنلەر 36 مىڭ 31 بولۇپ، ئەمەلىي بار ئادەمنىڭ 56.4% نى تەشكىل قىلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش ئومۇمىي سوممىسى 378 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى؛ مائاشى زاپاس كۆرسەتكۈچ بويىچە ئۆستۈرۈلگەنلەر 16 مىڭ 471 بولۇپ، ئەمەلىي بار ئادەمنىڭ 25.9% نى تەشكىل قىلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش ئومۇمىي سوممىسى 185 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا دەم ئېلىشقا، پېنسىيەگە چىققان 11 مىڭ 170 خادىمنىڭ مائاشى تەڭشەلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش ئومۇمىي سوممىسى 132 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق كارخانىلاردىكى 12 مىڭ 232 خادىمنىڭ مائاشى تەڭشەلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش ئومۇمىي سوممىسى 208 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ كارخانىلاردىن دەم ئېلىشقا، پېنسىيەگە چىققان 3782 خادىمنىڭ مائاشى تەڭشەلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش ئومۇمىي سوممىسى 707 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە 1 -، 2 - خىل رايوندىكى ناھىيىدىن يۇقىرى ئورۇنلاردا تۇراقسىز مائاشتىن بەھرىمان بولىدىغانلار 20 مىڭ 297، مۇددەتتى توشۇپ تۇراقلىق مائاشقا ئۆزگەرتىلگەنلەر 6643 بولۇپ، تۇراقسىز مائاشتىن بەھرىمان بولىدىغانلارنىڭ 32.7% نى تەشكىل قىلدى، ۋىلايەت بويىچە ھەر ئايدا قوشۇلغان مائاش ئومۇمىي سوممىسى 925 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى.

3. مائاش سەۋىيىسى

سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ۋىلايەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاش سەۋىيىسىمۇ ئۆزلۈكسىز ئۆستى. 1961 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچى 72 مىڭ 738 گە، مائاش ئومۇمىي سوممىسى 33 مىليون 940 مىڭ 900 يۈەنگە، يىللىق ئوتتۇرچە مائاش 467 يۈەنگە يەتتى. 1966 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 50 مىڭ 697 گە، مائاش ئومۇمىي سوممىسى 29 مىليون 846 مىڭ 500 يۈەنگە ئازايدى، يىللىق ئوتتۇرچە مائاش 589 يۈەن بولدى. 1978 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچى 88 مىڭ 819 غا، مائاش ئومۇمىي سوممىسى 58 مىليون 544 مىڭ 900 يۈەنگە، يىللىق ئوتتۇرچە مائاش 659 يۈەنگە يەتتى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 109 مىڭ 54 كە، مائاش ئومۇمىي سوممىسى 250 مىليون 399 مىڭ 600 يۈەنگە، ئوتتۇرچە مائاشى 2296 يۈەنگە يەتتى.

4. يارداەم، قوشۇمچە يارداەم پۇلى

1975 - يىلى ئەمگەك تارماقلىرىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، باسما زاۋۇتىنىڭ خىمىيىۋى بۇيۇم، قوغۇشۇن ھەرپ قۇيۇش ئىشچىلىرى، دوختۇرخانىلاردىكى رېنتگېن خادىملىرىغا ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 10 يۈەن ساقلىق ساقلاش يېمەكلىكلىرى قوشۇمچە يارداەم پۇلى بېرىش يولغا قويۇلدى، 1988 - يىلى 16 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى، ئۇنىڭدىن باشقا يۇقىرى تېمپېراتۇرا مەشغۇلاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ئوتتۇرچە ھەر ئايدا بېرىلىدىغان 7 يۈەن قوشۇمچە يارداەم پۇلى 12 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى.

1977 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئېغىزتاغ ۋە جاپالىق رايون يارداەم پۇلى بېرىش يولغا قويۇلۇپ، 1 - خىل رايوندا ھەر بىر ئادەمگە كۈنىگە بىر يۈەن، 2 - خىل رايوندا 0.6 يۈەن، 3 - خىل رايوندا 0.4 يۈەن بېرىلدى.

1980 - يىلى يەكەن ناھىيىسىنىڭ قاراتۈز تاۋلاش كان رايونى ۋە قاغىلىق، مەكىت ناھىيىسىنىڭ كان

رايونلىرىدا ئىشلىگەن كۇنىگە ئاساسەن، ھەر بىر ئادەمگە كۇنىگە 0.3 يۈەن قوشۇمچە يارداەم پۇلى بېرىلدى؛ باشقا كان رايونلىرىدا 0.1 يۈەن بېرىلدى. تاۋلاش كان ئىشچى - خىزمەتچىلىرىگە ئوتتۇرىچە ھەر ئايدا بىر كىلوگرام گۆش، چاك - توزانلىق مەشغۇلات بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچىلارغا ھەر ئايدا يەنە ئەمگەك مۇھاپىزىتى ئۈچۈن بىر كىلوگرام گۆش، بىر جىك ياغ بېرىلدى. نۆۋەتچى ئىشچىلار ۋە ۋاقىتلىق ئىشچىلارمۇ ئوخشاش تەمىناتتىن بەھرىمان بولدى. 1958 - يىلى ۋىلايەتتە تۇرمۇش قوشۇمچە يارداەم پۇلى بېرىش يولغا قويۇلدى، 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسى 11 - خىل رايونىنىڭ قوشۇمچە يارداەم پۇلىدىن بەھرىمان بولدى. دۆلەت ئورگانلىرى، سودا كارخانىلىرى، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە ساھەسىنىڭ تۇرمۇش قوشۇمچە يارداەم پۇلى سانائەت، ئاساسىي قۇرۇلۇش، قاتناش كارخانىلىرىدا پەرقلىق بولدى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ 1986 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئەمگەك مۇھاپىزىتى ۋە پاراۋانلىق خراجىتىنىڭ قۇرۇلمىسى

جەدۋەل: 26 — 5　　بىرلىكى: يۈەن

يىللار	جەمئىي	تىببىي داۋالاش، سەھىيە خراجىتى	دەپنە، نەپقە، قۇنقۇز ۇش خراجىتى	تۇرمۇش قىسمىنچىلىق يارداەمى خراجىتى	مەدەنىيەت، تەتقىربىيە، تەشۋىقات خراجىتى	كوللېكتىپ پاراۋانلىق يارداەم پۇلى	كوللېكتىپ پاراۋانلىق مۇئەسسەسلىرى خراجىتى	پىلانلىق تۇغۇت يارداەم پۇلى	قاتناش يارداەم پۇلى	تازىلىق پۇلى	باشقىلار
1986	1348.65	401.41	107.58	36.57	34.72	171.58	80.40	15.57	14.06	321.71	165.05
1987	1554.10	461.90	62.04	73.60	38.07	168.31	96.27	19.68	21.59	494.62	118.02
1988	1689.52	685.05	66.47	21.14	25.31	210.96	89.20	16.57	11.58	465.52	97.72
1989	2054.35	802.29	85.76	31.70	34.80	314.48	81.76	25.10	12.95	524.20	141.21
1990	2943.83	1114.72	82.77	32.64	42.28	315.04	199.34	32.50	8.73	599.83	515.98

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى ئىش ئورنىدا بولمىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ 1986 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئەمگەك سۇغۇرتىسى ۋە پاراۋانلىق خراجىتى

جەدۋەل: 26 — 6　　بىرلىكى: تۆمەن يۈەن

يىللار	جەمئىي	دەم ئېلىش پۇلى	پېنسىيە پۇلى	خىزمەتتىن چېكىنىش تۇرمۇش خراجىتى	تىببىي داۋالاش، سەھىيە خراجىتى	پەرۋىش خراجىتى	تۇرمۇش يارداەم پۇلى	قاتناش يارداەم پۇلى	دەپنە، نەپقە، قۇنقۇز ۇش خراجىتى	باشقىلار
1986	2069.05	227.367	1491.91	28.94	86.48	2.57	94.28	0.12	51.37	86.01
1987	4337.16	280.80	3240.78	54.39	138.49	3.08	213.83	0.75	186.80	218.20
1988	4013.38	370.63	2741.66	34.74	196.89	63.24	171.74	0.58	208.63	241.27
1989	3575.39	311	2457.10	74	256.10	3	183.40	0.09	141	149.70
1990	4023.24	497.84	2380.03	80.90	383.51	8.40	199.42	22.83	188.30	262.01

§ 6 . ئەمگەك سۇغۇرتىسى ۋە پاراۋانلىق

1 . سۇغۇرتا

1950 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەمگەك سۇغۇرتىسى نىزامى» ئېلان قىلىندى، ۋىلايەتتىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلار ۋە بىر قىسىم كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردا «ئەمگەك سۇغۇرتىسى نىزامى» نىڭ بەلگىلىمىسى ۋە تەلىپى بويىچە، ئەمگەك سۇغۇرتىسى پاراۋانلىق تۇرۇمى يولغا قويۇلدى. 1975 - يىل 8 - ئايغىچە ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىزمىتىنى ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى باشقۇردى. 1975 - يىل 8 - ئايدىن باشلاپ ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىزمىتىنى ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى تەشكىلاتى تەك دەرىجىلىك ئەمگەك تارماقلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1977 - يىل 8 - ئايدا ئاپتونوم رايون جەنۇبىي شىنجاڭ بۆلۈكى بويىچە ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىزمىتى سۆھبەت يىغىنى ئاچقاندىن كېيىن ۋىلايەتتە ئاپپارات تەسىس قىلىنىشقا باشلىدى ھەمدە ئەمگەك سۇغۇرتىسى كارتىسى ئورنىتىلىش بىلەن بىللە «نىزام» ، «تەپسىلىي پرىنسىپ» ، «پېنسىيىگە چىققان ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى بىرتەرەپ قىلىش بەلگىلىمىسى» ، «پېنسىيىگە چىققان، خىزمەتتىن چېكىنگەن ئىشچىلارنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى» قاتارلىق بەلگىلىمىلەر ئىجرا قىلىندى.

1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى گوۋۇيۈەننىڭ «ئەمگەك تۇرۇمى ئىسلاھاتىدىكى 4 بەلگىلىمە توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» ى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن شۇ يىلى 10 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە دۆلەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ئەمگەك توختامى تۇرۇمىدىكى ئىشچىلار ئارىسىدا كۇتۇنۇش سۇغۇرتىسى بىلەن ئىشسىزلىق سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلدى. 1989 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك پېنسىيە خىراجىتىنى جەمئىيەتتىن بىرتۇتاش توپلاشنى باشقۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇلدى. كېيىنكى يىلى 3 - ئايدىن باشلاپ ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق دۆلەت كارخانىلىرىدا پېنسىيە خىراجىتىنى جەمئىيەتتىن بىرتۇتاش توپلاش خىزمىتى نۇقتىدا سىناق قىلىندى، يىل ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئومۇملاشتى.

2 . پېنسىيىگە چىقىرىش، خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش

ئىشچىلار پېنسىيىگە چىقسا، خىزمەتتىن چېكىندۈرۈلسە ئاساسلىقى گوۋۇيۈەن 1958 - يىلى تارقاتقان «پېنسىيىگە چىققان ئىشچىلار، خىزمەتچىلەرنى بىرتەرەپ قىلىش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى» ئاساس قىلىندى. 1978 - يىلدىن ئىلگىرى شەرتكە ئۇيغۇن كېلىپ پېنسىيىگە چىققان ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇش پۇلى ئۆلچىمى خىزمەت ستاژىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا ئاساسەن، شۇ كىشىنىڭ ئەسلى مائاشىنىڭ 60 % — 75 % نگىچە تارقىتىلدى؛ خىزمەتتىن چېكىنگەن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قوشۇمچە يارەم پۇلى، خىزمەت ستاژىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا ئاساسەن شۇ كىشىنىڭ 1 — 12 ئايلىق مائاشى تارقىتىپ بېرىلدى.

1978 - يىل 6 - ئايدىن كېيىن گوۋۇيۈەن يېڭىدىن تۈزگەن «ئىشچىلارنى پېنسىيىگە چىقىرىش، خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش توغرىسىدا ۋاقتىلىق چارە» ئىجرا قىلىندى، يەنى ئىشچىلارنىڭ پېنسىيە، دەم ئېلىش پۇلى ئۆلچىمى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى، ئازادلىق ئۇرۇشى ۋە 1950 - يىلى خىزمەتكە قاتناشقان ئوخشىمىغان مەزگىل ۋە شۇ كىشىنىڭ خىزمەت ستاژىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا ئاساسەن ئەسلى مائاشىنىڭ 60 % — 90 % ى بويىچە بېرىلدى، 25 يۈەندىن تۆۋەن بولسا 25 يۈەن بېرىلدى (شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ 30 يۈەندىن تۆۋەن بولسا 30 يۈەن بېرىلدى). خىزمەتتىن چېكىنگەنلەرگە ھەر ئايدا شۇ كىشىنىڭ ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 40 % ى تۇرمۇش پۇلى ھېسابىدا بېرىلدى، 30 يۈەندىن تۆۋەن بولسا 30

يۈەن بېرىلدى (ئىچكى ئۆلكىلەرگە قايتقانلارنىڭ 20 يۈەندىن تۆۋەن بولسا 20 يۈەن بېرىلدى).

پېنسىيگە چىققاندىن كېيىن باشقا جايدا ئولتۇراقلاشقانلارغا 150 يۈەن ئورۇنلىشىۋېلىش ياردەم پۇلى بېرىلدى؛ يېزىغا قايتقانلارغا 300 يۈەندىن ئورۇنلىشىۋېلىش پۇلى ۋە 1000 — 1500 يۈەنگىچە تۇرالغۇ ئۆي قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى؛ خىزمەتتىن چېكىنىپ باشقا جايدا ئولتۇراقلاشقانلارغا ئۆزىنىڭ 2 ئايلىق ئۆلچەملىك مائاشى ئورۇنلىشىۋېلىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى ھېسابىدا ۋە 1000 — 1500 يۈەنگىچە ئۆي سېلىۋېلىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پېنسىيگە، دەم ئېلىشقا چىققانلار 427گە، خىزمەتتىن چېكىنگەنلەر 412گە يەتتى.

1956 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە پېنسىيگە چىققان، خىزمەتتىن چېكىنگەن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 7　　بىرلىكى: ئادەم

ئادەم سانى / يىللار	بۇنىڭ ئىچىدە		ئادەم سانى / يىللار	بۇنىڭ ئىچىدە	
	دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققانلار	خىزمەتتىن چېكىنگەنلەر		دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققانلار	خىزمەتتىن چېكىنگەنلەر
1956	106	387	1977	457	402
1957	88	414	1978	540	621
1958	140	200	1979	1804	320
1959	618	442	1980	669	405
1960	672	672	1981	2791	959
1961	843	1245	1982	450	449
1962	504	951	1983	402	534
1963	613	1070	1984	397	512
1964	628	806	1985	772	630
1965	578	934	1986	412	439
1966	663	434	1987	429	421
1967	597	512	1988	523	569
1974	662	1070	1989	437	468
1975	599	662	1990	427	412
1976	441	464			

3. ئىشچى - خىزمەتچىلەر پاراۋانلىقى

1951 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلار ۋە بىر قىسىم كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردا ئەمگەكنى سۇغۇرتىسى پاراۋانلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىش ئۈستىدە يارىلانغان ۋە مېيىپ بولغان مەزگىلدىكى داۋالىنىش خىراجىتى، دورا پۇلى، قاتناش پۇلى، ياتاقتا يېتىش پۇلى، پەرۋىش خىراجىتى ۋە پەرۋىش قىلغۇچى خادىملارنىڭ خىراجىتىگە كارخانا مەمۇرىيىتى مەسئۇل بولدى، مائاشنى ئۆز پېتى تارقىتىپ بەردى، ياتاقتا ياتقان مەزگىلدىكى تاماق پۇلىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى كارخانا مەمۇرىيىتى ئۈستىگە ئالدى، مېيىپ بولۇپ ئەمگەك ئىقتىدارىنى يوقاتقان بولسا پېنسىيە رەسمىيىتى بېجىرىپ بېرىلدى، يالغان پۈت - قول سېلىش خىراجىتىنى كارخانا مەمۇرىيىتى ئۈستىگە ئالدى.

1975 - يىلى يەنە باسما زاۋۇتىدىكى خىمىيىلىك بۇيۇم، قوغۇشۇن ھەرپ قۇيىدىغانلارغا، دوختۇرخانىلاردىكى رېنتگېنده ئىشلەيدىغان تىببىي خادىملارغا ھەر ئايدا 10 يۈەن قوشۇمچە يارده‌م پۇلى بېرىش بەلگىلەندى. 1988- يىلى 16 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى. ئۇنىڭدىن باشقا كەسپىي كېسەللىككە گىرىپتار بولغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر قەرەللىك تەكشۈرتۈپ تۇرۇلدى، داۋالىتىلدى ۋە ساناتوريىيده داۋالىنىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1990 - يىلدىن باشلاپ ئۇلايەتتىكى دۆلەت ئورگانلىرى، كەسپىي ئورۇنلار، كارخانا ئورۇنلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ پاراۋانلىق خىراجىتىنى ھەر ئايلىق ئەمەلىي سان بويىچە ئاجرىتىش چارىسى ھەر ئايلىق ئەمەلىي بار ئادەمنىڭ ماناش ئومۇمىي سوممىسىدىكى ئاساسىي ماناشى، ۋەزىپە ماناشى، رايون تۇرمۇش خىراجىتى يارده‌م پۇلى، مۇكاپات ماناشى، تۇراقسىز ماناشتىن ئىبارەت 5 تۈر ئومۇمىي سانىنىڭ 2.1% ى بويىچە ئاجرىتىش چارىسى قوللىنىلدى. 1990- يىلغىچە ئۇلايەت بويىچە سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 11 مىڭ 950 كە، ئاساسىي قۇرۇلۇش ساھەسىدىكىلەر 2524 كە، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق ساھەسىدىكىلەر 6984 كە، قاتناش تىرانسپورت ساھەسىدىكىلەر 6494 كە، سودا، يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى كەسپىدىكىلەر 15 مىڭ 151 گە يەتتى، بۇلارغا ئەمگەك سۇغۇرتىسى پاراۋانلىق تەمىناتى بېرىلدى. يالغان پۈت- قول سالدۇرغان مېيىپ 108، پولات قاماقلىق ئۇسكۇنە ئورناتقان ئادەم 4، چاقلىق ئورۇندۇق سەپلەپ بېرىلگەن ئادەم 26.

4. تۇغقان يوقلاش رۇخسىتى تۇزۇمى

قەشقەر ئۇلايىتىدىكى دۆلەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى ۋە كارخانا، كەسپىي ئورۇنلىرىدا ئىشچى- خىزمەتچىلەر تۇغقان يوقلاش رۇخسىتى تۇزۇمى ئىجرا قىلىنىدى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇغقان يوقلاشقا دائىر شەرتلەر بەلگىلەندى: 1) خىزمەتكە قاتناشقىنىغا بىر يىل توشقان مۇقىم ئىشچىلار (توختاملىق ئىشچىلارمۇ شۇنىڭ ئىچىده)؛ 2) جۇرىسى بىلەن ياكى ئاتا - ئانىسى بىلەن بىر يەرده تۇرمايدىغانلار؛ 3) ھېيت - بايرامليق دەم ئېلىش ۋاقتىدا بىر يەرده بولالمايدىغانلار. بۇلار بەھرىمان بولىدىغان تەمىنات: (1) ئىشچى - خىزمەتچىلەر جۇرىسىنى يوقلاشقا تېگىشلىك بولسا، ھەر يىلى بىرىگە بىر قېتىم 30 كۈن رۇخسەت بېرىش، ئۇنىڭ سىرتىدا يولغا كەتكەن ۋاقتىنى قوشۇپ بېرىش؛ (2) توي قىلمىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاتا - ئانىسىنى يوقلاشقا توغرا كەلسە يىلدا بىر قېتىم 20 كۈن رۇخسەت بەرگەندىن سىرت، يولغا كەتكەن ۋاقتىنى قوشۇپ بېرىش، ئەگەر 2 يىلدا بىر قېتىم تۇغقان يوقلسا، رۇخسەت بېرىش ۋاقتىنى 45 كۈن قىلىپ بېكىتىش؛ (3) توي قىلغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاتا - ئانىسىنى يوقلاشتا 4 يىلدا بىر قېتىم 20 كۈن رۇخسەت بېرىشتىن باشقا يولغا كەتكەن ۋاقتىنى قوشۇپ بېرىش؛ (4) ئىشچى - خىزمەتچىلەر پېنسىيىگە چىقىشتىن بۇرۇن ياكى كېيىن، بىر قېتىم باشقا تۇغقانلىرىنى، مەسىلەن: ئاكا - ئىنە، ئاچا - سىڭىللىرىنى يوقلاش رۇخسىتى بېرىش.

§ 7. ئەمگەك بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش

1982 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ئۇلايىتىده مەخسۇس ۋەزىپىدىكى بىخەتەرلىك تەكشۈرىدىغان 4 كادىر بولۇپ، ئۇلارنىڭ 3 ى پارقازان ئەمگەك مۇھاپىزىتى ۋە كان بىخەتەرلىك خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدى. 1984- يىلى ئاپتونوم رايونلۇق شتات كومىتېتى، ئەمگەك نازارىتىنىڭ «ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك تارماقلىرىدىكى 3 خىل بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش خادىملىرىنىڭ مەخسۇس شتاتى مەسىلىسى توغرىسىدىكى بىرلەشمە ئۇقتۇرۇش» غا ئاساسەن، ئۇلايەتلىك ئەمگەك ئىدارىسى ئەمگەك مۇھاپىزىتى بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش بۆلۈمى ۋە كان

بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنى ئايرىپ تەسىس قىلدى، ئەمگەك مۇھاپىزىتى بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش بۆلۈمىنىڭ شتاتىنى 6، كان بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ شتاتىنى 4 قىلىپ بېكىتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئارقا - ئارقىدىن مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئەمگەك بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش خادىملىرىدىن 14 ى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرى بىلەن يەكەن ناھىيىسىگە 2 دىن، قالغان ناھىيىلەرگە بىردىن كادىر سەپلەندى. 1989 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەمگەك مۇھاپىزىتى بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پارقازان بېسىم ئۇسكۇنىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى ۋە ئەمگەك بىخەتەرلىكى تازىلىق تەكشۈرۈش بۆلۈمى قۇرۇلدى، پارقازان بېسىم ئۇسكۇنىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمىنىڭ شتاتى بىر، ئەمگەك بىخەتەرلىكى، تازىلىق تەكشۈرۈش بۆلۈمىنىڭ شتاتى 5 قىلىپ بېكىتىلدى.

1. ئەمگەك مۇھاپىزىتى

1975 - يىلى ۋە 1978 - يىلى ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى بىلەن «رىۋوننزمغا قارشى تۇرۇش» كۆمۈر كېنى ئاپتونوم رايون ئاجرىتىپ بەرگەن 70 مىڭ يۈەن چاڭ - توزاندىن مۇداپىئەلىنىش خىراجىتىنى چاڭ- توزاندىن مۇداپىئەلىنىش ئۇسكۇنىلىرىنى ئۆزگەرتىشكە ئىشلەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە قوغۇشۇن، فېنىل بىلەن ئۇچرىشىدىغان 455 ئىشچىنىڭ تەن سالامەتلىكىنى تەكشۈرۈپ، زەھەرلەنگەن 51 ئىشچىنى ۋاقتىدا داۋالاتتى. 1987 - يىلى ۋىلايەتلىك كۆمۈركېنى، يېڭىسار ناھىيىلىك كۆمۈركېنى، پوسكام ناھىيىلىك كۆمۈركېنىغا ئىشلىتىلگەن ئەمگەك مۇھاپىزىتى مەخسۇس خىراجىتى 380 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت يارىدەم بەرگىنى 150 مىڭ يۈەن، ئاپتونوم رايون يارىدەم بەرگىنى 130 مىڭ يۈەن، كانلار ئۆزى توپلىغان مەبلەغ 100 مىڭ يۈەن. ئۇنىڭدىن باشقا ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تەن سالامەتلىكى تېجارەت خاراكتېرىدە تەكشۈرۈلدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشكە قارىغاندا 184 كارخانىدىكى 33 مىڭ 825 ئىشچى - خىزمەتچىدە كەسپىي كېسەللىك كۆرۈلگەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىش ئىشچىسى 22 مىڭ 504، چاڭ - توزان بىلەن ئۇچرىشىدىغانلار 7433. چاڭ - توزانلىق مەشغۇلات نۇقتىسى 925، بۇنىڭ ئىچىدە لايالەتلىك ئۆلچىمىگە يەتكىنى 52؛ يىللاردىن بۇيانقى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 7191، بۇنىڭ ئىچىدە 1 - باسقۇچتىكى كېسەل 258، 2 - باسقۇچتىكى كېسەل 149، 3 - باسقۇچتىكى كېسەل 50، زەھەرلىك بۇيۇملار بىلەن ئۇچرىشىدىغانلار 1228. زەھەرلىك بۇيۇم مەشغۇلات نۇقتىسى 211، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلچەمگە يەتكەن نۇقتا 190. چاڭ - توزان، زەھەرلىك بۇيۇملار بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدىغانلار قەرەللىك تەكشۈرتۈلۈپ داۋالىتىلدى.

2. بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش

1961 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 4 - كۈنگىچە ۋىلايەت بىرلەشمە تەكشۈرۈش باھالاش خىزمىتى گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ۋىلايەت، شەھەر دەرىجىلىك 37 كان - كارخانىنى تەكشۈرۈپ باھالىدى، ۋىلايەتلىك ئۇن زاۋۇتى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ ئاپتوموبىل كالونى، يۇڭ - تېرە ئۇچەي زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، گېزىتخانا باسما زاۋۇتى، ئايروپىلان ئىستانسىسى، سېمونت زاۋۇتى، قەشقەر شەھەرلىك ماشىنىسازلىق زاۋۇتى، نېفىت توپ سېتىش پونكىتى بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. 1966 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئويتاغ كۆمۈركېنى، يەكەن ناھىيىسىنىڭ قاراتۇزكان رايونىدىكى كىچىك كۆمۈركان تەكشۈرۈلۈپ، ساقلانغان مەسىلىلەرگە قارىتا تەرتىپكە سېلىش، ئۆزگەرتىش پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1978 - يىل 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن 11 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە

تېخنىكىلىق تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، «رىۋونىزمغا قارشى تۇرۇش» كۆمۈر كېنى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، ئۇن زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلار ۋە يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، يوپۇغا ناھىيىلىرىنىڭ ئۇن - ياغ زاۋۇتلىرى تەكشۈرۈلۈپ، چالا - توزان ئېغىر، بىخەتەرلىك ئاپپاراتلىرى تولۇق بولماسلىق، قائىدىنى ئىجرا قىلىش قاتتىق بولماسلىق مەسىلىلىرى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ چەكلىك مۇددەتتە تەرتىپكە سېلىپ ئۆزگەرتىشگە تاپشۇرۇلدى.

شۇ يىلى مەۋرىي مەھكىمە 10 - ئاينى «بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئېيى» قىلىپ بېكىتىپ، ھەر يىلى بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشنى قەرەللىك ھالدا ئومۇميۈزلۈك تەكشۈردى، چالا - توزان ۋە زەھەرلىك بۇيۇملارنىڭ زىيىنى ئېغىر كارخانىلارنى ئارىلاپ تەكشۈرۈپ، ھادىسىنىڭ يوشۇرۇن خەۋپلىرىنى تۈگەتتى. 1981 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى 5 - ئاينى «بىخەتەرلىك ئېيى» قىلىپ بېكىتىپ، كۆمۈركېنى، قاتناش، بىناكارلىق كارخانىلىرىنى نۆۋەتلىق ئارىلاپ تەكشۈرۈش، يوشۇرۇن خەۋپلەرنى تۈزىتىشكە بۇيرۇدى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ھادىسىلەرنى بىرتەرەپ قىلىش، ئالاھىدە قۇرۇلۇش ئىشچىلىرىنى تەربىيىلەش، سىناش، تېخنىكا ئۆزگەرتىش تەدبىرلىرىگە دائىر خىراجىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. 1983 - يىلى توك سوقۇۋېتىش، قاتناش ھادىسىسى ۋە ئوت ئاپىتى قاتارلىقلار كۆپ قېتىم يۈز بېرىش، چالا- توزاندىن، زەھەردىن مۇداپىئەلىنىش خىزمىتى ئاجىز بولۇش، كەسپىي ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار كۆپىيىش قاتارلىق مەسىلىلەرگە قارىتا قائىدىگە خىلاپ مەشغۇلات قىلىش يوشۇرۇن ئاپىتىنى تۈگىتىش بويىچە «بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش، مەدەنىي ئىشلەپچىقىرىش» مەزمۇن قىلىنغان «بىخەتەرلىك ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. يانداۋرقى يىلى 5 - ئايدا «بىخەتەرلىك بىرىنچى دېگەن ئىدىيىنى تۇرغۇزۇپ، ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش، مەسئۇلىيەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش، قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، بىخەتەر، مەدەنىي ئىشلەپچىقىرىشنى قولغا كەلتۈرۈش» مەزمۇن قىلىنغان «بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئەملىيلەشتۈرۈلۈپ، زور يارلىنىش ۋە ئۈنۈم - يېتىم ھادىسىلىرى قاتتىق بىرتەرەپ قىلىندى. شۇ مەزگىلدە كانلار 6 قېتىم، ھادىسىلەر 5 قېتىم، قائىدە 2 قېتىم تەكشۈرۈلۈپ، ۋىلايەتتىكى 22 كۆمۈركان ئىچىدە 19 غا ئارخىپ تۈرغۇزۇش خىزمىتى تاماملاندى. 1986 - يىلى 3 قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ، 91 ئورۇندىكى يوشۇرۇن ئاپەت ئېھتىمالاندى، 26 ئورۇن تەرتىپكە سېلىندى ۋە ئۆزگەرتىلدى. 1987 - يىلدىن 1989 - يىل 5 - ئايغىچە ئوتتىن، ئوغرىلىقتىن، قاتناش ھادىسىلىرىدىن مۇداپىئەلىنىش، پارتلىتىش بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش ئەھۋالى نۆۋەتلىق تەكشۈرۈلدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 3 قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى.

3. پارقازان بېسىم ئۇسكۇنىلىرىنى تەكشۈرۈش

قەشقەر ۋىلايەتلىك پارقازان بېسىم ئۇسكۇنىلىرىنى تەكشۈرۈش ئورنى 1982 - يىلى قۇرۇلدى، 3 شتات بېرىلدى. 1985 - يىلى شتات 9 غا كۆپەيتىلدى، ئەينى چاغدا 5 ئادەم بار ئىدى. 1990 - يىلى 8 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال بىر، ئۇيغۇر بىر، تولۇق كۇرسنى پۈتتۈرگىنى بىر، ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگىنى 3، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگىنى 3.

پارقازان بېسىم ئۇسكۇنىلىرىنى تەكشۈرۈش ئورنى ۋىلايەتكە قاراشلىق ئورۇنلار، 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە يېزا ئىگىلىك 3 - شىغا قاراشلىق 10 دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق تۈەن - مەيداندا ئىشلىتىلىۋاتقان پارقازانلارنى قەرەللىك تەكشۈرۈش، قۇراشتۇرۇش، رېمونت قىلىش، پارقازان ئىشچىلىرى ۋە سۈنى بىرتەرەپ قىلىش ئىشچىلىرىنى تەربىيىلىدى.

1985 - يىلى مەنبە ئۆلچىگۈچتىن 2 سى، قاتتىقلىق ئۆلچىگۈچتىن بىرى، ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى ئارقىلىق

تەكشۈرۈش ئەسۋابىدىن بىرى ۋە بەزى دائىملىق تەكشۈرۈش ئەسۋابلىرى بار ئىدى، شۇ يىلى 56 پارقازان تەكشۈرۈلدى، 27 پارقازان قۇراشتۇرۇلدى، 15 پارقازان رېمونت قىلىندى، ۋىلايەت بويىچە 134 پارقازانئاك ئارخىپى تۈرغۇزۇلدى. ۋىلايەتتە پارقازان ئىشلىتىدىغان ئورۇنلارنىك كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، پارقازان تەكشۈرۈش ئەسۋابلىرىمۇ كۆپەيدى. 1990 - يىلىنىك ئاخىرىدا مەنبە ئۆلچىگۈچتىن 5 ى، قاتتىقلىق ئۆلچىگۈچتىن 2 سى، ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى ئارقىلىق ئۆلچەش ئەسۋابىدىن بىرى، رېنتگىن نۇرلۇق ئۆلچەش ئەسۋابىدىن بىرى، ماگنىت دانىچىلىق تەكشۈرۈش ئەسۋابىدىن 2 سى، سانائەت پارقازىنىنىڭ سۇ تېمپېراتۇرىسىنى ئانالىز قىلىش ئەسۋابىدىن بىرى، بىخەتەرلىك كىلاپان تەڭشەش ئەسۋابىدىن بىرى، قۇرۇتۇش ساندۇقىدىن بىرى، ئوكسىگېن ئېرىتىش ئەسۋابىدىن بىرى، توك ئۆتكۈزگۈچ ئەسۋابىدىن بىرى، خلور ئۆلچىگۈچتىن بىرى بار بولدى. شۇ يىلى 141 پارقازان تەكشۈرۈلدى، 44 ى قۇراشتۇرۇلدى، 24 ى رېمونت قىلىندى، 231 ئىنىك ئارخىپى تۈرغۇزۇلدى.

1981 - يىلدىن باشلاپ ئالاھىدە مەشغۇلات خادىملىرى تەربىيىلەندى. 1984 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى پارقازان ئىشچىلىرى، سۇنى بىرتەرەپ قىلىش ئىشچىلىرى تەربىيىلەندى. 1990 - يىلغىچە 2456 ھەرخىل ئالاھىدە مەشغۇلات خادىمى تەربىيىلەندى، بۇنىك ئىچىدە ئۇيغۇر 493.

4. ھادىسە

1960 — 1964 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى كان - كارخانىلاردا يارىلىنىش، ئۆلۈم - يېتىم ھادىسىسى كۆپەيدى، 1159 قېتىم ھادىسە يۈز بېرىپ، 25 ئادەم ئۆلدى، 101 ئادەم ئېغىر، 1049 ئادەم يېنىك يارىلاندى. 1983 — 1990 - يىلغىچە 274 قېتىم ئىش ئۈستىدە يارىلىنىش ھادىسىسى يۈز بېرىپ، 146 ئادەم ئۆلدى، 159 ئادەم يارىلاندى، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 305 مىڭ 407 يۈەنگە يەتتى.

1960 — 1964 - يىلغىچە، 1983 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى سانائەت كان - كارخانىلىرىدا يۈز بەرگەن يارىلىنىش، ئۆلۈم - يېتىم ھادىسىسى

جەدۋەل: 26 — 8

يىللار	ھادىسە	ئۆلگەن ئادەم	ئېغىر يارىلانغان ئادەم	يېنىك يارىلانغان ئادەم	بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان (يۈەن)
1960	625	16	53	572	
1961	406	7	36	363	
1962	55	1	5	49	
1963	28	1	2	25	
1964	45	0	5	40	
1983	29	14	15		
1984	13	12	16		
1985	42	18	25		33800
1986	35	18	17		42000
1987	46	27	18		79060
1988	46	18	32		75878
1989	27	16	15		28362
1990	36	23	21		46307
جەمئىي	1433	171	261		305407

§ 8 . ئەمگەك كېسىمى چىقىرىش

1 . ئاپپارات

1986 - يىل 12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئىشخانا ۋىلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسىدا تەسىس قىلىندى، ئالاقىدار كەسىپىي كادىرلار بۇ خىزمەتكە قوشۇمچە مەسئۇل بولدى. 1988 - يىل 7 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئەمگەك‌ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش ھەيئىتى تەڭشەلدى، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى، 2 خىزمەتچى خادىم سەپلەندى. 1990- يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسىدا ئەمگەك ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش بۆلۈمى قۇرۇلدى، 2 مەخسۇس خادىم سەپلەندى.

1990 - يىل 12 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئەمگەك ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش ھەيئىتىدىن 11 ى، يەنى ۋىلايەتتىكىسى بىر، ناھىيە (شەھەر) (يوپۇغا، تاشقورغان ناھىيىلىرىدىن باشقا ناھىيىلەر) دە 10ى قۇرۇلدى، مەخسۇس خادىمدىن 10ى، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىمدىن 12سى سەپلەندى.

2 . ئەمگەك ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك ماجىرالىرىنى كېسىم قىلىش ئاپپاراتلىرىنىڭ ئەمگەك ماجىرالىرىنى قوبۇل قىلىش دائىرىسى: 1) كارخانىلار ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىشتىن قوغلاش، رويخەتتىن ئۆچۈرۈۋېتىش، قايتۇرۇۋېتىش ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۆزلۈكىدىن خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىش، خىزمەت ئورنىدىن چېكىنىشكە دائىر ماجىرالار؛ 2) ماتاش، سۇغۇرتا، پاراۋانلىق، تەربىيىلەش، ئەمگەك مۇھاپىزىتى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرنى ئىجرا قىلىشتا كۆرۈلگەن ماجىرالار؛ 3) توختامنى ئىجرا قىلىشتا كۆرۈلگەن ماجىرالار؛ 4) قانۇن، نىزام، بەلگىلىمىلەرگە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ كارخانىلاردىكى ئەمگەك ماجىرالىرىنى بىرتەرەپ قىلىش نىزامىغا ئاساسەن بىرتەرەپ قىلىنىدىغان ئەمگەك ماجىرالىرى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان ئەمگەك ماجىراسى دېلوسى 43 بولۇپ، بىرتەرەپ قىلىنغىنى 40، بىرتەرەپ قىلىنىش نىسبىتى 97% بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە كېسىم قىلىنغىنى 3، مۇرەسسە قىلىنغىنى 37.

3 . ئەمگەك توختامى ئىمزالاش

1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە يولغا قويۇلغان ئەمگەك توختامى ئىمزالانغان كەسىپلەر ۋە ئۇنىڭ دائىرىسى: 1) ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلار، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلار، شەھەر-بازارلار ۋە يېزىلاردىن قوبۇل قىلىنغان ئەمگەك توختامى تۈزۈمىدىكى ئىشچىلار، ۋاقىتلىق ئىشچىلار بىلەن ئىمزالانغان ئەمگەك توختامى؛ 2) ئومۇمىي خادىم بويىچە ئەمگەك توختامى تۈزۈمى يولغا قويۇلغان كارخانىلار ۋە كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىلەن ئىمزالانغان ئەمگەك توختامى؛ 3) خۇسۇسىي كارخانچىلار ياللىغان ئىشچىلار، يەككە سودا - سانائەتچىلەر ئىشلەتكەن يارىدەمچى ئىشچىلار بىلەن ئىمزالانغان ئەمگەك توختامى؛ 4) چەت ئەللىك سودىگەرلەر مەبلەغ سالغان كارخانىلار ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىلەن ئىمزالىغان ئەمگەك توختامى؛ 5) ئىككى تەرەپ ھەقدارلىرى كېڭىشىپ ماقۇللاش ئارقىلىق ئۆزگەرتكەن ياكى ئۈزارتقان ئەمگەك توختامى؛ 6) باشقا ئەمگەك توختاملىرى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىمزالانغان ئەمگەك توختامى 4680 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ 2544، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ 2136.

Ⅱ باب

كادىرلار ئىشلىرى

§ 1. ئاپپارات

1. ۋىلايەتلىك ئاپپارات

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەمۇرىي ئاپپاراتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە كادىرلار ئىشلىرى ئاپپاراتى ئايرىم تەسىس قىلىنمىغاچقا، كادىرلار خىزمىتىنى ئەينى چاغدىكى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى باشقۇردى، بۆلۈم باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۈتىدى؛ بىر مەخسۇس مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى قويۇلدى.

1954 - يىل 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلغان چاغدىمۇ كادىرلار ئاپپاراتى مۇستەقىل تەسىس قىلىنمىدى، بۇ كەسىپنى خەلق ئىشلىرى تارمىقى قوشۇمچە باشقۇردى. 1958- يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ «ئاپتونوم رايونىنىڭ ئوبلاستلىق، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك كادىرلار ئاپپاراتلىرى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، خەلق ئىشلىرى تارمىقى بىر قىسىم مەخسۇس خادىملارنى ئاجرىتىپ كادىرلار خىزمىتىگە مەسئۇل قىلدى ھەمدە بىر مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى قويدى، ئۇ كادىرلار خىزمىتىنى مەخسۇس باشقۇردى. بۇ خىل ھالەت 1964 - يىل 5 - ئايغىچە داۋاملاشتى.

1964 - يىل 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ۋە كادىرلار ئىشلىرى بۆلۈمى دەپ ئىككىگە ئايرىلدى، كادىرلار ئىشلىرى بۆلۈمى بىلەن شتات كومىتېتى ئايرىم تەسىس قىلىندى، بىرلىكتە ئىش بېجىردى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە 1967 - يىل 1 - ئايدىن 1969 - يىل 4 - ئايغىچە ۋالىي مەھكىمىسى ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى تارماقلارنىڭ ھوقۇقى تارتىۋېلىنىپ، ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى.

1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، كادىرلار ئىشلىرى خىزمىتىنى ئىنقىلابىي كومىتېت قارمىقىدا تەسىس قىلىنغان سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قارمىقىدىكى تەشكىلات گۇرۇپپىسى ئىشلىدى. 1978 - يىل 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ [1978] 20- نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسى قۇرۇلدى ۋە ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ قارمىقىدا بولدى. 1979 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلدى، 1980 - يىل 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى كادىرلار ئىدارىسى كادىرلار باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1984 - يىل 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئەمگەك - كادىرلار تارمىقى بىرلەشتۇرۇلۇپ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1990 - يىلدىن كېيىن ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئەمگەك باشقارمىسى بىلەن كادىرلار باشقارمىسى ئايرىم تەسىس قىلىندى.

2. ناھىيىلىك، شەھەرلىك ئاپپارات

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن 1964 - يىلغىچە ناھىيە، شەھەرلەرنىڭ كادىرلار خىزمىتىنى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ئىشلىرى تارمىقى ئىشلىدى، 1964 - يىل 7 - ئايدىن 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنىگىچە ناھىيىلىك، شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى بىلەن كادىرلار بۆلۈمىنى ئايرىم تەسىس قىلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ناھىيىلىك، شەھەرلىك كادىرلار بۆلۈمى بىر مەزگىل پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. 1969 - يىلدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، كادىرلار خىزمىتىنى ناھىيە (شەھەر) لىك ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ تەشكىلات گۇرۇپپىسى ئىشلىدى. 1980 - يىلدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندا، كادىرلار ئىشلىرى ئاپپاراتىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1980 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلدى؛ شۇ يىلى 8 - ئايدا مارالبېشى، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا، مەكىت، يېڭىسار، پوسكام، قاغىلىق، يەكەندىن ئىبارەت 9 ناھىيىدە كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1981 - يىل 9 - ئايدا تاشقورغان، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلدى.

1984 - يىل 3 - ئايدا ئاپپارات ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلغاندا، قەشقەر شەھەرلىك ۋە يەكەن ناھىيىلىك كادىرلار بۆلۈمى كادىرلار ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، باشقا ناھىيىلەردە كادىرلار ئىشلىرى ۋە ئەمگەك تارمىقى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسى قۇرۇلدى.

§ 2. كادىرلارنى باشقۇرۇش

1. كادىرلارنىڭ قۇرۇلمىسى

50 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە كادىرلارنىڭ قۇرۇلمىسى مۇنداق 5 قىسىم خادىمدىن تەركىب تاپتى: بىرىنچى، شىنجاڭ ئازاد بولۇپ جۈڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر تۈركۈم ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى يەرلىك ئورۇنلارغا كېلىپ خىزمەت قىلدى، ئۇلار ھەربىي قىسىم ۋە يەرلىك ئورۇندىن ئىبارەت قوش قاتلاملىق رەھبەرلىكتە بولدى، يەرلىك ئورۇنلارنىڭ خىزمىتى تەدرىجىي قانات يايدۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەربىي قىسمىنىڭ بىر بۆلۈك كادىرلىرى قىسمىغا قايتىپ، كۆپ قىسمى يەرلىك ئورۇنلارغا كەسىپ ئالماشتۇرۇپ كادىر بولدى؛ ئىككىنچى، ئىچكى ئۆلكىلەردىن بىر قىسىم كادىرلار يۆتكەپ كېلىنىپ، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا قاتناشتۇرۇلدى؛ ئۈچىنچى، «ئۇچ ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا قاتناشقان ئاز بىر قىسىم كادىرلار كەسىپ ئالماشتۇرۇپ قەشقەرگە كېلىپ خىزمەت قىلدى؛ تۆتىنچى، زور بىر تۈركۈم ھەقتەتكە قايتىدىغان خادىملار ۋە كونا ھاكىمىيەتتىن قېپقالغانلار قالدۇرۇپ ئىشلىتىلدى؛ بەشىنچى، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتىدا تەربىيىلەنگەن زور بىر تۈركۈم يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان ئاكتىپلار كادىرلار قوشۇنىغا تولۇقلاندى. 1950 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرىدىكى كادىر 1947 گە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئازادلىق ئارمىيىدىن ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىن يۆتكىلىپ كەلگەن كادىر 74، «ئۇچ ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا قاتناشقانلاردىن يۆتكەپ ئەۋەتىلگەن كادىر 8، قالدۇرۇپ ئىشلەتكەنلەر 842، «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش»، «يەر ئىسلاھاتى» دا تاللاپ ئۆستۈرۈلگەن كادىر 835، ئۇنىڭدىن باشقا تەربىيىلەنگەن كادىر 188. شۇ چاغدىكى ئومۇمىي كادىر 5999، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت كادىر 82.95% نى، ئايال كادىر

7.43% نى تەشكىل قىلىدۇ. تۈرلۈك ئىشلارنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، خەنزۇ كادىرلارنىڭ نىسبىتى مۇناسىپ كۆپەيدى، ئايال كادىرلارمۇ زور دەرىجىدە كۆپەيدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي كادىر 58 مىڭ 875 كە يېتىپ، 1950 - يىلدىكىدىن ئازكەم 9 ھەسسە كۆپەيدى، خەنزۇ كادىرلارنىڭ نىسبىتىمۇ كۆپىيىپ 24.93% كە يەتتى، ئايال كادىر 21 مىڭ 474 كە يېتىپ، 1950 - يىلدىكىدىن 21 مىڭ 28ى كۆپىيىپ، 47 ھەسسە كۆپەيدى. كادىرلار قوشۇنى كۈنسايىن ياشلىشىش، بىلىم ئەھلىگە، كەسىپ ئەھلىگە ئايلىنىشقا قاراپ تەرەققىي قىلدى.

2. كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش

1950 — 1965 - يىلغىچە ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى دۆلەت ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش كەسپىنى ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى بېجىردى. 1950 - يىلى، 1954 - يىلى، 1960 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق (ئۆلكىلىك) خەلق ھۆكۈمىتى ۋە قەشقەر، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ قارارىغا ئاساسەن ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى بۆلۈم دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىردىن 1487 نى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ئىشىنى كونكرېت بېجىردى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋالىي دەرىجىلىك كادىر 27، ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىك كادىر 91، بۆلۈم (رايون) دەرىجىلىك كادىر 1369.

1961 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى [1961] خ 186 - نومۇرلۇق ھۆججەتتە «مەمۇرىي مەھكىمىلەرنىڭ دۆلەت ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» (لايىھىسى) نى بەلگىلىدى، مەمۇرىي مەھكىمە ئورگىنى ۋە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگان، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار مۇئاۋىن ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك ئورۇن بولدى ھەمدە بۇ ئورۇنلاردىكى كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشنى مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي يىغىن ئېچىش ئارقىلىق قارار قىلدى. تەستىقنى مەمۇرىي مەھكىمە تارقاتتى، مەمۇرىي مەھكىمە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش رەسمىيىتىنى بېجىردى ھەمدە خەلق ئىشلىرى نازارىتىدە ئەنگە ئالدۇردى.

1964 - يىلى كادىر باشقۇرۇش ھوقۇقى داۋاملىق تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى، قەشقەر ۋىلايىتىدە شۇ يىلى 10- ئاينىڭ 31 - كۈنى 8 - قېتىملىق مەمۇرىي يىغىن ئېچىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مەمۇرىي مەھكىمىلەرنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش «كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ھوقۇق دائىرىسى توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» ئېلان قىلىنىپ، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىرىدىن باشقا، ۋالىي مەھكىمىسى ئورگىنىنىڭ بۆلۈم، باشقارما، ئىدارە، ئىشخانا كومىتېتلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى، بانكىلارنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى، قەشقەر پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىنىڭ مۇدىرى، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى ۋە يۇقىرىدىكى ۋەزىپىگە توغرا كېلىدىغان كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ھوقۇقى يەنىلا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغاندىن سىرت، ۋالىي مەھكىمىسى ئورگىنىدىكى باشقا تارماقلارنىڭ مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلىرىنى ۋە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ باشلىق ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىرىنى ۋالىي مەھكىمىسى قارار قىلىپ تەيىنلىدى ياكى قالدۇردى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن كېيىن ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ «ھوقۇق تارتىۋېلىش» ى سەۋەبىدىن، نورمال ئىشلىنىۋاتقان كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش خىزمىتى بىرمەھەل توختاپ قالدى. 1969 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش خىزمىتىنى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ تەشكىلات ۋە سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى ئىشلىدى. ۋىلايەتلىك، ناھىيە

(شەھەر) لىك پارتكوملار ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، كۆپىنچە ھاللاردا كادىرلارنى پارتكومنىڭ تەشكىلات تارمىقى تەكشۈرگەن، پارتكوم قارار قىلغاندىن كېيىن، تەشكىلات تارماقلىرى ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش رەسمىيىتىنى بېجىردى.

1984 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىلەرگە ئۆزىگە قاراشلىق ئىدارە (باشقارما) باشلىقلىرى، مۇدىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش، ئاپتونوم رايونغا يوللاپ ئەنگە ئالدۇرۇشقا ھوقۇق بەردى، 1986 - يىلى ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزىگە قاراشلىق تارماقلارنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىرى، بىۋاستە قاراشلىق ناھىيە دەرىجىلىك كەسپىي ئاپپاراتلارنىڭ باشلىق ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىرى، يۇقىرىدىكىگە تەڭ ۋەزىپىدىكى كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشنى يەنە بىر قېتىم ھاۋالە قىلدى ھەمدە ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىنى ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش خىزمىتىنى ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك - كادىرلار تارماقلىرى بېجىرىدۇ دەپ قارار چىقاردى.

1984 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى كادىرلارنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى يەنىمۇ تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ، ۋىلايەت (مەمۇرىي مەھكىمە) نىڭ باشقارما، ئىدارە، كومىتېتلىرىغا قاراشلىق بۆلۈم ئىشخانىلىرىنىڭ باشلىق ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىرىنى شۇ ئورۇن، ئىدارە، كومىتېتتىكى پارتكۇرۇپپا باشقۇرىدۇ ۋە ۋەزىپىگە تەينىلەيدۇ، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرىدۇ دەپ قارار چىقاردى. ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھاكىملىرى، شەھەر باشلىقلىرى، مۇئاۋىن ھاكىم، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقلىرى، يېزا (بازار) باشلىقلىرى، مۇئاۋىن يېزا (بازار) باشلىقلىرىنى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»، «سايلام قانۇنى» بويىچە خەلق ۋەكىللىرى قانۇندىكى تەرتىپكە ئاساسەن سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت تارماقلىرى ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى بۆلۈم دەرىجىلىككە تەڭ كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشتا ھاكىم، شەھەر باشلىقى كۆرسەتتى، تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللىدى ھەمدە ۋەزىپىگە تەينىلىدى، مۇئاۋىن ۋەزىپىدىكىلەرنى ھاكىم، شەھەر باشلىقى تەينىلىدى ۋە تەكلىپنامە تارقىتىپ بەردى.

3. پېنسىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ پېنسىيىگە چىقىش، خىزمەتتىن چېكىنىش ئىشلىرىنى بېجىرىش 1961 - يىلى باشلاندى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى 232 كادىرنىڭ پېنسىيىگە چىقىش، خىزمەتتىن چېكىنىش رەسمىيىتىنى بېجىردى.

1966 - يىلى ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە ياشانغان، مېيىپ، ئاجىز كادىرلارنى تەكشۈرۈپ، بۇلاردىن 221 نى ئەملىيلەشتۈرۈپ، 67 كىشىنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى، 17 كىشىنى ئۇزاق مۇددەت بېقىش، 27 كىشىنى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈپ بىرتەرەپ قىلىش، 20 كىشىنى ۋاقتىنچە شتات سىرتىدا قويۇش ئىشىنى بېجىردى، 2 كىشى قېچىپ قالدى.

1974 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پېشقەدەم ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى پېنسىيىگە چىقىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئالاقىدار ئورۇنلاردىن مەخسۇس خادىم ئاجرىتىپ ئىشخانا قۇرۇپ، كۈندىلىك ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلدى. ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ 1982 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پېشقەدەم كادىرلار خىزمەت ئاپپاراتى (ئىدارىسى) قۇرۇلۇپ، دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنى باشقۇرۇش، ئۇلارغا مۇلازىمەت قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى. 1986 - يىل 12- ئايدا ۋىلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسى پېنسىيىگە چىقىدىغان كادىرلار خىزمىتى بۆلۈمى قۇردى.

1978 - يىل 6 - ئايدىن 1984 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 37 كادىرنىڭ دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتى، 2197 كىشىنىڭ پېنسىيە رەسمىيىتى، 61 كىشىنىڭ خىزمەتتىن چېكىنىش رەسمىيىتى بېجىرىلدى. 1986- يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە 17 مىڭ 152 كىشى پېنسىيىگە چىقتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي ئورگاندىن پېنسىيىگە چىققانلار 2824، كەسپىي ئورۇنلاردىن پېنسىيىگە چىققانلار 5195، كارخانىلاردىن پېنسىيىگە چىققانلار 9133، كادىر 7635، ئىشچى 9517؛ مۇشۇ ۋىلايەتتە ئولتۇراقلاشقانلار 16 مىڭ 321، باشقا رايونلاردا ئولتۇراقلاشقانلار 831.

ۋىلايەتتە پېنسىيىگە چىققان خادىملار خىزمىتى بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پېنسىيىگە چىققانلارنى ھەرخىل پائالىيەتلەرگە تەشكىللىدى. ۋىلايەتكە قاراشلىق 6 ئورۇندا دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققانلار پائالىيەت ئۆيى قۇرۇلدى.

4. كادىرلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش

1978 - يىل 5 - ئايدىن باشلاپ مەركەزنىڭ بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا زىيانكەشلىككە، ناھەقچىلىككە ئۇچرىغان كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ ناھەق، يالغان، خاتا دېلوسى قايتا تەكشۈرۈلۈپ تۈزىتىلدى؛ «تۆتنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتى ۋە 1950 - يىلدىن بۇيانقى سىياسىي ھەرىكەتلەردە مۇڭاپىق بىرتەرەپ قىلىنماي قېپقالغان مەسىلىلەر ئېنىقلىنىپ تۈزىتىلدى.

1981 — 1982 - يىللىرى كادىرلار تارماقلىرى قوبۇل قىلغان شىكايەت دېلوسى 419 بولۇپ، 371 ئادەم ئاقلىنىپ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى؛ 10 ئادەم پېنسىيىگە چىقىرىش، خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش يولى بىلەن بىرتەرەپ قىلىندى؛ بىر ئادەمگە نورمال قازا قىلغانلار قاتارىدا مۇئامىلە قىلىندى، بىر ئادەمنىڭ ئەسلىدىكى يەكۈنى ساقلاپ قېلىندى. قۇرۇق يۆتكىلىش دېلوسىدىن 100 ى بېجىرىلدى، ھەقتەتەن قۇرۇق يۆتكىلىش رەسمىيىتى بېجىرىلگەن 43 ئادەم مۇڭاپىق بىرتەرەپ قىلىندى.

1986 - يىل 8 - ئايدا ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش خىزمىتى ئەمگەك - كادىرلار باشقارمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. تەكشۈرۈپ تەكتىنى ئېنىقلاش ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈشكە تېگىشلىكلەر 1323 بولۇپ چىقتى، بۇنىڭ ئىچىدە 1978 - يىلدىن ئىلگىرىكى ئاقلاشقا تېگىشلىك ناھەق، يالغان، خاتا دېلو 753 بولۇپ، دېلوسى قايتا تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 56.91% نى تەشكىل قىلدى؛ باشقا مەسىلىنى ئەملىيلەشتۈرۈشكە تېگىشلىكلەر 570 بولۇپ، دېلوسى قايتا تەكشۈرۈلىدىغانلارنىڭ 43.03% نى تەشكىل قىلدى.

1987 — 1988 - يىللىرى قوبۇل قىلىنغان ئاقلاشقا تېگىشلىك ناھەق، يالغان، خاتا دېلو 243، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 79، ئىشچى 164 بولۇپ، ھەممىسى قايتا ئورۇنلاشتۇرۇش، پېنسىيىگە چىقىرىش، خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش يولى بىلەن بىرتەرەپ قىلىندى. قۇرۇق يۆتكەلگەن 8 كىشىنىڭ دېلوسى ھەل قىلىندى. 2175 پارچە ئەرز بىرتەرەپ قىلىندى، ئەرز قىلىپ كەلگەن 1098 كىشى كۆتۈۋېلىندى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئايغلاشتى.

5. زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش

1984 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە زىيالىيلارنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. ياندۇرقى يېلى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانا تەڭشىلىپ تولۇقلاندى. 1984 - يىل 7 - ئايدىن باشلاپ شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا بىر يىلدىن ئاشقان ئالىي تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەنلەر، 3 يىلدىن ئاشقان ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر، 15 يىلدىن ئاشقان تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئۇنۇملۇق ۋە ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغىنىغا 15 يىل توشقان ئوتتۇرا، باشلانغۇچ

مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى، شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا 25 يىلدىن ئاشقان كادىرلارغا بىر دەرىجە تۇراقسىز ماڭاش تەڭشەپ بېرىلدى؛ شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا بىر يىلدىن ئاشقان ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ئىيىغا 2 يۆەندىن قوشۇمچە ياردەم پۇلى، 5 يىلدىن ئاشقانلارغا ئىيىغا 3 يۆەندىن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى، كېيىن 5 يىلدا بىر قېتىم 3 يۆەندىن قوشۇپ بېرىلدى. 1985 - يىل 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە كادىرلار تارمىقى ۋىلايەت بويىچە زىيالىيلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋە پەرزەنتلىرىدىن 2226 ئائىلە، 7567 كىشىنىڭ شەھەر نوپۇسىنى ھەل قىلىپ بەردى. 1985 - يىلى ئۇلارنىڭ جۇرىسى، پەرزەنتلىرىدىن 394 كىشىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى.

زىيالىيلارنىڭ سىياسىي ئورنى 1978 - يىلدىن باشلاپ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1982 - يىل 7 - ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە 548 زىيالىي ناھىيە (باشقارما)، يېزا رەھبەرلىكىگە تاللاپ ئۆستۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك قىلىپ ئۆستۈرۈلگەنلەر 57 (ئاز سانلىق مىللەت 23)، گۇڭشې (يېزا) دەرىجىلىكلەر 490 (ئاز سانلىق مىللەت 179). ۋىلايەت بويىچە 19 يۇقىرى دەرىجىلىك زىيالىيدىن 6 سى ناھىيە دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورنىغا، 10 ى گۇڭشې (يېزا) دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورنىغا ئۆستۈرۈلدى.

1984 -، 1987 - يىللىرى ۋىلايەت 2 قېتىم 322 مۇنەۋۋەر پەن - تېخنىكا خادىمىنى تەقدىرلەپ، ئۇلارغا تەقدىرنامە ۋە مۇكاپات پۇلى تارقىتىپ بەردى.

§ 3 . كادىر قوبۇل قىلىش، يۆتكەش - سەپلەش

1. كادىر قوبۇل قىلىش

1954 - يىلدىن ئىلگىرى مەركەز ۋە ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن كادىر قوبۇل قىلىش ۋە تەكلىپ قىلىشتا «قوبۇل قىلماسلىق ياكى ئاز قوبۇل قىلىش» پرىنسىپى يولغا قويۇلدى. تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، كۆپىنچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدىكى ئاكتىپلاردىن كادىر قوبۇل قىلىندى.

1954 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بىر قىسىم ئورۇنلار كېڭىيىش بىلەن بىللە، بەزى شىركەتلەر قۇرۇلۇپ، كادىرغا بولغان ئېھتىياج ئاشقاچقا، يەنە يېزىلاردىكى ئاكتىپلار، ياش زىيالىيلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى قوبۇل قىلىندى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1954 - يىلى 663 كادىر قوبۇل قىلىنغان، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئاكتىپى 618، ياش زىيالىي 41، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابئاتى 4؛ ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت 642، خەنزۇ 21، ئەر 620، ئايال 43.

1957 - يىلدىن باشلاپ مەمۇرىي مەھكىمە مەمۇرىي ئورگانلار ۋە كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلار بىردەك جەمئىيەتتىن ئۆز ئالدىغا خىزمەتچى خادىم قوبۇل قىلماسلىقنى بەلگىلىدى. شۇ يىلى ۋىلايەت ئوقۇغۇچىلار، كادىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى، ئورگاندىكى قارا خىزمەتچىلەردىن 456 نى يېڭىدىن كادىرلىققا قوبۇل قىلدى.

1960 - يىلى قوبۇل قىلىنغان كادىرلار ئاساسلىقى چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن ياش، ئوتتۇرا ياشلىقلار، ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەنلەر ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى بولۇپ، شۇ يىلى 243 كادىر قوبۇل قىلىندى. يەنە ئىشچىلار، پىركازچىكلار ۋە يېزىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمىغان سىناش ئارقىلىق مەلۇم ئىقتىدارى بارلىقى ئىسپاتلانغان مۇنەۋۋەر ئاساسىي قاتلام ياشلىرىدىن 430 كادىر قوبۇل قىلىنىپ، ئاساسىي قاتلام ئورۇنلار ۋە زاۋۇت، كان - كارخانىلارغا تولۇقلاندى. 1961 - يىلى 277 كادىر

قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 137، جەمئىيەت ياشلىرى 40، قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچى 46. ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابئاتى 15. باشقا خادىم 39؛ 1964 - يىلى قوبۇل قىلىنغان كادىر 676؛ 1965 - يىلى يېزا ئاكتىپلىرى ۋە جەمئىيەت ياشلىرىدىن قوبۇل قىلىنغان كادىر 271، ئىشچىلاردىن كادىرلىققا ئۆستۈرۈلگەنلەر 22.

1979 - يىلى 2 يىلدىن ئارتۇق كەسىپىدە دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئالغان، تولۇقسىز ئوتتۇرىدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە، ئەمگەكتە ياخشى، ئىپادىسى گەۋدىلىك بولغان مۇنەۋۋەر زىيالىي ياشلار (سىياسەت بويىچە شەھەردە قالغان زىيالىي ياشلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) دىن تاللاپ قوبۇل قىلىندى. قوبۇل قىلىنىدىغان يېڭى كادىرلارنى پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ كادىرلار تارمىقى مەسئۇل تارماقلار بىلەن بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلغاندىن كېيىن، تەشكىلات، كادىرلار تارماقلىرى تەستىقلاش رەسمىيىتى بېجىردى.

1980 - يىلى ئاپتونوم رايون يېڭى كادىرلارنى ئاساسلىقى زىيالىي ياشلار ئارىسىدىكى مۇنەۋۋەرلەردىن قوبۇل قىلىش كېرەك، خىزمەت ئېھتىياجى تۇپەيلىدىن ئاساسىي قاتلام ۋە يېزىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمىغان كادىرلار، ھەربىي سەپتىن قايتقانلار ۋە چېكىنگەنلەرنى كادىرلىققا قوبۇل قىلىشقا توغرا كەلسە ئۇلار ئىنتايىن ئاز سانىنى ئىگىلىشى ھەمدە چوقۇم تولۇق ئوتتۇرىدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولۇشى، 25 ياشتىن تۆۋەن، توي قىلمىغان بولۇشى كېرەك. ئاساسىي قاتلامدا خىزمەت قىلىش ۋە ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىسىگە ئىگە بولغانلارنىڭ يېشى 30 دىن تۆۋەن بولۇشى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە بولۇش، توي قىلغان-قىلمىغانلىقىغا چەك قويماسلىق كېرەك دەپ بەلگىلىدى.

1980 - يىلدىن كېيىن تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا قوبۇل قىلىنغان كادىر 1388 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 522، ئاز سانلىق مىللەت 866؛ ئەر 769، ئايال 619.

1981 - يىلى گوۋزۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، جەمئىيەتتىكى بىكارچى پەن - تېخنىكا خادىملىرىدىن مەدەنىيەت ۋە كەسپىي جەھەتتە ئىمتىھان ئېلىپ لايىقەتلىك بولغانلاردىن 364 ى قوبۇل قىلىندى.

1982 - يىلى «ئىشچىلىق شتاتىدا تۇرۇپ كادىرلىق ۋەزىپىسىدە ئىشلىگەن» لەر ئېنىقلىنىپ تەرتىپكە سېلىندى. مەلۇماتقا قارىغاندا، ۋىلايەت بويىچە «ئىشچىلىق شتاتىدا تۇرۇپ كادىرلىق ۋەزىپىسىدە ئىشلىگەن» لەر 2185، بەلگىلىمە بويىچە ئىمتىھان كەچۈرۈم قىلىنغىنى 643، ئىمتىھانغا قاتنىشىدىغىنى 1542، ئىمتىھانغا قاتناشقان 933 كىشىدىن نومۇر سىزىقىغا يەتكەنلەر 694، ئىمتىھان ئېلىش كەچۈرۈم قىلىنغانلار ۋە ئىمتىھاندا لايىقەتلىك بولغانلار 1337 ئىكەن. ناھىيە (شەھەر) لەر سىياسىي جەھەتتىن تەكشۈرۈش، كەسپىي جەھەتتىن سىناش ئارقىلىق، ۋىلايەتلىك كادىرلار باشقارمىسىغا يوللاپ تەستىقلاتقان كادىر 1308 بولۇپ، «ئىشچىلىق شتاتىدا تۇرۇپ كادىرلىق ۋەزىپىسىدە ئىشلىگەن» لەرنىڭ 59.86% نى تەشكىل قىلغان.

1983 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان كادىر 1308، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 439، ئاز سانلىق مىللەت 819، ئەر 753، ئايال 555؛ جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلىنغىنى 1014 (خەنزۇ 336، ئاز سانلىق مىللەت 678)، ئىشچىلاردىن كادىرلىققا قوبۇل قىلىنغىنى 294 (خەنزۇ 153، ئاز سانلىق مىللەت 141).

1984 - يىلى شەھەر - بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن قوبۇل قىلىنغان كادىر 724.

1985 - يىلى تولۇقلاپ كادىر قوبۇل قىلىشتا ئاشكارا تىزىملىتىش، بىرتۇتاش سوئال چىقىرىش، ئەلالىرىنى تاللاپ قوبۇل قىلىش (ھەر يىلى بىر قېتىملا ئىمتىھان ئېلىش) چارىسى قوللىنىلدى. بىر يىلدا تولۇقلاپ قوبۇل قىلىنغان كادىر 1228، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە قاراشلىق ئورۇنلارغا قوبۇل قىلىنغىنى 161، ناھىيە (شەھەر) لەرگە قوبۇل قىلىنغىنى 1067، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقايسى سىستېمىنىڭ مەخسۇس كۆرسەتكۈچى بويىچە قوبۇل قىلىنغىنى 461.

1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان كادىر 1671، بۇنىڭ ئىچىدە 1985 - يىلى تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا قوبۇل قىلىنغان كادىر 1184، ئاپتونوم رايون چۈشۈرۈپ بەرگەن مەخسۇس كۆرسەتكۈچ بويىچە ھەربىي سەپتىن قايتقانلاردىن قوبۇل قىلىنغان كادىر 200، خەلق ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ۋاكالىتەن دەرس بېرىدىغان ئوقۇتقۇچىلاردىن قوبۇل قىلىنغىنى 255، جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلىنغىنى 32. ئۇنىڭدىن باشقا كارخانىلار دېموكراتىك سايلاش ئارقىلىق تەكلىپ قىلغان كادىر 623. شۇ يىلى يەنە 1984 - يىل 8 - ئايدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك كادىرلار ئىدارىسى باشلىقلىرى يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1980 - يىلدىن ئىلگىرى ئىشچىلىققا تەقسىم قىلىنغان ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ تەكتى ئېنىقلاندى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 1980 - يىلدىن كېيىن كادىرلىق خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقان 105 كىشىنىڭ كادىرلىققا ئۆزگەرتىش رەسمىيىتى بېجىرىپ بېرىلدى.

1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان كادىر 1346، بۇنىڭ ئىچىدە خەلق ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ھۆكۈمەت ئوقۇتقۇچىلىققا ئۆزگەرتىلگىنى 229؛ يىللاردىن بۇيان تەكلىپ قىلىنغان، سىرتتىن كەلتۈرۈلگەن، جەمئىيەتتىكى بىكارچى پەن - تېخنىكا خادىملىرى «بەش خىل ئالىي مەكتەپ»نى پۈتتۈرگەنلەر ۋە ئۆز خىراجىتى بىلەن ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەردىن قوبۇل قىلىنغىنى 409؛ كادىرلىق ئورنىدىكى مۇنەۋۋەر ئىشچىلار ۋە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخى بارلار ۋە تېخنىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 708.

1988 - يىلى قوبۇل قىلىنغان كادىر 770، بۇنىڭ ئىچىدە «بەش خىل ئالىي مەكتەپ» نى پۈتتۈرگەنلەر ۋە ئۆز خىراجىتى بىلەن ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر 154؛ ئۆز خىراجىتى بىلەن ئوقۇپ ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر 149، يېزا (بازار) لارغا تەكلىپ قىلىنغان كادىر 95؛ جەمئىيەتتىن ئاشكارا قوبۇل قىلىنغىنى 372.

1989 - يىلى كادىرلارنى تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، 1120 كادىر تەكلىپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە خىزمەتتىكىلەردىن تەكلىپ قىلىنغىنى 570، خىزمىتى يوقلاردىن تەكلىپ قىلىنغىنى 570، جەمئىيەتتىن ئاشكارا تەكلىپ قىلىنغىنى 297، ئۆز خىراجىتى بىلەن ئوقۇپ ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەردىن قوبۇل قىلىنغىنى 143.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قوبۇل قىلىنغان كادىر 417، «بەش خىل ئالىي مەكتەپ» (يەنى رادىئو-تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى، كەسپىي ئۇنىۋېرسىتېت، ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتۇش ئۇنىۋېرسىتېتى، ئىشتىن سىرتقى ئۇنىۋېرسىتېت، كەچلىك ئۇنىۋېرسىتېت) نى ۋە ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر قوبۇل قىلىندى. دۆلەت ئوقۇش تارىخىنى ئېتىراپ قىلغان ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر، كادىرلىققا ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىنغانلار ۋە باشقا خادىملاردىن ئىمتىھان ئېلىنىپ مۇنەۋۋەرلىرى تاللاپ قوبۇل قىلىندى. يېڭىدىن قوبۇل قىلىنمىغانلار ئىچىدىكى قىينىچىلىقى ئېغىرلاردىن باشقىلىرى ناھىيە ۋە ناھىيىدىن تۆۋەن كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارغا تەقسىم قىلىندى. يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغانلار ئىچىدە تاشقورغان ناھىيىسىگە تەقسىم قىلىنغانلاردىن باشقىلىرىغا تەكلىپ قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. كەسپىي ئورۇنلاردا ئىشچىلارنى كادىرلىققا ئۆزگەرتىش چارىسى بىكار قىلىنىپ، ئېھتىياجلىق كادىرلارغا قارىتا تەكلىپ قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە خىزمەتتىكى ئىشچىلاردىن تەكلىپ قىلىنغان كادىر 350.

2. ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەرنى قوبۇل قىلىش

قەشقەر ۋىلايىتى دۆلەتنىڭ ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەرنى تەقسىم قىلىش پرىنسىپى ۋە تەرتىپى بويىچە، دۆلەت ماۋارىپ كومىتېتى ۋە ئالىي مەكتەپلەر تەمىنلىگەن ئوقۇغۇچى مەنبەسى، ئۆز رايونىنىڭ ئادەم ئىشلىتىش ئېھتىياجى، شتات ئەھۋالى ۋە كادىرلارنىڭ قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن، تەقسىمات لايىھىسى تۈزۈپ، ئوخشىمىغان تارىخىي دەۋرده، بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇپ مۇۋاپىق ئىشلەتتى. پىلان ئورۇنلاشتۇرغاندا

نۇقتىلىق قۇرۇلۇش تۈرى، جاپالىق رايونلارغا ئالدىن ئېتىبار بېرىلدى ھەمدە ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ كوللېكتىپ كارخانىلارغا، يېزا - بازار كارخانىلىرىغا بېرىپ ئىشلىشىگە ئىلھام بېرىلدى ۋە يېتەكلەندى. پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەنلەرنى ماۋارىپ مەمۇرىي تارماقلىرى ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا تەقسىم قىلدى.

1989 - يىلدىن ئىلگىرى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئورگان، كەسىپي ئورۇنلارغا تەقسىم قىلىنىدى. ئاپپارات ئىسلاھاتىنىڭ قەدەمىۋە قەدەم چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن كۆپ سانلىكى ئوقۇغۇچىلار كارخانىلارغا ۋە ناھىيە، يېزا (بازار) لارغا تەقسىم قىلىنىدى. تەقسىم قىلىش شەكلىمۇ بۇرۇنقىدەك پىلان تۈزۈش، پىلان بويىچە ئىش ئورنىغا بېرىشتىن تەدرىجىي «ئىككى تەرەپ يۈز كۆرۈشۈش، قوش يۆنىلىشلىك تاللاش» ئۇزى كەسىپ تاللاشقا ئۆزگەردى.

1981 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى تەقسىم قىلغان ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر

جەدۋەل: 26 — 9　　بىرلىكى: ئادەم

تۈرلەر / يىللار	تەقسىم قىلىنغانلار	ئىچكى ئۆلكە ۋە ئاپتونوم رايوندىكى مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەنلەر					ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر		
		جەمئىي	ئالىي تېخنىكوم		ئوتتۇرا تېخنىكوم		جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ
			مىللىي	خەنزۇ	مىللىي	خەنزۇ			
1981	1047	233	24	4	126	79	814		
1982	1290	186	19	49	104	14	1104	792	312
1983	904	194	82	19	73	20	710	538	172
1984	669	284	76	13	161	34	385	317	68
1985	968	261	116	14	86	45	707	446	261
1986	969	352	131	26	130	65	617	468	149
1987	704	426	126	61	141	98	278	196	82
1988	1088	573	290	39	181	63	515	396	119
1989	1118	603	281	38	195	89	515	301	214
1990	1237	581	302	27	172	80	656	496	160
جەمئىي	9993	3692	1447	290	1368	587	6301	4504	1797

3. ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلارنى قوبۇل قىلىش

1952 - يىل 6 - ئايدىن بۇرۇن ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ يەرلىكتە خىزمەت قىلغان كادىر 1937 ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە شى، تۆمۈر دەرىجىلىكلەر 23، يېڭ دەرىجىلىكلەر 90، لېيەن دەرىجىلىكلەر 376، پەي دەرىجىلىكتىن تۆۋەنلەر 1448 بولۇپ، ھەممىسى دۆلەت ئورگانلىرى، جامائەت خەۋپسىزلىك، تىببىي داۋالاش، سودا تارماقلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغاندى.

1964 - يىلى كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلاردىن ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار 259، بۇنىڭ ئىچىدە نەنجىڭ ھەربىي رايونىدىن كەلگەنلەر 46، شېنيانىڭ ھەربىي رايونىدىن كەلگەنلەر 50، شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىن كەلگەنلەر 8، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىمدىن كەسىپ ئالماشتۇرغانلاردىن ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 202. شۇ يىلى ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلار ۋە پىدائىي ئەسكەرلەر 72، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق

مىللەت 50، خەنزۇ 22 بولۇپ، ئۇلار جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىلىرىغا ۋە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1965 - يىلى شاڭخەي، نەنجىڭ ھاۋا ئارمىيە قىسىملىرىدىن 390 كىشى قايتىتى، ئۇلاردىن قەشقەردىكى سودا سىستېمىسىغا 70 ى، تەمىنات سودا سىستېمىسىغا 100 ى، ئاشلىق سىستېمىسىغا 60 ى، تاشقى سودا سىستېمىسىغا 70 ى، خەلق بانكىسىغا 10 ى، مالىيە سىستېمىسىغا 10 ى، سودا - سانائەت سىستېمىسىغا 20 سى، باشقا سىستېمىغا 50 ى ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1979 - يىلدىن كېيىن ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتى مۇنتىزىملاشقاندىن كېيىن، كادىرلار مىنىستىرلىكى مەخسۇس ئاپپارات تەسىس قىلىپ باشقۇردى. 1986 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار باشقارمىسىدا ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى.

1979 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان 334 كادىر ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇئاۋىن شى دەرىجىلىكى بىر، تۆمەن دەرىجىلىكى 31، يېڭىدىن تۆۋەن دەرىجىلىكلەر 302؛ 1979 - يىلى 21 ى، 1980 - يىلى 25 ى، 1981 - يىلى 51 ى، 1982 - يىلى 15 ى، 1983 - يىلى 24 ى، 1984 - يىلى 11 ى، 1985 - يىلى 27سى، 1986 - يىلى 50 ى، 1987 - يىلى 22 سى، 1988 - يىلى 40ى، 1989 - يىلى 22 سى، 1990 - يىلى 26سى ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1985 — 1987 - يىلغىچە 3 قارار ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغانلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلدى، كۇرسقا ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان 480 كادىر قاتناشتى.

4. ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش، كادىر قوبۇل قىلىش

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش مۇلازىمەت مەركىزى (قىسقارتىلىپ ئىختىساسلىقلار مەركىزى دەپىلدى) 1984 - يىل 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قۇرۇلدى.

ئىختىساسلىقلار مەركىزى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىختىساسلىقلارنى «تەكلىپ قىلىش ئېلانى» نى تۈزدى؛ قەشقەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، جۇغراپىيە، يەرلىك ئۆرپ - ئادەتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان كىتابچە ۋە ھۆججەتلىك فىلىملارنى ئىشلىدى؛ 4 قېتىم ئاپتونوم رايون تەشكىللىگەن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ تەكلىپ قىلىش ئۈمىكىگە قاتناشتى؛ 8 قېتىم ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىغا قاتناشتى؛ «بەش خىل ئالىي مەكتەپ» نى پۈتتۈرگەنلەر، ئۆز خىراجىتى بىلەن ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر، جەمئىيەت قۇرغان مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەنلەر، جەمئىيەتتىكى بىكار خادىملاردىن بولۇپ 6323 ئادەمگە ئىش تېپىش ۋە سىياسەت جەھەتتىن مەسلىھەت بەردى، ئىختىساسلىقلارغا ئېھتىياجلىق 87 ئورۇن (قېتىم) نى كۆتۈۋالدى؛ ئادەم ئىشلەتكۈچى ئورۇنلارغا ئىش ئىزدىگۈچىلەردىن 2360 ئادەم (قېتىم) نى تونۇشتۇردى؛ تەمىنلىگۈچى - ئېھتىياجلىق ئىككى تەرەپنى 356 ئۈچۈر بىلەن تەمىنلىدى، سىرتتىن كېلىپ خىزمەت ئىزدەشكە دائىر 1326 خەتنى بىر تەرەپ قىلدى، قوبۇل قىلىش، تەكلىپ قىلىش رەسمىيىتىدىن 4757 نى بېجىردى؛ 420 ئادەمنىڭ يېزا نوپۇسىنى شەھەر نوپۇسىغا يۆتكەش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بەردى؛ 750 ئادەم بىلەن توختام ئىمزالىدى، 11 ئادەمنىڭ ئىستېپاناممىسىنى تەستىقلىدى، ئالماشتۇرۇلىدىغان خادىملارنىڭ 107 پارچە ئارخىپىنى ساقلاپ بەردى.

ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش مەركىزى يەنە 1987 - يىل 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنىگىچە 3 ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ۋىلايەت بويىچە ئىختىساسلىقلارنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، 3039 ئورۇن، 56 مىڭ 966 ئادەمنى ئوبيېكت قىلىپ تەكشۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى كادىر 55 مىڭ 289 (ئىشچىلىق ئورنىدىكى 374 كادىرمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى كادىر 123، ئىشچى 4، كادىرلىققا تەكلىپ قىلىنغان ئىشچى 233، ئىشچىلار ئارىسىدىكى ئىختىساسلىقلار 233، دېھقانلاردىن تەكلىپ قىلىنغان كادىر 63، جەمئىيەتتىكى بىكارچى پەن-

تېخنىكا خادىمى 12، باشقا خادىم (ئاساسلىقى خەلق ئوقۇتقۇچىسى) 1009، 170 مىڭ نوپۇسقا ھەرخىل جەدۋەل تولدۇرۇلدى.

1988 - يىلى پىلان تارمىقى ئۈلگىتىنى 49 سىستېمىغا ئايرىپ، 100 ئورۇننى تاللاپ نۇقتا قىلىپ، ئىختىساسلىقلارنى ئالدىن مۆلچەرلىدى. ئالدىن مۆلچەرلەشكە قارىغاندا، 2000 - يىلى قەشقەر ئۈلگىتى ئېھتىياجلىق تېخنىكا خادىمى 41 مىڭ 252 ئىكەن.

5. كادىر قىسقارتىش

1958 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ئۈلگىتلىك خادىم قىسقارتىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى، بۇ كومىتېت ئىشلەپچىقىرىشقا، خىزمەتكە پايدىلىق بولۇش پرىنسىپى بويىچە، ھەر دەرىجىلىك ئاپپاراتلارنى ئەمەلدىن قالدۇردى، قوشۇمچىتى، كادىرلارنى قىسقارتىپ تۆۋەنگە چۈشۈردى. 8 ناھىيە (شەھەر) نىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، 1958 - يىلى 215 كادىر، 1959 - يىلى 1031 كادىر (ئۈلگىت دەرىجىلىكى 3، ناھىيە دەرىجىلىكى 55، بۆلۈم دەرىجىلىكى 142، ئادەتتىكى كادىر 831) قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قاتلامنى كۆچەيتىش ئۈچۈن چۈشۈرۈلگەن رەھبەر 69، يېزىلاردىكى گۈڭشېنغا ئەمگەك قىلىپ چېنىقتۇرۇشقا بارغىنى 512، زاۋۇت، كان، كارخانا، كەسىپى ئورۇنلارغا ئەمگەك قىلىپ چېنىقتۇرۇشقا بارغىنى 450؛ 1961 - يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىن قىسقارتىلغان ئىشچى - خىزمەتچى 11 مىڭ 407، «1 - ئاۋغۇست» پولات - تۆمۈر زاۋۇتى، سودا نازارىتىدىن قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن 2000 ئىشچى - خىزمەتچى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1962 - يىلى ئومۇمخەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىن 17 مىڭ 171 (كادىر 2503) ئىشچى - خىزمەتچى قىسقارتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىغا چۈشۈرۈلگىنى 7299، ئورگانلارنىڭ يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەيدان (ئەترەت) لىرىغا چۈشۈرۈلگىنى 127، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىگە ئۆزگەرتىلگەن ئىشچى - خىزمەتچى 4715، ئىچكى ئۆلكىدىكى يۇرتىغا قايتقانلار 2036، باشقىلار 3014. شۇ يىلى ئۈلگەت بويىچە 86 ئورۇن ۋە تارماق ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 42 تارماق قوشۇۋېتىلدى.

1963 - يىلى مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، 869 كادىر قىسقارتىلدى، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى يېزىلارغا بېرىپ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللاندى.

6. كادىرلارنى يۆتكەش

50 - يىللاردىن 1964 - يىل 4 - ئايغىچە كادىر يۆتكەش كەسپىنى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ خەلق ئىشلىرى تارمىقى بىرتۇتاش بېجىردى.

مەمۇرىي ئورگان قۇرۇلغاندىن تارتىپ تا 1953 - يىل 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە ئۈلگەت بويىچە 476 كادىر يۆتكەلدى، 411 كادىر ناھىيە ۋە ناھىيە دەرىجىلىكتىن تۆۋەن ئورۇنلارغا؛ 65 كادىر ناھىيىدىن يۇقىرى ئورۇنلارغا سەپلەندى.

1954 - يىلى 703 كادىر يۆتكەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە ۋە ناھىيە دەرىجىلىكتىن تۆۋەن ئورۇنلارغا سەپلەنگەن كادىر 642، ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارغا سەپلەنگىنى 61.

1958 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى كادىر يۆتكەش ۋە سەپلەشتە، ئاپتونوم ئوبلاست، ۋالىي مەھكىمىسى، شەھەرلەر ئارا بىۋاستە كېڭىشىپ يۆتكىسە بولىدۇ، ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ خىزمەت تارماقلىرى ئارا ياكى خىزمەت تارماقلىرى تۆۋەندىن كادىر يۆتكەشكە توغرا كەلسە ھەر دەرىجىلىك كادىرلار (خەلق ئىشلىرى) تارماقلىرى بىرتۇتاش بېجىرىدۇ دەپ بەلگىلىدى.

1959 - يىلى ئاپتونوم رايون ئاچقان كادىرلار خىزمەت يىغىنىدا مۇنۇلار بەلگىلەندى: 1) ئاپتونوم رايوندىكى ناھىيە (شەھەر) لەر ئارا يۆتكىلىدىغان كادىرلارنىڭ رەسمىيىتىنى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خەلق ئىشلىرى تارمىقى بېجىرىدۇ؛ مەمۇرىي مەھكىمە، ناھىيە (شەھەر) لەر ۋە يەرلىك پارتكوم، ئاممىۋى تەشكىلات، ئىشلەپچىقىرىش قىسىملىرى، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ۋاكالەت ئورگانلىرى ئارا كادىر يۆتكەش

رەسمىيەتنىڭ تەلەپ دەرىجىلىك كادىرلار (خەلق ئىشلىرى) تارمىقى بېجىرىدۇ. 2) ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان يەلەپ دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىرلارنى ئاپتونوم رايونلۇق كادىرلار ئىدارىسى بىرتۇتاش قوبۇل قىلىپ تەقسىم قىلىدۇ، بىرتۇتاش پىلان تۈزۈش شەرتى ئاستىدا، جايلاردىكى ئۆز جايىدا كەسىپ ئالماشتۇرغانلارنىڭ رەسمىيەتنىڭ مەمۇرىي مەھكىمە، ناھىيە (شەھەر) لىك كادىرلار (خەلق ئىشلىرى) تارمىقى بېجىرىدۇ. 3) ئاپتونوم رايون ئىچىدە ئەر - ئايال ئىككەيلەنمەك بىرى يەرلىكتە خىزمەت قىلسا، قىسمەندىكى بىرتەرەپ خىزمىتىنى يۆتكىمەكچى بولسا، جۈرىسىنىڭ خىزمىتىنى يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ خەلق ئىشلىرى (كادىرلار) تارمىقى ئالاقىلىشىپ، خىزمىتىنى بېكىتكەندىن كېيىن يۆتكەيدۇ. 4) كېسەل كادىرلارغا ۋە ئەر-ئايالنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئېتىبار بېرىش ئۈچۈن، ئەسلى يۇرتىغا قايتماقچى بولسا ياكى خىزمەت رايونىنى تەڭشىمەكچى بولسا، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق كومىتېتى ياكى شۇ دەرىجىلىك ئورۇنلار خەلق كومىتېتىدىن يۇقىرى ئورگانىنىڭ كادىرلار (خەلق ئىشلىرى) تارمىقىغا يوللاپ بېجىرىدۇ. ئومۇمەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتى ۋە مەمۇرىي مەھكىمىگە يۆتكىلىدىغان ۋەزىپىگە تەينىلەش - ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش دائىرىسىدىكى كادىرلارنى يۆتكەپ بېرىدىغان ئورۇن چوقۇم ۋەزىپىگە تەينىلىگەن ئورگانغا يوللاپ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرىدۇ. 5) يۆتكەپ بەرگەن ئورۇن چوقۇم يۆتكەلگەن كادىرنىڭ يول خراجىتى ۋە شۇ ئايلىق ماڭاشىنى بېرىدۇ، كېسەل بولۇپ داۋالىنىۋاتقان، ئارام ئېلىۋاتقانلارنىڭ خىزمىتىنى بىردەك يۆتكەشكە بولمايدۇ دەپ بەلگىلەندى.

تۆرلۈك ئىشلارنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، كادىرلارنى يۆتكەشتىمۇ مۇھىم نۇقتا بەلگىلەندى. 1961- يىلى يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىنى كۆچەيتىش ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان ئاپپاراتلارنىڭ كەم كادىرلىرىنى تولۇقلاش مەسلىسى نۇقتىلىق ھەل قىلىندى. شۇ يىلى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى 785 كادىرنى يۆتكەپ سەپلىدى، 1775 كادىرنى تەقسىم قىلدى ۋە قىسقارتتى. 1962 - يىلى قىسقارتىش خىزمىتىگە ماسلىشىپ 1311 كادىرنى قىسقارتتى. 1963 - يىلى دۆلەتنىڭ «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۈستۈرۈش» فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئاساسىي قاتلامدىكى ئاجىز ئورۇنلار، خەلق گۇڭشېسى ۋە چېگرا رايوندىكى كادىرلار نۇقتىلىق كۆچەيتىلدى، 452 كادىر يۆتكەپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايوندىن يۆتكەپ كېلىنگىنى 11، ئىچكى ئۆلكىلەردىن يۆتكەپ كېلىنگىنى 7، باشقا ۋىلايەتتىن يۆتكەپ كېلىنگىنى 19. 1964 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ كادىرلار ئىدارىسى قۇرۇلدى، بۇ ئىدارە «يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش» فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، كادىرلارنى تەڭشەپ ئاساسىي قاتلام ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ 1 - سېپىنى كۆچەيتىش ئۈچۈن 755 كادىرنى يۆتكەپ سەپلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايوندىن ۋە باشقا ۋىلايەتتىن يۆتكەلگىنى 173، باشقا ئۆلكىلەردىن يۆتكەلگىنى 21.

1967 - يىل 1 - ئايدىن 1969 - يىل 4 - ئايغىچە ئېلىپ بېرىلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ھوقۇق تارتىۋېلىنغاچقا، كادىر يۆتكەش - سەپلەش خىزمىتى توختاپ قالدى. 1969 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، كادىر يۆتكەش - سەپلەش خىزمىتىنى ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىدا تەسىس قىلىنغان تەشكىلات گۇرۇپپىسى ئىشلىدى.

1979 - يىل 7 - ئايدا كادىرلار ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسى قۇرۇلدى. كادىر يۆتكەش - سەپلەش، بولۇپمۇ كەسىپى تېخنىكا كادىرلىرىنى يۆتكەش - سەپلەشتە «كەسىپى توغرا كېلىش، ئۆگەنگىنى بىلەن ئىشلىتىش بىردەك بولۇش» تەلەپ قىلىندى، ئېتىبارلىق يۆتكەشتە «يۇقىرىنى ئاساس قىلماي تۆۋەننى ئاساس قىلىش» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلدى.

1979 — 1981 - يىلغىچە كادىر يۆتكەش - سەپلەشتە ئەر - ئايال ئايرىلىپ تۇرىدىغان كادىرلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش مۇھىم نۇقتا قىلىندى. 1979 - يىللا ۋىلايەت بويىچە مۇشۇ خىلدىكى ۋىلايەت سىرتىدىكى كادىردىن 270 ى يۆتكەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلكە ئىتالاپ يۆتكەلگىنى 82، رايون ئىتالاپ يۆتكەلگىنى 188. 1980 — 1981 - يىللىرى ئەر - ئايال ئايرىلىپ تۇرىدىغان كادىردىن 572 سى يۆتكەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلكە ئىتالاپ يۆتكىلىپ كەتكىنى 105، يۆتكىلىپ كەلگىنى 14؛ ئاپتونوم رايون ئىچىدە تەڭشەلگىنى 363، ۋىلايەت ئىچىدە تەڭشەلگىنى 90.

1980 — 1982 - يىلغىچە ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن نۆرمۇن خەنزۇ كادىرلار قەشقەردىن يۆتكىلىپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى، 1981 - يىلىلا 823 كادىر ئىچكىرىگە يۆتكىلىپ كەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پەن - تېخنىكا كادىرى 283. 1982 - يىلى ئۆلايەتلىك كادىرلار تارمىقى 1930 كىشىنىڭ يۆتكىلىش رەسمىيىتىنى بېجىردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىچكىرىگە يۆتكەلگىنى 328، باشقا ئۆلايەت، ئوبلاست، شەھەردىن قەشقەرگە يۆتكىلىپ كەلگىنى 23، ئاپتونوم رايونغا بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە ئۇرۇمچى شەھىرىدىن قەشقەر ئۆلايىتىگە يۆتكىلىپ كەلگىنى 15.

1984 - يىلى ئۆلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە قارار چىقىرىپ باشقا ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلاردىن يۆتكىلىپ كېلىدىغان كەسپىي تېخنىكا كادىرلىرىغا رۇخسەت قىلىش؛ يۆتكىلىپ كېتىدىغان كەسپىي تېخنىكا كادىرلىرىنى داۋاملىق قاتتىق تىزگىنلەشنى بەلگىلىگەندىن كېيىن، قەشقەردىن يۆتكىلىپ كېتىدىغان كادىرلار نىسپىي ئازايدى. شۇ يىلى ئەمگەك - كادىرلار تارمىقى ئارقىلىق يۆتكىلىپ كەتكەن كادىر 53، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنژېنىر 5، يارداەمچى ئىنژېنىر 10.

1985 - يىلى ئۆلايەت 272 پەن - تېخنىكا كادىرىنىڭ يۆتكىلىش رەسمىيىتىنى بېجىردى (خەنزۇ 162، ئاز سانلىق مىللەت 110)، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلايەت تەۋەسىدە تەقسىملەنگەن 143 (خەنزۇ 73، ئاز سانلىق مىللەت 70)، باشقا ئۆلايەت، ئوبلاست، شەھەرلەرگە يۆتكەلگىنى 67 (خەنزۇ 43، ئاز سانلىق مىللەت 24)، ئىچكىرىگە يۆتكەلگىنى 36 بولۇپ، ھەممىسى خەنزۇ، يۆتكىلىپ كەلگىنى 10 بولۇپ، ھەممىسى ئاز سانلىق مىللەت.

1990 - يىلى ئۆلايەت 323 كادىرنىڭ يۆتكىلىش رەسمىيىتىنى بېجىردى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلايەت ئىچىدە ئالماشقانلار 206، باشقا ئۆلايەتلەرگە يۆتكەلگەنلەر 71، باشقا ئۆلكىلەرگە يۆتكەلگەنلەر 46، يۆتكىلىپ كەلگەنلەر 6 (مىللىي).

§ 4. مائاش، پاراۋانلىق

1. مائاش تۈزۈمى

1950 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە دۆلەت ئورگانلىرى، كەسپىي ئورۇن، كارخانا ئورۇنلىرىدا مىنگو دەۋرىدىكى يەرلىك ھۆكۈمەتتىن قېپقالغان خىزمەتچىلەر ۋە يېڭىدىن خىزمەتكە قاتناشقان ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە مائاش بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن سىرت، ھەربىي سەپتىن ئۆتۈشكەن كادىرلارغا قارىتا تەمىنلەش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. تەمىنلەش تۈزۈمىدە تامىق، كىيىم - كېچەك، تۇرمۇش پۇلىدا ھۆددىگەرلىك يولغا قويۇلۇپ، ئەمەلىي نەرسە تارقىتىپ بېرىلدى؛ مائاش تۈزۈمىدە بىر جىنىڭ تېرىق ھېسابات بىرلىكى قىلىنىپ، مەبلەغ ئاجرىتىلىپ مائاش تارقىتىلدى، كېيىن تەرەققىي قىلىپ ئاشلىق، ماي، رەخت، توز، كۆمۈردىن ئىبارەت 5 خىل ئەمەلىي نەرسە مائاش ئۆلچىمى قىلىنىپ، ھېسابات بىرلىكى «نومۇر» قىلىندى.

1952 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ مالىيە كومىتېتى بۇ تۈزۈمنى ئىسلاھ قىلىپ ھەربىر مائاش نومۇرىنىڭ ئەمەلىي نەرسە مىقدارىنى بىرتۇتاش بەلگىلىدى. ئاشلىقتىن 0.8 جىڭ، ئاق رەختتىن 0.2 چى، مايدىن 0.05 جىڭ، توزدىن 0.02 جىڭ، كۆمۈردىن 2 جىڭ بېرىلدى. ئۆلايەت ھەر ئايدا يۇقىرىدىكى ئەمەلىي نەرسىلەرنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسىنى پۇل قىممىتىگە سۇندۇرۇپ، مائاش نومۇرى قىممىتى قىلىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە بەردى.

1952 - يىلدىن باشلاپ تەمىنلەش تۈزۈمى تەدرىجىي مائاش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، دۆلەت ئورگانلىرىدىكى تەمىنلەش تۈزۈمى قوشۇمچە يارداەم پۇلى بېرىش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، قوشۇمچە يارداەمنىڭ ئاز - كۆپلۈكى ئەينى چاغدا باھالاپ بېكىتىلگەن دەرىجىگە ئاساسەن بېكىتىلدى. بۇ تۈزۈم 1954 - يىل 4 - ئايدا ھۆددىگەرلىك

تۇزۇمىگە ئۆزگەرتىلدى، 1957 - يىلدىن باشلاپ پۈتۈنلەي ماۋاش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى، ماۋاش نومۇرى ھېسابلاش چارىسى پۈل ماۋاش تۇزۇمىگە ئۆزگەرتىلىپ، بىرتۇتاش ماۋاش ئۆلچىمى بېكىتىلدى.

قەشقەر ژىلايىتىدىكى كادىرلارنىڭ 1952 - يىلدىكى ماۋاش ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 10

ئورۇن (ناھىيە، شەھەر)	ئادەم	ئوتتۇرىچە ماۋاشى (يۈەن)	ئورۇن (ناھىيە، شەھەر)	ئادەم	ئوتتۇرىچە ماۋاشى (يۈەن)
قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم	73	186.4	ئاتۇش ناھىيىسى	146	171.7
قەشقەر مەۋرىي مەھكىمە	114	183.8	يوپۇغا ناھىيىسى	125	156.7
قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت	49	173	ئۇلۇغچات ناھىيىسى	40	170.4
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	180	166.4	ناشقورغان ناھىيىسى	73	179.5
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	185	107.4	جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى	37	201.5
پەيزاۋات ناھىيىسى	162	162.4	سوت مەھكىمىسى	9	201.5
يېڭىسار ناھىيىسى	183	171.4	باج ئىدارىسى	19	189.5
مارالبېشى ناھىيىسى	169	157.3			

ئىزاھ: ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىرى 1954 - يىل 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئايرىپ بېرىلدى.

1957 — 1984 - يىلغىچە قەشقەر ژىلايىتىدە مەملىكەت بويىچە بىرتۇتاش ماۋاش تۇزۇمى ئىجرا قىلىنغاندىن سىرت، شۇ ۋاقىتتىنىڭ ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ، 1957 - يىل 11 - ئايدىن باشلاپ كادىرلارنىڭ تۇرمۇش قوشۇمچە يارىدەمى تۆۋەنلىتىلدى، 1960 - يىل 4 - ئايدىن باشلاپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ قارارىغا ئاساسەن كادىرلارنىڭ رايون قوشۇمچە يارىدەمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىشچىلارنىڭ رايون قوشۇمچە يارىدەمى ۋاقتىنچە ساقلاپ قېلىندى.

1985 - يىلدىن باشلاپ گوۋۇيۈەننىڭ قارارىغا ئاساسەن، ژىلايەت بويىچە ماۋاش ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، كارخانىلاردا بىرتۇتاش يېڭى ماۋاش ئۆلچىمى يولغا قويۇلدى، ماۋاش ئومۇمىي سوممىسى بىلەن ئىقتىسادىي ئۈنۈم چېتىلىپ تۇراقسىز قىلىنىپ، كارخانىلاردىكى كادىرلارغا ۋەزىپە ماۋاش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى؛ ئورگان، كەسپىي ئورۇنلاردا ئاساسلىقى ۋەزىپە ماۋاش ئاساس قىلىنغان قۇرۇلما ماۋاش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى، مەكتەپلەردىكى ئوقۇتۇش خادىملىرى ۋە تىببىي داۋالاش خادىملىرى، سېستىرالارغا ستاژ يارىدەم پۇلى تۇزۇمى يولغا قويۇلدى.

2. ماۋاش تەڭشەش ۋە ماۋاش سەۋىيىسى

1952 - يىل 7 - ئايدىن 9 - ئايغىچە كادىرلار دېموكراتىك باھالىنىپ، ئەمەلىي نەرسىگە سۈندۇرۇلغان ماۋاش نومۇرى تۇزۇمى يولغا قويۇلۇپ، بىر جەرق تەرتىق ھېسابات بىرلىكى قىلىنغان ئۆلچەم قوللىنىلىپ، تەرىقىنىڭ باھاسى پۈلغا سۈندۇرۇلۇپ ماۋاش تارقىتىلدى.

1953 - يىلى كادىرلارنىڭ دەرىجىسى يەنە بىر قېتىم باھالاندى، 2393 كادىر دەرىجە باھالاشقا قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىر 233، ئادەتتىكى كادىر 2160 (كارخانا، كەسپىي

ئورۇنلاردىكى كادىرلار بۇنىڭ سىرتىدا) . بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ماۋاش تۇزۇمىدە، ئاز قىسمى تەمىنلەش تۇزۇمىدە (ۋالىي مەكتىپىدىكى بۆلۈم باشلىقىدىن يۇقىرى كادىرلار) بولۇپ، ماۋاش تۇزۇمىدىكى كادىرلارنىڭ ماۋاش نومۇرىنىڭ يۇقىرىسى 390، تۆۋىنى 105 نومۇر بولدى.

1956 - يىلى ماۋاش ئىسلاھاتى يولغا قويۇلدى، ۋىلايەت بويىچە (تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا) ناھىيىلەردىكى 2525 كادىرنىڭ ماۋاشى تەڭشەلدى، بۇ ئومۇمىي كادىرنىڭ 76.50% نى تەشكىل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ماۋاشى بىر دەرىجە تەڭشەلگىنى 2051، 2 دەرىجە تەڭشەلگىنى 365، 3 دەرىجە تەڭشەلگىنى 79، 4 دەرىجە تەڭشەلگىنى 11، 5 دەرىجە تەڭشەلگىنى 2.

1963 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاشى تەڭشەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە 14 مىڭ 433 ئىشچى، 19 مىڭ 988 كادىر تەڭشەش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى.

1964 - يىلى ئاپتونوم رايون 3173 دەرىجە ئۆستۇرۇش كۆرسەتكۈچى چۈشۈرۈپ بەردى، بۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتى ۋەزىپىسى بىلەن دەرىجىسى ماس كەلمەيدىغان 183 كادىرنىڭ، 1952 - يىلى دەرىجە ئۆستۇرۇش ۋە بېكىتمىشتىن كېيىن دەرىجىسى ئۆستۇرۇلمىگەن 204 كادىرنىڭ، 1957 - يىلدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان ماۋاشى 25 - دەرىجىدىن تۆۋەن 1751 كادىرنىڭ، ماۋاشى تۆۋەن بولۇپ قالغان 855 كادىرنىڭ ماۋاش دەرىجىسىنى ئۆستۇردى.

1971 -، 1977 -، 1979 - يىللىرى كادىرلارنىڭ ماۋاشى 3 قېتىم تەڭشەلدى. 1977-، 1979 - يىللىرىدىكى 2 قېتىملىق ماۋاش تەڭشەش، دەرىجە ئۆستۇرۇش دائىرىسى 40% بولدى.

1981 - يىلى ماۋارىپ، ساھىيە، تەنتەربىيە ساھەسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاشى تەڭشەلدى، ۋىلايەت بويىچە بۇ 3 ساھەدە دەرىجىسى ئۆستۇرۇلگەنلەر 19 مىڭ 682 گە يېتىپ، مۇشۇ ساھەدىكى ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ 81.77% نى تەشكىل قىلدى، ھەربىر ئادەمگە ھەر ئايدا ئوتتۇرىچە 9.84 يۈەن ماۋاش قوشۇلدى.

1983 - يىلى كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاشى تەڭشەلدى، ماۋاش دەرىجىسى ئۆستۇرۇلگەنلەر 26 مىڭ 379 غا يەتتى، ھەربىر ئادەمگە ھەر ئايدا 9 — 18 يۈەنگىچە ماۋاش قوشۇلدى.

1985 - يىلدىكى ماۋاش تۇزۇمى ئىسلاھاتىدا ۋىلايەت بويىچە 54 مىڭ ئىشچى - خىزمەتچى 1 - قېتىملىق ماۋاش ئىسلاھاتى دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى، ھەر ئايدا قوشۇلغان ئومۇمىي ماۋاش 12 مىليون 960 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 24 يۈەن ماۋاش قوشۇلدى.

1986 - يىلى ساھىيە، ماۋارىپ سىستېمىسىدا ئوقۇتقۇچىلىق، سېھىرالىق خىزمەت ستاژى يارىدەم پۇلى تۇزۇمى يولغا قويۇلغاندا، ۋىلايەت بويىچە 21 مىڭ 651 ئادەم بۇ خىل يارىدەمدىن بەھرىمان بولدى، ھەر بىر ئادەمگە ھەر ئايدا 6 يۈەندىن قوشۇلدى؛ ۋەزىپە ماۋاشىغا كىرگۈزۈلمىگەن 1519 كادىرنىڭ ماۋاشى تەڭشىلىپ، ھەربىر ئادەمگە ھەر ئايدا 2.9 يۈەندىن قوشۇلدى؛ كارخانىلارنىڭ ماۋاش ئىسلاھاتىدا 36 مىڭ 187 ئادەمنىڭ دەرىجىسى ئۆزگەرتىلىپ، يېڭى ماۋاش ئۆلچىمىگە چۈشۈرۈلۈپ، ھەربىر ئادەمگە ھەر ئايدا 28.45 يۈەندىن تۇراقسىز ماۋاش قوشۇلدى.

1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 24 مىڭ 735 ئادەمنىڭ ماۋاشى تەڭشىلىپ، ھەربىر ئادەمگە 9.29 يۈەندىن قوشۇلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ 96% نى تەشكىل قىلغان 61 مىڭ 371 ئادەمنىڭ ماۋاشى ئومۇمىيۈزلۈك تەڭشىلىپ، ھەربىر ئادەمگە ھەر ئايدا 67.84 يۈەندىن قوشۇلدى.

3. پاراۋانلىق

50 - يىللاردا مەۋرىي، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماۋاشىنىڭ 1% ى بويىچە پاراۋانلىق

خىراجىتى ئاجرىتىلدى؛ 1964 - يىلى 2.4% بويىچە؛ 1966 - يىلى 2.6% بويىچە؛ 1980 - يىل 1 — 7 - ئايغىچە 2.5% بويىچە؛ 8 — 12 - ئايغىچە 2.1% بويىچە ئاجرىتىلدى، بۇ تاكى 1990 - يىلغىچە داۋاملاشتى.

50 — 60 - يىللاردا ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشى تۆۋەن، كۆپ پەرزەنتلىك ئائىلىلەر كۆپ بولۇپ، پاراۋانلىق خىراجىتىنىڭ كۆپ قىسمى ئائىلىسىدە قىيىنچىلىقى بار ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ياردەم بېرىشكە ئىشلىتىلدى. 1955 - يىلى ژىلايەت بويىچە قوشۇمچە ياردەم بېرىلگەن تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بار ئىشچى - خىزمەتچى 990 ئادەم (قېتىم) گە، بېرىلگەن پۇل 51 مىڭ 17 . 24 يۈەنگە؛ بالىلار باغچىسى، يەسلى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كوللېكتىپ پاراۋانلىق چىقىمى 13 مىڭ 4 يۈەنگە يەتتى. 1961 - يىلى ژىلايەت بويىچە 6 ناھىيىدە بالىلار باغچىسى قۇرۇلۇپ، 367 بالا قوبۇل قىلىندى. 1961 — 1964 - يىلغىچە ژىلايەت بويىچە قوشۇمچە ياردەم بېرىلگەن تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بار ئىشچى - خىزمەتچى 16 مىڭ 647 ئادەم (قېتىم) گە، بېرىلگەن پۇل 880 مىڭ 89 . 12 يۈەنگە يېتىپ، ھەربىر ئادەمگە 86 . 52 يۈەندىن توغرا كەلدى. كوللېكتىپ پاراۋانلىقتا ئىشلىتىلگەن ياردەم پۇلى 38 مىڭ 60 . 16 يۈەنگە يەتتى.

80 - يىللارغا قەدەم قويۇلغاندىن كېيىن پاراۋانلىق خىراجىتىنىڭ كوللېكتىپ پاراۋانلىقتا ئىشلىتىلىدىغان قىسمى كۆپەيدى. 1980 - يىلى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ پاراۋانلىق خىراجىتى كىرىمى 387 مىڭ 669 يۈەنگە، چىقىمى 316 مىڭ 889 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قىيىنچىلىقى بار شەخسلەرگە ئىشلىتىلگەن پۇل 156 مىڭ 724 يۈەن بولۇپ، ھەربىر ئادەمگە 54 . 43 يۈەندىن توغرا كەلدى، كوللېكتىپ پاراۋانلىقتا ئىشلىتىلگىنى 150 مىڭ 164 يۈەن (بۇنىڭ ئىچىدە بالىلار باغچىسىغا ئىشلىتىلگىنى 19 مىڭ 354 يۈەن، داۋالاش ياردىمىگە ئىشلىتىلگىنى 15 مىڭ 374 يۈەن، كېسەللەردىن ھال سوراشقا ئىشلىتىلگىنى 739 يۈەن، كۆمۈر، سەي-كۆكتاتقا ئىشلىتىلگىنى 75 مىڭ 839 يۈەن، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىسىغا قوشۇمچە ياردەم بېرىلگىنى 4226 يۈەن، باشقا چىقىم 34 مىڭ 632 يۈەن). 1983 - يىللىق پاراۋانلىق خىراجىتى 441 مىڭ 420 يۈەنگە، ئەمەلىي چىقىم 449 مىڭ 719 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قىيىنچىلىقى بار ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە ئىشلىتىلگىنى 87 مىڭ 818 يۈەن بولۇپ، ھەربىر ئادەمگە 30 . 38 يۈەندىن توغرا كەلدى. كوللېكتىپ پاراۋانلىقتا ئىشلىتىلگىنى 361 مىڭ 901 يۈەنگە يەتتى، بۇ پۇل ئاساسلىقى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىسى، بالىلار باغچىسى، سالامەتلىك تەكشۈرتۈش، كېسەللەردىن ھال سوراش، يالغۇز پەرزەنتلەرگە ياردەم بېرىش قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلدى.

§ 5 . ئۇنۇڭان باھالاش، تەكلىپ قىلىش

1 . ئاپپارات

قەشقەر ژىلايەتلىك قۇرۇلۇش تېخنىكا كادىرلىرىنىڭ ئۇنۇڭاننى باھالاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى 1980- يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قۇرۇلدى، رەھبەرلىك گۇرۇپپا ئىشخانىسى ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىدا تەسىس قىلىندى، بۇ ئىشخانا ئۇنۇڭان باھالاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ژىلايەتلىك قۇرۇلۇش تېخنىكا كادىرلىرىنىڭ ئۇنۇڭاننى باھالاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ژىلايەتلىك ئۇنۇڭان ئىسلاھاتى خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، گۇرۇپپا قارمىقىدا تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەن ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىندى. تەبىئىي پەن ئۇنۇڭاننى باھالاشقا پەن - تېخنىكا كومىتېتى، ئىجتىمائىي پەن ئۇنۇڭاننى باھالاشقا ئەمگەك كادىرلار باشقارمىسىنىڭ پەن - تېخنىكا كادىرلىرى بۆلۈمى مەسئۇل بولدى.

2. باھالاش، تەكلىپ قىلىش خىزمىتى

1979 - يىلى قەشقەر ئۇلايىتى بويىچە تۇنجى تۇركۈمدە 9 قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمى، مالىيە بوغالتىرلىق خادىمنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈردى ۋە ئۇنۋان بەردى. شۇ يىلى 10 - ئايدا بۇ خىزمەت ئۇلايەتكە قاراشلىق ئورۇنلاردا نۆۋەتمدا سىناق قىلىندى. 12 - ئاينىڭ 29 - كۈنى مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ بوغالتىرلىق ئۇنۋانى بېرىشنى نۆۋەتمدا سىناق قىلىش خۇلاسىسى» ، «سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش چارىسى» نى تەستىقلاپ تارقىتىپ، ناھىيە (شەھەر) لەر، ئۇلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا بوغالتىرلارنىڭ ئۇنۋانىنى باھالاش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇردى. 1980 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا باھالاش ئارقىلىق بىر كىشىگە باش بوغالتىرلىق ئۇنۋانى، 16 كىشىگە مەسئۇل بوغالتىرلىق ئۇنۋانى، 74 كىشىگە يارىمچى بوغالتىرلىق ئۇنۋانى بېرىلدى.

1981 - يىل 10 - ئايدا ئۇلايەت بويىچە كەسپىتىن ئىمتىھان ئېلىش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلىشىپ، ئومۇميۈزلۈك باھالاش ئېلىپ بېرىلدى. ئۇلايەت بويىچە 513 كىشى يارىمچى بوغالتىر، 1520 كىشى مەسئۇل بوغالتىر، 172 كىشى كۆرسىتىلگەن بوغالتىر قىلىپ باھالاندى. بۇلار 2205 نادەم بولۇپ، ئومۇمىي بوغالتىرلارنىڭ %36.63 نى تەشكىل قىلدى؛ قۇرۇلۇش سىستېمىسىدا دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەن ئىنژېنېر 203 بولۇپ، قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىملىرىنىڭ %19 نى تەشكىل قىلدى؛ يېزا ئىگىلىك سىستېمىدا دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەن ئاگرانوم، مەسئۇل مال دوختۇرى 287 بولۇپ، يېزا ئىگىلىك تېخنىكا خادىملىرىنىڭ %16.4 نى تەشكىل قىلدى. دەرىجىسى ئۆستۈرۈلگەن يارىمچى ئاگرانوم، يارىمچى ئىنژېنېر، يارىمچى چارۋا - مال دوختۇرى، كاتىگورىيىگە سېلىنىپ ئۆزگەرتىلگەن تېخنىكا خادىملىرىنى ئۇلايەتتىكى مەسئۇل تارماقنىڭ باھالاش ھەيئىتى، ناھىيە (شەھەر) لىك باھالاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى.

1982 - يىل 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - يېزىقى تەرجىمانلىقى، ئىقتىساد، ستاتىستىكا كەسپىلىرى بويىچە نۆۋەتمدا سىناق قىلىش ئاخىرلىشىپ، كاندىدات ئالىي تەرجىماندىن 3ى، تەرجىماندىن 7سى، پراكتىكانت تەرجىماندىن 3ى، مەسئۇل ستاتىستىكىچىدىن 3ى، يارىمچى مەسئۇل ستاتىستىكىچىدىن 12 سى، ستاتىستىكىچىدىن 33ى باھالاندى. 1983 - يىل 3 - ئايغىچە ئۇلايەت بويىچە 727 كەسپىي تېخنىكا خادىمىغا ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋان بېرىلدى.

1986 - يىلدىن باشلاپ ئۇنۋانى بارلارنى تەكلىپ قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1987 - يىلى ئىجتىمائىي پەن ئۇنۋانى بويىچە ئۇنۋان بېرىلمەي قالغان 1555 كىشىگە ئۇنۋان بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان بېرىلگىنى ئۇنۋان تولۇقلاپ بېرىلگىنى 112، يارىمچى ئۇنۋان بېرىلگىنى 809، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۋان بېرىلگىنى 634، قەشقەر ئۇلايىتىدە تۇنجى قېتىملىق ئۇنۋانى بويىچە تەكلىپ قىلىش خىزمىتى 2 باسقۇچ بويىچە ئىشلەندى، يەنى بۇ خىزمەت كەسپىي ئورۇنلاردا 1987 - يىل 6 - ئايدا، كارخانىلاردا 1988 - يىل 1 - ئايدا باشلاندى. ئۇلايەتلىك ئۇنۋان ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى سىستېما بويىچە ئۇنۋان خىزمىتىگە مەسئۇل رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىدىن 18 نى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان باھالاش ھەيئىتىدىن 24 نى، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۋان باھالاش ھەيئىتىدىن 4 نى قوردى. ناھىيە (شەھەر) لەردە ۋە ئۇلايەتكە قاراشلىق ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك ئورۇنلاردىمۇ مۇناسىپ رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى ۋە باھالاش ھەيئەتلىرى قۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك ئۇنۋان ئىسلاھاتى ئىشخانىلىرىنىڭ مۇدىرلىرى ۋە خىزمەتچى خادىملىرىدىن بولۇپ 500 نادەم كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەندى، ئۇلايەت بويىچە ھەرخىل كەسپىي خادىملارنىڭ تەكتى ئېنىقلاندى.

ئاپتونوم رايونلۇق ئۇنۋان ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قەشقەر ئۇلايىتىگە ئالىي ئۇنۋان كۆرسەتكۈچىدىن 707 نى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان كۆرسەتكۈچىدىن 8382 نى چۈشۈرۈپ بەردى. قەشقەر ئۇلايىتى ئىشقا قاراپ ئىش ئورنى تەسىس قىلىش، چەت، يىراق ناھىيىلەرگە، جاپالىق ساھەلەرگە ۋە نۆۋەتلىق

تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان تۈرلەرگە مۇۋاپىق ئېتىبار بېرىش پرىنسىپىغا ئاساسەن، ئالىي ئۇنۇڭان ئىش ئورنىدىن 684 نى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئىش ئورنىدىن 7148 نى، يارداەمچى ئۇنۇڭان ئىش ئورنىدىن 11 مىڭ 837 نى، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئىش ئورنىدىن 13 مىڭ 89نى تەسىس قىلدى. ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئۇنۇڭان ئىش ئورنىدىن 33 مىڭ 160 ى تەسىس قىلىندى.

باھالاش - تەكشۈرۈش خىزمىتىدە ئۇنىۋېرسال باھالاپ بېكىتىش چارىسى قوللىنىلىپ، باھالاش ئۇلچىمىدە چىڭ تۇرۇلۇپ، باھالاش سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىندى. 1989 - يىل 4 - ئايغىچە ۋىلايەتلىك ئۇنۇڭان ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ئارقىلىق 514 كىشىگە ئالىي ئۇنۇڭان، 5817 كىشىگە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭان، 10 مىڭ 446 كىشىگە يارداەمچى ئۇنۇڭان، 11 مىڭ 260 كىشىگە باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭان بەردى، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈڭىلىشتا لايىقەتلىك بولغان ئورۇنلاردا ئۇنۇڭانى بويىچە تەكلىپ قىلىش (ۋەزىپىگە قويۇش) خىزمىتىنى قانات يايدۇردى.

كارخانىلارنىڭ ئۇنۇڭان ئىسلاھاتى 1988 - يىل 1 - ئايدا باشلاندى. ۋىلايەتلىك ئىقتىساد كومىتېتىدا كارخانىلارنىڭ ئۇنۇڭان ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسى قۇرۇلدى، بۇ ئىشخانا ۋىلايەت بويىچە كارخانىلارنىڭ ئۇنۇڭان ئىسلاھاتى خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. ۋىلايەت بويىچە دۆلەت كارخانىسى (تەمىنات - سودا سىستېمىسىنىڭ شۇنىڭ ئىچىدە) 394، ئىشچى - خىزمەتچىسى 27 مىڭ بولۇپ، تۇنجى قېتىملىق ئۇنۇڭان ئىسلاھاتىدا 10 مىڭ 465 كەسىپنى تېخنىكا خادىمىنىڭ تەكتى ئېنىقلاندى، بۇلار 9 ساھەگە چېتىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كارخانىلارنىڭ ئەملىي ئەھۋالى ۋە تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئاساسەن، ئۇنۇڭان ئىش ئورنىدىن 8659 ى تەسىس قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئۇنۇڭان ئىش ئورنى 115، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئىش ئورنى 1324، يارداەمچى ئۇنۇڭان ئىش ئورنى 3195، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئىش ئورنى 4025؛ 1989- يىل 4 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە ۋىلايەت كارخانىلىرىدىن ئالىي ئۇنۇڭانغا تەستىقلانغانلار 57 (ئاز سانلىق مىللەت 5، خەنزۇ 52)؛ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭانغا تەستىقلانغانلار 856 (ئاز سانلىق مىللەت 223، خەنزۇ 633)؛ يارداەمچى ئۇنۇڭانغا تەستىقلانغانلار 2657 (ئاز سانلىق مىللەت 1798، خەنزۇ 859)؛ باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭانغا تەستىقلانغانلار 3110 (ئاز سانلىق مىللەت 2057، خەنزۇ 1053).

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئۇنۇڭان باھالاش ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 11 بىرلىكى: ئادەم

ئۇنۇڭان دەرىجىسى / ئۇنۇڭان سىستېمىسى	جەمئىي	ئالىي دەرىجىلىك		ئوتتۇرا دەرىجىلىك	يارداەمچى	باشلانغۇچ دەرىجىلىك
		ئالىي	كاندىدات			
تەبىئىي پەن تەتقىقاتى	48	1	2	10	32	3
ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى	55		1	23	27	4
سەھىيە تېخنىكىسى	5358	27	69	1025	2318	1919
ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	116		25	45	45	1
ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇتقۇچىسى	587		56	265	237	29
ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	17287		226	414	8565	8082
ئىشچىلار تېخنىكوم ئوقۇتقۇچىسى	83		3	39	38	3

تەجرىبە تېخنىكىسى	39				16	23
قۇرۇلۇش تېخنىكىسى	3779		43	372	1537	1827
ھۈنەر ـ سەنئەت كەسپى	3			2		1
ئاڭلىتىش كەسپى	43			8	18	17
يېزا ئىگىلىك كەسپى	2061		55	338	792	876
ئىقتىساد كەسپى	2045		3	216	825	1001
بوغالتىرلىق كەسپى	2215			105	746	1364
ستاتىستىكا كەسپى	201			15	55	131
ئاخبارات كەسپى	192		7	51	90	44
ئارخىپ كەسپى	127		1	19	73	34
نەشرىيات كەسپى	18		1	11	6	
كۈتۈپخانا، ماتېرىيال كەسپى	140			21	70	49
مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، مۇزېي كەسپى	19			6	8	5
ئاممىۋى مەدەنىيەت	31		2	8	8	13
سەنئەت كەسپى	320		12	105	119	84
چەت ئەل تىلى تەرجىمانلىق كەسپى	3				3	
ئاز سانلىق مىللەت تىل ـ يېزىقى تەرجىمانلىق كەسپى	349		14	92	207	36
تەنتەربىيە تېرىپى	58		2	20	34	2
ئادۋوكاتلىق كەسپى	13			5	5	3
ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپى	12			4	8	
جەمئىي	35202	28	522	3219	15882	15551

3. ئۇنۋان سالاھىيەت ئىمتىھانى

1981 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتى 1966 ـ يىلدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان بوغالتىرلاردىن بىر تۈتاش سوئال چىقىرىپ، بىر تۈتاش ۋاقىتتا، بىر تۈتاش جاۋاب بويىچە ئىمتىھان ئالدى، ۋىلايەتتىكى 3480 بوغالتىرنىڭ 1157سى ئىمتىھانغا قاتناشتى، ئۇلارنىڭ نەتىجىسى خېلى ياخشى بولدى. ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىن ئىمتىھانغا قاتناشقان 613 ئادەمنىڭ 467سى 60تىن يۇقىرى نومۇر ئېلىپ، 76.2%نى ئىگىلىدى. كېيىن ئۇنۋان باھالاش خىزمىتى ۋاقتىنچە توختاپ قالدى. 1983 ـ يىلدىن كېيىن ئۇنۋان دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈشتە سىناش ۋە باھالاش ئاساس قىلىندى. 1991 ـ يىلى ئۇنۋان دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈشتە ئىمتىھان باھالاشنىڭ ئورنىنى ئالدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كادىرلارنىڭ 1950 — 1959 - يىلغىچە بولغان ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 12

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي سانى	جىنسى		مىللىتى							مەلۇماتى					سىياسىي قىياپىتى			ساھەلەرگە بۆلۈنۈشى						
		ئەر	ئايال	خەنزۇ	ئۇيغۇر	قازاق	موڭغۇل	تاجىك	خوتەنزۇ	باشقىلار	ئالىي مەكتەپ	تولۇق ئوتتۇرا	ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇقسىز	باشلانغۇچ مەكتەپ	ساۋاتسىز	پارتىيەدە ئەمەس	ئىتتىپاق ئەزاسى	پارتىيە ئەزاسى	پارتىيە، ئاممىۋى تەشكىلات	سىياسىي قانۇن	مالىيە - سودا	ساناقات، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف	مائارىپ، مەدەنىيەت، مەھىيە	باشقىلار
1950	5999	5553	446	1023	4738	9	1	58	59	111	36	263	1296	2213	2191	460	477	5062	2549	478	673	31	2173	20
1951	6608	6049	559	1074	5214	11		55	98	156	37	284	1488	2429	2370	500	603	5505	4900	502	789	17	2298	25
1952	8028	7318	710	1494	6292	10		57	48	127	51	325	1985	2913	2754	821	922	6285	3432	633	1045	23	2773	21
1953	10236	9223	1013	1803	8142	11		55	62	163	70	400	2769	4112	2885	1378	1380	7478	4036	732	1696	60	3484	78
1954	12115	10747	1368	2529	9256	11		92	97	130	163	611	3629	4446	3266	2013	1941	8161	4114	670	2810	213	3962	111
1955	14536	12635	1901	3634	10597	4	1	74	103	123	234	779	4843	4954	3726	3156	2473	8907	4533	845	3900	329	4325	128
1956	18041	15443	2598	4435	13226	24	2	132	116	106	249	1018	7170	5957	3647	4195	3330	10516	3985	1071	5325	1234	5234	102
1957	19481	16651	2830	4954	14073	7		127	191	129	321	1259	8219	6126	3556	5047	3537	10897	4491	1015	5599	1251	5726	111
1958	19330	16283	3047	4890	13950	10		132	178	170	353	1333	8072	6050	3522	4941	3816	10573	4253	979	4765	1684	6249	92
1959	22070	18024	4046	5722	15846	13	2	125	217	145	476	1865	9173	6746	3810	6219	4758	11093	4545	919	5549	2007	7164	39

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كادىرلارنىڭ 1980 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 13

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي كادىر	جىنسى		يېشى									مەلۇماتى			
		ئەر	ئايال	25 ياشتىن تۆۋەنلەر	26 — 30 ياش	31 — 35 ياش	36 — 40 ياش	41 — 45 ياش	46 — 50 ياش	51 — 55 ياش	56 — 60 ياش	60 ياشتىن يۇقىرىلار	ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى	تېخنىكوم ئوتتۇرا	تولۇق ئوتتۇرا	تولۇقسىز ئوتتۇرىدىن تۆۋەنلەر
1980	47763	34883	12880	6542	6119	7567	8668	7094	5322	4017	1960	474	4686	13106	6796	23175
1981	42799	29909	12890	7719	5341	6116	7332	6645	4426	3226	1611	383	4217	14195	6122	18265
1982	42739	28722	14016	10196	6180	5208	6440	5769	4118	2954	1541	333	3676	16278	6378	16407
1983	48149	32420	15729	11025	7346	6060	7173	6573	4690	3385	1597	300	3893	18039	7732	18485
1984	49559	33432	16127	11109	8155	6408	7240	6681	4816	3294	1567	289	4306	19964	8305	16984
1985	51054	34371	16683	11261	8417	6547	7134	6969	5397	3291	1752	286	3034	11309	5704	11507
1986	52435	34295	18140	12184	8425	5788	7142	6836	5813	3266	1689	284	5977	23722	10065	12671
1987	54346		9691	7827	5016	4236	4043	4374	4189	2824	1444	180	4476	13090	6825	9742
1988	52094	33597	18497	11890	8393	7177	7174	6943	5683	3277	1407	150	8311	24907	8729	10147
1989	56895	35936	20959	12215	9812	8603	7434	7092	7070	3712	1748	209	9798	27122	9401	10574
1990	58875	37401	21474	12189	10953	8802	8247	7182	6375	4821	2503	227	11128	28859	9119	9769

ئىزاھ: 1. جەدۋەلدىكى 1987 - يىلدىكى سان ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.
2. جەدۋەلدىكى يېشى دېگەن كاتەكچىدىكى ساندىن باشقىلار پارتىيە، ئاممىۋى تەشكىلاتلاردىكى كادىرلار ۋە تىك لىنىيىلىك باشقۇرۇلىدىغان مۇستەبىتدىكى كادىرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1958 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى كادىر، ئىشچى - خىزمەتچى ۋە ئۇلارنىڭ ماڭاش ئەھۋالى

جەدۋەل: 26 — 14

بىرلىكى: ئادەم، تۆمەن يۈەن

يىللار	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئوتتۇرىچە ماڭاش (يۈەن)	ۋىلايەتكە بۇ‌ۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار		قەشقەر شەھىرى		قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى		قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى		يېڭسار ناھىيىسى		يوپۇغا ناھىيىسى		پەيزاۋات ناھىيىسى		يەكەن ناھىيىسى		پوسكام ناھىيىسى		قاغىلىق ناھىيىسى		مەكىت ناھىيىسى		مارالبېشى ناھىيىسى		تاشقورغان ناھىيىسى	
				ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى	ئىشچى - خىزمەتچى	ماڭاش ئومۇمىي سوممىسى
1958	49150																												
1959	68296																												
1960	78872																												
1961	72738	3394.09	467	22472	986.90	5473	369	6684	227.24	3608	203.06	3225	148.88	2318	133	2627	158.40	7950	382.60	4578	192.20	5004	237	3339	138.80	4885	166.5	575	50.5
1962	58291	3154.05	541	18392	919.4	5280	312.78	3583	184.48	3114	204.35	2718	144.8	1909	100.52	2160	139.38	5979	357.52	3616	145	3644	219.24	2982	140.6	4372	237.08	542	48.9
1963	47950	2721.92	568	12735	758.6	2761	188.75	2908	168.49	3219	190.54	2408	135.75	1867	95.2	2345	136.9	5911	328.53	3251	140.02	3964	205.98	2410	131.1	3669	191.24	502	51.42
1964	51278	2893.34	564	13761	787.2	2731	194.01	3257	205.35	3304	193.21	2725	143.12	1925	102.3	2411	154.2	6605	366.22	3456	130.06	4133	221.48	2719	140	3615	191.78	556	64.43
1965	52731	3058.73	580	12865	745.9	3755	294.35	3451	212.29	3296	202.35	2257	141.5	2103	111.91	2606	165.6	7385	409.67	3524	135.48	4292	237.44	2913	144.9	3643	202.65	641	54.69
1966	50697	2984.6	589	11608	749.53	3619	248.4	3474	213.5	3280	195.2	2238	140.5	2008	101.44	2471	155.4	7179	412.9	3524	138	4403	237.7	2780	146.1	3495	190.6	608	55.38
1967	51978	2978.58	573	11568	673.4	3576	245.3	3422	218.6	3155	184	2619	141.3	2126	106.3	2509	146.4	7372	400.8	3575	203.2	4673	248.1	3001	154.4	3674	200.9	608	55.38
1968	53402	2976.51	557	12120	694.08	3685	241.83	3626	224.9	3317	200.1	2650	151.7	2191	106.9	2615	149.3	7504	405.4	3534	138.51	4724	247.3	3171	166.2	3541	191.5	723	52.8

60.8	747	197.8	3692	166.7	3193	257	4748	138.51	3534	403.2	7454	152.9	2621	115.8	2260	139.43	2594	201.62	3450	233.4	3786	252.08	3664	724.6	12199	564	3043.83	53942	1969
70.2	759	210.91	3806	163.3	3062	257.2	4966	156.61	3472	412.3	7642	167	2764	217.83	2138	145.13	2519	190.01	3178	234.65	3827	237.88	3469	742.86	13193	565	3095.88	54755	1970
63.58	771	213.89	3745	152.9	3090	273	5261	157.22	4077	438.49	7641	163.8	2733	128.44	3122	159.81	2948	197.82	3610	237.45	4142	298.15	4363	976.89	16810	555	3461.43	62313	1971
67.49	814	241.11	3961	197.2	3316	280.8	5321	156.51	7087	452.26	8111	163	2578	134.94	2672	174.22	2973	236.94	3921	251.22	4156	329.56	4619	1062.27	16896	591	3747.11	63425	1972
78.1	867	269.68	4266	212.8	3398	355.24	5439	191.33	4256	570.62	8449	196.22	2855	148.85	2757	243.16	3559	294.24	4407	326.13	4218	428.32	4729	1243.21	16730	693	4570.1	65930	1973
82.4	876	277.58	4420	212.8	3393	316.67	5819	157.3	4493	549.75	8546	209.08	2865	144.8	2792	223.3	3166	336.49	4268	306.39	4420	412.12	4879	1278.62	17372	676	4547.1	67309	1974
86.1	1058	277.4	4425	218.9	3569	398.8	6677	171.3	4267	551.84	9144	216.9	3052	160.77	2972	222.1	3342	297.71	4313	315.41	4430	423.12	5495	1225.9	14594	678	4566.25	67338	1975
90	1117	337.4	4670	213.6	3796	405.09	6722	189.2	4350	587.59	9455	217.7	3180	169.77	2996	224.12	3493	308.48	4656	232.48	3249	561.7	7264	1204.45	14313	686	4751.58	69261	1976
100.1	1174	297.45	4845	323.5	3862	426.07	6809	197.1	4504	636.64	10671	208.37	3242	167.44	2916	239.5	3779	322.42	5001	247.52	3815	551	7464	1289.36	16299	649	4823.99	74381	1977
120.82	1467	353.5	5517	264.1	4124	449.92	8206	235.8	5652	794.75	12867	274.39	4331	186.51	3428	321.21	4198	420.3	7097	318.02	4145	756.98	9927	1358.19	17860	659	5854.49	88819	1978
138.96	1649	384.1	5796	297.3	4372	888.48	7591	285.6	5857	872.97	13369	284.2	4187	225.55	3674	305.77	4748	417.2	6138	341.88	5089	780.11	10196	1562.98	18878	698	6385.1	91544	1979
160.83	1638	462.6	5966	365.25	4534	609.16	8551	298.57	4402	1062.76	13132	404	5019	281.48	3664	370.55	4887	507.5	6219	421.03	4980	918.65	10176	1867.27	20325	827	7729.65	93493	1980
194.62	1785	457.2	6016	378.59	4793	687.87	9256	346.25	4666	1115.6	13698	432.9	5550	292.25	3972	393.5	4930	551.9	6672	408.35	4787	924.42	10885	20385.09	22503	823	8238.54	99713	1981
202.08	1775	586.6	6491	446.47	5600	769.92	9254	424.31	4804	1255.82	14574	530.03	5705	329.53	3994	431.9	5044	643.20	7277	517.36	7221	953.45	9890	2195.15	22649	896	9285.82	103678	1982
231.95	1744	635.24	6602	474.38	5041	810.32	9160	477.49	4926	1197.04	13634	568.81	5567	372.78	3995	452.3	5192	698.15	7698	635.28	6940	1026.16	10675	2338.21	22041	961	9918.43	103215	1983
245.01	1689	629.24	5177	489.79	4310	879.86	8223	495.87	4675	1145.72	12850	611.38	5045	376.9	3537	511.27	5005	810.97	6580	704.86	6867	1227.68	10403	2433.62	20437	1114	10562.17	94798	1984
261.59	1760	827.17	6131	618.23	4430	1029.1	8444	688.05	4574	1611.02	12994	737.47	5231	448.06	3537	697.99	5399	850.62	6514	959.83	6720	160.12	12124	3511.71	23869	1350.8	13824.28	101736	1985
322.1	1730	982.2	6194	736.8	4453	1134.7	8186	661.2	4770	1964	12754	797.2	5205	571.6	3565	818.3	5533	971.2	6709	1155.39	7615	1826.89	11611	4801.27	25754	1590.6	16767.55	105414	1986
341.8	1773	1157.9	6721	790.2	4534	1231.7	7975	888.25	5096	2138	13014	887.8	5245	614.8	3620	919.9	5729	1039.3	6771	1193.99	7874	1877.42	11441	4952.4	26916	1699	18033.6	106137	1987
360.5	1544	1219.8	6024	904.3	4502	1455.4	8968	864.7	4775	2246.6	12806	1041.5	4908	675.9	3884	1034.2	5627	1155.6	6229	1469.4	7087	2105.1	11336	5725.2	27045	1936.9	20258.2	104593	1988
405.1	1603	1317.9	6261	1003.7	4649	1551.2	8033	926.7	4782	2661.7	12965	1103.7	5184	717.3	4016	1039.8	5636	1380.9	6850	1561.3	7320	2275.7	11763	6009.6	26027	2089	21953.9	105089	1989
425.1	1618	1737.5	7846	1135.8	4750	1924.1	8275	1065.1	4902	2961.7	13322	1050.7	5116	876	3910	1171.8	5681	1549.4	7138	1800.4	7604	2617.76	12588	6724.5	26304	2296	25039.96	109054	1990

بىگىرمە يەتتىنچى قىسىم

تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى

يىگىرمە يەتتىنچى قىسىم

تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە روسىيە سىبىرىيە ۋە يىراق شەرقتە كېڭەيمىچىلىك قىلىش بىلەن بىللە، تاجاۋۇزچىلىق نىشانىنى جۇڭگوغا قاراتتى. كاڭشى 57 - يىلى (1718 - يىلى) روسىيە ئەسكەر ئەۋەتىپ ئىرتىش دەريالىق ۋادىسىغا تاجاۋۇز قىلىپ سەنارا جەنىسكى قەلئەسىنى قۇردى. داۋگۇاڭ 20 - يىلى (1840 - يىلى) دىكى ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن، روسىيە پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭغا قارىتىلغان تاجاۋۇزچىلىقىنى تېزلىتىپ، چىڭ ھۆكۈمىتىنى بىر قاتار تەڭسىز شەرتنامىلەرنى ئىمزالاشقا مەجبۇرلىدى ھەمدە يەر - زېمىننى بۆلۈۋېلىپ پۇل تۆلەتتى. تۇڭجى 3 - يىلى (1864 - يىلى) دىن كېيىن، يەنە جەنۇبىي شىنجاڭنى چاڭگىلغا كىرگۈزۈۋالغان ياقۇپبەگ قورچاق ھاكىمىيىتى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىرلىكتە تالان - تاراج قىلدى. چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، گۇاڭشۈ 7 - يىلى (1881 - يىلى) جۇڭگو بىلەن روسىيە سۇلالىسى ئىلى شەرتنامىسى» نى ئىمزالىدى. شۇ يىلى روسىيە قەشقەردە كونسۇلخانا قۇردى. ياندۇرقى يىلى «جۇڭگو- روسىيە ئىلى شەرتنامىسى» نى تۈزدى. گۇاڭشۈ 10 - يىلى (1884 - يىلى) «جۇڭگو- روسىيە چېگرىسىنى داۋاملىق تەكشۈرۈش شەرتنامىسى» نى تۈزدى. كېيىن گۇاڭشۈ 14 - يىلى (1888 - يىلى) دىن گۇاڭشۈ 21 - يىلى (1895 - يىلى) غىچە روسىيە كۆپ قېتىم جۇڭگونىڭ پامىر رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى ھەمدە ئەنگلىيە بىلەن بىرلىشىپ چىڭ ھۆكۈمىتىدىن خۇپيانە ئۈز ئالدىغا پامىر رايونىنى بۆلۈشۈۋېلىپ، پامىرنىڭ غەربىي قىسمىدىن جۇڭگونىڭ 28 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر زېمىننى ئىشغال قىلىۋالدى.

ئەنگلىيە ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن تېخىمۇ كۆپلىگەن ئەپيۇن قاتارلىق تاۋارلارنى شىنجاڭغا كىرگۈزۈپ ئىقتىسادىي مەنپەئەتكە ئېرىشىش بىلەن بىللە ئەنگلىيە پەرەس كۇچلەرنى يۆلەپ، ئۆزىنىڭ سىياسىي تەسىرىنى كېڭەيتتى ھەمدە روسىيە بىلەن بىرلىشىپ شىنجاڭغا قارىتىلغان «تالان - تاراج قىلىش» نى باشلىدى. گۇاڭشۈ 16 - يىلى (1890 - يىلى) ئەنگلىيە قەشقەردە ساياھەت ئەمەلدارى تەسىس قىلدى، بۇ ئەنگلىيىنىڭ تۇرۇشلۇق باش كونسۇلىنىڭ تەكتى ئىدى، گۇاڭشۈ 34 - يىلى (1908 - يىلى) ئۇ باش كونسۇلغا ئۆزگەرتىلدى ھەمدە باش كونسۇلخانا تەسىس قىلىنىدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) سابىق ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ھىندىستان مۇستەقىل بولۇپ ھىندىستان، پاكىستاندىن ئىبارەت 2 دۆلەتكە ئايرىلدى. 2 - يىلى ئەنگلىيە قەشقەردە تەسىس قىلغان باش كونسۇلخانا تاقىلىپ، كونسۇلخانىنىڭ ئۈي - مۇلكى ھىندىستان، پاكىستانىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىن، بۇ 2 دۆلەت ئۈز ئالدىغا كونسۇلخانا قۇردى.

1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ھىندىستان، پاكىستانىنىڭ قەشقەردە قۇرغان كونسۇلخانىلىرى ئېتىراپ قىلىنمىدى. شۇ يىلى 11 - ئايدا بۇ 2 دۆلەتنىڭ كونسۇلخانىلىرى تاقالدى. 1952- يىلى پاكىستان ئۆزىگە تەۋە كونسۇلخانىنىڭ ئۈي - ئىمارەتلىرى، مۇلۇكلىرىنى ھىندىستانىنىڭ باشقۇرۇشىغا

ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1953 - يىل 9 - ئايدا ھىندىستان يەنە كونسۇلخانىسىنىڭ بارلىق مۇلكىنى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1956 - يىل 9 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) دىن 1962 - يىل 9 - ئايغىچە چەت ئەلنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق سودا ئاپپاراتلىرى، مەسىلەن: سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا شىركىتى، جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ بانكىسى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يىراق شەرق ترانسپورت شىركىتى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى تويۇن (ھازىرقى تورغات) دا تۇرۇشلۇق سودا ۋەكىللىرى باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، باشقا دۆلەتلەرنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق سودا ئاپپاراتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىمۇ ئاياغلاشتى.

I باب

ئاپپارات

§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى

1. تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرى مىنگو دەۋرىدە، قەشقەر، يەكەن قاتارلىق جايلاردا مەخسۇس تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى تەسىس قىلىنمىغانىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1951 - يىل 1 - ئايدا شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە باشقارمىسى قۇرۇلدى. 1954 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە 1969 - يىلى تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى تاشقى ئىشلار گۇرۇپپىسىغا، 1974 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت تاشقى ئىشلار باشقارمىسىغا، 1978 - يىل 5 - ئايدا تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1979 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1990 - يىلىغىچە شۇ پېتى تۇرىۋەردى.

قەشقەر شەھىرى ۋە ئالاقىدار ناھىيىلەرنىڭ تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئاپپاراتلىرى كېيىنرەك قۇرۇلدى. تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى 1982 - يىلى، يەكەن ناھىيىلىك تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى 1985 - يىلى، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى 1989 - يىلى قۇرۇلدى، قەشقەر شەھەرلىك تاشقى ئىشلار مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئىشخانىسى 1984 - يىلى، قاغىلىق ناھىيىلىك تاشقى ئىشلار-مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئىشخانىسى 1988 - يىلى قۇرۇلدى، باشقا ناھىيىلەردە 1990 - يىلىغىچە تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى قۇرۇلمىدى.

2. مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئاپپاراتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇھاجىرلار خىزمىتى بۇرۇندىنلا تاشقى ئىشلار خىزمىتى بىلەن بىللە ئىشلىنەتتى، مەخسۇس تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى يوق ئىدى.

1) ۋىلايەتلىك تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى 1951 - يىل 1 - ئايدىن 1954 - يىل 6- ئايغىچە شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسى مۇھاجىرلار خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1954 - يىل 7 - ئايدىن 1956 - يىل 4 - ئايغىچە مۇھاجىرلار ئىشلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسى باشقۇردى. 1969 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ تاشقى ئىشلار گۇرۇپپىسى (باشقارمىسى، ئىشخانىسى) باشقۇرىدىغان بولدى. 1979 - يىل 2- ئايغىچە بۇ خىزمەتكە قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى مەسئۇل بولدى.

2) ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى تاشقورغان ناھىيىلىك مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئاپپاراتى 1982 - يىلى قۇرۇلۇپ، مۇھاجىرلار خىزمىتىنىمۇ قوشۇپ ئىشلىدى. كېيىن قەشقەر شەھىرى ۋە يەكەن، قاغىلىق، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىدە تاشقى ئىشلار - مۇھاجىرلار ئىشلىرى ئىشخانىسى ياكى تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى قۇرۇلدى ۋە تاشقى ئىشلار ئاپپاراتى بىلەن مۇھاجىرلار خىزمىتى ئاپپاراتى بىرلىكتە ئىش بېجىردى.

§ 2. چەت ئەللىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئاپپاراتلىرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ۋە مىنگو دەۋرىدە، روسىيە (كېيىنكى سوۋېت ئىتتىپاقى)، ئەنگلىيە (كېيىنكى پاكىستان، ھىندىستان) قەشقەردە كونسۇلخانا تەسىس قىلىش بىلەن بىللە سودا، پۇل مۇئامىلە ۋە دىنىي ئاپپاراتلارنى تەسىس قىلدى. بۇ ئاپپاراتلار 1962 - يىلغا كەلگەندە تارىخىنىڭ تەرەققىياتى، ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە مۇھاجىرلارنىڭ قايتىپ كېتىشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، كونسۇلخانا خادىملىرى دۆلەتلىرىگە قايتىپ كەتتى.

1. كونسۇلخانا

1) سوۋېت ئىتتىپاقى (روسىيە) نىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىەنفېڭ 8 — 10 - يىلىغچە (1858 — 1860 - يىلىغچە) چىڭ ھۆكۈمىتى روسىيە بىلەن مەجبۇرىي تۈزگەن «جۇڭگو - روسىيە تىەنجىن شورتنامىسى»، «جۇڭگو - روسىيە بېيجىڭ شەرتنامىسى»، «جۇڭگو - روسىيە بېيجىڭ داۋام شەرتنامىسى» قاتارلىقلاردا، روسىيىنىڭ قەشقەردە سودا ئالماشتۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىنىپلا قالماستىن، يەنە قەشقەردە كونسۇلخانا تەسىس قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغانلىقى، كېيىن ياقۇبېەگنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ قەشقەرنى ئىشغال قىلىۋېلىشى سەۋەبلىك نەتىجىسى بولمىغانلىقى دەسلەپكى قەدەمدە ئېتىراپ قىلىنغان. گۇاڭشۇ 7 - يىلى (1881 - يىلى) جۇڭگو بىلەن روسىيە «جۇڭگو - روسىيە شەرتنامىسى»نى ئىمزالىدى، شەرتنامىدا روسىيىنىڭ قەشقەردە كونسۇلخانا قۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىندى. شۇ يىلى 4 - ئايدا روسىيە قەشقەر شەھىرىدىكى ياۋاغ (ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك مېتال بۇيۇملار شىركىتى ئېتراپى) دا پۇقرالارنىڭ ئۆي - ئىمارەتلىنى ئىجارىگە ئېلىپ كونسۇلخانا تەسىس قىلدى، ياندۇرقى يىلى 11- ئايدا روسىيىنىڭ تۇنجى قارارداد تەيىنلەنگەن كونسۇلى نىكولاي. پېتروۋىچ. پېتروۋسكى قەشقەرگە كېلىپ ۋەزىپىگە ئولتۇردى؛ ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مۇئاۋىن كونسۇل، كاتىپ، مۇھاپىزەتچى، دوختۇر، تاموژنا باشلىقى،

60 نەچچە قوغداش خادىمى قويۇلدى. گۇاڭشۇ 19 - يىلى (1893 - يىلى) ئەتىيازدا قەشقەرنىڭ سەمەن كەنتىدە روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى سېلىندى (ھازىرقى سەمەن مېھمانخانىسىنىڭ بىر قىسىم ئۆيلىرى)، كۆلىمى 15 مىڭ كۋادرات مېتىر ئىدى.

1917 - يىل 11 - ئايدا روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن جۇڭگو بىلەن روسىيىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى ئۈزۈلگەندە، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىمۇ تاقالدى. مىنگونىڭ 14 - يىلى (1925 - يىلى) سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مىنگو ھۆكۈمىتى دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتقاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى يەنە ئەسلىدىكى ئورنىدا قايتىدىن كېڭەيتىلىپ ياسالدى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسى دەپ ئاتالدى. قەشقەر، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەندىن ئىبارەت 4 ۋىلايەتنىڭ تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى باش كونسۇلخانىنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە بولدى. 1956 - يىل 9 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھاجىرلىرى ئاساسىي جەھەتتىن دۆلىتىگە قايتىپ كەتتى، بۇنىڭ بىلەن كونسۇلخانىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمىدى، نەتىجىدە جۇڭگو - سوۋېت 2 دۆلەت ھۆكۈمىتى كېڭىشىپ كونسۇلخانىنى ئەمەلدىن قالدۇردى، كونسۇلخانىنىڭ ئۆي - مۈلكى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە ئوتكۈزۈپ بېرىلدى.

2) ئەنگلىيە ۋە ھىندىستاننىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىلىرى　چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 13 - يىلى (1874 - يىلى) ئەنگلىيە دوگلاس فىساس باشچىلىقىدىكى دىپلوماتىيە ئەلچىلەر ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ، قوقەند دۆلىتىدىن كېلىپ قەشقەرنى ئىشغال قىلىۋالغان ياقۇبېگ ھاكىمىيىتى بىلەن ئاتالمىش «ئەنگلىيە - ياقۇبېگ شەرتنامىسى» نى ئىمزالاپ، ياقۇبېگ ھاكىمىيىتىگە «ئەلچى دەرىجىلىك ۋەكىل» ۋە «كونسۇل» دەرىجىلىك سودا ۋاكالەتچىسى ئەۋەتمەكچى بولدى. چىڭ ھۆكۈمىتى قەتئىي قارشى تۇرغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياقۇبېگنىڭ قورچاق ھاكىمىيىتى يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، «ئەنگلىيە-ياقۇبېگ شەرتنامىسى» مۇ قۇرۇق قەغەزگە ئايلاندى.

گۇاڭشۇ 15 - يىلى (1889 - يىلى) ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى چىڭ ھۆكۈمىتىگە قەشقەردە ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئالاھىدە ئەۋەتكەن سايامەت ئەمەلدارى ئەنگلىيە تەرەپنىڭ شىنجاڭدىكى جۇڭگو - ئەنگلىيەگە مۇناسىۋەتلىك ئالاقە ۋە سودا ئىشلىرى ئاپپاراتىنىڭ ئەمەلدارىنى قويۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. 2-يىلى ئەنگلىيە ماكارتنېينى قەشقەرگە ئەۋەتىپ ۋەزىپىگە قويدى. چىڭ ھۆكۈمىتى بۇ رېئاللىقنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن گۇاڭشۇ 25 - يىلى (1895 - يىلى) نىڭ بېشىدا ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق سايامەت ئەمەلدارىنىڭ قانۇنلۇق ئورنىنى ئېتىراپ قىلدى. بۇ ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلىنىڭ تەكتى ئىدى. شۇ يىلى 3 - ئايدا ئەنگلىيە بىلەن روسىيە لوندوندا «شەرتنامە» ئىمزالاپ جۇڭگوغا تەۋە پامىر رايونىنى بۆلۈشۈۋېلىشنى پىلانلىدى ھەمدە قەشقەردە باش كونسۇلخانا قۇرۇش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) چىڭ ھۆكۈمىتى ئەنگلىيەنىڭ يولسىز تەلىپىگە ماقۇل بولغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە شۇڭچىڭخۇانى ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇللىقىغا ئەۋەتتى. باش كونسۇلخانا ئاۋۋال قەشقەر شەھىرىدىكى ياۋاغدا پۇقرالارنىڭ ئۆي - ئىمارىتىنى ئىجارىگە ئېلىپ تۇردى، شۇەنتۇڭ 3 - يىلى (1912 - يىلى) دىن ئېتىبارەن 5 يىل سەرپ قىلىپ باش كونسۇلخانىنى قۇردى. كۆلىمى 33 مىڭ كۋادرات مېتىر (ھازىرقى چىنباغ مېھمانخانىسىدا) كېلەتتى. بۇ باش كونسۇلخانا ئەنگلىيە بىلەن ئەنگلىيەگە قاراشلىق ھىندىستان قاتارلىق مۇستەملىكە ئەللەرنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق تاشقى ئىشلار پائالىيەتلىرى ۋە سودا پائالىيەتلىرىنى باشقۇرۇشقا تولۇق ھوقۇقلۇق ئىدى.

مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلى بېكمان جاسوسلارنى شۇ جايدىكى مىللىي مۇناپىقلارنى سېتىۋېلىپ، مىللىي قوشۇندا ھەربىي ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، تېررورلۇق قىلىشقا قوتراتىشقا بۇيرىدى. مىنگو ھۆكۈمىتى بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى، باش كونسۇلخانا شۇنىڭدىن كېيىن تاقالدى. لېكىن يەنە مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948-

يىلى) ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلى سوپتۇن ئەنگلىيەگە قايتقاندىن كېيىن، قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىنىڭ ۋەزىپىسىنى پاكىستانلارنىڭ «ئورتاق باشقۇرۇش» بىلەن ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ھىندىستان بىلەن پاكىستان قەشقەردە كونسۇلخانا تەسىس قىلدى، ئەسلىدىكى ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسى ھىندىستان، پاكىستانلارنىڭ كونسۇلخانىسى بولدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھىندىستان، پاكىستانلارنىڭ قەشقەردە تەسىس قىلىنغان كونسۇلخانىلىرى ئېتىراپ قىلىنمىغاچقا، بۇ 2 دۆلەتنىڭ كونسۇلخانىسى 1949 - يىل 11 - ئايدا تاقالدى. پاكىستان كونسۇلخانىسىنىڭ ۋەزىپە - مۇلكى 1952 - يىلى ھىندىستان كونسۇلخانىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، ھىندىستان كونسۇلخانىسى 1953 - يىلى كونسۇلخانا ئورنىنى جۇڭگوغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. بۇ ۋەزىپە - مۇلۇكلەرنى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋاكالىتەن باشقۇردى.

2. سودا، پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتى

1) ئەجنەبىيلەر بانكىسى چەك سۇلالىسىنىڭ شىەنفېڭ 8 - يىلى (1858 - يىلى) «جۇڭگو-روسىيە تىەنجىن شەرتنامىسى» ئىمزالانغاندىن كېيىن، جۇڭگو - روسىيە چېگرا سودا ئىشلىرىدا باج ئېلىنمىدى، روسىيە سودىگەرلىرى تۇركۈم - تۇركۈملەپ قەشقەرگە ئېقىپ كىرىپ، قەشقەردە نۇرغۇنلىغان ئەجنەبىيلەر بانكىلىرىنى قۇردى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭراقلىرىدىن «جىشياڭيۇڭ ئەجنەبىيلەر بانكىسى»، «دېشېڭ ئەجنەبىيلەر بانكىسى»، «دېلى ئەجنەبىيلەر بانكىسى» قاتارلىقلار بار ئىدى. 1909 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەر ئەتراپىدا روسىيەنىڭ 485 سودا ئورنى، 1227 ئادەمى (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 829، ئايال 398) بولغان، بولۇپمۇ ئەنجانلىقلار كۆپ سانلىق ئىگىلىگەن.

2) جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ بانكىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى چەك سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 26 - يىلى (1900 - يىلى) روسىيە قۇرغان جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ بانكىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى شۇەنتۇڭ تۇنجى يىلى (1909 - يىلى) روسىيە سەمەرقەند مەركىزىي تارماق بانكىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەسىدە بولدى. شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن، بۇ بانكا ئالتۇن ئامانىتىنى تەشەببۇس قىلىپ، ئالتۇن پېرېۋوت چېكى تارقىتىپ، جۇڭگونىڭ چېگرا رايونلىرىدىكى خەلقنىڭ ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى قوبۇل قىلدى ھەمدە «روسىيە چېكى» تارقىتىپ، ئۇنى روسىيە پۇلى «رۇبلى»نىڭ ئورنىغا دەسسىتىپ شىنجاڭ بازارلىرىدا ئوبروت قىلدى.

3) سوۋېت - شىنجاڭ سودا شىركىتى روسىيە «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى»دىن كېيىن، روسىيە بىلەن شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرى بىر مەھەل ئۈزۈلۈپ قالدى. مىنگونىڭ 13 - يىلى (1924 - يىلى) سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرى ئەسلىگە كېلىپ، شىنجاڭنىڭ جاي - جايلىرىدا سوۋېت-شىنجاڭ سودا شىركەتلىرى قۇرۇلدى. ئەينى چاغدا سوۋېت تەرەپ قەشقەردە ئۈچەيچىلىك شىركىتى، ئۇلاغ ترانسپورت شىركىتى، پاختا زاۋۇتى، يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى قاتارلىقلارنى قۇردى. مىنگونىڭ 15 - يىلى (1926 - يىلى) ھەممىسى سوۋېت - شىنجاڭ سودا شىركىتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. سوۋېت - شىنجاڭ سودا شىركىتى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ جاي - جايلىرىدىكى سودىگەر ۋە سودا تەشكىلاتلىرى (1926 — 1936-يىلىغىچە قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردا قۇرۇلغان سودا ئىشلىرى شىركىتى، تىنچلىق شىركىتى، تۆمۈر بۇيۇملىرى شىركىتى، ئازاد شىركىتى، كىنو فىلىم تارقىتىش شىركىتى قاتارلىقلار) بىلەن سودا توختامى ئىمزالاپ سودا ئىشلىرىنى يولغا قويدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) «سوۋېت - شىنجاڭ سودا شىركىتى» شىنجاڭ - يۈمىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى (قەشقەردە شۆبە شىركەت تەسىس قىلىنغان) گە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

4) سوۋېت ئىتتىپاقى يېراق شەرق تىرانسپورت شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبە بېكىتى ۋە تويۇن پورتىدا تۇرۇشلۇق سودا ئىشلىرى ۋەكىللەر باشقارمىسى

سوۋېت ئىتتىپاقى يېراق شەرق تىرانسپورت شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى 1954 - يىلى قۇرۇلدى، ئورنى

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىنىڭ قورۇسىدا ئىدى. 1955 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى يېراق شەرق تىرانسپورت شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ تويۇن (تورغات) پورتىدا تۇرۇشلۇق سودا ئىشلىرى ۋەكىللەر باشقارمىسى تەسىس قىلىندى، بۇ باشقارما ئاساسلىقى ئىمپورت-ئېكسپورت قىلىنغان ماللارنى توشۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 1962 - يىلى ۋەكىللەر باشقارمىسى باش ۋەكىلدىن بىرنى، مۇئاۋىن ۋەكىلدىن بىرنى، شوپۇردىن بىرنى قويدى (خوتۇن بالىلىرىنى ئېلىپ كەلگەن). ۋەكىللەر باشقارمىسى هازىرقى تويۇن پورتىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىدىكى ئارام ئېلىش ئورنىدا بولۇپ، 9 ئېغىز ئۆيى بار ئىدى. 1962 - يىل 9 - ئاينىڭ 15- كۈنى سوۋېت تەرەپنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇشى بىلەن تويۇن پورتىدىكى سودا ئىشلىرى ۋەكىللەر باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، خادىملىرى 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەتتى.

3. باشقا ئاپپاراتلار

1) جەنۇبىي شىنجاڭ سوۋېت مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتى　　بۇ جەمئىيەت مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 6 - ئايدا قۇرۇلدى، 2 - يىلى 1 -، 2 - ئايلاردا ۋۇنسكا ئېسىپ ئىش بېجىردى. جەمئىيەت ئورنى قەشقەر شەھىرىدىكى ياۋاغدا (هازىرقى ۋىلايەتلىك مېتال بۇيۇملار شىركىتى ئەتراپىدا) ئىدى.

سوۋېت مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتىگە بىر رەئىس قويۇلدى، كاتىبات، مالىيە بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى، كاتىبات بۆلۈمى هۆججەت، خەت - چەك ئالاقىسىغا ۋە قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانا بىلەن ئالاقىلىشىشقا مەسئۇل بولغاندىن سىرت، يەنە سوۋېت مۇھاجىرلىرىنىڭ دۆلىتىگە قايتىش ئىشلىرىنى ۋە ئىدىيىۋى هالىتىنى خاتىرىلەشكە قوشۇمچە مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى؛ مالىيە بۆلۈمى سوۋېت مۇھاجىرلىرىنىڭ پاراۋانلىق (ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش، سوۋېت مۇھاجىرلىرىنى ئەرزان تاۋار بىلەن تەمىنلەش، ئۇلارنىڭ مال-مۈلكىنى بىر تەرەپ قىلىشقا ياردەم بېرىش) ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغاندىن سىرت، يەنە قوشۇمچە كىنوخانا، گېزىت - ژۇرنال تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ سوۋېت مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

سوۋېت مۇھاجىرلىرى پەرزەنتلەر مەكتىپى ئەسلىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىنىڭ قورۇسىدا بولۇپ، سوۋېت مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتىنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. 1949 - يىلدىن كېيىن قەشقەر شەھىرىدىكى هازىرقى 6 - باشلانغۇچ مەكتەپكە كۆچۈرۈلگەن. مەكتەپتە 3 سىنىپ، بىر مۇدىر، بىر ئىلمىي مۇدىر، 2 ئوقۇتقۇچى بار ئىدى. 1956 - يىلى سوۋېت مۇھاجىرلىرى پەرزەنتلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دۆلىتىگە قايتىپ كەتكەچكە، بۇ مەكتەپ تاقالدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گېزىت - ژۇرنال تارقىتىش ئىشلىرىغا ئەسلىدە سوۋېت ئىتتىپاقى مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتى مەسئۇل بولغاندى، 1949 - يىلىدىن كېيىن قەشقەر شىنخۇا كىتابخانىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

2) شۇۋېتسىيە خرىستىئان دىنى تەرىقەتچىلەر جەمئىيىتى　　چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 18 - يىلى (1892 - يىلى) شۇۋېتسىيە خرىستىئان دىنى تەرىقەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ تۇنجى تۈركۈمىدىكى دىن تارقاتقۇچىلىرى قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەرنى مەركەز قىلىپ سىرتقا كېڭەيدى، گۈاڭشۈ 25- يىلى (1895 - يىلى) زەرەپشان (يەكەن) غا، گۈاڭشۈ 34 - يىلى (1908 - يىلى) ئۈرۈمچىگە، شۇ-نتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى) قەشقەر يېڭىشەھەرگە، شۇ-نتۇڭ 3 - يىلى (1912 - يىلى) يېڭىسارغا تارقالدى. ئاۋۇال غەرب تىبابىتى شىپاخانىسى قۇرۇپ هەقسىز كۆرۈپ دورا بېرىش بىلەن بىللە «ئىنجىل دەرسخانىسى»، «دارىلئىبتام» قۇردى هەمدە دىن تارقىتىش نۇقتىلىرىنى قۇرۇپ دىن تارقاتتى. گۈاڭشۈ 30 - يىلى (1904- يىلى) هازىرقى قەشقەر شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىدە تۇرۇپ «ۋەكىللەر باشقارمىسى» قۇردى. باشقارما ئىگىلىگەن كۆلەم تەخمىنەن 40 مو بولۇپ، 4 ئەتراپىغا كېسەكتىن 4 مېتىر ئېگىزلىكتە، 80 سانتىمېتىر

قېلىنلىقتا قورۇق تام سېلىنغان، قورۇ ئىچىدە بىر خىرىستىئان چېركاۋى ۋە شۇ‌ېتسىيە ئۇسلۇبىدىكى ئىمارەت بار ئىدى. بۇ چېركاۋ مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) قەشقەردىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ۋەيران بولغان.

شۇ‌ېتسىيە خىرىستىئان چېركاۋى ۋە ۋەكىللەر باشقارمىسى باشقۇرۇشىدىكى «ئىنجىل دەرسخانىسى» مەكتەپ تەسىس قىلىنغانىدى. قەشقەر يېڭىشەھەردىكى جېڭ خۇڭشۇنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغاندا، ئەينى يىللاردا شۇ‌ېتسىيىلىكلەر قەشقەر يېڭىشەھەردە قۇرغان ئىنجىل دەرسخانىسىغا 100 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان، 3 سىنىپ (ئوغۇللار سىنىپى 2، قىزلار سىنىپى بىر) تەسىس قىلىنىپ، 4 شۇ‌ېتسىيىلىك ئوقۇتقۇچى، 3 ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچى، بىر خەنزۇ ئوقۇتقۇچى قويۇلغان. ئوقۇش تۈزۈمى باشلانغۇچنىڭ تۆۋەن سىنىپىدىن يۇقىرى سىنىپىغىچە بولۇپ، ھەپتىنىڭ 1 - كۈنىدىن 6 - كۈنىگىچە مەدەنىيەت دەرسى، يەكشەنبە كۈنى دىنىي ساۋات دەرسى ئۆتۈلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا شۇ‌ېتسىيە خىرىستىئان دىن تەرغىباتچىلىرى جەمئىيىتىنىڭ ۋاكالەت باشقارمىسى باسمىخانا قۇرۇپ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ «ئىنجىل»نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ، بېسىپ خەلق ئارىسىغا تارقاتقان. بۇ باسمىخانا يەنە ۋاكالەت پۇل — «قەشقەر چېكى» (كونا ئەجدىھا پۇلى) نى باسقان، كېيىن ساۋۇت دامولا ۋە مۇھەممەت ئىمىن باشچىلىقىدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەر «شەرقىي تۈركىستان ھەپتىلىكى گېزىتى» (يەنە بىر خىل ئاتىلىشى «ئەركىن ھايات») ۋە «مۇستەقىللىق» ھەپتىلىك گېزىتىنى ھەمدە قەغەز پۇل، لاتا پۇل قاتارلىقلارنى باسقاچقا، مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن پېچەتلەنگەن. ۋاكالەت باشقارمىسى ۋە بارلىق ئىنجىل دەرسخانىلىرى، دارىلېئاتام، غەرب تىبابىتى دوختۇرخانىلىرى، دىن تارقىتىش نۇقتىلىرىدىكى خادىملارنىڭ كۆپ قىسمى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان.

Ⅱ باب

چېگرا

قەشقەر ۋىلايىتى تاجىكىستان، ئافغانىستان، پاكىستان قاتارلىق 3 دۆلەت بىلەن چېگرىلىنىدۇ، چېگرا لىنىيىسى بېكىتىلمىگەن (ئەمەلىي كونترول قىلىنىۋاتقان لىنىيە) 888.55 كىلومېتىر كېلىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە جۈڭگو تاجىكىستان چېگرىسىدىكى بېكىتىلمىگەن لىنىيە 197 كىلومېتىر، جۈڭگو ئافغانىستان چېگرا لىنىيىسى 92.45 كىلومېتىر، جۈڭگو پاكىستان چېگرا لىنىيىسى 599.1 كىلومېتىر.

§1. جۈڭگو - تاجىكىستان چېگرىسى

پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى تاجىكىستان بىلەن تۇتىشىدىغان جايدا بولۇپ، چېگرا ھازىرغىچە بېكىتىلمىدى، ئۇ ئىككى تەرەپ ئەمەلىي كونترول قىلىدىغان لىنىيىدىن ئىبارەت.

1. تارىخىي تەرەققىيات جەريانى

پامىر ئۆزەلدىن جۇڭگونىڭ زېمىنى بولۇپ، مىلادىيە 8 - ئەسىردىلا تالاڭ سۇلالىسى پامىردا «پامىر قاراۋۇلخانىسى» تەسىس قىلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 14 - يىلى (1759 - يىلى) شىنجاڭ بىرلىككە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، پامىر قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ئەينى چاغدا سۇمانتاشتا «چىيەنلۇڭ مەڭگۈ تېشى» ئورنىتىلغان. گۇاڭشۈ 4 - يىلى (1878 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى «ياقۇببەگ توپىلىڭى»نى تىنچىتقاندىن كېيىن «مورغاپ» (روسىيە «يېرگىبا» دەپ ئاتىغان)، «ئاقتاش»، «سۇمانتاش» قاتارلىق 9 ئورۇندا قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىنىپ ئەسكەر تۇرغۇزۇلۇپ مۇھاپىزەت قىلىنغان.

گۇاڭشۈ 10 - يىلى (1884 - يىلى) روسىيە يەنە بىر قېتىم چىڭ ھۆكۈمىتىگە بېسىم ئىشلىتىپ «جۇڭگو-روسىيە قەشقەر چېگرىسىنى داۋاملىق ئۆلچەش ئەرتنامىسى»نى ئىمزالدى. ئەرتنامىدا: «روسىيىنىڭ چېگرا لىنىيىسى ئۆزبەل تاغ ئېغىزىدىن باشلىنىپ غەربىي جەنۇبقا بۇرىلىدۇ، جۇڭگونىڭ چېگرا لىنىيىسى ئۇدۇل جەنۇبقا ماڭىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو - روسىيە چېگرىسى جۇڭگو تەۋەسىگە 160 كىلومېتىر ئىچكىرىلەپ كىرگەن ئۆزبەل تاغ ئېغىزى قىلىپ بېكىتىلگەن» ھەمدە جۇڭگونىڭ پامىر ئەتراپىدىكى 14 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر زېمىنى بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا «كېلىشىمگە كەلمىگەن رايون» قىلىپ ئايرىلغان. ئىككى تەرەپ نەق مەيدانغا بېرىپ تەكشۈرۈپ ئۆلچىمىگەنلىكى، پەقەت پرىنسىپ جەھەتتىكى يازما بەلگىلىمە بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ چېگرا لىنىيىسى «شەرتنامە لىنىيىسى» بولغان. گۇاڭشۈ 18 — 20 - يىللىرىچە (1892 — 1894 - يىللىرىچە) روسىيە پامىر رايونىنىڭ چېگرا لىنىيىسى بېكىتىلمىگەن دېگەندىن باھانە قىلىپ، يەنە چىڭ ھۆكۈمىتىنى سۆھبەتلىشىشكە مەجبۇرلاش بىلەن بىللە يەنە «ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ئافغانىستاندىن مۇداپىەلىنىش»نى باھانە قىلىپ، يالاڭ نوپتى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ پامىرغا تاجاۋۇز قىلىشقا ئۇرۇنتى، چىڭ خاندانلىقى قۇرغان چېگرا قاراۋۇلخانىسىنى مەجبۇرىي ئەمەلدىن قالدۇرغۇزۇپ، پۈتكۈل «كېلىشىمگە كەلمىگەن رايون»نى ئىشغال قىلىۋالدى. گۇاڭشۈ 21 - يىلى (1895 - يىلى) روسىيە يەنە بىر قېتىم ئاقسۇنىڭ شەرقىگە بېسىپ كىرىپ بۇ جايىنى ئىشغال قىلىپ، ئۆزبەل تاغ ئېغىزىنىڭ جەنۇبىدىكى «چېگرا لىنىيىسى»نى سارىكۆل چوقىسىغىچە قىلىپ ئايرىۋالدى ھەمدە ئاشكارا ئەشر قىلىنغان خەرىتىدە «بېكىتىلگەن چېگرا» بەلگىسىنى سىزىپ، سارىكۆلنىڭ غەربىدىكى تەخمىنەن 14 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر جۇڭگو زېمىنىنى مەجبۇرىي ئىگىلىۋالدى. كېيىن روسىيە ھاكىمىيىتى ئۆزگەرگەن بولسىمۇ، لېكىن سوۋېت روسىيىسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ خىل كۆز قارىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ھۆكۈمەت ئەشر قىلغان ۋە ھۆكۈمەت ئەشر قىلمىغان خەرىتىلەردە «بېكىتىلگەن چېگرا» بەلگىسىنى سارىكۆل چوقىسىغىچە قىلىپ سىزىۋالدى. جۇڭگو چىڭ سۇلالىسى، مىنگودىن تارتىپ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىلگىرىكى نۆۋەتلىك ھۆكۈمەتلىرىگىچە روسىيە تەرەپ بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا ئايرىۋالغان بۇ «چېگرا لىنىيىسى»نى ئېتىراپ قىلمىدى، ئۇ ھازىرقى «ئەمەلىي كونترول قىلىنىۋاتقان لىنىيە» دۇر. ئادەتتىلەنگەن ئاتالغۇ بويىچە «سوۋېت خەرىتىسى لىنىيىسى» دەپ ئاتىلىدۇ، «ئادەتتىلەنگەن لىنىيە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

2. چېگرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى

سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەت تاجىكىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى، تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتى بولۇپ قۇرۇلدى، قىسقارتىلىپ تاجىكىستان دەپ ئاتالدى. جۇڭگو - تاجىكىستان چېگرىسىنىڭ قەشقەر بۆلۈكىدىكى ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان چېگرا لىنىيىسى 197 كىلومېتىر بولۇپ، 18 تاغ ئېغىزىدىن ئۆتكىلى بولىدۇ. سارىكۆل داۋانىدىكى سۇ بۆلۈش چوققىسى پاسىل قىلىنغان ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان چېگرا دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىر ئېگىز.

جۇڭگونىڭ چېگرا مۇداپىئە قىسمى ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان لىنىيىنىڭ جۇڭگو تەرىپىنى ئىزچىل چارلاپ تۇرىدۇ، چارۋىچىلار مال بېقىپ چېگرىنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتمەيدۇ.

جۇڭگو تەرەپ 197 كىلومېتىرلىق ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان لىنىيىسىدە پەقەت قورما داۋىنىدىكى جۇڭگو تەرەپكە «سوۋېت خەرىتىسى لىنىيىسى» بويىچە 20 مېتىر كېلىدىغان جاي (شەرقىي مېردىئان "74°48′10، شىمالىي پاراللېل "38°09′45) دا، شېغىل دۆڭلەپ ئۆزۈنلۇقى بىر مېتىر، ئېگىزلىكى 0.3 مېتىر كېلىدىغان بىر كىشىلىك يوشۇرۇنۇش ئورنى (تاجىكىستانىنىڭ يوشۇرۇن ئىستېھكاملىرىنىڭ ئەھۋالى كۆزىتىلىدۇ) ياسىغان، بۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق ھەربىي ئەسلىھە ياكى بەلگە يوق ئىدى. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى 18 تاغ ئېغىزىدا، داۋان چوققىسىدىكى سۇ بۆلۈش چوققىسىنىڭ سوۋېت تەرىپى (سېرىقتاش داۋىنى ۋە ئويتۇلۇق تېغى) دىكى 2 جايغا چېگرا بەلگىسى سۈپىتىدە شېغىل دۆڭلەپ قويغان، 1987 - يىلى جۇڭگو تەرەپ ئەسلىدىكى جۇڭگو سوۋېت «چېگرىسى»نى تەكشۈرۈشكە بارغاندا 9 جايغا شېغىل دۆڭلەنگەنلىكىنى بايقىدى. 1976 - يىلى سوۋېت تەرەپ پېيكىبەل تاغ ئېغىزىدىكى ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان لىنىيىسىگە 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايغا سىم توساق ئورناتتى. 1978 - يىلى سوۋېت تەرەپ رەلچەگ داۋىنىغا كۆزىتىش قاراۋۇلخانىسى قۇرماقچى بولۇپ قۇرالمىدى (جۇڭگو تەرەپ بايقاپ قېلىپ ئېتىراز بىلدۈرگەچكە قۇرالمىدى). 1986 - يىل 10 - ئايدا سوۋېت تەرەپ ئاخىرى بېشدېش داۋىنىغا جۇڭگونىڭ تاغارما رايونىنى كۆزىتىش ئۈچۈن بىر ياغاچ ئۆي ياكى قاراۋۇلخانا، قۇلمەي داۋىنىغا يوشۇرۇن ئىستېھكام شەكلىدىكى قاراۋۇلخانىسىدىن بىرنى قۇردى.

1952 — 1961 - يىلغىچە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە ئادەم ۋە چارۋىلارنىڭ ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان لىنىيىدىن ئۆتۈپ، سوۋېت چېگرىسىغا كىرىش ۋەقەسى 8 قېتىم يۈز بەردى، 8 ئادەم چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتتى. سەۋەبى سوۋۇشتۇرۇلگەندە ياكى رېئاللىقتىن رازى بولمىغان، ياكى سوۋېت تەرەپنىڭ يوشۇرۇن ئاخبارات خادىملىرى ئەۋەتكەن. سوۋېت تەرەپ 1950 - يىلدىن باشلاپ ئىزچىل تۇردە «سوۋېت خەرىتىسى لىنىيىسى» ئەتراپىدىن يوشۇرۇن كىرىپ - چىقىپ ئاخبارات توپلاش ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى.

1961 - يىلى جۇڭگو تەرەپ «چېگرا لىنىيىسىگە 5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا مال باقماسلىق، 10 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ئوۋ ئوۋلىماسلىق»نى بەلگىلىدى ھەمدە چېگرا ئەتراپىدىكى چارۋىچىلارنى «ساپلاشتۇردى»، بىر تۈركۈم ئوسال ۋە گۇمانلىق كىشىلەرنى ئېچكىرىلەپ كۆچۈردى؛ ئارمىيە - خەلق بىرلەشمە مۇداپىئە تەشكىلاتى قۇرۇپ، ئاساسلىق تاغ ئېغىزلىرىدا چېگرا ساقچىخانىلىرىنى كۆپەيتتى، چېگرىدىكى پۇقرالارغا ئۆزۈن مۇددەت ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ۋە چېگرا مۇداپىئە سىياسىتى تەربىيىسى ئېلىپ باردى، چېگرا باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى.

§ 2 . جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسى

تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ دەپتەر يېزىسى ئافغانىستانىنىڭ ۋاجەرجى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، چېگرا لىنىيىسى 92.45 كىلومېتىر كېلىدۇ.

1. تارىخىي تەرەققىيات جەريانى

ئافغانىستانىنىڭ ۋاجەرجى ئەسلىدە جۇڭگو زېمىنى بولۇپ، «ۋاخان»، «ۋاخان كارىدورى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇ پامىر ئېگىزلىكىدىكى 8 پامىر ئىچىدىكى «ۋاخان پامىر» ۋە «كىچىك پامىر»نىڭ بىر قىسمى بولۇپ،

شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 400 كىلومېتىر، ئەڭ تار يېرى 13 كىلومېتىر، ئەڭ كەڭ يېرى 80 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 18 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 21 - يىلى (1895 - يىلى) روسىيە بىلەن ئەنگلىيە لوندوندا شەرتنامە ئىمزالاپ، ۋاجەرجى بىلەن ۋاخاننى ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ئافغانىستانغا ئايرىپ بەردى. چىڭ سۇلالىسى گەرچە بۇنى ئىزچىل تۇرده ئېتىراپ قىلمىغان بولسىمۇ، ئافغانىستان بۇ جايىنى ئافغانىستانىنىڭ يەر خەرىتىسىگە كىرگۈزۈۋېلىپ، مەمۇرىي ئەمەلدار تەيىنلىدى ھەمده ۋاخاندىن سەلىغەت رايونىغىچە قوشۇن تۇرغۇزۇپ، ئەمەلىي ھۆكۈمرانلىق قىلدى ۋە «ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان لىنىيە»نى شەكىللەندۈردى. بۇ ئەمەلىي كونترول قىلىنىدىغان لىنىيە قاراقۇرۇم تاغ ئومۇرتقىسىدىكى ۋاجەرجى داۋىنى، مۇز داۋان، كۆكتولۇق داۋىنى ۋە تۈگمەنسۇ داۋىنى قاتارلىق جايلارنى چېگرا سىزىقى قىلىۋالدى.

2. سۆھبەتلىشىش، چېگرا تەكشۈرۈش

1) چېگرا سۆھبىتى　جۇڭگو بىلەن ئافغانىستانىنىڭ چېگرا سۆھبىتى 1963 - يىل 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى باشلاندى. سۆھبەت ئورنى ئافغانىستانىنىڭ پايتەختى كابۇل شەھىرىده بولدى. جۇڭگو تەرەپنىڭ سۆھبەت ۋەكىلى جۇڭگونىڭ ئافغانىستاندا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى خاۋ جياڭ ۋە دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى ئاسىيا مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېڭ جىپىڭ قاتارلىق 7 كىشىدىن تەركىب تاپتى، ئافغانىستان تەرەپنىڭ سۆھبەت ۋەكىلى پادىشاھ كارمان فازى بولدى. 1963 - يىل 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگىچە جۇڭگو-ئافغانىستان ئىككى تەرەپ 8 قېتىم سۆھبەتلەشتى، 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكى سالامغا بېرىپ كۆرۈشۈش شەكلى بىلەن ئافغانىستان دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى ۋە پادىشاھ كارمان فازى بىلەن ئىنچىكە مەسىلىلەر توغرىسىدا 5 قېتىم كېڭەشتى.

جۇڭگو - ئافغانىستان ئىككى تەرەپ «بىر - بىرىنىڭ ئىگىدارلىق ھوقۇقى ۋە زېمىن پۈتۈنلۈكىگە ھۆرمەت قىلىش، بىر - بىرىگە تاجاۋۇز قىلماسلىق، باراۋەر ئۆز ئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش ۋە چۈشىنىش - ھەمكارلىشىش» پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىپ، ئىنتايىن دوستانە كەيپىياتتا يۇقىرىقىدەك سۆھبەتلىشىش ۋە كېڭىشىش ئىشىنى تاماملاپ، جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسى (چېگرا قوزۇقىمۇ شۇنىڭ ئىچىده) توغرىسىدا ئورتاق كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ئاساسلىق مەزمۇنى: (1) «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن ئافغانىستانىنىڭ چېگرا كېلىشىمنامىسى»نى مۇزاكىره قىلىپ تۈزۈش، كېلىشىمنامىنى 1963 - يىل 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن كېيىن بېيجىڭدا ئىمزالاش؛ (2) بىرلىكته چېگرىغا بېرىپ جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسىنى تەكشۈرۈش ۋە قوزۇق قېقىش خىزمىتىنى 1964 - يىلى ئىشلەش؛ (3) جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسىنىڭ يۇنلىشىنى بېكىتىش؛ (4) چېگرا شەرتنامىسى ئىمزالانغاندىن كېيىن، ئىككى تەرەپنىڭ ئالدىم سانى ئوخشاش بولغان ۋەكىللەر ۋە مەسلىھەتچىلەردىن تەركىب تاپقان جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش ھەيئىتى (قىسقارتىلىپ «بىرلەشمە ھەيئەت» دەيىلدى) تەشكىللەپ چېگرا تەكشۈرۈش - قوزۇق قېقىش ۋە جۇڭگو - ئافغانىستان ئىككى تەرەپنىڭ چېگرا كېلىشىمنامىسىنى تۈزۈشكە كونكرېت مەسئۇل بولۇش؛ (5) ئىككى تەرەپ چېگرىنى تەكشۈرگەندىن كېيىن چېگرا خەرىتىسى سىزىپ چىقىش ھەمده چېگرا لىنىيىسىنىڭ يۇنلىشى ۋە قوزۇق قېقىلغان ئەمەلىي ئورۇننى تەپسىلىي ئىزاھلاش.

يۇقىرىدىكى كېلىشىمگە ئاساسەن، 1963 - يىل 11 - ئاينىڭ 22 - كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن ئافغانىستان چېگرا شەرتنامىسى» بېيجىڭدا ئىمزالاندى. ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرىدىن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى چېن يى، ئافغانىستان پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئىچكى ئىشلار ۋەزىرى ھاشىرو قېيوم كېلىشىمگە ئىمزا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە چېگرا ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، بېيجىڭدا تۇنجى قېتىم يىغىن ئېچىلىپ، «جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە چېگرا

تەكشۈرۈش ھەيئىتىنىڭ تەشكىلى، ۋەزىپىسى، خىزمەت تەرتىپى ۋە ئۇسۇلى» ، «جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش ھەيئىتىنىڭ نامىدا بىرلىشىپ چېگرا تەكشۈرۈش - ئۆلچەش، خەرىتە تۈزۈش، قوزۇق قېقىش قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدىكى ئورتاق خىزمەت پىلانى» كېڭىشىپ ماقۇللاندى. ئافغانىستان تەرەپ جۇڭگو تەرەپنىڭ 1963 - يىلدىكى جۇڭگو چېگرىسى تەرىپىدە ئۆزى ئىشلىگەن ئۆلچەش - سىزىش مۇۋەپپەقىيىتىنى 1964 - يىلدىكى چېگرىنى ئورتاق تەكشۈرۈشنىڭ ئاساسى قىلىشقا ماقۇل بولۇش بىلەن بىللە جۇڭگو تەرەپنىڭ تەكشۈرۈش - ئۆلچەش، قوزۇق قېقىش ۋە خەرىتە ئىشلەش قاتارلىق جەھەتلەردە كۆپرەك خىزمەت ئىشلەشنى تەلەپ قىلدى.

2) چېگرا تېشى بەلگىسى جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسىنى تۇنجى قېتىم تەكشۈرۈش خىزمىتى 1963 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە ئىشلەندى، جۇڭگو تەرەپ ئۆز ئالدىغا جۇڭگو تەرەپكە 7 كىلومېتىر ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئۇزۇنلۇقى 100 كىلومېتىر دائىرىدىكى 705 كۋادرات كىلومېتىر زېمىندا زېمىن كونترول نۇقتىسىدىن 18نى، خەرىتە ئاساسى كونترول نۇقتىسىدىن 72نى بېكىتتى.

1964 - يىل 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك چېگرا تەكشۈرۈش ئىشخانىسى 4 بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش، بەلگە تېشى ئورنىتىش ئەترىتى، 2 كەسىپي قوزۇق قېقىش گۇرۇپپىسى، بىر بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، قەشقەردىن چېگرىغا باردى. ئافغانىستان تەرەپتىن 200 نەچچە ئادەم شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى كابۇلدىن چېگرىغا كەلدى. چېگرىغا بارغاندىن كېيىن، جۇڭگو تەرەپ ئافغانىستان تەرەپتىكىلەرنى 1963 - يىلى جۇڭگو تەرەپ ئۆلچىگەن جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى 7 كىلومېتىر دائىرىنىڭ يەر شەكلىنى تەكشۈرۈشكە تەكلىپ قىلغاندا، ئافغانىستان تەرەپ جۇڭگو تەرەپنىڭ جىلغا داۋانىدىكى ئاسترونومىيە نۇقتىسىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى ۋە ئاساسىي سىزىق 3 بۇرجەك نۇقتىسى، خەرىتە ئاساسىي نۇقتىسى قاتارلىق جەھەتتىكى ئۆلچەش مۇۋەپپەقىيىتىنى قوبۇل قىلدى. كېيىن ئافغانىستان چېگرىسىنى بويلاپ 4 كىلومېتىر (ئافغانىستاننىڭ تەلىپى بويىچە ئەمەلىيەتتە 5 كىلومېتىر ئۆلچەندى) دائىرىنىڭ خەرىتىسىنى ئۆلچەش ۋەزىپىسى تاماملاندى ھەمدە ئافغانىستان تەرەپ بىلەن بىرلىكتە ئەمەلىي ئۆلچىگەن خەرىتىگە چېگرا لىنىيىسىنىڭ مۇزتاغ تىزمىسىدىكى چېگرىسىنىڭ يۇنىلىشىگە بەلگە قويۇلدى. جەنۇبىي ۋاھاجىر داۋىنى، تۇگمەنسۇ داۋىنى (راخمان ئۆڭكۈرى تاغ ئېغىزى) ۋە سېرىقتاش داۋىنى (تۇگمەنسۇ تاغ ئېغىزى) قاتارلىق 4 ئورۇنغا 5 تال سېمونت قوزۇق ئورنىتىلىپ، چېگرا خەرىتىسىنىڭ ئورنىنى ئۆلچەش - سىزىش، چېگرا قوزۇقىنى تىزمىلاش جەدۋىلىنى تولدۇرۇش ئىشى تاماملاندى، ئىككى تەرەپنىڭ ئەترەت، گۇرۇپپا باشلىقلىرى ئىمزا قويدى.

3. شەرتنامە ئىمزالاش

1964 - يىل 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جۇڭگو تەرەپ جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە تەكشۈرۈش - ئۆلچەش ئەمەلىي ئۆلچىگەن ئاساسىدىكى خەرىتىگە ئاساسەن «جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرا شەرتنامىسىنىڭ تەپسىلىي قوشۇمچە خەرىتىسى» (1:50000)نى تۈزۈپ ئافغانىستان تەرەپنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىگە تاپشۇرۇپ بەردى. شۇ يىلى 12 - ئايدا كابۇلدا جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش ھەيئىتىنىڭ يىغىنى ئېچىلىپ، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى بىلەن ئافغانىستاننىڭ چېگرا كېلىشىمنامىسى» يېزىپ چىقىلدى. 1965 - يىل 3 - ئايدا چېن يى بىلەن ئابدۇللا ھاشىر جۇڭگو - ئافغانىستان ھۆكۈمەتلىرىگە ۋاكالىتەن كېلىشىمنامىگە ئىمزا قويدى.

«جۇڭگو - ئافغانىستان كېلىشىمنامىسى»دا: جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسىنىڭ جەنۇبىي باشلىنىش نۇقتىسى يەنى تاشقورغان دەريا‌سى، ۋاخان دەريا‌سى ۋە خونزا دەريا‌سى ئارىلىقىدىكى چېگرا تۇتاشقان جايىنىڭ

5587 مېتىرلىق تاغ چوققىسىدىن باشلىنىپ كۆكلەمچى كۆل چوققىسىغىچە بولغان چېگرا لىنىيىسى، جۇڭگو تەۋەسىدىكى قورغان دەريانىڭ تارماق ئېقىنى بولغان قارا چوققۇر سۇ دەريانىڭ بويلاپ، ئافغانىستان تەۋەسىدىكى ۋاخان دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى ۋاھاجىر دەريانىڭ ۋە ئاقسۇ دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنلىرىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى مۇزتاغ تىزمىسىدىكى چېگرىنى بويلاپ ماڭىدۇ، ئۇزۇنلۇقى 92.45 كىلومېتىر كېلىدۇ، دەپ بېكىتىلدى.

جۇڭگو - ئافغانىستان چېگرىسى دېگىز يۈزىدىن 4000 مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ، چېگرىدىن كىرىپ-چىقىدىغان يول ئېچىلمىدى. سودا ئالماشتۇرۇش ۋە چېگرا ئېغىزىمۇ يوق.

§ 3 . جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسى

1. ئەنئەنىۋى ئادەتلەنگەن چېگرا سىزىقى

جۇڭگو بىلەن پاكىستانىنىڭ چېگرىسى ئەزەلدىن ئىككى تەرەپنىڭ ئەمەلىي كونترول ۋە مۇداپىئە قىلىدىغان ئۆز ئارا تۇتاشقان رايونىنى چېگرا قىلىپ كەلدى يەنى غەرب تەرىپىدىكى تاشقورغان دەريا‌سى، خونزا دەريا‌سى ۋە ۋاخان دەريا‌سىنىڭ ئارىلىقىدىكى چېگرا تۇتاشقان جايدىن باشلىنىپ، قاراقۇرۇم تاغ تىزمىسىدىكى سۇ بۆلۈش چوققىسىنى بويلاپ شەرققە سوزۇلۇپ، قاراقۇرۇم تاغ ئېغىزىغىچە بارىدۇ، بۇ «ئەنئەنىۋى ئادەت سىزىقى» دىن ئىبارەت. قەدىمدىن بۇيان جۇڭگودا نەشر قىلىنغان خەرىتىلەردە، مەسىلەن: چېگىلۇڭ 47 - يىلى (1782-يىلى) دىكى «بۈيۈك چىڭ خاندانلىقىنىڭ بىرلىككە كەلگەن خەرىتىسى» ، شۇەنتۇڭ تۆنجى يىلى (1909 - يىلى) دىكى «شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ ئومۇمىي يەر خەرىتىسى» ، مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) دىكى «ھازىرقى زامانىدىكى جۇڭگونىڭ ئومۇمىي خەرىتىسى» ۋە «شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ خەرىتىسى» قاتارلىقلاردا، گەرچە كونكرېت يۆنىلىشى ۋە كىچىك رايونلاردا بەزى پەرقلەر بولسىمۇ، لېكىن ھەممىسىدە جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىنىڭ بەلگىسى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىسىغا قويۇلۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن يۇقىرىدىكى ئەنئەنىۋى ئادەتلەنگەن سىزىق بويىچە سىزىلىپ كەلدى.

2. چېگرا ئايرىشتىن ئىلگىرىكى ئەھۋال

جۇڭگو پاكىستانىنىڭ ئاز كەم 600 كىلومېتىر چېگرا لىنىيىسىدە، 200 كىلومېتىر جاي (چىلەك داۋىنى مىڭ تېكە داۋىنى، خونجىراپ داۋىنى، شەمشەر داۋىنى) كانجۇت (ھازىر خونزا دەپ ئاتىلىدۇ، پاكىستانىنىڭ شىمالىي رايونىدىكى گىلگىت) بىلەن تۇتىشىدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىلۇڭ دەۋرىدە كانجۇت چىڭ سۇلالىسى تەۋەلىكىدە بولۇپ، ھەر يىلى ئوردىغا ئولپان تاپشۇرۇپ تۇراتتى، يەنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 17 - يىلى (1891 - يىلى) ئەنگلىيە تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندا، يەنىلا ئىلگىرىكى قائىدە بويىچە چىڭ سۇلالىسىنىڭ خان ئوردىسىغا ئولپان تاپشۇرۇپ تۇردى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن كېيىن، شېڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە مۇناسىۋەت ئۈزۈلدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 9-ئايدا ھىندىستان بىلەن پاكىستان ئايرىلغاندىن كېيىن، كانجۇت خانى ۋەكىل ئەۋەتىپ شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن سۆھبەتلىشىپ، كونا مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى ھەمدە كانجۇت جۇڭگونىڭ زېمىنى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 2 - ئايدا كانجۇت جۇڭگو بىلەن سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق ھاسىل قىلغان كېلىشىمنى ئاغدۇرۇۋېتىپ، كانجۇتنىڭ پاكىستانغا قوشۇلغانلىقىنى ئېلان قىلدى ھەمدە ئەنگلىيەنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

1950 — 1956 - يىلغىچە ھەر يىلى كانجۇت چارۋىچىلىرى چېگرىدىن ئۆتۈپ مال بېقىش ھادىسىسى كۆرۈلۈپ تۇردى. جۇڭگو تەرەپ چېگرىدىن قانۇنسىز كىرگەن ئادەم ۋە چارۋىلارنى توتتى، قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرگە ئوق چىقىرىپ زەربە بەردى.

1954 - يىلى كانجۇت خانى قەشقەرگە ۋەكىل ئەۋەتىپ، جۇڭگونىڭ زېمىنى بولغان شەمشە يايلىقىدا مال بېقىشنى ھەمدە ئۆز ئارا سودا قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى مەمتىمىن ئىمىنوپ، ئالاقىلىشىش بۆلۈمىنىڭ باشلىقى يەن فۇلار كانجۇت خانىنىڭ ۋەكىلى بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلدى. 1955 - يىل 6 - ئايدا مەركەزنىڭ تەستىقىغا ئاساسەن كانجۇت بىلەن كىچىك تېپتىكى مال ئالماشتۇرۇش سودىسى يولغا قويۇلدى. 1956 - يىل 11 - ئايدا كانجۇت خانى يەنە بىر قېتىم تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلىنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ شەمشەر يايلىقىنى ئارىيەتكە ئېلىشنى مەسلىھەتلەشتى. جۇڭگو تەرەپ تاشقورغانىنىڭ يەرلىك ۋەكىلى سالاھىيىتىدە ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۇلارغا بۇ جاي جۇڭگونىڭ زېمىنى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش ھەمدە جۇڭگونىڭ زېمىن ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش پرىنسىپى ئاستىدا، 1957 - يىل 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 1958 - يىل 6- ئاينىڭ 12 - كۈنگىچە شەمشەر دەرياسىنى مەركەز قىلىپ ئىككى تەرەپتىكى تاغ چوققىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن تىك لىنىيە بويىچە شەمشەر داۋان رايونىغىچە كانجۇت چارۋىچىلىرىغا مال بېقىشقا بېرىشكە قوشۇلدى ۋە 3000 تۇياق چارۋا، 200 ئادەمنىڭ كىرىشىگە ماقۇل بولدى ھەمدە مۇۋاپىق تۆز قېزىش ۋە ئوۋ قورالىنى ئېلىپ كىرىش تەلىپىگە قوشۇلدى. جۇڭگو تەرەپ ئېنىق قىلىپ: كانجۇت چارۋىچىلىرى چېگرىدىن كىرىش - چىقىشتا ئالدى بىلەن جۇڭگو چېگرا مۇداپىئە قىسمىغا دوكلات قىلىشى ھەمدە ھەربىي مەمۇرىي جامائەت خەۋپسىزلىكى خادىملىرىنىڭ تەكشۈرۈشىنى قوبۇل قىلىشى، سۈرەتكە تارتماسلىقى، تەكشۈرۈپ ئۆلچەش - سىزىش، كان قېزىش، يەر تېرىش، ئوي سېلىش، مېيىت قويۇش ۋە جۇڭگونىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىگە زىيان يېتىدىغان ئىشلارنى قىلماسلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1957 - يىل 6 - ۋە 12 - ئايلاردا كانجۇت تەرەپنىڭ ئادەمى 2 قېتىم چېگرىدىن ئۆتۈپ مال بېقىپ يۇقىرىدىكى بەلگىلىمىگە خىلاپلىق قىلىش ئەھۋالى كۆرۈلگەندىن كېيىن، جۇڭگو تەرەپ كانجۇت تەرىپىنىڭ ئارىيەت ئېلىش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن كانجۇت خانىنىڭ 2 يىل ئۇزارتىش تەلىپىگە قوشۇلمىدى.

3. جۇڭگو - پاكىستان چېگرا كېلىشىمى

1950 - يىلى پاكىستان جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ئېتىراپ قىلدى ھەمدە 1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جۇڭگو بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. پاكىستان ئىزچىل ھالدا ئامېرىكىنىڭ ياردەمگە تايانغانلىقى ھەمدە ئامېرىكىنىڭ «جۇڭگوغا قارشى قامال قىلىش» غا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن 50 - يىللاردا جۇڭگو بىلەن پاكىستانىنىڭ مۇناسىۋىتى سوغۇقلاشتى. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا پاكىستان بىلەن ھىندىستانىنىڭ مۇناسىۋىتى يامانلاشتى ھەمدە ھىندىستاندا يەنە جۇڭگوغا قارشى تۇرۇش يۇقىرى دولقۇنى كۆتۈرۈلگەندە پاكىستان تەشەببۇسكار ھالدا جۇڭگو بىلەن بولغان چېگرىنى ئايرىش، دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە 1961 - يىل 3 - ئاينىڭ 28 - كۈنى جۇڭگو دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىگە نوتا يوللاپ، ئىچكى كابىنېتنىڭ مىنىستىر دەرىجىلىك ۋەكىلىنى بېيجىڭگە ئەۋەتىپ سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىنى بېكىتىشنى تەلەپ قىلدى. جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسى پاكىستان بىلەن ھىندىستانىنىڭ كەشمىر تالاش - تارتىشى (ھىندىستاندىكى ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەر پۈتكۈل كەشمىر زېمىنى — پاكىستان يېڭىدىن ئىگىلىۋالغان كانجۇت بىلەن بەلتۇ ھىندىستانغا تەۋە بولۇپ، جۇڭگو بىلەن پاكىستانىنىڭ ئورتاق چېگرىسى يوقلۇقى؛ پاكىستانىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەر ھىندىستانىنىڭ ئاتالمىش «پۈتكۈل كەشمىر زېمىنى ھىندىستانغا تەۋە» دېگەن قارشىغا قارشى تۇرۇپ، ھىندىستانىنىڭ باشقا رايونلاردىن چېكىنىپ چىقىپ، كەشمىر خەلقىگە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى بېرىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) غا قارىتا، جۇڭگو تەرەپ جاۋاب قايتۇرمىدى.

1962 - يىل 2 - ئاينىڭ 20- كۈنى جۇڭگو دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى پاكىستانىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىغا جاۋاب قايتۇرۇپ: «كەشمىرنىڭ زېمىن تەۋەلىكى مەسىلىسىنى پاكىستان بىلەن ھىندىستان ئىككى تەرەپ تىنچ سۆھبەت ئۇتكۇزۇش ئارقىلىق ھەل قىلىشى كېرەك» دەپ كۆرسەتتى ۋە «جۇڭگونىڭ بۇ تالاش - تارتىشقا ئارىلاشمايدىغانلىقىنى، ھېچقايسى تەرەپكە يان باسمايدىغانلىقىنى، ھەر قانداق شەكىل ئارقىلىق بۇ تالاش - تارتىشنى ھەل قىلىشقا توسالغۇ پەيدا قىلمايدىغانلىقىنى»، «پاكىستان بىلەن ھىندىستان ئاخىرىدا كەشمىر زېمىنىنىڭ تەۋەلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتىن ئىلگىرى، ئەڭ مۇۋاپىق ئۇسۇل ۋاقىتلىق كېلىشىم ھاسىل قىلىش» ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كېلىشمىدە: «پاكىستان بىلەن ھىندىستان كەشمىرنىڭ تەۋەلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلغاندىن كېيىن، ئىگىلىك ھوقۇقى بار تەرەپ جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن قايتا سۆھبەت ئۇتكۇزۇپ، چېگرا كېلىشىمنامىسى ئىمزالاپ، ئۇنى ۋاقىتلىق كېلىشىمنىڭ ئورنىغا دەسستىشى كېرەك»، «مۇشۇنداق بولغاندا، ھەم ئىككى دۆلەتنىڭ چېگرىسىنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى قوغدىغىلى، ھەم كەشمىرنىڭ تەۋەلىكى بېكىتىلمىگەن ئالاھىدە ئەھۋالغا قارىتا زۆرۈر ھەم مۇۋاپىق بولغان ئېتىبارنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ» دەپ كۆرسەتتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى گېڭ بىياۋ جۇڭگو تەرەپنىڭ، پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى مايۇرگېنېرالى نا. ئامورلوجچا پاكىستان تەرەپنىڭ باش ۋەكىللىكىدىكى ئىككى دۆلەت ۋەكىللەر ئۆمىكى دوستانە كېڭىشىش ئارقىلىق، 1962 - يىل 10- ئاينىڭ 2 - كۈنى بېيجىڭدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرا سۆھبىتىنىڭ تەرتىپى توغرىسىدىكى كېلىشىمنامە»نى ئىمزالىدى. 1962 - يىل 11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى «جۇڭگو - پاكىستان ئىككى دۆلەتنىڭ يەر شەكلى خەرىتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە ئۆز ئارا چېگرا لىنىيىسى خەرىتىسىنى ئالماشتۇرۇش توغرىسىدىكى كېلىشىمنامە»نى ئىمزالىدى. ئىككى تەرەپنىڭ تەشەببۇسى ئارقىلىق سىزىلغان «چېگرا لىنىيىسى خەرىتىسى»نى ئالماشتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككى تەرەپ 1962 - يىل 10- ئاينىڭ 17 - كۈنى بىر قېتىم، 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىر قېتىم سۆھبەت ئۇتكۇزدى. 1962 - يىل 11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى «جۇڭگو - پاكىستان ئىككى تەرەپنىڭ يەر شەكلى خەرىتىسى ۋە چېگرا سىزىقىنى ئالماشتۇرۇش خەرىتىسىنى سېلىشتۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم» ھاسىل قىلدى ھەمدە ئىكى تەرەپ تەشەببۇس قىلىدىغان «چېگرا لىنىيىسى خەرىتىسىنى ئالماشتۇردى، ئاندىن 3 قېتىم يىغىن ئېچىپ، بىر قانچە قېتىم كېڭىشىپ، باراۋەر بولۇش، ئۆز ئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش ۋە ئۆز ئارا ئېپۇ قىلىش - ئۆتۈنۈش دېگەن روھقا ئاساسەن، ئىككى تەرەپنىڭ چېگرىسىنىڭ ئورنى ۋە يۆنىلىشى جەھەتتە ئەمەلىي ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۆز ئارا چۈشىنىش ھاسىل قىلىپ، خەرىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تېخنىكىلىق تەكشۈرگەندىن كېيىن، 1962 - يىل 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى «ئۆز ئارا چۈشىنىش ھاسىل قىلىنغان چېگرا ئورنى ۋە يۆنىلىشى» گە، «بىرەسمىي چېگرا سىزىقى» سۈپىتىدە ئىككى تەرەپنىڭ يەر شەكلى خەرىتىسىنى سىزدى ھەمدە ئىمزا قويدى. جۇڭگو - پاكىستان ھۆكۈمەتلىرى 1962 - يىل 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى يۇقىرىقى ئىمزانى تەستىقلاپ، 1962 - يىل 12 - ئاينىڭ 27 -، 28 - كۈنلىرى بېيجىڭ ۋە كاراچىدا بىرلا ۋاقىتتا جۇڭگو- پاكىستان ئىككى تەرەپنىڭ ئورتاق چېگرا سىزىقىنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى پىرىنسىپال كېلىشىمنامە ھەققىدىكى خەۋەر ماقالىسى ۋە ئىككى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ بىرلەشمە ئاخباراتىنى ئېلان قىلدى.

1963 - يىل 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى جۇڭگونىڭ دىپلوماتىيە مىنىستىرى چېن يى بىلەن پاكىستاننىڭ دىپلوماتىيە مىنىستىرى زۇلپىقار ئەلى بۇتتو بېيجىڭدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن پاكىستان ھۆكۈمىتىنىڭ جۇڭگو شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى رايونلاردىكى ئۆز ئارا تۇتاشقان ئەمەلىي كونترول قىلىۋاتقان چېگرىسىنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرى توغرىسىدىكى كېلىشىمنامىسى»نى ئىمزالىدى. كېلىشىمنامىدە ئىككى تەرەپنىڭ بارلىق چېگرا لىنىيىسىدە ئىككى تەرەپ بىرلىكتە شۇ جايغا بېرىپ ئۆلچەپ بېكىتكەن چېگرا لىنىيىسىنى ئاساس قىلىش بەلگىلەندى.

1965 - يىل 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان دۆلەتلىرىنىڭ دىپلوماتىيە مىنىستىرلىرى چېن يى بىلەن زۇلپىقار ئەلى بوتتو راۋالپىندىدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى بىلەن پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇڭگو شىنجاڭ بىلەن پاكىستانىنىڭ ھەر قايسى رايونلىرىدىكى ئۆز ئارا تۇتاشقان ئەمەلىي كونترول قىلىنىۋاتقان چېگرىنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرى توغرىسىدىكى كېلىشىمنامىسى» نى ئىمزالىدى.

4. تەكشۈرۈپ ئۆلچەش ۋە بەلگە تېشىنى ئورنىتىش

جۇڭگو دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى ئاسىيا مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېڭ جىپىڭ قاتارلىقلار پاكىستانىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ باش كاتىپى يورىس، ئۇگان زاشىد 1963 - يىل 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنگىچە 4 قېتىم مۇزاكىرە ئۇيۇشتۇرۇپ، 1963 - يىل 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستانىنىڭ چېگرىسىغا بەلگە تېشى ئورنىتىش كومىتېتى قۇرۇپ، بېيجىڭدا تۇنجى قېتىم يىغىن ئاچتى. جۇڭگونىڭ باش ۋەكىلى پاكىستاندا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى دىڭ گويۇ، مۇئاۋىن باش ۋەكىل چېڭ جىپىڭ، ۋەكىل تالڭ خەيگۇاڭ، جالڭ جاۋشۇن، جو باۋجيې، مەسلىھەتچى تالڭ بېن، يۈن يوجۇ ئىدى. پاكىستانىنىڭ باش ۋەكىلى: پاكىستانىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ باش ئەلچىسى مايۇر گېنېرالى نا. ئامۇر لوجچا، ۋەكىلى يوناس زاشىد ئىدى. ئىككى تەرەپ سۆھبەتلىشىش ۋە مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق، 1963 - يىل 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى «جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىغا چېگرا بەلگە تېشى ئورنىتىش بىرلەشمە كومىتېتىنىڭ 1 - يىغىنىنىڭ سۆھبەت خاتىرىسى» ۋە «جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىنى ئايروپلاندا سۈرەتكە ئېلىشنى ئورتاق باشقۇرۇش چارىسى» نى ئىمزالىدى. 1963 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنگىچە جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىغا چېگرا بەلگە تېشى ئورنىتىش بىرلەشمە كومىتېتى كاراچى ۋە مورىدا 2 - قېتىم يىغىن ئېچىپ، يەر يۈزىدە تەكشۈرۈپ ئۆلچەش، چېگرا قوزۇقى ۋە ئايروپلاندا سۈرەتكە ئېلىش قاتارلىق ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىپ، «جۇڭگو - پاكىستان بىرلەشمە تەكشۈرۈش - ئۆلچەش گۇرۇپپىسىنىڭ تەشكىللىنىشى، ۋەزىپىسى ۋە باشقا ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدىكى بەلگىلىمە»، «جۇڭگو-پاكىستان چېگرىسىنى يەر يۈزىدە تەكشۈرۈپ ئۆلچەش، چېگرا بەلگە تېشى ئورنىتىش لايىھىسى»، «جۇڭگو-پاكىستان چېگرىسىنى تەكشۈرۈپ ئۆلچەش گۇرۇپپىسىنىڭ چېگرىغا چىقىش لايىھىسى»، «بىرلەشمە تەكشۈرۈش- ئۆلچەش گۇرۇپپىسىنىڭ قوغدىنىش چارىسى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى» دىن ئىبارەت 4 ھۆججەتنى شەكىللەندۈردى ھەمدە ئىككى تەرەپنىڭ تېخنىكا مۇتەخەسسىسلىرى مورى، كاراچى ۋە رىساپتا ئايروپلاندا سۈرەتكە ئېلىش، يەر يۈزىدە تەكشۈرۈپ ئۆلچەش ۋە خەرىتە سىزىش قائىدىسى توغرىسىدا شەكىللەندۈرگەن يىغىن خاتىرىسىنى تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى.

جۇڭگو - پاكىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ پىلانى ۋە ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، جۇڭگو تەرەپ 1964 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى 257 ئادەم (خەلق ئىشچىلىرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) نى يىغىپ، 4 بىرلەشمە تەكشۈرۈش - ئۆلچەش، چېگرا بەلگە تېشى ئورنىتىش گۇرۇپپىسى ۋە بىر گىئودېزىيە گۇرۇپپىسىنى، 2 تەمىنلەش پونكتى قۇرۇپ، 4 - ئاينىڭ بېشىدا قەشقەردىن يولغا چىقىپ جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىغا بېرىپ، تەكشى ئېگىزلىك كونترول نۇقتىسىدىن 178نى، ئېگىزلىك ئارىلىق نۇقتىسىدىن 71نى، چېگرا بەلگە تېشىدىن 2نى، ئاساسىي لىنىيە سىزىقىدىن 2نى، چوڭ تېپتىكى چېگرا بەلگە تېشىدىن 6نى، كىچىك تېپتىكى چېگرا بەلگە تېشىدىن 24نى ئورنىتىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىاپ، بەلگە قوزۇق ئورنىنى خاتىرىلەش جەدۋىلىنى تولدۇرۇپ، رەنجىلىق داۋانىنىڭ غەربىدىكى چېگرا سىزىقى نۇقتىسىنىڭ جۇڭگو تەرەپتىكى 5 كىلومېتىر دائىرىسىنىڭ يەر شەكلى خەرىتىسىنى ئۆلچەپ سىزىپ، ئىككى تەرەپ بارالايدىغان رايونلاردىكى چېگرا لىنىيىسىنىڭ يۆنىلىشىنى نەق مەيدانغا تەكشۈرۈپ ئۆلچەپ سىزدى ھەمدە ئايروپلاندا ئۆلچەپ كونترول قىلىش نەتىجىسىنى ئالماشتۇردى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ بېشىدا گۇرۇپپىلار ئالدىن بېكىتىلگەن ۋەزىپىسىنى تاماملاپ چېگرىدىن قايتىپ كەلدى.

5. چېگرىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈش

جۇڭگو بىلەن پاكىستان 1965 - يىلى ئىمزالىغان «چېگرا كېلىشىمنامىسى» نىڭ 23 - ماددىسىدا: جۇڭگو-پاكىستان كېلىشىمى كۈچكە ئىگە بولغاندىن كېيىن چېگرا لىنىيىسى 10 يىلدا بىر قېتىم بىرلىشىپ تەكشۈرۈلىدۇ، ئەگەر ئىككى تەرەپ ماقۇل بولسا، تەكشۈرۈش ۋاقتى ئۇزارتىلسىمۇ بولىدۇ، دەپ بەلگىلەندى. جۇڭگودا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىلىش مەزگىلىدىن، كېلىشىم كۈچكە ئىگە بولغاندىن كېيىنكى 20 يىلدا بىر قېتىممۇ بىرلىشىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلمىدى.

1985 - يىلى جۇڭگو تەرەپنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى، شەنشى ئۇلكىلىك كارتوگرافىيە ئىدارىسى ۋە شىنجاڭ كارتوگرافىيە ئىدارىسى ئادەم ئەۋەتىپ جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىدا ئۆز ئالدىغا تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. 1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 24 - كۈنىگىچە بېيجىڭدە 2 دۆلەت چېگرىسىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 1 - يىغىنى ئېچىلىپ، بىرلىشىپ تەكشۈرىدىغان بولدى ھەمدە بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ نەق مەيدانغا بېرىپ چېگرا بەلگىسىنى تەكشۈرۈپ، رېمونت قىلىپ ۋە ئورنىتىپ، خونجىراپ تاغ ئېغىزىدىكى 7 - نومۇرلۇق چېگرا بەلگىسىنى قايتىدىن تەڭشەپ ئىككى دۆلەتنىڭ چېگرا يەر شەكلى خەرىتىسى ۋە چېگرا بەلگىسىنىڭ ئورنى خەرىتىسىنى قايتىدىن سىزدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن شىنجاڭ ھەربىي رايونى قەشقەردە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى يالقۇن جەنشى مۇدىرلىقىنى، ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى شېن گوگۋالق، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ شتاب باشلىقى چى مېڭجيالق، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئابلاجان داۋۇتلار مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالغان بىرلەشمە تەكشۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇشنى تەستىقلاپ، پاكىستان تەرەپ بىلەن 3 بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، مۇددەتكە بۆلۈپ چېگرىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى.

جۇڭگو تەرەپنىڭ 1 - بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى بىلەن مەلۇم چېگرا مۇداپىئە تۈەندىن تەركىب تاپقان بولۇپ، 7 - نومۇرلۇق چېگرا تېشى بەلگىسىنىڭ غەربىدىكى چېگرىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈشكە، 2 - بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، 8 — 18 - نومۇرلۇقتىچە بولغان چېگرا تېشى بەلگىسى ئارىلىقىدىكى 2 دۆلەت چېگرىسىنى تەكشۈرۈشكە، 3- بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، 19 — 20 - نومۇرلۇق چېگرا تېشى بەلگىسىنى چېگرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى قاپاق بويىنى تاغ ئېغىزىدىكى سۇ ئۈستى لىنىيىسىگە يۆتكەشكە ھەمدە 19 — 20 - نومۇرلۇق چېگرا تېشى بەلگىسى ئورنىتىلغان جاينى ئۆلچەشكە مەسئۇل بولدى. 1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 2 دۆلەتنىڭ بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكى خادىملار بىرلىكتە نەق مەيدانغا بېرىپ تەكشۈرۈپ، شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى بىرلەشمە تەكشۈرۈش - ئۆلچەش، چېگرا تېشىنى يۆتكەش خىزمىتىنى تاماملىدى. جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ جۇڭگو تەرەپنىڭ باش ۋەكىلى شۇ گوگۋالق (دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى ئاسىيا مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى) بىرلەشمە تەكشۈرۈش كومىتېتى ئەزالىرىدىن جالق گۇاڭچىڭ، لى گۇاڭچىڭ، لى يۈگولارنى يېتەكلەپ 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەرگە كېلىپ بىرلەشمە تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىدى، 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 8 - كۈنىگىچە خونجىراپ پورتىغا بېرىپ قۇرۇلۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ھەمدە شەنشى ئۇلكىلىك كارتوگرافىيە ئىدارىسىدىن كەلگەن ئۆلچەش - سىزىش خادىملىرىنى يوقلىدى.

1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 16 - كۈنىگىچە جۇڭگو دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى كېلىشىم

مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جالال گۇاڭمىڭ باشچىلىقىدىكى 6 كىشىدىن تەركىب تاپقان مۇتەخەسسىس ۋەكىللەر ئۆمىكى پاكىستان دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى شەرقىي ئاسىيا ۋە تىنچ ئوكيان مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى كارامادۇرا گارلى باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكى ئىسلامئاباددا مۇتەخەسسىسلەر يىغىنى ئېچىپ، بۇ قېتىمقى بىرلەشمە تەكشۈرۈشكە ئالاقىدار مەسىلىلەر ئۈستىدە مۇزاكىرىلەشتى. شۇ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 24 ـ كۈنىگىچە ئىسلامئاباد ۋە لاھۇردا بىرلەشمە تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 2 ـ يىغىنى ئېچىلىپ، بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ تەكشۈرۈش دوكلاتى ۋە ماتېرىيالىغا قاراپ چىقىلدى. 1987 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 19 — 20 ـ كۈنلىرى بېيجىڭدا بىرلەشمە تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 3 ـ يىغىنى ئېچىلىپ، جۇڭگو ـ پاكىستان ئىككى تەرەپنىڭ 1 ـ قېتىملىق تەكشۈرۈش نەتىجىسى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. جۇڭگونىڭ باش ۋەكىلى شۇ گوگۇاڭ بىلەن پاكىستاننىڭ باش ۋەكىلى كارامادۇراگارلى ئۆز دۆلەتلىرىگە ۋاكالىتەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسىنى 1 ـ قېتىم بىرلىشىپ تەكشۈرۈش توغرىسىدىكى كېلىشىمنامىسى» ۋە «جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسىنى 1 ـ قېتىم بىرلىشىپ تەكشۈرۈش مۇددىئانامىسىنىڭ قوشۇمچە خەرىتىسى» نىڭ لايىھىسىگە ئىمزا قويدى. 1987 ـ يىل 9 ـ ئايدا يۇقىرىدىكى ھۆججەتكە 2 دۆلەت ھۆكۈمىتى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىر دەرىجىلىك تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلى ئىمزا قويدى.

6. جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى

جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسى ئەزەلدىن تىنچ ھەم دوستانە چېگرا بولۇپ كەلدى. 1986 ـ يىلى جۇڭگو-پاكىستان چېگرىسى بىرلىشىپ تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن، چېگرا تېخىمۇ تىنچ بولدى، لېكىن پاكىستان تەرەپنىڭ ئادەم ۋە چارۋىلىرىنىڭ چېگرا ئاتلاپ كىرىش ئەھۋالى ئانچە ـ مۇنچە كۆرۈلۈپ تۇردى. 1987 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى پاكىستاننىڭ قارا بۈركۈت ناملىق بىر تىك ئۇچار ئايروپىلانى خونجىراپ تاغ ئېغىزىدىن جۇڭگو تەرەپكە 10 كىلومېتىر ئىچكىرىلەپ كىرىپ، 100 مېتىر ئېگىزلىكتە 19 مىنۇت ئايلانغاندىن كېيىن چېگرىدىن چىقىپ كەتتى؛ 1987 ـ يىلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پاكىستان ئارمىيىسى 100 ئادەم (قېتىم) چېگرىدىن ئۆتۈپ جۇڭگو تەرەپكە كىردى؛ 1988 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىگىچە پاكىستان ۋە 3 ـ دۆلەتتىن 313 ئادەم (قېتىم) چېگرىدىن قانۇنسىز كىردى. بۇ ئىشقا پاكىستان تەرەپ توسۇش تەدبىرى قوللانمىدى، لېكىن جۇڭگو تەرەپتىن ياكى 3 ـ دۆلەتتىن چېگرا ئاتلاپ پاكىستانغا كىرگەنلەرگە مۇداپىئەلىنىش تەدبىرى قوللىنىلدى. 1985 ـ يىلى پاكىستان تەرەپ جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسىنىڭ ئۆز دۆلىتى تەرىپىدىكى 51 كىلومېتىرلىق جايىدىكى دىگرىت دەرياسى بويىغا خونجىراپ بىخەتەرلىك ساقچىخانىسى قۇرۇپ (گىلگىت ساقچىسى باشلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا)، 20 ساقچى قويۇپ، مەخسۇس پاكىستان چېگرىسىغا كىرگەنلەرنى تەكشۈردى؛ ياندۇرقى يىلى 6 ـ ئايدا بۇ ساقچىخانا يەنە جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسىنىڭ 7 ـ نومۇرلۇق بەلگە تېشى ئەتراپىغا 2 ساقچى ئەۋەتىپ قاراۋۇللۇققا قويدى؛ 1987 ـ يىل 6 ـ ئايدا پاكىستان چېگرىسىغا 17 كىلومېتىر كېلىدىغان كۆكشىر دېگەن جايغا بىر تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇپ، 5 ساقچى، بىر موتسىكلىت قويۇپ، مەخسۇس 7- نومۇرلۇق چېگرا تېشى ئەتراپىنى مۇھاپىزەت قىلدى.

1988 ـ يىل 4 ـ ئايدا جۇڭگو ـ پاكىستان دۆلەتلىرىنىڭ ۋالىي دەرىجىلىك يەرلىك ئەمەلدارلىرى كۆرۈشكەندە، جۇڭگو تەرەپنىڭ ئەمەلدارى 2 دۆلەتنىڭ چېگرا ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدارلىرى قەرەللىك ۋە قەرەلسىز ھالدا چېگرا مۇداپىئەسى توغرىسىدا ئۇچرىشىش تۈزۈمىنى ئورنىتىشنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە خونجىراپ تاغ ئېغىزى ئېچىۋېتىلگەن مەزگىلدە 2 ئايدا بىر قېتىم ئۇچرىشىپ تۇرۇشنى بېكىتتى. پاكىستاننىڭ ئۇچرىشىش ۋەكىلى بىخەتەرلىكى ساقچى قىسمى (KCF)، جۇڭگونىڭ ۋەكىلى خونجىراپ ئۇچرىشىش ئەمەلدارى بولۇپ، ئۇچرىشىش ئورنىنى نۆۋەت بىلەن پاكىستان تەرەپنىڭ سوست پورتى ۋە جۇڭگو تەرەپنىڭ خونجىراپ

پورتى قىلىپ بېكىتتى.

ئۇنىڭدىن باشقا جۇڭگو تەرەپ 1988 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن باشلاپ چېگرا مۇداپىئە مەلۇم تۈرنى مەلۇم لىيەننىڭ خونجىراپ تاغ ئېغىزىدىكى ئالدىنقى قاراۋۇل بەندىن 2 ئەسكەرنى ئۆزىتىپ جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىدىكى 7 - نومۇرلۇق چېگرا تېشى ئەتراپىغا قاراۋۇللۇققا قويىدى. ئالدىنقى سەپ قاراۋۇل بەنى مەخسۇس چېگرىدىن كىرگەنلەرنى تەكشۈرۈش، چېگرىدىن قانۇنسىز كىرىش ھەرىكىتىنى ۋە باشقا مەسىلىلەرنى توسۇشقا مەسئۇل بولدى. 1990 - يىل 5 - ئايدا خونجىراپ چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتىمۇ جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىغا 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايغا تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇپ رېشاتكا ئورناتتى.

Ⅲ باب

تاشقى ئالاقە

قەشقەر ياۋروپا - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ جۇڭگونىڭ غەربىدىكى ئەڭ ئاخىرقى تاۋار يىغىلىدىغان ۋە تارقىتىلىدىغان جاي، شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى داڭلىق سودا شەھىرى، قەدىمدىن بۇيان، قەشقەر جۇڭگونىڭ غەربىدىكى چەت ئەل بىلەن ئالاقىلىشىش مەركىزى بولۇپ كەلدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، چەت ئەلنىڭ دۆلەت باشلىقلىرى ۋە ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمەكلىرى، ئاتاقلىق زاتلار مەخسۇس قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە، زىيارەت ۋە تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى.

§ 1 . مۇھىم مېھمانلار

1. دۆلەت باشلىقلىرى، ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمەكلىرى

1957 - يىل 7 - ئاينىڭ 6 — 7 - كۈنلىرى مۇجبۇل رەھمان ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى پاكىستان پالاتاسى ۋەكىللەر ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1963 - يىل 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ باش ۋەكىلى، پاكىستاننىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى نا. ئامۇر. لوجچا قاتارلىقلار جۇڭگو - پاكىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ جۇڭگو تەرەپ باش ۋەكىلى، جۇڭگونىڭ پاكىستاندا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى دېگۈنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1964 - يىل 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى جۇڭگو - ئافغانىستان بىرلەشمە چېگرا تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئافغانىستان تەرەپ ۋەكىلى، ئافغانىستان دۆلەت ئاۋىئاتسىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سۇلتان مەھمۇد غازى قاتارلىقلار، جۇڭگو تەرەپنىڭ باش ۋەكىلى، دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى ئاسىيا مەھكىمىسىنىڭ 1 - مۇئاۋىن باشلىقى ياڭ گۇڭسۈنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ، جۇڭگو تەرەپ ۋەكىلى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جۇ باۋجيې بىلەن بىرلىكتە، جۇڭگو ئافغانىستان چېگرىسىغا بېرىپ چېگرا

تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەردىن يۈرۈپ كەتتى.

1966 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى پاكىستان قۇرۇقلۇق ئارمىيە قۇرۇلۇش قىسمىنىڭ گېنېرال مايورى فاروج ھاشچىلىقىدىكى پاكىستان تەرەپنىڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى جاڭ شىچىن ھاشچىلىقىدىكى جۇڭگو تەرەپ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى بىلەن قەشقەر شەھىرىدە سۆھبەت يېغىنى ئېچىپ، جۇڭگو - پاكىستان خەلقئارا تاشيولىنى ياساشقا دائىر كونكرېت ئىشلار توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

1970 - يىل 9 - ئايدا كامبودژا دۆلەت پادىشاھى نورودۇن سىخانۇك چىڭژاڭ بىلەن بىننۇ چىڭژاڭ ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرى بىرلىكتە قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1974 - يىل 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە پاكىستانىنىڭ گىلگىتتىكى ئەمەلدارى ھەجلەر ھۆسەيىن ئۆمەك ھاشلىقلىقىدىكى چېگرا سودىسى ۋە باھا كېڭىشىش ئۆمىكىدىكى 27 كىشى قەشقەرگە كېلىپ سودا ئىشلىرى توغرىسىدا كېڭەشتى.

1977 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئەنگلىيىنىڭ ئەنگلىيە - جۇڭگو چۈشىنىش جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، ئەنگلىيىنىڭ جۇڭگو بىلەن سودىلىشىدىغان 48 سودا گۇرۇھىنىڭ مەسلىھەتچىسى روللان بورج قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولغاندا، جۇڭگو تەرەپ ئۇلار بىلەن مەخسۇس سۆھبەت يېغىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جۇ باۋجيې، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى زۇلال ياقۇپ، تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ مەسئۇلى لېۋ جياشاڭلار ئۇلارغا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئالاقىدار ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى.

1978 - يىل 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە ئەنگلىيىنىڭ ئەنگلىيە - جۇڭگو چۈشىنىش جەمئىيىتىنىڭ ھاشلىقى دوكتور رىئوبى ۋە ئۇنىڭ يارەمچىسى دوكتور لۇگۇيجېن قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1982 - يىل 8 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنگىچە پاكىستان مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ كەشمىر ۋە شىمالىي رايون ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى جامال دا، پاكىستانىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى دوكتور بارىد ۋە پاكىستان شىمالىي رايونىنىڭ ھەربىي سوت ئىجرائىي ئەمەلدارى، گىلگىتنىڭ ۋالىيسى، پاكىستان ئېچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ئەمەلدارى، پاكىستان ئاخبارات مىنىستىرلىكىنىڭ ئەمەلدارى قاتارلىق 6 كىشى، خونجىراپ پورتىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقاندىن كېيىن، 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى چۈشتىن كېيىن قەشقەرگە كېلىپ ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا خونجىراپ پورتىنى ئېچىش يىغىنىغا قاتناشتى.

1983 - يىل 4 - ئاينىڭ 9 - كۈنى پاكىستان شىمالىي رايونىنىڭ ۋالىي يارەمچىسى ماكىر ھاشچىلىقىدىكى پاكىستانىنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلار ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 9 كىشى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئىككى تەرەپنىڭ چېگرىسىغا بىۋاستە ئۇلىنىدىغان تېلېفون ئورنىتىش قاتارلىق ئىشلار توغرىسىدا كېڭەشكەندىن كېيىن، ئۈرۈمچى، تۇرپان قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى، 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر ئارقىلىق دۆلىتىگە قايتتى.

1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە تۈركىيە ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيە — ۋەتەن پارتىيىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خارىل شىفگىن بىر پالاتا ئەزاسى، جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ 2 - كاتىپى ۋە رەپىقىسى، مۇخبىرى قاتارلىق 6 ئادەمنى باشلاپ كېلىپ قەشقەردە زىيارەتتە بولدى.

1985 - يىل 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى پاكىستان ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ سودىيىسى، دۆلەت پالاتاسىنىڭ مۇئاۋىن پالاتا باشلىقى، ئىسلام دىنى ساھەسى ئىتتىپاقى ئاسىيا كېڭەش كومىتېتىنىڭ باش كاتىپى مۇ. ئا. گېما خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ، 21 - كۈنگىچە قەشقەردە زىيارەتتە بولدى.

1985 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى پاكىستان پوچتا ـ تېلېگراف باش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى زاھىت، مالىك خاۋگۇ قەشقەرگە كېلىپ، ئىككى تەرەپنىڭ چېگرىسىدا پوسۇلكا ئالماشتۇرۇش مەسىلىسى توغرىسىدا سۆھبەتلىشىپ، قەشقەر بىلەن گىلگىتتا خەلقئارا پوچتا يوللانمىسى ئالماشتۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇش، ئىككى تەرەپ پورتىدا پوچتا يوللانمىسى ئالماشتۇرۇش پونكىتى قۇرۇش، 1985 ـ يىل 9 ـ ئايدىن باشلاپ پوچتا ئالاقىسىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلدى.

1986 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى پاكىستان ساياھەت چەكلىك شىركىتىنىڭ باش دىركتورى راجا روكس سۇلتان ۋە ئۇنىڭ ياردەمچىسى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ، بۇ پورتنى 3 ـ دۆلەتكە ئېچىۋەتكەندىن كېيىنكى ساياھەت، قاتناش قاتارلىق كونكرېت مەسىلىلەر توغرىسىدا جۇڭگو تەرەپ بىلەن سۆھبەتلىشىپ، كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

1986 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى پاكىستان كەشمىر ۋە شىمالىي رايون ئىشلىرى مىنىستىرى سەئىد قاسىم شاھ ئۆمەك باشلىقى، 5 نەپەر دۆلەت پالاتا ئەزاسى قاتارلىق 9 كىشىدىن تەركىب تاپقان پاكىستان دوستلۇق ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكىلەر خونجىراپ پورتىدا بۇ پورتنى 3 ـ دۆلەتكە ئېچىۋېتىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن لېنتا كېسىش مۇراسىمىغا قاتناشقاندىن كېيىن، 5 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى قەشقەرگە كەلدى. شۇ كۈنى ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى تۆمۈرداۋامەت قەشقەر مېھمانخانىسىدا كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ پاكىستان ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكىلەرنى كۈتۈۋالدى. 5 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى پاكىستان ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكىلەر ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

1986 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 24 — 25 ـ كۈنلىرى ئىتالىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ھامىد رەپىقىسى بىلەن خونجىراپ پورتى ئارقىلىق تاشقورغانغا كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1986 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىن 10 ـ كۈنىگىچە شىمالىي ياۋروپادىكى 4 دۆلەتنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىلىرى ئاننا گورېن (دانىيە)، لېستو يۇۋارنىڭ (فىنلاندىيە)، ئاننىسىن (نورۋىگىيە)، لارس گۇرىكويسىد (شىۋېتسىيە) قاتارلىق 5 كىشى قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەھۋالىنى تەكشۈردى.

1986 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى پاكىستاننىڭ جۇڭگو ـ پاكىستان چېگرىسىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈش 3 ـ گۇرۇپپىنىڭ باشلىقى لوب ئەھمەد، مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى ئابلا ئەھمەد قاتارلىق 4 كىشى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ، 3 ـ گۇرۇپپىسىنىڭ 1 ـ قېتىملىق 3 كىشىلىك گۇرۇپپا باشلىقى يىغىنىغا قاتنىشىپ، ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىشىپ تەكشۈرۈش خىزمىتىگە دائىر بەزى كونكرېت مەسىلىلەر توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

1987 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 24 ـ كۈنىگىچە ئەنگلىيىنىڭ سابىق باش ۋەزىرى شېس ۋە ئۇنىڭ كاتىپى، كونۋىيى قاتارلىق 5 كىشى قەشقەرگە كېلىپ، يىپەك يولىنى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى.

1987 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىن 26 ـ كۈنىگىچە تۈركىيە ئەنقەرە ئۆلكىسىنىڭ باشلىقى زاھىد بايار رەپىقىسى بىلەن، ئايدېڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ن. ئىزگىن، دۆلەت باش تەپتىشى ئەھمەد ئىسيۇرت قاتارلىق 4 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1987 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىن 21 ـ كۈنىگىچە پاكىستاننىڭ جۇڭگودا تۇرۇشقا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن باش ئەلچىسى ئەكرەم ھاجى رەپىقىسى بىلەن سودا ئىشلىرى، مەدەنىيەت مەسلىھەتچىسى قاتارلىق 5 كىشى قەشقەرگە كەلدى ھەمدە مەخسۇس خونجىراپ پورتىغا بېرىپ تەكشۈرۈش ۋە ئېكسكۇرسىيىدە بولدى.

1987 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 27 ـ كۈنىگىچە كانادانىڭ سابىق زۇڭلىسى تېرودىئو ۋە كېڭەش پالاتاسىنىڭ 2 ئەزاسى قاتارلىق 6 كىشى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە

بولدى.

1987 - يىل 10 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 4 -كۈنگىچە سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتى دىپلوماتىيە مىنىستىرى باشچىلىقىدىكى سوۋېت - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 6 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1987 - يىل 10 - ئاينىڭ 27 — 28 - كۈنلىرى تۈركىيە قاتناش مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ھۇسەن. دانچىل باشچىلىقىدىكى تۈركىيە خەلق ئاۋىئاتسىيە ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 6 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1988 - يىل 4 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە پاكىستان شىمالىي رايونىنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارى ئابدۇللا قېيۇمخان باشچىلىقىدىكى پاكىستان يەرلىك ئەمەلدارلار ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 13 كىشى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ جۇڭگونىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ھەمدە قەشقەرنىڭ شەھەر مەنزىرىسىنى ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

1988 - يىل 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنى پاكىستان پىشاۋۇر شەھىرى پاكىستان - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى غازى شەمشىدىن 6 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئۆمەكنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى، 11 - كۈنى ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچى، بېيجىڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى. 21 - كۈنى قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ، 23 - كۈنى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق دۆلىتىگە قايتتى.

1988 - يىل 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 29 - كۈنگىچە ياۋروپا كومىتېتىنىڭ ئەمەلدارى مارك سانجۇن ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى قاتارلىق 3 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 4 - كۈنگىچە سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى، ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سوۋېت - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى (8 كىشى) قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 8 - كۈنگىچە كۇۋەيتنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى رەپىقىسى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى پاكىستان قاتناش مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى باشچىلىقىدىكى پاكىستان ھۆكۈمىتى ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكىلەر (10 كىشى) خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ، 24 - كۈنى ئۈرۈمچى ۋە ئاپتونوم رايوندىكى ئالاقىدار تارماقلارغا بېرىپ سايا‌ھەتچىلىك ۋە ئىمپورت - ئېكسپورت سودا ئىشلىرى توغرىسىدا سۆھبەتلەشتى. 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەرگە قايتىپ كەلدى، 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان تاشيولى جۇڭگو بۆلىكى پۈتۈپ قاتناش باشلانغانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن لېنتا كېسىش مۇراسىمىغا قاتناشتى، 2 - كۈنى پاكىستانغا قايتتى.

1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 31 - كۈنگىچە ئىتالىيە ئىتالىيە - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى فاڭ جىيى باشچىلىقىدىكى 4 كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1989 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 8 - كۈنگىچە ئامېرىكا - جۇڭگو مۇناسىۋىتى مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ سابىق رەئىسى روسىن باشچىلىقىدىكى ئامېرىكا دىپلوماتىيە، ھۆكۈمەت ئارمىيە مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ جۇڭگونى زىيارەت قىلىش ئۆمىكىدىكى 7 كىشى قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ۋە زىيارەتتە بولدى.

1989 - يىل 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئىراننىڭ زۇڭتۇڭى ھۈمەينى ۋە دىپلوماتىيە مىنىستىرى ئەلى ئەكبەر ۋىلايەت قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىن تەركىب تاپقان 90 كىشىلىك

زىيارەت ئۆمىكى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1989 - يىل 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە سوۋېت ئىتتىپاقى تاجىكستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ سوۋېت - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 5 كىشى قەشقەر ۋە تاشقورغان ناھىيىلىرىدە ئېكسكۇرسىيىدە بولدى.

1989 - يىل 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى قىرغىزستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ سوۋېت - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيى ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 7 كىشى ئاتۇشتىن قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولۇپ، ئەتىسى ئۈرۈمچىگە يۇرۇپ كەتتى.

1989 - يىل 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 11 - كۈنگىچە ئاۋسترالىيەنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ئومماي رەپبقىسى بىلەن قەشقەرنىڭ ئىقتىساد، پىلان، تاشقى سودا، مىللەت، دىن قاتارلىق ئەھۋاللىرىنى تەكشۈردى ھەمدە ئىككى تەرەپ سۆھبەت يېغىنى ئۆتكۈزدى، 11 - كۈنى خوتەنگە يۇرۇپ كەتتى.

1989 - يىل 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە تۈركىيە ئەنقەرە ئۇلكىسى دوستلۇق ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بەددۈك، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، مۇئاۋىن ئۇلكە باشلىقى ئوغۇلروھ، تۈركىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى شەمشەر قاتارلىق (7 كىشى) لارنى باشلاپ كېلىپ قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 18 — 19 - كۈنلىرى تايلاند مەلىكىسى سىزىتوتۇن تايلاند خەۋپسىزلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شاڭجياڭ سېن. چالۇلا، تايلاندنىڭ جۇڭگودا، فىلىپپىندا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىلىرى ۋە تايلاندنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ قورۇقلۇق، دېڭىز، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرى قاتارلىق 19 كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ دوستانە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى تايلاند پادىشاھىنىڭ ھەدىسى گانلايانى ۋاتانا مەلىكە تايلاندنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى دې. ۋېننا قاتارلىق 12 كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە بېنگالنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ رەسمىي ھەربىي ئەمەلدارى مۇھەممەد ۋە رەپسى قاتارلىق 4 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئامېرىكىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ ئەلچىسى قوشۇمچە ئىقتىسادىي ئىشلار مەسلىھەتچىسى لۇ جيەن، پەن - تېخنىكا مەسلىھەتچىسى تاڭ ۋېيلىيەن قاتارلىق 9 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە دانىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ئانا گورېن رەپقىسى بىلەن، ھىندىستاننىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى رېنجارد رەپقىسى ۋە پەرزەنتلىرى قاتارلىق 7 كىشى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ماۋارىپ - پەن - مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ «يىپەك يولىنى ئۇنۇتۇبرسال تەتقىق قىلىش» جۇڭگو بۆلۈكىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى 40 نەچچە كىشى (بۇ ئۆمەكتە 20 نەچچە دۆلەتنىڭ ۋەكىلى بار) قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1990 - يىل 9 - ئاينىڭ 6 — 7 - كۈنلىرى ئەنگلىيەنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى لى دېمىڭ قاتارلىق 5 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

2. پەن - تېخنىكا، ئەدەبىيات - سەنئەت تەشكىلاتلىرى

1955 - يىل 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە ھىندىستان مەدەنىيەت ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى

54 كىشى ئۆمەك باشلىقى، ھىندىستان دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ئانىل كۇمار چاندا (رەپىقىسى) نىڭ باشچىلىقىدا تەكلىپكە بىنائەن جۇڭگوغا كېلىپ دوستانە زىيارەتتە بولدى، ئۆمەك ئەزالىرى جۇڭگو مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جۇ ۋېيشىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى ھەمدە ئويۇن كۆردى.

1955 - يىل 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 31 - كۈنگىچە سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئەتچىلەر ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 25 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئويۇن قويغاندىن كېيىن، دېھقانچىلىق كوپېراتىپى، گىلەم زاۋۇتى، پىلە ئۇرۇقى زاۋۇتى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى ھەمدە ئاتوش، ئۇلۇغچاتلاردا ئويۇن قويدى ۋە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1956 - يىل 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگونىڭ نېپىت سانائىتى تېخنىكا قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىدىغان ئايروپىلان ئارقىلىق ئۇلچەش ئەترىتىنىڭ تۆنجى تۈركۈمىدىكى خادىملىرى قەشقەرگە كېلىپ ئايروپىلان ئارقىلىق ئۇلچەش ئېلىپ باردى.

1957 - يىل 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتى مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى قۇددۇس غوجامياروف قەشقەردە زىيارەتتە بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مۇزىكا ۋە ئۇرۇپ - ئادەتىنى نۇقتىلىق تەكشۈردى.

1957 - يىل 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جۇڭگو سۇ ئېلېكتر مىنىستىرلىكىدە ئىشلەۋاتقان سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىلەر گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى كاۋئېرنېۋ، سۇچىلىق مۇتەخەسسىسى گۇبېرىيېۋ، تۇپراق مۇتەخەسسىسى بانىن، جۇڭگو سۇ ئېلېكتر مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى چيەن جېڭيىڭنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

1957 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى چىخوسلوۋاكىيە پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرق تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى دوكتور پاۋىل باھا قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى، 11 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يەكەن ناھىيىسى ۋە خوتەن ۋىلايىتىدە تەكشۈرۈش ۋە زىيارەتتە بولدى.

1958 - يىل 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئاپتونوم رايوننىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتى ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسىدىكى 14 كىشى قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر شەھەرلىك بىرلەشمە كوماندا بىلەن 2 مەيدان دوستلۇق مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى.

1976 - يىل 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە پاكىستان فوتو سۈرەت ئەترىتى، دۆلەتلىك كىنو ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئالىم ئەسقەر قاتارلىق 2 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيىدە بولدى.

1978 - يىل 7 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە لوچۈەن يېتەكچىلىكىدىكى شياڭگاڭ، ئاۋمېن مۇخبىرلار ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكىدىكى 12 كىشى قەشقەردە زىيارەتتە بولدى.

1978 - يىل 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە ياپونىيىلىك ئاتاقلىق رەسسام خىرايامە ئىكۇو ياپونىيىنىڭ «ياپونىيە - جۇڭگو» تەھرىر بۆلۈمى ۋەكىللەر ئۆمىكى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1978 - يىل 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە شۇۋېتسىيىلىك تىلشۇناس گۈننار يارىنگ قەشقەردە ئۇيغۇر تىلى، مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلدى.

1979 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ياپونىيە رادىئو جەمئىيىتى بىلەن جۇڭگو مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىنىڭ «يىپەك يولى» ناملىق تېلېۋىزىيە فىلىمىنى بىرلىشىپ سۈرەتكە ئېلىش گۇرۇپپىسىدىكى 9 كىشى (بۇنىڭ ئىچىدە ياپونىيىلىك 5) قەشقەر شەھىرى ۋە تاشقورغان ناھىيىسىدە نۇقتا'تاللاپ، 5 كۈن سىناق تەرىقىسىدە سۈرەتكە ئالدى.

1979 - يىل 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ياپونىيىلىك ئاتاقلىق فوتو سۈرەت مۇتەخەسسىسى دوكتور كۇبوتا خىروشى قەشقەرگە كېلىپ، ئۇيغۇر ئۇرۇپ - ئادەتلىرى، قەدىمىي شەھەر مەنزىرىسىنى سۈرەتكە

تارتىپ، 76 نىگاتىۋ ئىشلىدى.

1979 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى ياپونىيە «غەربىي ياپونىيە خەۋىرى» نىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق سابىق مۇخبىرى، تەھرىرى تومادا سېن بىلەن مەزكۇر گېزىت فوتو سۈرەت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى شوۇنو تېتسۇيا قەشقەردە زىيارەتتە بولۇپ، «يىپەك يولى»غا مۇناسىۋەتلىك ئىمارەت، ئاسارئەتىقە، مىللىي تىبابەت دورىگەرلىكى، قول ھۈنەر ـ سەنئىتى، دىنىي مۇراسىم قاتارلىقلارنى سۈرەتكە ئالدى، ئۇ ئەتراپلىق، تولۇق زىيارەت قىلىپ، كۆپلەپ سۈرەتكە تارتتى.

1979 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ياپونىيە ئورتاق ئاگېنتلىقى ئىجتىمائىي بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ناكاخارا تېتسۇجى «يىپەك يولى» زىيارەت ئۆمىكىدىكى 4 كىشىنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىپ 4 كۈن ئېكسكۇرسىيە، تەكشۈرۈش ۋە زىيارەتتە بولدى.

1979 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 13 ـ كۈنىگىچە ئامېرىكا يالې ئۇنىۋېرسىتېتى شەرقىي ئاسىيا تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى جاۋخاۋشېڭ رەپىقىسى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ، 1950 ـ يىلنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى سانائەت، يېزا ئىگىلىكى، مىللىي سىياسەت، مىللىي مۇناسىۋەت، ئۆرپ ـ ئادەت، خەلق تۇرمۇشى قاتارلىق ئەھۋاللارنى تەكشۈردى ھەمدە جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋىتى، جۇڭگو ـ سوۋېت چېگرىسى قاتارلىقلارغا ناھايىتى قىزىقتى.

1979 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنىگىچە ياپونىيىلىك ئاتاقلىق يازغۇچى، ياپونىيە ـ جۇڭگو مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي مۇدىرى ئىنوۇې ياسۇشى، ياپونىيە ـ جۇڭگو مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ باش مۇدىرى، ئاتاقلىق گۈزەل سەنئەت، تارىخشۇناس مىياكاۋا توراو قاتارلىق 6 كىشى قەشقەر شەھىرى، ئاتۇش، يېڭىسار، يەكەندىن ئىبارەت 4 ناھىيە، شەھەردە 7 كۈن پائالىيەت ئېلىپ باردى.

1979 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىگىچە شىۋېتسارىيىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق نېمىس يېزىقى مۇتەخەسسىسى ماركۇس مېد قاتارلىق 5 كىشى قەشقەر شەھىرى، ئاتۇش، قاغىلىق (نېفىتلىك) يۇقىرىقى گەز قاتارلىق جايلاردا زىيارەتتە بولدى. قەشقەردىكى مەزگىلىدە ئۇلار ئۈچۈن مەخسۇس 4 قېتىم سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1979 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ياپونىيە رادىئو جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ناكامۇراسېيجى بىلەن جۇڭگو ياپونىيە «يىپەك يولى» بىرلەشمە زىيارەت ئۆمىكى كۈچادىن قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، قاغىلىق (نېفىتلىك)، تاشقورغان ناھىيىلىرىدە 21 كۈن سۈرەتكە تارتتى ھەمدە پاكىستان سودا ئەترىتىنىڭ قەشقەردىكى پائالىيەت كۆرۈنۈشلىرىنى سۈرەتكە ئالدى.

1981 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ياپونىيىلىك ئاتاقلىق رەسسام خىرايامە ئىكۇو رەپىقىسى خىرايامە مىچىكو، ھەمراھلىرى تاكاھاشى تاسۇكا قاغىلىقتىن قەشقەرگە كېلىپ، ئەينى زاماندا تاڭسېڭ بېسىپ ئۆتكەن يوللارنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، قەدىمىي ئاسار ئەتىقىلەرنى زىيارەت قىلىپ، ياپونىيىدە ياسالغان تاڭ شۇەنزاڭ خاتىرە سارىيىغا سىزىپ بېرىدىغان «تاڭسېڭنىڭ نوم ئېلىپ كېلىشى» ناملىق غايەت زور تام سۈرەتكە تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن قەشقەردە 5 كۈن تۇرمۇش ئۆگەنگەندىن كېيىن ئاقسۇغا يۈرۈپ كەتتى.

1981 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى جۇڭگودا ئۆتكۈزۈلگەن «ئۆزگىرىۋاتقان يېزا ـ كەنت تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى» مۇزاكىرىسىگە قاتناشقان، 20 نەچچە دۆلەتتىن كەلگەن 73 چەت ئەللىك مېھمان ۋە جۇڭگولۇق 26 ئاتاقلىق مۇتەخەسسىس، ئالىم 3 مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن قەشقەر شەھىرىگە كېلىپ، شەھەردىكى داڭلىق قەدىمىي يادىكارلىقلارنى، شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ تۇرالغۇ ئۆيلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى ھەمدە قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ پاختەكلە يېزىسىغا بېرىپ دېھقانلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆيلىرىنى ۋە «ئۆي سېلىش»، «سوقما قورۇ تام سېلىش» نەق مەيدان مەشغۇلاتىنى كۆرۈپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بىناكارلىق قۇرۇلۇشىغا ناھايىتى

قىزىقتى.

1982 - يىل 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئافغانىخان فوند جەمئىيىتى بىناكارلىق قۇرۇلۇش مۇكاپاتى جەمئىيىتىدىكى قەدىمىي قۇرۇلۇشلارنى قوغداش مۇتەخەسسىسى دەي زۇگۇ، بىئولوگىيە - تۇپراق - بىناكارلىق قۇرۇلۇش مۇتەخەسسىسى رىكوكى قاتارلىق 3 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئاپپاق خوجا مازىرىنىڭ كونىراش ۋە رېمونت ئەھۋالىنى تەكشۈردى، ئۇلار جۈڭگو مۇتەخەسسىلىرى ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش تارماقلىرىدىكى خادىملار بىلەن 2 قېتىم سۆھبەتلىشىپ، رېمونت قىلىش توغرىسىدىكى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1982 - يىل 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ياپونىيە ياپونىيە - جۈڭگو بىناكارلىق تېخنىكا ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ جۈڭگونى زىيارەت قىلىش دوستلۇق ئۆمىكىدىكى 12 كىشى ئۆمەك باشلىقى شىمىزۇ ماساۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە قەشقەرگە كېلىپ قەشقەر شەھىرىنىڭ مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، بىناكارلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، بىناكارلىق ئۇستىسى، ئىنژېنېرلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇش پىلانى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا پىكىر ئالماشتۇردى.

1982 - يىل 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى پاكىستان تېلېۋىزىيە شىركىتىنىڭ تېلېۋىزىيە فىلىمى ئىشلەش گۇرۇپپىسىدىكى 4 كىشى، شىركەت تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى باتتېنىڭ يېتەكچىلىكىدە قەشقەرگە كېلىپ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، شەھەر مەنزىرىسى ۋە ھېيتگاھ جامەسى ئىمامىنىڭ تەپسىر قىلىش كۆرۈنۈشلىرىنى سۈرەتكە ئالدى، 17 - كۈنى قەشقەردىن يۇرۇپ كەتتى.

1983 - يىل 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئامېرىكا «دەۋر ھەپتىلىك ژۇرنىلى»، «چىكاگو مۇنبىرى گېزىتى»، «نيۇيورك ۋاقىت گېزىتى»، غەربىي گېرمانىيە «ئەينەك ھەپتىلىك ژۇرنىلى»، فرانسىيە «فرانسىيە يېڭى گېزىتى»، ئەنگلىيە «رايتېر ئاگېنتلىقى»، ياپونىيە «كۈندىلىك خەۋەرلەر»، «ياپونىيە تېلېۋىزىيە تورى» قاتارلىق 5 دۆلەتنىڭ داڭلىق گېزىت - ژۇرنال تەھرىراتى، ئاخبارات ئاگېنتلىقلىرىنىڭ بىرلەشمە مۇخبىرلار ئۆمىكىدىكى 9 كىشى مىللەت، دىنىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ۋە قەشقەرنىڭ تارىخى ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە تاشقى سودا ئەھۋالىنى زىيارەت قىلدى.

1983 - يىل 10 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ياپونىيە - جۈڭگو ئىقتىساد - بىلىم ئالماشتۇرۇش يىغىنىنىڭ ئەزاسى، ياپونىيە ئۇنىۋېرسال تەنقىقات ئېچىش ئورنىنىڭ كېڭەش باشلىقى شىموكاۋابي ئاتسۇشى ياپونىيە ئىقتىساد تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى توققۇز كىشىنى باشلاپ، قەشقەرنىڭ زېمىن بايلىقىنى ئېچىش - تۇزەش، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، يېزا ئىگىلىك مەسئۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، قاتناش مۇئەسسەسىلىرىنى تۇزەش - قۇرۇش ۋە مىللەت، دىن جەھەتتىكى ئەھۋاللارنى زىيارەت قىلدى.

1985 - يىل 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئامېرىكا ھاۋاي ئۇنىۋېرسىتېتى روھى بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، پروفېسسور زېك ۋىنشىك سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن قەشقەردە ئىلمىي نۇتۇق سۆزلىدى، ئۇ ئاساسلىقى چەت ئەلدىكى روھى تېببابەت ئىلمىنىڭ يېقىنقى مەزگىلدىكى تەرەققىياتىنى تونۇشتۇردى.

3. باشقىلار

1955 - يىل 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى جۈڭگو چەت ئەل دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن گېرمانىيىلىك يازغۇچى ماتياس ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ دائىمىي ئەزاسى سىراجىدىننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە 3 كۈن زىيارەتتە بولۇپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ قەدىمىي يادىكارلىقلىرى، شەھەر مەنزىرىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى، دېھقانچىلىق كوپېراتىپى، كۆن - خۇرۇم كوپېراتىپى پېداگوگىكا مەكتىپىنى زىيارەت قىلدى.

1956 - يىل 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ئىسلام دىنى ياشلار خەلقئارا قۇرۇلتىيى ۋەكىللەر

ئۆمىكى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1958 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقىستان كوممۇنىستىك پارتىيە ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ئىروزبايېف كوممۇنىستىك پارتىيە ئىتتىپاقى پارتىيە ۋەكىللەر ئۆمىكى (15 كىشى) نى باشلاپ كېلىپ قەشقەردە زىيارەتتە بولدى.

1971 - يىل 8 - ئايدا ئەنگلىيەنىڭ ئاتاغلىق يازغۇچىسى ۋېيسۇيەن يولدىشى لۇ ۋېنشېڭ بىلەن قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانىنى، ھېيتگاھ جامائىسى، ئىپارخان قەبرىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. پاختەكلە گۈڭشېسىدىكى ئەزالارنىڭ ئۆيىدە زىيارەتتە بولدى.

1976 - يىل 5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى يېڭى زېلاندىيەدىكى دوست زاتلاردىن لۇ ئى ئايلېر (يېڭى كومپارتىيە ئەزاسى، 80 ياش، جۇڭگودا 50 يىلچە تۇرغان) مەركەزنىڭ تەستىقلىشى بىلەن قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى. يۇرتىكى بىئارام بولۇپ قەشقەردە 3 كۈن داۋالىنىپ، 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئايروپىلان بىلەن خوتەنگە يۇرۇپ كەتتى.

1976 - يىل 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى شۇجىتسىيە شۇجىتسىيە - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ پەخرىي رەئىسى يان مېلدار رەپىقىسى بىلەن قەشقەر شەھىرى ۋە تاشقورغان ناھىيىسىدە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1977 - يىل 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ياپونىيەگە سايامەتكە بارغان تەيۋەنلىك مۇھاجىر چېن شۇنيۈەن رەپىقىسى ۋە پەرزەنتلىرى بىلەن قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە قىلدى. ئۇ قەشقەردىن ئايرىلىش ئالدىدا ۋەتەننىڭ بالدۇررىاق بىرلىككە كېلىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

1977 - يىل 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئىران تېھران ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پەخرىي پروفېسسورى، تىل ئىلمىي ئۆمۈرلۈك ئاكادېمىكى، سابىق ئىلىم - پەن ئالىي مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى مۇھەممەد مۇگادام رەپىقىسى بىلەن قەشقەر، ئاتۇشلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندىن كېيىن خوتەنگە يۇرۇپ كەتتى.

1977 - يىل 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى پاكىستان يول ياساش شىركىتىنىڭ قوماندانى شاۋجياڭ سافدار باتۇر رەپىقىسى ۋە پەرزەنتلىرى (4 كىشى) بىلەن خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كېلىپ، 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئۈرۈمچىگە يۇرۇپ كەتتى. 6 - كۈنى قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ، 8 - كۈنى چۈشتىن كېيىن پاكىستانغا قايتتى. ئۇ جۇڭگودا تۇرغان مەزگىلىدە كۆپ قېتىم جۇڭگونىڭ پاكىستانغا ياردەم بەرگەنلىكىنى ماختىدى.

1978 - يىل 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە ياپونىيەگە سايامەتكە بارغان تەيۋەنلىك قېرىنداش شى جيافۇ قەشقەر شەھىرى، يېڭىسار، يەكەن ناھىيىلىرىگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، نۇرغۇن سۈرەت تارتتى.

1978 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە ئامېرىكىلىق دوست رومۇد (85 ياش) قەشقەرگە كېلىپ سايامەت قىلدى ھەمدە «1993 - يىلى 100 ياشقا كىرگەندە يەنە قەشقەرگە كېلىپ سايامەت قىلىمەن» دېدى.

1980 - يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ياپونىيە ياپونىيە - جۇڭگو تىنچلىق كوپېراتىپى ئاممىۋى تىجارەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئېماس شۇئۈيچى، بىر تۈتاش باشقۇرۇش ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى ماتسۇزاكى خىروشى قەشقەرنىڭ سايامەتچىلىك ۋە كۆتۈۋېلىش ئىقتىدارى، ئېكسكۇرسىيە تۇرلىرىنى تەكشۈردى ھەمدە قەشقەر سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن ياپونىيىلىك سايامەتچىلەرنى قەشقەرگە كېلىپ سايامەت قىلىشقا تەشكىللىمەكچى بولدى.

1980 - يىل 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ياپونىيە ئىقتىساد بىرلەشمە جەمئىيىتىنىڭ پەخرىي باشلىقى دوكوۋ توشئو ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى، ياپونىيە - جۇڭگو ئىقتىساد جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي مەسلىھەتچىسى ئوكازاكى كاخېيتا مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى ياپونىيە سودا ساھەسىدىكى دوستلاردىن 11 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

1980 - يىل 10 - 12 - ئاي ۋە 1981 - يىل 5 - ئايدا ئامېرىكا خەلقىارا ئوۋ ئوۋلاش سايامەت

شىركىتىنىڭ دىرېكتورى روبېرت لىزىڭ 3 قېتىم تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ خونجىراپ، ئوپۇرالڭ جىلغىسى، مىڭتىكە تاغ ئېغىزى، تۆگمەنسۇ جىلغىسى ۋە سۇبۇران جىلغىسى قاتارلىق جايلارغا كېلىپ ئوۋ ئوۋلاپ، 3 تۈياق ئارقار تۆتتى ھەمدە نۇرغۇن چىشى جەرەننى سۈرەتكە تارتتى، سىنئالغۇغا ئالدى.

1982 - يىل 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ياپونىيىلىك دوست ئوگاتا جۇنجى ۋە سېستىرا ئۇراتاكى خانىم قەشقەردە 5 كۈن زىيارەتتە بولۇپ، قايتىش ئالدىدا ۋەتىنىگە قايتقاندىن كېيىن چوقۇم ۋەزىر تاناكا كاكۇئېيغا ۋە ياپونىيە ھۆكۈمىتى رەھبەرلىرىگە، ياپونىيە خەلقىگە قەشقەر خەلقىنىڭ دوستلۇق مېھرىنى يەتكۈزىمەن دېدى.

1982 - يىل 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى شياڭگاڭلىق ئاتاقلىق زات، شياڭگاڭ - جۇڭگو بويىاش - توقۇش فابرىكىسىنىڭ باش لېدېرى لى جىمىن ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى، ئامېرىكا يۇرەك كېسەللىكلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، ستانفورت ئۇنىۋېرسىتېتى يۇرەك كېسەللىكلىرى فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، پروفېسسور خارسون ۋە رەپىقىسى، ستانفورت ئۇنىۋېرسىتېتى تەرەققىيات بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى گۇاڭ چياۋجى ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى قاتارلىق 12 كىشى ئايتوموبىل بىلەن خوتەندىن قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيىدە بولدى. پروفېسسور خارسۇن ئۇيغۇر تىبابەت شىپاخانىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندىن كېيىن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن يۇرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بىر قانچە بىمارغا دىئاگنوز قويۇپ، «يۇرەك كېسىلىنى داۋالاشتا غەربچە داۋالاشقا قارىغاندا جۇڭگوچە داۋالاشنىڭ ئۈنۈمى يۇقىرى ئىكەن» دېدى.

1983 - يىل 4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ياپونىيىلىك سابىق جۇڭگو مۇھاجىرلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شەرق سايامەت كوپېراتىپىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى بورات خونىس قەشقەردە يەرلىكىنىڭ كۈتۈۋېلىش ئىقتىدارىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن كېلىپ ئېكسكۇرسىيە نۇقتىلىرىنى تەكشۈرگەندە قەشقەرنىڭ كۈتۈۋېلىش خىزمىتىگە قارىتا بەزى تەكلىپلەرنى بەردى.

1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 6 - كۈنگىچە ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى جۇڭگولۇق ئاۋىئاتسىيە مۇتەخەسسىسى دەي جاۋيۇ قەشقەرنى زىيارەت قىلغان مەزگىلدە قەشقەر نېفىت ۋە سايامەت يېغىنى پۈرسىتىنى چىڭ تۇتۇپ تېز تەرەققي قىلىشى لازىم، دەپ تەكلىپ بەردى.

1985 - يىل 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە پاكىستان - جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئاغايخان فوند جەمئىيىتى ئاسىيا رايونىنىڭ مەسئۇلى ساف 3 - قېتىم قەشقەرگە كەلگەندە، ئالاقىدار تارماقلار بىلەن ئىككى تەرەپ بىرلىشىپ سايامەت مېھمانخانىسى قۇرۇش توغرىسىدا مۇددىئانامە ئىمزالىدى ھەمدە جۇڭگو جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىدىن پايدىلىنىپ غەربىي ئاسىيا ۋە پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان ئىقتىسادىي يوللارنى ئېچىشى كېرەك دەپ تەكلىپ بەردى.

1986 - يىل 5 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئاغايخان فوند جەمئىيىتىنىڭ باش دىرېكتورى شاھزادە ئەمىن قاتارلىق 4 كىشى قەشقەر شەھىرىدە بىرلىكتە مەبلەغ سېلىپ مېھمانخانا سالىدىغان ئورۇننى تەكشۈرۈپ، ئالاقىدار ئىشلار توغرىسىدا كېڭىشىپ دەسلەپكى كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

1986 - يىل 5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى تۈركىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى غازى رەھمۇزارد زاھىر رەپىقىسى قاتارلىق 3 كىشى بىلەن قەشقەر شەھىرى، ئوپال يېزىسى قاتارلىق جايلاردىكى قەدىمىي يادىكارلىقلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى، 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەردىن يۇرۇپ كەتتى.

1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 26 - كۈنى دۇنيا بانكىسى ئوتتۇرا مەزگىللىك پىلانلاش ئۆمىكىدىكى 4 كىشى قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە سايامەتتە بولدى. بۇ ئۆمەك ئۆمەك باشلىقى دۇنيا بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئادىلە قارۇسمات (تۈركىيىلىك)، ئەزالىرىدىن دۇنيا بانكىسى ئاسىيا رايونى جۇڭگو ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سەھىد بورگى (پاكىستانلىق)، دۇنيا بانكىسى ئاسىيا رايونىنىڭ باش ئىقتىسادشۇناسى ئۆكتەرىينەل (تۈركىيىلىك)، دۇنيا بانكىسىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىللەر باشقارمىسىنىڭ ئەمەلدارى لىن چۇڭگېڭ (فىللىپپىنلىك) لاردىن تەركىب تاپقان.

1989 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 8 - كۈنگىچە ئامېرىكا ئامېرىكا - جۇڭگو مۇناسىۋىتى مەملىكەتلىك

كومىتېتىنىڭ سابىق رەئىسى باشچىلىقىدىكى مەزكۇر كومىتېتنىڭ مۇھىم ئەزالىرىدىن تەركىب تاپقان ئامېرىكا دىپلوماتىيە سىياسىي مەملىكەتلىك كومىتېتنىڭ جۇڭگونى زىيارەت قىلىش ئۈسكى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

2 §. خەلقئارالىق ئۆزئارا ياردەم

1. پاكىستانغا ياردەم بېرىپ يول ياساش

1966 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى بىلەن پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنى ياساش مۇددىئانامىسىگە ئاساسەن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى جاڭ شىچەن باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى، پاكىستان قۇرۇقلۇق ئارمىيە قۇرۇلۇش قىسمىنىڭ قوماندانى شاۋجياڭ قارۇج باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى، قەشقەردە سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ، مۇنداق كېلىشىم، ھاسىل قىلدى:

1) ئىككى تەرەپ خونجىراپ داۋىنىنى جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنىڭ تۆتىنچى نۇقتىسى قىلىپ، 7-نومۇرلۇق چېگرا بەلگە تېشىغا يېقىن جايدا يولنى تۆتاشتۇرۇشقا بىرەك قوشۇلدى.

2) يول ياساش ماشىنا - ئۈسكۈنىلىرى ۋە ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش مەسلىسى توغرىسىدا پاكىستان تەرەپ جۇڭگو تەرەپكە يول ياساش ماشىنا - ئۈسكۈنىلىرى بىلەن ھەقسىز تەمىنلەشنى ئىلتىماس قىلدى ھەمدە جۇڭگو تەرەپنىڭ 6 ئاي ئىچىدە تەمىنلەشنى باشلىشىنى، بۇنىڭ بەشتىن بىرىنى خونجىراپ داۋىنىدا ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىشنى، بەشتىن تۆتىنى دېڭىز ئارقىلىق توشۇپ كاراچىدا ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىشنى تەلەپ قىلدى. پاكىستان تەرەپ يەنە جۇڭگو تەرەپكە پاكىستانىنىڭ خونجىراپ داۋىنىدا يول ياسايدىغان 1500 خادىمنى يېمەكلىك ۋە 3000 يۈرۈش قىشلىق كىيىم - كېچەك بىلەن تەمىنلەشنى ئىلتىماس قىلدى. جۇڭگو تەرەپ ياردەم بېرىشكە قوشۇلدى. ئەمما پاكىستان تەرەپ بېيجىڭغا ۋەكىل ئەۋەتىپ بۇ ئىشنى كونكرېت مەسلىھەتلىشىشنى ھەمدە 2 دۆلەت ھۆكۈمەتلىرى تەستىقلىغاندىن كېيىن ئىجرا قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

3) تاشيولىنىڭ ئۇلىنىش توغرىسىدا جۇڭگو تەرەپتىن جاڭ تېنشياڭ باشچىلىقىدىكى تېخنىكا گۇرۇپپىسى بىلەن پاكىستان تەرەپتىن ھامىت باشچىلىقىدىكى تېخنىكا گۇرۇپپىسى يولنى يىل بويى ئاپتوموبىل قاتنىيالايدىغان قىلىپ ياساش، يول ئۇلىنىش ئىككى ئاپتوموبىل ئۆتۈشەلەيدىغان كەڭلىكتە ياساش، يول يۈزى ۋە كۆۋرۈكلەرنى ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ئۇلىنىشقا يەتكۈزۈش قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا تولۇق كېڭىشىپ بىرلىككە كەلدى. ئىككى تەرەپ بۇ بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنى ياسىشىمىزغا نىسبەتەن ئىنتايىن پايدىلىق دېدى.

4) كېلىشىم ئىككى تەرەپنىڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىلىرى ئۈز دۆلەتلىرىنىڭ ھۆكۈمەتلىرىگە دوكلات قىلىپ تەستىقلىتىپ بىر - بىرىگە ئۇقتۇرغاندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولدى.

1966 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان 2 دۆلەت ھۆكۈمىتى جۇڭگو - پاكىستانىنىڭ جۇڭگو - پاكىستان قاراقۇرۇم تاشيولىنى ياسىشىغا ياردەم بېرىش كېلىشىمنامىسىنى ئىمزالىدى، كېلىشىمنامىدە جۇڭگو - پاكىستان قاراقۇرۇم تاشيولى شەرقتە خونجىراپ داۋىنىدىن غەربتە پاكىستانىنىڭ شىمالىدىكى داكىتغېچە بولىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 616 كىلومېتىر، 1971 - يىلى ئىش باشلىنىپ، 1978 - يىلى تاماملىنىدۇ، دەپ بەلگىلەندى.

جۇڭگو - پاكىستان 2 دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ كېلىشىمگە ئاساسەن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق

قاراقۇرۇم تاشيولى قۇرۇلۇش تەمىنات ئىشخانىسى 1966 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە قۇرۇلدى، بۇ ئىشخانا پاكىستانغا ياردەم بېرىلىدىغان ماشىنا - ئۈسكۈنە ۋە پاكىستانلىق خادىملارنىڭ يېمەكلىكى قاتارلىق ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل بولدى. ئىشخانا مۇدىرلىقىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جۇ باۋجيې ئۈستىگە ئالدى. مۇئاۋىن مۇدىرلىقنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سۈڭ شىمىن ۋە قاتناش مىنىستىرلىكىدىن بىر ئادەم، سودا نازارىتىدىن بىر ئادەم ئۈستىگە ئالدى. ئىشخانا قارمىقىدىدا تاشقى ئىشلار، تۇرمۇش، ماشىنا - ئۈسكۈنە گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى تاشقى ئىشلار شۆبە باشقارمىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى لاۋازىمەت باشقارمىسى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەتقىقات ئىشخانىسى، ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسى يۆتكەش - ساقلاش بۆلۈمى قاتارلىق تارماقلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرى گۇرۇپپىلارنىڭ مەسئۇللىقىغا تەينىلەندى. ئۇنىڭدىن باشقا كاراچىدا 70 كارۋاتلىق دالا ئۇرۇشى دوختۇرخانىسى قۇرۇلۇپ، پاكىستانلىق كېسەل ۋە يارىدارلارنى مەخسۇس داۋالىدى.

جۇڭگو تەرەپ تاشقورغان ناھىيىسىدە چېگرىغا 50 كىلومېتىر كېلىدىغان قوتان دېگەن جايدا ئالماشتۇرۇش پونكىتى قۇرۇپ، 1966 — 1967 - يىللىرى پاكىستان تەرەپنى 1582 تونىنا ماي، 1599 تونىنا تۇرمۇش بۇيۇمى بىلەن تەمىنلىدى، 44 قېتىم ماشىنا - ئۈسكۈنىلىرىنى رېمونت قىلىپ بەردى، 1758 يارىدار (قېتىم) نى داۋالىدى. خوتەن، قاغىلىق، قەشقەر شەھىرى، تاشقورغانلاردا قۇرۇلغان پاكىستانىڭ قۇرۇلۇش قىسمىدىكى خادىملارنى كۆتۈۋېلىش پونكىتى 34 تۈركۈمدە 2874 ئادەم (قېتىم) نى كۆتۈۋالدى.

پاكىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى: جۇڭگودىن تېخنىكا خادىمى ۋە ئىشچى ئەۋەتىپ جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنىڭ پاكىستان تەۋەسىدىكى قاراقۇرۇم تاشيولىنىڭ 156 كىلومېتىر بۆلەكنى ھەقسىز ياساپ بەردى. بۇنىڭ ئۈچۈن بېيجىڭدا «پاكىستانغا ياردەم بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى» قۇرۇلدى، شىنجاڭدا شىنجاڭ ھەربىي رايونىدا «پاكىستانغا ياردەم بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى»، قەشقەردە قەشقەر ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى. ھەربىي قىسىم ۋە ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىدىن 1300 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر - ئەسكەر ئاجرىتىلدى. ئۇلار 1971 - يىلنىڭ باشلىرىدا خونجىراپ داۋانىغا بېرىپ پاكىستان تەۋەسىدە يول ياسىدى. 1973 - يىلغا كەلگەندە يول ياساش ئەترىتى خونجىراپ داۋانىدىن پاكىستان تەرەپتىكى خۇنزا (ھەق گىشى) دېكى 156 كىلومېتىر تاشيولنى ياساش ۋەزىپىسىنى تاماملىدى. بۇ قۇرۇلۇش 1 - باسقۇچلۇق قۇرۇلۇش ئىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن پاكىستان يەنە جۇڭگوغا قاراقۇرۇم تاشيولىنى داكىتقىچە ئۇزارتىپ ياساپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى، جۇڭگو تەرەپ 1974 - يىلى يەنە شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قىسىملىرىدىن ۋە ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىدىن 8700 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر - ئەسكەرنى تاللاپ ئەۋەتتى. باشقا ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلاردىنمۇ 400 دىن ئارتۇق خادىمنى تاللاپ، 9100 خادىمنى پاكىستان تاشيولىنىڭ 2 - باسقۇچلۇق قۇرۇلۇشىغا قاتناشتۇردى.

1975 - يىلى پاكىستانىڭ شىمالىي رايونىدا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن ئاپىتى يۈز بېرىپ 156 كىلومېتىر تاشيولىنىڭ كۆپ جايلىرىنى بۇزۇۋەتتى، 100 نەچچە ئورۇندىكى يول ئۆلى ئولتۇرۇشۇپ كەتتى. پاكىستان تەرەپنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، جۇڭگونىڭ يول قۇرۇلۇشى قىسمىدىكى خادىملار ئىككىگە بۆلۈنۈپ، بىر قىسمى داكىتقا بېرىپ يول ياسىدى، يەنە بىر قىسمى يولنى قايتا ياساپ، 1 - قارارداد 156 كىلومېتىر يولنى ئۈزگەرتتى، 1978 - يىلى پۈتۈن لىنىيىدە قۇرۇلۇشنى تاماملىدى ۋە 460 كىلومېتىر يولنى قوشۇپ ياسىدى.

جۇڭگو - پاكىستان قاراقۇرۇم تاشيولىنىڭ قۇرۇلۇش لىنىيىسى خەتەرلىك، يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ، ئورنى دېگىز يۈزىدىن ئېگىز، ھاۋا كىلىماتى ناچار بولغاچقا، تاشيولنى ياساش ناھايىتى قىيىنغا توختىدى. 1971 — 1978 - يىلغىچە بولغان 7 يىلدا 617 قېتىم ۋەقە يۈز بېرىپ، 107 ئادەم ئۆلدى، 110 ئادەم ئېغىر، 213 ئادەم يېنىك يارىلاندى. پاكىستان ھۆكۈمىتى جۇڭگونىڭ گىلگىتتىنىڭ شەھەر ئەتراپىدا پاكىستانغا

ياردەم بېرىپ يول ياساش داۋامىدا ئۆلۈپ كەتكەنلەر ئۈچۈن بىرقەھرىمانلار قەبرىستانلىقى ياساش توغرىسىدىكى تەلىپىگە قوشۇلدى، قەبرە تېشىغا «جۇڭگونىڭ پاكىستان يول قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىشتە قۇربان بولغان قەھرىمانلار قەبرىسى» دەپ يېزىلدى.

2. ئەنگلىيىلىك مۇتەخەسسىسلەر پوسكام نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ تېرمو ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى

پوسكام ناھىيىسىدىكى غەربىي - جەنۇبىي تارىم نېفىتلىكى نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ تېرمو ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ قۇرۇلۇشى 1986 - يىل 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى باشلاندى. بۇ قۇرۇلۇشقا ئەنگلىيە لورىس. لويىس شىركىتى (قىسقارتىلىپ R.R شىركىتى دېيىلدى) ئىشلەپچىقارغان SK—15HE تىپلىق گاز تۇربىنىلىق تېرمو ئېلېكتر قۇرۇلمىسىدىن 3 يۇرۇش كىرگۈزۈلدى. 1987 — 1989 - يىلغىچە ئەنگلىيە R.R شىركىتى 55 مۇتەخەسسىس ۋە 111 ئادەم (قېتىم) نى پوسكام نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ تېرمو ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇش ئورنىغا مۇلازىمەت قىلىشقا ئەۋەتتى، ئۇلار جۇڭگولۇق تېخنىكا خادىملىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ، زىچ ماسلىشىپ ئىشلىدى. 1989 - يىل 6 - ئايدا خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلەپچىقىرىش ئۈسكۈنىسى سىناق قىلىنىۋاتقان ئاچقۇچلۇق پەيتتە سىناقتا ئىشلىتىلىدىغان توكتا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن R.R شىركىتىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرى ئىسپىمنا قوشۇپ ئىشلەپ، ھەر كۈنى 10 نەچچە سائەتتىن ئىشلىدى. شۇ چاغدا ئەنگلىيە R.R شىركىتىنىڭ باش شتابى فاكس ئەۋەتىپ ئەنگلىيىلىك بارلىق مۇتەخەسسىسلەرنى دۆلىتىگە قايتىشنى ئۇقتۇرغاندا ئەنگلىيىلىك مۇتەخەسسىسلەر باش شتابقا فاكس ئەۋەتىپ نەق مەيداندىن ئايرىلماسلىقنى تەلەپ قىلدى ھەمدە جۇڭگو تەرەپ ۋەكىلى بىلەن بىرلىكتە R.R شىركىتىنىڭ باش شتابىغا فاكس ئەۋەتىپ، پوسكامدىكى ئىش ئورنىنىڭ خىزمەت تەرتىپى ۋە جەمئىيەت ئامانلىقىنىڭ ياخشىلىقىنى، جىسمانىي بىخەتەرلىك كاپالەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى، ۋاقتىنچە چېكىنمەسلىكنى تەلەپ قىلدى. كېيىن R.R شىركىتىنىڭ باش شتابى يەنە بىر قېتىم فاكس ئەۋەتىپ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ «چوقۇم چېكىنىشى كېرەك» دېگەن بۇيرۇقىنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئۇلار دۆلىتىگە قايتتى. ئۇلار قايتىشتىن بۇرۇن خىزمەتلەرنى بىر - بىرلەپ ئېنىقلاپ، ئەسلىمە يازغاندىن باشقا، R.R شىركىتىنىڭ ئۈسكۈنىلەرنى سىناش ئەسۋابى ۋە ئالاقىدار ماتېرىياللارنى جۇڭگولۇق قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئىشلىتىشىگە تاپشۇرۇپ بەردى.

§ 3. چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلار

1. چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلار

قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى 1986 - يىلدىن باشلاپ گېرمانىيىلىك، ئەنگلىيىلىك، ئامېرىكىلىق تىل ئوقۇتقۇچىسىدىن 5نى ئىنىستىتۇتنىڭ ئېنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيىلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. 1986 - يىل 9 - ئايدىن 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە بۇ ئىنىستىتۇت چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلاردىن: ئايگېد. جوند (گېرمانىيىلىك)، پالكوئېر (ئامېرىكىلىق)، گاردى (ئامېرىكىلىق)، داننېل. سان. يوھان (ئەنگلىيىلىك)، توماس. ناب (ئامېرىكىلىق) تىن ئىبارەت 5 ئوقۇتقۇچىنى تەكلىپ قىلدى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى 3 يىللىق تەكلىپ قىلىندى. بەزىلىرى 2، 3 ئاي ئىشلەپلا كېسەل سەۋەبىدىن خىزمىتىدىن ئايرىلىپ كېتىپ قالدى. ئامېرىكىلىق تىلشۇناس دوكتور توماس. ناب قەشقەردە 2 ئاي ئىشلەپ تاساددىپىي ئۆپكە راكى بىلەن ئاغرىپ شىنجاڭ تىببىي ئۇنىۋېرسىتېتى دوختۇرخانىسىدا داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي بەختكە قارشى قازا قىلدى.

چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلار قەشقەردە تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن مەزگىلدە، دۆلىتىمىزنىڭ قانۇنىغا ۋە «چەت ئەللىكلەرنى باشقۇرۇش» قا ئالاقىدار تۈزۈم، بەلگىلىمىلەرگە رىئايە قىلىپ، دوستانە پوزىتسىيىدە بولۇپ،

خىزمەتتە ئەستايىدىل، مەسئۇلىيەتچان بولۇپ، جۈشكۈلۈك ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئىناق مۇناسىۋەت ئورناتتى. پىداگوگىكا ئىنىستىتوتى چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ماۋاشىنى ۋاقتىدا تارقىتىپ بەرگەندىن سىرت، يەنە تۇرالغۇ ئۆي، سۇ، توك، ئۆي جاھازلىرى، تېلېۋىزور، توڭلاتقۇ، ئاشخانا لازىمەتلىكلىرى ۋە ئوقۇتۇش ماتېرىيالى قاتارلىق بۇيۇملار بىلەن ھەقسىز تەمىنلىدى، ھەر يىلى يۇرتىغا تۇغقان يوقلاشقا بارىدىغانلارغا مەلۇم مىقدارىدا قاتناش خىراجىتى ھەل قىلىپ بەردى. ھەقسىز داۋالىنىش شارائىتى يارىتىپ بەردى ھەمدە ئادەتتىكى چاغلار ۋە روجىستۇا بايرىمى مەزگىلىدە چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچىلارغا بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار ئىنىستىتوتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىدىن ناھايىتى رازى بولۇشتى.

2. چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلار

قەشقەر پىداگوگىكا ئىنىستىتوتى 1987 — 1990 - يىلىغىچە 2 تۈركۈم چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلدى.

بىرىنچى تۈركۈمدە، 1987 - يىل 9 - ئايدا چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىدىن 4نى قوبۇل قىلدى، بۇلاردىن 3ى ئامېرىكىلىق، بىرى ئاۋسترالىيەلىك بولۇپ، بىر يىل ئۆيغۇر تىل - ئەدەبىياتى ئوگەندى. چەت ئەللىك بۇ 4 ئوقۇغۇچى ئۆگىنىشتە تىرىشىپ، ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇدى.

ئىككىنچى تۈركۈمدە، 1989 - يىل 9 - ئايدا چەت ئەللىك 8 ئوقۇغۇچىنى قوبۇل قىلدى. بۇلارنىڭ 3ى ئامېرىكىلىق، 2 سى گېرمانىيەلىك، 2 سى شۋېيتسارىيەلىك، بىرى ئىتالىيەلىك بولۇپ، ھەممىسى بىر يىل ياكى 2 يىل ئۆيغۇر تىل - ئەدەبىياتى ئوگەندى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تىلشۇناسلىقتا باكالاۋرلىق، ماگىستىرلىق ئىلمىي ئۇنۋانى ئالدى، يەنە بەزىلىرى تىل تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دوكتور ئاسپىرانت بولدى. بىر گېرمانىيەلىك، بىر شۋېيتسارىيەلىك ئوقۇغۇچىنىڭ نەتىجىسى دېگەندەك ياخشى بولمىغاندىن سىرت، قالغان 6 ئوقۇغۇچىنىڭ نەتىجىسى ئەلا بولدى. چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلار مەكتەپنىڭ قائىدە - تۈزۈمىگە رىئايە قىلدى. قىسمەنلىرى دۆلىتىمىزنىڭ چەت ئەللىكلەرنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىلىرىگە خىلاپ قىلمىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. ئامېرىكىلىق ئوقۇغۇچى كىم. روجىس ۋە ئىستېفېن. ۋاتىس 1990 - يىل 4 - ئايدا (ئاقتۇ ناھىيە بارىن يېزىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن) ئىنىستىتوت تاشقى ئىشلار تارمىقىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي، ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈپ يەكەن ناھىيىسىگە ساياھەت قىلغىلى بارغاندا، يەكەن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى تەرىپىدىن مەكتەپكە قايتۇرۇپ كېلىندى.

VI باب

ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش

§1. سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ناھىيە، شەھەرلەر

1. قەشقەر شەھىرى

قەشقەر شەھىرى پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي شىمالىغا، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەرب تەرىپىگە

جايلاشقان بولۇپ، قەدىمدىن تارتىپ يېپەك يولىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي لىنىيىسىنىڭ تۇتىشىش نۇقتىسى ۋە مال توپلىنىدىغان، تارقىلىدىغان جاي، تارىختا يېپەك يولىدىكى داڭلىق سودا بازىرى ئىدى. 1952 - يىلى قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىدىن ئايرىلىپ شەھەر بولۇپ قۇرۇلدى، 1984 - يىل 2 - ئايدا دۆلەت بويىچە B دەرىجىلىك ئېچىۋېتىلگەن شەھەر قىلىپ بېكىتىلدى. 1986 - يىل 12 - ئايدا جۇڭگودىكى تارىخى، مەدەنىيىتى داڭلىق شەھەر دەپ بېكىتىلدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر شەھىرى رايوندا توقۇمىچىلىق، بوياقچىلىق، كۆن - خورۇم، سېمونت، ئېلېكتر، خىمىيە سانائىتى، فارفور بۇيۇملىرى، يېمەكلىك، ھاراق چىقىرىش، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش، ماشىنىسازلىق، رېمونتچىلىق ۋە ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى قاتارلىق 22 خىل كەسىپ بويىچە 116 ئوتتۇرا، كىچىك كارخانا بارلىققا كېلىپ، زامانىۋى كارخانا سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى، ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 200 مىليون يۈەندىن ئاشتى.

قەشقەر شەھىرىنىڭ قاتنىشى قۇلايلىق، دۆلەت يولى 314 - لىنىيىسى (ئۈرۈمچى - قەشقەر تاشيولى) شەھەرنى كېسىپ ئۆتۈپ تەكرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىغا تۇتىشىدۇ، جۇڭگو - پاكىستان تاشيولى قەشقەر شەھىرىدىن باشلىنىپ غەربىي جەنۇبقا سوزۇلۇپ، خونجىراپ پورتى ئارقىلىق بىۋاستە پاكىستانغا تۇتىشىدۇ. قەشقەر تورغات تاشيولى غەربىي شىمالغا سوزۇلۇپ، تورغات پورتى ئارقىلىق قىرغىزىستان قاتارلىق ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرى ۋە رايونلىرىغا تۇتىشىدۇ. مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەلگە تۇتاشقان تاشيوللاردا يولۇچى ۋە يۈك توشۇش تېز، قۇلايلىق، ئۇنىڭدىن باشقا شىنجاڭ بويىچە 2 - چوڭ خەلقئارا ئايروپورت بار.

قەشقەر شەھىرىدە 10 ئورۇندا داڭلىق تارىخىي يادىكارلىق بار، ئاپپاق خوجا (ئىپارخان) مازىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرى، ھېيتگاھ جامەسى، خان ئۆي (خان ساراىيى) قەدىمىي شەھەر خارابىسى، ئارسلانخان مازىرى، يۈمىلاق شەھەر خارابىسى، ئەسكىسار خارابىسى قاتارلىقلار دۆلەت، ئاپتونوم رايون ۋە قەشقەر ۋىلايىتى تەرىپىدىن نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى.

2. قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى

قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى بىلەن قەشقەر شەھىرىنىڭ ئارلىقى 15 كىلومېتىر كېلىدۇ. جۇڭگو - پاكىستان تاشيولى قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيە بازىرىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، خونجىراپ پورتى ئارقىلىق قەشقەرگە كىرىدىغان تاشيول. 1988 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر كونا شەھەرناھىيىسى گۇۋۇيۈەن تەرىپىدىن سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ناھىيە دەپ تەستىقلاندى.

قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى ئوپال يېزىسىدا ئاتاقلىق ئۇيغۇر تىلشۇناسى، «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ ئاپتورى مەھمۇت قەشقىرىنىڭ مەقبەرىسى بار. قەدىمىي دەريا يولىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى قۇمتاغ ئېغىزىغا جايلاشقان مورا بۇددا مۇنارى، جەنۇب تەرىپىدىكى خانئۆي خارابىسى جۇڭگونىڭ غەربىدىكى بىر قەدەر مۇكەممەل ساقلىنىۋاتقان خارابىلىك ھېسابلىنىدۇ. بۇ خارابىلىك ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى بولۇپ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن كەلگەن نۇرغۇن سايا‌ھەتچىنى جەلپ قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىدە «قىرىق بۇلاق» قاتارلىق تەبىئىي مەنزىرە رايونلىرى ئېچىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ.

3. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى

تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى پامىر ئېگىزلىكىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان، خونجىراپ داۋىنى قەدىمىي يېپەك يولىدىكى شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان مۇھىم يول بولۇپ، خونجىراپ پورتى مۇشۇ يەرگە جايلاشقان. 1988 - يىل 1 - ئايدا تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى گۇۋۇيۈەن تەرىپىدىن

ئېچىۋېتىلگەن ناھىيە قىلىپ تەستىقلاندى.

تاشقورغان ناھىيىسى تاجىك مىللىتى ئاساس قىلىنغان، خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ناھىيە بولۇپ، قارلىق تاغ كۆپ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى كۆپ، قاشتېشى بايلىقى مول، جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئوتتۇرا، غەربىي، جەنۇبىي ئاسىيالارغا بارىدىغان مۇھىم ئۆتكەل. جۇڭگو- پاكىستان تاشيولى ياسالغاندىن كېيىن، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىكى خونجىراپ پورتى جۇڭگونى غەربىي، جەنۇبىي ئاسىياغا يۇزلەندۇرۇشتىكى كۆزنەك، مۇھىم ئۆتكەل بولۇپ قالدى. خەلقئارا چېگرا سودا بازىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پاكىستان ۋە 3 - دۆلەت پۇقرالىرى، سودىگەرلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى، بۇ ھال ۋىلايەتنىڭ «شەرقتىن كىرگۈزۈپ غەربكە چىقىرىش» ، «چېگرا رايونىنى سودا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش» ئىستراتېگىيىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈردى.

4. يەكەن ناھىيىسى

يەكەن ناھىيىسى 1988 - يىل 1 - ئايدا ئېچىۋېتىلگەن ناھىيە قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. يەكەن قەدىمكى دەۋرده يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي يولىنىڭ تۇغىنى بولۇپ، غەربته غەربىي ئاسىياغا، جەنۇبتا ھىندىستان قاتارلىق جايلارغا بارغىلى بولىدۇ، شەرقته ياڭگۇەن، يۈمبن بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ، ئۇ غەربتىكى مۇھىم ئۆتكەل بولۇپ، يىپەك يولىدا 2000 يىلدىن ئارتۇق شۆھرەت قازانغان. 16 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭنى بىر تۇتاش باشقۇرغان يەكەن خاندانلىقىنىڭ پايتەختى بولغان، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشته ئىستىقبالى پارلاق.

5. قاغىلىق ناھىيىسى

قاغىلىق ناھىيىسى قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيىسىدىكى مۇھىم بازار. جەنۇب تەرىپى پاكىستان كونترولللۇقىدىكى كەشمىر رايونى بىلەن، شەرق تەرىپى خوتەن ۋىلايىتى بىلەن، غەرب تەرىپى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى بىلەن، غەربىي شىمال تەرىپى پوسكام، يەكەن بىلەن تۇتىشىدۇ. قاتناش قولايلىق، پامىر ئېگىزلىكىگە بارىدىغان چوڭ يول بار. غەربته ئافغانىستانغا، جەنۇبتا پاكىستان، ھىندىستانغا بارغىلى بولىدۇ. ئۇ شىزاڭنىڭ ئالى رايونىغا بارىدىغان مۇھىم ئۆتكەل، يىپەك يولىنى بويلاپ شەرققە ماڭسا، خوتەن، چەرچەن، چاقىلىق ئارقىلىق بىۋاستە دۇنخۇاڭغا بارغىلى بولىدۇ. ھەر يىلى ھەر قايسى دۆلەتلەردىن كەلگەن تاغقا چىقىش ئەزىمەتلىرى دۇنيا بويىچە 2 - ئېگىز چوققا — چوگىر چوققىسىغا چىقىش ئۈچۈن بۇ يەرگە توپلىشىدۇ. سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن، تەرەققىيات ئىستىقبالى تېخىمۇ پارلاق بولماقتا.

§ 2. ئېچىۋېتىلگەن پورتلار

1. خونجىراپ پورتى

خونجىراپ تاغ ئېغىزى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىكى پىلالىنىڭ 30 نەچچە كىلومېتىر غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇ دېڭىز يۈزىدىن 4700 مېتىر ئېگىز. خەن دەۋرىدىلا بۇ يەرده يىپەك يولىنىڭ غەربكە بارىدىغان كۆكئارتتىن ئۆتىدىغان تارمىقى بار ئىدى. يول خەتەرلىك، مېڭىش قىيىن بولغاچقا، سۇڭ، يۈەن سۇلالىلىرى دەۋرىده دېڭىز قاتنىشىنىڭ راۋانلىششى بىلەن بۇ يول تەدرىجىي تاشلىنىپ قالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو بىلەن چەت ئەللىنىڭ مۇناسىۋىتىده ئۆزگىرىش بولدى، 1963 - يىلدىن ئىلگىرى

خونجىراپ تاغ ئېغىزى تاقىلىش، يېرىم تاقىلىش ھالىتىدە ئىدى.

1963 - يىل 3 - ئاينىك 2 - كۈنى جۇڭگو بىلەن پاكىستان ھۆكۈمەتلىرى چېگرا كېلىشىمنامىسى ئىمزالاپ، چېگرا بەلگىسى ئورناتتى. 1978 - يىل 6 - ئايدا جۇڭگو پاكىستانغا يارەملىشىپ خونجىراپ تاغ ئېغىزىدىن پاكىستاننىك داكىتقا بارىدىغان 600 كىلومېتىر جۇڭگو خەلقئارا تاشيولىنى ياسىدى، قاراقۇرۇم تاشيولى جۇڭگو - پاكىستان ئارىلىقىدىكى ئاساسلىق يول بولۇپ قالدى.

1981 - يىل 9 - ئايدا جۇڭگو بىلەن پاكىستان ھۆكۈمەتلىرى خونجىراپ پورتىنى ئېچىۋېتىش توغرىسىدا پرىنسىپاللىق كېلىشىم ئىمزالاپ، 1982 - يىل 7 - ئايدا 2 دۆلەتنىك ۋەكىللەر ئومىكى ئۇرۇمچىدە خونجىراپ پورتىنى ئېچىۋېتىش ئىشى توغرىسىدا سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ بىردەك قاراشقا كەلدى. 2 دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىك تەستىقلىشى ئارقىلىق، شۇ يىلى 8 - ئاينىك 22 - كۈنى ئاپتونوم رايوننىك رەئىسى ئىسمائىل ئەھمەد ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى جۇڭگو ۋەكىللەر ئومىكى پاكىستان مەركىزىي ھۆكۈمىتى كەشمىرنىك شىمالىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مىنىستىرى جامال. دار. خان ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى پاكىستان ۋەكىللەر ئومىكى بىلەن ئىسلامئابادتا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى بىلەن پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى خونجىراپ پورتىنى ئېچىۋېتىش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالىدى. شۇ يىلى 8 - ئاينىك 27 - كۈنى ئىككى تەرەپ ۋەكىللەر ئومىكى خونجىراپ پورتىدا ئېچىۋېتىش يۈزىسىدىن لېنتا كېسىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، خونجىراپ پورتىنى جۇڭگو-پاكىستان پۇقرالىرىغا ئېچىۋېتتى ھەمدە ئۆز دۆلەتلىرىنىك پورتلىرىنى تەسىس قىلدى.

خونجىراپتىكى جۇڭگو تەرەپنىك پورتى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىنىك پىلالدىكى دېڭىز يۈزىدىن 4700 مېتىر ئېگىز جايغا جايلاشقان، غەربتە جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسىغا جايلاشقان خونجىراپ تاغ ئېغىزىدىكى 7 - نومۇرلۇق چېگرا بەلگە تېشىغا 34 كىلومېتىر، شەرقتە قەشقەر شەھىرىگە 420 كىلومېتىر كېلىدۇ. پاكىستان تەرەپنىك پورتى چېگرىغا 87 كىلومېتىر كېلىدىغان سوستقا جايلاشقان.

جۇڭگو تەرەپ خونجىراپ پورتىدا پورت باشقۇرۇش ھەيئىتى، تامۇژنا چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتى، چېگرىدا كۆرۈشۈش پونكىتى، سەھىيە كارانتىن ئىدارىسى، ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن پونكىتى، يولۇچىلار بېكىتى، تىرانسپورت بازىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى، چېگرا جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىسى، جۇڭگو بانكىسى خونجىراپ پورتى شۆبە باشقارمىسى، خەلقئارا پوچتا يوللانمىلىرىنى ئالماشتۇرۇش پونكىتى قاتارلىق ئاپپاراتلارنى تەسىس قىلدى. پاكىستان تەرەپ تامۇژنا ئىمپورت - ئېكسپورت تاۋارلىرىنى ئالماشتۇرۇش پونكىتى ۋە ئىمپورت - ئېكسپورت ئىشلىرىنى بېجىرىش ئاپپاراتلىرىنى تەسىس قىلدى.

جۇڭگو - پاكىستان پورتىدا بىۋاستە تېلېفون ئورنىتىلدى. 1983 - يىل 6 - ئاينىك 7 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 15 تىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە تېلېفون ئالاقىسى باشلىنىپ، ھۆكۈمەت ئىشلىرى ئالاقىسىغا ئىشلىتىلدى. كېيىن پاكىستاندا كەلكۈن كېلىپ تېلېفون لىنىيىسى ئۈزۈلۈپ، رېمونت قىلىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە زور قىيىنچىلىق تۇغۇلدى.

1985 - يىل 9 - ئاينىك 4 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان ئارىلىقىدا پوچتا ئالاقىسى باشلاندى. جۇڭگو بىلەن غەربىي ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا ئوتتۇرىسىدىكى خەلقئارا پوچتا يوللانمىلىرى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق ئالماشتۇرۇلدى. يوللانما ئالماشتۇرۇش ئورنى ئىككى تەرەپنىك پورتىدا نۆۋەت بىلەن تەسىس قىلىندى، ھەر يىلى 9 - ئاينىك تۇنجى ھەپتىسى ئالماشتۇرۇش كۈنى، ھەر ھەپتىنىك 3 - كۈنى پوچتا يوللانمىسى ئالماشتۇرۇش كۈنى قىلىپ بېكىتىلدى.

1986 - يىل 5 - ئاينىك 1 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 17 دىن باشلاپ جۇڭگو خونجىراپ پورتى 3 - دۆلەت پۇقرالىرىغا ئېچىۋېتىلدى.

خونجىراپ پورتىنىك ھاۋا كېلىماتى ئۆزگىرىشچان بولغاچقا، پورتنى ئېچىۋېتىش ۋاقتى ھەر يىلى 5 - ئاينىك 1 - كۈنىدىن 11 - ئاينىك 30 - كۈنىگىچە بولدى. پورت ئېچىۋېتىلگەن مەزگىلدە ئىككى تەرەپ قاتناش

ئاپتوموبىللىرىنى يولغا سېلىپ سودىگەر ۋە يولۇچىلارنى توشۇدى، باشقا ۋاقىتلاردا زۆرۈر بولغان ھۆكۈمەت پائالىيەتلىرى ۋە سودا ئالاقىسى ئۈچۈن ئېچىلغاندىن باشقا، پورت تاقىۋېتىلدى.

جۇڭگونىڭ پاكىستانىنىڭ شىمالىي رايونى بىلەن بولغان سودا ئىشلىرى يىلدىن - يىلغا كېڭەيدى. جۇڭگو ئاساسلىقى پاكىستاندىن يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار، دورا ماتېرىياللىرى، پاپىروس، نىلون رەخت قاتارلىقلارنى ئىمپورت قىلىدۇ، كۈندىلىك تۇرلۇك مالىلار، توقۇلما بۇيۇملار، فارفور بۇيۇملار، ئۇششاق مېتال بۇيۇملار، كىچىك تېپتىكى ماشىنا - ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قاتارلىقلارنى ئېكسپورت قىلىدۇ.

2. تورغات پورتى

تورغات پورتى دەسلەپتە تويۇن پورتى دەپ ئاتالغان، بۇ پورت قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن قوشنا بولغان قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى ئۇلۇغچات ناھىيىسىنىڭ غەربىي چېگرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، قەشقەر شەھىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى 164 كىلومېتىر، قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى تۇركىستان - سىبىرىيە تۆمۈريولىنىڭ رىباچى ۋوگزالى بىلەن بولغان ئارىلىقى 384 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە تاشيول بار، ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 3000 مېتىر ئېگىز. گەرچە كىلىماتى ئۆزگىرىشچان بولسىمۇ، بىراق يىل بويى قاتناش راۋان، خەن دەۋرىدىلا بۇ يەر يېپەك يولىنىڭ جۇڭگونىڭ غەربىدىكى مۇھىم ئۆتكۈلى بولۇپ كەلگەن. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا جۇڭگو-سوۋېت مۇناسىۋىتى بىر مەھەل جىددىيلەشكەندە تورغات پورتى ئاز كەم 20 يىل تاقىۋېتىلدى، 1982 - يىلى قايتا ئېچىۋېتىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تورغات پورتىدا تورغات تاموژنىسىنىڭ تارماق تاموژنىسى، چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ ئالماشتۇرۇش پونكىتى، ئىمپورت - ئېكسپورت شىركىتىنىڭ قەشقەر ئىش باشقارمىسىنىڭ تورغاتتا تۇرۇشلۇق خىزمەت پونكىتى قاتارلىق ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى.

V باب

مۇھاجىرلار خىزمىتى

§ 1. مۇھاجىرلار سىياسىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، زور بىر تۈركۈم چەت ئەللىك مۇھاجىرلار دۆلىتىمىزگە قايتىپ كېلىپ ئولتۇراقلاشتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە «چەت ئەل بىلەن مۇناسىۋەتنى بار» ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىدى، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مۇھاجىرلار سىياسىتىگە خىلاپلىق قىلىدىغان ئىشلار يۈز بەردى. 1978 - يىلدىن كېيىن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۈيۈەننىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن، جايلاردا مۇھاجىرلار سىياسىتى ئومۇميۈزلۈك ئەمەلىيلىشىپ، ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار، مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە شىياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ بىر قانچە قېتىملىق سىياسىي ھەرىكەت بولۇپمۇ «مەدەنىيەت زور

ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى ناھەق، يالغان، خاتا دېلوللىرى قايتا تەكشۈرۈلۈپ ئاقلاندى. قەشقەر ۋىلايىتىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى ناھەق، يالغان، خاتا دېلودىن 60ى، تارىختىن بۇيانقى كونا دېلودىن 48ى قايتا تەكشۈرۈلۈپ ئاقلاندى، 60 - يىللارنىڭ بېشىدا «ئىخچاملىنىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن» 43 ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىر ۋە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابئاتىنىڭ 22 سىنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 18ى پېنسىيىگە چىقىرىلدى، 3ى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈلدى. 1985 - يىلى ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ ئارخىپىنى ئېنىقلاشقا بىرلەشتۈرۈلۈپ، قالدۇق مەسىلىلەر تۈزىتىلدى.

ۋىلايەت بويىچە ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى ئىچىدە زىيالىي 260 ئىدى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئۈلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ، ياش، قابىل، ئەخلاق ۋە قابىلىيەتتە تەڭ يېتىلگەن 27 كىشىنى ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىسىگە تاللاپ ئۆستۈردى، ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرىدىن پارتىيىگە كىرىش شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان مۇنەۋۋەر زىيالىيدىن 73 كىشىنى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئەر - ئايال ئايرىلىپ تۇرۇۋاتقان 6 زىيالىينىڭ خىزمىتىنى يۆتكەپ ئورۇنلاشتۇردى، ئەمگەك تارماقلىرى مەخسۇس كۆرسەتكۈچ تەستىقلاپ ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار ۋە مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش، ئۆرلەپ ئوقۇش جەھەتتىكى قىيىنچىلىقلىرىنى ئېتىبار بېرىپ ھەل قىلىپ بەردى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ھۆكۈمەت يەر ئىسلاھاتى ۋە بىر قانچە قېتىملىق ھەرىكەت داۋامىدا مۇھاجىرلارنىڭ مۇساداسىغا قىلىنغان، يىغىۋېلىنغان ۋە سېتىۋېلىپ ئىشلىتىلگەن خۇسۇسىي ئۆيلىرىنى، «خۇسۇسىي ئۆيلەرنى ئۆزگەرتىش» تە خاتا «ئۆزگەرتىلگەن»، مۇساداسىغا قىلىنغان، يىغىۋېلىنغان خۇسۇسىي ئۆيلەرنى، شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشىدا ھەقسىز ياكى ئازغىنا ھەق بېرىپ كۆچۈرگەنلەرنىڭ خۇسۇسىي ئۆيلىرىنى قايتا تەكشۈرۈپ قايتۇرۇپ بەردى. مۇناسىپ ئاپپاراتلارنى قۇرۇپ، مەخسۇس كادىر ئاجرىتىپ تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، مۇھاجىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆيلىرىنى مەركەزنىڭ سىياسىتى بويىچە بىر - بىرلەپ ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بەردى. مەركەز ۋە ئاپتونوم رايون مۇھاجىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆي يارداىم پۇلىنى ۋاقتىدا چۈشۈرۈپ بەردى. 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە مۇھاجىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆيلىرىنى سىياسەتكە ئاساسەن ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاياغلاشتى، نەتىجىدە 450 ئائىلىنىڭ 3958 ئېغىز، 96 مىڭ 740 كۋادرات مېتىر خۇسۇسىي ئۆيىنىڭ ئىگىدارلىق ھوقۇقى، ئىشلىتىش ھوقۇقى ياكى تۆلەم پۇلى ئېگىسىگە قايتۇرۇلدى.

§ 2 . مۇھاجىرلار

شىنجاڭ ئۇلۇكلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار شۆبە باشقارمىسىنىڭ 1952 - يىل 10 - ئايدىكى چەت ئەل مۇھاجىرلىرىنىڭ قەشقەردىكى جايلىشىش ئەھۋالىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈشىگە ئاساسلانغاندا، چەت ئەل مۇھاجىرلىرىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتى ۋە يەكەن ۋىلايىتىدىكى جايلىشىش ئەھۋالى مۇنداق بولغان:

قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) دە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 62 سى بولۇپ، بۇلارنىڭ 13ى ھىندىستان تەۋەلىكىدە، بىرى ئافغانىستان تەۋەلىكىدە، بىرى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى تەۋەلىكىدە، 6 سى پاكىستان تەۋەلىكىدە ئىكەن، 10ى ئارغۇن، باشقىلىرى 31 كىشى ئىكەن؛ يېڭىسار ناھىيىسىدە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 41ى بولۇپ، بۇلارنىڭ بىرى ئافغانىستان تەۋەلىكىدە، 21ى

ئارغۇن، باشقىلىرى 19 كىشى ئىكەن؛ تاشقورغاندا چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 224ى بولۇپ، بۇلارنىڭ 116 سى ئافغانىستان تەۋەلىكىدە، 1ى ئارغۇن، باشقىلىرى 104 كىشى ئىكەن؛ يەكەن ناھىيىسىدە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 1095ى بولۇپ، بۇلارنىڭ 65 ى پاكىستان تەۋەلىكىدە، 29ى ئافغانىستان تەۋەلىكىدە، بىرى ھىندىستان تەۋەلىكىدە، بىرى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى تەۋەلىكىدە، باشقىلىرى 999 كىشى ئىكەن؛ پوسكام ناھىيىسىدە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 147سى بولۇپ، بۇلاردىن 29ى پاكىستان تەۋەلىكىدە، بىرى ئافغانىستان تەۋەلىكىدە، 117 سى ئارغۇن ئىكەن؛ قاغىلىق ناھىيىسىدە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 736سى بولۇپ، بۇلارنىڭ 20 سى پاكىستان تەۋەلىكىدە، 24ى ئافغانىستان تەۋەلىكىدە، 2 سى ھىندىستان تەۋەلىكىدە، باشقىلىرى 690 كىشى ئىكەن؛ مەكىت ناھىيىسىدە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 167 سى بولۇپ، بۇلارنىڭ 2 سى پاكىستان تەۋەلىكىدە، 59ى ئارغۇن، باشقىلىرى 106 كىشى ئىكەن.

1955 - يىلدىن ئىلگىرى جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار شۇبە باشقارمىسىنىڭ كەسىپ دائىرىسىدە قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ، قىزىلسۇ، كانسۇ ۋە رەڭلىك مېتال شىركىتىدە چەت ئەل مۇھاجىرىدىن 968 ئائىلە، 2749 كىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇلارنىڭ جۇڭگو تەۋەلىكىدىكى ئۇرۇق - تۇغقىنىدىن 1026سى، دۆلەت تەۋەلىكى يوقلاردىن 1615 كىشى بار ئىكەن.

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ژىلايىتىدە سوۋېت مۇھاجىرىدىن 2 ئائىلە بولۇپ، قەشقەر شەھىرىدە ئولتۇراقلاشقان. شۇ يىللاردا قەشقەر شەھىرىدىن چەت ئەل ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېنلارغا بېرىپ ئولتۇراقلاشقان مۇھاجىرلار، جۇڭگولۇقلار ۋە قېرىنداشلاردىن 16 مىڭ 564 كىشى بولۇپ، 37 دۆلەت ۋە رايونغا تارقالغان. ئۇلارنىڭ تەخمىنەن يېرىمى قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان، تاجىكىستان قاتارلىق ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلەردە، قالغانلىرى سەئۇدى ئەرەبىستانى، پاكىستان، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە ئولتۇراقلاشقان. ژىلايەت بويىچە ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلاردىن 176 ئائىلە، 573 كىشى، مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېنلىق قېرىنداشلار ۋە ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن 25 مىڭ 212 كىشى بار ئىكەن.

§ 3 . باشقۇرۇش

1949 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - جۇن 4 - شىغا قاراشلىق قىسىم قەشقەر شەھىرىگە كىرگەندىن كېيىن، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى، دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ تېلېگراممىسى يولىورۇقىغا ئاساسەن، ھىندىستان بىلەن پاكىستاننىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىلىرى تاقالدى. بۇ 2 دۆلەت جۇڭگو بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشتىن ئىلگىرى، ئەسلىدىكى كونسۇلخانا خادىملىرى مۇھاجىر دەپ مۇئامىلە قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ جۇڭگو پۇقرالىرى بىلەن ئۇچرىشىشى مەنئى قىلىندى. 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ھىندىستان جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىل بولدى ۋە شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭگو بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى؛ پاكىستان (1947 - يىل 6 - ئايدا) ھىندىستاندىن ئايرىلغاندىن كېيىن (1947 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى) مۇستەقىل بولدى ۋە 1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جۇڭگو بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. ھىندىستان بىلەن پاكىستاننىڭ قەشقەردىكى سابىق كونسۇلخانىسى ساقلاپ قېلىندى، 1954 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە جۇڭگونىڭ ھىندىستان، پاكىستان ۋە ئافغانىستانلىق مۇھاجىرلارغا قاراتقان سىياسىتى مۇنداق بولدى: قەشقەردە سودا قىلىدىغان ھىندىستان، پاكىستان ۋە ئافغانىستانلىق «مۇلۇكدار مۇھاجىرلار»نى جۇڭگو تەۋەلىكىگە كىرىشكە سەپەرۋەر قىلىش، كىرمىگەنلەرنى مۇددەت بەلگىلەپ چېگرىدىن چىقىرىۋېتىش؛ چېگرىدىن

چىقىپ كېتىشكە ئۇنىمىغان «پوزىتسىيىسى ياخشى بولمىغان» لارنى چېگىرىدىن قوغلاپ چىقىرىش؛ جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتۈشنى خالىمىغان، چېگىرىدىن تېخى چىقىپ بولمىغانلارغا جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن «چەت ئەل مۇھاجىرلىرىنىڭ ۋاقىتلىق ئولتۇراقلىشىش گۇۋاھنامىسى» تارقىتىپ بېرىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ۋە مۇھاجىرلارغا قاراتقان سىياسەت مۇنداق بولدى: سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىنىڭ كونسۇل كېسىم ھوقۇقىنى بىكار قىلىپ، قەشقەردە قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقى مۇھاجىرلىرىنى جۇڭگونىڭ قانۇنى بويىچە جازالاش، قەشقەردە ئولتۇراقلاشقان سوۋېت مۇھاجىرلارغا قەشقەردىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى «چەت ئەل مۇھاجىرلىرى ئولتۇراقلىشىش گۇۋاھنامىسى» تارقىتىپ بېرىش، سىرتقا بارىدىغانلارغا قەشقەردىكى تاشقى ئىشلار تارمىقى «سايامەت كېنىشكىسى» تارقىتىپ بېرىش، سوۋېت ئىتتىپاقى مۇھاجىرلار جەمئىيىتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا سوۋېت مۇھاجىرلىرىنى قانۇنسىز كۆچەيتىشنى چەكلەش.

1954 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى جۇڭگوغا جۇڭگو ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان سوۋېت مۇھاجىرلىرى (كۆپىنچىسى بىلىروسىيىلىك) نى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىبىرىيىگە بېرىپ بوزىيەر ئېچىشقا يۆتكەپ بېرىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بۇ تەلەپكە قوشۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسى بۇ ئىشنى كونكرېت بېجىردى. 1955 — 1959 - يىلىغىچە 100 تۈركۈمدە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سوۋېت مۇھاجىرىدىن 911 ئائىلە، 2682 ئادەم ھەمدە سوۋېت مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتىدىن 843 كىشى، دۆلەت تەۋەلىكى يوقلاردىن 1558 كىشى كۆچۈرۈلدى. 1960 - يىلدىن كېيىن جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتى يامانلاشقاندا جۇڭگودىكى سوۋېت مۇھاجىرلىرى دۆلىتىگە قايتىشنى تەلەپ قىلدى. 1961 — 1963- يىلىغىچە يەنە بىر قېتىم 7 تۈركۈمدە 55 ئائىلە، 64 ئادەم كۆچۈرۈلدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە جۇڭگو تەۋەلىكىگە كىرگەنلەر 183، دۆلەت تەۋەلىكى يوقلار 57.

1952 - يىلدىن باشلاپ ھىندىستان بىلەن پاكىستان ئەلچىخانىلىرىنىڭ خادىملىرى كۆچۈرۈلدى. ئەسلىدە بۇ 2 دۆلەتنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىدىكى 27 خادىمنىڭ 9ى جۇڭگو تەۋەلىكىدە بولغاندىن سىرت، قالغان 18 كىشى 1953 - يىل 9 - ئايدىن ئىلگىرى جۇڭگو جامائەت خەۋپسىزلىكى خادىملىرىنىڭ ھىمايىسىدە چېگىرىدىن چىقىپ كەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ھىندىستان تەۋەلىكىدىكىلەر 12، پاكىستان تەۋەلىكىدىكىلەر 5، ئافغانىستان تەۋەلىكىدىكىلەر بىر. 1950 — 1954 - يىلىغىچە جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتمىگەن «مۇلۇكدار مۇھاجىرلار» دىن 22 ئائىلە، 336 ئادەم كۆچۈرۈلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە پاكىستانلىق مۇھاجىر 15 ئائىلە، 319 ئادەم، ھىندىستانلىق مۇھاجىر 6 ئائىلە، 16 ئادەم، ئافغانىستانلىق مۇھاجىر بىر ئائىلە، بىر ئادەم.

1960 - يىلى ئافغانىستاننىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە قويغان تەلىپىگە ئاساسەن، جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتكەن ئافغانىستانلىق 34 ئائىلە كۆچۈرۈلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسى شۇ جايدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرگەندىن كېيىن، جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتكەن ئافغانىستانلىقتىن 32 ئائىلە، 105 ئادەمنى ۋاجى داۋىنى ئارقىلىق چېگىرىدىن چىقىرىۋەتتى.

1961 - يىلى ئافغانىستان ئەلچىخانىسى تەمىنلىگەن 2 تۈركۈمدىكى 23 ئائىلە ۋە 33 ئائىلىنىڭ تىزىملىكىگە ئاساسەن، جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتكەن ئافغانىستانلىقتىن 68 ئائىلە، 331 ئادەم چېگىرىدىن چىقىرىلدى. 1961- يىلى ئاپتونوم رايوننىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، ئىلى ۋىلايىتىگە ھەمكارلىشىپ 2 تۈركۈمدە ئافغانىستانلىق مۇھاجىردىن 37 ئائىلە، 198 ئادەم كۆچۈرۈلدى. 1967 - يىلى پاكىستان ئەلچىخانىسى جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرغان 47 ئائىلىدىكى 247 پاكىستانلىق مۇھاجىرنىڭ تىزىملىكى بويىچە، جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرۈش ئارقىلىق، شۇ يىلى 7 - ئايدا 2 تۈركۈمدە مېڭىتىكە داۋىنى ئارقىلىق پاكىستانلىق مۇھاجىردىن 44 ئائىلە، 255 ئادەمنى چېگىرىدىن چىقاردى. 1972 - يىلى يەنە بىر قېتىم پاكىستان ئەلچىخانىسىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، پاكىستانلىق

مۇھاجىرىدىن 5 ئائىلە، 24 ئادەمنى، جۈملىگو تەۋەلىكىگە ئۆتكەن پاكىستانلىقتىن 3 ئائىلە، 17 ئادەمنى پاكىستانلىق سودىگەرلەر بىلەن بىللە چېگرىدىن چىقاردى.

پاكىستان ۋە ئافغانىستانلىق مۇھاجىرلار چېگرىدىن چىقىرىلىشتىن ئىلگىرى جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار باشقارمىسى شۇ جايدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتارلىق تارماقلار بىلەن بىرلىكتە، ئۇلارنىڭ جۈملىگودىكى مۇلكى (ئۆي - ئىمارىتى، ئۆي سايمانلىرى، بېغى، چارۋىسى، يېرىنىڭ ئەتراپىدىكى دەرىخى، كوپىراتىپقا قوشقان پېيى) ۋە قەرز ماجىرالىرىنى ئۈزۈل - كېسىل ئېنىقلاپ، مال - مۇلكىنى سېتىپ ياكى مال - مۇلكىنى ئېلىپ چېگرىدىن چىقىپ كېتىشكە ياكى پۇللىرىنى ئۆز دۆلىتىگە پوچتا ئارقىلىق پېرېۋوت قىلىشقا رۇخسەت قىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىش تاماملاندى.

پیگیرمه سه‌ککیزینچی قیسیم

تاموژنا

يىگىرمە سەككىزىنچى قىسىم

تاموژنا

چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 20 - يىلى (1840 - يىلى) ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن ئەنگلىيە، روسىيە دۆلەتلىرى ھۆكۈمىتى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بىلەن بىر قاتار تەڭسىز شەرتنامىلەرنى ئىمزالاش ئارقىلىق شىنجاڭ تەۋەسىدە باج كەچۈرۈم قىلىنغان سودا قىلىش ئىمتىيازىغا ئېرىشىپ، شىنجاڭنىڭ تاشقى سودا پائالىيەتلىرىدە «پورت بولۇش، تاموژنا بولماسلىق» ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈردى، تاكى مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) نىڭ ئاخىرىغىچە شىنجاڭ دائىرىسىدە رەسمىي تاموژنا يوق ئىدى، پەقەت ئۇرۇمچى ۋە ئۈنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلار، مەسىلەن؛ شىمالىي شىنجاڭدىكى ئالتاي، تارباغاتاي، ئىلى، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۈچتۇرپان، قەشقەر، يەكەنلەردە تاموژنا بېجى ئىدارىسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇلار تاموژنا ۋاستىچىلىرى ياكى چېگرا بېجى ۋالىيلىرىنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى ھەمدە ئىدارە رايونلىرىدا توساقلار ياكى تەكشۈرۈش پونكىتلىرى تەسىس قىلىنغانىدى، ئۇنىڭ فۇنكسىيىسى يەرلىكنىڭ ئادەتتىكى باج ئىدارىلىرى قۇرغان توساقلاردىن ھېچقانچە پەرقلەنمەيتتى.

I باب

ئاپپارات، قوشۇن

§ 1 . ئاپپارات

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى شىنجاڭ تاموژنىسى رەسمىي قۇرۇلۇپ، بىر باش تاموژنا، 4 شۆبە تاموژنا، 8 تارماق تاموژنا، 7 تارماق پونكىت تەسىس قىلىندى. قەشقەردە شىنجاڭ تاموژنىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارمىقىدا ئەركەشتام تارماق تاموژنىسى، قاغىلىق تارماق تاموژنىسى (ئۇنىڭغا قاراشلىق پۇسا پونكىتى)، سارىقول تارماق تاموژنىسى، خوتەن تارماق تاموژنىسى (ئۇنىڭغا قاراشلىق سانجۇ تارماق پونكىتى) تەسىس قىلىندى.

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 8 - ئايدا سارىقول قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى تۇپەيلىدىن، جەنۇبىي

شىنجاڭ سارىقول تارماق تاموژنىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 9 - ئايدا ئەركەشتام تارماق تاموژنىسى بۇيرۇققا ئاساسەن قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا يۆتكەلدى. كېيىنكى يىلى 2 - ئايدا بۇ تارماق تاموژنىنىڭ مۇدىرى خوتەن تارماق تاموژنىسىغا يۆتكەلگەچكە، ئورنىنى باسىدىغان ئادەم بولماي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 2- ئايدا خوتەن تارماق تاموژنىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا قاراشلىق سانجۇ تارماق پونكىتى قاغلىلىق تارماق تاموژنىسىغا قارايدىغان بولدى. شۇ يىلى 6 -، 10 - ئايلاردا پۇسا، سانجۇ تارماق پونكىتلىرى بۇيرۇق بىلەن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇ چاغدا قەشقەردە ئاران بىر شۆبە تاموژنا (قەشقەر شۆبە تاموژنىسى)، بىر تارماق پونكىت (قاغلىلىق تارماق پونكىتى) لا قالدى.

تاموژنىدا تەكشۈرۈش

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) ھىندىستان، پاكىستان ئۇرۇشى پارتلىغاچقا، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھىندىستان بىلەن بولغان سودىسى تېزلا ئازايدى ۋە ئۇزۇنغا بارماي توختاپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گومىنداڭ قوشۇنلىرى پۈتۈن سەپ بويىچە چېكىنگەچكە، بۇ ئىشقا يېتىشەلمەي قەشقەر شۆبە تاموژنىسى، تارماق پونكىتلار تاقىلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى.

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شىنجاڭ تاموژنا ئىشلىرى مەھكىمىسى ئاخىرقى تېلېگراممىسىنى بۇيرۇقنى چىقاردى، 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قاغلىلىق تارماق تاموژنىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىغچە قەشقەردىكى تاموژنا ئورگانلىرى پۈتۈنلەي تاقىلىپ بولدى.

1950 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتىپ شىنجاڭ ئوللىكلىك 3 - رايون (قەشقەر رايونى) مەمۇرىي تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئەركەشتام تارماق تاموژنىسى (1950 - يىلى 6 - ئايدىن 1953 - يىل 2 - ئايغىچە)، تورغات تارماق تاموژنىسى (1953 - يىلى) قۇرۇلدى، خې لىيەنچۈەن شۆبە تاموژنىنىڭ باشلىقلىقىنى ۋاكالىتەن ئۈستىگە ئالدى. 12- ئايدا قەشقەر پوچتا ئىدارىسىنىڭ ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى.

1953 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەردىن تورغاتقىچە بولغان تاشيول پۈتۈپ ئاپتوموبىل قاتنىغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودىدىكى ئېكسپورت - ئىمپورت ماللىرى ۋە خەلقئارا پوچتا ئاپتوموبىللىرى ئەركەشتام بىلەن ئەمەس، تورغات ئارقىلىق كىرىپ چىقىدىغان بولدى.

تاموژنا باش مەھكىمىسى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئەركەشتام تارماق تاموژنىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، تورغات ئىش باشقارمىسىنى تورغات تارماق تاموژنىسىغا ئۆزگەرتىپ قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا قارايدىغان قىلدى.

1963 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، ئۇ يۇقىرى دەرىجىلىك تاموژنا بىلەن كەسپىي رەھبەرلىك مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ قالدى.

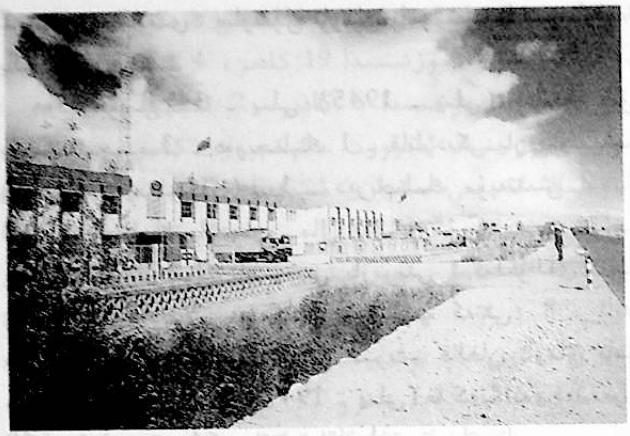

خونجىراپ تاموژنىسى

1970 - يىلى 3 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى؛ شۇ يىلى 3 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئادەم چىقىرىپ قەشقەر تاموژنىسىنىڭ سۆبۈلاق جىلغىسىدا تۇرۇشلۇق خىزمەت گۇرۇپپىسىنى تەشكىللەپ، جۇڭگو - پاكىستان چېگرا سودىسى ۋە چېگرىدىن كىرىپ - چىقىدىغان تاشيول ياسغۇچىلار، ئاپتوموبىللار، مالىلارنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇشنى يولغا قويدى.

1975 - يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن قەشقەر شۆبە تاموژنىسى، تورغات تارماق تاموژنىسىنىڭ ئاپپاراتى جۈملىدىن خادىملار شتاتى، خىراجەت چىقىمى، كەسپىي خىزمىتى قاتارلىقلار ئاپتونوم رايونلۇق تاموژنىنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەت ۋە پارتىيە، ئىتتىپاق تەشكىلىي مۇناسىۋىتىنى يەنىلا يەرلىك پارتكومىلار باشقۇرىدىغان بولدى.

1977 - يىل 11 - ئايدا سۆبۈلاق جىلغىسى تارماق تاموژنىسى قۇرۇلۇپ قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا قارايدىغان بولدى. 1982 - يىلى سۆبۈلاق جىلغىسى تارماق تاموژنىسى خونجىراپقا يۆتكەلدى، تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن نامى خونجىراپ تارماق تاموژنىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1985 - يىل 2 - ئايدا خونجىراپ تاموژنىسىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 3 - ئايدا بۇ تارماق تاموژنا قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا قارايدىغان بۆلۈم دەرىجىلىك تاموژنا بولدى.

1985 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسىنىڭ نامى قەشقەر تاموژنىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيە-باشقارما دەرىجىلىك تاموژنا قىلىپ بېكىتىلدى. تورغات تارماق تاموژنىسىنىڭ نامى تورغات تاموژنىسىغا ئۆزگەرتىلدى؛ 3 - ئايدا تورغات تاموژنىسى قەشقەر تاموژنىسىغا قاراشلىق بۆلۈم دەرىجىلىك تاموژنا قىلىندى.

1985 - يىلنىڭ ئاخىرىدا تورغات، خونجىراپ تاموژنىلىرى قەشقەر تاموژنىسىغا قاراشلىق بۆلۈم دەرىجىلىك تاموژنا بولدى.

1987 - يىل 1 - ئايدا تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن تورغات ۋە خونجىراپ تاموژنىلىرى باشقارما دەرىجىلىك تاموژنا قىلىپ تەڭشەلدى. باشقۇرۇشقا قۇلايلىق بولسۇن ئۈچۈن، ئۈرۈمچى تاموژنىسى قەشقەر تاموژنىسىغا بۇ 2 تاموژنىنى ۋاكالىتەن باشقۇرۇشنى ھاۋالە قىلدى.

1990 - يىلغىچە تورغات ۋە خونجىراپ تاموژنىلىرى يەنىلا قەشقەر تاموژنىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

§ 2 . قوشۇن

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) قەشقەر كونا شەھەر تارماق تاموژنىسىدا خىزمەتچى خادىمدىن 2 سى بار ئىدى (بۇنىڭ ئىچىدە مۇئاۋىن باج ئىشلىرى خادىمى بىر، مال تەكشۈرگۈچى بىر)، شۇ جايدىن 3 خىزمەتچى، 3 ئىشچى يالالاندى؛ سارىقول شۆبە تاموژنىسىدا بىر نازارەتچى بار ئىدى، شۇ جايدىن 2 خىزمەتچى،

2 ئىشچى ياللاندى؛ سارىقول تارماق تاموژنىسىدا بىر نازارەتچى بار ئىدى، شۇ جايدىن 2 خىزمەتچى، 2 ئىشچى ياللاندى.

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا 5 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 3 - دەرىجىلىك 1 - قاتاردىكى يارداەمچى ئىش بېجىرگۈچى بىر (گۈەن جاۋخې، 1944 - يىلى ژەنپىڭە تەيىنلەنگەن)، 1 - دەرىجىلىك مۇپەتتىش 2، 1 - دەرىجىلىك يارداەمچى مال تەكشۈرگۈچى بىر، 2 - دەرىجىلىك يارداەمچى مال تەكشۈرگۈچى بىر. شۇ يىلى 6 - ئايدا «ئۇچ ژىلايەت» ئىنقىلابى پارتىلاپ، پارتىزانلار سارىقول ناھىيىسى بازىرىنى ئىگىلىۋالدى، سارىقول تارماق تاموژنىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى ژە ياللانما خادىملار دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى؛ 8 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ژە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى قاغىلىق تارماق تاموژنىسىدىن سىرت، قالغان تارماق تاموژنا (پونكىت)لار بىردەك ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) غا كەلگەندە قەشقەر شۆبە تاموژنىسىنىڭ خىزمەتچىسى ژە ياللانما خادىمى 8گە، ئىشچىسى 4كە يەتتى؛ قاغىلىق تارماق تاموژنىسىدا خىزمەتچى، ياللانما خادىمدىن 3ى، ئىشچىدىن 2سى بار بولدى.

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 8 - ئايدا باج ئىشلىرى باش مەھكىمىسى مەخپىي بۈيرۇق چۈشۈرۈپ قەشقەر شۆبە تاموژنىسى، قاغىلىق تارماق تاموژنىسى قاتارلىق تاموژنا - پونكىتلارنى تارقىتىۋەتتى، 9 - ئايدا خىزمەتلەر ئۈرۈمچى باش تاموژنىسىغا ئېلىپ كېتىلدى.

1950 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى ئاساسەن قوبۇل قىلىپ قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەنلەر، ئىچكى جايلاردىكى تاموژنىلاردىن يۆتكەپ كېلىنگەن خادىملار، تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ شاڭخەي كادىر تەربىيىلەش كۇرسىنىڭ 1 - قارارلىق ئوقۇغۇچىلىرىدىن شىنجاڭغا تەقسىم قىلىنغانلار، يەرلىكتە يېتىشتۇرۇلگەن ئاز سانلىق مىللەت خادىملىرى ژە يەرلىك ئورگانلاردىن كەسىپ ئالماشتۇرغان خادىملاردىن تەركىب تاپتى.

1957 - يىلى قەشقەر شۆبە تاموژنىسىنىڭ خادىملىرى 13كە يەتتى.

1960 - يىل 11 - ئايدا مەملىكەت بويىچە ھەر قايسى جايلاردىكى تاموژنىلارنىڭ تۈزۈلمىسى ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلارنىڭ باشقۇرۇشىغا چۈشۈرۈپ بېرىلىپ، شتاتلىق خادىملىرى شۇلار تۇرۇشلۇق ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتلىرىنىڭ شتاتىغا كىرگۈزۈلدى. 1963 - يىلىغا كەلگەندە قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا 18 كادىر، 3 ئىشچى بار بولدى.

1964 - يىل 3 - ئايدا شۆبە ژە تارماق تاموژنىلارنىڭ تۈزۈلمىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى، يىل ئاخىرىدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا 18 كادىر، 3 ئىشچى بار بولدى.

1966 — 1967 - يىللىرى تاموژنا خىزمەتچىلىرىنىڭ بىر قىسمى تاشقى سودا، سودا ئاپپاراتلىرىدا تاموژنا كەسپىنى بىر تەرەپ قىلىشقا قالدۇرۇلغاندىن سىرت، قالغان خىزمەتچى خادىملىرى قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى ياكى باشقا ئورۇنلارغا كىرىدى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ھەر دەرىجىلىك تاموژنا خىزمىتى ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن ژە باشقا ئورۇنلارغا كىرىپ ئىشلىگەن تاموژنا خادىملىرىنىڭ بىر قىسمى ئىش ئورنىغا قايتىپ كەلدى. 1974 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا 15 كادىر، بىر ئىشچى بار بولدى.

1980 - يىل 1 - ئايدا مەملىكەت بويىچە تاموژنىلار تەشكىلىي تۈزۈلمىسى جەھەتتە مەركەز بىرتۇتاش باشقۇرىدىغان قىلىندى. جايلاردىكى تاموژنىلار ئۆزى تۇرۇشلۇق ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ نازارىتى ژە يېتەكچىلىكىنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، تاموژنا قوشۇنى ئۆزلۈكسىز زورايتىلدى، 1980 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر شۆبە

تاموژنىسىدا 14 كادىر، 3 ئىشچى؛ تورغات تارماق تاموژنىسىدا 3 كادىر؛ سۇبۇلاق جىلغىسى تارماق تاموژنىسىدا جەمئىي 6 كادىر بار بولدى. 1984 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا 19 كادىر، 4 ئىشچى؛ تورغات تارماق تاموژنىسىدا 7 كادىر، 2 ئىشچى؛ خونجىراپ تارماق تاموژنىسىدا 6 كادىر، 2 ئىشچى بار بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە تاموژنىنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت كەسپىي مىقدارى ھەسسىلەپ ئاشتى. خونجىراپ ۋە تورغات تاموژنىلىرىنىڭ كەسپىي مىقدارى شىددەت بىلەن ئاشتى، بۇ 2 تاموژنىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ كۆپەيىشى بىر قەدەر تېز بولدى. 1987 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر تاموژنىسىدا 15 كادىر، 5 ئىشچى؛ خونجىراپ تاموژنىسىدا 17 كادىر، بىر ئىشچى؛ تورغات تاموژنىسىدا 10 كادىر، بىر ئىشچى بار بولدى.

1990 - يىلى قەشقەر تاموژنىسىدا 16 كادىر ، 5 ئىشچى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە باشقارما دەرىجىلىكى 3، يېزا - بۆلۈم دەرىجىلىكى 5؛ ئاز سانلىق مىللەت 13، خەنزۇ 7؛ ئەر 15، ئايال 6؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 13، ئالىي تېخنىكومدىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگىلەر 18؛ كەسپىي خادىم 8، مەمۇرىي خادىم 8، ۋەزىپە بېجىرگۈچى 5. خونجىراپ تاموژنىسىدا 23 كادىر، 2 ئىشچى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 11، خەنزۇ 14؛ ئەر 22، ئايال 3. تورغات تاموژنىسىدا كادىر 11، ئىشچى بىر بولدى، ئۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 4، خەنزۇ 8، ئەر 12.

II باب

نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

§1. مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

1. ئادەتتىكى ئىمپورت - ئېكسپورت مالىلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) نىڭ بېشىدا تاموژنا ئەمدىلا قۇرۇلغاندا نازارەت قىلىنمىدىغان- باشقۇرۇلمىدىغان مالىلار يەنى دۆلەت سىرتىدىن ئىمپورت قىلىنغان مالىلار، چەت ئەللەرگە توشۇلۇپ ئېكسپورت قىلىنمىدىغان مالىلار ۋە باشقا ئۆلكە، رايونلارغا توشۇلمىدىغان ياكى باشقا ئۆلكە، رايونلاردىن توشۇپ كېلىنگەن بىر قىسىم مالىلارغا، ئۇرۇش ۋاقتىدا ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنمىدىغان ماددىي بۇيۇملارنى باشقۇرۇش مەمۇرىي نىزامى ئىجرا قىلىنغان شۇنىڭدەك ھۆكۈمەتنىڭ دۇشمەنگە قارىتا قاماللىق چارىسى بېجىرىلگەن ھەمدە «شىنجاڭ تاموژنىسىنىڭ باج ئېلىش نىزامنامىسى» تۈزۈلگەن. نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىدە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قانۇن تۈرغۇزۇشنىڭ ئاساسى ئاساسەن بارلىققا كەلگەن.

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 5 - 6 - ئايلاردا شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان پورتلاردا ئىمپورت - ئېكسپورت مالىلىرىنى ئەملىي نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويۇشقا باشلىدى، ئۆلكىلىك سودا شىركىتى ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى. شۇ چاغدا جۇڭگو - سوۋېت

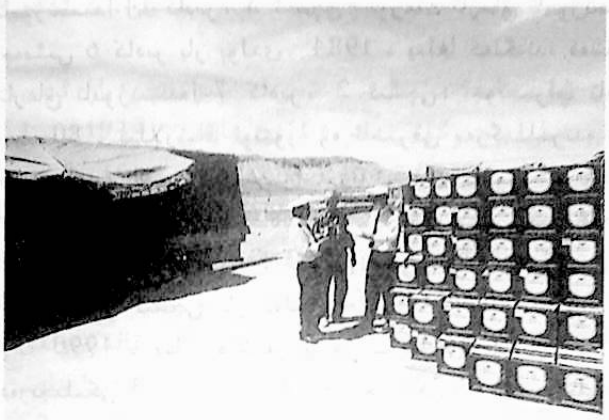

مال تەكشۈرۈلمەكتە

ئىككى تەرەپنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت ماللىرى رەسمىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى تەرەپتىكى بەلگىلەنگەن ئورۇندا بېجىرىلدى، ئۆلكىلىك سودا شىركىتى تەرەپ توشۇش قوراللىرىنى چىقىرىپ مالنى يەتكۈزۈپ بەردى ۋە تاپشۇرۇۋالدى. قەشقەر تاموژنىسى قارىمىقىدىكى ئەركەشتام پورتىنىڭ ئىشلەش ئەھۋالى مۇنداق ئىدى: ماللار توشۇپ كېلىنىپ ئىمپورت قىلىنغاندىن كېيىن ئەركەشتام تارماق تاموژنىسى سوۋېت تەرەپنىڭ مال تالوننى تاپشۇرۇۋېلىپ (سوۋېت تەرەپ مال تالوننىڭ سانى توغرا بولمىغانلىقتىن تارماقلارغا بۆلۈپ بېرىدىغان بولغاچقا، تارماق تاموژنا مال تالوننى كۆچۈرۈۋالاتتى) چېگرىدىن كىرگۈزۈش ۋە تاموژنىدىن ئۆتكۈزۈپ بېرىش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ، ئۇنى پورتتىكى سودا شىركىتى باشقارمىسى مالنى قەشقەرگە توشۇيدىغان چاغدا تولدۇرۇپ بەرگەن مال توشۇش تالونى بىلەن بىللە قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا يوللاپ، تاموژنىنىڭ چېگرىدىن كىرگۈزۈش رەسمىيىتىنى بېجىرەتتى؛ ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللارنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ئەركەشتام تارماق تاموژنىسى تارماق تاموژنا بەرگەن تالوننى تەكشۈرۈپ سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندىن كېيىن مەسىلە كۆرۈلمىسە ئاندىن چېگرىدىن چىقىشقا رۇخسەت قىلاتتى، مالنى ئېكسپورت قىلىشتا قەشقەر شۆبە تاموژنىسىدا تاموژنىنىڭ ھەممە رەسمىيەتلىرى تولۇق بېجىرىلەتتى.

1951 - يىلى ئۈرۈمچى تاموژنىسى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن بىر قاتار نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش تۈزۈملىرىنى تۈزۈپ، پورتلاردىن ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللارنىڭ ئامبارغا كىرگۈزۈلۈشىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى، مالنى كىرگۈزۈش - چىقىرىش تالوننى تاموژنىغا ئەۋەتىپ ساقلاش ۋە تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى يولغا قويدى، ئەركەشتام پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگۈزۈلۈپ يۆتكىلىدىغان ماللار چوقۇم پورت تارماق تاموژنىسى كېسىپ بەرگەن مال توشۇش تالونىغا ئاساسەن قەشقەرگە ئەۋەتىلىپ تاموژنا رەسمىيىتى بېجىرگۈزۈلىدىغان بولدى. قەشقەر سودا شىركىتى ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللارنى توشۇغاندا تاموژنا رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن تارماق تاموژنا «ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللارنى توشۇشقا رۇخسەت قىلىش تالونى» كېسىپ بېرىدىغان، شىركەت مۇشۇ تالونغا ئاساسەن ماللارنى ئەركەشتامغا ئېلىپ بارىدىغان، ئاندىن تارماق تاموژنا توشۇش تالونى بىلەن ماللارنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندىن كېيىن، چېگرىدىن چىقىشقا رۇخسەت قىلىنىدىغان بولدى.

1950 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر تاموژنىسى تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ تەستىقىي يوليورۇق بېرىپ قوشۇلۇشىغا ئاساسەن، تاموژنىغا مەلۇم قىلىش مۇددىتىدىن ئېشىپ كەتكەن ئىمپورت قىلىنىدىغان ماللارغا نىسبەتەن كېچىكىپ يوللاش رەنىسى ئېلىش تەدبىرىنى قوللاندى، سودا شىركىتى جەنۇبىي شىنجاڭ خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ يىپەك رومال ئىمپورت قىلغاندا، 4 كۈن كېچىكىپ تاموژنىغا يوللىغانلىقىغا قارىتا، قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئۇنىڭدىن كېچىكىپ يوللاش رەنىسىنى ئالىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغان، بۇنىڭدا گەرچە تاموژنا پايدىغا ئېرىشمىگەن بولسىمۇ، لېكىن شىركەتنىڭ تاموژنا تۈزۈمىگە بولغان دىققىتى قوزغالغان.

1952 - يىل 5 - ئايدىكى مەملىكەتلىك تاموژنا نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشتا ئىسپات تەكشۈرۈش خىزمىتى يىغىندىن كېيىن، «رەسمىيەتنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، مال يۆتكەشنى تېزلىتىش» تەلىپى ئاساس قىلىنىپ، مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ مەركىزى مال توشۇشنىڭ ئاساسىي ھالقىلىرىنى ئىگىلەپ،

بىر قېتىملىق نازارەت قىلىپ باشقۇرۇپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش رەسمىيىتىنى يولغا قويۇش، لېكىن يوللاش تالونىنى تولدۇرۇش ۋە باج تاپشۇرۇش رەسمىيىتىنى تارماق تاموژنىلارنىڭ بېجىرىشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش قاتلىمىنى ئازايتىش، مال توشۇشنىڭ ئايلىنىشىنى تېزلىتىش ئىكەنلىكىي بېكىتىلدى.

1954 - يىل 7 - ئايدا تاموژنا باش مەھكىمىسى مۇنداق تەستىقي يوليورۇق بەردى: نەق مەيدانىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرسىمۇ بولىدۇ، ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللاردىن جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدە جۇڭگو - سوۋېت ئىككى تەرەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان ۋە ئۆتكۈزۈپ ئالىدىغانلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پورتتا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرگۈچىلىرى ياكى زاۋۇتتا تۇرۇشلۇق مۇتەخەسسىسلىرى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئىمزا قويغان تالونغا ئاساسەن، ماللارنى تەكشۈرۈپ سېلىشتۇرۇلغاندىن كېيىن چېگرىدىن چىقارسا ھەمدە تالونىنى قوبۇل قىلىپ ئىشنى ئاخىرلاشتۇرسا بولىدۇ. شۇ يىلى 10 - ئايدا يۇقىرىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، تاۋار تەكشۈرۈش تارماقلىرىغا ماسلىشىلىپ، پورت ئارقىلىق ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللار تاۋار تەكشۈرۈش ئورنى بەرگەن لايىقەتلىك كىنىشكىسى بويىچە تەكشۈرۈلۈپ قويۇپ بېرىلدى؛ ئىمپورت قىلىنغان ماللاردا كەم بولۇش، بۇزۇلۇش ئەھۋاللىرى كۆرۈلگەندە تاموژنا چىقىرىپ بەرگەن ئىسپات سوۋېت تەرەپنىڭ تۆلەپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىشنىڭ دوكۇمېنتى قىلىنىدى.

1956 - يىل 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش خىزمىتىدە ئىشلىتىلىدىغان تامغىلار «ماڭدۇرۇلىدىغان ماللار»، «يەككە ئىسپاتنامە»، «تەكشۈرۈلدى» دېگەن 3 خىل بولۇشى بىرتۇتاش بەلگىلەندى ھەمدە ئۇنىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسى ۋە ئوبيېكتى بەلگىلەندى.

1957 - يىل 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئۇرۇمچى قەشقەر شۆبە تاموژنىسىنىڭ شۇ يىلى چەت ئەلدىن مال زاكاس قىلىشتا توختام چۈشۈرۈلۈشتىن بۇرۇن، چەت ئەلگە يوللىنىدىغان ئومۇملاشتۇرۇلغان تەپسىلىي جەدۋەلنى تەستىقلىدى، ئاندىن ئىمپورت قىلىنىدىغان ماللارنى تەكشۈرۈپ كۆرگەنلىك ئۇسۇلىغا قوشۇلدى.

1958 - يىل 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى تاشقى سودا مىنىستىرلىكىنىڭ «تەكشۈرۈلىدىغان تاۋارلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش مەسلىسى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»ى ئىجرا قىلىشقا چۈشۈرۈلدى، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتى مۇشۇ ئۇقتۇرۇش بويىچە ئىجرا قىلىندى.

1961 - يىلى 3 يىللىق تەبىئىي ئاپەت مەزگىلىدە مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىدە مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش مەركەز، مال ئامبارلىرى مۇھىم ھالقا قىلىنىپ، نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. پورتتىكى تاموژنىلار ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللارنى بىردەك شىركەت تاپشۇرغان ئىسپات تالونىغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزدى. تاموژنا بىلەن شىركەتنىڭ مەشغۇلات تەرتىپلىرى ئورگانىك بىرلەشتۈرۈلۈپ، بىر يۈرۈش مۇكەممەل بولغان ئىجازەتنامە باشقۇرۇش تۈزۈمى شەكىللەندۈرۈلدى، ئىمپورت قىلىشتا «شۇ ئاپتوموبىلدا تەكشۈرۈش»نى ئاساس، «ئامبارغا مال چۈشۈرۈش ھالقىلىرى»نى قوشۇمچە قىلىش، ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللاردا «مالنى يەرگە چۈشۈرۈپ رەتلەش ھالقىلىرى»نى ئاساس، «ئامبارداۋ ئاپتوموبىلغا قاچىلاش ھالقىلىرى»نى قوشۇمچە قىلىش تەجرىبىلىرى توپلىنىپ، ئەتراپلىق نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش نىشانى ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئادەتتىكى ماللارنى نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش ئىشىدا ئاپپاراتلار قوشۇۋېتىلگەچكە نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشقا تاشقى سودا، سودا تارماقلىرى مەسئۇل بولدى.

1980 - يىلى ناموژننىڭ نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش - تەكشۈرۈش مەسئۇلىيىتى ۋە ۋەزىپىلىرى يېڭىۋاشتىن مۇنداق ئايدىڭلاشتۇرۇلدى: دۆلەتنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىش سىياسىتىنى ۋە قانۇن-پەرمانلىرىغا ئاساسەن مالىلارنىڭ قانۇنلۇق كىرگۈزۈلۈشى ۋە چىقىرىلىشىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش، قانۇنسىز ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، باج ئوغرىلاش، باج يوشۇرۇش، ئەتكەسچىلىك ۋە تاشقى پىرېۋوت ھايانكەشلىكى قىلىش ھەرىكەتلىرىدىن ساقلىنىش.

1983 - يىلى تورغات پورتى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېچىۋېتىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان سودىدا مالنى پورتتا تاپشۇرۇش - تاپشۇرۇۋېلىش خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى تورغات پورتىدا ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مالىلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش رەسمىيىتى ېېجىرىش باشلاندى.

1984 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «ناموژنىلارنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان يۈك ساندۇقى ۋە ئونىڭغا قاچىلانغان مالىلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئادەتتىكى مالىلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشتا ئىلگىرىكى ساندۇقنى ئېچىپ تەكشۈرۈش ئۇسۇلى ئۆزگەرتىلىپ، ساندۇقنى مەقسەتلىك، نۇقتىلىق ئېچىپ تەكشۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلدى.

1985 - يىل 7 - ئايدا ناموژنىغا مەلۇم قىلغۇچىلارنى تەربىيىلەپ ئىش ئورنىغا چىقىرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. قەشقەر، تورغاتلاردا تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلماي، ئۆزلىرى تەكشۈرۈپ سېلىشتۇرۇش، ناموژنا ئېتىراپ قىلغاندىن كېيىن ناموژنىغا مەلۇم قىلغۇچىلار گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ ېېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. ناموژنىغا مەلۇم قىلغۇچىلاردىن قەشقەر ناموژنىسىدا 2سى، تورغاتتا 3ى بار بولدى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ ئۆزلۈكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسى ئۆزلۈكسىز كۆپەيدى. 1985 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ئىمپورت - ئېكسپورتتىكى توشۇش مىقدارى 193 مىڭ 257 تونىنا (بۇنىڭ ئىچىدە ئىمپورتنىڭ 189 مىڭ 75 تونىنا) غا يېتىپ، 106% ئاشتى. 1986 - يىلى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى مۇداپىئەلىنىش تېمىدىن ئىلگىرى سۈرۈشنى ئاساس قىلىشقا، ئىدىيىدە ئازاد بولۇشقا، ئىسلاھاتنى كەسكىن ئېلىپ ېېرىشقا ئۆزگەردى، بۇ ېىر يىلدا نازارەت قىلىپ باشقۇرۇلغان ئىمپورت - ئېكسپورت مېلى 46 مىڭ 742 تونىنغا يەتتى.

1987 - يىلى قورغاس ناموژنىسىنىڭ نەق مەيدانىدا نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش، ېىر تۈتاش باج ئېلىش خىزمەت تەرتىپىنى يۈرۈشلەشتۇرۇلگەن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنى تېزلىتىش خىزمەت تەجرىبىسى كېڭەيتىلىپ سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى. يىل ئاخىرىدا تورغات ناموژنىسى كاپالەتلىك خېتىگە ئاساسەن ئالاقىدار ئىمپورت تارماقلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ خىمىيىۋى ئوغۇت ئاپتوموبىللىرىنىڭ مالنى ئاپتوموبىلدىن ئاپتوموبىلغا يۆتكەش (سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ خىمىيىۋى ئوغۇت توشۇيدىغان ئاپتوموبىللىرىدىكى مالنى بىۋاستە جۇڭگو ئاپتوموبىللىرىغا يۆتكەپ، دەرھال ئېچكىرىگە توشۇش) ئارقىلىق ئۆتكۈزۈپ ېېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىشقا رۇخسەت قىلىش، رەسمىيەتنى كېيىن تولۇقلاپ ېېجىرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، خىزمەت ئۇنۇمدارلىقىنى يۇقىرى كۆتۈردى ھەم ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

1987 - يىل 11 - ئايدا ناموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ ناموژنىلارنىڭ مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىدە ئېچكى تۈزۈمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى تەلىپىگە ئاساسەن، سىرتقى مۇلازىمەت خىزمىتىگە 2 ئادەم ېىللە چىقىش تۈزۈمنى ۋە نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ھالقىلىرىدا يۇقىرى-تۆۋەن ېىر ېىرىنى چەكلەش ۋە قايتا سېلىشتۇرۇش تۈزۈملىرى يولغا قويۇلدى. شۇ يىلى نازارەت قىلىنىپ، باشقۇرۇلۇپ چېگرىدىن كىرگۈزۈلگەن ۋە چىقىرىلغان مال 34 مىڭ 748 تونىنغا يەتتى.

1990 - يىلى نازارەت قىلىنىپ، باشقۇرۇلۇپ چېگرىدىن كىرگۈزۈلگەن ۋە چىقىرىلغان مال 89 مىڭ 289 تونناغا يەتتى.

2. يەرلىك سودا ۋە چېگرا سودىسىدىكى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) شىنجاڭ بىلەن ھىندىستان ئوتتۇرىسىدا سودا ئالاقىسى يولغا قويۇلدى، بۇ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇنلار «يۇشىن» يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى، غەربىي - شىمال تاشيول ئىدارىسى ۋە ھەربىي، مەمۇرىي بۆلۈم قاتارلىق ئۆلكە دەرىجىلىك تىجارەت ئورگانلىرى بولۇپ، مالغا مال ئالماشتۇرۇش سودىسى ئاساس قىلىنغان. قەشقەر يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى ۋاكالىتەن ئات يالاپ، ئالاقىدار ئورگانلار ئادەم بەلگىلەپ مالنى نازارەت قىلىپ ھىندىستانىڭ شەھەرلىرىگە ئېلىپ بارىتتى. ئۇ چاغدا نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش تەرتىپى مۇنداق ئىدى: ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللارنىڭ ئىگىسى ئېكسپورت قىلىش گۇۋاھنامىسىنى قەشقەردە ئالغاندىن كېيىن، قەشقەر شۆبە تاموژنىسىغا بېرىپ تاموژنىغا مەلۇم قىلىش رەسمىيىتىنى بېجىرىدۇ، مىللار قاغىلىقتىن ئۆتكەندە قاغىلىق تارماق تاموژنىسى قايتا تەكشۈرۈپ، ئېكسپورت قىلىش بېجى ئالىدۇ؛ ئىمپورت قىلىنىدىغان مىللاردىن ئات يېتىلگۈچى ئۆزى ئېلىۋالغان نەرسە-كېرەكلەرگە قاغىلىقتا تارماق تاموژنا باج ئالغاندىن كېيىن يۈرۈشكە رۇخسەت قىلىدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، 2 دۆلەت ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇلىدىغان مىللار قاغىلىق شۆبە تاموژنىسىدا تەكشۈرۈلىدۇ، قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ياكى شىنجاڭ تاموژنىسىدا باج ئېلىنغاندىن كېيىن چېگرىدىن كىرىشكە رۇخسەت قىلىنىدۇ. شۇ چاغدا ھىندىستاندىن ئىمپورت قىلىنىدىغان مىللار يىرىك ئىشلەنگەن ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى ئاساس قىلاتتى، ئۇنىڭدىن باشقا شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاياللىرى يۈزىنى ياپىدىغان نېپىز رومال قاتارلىقلار بار ئىدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) نىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ ھىندىستان بىلەن داۋاملىق سودا توختىمى ئىمزالىنمايدىغان بولدى.

50 - يىللاردا جۇڭگو سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يەرلىك سودىنى يولغا قويۇپ، مالغا مال ئالماشتۇردى. ئىمپورت قىلىنىدىغان مىللار ئاساسلىقى قول - ھۈنەر سايمانلىرى، سىم كارىۋات، قول سائىتى، موتسىكلىت، دۇبگاتىل قاتارلىقلار، ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللار ئاساسلىقى سارماي، بەتىنكە، چامدان قاتارلىقلار ئىدى. پورت تارماق تاموژنىسىنىڭ ئۇلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش رەسمىيەتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا سېلىشتۇرۇپ ئادەتتىكى توختام سودىسى تەرىقىسىدە ئىجرا قىلىناتتى؛ نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئاساسەن ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللارنىڭ سۈپىتى، سىرتقى ئورالمىسى قاتارلىقلار ئىدى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرى 60 - يىللارنىڭ بېشىدا جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ يامانلىشىشىغا ئەگىشىپ، 2 دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى يەرلىك سودا ۋە چېگرا سودىسى توختاپ، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشمۇ ئۇزۇلۇپ قالدى.

1955 - يىلى پاكىستانغا قاراشلىق يەرلىك شتات كەنجۇتتىكى شەخسىي سودىگەرلەر ۋە ھۆكۈمەت دائىرىلىرى قەشقەر چېگرىسىغا كۆپ قېتىم كېلىپ، مالغا مال ئالماشتۇرۇش سودىسى قىلدى، جۇڭگونىڭ شەخسىي سودىگەرلىرىمۇ پاكىستان چېگرىسىغا بېرىپ سودا قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پاكىستان تەرەپ جۇڭگو چېگرىسىغا كېلىپ قىلغان مال ئالماشتۇرۇش سودىسى 3 قېتىم، جۇڭگو تەرەپنىڭ بېرىپ قىلغان سودىسى 10 قېتىم بولۇپ، سودا سوممىسى 221 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ بۇ يەرلىك شتاتنىڭ مالىيە ۋەزىرى قاتارلىق ئەمەلدارلىرى قەشقەر چېگرىسىغا 5 قېتىم كېلىپ 220 مىڭ يۈەنلىك سودا قىلدى. 1958 - يىلى كىرگۈزۈلگەن مىللارنىڭ قىممىتى 55 مىڭ يۈەن، ئالماشتۇرۇلغان، سېتىۋېلىنغان، چىقىرىلغان مىللارنىڭ قىممىتى 110

مىلك يۈەن بولدى، 1959 - يىلدىن كېيىن سودا قىلىشقا كەنجۇتتىن ئادەم ئەۋەتىلمىدى. شۇ چاغدىكى نازارەت قىلىش- باشقۇرۇشتا ئاساسلىقى مىللارنىلك سۈپىتى، ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشلىرى نازارەت قىلىنىدى ۋە باشقۇرۇلدى.

1967 - يىل 7 - ئاينىلك 20 - كۈنى «شىنجاڭ رايونىنىلك چېگرا سودىسىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسى» ئېلان قىلىنىپ ئىجرا قىلىنىدى؛ شۇ يىلى 8 - ئايدا پاكىستان سودا ئەترىتى مىڭتېكە تاغ ئېغىزىدىن جۇڭگوغا كىرىشكە باشلىدى، قەشقەر شۆبە ناموژنىسى ۋاقىتلىق ئادەم تەشكىللەپ تاغقا چىقىرىپ ئەملىي نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. دەسلەپتە باشقۇرغۇچى خادىملار يول ئۈستىدە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار تەرىپىدىن توسۇۋېلىنىپ، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويۇشقا ئامالسىز قالدى. كېيىنچە ناموژنا خادىملىرىنىلك كۈتكۈچى خادىم سالاھىيىتى بىلەن نەق مەيدانغا بېرىشىغا رۇخسەت قىلىنىدى، لېكىن سىرتقا نىسبەتەن ناموژنا رەسمىيىتى بېجىرىلمىگەچكە، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنى نورمال قانات يايدۇرۇشقا بولمىغان.

1972 - يىلى 4 - پەسلىدىن 1974 - يىل 4 - پەسلگىچە بولغان ئارىلىقتا جۇڭگو - پاكىستان چېگرا سودىسىدا 8 تۈركۈمدە 419 تونىنا مال ئىمپورت قىلىنىدى، 9 تۈركۈمدە 270 تونىنا مال ئېكسپورت قىلىنىدى. سودا ئەترەتلىرى ئاپتوموبىللىرىنىلك چېگرىدىن كىرگىنىمۇ 124، چېگرىدىن چىققىنىمۇ 124 بولدى. جۇڭگو- پاكىستان مۇناسىۋىتى نورمال تەرەققىي قىلغانلىقتىن، چېگرا سودىسىمۇ تېز راۋاجلاندى. 1973 - يىلغا كەلگەندە مال سودىسى تەرەققىي قىلىپ 339 تونىنغا يەتتى.

70 - يىللاردا يەرلىك سودا ۋە چېگرا سودىسىدىكى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنىلك تەرتىپى مۇنداق: ئىمپورت قىلىنىدىغان مىللار ئىمپورت قىلىنغاندىن كېيىن نازارەت قىلىنىپ قەشقەرگە كەلگەندە ئىككى تەرەپ ئۆتكۈزۈۋېلىش بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش رەسمىيىتىنى بېجىرىدۇ، ئاندىن كېيىن قەشقەر شۆبە ناموژنىسى تەرىپىدىن داۋاملىق نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلۇپ ناموژنا رەسمىيىتى بېجىرىلىدۇ، شۆبە ناموژنىغا مەلۇم قىلىنغاندىن كېيىن ئاپتوموبىللىدىن چۈشۈرۈپ ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش ھالقىلىرىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش بىر قېتىمدىلا تاماملىنىدۇ؛ ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللار تاشقى سودا شىركىتىنىلك چېگرا سودىسى بۆلۈمى تەرىپىدىن قەشقەر شۆبە ناموژنىسىغا مەلۇم قىلىنىدۇ، شۇنىلك بىلەن بىللە مال تاپشۇرۇش تالونى ۋە ئاپتوموبىلغا بۆلۈپ قاچىلاش تالونى تاپشۇرۇلىدۇ. قەشقەر تاشقى سودا ئامبىرىدا تالونغا ئاساسەن ئالدى بىلەن تەكشۈرۈلىدۇ، ئاپتوموبىلغا قاچىلىنىدىغان چاغدا ئاپتوموبىل يېنىدا سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈلىدۇ، ئېكسپورت قىلىنىدىغان مىللار توشۇلۇپ چېگرىغا ئېلىپ بېرىلغاندا، تارماق ناموژنا قايتا تەكشۈرۈپ ئەملىيلەشتۈرگەندىن كېيىن چېگرىدىن چىقىرىلىدۇ.

1985 - يىل 1 - ئايدا ئىقتىساد - سودا مىنىستىرلىكىنىلك «چېگرىدىكى ئاز سوممىلىق سودىنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق چارىسى» ئېلان قىلىنىپ ئىجرا قىلىنىدى، قەشقەر ناموژنىسى شۇ بويىچە ئىجرا قىلدى. مۇلازىمەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ، رەسمىيەتنى ئاددىيلاشتۇرۇش ئۈچۈن، مىللارنى تەكشۈرىدىغان چاغدا، ئالدى بىلەن تۆمۈرىيول مال ساقلاش مەيدانى (ئامبىرى) دىن ئېلىپ چىقىشىغا رۇخسەت قىلىنىپ، كارخانا تارماقلىرىنىلك مەشغۇلات ھالقىلىرىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ، مىللارنى بىرلىكتە بىر قېتىم تەكشۈرۈش يولغا قويۇلدى؛ بەزىلىرى تالوننى تەكشۈرۈش بىلەن مىللارنىلك سىرتقى شەكىل بەلگىسىنى سېلىشتۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللاندى. ئىشەنچىلىك كارخانىلاردىن يېڭى سودىدا مال ئىمپورت قىلىشنىلك ئۇتتۇرا دەرىجىلىك توختامى بويىچە مال ئىمپورت قىلغاندا ئالدى بىلەن كىرگۈزۈش، ئاندىن تەكشۈرۈش (باج ئېلىش) ئۇسۇلى قوللىنىلدى. تورغات ناموژنىسى تاشقى سودا خاراكتېرىدىكى مىللارنى ئىمپورت قىلغاندا، قانۇنلۇق ئىمپورت قىلىش ئاساسىدا، كاپالەت خېتىنى كۆرسىتىش، يازما ئىلتىماس قىلىش ئارقىلىق مىللارنى ئاۋۋال ماكىدۇرۇش، ئاندىن كىنىشكا تولۇقلاش، باج تولۇقلاشقا ئىلتىماس قىلىش ئارقىلىق ئىمكانقەدەر قولايلىق يارىتىپ بەردى.

1987 - يىلى تورغات ناموژنىسى ماللارنى ئاپتوموبىل يېنىدا تاپشۇرۇشنى يولغا قويۇپ، تەكشۈرۈش ۋە ماڭدۇرۇشنى تېزلىتىپ، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان خىمىيۋى ئوغۇتتىن 20 مىڭ تونىنى تەكشۈردى ۋە ماڭدۇردى.

1989 - يىلى ئىجازەتنامىسى بار ماللارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش، ھېساباتىن ئۆچۈرۈش خىزمىتى نۇقتىلىق كۈچەيتىلدى. تورغات ناشقى سودا شىركىتى ئىمپورت قىلغان بىر قىسىم پىلان ئىچىدىكى ئىجازەتنامىسى يوق توڭلاتقۇلار ۋە 130 تونىنا پولات ماتېرىيال قاتارلىقلارغا دائىر 5 قېتىملىق دېلودا 70 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق جەرىمانە قويۇلدى. يەرلىك سودىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن «ئۈچتە قولايلىق يارىتىش»، بىر جەھەتتە ئېتىبار بېرىش سىياسىتى يەنى ناموژنىغا مەلۇم قىلىشقا، تەكشۈرۈشكە، ناموژنا رەسمىيىتى بىجىرىشكە قولايلىق يارىتىش، يەرلىك سودىدا ئىمپورت قىلىنىدىغان ماللار (ماشىنا ۋە ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى مەھسۇلاتلىرىدىن سىرت) غا سىياسەت - بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ئېتىبار قىلىش يېرىم باج ئوتتۇرىغا قويۇلدى. سىرتقا قارىتا تىجارەت قىلىدىغان كارخانىلارنىڭ يەرلىك ماللارنى ۋە 3 - تۈردىكى ماللارنى ئېكسپورت قىلىشىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، 60 نەچچە ئادەم (قېتىم) پەيزاۋات، خوتەن، قىزىلسۇ ئوبلاستىغا ئۆۋەتىلىپ، نەق مەيداندا نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى.

1990 - يىلى يەرلىك سودا ۋە چېگرا سودىسىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشتا يەنىلا «ئىلگىرى سۈرۈشنى ئاساس قىلىش» قائىدىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇشتا چىڭ تۇرۇلدى. تورغات ناموژنىسى خىمىيۋى ئوغۇتنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلەپ، رەسمىيەتلەرنى ئادەتىلاشتۇرۇپ، مالنى ئاپتوموبىل يېنىدا تاپشۇرۇش، پورتتا بېسىلىپ قالغان ماللارنى ئېنىقلاش ئىشلىرىنى يولغا قويۇپ، 20 مىڭ تونىنىدىن ئارتۇق خىمىيۋى ئوغۇتنىڭ قەشقەر، خوتەن ژىلايەتلىرى، قىزىلسۇ ئوبلاستىدىكى كەڭ يېزا - كەنتلەرگە يەتكۈزۈلىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىلدى.

3. باشقا شەكىلدە ئىمپورت ۋە ئېكسپورت قىلىنغان ماللارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگونىڭ خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا ياردەم بەردى. ئىككى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ كېلىشىم تۈزۈشى ئارقىلىق جۇڭگو - سوۋېت نېفىت شىركىتى، جۇڭگو - سوۋېت رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللار ھەسسىدارلىق شىركىتى، جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلدى. قەشقەر ناموژنا رايونىنىڭ جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى بىلەن كەسپىي جەھەتتە ئالاقىسى يوق ئىدى. ناموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، جۇڭگو - سوۋېت شېرىكچىلىكىدىكى 3 شىركەت ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىدىغان ماددىي ئەشيالارنى ئىمپورت قىلسا ئىمپورت بېجى كەچۈرۈم قىلىنىدى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش ئىستېمال بۇيۇملىرىنى ئىمپورت قىلغاندا نىزامنامە بويىچە ئىمپورت بېجى ھېسابلاپ ئېلىنىدى، بارلىق ماددىي ئەشيالارنى ئىمپورت قىلىش (مەيلى ئىشلەپچىقىرىشقا ياكى ئىستېمالغا ئىشلىتىلسۇن) ۋە مەھسۇلاتلارنى ئېكسپورت قىلىشتا، ناموژنىنىڭ قائىدىسىدىكى بەلگىلىمە بويىچە ناموژنىغا مەلۇم قىلىش رەسمىيىتى بىجىرىلدى ھەمدە ناموژنىنىڭ نازارەت قىلىشى - باشقۇرۇشى ۋە تەكشۈرۈشى قوبۇل قىلىنىدى. ئىمپورت قىلىنغان ماددىي ئەشيالارنىڭ ھەممىسى قەشقەر شۆبە ناموژنىسىغا مەلۇم قىلىنىپ رەسمىيەت بىجىرىلدى. ماللار توشۇلۇپ قەشقەرگە يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن، ناموژنىغا تالون تاپشۇرۇلدى، تالوننىڭ بىر نۇسخىسى ئۇرۇمچى ناموژنىسىغا يوللىنىپ شۇنىڭغا ئاساسەن ناموژنىغا مەلۇم قىلىش رەسمىيىتى بىجىرىلدى، لېكىن ئىمپورت قىلىنغان ماددىي ئەشيالارنى ناموژنىغا مەلۇم قىلىپ باج تاپشۇرماسلىق ھادىسىسى يۈز بېرىپ، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ئىنتايىن قىيىنغا توختىدى.

1955 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۈڭگو - سوۋېت شېرىكچىلىكىدىكى 3 شىركەت ئىككى دۆلەت ھۆكۈمىتى سۆھبەت ئاخباراتىغا ئاساسەن جۈڭگوغا تاپشۇرۇپ بېرىلىپ، دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانا قىلىندى، ئۇنىڭ ماددىي ئەشيا ئىمپورت قىلىشىغا قارىتا دۆلەت ئىچىدىكى كارخانىلارغا ئوخشاش تۈزۈم قوللىنىلدى. تورغات پورتىدا 11 - ئايدىن باشلاپ سىرتقا قارىتىلغان تاپشۇرۇش - تاپشۇرۇۋېلىش پورتتىكى ئىمپورت شىركىتى تارماقلىرى تەرىپىدىن بېجىرىلمەيدىغان بولدى؛ پورت تارماق تاموژنىسى يۇقىرىدىكى 2 شىركەتنىڭ شۇنىڭدىن ئىلگىرى كىرگۈزگەن ماللاردىن كېچىكىپ مەلۇم قىلىش سوممىسىنى ھېسابلاپ ئالمىغانلىق مەسىلىسىنى ئىگىلىدى.

4. مال توشۇش جەريانىدا يۈز بەرگەن ھادىسىلەر

1952 - يىلى سودا شىركىتىنىڭ تورغات خىزمەت گۇرۇپپىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندا، بىر قېتىملىق ئىمپورت قىلىنغان يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ زاپچاسلىرى قاچىلانغان ساندۇقلارنى توشۇشتا خاتا ھالدا توختامدا زاپچاسلارنىڭ بارلىقى ئىزاھلانمىغان دەپ قاراپ ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتۇرۇۋەتتى. بۇ ئىش يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى قوراشتۇرىدىغان چاغدا ئاندىن بايقالدى، شۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ زاپچاسلىرى كەملىكى تۈپەيلىدىن مالنى ئىچكىرىگە توشۇشقا بولماي، پورتتىكى ئامبارىدا بىر ئىككى يىل تۇرۇپ قالدى.

1953 - يىلى ئەتىيازدا تورغات پورتىدا كونا گېزىت قەغىزىدىن 8598 پارچە، جەمئىي 251 تونىا، تاغار رەختىدىن 206 پارچە، 31 مىڭ 137 مېتىر بېسىلىپ قالدى. ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن مال ئىگىسى ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن باج ئېلىنمىدىغان، مال ۋاقتىنچە پورتتا ساقلىنىدىغان، سىرتقا ماڭدۇرۇلمايدىغان قىلىپ بىر تەرەپ قىلىندى. شۇ يىلى 9 - ئايدا قەشقەر ئىمپورت قىلىنغان ماللار ئامبىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويدى ھەمدە پورتتىكى شىركەتلەر ئامبارغا كىرگۈزگەن، ئامبارىدىن چىقىرىلغان مال كارتوچكىسىنى ئايمۇ - ئاي تارماق تاموژنىغا تاپشۇرۇش، ئامبارنى قەرەللىك تەكشۈرۈپ تۇرۇشتىن ئىبارەت مۇقىم تۈزۈم ئورناتتى.

1955 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ يىللىق توختامنى زەربىدارلىق بىلەن ئورۇندىۋېتىش ئۈچۈن، تورغات پورتىدىن نېفىت كىرگۈزۈشنى تېزلەتتى. ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتكەندە كۈنلۈك كىرگۈزۈلۈش مىقدارى 100 — 500 دانە ماي باكلىق ئاپتوموبىلغا يەتتى. جۈڭگو تەرەپنىڭ ئادەم كۈچى يېتىشمەي، ئۇسكۇنىلىرى كەملىك قىلىپ، ماينى تۆكلارغا چۈشۈرىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى، ماينىڭ ئېقىپ كېتىش، ماينى تولۇق چۈشۈرۈلمەسلىك ھادىسىلىرى ئومۇميۈزلۈك سادىر بولدى، ماينى چۈشۈرۈپ بولالماي ئاپتوموبىلنى ساقلىتىپ قويغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا جەريمانە تۆلىدى. 1956 - يىلى تاموژنا باش مەھكىمىسى بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن مال ھادىسىلىرىنى تىزىملاپ خاتىرە قالدۇرۇش ئۇسۇلىنى يولغا قويۇپ، مال توشۇش جەريانىدا يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى بىرتۇتاش خاتىرىلەپ ماڭدى ھەمدە ئىشنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ تۇردى.

1957 - يىل 3 - ئايدا ئاقسۇدىن تورغات پورتىغا توشۇلغان ئېكسپورت قىلىنمىدىغان قىمچا ۋە زىغىردىن يولدا 2400 كىلوگرامدىن كۆپرەكى چۈشۈپ قالدى ۋە چېچىلىپ كەتكەن.

1958 - يىلى تورغات پورتى ترانسپورت شىركىتىنىڭ قاچىلاش - چۈشۈرۈش ئىشچىسى موللاخۇن ماي قاچىلاش - چۈشۈرۈش ئۇسكۇنىلىرىنى قەستەن بۇزۇۋېتىپ، بىر تونىا بېزىننى زىيانغا ئۇچرىتقانلىقى ئۈچۈن 2 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلدى. شۇ يىلى ئۇرۇمچى تاموژنىسى بارلىق ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان ماللارنىڭ پورتتا توشۇش، ساقلاش قاتارلىق ھالقىلىرىدا يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى پۈتۈنلەي پاش قىلىشنى قارار قىلدى.

1960 - يىلى مال توشۇش جەريانىدا كۆرۈلگەن ھادىسىلەر ئاساسەن ماللارنىڭ بېسىلىپ قېلىشى ۋە سىرتقى ئورالمىلىرىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشى بولدى، تورغات تارماق تاموژنىسىدا بېسىلىپ قالغان خىمىيىۋى ئوغۇت 8000 تونىنىدىن ئېشىپ كەتتى. ئېكسپورت قىلىنىدىغان پاختىنىڭ ئورالمىلىرىنىڭ يىرتىلىشى سەۋەبلىك بۇزۇلغىنى تۆتتىن بىر قىسمىغا يېتىپ، پورت 60 تىن كۆپرەك ئىشچىنى ئاجرىتىپ بىر ئايچە ۋاقىت سەرپ قىلىپ، قايتىدىن ئوراپ چىقتى.

1961 - يىلى تورغات پورتى ئارقىلىق ئىمپورت قىلىنغان خىمىيىۋى ئوغۇتلار دۆلەت ئىچى ترانسپورت كۇچى يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن پورتتا دۆۋىلىنىپ قالدى. بۇ ئىش ۋىلايەتلىك پارتكومغا دوكلات قىلىنغاندىن كېيىن، سودا تارماقلىرىغا پورتقا بېرىپ خىمىيىۋى ئوغۇتلارنى تەڭشەپ يۆتكەش ھاۋالە قىلىندى. 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنىگىچە 1700 تونىنىدىن ئارتۇق خىمىيىۋى ئوغۇت يۆتكەلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىمپورت قىلىنغان 3800 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت تولۇق، ۋاقتىدا ئىچكىرىگە توشۇلۇپ، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلدى.

1963 - يىلى تورغات پورتىدا بالىلارنىڭ ئوت ئوينىشى سەۋەبىدىن تاي پاختىغا ئوت كەتتى، ئوت ۋاقتىدا ئۆچۈرۈۋېلىنغاچقا زىيان چوڭ بولمىدى.

1964 - يىلى تاشقى سودا مىنىستىرلىكىنىڭ «تاموژنىنىڭ مال توشۇشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ۋە مال توشۇش جەريانىدىكى ھادىسىلەرنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە دائىر سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلىدىغان قائىدە» ئىجرا قىلىنىشقا باشلىدى.

1972 - يىلدىن كېيىن قەشقەر شۆبە تاموژنىسى جۇڭگو - پاكىستان چېگرا سودىسىنىڭ مال ئىمپورت قىلىش جەريانىدا يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى يەنىلا تاموژنىنىڭ ۋەزىپىسى سۈپىتىدە تەكشۈردى ۋە پاش قىلدى، لېكىن مىقدارى كۆپ بولمىدى، قىممىتىمۇ ئازراق بولدى. ئىمپورت قىلغۇچى تەرەپنىڭ ماللىرىدىن بۇزۇلغان، زىيانغا ئۇچرىغان، ياخشى ئورالمىغانلىرى ياكى سۈپىتى ئۆزگىرىپ كەتكەنلىرى نەق مەيدانىدىلا ئامبارغا تاپشۇرۇش ۋە تاپشۇرۇۋېلىشتا ئېنىقلىنىپ، ئىككى تەرەپ بىرلىكتە خاتىرە قالدۇردى ۋە بىر تەرەپ قىلدى، ئېكسپورت قىلىنغان ماللاردا توشۇش جەريانىدا يۈز بەرگەن ھادىسىلەردىن قارشى تەرەپ بىلەن ئۆتكۈزۈپ بېرىش ۋە ئۆتكۈزۈۋېلىش جەريانىدا تەكشۈرۈلۈپ بايقالغانلىرى ئالدى بىلەن رەتلەندى ياكى ئالماشتۇرۇپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1981 - يىلى مەملىكەتلىك تاموژنىلارنىڭ مال باشقۇرۇش كەسپىي يىغىندا تاموژنىلار نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاشتۇرغاندا توشۇش جەريانىدىكى ھادىسىلەرنى تەكشۈرۈش، پاش قىلىش خىزمىتىنى تاموژنىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى قىلماسلىق قارار قىلىنىپ، مال توشۇش جەريانىدىكى ھادىسىلەرنى تەكشۈرۈش، پاش قىلىش خىزمىتى توختىتىپ قويۇلدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مال توشۇش جەريانىدىكى ھادىسىلەرنى تەكشۈرۈش، پاش قىلىش خىزمىتى قايتىدىن يولغا قويۇلدى. 1985 - يىلى مال توشۇش جەريانىدىكى تەقدىم قىلىش نامى بىلەن ئېتكەسچىلىك قىلىپ ئىمپورت قىلىنغان 7 قېتىملىق ئاپتوموبىل دېلوسىدا 32 ئاپتوموبىل تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلدى، ئېتكەس ماللارنىڭ قىممىتى 1 مىليون 600 مىڭ يۈەن دەپ مۆلچەرلەندى.

1987 — 1990 - يىلغىچە مال توشۇش جەريانىدىكى ھادىسىلەرنى تەكشۈرۈش، پاش قىلىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسىغا قولايلىق يارىتىپ بېرىشكە يۆتكەلدى. شۇنىڭ بىلەن مال توشۇش جەريانىدىكى ھادىسىلەرنى تەكشۈرۈش ۋە بىر تەرەپ قىلىش تېخىمۇ يۇقىرى ئۇنۇملۇك ۋە تېز سۈرئەتلىك بولدى.

§ 2 . ترانسپورت قوراللىرى ۋە ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

1. چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان ترانسپورت قوراللىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) «شىنجاڭ ناموژنىسىنىڭ چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان ئاپتوموبىللارنى باشقۇرۇش قائىدىسى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى. بۇ چارە 1950 - يىلى «ئۇرۇمچى ناموژنىسىنىڭ توشۇلىدىغان ماللارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى» ئېلان قىلىنغانغا قەدەر قوللىنىلدى.

1950 — 1951 - يىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭ ئەركەشتام پورتىدا ئىمپورت - ئېكسپورت ماللىرى توڭگە، ئات، قېچىرلار بىلەن توشۇلدى، شۇ چاغدا ماتورسىز ترانسپورت قوراللىرى بىلەن توشۇلغان ماللارنىڭ مىقدارى پۈتكۈل ئىمپورت - ئېكسپورت ماللىرىنىڭ %17نى ئىگىلىدى. چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان چاغدا گۇرۇپپا بىرلىك قىلىنىپ، مۇناسىۋەتلىك مال توشۇش تالونلىرى ناموژنىغا تاپشۇرۇلۇپ، ناموژنا رەسمىيەتى بېجىرىلدى.

1951 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئىمپورت قىلىنغان ماللار پۈتۈنلەي سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ بەلگىلىگەن ئاپتوموبىللار بىلەن جۇڭگو چېگرىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، تاپشۇرۇپ بېرىش ۋە تاپشۇرۇۋېلىش رەسمىيەتى بېجىرىلىدىغان، ناموژنىنىڭ نازارىتى ۋە باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى. جۇڭگو - سوۋېت شىركىچىلىكىدىكى مېتال بۇيۇملار شىركىتى بىلەن نېفىت شىركىتىنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلغان ماللىرىنى توشۇشنى سوۋېت ئىتتىپاقى سودا شىركىتىنىڭ ئاپتوموبىل ئەترىتى ئۈستىگە ئالدى.

1952 - يىل 9 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ مال تاپشۇرۇش - تاپشۇرۇۋېلىش ئورنى ئەركەشتامدىن تورغاتقا يۆتكەلدى ھەمدە ئاپتوموبىل توسۇش كالتىكى قويۇلدى. كېيىنكى يىلى چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان ئاپتوموبىللارنى ھەر قېتىمدا تىزىملاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1957 - يىلى پورتلاردىكى شۆبە - تارماق ناموژنىلار چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان ئاپتوموبىللارنى تەكشۈرۈپ باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ئىلگىرىكى مالنىلا باشقۇرۇپ، ئاپتوموبىلنى باشقۇرمايدىغان خاھىشلارنى تۈزىتىپ، ئاپتوموبىلنىمۇ، مالنىمۇ باشقۇرىدىغان بولدى. ئاپتوموبىللار چېگرىدىن كىرگەن - چىققاندا ئېلىنغان مال توشۇش تالونىنى يوق بېسىش تالونى (يول خېتى) دەپ ھېسابلاش بەلگىلەندى.

1961 - يىلى ئاپتوموبىل تەكشۈرۈشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، پورت تارماق ناموژنىلىرى تىزىملاش ئۆيىنىڭ ئىشكى ئالدىدىكى يولغا ئاپتوموبىل تەكشۈرۈش ئورنى تەسىس قىلدى.

1962 - يىل 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى تورغات پورتىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئىشلىرى خادىمى بىر قۇرۇق ئاپتوموبىلنى يۆتكەپ كېلىپ، ئۆز ئالدىغا قەشقەرگە كۆمۈر توشۇشقا ئەۋەتتى، ناموژنا بۇ ئىشنى بەلگىلىمىگە خىلاپ دەپ ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، تىزىملاش رەسمىيىتىنى تولۇقلاپ بېجىردى.

قۇرۇقلۇق يولى ترانسپورت قوراللىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىش ۋاقتى مەسلىسىدە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋاقتىلىق يولغا قويۇلىدىغان ناموژنا قانۇنى» نىڭ مۇناسىۋەتلىك ماددىلىرىدىكى بەلگىلىمە ئىجرا قىلىنىپ، «كۈن چىققاندىن كېيىن، كۈن پېتىشتىن بۇرۇن» ئىش بېجىرىش پرىنسىپ قىلىندى. 1952 -

يىلى تورغات تارماق تاموژنىسى بەلگىلىگەن ۋاقىت سائەت 8 دىن 20 گىچە بولدى. 1955 - يىلى ياز پەسلىدە (4 - ئاينىڭ 1 - كۈندىدىن 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە) سائەت 6 دىن 22 گىچە، قىش پەسلىدە سائەت 8 دىن 20گىچە قىلىندى.

1961 - يىلى 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئۈرۈمچى تاموژنىسى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى قوراللىق ساقچى قىسىم باش ئەترىتى بىرلىكتە ئۇقتۇرۇش چۈشۈرۈپ، شىنجاڭدىكى پورتلارنىڭ سىرتقا ئېچىۋېتىلىش ۋاقتى 4 - ئاينىڭ بەشىدىن 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە سائەت 7 دىن 20 گىچە، 10 - ئاينىڭ بەشىدىن كېيىنكى يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە سائەت 8 دىن 18 گىچە بولىدىغانلىقى، بۇ ۋاقىتنىڭ بىردەك شىنجاڭ ۋاقتى ئىكەنلىكىنى بىرتۇتاش بەلگىلىدى.

ئېچىۋېتىلىش ۋاقتى ئۇزارتىلغان ئەھۋالمۇ مەۋجۇت، 1979 - يىلى سۇ بۇلاق تارماق تاموژنىسى پاكىستانىنىڭ يول ياسىشىغا ياردەم بېرىش قوماندانلىق شتابىنىڭ ترانسپورت ئاپتوموبىللىرىنى ئالاھىدە بىر تەرەپ قىلدى يەنى 24 سائەت ئىچىدە كېچە - كۈندۈز چېگرىدىن كىرىش - چىقىشقا رۇخسەت قىلدى.

1982 - يىل 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان ئىككى تەرەپ پورتتا كۆرۈشۈپ خونجىراپ پورتىنىڭ ئېچىۋېتىلىش ۋاقتىنى ھەر يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 10 - ئاينىڭ 15 -كۈنىگىچە قىلىشنى، قالغان ۋاقىتلاردا پورتنىڭ تاقىۋېتىلىدىغانلىقىنى كېڭىشىپ بېكىتتى ھەمدە بۇ پورتنىڭ ۋاقتىنچە 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلمەيدىغانلىقى ھەققىدە پۈتۈشتى. 1983 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان ئىككى تەرەپ قەشقەردە ئۇچرىشىپ، شۇ يىلى خونجىراپ پورتىنى بىر ئاي كېچىكتۈرۈپ ئېچىشنى، يولۇچىلارنىڭ ئۆتىدىغان كۈنى ھەر ھەپتىنىڭ دۈشەنبە، چارشەنبە، شەنبە كۈنلىرى بولۇشىنى مەسلىھەتلەشتى ھەمدە قارشى تەرەپكە باردىغان ئاپتوموبىللارنىڭ ئادەتتە بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 3 تىن بۇرۇن چېگرىدىن ئۆتۈشى تەلەپ قىلىندى.

2. مۇلازىمەت خادىملىرى ئۆزى ئىشلىتىشكە ئېلىۋالغان بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

50 - يىللاردا قەشقەردىكى پورتلاردا چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان ترانسپورت قوراللىرىنىڭ مۇلازىمەت خادىملىرى ئېچىدە ئاپتوموبىل شوپۇرلىرى كۆپ سانلى ئىگىلەيتتى، ئۇنىڭدىن قالسا ھارۋىكەش، ئات - ئۇلاغ ھەيدىگۈچىلەر ئىدى. خادىملارنى دۆلەت تەۋەلىكى جەھەتتىن ئايرىغاندا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۆلەت تەۋەلىكىدىكىلەر كۆپ سانلى ئىگىلەيتتى، ئۇنىڭدىن قالسا پاكىستانلىقلار ئىدى.

دۆلەتنىڭ خەلق پۇلىنى چېگرىدىن ئېلىپ چىقىشنى مەنئى قىلىش بەلگىلىمىسىنى ئىجرا قىلىش جەھەتتە، ئاز سوممىلىق خەلق پۇلى (سوممىسى 5 يۈەندىن ئاشمايدىغان، پۇل يۈزىدىكى سوممىسى بىر يۈەندىن تۆۋەن بولغان) نى ئېلىپ چېگرىدىن چىقىش - كىرىشنى باشقۇرۇش كەچۈرۈم قىلىندى. جۇڭگو - سوۋېت دوستانە ئۇتكەن مەزگىللەردە ئاپتوموبىل شوپۇرلىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىش ئىلتىماسىنى تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى ئىجرا قىلىش بىر قەدەر بوش بولدى. جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتى جىددىيلەشكەن چاغدا چېگرىدىن كىرىدىغان- چىقىدىغان سوۋېت ئىتتىپاقى شوپۇرلىرىنىڭ خەلق پۇلىنى ئېلىپ يۈرۈشىنى باشقۇرۇش سالمىقى ئاشۇرۇلۇشقا باشلىدى، بەزى مەسىلىلەر تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1962 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 10- ئاينىڭ 5 - كۈنىگىچە بولغان 10 كۈندە، تورغات تارماق تاموژنىسى سوۋېت ئىتتىپاقى شوپۇرلىرىنىڭ خەلق پۇلىنى ئېلىپ يۈرۈش دېلوسىدىن 8نى بايقاپ، پوزىتسىيىسى قەبىھ، پۇل مىقدارى بىر قەدەر كۆپ بولغانلىرىنى تارماق تاموژنا ئۆتتۈرىغا چىقىپ مۇسادىرە قىلدى؛ پوزىتسىيىسى ياخشى، پۇل مىقدارى كۆپ بولمىغانلىرىنى

مۇسادىرە قىلمىدى.

چەت ئەللىك شوپۇرلار ئېلىپ يۈرگەن بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتتە 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كېلىدىغان شوپۇرلاردا ئەتكەسچىلىك قىلمىشلىرى بولمايدۇ دەپ قارىلىپ، باشقۇرۇش بوشاشتۇرۇپ قويۇلدى. 1954 - يىلى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى سوۋېت ئىتتىپاقى شوپۇرلىرىنىڭ چېگرىدىن كىرگەندىن كېيىن يول ئۈستىدە ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى، قول سائەتلىرىنى ھاينىغا سېتىۋاتقانلىقىنى بايقىدى.

1959 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى پوچتا خادىملىرىنىڭ چېگرىدىن كىرگەندىن كېيىن، بازارلارغا بېرىپ خەلق پۇلىغا نەرسە كېرەك سېتىۋالغانلىقىنى بايقىدى. ئۇلار خەجلىگەن خەلق پۇلىنىڭ كېلىش مەنبەسى ئېنىق بولمىغاچقا، ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1963 - يىلى تورغات تارماق تاموژنىسى چېگرىدىن كىرگەن سوۋېت ئىتتىپاقى شوپۇرلىرىنىڭ تەكتىنى ئىگىلەپ ئۇلارنى رەتكە تىزدى ھەمدە شەخسىي ئىپادىسى توغرىسىدا كارتۇچكا ماتېرىيالى تۇرغۇزدى. 1964 - يىل 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تاشقى سودا مىنىستىرلىكى تاموژنا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ «دۆلەت چېگرىسىدىن كىرگەن - چىققان پويىز، ئاپتوموبىل مۇلازىمەت خادىملىرى ئېلىۋالغان ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملارنى مەلۇم قىلىش ئۇسۇلى ۋە تەكشۈرۈپ قويۇۋېتىش پرىنسىپى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»ى چۈشۈرۈلۈپ ئىجرا قىلىندى. ئۇنىڭدا شۇ كىشىنىڭ تاموژنىغا ئاغزاكىي مەلۇم قىلىش ئۇسۇلىنىڭ سىرتىدا گۇمانلىق ئەھۋال بولمىسىلا، تاموژنىنىڭ ئادەتتە تەكشۈرمىسىمۇ بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى.

تاموژنا ترانسپورت قوراللىرى مۇلازىمەت خادىملىرىنىڭ ئۆزى ئىشلىتىدىغان شەخسىي بۇيۇملىرىنىڭ دائىرىسىگە چەك قويۇشتا پرىنسىپ جەھەتتە شۇ كىشىنىڭ يول ئۈستىدە ئىشلىتىدىغان بۇيۇملار دائىرىسىدە بۇلۇشىنى بەلگىلىدى، باشقىلار ئۇچۇن ئۆزىنىڭ تاشقى پېرېۋوتقا (قوشۇمچە ياردەم پۇلىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) مەلۇم مىقداردا ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملارنى سېتىۋالسا ئۇنىڭ سانىنى مۇۋاپىق كەڭچىللىك بىلەن قويۇۋەتتى. 1962 - يىلى چېگرىدىن گىلەم ئېلىپ چىقىشقا رۇخسەت قىلىنمىغاندىن سىرت، يۇڭ رەختنى ھەر ئادەم ھەر يىلى 3 مېتىردىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىكى توغرىسىدا چەكلىمە قويۇلدى. 1966 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈرۈمچى تاموژنىسى تورغات تارماق تاموژنىسىغا تەستىقىي جاۋاب بېرىپ، ئىتتىپاقلىققا پايدىلىق بولۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل شوپۇرلىرى شەخسىي ئېرىشكەن خەلق پۇلى ياردىمىگە سېتىۋالغان بۇيۇملارنى ئېلىپ چىقىپ كەتمەكچى بولسا، بۇيۇمنىڭ تۈرى ياكى سانى جەھەتتە چەكلىمە قويماسلىقنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1985 - يىلى خونجىراپ پورتى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان، چېگرىدىن كىرگەن - چىققان خادىملار 45 دۆلەتتىن 215 مىڭ 21 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ترانسپورت قورالى مۇلازىمەت خادىملىرى 14%نى ئىگىلەيدۇ، ئۇلار ئېلىپ يۈرگەن بۇيۇملار ئۆزى ئىشلىتىدىغان نەرسىلەردىن سىرت، بىر مۇنچە مۇلازىمەتچى خادىملار يوشۇرۇن ئېلىۋالغان قول سائىتى، ئۇنئالغۇ، تالالىق رەخت، رومال قاتارلىقلارنى تەكشۈرتۈشتىن قاچۇرۇپ، ئارىدىن زور پايدا ئالدى. بۇنداق ئەھۋالغا قارىتا، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتتە ئۆزى ئىشلىتىدىغانلىرى مۇۋاپىق بولۇش پرىنسىپى يولغا قويۇلغاندىن سىرت، ئازراق مال ئېلىۋالغانلىرىنى باج ئېلىپ قويۇۋېتىش، ئېلىۋالغان مالنىڭ مىقدارى كۆپ بولغانلىرىنى چېگرىدىن كىرگۈزمەسلىك يولغا قويۇلدى.

1990 - يىلى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى تەرىپىدىن نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلغان چېگرىدىن كىرگەن - چىققان ئاپتوموبىل 16 مىڭ 131 گە يەتتى، مۇلازىمەت خادىملىرى ئېلىپ يۈرگەن بۇيۇملار نازارەت قىلىندى ۋە باشقۇرۇلدى.

§ 3 . يۈك - تاق نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

1. يۇرتىغا قايتقان چەت ئەل مۇھاجىرلىرى ۋە جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ يۈك - تاقلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىل) 2 - ئاينىڭ 2 - كۈنى شىنجاڭ تاموژىنسىنىڭ باج ئىشلىرى مەھكىمىسى قەشقەر شۆبە تاموژىنسىغا تېلېگرامما يوللاپ، ھىندىستان، پاكىستاندا ئولتۇراقلاشقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ۋەتەنگە قايتىشتا ئېلىۋېلىپ چېگرىدىن ئېلىپ كىرگەن ئالتۇن، كۈمۈشلەرنى ۋاقتىنچە يول قويۇپ ئۆتكۈزۈۋېتىش، ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويماسلىق توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى.

1950 - يىل 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ ۋەتەنگە قايتقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاقلارغا نىسبەتەن باج كەچۈرۈم قىلىپ ئېتىبار بېرىش ۋاقتىلىق چارىسى ئىجرا قىلىندى. بۇ چاردە جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا ئېتىبار بېرىلىپ كەچۈرۈم قىلىنىدىغان باج چەكلىمىسىنىڭ سىرتىدا باج كەچۈرۈم قىلىش چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن قىسمى يەنىلا ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملار بولسا باج ئېلىش، باج تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك نورما ئىچىدىكى يۈك - تاقلارنىڭ قىممىتى ھەر بىر ئادەمنىڭ 1 مىليون 500 مىڭ يۈەن خەلق پۇلى (كونا خەلق پۇلى) دىن ئېشىپ كەتمىگەنلىرىنى سۇۋغا - سالام بۇيۇملىرى ھېسابلاپ باج ئالماي ئېتىبار بېرىش، بىللە ماڭغان پەرزەنتلىرىدىن 16 ياشقا توشمىغانلىرىنىڭ 500 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) دىن ئېشىپ كەتمىگەنلىرىدىنمۇ باجنى كەچۈرۈم قىلىش بەلگىلەندى.

1953 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 4 ژىلايەتكە تارقالغان سوۋېت مۇھاجىرلىرى 3000 دىن ئارتۇق ئىدى. 1954 - يىلى كۆپلىگەن سوۋېت ئىتتىپاقى مۇھاجىرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتتى. 1955 - يىلى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىدە «مەركەزلەشكەن جايلاردا نۇقتىلىق ئارىلاپ تەكشۈرۈش» چارىسى قوللىنىلدى. تەكشۈرگەندە تاموژنا خادىملىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە يۈك - تاقلارنىڭ تەپسىلىي تىزىملىكىگە ئاساسەن نۇقتىلىق سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ، تاموژنا تەكشۈرۈپ بولغان يۈك- تاقلارغا پېچەت چاپلىدى. يۈك - تاقلار پورتقا يېتىپ بارغاندا چېگرىدىن چىقىرىدىغان تاموژنا پېچەتنى ئېلىۋەتتى، ئادەتتە قايتا تەكشۈرمىدى.

1958 - يىل 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن باشلاپ «تاموژنىنىڭ ۋەتەنگە قايتقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاق ۋە بۇيۇملارغا قارىتا ئېتىبار بېرىش چارىسى» ئىجرا قىلىندى. بۇ چاردە چەت ئەلدىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ چېگرىدىن ئېلىپ كىرىش ھاۋالە قىلىنغان بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش ئۆلچىمى چىڭىتىلدى.

1959 - يىل 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى «دۆلىتىمگە قايتقان سوۋېت ئىتتىپاقى مۇھاجىرلىرىنىڭ ئېلىپ ماڭغان بۇيۇملىرىنىڭ مىقدارىغا چەك قويۇش جەدۋىلى» دە بەلگىلەنگەن چەك قويۇش مىقدارى: ھەر بىر ئادەم ئېلىپ ماڭىدىغان رومال 5 دانە (ئايالالارنىڭ ئېلىپ مېڭىشى بىلەنلا چەكلىنىدۇ) ، يۈك، يىپەك، پاختا رەخت 10 مېتىر (بۇنىڭ ئىچىدە سارجا 3 مېتىر بىلەنلا چەكلىنىدۇ) ، گىلەم 3 دانە (كونا گىلەم بولۇش) ؛ چارۋا مەھسۇلاتلىرى، پاختا، ئاشلىق ۋە يېڭى گىلەملەرنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە يول قويۇلمايدۇ.

1961 - يىل 1 - ئايدا جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېنلىق قېرىنداشلار ئىمپورت قىلىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىق، قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنى بىردەك توسماسلىق يولغا قويۇلدى. 5 - ئايدا دۆلەت ئىچىدىكى تىببىي داۋالاشتا ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى ئېلىپ مېڭىش ياكى پوچتا ئارقىلىق ئىمپورت قىلىشنىمۇ كەڭ

قويۇۋېتىش سىياسىتى قوللىنىلدى.

1968 - يىلى جۇڭگو مۇھاجىرلىرى، شىياڭگاڭ، ئاۋمېنلىق قېرىنداشلار نۇقتىلىق بۇيۇملارنى ئىمپورت قىلسا قاتتىق نازارەت قىلىنمىدىغان - باشقۇرۇلمىدىغان بولدى.

1978 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تاشقى سودا مىنىستىرلىكى ئېلان قىلغان «تاموژنىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن - چىققان مۇھاجىرلار قاتارلىق يولۇچىلارنىڭ يۈك - تاق ۋە ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ۋاقتىلىق نىزامى» ئىجرا قىلىنىدى.

1982 - يىل 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جۇڭگو - پاكىستان دۆلەتلىرىنىڭ تاغ ئېغىزىغا جايلاشقان خونجىراپ پورتى ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن، پاكىستاننىڭ شىمالىي چېگرا رايونىدىكى نۇرغۇن ئاھالىلەر تىجارەت قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پاكىستان دۆلەت تەۋەلىكىدىكى 40% ئادەمنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان. شۇ يىلى پاكىستان دۆلەت تەۋەلىكىدىكى 100 دىن ئارتۇق ئادەم تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن چېگرىدىن كىردى. ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن چېگرىدىن كىرگەنلىكى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئۇلارغا جۇڭگو قان سىستېمىسىدىكى چەت ئەللىكلەر سالاھىيىتى بويىچە ئېتىبار بېرىلدى ۋە كەڭچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىندى. مەسىلەن، بىر قىسىم بۇيۇملىرى (ھەممىسى خىمىيىۋى تالالىق توقۇلما) تۇغقان يوقلاشتا زۆرۈر بولغان ھەدىيە بۇيۇملىرى قاتاردا ھېسابلىنىپ باج ئېلىنماي چېگرىدىن ئۆتكۈزۈلدى، ئېشىپ كەتكەن قىسمى قايتۇرۇۋېتىلمەي، سېتىۋېلىنماي باج ئېلىنىپ يولغا سېلىنىدى.

1985 - يىل 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى «ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن ۋەتەنگە قايتقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ يۈك - تاق ۋە بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى، ئۇنىڭدا جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ئېلىپ ماڭغان ئىمپورت بۇيۇملىرىنىڭ تۇرىگە قويۇلىدىغان چەك يەنمۇ كەڭ قويۇۋېتىلدى، تەمىنلەشتە تاللاشقا بولىدىغان باج كەچۈرۈم قىلىنىدىغان ئىمپورت تاۋارلىرىنىڭ دائىرىسى كېڭەيتىلدى، لېكىن ئېلىپ ماڭغانلىرى روشەن سودا خاراكتېرلىك تاۋار تۇرلىرى بولسا، ئۇنىڭغا چەك قويۇلدى ھەمدە قايتۇرۇۋېتىلدى. شۇ يىلى چېگرىدىن كىرگەن پاكىستانلىق كۆپەيدى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى تاموژنىغا تۇغقان يوقلايمىز دەپ يالغان سۆزلىدى، ئەمەلىيەتتە ئۇلار سودا قىلىشقا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، خونجىراپ تاموژنىسى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى، پاكىستان تەۋەلىكىدىكى خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل يولۇچىلار ئېلىپ ماڭغان تاۋارلارغا قارىتا ئىچكى جەھەتتە بەلگىلىمىسى بولغان باج كەچۈرۈم قىلىش ۋە باج ئېلىش چېكى جەدۋىلى تۈزۈپ چىقىلىپ، ئىككى خىل يولۇچىلارنىڭ مەلۇم مىقداردىكى باج كەچۈرۈم قىلىنىدىغان ۋە باج ئېلىنىدىغان بۇيۇملىرى كۆپرەك قويۇۋېتىلدى، چەكتىن ئېشىپ كەتكەنلىرى ئومۇمەن قايتۇرۇۋېتىلدى.

80 - يىللاردا خونجىراپ پورتى ئارقىلىق تۇغقان يوقلاشقا كىرگەن سەئۇدى ئەرەبىستانى، تۈركىيە قاتارلىق ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ئولتۇراقلاشقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى تەدرىجىي كۆپەيدى، ئادەم بەك كۆپ بولمىدى، يىلىغا 20 دىن 50 كىچە بولدى.

1987 - يىلى «ئۇرۇمچى تاموژنىسىنىڭ شىنجاڭدىكى پورتلار ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەن - چىققان يولۇچىلار ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملارنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى» ئېلان قىلىنىپ ئىجرا قىلىنىدى، ئۇنىڭدا تۇغقان يوقلايدىغان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى قاتارلىق 4 خىل كىشى ھەج قىلىش ئۈچۈن چەت ئەلگە چىققۇچىلار ۋە پاكىستان تەۋەلىكىدىكى چېگرىدىن كىرىپ قىسقا مۇددەت تۇرىدىغان يولۇچىلار قاتارلىق ئوخشىمىغان تۇردىكى يولۇچىلارغا قارىتا، ئىچكى جەھەتتە ئىگىلىنىدىغان قويۇپ بېرىش ئۇلچىمى تۈزۈلۈپ، باجنى كەچۈرۈم قىلىپ ۋە باج ئېلىپ قويۇپ بېرىشنىڭ چېكى، شۇنىڭدەك باجنى كەچۈرۈم قىلىش ۋە باج ئېلىش چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن مالىلىرىنى سۈرۈك بەلگىلەپ دۆلەت ئىچىگە قايتۇرۇۋېتىشنىڭ بىر يۈرۈش تۈزۈملىرى بەلگىلەندى.

2. چەت ئەللىك يولۇچىلارنىڭ يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 1 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈرۈمچى، قەشقەردە باش كونسۇلخانا ئاچتى. باش كونسۇلخانىنىڭ ۋاقىتلىق دىپلوماتىك كودىپىرلىرى دىپلوماتىيىگە ئائىت خەت - چەك، خالتىلارنى دائىم چېگرىدىن ئېلىپ كىرەتتى ۋە ئېلىپ چىقاتتى، ئومۇمغا ۋە شەخسكە لازىملىق ماددىي بۇيۇملارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆز دۆلىتىدىن كىرگۈزەتتى. نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتكە كەلسەك، چېگرىدىن كىرگۈزۈلىدىغان ماددىي بۇيۇملارنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسى جۈملىگو دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئالاھىدە خادىملىرى مەھكىمىسىگە ئىلتىماس سۇنۇاتتى، ئۇنىڭغا چېگرىدىن كىرىش ۋىزىسى بېرىلگەندىن كېيىن ۋاقىتلىق باج كەچۈرۈم قىلىش خاتىرىلىنەتتى، چېگرىدىن كىرگەندە دىپلوماتىيىگە ئائىت خەت - چەك، خالتىلاردىن باشقا ماددىي بۇيۇملار تاموژنا خادىملىرى قائىدە بويىچە تەكشۈرگەندىن كېيىن يولغا سېلىناتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ ئۆزى ئىشلىتىدىغان ماددىي بۇيۇملىرى ئەركەشتام پورتىدىكى قۇرۇقلۇق يولى ئارقىلىق ئېلىپ كىرىلەتتى، قەشقەر تاموژنىسى ئۇنى چېگرىدىن چىقىرىش - كىرگۈزۈش ئۇچۇن خادىم ئەۋەتتى.

1951 - يىلى چەت ئەللەرنىڭ جۈملىگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىلىرى ۋە سۈھبەت ۋەكىللىرى ئۆزىگە كېرەكلىك ماددىي بۇيۇملارنى كىرگۈزسە، كىرگۈزۈش ئىجازەتنامىسى ئېلىشى كەچۈرۈم قىلىنىپ (چېگرىدىن ئېلىپ چىقىدىغانلىرىغىمۇ ئېلىپ چىقىش ئىجازەتنامىسى ئېلىشى كەچۈرۈم قىلىنىپ) دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن تەكشۈرمەي، باج ئېلىنماي يولغا سېلىنىدىغان بولدى.

1953 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئەسلىدە ئېتىبار بېرىشتىن بەھرىمەن بولۇشقا بولمايدىغان سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى كاتىپىنىڭ ماددىي بۇيۇملىرىنى تەكشۈرۈشنى ۋە تەكشۈرۈش تىزىملىكىنى تاپشۇرۇشنى كەچۈرۈم قىلدى.

1956 - يىل 8 - ئايدا «دۆلىتىمىز بىلەن قېرىنداش دۆلەتلەر ئارا دىپلوماتىيە كودىپىرلىرى ئىسپاتنامىسىگە ئۆزئارا ۋىزا بېرىش كەچۈرۈم قىلىنغاندىن كېيىن، دىپلوماتىيىگە ئائىت خەت - چەك، خالتىلارنى تەكشۈرۈپ يولغا سېلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» يولغا قويۇلدى، كونسۇلخانىلارنىڭ چېگرىدىن كىرگۈزۈلىدىغان - چىقىرىلىدىغان دىپلوماتىيىگە ئائىت خەت - چەك، خالتىلىرى كودىپىرنىڭ پاسپورتىدىكى جۈملىگو دىپلوماتىيە ۋىزىسىغا ئۆتكۈزۈلىدىغان بولدى، ئۆزئارا ۋىزا كۆرسىتىش كەچۈرۈم قىلىنغانلىقتىن، شۇ دۆلەت بەرگەن پاسپورتقا ئاساسەن يولغا سېلىنىدىغان، كودىپىر ئىسپاتنامىسى تەكشۈرۈلمەيدىغان بولدى.

1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى تاشقى سودا مىنىستىرلىكى جۈملىگودا تۇرۇشلۇق دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرى ۋە كونسۇللارنىڭ ئۆزلىرى چېگرىدىن كىرگەن - چىققاندا ئېلىپ ماڭغان دىپلوماتىيىگە ئائىت خەت - چەك، خالتىلىرىنى تەكشۈرمىسمۇ بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. يىل ئاخىردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پورتتا تۇرۇشلۇق سودا ئىشلىرى خادىملىرى چېگرىدىن كىرگەن - چىققاندا ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاق «تاموژنىنىڭ يولۇچىلارنىڭ يۈك - تاق ۋە ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسى» بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى، ئۇلار تاموژنىنىڭ تەكشۈرۈشىنى قوبۇل قىلدى.

1958 - يىلى «شىنجاڭ رايونىدىكى چېگرىدىن كىرگەن - چىققان قىسقا مەزگىللىك يولۇچىلارنىڭ يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسى» ئىجرا قىلىندى. 1960 - يىلى ئادەتتىكى چېگرىدىن كىرگەن قىسقا مەزگىللىك يولۇچىلارنىڭ ھەربىرى ئېلىپ كىرگەن بىردىن قول سائىتى ۋە فاتىفون باج ئېلىنماي ئۆتكۈزۈلدى.

1963 - يىلى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى تاشقى سودىدا باج ئېلىنماي ئۆتكۈزۈلىدىغان مالنىڭ چېكى 50

كىلوگرام ئىچىدە بولۇش، بۇنىڭ ئىچىدە قەنت - شېكەر، ياغ 5 كىلوگرامدىن ئېشىپ كەتمەسلىك كېرەك دېگەن بەلگىلىمىگە ئاساسەن، چېگرىدىن كىرىدىغان قىسقا مەزگىل توردىغان يولۇچىلارنىڭ ئېلىپ ماڭغان ئاساسىي يېمەكلىكى 30 كىلوگرام، قوشۇمچە يېمەكلىكى 20 كىلوگرام ئىچىدە بولسا باج ئالماي يولغا سېلىشنى بەلگىلىدى، باج ئالماي يولغا سېلىش ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتكەنلىرى قايتۇرۇلماي، سېتىۋېلىنماي، باج ئېلىنىپ يولغا سېلىندى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەن - چىققان قىسقا مەزگىل توردىغان يولۇچىلار كۆپىيىشكە باشلىدى. خونجىراپ تاموژنىسى پاكىستان دۆلەت تەۋەلىكىدىكى قىسقا مەزگىل توردىغان يولۇچىلارنىڭ چېگرىدىن كىرىپ سودا قىلىشىغا قارىتا تۈرلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ چەكلىمىنى كۈچەيتكەنلىكى سىرتىدا، ئۇلار ئېلىپ كىرگەن ماددىي بۇيۇملارنى قاتتىق نازارەت قىلىپ باشقۇردى.

1985 - يىلى چېگرىدىن كىرگەن - چىققان يولۇچى 6551گە يېتىپ، 1984 - يىلدىكىدىن 85% كۆپەيدى.

خونجىراپ پورتى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن، چېگرىدىن 45 دۆلەتنىڭ 215 مىڭ 21 ئادەم (قېتىم)ى كىرىپ چىقتى، ئۇلاردىن قىسقا مەزگىل تۇرىدىغىنى 54.2%نى ئىگىلىدى. 1986 - يىلى خونجىراپ تاموژنىسىدا نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلۇپ ئوتكۈزۈلگەن چوڭ يۇك - تاق 56 مىڭ 362گە يەتتى.

1987 - يىلى چېگرىدىن كىرگەن - چىققان 26 مىڭ 447 ئادەم (قېتىم) تەكشۈرۈلدى، 10 مىڭ توننىدىن ئارتۇق يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇم نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلدى. شۇ يىلى قەشقەر تاموژنىسى يولۇچىلار بېكىتىلگەن نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش نۇقتىسى تەسىس قىلىپ، چېگرىدىن چىقىدىغان پاكىستانلىق يولۇچىلارنىڭ چوڭ - چوڭ يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى تەكشۈردى، شۇ بىر يىلدا 2450 ئادەم (قېتىم)، 18 مىڭ 8 دانە يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇم تەكشۈرۈلدى.

1990 - يىلى چېگرىدىن كىرگەن - چىققان يولۇچىلاردىن 32 مىڭ 857 ئادەم (قېتىم) تەكشۈرۈلدى، «يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇملارنى ماكرولۇق نازارەت قىلىش - كونترول قىلىش تەدبىرى» گە ئاساسەن، چېگرىدىن كىرگەن - چىققان يولۇچىلارنىڭ يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىغا بولغان ماكرولۇق نازارەت قىلىش - كونترول-قىلىش كۈچەيتىلدى.

3. باشقا يولۇچىلارنىڭ يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى سارىقول يەرلىك باج ئىدارىسىگە ئالاقە ئەۋەتىپ، 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئەسلىدىكى شۇ جايدىكى ھەربىي قىسىمغا ھاۋالە قىلىنغان، شۇ جايدا چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىدىغان سودىگەرلەرنى تاموژنىغا ژاكالىتەن تەكشۈرۈشنى مەزكۇر ئىدارىنىڭ ژاكالىتەن تەكشۈرۈشىگە ھاۋالە قىلدى، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش كەسپىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ھاۋالە قىلىندى.

مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) 6 - ئايدا قەشقەر تاموژنىسى باشقۇرىدىغان چەت ئەلگە چىقىپ ھەج قىلغۇچىلارنىڭ سارىقول ئارقىلىق ئېلىپ ماڭغان ماددىي بۇيۇملىرى 10 توپ، 115 پارچە، سانجۇ تاموژنىسى ئارقىلىق ئېلىپ ماڭغىنى بىر توپ، 87 پارچە، جەمئىي 11 توپ، 202 پارچە بولغان. بۇ بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى «شىنجاڭ تاموژنىسىنىڭ يولۇچىلارنىڭ يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى تەكشۈرۈش قائىدىسى» ۋە «ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئىمپورت - ئېكسپورت بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش نىزامى» بويىچە نازارەت قىلىندى ۋە باشقۇرۇلدى.

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا مەملىكەتلىك تاموژنا خىزمىتى يېغىندا، چېگرىدىن كىرگەن - چىققان يولۇچىلارنىڭ ئېلىپ ماڭىدىغان ماددىي بۇيۇملىرىنىڭ دائىرىسى پەقەت ئۆزى ئىشلىتىدىغان مۇۋاپىق مىقدار

بىلەن چەكلىنىدىغانلىقى، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتتە ئۆزى ئىشلىتىدىغان دائىرىگە مۇۋاپىق كېلىدىغانلىرىنىڭ باج ئېلىنمايدۇ ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى، چەكلەنگەن مىقداردىن ئېشىپ كەتكەنلىرى يەنىلا ئۆزى ئىشلىتىدىغان دائىرىدە بولسا، باج ئېلىپ ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى، باشقىلىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقى بېكىتىلدى.

1956 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن چېگرا تەكشۈرۈش پونكىتى بىلەن تامۇژنا خىزمەت تەقسىماتى قىلىۋېلىپ، ئۆز ئارا ماسلىشىپ نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويدى، يىل ئاخىرىدا نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى سودا خاراكتېرىدە بولمىغان بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشقا يۆتكەلدى.

1957 - يىلدىن باشلاپ پاكىستان تەۋەلىكىدىكى كانجۇت مالىيە ۋەزىرى ھەر يىلى مىڭتېكە تاغ ئېغىزى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرىپ مال ئالماشتۇرغاندىن كېيىن چېگرىدىن چىقىپ كەتتى، ئۇنىڭغا كەڭچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىندى، مالىلىرى جۇڭگو تەرەپنىڭ دۆلەت ئىلكىدىكى شىركەتلىرى تەرىپىدىن باج تولۇقلىنىپ سېتىۋېلىندى، ئۇخشاش قىممەتتە مال ئالماشتۇرۇپ بېرىلدى.

1960 - يىل 2 - ئايدا ئۇرۇمچى تامۇژنىسى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش خىزمىتىدە ئارخىپ تۈرغۇزۇپ كارتا ئىشلىتىشنى، ماتېرىيال توپلاپ، ئۇنىۋېرسال پايدىلىنىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1968 - يىلى پاكىستانىنىڭ يول ياسىشىغا ياردەم بېرىدىغان زور تۈركۈمدىكى جۇڭگولۇق خادىملار سۇبۇلاق جىلغىسى ئارقىلىق چېگرىدىن چىققاندا، ئۇلار ئېلىپ ماڭغان ئومۇمنىڭ ۋە شەخسنىڭ بۇيۇملىرىنى تامۇژنا نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى كەچۈرۈم قىلدى. 1977 - يىلى سۇبۇلاق تارماق تامۇژنىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، چېگرىدىن كىرىپ - چىقىدىغانلار يۈك - تاقىنى تامۇژنىغا ئەينەن مەلۇم قىلىش ۋە تەكشۈرۈشنى قوبۇل قىلىش ھەمدە چەت ئەلگە چىقىدىغان خىزمەتچى خادىملارغا قارىتىلغان ئالاقىدار چارە - بەلگىلىمىلەر بويىچە ماددىي بۇيۇملارنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش بەلگىلەندى.

1984 - يىل 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى تامۇژنا باش مەھكىمىسى «دۆلىتىمىز چەت ئەلگە چىقىدىغان خادىملىرىمىزنىڭ چېگرىدىن ئېلىپ كىرىدىغان - ئېلىپ چىقىدىغان يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى»نى ئېلان قىلىپ، چەت ئەلگە چىقىدىغان خادىملارنى ئۇزاق مەزگىل ۋە ۋاقىتلىق دەپ پەرقلەندۈرۈپ، ئۇخشاش بولمىغان باشقۇرۇش تۈزۈمىنى بەلگىلىدى ھەمدە بىر پەسىلنى بىرلىك قىلىپ، نۇقتىلىق باشقۇرۇلىدىغان ماددىي بۇيۇملارنىڭ چوڭلىرىدىن 2نى، كىچىكلىرىدىن 2نى چېگرىدىن ئېلىپ كىرىشكە رۇخسەت قىلدى (ۋاقىتلىق چەت ئەلگە چىققۇچىلارنىڭ چەت ئەلدە تۇرىدىغان ۋاقتى بىر پەسلگە يەتمىسە بىر پەسىل بويىچە ھېسابلاندى) ۋە بۇ بۇيۇملارنى باج ئالماي يولغا سېلىشنى، باج كەچۈرۈم قىلىش چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن قىسمى يەنىلا ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملار بولسا، باج ئېلىپ يولغا سېلىشنى بەلگىلىدى.

1987 - يىلى خونجىراپ تامۇژنىسىدا ئايرىش مۇئەسسەسى ئورنىتىلىپ، نەق مەيدانىنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشى تەرتىپكە سېلىنىپ، چېگرىدىن كىرگەن چىققانلارغا قارىتا بىر يولدا مېڭىش ياكى يولۇچىلارنى تارقاقلاشتۇرۇش چارىسى قوللىنىلىپ، يولۇچىلار تامۇژنىدىن راۋان ئۆتىدىغان، يۈك - تاقلار بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈلىدىغان قىلىنىپ، تەكشۈرۈش سۈرئىتى تېزلىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئوخشىمىغان ئوبيېكتلارغا 4 خىل ئوخشىمىغان مەلۇم قىلىش شەكلى ۋە تەكشۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، 3 - دۆلەتنىڭ خادىملىرى بىر يولدىن كىرگەن ۋە چىققاندا 176 ئادەم (قېتىم) ئاغزاكىي مەلۇم قىلىش سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى.

4. ھەج قىلغۇچىلارنىڭ يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىسلام دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ھەر يىلى

بىر قىسىم كىشىلەر مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ، ناموژنا ئۇلارنىڭ چېگرىدىن كىرگەن-چىققاندا بىللە ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشتا ئېتىبار بېرىپ كەڭچىلىك قىلىش پرىنسىپىنى ئىجرا قىلدى.

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) جەنۇبىي شىنجاڭدىن 100 ئادەمنىڭ ھەج قىلىشى تەستىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەردىن 30، يەكەندىن 30، خوتەندىن 20، ئاقسۇدىن 20؛ 1949 - يىل 6 - ئايدا ھەج قىلغۇچىلارنىڭ تاشقورغان تارماق ناموژنىسى ئارقىلىق چېگرىدىن ئېلىپ چىقىدىغان مېلى 10 توپ، 115 پارچە، سانجۇ تارماق ناموژنا ئارقىلىق ئېلىپ چىقىدىغىنى بىر توپ، 87 پارچە بولدى.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن ھەج قىلغۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن ۋەتەنگە قايتتى. ھىندىستان ئارقىلىق ۋەتەنگە قايتقان ئاخۇنۇملار ئېلىپ كەلگەن ماددىي بۇيۇملار ئاساسلىقى دىنىي زاتلار ئىشلىتىدىغان بۇيۇملار ۋە ئادەتتىكى مالىلار بولۇپ، قاغىلىق باج ئىدارىسى ھاۋالە بويىچە باج ئالدى، ھەممىسىگە ئىسىم يېزىلمىغان 939 باج تەرتىپ نومۇرى بويىچە باج ئېلىندى. ئۇلار قاغىلىقتىن قوغدىلىپ يەكەنگە ئېلىپ بېرىلىپ، يەكەن باج ئىدارىسىنىڭ ناموژنىغا ۋاكالىتەن باج ئېلىش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بېرىشى ھاۋالە قىلىندى.

1951 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ھەج قىلىشقا بارغان 12 ئادەم تاشقورغان ئارقىلىق ۋەتەنگە قايتتى. ئۇلارنىڭ يۈك - تاقتىن باشقا يەنە پارچە - پۇرات مېلى بولۇپ، ئۇلارنى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقى خادىم ئەۋەتىپ قوغداپ قەشقەر ناموژنىسىغا ئاپىرىپ رەسمىيەت بېجىردى. مالىنىڭ باج قىممىتى شۇ مالنىڭ ئۆز قىممىتىگە ناموژنا بېجى قوشۇپ ھېسابلاندى ھەمدە باھاسى شۇ جايدىكى بازار باھاسىدىن تۆۋەن بولۇش پرىنسىپى بويىچە مۆلچەرلەندى.

1957 - يىل 5 - ئاي مەزگىلىدە يەرلىك ئالاقىدار تارماقلارنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق، ھەجگە بارىدىغان 6 ئادەم سەيدۇللا تاغ ئېغىزىدا چېگرىدىن ئۆتتى، ئۇلار بىلەن بىللە ماڭغان ئاتچى 5، ئېلىپ ماڭغان مال 15 پارچە بولۇپ، قەشقەر شۆبە ناموژنىسى قاغىلىققا ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرگەندىن كېيىن يۈك - تاق پېچەتلەندى، ئارقىدىن سەيدۇللا تاغ ئېغىزىدا تۇرۇشلۇق چېگرا مۇداپىئە قىسمى قايتا تەكشۈرگەندىن كېيىن چېگرىدىن چىقىرىلدى.

60 - 70 - يىللاردا «سول» ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن نورمال بولغان ھەج قىلىش ئىشلىرىمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى.

1984 - يىلدىن باشلاپ ھۆكۈمەت ئۆمەك (گۈرۈپپا) تەشكىللەپ مۇسۇلمانلارنى مەككىگە ھەج قىلىشقا ئەۋەتتى، ئۇلار ھەر يىلى قۇربان ھېيتتىن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن چىقتى، ئۇلار ئېلىپ ماڭغان ماددىي بۇيۇملار تۇغقان يوقلاشقا بارىدىغان 4 خىل يولۇچىلارغا قارىتىلغان بەلگىلىمە بويىچە تەكشۈرۈلدى.

1985 - يىلى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەن - چىققان ھەج قىلغۇچىلار ۋە يولۇچىلار 3001 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەج قىلىشقا چىققانلار 1200. ناموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئۇلار چېگرىدىن چىققاندا ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملار، دۆلەت مەنئى قىلغان ۋە چەكلىگەن ماددىي بۇيۇملار ئالاقىدار بەلگىلىمە بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغاندىن سىرت، ئومۇمىي قىممىتى خەلق پۇلى ھېسابىدا 3000 يۈەن ئىچىدە بولسا ئېلىپ چىقىشقا رۇخسەت قىلىندى؛ ئۇلار قايتىپ كەلگەندە ئېلىپ كىرگەن يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملار دۆلەتكە قايتىپ تۇغقان يوقلايدىغان جۈڭگو مۇھاجىرلىرى ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملارنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى، ئېشىپ كەتكەن قىسمى (چەك قويۇلماي) باج ئېلىپ كىرگۈزۈلدى. شۇ يىلى 7 - ئايدا تەكشۈرۈپ چېگرىدىن چىقىرىلغان مال 5625 توپ، بۇنىڭ ئىچىدە يىپەك رەخت 340 مېتىر، داستىخان 36 مېتىر دانە، تاۋار يوتقان تېشى 2500 دانە، يىپەك كىيىم - كېچەك 1200 قۇردىن ئارتۇق، شۇنىڭدەك نۇرغۇن فارفور بۇيۇملار

ۋە دوپپا قاتارلىقلار بولۇپ قىممىتى 3 مىليون 490 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ، يەنە ئېلىپ مېڭىلغان شەخسىي سوۋغات بۇيۇم 2272 توپ بولۇپ، قىممىتى 400 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ، بەلگىلەنگەن قىممەت چېكىدىن ئېشىپ كەتكەنلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلىنمىدى. شۇ يىلى ھەج قىلىپ قايتقانلار 1827 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى، ئۇلار ئېلىپ كىرگەن يۈك - تاق ۋە ماددىي بۇيۇملارنىڭ تۇرى بىر خىل، سانىنىڭ كۆپلۈكى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئىچكى جەھەتتە ھەر بىر ئادەم ئېلىپ كىرىدىغان خىمىيىۋى تالالىق رەخت 100 مېتىردىن، ياغلىق 300 داندىن ئاشمىسا باج ئېلىنماي ئۆتكۈزۈۋېتىش، يۇقىرىدىكى باج ئېلىنمايدىغان قىممەتتىن ئېشىپ كەتكەنلىرىنى ھەممىسىدىن باج ئېلىپ ئۆتكۈزۈش بەلگىلەندى. ئۇلار ئېلىپ كىرگەن خىمىيىۋى تالالىق رەخت 770 مىڭ مېتىر، خىمىيىۋى تالالىق ياغلىق 38 مىڭ داندىن ئارتۇق، يەنە ئاز ساندىكى ئادەملەر نۇقتىلىق باشقۇرۇلىدىغان تاۋارلارنى، مەسىلەن: ئۇنىئالغۇ، فوتو ئاپپاراتى، سىنئالغۇ قاتارلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. ئېلىپ كىرگەن مېلى بەلگىلەنگەن مىقداردىن ئېشىپ كەتكەنلەر 1552 كىشى بولۇپ، ئومۇمىي ئادەمنىڭ %85نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە مىقداردىن ئاشۇرۇپ ئېلىپ كىرگەن رەختى 500 مېتىردىن ئاشىدىغىنى 59 ئادەم، 1000 مېتىردىن ئاشىدىغىنى 17 ئادەم، 5000 مېتىردىن ئاشىدىغىنى 4 ئادەم، 10 مىڭ مېتىردىن ئاشىدىغىنى 4 ئادەم. بۇ تاۋارلارنىڭ مەملىكەت ئىچىدىكى بازارلاردا سېتىلىش باھاسى پورتقا كېلىش باھاسىدىن 3 ھەسسىدىن 8 ھەسسىگىچە يۇقىرى بولۇپ، پايدىسى ناھايىتى كۆپ بولدى. شۇ يىلى ھەج قىلىپ كەلگەن يولۇچىلاردىن ئېلىنغان يۈك - تاق بېجى 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1986 - يىلى دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ۋە دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش تارمىقى ئىلگىرىكى شەخسلەر مال ئېلىپ چىقىپ كىرا ھەققىگە بېرىلىدىغان تاشقى پېرېۋوتقا ئالماشتۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگەرتىلگەنلىكى، ھەج قىلىشقا بارىدىغانلار قەشقەردىكى بانكىغا 460 يۈەن خەلق پۇلى تاپشۇرۇپ، بانكىنىڭ ئىسپاتىنى ئېلىپ پاكىستانغا بارسا، پاكىستان تەرەپنىڭ ھەج قىلغۇچىلارنى مەككىگە بېرىپ - كېلىدىغان ئايروپىلان بىلىتى قاتارلىقلارغا كېرەكلىك تاشقى پېرېۋوت بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقى، ئالماشتۇرىدىغان (ھەج ئاخىرلاشقاندا بانكا تاشقى سودا ۋە سودا ئارقىلىق ھەج قىلغۇچىلارنى تەمىنلىگەن ئېكسپورت مالىلىرىنى پاكىستان تەرەپكە تۆلەپ بېرىدىغانلىقى) مال چىقىرىپ بەردى. چېگرىدىن چىققاندا مال ئېلىپ چىقىشقا رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقى، پەقەت ھەر بىر ئادەمنىڭ 500 يۈەنلىك سوۋغات ئېلىپ چىقىشىغا رۇخسەت قىلىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ھەج قىلىپ قايتقانلارنىڭ چېگرىدىن نۇرغۇن مال ئېلىپ كىرىپ كۆپ پايدا ئېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، باج ئېلىنىدىغان بىر قىسىم مالىلارنىڭ باج كەچۈرۈم قىلىنىدىغان باھاسىنى مۇۋاپىق ئۆستۈرۈش تەدبىرىنى قوللىنىش ئارقىلىق چەك قويۇلدى، شۇ يىلى ھەج قىلىپ قايتقانلاردىن ئېلىنغان يۈك - تاق بېجى 1 مىليون 800 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

1986 - يىلى ھەج قىلىدىغان يولۇچى 7700دىن ئېشىپ، چېگرىدىن چىققان - كىرگەن 215 مىڭ 21 ئادەم (قېتىم) نىڭ %36نى ئىگىلىدى.

1987 - يىلى ھەج قىلىدىغان يولۇچىلارنىڭ چېگرىدىن كىرگەن - چىققاندا زور مىقداردا مال ئېلىۋېلىپ سودا قىلىپ پايدا ئېلىشىدەك ئېغىر ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، ئاپتونوم رايون ھەج قىلىدىغانلارنىڭ سانىنى كونترول قىلىپ چېگرىدىن چىقىدىغانلارنىڭ ئۇچتىن بىرىنى قىسقارتتى. خونجىراپ تاموژنىسى ھەج قىلغۇچىلار ئېلىپ ماڭىدىغان يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملارغا قارىتا بەلگىلىمە چىقىرىپ، ھەربىر ئادەمنىڭ ئېلىپ ماڭىدىغان سوۋغىتى 500 يۈەن خەلق پۇلىدىن، يۈك - تاقنىڭ ئېغىرلىقى 30 كىلوگرامدىن ئېشىپ كەتمىگەن دائىرىدە بولسا تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېتىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى، نۇقتىلىق مەلۇم قىلىش، جىڭلاش، ئاپتوموبىللارغا قاچىلاشتىن ئىبارەت 3 ئۆتكەلنى ياخشى ئىگىلەپ، ئۆلچەمدىن ئارتۇق ماددىي بۇيۇم ئېلىپ مېڭىشنىڭ ئالدىنى ئالدى.

1990 - يىلى بۆلگۈنچىلىككە، سىڭىپ كىرىشكە قارشى تۇرۇش ۋەزىپىسى تېخىمۇ كۈچەيتىلدى، شۇڭا

ھەج قىلىپ قايتقان ھاجىلارنىڭ توشۇشقا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن چوڭ يۇك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرى پۇتۇنلەي قەشقەر تاموژنىسىغا ئېلىپ كېلىنىپ ئېچىپ تەكشۈرۈلدى.

§ 4. پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ماددىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

شىنجاڭدا تاموژنا قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، خەلقئارا پوچتا يولى جەنۇبىي شىنجاڭ ئارقىلىق چەت ئەلگە باراتتى، قەشقەر كونا شەھەر پوچتا ئىدارىسى خەلقئارا پوسۇلكىلارنى ئالماشتۇرىدىغان ئىدارە بولۇپ، پاكىستاننىڭ گىلگىت پوچتا ئىدارىسى بىلەن پوچتا يوللانمىلىرىنى ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇش ئىشىغا مەسئۇل ئىدى، سارىقول پوچتا ئىدارىسى خەلقئارا پوچتا يوللانمىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئەۋەتىدىغان ئىدارە بولۇپ، پوچتا يوللانمىلىرىنى يۆتكەپ توشۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. 1949 - يىلدىن ئىلگىرى يەنە دۆلەت ئېچىدىكى پوچتا يوللانمىلىرى نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلىدىغان بولغاچقا، تەكشۈرۈش يولغا قويۇلغانىدى، 1950 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى دۆلەت ئېچىدىكى پوچتا پوسۇلكىلىرىنى تەكشۈرۈش توختىتىلدى.

1. پوسۇلكىلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

1949 - يىلدىن ئىلگىرى خەلقئارا پوسۇلكىلار تەكشۈرۈلمەيتتى.

1950 - يىل 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن پوچتا ئالاقىسى ئورنىتىلىپ، قەشقەردە پوچتا يوللانمىلىرىنى ئالماشتۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ، خەلقئارا پوسۇلكىلارنى ئېچىش، پېچەتلەش، يۆتكەش كەسىپلىرى بېجىرىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەمەلىي نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش يولغا قويۇلمىدى.

1951 - يىلى ئۇرۇمچى تاموژنىسى چېگرىدىن كىرىدىغان - چىقىرىغان پوسۇلكىلارنى ئېچىش - پېچەتلەشتە چوقۇم نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويۇشنى، چېگرىدىن چىقىدىغان پوسۇلكىلارنى ئالماشتۇرۇش ئىدارىلىرى ئالماشتۇرۇش پونكىتلىرىغىچە يەتكۈزۈپ بېرىشنى، ئالماشتۇرۇش ئىدارىلىرى تۇرۇشلۇق جايدىكى تاموژنا پوسۇلكىلارنى چېگرىدىن چىقىرىدىغان چاغدا «پوسۇلكا ئۆتكۈزۈش تالونى» كېسىپ پوچتا ئىدارىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىشنى، ئالماشتۇرۇش پونكىتى تۇرۇشلۇق جايدىكى پورت تارماق تاموژنىسى شۇ تالونغا ئاساسەن پوسۇلكىنى چېگرىدىن چىقىرىشنى قارار قىلدى.

1951 - يىلى پوچتا پوسۇلكىسىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشتا، «تاموژنىنىڭ خەلقئارا پوسۇكىلارنى قاچىلاش، چۈشۈرۈش، يۆتكەشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى» ئىجرا قىلىندى.

1958 - يىل 8 - ئايدىن كېيىن ئۇرۇمچى تاموژنىسى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى بىرلىكتە تۈزگەن «تاموژنىنىڭ خەلقئارا پوسۇلكىلارنى قاچىلاش، چۈشۈرۈش، يۆتكەشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسى» ئىجرا قىلىندى.

1961 - يىلى چېگرىدىن كىرگۈزۈلىدىغان - چىقىرىلىدىغان خەلقئارا پوسۇلكىلارنى دۆلەت ئىچىدە توشۇش جەريانىدا بىردەك «تاموژنا پېچىتى» ئىشلىتىلىپ، ئەسلىدىكى خالتىنىڭ ئۈستىگە تاموژنىنىڭ ماڭغۇزۇش تامغىسىنى بېسىش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، «تاموژنا پېچىتى» نىڭ ھەجمى ۋە ئىشلىتىلىش بەلگىسى قاتارلىقلار بىرلىككە كەلتۈرۈلدى.

2. پوسۇلكىلارنىڭ چېگرىدىن كىرگۈزۈلۈش - چىقىرىلىشىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) شىنجاڭ تاموژنىسىنىڭ «پوسۇلكىلارنى بىرتۇتاش تەكشۈرۈش تەپسىلىي پرىنسىپى» غا ئاساسەن، تاموژنا ئاساسي گەۋدە قىلىنغان بىرتۇتاش تەكشۈرۈش تۈزۈمى ئورنىتىلدى، تاموژنا بىرتۇتاش تەكشۈرگەن پوسۇلكىلارنى باشقا تارماقلار ئېچىپ تەكشۈرمەيدىغان بولدى، تاموژنىنىڭ «بىرتۇتاش تەكشۈرۈلدى» دېگەن تامغىسى تەكشۈرۈپ ماڭغۇزۇش بەلگىسى ھېسابلاندى.

1951 - يىلى پوسۇلكىلارنىڭ مەلۇمات تالونى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. شۇبە تارماق تاموژنىلار خەلقئارا ئالماشتۇرۇش ئىدارىسىدە پوچتا ئىدارىسىنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئاپپاراتىنى تەسىس قىلىپ، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى يولغا قويدى (1955 - يىلى شتاب قىسقارتىلغانلىقتىن، ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى). ئاپپارات ۋاقتىلىق خادىم ئەۋەتىپ نازارەت قىلىپ باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى. چەت ئەلدىن كىرگەن پوسۇلكىلارغا خەلق پۇلى (كونا پۇل) ھېسابىدا 3 مىليون يۈەندىن تۆۋەنلىرىدىن باج كەچۈرۈم قىلىش، ئېشىپ كەتسە پەقەت ئېشىپ كەتكەن قىسمىدىن باج ئېلىش يولغا قويۇلدى.

1955 - يىل 10 - ئايدا تاموژنا باش مەھكىمىسى ئېلان قىلغان «تاموژنىنىڭ خەلقئارا پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ماددىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسى» ۋە «تاموژنىنىڭ شەخسلەرنىڭ شىياڭگاڭ، ئاۋمېندىن پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ماددىي بۇيۇملارنى تاپشۇرۇۋېلىشى ۋە شىياڭگاڭ، ئاۋمېنغا پوچتا ئارقىلىق ماددىي بۇيۇملارنى ئەۋەتىشنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسى» ئىجرا قىلىندى.

1956 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1957 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمغىچە چەت ئەلدىن كىرگەن پوسۇلكىلارنىڭ چەت ئەللىك مۇتەخەسسىسلەر، سوۋېت كونسۇلخانىسىدىكىلەردىن باشقا خادىملار تاپشۇرۇۋالمىدىغانلىرىنى پوچتا ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئېچىش (پوچتا ئىدارىسى تاپشۇرۇۋالغۇچىغا ۋاكالىتەن پوسۇلكىنى ئېچىپ تاموژنىنىڭ تەكشۈرۈشىنى قوبۇل قىلىش)، پوسۇلكىنى تاپشۇرۇۋالغۇچىنىڭ ئالدىدا ئېچىپ تەكشۈرمەسلىك تۈزۈمى قوللىنىلدى، يەنە تاموژنا بىلەن پوچتا ئىدارىسى بىرلىكتە تەكشۈرۈپ تالون يېزىش، ئۇنىڭغا ئىككى تەرەپنىڭ خادىمى بىرلىكتە ئىمزا قويۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى.

1964 - يىل 6 - ئايدا ئۇرۇمچى تاموژنىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىلىدىغان پوسۇلكا ئېچىدىكى ئاشلىق، قوشۇمچە يېمەكلىكلەرگە ئېچىكى قىسمىدا ھەر قېتىملىقىنىڭ قىممىتى 20 يۈەن خەلق پۇلىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك، ھەر يىلدا 150 يۈەندىن ئېشىپ كەتمەسلىك، بۇنىڭ ئېچىدە گۈرۈچ، ئۇننىڭ ھەر قېتىمدا ھەر گىلوگرامدىن ئېشىپ كەتمەسلىكىنى بەلگىلىدى.

1973 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق ئەرەب دۆلەتلىرىدىن كېلىدىغان پوسۇلكىلار كۆپەيدى، پوسۇلكىدىكى ماددىي بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى سۇنئىي ياقۇت، نىلۇن ياغلىق قاتارلىقلار بولۇپ، خۇسۇسي ئېلىم-سېتىم كۆپ، پايدىسى يۇقىرى بولدى، بەزىلەر بۆلۈپ ئەۋەتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تاموژنىنىڭ نازارەت قىلىپ تەكشۈرۈشىدىن ئۆزىنى قاچۇردى. قەشقەر شۇبە تاموژنىسى بۇ خىل ئەھۋالغا ئاساسەن ئېچىكى قىسمىدا تەكشۈرۈپ قوبۇل قىلىش ئۆلچىمىنىڭ ھەر قېتىملىقىدىكى سۇنئىي ياقۇتنىڭ 2 تون 4 كىچە، نىلۇن ياغلىقنىڭ 3 تون 4 كىچە، زەپەنىڭ 20 گرام بولۇشىنى، باشقا مىللىي دورا ماتېرىياللىرىنىڭ دوختۇرنىڭ ئىسپاتىغا ئاساسەن قويۇپ بېرىلىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى.

1974 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تاموژنا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت، ئوبلاستقا ئەۋەتىلىدىغانلىرىنى قەشقەر شۇبە تاموژنىسىنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسىگە ئايرىۋېتىشنى، ئۇنى قەشقەر شۇبە تاموژنىسى مەسئۇل بولۇپ نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشنى بەلگىلىدى.

1977 - يىلى ئەننىگدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك تاموژنىلارنىڭ پوسۇلكىلارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

خىزمىتى يىغىندىن كېيىن، قاتتىق نازارەت - قىلىش باشقۇرۇشتا چىك تۇرۇلدى، لېكىن زور تۇركۈمدىكى پوسۇلكىلارنى قايتۇرۇۋېتىش ئەھۋالى كۆرۈلدى. شۇ يىلى قەشقەر تاموژنىسىنىڭ قايتۇرۇەتكەن پوسۇلكا نىسبىتى %29كە يەتتى. بۇ ئەھۋالغا قارىتا كېيىنكى 2 يىلدا ئىچكى جەھەتتە بەلگىلەنگەن يەرلىك چەكلىمە مىقدارى كەڭ قويۇۋېتىلىپ، پوسۇلكا قايتۇرۇۋېتىش نىسبىتى تېزلىكتە تۆۋەنلىدى.

1978 - يىلى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئۆزىگە قاراشلىق رايونلاردىكى قىزىلسۇ ئوبلاستى، خوتەن ۋىلايىتىدىكى نۆقتىلىق گۈڭشي، چوڭ ئەترەت ۋە پوسۇلكا تاپشۇرۇپ ئالغۇچى، پوسۇلكا ئەۋەتكۈچى ۋە 191 خەلقئارا پوسۇلكا تاپشۇرۇپ ئالغۇچى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، كارتا ماتېرىيالى تۇرغۇزدى.

1979 - يىل 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن باشلاپ قەشقەر تاموژنىسى «تاموژنىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن-چىققان شەخسلەر پوچتا ئارقىلىق يوللىغان ماددىي بۇيۇملارنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى»نى ئىجرا قىلدى، چېگرىدىن كىرگەن - چىققان پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ماددىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسىنىڭ 9 - ماددىسىدىكى پوسۇلكىنىڭ قىممىتىگە قويۇلغان چەكلىمىگە تۇزىتىش كىرگۈزۈلۈپ، ھەر قېتىمدىكىسى 100 يۈەن خەلق پۇلىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك، ھەر ئائىلىنىڭ ھەر يىلى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىدىغىنىمۇ، تاپشۇرۇۋالىدىغىنىمۇ 800 يۈەن خەلق پۇلىدىن ئېشىپ كەتمەسلىككە كېڭەيتىلدى؛ شۇنىڭدەك شياڭگاڭ، ئاۋمېنغا پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلىدىغان ياكى ئۇ يەرلەردىن پوچتا ئارقىلىق كېلىدىغان شەخسىي ماددىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش چارىسىنىڭ 2 - ماددا 1 - تارمىقىغا تۇزىتىش كىرگۈزۈلۈپ ھەر قېتىملىقىنىڭ قىممىتى 30 يۈەن خەلق پۇلىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك، ھەر ئائىلىنىڭ ھەر يىلدا تاپشۇرۇۋالىدىغىنىمۇ، ئەۋەتىدىغىنىمۇ 300 يۈەن خەلق پۇلىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك، سائەت، تېلېۋىزور قاتارلىق نۆقتىلىق باشقۇرۇلىدىغان چوڭ بۇيۇملارنى پوچتا ئارقىلىق ئىمپورت قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىق، ئالاھىدە ئۇنۇملۇك دورىلارنى داۋالاش ئورۇنلىرىنىڭ ئىسپاتىغا قاراپ قويۇۋېتىش بەلگىلەندى.

1986 - يىلى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلىدىغان ماددىي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ئىسلاھ قىلىندى، تاموژنا بېجى مەلۇماتنامىسىدا 50 كىلوگرامغا يەتمىگەن پوسۇلكىلارنى ئېچىپ تەكشۈرمەي، تەكشۈرۈش ئاپپاراتىدىن ئۆتكۈزۈپ ياكى مېتال تەكشۈرگۈچ ئارقىلىق سىرتقى شەكلىنى تەكشۈرۈپ، مەسىلە بولمىسا دەرھال قويۇۋېتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى.

1987 - يىلى چېگرىدىن كىرگەن - چىققان پوسۇلكا 9560، نازارەت قىلىنغان - باشقۇرۇلغان پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن سودا خاراكتېرىدە بولمىغان ماددىي بۇيۇم 5421 دانە بولدى.

1988 - يىلى قەشقەر تاموژنىسى پوسۇلكىلارنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىشىنى باشقۇرۇشتا ماكرولۇق باشقۇرۇش چارىسىنى تۇزۇپ چىقىپ، بۆلگۈنچىلىككە، سېئىپ كىرىشكە قارشى تۇرۇش خىزمىتىنىڭ سالمىقىنى ئاشۇردى. 1989 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە قەشقەر تاموژنىسىدا پوچتا ئارقىلىق بېجىرىلىدىغان سىرتتىن كىرگەن پوسۇلكىلار تېزلىكتە كۆپەيگەنلىكتىن، قەشقەر تاموژنىسى تاموژنا خادىملىرىدىن 3نى ئاجرىتىپ پوچتىنىڭ بېجىرىش خىزمىتىگە يارەملەشتۇرۇپ، پوسۇلكىلارنى زەربىدارلىق بىلەن تەكشۈرۈپ، بېسىلىپ قالغان 6000دىن ئارتۇق پوسۇلكىنى تەكشۈرۈپ تۇگەتتى. 1990 - يىلى خەلقئارا پوسۇلكىدىن 38 مىڭ 911ى نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلدى.

3. باسما بۇيۇملىرى، ئۇن - سىن ياسالمىلىرىنى نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش

1) ئىمپورت قىلىنغان دىنىي باسما بۇيۇملىرى، ئۇن - سىن ياسالمىلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش 50 — 60 - يىللاردا ئىمپورت قىلىنغان دىنىي باسما بۇيۇملىرى

ئاساسلىقى ئىسلام دىنىغا دائىر باسما بۇيۇملىرى بولۇپ، سانى كۆپ ئەمەس ئىدى، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتتە تاشقى سودا مىنىستىرلىكىنىڭ 1965 - يىلدىكى «ئىمپورت قىلىنىدىغان دىنىي تەشۋىقات بۇيۇملىرىنى بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»ىدىكى بەلگىلىمە ئىجرا قىلىنىپ، ئاز مىقداردىكى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ۋە ئۆزى ئېلىپ ماڭغان ئۆزى ئىشلىتىدىغان بۇيۇملارنى كىرگۈزۈشكە رۇخسەت قىلىندى.

1974 - يىلدىن كېيىن سانى يىلسېرى كۆپەيدى، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتتە ئومۇمەن باسما بۇيۇملىرى شەكلىدە ئەۋەتىلگەن ئىسلام دىنىغا دائىر تەشۋىقات بۇيۇملىرىدىن خەرىتە نۇسخىلىق «قۇرئان»، دىنىي كىتابلار ۋە دىنىي بۇيۇملار بولسىلا، مەيلى ئۇ ئورۇنغا ياكى شەخسكە ئەۋەتىلگەن بولسۇن، بىردەك تەكشۈرۈپ تۇتۇپ قېلىندى؛ گىلەمنى ھەر ئائىلىنىڭ ھەر يىلى بىر دانىدىن ئەۋەتىشگە رۇخسەت قىلىندى. ئۇنىڭدىن كېيىن نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش جەھەتتە قاتتىق بولۇش سىياسىتى قوللىنىلدى، دىنىي جەھەتتە سىڭىپ كىرىش ھەرىكەتلىرى شەخسلەر ئۆزى ئىشلىتىدىغان، ئىمپورت قىلىنغان پارچە - پۈرات دىنىي كىتاب-ژۇرناللارنى تەكشۈرگەندىمۇ قاتتىق ئىگىلەندى، ئومۇمەن سىياسىي جەھەتتە ھۇجۇم قىلىش مەزمۇنى بولغان ياكى قىستۇرۇلغان ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات بۇيۇملىرى بولسىلا ھەممىسى تۇتۇپ قېلىندى. 70 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا دىنى باسما بۇيۇملىرىنى ئىمپورت قىلىش يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى، قەشقەر تاموژنىسى ئارقىلىق 1979 - يىلى ئىمپورت قىلىنغىنى 176 پارچە، ھەر خىل دىنىي كىتاب 400 پارچە، 1980 - يىلى ئىمپورت قىلىنغىنى 510 پارچە، ھەر خىل دىنىي نۇسخىدىكى كىتاب 1615 پارچە؛ 1981- يىلى ئىمپورت قىلىنغىنى 2994 پارچە، ھەر خىل نۇسخىدىكى كىتاب 6100 پارچە؛ 1982 - يىلنىڭ 1- پەسلىدە ئىمپورت قىلىنغىنى 833 پارچە، «قۇرئان» ۋە ئۇنىڭ تەپسىرى 871 پارچە، باشقا دىنىي كىتاب ۋە ژۇرناللار 1386 پارچە، جەمئىي 2257 پارچە.

1981 — 1982 - يىللىرى دۇنيا ئىسلام دىنى باش تەپتىشى 64 پارچە باسما بۇيۇم، 352 پارچە كىتاب ئەۋەتكەن، بۇ دىنىي كىتاب - ژۇرناللار قەشقەردىكى چوڭ بازارغا، يەكەندىكى چوڭ جامەگە، قەشقەردىكى ئىشتىن سىرتقى مەكتەپ ۋە شەخسلەرگە ئەۋەتىلگەن. تاموژنا بۇلارنى قايتۇرۇۋېتىش، تۇتۇپ قېلىش، مۇسادىرە قىلىش، شەخسلەرگە ئەۋەتىلگەنلىرىنى «ئۆزى پايدىلىنىدىغان مۇۋاپىق مىقدار» دائىرىسىدە بولسا قويۇپ بېرىش چارىسى بويىچە كونترول قىلدى.

1986 - يىلى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان باسما بۇيۇملىرى ۋە ئۇن - سىن ياسالمىلىرى 8961 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دىنغا ئائىت باسما بۇيۇملىرى ۋە ئۇن - سىن ياسالمىلىرى %50تىن ئاشمىدۇ، مەزمۇن جەھەتتە ئۇنىڭ كۆپىنچىسى مۇستەقىللىقنى تەرغىب قىلىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش بىلەن توشۇپ كەتكەن. قەشقەر تاموژنىسى 1989 - يىلى 58 خىل، 400 پارچىدىن ئارتۇق ئوخشاش بولمىغان نۇسخىدىكى ئەكسىيەتچىل باسما بۇيۇملىرىنى تۇتۇپ قالدى. 1990- يىلى 60 نەچچە خىل، 500دىن ئارتۇق ئەكسىيەتچىل باسما بۇيۇمى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلدى.

2) چېگرىدىن كىرگۈزۈلگەن باشقا باسما بۇيۇملىرى ۋە ئۇن - سىن ياسالمىلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش سودا خاراكتېرلىك باسما بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىنچىسى 1950 - يىلى پوچتا ئالاقىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن تارتىپ 1963 - يىلغىچە بولغان مەزگىلدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنى شىنخۇا كىتابخانىسى خەلقئارا كىتابخانىغا ۋاكالىتەن ساتتى.

باشقۇرۇش - نازارەت قىلىش تەرتىپى شۇبە تاموژنىنىڭ پوچتا ئىدارىسىدا تۇرۇشلۇق خادىملىرى چەت ئەلدىن كىرگەن ئەمەلىي بۇيۇملارنى تالون بىلەن سېلىشتۇرۇپ مەسىلە كۆرۈلمىگەندىن كېيىن، شىنخۇا

كىتابخانىسى «پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ماددىي بۇيۇملار مەلۇمات تالونى» نى تولدۇرۇش ھەمدە نىسبەت بويىچە سۇرەت، كالېندارلارغا باج ئېلىش، باشقىلىرىدىن باج ئالماسلىقتىن ئىبارەت بولدى.

1951 - يىل 4 - ئايدا تاموژنىغا مەلۇم قىلىش رەسمىيىتى ئاۋۋال تاموژنا تىزىملاش، ھەر ئايدا كىتابخانىنىڭ ھېسابات دەپتىرىگە ئاساسەن ئومۇملاشتۇرۇپ تاموژنىغا بىر قېتىم مەلۇم قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى. 1954 - يىلى تاموژنىنىڭ مەلۇمات تەكشۈرۈش ئاساسى «مال ئالىدىغان نومۇرلۇق تالون» غا تەپسىلىي تالون نومۇرى ئىزاھلىنىپ سېلىشتۇرۇلغاندىن كېيىن قويۇپ بېرىشكە ئۆزگەرتىلدى. شىنخۇا كىتابخانىسى ئىمپورت قىلىنغان خەنزۇچە كىتاب، ژۇرناللارغا قارىتا 1952 - يىل 3 - ئايدىن باشلاپ جايلار تاموژنا رەسمىيىتى بېجىرىشنى كەچۈرۈم قىلىپ، بىرتۇتاش بېيجىڭ تاموژنىسىغا مەلۇم قىلىدىغان بولدى. 1951 — 1954 - يىلغىچە قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئارقىلىق ئىمپورت قىلىنغان كىتاب 338 مىڭ 855 پارچە، ژۇرنال 116 مىڭ 876 پارچە، گېزىت 85 مىڭ 877 پارچە، سۇرەت 27 مىڭ 627 پارچە، كالېندار 500 دانە. 1958- يىلى شىياڭگاڭ، ئاۋمېنغا ۋە كاپىتالىستىك دۆلەتلەرگە ئەۋەتىلىدىغان باسما بۇيۇملىرىنى يەرلىك ئورۇنلار ئۆزى تەكشۈرۈش يولغا قويۇلۇپ، تۇتۇپ - قېلىش قويۇۋېتىش ئۇلچىمىدە ئاساسلىقى ئۇنىڭ مەزمۇنىنىڭ ساغلام ياكى ساغلام ئەمەسلىكى ۋە ئۇنىڭ ئەۋەتىلىش مەقسىتى قاتارلىقلار تەكشۈرۈلۈپ، پەرقلەندۈرۈپ مۇئامىلە قىلىش بېكىتىلدى.

60 - يىللاردا «رېۋىزىونىزمغا قارشى تۇرۇش كۇرىشى» قانات يايدۇرۇلغاندىن كېيىن، «شىنجاڭ رېۋىزىونىزمغا قارشى تۇرۇش كۇرىشى» نىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان باسما بۇيۇملىرىنى تەكشۈرۈشنى كەچۈرۈم قىلىش ئۇسۇلى ئۆزگەرتىلىپ، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇشتا «رېۋىزىونىزم» لىق مەزمۇنىنىڭ بار - يوقلۇقى ئاساس قىلىندى، ئومۇمەن رېۋىزىونىزملىق مەزمۇنى بارلىرى بىردەك چېگرىدىن كىرگۈزۈلمىدى.

ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ئەكسىيەتچىل باسما بۇيۇملىرى نازارەت قىلىنىپ باشقۇرۇلغانلىقى سەرتىدا يەنە شەھۋانىي، خۇراپىي، ئەپسانە ئۇن - سىن ياسالمىلىرى ۋە باسما بۇيۇملىرىمۇ نازارەت قىلىندى ۋە باشقۇرۇلدى، 1984 - يىل 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن باشلاپ پوچتا ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەن ئالاقىلىشىش ئۇنىڭالغۇ لېنتىسى 2 دېسكىدىن ئېشىپ كەتمىسە باج ئېلىنماي قويۇۋېتىلدى، ئۇنىڭدىن ئارتۇق بولسا باج ئېلىندى. 1985 - يىلى 3 پارچە ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات بويۇمى، 119 پارچە ئەكسىيەتچىل باسما بويۇمى، 22 پارچە شەھۋانىي بويۇم، 199 پارچە دىنىي، خۇراپىي بويۇم ۋە 220 پارچە باشقا بۇيۇملار تۇتۇپ قېلىندى. 1986 - يىلى «شەرقىي تۈركىستان» نى تەرغىپ قىلىش مەزمۇندىكى ئەكسىيەتچىل كىتاب- ژۇرنالدىن 20سى، 2 قاپ شەھۋانىي سىن ئالغۇ لېنتىسى چەكلەندى.

1989 - يىلى مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىكى ئامىللارنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، قەشقەر تاموژنىسى ئارقىلىق ئىمپورت قىلىنغان باسما بۇيۇملىرى ھەدەپ كۆپەيدى. قەشقەر تاموژنىسى خونجىراپ تاموژنىسى پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىگە ھۇجۇم قىلغان، ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭنى تىنچىتقانلىقىمىزنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى بۇرمىلانغان ئامېرىكا، شىياڭگاڭ، تەيۋەندە نەشر قىلىنغان «ھەپتىلىك خەۋەرلەر گېزىتى» ، «چۈقان» ، «90- يىللار» ، «دەۋر» قاتارلىق ئەكسىيەتچىل مەزمۇندىكى ژۇرناللاردىن 40 نەچچىنى چەكلىدى.

1990 - يىلى «غازات» نى تەرغىپ قىلىدىغان، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان، مىللىي ئۆچمەنلىكنى قوزغايدىغان، مۇستەقىللىقنى تەرغىپ قىلىدىغان ئەكسىيەتچىل مەزمۇندىكى باسما بۇيۇملىرىدىن 60 نەچچە خىل، 500 نەچچە پارچىنى؛ شەھۋانىي رەسىملىك ژۇرنالدىن 15 پارچىنى تۇتۇپ قالدى، نازارەت قىلىش- باشقۇرۇش جەھەتتە 2 ئادەم بىرلىكتە تەكشۈرۈش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

Ⅲ باب

تاموژنا بېجى

1 § . تارىخىي تەرەققىيات جەريانى

1. چىك سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدا تاموژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

تۇڭجى 3 - يىلى 12 - ئايدا (1865 - يىل 1 - ئايدا) قوقان خانلىقىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى ياقۇپ بەگ جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلدى، روسىيىنىڭ ھەربىي بېسىمى ئاستىدا ياقۇپ بەگ روسىيە بىلەن «روسىيە- ياقۇپ بەگ شەرتنامىسى» نى ئىمزالدى، روسىيىنىڭ سىياسىي جەھەتتىن قوللىشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا سودا بىلەن شۇغۇللىنىشى ۋە سودا ئىشلىرى ئەمەلدارلىرى (سودا ئاقساقاللىرى) نى قۇرۇشقا، سودا سارايلىرى ۋە مال ئامبارلىرىنى قۇرۇشقا رۇخسەت قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ سودىدىكى ئىمپورت بېجى 2.5% بولدى.

گۈاڭشۈ 7 - يىلى (1881 - يىلى) جۇڭگو بىلەن روسىيە پېتىربورگتا تەڭسىز شەرتنامە «ئىلى شەرتنامىسى» نى ئىمزالدى. بۇ شەرتنامىنىڭ 12 - ماددىسىدا «روسىيە پۇقرالىرىنىڭ ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر، ئۈرۈمچى، ۋە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي، شىمالىي يوللىرىدىكى شەھەرلەردە سودا - سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا رۇخسەت قىلىنىدۇ، ۋاقتىنچە ئۇلاردىن باج ئېلىنمايدۇ» دەپ بەلگىلەندى.

2. مىنگو دەۋرىدە شىنجاڭدا تاموژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

1) ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە تاموژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا روسىيە ئۆز ئالدىغا روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا باج ئىدارىسى قۇرۇپ، جۇڭگو سودىگەرلىرى روسىيىگە توشۇغان ماللىرىدىن باج ئالدى. روسىيە باج ئىدارىسى قەمەرىيە 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى (مىلادىيە 10 - ئاينىڭ 2 - كۈنى) دىن باشلاپ جۇڭگو سودىگەرلىرىنىڭ روسىيىگە يۆتكىگەن ماللىرىدىن باج ئالدى، كېگىز، ماتانىڭ ھەربىر پارچىسىدىن بىر يېرىم كوپېيكا (بىر رۇبلىنىڭ يۈزدىن بىرى) ، ھەر ئارتىم يۈكتىن 5 سەر كۈمۈش باج ئالدى. جۇڭگو سودىگەرلىرى روسىيە سودىگەرلىرى سودىدا باج كەچۈرۈم قىلىش ئىمتىيازىدىن بەھرىمەن بولىدۇ دەپ قارىدى، روسىيە بولسا جۇڭگو سودىگەرلىرىنىڭ ماللىرىدىن باج ئېلىپ جۇڭگو سودىگەرلىرى چوڭ زىيان تارتتى، بۇ تولىمۇ تەڭسىزلىك بولدى دەپ قارىدى. شىنجاڭنىڭ يەرلىك دائىرلىرى بىلەن مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ كۈچ قېتىم ئالاقىلىشىشى ئارقىسىدا روسىيە تەرەپ جۇڭگو سودىگەرلىرىنىڭ روسىيە تەۋەسىگە يۆتكىگەن پاختا، يۇڭ، تېرە، دەپسە، قۇرۇق مېۋىدىن ئىبارەت 5 تۈرده تامغا بېجى ئېلىشنى كەچۈرۈم قىلىشقا قوشۇلدى، شىنجاڭنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا ئېكسپورت قىلغان كۆپ مىقدارلىق تاۋارلىرى، مەسىلەن: ماتا، كېگىز، گىلەم قاتارلىقلاردىن يەنىلا تامغا بېجى ئېلىنىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدىكى باج ئىدارىسى ئەمەلدىن

قالدۇرۇلۇپ، جۇڭگو سودىگەرلىرى چېگرىدىكى ئەركەشتامدا تامۇژنىغا مەلۇم قىلىپ باج تۆلەيدىغان، روسىيە سودىگەرلىرى چېگرىدىن ئېلىپ چىققان - ئېلىپ كىرگەن ماللارنى روسىيە كونسۇلخانىسى خادىم ئەۋەتىپ تەكشۈرىدىغان بولدى.

1920 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىلى، قەشقەر چېگرا قاراۋۇلخانىلىرىغا شىنجاڭ بىلەن سودا ئالاقىسى قىلىش ئۈستىدە كېڭىشىشكە ۋەكىل ئەۋەتتى. ئەينى چاغدا ياڭ زېڭشىن ئالاقىلىشىشنىڭ مۇنداق 4 پرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى: (1) بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ئۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئېتىراپ قىلمىغانلىقى ئۈچۈن، پەقەت ژاقىتلىق قىسمەن سودا ئالاقىسى قىلىش ھەققىدىكى ماددىلارغا ئىمزا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىش؛ (2) سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش ئىلى بىلەنلا چەكلىنىدۇ، قەشقەرگە ئارىلىشىشقا بولمايدۇ، قەشقەر بىلەن تاشقورغاندا ژاقىتلىق سودا ۋەكىلى ۋە ئالاقىچى تۇرغۇزۇش مەسىلىسىنى ھازىرچە قويۇپ تۇرۇش؛ (3) 2 دۆلەت سودا ئالاقىسى كېلىشىمى تۈزۈشتە، باراۋەر ئورۇندا بولۇش، جۇڭگو - روسىيە كونا شەرتنامىسىنى بىكار قىلىش (4) روسىيە سودىگەرلىرى باج تاپشۇرمايدۇ دېگەن كېلىشىمنى بىكار قىلىش، سودا ئالاقىسى باج نىسبىتىنى شىنجاڭنىڭ باج نىزاملىرى بويىچە بېجىرىش، روسىيە سودىگەرلىرىمۇ، جۇڭگو سودىگەرلىرىمۇ باراۋەر باج تاپشۇرۇش. سۆھبەت ئارقىلىق، مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى شىنجاڭنىڭ يەرلىك ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى «غۇلجا ژاقىتلىق سودا كېلىشىمى» (يەنە «غۇلجا يىغىنى لايىھىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ)نى ئىمزالىدى. بۇ «كېلىشىم» جۇڭگو - سوۋېت 2 دۆلەتنىڭ يەرلىك ھۆكۈمەتلىرى ئارىسىدا ئىمزالانغان بىر باراۋەر كېلىشىم بولۇپ، كېلىشىمدە روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ 70 يىلدىن ئارتۇق بەھرىمەن بولۇپ كەلگەن كونسۇل كېسىم قىلىش ۋە سودا بېجى كەچۈرۈم قىلىنىش ھوقۇقى بىكار قىلىنىپ، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا يېڭىچە باراۋەر، ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى.

مىنگونىڭ 10 - يىلى (1921 - يىلى) 3 - ئايدا ياڭ زېڭشىن قەشقەر دوتېيى جۈرۈيشىگە مۇشۇ يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى بارلىق ئەنگلىيىلىك سودىگەرلەردىن روسىيە سودىگەرلىرىگە ئوخشاش ئىمپورت بېجىنى تولۇق ئېلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە سودىگەرلىرىگە سودىدا باج كەچۈرۈم قىلىش ئىمتىيازى بىكار قىلىندى.

2) جىن شۇرېن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدىكى تامۇژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 7 - ئايدا جىن شۇرېن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە باشلىدى، ئۇ شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەلۇم چەكلىمىلەرنى قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا رەسمىي كېلىشىم ئىمزالانمىغان ئەھۋالدا، چېگرا ئېغىزلىرىنى ئاشكارا ئېچىپ سودا قىلىش دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ دەپ قارىدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت باقتۇ، جېمىنەي، ئەركەشتام قاتارلىق چېگرا قاراۋۇلخانىلىرىغا سوۋېت ئىتتىپاقى ماللىرىنىڭ ئەركىن كىرىپ-چىقىشىغا رۇخسەت قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ چوقۇم جۇڭگودىكى كارخانىسى ياكى تىجارەتچىسىنىڭ نامىدا تۇرۇشلۇق ئورۇندىكى يەرلىك باج ئورگانلىرىغا مەلۇم قىلىپ باج تاپشۇرۇشى توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. شۇ يىلى 9 - ئايدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودىگەرلىرىنىڭ جۇڭگو سودىگەرلىرى قاتارىدا تامۇژنا بېجى تاپشۇرۇشتىن سىرت، قوشۇلما كىرىمگىمۇ بىرتۇتاش باج تاپشۇرۇشنى بەلگىلىدى.

مىنگونىڭ 20 - يىلى (1931 - يىلى) 9- ئايدا جىن شۇرېن مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقىسىز ئۆز ئالدىغا ھۆججەت ئالماشتۇرۇش شەكلى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ بىلەن 7 ماددا، 4 قوشۇمچە پرىنسىپلىق «شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ژاقىتلىق سودا كېلىشىمى» ئىمزالىدى، ئۇنىڭ تامۇژنا ۋە سودىغا ئالاقىدار

ماددىلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: (1) ئەركەشتام، قورغاس، باقتۇ، جېمىنەيلەر ئىككى تەرەپنىڭ رەسمىي سودا ئېغىزى بولىدۇ؛ (2) سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ئىشلىرى ئورگانلىرى ۋە پۇقرالىرى شىنجاڭدا سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانسا، جۇڭگونىڭ ھازىرقى يولغا قويۇلۇۋاتقان باج نىسبىتى بويىچە جۇڭگو سودىگەرلىرىگە ئوخشاش باج تۆلەيدۇ؛ (3) شىنجاڭدىكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەرنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زېمىنى ئارقىلىق جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە بېرىپ تىجارەت قىلىشىغا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنى ئارقىلىق جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى ياكى 3 - دۆلەت بىلەن مال سېتىۋېلىش زاكازى تۈزۈش ۋە ئۇنى يۆتكەشكە رۇخسەت قىلىنىدۇ. قوشۇمچە ماددىلىرىدا مۇنداق بەلگىلەنگەن: (1) شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان سودىسىدا، پورتلاردىن چىقىرىلغان - كىرگۈزۈلگەن ماللارنىڭ بېجى بىرلىككە كەلتۈرۈلىدۇ؛ (2) شىنجاڭ ئەركەشتام پورتىنىڭ ئورنىغا تورغات پورتىنى ئېچىۋېتىدۇ.

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) نىڭ كېيىنكى يېرىمىدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى «شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى» دىن ئىبارەت بۇ تەڭسىز كېلىشىمنى بىكار قىلدى.

3) شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدىكى تاموژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئۇرۇمچىدە «12 - ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشى يۈز بېرىپ، جىن شۇرېن تەختتىن چۈشۈپ، شېڭ شىسەي ئۆلكىلىك چېگرا مۇداپىئە باش مۇپەتتىشى بولدى. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش سىياسىتىنى يولغا قويدى، شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ چېگرا سودىسى قالايمىقانلىشىپ كەتتى.

4) مىنگو دەۋرىدە شىنجاڭدا تاموژنا قۇرۇلغاندىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تاموژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 1 - ئايدا گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا تاموژنا تەسىس قىلدى، جۇڭگو تاموژنا بېجى باش مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قوشۇمچى شىنجاڭ تاموژنا باج مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى دىڭ گۇيتاڭ شىنجاڭ تاموژنىسىنىڭ 1 - نومۇرلۇق ئېلانىغا ئىمزا قويۇپ، شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن باشلاپ ئۇرۇمچىدە ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان ماللارنىڭ تاموژنا بېجىنى تاپشۇرۇپ بولۇش، باج ئورۇنلىرىنىڭ ۋاكالىتەن يىغىشىنى توختىتىش، باشقا جايلاردا تاموژنا قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان ماللارنىڭ بېجىنى يەنىلا شۇ جايدىكى مالىيە ئىدارىلىرى ۋاكالىتەن يىغىشنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە «شىنجاڭنىڭ تاموژنا بېجى ئېلىش ۋاقىتلىق نىزامنامىسى»، «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئىمپورت بېجى قائىدىسى ۋاقىتلىق نىزامنامىسى»، «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئېكسپورت بېجى قائىدىسى ۋاقىتلىق نىزامنامىسى» نى ئېلان قىلدى. قەشقەرنىڭ تاموژنا بېجى شۇ بويىچە ئىجرا قىلىندى.

5) يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى قەشقەرنىڭ تاموژنا بېجىنىڭ ئېلىنىشى

1949 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو تاموژنا بېجى ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە تاموژنا باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ھەقىقىي قايتۇرۇۋالدى. 1950 - يىل 1 - ئايدا مەمۇرىي ئىشلار پالاتاسى «تاموژنا بېجى سىياسىتى ۋە تاموژنا خىزمىتى توغرىسىدىكى قارار» نى ماقۇللىدى. 1950 - يىل 6 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر شۆبە تاموژنىسى قۇرۇلۇپ، مەمۇرىي ئىشلار پالاتاسى ئېلان قىلغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تاموژنا ئىمپورت - ئېكسپورت بېجى قائىدىسى ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تاموژنا ئىمپورت - ئېكسپورت بېجى قائىدىسىنى يولغا قويۇش ۋاقىتلىق نىزامى» نى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ئىزچىل تاموژنا ۋە تاموژنا باش مەھكىمىسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە دۆلەتنىڭ تۈرلۈك تاموژنا بېجى سىياسىتى ۋە قانۇن - قائىدە، نىزاملىرىنى قاتتىق ئىجرا قىلدى.

2 §. باج ئېلىش، باجنى كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش، قايتۇرۇش

1. ناموژنا بېجى ئېلىش

1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى مەمۇرىي ئىشلار پالاتاسى مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ناموژنا ئىمپورت - ئېكسپورت بېجى قانۇنى»نى ئېلان قىلدى، قەشقەر شۆبە ناموژنىسى يېڭى باج قانۇنى بويىچە ئىمپورت قىلىنغان تاۋارلاردىن ناموژنا بېجى ئالدى، بارلىق ئىمپورت قىلىنغان تاۋارلارنىڭ توختامغا ئاساسەن پورتقا كەلگەندىكى باھاسى باج ئېلىنىش باھاسى قىلىنىدى. شۇ يىلى بىرلىكتە ئىمزا قويۇپ تېلېگراممۇ ئارقىلىق پارچىلاپ يېغىش توزۇمى ئورنىتىلىپ، باج پۇلىنىڭ ۋاقتىدا غەزىنىگە كىرىشى ئىشقا ئاشۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ناموژنا بېجىنى ئېلىش خەلق پۇلى بويىچە ھېسابلاپ ئېلىشقا ئۆزگەرتىلىپ، رەسمىيەت ئاددىيلاشتۇرۇلۇپ، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈش سۈرئىتى تېزلىتىلدى، خىزمەت ئۇنۇمدارلىقى ئۆستۈرۈلدى، پورتقا مال بېسىلىپ قېلىش ئازايتىلدى.

1967 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ناموژنا تاشقى سودا كارخانىلىرى تىجارىتىدىكى بىرتۇتاش باھا چىقىرىلغان تاۋارلاردىن ناموژنا بېجى ئېلىشنى توختاتتى، باج شىركەت ئارقىلىق تاشقى سودا پايدا غەزىنىسىگە كىرگۈزۈلىدىغان بولدى. بىرتۇتاش باھا چىقىرىش ئۇسۇلى بويىچە باھا چىقىرىلمىغان ئىمپورت قىلىنغان تاۋارلاردىن باج ئېلىش رەسمىيىتىنى يەنىلا ناموژنا بېجىردى. تاشقى سودىنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت شىركەتلىرىدىن باشقا ئورۇنلار ئىمپورت قىلغان مالىلار، يەرلىك سودىدىكى مالىلار، چېگرا سودىسىدىكى ئاز سوممىلىق مالىلار ۋە ئىمپورت قىلىنغان سودا خاراكتېرىدە بولمىغان ماددىي ئەشيالاردىن يەنىلا ناموژنىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسى بويىچە ناموژنا بېجى ئېلىنىدى.

1980 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ تاشقى سودا شىركىتىنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلغان مالىلىرىدىن ئايرىم ھېسابلاپ ناموژنا بېجى ئېلىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە ئوخشاشمىغان ئەھۋالغا ئاساسەن مەركەزلىك باج تاپشۇرۇش ياكى يەرلىكتە باج تاپشۇرۇش يولغا قويۇلدى.

سودا خاراكتېرىدە بولمىغان ماددىي بۇيۇملارنىڭ ناموژنا بېجىدا 1962 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر شۆبە ناموژنىسى ناموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسىنى ئىجرا قىلىپ، شەخسلەر ئىمپورت قىلغان بۇيۇمدىنمۇ، ئىمپورت قىلىنغان مالىلاردىنمۇ «ئىمپورت - ئېكسپورت بېجى قانۇنى» بويىچە ناموژنا بېجى ئالغانىدى. «ئىمپورت - ئېكسپورت بېجى قانۇنى»نىڭ باج تۈرى كۆپ، ئىنچىكە تۈرلەرگە ئايرىلغاچقا، باج ئېلىش - باج كەچۈرۈم قىلىش، تەكشۈرۈپ قويۇپ بېرىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىشكە كۆپ ۋاقىت كېتەتتى، بۇ ئەھۋال جۇڭگونىڭ خەلقئارا بېرىش - كېلىشىنىڭ بارغانسېرى كېڭىيىۋاتقان، چېگرىدىن كىرىدىغان -چىقىدىغان يولۇچىلار ۋە پوچتا ئارقىلىق يوللىنىدىغان بۇيۇملار كۆپىيىۋاتقان ۋەزىيىتىگە ماسلىشالمىدى. باج ھېسابلاش رەسمىيەتلىرىنى ئاددىيلاشتۇرۇپ نورمال ئالاقىگە قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن، 1962 - يىل 1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن يولۇچىلار ۋە پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن بۇيۇملاردىن ئىمپورت بېجى ئېلىش چارىسى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى، قەشقەر شۆبە ناموژنىسى ئۇنى دەرھال ئىجرا قىلىشقا باشلىدى، بۇ چارىنىڭ باج نىسبىتى جەدۋىلىدە 21 تۈرلۈك باج قائىدىسى بولۇپ، ئېلىنىدىغان باج نىسبىتى %12تىن %400كىچە بولدى، ئۇلار 13 باج دەرىجىسىگە ئايرىلدى.

1978 - يىلى ناموژنا باش مەھكىمىسى بۇ «چارە»گە يەنە زور تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، نامىنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن يولۇچىلارنىڭ يۈك - تاق، ماددىي بۇيۇملىرى ۋە شەخسلەرنىڭ

پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتكەن بۇيۇملىرىدىن ئىمپورت بېجى ئېلىش چارىسى» دەپ ئۆزگەرتتى ھەمدە شۇ يىلى 8-ئاينىڭ 1 - كۈنى ئېلان قىلىپ يولغا قويدى، ئۇنىڭدا باج نىسبىتى 13 تۈرگە ئىخچاملاندى، باج نىسبىتى باج كەچۈرۈم قىلىش بويىچە %20، %50، %100، %700 قاتارلىق 6 دەرىجىگە ئايرىلدى ھەمدە تاموژنا بېجى سودا - سانائەت بىرتۇتاش بېجى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ ئىمپورت بېجى قىلىنىپ، بىراقلا ئېلىنىدىغان بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە %90ى تاموژنا بېجى، قالغان %10ى سودا - سانائەت بىر تۇتاش بېجى ھېسابلىنىپ، ئايرىم خەزىنىلەشتۈرۈلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە سودا - سانائەت بىرتۇتاش بېجى بىلەن بىللە يىغىلىدىغان يەرلىك قوشۇمچە باج ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1985 - يىلى قەشقەر تاموژنىسى ئالغان تاموژنا بېجى 38 مىليون 590 مىڭ يۈەن؛ ژاكالىتەن يىغقان سودا - سانائەت، قوشۇلما قىممەت - تەڭشەش بېجى قاتارلىقلار 29 مىليون 990 مىڭ يۈەن بولدى.

1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئىمپورت بېجى نىسبىتى مۇژاپىق تەڭشىلىپ، باج نىسبىتى جەدۋىلى 5 تۈرگە ئىخچاملاندى، باج نىسبىتى كەچۈرۈم بېجى %20، %50، %100، %200 قاتارلىق 5 دەرىجىگە ئايرىلدى. تەڭشەش مەزمۇنى مۇنداق بولدى: 1) كەچۈرۈم قىلىنىدىغان باج تۈرى كۆپەيتىلدى، ئاشلىق %20تىن باج كەچۈرۈم قىلىشقا تۆۋەنلىتىلدى؛ 2) بىر قىسىم بۇيۇملارنىڭ باج نىسبىتى تۆۋەنلىتىلدى. تىببىي دورا %50تىن %20كە، توقۇمىچىلىق بۇيۇملىرى %150تىن %100كە، رادىئو، ئېمەكلىك - ئىچىملىك ۋە ئالىي ئېمەكلىك ئىچىدىكى قارىلىغاچ چاڭگىسى، بېلىق قانىتى قاتارلىقلار مەشھۇر بولمىغان بۇيۇملار قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، ئۇلاردىن ئېلىنىدىغان باج %100، %200تىن %50كە تۆۋەنلىتىلدى، باشقا داڭلىق بۇيۇملار قاتارىغا كىرگۈزۈلمىگەن بۇيۇملار جۈملىدىن توڭلاتقۇ، كىر ئالغۇ، توك شامالدۇرغۇچ قاتارلىق ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرىنىڭ باج نىسبىتىمۇ %100 تىن %50كە تۆۋەنلىتىلدى؛ 3) دۆلەت نۇقتىلىق تىزگىنلەيدىغان ئىمپورت بۇيۇملىرىغا مەنسۇپ بولغان ئاپتوموبىلنىڭ دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى باھا پەرقى زور بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ باج نىسبىتى ئىلگىرىكى باشقىلار قاتارىدىكى %100تىن %200كە ئۆستۈرۈلدى. 1986 - يىلى قەشقەر تاموژنىسى 24 مىڭ يۈەن تاموژنا بېجى تولۇقلاپ يىغدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پوچتا پوسۇلكا بېجىدىن 28 مىليون 682 مىڭ يۈەن، تاۋار بېجىدىن 1 مىليون 97 مىڭ 800 يۈەن، مەھسۇلات بېجىدىن 859 مىڭ 800 يۈەن، يۈك - تاق بېجىدىن 2 مىليون 714 مىڭ 100 يۈەن يىغىلدى.

قەشقەر شۆبە تاموژنىسى قاغىلىقلىق ھەجدىن قايتقانلار قاغىلىققا ئېلىپ كەلگەن پارچە - پۇرات بۇيۇملارنىڭ باھاسىنى مۆلچەرلەپ، مال كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېتىۋالغان جاينىڭ تالونى بولمىغانلىقتىن، باجنى يەنىلا قاغىلىق باج ئىدارىسىنىڭ يىغىشىنى ھاۋالە قىلدى، باھاسىنى مۆلچەرلەشتە قەشقەر شۆبە تاموژنىسى ھەجدىن قايتقانلار دائىم ئېلىپ كېلىدىغان ئادەتتىكى مالالارنىڭ بازاردىكى توپ سېتىلىش باھاسىغا ئاساسەن، باج باھا جەدۋىلى تۈزۈپ، باج ئىدارىلىرىگە بىرەك باج قائىدىسىنىڭ 939 - ماددىسىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ئەڭ تۆۋەن باج نىسبىتى بويىچە ۋاكالىتەن باج ئېلىشنى ئۇقتۇردى، باھانىڭ تۇراقسىزلىقى %30 ياكى ئۇنىڭدىن يۇقىرى بولسا، باج ئىدارىلىرىگە يېڭى باج ئۆلچىمى بويىچە باج يىغىشنى ئايرىم ئۇقتۇردى.

ئىمپورت تەڭشەش بېجىغا كەلسەك، 1987 - يىلى قەشقەر تاموژنىسىنىڭ ئىمپورت تەڭشەش بېجى يىغىشنى يولغا قويۇش دائىرىسى تۆۋەندىكىدەك 3 خىل بولدى: 1) تاموژنا باش مەھكىمىسى سىرتقا قارىتا 1985 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن باشلاپ ئىمپورت تەڭشەش بېجى ئېلىنىدىغان تاۋارلارنىڭ پىكاپ، قۇرۇلۇش ئاپتوموبىلى، سايمان ئاپتوموبىلى، دالا ئاپتوموبىلى ۋە باشقا ماتورلۇق كىچىك تىپتىكى يولۇچىلار ئاپتوموبىلى قاتارلىقلار؛ 8 تونناسىدىن تۆۋەن يۈك ئاپتوموبىلى، موتسىكلىت، سىنئالغۇ، نۇسخا ئالغۇ، رەڭلىك تېلېۋىزور، تېلېۋىزور سۈرەت لامپىسى، ھېسابلىغۇچ، مىكرو كومپيۇتېر ۋە باشقا چەت ئەل ئۇسكۇنىلىرى، دىلون، خىمىيە تالا توقۇلمىلىرى قاتارلىقلار ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلدى؛ 2) بىرتۇتاش سىستېمىلاشتۇرۇلىدىغان، بىرلىشىپ سىرتتىن كىرگۈزۈلىدىغان تېخنىكا ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرى

تۆرىدىكى «ئىمپورت تەڭشەش بېجى». 3) دۆلەت ئىمپورت قىلىشنى كونترول قىلىدىغان ماشىنا - ئىلېكتر مەھسۇلاتلىرىنىڭ «ئىمپورت تەڭشەش بېجى».

1987 - يىلى قەشقەر تاموژنىسى يىغقان تاموژنا بېجى 762 مىڭ 800 يۈەنگە، پوسۇلكا بېجى 63 مىڭ 400 يۈەنگە، يۇڭ - تاق بېجى 3 مىليون 248 مىڭ 100 يۈەنگە، مەھسۇلات قوشۇلما قىممەت بېجى 705 مىڭ 900 يۈەنگە، مەھسۇلات بېجى 318 مىڭ 800 يۈەنگە، يەرلىك چېگرا سودا بېجى 1 مىليون 266 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى.

2. تاموژنا بېجىنى كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش

1) قانۇنلۇق كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىش

تاموژنا بېجىنى قانۇنلۇق كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش دېگەندە «تاموژنا قانۇنى»، «ئىمپورت- ئېكسپورت تاموژنا بېجى نىزامى» ۋە «ئىمپورت- ئېكسپورت بېجى قائىدىسى» دە بەلگىلەنگەن كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. قەشقەر تاموژنىسى «12 ماددا»نى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ كەلدى.

2) ئالاھىدە كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش

ئالاھىدە كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش دېگىنىمىز گوۋۇيۈەن (تاموژنا باش مەھكىمىسى ئارقىلىق) قانۇنلۇق كېمەيتكەن، كەچۈرۈم قىلغاندىن سىرت، ئىقتىسادىي تەرەققىيات قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئېھتىياجغا ئاساسەن مەلۇم ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان ماللاردىن ئېلىنىدىغان تاموژنا بېجىنى كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىشقا ئالاھىدە رۇخسەت قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. 1978- يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن ئىلگىرى بۇ ھەقتىكى بەلگىلىمىلەر ئازراق ئىدى، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ چوڭقۇر تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، 1979 - يىلدىن كېيىن گوۋۇيۈەن تۈزگەن باجنى كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش چارىسى ۋە تاموژنا باش مەھكىمىسى، مالىيە مىنىستىرلىكى گوۋۇيۈەننىڭ سىياسەتلىرىگە ئاساسەن تۈزگەن باجنى كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش چارىسى بەزى ئالاھىدە رايون، ئالاھىدە كارخانا ۋە ئالاھىدە ئىشلىتىشكە ئىمپورت قىلىنغان بۇيۇملارغا قارىتا يولغا قويۇلغان ئېتىبار قىلىش سىياسەتلىرى بارغانسېرى كۆپەيدى. تاموژنا بېجىنى ئالاھىدە كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، قەشقەر تاموژنىسى بۇ بەلگىلىمىلەر ۋە پەرمانلارنى قەتئىي ئىجرا قىلدى.

3) ۋاقىتلىق كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش

تاموژنا بېجىنى ۋاقىتلىق كېمەيتىش- كەچۈرۈم قىلىش دېگىنىمىز قانۇنلۇق كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش ۋە ئالاھىدە كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىشتىن باشقا كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ يەنە مۇئەييەن كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش ۋە ياكى مەخسۇس كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بەلگىلىمە بويىچە مال تارقاتقۇچى، تاپشۇرۇۋالغۇچى پەۋقۇلئاددە سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن باجنى ۋاقىتلىق كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىشنى تەلەپ قىلسا، ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىشتىن سەۋەبلىرىنى يازما شەكلىدە بايان قىلىشى ھەمدە زۆرۈر بولغان ماتېرىيال ۋە ئىسپاتلارنى تاموژنىغا سۇنۇشى لازىم. تاموژنا تەكشۈرۈپ ئەھۋالنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاپ چىققاندىن كېيىن، تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ تەستىقلىشىغا يوللايدۇ. 1985 - يىلى ۋاقىتلىق كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش سوممىسى 500 مىڭ يۈەن ئىچىدە بولسا تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ ئۆزى تەستىقلىشى، 500 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتسە، تاموژنا باش مەھكىمىسى بىلەن مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ بىرلىكتە تەستىقلىشى، كېمەيتىلىدىغان، كەچۈرۈم قىلىنىدىغان سوممىسى كۆپ بولسا ياكى چېتىلىدىغان سىياسەت دائىرىسى كەڭ بولسا، تاموژنا باش مەھكىمىسى بىلەن مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقلىشىغا سۇنۇشى بەلگىلەندى.

3. تاموژنا بېجىنى قايتۇرۇش

تاموژنا بېجىنى قايتۇرۇش، ئاشۇرۇپ يىغىش، كەم يىغىشقا قارىتىپ ئېيتىلغان. باج يىغىش داۋامىدا قايتۇرۇش دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭ، ئەھۋالى بەك مۇرەككەپ بولۇپ، قەشقەر تاموژنىسى «قايتۇرۇشتا قاتتىق بولۇش» پرىنسىپى بويىچە بېجىردى.

باج قايتۇرۇش دائىرىسى: 1) تاموژنا خاتا يىغقانلىقى ئۈچۈن كۆپ تاپشۇرۇلغان باج پۇلى؛ 2) تاموژنىنىڭ ئۆلچەم بويىچە تەكشۈرۈش كەچۈرۈم قىلىنغان ئىمپورت ماللاردىن كەچۈرۈم سانى بويىچە تولۇق باج ئېلىنغاندىن كېيىن، مال كېمىسىپ قالغان ئەھۋال بايقالسا تاموژنىنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق ئېتىراپ قىلىنغىنى؛ 3) ئېكسپورت بېجى ئېلىنىپ بولغان مال توشۇلۇپ ئېكسپورت قىلىنماي قېلىپ، تاموژنىدىن قايتۇرۇش ئىلتىماس قىلىنغان بولۇپ، تاموژنىنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق راستلىقى ئىسپاتلانغىنى؛ 4) ئالاھىدە كېمەيتىش - كەچۈرۈم قىلىش چارىسى بويىچە بېجى كېمەيتىلىدىغان، كەچۈرۈم قىلىنىدىغان ئىمپورت - ئېكسپورت ماللىرىدىن تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىمپورت - ئېكسپورت بېجى ئېلىنىپ بولغان، بۇ ئىش كېيىن بايقالغان، ئۇنى تاموژنا ئېنىقلاپ ئىسپاتلىغانلىرى؛ 5) ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان ماللاردىن نىزامنامە بويىچە باج ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، پەۋقۇلئاددە سەۋەب تۈپەيلىدىن، تاموژنا باش مەھكىمىسى مەخسۇس دېلو بويىچە تەكشۈرۈپ بېجىنى كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىشنى تەستىقلىغانلىرى.

1985 - يىلى قەشقەر تاموژنىسىنىڭ ئاپتونوم رايون بويىچە كېمەيتكەن، كەچۈرۈم قىلغان باج پۇلى 30 مىليون 450 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ئۇنىڭدىن باشقا ئالاھىدە دېلو بويىچە كېمەيتكەن ۋە كەچۈرۈم قىلغىنى 23 مىليون 610 مىڭ يۈەن. بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەشتە، بىر تۈركۈم جىددىي، ئالاھىدە زور قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى يېتىشتۇرۇپ مېڭىش ئۈچۈن، قەشقەر تاموژنىسى ئامالىنىڭ بارىچە ماسلاشتى، تاموژنا رەسمىيىتىنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، تەكشۈرۈپ قويۇپ بېرىش سۈرئىتىنى تېزلىتىپ، شىنجاڭنى ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈشكە زور كۈچ بىلەن مەدەت بەردى، بۇ ئىش مۇناسىۋىتى بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» مەخسۇس خەۋەر ئېلان قىلىپ، قەشقەر تاموژنىسىنى تەقدىرلىدى.

1987 - يىلى نامرات رايونلارنىڭ تەرەققىياتى ۋە قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئالاقىدار ئورۇنلار ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت، ئوبلاست جىددىي ئېھتىياج ئۈچۈن ئىمپورت قىلغان ئۇسكۇنە، ماددىي بۇيۇملارنىڭ 592 مىڭ 900 يۈەن بېجى تاموژنا باش مەھكىمىسىنىڭ كەچۈرۈم قىلىشىغا يوللىنىپ تەستىقلىتىلدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر تاموژنىسى يىغقان تاموژنا بېجى ۋە سودا - سانائەت بىرتۇتاش بېجى 6 مىليون 155 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى.

IV باب

ئەتكەسچىلىكنى تەكشۈرۈش

§ 1. توقۇمچىلىق، ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرى ئەتكەسچىلىكنى تەكشۈرۈش

1. توقۇمچىلىق بۇيۇملىرى ئەتكەسچىلىكنى تەكشۈرۈش

1982 - يىل 2 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە قەشقەر تاموژنىسىنىڭ ئىنكاس قىلىشىچە

فۇجيەن ئۆلكىسىنىڭ جەنجيالىڭ دېگەن يېرىدىن قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا 108 تېگىش نىلۇن رەخت ئەۋەتىلگەنلىكى، 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنىگىچە جەنجيالڭدىن قەشقەرگە 735 تېگىش نىلۇن رەخت ئەۋەتىلگەنلىكى، 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى گۇاڭدۇڭدىن قەشقەرگە 459 تېگىش نىلۇن رەخت ئەۋەتىلگەنلىكى مەلۇم بولدى.

قەشقەر تاموژنىسى قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى، سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش تارمىقى بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرۈپ، 1982 - يىل 2 - ئايدىن 8 - ئايغىچە قەشقەر، قىزىلسۇ ئوبلاستى قاتارلىق جايلاردىكى قانۇنسىز تىجارەتچىلەردىن نەچچە ئون ئادەم فۇجيەننىڭ جەنجيالىڭ رايونىغا بېرىپ ئەتكەس ماللار بازىرىدىن زور مىقداردىكى ئىمپورت قىلىنغان ئەتكەس ماللارنى سېتىۋالغانلىقىنى، ئۆزلىرىگە يالغان ياۋداق ئىسىم قويۇلغان نەچچە يۈز ئۇيغۇر، خەنزۇنىڭ جەنجيالڭنىڭ دۇڭشى، جۇڭشەن كوچىسى، شىشى قاتارلىق جايلىرىدىكى پوچتا ئىدارىلىرى ئارقىلىق، نىلۇن رەخت قاتارلىق ئەتكەس بۇيۇملارنى قەشقەر، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئەۋەتىپ، كېيىن باشقىلارغا ھاينىغا سېتىپ پايدا ئالغانلىقىنى ئېنىقلىدى. جۇجيالڭ شەھەرلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى گۇاڭجۇدا شىنجاڭغا ئەۋەتىلمەكچى بولغان 135 پوسۇلكىنى تۇتۇپ قالدى، يەنە 200 تېگىشتىن ئارتۇق پوسۇلكىنىڭ قەشقەرگە ئەۋەتىلگەنلىكىنى ئىگىلىدى.

1982 - يىلى قەشقەردىكى يەرلىك پارتىيە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ قوللىشى، قەشقەر تاموژنىسى بىلەن قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، شەھەرلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، پوچتا ئىدارىلىرىنىڭ يېقىندىن ماسلىشىشى ئارقىسىدا فۇجيەن، گۇاڭدۇڭ قاتارلىق دېڭىز ياقىسى رايونلىرىدىن ئەۋەتىلگەن 1302 تېگىش پوسۇلكا تەكشۈرۈپ تېپىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىمپورت قىلىنغان 28 مىڭ 399 مېتىر نىلۇن رەخت، 2300 دانە نىلۇن ياغلىق، 1104 دانە شىياڭگاك مايكىسى، شۇنىڭدەك قول سائىتى ۋە باشقا بۇيۇملار بار، ئەتكەس ماللارنىڭ قىممىتى 328 مىڭ 100 يۈەنگە يېتىدۇ، شۇ يىلى تاموژنا رايوندا تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلگەن ئەتكەس مال قىممىتىنىڭ %25نى ئىگىلىگەن تېپىك دېلولار مۇنۇلار: قەشقەر شەھىرىدىكى 2 تۇنىكچى گۇاڭدۇڭدىن قىممىتى 21 مىڭ 628 يۈەنلىك ئىمپورت قىلىنغان 8.1723 مېتىر نىلۇن رەخت، شياڭگاك مايكىسى، نىلۇن رومال ۋە باشقا ئىمپورت قىلىنغان ئەتكەس ماللارنى پوچتا ئارقىلىق قەشقەرگە ئەۋەتىش دېلوسى؛ قەشقەر بەشكېرىم گۈڭشېسىدىن مەلۇم بىر ئەزا گۇاڭدۇڭدىن پوچتا ئارقىلىق قەشقەرگە 24 بۇلاق پوسۇلكا ئەۋەتىش دېلوسى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىمپورت قىلىنغان 2040 مېتىر نىلۇن رەخت، 32 قول سائىتى، ئۇنىڭغا قوشۇپ ئەۋەتىلگەن گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى چاۋياڭ ناھىيىلىك جۇڭگو مۇھاجىرلىرى تەمىنات - سودا شىركىتىنىڭ تالونى ۋە تامغىسى ساختا، پوسۇلكىنى ئەۋەتكەندە پوچتا ئىدارىسى بەرگەن ئىسپاتنامۇ ساختا.

1985 - يىلى خونجىراپ تاموژنىسى ھەجدىن قايتقان بىر قىسىم يولۇچىلارنىڭ چەت ئەلدىن ئېلىپ كەلگەن كونا كىيىملەرنى تۇتۇپ قالدى، ئۇنىڭ ئىچىدە مەلۇم قىلىنغانلىرى ۋە ئەتكەسچىلىك بىلەن ئېلىپ كىرىلگەنلىرى بولۇپ ھەممىسى 1000 قۇردىن ئاشىدۇ.

1986 - يىل 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر تاموژنىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئەخلەت مەيدانىدا ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە بۇ بىر تۈركۈم ئىمپورت قىلىنغان كونا كىيىملەرنى نازارەت ئاستىدا كۆيدۈرۈدى ھەمدە چەت ئەلدىن كونا كىيىم ئېلىپ كەلگەن ئالاقىدار كىشىلەرنى كونا كىيىملەنى كۆيدۈرۈشنى نازارەت قىلىش ئىشىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى.

2. ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرى ئەتكەسچىلىكىنى تەكشۈرۈش

1957 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىن مەلۇم بىر كىشى لىخاسادىن باجلاتماي ئىمپورت قىلىنغان قول سائىتىدىن 144نى شىنجاڭغا ئېلىپ كىردى. 1957 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەردىن مەلۇم بىر كىشى شىزاڭدىن

باجلاتمىغان 45 دانە قول سائەتنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىپ، پۈرسەت كەلگەندە ھاينىغا سېتىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ساقلاپ بېرىشىگە ھاۋالە قىلدى؛ 1958 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر شەھىرىدىكى بىر قىسىم دۇكانداrلار ئىچىدە سوۋېت ئىتتىپاقى شوپۇرلىرى تورغات پورتىدىن شەخسىي ئېلىپ كىرگەن قول سائىتىنى سېتىش ئەھۋالى كۆرۈلۈپ، بۇنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئالاقىدار ئورۇنلارنى تەشكىللەپ تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈپ قەشقەر تاموژنىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بەردى. 1961 - يىل 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مەلۇم ئايال جۈڭگو مۇھاجىرى تورغات پورتىدىن كىرگەندە، يوتقان ئاربىسىغا 7 دانە قول سائىتىنى يوشۇرۇپ، كۆكسىگە 2 دانە سائەتنى تېڭىۋېلىپ تاموژنىغا مەلۇم قىلمىغان، بۇنى تاموژنا تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈردى. 1961 - يىل 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىن 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنىگىچە تورغات تارماق تاموژنىسى بېجى كەچۈرۈم قىلىنغان چەت ئەل مالليرىنى ئېلىپ كېلىپ، پوچتا ئارقىلىق كىرگۈزۈپ خالىغانچە سېتىش ئەھۋالى ئېغىر بولغان ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ ئوستۇن ئاتۇش گۈڭشېسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا، نەق مەيداندا سېزىلمىگەن، بەدىنىگە تىقىشتۇرۇپ سائەت يۆتكىگەن 8 ئادەمنى تاپتى، بۇ ئادەملەر ئەتكەس سائەتتىن 27نى ئېلىپ كىرىپ، تاموژنىدىن كۆز بويىاپ ئۆتۈۋالغاندىن كېيىن سېتىپ پايدا ئالغان، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 3 ئادەم تۇغقان يوقلاش نامى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرغان 4 ئاي ۋاقىت ئىچىدە ئوخشاش ئىسىملىك ئادەم نامىدا 53 پوسۇلكا ئەۋەتكەن، ئۇنىڭدا 41 خىل بۇيۇم بولۇپ، قىممىتى 7100 يۈەن ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە قول سائىتى 34 دانە بولۇپ، تاموژنىدا ئالدامچىلىق قىلىپ باجنىسى كەچۈرۈم قىلدۇرغاندىن كېيىن بىر قىسمىنى پايدا ئېلىپ ساتقان. 1961 - يىلى ئەتكەسچىلىك بىلەن كىرگەن سائەتتىن 273ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ ساندىكىسىنى قەشقەر تاموژنىسى ئېنىقلاپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورۇنلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1963 - يىلى قەشقەر تاموژنىسى ئاتۇش ناھىيىسىدىكى مەلۇم بىر دېھقانىنىڭ 1959 - يىلىنىڭ ئاخىرى تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ، 1963 - يىل 4 - ئايدا قايتىپ كەلگىچە بولغان ئارىلىقتىكى 3 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە، يالغان ئىسىم بىلەن دۆلەت ئىچىگە پارچە - پارچە 60 پوسۇلكا ئەۋەتكەنلىكىنى، پوچتا ئىدارىسىدىكى مەلۇم بىر خىزمەتچىنىڭ ئۇنىڭغا يارەملىشىپ، 4 پوسۇلكىدىكى 13 دانە قاتتىق سوپۇن ئاربىسىغا 13 دانە سائەت يوشۇرۇپ بەرگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈردى.

1965 - يىلى شىنجاڭ - شىزاڭ تاشيولىدىكى مەلۇم بىر خىزمەتچى نېپاللىق بىر سودىگەردىن 5 دانە قول سائىتى سېتىۋېلىپ، باجنى تولۇقلاپ تاپشۇرمايلا، ئۆز ئالدىغا شىنجاڭغا ئېلىپ كىرگەندە قاغىلىق ناھىيىلىك باج ئىدارىسى تەرىپىدىن قولغا چۈشتى.

1984 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر كونائەھەر ناھىيىسى بەشكېرەم گۈڭشېسىدىكى مەلۇم بىر دېھقان ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى دۆڭكۆۋرۈكتە ئىچكىرىلىك قول سائىتى ئەتكەسچىسىدىن ئەتكەس ئىمپورت قىلىنغان ئېلېكترونلۇق قول سائىتىدىن 600نى سېتىۋېلىپ، ئۇنى باشقىلارغا ھاينىغا سېتىۋاتقاندا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرى تەرىپىدىن قولغا چۈشۈرۈلۈپ، تاموژنىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى.

§ 2 . ئالتۇن - كۈمۈش، پۇل، ئۇنچە - مەرۋايىت ۋە باشقا بۇيۇملار ئەتكەسچىلىكىنى تەكشۈرۈش

1984 - يىل 8 - ئايدا خونجىراپ تاموژنىسى ئەتكەس مالليرنى ئېكسپورت قىلىش دېلوسىدىن 47نى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈردى، قولغا چۈشۈرۈلگەن ئەتكەس بۇيۇملار: ئالتۇن 577 گرام، تىللا 13 دانە، كېپەك ئالتۇن 2 سەر، تەڭگە 345، ئامېرىكا دوللىرى 10 مىڭ 128، خەلق پۇلى 12 مىڭ 567 يۈەن، ئۇنىڭدىن

باشقا ئاز مىقداردا ئۇنچە - مەرۋايىن، يىپەك قاتارلىقلار بار. يۇقىرىدىكى دېلو ئىچىدە ئالتۇن - كۈمۈش، پۇل ئەتكەسچىلىكى ئەڭ گەۋدىلىك، بۇ خىلدىكى دېلو 42 بولۇپ، شۇ ئايدا تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلگەن دېلونىڭ 39.89% نى ئىگىلىدى. ئەتكەسچىلىك جاۋابكارلىرى ئاساسلىقى جۈڭگودىن چەت ئەلگە چىققان يولۇچىلار ئىچىدىكى دېھقان ۋە شەھەر ئاھالىلىرى بولۇپ، ئۇلار 43 ئىكەن، ئۇنىڭدىن باشقا پېنسىيىگە چىققان ئىشچى - خىزمەتچىدىن 4ى بار. ئۇلارنىڭ ئەتكەسچىلىك قىلىش شەكلى كۆپ خىل بولۇپ، كىيىمنىڭ ئەستىرى ئارىسىغا، ئايىغى، باش كىيىمى، بەللىكى ئارىسىغا يوشۇرغانلار 36، بەدىنىگە يوشۇرغىنى بىر، يەشىك ئاستى، خورجۇنغا ۋە يۈك - تاق ئارىسىغا يوشۇرغىنى 4، سومكىسىنى يېتتۇرۇش، باشقىلارغا بېرىش شەكلى ئارقىلىق ئەتكەسچىلىك قىلغىنى 6.

1984 - يىل 9 - 10 - ئايلاردا خونجىراپ تاموژنىسى يەنە قائىدىگە خىلاپ ھالدا بىر تۇركۈم خەلق پۇلى، چەت ئەل پۇلى ئىمپورت قىلىش دېلوسىنى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەتكەسچىلىك بىلەن خەلق پۇلى ئىمپورت قىلىش دېلوسى 38 بولۇپ، دېلو قىممىتى 23 مىڭ 272 يۈەن، قائىدىگە خىلاپ خەلق پۇلى ئىمپورت قىلىش دېلوسى 14 بولۇپ، دېلو قىممىتى 5937 يۈەن؛ ئەتكەسچىلىك بىلەن چەت ئەل پۇلى ئىمپورت قىلىش دېلوسى 11 بولۇپ، دېلو قىممىتى 12 مىڭ 292 دوللار، ئەتكەسچىلىك قىلغان جاۋابكارلار ئاساسلىقى ۋەتەنگە قايتقان جۈڭگولۇق يولۇچىلار. ئۇلارنىڭ ئەتكەسچىلىك قىلىش شەكلى ئاساسلىقى بەدىنىگە يوشۇرۇش، مەسىلەن: قاغىلىقلىق ۋەتەنگە قايتقان مەلۇم بىر يولۇچى چېگرىدىن ئۆتكەندە بەللىكى ئارىسىغا 1453 يۈەن خەلق پۇلىنى يوشۇرۇپ تاموژنىغا مەلۇم قىلمىغان.

1984 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن قايتىپ كەلگەن مەلۇم يولۇچى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتكەندە «قۇرئان كەرىم» ئېلىنغان 30 دانە ئۇنئالغۇ لېنتىسىنى تاموژنىغا مەلۇم قىلماي ئەتكەسچىلىك يولى بىلەن چېگرىدىن ئۆتكۈزمەكچى بولغاندا تاموژنا خادىملىرى تەكشۈرۈپ تېپىۋالغان.

1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى لوپ ناھىيىسىدىن مەلۇم بىر تېۋىپ خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەندە ئېغىزى ھىم ئېتىلگەن ئىككى دانە يۈمىلاق تۆمۈر قۇتىنى يۈك - تاق ئىچىگە يوشۇرۇپ تاموژنىغا مەلۇم قىلمىغان، تەكشۈرۈشتە تېپىۋالغاندىن كېيىن يالغان گەپ بىلەن ئۆنى مىللىي دورا دەۋالغان. تاموژنا خادىملىرى تەكشۈرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەپيۇن ئىكەنلىكىنى ئىقرار قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە بىر خوتەنلىك دېھقان چېگرىدىن كىرگەندە 2 تۆمۈر قۇتىنى تاموژنا خادىمى تەكشۈرۈپ بولغان يولۇچىلارغا تۇتقۇزۇپ قويغان، تەكشۈرۈش ئارقىلىق قۇتا ئىچىدىكى بۇيۇمنىڭ ئەپيۇن ئىكەنلىكى مەلۇم بولغان، قولغا چۈشۈرۈلگەن بۇ 2 دېلودىكى ئەپيۇننىڭ ئېغىرلىقى 500 گرام.

1985 - يىلى يۈك توشۇش جەريانىدا ئىشانە قىلىش نامى بىلەن ئىمپورت قىلىنغان ئەتكەس ئاپتوموبىل دېلوسىدىن 7 سى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلدى، بۇ دېلولاردىكى ئاپتوموبىل 32 بولۇپ، مۆلچەرلەنگەن قىممىتى 1 مىليون يۈەن. مۆلچەرلەرگەن قىممىتى 1 مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان ئىمپورت قىلىنغان كونا كىيىم تۇتۇپ قېلىندى، ئۇنىڭ150 مىڭ يۈەنلىكى ئەتكەسچىلىك بىلەن ئىمپورت قىلىنغانلىقى ئىسپاتلاندى، قالغانلىرى سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. تەكشۈرۈش داۋامىدا ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات بۇيۇمىدىن 3 پارچە، ئەكسىيەتچىل مەزمۇندىكىسى 119 پارچە، شەھۋانىي مەزمۇندىكىسى 22 پارچە، دىنىي خۇراپاتلىق تەرغىپ قىلىنىدىغىنى 199 پارچە، باشقا خىلدىكى 220 پارچىسى بايقىلىپ تۇتۇپ قېلىندى.

1986 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن چېگرىدىن ئۆتكەن پاكىستان دۆلەت تەۋەلىكىدىكى بىر جۈڭگو مۇھاجىرى بىر كىچىك قارا قۇتىغا سېلىنغان نەرسىنى (15 گرام) جۈڭىيى دورىسى دېگەن، تەكشۈرۈشتە ئۇنىڭ ساپ ئەپيۇن ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىپ مۇسادىرە قىلىندى.

1986 - يىل 7 - ئايدا پاكىستانلىق سايا‌ھەتچى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەندە ئېلىپ

كەلگەن 2 شەھۋانىي مەزمۇندىكى سىنئالغۇ لېنتىسى تاموژنا تەرىپىدىن بايقىلىپ كۆيدۈرۈۋېتىلدى. 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ۋە 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنلىرى 2 پاكىستانلىق سايياھەتچى خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن كىرگەندە ئېلىپ كەلگەن شەھۋانىي سىنئالغۇ لېنتىسى تاموژنا تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىندى.

1986 - يىلى خونجىراپ تاموژنىسى ئەتكەس ئالتۇندىن 208.4 گرام، كۈمۈشتىن 11.5 كىلوگرام، ئۇۋ مىلتىقىدىن بىرنى قولغا چۈشۈردى، ئۇنىڭدىن باشقا مۇستەقىللىقنى تەرغىپ قىلىش قاتارلىق مەزمۇنلاردىكى ئەكسىيەتچىل كىتابتىن 20نى، 2 شەھۋانىي سىنئالغۇ لېنتىسىنى تەكشۈرۈپ تاپتى.

1987 - يىل 7 - ئايدا خونجىراپ تاموژنىسى جۇڭگولۇق ھەج قىلغۇچى يولۇچىلارنى ئېلىپ ماڭغان ئاپتوموبىلنىڭ سايمان ساندۇقىدىن قول ياغلىقتا ئورالغان 2 دانە كېسەك ئالتۇن (3.169 گرام)، بىر دانە زىنجىر ئالتۇن (1.39 گرام) تاپتى، شوپۇرمۇ، يولۇچىلارمۇ ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمىدى. 7 - ئاينىڭ 28 - كۈنى بىر پاكىستانلىق يولۇچى چېگرىدىن چىققاندا، 4 دانە يامبۇ، 22 جۈپ كۈمۈش بىلەيزۈك (8900 گرام)، 80 دانە تىللانى كىرىسىن چىراغ، سۈت پاراشوكى، يېمەكلىك قۇتىسى، قازان - قۇمۇچلار ئارىسىغا يۇشۇرۇپ ئەتكەسچىلىك قىلماقچى بولغاندا تاموژنا تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ تېپىۋېلىندى.

1987 - يىل 7 - ئايدا مەلۇم بىر ئايال يولۇچى بەدىنىگە 2000 گرام مەرۋايىتنى تېڭىۋېلىپ خونجىراپ پورتى ئارقىلىق چېگرىدىن چىقماقچى بولغاندا تاموژنا تەرىپىدىن قولغا چۈشتى.

1987 - يىل 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنى تورغات پورتىدىكى ئىمپورت شىركىتىنىڭ رۇس تىلى تەرجىمانى خەن ×× سوۋېتلىك شوپۇر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ 12.2 كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى، قىممىتى 13 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان 100 دانە بۇغا مۈڭگۈزىنى يوشۇرۇپ يۆتكەپ كىرمەكچى بولغاندا، شۇ كۈنلا تاموژنا تەرىپىدىن قولغا چۈشتى.

1987 - يىلى خونجىراپ تاموژنىسى ئەتكەسچىلىك بىلەن ئېكسپورت قىلىنغان 145 گرام نەشنى قولغا چۈشۈردى، جاۋابكارلارنىڭ ھەممىسى چەت ئەللىك يولۇچىلار.

1987 - يىلى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئېكسپورت قىلىش دېلوسىدىن 28ى، زەھەرلىك چېكىملىك ئېكسپورت قىلىش دېلوسىدىن 2سى، ئېلىپ ماڭغان شەھۋانىي سىنئالغۇ لېنتىسى دېلوسىدىن 5ى، باشقا ئەتكەسچىلىك دېلوسىدىن 24ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1989 - يىلى قول سائىتى، مەدەنىيەت يادىكارلىقى، كونا گىلەم، ئەتىۋارلىق ھايۋان، غىدىقلاش دورىسى، شەھۋانىي سۈرەت قاتارلىقلار جەھەتتىكى ئەتكەسچىلىك دېلوسىدىن 40 نەچچىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىدىغان، ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭنى تىنچىتقانلىقىمىزنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى بۇرمىلايدىغان، ئامېرىكا، شىياڭگاڭ، تەيۋەنلىكلەردە نەشر قىلىنغان «ھەپتىلىك خەۋەرلەر گېزىتى»، «چۇقان»، «90 - يىللار»، «دەۋر» قاتارلىق 40 تىن ئارتۇق ئەكسىيەتچىل ژۇرنال چەكلەندى؛ «شەرقىي تۈركىستان» مۇستەقىللىقىنى تەرغىپ قىلىنىپ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش مەزمۇن قىلىنغان پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن 58 خىل، 400 دىن ئارتۇق باسما بۇيۇمى توتۇپ قېلىندى.

1990 - يىلى ئەتكەسچىلىك دېلوسىدىن 7سى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلدى، ئۇنىڭ قىممىتى خەلق پۇلى ھېسابىدا 12 مىڭ يۈەن. شەھۋانىي مەزمۇندىكى باسما بۇيۇملىرى دېلوسىدىن 15ى، پارتىيە، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىدىغان، بارىن يېزىسىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭنى تىنچىتىشىمىزنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى بۇرمىلايدىغان، مۇستەقىللىقنى تەرغىپ قىلىدىغان، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان، مىللىي ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىدىغان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، دىنىي ئەسەبىيلىككە قۇتراتقىدىغان ئەكسىيەتچىل باسما بۇيۇمىدىن 60 نەچچە خىل، 500 پارچىدىن كۆپرەكى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلدى.

بىگىرمە توققۇزىنچى قىسىم

جامائەت خەۋپسىزلىكى: ئەدلىيە

يىگىرمە توققۇزىنچى قىسىم

جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە

يارکەنت خانلىقى دەۋرىدە «بەگلىك تۈزۈمى» يولغا قويۇلغان بولۇپ، شەھەر - يېزىلارنى ھەر دەرىجىلىك بەگلەر باشقۇراتتى. بەگلەر ئىش تەقسىماتى بويىچە مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلاتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قازى بەگ جىنايى ئىشلارغا، پاششاپبەگ خائىن ۋە باسمىچى، بۇزۇقلارنى تەكشۈرۈپ تۈتۈش، ئوغرى - قاراقچىلارنى قاماش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل ئىدى. يارکەنت خانلىقىنىڭ 3 - ئەۋلاد خانى ئابدۇکەرىمخان تەختتە ئولتۇرغان مەزگىلىدە (تەخمىنەن 1559 — 1592 - يىلغىچە) خانلىقنى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمان ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتىگە ئەھمىيەت بېرىلىدىغان بولدى. «تەۋارىخ» دا خاتىرىلىنىشىچە، ئابدۇکەرىمخان ھەر ھەپتىدە 2 كۈن كۆرۈشۈشكە كەلگەنلەرنى قوبۇل قىلغان، قوبۇل قىلىشقا قازى ۋە مۇفتىلارنى، خانلىقنى باشقۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك باشقا ئەمىرلەرنىمۇ قاتناشتۇرغان، جازانىخورلارنى قاتتىق جازالاپ، مۇسۇلمان ئاممىنىڭ جانجان مەنپەئىتىگە چېتىلىدىغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغان. دېلو بىر تەرەپ قىلىشتا، ئىسلام شەرىئىتىنى تەدبىقلاش مۇۋاپىق بولسا، قازى ۋە مۇفتىلارنىڭ پىكرىنى ئالغان، ئادەت قانۇنىغا چېتىلىدىغان ئىشلارنى ئەمىرلەرنىڭ سوراق قىلىشىغا تاپشۇرغان، ئاخىرىدا ۋەزىر ۋە چوڭ ئەمىر قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ھۆكۈم چىقارغان. چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، «ھەربىي مەھكىمە تۈزۈمى» يولغا قويۇلدى، يەرلىكنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلىرىنى ھەر دەرىجىلىك بەگلەر باشقۇرىدىغان بولغان. تەۋەلىكتىكى جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ ئىشلىرىغا دائىر دېلولىرىنى يەنىلا بەگلەر بىر تەرەپ قىلدى. ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە دۆلەت بىخەتەرلىكىگە چېتىلىدىغان مۇھىم دېلولارنى مەسلىھەتچى ئامبال، خان ئامبال بىر تەرەپ قىلدى. شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلۇشىنىڭ (1884- يىلى) ئالدى - كەينىدە ئەدلىيە تەرتىپى خېلى زور دەرىجىدە ئۆزگەردى. ۋىلايەت، مەھكىمە، ئايماق، ناھىيە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ۋالىي، مەھكىمە بېگى، ئايماق بېگى، ئامبال سوت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى كونا تۈزۈم داۋاملاشتى. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) قەشقەر رايونى (3 - رايون) دا ئامانلىق ساقلاش شۆبە ئىدارىسى قۇرۇلدى، 2 - يىلى قەشقەر رايونلۇق ئامانلىق ساقلاش شۆبە ئىدارىسى قەشقەر رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، قارىمىقىدىكى ناھىيىلەردىمۇ جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) قەشقەر، يەكەن رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ناھىيىلەردىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى ساقچى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، قارىمىقىدا خوجۇلۇق، مەمۇرىي ئىشلار، مۇپەتتىشلىك نوپۇس قاتارلىق بۆلۈم - ئىشخانىلار تەسىس قىلىندى ھەمدە تەۋەلىكتىكى ئاساسلىق نۇقتىلاردا تۇرۇشلۇق شۆبە ئورۇنلار قۇرۇلدى.

I باب

جامائەت خەۋپسىزلىكى

1 § . ئاپپارات

1. جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى (ئىدارىسى)

قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى 1950 - يىل 3 - ئايدا قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە قارىمىقىدا قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، مارالبېشى، ئاتۇش، يوپۇغا، ئۇلۇغچات، سارىقول (ھازىرقى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى) دىن ئىبارەت 9 ناھىيىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. 1954 - يىل 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئىجتىمائىي بۆلۈمى بىلەن قەشقەر جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنى بىرلەشتۈرۈلۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلدى، 1956- يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىلەن يەكەن ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا بېۋاستە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلدى. ئەسلى يەكەن ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىغا قاراشلىق يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىمۇ قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنى ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى، جامائەت خەۋپسىزلىكى خىزمىتى بىر مەھەل پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1973 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، خىزمەتلەر پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلدى. 1981 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1990- يىل 5 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىغا بىر شەھەر، 11 ناھىيىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى قارىدى، ئىچكى قىسىمدا سىياسىي قوغداش بۆلۈمى، ئىچكى قوغداش بۆلۈمى، ئامانلىق قوغداش بۆلۈمى، جىنايى ئىشلار رازۋېدكا بۆلۈمى، مۇھاپىزەتچىلىك بۆلۈمى، تاشقى ئىشلار بۆلۈمى، تېخنىكىلىق تەھقىقلەش بۆلۈمى، تەرگەۋ بۆلۈمى، ئوت ئۆچۈرۈش بۆلۈمى، قاتناش باشقۇرۇش بۆلۈمى، خەۋەرلىشىش بۆلۈمى، مەمۇرىي بۆلۈم، قانۇنچىلىق بۆلۈمى، ئىدارە ئىشخانىسى، سىياسىي باشقارما، پارتكۇرۇپپا ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت 16 بۆلۈم - ئىشخانا تەسىس قىلىندى.

2. جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىسى

شەرەپ قۇچۇپ كەلگەن سەپداشلار كۈتۈۋېلىنماقتا.

1950 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى كونىچە ساقچىخانىلارنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ئاساسىدا، يەنە يېگىدىن بىر تۈركۈم ساقچىخانا قۇردى، ساقچىخانا 38گە يەتتى. 1951 - يىلى 23كە قىسقارتىلدى. 1953 - يىلى ناھىيە (شەھەر) نىڭ شەھەر - بازارلىرىدا ساقچىخانا قۇرۇلدى. 1956 - يىلى يېزا - بازارلاردا جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىسى قۇرۇلدى ياكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئالاھىدە ۋەكىلى ئەۋەتىلدى. 60 - يىللاردا جەمئىيەت ئامانلىقى خىزمىتىنىڭ كۈچەيتىلىشىگە ئەگىشىپ، ساقچىخانا ئاپپاراتىمۇ ئۈزلۈكسىز كۈپەيدى. 1966 - يىلى ساقچىخانا 44كە، ساقچىخانىدىكى كادىر - ساقچى 231گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردىكى ساقچىخانا 17، كادىر - ساقچى 104؛ يېزىلاردىكى ساقچىخانا 27، كادىر - ساقچى 127؛ چېگرا مۇداپىئە ساقچىخانىسى 17، كادىر - ساقچى 104. 1966 — 1976 - يىلغىچە داۋاملاشقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ئاپپاراتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1977 - يىلى يەنە ئەسلىگە كېلىپ 29غا يەتتى، 1981 - يىلىنىڭ بېشىدا ۋىلايەت بويىچە ساقچىخانا 41گە يەتتى. شۇ يىلى 5 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى «شەھەر - بازارلىق جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىلىرىنىڭ خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا پىكىر»نى تارقىتىپ، نوپۇس سانى بويىچە ھەر 500 ئائىلىگە بىردىن نوپۇس ساقچىسى، نوپۇسنىڭ ئۆچتىن بىر نىسبىتى بويىچە ئامانلىق ساقچىسى سەپلەشنى تەلەپ قىلدى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ساقچىخانا 69غا، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 126گە يەتتى. ساقچىخانىلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە تەسىس قىلىنىشى بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقى خىزمىتى ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىندى.

3. قوراللىق ساقچى

1955 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى چوڭ ئەترىتى قايتا تەشكىللىنىپ يەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى خەلق ساقچىلىرى چوڭ ئەترىتى دەپ ئاتالدى. 1960 - يىلى خەلق ساقچىلىرى چوڭ ئەترىتى جۈڭگو خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قوراللىق ساقچى چوڭ ئەترىتى دەپ ئۆزگەرتىلدى ۋە ھەربىي ئىشلار سىستېمىسى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتىنىڭ قوش قاتلاملىق رەھبەرلىكىدە بولدى. 1963 - يىل 1 - ئايدا قوراللىق ساقچى چوڭ ئەترىتى جۈڭگو خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى چوڭ ئەترىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1966 - يىل 7 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى چوڭ ئەترىتى ھەربىي قىسىم تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىنىدى ھەمدە قەشقەر شۆبە ھەربىي رايون مۇستەقىل لىيەنى دەپ ئاتالدى. 1982 - يىل 1 - ئايدا قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. بۇ تارماق ئەترەت ئەسلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە جامائەت خەۋپسىزلىكى

باشقارمىسى خەلق قوراللىق ساقچى قىسىم چېگرا مۇداپىئە تارماق ئەترىتى، ئىچكى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىدىغان ۋىلايەتلىك قوراللىق خەلق ساقچى بۆلۈمى (چوڭ ئەترىتى) ۋە ئوت ئۆچۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىدىغان ئوت ئۆچۈرۈش بۆلۈمى (بۆلۈمچىسى) نى بىرلەشتۈرۈۋېتىش ئارقىلىق قۇرۇلدى. 1983 - يىل 2- ئايدا قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى «جۇڭگو خەلق قوراللىق ساقچى قىسمى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى» دەپ ئاتالدى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان خونجىراپ چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتىنى قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتىنىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بەردى. 7 - ئاينىڭ 23- كۈنى جۇڭگو ئاۋىئاتسىيىسى قەشقەر پونكىتى بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتىگە تاپشۇردى ھەمدە قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى ئايرودروم بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش پونكىتىنى قۇردى. 1984 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - تۇرمىسىنىڭ كۆزەتچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان شۆبە ھەربىي رايونى مۇستەقىل لىيەنى قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ۋە قوراللىق ساقچى باش ئەترىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن مۇستەقىل لىيەن «جۇڭگو خەلق قوراللىق ساقچى قىسمى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتىگە بىۋاستە قاراشلىق ئوتتۇرا ئەترىتى» دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىل 7 - ئايدا قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى قەشقەر جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوت ئۆچۈرۈش ئوتتۇرا ئەترىتىنى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ قوماندانلىقىغا تاپشۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە قوراللىق ساقچى قىسىم ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 3 - تارماق ئەترىتىگە قاراشلىق 2 چوڭ ئەترەتنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترەتكە ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1987 - يىل 4 - ئايدا چېگرا مۇداپىئە، ئوت ئۆچۈرۈش، ئايرودروم بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش قىسمى تارماق ئەترەتتىن ئايرىلىپ چىقتى. 1989 - يىل 8 - ئايدا قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى يەنە قوراللىق ساقچى قىسىم بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق تارماق ئەترىتىگە قاراشلىق 1 - چوڭ ئەترەت تەۋەلىكىدىكى 3 -، 4 - ئوتتۇرا ئەترەتلەرنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ھەربىكەتچان 1 -، 2 - چوڭ ئەترەت قىلىپ قۇردى. بۇنىڭ بىلەن قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتى پەقەتلا ئىچكى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان قىسىمغا ئايلاندى.

1990 - يىلغىچە قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك تارماق ئەترىتىگە 4 چوڭ ئەترەت، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ئوتتۇرا ئەترەت، 2 بىۋاستە قاراشلىق ئوتتۇرا ئەترەت، 27 ئاپپاراتى قۇرۇلغان ئوتتۇرا ئەترەت قارىدى.

§ 2 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش

1. جەمئىيەتتە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش

1951 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى ۋە ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقى»غا ئاساسەن، قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، 1 - قېتىملىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىدە (1951 — 1954 - يىلغىچە) جاسۇس، زومىگەر قاتارلىق 5 جەھەتتىكى دۈشمەنگە نۇقتىلىق زەربە بېرىلگەندىن سىرت، ئۇلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە پانتۇركىسىزمچى ئۇنسۇرلارغا گەۋدىلىك زەربە بېرىلدى. 1955 - يىل 3 - ئايغىچە تەكشۈرۈپ قېزىپ چىقىلغان ھەرخىل دۈشمەن ئۇنسۇر 2792گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە جاسۇس 196، زومىگەر 1426، ئەكسىيەتچىل پارتىيە-

گۈرۈھىنىڭ تايانچلىرى 797.

1957 - يىل 9 - ئايدا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1 - قېتىملىق سىياسىي خىزمەت يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 2 - قېتىملىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. زەربە بېرىلمىدىغان ئاساسلىق ئوبيېكتلار يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغان پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى ۋە بۇزۇق ئۇنسۇرلار بولدى. 1958 - يىل 4 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق قاتارلىق 12 ناھىيە (شەھەر) دە قولغا ئېلىنغان پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى ۋە بۇزۇق ئۇنسۇلار ئىچىدە، رېجىمغا ئېلىنغىنى 334، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگىنى 190. بۇ ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى.

1959 - يىلى دىنىي ساھەدە ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، يېزىلاردىكى ئىككى يول كۈرىشىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ، 3 - قېتىملىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئاساسلىق زەربە بېرىش ئوبيېكتى دىنىي ساھەگە يوشۇرۇنۇۋالغان، دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان، ئەكسىلئىنقىلابىي بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بۇزۇق ئۇنسۇلار بولدى.

2. ئىچكى قىسمىدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش

1955 - يىل 4 - ئايدا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ «ئورگان، مەكتەپ، زاۋۇت، كان - كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىغا يوشۇرۇنۇۋالغان ئەكسىلئىنقىلابىي ئۇنسۇرلار ۋە 1- قېتىملىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇشتا توردىن چۈشۈپ قالغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارغا شىددەتلىك زەربە بېرىش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئىنقىلابىي قوشۇننىڭ ئىچكى قىسمىغا يوشۇرۇنغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار 5 تۈركۈمگە بۆلۈپ تازىلاندى. ئالدىنقى 3 تۈركۈمىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك بىۋاستە قاراشلىق 102 ئورۇندىكى 6030 ئىشچى - خىزمەتچى تازىلاندى. ئەكسىلئىنقىلابچى بۇزۇق ئۇنسۇردىن 550ى تەكشۈرۈپ تېپىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قولغا ئېلىنغىنى 210، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشكە ئەۋەتىلگىنى 91، تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ نازارەت ئاستىدا ئىشلەپچىقىرىشقا بۇيرۇلغىنى ۋە باشقىچە بىر تەرەپ قىلىنغىنى 142، داۋاملىق ئورگاندا قالدۇرۇلۇپ ئىشلىتىلگىنى 55، قالغان 52سى مەسلىسى مۇرەككەپ بولغاچقا، مەسلىسى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىشقا بۇيرۇلدى. 5 - تۈركۈمدە 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە ۋىلايەتكە قاراشلىق ئورگانلار تازىلاندى، تازىلاشقا 12 مىڭ 794 ئادەم (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 7867) قاتناشتى. 812 تازىلاش ئوبيېكتى تەكشۈرۈپ چىقىلدى، بۇ تازىلاشقا قاتناشقانلارنىڭ 35.6%نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر 63، پومېشچىك، باي دېھقان ئۇنسۇر 91، باندىت 5، بۇزۇق ئۇنسۇر 106، ئوڭچى ئۇنسۇر 31، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى 108، ھەر خىل بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان ئۇنسۇر 14، چوڭ سىياسىي گۇماندار 41، قاماقتىكى قاچقۇن جىنايەتچى 2، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرخىل مەسلىسى بارلار 320. تازىلاش ئوبيېكتى بولغان يۇقىرىدىكى 812 ئادەم ئىچىدە قانۇن بويىچە قولغا ئېلىنغىنى 27، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇلغىنى 27، ئاممىنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە بۇيرۇلغىنى 3، ئورگان ۋە ئاممىنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئۆزگەرتىشكە تاپشۇرۇلغىنى 4، جەمئىي 61 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى. بۇلار ئومۇمىي تازىلاش ئوبيېكتىنىڭ 7.51%نى ئىگىلىدى.

3. يوشۇرۇن كۈرەش

يوشۇرۇن كۈرەش — جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ۋە دۆلەت بىخەتەرلىكى ئورگىنىنىڭ رازۋېدكا تارمىقى بىلەن چېگرا ئىچى ۋە سىرتىدىكى دۆلەت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش غەرىزىدە بولغان، دۆلەت

مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچراتمىدىغان، دۆلەت بىخەتەرلىكىگە تەھدىت ئېلىپ كېلىدىغان جاسۇس، ئىشپىيون، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار ۋە باشقا دۈشمەن ئۇنسۇرلار بىلەن بولغان كۆرەشنى كۈرسىتىدۇ. 1959 — 1987. يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە يۈز بەرگەن ھەرخىل سىياسىي دېلو 1303 بولۇپ، 844 دېلو پاش قىلىندى.

[قوشۇمچە] تىپىك دېلو مىساللىرى

1. قاغىلىقتىكى «13 ـ يانۋار» ۋەقەسى

1981 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 4 يېرىم ئەتراپىدا، قاغىلىق ناھىيە تۆگىچى كوچا مەسچىتىگە ئوت كېتىدۇ، جىددىي قۇتقۇزۇش ئارقىلىق، سائەت 8دە ئوت ئۆچۈرۈۋېلىنىدۇ. ئوت ئۆچۈرۈلۈشى بىلەن ئاز ساندىكى كىشىلەر قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، «ئوتنى جامائەت خەۋپسىزلىكىدىكىلەر قويغان» دەپ جار سالىدۇ، بۇنىڭ بىلەن 200 — 300 ئادەم كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىدۇ. ئۇزاق ئۆتمەيلا نامايىشچىلار قوشۇنى زورىيىپ، ئادەم سانى 1000غا يېتىپ، ناھىيىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت ئورگىنىغا قاراپ ھۇجۇم قىلىدۇ، ئەكسىيەتچىل شوئارلارنى توۋلايدۇ، نەتىجىدە قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ نورمال ئىجتىمائىي تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ، قاتناش توسۇلۇپ قالىدۇ، چوڭ ـ كىچىك دۇكانلار ۋە مەركىزىي سودا بازىرى تاقىلىپ قالىدۇ. 155 كادىر، جەڭچى (بۇنىڭ ئىچىدە پارتكوم، ھۆكۈمەت، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىدىكى كادىر 104، ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى 51) تاياق يەپ يارىلىنىدۇ. ناھىيىلىك پارتكوم ھويلىسىنىڭ تېلېفون سىمى ئۈزۈۋېتىلىدۇ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ قوش قاناتلىق تۆمۈر دەرۋازىسى بۇزۇۋېتىلىدۇ.

1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ يولىورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قاغىلىق ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 4 كۈن داۋاملاشقان بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭنى تېزدىن تىنچىتىدۇ. 101 جىنايەت گۇمانداری يىغىۋېلىنىپ تەكشۈرۈلىدۇ، كېيىن 89 ئادەم قويۇپ بېرىلىدۇ، 10 ئادەم قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدۇ، 2 ئادەم ئەسلى ئورۇنىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلىدۇ.

2. پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى «27 ـ ماي» ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپلاڭ ۋەقەسى

1981 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 2دە ھەسەن ئىسمائىل، ئەنۋەر قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى 103 توپلاڭچى ئۇنسۇر پەيزاۋات ناھىيە بازىرىغا 7.33 كىلومېتىر كېلىدىغان 1 ـ گۇڭشې 3 ـ چوڭ ئەترەتكە جايلاشقان قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ قورال ئامبىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئامبار باشقۇرغۇچى ئابدۇقادىر ۋە ئالمجانلارغا تەھدىت سېلىپ قورال ئامبىرىنى ئېچىشقا مەجبۇرلاپ، ھەر خىل قوراللاردىن 151نى بۇلاپ كېتىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە «54» تىپلىق يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق 129، ئاپتوماتىك مىلتىق 12، «56» تىپلىق ئاپتومات 10، قول بومبىسى 78، ھەرخىل ئوق 28 مىڭ پايدىن ئارتۇق، كېيىن توپلاڭچىلار ناھىيە بازىرىغا 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى جىگدىلىككە توپلىشىپ، ناھىيە بازىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىق كۆرىدۇ، بۇ ۋاقىتتا ئامبار قوغدىغۇچىسى ئالمجانىنىڭ ئايالى قەمبەرگۈل ئاۋۇت بىر ياشلىق بالىسىنىڭ نالىسىگە قارىماي، ئىچ كىيىمى بىلەنلا يالىڭاياغ ناھىيە بازىرىغا يۈگرەپ بېرىپ قورال ئامبىرىنىڭ بۇلانغانلىقىنى مەلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ۋە پەيزاۋات ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قوراللىق توپلاڭچى ئۇنسۇرلارنى ھەربىي مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. توپلاڭچىلار كۆچلۈك سىياسىي ھۇجۇم ئاستىدا شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 3 يېرىمدا تەسلىم بولىدۇ. نەق مەيداندا ھەرخىل قوراللاردىن 137سى،

قول بومبىسىدىن 72سى، ھەرخىل ئوقتىن 24 مىڭ تالدىن ئارتۇقى يىغىۋېلىنىدۇ. تەكشۈرۈش ئارقىلىق بۇ قېتىمقى قوراللىق توپىلاڭنى ھەسەن ئىسمائىل باشچىلىقىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات «شەرقىي تۈركىستان يانغىن پارتىيىسى مىللىي ئازادلىق فىرونتى» نىڭ 9 غوللۇق ئەزاسىنىڭ بىر قوللۇق پىلانلىغانلىقى، تەشكىلات ئەزاسىنىڭ 148 ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. دېلو پاش قىلىنغاندىن كېيىن، ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات ئۆزى ياسىغان ئۇنئالغۇدىن بىرى، «يانغىن پارتىيىسى» بايرىقىدىن بىرى، قورچاق دۆلەت بايرىقىدىن بىرى، تەشكىلاتنىڭ قارارىدىن 19 بەت، پارتىيە ئەزالىرىنى تىزىملاش جەدۋىلىدىن 145 نۇسخا قولغا چۈشۈرۈلىدۇ.

3. قەشقەردىكى «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسى

1981 - يىل 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 2 ئەتراپىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ زىيالىي ياشلار ماگىزىنىنىڭ پىركازچىكى يې شىن بىلەن ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىنىڭ ياللانما ئۆرەك قازغۇچىسى ئابدۇرېھىم قادىر ئوتتۇرىسىدا تالاش - تارتىش يۈز بېرىپ، يې شىن ئوۋ مىلتىقى بىلەن ئابدۇرېھىم قادىرنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. يې شىن قانۇن بويىچە قولغا ئېلىنىدۇ. ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ئادەم ئەۋەتىپ نەق مەيداننى تەكشۈرگەندە، ئەتراپتا ئولىشىۋالغان 10 نەچچە ئامما بار ئىدى، بىرئازدىن كېيىن ئامما بارغانسېرى كۆپىيىدۇ. ئادەم كۆپ توپلىشىۋالغان بولغاچقا، جەسەت ۋاقتىنچە زىيالىي ياشلار ماگىزىنىغا يۆتكەپ قويۇلىدۇ. چۈشتىن كېيىن سائەت 8دە مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ قۇترىتىشى بىلەن بىر قىسىم كىشىلەر ماگىزىنىنىڭ ئىشىكىدىكى قۇلۇپنى چېقىپ ماگىزىنغا كىرىپ، جەسەتنى ياغاچ تاختايغا ئېلىپ كوچىدا نامايىش قىلىدۇ. نامايىشچىلار قەشقەر مېھمانخانىسى، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى قاتارلىق جايلارغا بارىدۇ. ئاخىرىدا جەسەتنى ھېيتىگاھ مەسچىتى ئىچىگە ئېلىپ كىرىدۇ. 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 5تىن سەل ئۆتكەندە نامايىشچى ئامما ۋە تاماشا كۆرگۈچىلەر 10 مىڭدىن ئاشىدۇ. ئۆلگۈچىنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى مېيىتنى قايتۇرۇپ كېتىپ يەرلىكىدە قويۇشنى تەلەپ قىلغاندا نامايىشچىلار قايتۇرۇپ بېرىشنى رەت قىلىدۇ، 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ جەسەتنى 11 ناھىيىگە ئاپىرىپ نامايىش قىلىمىز دەپ جار سالىدۇ. ئەتراپلىق ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ كادىر - ساقچىلىرى شۇ كۈنى سائەت 6دە جەسەتنى قايتۇرۇۋېلىپ شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە ئېلىپ بارىدۇ، ئۆلگۈچىنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى مېيىتنى شۇ كۈنى يەرلىكىدە قويۇشقا قوشۇلىدۇ. 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن مېيىت يەرلىكىدە قويۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىيەت مۇقىملىشىپ، جاھان تىنچىيدۇ، بۇ ۋەقە ئېغىر ئاقىۋەت پەيدا قىلىدۇ. بۇ جەرياندا ئاز ساندىكى مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئاممىنى قۇترىتىپ، قەشقەر شەھىرىدە ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاشتەك ئېغىر ۋەقە سادىر قىلىدۇ، ۋەقەدە 600دىن كۆپرەك ئادەم زىيانغا ئۇچرايدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە يارىلانغانلار 519 (ئېغىر يارىلانغانلار 176)، ئۆلگەنلەر 2، ھەرخىل تىپتىكى ماشىنىدىن 45ى بۇزۇۋېتىلىدۇ، نەق پۇل، ئاشلىق بېلىتى، قول سائىتى، ۋېلىسىپىت قاتارلىق پۇل، مال - مۇلۇك بۇلاپ كېتىلىدۇ؛ قەشقەر شەھىرىنىڭ قاتنىشى بىر مەھەل ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. بىر قىسىم زاۋۇت - كان، ماگىزىنلار ئىش توختىتىدۇ، مەكتەپلەر دەرس توختىتىدۇ.

§ 3. ئامانلىق باشقۇرۇش

1. ئاممىۋى تەرتىپنى باشقۇرۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى

ئورگانلىرىنىڭ ئامانلىق باشقۇرۇش تارماقلىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ ئامانلىق خىزمىتىنى يېغىنىنىڭ روھى بويىچە، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ، زەھەر چېكىش، پاھىشۇازلىق ۋە قىمار ئويناش قىلمىشلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ چەكلىدى.

1951 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە 515 قىمارۋاز، 652 ئىپپەت - نومۇسىنى ساتقۇچى ۋە پاھىشۇاز، 453 زەھەر چەككۈچى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەيۋۇن چەككۈچى 51، بىر تۇركۈم تېرىش، ياساش، سېتىش قىلمىشى بىلەن شۇغۇللانغان ئۇنسۇرلار بىر تەرەپ قىلىندى.

1982 - يىل 2 - ئايدىن 4 - ئايغىچە قەشقەر يېگىشەھەر ناھىيىسى ئىگىلىگەن قىمار ئويناش ئوبيېكتى 2217، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت كادىرى 4، ئىشچى 15، دېھقان 2198.

1985 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە شەھۋانىيلىققا زەربە بېرىپ، «ئالتە زىياندىن» نى يوقىتىش (يەنى زەھەرلىك ئۆسۈملۈكنى خۇپيانە تېرىش، سېتىش، چېكىش؛ ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىش ۋە پاھىشۇازلىق قىلىش؛ قىمار ئويناش؛ شەھۋانىي بۇيۇملارنى ياساش، سېتىش، تارقىتىش؛ ئايالار - بالىلارنى ئالداپ سېتىش؛ فېئودال خۇراپاتلىقتىن پايدىلىنىپ مال - مۈلكىنى ئالداپ ئېلىۋېلىپ كىشىلەرنى زىيانغا ئۇچرىتىش) رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى شەھۋانىي سىنئالغۇ قويۇش دېلوسىدىن 11ى، شەھۋانىي ۋە قويۇش چەكلەنگەن سىنئالغۇ فىلىمدىن 120 نەچچىسى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلدى.

1989 - يىل 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى گوۋۇيۈەن تېلېفون يېغىنى ئېچىپ، مەملىكەت بويىچە «ئالتە زىياندىن» نى يوقىتىش بىر تۇتاش ھەرىكىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. شۇ يىلى 12 - ئايدىن كېيىنكى يىلى 3 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى 4 قېتىملىق بىر تۇتاش ھەرىكەتتە «ئالتە زىياندىن» قا مۇناسىۋەتلىك قانۇنغا خىلاپ جىنايەت گۇماندارىدىن 3729نى قولغا ئالدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەجبۇرلاش، ئالداش ۋاستىسى ئارقىلىق ئايالارنى ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىشقا سولاپ بەرگەن، تونۇشتۇرغانلار 18، ئىپپەت - نومۇسىنى ساتقانلار 283، پاھىشۇاز 211، شەھۋانىي بۇيۇملارنى ياسىغان، كۆپەيتكەن، ئەتكەس قىلغان، ساتقانلار 6، تارقىتىشقا تەشكىللىگەنلەر 102، زەھەر ئەتكەس قىلغان، ساتقان، ئوغرىلىقچە يۆتكىگەنلەر 31، خۇپيانە تېرىغان، ياسىغانلار 55، زەھەر چەككەنلەر 502، قىمار ئويناغانلار 2376، باشقىلار 118، بۇلار تۆۋەندىكىچە بىر تەرەپ قىلىندى: ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇلغىنى 63، ئامانلىق نىزامى بويىچە جازالانغانلار 3289، يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈلگەنلەر 67، باشقا جايلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەنلەر 92.

2. ئالاھىدە كەسىپلەر ئامانلىقىنى باشقۇرۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى تۈزگەن «ئالاھىدە كەسىپلەرنىڭ ئامانلىقىنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىسى» گە ئاساسەن، مېھمانخانا، باسمىچىلىق، ئويمىچىلىق، كونا مالالارنى سېتىش، سىمسىز ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى، ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى، چايخانا (ساماۋەرخانا)، مەيخانا قاتارلىق كەسىپلەرنى ئالاھىدە كەسىپلەرنىڭ ئامانلىقىنى باشقۇرۇش دائىرىسىگە كىرگۈزدى. «ئۇچقە قارشى تۇرۇش، بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى مەزگىلىدە باشقۇرۇش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن ئالاھىدە كەسىپلەرنى ئېنىقلاپ تەرتىپكە سالدى ھەمدە باسمىچىلىق، ئويمىچىلىق كەسىپلىرىدە ھۆكۈمەت تامغىسى ئويۇشقا توغرا كەلسە، چوقۇم ھاۋالە قىلغان ئورۇن خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ تونۇشتۇرۇش خېتىگە ئاساسەن، يەرلىك جامائەت تۈرۈشلۇق جايدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ يوللايدۇ. مېھمانخانا كەسىپىدە ياتاقلا ئورۇنلاشقانلارنى تىزىملاش تۈزۈمى يولغا قويۇلىدۇ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتى يۇقىرىدىكى كەسىپلەرنى تىجارەت باشلاشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش، ئىجازەتنامە تارقىتىش تۈزۈمى بويىچە باشقۇرىدۇ، دەپ بەلگىلىدى. 1957 - يىلى يەككە سودا-سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسى تامامالانغاندىن كېيىن، ئەسلىدە خۇسۇسىي - يەككە

تىجارەتچىلەرنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئالاھىدە كەسىپلەرنىڭ بەزىلىرى دۆلەت ئىگىلىكىگە، بەزىلىرى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار بىرلىشىپ باشقۇرۇش ياكى خۇسۇسىي ئىگىدارلىققا ئۆزگەرتىلىپ، سودا - سانائەت باشقۇرۇش تارمىقى، سودا مۇلازىمىتى تارمىقىنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇشىدا بولدى. 60 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى يەنە ئەسكى - تۈسكىلەرنى يىغىۋېلىش، رېمونتچىلىق كەسپىنى ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش دائىرىسىگە كىرگۈزدى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش خىزمىتى بۈزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، بىر مەھەل كونترول‌لۇقنى يوقاتتى. 1975- يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارمىقى بىلەن بىرلىكتە، ئالاھىدە كەسىپلەر تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان ئورۇن ۋە شەخس چوقۇم شۇ جايدىكى سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارمىقى تەكشۈرۈپ تارقاتقان تىجارەت گۇۋاھنامىسى ئېلىشى ھەمدە يەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا ئەنگە ئالدۇرۇشى لازىم، ئۇز ئالدىغا تىجارەت قىلغانلار بىردەك بىكار قىلىنىدۇ، دەپ بەلگىلىمە چىقاردى. 1985 - يىلى «جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئىسلاھ قىلىش ۋە كۆچەيتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» دىكى بەلگىلىمىدە رېمونتچىلىق ئادەتتىكى ئەسكى - تۈسكى بۇيۇملارنى يىغىۋېلىش، باسمىچىلىق كەسپىنى ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش دائىرىسىگە كىرگۈزمىدى. مېھمانخانا، ئويمىچىلىق، كونا مال كەسپى (ھاۋالە بويىچە ئەۋەتىش، سېتىش دۆكىنى، كونا مىتاللارنى يىغىۋېلىش پونكىتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. ئالاھىدە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسپىكارلارنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاشقا مەسئۇل تارماق بىلەن سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارمىقى مەسئۇل بولدى؛ جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تىجارەتنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاشنى توختاتتى. تىجارەتچى تىجارەت گۇۋاھنامىسى ئالغاندىن كېيىن، شۇ جايدىكى (يەرلىك) جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتىغا يوللاپ ئەنگە ئالدۇردى ھەمدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ نازارەت قىلىشى ۋە تەكشۈرۈشىنى قوبۇل قىلدى. 80 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدە كۆچمە نوپۇس كۆپەيىپ، ئالاھىدە كەسىپ تىز تەرەققىي قىلدى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئالاھىدە كەسىپ 1153كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مېھمانخانا كەسپى 887، كونا مال كەسپى 142؛ 1987 - يىلى ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش قېلىپلىشىش، تۈزۈملىشىش يولىغا مېڭىپ، ئامانلىق قوغداش ئۇيۇشمىسىدىن 4441ى، ئامانلىق قوغداش گۇرۇپپىسىدىن 6564ى قۇرۇلدى، ئامانلىق قوغدىغۇچى 15 مىڭ 778گە يەتتى. 1987 - يىلى ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن دېلو پاش قىلىشقا پايدىلىق يېپ ئۇچى 180، تۇتۇلغان جىنايەتچى ئۇنسۇر 154، قايتۇرۇپ كېلىنگەن ھارام پۇل 33 مىڭ 45. 487 يۈەن. 1989 - يىلى ئېرىشىلگەن يېپ ئۇچى 97، تۇتۇلغان جىنايەتچى 89، قولغا چۈشكەن ھارام مال - پۇل 17 مىڭ 381 يۈەن.

3. خەتەرلىك بۇيۇملارنى باشقۇرۇش

1951 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان «شەھەر ئاھالىلىرىدىكى قورال - ياراغلارنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى» دىكى بەلگىلىمىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنى تىزىملاپ باشقۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 563 دانە مىلتىق، 14 يان قورال، 2088 پاي ئوق، 263 دانە يەرلىك قورال، 18 دانە يەل مىلتىق، 131 پاي ئوق تىزىمغا ئېلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە گومىنداڭ جاسوسى، باندىت، زومىگەر پومېشچىك قاتارلىق ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارنىڭ قولىدىكى قورال - ياراغ، ئوق - دورىلاردىن 55 دانە مىلتىق، 5 دانە يان قورال، 1022 پاي ئوق يىغىۋېلىندى. 1955 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە قورالى بارلار بىر قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ شەرتكە ئۇيغۇن كېلىدىغانلارغا بىرلىككە كەلگەن «قورال تۇتۇش كىنىشكىسى» ئالماشتۇرۇپ بېرىلدى. 1966- يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندا، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى

ئىدارىلىرى خەلق ئىشلىتىۋاتقان قورال - ياراغلارنى يىغىۋالدى. ھەر قايسى كەسىپي تارماقلار تېخى سېتىپ چىقارمىغان ئوۋ مىلتىقى، يەل مىلتىق، قارىغا ئېتىش مىلتىقى قاتارلىقلارنى پېچەتلىدى؛ پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئېنىقلىدى ھەمدە قانۇنسىز ئىشلەپچىقىرىلغان پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىغا مەركەزلەشتۈرۈپ باشقۇردى. 1975 - يىل 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى جەمئىيەتكە تارقىلىپ كەتكەن قورال، ئوق - دورىلار ۋە ئارمىيەگە ئىشلىتىلىدىغان خەتەرلىك بۇيۇملاردىن كېلىدىغان يوشۇرۇن خەۋپنى توگىتىش ئۈچۈن، جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ ئامانلىق خىزمىتى جىددىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنى يەنە بىر قېتىم يىغىۋالدى. قەشقەر شەھىرىدىلا 41 دانە ھەربىيچە قورال، 2794 پاي ئوق، 2 دانە مىلتىق، 15 پاي ئوق، بىر دانە ئوۋ مىلتىقى، 16 دانە ئورۇنلار ئۆزلىرى ياسىغان يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق، 6 دانە يوشۇرۇن ياسالغان قورال، 231 مىلتىق ئوقى، 92 دانە يان قورال ئوقى، 26 دانە قول بومبىسى، 115 دانە كاپسۇل، 10.25 مېتىر پىلتە تىزىملاندى. 1984 - يىل 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى گوۋۇيۈەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاھالىلەر ئىشلىتىدىغان پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى باشقۇرۇش نىزامى»نى ئېلان قىلدى. ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەر «نىزام»نى چوڭقۇر تەشۋىق قىلىپ، ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، پارتلاتقۇچ بۇيۇم، ئۆتكۈر زەھەرلىك بۇيۇم، رادىئاكتىپ بۇيۇملارنى ئىشلىتىدىغان ئورۇن ۋە ئامبارلارنى ئېنىقلاپ تەرتىپكە سالدى. ۋىلايەت بويىچە دائىملىق پارتلاتقۇچ بۇيۇم ئىشلىتىدىغان ئورۇندىن 38ى، ئامبارىدا ساقلانغان پارتلاتقۇچ بۇيۇمدىن 75 تونىنا، توكلۇق كاپسۇلدىن 250 مىڭ 159 تال، كاپسۇلدىن 119 مىڭ 2 تال، پىلتىدىن 183 مىڭ 795 مېتىر ئېنىقلاندى. 1988 — 1989 - يىللىرى ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى پارتلىتىش مەشغۇلاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملارنى 2 قارار كۇرس ئېچىپ تەربىيىلىدى. 76 پارتلاتقۇچى تەربىيىلەندى ھەمدە ئۇلارغا «لايىقەتلىك كىنىشكىسى» تارقىتىپ بېرىلدى.

1989 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئاچقان ئامانلىق باشقۇرۇش خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، دۆلىتىمىز قورۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىنىڭ بىخەتەرلىكىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، قورال - ياراغ، ئوق - دورا ۋە ئەل ئارىسىدىكى پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى نۆقتىلىق ئېنىقلاپ تەرتىپكە سالدى. بۇ جەريانىدا كېچىك كالىبىرلىق مىلتىقتىن 192سى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى. قانۇنسىز ئىگە بولغان قول تاپانچىسىدىن (ناگان) 3ى، مىلتىقتىن 7سى، ئوقتىن 7000 پاي، پارتلاتقۇچ بۇيۇمدىن 500 كىلوگرامدىن ئارتۇق يىغىۋېلىندى.

§ 4 . تەرگەۋ قىلىش، قولغا ئېلىش ۋە بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاپ بىرتەرەپ قىلىش

1. تەرگەۋ قىلىش

1952 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى تەرگەۋ ئاپپاراتى تەسىس قىلىپ، 6 ئادەمدىن تەركىب قىلغان ئىجرا بۆلۈمى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە تەۋەلىكىدىكى قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭى شەھەر، مارالبېشى، يوپۇغا، پەيزاۋات، يېڭىسار، تاشقورغان قاتارلىق ناھىيىلەر ۋە قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئىجرا بۆلۈمچىسىگە كەسىپي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى. 1953- يىلى ئىجرا بۆلۈمى ۋە بۆلۈمچىدىكى خادىم 48گە يەتتى. 1954 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى تەرگەۋ بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن

قالدۇرۇلۇپ، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىرى قەشقەر ۋىلايىتىگە قوشۇۋېتىلگەچكە، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى تەرگەۋ بۆلۈمىنىڭ كۆچى زورىيىپ، شتاتى 7گە يەتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، 1967 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ئارمىيەنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتۈپ، ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. جىنايى ئىشلار بويىچە تۈتۈپ تۇرۇش، قولغا ئېلىش، سوراق قىلىش، ئەيىبلەش، سوتلاش قاتارلىق خىزمەتلەرنى دېلو بېجىرىش گۇرۇپپىسى ئۈستىگە ئالدى. دەۋا تەرتىپى بولۇپمۇ تەرگەۋ تەرتىپى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 1973 - يىل 3 - ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، تەرگەۋ بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، شتاتى 17گە يەتتى. 1954 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى تۈتۈپ تۇرۇش، قولغا ئېلىش نىزامى ۋە تەرگەۋ خىزمىتى ۋاقىتلىق نىزامنى ئېلان قىلدى ۋە دېلو بېجىرگۈچىلەردىن سوراق قىلىش ۋە ئىسپات توپلاش ئارقىلىق، جىنايەتچى ئۇنسۇرلارنىڭ بارلىق جىنايى پاكىتلىرى ۋە دېلوغا چېتىشلىق جىنايەتچى، تەشكىلىي مۇناسىۋىتى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى. 1963 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، تەرگەۋ بۆلۈمىنى ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ كۆتۈرۈش دېلوسى، ئوت قويۇش دېلوسى، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش، قاتىللىق ۋە پەۋقۇلئاددە زور جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى بىۋاستە سوراق قىلىش ياكى يارەملىشىپ سوراق قىلىش خىزمىتىگە قاتناشتى.

1967 — 1973 - يىلىغىچە ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلغاچقا، تەرگەۋ خىزمىتى توختىتىپ قويۇلدى. «مەجبۇرلاش، ئىقرار قىلدۇرۇش، ئىشنىپ كېتىش» قىلمىشلىرى ئەۋج ئالدى. ئىقرار سۆزىگە ئاساسەن جىنايەتنى بېكىتىش، ئىسپاتقا ئەھمىيەت بەرمەسلىك، «ئاممىۋى دېكتاتۇرا» ۋاستىسىنى قوللىنىش قىلمىشلىرى تەرگەۋ خىزمىتى پرىنسىپىغا ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، كۆپلىگەن ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى پەيدا قىلىپ، قاماش، توختىتىپ قويۇش، قولغا ئېلىش، دېلولىرى ئۇزاققىچە بىر تەرەپ قىلىنماسلىق ھادىسىلىرى يۈز بەردى. 1973 - يىلى ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ تەرگەۋ بۆلۈمى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىنىڭ تەرگەۋ بۆلۈمچىلىرى ئەسلىگە كېلىپ، تەرگەۋ خىزمىتى يەنە پەيدىنپەي قېلىپلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى.

1979 - يىلى ھەر دەرىجىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلدى. 1980- يىلدىن باشلاپ «جىنايى ئىشلار قانۇنى» ۋە «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» يولغا قويۇلۇشقا باشلىندى، قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش ھوقۇقى ۋە ئەيىبلەشنى تەكشۈرۈش ھوقۇقى تەپتىش مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن تەرگەۋ خىزمىتى جاۋابكارلارنى توختىتىپ قويۇش ياكى قولغا ئېلىش، تەرگەۋ قىلىش، ئەيىبلەش، تەپتىش مەھكىمىسىگە يوللاش ياكى ئەيىبلەشنى بىكار قىلىش ۋە ياكى دېلونى بىكار قىلىپ باشقىچە بىر تەرەپ قىلىش قاتارلىق جەريانلارغا سىڭدۇرۇلدى.

1980 - يىلى تەرگەۋ تارمىقى دېلودىكى دەلىل - ئىسپات تولۇق بولۇش، جىنايەت پاكىتى ۋە دېلو ئەھۋالى ئېنىق بولۇش، خاراكتېرى ۋە جىنايىتىنى بېكىتىش توغرا بولۇش، قانۇنىي رەسمىيەتلەر تولۇق بولۇشتىن ئىبارەت دېلو ئايلاشتۇرۇشنىڭ 4 شەرتكە ئاساسەن، جىنايەت گۇماندارىنى سوراق قىلىش ۋە دەلىل - ئىسپاتلارنى قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، دېلو ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى ۋە دېلونى توغرا بېجىرىش نىسبىتىنى ئۆستۈردى. 1983 - يىل 9 - ئايدىن 1986 - يىل 6 - ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە تەرگەۋ تارماقلىرى 1733 جىنايەت گۇماندارىغا ئائىت دېلونى قوبۇل قىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، مۇھىم دېلوغا چېتىلىدىغان جىنايەت گۇماندارى 361). 1380 ئادەمنىڭ دېلوسى رازۋېدكا قىلىش، تەكشۈرۈش مۇددىتىدە مۇددەتتىن بۇرۇن ئايلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەكشۈرۈپ ئەيىبلەشىگە تاپشۇرۇلغىنى 1370، قايتۇرۇۋېلىنىپ تولۇقلاپ تەكشۈرۈشكە بۇيرۇلغىنى 20 بولۇپ، قايتۇرۇۋېلىنىپ

تولۇقلاپ بېجىرىش نىسبىتى 1.46% بولدى. جىنايى ئىشلار بويىچە توختىتىپ قويۇلغىنى 240، قولغا ئېلىنغىنى 198. 1983 — 1986 - يىلغىچە تەرگەۋ قىلىش ئارقىلىق پاش قىلىنغان دېلو 786 بولۇپ، 775 جىنايەت گۇماندارى قولغا چۈشتى.

1989 — 1990 - يىللىرى تەرگەۋ خىزمىتى ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە قېزىپ چىقىلغان يېڭى دېلو 478 پارچىگە، دېلوغا چېتىشلىق سومما 174 مىڭ 901.64 يۈەنگە يەتتىسى، 118 مىڭ 396.47 يۈەن قايتۇرۇۋېلىندى، 70 جىنايەت گۇماندارى قولغا چۈشتى، بۇنىڭ ئىچىدە 45 ئادەمگە جازا ھۆكۈم قىلىندى.

2. قولغا ئېلىش

1954 - يىل 12 - ئايدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قولغا ئېلىش، توختىتىپ قويۇش نىزامى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى نىزامغا ئاساسەن جىنايەتچىلەرنى قولغا ئالدى. 1958 — 1962 - يىلغىچە 6621 جىنايەتچى قولغا ئېلىندى، بۇ ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 3.7‰نى ئىگىلەيدۇ، 1961 - يىل 5 - ئايدىن 1962 - يىل 10 - ئايغىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت تارماقلىرى دېلولارنى قايتا تەكشۈرگەندە، 6621 جىنايەتچى ئىچىدە 173 ئادەمنىڭ خاتا توتۇلغانلىقى، 142 ئادەمنىڭ توتسىمۇ - توتمىسىمۇ بولىدىغانلىقى بايقالدى. 1963 - يىلى توتۇلغان 1484 جىنايەتچى ئىچىدە قولغا ئېلىنغىنى 871 بولۇپ، توتۇلغان جىنايەتچىنىڭ 58.65%نى ئىگىلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا 8 ئادەم ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشكە بۇيرۇلدى، 219 ئادەم قويۇپ بېرىلدى، 74 ئادەم باشقا ئورۇنلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا ئوتكۈزۈپ بېرىلدى، 25 ئادەم قېچىپ كەتتى، شۇ يىلى بىر تەرەپ قىلىنماي توختىتىپ قويۇش مۇددىتىدىن ئېشىپ كەتكەنلەر 287گە يەتتى. مۇددەتتىن ئاشۇرۇپ توختىتىپ قويۇلغانلار ئىچىدە، توختىتىپ قويۇلغان ۋاقتى 10 كۈندىن ئاشمىغىنى 14، 10 كۈندىن ئارتۇق 30 كۈندىن تۆۋەن توختىتىپ قويۇلغىنى 44، بىر ئايدىن ئارتۇق 3 ئايدىن تۆۋەن توختىتىپ قويۇلغىنى 89، 3 ئايدىن ئارتۇق 6 ئايدىن تۆۋەن توختىتىپ قويۇلغىنى 86، 6 ئايدىن ئارتۇق بىر يىلدىن تۆۋەن توختىتىپ قويۇلغىنى 39، بىر يىلدىن ئارتۇق توختىتىپ قويۇلغىنى 15.

1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى مەركەزنىڭ «دۇشمەنگە قارشى كۈرەشتە ئامىمغا تايىنىش كېرەك، قولغا ئېلىش ئاز بولۇش» دېگەن فاكىجىنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، قولغا ئېلىش ئوتكىلىنى قاتتىق ئىگىلەپ، خاتا قولغا ئېلىنىپ قېلىش نىسبىتىنى بەلگىلىك تۆۋەنلەتتى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، سىياسىي قانۇن تارماقلىرى پاچاقلىۋېتىلدى، بۇنىڭ بىلەن قولغا ئېلىش نىسبىتى يەنە ئۆرلەپ كەتتى. قولغا ئېلىنغانلار 1965 - يىلدىكى 180دىن 1967 - يىلى 655كە، 1970 - يىلى 630غا يەتتى.

1973 - يىلى ھەربىي ئىدارە قىلىش ئىيافلاشقاندىن كېيىن، قولغا ئېلىنىش نىسبىتى قايتا تۆۋەنلىدى.

1980 - يىلدىن باشلاپ تەرگەۋ بۆلۈمى دېلو بېجىرىش سۈپىتى ۋە دېلونىڭ قانۇنلۇق بولۇش توغرىسىدا 8 قېتىم مەخسۇس تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. خاتا توختىتىپ قويۇش، قولغا ئېلىش، توتۇپ تۇرۇش سۈرۈكى ئېشىپ كېتىش مەسىلىلىرى كۆرۈنەرلىك ئازايدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرى مەلۇم قىلغان توختىتىپ قويۇلغان جىنايەتچى 840، تەپتىش مەھكىمىسى قولغا ئېلىشنى تەستىقلىغان جىنايەتچى 738 بولۇپ، قولغا ئېلىشقا يوللانغان جىنايەتچىنىڭ 87.86%نى ئىگىلىدى. بىر يىلدا توختىتىپ قويۇلغان 586 ئادەم ئىچىدە 103 ئادەم قولغا ئېلىپ توختىتىپ قويۇش مۇددىتىدىن ئېشىپ كەتتى.

3. بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاپ بىر تەرەپ قىلىش

بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاش - تەكشۈرۈش خىزمىتى 1965 - يىلدىن باشلاندى. 1959 — 1965-

يىلغىچە قولغا ئېلىنغان، توختىتىپ قويۇلغان جىنايەتچىلەر ئىچىدىكى بىر تەرەپ قىلىنمىغان دېلولار ئاساسلىق ئېنىقلاپ تەكشۈرۈلدى. 7 يىلدا جازا ھۆكۈم قىلىنمىغانلار 372گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 1959 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 56، 1960 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى بىر، 1961 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 3، 1962 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 46، 1963 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 45، 1964 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 77، 1965 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 99، بۇ 327 ئادەم ئىچىدە تەرگەۋ باسقۇچىدىكىلەر 38، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتۈۋاتقانلار 82، سوت مەھكىمىسىنىڭ جازا ھۆكۈمىنى كۈتۈۋاتقانلار 207. 7 يىلدا 48 ئادەم توختىتىپ قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 10 كۈندىن تۆۋەن توختىتىپ قويۇلغانلار 2، 10 كۈندىن بىر ئايغىچە توختىتىپ قويۇلغانلار 9، بىر ئايدىن 3 ئايغىچە توختىتىپ قويۇلغانلار 9، 3 ئايدىن 6 ئايغىچە توختىتىپ قويۇلغانلار 12، 6 ئايدىن بىر يىلغىچە توختىتىپ قويۇلغانلار 4، بىر يىلدىن 2 يىلغىچە توختىتىپ قويۇلغانلار 6، 2 يىلدىن 3 يىلغىچە توختىتىپ قويۇلغانلار 6.

1965 - يىلدىن كېيىن بېسىلىپ قالغان دېلولار 2 - قېتىم ئېنىقلاندى. 1961 — 1965 - يىلغىچە قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىنمىغان 481 جىنايەتچىنىڭ دېلوسى ئاساسلىق ئېنىقلاندى، ئېنىقلاش ئارقىلىق تەرگەۋ تارمىقى 101 جاۋابكارنىڭ دېلوسىنى ئېنىقلاپ قايتۇردى. رازۋېدكا تارمىقى ئىسپاتنى تولۇقلاش ئارقىلىق، سوت مەھكىمىسىگە ئەيىبلەشكە سۇنغىنى 380.

1978 - يىلى بېسىلىپ قالغان دېلولارنى 3 - قېتىم ئېنىقلاش خىزمىتى ئىشلەندى. 1966 — 1978- يىلغىچە قولغا ئېلىنغان، توختىتىپ قويۇلغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارنىڭ دېلوسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش ئەھۋالى ئاساسلىق ئېنىقلاندى. 13 يىلدا قولغا ئېلىنغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر 63، توختىتىپ قويۇلغان ئەكسىلئىنقىلابچى 63 بولۇپ، 126 جاۋابكارنىڭ دېلوسى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغىنى 2، گۇناھسىز بولۇپ قويۇپ بېرىلگىنى 41، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشكە بۇيرۇلغىنى 3، رېجىمغا ئېلىنغىنى بىر، قالپاق كىيدۈرۈلگىنى 2، باشقا تارماقلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلغىنى 21، جازا ھۆكۈم قىلىنغىنى 56.

1979 - يىلى 4 - قېتىملىق بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاش خىزمىتى ئىشلەندى. ئېنىقلاش ئوبيېكتى شۇ يىلى 1 - ئايدىن 8 - ئايغىچە بىر تەرەپ قىلىنمىغان 223 جىنايەتچى بولدى، قاماقتىكى جىنايەتچى ئىچىدە توختىتىپ قويۇلغىنى 37، قولغا ئېلىنغىنى 79، رەسمىيەتى بېجىرىلمىگىنى 107؛ بۇنىڭ ئىچىدە سوت مەھكىمىسىگە ئەيىبلەشكە سۇنۇلغىنى 98، جازا ھۆكۈم قىلىنغىنى 20.

بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاش، بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا، دېلولار ئېنىقلانغاچ بىر تەرەپ قىلىندى. 1963 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە قاماقخانىدىكى جىنايەتچى 2640 ئىدى، دېلولارنى ئېنىقلاپ بىر تەرەپ قىلىش ئارقىلىق، 1979 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قاماقتىكى جىنايەتچىدىن 337سى قالدى.

§ 5 . تۈتۈپ تۇرۇش ئورنى

1. قاماقخانا

1) ئاپپاراتى، مۇئەسسەسە قاماقخانا 50 - يىللاردا نازارەتخانا دەپ ئاتالغانىدى، كېيىن قاماقخانىغا ئۆزگەرتىلدى. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە 9 ناھىيە بولۇپ، سارىقول (ھازىرقى تاشقورغان)، ئۇلۇغچات، ئاتۇشتىن باشقا، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، يوپۇغا، مارالبېشىدىن ئىبارەت 6 ناھىيە ۋە ۋىلايەت قوشۇلۇپ 7 قاماقخانا بولۇپ ئۇلارنى سوت مەھكىمىسى باشقۇراتتى. 1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قاماقخانىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى

ئۆتكۈزۈۋالدى. 1956 - يىلى يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىرىدىكى قاماقخانىلارنى قەشقەر ۋىلايىتى ئۆتكۈزۈۋالدى. بۇنىڭ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە ۋىلايەتتە 13 قاماقخانا بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر قىسىملىرى مىنگو دەۋرىدىن قېپقالغان، كۆپ قىسمى 60 - يىللاردىن بۇرۇن قۇرۇلغان قاماقخانىلار ئىدى. جىنايەتچى قامىلىدىغان كامىرنىڭ بەزىلىرى ھەم قاراڭغۇ، ھەم نەم، بەزىلىرى نىسبەتەن ئاددىي بولۇپ، جىنايەتچىلەر دائىم كېسەل بولۇپ قالاتتى، بەزىلىرىنىڭ مۇئەسسەسىلىرى نازارەت قىلىشقا پايدىسىز ئىدى. 1980 - يىلىدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قاماقخانا خىراجىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ باشقۇرۇش چارىسىنى يولغا قويدى. خەتەرلىك ئۆزى ۋە كامىرلارنى رېمونت قىلىپ، ئۆزگەرتىپ ياكى يېڭىدىن سېلىپ، قاماقخانىنىڭ شارائىتىنى كۆرۈنەرلىك ياخشىلىدى. قاماقخانىدىن شامال ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان بولدى، نەم، قاراڭغۇ ھالىتى ئۆزگەرتىلدى. مەكىت ناھىيىسى ۋە قەشقەر شەھىرىدىكى قاماقخانىلار تەلەپ بويىچە 1980 - ۋە 1990 - يىللىرى قايتا سېلىندى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قاماقخانىلارنىڭ كۆلىمى 51 مىڭ 13 كۋادرات مېتىرغا، قۇرۇلۇش كۆلىمى 14 مىڭ 631 كۋادرات مېتىرغا، ئەمەلىي ئىشلىتىش كۆلىمى 6819 كۋادرات مېتىرغا يەتتى. قاماقخانىدا 383 كامىر بولۇپ، 1970 جىنايەتچى سىغدۇ.

1952 — 1966 - يىلغىچە قاماقخانا ساقچىسىدىن 17سىلا بار ئىدى، 1970 - يىلى 24كە، 1980 - يىلى 61گە، 1989 - يىلى 75كە يەتتى.

2) قاماش ۋە تۇتۇپ تۇرۇش　50 - يىللاردا قاماقخانىغا ھۆكۈم ئېلان قىلىنمىغان جىنايەتچى ۋە بىر يىلدىن يۇقىرى، 2 يىلدىن تۆۋەن مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچىلەر قاماللدى. 2 يىلدىن يۇقىرى مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچىلەر قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن، ئاپتونوم رايونلۇق 2 - تۈرمىگە جازا ئىجرا قىلىش ئۈچۈن يوللاپ بېرىلدى؛ بىر يىلدىن تۆۋەن مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچىلەرنىڭ جازاسى دەۋاگەرنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىندى، ئۇلار ئاممىنىڭ نازارەتچىلىكىگە تاپشۇرۇلۇپ، ئۆيىدە ئىشلەپچىقىرىش، ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىپ «ئۆزگەرتىش» نى قوبۇل قىلدى؛ دەۋاگەر قوشۇلمىسا، يەنىلا قاماقخانىدا «ئۆزگەرتىلدى». ئەينى ۋاقىتتا جىنايەتچىنى توختىتىپ تۇرۇپ باشقۇرۇش تۈرۈمى مۇكەممەللەشمىگەچكە، ستاتىستىكا قىلىش، تاماق - قورۇما بېلىتى تارقىتىش، شامالتىش قاتارلىق ئەسلىدە كادىر ساقچىلار تاماملايدىغان خىزمەتنى جىنايەتچىگە تاشلاپ بېرىدىغان، جىنايەتچى ئاچقۇچ باشقۇرىدىغان، تۈرمە ئىچى- سىرتىغا خالىغانچە كىرىپ - چىقىدىغان، كوچىلارغا چىقىدىغان ھەتتا ئوغرىلىق، پاھىشىۋازلىق قىلىدىغان، كۆزەتچى ساقچى بىلەن جىنايەتچى بىللە يەپ - ئىچىدىغان ئەھۋاللار بىر مەھەل كۆپىيىپ قالدى. 1979 - يىلى قاماقخانا خىزمەت تۈزۈمى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، قاماقتىكى جىنايەتچىلەرگە «قولغا ئېلىش گۇۋاھنامىسى»، «توختىتىپ قويۇش گۇۋاھنامىسى» بېجىرىلدى، قاچقۇن جىنايەتچىلەرگە «تۇتۇش بۇيرۇقى» چىقىرىلدى. يالاپ تۇتۇپ قېلىش ئىسپاتىغا ئاساسەن قاماش چارىسى قوللىنىلدى. 1983- يىلدىن كېيىن «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى (جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش) نىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، يېغىۋېلىش ئورنى قۇرۇلۇپ (ۋاقتىنچە قاماقخانا ئىچىگە قۇرۇلدى)، جىنايەتچى «يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈش ئۇقتۇرۇشى»غا ئاساسەن قامالدى. قاماشتىن بۇرۇن، جىنايەتچىنىڭ يېنى ۋە يان بۇيۇملىرى ئىنچىكە تەكشۈرۈلدى ھەمدە قاماقخانا تۈزۈمى ئۇقتۇرۇش قىلىندى.

جىنايەتچىگە قاراۋۇللۇق قىلىشتا، 24 سائەت دىجورنىلىق قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. قاماقخانا كادىرى ئومۇمىيۈزلۈك مەسئۇل بولدى، قوراللىق ساقچى قىسىم جەڭچىلىرى چارلاپ مۇھاپىزەت قىلدى، كامىردىكى مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشقا قاماقخانا مەسئۇل بولدى. كامىر سىرتىدا مەسىلە كۆرۈلسە، قوراللىق ساقچى قىسىم ئوتتۇرا ئەترىتى مەسئۇل بولدى. جىنايەتچىنى يۆتكەش ياكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا ئېلىپ

بېرىشقا توغرا كەلسە قوراللىق ساقچى قىسىم جەڭچىلىرى قوراللىق يالاپ ئېلىپ ماڭدى. 1983 - يىلدىن بۇرۇن قاماقخانىدا بىر كادىر دەجورنىلىق قىلدى. 1983 - يىلدىن كېيىن 2 ئادەم دەجورنىلىق قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ھەر كۈنى كەچتە ئاز دېگەندە 2 قېتىم چارلىدى. دېزورنى خادىملار ئىش ئورنىدا 24 سائەت مۇقىم تۇرۇپ، ئۆتكۈزۈۋېلىش - ئۆتكۈزۈپ بېرىش تۈزۈمىنى قاتتىق ئىجرا قىلدى. ئۇلار يەنە تاماق - قورۇما تارقىتىش، شامالدىتىش، چوك - كىچىك تەرەتنى بىر تەرەپ قىلىش، جىنايەتچىلەرنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى ئىگىلەش، ئۆگىنىشكە تەشكىللەش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى. 1982 - يىلدىن باشلاپ خىزمەت ئەھۋالى ۋە يۇز بەرگەن مەسىلىلەرنى تەپسىلىي خاتىرىلەشكە قۇلايلىق بولسۇن ئۈچۈن، ۋىلايەت بويىچە قاماقخانىلاردا 18 خىل تىزىملاش دەپتىرى تۈرغۇزۇلۇپ، ئەھۋاللار ھەر ۋاقىت تىزىملاندى: (1) دەجورنىلىق خاتىرىسى؛ (2) قاماقتىكى جىنايەتچىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (3) يېغىۋېلىپ سوراق قىلىنىدىغانلارنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (4) جىنايەتچىنىڭ يان بۇيۇملىرىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (5) سىياسىي - ئىدىيىۋى تەربىيە ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (6) بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (7) مۇكاپاتلاش - جازالاش ئەھۋالىنى تىزىملاش جەدۋىلى؛ (8) جىنايەتچىنىڭ قاماقخانىغا كىرىش - چىقىشى ۋە ئۇنىڭ سەۋەبىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (9) جىنايەتچىنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (10) ۋەقەنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (11) جىنايەتچىنىڭ ئەرز - ھال ئېيتىشىغا ئالاقىدار خەت - چەكلىرىنى يېغىش-تارقىتىش ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (12) جىنايەتچىنىڭ كىتاب - ژۇرنال ئاربىيەت ئېلىپ ئوقۇش ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (13) تۇرمۇش ۋە تازىلىق تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (14) جىنايەتچىنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى ئەۋەتكەن بۇيۇم ۋە جازاغا ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ يوقلاش ئەھۋالىنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (15) ئەھۋال ئىنكاس قىلىشنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (16) قاماقخانىنىڭ مۇلكىنى تىزىملاش جەدۋىلى؛ (17) باھالاش نەتىجىسىنى ئايلىق مەلۇم قىلىشنى تىزىملاش دەپتىرى؛ (18) داۋالىنىش ئۈچۈن كېپىللىككە بېرىلگەنلەرنى تىزىملاش دەپتىرى.

قاماقخانا ھەپتىدە بىر قېتىم بىخەتەرلىك بويىچە تەكشۈرۈلدى، ھەر ئايدا تەپتىش مەھكىمىسى، سوت مەھكىمىسى، قوراللىق ساقچى قىسىم ئوتتۇرا ئەترىتى بىرلىكتە بىرلەشمە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. 1980-يىلدىن كېيىن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى قاماقخانىلار 5 قېتىم تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى بىخەتەرلىككە قاراتتى. 1988 - يىلدىن بۇيان 13 قاماقخانىدا قىرائەتخانا قۇرۇلۇپ، جىنايەتچىلەرنى تەربىيىلەشتە ئەھمىيەتلىك ھەرخىل كىتابلار سېتىۋېلىندى، 39 نۇسخا «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە «قەشقەر گېزىتى»گە مۇشتەرى بولۇندى. جىنايەتچىلەر بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگەندىن سىرت، يەنە كوللېكتىپ ئۆگىنىش ۋە رادىئو ئاڭلاشقا تەشكىللەندى.

1962 — 1965 - يىلغىچە 98 جىنايەتچى ئۆلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىنورمال ئۆلگىنى 10، ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلگىنى 88، تۇرمىدە ئۆلگىنى 65، تۇرمە سىرتىدا ئۆلگىنى 33. 1980 - يىلدىن كېيىن كېسەللەرنى داۋالاش ۋە داۋالىنىش ئۈچۈن كېپىلگە قويۇپ بېرىش خىزمىتى كۆچەيتىلىپ، تۇرمىدە ئۆلۈپ قېلىش ھادىسىلىرىنىڭ ئالدى ئېلىندى.

3) ئەمگەك ۋە تۇرمۇش 1951 - يىلى قاماقخانا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىن، قاماقخانىلاردا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى قۇرۇلۇپ، ئاشلىق، سەي-كۆكتات تېرىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى ئۆزى قامدىدى، يېتىشمىگەن قىسمىغا دۆلەتتىن ياردەم بېرىلدى. 1963 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جىنايەتچىلەر قاماقخانا دائىرىسىدىكى سەي - كۆكتات مەيدانىدا ئەمگەككە سېلىندى. جىنايەتچىلەرنى سىرتقا ئەمگەككە ئېلىپ چىقىشتا، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى باشلىقى تەستىقلىغاندىن كېيىن يول قويۇلدى. ئەمگەكتىن كىرگەن كىرىم جىنايەتچىلەرنىڭ ھېيت - بايرامدىكى

تۇرمۇشىنى ياخشىلاش، ئەمگەك قوراللىرىنى سېتىۋېلىش ۋە گېزىت - ژۇرنالغا مۇشتەرى بولۇش ئىشلىرىغا ئىشلىتىلدى.

50 - يىللاردىن بۇيان، كامىر تازىلىقى ۋە ئاشخانا تازىلىقى خېلى ياخشى بولدى. جىنايەتچىلەر قەرەللىك هالدا يوتقان - كۆرپىسىنى ئاپتاپقا سېلىش، كىر يۇيۇش، چاچ ياستىش، ۋاقتىدا شامالدىتىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1982 - يىلدىن كېيىن 13 قاماقخانىدا مۇنچا، شامالدىتىش ئورنى، كىر يۇيۇش، بېيىپ قۇرۇتۇش ئۆيى قۇرۇلدى، چاچ ياساش سايمانلىرى سېتىۋېلىندى. جىنايەتچىلەر ئاغرىپ قالسا ۋاقتىدا داۋالىنىش كاپالىتىگە ئىگە بولدى. قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرى ۋە ۋىلايەتلىك قاماقخانىدا تىببىي داۋالاش ئورنى ياكى كېسەل كۆرسىتىش ئۆيى قۇرۇلدى.

1951 — 1963 - يىلغىچە جىنايەتچىلەر تەشكىللىك هالدا ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئەمگەككە سېلىنىپ، تۇرمۇش جەھەتتە ئۆز - ئۆزىنى قامداش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. 1951 — 1956 - يىلغىچە هەر بىر جىنايەتچىنىڭ هەر ئايلىق تۇرمۇش خىراجىتى: (بۇغداي ئارقىلىق هېسابلاش ئاساس قىلىنىدى، كونا جىڭ بىرلىك قىلىنىدى) ئوزۇقلۇق ئاشلىق 75 جىڭ، كۆكتات 10 جىڭ، داۋالىنىش هەققى 3 جىڭ 12 سەر، كېيىم - كېچەك هەققى 6 جىڭ 4 سەر، ئوقۇش هەققى 2 يېرىم جىڭ، باشقا خىراجەتلەر 2 يېرىم جىڭ بولدى. بۇ ئۆلچەم يەرلىك ئاممىنىڭ تۇرمۇش ئۆلچىمىدىن سەل يۇقىرى بولدى. 1957 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ۋە مالىيە نازارىتى ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى ئۆلچىمىنى يەرلىك ئاممىنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى ئۆلچىمىدىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىكنى بەلگىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى يەرلىك ئاممىنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتمىدى. 1963 - يىلدىن باشلاپ قاماقخانىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئەمگەك بىكار قىلىنىپ، جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىنى دۆلەت ئۈستىگە ئالدى. جىنايەتچىلەرگە هەر ئايدا ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۇچۇن 28.5 جىڭ ئۇن، 30 جىڭ سەي - كۆكتات، يېرىم جىڭ گۆش بېرىلدى، يەنە 3 يۆەندىن تۇرمۇش پۇلى بېرىلدى. 1972 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى، ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ «قاماقتىكى جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش ئۆلچىمى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نىغا ئاساسەن، هەربىر جىنايەتچىگە هەر ئايدا 13 يۆەن تۇرمۇش خىراجىتى بەردى، ئەمگەككە سېلىنغان جىنايەتچىلەر ئۇچۇن 35 جىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق، ئەمگەككە سېلىنمىغانلار ئۇچۇن 30 جىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق بەرگەندىن سىرت، يەنە سۇ يېغى ۋە بىر جىڭ گۆش بىلەن تەمىنلىدى. 1980 - يىلدىن باشلاپ هەربىر جىنايەتچى ئۇچۇن هەر ئايدا 15 يۆەن تۇرمۇش پۇلى بېرىلدى. 1984 - يىلى 5.17 يۆەنگە، 1985 - يىلى 19 يۆەنگە، 1988 - يىلى 29 يۆەنگە ئۆستۇرۇلدى. ئوزۇقلۇق ئاشلىق، ماي، گۆش ۋە يېمەك - ئىچمەك ئۆلچىمى ئۆزگەرمىدى. ئوزۇقلۇق ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش جەھەتتە بۇغداي ئۇنى بىلەن قوناق ئۇنىنىڭ نىسبىتى ۋىلايەت ئاهالىسى بىلەن ئوخشاش بولدى. جىنايەتچىلەرگە هەر كۈنى 3 ۋاق تاماق بېرىلدى. كۆپ ساندىكى قاماقخانىلار 2 ۋاق تاماق بېرىپ، بىر ۋاق نان - چاي بىلەن تەمىنلىدى، ئاز ساندىكى قاماقخانىلار بىر ۋاق ئىسسىق تاماق، 2 ۋاق نان - چاي بەردى. ئائىلىسى يېراقتا، قىيىنچىلىقى بار جىنايەتچىلەرگە پەسىل بويىچە كېيىم - كېچەك ۋە يوتقان - كۆرپە تارقىتىپ بېرىلدى. يەكەن ناھىيىسى، قەشقەر شەھىرىدىكى قاماقخانىلارنىڭ مالىيىسىنى ئۆزى باشقۇرغاندىن سىرت، ۋىلايەتتىكى باشقا قاماقخانىلارنىڭ مالىيىسىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى (باشقارمىسى) ۋاكالىتەن باشقۇردى. خىراجەتنىڭ مەخسۇس ئىشلىتىلىشى ۋە جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى ئۆلچىمىنىڭ نەقلەشتۇرۇلۇشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۇن، قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ تەرگەۋ بۆلىمىدە قاماقخانا خىراجىتىنى مەخسۇس باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، بۇ بۆلۈم قاماقخانىنىڭ خىراجىتىنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالى ۋە چىقىم ئەھۋالىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇردى.

4) جىنايەتچىنى يوقلاش ۋە پۇل، ماددىي بۇيۇملىرىنى ساقلاپ بېرىش

جازا ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچىنىڭ ھەر ئايدا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىر قېتىم كۆرۈشۈشىگە، يىرىم ئايدا بىر قېتىم ئائىلىسىدىن ئەۋەتىلگەن نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىشقا يول قويۇلدى. دېلوسى تېخى ئاخىرلاشمىغان جىنايەتچىلەرنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن كۆرۈشىشى چەكلەندى. ئائىلىسىدىن ئەۋەتىلگەن نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىش - قىلماسلىقتا، دېلو بېجىرگۈچى ئورۇننىڭ ماقۇللۇقى ئېلىنىدى. جىنايەتچىلەرنىڭ ئائىلىسىدىن ئەۋەتىلگەن نەق پۇل ۋە ماددىي بۇيۇملار جىنايەتچىلەرنىڭ ئىشلىتىشىگە بېرىلگەنلىرىدىن باشقىلىرى نەق مەيدانغا ئېنىقلىنىپ تىزىمغا ئېلىنىپ، جىنايەتچى ئىمزا قويغاندىن كېيىن مەخسۇس ساقلاشقا تاپشۇرۇلدى. جىنايەتچى قاماقخانىدىن ئايرىلغاندا سانى بويىچە قايتۇرۇپ بېرىلدى.

5) قاماقخانىدىن ئايرىلىش قاماقتىكى جىنايەتچىلەر ئىچىدە بىر يىلدىن يۇقىرى مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنغان ياكى توختىتىپ قويۇلغان ۋاقىتنى قوشۇپ ھېسابلىغاندا بىر يىلدىن ئارتۇق مۇددەتلىك قاماق جازاغا تونۇرا كېلىدىغان جىنايەتچىلەر بەلگىلەنگەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا ئەۋەتىلىپ جازا مۇددىتىنى ئىجرا قىلدى. يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت، يوپۇغىدىن ئىبارەت 5 ناھىيىنىڭ قاماقخانىدىكى جىنايەتچىلەر پەيلو مەيدانغا ئەۋەتىلدى، باشقا ناھىيىلەردىكى جىنايەتچىلەر قارا قېلچىن ۋە قالغۇچ مەيدانغا ئەۋەتىلدى. سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلار بويىچە جازالاشنى كەچۈرۈم قىلغان، تەپتىش مەھكىمىسى ئەيىبلەشنى بىكار قىلغان ياكى ئەيىبلىمەسلىك ھەققىدە قارار چىقارغان، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى جىنايى ئىشلار بويىچە مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرمەسلىكنى قارار قىلغان جىنايەتچىلەر قارارنامىگە ئاساسەن قويۇپ بېرىلدى. قاماقخانا ئىچىدە ئۆزگەرتىشنى قوبۇل قىلىدىغان جىنايەتچىلەر، جازا مۇددىتى توشقاندىن كېيىن «قويۇپ بېرىش ئىسپاتنامىسى» بېرىلىپ قويۇپ بېرىلدى.

2. يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈش پونكىتى (ئورنى)

قەشقەر ژىلايەتلىك ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئېقىپ يۈرگەن جىنايەتچىلەرگە قارشى كۈرەشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن 1972 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە يېغىۋېلىش پونكىتى قۇردى، شتاتى 9 قىلىپ بېكىتىلدى. بۇ پونكىت ئاساسلىقى 3 خىل كىشىلەرنى تەكشۈردى. بۇلار: 1) قانۇنغا يېنىك خىلاپلىق قىلىش جىنايى قىلمىشى بار، ئىسمى - فامىلىسى، ئادرېسىنى راستچىللىق بىلەن مەلۇم قىلمىغان ۋە كېلىش مەنبەئى ئېنىق بولمىغانلار؛ 2) قانۇنغا يېنىك خىلاپلىق قىلىش جىنايى قىلمىشى بارلار، ئېقىپ يۈرۈپ جىنايەت ئۆتكۈزگەن، كۆپ قېتىم جىنايەت ئۆتكۈزگەن، شېرىكلىشىپ جىنايەت ئۆتكۈزگەن جىنايەت گۇماندارلىرى؛ 3) ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنىدىن قاچقان جىنايەت گۇماندارلىرى. 1983- يىلى «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى باشلانغاندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ۋە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىدا يېغىۋېلىش پونكىتى (ئورنى) قۇرۇلدى. يېغىۋېلىش پونكىتى يەنىلا قاماقخانا ئىچىدە بولۇپ، ئايرىپ قاماش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈلىدىغانلار ئادەتتە بىر ئاي ئىچىدە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىدى. لېكىن دېلو ئەھۋالى مۇرەككەپ، چېتىلىدىغان دائىرە كەڭ بولغانلارغا قارىتا، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق تەكشۈرۈش مۇددىتى بىر ئاي ئۇزارتىلدى. 2 ئاي ئىچىدە بىر تەرەپ قىلىشقا ئىمكان بولمىسا، جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن يەنە بىر ئاي ئۇزارتىلدى.

1986 - يىلدىن بۇرۇن يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈشنى تەستىقلاش ھوقۇقى ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدە ئىدى، جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈش ۋاقتىنى قاتتىق تىزگىنلەش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتقاندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىنىڭ يېغىۋېلىپ تەكشۈرۈشنى تەستىقلاش ھوقۇقىنى

قايتۇرۇۋالدى، شۇنىڭدىن كېيىن يەغۇۋلىپ تەكشۈرۈش دائىرىسى ئېقىپ يۈرگەن جىنايەتچى، جىنايەت گۇماندارى ۋە دېلو سادىر قىلغاندىن كېيىن ھەقىقىي ئىسىم - فامىلىسى، ئادرېسى ۋە كېلىش مەنبەسىنى يوشۇرغان كىشىلەر بىلەن چەكلەندى. يەغۇۋلىپ تەكشۈرۈلگەنلەر 1985 - يىلدىكى 1355تىن 1986 - يىلى 435كە ئازايدى. 1990 - يىلى تەستىقلاش ھوقۇقى يەنە ناھىيە (شەھەر)لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىگە چۈشۈرۈپ بېرىلدى. يەغۇۋلىپ تەكشۈرۈلىدىغانلار يەنە كۆپەيدى. شۇ يىلى 138 ئادەم يەغۇۋلىپ تەكشۈرۈلدى.

§ 6 . جىنايى ئىشلار رازۋېدكىسى

1. جىنايى ئىشلار رازۋېدكا خىزمىتى

1) جىنايى ئىشلار مەخسۇس دېلوسى　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيە (شەھەر)لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىنىڭ جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى باشقۇرۇش دائىرىسى ۋە دېلو تۇرغۇزۇش ئۆلچىمى بىرەڭ بولمىدى. 1953 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ بەلگىلىمىسىنى ئىجرا قىلىپ، جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى پاراكەندىچىلىك، قاتىللىق، بۇزغۇنچىلىق، بۇلاش، تارتىۋېلىش، ئوغرىلاش، ئالداش، پۇل - مۇئامىلە تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇش، ھايانكەشلىك قىلىش، ياساش - سېتىش، ھەربىي قورالارنى يوشۇرۇن ساقلاش- توشۇش قاتارلىق 11 تۈرگە بۆلۈندى. 1957 - يىلى يەنە جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە، قوبۇل قىلىنىدىغان جىنايى ئىشلار دېلولىرىنىڭ دائىرىسى 7 خىل جىنايەت، 49 تۈرگە ئۆزگەرتىلدى، بۇلار ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسى، ئاممىۋى بىخەتەرلىككە زىيان يەتكۈزۈش دېلوسى، ئومۇمنىڭ مال - مۈلكىگە زىيان يەتكۈزۈش دېلوسى، ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەرتىپكە زىيان يەتكۈزۈش دېلوسى، باشقۇرۇش تەرتىپىگە زىيان يەتكۈزۈش دېلوسى، پۇقرالارنىڭ جىسمانىي ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى، پۇقرالارنىڭ مال-مۈلكىگە زىيان يەتكۈزۈش دېلوسىدىن ئىبارەت. 1979 - يىل 2 - ئايدا «جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى، ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنىدا بەلگىلەنگەن دېلو باشقۇرۇش دائىرىسىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نىغا ئاساسەن، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتلىرىنىڭ جىنايى ئىشلار رازۋېدكا تارماقلىرى باشقۇرىدىغان جىنايى ئىشلار دېلولىرى: ئادەم ئۆلتۈرۈش، زىيان يەتكۈزۈش، بۇلاش، زەھەر تاشلاش، ئوت قويۇش، پارتىلىتىش، يار قويۇۋېتىش، باسقۇنچىلىق قىلىش، لۇكچەكلىك، ئوغرىلىق، ئىگىلىۋېلىش، تەھدىت سېلىش، قاقتى - سوقتى قىلىش، دۆلەت پۇلىنى ساختا ياساش، سېتىش، باھالىق ئاكسىيە ياساش، ھۆكۈمەت ھۆججىتى، ئىسپاتى، تامغىسىنى ياساش، ھايانكەشلىك، ئەتكەسچىلىك، ئادەم ئالداپ سېتىش، ياساش - توشۇش، قورال - ياراغ، ئوق - دورىنى قانۇنسىز ياساش- يۆتكەش، ساختا دورا ياساش - سېتىش، ئىشلەپچىقىرىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلىش قاتارلىق 24 خىل دېلو بولدى. 1984 - يىل 8 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ يېڭى بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىنىپ، ئوغرىلىق، ئالدامچىلىق، بۇلاڭچىلىق دېلولىرىنىڭ دېلو تۇرغۇزۇش ئۆلچىمى شەھەرنىڭ 80 يۈەن، يېزىنىڭ 40 يۈەنگە ئۆزگەرتىلدى.

2) دېلو يۈز بېرىش ۋە ئۇنى پاش قىلىش　50 - يىللاردا يۈز بەرگەن جىنايى ئىشلار دېلولىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار كادىرلار ۋە ئاممىنى ئۆلتۈرۈش، دېھقان كوپېراتىپ ئەزالىرىنى ئىش تېرىشقا قوتۇرتىش، يېڭىدىن قورۇلغان خەلق گۇڭشېسىنىڭ كوللېكتىپ مال - مۈلكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش قاتارلىقلار بولدى. 1957 - يىلىدىلا، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار ئۆلتۈرگەن ۋە

زىيانكەشلىك قىلغان كادىر ۋە ئاممىا 81گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلگەنلەر 64، ئېغىر يارىلانغانلار 17. شۇنىڭ بىلەن بىللە جىنايى ئىشلار جىنايەتلىرىمۇ ئەدەپ كەتتى. شۇ يىلى يۈز بەرگەن دېلو 1 - پەسلەدە 707گە، 2 - پەسلەدە 795كە، 3 - پەسلەدە 800گە، 4 - پەسلەدە 883كە يەتتى.

60 - يىللاردا كۆپ ساندىكى ناھىيىلەردە دېلو يۈز بېرىش نىسبىتى تۆۋەنلىدى. 70 - يىللاردا جامائەت خەۋپسىزلىكى تەشكىلىي ئاپپاراتى ئەسلىگە كېلىپ، «بىرىنى تەنقىدلەش، ئىككىگە زەربە بېرىش»، يەنى: «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نى پاش قىلىپ تەنقىدلەش، سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى ۋە كاپىتالىزم كۈچلىرىنىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىغا زەربە بېرىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. 80 - يىللارغا كەلگەندە لۇكچەكلىك جىنايىتى گەۋدىلىك بولۇپ، جەمئىيەت ئامانلىقى جەھەتتە مەسىلە ئېغىرلاشتى. لۇكچەكلىك شايكىلىرى، ئېقىپ يۈرۈپ دېلو سادىر قىلىدىغان ئۇنسۇرلار، قاتىللىق قىلغان، ئوت قويغان، پارتلاتقان، زەھەر تاشلىغان جىنايەتچىلەر ئاساسلىق زەربە بېرىش ئوبيېكتى قىلىندى.

3) جىنايى ئىشلار رازۋېدكا مۇئەسسەسىلىرى 1981 - يىلدىن ئىلگىرىكى قەشقەر ژىلايىتىنىڭ جىنايى ئىشلار مۇئەسسەسىلىرى ئاز ھەم قالاق ئىدى، ئۇسكۇنە، مۇئەسسەسىلەر دېگۈدەك 40-ياكى 50 - يىللاردا ئىشلەپچىقىرىلغان نەرسىلەر ئىدى. قانۇن دوختۇرلۇقى جەھەتتە ئىككىلا بىئومىكروسكوپ، ياپونىيىدە ئىشلەنگەن بىرلا فوتو ئاپپارات بار ئىدى. بارماق ئىزىنى تەكشۈرۈشتە پەقەت ئىككىلا تەكشۈرۈش ساندۇقى، پۇچۇركا تەكشۈرۈشتە لوپا ئەينەك، ستېرېئولۇق مىكروسكوپ ۋە ئىنفىرا قىزىل نۇرلۇق چىراغتىن بىردىن بار ئىدى.

1984 - يىلى قەشقەر ژىلايىتى مالىيىدىن 40 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ، فوتو ئاپپاراتى، رەڭلىك نېگاتىپ يۇيۇش ئاپپاراتى، ھاۋا تەڭشىگۈچى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋالدى. 1987 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئاجرىتىپ بەرگەن 200 مىڭ يۈەنگە زور بىر تۈركۈم مۇئەسسەسە، ئۇسكۇنىلەر سېتىۋېلىندى. 1982 — 1987 - يىلغىچە ژىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ھەر يىلى ئامانلىق بۆلۈمىگە 20 مىڭ — 30 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ بەردى، بۇ پۇلغا ۋە ئۇسكۇنە ۋە سەپلىمە سېتىۋېلىندى.

4) قانۇن دوختۇرلۇق خىزمىتى 1958 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا تۇنجى قانۇن دوختۇرى جۇڭ مۇشىڭ ئۆز خىزمىتىنى باشلىدى، ئۇ قانۇن دوختۇرلۇق جەھەتتىن تەكشۈرۈش كەسپىنى يولغا قويدى، ئۇ ئاساسەن جەسەتنىڭ تاشقى ئەزالىرىنى تەكشۈرۈش، جەسەتنى ئوپېراتسىيە قىلىش ۋە ماددىي پاكىتلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلىدى. 1984 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى قانۇن دوختۇرلۇق خىزمىتىنى باشلىدى. 1982 - يىلى قانۇن دوختۇرى جۇڭ مۇشىڭ ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ۋە قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، مەكىت، مارالبېشى ناھىيىلىرى، بېگتۈەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى تۇمشۇق شۆبە ئىدارىسى ئۈچۈن 8 قانۇن دوختۇرى تەربىيىلەپ بەردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىدارىلەر قانۇن دوختۇرلۇق خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ژىلايەت بويىچە 15 قانۇن دوختۇرى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدىكىسى 3، شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىكىسى 3، يەكەندىكىسى 2، مەكىتتىكىسى 2، پوسكامدىكىسى بىر، قاغىلىقتىكىسى بىر، مارالبېشىدىكىسى بىر، پەيزاۋاتتىكىسى بىر، قەشقەر يېڭىشەھەردىكىسى بىر.

5) ساقچى ئاپشاركىسى قەشقەر ژىلايىتىنىڭ ساقچى ئاپشاركىسى ئارقىلىق تەكشۈرۈپ بېكىتىش كەسپى 1959 - يىلدىن باشلاندى، بۇ كەسپىنى ئامانلىق بۆلۈمى باشقۇردى. شۇ ۋاقىتتا ئاپشاركا يېتەكچىسىدىن 2سى بار ئىدى، 1959 — 1968 - يىلغىچە ساقچى ئاپشاركىسى 5كە يەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن،

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرىدە، ساقچى ئاپپارىتىنى تەربىيىلەش، تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتى 14 يىل ئۈزۈلۈپ قالدى.

1982 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر ئۆلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ ساقچى ئاپپارىتىنى تەربىيىلەش خىزمىتى ئەسلىگە كەلدى. ئۆلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ساقچى ئاپپارىتىنى ئەترىتى قۇردى، بۇ ئەترەت جىنايى ئىشلار رازۋېدكا بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. بۇ ئەترەتنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 10 مىڭ كۋادرات مېتىردىن ئاشىدۇ، 14 ئېغىز ئاپپاركا كەپسى، بىر ئېغىز پەرق ئېتىش ئۆيى، بىر ئېغىز ئاشخانا، 4 يۇرۇش تەربىيىلىگۈچىلەر ياتقى بار. مەشىق مەيدانى ۋە چوڭ تىپتىكى مەشىق ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان توساق بار، 4 ئادەمنىڭ 2سى مەشىق يېتەكچىسى، 2سى ئىشچى. 1990 - يىلى ئاپپاركا ئەترىتىدە 4 ئاپپاركا بار بولدى.

2. جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش

1983 - يىل 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى مەركەزنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر ئۆلايىتى جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى (قىسقارتىلىپ قاتتىق زەربە بېرىش دېيىلدى). «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى 1983 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى باشلىنىپ 1987 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئاياغلاشتى، بۇ كۈرەش 3 يىل 4 ئاي داۋاملاشتى، 3 قېتىملىق جەڭ، 9 قېتىملىق ئېلىشىش بولدى.

«قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدە، ئۆلايەت بويىچە ھەرخىل جىنايەتچى ئۇنسۇردىن 3021ى قولغا چۈشۈرۈلدى، جىنايەتچىلەر شايكىسىدىن 128ى بىتچىت قىلىندى، 429 شايكا ئەزاسى قولغا چۈشتى، بۇنىڭ ئىچىدە 79 ئادەم ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى، 25 ئادەمنىڭ ئۆلۈم جازاسى كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىشقا بۇيرۇلدى، 34 ئادەمگە مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلدى، 2833 ئادەمگە مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلدى. قالغانلىرىنىڭ جازاسى كەچۈرۈم قىلىندى ۋە تەربىيە بېرىلگەندىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى.

«قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى ئارقىلىق، قەشقەر ئۆلايىتىدە جىنايى ئىشلار دېلولىرى كۆرۈنەرلىك ئازايدى. «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدىن ئىلگىرىدىكى 3 يىل 4 ئاي ئىچىدە يۈز بەرگەن دېلو 10 مىڭ 563 ئىدى، «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدىن كېيىن 5177گە چۈشۈپ، 49% تۆۋەنلىدى. ئامانلىق دېلولىرىنىڭ تۆۋەنلەش نىسبىتى تېخىمۇ يۇقىرى بولدى، «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدىن ئىلگىرىكى 3 يىل 4 ئاي ئىچىدە يۈز بەرگەن دېلو 21 مىڭ 672 ئىدى، «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدىن كېيىن 8505كە چۈشۈپ، 61% تۆۋەنلىدى.

§7. ئىچكى قوغداش، مۇھاپىزەت

1. ئىچكى قوغداش تەشكىلاتى

قەشقەر ئۆلايىتىنىڭ ئىچكى قوغداش خىزمىتى 1950 - يىلدىن باشلاندى، بۇ خىزمەتكە سىياسىي قوغداش بۆلۈمىنىڭ 2 - گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى. 1953 - يىلى ئىچكى قوغداش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، 3 كادىر سەپلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ قۇرۇلۇش شىركىتى (ھازىرقى شىنجاڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتى)، قەشقەر يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى رېمونت زاۋۇتى (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى)، «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى قاتارلىق ئورۇنلاردا قوغداش بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1965 - يىلغا كەلگەندە ئۆلايەت بويىچە 83 ئىقتىسادىي ساقچى بار ئىدى. ئىقتىسادىي

ساقچىلارنى زاۋۇت، كان - كارخانىلار ئۆزى قويۇپ، ئۆزى بېقىپ، ئۆزى ئىشلەتكەچكە، باشقۇرۇش بىرەك، تۈزۈم مۇكەممەل بولمىدى، يەنە بەزى مەسىلىلەر ساقلاندى. كېيىن يۇقىرىنىڭ يوليورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتى ئىقتىسادىي ساقچى قوشۇنىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. 1981 - يىلى ئىقتىسادىي ساقچى قوشۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىقتىسادىي ساقچى 759غا يەتتى، ئۇلار 27 زاۋۇت، كان - كارخانىغا ئورۇنلاشتى.

2. دۆلەت ئورگىنىنى قوغداش

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ئىچكى قوغداش خادىملىرى ئاساسلىقى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق 13 پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ باش ئورگىنىدىكى ئورۇنلارنىڭ ئىچكى قوغداش خىزمىتىنى ۋە جاسوس، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. 1950 - يىلى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق 13 ئورگان - ئىدارىدىكى 628 كادىرنىڭ سىنىپىي تەركىبى ئېنىقلاندى، جاسوسلۇق گۇماندارلىرى، ئەكسىيەتچىل تەشكىلاتلارنىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى، خائىن «يىگۈەنداۋ» ئەزالىرى بولۇپ 42 ئادەم تەكشۈرۈپ چىقىلدى. 1955 - يىل 7 - ئايدىن 1956 - يىل 9 - ئايغىچە ۋىلايەتتىكى ئورگانلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا خەنزۇ كادىرلار ئارىسىدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى، ۋىلايەت بويىچە 3131 كادىر «تازىلاش» خىزمىتىگە قاتناشتى. «تازىلاش» ئوبيېكتى 148 بولۇپ، «تازىلاش» قا قاتناشقانلارنىڭ 72.4% نى ئىگىلىدى. 1950 — 1956 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى ئىدارە - ئورۇنلاردا يۈز بەرگەن ئامانلىق دېلوسى 344كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە بۇزغۇنچىلىق ھادىسىسى 28، جىنايەت گۇمانداری 12، مەخپىيەتلىكنى يوقىتىش، ئاشكارىلاش دېلوسى 15، ئوغرىلىق دېلوسى 23، ئۇنىڭدىن باشقا ئامانلىق دېلوسى 266. 78 دېلو تەكشۈرۈپ پاش قىلىندى.

3. مۇھاپىزەت خىزمىتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇھاپىزەت خىزمىتى 1950 - يىلى خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىدا سىياسىي قوغداش بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن باشلاندى، مۇھاپىزەت ئوبيېكتى ئاساسلىقى پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ باش ئورگىنى ۋە ئىلمىي تەكشۈرۈشتە بولۇۋاتقان، جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىۋاتقان سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مۇتەخەسسىسلەر بولدى. 1972 - يىلى مەركەزدىن يەرلىككىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتىنىڭ قوغداش تارمىقى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1984 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ مۇھاپىزەت خىزمىتى يېغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا قوغداش بۆلۈمى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇھاپىزەت خىزمىتى كەسىپلىشىش، مۇنتىزىملىشىش يولىغا ماڭدى.

1) مۇھىم ئەربابلارنى قوغداش 1956 - يىل 6 - ئايدا مەركىزىي ھەربىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋۇن رەئىسى يې جيەنيىڭ قەشقەرگە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ۋە يېتەكچىلىك قىلىشقا كەلدى. 1958 - يىل 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى مەركىزىي ھەربىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋۇن رەئىسى جۇدې قەشقەرگە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلدى. ئەينى چاغدا دۆلىتىمىز ئەمدىلا پىلانلىق ئىگىلىك مەزگىلىگە كىرگەن بولۇپ، شەھەرنىڭ ئامانلىق ئەھۋالى بىر قەدەر مۇرەككەپ، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارنىڭ ھەرىكىتى يەنىلا خېلى غالجىرلاشقانىدى. ئۇلار تېخىمۇ خۇپيانە، تېخىمۇ ھىيلىگەرلىك ۋاستىسى بىلەن پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە يوشۇرۇن سۇيىقەست قىلىش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتاتتى، بۇ خىل ئەھۋالدا مۇھاپىزەت خىزمىتىدە رازۋېدكا قىلىش، تەكشۈرۈش، ئامانلىق، ئىچكى قوغداش خىزمىتىنىڭ زىچ ماسلاشتۇرۇش چارىسى قوللىنىلىپ، دۇشمەن ئەھۋالىنى، جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئىگىلەش، ۋەزىيەتنى كونترول قىلىش خىزمىتى

كۆچەيتىلىپ، مۇھاپىزەت ۋەزىپىسى ئورتاق تىرىشچانلىق ئارقىلىق ئورۇندالدى.

1963 — 1966 - يىلىغچە جۇ ئېنلەي، چېن يى، لو رۇيچېن، خې لۇك، نې رۇڭجېن قاتارلىق پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرى قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى. 1975 - يىل 10 - ئاينىك 4 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىك مۇئاۋىن مۇدىرى ئۇ لەنفۇ مەركەز ھال سوراش ئۆمىكىنى باشلاپ قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھال سوراش ئۇچۇن كەلدى. 1983 — 1990 - يىلىغچە كاك شېئىن، فاك يى، لۇ جېڭساۋ، بەنچەن ئېررەنى، چۆچىجەنزەن، خۇ ياۋباك، تيەن جيۇن، ۋەن لى، ليۇ لەنتاۋ، جياك خۇا، ياك جېڭرېن، گۇ مۇ، لياۋ خەنشېك، لى تيېيىنك، ئىسمائىل ئەمەت، سەيپىدىن ئەزىزى، ۋاك ئېنماۋ، لى پېك، ياك رۇدەي، چياۋ شى، جياك زېمىن، ياك بەيىنك قاتارلىق پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرى قەشقەرگە كەلدى. مۇھاپىزەت تارماقلىرى ۋەزىپە ئېغىر، تەلەپ يۇقىرى، ئۆزگىرىش كۆپ بولۇۋاتقان ئەھۋالدا، مۇھاپىزەت ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، ئاپپاراتنى تەڭشەپ، تەدبىرلەرنى ئەملىيلەشتۇرۇپ، مەركەز رەھبەرلىرى ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىنىڭ قەشقەردە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەن چاغدىكى بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى.

2) ئەزىز مېھمانلارنى قوغداش　1969 - يىلى كامبودژانىڭ رەئىسى نورۇدۇم سىخانۇك چېڭۋاڭ قەشقەردە زىيارەتتە بولدى. 1984 — 1990 - يىلغىچە قەشقەردە زىيارەتتە بولغان چەت ئەل رەھبەرلىرى 18 تۈركۈمگە يەتتى، بۇنىڭ ئاساسلىقلىرى: 1989 - يىل 5 - ئاينىك 13 - كۈنى ئىراننىڭ پىرىزدېنتى ھۇمەينى قەشقەردە زىيارەتتە بولدى؛ 1990 - يىل 4 - ئاينىك 18 - كۈنى تايلاننىڭ مەلىكىسى قەشقەردە دوستانە زىيارەتتە بولدى؛ 1990 - يىل 8 - ئاينىك 20 - كۈنى سىنگاپورنىڭ 1 - مۇئاۋىن زۇڭلىسى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى. بۇ ئەزىز مېھمانلار قەشقەردە زىيارەتتە بولغان مەزگىلدە، قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ قوغداش بۆلۈمى مۇھاپىزەت خىزمىتى لايىھىسىنى ئەستايىدىل تۈزۈپ، ئۇلارنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى.

§8. نوپۇس مەمۇرىيىتى

1. نوپۇس باشقۇرۇش

1950 - يىل 11 — 12 - ئايلاردا قەشقەر ۋىلايىتى ئالدى بىلەن قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىدە نوپۇس تەكشۈرۈش، تەكتىنى ئېنىقلاش ۋە رويخەتكە ئېلىش خىزمىتىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى. بۇ 2 ناھىيىدىكى شەھەر ئاھالىلىرىگە «نوپۇس دەپتىرى» تارقىتىلدى. 1951 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىدىن 207 كادىر - ساقچى ئاجرىتىپ، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، ئاتۇش، يېڭىسار، يوپۇغا، مارالبېشى، سارىقول (ھازىرقى تاشقورغان ناھىيىسى) دىن ئىبارەت 7 ناھىيىدە كەك كۆلەمدە نوپۇس تەكشۈرۈش، رويخەتكە ئېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. بۇ 7 ناھىيىدىكى 106 يېزا - بازار تەكشۈرۈلدى، 1952 - يىلغىچە 1 مىليون 19 مىڭ 744 ئادەم رويخەتكە ئېلىنىدى. 1951 - يىلى يەنە جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى تاشقى ئىشلار بۆلۈمى، جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقى ئىشلار بويىچە تىزىملاپ رويخەتكە ئېلىش ئۆمىكىنىڭ تەلىپى بويىچە، قەشقەردە ئولتۇراقلاشقان ھىندىستان، پاكىستان، ئافغانىستان قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ مۇھاجىرلىرى تىزىمغا ئېلىنىدى. ئەينى ۋاقىتتا مۇھاجىرلاردىن 150 ئائىلە، 601 ئادەم بار ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مۇھاجىرلار نوپۇسىنى تەكشۈرۈش ۋە باشقۇرۇش خىزمىتى كۆپ قېتىم قانات يايدۇرۇلدى. 1954 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە قەشقەر، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يوپۇغا، پەيزاۋات، ئاتۇش،

ئۇلۇغچات، مارالبېشى، تاشقورغاندىن ئىبارەت 9 ناھىيە، بىر شەھەر قارىدى، ئومۇمىي نوپۇسى 1 مىليون 440 مىڭ 579 ئىدى. 1956 - يىل 7 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ۋە يەكەن ژىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ژىلايىتى تەۋەسىدە قەشقەر شەھىرى ۋە قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت، پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا، تاشقورغاندىن ئىبارەت 11 ناھىيە (شەھەر) بار بولدى. 1962 - يىلىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ژىلايىتىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 1 مىليون 748 مىڭ 289غا يەتتى. 1966 — 1976 - يىلغىچە داۋاملاشقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، نوپۇس باشقۇرۇش خىزمىتى بىر مەھەل ئۇزۇلۇپ قالدى. ماتېرىياللارمۇ يېتەرلىك بولمىدى. 1982- يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نوپۇس مەملىكەت بويىچە 3 - قېتىم تەكشۈرۈلگەندە قەشقەر ژىلايىتىدىكى 11 ناھىيە، بىر شەھەردىكى ئاھالە 5191 مىڭ 482، نوپۇس 2 مىليون 376 مىڭ 805 ئىكەنلىكى، 1990- يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نوپۇس مەملىكەت بويىچە 4 - قېتىم تەكشۈرۈلگەندە قەشقەر ژىلايىتىنىڭ نوپۇسى 2 مىليون 853 مىڭ 634 ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى.

2. ئاھالىلەر كىملىكى تارقىتىش

1987 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئاھالىلەر كىملىكى تارقىتىش خىزمىتى يېغىنى ئېچىپ، قەشقەر ژىلايىتىنى ئاپتونوم رايون بويىچە بۇ خىزمەت نۇقتىدا سىناق قىلىنىدىغان رايون قىلىپ بېكىتتى ھەمدە كىملىك تارقىتىش خىزمىتى ئالدىن باشلاندى. شۇ يىلى 12 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لەردە كىملىك تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون 213 مىڭ 600 يۈەن خىراجەت ئاجرىتىپ بەردى. ژىلايەت بويىچە 3000 ئادەم ئاجرىتىلدى، 50 ماشىنكا، 70 يۈرۈش ئىشكاپ سەپلەپ بېرىلدى، كىملىك ئۇچۇن سۈرەت تارتىش ئورنىدىن بىرى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا 2 ئاپپارات بېرىلدى. ناھىيە (شەھەر) لەر يوللىغان ئاھالىلەرنىڭ كىملىكى، كارتا ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى تەرىپىدىن قايتا سۈرەتكە تارتىلغاندىن كېيىن جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ كىملىك ئىشلىشىگە يوللاندى. 1990- يىل 6 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىدە نوپۇس مەمۇرىيىتى بۆلۈمى، بۆلۈمچىسى قۇرۇلۇپ، ژىلايەت بويىچە ئاھالىلەرگە كىملىك تارقىتىش خىزمىتى نوپۇس باشقۇرۇش كەسپىنىڭ مەزمۇنىغا كىرگۈزۈلدى. 1990 - يىلىڭ ئاخىرىغىچە ژىلايەت بويىچە 1 مىليون 200 مىڭ ئادەمگە كىملىك تارقىتىلدى، بۇ گۇۋاھنامە تارقىتىشقا تېگىشلىك 1 مىليون 841 مىڭ ئادەمنىڭ %18.65نى تەشكىل قىلدى.

§9. چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە قەشقەر ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ سىياسىي قوغداش بۆلۈمىدە تاشقى ئىشلارنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 2 ئۇيغۇر كادىر ۋە بىر خەنزۇ كادىردىن تەركىب تاپقان بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى پۇقرالارنىڭ خۇسۇسىي ئىش بىلەن چېگرىدىن چىقىش - كىرىش خىزمىتىنى باشقۇرۇش بولدى. 1982 - يىل 11 - ئايدا خونجىراپ پورتى سىرتقا ئېچىۋېتىلدى، بۇنىڭ بىلەن چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ كەسپىي ئىشلىرى ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى. 1984 - يىل 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى گوۋۇيۈەن قەشقەرنى مەملىكەت بويىچە B دەرىجىلىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن شەھەرلەر قاتارىغا كىرگۈزدى. قەشقەر ژىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا چەت ئەللىكلەرنى باشقۇرۇش ۋە چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلدى، بۇ بۆلۈمگە 6

كادىر سەپلەندى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە خادىمى 11گە يەتتى.

1. جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىشىنى باشقۇرۇش

1984 - يىلى 188 ئادەمنىڭ ماتېرىيالى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن چېگرىدىن چىقىدىغانلار 312 ئائىلە، 1143 ئادەم، جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىگە يوللانغىنى 258 ئائىلە، 940 ئادەم، تەستىقلانغىنى 173 ئائىلە، 645 ئادەم، چېگرىدىن چىقىپ ئولتۇراقلىشىدىغانلار 10 ئائىلە، 45 ئادەم، 1985. يىلى 7 دۆلەت ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېن رايونلىرىغا تۇغقان يوقلاش، ھەج قىلىش، ئولتۇراقلىشىشنى ئىلتىماس قىلغانلار 1969 ئادەم، تەستىقلانغىنى 689 ئادەم، بۇنىڭ ئىچىدە چېگرىدىن چىقىپ ئولتۇراقلىشىدىغانلار 64 ئادەم (شياڭگاڭ، ئاۋمېن رايونىدا ئولتۇراقلىشىدىغانلار 4 ئادەم)، تەستىقلانغىنى 50 ئادەم، 1986 - يىل 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى، دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى، قاتناش مىنىستىرلىكى بىرلىكتە ئالاقىدار يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپىنى ئېلان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش خىزمىتى قانۇن بويىچە باشقۇرۇش يولىغا چۈشتى. 1986 - يىلى 2678 ئادەم 10 دۆلەتكە چىقىشنى ئىلتىماس قىلدى، 759 ئادەم تەستىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە چېگرىدىن چىقىپ تۇغقان يوقلايدىغانلار 2511، تەستىقلانغىنى 754؛ چېگرىدىن چىقىپ ئولتۇراقلىشىشنى ئىلتىماس قىلغانلار 5، تەستىقلانغىنى 5. 1987 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ تەستىقى يولىورۇقى بويىچە غەربىي ئاسىيادىكى دۆلەتلەرگە بېرىپ تۇغقان يوقلايدىغانلار ۋە ھەج قىلغۇچىلارنى ئايرىپ تەكشۈرۈپ تەستىقلاش يولغا قويۇلدى. شۇ يىلى 8 دۆلەتكە تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن چىقىدىغان، ئولتۇراقلىشىدىغانلار 9297 بولۇپ، ئولتۇراقلىشىشقا تەستىقلانغىنى 7، تۇغقان يوقلايدىغانلار 461. 1988 - يىلى چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش خىزمىتى تاشقى ئىشلار ساقچىلىرىنىڭ ئىدىيىۋى تەربىيە خىزمىتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالدى، تۇرلۇك كىنىشكا بېجىرىش تۈزۈملىرى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ۋە ئەملىيلەشتۈرۈلدى. شۇ يىلى تۇغقان يوقلاش، ئولتۇراقلىشىشقا ئىلتىماس قىلغانلار 1169 ئادەم، تەستىقلانغىنى 459 ئادەم، بۇنىڭ ئىچىدە چېگرىدىن چىقىپ ئولتۇراقلىشىدىغانلار 68 ئادەم، تەستىقلانغىنى 34 ئادەم، 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە چېگرىدىن چىقىپ تۇغقان يوقلاش، ئولتۇراقلىشىش ئىلتىماسىنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش شەرتلىرىنى ئاشكارا ئېلان قىلىش يولغا قويۇلدى. 7 دۆلەت ۋە رايونغا تۇغقان يوقلاش، ئولتۇراقلىشىش ئۈچۈن چېگرىدىن چىقىشنى ئىلتىماس قىلغانلار 1401 ئادەم، تەستىقلانغىنى 985 ئادەم، بۇنىڭ ئىچىدە تۇغقان يوقلاشقا تەستىقلانغىنى 892 ئادەم، ئولتۇراقلىشىشقا تەستىقلانغىنى 93 ئادەم. 1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا 5 كىشىلىك چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى تەستىقلاش خىزمىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ تۇغقان يوقلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى قاتتىق ئىجرا قىلىندى. شۇ يىلى 9 دۆلەت ۋە رايونغا تۇغقان يوقلاش، ھەج قىلىش، ئولتۇراقلىشىش ئۈچۈن چېگرىدىن چىقىشنى ئىلتىماس قىلغان 1460 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ، 119 ئادەم تەستىقلاندى.

2. چەت ئەللىكلەر ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار خىزمىتىنى باشقۇرۇش

1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە تۇغقان يوقلاش، ساياھەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن چەت ئەللىك، چەت ئەل تەۋەلىكىدىكى جۇڭگولۇقلار ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار 28 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەن بولۇپ، 2300 ئادەم (قېتىم). 1985 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى خوجىراپ پورتى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىگە تۇغقان يوقلاش، ساياھەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن چەت ئەللىك، چەت ئەل تەۋەلىكىدىكى جۇڭگولۇق، شياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار بولۇپ 37 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەن 7381 ئادەم

(قېتىم) گە يېتىپ، 1984 - يىلدىكىدىن %220.9 كۆپەيدى. 1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 1- كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چەت ئەللىكلەرنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىشىنى باشقۇرۇش قانۇنى» (قىسقارتىلىپ «باشقۇرۇش قانۇنى» دەپىلىدۇ) يولغا قويۇلدى. شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چەت ئەللىكلەرنىڭ چېگرىدىن كىرىش - چىقىشىنى باشقۇرۇش قانۇنىنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى»نى ئېلان قىلدى. «باشقۇرۇش قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن چەت ئەللىكلەرنى باشقۇرۇش خىزمىتى قانۇن بويىچە باشقۇرۇش ئىزغا سېلىنىپ، قەشقەرگە كەلگەن چەت ئەللىكلەرنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتى كۆچلۈك كاپالەتكە ئىگە قىلىندى. قەشقەر ۋىلايىتىگە تۇغقان يوقلاش، ساياھەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن چەت ئەللىك، چەت ئەل تەۋەلىكىدىكى جۇڭگولۇق، شىياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار، مۇھاجىرلاردىن 1986 - يىلى 48 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەنلەر 13 مىڭ 930 ئادەم (قېتىم) گە، 1987 - يىلى 51 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەنلەر 17 مىڭ 381 ئادەم (قېتىم) گە، 1988 - يىلى 60 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەنلەر 32 مىڭ 631 ئادەم (قېتىم) گە يېتىپ، 1987 - يىلدىكىدىن %87.7 كۆپەيدى. 1988 - يىلى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تاشقى ئىشلار خىزمىتىنى نىشانلىق باشقۇرۇش لايىھىسى» تۈنجى قېتىم تۈزۈپ چىقىلىپ، چەت ئەللىكلەرنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە قارىتا كونكرېت تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1989 - يىلى 61 دۆلەت ۋە رايوندىن كەلگەنلەر 29 مىڭ 257 ئادەم (قېتىم) بولۇپ، 1988 - يىلدىكىدىن %10 ئازايدى. 1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاقتۇ ناھىيىسى بارىن يېزىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپلاڭ يۈز بەرگەندە چېگرا سىرتىدىكى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ قۇتراتقۇلۇق قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى تۈزگەن «تاشقى ئىشلارنى باشقۇرۇش خىزمىتى توغرىسىدىكى 10 تۈرلۈك بەلگىلىمە»، «نۆۋەتتە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ سىرتقا قارىتا ئېچىۋېتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش توغرىسىدىكى كونكرېت لايىھە»دە، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋىلايەت، ئوبلاستلارنىڭ سىرتقا قارىتا ئېچىۋېتىلمىگەن رايون ئىكەنلىكى، چەت ئەللىكلەرنىڭ ساياھەت ئۈچۈن كېلىشى چەكلىنىدىغانلىقى ئېلان قىلىندى. خونجىراپ پورتىنى ئېچىش ئىشى كېچىكتۈرۈلۈپ 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە تۇغقان يوقلاش، ساياھەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن چەت ئەللىكلەر تەۋە دۆلەت ۋە رايون 61دىن ئاشتى، كەلگەنلەر 29 مىڭ 848 ئادەم ئادەم (قېتىم) گە يېتىپ، 1989 - يىلدىكىدىن %2 كۆپەيدى.

§10. قاتناش باشقۇرۇش

1. ئاپپارات، قوشۇن

1987 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - يېزا تاشيول قاتنىشىنى باشقۇرۇشقا جامائەت خەۋپسىزلىكى، قاتناش، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى تارمىقى مەسئۇل ئىدى. 1987 - يىل 9 - ئايدا گۇۋۇيۈەننىڭ «تاشيول قاتنىشىنى باشقۇرۇش تۈزۈمى ئىسلاھاتى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»ىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قاتناش نازارىتىنىڭ [1987] 408 - نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى ئۆتكۈزۈۋېلىش بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتىنىڭ تەپسىلىي پرىنسىپى بويىچە، ئۆتكۈزۈۋېلىش - ئۆتكۈزۈپ بېرىش خىزمىتى 1987 - يىل 9 - ئايدا ئومۇمىيۈزلۈك ئاخىرلاشتى، بۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتنىڭ شەھەر - يېزا تاشيول قاتنىشىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى. 1987 - يىل 12 - ئايدا ش ت ق [1987] 46 - نومۇرلۇق ھۆججەتتىكى «ئاپتونوم رايونلۇق ھەر دەرىجىلىك قاتناش باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇش ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتناش باشقۇرۇش

كەسپىي خادىملار شتاتىنى تەقسىم قىلىش لايىھىسى توغرىسىدىكى دوكلات»قا ئاساسەن، قەشقەر ئۆلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا قاتناش باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلدى، بۇ بۆلۈم سىرتقا قارىتا قاتناش ساقچى چوڭ ئەترىتى دەپ ئاتالدى، بىر ئەترەت باشلىقى، بىر يېتەكچى، 2 مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى قويۇلدى. قارىمىقىدا ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى (مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىك) بولۇپ، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى بۇ ئورۇننىڭ مەسئۇللۇقىنى ئۈستىگە ئالدى، ئۇنىڭدىن باشقا بىر مۇئاۋىن باشلىق قويۇلدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قاتناش ساقچى ئاپپاراتىدىكى خادىملارنىڭ شتاتى 96 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە تەۋەسى 19، قەشقەر شەھىرىگە تەۋەسى 10، ناھىيىلەرگە تەۋەسى 67. 1988 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ قاتناش باشقۇرۇش بۆلۈمى باشقۇرۇشىدىكى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1988 - يىل 4 - ئايدا ئۆتكۈزۈۋېلىش بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتى ئاخىرلاشتى. قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ بېرىلىپ قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە قاتناش كادىر - ساقچىسى 177گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي شتات 96، مەمۇرىي شتات 81. ئۇنىڭدىن باشقا يالاپ ئىشلىتىلگەن قاتناش خادىمى 60؛ بۆلۈم ۋە مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىك كادىردىن 2سى، يېتەكچىدىن بىرى، بىر باشلىق، بىر مۇئاۋىن باشلىق قويۇلدى.

2. ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش

1965 — 1984 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىدىن 5310 چوڭ تىپتىكى ئاپتوموبىل، 1036 كىچىك تىپتىكى ئاپتوموبىل، 843 موتسىكلىت، 2322 يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ترانسپورت ئاپتوموبىلى بار بولدى. ئالاقىدار ھۆججەتلەرنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر شەھىرىدە ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى باشقارمىسىدا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلۇپ، تۈرلۈك ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى باشقۇرۇلدى. 1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە شەخسىي ئاپتوموبىل 5822گە، ئاممىۋى قاتناش ئاپتوموبىلى 5069غا، خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىقتىكى ئاپتوموبىل 753 (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئاپتوبۇس 99) كە، چوڭ تىپتىكى ئاپتوموبىل 3546 (بۇنىڭ ئىچىدە خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىقتىكى ئاپتوموبىل 259) كە، مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 209غا، كىچىك ئاپتوموبىل 258 (بۇنىڭ ئىچىدە شەخسىلەرنىڭ 6) گە، كىچىك تىپتىكى يۈك ئاپتوموبىلى 207 (بۇنىڭ ئىچىدە شەخسىلەرنىڭ 5) گە، ئالاھىدە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 22گە، ئىككى چاقلىق موتسىكلىت 475 (بۇنىڭ ئىچىدە شەخسىلەرنىڭ 270) كە، ئۈچ چاقلىق موتسىكلىت 92گە، چاقلىق تراكتور 379 (بۇنىڭ ئىچىدە شەخسىلەرنىڭ 21) غا، قول تراكتورى 435 (بۇنىڭ ئىچىدە شەخسىلەرنىڭ 92) كە يەتتى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۈرلۈك ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى 6164كە يېتىپ، 1985 - يىلدىكىدىن 343ى؛ ئاممىۋى قاتناش ئاپتوموبىلى 5382گە يېتىپ، 1985 - يىلدىكىدىن 314ى؛ شەخسىلەرنىڭ ئاپتوموبىلى 782گە يېتىپ، 1985 - يىلدىكىدىن 29ى كۆپەيدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە چوڭ ئاپتوبۇس 133 (شەخسىلەرنىڭ 19)، چوڭ تىپتىكى ئاپتوموبىل 933، ئالاھىدە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 32، موتسىكلىت 761 (شەخسىلەرنىڭ 410)، چاقلىق تراكتور 155، قول تراكتورى 371.

1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ماتورلۇق قاتناش ۋاستىسى 8129غا يېتىپ، 1986 - يىلدىكىدىن 1955ى كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىۋى قاتناش ئاپتوموبىلى 6549غا يېتىپ، 1986 - يىلدىكىدىن 1167سى؛ خۇسۇسىي ئاپتوموبىل 1570گە يېتىپ، 1986 - يىلدىكىدىن 788ى كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئاپتوبۇس 203 (شەخسىلەرنىڭ 84)، مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 215، كىچىك ئاپتوموبىل 1214، ئالاھىدە

ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 32، ئىككى چاقلىق موتسىكلىت 885 (شەخسىلەرنىڭ 806)، ئۈچ چاقلىق موتسىكلىت 160 (شەخسىلەرنىڭ 10)، چاقلىق تراكتور 171 (شەخسىلەرنىڭ 16)، قول تراكتورى 391 (شەخسىلەرنىڭ 20).

1988 - يىلى تاشيول قاتناش مىخانىزمى ئىسلاھاتىغا ئەگىشىپ، ئەسلىدىكى ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ئورنى ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. قەشقەر شەھەرلىك ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى ۋە ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش ئورنى قوشۇۋېتىلىپ قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلدى. شۇ يىلى بارلىق ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىغا قارىتا ستاتىستىكىلاشتۇرۇپ جەدۋەل تۈرغۇزۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قاتناش ۋاسىتىسى 15 مىڭ 158گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت ئىگىدارچىلىقىدىكىسى 10 مىڭ 329، شەخسىلەرنىڭ 4829؛ چوڭ ئاپتوبۇس 635 (شەخسىلەرنىڭ 113، ئىمپورت قىلىنغان ئاپتوموبىل 21)، چوڭ تىپتىكى يۈك ئاپتوموبىلى 5892 (شەخسىلەرنىڭ 659، ئىمپورت قىلىنغان ئاپتوموبىل 1222)، كىچىك ئاپتوبۇس 1682 (شەخسىلەرنىڭ 202، ئىمپورت قىلىنغان ئاپتوموبىل 333)، كىچىك تىپتىكى يۈك ئاپتوموبىلى 258 (شەخسىلەرنىڭ 36، ئىمپورت قىلىنغان ئاپتوموبىل 31)، يولۇچى، يۈك ئاپتوموبىلى 843 (شەخسىلەرنىڭ 13، ئىمپورت قىلىنغان ئاپتوموبىل 129)؛ ئىككى چاقلىق موتسىكلىت 3028 (شەخسىلەرنىڭ 2653، ئىمپورت قىلىنغىنى 1160)، ساندۇقلۇق ئۈچ چاقلىق موتسىكلىت 251 (شەخسىلەرنىڭ 207)، كوزوپلۇق ئۈچ چاقلىق موتسىكلىت 135 (شەخسىلەرنىڭ 127)، چاقلىق تراكتور 155، مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان مىخانىك ئاپتوموبىل 105، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ترانسپورت ئاپتوموبىلى 476 (شەخسىلەرنىڭ 322). شۇ يىلى تەكشۈرۈلگەن ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىسى 9314 (بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تىپتىكى ئاپتوموبىل 5556، كىچىك تىپتىكى ئاپتوموبىل 2260، چاقلىق تراكتور 131، كىچىك تراكتور 234، موتسىكلىت 1040، يېنىك تىپتىكى موتسىكلىت 93).

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ھەرخىل ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىسى 17 مىڭ 497گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمنىڭ ئىشىغا ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 11 مىڭ 144كە يېتىپ، 1989 - يىلدىكىدىن 815ى، شەخسىلەرنىڭ ئاپتوموبىلى 6353كە يېتىپ، 1524ى كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئاپتوبۇس 702 (شەخسىلەرنىڭ 130، ئىمپورت قىلىنغىنى 21)، چوڭ تىپتىكى يۈك ئاپتوموبىلى 6068 (شەخسىلەرنىڭ 692، ئىمپورت قىلىنغىنى 1229)، كىچىك ئاپتوبۇس 2017 (شەخسىلەرنىڭ 44، ئىمپورت قىلىنغىنى 31)، كىچىك تىپتىكى يولۇچى، يۈك ئاپتوموبىلى 993 (شەخسىلەرنىڭ 18، ئىمپورت قىلىنغىنى 38)، مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 531 (ئىمپورت قىلىنغىنى 96)، ئالاھىدە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 239 (ئىمپورت قىلىنغىنى 9)، ئىككى چاقلىق موتسىكلىت 4340 (شەخسىلەرنىڭ 143، ئىمپورت قىلىنغىنى 4)، يېنىك تىپتىكى موتسىكلىت 507 (شەخسىلەرنىڭ 264)، كوزۇپلۇق ئۈچ چاقلىق موتسىكلىت 168 (شەخسىلەرنىڭ 160)، چاقلىق تراكتور 414 (شەخسىلەرنىڭ 132)، كىچىك تىپتىكى تراكتور 156 (شەخسىلەرنىڭ 117)، قول تراكتورى 155 (شەخسىلەرنىڭ 50)، مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان مىخانىك ئاپتوموبىل 105، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 501 (شەخسىلەرنىڭ 343).

3. قاتناش ھادىسىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش

1987 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر - يېزا تاشيوللىرىنىڭ سۈپىتى ناچار، باشقۇرۇش ئۇلچىمى تۆۋەن بولۇپ، ئادەم بىلەن ئاپتوموبىل بىر يولغا كىرىۋالىدىغان ئەھۋاللار كۆپ ئىدى. قاتناش باشقۇرۇشقا جامائەت خەۋپسىزلىكى، قاتناش، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تارمىقى مەسئۇل ئىدى. شۇنىڭدىن

كېيىن تاشيولنىڭ قاتناش شارائىتى ئۇزلۇكسىز ياخشىلانغان، قاتناش ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش سالمىقى ئاشۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىقتىسادنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى، تاش يولدىكى ئاپتوموبىللارنىڭ كۆپىيىشى، بەزى باشقۇرۇش تەدبىرنىڭ جايىدا ئەمەسلىكى سەۋەبىدىن قاتناش قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلىش ھادىسىلىرى ئۇزۇلمەي يۈز بېرىپ تۇردى، پەۋقۇلئاددە زور قاتناش ھادىسىلىرى كۆپرەك يۈز بەردى.

1987 - يىل 11 - ئاينىڭ 19 - كۈنى يېڭسار ناھىيە شەھەر يېزىسىدىن شوپۇر ھۆسىين مەشىق پىراۋىسى بىلەن 02362—45 نومۇرلۇق شەرق شەملى QE140 تىپلىق چوڭ تېپتىكى ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ، يېڭسار كۆمۈر كېنىدىن كۆمۈر ئېلىپ يېڭسارغا قايتقان، ئاپتوموبىلدا 8 ئادەم بار ئىدى. ئاپتوموبىل قەشقەر — خوتەن تاشيولىنىڭ 1650 كىلومېتىرلىق جايىغا كەلگەندە، شوپۇرلۇق تەجرىبىسى كەمچىل بولغانلىقى، كەپتە كۆرۈش شارائىتى ياخشى بولمىغانلىقى، قوللانغان تەدبىر مۇۋاپىق بولمىغانلىقى سەۋەبلىك ئاپتوموبىل 9 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى يېڭسار سۇ ئامبىرىغا چۈشۈپ كەتتى. نەتىجىدە 4 ئادەم نەق مەيدانda ئۆلۈش، 3 ئادەم ئېغىر يارىلىنىش، بىر ئادەم يېنىك زەخىملىنىشتەك پەۋقۇلئاددە زور قاتناش ھادىسىسى يۈز بەردى.

1988 - يىل 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر يېڭشەھەر ناھىيە ياپچان بازىرىدىن شوپۇر ئابلىز مەمەت 40275—29 نومۇرلۇق 28 تىپلىق تراكتورغا 37 ئادەمنى ئېلىپ ئاقتۇ ناھىيىسىدىن تويدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئاقتۇ ناھىيىسىگە 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايىغا كەلگەندە، تراكتورنىڭ چوڭ چىرىغى بولمىغاچقا تراكتورنى قول چىرىغى بىلەن يولنى يورۇتۇپ ھەيدەيدۇ، بۇ چاغدا تراكتور كوزۇپىنىڭ سول چاقى كۆزۈڭ گىرۋىكىگە سېپىلىپ چۈشىدۇ، شوپۇر تراكتورنى توختىتىپ تەكشۈرمەي ياكى زۆرۈر تەدبىر قوللانماي، ماي كىلاپانىنى كۆچەپ دەسسەپ تراكتورنى قايتا - قايتا قوزغىتىدۇ، نەتىجىدە كوزۇپ چانقۇچ ئۆزۈلۈپ، كوزۇپ كۆزۈڭ ئاستىدىكى 1.5 مېتىر چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كېتىپ، نەق مەيدانda 14 ئادەم ئۆلۈشتەك پەۋقۇلئاددە زور قاتناش ھادىسىسى يۈز بېرىدۇ. 1988 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى يېڭسار ناھىيە ساغان يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلارنى تەشكىللەپ قەشقەردە كېسەلخانىدا يېتىۋاتقان خىزمەتدىشىنى يوقلاش ئۈچۈن يولغا چىقىدۇ، شوپۇر مەمەت 02448—45 نومۇرلۇق ئازاد ماركىلىق ئاپتوموبىلغا 35 ئادەمنى ئېلىپ ئۈرۈمچى — خوتەن تاشيولىنىڭ 1529 كىلومېتىرلىق جايىغا كەلگەندە، توغرا تارتىش دەستىسى ۋە چوڭ باشلىق گايكا ئاجراپ كېتىپ، ئاپتوموبىل 6 مېتىر ئېگىزلىكتىكى كۆتۈرمە شېغىل يولدا 180 گرادۇس قىيسىيىپ قالىدۇ، نەتىجىدە 4 ئادەم ئۆلۈش، بىر ئادەم ئېغىر يارىلىنىشتەك پەۋقۇلئاددە زور قاتناش ھادىسىسى كېلىپ چىقىدۇ.

1988- يىل 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ دۆلەت ئىلكىدىكى «جوڭيۈەن» ياقۇت زاۋۇتىنىڭ شىنجاڭغا ئېقىپ كەلگەن شوپۇرى چۇ ×× 04194—45 نومۇرلۇق خۇاڭخي ماركىلىق شەخسىي ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ، قاغىلىق — ئالى تاشيولىنىڭ 900+122 كىلومېتىرلىق جايىغا كەلگەندە دۆڭدىن خالاستايدا سېرىلىپ چۈشىدۇ، نەتىجىدە ئاپتوموبىل تاغقا سوقۇلۇپ، 3 ئادەم ئۆلۈش، 6 ئادەم يارىلىنىشتەك پەۋقۇلئاددە زور قاتناش ھادىسىسى يۈز بېرىدۇ.

1989 - يىل 7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىلىك نېفىت شىركىتىنىڭ شوپۇرى ساۋۇت ئاپتوموبىل ھەيدەپ قەشقەردىن قاغىلىققا قايتىدۇ، ئاپتوموبىل قەشقەر — خوتەن تاشيولىنىڭ 22 كىلومېتىرلىق جايىغا كەلگەندە، قارشى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاپتوموبىل بىلەن پاس بېرىشكەن، كېچىدە كۆرۈش شارائىتى ناچار بولغانلىقى، قوللانغان تەدبىرى مۇۋاپىق بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئالدىدىكى يول بويىغا توختىتىپ قويۇلغان ئېشەك ھارۋىسىنى سوقۇپ ئۆرۈۋېتىدۇ، نەتىجىدە بىر ئادەم نەق مەيدانda ئۆلۈش، 2 ئادەم قوتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي ئۆلۈپ كېتىشتەك پەۋقۇلئاددە زور قاتناش ھادىسىسى يۈز بېرىدۇ.

1989 - يىل 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سائەت 18دە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى 3 - شى تىرانسپورت 4 - كالونىنىڭ شوپۇرى يېن ×× 01084—03 نومۇرلۇق «شەرق شامىلى» QE140 تىپلىق چوڭ يۈك ئاپتوموبىلىنى ھەيدەپ تاشقورغان ناھىيىسىدىن قەشقەرگە قايتىدۇ، قەشقەر — تاشقورغان

تاشيولىنىڭ 155 كىلومېتىرلىق جايىغا كەلگەندە توختاپ تاماق يەيدۇ، بۇ چاغدا ئۇ قائىدىگە خىلاپ هالدا 17 ئادەمنى ئاپتوموبىلغا ئېلىۋالىدۇ، ئاپتوموبىل قەشقەر — تاشقورغان تاشيولىنىڭ 300+147 كىلومېتىرلىق جايدىكى سولغا ئەگىلىدىغان يول بېرىش كۆرۈنىكىگە كەلگەندە، شوپۇرنىڭ بىخەستەلىكى، مەشغۇلات قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ ئاپتوموبىلنى تېز هەيدىگەنلىكى سەۋەبلىك، قار ـ مۇز بىلەن قاپلانغان شېغىل يولدا ئاپتوموبىلنى كونترول قىلالماي، ئاپتوموبىل يولنىڭ سول تەرىپىدىكى 32.5 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى دەريا ساهىلىغا چۈشۈپ كېتىدۇ، نەتىجىدە 3 ئادەم نەق مەيدانda ئۆلۈش، بىر ئادەم قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي ئۆلۈش، 4 ئادەم ئېغىر يارىلىنىش، 5 ئادەم يېنىك يارىلىنىشتەك پەۋقۇلئادده زور قاتناش هادىسىسى يۈز بېرىدۇ.

1990 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك قوراللىق ساقچى قىسىم تارماق ئەترىتىنىڭ شوپۇرى تۇردى 1519—WJ—27 نومۇرلۇق «ئازاد» ماركىلىق ئاپتوموبىلنى هاراق ئىچىپ تېز هەيدەپ، يولدا كېتىۋاتقانلارنى سوقۇپ، نەق مەيدانda 2 ئادەم ئۆلۈش، بىر ئادەم قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي ئۆلۈش، بىر ئادەم ئېغىر يارىلىنىش، 5 ئادەم يېنىك زەخمىلىنىشتەك پەۋقۇلئادده زور قاتناش هادىسىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

1990 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى قەشقەر كوناشەهەر ناهىيىلىك سودا ـ سانائەت بانكىسىنىڭ شوپۇرى ئەركىن 60615—45 نومۇرلۇق چوڭ يۈك ئاپتوموبىلىنى هەيدەپ، 36 ئادەمنى ئېلىپ زەمىن يېزىسىغا كۆچەت تىكىش ئۈچۈن ماڭىدۇ. ئاپتوموبىل تراكتور پونكىتى ئالدىدىكى جىددىي بۇرۇلىدىغان جايغا كەلگەندە، ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىپ، 9 ئادەم ئېغىر يارىلىنىش، 11 ئادەم يېنىك زەخمىلىنىشتەك پەۋقۇلئادده زور قاتناش ۋەقەسى پەيدا قىلىدۇ.

11 § . ئوت ئۆچۈرۈش، ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش

1. ئاپپارات، قوشۇن

1952 ـ يىلى قەشقەر شەهەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلدى، بۇ چاغدا 12 ئوت ئۆچۈرگۈچى بار ئىدى. 1965 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ مەملىكەت بويىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوت ئۆچۈرۈش ساقچىلىرىغا قارىتا هەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. نەتىجىدە قەشقەرنىڭ ئەمەلىي ئەهۋالىغا ئاساسەن، قەشقەر شەهەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى 1969 ـ يىلدىن باشلاپ هەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. شۇ يىلى 20 ئادەمنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلدى. 1969 — 1973 ـ يىلغىچە قەشقەر شەهەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىنىڭ ئىدىيىۋى ـ سىياسىي خىزمىتى، ئەسكەر قوبۇل قىلىش خىزمىتى ۋە مەمۇرىي خىزمەتلىرىگە قەشقەر شۆبە هەربىي رايونى ۋاكالىتەن مەسئۇل بولدى. ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش كەسپىي خىزمەتلىرىگە قەشقەر شەهەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى رەهبەرلىك قىلدى. 1973 ـ يىل 12 ـ ئايدىن باشلاپ قەشقەر شەهەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئوت ئۆچۈرۈش، ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش خىزمىتىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش باشقارمىسى باشقۇردى. ئەسكەر قوبۇل قىلىش، هەربىي سەپتىن چېكىندۈرۈش خىزمىتىنى شىنجاڭ هەربىي رايونى ۋاكالىتەن باشقۇردى. ئىقتىسادىي جەهەتتىكى تەمىناتى بىردەك «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئەسكەرلەر ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەمىناتى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى»، «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ تەمىنات ئۆلچىمى» بويىچە ئىجرا قىلىندى، خىراجىتى يەرلىك مالىيىدىن چىقىم قىلىندى.

شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئىشلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بىخەتەرلىكىنىڭ ئېهتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، جۇڭخۇا

ئوت ئۆچۈرۈپ خەتەردىن قوتۇلدۇرۇش.

خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ 17 ـ قېتىملىق مەملىكەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايونلىنىڭ 13 ـ قېتىملىق جامائەت خەۋپسىزلىكى يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1980 ـ يىل 3 ـ ئايدا قەشقەر ئۇلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، ھەربىي ۋەزىپە ئۆتەش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، 7 شتات بېرىلدى. ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمى قەشقەر ئۇلايىتلىنىڭ ئوت ئۆچۈرۈش، ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش ۋە قوشۇننى مەۋرىي جەھەتتىن باشقۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولدى. شۇ يىلى قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىمۇ مۇناسىپ ھالدا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، 4 شتات بېرىلدى. تەۋەلىك بويىچە ئۇلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ئارقىدىنلا يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى. يەكەن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدا 1987 ـ يىلى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلۇپ، 3 شتات بېرىلدى. 1982 ـ يىلى مەركەزنىڭ [1982] 30ـ نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، مەملىكەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش ئاپپاراتلىرى جۈڭگو قوراللىق ساقچى قىسمىغا كىرگۈزۈلدى. 1983 ـ يىل 5 ـ ئايدا قەشقەر ئۇلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش چوڭ ئەترىتى (ئىچكى قىسىمدا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمى دېيىلىدۇ) نىڭ دەرىجىسى مۇئاۋىن ناھىيە (تۇمەن) دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ كۆتۈرۈلدى. قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمىنىڭ دەرىجىسىمۇ مۇئاۋىن يىڭ دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ كۆتۈرۈلدى. قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى لىيەن دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى.

1974 — 1978 ـ يىلغىچە قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، قەشقەر ئۇلايەتلىك نېفىت شىركىتى، قاغىلىق ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت شىركىتى، قەشقەر خەلق ئاۋىئاتسىيە پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلدى. ئوت ئۆچۈرۈش ئەترەتلىرى مەۋرىي جەھەتتە ئۆز ئورنىنىڭ رەھبەرلىكىدە، كەسپىي جەھەتتە ئۇلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش بۆلۈمىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. خىراجەتنى تۇرۇشلۇق ئورۇن چىقىم قىلدى. ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىنىڭ ئادەم سانى، شۇ ئورۇننىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ۋە كارخانا خاراكتېرىگە ئاساسەن بېكىتىلدى. قەشقەر ئۇلايەتلىك توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىدە 9 ئادەم، ئۇلايەتلىك نېفىت شىركىتى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىدە 14 ئادەم، قەشقەر خەلق ئاۋىئاتسىيە پونكىتى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىدە 5 ئادەم، قاغىلىق ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت شىركىتى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىدە 18 ئادەم بار بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا 1952 — 1990 ـ يىلغىچە ئۇلايەت بويىچە ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈلىدىغان نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان ئورۇن، ئاممىۋى خالىسانە ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش تەشكىلاتى 47گە، ئەترەت ئەزاسى 1210غا يەتتى.

2. ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۇسكۇنىلىرى

قەشقەر شەھەرلىك ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش

جابدۇق - ئۇسكۇنىلىرى تولىمۇ ئاددىي ئىدى. ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلى يوق ئىدى، پەقەت ئوت ئۆچۈرگۈچ، چىلەك، ئىلمەك، سۇ يەتكۈزۈش تۇرۇبىسى قاتارلىق ئاددىتتىكى ئۇسكۇنىلەر بار ئىدى. 1956 — 1960 - يىلىغىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش باشقارمىسى 2 قېتىم قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتىگە ئامبىرىكىدا ئىشلەنگەن «جيۇۋەنگو» ماركىلىق ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلىدىن 2نى، مەملىكىتىمىزدە ئىشلەنگەن «ئازاد» ماركىلىق ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلىدىن بىرنى سېپلەپ بەردى. 60 - يىللاردا قەشقەردە يەنە 2 ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلى كۆپەيدى. 70 - يىللاردا قەشقەرنىڭ نوپۇسى ئۆزلۈكسىز كۆپەيدى، سودا - سانائەت تېز تەرەققىي قىلدى، زاۋۇت، كان - كارخانىلاردا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش تەشكىلاتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلى 29غا يەتتى. 80-يىللاردا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلىدىن يەنە 8ى كۆپەيدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەت بويىچە سۇ قاچىلىنىدىغان ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلىدىن 25ى، ئوت ئۆچۈرۈش مازغىپى قاچىلىنىدىغان ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلىدىن 17سى بار بولدى.

3. زور ئوت ئاپىتى ھادىسىلىرى

1963 - يىل 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى ياغاچچىلىق زاۋۇتىنىڭ كېپەك ئورىكىگە ئوت كېتىپ، ياغاچچىلىق سېخىنىڭ ئېلېكتر ماتورلىرى كۆيۈپ كەتتى، كېلىپ چىققان ئىقتىسادىي زىيان 234 مىڭ 229 يۈەنگە يەتتى.

1967 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى ئەلەم كۈرىشى سەۋەبىدىن، بىر توپ ئامما تەشكىللىنىپ، بېنزىن قاچىلانغان بوتۇلكا، ئوت پۈركۈش ئۇسكۇنىسى ئارقىلىق قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم ئىشخانا بىناسىغا ئوت قويدى، نەتىجىدە پۈتۈن بىناغا ئوت تۇتىشىپ، ئىقتىسادىي زىيان 250 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1977 - يىل 11 - ئاينىڭ 23 - كۈنى كەچتە قەشقەر ۋىلايەتلىك ياغاچ ماتېرىيال زاۋۇتىنىڭ ياغاچچىلىق سېخىغا ئوت كېتىپ، ياغاچچىلىق سېخىدىكى ھەرە كۆيۈپ كەتتى، ئىقتىسادىي زىيان 30 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1979 - يىل 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قاغىلىق نېفىتلىكى غەربىي 10 - قۇدۇقتا نېفىت بۇرغىلىنىۋاتقاندا توساتتىن قۇدۇقتىن كۆچلۈك بېسىم بىلەن گاز ئېتىلىپ چىقىپ، تېمپېراتۇرا 1200℃قا يەتتى، كۈنلۈك ئېتىلىپ چىققان تەبىئىي گاز 2 مىليون 500 مىڭ كۇب مېتىرغا، يېنىك خام نېفىت 600 توننىدىن كۆپرەككە يەتتى، 1 مىليون 300 مىڭ يۈەنلىك زىيان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە قۇدۇقتىن ئېتىلىپ چىققان شېغىل-تاشلار بۇرغىلاش سۇپىسىنى بۇزۇۋېتىپ، ئوت ئۆچقۇنى ئوت ئاپىتى پەيدا قىلدى.

1979 - يىل 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى سودا شىركىتىنىڭ ئامبىرىغا ئوغرى كىرىپ، ئېكسپورت قىلىنىدىغان تاۋارلارنى ئوغرىلاۋاتقاندا، يورۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن شام ئۆرۈلۈپ كېتىپ ئامبارغا ئوت كېتىدۇ. ئېكسپورت قىلىنىدىغان نۇرغۇن تاۋار كۆيۈپ كېتىپ، 135 مىڭ يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1982 - يىل 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى كەچتە پوسكام ناھىيىلىك دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ باغۋەنچىلىك ئەترىتىنىڭ يەم - خەشەك ئۆيىگە بىر ئاققۇن قونۇش ئۈچۈن كىرىپ، ئىسسىنىش ئۈچۈن ئوت ياقماقاندا ئوت كەتتى، ئوت ئاپىتىدە 5 ئېغىز لاپاس، 3500 تاغار يەم - خەشەك كۆيۈپ كەتتى، بىر كالا ئۆلدى، زىيان 10 مىڭ يۈەندىن ئاشتى.

1982 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سائەت 13تە قەشقەر ۋىلايەتلىك سوپۇن زاۋۇتىنىڭ ياغ كىسلاتاسى دېستىرلەش سېخىنىڭ ئىشچىسى ئۇسكۇنىلەردە قېتىپ قالغان ياغ قالدۇقلىرىنى ئوت پۈركۈش ئۇسكۇنىسى ئارقىلىق قىزىتىپ ئېرىتمەكچى بولغاندا ئوت كېتىپ، 47 مىڭ 800 يۈەن زىيان بولدى.

1982 - يىل 5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى سەھەردە قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىجتىمائىي ئىشلار، كارخانا باشقۇرۇش بۆلۈمىنىڭ ماگىزىنىنىڭ پىركازچىكى ماگزىندا ئۆز ئالدىغا مېھمان قوندۇرۇپ، ھاراق ئىچكەن، شامنى ياقىدىغان چاغدا، سەرەڭگە تېلى بورىغا چۈشۈپ كېتىپ، ئوت كېتىپ، 3 ئېغىز ماگىزىن كۆيۈپ كەتتى، ئىقتىسادىي زىيان 58 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى.

1982 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر «كوئېنلۇن» يېمەك - ئىچمەك زاۋۇتى قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە شۆبە زاۋۇتىدا تاماكا قالدۇقىدىن ئوت ئاپىتى كېلىپ چىقتى، 5 دانە ئېلېكترماتور كۆيۈپ كەتتى، زىيان 19 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1987 - يىل 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى سائەت 11دە يېزا ئىگىلىك 3 - شى 44 - تۈەن 1 - ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدىكى جىنايەتچى قۇمۇشلۇقتا كاۋاپ پىشۇرۇپ يېيىش ئۈچۈن قومۇشلۇققا ئوت قويۇۋەتتى. 1800 مودىن ئارتۇق قومۇشلۇققا ئوت كېتىپ، 216 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق زىيان بولدى.

Ⅱ باب

تەپتىشلىك

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

1. ۋىلايەتلىك ئاپپارات ۋە قوشۇن

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 5 - ئايدا قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە يەرلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇش بىلەن بىللە تەپتىش باشقارمىسى قۇرۇلغان، ئۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىگە قارىغاندى. ۋېن دېگۈاۋ قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ تۇنجى قارارلىق باش تەپتىش ئەمەلدارى بولدى. يەكەن ۋىلايەتلىك يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ تەپتىش باشقارمىسىدا بىر باش تەپتىش، بىر مۇدىر پۈتۈكچى، 2 پۈتۈكچى، بىر تەكشۈرگۈچى، 2 پۈتۈكچى، بىر قانۇن ساقچىلىرى باشلىقى، 4 قانۇن ساقچىسى، 2 مۇلازىم بار ئىدى.

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شىنجاڭ يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، ئىچكى قىسىمدا تەپتىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. خۇاڭ تىڭجېن باش تەپتىش ئەمەلدارى بولدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەپتىشلىك خىزمىتىگە ئالدى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قوشۇمچە مەسئۇل بولدى. 1951 - يىل 6 - ئايدا ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى 3 كادىرنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى. ئەينى ۋاقىتتا ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەندىن ئىبارەت 4 ۋىلايەتتىن 50 دېھقان ۋە ئوقۇغۇچى بۇ كۇرسقا ئەۋەتىلدى. شۇ يىلى 7 - ئايدا كۇرس تاماملىنىپ، قەشقەر ۋىلايىتىگە 15 ئادەم تەقسىم قىلىندى، بۇ كادىرلار قەشقەر

ۋىلايەتلىك تەپتىش ئاپپاراتىنىڭ غۇللۇق كادىرلار قوشۇنىغا ئايلاندى.

1951 - يىل 7 - ئاينىڭ 27 - كۈنى مەركەزنىڭ تەپتىشلىك تۈزۈمى ئورنىتىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى يوليورۇقى، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى 1950 - يىل 12 - ئايدا ئاچقان 1 - قېتىملىق مەھكىمە ئىشلىرى يىغىنىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە مەھكىمىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى يەكەن ۋىلايەتلىك شۆبە مەھكىمە بىلەن قەشقەر، يەكەن ۋىلايىتىدىكى ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. 9 - ئايدا مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان «يەرلىك ھەر دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي ئومۇمىي پرىنسىپى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، تەپتىش ئورگانىنىڭ ئەسلىدىكى تىك لىنىيىلىك رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى ھەم يەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ، ھەم يۇقىرى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدىغان قوش قاتلاملىق رەھبەرلىك تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ بېكى بىناسى

1952 - يىلى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ شتاتى 14 قىلىپ بېكىتىلدى. شۇ يىلى ئەتىيازدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە تەپتىش قوشۇنىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش- زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشىدىكى 12 ئاكتەبىنى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلدى.

1954 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ خەلق شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى (تەۋەلىكىدە ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن، قىزىلسۇدىن ئىبارەت 4 شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە ئەسلىدىكى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە تەۋە 8 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىلىرى بار ئىدى، شتاتى 16 ئىدى، قارىمىقىدا ئىشخانا (يەنى مەھكىمە ئىشخانىسى)، 2 بۆلۈم (يەنى 1 - بۆلۈم 2 - قېتىم سوت قىلىشنى نازارەت قىلىش، ئادەتتىكى نازارەتچىلىك ۋە تۇرمە، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرىنى نازارەت قىلىشقا مەسئۇل ئىدى؛ 2 - بۆلۈم رازۋېدكىلىق سوراق ۋە سوراقنى نازارەت قىلىش، تۈزۈمنى يولغا قويۇشقا مەسئۇل ئىدى) قۇرۇلدى.

1955 - يىل 1 - ئايدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 10 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە 14 تەپتىش ئاپپاراتى يېڭىدىن كۆپەيتىلدى. 1954 - يىلدىن ئىلگىرى قۇرۇلغان 18 ئاپپاراتنى قوشقاندا 32 تەپتىش ئاپپاراتى بولۇپ، 165 شتات بېرىلدى، 146 كادىر بار ئىدى (بۇنىڭ ئىچىدە جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ شتاتى 28، كادىر 27). مەھكىمىدە 3 بۆلۈم، بىر ئىشخانا (مەھكىمە ئىشخانىسى، 1 - بۆلۈم يەنى ئادەتتىكى نازارەتچىلىك بۆلۈمى؛ 2 - بۆلۈم يەنى تەرگەۋ ۋە تەھقىقلەش نازارەتچىلىكى بۆلۈمى؛ 3 - بۆلۈم يەنى سوت نازارەتچىلىكى بۆلۈمى) تەسىس قىلىندى.

1956 - يىل 2 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدا ھەربىي ئىشلار تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى (ئورنى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدا)، ئۇ ھەربىي رايونغا بىۋاسىتە قارايدىغان ئورۇن بولدى. شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى «جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى، يەكەن ۋىلايىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى پەرمان»نى چىقاردى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىرى قەشقەر ۋىلايىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى بىلەن يەكەن ۋىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى مەمۇرىي رايون ئۆزگەرگەچكە بىرلا ۋاقىتتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە قوشۇۋېتىلدى. ئەسلى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە قالغان 15 كادىرنىڭ 12سى ياكى يۇقىرىغا، ياكى بولمىسا باشقا ئورگانلارغا يۆتكەلدى. شۇ يىلى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ شتاتىنى يۇقىرىدىن 21 قېلىپ بېكىتتى، كېيىنكى يىلى 28گە كۆپەيتىلدى، قارىمىقىدا بىر ئىشخانا، 4 بۆلۈم، يەنى مەھكىمە ئىشخانىسى، تەھقىقلەش نازارەتچىلىكى بۆلۈمى، ئادەتتىكى نازارەتچىلىك بۆلۈمى، سوت نازارەتچىلىكى بۆلۈمى ۋە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش نازارەتچىلىكى بۆلۈمى تەسىس قىلىندى.

1957 - يىلى گوۋۇيۈەننىڭ ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش توغرىسىدىكى يولىيورۇقى ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ شتاتىنى ئىخچاملاش، تەڭشەش لايىھىسىگە ئاساسەن، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى 4 ئادەمنى قىسقارتتى، بۇنىڭ بىلەن خادىملار 24كە قىسقاردى.

1958 - يىلدىكى «ئىستىل تۈزىتىش، ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدىن كېيىن، سولچىل ئىدىيىۋى ئېقىم ۋە قانۇن ئىنكارچىلىقىنىڭ تەسىرىدە قانۇن بويىچە يۈرگۈزۈلىدىغان مەمۇرىي تەپتىشلىك ھوقۇقى «قانۇننى ۋاستە قىلىپ پارتىيىگە قارشى چىققانلىق»، «تىغ ئۇچىنى ئىچكى قىسىمغا قارىتانلىق» دەپ قارالدى، ئارقىدىنلا «جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگىنى بىرلىشىپ ئىش بېجىرىش»، «بىر ئادەم ئۈچ ئادەمگە تېتىش»، «بىر باشلىق 3 باشلىقنىڭ ئىشىنى قىلىش»قا ئوخشاش خاتا چارە - ئۇسۇللار تەشەببۇس قىلىندى، ئەمەلىيەتتە تەپتىش ئورگىنىنىڭ قانۇنىي نازارەتچىلىك فۇنكسىيىسى بىكار قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئاپپاراتى كىچىكلەپ، خادىملىرى ئازىيىپ، ئاران 2 بۆلۈم، بىر ئىشخانا قېلىپ قالدى، مۇتلەق كۆپ ساندىكى كادىر يېزىغا ئەمگەككە ئەۋەتىلدى. 1959 - يىل 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەپتىش كومىتېتى قۇرۇلدى، كومىتېت ئەزالىرى باش تەپتىش، مۇئاۋىن باش تەپتىش ۋە بۆلۈم باشلىقلىرىدىن تەركىب تاپتى.

60 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە 19 كادىر بولۇپ، تەپتىش خىزمىتى ئانچە يۈكسەلمىگەنىدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، 1967 - يىلنىڭ بېشىدىن 1968 - يىل 12 - ئايغىچە ئارمىيە قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنى ھەربىي ئىدارە قىلدى. 1968 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خىزمەتچىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى جامائەت خەۋپسىزلىكى، سوت مەھكىمىسىگە يۆتكەلدى.

1979 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، يەنىلا ئەسلىدىكى ئورنىغا قەشقەر شەھىرى خەلق غەربىي يولى 13 - قورۇغا ئورۇنلاشتى. كادىر سەپلەشتە ئالدى بىلەن پېشقەدەم تەپتىش كادىرلىرى قايتۇرۇپ كېلىندى، بۇلار ئارقىلىق غوللۇق كادىرلار قوشۇنى بەرپا قىلىندى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە 44 ئادەم يۆتكەپ كېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 40، ئىشچى 4، ئەر 38، ئايال 6، ئاز سانلىق مىللەت كادىر 28، خەنزۇ كادىر 16؛ مەھكىمە رەھبىرى 2 (ناھىيە دەرىجىلىك)، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى كادىر 12، قارىمىقىدا 4 بۆلۈم، بىر ئىشخانا يەنى جىنايى ئىشلار تەپتىش بۆلۈمى (قولغا ئېلىش، ئەيىبلەشنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل)، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىش بۆلۈمى (قانۇن ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش جىنايەتلىرىنى تەپتىش قىلىشقا مەسئۇل)، ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمى (ئىقتىسادىي

جىنايەتچىلەرنى تەپتىش قىلىشقا مەسئۇل)، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشنى تەپتىش قىلىش بۆلۈمى (ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشنى تەپتىش قىلىشقا مەسئۇل) ۋە مەھكىمە ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1980 - يىل 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 4 - يىغىنىدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەپتىش ھەيئىتى كومىتېتى تەستىقلىنىپ قۇرۇلدى. شۇ يىلى 5 - ئايدا ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. قەشقەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، 30 شتات بېرىلدى؛ ئۇنىڭدىن باشقا 14 تۈەن - مەيداندا تۇرۇشلۇق تەپتىش ۋەكىللىدىن 14ى ئۈەتىلگەن بولۇپ، 44 ئادەم بار بولدى؛ قارىمىقىدا 4 بۆلۈم، بىر ئىشخانا يەنى جىنايى ئىشلار تەپتىش بۆلۈمى، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىش بۆلۈمى، ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمى، تۇرمە ۋە سولاقخانا تەپتىشلىكى بۆلۈمى ۋە مەھكىمە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى.

1980 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ [1980] 31 - نومۇرلۇق «ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش سىستېمىسىدا مەيداندا تۇرۇشلۇق تەپتىش گۇرۇپپىسى (خادىمى) تەسىس قىلىش دوكلاتىغا تەستىق» نامىلىق ھۆججىتىگە ئاساسەن، پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيداندا تەپتىش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىش قارار قىلىندى، ئۇ ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى بولدى، 5 شتات بېرىلدى؛ قالىغۇچ مەيدان ۋە قارا قىلچىن مەيداندا 2 تەپتىش خادىمى تۇرغۇزۇلدى، بۇ ئورۇن مەمۇرىي ۋە كەسپىي جەھەتتىن قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى.

1981 - يىل 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قارار شەكىللەندۇرۇپ، تۈمشۇق بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدا تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇشنى تەستىقلىدى. بۇ مەھكىمە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالەت ئاپپاراتى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ناھىيە دەرىجىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى ۋە قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇشىدا بولدى.

1983 - يىل 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۈيغۇنلىشىش ئۈچۈن، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسى «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى ئىشخانىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى ھەمدە ئۇنى ۋىلايەتنىڭ «قاتتىق زەربە بېرىش» خىزمىتىگە ئومۇمىيۈزلۈك رەھبەرلىك قىلىش ۋە تەكشۈرۈپ ھەيدەكچىلىك قىلىشقا مەسئۇل قىلدى. شۇ كۈنى كەچتە «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىنىڭ تۇنجى جېڭى، تۇنجى ھەرىكىتى باشلاندى.

1984 - يىل 11 - ئايدا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش خىزمىتىگە بولغان قانۇنىي نازارەتچىلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن شىنجاڭ پەيلۇ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايون تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا بۇ مەھكىمىنىڭ نامى يەكەن پەيلۇ رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالەت ئاپپاراتى سۈپىتىدە، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇشىغا ھاۋالە قىلىندى، مەمۇرىي خىراجىتى ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

1984 - يىل 6 - ئايدا بىكىتۈەننىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى خەلق تەپتىش مەھكىمىسى يېزا ئىگىلىك 3 - شى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە تەۋەلىكىدىكى سوخۇ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى. يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە ۋىلايەتلىك تەپتىش مەھكىمە بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولدى. قارىمىقىدا بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى خەلق تەپتىش مەھكىمىسى بار بولدى. شۇ يىلى تۈمشۇق بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى خەلق تەپتىش مەھكىمىسى يېزا ئىگىلىك 3 - شى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى.

«پاش قىلىش ھەپتىلىكى» پائالىيىتى ئۈنكۈزۈلدى

1985 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە ۋىلايەتلىك شتات كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن 10 بۆلۈم، ئىشخانا يەنى مەھكىمە ئىشخانىسى، قانۇن - سىياسەت تەتقىقات بۆلۈمى، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، قولغا ئېلىشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش بۆلۈمى، تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش بۆلۈمى، ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمى، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى بۆلۈمى، تۈرمە - سولاقخانا تەپتىشلىكى بۆلۈمى، شىكايەت، ئەرز بۆلۈمى، مالىيە، جابدۇق بۆلۈمى تەسىس قىلىندى؛ شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە 99 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 85، ئىشچى 14؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىر 66، خەنزۇ كادىر 33، ئەر 78، ئايال 21؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 17؛ ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 6، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 18، بۆلۈم دەرىجىلىكتىن تۆۋەن كادىر 75؛ مەھكمە رەھبىرى 5، تەپتىش 15، ياردەمچى تەپتىش 13، پۈتۈكچى 9، قانۇن ساقچىسى 4، باشقا كادىر ۋە ئىشچى 53.

1989 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە ھەق تەلەپ مەمۇرىي تەپتىشلىكى بۆلۈمى كۆپەيتىلدى ۋە 2 كادىر سەپلەندى. قارىمىقىدا 11 ئاپپارات تەسىس قىلىندى.

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدىكى كادىر، ساقچى 102گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر (قانۇن ساقچىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 88، ئىشچى 14؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىر 72، خەنزۇ كادىر 30؛ ئەر 78، ئايال 24؛ كادىرلار ئىچىدە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 60 بولۇپ، ئومۇمى كادىرنىڭ 58.8%نى ئىگىلىدى؛ باش تەپتىش مۇئاۋىن باش تەپتىش 4، تەپتىش 32، ياردەمچى تەپتىش 28، پۈتۈكچى 11، قانۇن ساقچىسى 4، باشقا كادىر 9، ئىشچى 14؛ مۇئاۋىن ۋىلايەت دەرىجىلىك كادىر 2، ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 7، بۆلۈم دەرىجىلىكتىن كادىر 5. ۋىلايەت بويىچە تەپتىش ئاپپاراتى ۋە قوشۇنى 1952 - يىلدىكى 3 تەپتىش مەھكىمىسى، 24 ئادەمدىن كۆپىيىپ تەپتىش مەھكىمىسى 14كە، ئادەم 623كە يەتتى.

2. ناھىيە (شەھەر)لىك ئاپپارات ۋە قوشۇن

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 8 - ئايدا قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ يەرلىك سوت مەھكىمىلىرىدە تەپتىش باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، تەپتىش خادىمى سەپلەنگەن، 1951 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر، مارالبېشى ۋە سارىقول (ھازىرقى تاشقورغان ناھىيىسى) ناھىيىلىرىدە تەپتىش مەھكىمىسى ئارقا-ئارقىدىن قۇرۇلدى. باش تەپتىشلىك ۋەزىپىسىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. 1952 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا قەشقەر كونا‌شەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە تەپتىش مەھكىمىسى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى. باش تەپتىشلىكنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئۈتىدى. ئەينى چاغدا سەپلەنگەن كادىر ئاز بولۇپ، يېڭىسار، مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ تەپتىش مەھكىمىسى شتاتى ئاران 5 قىلىپ بېكىتىلدى. شۇ يىلى 5 - ئايدا ئۆلكىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ «ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، شۆبە

مەھكىمىلەرنى تولۇقلاش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يوپۇغا ۋە سارىقول ناھىيىلىرىدىكى تەپتىش مەھكىمىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ۋاقتىنچە قوشۇمچە بېجىردى. تەپتىشلىك ئىشلىرىنى ئىجرا قىلىشقا يۇقىرى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى بېتەكچىلىك قىلدى.

1953 - يىل 8 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى، 1954 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر كوناشەھەر، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە تەپتىش مەھكىمىسى قايتا قۇرۇلدى. ھەمدە يېڭىسار ناھىيىسى تەپتىشلىك كەسپى ۋە تۈزۈمى نۇقتىدا سىناق قىلىنىدىغان ناھىيە قىلىپ بېكىتىلدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە تەۋە 8 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىسى (مارالبېشى، يېڭىسار، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، پەيزاۋات، تاشقورغان، يوپۇغا، قەشقەر شەھىرى) يېڭىدىن قۇرۇلغان جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلۇغچات، ئاتۇش ناھىيىلىرىمۇ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى، بۇ 2 ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ئوبلاستلىق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1955 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ باشلىقلىرى ئاساسەن مەخسۇس ۋەزىپىدىكىلەر بولۇپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرىنىڭ قوشۇمچە باشقۇرۇشىدا بولمىدى، ۋاقتىنچە باشلىق سەپلەنمىگەن ناھىيىلەردە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى تەپتىش باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۈتىدى؛ شۇ يىلى قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىگە 8 شتات، يەكەن ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىگە 6 شتات، يېڭىسار ۋە قاغىلىق ناھىيىلىرىگە 5تىن شتات، يوپۇغا ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىگە 3 شتات، باشقا ناھىيىلەرگە 2دىن شتات بېرىلدى.

1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى، يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى ۋە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە يەكەن شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە قاراشلىق 8 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىسى ۋە يەكەن شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىگە قاراشلىق 4 ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى 1956 - يىل 6 - ئايدا قۇرۇلغان قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە قىلىندى.

1957 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ شتاتى 118 بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 108 كادىر، ساقچى ئىشلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 95، خەنزۇ كادىر 13.

1958 - يىلى مۇتلەق كۆپ ساندىكى تەپتىش خادىمى يېزىغا ئەمگەككە ئۆۋەتىلىپ، تەپتىش ئورگىنىنىڭ قانۇنىي نازارەتچىلىك فۇنكسىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ياكى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىلدى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، مارالبېشى، مەكىت ناھىيىلىرىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ، «سىياسىي قانۇن جامائەت خەۋپسىزلىكى بۆلۈمى» قۇرۇلدى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئادەتتىكى نازارەتچىلىك خىزمىتى توختىتىلىپ، تەكشۈرۈش - قولغا ئېلىش، تەكشۈرۈش - ئەيىبلەش ۋە تۈرمە-سولاقخانا تەپتىشلىكى خىزمىتىگىلا مەسئۇل بولدى. كېيىنكى يىلى گەرچە يۇقىرىدىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىش قارار قىلىنىپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىسى ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىش تەلەپ قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن خىزمەتلەردىكى بېتەكچى ئىدىيە يەنىلا «سولچىلىقنى ياقلاش لازىمكى، ئوڭچىلىققا قايتماسلىق» بولغاچقا، ھەر دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ قانۇنىي نازارەتچىلىك فۇنكسىيىسى يەنىلا تولۇق جارى قىلدۇرۇلمىدى.

60 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە ئاساسىي قاتلامدىكى تەپتىش مەھكىمىسى كادىرلىرىمۇ «تۆتنى

ئېنىقلاش»، «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىگە قاتناشتى، شۇنداقلا ۋە ھەرىكەتنى قانات يايدۇردى. تەپتىش كادىرلىرى «سولچىل، ئوتتۇرا، ئوڭچىل» دەپ ئايرىلدى، بەزى كادىرلار «تۆت ئېنىق ئەمەس كادىر» قىلىپ بېكىتىلدى. كۆپلىگەن يولداشلار ئۆۋالچىلىققا ئۇچرىدى. بۇ مەزگىلدە 12 ناھىيە (شەھەر) دە 55 تەپتىش كادىرلا قالدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، 1967 - يىلنىڭ ېشىدىن 1968 - يىل 12 - ئايغىچە ئارمىيە ئاساسىي قاتلامدىكى تەپتىش مەھكىمىلىرىنى ھەربىي ئىدارە قىلدى. 1968-يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش ئورگانلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى قەشقەر شەھىرى، پەيزاۋات ۋە پوسكامدىن ئىبارەت 3 ناھىيە (شەھەر) دە تەپتىش مەھكىمىسى قايتا قۇرۇلدى. 1979 - يىلنىڭ ئاخىرىدا 12 ناھىيە (شەھەر) دە تەپتىش مەھكىمىسى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى، ئارقىدىنلا تەپتىش كومىتېتى قۇرۇلدى.

1979 - يىلنىڭ ئاخىرىدا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىسىگە 208 تەپتىش خادىمى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە پېشقەدەم سىياسىي قانۇن كادىرى ياكى سىياسىي قانۇن كەسپىدە ئوقۇغانلار تەخمىنەن 40% نى ئىگىلىدى؛ كادىر 191، ئىشچى 17، ئاز سانلىق مىللەت كادىر 152، خەنزۇ كادىر 56؛ ئەر 176، ئايال 32؛ ياش تەپتىش 9، مۇئاۋىن ياش تەپتىش 13، تەپتىش 30، يارەمچى تەپتىش 13، پوتۇكچى 13، باشقا كادىر 113، ئىشچى 17؛ ئالىي تېخنىكوم يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 9، ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 106، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگىلەر 93.

1979 — 1981 - يىلغىچە مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاساسىي قاتلام تەپتىش مەھكىمىلىرىدە پارتكۇرۇپپا، ياچېيكا ۋە تەپتىش كومىتېتى قۇرۇلدى. ئاساسىي قاتلام تەپتىش مەھكىمىلىرىدە جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى بۆلۈمى، ئىقتىسادىي، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى بۆلۈمى ۋە مەھكىمە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى.

1984 - يىلى يەكەن پەيلۇ رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى، بۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە تەپتىش ئاپپاراتى 14كە يەتتى.

1985 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئاساسىي قاتلام تەپتىش مەھكىمىلىرىدە بىرەك جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى بۆلۈمى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمى، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى بۆلۈمى ۋە مەھكىمە ئىشخانىسى قۇرۇلدى. كۆپ ساندىكى تەپتىش مەھكىمىلىرىدە تۈرمە تەپتىشلىكى بۆلۈمى قۇرۇلدى، بەزىلىرىدە يەنە شىكايەت، ئەرز بۆلۈمى (ياكى ئەرزىيەت بۆلۈمى) قۇرۇلدى. شۇ يىلى ئەمەلىي ئىشلەۋاتقان تەپتىش كادىرى 421 بولۇپ، 1979 - يىلدىكىدىن 102.4% كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 378، ئىشچى 43؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىر 316، خەنزۇ كادىر 105؛ ئەر 355، ئايال 66؛ ياش تەپتىش 13، مۇئاۋىن ياش تەپتىش 18. تەپتىش 95، يارەمچى تەپتىش 76، پوتۇكچى 68، باشقا كادىر 108، ئىشچى 43؛ ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 14، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 74، ئادەتتىكى كادىر 333؛ ئالىي تېخنىكوم يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 21، ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 227.

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئاساسىي قاتلام تەپتىش مەھكىمىلىرىدە ئادەتتە 5 بۆلۈم، بىر ئىشخانا ياكى 6 بۆلۈم، بىر ئىشخانا تەسىس قىلىندى. جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى قارىمىقىدا ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش - قولغا ئېلىش ۋە تەكشۈرۈش - ئەيىبلەش تارمىقى قۇرۇلدى، كۆپ ساندىكى تەپتىش مەھكىمىلىرىدە ھەق-تەلەپ، مەمۇرىي ئىشلار تەپتىشلىكى بۆلۈمى ۋە شىكايەت، ئەرز تەپتىشلىكى بۆلۈمى كۆپەيتىپ قۇرۇلدى، بەزى مەھكىمىلەردە سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى قۇرۇلدى، بەزىلىرىدە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك بۆلۈمىنىڭ نامى چىرىكلىك، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش ئىدارىسى دەپ ئاتالدى. شۇ يىلى ئەمەلىي ئىشلەۋاتقان تەپتىش كادىرى 521 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 474، ئىشچى 47؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىر 396، خەنزۇ كادىر 125؛

ئەر 420، ئايال 101؛ باش تەپتىش ۋە مۇئاۋىن باش تەپتىش 36، تەپتىش 123، يارده‌مچى بۆلۈم ده‌رىجىلىكتىن تۆۋەن تەپتىش 87، پۈتۈكچى 76، باشقا كادىر 152، ئىشچى 47؛ ناھىيە ده‌رىجىلىك كادىر 18، بۆلۈم ده‌رىجىلىك كادىر 95، بۆلۈم ده‌رىجىلىكتىن تۆۋەن كادىر 408؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 136، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 145، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 163، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگىلەر 177.

§ 2 . جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى

1954 - يىلدىن ئىلگىرى جىنايى ئىشلار بويىچە قولغا ئېلىش، ئەيىبلەش ھوقۇقىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى يۈرگۈزەتتى.

1954 - يىلى ژىلايەتلىك تەپتىش مەھكىمىسى قولغا ئېلىش، ئەيىبلەش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغاندىن باشلاپ، 1967 - يىلى ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلغانغا قەدەر، ژىلايەت بويىچە جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى تەھقىقلەش - نازارەت قىلىش، تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش، ئەيىبلەش ۋە سوت قىلىشنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنى ژىلايەتلىك، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرى ئۈستىگە ئالدى، بۇنىڭ ئىچىدە شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى پەقەتلا ئەكسىلئىنقىلابى دېلو، مۇددەتسىزدىن يۇقىرى قاماق جازاسىغا بۇيرۇلىدىغان دېلولار، تاشقى ئىشلارغا چېتىلىدىغان دېلولار ۋە بۆلۈم ده‌رىجىلىكتىن يۇقىرى كادىرلار، بىرلىك سەپ خىزمىتىنىڭ ئوبيېكتلىرى، داغلىق شەخسلەرگە دائىر جىنايەت دېلولىرىنى بىۋاستە تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

1980 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكىنىڭ دېلو بېجىرىش دائىرىسى 1980 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار ده‌ۋا قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىلەرده كۆرسىتىلگەن دېلو بېجىرىش دائىرىسى بويىچە بېجىرىلدى.

1. تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش

1951 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ژىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىگە قاتناشتى. مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامى» قاتارلىق قانۇن-پەرمانلارغا ئاساسەن، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا ھەمكارلىشىپ 2000 ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرنى تەكشۈرۈپ قولغا ئالدى. 1954 - يىل 9 - ئايدا «خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەپتىشلىك خىزمىتىنىڭ تەرتىپى ۋە تۈزۈمىنى ئورنىتىشنى سىناق تەرىقىسىدە باشلىدى. شۇ يىلى قولغا ئېلىشقا يوللانغان دېلو 39 بولۇپ، تەستىقلانغىنى 18. نۆقتىدا سىناق قىلىش ئارقىلىق، 1955 - يىلدىن باشلاپ تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش ھوقۇقى نىسبەتەن ئومۇميۈزلۈك ئىجرا قىلىندى. 1956 - يىل 9 - ئايغا كەلگەندە 2783 جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى تەكشۈرۈلۈپ قولغا ئېلىندى. 1051 ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەتچى قولغا چۈشتى، لېكىن بۇ خىزمەتكە مەخسۇس رەھبەرلىك قىلىدىغان ئادەم بولماسلىق، كادىر ئاز، دېلو بېجىرىش سۈپىتى تۆۋەن بولۇش سەۋەبىدىن، بۇ خىزمەت ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلمىدى. 1956 - يىل 10 - ئايدىن باشلاپ قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش ھوقۇقى يەرلىك پارتكومغا بېرىلدى.

1957 - يىلى سولچىل خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرىدە، قولغا ئېلىش خىزمىتىدە «سىرتقا قارىتا قانۇنغا ئۇيغۇن

بولۇش، ئىچكى قىسىمدا بىر تۈتاش بولۇش» تىن ئىبارەت جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىسى بىرلىكتە ئىش بېجىرىش ئۇسۇلى يولغا قويۇلۇپ، «بىر باشلىق ئۈچ باشلىقنىڭ ئىشىنى قىلىش»، «بىر ئادەم ئۈچ ئادەمگە تېتىش» تەك دېلو بېجىرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، «بىر يىلدا ئاساس سېلىش، ئىككى يىلدا سەككىزنى يوقىتىش (ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭ، ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ، ئەكسىلئىنقىلابىي جەمئىيەت، ئۈيۈشمىنى يوقىتىش، يەرلىك پومېشچىكلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقى بولماسلىق، كەسپىي ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق، خىيانەتچىلىك، ئالدامچىلىق، قاتىللىق بولماسلىق)، جىنايى ھەرىكەتلەرنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىش» تىن ئىبارەت ئىنتايىن سولچىل شۇئار ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، زەربە بېرىش دائىرىسى كېڭەيتىلىپ، قولغا ئېلىش دېلوسىنى بېجىرىش سۈپىتى تۆۋەنلەپ، تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش خىزمىتىنىڭ نورمال قانات يېيىشىغا ئېغىر تەسىر يەتتى.

1958 — 1961 - يىلغىچە تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش فۇنكسىيىسى داۋاملىق ئاجىزلىدى. 2 دەرىجىلىك سىياسىي قانۇن ئورگىنىدا «سىرتقا چىقىشتا بىر تۈتاش باشقۇرۇش، قايتىپ كەلگەندە ئايرىپ باشقۇرۇش»، «ئۈچ تەرتىپنى بىرلىكتە باشقۇرۇش» چارىسى يولغا قويۇلدى. لېكىن كەڭ تەپتىش كادىر - ساقچىلىرى يەنىلا «مەخسۇس ئادەم مەسئۇل بولۇش، رەھبەر تەكشۈرۈش» تەك دېلو بېجىرىش تۈزۈمىدە چىڭ تۇردى. 1958 - يىلى ھەرخىل جىنايەتچىدىن 2416سى تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىنىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوغرى، بۇلاڭچى %62نى تەشكىل قىلىدۇ. 1957 — 1966 - يىلغىچە ھەرخىل جىنايەتچى ئۇنسۇردىن 8794ى تۈتۈپ تۇرۇشقا تەستىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە 1964 - يىلى قولغا ئېلىنغىنى 203 بولۇپ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى رايون بويىچە قولغا ئېلىنغانلار ئەڭ ئاز بولغان بىر يىل بولدى. 1962 - يىلى 1 - پەسىلدە «ئۈچ تەرتىپنى بىرلەشتۈرۈپ باشقۇرۇش» تەك خىزمەت ئۇسۇلى تۈزىتىلىپ، ئەدلىيە، سىياسىي قانۇن ئورۇنلىرى ئۆز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلىشقا باشلىدى.

1963 - يىلى يۇقىرى خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قولغا ئېلىش، ئەيىبلەش، سوتقا چىقىش خىزمىتىدىكى 26 ماددىلىق تەرتىپنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، شۇبە تەپتىش مەھكىمىسى ئېنىق قىلىپ تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش خىزمىتىگە قارىتا مەخسۇس ئادەم تەكشۈرۈش، كوللېكتىپ مۇزاكىرە قىلىش، باش تەپتىش قارار قىلىش دېگەن تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1967 - يىل 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ھوقۇقى ئامىۋى تەشكىلاتلار تەرىپىدىن تارتىۋېلىنىپ، خىزمەتلەر پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1968 - يىلى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىغا قارىتا ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلدى، ئادەتتىكى دېلولاردا قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش ھوقۇقىنى تەپتىش ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى يۈرگۈزدى، زور قىيىن دېلولاردا قولغا ئېلىشنى تەستىقلاشنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ھەربىي رايون سىياسىي قانۇن ئىشخانىسىغا يوللاپ تەستىقلاتتى. 1968 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1969- يىلنىڭ بېشىدىن 1973 - يىل 3 - ئايغىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى تەپتىشلىك ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش ھوقۇقىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ رازۋېتكا قىلىش، پاش قىلىش گۇرۇپپىسى يۈرگۈزدى. گۇرۇپپا باشلىقى ئېتىراپ قىلغان ياكى ئىمزا قويغاندىن كېيىن قولغا ئېلىنىدى. زور دېلولارنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ مەسئۇلى تەستىقلىدى. 1973 - يىل 4 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىدىكى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، تەپتىش ئورگىنىنىڭ ھوقۇقىنى ۋاقتىنچە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى يۈرگۈزدى. بۇ مەزگىلدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرىدە تەپتىش ئورگىنى تەپتىش نازارەتچىلىكى فۇنكسىيىسىنى يوقاتقان بولغاچقا، كۆپلىگەن ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار پەيدا بولدى.

1978 - يىل 3 - ئايدىن كېيىنكى يىلنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش

ئورگىنى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1979 - يىل 7 - ئايدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى قاغىلىق ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ بىر تەرەپتىن مەھكىمىنى قۇرۇپ چىقىش، يەنە بىر تەرەپتىن دېلو بېجىرىشتەك ياخشى تەجرىبىسىنى يەكۈنلەپ كېڭەيتتى. 1979 - يىل 5 - ئايدىن 8 - ئايغىچىلا ئەنگە ئىلىپ تەكشۈرۈش خىزمىتى ئارقىلىق خاتا قولغا ئېلىش دېلوسىدىن 4ى، جازا مۇڭاپىق بولمىغان دېلودىن 6سى تۈزىتىلدى. 1980 - يىلدىن كېيىن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قولغا ئېلىش، توختىتىپ قويۇش نىزامى»، «جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ئارقا - ئارقىدىن يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ بىلەن تەپتىش ئورگىنى تەكشۈرۈپ قولغا ئېلىش كەسپىنى قانۇن بويىچە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇردى.

1981 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئارقا - ئارقىدىن قاغىلىق «13 - يانۋار» ۋەقەسى، پەيزاۋات «27 - مارت» ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ ۋەقەسى ۋە قەشقەر شەھىرىدىكى «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسى يۈز بەردى. بۇ ۋەقەلەرنى ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار ۋە يامان نىيەتلىك كىشىلەر ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئاممىنى قۇتراتىپ، قورال - ياراغ، ئوق - دورا ئامبىرىنى بۇلاپ، ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر - ساقچىلىرى ۋە خەنزۇ كادىرلار، ئاممىنى ئۇرۇپ، جەمئىيەت ئامانلىقى تەرتىپى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. تەپتىش ئورگىنى بىر قانچە دېلونى بىر تەرەپ قىلىشقا قاتنىشىش جەريانىدا، زەربە بېرىش خىزمىتىنىڭ تىغ ئۇچىنى ۋەقە تۈغدۇرۇشقا قۇتراتقۇلۇق قىلغان ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ كاتۇڭاشلىرى ۋە ۋەقە جەريانىدا «ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش» تەك جىنايى قىلمىشى ئېغىر بولغان جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا قارىتىشتا باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇرۇپ، بىر قانچە ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ 27 كاتتىۋېشى ۋە غوللۇق ئۇنسۇرلىرىنى نۇقتىلىق قولغا ئېلىپ، ئازدۇرۇلغان ھەم ۋەقەگە قاتناشقان ئاممىنى تەربىيىگە ئىگە قىلىشنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، قولغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولمىغانلارنى ئازراق قولغا ئېلىپ، زەربە بېرىش دائىرىسىنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ياخشى ئىجتىمائىي ئۈنۈمگە ئېرىشتى.

1982 - يىل 12 - ئايدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى 1979 — 1982 - يىلغىچە قولغا ئېلىنغان 1248 جىنايەتچىنى قايتا تەكشۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە 107 ئادەمنىڭ قولغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولمىغانلىقىنى ئېنىقلاپ، بۇنى توزەتتى.

1983 - يىل 8 - ئايدا مەركەزنىڭ «ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش توغرىسىدىكى قارار»ى ۋە «مۇددەتتى ئۇچ يىل بولۇش، ئۇچ جەڭنى ياخشى قىلىش، ئېغىرلىتىپ، تېز زەربە بېرىش، ھەممىنى بىر يولىلا يوقىتىش» دېگەن يولىورۇقنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە زەربە بېرىش قولغا ئېلىش خىزمىتىنىڭ مەركىزي ۋەزىپىسى قىلىندى. 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى 1 - جەڭ باشلىنىپ، 2 - دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىدىن 244 كادىر - ساقچى، 28 ئاپتوموبىل ئاجرىتىلىپ، «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىگە قاتناشتۇرۇلدى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى بىلەن ھەمكارلىشىپ، 407 ئادەم تۈتۈپ تۇرۇپ سوراق قىلىندى. 428 ئادەم قولغا ئېلىندى. 1984 - يىل 1 - ئايدا ۋە 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە 3 قېتىملىق مەركەزلىك زەربە بېرىش جەڭىدە، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن 1240 ئادەم قولغا ئېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە قاتىللىق، لۇكچەكلىك، باسقۇنچىلىق، بۇلاڭچىلىق، زور ئوغرىلىق، پارتلىتىش ۋە باشقا جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلغان 7 چوڭ جىنايەت تۈرىگە چېتىشلىق 671 ئادەم قولغا ئېلىندى، بۇ قولغا ئېلىنغانلارنىڭ %54نى ئىگىلىدى، «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى جەريانىدا، بەزى جايلاردا تارىختا كۆرۈلگەن «بىر باشلىق ئۇچ باشلىقنىڭ ئىشىنى قىلىش»، «بىر ئادەم ئۇچ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىش» ھادىسىسى يۈز بەردى. شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى بۇ ئەھۋالنى سەزگەندىن كېيىن، دەرھال ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ توزەتتى. قولغا ئېلىشقا تېگىشلىك جىنايى دېلو كۆپرەك، كادىر يېتىشمەيۋاتقان، ۋاقىت قىس

بولۇۋاتقان ئەھۋالدا، قولغا ئېلىش خىزمىتىدە «پاكىتنى ئاساس قىلىش، قانۇننى ئۆلچەم قىلىش» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلۇپ، مەخسۇس ئادەم تەكشۈرۈش، كوللېكتىپ مۇزاكىرە قىلىش، باش تەپتىش قارار قىلىش، شۇنداقلا ئەنگە ئېلىپ تەكشۈرۈش، قەرەللىك تەكشۈرۈش قاتارلىق چارە - ئۇسۇللار ۋە تۈزۈم ئىجرا قىلىنىدى. 1984- يىلى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئەنگە ئېلىپ تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ئارقىلىق، قولغا ئېلىش مۇۋاپىق بولمىغان 67 ئادەمنىڭ دېلوسىنى ۋاقتىدا تۈزەتتى، بۇ شۇ يىللىق ئەنگە ئېلىپ تەكشۈرۈلگەن دېلونىڭ 15.2%نى ئىگىلىدى.

2. تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش

1954 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر (جەنۇبىي شىنجاڭ) شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەپتىشلىك كەسپىي تەرتىپى ۋە تۈزۈمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشقا باشلىدى. شۇ يىلى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەكشۈرۈپ ئەيىبلەشكە يوللىغان دېلو 39، بۇنىڭ ئىچىدە 18 دېلو شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەرىپىدىن تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن ئەيىبلەندى، سوت مەھكىمىسى قانۇن بويىچە جىنايى جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۈردى. 1955 - يىل 9- ئايدا مەركەز «تەپتىش ئورگىنىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن قولغا ئېلىنغان جىنايەتچى، رازۋېتكا قىلىپ تەكشۈرۈش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئەيىبلەشكە تېگىشلىك بولسا، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئەيىبلەش ياكى ئەيىبلىمەسلىكىنى قارار قىلىشىغا يوللىنىشى لازىم» دېگەن يولىيورۇقنى چۈشۈرگەندىن كېيىن، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە نۆۋەتتىدا سىناق قىلىش ئاساسىدا، تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش، سوتتا ئەيىبلەشنى قوللاش قاتارلىق كەسپىلەرنى يولغا قويدى. 1956 — 1957 - يىللىرى ئەيىبلەشكە يوللانغان دېلودىن 1380ى قوبۇل قىلىندى، تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن ئەيىبلەش قارارى چىقىرىلغىنى 953 بولۇپ، ئومۇمىي دېلونىڭ 69%نى ئىگىلىدى.

1958 — 1961 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش ھوقۇقىنى تولۇق يۈرگۈزەلمىدى. بۇ مەزگىلدە 1958 - يىلى سىياسىي قانۇن خىزمىتىدە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» دولقۇنى قوزغىلىپ، «ئۇچ خادىم بىرلىشىپ دېلو بېجىرىش، بىر تۇتقان پېتى ئاخىرىغا چىقىرىش» چارىسى يولغا قويۇلۇپ، تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش كەسپىدىكى دېلو بېجىرىش تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ كەتتى، تەپتىش ئورگىنىنىڭ فۇنكسىيىسى ئاجىزلاشتى. 1959 - يىلى تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش فۇنكسىيىسى ئوڭچىللىق دەپ ئەيىبلىنىپ، نورمال ئەيىبلەش تەرتىپى «مۇرەككەپ رەسمىيەت» دەپ قارىلىپ بىكار قىلىندى، ئەيىبلەش خىزمىتى شەكلىگە ئايلىنىپ قالدى.

1962 — 1966 - يىلغىچە تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش خىزمىتى پەيدىنپەي ئەسلىگە كېلىپ، بىر يۈرۈش دېلو بېجىرىش ئۇسۇلى، تۈزۈمى بارا - بارا شەكىللەندى. بۇ مەزگىلدە قوبۇل قىلىنغان دېلو 826 بولۇپ، ئەيىبلەنگىنى 746، بۇ، قوبۇل قىلىنغان دېلونىڭ 90.5%نى ئىگىلىدى.

1967 — 1977 - يىلغىچە بولغان مەزگىلدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ تەسىرىدە تەپتىش ئورگىنىنىڭ تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش خىزمىتى ئېغىر ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. 1967 - يىل 1 - ئايدىن كېيىن، ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىنىڭ ھوقۇقى ئاممىۋى تەشكىلات تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى، بۇنىڭ بىلەن تەپتىش خىزمىتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1968 - يىلىنىڭ بېشىدا تەپتىش ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىندى، تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش ھوقۇقىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى يۈرگۈزدى. شۇ يىلىنىڭ ئاخىرىدا تەپتىش ئورگىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1969 - يىلىنىڭ بېشىدىن 1973 - يىل 3 - ئايغىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىلىرىنىڭ ھوقۇقى ۋە رازۋېتكا قىلىش، قولغا ئېلىش، سوت قىلىش خىزمەتلىرىنى ۋاكالىتەن ئىشلىدى. تەكشۈرۈش ئەيىبلەش تەرتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1973 - يىل 4 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى

ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، تەپتىش ئورگىنىنىڭ ھوقۇقىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى يۈرگۈزدى. ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىدا ئەيىبلەش خىزمىتى ئايرىلىپ قۇرۇلۇپ، ئەيىبلەش ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى.

1978 — 1979 - يىللىرى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش خىزمىتىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۈستىگە ئالدى. 1980 - يىلىنىڭ بېشىدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى قاغىلىق ناھىيە كۆكيار نېفتلىكىدە تەسىرى زور بولغان ئەن ۋېيدۇڭ، چېڭ جيەنجيالىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي بۆلۈچىلىق، قاتىللىق دېلوسىنى تەكشۈرۈپ ئەيىبلىدى ھەمدە سوتقا چىقىپ ئەيىبلەشنى قوللىدى، بۇ 2 جىنايەتچى قانۇن بويىچە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى. 1980 - يىلى دۆلىتىمىزنىڭ «جىنايى ئىشلار قانۇنى» ۋە «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ «ئىككى قانۇن» دېيىلىدۇ) يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، مەسىلىنى ۋاقتىدا بايقاپ، خۇلاسىلەش، يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى 1981 - يىل 9 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىدىكى دېلو بېجىرگۈچى خادىملارنى يىغىپ، شۇ يىلى بېجىرىلگەن 6 تۈردىكى 106 پارچە دېلو، 121 ئادەمنى قايتا تەكشۈرۈپ، ئەيىبلەشتىن چۈشۈپ قالغان 3 دېلو، 3 ئادەمنى ئەيىبلەش خاتالىقىنى تۈزەتتى. ئالدىنقى يېرىم يىلدا يۈز بەرگەن 7 چوڭ دېلونىڭ پەقەت 3نى بېجىرىپ، قانۇندا بەلگىلەنگەن سۈرۈكتىن ئېشىپ كېتىش مەسىلىسىنى ۋاقتىدا تۈزىتىپ، ياخشىلاش تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. 1981 - يىلى قاغىلىقتا «13 - يانۋار»، پەيزاۋاتتا «27 - مايى» ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ، قەشقەر شەھىرىدە «30 - ئۆكتەبىر» ئۈرۈش، چېقىش، بۆلاش ۋەقەسى كەينى-كەينىدىن يۈز بەردى، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ بۇ 3 دېلونى بىر تەرەپ قىلىشقا قاتناشتۇردى ھەمدە كاتتىۋاشلار، ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھنىڭ غوللۇق ئەزالىرىنى ئەيىبلەپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ قولغا ئېلىشىغا سۈندى، پەيزاۋات «27 - مايى» ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتىدىكى 21 جىنايەتچىگە قارىتا 2 كۈن ۋە 10 كۈندە قولغا ئېلىش، ئەيىبلەش قارارىنى چىقاردى، لېكىن ئەينى ۋاقتتىكى ۋەزىيەت ۋە سىياسەتنىڭ تەسىرىدە، قەشقەردە يۈز بەرگەن «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسىدىكى 28 جاۋابكار شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ ئەيىبلەنگەندىن كېيىن، سوت مەھكىمىسى سوت ئېچىپ سوت قىلدى، بۆلاردىن جازا ھۆكۈم قىلىنغىنى ئاران 12، جىنايى ئىشلار جازاسىدىن كەچۈرۈم قىلىنغىنى 9، گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلگەنلەر 7.

1983 - يىل 8 - ئايدا باشلانغان «قاتتىق زەربە بېرىش» ھەرىكىتىدىن 1985 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك تەپتىش ئورگىنى 2190 دېلونى قوبۇل قىلدى، بۇ دېلولار 2825 ئادەمگە چېتىلىدۇ، بۇنىڭدىن تەكشۈرۈپ سوت مەھكىمىسىنىڭ ئەيىبلىشىگە يوللانغىنى 1251 بولۇپ، 2208 ئادەمگە چېتىلىدۇ، بۇ قوبۇل قىلىنغان دېلونىڭ 12.%57نى، جىنايەتنىڭ 16.%78نى ئىگىلىدى. «قاتتىق زەربە بېرىش» كۆرسىتىلگەن تەپتىش مەھكىمىلىرى زەربە بېرىش خىزمىتىنىڭ تىغ ئۇچىنى قاتىللىق، بۆلاڭچىلىق، لۇكچەكلىك، باسقۇنچىلىق، زور ئوغرىلىق، پارتلىتىش ۋە باشقا جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق قىلمىدىغان 7 تۈرلۈك زور دېلوغا قاراتتى. 1983 - يىل 8 - ئايدىكى 1 - جەڭدىلا ئەيىبلەنگەن 7 تۈرلۈك جىنايەت دېلوسى 301، چېتىلىدىغان ئادەم 406 بولۇپ، ئەيىبلەشكە يوللانغان دېلونىڭ 64.%نى، جىنايەتچىنىڭ 9.%65نى ئىگىلىدى. 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىلىرى زىچ ھەمكارلىشىپ، ۋىلايەت ۋە ناھىيىدە 13 مەيدان داغدۇغىسى زور ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئاچتى، يىغىنغا 205 مىڭدىن ئارتۇق ئامما قاتناشتى، يىغىندا جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېغىر دەرىجىدە زىيان يەتكۈزگەن تۈرلۈك جىنايى ئىشلار جىنايى دېلوسىدىن 165كە، 233 ئادەمگە ھۆكۈم ئېلان قىلدى. ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىپ دەرھال ئىجرا قىلىنمىدىغان 10 جىنايەتچىگە نەق مەيداندا جازا ئېلان قىلىندى. شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئادەم ئەۋەتىپ، جازا مەيدانىنى نازارەت قىلدى، بۇ ئارقىلىق قانۇننىڭ دەل،

قانۇنلۇق، ئوكۇشلۇق ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى.

«ئېغىر، تېز» زەربە بېرىش فاكۇلتېتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش جەريانىدا، ۋىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش ئورگانلىرى دېلونى قەتئىي قانۇن بويىچە بېجىرىپ، ئەيىبلىنىشكە تېگىشلىك جىنايەتچى ئۇنسۇرلارنى ئاساسىي جەھەتتىن ئەيىبلەپ قانۇن بويىچە جازا بەردى. جىنايى قىلمىشى يېنىك، جىنايى جازا بېرىشكە تېگىشلىك بولمىغان جىنايەتچىلەرگە قارىتا جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنىنىڭ 101 - ماددىسىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ئەيىبلەشنى كەچۈرۈم قىلىش قارارى چىقىرىلىپ، مەركەزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتان «ئىككىدە ئاز، بىردە كەڭ بولۇش» سىياسىتى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. 1984 — 1985 - يىللىرى تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش ئارقىلىق، تەپتىش ئورگىنى 102 دېلوغا چېتىشلىق 136 ئادەمنى ئەيىبلەشنى كەچۈرۈم قىلىش قارارى چىقاردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان جىنايەتچى %87نى ئىگىلىدى. تەكشۈرۈش جەريانىدا جىنايەت شەكىللەندۈرمىگەن دەپ قارالغان 65 دېلوغا چېتىشلىق 102 ئادەمنى ئەيىبلەشنى كەچۈرۈم قىلىش قارارى چىقىرىلىپ گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ قانۇنىي مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرمەسلىككە كاپالەتلىك قىلىندى.

3. سوتتا ئەيىبلەش

1951 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى سوتتا ئەيىبلەش كەسپىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشقا باشلىدى. 11 - ئايدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇرېھىم ئۆزى سوتقا چىقىپ، تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى رېن شىجيۇ، ژېن دېڭئاۋ قاتارلىق 133 جاۋابكارنى ئەيىبلىدى، يۇقىرىدىكى جىنايەتچىلەرگە قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى ۋە مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلدى. 1956 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ دېلو ئەھۋالى مۇرەككەپ، سوتچى خادىملار بىلەن ئورتاق مۇھاكىمە قىلىش زۆرۈرىيىتى بولغان دېلولاردىن باشقا، ئادەتتىكى دېلو بولسا تەپتىش خادىملىرى سوتقا قاتناشمىدى. تەييارلىق سوتقا قاتنىشىش ۋەزىپىسى ئەيىبلىنىدىغان دېلو ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىش، سوتچىلارنىڭ دېلو توغرىسىدىكى گۇماني سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشتىن ئىبارەت بولدى. شۇ يىلى تەييارلىق سوتقا 98 قېتىم قاتنىشىپ، 9 قېتىم ئوچۇق سوت قىلىندى.

1958 — 1960 - يىلغىچە «سولچىل» ئىدىيىۋى ئېقىمىنىڭ كاشىلىسى تۆپەيلىدىن «ئوچ ئورۇن بىرلىكتە ئىش بېجىرىش» چارىسى يولغا قويۇلۇپ، ئالدىن مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ھۆكۈم چىقىرىلدى. شۇڭا تەپتىش خادىملىرى بۇنداق ئەھۋالدا سوتقا چىقىپ ئەيىبلەشنىڭ «ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوق» دەپ قاراپ، سوتقا ناھايىتى ئاز چىقتى.

60 - يىللاردا سوتقا چىقىپ ئەيىبلەش خىزمىتىگە يەنە ئەھمىيەت بېرىلىپ، سوتتا ئەيىبلەشنى قوللاش خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە كۆچەيتىش تەكىتلەندى. ئوبيېكتىپ شارائىتنىڭ چەكلىمىسى تۆپەيلىدىن، سوتقا چىقىپ ئەيىبلەشنى قوللاش نىسبىتى يەنىلا تۆۋەن بولدى. ئاساسلىقى ئاشكارا سوتلىنىدىغان زور دېلولاردا سوتقا چىقىپ ئەيىبلەشكە قاتنىشىلدى. 1964 - يىلى ۋىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرى ئەھمىيەت بەرگەچكە، سوتتا ئەيىبلەش خىزمىتىدە بەلگىلىك بۆسۈش بولۇپ، 413 قېتىملىق ئەيىبلەشكە قاتنىشىلدى، بۇ شۇ يىلى ئەيىبلەنگەن دېلونىڭ %55.4نى ئىگىلىدى.

1979 - يىلى تەپتىش مەھكىمىسى قايتا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، تەپتىش خىزمىتىنى چۇشىنىدىغانلار ئاز، يېڭىدىن بۇ سەپكە قوشۇلغانلار كۆپ، تەجرىبىسى كەمچىل بولغاچقا، جىنايى ئىشلار تەپتىشلىك كادىرلىرى سوتتا ئەيىبلەشنى قوللاشتىن ئومۇمەن قورقىدىغان ئەھۋال مەۋجۇت بولدى. ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرى سوتتا ئەيىبلەشنى جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىپ ياخشى تۇتۇپ، ھەر خىل تەدبىرلەرنى قوللىنىپ تەپتىش خادىملىرىنىڭ كەسپىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنىڭ قورقۇش پسىخىكىسىنى يېڭىشىگە ياردەم بەردى، پىشقەدەملەر ئارقىلىق يېڭىلارنى

يېتەكلەپ، سوتقا چىقىپ ئەيىبلەشنى قوللىدى. 1979 - يىل 4 - ئايدىن باشلاپ سىرتتىقا قارىتا ئىش بېجىرىپ، شۇ ئايدىلا 8 دېلونى سوتقا چىقىپ ئەيىبلىدى، 2 قېتىم ئەيىبلەش سۆزى ئوقۇدى. 1980 - يىلى «ئىككى قانۇن» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، شۇبە تەپتىش مەھكىمىسى كۆپ قېتىم ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىپ، يېڭىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن كادىرلارنى تەربىيىلىدى. كادىرلارمۇ يۇرەكلىك ھالدا ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈپ، قىزغىنلىق بىلەن سوتقا چىقىپ، ئۆزئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇپ ئۆگىنىپ، سوتتا ئەيىبلەشتىن ئىبارەت بۇ ئاجىز ھالقىنى بۆسۈپ ئۆتتى. 1980 - يىلى ۋىلايەت بويىچە سوتقا چىقىپ ئەيىبلەنگەن دېلو 155 پارچە، چېتىشلىق ئادەم 185 بولۇپ، ئەيىبلەش سۆزىدىن 89 پارچە ئېلان قىلىندى، سوتقا قاتناشقان ئامما 30 مىڭدىن ئاشتى. شۇبە تەپتىش مەھكىمىسىدىكى خادىملار سوتتا قاغىلىق نېغىتلىكىدىكى ئەكسىلئىنقىلابچى، بۆلگۈچى جىنايەتچى ئەن ۋېيدۇك، چېك جيەنجياڭنى ئەيىبلىگەندە، جاۋابكارنىڭ ئادۋوكاتى جاۋابكارنىڭ جىنايىتى توغرىسىدا تۈرلۈك ئوبيېكتىپ سەۋەبلەرنى كۆرسەتكەن ئەھۋالدا، ئۇلار قانۇن ۋە پاكىتقا ئاساسەن، قائىدىلىق، پايدىلىق، تەرتىپلىك ئاغدۇرۇش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ ئىككى جىنايەتچى قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى.

1981 - يىلى، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئارقا - ئارقىدىن 3 چوڭ سىياسىي ۋەقە يۈز بەرگەندە، شۇبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىرى ئۆزلىرى ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىپ، سوتقا چىقىدىغان خادىملارنى تەشكىللەپ، زور ۋەقەدىكى ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى ۋە جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى سوتتا ئەيىبلىدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى پەيزاۋات ناھىيىسىدە ئوچۇق سوت ئېچىپ «27 - ماي» ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ دېلوسىنى سوت قىلدى، شۇبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر)لەردىن ئاجرىتىلغان 30 ئاز سانلىق مىللەت قابىل كادىرنى يېتەكلەپ، ۋىلايەتلىك تەپتىش مەھكىمىسىدىكى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ 5 ئەزاسى بىلەن بىرلىكتە 18 كىشىلىك گۇرۇپپا تەشكىللەپ، سوت قىلىنىدىغان 21 باش جىنايەتچى ۋە ئۇلارنىڭ قول - چوماقلىرىنى ئەيىبلىدى. شۇ يىلى سوتتا ئەيىبلەش خىزمىتىگە ئومۇمىيۈزلۈك ئەھمىيەت بېرىلىپ، يېڭى ئىلگىرىلەش قولغا كەلتۈرۈلدى. بىر يىلدا 178 دېلو سوتتا ئەيىبلەندى، 124 پارچە ئەيىبلەش سۆزى ئېلان قىلىندى. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 473 ئادەم (قېتىم) سوتقا چىقىپ ئەيىبلەشنى قوللىدى، سوت مەھكىمىسى سوت ئېچىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن 440 ئادەمگە جىنايىتى بار دەپ ھۆكۈم ئېلان قىلدى، بۇ ئەيىبلەنگەنلەرنىڭ %93نى ئىگىلىدى. 1985 — 1990-يىلغىچە تەپتىش ئورگىنى 2895 پارچە دېلونى سوتتا ئەيىبلىدى، 2311 پارچە ئەيىبلەش سۆزى ئېلان قىلدى.

4. تەھقىقلەش ۋە سوت قىلىشنى نازارەت قىلىش

1954 - يىلدىن باشلاپ ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ تەھقىقلەش، سوت مەھكىمىسىنىڭ سوت قىلىش پائالىيىتىگە قارىتا نازارەتچىلىك قىلىش خىزمىتىنى باشلىدى ھەمدە تەھقىقلەش ۋە سوت نازارەتچىلىكى تۈزۈمىنى پەيدىنپەي ئورناتتى. دەسلەپتە ئاساسلىقى سوت مەھكىمىسىنىڭ سوت قىلىش پائالىيىتىنى نازارەت قىلدى. نازارەتچىلىك مەزمۇنى سوت كوللېگىيىسىنىڭ تەشكىلىي خادىملىرى قانۇنلۇقمۇ - يوق، دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ئەرز قىلىش ھوقۇقى توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىلدىمۇ- يوق؛ دېلونى سوت قىلىش ئۈچۈن قاراپ چىقىشتا، جەريان قانۇنىي تەرتىپ بويىچە ئېلىپ بېرىلدىمۇ- يوق؛ دەۋالاشقۇچىلارنىڭ يوللۇق ئەرز قىلىش ھوقۇقىغا توسقۇنلۇق قىلىندىمۇ - يوق؛ چىقىرىلغان ھۆكۈم، كېسىم توغرا بولدىمۇ - يوق دېگەندىن ئىبارەت بولدى. قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەر بايقالغان ھامان ۋاقتىدا سوتنىڭ تۈزىتىشى تەلەپ قىلىندى. قوبۇل قىلىنمىسا، سوتنىڭ قاراپ چىقىش خاتىرىسىگە كىرگۈزۈشى ئىلتىماس قىلىنىپ، باش تەپتىشنىڭ ئەيىبلەشكە قارىشى تۈرۈش ياكى تۈرماسلىقنى تەستىقلىشىغا يوللاندى.

1956 - يىلدىن باشلاپ سوت نازارەتچىلىكى خىزمىتىنى ھۆكۈمنامىنىڭ قوشۇمچە نۇسخىسىنى

تەكشۈرۈشتىن باشلاش بېكىتىلدى. مەخسۇس ئادەم مەسئۇل بولۇپ، ھۆكۈمنامىنىڭ قوشۇمچە نۇسخىسىدا بېكىتىلگەن پاكىت، جىنايەت ۋە تەدبىقلانغان قانۇن، جىنايى جازانىڭ مۇۋاپىقلىقى توغرا بولغان - بولمىغانلىقى تەكشۈرۈلدى. قوشۇمچە نۇسخىسىنى تاپشۇرۇپ ئالغان كۈندىن باشلاپ 5 كۈن ئىچىدە تەكشۈرۈش ئايلاشتۇرۇلدى. شۇ يىلى سوت نازارەتچىلىكى تەرتىپى بويىچە 3 دېلونى ئەيىبلەشكە قارشى تۇرۇش تەكلىپى بېرىلىپ، سوت مەھكىمىسى ھۆكۈمنى ئۆزگەرتتى.

1957 - يىلى تەپتىش ئورگىنىنىڭ نازارەتچىلىك سالاھىيىتى بىلەن ئۆزىنى كۆرسىتىۋېلىش ئىدىيىسى تەنقىد قىلىنغاندىن كېيىن، سوتچى خادىملارنىڭ سوت جەريانىدىكى مەسىلىلىرىنى سوت يېپىلغاندىن كېيىن سوتچىغا دىققەت قىلىش توغرىسىدا ئاغزاكى ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرىپ، سوتچى خادىملارنىڭ تەپتىش خادىملىرىنى «چاتاق تاپقۇچى» دەپ قارايدىغان كۆز قارىشى ئۆزگەرتىلىپ، ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇقلاشتۇرۇلدى. بىر يىلدا 57 پارچە نامۇۋاپىق ھۆكۈمگە قارتا ئەيىبلەشكە قارشى تۇرۇش تەكلىپى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىش مەھكىمىسى سوت قىلىشتىن قېلىپ قالدى دەپ بېكىتكەن دېلو بىر، ئېغىر جىنايەتكە يېنىك ھۆكۈم قىلىنغان دېلو 2، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان دېلو 4، يېنىك جىنايەتكە ئېغىر جازا ھۆكۈم قىلىنغان دېلو 20، ھۆكۈم ئۆزگەرتىلگەن دېلو 30 بولۇپ، ئېتىراز بىلدۇرۇلگەن دېلونىڭ 1.81%نى ئىگىلىدى. 1957 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ «بىر ئادەم ئۇچ ئادەمگە تېتىش»، «بىر باشلىق ئۇچ باشلىقنىڭ ئىشىنى قىلىش»، «بىر ھۆكۈمنى ئاخىرىغىچە كۆچكە ئىگە قىلىش» تەك دېلو بېجىرىش ئۇسۇلى يولغا قويۇلغاچقا، تەھقىقلەش نازارەتچىلىكى ۋە سوت نازارەتچىلىكى خىزمىتى ئىسمى بار، جىسمى يوق بولۇپ قالدى.

1956 - يىلى ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ جىنايەتچىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدىكى بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قانۇنىي رەسمىيەتنى تولۇقلاپ بېجىرىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. بىر ئاي ئىچىدە تولۇقلاپ رەسمىيەت بېجىرىلگەن دېلو 904 بولۇپ، بۇرۇنقىدەك دېلو بېجىرىشتە تۈزۈمگە ئەھمىيەت بەرمەسلىك، رەسمىيەت تولۇق بولماسلىق ھادىسىلىرى تۈزىتىلدى.

1979 - يىلى ئىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش ئورگانلىرى قانۇننىڭ تەلىپى بويىچە تەھقىقلەش نازارەتچىلىكىنى يولغا قويۇپ، بۇ خىل تەپتىش فۇنكسىيەسىنى نورمال ئىجرا قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتتى.

1981 - يىل 2 - ئايدا پەيزاۋات ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى تەھقىقلەش نازارەتچىلىكى ئارقىلىق، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى قانۇندا بەلگىلەنگەن مۇھلەتتىن ئاشۇرۇپ تۇتۇپ تۇرغان 5 ئادەمگە چېتىشلىق 5 دېلونى، قانۇنسىز توختىتىپ قويۇلغان بىر ئادەمگە چېتىشلىق بىر دېلونى، جىنايى ئىشلار بويىچە مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇلغان بىر ئادەمگە چېتىشلىق بىر دېلونى تۈزەتتى. 6 - ئايدا قاغىلىق ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ «تۇتۇپ تۇرۇشنى رازۋېتكا قىلىشنىڭ ئورنىغا دەسسەتكەن» لىكى، قانۇنغا تەدبىقلىمايلا قولغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولمىغانلارنى قانۇنسىز 21 كۈن قاماپ قويغانلىقى، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قولغا ئېلىشقا تەستىقلىغان ئوغرى جىنايەتچىنى 53 كۈن كېچىكتۈرۈپ قولغا ئالغانلىقىنى بايقاپ، مەزكۇر ئىدارىدىن ئاغزاكى تۈزىتىشنى تەلەپ قىلدى. ئارقىدىنلا يەنە «قىسقا خەۋەر» شەكلىدە يېزىقچە پىكىر ئېلان قىلدى، بۇ جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى ۋە بۇ ئورگان ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قىلدى. شۇ يىلى 9 - ئايدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئادەم ئەۋەتىپ يوپۇغا ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىگە ھەمكارلىشىپ، بايقاۋات گۇڭشې جامائەت خەۋپسىزلىكى ئالاھىدە خادىمى ئابدۇرۇسۇل رېھىمنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش، كۆپ قېتىم قانۇنسىز توختىتىپ قويۇش، ئاممىنى ئۇرۇش، تىللاش مەسىلىسىنى تەكشۈرۈپ، ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتىنى قانۇن بويىچە سۈرۈشتۈرۈپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە يېزىقچە ئۇقتۇرۇش قىلدى ۋە مۇشۇ دېلونى ئۆرنەك قىلىپ، كادىر - ساقچىلارغا بىر قېتىم قانۇن-ئىنتىزام تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

1980 - يىل 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سوت مەھكىمىسى «ھۆكۈمنى تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، سوت نازارەتچىلىكى فۇنكسىيىسىنى جارى قىلدۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى. شۇبە تەپتىش مەھكىمىسى سوت نازارەتچىلىكى تۈزۈمىنى ۋاقتىدا ئورناتتى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى.
1982 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى سوت نازارەتچىلىكى جەريانىدا، 2 - سوت مەھكىمىسىنىڭ نۆۋەتلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلغان جىنايەتچى مامۇت ئۇستىدىن چىقارغان ھۆكۈمنى ئۆزگەرتىپ جىنايى ئىشلار جازاسىنى كەچۈرۈم قىلغانلىقىنى سېزىپ، پۈتۈنلەي خاتا قىلغانلىقىنى بېكىتكەندىن كېيىن دەرھال نارازىلىق بىلدۈردى ۋە تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىككى دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، پىكىر ئالماشتۇرۇپ، پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، كىشىلەرنى قائىدە ئارقىلىق قايىل قىلدى، پاكىتنى ئوتتۇرىغا قويۇش، قانۇننى چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق، ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى 2 - سوتىنىڭ ھۆكۈمنى خاتا دەپ قاراپ، ئۇنى قانۇن بويىچە بىكار قىلىپ، 1 - سوتتىكى 6 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈمنى ساقلاپ قالدى. 1986 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك تەپتىش ئورگىنى 33 قېتىم ئېتىراز بىلدۈرگەن، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇن بويىچە ھۆكۈم ئۆزگەرتىلگەن دېلو 16.
1983 - يىلدىكى «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدىن 1990 - يىلغىچە تەپتىش ئورگانلىرى باشتىن - ئاخىر خاتا ھۆكۈم چىقىرىش، چۈشۈرۈپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەڭ تۇتۇشقا دىققەت قىلىپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ پىكىرىنى ئۆزگەرتتى ۋە توزەتتى. بۇ ئارقىلىق قولغا ئالماسلىق قارار قىلىنغان ئادەم 1014، سۈرۈشتۈرۈپ قولغا ئېلىنغان ئادەم 95، ئەيىبلىمەسلىك قارار قىلىنغان ئادەم 306، ئەيىبلەش بىكار قىلىنغان ئادەم 635، سۈرۈشتۈرۈپ ئەيىبلەنگەن ئادەم 78. سوت مەھكىمىسىنىڭ ھۆكۈمى، كېسىمنىڭ ناموۋاپىق بولغانلىقىغا قارىتا نارازىلىق پىكرى بېرىلگەن دېلو 65. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ 385 پارچە زور دېلونى تەھقىقلەش قىلىش، تەرگەۋ قىلىش ھەرىكىتىگە قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش قىلمىشى بايقالغان ئادەم 9؛ قانۇنسىز ئىسپات ئېلىنغان ئادەم بىر؛ قانۇنسىز توختىتىپ قويۇلغان ئادەم 4؛ يالغان ئۇيدۇرۇپ چىقىلغان دېلو 3. تەپتىش ئورگىنى 10 ئادەمنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. قانۇنسىز قىلمىشلارغا قارىتا ئاغزاكى ۋە يېزىقچە 179 ئادەم (قېتىم) نى ئۆزگەرتتى. سوت مەھكىمىسىنىڭ 109 قېتىملىق قانۇنىي تەرتىپكە خىلاپلىق قىلىش مەسىلىسىنى بايقىدى ھەم توزەتتى. 1983 - يىلى مارالبېشى، مەكىت، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ئۆتكەلنى ئۆزلىرى ئېگىلىدى، نەتىجىدە شۇ يىلى ئېتىراز بىلدۈرۈشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى %100كە يەتتى.

3 § . ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) تەپتىش ئاپپاراتى تەسىس قىلىنغاندىن باشلاپ، تەھقىقلەش ھوقۇقى پەيدىنپەي يۇرگۈزۈلدى. مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) غا كەلگەندە، تەھقىقلەش خىزمىتىنىڭ دائىرىسى بىرقەدەر كېڭەيدى. تەپتىش ئەمەلدارى ئەرز قىلغان، شىكايەت قىلغان، ئۆزىنى مەلۇم قىلغان ياكى باشقا يوللار بىلەن جىنايەت گۇماندارى ئەيىبلەنگەن بولسا، تەھقىقلەندى. ئەدلىيە ساقچى ئەمەلدارى تەپتىش ئەمەلدارىغا ھەمكارلىشىپ، جىنايەتنى تەھقىقلەش مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلدى. ئومۇمەن تەپتىش ئورگىنى ئەيىبلىگەن دېلولارنىڭ ھەممىسىنى تەپتىش ئورگىنى تەھقىقلىدى. تەھقىقلەش خىزمىتى ئاشكارا ئېلىپ بېرىلمىدى. تەھقىقلەش دائىرىسى ئەدلىيە تەۋەلىكى بويىچە بولدى، تەپتىش ئەمەلدارى بېۋاستە تەھقىقلەيدىغان ياكى تەھقىقلەشكە قوماندانلىق قىلىدىغان دېلولار مەسئۇلىيەتسىزلىك جىنايىتى، ھۆكۈمەت ئىشىغا توسقۇنلۇق قىلىش

جىنايىتى، جىنايەتسىدىن قېچىش جىنايىتى، جىنايەتچىنى يوشۇرۇش جىنايىتى، ساختا ئىسپات بېرىش ۋە تۆھمەت قىلىش جىنايىتى، ئاممىۋى ۋەھىمە جىنايىتى، ساختا پۇل ياساش جىنايىتى، قىمار ئويناش جىنايىتى، قاتتىللىق جىنايىتى، زىيان يەتكۈزۈش جىنايىتى، تاشلىۋېتىش جىنايىتى، ئەركىنلىككە دەخلى يەتكۈزۈش جىنايىتى، نام-ئابرويغا دەخلى يەتكۈزۈش جىنايىتى، ئوغرىلىق جىنايىتى، ئىگىلىۋېلىش جىنايىتى، مال - مۈلۈكنى ئالداپ ئىلىۋېلىش جىنايىتى، بۇزۇۋېتىش ۋە زىيان يەتكۈزۈش جىنايىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق تەپتىش ئورگىنى 1951 - يىل 7 - ئايدا قۇرۇلغاندىن باشلاپ 1990 - يىلغىچە پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى سىياسەت، قانۇن - نىزام، قارارلىرىغا ئەمەل قىلىپ، پارتىيىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى ۋەزىپىلىرىگە ماسلىشىپ، تەھقىقلەش ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈپ، ئىقتىساد، قانۇن - ئىنتىزامغا چېتىلىدىغان جىنايى دېلولارغا قارىتا كەڭ دائىرىلىك تەھقىقلەش ئېلىپ باردى. گەرچە 1958 — 1961 - يىلغىچە داۋاملاشقان «سولچىل» خاتا ئىدىيىۋى ئېقىم ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئېغىر بۇزغۇنچىلىقى بولسىمۇ، لېكىن 1950 — 1957 - يىلغىچە، 1962 — 1966 - يىلغىچە، 1979 — 1990 - يىلغىچە بولغان بىر قانچە مۇھىم تارىخىي باسقۇچلاردا، خەلق تەپتىش ئورگىنى تەھقىقلەش خىزمىتىنى نورمال قانات يايدۇردى ھەمدە تەپتىش ئورگىنىنىڭ خاس قانۇنىي نازارەتچىلىك تارمىقى بولۇشتەك فونكسىيىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇردى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش ئورگانلىرى 1951 - يىل 3 - ئايدا ئېلان قىلىنغان «شىنجاڭ ئۇلۇكسىنىڭ خىيانەتچىلىكىنى جازالاش ۋاقتىلىق نىزامى» غا ئاساسەن، 1951 — 1953 - يىلغىچە ئاساسلىقى دۆلەت ئورگىنىدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ خىيانەت قىلىش، پارا ئېلىش، قاقتى - سوقتى قىلىش، ئومۇمنىڭ مۈلكىنى ئالداپ ئۆزىنىڭ قىلمۇشلىرى قاتارلىقلارغا دائىر دېلولار ۋە قانۇنسىز كاپىتالىستلارنىڭ پارا بېرىش، باج ئوغرىلاش، باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلىش، ماتېرىيال ئوغرىلاش قاتارلىقلارغا دائىر دېلولارنى تەھقىقلىدى.

1951 - يىلى يېڭىسار ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ناھىيە ھاكىمىنىڭ بۇغداي، ئات، تاۋار، گۈرۈچ، گىلەم خىيانەت قىلىش دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. 1950 - يىلدىكى باھا بويىچە ئۇلۇكە پۇلى ھېسابىدا 953 مىڭ 840 يۈەن (كونا خەلق پۇلى) گە يەتتى.

1953 - يىلى يەكەن ۋىلايەتلىك شۇبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋىلايەت مەركىزى تۈرۈشلۇق جاي ۋە قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ئىككى دەرىجىلىك ئورگاندا يۈز بەرگەن دۆلەت مۈلكىنى ئوغرىلاش قاتارلىق خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 15نى تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەكەن ناھىيىلىك خەلق بانكىسىنىڭ كوللېكتىپ خىيانەتچىلىك دېلوسىنى قايتا تەكشۈرۈش جەريانىدا يوچۇقنىڭ تولىمۇ زور ئىكەنلىكىنى بايقىدى، «يولۋاس تۇتۇش» ئەتىرىتى ۋە بانكا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكى ئايرىم يولداشلار خىزمەت كۆرسىتىش ئۈچۈن، سۈبېكتىپ ئىش كۆرۈپ، مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇپ، ئاغزاكى ئىسپاتقا يېنىكلىك بىلەن ئىشىنىپ كەتتى، ئەدلىيە تارمىقى سىياسەتنى قاتتىق ئىجرا قىلمىدى، سوت مەھكىمىسى دېلونىڭ خاراكتېرىنى ھاپىلا - شاپىلا بېكىتتى ھەمدە ئاشكارا سوت قىلدى، ھەق - ناھەقنى ئېنىق ئايرىش، تەجرىبە - ساۋاقلارنى قوبۇل قىلىش، سىياسەتنى توغرا ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، سودا - سانائەت، جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتارلىق تارماقلار بىلەن ھەمكارلىشىپ تەكشۈرۈپ ئەملىيلەشتۈرۈشكە قاتناشتى. ئاممىنىڭ «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىگە بولغان خاتا سىزىمىنى توغرىلاپ، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىنى مۇستەھكەملەپ، يېنىكلىك بىلەن ئىش كۆرۈشتەك خاتا ئۇسۇلدىن ساقلاندى.

1954 — 1957 - يىلغىچە ئىگىلىك باشقۇرۇش تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ئومۇمنىڭ مۈلكىگە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلولىرى ۋە دۆلەت ئورگىنىدىكى خادىملارنىڭ پارا ئېلىشىغا دائىر دېلولار تەھقىقلەش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. 1954 - يىلى قاغىلىق ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ئىقتىسادقا دائىر جىنايى

دېلودىن 8نى ئاشكارا بىر تەرەپ قىلدى. قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە قەشقەر شەھىرى، يېڭىسار ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى 30 ئادەمگە چېتىلىدىغان 30 خىيانەتچىلىك دېلوسىنى قوبۇل قىلدى، جىنايەتچىلەر يۇتۇۋالغان دۆلەت مۈلكى 136 مىليون 369 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) گە، شەخسىي خىيانەت سوممىسى 20 مىليون يۈەنگە يەتتى، ئاز بولغاندا 1 مىليون يۈەن بولدى.

ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى 1955 - يىلدىن باشلاپ ئىقتىسادىي تەپتىش خىزمىتى جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش مەھكىمىسى تۈزگەن ئۈز ئالدىغا تەھقىقلەيدىغان دېلولار توغرىسىدىكى «تەھقىقلەش تۈزۈمى» بويىچە قانات يايدۇرۇلدى.

1956 - يىلى شىنجاڭ بويىچە تەھقىقلەش خىزمىتى يەغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تەھقىقلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، بۇ جەھەتتىكى رەھبەرلىكنى كۈچەيتتى ھەمدە ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىپ، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، تەھقىقلەش قوشۇنىنى كېڭەيتتى. ۋىلايەت بويىچە ئىقتىسادىي دېلودىن 297سى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەيىبلەنگىنى 108، سوت مەھكىمىسى جازا ھۆكۈم قىلغىنى 69، گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلگىنى بىر، تولۇقلاپ تەھقىقلەنگىنى 5، ئۆزلۈكىدىن قايتۇرۇۋېلىنغىنى 4، جازا ھۆكۈم قىلىنمىغىنى 29، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەمكارلىق كوپېراتىپىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنىغا ھەمكارلىشىپ خىيانەتچىلىككە قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇرۇپ، 10 خىيانەتچى، ئوغرىنى تەكشۈرۈپ چىقتى.

1957 - يىلى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 214نى قوبۇل قىلدى. 1958 — 1961 - يىلغىچە تەھقىقلەش دائىرىسى تارايدى، پەقەت دۆلەت ئورگىنى خادىملىرى، كارخانا ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئىچىدىكى خىيانەتچىلىك، ئوممۇنىڭ مال - مۈلكىنى ئىگىۋېلىش، ھايانكەشلىك قىلىش دېلوسى بىلەن چەكلەندى. 1958 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 538نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 360 دېلو ئەيىبلەندى.

1958 — 1960 - يىلغىچە قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى پارتىيىنىڭ مەركىزىي ھەربىكتىگە پائال ماسلىشىپ، «ئوچكە قارشى تۇرۇش، بەشكە قارشى تۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش، كادىرلارنى تەكشۈرۈش» قاتارلىق بىر قاتار ھەربىكەتلەر ئارقىلىق، مالىيە - سودا، سودا كەسپى، مەدەنىيەت - مائارىپ قاتارلىق تارماقلاردىكى خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق قىلغان جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا قاتتىق زەربە بەردى ۋە قەتئىي كۈرەش قىلدى. 3 يىلدا خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 148ى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 112سى ئەيىبلەندى (تەھقىقلەش ئاخىرلىشىپ سوت مەھكىمىسىگە ئەيىبلەنگىنى 77، ئەيىبلەش كەچۈرۈم قىلىنغىنى 6، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ مەمۇرىي ئىنتىزام بويىچە بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلغىنى 29).

1960 - يىلدىكى تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەر شەھەر دەرىجىلىك ئورۇنلاردا خىيانەتچىلىك مەسىلىسى بار ئىشچى - خىزمەتچىدىن 419ى بايقالدى. 1962 — 1966 - يىلغىچە ئىقتىسادقا دائىر جىنايى دېلولارنى تەھقىقلەش خىزمىتى كۈچەيتىلىپ، خىزمەت ئاپپاراتى، دائىرىسى، تەرتىپى 1957- يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى سەۋىيىگە يەتكۈزۈلدى.

1963 — 1965 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى جەڭ مېۋىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلىنىپ، ئورۇنلار، سىستېمىلارغا ھەمكارلىشىپ ئىقتىسادقا دائىر جىنايى ھەربىكەتلەرگە كۈچلۈك سىياسىي ھۇجۇم قوزغىدى.

قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى كادىر ئەۋەتىپ شەھەرلىك ياغاچ ماتېرىيال زاۋۇتىدا نۆۋەتتىدا تۇرغۇزدى. 1964 - يىلى چوڭ - كىچىك خىيانەتچى ئۇنسۇردىن 15ى تارتىپ چىقىلدى، خىيانەت قىلىنغان 12 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پۇل قايتۇرۇۋېلىندى، قايتۇرۇۋېلىنغان ھارام پۇل %70تىن ئاشتى.

1965 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى زور خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق دېلوسىدىن

بىرنى پاش قىلدى، جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگانلىرى خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاشلىق ئىدارىسىدا «تۆتنى ئېنىقلاش» ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، دېلو بېجىردى، 52 خىيانەتچى، ئوغرىنى تەكشۈرۈپ چىقتى (كادىر 31، ئىشچى 21)، بۇ ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ 37% نى ئىگىلىدى (مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى 3، بۆلۈمچە باشلىقى 2، بوغالتىر 3، كاسسىر 2، سېتىۋېلىش پونكتىنىڭ باشلىقى 3، پىششىقلاش زاۋۇتنىڭ باشلىقى 2).

1963 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر كونائىھەر ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى رەھبەرلىك ئەھمىيەت بەرگەنلىكى، تەدبىر كۆچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن، لەڭگەر رايونلۇق ئاشلىق پونكتىدىكى ھاشىم ھەسەن باشلىق زور ئاشلىق ئوغرىلاش گۇرۇھى دېلوسىنى نۆۋەتلىق پاش قىلدى، ئوغرىلانغان ئاشلىق، ئاشلىق بېلىتى، ماي 7500 كىلوگرامدىن ئاشىدۇ.

1963 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يەكەن ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ دېلو بېجىرگۈچى خادىملىرى يەكەن ناھىيە 6 - رايونلۇق تەمىنلەش سودا كوپېراتىپىنىڭ كادىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ ئامما ئارىسىغا بېرىپ، يېپ ئۈچى ئىگىلەپ، مەجبۇرلاش ۋاستىسىنى قوللىنىپ، كوپېراتىپنىڭ باشقۇرغۇچى خادىمى تۇنىياز چورۇقنىڭ ئومۇمىنىڭ 20 مىڭ يۈەن پۇلىنى خىيانەت قىلىش دېلوسىنى تەكشۈرۈپ پاش قىلدى، 15 مىڭ 959 يۈەن ھارام پۇل ۋە ھارام مالنى قولغا چۈشۈردى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە خەلق تەپتىش ئورگىنى قىسقارتىلدى. ئىقتىسادىي دېلونى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تەھقىقلىدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئارقا - ئارقىدىن قايتا قۇرۇلۇپ، ئىقتىساد تەپتىشلىك خىزمىتى قايتىدىن باشلاندى.

1983 - يىل 11 - ئايدا ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، زور مەسئۇلىيەت ھادىسىسى ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش دېلوسى قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى تارمىقىنىڭ بېجىرىشىگە ئايرىپ بېرىلدى. 1985 - يىل 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى، ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسى، ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى بىرلەشمە ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ئوغرىلىقچە ياغاچ كېسىش، ئورمانىنى قالايمىقان كېسىش دېلوسىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى بېجىرىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتتى.

1985 - يىلى مەكىت ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ 1 - يېزىلىق ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ بوغالتىرى ئا××نىڭ 10 مىڭ يۈەنلىك خىيانەتچىلىك دېلوسىنى بېجىرىۋاتقاندا، 7 - يېزىلىق ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ مۇدىرى كا××نىڭ بۇ دېلوغا چېتىشلىق ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ، تەھقىقلەش جەريانىدا بۇ ئورۇننىڭ بوغالتىرى ئا×× بىلەن كا××نىڭ باغلىنىشى بارلىقى ئاشكارىلاندى. بۇ دېلونى بېجىرىش ئارقىلىق، يەنە 2 چوڭ دېلو ئارقا - ئارقىدىن پاش قىلىندى. قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى خىزمەتنىڭ مۇھىم نۆۋتىسىنى زور، مۇھىم دېلولارنى تەكشۈرۈپ ھەيدەكچىلىك قىلىشقا قاراتتى. ئومۇمەن ناھىيىدە يۈز بەرگەن زور ئىقتىسادىي دېلولارغا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى خادىم ئەۋەتىپ ياردەملەشتۈردى. كونكرېت يېتەكچىلىك قىلىش ئارقىلىق، بېجىرىلگەن زور، مۇھىم دېلولارنىڭ بېجىرىلىش سۈرئىتى تېزلەشتى، سۈپىتى ياخشىلاندى. ھەر بىر دېلوغا قاتنا خادىمنى، ۋەزىپىسىنى، ۋاقىتنى بېكىتىش، سۈپەتنى ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1987 — 1988 - يىللىرى ۋىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش ئورگانلىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ «ئىقتىسادقا ئېغىر دەرىجىلىك بۇزغۇنچىلىق قىلغان جىنايەتچىلەرنى قاتتىق جازالاش توغرىسىدا قارار»ى ۋە «جىنايەتچىلىك، پارىخورلۇق جىنايىتىنى قاتتىق جازالاش توغرىسىدىكى

تولۇقلىما بەلگىلىمە» سىنى داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلىپ، ئىقتىسادىي جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش ئومۇمىي كۈرىشىنى باشلاپ، كۆرۈنەرلىك ئۈنۈمگە ئېرىشتى. بىر تۈركۈم ئىقتىسادىي جىنايەتچى ئۈنسۈرلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ، ئىقتىسادىي جىنايەتچىلەرنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇردى، شۇنداقلا پاكلىق قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، بىر تۈركۈم خاتالاشقان كادىرلارنى تەربىيىلەپ، قۇتقۇزۇپ قالدى.

1989 - يىلى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى، ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ «خىيانەتچى، پارىخور، قاقتى - سوقتى قىلغان جىنايەتچىلەرنىڭ چەكلىك مۇددەت ئىچىدە ئۆزىنى مەلۇم قىلىشى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»نىڭ روھى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ «يولغا قويۇش لايىھىسى»نى ئەستايىدىل تەشۋىق قىلىپ ۋە ئىزچىللاشتۇرۇپ، كۆچلۈك سىياسىي ھۇجۇم قوزغاپ، خىيانەتچىلىككە، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش كۈرىشىنىڭ يۇقىرى دولقۇنىنى قوزغىدى، بۇنىڭ بىلەن زور بىر تۈركۈم جىنايەتچى ئۈنسۈرلار بەس - بەس بىلەن تەپتىش ئورگىنىغا كېلىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلدى.

1990 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى سابىق قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئاۋات يېزىلىق ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ كەسپىي خادىمى تۇ ××نىڭ ئومۇمنىڭ 220 مىڭ يۈەن پۇلىغا خىيانەت قىلىشتەك پەۋقۇلئاددە زور دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. بۇ جىنايەتچى ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى تەرىپىدىن قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، سىياسىي ھوقۇقىدىن ئۆمۈرۋايەت مەھرۇم قىلىندى.

1980 — 1990 - يىلغىچە ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى 681 پارچە ئىقتىسادىي دېلونى دېلو تۈرغۇزۇپ تەكشۈرۈپ، ھەممىنى ئاياغلاشتۇردى، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇن بويىچە ئەيىبلەنگىنى 349، ئەيىبلەش كەچۈرۈم قىلىنغىنى 224، ئەيىبلەنمىگەن ۋە قايتۇرۇلغان دېلو 31. دېلو بېجىرىش ئارقىلىق، دۆلەت ۋە كوللېكتىپنىڭ 4 مىليون 950 مىڭ يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىيىنىنىڭ ئالدى ئېلىندى.

4 § . قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى

1951 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى كەسپى قانات يايدۇرۇلدى. ئەينى ۋاقىتتا تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلىرا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەپتىشلىك تۈزۈمى ئەينەن كۆچۈرۈپ كېلىنگەن بولۇپ، خاس قانۇن - ئىنتىزام نازارەتچىلىكى ئاپپاراتى ۋە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىم ئورۇنلاشتۇرۇلمىغاندى. قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى ئەينى چاغدا «ئادەتتىكى نازارەتچىلىك» ياكى «ئومۇمىيۈزلۈك نازارەتچىلىك» دەپ ئاتىلاتتى، كەسىپ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ ئىدى، مەخسۇس ئاپپارات ۋە مەخسۇس كادىر يوق ئىدى.

1951 — 1957 - يىلغىچە تەپتىش مەھكىمىسى ئادەتتىكى نازارەتچىلىكنى يولغا قويدى، نازارەتچىلىك دائىرىسى بارلىق قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرنى نازارەت قىلىش، گوۋۇيۈەننىڭ قارىمىقىدىكى تارماقلار، يەرلىكتىكى ھەر دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قانۇنغا خىلاپ قارارى، پەرمانى، تەدبىرى ۋە دۆلەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ئادەتتىكى قانۇنغا خىلاپ ھەرىكىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. جىنايى ئىشلار دېلوسى مۇشۇ قاتارغا كىرگۈزۈلمىدى. قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى دۆلەت ئورگىنى ۋە ئورگاندىكى خادىملارنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنغا خىلاپلىق قىلىشى تۈپەيلىدىن جىنايى ئىشلار مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرۈشكە دائىر قانۇنىي نازارەتچىلىكنى يولغا قويۇشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش بىلەن بىللە ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭ جىنايى دېلولىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالدى. نازارەتچىلىك ئۇسۇلى مۇنداق بولدى: ئادەتتىكى نازارەتچىلىك ئۇسۇلى — خادىم ئەۋەتىپ

ئالاقىدار يېغىنلارغا قاتناشتۇرۇش، ئالاقىدار قارار، پەرمان ياكى دېلو ماتېرىيالىنى تەكشۈرۈش، خاتا دەپ بېكىتىلگەنلەرنىڭ قارىتا، نارازىلىق بىلدۈرۈش شەكلى بىلەن تۇزىتىشنى تەلەپ قىلىش؛ قانۇن - ئىنتىزام نازارەتچىلىكى جىنايى ئىشلار دەۋا پائالىيىتى ئارقىلىق ئەملگە ئاشتى.

1979 - يىلى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» دىكى بەلگىلىمە ۋە مەملىكەتلىك 7 - قېتىملىق تەپتىش خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى بىر تۈرلۈك تەپتىش كەسپى قىلىپ بېكىتىلدى. 1979 - يىلى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە قانۇن - ئىنتىزام نازارەتچىلىكى بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىدىمۇ قانۇن - ئىنتىزام نازارەتچىلىكى ئاپپاراتى تەسىس قىلىندى ياكى مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىر سەپلەندى. 1983 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى 13 ئاساسىي قاتلام تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ 8دە تەپتىشلىك بۆلۈمى (بۆلۈمچىسى) قۇرۇلدى، 5 ناھىيە دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى تەھقىقلەش بۆلۈمى قارىمىقىدا قانۇن - ئىنتىزام نازارەتچىلىكى گۇرۇپپىسى تەسىس قىلدى، مەخسۇس خادىم 49غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىش 13، يارداەمچى تەپتىش 12، پۈتۈكچى 7، باشقا كادىر 37؛ ئاز سانلىق مىللەت كادىر 40، خەنزۇ كادىر 9؛ پارتىيە ئەزاسى 27، ئىتتىپاق ئەزاسى 6، بۇنىڭ بىلەن قانۇن- ئىنتىزام تەپتىشلىكى خىزمىتى زور تەرەققىيات دەۋرىگە قەدەم قويدى.

«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»نىڭ 13 - ماددا 2 - تارمىقى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگىنىنىڭ 1979 - يىلدىكى «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنىدا بەلگىلەنگەن دېلو باشقۇرۇش دائىرىسىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نىڭ ئاساسەن، تەپتىش ئورگىنىنىڭ ئىچكى ئىش تەقسىماتى بويىچە، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى باشقۇرۇشىدىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا مۇنداق بولدى: 1) زور مەسئۇلىيەت ھادىسىسى دېلوسى؛ 2) جىنايى ئىشلار بويىچە سوراق قىلىشتا مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش دېلوسى؛ 3) تۆھمەت قىلىش دېلوسى؛ 4) سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش دېلوسى؛ 5) قانۇنسىز تۇتۇپ تۇرۇش دېلوسى؛ 6) قانۇنسىز رەجمىغا ئېلىش، ئاختۇرۇش، باشقىلارنىڭ تۇرالغۇسىغا بېسىپ كىرىش دېلوسى؛ 7) ئۆچ ئېلىش، زىيانكەشلىك قىلىش دېلوسى؛ 8) ساختا ئىسپات كۆرسىتىش دېلوسى؛ 9) دىنغا ئېتىقاد قىلىش ئەركىنلىكىنى قانۇنسىز چەكلەش ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى؛ 10) پۇقرالارنىڭ خەۋەرلىشىش ئەركىنلىكىگە دەخلى- تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى؛ 11) قوش نىكاھلىق بولۇش دېلوسى؛ 12) دۆلەت مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلاپ قويۇش دېلوسى؛ 13) مەسئۇلىيەتسىزلىك دېلوسى؛ 14) نەپسانىيەتچىلىك قىلىش دېلوسى؛ 15) جىنايەتچىنى خۇپىيانە قويۇۋېتىش دېلوسى؛ 16) پوچتا يوللانمىسى، تېلېگراممىلارنى ئۆز ئالدىغا ئېچىش، يوشۇرۇپ قويۇش، يوقىتىۋېتىش دېلوسى. ئۇنىڭدىن باشقا تەپتىش مەھكىمىسى ئۆزىنى بىۋاستە قوبۇل قىلىشقا تېگىشلىك دەپ قارىغان باشقا دېلولارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالدى.

قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكىنىڭ تەرتىپى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن تەرتىپكە قاتتىق ئەمەل قىلىپ، جاۋابكار ئۇستىدىن دېلو تۇرغۇزۇپ تەھقىقلىگەندىن كېيىن، ئوخشىمىغان ئەھۋاللارنى پەرقلەندۇرۇش ياكى ئەيىبلەش، سوت قىلىشقا تاپشۇرۇش ياكى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ تەربىيە بېرىپ مۇرەسسە قىلىشى ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلغانلىرىدا قانۇنغا خىلاپلىق قىلغۇچى زىيانلانغۇچىدىن كەچۈرۈم سوراش، زىيىنىنى تۆلەش، زىددىيەتنى يوقىتىش جەريانىدىن ئىبارەت بولدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ، «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش»، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىگە پائال ئاتلىنىپ، جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا كۈچلۈك زەربە بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىيۇروكراتلىققا، بۇيرۇقۇزالىققا ۋە قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپ قىلمىشلارغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى قانات

يايدۇردى. تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، 1953 - يىلى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 24ى نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان. يەكەن تەپتىش مەھكىمىسى 1952 - يىلدىكى «يېڭى ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدە بۇ خىل دېلودىن 15نى تەكشۈرۈپ پاش قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەتچىلىك دېلوسى 5، ھوقۇقنا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى 3، دېمۇكراتىيىنى باستۇرۇش دېلوسى بىر، ئۆچ ئىلىش ئۇچۇن زەربە بېرىش دېلوسى بىر، باشقا دېلو 5. بۇ 15 دېلودا زىيانغا ئۇچرىغان ئامما 177، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىنى بىر تەرەپ قىلىش ئارقىلىق ئاممىنىڭ مەنپەئىتى قوغدىلىپ، سىياسىي ئېڭى ئۆستۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى قوزغىتىلىپ، ھۆكۈمەت بىلەن خەلقنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇقلاشتۇرۇلدى.

تەپتىش ئورگىنى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت، تەشكىلاتلارنىڭ پارتىيەنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئىجرا قىلىش جەريانىدىكى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەھۋالىنى بايقاپ، پارتكومغا ۋاقتىدا دوكلات قىلىپ، تەكلىپ بېرىپ، پارتكومنىڭ قوبۇل قىلىشىنى تەمىن ئېتىپ، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپ قىلمىشلارنى ۋاقتىدا تۇزىتىپ، پارتىيەنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلدى. 1954 - يىلى يەكەن تەپتىش مەھكىمىسى «كۆرەش قىلىش، قولغا ئېلىش» سىياسىتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تەپتىش قىلىپ، 8 ئادەمنىڭ كۆرەش ئوبيېكتى ئەمەسلىكىنى بايقاپ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومغا ۋاقتىدا دوكلات قىلىپ، ۋىلايەتنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. پارتىيەنىڭ «ئازراق كۆرەش قىلىش، ئازراق قولغا ئېلىش» سىياسىتىدە چىڭ تۇرۇلغاچقا، «سالماق ئالغا ئىلگىرىلەش» فاڭجېنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، باج ئېلىش خىزمىتى ئوڭۇشلۇق ئىشلىنىپ، جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى قاتلاملارنىڭ ھىمايىسى ۋە ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. 1957 - يىلى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى 1 - پەسلىدە ئادەتتىكى نازارەتچىلىك دېلوسىدىن 6نى بېجىرىپ، 5 پارچە تەپتىش تەكلىپى بېرىپ، قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپ دېلودىن 4نى بايقىدى.

1954 - يىلى قاغىلىق ناھىيە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ھۇنەر - سەنئەت ئۆگىتىش ئورنى 53 ئادەمنى يىغىۋالدى، 3 ئادەمنى خاتا توختىتىپ قويدى، 10 ئادەمنى خاتا تۇتتى، قانۇنغا خىلاپ قىلمىشى بار ياكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش جازا مۇددىتى توشقان ئادەم 40 ئىدى. قاغىلىق ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى بۇنى بايقىغاندىن كېيىن، ھۇنەر - سەنئەت ئۆگىتىش ئورنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خاتا ھۆكۈم چىقىرىلغان دېلولار ئاقلىنىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتە مۇۋاپىق تۆلەم بېرىلدى. بۇ ئورۇننىڭ سىياسەتكە خىلاپلىق قىلىشى تۇپەيلىدىن قېچىپ كەتكەن 17 دېھقان ئارقا - ئارقىدىن ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلىپ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللاندى. شۇ يىلى مارالبېشى ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ئوغرىلىق قىلغان جىنايەتچىنىڭ جازا مۇددىتىنىڭ 6 ئاي ئېشىپ كەتكەنلىكى توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. 1955 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى شەھەرلىك تېرە زاۋۇتىنىڭ ئەمگەك قانۇن - نىزاملىرىغا خىلاپلىق قىلىپ، ئىشچىلارنىڭ تەن-ساغلاملىقىغا زىيان يەتكۈزۈش دېلوسىنى دېلو تۇرغۇزۇپ رازۋېتكا قىلىپ، زاۋۇت باشلىقىنىڭ جىنايى مەسئۇلىيىتىنى قانۇن بويىچە سۈرۈشتۇردى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرى 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، «سول» چىل ئىدىيەۋى ئېقىم ۋە سىنىپىي كۆرەشنىڭ تەسىرىدە، كادىرلارنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش قىلمىشى ئېغىر بولدى. 1962 - يىل 1 - ئايدا تەپتىش ئورگىنى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش، پۇقرالارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىگە دەخلى-تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. 1962 — 1965 - يىلغىچە قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 610نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. ئاساسلىقى ئاساسىي قاتلامدىكى كادىرلارنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىلىسى گەۋدىلىك بولدى. بۇنىڭ سەۋەبى سىياسەت سەۋىيىسى تۆۋەن، قانۇنچىلىق قارىشى ئاجىز، خىزمەت ئۇسۇلى ئاددىي، قوپال بولۇشتىن ئىبارەت بولدى. ھەتتا كىچىك ئوغرىلىق

مەسىلىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا ئۈسۈل ئاددىي، قوپال بولغاچقا، بىر قىسىم ئامما ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. 1961 - يىلى 7 ئادەم، 1962 - يىلى 8 ئادەم ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. 1963- يىل 1 — 2 - ئايلاردا يەكەن ناھىيىسى جانغا زامىن بولۇش دېلوسىدىن 3نى كەلتۈرۈپ چىقاردى. 1963 - يىلدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدىكى بەزى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا مەلۇم قىلماي، ماتېرىيال يوللىماي تۇرۇپلا، شۇجى، ھاكىمنىڭ باغاقچە يېزىشىنى تەلەپ قىلىپ، 19 ئادەمنى توختىتىپ قويدى. قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى يېزا كادىرلىرىنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلىش ئەھۋالىنى قارىتا، ئۇلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىگە مەخسۇس دوكلات يوللىدى ھەمدە بىر قانچە بەلگىلىمىنى ئوتتۇرىغا قويدى: بىرىنچى، كىچىك ئوغرىلىق قىلمىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ سىياسەت چەك - چېگرىسى توغرىسىدىكى بەلگىلىمە؛ ئىككىنچى، مەجبۇرلاش تەدبىرى قوللىنىشتا، چوقۇم قانۇنىي تەرتىپكە ئەمەل قىلىش لازىملىقىنى چۈشەندۈرۈش، پەقەت جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ئىجرا قىلىش ھوقۇقى بولىدىغانلىقىنى، ئۆز ئالدىغا سوت ئېچىشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش؛ ئۈچىنچى، قانۇن - ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغان كادىرلارنى ئوخشىمىغان ئەھۋالغا ئاساسەن پەرقلىق بىر تەرەپ قىلىش. 1962 - يىلىلا ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ جانغا زامىن بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش دېلوسى تۈپەيلىدىن 2 ئادەم قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى، 4 ئادەم ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، 6 ئادەم تەنقىد قىلىندى ۋە ئۆزىنى تەكشۈردى. بۇ ئارقىلىق كادىرلارنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش قىلمىشى ئۇنۇملۇك توسۇلدى.

1979 - يىل 6 - ئايدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك 5 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 - يىغىنىدا ماقۇللانغان «جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە «خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ بىر تۈرلۈك قانۇن نازارەتچىلىكى فۇنكسىيىسى قىلىنىپ، پۇقرالارنىڭ كىشىلىك ھوقۇق - مەنپەئىتىگە ۋە قانۇنلۇق مەنپەئىتىگە دەخلى - تەرۇز قىلىش دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش قانۇن- ئىنتىزام نازارەتچىلىكى دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. ئەينى چاغدا تەپتىش كادىرى ئاز، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغانلار كۆپ، ساپا تۆۋەن بولغاچقا، پېشقەدەملەر ياشلارنى يېتەكلەش، خىزمەت قىلغاچ ئۆگىنىش چارىسى قوللىنىلىپ، كەسپىي سەۋىيە ئۆستۈرۈلدى. 1983 - يىلدىن كېيىن ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىش ۋە مەكتەپتە تەربىيىلەش ئارقىلىق، 70% قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى كادىرىنىڭ كەسپىي سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك ئۆستۈرۈلدى، قانۇن - ئىنتىزامغا چېتىلىدىغان دېلولار كۆپلەپ قوبۇل قىلىندى. 1980 — 1985 - يىلغىچە 642 دېلو قوبۇل قىلىندى. 148 دېلو دېلو تۈرغۇزۇلۇپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. 77 دېلو ئەيىبلەندى، 33 دېلو ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلىندى، 12 دېلو ئەيىبلەنمىدى ۋە قايتۇرۇۋېلىندى. دېلو تۈرغۇزۇپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولاردىن قارىغاندا، پۇقرالارنىڭ كىشىلىك ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش، قانۇنسىز ئاختۇرۇش، قانۇنسىز قاماپ قويۇش، مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش قىلمىشلىرى 82.6%نى ئىگىلىدى. بۇ خىل دېلولار كۆپرەك يۇز بېرىپ، كەلتۈرگەن زىيىنى زور، ئاقىۋىتى ئېغىر بولغاچقا، جانغا زامىن بولىدىغان ئىشلار دائىم كۆرۈلۈپ تۇردى. قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ناھىيە (شەھەر)لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىگە ھەمكارلىشىپ، جانغا زامىن بولۇش دېلوسىنى كۆپلەپ بىر تەرەپ قىلدى، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ جىنايەت ئۆتكۈزگەن كادىرلار تېگىشلىك جازالىنىپ، پۇقرالارنىڭ كىشىلىك ھوقۇق - مەنپەئىتى ۋە قانۇنلۇق ھوقۇق-مەنپەئىتى قوغدالدى، بۇنىڭ بىلەن قانۇننىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ئاشتى. بۇ جەريانىدا قانۇن- ئىنتىزامغا چېتىلىدىغان دېلولارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، 800 مەيداندىن كۆپرەك قانۇنچىلىق تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلدى، تەربىيە ئالغان ئامما 2 مىليون 156 مىڭ 700 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى، 100 نەچچە خىل تەشۋىقات ماتېرىيالى تارقىتىلدى، 45 ئورۇندا قانۇنچىلىق مەخسۇس سىتونى تەسىس قىلىندى.

1986 — 1990 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ «قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار» نىڭ ئاساسەن، ۋىلايەتتىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تونۇشنى ئۇستۇرۇش ئاساسىدا، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇپ، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، يوقىتىش جېڭى قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، قوشۇننى كۈچەيتىپ، مۇھىم نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، قانۇنىنىڭ نازارەتچىلىك فۇنكسىيەسىنى قاتتىق يۈرگۈزۈپ، پۈقرالارنىڭ دېموكراتىك ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش قاتارلىق قانۇنغا ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قىلىش جىنايەتلىرىگە قارشى كۈرەشنى پائال قانات يايدۇرۇپ، بىر تۈركۈم قانۇنغا ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قىلىش دېلولىرىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، بۇ جەريانىدا دېلو تۈرغۈزۈلۈپ تەھقىقلەنگەن قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 124، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇن بويىچە ئەيىبلەنگىنى 78، ئەيىبلەش كەچۈرۈم قىلىنغىنى 32، ئەيىبلەنمىگەن ۋە قايتۇرۇۋېلىنغىنى 9.

1985 — 1988 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە دېلو تۈرغۈزۈپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 76، بۇنىڭ ئىچىدە ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى 46 بولۇپ، ئومۇمىي دېلونىڭ %61.3نى، ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دېلوسى ئىچىدە قانۇنسىز قاماپ قويۇش دېلوسى %54.3نى، قانۇنسىز ئاختۇرۇش، باشقىلارنىڭ تۇرالغۇسىغا قانۇنسىز بۆسۈپ كىرىش دېلوسى %24نى، مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش دېلوسى %15.2نى ئىگىلىدى. 1988 - يىلى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 22سى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇنسىز قاماپ قويۇش دېلوسى 11 بولۇپ، ئومۇمىي دېلونىڭ %50نى ئىگىلىدى.

§ 5 . باشقا قانۇن نازارەتچىلىكى

1. شىكايەت، ئەرز نازارەتچىلىكى

شىكايەت، ئەرز نازارەتچىلىكى. 1984 - يىل 8 - ئايدىن ئىلگىرى ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى قوبۇل قىلىش ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۈتۈۋېلىش خىزمىتى قىسقارتىلىپ، «ئەرزىيەت خىزمىتى» دەپ ئاتالدى.

1951 - يىل 7 - ئايدا قەشقەردە تەپتىش ئورگىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەرزىيەت خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1954 - يىل 9 - ئايدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئەرزىيەت خىزمىتى پەيدىنپەي كۈچەيتىلدى. ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى «سىستېمىلار بويىچە بېجىرىش، دەرىجە بويىچە مەسئۇل بولۇش» پرىنسىپىغا ئاساسەن، خەت - چەك ئەۋەتىش، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كېلىش جەريانىدا ئىنكاس قىلىنغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىپ، بىر قىسىم دېلولارنى بىۋاستە ياكى باشقا ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ بىر تەرەپ قىلدى. بەزى دېلولارنى ئالاقىدار تارماقلارغا تاپشۇرۇپ، دېلولارنىڭ بېجىرىلىشىگە ھەيدەكچىلىك قىلدى.

1957 - يىل 9 - ئايدىن 1961 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرىدە، ئەرزىيەت خىزمىتى ئاجىزلاشتى. 1962 — 1966 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە «سول» چىل خاتالىق قىسمەن تۈزىتىلىپ، ئەرزىيەت خىزمىتى پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1966 - يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن 1978 - يىلغىچە تەپتىش ئورگىنى ئالدى بىلەن پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئەرزىيەت خىزمىتىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ۋە جامائەت

خەۋپسىزلىكى ئورگىنى بېجىردى.

1979 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەرزىيەت خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984 - يىل 8 - ئايدا «كەلگەن خەت - چەكلەرنى قوبۇل قىلىش، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى قوبۇل قىلىش»، «شىكايەت قىلىش، ئەرز قىلىش تەپتىشلىكى» گە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھوقۇق - دائىرىسى يەنمۇ كېڭەيىپ، تەپتىش ئورگىنىنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتىگە ئايلاندى.

1) كەلگەن خەت - چەكلەرنى قوبۇل قىلىش، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۆتۈۋېلىش خىزمىتى　1951 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا خەلق تەپتىش ئورگىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەرزىيەت خىزمىتىنى دائىملىق خىزمەت قاتارىدا كۈندىلىك ئىشلار كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزدى. 1951 - يىل 6 - ئايدا مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى ئېلان قىلغان «خەلق ئاممىسىدىن كەلگەن خەت-چەكلەرنى، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ۋە كۆتۈۋېلىش خىزمىتى توغرىسىدا قارار» ىنىڭ روھى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى» ۋە «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» (خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇرۇكراتلىققا قارشى تۇرۇش)، «بەشكە قارشى تۇرۇش» (پارىخورلۇققا، باج ئوغرىلاشقا، باجدىن قېچىشقا، دۆلەتنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلاشقا، ئىش ۋە ماتېرىيال ئوغرىلاشقا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئۇچۇرىنى ئوغرىلاشقا قارشى تۇرۇش) قاتارلىق سىياسىي ھەرىكەتلەرگە بىرلەشتۇرۇپ، ئەرزىيەت خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئىككى دەرىجىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ياكى قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىملار ئەرزىيەت خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلىيىتى ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەكنى قوبۇل قىلىش، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۆتۈۋېلىش، ئاممىغا ئوتتۇرىغا قويغان سىياسەت، قانۇنغا ئائىت مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىش بولدى. ئاممىدىن كەلگەن شىكايەت ۋە ئەرز خاراكتېرىگە ئاساسەن، «سىستېمىلار بويىچە بېجىرىلدى، دەرىجىلەر بويىچە مەسئۇل بولۇندى». 1953- يىلى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە قەشقەر شەھىرى، مارالبېشى، يېڭىسار ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرى ئاممىنىڭ 424 پارچە خەت - چېكىنى قوبۇل قىلدى ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قايتا تەكشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان «ئۈچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش»، خىيانەتچىلىك مەسىلىلىرىگە دائىر دېلو 127، پاش قىلىنغان ئەكسىلئىنقىلابىي دېلو بىر، ئاشكارىلانغان خىيانەتچىلىك دېلوسى 18، باسقۇنچىلىق، زەخمىلەندۈرۈپ جانغا زامىن بولۇش ۋە نىكاھ، ئائىلە مۇناسىۋىتىگە زىيان يەتكۈزۈش دېلوسى 2، سەۋەنلىكتىن ئادەم ئۆلتۈرۈش دېلوسى 6، ئوغرىلىق دېلوسى 3، باج ئوغرىلاش، باجدىن قېچىش دېلوسى 5، ئادەم ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ مەقسىتىگە يېتەلمەسلىك ۋە مال - مۈلكىنى قانۇنسىز يوشۇرۇش دېلوسى بىر، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسى 11، ئەسلى ھۆكۈمگە قايىل بولماي ئەرز قىلىش ۋە تەركىبىنى توغرا ئايرىشنى تەلەپ قىلىش دېلوسى 79، قەرزدارلىق، ئۆي مۈلۈك، ئەمگەك - مائاش، نىكاھ، يەر - زېمىن، مىراس ۋە سودا - سانائەت ماجىراسى 109، باشقىلار 55، تەپتىش ئورگىنى بىۋاسىتە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغىنى 314، ئالاقىدار تارماقلارغا ھەمكارلىشىپ بىر تەرەپ قىلىنغىنى 3 بولۇپ، 74.8%نى ئىگىلىدى.

1956 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىغا مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىم سەپلىنىپ، ئەرزىيەت ماتېرىياللىرىغا نومۇر سېلىپ، تىزىملاش، كۆرۈپ تەستىقلاش، بېجىرىشكە بۆيرۇش، خەت ئارقىلىق جاۋاب قايتۇرۇش، سۆيلەش، ئاخىرلاشتۇرۇش، ستاتىستىكا قىلىش قاتارلىق تۈزۈملەر ئورنىتىلىپ، پاش قىلغۇچىنىڭ مەخپىيىتى ساقلىنىپ، بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىندى.

1957 - يىلى ئەتىيازدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىدا ئومۇمەن تەپتىش

باشلىقى ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۆتۈۋېلىش تۈزۈمى ئورنىتىلدى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دۇشمەنگە قارشى كۈرەش قىلىش قىزغىنلىقى زور دەرىجىدە ئېشىپ، ئاممىنىڭ ئەرزىيەت ئىشلىرى كۆرۈنەرلىك كۆپەيدى. يېڭسار، يەكەن، مەكىت، قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرىدىلا شۇ يىلى قوبۇل قىلىنغان ئەرز دېلوسى 4661 پارچە (قېتىم) گە يەتتى. ئەرزنىڭ مەزمۇنى ئاساسلىقى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى پاش قىلىش ۋە باشقا جىنايى ئىشلار جىنايەتلىرىگە ئائىت يېپ ئۈچى بىلەن تەمىنلەش ۋە قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىلىلىرى بولدى. بەزى جىنايەتچى ئۇنسۇرلار قانۇننىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆزىنى مەلۇم قىلدى ياكى مەسىلىنى تاپشۇردى. قەشقەر كونا شەھەر، يەكەن، مەكىت، قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىرىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، 1957 - يىلى ئۆزىنى مەلۇم قىلغان ياكى مەسىلىسىنى تاپشۇرغان جىنايەتچى ئۇنسۇر 340قا يەتكەن.

1957 - يىل 4 - پەسلىدىن 1961 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىق تۈپەيلىدىن ئەرزىيەت خىزمىتى ئاجىزلاشتى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى بۇ مەزگىلدىكى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىلىلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە قارىتا، «سول» چىللىقنىڭ تەسىرىنى ئامال قىلىپ تۇگىتىپ، ئەرزىيەت خىزمىتىدە چىڭ تۇردى. 1959 — 1960 - يىللىرى 1063 پارچە خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچى قوبۇل قىلىندى، تەپتىش ئورگىنى ئۆزىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغىنى 447، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بېجىرىشىگە بۇيرۇلغىنى 368.

1962 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى 413 پارچە خەت - چەك ۋە ھال-ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچىنى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزى بېجىرگىنى 234، بېجىرىشكە بۇيرۇلغىنى 179. خاتا قولغا ئېلىنغان، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان 2 دېلو ئاقلاندى. شۇ يىلى 9 - ئايدا ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسى ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ «ئەرز قىلىشنى باھانە قىلىپ ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتىگە قارا چاپلاش، بۇزغۇنچىلىق قىلىش جىنايى دېلولىرىغا ھەقسىز ئەھمىيەت بېرىش ھەم قاتتىق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نى تارقىتىپ، ھەر دەرىجىلىك تەپتىش ئورگانلىرىدىن ئەرزىيەت دېلولىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈش، قاتتىق ئېھتىيات قىلىش، ئەرز ھەقسىز بولسا پارتىيىنىڭ سىياسىتىگە ئاساسەن ھەقسىزلىيەتتىن ئىزدەش ئاساسىدا بىر تەرەپ قىلىش؛ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، دېلو ئاغدۇرماقچى بولغانلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىش؛ ياخشى ئادەمگە تۆھمەت قىلغانلارنى كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن قاتتىق بىر تەرەپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

1963 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى غەربىي شىمال رايونى بويىچە ئېچىلغان ئەرزىيەت خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئەرزىيەت خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى يولىورۇقىنى ئىستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىملارنى سەپلەپ، زۆرۈر خىزمەت تۈزۈملىرىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈردى. بىر يىلدا 731 پارچە (قېتىم) خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ 247 پارچىسىنى تەپتىش ئورگىنى بىر تەرەپ قىلدى. تەپتىش ئورگىنىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تەۋە بولمىغانلىرى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، مەسىلىسى ئېغىر ھەم مۇرەككەپ بولغانلىرىنى ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە بىر تەرەپ قىلدى؛ جىنايەت شەكىللەندۈرگەن دېلو قانۇن بويىچە ئەيىبلەندى، ئەرزىيەت ئىشلىرىدىن پايدىلىنىپ ئورۇنسىز جېدەل قىلغان، دېلو ئاغدۇرماقچى بولغان جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا رەددىيە بېرىلدى ۋە قانۇنغا رىئايە قىلىش تەربىيىسى بېرىلدى.

1964 — 1965 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 719 (قېتىم) نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىش ئورگىنى بىرتەرەپ قىلغىنى 278 بولۇپ، 5 دېلو تۈزىتىلدى.

1979 - يىلدىن كېيىن ئەرزىيەت خىزمىتى يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىردى. 1979 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە ئەرزىيەت گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىمۇ مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى كادىرلارنى ئەرزىيەت خىزمىتىگە مەسئۇل قىلدى. بۇ جەريانداً ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئىپتىپ كەلگەنلەردىن 11 مىڭ 464 (قېتىم) نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغىنى 1606، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرغىنى 6600دىن ئارتۇق بولۇپ، زور بىر تۇركۇم ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار ئاقلاندى.

1983 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى «ئاممىنىڭ ئەرزىيەت خىزمىتىدىكى ئىچكى ئىش تەقسىماتى توغرىسىدا بەلگىلىمە» نى چىقاردى. 1984 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە شىكايەت بۆلۈمى قۇرۇلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىگىمۇ مەخسۇس خادىم سەپلەندى. ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى باش تەپتىش نۆۋەتلىشىپ ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى قوبۇل قىلىش ۋە ھال - ئەھۋال ئىپتىپ كەلگەنلەرنى كۈتۈۋېلىش، بۇ ھەقتىكى دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى.

1985 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى تۈزگەن «تەپتىش ئورگىنىدا شىكايەت - ئەرز تەپتىشلىكى خىزمىتىنى يولغا قويۇش سىناق چارىسى» نى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، شىكايەت تەپتىشلىك ئىش ئورنى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى ئورناتتى. 1984 — 1990 - يىلغىچە خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئىپتىپ كەلگۈچىلەردىن 11 مىڭ 60 (قېتىم) قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىش ئورگىنى ئۆزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغىنى 1575 پارچە، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرغىنى 7272 پارچە. 1987 - يىلىلا ناھەق، يالغان، خاتا دېلو ۋە ئەيىبلەش مۇۋاپىق بولمىغان دېلودىن 43ى ئاقلاندى.

2) ئاممىدىن كەلگەن ئەرز، شىكايەتنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش

1951 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن 1954 - يىلغىچە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنىشتىن ئىلگىرى ۋىلايەتتىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ، زور مىقداردىكى ئەرزىيەت دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. 1953 - يىلىلا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 4 ناھىيە (شەھەر) لىك تەپتىش مەھكىمىسى ۋە شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى 314 دېلونى ئۆزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. بىۋاستە تەكشۈرۈش ئارقىلىق، خاتا قولغا ئېلىش، خاتا ھۆكۈم چىقىرىش، خاتا سولاپ قويۇش، قاماش دېلوسىدىن 22سى تۈزىتىلدى، تەركىبى خاتا ئايرىلغان، مال - مۈلكى ۋە يېرى خاتا مۇسادىرە قىلىنغان 6 دېلو ئاقلاندى، خەلق سوت مەھكىمىسىگە 8 دېلو ئەيىبلەشكە سۈنۈلدى، 22 دېلو ئالاقىدار تارماقلارنىڭ مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلىشگە تەكلىپ بېرىلدى، ھەق تەلەپ ئىشلىرى بويىچە مۇرەسسە قىلىش ۋە باشقا ئۇسۇللار ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىنغان دېلو 231.

1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، 1957 - يىلغىچە ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى شىكايەت ئەرزىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتىنى پەيدىنپەي قانۇنچىلىق ئىزغا سالدى. 1957 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 5 ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى 4661 پارچە پاش قىلىش ماتېرىيالىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. 1957 - يىلى 4 - پەسىلدىن 1961 - يىلغىچە گەرچە «سول» چىل ئىدىيىنىڭ تەسىرى بولسىمۇ، لېكىن ئەرز - شىكايەت دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى توختاپ قالمىدى. 1959 — 1960 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى 447 پارچە شىكايەت دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، بۇ قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي دېلونىڭ 42%نى ئىگىلىدى.

1962 - يىلى «سول» چىل خاتالىق تۈزىتىلىشىگە باشلىندى. ۋىلايەتتىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىنىڭ شىكايەت دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى كۆچەيتىلدى. 1965 - يىلغىچە 748 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىدى، بۇ قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي دېلونىڭ 42.9% نى ئىگىلىدى.

1979 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تەپتىش ئورگانلىرى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1980 - يىلغىچە ئاساسلىقى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە بىر قانچە قېتىملىق سىياسىي ھەرىكەت جەريانىدا يۈز بەرگەن ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. بۇ مەزگىلدە ھۆكۈمگە، كېسىمگە، قولغا ئېلىش، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش قارارىغا قايىل بولماي ئەرز قىلغانلارنىڭ دېلوسى 1600 (قېتىم) دىن كۆپرەك بولۇپ، خەت - چەك ئەۋەتكەن ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەرنىڭ 32.7% نى ئىگىلىدى.

1981 - يىلى شىكايەت دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى پەيدىنپەي تۈزۈملەشتى. ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى بىر يىلدا خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچىلەردىن 3417 (قېتىم) نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ ساندىكىسى ھۆكۈمگە قايىل بولماسلىق ۋە بىئىتىۋەندىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش توغرىسىدىكى ئەرز (مۇتلەق كۆپ ساندىكىسى «سول» چىل ئىدىيىنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن تارىخىي مەسىلىلەر) دۇر، قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق، سوت مەھكىمىسى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان، سولانغان ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشكە بۇيرۇلغان 4 ئادەمنىڭ دېلوسى تۈزىتىلدى.

1982 - يىلى مەملىكەتلىك 3 - قېتىملىق ئەرزىيەت خىزمىتى يىغىنىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق 4 - قېتىملىق ئەرزىيەت خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھى، ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ «خەت - چەك ئەۋەتكەن ۋە ھال-ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن كونا ئائىلىلەرنىڭ مەسىلىسىنى يەنمۇ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» ىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى بىر تۈركۈم خەت - چەك ئەۋەتكەن ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن كونا ئائىلىلەرنىڭ مەسىلىسىنى ئىستايىدىل تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. بەزى ئائىلىلەرنىڭ خەت - چەك ئەۋەتىش ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىش مەسىلىسى 10 يىلغا، 100 قېتىمدىن كۆپرەككە يەتكەن، قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى كونىراپ قالغان 2 پارچە ئەرزىيەت دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ، ئىستايىدىل تەكشۈرۈپ، ھەممىنى ئاقلىدى.

1983 — 1984 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچىدىن 1789 (قېتىم) نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 384 پارچىسىنى ئۆزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. 1983 - يىلى تەكشۈرۈپ چىقىلغان جىنايى ئىشلار دېلوسى 116 پارچە بولۇپ، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ۋاقتىدا زەربە بېرىپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلدى.

1985 - يىلى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق ئەرزىيەت خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىنى ئىستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، شىكايەت دېلولىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتىنى يەنمۇ كۆچەيتتى. بىر يىلدا خەت - چەك ۋە ھال ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 2233 (قېتىم) قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغىنى 520 پارچە.

1986 — 1987 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ناھەق، يالغان، خاتا دېلودىن 56نى ئاقلىدى ۋە تۈزەتتى. بۇ جەريانىدا تارىخىي كونا دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، تاللاش ئارقىلىق 115 ئادەم نۆۋەتلىك تەكشۈرۈلىدىغان ئوبېيكت قىلىپ بېكىتىلدى. دېلو ماتېرىيالىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ناھەق، يالغان، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان 9 دېلو ئاقلاندى، 47 پارچە ئەيىبلەش مۇۋاپىق بولمىغان دېلو تۈزىتىلدى. 68 ئادەم 20 نەچچە يىللىق روھىي كېسەلدىن خالاس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى خەت - چەك ۋە ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 2986 (قېتىم) نى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغىنى 587 پارچە.

1988 — 1990 - يىلغىچە ئىككى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى شىكايەت دېلوسىدىن 505 پارچىسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى.

1989 — 1990 - يىللىرى ۋىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ پاش قىلىش مەركىزىلا ھەر خىل دېلو ۋە يېپ ئۈچىدىن 474نى تاپشۇرۇۋالدى، بۇنىڭغا چېتىشلىق نازارەت دەرىجىلىك كادىر بىر، ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 25، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىر 131، دىرېكتور ۋە زاۋۇت باشلىقى (شۇجى) 56، پارتىيىلىك كادىر 228، بۇنىڭ ئىچىدە خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق قاتارلىق ئىقتىسادىي دېلو 298، زور، مۇھىم دېلو يېپ ئۈچى 83، چېتىلىدىغان سوممۇ 3 مىليون 300 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ. 1989 - يىلى پاش قىلىش مەركىزى دەسلەپكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق 60 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق ئىقتىسادىي زىيانىنى قايتۇرۇۋالدى.

ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسى 1989 - يىلى چىقارغان «قوش نىكاھلىنىش دېلوسىنى شىكايەت تەپتىشلىكى تارمىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» قا ئاساسەن، 1990 - يىلدىن باشلاپ تەپتىش ئورگىنى قوبۇل قىلغان قوش نىكاھلىنىش دېلولىرىنى شىكايەت تارمىقى دېلو تۇرغۇزۇپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. شۇ يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قوش نىكاھلىنىش دېلوسىدىن 12نى قوبۇل قىلىپ، 9ىغا دېلو تۇرغۇزدى، بۇنىڭ ئىچىدە 5 دېلو ئەيىبلەندى (جىنايىتى بار دەپ ھۆكۈم قىلىندى)، 3 دېلو ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلىندى.

2. ھەق تەلەپ مەمۇرىي دەۋا نازارەتچىلىكى

1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ھەق تەلەپ دەۋا ئىشلىرىغا قاتناشتى، لېكىن يۇقىرىدىن تەقسىم قىلىنغان دېلو بېجىرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىمىدى. 1958 - يىل 8 - ئايدا مەملىكەتلىك 4 - قېتىملىق تەپتىش خىزمىتى يىغىنىدا: «تەپتىش ئورگىنىنىڭ ھەق تەلەپ دەۋا ئىشلىرىغا قاتنىشىش زۆرۈرىيىتى يوق» دەپ بېكىتىلگەندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتى بۇ خىزمەتنى توختاتتى.

1989 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە ھەق - تەلەپ مەمۇرىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلدى. شۇ يىلى يەكەن ناھىيىسى ۋە قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىدە ھەق تەلەپ مەمۇرىي تەپتىشلىك بۆلۈمى قۇرۇلدى ھەمدە نۆۋەتتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى باشلاندى. شۇ يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى 4 دېلونى تاللاپ سىناق قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدىكى 2 دېلوغا خادىم ئەۋەتىپ سوت پائالىيىتىگە قاتناشتۇردى، ئۇلار سوت تەرتىپىنىڭ قانۇنغا ئۇيغۇن بولغان ياكى ئۇيغۇن بولمىغانلىقىنى نۆۋەتلىق نازارەت قىلدى؛ يەنە 2 دېلو دەۋاالاشقۇچى 2 - سوتىنىڭ ھۆكۈمىگە قايىل بولماسلىق دېلوسى بولۇپ، ئوبېكتىپ قانۇنىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى نۆۋەتلىق نازارەت قىلدى. قاراپ چىقىش ئارقىلىق سوت مەھكىمىسى بېجىرگەن دېلولارنىڭ «پاكىتنى ئاساس، قانۇننى ئۆلچەم قىلىش» دېگەن سوت پرىنسىپىغا ئۇيغۇنمۇ - يوق، دەۋا تالاش- تارتىشىدىكى سۈبېيېكتىپ مەسىلىسىگە ئادىل ھۆكۈم چىقىرىلدىمۇ - يوق دېگەن مەقسەتكە يېتىلدى.

1990 - يىلى ھەق تەلەپ مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى 1989 - يىلدىكى نۆۋەتتىدا سىناق قىلىش ئاساسىدا «پائال، مۇقىم بولۇش، قانۇن بويىچە ئېلىپ بېرىش» پرىنسىپى بويىچە قانات يايدۇرۇلدى. شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى 7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى «ھەق تەلەپ مەمۇرىي تەپتىشلىك ئورگىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى. يېڭىسار، قاغىلىق ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرىدە ئاپپارات قۇرۇلۇپ، ئاپپارات قۇرۇلغان تەپتىش مەھكىمىسى 5كە يەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا مەكىت، قەشقەر كوناشەھەر، تاشقورغان ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرىدىمۇ 2 — 3كىچە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى كادىر سەپلەندى. ۋىلايەت بويىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىغا 25 ھەق تەلەپ مەمۇرىي تەپتىشلىك كادىرى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىر 16، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى كادىر 9، شۇ يىل 10 - ئايدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى «مەمۇرىي دەۋا قانۇنى»نى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىپ (ئاز سانلىق مىللەت ۋە خەنزۇ كادىرلارغا بىر قارارداىن ئاچتى)، 28

كادىرنى تەربىيىلىدى. شۇ يىلى ژىلايەتلىك شۇبە تەپتىش مەھكىمىسى، قەشقەر شەھىرى، يەكەن، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىملىرى ھەق تەلەپ مەمۇرىي دېلوسىدىن 39نى بېجىرىشكە قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەق تەلەپ دېلوسى 21، ئىقتىسادىي دېلو 18، مەمۇرىي دېلو 10، 25 قېتىم سوتقا چىقىلىپ، «سوتقا چىقىش پىكرى» دىن 14 پارچە ئېلان قىلىندى.

3. تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى

1951 - يىل 7 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تۈرمە سولاقخانا نازارەتچىلىك فونكسىيىسىنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. 1954 - يىل 9 - ئايدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى خىزمىتىنىڭ دائىرىسى پەيدىنپەي كېڭەيدى، جىنايى ئىشلار جازا ھۆكۈمى، كېسىمنى ئىجرا قىلىش ۋە تۈرمە باشقۇرۇش ئورگىنىنىڭ سىياسەت، قانۇننى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلغاندىن باشقا، يەنە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىدىغان جىنايەتچىلەرنىڭ جازا مۇددىتىنى ئۇزارتىش ياكى قىسقارتىش دېلوسى ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلارنىڭ مۇددىتىنى ئۇزارتىش ياكى قىسقارتىش، مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇپ بېرىش ئىشلىرىنىڭ قانۇنغا ئۇيغۇن بولغان- بولمىغانلىقىغا نازارەتچىلىك قىلىش خىزمىتىنىڭ قانات يايدۇردى ھەمدە بۇ جىنايەتچىلەرنىڭ ئەرز دېلوسىنى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلدى.

1958 — 1961 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرىدە، تەپتىش ئورگىنىنىڭ قانۇنىي نازارەتچىلىك فونكسىيىسى تەنقىد قىلىندى، تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى خىزمىتى ئاجىزلىدى. 1962 - يىلدىن كېيىن «سول» چىل خاتالىق تۈزىتىلدى، تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، تەپتىش ئورگىنىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى ھوقۇقىنى مۇشۇ كومىتېت يۈرگۈزدى. تەپتىش ئورگىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى ھوقۇقىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. بۇ مەزگىلدە تۈرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى خىزمىتى جىنايەتچىلەرنىڭ قايتا جىنايەت سادىر قىلىش ھەرىكىتىگە زەربە بېرىش بىلەنلا چەكلىنىپ، باشقا نازارەتچىلىك فونكسىيىسى ئىجرا قىلمىدى.

1979 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ژىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىدا تۈرمە - سولاقخانا تەپتىشلىكى ئاپپاراتى قۇرۇلدى ياكى مەخسۇس كادىر سەپلەندى. تۈرمە، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترەتلىرىگە تەپتىش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىلدى. نۆۋەتلىق ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنى — پەيلۇ تۈرمىسىدە تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى؛ بىر قىسىم سولاقخانىلارغا تەپتىش خادىمى ئەۋەتىلىپ، تۈرمە - سولاقخانا تەپتىشلىكى تۈزۈمى پەيدىنپەي مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، خىزمەتلەر ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

1) جىنايى ئىشلار جازا ھۆكۈمى، كېسىمنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا بولغان نازارەتچىلىك

(1) تۈرمە ئىچىدىكى نازارەتچىلىك 1951 — 1954 - يىلغىچە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ۋە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلق تەپتىش مەھكىمىسى تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنىشتىن ئىلگىرى ژىلايەت بويىچە تۈرمە باشقۇرغۇچى ئورگانلارنىڭ قانۇن ئىجرا قىلىش ئەھۋالى نازارەت قىلىندى، جىنايەتچىلەرنى قاتتىق باشقۇرماسلىق، تەربىيىگە سەل قاراش، قاماش باشقۇرۇش مۇزاپىق بولماسلىق ياكى خورلاش مەسىلىلىرى تۈزىتىلدى. تەپتىش ئورگىنى قۇرۇلمىغان جايلاردا يۇقىرىدىكى ھوقۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ئىجرا قىلىشىغا ھاۋالە قىلىندى. لېكىن چوقۇم يۇقىرى دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولدى.

1954 - يىل 9 - ئايدىن باشلاپ 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ھۆكۈم، كېسىمنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىغا نازارەتچىلىك قىلىدى. بەزى ئورۇنلاردا ساقلانغان ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى ۋە ئېغىر جىنايەت ئۆتكۈزگەن جىنايەتچىلەرنى تۇرمە سىرتىدا ئەمگەككە سېلىش، جىنايەتچىلەرنى تۇرمىگە سولاپ ھۆكۈمنامىنى بەرمەسلىك، ئىجرانامىنى كۆرسەتمەسلىك قاتارلىق مەسىلەرگە قارىتا تۈزىتىش پىكىرىنى بەردى، ھۆكۈم، كېسىمنى ئىجرا قىلىش جەريانىدىكى قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى قانۇن بويىچە تەكشۈرۈپ ھىر تەرەپ قىلدى.

1958 - يىلى ۋىلايەتتىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنى ئوتتۇرىغا قويغان جازا مۇددىتى ئۆزارتىلمىدىغان 346 جىنايەتچىنىڭ دېلوسىغا قاراپ چىقىپ ئۈلارنى ئەيىبلىدى. بۇ ئارقىلىق ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات قاتارلىق شايكىلار دېلوسىدىن 7نى پاش قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق جىنايەتچى ۋە 15 قاتىل قاچقۇنغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدى. 1958 — 1961 - يىلغىچە قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى 57 پارچە ھۆكۈم، كېسىمنى ئىجرا قىلىش دېلوسىغا قاراپ چىقتى، بۇنىڭ ئىچىدىكى جازا مۇددىتى ئۆزارتىلمىغان 29 دېلوغا قايتا قاراپ چىقتى، ھۆكۈمنامە، كېسىمنامە ۋە ئىجرانامە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئاپپاراتى ياكى سولاقخانىغا ئەۋەتىلمىگەن 14 دېلونى تۈزەتتى، قانۇن بويىچە قويۇۋېتىشكە تېگىشلىك بولۇپ قويۇپ بېرىلمىگەن، جاۋابكارلارنى قويۇپ بېرىپ قويۇپ بېرىش ئىسپاتى بەرمىگەن قانۇنغا خىلاپ مەسىلىلەر تۈزىتىلدى.

1958 - يىلى «سول» چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرىدە بىر قىسىم نورمال خىزمەت تۈزۈمى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. تۈرمىدىكى ئىچكى نازارەتچىلىك ئاجىز بولدى. لېكىن پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى يەنىلا كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. 1959 - يىل 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى مەركىزىي كومىتېت، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ «ھەقىقىي ئۆزگىرىپ ياخشى ئادەم بولغان ئۇرۇش جىنايەتچىلىرى، ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى ۋە ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى قارارى» تارقىتىلغاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى كادىر ئاجرىتىپ جايلاردىكى سىياسىي قانۇن تارماقلىرى يوللىغان جىنايەتچىلەرنى ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش ماتېرىيالىنى تەكشۈرۈشكە قاتناشتۇردى. قاتتىق تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بىر تۈركۈم جىنايەتچىنى ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش تەستىقلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىشتەك بۇ پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماقلىرىغا ماسلىشىپ قاماقتىكى جىنايەتچىلەرنى ئۆزگەرتىپ ياخشى ئادەم قىلىپ تەربىيىلىدى ۋە ئىستىقبال تەربىيىسى بەردى، نەتىجىدە جىنايىتىنى تونۇپ قانۇنغا ئىتائەت قىلىدىغان، ئاكتىپ ئۆزگىرىدىغانلار كۆپەيدى؛ ئۆزگەرتىشكە قارشى تۇرىدىغان، قارشىلىشىش مەيدانىدا تۇرىدىغانلار كۈنسايىن ئازايدى.

1961 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلمىدىغان بىر تۈركۈم جىنايەتچىلەر ۋە جازا مۇددىتى توشۇپ مەيدانىدا قىلىپ ئىش تاپقانلارنىڭ تۇرمىدە قىلىش جەھەتتىكى قانۇنى رەسمىيىتى تولىقمۇ - يوق، ۋاقتىدا قويۇپ بېرىلگەنمۇ - يوق، دېگەن مەسىلىنى تەپتىش قىلدى، 1962- يىلدىن كېيىن «سول» چىل خاتالىقنى تۈزىتىش ئارقىلىق، ھۆكۈم، كېسىمنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلىش خىزمىتىدە 1955 — 1957 - يىلغىچە يولغا قويۇلغان تۈزۈم ۋە چارە پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1962 - يىلى ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش خىزمىتى باشلانغاندىن كېيىن، تەپتىش ئورگىنى بىر قىسىم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرىدىكى جىنايەتچىلەرگە ئاچقۇچنى تۇتقۇزۇش، ھالىغانچە كوچىغا چىقىش، ئۆيىگە قايتىش قاتارلىق مەسىلىلەر ۋاقتىدا تۈزىتىلدى.

1965 — 1966 - يىللىرى ۋىلايەتتىكى تۈرمە - سولاقخانا تەپتىشلىك تارماقلىرى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنىدىكى نۆۋەتا ۋە دائىرىگە بىرلەشتۈرۈپ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىپ،

ھۆكۈم، كېسىمنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلىشنى كۈچەيتتى. 1965 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى قاراقىلچىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا خىزمەتلەرنى تەكشۈرگەندە، يالغ××نىڭ ساقلىق ساقلاش خادىمى بولۇش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، كادىرلارنى چىرىتىپ ئۆزىگە تارتىش، كۆز بۇيامچىلىق قىلىش مەسىلىلىرىنى بايقاپ، بۇنى ئىبرەت ماتېرىيالى قىلىپ، بۇ مەيداندىكى كادىرلارغا سىنىپىي تەربىيە ئېلىپ بارىدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى سىياسىي قانۇن ئىشخانىسى بۇ تەجرىبىنى ھەر دەرىجىلىك سىياسىي قانۇن تارماقلىرىغا تارقىتىپ، تۈرمە باشقۇرۇش تارماقلىرىدىكى كادىرلاردىن بىخۇتلۇق ئىدىيىسىنى تۇنگىتىشنى تەلەپ قىلدى.

1967 — 1977 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئالدى بىلەن پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ھۆكۈم، كېسىمنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلىش خىزمىتى توختاپ قالدى.

1979 - يىلى 2 دەرىجىلىك خەلق تەپتىش ئورگىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇ جامائەت خەۋپسىزلىكى، سوت مەھكىمىسى بىلەن بىرلىكتە تۈرمە باشقۇرۇش ئورگىنىنىڭ تۈرمە باشقۇرۇش ھەرىكىتىنى تەپتىش قىلدى. بەزى تۈرمىلەردىكى جازا مۇددىتى توشقان جىنايەتچىلەرنى قويۇپ بەرمەسلىك ياكى ھۆكۈم، كېسىم بويىچە ئىجرا قىلماسلىق قاتارلىق قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى تۈزەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىر تۈركۈم يېڭىدىن جىنايەت ئۆتكۈزگەن جىنايەتچىلەرنى قولغا ئېلىش ۋە ئەيىبلەشنى تەستىقلىدى. 1980 - يىلدىن كېيىن مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تۈرمە - سولاقخانا تەپتىشلىكى خىزمىتى يېغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 2 دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى «خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تۈرمە - سولاقخانا تەپتىشلىك خىزمىتىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش چارىسى»نى يولغا قويۇپ، بۇ خىزمەتنى پەيدىنپەي نورماللىشىش ۋە تۈزۈملىشىش ئىزىغا سالدى. 1989 — 1990 - يىللىرى قاماقتىكى جىنايەتچىلەرنىڭ قايتا جىنايەت سادىر قىلىشىغا دائىر 129 ئادەمگە چېتىشلىق 107 دېلونى قوبۇل قىلىپ، دېلوغا قاراپ چىققاندىن كېيىن 94 ئادەمگە چېتىشلىق 74 دېلونى قانۇن بويىچە ئەيىبلىدى، 10 ئادەمگە چېتىشلىق 9 دېلونى ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلدى، 4 ئادەمگە چېتىشلىق 2 دېلونى ئەيىبلىمىدى. 16 ئادەمگە چېتىشلىق 13 دېلونى تولۇقلاپ تەھقىقلەشكە قايتۇردى. سوت مەھكىمىسى ئەيىبلەنگەن بارلىق جىنايەتچىلەرگە جازا ھۆكۈم قىلدى.

1981 - يىل 6 - ئايدا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى «قاچقۇن جىنايەتچى ياكى قايتا جىنايەت ئۆتكۈزگەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلمىدىغان ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلارنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا قارار»نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىنىڭ ھۆكۈم، كېسىمنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىغا بولغان نازارەتچىلىكى يەنمۇ كۈچەيتىلدى. 1989 — 1990 - يىللىرى ئاغزاكى ياكى يېزىقچە قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى تۈزىتىش توغرىسىدا 397 پارچە (قېتىم) تەكلىپ بېرىلدى.

(2) تۈرمە سىرتىدىكى نازارەتچىلىك 1951 — 1957 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى «بەش خىل جىنايەتچى»لەرنىڭ تۈرمىدە ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى كۈپ قېتىم تەپتىش قىلدى، تەپتىش قىلىش ئارقىلىق، بەزى رايونلاردا «بەش خىل جىنايەتچى»لەرنى تۈرمىدە ئۆزگەرتىش تەدبىرىنىڭ ئەمەلىيلەشكەنلىكى بايقالدى. بەزى ئورۇنلار جىنايەتچىلەرنىڭ تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىشىغا دائىر بەلگىلىمىسىنى ئىجرا قىلماي، تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىشقا، كېپىللىككە بېرىش مۇددىتىگە چەك قويماي، داۋالىنىپ ساقايغاندىن كېيىن تۈرمىگە قايتۇرۇپ كەلمىدى. 1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەپتىش قىلىش ئارقىلىق، 59 جىنايەتچىنىڭ تۈرمە سىرتىدا ۋالىنىش ئۈچۈن كېپىللىككە بېرىلىش مۇددىتىنىڭ بېكىتىلمىگەنلىكىنى بايقىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى 41 بولۇپ، تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىشقا بېرىلگەن جىنايەتچىلەرنىڭ 49.69% نى ئىگىلىدى؛ ھەتتا مۇددەتسىز قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئەكسىلئىنقىلابچى، قاتىل جىنايەتچىلەرمۇ مۇددەتسىز كېپىللىككە بېرىلگەن.

1958 — 1962 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىقنىڭ تەسىرىدە، تۈرمە سىرتىدىكى نازارەتچىلىك ئاجىزلىشىپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا كۆپلەپ خىزمەت ئىشلەندى. «5 خىل جىنايەتچى» لەرنى تۈرمىدە تۈزگەرتىش ئەھۋالى كۆپ قېتىم تەپتىش قىلىندى. تۈرمىدە تۈزگەرتىش تەدبىرىنى ئەملىيلەشتۈرمىگەن ئورۇنلارغا يارەملىشىپ تەدبىرلەر مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. «بەش خىل جىنايەتچى» لەر ئىچىدىكى تەربىيلىگۈچىسى يوق، تۈرمە باشقۇرغۇچى ئورۇندىن ئايرىلغان، قايتا جىنايەت ئۆتكۈزگەن جىنايەتچىلەرگە قارىتا، تۈرمە باشقۇرغۇچى ئورۇنغا تەپتىش پىكرى بېرىلدى.

1963 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ «تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىش ئۇچۇن كېپىللىككە بېرىش، تۈرمە سىرتىدا ئىجرا قىلىش قائارلىق جىنايەتچىلەرنىڭ ئۆزگىرىشىنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بەزى تۈرمىدە ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرىنىڭ كېپىللىككىلا بېرىپ نازارەت قىلماسلىق، قەرەللىك سىناپ تەكشۈرۈپ تۇرۇش تۈزۈمى ئورناتماسلىق، كېپىللىككە بېرىلگەن بەزى جىنايەتچىلەر كادىرلىق قىلىش، بەزىلىرى يەنە جىنايەت ئۆتكۈزۈش مەسىلىلىرىنى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقى بىلەن ھەمكارلىشىپ تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى. تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، بەلگىلىمىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىش ۋە جازا ئىجرا قىلىشقا بېرىلگەن 39 جىنايەتچى ئېنىقلاپ چىقىلغان.

1967 — 1977 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەملدىن قالدۇرۇلدى، تۈرمە سىرتىدىكى نازارەتچىلىك ۋە تەپتىش خىزمىتى توختىدى.

1978 - يىلى تەپتىش ئورگىنى قايتا قۇرۇلغاندىن باشلاپ 1990 - يىلغىچە «بەش خىل جىنايەتچى» لەرنى نازارەت قىلىش ۋە تەپتىش قىلىش خىزمىتى يەنىمۇ كۈچەيتىلىپ، ھەر يېرىم يىلدا بىر قېتىم تەپتىش قىلىندى. تۈرمە باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئەملىيلەشتۈرمىگەن ئورۇنلارغا ۋاقتىدا تۈزىتىش پىكرى بېرىلدى ھەمدە ئۇلارغا يارەملىشىپ تۈرمىدە ئۆزگەرتىش تەشكىلاتى قۇرۇپ، ئۆزگىرىشكە يارەم بېرىش تەدبىرىنى ئەملىيلەشتۈردى. «بەش خىل جىنايەتچى» لەر ئىچىدىكى ئىپادىسى ياخشىلارنى رىغبەتلەندۇرۇپ، قانۇن - ئىنتىزامغا داۋاملىق رىئايە قىلىشقا ئۇندىدى. قايتا جىنايەت ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ مەسئۇلىيىتى قانۇن بويىچە سۈرۈشتۈرۈلدى؛ قانۇنسىز ھالدا تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىشقا بېرىلگەنلەر ۋە داۋالىنىپ ساقايغاندىن كېيىن تۈرمىگە يىغىۋېلىنمىغان ھالدا تۈرمە سىرتىدا داۋالىنىشقا بېرىلگەنلەر ۋە داۋالىنىپ ساقايغاندىن كېيىن تۈرمىگە يىغىۋېلىنمىغان جىنايەتچىلەرنى تۈرمىگە قايتۇرۇپ كېلىش تەكلىپىنى بەردى. بۇ جەرياندا 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى 108 تەپتىش كادىرى (قېتىم) نى 83 ئورۇنغا ئەۋەتىپ، «بەش خىل جىنايەتچى» دىن 436نى تەپتىش قىلدى. ئالاقىدار ئورۇنلارغا يارەملىشىپ تۈرمىدە ئۆزگەرتىش تەشكىلىي ئىپپاراتىدىن 79نى قۇرۇپ، 237 پارچە تەپتىشلىك تەكلىپى بەردى. 1984 - يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى رىجىمغا ئېلىنىدىغان، كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىنىدىغان، كېپىللىككە بېرىپ ئىجرا قىلىنىدىغان، كېپىللىككە بېرىلىدىغان «تۆت خىل جىنايەتچى» لەرنىڭ تۈرمىدە ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى تەپتىش قىلدى، 100دىن ئارتۇق «تۆت خىل جىنايەتچى» ئىچىدە ئىپادىسى ياخشى بولغىنى ئۇچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلىدى.

2) تۈرمىدە ئۆزگەرتىش ئىپپاراتلىرىغا بولغان نازارەتچىلىك

(1) تۈرمە - سولاقخانىلارغا بولغان نازارەتچىلىك　1951 — 1954 - يىلغىچە ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت گۇرۇپپىسى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترەتلىرىنىڭ خىزمىتىنى تەپتىش قىلدى.

1954 - يىل 9 - ئايدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تۈرمە باشقۇرۇش ئورۇنلىرىغا بولغان نازارەتچىلىك، تەپتىشلىك خىزمىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئىنچىكە ئىشلىدى. 1955 - يىل 9 - ئايدا ئۆلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى «تۈرمە - سولاقخانىلارنىڭ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشنى نازارەت قىلىش خىزمىتى توغرىسىدىكى بىر قانچە

پىكر» نى تارقاتقاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تۇرمە باشقۇرۇش ئاپپاراتىنىڭ تۈتۈپ تۇرۇش، باشقۇرۇش، قويۇپ بېرىش قاتارلىق خىزمەتلىرىنى تەپتىش قىلدى. قانۇنغا خىلاپ مەسىلىلەرنى بايقىغان ھامان تۈزەتتى ھەمدە يارىدەملىشىپ مەسىلىنىڭ سەۋەبىنى تەھلىل قىلىپ، ياخشىلاش تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. 1956- يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىدىكى تۇرمە - سولاقخانا تەپتىشلىكى تارمىقى تۇرمە باشقۇرۇش ئورگىنىنى 26 قېتىم تەپتىش قىلىپ، جازا مۇددىتى توشۇپ ئېشىپ كەتكەنلەرنى قويۇپ بەرمەسلىك ياكى سولاقخانا خادىملىرى خالىغانچە قاماش، جازانى كېمەيتىش، قويۇپ بېرىش قاتارلىق قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرنى تۈزەتتى. شۇ يىلى يەكەن ئەمگەك بىلەن تۈزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانىنى تەكشۈرگەندە، 62 جىنايەتچىنىڭ ھۆكۈمنامىسى، ئىجرا خېتى ياكى قاماش خېتى بولماسلىق، قالايمىقان قاماش - سولاش، قاماپ قويۇپ ھۆكۈم چىقارماسلىق، قانۇنىي تەرتىپ بويىچە ئىش كۆرمەسلىك ئەھۋاللىرىنىڭ ئۈزاققىچە ساقلانغانلىقىنى بايقىدى، لېكىن بۇ ئەھۋاللار ئۈزۈل - كېسىل ھەل قىلىنمىدى. 1957 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى بىرلىكتە «ئەمگەك بىلەن تۈزگەرتىشنى نازارەت قىلىش خىزمىتى توغرىسىدا بىرقانچە كەسپىي ئالاقىلىشىش تۈزۈمى»نى تارقاتقاندىن كېيىن، تەپتىش ئورگىنى تەڭ دەرىجىلىك ياكى تۆۋەن دەرىجىلىك تۇرمە - سولاقخانا، ئەمگەك بىلەن تۈزگەرتىش ئەتراپلىرىنى تەپتىش قىلىشتا، تەڭ دەرىجىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتى ياكى ئەمگەك بىلەن تۈزگەرتىش تارمىقى بىلەن بىرلەشتى. شۇ يىلى ئەمگەك بىلەن تۈزگەرتىش ئەترىتى، سولاقخانىلارنى 24 قېتىم تەكشۈردى. 1954 — 1957 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تۇرمە باشقۇرۇش ئورگىنىنى تەپتىش قىلىش ئارقىلىق، قانۇنغا خىلاپ 257 قىلمىشنى تۈزىتىش تەكلىپىنى بەردى. 1958 — 1961 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرىدە، تەپتىش ئورگىنىنىڭ تۇرمە نازارەتچىلىكى «دۈشمەن ئۇچۇن گەپ قىلىش»، «خەلقتە پايدىسىز» دەپ ئەيىبلەنگەن، قانۇنىي نازارەتچىلىك فۇنكسىيىسى تەنقىد قىلىنغان بولسىمۇ، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى «سول» چىللىقىنىڭ تەسىرىنى تۈگىتىپ، نازارەتچىلىكتە چىڭ تۇردى.

1962 - يىلى «سول» چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرى تۈزىتىلىشكە باشلىدى، تۇرمە باشقۇرۇش خىزمىتىگە بولغان نازارەتچىلىك ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى تۇرمە باشقۇرۇش ئورگىنىنىڭ قانۇنغا خىلاپ 200دىن ئارتۇق قىلمىشنى تۈزەتتى. شۇ يىلى ئۇرۇش تەييارلىقى خىزمىتىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۈيغۇنلىشىش ئۈچۈن، جىنايەتچىلەرگە بولغان ئېھتىيات ھالىتى تۇرمە باشقۇرۇش ئورگىنىغا قارىتىلغان نازارەتچىلىك خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىندى. 1963 — 1966 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىنىڭ رەھبەرلىرى باشلامچى بولۇپ نۇقتىدا تۇرۇپ، تۇرمە باشقۇرۇش - ئۆزگەرتىش ئورگانلىرىغا بېرىپ، «ئۆزگەرتىش بىرىنچى، ئىشلەپچىقىرىش ئىككىنچى» دېگەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش فاكتورىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، بەزى ئورۇنلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا ئەھمىيەت بېرىپ، ئۆزگەرتىشكە سەل قارايدىغان خاتالىقنى تۈزىتىپ، ئۆزگەرتىش تەدبىرلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈردى.

1967 — 1977 - يىلغىچە شىنجاڭدىكى تەپتىش ئورگانلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. نازارەتچىلىك خىزمىتىمۇ قانات يايدۇرۇلمىدى.

1979 - يىلى تەپتىش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، شۇ يىلى بارلىق تۇرمە باشقۇرۇش ئورگانلىرى تەپتىش قىلىنىپ، ئۇزاققىچە قاماپ قويۇپ ھۆكۈم قىلمايدىغان، جىنايەتچىنى ئۇرۇپ - تىللاپ تەن جازاسى بېرىدىغان قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارغا تۈزىتىش پىكرى بەردى. 1980 - يىلى ئالىي تەپتىش مەھكىمىسى تۈزگەن «خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ ئەمگەك بىلەن تۈزگەرتىش تەپتىشلىكى خىزمىتىنىڭ سىناق چارىسى» ۋە «خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ سولاقخانا تەپتىشلىكى خىزمىتىنىڭ سىناق چارىسى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، جەمئىيەت ئامانلىقىنى تۈزەشكە بىرلەشتۇرۇپ، تۇرمە باشقۇرۇش ئورگانلىرى تەپتىش قىلىندى. تەپتىش قىلىش ئارقىلىق مۇددەتتىن ئاشۇرۇپ قاماپ قويۇش، مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش قاتارلىق

قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلار بىرقەدەر ئېغىر ئىكەنلىكى بايقالدى. تەپتىش ئورگىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ۋە سوت مەھكىمىسىگە قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى تۈزىتىش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەندىن كېيىن، تۇرمە باشقۇرۇشنى ياخشىلاش تەدبىرلىرى تۈزۈپ چىقىلدى. 1981 — 1982 - يىللىرى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى جەمئىيەت ئامانلىقىنى تۈزەش خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، تۇرمە باشقۇرۇش ئورۇنلىرىنىڭ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش فاكتىنىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەپتىش قىلدى؛ سولاقخانىلارنىڭ قانۇنسىز قولغا ئېلىش، توختىتىپ قويۇشقا قارىتا تۈزىتىش پىكىرى بەردى؛ تۇرمە باشقۇرۇش ئورۇنلىرىدىكى ساقچىلارنىڭ جىنايەتچىلەرنى ئورۇپ يارىلاندۇرۇش، مېيىپ قىلىپ قويۇش مەسىلىلىرىنى ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ تەكشۈرۈپ، قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلدى. بۇ مەزگىلدە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش، ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورۇنلىرىنىڭ سىياسەت ۋە قانۇنغا خىلاپ مەسىلىسىدىن 21نى تۈزەتتى.

1984 - يىلى ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى باشلانغاندىن كېيىن، ئىچكىرىدىكى بىر قىسىم ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلاردىن زور بىر تۈركۈم جىنايەتچىلەر يۆتكەپ كېلىنىپ، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىدىغان جىنايەتچى 2346دىن شىددەت بىلەن كۆپەيىپ 6323كە يەتتى. ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلار 34تىن 98گە يەتتى، دېمەك ۋىلايەت شىنجاڭ بويىچە «ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىدىغان، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغان» لار ئاڭ كۈچ رايونىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا ئىچكىرىدىن تەكشەپ كېلىنگەن جىنايەتچىلەر قالايمىقانچىلىق چىقىرىپ غەۋغا تۇغدۇرىدىغان، ئاچلىق ئېلان قىلىشقا قۇتراتقۇلۇق قىلىش دېلولىرى يۈز بەردى. دېلو يۈز بەرگەندىن كېيىن، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى دەرھال خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا ھەمكارلىشىپ ۋەقەنى تېزدىن تىنچىتتى، دېلونى تېزدىن ئاياغلاشتۇردى. شۇ يىلى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدىكى تەخمىنەن تۆتتىن بىردىن كۆپرەك كادىر - ساقچىنىڭ جىنايەتچىلەرنى ئۇرۇش، تىللاش، تەن جازاسى بېرىش مەسىلىسىگە قارىتا، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم سىياسىي قانۇن كومىتېتىنىڭ «جىنايەتچىلەرنى ئۇرۇش، تىللاش، تەن جازاسى بېرىش قىلمىشىنى قەتئىي چەكلەش توغرىسىدا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش» نىغا ئاساسەن، سىياسەت، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش ھادىسىلىرى تۈزىتىلدى.

1984 — 1990 - يىلغىچە تۇرمە باشقۇرغۇچى ئورگانغا بولغان نازارەتچىلىك، تەپتىش خىزمىتى ئاساسلىقى بىخەتەرلىك، ئالدىنى ئېلىش، مەدەنىي باشقۇرۇش جەھەتتە كۈچەيتىلدى. تۇرمە باشقۇرۇش ئورگىنىغا يارەملىشىپ كادىر - ساقچىلارنىڭ سىياسەت، قانۇن سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلۈپ، قانۇنچىلىق قارىشى كۈچەيتىلىپ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش، ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەش فاكتىنىي ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇلدى؛ باشقۇرۇلىدىغانلار ئىلمىي، مەدەنىي باشقۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش، تازىلىق، كىشىلىك بىخەتەرلىك ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈندى، ئاز سانلىق مىللەت جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش ئۇرۇپ - ئادەتىگە ئەھمىيەت بېرىلىپ، باشقۇرۇلغۇچىلارنى خورلاش، تەن جازاسى بېرىش قەتئىي توسۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە جىنايەت شەكىللەندۈرگەن تۇرمە باشقۇرۇش كادىرلىرىنىڭ جىنايى جاۋابكارلىقى قانۇن بويىچە سۈرۈشتۈرۈلدى.

1985 - يىل 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتى ئۈچ قۇرۇلۇشى ئەتىرىتىنىڭ شۆبە ئەترىتى باشلىقى ۋاڭ ×× جىنايەتچى لىيۇ ××نى ئۆز ئالدىغا زەي كۆلچىكىدىن بېلىق تۇتۇشقا ئېلىپ چىققان، ئۆزى ياسۇالغان پارتلاتقۇچ بوتۇلكىنى توغرا ئىشلىتەلمىگەچكە، بوتۇلكا توساتتىن پارتلاپ كېتىپ، جىنايەتچى ئۆمۈرلۈك مېيىپ بولۇپ قالغان. يەكەن ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى بۇ دېلونى ئەيىبلىدى. سوت مەھكىمىسى ۋاڭ ××غا بىر يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىپ، 2 يىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىشقا ھۆكۈم چىقاردى.

(2) ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورگىنى ۋە ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورنىغا بولغان نازارەتچىلىك 1955 - يىلى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتىدە، جىنايى جازاغا

توشمايدىغان، داۋاملىق تۆتۈپ قېلىشقا بولمايدىغان قىلمىشى يېنىك جىنايەتچىلەر ئېنىقلاپ چىقىلىپ، دۆلەتنىڭ سىياسىتىگە ئاساسەن، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1957 - يىلى قەشقەر ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش - تەربىيىلەش ئورنى قۇرۇلدى. 1958 - يىلى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئاپپاراتى قۇرۇلدى. مەخسۇس ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورنى ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش مەيدانى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، ئۆسمۇر جىنايەتچىلەر ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيلىنىدىغانلار ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورگىنى تەرىپىدىن قوشۇمچە باشقۇرۇلدى.

1958 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن 1961 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرىدە جىنايەتچىلەرگە زەربە بېرىش ھەرىكىتىنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ، ئەمگەك بىلەن تەربىيلىنىدىغانلار كۆپەيدى. ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرىدىغانلارمۇ كۆپەيدى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش خىزمىتىنى باشقۇرغاندىن باشقا، گۇڭشې، زاۋۇت، كان - كارخانىلىرىدىمۇ ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش مەيدانى قۇرۇلدى. تەپتىش ئورگىنى بۇ ئەھۋالغا قارىتا قانۇنىي نازارەتچىلىك فۇنكسىيىسىنى جارى قىلدۇرۇش ئارقىلىق، جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتارلىق تارماقلارغا ھەمكارلىشىپ، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش خىزمىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەرتىپكە سالدى. يېغۇزلىش دائىرىسىگە كىرمەيدىغان ئەمگەك بىلەن تەربىيلىنىدىغانلار ۋە ئوبيېكتلارغا قارىتا، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشنى بىكار قىلىش تەكلىپىنى بەردى. قانۇندا بەلگىلەنگەن تەرتىپ ۋە قانۇنىي ۋاستە ئارقىلىق يېغۇزلىنىمىغانلار قانۇنىي تەرتىپ بويىچە رەسمىيەتنى تولۇقلاپ بېجىرىش، خىزمەت تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشكە دەۋەت قىلىنىپ، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش خىزمىتى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىش ئىزىغا سېلىنىدى.

1962 — 1966 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك خەلق تەپتىش ئورگىنى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى ۋە ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورنىنىڭ خىزمىتىنى تەپتىش قىلدى ھەمدە قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى نۇقتىلىق تۈزەتتى. ئەمگەك بىلەن تەربىيلىمىسىمۇ بولىدىغانلارنى تەربىيىلىدى، ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش دائىرىسىدە بولمىسىمۇ باشقۇردى، مۇددەت توشسىمۇ جازانى بىكار قىلمىغان ياكى قانۇنسىز ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ۋە ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇشنى بىكار قىلدى، جازا مۇددىتىنى قانۇنسىز قىسقارتقان ھادىسىلەرنى تۈزەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئالاقىدار تارماقلار بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ، باشقۇرغۇچى خادىملار ئارىسىدىكى جىنايى ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان ئۇنسۇرلارغا ۋاقتىدا زەربە بېرىپ، نورمال تەرتىپنى قوغدىدى.

1967 — 1977 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تەپتىش ئورگىنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى، ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورنىغا بولغان تەپتىشلىك خىزمىتى ئۈزۈلۈپ قالدى.

1978 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، گۇۋۇيۈەننىڭ «ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورگىنىنىڭ خىزمىتىنى نازارەت قىلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە» سىگە ئاساسەن، قانۇنىي نازارەتچىلىك خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 1981 - يىل 6 - ئايدا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى «قاچقۇن جىنايەتچى ياكى قايتا جىنايەت ئۆتكۈزگەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىدىغان ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيلىنىدىغان جىنايەتچىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى قارار»نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ۋە قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئاپپاراتىغا بېرىپ جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقىغا ھەمكارلىشىپ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ، بۇ قارارنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىپ، جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بەردى. قەشقەر ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورنى 1975 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن تارتىپ 1985 - يىلغىچە 5 ۋىلايەت، ئوبلاستتىكى يولدىن ئازغان ياش - ئۆسمۇردىن 115نى

قوبۇل قىلدى.

3) قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە زەربە بېرىش　1951 - يىل 7 - ئايدا ۋىلايەتتە خەلق تەپتىش ئورگىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جامائەت خەۋپسىزلىكى، سوت مەھكىمىسى بىلەن بىرلىكتە قاماقتىكى جىنايەتچىلەر ئارىسىدىكى ئىنقىلابقا قارشى گۇرۇھلار ۋە ئىنقىلابقا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئۇنسۇرلار، باشقا جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە نۇقتىلىق زەربە بەردى.

1957 - يىلى قاماقتىكى جىنايەتچىلەرنىڭ قېچىپ كېتىش ھادىسىسى ئېغىر بولدى. قاغىلىق ناھىيىسىدە 1 - ئايدىن 8 - ئايغىچە 39 جىنايەتچى قاچتى. بۇ جىنايەتچىلەر قاچقاندىن كېيىن، بۇلار ئارىسىدىكى 61.5% جىنايەتچى داۋاملىق دېلو سادىر قىلدى. بىر ئادەم ئەڭ كۆپ بولغاندا 20 قېتىم دېلو سادىر قىلىپ، جەمئىيەتكە ئېغىر خەۋپ ئېلىپ كەلدى. تەپتىش ئورگىنى يۇقىرىدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە قەتئىي زەربە بەردى. 1958 — 1961 - يىلغىچە «سول» چىل خاتالىقنىڭ تەسىرىدە، قاماقتىكى قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە زەربە بېرىشتە، دائىرە كېڭىيىپ كېتىش خاھىشى كۆرۈلدى، نەتىجىدە بەزى ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار كېلىپ چىقتى.

1962 — 1966 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ، قاماقتىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىدىغان جىنايەتچىلەرنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى تەپتىش قىلدى. ئاز ساندىكى جاھىللىق قىلىپ ئۆزگەرمىگەن، توپىلاڭ سۈيقەستى پىلانلىغان، تۇرمىدىن قاچقان جىنايەتچىلەرگە قاتتىق زەربە بەردى. جىنايىتىنى تاپشۇرۇپ گۇناھىنى تونىغان جىنايەتچىلەرگە ئىلھام بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىشىنى تېزلەتتى.

1966 - يىلى پەيلۇ قاتارلىق ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرى ۋاقىت ۋە كۆچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۆزگەرتىشكە قارشى چىققان ئۇنسۇرلارغا قارىتا، ئەھۋالدىن خەۋەردار جىنايەتچىلەرنى ۋە جىنايەتچىلەرنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى جىنايەتچىلەرنى يوقلاش ياكى ئۇلارغا خەت يېزىش ئارقىلىق نەسىھەت قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىپ، كۆرۈنەرلىك ئۇنۇمگە ئېرىشتى. كۆپ ساندىكى جىنايەتچىلەر ئۆزگىرىشنى قوبۇل قىلدى، قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈش نىسبىتى 1965 - يىلدىكىدىن كۆرىنەرلىك تۆۋەنلىدى.

1967 — 1977 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە زەربە بېرىش فۇنكسىيىسى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىندى.

1978 - يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، نازارەت ئاستىدا باشقۇرىلىدىغان ئوبيېكتلار ئارىسىدىكى قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈش قىلمىشىغا زەربە بېرىش تەپتىش قىلىش خىزمىتىنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى قىلىنىپ، تۇرمە - سولاقخانا نازارەتچىلىكى خىزمىتى ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

1981 - يىل 6 - ئايدا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى «قاچقۇن جىنايەتچى ياكى قايتا جىنايەت ئۆتكۈزگەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلمۇاتقان ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغان جىنايەتچىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا قارار»نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، سولاقخانا ۋە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىپ، سىياسىي ھوجۇم قوزغاپ، «تۇرمە زومىگىرى»، «كامىر خوجىسى» ۋە كۆشكۈرتكۈچى جىنايەتچىلەرگە نۇقتىلىق زەربە بېرىپ، گۇرۇھ - شايكىلارنى بىتچەت قىلدى، بۇنىڭ بىلەن ئاكتىپ ئۆزگىرىدىغان جىنايەتچىلەر تەرتىپكە سېلىشتىن ئىلگىرىكىدىن كۆپەيدى، ئارقىدا قالغان ۋە ئۆزگىرىشكە قارشى تۇرىدىغان جىنايەتچىلەر ئازايدى.

1983 - يىل 8 - ئايدا ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى باشلانغاندىن

كېيىن، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى %90 تۇرمە - سولاقخانا تەپتىشلىكى كادىرىنى ئاجرىتىپ، تۇرمە باشقۇرۇش ئورگىنىغا يارەملىشىپ، قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈش ھەرىكىتىگە زەربە بەردى. قاماقتىكى جىنايەتچىلەرنىڭ ئىنقىلابقا قارشى چىقىش، ئادەم ئۆلتۈرۈش، ئوت قويۇش، قوتراتقۇلۇق قىلىپ غەۋغا تېرىش، شايكا بولۇپ ئۇرۇش - تالاش قىلىش، تۇرمىدىن قېچىش ئۈچۈن توپلاڭ كۆتۈرۈش، جىنايەت ئۆتكۈزۈش ئۈسۇلىنى ئۆگىنىش، باشقىلارنىڭ مال - مۈلكىنى قاقتى - سوقتى قىلىش، باشقا نازارەت ئوبيېكتلىرىنى خالىغانچە بوزەك قىلىش ۋە قېچىپ چىققاندىن كېيىن داۋاملىق دېلو سادىر قىلىپ جەمئىيەتكە زىيان يەتكۈزۈش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللانغان جىنايەتچىلەرگە «ئېغىرلىتىپ، تېز زەربە بېرىش» فاڭجېنى ۋە ئېغىرلىتىپ جازالاش بەلگىلىمىسى بويىچە قاتتىق زەربە بەردى. بۇ جەريانداا 2 دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش - ئۆزگەرتىش ئاپپاراتىغا ھەمكارلىشىپ، قاماقتىكى جىنايەتچىلەرگە قارتا سىياسىي ھۇجۇمنى قانات يايدۇردى. قاماقتىكى جىنايەتچىلەرگە قانۇنچىلىق دەرسى ئۆتۈش، «ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىش، قارشىلىق قىلغانلارنى ئېغىر جازالاش» بويىچە نەقلەشتۇرۇش يېغىنى ئېچىش ئارقىلىق، جىنايەتچىلەرنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئۆزگەرتىش ئاڭلىقلىقىنى ئاشۇرۇپ، ھەر خىل مەسىلە ۋە جىنايەت يېپ ئۇچىدىن 500 نەچچىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تاپشۇرغۇزدى ۋە پاش قىلدى.

1984 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈش دېلوسىدىن 100 نەچچىنى ئەيىبلىدى، جىنايى قىلمىشى ئىنتايىن ئېغىر جىنايەتچىلەرگە ئۆلۈم جازاسى بەردى. 1984- يىل 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قاراقىلچىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدىكى جىنايەتچى ۋاڭ تېجۈن قاتارلىق 3 جىنايەتچى قېچىپ كېتىپ، بىر كۈنگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە پالتا، پىچاق قاتارلىق قاتىللىق قوراللى بىلەن ئايلۇپ، ئەختەم قاتارلىق 8 ئادەمنى ئۆلتۈردى، بىر ئادەمنى زەخمىلەندۈردى. بۇ جىنايەتچىلەر قولغا چۈشكەندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى، قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى دەرھال خادىم ئەۋەتىپ مارالبېشى ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىگە يارەملىشىپ بۇ دېلونى تەكشۈردى. تەپتىش خادىملىرى بالدۇر قول سېلىپ، تەرگەۋ قىلىشقا قاتنىشىپ، ۋاقتىدا ئەيىبلىدى. سوت مەھكىمىسىنىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن بۇ دېلو 3 ئايدىلا ئاياغلاشتۇرۇلۇپ، ۋاڭ تېيجۈن قاتارلىق 3 جىنايەتچىگە قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ، دەرھال ئىجرا قىلىندى.

4) ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلىدىغانلار، ئەمگەك بىلەن تەربىيلىنىدىغانلارنىڭ شىكايەت، ئەرزىنى بىر تەرەپ قىلىش قەشقەر ژىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قوبۇل قىلىنغان شىكايەت، ئەرز دېلولىرىنى ئوخشىمىغان ئەھۋالغا ئاساسەن، بەزىلىرىنى ئۆزى تەكشۈردى، بەزىلىرىنى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ تەكشۈرۈپ بېجىرىشىگە ياكى ئالاقىدار تارماقلارنى تەكلىپ قىلىپ بېجىرىشكە تاپشۇردى، ھەم خاتا بولغىنىنى، ھەم چۈشۈپ قالغىنىنى قانۇن بويىچە بېجىردى.

1957 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى چىقارغان «جىنايەتچىلەرنىڭ ئەرزىنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»نى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى. 2 دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى جىنايەتچىلەرنىڭ ئەرز قىلىش دېلوسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا، تۆۋەندىكى پرىنسىپتا چىڭ تۇردى: (1) ھۆكۈم تامامەن توغرا بولسىمۇ، جىنايەتچى دېلو ئاغدۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، يولسىزلىق بىلەن ئەرز قىلغان بولسا ئەرزنى قانۇن بويىچە قايتۇرۇۋېتىپ، تەربىيە بېرىش؛ (2) ئاساسلىق جىنايىتى ھەقىقىي بولۇپ، قوشۇمچە جىنايىتى ياكى بەزى ھالقىلاردا ئېغىز - پەسلىك بولغان، ھۆكۈم ئاساسىي جەھەتتىن توغرا بولغان دېلولاردا، ئەسلى ھۆكۈمنى بىرەڭ ساقلاش ھەمدە نازارەت قىلىپ باشقۇرىدىغان ئورۇنغا ئەھۋالدىن چۈشەنچە بېرىش؛ (3) ئاساسلىق جىنايىتىدە ئېغىز - پەسلىك بولغان دېلونى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ

بىر تەرەپ قىلىپ، ناھەق، يالغان، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان دېلولارنى ئاقلاش؛ يېنىك جىنايەتكە ئېغىر جازا بېرىلگەن بولسا ھۆكۈمنى ئۆزگەرتىش تەكلىپى بېرىش؛ ئېغىر جىنايەتكە يېنىك جازا بېرىلگەن بولسا قايتا ھۆكۈم چىقىرىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىش. 1958 — 1964 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلمىدىغان، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ شىكايەت ئەرزىدىن 192 پارچىنى قوبۇل قىلدى، 103 پارچە ئەرزنى قايتۇرۇۋەتتى. بايقالغان ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار تۈزىتىلدى.

1967 — 1977 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تەپتىش ئورگانلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇ خىزمەتنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ سوت گۇرۇپپىسى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى تارمىقى بېجىردى.

1978 - يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىكايەت، ئەرز قوبۇل قىلىش خىزمىتىمۇ ئەسلىگە كەلدى. 1980 - يىلى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى جىنايەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرى قىلغان ئەرز، شىكايەت دېلوسىدىن 66نى تاپشۇرۇۋالدى، بۇنىڭ 25 پارچىسىنى ئۆزى بېجىردى، 41 پارچىسىنى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇردى. 1981 — 1984 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى تەپتىش ئورگانلىرى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلمىدىغانلار، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلار، جازا مۇددىتى توشۇپ مەيداندا قېلىپ ئىش تاپقانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ شىكايەت، ئەرز دېلوسىدىن 245نى قوبۇل قىلدى. 1985 — 1990 - يىلغىچە 302 دېلونى قوبۇل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىۋاستە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغىنى 78، ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇرغىنى 123، باشقىچە بىر تەرەپ قىلىنغىنى 101.

§ 6 . تەپتىش خىزمىتى بويىچە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش

جۇڭخۇا مىنگو دەۋرىدە، قەشقەر تەۋەسىدىكى تەپتىش ئورگانلىرى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان، ئەينى چاغدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ تەپتىش باشقارمىسى 6 قېتىم ھۆججەت تارقىتىپ، جايلاردىن تەپتىش خادىملىرىدىن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلغان، تۆۋەندىكى تۈرلەر نۇقتىلىق تەتقىق قىلىنغان: 1) قانۇن - نىزام تەتقىقاتى جەھەتتە، ئاساسلىقى ئەينى ۋاقىتتا ئېلان قىلىنغان ياكى كۆچمە ئىگە بەزى قانۇن - نىزاملار تەتقىق قىلىنغان، مەسىلەن: «ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»، «ئەدلىيە ساقچىسى يۆتكەش نىزامى» قاتارلىقلار. بىر قىسىم تەھقىقلەش، ئەيىبلەش، ئەرز، شىكايەت، قايتا سوت قىلىش، بىنورمال ئەرز، ئىجرا قاتارلىقلارغا ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدا تەتقىقات ماقالىسى يېزىلغان ۋە ئېلان قىلىنغان؛ 2) يەرلىك ئۆرپ-ئادەت تەتقىقاتى. بۇنىڭ ئۇچۇن قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى تەپتىش ئەمەلدارلىرى ئۆز تەۋەلىكىدىكى نوپۇسى، مىللەت، ئۆرپ - ئادەت، مەدەنىيەت، تاشيول، ئىقتىسادىي ئەھۋال قاتارلىقلارنى تەكشۈرگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى مەركىزىي ۋەزىپىسىنى چۈرىدەپ، ھەرقايسى مەزگىلدىكى قانۇنىي نازارەتچىلىك، دېلو تەھقىقلەش خىزمىتىگە ماسلىشىپ، كەڭ دائىرىدە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، تەپتىش خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

1951 - يىل 7 - ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسى ۋە ئۇلكىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يولىورۇقى

بويىچە، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتى پەيدىنپەي قانات يايدۇرۇلدى. كونكرېت كەسپىي خىزمەتلىرى مەمۇرىي ئىشخانىسىغا تەۋە بولدى ۋە تۆۋەندىكى 3 خىل يول ئارقىلىق تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى: بىرىنچىدىن، مەخسۇس كاتىپ قوشۇمچە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلدى؛ ئىككىنچى، كەسپىي تارماقلارغا تايىنىپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىلدى؛ ئۈچىنچىدىن، ئورۇن رەھبىرى ئۆزى باشلامچى بولدى ياكى مەخسۇس ئادەم بېكىتىپ مەخسۇس تېما بويىچە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلدى. تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتى يىرىك پىلاننى تۈزۈش، ئىزدىنىش باسقۇچىدا تۇرغان بولۇپ، ئاساسلىقى يۇقىرىنىڭ يوليورۇقى ياكى ئەملي خىزمەت ئېھتىياجى بويىچە، بىر قىسىم مەخسۇس تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلدى. ئەينى چاغدىكى ئاساسلىق ۋەزىپە باش تەپتىشكە ياردەملىشىپ كەسپىي خىزمەتلەرگە ئائىت سىياسەت، قانۇن - پەرمانلار تەتقىقات قىلىندى؛ دۈشمەن ئەھۋالى، جەمئىيەت ئەھۋالى ئىگىلىنىپ، دېلو ماتېرىيالى توپلىنىپ، خىزمەت خۇلاسىلەندى ۋە دېلو بېجىرىش تەجرىبىلىرى مۇھاكىمە قىلىندى.

1952 - يىلى يەكەن ۋىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى «ئۇچقە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدە ساقلانغان مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش مەسىلىسى ۋە قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلىش جەريانىدا خاتا كۆرەش قىلىش، خاتا قولغا ئېلىش مەسىلىسى ۋە ئادەم ئۇرۇش، باغلاپ قويۇش ئەھۋالىنى مەخسۇس تەكشۈردى. تەھلىل قىلىش ئارقىلىق، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش، ئىنتىزامنى بۇزۇش مەسىلىسىنىڭ سەۋەبىگە قارىتا كۆرەش تايانچلىرى قوشۇنىنى ساپلاشتۇرۇش، سىياسەت، قانۇن تەربىيىسىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىدى، «ئۇچقە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ۋە يەر ئىسلاھاتىنىڭ ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇرۇلۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىش، تەپتىش خىزمىتىنى ئالغا سلجىتىشتا ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناندى. 1953 - يىلى بىرقانچە قېتىملىق ھەرىكەتتىكى دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈش، خۇلاسىلەش، تەتقىق قىلىش پائالىيىتى نۇقتىلىق قانات يايدۇرۇلۇپ، بىر قىسىم دېلولارنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشىنىڭ مۇڭاپىق بولماسلىقىغا دائىر سەۋەب ۋە تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، ئورگانلارنىڭ ۋاقتىدا تۈزىتىشگە يېتەكچىلىك قىلدى. 1954 — 1956 - يىلغىچە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتى پارتىيىنىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش مەزگىلىدىكى باش لۇشيەننىڭ زىچ چۆرىدەپ، «كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش، ئۈچ ئۆزگەرتىش» كە بۇزغۇنچىلىق قىلغان جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا زەربە بېرىش، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق تەرەققىياتىنى قوغداش قاتارلىق مەسىلىلەر نۇقتىلىق تەكشۈرۈلدى. مەسىلەن: پەيزاۋات ناھىيە 5 - رايوندا يۈز بەرگەن توپىلاڭ ۋاقتىدا مەخسۇس تەكشۈرۈلدى. ئەينى ۋاقىتتا ۋەقە يۈز بېرىشتىكى ئوبيېكت ۋە سۇبيېكت ئامىللار تەھلىل قىلىنىپ، ۋەقەگە قاتناشقانلارغا قارىتا سىياسەت چەك - چېگرىسىنى قانداق قىلغاندا توغرا بېكىتكىلى بولىدىغانلىقى مۇھاكىمە قىلىنىپ، ۋەقەنى ۋاقتىدا ھەل قىلىشنى نەزەرىيىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلەپ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئالدىنى ئېلىش تەدبىرلىرى توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتى ئاز سانلىق مىللەتلەر زىچ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون بولغاچقا، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش جەريانىدا ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا تەپتىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى تەتقىقاتقا ئەھمىيەت بېرىلدى. 1956 - يىل 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ كاتىپى لى شياۋچۈن مىللىي ئۆرۈپ - ئادەتنى باھانە قىلىپ ئوغرىلىق قىلىش ئەھۋالىنى ئاساسىي قاتلامنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق بايقاپ، بۇنىڭغا قارىتا تۆۋەندىكى پىكىرنى بەردى: يەرلىك ئۇيغۇر مىللىتى ئارىسىدا مۇنداق بىر ئادەت بار. بىمار دائىم «باخشى» تېپىپ كېسىلىنى داۋالىتىدۇ. «باخشى» بىمارغا «ئالۋاستى چاپلىشۇاپتۇ»، چوقۇم باشقىلارنىڭ مال - چارۋىسىنى ئوغرىلاپ، بوغۇزلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قېنى ۋە يۈرىكىنى بىمارغا يېگۈزۈپ، گۆشىنى «باخشى»غا بېرىپ، بىر قىسىم گۆشىنى يەرگە كۆمۈپ «ئالۋاستىغا يېگۈزسە»، بىمار شىپا تاپىدۇ دەپ پەتۋا توقۇيدۇ، شۇڭا ئامما ئارىسىدا دائىم قوي ياكى توخۇ ئوغرىلايدىغان ئادەت شەكىللەنگەن (ئادەتتە

ئۇرۇق - تۇغقان، دوست بۇرادەرلىرىنىڭ ئۆيىدىن ئوغرىلايدۇ). مال ئوغرىلاپ 40 كۈندىن كېيىن، يەنە بىر توخۇ ياكى قويىنى يوشۇرۇن ئەۋەتىپ بېرىدۇ، بۇنى جىنايەت ئۆتكۈزدى دەپ قارىماي، جىنايەت بىلەن غەيرىي جىنايەتنىڭ چەك - چېگرىسىنىڭ ئارىلىشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش لازىم. 1957 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى ئۆمەر سەلەي ۋىلايەت بويىچە ئېچىلغان پارتكوم شۇجىلىرى، ھاكىملار بىرلەشمە يىغىندا، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدىكى خەلق ئارىسىدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىش تەجرىبىسىگە ئاساسەن، مەخسۇس تېمىدا سۆز قىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يۇكسەك ماختىشىغا سازاۋەر بولدى، بۇ ئۇسۇل تەپتىش ئورگىنىنىڭ خەلق ئارىسىدىكى زىددىيەتنى تېخىمۇ ياخشى ھەل قىلىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، قانۇن - تۈزۈمنىڭ تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشتە پائال رول ئوينايدۇ دەپ قارىلىپ، ئۆمەر سەلەينىڭ سۆزى ئاپتونوم رايوندىكى تەپتىش سىستېمىسىنىڭ ئۆگىنىشى ۋە پايدىلىنىشىغا تارقىتىلدى. قەشقەر شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى يەنە ئۆز رايونىدا بېجىرگەن ئاز سانلىق مىللەت رايونى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە دېلولارغا رەتلەپ، بىرقانچە تۈرگە ئايرىپ، تەپتىش - ساقچىلىرىنىڭ خىزمەت جەريانىدا ئۆرنەك قىلىشىغا سۇندى. مەسىلەن: ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە چېتىلىدىغان دېلو؛ دىنىي پائالىيەت بىلەن ئىنقىلابقا قارشى ھەرىكەتنىڭ چەك - چېگرىسى ئايرىلىدىغان دېلو؛ ئاز سانلىق مىللەت كىشىلىرى سادىر قىلغان دېلونى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى بېجىرسە خەنزۇ كادىرلار بېجىرگەن دېلودىن ئۇنۇمى تېخىمۇ ياخشى بولغان دېلو؛ دېلو تەكشۈرۈشتە بىخەستەلىك قىلىپ ئېغىر ئاقىۋەت پەيدا قىلىش دېلوسى؛ ئوخشاشمايدىغان 2 خىل خاراكتېردىكى زىددىيەتنى پەرقلەندۈرۈش دېلوسى قاتارلىقلار.

1958 - يىلى ئالىي تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يولىورۇقى بويىچە، 2 دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى تۆۋەندىكى بىرقانچە تۈرگە ئايرىدى: 1) سىنىپىي كۈرەشنىڭ تەرەققىياتى، ئۆزگىرىشىنى ئىگىلەش، پارتكومنىڭ ھەرقايسى دەۋرىدىكى مەركىزىي ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى ئادەتتىكى پىكىر؛ 2) جىنايى ھەرىكەتلەرنىڭ قانۇنىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكىنى ئىگىلەش (ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار ۋە باشقا يامان نىيەتلىك ئۇنسۇرلارنىڭ سانى، خاراكتېرى، ئەزالىرى، شەكلى، ئۆزگىرىشى، جىنايەت ئۆتكۈزۈشتىكى ئىجتىمائىي ئاساسى ۋە ھەرىكەتچان ئۆزگىرىشى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)؛ 3) ھەرقايسى دەۋرىدىكى دۈشمەنگە قارشى كۈرەش سېپىدە دۈشمەنگە زەربە بېرىش، سىياسەتنى ئىجرا قىلىش، تاكتىكىنى يۈرگۈزۈش ئەھۋالىنى ئىگىلەش؛ 4) خەلق ئاممىسى ۋە ھەرقايسى قاتلاملارنىڭ دۈشمەنگە زەربە بېرىش، جىنايى ھەرىكەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا بولغان ئىنكاس، پىكىر ۋە تەلەپ؛ 5) خەلق ئارىسىدىكى بەزى قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەھۋاللىرى ۋە قانۇن - تۈزۈمنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئەھۋالىنى ئىگىلەش؛ 6) تەپتىش ئورگىنىنىڭ پارتىيىنىڭ فاكىجېن، سىياسىتى ۋە دۆلەتنىڭ قانۇن - تۈزۈملىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش ئەھۋالى؛ قولغا ئېلىش، ئەيىبلەش، ئۆزى تەھقىقلەش، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش قاتارلىق كەسىپلەرنىڭ قانات يايدۇرۇلۇش ئەھۋالى، دېلو بېجىرىش تەجرىبىسىنى ئىگىلەش؛ 7) قېرىنداش تارماقلار بىلەن ئۆزئارا ھەمكارلىشىش، چەكلەش جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى بايقاشقا دىققەت قىلىپ ياخشىلاش چارىلىرىنى ۋاقتىدا ئوتتۇرىغا قويۇپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى، سوت مەھكىمىسى، ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ تەپتىش ئورگىنىغا قارىتا پىكرى ۋە تەلىپى؛ 8) تەپتىش كادىرلىرى قوشۇننىڭ ئىدىيىۋى ھەرىكىتى، تەشكىلىي قۇرۇلۇشى ئەھۋالىنى ئىگىلەش. شۇنىڭدىن كېيىن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتى مۇنتىزىملىشىش ۋە ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش ئىزىغا چۈشتى.

1958 — 1965 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى تەپتىش ئورگانلىرى تۈرلۈك كەسىپىي خىزمەتلەرگە بىرلەشتۈرۈپ، ئوخشىمىغان مەزگىلدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرنىڭ ئەھۋالى، ئالاھىدىلىكى ۋە قانۇنىيىتىگە ئاساسەن، تەتقىقات دوكلاتى ۋە تەتقىقات خىزمىتى قىسقا خەۋىرى يازدى. بۇنىڭ ئىچىدە تەكشۈرۈش دوكلاتى 100 پارچىدىن ئاشتى، 86 سان قىسقا خەۋەر چىقاردى. بەزى ماقالىلەر ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ئارقىلىق پۈتۈن تەپتىش

سىستېمىسىغا تارقىتىلدى. بۇ تەتقىقات نەتىجىلىرى كۆرەش ۋەزىيىتىنى زىچ چۆرىدەپ، كۆرەشنىڭ قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىپ، زەربە بېرىش ۋە سىياسەت خاراكتېرلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، تەپتىشلىك خىزمىتىنى ئالغا سىلجىتتى. مەسىلەن: 1958 - يىلى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى ئۆمەر سەلەي پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى قاتىللىق دېلوسىنى ئۆزى تەكشۈرۈپ، «پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى قاتىللىق دېلوسىنى تەكشۈرۈشتىن دوكلات»نى تەييارلىدى. دوكلاتتا 2 يىل جەريانىدا يۈز بەرگەن 13 قاتىللىق دېلوسىنىڭ سەۋەبى ۋە ۋاقتىدا بىرتەرەپ قىلىنماسلىق سەۋەبى تەپسىلىي ئانالىز قىلغان. ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، ۋاقتىدا جازا بېرىلمىگەن دېلونىڭ سەۋەبى كۆرسىتىپ بېرىلگەن. بىرىنچىدىن، ئاساسىي قاتىلامدىكى سوت مەھكىمىلىرى 1 - سوتتىن كېيىن، جىنايەتچىنىڭ ئەرزى ۋە دېلونى تەكشۈرگەندە ئوتتۇرا سوت ۋە يۇقىرى سوت مەھكىمىسى ھەمىشە ھۆججەت ئارقىلىق ئالاقە قىلىپ، ئاساسىي قاتىلامغا ئاز بارغاچقا، قايتا قاراپ چىقىش ۋاقتى چاك تۇتۇلماي، ئۇزاق سوزۇلۇپ كەتكەن؛ ئىككىنچىدىن، تەپتىش ئورگىنىدا خاتالىقنى تەكشۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلىپ، يوچۇقنى ئېتىشكە سەل قارايدىغان ئەھۋال ساقلانغاچقا، ئۆلۈم جازاسى بېرىشكە تېگىشلىك بولسىمۇ، جازا ھۆكۈم قىلماسلىق ئەھۋالىغا بولغان نازارەتچىلىككە سەل قارىلىپ، سوت خىزمىتىگە بولغان نازارەتچىلىك، ھەيدەكچىلىك رولى جارى قىلدۇرالمىغان. بۇنىڭغا قارىتا ۋاقتىدا تۈزىتىش پىكرى بېرىلگەن. 1959 - يىلى دۇشمەن ئەھۋالى، جەمئىيەت ئەھۋالى تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن، تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ۋىلايەتنىڭ دۇشمەنگە قارشى كۆرەش ۋەزىيىتى گەرچە جىددىيلىكتىن پەسەيگەن بولسىمۇ، يەنىلا ئايرىم مەسىلىلەرنىڭ مۇرەككەپلىكى، ئېغىرلىقى كۆرسىتىپ بېرىلگەن، بۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى مۇنداق: بىرىنچىدىن، دىنىي ساھەدىكى ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار تولۇق قېزىپ تۈگىتىلمىگەن، زور ئەكسىلئىنقىلابىي جىيايەتلەرگە ئالاقىدار يېمە ئۇچى ئۈزۈل - كېسىل تەكشۈرۈپ ئېنىقلانمىغان؛ ئىككىنچىدىن، قەشقەردە قېلىپ ئولتۇراقلاشقان پاكىستان ۋە ئافغانىستاننىڭ بىر قىسىم سابىق كونسۇل خادىملىرى، دۆلەت سىرتى بىلەن سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئالاقىسىنى يەنىلا ساقلاپ كەلگەن، خۇپىيانە ھەرىكىتىنى توختاتمىغان؛ ئۈچىنچىدىن، چېگرا بۆلەكلەردە بەزى كېلىش مەنبەئى ئېنىق بولمىغان، ھەرىكىتى گۇمانلىق كىشىلەر بايقالغان؛ تۆتىنچىدىن، سىياسىي ۋە جىنايى ئىشلار دېلولىرى ئۈزۈلمەي يۈز بەرگەن. بەزى جايلاردا كۆپىيىپ قېلىش ۋەزىيىتى كۆرۈلگەن. يۇقىرىدىكى تەكشۈرۈشلەر يۇقىرى دەرىجىلىك ئاپپارات ۋە يەرلىك پارتكوملارنىڭ تەدبىر بەلگىلىشىدە مەسلىھەتچىلىك رولىنى ئويناندى. 1960 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، قەشقەر شەھىرىدىكى بۈرژۇئازىيە ئۇنسۇرلىرىنىڭ ھەرىكىتى تەكشۈرۈلۈپ، ئۆزگەرتىشنى كۆچەيتىش پىكرى ۋە تەدبىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1965 - يىلى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى ئالدامچىلىق جىنايەتلىرىنىڭ ئېغىرلىشىپ كېتىش ئەھۋالىنى مەخسۇس تەكشۈردى. بۇ ماتېرىياللار ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ئارقىلىق پۈتۈن تەپتىش سىستېمىسىغا تارقىتىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھايانكەشلىك جىنايىتىگە زەربە بېرىشنى كۆچەيتىشىگە ئاساس سالدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تەپتىش ئورگانلىرى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىش ئاپپاراتى پەيدىنپەي ئەسلىگە كېلىپ ۋە مۇكەممەللىشىپ، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىدە تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى. ناھىيە (شەھەر)لىك تەپتىش مەھكىمىلىرىدىمۇ مەخسۇس تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىشقا مەسئۇل خادىم بېكىتىلدى. 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنىدىكى كادىر - ساقچىلار تەكشۈرۈش ماقالىسىدىن 900 نەچچە پارچە يازدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ئارقىلىق تارقىتىلغىنى 60 پارچىدىن ئارتۇق، 587 پارچىسى ئالاقىدار گېزىت-ژۇرناللار تەرىپىدىن ئىشلىتىلدى. مەزمۇنى قانۇنشۇناسلىق ئاساسىي نەزەرىيىسى تەنقىدى، تىپىك مىساللار ئانالىزى ۋە مۇزاكىرىسى، كەسپىلەر بويىچە مەخسۇس تەنقىدات، ئاز سانلىق مىللەت رايونىدىكى تەپتىش

خىزمىتى توغرىسىدىكى تەتقىقات، ھەر تەرەپلىمە تۈزەش جەھەتتىكى تەتقىقات قاتارلىقلار بار. بۇنىڭ ئىچىدە خىزمەت قىسقا ئۇچۇرى ۋە ئەھۋال ئىنكاسىدىن 341 سان تۈزۈلدى. تەپتىش خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە كۆرەشنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ھەر يىرىم يىلدا خىزمەتتىكى مۇھىم نۇقتىسىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىندىغان تېما بېكىتىلىپ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشنى قوغداش ۋە ئىلگىرى سۈرۈش، جانلاندۇرۇش فاكتېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇش جەريانىدىكى ئېغىر جىنايى ھەرىكەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىش، پارتىيىنىڭ سىياسىتى ۋە دۆلەتنىڭ قانۇنىنى توغرا ئىجرا قىلىش، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قانۇنچىلىق ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش قاتارلىق مەسىلىلەر چوڭقۇر تەتقىق قىلىنغان، 1979 - يىلى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى «جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇسۇل»نى يەكۈنلەپ رەتلەپ چىقىپ، بىر يۈرۈش دېلو ببجىرىش ئۇسۇلى ۋە تۈزۈمىنى خېلى سىستېمىلىق يەكۈنلەپ، ئەمدىلا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن كەسپىي خىزمەتلەردە ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. بۇ ھۆججەت ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ئارقىلىق پۈتۈن تەپتىش سىستېمىسىغا تارقىتىلدى. 1980 - يىلى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى ۋە قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى خىزمىتى تەكشۈرۈپ خۇلاسىلىنىپ، 2 كەسىپنىڭ ئومۇميۈزلۈك قانات يېيىشى ئالغا سىلجىتىلدى. 1981 - يىلى ئەينى چاغدا ۋىلايەت بويىچە يۈز بەرگەن بەزى ئېغىر پاراكەندىچىلىك ۋەقەلىرىنى تەكشۈرۈشكە، «ھەرخىل ئېغىر ۋەقەلەرنى بېسىقتۇرۇشقا بىرلەشتۈرۈپ، قەبىھ خاراكتېرلىك چوڭ دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىش» تېمىسىدىكى تەكشۈرۈش دوكلاتىنى يېزىپ چىقىپ، تەپتىش ئورگىنىنىڭ دۇشمەن بىلەن ئۇزۇتۇرىسىدىكى چەك - چېگرىنى ئېنىق ئايرىش، جىنايەت بىلەن غەيرىي جىنايەتنىڭ چەك - چېگرىسىنى ئايرىش، زەربە بېرىش دائىرىسى زىيادە كېڭىيىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى. 1982- يىلى ئەينى چاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى يەكەن ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يولدىن ئازغان ياش - ئۆسمۈرلەرگە ياردەم بېرىپ، ئۇلارنى تەربىيىلەشكە دائىر ئىلغار تەجرىبىلەرنى خۇلاسىلاپ، شىنجاڭ بويىچە تەپتىش ئورگانلىرىدا كېڭەيتتى. 1983 - يىلى جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە ۋە ئېغىر ئىقتىسادىي جىنايەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىش كۆرىشىدە بىر قىسىم تەكشۈرۈش ماقالىلىرى يېزىلدى. بەزىلىرى گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنىپ، يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبىرىي تارماقلارنىڭ «قوش زەربە بېرىش» كۆرىشىگە قوماندانلىق قىلىشنى ئاساس بىلەن تەمىنلىدى.

1984 - يىل 9 - ئايدا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بىلەن بۆلۈم ئىشخانىلار تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى بىرلەشتۈرۈش چارىسى قوللىنىلىپ، 25 سان قىسقا خەۋەر چىقىرىلدى، 21 سان ئەھۋال مەلۇم قىلىش ماتېرىيالى، 19 پارچە مەخسۇس تېمىدىكى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ماتېرىيالى يېزىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى ئارقىلىق 6 پارچىسى ئېلان قىلىندى. «مەكتەت ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش جەھەتتىكى ئۇسۇلى ۋە تەسراتى»، «جىنايى ئىشلار قانۇنىنىڭ 147 - ماددىسىدىكى جىنايەتكە ئالاقىدار بەزى ئەھۋاللار ۋە قاراش» بىر قەدەر يۇقىرى باھاغا ئېرىشتى. 1985 - يىلى شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى كۆچ تەشكىللەپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تارىخى، جۇغراپىيىسى، ئىقتىسادى، دىنى، ئېتىقادى، ئۆرۈپ - ئادەتلىرى ۋە ئاز سانلىق مىللەت جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا قارىتا ئازراق قولغا ئېلىش ۋە ئۆلۈم جازاسى بېرىش خىزمىتىنى قاندىق قىلىپ ياخشى ئىشلەش، كەڭچىلىك قىلىنىدىغان «ئىككىدە ئاز، بىردە كەڭ بولۇش» سىياسىتى بويىچە بىر تەرەپ قىلىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىپ مۇھاكىمە يۈرگۈزدى ھەمدە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ماتېرىيالى يېزىپ چىقتى.

1986 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى مول تەكشۈرۈش نەتىجىلىرىگە ئېرىشتى. يۇقىرى دەرىجىلىك مەھكىمە ۋە ھەر خىل گېزىت - ژۇرناللار تەرىپىدىن ئىشلىتىلگىنى 304 پارچە. ئىشلىتىلگەن ماقالىلارنىڭ خاراكتېرى بويىچە ئايرىغاندا، تەپتىشلىك خىزمىتى توغرىسىدىكى ئۇنۇمۇرسال تەتقىقات ماقالىسى 61 پارچە، جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكىگە دائىر تەتقىقات ماقالىسى 45 پارچە، قانۇنشۇناسلىق

نەزەرىيىسى ۋە تەپتىشسۇناسلىققا دائىر تەتقىقات ماقالىسى 19 پارچە، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى تەتقىقات ماقالىسى 17 پارچە، سىياسىي قانۇن خىزمىتىگە دائىر تەتقىقات ماقالىسى 12 پارچە، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكىگە دائىر تەتقىقات ماقالىسى 7 پارچە، ھەق تەلەپ مەمۇرىيىتى تەپتىشلىكىگە دائىر تەتقىقات ماقالىسى 6 پارچە، ئەرز - شىكايەت تەتقىقاتى ۋە تۇرمە تەپتىشلىكىگە دائىر تەتقىقاتى بىر پارچىدىن، باشقا (ئۇچۇر ۋە خەۋەرنى كۆرسىتىدۇ) ماقالىلار 135 پارچە بولغان. بۇ مەزگىلدە مەركىزىي خىزمەت زىچ دەۋرىي قىلىنىپ، مايىللىققا ۋە ئومۇمىيلىققا ئىگە مەسىلىلەر چىقىپ تۇتۇلۇپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغان. تەپتىش ئورگىنىنىڭ خىزمەت ئەھۋالى ۋە كادىر ساقچىلارنىڭ ئىلغار ئىش - ئىزلىرى ۋاقتىدا خەۋەر قىلىنىپ، قانۇنشۇناسلىق ۋە تەپتىشسۇناسلىق نەزەرىيىسى تەتقىقاتى قانات يايدۇرۇلۇپ، تەپتىشلىك كەسپىي ئۇچۇن مۇلازىمەت قىلىنىپ، كونكرىت دەلو مىسالىرى ئارقىلىق قانۇنچىلىق تەشۋىقاتى ئارقىلىق ياخشى ئۇنۇم قولغا كەلتۇرۇلگەن.

Ⅲ باب

سوت

مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) دىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى بىر قىسىم ناھىيىلەردە سوت مەھكىمىسى ۋە ئەدلىيە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، مەمۇرىي سوتنى ئايرىم تەسىس قىلىش يولغا قويۇلدى. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىسى قەشقەردە ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسىنى قۇردى.

1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە 2 دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ۋە ۋاقتىلىق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى ۋە سوت قىلىش ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى. خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسى يولغا قويۇلۇپ، كونا قانۇن - پەرمانلار ۋە قالدۇق دىنىي سوت ئىمتىيازى بىلەن قەبىلە باشلىقى سوت ئىمتىيازى بىكار قىلىندى.

50 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇۋاتقان بولغاچقا، ئاپپارات، تۇزۇمى تېخى مۇكەممەل ئەمەس ئىدى. 1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ۋە «خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىدە سوت قىلىش تۇزۇمى ئورنىتىلىپ، ئاشكارا سوت قىلىش مەركەز قىلىنغان زاسپىداتىللىق، ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئاقلاش، كېلىشىم سوت قىلىش، ئەرز قاتارلىق تۇزۇم ۋە تەرتىپلەر يولغا قويۇلدى. جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگانلىرىدىمۇ ئۆزئارا ھەمكارلىشىش ۋە ئۆزئارا چەكلەش خىزمەت تەرتىپى ئورنىتىلدى. 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا «سول» چىللىقنىڭ كاشىلىسى تۇپەيلىدىن، ئەمدىلا يولغا قويۇلغان سوت قىلىش تۇزۇمى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى، ئارقىدىنلا «ئۇچ ئورۇن بىرلىشىپ دەلو بېكىتىش»، «ئۇچ باشلىق بىرلىشىپ دەلو بېجىرىش» تۇزۇمى يولغا قويۇلدى. بەزى ناھىيىلەردە «ئۇچ ئورۇننى بىرلەشتۇرۇپ بىر ئورۇن قۇرۇش» شەكلى يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ بىلەن سوت خىزمىتىنىڭ مۇستەقىللىقى ئاجىزلاپ، بىر تۇركۈم خاتا دەلولار كېلىپ چىقتى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى بىناسى

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، سوت خىزمىتىنى ئەدلىيە ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى (گۇرۇپپىسى) ۋاكالىتەن باشقۇردى. بۇ قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان مەزگىل ھېسابلىنىدۇ. 1973 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرىنىڭ خىزمەت ئاپپاراتى ئەسلىگە كېلىپ، قوشۇن تېز زورىيىپ، سوت خىزمىتى قېلىپلىشىش يولىغا سېلىندى. لېكىن «سول» چىللىقنىڭ كاشىلىسى يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇردى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدا سوتسىيالىستىك دېموكراتىيىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئاساسىي پرىنسىپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدى. 1978 - يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى [1978] 78 - نومۇرلۇق ھۆججەتنىڭ روھىغا ئاساسەن، ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈپ تۈزىتىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، پۈتۈنلەي خاتا بولغىنىنى تولۇق ئاقلىدى، قىسمەن خاتا بولغىنىنى قىسمەن ئاقلىدى، خاتا بولمىغانلىرىنى ئاقلىمىدى. بۇ جەريانداا قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو 457 بولۇپ، 197 پارچىسى ئاقلاندى.

1980 - يىلدىن كېيىن 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»، «ئىقتىسادىي توختام قانۇنى»، «ھەق تەلەپ قانۇنى ئومۇمىي پرىنسىپى» قاتارلىق قانۇن - نىزاملارنى ئومۇميۈزلۈك، ئىزچىل ئىجرا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتى پەيدىنپەي مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، ئاشكارە سوت قىلىش، ئاقلاش، ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، كېلىشمە سوت قىلىش قاتارلىق تۈزۈملەر ئومۇميۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، سوت قىلىش ھوقۇقى قانۇن بويىچە مۇستەقىل يۈرگۈزۈلۈپ، تايىنىدىغان قانۇن بولۇش، قانۇنغا چوقۇم تەدبىقلاش، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرۈش، قانۇننى قاتتىق ئىجرا قىلىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. 1988 - يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىدە مەمۇرىي سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلۇپ، مەمۇرىي دېلولار قوبۇل قىلىندى.

1 §. ئاپپاراتى، قوشۇن

1. ۋىلايەتلىك سوت ئاپپاراتى

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 6 - ئايدا شىنجاڭ يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا قەشقەر، يەكەن، خوتەن ۋىلايەتلىك سوت مەھكىمىلىرى قۇرۇلدى؛ قەشقەر، مارالبېشى، يەكەن، قاغىلىق، خوتەن، كېرىيىدىن ئىبارەت 6 يەرلىك سوت مەھكىمىسى ۋە قەشقەر، خوتەن، يەكەندىكى 3 تۈرمە ئۇلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مەھكىمە شەرئىيمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇردى، دىنىي

زاتلار ئەدلىيە پائالىيىتىگە قاتناشتى. 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى 419 ئەدلىيە خادىمى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى شۆبە سوت مەھكىمىسىنىڭ خادىمى 43.

1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئوتكۈزۈۋالدى. شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە 2 شۆبە كوللېگىيە قۇرۇلدى، ئەسلىدىكى قەشقەر يەرلىك سوت مەھكىمىسى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا قەشقەر، يەكەن شۆبە كوللېگىيىلىرى شۆبە مەھكىمىگە ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسىنىڭ قارمىقىدا 10 ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىسى، يەكەن شۆبە سوت مەھكىمىسىنىڭ قارمىقىدا 4 ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى بار ئىدى. 1951 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك تۈرمە، سولاقخانىلار جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1954 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، جىنايى ئىشلار كوللېگىيىسى، ئىشخانا، بوغالتىر ئىشخانىسى، تەرجىمە ئىشخانىسى، خەت ئۇرۇش ئۆيى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. 1956 - يىل 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ئەدلىيە باشقارمىسى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 7 - ئايدا يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايىتىگە قوشۇۋېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەكەن ئوتتۇرا سوت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوتىغا قوشۇۋېتىلدى. 1957 - يىلى قەشقەر ئوتتۇرا سوتىنىڭ شتاتى 28 بولۇپ، 26 ئادەم ئىشلىدى. 1960 - يىلى شتاتى 23 قىلىپ بېكىتىلدى. 1965 - يىلى 21 كادىر - ساقچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 18، ئايال 3؛ خەنزۇ 6، ئاز سانلىق مىللەت 15؛ مەھكىمە باشلىقى بىر، مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقى بىر، سوتچى 11، پۈتۈكچى بىر، ئەدلىيە ساقچىسى بىر، ئىشچى 2، باشقا خىزمەتچى 3.

1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1967 - يىلىنىڭ بېشىغىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى «جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگىنىنى پاچاقلاش» شۇئارىنىڭ زەربىسىدە، ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت ھەربىي ئىدارە قىلىندى، سوت مەھكىمىسىنىڭ خادىملىرى كادىرلار مەكتىپىدە ئەمگەككە سېلىندى. كېيىن سوت مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىغا قوشۇۋېتىلدى. ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىدا سوت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ، سوت قىلىش فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى، ۋىلايەتلىك سوت مەھكىمىسى ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1973 - يىلى ئەتىيازدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1978 - يىلى مەركىزىي كومىتېت تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئەدلىيە تارماقلىرىغا تېزدىن كادىر تولۇقلاپ بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئوتتۇرا سوت باشقا تارماقلاردىن كادىر تاللاپ يۆتكەپ، سوت قوشۇنىنى تولۇقلىدى ۋە كۆچەيتتى. 1979 - يىلغا كەلگەندە ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىدە 43 كادىر بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 33، ئاز سانلىق مىللەت 25. 1979 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىدە جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسى، ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيىسى، ئەدلىيە مەمۇرىيىتى ئىشخانىسى ۋە مەھكىمە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. 1980 - يىل 4 - ئايدا جىنايى ئىشلار 1 - سوت كوللېگىيىسى، 2- سوت كوللېگىيىسى ۋە ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1988 - يىل 8 - ئايدا مەمۇرىي سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى، كېيىنكى يىلى مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

1990 - يىلىغا كەلگەندە ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىدە 11 كوللېگىيە، ئىشخانا قۇرۇلدى، 134 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەھكىمە باشلىقى بىر، پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى بىر، مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقى 2، سوتچى 54، يارەمچى سوتچى 18، پۈتۈكچى 30، باشقا خادىم 7؛ ئەر 109، ئاز سانلىق مىللەت 95.

2. ناھىيە (شەھەر) لىك سوت ئاپپاراتى

1949 - يىلدىن ئىلگىرى ۋىلايەت بويىچە پەقەت قەشقەر، مارالبېشى، يەكەن، قاغىلىق قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) لەردە يەرلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلغانىدى، قالغان ناھىيىلەردە سوت مەھكىمىسى يوق ئىدى. ھاكىم ئەدلىيە ئىشلىرىنى قوشۇمچە باشقۇراتتى، مەمۇرىيەت بىلەن سوت خىزمىتى بىللە ئىشلىنەتتى. يەرلىك سوت مەھكىمىسىدە ئادەتتە جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسى، ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيىسى، تەپتىشلىك باشقارمىسى، پۇتۇكچىلىك باشقارمىسى، سولاقخانا قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغانىدى. مەھكىمە باشلىقى، سوتچى، پۇتۇكچى، باش تەپتىش، ئورۇن باسقۇچى، تەكشۈرگۈچى، ساقچى باشلىقى قاتارلىقلار يوق ئىدى.

1950 - يىلى ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە قۇرۇلغان يەرلىك سوت مەھكىمىلىرىنى ناھىيىلىك ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئۆتكۈزۈۋالدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىدە 1 - ئايدا ئەسلىدىكى قەشقەر يەرلىك سوت مەھكىمىسى قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىلەردە خەلق سوت مەھكىمىلىرى قۇرۇلدى. ئەينى چاغدا ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرىدە 211 كادىر-ساقچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىدىكىسى 33، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكىسى 26، يېڭىسار ناھىيىسىدىكىسى 22، ئاتۇش ناھىيىسىدىكىسى 14، مارالبېشى ناھىيىسىدىكىسى 22، پەيزاۋات ناھىيىسىدىكىسى 20، ئۇلۇغچات ناھىيىسىدىكىسى 13، يوپۇغا ناھىيىسىدىكىسى 13، سارىقول ناھىيىسىدىكىسى 11. 1953 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى مارالبېشى، يېڭىسار، قەشقەر كونا‌شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يوپۇغا، تاشقورغان، ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە سوت مەھكىمىسىگە قارىدى؛ يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرى يەكەن ۋىلايەتلىك شۆبە سوت مەھكىمىسىگە قارىدى. 1954 - يىلى ئاتۇش، ئۇلۇغچات ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق شۆبە سوت مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، قالغان ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە سوت مەھكىمىسىگە قارىدى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى. قەشقەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر، مارالبېشى، يوپۇغا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىگە قارىدى.

1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1967 - يىلىنىڭ بېشىغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى ھەربىي ئىدارە قىلىندى، كېيىن جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى (گۇرۇپپىسى) غا قوشۇۋېتىلىپ، قارىمىقىدا سوت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، بۇ گۇرۇپپا سوت قىلىش فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى، ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئاز ساندىكى كادىرلارنى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئىلىپ قالغاندىن باشقا، زور كۆپ ساندىكى كادىرلار باشقا ئورۇنغا يۆتكىلىپ كېتىپ، سوت قوشۇنى پارچىلىنىپ كەتتى.

1973 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قوشۇن تېزلا تولۇقلاندى. 1979 - يىلغا كەلگەندە كادىر - ساقچى 174كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 149، ئايال 25؛ خەنزۇ 34، ئاز سانلىق مىللەت 140؛ مەھكىمە باشلىقى ۋە مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقى 24، سوتچى 33؛ پۇتۇكچى 2، كاتىپ 7، تەرجىمان 14. 1978 - يىلدىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىسى ئاپپاراتلىرى ئۈزلۈكسىز مۇكەممەللىشىپ، ھەممىسىدە جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسى، ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيىسى، ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى، مەھكىمە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. بەزىلىرىدە يەنە ئىجرا كوللېگىيىسى قۇرۇلدى.

1990 - يىلىغا كەلگەندە 12 ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىسى تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ، ۋىلايەتلىك ئەمەلىيەتتىكە ئۈيغۇن كېلىدىغان كوللېگىيە، ئىشخانىلار ئاساسىي جەھەتتىن قۇرۇلدى. شۇ يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرىدە 723 كادىر - ساقچى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 559، ئايال 165؛ خەنزۇ 156، ئاز سانلىق مىللەت 568، سوتچىدىن يۇقىرى كادىر 203، يارىمچى سوتچى 154، پۈتۈكچى 293، باشقىلار 94.

3. خەلق سوت كوللېگىيىسى

1950 - يىلىدىن كېيىن ۋىلايەتتىكى 2 دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىلىرى ئەينى چاغدىكى سىياسىي مەركىزىي ۋەزىپىگە ماسلىشىش ئۈچۈن خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇردى.

1) ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خەلق سوتى

1951 - يىل 11 - ئايدىن 1952 - يىل 5 - ئايغىچە قەشقەر كونائاشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا، ئاتۇش ناھىيىلىرىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پەيزاۋات ناھىيىسىدە قۇرۇلغان شۆبە كوللېگىيە 2. 2784 جاۋابكار سوتلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنغىنى 130، كېچىكتۇرۇپ ئۆلۈم جازاسى بېرىلگىنى 2، مۇددەتسىز قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغىنى 3، مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغىنى 424، رەجمىغا ئېلىنغىنى 155، بۇنىڭ ئىچىدە زومىگەر 421، ئىشپىيون 25، باشقىلار 78.

2) يەر ئىسلاھاتى خەلق سوتى

1952 - يىل 8 - ئايدا يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى باشلانغاندىن كېيىن، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلغان 7 ناھىيىدە يەر ئىسلاھاتى خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى، ئۇ 24 دېلونى قوبۇل قىلدى، 6 ئادەمگە جازا ھۆكۈم قىلىنىدى، 11 ئادەم رەجمىغا ئېلىنىدى.

3) «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى خەلق سوتى

«ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدە ۋىلايەت بويىچە خەلق سوتىدىن بىرى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا قەشقەر يېڭىشەھەر شۆبە سوت كوللېگىيىسى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يېڭىسار، پەيزاۋات، يوپۇغا، ئاتۇش، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى.

4) ئومۇمىي سايلام خەلق سوتى

1953 - يىل 8 - ئايدا يەكەن ۋىلايىتى قاغىلىق ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى 1 -، 3 - رايونلاردا ئومۇمىي سايلامنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 10 - ئايدا ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىسىدىمۇ سەييارە سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. ھەربىر سەييارە سوت كوللېگىيىسىدە بىر سوتچى ۋە بىر پۈتۈكچى بار ئىدى، بەزىلىرىگە تەرجىمان سەپلەندى. 11 - ئايدا ناھىيىلەردە ئومۇمىي سايلام خىزمىتى باشلىنىپ، ئومۇمىي سايلام خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرىدىمۇ ئومۇمىي سايلام خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى؛ 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 6سى، 70 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە 3ى، 80 - يىللاردا 53ى قۇرۇلدى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە خەلق سوت كوللېگىيىسىدىن 64ى قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە يەكەن ناھىيىدىكىسى 14، قاغىلىق ناھىيىسىدىكىسى 6، مەكىت ناھىيىسىدىكىسى 5، پوسكام ناھىيىسىدىكىسى 4، قەشقەر كونائاشەھەر ناھىيىسىدىكىسى 8، قەشقەر شەھىرىدىكىسى 3، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكىسى 6، يېڭىسار ناھىيىدىكىسى 5، مارالبېشى ناھىيىسىدىكىسى 3، پەيزاۋات ناھىيىسىدىكىسى 6، يوپۇغا ناھىيىسىدىكىسى 3، تاشقورغان ناھىيىسىدىكىسى بىر.

[قوشۇمچە] يېزا ئىگىلىك 3 - شى ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى

1966 - يىل 1 - ئايدا يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىدا ھەربىي ئىشلار سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى. 1968- يىل 12 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىدە ھەربىي ئىشلار سوت مەھكىمىسى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1975 - يىل 3 - ئايدا بىكتۆەننىڭ تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ھەربىي ئىشلار سوت مەھكىمىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىگە قوشۇۋېتىلدى.

1984 - يىل 2 - ئايدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۆەنى يېزا ئىگىلىك 3 - شى ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1985 - يىل 6 - ئايدا مەھكىمە قۇرۇلۇپ، قەشقەر شەھىرىدە تەسىس قىلىندى. قارىمىقىدا تۇمشۇق بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى ۋە سوخۇ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلۇق سوت مەھكىمىلىرى قۇرۇلۇپ، مەھكىمە ئىشخانىسى، جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسى، ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيىسى، ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى تەسىس قىلىندى.

1. تۇمشۇق بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلۇق خەلق سوت مەھكىمىسى

1981 - يىل 6 - ئايدا تۇمشۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايوندا ئاساسىي قاتلام خەلق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى، ئۇ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىگە قارىدى. 1984 - يىلى بىكتۆەن سوت مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، يېزا ئىگىلىك 3 - شى ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىگە قارىدى. مەھكىمە مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يۇقىرىن سۇ ئامبىرىدا تەسىس قىلىندى.

2. سوخۇ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلۇق خەلق سوت مەھكىمىسى

1984 - يىل 4 - ئايدا سوخۇ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايوندا ئاساسىي قاتلام خەلق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى، ئۇ يېزا ئىگىلىك 3 - شى ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىنىڭ قارىمىقىدا بولۇپ، مەھكىمە «57» يېڭى كەنتىدە تەسىس قىلىندى. 1985 - يىلى زالام خەلق سوت مەھكىمىسى ۋە پەيزاۋات باش مەيدان سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، سوخۇ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلۇق سوت مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالەت ئاپپاراتى قىلىندى.

§ 2. سوت تۈزۈمى ۋە تەرتىپى

1. سوت تۈزۈمى

1) سوت قىلىش دەرىجىسى　1950 - يىلى سوت مەھكىمىسىدە 3 دەرىجە بويىچە 2 قېتىم سوت قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، يەنى دۆلەتتە ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى، ئۆلكىدە يۇقىرى خەلق سوت مەھكىمىسى، ناھىيىدە تۆۋەن دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى بولۇش، ۋىلايەتتە قۇرۇلغان شۆبە سوت مەھكىمىسى يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالەت ئاپپاراتى بولۇش. ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى 1- سوت مەھكىمىسى، ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسى 2 - سوت مەھكىمىسى بولۇش، ئادەتتە 2 - سوتنى ئاخىرقى سوت مەھكىمىسى قىلىش. ئالاھىدە ئەھۋالدا، 3 - سوت ياكى 1 - سوت ئاخىرقى سوت بولۇش؛

ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ دېلوللىرىنى قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى 2 - سوت ئارقىلىق ئاخىرقى سوت ھۆكۈمى چىقىرىش؛ پەۋقۇلئادده زور جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ ئىشلىرى دېلوللىرىدا، مەسىلەن، ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىش، مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىش، 10 يىلدىن يۇقىرى مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىش قاتارلىق ئىشلاردا دەۋالاشقۇچىنىڭ ئەرز قىلىشىغا يول قويۇش، ئەرزنى ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ غەربىي شىمال شۆبە مەھكىمىسىگە سۇنۇش؛ باندىت، ئىشپىيۇن، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارغا بېرىلىدىغان ئۇلۇم جازاسى ھۆكۈمىنى، كۆپىنچە ۋاقىتلىق خەلق سوت كوللېگىيىسى چىقىرىش، 1 - سوتتىلا ئاخىرقى ھۆكۈم چىقىرىپ، ئەرز قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىق، نەق مەيداندا ھۆكۈم ئېلان قىلىپ، دەرھال ئىجرا قىلىش.

1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، «تۆت دەرىجە بويىچە ئىككى قېتىم سوت قىلىش تۈزۈمى» يولغا قويۇلدى، يەنى مەملىكەت بويىچە 4 دەرىجىلىك خەلق سوت قىلىش ئاپپاراتى تەسىس قىلىندى: ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى، ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بۆاستە قاراشلىق شەھەرلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىلىرى، ۋىلايەتلىك (ئوبلاستلىق)، شەھەرلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىلىرى، ناھىيە (ئاپتونوم ناھىيە) لىك، شەھەرلىك، شەھەرلەرگە قاراشلىق رايونلۇق خەلق سوت مەھكىمىلىرىدىن ئىبارەت خەلق سوت مەھكىمىسى ھەرخىل دېلولارنى سوت قىلىپ، ئالاھىدە بەلگىلىمە چىقىرىلغانلىرىدىن باشقىلىرىغا قارىتا 2 قېتىملىق سوت ئارقىلىق ئاخىرقى ھۆكۈمى چىقىرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

سوت كومىتېتى دېلولارنى مۇھاكىمە قىلماقتا.

1967 — 1973 - يىلىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى سوت مەھكىمىلىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى (گۇرۇپپىسى) تەۋەلىكىدىكى سوت گۇرۇپپىسىغا قوشۇۋېتىلدى، بۇ گۇرۇپپا سوت قىلىش ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى.

1980 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى (سىناق ئۈسخىسى)» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، 2 قېتىملىق سوتنى ئاخىرقى سوت قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1950 — 1960 - يىلىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگچە ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ تەۋەلىكىدە ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ ئىشلىرى دېلوسى، ئاددىي ھەق تەلەپ ئىشلىرى ماجىراسى ۋە يېنىك جىنايى ئىشلار دېلوسى بار ئىدى؛ قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسىنىڭ تەۋەلىكىدە: ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ ھۆكۈمىگە قايىل بولمىغان جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ ئىشلىرى بويىچە ئەرز قىلىش دېلولىرى بار ئىدى. قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، تەۋەلىكىدە قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى باشقۇرۇشىدىكى دېلولار بولغاندىن سىرت، ئۇ يەنە زور دېلو ۋە چىگىش ھەق تەلەپ دېلولىرى ياكى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىلىرى يوللاپ بەرگەن زور ۋە چىگىش، 1- سوتتا قاراپ چىقىلغان دېلولارنى بۆاستە قوبۇل قىلدى.

1962 - يىلدىن كېيىن ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى ۋىلايەت قوبۇل قىلدى. ناھىيە (شەھەر)

لىك سوت مەھكىمىلىرى 5 يىللىق، 10 يىلدىن يۇقىرى جازا بېرىلمىدىغان جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى ۋىلايەت قايتا قاراپ چىقتى.

1975 - يىلى يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىدىكى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ دېلولىرىنى شۇ جايدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى قوبۇل قىلدى. 1983 - يىلى يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىدا 2 بوزىەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلۇق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، تۆمەن - مەيدانلاردىكى جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ ئىشلىرى دېلولىرىنى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلدى، لېكىن ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. 1985 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ 2 دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىلىرى قۇرۇلۇپ، تۆمەن - مەيدانلارنىڭ دېلولىرىنى قوبۇل قىلدى. ئوتتۇرا سوت بىلەن باشقۇرۇش تەۋەلىكى ئايرىۋېتىلدى.

80 — 90 - يىللاردا ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىدە جىنايى ئىشلار 1 - سوت كوللېگىيىسى، ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى، مەمۇرىي سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. جىنايى ئىشلار 1 - سوت كوللېگىيىسى ئوتتۇرا سوت 1 - سوت قىلىدىغان دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، جازا يېنىكلىتىلىدىغان، شەرتلىك قويۇپ بېرىلىدىغان دېلولار ۋە يېغىلىپ قالغان ئوخشاش دېلولارنى تەكشۈردى؛ جىنايى ئىشلار 2 - سوت كوللېگىيىسى ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى 1 - سوت قىلغان جىنايى ئىشلار بويىچە ئەرز دېلوللىرىنى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرى 1 - سوتتا قاراپ چىقىدىغان جىنايى ئىشلار دېلولىرىغا دائىر ئېتىراز بىلدۈرۈش دېلوللىرىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى؛ ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىسى 1 - سوتتا ھۆكۈم چىقارغان قانۇنىي كۈچكە ئىگە جىنايى ئىشلار دېلولىرىدىن بۇيرۇق خاراكتېرلىك قايتا سوت قىلىنىدىغان دېلولارنى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلدى. ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى ئوتتۇرا سوت 1 - ۋە 2 - سوتتا ھۆكۈم چىقارغان ئىقتىسادىي تالاش - تارتىش دېلولىرىنى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلدى؛ ھەق تەلەپ كوللېگىيىسىنىڭ ئەسلى ھوقۇق دائىرىسى ئۆزگەرمىدى. ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرىدىمۇ مۇناسىپ كوللېگىيە، ئىشخانىلار قۇرۇلدى.

2) ئوچۇق سوت قىلىش　1954 - يىلى دۆلەت ئوچۇق سوت قىلىش ۋە ئوچۇق ھۆكۈم ئېلان قىلىشنى سوت قىلىش تۈزۈمى قىلىپ بېكىتتى. 1958 - يىلدىن كېيىن ئوچۇق سوت قىلىش تۈزۈمى ئىنكار قىلىندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا سوت قىلىش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ، «ئامما سوت قىلىش، ئامما ھۆكۈم قىلىش» ، يەنى «ئامما مۇزاكىرە قىلىش، رەھبەرلىك قارار چىقىرىش، سوت خادىملىرى رەسمىيەت بېجىرىش» تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى سىناق نۇسخىسى)» ۋە ئالاقىدار قانۇن - بەلگىلىمىلەر بويىچە، ئوچۇق سوت قىلىش تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 2 دەرىجىلىك مەھكىمە 1 - سوتتىكى دېلولارنى ئادەتتىكى تەرتىپ بويىچە سوت قىلدى. قانۇندا بەلگىلىمە بارلىرىدىن باشقىلىرىنى ئوچۇق سوت قىلدى، 2 - سوتتىكى دېلولارنىڭ %40نىمۇ ئوچۇق سوت قىلدى.

3) ئاقلاش　1957 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە ۋە بىر قىسىم ناھىيىلەردە قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش باشقارمىسى قۇرۇلدى، بۇ باشقارمىغا مۇدىر قويۇلدى، بىرقانچە ئادۋوكات سەپلەندى، باشقارما سوت مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە بولدى. ئادۋوكاتلار سوتتا جاۋابكارنى ئاقلىدى. 1958 - يىلدىن كېيىن، ئاقلاش تۈزۈمى بىر مەھەل ئۆزۈلۈپ قېلىپ، قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ۋىلايەت تەۋەسىدە ئادۋوكات بولمىغانلىقتىن، جاۋابكار ئاقلىنىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنىدى. 1980 - يىلدىن كېيىن ئاقلاش تۈزۈمى پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلدى. ناھىيە (شەھەر) لەردە ئادۋوكاتلىق ئورنى قۇرۇلدى. 1990 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئادۋوكاتلىق ئورنىدىن 15ى قۇرۇلدى، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئادۋوكات 60قا، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئادۋوكات 20گە يەتتى.

4) زاسپىداتىللىق 1950 — 1966 - يىلغىچە قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى «خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» دىكى: «خەلق سوت مەھكىمىسى 1 - سوتتىكى دېلونى سوت قىلىشتا، خەلق زاسپىداتىللىق تۈزۈمى يولغا قويىلىدۇ، ئەمما ئاددىي ھەق تەلەپ دېلولىرى، يېنىك جىنايى ئىشلار دېلولىرى ۋە قانۇندا ئايرىم بەلگىمە بار دېلولار بۇنىڭ سىرتىدا» دېگەن بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ۋىلايەت تەۋەسىدە ئومۇمىيۈزلۈك خەلق زاسپىداتىللىق تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، زاسپىداتىللار سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى. يېزا ياكى گۈڭشې بىرلىك قىلىنىپ، ناھىيىلىك سايلام كومىتېتىنىڭ بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلاش بىلەن بىللە خەلق زاسپىداتىللىرى سايلاندى. يېزا (گۈڭشې) دا 3 — 4 كىچە كىشى سايلاندى. ئۇنىڭدىن باشقا سوت مەھكىمىسى كەسپىي خادىملارنى ۋاقىتلىق زاسپىداتىللىققا تەكلىپ قىلدى. زاسپىداتىللار بىلەن كېڭەشمە سوت تەركىبىدىكىلەر ۋە سوتچىلار ھوقۇقتا باراۋەر ئىدى، لېكىن دېلولارنى ئايرىم قوبۇل قىلىش، سوت قىلىش ھوقۇقى يوق ئىدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، زاسپىداتىللىق تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەندىن كېيىنكى «خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ۋە «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»، «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى» دا زاسپىداتىللىق تۈزۈمى توغرىسىدا جانلىق بەلگىلىمە چىقىرىلدى، ئادەتتىكى ئەھۋالدا خەلق زاسپىداتىللىق تۈزۈمى يولغا قويۇلمىدى.

5) كېڭىشىش 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ خادىمى ئاز بولۇپ، كېڭىشىش تۈزۈمى شەكىلگە ئايلىنىپ قالغانىدى. 1956 - يىلدىن كېيىن كېڭىشىش تۈزۈمى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلۇپ، ئادەتتىكى ھەق تەلەپ ماجىرالىرىدىن باشقا، 1 - سوتتىكى دېلولاردا خەلق زاسپىداتىللار كېڭىشىش، 2 - سوتتىكى دېلولاردا 3 ياكى 7 (تاق سان) سوتچى كېڭەشتى. 1966 — 1967- يىللىرىدىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە كېڭەشمە تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1980 — 1990- يىلغىچە ئىككى دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ خادىملار شتاتى كۆپەيتىلىپ، كېڭەشمە تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1 - ۋە 2 - سوتتىكى دېلولاردا ئادەتتىكى تەرتىپتىن باشقىسىدا، 3 سوت خادىمى كېڭىشىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئالاھىدە ئەھۋالدا زاسپىداتىللار تەكلىپ قىلىنىپ كېڭىشىلدى. كېڭىشىشكە تېگىشلىك دېلولاردا كېڭىشىلمىگەن بولسا، قانۇنغا خىلاپ دەپ قارالدى.

6) ئۆزىنى چەتكە ئېلىش 1980 - يىلدىن ئىلگىرى ئۆزىنى چەتكە ئېلىش تۈزۈمى شەكىلگە ئايلىنىپ قالغانىدى. كېيىن 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى (سىناق نۇسخىسى)» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش تۈزۈمى ئىجرا قىلىنىپ، باش سوتچى كېڭەشمە سوت كوللېگىيىسىدىكىلەرنىڭ ئىسىملىكىنى ئېلان قىلىدىغان ھەمدە دەۋالاشقۇچى ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا ئىلتىماس قىلىش ھوقۇقى بارلىقىنى ئۇقتۇرىدىغان بولدى. سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ياكى مۇئاۋىن باشلىقى ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا توغرا كەلسە سوت كومىتېتى قارار قىلدى، سوتچى ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا توغرا كەلسە سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ياكى مۇئاۋىن باشلىقى قارار قىلدى، پۈتۈكچى ۋە باشقا خادىملار ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا توغرا كەلسە باش سوتچى قارار قىلدى.

7) قايتا تەكشۈرۈش، تەكشۈرۈپ تەستىقلاش　1951 - يىلى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرى ۋە ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى قايتا تەكشۈرۈش، تەستىقلاشنىڭ هوقۇق چېكىنى مۇنداق بەلگىلىدى: (1) ناهىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى قانۇن بويىچە هۆكۈم قىلغان ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرىنى ۋە باندىتلارغا ئۇلۇم جازاسى بېرىلگەن دېلولارنى ۋالىي مەھكىمىسىگە يوللاپ ئۇلكە رەئىسىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ، زومىگەر ۋە قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان پومېشچىكلارغا ئۇلۇم جازاسى بېرىلگەن دېلولارنى بېرىلگەن هوقۇق بويىچە ۋالىي تەستىقلايدۇ؛ (2) ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرى، ئۇلۇم جازاسى بېرىلگەن دېلولار ئاخىرقى سوت قىلىندىغان سوت مەھكىمىسى ئۇلكە رەئىسىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئىجرا قىلىنىدۇ؛ (3) ناهىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى 5 يىلدىن يۇقىرى، 10 يىلدىن تۆۋەن قاماق جازاسىغا هۆكۈم قىلسا قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى تەستىقلايدۇ؛ (4) ناهىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى 10 يىلدىن يۇقىرى قاماق جازاسىغا ياكى مۇددەتسىز قاماق جازاسىغا هۆكۈم قىلسا ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى تەستىقلايدۇ. 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى مۇشۇ بەلگىلىمە بويىچە ئىجرا قىلىدۇ.

1955 - يىلىدىن كېيىن جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى قايتا تەكشۈرۈپ تەستىقلاش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، دېلونى ناهىيىلىك ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللاپ تەستىقلىتىش تۈزۈمى ئىجرا قىلىنىدى. دەسلەپتە ناهىيىلىك ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللاپ تەستىقلىتىش زور، مۇهىم دېلولار، زور هەق تەلەپ دېلولىرى بىلەن چەكلەندى. 1958 - يىلىدىن كېيىن سوت قىلىش خىزمىتى پارتكومنىڭ مۇتلەق رەهبەرلىكىدە بولۇپ، سوت مەھكىمىسى بارلىق جىنايى ئىشلار دېلولىرى ۋە زور هەق تەلەپ دېلولىرىنى سوت قىلىشتا، ناهىيىلىك پارتكومغا ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللاپ قايتا تەكشۈتۈپ تەستىقلاتتى. 1966 — 1976 - يىلىغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ۋىلايەتلىك ۋە ناهىيىلىك پارتكومىلار پالەچ هالەتكە چۈشۈپ قالغاچقا، هۆكۈم قىلىنىدىغان دېلولارنى قەشقەر شۆبە هەربىي رايونى پارتكومى بىلەن ناهىيە (شەهەر) لىك قوراللىق بۆلۈم پارتكوملىرى تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى. 1979 - يىلىدىن كېيىن مەركىزىي كومىتېتنىڭ [1979] 64 - نومۇرلۇق هۆججىتىنىڭ روهىغا ئاساسەن، 20 نەچچە يىل داۋاملاشقان دېلولارنى پارتكوم تەكشۈرۈپ تەستىقلاش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خەلق سوت مەھكىمىسى قانۇن بويىچە مۇستەقىل سوت قىلىش هوقۇقىنى يۈرگۈزدى، ئەمما زور، چىگىش دېلولارنى چوقۇم پارتكومغا دوكلات قىلدى.

1983 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى هەر دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىلىرىگە جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېغىر دەرىجىدە زىيان يەتكۈزگەن ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈش هوقۇقىنى بەردى، باشقا دېلولاردىكى ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن دېلولارنى يەنىلا ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى قايتا تەكشۈردى.

2. سوت قىلىش تەرتىپى

1) 1 - سوت

(1) هۆكۈمەت ئەيىپلەيدىغان دېلولار　1950 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئېلىپ، دۆلەتكە ۋاكالىتەن سوت مەھكىمىسىگە ئەيىپنامە سۇندى. 1951 - يىل 6 - ئايدا 2 دەرىجىلىك تەپتىش ئورگىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرىنى ۋە باشقا جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى سوت مەھكىمىسىگە ئەيىپنامە سۇنۇشقا مەسئۇل بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئاز ساندىكى دېلولارنى ئەيىبلىگۈچى ئورگان ياكى باشقا ئورۇن بىۋاستە ئەيىبلىدى.

1957 - يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى تەپتىش مەھكىمىسى ئەيىبلەشكە يوللىغان دېلولارنى سوت قىلىشتىن ئىلگىرى، كېڭەشمە سوت كوللېگىيىسى تەييارلىق كوللېگىيىسى تەسىس قىلدى، تەپتىش مەھكىمىسى ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنىڭغا قاتناشتۇردى ۋە كېڭەشمە سوتقا دېلو ئەھۋالىنى دوكلات قىلدى ھەمدە سوت

قىلغۇچى خادىملارنىڭ دېلو ئەھۋالىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، تەكشۈرۈش ئىسپاتىغا قويۇل قىلىشقا بولىدىغان - بولمايدىغانلىقى توغرىسىدا چۈشەنچە ۋە جاۋاب بېرىپ، سوت قىلىشقا تەييارلىق قىلدى. قوبۇل قىلىنغان دېلولارنىڭ سوت قىلىنىش ۋاقتىنى بېكىتتى. سوت ئېچىلغاندا تەپتىش مەھكىمىسى خادىم ئەۋەتىپ ئەيىبلەش تەرتىپىنى قوللىدى.

1959 - يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «ئۇچ خادىم دېلو بېجىرىش»، «ئۇچ باشلىق بىرلىشىپ دېلو بېكىتىش»، پارتكوم تەكشۈرۈپ تەستىقلاشتىن ئىبارەت دېلو بېجىرىش چارىسى يولغا قويۇلدى. «ئۇچ خادىم دېلو بېجىرىش»: جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ رازۋېدكىسى، تەپتىش ئورگىنىنىڭ تەپتىشى، سوت مەھكىمىسىنىڭ سوتچىسى بىرلىشىپ دېلونى ئورتاق تەھقىقلەش ۋە سوت قىلىشنى كۆرسىتىدۇ؛ «ئۇچ باشلىق بىرلىشىپ دېلو بېكىتىش»: جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ئورتاق مۇزاكىرىلىشىپ قارار قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. «ئۇچ خادىم» نىڭ دېلو بېجىرىپ بىر تەرەپ قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى بىلەن دېلونى ئەيىبلەش تەرتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1962 - يىلى ئەيىبلەش تەرتىپى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى، تەپتىش ئورگىنى، سوت مەھكىمىسى ئۈز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىدىغان بولدى. 1966 - يىلى تەپتىش مەھكىمىسى بىلەن سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى (گۇرۇپپىسى) يۇقىرىدىكى 3 ئورۇننىڭ ھوقۇق مەجبۇرىيىتىنى يۈرگۈزدى.

80 — 90 - يىللاردا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، سوت مەھكىمىسى تەپتىش مەھكىمىسى تەرىپىدىن ئەيىبلەشكە يوللىغان دېلولارنى تەكشۈرگەندىن كېيىن، جىنايى پاكىتى ئېنىق، ئىسپاتى تولۇق بولغان دېلولارنى سوت قىلىشنى قارار قىلدى، ئاساسلىق پاكىتى ئېنىق، ئىسپاتى تولۇق بولمىغان دېلولارنى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تولۇقلاپ تەھقىقلىشىگە قايتۇردى. سوت قىلىش قارار قىلىنغانلىرىغا قارىتا، كېڭەشمە سوت خادىملىرى ۋە سوت ئېچىش ۋاقتى، ئورنىنى بېكىتىپ، ئەيىبنامىنى جاۋابكارغا 7 كۈن ئىلگىرى يەتكۈزۈپ بەردى. ئەيىبلىگۈچى ئورگان، گۇۋاھچى، ئاقلىغۇچى ۋە باشقا خادىملارغا 3 كۈن ئىلگىرى ئۇقتۇردى ھەمدە ئالدىن ئېلان چىقاردى. ئوچۇق سوت قىلىنىدىغان دېلولارغا قارىتا، ياندىن ئاڭلاش گۇۋاھنامىسى تارقىتىش - تارقاتماسلىقنى قارار قىلىپ، تاساددىپى ۋەقە يۈز بېرىشنىڭ ئالدىنى ئالدى، ئوچۇق سوت قىلىنمايدىغان (ئەمما سوت ئېچىشقا تېگىشلىك) دېلولارغا قارىتا، 3 خىل شەرتكە يەنى دۆلەت مەخپىيەتلىكى، خۇسۇسىي مەخپىيەتلىك، بالاغەتكە يەتمىگەنلەرگە ئائىت دېلولارنىڭ شەرتىگە ئۇيغۇن بولۇشىنى تەلەپ قىلدى. سوت ئېچىلغاندا تەپتىش مەھكىمىسى خادىم ئەۋەتىپ سوتنىڭ ئەيىبلىشىنى قوللىدى. سوت ئېچىلغاندىن كېيىن باش سوتچى ئەيىبلەنگۈچىگە ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ۋاقلاش، بايان قىلىش، يۇقىرىغا ئەرز قىلىش ھوقۇقى بارلىقىنى ئۇقتۇردى. كوللېگىيىدە سوت قىلىش سوت كوللېگىيىسى تەكشۈرۈش، سوت كوللېگىيىسى مۇنازىرىلىشىش، ئاخىرقى بايانىدىن ئىبارەت 3 باسقۇچقا بۆلۈندى. سوت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كېڭەشمە سوت سوت كوللېگىيىسى تەكشۈرگەن پاكىت ۋە ئالاقىدار قانۇندىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، كېڭەشكەندىن كېيىن ھۆكۈم چىقىرىپ، ھۆكۈمنى شۇ سوتتا ياكى كېچىكتۈرۈپ ئېلان قىلدى.

(2) ئۆزى ئەيىپلەيدىغان دېلولار جىنايى ئىشلار دېلوسى جەھەتتە 1950 — 1979 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىشتا ئۆزى ئەيىپلىگەن دېلو يوق ئىدى. 1980- يىلدىن كېيىن «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» دا ئاساسىي قائىلام سوت مەھكىمىسى ئەيىپلىگەن دېلولارنى قوبۇل قىلىش دائىرىسى توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە چىقىرىلدى. بۇلار: 1. يېنىك زىيانلىنىش دېلوسى؛ 2. ھۆكۈم

ۋە كېسىمنى ئىجرا قىلىشنى رەت قىلىش دېلوسى؛ 3. زوراۋانلىق قىلمىپ نىكاھ ئەركىنلىكىگە ئازلىشىش دېلوسى؛ 4. ھاقارەتلەش، بوھتان چاپلاش جىنايىتى دېلوسى، 5. قوش نىكاھلىق بولۇش جىنايىتى دېلوسى، 6. تاشلىۋېتىش جىنايىتى دېلوسى؛ 7. ھەربىيلەرنىڭ ئائىلىسىنى بۇزۇش جىنايىتى دېلوسى، 8. خارلاش جىنايىتى دېلوسىدىن ئىبارەت. ئۇزى ئەرز قىلغان جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى سوت قىلىش بىرىدەك 1 - سوتتا ئەيىبلىنىدىغان دېلو تەرتىپى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. ھەق تەلەپ دېلوسى جەھەتتە 1950 — 1980- يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى سوت قىلغان ھەق تەلەپ دەۋالىرىدا، «ئاممىغا تايىنىش، تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىش؛ شۇ جايدا ھەل قىلىش، مۇرەسسە قىلىشنى ئاساس قىلىش» قائىدىنى ئىزچىللاشتۇرۇلدى، مۇرەسسە قىلمىپ بىر تەرەپ قىلغان دېلولار %80تىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلدى. 1982 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى»نى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، «مۇرەسسە قىلىشنى ئاساس قىلىش» دېگەن مەزمۇننى «نۇقتىلىق مۇرەسسە قىلىش»قا ئۆزگەرتتى ھەمدە مۇرەسسە قىلىش ھەق تەلەپ دېلولىرىنى سوت قىلىشنىڭ زۆرۈر تەرتىپى دەپ ئېنىق بەلگىلىدى. مەلۇماتقا قارىغاندا، مۇرەسسە قىلمىپ بىر تەرەپ قىلىنغان دېلو ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %70 — %80نى تەشكىل قىلغان.

2) 2 - سوت

(1) يۇقىرىغا ئەرز قىلىش، نارازىلىق ئەرزى　1950 - يىلى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى سوت قىلىشتا، يۇقىرىغا ئەرز قىلىش، نارازىلىق ئەرزى بېرىشكە بولۇش - بولماسلىق توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە يوق ئىدى. 1955 - يىلى 1 - سوتتىكى ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرىغا ھۆكۈم قىلغاندا، يۇقىرىغا ئەرز قىلىش، نارازىلىق ئەرزى بېرىش مۇددىتىنى 10 كۈن قىلىپ بېكىتىلدى. 1958 - يىلدىن كېيىن ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىغا ھۆكۈم قىلغاندا يۇقىرىغا ئەرز قىلىش، نارازىلىق ئەرزى بېرىش مۇددىتى 5 كۈن، كېسىم قىلىش مۇددىتى 3 كۈن بولىدۇ، لېكىن يۇقىرىغا ئەرز قىلغاندا جازا قوشۇشقا بولىدۇ دەپ بەلگىلەندى. 1966 — 1976 - يىلغىچە ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى (گۇرۇپپىسى) دېلوغا ھۆكۈم چىقىرىپ، ئەرز قىلىش ھوقۇقىنى بىكار قىلدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى» (سىناق نۇسخىسى)نى ئىجرا قىلىپ، ئەرز قىلىش ۋە ئېتىراز بىلدۇرۇش توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقاردى. بۇ جەريانداا جىنايى ئىشلار دېلوسى بويىچە ئەرز قىلىش دېلولىرى %15نى ئىگىلىدى. ھەق تەلەپ دېلولىرى بويىچە ئەرز قىلىش دېلولىرى ھەق تەلەپ ھۆكۈمى چىقىرىلغان دېلونىڭ %5 — %10نى ئىگىلىدى.

(2) قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىش شەكلى　50 - يىللاردا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئەرز، ئېتىراز دېلولىرىنى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىشتا تۆۋەندىكى ئۇسۇلنى قوللاندى: 1. سوت ئېچىش، 1 - سوت تەرتىپىدىن پايدىلىنىش، بۇ خىل ئۇسۇل ناھايىتى ئاز قوللىنىلدى؛ 2. يېزىقچە قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىش، يەنى ئادەتتە دەۋالاشقۇچىلارنى، گۇۋاھچىلارنى چاقىرتماي، سوت ئاچماي، دېلو ماتېرىيالىغا ئاساسەن قاراپ چىقىپ، كېڭەشمە سوتىنىڭ باھالىشىغا قويۇپ، ئاخىرىدا ئەسلىدىكى ھۆكۈمنى كۈچكە ئىگە قىلىش ياكى قىسمەن ئۆزگەرتىش ۋە ياكى ئەسلى ھۆكۈمدىكى پاكىتلار ئېنىق، ئىسپات تولۇق بولماي، قانۇنىي تەرتىپكە خىلاپلىق قىلىنغان بولسا، قايتۇرۇۋېتىپ قايتا سوت قىلىش؛ 3. پاكىتنى تەكشۈرۈپ، كېڭەشمە سوتىنىڭ باھالىشىغا قويۇپ، سوت كومىتېتى ئارقىلىق ھۆكۈمنى ئۆزگەرتىشنى مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلىش (ئەرز قىلسا جازاسىنى ئېغىرلاتماسلىق پرىنسىپى ئاساس قىلىنىدى). 1980 — 1990 - يىلغىچە «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى» (سىناق نۇسخىسى) دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ئىجرا قىلىش، يەنى 2 - سوتتىكى دېلونى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىشتا، سوت ئېچىپ قاراپ چىقىش ۋە يېزىقچە قاراپ

چىقىشتىن ئىبارەت 2 خىل ئۇسۇل قوللىنىلدى، لېكىن سوت ئېچىپ قاراپ چىقىش دائىرىسىنى كېڭەيتىش تەلەپ قىلىندى، مەسىلەن: ئېتىراز دېلولىرىغا سوت ئېچىپ قاراپ چىقىش، ھۆكۈمى ئۆزگەرتىلىدىغان دېلولارغا سوت ئېچىپ قاراپ چىقىش.

3) سوت قىلىش مۇددىتى 50 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە جىنايى ئىشلار، ھەق تەلەپ دېلولىرىنى سوت قىلىش مۇددىتى توغرىسىدا كونكرېت بەلگىلىمە چىقىرىلمىغانىدى. 50 — 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 1 - سوت قىلىندىغان جىنايى ئىشلار دېلوسىنىڭ مۇددىتى 45 كۈن دەپ بەلگىلەندى. 80 — 90 -يىللارنىڭ باشلىرىغىچە «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى» (سىناق نۇسخىسى) دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، جىنايى ئىشلار بويىچە 1 -، 2 - سوت قىلىندىغان دېلولارنى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىشتا، كۆپىنچە قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىنكى بىر ئاي ئىچىدە ئايىغلاشتۇرۇش، بىر يېرىم ئايدىن ئېشىپ كەتمەسلىك بەلگىلەندى. چېگىش دېلولارغا قارىتا، قانۇندا بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە ئايىغلاشتۇرۇشقا بولمىسا، چوقۇم يۇقىرى دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىگە يوللاپ مۇددەتنى ئۇزارتىشنى تەستىقلىتىش، ئەگەر ئۇزاق بولغاندىمۇ بىر يېرىم ئايدىن ئېشىپ كەتمەسلىك؛ ھەق تەلەپ، ئىقتىسادىي، مەمۇرىي دېلولارنى 1 - سوت قىلىش مۇددىتى 6 ئاي بولۇش، 2 - سوت قىلىش مۇددىتى 3 ئاي بولۇش، چېگىش دېلولارغا قارىتا، قانۇنىدا بەلگىلەنگەن مۇددەتتە ئايىغلاشتۇرۇشقا ئىمكان بولمىسا، چوقۇم يۇقىرى دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىگە يوللاپ مۇددەتنى ئۇزارتىپ سوت قىلىشنى تەستىقلىتىش بەلگىلەندى.

4) سوت نازارەتچىلىكى 50 - يىللاردا تەپتىش مەھكىمىسى سوت مەھكىمىسىنىڭ ھۆكۈمىدە ھەقسىزەتەن خاتالىق بار دەپ قارىسا، ئېتىراز ئەرزى سۇندى، سوت مەھكىمىسى قانۇن بويىچە قايتا سوت قىلدى. 1954 - يىلى «خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى قانۇنىي كۈچكە ئىگە ھۆكۈم ۋە كېسىمدە خاتالىق بارلىقىنى بايقىسا، سوت كومىتېتىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلىشىغا تاپشۇردى؛ يۇقىرى دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى تۆۋەن دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ قانۇنىي كۈچكە ئىگە ھۆكۈم ۋە كېسىمدە خاتالىق بارلىقىنى بايقىسا، تۆۋەن دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ سوت قىلىشى ياكى قايتا سوت قىلىشىغا بۇيرۇدى. يۇقىرى دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسى تۆۋەن دەرىجىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ قانۇنىي كۈچكە ئىگە ھۆكۈمى ۋە كېسىمدە خاتالىق بارلىقىنى بايقىسا، ئېتىراز بىلدۇردى.

50 — 60 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە 2 دەرىجىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگانلىرى بىرلىشىپ ئىش بېجىرىپ، «ئۇچ خادىم بىرلىشىپ دېلو بېجىرىش»، «ئۇچ باشلىق بىرلىشىپ دېلو بېكىتىش»، پارتكوم تەكشۈرۈپ تەستىقلاش چارىسىنى يولغا قويغاندىن كېيىن، سوت نازارەتچىلىكى خىزمىتى ئەسلىنى يوقاتتى.

1980 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» ۋە «ھەق-تەلەپ دەۋا قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، 1954 - يىلى يولغا قويۇلغان «خەلق سوت مەھكىمىلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» نىڭ ئاقىدار بەلگىلىمىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ، قانۇن بويىچە سوت قىلدى، قايتا سوت قىلدى ۋە ئېتىراز بىلدۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە تەپتىش مەھكىمىسى سوت مەھكىمىسىدىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىغا قارىتا نازارەتچىلىكنى يولغا قويغاندىن باشقا، ھەق تەلەپ دېلولىرىغىمۇ نازارەتچىلىك قىلدى. ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى ۋە كۆپ قىسىم ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرىدە دەۋا، ئەرز كوللېگىيىسى قۇرۇلۇپ، ئەرز دېلولىرىنى مەخسۇس قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلدى. ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى ھەر يىلى قاراپ چىققان قايتا سوت قىلىنىدىغان دېلو ئومۇمىي دېلونىڭ 5% — 8%نى ئىگىلىدى.

5) ئىجرا 50 - يىللاردىن كېيىن 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئاساسلىقى جىنايى ئىشلار

دېلولىرى ئىجرا خىزمىتىنى ئىشلىدى. ئۆلۈم جازاسىنى ئىجرا قىلىشنى سوت مەھكىمىسى ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئېچىپ ھۆكۈم ئېلان قىلغاندىن كېيىن قوراللىق ساقچى قىسمىغا تاپشۇرۇپ ئىجرا قىلدۇردى. ياشقا جىنايەتچىلەر ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرىغا ئاپىرىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ھەق تەلەپ دېلولىرىدا كىم دېلو بېجىرسە، شۇ ئىجرا قىلىش، قانۇن ساقچىسى ياردەملىشىش شەكلى قوللىنىلدى. 70 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلدە ئۆزگىرىش بولمىدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە جىنايى ئىشلار دېلولىرى ئىجراسىدا ئۆزگىرىش چوڭ بولمىدى، ھەق تەلەپ (ئىقتىسادىي، مەمۇرىي) دېلولىرى ئىجرا خىزمىتىنىڭ ۋەزىپىسى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشكە ئەگىشىپ ئېغىرلاشتى. ئوتتۇرا سوت ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرىدە ئىجرا كوللېگىيىسى قۇرۇلۇپ، سوت قىلىش بىلەن ئىجرا خىزمىتى ئايرىۋېتىلدى.

§ 3 . جىنايى ئىشلار سوتى

1. ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرى

50 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە 4 قېتىم چوڭ كۆلەمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1 - قېتىملىقى 1951 - يىل 4 - ئايدىن 1953 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولۇپ، قەشقەر ۋە يەكەن ۋىلايەتلىرىنىڭ باستۇرۇش ئوبيېكتى: يەرلىك باندىت، ئىشپىيون، ئەكسىيەتچىل پارتىيە، تەشكىلاتلارنىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى ۋە ئەكسىيەتچىل گۇرۇھ، جەمئىيەتلەرنىڭ كاتتىۋاشلىرى بولدى. قەدەم باسقۇچى: ئالدى بىلەن شەھەر، ئاندىن يېزىدىكى، ئالدى بىلەن دېھقانچىلىق رايونى، ئاندىن چارۋىچىلىق رايونىدىكى، ئالدى بىلەن خەنزۇلار ئولتۇرىدىغان يېزىدىكى، ئاندىن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولتۇرىدىغان يېزىدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش بولدى. بۇ جەريانىدا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسىدىن 1245نى، 1245 ئادەمنى سوت قىلىپ ئاخىرلاشتۇردى. 2 - قېتىملىقى 1955 — 1956 - يىللىرى بولۇپ، مەركەزنىڭ «بارلىق يوشۇرۇنغان ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى قەتئىي، ئۆزۈل - كېسىل، ئومۇميۈزلۈك تازىلاش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن، 2 - قېتىملىق باستۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكوم ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باشقۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇپ ۋىلايەتنىڭ باستۇرۇش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. بۇ قېتىمقى ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى: دۆلەتنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان بارلىق ئەكسىلئىنقىلابىي ئۇنسۇرلار بولدى. بۇ جەريانىدا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 113 ئادەمگە چېتىلىدىغان 113 ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسىنى قاراپ چىقىپ ئاياغلاشتۇردى. 3 - قېتىملىقى 1957 - يىلى قىشتىن 1958 - يىلى ئەتىيازغىچە بولۇپ، بۇ قېتىمقى ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى: پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر، بۇزۇق ئۇنسۇر، ئوڭچى ئۇنسۇر بولدى. بۇ جەريانىدا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 450 ئادەمگە چېتىلىدىغان 450 ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسىنى قاراپ چىقىپ ئاياغلاشتۇردى. 4 - قېتىملىقى 1959 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ «1959 - يىلدىكى ئەتىيازلىق ئىجتىمائىي باستۇرۇش خىزمىتى توغرىسىدىكى يولىيورۇقى» غا ئاساسەن، چارۋىچىلىق رايونى ۋە دىنىي ساھە مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، باستۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. سىياسەت جەھەتتە «كەڭ دائىرىدە قولغا ئېلىش، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىش ۋە ئۆزگەرتىش» پرىنسىپىنى ئىجرا قىلىندى. «ئالدى بىلەن قول چوماقچىلىرىغا زەربە بېرىپ، ئاندىن يىلتىزىنى كولاش» تەدبىرى قوللىنىلدى. بۇ جەريانىدا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 236 ئادەمگە چېتىشلىق 236 دېلونى قاراپ چىقىپ ئاياغلاشتۇردى.

1950 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە سوت قىلىنغان ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرى

جەدۋەل: 29 — 1 بىرلىكى: پارچە

تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى
1950	27	1964	52	1978	42
1951	65	1965	44	1979	14
1952	1153	1966	40	1980	
1953	27	1967	53	1981	
1954	57	1968	77	1982	6
1955	78	1969	108	1983	3
1956	35	1970	237	1984	1
1957	18	1971	23	1985	
1958	432	1972	25	1986	4
1959	236	1973	23	1987	
1960	330	1974	33	1988	2
1961	73	1975	44	1989	3
1962	59	1976	76	1990	2
1963	91	1977	60	جەمئىي	3649

1966 — 1975 - يىلغىچە «سىنىپى كۈرەشنى تۇنۇقا قىلىش»تەك خاتا ئىدىيىنىڭ تۈرتكىسىدە، «سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش» ، «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىپ، بىر قاتار ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار كېلىپ چىقتى، بۇ جەريانىدا 2 دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى 663 ئادەمگە چېتىلىدىغان 663 ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسىنى قاراپ چىقتى. 1978 — 1990 - يىلغىچە «سىنىپىي كۈرەشنى تۇنۇقا قىلىش»تەك خاتا ئىدىيە چۈرۈپ تاشلىنىپ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا قارىتىلدى. 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 75 ئادەمگە چېتىشلىق 75 ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسىنى قاراپ چىقىپ ئىياغلاشتۇردى.

1) ئىشپىيونلۇق، جاسوسلۇق دېلوسى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 34 ئادەمگە چېتىشلىق 34 ئىشپىيونلۇق، جاسۇسلۇق دېلوسىنى قاراپ چىقىپ ئىياغلاشتۇردى. 4 قېتىملىق «باستۇرۇش» ھەرىكىتى ئارقىلىق، دېلو يۈز بېرىش نىسبىتى كۆرىنەرلىك تۆۋەنلىدى. 1960- يىلى بىر ئادەمنىڭ بىر دېلوسى، 1986 - يىلى بىر ئادەمنىڭ بىر دېلوسى قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1990 - يىلغىچە 36 ئادەمگە چېتىشلىق 36 دېلو قاراپ چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى.

2) ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ دېلوسى 1950 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلار پەيدا قىلغان دېلو 3 قېتىملىق يۇقىرى دولقۇنىنى بېسىپ ئۆتتى: بىرىنچىدىن،

1955 - يىلى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش يۈقىرى پەللىگە چىقىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش، قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش خىزمىتى تېز تەرەققىي قىلىۋاتقاندا بىر ئۇچۇم ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار بۇ خىزمەتكە جان - جەھلى بىلەن قارشى تۇردى. شۇ يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 50 ئادەمگە چېتىلىدىغان ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ دېلوسىدىن 10نى قارار چىقىپ ئايىغلاشتۇردى. ئىككىنچىدىن، 1970 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتى قالايمىقانچىلىق باشقۇچىغا كىردى، بىر ئۇچۇم ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش تېرىپ، بۇزغۇنچىلىق قىلدى، شۇ يىلى 44 ئادەمگە چېتىشلىق 8 دېلو قارار چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى. ئۇچىنچىدىن، 1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلىشىپ 1979 - يىلغىچە 37 ئادەمگە چېتىشلىق 7 دېلو قارار چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1990 - يىلى 198 ئادەمگە چېتىشلىق 58 دېلو قارار چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى.

3) باشقا ئەكسىلئىنقىلاب دېلولىرى　بۇلار ئاساسلىقى، تارىختىن قېلىپ قالغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار ۋە نەق ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار پەيدا قىلغان دېلونى كۆرسىتىدۇ. 1 - قېتىم قارار چىقىلىپ ئايىغلاشتۇرۇلغان دېلو ئەڭ كۆپ بولغان يىل 1952 - يىلى بولۇپ، 1146 ئادەمگە چېتىشلىق 1128 دېلو قارار چىقىلىپ ئايىغلاشتۇرۇلدى. بۇ قېتىم ئاساسلىقى تارىختىن قېلىپ قالغان ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارنىڭ دېلوسى قارار چىقىلدى. 2 - قېتىملىقى 1958 — 1960 - يىلغىچە بولۇپ، 996 ئادەمگە چېتىشلىق 987 دېلو قارار چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى. ئاساسلىقى نەق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ دېلولىرى قارار چىقىلدى. 3 - قېتىملىقى 1968 — 1970 - يىلغىچە بولۇپ، 451 ئادەمگە چېتىشلىق 413 دېلو قارار چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى. ئاساسلىقى نەق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ دېلوسى قارار چىقىلدى. لېكىن بۇ قېتىم كېڭەيتىۋېتىش خاتالىقى يۈز بەرگەچكە، قىسمەن ناھەق، يالغان، خاتا دېلولار كېلىپ چىقتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 3616 ئادەمگە چېتىشلىق 3551 دېلونى قارار چىقىپ ئايىغلاشتۇردى.

2. ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرى

50 - يىللاردا ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىغا قارىتا «جازالاش، رېجىمغا ئېلىش بىلەن ئەمگەكنى بىرلەشتۈرۈش» سىياسىتى ئىجرا قىلىندى. 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 17 مىڭ 13 پارچىنى قارار چىقىپ بىرتەرەپ قىلدى. 60 - يىللاردا 5855 پارچە، 70 - يىللاردا 2991 پارچە، 80 - يىللاردا 7826 پارچە دېلونى قارار چىقىپ ئايىغلاشتۇردى. 80 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسىنىڭ يۇز بېرىش نىسبىتى زور دەرىجىدە ئۆرلىدى. بولۇپمۇ قاتىللىق، باسقۇنچىلىق، ئوغرىلىق، لۇكچەكلىك قاتارلىق جىنايەتلەر بىرقەدەر گەۋدىلىك بولۇپ، جەمئىيەت ئامانلىقى قالايمىقانلىشىپ كەتتى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىنى مەملىكەت بويىچە قانات يايدۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى. ۋىلايەت جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە «3 يىللىق مۇددەتتە 3 جەڭنى ياخشى قىلىش»، «ئېغىرلىتىپ تېز زەربە بېرىپ، بىر يولدىلا يوقىتىش» فاڭجېنى بويىچە زەربە بەردى. زەربە بېرىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قاتىللىق، باسقۇنچىلىق، ئوغرىلىق، لۇكچەكلىك، ئادەمنى ئالداپ سېتىش، خوتۇن - قىزلارنى نومۇسىنى سېتىشقا مەجبۇرلاش، ئالداپ سولاپ بېرىش، پاھىشە ئوينىاش، پاھىشۋازلىق بۇيۇملىرىنى ياساش ۋە سېتىش قاتارلىق ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتچى ئۇنسۇرلىرى بولدى. 1983 — 1985-يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە 3 قېتىملىق جەڭ تەشكىللەندى. جەڭ يىلدا بىر قېتىم ئېلىپ بېرىلىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق قىلغان جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا ئېغىرلىتىپ جازا بېرىپ، بىر تۈركۈم جىنايەت شايكىلىرى پاچاقلىنىپ، جەمئىيەت ئامانلىقى كۆرىنەرلىك ياخشىلاندى. بۇ جەريانداا 628 ئادەمگە چېتىشلىق 486 دېلو قارار چىقىپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1985 - يىلى قاتىللىق دېلوسىدىن 22سى،

باسقۇنچىلىق دېلوسىدىن 107سى، زىيانكەشلىك دېلوسىدىن 181ى، بۇلاڭچىلىق دېلوسىدىن 36سى، ئوت قويۇش دېلوسىدىن 6سى، جىنايەت ئۇسۇلىنى ئۆگىتىش دېلوسىدىن 24ى، خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 45ى، قورال-ياراغ ئوغرىلاش دېلوسىدىن 3ى، لۇكچەكلىك دېلوسىدىن 229ى، زەھەر چېكىش دېلوسىدىن 10ى، خوتۇن-قىزلارنى نومۇسسىنى سېتىشقا مەجبۇرلاش دېلوسىدىن 24ى، ئالدامچىلىق دېلوسىدىن 3ى قاراپ چىقىلىپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى قاراپ چىقىپ ئايىغلاشتۇرغان ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسى 32 مىڭ 685 بولۇپ، 32 مىڭ 887 ئادەمگە چېتىلىدۇ.

قەشقەر ۋىلايىتى 1950 — 1990 - يىلغىچە قاراپ چىقىپ ئايىغلاشتۇرغان ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرى

جەدۋەل: 29 — 2 بىرلىكى: پارچە

يىللار / تۈرى	ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسى	يىللار / تۈرى	ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسى	يىللار / تۈرى	ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسى
1950	618	1964	473	1978	361
1951	1177	1965	373	1979	313
1952	1470	1966	237	1980	622
1953	1125	1967	253	1981	22
1954	2399	1968	389	1982	778
1955	1969	1969	292	1983	1357
1956	1083	1970	369	1984	1055
1957	1076	1971	129	1985	578
1958	4246	1972	162	1986	557
1959	1849	1973	351	1987	705
1960	1099	1974	352	1988	715
1961	834	1975	367	1989	758
1962	966	1976	423	1990	1079
1963	1018	1977	424	جەمئىي	32685

3. ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش، كەڭچىلىك بىلەن بىرتەرەپ قىلىش، ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى تۈزىتىش

1) ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش 1959 - يىل 9 - ئاينىڭ 29 - كۈنى دۆلەتنىڭ ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش پەرمانىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پارتكومدا ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، 10 يىلدىن تۆۋەن كېسىلگەنلەر ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىنىپ قويۇپ بېرىلدى، 17 جىنايەتچى يامان يولدىن قايتىپ، توغرا يولغا ماڭدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى 4، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى 13؛ ئۇيغۇر جىنايەتچى 14، خەنزۇ جىنايەتچى 3. 1959 - يىل

10 - ئاينىك 1 - كۈندىن كېيىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك سولاقخانىلار 285 جىنايەتچىنى ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىپ قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى 91، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى 194، ئەسلىدە 10 يىلدىن يۇقىرى كېسىلگەن 74 جىنايەتچى، 10 يىلدىن تۆۋەن كېسىلگەن 211 جىنايەتچى بولۇپ، تەكشۈرۈش ئارقىلىق 170 ئادەمنىڭ ئالاھىدە كەچۈرۈم ئىلتىماسى تەستىقلاندى. بۇ ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىنغانلارنىڭ 59.65% نى، ۋىلايەتتىكى جازا ھۆكۈم قىلىنغان 7550 جىنايەتچىنىڭ 2.25% نى، جازا ئۆتەش مۇددىتى ئالاھىدە كەچۈرۈمگە مۇۋاپىق كېلىدىغان 3695 جىنايەتچىنىڭ 4.6% نى ئىگىلىدى. تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ئارقىلىق، 3 تۈركۈمگە بۆلۈپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنى ۋە ئورۇن تۈرۈشلۇق ناھىيىدە ئېچىلغان، جىنايەتچىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرى قاتناشقان چوڭ يىغىندا ئالاھىدە كەچۈرۈم ئۆقتۇرۇشى ئوقۇلۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ كەچۈرۈم ئۆقتۇرۇشى تارقىتىپ بېرىلدى.

2) كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش　1975 - يىلى مەركىزىي كومىتېت بىرلىك سەپ بۆلۈمى، جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى، ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسى بىرلىكتە «قاماقتىكى ئەسلى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ ناھىيە - تۇمەن دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، ئالاھىدە خادىملىرىنى كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش توغرىسىدا يولغا قويۇش لايىھىسى» نى ئېلان قىلدى، بۇ لايىھىنىڭ 3 - تۈر 2 - ماددىسىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئاپتونوم رايونىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشى ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايىتىدە 39 ئادەم كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىلىپ، كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئادەم 29، كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئادەم 10. 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى مۇناسىۋەتلىك مەيدان (ئورۇن) لارغا بېرىپ، كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش يىغىنى ئېچىپ، جىنايەتچىلەرنى قويۇپ بەردى. سوت مەھكىمىسى «كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش كېسىمنامىسى»، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوگىنى «قويۇپ بېرىش ئىسپاتى» تارقىتىپ بەردى.

1982 - يىل 1 - ئاينىك 28 - كۈنى مەركىزىي كومىتېت، گوۋۇيۈەن، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى «ئەسلى گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ ناھىيە - تۇمەن دەرىجىلىكتىن تۆۋەن پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، ئالاھىدە خادىملىرىنى قويۇپ بېرىش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى لايىھە» نى ئېلان قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى، سوت مەھكىمىسى، ئەمگەك، خەلق ئىشلىرى تارمىقى رەھبەرلىرى قاتناشتۇرۇلغان كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. بۇ لايىھىنىڭ 1 - تۈر 1.، 2 - ماددىسىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، تەكتىنى ئېنىقلاش ئارقىلىق پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىلىدىغان ئوبيېكتتىن 85ى بولۇپ، تەكشۈرۈش ئارقىلىق 20 ئادەم شەرتكە ئۇيغۇن كەلدى. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى 1982 - يىل 5 - ئاينىك 25 - كۈنى بۇ مەيداندا كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش يىغىنى ئېچىپ، قويۇپ بېرىلىدىغان 20 ئادەمگە «كەڭچىلىك بىلەن قويۇپ بېرىش كېسىمنامىسى» ۋە «قويۇپ بېرىش ئىسپاتى» تارقىتىپ بەردى.

3) جازانى يېنىكلىتىش　1950 - يىلى جازانى يېنىكلىتىش تەرتىپى مۇنداق بولدى: ۋىلايەتلىك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە مەسئۇل ئورگان جازانى يېنىكلىتىش ئىلتىماسى سۇنۇپ، قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى تەكشۈرۈپ ماقۇللىغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ بېكىتىشىگە يوللىدى. 1953 - يىلى جازانى يېنىكلىتىش تەرتىپى مۇنداق بولدى: ۋىلايەتلىك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتى ئىلتىماس سۇنۇپ، قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسىنىڭ قارار قىلىشى ئارقىلىق كېسىمنامە چىقىرىلىپ، ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسىگە يوللاپ ئەنگە ئالدۇرۇلدى. 1957 - يىلى جازانى يېنىكلىتىش تەرتىپىنى

ئوتتۇرا سوت قارار قىلىپ، كېسىمنامە چىقىرىپ بەردى. 1950 — 1979 - يىلغىچە جازانى يېنىكلىتىش شەرتىگە قارىتا كونكرېت بەلگىلىمە بولمىغاچقا، يېنىكلىتىش دەرىجىسىمۇ تۆۋەنرەك بولدى. 1963 - يىلى 22 دېلودىكى 22 جىنايەتچىنىڭ، 1965 - يىلى 53 دېلودىكى 53 جىنايەتچىنىڭ جازاسى يېنىكلىتىلدى.

1980 — 1990 - يىلغىچە قانۇندىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، رېجىمغا ئېلىش، توختىتىپ قويۇپ ئەمگەككە سېلىش، مۇددەتلىك قاماق جازاسى، مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلگەن جىنايەتچىلەر جازا مۇددىتىنى ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە، ھەقىقىي پۇشايمان قىلىش ياكى تۆھپە كۆرسىتىش ئىپادىسى بولسا، جازا يېنىكلىتىلدى. لېكىن بىر ۋە بىرقانچە قېتىملىق جازانى يېنىكلىتىش ئارقىلىق، ئەملي ئىجرا قىلىنىدىغان جازا مۇددىتى، مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنغانلارنىڭ 10 يىلدىن تۆۋەن بولماسلىق، مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلارنىڭ ئەسلىدىكى مۇددەتنىڭ ئىككىدىن بىرىدىن تۆۋەن بولماسلىق شەرت قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە مۇددەتسىز قاماق جازاسىنى مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ئۆزگەرتىشنى ئاپتونوم رايونلۇق يۇقىرى سوت مەھكىمىسى كېسىم قىلدى؛ مۇددەتلىك قاماق جازاسىدىن تۆۋەن جازانى يېنىكلىتىشنى ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى كېسىم قىلدى. بۇ جەريانىدا ئوتتۇرا سوتنىڭ جىنايى ئىشلار سوت 1 - كوللېگىيىسى جازانى يېنىكلىتىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 7466 دېلودىكى 7466 ئادەمنىڭ جازاسى يېنىكلىتىلدى.

4) شەرتلىك قويۇپ بېرىش 1956 - يىلدىن ئىلگىرى شەرتلىك قويۇپ بېرىشنى ئاپتونوم رايونلۇق يۇقىرى سوت مەھكىمىسى، قەشقەر شۆبە سوت مەھكىمىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى. 1957 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى كېسىم چىقاردى. شەرتلىك قويۇپ بېرىشتە جازا مۇددىتىنى ئۆتەش جەريانىدا پۇشايمان قىلىش ئىپادىسى بولسا، مۇددەتسىز قاماق جازاسى 10 يىلدىن ئاشقان، مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم مۇددىتىنىڭ ئىككىدىن بىرىدىن ئاشقان بولۇش شەرت قىلىندى. 60 - يىللاردا جىنايەتچىنىڭ ئائىلىسىدە ھەقىقەتەن قىينىچىلىق بولۇپ، يەرلىك ئامما قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان بولسا، شەرتلىك قويۇپ بېرىلدى. شەرتلىك قويۇپ بېرىش پەقەت خەلقنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ئۇنسۇرلارغا تەدبىقلاندى. ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر ۋە ئېغىر جازا بېرىلگەن جىنايەتچىلەر شەرتلىك قويۇپ بېرىلمىدى. شەرتلىك قويۇپ بېرىش تەرتىپى مۇنداق بولدى: ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى شەرتلىك قويۇپ بېرىش پىكرىنى سۇنۇش، ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى كېسىمنامە چىقىرىش. 50 - يىللاردا ھەر يىلى بىر دېلودىكى جاۋابكار جىنايەتچى شەرتلىك قويۇپ بېرىلدى. 60 — 70 - يىللارغىچە شەرتلىك قويۇپ بېرىلمىدى.

1980 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى شەرتلىك قويۇپ بېرىش شەرتى ۋە تەرتىپىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈردى ھەمدە مۇنداق بەلگىلىمە چىقاردى: شەرتلىك قويۇپ بېرىش سىناق مەزگىلىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى نازارەت قىلىدۇ. بۇ مەزگىلدە قايتا جىنايەت سادىر قىلمىسا ئەسلىدىكى جازا مۇددىتى ئىجرا قىلىنىپ بولدى، دەپ قارىلىدۇ. بۇ مەزگىلدە 90 دېلودىكى 90 جىنايەتچى شەرتلىك قويۇپ بېرىلدى.

5) ناھەق، يالغان، خاتا دېلولارنى تۈزىتىش 1978 - يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى مەركەزنىڭ [1978] 78 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1966 — 1976- يىلغىچە داۋاملاشقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ھۆكۈم چىقىرىلغان ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسى ۋە ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك قايتا تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. ۋىلايەت، ناھىيىلەردىمۇ دېلونى قايتا تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ناھەق، يالغان، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان دېلولارنى مۇددەت، تۈركۈمگە بۆلۈپ قايتا تەكشۈردى. ۋىلايەت بويىچە 457 پارچە ھەر خىل دېلو تەكشۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسى 276، ئاقلانغىنى 180، ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار دېلوسى 181، ئاقلانغىنى 17.

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ھۆكۈم ئېلان قىلىنغان دېلولارنىڭ قايتا تەكشۈرۈلۈش ئەھۋالى

جەدۋەل: 29 — 3　　بىرلىكى: پارچە

دېلو / ناھىيە (شەھەر)	قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو	قايتا تەكشۈرۈلگەن ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسى	ئاقلانغان دېلو	ئادەتتىكى دېلو	ئاقلانغان دېلو
قەشقەر شەھىرى	59	40	22	19	6
قەشقەر كونائەھەر	62	31	18	31	2
يەكەن	61	35	18	26	2
يوپۇغا	31	22	17	15	2
قاغىلىق	57	19	13	38	1
مارالبېشى	37	28	24	9	1
مەكىت	36	24	15	12	1
يېڭىسار	25	22	21	3	1
پوسكام	31	27	16	4	1
تاشقورغان	11	10	4	1	0
پەيزاۋات	6	6	6	0	0
جەمئىي	457	276	180	181	17

§ 4 . ھەق تەلەپ سوتى

1. نىكاھ، ئائىلە دېلولىرى

1) نىكاھ - ئائىلە دېلوسى　50 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق ھەرىكەتلەر ئېلىپ بېرىلىپ، «نىكاھ قانۇنى» داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلىندى، بۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ ئىدىيىۋى قارشى تۇزگىرىپ، نىكاھ ئەركىنلىكى ئېنىق كۆچەيدى. كەڭ ئايالار فېئوداللىق نىكاھ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇشنى تەلەپ قىلىپ، سوت مەھكىمىسىگىچە ئەرز قىلىپ كېلىدىغان نىكاھ دېلولىرى كۆپەيدى، بۇنىڭ بىلەن 1 - قېتىملىق يۇقىرى دولقۇن مەزگىلى كۆرۈلدى، 1957 - يىلى يۇقىرى پەللىگە چىقتى. كېيىنكى مەزگىلدە نىكاھتىن ئاجرىشىش دېلوسى ئازايدى. 1950 — 1959 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 1 - سوت قىلىنىدىغان نىكاھ دېلوسىدىن 24 مىڭ 372نى قوبۇل قىلدى، بۇ 42 مىڭ 599 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ 57.27% نى ئىگىلىدى.

60 - يىللاردا 1962 - يىلى نىكاھ دېلولىرى سەل كۆپەيىپ قالغاندىن باشقا (21 مىڭ 84 دېلو قوبۇل قىلىندى) ، قالغان يىللاردا تەخمىنەن 1000 دېلو قوبۇل قىلىندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، ھەق تەلەپ سوتى ئاساسەن توختاپ قېلىش ھالىتىدە تۇردى، «سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش» ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، نىكاھتىن ئاجرىشىش مەسىلىسىمۇ 2 خىل سىنىپ، 2 خىل يول، 2 خىل ئىدىيە كۈرىشى بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن نىكاھ مەسىلىلىرى بىر تەرەپ قىلىنماي، سوت مەھكىمىسىگە كېلىدىغان نىكاھ دېلوسى زور ھەجىمدە ئازايدى. 1966 — 1975 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 1 - سوت قىلىنىدىغان نىكاھ دېلوسىدىن 10 مىڭ 103 پارچىنى قوبۇل قىلدى. 1971 - يىلى پەقەت 414 پارچە دېلو قوبۇل قىلدى، بۇ تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن نۇقتىغا چۈشكەن يىل بولدى. 1973 - يىلدىن كېيىن 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، نىكاھ دېلولىرى يىلسېرى كۆپەيدى.

80 - يىللاردا ۋىلايەت بويىچە يەنە بىر قېتىم نىكاھتىن ئاجرىشىش يۇقىرى دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى دەسلەپكى سوت قىلىنىدىغان نىكاھ دېلوسىدىن 36 مىڭ 609نى قوبۇل قىلدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى ئومۇمىي ھەق تەلەپ دېلوسى (49 مىڭ 865 پارچە) نىڭ %73.42نى ئىگىلىدى. خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، 1981 — 1985 - يىلغىچە بولغان 5 يىلدا ھەرىيلى ئوتتۇرىچە 20 مىڭدىن ئارتۇق نىكاھتىن ئاجرىشىش دېلوسى قوبۇل قىلىنغان. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەت بويىچە تىزىمغا ئالدۇرغان نىكاھلانغۇچى 220 مىڭ 544 جۈپ، نىكاھتىن ئاجراشقانلار 101 مىڭ 56 جۈپ، بۇ ئومۇمىي نىكاھلانغۇچىلارنىڭ %45.83 ئىگىلىگەن.

1990 - يىلى 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى قوبۇل قىلغان نىكاھ دېلوسى 4860 پارچە بولۇپ، شۇ يىلدىكى 6165 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %78.83نى ئىگىلىدى. سوت قىلىپ ئايلاشتۇرۇلغان 6206 دېلو ئىچىدە، مۇرەسسە قىلىنغىنى 5573 پارچە، ھۆكۈم چىقىرىلغىنى 471 پارچە، باشقىچە بىر تەرەپ قىلىنغىنى 162 پارچە.

2) بېقىش، بېقىۋېلىش، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش دېلوسى

(1) بېقىش دېلوسى 50 — 70 - يىللارغىچە بۇ خىل دېلو 1950 - يىلى ئېلان قىلىنغان «نىكاھ قانۇنى» بويىچە ئەملىي ئەھۋالغا ئاساسەن بىر تەرەپ قىلىنىدى. 1980 - يىلدىن كېيىن 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى دېلولارنى يېڭى «نىكاھ قانۇنى»، نىكاھ سىياسىتى ۋە مەملىكەتلىك 3 ،، 4 - قېتىملىق ھەق تەلەپ ئىشلىرى خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، كونكرېت دېلو ئەھۋالغا بىرلەشتۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. 1950 — 1959 - يىلغىچە 737 دېلو، 1960 — 1969 - يىلغىچە 317 دېلو، 1970 — 1979- يىلغىچە 149 دېلو قوبۇل قىلىنىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، بۇ خىل ماجىرالار زور مىقداردا ئازايدى. 1972 - يىلى ئاران 2 دېلو قوبۇل قىلىنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بارا - بارا كۆپەيدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 1 - سوت قىلىنىدىغان بېقىش ماجىراسى دېلوسىدىن 616نى قوبۇل قىلدى، بۇ 49 مىڭ 865 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %1.24 ئىگىلىدى.

(2) بېقىۋېلىش دېلوسى 50 - يىللاردا تارىختىن قېلىپ قالغان مەسىلىلەر سەۋەبىدىن بېقىۋېلىش ماجىراسى دېلولىرى نىسبەتەن گەۋدىلىك بولغانىدى. 1950 — 1959 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 1 - سوت قىلىنىدىغان 291 دېلونى قوبۇل قىلدى. 60 - يىللاردىن كېيىن بارا - بارا ئازايدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بۇ خىل ماجىرالار ئاز بولدى. 1960 — 1969 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى دەسلەپكى سوت قىلىنىدىغان 45 دېلونى قوبۇل قىلدى. 1970 — 1979 - يىلغىچە بولغان 10 يىلدا ئاران 28 دېلونى قوبۇل قىلدى. 1976 - يىلدىن كېيىن بۇ خىل دېلولار يىلسايىن كۆپەيدى. 80 - يىللاردا يۇقىرى پەللىگە يەتتى. 1980 — 1990 - يىلغىچە بېقىۋېلىش ماجىراسى دېلوسىدىن 282سى قوبۇل قىلىنىدى، بۇ 49 مىڭ 865 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %0.56نى ئىگىلىدى.

(3) ھالىدىن خەۋەر ئېلىش دېلوسى 50 - يىللاردا بۇ خىل دېلولارنىڭ سانى بىرقەدەر كۆپ

ئىدى. 1950 — 1959 - يىلغىچە 1 - سوت قىلىنىدىغان ھالىدىن خەۋەر ئېلىش دېلوسىدىن 513ى قوبۇل قىلىنىدى، بۇ شۇ مەزگىلدىكى 42 مىڭ 559 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %21.1نى ئىگىلىدى. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا بۇ خىل دېلولار يىلمۇيىل ئازايدى. 1960 — 1969 - يىلغىچە بۇ خىل دېلودىن 184ى قوبۇل قىلىنىدى. 70 - يىللاردا 91 پارچىسىلا قوبۇل قىلىنىدى. بۇ تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن نۇقتا ئىدى.

1976 - يىلدىن كېيىن بۇ خىل دېلو يىلمۇيىل كۆپەيدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 448 پارچە دېلو قوبۇل قىلدى، بۇ شۇ مەزگىلدىكى 49 مىڭ 865 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %0.9نى ئىگىلىدى.

2. مال - مۈلۈك ھوقۇقى دېلوسى

1) مىراس دېلوسى　1950 — 1959 - يىلغىچە 2099 پارچە مىراس دېلوسى قوبۇل قىلىنىدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى 42 مىڭ 559 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %4.9نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1950 - يىلى 41 يىلدىن بۇيان دېلو ئەڭ كۆپ قوبۇل قىلىنغان بىر يىل بولۇپ، 486 دېلو قوبۇل قىلىنىدى، بۇ ئومۇمىي دېلونىڭ %8.53نى ئىگىلىدى. 1960 — 1969 - يىلغىچە 1 - سوت قىلىنىدىغان مىراس ماجىراسىدىن 669ى قوبۇل قىلىنىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى 10 يىلدا، مىراس دېلولىرى ئازايدى. 1971 - يىلى ئاران 8 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، تارىختىكى ئەڭ تۆۋەن نۇقتىغا چۈشتى. 1970 — 1979 - يىلغىچە 578 دېلو قوبۇل قىلىنىدى. 1976 - يىلدىن كېيىن يىلمۇيىل كۆپەيدى. 1979 - يىلى 112 دېلو، 1980 - يىلى 128 دېلو، 1981 - يىلى 111 دېلو، 1987 - يىلى 194 دېلو قوبۇل قىلىنىدى. 1989 - يىلى 328 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، شۇ يىلدىكى 6495 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %5.05نى ئىگىلەپ، 80 - يىللاردىكى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتتى. 1990 - يىلى 228 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، 6165 دېلونىڭ %3.7نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلغىچە ژىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسى 5585 پارچە مىراس دېلوسىنى قوبۇل قىلدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى 126 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %4.4نى ئىگىلىدى.

2) ئولتۇراق ئۆي، ئۆيلۈك يەر دېلوسى

(1) ئولتۇراق ئۆي دېلوسى　قەشقەر ژىلايەتلىدىكى كۆپ قىسىم ئۆي ماجىراسى دېلولىرى كۆپ يىللاردىن بۇيان يىغىلىپ قالغان دېلولار بولۇپ، بەزىلىرى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىن قېلىپ قالغان، بەزىلىرى ھەتتا مىنگو دەۋرىدىن قېلىپ قالغان مەسىلىلەر بولۇپ، ئەھۋال مۇرەككەپ، بىر تەرەپ قىلىش قىيىن ئىدى.

50 - يىللاردا ئۆي ماجىراسى دېلولىرى 1 - قېتىم يۇقىرى پەللىگە يەتتى. 1950 — 1959 - يىلغىچە 1 - سوت قىلىنىدىغان ئۆي ماجىراسى دېلوسىدىن 1109ى قوبۇل قىلىنىدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى 42 مىڭ 559 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %2.61نى ئىگىلىدى. 60 - يىللاردا بۇ خىل دېلو ئازايدى. 1960 — 1969- يىلغىچە 1 - سوت قىلىنىدىغان ئۆي ماجىراسى دېلوسىدىن 359ى، 70 - يىللاردا 301ى قوبۇل قىلىنىدى. 1978 - يىلدىن كېيىن ئۆي مۈلۈك سىياسىتى ئومۇمىيۈزلۈك ئەملىيلەشتۈرۈلۈپ، ئۆي مۈلۈك دېلولىرى خېلى كۆپەيدى. 1979 - يىلىلا 103 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، 70 - يىللاردا قوبۇل قىلىنغان دېلونىڭ %34نى ئىگىلىدى.

80 - يىللاردىن كېيىن ئۆي دېلولىرى زور ھەجىمدە كۆپەيدى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 2154 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، ئىلگىرىكى 30 يىلدا قوبۇل قىلىنغان دېلونىڭ 1.22 ھەسسىسىگە باراۋەر كەلدى. بولۇپمۇ 1982 -، 1985 -، 1986 - يىللىرى ئەڭ كۆپ بولدى. 1990 - يىلى ژىلايەت بويىچە دەسلەپكى سوت قىلىنىدىغان ئۆي ماجىراسى دېلوسىدىن 123ى قوبۇل قىلىنىدى، بۇ 6165 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %2نى ئىگىلىدى. دېلو قوبۇل قىلىنىش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىدى.

(2) ئۆيلۈك يەر دېلوسى 50 - يىللاردا ژىلايەت بويىچە ئۆيلۈك يەر ماجىراسى جەھەتتە سوت مەھكىمىسىگە ئەرز قىلىنغان ماجىرا دېلوسى ئاق كۆپ بولغان مەزگىل بولدى. بۇ مەزگىلدە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 1 - سوت قىلىنىدىغان 360 دېلونى قوبۇل قىلدى. قوبۇل قىلىنغان ئۆيلۈك يەر دېلوسى ئاق كۆپ بولغان 1950 - يىلى 63كە، 1954 - يىلى 61 پارچىگە يەتتى. 1955 - يىلدىن باشلاپ پەيدىنپەي تۆۋەنلىدى. 1960 — 1969 - يىلغىچە 308 دېلو، 1970 — 1979 - يىلغىچە 159 دېلو، 1980 — 1985- يىلغىچە 104 دېلو قوبۇل قىلىندى. 1985 - يىلى تۇرالغۇ زېمىن 10 يىلغىچە توڭلىتىۋېتىلدى. تۇرالغۇ زېمىن ماجىرالىرىمۇ يۇز بەرمىدى.

1990 - يىلغىچە ژىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت ئۆيلۈك يەر ماجىراسى دېلوسىدىن 931نى قوبۇل قىلدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى 126 مىڭ 481 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %74.0نى ئىگىلىدى، ئىگىلىگەن نىسبىتى ناھايىتى تۆۋەن بولدى.

3. قەرز دېلوسى

1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، خەلق ئاممىسى ئۇزاقتىن بۇيان يىغىلىپ قالغان قەرز ماجىرالىرىنى جىددىي ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلدى، خەلق سوت مەھكىمىسىگە ئەرز سۇنۇپ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغدايدىغان دېلولار تېز كۆپەيدى، قەرز دېلولىرى يۇقىرى پەللىگە يەتتى. 1950 — 1959 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 4618 پارچە قەرز دېلوسىنى قوبۇل قىلدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى 42 مىڭ 559 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %85.10نى ئىگىلىدى. 1950 - 1952 -، 1953-، 1957 - يىللىرى ئاق كۆپ بولۇپ، 500دىن ئاشتى. ئەينى چاغدا كۆپىنچە ئەھۋالدا ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى كونا قەرز سەۋەبىدىن ماجىرا كېلىپ چىقتى. ئاساسلىق ماجىرالار: پۇل - مال قەرز ئېلىش، ماددىي بۇيۇم تاپشۇرۇپ بېرىش، سودىدا نېسىە قېلىش، ئىجارە، ئەمگەك - مائاش قەرزى، يېزىلاردىكى قەرز قاتارلىقلار، ماجىرا مەزمۇنى كۆپىنچە ئالتۇن، تەڭگە، قەغەز پۇل، ئاشلىق، چارۋا قاتارلىقلار بولدى.

1960 — 1969 - يىلغىچە 1357 دېلو قوبۇل قىلىندى. بۇ 19 مىڭ 513 دېلونىڭ %95.6نى ئىگىلىدى، زور دەرىجىدە ئازايدى. 1970 — 1979 - يىلغىچە 1 - سوت قىلىنىدىغان قەرز دېلوسىدىن 649ى قوبۇل قىلىندى. 80 - يىللاردىن كېيىن جەمئىيەت، ئىقتىساد تېز تەرەققىي قىلدى، قانۇنچىلىق ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتى، يەككە سودا - سانائەتچىلەر، شەھەر - يېزىلاردا سودا - سېتىق، كرېدىت مۇناسىۋىتى كۆپەيدى. قەرز دېلولىرى ئۇزلۇكسىز ئېشىپ باردى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 1 - سوت قىلىنىدىغان قەرز دېلوسىدىن 3814ى قوبۇل قىلىندى، بۇ 49 مىڭ 865 دېلونىڭ %65.7نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلى قەرز دېلوسىدىن 525ى قوبۇل قىلىندى، بۇ 6165 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %52.8نى ئىگىلىدى.

4. زىيان تۆلىمى دېلوسى

1950 — 1959 - يىلغىچە 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسى 1 - سوت قىلىنىدىغان زىيان تۆلىمى دېلوسىدىن 989نى قوبۇل قىلدى. بۇ شۇ مەزگىلدىكى 42 مىڭ 559 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ %32.2نى ئىگىلىدى. 1954 - يىلى ئاق كۆپ بولۇپ، 211گە يەتتى. كېيىن يىلمۇيىل ئازايدى.

1960 — 1969 - يىلغىچە 615 دېلو قوبۇل قىلىندى. يىلبغا ئوتتۇرىچە 61 پارچىدىن توغرا كەلدى. 1970 — 1979 - يىلغىچە 324 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، تارىختىكى ئاق تۆۋەن نۇقتىغا چۈشتى. 1980 — 1990 - يىلغىچە 2858 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، %73.5نى ئىگىلىدى. بۇ 30 يىلدىن بۇيانقى 1928 زىيان تۆلىمى دېلوسىنىڭ 1.48 ھەسسىسىگە باراۋەر بولۇپ، 41 يىلدىن بۇيانقى زىيان تۆلىمى دېلوسىنىڭ ئاق يۇقىرى پەللىسى يارىتىلدى. 1990 - يىلى ژىلايەت بويىچە زىيان تۆلىمى دېلوسىدىن 199ى قوبۇل قىلىنىپ،

6165 ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ 23.3%نى ئىگىلىدى.

1950 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە سوت قىلىنغان ھەق تەلەپ دېلولىرى

جەدۋەل: 29 — 4　　بىرلىكى: پارچە

تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى
1950	5699	1964	2418	1978	1951
1951	3062	1965	1795	1979	1990
1952	2837	1966	1897	1980	2756
1953	5121	1967	1730	1981	2533
1954	6110	1968	1261	1982	3358
1955	5533	1969	769	1983	3348
1956	4682	1970	714	1984	4550
1957	4903	1971	523	1985	4377
1958	2627	1972	704	1986	5171
1959	1965	1973	1232	1987	5886
1960	1974	1974	1786	1988	5226
1961	2298	1975	1865	1989	6495
1962	3098	1976	1872	1990	6165
1963	2273	1977	1907	جەمئىي	126491

1950 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە سوت قىلىنغان نىكاھ دېلولىرى

جەدۋەل: 29 — 5　　بىرلىكى: پارچە

تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى
1950	1457	1964	1847	1978	1524
1951	1562	1965	1365	1979	1368
1952	1749	1966	1523	1980	1692
1953	3446	1967	1437	1981	1734
1954	4615	1968	1026	1982	2372
1955	4124	1969	588	1983	2402
1956	3515	1970	573	1984	3166
1957	3490	1971	414	1985	2940
1958	1807	1972	614	1986	3803
1959	1521	1973	1012	1987	4467
1960	1472	1974	1458	1988	4171
1961	1777	1975	1458	1989	5002
1962	2184	1976	1456	1990	4860
1963	1736	1977	1567	جەمئىي	87389

1950 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە سوت قىلىنغان بېقىش، بېقىۋېلىش، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش دېلولىرى

جەدۋەل: 29 — 6 بىرلىكى: پارچە

تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى
1950	444	1964	56	1978	50
1951	467	1965	81	1979	33
1952	43	1966	42	1980	56
1953	74	1967	44	1981	62
1954	103	1968	17	1982	69
1955	170	1969	18	1983	99
1956	50	1970	32	1984	142
1957	100	1971	10	1985	408
1958	65	1972	9	1986	110
1959	45	1973	16	1987	129
1960	40	1974	19	1988	74
1961	71	1975	33	1989	94
1962	107	1976	44	1990	103
1963	70	1977	22	جەمئىي	3597

1950 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە سوت قىلىنغان قەرز دېلولىرى

جەدۋەل: 29 — 7 بىرلىكى: پارچە

تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى	تۈرى / يىللار	دېلو سانى
1950	597	1964	110	1978	57
1951	288	1965	119	1979	74
1952	706	1966	85	1980	179
1953	633	1967	47	1981	81
1954	454	1968	30	1982	74
1955	462	1969	160	1983	151
1956	403	1970	2	1984	108
1957	573	1971	3	1985	96
1958	327	1972	2	1986	182
1959	175	1973	26	1987	225
1960	172	1974	39	1988	112
1961	334	1975	50	1989	173
1962	152	1976	44	1990	199
1963	148	1977	27	جەمئىي	10638

§ 5 . ئىقتىسادىي ۋە مەمۇرىي سوت

1984 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 4703 پارچە ئىقتىسادىي دېلو قاراپ چىقىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە 1984 - يىلدىكىسى 83 پارچە، 1985 - يىلدىكىسى 448 پارچە، 1986 - يىلدىكىسى 1182 پارچە، 1987 - يىلدىكىسى 948 پارچە، 1988 - يىلدىكىسى 725 پارچە، 1989 - يىلدىكىسى 798 پارچە، 1990- يىلدىكىسى 519 پارچە.

1. ئىقتىسادىي ماجىرا دېلوسى

1) سېتىۋېلىش - سېتىش توختامى ماجىراسى　1983 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن كېيىن ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك سوت مەھكىمىلىرىدە ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرى گوۋۇيۈەننىڭ «سانائەت قېزىلما مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش- سېتىش توختامى نىزامى» ، «يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش توختامى نىزامى» ، «ئىقتىسادىي توختام قانۇنى» قاتارلىق قانۇن - نىزاملار ۋە «ھەق تەلەپ قانۇنىنىڭ ئومۇمى قائىدىسى» گە ئاساسەن، ئېلىم - سېتىم توختامى ماجىرالىرىغا قاراپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى» ۋە «ئىقتىسادىي توختام قانۇنى» غا كونكرېت تەدبىقلايدىغان پىكىر، تەستىق، ئوقتۇرۇشلىرىمۇ ئېلىم - سېتىم توختامىدىكى ماجىرالارغا قاراپ چىقىشنىڭ ئاساسىي قىلىندى.

1983 - يىلى ئېلىم - سېتىم توختامى ماجىراسى دېلولىرى ئومۇمىي ئىقتىسادىي ماجىرا دېلولىرىنىڭ 2.23%نى ئىگىلىدى. قوبۇل قىلىنغان دېلو 1984 - يىلى 28گە، 1986 - يىلى 264كە يېتىپ، قوبۇل قىلىنغان دېلو يۇقىرى پەللىگە يەتكەن يىل بولدى. 1990 - يىلى 164كە يەتتى. ماجىرا كېلىپ چىقىشتىكى ئاساسىي سەۋەبلەر: (1) ساتقۇچى تەرەپ سېتىۋالغۇچى تەرەپنى تەمىنلىگەن مالنىڭ سۈپىتى توختامدىكى تەلەپكە ئۇيغۇن بولماسلىق؛ (2) توختاملاشقان ئىككى تەرەپ توختام ئىجرا قىلىنۋاتقان مەزگىلدە توختامغا خىلاپلىق قىلىش؛ 3) ئىككى تەرەپنىڭ توختام ئىجرا قىلىش دائىرىسى جەھەتتە تالاش - تارتىش يۈز بېرىش (ئاساسلىقى تەۋەلىك ھوقۇقنى تالىشىش) .

1984 — 1990 - يىلغىچە قاراپ چىقىلغان ئېلىم - سېتىم توختامى ماجىراسى 1093كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 1984 - يىلدىكىسى 28 پارچە، 1985 - يىلدىكىسى 100 پارچە، 1986 - يىلدىكىسى 264 پارچە، 1987 - يىلدىكىسى 200 پارچە، 1988 - يىلدىكىسى 142 پارچە، 1989 - يىلدىكىسى 195 پارچە، 1990- يىلدىكىسى 164 پارچە.

2) قۇرۇلۇش ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى　1981 - يىلدىن ئىلگىرى بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى دېلولىرىغا قاراپ چىقىش سىناق باسقۇچتا تۇرۇۋاتقاچقا، ئاساسلىنىدىغان تەرتىپكە ئائىت قانۇن ۋە سۈبستانتىۋ قانۇن يوق ئىدى. 1982 - يىل 4 - ئايدىن كېيىن بۇنداق دېلولار «ئىقتىسادىي توختام قانۇنى» ، «بىناكارلىق - قۇرۇلۇش تەكشۈرۈش - لايىھەلەش توختامى نىزامى» ، «بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش ھۆددىگەرلىك توختامى نىزامى» قاتارلىق قانۇن - نىزاملار ۋە «ھەق تەلەپ قانۇنىنىڭ ئومۇمىي قائىدىسى» گە ئاساسەن بىر تەرەپ قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى ۋە ئىقتىسادىي توختام قانۇنىغا كونكرېت تەدبىقلايدىغان ئالاقىدار پىكرى، تەستىقى، ئوقتۇرۇشى قاتارلىقلارمۇ ئاساس قىلىندى. قۇرۇلۇش ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى دېلوسى ئومۇمىي ئىقتىسادىي ماجىرا دېلوسىنىڭ 7.6%نى ئىگىلىدى. 1984 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت

ۋە ناھىيە دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرى 355 دېلوغا قاراپ چىقتى، دېلوغا قاراپ چىقىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، 1987 — 1988 - يىللىرى يۇقىرى پەللىگە يەتكەن بولۇپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 59دىن توغرا كەلگەن. 1984- يىلى ئەڭ ئاز بولۇپ، 33 پارچىگە، 1990 - يىلى 47 پارچىگە يەتتى. ماجىرا كېلىپ چىقىشتىكى سەۋەبلەر: (1) قۇرۇلۇش ھېساباتى قىلىش شەكلى توختامدىكى تەلەپكە ئۇيغۇن بولماسلىق؛ (2) قۇرۇلۇش پۈلىنى كېچىكتۈرۈش، قۇرۇلۇشنى قەرەلسىز تاماملىيالماسلىق؛ (3) قۇرۇلۇشنى مۇھلەتتىن كېچىكتۈرۈپ تاماملاش.

3) يېزىلاردىكى ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى دېلوسى 1983 - يىلنىڭ باشلىرىدا ژىلايەت بويىچە يېزىلاردا يېزا ئىگىلىكىدە مەسئۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددە بېرىش مەسئۇلىيىتە تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، مۇتلەق كۆپ ساندىكى دېھقانلار ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق كوللېكتىپ ئىقتىسادىي تەشكىلاتلار بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ھۆددىگەرلىك توختامى تۈزدى. توختاملاشقان ئىككى تەرەپ بۇ خىل توختامنىڭ تۈزۈش تەجرىبىسى يوق دېيەرلىك ياكى قانۇنچىلىق قارىشى كۇچلۇك بولمىغاچقا، ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى سوتقا سۈنۈلۈپ كېسىم قىلىش ئىلتىماس قىلىندى. 1984 - يىلدىن ئىلگىرى قانۇن ۋە سىياسەت ئايدىڭ بولمىغاچقا، بۇ خىل دېلولارنى سوت مەھكىمىسى قوبۇل قىلمىدى. 1984 - يىل 4 - ئايدا ئېچىلغان ئىقتىسادىي سوت خىزمىتى يىغىنىدا يېزا يەر ھۆددىگەرلىك ماجىراسى دېلولىرى رەسمىي يوسۇندا ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسىنىڭ دېلو قوبۇل قىلىش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. ئومۇمەن كەنت باشلىقى، كەسپىي ئائىلىلەر بىلەن كوللېكتىپ ئىقتىسادىي تەشكىلاتلار ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان تېرىقچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى، بېلىقچىلىق ۋە يېزا كارخانىلىرى قاتارلىق ھەر خىل ھۆددىگەرلىك توختامىغا قارىتا ئالاقىدار تارماقلارنىڭ مۇرەسسە قىلىشىغا قايىل بولماي ياكى بىۋاستە سوت مەھكىمىسىگە ئەرز سۇنغان ماجىرا دېلولىرىنى خەلق سوت مەھكىمىسى قوبۇل قىلدى. يېزا يەر ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ئاساسلىقى يېزا ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى ۋە ھۆددىگەرلىك توختامىنى باشقۇرىدىغان تارماقلارنىڭ رولى جارىي قىلدۇرۇلۇپ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ماجىرانى ئاساسىي قاتلام مۇرەسسە ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلدى.

ئاساسىي قاتلام سوت مەھكىمىلىرى 1985 - يىلدىن باشلاپ يېزا يەر ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى دېلولىرىنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ژىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرى 218 پارچە يەر ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسىنى قوبۇل قىلىپ، ھەممىسىنى مۇرەسسە قىلىش شەكلى ئارقىلىق ئاياغلاشتۇردى. دېلوغا قاراپ چىقىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، 1986 - يىلى دېلو 67 پارچىگە يېتىپ، يۇقىرى پەللىگە يەتكەن، 1985 - يىلى ئەڭ ئاز بولۇپ 16 پارچىگە چۈشكەن. 1990 - يىلى 27 پارچىگە يەتكەن. ماجىرا يۈز بېرىشنىڭ سەۋەبلىرى: (1) يەر ھۆددىگە بەرگۈچى تەرەپ ھۆددە ئالغۇچى تەرەپ مەنپەئەتلەنگەندىن كېيىن، ئۆز ئالدىغا توختامنى ئۆزگەرتكەن، ھۆددە كۆرسەتكۈچىنى ئۆستۈرگەن؛ (2) ھۆددە بەرگۈچى تەرەپ ھۆددە توختامىنى ھۆددە ئالغۇچى ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيەت دەپ قاراپ، ھۆددە ئالغۇچى تەرەپ بىلەن كېڭەشمەيلا توختامنى ئۆزگەرتكەن ھەمدە مەمۇرىي ۋاستە قوللىنىپ ھۆددە ئالغۇچىغا جەرىمانە قويغان؛ (3) ھۆددە ئالغۇچى ياخشى باشقۇرالمىغان ياكى ھۆددە ئېلىشقا مادارى يەتمىگەنلىكى ئۈچۈن، مەنپەئەتلىنەلمىگەنلىكىنى باھانە قىلىپ، ھۆددە ھەققىنى تاپشۇرۇش مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىشنى رەت قىلغان.

1984 — 1990 - يىلغىچە 218 پارچە يېزا يەر ھۆددىگەرلىك توختامى ماجىراسى دېلوسىغا قاراپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1984 - يىلى يوق، 1985 - يىلدىكىسى 16 پارچە، 1986 - يىلدىكىسى 67 پارچە، 1987 - يىلدىكىسى 38 پارچە، 1988 - يىلدىكىسى 38 پارچە، 1989 - يىلدىكىسى 32 پارچە، 1990 - يىلدىكىسى 27 پارچە.

4) ئىقتىسادىي زىيان تۆلىمى ماجىراسى دېلوسى بۇ خىل دېلو قەشقەر ژىلايىتىدە

ناھايىتى ئاز يۈز بەردى. 1984 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرى 1- سوت قىلىنمىدىغان ئىقتىسادىي زىيان تۆلىمى دېلوسىدىن 3نى قوبۇل قىلدى.

2. مەمۇرىي دېلو

مەمۇرىي دەۋا تۈرۈمى 80 - يىللاردىن باشلاپ يولغا قويۇلدى. 1982 - يىلى ئېلان قىلىنغان «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى (سىناق نۇسخىسى)»دا تۇنجى قېتىم ئېنىق قىلىپ: «قانۇندىكى بەلگىلىمە بويىچە خەلق سوت مەھكىمىسى قاراپ چىقىدىغان مەمۇرىي دېلولاردا بۇ بەلگىلىمە تەدبىقلىنىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. 1984 - يىلى ئىقتىسادىي ۋە مەمۇرىي دېلولار ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسىنىڭ دېلو قوبۇل قىلىش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. 1988 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسىدە مەمۇرىي سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردە مەمۇرىي سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلۇپ، 47 سوت خادىمى سەپلەندى. شۇ يىلى مەمۇرىي دېلودىن 13ى قوبۇل قىلىنىپ، ھەممىسى ئايلاشتۇرۇلدى، ئايلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى %100 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئامانلىق دېلوسى 10 پارچە، باشقا دېلو 3 پارچە. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دەسلەپكى سوت قىلىنمىغان 12 مەمۇرىي دېلو قوبۇل قىلىنىپ، 11ى سوت قىلىپ ئايلاشتۇرۇلدى، ئايلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى %91.66كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئامانلىق دېلوسى 8 پارچە، يەر - زېمىن دېلوسى بىر پارچە، باشقا دېلو 3 پارچە، سوت قىلىپ ئايلاشتۇرۇلغان 11 دېلو ئىچىدە 10 دېلوغا جازا ھۆكۈم قىلىنىدى، بىر دېلو باشقا ئۈسۈل ئارقىلىق ئايلاشتۇرۇلدى.

1990 - يىلى مەمۇرىي دېلو سەل كۆپىيىپ قالدى، دەسلەپكى سوت قىلىنمىغان 18 دېلو قوبۇل قىلىنىپ، 15ى سوت قىلىپ ئايلاشتۇرۇلدى، ئايلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى %83.3كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئامانلىق دېلوسى 12 پارچە، يەر - زېمىن دېلوسى 4 پارچە، باشقا دېلو 2 پارچە؛ سوت قىلىپ ئايلاشتۇرۇلغان 15 دېلو ئىچىدە 12 دېلوغا ھۆكۈم قىلىندى؛ 3 دېلو باشقا ئۈسۈل ئارقىلىق ئايلاشتۇرۇلدى.

IV باب

ئەدلىيە مەمۇرىيىتى

1979 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ۋە ناھىيە (شەھەر)لىك ئەدلىيە بۆلۈملىرى قۇرۇلغاندىن بۇيان، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە بىر تەرەپتىن ئۆگىنىپ ۋە ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن تەربىيىلەپ، كادىرلار قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى ئەستايىدىل ياخشى تۇتۇپ، تۈرلۈك كەسپىي خىزمەتلەرنى پائال قانات يايدۇردى. سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنىڭ ياخشىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىدى. ھەر دەرىجىلىك ئەدلىيە مەمۇرىي ئورگىنى باشقا ئالاقىدار تارماقلار بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ، كۆپ خىل شەكىل قوللىنىپ، پارتىيىنىڭ سىياسىتى ۋە دۆلەتنىڭ قانۇن، پەرمانلىرىنى پائال تەشۋىق قىلدى، 1990- يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە قانۇن ئۆگىنىش، قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ئاممىۋى كۈندىلىك تۈرمۇشتا ئىنتايىن كۆكۈل بۆلىدىغان زور ئىشقا ئايلىنىپ، قانۇننى ئۆگىنىش، بىلىش، رىئايە قىلىش ۋە

قوغداش ئومۇمىي كەيپىياتقا ئايلاندى.

1980 — 1990 - يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرىچە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان ھەق تەلەپ ماجىراسى 10 مىڭدىن ئېشىپ، سوت مەھكىمىسى شۇ مەزگىلدە قوبۇل قىلغان ھەق تەلەپ دېلولىرىنىڭ 8 ھەسسىسىگە باراۋەر كەلدى. كەلگۈ مۇرەسسە خادىملىرى جەمئىيەتنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى قوغداش، ھەر تەرەپلىمە تۈزەش خىزمىتىنىڭ ئالدىنقى سەپتىدە تۇرۇپ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، «مۇرەسسە قىلىش بىلەن ئالدىنى ئېلىشنى بىرلەشتۈرۈش، ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش» خىزمەت فاكىجىنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ھەر خىل ماجىرالارنى بىر تەرەپ قىلىپ، زىددىيەتنىڭ ئۇلغىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە قانۇنچىلىق تەشۋىقاتىنى ئەستايىدىل قانات يايدۇرۇپ، يولدىن ئازغان ياش - ئۆسمۈرلەرگە ياردەم بېرىپ، ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ ياخشىلىنىشى ئۈچۈن پائال تۆھپە قوشتى. ئادۋوكاتلار دەۋا پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئارقىلىق، جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگانلىرىغا پائال ماسلىشىپ، پاكىتنى ئاساس، قانۇننى ئۆلچەم قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، «ئۆلچەم» جەھەتتە كۈچ سەرپ قىلىپ، دەۋاگەرنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداپ، دېلو بېجىرىش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، دۆلەت قانۇنىنىڭ توغرا ئىجرا قىلىنىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئۈچۈن پائال مۇلازىمەت قىلىپ، كارخانا، كەسىپي ئورۇنلار ۋە يېزىلاردىكى «2 خىل باقمىچى ئائىلىلەر، بىر ئىقتىسادىي گەۋدە»نى قانۇن مۇلازىمىتى بىلەن تەمىن ئەتتى. ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى خىزمەتچىلىرى خادىملار يېتىشمەيۋاتقان، تەجرىبە كەمچىل بولۇۋاتقان ئەھۋالدا، گۇۋاھلىق ئىشلىرىنى قانۇن بويىچە بېجىرىشتە چىڭ تۇرۇپ، سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىپ، ئاممىنىڭ ئىشەنچىسى ۋە قوللىشىنى قولغا كەلتۈردى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش خىزمىتىدە «قوبۇل قىلالايدىغان، باشقۇرالايدىغان، قېچىپ قۇتۇلالمايدىغان، ياخشى ئۆزگەرگەن» بولۇش تەلىپى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالدى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورۇنلىرىدا جىنايەتچى، ئەمگەك بىلەن تەربىيلىنىدىغانلار شىددەت بىلەن كۆپەيگەن ئەھۋالدا، كادىر يېتىشمەسلىك، كامىر، قورۇق تام شارائىتى يېتەرلىك بولماسلىق، قاراۋۇل يېتىشمەسلىكتەك پايدىسىز ئەھۋاللار ئۈستىدىن غالىپ كېلىپ، يېقىن، قوشقا ناھىيە، يېزىلار بىلەن بىرلىكتە، ساقچى بىلەن خەلق بىرلىكتە مۇداپىئەلىنىش ئەتىرەتلىرىنى قۇردى. «ئۆزگەرتىش بىرىنچى، ئىشلەپچىقىرىش ئىككىنچى» دېگەن ئۆزگەرتىش فاكىجىنى ۋە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش خادىملىرىغا قارىتا يولغا قويۇلغان «تەربىيىلەش، تەسىرلەندۇرۇش، قۇتقۇزۇش» فاكىجىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ئىچكى ئۆلكىلەردىن يۆتكەپ كېلىنگەن جىنايەتچى ۋە خىزمەتچى خادىملارنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش ۋەزىپىسىنى نىسبەتەن ياخشى ئورۇندىدى.

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

1. ئاپپارات

مىنگو دەۋرىدە ۋىلايەتتە خاس ئەدلىيە مەمۇرىي ئورگىنى يوق ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەدلىيە مەمۇرىيىتى خىزمىتى ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇشىدا بولدى. 1979 - يىل 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، 25 شتات بېكىتىلدى، باشقارما قارمىقىدا ئىشخانا، كادىرلار بۆلۈمى، قانۇنچىلىق بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1985 - يىل 4 - ئايدا ئەدلىيە باشقارمىسىنىڭ ئىچكى ئاپپاراتى تەڭشىلىپ ئىشخانا، ئىقتىسادىي ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى ئورنى، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، قانۇنچىلىق تەشۋىقاتى بۆلۈمى،

ئادۋوكاتلار ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى بۆلۈمى، خەلق مۇرەسسە بۆلۈمى، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش بۆلۈمى، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش بۆلۈمى كۆپەيتىپ قۇرۇلدى. 1987 - يىل 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك قانۇنشۇناسلىق جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

1979 - يىل 11 - ئايدىن 1980 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، شتاتى 4 — 6 ئادەم قىلىپ بېكىتىلدى. 1984 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك ئەدلىيە بۆلۈملىرىنىڭ نامى ئەدلىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1981 — 1982 - يىللىرى ناھىيە، شەھەرلەردە جامائەت گۇۋاھلىقى ئورنى ۋە ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى ئورنى قۇرۇلدى.

2. قوشۇن

1) تەركىبىي قۇرۇلمىسى ۋە جايلىشىش ئەھۋالى　1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك مەمۇرىي ئەدلىيە كادىرى 150كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 113، ئايال 37؛ خەنزۇ 59، ئۇيغۇر 83، باشقا مىللەت كىشىلىرى 8؛ پارتىيە ئەزاسى 64، ئىتتىپاق ئەزاسى 45؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 31، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 55، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 38، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 26. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسىدا 61 ئادەم بار.

ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنىدىكى ئادەم 43، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 36، ئايال 7؛ خەنزۇ 15، ئۇيغۇر 27، باشقا مىللەت كىشىسى بىر؛ پارتىيە ئەزاسى 16، ئىتتىپاق ئەزاسى 22؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 12، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 18، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 11، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 2. ۋىلايەتلىك قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنىدا 4 ئادەم بار.

ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنىدىكى ئادەم 50، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 35، ئايال 15؛ خەنزۇ 12، ئۇيغۇر 35، باشقا مىللەت كىشىلىرى 3؛ پارتىيە ئەزاسى 10، ئىتتىپاق ئەزاسى 22؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 11، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 21، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 13، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 5. ۋىلايەتلىك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنىدا 6 ئادەم بار.

ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئەدلىيە ياردەمچىسى 188، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 184، ئايال 4؛ خەنزۇ 2، ئۇيغۇر 177، باشقا مىللەت كىشىلىرى 9؛ پارتىيە ئەزاسى 72، ئىتتىپاق ئەزاسى 27؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 3، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 69، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 39، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگىلەر 77.

2) كادىرلارنى تەربىيىلەش　قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدا «ئەدلىيە كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى» تەسىس قىلىندى، كېيىن يەنە ئەدلىيە كادىرلىرىنى تەربىيىلەش مەركىزىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئادۋوكاتلارنى تەربىيىلەش كۇرسى، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى، ئەدلىيە ياردەمچىلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى، ئاساسىي قاتلامنىڭ مۇرەسسە مۇدىرى، كومىتېت ھەيئەتلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى قەرەلسىز كۆپ قېتىم ئېچىلدى. 1981 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بىلەن ھەمكارلىشىپ، قىسىم كادىرىدىن 105نى 4 پېرىم ئاي تەربىيىلىدى.

ئەدلىيە باشقارمىسى ئەدلىيە كادىرلىرىنى تەشكىللەپ مۇنتىزم مەكتەپلەرگە ئۆگىنىشكە ئەۋەتىپ، يۇقىرى دەرىجىلىك تارماقلار تەشكىللىگەن قىسقا مۇددەتلىك كەسپىي ئۆگىنىش كۇرسلىرىغا قاتناشتۇردى، 3 كىشى ئەدلىيە مىنىستىرلىكى ئاچقان قىسقا مۇددەتلىك كۇرسقا، 8 كادىر ئاپتونوم رايون ئاچقان قىسقا مۇددەتلىك

كۆرسقا قاتناشتى. 1988 - يىلى جۇڭخۇا مەملىكەتلىك ئادۋوكاتلارنى ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتۇش مەركىزىنىڭ ئالىي تېخنىكوم بۆلۈمى قەشقەر يېتەكچىلىك پونكىتى قۇرۇلۇپ، ئوقۇغۇچىلارنى رويخەتكە ئېلىش، يېتەكچىلىك قىلىش، ئىمتىھانغا تىزىملىتىش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى. 1988 — 1990 - يىلغىچە قانۇن كەسپىگە قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغچى 300دىن ئاشتى.

2 § . ئادۋوكاتلىق، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى

1. ئادۋوكاتلىق

1) ئادۋوكاتلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش 1957 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە قەشقەر شەھىرى ۋە يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرىدە قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى قۇرۇلدى، قەشقەر، يەكەن، قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، قاغىلىق، يېڭىسار، يوپۇغا ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرىدىن 8 خادىم ئاجرىتىلدى، شتاتى سوت مەھكىمىسىگە قوشۇۋېتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدىن ئاجرىتىلغىنى 3، يەكەن ناھىيىسىدىن ئاجرىتىلغىنى 3، قاغىلىق ناھىيىسىدىن ئاجرىتىلغىنى 2. مەسلىھەتچىلىك ئورنىنىڭ شتاتىنى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق كومىتېتلىرى باشقۇردى، ئادۋوكاتلارنىڭ مائاشى، مەۋرىي خىراجىتى، داۋالىنىش خىراجىتى، پاراۋانلىق خىراجىتى قاتارلىقلارنى قەشقەر شەھەرلىك، يەكەن ناھىيىلىك ۋە قاغىلىق ناھىيىلىك سوت مەھكىمىلىرى ۋاكالىتەن باشقۇردى. 1959 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى داۋاملىق خىزمەت قىلغاندىن سىرت، باشقا ناھىيىلەردىكى ئورۇنلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئۇزاق ئۆتمەي قەشقەر شەھەرلىك قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خادىملار ناھىيە (شەھەرلىك) سوت مەھكىمىلىرىگە قايتىپ كەتتى.

1980 - يىلى ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى ۋىلايەتلىك قانۇنى مەسلىھەتچىلىكى ئورنىنى يارىدەملىشىپ قۇرۇپ، ۋاقتىنچە ۋاكالىتەن باشقۇردى. ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ ئادۋوكاتلىق ئىش ئورۇنلىرى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئادۋوكاتلىق ئىش ئورۇنلىرىنى يېڭىدىن قۇرۇلغان ھەر دەرىجىلىك ئەدلىيە مەۋرىي ئورگانلىرى بىر تۇتاش باشقۇردى.

1981 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دە قانۇنىي مەسلىھەتچىلىكى ئورنى قۇرۇلدى. 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى ئورنى قۇرۇلدى. 1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئادۋوكات 96گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئادۋوكات 12، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى پراكتىكانت ئادۋوكات 10، قوشۇمچە ئادۋوكات 11، قوشۇمچە پراكتىكانت ئادۋوكات 56، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ئادۋوكات 4، ئادۋوكاتلىق خىزمەتچىسى 3؛ ئازسانلىق مىللەت ئادۋوكات 57، خەنزۇ ئادۋوكات 39؛ ئەر 85، ئايال 11. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە كەسپىي گۇۋاھنامىسى بار ئادۋوكات 70كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ئادۋوكات 47، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئادۋوكات 12، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ئادۋوكات 11. دېمەك، ۋىلايەتتىن ناھىيە (شەھەر) لەرگىچە بولغان ئادۋوكاتلار قوشۇنى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى.

1985 - يىلى ئەدلىيە باشقارمىسىنىڭ ئادۋوكاتلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش بۆلۈمى ئادۋوكاتلارنىڭ ئارخىپىنى تۇرغۇزۇپ، ئادۋوكاتلىق ئىشلىرىغا بولغان مەۋرىي باشقۇرۇش ۋە كەسپىي يېتەكچىلىكنى كۈچەيتتى. ئادۋوكاتلار قوشۇنىنىڭ سىياسىي، كەسپىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ۋىلايەت بويىچە ئادۋوكاتلىققا ئىمتىھان بېرىشنى ئارزۇ قىلىدىغان

ئادۋوكاتلىق خىزمەتچىلىرىنى تەشكىللەپ قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىپ، مەملىكەتلىك ئادۋوكاتلىق سالاھىيىتى بىر تۆتاش ئىمتىھانىغا قاتناشتۇردى. 1989 - يىلدىن باشلاپ ئادۋوكاتلىق بويىچە ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتۇش يېتەكچىلىك سىنىپى قۇرۇپ، جۇڭخۇا مەملىكەتلىك ئادۋوكاتلىق بويىچە ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتۇش ئۇچۇرلىشىش قاتنىشىدىغان كۇرسانتلارغا يېتەكچىلىك قىلدى.

قەشقەر ژىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئەدلىيە ئورگانلىرى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇپ، تۇرلۇك قائىدە - تۈزۈملەرنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۇرۇپ، «ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى ئورنى خىزمەت تۈزۈمى»، «دېلو قوبۇل قىلىشتا ھەق ئېلىش تۈزۈمى»، «ئارخىپ ساقلاش - باشقۇرۇش تۈزۈمى»، «ئادۋوكاتلىق كەسپىي ئەخلاقى ئۆلچىمى»، «ئادۋوكاتلىق خىزمىتىنى تەكشۈرۈش تۈزۈمى»، «ماشىنا ئىشلىتىشنى باشقۇرۇش تۈزۈمى» قاتارلىقلارنى تۈزۈپ چىقتى. ئەدلىيە مىنىستىرلىكى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدلىيە نازارىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى ئورۇنلىرى يىللىق تەكشۈرۈلۈپ، كەسپىكارلار تەكشۈرۈپ رويخەتكە ئېلىندى، ئادۋوكاتلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىش گۇۋاھنامىسى ئالماشتۇرۇپ تارقىتىلدى. ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى ئورۇنلىرىغا قارىتا مەمۇرىي باشقۇرۇش ئازايتىلىپ، ھوقۇق تۆۋەنگە بېرىلىپ، ماكرولۇق باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى، بۇ ئورۇنلار قانۇننى قاتتىق ئىجرا قىلىدىغان مۇستەقىل قانۇنىي ئىگىلىك رولىنى جارىي قىلدۇردى.

2) ئادۋوكاتلىق كەسپى　قەشقەر ژىلايىتىدىكى ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى خىزمەتچىلىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئۈچۈن قانۇن مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلەندى. 1985 - يىلى 19 ئادۋوكات 43 كارخانا، كەسپىي ئورۇننىڭ قانۇنىي مەسلىھەتچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. 1989 - يىلى ئادۋوكاتلار 177 كارخانا، كەسپىي ئورۇننىڭ قانۇنىي مەسلىھەتچىلىكىنى ئۈستىگە ئالدى. قانۇنىي مەسلىھەتچىلىك خىزمىتىنىڭ دائىرىسى، ئاۋالقىدەكلا ماجىرالارنى بىر تەرەپ قىلىش، قەرز پۇلىنى قايتۇرۇۋېلىشتىن، ئىقتىسادىي توختام ئورېگىنالىنى تەييارلاش ۋە تەكشۈرۈش، زور ئىقتىسادىي توختاملارغا ئائىت سۆھبەت، ئىمزا قويۇش پائالىيىتىگە قاتنىشىش، تەكلىپ قىلغان تەرەپنىڭ قانۇن بويىچە ئىگىلىك باشقۇرۇشىغا ياردەم بېرىش، ئىقتىسادىي توختاملارنى باشقۇرۇش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، كادىرلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە قانۇنچىلىق تەربىيىسى بېرىش قاتارلىقلارغا كېڭىيىپ، تەكلىپ قىلغۇچى تەرەپنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىدى. 1985 - يىلى قاراپ چىقىلغان ئىقتىسادىي توختام 266گە، توختامغا مۇناسىۋەتلىك پۇل 24 مىليون يۈەندىن كۆپرەككە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 2 مىليون 400 مىڭ يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىيانىنىڭ ئالدى ئېلىندى. 1989 - يىلى ئادۋوكاتلار ئىقتىسادىي قانۇن ئىشلىرىدىن 447نى بېجىردى، 3 مىليون يۈەن تۆلەم پۇلىنى قايتۇرۇۋېلىشقا ياردەملىشىپ، 4 مىليون يۈەندىن كۆپرەك ئىقتىسادىي زىيانىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ئادۋوكاتلار يەنە تاشقى ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرگە قاتناشتى. 1988- يىلى 15 قېتىم، 1989 - يىلى 3 قېتىم قاتناشتى. قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش، تاشقى ئىقتىسادىي توختام تەييارلاش ۋە قاراپ چىقىشقا قاتنىشىش، ئىقتىسادىي تۈرلەر سۆھبىتىگە قاتنىشىش ئارقىلىق، ژىلايەت ئۈچۈن تاشقى مەبلەغ جەلپ قىلىشى، تېخنىكا كىرگۈزۈشى، تاشقى سودا دائىرىسىنى كېڭەيتىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشتى. 1981 - يىلى ژىلايەت بويىچە ئادۋوكاتلار 293 دېلوغا جىنايى ئىشلار بويىچە ئاقلىغۇچى بولدى. 1983- يىلى 166 دېلوغا ئاقلىغۇچى بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە «قاتتىق زەربە بېرىش» كۆرسىتىلگەن سوتتا چىقىپ ئاقلىغۇچى بولغان جىنايى ئىشلار دېلوسى 104. 1985 - يىلى ئاقلىغۇچى بولغان جىنايى ئىشلار دېلوسى 199 بولۇپ، سوت مەھكىمىسى ئاياغلاشتۇرغان دېلونىڭ %35نى ئىگىلىدى. 1986 - يىلى ئاقلىغۇچى بولغان دېلو 207 بولۇپ، ئاقلاش جەريانىدا ئوبېكتىپ پاكىتنى ئاساس، قانۇننى ئۆلچەم قىلىپ، «توغرا» بولۇش، «مۇنازىرە قىلىپ ئاقلاش» گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، «پاكىت، خاراكتېرنى بېكىتىش، جازا ئۆلچەش» ئۆتكىلى قاتتىق ئىگىلەندى. ئادۋوكاتلار يەنە سوتتا ئاقلاش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئىشچى - خىزمەتچى ۋە ئاممىغا قانۇنچىلىق

تەربىيىسى ۋە سوتسىيالىستىك ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ باردى، ئۇلار پەۋقۇلئاددە سالاھىيىتىدىن پايدىلىنىپ جىنايەتچى ئۇنسۇرلارنى جىنايىتىنى تونۇپ قانۇننىڭ جازاسىغا بويسۇنۇش جەھەتتىن تەربىيىلەپ، جىنايەتچىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا بولغان نەسىھەت قىلىپ ئۆزگەرتىش خىزمىتىنى ئىشلىدى. بۇ ئارقىلىق جاۋابكارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداپ، قانۇننىڭ توغرا ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. 1988 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئادۋوكاتلار 272 دېلودا جىنايى ئىشلار بويىچە ئاقلىغۇچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. 1989 - يىلى 202 دېلوغا ئاقلىغۇچى بولدى.

1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئادۋوكاتلار ۋاكالىتەن بېجىرگەن ھەق تەلەپ دەۋا دېلوسى 38گە، غەيرىي ھەق تەلەپ ۋەقەسى 167گە، قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش بويىچە بېرىلگەن جاۋاب 318گە، ۋاكالىتەن يېزىلغان قانۇنىي ئىشلار ھۆججىتى 162 پارچىگە يەتتى، 185 مەيدان (قېتىم) قانۇن بىلىملىرى تەشۋىق قىلىندى. 1989 - يىلى ۋاكالىتەن بېجىرگەن ھەق تەلەپ دەۋا دېلوسى 415كە، غەيرىي ھەق تەلەپ دەۋا دېلوسى 102گە يەتتى، 1804 ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچى (قېتىم) قوبۇل قىلىندى، قانۇندىن مەسلىھەت سوراش بويىچە بېرىلگەن جاۋاب 1241گە، ۋاكالىتەن يېزىلغان قانۇن ئىشلىرى ھۆججىتى 391گە يەتتى، 157 مەيدان (قېتىم) قانۇن بىلىملىرى تەشۋىق قىلىندى، 673 سان قانۇنچىلىق مەخسۇس ستونى ئىشلەندى.

2. ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى

50 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپىي قانات يايدۇرۇلمىغانىدى. 1957 - يىل 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ «ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا يوليورۇق»نىغا ئاساسەن، قەشقەر شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىدە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 2 خادىم توختام (كېلىشىم)، ھاۋالىنامە قاتارلىق ھەر خىل قانۇنىي ھەرىكەتلەرگە مەسئۇل بولدى، ئۇلار قانۇنىي ئەھمىيەتكە ئىگە ۋەقە ۋە پاكىتلارنى ئىسپاتلاپ، چىنلىقىنى، قانۇنلۇقلۇقىنى بېكىتتى. شۇ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى دېلوسىدىن 50ى قوبۇل قىلىندى، ئادىل قاراپ چىقىش ئارقىلىق، مەزمۇنى تولۇق بولماي قايتۇرۇلغىنى 3، گۇۋاھلىق بېرىلگىنى 47. ھەق ئېلىش چارىسى مۇنداق: توختامدىكى سومما بويىچە باھا نورمىسىنىڭ 15%.0ى تاپشۇرۇلىدۇ؛ تاپشۇرۇش ئۆلچىمىگە يەتمىسە، 2 يۈەن تاپشۇرۇلىدۇ؛ 50 مىڭ يۈەندىن يۇقىرى ۋە ئاشقان قىسمىدىن 0.1% بويىچە ئېلىنىدۇ؛ 100 مىڭ يۈەندىن يۇقىرى ۋە ئاشقان قىسمىدىن 0.25% بويىچە ئېلىنىدۇ. پۈتۈرلار ئارىسىدىكى ھەق تەلەپ توختاملىرىدا، توختام سوممىسى بويىچە باھا نورمىسىنىڭ 1%ى بويىچە ھەق ئېلىنىدۇ. ئاز دېگەندە 5 يۈەن ئېلىنىدۇ. 1958 - يىلدىن كېيىن توختامنى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقىدىن ئۆتكۈزۈش كەسپىي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. سوت مەھكىمىسى قايتا بېجىرمىدى.

1979 - يىلى ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك ئەدلىيە باشقارمىلىرى، ئىدارىلىرى قۇرۇلۇپ، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپى ئەدلىيە مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورگىنىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1981 - يىلدىن باشلاپ چەت ئەلگە چىقىشلىق ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپى قانات يايدۇرۇلدى.

1) ئىچكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى قەشقەر ۋىلايىتى بېجىرگەن ئىچكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپى، ئاساسلىقى ئىقتىسادىي توختامنى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈش، ئۆي - زېمىن ئېلىم - سېتىمى ۋە قۇرۇلۇش توختامنى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈشتىن ئىبارەت بولدى. 1982 — 1983 - يىللىرى ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنى قۇرۇلۇپ، 21 گۇۋاھلىق بېجىرگۈچى سەپلەندى. جايلاردىكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورۇنلىرى گوۋۇيۈەن ئېلان قىلغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى خىزمىتى ۋاقتىلىق نىزامى»نى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى. 1982 — 1984 - يىلغىچە بولغان 2 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتا، ئىچكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقىدىن 3000 نەچچىسى بېجىرىلىپ، 79 مىڭ يۈەندىن كۆپرەك ھەق يىغىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1982 - يىلى ئىچكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى دېلوسىدىن 706سى

بېجىرىلدى. 1984 - يىلى جايلاردىكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورۇنلىرى قانۇن ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ، قانۇن مۇلازىمىتىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن يېزىلارغا يۆزلەندۈرۈپ، «ئىككى ئائىلە، بىر كوللېكتىپ» ئۇچۇن مۇلازىمەت قىلدى. 1 - پەسىلدىن 3 - پەسىلگىچە 1000دىن ئارتۇق گۇۋاھلىق رەسمىيىتى بېجىردى. 1985- يىلى 3402 پارچە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى رەسمىيىتى بېجىرىلدى، بۇ 1984 - يىلدىكىدىن 92.5% كۆپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي توختام گۇۋاھلىقى 2512 پارچە. 1986 - يىلى 3565 پارچە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى رەسمىيىتى بېجىرىلدى، بۇ 1985 - يىلىنىڭ شۇ مەزگىلىدىكىدىن 4.9% كۆپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي توختام گۇۋاھلىقىدىن 2764 پارچە بېجىرىلدى، بۇ بېجىرىلگەن ئومۇمىي گۇۋاھلىقنىڭ 78%نى ئىگىلىدى.

ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورگىنىدا خادىم ئاز، خىزمەت مىقدارى كۆپ، ۋەزىپە ئېغىر بولۇشتەك قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ناھىيە (شەھەر)لەر ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئالاقىلاشقۇچىسى تۇزۇمىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئورناتتى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى، 1985 - يىلى ئالاقىلاشقۇچى 105كە، 1986 - يىلى 130دىن كۆپرەككە يەتكۈزۈلدى. ئالاقىلاشقۇچىلارنى قانۇنىي سالاھىيەتكە ئىگە قىلىش، مەسئۇلىيىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسى تەكلىپ قىلىنغان خادىملارغا بىر تۇتاش «ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپىي ئالاقىلاشقۇچىلىرىنى تەكلىپ قىلىش گۇۋاھنامىسى» تارقاتتى ۋە خىزمەت دائىرىسىنى بەلگىلىدى. ئالاقىلاشقۇچىلار ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىش، ئۈچۈر يەتكۈزۈش، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپىنى تونۇشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە مۇھىم رول ئويناپ، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى خىزمىتىدىكى مۇھىم تولۇقلىما كۈچكە ئايلاندى.

ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپىنى بېجىرىش جەريانىدا، ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورگانلىرى يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ، ئائىلىلەرگىچە مۇلازىمەت قىلىپ، سەييارە گۇۋاھلىق بېجىردى ھەمدە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقىنىڭ چىنلىقى، قانۇنلۇقلۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا، رەسمىيەتلەرنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، خەلق ئاممىسىغا قولايلىق يارىتتى. بولۇپمۇ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئالدىراش پەيتتە، گۇۋاھلىق بېجىرگۈچى خادىملار پولات تاختاي، قەغەز، باسما ماشىنىسىنى ئېلىپ، دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرى، يېزا ۋە يەككە تىجارەتچى، كەسپىي ئائىلىلەرنىڭ ئۆيلىرىگىچە بېرىپ، ھۆددىگەرلىك توختامى ۋە قەرز توختامىغا ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بەردى. 1986 - يىلى بۇ خىل گۇۋاھلىقتىن 870 پارچىدىن ئارتۇق بېجىرىلىپ، توختاملاشقان تەرەپنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتى قوغدالدى، بۇ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپلا قالماي، يەنە ئاممىغا زور قولايلىق يارىتىپ بېرىپ، ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

جايلاردىكى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورگانلىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي تۇزۇلمە ئىسلاھاتى ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، 1988 - يىلى ئاساسلىق زېھنىنى كارخانا ھۆددىگەرلىكى ۋە كارخانا ئىجارە توختامىنى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈشكە قارىتتى. 1988 - يىلى 5018 پارچە گۇۋاھلىق بېجىرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بېجىرىلگەن ئىقتىسادىي توختام گۇۋاھلىقى ئومۇمىي گۇۋاھلىقنىڭ 80%دىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ. كارخانا ھۆددىگەرلىكى ۋە ئىجارە توختامىغا گۇۋاھلىق بېجىرىش جەريانىدا، توختامغا قاراپ چىقىش ئارقىلىق كۆپلىگەن قانۇنىي تەكلىپلەر بېرىلدى، كۆپ ساندىكى تەكلىپلەر ئالاقىدار تارماقلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئەمەلىي ئەھۋالنى كۆرۈش، دوكلات ئاڭلاش، سۆھبەت يېغىنى ئېچىش، زىيارەت قىلىش ئارقىلىق تەجرىبە - ساۋاقلار ۋاقتىدا يەكۈنلىنىپ، قايتا زىيارەت قىلىش، تەكشۈرۈش تۇزۇمى ئورنىتىلىپ، گۇۋاھلىق ئىشلىرىنىڭ سۈپىتى ئۆستۈرۈلدى. 1990 - يىلى 4700 پارچىدىن ئارتۇق گۇۋاھلىق رەسمىيىتى بېجىرىلدى.

2) چەت ئەلگە چىتىشلىق ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى «سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، ئىچكى قىسىمدا جانلاندۇرۇش» تەك يېڭى ئىقتىسادىي ۋەزىيىتكە ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، 1981 — 1983-

يىلغىچە ئەدلىيە نازارىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسىنىڭ ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى بۆلۈمى قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى قاتارلىق 3 ۋىلايەت، بىر ئوبلاستىنىڭ چەت ئەلگە چىقىشلىق ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپىگە مەسئۇل بولدى. 1981 - يىلى 13 پارچە، 1983 - يىلى 103 پارچە بېجىرىلدى. 1984 - يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى بۆلۈمى ئۈز رايونىنىڭ چەت ئەلگە چىقىشلىق ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى كەسپىنى بېجىردى. 1985 - يىلى 155 پارچە، 1988 - يىلى 322 پارچە، 1989 - يىلى 179 پارچە بېجىرىلدى. چىقىلىدىغان دۆلەت ۋە رايونلاردىن سوۋېت ئىتتىپاقى، ئاۋسترالىيە، ئامېرىكا، شىياڭگاڭ قاتارلىق 10 نەچچە دۆلەت ۋە رايون بار، بۇنىڭ ئىچىدە بېجىرىلگەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئالاقىدار ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ھۆججىتى چەت ئەلگە چىقىشلىق ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقىنىڭ %95نى ئىگىلىدى. بېجىرىلگەن گۇۋاھلىقنامىڭ كۆپ قىسمى چەت ئەلدە ئولتۇراقلىشىش، تۇغقان يوقلاش، ئۆگىنىش سەۋەبىدىن بولۇپ، بەزىلىرى مال - مۈلۈك مىراس ئىشلىرى، نىكاھ، كۇتۇنۇش پۇلى، تۆلەم، دەۋا ياكى ئەمگەك مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلەشكە ئالاقىدار ئىشلاردىن ئىبارەت. ئاساسلىقى: تۇغقانلىق مۇناسىۋىتى ئىسپاتى، تۇغۇلۇش، ئۆقۇش تارىخى، تەرجىمھال، نىكاھ ئەھۋالى، جىنايى جازا بېرىلگەن ياكى بېرىلمىگەنلىك ئەھۋالى، مىراسخورلۇق ھوقۇقى قاتارلىقلار بولدى.

1981 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى بويىچە 19 مىڭ 181 يۈەن، 1988 - يىلى 128 مىڭ 800 يۈەن، 1990 - يىلى 91 مىڭ 158 يۈەن ھەق ئېلىنىدى.

§ 3 . خەلق مۇرەسسەسى

1. خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتى

1953 - يىل 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى شىنجاڭ خەلق ھۆكۈمىتى ۋىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىلىرى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق سوت مەھكىمىلىرىگە «رايونلۇق، يېزىلىق مۇرەسسە تەشكىلاتى قۇرۇش ۋە خەلق مۇرەسسە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا يولىيورۇق»نى تارقاتتى. قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرى يەر ئىسلاھاتىغا بىرلەشتۈرۈپ ھۆكۈمەت قۇرۇپ، ئەدلىيە ئىسلاھاتىغا بىرلەشتۈرۈپ ناھىيىدىن تۆۋەن رايونلاردا مەخسۇس ۋەزىپىدىكى مۇرەسسە خادىمىدىن بىردىن كۆپەيتىپ، رايون باشلىقى ۋە ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە شۇ رايوننىڭ مۇرەسسە ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى.

1957 - يىلى ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەردىكى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى، يېزىلارنىڭ كۆپ قىسمىدا مۇرەسسە كومىتېتى ۋە مۇرەسسە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ئۇلۇغچات، سارىقول ناھىيىلىرىدە مۇرەسسە تەشكىلاتى قۇرۇلمىغاندىن باشقا، 1013 مۇرەسسە گۇرۇپپىسى، 55 يېزا دەرىجىلىك مۇرەسسە كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇ يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «مۇرەسسە خىزمىتىنى ياخشىلاش ۋە كۆچەيتىش توغرىسىدا يولىيورۇق»نىڭ ئاساسەن، يېزا - بازارلىق مۇرەسسە كومىتېتلىرى خەلق ئىشلىرى خىزمىتىگە قوشۇۋېتىلدى، كېيىن خەلق ئىشلىرى مۇرەسسە خىزمىتى كومىتېتى بولۇپ قۇرۇلدى. بازارلىق خەلق كومىتېتىدا خەلق مۇرەسسە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئەترەتلەردە خەلق ئىشلىرى مۇرەسسە خادىمى قويۇلدى. خەلق مۇرەسسە خىزمىتى كومىتېتى ئاممىۋى تەشكىلات بولماستىن، بەلكى يېزىلىق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى بولدى. مۇرەسسە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى خەلق ئارىسىدىكى ماجىرالارنى مۇرەسسە قىلىشتىن قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان جىنايەتچى ئۇنسۇرلارنى ئۆزگەرتىشكە قارىتىلدى.

1958 - يىلدىكى كوپېراتسىيەلەشتۈرۈش ھەرىكىتىدىن كېيىن، خەلق ئىشلىرى مۇرەسسە خىزمىتى

كومىتېتى ۋە ئامانلىق قوغداش كومىتېتى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئامانلىق قوغداش، مۇرەسسە كومىتېتى بولۇپ قۇرۇلدى. گۇڭشېدا ئامانلىق قوغداش مۇرەسسە كومىتېتى قۇرۇلدى. مەھەللە ئىش باشقارمىسى، چوڭ ئەترەتلەردە ئامانلىق قوغداش مۇرەسسە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە مۇرەسسە خادىمى قويۇلدى. ئۇلار بىر جەھەتتىن «بەش خىل ئۇنسۇر»لارنى نازارەت قىلىپ باشقۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئارىسىدىكى ماجىرانى مۇرەسسە ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلدى. بۇ جەريانداا ئۆز ئارزۇسى بويىچە بولۇش پرىنسىپى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتىنىڭ خاراكتېرى ۋە ۋەزىپىسى ئۆزگىرىپ، مۇرەسسە خىزمىتى زىيانغا ئۇچرىدى.

1960 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ يولىورۇقى بويىچە، ئەسلىدىكى مۇرەسسە تەشكىلاتى، ئامانلىق قوغداش تەشكىلاتى بىرلەشتۈرۈلۈپ باشقۇرۇش رايونى (ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى) ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى (ئىشلەپچىقىرىش ئوتتۇرا ئەترىتى) بىرلىك قىلىنىپ مۇرەسسە كومىتېتى ۋە 3 — 5كىچە خادىمدىن تەشكىل تاپقان مۇرەسسە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. قۇرۇلغان مۇرەسسە تەشكىلاتى 1789غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە گۇڭشې بىرلىك قىلىنىپ قۇرۇلغىنى 32، باشقۇرۇش رايونى بىرلىك قىلىنىپ قۇرۇلغىنى 362، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بىرلىك قىلىنىپ قۇرۇلغىنى 1395 (ئاھالىلار كومىتېتى بىرلىك قىلىنىپ قۇرۇلغىنى 35). مۇرەسسە كومىتېتىنىڭ ئەزاسى 7258گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئەزاسى 1361. بۇ ئومۇمىي كومىتېت ئەزاسىنىڭ %75.8نى؛ ئىتتىپاق ئەزاسى 654 بولۇپ، ئومۇمىي كومىتېت ئەزاسىنىڭ %01.9نى؛ ئاساسا 5252 بولۇپ، ئومۇمىي كومىتېت ئەزاسىنىڭ %24.72نى ئىگىلىدى. 1960 - يىلى ئۇرۇش - تالاش، ئوغرىلىق، نىكاھ، قەرز، مىراس قاتارلىقلارغا دائىر ماجىرادىن 5194ى، نىكاھ، قەرز، مىراس قاتارلىقلارغا دائىر ماجىرادىن 1500 پارچىدىن كۆپرەكى بىر تەرەپ قىلىندى.

1961 - يىلى مۇرەسسە تەشكىلاتى جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتارلىق تارماقلارغا ھەمكارلاشتى. چوڭ ئەترەت بىرلىك قىلىنىپ مۇرەسسە كومىتېتى ۋە ئامانلىق قوغداش كومىتېتى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئامانلىق قوغداش - مۇرەسسە تەشكىلاتىنىڭ خىزمەت دائىرىسى كېڭەيتىلىپ، 12 ناھىيە (شەھەر)دە 1744 ئامانلىق قوغداش - مۇرەسسە كومىتېتى، 6365 ئامانلىق قوغداش - مۇرەسسە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1964 - يىلىغا كەلگەندە ناھىيە (شەھەر) لىك مۇرەسسە كومىتېتلىرى 15 مىڭ 610 پارچە ماجىرانى مۇرەسسە قىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك جىنايى ئىشلار دېلوسى 4232 پارچە، ھەق تەلەپ ئىشلىرى دېلوسى 11 مىڭ 378 پارچە).

1965 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ناھىيە (شەھەر) لەردە مۇرەسسە تەشكىلاتلىرىنى تېزدىن قۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. يەكەن، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ چوڭ ئەترەت ۋە ئاھالە كومىتېتلىرىدا 579 مۇرەسسە كومىتېتى قۇرۇلدى. 4350 مۇرەسسە خادىمى سەپلەندى. 1965 - يىلى ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 11 مىڭ 371ى، يېنىك جىنايى ئىشلار ماجىراسىدىن 5886سى يۈز بەردى، 17 مىڭ 257 پارچە دېلو مۇرەسسە قىلىنىپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، خەلق مۇرەسسە خىزمىتى «سىنىپلارنى كېلىشتۈرىدىغان قورال»، «سىنىپىي كۈرەشنىڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرۈش نەزەرىيىسىنىڭ مەھسۇلى» دەپ قارىلىپ، بىر مەھەل ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1973 - يىلى خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ۋىلايەت بويىچە 748 مۇرەسسە كومىتېتى قۇرۇلدى. 1974 - يىلى 1555كە يەتتى. 1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، خەلق مۇرەسسە خىزمىتى قايتىدىن مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى ۋە ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بېرىلدى. 1978 - يىلى ئاساسىي قاتلامدىكى مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى ئاساسىي جەھەتتىن قايتا قۇرۇلدى. 1980 - يىلىنىڭ بېشىدا گوۋۇيۈەن «خەلق مۇرەسسە كومىتېتلىرىنىڭ ۋاقىتلىق يولغا قويۇش تەشكىلىي پرىنسىپى»نى تارقاتتى. 1981 - يىلدىن باشلاپ خەلق مۇرەسسە خىزمىتىگە يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەدلىيە مەمۇرىي ئورگىنى رەھبەرلىك قىلدى. ئاساسىي

قاتلام سوت مەھكىمىسى بولۇپمۇ خەلق سوت كوللېكتىپىسى خەلق مۇرەسسە كومىتېتىنىڭ كەسپىي خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى. شۇ يىلى ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتىدا خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتى قۇرۇلدى. ژىلايەت بويىچە خەلق مۇرەسسە كومىتېتى 1842گە، مۇرەسسە ھەيئىتى 10 مىڭ 253كە يەتتى. 1982 - يىلى مۇرەسسە ھەيئىتى خادىمىدىن 2672سى، 1983 - يىلى 2680 ئادەم تەربىيىلەندى. 1982- يىلى ژىلايەت بويىچە مەخسۇس (قوشۇمچە) ۋەزىپىدىكى ئەدلىيە يارەمچىسىدىن 97سى سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىم 73، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىم 24.

1984 - يىلى ژىلايەت بويىچە قۇرۇلغان مۇرەسسە تەشكىلاتى 2487گە، مۇرەسسە خادىمى 13 مىڭ 93كە يەتتى. 1985 - يىلى مۇرەسسە تەشكىلاتى 2625كە، خەلق مۇرەسسە خادىمى 13 مىڭ 710غا يەتتى؛ يېزا- بازارلىق ھۆكۈمەت ۋە مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىغا ئەدلىيە يارەمچىسىدىن 160 ئادەم سەپلەندى، بۇ سەپلەشكە تېگىشلىك خادىمنىڭ 95.8%نى ئىگىلەپ، شەھەر - يېزىلارغا تۇتاشقان خەلق مۇرەسسە تورى شەكىللەندى. شۇ يىلى ئەدلىيە ئورگىنى ئەدلىيە يارەمچىسى، مۇرەسسە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋە مۇرەسسە خادىمىنى نۆۋەت بىلەن 1 - 3 قېتىم تەربىيىلىدى. 1986 - يىلى خەلق مۇرەسسە كومىتېتىدىن 2584ى قۇرۇلدى، مۇرەسسە خادىمى 12 مىڭ 17گە يەتتى. يېزا - بازارلارغا ئەدلىيە يارەمچىسىدىن 170ى (قوشۇمچە ۋەزىپىدىكىسى 43) سەپلەندى، 8987 ئادەم تەربىيىلەندى.

1990 - يىلغىچە ژىلايەت بويىچە 3 دەرىجىلىك مۇرەسسە تورى يەنمۇ مۇكەممەللەشتى. ژىلايەت بويىچە يېزا - بازارلارغا سەپلەنگەن ئەدلىيە يارەمچىسى 199غا يەتتى، كەنت كومىتېتى، ئاھالىلار كومىتېتىدا ئومۇمىيۈزلۈك مۇرەسسە كومىتېتى قۇرۇلدى. زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىمۇ مۇرەسسە تەشكىلاتى كۆپەيتىشكە باشلىدى. شۇ يىلى ژىلايەت بويىچە 2877 مۇرەسسە كومىتېتى، 8175 مۇرەسسە خادىمى بار بولدى. يېزا- بازارلارغا 199 ئەدلىيە يارەمچىسى سەپلەندى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىقتىسادى بىر قەدەر گۈللەنگەن يېزا- بازارلاردا قانۇن مۇلازىمىتى ئورنىدىن 20سى قۇرۇلدى.

2. ھەق تەلەپ ماجىراسى مۇرەسسەسى

1980 — 1984 - يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرىچە 10 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق ھەق تەلەپ ماجىراسى مۇرەسسە قىلىنىپ بىرتەرەپ قىلىندى، بۇ سوت مەھكىمىسى شۇ مەزگىلدە قوبۇل قىلغان ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ 8 ھەسسىسىگە باراۋەر كەلدى. 1985 - يىلى خەلق ئارىسىدىكى ھەر خىل ماجىرادىن 22 مىڭ 959ى بىر تەرەپ قىلىندى. بۇ، سوت مەھكىمىسى شۇ مەزگىلدە قوبۇل قىلغان ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ 6 ھەسسىگە باراۋەر كەلدى. مۇرەسسە خادىملىرى تەربىيىلەش، ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئالاقىدار تارماقلارغا زىچ ماسلىشىپ، خەلق ئارىسىدىكى ماجىرالارنى بىخ ھالىتىدىلا ھەل قىلدى.

1986 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدىكى خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى خەلق ئارىسىدىكى ماجىرادىن 28 مىڭ 464نى مۇرەسسە قىلىپ ھەل قىلدى. بۇ، سوت مەھكىمىسى شۇ مەزگىلدە قوبۇل قىلغان ھەق تەلەپ دېلوسىنىڭ 7 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ ماجىراسى 6890 پارچە، مىراس ماجىراسى 2006 پارچە، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش، بېقىۋېلىش، بېقىش ماجىراسى 1559، تۇرالغۇ ئۆي ماجىرسى 2958، ئائىلە ماجىراسى 3168، قەرز ماجىراسى 1662، ئىشلەپچىقىرىش - تىجارەت ماجىراسى 2617، خولۇم - قوشنىلار ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرا 3375، تۆلەم ماجىراسى 1623، باشقا ماجىرا 2606، 230 ئادەمگە چېتىشلىق 196 دېلودىكى بىنورمال ئۆلۈمنىڭ ئالدى ئېلىندى. جايلاردىكى مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ، يولدىن ئازغان 3840 ياش - ئۆسمۈرنى تەربىيىلەپ يول تېپىشىغا ياردەم بەردى. قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئالاقىسى، قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش ۋە باشقا قانۇن مۇلازىمىتى قاتارلىق جەھەتلەردە خېلى ياخشى نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلۈپ، ئاممىنىڭ ئەرز قىلىشى، گۇۋاھلىق

بېجىرىشى، ئادۋوكات تەكلىپ قىلىش قىيىن بولۇش زىددىيىتى ئۈنۈملۈك پەسەيتىلدى.

1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى خەلق ئارىسىدىكى 20 مىڭ 318 ماجىرانى مۇرەسسە قىلىپ، 55 ئادەم (قېتىم) ماجىرا تۈپەيلى بىنورمال ئۆلۈم كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى.

1989 - يىلى 14 مىڭ 218 ماجىرانى مۇرەسسە قىلىپ ھەل قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ ماجىراسى 4257، مىراس ماجىراسى 1008، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش، بېقىۋېلىش، بېقىش ماجىراسى 1060، تۇرالغۇ ئۈي ماجىراسى 1184، ئائىلە ماجىراسى 1700، ئىشلەپچىقىرىش - تىجارەتكە ئائىت ماجىرا 1171، خولۇم - قوشنا ماجىراسى 1427، باشقا ماجىرا 2411، خەلق ئارىسىدىكى ماجىرا تۈپەيلى كېلىپ چىقىدىغان 41 ئادەم (قېتىملىق) نىڭ بىنورمال ئۆلۈپ كېتىشىنىڭ ئالدى ئېلىندى. جايلاردىكى مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ مەدەنىي كەنت، مەدەنىي كوچا، مەدەنىي زاۋۇت، مەدەنىي ئائىلە (قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلىلەرمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، كەنتكە يارەملىشىپ قائىدە - تۈزۈملەرنى بېكىتىپ، دېھقانلارنىڭ ئەخلاقىي سەۋىيىسى ۋە سۈز - ھەرىكىتىنى قېلىپلاشتۇردى، 1000دىن ئارتۇق يارەم بېرىش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، قانۇنچىلىق ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىپ، قىلمىشى ناچار 3000دىن ئارتۇق ياشقا يارەم بەردى.

3. قانۇنچىلىق تەربىيىسى

1980 — 1983 - يىلغىچە ھەر دەرىجىلىك ئەدلىيە مەمۇرىي ئورگانلىرى بارلىق پۇقرالارغا «ئاساسىي قانۇن»، «جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «نىكاھ قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»، «ھەق تەلەپ دەۋا قانۇنى» (سىناق نۇسخىسى)، «مىللىي تېرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ۋە «ئامانلىق باشقۇرۇش - جازالاش نىزامى» نى كەڭ تەشۋىق قىلدى، پارتىيىنىڭ ئالاقىدار فاكىجىن، سىياسەتلىرىنى ئۆگەندى. 1983 - يىل 8 - ئايدا «قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغاندىن بۇيان، ۋىلايەت بويىچە 1000 قېتىمدىن ئارتۇق قانۇنچىلىق تەربىيىسى دوكلات يېغىنى، دەرسى ئۈيۈشتۇرۇلدى، 200 قېتىمدىن ئارتۇق تەشۋىقات ماشىنىسى چىقىرىلىپ، 40 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق تەشۋىقات ماتېرىيالى تۈزۈلدى. 1985 - يىل 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، قانۇن بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش 5 يىللىق پىلانى تۈزۈپ چىقىلدى. ئارقىدىنلا ناھىيە (شەھەر) لەردە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسى قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردا قانۇنچىلىق تەشۋىقاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىدىن 1080ى قۇرۇلدى، 13 مىڭ 477 قانۇنچىلىق تەشۋىقاتچىسى سەپلەندى، جايلار بەس - بەستە «قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش» ماتېرىيالىدىن 180 مىڭ پارچىدىن كۆپرەك سېتىۋالدى؛ 160 قارار قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىپ، 6609 تەشۋىقات تايانچىسىنى تەربىيىلىدى، 6920 نۇسخا تەشۋىقات ماتېرىيالى تۈزۈپ باستى، 565 ئورۇندا تەشۋىقات ئىستونى تەسىس قىلدى. 1378 سان مەخسۇس بەت، قارا دوسكا، تام دوسكا چىقاردى؛ رادىئو ئۈزلىكى ئۈچۈن 4724 پارچە تەشۋىقات خەۋىرى يازدى، ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرىدىن 129نى تەييارلىدى. 132 مەيدان ئويۇن قويدى، تاماشىبىن 178 مىڭ 740 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى. 2238 قېتىم دوكلات يېغىنى، نوتۇق سۆزلەش يېغىنى، دەرس ئۈيۈشتۇردى. 362 قېتىم تەشۋىقات ئاپتوموبىلى چىقىرىلدى، تەربىيە ئالغان ئامما 763 مىڭ 570 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى كۆچلۈك تەرەققىياتقا ئېرىشتى. ۋىلايەت بويىچە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش ئۆگىنىشىگە قاتناشقان ھەر مىللەت كادىر ۋە ئامما 594 مىڭغا يېتىپ، تەربىيىلىنىشكە تېگىشلىك ئادەمنىڭ %05.34نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلاردىن ئۆگىنىشكە قاتناشقانلار ئۆگىنىشكە قاتنىشىشقا تېگىشلىكلەرنىڭ %87نى، ئادەتتىكى كادىر %60نى ئىگىلىدى. %50 دېھقان، چارۋىچى قانۇن بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە باشلىدى. قانۇنچىلىق تەشۋىقاتى خىزمىتىنى

كۆچەيتىش ئۇچۇن، قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقىدىن 327 مىلك پارچە زاكاس قىلىندى، قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش ساۋاتلىرىدىن سوئال - جاۋاب ۋە ھەر خىل يېتەكچىلىك ماتېرىيالىدىن 116 مىلك 699 پارچە توزۇلدى. قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىدىن 1724ى قۇرۇلۇپ، 8833 يېتەكچىسى تەربىيىلەندى. قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش بويىچە 1785 قارار كۇرس ئېچىلىپ، 31 مىلك تايانچ خادىم تەربىيىلەندى. قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش مەخسۇس ستونى، قارا تاختا گېزىتىدىن 1565 سان چىقىرىلدى. سۇرەت كۆرگەزمىسىگە 5818 پارچە سۇرەت قويۇلدى، 208 مەيدان (قېتىم) سىنئالغۇ فىلىمى، پروېكسىيە كۆرسىتىلدى، كۆرگەنلەر 64 مىلك 686 (قېتىم)گە يەتتى. قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش بويىچە ئەدەبىيات - سەنئەت ئويىنى 500 مەيدان (قېتىم) قويۇلدى، 834 قېتىم قانۇنچىلىق دەرسى ئۆتۈلدى، تەربىيە ئالغان ئامما 93 مىلك ئادەم (قېتىم)گە يەتتى.

1987 — 1988 - يىللىرى ژىلايەت بويىچە ئورگان، ئىدارىلەردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش بىلىملىرى بويىچە ئىمتىھان ئېلىندى، لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى %98تىن يۇقىرى بولدى. 1989 - يىل 8 - ئايدا يەكەن ناھىيىسى قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش ژەرپىسىنى باشلامچى بولۇپ تاماملاپ، ژىلايەتلىك قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئۆتۈپ لايىقەتلىك بولدى. شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى يەكەن ناھىيىسىدە شىنجاڭ بويىچە دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، يەكەن ناھىيىسىنىڭ قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈردى ۋە تەقدىرلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ژىلايەتلىك قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى باشقا ناھىيە (شەھەر)لەرنىڭ قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ژىلايەت بويىچە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوبيېكتى قىلغان 1 مىليون 749 مىلك 856 ئادەم ئىچىدە «12 قانۇن ، بىر نىزام» ئۆگىنىپ بولغانلار 1 مىليون 586 مىلك 343 بولۇپ، %81نى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ژىلايەت - شى دەرىجىلىك كادىر 21 بولۇپ، ھەممىسى لايىقەتلىك بولدى؛ ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك كادىر 598 بولۇپ، 546 كادىر لايىقەتلىك بولدى؛ يېزا (بۆلۈم) دەرىجىلىك كادىر 4892 بولۇپ، 4037 كادىر لايىقەتلىك بولدى؛ ئادەتتىكى كادىر 49 مىلك 31 بولۇپ، 37 مىلك 810 كادىر لايىقەتلىك بولدى؛ ئىشچى 53 مىلك 313 بولۇپ، ھەممىسى لايىقەتلىك بولدى؛ دېھقان 945 مىلك 968 بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 790 مىلك 841، بۇ %84نى ئىگىلىدى؛ چارۋىچى 11 مىلك 90 بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 6084، بۇ %54نى ئىگىلىدى؛ شەھەر- بازار ئاھالىسى 65 مىلك 494 بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 64 مىلك 981، بۇ %99نى ئىگىلىدى؛ يەككە تىجارەتچى 30 مىلك 798 بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 29 مىلك 873، بۇ %97نى ئىگىلىدى؛ ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 2539 بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 2340، بۇ %94نى ئىگىلىدى؛ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 395 مىلك 76 بولۇپ، دۆلەت ماۋارىپ كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ھەممىسى قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسىگە قاتناشتى؛ دىنىي زات 30 مىلك 711 بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 29 مىلك 23، بۇ %94 ئىگىلىدى؛ باشقىلار 160 مىلك 225 بولۇپ، ھەممىسى ئۆگىنىشكە قاتناشتى.

§4 . ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش، نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش

1. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش

1951 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدىكى مۇددەتلىك 2 يىللىق قاماق جازاسىدىن يۇقىرى كېسىلگەن جىنايەتچى 560، يەكەن ژىلايىتىدىكى مۇددەتلىك 2 يىللىق قاماق جازاسىدىن يۇقىرى كېسىلگەن جىنايەتچى 410 ئىدى،

مۇددەتلىك 2 يىللىق قاماق جازاسىدىن تۆۋەن كېسىلگەن جىنايەتچىلەرنى ناھىيىلەر ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە تەشكىللىدى، ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرى بۇ جىنايەتچىلەرنى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش چوڭ ئەترەتلىرىگە مەركەزلەشتۈرۈپ باشقۇردى ۋە سىياسىي ئىدىيىۋى تەربىيە ئېلىپ باردى.

1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە 5687 جىنايەتچى بار ئىدى، 1958 - يىلى 6334كە يەتتى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرى 10 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسىدىن يۇقىرى كېسىلگەن جىنايەتچىلەرنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قەشقەر 2 - تۈرمىسىگە مەركەزلەشتۈردى؛ 10 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسىدىن تۆۋەن كېسىلگەن جىنايەتچىلەرنى پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە قالغۇچ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانىغا مەركەزلەشتۈردى؛ ئايال جىنايەتچىلەر پەيلۇ مەيدانىغا مەركەزلەشتۈرۈلدى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرى «ئۆزگەرتىش بىرىنچى، ئىشلەپچىقىرىش ئىككىنچى» دېگەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، جىنايەتچىلەرنى ھەربىيلەشتۈرۈپ باشقۇردى. جىنايەتچىلەر ئەتىگەندە گىمناستىكىغا چىقىش، كۈندۈزى ئىشلەش، يېغىن ئېچىش، ئۆگىنىش توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقاردى. تۈرمىنىڭ بەلگىلىمىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىش، كادىرلارنىڭ باشقۇرۇشىغا بويسۇنۇش، ئاكتىپ ئەمگەك قىلىشنى تەلەپ قىلىپ، بارلىق ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، تۈرمە ئىچىنىڭ تەرتىپى ۋە مۇقىملىقىنى ساقلاپ، ئىشلەپچىقىرىش، تۈرمۇش، تەربىيىلەش ئىشلىرىنىڭ نورمال ئېلىپ بېرىلىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلدى.

1983 - يىل 8 - ئايدا جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى قانات يايدۇرۇلغاندىن كېيىن، جىنايەتچىلەر كۆپەيدى، شۇ يىلى جىنايەتچى 4382گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئېر جىنايەتچى 4298، ئايال جىنايەتچى 84؛ ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى 94، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى 4288، ئۆسمۈر جىنايەتچى 54. 1984 - يىلى جىنايەتچى كۆپەيىپ 6522گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 2224 جىنايەتچى بېيجىڭ، لياۋنىڭ قاتارلىق جايلاردىن قەشقەر ۋىلايىتىگە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە ئەۋەتىلگەن. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانلىرى تەربىيىلەش، ئۆزگەرتىشنى گەۋدىلىك تۇتۇپ، مەيدان، تۈرمە بەلگىلىمىسى تەربىيىسى ۋە قانۇنچىلىق تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇپ، ئىنتىزامنى چىڭىتىپ، «تۈرمە زومىگىرى»، «چوڭاملار» نىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە ۋاقتىدا زەربە بېرىپ، جىنايەتچىلەرنى غەمدىن خالاس قىلىپ، قارشىلىشىش كەيپىياتىنى پەسەيتىپ، ئۆزگىرىپ ياخشى ئادەم بولۇشىغا بولغان ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزۇپ، ئىدىيىۋى ئۆزگىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئۆزگىرىش جەريانىدا قولغا كەلتۈرگەن مۇۋەپپەقىيەتلەرنى مۇستەھكەملىدى. جىنايەتچىلەر قېچىش ھادىسىسى يۈز بېرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئىجتىمائىي بىخەتەرلىكنى قوغداش ئۈچۈن، 3 ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى ۋە ئەتراپتىكى يەكەن، مەكىت، مارالبېشى، يوپۇغا، پەيزاتتىن ئىبارەت 5 ناھىيە ساقچى بىلەن خەلق بىرلەشمە مۇداپىئە تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ، مۇناسىپ خىزمەت ئاپپاراتى تەسىس قىلىنىپ، بىرلەشمە مۇداپىئە خىزمىتى جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۇرغۇزۇش خىزمىتىنىڭ دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى، ئەھۋاللار ۋاقتىدا يەتكۈزۈلۈپ، تەدبىرلەر مۇھاكىمە قىلىنىپ، جىنايەتچىلەرنىڭ قېچىش ھادىسىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە توسۇش خىزمىتى دەل جايىدا ئەملىيلەشتۈرۈلدى.

1985 - يىلى 6227 جىنايەتچى بولۇپ، قانۇنچىلىق تەربىيىسى ۋە سىياسىي ھۇجۇم ئارقىلىق، 607 جىنايەتچى قوشۇمچە جىنايىتىنى تاپشۇردى، شىكايەت ۋە پاش قىلىنغان دېلو 1063كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە زور دېلو 51. جىنايەتچىلەرنىڭ جىنايىتىگە توۋا قىلىش ئىپادىسى ۋە تۆھپە كۆرسىتىش ئەھۋالىغا ئاساسەن، 2 جىنايەتچى قانۇن بويىچە قويۇپ بېرىلدى، 898 جىنايەتچىنىڭ جازاسى يېنىكلىتىلدى. جازا مۇددىتى توشۇپ قويۇپ بېرىلگەنلەرگە قارىتا ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا مەلۇم بولۇشچە، 95%تىن كۆپرەك جىنايەتچى يامان يولدىن يېنىپ، ياخشى ئادەم بولۇپ، جىنايىتىگە توۋا قىلىپ يېڭىچە ئادەم بولۇپ، ئۆز ئەمگىكىگە تايىنىپ تۇرمۇشىنى قامدايدىغان ئەمگەكچىگە ئايلانغان. 1986 - يىلى مەيدان (ئورۇن) لاردىن

16% جىنايەتچىنىڭ جازاسى يېنىكلىتىلگەن، 17.9% جىنايەتچى تۇھپە كۆرسىتىپ تەقدىرلەنگەن، جىنايەتچىلەرنىڭ قېچىپ كېتىش نىسبىتى 1985 - يىلدىكىدىن 25% ئازايدىغان؛ تۈرمە ئىچىدە دېلو يۈز بېرىش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىگەن، زور دېلولارنىڭ پاش قىلىنىش نىسبىتى 100%كە يەتكەن، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلگەن جىنايەتچىلەرنىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈش ۋەزىيىتى كۆچلۈك تىزگىنلەنگەن. سىياسىي ئىدىيىۋى تەربىيە جەھەتتە، ئومۇمىيۈزلۈك «ئۈچ دەرس» (يەنى قانۇنچىلىق، كىشىلىك قاراش، تۆت بولۇش» دەرسى) تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، 97% جىنايەتچى تەربىيىگە ئىگە بولدى، بۇ مۇتلەق كۆپ ساندىكى جىنايەتچىلەرنىڭ ئىدىيىدە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىشى، جىنايىتىنى تونۇپ قانۇنغا رېئايە قىلىشى، ئۆزگىرىشىنى تېزلەتكەن جىنايەتچىلەر ئەمگەك ئارقىلىق قەلبىنى پاكلىدى. مەيدان (ئورۇن)لار قانۇن ۋە پېزىتسىيە ساۋاتى يوق جىنايەتچىلەرگە قارىتا جازا مۇددىتى توشقاندىن كېيىنكى ئىستىقبال تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەدەنىيەت ئۆگىنىش سىنىپلىرىنى ئاچتى، 75% جىنايەتچى مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە قاتناشتى، 1000دىن ئارتۇق جىنايەتچى ساۋات چىقاردى.

1988 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تۈرمىدىكى جىنايەتچى 4965كە، 1989 - يىل 5147گە يەتتى. 1990- يىلى تۈرمىدىكى جىنايەتچى 5117 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېر 5020، ئايال 97، ئەكسىلئىنقىلابچى جىنايەتچى 29، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى 5088، ئۆسمۈر جىنايەتچى 60. ھەر دەرىجىلىك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورگانلىرى سىياسىي - ئىدىيىۋى تەربىيىنى كۈچەيتىپ، جىنايەتچىلەرنىڭ 1989 - يىلى ياز ۋە كۈزدە يۈز بەرگەن توپىلاڭ ۋە بىيجىڭدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭغا بولغان تونۇشىنى نۇقتىلىق ھەل قىلىپ، بەرگەن توپىلاڭ ۋە بىيجىڭدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭغا بولغان تونۇشىنى نۇقتىلىق ھەل قىلىپ، جىنايەتچىلەرنىڭ ئىرادىسىنى چىڭىتتى ھەمدە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلار، جىنايەتچىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە جازا مۇددىتى توشۇپ قويۇپ بېرىلگەنلەرنى تۈرمىگە كېلىپ دوكلات بېرىشكە تەكلىپ قىلدى، جىنايەتچىلەرنى تۈرمىدىن چىقىپ جەمئىيەتتىن ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا تەشكىللىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە سىياسىي ھۇجۇم پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، تۈرمە ئىچىدە قايتا جىنايەت ئۆتكۈزۈش ھەرىكىتىگە قانۇن بويىچە زەربە بېرىپ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان جىنايەتچىلەرگە ئالدىن تەييارلىق كۆردى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرى «ئىقتىساسلىقلارنى تەربىيىلەش مەكتىپى» قۇرۇپ، مەدەنىيەت كۆرسى، تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش كۆرسى، ئىش ئورنىدا تەربىيىلەش كۆرسى ئاچتى. كۆپ ساندىكى جىنايەتچى ئالىي ماۋارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئىمتىھانىغا قاتناشتى.

2. ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش

1958 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغان 503 جىنايەتچى قەشقەر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ئىش ئورنىدا ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەندى. 1959 - يىلى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلار پەيزاۋات شىنشىڭ 2 - دېھقانچىلىق مەيدانىغا يۆتكەلدى. 1962- يىل 4 - ئايدا يەنە مارالبېشى قاراقىلچىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا يۆتكەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگۈچىلەرنىڭ ئازىيىشىغا ئەگىشىپ، قاراقىلچىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا بىرلا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئوتتۇرا ئەترىتى ساقلاپ قېلىندى.

1983 - يىل 8 - ئايدا جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى باشلانغاندىن بۇيان، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگۈچىلەر ئىلگىرىكىدىن كۆپەيدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە خانئۆي ئورمانچىلىق مەيدانىدا ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى قۇرۇشنى قارار قىلدى. شۇ يىلى 10 - ئايدا ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى قۇرۇلۇپ ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگۈچىلەرنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. قاراقىلچىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدىكى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلارنىڭ ھەممىسى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى قوبۇل قىلىنغان ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگۈچىلەرگە قارىتا قاتتىق باشقۇرۇش، نورمال باشقۇرۇش، كەڭ - ئازادە باشقۇرۇش، باشقۇرۇش دەرىجىسىنى قەرەللىك ئاھالاش تۈزۈمى، جىنايەتچىلەرنىڭ تۈرمۇشىنى باشقۇرۇش يېرىم ھەربىي تۈزۈم بويىچە باشقۇرۇشنى يولغا قويىدى. ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغانلارغا سىياسەت، قانۇن، ۋەزىيەت، كىشىلىك قاراش، كومموننىزملىق غايە تەربىيىسى ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ بارىدى. تەربىيە ئارقىلىق 1985 - يىلى 159 تەربىيىلەنگۈچى چوڭ - كىچىك 30 دېلونى ئاشكارىلىدى ۋە پاش قىلدى. بىر قىسىم تەربىيىلەنگۈچىلەرنىڭ مەلۇماتى تۆۋەن بولۇش ئەھۋالىغا قارىتا، ساۋات چىقىرىش سىنىپىدىن بىرى، باشلانغۇچ سىنىپىدىن بىرى، تولۇقسىز سىنىپىدىن 2سى ئېچىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە دائىملىق تەربىيە كۇرسى ئېچىلىپ، تەربىيىلەنگۈچىلەرگە ئېتىز - ئېرىق مەشغۇلاتى، باغ - ئورمان پەرۋىشى، چارۋىچىلىق، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش قاتارلىقلارغا دائىر تېخنىكىلار ئۆگىتىلدى.

ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنى تەربىيىلەنگۈچىلەرنى تەشكىللەپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، بېلىقچىلىق ۋە باغ - ئورمان ئىشلەپچىقىرىشى، ئاشلىق، زىرائەت تېرىش، بېدە، يەم - خەشەك ئۆستۈرۈش، پادا بېقىش، ئورمان بەرپا قىلىش قاتارلىق ئەمگەكلەرگە قاتناشتۇردى؛ ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تەربىيىلەنگۈچىلەرنى جەمئىيەتكە يوزلىنىشكە تەشكىللەپ، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش، رېمونتچىلىق، يول ياساش، تىرانسپورت قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى مۇلازىمەت ئەمگىكى ۋە ئاممىنىڭ ئېلىسپىت، رادىئو، سائەتلىرىنى رېمونت قىلىپ بېرىش، كوچىلاردىكى ئەخلەتلەرنى تازىلاش قاتارلىق تۇرمۇش مۇلازىملىقى خىزمىتىگە قاتناشتۇردى. ئىپادىسى ياخشى بولغانلارنىڭ ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىش مۇددىتىمۇددەتتىن بۇرۇن بىكار قىلىندى. 1985 - يىلى ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىدىغان 15 جىنايەتچى مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇپ بېرىلدى، 18 جىنايەتچى مۇكاپاتلاندى ۋە تەقدىرلەندى. تەربىيىلەنگۈچىلەر قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، پرىنسىپ جەھەتتىن ئەسلىدىكى ئورنىغا قايتۇرۇلۇپ مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ئىدارىدىن رويخەتتىن ئۆچۈرۈۋېتىلگەنلەر مەھەللە ئىش باشقارمىلاردا تىزىمغا ئالدۇرۇپ ئىشقا ئورۇنلاشتى ياكى يەككە - خۇسۇسىي ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللاندى.

3. تۈرمە - سولاقخانا

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدىن 3ى، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش ئورنىدىن بىرى ۋە ئۆسمۇر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش ئورنىدىن بىرى بار بولدى.

1) پەيلۇ تۈرمىسى — شەرقتە مەكىت ناھىيىسىنىڭ شېھىتدۆڭ يېزىسى بىلەن قوشنا، جەنۇبتا يەكەن ناھىيىسىنىڭ خاڭدى يېزىسىغا تۇتىشىدۇ، غەربتە يوپۇغا ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، شىمالدا مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ئاۋات بازىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 17 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 3.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 53 كۋادرات كىلومېتىر، قەشقەر شەھىرىگە 180 كىلومېتىر كېلىدۇ.

1956 - يىل 6 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى قۇرۇلدى. مەكىت ناھىيىسى بىلەن يەكەن ناھىيىسى تۇتىشىدىغان جاي - پەيلۇ رايونىدا بولغاچقا بۇ مەيدان «پەيلۇ مەيدان» دەپ ئاتالدى، مەمۇرىي تەۋەلىكى مەكىت ناھىيىسىدە. 1983 - يىل 8- ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ باشقۇرۇشىدىن ئەدلىيە نازارىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ۋاكالىتەن باشقۇردى. 1990 - يىلى پەيلۇ تۈرمىسىدە سىياسىي باشقارما، ئىشخانا، ئىنتىزام تەكشۈرۈپ گۇرۇپپىسى، تۈرمە تەپتىشلىكى ئىشخانىسى، باشقۇرۇش تەربىيىلەش بۆلۈمى، ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، تەمىنلەش - سېتىش بۆلۈمى، ئاساسىي قۇرۇلۇش ئىشخانىسى،

ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، تەۋەلىكىدە 5 چوڭ ئەترەت، 16 ئوتتۇرا ئەترەت ۋە مىخانىك مۇلازىمەت ئەترىتى، شۇنداقلا بىۋاستە قاراشلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلار ئەترىتى، بېلىقچىلىق ئەترىتى، چارۋىچىلىق تەجرىبە پونكىتى، نەسىللىك چارۋا فېرمىسى، ئورمانچىلىق ئەترىتى تەسىس قىلىنغان. 1989-يىلى 499 باشقۇرغۇچى، تەربىيلىگۈچى، 562 ئىشچى، 194 دەم ئېلىشقا ۋە پېنسىيەگە چىققان ئىشچى-خىزمەتچى بار بولدى. 1953 — 1990 - يىلغىچە پەيلۇ تۇرمىسىگە 110 مىلك 223 جىنايەتچى قامالدى؛ ئۇنىڭدىن باشقا دېھقانچىلىق مەيدانىدا تىببىي مۇلازىمەت ئورنى، پەرزەنتلەر مەكتىپى بار.

2) قاراقىلچىن تۇرمىسى بۇ تۇرمە 1958 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، پەيزاۋات يېڭى ھايات دېھقانچىلىق مەيدانىدىن ئۆزگەرتىلگەن. شەرقتە مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ئاناركۆل يېزىسى بىلەن قوشنا، غەربتە پەيزاۋات ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، جەنۇب تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقىغا تۇتىشىدۇ، شىمالى دۆلەت يولى 314 - لىنىيىسىگە يېقىن، ئومۇمىي يەر مەيدانى 18 مىلك مو، قەشقەر شەھىرىگە 260 كىلومېتىر كېلىدۇ.

1990 - يىلى 228 كادىر ساقچى، 242 ئىشچى بار بولدى. 1958 — 1990 - يىلغىچە 4383 جىنايەتچى قامالدى، جازا مۇددىتى توشۇپ قويۇپ بېرىلگەنلەر 1323، شەرتلىك قويۇپ بېرىلگەنلەر 73، جازاسى يېنىكلىتىلگەنلەر 1705، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەنگەنلەر 855، تەربىيەلەش بىكار قىلىنغانلار 512.

3) قالغۇچ مەيدان تۇرمىسى بۇ تۇرمە 1956 - يىل 5 - ئايدا قۇرۇلغان، شەرقى ۋە شەرقىي جەنۇبى تەرىپى تارىم ئويمانلىقى بىلەن، شەرقىي شىمالى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ يېڭىئاۋات يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربىي جەنۇبى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ باتۇق كەنتى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. قەشقەر شەھىرىگە 93 كىلومېتىر كېلىدۇ. 1990 - يىلى ئىچكى قىسىمدا باشقۇرۇش تەربىيەلەش، ئىشلەپچىقىرىش، مالىيە تەمىنلەش - سېتىش، سىياسىي باشقارما، ئىشخانا بولۇپ 6 بۆلۈم - ئىشخانا قۇرۇلدى، قارىمىقىدا 1 -، 2-، 3 -، 4 - ئەترەت، قوشۇمچە كەسىپ ئەترىتى، مىخانىك مۇلازىمەت ئەترىتى، نەسىللىك چارۋا ئەترىتى قاتارلىق 7 ئەترەت ۋە تىببىي مۇلازىمەت ئورنى، مال دوختۇرلۇق ئورنى، مېھمان كۆتۈش ئورنى ۋە پەرزەنتلەر باشلانغۇچ مەكتىپى تەسىس قىلىنغان. 1956 — 1990 - يىلغىچە 28 مىلك 921 جىنايەتچى قامالدى.

4) قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەش - باشقۇرۇش ئورنى بۇ ئورۇن قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى خانئۆي ئورمانچىلىق مەيدانىدا بولۇپ، 1983 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلغان. 47 شتات بېكىتىلگەن. ئىچكى قىسىمدا ئىشخانا، تەربىيەلەش باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى، تىببىي مۇلازىمەت ئۆيى ۋە 2 ئوتتۇرا ئەترەت بار.

5) قەشقەر ئۆسمۈر جىنايەتچىلەرنى باشقۇرۇش تەربىيەلەش ئورنى بۇ ئورۇن 1958 - يىل 1 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ سەمەن يېزىسىغا قاراشلىق تۇغ كەنتىگە جايلاشقان. قەشقەر شەھىرىگە 7 كىلومېتىر كېلىدۇ. 1986 - يىلى 30 شتات بېكىتىلگەن. ئىچكى قىسىمدا يېتەكچىلىك بۆلۈمچىسى، تەرگەۋ بۆلۈمچىسى، مالىيە بۆلۈمچىسى، ئىشخانا ۋە تىببىي مۇلازىمەت ئورنى تەسىس قىلىنغان. 1990 - يىلى قاماقتىكى ئۆسمۈر جىنايەتچى 60.

4. ئىشلەپچىقىرىش

50 - يىللاردا ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرى ئاساسلىقى بوزىەر ئېچىش، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى بىلەن شۇغۇللاندى. پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 1953 - يىلى 620 مو بوزىەر ئېچىپ، 100 مىلك كىلوگرامدىن ئارتۇق ئاشلىق، 32 مىلك كىلوگرام پاختا ئىشلەپچىقاردى. 1955 - يىلى 900 مو بوزىەر ئېچىپ، 72 مىلك كىلوگرام ئاشلىق، 99 مىلك كىلوگرام پاختا ئىشلەپچىقاردى. 1954 — 1956-يىلغىچە پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى سۇ ساقلاش مىقدارى 25 مىليون كۇب مېتىردىن ئاشىدىغان ئىگەرچى سۇ

ئامبىرىنى ياسىدى. 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ئۆزلەشتۈرگەن بوز يەر 11 مىڭ 223 مو بولۇپ، 10 مىڭ 632 تونىنا ئاشلىق، 663.8 تونىنا پاختا ئىشلەپچىقاردى. 1958 - يىلى غول ئۆستەڭدىن 78نى چاپتى، 580 مىڭ كۇب مېتىر توپا قازدى.

60 - يىللاردا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرى داۋاملىق بوزيەر ئېچىپ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردى. پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 1960 - يىلى 3097 مو بوزيەر ئاچتى. 1965 - يىلى 4025 مو، 1967 - يىلى 6662 مو، 1969 - يىلى 3200 مو بوزيەر ئاچتى. 1964 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى غول ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى چوڭ ئەترىتى قۇرۇپ، 52 كىلومېتىر ئۆستەڭ چېپىپ، 150 مىليون كۇب مېتىر توپا- تاش قېزىپ، سىغىمى 300 مىڭ كۇب مېتىردىن ئاشىدىغان سۇ ئامبىرىدىن بىرنى ياسىدى. قاراقىلچىن دېھقانچىلىق مەيدانى 1962 — 1964 - يىلغىچە 47 مىليون كۇب مېتىر سۇ سىغدۇرغان بوڭكۆل سۇ ئامبىرىنى ياسىدى. 117 مىڭ مو بوزيەر ئاچتى، پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 1960 - يىلى 270 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 209 مىڭ كىلوگرام پاختا ئىشلەپ چىقاردى. بەرپا قىلغان ئورمان كۆلىمى 235 موغا، چارۋا 4889 تۇياقتا يەتتى. 1969 - يىلى 205 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 58 مىڭ كىلوگرام پاختا، 5686 كىلوگرام ياغلىق دان ئىشلەپچىقاردى. چارۋا 7811 تۇياقتا يەتتى. قاراقىلچىن دېھقانچىلىق مەيدانى 1969 - يىلى 530 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىپ، ئوزۇقلۇق ئاشلىق جەھەتتە ئۆزىنى - ئۆزى قامداشنى ئىشقا ئاشۇردى.

70 - يىللاردا ۋىلايەتتىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى يۇكسەلدى. پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 1970 - يىلى 2 مىليون 875 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 67 مىڭ كىلوگرام پاختا، 9082 كىلوگرام ياغلىق دان ئىشلەپچىقاردى. 193 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلدى. 1975- يىلى 3 مىليون 119 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 68 مىڭ كىلوگرام پاختا، 1381 كىلوگرام ياغلىق دان ئىشلەپچىقاردى. 395.98 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلدى. چارۋا 14 مىڭ 581 تۇياقتا، ئېلىنغان پايدا 140 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1979 - يىلى 3 مىليون 600 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 160 مىڭ كىلوگرام پاختا، 3483 كىلوگرام ياغلىق دان ئىشلەپچىقاردى. چارۋا 16 مىڭ 752 تۇياقتا يەتتى.

80 - يىللاردا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى يەنمۇ يۇكسەلدى. ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرى (ئورۇن) ئۆزگەرتىشنى كۈچەيتىپ، ئىلمىي باشقۇرۇپ، كەلكۈن، قۇرغاقچىلىق، بوران قاتارلىق ئېغىر تەبىئىي ئاپەتلەر ئۈستىدىن غالىپ كېلىپ، يېزا ئىگىلىكى، سانائەت، قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشىدا ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. 1986 - يىلى 5 مىليون 670 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 818 مىڭ كىلوگرام پاختا ئىشلەپچىقاردى. قوتاندىكى چارۋا 2165 تۇياقتا، ئۆي قۇشى 4600گە يەتتى، كۆكتات مېۋە - چېۋىدە ئۆزىنى قامداپ ئېشىنىدىغان بولدى. 1990 - يىلى پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى 4 مىليون 934 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 321 مىڭ كىلوگرام پاختا، 907.78 تونىنا مېۋە - چېۋە ئىشلەپچىقاردى. 177 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلدى. قوتاندىكى چارۋا 17 مىڭ 172 تۇياقتا يەتتى؛ قاراقىلچىن دېھقانچىلىق مەيدانى 1 مىليون 250 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق ئىشلەپچىقاردى، قوتاندىكى چارۋا 5900 تۇياقتا يەتتى؛ قالغۇچ دېھقانچىلىق مەيدانى 841 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق، 80 مىڭ كىلوگرام پاختا ئىشلەپچىقاردى، قوتاندىكى چارۋا 4809 تۇياقتا، مېۋە - چېۋە 75 مىڭ كىلوگرامغا، بەرپا قىلىنغان ئورمان 60 موغا يەتتى.

ئوتتۇرىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

ئوتتۇزىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

قەشقەر ۋىلايىتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي چېتىگە، پامىر ئېگىزلىكى ۋە قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شەرقىي ئېتىكىگە يەنى يېپەك يولىنىڭ جەنۇبىي تارمىقى بىلەن شىمالىي تارمىقى تۇتاشقان يەرگە جايلاشقان، ئۇ جۇڭگونىڭ غەربىتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا بىلەن ئالاقىلىشىشىدىكى دەرۋازىسى بولۇپ، ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇھىم. تارىختا بۇ زېمىندا سۇلى، ساكارائول، سارىقۇل، جوجۇف، قاراخانىيلار سۇلالىسى، ئىبابەكرى ھاكىمىيىتى (قەشقەر پادىشاھلىقى)، ياركەنت خانلىقى قاتارلىق يەرلىك ھاكىمىيەتلەر قۇرۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيا قوقەنت خانلىقى شۇنداقلا چەتكە قاچقان خوجىلارنىڭ تىرىلگەن كۈچلىرى بۇ زېمىنغا كۆپ قېتىم ئۇسۇپ كىرگەن. مەركىزىي سۇلالىلەر بولۇپمۇ خەن، تاڭ، چىڭ سۇلالىرى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى، چېگرا رايونىنى قوغداش ئۈچۈن بۇ جايدا قورغان قۇرۇپ مۇداپىئە كۈرگەن. ھەر مىللەت خەلقى ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تالاي قېتىم قوزغىلاڭ قىلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئالىي ھەربىي قوماندانلىق ئورگىنى مۇشۇ يەردە تەسىس قىلىنىپ، دۆلەت مۇداپىئە ۋە چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى تۇرغۇزۇلدى. چېگرا مۇداپىئە قۇرۇلۇشى، زاپاس كۈچ قۇرۇلۇشى كۈنسايىن كۈچەيدى، ئارمىيە بىلەن ھۆكۈمەت، ئارمىيە بىلەن خەلق مۇناسىۋىتى قويۇقلاشتى، ھەر مىللەت ئارمىيە - خەلق بىر نىيەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، ۋىلايەتنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە مۇقىملىقى ئۈچۈن غايەت زور تۆھپە قوشتى.

I باب

ئاپپارات، تۇرۇشلۇق قوشۇن

§ 1. مىنگودىن ئىلگىرىكى ئاپپارات ۋە تۇرۇشلۇق قوشۇن

1. شەرقىي خەن ۋە غەربىي خەن دەۋرىدىكى تۇرۇشلۇق قوشۇن

ھازىرقى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى شەھەر دۆلەتلىرىنىڭ ئۆز قوشۇنى بار ئىدى، بەگلىكلەرنىڭ

يولباشچىلىرى ئادەتتىكى چاغلاردا ئىشلەپچىقىرىشنى ئۈيۇشتۇرسا، ئۇرۇش ۋاقتىدا لەشكەر تارتىپ، جەڭ قىلاتتى، پۈتۈن خەلق لەشكەر بولۇپ، دېھقانچىلىق بىلەنمۇ، لەشكىرى ئىشلار بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدىغان تۈزۈم يولغا قويۇلغانىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ساكارائول بەگلىكىدە 3049 خىل لەشكەر بولۇپ، بىر يارىدەمچى تارخان، بىردىن ئوڭ قول، سول قول سانغۇن، بىردىن ئوڭ قول، سول قول باش چەۋەنداز، 2 كاھىبەگ قويۇلغان. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جىيەنۇ 5 - يىلى (29 - يىلى) ساكارائول پادىشاھى كالۇ زىڭ غەربىي يۈرت باش كاھىبىگى بولغاندا، غەربىي يۈرتتىكى بەگلىكلەر تولاراق ئۇنىڭ كونترول‌لۇقىدا بولدى؛ سۇلى بەگلىكىدە 2000 خىل لەشكەر بىردىن بەگلىك تارخىنى، ئامانلىق ساقلاش تارخىنى، يارىدەمچى تارخان، كاھىبەگ، ئوڭ قول - سول قول سانغۇن، ئوڭ قول، سول قول باش چەۋەنداز تەسىس قىلىنىدى. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۇڭ جىيەن 2 - يىلى (127 - يىلى) سۇلى پادىشاھى چېن بى خەن سۇلالىسىغا باش كاھىبەگ بولدى. سارىقول بەگلىكىدە 2000 خىل لەشكەر بولۇپ، بىر تارخان، بىر كاھىبەگ قويۇلغان؛ ئىنەيلە بەگلىكىدە 350 خىل لەشكەر بار ئىدى، خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىن ژېي، جىن سۇلالىلىرىغىچە سۇلى بەگلىكىدە تۇرغان قوشۇن كۆپەيمەپ، 30 مىڭدىن ئاشتى.

2. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تۇرۇشلۇق قوشۇن

تاڭ سۇلالىسى بۇ زېمىندا سۇلى قورغىنى، سۇلى قوشۇنى، پامىر قورولى قاتارلىقلارنى تەسىس قىلدى. سۇلى قوشۇنى تەخمىنەن كەييۈەن يىللىرىدا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ چېگرا ساقلايدىغان ئالىي دەرىجىلىك تۇرۇشلۇق قوشۇن بىرلىكى ئىدى، ئۇ ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى ياكى ئەنشى تۇتۇق ھىراۋۇلىغا قارايتتى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ھەربىي قۇرۇلمىسى بويىچە قوشۇندا بىر باش سانغۇن، 2 ئورۇنباسار سانغۇن، 2 سوراقچى، 4 پاششاپ، 8 كەنجى قوماندان تەسىس قىلىنغانىدى.

سۇلى قورغىنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۈەن 22 - يىلى (648 - يىلى) دىن كېيىن تەسىس قىلىنغان بولۇپ، كىنگىت (كېيىنكى سۇياب)، ئۇدۇن، كۈسەنلەر بىلەن بىرلىكتە «ئەنشىدىكى تۆت قورغان» دەپ ئاتىلىپ، ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىگە ياكى ئەنشى تۇتۇق ھىراۋۇلىغا قارىدى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ھەربىي تۈزۈلمىسى بويىچە، باش ئەمەلدار باسقاۋۇل دەپ ئاتىلاتتى ھەمدە يانداش باسقاۋۇل ۋە لەشكەر مەھكىمىسى دورغىسى، ئوزۇق - تۈلۈك مەھكىمىسى دورغىسى، ھەربىي مەسلىھەتچى قاتارلىق قوشۇمچە ئەمەلدارلار تەسىس قىلىنغانىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدا باش بۇغ، يارىدەمچى باش بۇغ، يارىدەمچى سانغۇن قاتارلىقلار بار ئىدى، يەنە بىرنەچچە قارام قەبىلىلەر باش ئەلچى (ئۇنى ئاز سانلىق مىللەت قوشۇنىنىڭ باشلىقلىرى تەيىنلەيتتى) تەسىس قىلىنىدى، ئۇنىڭ 5000 كىشىلىك قوشۇنى، 500 ئېتى بار ئىدى، تازا كۈچەيگەن چاغدا قوشۇنى 10 مىڭدىن ئاشقانىدى.

3. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تۇرۇشلۇق قوشۇن

قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى باش ۋەزىرىنىڭ مۇسۇلمان ئەللىرى ئىشلىرى بويىچە مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) دىن كېيىن تەسىس قىلىنغانىدى. ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 شەھەرنىڭ ھەربىي مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇراتتى، يامۇلدا مۇھۇرخانا، مۇسۇلمانلار ئىشلىرى ئورنى، ھېساباتخانا قاتارلىق ئورۇنلار بار ئىدى ھەمدە ئاغلاقچى (ئىش بېجىرگۈچى) ئامبال تەسىس قىلىنغانىدى، ئۇ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق مۇداپىئە قىسىملىرى ۋە قاراۋۇلخانىلارنى، ھەربىيلەر بوزەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. چيەنلۇڭ 31 - يىلى (1766 - يىلى) مەسلىھەتچى ئامبال ئۇچتۇرپانغا كۆچۈپ، ئۇچتۇرپان مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپ ئاتالدى. چيەنلۇڭ 52 - يىلى (1787 - يىلى) قايتا قەشقەرگە كۆچۈپ كېلىپ، يەنىلا قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپ ئاتالدى. داۋگۇاڭ 11 - يىلى (1831 - يىلى) يەكەنگە

كۆچۈپ بېرىپ، يەكەن مەسلىھەتچى ئامبىلى دەپ ئاتالدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق قىسىملار خوشۇن قوشى، يېشىل قوش بولۇپ، نۆۋەت بىلەن ئالمىشىدىغان مۇداپىئە قىسىملىرى ئىدى، ئادەتتە 3 — 5 يىلدا بىر قېتىم ئالمىشاتتى.

چىيەنلۇڭ 45 - يىلى (1780 - يىلى) قەشقەردە تۇرۇشلۇق قوشۇن 2200 دىن ئاشتى، خوجىلار ئەۋلادلىرىنىڭ توپلىڭىنى تىنچىتىش ۋە ياقۇبېگنى قوغلاپ چىقىرىپ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىشتىن ئىبارەت چوڭ كۆلەملىك ئۇرۇش داۋامىدا، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى چىڭ قوشۇنىدىن نەچچە 10 مىڭ كىشى قەشقەر ۋىلايىتىگە كېلىپ توپلاڭنى تىنچىتتى.

قەشقەر ياساۋۇل بېگى. گۈاڭشۈ 12 - يىلى (1886 - يىلى) ئۇرۇمچى ياساۋۇل بېگى قەشقەرگە كۆچۈپ كېلىپ، قەشقەر ياساۋۇل بېگى دەپ ئاتالدى. ياساۋۇل خاس قوشى قەشقەر بېگى شەھەردە تۇراتتى. ياساۋۇل بېگى مەزكۇر كۆرەنى باشقۇرغاندىن تاشقىرى، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇراتتى، ھەرقايسى قورغانلارنى كونترول قىلاتتى. ئوتتۇرا، ئالدى، ئوڭ، سول 4 كۆرە تەسىس قىلىنىپ، ھەر كۆرەگە بىردىن مەسلىھەتچى سانغۇن، 7 دىن مۇھاپىزەتچى، مىڭبېشى، بوتۇك، تاشقى ھاسىلات يىغقۇچى بولۇپ 45 كىشى قويۇلغانىدى، بۇ كۆرەلەردىكى پىيادىلەر قوشۇنى 4 قوش (ئەمەلدار، چېرىك، پالۋانلار شۇنىڭ ئىچىدە بولۇپ، بۇ قوشۇندا 498 كىشى بىر قوش، 367 كىشى بىر تۇغ بولىدۇ)، ئاتلىق قوشۇن 7 تۇغ (ئەمەلدار، چېرىكلەر شۇنىڭ ئىچىدە، پەلۋانلار بۇنىڭ سىرتىدا) بولۇپ، بۇنىڭدا 250 كىشى بىر قوش، 126 كىشى بىر تۇغ بولىدۇ؛ شەھەر ساقلايدىغان كۆرەدە بىر ھۇجۇمچى، 10 مۇھاپىزەتچى، مىڭبېشى، بوتۇك، تاشقى ھاسىلات يىغقۇچى بار ئىدى، بۇ كۆرەدىكى پىيادىلەر قوشۇنى قوش، ئاتلىق قوشۇن بىر تۇغ (ياساۋۇل بەگكە قاراشلىق خاس خادىم شۇنىڭ ئىچىدە) بولۇپ، ئەمەلدار ۋە چېرىك 3563 كىشى ئىدى. ياساۋۇل خاس قوشى قەشقەر بېگى شەھەردە تۇراتتى، قالغان قىسىملار قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرى (ھازىرقى قەشقەر شەھىرى)، يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىق، ماراليېشى، خوتەن قاتارلىق جايلاردا تۇرغانىدى. بۇ يەرلەردە 2 ئورۇنباسار سانغۇن، 3 مەسلىھەتچى سانغۇن، 5 ھۇجۇمچى، 2 باش دۇئان، 15 مۇھاپىزەتچى، 15 مىڭبېشى، 55 بوتۇك، 35 تاشقى ھاسىلات يىغقۇچى تەسىس قىلىنغانىدى، پىيادىلەر قوشۇنى 9 قوش، بىر تۇغ، ئاتلىقلار قوشۇنى 16 تۇغ، قاراۋۇللۇق قىلىدىغان زەمبىرەكچىلەر بىر بەن بولۇپ، 6404 كىشى بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر مۇسۇلمان شەھىردە بىر ئورۇنباسار سانغۇن، بىردىن ئورۇنباسار دۇئانبېگى ۋە مۇھاپىزەتچى، يەنە 12 مىڭبېشى، بوتۇك، تاشقى ھاسىلات يىغقۇچى، 2 قوش كۆرە پىيادىلەر قوشۇنى، بىر تۇغ ئاتلىق قوشۇن تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 137 كىشىلىك ھۆكۈمەت قوشۇنى تۇرغۇزۇلغانىدى.

گۈاڭشۈ 22 - يىلى (1896 - يىلى) قەشقەر ياساۋۇل بېگىنىڭ ئەسكىرى 6397 بولۇپ، ياساۋۇل مەھكىمىسى (قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدا تۇراتتى) دە 3583 كىشىلىك قوشۇن بار ئىدى. گۈاڭشۈ 30 - يىلى (1904 - يىلى) قەشقەر ياساۋۇل بەگ مەھكىمىسىگە قاراشلىق ئاتلىق قوشۇن 14 تۇغ بولۇپ، بۇنىڭدىن قەشقەر يېڭىشەھەردە قەشقەر ياساۋۇل بەگكە قاراشلىق ئوتتۇرا كۆرەنىڭ ئوڭ، سول تۇغى، سول كۆرەنىڭ ئوڭ، سول تۇغى، ئالدىنقى كۆرەنىڭ ئوتتۇرا تۇغى، شەھەر ساقلاش كۆرەسىنىڭ ئوتتۇرا تۇغى بولۇپ، 378 كىشى بار ئىدى، مۇسۇلمان شەھىردە تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ يارەمچى كۆرەسىنىڭ ئوڭ، سول تۇغى بولۇپ، 108 كىشى بار ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەكەن، يېڭىسار، خوتەندە 5 تۇغ قوشۇن تۇراتتى.

گۈاڭشۈ 33 - يىلى (1907 - يىلى) يازدا شىنجاڭدا تەرتىپكە سېلىنىپ ئېشىپ قالغان كونا قوشۇن 5 يول چارلىغۇچى مۇداپىئە قوشۇنىغا ئۆزگەرتىلدى. ئالدىنقى يولدىكىسى قەشقەر ياساۋۇل بېگىگە خاس بولۇپ، ئۇنىڭدا 6 پىيادىلەر قوشى، 7 ئاتلىق قوش بار ئىدى، پىيادىلەر قوشىدا 301 دىن، ئاتلىق قوشتا 181 دىن 3073 ئادەم بار ئىدى. قەشقەر يېڭىشەھەردە پىيادىلەردىن 1 -، 2 - قوش تۇرغۇزۇلدى، ھەربىردە بىردىن ئەمەلدار، 233 لەشكەر بار ئىدى، بۇلار 3 قاراۋۇلخانىغا ئايرىلغان بولۇپ، ھەربىر قاراۋۇلخانىدا 6 دىن لاپاس

بار ئىدى. پىيادىلەر 3 - قوشىدا ئەمەلدار ۋە لەشكەرلەر بولۇپ 211 كىشى بار ئىدى، بۇ قوش 3 قاراۋۇلخانىغا ئايرىلغانىدى، ئوتتۇرا قاراۋۇلخانىدا 6 لاپاس، ئوك، سول قاراۋۇلخانىدا 5 تىن لاپاس بار ئىدى. ئاتلىقلار 1 - قوشىدا ئەمەلدار، لەشكەر بولۇپ 119 كىشى بار ئىدى، بۇ قوش 3 قاراۋۇلخانىغا ئايرىلغانىدى، ئوتتۇرا قاراۋۇلخانىدا 3 لاپاس، ئوك - سول قاراۋۇلخانىدا 2 دىن لاپاس بار ئىدى. ئاتلىقلار 2 - قوشى بۇلۇڭكۆل، مۇخمۇج، سۇبېشى، پەيزاۋات قاتارلىق جايلاردا تۇرغۇزۇلدى، ئەمەلدار، لەشكەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ قاراۋۇلخانىلارغا ئايرىلىش ئەھۋالى يۇقىرىدىكى بىلەن ئوخشاش بولدى.

قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرىدە تۇرغۇزۇلغان 4 - پىيادىلەر كۆرەسى مىڭبول ۋە قاراڭغۇ ئۆڭكۇرلۇك قاراۋۇلخانىلىرىدا تۇرغۇزۇلدى. ئەمەلدار، لەشكەر سانى ۋە قاراۋۇلخانىلارغا ئايرىلىش ئەھۋالى قەشقەر يېڭىشەھەردىكى 3 - پىيادىلەر قوشىغا ئوخشاش بولدى. ئاتلىقلار 3 - قوشى ئۇلۇغچات، چاقماق، تۆشۈكتاش، چىغان قاراۋۇلخانىلىرىدا تۇرغۇزۇلدى، ئەمەلدار، لەشكەرلەر ۋە قاراۋۇلخانىلارغا ئايرىلىش ئەھۋالى قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ئاتلىق 1 - قوشقا ئوخشاش بولدى.

§ 2 . مىنگو دەۋرىدىكى ئاپپارات، تۈرۈشلۇق قوشۇن

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى قەشقەردە يەنىلا ياساۋۇل بەگ تەسىس قىلىنىپ، قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرغۇزۇلدى، جياۋ داجۇ، ياڭ زەنشۇ، ياڭ دېشىڭ، ما فۇشىڭلار ياساۋۇل بەگ بولدى. مەھكىمىدە 2 ئورۇنباسار سانغۇن، 3 مەسلىھەتچى سانغۇن، 5 ھۆجۈمچى، 2 باش دۇان، 15 مۇھاپىزەتچى، 19 مىڭبېشى، 55 بوتۇك، 35 تاشقى ھاسىلات يىغقۇچى بار ئىدى. مىنگونىڭ 13 - يىلى (1924 - يىلى) ياساۋۇل بەگ ئەمەلدىن قالدى، ئۇنىڭغا قاراشلىق قىسىم مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) نىڭ بېشىدا قەشقەردە ئاتلىق ۋە پىيادە 7 يىڭ ئىدى، يىل ئاخىرىدا 3 باتالىئون ئەسكىرىي كۈچ قالدى، ئادەمى 1000 دىن ئاشتى، 2- يىلى كۆپىيىپ 4000 غا يەتتى، بۇلار بۇلۇنۇپ مۇسۇلمانلار شەھىرى ۋە يېڭىشەھەردە تۇردى. مىنگونىڭ 13- يىلى قەشقەردىكى چارلىغۇچى مۇداپىئە قىسمى 10 يىڭ بولۇپ، ئومۇمىي ئەسكىرىي كۈچى 1000 دىن ئاشتى. ئەسكىرىي كۈچىنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى مۇنداق ئىدى: مارالبېشىدا بىر يىڭ ھۆجۈمچى ئەسكەر؛ پەيزاۋاتتا بىر يىڭ مۇھاپىزەتچى ئاتلىق ئەسكەر؛ يېڭسارىدا مەسلىھەتچى سانغۇنغا قاراشلىق بىر يىڭ پىيادە ئەسكەر؛ يەكەندە يانداش مەھكىمىگە قاراشلىق بىر يىڭ پىيادە ئەسكەر، تاشقورغاندا بىر يىڭ مۇھاپىزەتچى پىيادە ئەسكەر تۇرغاندى. چارلىغۇچى مۇداپىئە يېڭىنىڭ ھەربىي تۈزۈلمىسى ئوخشاش ئەمەس ئىدى، ھەرقايسى تەرەپتىكى يىگىلارنىڭ ئادەمى 100 دىن 300 گىچە ئىدى.

قۇرۇقلۇق ئارمىيە بىر لۇي بولۇپ، لۇي باشلىقى ئې يىڭ ئىدى، ئۇنىڭغا 3 تۇەن قارايتتى.

يېڭى ئارمىيە (مۇسۇلمانلار قوشۇنى) دىن قەشقەردە 2 يىڭ پىيادە ئەسكەر تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، ھەر بىرىدە 500 دىن ئادەم بار ئىدى، ئاتلىق ئەسكەر 2 يىڭ بولۇپ، ھەر بىرىدە 120 دىن ئادەم بار ئىدى. تاشقورغاندا بىر پىيادىلەر يېڭى تۇرغۇزۇلغانىدى.

مىنگونىڭ 16 - يىلى (1927 - يىلى) دىن كېيىن خەلق ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ تۈزۈلمىسىگە ئاساسەن، شىنجاڭدىكى قىسىملار قايتىدىن 6 شى قىلىپ تەشكىل قىلىنىدى، ئې يىڭ شىسى قەشقەردە تۇرغۇزۇلدى. قەشقەردە تەرتىپكە سېلىنمىغان قىسىملاردىن مۇسۇلمانلار پىيادە ئەسكىرى 2 يىڭ بولۇپ، ھەربىرىدە 500 دىن، ئاتلىق ئەسكەر 2 يىڭ بولۇپ، ھەربىرىدە 120 دىن ئادەم بار ئىدى. شۇنداقلا بىرتۇتاش باشقۇرۇلمىغان

بىر يىلگە پىيادە، بىر يىلگە ئاتلىق ئەسكەر بولۇپ، 1800 دىن ئارتۇق ئادەم بار ئىدى؛ چارلىغۇچى مۇداپىئە قىسمىدىن پەيزاۋاتتا بىر ئاتلىق يىلگە، يەكەندە بىر پىيادىلەر يېگى، يېڭسارىدا بىر پىيادىلەر يېگى، تاشقورغاندا بىر ئاتلىق يىلگە بار ئىدى.

مىنگونىلگە 23 - يىلى (1934 - يىلى) 4 - ئايدا قەشقەر گارنىزون قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى، لېۋ بىلگە قوماندان بولدى، شتاتلىق ئەمەلدار ۋە ئۇنىلگە ياردەمچىلىرى 65، ئەسكەر - ئوفىتسېرلار 243، تۇرلۇك قورال - ياراغ 235 تال ئىدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق قىسىملاردىن قەشقەردە تۇرۇۋاتقىنى ئاتلىق 4 - تۈمەن بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىلگە ياردەمچىسى 45، ئەسكەر 543، مىلتىق 604 تال، پىلىمۇت 7 دانە ئىدى. تۈمەنجالگە يى چېڭبو بولۇپ، ما جۇڭيىڭنىلگە كونا قىسىملىرى ئىدى، ئەسكەرلەرنىلگە كۆپىنچىسى شەرقىي شىمالنىلگە پىدائىي جەڭچىلىرى ئىدى. ئاتلىق 5 - تۈمەندە ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىلگە ياردەمچىسى 45، ئەسكەر 365، مىلتىق 382 تال ئىدى، ئەسكەرلەرنىلگە كۆپىنچىسى يەرلىك خەنزۇلار ئىدى. ئاتلىق 9 - تۈمەندە ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىلگە ياردەمچىسى 40، ئەسكەر 63، مىلتىق 287 تال، پىلىمۇت 3 دانە بولۇپ، ئەسكەرلەرنىلگە كۆپىنچىسى شۇ يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت كىشىلىرى ئىدى. مارالبېشىدا تۇرۇۋاتقىنى ئاتلىق 6 - تۈمەن بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىلگە ياردەمچىسى 45، ئەسكەر 502، مىلتىق 512 تال ئىدى.

قۇرۇقلۇق ئارمىيە 6 - شىسىنىلگە شى شتابى قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرىدە بولۇپ، ئەسكىرى 1500 ئىدى، ئۇنىلگە %80 ى ئۇيغۇرلار بولۇپ، كۆپ قىسمى قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرىدە، ئاز بىر قىسمى يەكەندە تۇراتتى.

مىنگونىلگە 32 - يىلى (1943 - يىلى) قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىم ئاتلىق 12 - شى بولۇپ، شى شتابى ۋە 34 - تۈمەن بولۇپ، ئۇلاردا 870 تەك ئادەم بار ئىدى. ئاتلىق 2 - تۈمەندە 700 دەك ئادەم بار ئىدى. 12 - شىنىلگە يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 36 - تۈمەندە 660 تەك ئادەم بار ئىدى.

مىنگونىلگە 33 - يىلى (1944 - يىلى) قەشقەر، خوتەننى تىنچلاندۇرۇش رايونى قۇرۇلدى، مىنگونىلگە 35 - يىلى (1946 - يىلى) ئەتىيازدا يەنە قەشقەر مۇداپىئە رايونى قۇرۇلدى، ھەممىسگە شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئەگە يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار باش قوماندان بولدى. شۇ يىلى 42 - جۇنىلگە باش شتابى قەشقەرگە يۆتكىلىپ كېلىپ، قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرغۇزۇلدى، 2 - يىلى تەرتىپكە سېلىنغان 42 - شى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر مۇسۇلمانلار شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق قىسىم 9 - لۇي قىلىپ، يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق قىسىم 4 - لۇي قىلىپ تەرتىپكە سېلىندى، تاشقورغاندا مۇستەقىل چېگرا قاراۋۇلى چوڭ ئەترىتى، گۇما ناھىيىسىدە چېگرا قاراۋۇلى ئوتتۇرا ئەترىتى تەسىس قىلىندى.

قەشقەردە ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ، ئۇنىلگە قارىمىقىدىكى ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتى دۆلەت چېگرىسىنى ساقلاشقا قويۇلدى. ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىلگە شتاتىدا 3 ئوتتۇرا ئەترەت بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە 2 ئوتتۇرا ئەترەت بار ئىدى. ئوفىتسېر - ئەسكەرلەرنىلگە شتاتتىكى سانى 497 بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بارى 225 ئىدى. قورال - ياراغنىلگە شتاتتىكى سانى 425 تال مىلتىق، 9 دانە يېنىك پىلىمۇت، 9 دانە گىرانامیوت، 52 تاپانچا بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە 203 دانە مىلتىق بار ئىدى. ئالماشتۇرۇپ مىنىلىدىغان ئات 518 قىلىپ بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە 249 ئات بار ئىدى. قەشقەر ئامانلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىلگە باشلىقى دۇڭ شېنسىن، شتاب باشلىقى جاڭ جېنشىن بولۇپ، چوڭ ئەترەت شتابى ئۇلۇغچات ناھىيە بازىرىدا، 1 - ئوتتۇرا ئەترەت سىمخانىدا، 2 - ئوتتۇرا ئەترەت تورغاتتا تۇراتتى.

مىنگونىلگە 35 - يىلى (1946 - يىلى) يەكەن (10 - رايون) دا ئامانلىق ساقلاش ئوتتۇرا ئەترىتى تەسىس قىلىندى، ئەمەلىيەتتە 101 كىشى بولۇپ، ئۇلار مۇداپىئە ئىشلىرىنى ئۇستىگە ئالغانىدى.

3 §. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئاپپاراتلار، تۈرۈشلۇق قوشۇن

1. جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى

1950 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ھەربىي رايونى قۇرۇلۇپ (2 - ئارمىيە قوشۇمچە ئۆتكەن) شىنجاڭ ھەربىي رايونى تۈزۈلمىسى رەھبەرلىكىگە قاردى. 1951 - يىل 10 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئۇلكە دەرىجىلىك ھەربىي رايون تۈزۈلمىسى ئىجرا قىلىندى. ئورگاندا قوماندانلىق شتابى، سىياسىي بۆلۈم، كادىر باشقۇرۇش بۆلۈمى، ئارقا سەپ بۆلۈمى، ھەربىي قانۇن باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. قوماندانلىق شتابىدا ئۇرۇش قىلىش، خەۋەرلىشىش، ھەربىي ئىشلار، مۇھىم مەخپىيەتلىك، باشقۇرۇش، ھەربىي تەلىم - تەربىيە، ھەربىي قورال - ياراغ، خەلق قوراللىق ئىشلىرى، ھەربىي - مەمۇرىي ئىشلار، مېتېئورولوگىيە، قۇرۇلۇش، ئىشلەپچىقىرىش قاتارلىق بۆلۈم ۋە ئىشخانىلار تەسىس قىلىندى. سىياسىي بۆلۈمدە كاتىبات، تەشكىلات، تەشۋىقات، سىياسىي خىزمەت، قوغداش، مەدەنىيەت، ياشلار، بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار خىزمىتى بۆلۈمى قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىندى. ئارقا سەپ بۆلۈمدە كاتىبات، مالىيە، ھەربىي لاۋازىمەت، سەھىيە، مال دوختۇرلۇق، تراڭسپورت، گازارما، باشقۇرۇش بۆلۈملىرى ۋە سىياسىي باشقارما، پىلان تەكشۈرۈش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. ھەربىي رايون قارمىقىدا قەشقەر، يەكەن (كېيىن ئەمەلدىن قالدى)، ئاقسۇ، خوتەن، قىزىلسۇ ۋە شىزاڭ ئالى شۆبە ھەربىي رايونلىرى ھەمدە چېگرا مۇداپىئە، مۇداپىئە قىسىملىرى بار ئىدى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى كۆپ قېتىملىق تەرتىپكە سېلىش - تەڭشەش ئارقىلىق ئورگانلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بىرلەشتۈرۈپ، ئىخچاملاپ، بۆلۈمنى باشقارمىغا ئۆزگەرتتى. 1985- يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىرى 1987 - يىل 10 - ئايدا يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ھەربىي رايوندا قوماندانلىق شتابى، سىياسىي بۆلۈم، ئارقا سەپ بۆلۈمى، قوراللاندۇرۇش بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، بۆلۈم قارمىقىدا باشقارما تەسىس قىلىندى.

2. قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى

1950 - يىل 2 - ئايدا قۇرۇلدى، ۋەزىپىنى 2 - ئارمىيە 4 - شىسى قوشۇمچە ئۆتىدى، 2 - ئارمىيە ۋاكالىتەن باشقۇردى، كېيىن قەشقەر ھەربىي رايونى رەھبەرلىك قىلدى (قەشقەر ھەربىي رايونى كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا ئۆزگەردى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئەمەلدىن قالغان مەزگىلدە شىنجاڭ ھەربىي رايونى رەھبەرلىك قىلدى). 2 - يىلى 8 - ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنى 5 - ئارمىيە 13- شىسى قوشۇمچە باشقۇردى.

1953 - يىل 3 - ئايدا 13 - شى تايانچلارنى ئاجرىتىپ، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنى تەشكىللىدى. يەرلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرى تەشكىللەنگەندىن كېيىن، بىرلا ۋاقىتتا ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى شۆبە ھەربىي رايون پارتكومىنىڭ 1 - شۇجىلىقنى قوشۇمچە ئۆتىدى. 1986 - يىلى پەقەت 1 - شۇجىلىقنى قوشۇمچە ئۆتەپ، 1 - سىياسىي كومىسسارلىقنى قايتا ئۆتىمىدى. شۆبە ھەربىي رايونى ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ھەربىي ئىشلار خىزمىتى تارمىقى ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئەسكىرى ئىشلار ئاپپاراتى. ئۇ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي ئىشلار خىزمىتىگە، ئاساسلىقى خەلق ئەسكىرى، ھەربىي مەجبۇرىيەت، سەپەرۋەرلىك قاتارلىق خىزمەتلەرگە، مۇداپىئە ۋەزىپىسىگە

مەسئۇل بولدى، قاراشلىق قىسىملار ۋە ناھىيىلىك (شەھەرلىك) خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى.

شۆبە ھەربىي رايونى ئورگىنىدا شتاب، ھەربىي تەلىم - تەربىيە، تەشكىلات - سەپەرۋەرلىك، تەكشۈرۈش-ستاتىستىكا قىلىش، سىياسىي خىزمەت، كادىرلار، ئارقا سەپ مۇلازىمىتى قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىندى، شۆبە ھەربىي رايونى تاشقورغان، قاغىلىق، ئۇلۇغچات، ئاقچى، ئاقتۇ ناھىيىلىرىنىڭ چېگرا مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى شۇنداقلا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالدى. كېيىنكى يىلى 7 - ئايدا شۆبە ھەربىي رايونى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1962 - يىلنىڭ بېشىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى قۇرۇلدى. 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ئاساسىدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى قايتا تەشكىللەندى، ئۇنىڭغا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى قارايدىغان بولدى. شۆبە ھەربىي رايونى ئورگىنىدا قوماندانلىق شتابى، سىياسىي بۆلۈم، ئارقا سەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. قوماندانلىق شتابىدا شتاب، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى، باشقۇرۇش، ئاخبارات بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى؛ سىياسىي بۆلۈمدە تەشكىلات، تەشۋىقات، كادىرلار بۆلۈمى (1965 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى) تەسىس قىلىندى؛ ئارقا سەپ بۆلۈمدە تەمىنات، سەھىيە، ئۇرۇش مۇلازىمىتى بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى.

شۆبە ھەربىي رايونى ئورگىنى كۆپ قېتىملىق تەڭشەشنى باشتىن كەچۈردى، 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قوماندانلىق شتابىدا شتاب، خەۋەرلىشىش، ھەربىي ئىشلار، مۇھىم مەخپىيەتلىك، باشقۇرۇش، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلى بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى. 1970 - يىلى شتاب بۆلۈمى ئۇرۇش قىلىش ۋە ھەربىي تەلىم تەربىيە بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى بىلەن خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلى بۆلۈمى بىرلەشتۇرۇلۇپ ھەربىي ئىشلار سەپەرۋەرلىك بۆلۈمىگە (كېيىن يەنە ئايرىپ تەسىس قىلىنغان) قوشۇۋېتىلدى. سىياسىي بۆلۈمدە تەشكىلات، كادىرلار، تەشۋىقات، قوغداش بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى. ئارقا سەپ بۆلۈمدە ئۇرۇش مۇلازىمىتى، تەمىنات، قوراللاندۇرۇش، سەھىيە بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى. 1983 - يىلى قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى سىياسىي بۆلۈمدە ئالاقىلىشىش بۆلۈمى، كاتىبات بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، قوغداش بۆلۈمى ئالاقىلىشىش بۆلۈمى بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ قوغداش - ئاممىۋى مۇناسىۋەت بۆلۈمى قىلىندى. ئارقا سەپ بۆلۈمدە ھەربىي قورال - ياراغ، ئۇرۇش مۇلازىمىتى، گازارما، تەمىنات بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى. 1987 - يىل 3 - ئايدا شۆبە ھەربىي رايونى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1990 - يىل 11 - ئايدا قايتا قۇرۇلدى. قوماندانلىق شتابىدا ئۇرۇش قىلىش ۋە ھەربىي تەلىم تەربىيە بۆلۈمى، ھەربىي ئىشلار سەپەرۋەرلىك بۆلۈمى، باشقۇرۇش بۆلۈمى؛ سىياسىي بۆلۈمدە تەشكىلات - كادىرلار بۆلۈمى، تەشۋىقات - قوغداش بۆلۈمى؛ ئارقا سەپ بۆلۈمدە تەمىنات بۆلۈمى، ھەربىي قورال - ياراغ ترانسپورت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى؛ ئۈنىڭ قارمىقىدىكى قاغىلىق، تاشقورغان ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارايدىغان بولدى.

1950 — 1987 - يىلغىچە قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىدا ئىشلىگەن ئاساسلىق رەھبەرلەر

جەدۋەل: 30 — 1

ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
ۋۇ زىجي	خەنزۇ	قوماندان (قوشۇمچە)	1950.2 — 1951.8

مەمەتئىمىن ئىمىنوف	ئۇيغۇر	قوماندان (قوشۇمچە)	1951.8 — 1953.3
ئىمىنوف ھامۇت	ئۇيغۇر	قوماندان	1953.3 — 1953.12
شياۋ شېڭشۇ	خەنزۇ	قوماندان	1964.10 — 1969.10
دۇك شياڭسىن	خەنزۇ	قوماندان	1969.10 — 1970.6
سۇي رىرۇي	خەنزۇ	قوماندان	1971.6 — 1978.3
جۇ خۇڭېن	خەنزۇ	قوماندان	1978.3 — 1983.5
دۇمن شىكالك	خەنزۇ	قوماندان	1983.5 — 1987.3
زىلك گۇاڭمىن	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1950.2 — 1951.8
ما خۇڭشەن	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1951.8 — 1953.3
ۋالك دېمىلك	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1953.3 — 1954.7
مېلك شۇلىن	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1963.2 — 1970.12
لىيۇ شاۋجى	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1970.12 — 1974.1
لىيۇ چاڭلىن	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1975.10 — 1983.5
روزى ھوشۇر	ئۇيغۇر	سىياسىي كومىسسار (قوشۇمچە)	1983.5 — 1985.12
لىيۇ باڭجىيې	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1984.10 — 1985.12
لىيۇ باڭجىيې	خەنزۇ	سىياسىي كومىسسار	1986.1 — 1987.10
جالك جۇڭتاۋ	خەنزۇ	1 ـ سىياسىي كومىسسار	1979.3 — 1982.10
گو گالك	خەنزۇ	1 ـ سىياسىي كومىسسار	1984.7 — 1985.12
فېلك تاۋ	خەنزۇ	2 ـ سىياسىي كومىسسار	1963.3 — 1964.10
روزى ھوشۇر	ئۇيغۇر	2 ـ سىياسىي كومىسسار (قوشۇمچە)	1981.6 — 1983.5
ۋۇ شىجى	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1953.3 — 1954.7
لىيۇ فۇلىيالك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1953.3 — 1954.7
ماھمتوپ ئابلىمىت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1966.3 — 1976.10
جالك لىچۇەن	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1969.1 — 1971.7
چىن گۇاڭيۇەن	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1970.2 — 1977.7
جۇ خۇڭېن	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1970.4 — 1978.3
لى لۇمىلك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1970.5 — 1973.1
گولك يىنتىلك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1970.7 — 1977.7
ئىمىنوپ ئىلاخۇن	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1970.10 — 1971.12
دۇمن شىكالك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1975.3 — 1983.5
ماھمتوپ ئابلىمىت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1976.10 — 1980.5
ئابدۇقادىر مەتقاسىم	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1977.3 — 1983.5

ما شاۋلىۋ	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1979.5 — 1983.5
ئىسمائىلوۋى مۇسا	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1981.6 — 1983.5
ئەمەت غازى	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1981.6 — 1983.5
سۇن شاۋگالك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1981.6 — 1983.5
ساۋ فۇرۇلك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1981.7 — 1984.3
سۇن فالك	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1983.5 — 1985.10
چېن چىڭدې	خەنزۇ	مۇئاۋىن قوماندان	1984.2 — 1985.10
ئېردى قادىر	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1983.5 — 1985.12
تۇردى قادىر	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن قوماندان	1983.5 — 1987.10
لىۋ مىڭجىلك	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1964.12 — 1969.1
لىۋ چاڭلىن	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1969.1 — 1975.10
لى يۆتسك	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1970.5 — 1980.5
تەن رۇڭخۇا	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1974.1 — 1983.5
جالك يۈن	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1974.11 — 1978.11
لۇ شۈەنجۇ	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1975.10 — 1983.5
شۇ چاڭدې	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1981.6 — 1983.5
جالك شىنمياۋ	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1983.5 — 1985.10
چېن چۈڭشياك	خەنزۇ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	1986.6 — 1987.10

3. يەكەن شۆبە ھەربىي رايونى

بۇ رايون 1950 - يىل 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قۇرۇلدى، ئۇنى يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 8 - شى قوشۇمچە باشقۇردى، 1952 - يىل 3 - ئايدا پىيادە ئەسكەرلەر 4 - شىسى قوشۇمچە باشقۇرىدىغان بولدى. كېيىنكى يىلى 3 - ئايدا يەكەن شۆبە ھەربىي رايونى تەشكىللىنىپ، شتاتى 155 كىشىدىن تەركىب تاپتى، 1956 - يىل 6 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

4. ناھىيە (شەھەر)لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى

شۆبە ھەربىي رايونىغا قاراشلىق قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىسار، يوپۇغا، يەكەن، پەيزاۋات، مارالبېشى، قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى 1959 — 1960 - يىللىرى قۇرۇلدى، ئۇلارنىڭ تەكتى 1954 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قۇرۇلغان ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى ئىدى. قەشقەر شەھىرى،

مەكىت، پوسكام، تاشقورغان ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرىمۇ 1959 — 1960 - يىللىرى قۇرۇلدى، ئۇلار تۆەن ياكى يىگ دەرىجىلىك ئىدى. خەلق قوراللىق بۆلۈملىرىدە بۆلۈم باشلىقى، سىياسىي كومىسسار، مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار قاتارلىق ۋەزىپىلەر تەسىس قىلىندى، بەزىلىرىدە بۆلۈم تەسىس قىلىندى، دەسلەپتە بۆلۈم تەسىس قىلمىغانلار كېيىنچە ئېھتىياجغا ئاساسەن بۆلۈم تەسىس قىلدى. ھازىر خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى تۆەن دەرىجىلىك بولدى، ئۇلاردا ھەربىي ئىشلار، سىياسىي خىزمەت، ئارقا سەپ بۆلۈملىرى تەسىس قىلىندى، شتاتلىق خادىملارنىڭ سانى ئوخشاش بولمىدى. 1986 - يىلى چېگرا بويىدا بولمىغان ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى يەرلىك تۈزۈلمىدە بولدى، ئەمما ھەربىي ئىشلاردا يەنىلا شۆبە ھەربىي رايونى رەھبەرلىك قىلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى قارىمىقىدا يېزا (بازارلار) دا كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا ئاساسىي قاتلام قوراللىق بۆلۈملىرى قۇرۇلدى.

ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى قوش رەھبەرلىكتە بولدى، يەنى ھەم شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى، ھەم تۈرۈشلۇق ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىگە بوي سۇندى؛ ئۇ ھەم ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملارنىڭ ھەربىي ئىشلار تارمىقى، ھەم قىسمىنىڭ خەلق ئەسكىرى، ھەربىي خىزمەت، سەپەرۋەرلىك خىزمىتى تارمىقى بولدى، ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى ئادەتتە خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ 1 - سىياسىي كومىسسارى ۋە خەلق قوراللىق بۆلۈمى پارتكومىنىڭ 1 - شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى، 1986 - يىلدىن كېيىن 1 - سىياسىي كومىسسارلىقنى ئۆتەمەيدىغان بولدى، لېكىن يەنىلا 1 - شۇجىلىقنى ئۆتىدى.

5. 2 - ئارمىيە

بۇ ئارمىيە 1949 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. 1950 - يىل 5 - ئايدا قوشۇمچە قەشقەر ھەربىي رايونى بولۇپ، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1953 - يىل 3 - ئايدا 2 - ئارمىيە نومۇرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

6. 5 - ئارمىيىنىڭ 13 - شىسى

شى شتابى بىلەن 38 - تۆەن 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. 1952 - يىل 3 - ئايدا قوشۇمچە قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى بولدى، كېيىنكى يىلى 3 - ئايدا ئىشلەپچىقىرىش قىسمىنىڭ يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى شىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 38 - تۆەن ئۆزگەرتىلىپ مۇستەقىل ئاتلىق 3- تۆەن قىلىپ تەشكىللەندى، 1969 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

7. پىيادە ئەسكەرلەر مەلۇم شىسى

بۇ شى 1966 - يىلى قۇرۇلدى، ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولۇپ، چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىغا يارەملىشىپ جەڭ قىلىش ۋەزىپىسى ۋە زاپاس ئۇرۇش قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى، كېيىن موتورلاشقان پىيادىلەر قىسمى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

8. چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى

1952 - يىل 3 - ئايدا چېگرا قاراۋۇلخانىلىرىدىكى مۇداپىئە ئىشلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن 2 - ئارمىيە تەلىم - تەربىيە تۆەنى چېگرا مۇداپىئە يېگى تەشكىللەپ، تاشقورغاندىكى قاراۋۇلخانىلارنىڭ قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۈتكۈزۈۋالدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى بارلىققا كەلدى. 1955 - يىل 3 - ئايدا چېگرا مۇداپىئە يېگى كېڭەيتىلىپ جامائەت خەۋپسىزلىكى چېگرا مۇداپىئە 49 - تۆەنى قىلىپ

ئۆزگەرتىلدى. 1957 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى جامائەت خەۋپسىزلىكى چېگرا مۇداپىئە تۆەنى دەپ ئاتالدى. 1960 - يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئاتلىق 6 - تۆەنگە ئۆزگەرتىلدى، كېيىن يەنە پىيادىلەر تۆەنگە ئۆزگەرتىلىپ، باشقىدىن چېگرا مۇداپىئە يېڭى تەشكىل قىلىندى. 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى تەرتىپكە سېلىندى.

9. مۇداپىئە قىسىملىرى

1983 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر مۇداپىئە قىسمى قۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە تۇردى. 90 - يىللارنىڭ بېشىدا تەرتىپكە سېلىندى.

10. زاپاس قىسىم

1983 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك زاپاس قىسىم قۇرۇلدى، 1985 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

11. چېگرا سۆھبەتلىشىش - ئۇچرىشىش پونكىتى، چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتى

چېگرا سۆھبەتلىشىش - ئۇچرىشىش پونكىتى: 1968 - يىل 7 - ئايدا شورىۋلاق سۆھبەتلىشىش - ئۇچرىشىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى تەۋەلىكىدە بولدى. 1973 - يىلى ئەتىيازدا خونجىراپقا يۆتكەلدى. 1977 - يىل 6 - ئايدا بۇ پونكىت قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىغا تەۋە بولدى، 1983- يىلى قوراللىق ساقچى قىسىملىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتى: 1968 - يىل 8 - ئايدا لوپ - گەز چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلدى، 1970 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

12. قۇرۇقلۇق ئارمىيە 12 - دوختۇرخانىسى

ئۇ ئەسلىدە 2 - ئارمىيە دوختۇرخانىسى بولۇپ، 1949 - يىلى شىنجاڭغا كىرگەن. 1951 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى دوختۇرخانىسى دەپ ئاتالدى، 1953 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 12- دوختۇرخانىسى دەپ ئاتىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. دوختۇرخانىدا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى (قوشۇمچە كۆز بۆلۈمى)، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى، بالىلار بۆلۈمى، ئاياللار بۆلۈمى، دورىخانا، رادىئاتسىيە بۆلۈمى، تەكشۈرۈش بۆلۈمى، فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى، ئامبۇلاتورىيە، ئېغىز بوشلۇقى كېسەللىكلىرى بۆلۈمى، تەمىنات ئىشخانىسى، سىياسىي باشقارما، تىببىي ئىشلار باشقارمىسى، ماددىي كاپالەت باشقارمىسى، ھەربىي لاۋازىمەت بۆلۈمى، كىلىنىكا بۆلۈمى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان. 1999 - يىلغىچە دوختۇرخانا بىرنەچچە قېتىم تەرتىپكە سېلىندى، بۆلۈم، ئىشخانا، كارىۋاتلارمۇ كۆپ قېتىم تەرتىپكە سېلىندى.

13. شۆبە ئارقا سەپ بۆلۈمى

50 - يىللارنىڭ ئاخىرى ئالى ترانسپورت قوماندانلىق ئورنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قاغىلىق بازا ھەربىي پونكىتى قۇرۇلدى. 70 - يىللارنىڭ ئاخىرى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈمى مەلۇم شۆبە بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شۆبە بۆلۈم ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قاغىلىق بازا ھەربىي پونكىت ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

Ⅱ باب

ھەربىي خىزمەت

§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي خىزمەت

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئەسكەر ئېلىش ۋاقتىلىق چارىسىدا مۇنداق بەلگىلەنگەن: «ئومۇمەن شىنجاڭ ئۇلكىسىدە ئولتۇراقلاشقىنىغا 6 ئايدىن ئاشقان ئەرلەر جۇڭخۇا مىنگو پۇقرالىق ھېسابلىنىدۇ. يېشى 18 دىن 45 كىچە بولغانلارنىڭ قانۇن بويىچە ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنىشى كەچۈرۈم قىلىنغان ياكى كېچىكتۈرۈلگەنلەردىن باشقىلىرىنىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئەسكەر بولۇش مەجبۇرىيىتى بار» . ياش جەھەتتە ئىچكى ئۇلكىلەرگە نىسبەتەن 10 ياش ئۇزارتىلغان. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قىسمەن ناھىيىلىرىدە يېڭى ئەسكەرلەر ۋە گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىنىشىنى تەربىيىلىنىش ئەھۋالى مۇنداق بولغان: 4 - ئايدا يوپۇغا ناھىيىسىدە 75 يىگىت تۇەن، يىڭ ئەسكەرلىكىگە، 1200 يىگىت دائىمىي قوغدىنىش ئەترىتى ئەسكەرلىكىگە ئېلىنغان، ئۇلارنى قوبۇل قىلىشتا نوپۇس بويىچە رويخەتكە ئېلىپ، چەك تارتىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە تۇەن، يىڭلارغا 150 زاپاس ئەسكەر، دائىمىي قوغدىنىش ئەترىتىگە 3600 ئەسكەر ئېلىنغان. مارالبېشى ناھىيىسىدە 75 تۇەن ئەسكىرى ئېلىنىپ، 12 - شىغا تەربىيىلەشكە تاپشۇرۇلغان. ھەرقايسى ناھىيىلەردە قوبۇل قىلىنغان ئاز سانلىق مىللەت ئەسكەرلەرنىڭ سانى مۇنداق: ئۇيغۇرلاردىن قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە 150، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 150، پەيزاۋات ناھىيىسىدە 100، يېڭىسار ناھىيىسىدە 100، مارالبېشى ناھىيىسىدە 75، ئاتۇش ناھىيىسىدە 41، يوپۇغا ناھىيىسىدە 75. قىرغىزلاردىن، پەيزاۋات ناھىيىسىدە 40، ئۇلۇغچات ناھىيىسىدە 50 بولۇپ، جەمئىي 781، 8 - ئايدا ئاتۇش ناھىيىسىدىن 150 گومىنداڭ ئەسكىرى قوبۇل قىلىنىپ، مارالبېشى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇەنگە ئۇتكۈزۈپ بېرىلدى.

شۇ يىلى ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىشقا تېگىشلىك ئادەم سانى مۇنداق: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىن 1414، يېڭىسار ناھىيىسىدىن 914، پەيزاۋات ناھىيىسىدىن 910، مارالبېشى ناھىيىسىدىن 906، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن 914 بولۇپ، جەمئىي 5062؛ ئەمەلىيەتتە كېلىپ تەربىيىلەنگىنى 4707، كەلمىگىنى 296؛ 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى 3 - مەۋرىي مەھكىمىنىڭ ئۇرۇمچى دۇبەن مەھكىمىسىگە يوللىغان تېلېگراممىسىدا مۇنداق دېيىلگەن: مەشىق قىلدۇرۇلغان ۋاقىت بىر ئايدىن ئاشىدۇ، ئۇنۇمى بەك ئاز؛ ئۇز ئورنىدا ئۇزۇقلاندى، ئۇزلىرى يۈك - تاق ئېلىپ كەلدى، قۇرۇق نان بىلەن قاينىقسۇ ئىچتى، ھەممىسى تۇرمۇشتىن زارلىنىپ، قاچقانلارنى توسۇۋېلىش تەس بولدى، يالغۇز قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىلا قاچقانلار نەچچە ئون كىشىگە يېتىدۇ؛ مۇددەت توشقاندىن كېيىن بىرەك ئۇز ئورنىغا قايتۇرۇلدى. 2 - قارارلىق مەشقىلەندۇرۇشنىڭ شەكلىنى ئۇزگەرتسەكمىكىن دەيمىز.

§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ھەربىي خىزمەت

1 . ھەربىي خىزمەت ئاپپاراتلىرى

1954 - يىلدىن ئىلگىرى 5 - ئارمىيە (سابىق مىللىي ئارمىيە) ئەسكەرلىرى ئاۋۇالقىدەكلا كونا تۈزۈمنى قوللىنىپ مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەندىن باشقا، قالغان قىسىملارنىڭ ئەسكەرلىرى بىردەك پىدائىي ئەسكەر ئىدى، جايلارمۇ پىدائىي ئەسكەر تۈزۈمنى يولغا قويغان، ھەربىي قىسمىدىمۇ، يەرلىكتىمۇ ھەربىي خىزمەت ئاپپاراتى يوق ئىدى. دۆلەت ۋەزىيەت ئېھتىياجىغا ماسلىشىپ، كۆچلۈك دۆلەت مۇداپىئەسى زاپاس كۈچى قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن، ھەربىي خىزمەت تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلماقچى بولۇپ، ھەربىي مەجبۇرىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، ھەر دەرىجىلىك ھەربىي خىزمەت ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى. 1954- يىل 9 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدا ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى قۇرۇلدى (كېيىن سەپەرۋەرلىك باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى) ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، يېڭىسار، يەكەن، پەيزاۋات، مارالبېشى، قاغىلىق ناھىيىلەردە ئارقا - ئارقىدىن ھەربىي خىزمەت ئىدارىلىرى قۇرۇلۇپ ھەربىي خىزمەت ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىلىرىدە ئىدارە باشلىقى، سىياسىي كومىسسار (ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى قوشۇمچە ئۆتىدى) ، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەشكىلات - سەپەرۋەرلىك بۆلۈمى، زاپاس ئوفىتسىرلار بۆلۈمى، ئەسكەر قوبۇل قىلىش بۆلۈمى قاتارلىقلار قۇرۇلدى، شتاتى 7 دىن 15 كىچە بولدى. 1957 - يىلى يەكەن ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى ساقلىنىپ قالغان (قاغىلىق، مەكىت ناھىيىلىرىنىڭ ھەربىي خىزمەت ئىشلىرىنى قوشۇمچە باشقۇردى) دىن باشقا ناھىيىلەردە ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1959 -، 1960 - يىللىرى ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسدە خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى قۇرۇلۇپ خەلق ئەسكەرلىرى، ھەربىي خىزمەت سەپەرۋەرلىكى خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولدى.

2 . ئەسكەر ئېلىش ئەھۋالى

ۋىلايەتتە شۇنداقلا ناھىيە (شەھەر) لەردە ھەر يىلى ۋاقتىلىق ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، شۇ يىللىق ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىنىدى. ۋىلايەتلىك ئەسكەر ئېلىش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ بىر ئاساسلىق رەھبىرى باشلىق، شۇبە ھەربىي رايوننىڭ بىر ئاساسلىق رەھبىرى مۇئاۋىن باشلىق بولدى. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا ئەسكەر ئېلىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ (شۇبە ھەربىي رايونى ئىچىدە قۇرۇلدى) ، ئاساسلىقى ۋىلايەتنىڭ ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. ناھىيىلىك ئەسكەر ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم باشلىق، ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈمنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى مۇئاۋىن باشلىق بولدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئەسكەر ئېلىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى (قوراللىق بۆلۈم ئىچىدە) ، ئۇ شۇ ناھىيىنىڭ ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

1951 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1400 دىن ئارتۇق ئاز سانلىق مىللەت ئەسكىرى قوبۇل قىلىنىپ، ھەممىسى 5 - ئارمىيە 13 - شى 38 - تۈمەن (قەشقەردە تۇرۇشلۇق) ، 39 - تۈمەن (خوتەندە تۇرۇشلۇق) تولۇقلاندى.

1954 - يىلى شىنجاڭدا يېڭى ئەسكەر ئېلىش سىنىقى ئېلىپ بېرىلىپ، پەقەت قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر، يەكەن، پەيزاۋات ناھىيىلىرىنىڭ بىر قىسىم يېزىلىرىدىن ئەسكەر ئېلىنىدى، باشقا ناھىيە (شەھەر) لەرگە ئەسكەر ئېلىش ۋەزىپىسى بېرىلمىدى. 1954 - يىلىنىڭ ئېشىدىكى ئەسكەر ئېلىش خىزمىتى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي رايونى ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە 4 ناھىيىدىكى ھەربىي خىزمەت ئىدارىلىرىنىڭ كونكرېت مەسئۇللۇقىدا ئېجىرىلدى. بۇ قېتىم ئېلىنغان ئاز سانلىق مىللەت يېڭى ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مىللىي قىسىملارغا، خەنزۇ يېڭى ئەسكەرلەر جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي رايونىدىكى باشقا قىسىملارغا تولۇقلاپ بېرىلدى.

ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىنىڭ كونكرېت ئۇسۇلى، قەدەم باسقۇچى مۇنداق بولدى: تەشۋىق قىلىش، سەپەرۋەر قىلىش، تىزىمغا ئالدۇرۇش، سىياسىي تەكشۈرۈش، بەدەن تەكشۈرۈش، بېكىتىش، قىسمىغا كىرىش، ئەسكەر قوبۇل قىلىدىغان قىسىملار ئەسكەر قوبۇل قىلغۇچى خادىم ئەۋەتىپ، ھەربىي خىزمەت ئورگانلىرىنىڭ ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىشىگە يارەملەشتى. 1970 - ، 1978 - يىللىرى ۋە 80 - يىللاردا يېڭى ئەسكەر ئېلىش ئەتىيازدا ئېلىپ بېرىلغاندىن باشقا، قالغان ۋاقىتتا تامامەن قىش پەسلىدە ئېلىپ بېرىلدى، ئېلىنغان يېڭى ئەسكەرلەردىن 1973 - يىلى بىر قىسمى ھاۋا ئارمىيىسى ھاۋا مۇداپىئە قىسمىغا كىردى، ئۇچقۇچى ئوقۇغۇچىلار قۇمۇل ئاۋىئاتسىيە مەكتىپىگە تولۇقلاپ بېرىلدى؛ 1979 - يىلى ئېلىنغان قىسمەن يېڭى ئەسكەرلەر شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارغا ۋە قوراللىق ساقچى قىسمىغا تولۇقلاپ بېرىلدى. ئەسكەر مەنبەسى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تاغ ۋە يېزىلارغا بارغان زىيالىي ياشلار بولغاندىن سىرت، قالغانلىرى تامامەن يېزىلاردىن كەلگەن. ئەسكەر ئېلىش شەرتىدە ئائىلە كېلىپ چىقىشى گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە بولغان تەلەپ نىسپىي تۆۋەنرەك بولدى، شەھەر - بازارلاردىن ئېلىنغان ئەسكەرلەر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ، يېزىلاردىن ئېلىنغان ئەسكەرلەر يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدا ئىدى، چەت، ياقا رايونلاردىن ئېلىنغان ئەسكەرلەر چالا ساۋات بولسىمۇ بولۇۋەردى.

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىنى ئىسلاھ قىلدى، تۇنجى قېتىم قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت ناھىيىلىرىدە يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەسكەرلىككە ئاپىرىپ بېرىشى سىناق قىلىندى. شۇ يىلى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى 52 خەنزۇ ئەسكەر، مەكىت ناھىيىسى 35 ئۇيغۇر ئەسكەر ئاپىرىپ بەردى. 1985 - يىلى ئۆزى ئەسكەر ئېلىش سىناق قىلىنىپ، يېڭى ئەسكەرلەر ئۆزى قىسمىغا بېرىپ تىزىمغا ئالدۇردى. ئۆزى ئېلىش، ئۆزى ئاپىرىپ بېرىشنىڭ بىرمۇنچە نۇقسانلىرى كۆرۈلۈپ، 1987- يىلى بىكار قىلىندى. 80 - يىللارغا قەدەم قويۇلغاندىن كېيىن، ئەسكەر ئېلىش شەرتلىرىدىمۇ مۇناسىپ ئۆزگىرىش بولدى: 1) سىياسىي شەرتتە نۇقتىلىق رېئال ئىپادىسىگە قارىلىدىغان بولدى؛ 2) مەلۇماتىغا قويۇلىدىغان شەرت كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، شەھەر - بازارلاردىن ئېلىنغان ئەسكەرلەرنىڭ مەلۇماتى تولۇق ئوتتۇرا، يېزىدىن قوبۇل قىلىنغان ئەسكەرلەرنىڭ مەلۇماتى تولۇقسىز ئوتتۇرا سەۋىيىسىدە بولىدىغان بولدى؛ 3) ئاز سانلىق مىللەت ئەسكەرلىرى بىلەن خەنزۇ ئەسكەرلەرنىڭ نىسبىتى ئاساسەن 1:2 بولىدىغان بولدى؛ 4) شەھەر - بازارلاردىن ئېلىنغان ئەسكەر 30% نى ئىگىلەيدىغان بولدى؛ 5) تىزىمغا ئالدۇرۇپ ئەسكەر بولۇشقا تېگىشلىك ياشلار بىلەن ئېلىنغان ئەسكەرلەرنىڭ نىسبىتى ئاساسەن 1:8 دىن يۇقىرى بولىدىغان بولدى.

1986 - يىلى «قىسمىغا كىرىش ئۇقتۇرۇشى» بىلەن «ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا ئېتىۋار بېرىش كېنىشكىسى» نى بىرلا ۋاقىتتا يەتكۈزۈپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، يېزىدىن قىسمىغا كىرگەن جەڭچىلەر كېيىنكى غەمدىن خالاس قىلىندى. 1989 — 1990 - يىللىرى ئەسكەر ئېلىش ۋاقتى ئەتىياز پەسلىگە

ئۆزگەرتىلدى. 1990 - يىلى قىسمىغا كىرىش، نەپىقە بېرىش، قىسمىدىن چېكىنگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش «بىرىۋرۇش قىلىنىپ» ئەسكەر ئېلىش خىزمىتى ئۆلچەملىك، تەرتىپلىك بولۇش ئىزىغا سېلىندى.

3. قىسمىدىن چېكىنگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالى

1950 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەربىيلەرنىڭ قىسمىدىن چېكىنىشى باشلاندى، 5 - ئارمىيە 13 - شىسى تەرتىپكە سېلىنغاندا ئاز بىر قىسىم ئەسكەر قىسمەن چېكىندى، 1953 - يىلى زور تۇركۈمدە چېكىندى، 1952- يىلى يەرلىك ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇرۇشلۇق جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىن ئاجرىتىپ ئەۋەتكەن ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتى ئەترىتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە بولدى. 1955- يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى قوبۇل قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغان قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىي 3000 دىن ئاشتى.

1957 - يىلدىن ئىلگىرى قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ زور كۆپچىلىكى پىدائىي ئەسكەرلەر ئىدى، يەرلىك ئورۇنلاردا قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرگە قارىتا «ئۆزى تەلەپ قىلىش، يەرلىكتە ئېھتىياج بولۇش» پرىنسىپى يولغا قويۇلدى، كېيىن قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ مەجبۇرىي ئەسكەر بولۇشى ئاساس قىلىندى، شۇڭا «نەدىن كەلگەن بولسا شۇ جايغا قايتىش» تىن ئىبارەت ئورۇنلاشتۇرۇش پرىنسىپى يولغا قويۇلدى. بىر قىسىم ئىچكى ئۆلكىلىك كادىر، ئەسكەرلەر قىسمىدىن چېكىنگەندىن كېيىن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىدە قېلىپ خىزمەت قىلدى. 1983 - يىلدىن باشلاپ قىسىم ۋە يەرلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى پىلانلىق، تەشكىللىك ھالدا قىسمىدىن چېكىنگەن خادىملار ئارىسىدىن تايانچلارنى تاللاپ، ئىمتىھان ئېلىپ، لايىقەتلىك بولغانلىرىنى كادىرلىققا قوبۇل قىلىپ، يەرلىكتە قالدۇرۇپ ئىشلىتىپ، چەت، ياقا ناھىيە، يېزىلارنىڭ كادىرلار قوشۇنىنى تولۇقلىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى قوبۇل قىلغان قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىي 13 مىڭ 26 (قىسمىدىن چېكىنگەن باشقا يەرلىك 2000 ئادەمنۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، بۇنىڭدىن يەكەن ناھىيىسى قوبۇل قىلغىنى 1214.

4. تەييارلىقتا تۇرۇش ئەھۋالى

1955 - يىلى ئېلىمىزدە تۇنجى «ھەربىي خىزمەت قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، مارالبېشى، پەيزاۋات، يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىق قاتارلىق ناھىيىلەر شۇ يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۇنجى قېتىم تەييارلىقتا تۇرغان ئەسكەرلەرنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ تىزىملىدى. كېيىنكى يىلى باشقا ناھىيە (شەھەر) لەر مۇ ئارقا - ئارقىدىن بۇ خىزمەتنى ئىشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ خىزمەت ھەر يىلى بىر قېتىم ئىشلەندى، 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ئۈزۈلۈپ قالدى.

1980 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ۋىلايەت بويىچە قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەر ئومۇمىيۈزلۈك تىزىملىنىپ ستاتىستىكا قىلىندى. تەييارلىقتا تۇرۇش شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ھەربىيلەر تىزىمغا ئېلىندى ۋە ئۇلارنىڭ كىنىشكىسى ئالماشتۇرۇپ بېرىلدى، «قىسمىدىن چېكىنىپ تەييارلىقتا تۇرغان ھەربىيلەرنى تىزىملاش كارتۇچكىسى» ئوخشاش شەكىلدە 2 نۇسخا تولدۇرۇلدى، «قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەر گۇۋاھنامىسى» ئۇستىگە «تەييارلىقتا تۇرۇش مەجبۇرىيىتى ئۆتەش مەجبۇرىيىتى ئادا قىلىندى» دېگەن تامغا بېسىلدى. قىسىم تەرىپىدىن تەييارلىقتا تۇرۇش مەجبۇرىيىتىنى كەچۈرۈم قىلىش بېكىتىلگەن قىسمىدىن چېكىنگەنلەرنىڭ «قىسمىدىن چېكىنگەن ھەربىيلەر گۇۋاھنامىسى» ئۇستىگە «تەييارلىقتا تۇرۇش مەجبۇرىيىتى ئۆتەش كەچۈرۈم قىلىندى» دېگەن تامغا بېسىلدى. ھەر يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى تىزىمغا ئېلىنىپ تەييارلىقتا تۇرۇش مەجبۇرىيىتىنى ئۆتىشى بېكىتىلگەن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى بىر قېتىم سېلىشتۇرۇلدى، بۇنى ئاساس قاتىلام خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى بېجىردى.

1983 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يەرلىكتىكى يېشى 35 تىن تۆۋەن، تېخنىكىسى ئۇدۇل كېلىدىغان ياكى

يېرىم ئۇدۇل كېلىدىغان ئىشچى - كادىرلارنىڭ تەكتى ئىگىلىنىپ تىزىمغا ئېلىنىپ، تەييارلىقتا تۇرۇش مەجبۇرىيىتىنى ئۆتەيدىغان خادىملار قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، ئۇرۇش بولغاندا ئاساسلىق سەپەرۋەر قىلىنىدىغان ئوبيېكت قىلىنىدى، ۋىلايەت بويىچە يەرلىكتە كەسپى تېخنىكىسى ئۇدۇل كېلىدىغان ياكى يېرىم ئۇدۇل كېلىدىغان تېخنىك ئىشچى، كادىر 9241 بولۇپ، بۇنىڭدىن 28 ياشتىن تۆۋەنلىرى 6035، 28 ياشتىن 35 ياشقىچە بولغانلار 3206.

Ⅲ باب

ئاممىۋى قوراللىنىش

§1. مىنگو دەۋرىدىكى قوغدىنىش تۈزۈمى

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ناھىيە (ئىدارە) قوغدىنىش تۈزۈمىنى تەشكىللەش - تەربىيىلەش پروگراممىسىنى تۈزۈپ، ھاكىملار قوشۇمچە تۈزىنجاڭ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن تۈزىنجاڭى تۈزىنجاڭ (ئىدارە باشلىقى)، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مۇئاۋىن تۈزىنجاڭ بولۇشىنى، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئەترەت، ئەترەت قارىمىقىدا بىرقانچە بەن، ھەر بەندە 7 - 15 كىچە ئادەم بولۇشىنى، ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى ھاكىم (ئىدارە باشلىقى) ئەۋەتىپ، ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىغا، خەلق ئىشلىرى نازارىتىگە ئەنگە ئالدۇرۇشنى بەلگىلىدى.

قوغدىنىش تۈزىنىڭ كادىرلىرى، ئەترەت ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى مەجبۇرىيەت ۋەزىپىسىدىكىلەر بولۇپ، مەشىق مەزگىلىدە ئوفىتسېرلارغا ئىش ئورنى ياردىمى تارقىتىپ بېرىلەتتى، بىرقانچە مەشىق قىلدۇرۇش ئەمەلدارى قويۇلغان بولۇپ، ئەترەت بەنلەر بىرلىك قىلىنىپ مەشىق قىلدۇرۇلاتتى، ھەربىي مەشىق ۋاقتى بىر ئايدىن 3 ئايغىچە بولۇپ، ھەر كۈنى 3 سائەت مەشىق قىلىناتتى. مەشىق مەزمۇنى: ئىلىم - پەندىن 3 مەسلەك، جەڭ مەزگىلىدىكى ئاساسلىق قانۇن - پەرمانلار، ھەربىي ئىلىمنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرى؛ تېخنىكا پەنلىرىدىن ئاساسىي مەشىق، جەڭ مەشىقلىرى ئىدى. تېخنىكا پەنلىرىنىڭ مەشىق ۋاقتى ئۈچتىن ئىككى قىسىم ۋاقىتنى ئىگىلەيتتى.

قوغدىنىش تۈزىنى ئىشلىتىدىغان قوراللارنى ناھىيە (ئىدارە) لەر ئۆزى غەملەيتتى، مىلتىقلار تارقىتىپ بېرىشكە يەتمەي، نەيزە قوشۇمچە قىلىناتتى، بىرەر ۋەقەگە يولۇققا ھاكىم (ئىدارە باشلىقى) نىڭ ھەقىقىي ئىگىلىيەلىشى پرىنسىپ قىلىناتتى، ئەگەر قوراللار يوقىلىپ كەتسە ھاكىم (ئىدارە باشلىقى) ئېغىر جازاغا ئۇچرايتتى. قوغدىنىش تۈزىنىڭ كېيىم - كېچەك فورمىسى بەلگىلەنمىگەن، لېكىن پەرقلەندۇرۇشكە قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن كاكار ناقاش بەلگىلەنگەنىدى.

قوغدىنىش تۈزىنى پەۋقۇلئاددە ۋەقەگە يولۇققا ئارمىيە - ساقچىلارغا ھەمكارلىشىپ، يەرلىكنى تىنچلاندۇرغاندىن سىرت، باشلىقنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن تۆۋەندىكى ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلاتتى. 1) ئوت، سۇ ئاپەتلىرىدىن پەخەس بولۇش ۋە قۇتقۇزۇش؛ 2) ھاۋا مۇداپىئەسىنى نازارەت قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ھۇشيار بولۇش؛ 3) قاتناش مۇئەسسەسلىرىنى قوغداش؛ 4) بانديت، ئىشپىيونلارنى رازۋېدكا قىلىش ۋە تۇتۇش.

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 3 - رايون (قەشقەر) مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسىگە قاراشلىق ناھىيىلەردىن پەيزاۋات، يەكەن ناھىيىلىرىدىلا قوغدىنىش تۇنى تەشكىل قىلىنغانىدى. پەيزاۋات ناھىيىلىك قوغدىنىش تۇنىدە بىر ئوتتۇرا ئەترەت بولۇپ، 120 ئەزاسى بار ئىدى، مىلتىق سەپلەپ بېرىلمىگەنىدى؛ كېيىن تەرتىپكە سېلىنىپ، ئەترەت ئەزاسى 90 قىلىنىپ، 80 تال مىلتىق تولۇقلاپ بېرىلدى، يەكەن ناھىيىلىك قوغدىنىش تۇنى بىر ئوتتۇرا ئەترەت بولۇپ، 160 ئەزاسى، 60 تال مىلتىقى بار ئىدى؛ كېيىن 2 ئوتتۇرا ئەترەت قىلىپ تەرتىپكە سېلىندى، ئەزاسى 180 بولۇپ، 100 تال مىلتىق تولۇقلاپ بېرىلدى.

§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى خەلق ئەسكەرلىرى

1. رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى

خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتىدا قوش رەھبەرلىك يولغا قويۇلدى، ئۇلار ھەم يەرلىك پارتكوملارنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى، ھەم ھەربىي سىستېمىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى. شۇبە ھەربىي رايونى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئورگان ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئاساسلىقى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتىنى ھەربىي ئىشلارغا ئالاقىدار تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللەيدۇ ۋە يېتەكلەيدۇ؛ ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنى بىۋاستە تەشكىللەيدىغان ۋە ئۇنىڭغا قوماندانلىق قىلىدىغان ئاپپارات، ھەربىي سىستېما خەلق ئەسكىرىگە قارىتا بىرتۇتاش پىلانلاش، بىرتۇتاش قۇرۇش، بىرتۇتاش قوماندانلىق قىلىشنى يولغا قويىدۇ، ئادەتتىكى چاغلاردا يەرلىك قوراللىق كۈچ ۋە زاپاس كۈچ قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل بولىدۇ، خەلق ئەسكەرلىرىنى ھەربىي مەشىق ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللەيدۇ؛ ئۇرۇش مەزگىلىدە يەرلىك قىسىملارنى تەشكىللەيدۇ ۋە ئۇلارغا قوماندانلىق قىلىش، ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا، ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىشكە يېتەكلەيدۇ.

ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك پارتكوملارنىڭ خەلق قوراللىق بۆلۈمى كومىتېتلىرى يەرلىك پارتكوملار، ھەربىي ئورگانلار، ھۆكۈمەت تارماقلىرى ھەمدە ئىشچىلار، ياشلار، ئاياللار قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، خەلق ئەسكەرلىرى، ھەربىي خىزمەت، سەپەرۋەر قىلىش خىزمەتلىرىنى ماسلاشتۇرىدىغان ئورگان، ئۇ 1964 - يىلدىن كېيىن يەرلىك پارتكوملارنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتى گۇرۇپپىسى ئاساسىدا قۇرۇلغان.

2. خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى

1952 - يىلى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى تەشكىل قىلىندى. 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر خەلق ئەسكەرلىرى شىسى قۇرۇلدى، قەشقەر پىداگوگىكا مەكتىپى، شەھەرلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپلەردە خەلق ئەسكەرلىرى يېڭى، لېيەنى قۇرۇلدى، قەشقەر كونائاھەر ناھىيىسىدە 5 خەلق ئەسكىرى تۈنى تەشكىل قىلىندى؛ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى قاتارلىق 10 ناھىيە (شەھەر) دىمۇ ئارقا-ئارقىدىن خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلدى.

1960 - يىلنىڭ ئاخىرىدا پوسكام ناھىيىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ۋىلايەت بويىچە 24 خەلق ئەسكەرلىرى شىسى، 158 تۈەن، 628 يىلىك، 2962 لېيەن قۇرۇلۇپ، خەلق ئەسكەرلىرى 567 مىلىك 750 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 256 مىلىك 152. شۇنىڭ بىلەن بىللە سوتسىيالىستىك تەربىيە، يېزىلاردىكى ئىستېل تۈزىتىش، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش خىزمەتلىرىگە بىرلەشتۇرۇلۇپ، خەلق ئەسكەرلىرى قوشۇنىمۇ

تەكشۈرۈپ كۆرۈلۈپ، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى تەرتىپكە سېلىنىدى. 1961 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى شەرتىگە ئۈيغۇن كەلمەيدىغان 43 مىڭ 301 خەلق ئەسكىرى تەكشۈرۈپ چىقىلدى، بۇ ئومۇمىي خەلق ئەسكىرىنىڭ 7.5% نى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە سىياسىي مەسىلىسى بارلار 12 مىڭ 639، تەن ساپاسى ماس كەلمەيدىغانلار 31 مىڭ 422. تەشكىلىي جەھەتتىن تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، خەلق ئەسكەرلىرى شىسى 11 گە، تۈەنى 102 گە، يېڭى 369 غا، لىيەنى 2723 كە قىسقارتىلدى.

1970 - يىلدىن كېيىن ناھىيىلەردە قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۈەنى قۇرۇلدى، تۈەنلەردە خەۋەرلىشىش، رازۋېدكا، سەھىيە، قۇرۇلۇش شۆبە ئەترەتلىرى تەسىس قىلىندى. قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۈەنىدە قوماندانلىق شتابى، سىياسىي باشقارما، ئارقا سەپ باشقارمىسى تەسىس قىلىندى؛ قوماندانلىق شتابتا جەڭ مەشقى، خەۋەرلىشىش، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمچىلىرى؛ سىياسىي باشقارمىدا تەشكىلات، كادىرلار، تەشۋىقات، قوغداش بۆلۈمچىلىرى؛ ئارقا سەپ باشقارمىسىدا قورال - يارىغ بىلەن تەمىنلەش بۆلۈمچىسى ۋە سەھىيە ئەترىتى تەسىس قىلىندى.

1973 - يىل 7 - ئايدا ناھىيە (شەھەر) لەردىكى قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۈەنىنىڭ نامى خەلق ئەسكەرلىرى مۇستەقىل تۈەنگە ئۆزگەرتىلدى. كېيىنكى يىلى ناھىيە (شەھەر) لەردە خەلق ئەسكەرلىرى قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى، 1976 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئارقا - ئارقىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1974 - يىلى يەرلىكتىكى خەلق ئەسكەرلەردىن 37 تېپلىق زىنىت توپ يېڭىدىن بىرى، 10 دىن 15 كىچە زىنىت پىلىمۇت لىيەندىن ئىبارەت بوشلۇقتا قارىغا ئاتىدىغان قوشۇن تەشكىللەندى. يېڭىسار ناھىيىسىدە زىنىت پىلىمۇت، 60 تېپلىق زەمبىرەك، 40 بازۇكا (خوجىيەنتۇڭ)، 82 تېپلىق مىنامىيۇت ئېتىش، خەۋەرلىشىش قاتارلىق مەخسۇس شۆبە ئەترەتلەر تەشكىل قىلىندى.

80 - يىللارنىڭ بېشىدا خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرىدا ساقلىنىۋاتقان ياش بەلگىلىمىسى بەك كەڭ بولۇش، تەشكىللەش دائىرىسى بەك چوڭ بولۇش، گۈرۈپپىلاش مۇرەككەپلىشىپ ئەمەلىيەشتۈرۈش تەس بولۇش، خەلق ئەسكەرلىرى بىلەن تەييارلىقتا تۈرغۇچىلار ئايرىلىپ كېتىش قاتارلىق مەسىلەلەر كۆزدە تۇتۇلۇپ، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلى تەرتىپكە سېلىندى. 1) تەشكىللەش دائىرىسى كىچىكلىتىلدى. خەلق گۈڭشىسى، زاۋۇت، كان - كارخانا ئورۇنلىرىدىلا خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلى قۇرۇلدى، ئورگان، مەكتەپ، پەن تەتقىقات ئورۇنلىرى ۋە شەھەرلەردىكى ئادەمى ئاز، تارقاقراق ئورۇنلاردا، ئادەتتە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلمىدى؛ 2) خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ يېشى كىچىكلىتىلدى، ئەر پۇقرالارنىڭ يېشى ئىلگىرىكى 16 ياشتىن 45 ياشقىچە بولۇشتىن، 18 ياشتىن 35 ياشقىچە بولۇشقا، بۇنىڭ ئىچىدىكى تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ يېشى 18 ياشتىن 28 ياشقىچە بولۇشقا ئۆزگەرتىلدى؛ ئايال خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ يېشى ئەر خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ يېشىدىن پايدىلىنىپ، ئېھتىياجغا ئاساسەن بېكىتىلمىدىغان بولدى؛ 3) خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتىنىڭ قاتلاملىرى ئىخچاملاندى، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى، تايانچ خەلق ئەسكىرى، قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكىرى ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى، تايانچ خەلق ئەسكىرىگە ئۆزگەرتىلدى؛ 4) خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سىياسىي شەرتى ۋە جىسمانىي شەرتى كۆچەيتىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىلەردە خەلق ئەسكەرلىرى شىسى قۇرۇش، گۈڭشىلاردا خەلق ئەسكەرلىرى تۈەنى قۇرۇش بەلگىلىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى؛ 5) خەلق ئەسكەرلىرى تۈزۈمى بىلەن تەييارلىقتا تۈرۈش تۈزۈمى بىرلەشتۈرۈلۈپ، تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ 1 - تۈردىكى تەييارلىقتا تۈرۈش مەجبۇرىيىتىنى ئۆتىشى، ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ 2 - تۈردىكى تەييارلىقتا تۈرۈش مەجبۇرىيىتىنى ئۆتىشى ھەمدە تۈرلەرگە ئايرىپ تىزىملاپ رويخەتكە ئېلىش بەلگىلەندى.

1990 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرى ئادەم سانى كۆپىيىپ ئىلگىرىكى بىرخىل ئەسكەر تۈرىدىن كۆپ خىل ئەسكەر تۈرىگە تەرەققىي قىلدى، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇش ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ جىددىي ئەھۋالغا تاقابىل تۇرۇش يېڭى قاتارلىق تۈرلۈك مەخسۇس شۆبە ئەترەتلىرى تەشكىل قىلىندى.

3. قورال - ياراغ ئەھۋالى

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قورال - ياراغلىرى ناھىيىلەرگىچە تارقىتىلىپ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى تەرىپىدىن ساقلاندى. قورال ياراغلارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئارقا - ئارقىدىن مەخسۇس قورال - ياراغ ئامبارلىرى قۇرۇلۇپ، «ئۈچ تۆمۈر، ئىككى قۇلۇپ، بىر سايمان، بىر قايتۇرغۇچ» (يەنى تۆمۈر ئىشىك، تۆمۈر دېرىزە، تۆمۈر ئىشكاپ، ئاشكارا ۋە مەخپىي قوش قۇلۇپ، بىر ساقچىغا مەلۇم قىلىش سايمىنى، بىر چاقماق قايتۇرغۇچ) بولۇش تەلىپىگە يېتىلدى، قورال - ياراغلارنى شۆبە ھەربىي رايونى، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى، گۇڭشې قوراللىق بۆلۈمىدىن ئىبارەت 3 دەرىجە بويىچە ساقلاش بەلگىلىمىسى قەتئىي ئىجرا قىلىندى.

1982 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ئۇرۇمچى ھەربىي رايونى تەرىپىدىن «خەلق ئەسكەرلىرى قوراللىرىنى باشقۇرۇشتىكى ئىلغار ئورۇن» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى. 1985 - يىلى قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى قوراللىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتى بويىچە سىلىشتۇرۇپ باھالاش ئېلىپ بارىدى، مارالبېشى، يېڭىسار، يوپۇغا، يەكەن، پەيزاۋات ناھىيىلىرى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە گۇڭشې دەرىجىلىكتىكى قوراللار يىغۇۋېلىنىپ، قورال - ياراغلارنىڭ تارقىلىش دائىرىسى تارايتىلىپ، قورال - ياراغلارنى ساقلاش دائىرىسى شۆبە ھەربىي رايونى ۋە ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى بىلەن كونترول قىلىندى، قارايدىغان خادىملار ئازايتىلدى، قورال باشقۇرۇشتا 4 تۈرلۈك تۈزۈم يولغا قويۇلدى. 4 تۈرلۈك تۈزۈم مۇنۇلاردىن ئىبارەت: 1) مۇھاپىزەتچىلىك تۈزۈمى: قورال - ياراغ ئامبارلىرىغا مۇھاپىزەتچى سەپلىنىپ، مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئورنىتىلدى؛ 2) تازىلاش - ئاسراش تۈزۈمى: قورال - ياراغلار قەرەللىك تازىلىنىپ - ئاسرىلىپ، باشتىن - ئاخىر ياخشى تېخنىكىلىق ھالىتىدە تۇرغۇزۇلدى؛ 3) ئامبارغا كىرگۈزۈش- چىقىرىشتا تىزىملاش ۋە تاپشۇرۇش - تاپشۇرۇۋېلىش تۈزۈمى: ھېساب تۇرى تۇرغۇزۇلۇپ، ئامبارغا كىرگۈزۈش- چىقىرىش تىزىملىنىپ، ھېسابات ئېنىق، ھېساب بىلەن مال ئۈزئارا ماس بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى؛ 4) قەرەللىك تەكشۈرۈپ باھالاش تۈزۈمى: يۇز كۈن بىخەتەر بولۇش، ۋەقە سادىر بولماسلىق پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئۇلايەت بويىچە قورال - ياراغ باشقۇرۇش خىزمىتى تۈزۈملىشىش، مۇنتىزىملىشىش، جازىلىشىش، بەلگە سېلىنىش ھەمدە «تۆت بولماسلىق» (يېتكىنى بولماسلىق، بۇزۇلغىنى بولماسلىق، داتلاشقىنى بولماسلىق، چىرىگىنى بولماسلىق) ئۈلچىمىگە يەتكۈزۈلدى. ئۇلايەت بويىچە كونا تىپتىكى قوراللارمۇ يىغۇۋېلىنىپ پېچەتلەپ تولۇق ساقلاندى.

4. ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئەھۋالى

1959 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى ھەربىي مەشىق قىلدۇرۇلدى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن ناھىيىلىرى، قەشقەر شەھىرى قاتارلىقلاردا «ئەمگەك بىلەن ئەلەمنى بىرلەشتۈرۈش، ئەمگەكنى ئاساس قىلىش» پرىنسىپى بويىچە، سەپكە تىزىلىش، مىلتىق بىلەن قارىغا ئېتىش، تاكتىكىلىق ئاساسىي ھەرىكەت قاتارلىق تۈرلەر ئۇستىدە مەشىق ئېلىپ بېرىلدى. كېيىنكى يىلى ۋىلايەت بويىچە ئومۇميۈزلۈك ھەربىي مەشىق قانات يايدۇرۇلۇپ، 15 مىڭ 410 خەلق ئەسكىرى مەشىقلەندۈرۈلدى. بۇنىڭ ئىچىدە قارىغا ئېتىش بويىچە مەشىق قىلدۇرۇلغان خەلق ئەسكەرلىرى كادىرلىرى، تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى 11 مىڭ 800، تېخنىك ئەسكەر 3670؛ تېخنىك ئەسكەرلەر ئىچىدە شى توپچى ئەسكىرى 1500 (700 ى زىنىت توپ ئەسكىرى)، تۇمان توپچى ئەسكىرى 400، ساپتيورلار 400، خەۋەرلىشىش ئەسكىرى 950، خىمىيىلىك قوراللاردىن قوغدىنىش ئەسكىرى 300، ھەربىي قورال - ياراغ تېخنىكا ئەسكىرى 60، سەھىيە ئەسكىرى 300. ناھىيىلەر بويىچە قەشقەر شەھىرىنىڭ 3270، قەشقەر

كوناشەھەرنىڭ 860، قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ 2715، يېڭىسارنىڭ 1000، پەيزاۋاتنىڭ 1000، يەكەنىڭ 3015، مارالبېشىنىڭ 1000، قاغىلىقنىڭ 1000.

شۇ يىلى 6 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر ئاتلىق تۆھىنىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن ۋىلايەت بويىچە 1929 خەلق ئەسكىرى، مىلتىقتا راس ئوق بىلەن 1 -، 2 - قارىغا ئېتىشقا قاتناشتى، 1 - مەشغىتە قارىغا ئېتىش نەتىجىسى ياخشى، 2 - مەشغىتە قارىغا ئېتىش نەتىجىسى ئومۇمىي باھالاشتا لاياقەتلىك بولۇپ، يىللىق ۋەزىپە 54% ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى، يېڭىسار ناھىيىسى 3000 تايانچ خەلق ئەسكىرىنى مەشغىلەندۇرگەندىن سىرت، سۇ قۇرۇلۇشى ئىش ئورنىدا 500 كىشىنىڭ مىلتىقتا راس ئوق بىلەن 1 - قارىغا ئېتىشنى مەشق قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى. قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) لەردىن 1109 خەلق ئەسكىرى خەۋەرلىشىش، توپچى، سەھىيە، خىمىيىلىك قوراللاردىن مۇداپىئەلىنىش، قورال- ياراغ رېمونتى ئەسكەرلىرىنىڭ تېخنىكا كەسپى بويىچە مەشق قىلىشقا قاتناشتۇرۇلۇپ، يىللىق مەشق ۋەزىپىسى 27% ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى. بۇ مەزگىلدىكى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي مەشق ئۇسۇلىدا بەك ئالدىراش بولسا ئازراق، ئانچە ئالدىراش بولمىسا كۆپرەك مەشق قىلدۇرۇلدى؛ مەشق قىلىش چارىسى ئاۋۋال سەپكە تىزىلىش ئومۇمىي تاكتىكا ھەرىكەتلىرى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، نۆۋەتلىق ھالدا پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ قارىغا ئېتىشى ئاساس قىلىندى، ئومۇمىي گەۋدىلىك مەشقتە تېخنىكا ئەسكەرلىرىنى مەشق قىلدۇرۇش ئاساس قىلىنىپ، تېيىزلىقتىن چوڭقۇرلۇققا، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە ئۆتۈلدى. يەنى ئاۋۋال سەپكە تىزىلىش، ئادەتتىكى تاكتىكا ھەرىكەتلىرى، كىچىك كالىبىرلىق مىلتىق بىلەن قارىغا ئېتىش مەشغۇلاتى، ئاندىن «ئوچتىن مۇداپىئەلىنىش» تاكتىكىلىق ھەرىكەتلىرى، مىلتىق بىلەن 1 -، 2 - مەشق ئېلىپ بېرىپ قارىغا ئېتىش قاتارلىقلار ئۆگىنىلدى. مەشق مەزمۇنىدا، قارىغا ئېتىش، گرانات تاشلاش، نەيزىۋازلىق، پارتلىتىش ھەمدە يەرلىك ئۇسۇلدىكى مەشغۇلات قاتارلىق 5 چوڭ تېخنىكا ئاساس قىلىندى. 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خەلق ئەسكەرلىرى ھەربىي مەشق ماھارىتى مۇسابىقىسىغا ئۇيۇشتۇرۇلدى، ئۇنىڭغا ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى كوماندا ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى، يېڭىسار ناھىيىسى 1 - لىككە، پوسكام ناھىيىسى 2 - لىككە ئېرىشتى. يېڭىسار ناھىيىسى كوماندىسى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەسكەرلىرى ھەربىي ماھارەت مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ 2 - لىككە ئېرىشتى.

1971 - يىلى يېڭىسار ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى 30 كىشىلىك خەلق ئەسكەرلىرى ئاتلىق مەشق پەيىنى تەشكىللىدى، مەشق تۈرى ئات كۆندۇرۇش، توساقتىن ئاتلاش، ئات ئاستىغا يوشۇرۇنۇش، ئات ئۈستىدە قارىغا ئېتىش قاتارلىق 15 خىل ئات مىنىش ھۈنىرىدىن ئىبارەت بولدى. 9 - ئايدا خەلق ئەسكەرلىرى ۋىلايەتتە ئۆتكۈزۈلگەن ھاۋا مۇداپىئە مانېۋىرى ھەمدە قىسقا مۇساپىلىك دالا مەشقىگە قاتناشتى، تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى ئۇزۇن مۇساپىلىك دالا مەشقى ئېلىپ باردى. 1974 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەر خەلق ئەسكەرلىرىنى قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى كۈرسىغا قاتناشتۇردى، كۈرسقا قاتناشقانلار 7639 غا، راست ئوق بىلەن قارىغا ئېتىشقا قاتناشقان خەلق ئەسكىرى 5540 قا يەتتى.

1977 — 1980 - يىلغىچە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەربىي مەشق مەزمۇنى مۇنداق تەرتىپكە سېلىندى ۋە ئىسلاھ قىلىندى: مەشق دائىرىسى تارايتىلدى، مەشقلەندۇرۇلىدىغان كىشىلەر ئازايتىلدى، ئومۇمىيۈزلۈك مەشقلەندۇرۇلمەستىن، نۆۋەتلىق ھالدا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ لىيەن، پەي كادىرلىرى ۋە كەسپىي تېخنىكا ئەسكەرلىرى مەشقلەندۇرۇلدى، مەشقتە لاياقەتلىك بولغانلار قايتا مەشق قىلىشقا قاتناشتۇرۇلمىدى. مەشققە قاتناشقان خەلق ئەسكەرلىرى ئومۇمەن 25 ياشتىن تۆۋەن بولدى، مەشق قىلىش دەۋرىنىلكى 4 يىلدىن 2 يىلغا ئۆزگەرتىلدى. مەشق ئۇسۇلى تارقاق مەشق قىلىشتىن گۇڭشې، زاۋۇت، كان - كارخانىلار بىرلىك قىلىنغان مەركەزلىك مەشق قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى، مەشق مەزمۇنىمۇ ئازايتىلدى. ھەربىر مەزگىللىك مەشققە قاتناشقان ئادەم سانى تەرتىپكە سېلىنىشتىن ئىلگىرىكىدىن 37% كېمەيتىلدى. 80 - يىللارنىڭ

ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى مەشىق ئۇسۇلىنى ئىسلاھ قىلىپ، مەشىققە قاتنىشىدىغان خەلق ئەسكەرلىرىنى بازىغا مەركەزلەشتۈرۈپ مەشىق قىلدۇرۇپ، مەشىققە قاتنىشىدىغان خەلق ئەسكەرلىرى كۆرسەتكۈچىنى ھەل قىلىپ بېرىپ، ئاكتىپلىقىنى ئۆستۈرۈپ، ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. ۋىلايەت بويىچە تەربىيىلەشكە قاتناشقان خەلق ئەسكىرى لىيەن، پەي باشلىقلىرى ئاساسەن «تۆتنى بىلىش» تەلىپىگە يەتتى. يېڭسار ناھىيىسى لىيەن، پەي تايانچ كادىرلىرى، تېخنىكا شۆبە ئەترەتلىرىنى 16 قارار يىغىپ تەربىيىلىدى، تەربىيە ئالغانلار 2000 دىن ئېشىپ كەتتى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ مەشىق ئەسلىھەلىرىنى ياخشىلاشقا قارىتا تېخىمۇ يۇقىرى تەلەپ قويۇلدى. خەلق ئەسكەرلىرى مەشىقىنى تۈزۈملىشىش، مۇنتىزىملىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، خەلق ئەسكەرلىرىنى دەۋرىيلىك مەشىق قىلدۇرۇش يىللىق مەشىق قىلدۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى. ناھىيىلەر مەشىققە قاتناشقان خەلق ئەسكەرلىرىگە قارىتا بىر تۈركۈمنى مەشىق قىلدۇرسا، بىر تۈركۈمدىن ئىمتىھان ئېلىش، بىر تۈركۈمى لاياقەتلىك بولسا بىر تۈركۈمنى زاپاسقا قويۇش، تەكرار مەشىق قىلدۇرماسلىقنى يولغا قويۇپ، ئاممىنىڭ سېلىقىنى خېلى يەڭگىللەتتى، شۇنداقلا جەڭ مەزگىلى ئۈچۈن زور مىقداردا ئەسكەر تەييارلىدى. قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەشىق بازىسى قۇرۇلۇشى قىلىشتا كۈتۈپ تۇرماي، تايىنئۇالماي (ئالتە بولۇش يەنى دەرسخانا بولۇش، ياتاق بولۇش، ئاشخانا بولۇش، مەشىق مەيدانى بولۇش، قارىغا ئېتىش مەيدانى بولۇش، تاكتىكا مەيدانى بولۇش) ئۆلچىمى بويىچە نۆۋەتما تاللاپ پىلانلاپ، ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، تەرەققىياتنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇزۇن مۇددەتلىك پىلان تۈزۈپ، 300 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، مەشىق بازىسى قۇرۇپ چىقىپ، خەلق ئەسكەرلىرى مەشىقىنى قېلىپلاشتۇردى.

5. سىياسىي تەلىم - تەربىيە

خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە سىياسىي تەلىم تەربىيىدە ئاساسلىقى پارتىيە لۇشيەنىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشى، ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ، خەلق ئەسكەرلىرىگە نۆۋەتلىق ھالدا خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتىنىڭ ۋەزىپىسى، خاراكتېرى ۋە تەشكىلىي ئىنتىزامى قاتارلىقلار بويىچە تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى، بولۇپمۇ خەلق ئەسكەرلىرىگە پارتىيە سىياسىتى تەربىيىسى، سىياسىي تەربىيە، ئاممىۋى كۆزقاراش تەربىيىسى ۋە باشقا تۈرلۈك سىياسىي ئىدىيىۋى تەربىيە كۈچەيتىلدى. پارتىيىنىڭ «12 چوڭ سىياسىتى» ۋە خەلق ئىگىلىكىدە يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش، يېزا ئىگىلىك بىلەن، ئاشلىق بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش فاكتېنى تەشۋىق قىلىندى، خەلق ئەسكەرلىرىگە مەيداندا مۇستەھكەم بولۇش، ۋەزىيەتنى ئېنىق تونۇش، ئۆزىنىڭ نەمۇنىلىك ھەرىكىتى بىلەن ئاممىنى جاسارەت بىلەن ئىشلەپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ، نۆۋەتتىكى ۋاقىتلىق قىيىنچىلىق ئۈستىدىن غەلبە قىلىشقا يېتەكلەش توغرىسىدا تەربىيە بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ «3 چوڭ ۋەزىپىسى، 10 چوڭ ئەمەل قىلىدىغان پرىنسىپى» تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلۇپ، «ئۈچ - سەككىز ئىستىل» كەڭ ئەۋج ئالدۇرۇلدى، «بەشتە ياخشى خەلق ئەسكىرى» نى باھالاش كەڭ قانات يايدۇرۇلدى.

60 - يىللاردا خەلق ئەسكەرلىرى سىياسىي تەلىم - تەربىيىسىدە ئاساسلىقى جاپانى ئەسلەپ راھەتنىڭ قەدرىگە يېتىش ئاساس قىلىنغان سىنىپىي كۆرەش تەربىيىسى ۋە ئۇرۇش تەييارلىقى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى. رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ خەلق ئۇرۇشى توغرىسىدىكى ئىدىيىسى، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ۋە رولى، پارتىيىنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش باش لۇشيەنى ۋە تۈرلۈك سىياسەتلىرى، ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت ۋە نۆۋەتتىكى ۋەزىپىلەر، خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنىڭ 30 ماددىلىق نىزامى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شەرەپلىك ئەنئەنىسى، خەلق ئەسكەرلىرى ئارىسىدىكى ئىلغار كىشىلەر ۋە قەھرىمانلارنىڭ نەمۇنىلىك ئىش ئىزلىرى ئۆگىنىلدى. لېي فېڭدىن ئۆگىنىش، ياخشى 8 - لىيەندىن ئۆگىنىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سىياسى - ئىدىيىۋى ئېڭى ۋە دۆلەت مۇداپىئە قارىشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزى كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيە خىزمىتى مەركىزىنىڭ يۆتكىلىشىگە ئەگىشىپ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سىياسىي تەلىم - تەربىيىسىنى ئىقتىسادىي خىزمەتنى مەركەز قىلىشنى زىچ چۆرىدەپ ئېلىپ بېرىلدى. كەڭ خەلق ئەسكەرلىرىگە كەلگۈسى ئىنقىلابىي غايە تەكلەپ، سوتسىيالىستىك ئاڭنى ئۆستۇرۈپ، دۆلەت مۇداپىئەسى كۆزقارىشىنى كۆچەيتىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئوبدان ئېلىپ بېرىپ، ئۇرۇش تەييارلىقىنى كۆچەيتىپ، جاسارەت بىلەن كۆچىنىپ ئىشلەپ، ئۆزىنى تەقدىم قىلىشقا جۇرئەت قىلىپ، پارتىيە ۋە دۆلەت تاپشۇرغان تۇرلۇك ۋەزىپىلەرنى تىرىشىپ ئادا قىلىپ، «تۆتلىشىش» نى ئىشقا ئاشۇرۇش ۋە قوغداش ئۈچۈن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشۇش ھەققىدە تەربىيە بېرىلدى.

تەلىم - تەربىيىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالدى: بىرىنچىسى، مەنۇي مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلىپ، «تۆتكە ئىگە» يېڭى كىشىلەرنى يېتىشتۇرۇش تەربىيىسى، بۇ، پارتىيىنىڭ لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى، ۋەزىيەت، ۋەزىپە تەربىيىسى، دۆلەتنىڭ قانۇن - پەرمانلىرى تەربىيىسى، شۇنداقلا غايە، ئەخلاق، ئىنتىزام، پەن - مەدەنىيەت تەربىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ ئىككىنچىسى، دۆلەت مۇداپىئەسى قارىشىنى كۆچەيتىش مەركەز قىلىنغان دۆلەت مۇداپىئەسى تەربىيىسى، بۇ، ماركسىزملىق ئۇرۇش قارىشى تەربىيىسى، ئۇرۇش تەييارلىقى ئىدىيىسى تەربىيىسى، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ خاراكتېرى، ۋەزىپىسى، ئىنتىزامى شۇنداقلا قانداق قىلغاندا ياخشى خەلق ئەسكىرى بولغىلى بولىدۇ دېگەن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاساسىي بىلىم تەربىيىسى، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ شەرەپلىك ئەنئەنىسى تەربىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە لىن بياۋ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش ھەرىكىتى، 4 ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى، جەنۇبىي سەپتە ئۇرۇش قىلغان قەھرىمانلارنىڭ ئىلغار ئىش - ئىزلىرى ئۆگىنىلدى. مەركىزىي كومىتېتنىڭ يېڭا خىزمەتى توغرىسىدىكى ھۆججەتلىرى ئۆگىنىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۇرۇمى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى، «ھەربىي خىزمەت قانۇنى» ئۆگىنىلدى، سوتسىيالىستىك ئىككى مەدەنىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ھالال ئەمگەك بىلەن بېيىش تەربىيىسى قاتارلىقلار يايدۇرۇلدى.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سىياسىي تەلىم - تەربىيىسى ئۈسۈلىدا بۆلۈنۈشمۇ بولدى، بىرلىشىش ئاساس قىلىندى، ئاساسلىقى ھەر ئايدا بىر قېتىم سىياسىي دەرس ئۆتۈپ تەربىيىلەش تۈرۈمىدە چىڭ تۇرۇلدى. 1985 - يىلىدىن كېيىن ھەر پەسلىدە بىر قېتىم سىياسىي دەرس ئۆتۈش تۈرۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىگە ھەر يىلى 4 قېتىم تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا ئاساسلىنىپ، ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرىگە ھەر يىللىق ئەسكەر قوبۇل قىلىش، تەرتىپكە سېلىش ۋە چىڭ - چوڭ بايراملارغا بىرلەشتۈرۈپ، بىر - ئىككى قېتىم تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. 1986 - يىلىدىن كېيىن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سىياسىي تەلىم - تەربىيىسى خەلق مائارىپى تەربىيىسىگە كىرگۈزۈلدى.

6. ئاساسىي رولى

1) ئۇرۇش مەزگىلىدە ئالدىنقى سەپكە يارىدەم بېرىش　1962 - يىلى جۇڭگو-

ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشى مەزگىلىدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە تازغۇن گۇڭشې خەلق ئەسكەرلىرى يېڭى قىسىم ئۈچۈن 10 مىڭ كىلوگرام ئوتۇن تەييارلاش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، كېچىلەپ زەربىدارلىق بىلەن ئىشلەپ، ۋەزىپىنى مۇددەتتىن بۇرۇن ئورۇندىدى. قاغىلىق ناھىيىلىك تاشيول ئاسراش ئوچاستىكىسى خەلق ئەسكەرلىرى يېڭى قىسىم ئەگە بارسا يولنى شۇ يەرگىچە ياساپ بەردى، ئالدىنقى سەپكە باردىغان بىر بۆلەك تاشيول قېلىن قار بىلەن توسۇلۇپ قالغاندا، ئۇلار ئەق مەيدانغا دەرھال يېتىپ بېرىپ، مۇز يېرىپ، قار كولاپ ئۇرۇشقا قاتنىشىدىغان قىسمىنىڭ ۋاقتىدا ئۆتۈپ كېتىشىگە كاپالەتلىك قىلدى. بۇ يەردىكى 1 - لىيەن 1 - بەنى ئىككى كېچە - كۈندۈزدە 104 كىلومېتىر چىغىر يولنى جىددىي ياساپ، قىسىملارنىڭ ۋاقتىدا جەڭگە كىرىشىگە كاپالەتلىك قىلدى؛ 3 - لىيەنىڭ 3 - بەنى 400 دىن كۆپرەك ھەربىي ماشىنىنىڭ دەريادىكى مۇز سەۋەبىدىن قىرغاقتا توسۇلۇپ قالغانلىقىنى بايقاپ، دەرھال

دەريادىكى مۇزغا سەكرەپ چۈشۈپ، 4 سائەتتىن كۆپرەك مۇز يېرىپ يولنى ئاچتى. يىلك بويىچە ئالدىنقى سەپكە يارداەم بەرگەن خەلق ئەسكىرى 335 بولۇپ، جەددىي ياسىغان تاشيول 442 كىلومېتىرغا يەتتى.

2) چېگرىنى قوغداش، مۇداپىئەلىنىش تاشقورغان ناھىيىسىدىكى تاجىك، قىرغىز خەلق ئەسكەرلىرى ۋە ئامما چەت ئەلگە تۇتىشىدىغان تاغ ئېغىزلىرىنى ئۇنۇملۈك كونترول قىلىپ كەلدى، گەرچە ئۇلار تارقاق ئولتۇراقلاشقان بولسىمۇ، لېكىن بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالسىلا بىرنەچچە سائەت ئىچىدە بارلىق يوللار ۋە تاغ ئېغىزلىرىنى تولۇق قامال قىلالايدۇ. ئۇلار 1959 - يىلىلا شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇنلار بىلەن بىرلىكتە چېگرىدا ئارمىيە خەلق بىرلەشمە مۇداپىئەسىنى يولغا قويدى. 1960 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلەشمە مۇداپىئە مۇناسىۋىتى ئورناتتى. 1985 - يىلى يەنە ئاقتۇ ناھىيىسى بىلەن بىرلىكتە چېگرا لىنىيىسىدە 6 بىرلەشمە مۇداپىئە رايونى تەشكىللىدى. تاشقورغان ناھىيىسىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرى ئۇزاق مۇددەتلىك چېگرا ساقلاش كۈرىشى داۋامىدا كۆپ قېتىم تۆھپە يارىتتى. 1970 - ، 1971 - يىللىرى چەت ئەلگە قاچقان 13 كىشىنى تۇتۇۋالدى. 1974 - يىلى سۇباشتىكى خەلق ئەسكەرلىرى چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىغا ماسلىشىپ، چېگرىدىن ئۆتكەن قوراللىق دۈشمەن ئىشپىيونلىرىنى قوغلاپ تۇتتى. 1975 - يىل 8 - ئايدا ئىككى دۈشمەن ئىشپىيونىنىڭ چېگرىدىن يوشۇرۇن ئۆتكەنلىكى بايقالغاندا، ئىككى سائەت ئىچىدىلا 5 خەلق ئەسكىرى لېيەنىدىكى 560 تىن ئارتۇق ئادەم ۋە 2000 دىن كۆپرەك ئامما ھەربىكەتلىنىپ چەت ئەلگە تۇتىشىدىغان بارلىق تاغ ئېغىزلىرىنى قامال قىلدى، دۈشمەن ئىشپىيونلىرى ماڭارغا يول تاپالماي ئۈمىدسىزلىنىپ ئۆزلىرىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. 1977 - يىلى 60 تىن كۆپرەك خەلق ئەسكىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر - ساقچىلىرىغا ماسلىشىپ، پىستىرما قۇرۇپ، دۆلەت چېگرىسىدىن يوشۇرۇن ئۆتكەن ئىككى دۈشمەن ئىشپىيونىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى.

3) مۇقىملىقنى قوغداش 1987 - يىل 5 - ئايدا يوپۇغا ناھىيە تېررىم يېزا 15 - كەنت گۇرۇپپىسىدىكى تايانچ ئەسكەرلەر پەيىنىك باشلىقى مەھەممەتئىمىن سالاھىيىتى ئېنىق بولمىغان ئىككى ناتونۇش ئادەمنى بايقاپ، ئۇلاردىن دەرھال گۇمانلىنىپ، باشقا خەلق ئەسكەرلىرىنى چاقىرىپ، ئۇلارنى قورشۇۋالدۇ، خەلق ئەسكىرى ئابدۇرېشىت داۋۇت ئىككىسىنىڭ قېچىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، چاچراپ بېرىپ بىرەيلەننى ئۇرۇپ يىقىتىدۇ، يەنە بىرەيلەننى تۇتۇۋالىدۇ، باشقا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن ئىككى ئادەم جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىخانىسىغا ئاپىرىپ بېرىلىدۇ. تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىشچە بۇ ئىككى ئادەم پەيلۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدىكى تۇرمىدىن قاچقان جىنايەتچىلەر ئىكەن.

Ⅳ باب

چېگرا مۇداپىئەسى

§1. چېگرا مۇداپىئە لىنىيىسى

قەشقەر ۋىلايىتى تاجىكستان، ئافغانىستان، پاكىستانلار بىلەن چېگرىلىنىدۇ. قاراشلىق چېگرا مۇداپىئە لىنىيىسى 888.55 كىلومېتىر كېلىدۇ. مۇداپىئە رايونى پامىر ئېگىزلىكىگە جايلاشقان، تاغ تىزمىلىرى

كۆپرەك، شەرقىي شىمالدىن غەربىي جەنۇبىي يۆنىلىشكە قاراپ سوزۇلغان، تاغ چوققىلىرىنىڭ نىسپىي ئېگىزلىكى 2000 مېتىردىن 3500 مېتىرغىچە، دەريا ـ جىلغىلار تار ھەم چوڭقۇر، قار دۆۋىلىنىش دائىرىسى كەڭ، مۇزلۇقلار كەڭ تارقالغان. شەرقىي قىسىمدىكى تاغ چوققىلىرىنىڭ نىسپىي ئېگىزلىكى ئادەتتە 1000 ـ 1500 مېتىردىن ئاشمايدۇ، تاغ گەۋدىسى يۇپيۇمىلاق. تاغلىق رايوننىڭ ھاۋاسى شالاڭ، بىنەپشە نۇرنىڭ تارقىلىشى كۈچلۈك، ئۆزبەل تاغ ئېغىزى، مىڭتېكە داۋىنى ۋە خونجىراپ تاغ ئېغىزى مۇھىم چېگرا يوللىرىدۇر.

§ 2 . چىڭ سۇلالىسى، مىنگو دەۋرىدىكى چېگرا باشقۇرۇش

چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، قەشقەردە تەسىس قىلغان قاراۋۇلخانىلارنىڭ كونكرېت ئەھۋالى مۇنداق بولدى: قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقى، شىمالى، غەربىنى بويلاپ جەنۇبقا بۇرۇلغان 17 ئورۇندا چوڭ ـ كىچىك قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىنغان، ئۇلار بارچاڭ، ئىلان ئۇۋىسى، چوڭ بۇرھان، چىلېك، ئىسلىق، ئارقا بۇلاق، تۆشۈك تاش، لىچىن ئۇۋىسى، قاراڭغۇ ئۆڭكۈر، قاربەل، ئۇلانئۇسۇ، ئۇپۇلات، سۇباش، گورجاھان، يۇدۇغباش، كىپتۇلۇق، لايچىت قاتارلىقلار بولۇپ، سىرتتا بۇيرۇتقا تۇتىشىدۇ، غەربتە چوڭ قوقەنت، ئەنجانلارغىچە بارىدۇ، بۇلار مەخسۇس قەشقەردىكى مەسلىھەتچى ئامبال تەرىپىدىن باشقۇرۇلاتتى. قەشقەرنىڭ 200 نەچچە چاقىرىم غەربى جەنۇبىدىكى چۆجىسار سېپىلنىڭ غەربىي شىمالىدىن جەنۇبىغىچە چوڭ ـ كىچىك 12 قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىنغان. ئۇلار تىرەك، چىغمان، ئۇلۇق، ئوردولون، كۈيبۇلاق، تويلۇق، تىپىز، جۇت دەريا، تىركىچىك، داپسا، تورونشوق، خادىلىقلاردىن ئىبارەت، بۇ قاراۋۇلخانىلارغا بىردىن نەۋكەر قويۇلغان، ئۇلار قەشقەردىن ئەۋەتىپ ئالماشتۇرۇلاتتى، ئۇ سىرتتا بۇيرۇتقا تۇتىشاتتى، غەربىي جەنۇبقا نەچچەيۈز چاقىرىم ماڭسا بەدەخشانغا بارغىلى بولاتتى، بۇ قاراۋۇلخانىلار مەخسۇس يېڭىسار لەشكەر بېشىنىڭ باشقۇرۇشىغا قارايتتى. يېڭىساردىن شەرققە قاراپ 300 چاقىرىمچە مېڭىپ، يەكەننىڭ غەربىي جەنۇبىدىن شەرقىي شىمالغا بۇرۇلۇپ، 7 ئورۇندا قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىنغان؛ ئۇلار لەڭگەر، قوشراپ، كۆكيار، يۇلالىق، چىڭلىك، ساڭجۇ، سەيلىلىك قاتارلىقلاردىن ئىبارەت، غەربىي جەنۇبىدىن سىرتتىكى بۇيرۇتقا تۇتىشاتتى. شەرقىي شىمال قاراۋۇلخانىلار قاچقۇنلارنى تەكشۈرەتتى، بۇ قاراۋۇلخانىلار مەخسۇس يەكەندە تۇرۇشلۇق خان ئامبال تەرىپىدىن باشقۇرۇلاتتى. چىڭ خاندانلىقى مۇداپىئە ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغان دەسلەپكى چاغلاردا تاغنىڭ شىمالىي تەرىپىگە ئېتىبار بېرىپ، جەنۇبىغا سەل قارىغان. روسىيە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ چېگرا رايونلىرىغا تاجاۋۇز قىلىش ئويىدا بولۇۋاتقان مەزگىلدە، چىڭ ھۆكۈمىتى دەرھال جەنۇبىي شىنجاڭ رايوننىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىنى كۈچەيتتى. گۇاڭشۇ 4 ـ يىلى (1878 ـ يىلى) چىڭ ھۆكۈمىتى پامىر رايوننىڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي مەركىزىنى رەڭكۆلدىن مۇرجاپقا يۆتكەپ، مىڭ بېشى سايىم بەگ بىلەن قۇلمۇشبەگنى مەمۇرىي باشقۇرغۇچى ۋەزىپىسىگە ئەۋەتتى. ئالاي تېغىدىن قاراقۇرۇم تېغى لىنىيىسىگىچە بولغان ئارىلىقتا پامىردىكى 8 داڭلىق قاراۋۇلخانىنى قۇردى، ئۇلار خىزىرياقا قاراۋۇلخانىسى، نۇرئاۋۇل قاراۋۇلخانىسى، ئاق سۇمۇلۋاي قاراۋۇلخانىسى، تۇزكۆل قاراۋۇلخانىسى، باش گۈمبەز قاراۋۇلخانىسى، يارتا گۈمبەز قاراۋۇلخانىسى، تاغ دومباش قاراۋۇلخانىسىدىن ئىبارەت. گۇاڭشۇ 17 ـ يىلى (1819 ـ يىلى) ئىزھىر كۆلىنىڭ 10 كىلومېتىر شىمالىدا سۇما دۆڭ قاراۋۇلخانىسى تەسىس قىلىنىپ، پامىر رايوننىڭ مۇداپىئە ئىشلىرى كۈچەيتىلدى.

مىنگونىڭ 12 ـ، 13 ـ يىللىرى (1923 ـ، 1924 ـ يىللىرى) ياڭ زېڭشىن چېگرا مۇداپىئە ئىشلىرىنى

داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن، چېگرا ياقىسىدىكى مۇھىم قورغانلاردا گۇزەتچى مۇداپىئە كۈرەسى، چېگرا لىنىيىلىرىدىكى مۇھىم ئۆتەڭلەردە قاراۋۇلخانا تەسىس قىلدى، تاشقورغاندا چېگرا قاراۋۇلى باش ئەترىتى قۇردى، ئۇ 500 شتاتلىق بولۇپ، تۆەن دەرىجىلىك ئىدى.

30 - يىللاردا شېۋك شىسەي دەۋرىدە ئەنگلىيە كۈچلىرىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىنى توسۇش ئۈچۈن، چېگرا مۇداپىئە قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلدى. مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) ئەتىيازدا خوجىەن (جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىزاسى) تاشقورغان چېگرا قاراۋۇل باش ئەترىتىنىڭ جۇڭشياۋ دەرىجىلىك ئەترەت باشلىقلىقىغا ئۆەتىلدى، مەزكۇر باش ئەترەت يېنىك قوراللانغان ئاتلىق ئەترەت تەشكىللەپ، چېگرا بويلاپ يۇرۇپ، مىڭ كىلومېتىردىن ئارتۇق چېگرىنى تەكشۈردى، قاراۋۇلخانا ياساش پىلانىنى تۈزدى. مىنگونىڭ 29-يىلى (1940 - يىلى) نىڭ ئاخىرىدا خونجىراپ، پىيىك، دەپتەر، مىڭتېكە، لوپگەز، سۇبۇلاق قاتارلىق قاراۋۇلخانىلار قۇرۇپ چىقىلدى. ھەربىر قاراۋۇلخانىدا بىر بەن ياكى بىر پەي ئەسكىرى كۈچ تۇرغۇزۇلۇپ، چېگرا كۈزەتچىلىكى كۈچەيتىلدى.

§ 3 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى چېگرا باشقۇرۇش

جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، 2 - ئارمىيە 1949 - يىل 12 - ئايدا قىسىم ئەۋەتىپ، ئالدى بىلەن گومىنداڭنىڭ تاشقورغان چېگرا قاراۋۇلى چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان قاراۋۇلخانىلىرىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. 1950 - يىلى تەرتىپكە سېلىنىپ، ئەسكىرىي كۈچنى كۈچەيتتى ھەمدە شەيخىدۇللا، مازار داۋانلىرىغچە كىردى. 1952 - يىلى چېگرا قاراۋۇلى يېڭى تەشكىل قىلىنىپ، شۆبە ئەترەت ئۆەتىلىپ، جۇڭگو-ئافغانىستان، جۇڭگو - پاكىستان چېگرىسى مۇداپىئە قىلىندى. 1955 - يىلدىن كېيىن چېگرا مۇداپىئە تۆەنى تەشكىل قىلىنىپ، جۇڭگو - ئافغانىستان، جۇڭگو - پاكىستان، جۇڭگو - ھىندىستان چېگرا لىنىيىسىدىكى سىرتقا تۇتىشىدىغان مۇھىم تاغ ئېغىزلىرىدا چېگرا قاراۋۇلخانىسى تەسىس قىلىنىپ، چېگرا باشقۇرۇش ئۇنۇملۈك يولغا قويۇلدى. چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى ۋەزىپە ئىجرا قىلىشتا چارلاش، كۈزىتىش، يوشۇرۇنۇشنى مۇھىم ۋاستە قىلىپ، ئىككى تەرەپ ئادەملىرى چارۋىلارنىڭ چېگرىدىن قانۇنسىز ئۆتۈشى ۋە قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنىڭ يوشۇرۇن كىرىپ - چىقىشىنى چەكلەپ، دۆلەت چېگرىسى بەلگىلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىپ، چېگرىنىڭ مۇقىملىقى ۋە ئامان - ئېسەنلىكىنى قوغدىدى.

ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىتىكى دەرۋازىسىنى قوغدىغۇچىلار.

1954 - يىلى تاشقورغان ناھىيە ئورگىنى چېگرا مۇداپىئە ئەترىتى يۇقىرىدىكى ئالاقىدار ئورۇنلار بۇ ناھىيە تۇرغۇزغان ئىش بېجىرىش ئاپپاراتلىرى بىلەن بىرلىكتە چېگرا مۇداپىئە كومىتېتى قۇردى، بۇ شىنجاڭدىكى تۇنجى يەرلىك بىلەن ئارمىيە تەشكىللىگەن

چېگرا باشقۇرۇش ئاپپاراتى بولۇپ، ئۇلار چېگرا مۇداپىئەسىگە ئائىت ئىشلارنى كوللېكتىپ مۇھاكىمە قىلىپ، ئۇنىڭغا بىرتۇتاش رەھبەرلىك قىلىپ، خىزمەت تەقسىملەپ مەسئۇل بولۇپ، ئۆزئارا ماسلىشىپ ھەرىكەت قىلدى. 1960 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردىمۇ چېگرا مۇداپىئە كومىتېتى ياكى رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى. 1976 - يىلى بۇ تەشكىلاتلار تېخىمۇ مۇكەممەللەشتى. 70 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە ئارمىيە، ساقچى، خەلق بىرلەشمە مۇداپىئەسى چېگرا مۇداپىئە باشقۇرۇش سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلدى، تاشقورغاننىڭ چېگرا بويلىرىدا 15 خەلق ئەسكەرلىرى چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىسى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى، 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە ئەمەلدىن قالدى. 1990 - يىلى ھەربىيلەر باشقۇرىدىغان لىنىيە، ساقچىلار باشقۇرىدىغان ئوچاستىكا، خەلق (ئەسكەرلىرى) باشقۇرىدىغان نۇقتا، تاموژنا باشقۇرىدىغان يولدىن ئىبارەت 4 گەۋدە بىر تۇتاش باشقۇرۇلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنىپ، چېگرا مۇداپىئەسىنى باشقۇرۇشتا مۇنتىزىملىشىش، تۈزۈملىشىش ئىشقا ئاشتى.

V باب

ھاۋا مۇداپىئەسى

§1. مىنگو دەۋرىدىكى مۇداپىئە تۈزىلىرى

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ئەتىيازدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيىلەردە مۇداپىئە تۈزىلىرى قۇرۇلدى، تۈزىلىڭ تەشكىلىي سىستېمىسى، خادىملار شتاتى مۇنداق بولدى: 1) ھەرقايسى تۈزىڭگە بىردىن تۈزىلىڭ (ھاكىم قوشۇمچە ئۆتىدى)، 3 تىن مۇئاۋىن تۈزىلىڭ (مۇئاۋىن ھاكىم، ساقچى باشلىقى، تۇرۇشلۇق قوشۇنلىڭ باشلىقى قاتارلىقلار قوشۇمچە ئۆتىدى)؛ بىر باش ئىش بېجىرگۈچى، 3 ئىش بېجىرگۈچى (ھاۋا مۇداپىئەسىدىن ساۋادى بار كىشىلەر ئۈستىگە ئالدى) قويۇلدى. 2) مۇھاپىزەت، ئوت ئۆچۈرۈش، قۇتقۇزۇش، مۇلازىمەت، چىراغ - مەشئەل باشقۇرۇش، قاتناش خەۋپ - خەتەردىن ساقلىنىشنى باشقۇرۇش، ساقچىغا مەلۇم قىلىشنى باشقۇرۇش ئەترەتلىرى تەشكىل قىلىندى، ھەربىر ئەترەتتە 3 تىن شۆبە ئەترەت، ھەر شۆبە ئەترەتتە 4 بەن، ھەربىر بەندە 11 - 16 گىچە ئادەم بولدى. 3) ھەر بىر ئەترەتتە بىردىن ئەترەت باشلىقى، 3 شۆبە ئەترەت باشلىقى، 3 مۇئاۋىن شۆبە ئەترەت باشلىقى، 4 بەنجاڭ تەسىس قىلىندى. 4) مۇھاپىزەت ئەترىتى باشلىقلىقىنى شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ياكى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئۈستىگە ئالدى.

شۇ يىلى پەيزاۋات ناھىيىلىك مۇداپىئە تۈزىنى قۇرۇلۇپ، 8 ئەترەتكە ئايرىلدى، 8 ئەترەت باشلىقى، 8 مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى تەسىس قىلىندى ھەمدە ئەترەتلەرنىڭ ئەزالىرىنى ئەترەت باشلىقى ئۆزى تەكلىپ قىلىش قارار قىلىندى. قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك مۇداپىئە تۈزىنى قۇرۇلۇپ، سوڭ جىچىڭ تۈزىلىڭ، جياڭ شۈنغۇ، شۆدىڭخۇلار مۇئاۋىن تۈزىلىڭ بولدى.

§ 2 . خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى

1. تەشكىلىي ئاپپارات

1) ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە كومىتېتىنىڭ تەكتى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇرۇش تەييارلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بولۇپ، 1970 - يىل 10- ئاينىڭ 16 - كۈنى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدا ئۇرۇش تەييارلىقى ئىشخانىسى تەسىس قىلىنغان، قارىمىقىدا خەلق ھاۋا مۇداپىئە گۇرۇپپىسى قۇرۇلغان. ئۇ، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىدا ئىش بېجىرىپ، ئۇرۇش تەييارلىقى، ھاۋا مۇداپىئەسىگە ئائىت ئىشلارنى بىۋاستە بىرتەرەپ قىلاتتى. 1971 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۇرۇش تەييارلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنى ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىشنى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىشنى قارار قىلدى. 1979 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشخانىسى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى، ۋىلايەت، شەھەردىكى ئىككى دەرىجىلىك ھاۋا رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى، ۋىلايەت، شەھەردىكى ئىككى دەرىجىلىك ھاۋا مۇداپىئەسى خىزمىتىنى ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئىشخانىسى بىرتۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى. 1982 - يىل 11 - ئايدا ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلىپ، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى.

2) شەھەرلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئىشخانىسى ئۇنىڭ تەكتى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بولۇپ، 1969 - يىلى قۇرۇلدى. 1984 - يىل 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى شەھەرلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، شەھەرلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى سىستېمىسىدىكى كەسپىي ئورۇن بولدى. 1987 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى كومىتېتى قايتا قۇرۇلغاندا، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئىشخانا قەشقەر شەھىرىدە قۇرۇلدى. 1986 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسىنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى ۋاكالىتەن باشقۇردى، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسى مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. شۇنىڭدىن كېيىن خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىدىن ئايرىلىپ، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، مۇدىرلىقنى مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى قوشۇمچە ئۆتىدى.

3) ناھىيىلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى ۋىلايەتتىكى 11 ناھىيىنىڭ ھەممىسىدە 1969 - يىل 9 - ئايدىن 1970 - يىلىنىڭ بەشىنچە ئارقا - ئارقىدىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى. 1970 - يىل 10 - ئايدا ئۇرۇش تەييارلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەرقايسى ناھىيىلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى خىزمىتىگە ئۇرۇش تەييارلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى كونكرېت مەسئۇل بولدى، كېيىن ناھىيىلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى كومىتېتى ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلەردىكى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئالاقىدار ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشلىرىنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋاقىتلىق بەلگىلىگەن تارماقلار بېجىرىدىغان بولدى.

2. كەسپىي قوشۇن

ھاۋا مۇداپىئەسى كۆرىشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ھاۋا مۇداپىئەسىدە نۆۋەتلىق شەھەر بولغان قەشقەر

شەھىرىدە كەسپىلەر بويىچە خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى مۇلازىمىتىنى ئۇستىگە ئالىدىغان كەسپىي قوشۇن تەشكىللەندى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ۋە تەشكىللىگەن ئورۇنلىرى تۆۋەندىكىچە:

1) جەددىي قۇتقۇزۇش - جەددىي رېمونت قىلىش كەسپىي ئەترىتى ئۇ ئاساسلىقى ئالاقىدار تارماقلارغا يارەملىشىپ، يول، كۆۋرۈك، سۇ - ئېلېكتر ئەسلىھەلىرى، خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى قۇرۇلۇشى ۋە باشقا ئاممىۋى ئەسلىھەلەرنى جەددىي ياسايدۇ؛ رېمونت قىلىدۇ؛ خادىملار ۋە ماددىي ئەشيالارنى جەددىي قۇتقۇزىدۇ. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا يوللارنى جەددىي رېمونت قىلىش ئەترىتىدە 60 ئادەم، سۇ بىلەن تەمىنلەش ئەسلىھەلىرىنى جەددىي رېمونت قىلىش ئەترىتىدە 30 ئادەم، توك بىلەن تەمىنلەش ئەسلىھەلىرىنى جەددىي رېمونت قىلىش ئەترىتىدە 40 ئادەم، قۇرۇلۇشلارنى جەددىي رېمونت قىلىش ئەترىتىدە 90 ئادەم ئىشلەيدۇ، ئۇرۇش مەزگىلىدە ئېھتىياجغا ئاساسەن كېڭەيتىشكە بولىدۇ.

2) داۋالاش - قۇتقۇزۇش كەسپىي ئەترىتى ئۇ ئاساسلىقى جەددىي ئەھۋالدا يارىدارلارنى جەددىي قۇتقۇزۇش، ئاممىنى ئۆزىنى قۇتقۇزۇش، ئۆزئارا قۇتقۇزۇشقا تەشكىللەش ۋە يېتەكچىلىك قىلىشقا مەسئۇل بولىدۇ. ئۇنىڭدا ئادەتتىكى چاغلاردا 180 ئادەم ئىشلەيدۇ.

3) ئوت ئۆچۈرۈش كەسپىي ئەترىتى ئۇ ئاساسلىقى ئالاقىدار تارماقلارغا يارەملىشىپ، مۇھىم نىشانلىق ئەسلىھەلەرگە قارىتا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش، ئوت ئۆچۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىدۇ، زۆرۈر تېپىلغاندا خىمىيىلىك قوراللاردىن مۇداپىئەلىنىش كەسپىي ئەترىتىگە ماسلىشىپ، يۆيۈش، دېزىنفېكسىيە قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندايدۇ، ئۇنىڭدا ئادەتتىكى چاغلاردا 30 ئادەم ئىشلەيدۇ.

4) خىمىيىلىك قوراللاردىن مۇداپىئەلىنىش، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش كەسپىي ئەترىتى ئۇ ئاساسلىقى يادرو قوراللىرى، خىمىيىلىك قوراللار، بىئولوگىيىلىك قوراللارنىڭ تۆيۈقسىز ھۇجۇمىنى كۆزىتىش، رازۋېدكا قىلىش، يۇقۇملانغان كىشىلەر، ماددىي بۇيۇملار، ئۇسكۇنىلەر ۋە مۇھىم نىشان قاتارلىقلارنى يۇيۇش، بولغىمىلارنى دېزىنفېكسىيە قىلىش - تازىلاش، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، مىكروب يوقىتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولىدۇ، ئاممىغا «ئۇچتىن مۇداپىئەلىنىش» بىلىملىرى توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدا ئادەتتىكى چاغلاردا 30 ئادەم ئىشلەيدۇ.

5) خەۋەرلىشىش كەسپىي ئەترىتى ئۇ، ئاساسلىقى خەۋەرلىشىش ئەسلىھەلىرى، سىم يوللىرىنى جەددىي ياساپ - رېمونت قىلىپ، شەھەر ھاۋا مۇداپىئەسى توغرىسىدىكى خەۋەرلىشىشنىڭ راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئۇنىڭدا ئادەتتىكى چاغدا 60 ئادەم ئىشلەيدۇ.

6) تىرانسپورت كەسپىي ئەترىتى ئۇ ئاساسلىقى ماددىي ئەشيا، خادىملارنى توشۇشقا مەسئۇل بولىدۇ، ئۇنىڭدا ئادەتتىكى ۋاقىتتا 120 ئادەم ئىشلەيدۇ.

7) ئامانلىق ساقلاش كەسپىي ئەترىتى ئۇ، ئاساسلىقى ئالاقىدار ئورۇنلارغا ھەمكارلىشىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى، قاتناش تەرتىپىنى قوغدايدۇ، چىراغ باشقۇرۇشقا نازارەتچىلىك قىلىدۇ. ئۇنىڭدا ئادەتتىكى ۋاقىتتا 80 ئادەم ئىشلەيدۇ.

كەسپىي ئەترەتلەر ئادەتتىكى چاغلاردا تەشكىللىگۈچى ئورۇنلارغا سەپلەپ بېرىلىدۇ، بار بولغان جابدۇق-ئۇسكۇنىلەرگە بىرلەشتۈرۈپ، كەسپىي مەشق ئېلىپ بېرىلىدۇ، ئۇلار تۇرلۇك جەددىي قۇتقۇزۇش، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىدۇ.

3. تەلىم - تەربىيە، مانېۋىر

1) تەشۋىقات ۋە تەلىم - تەربىيە قەشقەر خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسى 1982-

يىلى كۆزدىن بۇيان ۋىلايەت، شەھەرگە قاراشلىق ئورگان، زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىكى كادىرلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە پارتىيە مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپ 8000 دىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) نى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسىگە دائىر تەلىم - تەربىيە فىلىملىرىنى كۆرۈشكە تەشكىللەپ، خېلى ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشتى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسى تەشۋىقات كۆزنىكىدىن پايدىلىنىپ، كۆپ قېتىم خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى بىلىملىرى تەشۋىقات مەخسۇس ستونى چىقاردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە 2000 نۇسخا «خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى قۇرۇلۇشىدىن پايدىلىنىپ خەلقنە بەخت يارىتىشنى قىزغىن قارشى ئالىمىز» دېگەن تەشۋىقات ۋەرىقىنى جەمئىيەتكە كەڭ تارقىتىپ، قەشقەر خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى خىزمىتىنىڭ نەتىجىلىرىنى تەشۋىق قىلدى، بۇ قەشقەر شەھىرىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى قۇرۇلۇشىنى غايەت زور دەرىجىدە ئالغا سۈرۈش رولىنى ئويناندى.

2) ھاۋا مۇداپىئەسى مانېۋىرى 1973 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - 27 - كۈنلىرى قەشقەر شەھەر رايوندا پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، خەلق بولۇپ 3000 كىشى قاتناشقان ھاۋا مۇداپىئەسى مانېۋىرى ئۆتكۈزۈلدى. 2 كۈنلۈك مانېۋىر ئارقىلىق، ھەر دەرىجىلىك ھاۋا مۇداپىئەسى تەشكىلاتلىرىنىڭ قوماندانلىق ئىقتىدارى چېنىقتۇرۇلدى ۋە ئۆستۈرۈلدى، كەسپىي ئەترەتلەرنىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدىكى مۇلازىمەت ئىقتىدارى نۇقتىلىق كۆزدىن كەچۈرۈلدى.

4. ھاۋا مۇداپىئەسى قۇرۇلۇشلىرى

1990 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا قەشقەر ۋىلايىتىدە ياسالغان خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى قۇرۇلۇشى كۆلىمى 11 مىڭ 389 كۋادرات مېتىرغا يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئاكوپ شەكلىدىكىسى 2035 كۋادرات مېتىر، لەخمە شەكلىدىكىسى 7863 كۋادرات مېتىر، ھاۋا مۇداپىئەسى يەر ئاستى ئۆيى 1491 كۋادرات مېتىر، بالدۇر ياسالغان قۇرۇلۇش كۆلىمى 8641 كۋادرات مېتىر (76% نى ئىگىلەيدۇ)، ئۇنىڭدىن نۇقسانسىز ساقلانغىنى 5732 كۋادرات مېتىر بولۇپ، بېجىرىملىك نىسبىتى 50.5% بولغان؛ پۇختىلاش، ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىكى 4536 كۋادرات مېتىر، ھازىرقى ھالىتى ساقلىنىدىغىنى 5661 كۋادرات مېتىر، كېرەكتىن چىققىنى 4535 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 40% نى ئىگىلەيدۇ. ياسىلىپ بولغان قۇرۇلۇش ئىچىدە سۇ ئۆتۈپ كەتكىنى 5030 كۋادرات مېتىر، ۋاقتىلىق پېچەتلەپ قويۇشقا تېگىشلىكى 507 كۋادرات مېتىر.

VI باب

ئارمىيە - خەلق مۇناسىۋىتى

§1. ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش، خەلقنى سۆيۈش

50 - يىللارنىڭ بېشىدا جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق 2 - ئارمىيە 1782 كادىر ئاجرىتىپ، ناھىيىلىك،

رايونلۇق پارتىيە كومىتېتلىرىدىن يۇقىرى رەھبەرلىكىنى ئۈستىگە ئالدى، 4 ۋىلايەتلىك، 35 ناھىيىلىك پارتكوم ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم تەشكىلاتلىرىنى مۇكەممەللەشتۈردى، خىزمەت ئۇسۇلى ئۆزگىرىپ يېڭا كەنتلەرگە چوڭقۇر چۆكۈپ، ئاممىنى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشقا سەپەرۋەر قىلدى. 1953 - يىلىنىڭ ئاخىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قىسمىلاردىن 3000 دىن كۆپرەك كادىر كوللېكتىپ يەرلىككە ئالمىشىپ، قەشقەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، جامائەت خەۋپسىزلىكى، مالىيە - سودا، يېزا - كەنت قاتارلىق خىزمەت ئورۇنلىرىدىكى تايانچ كۈچلەردىن بولۇپ قالدى.

ئېگە - چاقسىز مومايىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىنماقتا.

60 - يىللارنىڭ بېشىدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىكى 280 كادىردىن تەشكىللەنگەن 10 خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋىلايەتنىڭ يېزىلىرىغا بېرىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. چېگرا مۇداپىئە لىنىيىسى دېگىز يۈزىدىن 4000 مېتىردىن يۇقىرى ئېگىزلىكتە كۆكتات تېرىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى، 1500 كىلوگرام ھەرخىل ئۇرۇقنى ھەقسىز تەقدىم قىلىپ، يەرلىك دېھقان - چارۋىچىلارغا كۆكتات تېرىشنى ئۆگەتتى.

1963 - يىلى قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسمىلار 19 مىڭ ئادەم (قېتىم) يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن ئەمگەك قىلىپ، 5000 مودىن كۆپرەك يەردىكى زىرائەتنى يىغىپ بەردى، 1 مىليون تونىدىن كۆپرەك ئوغۇت، 21 مىڭ 500 كىلوگرامدىن كۆپرەك يەم - بوغۇز، 190 مىڭ تونىنا/كىلومېتىر ماددىي ئەشيا توشۇپ بەردى، 12 مىڭ كۇب مېتىر ئۆستەڭ چېپىپ بەردى، 7000 دىن كۆپ ئادەم (قېتىم) نىڭ كېسىلىنى داۋالىدى، ئاممىغا 50 نەچچە مەيدان كىنو قويۇپ بەردى.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئامبۇلاتورىيىسىدىكى 17 دوختۇردىن تەشكىللەنگەن 5 داۋالاش گۇرۇپپىسى گۇڭشې، چوڭ ئەترەتلەرگە بېرىپ، ئاممىنى ھەقسىز داۋالىدى، ئۇلارغا دورا بەردى.

1981 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى تەلىم - تەربىيە تۈرىنى 10 لىنىنى ئىشقا سېلىپ، يېرىم ئاي ئىشلەپ، نەچچە 10 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىنىڭ يېنىدا بىتون قۇرۇلمىلىق «خەلقنى سۆيۈش كۆۋرۈكى» سېلىپ، يەرلىك ئاممىنىڭ دەريادىن ئۆتۈش قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىپ بەردى. 11 - ئايدا يەكەن ناھىيىسىدىكى ئۇپراڭ دەرياسىغا 31 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا، 4.5 مېتىر كەڭلىكتە، 12 تونىنا ئېغىرلىق كۆتۈرىدىغان بىر ياغاچ كۆۋرۈك سېلىپ بەردى. بۇ كۆۋرۈك يەرلىك كىشىلەر تەرىپىدىن «قەلب تۇتاشتۇرۇش كۆۋرۈكى» دەپ ئاتالدى.

1983 - يىلى ئەتىيازدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى 487 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپنى سېلىپ، يەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ماقتىشىغا سازاۋەر بولدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر شەھەر مەمۇرىيىتىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى داۋامىدا تۇرۇشلۇق قىسمىلار 1700 ماشىنا (قېتىم)، 25 مىڭ ئادەم (قېتىم) ئاجرىتىپ، 1000 كۇب مېتىردىن كۆپرەك ئەخلەت تازىلىدى، 89 مىڭ كۋادرات مېتىر يولنى تۈزلىدى، 34 مىڭ كۇب مېتىر توپا - تاش يۆتكىدى، 138 مىڭ

كۈادرات مېتىر ۋېلىسىپىت يولى ياسىدى، 230 مىڭ تۇپ كۆچەت تىكتى؛ قاغىلىقتا تۇرۇشلۇق قىسىملار يەرلىكىنىڭ قۇرۇلۇشىغا 18 مىڭ ئادەم (قېتىم)، 81 مىڭ 410 ماشىنا (قېتىم) ياردەم بېرىپ، 10 مىڭ 488 تونىنا - كىلومېتىر ماددىي ئەشيا توشۇپ بەردى، 12 مىڭ مېتىر ئېرىق - ئۆستەڭنى رېمونت قىلىپ بەردى؛ قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار 3 كىچىك كۆۋرۈك سېلىپ بەردى، 75 ئائىلىگە ئۆي سېلىپ بەردى، شەھەر قىياپىتىنى تۈزەشكە 4200 ئادەم (قېتىم)، 200 ماشىنا (قېتىم) چىقاردى.

§ 2 . يەرلىكنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش

50 - يىللاردا 2 - ئارمىيىنىڭ كوماندىر - جەڭچىلىرى يەرلىكنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى، بارلىق ئوفىتسېر - جەڭچىلەرنىڭ بىر يىللىق تۇرمۇش ياردەم پۇلى بىلەن ئۈن زاۋۇتى، تراكتور رېمونت زاۋۇتى، فارفۇر بۇيۇملار زاۋۇتى، باسما زاۋۇتى، ئېلېكتر ئىستانسىسى، تراكتور پونكىتى قاتارلىق زاۋۇت، كان - كارخانىلارنى شۇنداقلا قەشقەر يېڭىشەھەر «1 - ئاۋغۇست» ئوتتۇرا مەكتىپىنى قۇرۇپ چىقتى.

1950 - يىلى ئەتىيازدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، 3 يىللىق داغدۇغىلىق ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. 1953 - يىلىنىڭ ئاخىرى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قىسىملىرى 1 مىليون 260 مىڭ مو بوزيەر ئېچىپ، ئاشلىق، گۆش، كۆكتات، ياغلىق دان قاتارلىقلار بىلەن ئاساسەن ئۆزىنى تەمىنلىدى ھەمدە قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، پوسكام، مارالبېشى، مەكىت، يەكەن قاتارلىق جايلاردىكى تېرىلغۇ يەرلەرنى يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئوتكۈزۈپ بەردى.

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەردىكى قىسىملار بىلەن ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بېكىتۈەنىدىكى 4000 دىن ئارتۇق ئادەم شىنجاڭ - شىزاڭ تاشيولىنى ياساشقا قاتنىشىپ، شىنجاڭ دائىرىسىدىكى ئۇزۇنلۇقى 1458 كىلومېتىر كېلىدىغان يولنى پوتتۇردى. 1952 - يىلى كۈزدە بۇ يولدا ماشىنا قاتنىدى.

1958 - يىل 7 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قىسىملىرىدىن 2000 دىن كۆپرەك ئوفىتسېر- ئەسكەر قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قاتار سۆگەت سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى. يەكەنده تۇرۇشلۇق مەلۇم تۈەن ئاممىغا 5000 مېتىردىن كۆپرەك ئۆستەڭ چېپىپ بەردى، 4500 كۇب مېتىردىن كۆپرەك توپىنى يۆتكەپ يەر تۈزلەپ بەردى، 2296 مو يەرنىڭ ئوتىنى ئوتاپ بەردى، 153 مىڭ 500 جىڭدىن كۆپرەك ئوت - چۆپ ئورۇپ ئوغۇت يىغىپ بەردى. قەشقەردىكى مەلۇم پىيادىلەر شىسى قاتارلىق قىسىملاردىكى 1000 دىن ئارتۇق ئادەم 215 مىڭ ئىش كۈنى سەرپ قىلىپ، 880 مىڭ كۇب مېتىر شېغىل توشۇش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلدى. 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى 92 ئالاقىچى ئەسكەر ئەۋەتىپ، يەرلىكنىڭ 1604 دانە ستولبا قادىشىغا، 101 جۈپ كىلومېتىر، 5. 48 تاق كىلومېتىر سىم تارتىشىغا ياردەم بېرىپ، 2 رايون، 19 يېزىدا تېلېفون بولۇش، 35 گۈڭشىدا رادىئو بولۇشنى ئىشقا ئاشۇردى. كېيىنكى يىلى 3 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىم قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەھەر رايونى گۈڭشىبى، ياندۇرما گۈڭشىبسىنىڭ ئىتتىپاق ئۆستىكىنى چېپىشىغا 7435 ئەمگەك كۈنى قاتنىشىپ، 22 مىڭ كۇب مېتىر توپا قېزىپ، 6950 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئۆستەڭ چېپىپ بەردى. قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسىم دوختۇرخانىسى چارۋىلارغا ئىشلىتىدىغان ئائۇرىئومىتسىننى تەتقىق قىلىپ ياساپ، چارۋىلاردا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىنىڭ تارقىلىشىنى ئۇنۇملۇك كونترول قىلدى. يەكەنده تۇرۇشلۇق قىسىملار يەكەن دەرياسىنىڭ كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپ، 16 كەلكۇن توسمىسى ياسىدى.

1960 - يىلى يەكەنده تۇرۇشلۇق قىسىمدىن 1000 دىن ئارتۇق ئادەم شۇ جايدا چېپىلۇاتقان «سەكرەپ

ئىلگىرىلەش» چوڭ ئۆستىگى قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپ 200 مىڭ كۇب مېتىر توپا قازدى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئورگىنىدىكى قىسىملار قەشقەردىن كانسۇغا بارىدىغان يېنىك رېلىسلىق تۆمۈريول قۇرۇلۇشىغا 39 مىڭ ئىش كۈنى سەرپ قىلىپ، 345 مىڭ 600 كۇب مېتىر توپا قېزىپ ۋە تىندۇرۇپ، 12 چاقىرىم يول ئۇلىنى پۈتتۈردى؛ تاشقورغاندا تۇرۇشلۇق قىسىملار يەرلىككە يارىدەم قىلىپ بىر مەكتەپ سېلىپ بېرىپ، شۇ جايدا مەكتەپ بولماسلىق تارىخىغا خاتىمە بەردى. كېيىنكى يىلى قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار شۇ جايدىكى ئاممىنىڭ تېرىلغۇ يەر ئوتتۇرىسىدىن 4 مېتىر كەڭلىكتە 40 مىڭ مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئۆستەڭ چېپىشىغا يارىدەم بېرىپ، ئارمىيە - خەلق تەڭ پايدىلاندى؛ 5318 مو بوزيەر ئاچتى، 75 مىڭ 180 مېتىر ئۆستەڭ، 33 مىڭ 900 مېتىر زەيكەش چاپتى.

60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەردە تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بېڭتۇەنى ۋە خەلق ئىشچىلىرى بىلەن بىرلىكتە يول ياساش قوشۇنى تەشكىل قىلىپ، 13 يىلدا جۇڭگو - پاكىستان دوستلۇق تاشيولىنى ياساپ پۈتتۈردى، تاشيولنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1200 كىلومېتىر بولۇپ، قەشقەردىن باشلىنىپ، تاشقورغان، خونجىراپتىن ئۆتۈپ، پاكىستاندىكى ئىسلامئاباتقا بارىدۇ، دۆلەت ئىچىدىكى 500 كىلومېتىردىن كۆپرەك يول بۆلىكىنى جۇڭگونىڭ تاشيول ياساش قوشۇنى ياسىدى. دۆلەت سىرتىدىكى 600 كىلومېتىردىن كۆپرەك بۆلەكنى جۇڭگو - پاكىستان ئورتاق ياسىدى.

70 - يىللارنىڭ بېشىدا پامىردا تۇرۇشلۇق چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرى، بۇرۇمسار داۋىنىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىر ئېگىزلىكتىكى جايدا نۆلدىن تۆۋەن 30 گرادۇسلۇق قاتتىق سوغۇققا بەرداشلىق بېرىپ، نەچچە ئاي جاپالىق ئىشلەپ، 30 نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان تاغقا چىقىدىغان ئايلانما يولنى ياساپ پۈتتۈردى، تۇرۇشلۇق قىسىم مەلۇم دوختۇرخانىسى يەرلىك ئۇچۇن 30 نەچچە يالىڭاياغ دوختۇر، 100 دىن ئارتۇق سەھىيە خادىمى ۋە تۇغۇت ئانىسى تەربىيىلەپ بەردى، يېزىلاردىكى 3 دەرىجىلىك داۋالاش توربىدىن 50 نى، تازىلىق ئۇلچىمىگە يەتكەن كۆلدىن 150 نى ياساپ بەردى، 15 گۇڭشېدىكى تەخمىنەن 80% ئاممىغا چۈشىندىن مۇداپىئە كۆرىدىغان ھاجەتخانا سېلىپ بەردى. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەردە تۇرۇشلۇق ساپيورلار تۈەنىنىڭ 15 - لىيەنى يېڭسار ناھىيە ماڭشىن گۇڭشېسىنىڭ كىچىك تېپلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشىغا يارىدەم بېرىپ، شۇ جايدىكى ئاممىنىڭ تۇرمۇشىدىكى توك ئىشلىتىش قىينىچىلىقىنى ھەل قىلىپ بەردى. 1977 - يىلى ئەتىيازدا قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن 300 دىن كۆپرەك ئادەم قەشقەر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپ، 37.6 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى، 38.83 مېتىر كەڭلىكتىكى، 13.73 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى سۇ باشلاش ئۆستەڭنى چېپىپ، 13 مىڭ 338 كۇب مېتىر توپا قۇرۇلۇشىنى ئورۇندىدى. 1980 - يىلى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن 3000 دىن كۆپرەك ئادەم قەشقەر تۈمەنكۆل باغچىسىغا، خەلق مەيدانىغا، يوللارنىڭ ئىككى قاسنىقىغا گۈللۈك ياسىدى، دەرەخ تىكتى، 1000 كۇب مېتىردىن كۆپرەك دەريا قۇمى، ئەت توپا توشۇپ، 6700 تۈپتىن كۆپرەك كۆچەت تىكتى. يەكەن، پوسكام، قاغىلىق قاتارلىق جايلاردا تۇرۇشلۇق قىسىملار يەرلىكنىڭ ناھىيە بازىرىنى كۆكەرتىش قۇرۇلۇشىغا ئاكتىپ قاتناشتى، شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە قىسىملار 60 مىڭ تۈپتىن كۆچەت تىكتى. 1983 - يىلى قىسىملار 1000 دىن كۆپرەك ئادەم (قېتىم)، 2000 دىن كۆپرەك ئاپتوموبىل (قېتىم) ئەۋەتىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر سۇ ئۇستى باغچىسىنى، باغچا يېزىسىدىكى 10 مىڭ مولۇق ئوتلاقنى ياسىدى ھەمدە 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ جۇغلاپ، يەرلىكنىڭ ئىچىملىك سۇيىنى ياخشىلىشىغا يارىدەم بەردى؛ قاغىلىقتا تۇرۇشلۇق قىسىمدىن 500 نەچچە كىشى يەرلىكتە 10 كىلومېتىر يېڭى تاشيول ياساپ، 12 مىڭ يۈەن مەبلەغنى تېجەپ قالدى، تېتىر يېزىسىدا 250 مېتىر كۆچۈرمە ياسىدى. قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار قەشقەر شەھىرىنىڭ مەنزىرە مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشى داۋامىدا 50 مىڭ ئادەم (قېتىم)، 84 ئاپتوموبىل (قېتىم) ئىشقا سېلىپ، 1000 مېتىر قوروتام، 2000 مېتىر رىشاتكا، 1000 كۆل دامبىسى ياسىدى، 1000 كۇب مېتىر ئەخلەتنى تازىلىدى.

باغچىدا 2000 كۋادرات مېتىردىن كۆپرەك گۈللۈك ياسىدى. 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ مەلۇم توپچىلار تۈەنى 10 مىڭدىن كۆپ ئىش كۈنى، 200 قېتىمدىن كۆپ ئاپتوموبىل (قېتىم) ئاجرىتىپ، يەرلىك بىلەن بىرلىكتە تېلېۋىزىيە تارقىتىش مۇنارى ياسىدى. يەكەن ناھىيىسىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى داۋامىدا يەكەندە تۇرۇشلۇق مەلۇم شى 60 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، 350 ئادەم (قېتىم) ئاجرىتىپ، 500 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى يول يۈزىگە 6 بۈرجەك خىش يانقۇزدى. مەلۇم مۇھاپىزەت تۈەنى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى داۋامىدا 2240 مېتىر يول ياسىدى، 9500 دانە 6 بۈرجەك خىش يانقۇزدى، 23 مىڭ 200 كۋادرات مېتىر مەيدانىنى تۈزلىدى، 2670 مېتىر ئورمان بەلۋېغىنى تازىلىدى، 600 تۈپتىن كۆپرەك كۆچەت، 550 تۈپ مەنزىرە دەرىخى تىكتى، 510 كۋادرات مېتىر يەرگە چىم يانقۇزدى. پوسكامدىكى چوڭ تىپلىق نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ قۇرۇلۇشى داۋامىدا تۇرۇشلۇق قىسىم مەلۇم شىسى، چېگرا مۇداپىئە مەلۇم تۈەنى 8000 دىن كۆپرەك ئىش كۈنى سەرپ قىلىپ، 10 كىلومېتىردىن كۆپرەك تۇرۇبا يانقۇزدى.

1987 - يىل 12 - ئايدىن كېيىنكى يىلى 4 - ئايغىچە يەكەندە تۇرۇشلۇق قىسىم 530 ئادەم 250 ئاپتوموبىل (قېتىم) ئىشقا سېلىپ، 18 مىڭ كۇب مېتىر قۇم، شېغىل توشۇپ، گۈلباغ يېزىسىغا باردىغان تاشيولنى پۈتتۈردى. مۇجى چېگرا مۇداپىئە پونكىتى تاشقورغان ناھىيە مۇجى يېزىسىغا بىر كۆۋرۈك سېلىپ بەردى، 1400 دىن ئارتۇق سەھىيە خادىمى تەربىيىلەپ بەردى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا يەكەندە تۇرۇشلۇق قىسىملار شەھەر ئەتراپى رايونىدا 15 مىڭ مېتىر تاشيول، 630 مېتىر «خەلقنى سۆيۈش» يولى ياسىدى. ۋىلايەت بويىچە 1000 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر - جەڭچى تۈەن دەريالىرىنى مۇستەھكەملەش قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپ، 1700 كۇب مېتىردىن كۆپرەك توپا قازدى.

1990 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى تۈەنكۆل باغچىسىنى كېڭەيتىش، تەنتەربىيە مەيدانىنى رېمونت قىلىش قۇرۇلۇشىغا قاتناشتى. باغچىنى كېڭەيتىش قۇرۇلۇشىدا قىسىملار 7000 دىن كۆپ ئادەم (قېتىم)، 565 ئاپتوموبىل (قېتىم) نى ئىشقا سېلىپ، 10 مىڭ كۇب مېتىردىن ئارتۇق توپا قازدى ۋە توشۇدى. 8 - ئاينىڭ ئاخىرى قىسىم 2500 دىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم)، 110 دىن ئارتۇق ئاپتوموبىل (قېتىم) نى ئىشقا سېلىپ، قەشقەر تەنتەربىيە مەيدانىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپ، 2400 كۇب مېتىر توپا قازدى ۋە توشۇدى، 500 مېتىر ئېرىق چاپتى ھەمدە تەنتەربىيە مەيدانىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 50 مىڭ يۈەن ئىئانە قىلدى.

§ 3 . ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىش

1982 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ تۈەندىن يۇقىرى ئورۇنلىرىدا ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى، ئورتاق بەرپا قىلىش ئەھدىنامىسى، ئورتاق بەرپا قىلىش ئۆلچىمى قاتارلىقلار تۈزۈپ چىقىلىپ، ئارمىيە بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ، ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن ئاساس سېلىندى.

ئورتاق بەرپا قىلىش داۋامىدا قىسىملار ئۆزى تۇرۇۋاتقان جايىنى ئانا يۇرت، خەلق ئارمىيىنى تۇغقان دەپ بىلدى. ئارمىيە - خەلق ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسىنى ۋە پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئۆگەندى، «ئىككىدىن ئايرىلالماسلىق» ئىدىيىسى كىشىلەر قەلبىگە تېخىمۇ چوڭقۇر سىڭدى؛ «بەش ئۆزئارا» (ئۆزئارا ئۆگىنىش، ئۆزئارا ھۆرمەتلەش، ئۆزئارا ئىشىنىش، ئۆزئارا كۆيۈنۈش، ئۆزئارا ئەپۇ قىلىش)

پائالىيىتى ئاكتىپ قانات يايدۇرۇلۇپ، ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ بىلىق بىلەن سۈدەك دوستلۇق مۇناسىۋىتى تېخىمۇ كۈچەيتىلدى. قىسىملار ئادەم كۆچى، ئىختىساسلىقلار ئەۋزەللىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، يەرلىكنىڭ جەددىي، قىيىن، خەتەرلىك، ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىشىغا ئاكتىپ ياردەملەشتى، «ئەقلىي كۈچ بىلەن خەلقە ياردەم بېرىش» نى يولغا قويدى، پەن - تېخنىكا ئارقىلىق تەرەققىياتنى كۈرسى ئېچىپ، يەرلىكنىڭ ئىختىسادىي تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى ئىلگىرى سۈردى؛ يەرلىك ھۆكۈمەتلەرمۇ قىسمىنىڭ قىيىنچىلىقىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھەل قىلىپ بەردى، بولۇپمۇ چوڭ - چوڭ ھېيىت - بايرام كۈنلىرىدە ئوفىتسېر - جەڭچىلەردىن ھال سوراشنى ئۈيۇشتۇردى، مۇۋاپىق ۋاقىتتا سۆھبەت يىغىنى، ھەربىي ئىشلار مۇھاكىمە يىغىنى، تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئېچىپ، ئورتاق بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى ھۆكۈمەت ۋە قىسىم قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلىپ، ئارمىيە بىلەن يەرلىكتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. 1983 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىشتىكى مەدەنىي ئورۇندىن 85ى، مەدەنىي كەنتتىن 46 سى، مەدەنىي كوچىدىن 4ى، مەدەنىي مەكتەپتىن 8 ى، باشقا مەدەنىي ئورۇندىن 17 سى بارلىققا كەلدى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تاشقورغان ناھىيىسى ۋە تۇرۇشلۇق قىسىم ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىش بويىچە تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى، تۇرۇشلۇق قىسىم چېگرا مۇداپىئە تۈەنىدىن 7 ئورۇن ۋە 20 نەچچە شەخس تەقدىرلەندى. قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى قەشقەر شەھىرىنى مەدەنىي شەھەر قىلىش بويىچە ئورتاق بەرپا قىلىشنىڭ 5 تۈرلۈك تەدبىرىنى ۋە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ نامراتلارنى يۆلەش جەھەتتە ئۆتكەلگە ھۆجۇم قىلىش ئومۇمىي پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. 1995 - يىلدىن بۇيان جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ۋە خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى 760 تىن كۆپرەك خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، پەن - تېخنىكا ئۇچۇرى ۋە بايلىق مەنبەسى قاتارلىقلار بويىچە نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىغا ياردەم بەردى. 3 يىلدىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە نامرات ئائىلە %20 تازايدى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بارىن يېزا يۇقارقى قېچىچى كەنتىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان كىرىمى 1982 - يىلدىكى 181 يۈەندىن 1987- يىلى 589 يۈەنگە يەتتى، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بار ئائىلە 264 تىن 31 گە تازايدى.

1990 - يىلى قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ نامراتلارنى يۆلەش نۇقتىسى 40 قا، نامراتلارنى يۆلەش يېزا (بازار) كارخانىسى 12 گە، يۆلەيدىغان نامرات ئائىلە 6483 كە يەتتى. ئۇلار شۇ يىلى 370 قارار پەن- تېخنىكا لېكسىيىسى ئۈيۇشتۇرۇپ، 1020 ئادەمنى تەربىيىلىدى، 1120 تۇرلۇك ئۇچۇر بىلەن تەمىنلىدى، 870 ئادەم (قېتىم) گە پەن - تېخنىكا مەسلىھەتى بەردى، 5430 پارچە كىتاب تەقدىم قىلدى، 70 ئائىلىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىپ، 1752 كىلوگرام ئاشلىق، 10 مىڭ 500 يۈەن نەق پۇل ئىئانە قىلدى. ۋىلايەت بويىچە ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلىش نۇقتىسى 216 گە، مەكتەپ سىرتىدىكى يېتەكچى 449 غا، باھالانغان مەدەنىي ئورۇن 144 كە، مەدەنىي كەنت 32 گە، مەدەنىي كوچا (رايون، گۇرۇپپا) 20 گە، مەدەنىي مەكتەپ 28 گە، مەدەنىي زاۋۇت 5 كە، ئاز سانلىق مىللەت رايونىدىكى مەدەنىي ئورۇن 59 غا يەتتى.

§ 4 . خەۋپ - خەتەردىن، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش

1955 - يىل 4 - ئايدا تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە ئومۇمىيۈزلۈك قاتتىق قار ياغدى، قاتتىق قار سەۋەبىدىن تاغ يوللىرى ئېتىلىپ قېلىپ، يېزا (بازار) لىق چارۋىچىلىق كوپىراتىپلىرىدىن يەم - خەشەك

جىددىيلىكى ھەققىدىكى مەلۇماتلار تارقا - تارقىدىن كېلىشكە باشلىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قىسىملار 70 مىڭ كىلوگرام يەم - خەشەك ئاجرىتىپ، چاقماق تېزلىكىدە ئايەت رايونىغا ئەۋەتىپ جىددىي ئېھتىياجنى ھەل قىلدى.

قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى ئوپال يېزىسىدا يەر تەۋرەش ئاپىتىگە ئۇچرىغان ئاممىغا خەتەردىن قۇتقۇزۇلماقتا.

1960 - يىل 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ يەتكۈزۈش ئۆستىگى مۇز تۆتۈپ كەتكەندە قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق 1000 دىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى - جەڭچى كېچىلەپ مۇز چوقۇش سايمانلىرىنى ئېلىپ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا بېرىپ مۇز چاقتى. ئوقۇتقۇچى - جەڭچىلەر قەھرىتان سوغۇقتا، كىيىم - كېچەكلىرى، ئاياغ - پايپاقلىرى جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق سۇدا ھۆل بولۇپ كەتكەن جاپالىق شارائىتتا 5 كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىپ، 50 مىڭ كۇب مېتىر مۇزنى تازىلاپ، ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ نورمال توك تارقىتىشىغا كاپالەتلىك قىلدى.

60 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغى يۈز بەرگەندە، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى 200 دىن كۆپرەك تىببىي خادىم ئاجرىتىپ، 50 نەچچە داۋالاش ئەترىتى (گۇرۇپپىسى) تەشكىللەپ، 30 نەچچە گۇڭشې (يېزا) غا ئەۋەتىپ، 30 مىڭدىن ئارتۇق بىمارنى داۋالىدى، 50 نەچچە ئېغىر بىمارنى جىددىي قۇتقۇزدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە گېگىننىلىق مۇداپىئە كۆرۈپ، يەرلىكتىكى سەھىيە تارماقلىرىغا ھەمكارلىشىپ، تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغىنىڭ تارقىلىشىنى تىزگىنلىدى.

1974 - يىلى ئەتىيازدا كەلكۇن كېلىپ، قەشقەر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ مۇداپىئە دامبىسىنى بۇزۇۋەتكەندە، قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن 300 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر - جەڭچى 5 كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىپ خەتەرنى تۇگەتتى.

1977 - يىل 5 - ئايدا كۆكيار نېفىتلىكىدە قۇدۇق فونتانلاش يۈز بەرگەندە تۇرۇشلۇق قىسىم 10 لىيەندۇيدىن 11 مىڭ ئەمگەك كۈچىنى ئىشقا سالدى؛ 2000 تونىدىن كۆپرەك ماددىي ئەشيانى يۆتكىدى، 4400 دىن ئارتۇق ئاپتوموبىلغا 11 مىڭ 770 تونىدىن ئارتۇق قۇم - شېغىلنى تاسقاپ قاچىلىدى ۋە ئۇنى چۈشۈردى، 11 مىڭ 700 كۇب مېتىر ماي چىقىرىۋېتىش ئېرىقى چاپتى، 4 ماي ساقلاش كۆلچىكى ۋە سېمونت كۆلچەك ياسىدى، خەتەرلىك رايونلارغا 19 كۆزەتچىلىك ئورنى قۇرۇپ، ئادەم ۋە چارۋىلارنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى. بىر ئايدەك تىرىشىپ، ئاخىرى قۇدۇق فونتانلاشنى توسۇپ قالدى. يەكەن ناھىيىلىك نېفىت - كۆمۈر شىركىتىگە ئوت كەتكەندە، يەكەندە تۇرۇشلۇق قىسىم خەۋەر تېپىپلا تېز يېتىپ كەلدى، 200 دىن كۆپرەك ئوفىتسېر - جەڭچى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا قارىماي، پارتلاش ئېھتىمالى بار ماي تۆشۈكلىرىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ، ماي تۆشۈكلىرىنى ۋاقتىدا بىخەتەر جايغا يۆتكىدى، شۇنىڭ بىلەن زاۋۇت ئۆيلىرى ۋە 200 نەچچە تونىنا نېفىت، دىزىلىن، بېنزىن خەتەردىن تولۇق قۇتۇلۇپ، زور زىيانىنىڭ ئالدى ئېلىندى. 1978 - يىلى ئەتىيازدا قەشقەرنىڭ چېگرا رايونلىرى پەۋقۇلئاددە زور قار ئاپىتىگە ئۇچراپ، چارۋىچىلار، قوي - كالىلار قار بىلەن قاپسىلىپ قالغاندا، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىكى قىسىملار دەرھال 32 ئايتوموبىل ئاجرىتىپ، 3000 كىلومېتىردىن ئارتۇق يول يۈرۈپ، 56 تونىنا ماددىي ئەشيا توشۇپ، 930 چارۋىچىنى، 200 مىڭ تۇياقتىن

ئارتۇق چارۋىنى قوتقۇزۇپ قالدى. يەكەن ناھىيىسى ئاز كۆرۈلىدىغان مۆلدۈر ئاپىتىگە ئۇچراپ، 10 مىڭ 900 مو زىرائەت ۋەيران بولغاندا، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىم 20 ماشىنا ئاجرىتىپ، يوپۇغا ناھىيىسىدىن 12 تونىنا چىگىت يۆتكەپ، ئاپەتكە ئۇچرىغان كېۋەز ۋاقتىدا تولۇقلاپ تېرىشقا كاپالەتلىك قىلدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا پوسكام سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ كەلكۈن توسمىسىنى كەلكۈن بۇزۇۋەتكەندە، مەلۇم چېگرا مۇداپىئە تۈەنى 200 نەچچە ئوفىتسېر - جەڭچى، 8 ئاپتوموبىل ئاجرىتىپ، كەلكۈنگە قارشى ئاتلىنىپ، 2 كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىپ، 1000 مېتىر دامبا ياساپ، كەلكۈن توسمىسىنى رېمونت قىلىپ ئەسلىگە كەلتۈردى. مەكىت ناھىيىسىدىن ئالى پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلۇشىغا بېرىپ ئىشلىگەن 32 خەلق ئىشچىسى جەسەت داۋىندا قارىدا قاپسىلىپ قالغاندا، قەشقەردە تۇرۇشلۇق مەلۇم ساپيورلار تۈەنى خەۋەر تېپىپلا قوتقۇزۇش ئىشىنى تەشكىللەپ، 32 خەلق ئىشچىسىنى پۈتۈنلەي خەتەردىن قوتقۇزدى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا، قاراقۇرۇم تېغىدا ئۇدا 8 كۈن قارا يامغۇر يېغىپ، تاتلىق سۇ كۆلىنىڭ سۇيى تېشىپ يار ئېلىپ كېتىپ، شىنجاڭ - شىزاڭ تاشيولىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىدىكى 3000 مېتىردىن ئارتۇق يول يۇزى بۇزۇلۇپ كەتتى، قاتناش ئۈزۈلۈپ، 250 نەچچە ئاپتوموبىل توسۇلۇپ قېلىپ، خەنزۇ، خۇيزۇ، قازاق، موڭغۇل، زاڭزۇ، قىرغىزدىن ئىبارەت 6 مىللەتتىن بولغان 440 تىن ئارتۇق ئادەم، 6 چەت ئەللىك دوست قاپسىلىپ قالدى، ھاۋا سوغۇق، ئوكسىگېن كەم بولۇش، ئۇسسۇزلۇق يېتىشمەسلىك، ئېگىز تاغ رېئاكسىيىسى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن 80 نەچچە كىشى كېسەل بولۇپ يىقىلىپ قالدى، ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. قەشقەردە تۇرۇشلۇق مەلۇم داۋالاش پونكىتى بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن دەرھال داۋالاش - قوتقۇزۇش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ تېزلىكتە يېتىپ باردى، ئۇلار 3 كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىپ، 7 ئېغىر كېسەلنى جىددىي قوتقۇزدى، قاپسىلىپ قالغان 288 بىمارنى داۋالىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قىسىملارنى تەشكىللەپ، خەتەردە قالغان 201 ئاپتوموبىلنى، قاپسىلىپ قالغان 440 ئادەمنى خەتەردىن تولۇق قوتقۇزۇپ چىقتى، سۇ بۇزۇۋەتكەن يولنى ياساپ قاتناشنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

كەلكۈن سۈيىنىڭ قورشاۋىدا قالغان ئامما قوتقۇزۇلماقتا.

1986 - يىل 3 - ئايدا تاشقورغان ناھىيىسىدە ئۇدا قاتتىق قار يېغىپ، 63 ئائىلىلىك چارۋىچىنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكى ئېغىر تەھدىتكە ئۇچرىدى. بۇ ۋاقىتتا شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىم 200 نەچچە ئوفىتسېر-جەڭچىنى ئەۋەتىپ، 2 - 3 مېتىر قېلىن قاردا، نۆلدىن تۆۋەن 40℃ لۇق سوغۇقتا ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىنى ۋە چارۋىلارنى بىخەتەر جايغا يۆتكەپ چىقتى.

1990 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەردە قىزىل دەرياسىنىڭ سۈيى ئۇلغىيىپ، ئىككى قىرغاقتىكى تۇمەنلىگەن ئامما ۋە كەڭ ئېتىز - ئېرىقنى تەھدىت سېلىۋاتقاندا، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن 1000 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر - جەڭچى ئۇدا 7 كېچە - كۈندۈز دەريا قېشىنى مۇستەھكەملەپ، دەريا قىنىنى تازىلاپ، ئىككى قىرغاقتىكىلەرنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى. پوسكام توك بىلەن تەمىنلەش ئورنىنىڭ ماي ئامبىرىدىكى 7 تونناللىق بېنزىن باكىغا ئوت كېتىپ، ئوت ناھىيە بازىرىنى بىر ئالغاندا، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىم خەۋەر تېپىپلا 120 ئوفىتسېر - جەڭچى، 4 ئاپتوموبىلنى تېزلىكتە ئەۋەتتى. باك پارتلاش ئېھتىمالى بولغان خەتەرلىك

مۇھىتتا، ئوفتسىبر - جەڭچىلەر ۋە شۇ يەردىكى ئامما ھايات - ماماتىغا قارىماي ئېلىشىپ، ئوتنى ئۆچۈرۈۋېلىپ، 40 نەچچە تونىنا بېنزىن، دىزېلىن ۋە قىممىتى 3 مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان توك تارقىتىش ئۈسكۈنىلىرىنى قوغداپ قالدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە تۇرۇشلۇق قىسىملار 68 قېتىم خەتەردىن - ئاپەتتىن قۇتقۇزدى، 921 ئادەم، 9000 تونىنا ماددىي ئەشيا قۇتقۇزۇپ قېلىندى، 30 مىليون يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىيانىنىڭ ئالدى ئېلىندى. قەشقەر كونا‌شەھەر ۋە ئۇلۇغچات ناھىيىلىرىدە 7.4 بال يەر تەۋرىگەندە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىملىرىدىن 1000 دىن ئارتۇق ئوفتسىبر - جەڭچى قالدۇق يەر تەۋرەشىنىڭ خەتىرىگە تەۋەككۈل قىلىپ، 16 كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىپ، 1547 ئائىلىنى يۆتكىدى، 340 ئادەمنى، 85 تۇياق چارۋىنى، 899 مىڭ 850 كىلوگرام ئاشلىقنى قۇتقۇزۇپ چىقتى، خەتەردىن قۇتقۇزۇشقا ئىشلىتىلىدىغان 389 تونىنا ماددىي ئەشيا، 316 دانە قىممەتلىك بۇيۇم، 50 مىڭ يۈەن نەق پۇل، 1940 كۈپ مېتىر ياغاچ قاتارلىقلارنى جىددىي يۆتكىدى، 126 ئورۇندىكى خەتەرلىك قۇرۇلۇشنى بۇزدى، 664 ئاددىي تۇرالغۇ ئۆيىنى جىددىي ياساپ پۈتتۈردى، 20 قول ھارۋىسى، 9 چېدىر، 4 تونىنا كىيىم - كېچەك يارىمى قىلدى.

VII باب

مۇھىم ھەربىي ئىشلار

§ 1. چىڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرىكى ھەربىي ئىشلار

1. ساكارائۇل، ئۇدۇنلاردىكى زومىگەرلىك تالىشىش

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جيەنۇ 9 - يىلى (33 - يىلى) ساكارائۇل پادىشاھى كاڭ ئۆلگەندە، ئىنىسى شيەن مۇۋەققەت خانلىققا ئولتۇرۇپ، غەربىي يۇرتقا ھۆكۈمران بولۇش كويىدا بىرقانچە بەگلىكنى قوشۇۋالدى، ئۇ تەختكە چىقىپلا لەشكەر تارتىپ قوشنا بەگلىكلەردىن ئۇزۇنتات (بۈگۈنكى چىرا ناھىيىسىنىڭ شىمالىدا)، يۆلتۇبرىق (بۈگۈنكى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدا) لارنى ھۆجۇم بىلەن ئېلىپ، ئۇلارنىڭ پادىشاھلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، كاڭنىڭ 2 ئوغلىنى ئۇزۇنتات، يۆلتۇبرىق بەگلىكلىرىگە پادىشاھ قىلىپ تىكلەپ قويدى. جيەنۇ 17 - يىلى (41 - يىلى) شيەن ئۇزۇنىنى باش قورۇقچىبەگ دەپ جاكارلاپ، باشقا بەگلىكلەرگە پەرمان چۈشۈرۈپ، مەجبۇرىي يەر بېجى ئالدى، مىدىرلاپلا قويغانلارنى ئۆلتۈردى. جيەنۇ 22 - يىلى (46 - يىلى) لەشكەر ئەۋەتىپ پىشامشانغا ھۆجۇم قىلىپ، 1000 دىن ئارتۇق ئادەمنى ئۆلتۈردى ۋە ئەسىر ئالدى. شۇ يىلى كۈسەنگە تېگىش قىلىپ نۇسايىنى يوقاتتى، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە فەرغانىگە ھۆجۇم قىلدى. جيەنۇ 32 - يىلى (56- يىلى) ئۇدۇننى ھۆجۇم بىلەن قوشۇۋالدى.

يۈڭپىڭ 3 - يىلى (60 - يىلى) ئۇدۇنلۇقلار ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ ئۇدۇندا تۇرۇشلۇق باسقاق سانغۇننى ئۆلتۈرۈۋەتكەندە، ئاقسۆڭەك سۇموبا ئۇزۇنىنى پادىشاھ قىلىپ تىكلىدى ھەمدە ئۇزۇنتات بىلەن بىرلەشتى. شيەن 20 مىڭدەك لەشكەر ئەۋەتىپ ئۇدۇنغا تېگىش قىلدى، ئۇ يەردە قاتتىق يېڭىلىپ، 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمى قىرىلىپ كەتتى، شيەن شەخسەن ئۇزى نەچچە تۈمەن لەشكەر تارتىپ ئۆچ ئالماقچى بولدى، ئۇمۇ قاتتىق يېڭىلىپ

بەدەر قاچتى، سۇموبا جەڭدە ئۆلدى. ئۇدۇنغا گۇاڭدىي پادىشاھ بولۇپ، ساكارائۇلغا قايتا تېگىش قىلدى، شيەننىڭ يەنە جەڭ قىلىشقا ماجالى بولمىغاچقا، قىزىنى ئەۋەتىپ ئۇلار بىلەن يارىشىپ قېلىپ، قورشاۋدىن قۇتۇلدى. كېيىنكى يىلى گۇاڭدىي 3 تۇمەن لەشكەر تارتىپ ساكارائۇلغا قايتا تېگىش قىلدى، ساكارائۇل ۋەزىرى ئىچىدىن ماسلىشىپ، شيەننى ئالداپ شەھەردىن چىقاردى، ئۇ گۇاڭدىغا ئەسىرگە چۈشۈپ ئۆلتۈرۈلدى.

2. بەنچاۋنىڭ غەربىي يۇرتنى تىنچىتىشى

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۇڭپىڭ 17 - يىلى (74 - يىلى) نىڭ بېشىدا كۈسەن ھۇنلارغا تايىنىپ جەنۇبىي يولنى ئىگىلىۋالدى، سۇلى پادىشاھىنى ئۆلتۈرۈپ، كۈسەنلىك دۇتىنى پادىشاھ قىلىپ تىكلىدى. بەن چاۋ سۇلىغا يۇرۇش قىلىپ، پەنتو قەلئەسىگە (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە) كەلدى، قول ئاستىدىكى ئەمەلدار تيەنلۇنى دۇتىنى ئەل بولۇشقا كۆندۈرۈشكە ئەۋەتتى، ئۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنى تۇتۇپ، مەرھۇم پادىشاھنىڭ ئوغلى جىيەن جۇڭنى پادىشاھ قىلىپ تىكلىدى. كېيىنكى يىلى كۈسەن، قۇملۇقلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ لەشكەر تارتىپ سۇلىغا ھۇجۇم قىلدى. بەنچاۋ پەنتو قەلئەسىنى ساقلىدى، ئۇ سۇلىپادىشاھى جۇڭ بىلەن ئۆزئارا ھەمدەمدە بولۇپ، بىر مەزگىل قەلئەنى مەھكەم ساقلىدى. خاندىن يارلىق كېلىپ، بەنچاۋ قايتىدىغان بولدى. بەنچاۋ ئۇدۇنغا كەلگەندە، شۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىدىن تەسىرلىنىپ، قايتا سۇلىغا قايتتى. شۇ چاغدا سۇلىدىكى 2 قەلئە قايتىدىن كۈسەنلىكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى ھەمدە سەپەرباي (بۇگۇنكى ئۇچتۇرپان) بىلەن بىرلىشىۋالدى. بەنچاۋ ئاسىيلارنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ، سەپەرباي لەشكەرلىرىنى تارمار قىلدى، سۇلى قايتا ئەمىنلىككە ئېرىشتى.

يۇەنخي تۇنجى يىلى (84 - يىلى) قىشتا ساكارائۇل كۈسەنگە ئەل بولدى، سۇلى كاھىبگى پەن چىنمۇ ئىسيان كۆتۈردى. ئۇزاق ئۆتمەي خەن سۇلالىسى لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىپ، بەنچاۋ بىلەن پەن چىننى تارمار قىلىپ، 1000 دىن ئارتۇق ئىسيانچىنىڭ كاللىسىنى ئالدى. شۇ يىلى بەنچاۋ سۇلى، ئۇدۇنغا قوشۇن تارتىپ، ساكارائۇلغا زەربە بەردى. ساكارائۇل پادىشاھى سۇلى پادىشاھى جۇڭغا نۇرغۇن نەپ بېرىپ، ئۇنى خەن سۇلالىسىغا ئاسىيلىق قىلدۇرماقچى بولدى. بەن چاۋغا قارشى چىقمىغانلار جۇڭغا ھۇجۇم قىلدى. كانجۇتلار خىل لەشكەر چىقىرىپ جۇڭنى قۇتقۇزدى، بەن چاۋ ئۇزۇنغىچە ھۇجۇم بىلەن جۇڭنى ئەل قىلالماي ئەلچى ئەۋەتىپ توخرىلارغا نەپ بېرىپ كېلىشتۇرمەكچى بولدى، كانجۇتلار بولدى قىلدى، پادىشاھ جۇڭمۇ ئېلىنى قايتۇرۇۋالدى. كېيىنكى يىلى جۇڭ يەنە كانجۇت لەشكەرلىرىنىڭ جۇجىنگە (بۇگۇنكى قەشقەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا 40 كىلومېتىر كېلىدىغان يەردە) كىرىشىدىن پايدىلىنىپ، ئەلچى ئەۋەتىپ ئالداپ ئەل قىلماقچى بولدى، بەن چاۋ يالغاندىن ماسلاشتى. جۇڭنىڭ چەۋەندازلىرى كېلىپ ئۇچراشتى، بەنچاۋنىڭ جەڭگىۋار لەشكەرلىرى تەييار تۇردى، قىر-چاپ باشلاندى، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، بەنچاۋنىڭ لەشكەرلىرى جۇڭنىڭ قوشۇننى تارمار قىلدى، 700 ئادىمىنى ئۆلتۈردى.

جاڭخي تۇنجى يىلى (87 - يىلى) بەن چاۋ 25 مىڭ لەشكەر بىلەن ئۇدۇن قاتارلىق بەگلىكلەرگە يۇرۇش قىلىپ، ساكارائۇلغا قايتا زەربە بەردى، كۈسەن 50 مىڭ لەشكەر ئەۋەتىپ قۇتقۇزدى. بەن چاۋ سانغۇنلارنى چاقىرىپ، مۇغەمبەرلىك بىلەن: لەشكەرلەر ئاز، دۇشمەنگە تاقابىل تۇرالمايمىز، بۇگۇن كېچە بۆلۈنۈپ لەشكەر چېكىندۇرىمىز دېدى، يەنە ئەسىرلەرنى يوشۇرۇنچە قويۇۋەتتى. ئەسىرلەر بىلەن جاسۇسلار بېرىپ كۈسەن پادىشاھىغا خەۋەر يەتكۈزدى، پادىشاھ راست دەپ ئىشەندى. ئۆزى باشلاپ ماڭغان تۇمەن مىڭ ئاتلىق لەشكەرنى غەربىي چېگرا تەرەپكە مۆكتۈرۈپ، بەن چاۋ قوشۇننىڭ ھۇجۇمىنى توستى؛ ئونسۇ پادىشاھىغا 8000 ئاتلىق لەشكەر بىلەن شەرقىي چېگرىدا مۇكۇنۇپ تۇرۇپ، ئۇدۇن قوشۇنلىرىغا توسۇپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇق چۈشۈردى. بەنچاۋ ئۆزىگە قاراشلىق بىرنەچچە قىسىمغا توخۇ چىللىغان مەزگىلدە ئاتلىنىپ، ساكارائۇل قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا مەخپىي يارلىق چۈشۈردى. ساكارائۇل لەشكەرلىرى قاتتىق ساراسىمگە چۈشۈپ،

پات - پاراق بولۇپ كەتتى، 5000 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ كاللىسى ئېلىندى، ساكارائۇل پادىشاھى تەسلىم بولدى، كۈسەن قاتارلىق بەگلىكلەرمۇ تارقاپ كېتىشتى.

يۈئېيۈەن 2 - يىلى (90 - يىلى) 5 - ئايدا توخرىلار ئورۇنباسار پادىشاھ شېنى 7 تۈمەن لەشكەر بىلەن بەن چاۋغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. بەن چاۋنىڭ لەشكەرلىرى ئاز ئىدى. كۆپچىلىك قاتتىق غەم يېدى. بەن چاۋ قوشۇنلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، پۈختا ئىستېھكام قورۇپ كۆتۈپ تۇردى. شې قوشۇنى ھۇجۇم قىلىپ ئالالمىدى، ئاختۇرۇپمۇ ئولجا يىغالمىدى. بەن چاۋ ئۇلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى تۈگەپ كۈسەندىن ياردەم تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى پەملەپ، نەچچە يۈز لەشكەر ئەۋەتىپ، شەرقىي چېگرىدىكى مۇھىم يولدا ياۋ كەلسىلا قىرىشقا تەييارلىنىپ مۇكۈنۈپ تۇردى. شې قاتتىق چۈچۈپ، ئەلچى ئەۋەتىپ سۈلھى تەلەپ قىلدى.

3. تاڭ سۇلالىسى مەزگىلىدىكى چوڭ - كىچىك بولورلار ئۇرۇشى

تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيىۈەن يىلىنىڭ ئاخىرلىرى، گاۋ شىيەنجى شاش بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلدى، ئۇدۇننىڭ ھەربىي باشلىقى ياڭ خې قوشۇن باشلاپ ساكارائۇل بىلەن مېڭىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ تيەنباۋ 7 - يىلى (748 - يىلى) گاۋ شىيەنجى بولورنى ئىشغال قىلدى، ئۇ ئەنشىدىن چىقىپ، پەرغانىدىن ئۆتۈپ، ۋۇبىدغا كىردى، سۇلى ئارقىلىق پامىرغا چىقتى، ئەسلىدە ساكارائۇلغا قاراشلىق سارىقۇل قاتارلىقلار ئارقىلىق، پامىر مۇزلۇقىدىن ئۆتۈپ، تېبىمان دەرياسى بويىغا ئوڭۇشلۇق لەشكەر توپلىدى. شىيەنجى يەنىلا لەشكەرلىرىنى 3 يولغا بۆلۈپ، 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى سارۇغ - چوپانىدا ئۇچراشتى. سارۇغ - چوپاندىكى جەڭ غەلىبىسىدىن كېيىن، گىلگىت دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئانۇ قەلئەسىگە كەلدى، سانغۇن شى يۈەنچىڭ، خې يۈرۈنلار ئاۋۋال يول - كۆۋرۈك ياسىتىپ، كىچىك بولورنىڭ كاتتىۋشىنى تۇتتى، شىنېجى ئۇلاپلا بولورلۇقلارغا ھەمدە مەلىكىگە تەسلىم بولۇش يارلىقى چۈشۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئېلىنى تىنچىتتى. يۈەنچىڭغا كۆۋرۈكنى ئۇزۇپ تاشلاشقا جەددىي بۇيرۇق قىلدى، كۆۋرۈكنىڭ ئەمدىلا ئۇزۇلۇشىگە تۇبۇتلەر قوشۇنى يېتىپ كەلدى، لېكىن قوغلاپ يېتەلمىدى.

4. قاراخانىيلار سۇلالىسى بىلەن خوتەنلىكلەرنىڭ ئۇرۇشى

شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ كەيباۋ 4 - يىلى (971 - يىلى) خوتەنلىكلەر قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ غازاتنى شۇئار قىلىپ تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشكە قارشى تۇرۇپ، ئۇلارغا ھەربىي ھەرىكەت قوللاندى، خوتەن پادىشاھى ۋېكسۇلا بىر مەھەل قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى قەشقەرنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىپ، زور تۇركۈمدىكى ئولجىنى قولغا كىرگۈزۈپ قايتتى. چۇنخۇا 3 - يىلى (992 - يىلى) خوتەنلىكلەر 3 - قېتىم قەشقەرگە باستۇرۇپ كەلدى. قاراخانىيلار دۆلىتى باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، خوتەن قوشۇنىنى چېكىندۈرۈپ، قوغلاپ يېڭىسار سېپىگىچە باردى، كېيىن خوتەن قوشۇنىنى ھەيدەپ بۇگۇنكى قاغلىق ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلىق رايونغا ئاپاردى، 7 كېچە - كۈندۈزلۈك قانلىق جەڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ ئېغىر چىقىم تارتىپ بولدى قىلىشتى.

شىيەنپىڭ تۇنجى يىلى (998 - يىلى) خوتەنلىكلەر قاراخانىيلار غوللۇق كۈچىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۇرۇش قىلىۋاتقانلىقىدىن پايدىلىنىپ، قەشقەر شەھىرى ئىچىدىكى بۇددا كۈچلىرىنى قوراللىق ئىسيان كۆتۈرۈشكە قۇتراتتى، ئىچى - تېشىدىن ماسلىشىپ، قەشقەرنى ھۇجۇم بىلەن ئالدى. قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ چوڭ خاقانى ئەلى ئارسلانخان قوشۇن باشلاپ قايتىپ كېلىپ، 5 ئايدىن كۆپرەك شىددەتلىك جەڭ قىلىپ، پايتەخت قەشقەرنى قايتۇرۇۋالدى ھەمدە خوتەن قوشۇنىغا غەلىبىسىرى قوغلاپ زەربە بەردى، بۇگۇنكى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن يېڭىسار ناھىيىسى چېگرىسىدىكى ھاراپ قۇملۇقىغا بارغاندا خوتەن قوشۇنلىرىغا 3 - قېتىم ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇب بولدى؛ خوتەن قوشۇنى 3 - قېتىم قەشقەرنى ئىگىلىدى. قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ سەركەردىسى

يۈسۈپ قادىرخان ئوتتۇرا ئاسىيادىن 140 مىڭ مۇسۇلمان قوشۇنى قوبۇل قىلىپ، 2 - يىلى قەشقەرگە كېلىپ، خوتەن قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ، پايتەختنى قايتۇرۇۋالدى.

خوتەن قوشۇنلىرى قەشقەردىن ۋاز كەچكەندىن كېيىن، قاغىلىقنىڭ قۇم رايات ئەتراپىغىچە چېكىنىپ مۇداپىئەدە تۇردى. يۈسۈپ قادىرخان قوشۇن باشلاپ شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ خوتەن خانلىقىنىڭ پايتەختىگىچە باردى. خوتەن پادىشاھى شەھەرنى تاشلاپ چېكىنىپ قۇرۇمتاغلىرى ئارىسىغا كىرىۋالدى. يۈسۈپ قادىرخان لەشكەر تارتىپ تاغقا كىردى، نەچچە رەت تۈيۈقسىز ھۇجۇمغا ئۆچراپ بىرمۇنچە سانغۇن ۋە لەشكىرىدىن ئايرىلدى. شىيەنپىڭ 3 - يىلى (1000 - يىلى) 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئىككى تەرەپ بۇگۈنكى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى بوستان يېزىسى ئەتراپىدا تۇتۇشۇپ قالدى، خوتەن قوشۇنلىرى قارىخانىيلار قوشۇنىنىڭ تەييارلىقسىز ھالىتىدىن پايدىلىنىپ تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلدى. قارىخانىيلار قوشۇنى پۈتۈن سەپ بويىچە يىمىرىلىپ قەشقەرگە قايتتى.

جىڭدې 3 - يىلى (1006 - يىلى) يۈسۈپ قادىرخان قايتىدىن سۇلالىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنىنى باشلاپ خوتەنگە جازا يۈرۈشى قىلدى، نەچچە قېتىملىق ھەل قىلغۇچ جەڭ ئارقىلىق خوتەن پادىشاھى مەغلۇپ بولۇپ جەڭدە ئۆلدى، خوتەن ھاكىمىيىتى ھالاك بولدى.

5. ئابابەكرىنىڭ ئىستىلا ئۇرۇشى

15 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا دوغلات قەبىلىسىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىناقلىق بولماي، ئابابەكرى ياركەنت تەرەپلەردە ئۆزىنىڭ كۈچىنى زورايتىپ، تاغىسى مۇھەممەت ھەيدەر بىلەن قارشىلاشتى، لەشكەر باشلاپ قەشقەر شەھىرىگە ئىككى كۈنلۈك يول قالغان جايغا كەلدى. مۇھەممەت ھەيدەر نەچچە تۈمەن قوشۇن ئەۋەتىپ، يېڭىساردا تۇرۇۋاتقان ئابابەكرى قوشۇنىغا ھۇجۇم قوزغىدى. ئابابەكرى ئېغىر بىسقىلىق بىلەن جەڭگە چىقىپ، ئاز قوشۇن بىلەن كۆپ قوشۇن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ، ھەيدەر قوشۇنلىرىنى تارمار قىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئابابەكرى 3000 كىشىلىك قوشۇن بىلەن قەشقەر شەھىرىگە قىستاپ كېلىپ، مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇنىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ، ئۇنىڭ ئاساسىي كۈچىنى تارمار قىلدى، مۇھەممەت ھەيدەر شەھەر ئىچىنى مۇستەھكەم ساقلاپ تۇرۇپ، غەربىي چاغاتاي خانلىقىدىكى يۇنۇسخاندىن ياردەم تەلەپ قىلىپ ئادەم ئەۋەتتى.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ چىڭخۇا 15 - يىلى (1479 - يىلى) يۇنۇسخان 50 مىڭ لەشكەر باشلاپ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن مۇھەممەت ھەيدەرگە ياردەم بېرىشكە كەلدى، ئابابەكرى ياركەنت شەھىرىگە چېكىنىپ مۇداپىئەدە تۇردى. يۇنۇسخان قىسىملىرى ھەيدەر قىسىملىرى بىلەن بىرلىشىپ 70 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بولۇپ ياركەنت شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى. ئابابەكرى قارشى تەرەپنىڭ پۇختا ئورۇنلىشىپ بولالمىغانلىقىدىن پايدىلىنىپ، سەرخىل لەشكەرلىرىنى توپلاپ يۇنۇسخاننىڭ ھەربىي لاگېرىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى، قايتا- قايتا ئېلىشىش نەتىجىسىدە يۇنۇسخان بەرداشلىق بېرەلمەي بەدەر قاچتى، بىرلەشمە ئارمىيىمۇ پارچىلىنىپ قەشقەرگە چېكىندى، كېيىنكى يىلى كۈزدە يۇنۇسخان 60 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇنىنى باشلاپ يەنە كەلدى، قەشقەردىكى 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن بىرلىشىپ، يەنە بىر قېتىم ياركەنتكە قىستاپ باردى. ئابابەكرى يۇنۇسخاننىڭ ئاتلىق چىققانلىق پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، تۈيدۈرماي تېگىش قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى، بىرلەشمە قوشۇن ئاقسۇغا چېكىندى، ئابابەكرى غەلىبە بىلەن قەشقەر شەھىرىنى ئالدى. چىڭخۇا 19 - يىلى (1483 - يىلى) نىڭ ئالدى - كەينىدە ئابابەكرى ئۆزىنى سۇلتان دەپ ئېلان قىلىپ، قەشقەر، ياركەنتنى مەركەز قىلغان بۆلۈنمە ھاكىمىيەتنى قۇردى، «تارىخى رەشىدى» دە بۇ «قەشقەر پادىشاھلىقى» دەپ ئاتالدى.

6. سەئىدىيە خانلىقىنى قۇرۇش ئۇرۇشى

ئابابەكرى ياركەنت، قەشقەردە بۆلۈنمە ھاكىمىيەت قۇرغاندىن كېيىن، بارغانسېرى ئەيش - ئىشرەت ۋە كەيپ- ساپاغا بېرىلىپ كەتتى. مىلك سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 9 - يىلى (1514 - يىلى) ماۋرائۇننەھر، فەرغانە رايونىنى ئىگىلەپ تۇرۇۋاتقان غەربىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى ئەخمەتخانىنىڭ ئوغلى سۇلتان سەئىد ئۆزبەكلەرنىڭ چوڭ ھوجۇمى ئالدىدا بۇ جايىنى ئۆزلۈكسىدىن تاشلاپ، قەشقەر، ياركەنت قاتارلىق جايلارنى ھوجۇم بىلەن ئېلىپ، پۈت تىرەپ تۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئابابەكرى بۇ ئىشنى بىلگەندىن كېيىن، سەئىدنىڭ ھوجۇمىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، بۈيرۇق چۈشۈرۈپ قەشقەر كونا‌شەھەرنى ۋە يېڭى ئەتراپتىكى ئۆيلەرنى بۇزۇۋېتىپ، ئاھالىلەرنى ياركەنتكە كۆچۈرۈۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇمەن دەريا‌سى بويىدا جەددىي قورغان ياساپ، 1000 دەك ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، نەچچە يىللىق ئوزۇق - تۈلۈكنى تەييارلىدى ھەمدە يېڭىسارنىڭ مۇداپىئەسىنىمۇ كۈچەيتتى، ئابابەكرى يەنە كونترول قىلىۋاتقان رايون ئىچىدە كۆپ ساندا ئەسكەر ئېلىپ، مەشىقنى كۈچەيتتى. سەئىدنىڭ قىسىملىرى چىڭ تۆپە بېشىغا كەلگەندە، سەئىد قىسىملارنىڭ ئالدىنقى تاۋابىئاتلىرى ۋە ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى بۇ جايغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ئادەملەرنى باشلاپ يېڭىللەپ تېز ئالغا ئىلگىرىلەپ، بايان بېشى (ھازىرقى تورغات ئېغىزى) ئارقىلىق 3 - كۈنى ئاتوشقا كەلدى. سەئىد 4700 دىن ئارتۇق ئادەم بىلەن قەشقەر قەلئەسىگە ھوجۇم قىلدى، شەھەر مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغاچقا، ھوجۇم بىلەن ئالالمىدى، سەئىد ئىككى كۈنلۈك كەسكىن جەڭدىن كېيىن قوشۇننىنى باشلاپ ئۈدۈل يېڭىسارغا يول ئالدى. يېڭىسارنىڭ مۇداپىئە قوشۇنى شەھەردە تۇرۇۋېلىپ چىقمىغاچقا، سەئىد قوشۇنى قاتتىق ھوجۇم قىلسىمۇ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ، يېقىن ئەتراپتا گازارما تىكىپ پۇرسەت كۈتتى. ئىككى ئايدىن كېيىن سەئىد ئەۋەتكەن رازۋېدكا قىسىملىرى ياركەنتكە يېقىن يەردىكى ئارسلانباغقىچە ئىچكىرىلەپ بېرىپ، ياركەنت شەھەر مۇداپىئەسىنىڭ ئاجىزلىقىدىن خەۋەر تاپتى، شۇنىڭ بىلەن سەئىد دەرھال ياركەنتكە يۈرۈش قىلدى، لېكىن قول ئاستىدىكى قىسمەن سەردارلار جاپا ۋە خېيىم - خەتەردىن قورقۇپ قاچماقچى بولدى، سەئىد قوشۇنىنىڭ ئىرادىسىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇش پىلانىنى ئۆزگەرتىپ، يەنىلا ئالدى بىلەن يېڭىسارنى ئېلىش قارارىنى چىقاردى، 5 كېچە - كۈندۈز كەسكىن جەڭ قىلىش ئارقىلىق سەئىد قىسىملىرى لەخمە كولاپ، پارتلاتقۇچ كۆمۈپ سېپىلنى پارتلىتىپ، يوچۇق ئاچقان بولسىمۇ، لېكىن قەلئەنى ساقلاۋاتقان قىسىملار جان تىكىپ توسقاچقا، بۆسۈپ كىرىشكە مۇمكىن بولمىدى. بۇ چاغدا ياركەنت تەرەپ لەشكەر ئەۋەتىپ، يېڭىسارغا يارەمگە كېلىۋېتىپتۇ دېگەن خەۋەر كەلدى، بەزىلەر قورشاۋدىن چېكىنىپ جەڭگە چىقىشنى تەشەببۇس قىلدى، لېكىن سەئىد يەنىلا ئالدى بىلەن قەلئەگە ھوجۇم قىلىشتا چىڭ تۇردى، كۈچلۈك ھوجۇم ھالىتىدە 6 - كۈنى يېڭىسارنى ساقلاۋاتقان قوشۇن تەسلىم بولدى. يېڭىسار جېڭى سەئىدىيە خانلىقى ئۈچۈن ئۇل سالىدىغان جەڭلەر ئىچىدىكى ھالقىلىق جەڭ بولدى. يېڭىسارنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن، قەشقەرنى ساقلاۋاتقان قوشۇنمۇ شەھەرنى تاشلاپ قاچتى. ياركەنتنى بېسىپ يانقان ئابابەكرى گەرچە قوشۇن توپلىغان بولسىمۇ، لېكىن مەشىق كەمچىل بولغاچقا، جەڭگىۋارلىقى ناچار بولدى. ئۇ سەئىد قوشۇنلىرىنىڭ غەلىبەسىرى ئىلگىرىلەپ ياركەنتكە كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئوغلى جاھانگىرنى ساقلاشقا بۈيرۇپ، ئۆزى كۆپلىگەن بايلىق، مال - مۈلۈكنى ئېلىپ خوتەن تەرەپكە قاچتى، 5 كۈندىن كېيىن جاھانگىرمۇ شەھەرنى تاشلاپ كېتىپ قالدى، پۈتۈن شەھەر مالسىمانچىلىققا پېتىپ قالدى، بۇلاڭچىلىق ئەۋج ئالدى، قويغان ئوت كۆككە يەتتى. 3 كۈندىن كېيىن سەئىدنىڭ ئالدىن يۈرەر قوشۇنى ياركەنت شەھىرىگە كىردى. ئابابەكرى خوتەنگە قېچىپ بارغاندىن كېيىن سەئىد قوشۇنلىرى خوتەنگە يۈرۈش قىلىپتۇ دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، قورۇمتاغقا قېچىپ، لاداققا بارماقچى بولدى، لاداقنىكىمۇ قولدىن كەتكەنلىك خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، سەئىد قوشۇنلىرىغا تەسلىم بولدى، كېيىن ئۇلتۇرۇلدى. جاھانگىر لاداق يولىنى بويلاپ قېچىپ سانجۇ قەلئەسىگە كەلگەندە توختاپ قالدى، كېيىن سەئىد

تەرىپىدىن ئەل قىلىندى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جىنگدې 9 - يىلى (1514 - يىلى) 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى سەئىد يارکەنتتە خانلىق ئورنىغا چىقىپ، سەئىدىيە (يارکەنت) خانلىقىنى قۇردى.

2 § . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەربىي ئىشلار

1. سەئىدىيە خانلىقىنىڭ يوقىلىش ئۇرۇشى

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە قارا تاغلىق خوجىلار بىلەن ئاق تاغلىق خوجىلار خانلىق ھاكىمىيىتىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن كەسكىن كۈرەش قىلدى. ئاپپاق خوجا ئاق تاغلىقلارنىڭ يولباشچىلىقىغا ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىن يولۋاسنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن قارشىلىشىشنى قوللىدى، قارا تاغلىقلار بولسا مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ قوللىغۇچىلىرى ئىدى، ئۇلار خاننىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئاق تاغلىقلارنى بېسىپ كەلدى. يولۋاس ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ قوللىشى بىلەن خان بولغاندىن كېيىن، قارا تاغلىقلارنى قانلىق باستۇردى. ھەر ئىككى تەرەپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، جۇڭغار قەبىلىلىرى ئىچىدىن مەدەتكار ئىزدىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى 9 - يىلى (1670 - يىلى) 4 - ئايدا قارا تاغلىقلار قوللىغان ئىسمائىل خان يارکەنت شەھىرىنى ھۇجۇم بىلەن ئالدى، يولۋاس ئۆلتۈرۈلدى. ئاپپاق خوجا قەشقەردىن قېچىپ كەشمىرگە يوشۇرۇنۇۋالدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تىبەتكە بېرىپ دالاي لامانىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى، دالاي لاما جۇڭغارلارنىڭ ئاقساقىلى غالدانغا خەت يېزىپ، ئۇنىڭ ئاپپاق خوجىنىڭ سەئىدىيە خانلىقىنى كونترول قىلىش ھوقۇقىنى تارتىۋېلىشىغا ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن غالدان خانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ئابدۇرېشىت بىلەن ئۇنىڭ ئىنىسىنىڭ كونترول قىلىش ھوقۇقىنى تالىشىشىدىن ئىبارەت ئىچكى مالىمانچىلىقتىن پايدىلىنىپ، كاڭشى 18 - يىلى (1679 - يىلى) سەئىدىيە خانلىقىنىڭ شەرقىي قىسىم رايونىنى بىرلەشتۇرۇپ بولغاندى. دالاي لامانىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن قىلچە ئىككىلەنمەي بۇ پايدىلىق ۋەزىيەتتىن پايدىلاندى. كاڭشى 19 - يىلى (1680- يىلى) غالدان 120 مىڭ ئاتلىق قوشۇن چىقىرىپ، ئاق تاغلىقلارنىڭ پۇتۇن كۈچ بىلەن ماسلىشىشى ئارقىسىدا ئىلى دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ مېڭىپ، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق ئۇدۇللا جەنۇبقا چۈشۈپ قەشقەر، يارکەنت شەھەرلىرىنى ئالدى. جۇڭغار خانلىق لەشكەرلىرى قەشقەر شەھىرىگە كەلگەندىن كېيىن، ئىسمائىلخاننىڭ ئوغلى باباق سۇلتان قوشۇن باشلاپ شەھەردىن چىقىپ ئۇرۇشقا ئاتلاندى، جەددي جەڭ داۋامىدا سۇلتان قازا قىلدى، قەشقەرنى ساقلاۋاتقان سەئىدىيە خانلىق قوشۇنى مەغلۇپ بولدى، جۇڭغار قوشۇنى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ ئۇدۇللا يارکەنت شەھىرىگە يېقىنلاشتى. ئىسمائىلخان يارکەنت شەھىرىدە تۇرۇپ، قەشقەرنىڭ قولدىن كەتكەنلىك، ئوغلىنىڭ ئۆلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، يۈرەك باغرى پارە - پارە بولدى، ئۇ دۈشمەننىڭ سېپىل تۈۋىدە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ تولىمۇ تەسلىكتە لەشكەر تارتىپ شەھەردىن چىقىپ جەڭگە ئاتلاندى. كەسكىن جەڭ داۋامىدا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قوشۇنلىرى ئېغىر چىقىم تارتتى، مۇھاپىزەتچى سانغۇن ئەۋزى بەگمۇ جەڭدە ئۆلدى، ئىسمائىلخان دۈشمەنگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ شەھەرنى تاشلاپ قېچىش سەپىرىدە جۇڭغار قوشۇنلىرىغا ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى.

ئىسمائىلخان شۇنداقلا خانلىق ئوردا خادىملىرى ئۇزاق ئۆتمەي ئىلىغا پالاندى، شۇنىڭ بىلەن سەئىدىيە خانلىقى (يارکەنت خانلىقى) يوقالدى.

2. چوڭ - كىچىك خوجىلار يېغىلىقىنىڭ تىنچىتىلىشى

چىڭ سۇلالىسى جۇڭغار خانلىقىنى يوقاتقاندىن كېيىن، ئىلىدا نەزەربەنتتە تۇرۇۋاتقان جەنۇبىي شىنجاڭدىكى

ئاق تاغلىق خوجا پاشا ئەخمەتنىڭ ئىككى ئوغلى بۇرھانىددىن بىلەن خوجا جاھان ئاكا - ئۇكىنى (باشقىلار چوڭ-كىچىك خوجىلار دەيدۇ) قويۇۋەتتى، خوجا جاھاننى ئىلىدا قالدۇرۇپ، بۇرھانىددىننى كۆپچىلىكنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا قايتىپ ئۇيغۇرلارنى ئەل قىلىشقا ئەۋەتتى. بۇرھانىددىن ئاق تاغلىقلارنىڭ قوللىشى بىلەن ئۇزاق ئۆتمەيلا قەشقەر، ياركەنتلەرنى ئىگىلىدى. كىچىك خوجا خوجا جاھان ئامۇرسانا توپىلاڭچىلارغا ھەمدەم بولۇپ چىڭ سۇلالىسىغا قارشى تۇردى. توپىلاڭ تىنچىتىلغاندىن كېيىن خوجا جاھان بالايى - ئاپەتتىن قورقۇپ ياركەنتكە قېچىپ كېلىپ، قېرىندىشى بۇرھانىددىننى چىڭ سۇلالىسىغا قارشى تۇرۇپ ئورنىدىن دەس تۇرۇشقا كۆندۈردى. چىەنلۇڭ 22 - يىلى (1757 - يىلى) خوجا جاھان ئۆزىنى باتۇرخان دەپ ئاتاپ چىڭ سۇلالىسىغا قارشى توپىلاڭ قوزغىدى. چىڭ سۇلالىسى يانداش بۇيۇرغا ئامىنداۋنى كۆچاغا ئەۋەتىپ ئۇلارنى ئەل قىلماچقى بولغاندا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

كېيىنكى يىلنىڭ باشلىرىدا چىڭ ھۆكۈمىتى يارخاشەننى ئاسىيلارنى تىنچىتقۇچى سانغۇن قىلىپ تەيىنلىدى، ئۇ تۇمەن مىڭ كىشىلىك قوشۇننى باشلاپ چوڭ - كىچىك خوجىلارغا جازا يۈرۈشى قىلدى، كۆچاغا قورشاپ ھۇجۇم قىلىش كۆچلۈك بولماي خوجا جاھاننى قاچۇرۇپ قويدى، چىەنلۇڭ پادىشاھ يارخاشەننى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىپ، جاۋخوينى لەشكەر باشلاپ تازىلاشقا بۇيرۇدى.

كىچىك خوجا كۆچادا قورشاۋنى بۆسۈپ چىققاندىن كېيىن ياركەنتكە قېچىپ كەتتى. جاۋ خوي چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ تولۇق يىغىلىشىنى كۈتۈپ تۇرماي ياركەنتكە ھۇجۇم قىلىشقا ئاتلاندى، 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ياركەنتكە باردى. بۇرھانىددىن 3000 ئاتلىق لەشكەر، 2000 پىيادە لەشكەرنى باشلاپ قەشقەردىن يارەمگە ماڭدى، ئۇلار ياركەنت شەھەر ئەتراپىدىكى زىرائەتلەر تولۇق يىغىلىپ بولغاندا شەھەر ئەتراپىدىكى ئاھالىلەرنى شەھەرگە ھەيدەپ كىردى ھەمدە شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالى تەرىپىگە 5 - 6 چاقىرىم كېلىدىغان جايغا ئېگىز دۆڭ سوقۇپ، شەھەرنى مەھكەم ساقلاپ ياتتى. چىڭ سۇلالىسى ئوتتۇرا قوشۇننىنىڭ ئالدىنقى ئەترىتىدىن مىكۇرۇي، سول قوشۇن ئالدىنقى ئەترىتىدىن ئېمبو قاتارلىق 10 كىشى قوشۇن باشلاپ دۆڭگە ھۇجۇم قىلدى، تاڭ سۇزۇلگەندىن تارتىپ قاش قارايغىچە ئۇرۇش قىلدى، 3 قېتىم ئېلىشىپ 3 قېتىم غەلبە قىلدى، ئاسىي قوشۇن چېكىنىپ شەھەر ئىچىگە كىرىۋالدى. 13 - كۈنى جاۋ خوي قوشۇن باشلاپ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا بارغاندا كىچىك خوجا لەشكەرلىرىنىڭ زەرەپشان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدا گازارما تىككەنلىكىنى كۆردى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كۆۋرۈك ئارقىلىق دەريادىن ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلماقچى بولۇپ، 400 دىن كۆپرەك ئادەم ئۆتكەندىن كېيىن كۆۋرۈك ئۈزۈۋېتىلدى، كىچىك خوجا لەشكەرلىرى غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى كۆچەپ جەڭ قىلغاچ چېكىنگەن بولسىمۇ، قاراسۇنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە قامىلىپ قالدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى خەندەك كولاپ گازارمىسىنى مۇستەھكەم ساقلىدى. چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ قوشۇنلىرى ئېگىز دۆڭ سوقۇپ، جاۋ خوي گازارمىسىغا ئوق ئاتتى؛ ئۆستەڭنى ئېچىۋېتىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ گازارمىسىنى سۇغا باستۇرۇۋەتتى. جاۋ خوي لەشكەر ئەۋەتىپ ئۆستەڭ سۈيىنى يۇقىرى تەرەپتىن تۆۋەنكى دەريىغا باشلىۋەتتى. چوڭ - كىچىك خوجىلار قايتا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى گازارمىسىغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ چېكىنىۋالدى. ئاسىي قوشۇن قۇش ئۇۋلايدىغان مىلتىق بىلەن دەرەخكە ئوق ئاتقاندا، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى دەرەخلەرنى كېسىش ئارقىلىق ئوقتا ئېرىشىپ قايتۇرما زەربە بەردى. 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنگىچە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىمۇ خوجىلار قوشۇنىغا ئۇزلۇكسىز ھۇجۇم قىلىپ تۇردى، شۇڭا ئاسىي قوشۇن قايتا تېگىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. 11 - ئايدا بۇيرۇتلار قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، چوڭ خوجا ئادەم ئەۋەتىپ سۇلھى تەلەپ قىلدى، جاۋ خوي بۇنىڭغا يول قويمىدى، شۇنىڭ بىلەن چوڭ خوجا قەشقەرگە قاچتى.

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شۇ خىلدىكى بىلەن فۇدىنى قوشۇن باشلاپ جاۋ خوينىغا يارەمگە بېرىشكە بۇيرۇدى، ئۇلار 12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاقسۇغا يېتىپ باردى، ھەربىي ۋالىي فۇدي تېز ئىلگىرىلەپ، كېيىنكى يىلى

قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى خۇرمانغا يېتىپ باردى. خوجا جاھان 5000 لەشكەر باشلاپ جەڭگە چىقىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بىلەن نەچچە رەت ئېلىشتى، جەڭ 5 كۈندۈز، 4 كېچە داۋاملاشتى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئىككى ياقتىن بۆسۈپ كىرىپ، خوجىلار ئاسىي قوشۇنىنى تارمار قىلدى. قورشاۋدا قالغان جاۋ خۇينىڭ قاراسۇ گازارمىسىدىكى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى شىمال تەرەپتىن ئېتىلغان مىلتىق ۋە توپ ئاۋازىنى ئاڭلاپ يارداملىشىپ كەلگەن قوشۇننىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ، 1000 لەشكەر تاللاپ، ئېگىز شوتا قويۇپ قورشاۋدىن چىقىپ كەتتى، ئاسىي قوشۇننىڭ گازارمىسىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. ئاسىي قوشۇن ئالاقزادىلىك ئىچىدە پاتپاراق بولۇپ كەتتى، 1000 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى ۋە يارىلاندى، تارتقۇزۇپ قويغان ھەربىي لازىمەتلىكلەرنىڭمۇ سانى يوق ئىدى، ئۇلار ئاخىرى چېكىنىپ يارىكەنت شەھىرىگە كىرىۋالدى. 14 - كۈنى قاراسۇ گازارمىسى قورشاۋدىن قوتۇلدى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىمۇ ئاقسۇغا قايتتى.

چېيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) 6 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئىككى يولغا بۆلۈندى، بىر يولنى جاۋ خۇي باشلىغان بولۇپ، ئۇلار ئۇچتۇرپاندىن چىقىپ قەشقەرنى ئالدى، يەنە بىر يولنى فۇدې باشلىغان بولۇپ، ئۇلار خوتەندىن چىقىپ يارىكەنتنى ئالدى، ھەربىر يولدا 15 مىڭدەك ئادەم بار ئىدى. چوڭ خوجا 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى يۈدۈغباش ئارقىلىق قېچىپ كەتتى؛ كىچىك غوجا 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى يارىكەنتنى تاشلاپ قاچتى. ئاكا - ئۆكىلار ئۇچراشقاندىن كېيىن نەچچە مىڭ ئاسىي بىلەن بەدەخشانغا قاچتى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قەشقەر، يارىكەنتلەرنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، غەلىبەسىرى ئىلگىرىلەپ چوڭ - كىچىك خوجىلارنى قوغلىدى. كېيىن ئىككى خوجا بەدەخشاننىڭ باشلىقى سۇلتانشاھ تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ ئۇلتۇرۇلدى.

3. جاھانگىر خوجا يېغىلىقىنىڭ تىنچىتىلىشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ جىياچىڭ 25 - يىلى (1820 - يىلى) خوجىلار پۈشتىدىن بولغان جاھانگىر قوقەنت خانلىقىنىڭ قوللىشى بىلەن قوقەنتكە قېچىپ بارغان غازى غوجا بىلەن بىرلىشىپ، 300 دىن ئارتۇق ئادەم توپلاپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ قاراۋۇلخانىسىغا زەربە بېرىپ، تۇشۇكتاشقا كىردى. قەشقەرنىڭ يارداملىقى ئامبىلى سېپوجىڭئا لەشكەر باشلاپ چاقماق تېزلىكىدە چېگرىغا بېرىپ دۇشمەننى قوغلىدى، جاھانگىر 20 نەچچە ئاتلىقنى باشلاپ چېگرىدىن قېچىپ كەتتى.

داۋگۇاڭ 4 - يىلى (1824 - يىلى) كۇزدە جاھانگىر ئىنىسى بابۇر بىلەن 200 دىن كۆپرەك ئادەم توپلاپ، ئالاي تېغى ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتۈپ، ئۇلۇغ قاراۋۇلخانىسىغا (يېڭىسارنىڭ جەنۇبىدا) كىرىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى، ئۇ يەرنى قوغداۋاتقان قوشۇن باتۇرلۇق بىلەن دۇشمەننى توستى. جاھانگىر چېگرىغا چېكىنىپ كەتتى. كېيىنكى يىلى يازدا جاھانگىر يەنە قاراۋۇلخانىغا كىرىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى، يارداملىقى ئامبال 300 دەك لەشكەرنى باشلاپ دۇشمەننى يوقىتىشقا ئاتلاندى، جاھانگىر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بەدەر قاچتى.

داۋگۇاڭ 6 - يىلى (1826 - يىلى) 6 - ئايدا جاھانگىر 500 دەك ئادەمنى باشلاپ چېگرىدىن ئۆتۈپ، تېزلىكتە ئاتۇشنى ئىگىلىۋالدى. ئۇ كېيىن پەيزاۋاتقا چېكىنىپ، ئاپپاق خوجا قەبرىستانلىقىنى ئىگىلىۋالدى. 1000 دىن ئارتۇق چىڭ ئەسكىرى قەبرىستانلىقنى قورشىدى. جاھانگىر قورشاۋنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، لەشكەر باشلاپ قەشقەرگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، پۈتۈن شەھەرىدىكى ھەربىي - خەلق 4 كېچە - كۈندۈز مۇداپىئەدە تۇردى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ۋە 1000 دىن ئارتۇق سودىگەر - پۇقرا شەھەردىن چىقىپ جەڭگە ئاتلىنىپ، 800 دىن ئارتۇق قوقەنت ئەسكىرىنى ئۆلتۈردى، يارىلانغانلار سان - ساناقسىز بولۇپ، قوقەنت قوشۇنى ئېچىنىشلىق مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى. جاھانگىر تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىندا توغان ياساپ سۇ ئورنىنى كۆتۈرۈپ شەھەرنى سۇغا باستۇرماقچى بولدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن لەشكەر خۇاڭ دېڭشياڭ سېپىل بېشىدىن سۇغا سەكرەپ، سۇ تېگىدىن ئۈزۈپ بېرىپ، توغاننىڭ تېگىدىن تۆشۈك تېشىپ سۇنى چىقىرىۋەتتى، سۇ ئورنى تېز پەسلەپ، شەھەر قوغداپ قېلىندى، خۇاڭ دېڭشياڭ ۋەتەن ئۈچۈن مەرتلەرچە

قۇربان بولدى. جاھانگىر لەخمە كولاش ئارقىلىق 8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر يېڭىشەھەرنى ئالدى.

داۋگۇڭ 7 - يىلى (1827 - يىلى) 2 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى 22 مىڭ ئادەمنى توپلاپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى، دەسلەپكى جەڭدە بارچۇق ھەربىي راباتنى (ھازىرقى مارالبېشىدا) ئىلىپ نۇسرەت قازاندى، 3000 لەشكەرنى مۇھاپىزەتچىلىككە قالدۇرۇپ، قەشقەر بىلەن يەركەنتكە بارىدىغان ئاساسلىق يولنى تىزگىنلىدى. ئۇلار 23 - كۈنى قىزىل دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىدىكى دوقمۇشقا كەلگەندە جاھانگىر 3000 لەشكەر ئەۋەتىپ گازارمىغا تېگىش قىلىپ مەغلۇپ بولدى. ئەتىسى جاھانگىر 50 مىڭ كىشىلىك قوشۇن توپلاپ يېڭى ئاۋاتتا (ھازىرقى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ شەرقىدە) مۇداپىئە كۆرۈپ، 5 - 6 چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى قۇم دۆڭىسى ئۈستىدە سەپ تارتىپ تۇردى. چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسى 3 يولغا بۆلۈنۈپ تەڭ ئىلگىرىلەپ 15 مىڭدەك دۈشمەننى يوقاتتى، پەيزاۋاتقا كەلگەندە يەنە 10 مىڭدىن كۆپ دۈشمەننى يوقاتتى. 25 - كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قەشقەرگە 150 چاقىرىم كېلىدىغان شاپتۇل كەنتىگە كەلدى، جاھانگىرنىڭ نەچچە تۈمەن ئادەمى دەريا بويلاپ سەپ تۈزۈپ، سۇ قويۇۋېتىپ ئۇلارنى توسماقچى بولدى، چىڭ سۇلالىسى ئاتلىق لەشكەرلىرى 2 ئەترەتكە بۆلۈنۈپ، سۇنىڭ تېيىز يېرىدىن كېچىپ ئوتۇپ، دۈشمەن بازىسىغا تۇيۇقسىز كىرىپ، دۈشمەننىڭ باش قوماندانىنى ئېتىۋەتتى، جاھانگىر قوشۇنى قاتتىق مەغلۇپ بولدى، ئۇنىڭ نەچچە تۈمەن ئادەمى يوقىتىلدى. 27 - كۈنى جاھانگىر قوشۇنى ئاۋاتنى (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدە) جان - جەھلى بىلەن قاتتىق ساقلىدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى 10 چاقىرىم نېرىدا گازارما تىكىپ، يېرىم كېچە بولغاندا 1000 دىن ئارتۇق ئاتلىق لەشكەرنى دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىگە كىرگۈزدى. ئەتىسى تاڭ سەھەردە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئالدى - كەينىدىن قىستاپ ھۇجۇم قىلدى، توپ - زەمبىرەكلەر تەڭ سايراپ، دۈشمەن بازىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئۇلارنى غەلىبە بىلەن قوغلاپ ياندۇرما دەرياسىغىچە باردى. 28 - كۈنى جاھانگىر قۇمباش دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدا 20 نەچچە چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتا ئىستېھكام ياساپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بىلەن تىركەشتى. ئەتىسى تاڭ سەھەردە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى دۈشمەن بازىسىغا ئاتلاندى، جاھانگىرنىڭ 100 مىڭ كىشىلىك قوشۇنى چاك - چېكىدىن بۆسۈلۈپ كەتتى، بۇ غەلىبە پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ قەشقەردىكى مۇسۇلمان شەھىرىمۇ، يېڭىشەھەرمۇ قايتۇرۇۋېلىندى. 10 - كۈنى سەھەردە جاھانگىر يېقىنلىرىدىن 10 نەچچىنى ئىلىپ چېگرىغا قاچتى. 4 - ئاينىڭ ئاخىرى يېڭىسار، يەركەنت، خوتەن شەھەرلىرىمۇ كەينى - كەينىدىن قايتۇرۇۋېلىندى.

جاھانگىر قەشقەردىن قېچىپ چىققاندىن كېيىن مۇجى، ئالاي، لاخشا دەرۋازا قاتارلىق جايلاردا قاتراپ يۈردى، كېيىن يەنە 200 دىن كۆپرەك ئادەمنى باشلاپ قىرغىزلارنىڭ ساكلار قەبىلىسى يايلىقىدىكى توققۇزتۇراغا قېچىپ بېرىۋېلىپ، قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن پۇرسەت كۈتتى. داۋگۇڭ 8 - يىلى (1828 - يىلى) قەمەرىيە 12 - ئايدا جاھانگىر چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى پۈتۈنلەي چېكىنىپ قەشقەرگە كېتىپتۇ دېگەن خەۋەرگە ئىشىنىپ، 500 دىن كۆپرەك ئاتلىقنى ئەگەشتۇرۇپ، چاغان ھارپىسىدا ئوغرىلىقچە چېگرىدىن ئۆتۈپ ئاتۇشقا كەلدى ۋە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ چاغان ئۆتكۈزۈش مەزگىلىدىكى تەييارلىقسىز پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. پۇقرالار چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا جاھانگىرنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزدى، ئارمىيە - خەلق يولبويىدا ئۇلارنى توستى، قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت مەسلىھەتچى ئامبىلى ياڭ فاڭ قاتارلىقلار چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى باشلاپ كېچىلەپ قوغلاپ قارا تېكە تېغىغا بارغاندا جاھانگىرنى تىرىك تۇتتى ھەمدە ئۇنى بېيجىڭغا ئاپىرىپ كاللىسىنى ئالدى.

4. قوقەنتنىڭ تاجاۋۇز قىلىشى

چىڭ سۇلالىسى جاھانگىر خوجا توپىلىڭنى تىنچىتقاندىن كېيىن جاھانگىر خوجىنى قوللىغان قوقەنت خانلىقىغا جازالاش تەدبىرى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ قەشقەردە سودا قىلىشىنى چەكلىدى، قوقەنت ئۆچ ئېلىش

ئۇچۇن داۋگۇاك 10- يىلى (1830 - يىلى) 5 - ئايدا جاھانگىرنىك ئىنىسى يۈسۈپ خوجىنى قەشقەرگە قايتىپ «پادىشاھ» بولۇشقا قىستىدى. 7 - ئايدا قوقەنت قوشۇنىدىن 40 مىڭدەك كىشى ھەققۇلىنىك قوماندانلىقىدا يۈسۈپنى مەجبۇرىي يېتىلەپ ئالاي تېغىدىن ئۆتۈپ قەشقەرگە يول ئالدى، ئۇلار يول بويىدىكى قىرغىز قەبىلىلىرىنى قىرغىن ۋە بۇلاك - تالاك قىلدى. قەشقەرنىك ياردەمچى ئامبىلى تاسخا لەشكەر باشلاپ قاراتاغۇ ئۆڭكۇرلۇككىچە (قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىك غەربىي شىمالىدا) بېرىپ دۇشمەننى توسقاندا پۈتۈن قوشۇن ھالاك بولدى. 9 - ئاينىك بېشىدا قوقەنت قوشۇنى مىڭ يول قاراتاۋ ئۇلخانىسىغىچە (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىنىك غەربىي شىمالىدا) قىستاپ كېلىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، قەشقەر بىلەن يېڭىسارنى قورشىدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ۋە كۆپ سانلىق پۇقرالار يېڭىشەھەرگە چېكىندى. زالۇڭئا 3 قېتىم شەھەردىن چىقىپ قايتا زەربە بەرگەن بولسىمۇ، دۇشمەننى چېكىندۈرەلمىدى، دۇشمەن قوشۇنلىرى يەنە بۆلۈنۈپ يەركەنتكە تېگىش قىلدى. ھەرقايسى شەھەرلەردىكى ئارمىيە - خەلق ھەمكارلىشىپ مۇداپىئە كۆرۈپ، دۇشمەننىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلدى.

قوقەنت قوشۇنى تاجاۋۇز قىلىپ كەلگەندە دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇش مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى زالۇڭئا ئىلى جاڭجۇنگە جىددىي مەلۇمات يوللاپ ياردەم تەلەپ قىلدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئىلى جاڭجۇنگە لەشكەر چىقىرىپ ياردەمگە ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى، زور قوشۇن يولغا چىقتى. ئىلى مەسلىھەتچى ئامبىلى رۇڭئەن 4500 لەشكەر باشلاپ ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، دەرھال قوشۇن كىرگۈزمىدى، ئورۇنلاشتۇرۇش مۇزاكىرە بولمىغاچقا ئايلىنىپ دۇشمەن لەشكىرى يوق خوتەنگە باردى. بۇ ئىش تۇيۇقسىدىن ئوردا روڭئەننى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىپ سوراق قىلدى، ئۇرۇمچى ياساۋۇل بېگىنى ئۇنىڭ ئورنىغا ۋەزىپىگە قويدى، ئەمما لەشكەر كىرگۈزۈش لايىھىسىنى ئۆزگەرتىشكە مۇمكىن بولمىدى. 10 - ئاينىڭ ئاخىرى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى خوتەنگە كەلدى، 11 - ئاينىڭ بېشىدا يەركەنت، يېڭىسارنى قورشاۋدىن قۇتقۇزدى، 15 - كۈنى قەشقەرگە كەلدى، قوقەنت قوشۇنى بۇنىڭدىن 5 كۈن بۇرۇنلا بۇلاك - تالاك قىلغان مال - مۈلۈك ۋە ئەسىر ئالغان پۇقرالارنى ئېلىپ ئوتتۇرا ئاسىياغا قېچىپ كەتكەنىدى.

5. يەتتە خوجا يېغىلىقىنىڭ تىنچىتىلىشى

قوقەنتنىڭ قەشقەر قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ ئىچكى - تاشقى سودا بېجى، چارۋىچىلاردىن ئېلىنىدىغان ئىجارە- باجنى ئورتاق ئېلىشتەك يولسىز تەلىپى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن رەت قىلىنىدى، شۇ سەۋەبتىن قوقەنت يەتتە خوجىنى قەشقەرگە ھەربىي ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتتى.

داۋگۇاك 27 - يىلى (1847 - يىلى) 7 - ئايدا مەتىمىن باشچىلىقىدىكى يەتتە خوجا قوقەنت خانلىقىنىڭ قوللىشى بىلەن مىڭيول قاتارلىق قاراتاۋ ئۇلخانىلارغا ئۈسۈپ كىرىپ، 100 دىن ئارتۇق مۇھاپىزەتچىنى ئۆلتۈردى، ئاممىنى توپىلاك كۆتۈرۈشكە قىستىدى. 9 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئاسىي قوشۇندىن نەچچە مىڭ لەشكەر قەشقەرگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يېڭىشەھەرنى ساقلاپ ياتتى. ئاسىي قوشۇن مۇسۇلمان شەھىرىنى (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىنى) ئىگىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەتتە خوجا لەشكەرلىرىنى بۆلۈپ يەركەنت، يېڭىسار قاتارلىق جايلارغا ھۇجۇم قىلدى، ھەرقايسى شەھەرلەردىكى ئارمىيە - خەلق جاسارەت بىلەن قارشى تۇردى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يى شەننىڭ قوماندانلىقىدا ئىلدىن يولغا چىقىپ 10 - ئايدا مارالبېشىغا كەلدى. 11 - ئاينىڭ بېشىدا يېڭىسارغا لەشكەر ماڭدۇرۇپ كۆك رابات‌قا كەلگەندە ئاسىي قوشۇن بىلەن شىددەتلىك جەڭ قىلىپ، 1000 دىن ئارتۇق دۇشمەننى يوقاتتى، بىر كۈندە 3 قېتىم جەڭ قىلىپ، 5000 كىشىلىك قوشۇن بىلەن 20 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا تاقابىل تۇرۇشتەك نەتىجىنى قولغا كەلتۈردى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى

داۋاملىق قوغلاپ زەربە بېرىپ، دۈشمەننىڭ 10 مىڭدىن كۆپرەك ئادىمىنى تارمار قىلدى. قەشقەردىكى دۈشمەنلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سىرتقا قاچتى، جەڭ بولمايلا مۇسۇلمان شەھىرى قايتۇرۇۋېلىندى.

6. ۋەلىخان يېغىلىقىنىڭ تىنچىتىلىشى

يەتتە خوجا يېغىلىقى تىنچىتىلغاندىن كېيىن يەتتە خوجا ئىچىدىكى ۋەلىخان قاتارلىقلار چېگرىدا ھەمىشە توپىلاڭ كۆتۈرۈپ تۇردى. شىيەنفىڭ 7 - يىلى (1857 - يىلى) 6 - ئايدا ۋەلىخان 1000 دىن ئارتۇق ئادەمنى باشلاپ چېگرىدىن ئۆتۈپ قاراۋۇلخانىغا كىرىپ ئۇدۇل قەشقەرگە يول ئېلىپ، قىزىل كۆۋرۈكنى ئىگىلىۋالدى. ۋەلىخان قوقەنتلىك سودىگەرلەر بىلەن ئىچكى - تاشقى جەھەتتىن ماسلىشىپ، قەشقەر ۋە يېڭىسارىدىكى مۇسۇلمان شەھەرلىرىنى ئىگىلىۋالدى. 14 - كۈنى ۋەلىخان دامبىنى تېشىپ سۇنى قويۇۋەتمەكچى، لەخمە كولاپ يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغاندا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلدى.

ئىلى يارەمچى قوشۇنى 7 - ئايدا مۇزارت داۋىنىدىن ئۆتۈپ جەنۇبقا چۈشتى. 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى مارالبېشىنى قورشاۋدىن بوشاتتى. 14 - كۈنى يەركەنتنىڭ شەرقىدە ئاسىي قوشۇننى مەغلۇپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ 700 دىن ئارتۇق ئادىمىنى يوقىتىپ، يەركەنتنى قورشاۋدىن بوشاتتى. 9 - ئايدا يېڭىسار شەھىرىنى قايتۇرۇۋالدى. 21 - كۈنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ يارەمچى قوشۇنلىرى قەشقەر يېڭىشەھەر سېپىلى تۈۋىگە قىستاپ كەلدى، ۋەلىخان قوشۇنى ئۇرۇشمايلا بىتچىت بولۇپ، 10 نەچچە مىڭ ئامما ئىنى مەجبۇرىي ئېلىپ قوقەنتكە قېچىپ كەتتى.

7. ياقۇبېگ تاجاۋۇزچى قوشۇنىنىڭ قوغلاپ چىقىرىلىشى

تۆڭجى 3 - يىلى (1864 - يىلى) شىنجاڭ بويىچە چىڭ سۇلالىسىغا قارشى قوزغىلاڭ پارتلىدى، قىرغىزلارنىڭ بېگى سىدىق پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى. سىدىق دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرىنى ئالغاندىن كېيىن، يېڭىشەھەردىكى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى قورشىدى، ئۇزۇنغىچە ھۇجۇم قىلىپمۇ ئالالماي مۇھىرداربنى قوقەنت ھۆكۈمرانى بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەۋەتىپ، قوقەنتتە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن خوجىلار ئەۋلادىنى قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېلىپ ئاۋامغا چاقىرىق چىقىرىشنى ھەمدە قوشۇن ئەۋەتىپ يارەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى. قوقەنت ھەربىي ئەمەلدارى ياقۇپ بەگ خوجا ئەۋلادى بۇزرۇكنى مەجبۇرىي ئېلىپ، تۆڭجى 4 - يىلى (1865 - يىلى) 1 - ئايدا قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرىگە كىردى. 3 - ئايدا ياقۇپ بەگ ئۆزىنىڭ قوراللىق قوشۇنىنى تەشكىللەپ سىدىقنى چەتكە قاقتى، سىدىق ئۆزىگە ئەگەشكەن 6000 — 7000 دەك قىرغىز لەشكىرىنى توپلاپ، ياقۇپبەگ بىلەن ئۇرۇش قىلدى، مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن سەرگەردان بولۇپ تاشكەنتكە كەتتى.

يەركەنت شەھىرىنىڭ ھاكىمبېگى نىياز يەرلىكتىكى مۇسۇلمان قوشۇنلار بىلەن كۆچالىق راشىدىن خوجا كۆچلىرىنىڭ بىرلەشمە قورشاۋىغا ئۇچراپ، ياقۇپبەگكە تەسلىم بولدى، ئۇلار تاجاۋۇزچى قوشۇننى باشلاپ يەركەنتكە ھۇجۇم قىلغاندا مۇسۇلمان بىرلەشمە قوشۇنى تەرىپىدىن ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى، شۇنىڭ بىلەن ياقۇپبەگ قەشقەرگە قېچىپ كېلىۋالدى. 4 - ئايدا ياقۇپبەگ قوشۇن چىقىرىپ يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلدى، ئاۋال مۇسۇلمان شەھىرىدە جەڭ قىلىپ، كېيىن يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. 40 كۈن قورشاپ تۇرغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى شەھەرنى ئېچىپ بېرىپ تەسلىم بولدى.

يەركەنت بىلەن كۇچانىڭ بىرلەشمە قوشۇنى يەركەنت شەھەر سىرتىدا ياقۇپبەگنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، 2 - قېتىم بىرلىشىپ قوقەنت تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرىنى قوغلاپ چىقىرىۋېتىشكە كېلىشتى. يەركەنتتىكى مۇسۇلمان قوشۇنى ۋەدە بويىچە قوشۇن چىقىرىپ جەڭگە ئاتلانمىغاچقا، راشىدىن خوجىنىڭ قوشۇنلىرى يالغۇز ئىچكىرىلەپ، ئالدىن يۈرەر قىسمى خانئېرىققا (قەشقەر بىلەن يېڭىسار ئارىلىقىدا) كەلگەندە ياقۇپبەگنىڭ توسۇپ

زەربە بېرىشىگە ئۇچرىدى. كېيىن ئىككى قوشۇننىڭ تايانچ كۈچلىرى تارغۇندا (قەشقەرنىڭ جەنۇبىدا) شىددەتلىك جەڭ قىلىپ، تاجاۋۇزچى قوشۇن مەغلۇپ بولدى. كۈچا قوشۇنى تەرەپ قوماندانلىقتا كەتكۈزۈپ قويغاچقا، ياقۇبېەگلەر ئۆلۈمدىن قېچىپ قۇتۇلدى، كۈچا قوشۇنى مارالبېشىغا چېكىندى، ياقۇبېەگ لەشكەرلىرى چېكىنىپ قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، بىر يىل قورشاۋدا تۇرغان يېڭىشەھەرگە ئومۇمىي ھۇجۇم قوزغىدى، مۇشۇ چاغدا بىر تۈركۈم قوقەنت ئوفىتسېرلىرى باشچىلىقىدىكى جەنىدىن تويغان 7000 دىن كۆپرەك تاجاۋۇزچى قوشۇن ياقۇبېەگ بىلەن بىرلەشتى. 7 - ئايدا يېڭىشەھەردىكى يېشىل گازارمىسىنىڭ زاپاس سانغۇنى خې يۈيۈن شەھەرنى ئېچىپ بېرىپ تەسلىم بولدى. تاجاۋۇچى قوشۇن يېڭىشەھەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، شەھەر ئىچىدە ئۈدا 7 كۈن بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى.

ياقۇبېەگ قەشقەر يېڭىشەھەرنى ئىشلەپ ئۇزاق ئۇتمەي، يەركەنتكە 2 - قېتىم تېگىش قىلدى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان تۆڭگان قوشۇنلىرى تىز پۈكمەي باتۇرانە قارشىلىق كۆرسەتتى. ئۇلار ياقۇبېەگ قوشۇنى ئىچىدىكى تۆڭگانلارنى ئىچىدىن ماسلىشىشقا قۇتراتىپ، تۈيۇقسىز زەربە بېرىپ، ياقۇبېەگنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇننىنى مەغلۇپ قىلدى. تۆڭجى 5 - يىلى (1866 - يىلى) كۈزدە ياقۇبېەگ 3 - قېتىم يەركەنتكە تېگىش قىلدى. بۇ چاغدا كۈچا قوشۇنلىرى ئاللا بۇرۇن يەركەنتتە مۇداپىئىدە تۇرۇپ بولغان، مۇسۇلمان شەھىرى بىلەن يېڭىشەھەردىكى مۇداپىئە قىسىملىرى 20 مىڭدىن ئېشىپ، سەپ تارتىپ كۈتۈپ تۇرغانىدى. ياقۇبېەگنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنى يەركەنت شەھەر سىرتىغا كەلگەندىن كېيىن، مۇھاپىزەتچى مۇسۇلمان قوشۇنلىرى بىلەن كۈچا قوشۇنلىرى دۈشمەن گازارمىسىغا كېچىدە تۈيۇقسىز زەربە بېرىشكە تەييارلاندى. نىياز ياقۇبېەگكە مەخپىيەتلىكنى يەتكۈزۈپ قويغاچقا، بىرلەشمە قوشۇننىڭ گازارمىغا تېگىدىغان قىسىملىرى بۆكتۈرمىگە ئۇچراپ قالدى، زىيان ئېغىر بولدى، ياقۇبېەگ يەركەنتنى ئىگىلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىنكى 10 نەچچە يىل داۋامىدا ياقۇبېەگ تاجاۋۇزچى قوشۇنى ئەنگلىيە قاتارلىق جاھانگىرلارنىڭ قوللىشى بىلەن ئاقسۇ، قاراشەھەر، ئۈرۈمچى قاتارلىق تەڭرىتاغنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىكى كەڭ زېمىننى ئىگىلىۋېلىپ، ۋەھشىيلەرچە فېئودال ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزدى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئېغىر ئازاب- ئوقۇبەتكە دۇچار قىلدى. پۈتۈن مەملىكەت بويىچە جامائەت پىكرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭدىكى قولدىن كەتكەن جايلارنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن قوشۇن ئەۋەتىپ غەربكە يۈرۈش قىلىش قارارىنى چىقاردى. گۇاڭشۇ تۇنجى يىلى (1875 - يىلى) 5 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى زو زۇڭتاڭنى خان مۇپەتتىشلىكىگە تەينىلەپ، شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى نازارەت قىلىشقا قويدى، گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877- يىلى) 9 - ئايغا كەلگەندە ئۈرۈمچى، تۇرپان ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شەرقىدىكى 4 شەھەر قايتۇرۇۋېلىندى، ياقۇبېەگ ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە كورلىدا ئاچچىق يۇتۇپ جان بەردى. ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ئوغۇللىرى ھوقۇق تالاشتى، چوڭ ئوغلى بەگقۇلىبەگ ئىككى ئىنىسىنى ئۆلتۈردى. كېيىن خوتەن بېگى نىيازنىڭ يۇز ئۈرۈگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ لەشكەر تارتىپ خوتەنگە يۈرۈش قىلدى، قەشقەر يېڭىشەھەردىكى زاپاس سانغۇن خې بۇيۇننىڭ يۇز ئۈرۈگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ دەرھال قوشۇن قايتۇرۇپ قەشقەرگە قايتىپ قەشقەر يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قىسىملىرىدىن ئېلى تاش ۋە ياقۇبېەگكە تەسلىم بولغان ئەسلىدىكى شەنشى تۆڭگانلىرىنىڭ باشلىقى بەي يەنخۇمۇ ئۇلار بىلەن بىرلىشىپ يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. خې بۇيۇن كۈندۈزى مۇداپىئىدە تۇرۇپ، كېچىسى چىقىپ زەربە بەردى ھەم جىددىي ئادەم ئەۋەتىپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن ياردەم سورىدى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇننىڭ ئالدىنقى سەپ باش قوماندانى لىيۇ جىنتاڭ خې بۇيۇننىڭ جىددىي مەلۇماتىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، دەرھال 3 يولغا بۆلۈنۈپ ماڭدى: ئۇزى بىر قىسمىنى باشلاپ مارالبېشى ئارقىلىق يەركەنتكە باردى، يۇ خوتەن قىسمىنى مارالبېشىنىڭ شەرقىدىن، خۇاڭ ۋەنپىڭ قىسمىنى ئۇچتۇرپاندىن ماڭدۇرۇپ، بۆلۈنۈپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى. 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى كېچىدە يۇ خوتەن ۋە خۇاڭ ۋەنپىڭ

قىسىملىرى ئۇچرىشىپ، بىرلىكتە بەگقۇلىبەگ، بەي يەنخۇ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى، كەسكىن جەڭ ئارقىلىق يېڭىشەھەر قايتۇرۇۋېلىندى. دۇشمەن قوشۇنى مەغلۇپ بولغانلىقتىن بىرقانچە يولغا بۆلۈنۈپ قاچتى، بەگقۇلىبەگ، بەي يەنخۇ روسىيە چېگرىسىغا قېچىپ كىرىۋالدى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كەينى - كەينىدىن يەركەنت، يېڭىسار قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋېلىپ، قوقەنت تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرىنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى.

§ 3 . مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي ئىشلار

1. ما فۇشىڭنى يوقىتىش ئۇرۇشى

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى ياڭ زېڭشىن قەشقەرنى كونترول قىلىش ئۈچۈن يۈرتدىشى ما فۇشىڭنى 20 قوش (يىڭ) ئەسكەر بىلەن قەشقەرگە ئەۋەتتى ھەمدە ئۇنى قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى قىلىپ تەينىلىدى. ما فۇشىڭ قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن قوشۇننى 30 قوشقا كېڭەيتتى، ياڭ زېڭشىن قوشۇننى قىسقارتىش توغرىسىدا نەچچە رەت بۇيرۇق قىلغان بولسىمۇ، ما فۇشىڭ رەت قىلىپ ئىجرا قىلماي داۋاملىق ئەمەلىي كۈچىنى كۈچەيتىۋەردى.

مىنگونىڭ 13 - يىلى (1924 - يىلى) ياڭ زېڭشىن ئىسلام دىنىنىڭ ئىچكى زىددىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ما فۇشىڭنى يوقىتىش ۋەزىپىسىنى يېڭىدىن ئەۋەتكەن باشلىق ما شاۋۇغا تاپىلىدى. ياڭ زېڭشىن سۇيدۇڭ، تۇرپان، قاراشەھەر، كورلا، كۇچا، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى قىسىملاردىن ئاجرىتىلغان ئەسكەرلەرنى ما شاۋۇنىڭ بىرتۇتاش قوماندانلىق قىلىشىغا تاپشۇردى ھەمدە قوماندان ئي يىڭ، شتاب باشلىقى جاڭ زىچىڭنى 12 قوش ھەربىي كۈچنى باشلاپ تېزدىن قەشقەرگە يېتىپ بېرىپ ھەمكارلىشىشقا بۇيرۇدى، خەۋەر ئاشكارلىنىپ قالماسلىق ئۈچۈن ئەسكەرلەر ئاقسۇغا كەلگەندە ئىككى يولغا بۆلۈندى، بىر يول ئي يىڭنىڭ باشلامچىلىقىدا چوڭ يولدا ماڭدى، بىر يول ما شاۋۇ، جاڭ زىچىڭنىڭ باشلامچىلىقىدا چىغىر يوللار بىلەن كېچە - كۈندۈزلەپ ماڭدى. خەۋەرنى قامال قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە ماڭغان بارلىق يولۇچىلار تۇتۇپ تۇرۇلدى. ئۇلار ما فۇشىڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن 4 كۈن ئارام ئېلىپ، ھەربىي ئىشلاردا بوشاڭ تۇرغان پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ تاڭ يورۇشى بىلەن تەڭلا قەشقەرگە كىرىپ، چاقماق تېزلىكىدە قەشقەر يېڭىشەھەردە ما فۇشىڭنى ئەسىر ئېلىپ ئۆلتۈردى، مۇسۇلمان شەھىرىدە ئىنىسى ما جۇڭنى ئېتىپ ئۆلتۈردى.

2. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) دىكى جەنۇبىي شىنجاڭ يېغىلىقى

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) نىڭ بېشىدا قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلار ئارقا - ئارقىدىن جىن شۇرېنغا قارشى تۇرۇش كۆرۈشىگە ئاۋاز قوشتى. مىللىي بۆلگۈنچىلەر، دىنىي كۈچلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ھەدەپ ھەرىكەتلەندى، شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ جاي - جايلارنى ئىگىلىدى، ئۇلكە ئارمىيىسىگە زەربە بەردى. 3 - ئايدا گۇمىدىكى ئۇلكە ئارمىيىسى بىلەن يەكەندىكى مۇداپىئە ئەسكەرلىرى بىرلىشىپ، 1000 دىن ئارتۇق ئەسكەر يەكەننى مۇھاپىزەت قىلدى، قەشقەرنىڭ خەۋپىتە قالغانلىقىنى جاكارلىدى. يەكەن (مۇسۇلمان شەھىرى) مۇ بىردىنلا تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ، يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان ئارمىيە-خەلق بىرەڭ ئىتتىپاقلىشىپ، شەھەرنى تاقاپ ئىككى ئاي مۇھاپىزەت قىلدى.

كۇچادىكى جىن شۇرېنغا قارشى تۇرغۇچىلار يولباشچى تۆمۇر ئەلى بىلەن شىنجاڭنى پاراكەندە قىلىۋاتقان

ما جۇڭيىڭ قىسمىدىكى ما جەنسائ قەشقەرگە كېلىپ خوتەن، ئاتۇشتىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەر، دىنىي كۆچلەر بىلەن بىرلىشىپ قەشقەرنى ئىگىلەشكە ئۇرۇندى ھەمدە قىرغىز يېڭجائ ئوسمان ئېلىنى بويسۇندۇردى. قىرغىزلار توپ - توپى بىلەن ئەگىشىپ كەتتى، ئۇچتۇرپان، مارالبېشى، پەيزاۋات قاتارلىق ناھىيىلەرمۇ كەينى-كەينىدىن تۆمۈرگە بويسۇندى. 5 - ئايدا تۆمۈر قەشقەر مەمۇرىي باشلىقىنى ھاكىمىيەتنى تاپشۇرۇشقا قىستاپ، قەشقەر كوناشەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىردى. ما جەنسائ قەشقەر يېڭىشەھەرنى ئىگىلەپ ئۆزىنى شجائ قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە باش قوماندانى دەپ ئاتىدى، يەكەن، يېڭىسارلار شۇنىڭغا ئۇلىنىپلا ئىشخال قىلىندى.

تۆمۈر بىلەن ئوسمان ئېلى بىرلەشكەن ۋاقىتتا كىم ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقارسا شۇ شجائ بولىدۇ دەپ پۇتۇشكەنىدى، كېيىن تۆمۈر ئۆزى قوشۇمچە شجائ بولدى، ئوسمانىنائ بۇنىڭغا ئاچچىقى كەلدى، ما شاۋژۇ بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئوسمان ئېلى، ما جەنسائلار بىلەن مەخپىي كېلىشۇالدى. ئوسمان ئېلى قوشۇننى باشلاپ قەشقەردىن ئايرىلىپ تاغقا كىردى، تۆمۈر قوغلاپ ماڭدى، ما جەنسائ ئۇنائ شەھەردىن چىقىپ كېتىشىدىن پايدىلىنىپ، قەشقەر كوناشەھەرنى ئىگىلىۋالدى، يولغا بۆكتۈرمە قويۇپ، تۆمۈر قايتىپ كېلىۋاتقاندا ئۇنى ئۆلتۈردى. قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرى، يېڭىشەھەر بىراقلا ما جەنسائنائ قولىغا ئۆتتى. ما شاۋژۇ قايتىدىن مەمۇرىي ئەمەلدار بولدى.

خوتەندىكى سابىت دامۇللا يېغىلىقتىن پايدىلىنىپ تۆمۈرنائ قالدۇق قىسىملىرى بىلەن بىرلىشىپ ما جەنسائ بىلەن كەسكىن جەڭ قىلدى، ما شاۋژۇ، ما جەنسائلار كونا شەھەردىن چېكىنىپ قەشقەر يېڭىشەھەرنى قوغدىدى. بۇ چاغدا ئوسمان ئېلى ما شاۋژۇ، ما جەنسائلارغا قارشى گۇرۇھقا قاتنىشىپ، ئۆزىنى شجائ قوشۇمچە قوماندان دەپ ئاتىدى، قوشۇن ئەۋەتىپ قەشقەر يېڭىشەھەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىدى، ما جەنسائ ئارمىيە - خەلقنى تەشكىللەپ قەشقەر يېڭىشەھەرنى قەتئىي قوغداۋاتقاندا قورشىلىپ قالدى. 11 - ئاينائ 12- كۈنى سابىت دامۇللا ۋەتەننى پارچىلايدىغان قورچاق ھاكىمىيەت «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى قۇردى. كېيىنكى يېلى 1 - ئايدا خوجانىياز ھاجى قوشۇن باشلاپ قەشقەر كوناشەھەرگە كەلدى ھەمدە قوشۇنلىرىنى قەشقەر يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. 2 - ئاينائ بېشىدا ما جۇڭيىڭ قوشۇنى مارالبېشىدا خوجانىياز قىسىملىرىنائ توسۇپ زەربە بېرىشىنى يېڭىپ، داۋاملىق جەنۇبقا قاراپ ماڭدى، يېڭىشەھەرنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇپ، كوناشەھەرنى ھۇجۇم بىلەن ئالدى، قورچاق ھاكىمىيەت چاك - چېكىدىن بۆلۈنۈپ كەتتى.

ما جۇڭيىڭ مىنگونائ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 1 - ئايدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى-شېڭ شىسەي بىرلەشمە ئارمىيىسىنائ قوغلىشى بىلەن جەنۇبقا قېچىپ كېلىپ، مارالبېشىنى ئىگىلەپ ياتقانىدى. 4 - ئايدا بىرلەشمە ئارمىيە مارالبېشىغا ھۇجۇم قىلغاندا ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىدا ئۆلۈم - يېتىم، يارىلىنىش كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكتىن، مەغلۇپ بولۇپ قەشقەرگە چېكىنىدى. مۇشۇ ۋاقىتتا سوۋېت ئارمىيىسىنائ قىرغىز ئاتلىق تۈەنى ئەركەشتام ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتۈپ، ئۇلۇغچات ئارقىلىق قەشقەرگە يېقىنلاشتى. 6 - ئايدا يېڭىسارغا چېكىنگەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنى داۋاملىق يەكەن، خوتەن تەرەپكە چېكىندى. كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنائ مۇرەسسە قىلىشى بىلەن شېڭ شىسەي، ما جۇڭيىڭلار كېلىشىمگە كېلىپ، ئىككى تەرەپ ئۇرۇش توختاتتى.

3. مەھمۇت مۇھىتى، ما خۇسەن يېغىلىقىنائ تىنچىتىلىشى

قەشقەر گارنىزۇنىنائ مۇئاۋىن قوماندانى قوشۇمچە 6 - شىنائ شجائى مەھمۇت مۇھىتى ۋە يېڭىدىن تۈزۈلگەن 36 - شىنائ مۇۋەققەت شجائى ما خۇسەنلەر ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، كۈچىنى مەخپىي كېڭەيتىپ، شېڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇشنى قەستلىدى. شېڭ شىسەي تۈيۇپ قېلىپ، كونترول قىلىش تەدبىرلىرىنى قوللاندى. مەھمۇت مۇھىتى قورقۇپ مىنگونائ 26 - يىلى (1937 - يىلى) 4 - ئاينائ

2 ـ كۈنى ئاقتۇغا ئوۋغا بېرىش نامى بىلەن قەشقەر مۇسۇلمان شەھىرىدىن قېچىپ چىقىپ، يېڭىسارغا بارغاندىن كېيىن 32 ـ تۆەن ۋە 34 ـ تۆەنلەرگە شېك شىسەيگە قارشى تۇرۇش، ئابدۇنىياز مۇۋەققەت شجالك بولۇپ قىسمىغا قوماندانلىق قىلىش توغرىسىدا مەخپىي بۇيرۇق چۈشۈردى. مەھمۇت مۇھىتى ئۆزى يەكەندە غەلىبە ۋە مەغلۇبىيەتنى كۆتۈپ ئولتۇراقچى بولدى. مەھمۇت مۇھىتى چىقىپ كېتىپ بىرقانچە سائەتتىن كېيىن، ئابدۇنىياز دەرھال ئۆلكە ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈردى، يېرىم كۈن كەسكىن جەك قىلغاندىن كېيىن ئىچكى قىسىمدا بۆلۈنۈش بولدى، ئاسىي قوشۇننىك يېرىمىنى باشلاپ يەكەنگە چېكىنىپ كەتتى.

ئابدۇنىياز يەكەنگە بارغاندىن كېيىن ئادەم ئەۋەتىپ ما خۇسەن بىلەن ئالاقىلاشتى. ئىككى تەرەپ بىرلىشىپ شېك شىسەيگە قارشى تۇرۇپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدى. ما خۇسەننىك قىسىملىرى 4 ـ ئاينىك 11 ـ كۈنى قەشقەر كوناشەھەرنى ئىگىلەپ، 12 ـ كۈنى ئايرودرومدا قەشقەر يېڭىشەھەرنى قورشۇۋېلىپ، شېك شىسەيگە قارشى تۇرۇش خىتاپنامىسىنى ئېلان قىلدى. ئابدۇنىياز ئاسىي قوشۇننى باشلاپ پەيزاۋات، مارالبېشى قاتارلىق جايلارنى ئالدى. 5 ـ ئايدا ئاقسۇغا قىستاپ باردى، ھۇجۇمچى قىسمى كورلىغا باردى. مەھمۇت مۇھىتى، ما خۇسەن يېغىلمىنىك دەسلىپىدە شېك شىسەي ئارمىيىسى ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ كۆچىسى يېتىشمەيدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ تىنچ ھەل قىلماقچى بولغانىدى، لېكىن ما خۇسەن تەرىپىدىن رەت قىلىندى. جەك باشلىنىش بىلەنلا يېغىشتۇرۇۋېلىشقا مۇمكىن بولماي، كۆتمىگەن يەردىن ما خۇسەن لەشكەر يۆتكەپ تىنچلىق بۇزۇلدى، كۆچا، ئاقسۇدا ھەربىي ۋالىيغا قاراشلىق ھەربىكەتچان گازارمىلار قورۇلۇپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلدى. 6 ـ ئاينىك 3 ـ كۈنى ئۆلكە ئارمىيىسى مارالبېشىنى ئىگىلىدى، 10 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما خۇسەننىك 3000 كىشىلىك ئاتلىق ئەسكىرى ئۇلارنى شەھەر ئىچىدە قورشۇۋېلىپ، سۇ مەنبەسىنى ئۈزۈۋېتىپ، شەھەر ئەتراپىدىكى كەنتلەرنى كۆيدۈردى، بىرنەچچە ئاكوپ كولاپ، يارەمگە كېلىۋاتقان قوشۇننى توسۇۋالدى. 6 ـ ئاينىك 26 ـ كۈنى ما خۇسەن قىسىملىرى ئاقسۇنى قورشۇالدى. 7ـ ئاينىك 5 ـ كۈنى ئۆلكە ئارمىيىسى ئاقسۇنى قورشۇالغان ما خۇسەن قىسىملىرىنى چېكىندۈرۈپ، 11 ـ كۈنى مارالبېشىنى قورشاۋدىن قوتقۇزدى.

شېك شىسەي كۆچى يەتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، يەنە بىر نۆۋەت سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. 9 ـ ئاينىك باشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىك ماشىنىلاشقان قىسمىدىن بىر تۈەنى 40 ئايروپىلان، 20 تانكىنىك ماسلىشىشى بىلەن ئۇلۇغچات ناھىيىسى چېگرىسىدىكى تورغات ئېغىزىدىن كىرىپ، ئۇلۇغچاتتا تۇرۇشلۇق مەۋلانۇپ ئاتلىق تۈەنى ۋە ئىسھاق بېك ئاتلىق تۈەنى بىلەن ئۇچرىشىپ ئىككى يولغا بۆلۈندى، بىر يولى ئۇدۇل مارالبېشىغا بېرىپ، ما خۇسەن قىسىملىرىنى ئىككى بۆلەككە ئايرىۋەتتى؛ يەنە بىر يولى ئۇدۇل قەشقەرگە يول ئالدى. سوۋېت ئارمىيىسى مارالبېشىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئەسكەرلىرىنى بۆلۈپ قەشقەر، يەكەن، گۇمىلارغا تېگىش قىلدى. ئۆلكە ئارمىيىسى بولسا كورلا، كۆچا، ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ، شايارىدىكى ما خۇسەن قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى. ئاسىي قوشۇن ئاقسۇ دەرياسى بىلەن يەكەن دەرياسى قوشۇلىدىغان جايدا 10 نەچچە ئايروپىلاننىك بومبارىمان قىلىشىغا ئۇچراپ ئۆلۈم ـ يېتىم، يارىلىنىش ئېغىر بولدى، قالدۇق قىسىملار خوتەن تەرەپكە قېچىپ كەتتى. 10 ـ ئاينىك بېشىدا ما خۇسەن ھىندىستانغا قاچتى، قەشقەر يېڭىشەھەرىدىكى ما شىڭگوي تېلېگراممىسى يوللاپ تەسلىم بولدى. سوۋېت ئارمىيىسى يەكەندە باش قوماندانلىق شتابى، قەشقەر كوناشەھەر، خوتەندە قوماندانلىق ئورنى قۇردى، قىرغىز ئاتلىق تۈەنى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ماشىنىلاشقان تۈەنى بۆلۈنۈپ قەشقەر، خوتەندە تۇرۇپ ئاسىي قوشۇننىك چېچىلىپ كەتكەن ئادەملىرىنى ئاختۇرۇپ تۇتتى.

4. تاشقورغان قوزغىلىڭى

مىنگونىك 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) يازدا ئىسھاقبېك تاشقورغاندا يەرلىكتىكى يۇز ئابرويلۇق زات

ئوبۇلبەگ قاسىم، مادايۇپ قاتارلىقلار بىلەن ئازادلىق تەشكىلاتى ۋە پارتىزان ئەترىتى قۇردى. كېيىنكى يىلى 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پارتىزانلار ئەترىتى تاشقورغانغا ئاشلىق توشۇۋاتقان گومىنداڭ ترانسپورت ئەترىتىگە توسۇپ زەربە بېرىپ، 130 تۆگىگە ئارتىلغان ئاشلىقنى تارتىۋېلىپ، 4 ئەسكەرنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ، قوراللىق قوزغىلاڭنى باشلىۋەتتى. 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا پارتىزانلار تاشقورغان ناھىيىسىدىكى تاغارما قاراۋۇلخانىسى بىلەن سۆباش قاراۋۇلخانىسىنى ئېگىلىۋالدى. گومىنداڭنىڭ يەكەندە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى يېتىپ بارغاندا پارتىزانلار 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى چېگرىغا چېكىنىپ كەتتى.

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 8 - ئايدا 200 دىن ئارتۇق تاجىك ۋە قىرغىزدىن تەشكىللەنگەن پارتىزانلار ئەترىتى يەنە بىر نۆۋەت تاشقورغان ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلدى، 22 - كۈنى بۇلۇڭكۆلنى ئالدى، كېيىن جەنۇبقا چۈشۈپ سۆباش، تاغارما، تاشقورغانلارنى ئېگىلىدى، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە دەپتەر، مەكتېبكە قاتارلىق جايلارنى ھۇجۇم بىلەن ئېگىلىدى. پارتىزانلار ئەترىتى تاشقورغاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ۋالىي مەھكىمىسى ۋە جەنۇبىي يول رايونلۇق قوماندانلىق شتابىنى قۇردى، ھەر مىللەت ياشلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئارمىيىگە قاتناشتى، چارۋىچىلار ماددىي جەھەتتىن قوزغىلاڭچى قوشۇنغا زور كۈچ بىلەن مەدەت بەردى. «ئۇچ ۋىلايەت» تەرەپ ئىسھاقبېكنى باش قوماندانلىققا ئەۋەتتى ھەمدە بىر قىسىم مىللىي ئارمىيىنى يارىدەمگە ئەۋەتتى. 27 - كۈنى پارتىزانلار ئەترىتى كوسراپنى، 30 - كۈنى چېچەكلىك داۋاننى ئىشغال قىلدى، 31 - كۈنى توي بۇلۇڭنى (ھازىر ئاقتۇ ناھىيىسى تەۋەسىدە) قورشۇالدى. 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پارتىزانلار ئەترىتى ئاق دالاغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، گومىنداڭنىڭ شۇ جايىنى ساقلاۋاتقان قىسمىدىن 140 ئادەمنى يوقاتتى، 150 دىن كۆپرەك مىلتىق ۋە باشقا ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى ئولجا ئالدى، شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئېگىز يەرنى ئېگىلەپ، يېڭىسارغا قىستاپ كەلدى. 19 - كۈنى گومىنداڭ ئاتلىق 1 - شى 3 - تۈەنگە قاراشلىق 3 - لىەننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، ئۇلۇم - يېتىم ۋە يارىلىنىش ئېغىر بولۇپ، تاشقورغانغا قايتىپ تەرتىپكە سالدى. پارتىزانلارنىڭ يەنە بىر تارمىقى قەشقەردىكى ئاتلىق لىەنگە ھۇجۇم قىلىپ، 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئوپالنى ئىشغال قىلدى، 16 - كۈنى تاشمىلىققا قىلىدىغان ھۇجۇم ئىشقا ئاشمىدى. يەل ئاخىرىدا پارتىزانلار ئەترىتى ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ قايتىدىن قەشقەر ۋە يەكەنگە ھۇجۇم قىلدى. 11 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ چوپان كەنتىنى ئىشغال قىلدى. 12 - ئاينىڭ 6 - كۈنى يەكەنگە كىرىپ ئاراتاشنى ئېگىلىدى، 7 - كۈنى كاچۇڭ، قۇمئېرىق قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلدى. 12 - كۈنى يەنە قاغىلىقنىڭ چىپان تاغلىرىنى ئېگىلىدى.

كېيىنكى يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى پارتىزانلار ئەترىتى قاغىلىقنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىپ دۈشمەندىن 56 نى يوقاتتى، 20 نى يارىدار قىلدى، 2700 دىن كۆپرەك جەڭ ئېتىنى ئولجا ئالدى. 4 - كۈنى يەنە پوسكامنى ئېلىپ، 16 - كۈنى يەكەنگە ھۇجۇم قىلدى. گومىنداڭ كۈچا، ئاقسۇ، خوتەنلەردىن يارىدەمگە قوشۇن يۆتكەپ كەلدى، يەكەنگە ھۇجۇم قىلغان پارتىزانلار كۈچ جەھەتتىكى پەرق سەۋەبىدىن پوسكامغا چېكىندى. 29 - كۈنى يەنە كاچۇڭ، قاغىلىق تەرەپكە چېكىندى، گومىنداڭ پوسكامنى ئىشغال قىلدى. 30 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن گومىنداڭ قوشۇنى قاغىلىقنى ئېگىلەپ كاچۇڭغا ھۇجۇم قىلدى. پارتىزانلار ئەترىتى تۈمۈق سارايدا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن دۈشمەنگە قورشاپ زەربە بەردى ھەمدە ئۇلارنى كالتەكان بازارغا چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى، 31 - كۈنى گومىنداڭ قوشۇنى كاچۇڭنى ئىشغال قىلدى. 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى پارتىزانلار ئەترىتى كاچۇڭ، تۈمۈق سارايدا تۇرۇۋاتقان گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى 60 چاقىرىم كەينىگە ياندۇرۇۋەتكەندىن كېيىن داۋاملىق كوسراپ، چىپان تاغلىرى ۋە ئاراتاش تەرەپكە چېكىندۈردى.

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى تىنچلىق بېتىمىگە ئەمەل قىلىپ، تاشقورغاندا بىر رۇتا ئەسكىرىي كۈچ قالدۇرۇپ، قالغان خادىملارنىڭ ھەممىسىنى تارقىتىۋەتتى، قوراللىرىنى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى يىغىۋالدى.

§ 4 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ھەربىي ئىشلار

1. يېڭىسار ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلىڭىنىڭ تىنچىتىلىشى

1959 - يىل 3 - ئاينىڭ بېشىدا يېڭىسار ناھىيىسىدە بۇزۇخەلچىخان باشچىلىقىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي ئۇنسۇرلار 300 - 400 دەك ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان كىشىلەرنى قۇترىتىپ، قولىغا كالتەك، چۇماق ئېلىپ، يېڭىسار ناھىيە 5 - رايون 6 - يېزىدىكى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىنىڭ چارۋىلىرىنى بۇلىدى ھەمدە ئامبارنى ۋە رايونلۇق تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنى بۇلىماقچى بولدى. ۋالىي مەھكىمىسى، ناھىيىلىك پارتكوم كادىر ئەۋەتىپ نەسىھەت قىلسا ئاڭلىماي، توسۇغىلى ۋە نەسىھەت قىلغىلى بارغان كادىرلارنى ئۇردى ۋە ھاقارەتلىدى، چوڭ ئاخۇنۇم ناسىر ھاجى ۋە 2 جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر - ساقچىسىنى ناھەق ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، بىر كادىر ۋە بىر ئاخۇنۇمنى يارىلاندۇردى، 3 تال تاپانچىنى بۇلاپ كەتتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە شۆبە ھەربىي رايونى دەرھال قىسىم ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى خادىملىرىنى ئەۋەتىپ توستى، زوراۋانلار ھەربىيلەر ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى خادىملىرىغا غالجىرلارچە ھۇجۇم قىلدى. قىسىم بۇيرۇقتا بىنائەن قايتۇرما زەربە بېرىپ، 2 زوراۋاننى ئېتىپ ئۆلتۈردى، 6 سىنى يارىدار قىلدى، 36 باش جىنايەتچىنى قولغا ئالدى، كۆپلىگەن قورال - ياراغنى غەنىيمەت ئالدى، شۇنىڭ بىلەن توپىلاڭ تىنچىدى.

2. مەكىت ناھىيىسىدىكى روزى ھېكىم، مەمتىمىنلەر توپىلىڭىنىڭ تىنچىتىلىشى

1968 - يىل 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى روزى ھېكىم، مەمتىمىنلەر باشچىلىقىدىكى بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلاردىن 100 دىن كۆپرەك كىشى مەكىت ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرى قورال - ياراغ ئامبىرىدىكى قوراللارنى بۇلاپ كەتكەندىن كېيىن، ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ كۆتۈردى. 28 - كۈنى قىسىملار توپىلاڭچىلارنى قورشىدى، سىياسىي جەھەتتىن پارچىلاش ئارقىلىق كۆپ ساندىكى توپىلاڭچىلار قورال تاشلاپ تەسلىم بولدى. مەمتىمىن قادىر باشچىلىقىدىكى 47 جاھىل باندىت قورال ئېلىپ، مەكىتتىن مارالبېشى ئارقىلىق قېچىپ، جۇڭگو - سوۋېت چېگرىسىغا بارغاندىن كېيىن بازا قۇرماقچى بولدى. قىسىم ئاتۇشنىڭ 60 كىلومېتىر شەرقىدىكى سۇغۇن دېگەن يەردە توسۇپ زەربە بەردى، ئەتىسى سەھەردە توپىلاڭچى ئۇنسۇرلار ئولتۇرغان ئاپتوموبىل مۇكۇنۇپ زەربە بېرىش دائىرىسى ئىچىگە كىرگەندە، قىسىم تۇيۇقسىز ئېتىلىپ بېرىپ بىر پاي ئوق ئاتمايلا 47 ئاسىي قاچقۇننى قولغا چۇشۇردى، 30 تال مىلتىقنى ئولجا ئالدى، قەشقەردىكى ئەكسىلئىنقىلابىي ئۇنسۇر ئاخۇنوف، مىجىت ساقىلار سۇغۇنغا قېچىپ بارغاندا ئازادلىق ئارمىيە بارلىقىنى بايقاپ دەرھال ئاپتوموبىل بىلەن شىمالىي تەرەپكە قاچتى، خەلق ئاممىسىنىڭ ياردىمى بىلەن قىسىم قوغلاپ زەربە بېرىپ، مىجىت ساقى قاتارلىق 21 ئادەمنى تۇتتى، ئاخۇنوف قاتارلىق 5 ئادەمنى ئېتىپ ئۆلتۈردى، ئاسىي قاچقۇنلارنىڭ بىرەرسىمۇ توردىن چۇشۇپ قالمىدى.

ئوتتۇز بىرىنجى قىسىم

مائارىپ

ئوتتۇز بىرىنچى قىسىم

مائارىپ

قەدىمكى دەۋردە بۇگۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە مائارىپ ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئومۇملىشىشى ئادەتتە دىن بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. دەسلەپتە بۇددا دىنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولدى، كېيىن ئىسلام دىنى تەرىپىدىن مونوپول قىلىۋېلىندى. بۇ خىل ھالەت تاكى چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا قەشقەردە ھۆكۈمەت خەيرى ساخاۋەت مەكتىپى ئاچقانغا قەدەر داۋاملىشىپ، ئاندىن بىر ئاز ئۆزگىرىشكە باشلىدى، لېكىن دىنىي تەلىم - تەربىيە قەشقەردىكى خەلقنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپىدا يەنىلا يېتەكچى ئورۇندا تۇردى.

ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ خىزمەت بىناسى

«شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشىچە، قەشقەردە بىر قەدەر بالدۇر ئېچىلغان خەيرى ساخاۋەت مەكتىپىنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 15 - يىلى (1889 - يىلى) سۇلى ئوبلاستى ئامبىلى جياڭ خاۋ قۇرغان، مەكتەپ ئورنى سۇلى مەھكىمىسى تۇرۇشلۇق شەھەرنىڭ غەربىي شىمالى تەرىپىدە ئىدى. يەنە بىرىنى گۈاڭشۇ 18 - يىلى (1892 - يىلى) ئوبلاست ئامبىلى پەن جېن ئورۇنباسار سانغۇن تاۋ شىكىلىن بىلەن بىرلىكتە قۇرغان، ئۇنىڭ ئورنى يەركەنت مەھكىمىسىدە ئىدى. ئۇ ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى خەيرى ساخاۋەت مەكتىپى شەكلىدە بولۇپ، شۇ چاغنىڭ شارائىتى بويىچە ئېيتقاندا شىنجاڭنىڭ مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ باشلىنىشى بولغان بولسىمۇ، لېكىن كۆپ يىل يولغا قويۇش ئارقىلىق، ھۆكۈمەت ئاچقان بۇنداق مەكتەپ شەكلى ياخشى ئۇنۇم بەرمىدى. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق مەسىلە يىغىنچاقلىغاندا مۇنداق 2 جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچىسى، خەيرى ساخاۋەت مەكتىپىدە قوللىنىلغان دەرسلىكنىڭ مەزمۇنى ۋە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى قوبۇل قىلالمىدى، ئۇنىڭدا ئوقۇتۇش مەزمۇنىي شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە ئويلىشىلماي، مىللىي ئوقۇغۇچىلار نوقۇل ھالدا ئېچىكىرىدىكى خەنزۇ رايونلىرىنىڭ ئوقۇتۇش ئەندىزىسى ئەينەن كۆچۈرۈپ كېلىنىپ ئوقۇتۇلدى. ئوقۇتقۇچى ئۆگەتكەن «ئۇچ سۆزلۈك دەستۇر» دېگەندەك دەرسلىكلەر تامامەن خەنزۇ تىلىدا ئۇنىڭ ئۇستىگە قەدىمكى خەنزۇ ئەدەبىي تىلىدا سۆزلەنگەنچە، ئوقۇغۇچىلار چۈشىنەلمىدى. ئىككىنچىسى، خەيرى ساخاۋەت مەكتىپىنى يەرلىكتىكى دىنىي ئاڭ سىڭدۈرمىدى، گۈاڭشۇ 10 - يىلى (1884 - يىلى) شىنجاڭدا ئۆلكە قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق مەمۇرىي تۈزۈلمىسى ئىچكى ئۆلكە - رايونلارنىڭ تۈزۈلمىسى بويىچە ئىسلاھ

قىلىندى، ئارمىيە بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ ئايرىلىشى، ھەر خىل فونكسىيىلىك ئاپپاراتلارنىڭ تەسىس قىلىنىشى ماۋارىپنىڭ مۇنتىزىملىشىشىنى شارائىت بىلەن تەمىنلىدى. گۇاڭشۇ 32 - يىلى (1906 - يىلى) دىن باشلاپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئالدى بىلەن ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىدە ئالىي بىلىم يۇرتى (شۆتاڭ) تەسىس قىلدى، كېيىنچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياش قۇرامى تەكشى بولماسلىق سەۋەبىدىن ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىلىم يۇرتىغا ئۆزگەرتىلدى، بۇ شىنجاڭدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ باشلىنىشى ئىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە مەھكىمە، نازارەت، ئايماق، ناھىيىلەر 2 دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ تەسىس قىلدى. شىنجاڭدىكى ماۋارىپ مۇپەتتىشلىرى مەكتەپ باشقۇرۇشقا تىرىشقانلىقى، مەھكىمە، نازارەت، ئايماق، ناھىيىلەردىكى ماۋارىپقا مەسئۇل ئەمەلدارلار ئۆز رايونىنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە خانلىق ئوردىسى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ سىياسىي ئەتىجىسىنى باھالاشتا ماۋارىپقا ئەھمىيەت بەرگەن - بەرمىگەنلىكىنى بىر نەتىجە قىلىپ باھالىغانلىقى ئۈچۈن، ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) غىچە ئۆلكىگە قاراشلىق شۆتاڭلارنىڭ يىللىق خىراجىتىگە 172 مىڭ 500 سەر كۈمۈش چىقىم قىلىندى؛ مەھكىمە، نازارەت، ئايماق، ناھىيىلەر تەسىس قىلغان ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ۋە خۇسۇسىيلار باشقۇرۇشىدىكى شۆتاڭلارنىڭ يىللىق ئوقۇش خىراجىتى چىقىمى 664 مىڭ 700 سەر بولدى. «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە، گۇاڭشۇنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن شۇەنتۇڭنىڭ دەسلەپكى يىللىرىغىچە قەشقەردە 18 (شۆتاڭ) ، 18 ئوقۇتقۇچى، 592 ئوقۇغۇچى؛ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە 23 شۆتاڭ، 24 ئوقۇتقۇچى، 568 ئوقۇغۇچى؛ پەيزاۋات ناھىيىسىدە 18 شۆتاڭ، 24 ئوقۇتقۇچى، 452 ئوقۇغۇچى؛ يېڭىسار بىۋاستە قاراشلىق نازارىتىدە 13 شۆتاڭ، 17 ئوقۇتقۇچى، 394 ئوقۇغۇچى؛ يەركەنت مەھكىمىسىدە 49 شۆتاڭ، 56 ئوقۇتقۇچى، 1878 ئوقۇغۇچى؛ مارالبېشى ئايمىقىدا 19 شۆتاڭ، 24 ئوقۇتقۇچى، 542 ئوقۇغۇچى؛ قاغىلىق ناھىيىسىدە 34 شۆتاڭ، 34 ئوقۇتقۇچى، 971 ئوقۇغۇچى بولغان. شۇەنتۇڭ يىللىرىدا سىياسىي ۋەزىيەت مۇقىم بولماي، شىنجاڭ باش مۇپەتتىشى يۈەن داخۇا ماۋارىپ مەخسۇس سوممىسىنى ھەربىي خىراجەتكە ئىشلىتىۋېلىپ، شىنجاڭنىڭ يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى چىقىمىنى بىراقلا 50 - 60 مىڭ سەر تەڭگىگە چۈشۈرۈپ قويدى. «شىنخەي ئىنقىلابى» دىن كېيىنكى 1912 - يىلى يۈەن داخۇا شىنجاڭدىن ئايرىلىش ۋاقتىدا شىنجاڭنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرى تۈيۈق يولغا كىرىپ قالدى. قەشقەردىكى مەكتەپلەرنىڭ كۆپ قىسمىمۇ شۇ سەۋەبتىن تاقىلىپ قالدى، ئىچكىرىدىن تەكلىپ بىلەن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بەزىلىرى شەرقە كۆچتى، بەزىلىرى ئائىلىسىگە قايتىپ كېتىشكە يول كىراسىمۇ تاپالمىدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ماۋارىپ يەنىلا تۆۋەن پەللىدە تۇردى. «جۇڭخۇا مىنگونىڭ 4 - قېتىملىق ماۋارىپ ستاتىستىكا دىئاگراممىسى» دىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) قەشقەر ۋىلايىتى دائىرىسىدە 7 خەلق مەكتىپى بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 244، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى 41، ئوقۇتقۇچى 11، يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى 7406 يۈەن، مەكتەپلەرنىڭ ئومۇمىي مۆلۈكى 100 مىڭ 842 يۈەن ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 30، ئوقۇتقۇچىسى بىر بولۇپ، يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى 705 يۈەن، مەكتەپ مۆلكى 4077 يۈەن؛ مارالبېشى ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 24، ئوقۇتقۇچى بىر بولۇپ، يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى 720 يۈەن، مەكتەپ مۆلكى 74 مىڭ 83 يۈەن؛ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 40، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى 6، ئوقۇتقۇچى 3 بولۇپ، يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى 1224 يۈەن، مەكتەپ مۆلكى 11 مىڭ 560 يۈەن؛ پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 30، ئوقۇتقۇچى بىر بولۇپ، يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى 738 يۈەن، مەكتەپ مۆلكى 1905 يۈەن؛ يەكەن ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 30، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى 15، ئوقۇتقۇچى 2 بولۇپ، يىللىق ماۋارىپ خىراجىتى 783 يۈەن، مەكتەپ مۆلكى 885 يۈەن؛ قاغىلىق

ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 60، ئوقۇتقۇچى 2 بولۇپ، يىللىق ماڤارىپ خىراجىتى 1562 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 7200 يۈەن؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، ئوقۇغۇچى 30، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى 20، ئوقۇتقۇچى بىر بولۇپ، يىللىق ماڤارىپ خىراجىتى 774 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 1132 يۈەن ئىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا تۆۋەن يىللىق باشلانغۇچ مەكتەپ 8، ئوقۇغۇچىسى 232، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى 41، ئوقۇتقۇچى 15 بولۇپ، يىللىق ماڤارىپ خىراجىتى 2661 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 6523 يۈەن ئىكەن.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىل (1933 - يىل 4 - ئايدىن 1944 - يىل 9 - ئايغىچە) ده، قەشقەر رايونى (3 - رايون) نىڭ ماڤارىپ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى.

مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) ئەتىيازدا قەشقەر رايونىدا ماڤارىپ ئىدارىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىلەردىمۇ ئومۇمىيۈزلۈك ناھىيىگە بېژاستە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر قۇرۇلدى ھەمدە ھەر مىللەت ئوغۇل - قىزلىرى مەكتەپتە ئوقۇشقا ئىلھاملاندۇرۇلدى. ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش ئۆچۈن، مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) قەشقەر رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشما قەشقەر تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپى (1939 - يىلى ئۆلكىلىك قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلگەن) ئېچىپ، بىر يىللىق تۈزۈمدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈردى. مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىكى «شىنجاڭ بويىچە تۇنجى قېتىملىق ماڤارىپ مەمۇرىيىتى يىغىنىدىكى قەشقەر رايونلۇق ماڤارىپ ئىدارىسىنىڭ دوكلاتى» غا قارىغاندا، شۇ يىلى 6 - ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى مەكتەپ 18گە، سىنىپ 113كە (بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى سىنىپ 13، تۆۋەن سىنىپ 100)، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 4101 (قىز ئوقۇغۇچى 416) گە يەتكەن؛ ئوقۇغۇچىلار تەركىبىدە ئۇيغۇر 2253، قىرغىز 700، خەنزۇ 360، ئۆزبېك 316، تاجىك 68، خۇيزۇ 34، تاتار 376 بولغان، ئوقۇتقۇچى 163 (ئايال 8) كە يەتكەن. ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ 957گە، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى 63 مىڭ 479غا، بۇنىڭدىن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى مەكتەپ 933 (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار مەكتىپى 175) كە، سىنىپ 2059غا، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 62 مىڭ 197 (بۇنىڭدىن قىز ئوقۇغۇچى 12 مىڭ 308) گە يەتكەن. ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى قىرغىزچە مەكتەپ 24كە، سىنىپ 51گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1282گە يەتكەن. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) يەكەندىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 23كە، ئوقۇغۇچىسى 3142گە، ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ 82گە، ئوقۇغۇچى 15 مىڭ 61گە، قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 8گە، ئوقۇغۇچى 1232گە، ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ 73كە، ئوقۇغۇچى 15 مىڭ 966گە؛ مەكىتتىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 2گە، ئوقۇغۇچى 300گە، ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ 8گە، ئوقۇغۇچى 2181گە، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 7گە، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 41گە، پەيزاۋات ناھىيىدىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 5كە، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 4كە؛ تاشقورغاندىكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 5كە يەتكەن.

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىل (1944 - يىل 9 - ئايدىن 1949 - يىل 9 - ئايغىچە) ده ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر يەنىلا شېڭ شىسەي مەزگىلىدىكى ئاساستا بولۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن ئالغا باسماي توختاپ قېلىش ھالىتىدە تۇردى، ھەتتا تەدرىجىي چېكىنىپ كەتتى. قەشقەر ۋىلايىتى، يەكەن ۋىلايىتىدىكى ساۋاتسىزلار ئومۇمىي نوپۇسنىڭ %80نى ئىگىلىدى، ئۇچتىن ئىككى قىسىم باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى لاياقەتسىز بولدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسلىك كىتابى تولىمۇ كەمچىل ئىدى، چەت رايونلاردىكى مەكتەپلەردە ھەتتا دەرسلىكمۇ يوق ئىدى؛ ئوقۇتۇش مەزمۇنى كونىچە ئىدى، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە «قۇرئان» چوقۇم ئوقۇلىدىغان دەرسلىك قىلىپ بەلگىلەندى. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ئاۋام

تەربىيىسى سارىيى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كۇلۇبىنىڭ ئورنىنى ئارىيەتكە ئېلىپ قۇرۇلدى، ئىچكى جەھەتتە ئومۇمىي ئىشلار، ئىلمىي ئىشلار، سەنئەت بۆلۈمىگە بۆلۈندى، ئۇنىڭدا ئاۋام مەكتىپى، كۇتۇپخانا، سەنئەت ئۆيى، ئەلنەغمە، ناخشا، مۇزىكا قاتارلىق كەسىپلەر تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى قەشقەر كەسپىي مەكتىپى قۇرۇلدى. شۇ مەزگىلدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئۇيۇشمىلار قارىمىقىدىكى مەكتەپلەردە دىنىي دەرس ئىزچىل تەسىس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە پىرقە تەربىيىسى مەكتەپ مائارىپىغا سىغداپ كىرگۈزۈلدى. «پۇقرالار، بالىلارغا نەسىھەت، ھەربىي تەلىم» دېگەندەك دەرسلەردىن باشقا، ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ ئېلېكترلىك ئوقۇتۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش باشقارمىسى ھەر يىلى رايونلار بويىچە قەرەللىك كونسۇلتاتسىيە قىلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئاۋازسىز كىنو فىلىملىرىنى قويدى، مەسىلەن: ھۆججەتلىك فىلىم «جياڭ جيېشىنىڭ ۋەزىپىگە ئولتۇرۇش مۇراسىمى»، «تەلىم - تەربىيە باش بۆلۈمىنىڭ بايراق بېرىش مۇراسىمى» قاتارلىقلار. بەزى مەكتەپلەر يەنە مەكتەپ نامىنى «جۇڭجېڭ (جۇڭگونى رۇسلاش) مەكتىپى» ياكى «جىجۇڭ (جۇڭگونى تۇزەش) مەكتىپى» دېگەندەك ناملارغا ئۆزگەرتتى. مەلۇماتقا قارىغاندا، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى قەشقەر رايونى (قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، يېڭىسار، مارالبېشى، ئۇلۇغچات، تاشقورغان، ئاتۇش، يوپۇغا) دا جەمئىي 265 مەكتەپ، 1297 سىنىپ، 50 مىڭ 232 ئوقۇغۇچى، 2191 ئوقۇتقۇچى بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى مەكتەپ 89، سىنىپ 510، ئوقۇغۇچى 18 مىڭ 707، ئوقۇتقۇچى 943؛ ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ 176، سىنىپ 788، ئوقۇغۇچى 31 مىڭ 525، ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى 1248 ئىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆلكىگە قاراشلىق قەشقەر ئوتتۇرا مەكتىپى بىر بولۇپ، ئۇنىڭدا 8 سىنىپ (ئوغۇللار 6 سىنىپ، قىزلار 2 سىنىپ) بار ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى 2، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى 6 بولۇپ، ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 24، ئوقۇغۇچىسى 301 ئىكەن؛ ئۆلكىگە قاراشلىق قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى بىر بولۇپ، ئۇنىڭدا 10 سىنىپ (ئوغۇللار 7 سىنىپ، قىزلار 3 سىنىپ) 28 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى، 352 ئوقۇغۇچى؛ قەشقەر ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسى بىر بولۇپ، ئۇنىڭدا 3 سىنىپ، 6 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى، 83 ئوقۇغۇچى؛ قەشقەر كەسپىي مەكتىپى بىر بولۇپ، ئۇنىڭدا 5 سىنىپ، 15 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى، 138 ئوقۇغۇچى بار ئىكەن. يەكەن رايونى (يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، پوسكام ناھىيىلىرى) دا جەمئىي 88 مەكتەپ، 610 سىنىپ بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 42، سىنىپ 228؛ ئويۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ 46، سىنىپ 382 ئىكەن. ئۇنىڭدىن سىرت يەكەندە تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپىدىن بىرى بار ئىكەن.

1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ 1114كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 331 مىڭ 621 گە يەتتى، 50 يىلدا جەمئىي 1 مىليون 520 مىڭدىن كۆپرەك باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى تەربىيىلىنىپ ئوقۇش پۈتتۈردى؛ ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ 193كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 64 مىڭ 408گە يەتتى؛ ئەما - گاس - گاچىلار مەكتىپى بىر بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 113كە يەتتى. قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى ۋە يەكەن تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپى تەرتىپكە سېلىنىپ تولۇقلىنىش ئارقىلىق، باشلانغۇچ مائارىپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يېتىشتۈرىدىغان بازىغا ئايلاندى، 50 يىلدا جەمئىي 22 مىڭ 209 ئوقۇتقۇچى تەربىيىلىدى. قەشقەر ۋىلايىتىدە يېزا ئىگىلىك، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى، مالىيە - بوغالتىرلىق، سەھىيە، سۇ - ئېلېكتر، تېخنىك ئىشچىلار، تەنتەربىيە قاتارلىق 10 نەچچە ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتىپى ئېچىلىپ، 50 نەچچە خىل كەسىپ تەسىس قىلىنىپ، ھەر خىل ئوتتۇرا

دەرىجىلىك كەسپىي تېخنىكا ئىختىساس ئىگىسىدىن 23 مىڭ 679 ى يېتىشتۇرۇلدى، 50 مىڭدىن كۆپرەك ھەر خىل كەسپىي خادىم تەربىيىلەندى. 1989 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ ئۆيلىرىنىڭ كۆلىمى 1 مىليون 410 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يېتىپ، 1949 - يىلدىكىنىڭ 30.7 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى، ۋىلايەت بويىچە 160 ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ لايىقىلىك تەجرىبىخانا، ئىلمىكترلىك ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرىگە ئىگە بولدى، ئۇلاردا ساقلانغان كىتاب 2 مىليون 750 مىڭدىن ئاشىدۇ.

I باب

ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى ۋە تەييارلىق مائارىپى

§ 1 . تەييارلىق مائارىپى

1. تەرەققىيات ئەھۋالى

قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - بالىلار باغچىسى 1954 - يىل 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قۇرۇلغان بولۇپ، ئەسلى نامى مەمۇرىي مەھكىمە يەسلىسى ئىدى. 1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك بالىلار باغچىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ھازىر قەشقەر ۋىلايەتلىك 3 - بالىلار باغچىسى قىلىندى. 1965- يىلى قەشقەردىكى مائارىپ تارماقلىرى ئاچقان بالىلار باغچىسى 16گە، سىنىپ 53كە، باغچىدىكى بالا 1286گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 189 غا يەتتى. 10 يىللىق مالىمانچىلىقتىن كېيىن، 1979 - يىلغا كەلگەندە 7 سىلا قالدى. 1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، زور دەرىجىدە كۆپەيدى، 1988 - يىلىغا كەلگەندە بالىلار باغچىسى 72گە، سىنىپ 155 (بۇنىڭ ئىچىدە تەييارلىق سىنىپى 24) كە، باغچىدىكى بالا 4585 (بۇنىڭ ئىچىدە تەييارلىق سىنىپىدىكى بالا 790) كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 380گە يەتتى. 1990 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، ئىدارە، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ئاچقان يەسلى، بالىلار باغچىسىدىن باشقا، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ مەمۇرىيىتى تارماقلىرى ئاچقان مۇنتىزىم بالىلار باغچىسىدىكى بالا

بالىلار باغچىسىدىكى بالىلار ئۇسسۇل ئۇگەنمەكتە

6566گە، سىنىپ 195 (بۇنىڭ ئىچىدە تەييارلىق سىنىپى 27، ئۇنىڭدىكى بالا 795) كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 399غا يەتكەن. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بالىلار باغچىسى ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسى ئاساسەن مۇنداق ئىككى خىل بولدى: بىرى، ھەر دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرۈپ تەقسىم قىلىنىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار، بۇنداق ئوقۇغۇچىلار 1966 - يىلدىن ئىلگىرى ھەر يىلى دېگۈدەك كېلىپ تۇراتتى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى 10 يىل داۋامىدا باغچا مائارىپى ئوقۇتقۇچىلىرى ئۈزۈلۈپ قالدى. بۇ جەددىيچىلىكنى ھەل قىلىش ئۈچۈن مۇنەۋۋەر تەربىيىچىلەردىن بىر تۈركۈمى تەكلىپ قىلىنىپ ئىشلىتىلگەندىن باشقا، بىر قىسىم جەمئىيەت ياشلىرى يەسلى مائارىپى خىزمىتىگە قوبۇل قىلىندى. 1987 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك 8 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بالىلار مائارىپى كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا سىنىپىدىن نەچچە 10 كىشى قوبۇل قىلىنىپ ئىشلىتىلدى. 1990 - يىلدىن بۇيان پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ۋە بالىلار كەسپىي ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەنلەر ئۆزلۈكسىز تەقسىم قىلىنىپ كەلدى، جەمئىيەتتىنمۇ بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر خادىملار قوبۇل قىلىنىپ ۋە يۆتكەپ كېلىنىپ، باغچا مائارىپى ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ساپاسى خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

قەشقەر رايونى (ۋىلايىتى) دىكى بالىلار باغچىلىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 31 — 1　　بىرلىكى: ئادەم

يىللار	باغچا (يەسلى)	سىنىپ		باغچىدىكى بالا		ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى			
		جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدىكى تەييارلىق سىنىپى	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە تەييارلىق سىنىپىدىكى بالا	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە		
							باغچا باشلىقى	ئوقۇتقۇچى	تەربىيىچى
1965	16	53		1286		189	34	31	124
1974	6			621		64			
1975	11			850		135			
1976	58			2297		208			
1977	56			1982	201				
1979	3	21		892		63			
1980	7	46		1232		139			
1981	12	52		1436		189			
1982	11	55		1467		230			
1983	15	88	12	2159		342	14	131	197
1984	28	94		2389		346	25	136	185
1985	9	61	9	1885	182	151	12	132	7
1986	192	389	24	10116	656	600	92	460	48
1987	296	401	16	12576	544	891	35	636	220
1988	72	155	24	4585	790	380	21	176	183
1989	83	189	31	5383	776	417	34	272	111
1990	80	195	27	6566	795	399	28	350	21

2. نۇقتىلىق باغچىلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك 3 - بالىلار باغچىسى 1954 - يىل 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قۇرۇلۇشقا باشلىغان، ئىلگىرىكى نامى مەمۇرىي مەھكىمە يەسلىسى ئىدى، 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك بالىلار باغچىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ۋالىي مەھكىمىنىڭ ماۋارىپ بۆلۈمى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى، 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى بىرتۈتاش ھالدا ئۇنىڭ نامىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك 3 - بالىلار باغچىسىغا ئۆزگەرتتى. مەزكۇر باغچا دەسلەپتە بىر يېرىم ياشتىن 6 ياشقىچە بالىلارنى قوبۇل قىلىپ، بالا بېقىشنى ئاساس قىلدى، كېيىن بالىلار باغچىسىغا تەرەققىي قىلىپ، ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارنى ئاساسىي ئوبيېكت قىلىپ، تەييارلىق ماۋارىپىنى يولغا قويدى، باغچا ئېچىلغان چاغدىكى 3 سىنىپ، 70 نەچچە بالا 1990 - يىلى 10 سىنىپ، 400 نەچچە بالىغا يەتتى. باغچىنىڭ ئىگەللىگەن يەر كۆلىمى 13 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 6436 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا، ياتاق كۆلىمى 3235.44 كۋادرات مېتىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرالغۇسىنىڭ كۆلىمى 3201 كۋادرات مېتىر.

2) قەشقەر ۋىلايەتلىك مىللىي بالىلار باغچىسى بۇنى 1982 - يىلى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى بىلەن ماۋارىپ باشقارمىسى رەھبەرلىك قىلىپ قۇردى، نامى «قەشقەر ۋىلايەتلىك مىللىي بالىلار باغچىسى» دەپ ئاتالدى، «4 - بالىلار باغچىسى» دەپمۇ ئاتالدى، ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسىغا بىۋاستە قارايدۇ. باغچىنىڭ ئىگەللىگەن يەر كۆلىمى 8.5 مو، 1500 كۋادرات مېتىر ئوقۇتۇش بىناسى، 2500 كۋادرات مېتىر ياتاق بىناسى، 2500 كۋادرات مېتىر تەنتەربىيە مەيدانى، 1990 كۋادرات مېتىر بېغى بار. بۇ باغچا قۇرۇلغاندىن تارتىپلا بالىلارنىڭ يېشىغا ئاساسەن چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك سىنىپلارغا ئايرىپ 3 ياشتىن 6 ياشقىچە بالىلارنى قوبۇل قىلدى.

ئوقۇتقۇچى جەھەتتە، باغچا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە 11 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، 1990 - يىلغا كەلگەندە ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئىچىدە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش مەلۇماتىغا ئىگىلەر 10غا، بالىلار پېداگوگىكا كەسپىدىكىلەر 13كە يەتتى.

دەرسلىك تەسىس قىلىشتا «بالىلار باغچىلىرى خىزمىتى نىزامى»غا ئاساسەن، تىل - ئەدەبىيات، ھېساب، مۇزىكا، خەنزۇ تىلى، گۈزەل سەنئەت، ئومۇمىي ساۋات، تەنتەربىيە قاتارلىق دەرسلىكلەر تەسىس قىلىندى. باغچا ئىچىدە، سىنىپلارنىڭ ھەممىسگە ئېلېكترونلۇق رويال، تېلېۋىزور، ئۇنئالغۇ، كىرئالغۇ، تۇرلۇك ئويۇنچۇق ۋە دېزىنفېكسىيە ئۈسكۈنىلىرى قاتارلىقلار سەپلەنگەن. بالىلار باغچىسىدا ئاشخانا ۋە شىپاخانا بولۇپ، مەخسۇس ئاشپەز ۋە دوختۇر سەپلەنگەن.

§ 2 . باشلانغۇچ مەكتەپ ماۋارىپى

1. تەرەققىيات ئەھۋالى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 15 - يىلى (1889 - يىلى) ۋە 18 - يىلى (1892 - يىلى) قەشقەر يېڭىشەھەر ۋە يەكەندە ئوقۇتۇش سارىيى — ماۋارىپنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتى تەسىس قىلىندى. گۈاڭشۇ 27 - يىلى (1901 - يىلى) خان شىنجاڭ مۇپەتتىشى راۋىنگجىنىڭ مەلۇماتىغا بىنائەن سۇلى مەھكىمىسىگە تەلىم-تەربىيە يېتەكچىسى ئەۋەتىپ ئوقۇش مەمۇرىيىتىنى باشقۇردى. تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشچە، گۈاڭشۇ 32 - يىلى (1906 - يىلى) دىن شۇەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە جەمئىي

باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى رەسىم سىزىشنى ئۆگەنمەكتە

262 شۆتاك، 7979 ئوقۇغۇچى بولۇپ، خىراجىتى 264 مىڭ 146 سەر كۆموش بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ يوقىلىشىغا ئەگىشىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە قۇرۇلغان تۆرلۈك شۆتاكلار گۈمران بولدى. مىنگونىڭ 4- يىلى (1915 - يىلى) غا كەلگەندە، قەشقەر ۋىلايىتى دائىرىسىدە ھېچقانچە باشلانغۇچ مەكتەپ قالمىدى.

مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) مەكتەپ 7 دىن 10 غا كۆپەيدى. بۇ 10 مەكتەپ: مارالبېشى ناھىيىلىك تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، پەيزاۋات ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، پوسكام ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، يېڭىسار ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، يەكەن ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، قاغىلىق ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئىبارەت. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى خەنزۇچە ئوقۇتۇشنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسى قىلغان. ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپىغا مەسئۇل دائىرىلەر ئانچە كۆڭۈل بۆلمىگەن.

بالىلار پۇتبول مەشق قىلمافتا

مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزى مەكتەپ ئېچىپ، تۆۋەن ۋە يۇقىرى دەپ 2 خىلغا ئايرىغان. بۇ خىلدىكى مەكتەپلەرنىڭ كۆپۈنچىسىنى ئاخۇنلار ئاچقان بولۇپ، مۇنداق 7 خىل دەرسلىك تەسىس قىلىنغان: 1) ئىسلام دىنى قائىدىسىنى تەتقىق قىلىش، دۇئالارنى ياد ئېلىش ۋە شەرھلەش؛ 2) ئەرەب ئېلىپبەسى؛ 3) ھەپتىيەك؛ 4) قۇرئان؛ 5) «سوپى ئاللايار»؛ 6) «ناۋائى»؛ 7) «خوجا ھاپىز». يۇقىرىدا دېيىلگەن 7 خىل دەرسلىكنىڭ ئالدىنقى 4 خىلى ئەرەب تىلىدا؛ 5 - 6 سى تۈرك تىلىدا، 7 سى پارس تىلىدا ئوقۇلدى. 7 خىل دەرسلىك ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئوقۇش پۈتكەن ھېسابلاندى، بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى دىنىي زاتلاردىن تەيىنلەنگەنىدى. مەكتەپ ئېچىش شارائىتىمۇ بەك ئاددىي، ئۇسكۇنىلىرى ئاز، پەقەت بىر ئېغىز ئۆي بولسىلا، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ دەرس ئۆتكىلى بولاتتى، مەكتەپ ئاچسا ھۆكۈمەتكە ئىلتىماس قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇشنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى، ھۆكۈمەتنىڭمۇ كارى يوق ئىدى. بۇ خىلدىكى مەكتەپلەرنىڭ سانى كۆپ بولۇپ، مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) غا كەلگەندە مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 49 مىڭ 337گە يەتكەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ ماۋارىپى تېز تەرەققىي قىلدى، لېكىن تەرەققىيات ئوڭۇشلۇق بولۇپمۇ كەتمىدى، ئىقتىسادىي ئاساسنىڭ چەكلىمىسى ۋە ئىجتىمائىي - سىياسىي پائالىيەتلەرنىڭ شۇنداقلا باشقا ئامىللارنىڭ تەسىرىگىمۇ ئۇچرىدى. «ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلى» ۋە 1 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە، مەكتەپ ماۋارىپى پۈختا قەدەم بىلەن تەرەققىي قىلدى. ئوقۇغۇچى يىلمۇيىل كۆپەيدى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1949 - يىلى 1513 سىنىپ، 49 مىڭ 337 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولغان بولسا، 1956 - يىلى 2891 سىنىپ، 131 مىڭ 719 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىغا يېتىپ، ئوقۇغۇچى 3.7 ھەسسە ئاشقان. 1958 — 1962 - يىلغىچە بولغان 2 - بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ۋە تەبىئىي ئاپەتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى گاھىدا زور ھەجمىدە كۆپەيسە، گاھىدا ئازىيىپ كەتتى، 1957 - يىلدىكى 3124 سىنىپ، 141 مىڭ 458 ئوقۇغۇچى شۇنداق بىلەن كۆپىيىپ 1958 - يىلى 4833 سىنىپ، 224 مىڭ 308 ئوقۇغۇچىغا يېتىپ، ئوقۇغۇچى بىر يىلدىلا %60 كۆپەيدى؛ 1962 - يىلغا كەلگەندە مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى ئازلاپ، 1958 - يىلدىكىدىن %12.5 ئازىيىپ كەتتى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىي» مەزگىلىدە ماۋارىپ ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، مەكتەپ تور - نۇقتىلىرى تۆۋەنگە كېچەيگەچكە، ساختا ھادىسىلەر پەيدا بولدى. 1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە تاۋار ئىگىلىكىنىڭ زەربىسى تۈپەيلىدىن، ئوقۇغۇچى يەنە ئازلاپ كەتتى. 1982 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، 1982- يىلدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 1977 - يىلدىكىدىن %14 ئازلاپ كەتكەن (يەنى 289 مىڭ 9 دىن 250 مىڭ 993كە چۈشۈپ قالغان). شۇنىڭدىن كېيىن بىر قاتار تەدبىرلەر قوللىنىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى ۋە مۇستەھكەملىنىش نىسبىتى ئۆستۈرۈلۈپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى زور دەرىجىدە كۆپەيتىلدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە باشلانغۇچ مەكتەپ 1114كە، سىنىپ 11 مىڭ 334كە، ئوقۇغۇچى 331 مىڭ 621گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 317 مىڭ 197، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 14 مىڭ 424.

ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ 1962 - يىلدىكى «بىر تۈركۈم پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى نۇقتىلىق ھالدا ياخشى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نىڭ روھىغا ئاساسەن، ئۇلايەت بويىچە ھەر جەھەتتىكى شەرتى بىر قەدەر ياخشى بولغان 8 باشلانغۇچ مەكتەپ تاللىنىپ نۇقتىلىق مەكتەپ قىلىنىپ، ئوقۇتقۇچى، كادىر، مەبلەغ، ئۇسكۇنە قاتارلىق جەھەتتىن ئالدىن ئېتىبار بېرىلىپ ۋە زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىلىپ، بۇ مەكتەپلەر ھەر جەھەتتىن تولۇقلاندۇرۇلدى.

قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ 1949 — 1990 - يىلغىچە قىسمەن يىللاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ماۋارىپى ئەھۋالى

جەدۋەل: 31 — 2 بىرلىكى: ئادەم

يىللار	مەكتەپ			سىنىپ	مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى			مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى			قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى		
	جەمئىي	ئاز سانلىق مىللەت	خەنزۇ		جەمئىي	ئاز سانلىق مىللەت	خەنزۇ	جەمئىي	ئاز سانلىق مىللەت	خەنزۇ	جەمئىي	ئاز سانلىق مىللەت	خەنزۇ
1949	213			1513	49337	48717	620				5575		
1954	339			2336	103249	101798	1451	10655			22215		
1958	742			4833	224308	221918	2390	19516			101664		

		51480			26750	5118	224190	229308	5223			847	1961
		44114			38951	5771	189486	195257	4644			803	1962
1316	23566	24882	1219	28246	29465	9685	173515	183200	5233			905	1968
		73706			25489	10627	221657	232284	7769	26	1401	1427	1972
			64076			36591	26040	296551	10047			1950	1976
		62319			35979	26251	262758	289009	9605			1629	1977
6378	52715	53093	4572	31239	35811	28694	236425	265119	10041			1221	1981
2981	60866	63847	2991	32988	35979	16200	248604	364804	9894			1010	1983
2617	65773	68390	2647	29424	32071	14276	280675	294951	10661			1004	1984
961	2668	50630	53298	2403	4927	13517	304036	317553	10926			1124	1987
2403	61719	64122	1986	30248	32234	14424	317197	331621	11334			1114	1990

2. ئوقۇتۇش تۈزۈمى، دەرسلىك

1) ئوقۇتۇش تۈزۈمى چىك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرى، مەزكۇر رايوندا يولغا قويۇلغان ئوقۇتۇش تۈزۈمىدە خانلىق بېكتىكەن شۆتاڭنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى 4 يىل ئىدى. مىنگونىڭ تۇنجى يىلى (1912- يىلى) ئېلان قىلىنغان باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى ۋە دەرسلىك جەدۋىلىدە يەنە تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 يىل، يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3 يىل بولۇپ جەمئىي 7 يىللىققا ئۆزگەرتىلدى.

مىنگونىڭ 12 - يىلى (1923 - يىلى) غا كەلگەندە، ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغان يېڭى ئوقۇتۇش تۈزۈمى ۋە دەرسلىك ئۆلچىمى پروگراممىسىدا، تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 يىل، يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 2 يىل، جەمئىي 6 يىللىق تۈزۈمگە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) تۈزىتىلگەن باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىك ئۆلچىمى ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، باشلانغۇچ مەكتەپتە بىلىم ئېلىش مۇددىتى 6 يىل بولدى، بۇ تۈزۈم تاكى 1949 - يىلغىچە داۋاملاشتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمىنى سىناق قىلىش ۋە يولغا قويۇش ئەگرى - توقاي تەرەققىيات جەريانىنى باشتىن كەچۈردى. مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى ئېلان قىلغان «ئوقۇتۇش تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش توغرىسىدىكى قارار» نىڭ روھىغا ئاساسەن، 1952 - يىلدىكى 1- يىللىق يېڭى ئوقۇغۇچىلاردىن باشلاپ 5 يىللىق تۈزۈم يولغا قويۇلدى ھەمدە نۇرغۇنلىغان كونكرېت قەدەم باسقۇچلار بەلگىلەندى. ۋىلايەتتىكى مىللىي مەكتەپلەر بىلەن خەنزۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى ئانچە ئوخشاش بولمىدى، ئاز سانلىق مىللەت باشلانغۇچ مەكتەپلىرىدە مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) يېڭىچە ئوقۇتۇش يولغا قويۇلغاندىن تارتىپ تاكى 1950 - يىلغىچە 6 يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، 1950- يىل 7 - ئايدا شىنجاڭ ماۋارىپ نازارىتى ئۆلكە بويىچە ئاز سانلىق مىللەت باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمىنى 4 يىلغا ئۆزگەرتتى، بۇ تۈزۈم 1960 - يىلى 6 يىللىق تۈزۈمگە ئۆزگەرگىچە داۋاملاشتى؛ خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 1949 — 1970 - يىلغىچە 6 يىللىق تۈزۈم، 1970 — 1984 - يىلغىچە 5 يىللىق تۈزۈم يولغا قويۇلدى، 1984 - يىلدىن كېيىن يەنە 6 يىللىق تۈزۈمگە ئۆزگەرتىلدى.

2) دەرسلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى چىك سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 28 - يىلى (1902- يىلى) دىن شۆھنتۇڭ تۇنجى يىلى (1907 - يىلى) 3 - ئايغىچە باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى 5 قېتىم ئۆزگەردى، لېكىن بىر نەچچە ئاساسلىق دەرسلەردە يەنى كامالەت يېتىشتۇرۇش، نوم ئوقۇش، نوم سۆزلەش قاتارلىقلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى.

مىنگو قۇرۇلغاندىن بۇيان باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ۋە ئۆزگىرىشى 10 قېتىمدىن كەم بولمىدى، مىنگونىڭ تۇنجى يىلى (1912 - يىلى) 9 - ئايدىن مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى)

9 - ئايغىچە ئىچكى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، دەرسنۇ ئۆزگىرىپ تۇردى.

مىنگونىڭ تۆنجى يىلى (1912 - يىلى) 9 - ئايدا تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسى: كامالەت يېتىشتۇرۇش، دۆلەت يېزىقى، ھېساب، قول ھۈنىرى، رەسىم، ناخشا، گىمناستىكا، تىككۈچىلىك؛ يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسى: كامالەت يېتىشتۇرۇش، نوم ئوقۇش، دۆلەت يېزىقى، ھېساب، دۆلەت تارىخى، دۆلەت جۇغراپىيىسى، تەبىئىي پەن، قول ھۈنىرى، رەسىم، ناخشا، گىمناستىكا، تىككۈچىلىك، يېزا ئىگىلىكى، سودا، ئېنگلىز تىلى بولدى.

مىنگونىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى) 7 - ئايدىكى خەلق مەكتەپلىرىنىڭ دەرسلىرى: كامالەت يېتىشتۇرۇش، دۆلەت يېزىقى، ھېساب، قول ھۈنىرى، رەسىم، ناخشا، گىمناستىكا، تىككۈچىلىك؛ يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ دەرسلىرى: كامالەت يېتىشتۇرۇش، نوم ئوقۇش، دۆلەت يېزىقى، ھېساب، دۆلەت تارىخى، جۇغراپىيە، تەبىئىي پەن، قول ھۈنىرى، رەسىم، ناخشا، گىمناستىكا، ئائىلە ئىشلىرى، يېزا ئىگىلىكى، دېھقانچىلىق، سودا، ئېنگلىز تىلى بولدى.

مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 2 - ئايدا ئېلان قىلىنغان باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ۋاقىتلىق نىزامىدا: تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسى 3 مەسلەك، پۇقرا، دۆلەت تىلى، ھېساب، تارىخ، جۇغراپىيە، سەھىيە، تەبىئەت، ناخشا - مۇزىكا، تەنتەربىيە، ئۆسمۈر رازۋېتچىكلار، رەسىم، قول ھۈنىرى، كەسپىي پەن؛ يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ دەرسى 3 مەسلەك، پۇقرا، دۆلەت تىلى، ھېساب، تارىخ، جۇغراپىيە، سەھىيە، تەبىئەت، ناخشا - مۇزىكا، تەنتەربىيە، ئۆسمۈر رازۋېتچىكلار، رەسىم، قول ھۈنىرى، كەسپىي پەن بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى.

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 1 - ئايدىكى تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىرى: پۇقرالارنى تەربىيىلەش، مۇزىكا، تەنتەربىيە، دۆلەت تىلى، ھېساب، ئومۇمىي ساۋات، گۈزەل سەنئەت، ئەمگەك؛ يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىرى پۇقرالارنى تەربىيىلەش، مۇزىكا، تەنتەربىيە، دۆلەت تىلى، ھېساب، ئىجتىمائىيەت، تەبىئەت، گۈزەل سەنئەت، ئەمگەك بولدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتۇش تۈزۈمى ۋە دەرسىنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا ئۈزلۈكسىز ئىزدىنىلىپ، ۋەزىيەت تەرەققىياتىغا ماسلىشىلدى. 1955 - يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان «باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 4 - 2 تۈزۈمدىكى ئوقۇتۇش پىلانى (لايىھە)» يولغا قويۇلۇپ، تىل - ئەدەبىيەت، ھېساب، تارىخ، جۇغراپىيە، تەبىئەت، تەنتەربىيە، ناخشا، رەسىم، قول ھۈنەر ئەمگىكى دەرسلىرى تەسىس قىلىندى. 1957 — 1958 ئوقۇش يىلىدا ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان «پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى» يولغا قويۇلۇپ، تىل- ئەدەبىيات، ھېساب، تەبىئەت، جۇغراپىيە، تارىخ، قول ھۈنەر ئەمگىكى، تەنتەربىيە، ناخشا، رەسىم، ھەپتىلىك يىغىن دەرسلىرى، يېزىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 5 -، 6 - يىللىقلىرىدا يېزا ئىگىلىك ساۋاتى دەرسى تەسىس قىلىندى. 1963 - يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان «پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى (لايىھە)» يولغا قويۇلۇپ، ھەپتىلىك يىغىن، تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، تارىخ، جۇغراپىيە، تەبىئەت، ئىشلەپچىقىرىش ساۋاتى، تەنتەربىيە، مۇزىكا، رەسىم، قول ھۈنىرى، ئەمگەك (4 - يىللىقتىن يۇقىرى ئوقۇغۇچىلار ھەر يىلى يېرىم ئاي ئەمگەك قىلىدۇ) دەرسلىرى تەسىس قىلىندى. 1981 - يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان «پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 5 يىللىق ئوقۇتۇش پىلانى (لايىھە)» يولغا قويۇلۇپ، ئەدىبىيە - ئەخلاق، تىل - ئەدەبىيات، ماقالە يېزىش، ماتېماتىكا، چەت ئەل تىلى، تەبىئەت، جۇغراپىيە، خەت مەشىقى، تارىخ، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت، ئەمگەك، ئۆزى تەكرارلاش، ھەپتىلىك يىغىن دەرسلىرى تەسىس قىلىندى. 1984 - يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان «پۈتۈن

كۇنلۇك تۇزۇمدىكى 6 يىللىق شەھەر باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى، پۈتۈن كۇنلۇك تۇزۇمدىكى 6 يىللىق يېزا باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى (لايىھە)» يولغا قويۇلۇپ، شەھەردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر دەرسىدە ئىدىيە - ئەخلاق، تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، چەت ئەل تىلى، تەبىئەت ساۋاتى، جۇغراپىيە ساۋاتى، تارىخ ساۋاتى، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت، ئەمگەك، ئۆزى تەكرارلاش، ھەپتىلىك يىغىن، تەنتەربىيە پائالىيىتى، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، پەن - تېخنىكا؛ يېزىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر دەرسىدە ئىدىيە- ئەخلاق، تىل - ئەدەبىيات، تەبىئەت ساۋاتى، يېزا ئىگىلىك ساۋاتى، جۇغراپىيە ساۋاتى، تارىخ ساۋاتى، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت، ئەمگەك، زاپاس ۋاقتى (ھەر يىلدا 2 ھەپتە) تەسىس قىلىندى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 11 يىللىق پۈتۈن كۇنلۇك تۇزۇمدىكى مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دۆلەت ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ بەلگىمىسىگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئىدىيە - ئەخلاق تەربىيىسى، مىللىي تىل - ئەدەبىيات (ئەدەبىيات، گراماتىكا، ئوقۇشلۇق، ئىملا، خۇشخەت)، خەنزۇ تىلى، ماتېماتىكا، تەبىئەت ساۋاتى، جۇغراپىيە، تارىخ، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت، ئەمگەك، ئۆزى تەكرارلاش، دەرستىن سىرتقى پائالىيەت (پەن - تېخنىكا، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، بەدەن چېنىقتۇرۇش، ئەترەت پائالىيىتى) قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى.

3. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى

1) قوشۇننىڭ تەرەققىياتى　يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ماۋارىپىنىڭ تەرەققىياتى تېز بولدى، ئوقۇتقۇچى شىددەت بىلەن كۆپەيدى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1949 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 2220 ئىكەن، 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 15 مىڭ 680گە يەتكەن. بۇ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئومۇمەن مۇنداق بىر نەچچە قىسىم كىشىلەردىن تەركىب تاپقان: يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار؛ مەخسۇس تەربىيە ئالمىغان تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار؛ كونا جەمئىيەتتىن قالغان بىر بۆلەك كىشىلەر. ئوقۇش تارىخىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، 1987 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، دۆلەت بەلگىلەنگەن ئوقۇش تارىخىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئومۇمىي ئوقۇتقۇچىنىڭ 88.60%نى ئىگىلىگەن. بۇ خىل ھالەتنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن بەزى تەدبىر ۋە چارىلەر قوللىنىلدى. بولۇپمۇ 1988 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە ئوقۇتقۇچىلارغا ئۇنۇۋان باھالاش، ئۇنۋاننى شەخسنىڭ ئىش ھەققى بىلەن چېتىش، ئوقۇتقۇچىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىتىش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنى تاللاپ ئۆستۈرۈش، ئىشلىتىش، تەكلىپ قىلىش قاتارلىق خىزمەتلەر ئۇزلۇكسىز مۇنتىزىملاشتۇرۇپ، تۇزۇملەشتۈرۈپ باشقۇرۇشقا قەدەم قويدى. ئوقۇتقۇچىلاردىكى يېڭى كۈچلەر ۋىلايەت ئىچى - سىرتىدىكى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرى، پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ۋە غەيرىي پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن ئۇزلۇكسىز تولۇقلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئۇزلۇكسىز زورايدى.

1962 - يىلى يازلىق تەتىلدە مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالاقىدار فاكۇلتېت، سىياسەتلىرىگە ئاساسەن، ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى شۇ چاغدىكى يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات سەۋىيىسى بويىچە تەرتىپكە سېلىندى ۋە ئىخچاملاندى. ۋىلايەت بويىچە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى پۈتۈن كۇنلۇك تۇزۇمدىكى 601 باشلانغۇچ مەكتەپتىن 1016 ئوقۇتقۇچى ۋە 95 باشقا خىزمەتچى ئىخچاملاندى.

1962 - يىلدىكى ئىخچاملاش، تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ ئەھۋالى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى، لېكىن ۋىلايەت بويىچە لايىقەتسىز باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى نىسبىتى يەنىلا 60%تىن يۇقىرى بولدى. شۇڭا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ماۋارىپ سىستېمىسى داۋاملىق پىلانلىق ھالدا باسقۇچقا، تۈركۈمگە بۆلۈپ تەرتىپكە سېلىش، ئىخچاملاش ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇتقۇچىلار

قوشۇنىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈردى. 1963 - يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەر ۋىلايىتىگە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىدىن 400نى ئىختىياجلاش كۆرسەتكۈچى چۈشۈردى، جايلار ئىختىياجلاش تەلىپى بويىچە بۇ خىزمەتنى ئورۇندىدى.

2) ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش 1951 - يىلى يازلىق تەتىلدە شىنجاڭ ئۇلكىلىك ماۋارىپ نازارىتى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىگە خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، ئوقۇتقۇچىلار كۆرسى ئاچتى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كۆرسقا 1272، يەكەن ۋىلايىتىدىكى كۆرسقا 588 كىشى قاتناشتى. 1953 - يىلى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ماۋارىپ نازارىتىنىڭ «يازلىق تەتىلدە ئوقۇتقۇچىلار ئۆگىنىش كۆرسى ئېچىش توغرىسىدىكى يولىيورۇق» بىغا بىنائەن، قەشقەر ۋالىيى مەھكىمىسى ۋىلايەتنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، مارالبېشى قاتارلىق جايلاردا 45 - 50 كۇنلۇك ئۆگىنىش كۆرسى ئاچتى، كۆرسقا 1932 كىشى قاتناشتى.

1951 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىدىن 47 ئوقۇغۇچى ئاددىي پېداگوگىكا سىنىپىنى پۈتتۈردى. قوشۇمچە تەسىس قىلىنغان تېز پۈتتۈرۈش كۆرسىدىن 113 كىشى ئوقۇش پۈتتۈردى؛ 135 ئوقۇغۇچى يەكەن ئاددىي پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈردى، 72 كىشى قوشۇمچە تەسىس قىلىنغان تېز پۈتتۈرۈش كۆرسىنى تاماملىدى. 1957 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتىپىدىن بىرى، ئوقۇغۇچىدىن 546 سى بار ئىدى، 1962 - يىلى بۇنداق مەكتەپ يەنىلا بىر بولدى، ئەمما ئوقۇغۇچى ئازىيىپ 300گە چۈشۈپ قېلىپ، 1957 - يىلدىكىدىن 63.12% تۆۋەنلەپ كەتتى. ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپىيىشى، تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئازىيىشى نەتىجىسىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش تارىخى سەۋىيىسى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1957 — 1962 - يىل 5 - ئايغىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 1227 گە، تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 1124 كە، ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى 1931گە، تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى 710 غا يېتىپ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئېغىر دەرىجىدە كەمچىل بولۇش ۋەزىيىتى زور دەرىجىدە پەسەيتىلگەن. بۇنىڭدىن سىرت دائىم باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى كۆرسى ئېچىلىپ تۇرغان. 1957 - يىلى كۆرسقا قاتناشقان كۆرسانت 50 ئىدى، 1962 - يىلى 250كە يەتتى. 5 يىلدا جەمئىي 940 كۆرسانت قوبۇل قىلىنغان، بۇنىڭ ئىچىدە 740ى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تېز يېتىشتۈرۈش كۆرسىنى پۈتتۈرگەن.

1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ئوقۇتقۇچىلارغا قارىتا كەسپىي تېخنىكا ئۇنۇانى باھالاش - تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ئۇنۇان بىلەن ئىش ھەققى چېتىلىپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققى ئومۇميۈزلۈك ئۆستۈرۈلدى.

4. نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1) قەشقەر 10 - باشلانغۇچ مەكتەپ بۇ مەكتەپ قەشقەر شەھىرى توققۇزاق يولى ئېغىزىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ئەسلى نامى جەنۇبىي شىنجاڭ باشلانغۇچ مەكتىپى ئىدى، قەشقەر توققۇزاق يولى باشلانغۇچ مەكتىپى دەپمۇ ئاتالغان، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كادىرلار پەرزەنتلىرى مەكتىپى ئىدى. بۇ مەكتەپ 1954 - يىلى قۇرۇلغان، 1956 - يىلى نامى قەشقەر 10 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، قەشقەر ۋالىيى مەھكىمە مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈمىگە قارايتتى؛ 1972 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ماۋارىپ مەمۇرىي تارمىقىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ھەمدە نامى قەشقەر شەھەرلىك 10 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى؛ 1979 - يىلى قايتا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت - ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا قارايدىغان بولدى ھەمدە ۋىلايەتتىكى نۇقتىلىق مەكتەپ قىلىپ بېكىتىلدى. 1981-

يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى پەرزەنتلەر مەكتىپى بۇ مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى، 1984- يىلى نامى قەشقەر 10 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى. كېيىن ئاپتونوم رايون بويىچە نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. بۇ قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ماۋارىپ باشقارمىسىغا بىۋاستە قارايدىغان بىردىنبىر مەكتەپ شۇنداقلا ۋىلايەتتىكى بىر كۆزنەك مەكتەپ. مەكتەپنىڭ ئىگەللىگەن يېرى 40 مىڭ كۋادرات مېتىر، مەكتەپ ئۆيلىرىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 8645 كۋادرات مېتىر، تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى كۆلىمى 2300 كۋادرات مېتىر، پۇتبول مەيدانى 4000 كۋادرات مېتىر، يەنە 250 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئايلانما يۈگۈرۈش يولى بار، بۇ خەنزۇ تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدىغان، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىش ئاساس قىلىنغان پۈتۈن كۇنلۇك، 6 يىللىق تۇزۇمدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ.

ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، مەكتەپنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش كۆلىمى ئۇزلۇكسىز كېڭەيمەكتە، ئوقۇتۇش شارائىتى ۋە مۇئەسسەسلىرى ئۇزلۇكسىز ياخشىلانماقتا. مەكتەپ قورۇسىنىڭ مۇھىتى تەدرىجىي گۈزەللەشمەكتە.

2) مەكىت ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ　　بۇ مەكتەپ مەكىت ناھىيە بازىرى يېڭى بازار يولىنىڭ جەنۇبىي چېتىنىڭ غەربىگە جايلاشقان، مەكتەپ ھويلىسىنىڭ كۆلىمى 16 مىڭ 650 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇشى كۆلىمى 2966 كۋادرات مېتىر. مەكتەپتە مەكتەپ باشقۇرغان بىر زاۋۇت، بىر دېھقانچىلىق مەيدانى بار، مەيدان ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 4 مو كېلىدۇ. بۇ مەكتەپ مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) قۇرۇلغان. شۇ چاغدا نامى پەرزەنتلەر مەكتىپى ئىدى، ئەسلى ئورنى ھازىرقى ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ ئورنىدا ئىدى. شۇ چاغدا 2 سىنىپ، 62 ئوقۇغۇچى، 4 ئوقۇتقۇچى بار ئىدى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئويغۇر ئىدى. مەكتەپتە دۆلەت تىلى، ھېساب، سىياسەت، ئومۇمىي ساۋات، دىنىي ساۋات، ئىتتىپاق تەلىمى، مۇزىكا، تەنتەربىيە، رەسىم، ئىمگەك قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى، دەرسلىك سوۋېت ئىتتىپاقى تاشكەنتتە بېسىلغان دەرسلىك ئىدى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) دىن ئىلگىرى ئەتىيازدا ئوقۇش باشلىناتتى، شۇنىڭدىن كېيىن كۇزدە يېڭى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ھەر يىلى 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئوقۇش باشلايدىغان بولغان.

1950 - يىلى مەكىت ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپتە 7 سىنىپ بار بولدى، بۇنىڭدىن 6 سى ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى سىنىپى بولۇپ، 184 ئوقۇغۇچى، بىر خەنزۇلار سىنىپى بولۇپ، 32 ئوقۇغۇچى بار ئىدى، ئومۇمىي ئوقۇغۇچى 216 ئىدى. شۇ يىلى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 11 گە يەتتى (خەنزۇ بىر) . 1961 - يىلى خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ (بۈگۈنكى مەكىت 2 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تەكتى) قۇرۇلغاندا خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار 1 - مەكتەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى. مەكتەپ 1968 - يىل 3 - ئايدا رەسمىي قۇرۇلدى. ئۇ پەرزەنتلەر مەكتىپى بىلەن ئىلگىرىكى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ (ئۇيغۇر ئوغۇللار مەكتىپى) نىڭ بىرلىشىشى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن، مەكتەپ ئورنى ھازىرقى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى مەيدانىنىڭ شىمالىدا. 1973 - يىل 3 - ئايدا مەكىت ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ بىلەن ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ بىرلەشتى، مەكتەپ ھازىرقى ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئورنىغا كۆچتى. مەكتەپكە مۇدىر قويۇلمىغان بولۇپ، پەقەت باشلانغۇچ مەكتەپ گۇرۇپپىسى، تولۇقسىز ئوتتۇرا گۇرۇپپىسى، تولۇق ئوتتۇرا گۇرۇپپىسىغا ئايرىلغاندى.

1978 - يىل 3 - ئايدا مەكىت ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ بىلەن ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئايرىلدى. ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسى 50 مو يەر سېتىۋالدى، ئۇنى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ بىلەن 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ 25 مودىن بۆلۈشۈپ، ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ مەكتىپىنى سالدى، مەكتەپ قۇرۇلمىسىغا پۈتۈنلەي خىش - ياغاچ ئىشلىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن مەكىت ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئورنى بېكىتىلدى. 1990 - يىلغىچە ئۆزگەرمىدى. شۇ يىلى ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپتە 16 سىنىپ، 724 ئوقۇغۇچى،

28 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى.

1986 - يىلدىن باشلاپ مەكتەپ ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ ناھىيە بويىچە باشلامچى بولۇپ ماۋارىپ ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇپ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ماۋارىپ فاڭجېنىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇردى، ساپا ماۋارىپىنى يولغا قويۇپ، ماۋارىپ سۈپىتىنى ئومۇميۈزلۈك يۇقىرى كۆتۈردى. بۇ مەكتەپنىڭ مەكتەپ ناھىيە دائىرىسىدىكى تەسىرى ناھايىتى زور، بۇ مەكتەپ مەكتەپ ناھىيىسىنىڭ ساپا ماۋارىپىنى يولغا قويۇشى ئۈچۈن ھىر ياخشى باشلامچى بولدى. ساپا ماۋارىپىنى قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەخلاقى، ئەقلىي، جىسمانىي، گۈزەللىك جەھەتتىكى ساپاسى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى 6 ئاساسىي ماھارەتنى يەنى ئوقۇيالايدىغان، يازالايدىغان، سىزالايدىغان، چالالايدىغان، ئويناپالايدىغان، ياسىيالايدىغان قىلىپ تەربىيىلەندى، يەنە ھەر خىل ئىجتىمائىي پائالىيەت ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىشكە قاتنىشىپ مۇكاپاتلاندى. 1978 - يىلدىن بۇيان بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن 4ى دۆلەت دەرىجىلىك، 9ى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك، 6سى ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىلغار ئوقۇتقۇچى دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە بولدى؛ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىن 10ى تەقدىرلەندى.

3) قەشقەر شەھەرلىك 5 - باشلانغۇچ مەكتەپ بۇ قەشقەر شەھىرىدىكى ئەڭ بالدۇر ئېچىلغان يېڭىچە مەكتەپ بولۇپ، مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 5 - ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلاپ، 8- ئايدا پۈتكەن، 9 - ئايدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ دەرس باشلىغان. مەكتەپنىڭ ئەسلى نامى قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى مەكتەپ بولۇپ، مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى 4 - مەكتەپكە ئۆزگەرتىلگەن، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر شەھەرلىك 5 - باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئاتالغان.

بۇ مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى مەكتەپ بولۇپ، قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى رەھبەرلىك قىلاتتى. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن مەمۇرىي باشقۇرۇش، ماۋارىپ خىراجىتىگە ماۋارىپنى مەمۇرىي باشقۇرغۇچى تارماقلار مەسئۇل بولىدىغان بولدى. 1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي بۇ مەكتەپ تەرتىپكە سېلىنىپ قىزلار مەكتىپى قىلىندى، مۇدىر، ئوقۇتقۇچىلار ئايالالاردىن بولدى. 1953 - يىلى ئوغۇل- قىز ئارىلاش مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى، 1985 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر شەھەرلىك ئۆستەڭبويى كوچا باشقارمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن مەكتەپنىڭ تەرەققىياتى تېز بولدى. 50 - يىللارنىڭ بېشىدا مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكىدىن بىر ھەسسە كۆپەيىپ، 600گە يەتتى؛ 60 - يىللاردا ئوقۇتۇش سىنىپى 19غا، ئوقۇغۇچى 800گە يەتتى، 1989 - يىلنىڭ ئاخىرى سىنىپ 23كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1120گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 67گە يەتتى. مەكتەپ قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1989 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە 9000دىن كۆپ ئوقۇغۇچىنى تەربىيىلىدى، بۇنىڭدىن 8000 دىن كۆپرەكى ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقىپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئومۇمىي ئوقۇغۇچىنىڭ %88.8نى ئىگىلىدى.

قەشقەر شەھەرلىك 5 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 2710 كۋادرات مېتىر، تەنتەربىيە مەيدانى 800 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2596.78 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ كۆلىمى 1788 كۋادرات مېتىر.

4) قەشقەر شەھەرلىك خەلق مەيدانى باشلانغۇچ مەكتىپى بۇ، قەشقەردە ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ، بۇ مەكتەپ مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) قۇرۇلغان. ئەسلىدە خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا قاراشلىق ئىدى. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936- يىلى) دۆلەت

باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى 8 - باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئاتالدى. مىنگونىك 38 - يىلى (1949 - يىلى) نىك ئاخىرىدا نامى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك 6 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى، 1984 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق مەيدانى باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇ قەشقەر شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى تەرىپىدىن بىۋاستە باشقۇرۇلىدۇ.

مەكتەپ ئورنى 3 قېتىم يۆتكەلدى، 3 - قېتىمدا ھازىرقى ئورۇنغا كۆچۈپ كەلدى، ئورنى قەشقەر شەھەرلىك خەلق مەيدانىنىك شەرقىدە، خەلق يولىنىك جەنۇبىدا، 1990 - يىلىنىك ئاخىرىدا مەكتەپنىك ئىگىلىگەن يېرى 14 مىك 866 كۋادرات مېتىر بولدى، بىر تەنتەربىيە مەيدانى بولۇپ، كۆلىمى 4333 كۋادرات مېتىر. شۇ يىلنىك ئاخىرىدا مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 501گە، سىنىپ 14كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 43كە يەتتى، بۇنىك ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 39.

5) قەشقەر شەھەرلىك 3 - باشلانغۇچ مەكتەپ　　بۇ مەكتەپ 1949 - يىلى قۇرۇلغان، ئەسلىدە قەشقەر شەھىرى ئاق ئوردا كوچىسىنىك جەنۇبىدا ئىدى، ئىلگىرىكى نامى «دوغى بەگ كۆلىبىشى مەكتەپ» ئىدى. 1955 - يىلى جەنۇبىي ئازادلىق يولىغا كۆچتى، كېيىن تەرتىپ بويىچە قەشقەر شەھەرلىك 3 - باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئاتالدى. 1962 - يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن نۇقتىلىق مەكتەپلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، قەشقەر شەھىرىدىكى كۆزنەك مەكتەپ بولۇپ قالدى.

مەكتەپنىك ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 19.8 مو، بۇنىك ئىچىدە تەنتەربىيە مەيدانى 3333 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 4253 كۋادرات مېتىر، 1990 - يىلى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 81گە يەتتى، بۇنىك ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 73، پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزاسى 45%نى ئىگىلەيدۇ. ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگىلەر 30، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 431 بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنىك مەلۇمات ئۆلچىمىگە يېتىش نىسبىتى 100%كە يەتتى. مەكتەپتىكى باشلانغۇچ مەكتەپنىك ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى 14، باشلانغۇچ مەكتەپنىك 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى 41، 2 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى 18.

§ 3. ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى

1. تەرەققىيات ئەھۋالى

قەشقەرنىك تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى مىنگونىك 32 - يىلى (1943 - يىلى) باشلانغان، قەشقەردە ئۆلكىگە قاراشلىق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بار بولۇپ، ئورنى قەشقەر يېڭى شەھەردە ئىدى، شۇ يىلى 2 سىنىپقا 120 ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان، ھەممىسى ئوغۇل بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىپى (تولۇقسىز، تولۇق) دىكى 233 ئوقۇغۇچىنىك 52%نى ئىگىلىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوقۇغۇچىلارنىك يېشى نىسبەتەن چوڭراق بولۇپ، كۆپ قىسمىنىك يېشى 15 - 19 ئارىلىقىدا ئىدى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك قەشقەر تولۇقسىز

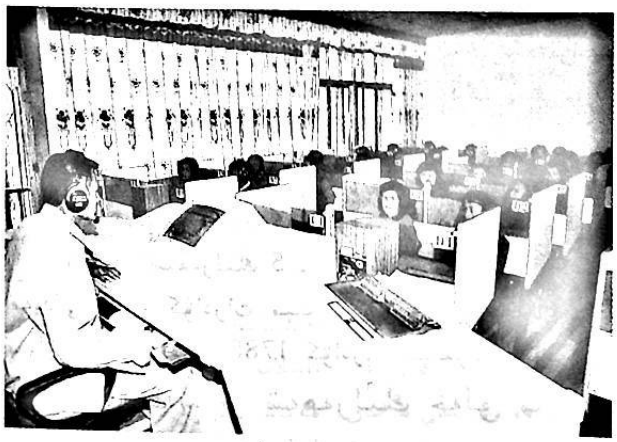

ئېلېكترونلۇق ئوقۇتۇشنى قانات يايدۇرۇش

ئوتتۇرا مەكتىپى كېيىن شىنجاڭ ئۇلكىلىك قەشقەر ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئوغۇللار ئوتتۇرا مەكتىپى، قىزلار شۆبە ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئايرىلدى، ئوغۇللار ئوتتۇرا مەكتىپى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە (ھازىرقى قەشقەر شەھىرى) تۆشۈك دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى كونا نەزەرباغ يولى (ھازىرقى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى) غا جايلاشقان بولۇپ، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى، ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسى قاتارلىقلار بىلەن بىر ئورۇندا ئىدى، قىزلار شۆبە مەكتىپى قەشقەر كوناشەھەر (بۇگۇنكى قەشقەر شەھىرى) ئىچىدە ئىدى. 1949 - يىلغا كەلگەندە شىنجاڭ ئۇلكىلىك قەشقەر ئوتتۇرا مەكتەپتە 8 سىنىپ (ئوغۇللار 6 سىنىپ، قىزلار 2 سىنىپ) بار بولدى، 8 سىنىپ ئىچىدە 6 تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى، 2 تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى بولۇپ، 301 ئوقۇغۇچى (239ى ئوغۇل، 62سى قىز)، 24 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى (ئەر 22، ئايال 2) بار ئىدى.

1950 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ئوتتۇرا مەكتەپ، پېداگوگىكا مەكتىپى ۋە 3 - كەسپىي مەكتەپ بۇيرۇقتا بىنائەن بىرلىشىپ، ئۇلكىلىك قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى بولدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا، قەشقەر 1 - ئوتتۇرا، 2 - ئوتتۇرا، 3 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى، كېيىن شارائىت پىشىپ يېتىلگەنلىكتىن مەكتەپلەر بۆلۈنۈپ كەتتى. 1953 - يىلى قەشقەر شەھىرى سەمەن ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىدىكى بىر قىسىم تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلار قەشقەر سەمەن ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1954 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى ئاقسۇ، قىزىلسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەنلەردىن 2 سىنىپ خەنزۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، خەنزۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ماتارىپ باشقارمىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى، 1956 - يىلى قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلغاندىن كېيىن مۇشۇ مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى. 1956 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلۇپ، بۇ ئاستە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىدىكى مىللىي تولۇق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى مەزكۇر مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى. گەرچە مۇشۇنداق قىلىنغان بولسىمۇ، ئوقۇغۇچى كۆپ بولغاچقا، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى يەنىلا بىر قىسىم ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. 1957 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك پايناپ ئوتتۇرا مەكتىپى (قەشقەر 3 - ئوتتۇرا مەكتەپ) قۇرۇلۇپ، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىدىكى بارلىق تولۇقسىز سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇشۇ مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى تاماملاپ، كەسىپلىشىش نىشانىغا قاراپ تەرەققىي قىلدى. مۇشۇ مەزگىلدە يەنى 1953 — 1957- يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە يېتىدىن 20 ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىن باشقا قالغان ناھىيە (شەھەر) لەردە ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلۇپ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى «باينىڭ بالىسى مەكتەپتە ئوقار، كەمبەغەلنىڭ بالىسى پادا باقار» دېگەندەك ماتارىپ ئەھۋالى تۈپتىن ئۆزگەردى.

1957 - يىلى مەكتەپتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 10 مىڭ 836 گە يېتىپ، 1949 - يىلدىكىدىن 3.387 ھەسسە كۆپەيدى، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 1949 - يىلدىكى 25 تىن 671گە يەتتى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ماتارىپ ئىشلىرى تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى، 1958 -، 1959 - 1960 - يىللىرىدىكى 3 يىللىق «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ئارقىلىق، 1960 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ 69غا يەتتى، ئوقۇغۇچىسى شىددەت بىلەن كۆپىيىپ 48 مىڭ 293 كە يېتىپ، 1957 - يىلدىكىدىن 4.4 ھەسسە، ھەر يىلى ئوتتۇرىچە 1.4 ھەسسە ئاشتى. مەكتەپتە ئوقۇتۇش بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىنى بىرلەشتۈرۈش يولغا قويۇلۇپ، كۆلىمى چوڭراق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە زاۋۇت، چارۋىچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى ھەمدە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ھەر ھەپتىدە 8 سائەت ئەمگەك قىلىشى

بەلگىلەندى. مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئۆسۈشى تېز بولۇپ كەتكەچكە، كۆپلىگەن مەسىلىلەرمۇ كۆرۈلدى. 1962- يىلى دۆلەت قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ، پېداگوگىكا مائارىپى ئۈچۈن ئاجراتقان خىراجەت 3 مىليون 334 مىڭ 864 يۈەن بولۇپ، شۇ يىلى 12 مىڭ 127 ئوقۇغۇچىنىڭ 4 ئايلىق خىراجىتى ئەمەلىيلەشمىدى. 1958 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدە ئوقۇتقۇچى يىلمۇ يىل ئازايدى، پەقەت 1960- يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىدىن 400 نەچچىسى كەم بولدى. مەكتەپلەرنىڭ جايلىشىشى، كۆلىمى تازا مۇۋاپىق بولمىدى، بەزى جايلاردا ئەسلىدە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ بولسىلا بولاتتى، لېكىن 2 سى قۇرۇلدى، بەزى مەكتەپلەردە ئەسلىدە 10 سىنىپ تەسىس قىلىنسىلا بولاتتى، لېكىن 15ى، ھەتتا 18 - 20 گىچە سىنىپ تەسىس قىلىندى. 1961 - يىلدىن كېيىن گەرچە مائارىپ خىزمىتىدە يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش فاڭجېنىنى ۋە «تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاڭجېنى دەسلەپكى قەدەمدە ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى مۇناسىۋىتى دەسلەپكى قەدەمدە تەڭشەلگەن بولسىمۇ، لېكىن مەسىلە تېخى تۈپتىن ھەل بولمىدى. 1962 - يىلى ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى ئىخچاملاش خىزمىتى كۈچەيتىلىپ، يىل ئاخىرىغا بارغاندا 1960 - يىلدىكىدىن ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپتىن 2سى كۆپەيگەن بولسىمۇ، لېكىن مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1960 - يىلدىكى 48 مىڭ 293تىن 1962 - يىلى 29 مىڭ 191گە كېمەيدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ھۆكۈمەت باشقۇرغان ۋە خەلق باشقۇرغان مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلىرىمۇ ئىخچاملاندى. 1963 - يىلى «ئوتتۇرا مەكتەپ 50 ماددىسى» ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، مەكتەپتە ئوقۇتۇشنى مەركەز قىلغان ئومۇمىيۈزلۈك خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى خىزمىتى ساغلام تەرەققىيات ئىزىغا چۈشتى. 1966 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ 78گە، ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 31 مىڭ 52گە يەتتى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1949 — 1990 - يىلغىچە بولغان قىسمەن يىللاردىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ئەھۋالى

جەدۋەل: 31 — 3

بىرلىكى: ئورۇن، نەپەر

يىللار	مەكتەپ				ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى						قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى						مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى					
		بۇنىڭ ئىچىدە			تولۇق			تولۇقسىز			تولۇق			تولۇقسىز			تولۇق			تولۇقسىز		
	جەمئىي	تولۇقسىز ئوتتۇرا	تولۇق ئوتتۇرا	مۇكەممەل تولۇقسىز	جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ	جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ	جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ	جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ	جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ	جەمئىي	مىللىي	خەنزۇ
1949	1										28						95	95		29	29	0
1953	3											1127				1328	1297	31				
1956	13		2		785	740	45				4509		254			7400	7178	222	323	323		
1960	69		13		5812	5695	117	145	145		22566			1759			42914	42154	760	3873	3723	150
1966	78		2		6544	6195	349	1175	1095	80	9971	4451	520	1625	1557	68	26517	25532	985	4535	4303	232
1970	81		1								13819	13819		329	229		23436	22385	1051	394	394	
1974	123	118	5		9197			4045			15329			4530			28151	23196	4955	8545	6559	1986
1978	189		55		15095	11370	3725	3950	2263	1687	26482			6800	4899	1901	71201	58386	12815	13069	9446	3623
1982	165		17		12026	9899	2127	5973	5002	971	19355	16886	2469	6014	4707	1307	45554	38209	7345	12445	9713	2714
1986	175		7	52		12460	2667	5572	4196	1376	26014	23447	2567	7600	5818	1782	62218	53720	8498	18213	13783	4430
1990	193		13	13		16904	2434	5414	4103	1311	23601	23601	2038	6609	5369	1240	1240	59214	5194	17570	13760	3810

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى «مىللىي» پەقەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىلا كۆرسىتىدۇ.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. مائارىپ تەرتىپى ئىنتايىن قالايمىقانلىشىپ كەتتى، مائارىپ سۈپىتى كىشىنى چۆچۈتكىدەك تۆۋەنلەپ كەتتى، مەكتەپ ئۆيلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، نۇرغۇنلىغان ئوقۇتقۇچى تەنقىد قىلىندى، ھاقارەتلەندى، زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى، روھىي جەھەتتىن، جىسمانىي جەھەتتىن ئېغىر دەپسەندە قىلىندى، ۋىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردىن 1400 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى خىزمەتتىن قوغلاندى. ئوقۇتۇش مۇئەسسەسىلىرى، كىتاب، تەجرىبە سايمانلىرى ئومۇمىيۇزلۇك دىگىدەك ۋەيران قىلىنىپ، مەكتەپ مالىمان بولۇپ كەتتى.

1976 - يىلى قالايمىقانچىلىق ئوڭشالدى، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىر تۈركۈم فىزىكا، خىمىيە تەجرىبىخانا (بىنا) لىرى يېڭىدىن سېلىندى، 1988 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپلەر 129 ئېغىز (3918 كۋادرات مېتىر) تەجرىبىخانا، 152 ئېغىز تەجرىبە سايمانلىرى ئامبىرى (6296 كۋادرات مېتىر)، 2833 يۇرۇش تەجرىبە ئۈستىلى، 1944 تەجرىبە ئىشكابى قاتارلىقلارغا ئىگە بولۇپ، مەكتەپلەرنىڭ ئاساس مۇئەسسەسىلىرى دەسلەپكى قەدەمدە كۆلەملەشتى. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ 182گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 126، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 11، مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ 45؛ مەكتەپتىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 65 مىڭ 241گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 58 مىڭ 889، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 6352؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 16 مىڭ 747گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 12 مىڭ 751، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 3996. 1990 - يىلغا كەلگەندە مەكتەپلەر يەنە كۆپىيىپ 193كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 143، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 13، مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ 37. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 64 مىڭ 408گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 59 مىڭ 214، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 5194؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 17 مىڭ 570كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 13 مىڭ 760، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 3810.

2. دەرسلىك، ئوقۇتۇش تۈزۈمى، دەرس

1) دەرسلىك، ئوقۇتۇش تۈزۈمى 1970 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى ق ئى س [1970] 24 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق «ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ ‹ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكىنى تۈزۈش، ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش› ىنى بېسىپ تارقاتقانلىق توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى، شۇنىڭدىن كېيىن، ئادەم كۈچى تەشكىللىنىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكى تۈزۈپ چىقىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنىلا ئاپتونوم رايون تۈزگەن مەملىكەت بويىچە بىر تۇتاش قوللىنىلىدىغان دەرسلىكلەر قوللىنىلدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشنىڭ ئالدى - كەينىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك قەشقەر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمىدە 3 يىللىق تۈزۈم قوللىنىلدى، 50 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كۆپلىگەن ناھىيە (شەھەر) لەر بىر تۈركۈم 3 يىللىق تۈزۈمدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئاچتى، كېيىن مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپلەردە 3 — 3 لىك ئوقۇتۇش تۈزۈمى (تولۇقسىز 3 يىل، تولۇق 3 يىل) يولغا قويۇلدى.

1960 - يىلى مائارىپ مىنىستىرلىكى «ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئوقۇتۇش تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىشنى سىناق قىلىش خىزمىتى توغرىسىدىكى تەستىق»نى تارقاتتى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمى مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ يوليورۇقىنى ئىجرا قىلىپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 - يىللىقىدىن باشلاپ 10 يىل ئىزچىل تۈزۈمدىكى دەرسلىك ماتېرىيالنى قوللىنىشنى قارار قىلدى. 1966 -

يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ئوقۇتۇش تۈزۈمى ئىنتايىن قالايمىقانلىشىپ كەتتى، قەشقەر ۋىلايىتى 7 يىللىق تۈزۈمىدىكى (باشلانغۇچ ماۋارىپ بىلەن تولۇقسىز ئوتتۇرا ماۋارىپى بىرلەشكەن) مەكتەپ، 9 يىللىق تۈزۈمدىكى (باشلانغۇچ ماۋارىپ بىلەن ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋارىپ بىرلەشكەن) مەكتەپلەرنى ئاچتى. ئومۇمىي ئوقۇتۇش تۈزۈمىدىكى ئۆزگىرىش باشلانغۇچ ماۋارىپ 5 يىل، تولۇقسىز ئوتتۇرا، تولۇق ئوتتۇرا 2 يىلدىن بولدى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، ماۋارىپ خىزمىتى توغرا ئىزغا چۈشتى. 1978 - يىلى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى 5 يىلغا ئۆزگەرتىلىپ، 3 — 2 بۆلەككە ئايرىلدى، يەنى تولۇقسىز ئوتتۇرا 3 يىل، تولۇق ئوتتۇرا 2 يىل بولدى. يېڭى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، تولۇق ئوتتۇرىنىڭ 2 يىل بولۇشى تولىمۇ قىسقا ئىكەنلىكى بايقالدى، ئەڭ ئاخىرقى يېرىم يىلنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تەكرار قىلىش ۋە ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىش تەييارلىقى ئۈچۈن كېتىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكىنىڭ سالمىقى كۆپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېلىقى بەك ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەر ساھە كىشىلىرىنىڭ كۆچلۈك ئىنكاسىنى قوزغىدى. شۇڭا 1981 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتۇش تۈزۈمى 3 يىلغا ئۆزگەرتىلدى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ماۋارىپىنىڭ «3 — 3 لىك باسقۇچ»لۇق 6 يىللىق تۈزۈمى يەنى تولۇقسىز ئوتتۇرا بىلەن تولۇق ئوتتۇرىنىڭ ھەر قايسىسى 3 يىللىق تۈزۈمنى قەدەممۇقەدەم ئەسلىگە كەلتۈردى. تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى تولۇقسىز، تولۇق سىنىپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى بىلەن ئوخشاش بولدى.

2) دەرس 50 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر تۈركۈم تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەر قۇرۇلۇپ، تىل - ئەدەبىيات، ھېساب، ئالگېبرا، گېئومېتىرىيە، فىزىكا، خىمىيە، بوتانىكا، ئاناتومىيىلىك گىگىنا، جۇغراپىيە، تارىخ، جۇڭگو ئىنقىلابى ساۋاتلىرى، ئېقىم مەسىلىلىرى ۋە سىياسەت، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت دەرسلىرى تەسىس قىلىنغانىدى، كېيىن بەزى مەكتەپلەردە رۇس تىلى دەرسى تەسىس قىلىنىدى. 80-يىللارغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ دەرسدە سىياسەت، تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، چەت ئەل تىلى (70 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە قىسمەن خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپلەردە چەت ئەل تىلى ئورنىغا ئۇيغۇر تىلى دەسىتىلگەن، كېيىن ئېنگلىز تىلى ئاساس قىلىنىدى)، فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيە، ئاناتومىيىلىك گىگىنا، تارىخ، جۇغراپىيە، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل - سەنئەت ۋە ئەمگەك - تېخنىكا (ئىشلەپچىقىرىش ساۋاتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) قاتارلىق پەنلەر تەسىس قىلىنىدى، مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپلەردە خەنزۇ تىلى تەسىس قىلىنىدى. قەشقەرنىڭ نەچچە 10 يىللىق ئوتتۇرا مەكتەپ ماۋارىپى تارىخىدا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېلىقى بەك ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئانالىز قىلماسلىق ھەمدە شۇنى سەۋەب قىلىپ، مەلۇم دەرسلەرنى خالىغانچە قىسقارتىۋېتىش ئۈسۇللىرى كۆرۈلدى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە دەرسلەرنى ئىختىيارىي ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىدىغان ياكى ئاساسىي بىلىملەرنى ئېغىر دەرىجىدە ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدىغان ئۇسۇللارمۇ كۆرۈلدى، ئوتتۇرا مەكتەپ سىياسىي دەرسى ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى تەربىيىسى دەرسىگە (ئادەتتە «ھەر كۈنى ئوقۇش» دېيىلەتتى)، تەنتەربىيە دەرسى ھەربىي تەنتەربىيە دەرسىگە، فىزىكا، خىمىيە دەرسى سانائەت ئاساسىي بىلىملىرى دەرسىگە ئۆزگەرتىلىپ، يېزا ئىگىلىك ئاساسىي بىلىملىرى يېڭىدىن تەسىس قىلىندى، بىر مەھەل چەت ئەل تىلى، بىئولوگىيە، تارىخ قاتارلىق دەرسلەر توختىتىپ قويۇلدى.

3. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى

قەشقەر ۋىلايىتىدە ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 1949 - يىلى 11 ئىدى، 1958، 1959 ، 1960 - يىللاردىكى 3 يىللىق «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ئارقىلىق 1960 - يىلغا

كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ 69غا، ئوقۇغۇچىسى 48 مىڭ 293كە، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 1462گە يەتتى. «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدىكى 3 يىلدا ۋىلايەت بويىچە سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلات قىممىتى %40.65 ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى ئاران %25.09 ئۆستى، ھالبۇكى مائارىپ ئىشلىرى ھەسسىلەپ ئۆستى، بۇنىڭدىن خېلى كۆپ مەسىلىلەر كېلىپ چىقتى. 1962 - يىلى ئوقۇتقۇچىلارنى ئىخچاملاش خىزمىتى كۈچەيتىلدى، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 1960 - يىلدىكىدىن 317 سى كېمەيتىلىپ، 1145كە چۈشۈرۈپ قويۇلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىلغان 10 يىل قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا ئېغىر بۇزغۇنچىلىق ئېلىپ كەلدى. 1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندا، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 2988گە يەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ، 1990 - يىلغا كەلگەندە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 6634كە يەتتى.

1) ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش

(1) ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشى ئوقۇتقۇچىلار سىياسىي، مەدەنىيەت، كەسىپ ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئۆگىنىش گۇرۇپپىلىرىغا تەشكىللىنىپ، ۋاقىت بەلگىلىنىپ پىلان بويىچە ئۆگىنىش قىلىنىپ، ئاپتونوم رايونلۇق ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش كومىتېتى تەشكىللىگەن ئىمتىھانغا قاتناشتى. 1989 - يىلدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن 4000دىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى ئاپتونوم رايونلۇق ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش كومىتېتى تەشكىللىگەن ئالىي مائارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئىمتىھانغا قاتناشتى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش ئەھۋالى

(2) تەتىل مەزگىلىدىكى لېكسىيە سۆزلەش يىغىنى قىشلىق، يازلىق تەتىل مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك مائارىپ مەمۇرىيىتى تارماقلىرى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يىغىپ، كەسپىي ئۆگىنىش ياكى تەجرىبە ئالماشتۇرۇش قاتارلىق كۆپ خىل شەكىلنى قوللىنىپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت، كەسپىي سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈردى.

(3) دەرسلىك، ئوقۇتۇش مېتودىكىسىدا ئۆتكەلدىن ئۆتۈش ئىمتىھانىغا قاتنىشىش 1983- يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن مەخسۇس كۇرس ئوقۇش تارىخىغا يەتمىگەنلەرنى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن تولۇق كۇرس ئوقۇش تارىخىغا يەتمىگەنلەرنى دەرسلىك، ئوقۇتۇش مېتودىكىسى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈش ئىمتىھانىغا قاتنىشىشقا تەشكىللىدى. 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئاپتونوم رايون تەشكىللىگەن دەرسلىك ئوقۇتۇش مېتودىكىسىدا ئۆتكەلدىن ئۆتۈش ئىمتىھانىغا قاتناشقان ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 2006 بولۇپ، ئۇلاردىن 809ى لاياقەت تەلىپىگە يەتتى، لاياقەتلىك بولۇش نىسبىتى %40.33 بولدى. دەرسلىك ئۆتكىلىدىن ئۆتكەن ئوقۇتقۇچىلار مېتود ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشكە قاتناشتى، مەكتەپلەردە دەرسلىك، ئوقۇتۇش مېتودىكىسى ئۆتكۈلىدىن ئۆتۈشكە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنى دەرس ئاڭلاش، دەرس باھالاشقا قاتناشتۇردى. 1984 - يىلى 793 ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى دەرسلىك ئۆتكىلىدىنمۇ، ئوقۇتۇش مېتودىكىسى ئۆتكىلىدىنمۇ ئۆتتى.

(4) خىزمەتتە تۇرۇپ بىلىم ئاشۇرۇش　قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ سانى ئاز، سۈپىتى تۆۋەنرەك بولغاچقا، زور تۇرکۈمدە خىزمەتتىن ئايرىپ ئۆگىنىش قىلدۇرۇشنىڭ مۇمكىنچىلىكى يوق، شۇڭا خىزمەتتە تۇرۇپ بىلىم ئاشۇرۇش ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئاساسىي يولى بولۇپ قالدى. 1989 - يىلىلا شىنجاڭ رادىئو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا خىزمەتتىن ئايرىلماي ئوقۇغان ئوقۇتقۇچى 45 كە يەتتى.

(5) خىزمەتتىن ئايرىلىپ بىلىم ئاشۇرۇش　1989 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا پېداگوگىكا ئىنىستىتوتلىرى ئالىي مەكتەپلەردە ئالىي تېخنىكوم بويىچە تەربىيىلىنىپ ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 247 گە يەتتى. 1990 - يىلدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەر ماۋارىپ ئىنىستىتوتى، پېداگوگىكا ئىنىستىتوتىغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئوقۇتقۇچى ئەۋەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا 1980 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ۋىلايەتتە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيىلەيدىغان قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتوتى، ناھىيە (شەھەر) لىك بىلىم ئاشۇرۇش مەكتەپلىرى، يېزىلىق ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش كونسىلتاتسىيە پونكتلىرىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك تور قۇرۇلدى. قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتوتى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ مەمۇرىي كادىرلىرىنى تەربىيىلىدى.

1987 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ماۋارىپ سىستېمىسىدا ئومۇميۈزلۈك ئۇنۇۋان ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلدى، 1988 - يىل 11 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە باھالىنىپ تەستىقلانغان ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى 199 (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچى 144)، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى 1769 (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچى 1437)، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 2 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى 1751، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 3 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى 1270.

4. نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1961 - يىل 9 - ئايدا ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت يىغىنىدا، 1962 — 1963 - يىللىرى ماۋارىپ ئىشلىرىدا 4 سۆزلۈك فاڭجېننى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، زور كۆچ بىلەن تەڭشەش ئېلىپ بېرىش لازىملىقىنى، «ھەر دەرىجىلىك ھەر خىل مەكتەپلەر ئىچىدىن بىر تۈركۈم نۆۋەتلىك مەكتەپلەرنى بېكىتىش، كۆلىمى بەك چوڭ بولۇپ كەتمەسلىك، تۈرلۈك شەرتلەرنى تىرىشىپ ياخشىلاپ، ئەستايىدىل باشقۇرۇش لازىم» لىقىنى تەكىتلىدى. 1962 - يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى «پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى نۆۋەتلىك ئوبدان باشقۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» نى تارقىتىپ، ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلاردىن بىر نەچچە ئوتتۇرا مەكتەپنى تاللاپ، تېزدىن بىر تۈركۈم مەكتەپلەرنى ئوبدان باشقۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتى 14 ئوتتۇرا مەكتەپنى تاللاپ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قىلىپ بېكىتتى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 1978 - يىل 1 - ئايدا گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى ئارقىلىق ماۋارىپ مىنىستىرلىكى «بىر تۈركۈم نۆۋەتلىك ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئوبدان باشقۇرۇش توغرىسىدىكى سىناق لايىھە» نى ئېلان قىلدى ھەمدە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇقتۇرۇش تارقاتتى. ئاپتونوم رايون مەزكۇر لايىھە ۋە ئۇقتۇرۇشنىڭ تەلىپىگە بىنائەن، شىنجاڭ بويىچە ئاپتونوم رايونلىق 28 نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتىپىنى بېكىتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىن 3 مەكتەپ (قەشقەر 6 - ئوتتۇرا مەكتەپ، قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ، يەكەن ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ) بار.

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ

بۇ مەكتەپ قەشقەر شەھىرى مەدەنىيەت يولىنىڭ غەربىي ئۇچىغا جايلاشقان بولۇپ، قىزىل دۆۋە يولى بىلەن تۇتاش، ئاپتونوم رايونلىق نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ بىرى.

قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ جەنۇبىي شىنجاڭدا ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ، 1956 - يىل 8 - ئايدا قۇرۇلغان، شۇ چاغدا قەشقەردە بار ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ رەت تەرتىپى بويىچە نامى قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ دەپ بېكىتىلگەن، ئۇ بىۋاسىتە قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمىگە قارىغان. مەكتەپنىڭ دەسلەپكى ئورنى ھازىرقى قەشقەر شەھەرلىك يېمەكلىكلەر شىركىتى قورۇسى ئىچىدە بولۇپ، ئەينى يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 5 ۋىلايەت، ئوبلاستتىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنغان، 5 تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى تەسىس قىلىنغان. 1958 - يىل 9 - ئايدا تولۇق ئوتتۇرا سىنىپىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش باشلاندى، 1959 - يىلى ھازىرقى ئورۇنغا يۆتكەلدى. بۇ جاي ئەسلىدە ئازادلىق ئارمىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسمىنىڭ جياڭيۇ، ئاچچىقسۇ ئىشلەيدىغان زاۋۇتى ۋە قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يېرى ئىدى، كېيىن يېزا ئىگىلىك 1 - شى 3 - چارۋىچىلىق فېرمىسىغا قارىغان، شۇ يىلى قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپكە ئايرىپ بېرىلدى، بۇ مەكتەپتە 1960 - يىلى بىر قارار ئىشچى - دېھقان كادىرلار مەدەنىيەت كۇرسى ئېچىلدى؛ 1962 — 1963 - يىللىرى 2 قارار ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ خەنزۇ تىلى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى. 1962 - يىلدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپلىرى قۇرۇلغاچقا، بۇ مەكتەپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنى ئاساس قىلىشقا باشلىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى مەكتەپتە يېتىپ - قوپۇپ ئوقۇيدىغان بولدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىي» باشلىنىشتىن ئىلگىرى سىنىپ 20گە يەتتى. 1967 - يىلدىن باشلاپ مەكتەپتە يېتىپ - قوپۇش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر شەھەر رايونىدىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىدىغان بولدى، 1970 - يىلى مەكتەپ قەشقەر شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، نامى «قەشقەر شەھەرلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ»كە ئۆزگەرتىلدى. 1978 - يىلى مەركەزنىڭ «ئالدى بىلەن بەزى نۇقتىلىق مەكتەپلەرنى ياخشى باشقۇرۇش كېرەك» دېگەن يوليورۇقىغا ئاساسەن، مەكتەپ ئاپتونوم رايوننىڭ 1 - تۈركۈمدىكى نۇقتىلىق مەكتەپلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ قايتىدىن قەشقەر ۋىلايىتى بىۋاسىتە باشقۇرىدىغان بولدى، «قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ» دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى. 1980 - يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە قەشقەر شەھەرلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ خەنزۇ بۆلۈمى بىلەن قىزىل دەرياسى مەكتىپىنىڭ تولۇق ئوتتۇرا بۆلۈمى بۇ مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى، 1981 - يىلى يەنە جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى پەرزەنتلەر مەكتىپىنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ بۆلۈمى ئۆتكۈزۈۋېلىندى، شۇ يىلى مەكتەپتىكى سىنىپ 38گە (تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى 25، تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى 13) يېتىپ، سىنىپ سانىدا تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى. 90 - يىللارغا كەلگەندە مەكتەپتە يېتىپ - قوپۇپ ئوقۇش تۈزۈمى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قەشقەر شەھەر رايونىدىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ۋىلايەتتىكى ناھىيىلەردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى.

مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 83 مو، 2 كورپۇس ئوقۇتۇش بىناسى، بىر كورپۇس ئىشخانا بىناسى بار.

مەزكۇر مەكتەپ خەنزۇ تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدىغان پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ، 1990 - يىلى سىنىپ 35 (تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى 16، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى 19) كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 2077گە يەتتى. مەكتەپ قۇرۇلغان 40 نەچچە يىلدىن بۇيان، بۇ مەكتەپ ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي جەھەتتىن ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش فاڭجېنىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەكتەپ باشقۇرۇش نىشانىدا چىڭ تۇرۇپ، 21 مىڭ تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنى تەربىيىلەپ، 1400 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىنى ئالىي مەكتەپكە ئەۋەتىپ، دۆلەتكە زور بىر تۈركۈم قۇرۇلۇش ئىختىساسلىقلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن تۆھپە قوشتى.

2) قەشقەر 6 - ئوتتۇرا مەكتەپ

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇ قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي «ئازادلىق» يولىغا جايلاشقان بولۇپ، ئاپتونوم رايونلىك نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ بىرى.

قەشقەر 6 - ئوتتۇرا مەكتەپ 1956 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، شەھەر مەركىزىگە 2.5 كىلومېتىر كېلىدۇ، مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 80 مو بولۇپ، 320 ئوقۇغۇچى، 8 سىنىپ ۋە 27 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى. شۇ چاغدا ئاساسلىقى قەشقەر، خوتەن، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىدىغان ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئىدى، كېيىن ئاپتونوم رايونلىك نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتىپى بولۇپ قالدى، 1983 - يىلى نامى ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش دائىرىسىمۇ قەشقەر ۋىلايىتى دائىرىسى بىلەن چەكلەندى.

مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، مەكتەپنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى، كۆلىمىمۇ ئۇزلۇكسىز زورايدى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سەۋىيىسى ئۇزلۇكسىز ئۆستى. مەكتەپ قورۇسى كۆكەرتىلدى، گۈزەللەشتۈرۈلدى، 10 مىڭ تۇپتىن كۆپ كۆچەت تىكىلدى، 3000 كۋادرات مېتىرلىق ئوقۇتۇش بىناسى سېلىندى، 700 كۋادرات مېتىر يەردە چىم ئۆستۈرۈلدى، 4000 كۋادرات مېتىر يەر قاتتىقلاشتۇرۇلدى، مەكتەپتە 2000 كۋادرات مېتىرلىق پۇتبول مەيدانى، 1900 كۋادرات مېتىرلىق ۋالىبول، ۋاسكېتبول مەيدانى بار.

مەكتەپتە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئالاھىدە ئوقۇتقۇچىدىن 2 سى، ئالىي ئوقۇتقۇچىدىن 23 ى، 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىدىن 64 ى، 2 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىدىن 48 ى بار.

بۇ مەكتەپتە 1986 - يىلدىن باشلاپ ئوقۇتۇش ئىسلاھاتى قانات يايدۇرۇلدى، خەنزۇ تىلىدىكى ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن تەجرىبە سىنىپلىرى ئېچىلدى. يىللىقلارنى ۋە ئوقۇتۇشنى باشقۇرۇش چىڭ تۇتۇلۇپ، كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلىنىپ، ۋىلايەتنىڭ مائارىپ سىستېمىسىدا خىلى زور تەسىر قوزغىدى، مەكتەپ كۆپ قېتىم ئاپتونوم رايون ۋە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە، مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. مەكتەپ قۇرۇلغاندىن بۇيان، بۇ مەكتەپتە 12 مىڭ 128 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 5270).

Ⅱ باب

كەسپىي تېخنىكا مائارىپى

§1. كەسپىي مائارىپ

1. تەرەققىيات ئەھۋالى

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ئۆلكىلىك قەشقەر تۆۋەن دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ قۇرۇلۇپ، توقۇمىچىلىق، يېزا ئىگىلىكى، ئاكۇشىركىلىق كەسپىلىرى تەسىس قىلىنغان. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947-

يىلى) 1 - ئوقۇش مەۋسۇمىدە ئۆلكىلىك قەشقەر تۆۋەن دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپنىڭ توقۇمىچىلىق كەسپىگە 4 سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان. شۇ يىلى 11 - ئايدا مەكتەپنىڭ دەرىجىسى ئۆلكىلىك قەشقەر يۇقىرى كەسپىي مەكتىپىگە كۆتۈرۈلگەن، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 23 كە يەتكەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكىلىك قەشقەر كەسپىي مەكتىپىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. مەكتەپتە بىر سىنىپ، 138 ئوقۇغۇچى، 15 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى. 1957 - يىلى مەملىكەت بويىچە ماۋارىپنى ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈشنى مەركەز قىلغان ماۋارىپ ئىسلاھاتى باشلاندى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىپتىدائىي كەسپىي ماۋارىپىدا يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ تېز راۋاجلاندى. 1958 - يىلغا كەلگەندە قۇرۇلغان يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى 116گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 8125كە يەتتى، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈمىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، 1959- يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى كۆپ سانلىق خەلق گۇڭشىلىرىدا يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلغان، مەكتەپ 98گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 6775كە يەتكەن. 1960 - يىلى يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى 91گە، سىنىپ 141گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 6605كە، مەكتەپكە قاراشلىق تېرىلغۇ يەر 8152موغا، تېرىلغۇ ئۇلىغى 449غا، ئىشلەپچىقىرىش سايمىنى 4410غا، قوشۇمچە كەسىپ زاۋۇتى 25كە يەتتى. يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىگە بولغان تونۇش مەسلىسى ۋە 3 يىللىق تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلىدىن، 1962 - يىلى يەنە تەرتىپكە سېلىنىپ، ئاخىرىدا 5 مەكتەپ داۋاملاشتۇرۇلدى، 280 ئوقۇغۇچى بار بولدى. 1965 - يىلى تولۇقسىز ئوتتۇرا ماۋارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش، باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن %95 ئوقۇغۇچىنى ھەر خىل ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە كىرىش نىشانىغا يېتىش ئۈچۈن، 42 يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى يېڭىدىن قۇرۇلدى. 1965 - يىل 5- ئايغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ئەسلىدىكى 5 مەكتەپنى قوشقاندا يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى 47گە، سىنىپ 53كە، ئوقۇغۇچىسى 1752گە يەتتى. يىل ئاخىرىغا بارغاندا، يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى 99غا، ئوقۇغۇچىسى 3928 گە؛ يېرىم تېرىقچىلىق قىلىپ يېرىم ئوقۇيدىغان ئوتتۇرا مەكتەپ 6گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 430 نەچچىگە يەتتى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يېڭا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى، كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى توختىتىۋېتىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق تەلىپىگە ئاساسەن، 1975 — 1979 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە «7 - ماي» ئۇنىۋېرسىتېتىدىن 23 ى قۇرۇلدى، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى ئەڭ كۆپ بولغان 1977 - يىلى 1238، كەڭ ئاز بولغان 1979 - يىلى 365 بولدى. 1976 - يىلى ئېچىلغان «21 - ئىيۇل» ئىشچىلار ئۇنىۋېرسىتېتى 20گە (بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت تارماقلىرى ئاچقىنى 10، سەھىيە تارماقلىرى ئاچقىنى بىر، مالىيە تارماقلىرى ئاچقىنى بىر، باشقا تارماقلار ئاچقىنى 8) بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 961گە يەتتى. 1978 - يىلى «21 - ئىيۇل» ئىشچىلار ئۇنىۋېرسىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1980 - يىلى «7 - ماي» ئۇنىۋېرسىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1981 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك 8 - ئوتتۇرا مەكتەپتە بىر بىناكارلىق كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى سىناق تەرىقىسىدە ئېچىلىپ، 54 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، بۇ قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا سىنىپ ئىدى. 1984 - يىل 10 - ئايغىچە ۋىلايەت بويىچە 11 ناھىيە (شەھەر) دە 7 كەسىپ بويىچە 23 كەسپىي سىنىپ ئېچىلىپ، ئوقۇغۇچىسى 983كە يەتتى. 1987 - يىلى ۋىلايەتتە 3 كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ يەنى مەكىت ناھىيىلىك كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ، قەشقەر شەھەرلىك 12 - ئوتتۇرا مەكتەپ، قەشقەر شەھەرلىك تەنتەربىيە ئوتتۇرا مەكتىپى ئېچىلدى. 1989 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە كەسپىي مەكتەپ 3 بولۇپ، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ %55.1نى ئىگىلىدى؛ 12 كەسىپ بويىچە 143 كەسپىي سىنىپ ئېچىلىپ (بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى 63، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى 80)، ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپىنىڭ %2.7نى ئىگىلىدى؛ كەسپىي مەكتەپ (سىنىپ) ئوقۇغۇچىسى 5636 (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق

مىللەت 5110) گە يېتىپ، ئوقۇۋاتقان ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ %23.7 نى ئىگىلىدى؛ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 102 بولۇپ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىسىنىڭ %28.1 نى ئىگىلىدى، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 97 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 71، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 26) بولدى.

2. قىسمەن كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1) قەشقەر شەھەرلىك 12 - ئوتتۇرا مەكتەپ

بۇ مەكتەپ قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي «ئازادلىق» يولى 185 - قورۇغا جايلاشقان، 1979 - يىلى قۇرۇلغان، ئەسلىدە ئادەتتىكى مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ ئىدى. 1984 - يىلى كۇزدىن باشلاپ كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلدى، 1986 - يىلى كەسپىي تولۇق ئوتتۇرىنى ئاساس قىلغان تەرەققىيات نىشانى بېكىتىلدى، 1987 - يىلى ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا سىنىپىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش توختىتىلدى ھەمدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسى تەرىپىدىن ۋىلايەت بويىچە كەسپىي تولۇق ئوتتۇرىنى سىناق قىلىش مەكتىپى قىلىپ بېكىتىلدى ھەمدە ئاپتونوم رايونغا مەلۇم قىلىنىپ ئەنگە ئالدۇردى. 1988 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون بويىچە كەسپىي تېخنىكا ماۋارىپى ساھەسىدىكى 12 ئىلغار ئورۇننىڭ بىرى بولۇپ باھالاندى.

1984 - يىلدىن كېيىن بۇ مەكتەپ باغۋەنچىلىك، ئامانلىق قوغداش، مالىيە - بوغالتىرلىق، تىككۈچىلىك، ھۈنەر - گۈزەل سانئەت، سايامەت يېتەكچىلىكى، توقۇمىچىلىق، مېۋە - چېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش، ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش، كومپيۇتېر ئىشلىتىش، شوپۇرلۇق كەسىپلىرىنى تەسىس قىلدى. مەكتەپتە كەسپىي تېخنىكا ئوقۇتقۇچىسىدىن 11ى بار، سىرتتىن 16 قوشۇمچە كەسپىي تېخنىكا ئوقۇتقۇچىسى تەكلىپ قىلدى. مەكتەپتە ئۆلچەملىك فىزىكا، خىمىيە ۋە بىئولوگىيە، فونېتىكا تەجرىبخانىسى (42 ئورۇنلۇق)، كومپيۇتېر ئۆيى، سۈنئىي ھەمراھ يەر ئۈستى سىستېمىسى، سىنئېلىش سىستېمىسى، تىككۈچىلىك ئۆيى (60 نەچچە كىيىم تىكىش ماشىنىسى بار)، ھۈنەر - گۈزەل سەنئەت قاتارلىق كەسپىي تەجرىبخانىلار بار.

كەسپىنى ئوبدان تاللاش كەسپىي ماۋارىپنى ياخشى يولغا قويۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. مەكتەپتە تەسىس قىلىنغان 10 نەچچە كەسىپ ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئاساسىدا «ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىزدەش، ھەممىدە ئەملىيەتنى ئاساس قىلىش» پرىنسىپى بويىچە بېكىتىلگەن. 1986 - يىلى مەكتەپ قەشقەر توقۇمىچىلىق فابرىكىسى بىلەن توختام ئىمزالاپ، توقۇمىچىلىق كەسپى سىنىپىدىن بىرنى بىرلىشىپ ئېچىپ، زاۋۇت بىلەن مەكتەپ بىرلىشىپ مەكتەپ باشقۇرۇش سىستېمىنى باشلىدى. بۇ سىنىپنىڭ تېخنىكا نەزەرىيىسى ئاساسىي دەرس، كەسپىي تېخنىكا دەرسى ئوقۇتقۇچىلىرىنى زاۋۇت ماۋارىپ پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئەۋەتتى، مەدەنىيەت دەرسىنى ئوقۇتۇش ۋە ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇشقا مەكتەپ مەسئۇل بولدى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ھەممىسىنى قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق ئوقەتچىلىك شىركىتى قوبۇل قىلىپ ئىشقا قويدى. 1988-يىلى مەكتەپ قەشقەر توقۇمىچىلىق فابرىكىسى بىلەن بىرلىشىپ كەسپىي سىنىپ ئاچقاندىن سىرت يەنە قەشقەر «كوئېنلۇن» يېمەكلىك زاۋۇتى بىلەن بىرلىشىپ بىر مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىي سىنىپى ئاچتى. مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىي سىنىپىدا ئوقۇتۇش ئىشلەپچىقىرىش پەسلىگە ئاساسەن ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئادەتتىكى مەكتەپ باشقۇرۇش شەكلى ۋە ئوقۇتۇش تەرتىپى بۇزۇپ تاشلاندى. مېۋە پىششىقلاش ئالدىراش مەزگىلدە ئوقۇغۇچىلار ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسىگە بېرىپ، نەزەرىيىگە بىرلەشتۇرۇپ ئەملىي خىزمەت ئورنىدا مەشغۇلات پراكتىكىسى قىلدى. ئەملىيەت پراكتىكىسى دەرسى بىر يىلدا 4 ئاي ئورۇنلاشتۇرۇلدى، باشقا چاغلاردا مەدەنىيەت ۋە كەسپىي نەزەرىيە ئاساسىي دەرسى ئۆگىنىلدى. نۆرغۇنلىغان ئوقۇغۇچىلارغا پراكتىكا مەزگىلىدىلا زاۋۇت تەرەپنىڭ كۆزى چۈشۈپ، ئاز ساندىكىسىنى نۆقتىلىق تەربىيىلەش ئوبيېكتى قىلىپ تاللاپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن بىۋاستە سىرتقا ئەۋەتىپ بىلىم ئاشۇرۇشقا تەييارلىق قىلدى. 1989 - يىلىنىڭ

ئاھىرىغا كەلگەندە مەكتەپ زاۋۇت، كارخانىلار بىلەن ھەرلىشىپ 3 سىنىپ ئاچتى، بۇنىڭدىن ھەر سىنىپ ئوقۇش پۈتتۈردى. زاۋۇت بىلەن مەكتەپنىڭ ھەرلىشىپ مەكتەپ باشقۇرۇشى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش قېيىنچىلىقىنى، مەكتەپنىڭ مەبلەغ پېتىشمەسلىك، كەسپىي تېخنىكا ئوقۇتقۇچىلىرى كەمچىل بولۇش، پراكتىكا ئورنى ۋە ئوسكۇنىلەر يوق بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مەكتەپ زاۋۇت تەرەپنى جىددىي ئېھتىياجلىق، ئىسقاتىدىغان ئىختىساسلىقلار بىلەن تەمىنلەپ، كارخانا تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

2) مەكىت ناھىيىلىك كەسپىي ئوتتۇرا تېخنىكوم بۇ مەكتەپ 1958 - يىلى 10-ئاينىڭ 1 - كۈنى «مەكىت ناھىيە بازار جەمئى يېزىسى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى» نامى بىلەن قۇرۇلغان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشقۇرۇشىدا يېرىم دېھقانچىلىق - يېرىم ئوقۇش شەكلىدە 3 يىللىق تۈزۈمىدە ئويغۇر تىلىدا ئوقۇش باشلىغانىدى، شۇ چاغدا بىر سىنىپ بولۇپ 40 ئوقۇغۇچى، 2 ئوقۇتقۇچى بار ئىدى، مەكتەپنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 30 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 150 كۋادرات مېتىر ئىدى. 1985 - يىل 9 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن «مەكىت ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى»گە ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا پۈتۈن كۈنلۈك ئوقۇتۇش يولغا قويۇلدى.

1987 - يىل 10 - ئايدا مەزكۇر ناھىيىنىڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئېھتىياجلىق كەسپىي تېخنىكا خادىملىرىنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن، مەركەزنىڭ «مائارىپ تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى قارار»ىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق «مەكىت ناھىيىلىك كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ»كە ئۆزگەرتىلىپ، 3 يىللىق پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ (سىنىپ) ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 31 — 4 بىرلىكى: ئورۇن، نەپەر

يىللار	مەكتەپ				سىنىپ			ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى				قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى				مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى					
	مۇستەقىل قۇرۇلغان مەكتەپ							تولۇقسىز		تولۇق		تولۇقسىز		تولۇق		تولۇقسىز				تولۇق	
	جەمئىي	تولۇقسىز	تولۇق	مۇكەممەل تولۇقسىز	جەمئىي	تولۇقسىز	تولۇق	جەمئىي	مىللىي	جەمئىي	مىللىي	جەمئىي	مىللىي	جەمئىي	مىللىي	جەمئىي	مىللىي	جەمئىي	مىللىي	2 - يىللىق	3 - يىللىق
1965	3															84		33			
1981	1				4			89				85				108					
1982	2				2			40				74				74					
1983	7				1			74					25			25		25			
1985	1		1		38	3	35									2109	123	123	1896	2593	
1986	1		1		58	5	53									2608	240	240	2368	1758	
1987	1		1		64	5	59			183	417	90	90	1038	1343	2794	193	193	2601	2077	400	2201
1988	1		1		70	7	63	60	60	491	576	95	95	833	1130	2855	260	260	2595	1979	281	2314
1989	1		1		80	4	76	76	686	2704	467	1038	2704	5636	857	3080	2556	3080	2030	475	2081	
1990	5		4	1	121	65	56	113	113	502	786	697	697	580	669	4449	2497	2497	1952	1633	147	1805

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى «مىللىي» تاز سانلىق مىللەتلەرنىلا كۆرسىتىدۇ، خەنزۇلار بۇنىڭ سىرتىدا.

§ 2 . تېخنىك ئىشچىلار ماۋارىپى

1. تەرەققىيات ئەھۋالى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تېخنىك ئىشچىلار ماۋارىپى 1974 - يىلى باشلاندى. قەشقەر ۋىلايىتى چەت، يىراقتا جايلاشقان بولۇپ، ترانسپورت لىنىيىسى ئۇزۇن، توشۇش ۋەزىپىسى ئېغىر، تارماقلار، ئورۇنلاردا شوپۇرلار، بولۇپمۇ مۇنتىزم تەربىيە كۆرگەن، نەزەرىيە، تېخنىكا جەھەتتە لاياقەتلىك بولغان ئىختىساسلىق شوپۇرلار كەمچىل، مۇشۇنداق بىر ئەھۋالنىڭ ئاساسەن، شوپۇر تېخنىك ئىشچىلارنى تەربىيىلەيدىغان كۇرس ئېچىلىپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن 30 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، بىر سىنىپتا 2 يىل تەربىيىلەندى.

1974 — 1978 - يىلغىچە بۇنداق كۇرس 4 قارار ئېچىلىپ، 410 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى بۇنىڭدىن 193ى ئوقۇش پۈتتۈردى. 1978 - يىلى يەنە 217 ئوقۇغۇچى داۋاملىق ئوقىدى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 134، ئاز سانلىق مىللەت 83؛ شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى قۇرۇپ، ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى ساھە، تارماقلىرى جىددىي ئېھتىياجلىق بولغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىك ئىشچىلارنى تەربىيىلەشنى قارار قىلدى. 1989 - يىلى مەكتەپ مۇئەييەن كۆلەمگە ئىگە بولدى. قۇرۇلۇش كۆلىمى 24 مىڭ 374 كۋادرات مېتىرغا يەتتى، مەكتەپتە قىممىتى 40 مىڭ يۈەنلىك ئېلېكترونلۇق ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى، 12 مىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە كىتاب بار، باشقا ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرىمۇ ئوقۇتۇش ئېھتىياجىنى ئاساسەن قامدىيالايدۇ. مەكتەپتە 143 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 78) بار، مەكتەپتە بىناكارلىق، توقۇمىچىلىق، ئاسراش، پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش، ئېلېكتر قۇۋۋىتى، يول - كۆۋرۈك، پارقازان، ئېچىتىش قاتارلىق 8 كەسىپ تەسىس قىلىندى، 19 سىنىپ بولۇپ، 879 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 12 سىنىپ، 578) . 1989 - يىلى مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1978 - يىلدىكىنىڭ 4 ھەسىسىگە توغرا كەلدى.

2. تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

قەشقەر ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەخسۇس كەسىپي تېخنىك ئىشچىلارنى يېتىشتۈرىدىغان مەكتەپ بولۇپ، 1978 - يىلى قۇرۇلغان.

مەكتەپ قەشقەر شەھىرى سەمەن يولى 418 - قورۇغا جايلاشقان، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 88 مو، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتۇش ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن يەر 52 مو، تۇرالغۇ ئۇچۇن ئىشلىتىلگەن يەر 36 مو. مەكتەپ مۇئەسسەسلىرى ئاساسلىقى: خىزمەت بىناسى بىر كورپۇس، 1640 كۋادرات مېتىر؛ تەجرىبىخانا بىر كورپۇس، 1630 كۋادرات مېتىر؛ ئوقۇتۇش بىناسى بىر كورپۇس، 2200 كۋادرات مېتىر؛ تەربىيىلەش مەركىزى بىناسى بىر كورپۇس، 2352 كۋادرات مېتىر؛ ئوقۇغۇچىلار ياتاق بىناسى 2 كورپۇس، 3600 كۋادرات مېتىر؛ زال بىر، 450 كۋادرات مېتىر؛ تۇرالغۇ بىنا 6 كورپۇس، 8400 كۋادرات مېتىر. ئوقۇتۇش جەھەتتە، ھازىر 20 نەچچە سىنىپ بويىچە ئازكەم 1000 ئوقۇغۇچىنىڭ بىرلا ۋاقىتتا دەرس ئوقۇشىغا كاپالەتلىك قىلالايدۇ؛ تەربىيىلەش جەھەتتە 500 دىن ئارتۇق خىزمەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچى، ئىش ئورنىدىن قالغان ئىشچى - خىزمەتچىنى قايتا ئىشقا ئورۇنلىشىش بويىچە تەربىيىلىيەلەيدۇ، بىر قېتىمدا 1500 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىنىڭ ياتىقىغا كاپالەتلىك قىلالايدۇ.

مەكتەپتە 30 خىلدىن كۆپرەك مەخسۇس كەسىپ، 100 خىل مەخسۇس كەسىپ ئاساسىي بىلىمى ۋە

مەخسۇس دەرس تەسىس قىلىنغان بولۇپ، دۆلەت ئەمگەك مىنىستىرلىكىنىڭ تەلىپىگە يەتتى. ئاساسلىق كەسىپلەر: ئاشپەزلىك، ماشىنىدا پىششىقلاش، مانتيورلۇق، ئېلېكتر قۇۋۇتى، ئاپتوموبىل رېمونتچىلىقى، شوپۇرلۇق، توقۇمىچىلىق، توقۇمىچىلىق ئامانلىقىنى قوغداش، ئۇن - ياغ تارتىش، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى رېمونتچىلىقى، ھۈناكارلىق، پارقازان، پارۋاي، سەھىيە - سېستىرالىق، تىككۈچىلىك، پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش، مال دوختۇرلۇق، سۇ تۇرۇبىچىلىقى، ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى، ئورمان باشقۇرۇش، سايامەت مۇلازىمەتچىلىكى، كومپيۇتېر قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

مەكتەپ مائارىپ ئىسلاھاتى جەھەتتە، پارتىيىنىڭ مائارىپنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا خىزمەت قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت مەقسىتىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، كۆپلىگەن ئوقۇتۇش، تەجرىبە ئۇسكۇنىلىرىنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلدى. مانتيورلارنىڭ ئېلېكترونلۇق تەجرىبىخانىسى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا 13 تەجرىبە سۇپىسى؛ توك يەتكۈزۈش تەجرىبىخانىسىغا 13 تەجرىبە سۇپىسى؛ ئېلېكترون - ماشىنىسازلىق سىستېمىسىنى كونترول قىلىش تەجرىبىخانىسىغا 7 تەجرىبە سۇپىسى؛ يۇقىرى بېسىملىق ئېلېكتر سايمانلىرى سەپلىمە ماتېرىيالىدىن بىر يۈرۈش؛ ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى رېمونتى تەجرىبىخانىسىغا 3 پارچە ئۇلگىلىك ئوقۇتۇش تاختىسى، 6 تەجرىبە سۇپىسى؛ تىل تەجرىبىخانىسىغا 48 يۈرۈش فونېتىكا ئۇسكۇنىسى؛ كومپيۇتېر تەجرىبىخانىسىغا 27 كومپيۇتېر سەپلەندى. شوپۇرلۇق كەسپىنى ئوبدان باشقۇرۇش ئۈچۈن بىر مۇكەممەل ئاپتوموبىل مودېلى، 6 تەقلىدىي ھەيدەش سايمىنى، ئاپتوموبىلنى تەرتىپ بويىچە كونترول قىلىشنى ئۇلگە كۆرسىتىپ ئوگىتىش تاختىسىدىن بىر يۈرۈش، 8 مەشق ئاپتوموبىلى، بىر يۈرۈش زاپچاس سېتىۋېلىندى. مەكتەپتە يەنە تىككۈچىلىك، ئاشپەزلىك، سېلىسارلىق قاتارلىق مەخسۇس كەسپىتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاساسىي ماھارەتنى مەشىق قىلىش مەيدانى بار. كۈتۈپخانىدا ساقلانغان كىتاب 20 مىڭدىن ئاشىدۇ، بىر ئاز سانلىق مىللەت تىل-يېزىقىدىكى ۋە بىر خەنزۇ تىل - يېزىقىدىكى كۈتۈپخانا بار. يىلىغا 20 خىلدىن ئارتۇق گېزىت - ژۇرنالغا مۇشتەرى بولۇنىدۇ.

قەشقەر ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى بىۋاستە جەمئىيەتكە، بازارغا يۈزلىنىپ تەربىيىلەش، ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى ئۇزۇتارا بىرلەشتۈرۈش، مەكتەپ باشقۇرۇشتىكى تۈپ مەقسەت. ئوقۇغۇچىلار بەلگىلەنگەن ئوقۇش مەزگىلى ئىچىدە يېرىم ۋاقىتلىق مەكتەپتە دەرس ئاڭلاش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ، بۇ ۋاقىتتا مەدەنىيەت نەزەرىيە دەرسى ۋە كەسپىي ئاساس دەرسى، مەخسۇس كەسىپ دەرسىنى ئۆگىنىدۇ، قالغان يېرىم ۋاقىتتا مەخسۇس كەسىپ خىزمەت ئورنىدا ئەمەلىي پراكتىكا قىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندە «قوش گۇۋاھنامە» ئىمتىھانىغا قاتنىشىدۇ، ئەمگەك نازارىتى «قوش گۇۋاھنامە» يەنى «ئوقۇش پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسى» ۋە «مەخسۇس كەسپىي تېخنىكا دەرىجىسى گۇۋاھنامىسى» بېرىدۇ.

§ 3 . كەسپىي مائارىپ

1. تەرەققىيات ئەھۋالى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مائارىپى 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باشلانغان. 1955-يىل 4 - ئايدا سابىق شىنجاڭ شۆبە بيوروسى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق نازارىتىنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭنى ئاساس قىلىپ، قەشقەردە يېزا ئىگىلىك مەكتىپى قۇرۇش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن، سابىق ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك بىلىملىرى بويىچە تەربىيىلەش بۆلۈمى ئاساسىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك مەكتىپى قۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مائارىپىنىڭ يېڭى دەۋرى

ئېچىلدى. 2 - بەش يىللىق پىلانىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، ئالىي ماۋارىپ مىنىستىرلىكى مەملىكەتلىك ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي ماۋارىپ خىزمىتى يىغىنى ئاچتى. يىغىندا يېقىنقى 3 يىل ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋارىپنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇش، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشتىن سىرتقى ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي ماۋارىپنى ئاكتىپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەمدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەرنىڭ رەھبەرلىك مۇناسىۋىتىدە «كىمگە كادىر لازىم بولسا شۇ مەكتەپ باشقۇرۇش» پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىش لازىملىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1956 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدە قەشقەر سۇچىلىق مەكتىپى، قەشقەر تىببىي مەكتەپ، قەشقەر مالىيە - سودا مەكتىپى، قەشقەر كان ئىشلىرى مەكتىپى قۇرۇلدى. 1959 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ 4كە يەتتى (1957 - يىلى قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى بىلەن قەشقەر سۇچىلىق مەكتىپى بىرلەشتۇرۇلۇپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى قىلىندى).

1960 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى «ئۇچىلىققا قارشى تۇرۇش، غەيرەتنى ئۇرغۇتۇش» شوئارىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ماۋارىپ ئىشلىرىدا «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» بىلەن شۇغۇللانغاچقا، ماۋارىپ بىلەن كەلگۈسى شۇغۇللىنىش دولقۇنى قوزغىلىپ، يەكەن يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى، قەشقەر توقۇمىچىلىق مەكتىپى قاتارلىق ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەر قۇرۇلۇپ، مەكتەپ 10غا، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 3594كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 602گە يەتتى. تەرەققىيات بەك تېز، كۆلەم بەك چوڭ بولۇپ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتىدىن، شۇنداقلا ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ ئۆز تەرەققىيات شارائىتىدىن ئېشىپ كەتكەچكە، ماۋارىپ سۇپىتىنىڭ ئۆسۈشىگە تەسىر يەتتى. 1962 - يىلى مەركەزنىڭ «تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاكۇلتېتىغا ئاساسەن، تەرتىپكە سېلىش، قىسقارتىش، قوشۇۋېتىش ئېلىپ بېرىلىپ، يەكەن يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، قەشقەر توقۇمىچىلىق مەكتىپى، قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى قاتارلىق 1959 - يىلدىن كېيىن قۇرۇلغان شارائىتى بىر قەدەر ناچار 6 ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1964 - يىلى قەشقەر كان ئىشلىرى مەكتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1965 - يىل 10 - ئايدا قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى قۇرۇلدى. 1966 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 4 ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1373 كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 265 كە يەتتى. 1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1966-يىلغىچە بولغان 11 يىلدا مەكتەپلەر 3012 ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈردى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي ماۋارىپ زور ۋەيرانچىلىققا ئۇچراپ، كۆپ ساندىكى مەكتەپلەر توختاپ قالدى. 1967 — 1970 - يىلغىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشنى توختاتتى. 1971 - يىلدىن باشلاپ ئىشچى-دېھقان - ئەسكەر ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى.

1976 - يىلى قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى بىلەن قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى ئاساسىدا قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتوتى قۇرۇلدى. 1978 - يىلى مەزكۇر ئىنىستىتوت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ يەنىلا ئىلگىرىكى 2 ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1979 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەنئەت سىنىپى ئاچتى. شۇ يىلى ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ (سەنئەت ئۆمىكى ئاچقان سەنئەت سىنىپىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 5كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1859غا، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 458گە يەتتى. 1983 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپىنىڭ سۇچىلىق كەسپى يېزا ئىگىلىك مەكتەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ، قىزىل دۆڭە يولىدا جەنۇبىي شىنجاڭ سۇ باشقۇرغۇچىلارنى تەربىيىلەش مەركىزىنى قۇردى. 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ

تەستىقى ئارقىلىق قەشقەر سۇ ئىشلىرى - سۇ ئېلېكتر مەكتىپى قۇرۇلدى. 1987 - يىلى قەشقەر تەنتەربىيە مەكتىپى قۇرۇلدى.

1980 - يىل 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى گوۋۇيۈەن تەستىقلاپ تارقاتقان ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ «مەملىكەتلىك ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي ماۋارىپ خىزمىتى يىغىنىنىڭ خاتىرىسى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلدى، ئوقۇش تۈزۈمى ئومۇمەن 4 يىل، ئايرىملىرىنىڭ 5 يىل بولدى، بەزى كەسىپلەردە يەنىلا 3 يىللىق تۈزۈمنى ساقلاپ قالدى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلسا ئوقۇش تۈزۈمى 2 يىل، بەزى كەسىپلەرنىڭ 2 يېرىم يىل ياكى 3 يىل بولدى. ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەردە ئىختىساسلىقلارنى مەخسۇس كەسىپ بويىچە تەربىيىلەش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. دەرسلەر سىياسەت، ئومۇمىي مەدەنىيەت، تېخنىكا ئاساسى، مەخسۇس كەسىپتىن ئىبارەت 4 تۈرگە بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئالدىنقى 3 تۈردىكى دەرس ئومۇمىي دەرس ۋاقتىنىڭ تەخمىنەن %75نى، كەسپىي دەرس تەخمىنەن %25نى ئىگىلىدى. سائاەت، يېزا ئىگىلىك، تېببىي پەنلەردە تەخمىنەن 20 خىل دەرس تەسىس قىلىندى. نەزەرىيە دەرسى بىلەن پراكتىكا دەرسىنىڭ ۋاقىت ئورۇنلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى سائاەت، يېزا ئىگىلىك، تېببىي پەنلەردە 3:7، مالىيە - ئىقتىساد پەنلىرىدە 2:8 بولدى. تەتىل مەزگىلى ھەر يىلى 2 ئاي قىلىندى. ئوقۇتۇش ئومۇمىي ۋاقتى 4 يىللىق تۈزۈمدىكىلەرنىڭ ئادەتتە 3500 سائەت، 3 يىللىق تۈزۈمدىكىلەرنىڭ 2600 سائەت، 2 يىللىق تۈزۈمدىكىلەر (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى قوبۇل قىلىنغان) نىڭ 2000 سائەت بولدى، تەبىئىي پەن مەكتەپلىرىدە پراكتىكا زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك پەنلىرى مەكتىپىدە دېھقانچىلىق مەيدانى، تېببىي پەن مەكتەپلىرىدە دوختۇرخانا تەسىس قىلىندى. ئوقۇغۇچىلار بىر قىسىم پراكتىكا ۋاقتىدا مەكتەپ ئىچىدىكى پراكتىكا زاۋۇتى ياكى دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئەمگەك قىلدى، قىسمەن ۋاقىتتا مەكتەپ سىرتىدىكى زاۋۇت، يېزا، دوختۇرخانىسى قاتارلىق ئورۇنلارغا بېرىپ پراكتىكا ياكى ئەمگەك قىلدى. مەكتەپتىكى %75 ئوقۇغۇچى ئوقۇش يارىدەم پۇلىدىن بەھرىمەن بولدى. بۇلار ئىچىدىكى سەنئەت، تەنتەربىيە، سېستىرالىق، ئاكۇشىرلىق مەخسۇس كەسپىدىكىلەر پۈتۈنلەي ئوقۇش يارىدەم پۇلىدىن بەھرىمەن بولدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى مەسئۇل تارماقلار مەسئۇل بولۇپ خىزمەتكە تەقسىم قىلدى. 1989 - يىلى ۋىلايەتتە قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە - سودا مەكتىپى، قەشقەر ۋىلايەتلىك تېببىي مەكتەپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى، قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى - سۇ ئېلېكتر مەكتىپى، قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە مەكتىپى، قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى سەنئەت سىنىپى قاتارلىق 7 ئادەتتىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپ بولۇپ، بۇ مەكتەپلەردە سائاەت پەنلىرى، يېزا ئىگىلىك پەنلىرى، تېببىي پەنلەر، مالىيە - ئىقتىساد، تەنتەربىيە، سەنئەتتىن ئىبارەت 6 پەن تۈرى تەسىس قىلىندى. مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 2558گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 1913؛ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 854كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 482. 1955 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەر ئادەتتىكى ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ دەرىجىلىك مەخسۇس كەسپىيئىختىساسلىق خادىمدىن 12 مىڭ 672نى تەربىيىلىدى.

2. مەخسۇس كەسپىي مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1) قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى بۇ مەكتەپ 1955 - يىل 12 - ئايدا قۇرۇلغان

بولۇپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى دۆلەتباغ يېزا 115 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان، شەھەر مەركىزىگە 7 كىلومېتر كېلىدۇ.

قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى

1955 - يىل 4 - ئايدا سابىق شىنجاڭ شۆبە بيوروسى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق نازارىتىنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭنى ئاساس قىلىپ، قەشقەردە يېزا ئىگىلىك مەكتىپى قۇرۇش» توغرىسىدىكى يولىورۇقىغا ئاساسەن، سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئەسلىدىكى «جەنۇبىي شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك كۇرسى» ئاساسىدا قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى قۇرۇلدى. 1956 - يىلى سابىق «شىنجاڭ دېھقانچىلىق تەجرىبە پونكىتى» ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بارلىق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 400 مو يەر بىلەن بىللە قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى (قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى «جەنۇبىي شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك كۇرسى»، «شىنجاڭ دېھقانچىلىق تەجرىبە پونكىتى» بىر ئىدى). 1957 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ سۇچىلىق مەكتىپى (1956 - يىلى قۇرۇلغان) يېزا ئىگىلىك مەكتىپىگە قوشۇۋېتىلدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مەكتەپ 4 يىل ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشنى توختاتتى. 1976 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى، بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ قىسمەن خادىملىرى بىرلەشتۇرۇلۇپ قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى قۇرۇلدى، مەكتەپ ئورنى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى خانئۆي دېھقانچىلىق مەيدانىغا يۆتكەلدى. 1978 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپىنىڭ تۇزۇلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئەسلىدىكى ئورنىغا قايتۇرۇپ كېلىندى. 1983 - يىل 9 - ئايدا مەكتەپنىڭ سۇچىلىق كەسپى ئايرىپ چىقىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ سۇ باشقۇرۇش بويىچە تەربىيىلەش مەركىزى (1985 - يىل 6- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن شىنجاڭ قەشقەر سۇ ئىشلىرى - سۇ ئېلېكتر مەكتىپى قۇرۇلدى) قۇرۇلۇپ، سۇچىلىق نازارىتى ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى.

مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 34 گېكتار، بۇنىڭ ئىچىدە مەكتەپ ئورنى 150 مو، تەجرىبە دېھقانچىلىق مەيدانى 300 مو، چارۋىچىلىق مەيدانى 40 مو، باغ 60 مو، ئوقۇغۇچىلار ياتاق بىناسى 3 كورپۇس؛ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، فىزىكا، خىمىيە، ئېلېكترونلۇق ئوقۇتۇش قاتارلىق تەجرىبىخانىلار ئوقۇتۇش بىناسى ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسى بىر كورپۇس، كادىرلارنى تەربىيىلەش بىناسى بىر كورپۇس، ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسى 4، قىرائەتخانا بىر، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىسى بىر بولۇپ، ئومۇمىي قۇرۇلۇش كۆلىمى 27 مىڭ 509 كۋادرات مېتىر. مەكتەپتە دېھقانچىلىق ئىلمى، يېزا ئىقتىسادى، چارۋىچىلىق، ئۆسۈملۈك ئاسراش، باغۋەنچىلىك، تۇپراق ئوغۇتلاش، كېۋەز ئۆستۈرۈش، كارانتىن قىلىش، كۆكتات ئۆستۈرۈش قاتارلىق 12 مەخسۇس كەسىپ تەسىس قىلىنغان، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1020؛ ئوقۇتقۇچى 127، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئۇنۋانى بارلار 11، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 41، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 50.

1955 - يىل 4 - ئايدىن 1956 - يىل 4 - ئايغىچە مەكتەپنىڭ يېزا ئىگىلىك تېخنىكا كادىرلىرىنى

پېتىشتۇرۇش بۆلۈمى ئاساسلىقى تۆۋەن دەرىجىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكىلىرىنى پېتىشتۇردى. 1956 - يىل 4- ئايدا 3 يىللىق تۇزۇمدىكى ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنىپ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكا سەۋىيىسىگە ئىگە دېھقانچىلىق تېخنىكا خادىملىرى تەربىيىلەندى. بۇ مەزگىلدە پەقەت دېھقانچىلىق ئىلمىدىن ئىبارەت بىرلا كەسىپ تەسىس قىلىندى. 1957 - يىل 7 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ سۇچىلىق مەكتىپى بىلەن بىرلىشىپ، ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتى، مال دوختۇرلۇق، ئۇجمە - پىلىچىلىكتىن ئىبارەت 3 كەسىپ كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1959 - يىلى ئۇجمە - پىلىچىلىك كەسپىي توختىتىلدى. 1961 - يىلى ئۆسۈملۈك ئاسراش، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىدىن ئىبارەت 2 كەسىپ كۆپەيتىلدى، 1963 - يىلى يېزا ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش، يېزا ئىگىلىك بوغالتىرلىقى كەسپى تەسىس قىلىنىپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1973 - يىلى باغۋەنچىلىك كەسپى يېڭىدىن ئېچىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ كېيىنكى مەزگىلدە مەكتەپلەر بىرلەشتۇرۇلۇپ قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتوتى قۇرۇلدى. 1978 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتوتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. مەكتەپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندە دېھقانچىلىق ئىلمى، چارۋىچىلىق، ئۆسۈملۈك ئاسراش، ئېتىز- ئېرىق سۇ ئىنشائاتىدىن ئىبارەت 4 كەسىپ تەسىس قىلىندى. 1983 - يىلى ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى كەسپى ئايرىپ چىقىلىپ، «جەنۇبىي شىنجاڭ سۇ باشقۇرۇش بويىچە تەربىيىلەش مەركىزى» قۇرۇلدى. 1984- يىلى يېزا ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش كەسپى، 1988 - يىلى باغۋەنچىلىك كەسپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1990- يىلى مەكتەپتە دېھقانچىلىق ئىلمى، يېزا ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش، ئۆسۈملۈك ئاسراش، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىكتىن ئىبارەت 5 كەسىپ تەسىس قىلىندى.

قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن خەنزۇلار بىرلەشكەن مەكتەپ بولۇپ، دەرس ئۆتۈشتە ئۇيغۇر تىل - يېزىقى ئاساس قىلىنىدۇ. ئۇيغۇرچە ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى ئاز بولغاچقا، مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە مەكتەپ ئۆزى كونسېپېكت ۋە ئوقۇتۇش پروگراممىسى تۈزدى. 1960 - يىلى دېھقانچىلىق نازارىتى ئوتتۇرا دەرىجىلىك يېزا ئىگىلىك مەكتەپلىرى دەرسلىكىنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلغاندىن كېيىن، مۇنتىزم ئوقۇتۇش كىتابى بارلىققا كەلدى. 1979 - يىلدىن كېيىن مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلارنى مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن خەنزۇچە ئوقۇتۇش ماتېرىيالىنى تەرجىمە قىلىپ باستۇرۇشقا تەشكىللىدى ھەمدە كونسېپېكت تۈزۈش، دەرس ئۆتۈش داۋامىدا ئىمكانىيەتنىڭ بارچە ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى يەرلىك تۇسكە ئىگە قىلىپ، ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى كەمچىل بولۇش مەسىلىسىنى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلدى.

2) قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى بۇ مەكتەپ 1960- يىلى ئاپتونوم رايوننىڭ پۈل ئاجرىتىپ يەر سېتىۋېلىشى بىلەن قۇرۇلۇشقا باشلىغان بولۇپ، 1965 - يىل 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا دېھقانچىلىق نازارىتى كەسپىي جەھەتتىن مەسئۇل بولدى، قەشقەر تراكتور باش پونكىتى مەمۇرى جەھەتتىن رەھبەرلىك قىلدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 5 ۋىلايەت، ئوبلاستتىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى.

مەكتەپ قۇرۇلغان يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى رېمونت كەسپىگە 20 ئوقۇغۇچى، يېزا ئىگىلىك سايمانلىرىنى ئىشلىتىش كەسپىگە 120 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، 200 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئېچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 160 بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 5 ۋىلايەت، ئوبلاستىن كەلگەن؛ خەنزۇ ئوقۇغۇچى 40 بولۇپ، ئۇلار نەنجىڭ 23 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن ياشلار. ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 25، بۇنىڭ ئېچىدە ئاز سانلىق مىللەت 15، خەنزۇ 10. مەكتەپ ئورنى ۋاقتىنچە قەشقەر شەھەر ئىچى جەنۇبىي شىنجاڭ كان ئىشلىرى ئىدارىسى ھويلىسى ئېچىدە (يەنى ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى ئورنىدا) ئىدى، پراكتىكا قىلىشقا قولايلىق بولۇش ئۈچۈن مەكتەپنىڭ ھازىرقى ئورنىدا بىر پراكتىكا بازىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 52 مىڭ 280 كۋادرات مېتىر ئىدى.

1966 - يىلى ئەتىيازدا يېرىم ئىشلەپ يېرىم ئوقۇيدىغان مەكتەپ باشقۇرۇش فاكۇلتېتىغا ئاساسەن، مەكتەپ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاراشور جاڭگىلىغا كۆچۈرۈلۈپ 1000 مو ئەتراپىدا يەر ئىگىلىدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مەكتەپ قۇرۇلۇشى توختاپ قالدى، پراكتىكا بازىسى (ھازىرقى مەكتەپ ئورنى) دىن 24 مىڭ 420 كۋادرات مېتىر يەرمۇ قولدىن كەتتى. 1972 - يىلى پراكتىكا بازىسىدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئەسلىگە كېلىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش دائىرىسى قەشقەر ۋىلايىتى بىلەنلا چەكلەندى (1985 - يىلدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 5 ۋىلايەت، ئوبلاستتا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئەسلىگە كەلدى)، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش، تراكتور رېمونتچىلىقى، ماشىنىدا پىششىقلاشتۇرۇش ئىشلىرىدا 3 كەسىپكە 100 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 70، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 30؛ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 24، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 22، خەنزۇ 12. شۇنىڭدىن كېيىن مەكتەپ قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش باشقارمىسىغا قارايدىغان بولدى. 1976 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى چاۋياڭ يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگەندى. قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى، قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، بىكتۇەن 3 - شىسىنىڭ قىسمەن ئىشچى - خىزمەتچىلىرى بىرلەشتۇرۇلۇپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى قۇرۇلدى. يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى فاكۇلتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش كەسپىگە 74 مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىسى قوبۇل قىلىندى. 1978 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قەشقەر سەككىزتاش رايونى 10 - قورۇ مەكتەپ ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

1978 - يىلى مەكتەپتە ئوقۇش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1980 - يىلى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش شوتارى ئاستىدا، مەكتەپ تېز تەرەققىي قىلىپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 94كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 46، خەنزۇ 48؛ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 440، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 280، خەنزۇ 160؛ مەكتەپتە يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش كەسپى تەسىس قىلىندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يېرى 51 موغا، مەكتەپ ئۆيلىرىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 9142 كۋادرات مېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتۇش بىناسى بىر كورپۇس، 3000 كۋادرات مېتىر، ئوقۇغۇچىلار ياتاق بىناسى 2 كورپۇس، 2500 كۋادرات مېتىر، تەجرىبە بىناسى 2650 كۋادرات مېتىر، تۇرالغۇ ئۆيى بىناسى 3 كورپۇس، 6625 كۋادرات مېتىر، پارقازان ئۆيى 392 كۋادرات مېتىر، پراكتىكا زاۋۇتى 600 كۋادرات مېتىر. مەكتەپتە بىر ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقىدىكى كۇتۇپخانا ۋە بىر خەنزۇ تىل - يېزىقىدىكى كۇتۇپخانىلاردا ساقلانغان كىتاب 32 مىڭ 331 پارچە، ھەر يىلى يېزىلغان گېزىت-ژۇرنال 200 خىلدىن ئاشىدۇ. مەكتەپتە مانتېيورلۇق، ئېلېكتر قۇۋۇتى ئېنېرگىيە قىلىنىدىغان ئۇنىۋېرسال تەجرىبىخانا، چېرتىيوژ مودېلى ئۆيى، تراكتور - ماشىنا تەجرىبىخانىسى، كومپيۇتېرخانا، ئېلېكترونلۇق ئوقۇتۇش ئۆيى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان. 1985 - يىلى پراكتىكا زاۋۇتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن ئۆيى كۆلىمى تەخمىنەن 5 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 600 كۋادرات مېتىر، 3 خىزمەتچى خادىم بار، زاۋۇت يەر كۆلىمى تەخمىنەن مېخانىكا، ئات كۇچى، ئېلېكترلىك ئەسۋاب، ماتېرىيال، ماي پومپىسى، سېلىسارلىقتىن ئىچكى جەھەتتە مېخانىكا، ئات كۇچى، ئېلېكترلىك ئەسۋاب، ماتېرىيال، ماي پومپىسى، سېلىسارلىقتىن باشقا تىكتاك ئىبارەت 6 سېخقا بۆلۈنگەن. مەكتەپتە 3 ۋاسكىتبول مەيدانى، 2 ۋالىبول مەيدانى بار، ئۇنىڭدىن باشقا تىكتاك توپ، تاق تورنېك، قوش تورنېك، پەي توپ، ياغاچ ئات، 5 قىسىم چاتما ئۇسكۇنە قاتارلىقلار بار، يەنە دىسكا، نەيزە، چويۇن توپ، ئېگىزگە سەكرەش جازىسى قاتارلىق مۇئەسسەسلەر بولۇپ، مەكتەپنىڭ تەنتەربىيە ئوقۇتۇشى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ بەدەن چېنىقتۇرۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرالايدۇ.

مەكتەپتە 11 كەسىپ تەسىس قىلىندى. دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى ئىشلىتىش كەسپىگە تولۇقسىز ئوتتۇرا

مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنسا ئوقۇش مۇددىتى 3 يىل؛ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش كەسپىگە تولۇقسىزنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنسا ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل؛ تراكتور رېمونتچىلىقى كەسپىگە تولۇقسىزنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنسا ئوقۇش مۇددىتى 2 يىل؛ ماشىنىدا پىششىقلاش كەسپىگە تولۇقسىزنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنسا ئوقۇش مۇددىتى 2 يىل؛ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش كەسپىگە تولۇقسىزنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلسا ئوقۇش مۇددىتى 3 ـ 4 يىل؛ تېخنىك ئىشچىلار ئىختىساسلىقلىرىنى تەربىيىلەش مۇددىتى 2 يىل بولدى. تولۇقنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلسا ئوقۇش مۇددىتى 3 يىل بولدى؛ پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىگە تولۇقسىزنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنسا ئوقۇش مۇددىتى 2 يىل؛ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش كەسپىگە تولۇقسىزنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنسا ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل بولدى. 1989 ـ يىلى مەكتەپ پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش كەسپىلىرىنى تەسىس قىلدى. 1990 ـ يىلى مەكتەپتە پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش، ماشىنا ـ ئېلېكترون، يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى نازارەتچىلىكى، يېزا ـ بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش، كومپيۇتېردىن پايدىلىنىش ۋە ئاپتوماتىك ئىش بېجىرىش قاتارلىق مەخسۇس كەسپىلەر تەسىس قىلىندى.

3) قەشقەر تىببىي مەكتەپ بۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن خەنزۇلار ئارىلاش ئوقۇيدىغان پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى تىببىي پەن تۈرىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكوم بولۇپ، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەخسۇس سەھىيە تېخنىكا خادىملىرىنى تەربىيىلەيدىغان بازا. مەكتەپ سەھىيە نازارىتى بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولىدۇ. مەكتەپ قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي «ئازادلىق» يولى 186 ـ نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان، مەكتەپكە قاراشلىق شۆبە دوختۇرخانا قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي «ئازادلىق» يولى 23 ـ نومۇرلۇق قورۇدا. مەكتەپنىڭ ئىگىلىكىگەن يەر كۆلىمى ئازكەم 100 مىڭ كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 32 مىڭ كۋادرات مېتىر بولۇپ، بىر كورپۇس ئوقۇتۇش بىناسى، 2 كورپۇس تەجرىبىخانا، بىر كۇتۇپخانا بار، كۇتۇپخانىدا ساقلانغان كىتاب 70 مىڭدىن ئاشىدۇ.

قەشقەر تىببىي مەكتەپ 1956 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى قۇرۇلغان، شۆبە دوختۇرخانا 1958 ـ يىلى قۇرۇلغان، 1960 ـ يىلى كېسەل كۆرۈشكە باشلىغان. مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، مەكتەپتە ئىتتىپاق كومىتېتى، مەكتەپ ئىشخانىسى، ئومۇمىي ئىشلار بۆلۈمى، ئىلمىي بۆلۈم، شۇنداقلا كېلىنكا، ئادەتتىكى پەنلەر، ئاساسىي پەنلەر بويىچە 3 ئوقۇتۇش ـ تەتقىقات گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنغان. 1989 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مەكتەپتە 2 باشقارما، بىر ئىشخانا (ئومۇمىي ئىشلار باشقارمىسى، ئىلمىي ئىشلار باشقارمىسى، ئىشخانا)، 3 بۆلۈم (ئوقۇغۇچىلار بۆلۈمى، قوغداش بۆلۈمى)، 22 ئاساسىي تىببىي ئىلىم پەنلىرى، ئوقۇتۇش ـ تەتقىقات گۇرۇپپىسى (سىياسەت، تەنتەربىيە، خەنزۇ تىلى، فىزىكا، خىمىيە، ئاناتومىيە توقۇلمىلىرى، مىكروبىئولوگىيىلىك پارازىتلار، فىزىئولوگىيە، بىئولوگىيە، فارماكولوگىيە، پاتالوگىيە، ئاممىۋى سەھىيە، ئۇيغۇر تىبابىتى، رادىئوئاكتىپلىق كېلىنىكىلىق تەكشۈرۈش، پەرۋىش، ئىچكى كېسەللىك، تاشقى كېسەللىك، بالىلار كېسەللىكى، ئاياللار كېسەللىكى، بەش ئەزا كېسەللىكى، جۇڭگوچە داۋالاش) قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان، يەنە 14 تەجرىبىخانا، بىر ئېلېكترونلۇق ئوقۇتۇش ئۆيى، بىر كۇتۇپخانا بار، مەكتەپ كۇتۇپخانىسىدا ماتېرىيال بۆلۈمى، چەت ئەل تىلىدىكى ژۇرنال بۆلۈمى، ئوقۇتقۇچىلار قىرائەتخانىسى، ئوقۇغۇچىلار قىرائەتخانىسى، كىتاب ئامبىرى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان، ئۇنىڭدا ساقلانغان كىتاب 10 مىڭ پارچىدىن، ھەر يىلى يېزىلىدىغان ھەر خىل يېزىقتىكى قەرەللىك ژۇرنال 400 خىلدىن، تەجرىبە سايمان ـ

ئۇسكۇنىسى 399 دىن ئاشىدۇ.

شۆبە دوختۇرخانا ئوقۇغۇچىلارنىڭ كېلىنكىلىق پراكتىكا بازىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئامبولاتورىيە، كېسەلخانا بۆلۈمى، ھەر قايسى كېسەللىكلەر كېسەلخانىسى ۋە پارتىيە باش ياچېيكىسى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئىتتىپاق ياچېيكىسى، دوختۇرخانا باشلىقى ئىشخانىسى، تىببىي ئوقۇتۇش باشقارمىسى، پەرۋىش بۆلۈمى، مالىيە - بوغالتىرلىق، ئومۇمىي ئىشلار قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان.

مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە 30 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپ خادىمى بىر، ئوتتۇرا دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپ خادىمى 13، مەمۇرىي خادىم 6، ئىشچى - خىزمەتچى 10 ئىدى. 1964 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 88گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپ خادىمى 40، ئوتتۇرا دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپ خادىمى 33، مەمۇرىي خادىم 23، ئىشچى - مۇلازىمەتچى 15؛ 1976 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 111گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپ خادىمى 40، ئوتتۇرا دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپ خادىمى 33، مەمۇرىي خادىم 23، ئىشچى - مۇلازىمەتچى 15؛ 1989 - يىلنىڭ ئاخىرىدا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 252گە يەتتى (شۆبە دوختۇرخانىدىكىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ)، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 156، خەنزۇ 96؛ ئوقۇتۇش خىزمىتىگە بىۋاسىتە قاتنىشىدىغانلار 187. ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 25، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 44، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 96، ئۇنۋان باھالانمىغانلار 22؛ مەمۇرىي خادىم 33، ئىشچى - مۇلازىمەتچى 32؛ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 678.

1956 - يىلى تىببىي مەكتەپ تۇنجى تۇركۈمدە فېلدشېرلىق سىنىپىغا 90 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. 1957 - يىلى ئاكۇشېرلىققا ئوقۇغۇچى ئېلىندى، 1958 - يىلى سېسترالىق كەسپىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. 1970 - يىلدىن باشلاپ ئىشىكنى ئېچىۋېتىپ مەكتەپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك دوختۇرخانىلار، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتلىرىغا ئوتتۇرا تېخنىكوم سەۋىيىسىدىكى دوختۇر - سېستىرالارنى ۋاكالىتەن تەربىيىلەش ھاۋالە قىلىندى، مەكتەپ رادىئوئاكتىپ فېلدشېرلىرىنى تەربىيىلەش كەسپىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. 1976 - يىلى لابوراتورىيە كەسپى، ئاممىۋى سەھىيە - فېلدشېرلىق كەسپىي، دورىگەرلىك كەسپىگە، 1979 - يىلى ئۇيغۇر تىبابىتى سىنىپىغا، 1981 - يىلى كادىرلار بىلىم ئاشۇرۇش سىنىپىغا، 1983 - يىلى ئۇيغۇر دورىگەرلىكى سىنىپىغا، 1984 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەر، كادىرلار بىلىم ئاشۇرۇش سىنىپىغا، ئىشچى - خىزمەتچى فېلدشېرلىق سىنىپىغا، تىببىي پەن ئالىي تېخنىكوم سىنىپىغا، ئۇيغۇر تىبابىتى ئالىي تېخنىكوم سىنىپىغا، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تىببىي پەن ئالىي تېخنىكوم سىنىپىغا، 1985 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سېسترالىق سىنىپىغا، ئانا - بالىلار فېلدشېرلىق سىنىپىغا، 1988 - يىلى ئۇيغۇر دورىگەرلىكى سىنىپىغا، 1989 - يىلى ئۇيغۇر دورىگەرلىكى، غەربچە دورىگەرلىك سىنىپىغا كۇرسانت قوبۇل قىلىندى.

1989 - يىلنىڭ ئاخىرىدا تىببىي مەكتەپتە فېلدشېر، سېسترا، لابوراتورىيە، ئاممىۋى سەھىيە - فېلىدشېر، ئۇيغۇر تىبابىتى دورىگەرى، ئانا - بالىلار فېلدشېرى ۋە تىببىي پەن ئالىي تېخنىكوم سىنىپى قاتارلىق 8 كەسىپ بويىچە 41 سىنىپ بار بولدى، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1678گە (ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 83.9%نى ئىگىلەيدۇ) غا يەتتى. 34 يىلدىن بېرى تىببىي مەكتەپ 9 كەسىپكە ھەر خىل كۇرسانتتىن 6046نى قوبۇل قىلدى، بۇ ۋاكالىتەن تەربىيىلەپ بەرگەن 475 كۇرسانتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇلاردىن ئوقۇش پۈتتۈرگىنى 4710 (ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر ۋە ۋاكالىتەن تەربىيىلەپ بەرگەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 80%نى ئىگىلەيدۇ.

ئالىي تېخنىكوم سىنىپىنى پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسى بېرىلگەن. 1957 - يىلى 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر مالىيە - سودا مەكتىپى ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا كوپېراتىپى پەرزەنتلەر مەكتىپىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسى، قەشقەر بانكا مەكتىپى، قەشقەر سودا كادىرلار كۇرسى ئاساسىدا بىرلەشمە قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا سودا نازارىتى رەھبەرلىك قىلدى. مەكتەپ قەشقەر شەھىرى «خەلق» غەربىي يولى 343 - قورۇغا جايلاشقان، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 80 مو، ئۇنىڭدا 2 قەۋەتلىك خىزمەت بىناسىدىن بىرى بار، دەرسخانا، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرالغۇ ئۆيى، زال، تاماقخانا قاتارلىقلار كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئاددىي ئۆيلەر. مەكتەپ ئۆيلىرىگە 800 چە ئادەم سىغىدۇ. بىرلەشتىن ئىلگىرى 3 مەكتەپ جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇچۇن 947 كادىر تەربىيىلەپ بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 1677، خەنزۇ كادىر 270.

مەكتەپ قۇرۇلغان چاغدا 76 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 50، خەنزۇ 26؛ ئوقۇتقۇچى 32، ئىشچى 44، مەمۇرىي خادىم 24؛ پارتىيە ئەزاسى 18 ئىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئاساسلىقى ھەرقايسى ئورۇنلاردىن تاللانغان كەسپىي تايانچلار، ئاز قىسمى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىدىن كەلگەنلەر ئىدى. مەكتەپتە ئىشخانا، تەشكىلات بۆلۈمى، ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى (سىياسىي ئوقۇتۇش - تەتقىقات ئىشخانىسى، كەسپىي ئوقۇتۇش - تەتقىقات ئىشخانىسى، مالىيە - بوغالتىرلىق ئوقۇتۇش - تەتقىقات ئىشخانىسى، بانكا كرېدىتى ئوقۇتۇش - تەتقىقات ئىشخانىسى، تەنتەربىيە ئوقۇتۇش - تەتقىقات ئىشخانىسى، ستاتىستىكا ئوقۇتۇش - تەتقىقات ئىشخانىسى)، ئومۇمىي ئىشلار بۆلۈمى (بۇنىڭغا بوغالتىر ئىشخانىسى، داۋالاش ئىشخانىسى، ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى قارايدۇ) بار. مەكتەپتە بور زاۋۇتى، مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى، كەمپۇت زاۋۇتى بار. جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، خىزمەتتىكى كادىرلار ۋە يېڭى قوبۇل قىلىنغان كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي - نەزەرىيە ۋە كەسپىي تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنى ئاساس قىلغان مەكتەپ باشقۇرۇش ۋەزىپە قىلىپ بېكىتىلدى، شۇڭا مەكتەپ قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىشتىن قەدەممۇقەدەم ئۇزاق مەزگىللىك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا بۇرۇلۇپ، ئۇزۇن مەزگىل تەربىيىلەشنى يولغا قويدى. مەكتەپتە سودا بوغالتىرلىقى، تەمىنات - سودا بوغالتىرلىقى، بانكا بوغالتىرلىقى، ئاشلىق بوغالتىرلىقى، تاشقى سودا بوغالتىرلىقى، باھا، ستاتىستىكا، سودا سىياسىتى، پاختا پېرىيومچىلىقى، تەمىنلەش - سېتىۋېلىش، مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش پېرىيومچىلىقى، گۈڭشې - ئەترەت بوغالتىرلىقى، مالىيە، ئاساسىي سىياسىي بىلىم تەربىيىسى قاتارلىق كەسپىلەر تەسىس

قىلىندى. ئاساسلىق نەزەرىيە دەرسىدىن سىياسىي - ئىقتىساد، پارتىيىنىڭ لۇشيەن - فاڭجېن - سىياسەتلىرى، ئېقىم سىياسىيسى، تېل - ئەدەبىيات، تەنتەربىيە قاتارلىقلار، مەخسۇس كەسىپ دەرسىدىن ھەر خىل بوغالتىرلىق، ئىگىلىك باشقۇرۇش، تېخنىكىلىق پېرىيوم، باھا، ستاتىستىكا، ئامبار باشقۇرۇش - توشۇش، سودا تەشكىللەش ۋە ئۇنىڭ تېخنىكىسى، مال سېتىۋېلىش - تەمىنلەش، مالىيە، يېزا پۇل مۇئامىلە كرېدىتى، تاشقى سودا چارۋا مەسئۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، سودا مېۋىلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش قاتارلىقلار بار.

1962 - يىلى «تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاڭجېنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، مەكتەپ قەشقەر مالىيە - سودا كادىرلار كۇرسىغا ئۆزگەرتىلدى، تەسىس قىلىنغان كەسىپلەر سودا ۋە تەمىنات - سودا سىستېمىسىغىلا يۇزلەندى، ئاساسىي ۋەزىپىسى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مالىيە- سودا سىستېمىسىدىكى كادىرلارنى قىسقا مۇددەت تەربىيىلەش بولدى. ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر 45كە قىسقارتىلدى، 4 ئوتتۇرا تېخنىكوم سىنىپىدىكى 120 ئوقۇغۇچى ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇلدى، قېلىپ قالغىنى پەقەت قىسقا مۇددەت تەربىلىنىۋاتقان خىزمەتتىكى 37 كادىر بولدى. 1962 — 1964 - يىلىنىڭ بېشىغىچە مەكتەپ 5 قارار قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىپ، ئازكەم 200 ئادەمنى تەربىيىلىدى.

1964 - يىل 4 - ئايدا مەملىكەتلىك مالىيە- سودا ماۋارىپى خىزمىتى يىغىنىدىن كېيىن، قەشقەر مالىيە- سودا مەكتىپىنىڭ ئوتتۇرا تېخنىكوم تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، مەكتەپ ئاپپاراتلىرى تەرتىپكە سېلىندى، كۆچى تولۇقلاندى، لېكىن ئوقۇتقۇچىلار كەم بولغاچقا، شۇ يىلى ئاران بىرلا بوغالتىرلىق ئوتتۇرا تېخنىكوم سىنىپىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، تاكى 1965 - يىلغىچە بۇ مەكتەپ كادىرلارنى تەربىيىلەشنى ئاساس قىلدى.

1957 - يىل 9 - ئايدىن 1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە مەكتەپتە 3118 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى، بۇنىڭدىن 2561ى ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى.

1966 - يىل 10 - ئايدا شىنجاڭ بويىچە بىر تۇتاش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، مەكتەپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 5 ۋىلايەت، (ئوبلاست) تىن شۇ يىلى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن مىللىي ئوقۇغۇچىدىن بىر سىنىپ، خەنزۇ ئوقۇغۇچىدىن بىر سىنىپ جەمئىي 80 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى چوڭ ئالاقە باغلاشتا زور كۆپ سانلىق ئوقۇغۇچىلار سىرتقا ئالاقە باغلاشقا چىقىپ كەتتى، ئاز ساندىكىلىرى ئۆيىگە قايتىپ ئوقۇشنى كۆتۈپ تۇردى. 1970 - يىلغا كەلگەندە، بۇ 80 ئوقۇغۇچى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا تەقسىم قىلىندى. 1969 - يىل 9 - ئايدا مەكتەپتە «ئىنقىلابىي كومىتېت» قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، ماۋارىپ ئىنقىلابىي - ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى، مالىيە- بوغالتىرلىق گۇرۇپپىسى قاتارلىق ئىش بېجىرىش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى. 1971 - يىلى پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 7 - ئايدا يۇقىرىنىڭ تەستىقى بىلەن بىر قارار سانائەت بوغالتىرلىقى كۇرسى (40 ئادەم) ئېچىلدى. 1972 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 45 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتقۇچى 14؛ 1973- يىلى مەكتەپتە 2 يىللىق تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا تېخنىكومغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئەسلىگە كەلدى، 1974- يىلى ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى بۇ مەكتەپنى ئاساسلىق باشقۇرىدىغان ئىدارە بولدى.

1966 — 1978 - يىلغىچە مەكتەپتە جەمئىي 577 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭلار ماۋارىپى سىنىپىدا ئوقىغانلار 139 (ئاز سانلىق مىللەت)، تولۇق ئوتتۇرىدىن ئوتتۇرا تېخنىكومغا كىرىپ ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەر 438 (ئاز سانلىق مىللەت 259، خەنزۇ 179).

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قەشقەر مالىيە سودا مەكتەپ ئىنقىلابىي كومىتېتىنى قەشقەر

مالىيە - سودا مەكتىپىگە ئۆزگەرتتى. 1989 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە شتات كومىتېتى مەكتەپتە ئىشخانا، ئىلمىي بۆلۈم، ئوقۇغۇچىلار بۆلۈمى، ئومۇمىي ئىشلار بۆلۈمى، تاماق بۆلۈمى، قوغداش بۆلۈمى، سىياسىي - نەزەرىيە كافېدراسى، ئاساسىي پەنلەر كافېدراسى، مالىيە - باج كافېدراسى، ستاتىستىكا كافېدراسى، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىقلارنى تەسىس قىلىشنى تەستىقلىدى.

1978 - يىلدىن بۇيان، بولۇپمۇ 1985 - يىلدىن بۇيان، مەكتەپتە شىنجاڭنىڭ مالىيە - ئىقتىساد ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە يېڭا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئاساسەن، يېڭا باج ئىشلىرى، يېڭا مالىيە ئىشلىرى، سودا ستاتىستىكىسى، سودا بوغالتىرلىقى، تەمىنات - سودا بوغالتىرلىقى، باھا، ئاشلىق بوغالتىرلىقى، ئۇنۇمۇھرسال بوغالتىرلىق، بانكا بوغالتىرلىقى، كارخانا مالىيە ئىشلىرى، مەبلەغ سېلىش ئىگىلىكى، باج ئىشلىرى، پاختا پېرىيومچىلىقى، كارخانا ئىگىلىك باشقۇرۇشى قاتارلىق 15 كەسىپ تەسىس قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭا مالىيە ئىشلىرى، كارخانا مالىيە ئىشلىرى، مالىيە، يېڭا باج ئىشلىرى، باج ئىشلىرى، مەبلەغ سېلىش ئىگىلىكى قاتارلىقلار دائىملىق كەسىپ بولدى. دەرس ئورۇنلاشتۇرۇشتا، چەت ئەل تىلى، كومپيۇتېر دەرسلىرى تېخى تەسىس قىلىنمىغانلىقى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ھەممە مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ تەلىپى بويىچە تولۇق تەسىس قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن بىللە شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىگە بىرلەشتۇرۇپ، مىللەت نەزەرىيىسى ۋە مىللىي سىياسەت دەرسى، خەنزۇ سىنىپلىرىغا ئۇيغۇر تىلى دەرسى، ئاز سانلىق مىللەت سىنىپلىرىغا خەنزۇ تىلى دەرسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى.

مەكتەپتە كۆپ قاتلاملىق مەكتەپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. مەكتەپ ئالىي تېخنىكوم ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوملارغا ماتېرىيال ئارقىلىق كونسۇلتاتسىيە قىلىش ۋەزىپىسىنى قوبۇل قىلدى. ئوقۇتقۇچىلار يەرلىكىنىڭ، مەكتەپلەرنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلغاندىن سىرت، يەنە شۇ جايدا تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، ئارمىيەدىمۇ، يەرلىكتىمۇ ئىشلىيەلەيدىغان ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلىدى.

§ 4 . ئالاھىدە مائارىپ

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئالاھىدە مائارىپى كېچىكىپرەك باشلاندى، 1978 - يىل 3 - ئايغا كەلگەندە ئاندىن گاس - گاچىلار مەكتىپى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ مەكتەپ دارىلئېتام (1960 - يىلى گەنسۇنىڭ جاڭيې ۋىلايىتىدىن كۆچۈرۈپ كېلىنگەن، بۇ مەزگىلگە كەلگەندە يېتىم بالىلار چوڭ بولۇپ، خىزمەتكە تەقسىم قىلىنغان) ئاساسىدا ئېچىلغان، شۇڭا باشلىنىش بىلەنلا بۇ مەكتەپنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش مەقسىتىدە ئىجتىمائىي پاراۋانلىق خاراكتېرى بار ئىدى، ئىزچىل خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى بىۋاسىتە باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولۇپ، دۆلەتنىڭ بىر پۈتۈن مائارىپ سىستېمىسىنىڭ بىرتۇتاش پىلانىغا كىرگۈزۈلمىگەن. 1985 - يىلغا كەلگەندە خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى بىلەن مائارىپ باشقارمىسى ئورتاق كېڭىشىش ئارقىلىق، مائارىپ باشقارمىسىنىڭ بىۋاسىتە مەسئۇل بولۇپ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

مەكتەپنىڭ ئورنى دەسلەپتە شەھەر رايونىنىڭ 40 نەچچە كىلومېتىر سىرتىدىكى مۇش يېزىسىدا ئىدى، شەھەر رايونىدىن يىراق بولغاچقا، ئوقۇتۇش، تۇرمۇش، باشقۇرۇش قاتارلىقلارغا بىرمۇنچە قولايسىزلىقلار تۇغۇلدى. 1982 - يىلى شەھەر رايونىدىن 10 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى «شەرق قىزارىدى» گۈڭشىسىغا كۆچۈرۈپ كېلىندى؛ 1984 - يىلى ھازىرقى ئورنىغا (قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ ئارقا تەرىپىگە) كۆچۈرۈلدى. مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 125 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 3800 كۋادرات مېتىر (1080

كۇادرات مېتىرلىق ئوقۇتۇش بىناسى، 480 كۇادرات مېتىرلىق ئاشخانا، 100 كۇادرات مېتىرلىق ئەما ئوقۇغۇچىلار بىناسى، 800 كۇادرات مېتىرلىق ئوقۇغۇچىلار ياتاق بىناسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ).

گاس - گاچىلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇش تۈزۈمى تولىمۇ ئېگىز - پەس بولدى. 1953 - يىل 7 - ئايدا ماۋارىپ مىنىستىرلىكى «گاس - گاچىلار مەكتىپىنىڭ فائېجىنى، دەرسلىرى، ئوقۇتۇش تۈزۈمى، شتاتى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا شىئەن شەھەرلىك ماۋارىپ ئىدارىسىغا بېرىلگەن جاۋاب خەت» تە: گاس - گاچىلار مەكتىپىنىڭ تەييارلىق باسقۇچىدا 1 - 2 يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئېغىزغا قاراش، تاۋۇش چىقىرىش، خەت تونۇش، ئىشارەت، كۈندىلىك سۆزلىشىش ۋە تۇرمۇش بىلىمى قاتارلىقلارنى ئۆگەنسە بولىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، جايلاردىكى گاس - گاچىلار مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇش مۇددىتى 8 يىلغا ئۇزۇگەرتىلىپ، كۆپ ساندىكى پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى گاس - گاچىلار مەكتەپلىرىدە 8 يىللىق تۈزۈم يولغا قويۇلدى، گاس - گاچىلار مەكتەپلىرىدىكى تولۇقسىز سىنىپنىڭ ئوقۇش يىل چەكلىمىسى ئادەتتە 3 يىل بولدى.

ئوقۇتۇشنى ئىسلاھ قىلىپ، گاس - گاچىلار ماۋارىپى سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، 1956 - يىل 6 - ئايدا ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ «گاس - گاچىلار مەكتەپلىرىنىڭ ئىشارەت بىلەن ئوقۇتىدىغان سىنىپلىرىنىڭ ئوقۇش مۇددىتى ۋە ئوقۇتۇش پىلانى مەسىلىسى توغرىسىدا يوليورۇق» دا مۇنداق بەلگىلەنگەن: گاس - گاچىلار مەكتىپى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئادەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكلىرىنى ئۆگىنىپ بولۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن ئادەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە بولۇشىغا ھەمدە مۇئەييەن كەسپىي ئەمگەك تېخنىكىسىنى ئىگىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئېلىمىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئوقۇتقۇچىلار سەۋىيىسى تۆۋەن بولۇشى، ئوقۇتۇش تەجرىبىسى كەم بولۇشتەك ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، گاس - گاچىلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇش يىلىنى 10 يىلغا ئۇزارتىش، تەييارلىق سىنىپ تەسىس قىلماي، 1 - يىللىقتىن 6 - يىللىققىچە ئادەتتىكى ئىپتىدائىي باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە تەڭ بولۇش، 7 - يىللىقتىن 10 - يىللىققىچە ئادەتتىكى يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە تەڭ بولۇش قارار قىلىندى.

گاس - گاچىلار مەكتىپى قۇرۇلغان 20 نەچچە يىلدىن بۇيان، مۇئەييەن نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى، مەكتەپنىڭ ھەر خىل تۈزۈملىرى تۈرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، مەكتەپنىڭ تۈرلۈك ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى ياخشىلاندى، پارتىيە ۋە مەمۇرىي رەھبەرلىك بەنزىسى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، ئوقۇتۇش باشقۇرۇشى كۆچەيتىلدى، 145 ئوقۇغۇچى تەربىيىلىنىپ ئوقۇش پۈتتۈردى، تېخنىمۇ گەۋدىلىك بولغىنى شۇكى مەزكۇر مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى مەملىكەتلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، ۋىلايەتلىك ھەر خىل مېيىپلار پائالىيىتىگە قاتنىشىپ، ئەلا نەتىجىنى قولغا كەلتۈردى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1982 - يىلى قەشقەردە رەسىم كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزۈلگەندە گاس - گاچىلار مەكتىپىدىن 7 ئوقۇغۇچىنىڭ 7 پارچە ئەسىرى 1 - دەرىجىلىك، 2 پارچە ئەسىرى 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن، 1984 - يىل 6 - ئايدا 10 ئوقۇغۇچى ئاپتونوم رايونلۇق مېيىپلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ 5 ئالتۇن مېدال، بىر كۈمۈش مېدال، 4 مىس مېدال ئالغان، كوللېكتىپ 3 - لىككە ئېرىشكەن. يەنە 2 ئوقۇغۇچى مەملىكەتلىك مېيىپلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ، 2 لەۋھەگە ئېرىشكەن. 1990 - يىلى 4 - يىللىقنىڭ ئوقۇغۇچىسى گۈلمىرە ئاپتونوم رايونلۇق ياشلار - ئۆسمۈرلەر گۈزەللىك كۆرگەزمىسىگە قاتنىشىپ 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون ۋە مەملىكەت دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر خىزمەتچى، مېيىپلارغا ياردەم بەرگۈچى دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن ئىلغار شەخس 21گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 9ى ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر خىزمەتچى، 5ى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر خىزمەتچى، 7 سى مەملىكەتلىك مۇنەۋۋەر خىزمەتچى.

مەكتەپ ئۆزىمۇ 1986 - يىلى ۋە 1989 - يىلى ۋىلايەتلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى، 1989 - يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن مېيىپلار ئائىلىسى دېگەن نامغا ئېرىشتى.

Ⅲ باب

ئالىي مائارىپ

§ 1 . تەرەققىيات ئەھۋالى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئالىي مائارىپى يوقلۇقتىن بارلىققا كەلدى. 1962 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى قۇرۇلۇپ، قەشقەردە ئالىي مەكتەپ بولماسلىق تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى. 1978 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى كۈرس مەكتىپى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلىپ، تولۇق كۈرس تەسىس قىلىندى. 1980 - يىلى قەشقەر مەۋرىي مەھكىمە [1980] 81 - نومۇرلۇق ھۆججەت چىقىرىپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش ئىنستىتۇتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. سابىق قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمى بۇ ئىنستىتۇتقا قوشۇۋېتىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خىزمەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى ۋە مائارىپ مەۋرىيىتى كادىرلىرىنى تەربىيىلەش مەركىزى بولۇپ قالدى، شۇنداقلا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋىلايەت، ئوبلاستلار ئىچىدە ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان، كۆلىمى ئەڭ زور، تەسىس قىلىنغان كەسىپلىرى ۋە ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى ئەڭ تولۇق، ئوقۇتقۇچى كۆچى ئەڭ كۆچلۈك بولغان چوڭلار ئالىي مەكتىپى بولۇپ قالدى. 1984 - يىل 2 - ئايدا نامى قەشقەر مائارىپ ئىنستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1982 - يىل 8 - ئايدا شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە شارائىتى ئىنتايىن جاپالىق، ئۇسكۇنىلىرى ئاددىي بولۇپ، ئالدى بىلەن ماشىنسازلىق، تىل - ئەدەبىيات، تەبىئىي پەنلەر بويىچە 3 كەسپىي سىنىپ ئېچىلدى. 1990- يىلغا كەلگەندە تۈرلۈك ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلىپ، مەكتەپتىكى ئىشچى - خىزمەتچى 32گە، مەكتەپ سىرتىدىن كېلىپ دەرس ئۆتىدىغان قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئوقۇتقۇچى 50كە يەتتى، قانۇن، تىل - ئەدەبىيات، پۇل مۇئامىلە، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك، سودا، كارخانا باشقۇرۇش، تەپتىشلىك قاتارلىق 6 كەسىپ تەسىس قىلىندى.

§ 2 . ئىنستىتۇتلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1. قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى

قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تۇمەن دەرياسى بويىغا جايلاشقان. مىللىي، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ئارىلاش ئوقۇيدىغان، ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ئاساس قىلىنغان كۆپ مىللەتلىك، كۆپ خىل پەن، كۆپ قاتلام، كۆپ خىل شەكىل قوللىنىلغان ئادەتتىكى ئالىي پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى.

ئىنىستىتۇتىنىڭ تەكتى شىنجاڭ قەشقەر پېداگوگىكا مەخسۇس كۇرس مەكتىپى بولۇپ، ئۇ 1962 - يىل 9- ئايدا قۇرۇلغان، 1978 - يىل 8 - ئايدا دۆلەت ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقى بىلەن قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلگەن.

ئىنىستىتۇتتا ئاساسەن خەنزۇ تىلى، ئۇيغۇر تىلىدىن ئىبارەت خىل تىلدا دەرس ئوتۇلىدۇ. ئىنىستىتۇتنىڭ ئىگىلىگەن يېرى 256 مىڭ 700 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 114 مىڭ 400 كۋادرات مېتىر؛ باغ، ئورمان، كۆكەرتىلگەن كۆلەم 91 مىڭ كۋادرات مېتىر. ئىنىستىتۇتتا جۇڭگو ئەدەبىياتى، سىياسىي، تارىخ، تىل، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، تەنتەربىيە، سەنئەت قاتارلىق 8 فاكولتېت، 29 كەسىپ تەسىس قىلىنغان، بۇنىڭ ئىچىدە جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى (ئۇيغۇر تىلى كەسپى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كەسپى)، ماركسىزم نەزەرىيىسى ۋە ئىدىيىۋى - سىياسىي تەربىيە كەسپى، ماتېماتىكا ۋە قوللىنىشچان ماتېماتىكا كەسپى ئىنىستىتۇتنىڭ نۆۋەتلىق پەنلىرى ھېسابلىنىدۇ. ماركسىزم - لېنىنىزم كافېدراسى، خەنزۇ تىلى كافېدراسى، ئاممىۋى تەنتەربىيە كافېدراسى بار. پېداگوگىكا كافېدراسى ئىشتىن سىرتقى ئۇنۇۋېرسىتېت، چوڭلار ماۋارىپى ئىنىستىتۇتى، ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتۇش ئۇنۇۋېرسىتېتى ۋە شۇبە ئوتتۇرا مەكتەپ قاتارلىق ئاپپاراتلار قوشۇمچە تەسىس قىلىنغان. 1990 - يىلغا كەلگەندە ھەر دەرىجىلىك ھەر خىل سىنىپ 107گە، ئوقۇغۇچىلار ئوقۇغۇچى 4557گە يەتتى.

ئىنىستىتۇت كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاب 570 مىڭدىن ئاشىدۇ (مىللىي بېزىقتىكىسى 100 مىڭ خىلدىن، چەت ئەل بېزىقىدىكىسى 60 مىڭ خىلدىن ئاشىدۇ)، مۇشتەرى بولۇنغان جۇڭگو ۋە چەت ئەل تىلىدىكى قەرەللىك ژۇرنال 11 مىڭ 961 خىل (چەت ئەل تىلىدىكىسى 96 خىل). فىزىكا - خىمىيە ۋە ھەر خىل كەسپىتكى 31 تەجرىبىخانا كۇچەيتىلدى ۋە يۇرۇشلەشتۇرۇلدى، تىل تەجرىبىخانىسى، كومپيۇتېر مەركىزى ۋە ئېلېكترونلۇق ئوقۇتۇش مەركىزى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» دۆلەت ئىچى - سىرتىغا تارقىتىلىدۇ)، «ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇتۇشتا پايدىلىنىدىغان ماتېرىياللار» توزۇپ نەشر قىلىندى.

2. قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتۇتى

قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتۇتى 1960 - يىلدىكى ۋىلايەتلىك ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇيدىغان پېداگوگىكا مەكتىپىدىن تەرەققىي قىلغان، 1973 - يىلى ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش ئاپپاراتى قايتا تەشكىللىنىپ، نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلگەن. 1980 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ھۆججەت چوشۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش ئىنىستىتۇتى قۇرۇش، سابىق قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمىنى ئىنىستىتۇتقا قوشۇۋېتىشنى قارار قىلدى. قەشقەر 2 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ گىمناستىكا مەيدانىنىڭ 13 مو يېرى ئىنىستىتۇتنىڭ مەكتەپ ئورنى قىلىشىغا ئاجرىتىپ بېرىلدى، شۇ يىلى 540 مىڭ يۇەن مەبلەغ جۇغلىنىپ، بىر كورپۇس ئوقۇتۇش بىناسىغا تۇتۇش قىلىندى، بىنا پۈتۈشتىن بۇرۇن جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى پەرزەنتلەر مەكتىپىنىڭ دەرسخانىسى ۋاقىتلىق ئارىيەت ئېلىپ ئىشلىتىلدى. 1981 - يىل 8 - ئايدا ئىنىستىتۇتنىڭ 1 - كورپۇس ياتاق بىناسى پۈتتى، 9 - ئايدا ئىنىستىتۇت يېڭى ئورۇنغا كۆچۈپ كىردى ھەمدە 1 - تۈركۈمدە 2 كەسىپ 4 سىنىپقا تىل - ئەدەبىيات (بىر مىللىي سىنىپ، بىر خەنزۇ سىنىپ)، ماتېماتىكا (بىر مىللىي سىنىپ، بىر خەنزۇ سىنىپ) كەسپى بويىچە 122 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى.

1984 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش ئىنىستىتۇتىنىڭ نامى قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى ھۆججەت چوشۇرۇپ، ئەنگە ئېلىپ

تەستىقلانغان ماۋارىپ ئىنستىتۇتلىرىنى قەدەمۋقەدەم شۇ رايونىنىڭ ئوقۇتۇش، ماتېرىيال، تەجرىبە، ئىلمىكترلەشكەن ماۋارىپ، ئوقۇتۇش ئىلمىي تەتقىقاتى قاتارلىق تەرەپلەردىن يېتەكچىلىك رولىغا ئىگە تەربىيىلەش مەركىزى قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، ئۇلار ئالىي پېداگوگىكا مەخسۇس كۇرس مەكتەپلىرى مۇئاملىسىدىن بەھرىمەن بولۇشنى بەلگىلىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ماۋارىپ ئىنستىتۇتى ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى تەرىپىدىن شىنجاڭ بويىچە نۇقتىلىق باشقۇرۇلىدىغان 3 ماۋارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ بىرى قىلىندى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرىدىكى خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يېتىشتۈرۈش ئۇچۇن، 1983 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر ماۋارىپ ئىنستىتۇتىغا خەنزۇ ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا سىنىپىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، ۋىلايەتلىك خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يېتىشتۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىشنى ھاۋالە قىلدى.

3. شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قەشقەر شۆبىسى

شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قەشقەر شۆبىسى مەمۇرىي جەھەتتىن قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىك قىلىدىغان، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ماۋارىپ باشقارمىسى ئاساسلىق باشقۇرىدىغان، ئوقۇتۇش كەسپىي جەھەتتە شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى رەھبەرلىك قىلىدىغان يېراق مۇساپىلىك، ئېچىۋېتىلگەن، چوڭلار زامانىۋى ئالىي مەكتىپى بولۇپ، 1982 - يىل 8 - ئايدا قۇرۇلدى. 1987 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايەتلىك ماۋارىپ ئىنستىتۇتى، سابىق قەشقەر چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتىپى بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر چوڭلار ئىنستىتۇتى بولۇپ قۇرۇلۇپ، «بىر يۇرۇش ئاپپارات، ئىككى ۋۇيسكا بويىچە باشقۇرۇش» ئەندىزىسى يولغا قويۇلدى. قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىشلار، ئوقۇتۇش جەھەتتىكى باشقۇرۇش ئەندىزىسىنى ئۆزگەرتمەي داۋاملىق ساقلاپ قالدى، ئەسلى نامى شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قەشقەر شۆبىسى بولۇپ، 1993 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. ئۇ باسما دەرسلىك، ئۇن-سىنلىق دەرسلىك ھەمدە كومپيۇتېردىن ئىبارەت كۆپ خىل ۋاستىلەرنى ئىلمىي بىرىكتۈرۈپ، ئوقۇغۇچىلار ئۆزى ئۆگىنىش ئاساسىدا رادىئو - تېلېۋىزىيە ئارقىلىق ۋە يۈز تۇرانە كونسىلتاتسىيە قىلىش ھەمدە كومپيۇتېرنى قوشۇمچە قىلىپ، يېراقتىن ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللاندى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى زامانىۋى ۋاستە ۋە تۈرلىرى تولۇق بولغان كەسىپ بىلەن قەشقەر ۋىلايىتىگە ئالىي مەكتەپ مەخسۇس كۇرسىغا باراۋەر كېلىدىغان ياكى ئۇنىڭدىن يۇقىرى سەۋىيىدىكى كەسپىي قۇرۇلۇش ئىختىساسلىقلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بېرىشتىن ئىبارەت؛ قوبۇل قىلىنىدىغان ئوقۇغۇچى ئوبيېكتى — قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى خىزمەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە زىيالىي ياشلار، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتناشقان ئوقۇغۇچىلارمۇ قوبۇل قىلىنىدۇ. ئوقۇش مۇددىتى 2 يىلدىن 3 يىلغىچە بولىدۇ، ئۆگىنىشتە نەتىجە نومۇرى تۇزۇمى يولغا قويۇلىدۇ. ئوقۇغۇچىلار مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى بەلگىلىگەن دەرسلىككە ئاساسەن بەلگىلەنگەن ئۆگىنىش نەتىجە نومۇرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ئوقۇش پۈتتۈرىدۇ، شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى تەكشۈرۈپ تامغا باسقان ئوقۇش پۈتتۈرۈش دىپلومى ياكى يەككە پەنلەر گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىدۇ.

شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلغان دەسلەپكى ۋاقىتتا، شارائىت جاپالىق، ئۇسكۇنىلەر ئاددىي ئىدى. شۇ چاغدا 5 لا خىزمەتچى خادىم بولۇپ، دەرسخانا ۋە 2 ئېغىز ئىشخانا ئارىيەت ئېلىنىپ، ماشىنسازلىق، تىل - ئەدەبىيات، تەبىئىي پەنلەر بويىچە 3 كەسپىي سىنىپقا ئوقۇغۇچى

قوبۇل قىلىنغان. شىنجاڭ رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە قوللىشى بىلەن، خادىملار ئۇزلۇكسىز تولۇقلاندى، ئوسكۇنىلەرمۇ كۈنسېرى كۆپەيتىلىپ، ماتېرىياللار مۇكەممەللەشتى، دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولدى. 1990 ـ يىلغا كەلگەندە تۈرلۈك ئىشلار تېز تەرەققىي قىلدى. مەكتەپ بويىچە ئومۇمىي شتات 35، ئەمەلىي بار خىزمەتچى 32، بۇنىڭ ئىچىدە دوتسېنت 2، لېكتور 6، يارديمچى لېكتور 14 بولۇپ، شتاتتىكى سانىنىڭ ئۆچتىن ئىككىسىنى ئىگىلەيدۇ. يەنە ھەر قايسى مەكتەپ ھەر قايسى ساھەلەردىكى مەكتەپ سىرتىدىن كېلىدىغان قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى 50كە يەتتى. قانۇن، تىل ـ ئەدەبىيات، پۈل مۇئامىلە، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك، سودا، كارخانا باشقۇرۇش، تەپتىشلىكتىن ئىبارەت 6 كەسىپ تەسىس قىلىندى. مەكتەپ ئورگىنىدىن سىرت، باشقا جايلاردا بىر نەچچە ئوقۇتۇش نۇقتىسى تەسىس قىلىندى، بۇرۇن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى، مارالبېشى ناھىيىسىدە ئوقۇتۇش نۇقتىسى تەسىس قىلغانىدى، كېيىن يەنە قەشقەر تىببىي مەكتەپ، يېزا ئىگىلىك مەكتەپ، قاغىلىق، پوسكام، يەكەن، پەيزاۋات، يوپۇغا شۇنداقلا قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق تىببىي مەكتەپ قاتارلىق 8 ئورۇندا ئوقۇتۇش نۇقتىسى تەسىس قىلىندى. 1985 — 1990 ـ يىلغىچە 5 قارار ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى سەپلىرى ئۈچۈن 2000دىن كۆپرەك ھەر خىل ئىختىساسلىقلار يېتىشتۈرۈپ بېرىلدى.

شىنجاڭ رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قەشقەر شۆبىسىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 1000 كۋادرات مېتىر. قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتۇتى بىلەن بىر ئورۇندا تۇرىدۇ، مەكتەپ كۈتۈپخانىسىدا 13 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق كىتاب بار.

Ⅳ باب

چوڭلار ماۋارىپى

§ 1 . دېھقان ـ چارۋىچىلار ماۋارىپى

1. ياشلارنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىش

1950 — 1956 ـ يىلغىچە قىشلىق كۇرس، كەچ كۇرس قاتارلىق ماۋارىپ تەشكىلاتلىرى بارلىققا كەلدى. 1951 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە قىشلىق كۇرسقا كىرگەنلەر 173 مىڭ 3كە يەتتى. 1958 ـ يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 342 مىڭ 770 ئادەم ساۋات چىقىرىش ئۆگىنىشكە قاتنىشىپ، 82 مىڭ 346 ئادەمنىڭ ساۋاتى چىقىرىلدى، ساۋاتى چىققانلار 1957 ـ يىلدىكىدىن 14 پىرسەنت پوئېنتى كۆپەيدى. 1959ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئومۇمىي نوپۇس 1 مىليون 680 مىڭ 177 بولۇپ، بۇنىڭدىن ياشلار ۋە قۇرامىغا يەتكەنلەر 718 مىڭ 820 ئىدى، 1959 ـ يىلغا كەلگەندە 37 مىڭ 42 ئادەمنىڭ ساۋاتى چىقىرىلدى، 1958 — 1959 ـ يىللىرىلا 122 مىڭ 249 ئادەم ساۋاتلىق بولدى. شۇ ۋاقىتتا ۋىلايەت بويىچە 8013 ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش سىنىپى ئېچىلىپ، 279 مىڭ 917 ئادەم ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئۆگىنىشىگە قاتناشتى، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئوقۇتقۇچىسى 7109.

1965 — 1976 - يىلغىچە يېڭى يېزىق يولغا قويۇلغان مەزگىلدىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتى يېڭى يېزىقنى يولغا قويۇش خىزمىتىنى باشتىن كەچۈردى، مۇشۇ مەزگىلدە 4690 دۆلەت كادىرى، 11 مىڭ 400 ئاساسىي قاتلام كادىرى، 71 مىڭ 133 ئىشچى - خىزمەتچى، ئوقۇتقۇچى - جەڭچى، دېھقان - چارۋىچى، شەھەر ئاھالىلىسى يېڭى يېزىق جەھەتتىكى ساۋاتسىزلىق قالپىقىدىن قۇتۇلدى، بۇ مەزگىلدىكى يېڭى يېزىق ئوقۇتقۇچىسى 22 مىڭ 467گە يەتتى. 1968 — 1976 - يىلغىچە مائارىپ خىزمىتى توختاپ قېلىش هالىتىدە تۇرۇپ، دېھقان - چارۋىچىلار مائارىپىدا «ئۈچ ئەسەرنى ئوقۇش» مۇهىم مەزمۇن قىلىنىدى، شۇڭا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتىمۇ توختاپ قالدى.

ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئۈچۈن دېھقانلارغا دەرس ئۆتۈلمەكتە

1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن، دېھقان-چارۋىچىلار مائارىپى خىزمىتى يېڭى بىر تەرەققىيات مەزگىلىگە كىردى. بۇ مەزگىلدە «قوش مائارىپ» (باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش، ياشلار ۋە قۇرامىغا يەتكەنلەر تۆۋەن ئۆلچەمدە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش) مەركەز قىلىنىدى، ئاساسلىق ۋەزىپە كونا يېزىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش سەۋەبلىك بارلىققا كەلگەن زور تۈركۈمدىكى يېڭى ساۋاتسىزلار ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە شەكىللەنگەن يېڭى ساۋاتسىزلاررنى ساۋاتىنى چىقىرىش ئوبيېكتى قىلىش بولدى. 1983 - يىلى قىشتىن 1984 - يىلى ئەتىيازغىچە ۋىلايەت بويىچە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىشكە 12 مىڭ 548 ئادەم قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ساۋاتى چىققىنى 55 مىڭ 47، مۇشۇ ۋاقىتقا كەلگەندە ۋىلايەتتىكى 16 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان ياشلار ۋە قۇرامىغا يەتكەنلەرنىڭ ساۋات چىقىرىش نىسبىتى 83.4% كە يەتتى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 14 ياشتىن 46 ياشقىچە بولغان ياشلار ۋە قۇرامىغا يەتكەنلەر 652 مىڭ 563 بولۇپ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئۆگىنىشىگە قاتناشقىنى 116 مىڭ 490، بۇنىڭ ئىچىدە ساۋاتلىق بولغىنى 66 مىڭ 653؛ 1985 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ياشلار ۋە قۇرامىغا يەتكەنلەردىن ساۋاتى چىققىنى 599 مىڭ 508 بولۇپ، ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى 91.8% كە يەتتى. 1986 - يىلى يېزىلاردا ئەملىي قوللىنىلىدىغان هەر خىل تېخنىكا ئۆگىنىش ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە 14 ياشتىن 46 ياشقىچە بولغان ساۋاتى چىقىرىلىدىغان ئوبيېكتلار 691 مىڭ 882 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 637 مىڭ 872 ئادەم ساۋاتىنى چىقاردى، ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى 92%كە يەتتى.

2. مەدەنىيەت تولۇقلاش، پەن - تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش، دېھقان- چارۋىچىلار پەن - تېخنىكا مەدەنىيەت ئۆگىنىش مەكتەپلىرى

1) مەدەنىيەت تولۇقلاش قەشقەر ۋىلايىتىدە 80 - يىللاردىن باشلاپ ناهىيىلەرنىڭ كەنتلىرىدە باشلانغۇچ مەكتەپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەدەنىيەت تولۇقلاش كۇرسلىرى ئېچىلدى. ئالدى بىلەن يەكەن ناهىيىسىنىڭ ئېلىشقۇ بازىرىدا باشلىنىپ، پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى بىر يىللىق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەدەنىيەت تولۇقلاش سىنىپى ئېچىلدى. ئۇنىڭدا تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، خەنزۇ تىلى، يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىدىن ئىبارەت 4 دەرس تەسىس قىلىندى، تەتىل قويۇپ بېرىلمەي يىل بويى دەرسى ئۆتۈلدى، ئوقۇش پۈتتۈرگەندە ناهىيە بويىچە بىرتۇتاش ئىمتىهان ئېلىنىپ، لاياقەتلىك بولغانلارغا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ

ئوقۇش تارىخى دىپلومى بېرىلدى.

2) پەن - تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش　　دېھقان - چارۋىلار مەدەنىيىتى، پەن - تېخنىكا مەكتەپلىرى پىلانلىق تۈغۇت، قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش قاتارلىق باشقا تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. پوسكام ناھىيىسىنىڭ 3 - يېزىسىدىكى دېھقانلارنى پەن - تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش خىزمىتى خېلى ياخشى ئۇنۇم بەردى، ياش - ئوتتۇرا ياش دېھقانلارنىڭ پەن - تېخنىكا بويىچە 3 يىل تەربىيىلەنگىنى %87 كە يەتتى. بەزى دېھقانلار بىر يىلدا 2 - 3 قېتىم تەربىيىلەندى. قىشلىق پەن - تېخنىكا پائالىيىتىمۇ يېزىلاردىكى پەن-تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەشنىڭ بىر پائالىيەت شەكلى بولدى. يەكەن، مەكىت ناھىيىلىرى ھەر يىلى قىشتا قىشلىق بوش ۋاقىتىدىن پايدىلىنىپ، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەشنى كەنت دەرىجىلىك ئوقۇتۇش سىنىپلىرىغىچە چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، 2 دەرىجە بويىچە تەربىيىلەش چارىسىنى قوللىنىپ، تېخنىكا ئۆگىنىش خادىملىرى كەم بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى، يەنى ئالدى بىلەن يېزىلىق دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى كەنتتىكى تېخنىكلارنى تەربىيىلىدى، ئاندىن ئۇلار كەنتكە قايتىپ كۆرس ئېچىپ تەربىيىلەش ئېلىپ باردى.

3) دېھقان - چارۋىچىلار پەن - تېخنىكا مەدەنىيەت مەكتىپى　　دېھقان- چارۋىچىلار پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت مەكتىپى قەشقەر ۋىلايىتىدە ماۋارىپنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا بىۋاستە مۇلازىمەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، دېھقانچىلىق، پەن - تېخنىكا، ماۋارىپ ئۈچ تەرەپنىڭ بىرلىشىش تۈزۈمى ۋەزىپىسى بولدى. 1990 - يىلغىچە جايلاردىكى دېھقانلار مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا مەكتەپلىرىنى ئۆزلۈكىدىن يۇقىرى ئۆلچەملىك قىلىپ قۇرۇپ چىقتى، بەزى يېزىلار تەربىيىلەش - يېتىشتۇرۇش مەركىزىگە ئايلاندى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى يېزا دەرىجىلىك دېھقانلار مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا مەكتەپلەرنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 31 — 5

ناھىيە (شەھەر)لەر	يېزا	مەكتەپ	سىنىپ	ئوقۇغۇچى	ئېگىلىك كۆچىسى	پراكتىكا ئاساسى	مەخسۇس ئوقۇتقۇچى	مەكتەپ باشقۇرۇش دائىرىسى (%)	كەنت ئوقۇتۇش نۇقتىسى	تەربىيىلەش نىسبىتى (%)
قەشقەر شەھىرى	10	10	15	315	83022	114	1	100	111	83.6
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	17	16	38	817	137862	180	32	94	176	84
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	15	15	32	615	101971	330	11	100	209	85.5
پەيزاۋات ناھىيىسى	13	13	13	571	764656	192	23	100	242	80.5
يېڭىسار ناھىيىسى	14	14	28	460	66613	252	21	100	161	83
يوپۇغا ناھىيىسى	9	9	11	100	47177	180	9	100	85	84.6
يەكەن ناھىيىسى	30	29	111	1930	218963	460	17	96	508	84.2
پوسكام ناھىيىسى	15	14	21	407	49697	206	7	93	125	83
مەكىت ناھىيىسى	13	12	21	420	59500	200	22	92	113	85
قاغىلىق ناھىيىسى	24	22	38	738	131463	348	23	92	268	83

مارالبېشى ناھىيە-سى	17	16	16	455	82562	300	16	94	228	83
تاشقورغان ناھىيە-سى	14	14	14	207	10932			100		83
جەمئىي	191	184	348	7055	1066227	2762	342	96.3	2154	84.3

§ 2 . ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماتارىپى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماتارىپى 50 - يىللارنىڭ بېشىدىلا باشلانغان، شۇ چاغدىلا خېلى كۆلەمگە ئىگە بولغان ۋە راۋاجلانغان، يېڭى جۇڭگونىڭ ئەمدىلا قۇرۇلغانلىقى، كۆپ سانلىق ئىشچى - دېھقان - ئەسكەر، كادىرلارنىڭ سەۋىيىسى بىر قەدەر تۆۋەن بولغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، مۇنداق 2 خىل شەكىلدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماتارىپى يولغا قويۇلغان: بىرى، زاۋۇت، كان - كارخانا ئىشچىلىرىنى ئاساس قىلغان ساۋات چىقىرىش ۋە مەدەنىيەت تولۇقلاش كۇرسى؛ يەنە بىرى، ئورگان كادىرلىرىنى ئاساس قىلغان تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەدەنىيەت تولۇقلاش تېز پۈتتۈرۈش كۇرسى.

1979 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى ماتارىپ كومىتېتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1980 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى ماتارىپ كومىتېتىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - دېھقانلار ماتارىپ كومىتېتىغا ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. 1982 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن 12 مىڭ 500 ئادەم ۋىلايەتنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت تولۇقلاش ئىمتىھانىغا قاتناشتى. 1983 - يىل 9 - ئايدىن 1984 - يىل 10 - ئايغىچە جەمئىي لايىقەتلىك بولغىنى 11 مىڭدىن ئېشىپ، مەدەنىيەت تولۇقلاشقا تېگىشلىك بولغانلارنىڭ %50دىن كۆپرەكىنى ئىگىلىدى. 1985 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 106 مىڭ بولۇپ، مەدەنىيەت تولۇقلاش دەرسىگە قاتنىشىشقا تېگىشلىك ياش ئىشچى - خىزمەتچى 19 مىڭ 176 ئىكەن، ھەر خىل شەكىلدىكى مەدەنىيەت تولۇقلاش كۇرسىغا قاتنىشىپ، ئۆگىنىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئىمتىھان ئارقىلىق نەتىجىسى لايىقەتلىك بولغىنى 10 مىڭ 510 بولۇپ، دەرس تولۇقلاشقا تېگىشلىك ئوبېيكتىلارنىڭ %55نى ئىگىلىگەن. مۇشۇ ۋاقىتتا چوڭلار ماتارىپى تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ۋىلايەت بويىچە ماتارىپ تارماقلىرى ۋە ھەرقايسى سىستېمىلارنىڭ ماتارىپ تارماقلىرى باشقۇرغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپىدىن 10ى قۇرۇلدى، ئاپتونوم رايونلۇق چوڭلار ماتارىپى ئىدارىسى تەستىقلىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى 8، ئۇلار ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى، ۋىلايەتلىك سودا سىستېمىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى تەربىيىلەش مەكتىپى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەر مەكتىپى، قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى، يېڭىسار ناھىيىلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى، پەيزاۋات ناھىيىلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى، قەشقەر شەھەرلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى، يەكەن ناھىيىلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپىدىن ئىبارەت. ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، بۇ مەكتەپلەردە 1985 - يىلى ئاساسلىقى تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى تەسىس قىلىنىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر چوڭلار ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئىمتىھانىغا قاتنىشىشتىن ئىلگىرىكى تەكرارلاشقا قاتنىشىشقا ئۇيۇشتۇرۇلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپىدە 14 سىنىپ ئېچىلىپ، 700دىن كۆپرەك ئادەم مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلاشقا ۋە خەنزۇچە، ئىنگلىزچە ئۆگىنىشكە قاتناشتى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئىمتىھانىغا قاتنىشىشقا

تىزىملاتقانلار 5147 بولۇپ، 2247سى قوبۇل قىلىندى. بۇلار تىزىملاتقان ئادەمنىڭ %43.6نى ئىگىلىدى. 1986 - يىلغا كەلگەندە ھەر خىل شەكىلدىكى ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتناشقان ئىشچى - خىزمەتچى 20 مىڭ 17گە، ئىشلەپچىقىرىش (خىزمەت) تىن ئايرىلىپ ئوقۇغىنى 10 مىڭ 211گە، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىشتىن (خىزمەتتىن) ئايرىلىپ بىر يىلدىن ئارتۇق ئوقۇغىنى 4172گە يەتتى. ئالىي ماۋارىپ بويىچە ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 26 مىڭ 887 بولۇپ، ئوقۇش تاماملىغىنى 433؛ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋارىپ بويىچە ئۆگىنىشكە قاتناشقىنى 2495 بولۇپ، ئوقۇش تاماملىغىنى 533؛ تولۇق ئوتتۇرا مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە قاتناشقانلار 688 بولۇپ، ئوقۇش تاماملىغىنى 433؛ كادىرلارنىڭ تېخنىكا - كەسپى بويىچە بىلىم ئاشۇرۇشقا قاتناشقانلار 2818 بولۇپ، ئوقۇش تاماملىغىنى 2501. ۋىلايەت بويىچە ئىشچىلاردىن كۇرسقا قاتناشقىنى 6654 بولۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى (تاماملىغىنى) 4962؛ يۇقىرى تېخنىكا تەربىيىسى ئېلىشقا قاتناشقىنى 140 بولۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى (تاماملىغىنى) 97؛ ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكا تەربىيىسى ئېلىشقا قاتناشقىنى 1379 بولۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگىنى (تاماملىغىنى) 1041؛ باشلانغۇچ تېخنىكا تەربىيىسى ئېلىشقا قاتناشقىنى 2864 بولۇپ، ئوقۇش تاماملىغىنى 2115؛ ئىش ئورنى ۋەزىپىسى بويىچە تەربىيىلەشكە قاتناشقىنى 1189 (بۇنىڭ ئىچىدە ئىسمىنا، گۇرۇپپا باشلىقى %10.3نى ئىگىلەيدۇ)، باشقا كۇرسلارغا قاتناشقىنى 1082 بولۇپ، ئوقۇش تاماملىغىنى 613. مۇشۇ ۋاقىتتىكى ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماۋارىپىنى باشقۇرغۇچى كادىر 277، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 219؛ ئىشچى - خىزمەتچىلەر ماۋارىپى مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 39، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 28. ۋىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەكتىپى 15، ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى ئەنگە ئالغىنى 12.

V باب

ماۋارىپ مەمۇرىيىتى

§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرى، مىنگو دەۋرىدىكى ماۋارىپ مەمۇرىيىتى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 10 - يىلى (1884 - يىلى) دىن كېيىن، ماۋارىپنى مەمۇرىي باشقۇرۇش باشلاندى، باش مۇپەتتىش تەسىس قىلىندى، تۇنجى مۇپەتتىشلىكنى دۇ شەن ئۆتتىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە شىنجاڭدىكى ۋىلايەتلەردە بىردىن «تەلىماتچى» ئەمەلدار تەسىس قىلىندى، ئەمەل دەرىجىسى 5كە بۆلۈنۈپ، مەخسۇس ماۋارىپنى باشقۇردى، قەشقەرنىڭ تۇنجى «تەلىماتچى» لىق ۋەزىپىسىنى تاۋشىگلىن ئۆتتىدى. گۈاڭشۇ 6 - يىلى (1880 - يىلى) سۇلى، يەركەنت ئايماقلىرىدىمۇ «تەلىماتچى» ئەمەلدار قويۇلدى.

مىنگو دەۋرىدە دەسلەپتە مەھكىمىنىڭ 1 - بۆلۈمى ماۋارىپنى باشقۇردى، كېيىن ماۋارىپ ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى، قەشقەرنىڭ تۇنجى گومىندالڭ ماۋارىپ ئىدارە باشلىقى ما شاۋۋۇ ئىدى. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) ھېسامىدىن، مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) لى يۈنياڭ ماۋارىپ ئىدارە باشلىقى

بولدى. كېيىن يەنە مەكتەپلەرنى ئۈيغۇر ئۈيۇشما باشقۇرىدىغان بولدى. ئاساسىي قاتلامدىكى يېزا - بازار مەھكىمىلەردە تەسىس قىلىنغان مائارىپ ئاپپاراتلىرى مۇنداق بولدى: 1) باشلانغۇچ مەكتەپ، 2) پۈقرالار تەييارلىق مەكتىپى، 3) پۈقرالار مەشىق قىلىش - مۇتالىئە قىلىش مەكتىپى، كېيىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە تەرتىپ - ئەخلاق تەربىيىسى بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىنىپ مائارىپ خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى، شۇ ئارىلىقتا شېڭ شىسەي «ئالتە بۈيۈك سىياسەت»نى يولغا قويغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە جۈڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ياردىمى بولغاچقا، شىنجاڭنىڭ مائارىپى خېلى تەرەققىي قىلدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مەدەنىي ئاقارتىش ئۈيۇشمىلىرى، مەسىلەن: ئۈيغۇر ئۈيۇشمىسى، قازاق ئۈيۇشمىسى، خەنزۇ ئۈيۇشمىسى قاتارلىقلار قۇرۇلدى. ناھىيە، يېزا - قىشلاقلارغىچە ئومۇملاشقان بۇ ئاقارتىش ئۈيۇشمىلىرى مەكتەپ باشقۇرۇپ، مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش رولىنى ئويناندى. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) ئەتىيازدا قەشقەر رايونىدا ئىلى، تارباغاتاي رايونلىرى بىلەن بىللە مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلدى، كوممۇنىست لى يۇنياڭ قەشقەر رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولدى. قەشقەر رايونىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدا 18 باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى ھەمدە قىشلىق ساۋات چىقىرىش مائارىپىمۇ زور كۈچ بىلەن تۈتۈلدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) مائارىپ تەرتىپكە سېلىنىپ، بەزى مائارىپ ئىدارىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قەشقەر ۋىلايىتى بىر مائارىپ مۇپەتتىش يېتەكچىسى ئەۋەتىپ مەكتەپلەرنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى. بۇ ۋاقىتتا ناھىيىلەردىكى مەكتەپلەر بىر ئاز كۆپەيدى.

2 § . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى مائارىپ مەمۇرىيىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى يېڭى ھاياتقا ئېرىشتى، مىسلىسىز تەرەققىي قىلدى. بىرىنچىدىن، مائارىپ گومىنداڭنىڭ، ئۈيغۇر ئۈيۇشمىسىنىڭ ۋە دىنىنىڭ كونترول‌لۇقىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، مائارىپ خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى، مائارىپ خىراجىتىگە كاپالەتلىك قىلىندى. ئىككىنچىدىن، دىنىنىڭ كونترول‌لۇقىدىن تامامەن قۇتۇلدۇرۇلۇپ، دىنىي ئەدەپ - قائىدىلەر، دىنىي دەرسلەر بىكار قىلىنىپ، پارتىيىنىڭ مائارىپ فاڭجېنى ۋە ماتېرىيالىستىك ئىدىيە، پەننى بىلىملەر بويىچە تەربىيىلەش ئوقۇتۇش مەزمۇنىغا تولۇق كىرگۈزۈلدى. ئۈچىنچىدىن، فېئودال - خۇراپاتلىق ۋە دىنىنىڭ ئايالارنى بوغىدىغان، قىز بالىلارنى مەكتەپكە بارغۇزمايدىغان كۆچلىرى قومۇرۇپ تاشلانغاندىن سىرت، يەنە كەڭ يېزىلاردا كەچكۈرس سىنىپلىرى ئېچىلىپ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش پائالىيىتى يولغا قويۇلدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكەتلىرىگە بىرلەشتۇرۇلۇپ تەشۋىقات - تەربىيە پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى.

1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن يەكەن ۋىلايىتى بىرلەشتۇرۇلۇپ قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە مائارىپ خىزمىتى توغرا ئىزغا چۈشتى. مەملىكەت بويىچە بىرتۇتاش تۈزۈلۈپ تەرجىمە قىلىنغان دەرسلىك قوللىنىلدى ھەمدە ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ مائارىپ خىزمىتى پىلانلاندى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ناھىيە (شەھەر) لەردە 2 دىن 3 كىچە ئۈيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپ، ناھىيە (شەھەر) دە بىردىن خەنزۇچە باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇش، ۋىلايەتتە بىر خەنزۇچە ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇش، يېزىدا بىردىن ئۈيغۇرچە باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى.

1958 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ 742گە، ئوقۇغۇچىسى 224 مىڭ 308گە،

ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 5593كە، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 5406 گە؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 32گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 18 مىڭ 882گە، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 17 مىڭ 828گە يەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپمۇ بارلىققا كېلىپ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1054 كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 998گە، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 667گە يەتتى. چوڭلار ماۋارىپى جەھەتتە 6 - 7 يىلدا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىپ، خىزمەتتىكى ئىشچىلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەكتەپتە ئوقۇش ئارقىلىق مەدەنىيەت سەۋىيىسى ۋە تېخنىكا سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈلدى.

1958 - يىلى ماۋارىپ ساھەسى «مۇبالىغچىلىك شامىلى»نىڭ تەسىرىگە ئېغىر ئۇچراپ، بىر تەرەپلىمە ھالدا «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»نى قوغلىشىپ، ئەمەلىي ئېھتىياجدىن ئايرىلىپ قالدى، مەسىلەن: ناھىيە (شەھەر) لەردە ئىشچى - دېھقان ئەسكەرلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلۇپ، مەدەنىيەت ئۆتكىلىگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىنىپ، دۆلەت بايرىمىدىن ئىلگىرى قەشقەر شەھىرى ساۋاتسىز يوق شەھەر قىلىنماقچى بولدى. ژىلايەت بويىچە يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن ئىشتىن سىرتقى ئوتتۇرا مەكتەپ 89غا، قىزىللىشىش - ئىختىساسلىشىش مەكتىپى 163كە، يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى 86گە يەتتى.

1962 - يىلدىكى «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۇرۇش» فاكۇلتېتنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشى ئارقىلىق بەزى ئىسمى بار - جىسمى يوق مەكتەپلەر قىسقارتىلدى ۋە بەزى مەكتەپلەرنىڭ بىر نەچچە ژۇرنىلىسى بولۇش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە ھەر دەرىجىلىك ماۋارىپ مەمۇرىيىتى تارماقلىرى ۋە مەكتەپلەر ئوقۇتۇش سۈپىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى، تاكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھارپىسىغىچە ئاددىتتىكى ئاساسىي ماۋارىپ بىر مەزگىل ساغلام راۋاجلاندى. 1966 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ژىلايىتىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ 1594كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 244 مىڭ 532گە؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 78گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 31 مىڭ 52گە يەتتى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ماۋارىپ سىستېمىسى زەربىگە ئۇچرىدى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ياشلار نۇقتىسىغا بېرىپ ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە ماكانلىشىپ، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئالدى، ئوقۇتقۇچىلار «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىگە ئۆزگەرتىشنى قوبۇل قىلىشقا ھەيدەلدى. 1970 - يىلى ژىلايەت بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ 905كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 186 مىڭ 923 كە؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 78گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 9782گە چۈشۈپ قالدى. مەكتەپ ماۋارىپى سەۋىيىسى ئىنتايىن تۆۋەنلەپ كەتتى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كوممىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن، پارتىيە ۋە دۆلەت ماۋارىپىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى، بولۇپمۇ مىللىي ماۋارىپنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن تېز بولدى. بۇ ئاساسەن مۇنۇ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچى، ھەممە كەنتتە باشلانغۇچ مەكتەپ ياكى ئوقۇتۇش نۇقتىسى بولۇش، ھەممە يېزىدا ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇش، سەل چوڭراق يېزىلاردا 2 - 3كىچە ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇش ئاساسەن ئىشقا ئاشتى، جايلار زور كۈچ سەرپ قىلىپ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى ۋە مۇستەھكەملىنىش نىسبىتى شۇنداقلا مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتىنى ياخشىلاش، 9 يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپنى يولغا قويۇشنى چىڭ تۇتتى؛ ئىككىنچى، ژىلايەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك، ھەر خىل مەكتەپلەر مەكتەپنىڭ ئەخلاق تەربىيىسى، ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمىتىنى راسا چىڭ تۇتۇپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇردى، دىنىنىڭ سىڭىپ كىرىشىنى توستى، بولۇپمۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، ھەر خىل مەكتەپلەرنىڭ ماۋارىپ نىشانىغا كاپالەتلىك قىلىپ، سوتسىيالىستىك ماۋارىپ بازىسىنى ئىنتايىن مۇستەھكەملىدى؛ ئۈچىنچى، 3 - قېتىملىق ماۋارىپ يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 21 - ئەسىردىكى ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى يېڭىۋاشتىن پىلانلىنىپ، يېڭىلىق يارىتىش ئېڭى، ساپا ماۋارىپى نۇقتىلىق تۇتۇلۇپ، ژىلايەت بويىچە «قەشقەرنى پەن -

ماۋارىپ ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش» ئىستراتېگىيىسى يولغا قويۇلدى؛ تۈتىنچى، ماۋارىپ قۇرۇلمىسىنى تەرتىپكە سېلىش ياخشى تۈتۈلدى، بولۇپمۇ تولۇق ئوتتۇرا قاتارلىق كەسپىي تېخنىكا ماۋارىپى تىرىشىپ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، ماۋارىپ ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن ئەسىر ھالقىيدىغان ئىختىساسلىقلار يېتىشتۈرۈلدى؛ بەشىنچى، ئۆگىنىشتىن كېيىنكى، خىزمەتتىن كېيىنكى ئىش ئورنى بويىچە تەربىيىلەش ۋە قايتا ئىشقا ئورۇنلىشىش يۈزىسىدىن تەربىيىلەش ياخشى تۈتۈلۈپ، خىزمەتتىكى خادىملار ئۈزلۈكسىز بىلىم يېڭىلاش، بىلىم ئىگىلىكى قۇرۇلۇشى تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى؛ ئالتىنچى، دېھقان - چارۋىچىلار ماۋارىپى ۋە پەن - تېخنىكا تەربىيىسى خىزمىتى يەنمۇ چىڭ، ئوبدان تۈتۈلۈپ، دېھقان - چارۋىچىلار ساۋاتلىق بولغاندىن كېيىن تېخنىكا تەربىيىسى خىزمىتى ئىگىلىك ئىقتىسادىنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق راۋاجلاندۇرۇپ، بېيىش يولىغا مېڭىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ماۋارىپىنى مەمۇرىي باشقۇرغۇچى ئاپپاراتى بىر نەچچە قېتىم ئۆزگەردى، ماۋارىپ بىلەن مەدەنىيەت بەزىدە بۆلۈنۈپ، بەزىدە بىرلەشتى. 1986 - يىلى مەدەنىيەت ناھىيىسى، ماۋارىپ باشقارمىسى قۇرۇلدى، 1994 - يىلى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىدا ماۋارىپ سىستېمىسى خىزمىتى كومىتېتى قۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە ئاساسلىقى 9 يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ياشلار، ئوتتۇرا ياشلار ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتى چىڭ تۈتۈلدى.

§ 3 . ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئاپپاراتلىرى

1. ئاپپاراتنىڭ تەرەققىيات تارىخى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ۋىلايەتتىكى مەمۇرىي رايونلارنىڭ ئۈزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۈزگەردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە مەدەنىيەت ئاپپاراتى بىلەن بەزىدە بىرلەشتى، بەزىدە ئايرىلدى. ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئورگانلىرىنىڭ نامى، باشقۇرۇش دائىرىسىمۇ كۆپ ئۈزگەردى.

1950 - يىلى ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئورگىنى ئاساسەن قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى، يەكەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى بولۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا مارالبېشى، پەيزاۋات، مەكىت، يوپۇغا، يېڭىسار، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، تاشقورغان قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى بار ئىدى. 1951 — 1956 - يىلغىچە ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئورگىنىنىڭ نامى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت - ماۋارىپ باشقارمىسى دەپ ئاتالدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق يەكەن ۋىلايەتلىك، خوتەن ۋىلايەتلىك ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئورگانلىرى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1951 — 1954 - يىلغىچە بولغان ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئورگىنى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە بۆلۈمى بولدى، ئۇنىڭغا قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، تاشقورغان، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇغا، يېڭىسار، قەشقەر شەھىرى قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى قارىدى. 1954 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك مەدەنىي - ماۋارىپ- سەھىيە بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت - ماۋارىپ باشقارمىسىغا بىۋاستە قارايدىغان بولدى. 1951 — 1956 - يىلغىچە يەكەن ۋالىي مەھكىمىسىدىمۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭغا قاغىلىق،

پوسكام، يەكەن، مەكىت ناھىيىلىرىنىڭ ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى قارىدى.

1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋالىي مەھكىمە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ۋالىي مەھكىمىسىدە مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ، ئەسلىدىكى قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لىك ماۋارىپ ئاپپاراتلىرىنى باشقۇرغاندىن سىرت، يەنە سابىق يەكەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق 4 ناھىيىنىڭ ماۋارىپ ئاپپاراتلىرىنى باشقۇردى. ئۇنىڭغا قاغىلىق، پوسكام، يەكەن، مەكىت، يوپۇغا، پەيزاۋات، مارالبېشى، يېڭىسار، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر شەھىرى، تاشقورغان ناھىيىلىرىدىكى ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى قارايدىغان بولدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى كەينى - كەينىدىن پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1969 - يىلى ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەسىس قىلىنغان سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى ماۋارىپقا مەسئۇل بولدى. كېيىن يەنە ئۇنىڭ قارىمىقىدا مەدەنىيەت - سەھىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ماۋارىپ مەمۇرىيىتىگە مەسئۇل بولدى. 1976 - يىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىي - ماۋارىپ باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1986 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك ماۋارىپ مەمۇرىيىتى ئورگىنى مەمۇرىي مەھكىمە ماۋارىپ باشقارمىسى بولۇپ، ئۇنىڭغا قاغىلىق، پوسكام، يەكەن، مەكىت، يېڭىسار، پەيزاۋات، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يوپۇغا، مارالبېشى، تاشقورغان ناھىيىلىرىدىكى ۋە قەشقەر شەھىرىدىكى ماۋارىپ ئاپپاراتلىرى قارىدى.

2. ئىچكى ئاپپاراتلار

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسى ئىچىدە تەسىس قىلىنغان ئاپپاراتلار:

1) ئىشخانا　ئاساسلىقى باشقارما ئورگىنىنى ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشتۇرۇش، يۇقىرىغا يوللاش، تۆۋەنگە يەتكۈزۈش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل. كەسىپ دائىرىسى كاتىباتلىق، ئارخىپ ساقلاش، ماتېرىيال تاپشۇرۇۋېلىش - تارقىتىش، تەرجىمە قىلىش، ھۆججەت بېسىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئىش بېجىرىشتە كومپيۇتېردا باشقۇرۇشنى تەرتىپلەشتۈرۈش، ئالاقىلەرنى بېسىشنى كومپيۇتېرلاشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

2) ئادەتتىكى ماۋارىپ بۆلۈمى　ئاساسلىقى پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئاساس ماۋارىپىغا مەسئۇل. يەسلى، باشلانغۇچ مەكتەپ، ئوتتۇرا مەكتەپ، گاس - گاچىلار مەكتىپى قاتارلىق مەكتەپلەرنىڭ ئاساس ماۋارىپىنى تەشكىللەيدۇ، يولغا قويىدۇ ۋە باشقۇرىدۇ. بولۇپمۇ 9 يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپىنى يولغا قويۇش، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئىمتىھان ئىشلىرى، ئوقۇتۇش ئارخىپى قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولىدۇ.

3) چوڭلار ماۋارىپى بۆلۈمى　ئاساسلىقى پۈتۈن ۋىلايەتتىكى دېھقان -چارۋىچى ياش، ئوتتۇرا ياشلىقلارنىڭ ساۋات چىقىرىش خىزمىتى، دېھقان - چارۋىچىلارنى مەدەنىيەت، پەن -تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش، ۋىلايەتتىكى زاۋۇت، كان - كارخانا ئورۇنلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ئورنى تەربىيىسى، داۋاملىق تەربىيە خىزمىتى شۇنىڭدەك جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ مەكتەپ ئېچىشىنى باشقۇرۇش قاتارلىقلارغا مەسئۇل، يەنە يېزا ماۋارىپىنىڭ ئۇنۇملۇك بولۇپ تۇرۇشىغا ئاساسلىق ۋە «ئۇچقۇن» ماۋارىپىدا ئۇلگىلىك ناھىيە، يېزىلارنى يولغا قويۇش خىزمىتى قاتارلىقلارغا مەسئۇل. ۋىلايەتتە بىر چوڭلار ماۋارىپى كومىتېتى قۇرۇلغان بولۇپ، كەسىپ ۋە ھەر ساھەدىكى ئالاقىدار رەھبەرلەردىن تەشكىللەنگەن.

4) كەسىپىي تېخنىكا ماۋارىپى بۆلۈمى　بۇ، 1990 - يىلى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئىپتىدائىي دەرىجىدىكى ئىختىساسلىقلارغا بولغان ئېھتىياجىغا ئاساسەن يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان

بۆلۈم، ئۇنىڭ كەسىپ دائىرىسى ئادەتتىكى ماۋارىپ بۆلۈمىدىن ئاجرىلىپ چىققان. ئۇ ئاساسلىقى ۋىلايەت بويىچە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىنكى تارقاقلاشتۇرۇش ۋە «ئۈچ كېيىنكى ماۋارىپ» بويىچە تېخنىكىلىق تەربىيىلەش ئىشلىرىغا مەسئۇل، ۋىلايەت بويىچە ھەممە ناھىيىدە بىردىن كەسىپى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ بار. ئۇ يەنە تولۇقسىز ئوتتۇرا كەسىپى تېخنىكا ماۋارىپى ۋە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ كەسىپى ئوقۇتۇش دەرسلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل. ئادەتتىكى ئوتتۇرا تېخنىكومۇ كەسىپى تېخنىكا ماۋارىپى دائىرىسىگە تەۋە، شۇغىنىسى بەزى ئوتتۇرا تېخنىكومىلار ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش - تەقسىم قىلىش پىلانىغا كىرگۈزۈلگەن، ھالبۇكى كەسىپى سىنىپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئۆزى چىقىش يولى تېپىپ ئىشقا ئورۇنلىشىدۇ. ئۇ يەنە كەسىپى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتىگىمۇ مەسئۇل.

5) سىياسىي تەلىم - تەربىيە بۆلۈمى ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى پارتىيىنىڭ ماۋارىپ لۇشىەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت. ئۇ، ۋىلايەتتىكى مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيىۋى تەربىيىسى، مەنىۋى مەدەنىيىتىنى قۇرۇلۇشى، قانۇن - نىزام تەشۋىقاتىغا؛ چوڭ تېپتىكى كوللېكتىپ پائالىيەتلەرنى تەشكىللەش - تەكشۈرۈش شۇنداقلا «ئۇچتە ياخشى ئوقۇغۇچىلار»نى باھالاشقا مەسئۇل.

6) تەشكىلات - كادىرلار ئىشلىرى بۆلۈمى ئاساسلىقى ۋىلايەتتىكى شۇنداقلا ۋىلايەتكە بۇ‌ۋاستە قاراشلىق مەكتەپلەرنىڭ تەشكىلات - كادىرلار خىزمىتىگە، ماۋارىپ خىزمىتى كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىك بەنزىلىرىنى سىناش، ئوتتۇرا قاتلام ۋە بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشقا؛ پىداگوگىكا تېپىدىكى مەكتەپلەرنىڭ پارتىيە خىزمىتى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومىلارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى تەقسىملەش، ۋىلايەتكە بۇ‌ۋاستە قاراشلىق ماۋارىپ سىستېمىسىدىكى پارتكوم، باش ياچېيكا، ياچېيكىلارنىڭ پارتىيە خىزمىتىگە، پارتىيىگە كىرىدىغان ئاكتىپلارنى تەربىيىلەش، ئۇنۇۋان باھالاش، خەلق باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىغا ئۆزگەرتىش، ماۋاش شۇنداقلا ئوقۇتقۇچىلارنى تەقدىرلەش، باھالاش قاتارلىق كەسىپلەرگە مەسئۇل.

7) پىلان - مالىيە بۆلۈمى بۇ بۆلۈم 1990 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ماۋارىپ باشقارمىسى ئىشخانىسىدىن ئايرىلىپ چىققان، پىلان - مالىيە كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئاساسەن پۈتۈن ۋىلايەتتىكى مەكتەپلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى، «مەجبۇرىيەت ماۋارىپى» قۇرۇلۇشى، دۇنيا بانكىسى قەرز بەرگەن تۈرلەرنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا؛ ۋىلايەت بويىچە ماۋارىپ ستاتىستىكا مەلۇماتىغا؛ پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانىغا، شۇنداقلا ۋىلايەتكە قاراشلىق مەكتەپلەرگە ماۋارىپ خراجىتى ئاجرىتىش - باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل؛ يەنە خەلق ماۋارىپ فوندىنى يىغىش، ئىشلىتىش ھەمدە ناھىيىلەرنىڭ ماۋارىپ خراجىتى، ماۋارىپ خراجىتىنىڭ قوشۇمچىسىنى يىغىش، ئىشلىتىش ۋە ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمەتلىرىگە مەسئۇل.

8) ئىنتىزام تەكشۈرۈش - مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىشخانىسى بۇ ئىشخانا ئاساسلىقى ئومۇمىي خەلق ماۋارىپى سىستېمىسىدىكى پارتىيىلىك كادىرلار ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپ قىلمىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىش، خەلق ئەرز - شىكايىتى، كەسىپتىكى ناتوغرا ئىستىل، پاكلىق قۇرۇلۇشى شۇنداقلا مەكتەپلەرنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپ دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىش خىزمەتلىرىگە مەسئۇل.

9) ماۋارىپ مەمۇرىيىتىگە بۇ‌ۋاستە قاراشلىق كەسىپى بۆلۈم - ئىشخانىلار

(1) ئوقۇتۇش تەتقىقاتى ئىشخانىسى 1985 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە ماۋارىپ فاڭجېن - سىياسەتلىرىنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا، دەرسلىك - ئوقۇتۇش مېتودىنى تەجرىبە قىلىش ۋە كېڭەيتىشكە، ۋىلايەت بويىچە ئىمتىھان، ئېلىش - تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىشنى ۋە ئىمتىھان تۈزۈمىنى

مۇكەممەللەشتۈرۈشنى تەتقىق قىلىشقا، تەربىيىلەش - ئوقۇتۇش ئۇچۇرلىرىنى ئالماشتۇرۇشقا، مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پائالىيىتىنى تەشكىللەشكە، پەنلەر ئوقۇتۇش تەتقىقات جەمئىيىتى ۋە ماۋارىپ ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ خىزمەتلىرىگە مەسئۇل. نۆۋەتلىق ھالدا مىللىي ماۋارىپنى تەتقىق قىلىش ۋە تەجرىبە قىلىشقا، ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەر دەرسلىكىنى تەجرىبە قىلىش، ئىسلاھ قىلىش قاتارلىقلارغا مەسئۇل.

(2) ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش بۆلۈمى بۇ ئەسلىدە قەشقەر ماۋارىپ ئىنىستىتۇتى ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش كەسپىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، 1986 - يىلى ماۋارىپ ئىنىستىتۇتىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ماۋارىپ باشقارمىسى تەرىپىدىن بىۋاسىتە باشقۇرۇلغان، ئۇ ئاساسەن ئوقۇتقۇچىلارنى قايتا تەربىيىلەش، داۋاملىق تەربىيىلەشكە جۇملىدىن ئوقۇش تارىخى ۋە ئىش ئورنى بويىچە تەربىيىلەشكە، ئوقۇتقۇچىلىق سالاھىيىتىنى ئېتىراپ قىلىش ۋە باھالاپ گۇۋاھنامە تارقىتىشقا، رادىئو پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا كەسپىي بىلىم ئاشۇرۇشقا، ھەر تۈردىكى ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەشكە مەسئۇل.

(3) ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى ئىشخانىسى بۇ ئىشخانا 1977 - يىلى قۇرۇلغان، ماۋارىپ تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى شۇنداقلا تۇرلۇك ئىمتىھان تۈزۈمىنىڭ ئورنىتىلىشىغا ئەگىشىپ، دۆلەت دەرىجىلىك، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىمتىھانلارغا تەشكىللەش يەنە باشلاندى. ئىشخانىنىڭ ئاساسلىق كەسىپ دائىرىسى ۋىلايەت بويىچە ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپلەرگە ئىمتىھان بېرىشنى تەشكىللەش ۋە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتىگە، ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانىنى تەشكىللەش ۋە قوبۇل قىلىش خىزمىتىگە، چوڭلار ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكومىلىرىغا ئىمتىھان بېرىشكە تەشكىللەش خىزمىتىگە، ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئىمتىھان بېرىشكە تىزىملىتىش، ئۆلارنى ئىمتىھانغا تەشكىللەش خىزمىتىگە، ئاسپىرانتلىققا تىزىملىتىش، ئۆلارنى ئىمتىھانغا تەشكىللەش خىزمىتىگە، شۇنداقلا باشقا ئىمتىھانلارنى تەشكىللەش خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇشتىن ئىبارەت.

(4) ماۋارىپ ئۇنىۋېرسال مۇلازىمەت مەركىزى بۇ ئەسلىدىكى ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش پونكىتى ۋە ئوقۇتۇش سايمانلىرى پونكىتى بىرلەشتۈرۈلۈپ قۇرۇلغان ئىقتىسادىي گەۋدە. ئاساسلىقى ئاپتونوم رايونلۇق ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش سارىيىنىڭ ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇشتىكى يېڭى ئوقۇتۇش ۋاستىسى، ئۇسۇلى ۋە تېخنىكىسى جۇملىدىن فرونكا فىلىم، كىنو فىلىم، ئۇن - سىن لېنتىسى قاتارلىق ئاۋازلىق - سۈرەتلىك ئوقۇتۇش فىلىملىرىنى تارقىتىش ۋە ئىشلەش قاتارلىقلارغا مەسئۇل؛ ۋىلايەت بويىچە ئوقۇتۇش سايمانلىرى، ئۇسكۇنىلىرىنى سەپلەش - قۇراشتۇرۇش، يۇقىرىدىن ئېلان قىلىنغان ئۆلچەم بويىچە مەكتەپلەرنىڭ ئۆلچەمگە يېتىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، تەكشۈرۈش خىزمىتىگە مەسئۇل.

10) قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ماۋارىپ مۇپەتتىشلىكى ئىشخانىسى

بۇ ئىشخانا 1989 - يىلى قۇرۇلۇپ مەمۇرىي مەھكىمىگە قارىدى، مەمۇرىي مەھكىمە ۋە ماۋارىپ كومىتېتىنىڭ قوش رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭ دائىرىسى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ھاۋالىسىنى قوبۇل قىلىپ، مەمۇرىي مەھكىمىگە ۋاكالىتەن ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) لىق ھۆكۈمەتلەرنىڭ ماۋارىپ خىزمىتىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا نازارەتچىلىك قىلىش، ئۇنى تەكشۈرۈش، يېتەكلەش ۋە باھالاش يەنى مەمۇرىيەتنى نازارەت قىلىش خىزمىتىگە؛ ۋىلايەت بويىچە 9 يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپىنىڭ يولغا قويۇلۇشىنى ۋە «ئىككى ئاساسەن» نى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش خىزمىتىگە؛ ھەر دەرىجىلىك ھەر خىل مەكتەپلەرنى باشقۇرۇش شۇنداقلا ماۋارىپتىكى ئوقۇتۇش سۈپىتىنى باھالاش يەنى ئوقۇتۇشنى نازارەت قىلىش خىزمىتىگە؛ ماۋارىپ قانۇن - نىزاملىرىنى ئىزچىل يولغا قويۇش ۋە تەكشۈرۈش خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇشتىن ئىبارەت. شۇنداق قىلىپ مەكتەپلەرنىڭ ساپا ماۋارىپى ۋە ساپا ماۋارىپىنىڭ باھالىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لىك ماۋارىپ ئىدارىلىرى (مەدەنىيەت - ماۋارىپ

ئىدارىلىرى) ئىچىدىمۇ ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان. ئۇلار ئادەتتە كادىرلار ئىشلىرى، مالىيە ئىشلىرى، ئىشخانا، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشخانىسى، ئوقۇتۇش تەتقىقاتى ئىشخانىسى، ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش مەركىزى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئوقۇش ئىشخانىسى قاتارلىق ئاپپاراتلاردىن ئىبارەت.

VI باب

خىراجەت، مۇئەسسەسە

§ 1. مائارىپ خىراجىتى

مىنگونىڭ تۇنجى يىلى (1912 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدا قېپقالغان مەكتەپلىرىنىڭ ئومۇمىي مۇلكى 114 مىڭ 930 يۈەن ئىدى. مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 7 - ئايدا ياڭ زىڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلىدە شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرى «ئۆزىنىلا ساقلاپ قالغان، كېڭىيەلمىگەن» ئىدى، مائارىپ خىراجىتى چىقىمى ھۆكۈمەت چىقىمىنىڭ 86.9% نىلا ئىگىلەيتتى. «جۇڭخۇا مىنگونىڭ 4- قېتىملىق مائارىپ ستاتىستىكا دىئاگراممىسى» دىكى مەلۇماتقا قارىغاندا مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914- يىلى) قەشقەر رايونىدا خەلق باشلانغۇچ مەكتىپىدىن 7 سى بولۇپ، يىللىق مائارىپ خىراجىتى ئۈچۈن 7406 يۈەن، مەكتەپلەرنىڭ ئومۇمىي مۇلكى 100 مىڭ 842 يۈەن بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 1224 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 4077 يۈەن؛ مارالبېشى ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 720 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 74 مىڭ 83 يۈەن؛ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 1224 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 11 مىڭ 560 يۈەن؛ پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 738 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 1905 يۈەن؛ يەكەن ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 783 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 885 يۈەن؛ قاغىلىق ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 1562 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 7200 يۈەن؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 774 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 132 يۈەن بولغان. باشقا باشلانغۇچ مەكتەپ 8 بولۇپ، يىللىق مائارىپ خىراقىتى 2661 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 6523 يۈەن بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 284 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 525 يۈەن؛ مارالبېشى ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 319 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 4687 يۈەن؛ قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىكى مەكتەپ 2، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 1335 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 350 يۈەن؛ پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 241 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 635 يۈەن؛ يەكەن ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 263 يۈەن، مەكتەپ مۇلكى 80 يۈەن؛ قاغىلىق ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىكى مەكتەپ بىر، يىللىق مائارىپ خىراجىتى 219 يۈەن، مەكتەپ 236 يۈەن بولغان.

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن باشلاپ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھەر مىللەتنىڭ

مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى، قەشقەردىمۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى خىراجىتىنىڭ كېلىش مەنبەسى: بەدەل پۇلى (ئەزالار تاپشۇرىدۇ)، ئىختىيارىي ياردەم، ئىئانە، مەدەنىيەت تىجارەت كىرىمى ۋە باشقىلار ئىكەنلىكى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى. يۇقىرىدىكى بىر قانچە تۈرلۈك كىرىمدىن باشقا، ھۆكۈمەت يەنە جايلار تاپشۇرغان «ھۆشرە - زاكات»نى ئۇيغۇر ئۇيۇشما قاتارلىقلارنىڭ ماۋارىپ فوندى قىلىشىنى ئېنىق بەلگىلىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ھۆكۈمەت يەنە مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش كۆلىمىگە قاراپ بىر قىسىم ماۋارىپ مەخسۇس خىراجىتى بەردى.

مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) دىن باشلاپ شېڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭدا خىزمەت قىلىشقا خادىم ئەۋەتتى، نۇرغۇن كوممۇنىستلار ماۋارىپقا رەھبەرلىك قىلىش خىزمىتىگە قاتناشتى. ئۇلار ھەر خىل تۈردىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنتەزىلىكتىن قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىگە ئۆزىنى ئاتاپ، كىيىم - كېچەك، پۇل ئىئانە قىلىش ئىشلىرىنى تەشكىللىدى. شۇ مەزگىللەردە ماۋارىپ خىراجىتىمۇ ئىلگىرىكىدىن كۆپەيدى، بەزى كوممۇنىستلار ئۆزىنىڭ قوشۇمچە ۋەزىپە ماۋاشىنى مەكتەپ باشقۇرۇش خىراجىتى ۋە ئوقۇغۇچىلار مۇكاپاتى قىلىپ ئىشلەتتى.

مىنگونىڭ 34 — 36 - يىلغىچە (1945 — 1947 - يىلغىچە) جەمئىيەت داۋالغۇپ، كىشىلەر قەلبى خاتىرجەم بولمىغاچقا، ماۋارىپىمۇ ئالغا باسماي توختاپ قالدى، ھەتتا چېكىنىپ كەتتى. ھۆكۈمەت ئامما ئالداش ئۇچۇن، ئازغىنە خىراجەت ئاجرىتىشقا مەجبۇر بولدى. يەكەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكىلەرنىڭ دېيىشىچە، ھەر بىر سىنىپ ھەر ئايدا ئالىدىغان ھۆكۈمەت ياردەم پۇلى 50 مىڭ يۈەن بولۇپ، چىقىمغا يەتمەي، ئوقۇتۇشقا تەسىر يەتكەن، كېيىن كۆپەيتىپ 500 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزگەن بولسىمۇ، بۇ پۇلغا پەقەت بىر دانە پارتا سېتىۋالغىلى بولاتتىكەن. خىراجەت يېتىشمىگەنلىكتىن، نۇرغۇن مەكتەپلەر ئۇزۇنغۇچە رېمونت قىلىنماي كونىراپ كەتكەن، پارتا - ئورۇندۇقلارمۇ ئىنتايىن كەم بولغان، تەجرىبە سايمانلىرىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدىكەن، سىنىپلارنى ئىخچاملاش، ئوقۇغۇچىلارنى قىسقارتىش ياكى مەكتەپ تاقىلىپ قېلىش ھەمىشە كۆرۈلۈپ تۇرىدىكەن. «خىراجەت بولمىغاچقا 21 سىنىپ، 678 ئوقۇغۇچىنى قىسقارتىۋەتكەن»، «پوسكام ناھىيىسى ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسىنى خىراجەت قېيىنچىلىقى سەۋەبىدىن توختىتىۋەتكەن».

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) قەشقەر كەسپىي مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 15 بولغان، كېيىنكى يىلى 1 - ئايدا مەكتەپتە ئەملىي بار ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر رويخېتىدىن مەلۇم بولىشىچە، ئوقۇتقۇچىدىن يۇقىرى خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاش دەرىجىسى ھەر قايسىسىنىڭ 12 يۈەندىن؛ بوغالتىر، ئىش بېجىرگۈچى، كاتىپلارنىڭ ماۋاش دەرىجىسى 9 - 10 يۈەنگىچە، مەكتەپ ئىشچىسىنىڭ 3 يۈەندىن تارقىتىلغان.

1956 - يىلى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماۋاش دەرىجىسى ئومۇمىيۈزلۈك ئۆستۈرۈلۈپ ئوتتۇرىچە ماۋاشى 87.9 بولدى.

1960 - يىلى يېزىلاردىكى خەلق باشقۇرغان باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ خىراجىتىنى ئاساسەن مەكتەپ باشقۇرغان ئورۇن ئۆزى غەملىدى، دۆلەت مۇۋاپىق تولۇقلىما بەردى. ئاپتونوم رايونىنىڭ خەلق باشقۇرغان مەكتەپلەرگە بەرگەن تولۇقلىما ياردەم خىراجىتى ھەر يىلى جايلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى، ئۇنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى بىرتۇتاش ئىگىلەپ، ئاساسلىقى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ماۋاشىغا قوشۇمچە ياردەم بېرىشكە ئىشلەتتى، تولۇقلىما ياردەم بېرىش پرىنسىپى قېيىنچىلىقى كۆپرەكلەرگە كۆپرەك، قېيىنچىلىقى ئازراقلارغا ئازراق ياردەم بېرىش، قېيىنچىلىقى يوقلارغا بەرمەسلىك بولدى. يېرىم يىللىق تۇزۇمدىكى خەلق باشقۇرغان مەكتەپلەر ۋە ئاددىي باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ماۋاشىنى مەكتەپ باشقۇرغان ئورۇن بىلەن ئوقۇتقۇچىلار مەسلىھەتلىشىپ بېكىتتى ھەمدە قەرەلدە تارقىتىپ بېرىلدى.

1980 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتى چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ياتاقلىق باشلانغۇچ مەكتەپ ئاچتى، بۇ مەكتەپلەرنى دۆلەت مائارىپ مەمۇرىيىتى تارماقلىرى بىۋاستە باشقۇردى. مەكتەپ خىراجىتىنى دۆلەت بەردى، چارۋىچىلىق رايونىدىكى ئوقۇش يېشىغا توشقان بالىلار ھەقسىز مەكتەپكە كىرىپ، 5 يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپىنى قوبۇل قىلدى.

1984 - يىلى دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگەن مائارىپ خىراجىتى 54 مىليون 930 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1949- يىلدىكىنىڭ 472 ھەسسىسىگە، 1966 - يىلدىكىنىڭ 5 ھەسسىسىگە، 1976 - يىلدىكىنىڭ 2.7 ھەسسىسىگە تەڭ كەلدى.

1988 - يىلى قەشقەردە مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش فوندى جەمئىيىتى قۇرۇلدى، 4 - ئاينىڭ 25- كۈنى چۈشتىن بۇرۇنقى 3 يېرىم سائەتتىلا بۇ جەمئىيەت 190 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق مائارىپقا ياردەم بېرىش فوندى پۇلى تاپشۇرۇۋالدى.

§ 2 . مائارىپ مۇئەسسەسىسى

مىنگو دەۋرىدە مائارىپ مىنىستىرلىكى بەلگىلىگەن «ئەڭ تۆۋەن چەكتىكى ئۇلچەم»، «تولۇقلىما ئۇلچەم»، «نازۇك ئۈسكۈنە» دىن ئىبارەت ئوقۇتۇش، پراكتىكا قىلىش ئۈسكۈنىلىرى ئۇلچىمى بويىچە قارىغاندا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر خىل مەكتەپلەرنىڭ خىراجەت قېيىنچىلىقى بولغاچقا، نازۇك ئۈسكۈنىلەر يوق ئىدى، ئەقەللىسى ئوقۇتۇش - پراكتىكا قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەڭ تۆۋەن چەكتىكى ئۈسكۈنىلەرمۇ ناھايىتى كەمچىل ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدىكى مەكتەپ ئۆيلىرى كۆلىمى ئاران 46 مىڭ 100 كۋادرات مېتىر بولۇپ، تولىمۇ كونىراپ كەتكەن. ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى يوق دېيەرلىك ئىدى. خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، دۆلەت مائارىپقا بولغان سېلىنمىنى يىلمۇ يىل ئاشۇردى.

1958 - يىلى تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئوقۇش، مائارىپنى ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈش مەركەز قىلىنغان مائارىپ ئىنقىلابى قانات يايدۇرۇلدى، «ئاممىۋى ھەربىكەت بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ، پۈتۈن پارتىيە، پۈتۈن خەلق قول سېلىپ مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنايلى» دېگەن شوئار ئوتتۇرىغا قويۇلدى، شۇنىڭ بىلەن مائارىپ تېز تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى. تەرەققىيات تولىمۇ شىددەتلىك ۋە تېز بولۇپ كېتىپ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئۆسۈش سۈرئىتىدىن ئېشىپ كەتكەچكە، نىسبەت بۇزۇلۇش كېلىپ چىقتى، مەكتەپلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى، ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى يېتىشىپ ماڭالمىدى. دەرسخانا يېتىشمەي قالدى، بارلىرى رېمونت قىلىنمىدى، پارتا - ئورۇندۇقلار يېتىشمىدى، ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى تولىمۇ ئاددىي ئىدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مائارىپ پىلانى كونترولسىز قالدى، مەكتەپلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى 10 يىل توختاپ قالدى. ئەسلىدە بار بولغان مەكتەپ ئۆيلىرىنىڭ تولىسى رېمونتسىز قالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇنئىي بۇزغۇنچىلىق قىلىنغاچقا، مەكتەپ ئۆيلىرى ئاز كەم بىر مىليون كۋادرات مېتىر كەملىدى، پارتا - ئورۇندۇقلار ئىغىر ھالدا يېتىشمىدى، ئۈسكۈنە، كىتاب - ماتېرىياللار زىيانغا ئۇچرىدى، يوقىلىپ كەتتى.

1976 - يىل 10 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە مائارىپ سىستېمىسى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ۋە «تەڭشەش،

ئىسلاھ قىلىش، تەرتىپكە سېلىش، ئۆستۈرۈش» فاكۇلتېتنىڭ ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇردى. قەشقەر ۋىلايىتىدە تەكشەش ئارقىلىق بەزى مەكتەپلەر ۋە ئوقۇتۇش نۇقتىلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ، مەكتەپ ئۆيلىرى، ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى ۋە شارائىتى ياخشىلاندى، ھەر دەرىجىلىك، ھەر خىل مەكتەپلەر قەدىمىۋ قەدىم ساغلام تەرەققىي قىلىش يولىغا ماڭدى.

1978 — 1984 - يىلغىچە دۆلەت ماۋارىپ ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ سېلىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 18 مىليون 215 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1983 — 1984 - يىللىرى سېلىنغىنى 8 مىليون 859 مىڭ يۈەن، ۋىلايەت، ناھىيە مالىيىسىدىن ماۋارىپ ئۈچۈن 5 مىليون 123 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، گۈڭشې، ئەترەتلەر ئۆزى جۈغلىغىنى 3 مىليون 159 مىڭ يۈەن. 5 يىل داۋامىدا مەكتەپلەرنىڭ تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىختىساتچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشتىن قىلغان كىرىمى 1 مىليون 605 مىڭ يۈەن بولدى، بۇ مەبلەغدىن پايدىلىنىپ، مەكتەپلەردىكى 295 مىڭ كۆزادرات مېتىر خەتەرلىك ئۆينىڭ خەتىرى تۈگىتىلدى، 30 مىڭ يۇرۇش پارتا - ئورۇندۇق كۆپەيتىلدى. 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ كۆلىمى 14 مىليون 240 مىڭ كۆزادرات مېتىرغا، پارتا - ئورۇندۇق 100 مىڭ يۇرۇشكە يەتتى.

1987 - يىل 11 - ئاينىڭ ئالدىنقى كۈنلىرىدە يېڭىسار ناھىيىسىدىنلا 62 ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپتىكى 685 ئېغىز، 17 مىڭ 699 كۆزادرات مېتىر خەتەرلىك ئۆي تەكشۈرۈپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 13 مىڭ 364 كۆزادرات مېتىر ئۆي مۇستەھكەملىمە ئىشلەتكىلى بولمىدىغان، 6155 كۆزادرات مېتىرى ئىشلەتكىلى بولمايدىغان ئۆي.

1989 - يىل قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئومۇمىي مەكتەپ ئۆيى كۆلىمى 1 مىليون 410 مىڭ كۆزادرات مېتىرغا يېتىپ، 1949 - يىلدىكىنىڭ 30.7 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى؛ بۇنىڭ ئىچىدە يېڭىدىن سېلىنغىنى 480 مىڭ كۆزادرات مېتىر، يېڭىلانغىنى 510 مىڭ كۆزادرات مېتىر؛ خەتەرلىك ئۆيلەرنى تۈگىتىپ، «بىر يوق، ئىككى بار» بولۇشنى (مەكتەپتە خەتەرلىك ئۆي يوق بولۇش، ھەر بىر يىللىقتا دەرسخانا بولۇش، ھەر بىر ئوقۇغۇچىدا پارتا - ئورۇندۇق بولۇش) ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان ئاساسىي قۇرۇلۇش خىراجىتى 8 مىليون 480 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1 - تۈركۈمدىكى قۇرۇلۇش يېڭىسار، قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە يولغا قويۇلۇپ، 160 ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تەجرىبىخانىسى ۋە ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىسى لايىھەتلىك بولدى، ھەر دەرىجىلىك، ھەرخىل مەكتەپلەرنىڭ تەجرىبە ئۇسكۇنىلىرى ئاساسەن نورمال ئوقۇتۇشقا كاپالەتلىك قىلالايدىغان بولدى. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ غەمخورلۇقىدا قەشقەر ۋىلايىتى 1 - تۈركۈمدە خەتەرلىك ئۆيلەرنى يوقىتىپ، «بىر يوق، ئىككى بار» دېگەن نىشاننىڭ روشەن ئۇنۇمىنى ئىشقا ئاشۇردى.

ئوتتۇز ئىككىنچى قىسىم

پەن - تېخنىكا

ئوتتۇز ئىككىنچى قىسىم

پەن - تېخنىكا

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ۋە مىنگو دەۋرىدە ۋىلايەتتە مەخسۇس پەن - تېخنىكا ئاپپاراتى يوق ئىدى، پەن - تېخنىكا خادىملىرىمۇ بەك ئاز ئىدى، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان يېڭى نۇسخىدىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى كېڭەيتىلگەن ۋە قىسمەن سورتلۇق ئۇرۇق، نەسىل كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ئۇنۇمى زور بولمىدى؛ خەلق ئارىسىدىكى ھەر ساھە چۆرە ئۇستىلار ئۆزۈن مۇددەتلىك ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى داۋامىدا ئىستىخىلىك ھالدا پەن - تېخنىكا تەتقىقاتى ۋە تەجرىبە كېڭەيتىش ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، لېكىن نەتىجىسى يوق دېيەرلىك بولدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋىلايەت، ناھىيە، يېزا، كەنتتىن ئىبارەت «تۆت دەرىجىلىك» پەن - تېخنىكا توري ئارقا - ئارقىدىن بەرپا قىلىنىپ، پەن - تېخنىكا قوشۇنى زورايتىلدى، پەن - تېخنىكا شۇنداقلا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى كۆچەيتىلدى، بولۇپمۇ 1978 - يىلدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن پەن - تېخنىكا ئىشلىرىدا غايەت زور ئۆزگىرىش بولدى، ھەر دەرىجىلىك يېزا پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، يېزا پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنىڭ ئايلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە كۆزۈرۈكلۈك ۋە تايانچىلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، يېزا ئىگىلىكىدىن مول ھوسۇل ئېلىشتا غايەت زور رول ئوينىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزا، كەنتتىن ئىبارەت تۆت دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتى 175كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق پەن - تەتقىقات ئاپپاراتى 4 بولۇپ، جايلىشىشى مۇۋاپىق بولغان پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش سىستېمىسى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى.

I باب

ئاپپاراتلار

§1. باشقۇرۇش ئاپپاراتى

1. ۋىلايەتلىك باشقۇرۇش ئاپپاراتى

قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى 1959 - يىلى قۇرۇلدى، 1963 - يىلى ئاپپاراتلارنى تەرتىپكە

سېلىشتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1975 - يىل 7 - ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، ئۇنىڭغا مەمۇرىي مەھكىمە بىۋاستە رەھبەرلىك قىلدى.

پەن - تېخنىكا خىزمىتى تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، 1986 - يىلى ئۇنۋان ئىسلاھاتى ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىدا تەسىس قىلىندى، ئۇ ۋىلايەتتىكى كەسىپىي تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئۇنۋانىنى باھالاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن پەن - تېخنىكا تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ، پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئاپپاراتلىرى، پەن -تېخنىكا خادىملىرىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇش ئۈچۈن، ۋىلايەتتە 1988 - يىلى «ئىككىنى قويۇۋېتىش» ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك پەن -تېخنىكا كومىتېتى قارمىقىدا 3 بۆلۈم، بىر ئىشخانا، بىر ئورۇن، بىر مەركەز يەنى كەسىپىي - پىلان بۆلۈمى، پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش بۆلۈمى، تەربىيىلەش بۆلۈمى، ئىشخانا، پەن - تېخنىكا ئاخبارات تەتقىقات ئورنى، پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى تەسىس قىلىندى.

ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ بېكىتىلگەن شتاتى 42، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي شتات 17، كەسىپىي شتات 25.

2. تارماقلار پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تارماقلارنىڭ پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى تارماقلار تەسىس قىلغان فونكسىيىلىك ئاپپارات بولۇپ، كەسىپىي تارماقلارنىڭ پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى تارماقلاردىن پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتى قۇرغانلىرى: دېھقانچىلىق باشقارمىسى پەن - ماتارىپ بۆلۈمى، چارۋىچىلىق باشقارمىسى پەن - ماتارىپ بۆلۈمىدىن ئىبارەت.

3. ناھىيە (شەھەر)لىك پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتى

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر)لىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرى 1960 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. 1962 - يىلى ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش سەۋەبلىك ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1978- يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئۇلارنىڭ مەمۇرىي شتاتى ئادەتتە 5 — 10 غىچە بولدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر)لىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرىنىڭ 1990 - يىلدىكى ئەھۋالى

جەدۋەل: 32 — 1

ناھىيە، شەھەر	قۇرۇلغان ۋاقتى	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ۋاقتى	بېكىتىلگەن شتات	
			مەمۇرىي	كەسىپىي
قەشقەر شەھەرلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1959	1975	8	8 - 5
قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1959	1978	8	
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960	1978	6	5
يېڭىسار ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960	1978	5	

يەكەن ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960	1977	9	8 - 5
پوسكام ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960	1978	4	
قاغىلىق ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960.3	1977	7	5
پوپۇغا ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960	1975	8	
مەكىت ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1960	1975	6	
پەيزاۋات ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى		1978	12	
مارالبېشى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1959.12	1973.3	5	5
تاشقورغان ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى		1979.10	5	2 - 1

4. يېزا (بازار) لىق پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش ئاپپاراتى

80 - يىللاردىن بۇيان تۈرلۈك پەن - تېخنىكا سىياسەتلىرىنىڭ ئىزچىل ئەملىيلىشىشىگە ئەگىشىپ، بولۇپمۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەرنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرەيلى» دېگەن شۇئارنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى يېزا (بازار) لاردا پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ناھىيىلەرگە يېزا پەن - تېخنىكا ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇش ۋە پەن - تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىنلارنى سەپلەش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە تەشكىلات، كادىرلار، پەن - تېخنىكا تارماقلىرى زىچ ماسلىشىپ، پەن - تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن يېزا باشلىقلىرىنى كۆرسىتىپ، تەكشۈرۈپ، سەپلەپ، يېزا پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش سىستېمىسى قۇرۇلۇشىنى توغرا ئىزغا سالدى.

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1990 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ پەن - تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن يېزا باشلىقى (كەنت باشلىقى) قويۇش ۋە پەن - تېخنىكا كومىتېتى تەسىس قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 32 — 2

ناھىيە (شەھەر) لەر	پەن - تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن يېزا باشلىقى (ئادەم)	ئۇلگە كۆرسىتىلىدىغان يېزا	پەن - تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن كەنت باشلىقى (ئادەم)	ئۇلگە كۆرسىتىلىدىغان كەنت	يېزىلىق پەن - تېخنىكا كومىتېتى	ئۇلگە ئائىلە
قەشقەر شەھىرى	3	2	37	14	3	455
يەكەن ناھىيىسى	11	1	501	3	5	
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	16	2	227	66	17	510
قاغىلىق ناھىيىسى	15	2	200	60	10	3700

يېڭسار ناھىيىسى	11	1	15	1	1	476
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	12	1	135	23	12	2392
يوپۇغا ناھىيىسى	9	2	88	32	9	3235
مارالبېشى ناھىيىسى	10	2	110	3	5	130
پوسكام ناھىيىسى	8	1	112	31	10	1601
پەيزاۋات ناھىيىسى	11	2			11	
مەكىت ناھىيىسى	9	1	138	1	9	26
جەمئىي	115	17	1563	234	92	12525

2 §. پەن تەتقىقات ئاپپاراتلىرى

1. ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق پەن تەتقىقات ئاپپاراتلىرى

1) ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكىسى تەتقىقات ئورنى ئۇنىڭ تەكتى 1955 - يىلى قۇرۇلغان دېھقانچىلىق تەجرىبە پونكىتى ئىدى، 1959 - يىلى ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكىسى تەتقىقات ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى. تەتقىقات ئورنى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئاشلىق زىرائەتلىرى، ئىقتىسادىي زىرائەتلەر، ئۆسۈملۈك ئاسراشتىن ئىبارەت 3 تەتقىقات ئىشخانىسى تەسىس قىلىنغانىدى، كېيىن 7 ئىشخانا، يەر مەيدانغا يەنى ئىقتىسادىي زىرائەت تەتقىقات ئىشخانىسى، ئاشلىق زىرائەتلىرى تەتقىقات ئىشخانىسى، تۇپراق - ئوغۇت تەتقىقات ئىشخانىسى، ئۆسۈملۈك ئاسراش تەتقىقات ئىشخانىسى، باغۋەنچىلىك تەتقىقات ئىشخانىسى، ئىشخانا، ئاخبارات - ماتېرىيال تەتقىقات ئىشخانىسى، تەجرىبە دېھقانچىلىق مەيدانى قىلىپ كۆپەيتىلدى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 87 گە يەتتى.

دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ، دېھقانچىلىق تېخنىكىسىغا ئالاقىدار پەنلەرنى ئۆنۈمۈرسال تەتقىق قىلىش ۋە دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكىسى نەتىجىلىرىنى كىرگۈزۈش، تەجرىبە قىلىش، ئولگە كۆرسىتىش، كېڭەيتىش، تېخنىكىلىق تەربىيىلەش قاتارلىق خىزمەتلەر قانات يايدۇرۇلدى.

2) ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئورنى بۇ ئورۇن 1985-يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1990 - يىلى ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئورنى قارىمىقىدا پىستە تەتقىقات ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، تەتقىقات ئورنى بويىچە بېكىتىلگەن شتات 20 بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 18 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئورۇن باشلىقى بىر، مۇئاۋىن ئورۇن باشلىقى 2.

ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق پەن - تېخنىكىسى تەتقىقات ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، چۆل - بىنەم رايونلاردا سۇغىرىپ ئورمان بەرپا قىلىش، ئورمان باشقۇرۇش تېخنىكىسىنى تەتقىق قىلىش ۋە ماتېرىيال ئورمىنى، ئىقتىسادىي ئورمانىنى ئىشلىتىش، ئورمانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىق بىرلەشتۈرۈلىدىغان يېقىلغۇ ئورمانلىقىدىكى يەم - خەشەكنى قوغداش، شۇنداقلا چۆل - بىنەم يەرلەردىكى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش

قاتارلىق ئەملي قوللىنىلمىغان تېخنىكا قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى ئىشلەندى.

3) ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تەتقىقات ئورنى بۇ ئورۇن 1978-يىل 10 - ئايدا تەستىقلىنىپ قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش باشقارمىسى بىۋاستە رەھبەرلىك قىلدى، شتاتى 30 ئىدى، ئەمەلىيەتتە 19 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇئاۋىن باشلىق بىر. تەتقىقات ئورنىنىڭ قارىمىقىدا يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى تەتقىق قىلىش 1 - گۇرۇپپىسى، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش 2 - گۇرۇپپىسى، مەمۇرىيەت - مالىيە گۇرۇپپىسى، ئاخبارات - ماتېرىيال ئىشخانىسى، تەجرىبە زاۋۇتى تەسىس قىلىندى.

ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش تەتقىقات ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش يېڭى تېخنىكىسىنى، يېڭى ماشىنا - سايمانلارنى كىرگۈزۈش، تەجرىبە قىلىش، تەتقىق قىلىش، كېڭەيتىش ۋە كىچىك تىپتىكى سايمانلارنى تەتقىق قىلىپ ياساش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى.

4) قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى پەن تەتقىقات باشقارمىسى بۇ باشقارما 1979 - يىل 4 - ئايدا قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى رەھبەرلىك قىلدى. 1990 - يىلى پەن-تەتقىقات باشقارمىسىدا 17 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان خادىم 10، ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ تولۇق كۇرسىنى پۈتتۈرگەنلەر 9، مەخسۇس كۇرسنى پۈتتۈرگەنلەر 6، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر 2؛ ئالىي ئۇنۋانى بارلار 2، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 2، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 9.

2. پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىلىرى

ۋىلايەت تەۋەسىدىكى پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىلىرى 1990 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىدى، ئۇلارنى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ پەن - تېخنىكا باشقۇرۇش بۆلۈمى باشقۇردى. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى: 1) ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى قوللاش توغرىسىدىكى سىياسەت ۋە قانۇن - نىزاملارنى تەتقىق قىلىش، تۈزۈش؛ 2) پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىلىرىغا بولغان يېتەكچىلىك، باشقۇرۇش ۋە مۇلازىمەتنى كۈچەيتىپ، پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىلىرىنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش؛ 3) پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىلىرىنى ئېتىراپ قىلىش ھەمدە ئۇلارغا پەن -تېخنىكا كارخانىسى گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىش. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى تەكشۈرۈپ تەستىقلىغان ھەمدە تىزىملاپ ئەنگە ئالغان پۇقراۋى پەن - تېخنىكا كارخانىسى 15كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى پۇقراۋى كارخانا 7، كەسىپكارى 125، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىم 80، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىم 45، ئالىي ئۇنۋانى بارلار 5، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 20. بۇ 15 كارخانا ئىچىدە ئىقتىسادىي ئۇنۇم يارىتقىنى 7 بولۇپ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 11 مىليون 340 مىڭ يۈەن، ئومۇمىي كىرىمى 18 مىليون 474 مىڭ 600 يۈەن.

§ 3. پەن - تېخنىكا مۇلازىمىتى ئاپپاراتى

1975 - يىلى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئاخبارات - ماتېرىيال ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرىمۇ پەن - تېخنىكا ماتېرىياللىرى، ئاخبارات خىزمىتىنى قوشۇمچە باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئادەم

بەلگىلىدى. 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا ئاخباراتى تەنقىقات ئورنى ۋە پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى قۇرۇلدى.

1. پەن - تېخنىكا ئاخبارات ئاپپاراتى

1990 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرىنىڭ ئاخبارات سىستېمىسىدىكى مەخسۇس ۋەزىپىلىك خادىم 16گە، قوشۇمچە ۋەزىپىلىك خادىم 9غا، ئاپپاراتنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 1006 كۋادرات مېتىرغا، ساقلىنىۋاتقان پەن - تېخنىكا كىتابى 15 مىڭ 400 خىلغا، پەن - تېخنىكىغا دائىر قەرەللىك ژۇرنال 2358 خىلغا، پەن - تېخنىكا گېزىتى 375 نۇسخىغا، نەشر قىلىنغان پەن - تېخنىكا ژۇرنىلى 13 خىلغا، تۇزۇپ باستۇرۇلغان ئەھۋال ئۇچۇرى 14 خىلغا يەتتى.

2. پەن - تېخنىكا تەرەققىيات - ئالماشتۇرۇش ئاپپاراتى

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە پەن - تېخنىكا تەرەققىيات - ئالماشتۇرۇش ئاپپاراتلىرى كەينىدىن قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە 9 پەن - تېخنىكا تەرەققىيات - ئالماشتۇرۇش ئاپپاراتى قۇرۇلدى، ئۇلار قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى، يەكەن ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى، قاغىلىق ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى، مارالبېشى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى، قەشقەر شەھەرلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى، پەيزاۋات ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى، تاشقورغان ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتىدىن ئىبارەت، بۇنىڭ ئىچىدە ئالدىنقى 5 پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى (مەركىزى) غا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ [1985] 40 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھى بويىچە 47 شتات بېكىتىلدى، ئەمەلىيەتتە 10 ئادەمى بار بولدى؛ كېيىنكى 4 پەن - تېخنىكا تەرەققىيات پونكىتى ناھىيىلەرنىڭ پەن - تېخنىكا خىزمىتىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ئاساسەن، شۇ جايدىكى ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقلىشى بىلەن قۇرۇلدى، ئۇلارنىڭ شتاتى يوق، پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى (پونكىتى) كەسپىي ئورۇن بولۇپ، تەڭ دەرىجىلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىگە بويسۇنىدۇ.

§ 4. پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى

1959 - يىل 9 - ئاينىڭ ئاخىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئېزىز خۇدابەردى بىردىنبىر ئۇيغۇر ۋەكىل سۈپىتىدە شىنجاڭ ۋەكىللەر ئومىكىنىڭ مۇئاۋىن ئومەك باشلىقى بولۇپ، جۇڭگو پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ مەملىكەتلىك 1 - قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. شۇ يىلى 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى پەن - تېخنىكا خىزمەتچىلىرى ۋەكىلى شۇنداقلا ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقلىرى قاتناشقان يىغىن ئېچىپ، مەملىكەتلىك 1 - قېتىملىق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى. ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە ئاممىنىڭ پەن - تېخنىكا سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا خىزمەتچىلىرى جەمئىيىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1966-يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا خىزمەتچىلىرى

جەمئىيەتنىڭ پائالىيەتلىرى توختاپ، تەشكىلى ئۇزۇلۇپ قالدى. 1980 - يىلدىن ئىلگىرى پەن - تېخنىكا جەمئىيەتنىڭ خىزمىتىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ بىر كادىرى قوشۇمچە ئىشلىدى.

1. ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى

1980 - يىل 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىن تىلىۋالدى ھامىت ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى 40 پەن - تېخنىكا خىزمەتچىلىرى ۋەكىلى ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 2 - قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 2 - قۇرۇلتىيى ماقۇللىغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ نىزامنامىسى» ۋە «تەبىئىي پەنلەر مەخسۇس ئىلمىي جەمئىيەتلىرىنىڭ تەشكىلىي ئومۇمىي پرىنسىپى» غا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە قوللىشى بىلەن، 1980 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلدى، كەسپىي پائالىيەتلىرى پەن - تېخنىكا كومىتېتىدىن ئايرىلىپ چىقتى، ئۇنىڭغا 6 مەخسۇس كادىر سەپلەندى، خىزمەتلىرى مۇستەقىل قانات يايدۇرۇلدى.

2. ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى

1980 - يىل 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ناھىيە (شەھەر) لەردىكى، يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ تۇنجى - مەيدانلىرىدىكى پارتكوملاردىن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ [1980] 75- نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھى بويىچە پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئاپپاراتلىرىنى تېزدىن قۇرۇپ چىقىش، مۇكەممەللەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا، قەشقەر شەھىرى، مەكىت ناھىيىسى، يوپۇغا ناھىيىسىدە ئالدى بىلەن ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، بىردىن قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى مۇئاۋىن رەئىس بېكىتىلدى. 1981 - يىلى يەنە 7 ناھىيىدە كەينى - كەينىدىن پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئاپپاراتى تولۇق قۇرۇلۇپ بولدى. ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى خىزمىتىنى پارتكومنىڭ كۈندىلىك ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈپ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى خىزمىتىگە مەسئۇل مۇئاۋىن شۇجىسىنى بېكىتتى، ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرىگە 4 - 5 تىن مەخسۇس كادىر سەپلەندى، ھەر يىللىق كەسپىي پائالىيەت خىراجىتى ئۈچۈن 3000 يۈەندىن 6000 يۈەنگىچە پۇل ئاجرىتىلدى، ئۇلار ئىشخانا ئۈيلىرى ۋە ئاساسى ئۈسكۈنىلەر بىلەن تەمىنلەندى. 1983 - يىلدىن باشلاپ، ھەر بىر ناھىيىگە كەينى - كەينىدىن بىردىن پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقات ئاپتوموبىلى سەپلەپ بېرىلدى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 10 ناھىيە (شەھەر) دىكى پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى مۇستەقىل ئاپپارات بولدى، پوسكام، ناھىيىسى بىلەن تاشقورغان ناھىيىسىدىكى پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، ۋىلايەت بويىچە پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرىگە مەخسۇس خىزمەتچى خادىمدىن 54ى، پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقات ماشىنىسىدىن 13ى سەپلەپ بېرىلدى.

3. يېزا (بازار)، كەنت پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى

1981 - يىل 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر شەھىرى دۆلەتباغ يېزىسى (ئىلگىرىكى «شەرق قىزاردى» گۈڭشىسى) دا ۋىلايەت بويىچە تۇنجى يېزىلىق پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، 63

ئەزا قوبۇل قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن، ۋىلايەت بويىچە ناھىيىلەردىكى يېزا (بازار) لىق پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيەتلىرى يىلمۇ - يىل تەرەققىي قىلىپ زورايدى، قىسمەن كەنت كومىتېتلىرىدىمۇ كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى. 1985 - يىلدىن بۇيان، يېزا (بازار) لىق كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشكىلاتلىرىنىڭ تەرەققىياتى تېزلەشتى، 1985 - يىللا يېڭىدىن 70 يېزا (بازار) لىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى قۇرۇلدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلۇپ بولغان يېزا (بازار) لىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيەتلىرىنىڭ %60نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 160 يېزا (بازار) دا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى قۇرۇلدى، بۇ ئومۇمىي يېزا (بازار) نىڭ %94نى ئىگىلىدى، ھەر بىر يېزا (بازار) لىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتىدە مەخسۇس (قوشۇمچە) ۋەزىپىدىكى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش كادىرلىرى بار بولدى؛ كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىسىدىن 1663ى قۇرۇلدى، يېزا، كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 13 مىڭدىن ئاشتى.

4. دېھقانلار كەسپىي تېخنىكا تەتقىقات جەمئىيىتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزىلىرىدىكى يېزا (بازار)، كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە مۇكەممەللىشىشگە ئەگىشىپ، پەننى ئومۇملاشتۇرۇش قوشۇنىمۇ ئۆزلۇكسىز زورايدى. 1987- يىلى دېھقان تېخنىكلار، ماھىر ئۇستىلار، پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ بېيىغان ئائىلىلەر، كەسپىي ئائىلىلەر، ئۇلگە ئائىلىلەردىن تەشكىللەنگەن يېگى تىپتىكى دېھقانلار كەسپىي تېخنىكا تەتقىقات جەمئىيىتى قەشقەر يېزىلىرىدا بارلىققا كەلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) نىڭ يېزىلىرىدا دېھقانلار مەخسۇس تېخنىكا تەتقىقات جەمئىيىتىدىن 38ى قۇرۇلدى. 1989 - يىلى 78ى قۇرۇلۇپ، 567 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

5. تەبىئىي پەنلەر كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەتلىرى

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدە يالغۇز بىرلا سۇ ئىشلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى بار ئىدى. 1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن تارتىپ 80 - يىللارنىڭ بېشىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە تىببابەتچىلىك، دورىگەرلىك، ئورمانچىلىق، تۇپراق، توقۇمىچىلىق، بىناكارلىق، مېتېئورولوگىيە، چارۋىچىلىق قاتارلىق 8 كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەت ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى، جەمئىيەت ئەزاسى 1687گە يەتتى. 1980 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىلمىي جەمئىيەت ئاپپاراتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا بولغان يېتەكچىلىك كۈچەيتىلدى، تەبىئىي پەنلەر بويىچە 36 كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەت تەرتىپكە سېلىندى، ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قۇرۇلدى، جەمئىيەت ئەزاسى 4847گە يەتتى.

1985 - يىلدىن كېيىن كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەت ئاپپاراتلىرىنىڭ ۋە كەسپىي پەنلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئىلمىي جەمئىيەت تەشكىلاتلىرىمۇ كەسىپ ئاتلاپ ۋە پەن ئاتلاپ گىرەلىشىشكە يۈزلەندى. ئىلمىي جەمئىيەتلەرنىڭ پائالىيەت مەزمۇنى كۇنسايىن موللىشىپ، قاتلاملىرى ئۆسۈپ، بازارغا يۈزلىنىپ، مەسلىھەت بېرىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇچىلىق، چارۋىچىلىق، تىببابەتچىلىك، دورىگەرلىك، توقۇمىچىلىق قاتارلىق سىستېمىلاردىكى كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەتلەر پائالىيىتىنىڭ ئاساسى مەزمۇنى ئوتتۇرا، كىچىك كارخانىلار ئۈچۈن كۆۋرۈكلۈك رول ئويناش، تېخنىكا ئۆزگەرتىش بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئورۇنلاشتۇرغان «ئالتۇن كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى» يولغا قويۇلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەمگەكچىلەرنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ئەملىي قوللىنىلىدىغان تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش پائالىيىتى، «قىشلىق پەن - تېخنىكا پائالىيىتى» ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرغان «ساپا قۇرۇلۇشى» قانات يايدۇرۇلدى.

Ⅱ باب

پەن - تېخنىكا پائالىيىتى

§ 1 . پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش

1. پەن - تېخنىكا بويىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش

1982 - يىل 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا كومىتېتى قەشقەر ۋىلايىتى قاتارلىق ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىدىن 20 كىشىنى خېنەن قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا، ئۆگىنىشكە، تەكشۈرۈشكە تەشكىللىدى. ئاساسى مەزمۇنى پەن - تېخنىكىنى باشقۇرۇش بولدى. 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى سىستېمىسىدىن 15 ئادەم (بۇنىڭدىن ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى 9، خەنزۇ كادىر 10، ئاز سانلىق مىللەت كادىر 5، ئىنژېنېر، ئاگرونوم، ئۇنۋانى بار پەن - تېخنىكا رەھبەرلىرى، پەن - تېخنىكا كادىرى 5) جياڭسۇنىڭ سۇجۇ، شەندۇڭنىڭ يەنتەي، لياۋنىڭنىڭ دالىيەن شەھەرلىرىگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولۇشقا، ئۇلارنىڭ ئىلغار تەجرىبىسىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى، ئۇلار 59 كۇنده قايتىپ كەلدى.

1984 - يىل 12 - ئايدىن 1985 - يىل 1 - ئايغىچە ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى سىستېمىسىدىن 15 ئادەم شىجياجۇاڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە تەكشۈرۈشتە بولدى. كېيىنكى يىلى 5 - ئاينىڭ بېشىدىن 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە، ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ مۇدىرى نامەتجان ياپونىيىگە بېرىپ پەن - تېخنىكا كۆرگەزمىسىگە قاتناشتى.

1988 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى يى ژېنباڭ، لىيۇ رۇيمىن، گۇزەلنۇر قاتارلىقلارنى دۆلەتلىك تەربىيىلەش بازىسىنىڭ خۇاڭشەن تەربىيىلەش نۇقتىسى ئاچقان تېخنىكا توختام قانۇنىنى ئۆگىنىش كۇرسىغا ۋە دابېيشەن قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا نامراتلارنى يۆلەش تەجرىبىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى.

2. پەن - تېخنىكا يېغىنلىرى

1979 - يىل 2 - ئاينىڭ 19 - كۇنى ۋىلايەتتە ئىلىم - پەن يېغىنى ئېچىلىپ، ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يېغىنىنىڭ روھى ۋە مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يېغىنىنىڭ شۇنداقلا ئاپتونوم رايونلۇق ئىلىم - پەن يېغىنىنىڭ روھى ئىزچىللاشتۇرۇلدى، تەجرىبىلەر ئالماشتۇرۇلدى ۋە يەكۈنلەندى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1979 — 1985 - يىلغىچە بولغان پەن - تېخنىكا تەرەققىيات ئومۇمىي پىلانى تۈزۈپ چىقىلدى. 1980 - يىل 12 - ئاينىڭ 16 - كۇنى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى پەن - تېخنىكا خىزمىتى سۆھبەت يېغىنى ئېچىپ، يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، پەن تەتقىقات

خىزمىتىنى قانداق ياخشىلاش مەسىلىسىنى نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتتە يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكىسى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەر ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، 60 ئىلغار كوللېكتىپ، 77 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى.

1981 - يىل 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى پەن - تېخنىكا خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ۋە ئىزچىللاشتۇردى، ۋىلايەتنىڭ پەن تەتقىقات تۈرلىرىنى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتتى.

1983 - يىل 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى پەن - تېخنىكا خادىملىرى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى، ھەر مىللەت پەن - تېخنىكا خىزمەتچىلىرى پەن - تېخنىكا خىزمىتىنى يېڭى ۋەزىيەتكە قانداق ماسلاشتۇرۇش، خەلق ئىگىلىكى قۇرۇلۇشىغا قانداق خىزمەت قىلدۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ باردى. كۆپچىلىك پەن - تېخنىكا خىزمىتىدىكى ئاساسىي ھۆجۇم نىشانى، تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۆجۇم قىلىش، ئىختىساسلىقلارنى ئېچىش ۋە ئەقلىي كۆچكە مەبلەغ سېلىش قاتارلىقلار ھەققىدە نۇرغۇن ئىجابىي پىكىرلەرنى بەردى. يىل ئاخىرىدا پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى. پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرى ئىچىدە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكىنى 28، 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكىنى 70، 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكىنى 147.

1986 - يىل 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى تۇنجى قېتىملىق ئاخبارات ئۇچۇر خادىملىرى يىغىنى ئېچىپ، پەن - تېخنىكا ئاخباراتىنى قانداق قىلىپ ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ باردى. 90 - يىللاردا ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاپتونوم رايونلۇق 4 - قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيى ئوتتۇرىغا قويغان «شىنجاڭنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش» چاقىرىقىغا ئاساسەن «قەشقەرنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش» نىڭ روز تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىنى پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىغا تايىنىپ، گۈللەندۇرۇش توغرىسىدا قارار»نى ئېلان قىلدى. «قەشقەرنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى. ناھىيە (كەسىپ) نى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش خىزمىتى ۋىلايەت مىقياسىدا ئارقا - ئارقىدىن قانات يايدى.

3. پەن - تېخنىكا كۆرگەزمىسى

1985 — 1990 - يىللارنىڭ بېشىغىچە ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى باشلامچى بولۇپ، 5 قېتىم يېڭى تېخنىكا، يېڭى مەھسۇلات، داڭلىق، يەرلىك، ئالاھىدە مەھسۇلاتلار كۆرگەزمىسى ئېچىپ، 10 ناھىيە (شەھەر) نىڭ يېڭى مەھسۇلاتلىرىنى كۆرگەزمە قىلدى، بۇ مەھسۇلاتلار ۋىلايەت بويىچە يېنىك سانائەت، خىمىيە سانائىتى، توقۇمىچىلىق، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، يېمەكلىك، مىللىي ھۈنەر - سەنئەت قاتارلىق كەسىپلەرگە چېتىلىدۇ. كۆرگەزمىدە كۆتۈۋېلىنغان خېرىدار 98 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، سودا سوممىسى 3 مىليون 960 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 120 خىل يېڭى مەھسۇلات ۋىلايەت بويىچە ئىلا مەھسۇلات بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتلاندى.

1990 - يىلى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى 6 زاۋۇتنىڭ 11 خىل مەھسۇلاتىنى ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئۇرۇمچىدە ئوتكۈزگەن 12 ئۆلكە (شەھەر) ئاپتونوم رايونىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك كەشپىيات ۋە يېڭى تېخنىكا نەتىجىلىرى كۆرگەزمە پائالىيىتىگە قاتناشتۇردى، بۇ مەھسۇلاتلار 2 ئالتۇن مېدال، 2 كۈمۈش مېدال، 3 مىس مېدالغا ئېرىشتى. تەييارلىق خىزمەتلىرى پۇختا، ماتېرىياللىرى تولۇق، كۆرگەزمە تاختىسى كۆركەم بولغاچقا، قەشقەر ۋىلايىتى يىغىندا ئاپتونوم رايون بويىچە كۆرگەزمىگە قاتنىشىشتىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتلاندى.

§ 2 . پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى

1. پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ژۇرناللىرى

1980 - يىل 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى شاپىگىراف باسمىلىق خەنزۇچە «قەشقەر پەننى ئومۇملاشتۇرۇشى»نى نەشر قىلدى. 1981 - يىل 12 - ئايدا ئۇيغۇرچە «ئاممىباب پەن - تېخنىكا» نەشر قىلىندى. 1985 - يىلىنىڭ بېشىدا مىخ مەتبەئىدە بېسىشقا ئۆزگەرتىلدى. «قەشقەر پەننى ئومۇملاشتۇرۇشى» ھەر يىلى 4 سان چىقىرىلىپ، ھەر سانى 600 نۇسخىدىن تارقىتىلدى، ئاساسلىق سەھىپىلىرى «ئىلىم - پەن ئەھۋالى»، «ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇش»، «ئىسلاھات ھەققىدە ئىزدىنىش»، «پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ساۋاتى»، «بېيىش ماھىرى» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. پۈتۈن مەملىكەتتىكى قېرىنداش ئۆلكە، شەھەر، ۋىلايەت، ئوبلاستلاردىكى 300 دىن كۆپرەك پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشكىلاتى بىلەن ژۇرنال ئالماشتۇرۇش مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى. ئۇيغۇرچە «ئاممىباب پەن - تېخنىكا» ھەر يىلى 4 - 6 سانغىچە چىقىرىلىپ، ھەر سانى 3000 نۇسخىدىن بېسىلىپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا تارقىتىلدى، ئۇ، يېزا - كەنتلەرنىڭ پەننى ئومۇملاشتۇرۇشتىكى دەرسلىكى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدىن باشقا ناھىيە (شەھەر)لەر قەرەلسىز ھالدا ھەر خىل پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ژۇرنىلى ۋە ماتېرىياللىرىنى نەشر قىلدى. قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى 1988 - يىلى مىخ مەتبەئىدە «قەشقەر كوناشەھەر پەن - تېخنىكىسى»نى ھەر يىلى 1 - 2 سان چىقاردى، بۇ ناھىيە بويىچە «قىشلىق پەن - تېخنىكا» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇشنىڭ تەربىيىلەش دەرسلىكى بولۇپ قالدى.

2. تەشۋىقات پائالىيىتى

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرى پەن -تېخنىكا تەشۋىقاتى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، پەن - تېخنىكا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى دېگەننى تەشۋىق قىلىشنى «قەشقەرنى پەن-تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش» خىزمىتىدىكى 1 - دەرىجىلىك چوڭ ئىش سۈپىتىدە تۇتتى. پەن - تېخنىكىنى تەشۋىق قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى، پەن - تېخنىكا كومىتېتى باشلامچى بولدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، پەن -تېخنىكا جەمئىيىتى بۇ خىزمەتنى بىرلىكتە تۇتتى. ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى ھەر يىلى 6 - ئاينى ۋىلايەت بويىچە «پەن - تېخنىكا تەشۋىقاتى ئېيى» قىلىپ ېكىتىپ، پەن - تېخنىكا تەشۋىقاتى خىزمىتىنى تۇزۇملەشتۇردى، دائىملاشتۇردى. «پەن - تېخنىكا تەشۋىقاتى ئېيى»دا ۋىلايەتكە بۇئاستە قاراشلىق ئورۇنلار پەن - تېخنىكا تەشۋىقاتىدىن 20 قېتىم چىقاردى، تۇرلۇك كەسپىي ئىلمىي جەمئىيەتلەرنىڭ يىغىنىنى 70 قېتىم ئاچتى. بۇ مەزگىلدە 408 تېخنىكا خادىمى كوچىغا چىقىپ پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش يىغىلىشى پائالىيىتى ئۆتكۈزۈپ، «پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى قانۇنى»، «پەن - تېخنىكا توختام قانۇنى» ۋە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش بىلىملىرىنى، ۋىلايەتنىڭ پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى، بۇنىڭدىن مەنپەئەتلەنگەن ئادەم 71 مىڭ 800 دىن ئېشىپ كەتتى، 12 ناھىيە (شەھەر)دىكى يېزا (بازار) ۋە 4 بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۇمەن - مەيدانمۇ پەن - تېخنىكا تەشۋىقاتى پائالىيىتى داۋامىدا پائال ھەرىكەتكە كېلىپ پەن-تېخنىكا 1 - ئىشلەپچىقىرىش كۈچى دېگەننى ئاكتىپ تەشۋىق قىلدى.

1986 - يىل 9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلىق «شىنجاڭدىكى شەھەرلەردە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى ھەپتىلىكى پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش»نىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك پەن-

تېخنىكا جەمئىيىتى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى بىرلىكتە قەشقەر شەھىرىدە ۋىلايەتنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى ھەپتىلىكى پائالىيىتىنى ئۆتكۈزدى. بۇنىڭغا ۋىلايەت، شەھەرگە قاراشلىق 43 ئورۇن ۋە تارماق قاتناشتى، 30 نەچچە ئىلمىي جەمئىيەتتىن 364 كەسپىي تېخنىكا خادىمى ئاجرىتىلىپ، كوچىلارغا چىقىپ مەسلىھەت بېرىش مۇلازىمىتى قانات يايدۇرۇلدى؛ پەن - تېخنىكا رەسىملىرى كۆرگەزمىسى ئېچىلدى؛ ئاساسلىق كوچىلارغا چوڭ لوزۇنكىلار ئېسىلدى؛ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقات ئاپتوموبىلى چىقىرىلدى ھەمدە رادىئو، تېلېۋىزىيە ۋە گېزىتنىڭ تەشۋىقات رولىدىن تولۇق پايدىلىنىلدى. بۇلاردىن مەنپەئەتلەنگەن ئادەم 88 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى بىر قېتىم پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى ھەپتىلىكى ئۆتكۈزۈلۈپ كېلىۋاتىدۇ.

3. ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەننى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيىتى

1982 - يىل 8 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە مائارىپ باشقارمىسى ۋە ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى، ئايالار بىرلەشمىسى، تەنتەربىيە كومىتېتى قاتارلىق 5 ئورۇن بىرلىكتە يېغىن ئېچىپ قەشقەر ۋىلايەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى قۇردى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۇنجى نۆۋەتلىك ئەزا 110 بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى 9 ناھىيە (شەھەر) دە ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى، ئەزاسى 1166گە يەتتى.

1989 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن -تېخنىكا پائالىيىتى مەركىزى قۇرۇلدى، 5000 يۈەن ئىش باشلاش خىراجىتى ئاجرىتىلدى، بىر كەسپىي شتاتلىق خادىم سەپلەندى. ۋىلايەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا مەركىزى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاساسەن تۆۋەندىكى پائالىيەتلەر قانات يايدۇرۇلدى: 1) بىئولوگىيىلىك 100 تۈر پائالىيىتى ۋە بىئولوگىيە پەن - تېخنىكىسى يىلى پائالىيىتى. بۇ پائالىيەت ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ دەرستىن سىرتقى پەن-تېخنىكا پائالىيەت شەكلى بىلەن قانات يايدۇرۇلدى، شەھەردىن يېزىلارغىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ھەۋىسى ۋە شارائىتىغا ئاساسەن قانات يايدۇرغان كۆچەت تىكىش، ئوت - چۆپ تېرىش، گۈل تېرىش، توخۇ بېقىش، بىلىق بېقىش، قوي بېقىش، مېۋىلىك دەرەخلەرنى چاتاش، ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈك ئەۋرىشكىلىرىنى ياساش قاتارلىق پائالىيەتلەر شۇنداقلا ياش - ئۆسمۈر ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتتا ئېلىپ بارغان بىئولوگىيە پەن - تېخنىكىسىغا ئالاقىدار كۆزىتىش، تەكشۈرۈش، ئىلمىي تەجرىبە ئېلىپ بېرىش، توپلاش-ياساش، تېرىش - بېقىش، تەتقىق قىلىش قاتارلىق پەن - تېخنىكا پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسى بىئولوگىيىلىك 100 تۈر پائالىيىتى دائىرىسىگە كىرىدۇ. 2) تۇنجى نۆۋەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يازلىق لاگېر پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى. ھەر يىلى 7 - ئاينىڭ 8 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە ۋىلايەتلىك پەن-

ئوقۇغۇچىلار پامىر ئېگىزلىكىدە تاغارما بۇلقىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىنى كۆزەتمەكتە ۋە ئېگىلمەكتە.

تېخنىكا جەمئىيىتى باشلامچى بولۇپ، گېئولوگىيە، ماۋارىپ، ئىتتىپاق كومىتېتى قاتارلىق ئالاقىدار ئورۇن ۋە تارماقلار بىلەن بىرلىكتە، مەملىكەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر يازلىق لاگېرى شىنجاڭ لاگېرىنىڭ قەشقەر شۆبە لاگېرى پائالىيىتىنى تەشكىللىدى. ھەر قارارى 7 كۈندىن 10 كۈنگىچە بولدى، لاگېرغا ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەر تاللاپ ئەۋەتكەن «ئۇچقە ياخشى» ئوقۇغۇچى ۋە مۇنەۋۋەر يېتەكچىلەردىن بولۇپ 60 تىن 80 گىچە ئادەم قاتناشتى. پائالىيەت مەزمۇنى: ئىنژېنېرلارنى تەكلىپ قىلىپ لاگېر ئەزالىرىغا گېئولوگىيە بىلىملىرىنى سۆزلىتىش، دالىدا گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش، مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، ئاسترونومىيە مېتېئورولوگىيە بىلىملىرىنى ئۆگىنىش، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى چوڭ، ئوتتۇرا كارخانىلارنى، مەسىلەن: پوسكام نېفىت بازىسى، ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ۋىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى قاتارلىقلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ ۋە تەكشۈرۈپ، لاگېر ئەزالىرىنىڭ بىلىم دائىرىسىنى كېڭەيتىش؛ لاگېر ئەزالىرىنى مەشھۇر ئاسار - ئەتىقىلەرنى ۋە تەبىئەت مەنزىرىسىنى سەيلە قىلىش، دالا تۇرمۇشىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت. يازلىق لاگېر مەزگىلىدە يەنە مەزمۇنى مول، شەكلى ھەر خىل بولغان ئارمىيە - خەلق بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى، گۈلخان كېچىلىكى، تاغقا چىقىش مۇسابىقىسى، ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئارمىيە بىلەن خەلق ۋە ھەر مىللەت ئارىسىدىكى دوستلۇق كۈچەيتىلدى. 3) پەننى سۆيۈش ئېيى پائالىيىتى. ھەر يىلى 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى ئارقىلىق، ۋىلايەت بويىچە شەھەر -يېزىلاردىكى ئوتتۇرا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى پەننى سۆيۈش ئېيى پائالىيىتىگە قاتنىشىشقا ئۇيۇشتۇردى؛ ياش - ئۆسمۈر ئوقۇغۇچىلارنى ھايۋانات، ئۆسۈملۈك ئەۋرىشكىسىنى يىغىش - ياساش، ئۇرۇقنى بىخلىتىش تەجرىبىسى ئېلىپ بېرىش، پەن - تېخنىكىدىكى كىچىك كەشپىيات، كىچىك ياساش بىلەن شۇغۇللىنىش، پەننى ئومۇملاشتۇرۇش دوكلاتى ئاڭلاش، ئاسترونومىيە - مېتېئورولوگىيە بىلىملىرىنى ئۆگىنىش، سەھىيە - ساغلاملىق بىلىملىرىنى ئۆگىنىش قاتارلىق پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشقا تەشكىللەپ، ھەر بىر پەننى سۆيۈش ئېيى پائالىيىتىگە قاتناشقان ئوقۇغۇچىنى بىر پارچە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش كىتابى ئوقۇش، بىر ئالىمنىڭ ھېكايىسىنى بىلىش، بىر قىسىم پەن ماۋارىپ فىلىمىنى كۆرۈش، بىر قېتىم ئىلمىي تەجرىبە ئىشلەش، بىر پارچە پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتى ئىشلەش، بىر پارچە كىچىك پەن - تېخنىكا مۇھاكىمە ماقالىسى يېزىشنى ئورۇنداش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. 4) ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئېچىلدى. كۆرگەزمە مەزمۇنىدا بىئولوگىيىلىك ئەۋرىشكە ئاساس قىلىنىپ، ھەر 2 يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلدى. ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ۋە ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرى تاللىنىپ كۆرگەزمىگە قويۇلدى. كۆرگەزمە قىلىنغان ئەسەر دەسلەپكى 400 پارچىدىن يىلسېرى كۆپەيىپ 1700 پارچىگە يەتتى. ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى ھايۋانات- ئۆسۈملۈك ئەۋرىشكىسى، ھەر خىل ماشىنا - ئۇسكۇنىلەر مودېلى، ئۆزگەرتىلگەن ياسالمىلار، كەشتە، توك بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان مەھسۇلاتلار مودېلى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇختەر ياسىغان توك بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان بۆشۈك مەملىكەتلىك كەشپىيات مۇسابىقىسى شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ۋىلايەت تاللاپ ئەۋەتكەن 35 پارچە ئەسەر 1987 - يىل 9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ئۆتكۈزگەن 3 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى. بۇنىڭدىن 22 پارچە ئەسەر مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 5) ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەننى ئومۇملاشتۇرۇش كۇرسىنىڭ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش بىلىملىرى مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. 6) جۇڭگو پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى بالىلار فوندى جەمئىيىتى ھەمكارلىق تۈرى يولغا قويۇلدى.

3 §. پەن - تېخنىكا ئارقىلىق تەربىيىلەش، نامراتلارنى يوقلاش

1. پەن - تېخنىكا ئارقىلىق تەربىيىلەش

قەشقەر «ئۇچقۇن پىلانى» بويىچە تەربىيىلەش مەركىزى 1987 - يىلى قۇرۇلدى، شتاتى بولمىغاچقا، ۋاقتىنچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى تەرىپىدىن ۋاكالىتەن باشقۇرۇلدى. 1990- يىل 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى تەربىيىلەش مەركىزى دۆلەت «ئۇچقۇن پىلانى» ئىشخانىسى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىدى ھەمدە دۆلەتنىڭ نۆۋەتلىك «ئۇچقۇن پىلانى» بويىچە تەربىيىلەش بازىسى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. بۇ مەركەز جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 5 ۋىلايەت، ئوبلاستنىڭ «ئۇچقۇن پىلانى» دىكى تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. «ئۇچقۇن پىلانى» بويىچە تەربىيىلەش دېھقانچىلىق تۈرى يەرلىك ئوغۇت، باغۋەنچىلىك، يېزا ئىقتىسادى، پىلە - ئۇزمىچىلىك، كېۋەزنى يۇقىرى ھوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى، ئاشلىق - پاختىدىكى زىيانلىق ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش، توننىلىق ئاشلىق ئېتىزى يېتىشتۇرۇش قاتارلىقلارنى؛ چارۋىچىلىق تۈرى كالىنى توڭلىتىلغان ئىسپېرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇش، قوينى سۈنئىي ئۇسۇلدا ئۇرۇقلاندۇرۇش، قۇرت يوقىتىش، دورا بىلەن ۋاننىلاش قاتارلىقلارنى؛ سانائەت مەھسۇلاتى تۈرى كارخانىلارنى ئۆلچەملىك باشقۇرۇش، زاۋۇت باشلىقى، دىرېكتور، مالىيە - بوغالتىرلىق، ستاتىستىكا خادىملىرىنى تەربىيىلەشنى؛ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 4 ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق پەن - تېخنىكا كومىتېتى سىستېمىسىدىكىلەرنى ئۈيغۇرچە، خەنزۇچە تىل - يېزىق بىلەن پاتېنت قانۇنى، تېخنىكا توختام قانۇنى، ئۇچقۇن پىلانىنى باشقۇرۇش نەزەرىيىسى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. شۇ مەزگىلدە ھەر خىل تېخنىكا خادىملىدىن 10 مىڭ 585ى تەربىيىلەندى.

1987 - يىلى ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك مەكتېپىدە 3 قارار يېزا (بازار) باشلىقلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلىپ، 100 ئادەم تەربىيىلەندى، پەن - تېخنىكىدا ئۇلۇغ كۆرسىتىدىغان يېزا، كەنت، ئاھالىلەرنىڭ ئۆلچىمى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى. يېزىلاردا مۇئەييەن ساندىكى دېھقان تېخنىكلار دېھقانلارنىڭ «يۇپۇرماق گۆھىرى»، «پوركۇمە گۆھەر»، «بىرىكمە مىكرو ئوغۇت» قاتارلىقلارنى توغرا ئىشلىتىشىگە يېتەكچىلىك قىلىنىپ، يېڭى تېخنىكىدىن ئۇلۇغ كۆرسىتىش، تەجرىبە قىلىش، كېڭەيتىش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى.

يېزا پەن - تېخنىكا تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، يېزا ئىقتىسادىنى گۈللەندۇرۇش ئۇچۇن، 1989- يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت «پەن تېخنىكىدا ئۇلۇغ كۆرسىتىش يېزىسى» قۇرۇلۇشىدىن 8نى يولغا قويدى، بۇنىڭ ئىچىدە، ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 3 دەرىجە باشقۇرىدىغان ئۇلۇغ كۆرسىتىش يېزىسى 5؛ ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 2 دەرىجە باشقۇرىدىغان پەن - تېخنىكىدا ئۇلۇغ كۆرسىتىش يېزىسى 3، ئۇلار: پوسكام ناھىيە سەيلى يېزىسى، يوپۇغا ناھىيە يەكشەنبە بازار يېزىسى، پەيزاۋات ناھىيە غولتوغراق يېزىسىدىن ئىبارەت. پەن - تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن يېزا باشلىقىدىن 8ى، ئىش بېجىرگۈچىدىن 20سى (بۇنىڭ ئىچىدە 12 سى قوشۇمچە)، يېزىلىق پەن - تېخنىكا كومىتېتى ھەيئىتىدىن 73ى سەپلەندى؛ قۇرۇلغان كەنت پەن-تېخنىكا رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى 150كە، بېكىتىلگەن پەن - تېخنىكىدا ئۇلۇغ كۆرسىتىش ئالىلىسى 5724كە يەتتى (يېزىدىكى ئومۇمىي ئائىلىنىڭ %18نى ئىگىلىدى). يەنە يېزا - كەنت كەسىپىي تەتقىقات جەمئىيىتى، ئىلمىي جەمئىيەتتىن 21 ى قۇرۇلدى، ئەزاسى 763كە يەتتى؛ تەربىيىلەش مەكتېپىدىن 10ى قۇرۇلۇپ، 3 يىلدا 545 قارار دېھقانلار كۇرسى ئېچىلىپ، 77 مىڭ 610 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى. يولغا قويۇلغان پەن- تېخنىكا تۈرى 130 بولۇپ، 277 مىليون 941 مىڭ 700 يۈەن مەھسۇلات قىممىتى، 132 مىليون 815 مىڭ 600 يۈەن پايدا يارىتىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ ھاللىق سەۋىيىگە يېتىش بويىچە ئۇلگە يېزا قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل: 32 — 3

ناھىيە - شەھەر	ئومۇمىي نوپۇس (ئادەم)	مەۋرىي كەنت	پەن - تېخنىكا خادىمى (ئادەم)	دېھقانچىلىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (تۆمەن يۈەن)	ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىشچى	ئىشقا ئاشقان قىممەت (تۆمەن يۈەن)	ئىشقا ئاشقان پايدا (تۆمەن يۈەن)	تەربىيىلەش مەكتىپى	كۇرس	تەربىيىلەش قارار مانى	تەربىيىلەنگەن ئادەم	ناھىيە ئاجرالغان خىراجەت (يۈەن)
قەشقەر شەھىرى	12438	13	299	2763	5	2000	60	1	24	10	3268	2000
يەكەن ناھىيىسى	20480	29	61	4212				1	28	30	1200	1375
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى	13000	7	125	1400	2	1235	153.5	1	10	64	2700	
قاغىلىق ناھىيىسى	15050	24	60	2530	5	500	300	20	5	5	3000	20000
يېڭىسار ناھىيىسى	18429	15	4	1880	8	1886	1457	1	2	3	456	25000
قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىسى	1348	16	45	1797.2	18	260	104	1	3	34	3838	53600
يوپۇغا ناھىيىسى	15885	13	200	3132.2	6			1	13	39	1000	10000
مارالبېشى ناھىيىسى	19700	20	30	5500	5			1		23	10000	
پوسكام ناھىيىسى	13908	14	52	3418		2447.8	1470	1		16	1783	
پەيزاۋات ناھىيىسى	23125	22	50	1979				1	3	4	601	

2. نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەش

1982 - يىلى مارالبېشى ناھىيە ئاناركۆل يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جەمئىيەت باشلىقى لىن يۈگۈي باشلامچى بولۇپ دېھقانلار بىلەن توختام تۈزۈپ تېخنىكا ھۆددىگەرلىكىنى يولغا قويدى. 1984 - يىلغىچە 100 پارچە توختام تۈزۈپ، 30 نەچچە تۈرلۈك ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى كېڭەيتتى ۋە ئومۇملاشتۇردى. 1985 - يىلى يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشى بىلەن، ئۇ پەن-تېخنىكا خادىملىرى، ماھىر ئۇستىلارنى تەشكىللەپ 28 كىچىك كارخانا قۇرۇپ، يېزىنىڭ دېھقانچىلىق تېخنىكا خادىملىرى، ماھىر ئۇستىلارنى تەشكىللەپ 28 كىچىك كارخانا قۇرۇپ، يېزىنىڭ دېھقانچىلىق كىرىمىنى 5 مىليون 478 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، 1984 - يىلدىكىدىن 37.6% ئاشۇردى، تۆمەن يۈەنلىك ئائىلىدىن 156 سى بارلىققا كەلدى، يېزىدىكى 322 نامرات ئائىلە 189 غا قىسقاردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بۇ تەجرىبىنى ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەرگە كېڭەيتىپ، ناھىيە (شەھەر) لەردە نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

1988 - يىلى ئەتىيازدا ۋىلايەت 320 مىڭ يۈەن يېزا ئىگىلىككە ياردەم بېرىش ئوبوروت مەبلىغى ئاجرالتتى، ئۇنى پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى باشقۇرۇپ، 11 ناھىيە (شەھەر) نىڭ يېزىلىرىغا تەقسىملەپ، نامراتلارنى پەن-تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەشنىڭ ئۆسۈمسىز قەرزى قىلىپ ئىشلىتىپ، نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەشنىڭ ئوبوروت مەبلىغىنى ھەل قىلدى. ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك، يېزىلىق پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى ھەر يىلى تەكتىنى ئېنىقلاش ئارقىلىق، يۆلەيدىغان ئوبېكتىلارنى بېكىتىپ، نامرات ئائىلىلەرنى يېڭى سورت

بىلەن تەمىنلەپ، ئۇلارنىڭ زۆرۈر بولغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تېخنىكىلىق قىيىن مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىپ بەردى، يۆلىگەن نامرات ئائىلە 8000 دىن ئارتۇق بولۇپ، 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا نامراتلىقتىن قۇتۇلغىنى %70تىن ئاشتى.

1989 - يىلى ۋىلايەت دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا تۇنجى نۆۋەتلىك «قىشلىق پەن - تېخنىكا پائالىيىتى» نى قانات يايدۇردى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ دوكلاتىنى تەستىقلاپ تارقاتقانلىق ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن ۋىلايەت، ناھىيىلەردە كەينى - كەينىدىن «قىشلىق پەن - تېخنىكا پائالىيىتى» رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى باشلامچى بولۇپ، پەن - تېخنىكا كومىتېتى، يېزا ئىگىلىك، ماۋارىپ، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئايالار بىرلەشمىسى قاتارلىق تارماقلار بىلەن زىچ ماسلىشىپ، قىشتىكى بوش ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان تېخنىكا جەھەتتىكى تەربىيىلەش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، دېھقان - چارۋىچىلارنى ئىلمىي يەر تېرىش، ئىلمىي باقمىچىلىق قىلىش، ئىلمىي تۇرمۇش كەچۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئەمەلىي تېخنىكا بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ، ئۇلارنىڭ پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ ئۇلارنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ، بېيىشىغا پۈختا ئاساس سالدى.

Ⅲ باب

پەن - تېخنىكا خىراجىتى ۋە باشقۇرۇش

§ 1 . خىراجەت

قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى سىستېمىسى باشقۇرۇپ ئىشلىتىدىغان پەن - تېخنىكا خىراجىتى ئاساسلىقى پەن - تېخنىكا ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان «پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى» ۋە نۆۋەتلىق پەن تەنقىقات تۈرى، يېڭى مەھسۇلاتنى سىناق قىلىپ ياساش، ئارىلىقتا سىناقتىن ئۆتكۈزۈش قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدىغان «پەن - تېخنىكا ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتى» بولۇپ، ئۇلار بىردەك مالىيىدىن ئاجرىتىلىدۇ.

1. پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى شۇنداقلا ناھىيە (شەھەر) لىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى، پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى سىستېمىسىنىڭ كەسپىي خىراجىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پەن -تېخنىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە پەن - تېخنىكىغا ئالاقىدار سىياسەتلەرنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلغا ئېگىشىپ، پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتىمۇ يىلدىن يىلغا كۆپەيدى. ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى سىستېمىسىدىكى ماۋاش چىقىملىرى، كامانداروپكا خىراجىتى، ئىش بېجىرىش چىقىمى، لازىمەتلىكلەرنى سېتىۋېلىش قاتارلىقلارغا كېتىدىغان بارلىق خىراجەت بىر تۇتاش پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتىدىن چىقىم قىلىندى. 1987 - يىلدىن ئىلگىرى، ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى

ئىگىلەپ ئىشلىتىدىغان پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ كەسپىي خىراجىتى ئۆچۈنلا ئىشلىتىلگەندى. 1987 - يىلدىن باشلاپ، ژىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئورنى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تەتقىقات ئورنى، ئورمانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىنىڭ خىراجىتىمۇ ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلمىدىغان بولدى.

2. پەن - تېخنىكا ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتى

قەشقەر ژىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتى ئاساسەن يېڭى مەھسۇلاتلارنى سىناپ ياساش، ئارىلىقتا تەجرىبە قىلىش ۋە نۆۋەتلىق پەن تەتقىقات تۈرى خىراجىتىنىڭ تولۇقلىمىسى قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

1975 — 1989 - يىلغىچە پەن - تېخنىكا سىستېمىسى ئەمەلىي كونترول قىلغان خىراجەت 200 مىڭ يۈەندىن 360 مىڭ يۈەنگىچە بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەر قايسى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرىنىڭ ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتىگە ئىشلىتىلگىنى %45تىن كۆپرەكنى، ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى تەشكىللىگەن چوڭ تۈرلەرگە قالدۇرۇپ قويۇلغىنى %50نى ئىگىلىدى. ناھىيە (شەھەر) لەر پارچىلاپ تەقسىم قىلغاندىن كېيىن ئىگە بولغان پەن - تېخنىكا ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتى نەچچە مىڭ يۈەن ئەتراپىدىلا بولدى، ئەڭ كۆپ بولغان ناھىيىنىڭمۇ 10 مىڭ يۈەندىن كۆپرەكلا بولدى. پەن - تېخنىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، خىراجەت يېتىشمەسلىك زىددىيىتى ئىنتايىن گەۋدىلىك بولدى. ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى 1984 - يىلدىن باشلاپ، قەشقەر ژىلايىتىنىڭ قۇياش ئېنېرگىيىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشى ئۈچۈن 400 مىڭ يۈەن مەخسۇس سوممىنى قولغا كەلتۈردى، كېيىن يەنە مەخسۇس تۈر خىراجىتى ئۈچۈن 200 مىڭ يۈەن ھەقسىز خىراجەتنى قولغا كەلتۈردى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قەشقەر ژىلايىتى ئۈچۈن دۆلەت ئۈچقۇن پىلانى تۈرىدىكى 2 تۈرنى قولغا كەلتۈردى، بۇنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن دۆلەت يارىدەم قىلغان 850 مىڭ يۈەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇلىنى قولغا كەلتۈردى؛ ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەش تۈرىدىكى 5 تۈر ئۈچۈن 400 مىڭ يۈەننى قولغا كەلتۈردى. 1984 - يىلدىن باشلاپ ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوندىن قولغا كەلتۈرگەن پەن - تېخنىكا خىراجىتى 2 مىليون 710 مىڭ يۈەن بولۇپ، ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىغا 1975 — 1989 - يىلغىچە يەرلىك مالىيىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن پەن-تېخنىكا ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتى ھېسابىدىكى 1 مىليون 378 مىڭ يۈەننىڭ 1.97 ھەسسىگە باراۋەر كەلدى.

قەشقەر ژىلايىتىنىڭ 1975 — 1990 - يىلغىچە بولغان پەن - تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى ئەھۋالى

جەدۋەل: 32 — 4 بىرلىكى: 1000 يۈەن

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي سانى	ئەمەلىي كونترول قىلىنغان سان	تۈرى / يىللار	ئومۇمىي سانى	ئەمەلىي كونترول قىلىنغان سان	تۈرى / يىللار	ئومۇمىي سانى	ئەمەلىي كونترول قىلىنغان سان
1975	57	9	1981	145	70	1986	332	180
1976	129	21	1982	211	98	1987	745	616
1977	162	58	1983	380	129	1988	698	558
1978	80	21	1984	569	144	1989	867	717
1979	96	28	1985	535	218	1990		711
1980	93	70						

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى «ئەسلى كونترول قىلىنغان سان» ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى ئەمەلىي كونترول قىلغان خىراجەتنى كۆرسىتىدۇ.

3. خىراجەت باشقۇرۇش

قەشقەر ژىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئۇچ تۈرلۈك خىراجىتىنى ئىشلىتىشى ئالدىنقى ژە كېيىنكى 2 باسقۇچقا بۆلۈندى. 1983 - يىلدىن ئىلگىرى ئۇچ تۈرلۈك خىراجەتنىڭ ھەممىسى ھەقسىز، تەقسىم قىلىنىپ تارقاق ئىشلىتىلدى. 1983 - يىلدىن كېيىن ئۇچ تۈرلۈك خىراجەت ھەقسىز ئىشلىتىشتىن ھەقلىق ئىشلىتىشكە ئۆزگەردى. دەسلەپتە يېزا ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى پەن - تېخنىكا خادىملىرى ئىلگىرى ئادەم، ماددىي ئەشيا چىقىرىپ دېھقانلارغا يارەملىشىشنىمۇ قاملاشتۇرالمىغان تۈرساق، ھازىر سالغان دەسمايىنى قايتۇرۇۋالمىز دېسەك، تېخنىمۇ تەسكە توختايدۇ، باشقىلارغا ماسلىشىش جەريانى بېرىش ئۇچۇن، بىر قىسمىنى قايتۇرۇش چارىسىنى قوللانساق، دەپ قارىدى. بۇ جەريانداً بەزى تۈرلەرنىڭ ئۇچتىن بىرى قايتۇرۇلدى، بەزى تۈرلەرنىڭ يېرىمى قايتۇرۇلدى. 1986 - يىلدىن باشلاپ ئومۇمەن مۇئەييەن خېيىم - خەتىرى بار تەتقىقات تۈرلىرىگە خىراجەت تولۇقلىمىسى بېرىلگەندىن سىرت، قالغان تۈرلەردە ھەقلىق ئىشلىتىش يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىۋاستە ئىقتىسادىي ئۈنۈمى بار تۈرلەرگە پەن - تېخنىكا قەرز پۇلىنى ئىشلىتىش ئۈسۈلى قوللىنىلدى. كونكرېت يولغا قويۇش داۋامىدا بەزى تۈرلەردە دىرى قايتۇرۇلمىدىغان، ئۆسۈمى قايتۇرۇلمايدىغان، بەزى تۈرلەردە دىرىمۇ، ئۆسۈمىمۇ قايتۇرۇلمىدىغان بولدى. كۆپ سانلىق تۈرلەرنى ھۆددە ئالغان ئورۇنلاردا يولغا قويۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ياكى يولغا قويۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، خىراجەت ئايرىم تۈر بويىچە مەخسۇس ئىشلىتىلدى. خىراجەت قايتۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن، پەن - تېخنىكا كومىتېتى سىستېمىسىنىڭ پەن - تېخنىكا ئىشلىرى تەرەققىيات فوندى قىلىندى.

خىراجىتنى ئىشلىتىش بىر قەدەر مەركەزلىك بولغاچقا، پەن - تېخنىكا ژىلايەتلىك ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈشتە خېلى ياخشى ئۈنۈم بەردى. 1985 - يىلدىن كېيىن ژىلايەتلىك دۆلەت، ئاپتونوم رايون ژە ژىلايەتلىك پەن - تېخنىكا تۈرىگە كىرگۈزۈلگەن تۈرى 165 بولۇپ، بۇنىڭغا سېلىنغان خىراجەت 53 مىليون 773 مىڭ 400 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە نۆقتىلىق پەن - تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۆجۇم قىلىش تۈرى 21 بولۇپ، سېلىنغان خىراجەت 1 مىليون 381 مىڭ 200 يۈەن؛ ئۇچقۇن پىلانى تۈرى 79 بولۇپ، سېلىنغان خىراجەت 51 مىليون 24 مىڭ 600 يۈەن؛ ئادەتتىكى پەن - تېخنىكا تۈرى 65 بولۇپ، سېلىنغان خىراجەت 1 مىليون 367 مىڭ 600 يۈەن. يىرىك يېزا ئىگىلىكىگە تەۋە تۈر 91 بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %1.55نى؛ سانائەت، يېنىك سانائەتكە تەۋە تۈر 32 بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %19.4نى؛ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشكە تەۋە تۈر 26 بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %15.8نى؛ يۇمشاق پەنلەرگە تەۋە تۈر 4 بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %2.4نى؛ تىببىي داۋالاش - سەھىيىگە تەۋە تۈر 3 بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %1.8نى؛ گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشكە تەۋە تۈر بىر بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %0.6نى؛ باشقا تۈر 8 بولۇپ، ئومۇمىي تۈرنىڭ %4.9نى ئىگىلىدى.

§ 2. باشقۇرۇش

1987 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ژىلايىتى «ئىككىنى قويۇۋېتىش» (پەن - تېخنىكا ئاپپاراتى ژە پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى جانلىق بولۇشقا قويۇۋېتىش)نى باشتىن - ئاخىر پەن - تېخنىكا تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشنىڭ ھالقىسى سۈپىتىدە تۇتتى. ژىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەر ژىلايىتىنىڭ

كەسپىي تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ماڭاشىنى توختىتىپ، شتاتنى ساقلاپ قېلىشىغا دائىر بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدا قارار» ، «يېڭا ئىگىلىك تېخنىكا خادىملىرىنى كەسپىي تېخنىكا ژۇرنىلىسىگە تەكلىپ قىلىش، ئىشتىن سىرتقى قوشۇمچە ژۇرنال ئوتەشكە دائىر بىر قانچە مەسىلە ھەققىدە بەلگىلىمە» قاتارلىق بىر قاتار پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى جانلىق بولۇشقا قويۇۋېتىش توغرىسىدىكى سىياسەتلەرنى تۈزۈپ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئىقتىسادىي ساھەگە كىرىشىنى سىياسىي كاپالەت بىلەن تەمىن ئەتتى. ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى يەنە ئوخشاش بولمىغان ئەھۋالغا ئاساسەن، پەن تەتقىقات ئورۇنلىرى ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرىغا قارىتىلغان ئېتىبار بېرىش تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى. ژىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 2 دەرىجىدە ھەر يىلى قەرەللىك ھالدا «ئىككىنى قويۇۋېتىش» خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، «ئىككىنى قويۇۋېتىش» خىزمىتى مەخسۇس مۇھاكىمە قىلىنىپ، تەجرىبىلەر ئالماشتۇرۇلدى، ئىلغارلار تەقدىرلەندى. 1988 - يىلىغا كەلگەندە ژىلايەت تېخنىكا، سىياسەت، ماددىي نەرسە بىرلەشكەن «ئۈچ تەرەپ بىر گەۋدە» بولغان گۈرۇھلار ھۆددە ئېلىشنى كەڭ يولغا قويۇپ، «ئىككىنى قويۇۋېتىش» خىزمىتىنى چوڭقۇرلۇقتا قاراپ ئىلگىرىلەتتى. شۇ يىلى 4 ناھىيە، بىر شەھەر گۈرۇھ بويىچە ھۆددە ئېلىپ مۇلازىمەت قىلىشنى يولغا قويدى، تېخنىكا ھۆددىگەرلىكىگە قاتناشقان پەن - تېخنىكا خادىمى 1010دىن ئېشىپ كەتتى، ھۆددە ئېلىنغان تۈرلۈك زىرائەت ئاز كەم 1 مىليون موغا يەتتى. 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون كورلا شەھىرىدە شىنجاڭ بويىچە «ئىككىنى قويۇۋېتىش» خىزمىتى يىغىنى، قەشقەر ژىلايىتىنىڭ گۈرۇھلار بويىچە ھۆددە ئېلىش تەجرىبىسىنى كېڭەيتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، قەشقەر ژىلايىتىدە گۈرۇھلار بويىچە ھۆددە ئالغان ناھىيە (شەھەر) 10غا، قاتناشقان تېخنىكا خادىمى 12 مىڭ 340قا، ھۆددە ئېلىنغان يەر كۆلىمى 3 مىليون 965 مىڭ موغا، يارىتىلغان بىۋاستە ئىقتىسادىي ئۇنۇم 254 مىليون يۈەنگە، ھۆددە ئېلىنغان چارۋا 2 مىليون 90 مىڭ تۇياقتا، ئۆي قۇشى 800 مىڭغا، يېڭىدىن قوشۇلغان ئىقتىسادىي ئۇنۇم 13 مىليون 840 مىڭ يۈەنگە؛ ھۆددە ئېلىنغان كارخانا 10غا، يېڭىدىن قوشۇلغان ئىقتىسادىي ئۇنۇم 1 مىليون 990 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ژىلايەت بويىچە «ئىككىنى قويۇۋېتىش» خىزمىتى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈلۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

§ 3 . تېخنىكا بازىرى

قەشقەر ژىلايىتىنىڭ تېخنىكا بازارلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتى «قويۇۋېتىش، جانلاندۇرۇش، يۆلەش، يېتەكلەش» فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلدى، 1985 - يىلى ژىلايەت بويىچە تۈنجى نۆۋەتلىك تېخنىكا بازىرى يەرمەنكىسى ئۆتكۈزۈلگەندىن بۇيان پەيدىنپەي قانۇن بويىچە باشقۇرۇش ئىزغا چۈشتى. ژىلايەتلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتىدىن 2 ئادەم بۇ خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئاجرىتىلدى، ئۇلار ئاساسلىقى تېخنىكا بازارلىرىغا ئالاقىدار قانۇن - نىزام، سىياسەتلەرنى ئۆگىنىش، تەشۋىق قىلىش، تېخنىكا بازارلىرىنى باشقۇرۇش سىستېمىسىنى بەرپا قىلىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش، تېخنىكا بازارلىرىنى يېتىشتۈرۈش خىزمىتىنى كۈچەيتىش، يېزىلاردىكى تېخنىكا بازارلىرىنى ئېچىش، بىرلىشىپ سېتىش پائالىيىتىگە قاتنىشىشنى ئاكتىپ تەشكىللەش، تېخنىكا بازارلىرىنىڭ ۋاستىچى ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ، تېخنىكا ئوبوروتى ئۈچۈن كۆۋرۈك سېلىشقا مەسئۇل بولدى.

Ⅳ باب

پەن تەتقىقات نەتىجىلىرى

§ 1 . نەتىجىلەرنى مۇكاپاتلاش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى باشقۇرۇشتىكى ئاساسىي ۋەزىپىسى: پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى ياھالاپ بېكىتىشنى باشقۇرۇش، پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلىتىش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇش، مەخپىيەتنى ساقلاشنى باشقۇرۇش، پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى ئالماشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىپ پايدىلىنىش، شۇنداقلا مۇكاپات ياھالاش قاتارلىق خىزمەتلەردىن ئىبارەت بولدى.

1978 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتنىڭ پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىدىن 9 تۈر دۆلەت دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق تۈرىبىر ، ئورمانچىلىق تۈرى بىر، سەھىيە تۈرى 2، مېتېئورولوگىيە تۈرى 3، باشقا تۈرلەر 2؛ ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكىنى 73 تۈر، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك تۈرى 33، سانائەت تۈرى 10، سەھىيە تۈرى 15، باشقا تۈر 15؛ ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكىنى 334 تۈر، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك تۈرى 121، سانائەت تۈرى 39، سەھىيە تۈرى 23، باشقا تۈرلەر 151، مۇكاپاتلانغان تۈرلەرنىڭ ھەممىسى پەن - تېخنىكا كومىتېتى باشقۇرغان رەسمىي مۇكاپاتلانغان تۈرلەر بولۇپ، ھەر قايسى كەسىپ، سىستېمىلاردىكى پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىدىن مۇكاپاتلانغان تۈردۇر.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى يېتەكلىدى. ۋىلايەت بويىچە مىليون مولۇق ئاشلىقنىڭ «ئىككى بالدۇر پىشارنى كىرىشتۇرۇپ تېرىپ» يۇقىرى ھوسۇللۇق ئۆستۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى نەتىجىسىدە يىللاردىن بۇيان 309 مىليون كىلوگرام ئاشلىق كۆپ ئېلىنىپ، ساپ كىرىم 73 مىليون 923 مىڭ 300 يۈەن كۆپەيدى. بۇ نەتىجىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋىلايەت بويىچە تېرىقچىلىق تۈزۈمىنىڭ زور دەرىجىدە ئىسلاھ قىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. پاختا ئىشلەپچىقىرىشدا يېڭى سورت قوللىنىلىپ ۋە كېڭەيتىلىپ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۇرۇش ۋە «پاكار بولۇش، زىچ بولۇش، بالدۇر ئېچىلدۇرۇش» ، «خىمىيىلىك مۇداپىئە كۆرۈش» ، «خىمىيىلىك كونترول قىلىش» قاتارلىق يېڭى تېخنىكىلار قوللىنىلىپ، يېڭى نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. «ۋىلايەتتە مىليون مولۇق سۇپەتلىك كېۋەز يېتىشتۇرۇش تەتقىقاتى» قاتارلىق تۈرلەر يولغا قويۇلۇپ، پاختا ئومۇمىي ھوسۇلى 38 مىڭ 531.8 تونناغا يەتكۈزۈلۈپ، ئىجتىمائىي كىرىم 161 مىليون 77 مىڭ 500 يۈەن ئاشۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 1980 - يىلدىكى 246 يۈەن 98 فۇڭدىن 1988 - يىلى 392 يۈەنگە يەتكۈزۈلدى. پاختا ھوسۇلىنىڭ ئېشىشى ۋىلايەت پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مەھسۇلاتنىڭ قوشۇلما قىممىتىنى 688 مىليون يۈەن ئاشۇردى. ئۇنىڭدىن باشقا رېتسىپلىق ئوغۇتلاش، مىكرو ئېلېمېنتلاردىن پايدىلىنىش قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ خوشاللىنارلىق ئۇنۇم قولغا كەلدى.

§ 2 . پاتىنت باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پاتىنت باشقۇرۇش خىزمىتى 1990 - يىلى باشلاندى، لېكىن مەخسۇس باشقۇرىدىغان ئاپپارات يوق بولۇپ، تېخنىكا بازارلىرىنى باشقۇرۇش ئىشخانىسى قوشۇمچە باشقۇرۇپ تۇردى. پاتىنت باشقۇرۇش سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، «پاتىنت قانۇنى»نى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلىپ، 2 قاتاردا 39 ئادەم تەربىيىلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 20، خەنزۇ 19، كۇرسقا قاتناشقان كۇرسانتلار «شىنجاڭ پاتىنت خىزمەتچىلىرى گۇۋاھنامىسى»غا ئېرىشتى.

1978 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرى

جەدۋەل: 32 — 5

يىللار	تۈر نامى	مۇكاپات دەرىجىسى	تاماملىغان ئورۇن
1978	ئۇزۇن تالالىق پاختىنىڭ شالغۇتلاش-قان 2 - نومۇرلۇق يېڭى سورتىنى يېتىشتۇرۇش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يېزا ئىگىلىك 3 - شى يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، 43 - تۈەن
1978	قاشقا بېدىنىڭ ئۆسۈش ئادىتى ئۇستىدىكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى يېزا ئىگىلىك 3 - شى 43 - تۈەن
1978	ئاق ئۇجمىنى قەلەمچە قىلىپ ئۆستۈرۈش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكتى
1978	تۈمەن مولۇق ئوتلاق بەرپا قىلىش تەجرىبىسى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە ياندۇرما گۈڭشي
1978	قەشقەر كۇزگى بۇغدىيى 1 - 2-نومۇرلۇق يېڭى سورتى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1978	بۇغدايدىكى دات كېسىلىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەش ئۇستىدىكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1978	يۇمشاق قۇملۇق بىتوننى تەتقىق قىلىش ۋە قوللىنىش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۆلچەش ئەترىتى
1978	توك تورىنى ئاپتوماتىك كونترول قىلىدىغان فازا تەڭشىگۈچ	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك 3 -دەرىجىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسى
1978	شىنجاڭدا باشاق يېپىشقاق قۇرۇتقىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇستىدىكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يېزا ئىگىلىك 3 - شى 51 - تۈەن
1978	قۇملۇق بىنەم يەردە كەڭ كۆلەمدە ئورمان بەرپا قىلىش تېخنىكىسى ئۇستىدە تەتقىقات	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يېغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك ئورمانچىلىق پونكتى
1978	كېۋەزنىڭ يېڭى سورتى يەكەن 1 - نومۇرلۇقىنىڭ يېتىشتۇرۇلۇشى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1978	شىنجاڭ باداملىرىنىڭ ئەلا سورتىنى تەكشۈرۈش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى، يەكەن 2 - ئورمانچىلىق مەيدانى، يېڭسار ناھىيىلىك ئورمانچىلىق پونكتى، يېڭسار ناھىيىلىك بادام تەتقىقات بۆلۈمى

1978	شىنجاڭنىڭ چوڭ تېپلىق چوڭ كىلىماتى جەريانىدىكى بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا تەتقىقات	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك مېتېئورولوگىيە ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسى
1978	ھەربىي سانائەت كېلىمات تەزكىرىسى	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك مېتېئورولوگىيە ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسى
1978	جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۆل يېغىنلىق ھاۋارايىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىش تەتقىقاتى	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك مېتېئورولوگىيە ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسى
1978	تۇزۇمى ئۆزگەرتىلگەن يېزا ئىگىلىك ھاۋارايى سىنىقى ۋە يېزا ئىگىلىك كىلىماتى ئۇستىدە ئانالىز	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك ھاۋارايى پونكتى
1978	سىمسىز گېزىت فوتو تېلېگرافى	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك تېلېگراف ئىدارىسى
1978	«N655» تىپلۇت قىرىش ماشىنىسىنىڭ ئاتلىما يېڭىنىڭ ئاپتوماتىك ئەسلىگە كېلىش قۇرۇلمىسى	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى
1978	قوش يۇزلۈك تەۋرەنمە يىپ ئىگىرىش ماشىنىسىدا پۈتۈن يول بويىچە يىپ ئۈزگۈچى ئېلېكترىك سايمانىنى ئاپتوماتىك قۇراشتۇرۇش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى
1978	شارسىمان گرافىتلىق چوپۇن تەتقىقاتى ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	ئۇلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى
1978	ئۈگىلەرنى يېرىم كۆچۈرۈشتىن ئۇلگە دوكلات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا
1978	تۇنجۇقۇپ قېلىپ يۈرەك سوقۇشى 16 مىنۇت توختاپ قالغان بىمارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك قۇتقۇزۇشتىن ئۇلگە دوكلات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى
1978	شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ تاجىسىمان يۈرەك كېسەللىنىشى ئۈمۈمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ۋە داۋالاش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى
1978	شىنجاڭ 2 - خولبىرا ئېنىبىئولوگىيەسى ئۇستىدە دەسلەپكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا
1978	شىنجاڭدىكى قاناش خاراكتېرىدىكى قىزىتما ھەققىدە تەتقىقات	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى
1978	قوتۇر كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى
1978	ئوتخور ھايۋانلاردىكى قالقانسىمان بەز رادىئاكتىپلىقى بىلەن يادرو سىنىقىنىڭ باغلىنىشلىقى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى
1978	ئېلىمىز يادرو سىنىقىدىكى رادىئاكتىپلىق توزۇندىلارنىڭ چۆكۈش ئالاھىدىلىكى ۋە ئۇنىڭ مۇھىتىنى بۇلغىشى	مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ئۇلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى

1978	شىنجاڭدىكى 2 - خولبرا ئېتمولوگىيىسى ئۇستىدە دەسلەپكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى، يەكەن ناھىيىلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى
1978	قوتۇر كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	پېچىمار ناھىيىلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى
1978	قوتۇر كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى، يەكەن ناھىيىلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى
1978	ئولۇق يۇقارقى بىلەك سۆڭىكىنىڭ يېقىن ئۇچ مۇچەيرىسىدىكى يېقىن ئۇچ مۇچەسىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى
1978	ئۇيغۇر تىبابەتچىلىرىنى داۋالاشنىڭ كىلىنىكىلىق ئۇنۇمىنى كۆزىتىش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر مىللىي تىبابەت دوختۇرخانىسى
1978	شىنجاڭدىكى يامان سۈيەتلىك ئۆسمىنى ئەسلەش خاراكتېرلىك تەكشۈرۈش	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە ئىدارىسى
1978	ئاستا خاراكتېرلىك كاناي يالليۇغىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە ئىدارىسى
1980	كۆزگى بۇغداينىڭ «تاڭشەن 6898» سورتىنى تاللاپ بېكىتىش مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى	ئاپتونوم رايون 2 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1980	ئاققوناق سورتى «قەشقەر يېگىشەھەر 501»نى تاللاپ ئۆستۈرۈش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	قەشقەر يېگىشەھەر ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1980	يېشىل ئوغۇت كۆمۈشنى راۋاجلاندۇرۇپ، يېزا ئىگىلىكىدە ھوسۇلنى ئاشۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، يەكەن ناھىيە 3 - گۇڭشي
1980	شالغۇت كۆممىقوناقنى كىرگۈزۈش، باھالاش، كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 2 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، ئۇرۇقچىلىق شىركىتى، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى
1980	قەشقەر ۋىلايىتىدە ئالمىدا بولىدىغان قاپلىق پەرۋانە ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون 3 - دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1980	فارامكسۇ قۇرتى ھەققىدە تەتقىقات	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى، شەرقىي قىرغاق يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1980	تېرەك يوپۇرماق پەرۋانىسىنى دەسلەپكى كۆزىتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى، شەرقىي قىرغاق يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1984	سۇلۇق ۋە قۇرغاق ئېتىزدا نۆۋەت بىلەن 2 - يىلنىڭ 3 پەسلىدە 4 قېتىم پىشىرىش تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتىش تەتقىقاتى ۋە ئۇنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى

1984	قەشقەر 7331، 601 قۇرۇقلۇق كېۋىزنىنىڭ يېڭى سورتىنى يېتىشتۇرۇش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقاتى ئورنى
1984	زىغىرنىڭ يېڭى سورتىنى يېتىشتۇرۇش، مېۋىلىك دەرەخلەردىكى زۇ تىپلىق خالتىچىلار ھەققىدە دەسلەپكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقاتى ئورنى
1984	خىمىيىۋى ئوغۇتنى مۇۋاپىق ئىشلىتىش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، ئۆلايەتلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى
1984	قەشقەر ئۆلايىتىنىڭ سۇ بايلىقى مەنبەسى ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى
1984	مېۋىلىك دەرەخلەردىكى زۇ تىپىدىكى خالتىچىلار ھەققىدە دەسلەپكى تەتقىقات	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقاتى ئورنى
1984	42×42 گۈللۈك رەخ بالىسا	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى
1984	قەشقەر ئۆلايىتىنىڭ ئاتموسفېرا ھۆل - يېغىنى ھەققىدە تەتقىقات	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	قەشقەر ئۆلايەتلىك مېتېئورولوگىيە باشقارمىسى، مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسى
1984	يېڭى تېپتىكى زەي قاچۇرۇش سىستېمىسىنى لايىھىلەش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيە ئوپا ئۆستىگى ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشى قۇماندانلىق شتابى
1984	قۇرۇقلۇق كېۋىزى سورتىنى يېتىشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	يوپۇغا ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
1985	تۆۋەن ھوسۇللۇق يەرنى ئەلالاشتۇرۇپ، كەلك كۆلەمدە يۇقىرى، مۇقىم بۇغداي ئىشلەپچىقىرىش ئەندىزىسى تەتقىقاتى ۋە ئۇنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى
1985	قەشقەر ئۆلايىتىنىڭ تۇپرىقى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى
1985	سۇپەتلىك چوڭ غوزىلىق كېۋەز سورتلىرىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	مارالبېشى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى
1985	مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۇرۇقلۇق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	مارالبېشى ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
1985	بۇغداي ھوسۇلى قۇرۇلمىسى ئەندىزىسىنى لايىھىلەش ۋە بۇغداي ئۇرۇقلۇق تېخنىكىسى تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1985	قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئۆلچەملىك سۇغىرىش رايونى قۇرۇلۇشىدىكى يارانتان يېڭىلىقى ۋە ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى ھەققىدە ئانالىز	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	قاغىلىق ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى
1985	يەكەن ناھىيىسى خەرىتىسى توپلىمىنىڭ تۈزۈلۈشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك رايونلاشتۇرۇش ئىشخانىسى
1985	قەشقەر ئۆلايىتىدىكى يېغىلغۇ ئورمانلىرىنى تەكشۈرۈش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ئورمانچىلىق باشقارمىسى
1986	چوڭ غوزىلىق كېۋەز سورتىنى يېتىشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	پەيلۇ دېھقانچىلىق مەيدانى

1986	«قەشقەر كۆزگىسى 5 - نومۇرلۇق بۇغداي» سورتىنى يېتىشتۇرۇش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى
1986	چۆچە چىغىرىشنىڭ ئاددىي ئۇسۇلىنى سىناق قىلىش ۋە كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	مەكىت ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى، پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى
1987	قەشقەرنىڭ ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ئاخبارات مەسلىھەتچىلىكى مۇلازىمىتىنى كەڭ قانات يايدۇرايلى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	ۋىلايەتلىك ئاخبارات ئورنى
1988	قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر يىلدا 2 قېتىم پىشىدىغان شالغۇت كۆمىسقوناق ئىلا سورتى «بېيجىڭ چىلگىسى 8»نى كېڭەيتىش ۋە قوللىنىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك	ۋىلايەتلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
1989	قەشقەر ۋىلايىتىدە مىليون مولۇق ئاشلىق ئېتىزىدا «ئىككى بالدۇر پىشار»نى كېڭىشتۇرۇپ تېرىپ يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش تېخنىكىسى	ئاپتونوم رايون بويىچە 2 - دەرىجىلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى تېخنىكا كېڭەيتىش مەركىزى، ئۇرۇقچىلىق شىركىتى، پەن - تېخنىكا كومىتېتى، ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى
1989	قەشقەر ۋىلايىتىدە مىليون مولۇق ئىلا سورتلۇق پاختا ئۇستۇرۇش تېخنىكىسىنى كەشپ قىلىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسىدا ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، ۋىلايەتلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى، ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى، تېخنىكا كېڭەيتىش مەركىزى، پەن - تېخنىكا كومىتېتى
1989	قەشقەر ۋىلايىتىدە بىر يىلدا 2 قېتىم پىشىدىغان شالغۇت كۆمىسقوناق ئىلا سورتى «بېيجىڭ چىلگىسى 8»نى كېڭەيتىش ۋە قوللىنىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	ۋىلايەتلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى، دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مەركىزى
1990	ئۇرۇكنىڭ يۇرۇشلەشكەن مەھسۇلاتلىرىنى كەشپ قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ئۇنۇملۇق پايدىلىنىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - دەرىجىلىك	يېڭسار كۆسەن دەريا مېۋە - چېۋە زاۋۇتى
1990	ئېڭىز ئورنىغا ئاشلىق بىلەن ماشىنا كىرىشتۇرۇپ تېرىپ يۇقىرى ئۇنۇم قازىنىش سىنىقى تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك (ئۇچقۇن پىلانى)	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك مېتېئورولوگىيىسى سىناق مەيدانى
1990	پىششىقلانمىغان چويۇن كىرىستالىزاتورىنى كىرگۈزۈش ۋە قوللىنىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	قەشقەر شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى
1990	ئېڭىز ئورنىغا تېرىلغان چىلگە شال «چىنئەي» نىڭ يېزا ئىگىلىك مېتېئورولوگىيىسى شارائىتىدىكى باھالاپ بېكىتىلىشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - دەرىجىلىك	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك مېتېئورولوگىيە سىناق مەيدانى

V باب

يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى 1976 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلدى، تولۇق نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى بولۇپ، 3 شتات بېرىلدى، ئۇ پەن تېخنىكا كومىتېتىغا تەۋە بولۇپ، پىلان كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرگەنىدى.

1978 - يىل 10 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەش ئىشخانىسىنىڭ شتاتىنى 6 قىلىپ بېكىتتى ھەمدە قاغىلىق، يەكەن، مارالبېشى، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە يەكەن يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىنىڭ شتاتى 3، قالغانلىرىنىڭ شتاتى 2 قىلىپ بېكىتىلدى. كېيىنكى يىلى ئاپتونوم رايون تاشقورغان ناھىيىسىدە يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىشنى، شتاتىنى 2 قىلىشنى بېكىتتى.

1979 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆزگەرتىلگەندە يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىمۇ مەمۇرىي مەھكىمە يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىغا ئۆزگەردى. 1984- يىل 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق شتات كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىنى ناھىيە دەرىجىلىك كەسىپىي ئورۇن، شتاتىنى 13 (تاشقورغان يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) قىلىپ بېكىتتى، تۇمەن - مەيدانلاردىكى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىدا 13 ئادەم بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە باشقارما دەرىجىلىكى 2، بۆلۈم دەرىجىلىكى 3، مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكى بىر، ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىسى 3، مەخسۇس كۇرس مەلۇماتىدىكىسى 3، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىسى 3 (61.53%نى ئىگىلەيدۇ)، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 4 (30.76%نى ئىگىلەيدۇ)، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 3 (23%نى ئىگىلەيدۇ)

§ 2 . ئۆلچەش - مەلۇم قىلىش خىزمىتى

1. كەسىپىي ئىستانسىلار

1) قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى　بۇ ئىستانسا قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ خاڭدى يېزىسىغا جايلاشقان بولۇپ، دۆلەتلىك 1 - تۈردىكى ئىستانسا تورى ھېسابلىنىدۇ.

1964 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇچىلىق ئىدارىسى تەجرىبىخانىسىدا يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش

گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 2 خىزمەتچى سەپلەندى. ئۇنى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ فىزىكا تەتقىقات ئورنى بىر تەگلىك پرىبور ۋە قوشۇمچە ئۇسكۇنىلەر بىلەن تەمىنلىدى. ئۇ شۇ يىللاردا كۆزىتىشكە كىرىشىپ، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنى يەر تەۋرەشكە دائىر سان - سىفىرلار بىلەن تەمىنلىدى. 1970 - يىلى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش گۇرۇپپىسى شىنجاڭ گېئولوگىيە چوڭ ئېترىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، نامى قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىغا ئۆزگەرتىلدى. يېڭى ئىستانسىنىڭ ئورنى خاڭدى يېزىسىغا مۇقىملاشتى، ئۇسكۇنىسى ئاساسەن 573 لىك ئىسلىغۇچ پرىبور بولۇپ، قىيىسىش، سۇ خىمىيىسى، گېئو ماگنىتى قاتارلىق تۈرلەر قانات يايدۇرۇلدى، 1986 - يىل 5 - ئايدا كونا ئىستانسىدىكى كۆزىتىش ئەسۋابلىرى يېڭى ئىستانسىغا يۆتكەپ كېلىندى.

ئۇزلۇكسىز تەرتىپكە سېلىش، يېڭىلاش ئارقىلىق، 1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىدا 4 دانە سىلكىنىشنى ئۆلچەش ئەسۋابى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەگلىك پرىبور 2 (بىرى 763لىك، بىرى 573 لىك)؛ 7 دانە گېئوماگنېتلىق ئەسۋاب بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە CB ماگنىتوگراپ 2، G—S—Z لىك ماگنىت كۆچى پرىبورى بىر، CJBلىك گېئو ماگنىت تېئو دولىتى بىر، 731 لىك كومپونېنتلىق پرىبور بىر، DJZ—2لىك ماگنىت كۆچى پروبورى 2.

قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئالدى چوڭ ئىستانسا بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا مەملىكەت بويىچە 24 ئۆلچەملىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىنىڭ بىرى، كۆزىتىلگەن سان-سىفىرلار ئاپتونوم رايونلۇق يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسى، دۆلەت يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسىغا مەلۇم قىلىنىدۇ ھەمدە خەلقئارالىق يەر تەۋرەش ماتېرىياللىرىنى ئالماشتۇرۇشقىمۇ قاتنىشىدۇ.

1998 - يىلغىچە قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىدىكى خىزمەتچى 15كە، ئىنژېنېر 4كە يەتتى.

2) مارالبېشى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى

مارالبېشى ناھىيە ئىستانسا بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۆيگە قويۇلغىنى سىلكىنىشنى كۆزىتىدىغان كىچىك 3 بۇرجەك ئىستانسا تورى بولۇپ، بىر يۈرۈش 573لىك پرىبور بار.

1971 - يىل 2 - 3 - ئايلاردا، دۆلەت يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى يەر شارى تەتقىقات ئورنى، قۇرۇلۇش مېخانىكىسى ئورنى قاتارلىقلار بىلەن ئاقسۇ يەر تەۋرەشتىن مەلۇمات بېرىش تەتقىقات ئېتىتى قۇرۇپ، ئىستانسا تورى ئورناتتى، مارالبېشى ناھىيىسى تەۋەسىدىكى يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ شوركۆل سۇ ئامبىرى بويىدىكى تاغ ئۆڭكۈرى ئىچىگە كۆزىتىش ئۆيى تەسىس قىلدى، مارالبېشى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىمۇ مۇشۇ ۋاقىتتا قۇرۇلدى. 1975 - يىل 8 - ئايدا ئاقسۇ يەر تەۋرەشتىن ئالدىن مەلۇمات بېرىش تەتقىقات ئېتىتى بېيجىڭگە قايتۇرۇپ كېتىلىپ، ئاساسلىق ئۇسكۇنىلىرى ئاپتونوم رايونلۇق يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، قېپقالغان بىر قىسىم خادىملار جەنۇبىي شىنجاڭ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتى ئېتىتى بولۇپ تەشكىللەندى. 1983 - يىلى ئاقسۇ مەركىزىي يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىغا ئۆزگەرتىلدى، مارالبېشى ئىستانسىسىمۇ ئاقسۇ مەركىزىي ئىستانسىسىغا قارايدىغان بولدى.

1990 - يىلى ئىستانسا تورلىرىنى ئەلالاشتۇرۇش ئۈچۈن، مارالبېشى ئىستانسىسى مارالبېشى ناھىيە بازىرىغا كۆچۈرۈپ كېلىندى. كۆزىتىش ئۆيى يەنىلا ئامبار بويىدىكى تاغ ئۆڭكۈرىدە تۇرىۋەردى، ئىستانسىدا 2 خادىمى بار بولدى.

2. يەرلىك ئىستانسىلار

تاشقورغان يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا تاشقورغان ناھىيىلىك مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسىنىڭ يېنىغا جايلاشقان بولۇپ، پەقەت سىلكىنىشنى كۆزىتىش ئىستانسىسىدىن

ئىبارەت. ئۇنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇھىم، ئۇ، پاكىستان، ئافغانىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستان قاتارلىق 4 دۆلەت بىلەن بولغان دۆلەت چېگرىسى ئەتراپىدىكى سىلكىنىش مەركەزلىرىنى بېكىتىش، يېنىكرەك سىلكىنىشنىڭ تارقىلىشىنى كونترول قىلىش جەھەتتە ياشقىلار ئوينىيالمايدىغان رولغا ئىگە.

1980 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتى ئەترىتى، قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى، ئاقسۇ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسىدىكى ئالاقىدار خادىملار تاشقورغان ناھىيىسىگە بېرىپ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتىنى تەكشۈردى ھەمدە ئىستانسا قۇرۇش ئورنىنى تاللىدى. 1981 - يىلنىڭ بېشىدا ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى ئادەم ئەۋەتىپ، ئاددىي ھالدىكى سىلكىنىشنى كۆزىتىش ئەسۋابىنى ئورناتتى. ئوسسىللوگرامما ئۆيى ئىستانسىسىدىن تەخمىنەن 150 مېتىر يىراقتىكى قۇرامليق ئۆستىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، 573 لىك قىسقا دەۋرلىك ئىسلىنىدىغان مىكروسىيوگرامما بىرى ئورنىتىلغان، ئۇنىڭ 3 يۆنىلىشلىك چوڭايتىش ھەسسىلىك سانى 40 مىڭدىن 60 مىڭ ھەسسىگىچە يېتىدۇ. بۇ ئىستانسا شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كۆزىتىشنى باشلاپ، 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى سان - سېغىر بىلەن تەمىنلىدى.

3. ئاممىۋى كۆزىتىش نۇقتىلىرى

قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى 1976 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلغاندىن كېيىن «ئالدىن مەلۇمات بېرىشنى ئاساس قىلىش، مەخسۇس خىزمەت بىلەن ئاممىۋى خىزمەتنى، يەرلىك ئۆسۈل بىلەن زامانىۋى ئۇسۇلنى بىرلەشتۈرۈش، كەڭ ئاممىغا تايىنىش، ئالدىن كۆزىتىش - ئالدىن مەلۇمات بېرىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش» قاتارلىق ئىزچىللاشتۇرۇپ، جايلاردا ئاممىۋى كۆزىتىش - مەلۇم قىلىش پونكىتلىرىنى قۇردى. شۇ يىلى ئاممىۋى كۆزىتىش نۇقتىسىدىن 12 سى قۇرۇلدى، كۆزەتكۈچى، مەلۇمات بەرگۈچى خادىم 81گە يەتتى. كۆزىتىش ۋاستىلىرى يەر ماگنىتى، يەر توكى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. 1979 - يىلى ئاممىۋى كۆزىتىش نۇقتىسى كۆپەيمەي 25كە، كۆزەتكۈچى خادىم 108گە يەتتى. 1990 - يىلغىچە ئاممىۋى كۆزىتىش خىزمىتى بوشاشماي چىڭ تۇتۇلدى. كۆزىتىش ۋاستىسى جەھەتتە يەر ماگنىتى، يەر توكىدىن باشقا يەنە كۆچمىنىش، سۇ ئورنى، ھايۋانلاردىن پايدىلىنىش ئارقىلىق كۆزىتىش ئېلىپ بېرىلدى.

4. بىرلەشمە مۇداپىئە ھەمكارلىقى

يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش تەتقىقاتىنى كۆچەيتىش، ئۆز ئارا ئاخبارات ئالماشتۇرۇش، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتنىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى قوشنا رايونلاردىكى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتى تارماقلىرى بىلەن بىرلەشمە مۇداپىئە ھەمكارلىقى ۋە ئۆچرىشىش مۇناسىۋىتى ئورناتتى. ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى ھەر يىلى ئاپتونوم رايونلىك يىللىق يەر تەۋرەش ئەھۋالى توغرىسىدىكى ئۆچرىشىشقا قاتنىشىپ تۇردى. 1986 - يىلى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى بىلەن بىرلەشمە مۇداپىئە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتىپ، قەرەللىك ئۆچرىشىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، ھەر پەسلىدە بىر قېتىم ئۆچرىشىپ، ئالاھىدە ئەھۋال بولسا ۋاقتىدا ئۆچرىشىپ، ئورتاق تونۇش ھاسىل قىلدى. 1987 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قەشقەر، قىزىلسۇ، ئاقسۇدىن ئىبارەت 2 ۋىلايەتلىك، بىر ئوبلاستلىق يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتى يېغىنى ئاقسۇدا ئېچىلدى، يېغىندا توغرا لىنىيىلىك ئالاقىنى كۈچەيتىش قارار قىلىندى. كېيىنكى يىلى 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى قەشقەر يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى بىلەن بىرلىكتە «كۆزىتىش - ئالدىن مەلۇمات بېرىش خىزمىتىنى كۈچەيتىشتىكى ھەمكارلىق ئالاقە تۈزۈمى»نى تۈزۈپ چىقتى.

§ 3 . يەر تەۋرەش بىلىملىرى تەشۋىقاتى

«مەخسۇس خىزمەت بىلەن ئاممىۋى خىزمەتنى بىرلەشتۈرۈش» فاڭجېننىڭ ھەقىقىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، يەر تەۋرەشتىن مۇداپىئەلىنىش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى يەر تەۋرەش بويىچە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتىنى مۇھىم ھالقا سۈپىتىدە چىڭ تۇتتى. بىرىنچى، يىلبويى جەمئىيەتكە «جۇڭگو يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش گېزىتى» ، «شىنجاڭ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش گېزىتى» قاتارلىق كەسپىي گېزىت - ژۇرناللارنى ئۆزۈشتا چىڭ تۇردى، 1990 - يىلغىچە 70 مىڭ نۇسخىدىن كۆپرەك تارقاتتى؛ ئىككىنچى، باشقا تەشۋىقات ماتېرىياللىرىدىن ئاز كەم 10 مىڭ نۇسخا بېسىپ تارقاتتى؛ ئۈچىنچى، يەر تەۋرەش بىلىملىرى بويىچە 10 قېتىم لېكسىيە ئۇتكۈزدى؛ تۆتىنچى، يەر تەۋرەش بىلىملىرى بويىچە سىنئالغۇ فىلىملىرىنى 4 قېتىم كۆرسەتتى. تولۇقسىز مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا تەشۋىقات - تەربىيىنى قوبۇل قىلغانلار 100 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن ئاشقان. ئۇنىڭدىن باشقا يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتى ئۇستىدىمۇ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىلدى، ئاساسىي مەزمۇنى: يەر تەۋرەش ئاپىتىنىڭ زىيىنىنى ئازايتىش يولى ۋە يېڭى مەزگىلدىكى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش خىزمىتىنىڭ فاڭجېنى، كۆزىتىش - ئالدىن مەلۇمات بېرىش خىزمىتى، يەر تەۋرەشتىن ئالدىن مەلۇمات بېرىشكە ئالاقىدار بەلگىلىمىلەر، قۇرۇلۇش قىلىش ئۈچۈن يەر تەۋرىتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

1987 - يىلى ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن بىرلىكتە «قەشقەر پەننى ئومۇملاشتۇرۇشى» ژۇرنىلىنى نەشر قىلىپ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش بىلىملىرىنى مەخسۇس تەشۋىق قىلدى. 1988 - يىلى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى قەشقەر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش بىلىملىرى مۇسابىقىسى ئۇتكۈزدى، بۇ ئارقىلىق 10 نەچچە ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش بىلىملىرىنى ئاكتىپ ئۆگەندى. يىلدا بىر قېتىم ئۇتكۈزۈلىدىغان «مەملىكەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يەر ئىلمىي يازلىق لاگېرى قەشقەر شۆبە لاگېرى» پائالىيىتى داۋاملىدا، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى تەربىيىچى ئەۋەتىپ يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش بىلىملىرىنى ئۆگىنىشتە چىڭ تۇرۇپ، ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدى.

1989 — 1990 - يىللىرى، ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى ھەر مىللەت ئاممىنىڭ يەر تەۋرەشتىن قورقۇش پىسخىكىسى ۋە بۇ ھەقتىكى بىلىمگە بولغان تەشنالىقىغا ئاساسەن، مۇخبىرلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىش، سىنئالغۇ لېنتىسى قويۇش، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش بىلىملىرى ئاسما خەرىتىسى ئەۋەتىپ بېرىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش بىلىملىرىنى كەڭ تەشۋىق قىلىپ، ھەر مىللەت ئاممىنىڭ يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش ئېڭى ۋە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتتى.

ئوتتۇز ئۈچىنچى قىسىم

مەدەنىيەت

ئوتتۇز ئۇچىنچى قىسىم

مەدەنىيەت

قەشقەر ۋىلايىتى زېمىنىنىڭ ئېچىلغىنىغا ناھايىتى ئۇزۇن بولدى، بۇنىڭدىن 6000 — 7000 يىل ئىلگىرى بۇ يەر سېپىتە تاش قوراللار ئاساسىي مەدەنىيەت بەلگىسى قىلىنغان يېڭى تاش قورال دەۋرىگە كىرگەن، مەدەنىيەت ئەنئەنىسىمۇ ئۇزاق تارىخقا ئىگە. شەرقىي ۋە غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە بۇگۇنكى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ساكارائۇل، سۇلى بەگلىكلىرى بىرمەھەل گۈللىنىپ، شۇ چاغدىلا غەربىي يۇرتنىڭ جەنۇبى ۋە پامىرنىڭ شەرقىي تەرەپلىرىدىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ قالغان. بۇ مەزگىلدە ساكارائۇل پادىشاھى يەن «ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە قىزىقىپ، ئۇزىنىڭ قانۇنىنى كۆز - كۆز قىلدى»، شۇنىڭ بىلەن خەن مەدەنىيىتى ئۇنىڭ زېمىنىدا كەڭ تارقالدى، شۇنىڭدىن مەزگىلگە كەلگەندە ساكارائۇل غەربىي يۇرتتىكى 55 بەگلىكنى بىر تۇتاش ئىدارە قىلدى؛ سۇلى بەگلىكىنىڭ ۋەزىرى بى ئىلگىرى ياۋچىدا (توخرىدا) قېتىرقىنىپ بۇددا تەلىماتىنى تەنقىق قىلغان، تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن، بۇددا دىنىنى كەڭ تارقاتىپ، بۇتخانا ۋە بۇددا غارلىرىنى ياسىغان، شۇنىڭ بىلەن سۇلى بىر مەزگىل پامىرنىڭ شەرقىدىكى بۇددا مەركىزىگە ئايلانغان، بۇددا دىنى بۇ جايدىن شەرقتىكى كۇسەنگە، ئۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونلىرىغا تارقالغان، سۇي، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىگە كەلگەندە بۇگۇنكى قەشقەر رايونىنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك بىلەن بولغان ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاقىسى تېخىمۇ قويۇقلاشقان. «سۇلى كۇيى» شىمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىدە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە تارقالغاندىن كېيىن، ئىچكى جايلاردا ئەۋجىگە چىققان، يۇقىرىسى ئوردىدىن تارتىپ تۇڭىنى ئاۋام ئارىسىغىچە بۇنىڭغا ھېرىس بولمىغانلار قالمىغان. شۇڭا شۇ چاغدىكى كىشىلەر سۇلى كۇيىنى ناھايىتى تەسىرلىك قىلىپ: «ئەنقار - سۇمۇرۇغ سايىرىسا دائىم، تىگەر كوئېنلۇن قاشتېشى بىرى - بىرىگە؛ فۇرۇڭ تۇكەر ياش يىغلىسا ئۆكسۈپ، لەنشياڭ چۈشىدۇ نازلىق كۆلگىگە» دەپ قوشاقلار قېتىشقان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، سۇلى تەۋەسىدىن پېي شېنغۇ، پېي شېكنۇدەك جاھانغا مەشھۇر كومپوزىتۇر، سازەندىلەر چىققان.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىن سۇڭ سۇلالىسىغىچە، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تارقىلىشى ۋە جۇڭگو - غەرب مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۆز ئارا سىڭىشىشىگە ئەگىشىپ، بۇ يەردىكى مەدەنىيەت تېپىمۇ بىر قېتىملىق ئۆزگىرىشنى باشتىن كەچۈردى. قارىخانىيلار سۇلالىسىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى مۇھىم بازىسى بولۇپمۇ بىر مەھەل سۇلالە پايتەختى بولغان قەشقەرگە مەركەپلەشكەن توپلىنىپ، مەدەنىيەت گۈللىنىپ، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇت قەشقىرىدەك مەدەنىيەت پىرلىرى بارلىققا كەلدى. بۇگۇنكى يەكەن ناھىيىسىدىن تېپىلغان قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ بىر تۈركۈم ئالاقە، ھۆججەتلىرى ئىلىم - پەن ساھەسىنى زىلزىلىگە سالدى ۋە شۇ چاغدىكى سىياسىي، ئىقتىساد، مىللەت، مەدەنىيەت قاتارلىقلارنى تەنقىق قىلىشنى قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئەتتى. مىڭ سۇلالىسى، چىڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە قەشقەر، ياركەنتلەر دۇغلات قەبىلىسى ھەمدە يەكەن خانلىقىنىڭ سىياسىي مەركىزى بولدى. سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ مۇقىملىشىشىغا ئەگىشىپ ئىقتىساد تەرەققىي قىلدى، 16 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى مەھەممەت خان دەۋرىگە كەلگەندە، يەكەن خانلىقىنىڭ دۆلەت كۈچى يۇقىرى

پەللىگە يېتىپ، مەدەنىيەتمۇ بىرمەزگىل راسا گۈللەندى، ئۇنىڭ ئەدەبىيات، مۇزىكا، ھىناكارلىق قاتارلىق سەنئەت ئۇسلۇبى تا بۈگۈنگىچە تەسىرىنى كۆرسەتمەكتە. بۇنىڭ ئىچىدىكى داڭلىق تارىخىي ئەسەر «تارىخى رەشىدى» ۋە ئۇنىڭ داۋامى بولغان «تارىخى رەشىدى زەيلى»، كلاسسىك مۇقام مۇزىكىسىنىڭ رەتلىنىشى، «جاھاننامە»، «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» قاتارلىق كۆپلىگەن شېئىرلىرى ئەسەرلەر بارلىققا كېلىپ، ئۇيغۇر كلاسسىك مەدەنىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىياتى ۋە نۇر چېچىشى ئۈچۈن چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى، شۇنداقلا جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنى گۈللەندۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاكتىپ تۆھپە ياراتتى.

I باب

ئاپپاراتلار

§1. باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى

1. ئۇلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى

مىنگو دەۋرىدە قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىدە ماتارىپ ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى قوشۇمچە باشقۇردى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە ماتارىپ بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، مەدەنىيەت خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇشقا مەخسۇس ئادەم بېكىتىلدى. 1953 - يىلى ئۆزگەرتىلىپ مەدەنىيەت - ماتارىپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 1962 - يىل 5 - ئايدا مەدەنىيەت - ماتارىپ - سەھىيە بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، 1964 - يىل 5 - ئايدا مەدەنىيەت - ماتارىپ بۆلۈمى بىلەن سەھىيە بۆلۈمى ئايرىم تەسىس قىلىندى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، مەدەنىيەت - ماتارىپ بۆلۈمى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. 1969 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتتا مەدەنىيەت - ماتارىپ-سەھىيە گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ، مەدەنىيەت قاتارلىق خىزمەتلەرنى باشقۇردى، 1971 - يىل 1 - ئايدا ماتارىپ ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ مەدەنىيەت خىزمىتىنى قوشۇمچە باشقۇردى.

1979 - يىل 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى قۇرۇلدى، 1984 - يىل 3 - ئايدا ماتارىپ باشقارمىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، مەدەنىيەت - ماتارىپ باشقارمىسى قۇرۇلدى، 1986 - يىلى مەدەنىيەت باشقارمىسى ئايرىم تەسىس قىلىنىپ، تەشكىلىي ئاپپاراتى مۇقىملىشىشقا يۈزلەندى.

مەدەنىيەت باشقارمىسى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ فونكسىيىلىك تارمىقى بولۇپ، كەسىپ جەھەتتىن مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى، 12 ناھىيە (شەھەر) لىك مەدەنىيەت ئىدارىسىغا كەسىپي جەھەتتىن رەھبەرلىك قىلدى ھەمدە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى، «قەشقەر ئەدەبىياتى» (ئۇيغۇرچە) تەھرىر بۆلۈمى، «يىپەك يولى» (خەنزۇچە) تەھرىر بۆلۈمى، ۋىلايەتلىك سەنئەت مەكتىپى، كۈتۈپخانا، ئاممىۋى سەنئەت سارىيى، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى قاتارلىق كەسىپي ئورۇنلارنى ۋە ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم

تارقىتىش - قويۇش شىركىتى، 1 - ماي تىياتىرى قاتارلىق 2 مەدەنىيەت كارخانا ئورنىنى ئاساسلىق باشقۇردى.

2. ناھىيە (شەھەر)لىك مەدەنىيەت ئىدارىلىرى

مىنگونىاق 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن كېيىن، قەشقەر رايونى (3 - رايون) دىكى ناھىيىلەردە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قاتارلىق مەدەنىيەت ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى، ئۇنىڭدا مالىيە، ماۋارىپ، تەشۋىقات قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىندى، ئۇلار بىر مەزگىل يەرلىكتىكى مەدەنىيەت خىزمەتلىرىنى تەشكىللەش، باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالدى. مىنگونىاق 32 - يىلى (1943 - يىلى) نىاق ئالدى - كەينىدە ناھىيىلەردە ماۋارىپ بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى قوشۇمچە باشقۇردى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر، يەكەن ژىلايەتلىرىگە قاراشلىق ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى قۇرۇلۇپ، يەنىلا ماۋارىپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، كېيىن مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى باشقۇردى. 1962 - يىلىنىاق ئالدى - كەينىدە ناھىيىلەردىكى مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈملىرى بىلەن سەھىيە بۆلۈمى بىرلەشتۈرۈلۈپ، مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە بۆلۈمى دەپ ئاتالدى. كېيىن مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈمى بىلەن سەھىيە بۆلۈمى يەنە ئايرىم تەسىس قىلىندى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، مەدەنىيەت ئاپپاراتلىرى ئالدى بىلەن زەربىگە ئۇچراپ، پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. ژىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر)لەردە ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، كۆپىنچە ناھىيىلەردە سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىنىاق قارىمىقىدا مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى ئايرىپ باشقۇردى. 70 - يىللارنىاق بېشىدا مەدەنىيەت ۋە سەھىيە بۆلۈمى ئايرىم تەسىس قىلىندى، ناھىيە (شەھەر)لەردە مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984 - يىلىغا كەلگەندە مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 80 - يىللارنىاق ئاخىرى مەدەنىيەت بۆلۈمى بىلەن ماۋارىپ بۆلۈمى ئايرىم تەسىس قىلىندى، ناھىيىلەردە مەدەنىيەت ئىدارىسى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى مەمۇرىي باشقۇرغۇچى تارماق بولدى.

§ 2. قىسمەن كەسپىي ئاپپاراتلار

1. قەشقەر ژىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى

قەشقەر ژىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت باشقارمىسى قارىمىقىدا تەسىس قىلىنغان ئىشتىن سىرتقى ئاممىۋى سەنئەت پائالىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان مەدەنىيەت كەسپىي ئاپپاراتى بولۇپ، 1982 - يىل 8 - ئايدا قۇرۇلدى. ئاممىۋى سەنئەت سارىيىنىاق قۇرۇلۇش كۆلىمى 1309 كۋادرات مېتىر، كۆرگەزمە زالىنىاق كۆلىمى 291 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، ساراي قارىمىقىدا ئەدەبىيات - سەنئەت بۆلۈمى، گۇزەل سەنئەت بۆلۈمى، فوتوگراف بۆلۈمى، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بۆلۈمى، ھەقلىق مۇلازىمەت تىجارىتىنى باشقۇرۇش بۆلۈمى ۋە ئىشخانا قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. 1984- يىلى 16 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى، 1990 - يىلى 25كە يەتتى، بۇنىاق ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت خادىم 12، بىر ساراي باشلىقى، 2 مۇئاۋىن ساراي باشلىقى قويۇلدى. ئاممىۋى سەنئەت سارىيىنىاق ۋەزىپىسى ئاساسەن قەشقەر ژىلايىتىدىكى مەدەنىيەت ساراي (پونكىت)لىرىنىاق كەسپىي كادىرلىرى ۋە ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيەت. سەنئەت تايانچلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش، ئىشتىن سىرتقى ئاممىۋى مەدەنىيەت - سەنئەت

پائالىيەتلىرىنى تەشكىللەش ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىش؛ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خەلق ئارىسىدىكى مەدەنىيەت - سەنئەت مىراسلىرىنى توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش ۋە ھازىرقى زامان تېمىسىدىكى تۈرلۈك ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىنى تەشكىللەش، نۆۋەتتىكى ئاممىۋى سەنئەت پائالىيەتلىرىنىڭ قانات يېيىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش، بۇ جەھەتتىكى تەجرىبىلەرنى ئالماشتۇرۇش ۋە يەكۈنلەش، سىستېمىلىق نەزەرىيە تەتقىقاتىنى قانات يايدۇرۇپ ئىجادىيەت پائالىيىتىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇشقا مەسئۇل بولۇشتىن ئىبارەت. 1990 - يىلغىچە ئاممىۋى سەنئەت سارىيى تۈرلۈك لېكسىيە، كونسۇلتاتسىيە كۆرسىدىن 80 قارار ئاچتى، بۇنىڭغا قاتناشقان كۆرسانت 2460 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. تۈرلۈك كۆرگەزمىدىن 10 نەچچە قېتىم ئۆتكۈزدى، كۆرگەزمىگە قاتناشتۇرۇلغان ئەسەر 1350 پارچىدىن ئاشتى، ئۆرنەك خاراكتېرىدىكى سەنئەت پائالىيىتى 51 مەيدان (قېتىم) ئۆتكۈزۈلۈپ، تاماشىبىن 33 مىڭ 500 ئادەم (قېتىم) دىن ئاشتى.

ئاممىۋى سەنئەت سارىيىنىڭ گۈزەل سەنئەت گۈزۈپپىسى گۈزەل - سەنئەت كەسپىي كۆرسى ئاچتى.

2. مەدەنىيەت يۇرت (پونكىت) لىرى

قەشقەر ئۆلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) لىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ھەممىسى 50 - يىللاردا قۇرۇلغان. قەشقەر شەھىرى ۋە يەكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت، پەيزاۋات، مارالبېشى، يېڭىسار ناھىيىلىرىدە 1953- يىلى، قاغىلىق ناھىيىسىدە 1954 - يىلى، قەشقەر كونا شەھەر، پوسكام، يوپۇغا، تاشقورغان ناھىيىلىرىدە 1956 - يىلى مەدەنىيەت يۇرتى قۇرۇلدى. مەدەنىيەت يۇرتى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاممىۋى سەنئەت پائالىيىتىنى ئاساس قىلىدۇ، يېزا - مەيدان مەدەنىيەت پونكىتلىرىغا كەسپىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيە بازارلىرى (يېزا - مەيدانلار) دا كۆپ خىل شەكىلدىكى مەدەنىيەت پائالىيىتىنى قانات يايدۇرىدۇ، ئاساسلىقى كۈتۈپخانا ئېچىش، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنى كۆرگەزمە قىلىش، سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسىتىش قاتارلىقلارنى تەشكىللەيدۇ. 1981 - يىلى مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى مەملىكەتلىك يېزا- ئاممىۋى مەدەنىيەت خىزمىتى يېغىنىدا مەملىكەتلىك يېزا ئاممىۋى مەدەنىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. 1990 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى، مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى مەملىكەتلىك مەدەنىيەت يۇرتلىرى (پونكىتلىرى) ئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنىدا ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى.

قاغىلىق ناھىيىلىك قىرائەتخانا

1978 - يىل 5 - ئايدا مەدەنىيەت نازارىتى مەكتەپ ناھىيە يانتاق گۈڭشىدا مەدەنىيەت پونكتلىرىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى ھەمدە ئۇنىڭ تەجرىبىلىرىنى پۈتۈن شىنجاڭغا كېڭەيتتى. شۇ يىلى يانتاق گۈڭشى مەدەنىيەت پونكتى 4 قېتىم كۆرگەزمە ئويۇشتۇردى، 6 قېتىم شېئىر - قوشاق دېكلاماتسىيە يىغىنى، 388 مەيدان مەشرەپ يىغىلىشى ئۆتكۈزدى، 300 مەيدان پرويېكسىيە پىلىيونكىسى قويدى. 1981 - يىلى مەزكۇر گۈڭشى مەملىكەت بويىچە يېزا ئاممىۋى مەدەنىيىتىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى، 1982 - يىل 5 - ئايدا ئاپتونوم رايون مەكتەپ ناھىيىسىدە يېزا مەدەنىيەت پونكتلىرى تەجرىبە ئالماشتۇرۇش نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، ئۇلارنىڭ تەجرىبىسىنى پۈتۈن شىنجاڭغا كېڭەيتتى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 130 يېزىدا مەدەنىيەت پونكتى قۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى يېزا مەدەنىيەت پونكتلىرىغا 1000 يۈەندىن خىراجەت ئاجرىتىپ بەردى.

1989 - يىلى مەدەنىيەت نازارىتى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە جەنۇبىي شىنجاڭ بۆلىكى بويىچە مەدەنىيەت پونكتى مۇئەسسەسلىرى قۇرۇلۇشى بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ دۆلەت، كوللېكتىپ، شەخسكە تايىنىپ مەدەنىيەت مۇئەسسەسلىرىنى قۇرۇپ چىققان ئىلغار تەجرىبىسىنى يەكۈنلىدى ۋە كېڭەيتتى. 1990 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە ئوپال يېزىلىق مەدەنىيەت پونكتى مەملىكەتلىك مەدەنىيەت پونكتلىرى تەجرىبە ئالماشتۇرۇش - مۇكاپاتلاش يىغىنىدا ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. يېزا (مەيدان) مەدەنىيەت پونكتلىرى ئاساسلىقى كۆتۈپخانا ئېچىش ۋە ئاممىۋى خاراكتېرلىك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇرىدۇ، شۇنداقلا ئەدەبىيات - سەنئەت كونسۇلتاتسىيە سىنىپلىرىنى ئاچىدۇ. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلغان مەدەنىيەت مەركىزى 50كە، مەدەنىيەت پونكتى 161گە، كەنت مەدەنىيەت ئۆيى 2677گە، مەدەنىيەت پونكتى (مەركىزى) خىزمەتچىسى 226گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تەكلىپ قىلىنغان خادىم 96.

3. ئارخىپخانا (ئىدارىسى)

1962 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، ئارخىپنى مەمۇرىي باشقۇرغۇچى فونكسىيىلىك تارماق بولدى، ئۇ ئارخىپخانا بىلەن بىر يۇرۇش خادىم ئىشلىتىپ، 2 ۋۇنسكا ئېسىپ بىرلىكتە ئىش بېجىردى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈملىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1975 - يىل 5 - ئايدا، قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈملىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1982 - يىل 5 - ئاينىڭ 24 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئەسلىدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى قۇرۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئارخىپ خىزمىتىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇشنى قارار قىلدى. ئارخىپ باشقارمىسى يەنىلا ئارخىپخانا بىلەن «بىر يۇرۇش خادىم، ئىككى ۋۇنسكا» بويىچە بىرلىكتە ئىش بېجىردى، ئۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىگە بىۋاستە قاراشلىق ئاپپارات بولۇپ، ئۇنىڭغا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىك قىلدى، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ باش كاتىپى مەسئۇل بولدى.

1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەننىڭ ئارخىپ ئىشلىرى رەھبەرلىك تۈزۈلمىسىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ۋىلايەتنىڭ ئارخىپ خىزمىتى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ رەھبەرلىك قىلىشىغا ئۆزگەرتىلدى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقارمىسى (ئىدارىسى) ھۆكۈمەت رېتىگە تىزىلىپ، ھۆكۈمەتكە بىۋاستە قارايدىغان باشقارما (ئىدارە) قىلىنىپ، بىر مۇئاۋىن ۋالىي، مۇئاۋىن ھاكىم

(مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى) مەسئۇل بولۇپ باشقۇرىدىغان بولدى. ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلار تەڭ دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ پەن - مەدەنىيەت كەسپىي ئاپپاراتى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئارخىپ باشقارما (ئىدارە) سى رەھبەرلىك قىلىدىغان بولدى، باشقارما (ئىدارە) بىلەن ئارخىپخانا «ئىككى ۋىۋىسكا، بىر يۇرۇش ئادەم» بويىچە بىرلىكتە ئىش ئېلىپ بېرىدى. 1988 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1990 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ مەمۇرىيىتى ئاپپاراتىنى تەرتىپكە سېلىش تولۇق ئەمەلىيلەشتى.

1959 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئارخىپ خىزمىتىگە كەسپىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشقا، شۇنداقلا ئارخىپنى توپلاش، ساقلاش، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. يەكەن ناھىيىلىك ئارخىپخانا 1958 - يىل 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قۇرۇلدى، قالغان 11 ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلار 1960 - يىلى كەينى - كەينىدىن قۇرۇلدى.

1981 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قەشقەر شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى ماتېرىيال بۆلۈمى ئاساسىدا قەشقەر شەھەرلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش ئارخىپخانىسى قۇرۇپ، پۈتۈن شەھەرنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى ئارخىپىنى توپلاش، ساقلاش، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا مەسئۇل قىلىشنى قارار قىلدى. مەزكۇر ئارخىپخانىغا شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى رەھبەرلىك قىلىدۇ، كەسپىي جەھەتتىن شەھەرلىك ئارخىپ ئىدارىسىغا قارايدۇ.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنىلا 14 ئارخىپخانا بولۇپ، ئۇلار ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ مەڭگۈ ساقلىنىدىغان ئارخىپلىرىنىڭ بازىسى بولۇپ قالدى.

4. «شىنخۇا» كىتابخانىسى

1950 - يىل 6 - ئايدا شىنجاڭ «شىنخۇا» كىتابخانىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسى (قەشقەر شۆبىسى) قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە قۇرۇلدى، بۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تۇنجى كىتاب ساتىدىغان نۇقتا بولۇپ، ئۇنىڭغا كىتابخانا سىستېمىسى بىلەن يەرلىك قوش رەھبەرلىك قىلىدىغان بولدى؛ شۇ يىلى 9 - ئايدا يەكەن ناھىيىلىك شۆبە كىتابخانا قۇرۇلۇپ، 2 - كىتاب سېتىش نۇقتىسى بولدى. 1950 - يىلنىڭ ئاخىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ كېلىشتۇرۇپ ياردەم قىلىشى بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە ئاچقان خەلقئارا كىتابخانىسى قەشقەر شۆبە كىتابخانىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، كىتابخانىنىڭ ئەمەلىي كۈچى زورايدى. 1952 - يىل 10 - ئايدا قاغىلىق، يېڭىسار، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە شۆبە كىتابخانىلار قۇرۇلدى، شۇ يىلى «شىنخۇا» كىتابخانىسى قەشقەر شۆبىسىنىڭ نامى شىنجاڭ ئۇلكىلىك «شىنخۇا» كىتابخانىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1953 - يىلى مەكتەتە كىتاب ماگىزىنى قۇرۇلدى. 1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ (قەشقەر) شۆبە كىتابخانىسى قەشقەر شەھىرىگە كۆچۈپ كىردى. 1950 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك شۆبە كىتابخانا يېزىدا تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ شەھەرلەردىكى سودا بىنالىرى بىلەن بولغان ھەمكارلىقنى كۈچەيتىپ، جەمئىيەتتە كىتاب تارقىتىش نۇقتىسىدىن 13 نى قۇردى ھەمدە 1 ـ 2 ئادەم ئاجرىتىپ سەييارە كىتاب سېتىشنى يولغا قويدى، يېزا - بازارلار، شەھەرلەردىكى زاۋۇت، كان، مەكتەپلەردە يايما ئاچتى. كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىتاب سېتىۋېلىشى، ئوقۇش تەلىپىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن 12 خادىم مەخسۇس دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا كىتاب تارقىتىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. 1955 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق «شىنخۇا» كىتابخانىسى جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ نامى ئاپتونوم رايونلۇق «شىنخۇا» كىتابخانىسى قەشقەر مەركىزىي تارمىقىغا ئۆزگەردى، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى

«شىنخۇا» كىتابخانلىرىمۇ شۇ يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشى بىلەن پۈتۈنلەي قۇرۇلۇپ بولدى. 1958 - يىل 6 - ئايدا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ئوقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيىلەردىكى «شىنخۇا» كىتابخانىلىرىنىڭ مالىيە ھوقۇقى، كادىرلار ھوقۇقى پۈتۈنلەي يەرلىككە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئۇلار يەرلىك ھۆكۈمەت مەدەنىيەت مەمۇرىيىتى ئاپپاراتى قارىمىقىدىكى ئورۇنغا ئايلاندى. 1962 - يىل 9 - ئايدا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك «شىنخۇا» كىتابخانىلىرى يەنىلا كىتابخانا سىستېمىسى بىلەن يەرلىكنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى، مالىيە ئىشلىرىنى ئۆلكە دەرىجىلىك كىتابخانا بىر تۇتاش باشقۇردى. 1966 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق «شىنخۇا» كىتابخانىسى قەشقەر تارماق كىتابخانىسىنىڭ نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك «شىنخۇا» كىتابخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ۋىلايەت بويىچە جەمئىيەتتىكى كىتاب سېتىش تور - نۇقتىسى 95كە يېتىپ، ۋىلايەتلىك كىتابخانىنى مەركەز قىلغان شەھەر - يېزا تارقىتىش تورى ئاساسەن شەكىللەندى. 1974 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك «شىنخۇا» كىتابخانىسى مالىيە ھوقۇقى، كادىرلار ھوقۇقىنى يەنە بىر نۆۋەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈپ بەردى. 1975- يىلى يېزا ئىگىلىك 3 - شى كىتابخانىسى بىلەن ۋىلايەتلىك كىتابخانا بىرلىشىپ، كىتابخانىنىڭ ئەمەلىي كۈچىنى زورايتتى، تارقىتىش تور - نۇقتىسىنى كېڭەيتتى، كىتاب تارقىتىش بىۋاسىتە يېزا ئىگىلىك 3 - شىغا قاراشلىق تۇەن - مەيدانلارغىچە ئۇزارتىلدى. 1978 - يىل 12 - ئايدا مالىيە مىنىستىرلىكى، دۆلەت نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ «ناھىيە (شەھەر)لىك «شىنخۇا» كىتابخانىلىرىنىڭ مالىيىسىنى ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلۇق كىتابخانىلار بىر تۇتاش باشقۇرۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى بىرلەشمە ئۇقتۇرۇش»ىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك كىتابخانىلار يەنىلا ئاپتونوم رايونلۇق «شىنخۇا» كىتابخانىسىنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇشىغا قارايدىغان بولدى، كادىرلىرىنى باشقۇرۇشتا قوش رەھبەرلىك يولغا قويۇلدى، ۋىلايەتلىك كىتابخانىنىڭ كىتاب سېتىش تور - نۇقتىسى 8گە، ۋىلايەت بويىچە كىتاب سېتىش تور- نۇقتىسى 102گە يەتتى. 1980 - يىل 4 - ئايدا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاقىدار ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك كىتابخانا مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ بېكىتىلىپ، ئىشخانا، مالىيە بۆلۈمى، كەسپىي بۆلۈم، تارقىتىش بۆلۈمى، ماگىزىن قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك «شىنخۇا» كىتابخانىسىنىڭ جەمئىيەتتىكى كىتاب سېتىش تور- نۇقتىسى 10غا يەتتى، بىڭتۇەننىڭ تۇەن - مەيدانلىرى ۋە تەمىنات - سودا ئاپپاراتى، سودا ئورۇنلىرى، شەخسلەرنىڭ كىتاب سېتىش تور - نۇقتىسى 48گە يەتتى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك كۇتۇپخانا

5. كۇتۇپخانا

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك كۇتۇپخانا

قەشقەر ۋىلايەتلىك كۇتۇپخانا 1985 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلىدى، لايىھىدىكى ئومۇمىي سېلىنما 1 مىليون 400 مىڭ يۇەن، قۇرۇلۇش كۆلىمى 3000 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە كىتاب ئامبىرى 1200 كۋادرات مېتىر، كىتاب ئوقۇش ئۆيى 880 كۋادرات مېتىر، باشقا كۆلەم 1012 كۋادرات مېتىر، لايىھىدىكى ساقلىنىدىغان كىتاب 300 مىڭ پارچە.

ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلىغى ۋاقتىدا ئەمەلىيلەشمىگەچكە، 1986 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلۇش توختاپ قالدى. 1990 - يىلدىن كېيىن قۇرۇلۇش پۈتۈپ كۈتۈپخانا ئېچىلدى. 1990 - يىلى بار ئىشچى - خىزمەتچى 18، كۈتۈپخانا ئىچىدە سېتىۋېلىش - كاتالوگ تۈزەش بۆلۈمى، ئالماشتۇرۇش بۆلۈمى، كىتاب ئوقۇش بۆلۈمى، پايدىلىنىش - مەسلىھەت سوراش بۆلۈمى، ئىشخانا قاتارلىق 5 بۆلۈم تەسىس قىلىندى.

2) ناھىيە (شەھەر) لىك كۈتۈپخانا 50 - يىللاردا 12 ناھىيە (شەھەر) دە مەدەنىيەت يۇرتى قۇرۇلغاندا ھەممىسىدە كۈتۈپخانا قىرائەتخانىسى قۇرۇلغانىدى. 1985 - يىلدىن باشلاپ بەزى ناھىيە (شەھەر) لەردىكى كۈتۈپخانىلار مۇستەقىل ئاپپارات بولدى. قەشقەر شەھەرلىك كۈتۈپخانىدا ساقلانغان كىتاب ئەڭ كۆپ بولۇپ، تەخمىنەن 100 مىڭدىن ئاشىدۇ.

6. كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتى

80 - يىللاردا قاغلىق ناھىيىسى تۈگمىچى كەنتىدىكى كىنو قويۇش ئەترىتى كىنو قويماقتا.

1951 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 4 ۋىلايەت (قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن، يەكەن) نىڭ كىنو فىلىملىرىنى تارقىتىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. بۇ پونكىت قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتىنىڭ تەكتى ئىدى. 1953 - يىلى نامى جەنۇبىي شىنجاڭ تارقىتىش پونكىتىغا ئۆزگەرتىلدى، 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، يەنە قەشقەر كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى دەپ ئاتىلىپ، 12 ناھىيە (شەھەر) گە كىنو فىلىمى تارقىتىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1961 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىدارىسى كىنو بۆلۈمى بىلەن كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى بىرلەشتۇرۇلۇپ قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى. 1980- يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ نامى قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1982 - يىلدىكى ئاپپاراتلارنى تەرتىپكە سېلىشتا قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم شىركىتى ئاپتونوم رايونلۇق كىنو فىلىملىرىنى تارقىتىش - قويۇش شىركىتىنىڭ ۋاكالەت ئاپپاراتىغا ئۆزگىرىپ، نامى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، مەمۇرىي جەھەتتىن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسىغا قارايدىغان ئىقتىسادىي جەھەتتە پايدا - زىيىنىغا ئۆزى ئىگە بولىدىغان بولدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتىدە 1974 - يىلى 25 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، 1978 - يىلى 49غا يەتتى، 1990 - يىلى 43 ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى.

1972 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە كىنو فىلىم باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى. 1980 - يىلغا كەلگەندە ناھىيە (شەھەر) لىك كىنو فىلىم باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ نامى كىنو فىلىم تارقىتىش- قويۇش شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

Ⅱ باب

مەدەنىيەت - سەنئەت

§ 1 . ئەدەبىيات

1. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

بۇ ۋىلايەتتىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى چوڭقۇر تارىخىي مەنبەگە ئىگە. شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شىنىڭ 9 - يىلى (1076 - يىلى) مەھمۇت قەشقەرى يازغان «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا دىۋانغا كىرگۈزۈلگەن سۆزلۈكلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن قەشقەر ئەتراپىدىكى خەلق ئارىسىغا تارقالغان نۇرغۇن ناخشا- قوشاقلار مىسالغا ئېلىنغان. بۇ ناخشا - قوشاقلار مەزمۇن جەھەتتىن ئېيتقاندا ئەمگەك قوشاقلىرى، مۇھەببەت قوشاقلىرى، جەڭ قوشاقلىرى، مۇراسىم قوشاقلىرى ۋە تەبىئەت مەنزىلىرى قوشاقلىرى، شەكىل جەھەتتىن ئېيتقاندا، رۇبائىي ۋە مەسنەۋىلەردىن ئىبارەت. ئۇنىڭدىن سىرت ۋىلايەت تەۋەسىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن يەنە «مەھمۇت قەشقىرى» ، «مۇزتاغ» ، «ئەجدىھا ئۆڭكۈرى» ، «يالغۇز ئوغۇل ئۆستىگى» قاتارلىق رىۋايەتلەر؛ فېئودالىلىق نىكاھ ئىشلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ئەركىن نىكاھنى مەدھىيىلەش ئاساسىي سىيۇژىت قىلىنغان «غېرىپ - سەنەم» گە ئوخشاش مۇھەببەت شېئىرى داستانلىرى خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان، روشەن مىللىي تۇسكە ئىگە بولغان نەسىردىن ئەپەندى، موللا زەيدىن، سەلەي چاققان دېگەنگە ئوخشاش قىسسە، لەتىپە، تەمسىل قاتارلىقلار بار.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلقى مۇنەۋۋەر مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى قېزىپ، كۆپ- لىگەن يېڭىچە خەلق ناخشىلىرىنى ئىجاد قىلىپ، خەلقنىڭ پارتىيىگە، سوتسىيالىستىك تۇزۇمگە بولغان چەكسىز قىزغىنلىقىنى ئىپادىلىدى. تەسىرى ئەڭ چوڭ يولغىنى شۇكى، 1952 - يىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ پاختەكلە يېزىسىدىكى قەد كۆتۈرگەن ئۇيغۇر دېھقانلار قوشاق شەكلىدە رەئىس ماۋ زېدۇڭغا يەر ئىسلاھاتى ئىنكاس قىلىنغان بىر پارچە سالام خەت يېزىپ، ماۋ زېدۇڭنىڭ ماختىشىغا ھەمدە شەخسەن جاۋاب خەت يېزىشىغا مۇيەسسەر بولدى. 1962 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 18 قىسىم ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى توپلاندى ۋە رەتلەندى، مەسىلەن:

مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ مەددىھىي ھېكايە ئېيتماقتا.

«رابىئە سەئىدىن» ، «غېرىپ - سەنەم» ، «تۇختى چوڭ» شۇنداقلا تاجىكلارنىڭ داستانى «لۇنجىك پۇبىك داستانلىرى» قاتارلىقلار بار ؛ «ئەپەندى هېكايىسى» ، «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» قاتارلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى نەشردىن چىقتى ، «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» ، «قەشقەر خەلق قوشاقلىرى» ، «تاجىك خەلق قوشاقلىرى» ، «قىرغىز خەلق قوشاقلىرى» شافىگرافتا بېسىلىپ چىقتى.

1980 — 1983 - يىلىغىچە قەشقەر ئۆلايىتىدە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 2 - قېتىملىق خەلق قوشاقلىرىنى توپلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، 2000 كوبلېتتىن كۆپرەك خەلق قوشاقلىرى توپلاپ رەتلەندى ، بۇنىڭدىن 380 كۇبلېتتىن كۆپرەكى شافىگرافتا بېسىپ كىتابچە قىلىندى. نىمىتۇللا رەتلىگەن ئۇيغۇر كىلاسسىك داستانى «يۇسۇپ - زىلەيخا» ، توختى ئىبباس تۇزغەن ئۇيغۇر بالىلار چۆچىكى «چاھار دەرۋىش» ۋە ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى «ھاتەم ھەققىدە قىسسە» ، ئىمىر مەمەت رەتلىگەن «نەسىھەت» ، مەمتىلى زۇنۇن تۇزغەن ئۇيغۇر خەلق قىسسەسى «سېيىت نوچى» لار ئاپتونوم رايونلىق 1983 - يىللىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ؛ هاجى ئەخمەت تۇزغەن «نەسىردىن ئەپەندى» ، هاجى ئەخمەت بىلەن مەمەت سىدىق تۆمۈرى بىرلىشىپ تۇزغەن «خەلق چۆچەكلىرى» ، ئۇچقۇنجان ئۆمەر تۇزغەن «تارىخىي قوشاقلار» ۋە «سەلەي چاققان لەتىپلىرى» ، نۇردۇن مۇسا توپلاپ رەتلىگەن «ئۇيغۇر تېپىشماقلىرى» ، سېيىت زۇنۇن بىلەن ئابدۇراخمان مۆمىن بىرلىشىپ تۇزغەن «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» (4 - توم) قاتارلىقلار 1983 - يىلى ئاپتونوم رايونلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بويىچە شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1985 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى هەققىدىكى ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى «تارىخىي مىراسلار» نى تەھرىرلەپ نەشر قىلىپ ، 15 مىڭ پارچە تارقاتتى ؛ ئۇچقۇنجان ئۆمەر تۇزغەن «ئۇيغۇر خەلق ناخشىچىلىرى» نى نەشر قىلىپ 10 مىڭ پارچە تارقاتتى. شۇ يىلى ئۆلايەتلىك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خىزمەتچىسى ئۇچقۇنجان ئۆمەر بىلەن لۇ جىڭتاۋ مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى.

1986 - يىلى ئابدۇراخمان مۆمىن ، تۇرغۇن مۇسالار ئايرىم - ئايرىم تۇزغەن «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» نى تاللاش ، ئۆمەر ئابدۇرۇسۇل تۇزغەن «ئۇيغۇر يۇمۇرلىرى» ، تاجىك ئەدەبىيات خىزمەتچىسى ئاتىكەم زەمىرى تاللاپ تۇزغەن «ئۆزبېك شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار» قاتارلىق كىتابلار شۇ يىلى نەشردىن چىقتى. 1990 - يىلىغىچە قەشقەر ئۆلايىتىدە زور بىر تۈركۈم يېڭى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خىزمەتچىلىرى ، مەسىلەن: ئەيسا شاكىر ، قۇربان ئىمىن ، نۇرمەمەت ئېركى ، مەتمىمن توختىنىياز ، قاسىمجان ، مەي مياۋ (خۇيزۇ) قاتارلىق شائىرلار ؛ خەيرىنسا توختى ، ئاۋۇت راۋاپ ، روزەك باشى ، روزىخان هوشۇر ، سەمەت ئابدۇللا ، تۇدىخان ئىسلام ، نىمەتۇللا (ئۆزبېك) ، تابىلدى هوشۇر (تاجىك) ، مەدەلىخان (تاجىك) قاتارلىق خەلق ناخشىچىلىرى ۋە خەلق سەنئەتكارلىرى بارلىققا كەلدى. ئۆلايەتتىكى كەڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىيات - سەنئىتى خىزمەتچىلىرى ئاپتونوم رايون ۋە مەملىكەتتىكى هەر خىل گېزىت - ژۇرناللاردا نۇرغۇنلىغان خەلق قوشاقلىرى ، هېكايە - چۆچەكلەر ، تېپىشماق - مەسەللەر قاتارلىق مۇنەۋۋەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ۋە ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى. شۇ يىلى ، ئۆلايەت بويىچە تۇرلۇك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى ئەزاسى 60 تىن ئاشتى ، بۇلاردىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىكى 15 ، مەملىكەت دەرىجىلىكى 3.

2. كىلاسسىك ئەدەبىيات

بۇ ئۆلايەت تەۋەسىدە كىلاسسىك ئەدەبىياتتىن قارىخانىيلار سۇلالىسىدىن ئىلگىرىلا تارقالغانلىرى ئاز بولسىمۇ ، لېكىن تارقالغان ئەسەرلەر ، بولۇپمۇ شېئىر - قوشاقلاردىن شۇ چاغدىكى ئەدەبىياتنىڭ خېلى يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

قەشقەر قارىخانىيلار دەۋرىدە (9 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرگىچە) بىر مەزگىل سۇلالە پايتەختى بولۇپ ،

غەربىي يۇرت ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولدى، ئەدەبىيات - سەنئەتمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ گۈللىنىش، ئۆسۈش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. شۇ چاغدا پۈتكۈل ئىجتىمائىي تۈرمۇش، جۈملىدىن ئەدەبىيات - سەنئەت ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئەقىدىسى شۇنداقلا ئىسلام پەلسەپىسىنىڭ تەسىرىدە تۈرغاچقا، قارىخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدىكى قەشقەر ئەدەبىياتى ئوخشاش دەۋردىكى ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى ئەدەبىياتىغا قارىغاندا ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى تېخىمۇ كۆپ قوبۇل قىلدى، مەيلى مەزمۇنى، شەكىل، ژانىر، ئۇسلۇب جەھەتتە بولسۇن ھەممىسىدە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىك بار. مۇشۇ دەۋردە ساقلىنىپ قالغان داڭلىق ئەدەبىي مىراسلاردىن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ داستانى «قۇتادغۇبىلىك»، مەھمۇت قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»، ئەخمەت يۈكنەكنىڭ «ئەتەبەتۈل ھەقايىق (ھەقىقەت بوسۇغىسى)» قاتارلىقلار بار. ئەبۇئالمائى (؟ - 1081) شۇ چاغدا قەشقەردىكى داڭلىق تارىخشۇناس بولۇپ، ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم ئەسىرى «تارىخىي كاشغەر» ئىدى، كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى شۇكى، بۇ تارىخىي ئەسەر بۈگۈنگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن، بىزنىڭ كۆرگەنلىرىمىز پەقەتلا ئۇنىڭ باشقا ئەسەرلەردە ساقلىنىپ قالغان قىسمەن بۆلەكلىرىدۇر.

«قۇتادغۇبىلىك» جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمىي ئەدەبىياتى ئىچىدىكى زور ھەجىملىك بۈيۈك ئەسەر، پۈتكۈل داستان 13 مىڭ مىسرادىن كۆپرەك بولۇپ، ئۇنىڭدا 2 پارچە «كىرىش سۆز» بار، بۇنىڭ بىرى نەسرى شەكىلدە، يەنە بىرى نەزمى شەكىلدە يېزىلغان، رەسمىي تېكىست 85 باب، بۇنىڭ سىرتىدا 3 پارچە «قوشۇمچە» قاتارلىقلار بار. ئۇنىڭ مەزمۇنىنىڭ چېتىلىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي، قانۇن، دىن، پەلسەپە، مەدەنىيەت، ماتارىپ، دىپلوماتىيە، تىل، ئاستىرونومىيە، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە، نىكاھ ۋە ئەخلاق قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئەسەر ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇيغۇرلار شۇنداقلا تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشىنى تەتقىق قىلىشنى قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ، بۇ بىر مۇھىم ھۆججەت بولۇپ، ئىنتايىن مۇھىم بىلىش قىممىتىگە ۋە ئىلمىي تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت جەھەتتىكى سەنئەت مۇۋەپپەقىيىتى كىيىنكىلەر ئۈچۈن كۆپلىگەن قىممەتلىك ئىلھام. پۈتكۈل داستاندا سىمۋول خاراكتېرلىك 4 پىرسۇناژ — كۈن تۆغدى، ئاي تولدى، ئۆگدۈلمىش، ئۇدغۇرمىشلەر سۈبېيكت قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ تونۇشىشى، بىللە ئىشلىشى، مۇنازىرلىشىشى، قازا قىلىشىدىن ئىنسانلار كىشىلىك تۈرمۇشتا ئۇستىگە ئالىدىغان مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيەتلەرنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ؛ ئۇنىڭدىكى ئابستراكىت دېئالوگ ۋە سۆھبەتلەر داۋامىدا كىشىلەر كۆڭۈل بۆلىدىغان كىشىلىك تۈرمۇش مەسىلىسى، قىممەت قارىشى مەسىلىسى شۇنداقلا پانىي دۇنيادا ۋە باقىي دۇنيادا بىر ياقلىق قىلىنىدىغان ئىشلار قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇرمەنلەر ئالدىغا قويۇلغان بولۇپ، چېتىلىش دائىرىسى بەكمۇ كەڭ. ئەسەردە ھېكايە قىلىنغان ۋەقەلىك مۇنداق: پادىشاھ كۈنتۇغدى ئەلنى ئوبدان باشقۇرۇپ، خەلقنە بەخت يارىتىش ئۈچۈن ئوقۇمۇشلۇق زاتلارنى قوبۇل قىلىپ ئوردىدا دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا يارەملەشتۇرۇش قارارىغا كېلىدۇ. ئايتولدى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ پادىشاھقا ساداقەت كۆرسىتىش قارارىغا كېلىپ، ئۆزۈن يوللارنى بېسىپ كېلىپ، پايتەختتە خېلى بىرمەزگىل ساقلاپ، يېڭى تونۇشقان دوست - بۇرادەرلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ئوردا خاس بېگى بىلەن تونىشىدۇ، ئوردا خاس بېگى ئىنچىكە تەكشۈرگەندىن كېيىن پادىشاھقا تەۋسىيە سۆزىدۇ. پادىشاھ ئەتراپلىق سىناپ كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭدا ۋەزىرلەر ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەرتلەر ھازىرلانغان دەپ قاراپ، ئۇنى ئوردا ئىچكى ۋەزىرى قىلىپ تەينىلەيدۇ. ئايتولدى ۋەزىر ئوردىدا پۈتۈن كۈچى بىلەن دۆلەت ئىشلىرىغا يارەملىشىپ، ئۆزىنىڭ بارلىق ئىقتىدارى ۋە ئەقىل - پاراسىتىنى تەقدىم قىلىپ، پادىشاھنىڭ ئالاھىدە ئېتىبارىغا ئېرىشىدۇ. لېكىن خوددى ئۇ ئىسمى «ئايتولدى» غا ئوخشاش، كۆپ ئۆتمەيلا بۇ ئالەم بىلەن ۋىدالىشىدۇ. كۆز يۇمۇش ئالدىدا ئۇ پادىشاھتىن ئۆز ئوغلى ئۆگدۈلمىشنىڭ ئۆزىنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلىشىنى ئۆتۈنىدۇ، پادىشاھ ئۆگدۈلمىشنىڭ ئەخلاق پەزىلىتى ۋە ئىقتىدار، بىلىمىنى ئەستايىدىل كۆزەتكەن،

سىنىغاندىن كېيىن، ئوردا ئىچكى ۋەزىر ئىزنى بىسىشىغا ماقۇل بولىدۇ. ئۆگدۈلمىش ۋەزىر بولغاندىن كېيىن، كېچە - كۈندۈز پادىشاھنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، تىرىشىپ ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ كۆرۈنەرلىك نەتىجە قازىنىدۇ. پادىشاھمۇ چىن كۆڭلىدىن قايىل بولىدۇ. ئۆگدۈلمىشنىڭ ئۇستىگە ئالغان ئېغىر ئوردا ئىشلىرى يۈكىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن، پادىشاھ يەنە خىزمەتلەرگە يارەملەشتۇرۇشكە ئاقىللارنى ئىزدەيدۇ. ئۆگدۈلمىش ئۆزىنىڭ ئىنىسى - تەركى دۇنياچى ئۇدغۇرمىشنى پادىشاھقا كۆرسىتىدۇ، ئۆگدۈلمىش ئۆزى 3 قېتىم بىۋاستە تاغ ئارىسىغا بېرىپ، ئۇدغۇرمىشنى ئوردىغا بېرىپ ھاكىمىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا تەكلىپ قىلغاندا، رەت قىلىشقا ئۈچرايدۇ. ئۇلار ھەر ئىككىسى ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ، تاكاللىشىپ، ئۆز ئارا قارشىلىشىپ ھېچكىم ھېچكىمگە يول قويمايدۇ، ھەر قايسىسى ئۆزىنىڭ لوگىكىلىق پىكىر كۈچىگە تولغان جاھانغا تۆرىلىش ۋە جاھاندىن كېتىش ھەققىدىكى كۆز قارىشىنى بايان قىلىشىدۇ. ئاخىرىدا پادىشاھ بىلەن ئۆگدۈلمىش ئۇدغۇرمىشنىڭ ئۇلۇمى ئونىڭ قىسقىغىنە ھاياتىنىڭ تۈمەن مىڭ خىل ئۆزگىرىشلەرگە تولغانلىقى ئۈچۈن ئاھ ئۇرۇشلىرىنى كۆرۈپ، ئۆزىگە قارىسا ياشلىقنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكى، شۇنداقلا ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ بارغانسېرى تۆۋەنلەپ، كىشىلەر قەلبىنىڭ بۇرۇنقىدەك بولمايۋاتقانلىقىدەك جىددىي رېئاللىققا دۇچ كەلگەنلىكىنى ھىس قىلىپ، قەتئىي نىيەتكە كېلىپ پۈتۈن ئۆمرىدىكى كۈچ قۇۋۋىتىنى دۆلەت ۋە خەلقە تەقدىم قىلىش لازىملىقىنى تونۇپ يېتىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» — قەدىمكى غەربىي يۇرت شۇنداقلا ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى بويىچە قامۇس شەكلىدىكى بۇيۇك ئەسەر، پۈتۈن كىتابنى ئالدىنقى ۋە كېيىنكى 2 چوڭ قىسىمغا بۆلۈشكە بولىدۇ. 1 - قىسىمى كىرىش سۆز، مەھمۇت قەشقىرى بۇ كىرىش سۆزىدە تۈركىي تىللار دىۋانىنىڭ تۈزۈلۈش سەۋەبى، سۆزلۈكلەرنىڭ تىزىلىش شەكلى، يېزىق قۇرۇلمىسى، تۈركىي قەبىلىلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك جايلىشىشى قاتارلىقلارنى بايان قىلغان ھەمدە ئۇ سىزغان يۇمىلاق شەكىلدىكى بىر پارچە دۇنيا خەرىتىسى «دائىرە» (ئەرەبچە سۆز «يۇمىلاق» دېگەن مەنىدە) قوشۇمچە قىلىنغان؛ 2 - قىسىمى ئاساسىي تېكست قىسمى بولۇپ، تۈركىي سۆزلەرنىڭ مەنىسى يېشىلگەن. پۈتۈن كىتاب 8 جىلدقا بۆلۈنگەن. ھەر بىر جىلد 1 - قىسىم، 2 - قىسىم دەپ ئايرىلغان؛ ئىسىم، پېئىللار ئايرىم رەتلەنگەن. ھەر بىر جىلدقا كىرگۈزۈلگەن سۆزلۈكلەرمۇ خېلى كۆپ، ئاپتور يەنە جىلدنى باپلارغا ئايرىغان، ھەر بىر بابتىكى سۆزلۈكلەر تاق سۆزلەرنىڭ سۆز بۇغۇمىنىڭ ئاز - كۆپلۈك رېتى بويىچە 2 بوغۇملۇق، 3 بوغۇملۇق، 4 بوغۇملۇق قاتارلىقلار بويىچە تۈرگە ئايرىلغان، بوغۇملار يەنە ھەرپ شەكلى، تىل ئالاھىدىلىكى، سۆز ئاخىرى، قوشۇمچىلار بويىچە رەتكە تۈرغۇزۇلغان. پۈتۈن كىتابقا 7500 دىن كۆپرەك تۈركىي سۆزلۈك كىرگۈزۈلگەن. ھەر بىر سۆزلۈكنىڭ ئاخىرىغا ئەرەبچە يەشمە بېرىلگەن، كۆپىنچىسىگە خېلى مۇپەسسەل يېشىملەر بېرىلگەن ھەمدە شۇ زاماندىكى تۈركىي قەبىلىلەر ئارىسىدىكى شېئىر - قوشاق، ماقال-تەمسىللەر مىسال قىلىنغان. بۇ يېشىملەر كەڭ مەنانى مۇجەسسەملەشتۈرگەن، ئۇنىڭ مەزمۇنى تىل، ئەدەبىيات، مىللەت، ئۆرپ - ئادەت، تارىخ، دىن، ئاستىرونومىيە، جۇغراپىيە، ماتېماتىكا، مېدىتسىنا، پەلسەپە، سىياسىي، ئىقتىساد، زوئولوگىيە، بوتانىكا، كان، گېئولوگىيە قاتارلىق نۇرغۇن تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ، مەسىلەن: رايونلارنىڭ ئۆزگىرىشى، مىللەتلەرنىڭ كۆچىشى، تاغ - دەريالارنىڭ تومۇرلىرى، جىلغىلار شەكلى، مەركىزىي شەھەرلەرنىڭ ئورنى، يوللارنىڭ يىراق - يېقىنلىقى، ھەتتا جايلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى، غەلىتە ئىشلار قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى كەڭ توپلانغان بولۇپ، ئۇلار ئالاقىدار سۆزلۈكنىڭ ئاستىغا بېرىلگەن، بۇ كىتاب مۇكەممەل ھەمدە ئىشەنچلىك تارىخىي ھۆججەت بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇرلار ۋە باشقا تۈركىي مىللەتلەرنىڭ تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي مەدەنىيىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك چوڭ قامۇس ھېسابلىنىدۇ.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەر تەۋەسى دەسلەپتە دوغلات قەبىلىسىنىڭ مۇھىم جايى ئىدى، كېيىن يەكەن خانلىقىنىڭ يېقىن زېمىنى بولۇپ، مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرى زور تەرەققىياتقا ئېرىشتى. يەكەن خانلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە خانلىق تەۋەسىدە شېئىر يېزىش ئادەتكە ئايلانغان. خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، سەئىدى،

رەشىدى، قېدىرخان، ئاماننىسالارنىڭ شېئىر توپلاملىرى بولغان. يەنە نۇرغۇن شېئىرلار يوقىلىپ كېتىپ، ھازىرغىچە تارقىلىپ كېلەلمىگەن، سەئىدى، رەشىدخاننىڭ رىغبەتلەندۇرۇشى بىلەن مۇزىكا، ئۇسسۇل قاتارلىق سەنئەتلەرمۇ تەرەققىي قىلىپ خېلى كۆپ مۇغەننىلەر بارلىققا كەلگەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە رەشىدى، قېدىرخان، ئاماننىسالار ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن گەۋدىلىك تۆھپە يارىتىپ، كۆپلىگەن شاگىرت يېتىشتۈرگەن. تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلار ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى مۇقامنى رەتلەپ چىقىپ، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىي مىراسلىرىنى قايتىدىن جانلاندۇرغان. ئۇلار مۇقاملارنى تەتقىق قىلىش بىلەن بىللە يەنە بىر قىسىم مۇقاملارنى تولۇقلاپ ئىجاد قىلغان. مۇقاملارنىڭ تېكىستى بىر خىل ئەدەبىي ژانېر بولۇپ، شۇ چاغدىكى چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرىنى بۇگۈنكە يەتكۈزدى. ئۇنىڭدىن باشقا مىرزا مەھمۇت ھەيدەر پارس تىلىدا يازغان «تارىخى رەشىدى»، مەھمۇت جۇراس پارس تىلىدا يازغان «تەۋارىخ» ۋە «رەفىقۇتتالىبىن» دىن ئىبارەت 3 پارچە ئەسەر گەرچە تارىخىي كىتابلار بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا كۆپلىگەن ھېكايە، رىۋايەت ۋە شېئىر - ناخشىلار خاتىرىلەنگەن، شۇڭا ئۇلار ناھايىتى يۇقىرى ئەدەبىيات قىممىتىگە ئىگە. يەكەن خانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىغىچە خانلىقنىڭ چۈشكۈنلىشىشى ۋە دىنىي كۈچلەرنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ھەر خىل سىياسىي، دىنىي، مىللىي زىددىيەتلەر ئۆتكۈرلىشىپ، خەلق تالان - تاراجغا ئۇچرىدى. جەمئىيەتتە سىياسىي غۇۋالىشىپ، داۋالغۇش ئەنسىزچىلىك كۆپەيدى، خىرقىتى، زەلىلى قاتارلىق داڭ چىقارغان شائىرلار فېئودال، دىنىي كۈچلەرنىڭ قاتمۇقات بېسىمى ئاستىدا قارشىلىق كۆرسىتىش سادالىرىنى ياڭرىتىپ، خەلققە ئۇمىد ئېلىپ كەلدى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە (1759 — 1912 - يىلغىچە) قەشقەر تەۋەسىدە ئەدەبىيات داۋاملىق راۋاجلاندى، بولۇپمۇ شېئىر - قوشاق ئىجادىيىتىدە يېڭى دولقۇن كۆتۈرۈلدى، ئابدۇرېھىم نىزارى ۋە ئۇنىڭ زامانداشلىرى غېرىبى، زىيائى، سەبۇرى قاتارلىقلاردىن تەشكىللەنگەن ئەدەبىيات گۇرۇپپىسى ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتى بىلەن ئاكتىپ شۇغۇللاندى. ئۇلار بىر تەرەپتىن كەڭ ئۇيغۇر كىتابخانلارغا ئەرەبچە، پارسچە داڭلىق كىلاسسىك ئەدەبىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلىرىمۇ ئىجادىيەت، تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ ئەدەبىيات پائالىيىتىنىڭ قىزغىن دولقۇنىنى قوزغىدى. ئابدۇرېھىم نىزارى «مۇھەببەت داستانلىرى» دېگەن داڭلىق ئەسەر بىلەن جاھانغا تونۇلدى، زىيائى «قايغۇلۇق نەسىھەتلەر» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى؛ «كىتابى غېرىپ» بولسا غېرىبىنىڭ ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە رېئالىزىملىق ئەدەبىي ئەسىرى؛ سەبۇرى «ناۋايىنىڭ ھەققانىيەت قارىشى توغرىسىدا»، «نەسەپلەر دېڭىزى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ناقىسىمۇ بار، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىن بۇگۈنگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن ئاساسلىق ئەسەرلەردىن «ناقىس شېئىرلىرى»، «تىلەكنامە» قاتارلىقلار بار. تەجەللى 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئىلگىرىكىگە ۋارىسلىق قىلىپ، كەلگۈسىگە يول ئاچقان شائىر، ئۇنىڭ نۇرغۇنلىغان ئەسەرلىرى ئىچىدە «تەجەللى قەلبىدىكى نۇر» ۋە «بەيگىدە ئۇتقان شېئىر» دېگەن 2 شېئىرى بىر قەدەر ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە.

3. ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى

ھازىرقى زامان (1919 — 1949 - يىلغىچە) دا ۋىلايەت تەۋەسىدە ئەدەبىيات داۋاملىق تەرەققىي قىلدى. قۇتلۇق ھاجى مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) قەشقەردە ئۆز خىراجىتى بىلەن «ئاڭ»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنى چىقاردى ۋە بۇ گېزىتلەرگە ھەر خىل ژانېردىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى بېسىپ، قەشقەر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. مەمتىلى ئەپەندى «تەۋپىق» تەخەللۇسى بىلەن «يېڭى ھايات» تا «ۋەتەن ئۈچۈن»، «قۇتۇلۇش يولىدا» قاتارلىق بىرمۇنچە ئىلغار شېئىرلارنى ئېلان قىلدى، ئۇ مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئەخمەت زىيائى يازغان

«توزماس چېچەكلەر»، «ئېگىز - پەس يولدا»، «كارۋان» قاتارلىق كىتابلار «قەشقەر گېزىتى»دە داۋاملىق بېسىلىپ، كىشىلەرنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. قۇربان ئىمىن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى سيۇژېت قىلىپ «قىرغىنچىلىق ۋە ھايات» بىلەن «ئازاد باھار» دېگەن داستانىنى، «گۈلقىز»، «كېپىنەكلەرگە ئېچىلغان يول» قاتارلىق ھېكايىلەرنى يازدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسى «شېرىن» ناملىق ئەدەبىي توپلامنى بېسىپ چىقاردى، توپلامغا قۇربان ئىمىن، تۇرغۇن ئالماس، نۇر مەھەممەت ئېركى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

1949 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىشلىرى يېڭى مەزگىلگە كىردى. قاسىمجان قەمبىرى قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇننىنى تۇرغۇزۇشتا تەشكىلاتچىلىق رولىنى ئويناپدى ھەمدە «دوست» تەخەللۇسى بىلەن «رەھمەت دەيمەن»، «يۇرتۇم» قاتارلىق شېئىرلارنى يازدى. پېشقەدەم شائىرلاردىن قۇربان ئىمىن، نۇرمۇھەممەت ئېركى قاتارلىقلار نۇرغۇنلىغان ئىنقىلابىي مەزمۇنغا باي شېئىرلارنى يازدى. شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - ئارمىيىسىگە ئەگىشىپ شىنجاڭغا كەلگەن مۇخبىرى دۇ پېڭچېڭ قەشقەردىكى مەزگىلدە «يەنئەن مۇداپىئەسى» دېگەن روماننى ئىجاد قىلدى. چى مىڭ قەشقەردە خىزمەت قىلغان مەزگىلدە «ئوت ئاپىتى» قاتارلىق كۆپلىگەن ھېكايىلەرنى ئىجاد قىلىپ ئېلان قىلدى. ۋۇ كەي ئىجاد قىلغان شېئىر - قوشاقلار «خەلق گېزىتى»، «شېئىرىيەت» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنىدى. چاڭ جېڭ 1961 - يىلى ئىجاد قىلغان «ئىستانوك ئىشچىسى بىلەن شۇجى»، «كۆكۈش پەردىلىك دېرىزە»، «ئەرۋاھ» قاتارلىق ھېكايىلەر «شىنجاڭ ئەدەبىياتى»دا ئېلان قىلىنىدى. بۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى، مەسىلەن: ھوشۇر ئىبراھىم، ئابلىمىت ھاجى، مەمتىلى زۇنۇن، ئابدۇسەمەت خېلىل، جو گۇاڭخۇا، چېن چېڭ، دەي دېپېي قاتارلىقلار «جەنۇبىي تەڭرىتاغ»، «قەشقەر گېزىتى»، «يەكەن گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى»، «شىنجاڭ ئەدەبىياتى»، «تارىم» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللارنى پائالىيەت باغچىسى قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ يېڭى ئەسەرلىرى بىلەن ئەدەبىيات مۇنبىرىگە قەدەم قويدى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى گۈللىنىش مەزگىلىگە قەدەم قويدى. بۇ مەزگىلدە، 1979 - يىلى جۇ تاۋنىڭ «ناغرا ساداسى» دېگەن شېئىرى شياۋ چىننىڭ «تەرجىمان سۇلتان» دېگەن ھېكايىسى، لى خۇڭنىڭ «ئۇجمە پىشتى» دېگەن شېئىرى جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى، «شىنجاڭ ئەدەبىياتى» تەھرىر بۆلۈمى قاتارلىق ياىدۇرغان دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەسەر قوبۇل قىلىش پائالىيىتىدە مۇكاپاتقا ئېرىشتى. قەشقەردىكى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە يېزىقتىكى ئەدەبىي ژۇرنال ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش سورۇنى بولدى. ئۇنىڭغا ئۇلايەت ئىچى - سىرتىدىن كۆپلىگەن ماقالىلەر كېلىپ تۇردى، ئۇلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، 1979 - يىلدىن 1983 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇلايەت بويىچە 600 پارچىدىن كۆپرەك ھېكايە بېسىلىپ چىققان، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئەسەرلەر سان جەھەتتە ئانچە پەرقلەنمەيدۇ. 1984 - يىلى قەشقەر ئۇلايىتىدىكى گېزىت - ژۇرناللاردا 206 پارچە ھېكايە ئېلان قىلىنىدى، ئۇيغۇرچە ھېكايىلەر توپلىمىدىن نەشرىدىن چىققىنى «بىغ»، «يولدا» قاتارلىقلار بار. 1985- يىلى ئۇلايەتتىكى گېزىت - ژۇرناللار ئىشلەتكەن تۆرلۈك ژانىردىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر 1123 پارچە، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 691، خەنزۇچىسى 432. «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تەھرىرلەپ «تۇمەن دەريا‌سى» ناملىق ئۇيغۇرچە ھېكايىلەر توپلىمى، «قەشقەر شائىلىقى» ۋە «سۇزۇك بۇلاق» ناملىق 2 پارچە ئۇيغۇرچە شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇردى؛ «يىپەك يولى» (خەنزۇچە ژۇرنال) تەھرىر بۆلۈمى تەھرىرلىگەن ئوچېركلار توپلىمى «يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت — قەشقەر» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىدى. 1986 - يىلى ئۇلايەتتىكى گېزىت - ژۇرناللار ئىشلەتكەن ھەر خىل ژانىردىكى ئەدەبىي ئەسەر

1570 پارچىگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 795 پارچە، خەنزۇچىسى 775 پارچە.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ئىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، مەدەنىيەت باشقارمىسى ۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتى، ژۇرنال تەھرىر بۆلۈمى يازغۇچىلار ۋە ئىشتىن سىرتقى ئاپتورلار بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتتى، تۈرلۈك يوللار ئارقىلىق ھەر خىل شەكىلدىكى ئەدەبىيات تەتقىقات مۇھاكىمە يىغىنى ۋە دوكلات يىغىنلىرىنى ئېچىپ، ئىجادىيەت ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، كەڭ ئاپتورلارنىڭ ئىجادىيەت ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى، ئاپتورلار قوشۇنىنى كېڭەيتتى. ئىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتى ھەر مىللەتتىن 200 دىن كۆپرەك قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولمىغان زور بىر تۈركۈم سىرتقى ئاپتورلار قوشۇنى بار. بەزى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى ئىستىخىلىك ھالدا ئىجتىمائىي ئەدەبىيات تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەدەبىي ژۇرناللىرىنى نەشر قىلدى، مەسىلەن: 1978 - يىلى جاۋ لى، لى خۇك، پەن جېپىڭ قاتارلىقلار يېزىپ، بېسىپ چىقارغان شېئىرىي ژۇرنال «ئىز» قاتارلىقلار.

بۇ مەزگىلدە كەسپىي يازغۇچىلار ۋە ئىشتىن سىرتقى ئاپتورلار يېڭىدىن ئىجاد قىلغان ئەسەرلەرنىڭ تېما دائىرىسى كەڭ، مەزمۇنى مول، ئىدىيەۋىلىكى بىر قەدەر كۈچلۈك، تۇرمۇش پۇرىقى قويۇق، ئىستېتىك قىممىتى بىر قەدەر يۇقىرى بولدى. مەسىلەن: مەمتىلى زۇنۇننىڭ «قۇچاقلا، ئۇ سېنىڭ دادىڭ» دېگەن شېئىرى، ئابدۇرېھىم ئىسمائىلنىڭ ھېكايىلار توپلىمى «چېچەن بالا» مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەرلىرى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى؛ ھاجى ئەخمەتنىڭ «غەزەللەر»، «مەھبۇسنىڭ قەلبى»، ئابلىمىت ھاجىنىڭ «گۈللۈكتىكى قىز»، «ساداقەت»، قۇربان ئىمىننىڭ «ئانامغا»، مىرزايىت كېرىمنىڭ «باھار ناخشىسى»، ئابدۇسەمەت خېلىلنىڭ «باھار كۆچۈپتۇ»، ئابلىمىت سابىرنىڭ «شوپۇرلار مۇسابىقىسى» دىلەر قېيۇمنىڭ «غەزەللەر»، ئابلا ئەخمەدنىڭ «ئوخشاش بولمىغان قىسمەت»، تاھىر تالىپنىڭ «چۈنكى مەن ئادەم» قاتارلىق ئەسەرلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. جو گۇاڭخۇانىڭ ئاخبارات ئەدەبىياتى «ئېغىر گۇناھكار» 1989 - يىلى سىچۈەن خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ ئاخبارات ئەدەبىياتى توپلىمى «ئاسمان - زېمىن ئارىسىدا» 1989 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ چېن چېڭنىڭ شېئىرلار توپلىمى «ئىپارخان تۇغۇلغان جاي» 1989 - يىل 10 - ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ ژۇكەينىڭ شېئىرلار توپلىمى «ئۆتۈپ كەتكەن يىللار» 1989 - يىلى شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ جو تاۋنىڭ شېئىرلار توپلىمى «ئاۋغۇستتىكى باغ» 1978 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ چۈيۈەنلىياڭنىڭ ھېكايىلەر توپلىمى «تۇلۇنتاي دولان دەرياسى قىرغىقىدىن چىقتى» 1989 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ جاۋ لىننىڭ شېئىرلار توپلىمى «قۇملۇقتىكى بۇركۇت»، نەسرىي شېئىرلار توپلىمى «بۇركۇت چۈشى» 1990 - يىلى خاربىن نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ شياۋ چېننىڭ پوۋېستلار توپلىمى «كېيىن چىققان مۇڭگۈز» 1990 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن؛ دەي دېپېينىڭ نەسرىلەر توپلىمى «پامىر ئىشقى» 1989 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا تەسىرى بار يازغۇچىلاردىن يەنە چېن پىڭ، خۇاڭ يى، سۇن رۇيلەن، جۇ چاۋ، لو جى، لىيۇ شۇجيې، ۋاڭ يۆ، لى كەي، ۋاڭ شىياڭ، جۇ جۇنيىڭ، چېن ۋېنيۇ قاتارلىقلار بار.

4. قەرەللىك ئەدەبىي ژۇرناللار

1) «قەشقەر ئەدەبىياتى» ئۇنىڭ تەكتى «قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئىتى» (ئۇيغۇرچە) بولۇپ، 1972 - يىل 5 - ئايدا نەشر قىلىنىشقا باشلىدى، ئۇنى قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى نەشر قىلدى، قۇربان ئىمىن رىياسەتچىلىك قىلدى. شۇ يىلى ئۇيغۇرچە يېڭى يېزىقتا 50 بەتلىك قىلىپ بىر سان چىقىرىلدى، شافىگرافتا بېسىلىپ 200 نۇسخا تارقىتىلدى. 1973 - يىلى 4 كىشىدىن تەركىب تاپقان تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، قۇربان ئىمىن باش مۇھەررىر بولدى، شۇ يىلى 4 سان چىقىرىلدى. 1975 - يىل 10-

ئايدا دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 26 يىللىقىنى، ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن «قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئىتى» مىخ مەتبەئىدە بېسىشقا ئۆزگەرتىلىپ، 3000 نۇسخا تارقىتىلدى. 1977 - يىلى پەسىللىك ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلىپ، 4 سان چىقىرىلدى، ھەر سان 78 بەت بولدى. 1978 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت باشقارمىسى تەھرىر ھەيئىتىنى تەرتىپكە سالدى، ئەيسا شاكىر باش مۇھەررىر، غەنى ئىمىن، يۈسۈپ يۇنۇس، قۇربان ئىمىن مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولدى. 1979 - يىلى ئۇيغۇرچە كونا يېزىقتا چىقىرىلدى. 1980 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - ماتارىپ ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، نامى «قەشقەر ئەدەبىياتى» غا ئۆزگەرتىلىپ ئاشكارا تارقىتىلدى. شۇ يىلى 4 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 78 بەت بولدى.

1981 - يىلى «قەشقەر ئەدەبىياتى» پۈتۈن مەملىكەتكە تارقىتىلىدىغان بولدى، شۇ يىلى 6 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 78 بەت بولۇپ، تىراژى 10 مىڭغا يەتتى. 1982 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت باشقارمىسى تەھرىر ھەيئىتىنى تەرتىپكە سالدى، قۇربان ئىمىن باش مۇھەررىر؛ ھاجى ئەخمەت، ئۇچقۇنجان ئۆمەر مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولدى. شۇ يىلى 6 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 112 بەتكە كۆپەيتىلدى. 1984 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ تەستىقى بىلەن «قەشقەر ئەدەبىياتى» قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى قىلىنىدى. شۇ يىلى 6 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 128 بەت بولدى. 1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت باشقارمىسى ۋە ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەھرىر ھەيئىتىنى تەرتىپكە سالدى، مامۇت ھوشۇر باش مۇھەررىر، ئىزىز خۇدابەردى، ئابدۇرۇسۇل مۇھەممەت، تۇرسۇن نىيازلار مۇئاۋىن باش مۇھەررىر، تۇرسۇن نىياز تەھرىر بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، ھاجى ئەخمەت، ئۇچقۇنجان ئۆمەر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. 1987 - يىلى 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى [1987] 39 - نومۇرلۇق ھۆججەت چۈشۈرۈپ «قەشقەر ئەدەبىياتى» نى چەت ئەلگە تارقىتىشنى قارار قىلدى. شۇ يىلى 10 - ئايدا مەزكۇر ژۇرنال مەملىكەت بويىچە ئاشكارا تارقىتىلىدىغان ژۇرنال بولدى، تىزىملاپ رويخەتكە ئېلىندى، مەملىكەت ئىچىدىكى ژۇرنال نومۇرى 10811—CIV65، مەملىكەت سىرتىدىكى ژۇرنال نومۇرى ISSN1004—2547، پوچتا ۋاكالەت نومۇرى 58-62، باھاسى 1 يۈەن بولدى. 1990- يىلغىچە «قەشقەر ئەدەبىياتى» 98 سان چىقىرىلدى. 1981 — 1990 - يىلغىچە ھەر سان كۆپ بولغاندا 18 مىڭ نۇسخا، ئاز بولغاندا 6500 نۇسخا تارقىتىلدى، 25 پارچە ھېكايە، 3500 پارچە شېئىر، 450 پارچە ئەسىر، ھېكايە، 165 پارچە ئەدەبىي ئوبزور، 150 پارچە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، 10 پارچە سەھنە ئەسىرى، 110 پارچە تەرجىمە ئەسەر، 180 پارچە بالىلار ئەدەبىياتى بېسىلدى. ئاساسلىق سەھىپىلىرى سەنئەت گۈلزارى، ئەسىرىي ئەسەرلەر، مارت چېچەكلىرى، غۇنچىلار ساداسى، ياش ھەۋەسكارلار، 5 مىنۇتلۇق ھېكايە، خەزىنە، قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتى، سەھنە ۋە ئېكران، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى، دۇنيا ئەدەبىياتى، ئالىملىرىمىز ۋە ئەدىپلىرىمىز، شەبنەم، يومۇر ۋە ھەجۋىلەر، بالىلار ئەدەبىياتى، ئەدەبىي ئىجادىيەت ھەققىدە، مەدەنىيەت يادىكارلىقى ۋە تارىخ، ئەدەبىي ئىجادىيەت، ئەجدادلار ۋە ئەۋلادلار، ئەدەبىيات مۇنبىرى، رەڭگارەڭ دۇنيا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

2) «يېپەك يولى» ئۇنىڭ تەكتى «قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئىتى» (خەنزۇچە) ئىدى. 1975- يىل 10 - ئايدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 26 يىللىقى ۋە ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن «قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئىتى» (خەنزۇچە) ژۇرنىلى نەشر قىلىنىدى، قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى باشقۇردى، لى خۇەنۇۇ رىياسەتچىلىك قىلدى، شۇ يىلى بىر

سان چىقىرىلىپ، مىخ مەتبەئەدە بېسىلغان، ئۇ 16 فورماتلىق، 80 بەتلىك ئىدى. 1976 - يىل 8 - ئايدا 2 - سانى چىقىرىلىپ 500 نۇسخا بېسىلدى، بەت سانى 112گە كۆپەيتىلدى. 1977 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت - مائارىپ ئىدارىسى، قەشقەر گېزىتخانىسى «قەشقەر ئەدەبىيات- سەنئىتى» تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى، تيەن فاشىن مۇدىر ھەيئەت، جاڭ جەن، ئەن ۋېيگاڭ، ۋاڭ ۋېنشيەن، ليۇ يۈبو، چيۇ لىڭ، جۇ گۇاڭخۇالار مۇئاۋىن مۇدىر ھەيئەت بولدى. 1977 - يىل 8 - ئايدا 3 - سان نەشر قىلىنىپ، 500 نۇسخا بېسىلدى، 64 بەت بولدى. قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خىراجىتى ئاز بولغاچقا، 3 يىلدا 3 سان چىقىرىلىپ توختاپ قالدى.

1979 - يىلى قەشقەر گېزىتخانىسى «قەشقەر گېزىتى» نىڭ «كوئېنلۇن» سەھىپىسىدە «قەشقەر ئەدەبىيات- سەنئىتى»نى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1980 - يىلى «قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئىتى»نىڭ نامى «قەشقەر»گە ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ژۇرنال تەھرىر بۆلۈمى يەنىلا قەشقەر گېزىتخانىسى «كوئېنلۇن» تەھرىر بۆلۈمىدە بولۇۋەردى. شۇ يىلى 4 سان چىقىرىلدى، چيۇ لىڭ دائىمىي تەھرىرلىكنى ئۆتىدى. 1981 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت ئىدارىسى ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىشخانىسى قۇرۇشنى، ئۇ «قەشقەر» تەھرىر بۆلۈمىنى باشقۇرۇشنى قارار قىلدى. قۇربان ئىمىن مۇدىر، جۇگۇاڭخۇا مۇئاۋىن مۇدىر قوشۇمچە باش مۇھەررىر بولدى. شۇ يىلى، ئاپتونوم رايوننىڭ تەستىقى بىلەن «قەشقەر» پۈتۈن مەملىكەتكە ئاشكارا تارقىتىلىدىغان بولدى، مەملىكەت ئىچىدىكى بىر تۇتاش ژۇرنال نومۇرى 61 - 58 بولۇپ، 16 قورماتلىق بولدى، باھاسى 0.25 يۈەن قىلىپ بېكىتىلدى. 1982 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت ئىدارىسى تەھرىر ھەيئىتىنى تەرتىپكە سالدى، جۇ ڭۇاڭخۇا باش مۇھەررىر، چۈيۈەنلياڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولدى. شۇ يىلى 4 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 1000 نۇسخىدىن بېسىپ تارقىتىلدى. 1984 - يىل 1 - ئايدا «قەشقەر»نىڭ نامى مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ تەستىقى بىلەن «يىپەك يولى»غا ئۆزگەرتىلىپ، يەنىلا پەسىللىك ژۇرنال بولىۋەردى، شۇ يىلى 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە «يىپەك يولى» تەھرىر بۆلۈمى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 4 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 3000 نۇسخىدىن تارقىتىلدى. «يىپەك يولى» ژۇرنىلى 1985 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ چەت ئەلگە تارقىتىلىشقا باشلىدى، چەت ئەلگە تارقىتىش نومۇرى BM807، مەملىكەت ئىچىدىكى بىر تۇتاش نومۇرى CN65 — 1082/1 بولدى. شۇ يىلى 6 سان چىقىرىلدى، پەسىللىك ژۇرنالدىن قوش ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلدى. ياپونىيە، سىنگاپور، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە، غەربىي گېرمانىيە، ئاۋسترالىيە، شياڭگاڭدىن ئىبارەت 8 دۆلەت ۋە رايوندىن مۇشتەرى بولدى.

1986 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «يىپەك يولى» تەھرىر بۆلۈمىنى تەرتىپكە سالدى، چۈيۈەنلياڭباش مۇھەررىر، جۇ گۇاڭخۇا، ۋۇ كەي مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولدى. 1987- يىلى تۇنجى نۆۋەتلىك «يىپەك يولى» ئەدەبىياتىنى باھالاش - مۇكاپاتلاش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى، قەشقەر شەھىرىدىن ۋاڭ شىياڭ، شىئەندىن يەن خاۋرۇڭ 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ قەشقەردىن تاۋ خۇيجۇن، چياۋ جىڭمىڭ، جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت بازىسىدىن خۇاڭ يى، ئۇرۇمچىدىن لى كەي قاتارلىقلار 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا؛ يەنە 8 ئاپتور 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1990 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى «يىپەك يولى» ژۇرنىلىنى توختىتىشنى قارار قىلدى، بۇ ژۇرنال توختىتىلغىچە 55 سان چىقىرىلدى، ئومۇمىي تارقىتىلىش مىقدارى 500 مىڭ نۇسخىغا يەتتى، خەت سانى 5 مىليوندىن ئاشتى. ژۇرنالغا ئاساسەن ھېكايە، شېئىر - قوشاق، نەسىر ۋە ئوبزور قاتارلىقلار بېسىلدى؛ ئۇنىڭدىن سىرت يەنە جەنۇبىي شىنجاڭ مەنزىرىسى، غەربىي يۇرت كىشىلىرى، يىپەك يولىنى بويلاپ قېرىنداش

مىللەتلەر ئەدەبىياتى، ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىياتى، يېڭى نەمۇنىلەرگە باھا، يازغۇچىلار ئىزدىنىش، چولپانلار شەجەرىسى قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىندى.

3) باشقا قەرەللىك ژۇرناللار

(1) «يەكەن ئەدەبىيات - سەنئىتى» 1959 - يىلى يەكەن ناھىيىسىنىڭ «يەكەن ئەدەبىيات - سەنئىتى» (ئۇيغۇرچە) ژۇرنىلى نەشر قىلىنىپ، مىخ مەتبەئىدە بېسىلدى، ھەر سانى 500 نۇسخىدىن تارقىتىلدى، كېيىن ئۇدا 10 سان نەشر قىلىنىپ، 1980 - يىلى توختاپ قالدى. 1982 - يىلى «يەكەن ئەدەبىيات - سەنئىتى» ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئابدۇرۇسۇل مۇھەممەت باش مۇھەررىر بولدى، 2 سان چىقىرىلىپ شۇ يىلى توختاپ قالدى.

(2) «قەشقەر كونا شەھەر ئەدەبىيات - سەنئىتى» 1963 - يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشقۇرۇشىدا «قەشقەر كونا شەھەر ئەدەبىيات - سەنئىتى» (ئۇيغۇرچە) نەشر قىلىندى، 1965 - يىلى توختاپ، جەمئىي 7 سان چىقىرىلدى، ھەر سانى 200 نۇسخىدىن بېسىلدى. 1979 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇلدى، ئىسمائىل ئىبراھىم باش مۇھەررىر بولدى، 1989 - يىلى توختاپ قالدى. ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن 10 سان چىقىرىلدى.

(3) «دولان ئەدەبىيات - سەنئىتى» 1981 - يىلى مەكىت ناھىيىسىنىڭ «دولان ئەدەبىيات سەنئىتى» ژۇرنىلى نەشر قىلىندى، مۇتەللىپ سېيىت باش مۇھەررىر بولدى، 1984 - يىلى توختاپ قالدى.

§2. مۇزىكا

1. قەدىمكى مۇزىكا

ۋىلايەتتىكى مۇزىكا، سەنئەتنىڭ تارىخى ئۇزۇن، بۇگۈنگىچە ساقلىنىپ كەلگەن قەدىمكى قىياتاش رەسىملىرى، تاش غار تام رەسىملىرى ۋە قېزىۋېلىنغان مەدەنىي ئاسار ئەتىقە، ئابىدە، يادنامە، قەبرە قونچاقلىرى قاتارلىقلاردىن قەدىمكىلەرنىڭ ئوۋ ئوۋلاش، كۆچۈش، جەڭ قىلىش، تېرىقچىلىقتىن بىكار بولغان ۋاقىتلاردا ۋە بايرام - مەرىكە، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدە تاشنى بىر - بىرىگە سوقۇشتۇرۇۋاتقان، جان - جانۋارلارنىڭ ھەرىكىتىگە تەقلىد قىلىپ ئوسۇل ئويناۋاتقان ئىپتىدائىي مۇزىكا ناخشا - ئوسۇل ئوبرازلىرىنى كۆرۈۋالالايمىز. ۋېي، جىن، جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە سۇلى قاتارلىق غەربىي يۇرتتىكى ئەللەرنىڭ مۇزىكىلىرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كەڭ تارقالغان. «خۇلار بىلەن خەنزىڭ ئۇزۇتارا باردى - كەلدى قىلىشى» بىلەن بىر مەزگىل ئوردا بىلەن ئاۋام ئارىسىدا خۇلارنىڭ كىيىمىنى كىيىش، خۇلارنىڭ كارۋىتىدا ئۇخلاش، خۇلارنىڭ مۇزىكىسىنى چېلىش بەخت - ئامەت دەيدىغان گۇللىنىش ۋەزىيىتى شەكىللەنگەن. شۇ مەزگىللەردە يىپەك يولى ئارقىلىق «سۇلى كۇيلىرى» شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ تەي ژۇدى تەييەن 2 - يىلى (436 - يىلى) ئالدى - كەينىدە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە تارقالغان.

سۇي، تاڭ دەۋرلىرىدە «سۇلى كۇيلىرى» سۇي سۇلالىسى ئوردىسىدا بېكىتىلگەن «ئون كۇي» نىڭ بىرى بولۇپ تاللانغان. مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرىدىن بەرباب (پىپا)، كۆنخۇي، بالىمان، غىجەك، نەي، بۇرغا، دۇمباق قاتارلىقلارنى ياساش، چېلىش ۋايىغا يەتكەن. بىر تۈركۈم سۇلى مۇزىكىشۇناسلىرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كەلگەن. ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن پىپى شېنغۇ، پىپى شىڭنۇ، پىپى ئانا قاتارلىقلار بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى پىپا چېلىش ماھىرى پىپى شېنغۇ زەخمەكنى تاشلۇۋېتىپ، ئىجادىي ھالدا قول بارماقلىرى بىلەن چېلىشقا ئۆزگەرتىپ، پىپانىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى بېيىتقان. جېنگۇەن يىللىرىدا ئۇ يەنە «شېڭمەننو»، «خۇفېڭ»،

«چاك بېيىۋ» قاتارلىق مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلىپ داڭق چىقارغان. «سۇلى كۆيلىرى» نامى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە كەڭ تارقىلىشى غەربىي يۇرت مۇزىكىسى بىلەن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك مۇزىكىسىنىڭ بىرلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن.

قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە ئىسلام دىنىنىڭ قەشقەرگە كىرىشى بىلەن، قەدىمكى مىللىي مۇزىكا مەدەنىيىتى ئىسلام دىنىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچراپ، بىر ئۆزگىرىش باسقۇچىنى باشتىن كۆچۈرۈپ، غەربىي ئاسىيا ۋە ئەرەب مەدەنىيىتىنىڭ نۇرغۇن ئامىللىرىنى قوبۇل قىلىپ، پەيدىنپەي يېڭى قىياپەت بىلەن دۇنياغا تونۇلدى. سۇڭ، يۈەن، مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە ۋىلايەتتىكى مىللىي مۇزىكىنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە بولغان تەسىرى سۇي، تاڭ دەۋرلىرىدىكىدەك چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ ھەر مىللەت خەلقى ئىچىدە يەنىلا جۇشقۇن ھاياتىي كۈچىنى ساقلاپ كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە كەڭ تارقالغان يۇرۇشلۇق مۇقام مۇزىكىسى ئۇنىڭ نادىر ۋەكىلى ھېسابلىنىدۇ. شەرقىي چاغاتاي خانلىقى دەۋرىدە (15 - ئەسىردە) قەشقەر ۋىلايىتىدە مۇقام ئىجادىيىتى ۋە ئورۇندىشى سەنئىتى بىلەن مەشھۇر بولغان نۇرغۇن كەسپىي مۇزىكانتلار بارلىققا كەلدى. 16-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەكەن خانى ئابدۇرېشىتخاننىڭ خانىشى ئاماننىساخان جايلاردىكى مۇقام ئۇستازلىرىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ، قەدىرخاننىڭ رىياسەتچىلىكىدە خەلق ئارىسىدا چېچىلىپ يۈرگەن مۇقاملارنى يىغىپ توپلاپ، سىستېمىلىق رەتلەپ چىقتى. مۇشۇ جەريانداا ئاماننىساخان «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامىنى، قەدىرخان «ۋىسال» مۇقامىنى ئىجاد قىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئۇيغۇر مۇقاملىرى «مۇسۇلمانلار نەغمىسى» دىكى ئاساسلىق نومۇر بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئوردىدا ئورۇندالغاندا، تۆۋەندىكى كۈيلەر بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ يۇرۇشلۇق مۇزىكا بولۇپ شەكىللەندى. مەسىلەن: «مۇقام»، «سەنەم»، «سەلىقە»، «ساغان» ۋە «جۇلا» قاتارلىقلار. ئۇلارنى ئورۇندايدىغان سازەندىلەر ۋە چالغۇ ئەسۋابلارمۇ مۇنتىزىملاشتى. مەسىلەن: داپ، ناغرا، قالون، كاناي، دۇتار، راۋاب، بالمان، سۇناي قاتارلىقلار. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 5 - يىلى (1879-يىلى) قەشقەردىكى ھېلىم، سەلىم ئاكا - ئۇكىلار، مۇھەممەت مولا ۋە يەكەنلىك سېيتۇالدى قاتارلىقلار خەلق ئارىسىدىكى مۇقامنى يەنە بىر قېتىم رەتلەپ چىقىپ، داستان، مەشرەپ ۋە مۇقاملارنى بىر پۈتۈن گەۋدىگە مۇجەسسەملىدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن «مۇقام» ناخشا ئېيتىش، ئۇسسۇل ئويناش، مۇزىكا چېلىش ئۈچ ئارا بىرىككەن چوڭ تىپتىكى ناخشا - ئۇسسۇللۇق، مۇزىكىلىق سەنئەتكە ئايلاندى. گۈاڭشۈ 9 - يىلى (1883 - يىلى) قەشقەرلىك مۇھەممەت مولا مۇقامنى ئىلغا ئېلىپ بېرىپ، ھەسەن تەمبۇر، ھۈسەن تەمبۇر قاتارلىق سازەندىلەر بىلەن بىرلىكتە تارقىتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، مۇقامنى تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى بىپايان زېمىنغا يىلتىز تارتقۇزدى.

چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى تۇرۇش جەريانىدا، قەشقەر تەۋەسىدە يەرلىكتىكى ئارمىيە - خەلقنىڭ بىرەڭ ئىتتىپاقلىشىپ، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا ئورتاق قارشى تۇرۇشى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن مۇزىكىلار، مەسىلەن: «قەشقەر باھارى» قاتارلىقلار بارلىققا كەلدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئىچكى ئۇلكىلەردىن كەلگەن ئەمەلدار، ئەسكەر ۋە كۆچمەنلەر ئىچكى ئۇلكىلەرنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى خەلقلەر ياقتۇرىدىغان يەرلىك ئالىنەغمە ۋە خەلق مۇزىكىلىرىنى قەشقەرگە ئېلىپ كەلدى. ئىچكى ئۇلكىلەرنىڭ بۇ يەرلىك ئالىنەغمىلىرى قەشقەردە «ماكان» لاشقاندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بىلەن بىرىكىپ، قويۇق يەرلىك تۈس ئېلىپ، يەرلىك مىللەتلەرنىڭ مۇزىكا مەزمۇنىنى بېيىتىش، شەكلىنى كۆپ خىللاشتۇرۇشتا پائال ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينىدى.

2. يېقىنقى زامان مىللىي مۇزىكىلىرى

يېقىنقى زامانداا ئىسلام دىنى مۇزىكىسى قەشقەر ۋىلايىتىدە تەرەققىي قىلىپ، كامال تاپتى. ھەر يىلى رامىزان ئېيىدا كىشىلەرنى رامىزان تۇتۇشقا ئۇندەيدىغان «رامىزان» شەھەر - بازار، يېزا - قىشلاقلاردا

توۋلىنىپ تۇراتتى. ھەر يىلى دىنىي بايراملار بولغاندا، مۇسۇلمانلار مەسچىتلەردە «ھۆكمەت ئىپتىتىش»، «قىرائەت قىلىش»، «مۇناجات ئوقۇش» پائالىيەتلىرىنى قىلاتتى. يېزا - قىشلاق كوچا دوقمۇشلىرىدا ئايلىنىپ يۈرگەن دىندار «ئاشىقلار» راۋاب، ساپايە چېلىپ غەزەلخانلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى، ئەگەر «ئەۋلىيالارنىڭ مازارلارنى تاۋاپ قىلىش» پائالىيەتلىرى بولۇپ قالسا ئادەملەر توپ - توپ بولۇپ سۇناي، ناغرا، داپ، كانايلارنى ياڭرىتىپ نەرە تارتاتتى. دىنىي مۇزىكانتلاردىن «ھاپىز»، «ئاشىق» ۋە «ۋايىز»لارمۇ كېلىپ ماھارەت كۆرسىتىپ، كىشىلەرنى تەركىي دۇنيالىققا ئۈندەيتتى.

مەكىت دولان مۇقامچىلىرى مۇقام ئورۇندىماقتا.

مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) روسىيە «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى»دىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى كىنو، دراما ۋە كىتاب - ژۇرنال قاتارلىق ۋاستىلار ئارقىلىق، قەشقەرگە نۇرغۇنلىغان رۇس خەلق ناخشىلىرى ۋە سوۋېت ئىنقىلابىي ناخشا - مۇزىكىلىرىنى تارقاتتى. ئۇلارنىڭ مۇزىكىلىرىنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى تېزلا قوبۇل قىلدى ھەمدە ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ يەرلىك مىللىي مۇزىكىلارنىڭ تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندۇردى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى شىنجاڭ دائىرىلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن قەشقەرگە كېلىپ خىزمەت قىلدى، ئۇلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش تەشۋىقاتى ئېلىپ باردى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قوغداش ناخشا - مۇزىكىلىرىنى ئۆگەتتى، بۇلار ھەر ساھە زاتلىرى، ياش ئوقۇغۇچىلارغا قارىتا سىياسىي ئىدىيە جەھەتتىن رىغبەتلەندۈرۈش رولىنى ئويناپ، شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي تۇرمۇشىدىكى چوڭ ئىش بولۇپ قالدى. ئاممىۋى خاراكتېرلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ناخشا - مۇزىكىلىرى پۈتۈن ۋىلايەتتە ئومۇملىشىپ، مىللىي ناخشا - ئۇسسۇل، دراما ئويناش مىسلىسىز گۈللەندى.

3. ھازىرقى زامان مىللىي مۇزىكىلىرى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەردىكى ناخشا - ئۇسسۇلغا ماھىر ھەر مىللەت خەلقى ۋە كەسپىي مۇزىكانتلار، ئىنتايىن زور شادلىق ۋە قىزغىنلىق بىلەن ئازادلىقنى، يېڭى تۇرمۇشنى، كومپارتىيە ۋە داھىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى مەدھىيىلەيدىغان زور بىر تۈركۈم تۇرلۇك شەكىلدىكى مۇزىكا ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلدى. 50 - يىللاردا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە شىنجاڭ مەدەنىيەت - ماۋارىپ كومىتېتى قاتارلىق ئالاقىدار ئورۇنلار مەخسۇس خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ تىپتىكى كىلاسسىك مۇزىكىسى مۇقامىنى زور كۆلەمدە قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ئىشلىدى. «ئون ئىككى مۇقام»نى قۇتقۇزۇش، لېنتىغا ئېلىش جەريانىدا، ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدىكى مۇزىكا ئۇستازى تۇرداخۇن ئاكا تارىخىي خاراكتېرلىك تۆھپە يارىتتى. ئۇ كىشى يېڭىساردا تۇغۇلغان بولۇپ، شۇ جايدىكى داڭلىق مۇقامچى تەۋەككۈل ئاخۇنىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ 12 يېشىدىن تارتىپلا مۇقام كۈيلىرىنى ئورۇنداشقا باشلاپ، ھەر خىل مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرىنى چېلىشقا ماھىر بولۇپ يېتىلگەن، بولۇپمۇ ساتار چېلىشتا كامالەتكە يەتكەن. ئۇ ياش چاغلىرىدا يەكەنلىك ھەسەن ۋە قاغىلىقلىق ھېيىت ئاخۇن، موللانىياز قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە مۇقام تارقىتىش ئىشلىرى بىلەن پائال مەشغۇل بولۇپ، ئارقا - ئارقىدىن بىر قانچە ماھىر شاگىرتلارنى يېتىشتۈرگەن، مەسىلەن: قەشقەرلىك جۇماخۇن،

خۇدابەرداخۇن، يېڭسارلىق قۇۋان نىياز قاسىم، سېتىۋالدى قاتارلىقلار. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، تۇرداخۇن يەكەن ۋە قەشقەر سەنئەت ئۆمەكلىرىدە مۇقام ئۆگىتىش ئۇستازى بولۇپ، «جاھاندىكى دېھقانلار بىر ئائىلە» ۋە «دوستلۇق ناخشىسى» قاتارلىق 10 نەچچە ناخشا - مۇزىكا ئىجاد قىلغان. 1950 — 1954 - يىلغىچە تۇرداخۇن ئەھمىيىتى زور بولغان «ئون ئىككى مۇقام»نى لېنتا ۋە پلاستىنكىغا ئېلىش خىزمىتىگە قاتناشتى، ئەينى چاغدا ئۇ ساتار چېلىپ مۇقام توۋلىسا، ئوغلى ھوشۇر ئاخۇن داپ بىلەن تەڭكەش قىلاتتى. ئۇلارنىڭ نامى ئون ئىككى مۇقام ۋە ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش خىزمىتى گۈرۈپپىسىدىكى ۋەن تۆڭشۇ قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تۆھپىسى بىلەن بىرلىكتە شىنجاڭ مىللىي مۇزىكا تارىخى بېتىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالدى.

دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىش

50 - يىللاردا جەمئىيەتتە بىر قەدەر زور تەسىر قوزغىغان مۇزىكانت ۋە ناخشىچىلاردىن يەنە سەمەت ئابدۇللا، ئۆمەر ئېلى، ئىمىن ھوشۇر، ئابدۇكېرىم روزى، سەپەر ھۇسەيىن، ئۆمەرخان، تۇردى روزى قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلار نۇرغۇن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى، مەسىلەن: «يېڭى ھايات»، «ياشىسۇن ماۋجۇشى»، «ئورماندىكى ئوۋچى» «لېرىك مۇزىكا»، «ئانا يۇرت باھارى»، «لەيلىگۈل»، «ئەجەپ ئوبدان زامان بولدى»، «يارۇ»، «ئازاد زامان»، «ۋەتىنىمىز»، «قەشقەر باھارى» قاتارلىقلار.

60 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدە يەنە جەمئىيەتتە بىر قەدەر زور تەسىرى بار مۇزىكانتلار ۋە ناخشىچىلار بارلىققا كەلدى، مەسىلەن: شېرئەلى، پاتەم قۇربان، تۇردى روزى، ئابلەت ئابدۇللا، ئابلىز قۇربان، خالىق ھاجى، ئابلەت قادىر، توختى قەلەم، ئايشەم قېيۇم، مەمەت ئېزىز، تۇردى قادىر، سەمەت قاسىم، ئايىمنىسا بارات قاتارلىقلار. ئۇلار «ۋەتىنىم ئىپتىخارىم»، «گۈزەل تاشقورغان»، «داھىي ماۋزېدۇڭ»، «باياۋاندىكى باھار»، «كومپارتىيىگە مەدھىيە»، «بەخت بۇلىقى» قاتارلىق مۇنەۋۋەر ناخشا - مۇزىكا ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىبارەت 10 يىللىق مالىمانچىلىقتىن كېيىن، بولۇپمۇ 1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مىللىي مۇزىكىسى تەدرىجي گۈللەندى، ياخشى سەنئەت تەربىيىسى كۆرگەن ھەم ئەملىي تەجرىبىگە ئىگە بىر تۈركۈم مۇزىكانتلار تېز يېتىلدى، ئۇلاردىن جەمئىيەتتە بىر قەدەر زور تەسىرى بارلار دىلبەر، پاتەم قۇربان، ئايىمنىسا بارات، ئابدۇقادىر ئابدۇللا، ئايشەم قېيۇم، ئوبۇلھاشىم ئابدۇقادىر، ئەكرەم، مەمەت تۇرسۇن، مەتىمىن ئەمەت، نۇرمەمەت تۇرسۇن، نۇرئامىنەم، ئابلەت ئابدۇللا، ئابدۇرېھىم نىياز، تۇرسۇن قادىر، لىيۇچېڭشىن، رېن شۇجې قاتارلىقلار. ئۇلار «گۈزەل ئارزۇ»، «ئاينىڭ بالىسى»، «سايرا راۋابىم»، «يۇرتۇمدا باھار»، «دېھقان كۆڭلى ئامان تاپتى»، «مۇھاجىرلار ناخشىسى»، «قەشقەر كېچىسى»، «ئۆزبېك قىزى»، «ۋىجدان ئالدىدا»، «ماۋجۇشى ماڭا بەخت ئاتا قىلدى»، «كوئېنلۇن باغرىدا»، «مۇز تاغدىكى ئات بەيگىسى»، «شادلان تارام»، «بەختىيار زامان»، «نوروز بۇلاق»، «زەرەپشان شادلىقى»، «دۇتارىم» قاتارلىق مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مۇزىكا سەنئىتى ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىپ، زور بىر تۈركۈم مۇۋەپپەقىيەت قازانغان مىللىي مۇزىكانتلار يېتىشىپ قالماستىن، بەلكى مىللىي خاسلىققا ئىگە نۇرغۇن مۇزىكا ئەسەرلىرى ئىجاد قىلىندى. ۋىلايەتتە سەنئەت سىنىپى ئېچىلىپ، سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلۇپ، مۇزىكا خادىملىرى تەربىيىلەندى؛ ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك

مەخسۇس مۇزىكا كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 400 دىن، ئىشتىن سىرتقى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى 600 دىن ئاشتى. ۋىلايەتتە مۇزىكانتلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى، جەمئىيەتكە 1062 ئادەم ئەزا بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 7، شىنجاڭ مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 29.

1950 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ئىجاد قىلىنغان تۇرلۇك ناخشا - مۇزىكا 1000 دىن، رەتلەنگەن ھەر مىللەت ناخشىسى 800دىن ئاشىدۇ. بولۇپمۇ 1989 - يىلى ۋىلايەتلىك مىللىي مۇزىكىلارنى توپلاش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، «ئون ئىككى مۇقام»، «دولان مۇقامى» قاتارلىق نۇرغۇن خەلق ناخشىلىرى يېغىپ رەتلەندى.

§ 3 . ئۇسسۇل

1. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى ئۇسۇللار

خەن، تاڭ دەۋرلىرىدىلا قەشقەرنىڭ «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» دېگەن نامى بار ئىدى. سۇي، تاڭ «ئون كۈيى»دىكى سۇلى كۈيى قەشقەردىن چىققان. قەدىمكى سۇلى دۆلىتىدە سودا ئىشلىرى تەرەققىي قىلىپلا قالماستىن، ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىمۇ ئادەمنى زوقلاندۇراتتى. «كونا تاڭنامە»دە سۇلى ئۇسسۇلى كۆركەم، ئۇسسۇلچىلار ئۇچىسىغا كالۇڭتۇن يەڭلىك ئاق نىمچە كىيگەن، بېلىگە قىزىل خۇرۇم بەلباغ چىگگەن، پۇتىغا قىزىل ئۆتۈك كىيگەن. مېجەز، خىسلىتى جۇشقۇن، مەردانە دەپ خاتىرىلەنگەن. سۇلىلىقلارنىڭ ناخشا - ئۇسسۇلغا ماھىرلىقىغا ھەقىقەتەن تارىخىي ئىسپاتلار بار. تاڭ دەۋرىدىكى سۇلىلىق مەشھۇر ئۇسسۇلچى پېي چېڭئېن، پېي ئانىلارنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئۇسسۇل ماھارىتى يېپەك يولىدا داڭق چىقىرىپ چاڭئەنگىچە پۇر كەتكەن. سۇلى ئۇسسۇلى ئۆزگىچە بولۇپ، «دۇمباق خاتىرىسى» دە دۇمباق ئۇسسۇلى «سۇلى قىزى» سۇلى ئۇسسۇلىنىڭ جەۋھىرى دەپ خاتىرىلەنگەن.

مىلادىيە 10 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەر قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد - مەدەنىيەت مەركىزى بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە قەشقەرنىڭ يەرلىك خەلق ناخشا - ئۇسسۇلى مۇھىم ئۆزگىرىش باسقۇچىغا قەدەم قويۇپ، تەدرىجىي ئۆزىنىڭ يېڭى سەنئىتە ئۇسلۇبىنى شەكىللەندۈرۈپ، ئۇيغۇر خەلق ناخشا - ئۇسسۇلىنىڭ ئاساسلىق يادروسىغا ئايلاندى. قەشقەردە تارقىلىپ يۈرگەن چوڭ ئۇسسۇللۇق مۇزىكا «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئاساسىي شەكلى 16 - ئەسىردىكى يەكەن خانلىقى دەۋرىدىلا بېكىتىلىپ بولغانىدى. «ئون ئىككى مۇقام» خەن، تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا - ئۇسسۇلىنىڭ كونا ئۇسلۇبىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر خەلق ناخشا - ئۇسسۇلىنىڭ يېڭى دەۋرىنى يارىتىپ، ئۇيغۇر خەلق ناخشا - ئۇسسۇلىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى بولۇپ قالدى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇيغۇر خەلق ناخشا - ئۇسسۇلىنىڭ ئاساسلىق تۇرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قەشقەرگە جۇغلانغان. بۇ ماكاندا مەزمۇت مەردانە «دولان ئۇسسۇلى»، ئەۋرىشىم- نازاكەتلىك «قەشقەر سەنمى»، شوخ، ئەركىن «شادىيانە»، مەجنۇن كەبى ئويناپلىدىغان «ساما ئۇسسۇلى» بار.

قەشقەر ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇللىرىدا قەدىمكى غەربىي يۇرت ئۇسسۇلىنىڭ كونا ئۇسلۇبى ساقلىنىپ قالغان، مەسىلەن: «مەشرەپ»تىكى سېركچىلىك خاراكتېرىگە ئىگە ناخشا - ئۇسسۇل ماھارىتى، «تەخسە ئۇسسۇلى»، «چىنە ئۇسسۇلى» قاتارلىقلاردا يەنىلا قەدىمكى غەربىي يۇرت ئۇسسۇلىنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكلىرى گەۋدىلەنگەن. كىشىلەرگە تونۇشلۇق بولغان ناغرا ئۇسسۇلى «قەشقەر قىزى»نىڭ ئۇسسۇل ماھارىتىنىڭ شەكلى ۋە ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكىدىن تاڭ دەۋرىدىكى دۇمباق ئۇسسۇلى «سۇلى قىزى» بىلەن چوڭقۇر تارىخىي مۇناسىۋەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. كەيپىياتى قىزغىن، ھەركىتى مەردانە «ئاتۇش ئۇسسۇلى»

بولسا تالك دەۋرىدىكى «تال - چۈنق ئۇسسۇلى» نىڭ سىماسىنى نامايەن قىلىدۇ. پامىر ئېگىزلىكىدە ياشايدىغان تاجىكلارنىڭ بۇركۇت ھەربىكتىگە تەقلىد قىلىپ ئويناپ «بۇركۇت ئۇسسۇلى» دا قەدىمكى غەربىي يۇرت ئۇسسۇلىنىڭ مەلۇم ئۇسسۇل شەكلى پۈتۈنلەي ساقلىنىپ قالغان. رەڭگارەڭ تۇسكە ئىگە قەشقەر ئۇسسۇلىدىن قەدىمكى غەربىي يۇرت مىللەتلىرى مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئىزنالىرىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس. ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىگە ھېرىس بولۇش — قەشقەر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي ئادىتى، مۇشۇ تۈپراقتا ياشاپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاجىك، قىرغىز مىللەتلىرىنىڭ ئىرالاردىن بۇيان ھاياتىي كۆچمىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان ناخشا - مۇزىكا ۋە ئۇسسۇللىرى ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش، ھېيت - بايرام تەنتەنىسى، باردى-كەلدىلىرى ۋە دىنىي نەزىر - چىراغ قاتارلىق ئىجتىمائىي پائالىيىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىدىيىۋى كۆز قارىشى، ئىچكى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغان ئاساسلىق سەنئەت ۋاستىسى.

ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئۇيغۇر خەلق ئۇسسۇللىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى شوخ، نەپىس، ئەۋرىشىملىكتىن ئىبارەت. كۆپىنچى ھېيت - بايرام كۈنلىرىدە، ئوردا زىياپەتلىرىدە ئويناپلىدىغان «شادىيانە» يۇمۇرىستىك، قىزىقارلىق بولۇشنى ئۆزىنىڭ بەلگىسى قىلغان؛ مول ھوسۇل تەنتەنىسى ۋە توي - تۆكۈن مەزكىلىرىدە «نازىركوم» ۋە ئوۋ ئوۋلاش ھەربىكتىگە تەقلىد قىلىنغان «دولان ئۇسسۇلى» ئويناپلىدۇ. ھەر يىلى روزا ھېيت ۋە قۇربان ھېيتتا بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ساما ئۇسسۇلى ئويناپدۇ. بۇنىڭدا قەشقەر ھېيتگاھ جامەسى ئالدىدىكى سورۇن ئەڭ كاتتا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ساپايە ئۇسسۇلى، تاش ئۇسسۇلى، قوشۇق ئۇسسۇلى، ئۆچكە ئۇسسۇلى، خوراز ئۇسسۇلى، شىر ئۇسسۇلى، تۆگە ئۇسسۇلى، چاق ئۇسسۇلى قاتارلىقلارمۇ بار. بۇ ئۇسسۇللار ياكى ئەجدادلارنىڭ مۇشكۈل شارائىت ئاستىدىن غالىپ كەلگەن جاسارىتىنى، ياكى ئۇلارنىڭ كەڭ قورساق، مەردانە خىسلىتىنى ئىپادىلەپ، ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنىڭ مول ئىپادىلەش كۈچىنى ۋە ئۇنىڭ تۇرمۇش بىلەن بولغان چوڭقۇر مۇناسىۋىتىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقى كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ئۆزىنىڭ شاد - خۇراملىقىنى ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن ئىپادىلەيدۇ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ناخشا - ئۇسسۇل تالانتىغا ئىگە، ئۇلار دائىم مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇپ، ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، كۆڭۈل ئاچىدۇ، ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ. خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان بۇ خىل ئىختىيارىي كۆڭۈل ئاچىدىغان ئۇسسۇل سەنئىتى فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ كەمسىتىشىگە ۋە دىنىنىڭ بېسىمىغا ئۇچراپ، ئاستا تەرەققىي قىلغان، ھەتتا ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئەل ئارىسىدىكى ھاياتىي كۆچكە باي جۇشقۇن خەلق ئۇسسۇلى باشتىن - ئاخىر ئۆزىنىڭ ئەسلى خاسلىقى ۋە بەدىئىي نۇرى بىلەن خەلق ئارىسىدا جەسۇرانە مەۋجۇت بولۇپ كەلدى.

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) يازدا قەشقەر رايونىدىكى تۇرسۇن ئاكا، ئوبۇلقاسىم، مامۇت قاتارلىق 8 — 9 ئادەم بىلەن كەسپىي خاراكتېرلىك دراما ئۆمىكى قۇرغان. ئۇلار دەسلەپتە يالغۇز كىشىلەرنىڭ ناخشا- ئۇسسۇل ياكى چالغۇ ئەسۋابلىرى بىلەن مۇزىكا ئورۇندىپ، كىشىلەرنىڭ بىكار چاغلىرىدىكى ئىچ پۈشۈقىنى چىقارغان، ئۆزۈن ئۆتمەي، ئۇلار ئۆمەكنى كېڭەيتىپ، كۆپ ئادەم ئۇسسۇل ئويناپلىدىغان، كۆپ پەردىلىك دراما ئويناپلىدىغان ۋەزىيەت يارىتىپ، سەھنىدىلا ماھارەت كۆرسىتىپ قالماستىن، كوچا - كويلاردىمۇ، بازارلاردىمۇ نومۇر كۆرسىتىدىغان كۆلەمگە ئىگە بولغان. مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) دىن كېيىن قەشقەردە ئوتتۇرا، كىچىك تىياتىرخانىلار بارلىققا كېلىپ، ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنى مۇقىم سەھنە بىلەن تەمىن ئەتتى، گەرچە ئورۇنداش ماھارىتى تازا پىشىپ يېتىلمىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تىياتىرخانىلار ماددىي شارائىت ناھايىتى جاپالىق بولغان ئەھۋالدا قۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇسسۇلنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ، ئۇنى ماھارەت كۆرسىتىش خاراكتېرىگە، كۆرۈش قىممىتىگە ئىگە سەنئەت شەكلىگە ئايلاندۇردى، بۇ قەدىمىي قەشقەر ئۇسسۇلىنىڭ مۇھىم بىر بۇرۇلۇش باسقۇچىغا قەدەم قويغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

2. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئۇسسۇل

ئۇسسۇل ماھارىتى كۆرسىتىش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى خەلق ئۇسسۇلى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى. پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى ئارقىسىدا، كەسپىي ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمەتچىلىرى ۋە خەلق ئىچىدىكى سەنئەتكارلار قېزىش - رەتلەش، يېڭىلىق يارىتىش جەھەتلەردە شۇنجاڭنىڭ خەلق ئۇسسۇلى سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشتى. دەسلەپكى مەزگىلدە ئۇسسۇل ئەسەرلىرىدىن كوللېكتىپ ئۇيغۇر ئۇسسۇلى «قىزىل گۈل ھەممە يەردە ئېچىلدى»، «قەشقەر سەنمى» قاتارلىقلار ئەنئەنىۋى خەلق ئۇسسۇلى ئۇسلۇبىغا ژارىسلىق قىلىپ، ئەددىي - ساددا، ئەمما جەلپ قىلارلىق بولدى. يەنە نۇرغۇن ئۇسسۇل ئەسەرلىرىدە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەمگەك - تۆھپىلىرى، مىللىي ئۆرپ ئادەتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى، غايىسى، ئارزۇ - ئۇمىدلىرى ۋە بەختلىك تۇرمۇشى گەۋدىلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇنىڭ ئىچىدە ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلەردىن «تاجىكلارنىڭ توي ئۇسسۇلى»، «تاجىك يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇلى»، «پادىچى قىز»، «پوچتالىيون»، ئۇيغۇرلارنىڭ كوللېكتىپ ئۇسسۇلى «خاماندىكى شادلىق» «پاختىچى قىز»، قىرغىزلارنىڭ كوللېكتىپ ئۇسسۇلى «بەختلىك يايلاق» قاتارلىقلار بار. قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئىجاد قىلغان ئۇيغۇرلارنىڭ كوللېكتىپ ئۇسسۇلى «شادىمان يىگىت» تە شوخ، قىزىقارلىق ھەرىكەتلەر ئارقىلىق شوخ يىگىتلەرنىڭ ئەمگەك ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدا ساز چېلىشىپ شادىمان ياشايدىغانلىقى نامايەن قىلىنغان. مەملىكەت سەھنىلىرىدە ياخشى باھاغا ئېرىشكەن تاجىك كوللېكتىپ ئۇسسۇلى «يايلاق ناخشىسى» قەشقەردىكى كەسپىي ئۇسسۇل ئىجادىيەتچىلىرىنىڭ سەنئەت جەھەتتە كۈنسېرى پىشىپ يېتىلىۋاتقانلىقىنى نامايان قىلغان، ئۇسسۇلدىكى نەپىس قۇرۇلمىلار پىشىپ يېتىلگەن ماھارەت، توغرا جانلىق ئۇسلۇب، قويۇق ئۇسسۇل تىلى، تاجىك خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ جەسۇرانە قىياپىتىنى، ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ چېگرانى ئورتاق قوغداش ئىرادىسىنى ئىپادىلىگەن.

50 — 60 - يىللاردا جەمئىيەتتە تەسىرى بار ئۇسسۇللار: «ئازادلىق ئۇسسۇلى»، «يېڭى تۇرمۇش»، «مەن دوپپاڭنىڭ بىر گۈلىمەنا». «بوستانلىق»، «قىزىلگۈل»، «يايلاقتا مۇھەببەت»، «پامىر قىزى»، «ئۇزۇم ئۈزۈش» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ تىپتىكى ئۇسسۇللۇق تىياتىرى «بەخت بۇلىقى»، «گۈلمەرەم»، «ئالتۇن بۇلاق»، «قىزىل دەريا بويىدىكى جەڭ»، تاجىكلارنىڭ ئۇسسۇلۇق تىياتىرى «پامىر بۇركۈتى» قاتارلىقلارنىڭ بارلىققا كېلىشى قەشقەر ئۇسسۇل كەسپىنىڭ يېڭى بىر تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇسسۇللۇق تىياتىر «بەخت بۇلىقى»دا قىز - يىگىتلەرنىڭ مۇھەببىتى ئاساسىي لىنىيە قىلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ فېئودالىلىق زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش، ئەركىنلىككە، بەختكە ئىنتىلىشتەك كۈچلۈك ئارزۇسى ۋە سەمىمىي ھېسسىياتى ئىپادىلىنىپ، تاماشىبىنلارنى چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، قەشقەرنىڭ ئۇسسۇل ئىجادىيىتى، ئۇسسۇل نەزەريىسى تەتقىقاتى، خەلق ئارىسىدىكى ئۇسسۇلنى قېزىش، رەتلەش ئىشلىرى ناھايىتى جانلىنىپ كەتتى. بۇ مەزگىلدە يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇل «قەشقەر قىزى»، «باھار

جىلۇسى» «ئالما ئۇزۇش» ، «باھار ئەلچىسى» ، «سەھەر پەيزى» ، «سىدىگە مەدھىيە» قاتارلىق يۇقىرى سەۋىيىلىك ئۇسسۇل ئەسەرلىرى بارلىققا كەلدى، بۇ ئۇسسۇللارنىڭ خۇسۇسىيىتى روشەن، ھەرىكىتى تېز، مەزمۇنى مول، قۇرۇلمىسى مۇكەممەل بولۇپ، بىر قەدەر يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندالغان. «مۇزتاغ رىۋايىتى» ، «رابىيە - سەئىدىن» ، «ئۇچرىشىش» ، «يايلاققا مۇھەببەت» ، «پوچتالىيون» ، «ياشلىق مۇھەببىتى» قاتارلىق قوش كىشىلىك ئۇسسۇللار مەزمۇنى، ئىپادىلەش ۋاستىسى قاتارلىق جەھەتلەردە بىر قەدەر يۇقىرى بەدىئىي تەسىرلەندۇرۇش كۈچىگە ئىگە. «كېپىنەك تۇتۇش» ، «مەكتەپ يولىدا» ، «ساھىبجامال» قاتارلىق 3 كىشىلىك ئۇسسۇللار يېڭى ئۇسلۇب، تەسىرلىك سىيۇژىت ئارقىلىق كىشىلەرنى غەلىبىگە يېتەكلەيدۇ. يەنە تاجىكلارنىڭ 3 كىشىلىك ئۇسسۇلى «مۇزتاغ ھەققىدە رىۋايەت» سېزىم تۇرىدىكى ئىپادىلەش ۋاستىسىنى ئۇسسۇلنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى قىلىپ، ئۇسسۇلنىڭ لېرىك ئالاھىدىلىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق ئاساسىي تېمىنى چوڭقۇر يورۇتۇپ، ئەسەرنىڭ ئىدىيىسىنى يۇكسەلدۇردى؛ كوللېكتىپ ئۇسسۇل «پورەكلىگەن قىزىلگۈل» ، «شادلىق ئۇسسۇلى» ، «قەشقەر باھارى» ، «ئۆكتەبىر نۇرى» ، «پامىردا باھار» ، «بايرام شادلىقى» ، «تارىم بويىدا» قاتارلىقلارمۇ ئەنە شۇ مەزگىلدە بارلىققا كەلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ «جۇزۇڭلى قەشقەردە» دېگەن ئۇسسۇلى شېئىر ئەدەبىيات - سەنئەت سەھنىسىدە ئىنقىلابىي داھىينىڭ شانلىق ئوبرازىنى تۇنجى قېتىم مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىپ، خەلقنىڭ يۈكسەك باھاسىغا ئېرىشتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئىجاد قىلغان چوڭ تېپتىكى ئوپېرا «ئاماننىساخان» يارىكەنت خانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇزىكا، ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ تارىختىكى كۆركەم سالاپىتىنى نامايەن قىلىپ، كىشىلەرنىڭ تارىخقا زور تەسىر قوزغىدى.

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 1985 - يىلى ئالاقىدار تارماقلار ئۇسسۇل خىزمىتى خادىملىرىنى تەشكىللەپ «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەلق ئۇسسۇلى توپلىمى»نى تەكشۈرۈش، رەتلەش، تۇزۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، ۋىلايەتلىك ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتى ۋە ئالاقىدار تارماقلار كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى ئۈيۈشتۇرۇپ، تۇرلۇك شەكىلدىكى ئۇسسۇلچى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ يەنمۇ تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى. پەقەت 1983 - يىلىلا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە كەسپىي ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىگە قاتناشتۇرۇلغان ناخشا - ئۇسسۇل نەچچە 100 دىن ئېشىپ كەتتى. 1985 - يىل 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە، ۋىلايەتتە ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى، بۇنىڭغا 55 ئۇسسۇل قاتناشتۇرۇلدى. ئاپتونوم رايوندا ئۆتكۈزۈلگەن ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىدە «قەشقەرنىڭ قىزلار شادلىقى» ، «شادىمان دولان يىگىتلىرى» ، «بەختلىك تاجىك يىگىتى» ، «دېھقان قىزى» قاتارلىق ئۇسسۇللىرى 1 - ، 2 - ، 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك سەنئەت ئۆمەكلىرى تەجرىبە ئالماشتۇرۇپ، ئازكەم 1000 ئۇسسۇل ئىجاد قىلدى، مەسىلەن: يەكەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى ئىجاد قىلىپ ئۇرۇندىغان «بەل دۇمباق ئۇسسۇلى» ئەنئەنۋى قاراشنى بۇزۇپ تاشلاپ، تارىخىي تېمىلارنى چوڭقۇر قېزىپ، بۇددا ئۇسسۇللىرىنىڭ بەزى شەكىللىرىدىن پايدىلىنىپ، تالانت دەۋرىدىكى غەربىي يۇرتنىڭ ئۇسسۇل خىسلەتلىرىنى نامايەن قىلدى.

§ 4 . سەنئەت ماھارىتى كۆرسىتىش

1. ئويۇن قويۇش تەشكىلاتلىرى

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى مىنگونىڭ

23 - يىلى (1934 - يىلى) قۇرۇلغان. ئۇنىڭ تەكتى قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ سەنئەت ئۆمىكى - «سانايى نەفىسە» (كېيىن يېڭى دېموكراتىيە ئىتتىپاق تىياتىر ئۆمىكى دەپ ئۆزگەرتىلگەن) ئىدى. 1950 - يىلى ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى بۇ ئۆمەكنىڭ خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. 1953 - يىل 3- ئايدا بۇ سەنئەت ئۆمىكى يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ ۋە ئازادلىق ئارمىيە 13 - شى سەنئەت ئۆمىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، نامى جەنۇبىي شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكىگە ئۆزگەرتىلدى. 1956 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكى يەنە قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە ئۆزگەرتىلدى. 1980 - يىلى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە 2 مۇستەقىل ئويۇن كۆرسىتىش ئەترىتى يەنى ناخشا - ئۇسسۇل ئەترىتى ۋە تىياتىر ئەترىتى قۇرۇلدى. 1976- يىل 2 - ئايدا سابىق بېگتۇەن 3 - شى تەشۋىقات ئەترىتى بىرلەشتۈرۈلۈپ بۇ ئۆمەكنىڭ مۇستەقىل ئويۇن قويۇش ئەترىتى - خەنزۇچە تىياتىر ئەترىتى قىلىندى، 1983 - يىل 8 - ئايدا خەنزۇچە تىياتىر ئەترىتى يەنە 3 - شىغا قايتۇرۇپ بېرىلدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى چەت ئەلدە ئويۇن قويدى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى دۆلەت ئىلكىدىكى كەسپىي ئورۇن. ئۇنىڭ 1990 - يىلدىكى ئىشچى - خىزمەتچىسى 156، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 103، ئايال 53؛ ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 15، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 98، تولۇق ئوتتۇرا ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتلىقلار 43؛ پارتىيە ئەزاسى 18، ئىتتىپاق ئەزاسى 47؛ ئالىي ئۇنۋانى بارلار 2، كاندىدات ئالىي ئۇنۋانلىقلار 9، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 47، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 59. ئۆمەك ئىچىدە ناخشا - ئۇسسۇل ئەترىتى، مۇزىكا ئەترىتى، ئۇسسۇل ئەترىتى، ئىجادىيەت ئىشخانىسى، مەمۇرىي ئىشخانا قاتارلىق 5 ئاپپارات تەسىس قىلىنغان. ئويۇن كۆرسىتىش شەكلىدە ناخشا - ئۇسسۇل ئاساس، ئوپېرا، تىياتىر، ئوپېرا - بالىت، ئەلنەغمە قوشۇمچە قىلىنىدۇ. ئاتاقلىق ناخشىچى پاتەم قۇربان، شائىر، دراما تۇرگ مەمتىلى زۇنۇن، جۇڭگو ئەلنەغمە جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى يولۋاسخان، جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى تۇرسۇن قادىر، لیۇ چىڭشىن، جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئابلىمىت، دۇ جىچۇەن، بەھرىنىسا ھەمدە ناخشىچى ئايشەم قەيۇم، نۇرگۇل، مۇزىكا ئىجادىيەتچىسى ئابلەت، ئابدۇللا قاتارلىقلار مۇشۇ ئۆمەكتە خىزمەت قىلغان.

2) ناھىيە (شەھەر) لىك سەنئەت ئۆمەكلىرى 50 - يىللاردا قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىسار، پوسكام، مەكىت، پەيزاۋات، يوپۇغا، مارالبېشىدىن ئىبارەت 8 ناھىيىدە ئارقا - ئارقىدىن سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى. 1957 - يىلى قەشقەر شەھىرى ۋە يەكەن ناھىيىسىدە، 1961 - يىلى تاشقورغان ناھىيىسىدە، 1962 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدە كەسپىي سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى. 1980 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىسار، پوسكام، مەكىت، پەيزاۋات، يوپۇغا، مارالبېشىدىن ئىبارەت 8 ناھىيىدە كەسپىي سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى. 1989 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك كەسپىي سەنئەت ئۆمىكى تارقىتىۋېتىلدى.

3) خەلق ئىچىدىكى ئۆمەكلەر 1973 - يىلى يېڭىسار ناھىيىسىدە ئىشتىن سىرتقى سېرك ئۆمىكى قۇرۇلدى. 1990 - يىلى ئۇنىڭ نامى شىنجاڭ سېرك ئۆمىكىنىڭ يېڭىسار ناھىيىلىك دارۋاز ئەترىتى

دەپ ئۆزگەرتىلدى، خادىمى 35كە كۆپەيتىلدى، كۆرسىتىدىغان نومۇرلىرى 100 دىن ئاشتى.

1987 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر «كوئېنلۇن» ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى، بۇ ئۆمەك قارىمىقىدا تىياتىر ئەترىتى، ئۇسسۇل ئەترىتى، ئۇسمۇرلەر خور ئۆمىكى، ناخشا ئەترىتى، مۇزىكا ئەترىتى تەسىس قىلىندى، ئىشتىن سىرتقى سەنئەتچىسى 170كە يەتتى.

2. ئويۇن قويۇش پائالىيىتى

1) ناخشا - ئۇسسۇل مىنگو دەۋرىدە قەشقەر ئويغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسى كۆپ هاللاردا ساماۋەرخانىلاردا ناخشا - ئۇسسۇل كۆرسىتەتتى. تىياتىر ئۆمىكى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تىياتىرخانىلاردا تۇرلۇك شەكىلدىكى ناخشا - ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى كۆرسىتىدىغان بولدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك سەنئەت ئۆمەك (ئەترەت) لىرى ناھىيە (شەھەر) ، يېزىلاردا ئويۇن قويىدىغان بولدى، ناخشا - ئۇسسۇلدا كۆپسۈنچە كىنچىك تىپلىق، كۆپ شەكىللىك بولۇش، ئويغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نومۇرلىرى بولۇش، ئويۇن كۆرسىتىش ئوبيېكتى دېھقان - چارۋىچىلار بولۇش ئاساس قىلىندى. ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى كۆپ قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى ئويۇشتۇرۇپ، كەسپىي ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلەپ، ناخشا - ئۇسسۇل ئويۇنلىرى كۆرسىتىش سەۋىيىسىنى ئۆزلۇكسىز ئۆستۈردى. ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى 1953 - يىل 9 - ئايدا ئۆلكە بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن كۆرەككە قاتنىشىپ 1 - لىككە ئېرىشتى. 1955 - يىلى ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىدە كوللېكتىپ 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1955 - يىل 12 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 1956 - يىل 1 - ئاينىڭ 13 - كۈنگىچە قەشقەر شەھىرىدە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە خەلق ناخشا - ئۇسسۇل كۆرىكى ئويۇشتۇرۇلدى. 1959 - يىلى ئىجاد قىلىنغان «قۇتلۇق بايرام» ، «كەشتە ئۇسسۇلى» قاتارلىقلار كىنو قىلىپ ئىشلەندى. 1960 - يىلى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. 50 - يىللاردىن 60 - يىللارغىچە بىر قىسىم ئارتىسلار جۇڭگو ئويۇن قويۇش ئۆمىكى بىلەن بىللە چاۋشيەن، سوۋېت ئىتتىپاقى، ئىراق، فرانسىيە، تۈركىيە ۋە ئوتتۇرا شەرقتىكى دۆلەتلەرگە بېرىپ ئويۇن قويدى.

1980 - يىل 5 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى باۋتو، كۆكخوت، داتۇڭ، جاڭجاكۇ، بېيجىڭ، تيەنجىن، شىجياجۇاڭ، شىئەندىن ئىبارەت 8 شەھەردە 70 مەيدان سەييارە ئويۇن قويدى، ئويۇن كۆرگەن تاماشىبىن 100 مىڭغا يەتتى. ئۇلار قەشقەرگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قەشقەر «1 - ماي» تىياتىرخانىسىدا دوكلات ئويۇنى قويدى.

1982 - يىلى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئەكرەم مەملىكەت بويىچە مىللىي چالغۇ چېلىش مۇسابىقىسىدە مۇنەۋۋەر ئورۇنداش مۇكاپاتىغا، ئاخۇنىڭ ۋە نۇر ئامىنەملەر مەملىكەت بويىچە ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىنىڭ يالغۇز كىشىلىك ناخشا ئېيتىش مۇسابىقىسىدە مۇنەۋۋەر ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1983- يىل 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرى قاتناشقان ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزدى، ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى 13 كەسپىي سەنئەت ئۆمىكىدىن 45 ئارتىست ئويۇن قويۇشقا قاتنىشىپ، 13 مەيدان ناخشا - ئۇسسۇل كۆرسەتتى، 32 ئارتىست مۇنەۋۋەر ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى يەكەن ناھىيىلىك، قەشقەر شەھەرلىك ۋە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى. 1984 - يىل 3 - ئايدا ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئاپتونوم رايون ئويۇشتۇرغان 2 - نۆۋەتلىك «تەكرىتاغ ساداسى» مۇزىكا كۆرىكىدە ئورۇنداش ۋە ئىجادىيەت بويىچە 10 تۇرلۇك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1985 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدە كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ مۇزىكا، ناخشا - ئۇسسۇل

كۆرىكى ئۇتكۈزۈلدى. قاغىلىق ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ مۇزىكا ئىجاد قىلىش ۋە ئورۇندىاش سەۋىيىسى ئىلگىرىكىدىن كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ھەر دەرىجىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتۈپ، كۆرەكتە تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئۇرۇمچىدە ئۇتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇش ئەترىتىنىڭ نەتىجىسى گەۋدىلىك بولۇپ، ئورۇنداش ۋە ئىجادىيەت بويىچە 9 تۈرلۈك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. يەكەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنى ئاساس قىلغان قەشقەر ۋەكىللەر ئەترىتى 2 - نۆۋەتلىك كەسپىي (ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك) سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ كۆرىكىگە قاتنىشىپ، كوللېكتىپ بويىچە ئورۇنداش مۇكاپاتىغا، ئورۇنداش ۋە ئىجادىيەت بويىچە 11 تۈرلۈك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىچى غالىپ 1 - دەرىجىلىك ئورۇنداش مۇكاپاتىغا، ئابدۇكېرىم تۇرسۇن (قەشقەر شەھەرلىك سەنئەت ئۆمىكىدە) راۋاپ چېلىش، قوشاق ئېيتىشتا جانلىق، قىزغىنارلىق بولۇپ، 1 - دەرىجىلىك ئورۇنداش مۇكاپاتىغا؛ ئۇسسۇل «يىپەك يولىدا باھار» نىڭ ئۇسسۇل ئىشلەش ۋە مۇزىكا ئىجادىيىتى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1986 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى تۇنجى نۆۋەتلىك «قەشقەر ساداسى» مۇزىكا كۆرىكى ئۇتكۈزدى، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك 13 سەنئەت ئۆمىكىدە 135 ئارتىس نومۇر كۆرسەتتى، كۆرسىتىلگەن نومۇرلارنىڭ 109ى يېڭى بولۇپ، بۇنىڭدىن 34ى ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 17 ئارتىسى قەشقەرگە ۋەكىل بولۇپ ئاپتونوم رايوندا ئۇتكۈزۈلگەن 3 - نۆۋەتلىك «تەڭرىتاغ ساداسى» مۇزىكا كۆرىكىگە قاتنىشىپ، 6 نومۇرى ئورۇنداش ۋە ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى، بۇنىڭ ئىچىدە غىجەكچى ئەكرەم ئۇدا 3 قېتىم 1 - دەرىجىلىك ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 9 ئارتىسىدىن تەشكىللەنگەن جۇڭگو شىنجاڭ مۇزىكانتلار گۇرۇپپىسى «جۇڭگو مىللىي مۇزىكا ئوركېستىرى» نامى بىلەن تۇنىسقا بېرىپ، 22 - نۆۋەتلىك كارفاگىن خەلقئارا سەنئەت بايرىمىغا قاتنىشىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

1987 - يىل 9 - ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك سەنئەت ئۆمەكلىرىدىن 410 ئارتىس قەشقەرنىڭ سەنئەت بايرىمى پائالىيىتىگە قاتنىشىپ، 8 مەيدان ناخشا - ئۇسسۇل، 152 نومۇر كۆرسىتىپ، 30 مۇنەۋۋەر ئىجادىيەت مۇكاپاتى، 34 مۇنەۋۋەر ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1988 - يىل 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 12 ئارتىسىدىن تەشكىللەنگەن ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى «جۇڭگو - ياپونىيە دوستلۇق ۋەكىللەر ئۆمىكى» بىلەن ياپونىيىگە بېرىپ سودا خاراكتېرلىك ئويۇن كۆرسىتىشتە 45 مەيدان ئويۇن قويدى. 1989 - يىل 9 - ئايدا 2 - نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى مەزگىلىدە، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك سەنئەت ئۆمەكلىرىدىن 394 ئارتىس قەشقەر سەنئەت بايرىمى پائالىيىتىگە قاتنىشىپ، 140 نومۇر كۆرسەتتى، بۇنىڭدىن 30 نومۇر مۇنەۋۋەر ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا، 35 ئارتىس مۇنەۋۋەر ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى يەكەن ناھىيىلىك، قاغىلىق ناھىيىلىك ۋە قەشقەر شەھەرلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى ئىلغار كوللېكتىپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

2) تىياتىر　مىنگو دەۋرىدە قەشقەردە «سانايى نەفىسە» ئادەتتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرىنى ئورۇنداشتىن سىرت، يەنە بىر بۆلۈك تىياتىرلارنى كۆرسەتتى. شۇ مەزگىللەردە ئىجتىمائىي رېئاللىق ۋە باي بىلەن نامراتلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان «قانلىق داغ» قاتارلىق تىياتىر، شۇ زامانلاردا جۇڭگو خەلقىنىڭ تەقدىرىگە بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولغان فېئودالىققا، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرىدىغان خەلق قوراللىق كۈرىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان «كۆرەشچان قىز» قاتارلىق تىياتىرلار ھەمدە فېئودال خۇراپاتلىق ۋە نادان، قالاقلىققا قارشى تۇرۇش تېما قىلىنغان «پىرىخون» قاتارلىق تىياتىرلار، يەنە خەلق ئىچىدىكى باللادادىن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن «غېرىپ - سەنەم» قاتارلىق تىياتىرلار قويۇلدى. شۇ دەۋردە

قويۇلغان تىياتىرلار ئاساسەن يېڭى بىر ئەۋلاد ئۇيغۇر دراماتورگلىرى ئىجاد قىلغان ئەسەرلەردۇر. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە جۇڭگو چەت ئەل تىياتىر ئەسەرلىرىمۇ تەرجىمە قىلىنىپ مۇۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۈرۈلدى، مەسىلەن: «باي بىلەن مالاي» قاتارلىقلار. تىياتىرنىڭ تۈرلۈك بەدىئى شەكىللىرى سەھنىگە ئېلىپ چىقىلىپ، ھەم خەلقنى تەربىيىلەش، خەلقنى ئويغىتىش رولىنى ئويناندى، ھەم تىياتىرنىڭ ئومۇملىشىش ۋە تەرەققىي قىلىشىنى بىۋاستە ئىلگىرى سۈردى.

50 - يىللاردا ۋە 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك سەنئەت ئۇمىكى (ئەترىت) لىرى «قانلىق داغ»، «زۇلۇمكەشلەرنىڭ زاۋالى»، «گۈلنىسا» قاتارلىق تىياتىرلارنى سەھنىگە قايتا ئېلىپ چىقىپلا قالماستىن، «توي»، «يالقۇن تاغ غەزىپى» قاتارلىق بىر تۈركۈم يېڭى ئىجادىيەتلەرنى، «ئىككى بايغا بىر مالاي» قاتارلىق چەت ئەل تىياتىرلىرىنى سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا «قىزىل چىراق خاتىرىسى» ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ سەھنىلەشتۈرۈلدى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرى ۋە 80 - يىللاردا قەشقەرنىڭ تىياتىر سەھنىسىدە ناھايىتى زور گۈللىنىش ۋە راۋاجلىنىش بولدى. 1980 — 1983 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۇمىكى تارىخىي داستان «غېرىپ - سەنەم» نى تەييارلاپ، 220 مەيدان قويدى. دراماتورگ مەمتىلى زۇنۇن ئىجاد قىلغان درامما «تويدىن بۇرۇن» شىنجاڭ بويىچە 178 مەيدان قويۇلۇپ، تاماشىبىنلىرى 150 مىڭغا يەتتى. 1983 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى كەسپىي سەنئەت ئۇمەكلىرىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىنى ئۇتكۈزدى، كۆرەكتە 6 مەيدان تىياتىر قويۇلدى.

1985 - يىلى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمەكلىرى بىر پەردىلىك تىياتىر، ساتىرىك سەھنە ئەسەرلىرى، كومىدىيە ۋە مۇزىكىلىق درامما قاتارلىق 18 نومۇر كۆرسەتتى. ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇتكۈزۈلگەن ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىدە يوپۇغا ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمىكى ئىجاد قىلىپ ئويناغان 2 پەردە 3 كۆرۈنۈشلۈك كومىدىيە «ئامەت»، يەكەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمىكى ئورۇندىغان كومىدىيە «ئالتۇن خوراز»، ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۇمىكى درامما ئەترىتى ئورۇندىغان مۇزىكىلىق درامما «جەنۇبىي ۋوگزال»، قەشقەر شەھەرلىك سەنئەت ئۇمىكى ئورۇندىغان 5 پەردە 8 كۆرۈنۈشلۈك تارىخىي درامما «نوزىگۇم»، قاغىلىق ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمىكى ئورۇندىغان درامما «سەھەردىكى قۇياش» قاتارلىق ئەسەرلەردە مەيلى ئىجادىيەت، رېژىسسورلۇق جەھەتتە بولسۇن ياكى ئورۇنداش جەھەتتە بولسۇن، ھەممىسىدە يېڭى ئىلگىرىلەش بولدى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمەكلىرى «ئەتىۋارلىق ئوغۇل»، «لەيلىخانىنىڭ كۆلكىسى»، «كېيىن كەلگەن بەخت»، «سودىگەرنىڭ ئوغلى»، «باھار» قاتارلىق 9 تىياتىرنى ئىجاد قىلدى ۋە ئورۇندىدى، بۇ تىياتىرلار شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا 370 مەيدان قويۇلدى، تاماشىبىنلار 40 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن ئاشتى. شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 12 - كۈنىگىچە ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى تۇنجى نۆۋەتلىك تىياتىر باھالاش - مۇكاپاتلاش كۆرىكى ئۇتكۈزدى. باھالاش ئارقىلىق ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۇمىكى ئورۇندىغان «ئەتىۋارلىق ئوغۇل»، يوپۇغا ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمىكى ئورۇندىغان «لەيلىخانىنىڭ كۆلكىسى»، يېڭىسار ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمىكى ئورۇندىغان «سودىگەرنىڭ ئوغلى» مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1987 - يىل 9 - ئايدىكى تۇنجى نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى مەزگىلىدە، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك سەنئەت ئۇمەكلىرى «قەشقەر سەنئەت بايرىمى» پائالىيىتىدە 4 مەيدان تىياتىر قويدى.

1989 - يىلى 2 - نۆۋەتلىك شىنجاڭ سەنئەت بايرىمىدا ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۇمىكى يېڭىدىن ئىجاد قىلغان درامما «ئاماننىسا ۋە پەنجىگاھ» 1 - دەرىجىلىك ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۇمىكى تارىخىي درامما — «ئۇچمەس ئىزلار»نى ئورۇندىدى.

3) ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن زىيارەت ئويۇنلىرى

1954 - يىل 4 - ئايدا مەملىكەت خەلقىنىڭ ئازادلىق ئارمىيىدىن ھال سوراش ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى ۋەكىل چاڭ شياڭيۇ، جاڭ لى ۋە ئۇلار يېتەكچىلىكىدىكى «شياڭيۇ تىياتىر ئۆمىكى» دىكى بارلىق خادىملار قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش يۇزىسىدىن ئويۇن قويدى. 2 - يىلى 5 - ئايدا مەركىزىي مىللەتلەر ناخشا-ئۇسسۇل ئۆمىكى ئۆمەك باشلىقى رېن يىڭنىڭ يېتەكچىلىكىدە قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش ئويىنى قويدى. 1960 - يىل 5 - ئايدا گەنسۇ ئۆلكىسى جاڭ يې ۋىلايەتلىك ھال سوراش ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش يۇزىسىدىن چىڭجۇ تىياتىرى «جۇجيا جۇڭغا ئۇچ قېتىم ھوجۇم قىلىش»، «ئۇچ تامچە قان» قاتارلىق تىياتىرلارنى ئويناندى؛ شۇ يىلى 8 - ئايدا جياڭشى ئۆلكىلىك ھال سوراش ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش ئويۇنى قويدى، شۇ يىلى 10 - ئايدا جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مەركىزىي مۇزىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ باشلىقى مەشھۇر كومپوزىتور ئىسكىرىپكىچى ما سىۋۈك قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش يۇزىسىدىن ئويۇن قويدى، ئەنخۇي ئۆلكىسى سىجۇ ھال سوراش ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ «پەنلىخۇا» قاتارلىق تىياتىرلارنى ئويناندى. 1964 - يىلى گوۋۇيۈەن مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ئەۋەتكەن سىچۈەن چۆڭچىڭ شەھەرلىك سېرك ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ، ھال سوراش ئويۇنى قويدى. 1965- يىلى 10 - ئايدا گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى خې لۈڭ باشچىلىقىدىكى مەركىزىي ۋەكىللەر ئۆمىكى 4-شۆبە ئۆمىكى تەركىبىدىكى قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش ئويۇنى قويىدىغان مەركىزىي مىللەتلەر ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئويۇن قويۇش ئەترىتى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، پەيزاۋات، مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەردە ھال سوراش ئويۇنى قويۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى 11 - ئايدا شەنشى ئۆلكىلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش ئويۇنى قويدى.

1982 - يىل 7 - ئايدا جۇڭگو ناخشا - ئۇسسۇل - تىياتىر ئانسامبلىنىڭ «گۈلەندەم» ئوپېرا گۇرۇپپىسىدىكى 11 ئارتىس قەشقەرگە تۇرمۇش ئۆگەنگىلى كەلدى ھەمدە قەشقەردىكى ھەر مىللەت ئارمىيە - خەلقە قىسقا مۇددەتلىك ئويۇن قويۇپ بەردى. 1985 - يىل 9 - ئايدا مەركىزىي مىللەتلەر ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى يەكەن ناھىيىسى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى ۋە قەشقەر شەھىرىدە ھال سوراش ئويۇنى قويدى. 1987 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى قەشقەرگە تۇغقان يوقلاپ كەلگەن مەركىزىي ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ 1 - دەرىجىلىك ئارتىسى، يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىچى دىلبەر يۇنۇسنى قەشقەر خەلقىگە دوكلات ئويۇنى قويۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى، دىلبەر يۇنۇس يۇرتىدىكى خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئىلىشىغا ئېرىشتى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرى ۋە 80 - يىللاردا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئويۇن قويۇش ئۆمەكلىرىمۇ قەشقەرگە كېلىپ تىجارەت خاراكتېرلىك ئويۇن قويدى. ئۇلار ئاساسلىقى خېنەن ئۆلكىسى شۇيچاڭ شەھەرلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى، پېكىنگشەن شەھەرلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى، لوياڭ شەھەرلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى، ئەنخۇي ئۆمىكى، ئەنياڭ شەھەرلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى، گۈيجۇ ئۆلكىلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى، ئەنخۇي ئۆلكىلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى بولۇپ، ئۇلار 56 مەيدان ئويۇن قويدى، تاماشىبىن 30 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن ئاشتى.

§5. گۈزەل سەنئەت، خەتتاتلىق، فوتو سۈرەت

1. گۈزەل سەنئەت

1) ئومۇمىي ئەھۋال　قەشقەر ۋىلايىتىدە گۈزەل سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ تارىخى ئۇزۇن. قەشقەر كوناشەھەر تەۋەسىدىكى «ئۇچ بۇرخان غارى»، قاغىلىق ناھىيىسى تەۋەسىدىكى چىپان يېزا مىڭئۆيى،

قەشقەر شەھىرى تەۋەسىدىكى ھېيتگاھ جامەسى، ئاپپاق غوجا مازىرى قاتارلىقلارغا كۆركەم، جانلىق، نەپىس نەقىش ۋە مەنزىرە رەسىملىرى سىزىلغان، بۇ شۇ زامانلاردىكى رەسىم سىزىش ھۈنەرۋەنلىرىنىڭ يۇقىرى ماھارىتى، ئەقىل - ئىدراكى ۋە تالانتىنى نامايەن قىلىپ، خەلق ئىچىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنىڭ نەتىجىسىنى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى دەۋرلىرىدە غەربىي ئەللەر رەسىملىرىنىڭ كىرىشى ھەمدە ئېچىكى ئۆلكىلەردىكى ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ قەشقەرگە ئۈزلۈكسىز كېلىشى بۇ قەدىمىي زېمىنغا يېڭى سەنئەت ئۇسلۇبى ۋە رەسىم سىزىش ماھارىتىنى ئېلىپ كەلدى.

ئۇيغۇر، تاجىك قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئاساسلىقى نەقىش سەنئىتى بولۇپ، بۇ گۈزەل سەنئەت نەقىشلىرىنىڭ مەزمۇنى مول، تۈر - خىلى كۆپ، شەكلى كۆركەم ۋە يېقىملىق، ئوبرازى جانلىق بولۇپ، مىللىي ئالاھىدىلىكى ۋە قويۇق تۇرمۇش پۈرىقى ناھايىتى روشەن. گۈزەل سەنئەت نەقىشلىرى ئاساسەن توقۇمىچىلىق، كەشتىچىلىك، بوياقچىلىق، ئويمىچىلىق، مېتال ھۈنەر-سەنئىتى، كۈلالچىلىق، بىناكارلىق قاتارلىق كۆپ خىل شەكىلدىكى كەسىپلەردە ئىپادىلىنىدۇ. ئوبراز يارىتىش سەنئىتى ئاساسەن گۈل - گىياھ، جانۋار - جانۋار، تاغ - دەريا سىزىملىرىدا ئىپادىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە گېئومېتىرىك شەكىللەردىكى توچكا سىزىق، بەت قاتارلىقلاردىمۇ سىمېتىرىك كۆرۈنۈشلەر بار، ئۇنىڭ سىزىقچىلىرى جانلىق، ئازادە، رەڭلىرى ئوچۇق، شوخ، نەقىشلەر كۆپ ھاللاردا توق قىزىل، توق يېشىل، ئاپپاق قاتارلىق پەرقى روشەن رەڭلەر بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئادەمگە تېتىك، قىزغىن تۇيغۇ ئاتا قىلىدۇ.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، گۈزەل - سەنئەت پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدى. 50 -، 60 - يىللاردا بىر بۆلۈك گۈزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرى ۋە گۈزەل سەنئەت كەسپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئېچكى ئۆلكىلەردىن قەشقەرگە خىزمەتكە كېلىپ، كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى گۈزەل سەنئەت خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان نۇرغۇن رەسساملار خەلق ئىچىدىن كەسپىي رەسساملار قوشۇنىغا كىردى. بىر قىسىم گۈزەل سەنئەت ھەۋەسكارلىرى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەندى، ئۇلار ئارىسىدىن بىر تۈركۈم ئىشتىن سىرتقى گۈزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرى بارلىققا كېلىپ گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ سانى كۆپەيدى، سۈپىتى ئۆستى. ئۇيغۇر ھەيكەلتىراش ئابلىمىت زۇنۇن قەشقەر شەھەرلىك خەلق باغچىسىدا لېنىن، ستالىن، ماۋزېدۇڭ، لۇشۈن قاتارلىقلارنىڭ ھەيكىلىنى ياسىدى. ئەخمەد توختى ھېيتگاھ مەيدانى گۈللىكىگە تۆلپارنىڭ ھەيكىلىنى ياسىدى. تارىختىكى نەچچە قېتىملىق سىياسىي ھەرىكەتلەرگە ماسلىشىش ئۈچۈن، گۈزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرى نۇرغۇن تەشۋىقات رەسىملىرى، چاتما رەسىملەر ۋە ھەجۋى رەسىملەرنى سىزىپ، ناھايىتى ياخشى سىياسىي تەشۋىقات ئۈنۈمى ھاسىل قىلدى.

1978 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىدە گۈزەل سەنئەت دەرسلىكى تەسىس قىلىنىپ، قەشقەردىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە گۈزەل سەنئەت ئوقۇتقۇچىلىرى تەربىيىلەپ بېرىلدى. 1979 - يىلى رەسسام مەمەت ھېيتنىڭ «كېلىن يۆتكەش» دېگەن ئەسىرى «دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقى» مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە تاللاندى. 1980 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى ۋە شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى ھەر يىلى قەرەلسىز ھالدا بىر قانچە قارار ئىشتىن سىرتقى گۈزەل سەنئەت ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىپ، ئىشتىن سىرتقى گۈزەل سەنئەتچىلەرنى تەربىيىلىدى. 1982 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى 26 قارار سىدام سىزما، ماي بوياق، دۇغ بوياق، سۇ بوياق، ياغاچ ئويما رەسىملىرى ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى. كۇرسقا قاتناشقان كۇرسانت 700 ئادەم (قېتىم) دىن ئاشتى. 1984 - يىلى جۇر قادىر، خالىق داۋۇتلارنىڭ فوتو سۈرەت توپلىمى «ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتى توپلىمى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. 1981 - يىلى تۇردى ئىمىننىڭ بىر پارچە جۇڭگوچە رەسىمى 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە

تاللاندى. شۇ يىلى مەھەممەت ھېيتىنىڭ «بالدۇر كەلگەن كۈز» ناملىق ئەسىرى 2 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ياشلار گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىدە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1982 - يىلى مەھەممەت ھېيتىنىڭ ماي بويىاق ئەسىرى مەملىكەت بويىچە ئاز سانلىق مىللەتلەر گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىدە ياخشى ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1983 - يىل 1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك گۈزەل سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ئۇلايەتلىك گۈزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى قۇرۇلدى، جالال جىيەن رەئىسلىككە، مەھەممەت ھېيت، شۇ دېڭجۇ، ئابلىمىت زۇنۇن قاتارلىقلار مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەيىنلەندى. 1984 - يىلى تۇردى ئىمىننىڭ جۇڭگوچە رەسىمى «مول ھوسۇل كۈيى»، مەمەت ھېيتىنىڭ ماي بويىاق ئەسىرى «باش باھار» 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە تاللاندى. 1985 - يىل 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنىگىچە قەشقەر ئۇلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن قەشقەر ئۇلايەتلىك گۈزەل سەنئەت، ھۈسنىخەت كۆرگەزمىسى ئاچتى. كۆرگەزمىگە 30 پارچە ماي بويىاق رەسىم، 25 پارچە جۇڭگوچە رەسىم، 6 پارچە ياغاچ ئويما، 4 پارچە ھۈنەر-سەنئەت لايىھىسى، 8 پارچە دۇغ بويىاق، سۇ بۇياق رەسىم قويۇلدى، بۇنىڭدىن 25 پارچىسى تاللىنىپ، ئۇرۇمچىدە ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى. شۇ يىلى 11 - ئايدا قەشقەر ئۇلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى ئۇيغۇر نەققاشلىق كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزدى، كۆرگەزمىگە كىيىم - كېچەك، يىمەك - ئىچمەك ئەسۋابلىرى، تۇرالغۇ، يۇرۇش - تۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردىكى تۇرلۈك مىللىيچە خەلق نەقىشلىرىدىن 200 نەچچىسى قويۇلدى؛ شۇ يىلى يەنە قەشقەردىن 16 پارچە ئەسەر ئاپتونوم رايونلۇق 3 - قېتىملىق «شىنجاڭ ياخشى» گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى. جالال ياۋجۇ لايىھىلىگەن گۈللۈك رەخت نەقىشلىرى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى توقۇمىچىلىق سانائىتى مىنىستىرلىكى 1985 - يىلى مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزگەن گۈللۈك رەخت، رەڭلىك توقۇلما رەخت، قول ياغلىق مەھسۇلاتلىرىدىكى مۇنەۋۋەر گۈل نەقىشلىرى ۋە توقۇلما لايىھىلىرىنى باھالاشتا 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى؛ شۇ دېڭجۇنىڭ جۇڭگوچە رەسىمى «قەدىمىي يىپەك يولىدا باھار» 1 - نۆۋەتلىك لۇشەن ھۈسنىخەت - گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى ھەمدە جىاڭشى لۇشەن گۈزەل-سەنئەت ئاكادېمىيىسى تەرىپىدىن يېغىپ ساقلاندى.

1986 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر ئۇلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى 3 - نۆۋەتلىك «مارت رەسىم كۆرگەزمىسى» ئۈيۈشتۇردى، كۆرگەزمىگە جۇڭگوچە رەسىم، ماي بويىاق رەسىم، سۇ بويىاق رەسىم، دۇغ بويىاق رەسىم، ياغاچ ئويما رەسىم ۋە بايراملىق رەسىم، ئۈرپ - ئادەت رەسىمى بولۇپ 80 نەچچە پارچە ئەسەر قويۇلدى. 1986 - يىلى 4 - 5 - ئايلاردا ئۇلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى مەملىكەت بويىچە مەشھۇر رەسساملارنى تەكلىپ قىلىپ، قەشقەر ئۇلايەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك گۈزەل سەنئەت ئىجادىيەت كۆرسى ئۈيۈشتۇردى، كۆرسقا 45 ئادەم قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ ساندىكىسى قەشقەرنىڭ گۈزەل سەنئەت ساھەسىدىكى ئاساسلىق كۈچلەر بولۇپ قالدى. شۇ يىلى 4 - ئايدا شۇ دېڭجۇنىڭ جۇڭگوچە رەسىمى «غاز خوماری» ناملىق ئەسىرى جۇڭگو دېموكراتىيىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەمئىيىتى، جىاڭسۇ ئۆلكىلىك كومىتېتى، جىيجىياڭ ئۆلكىلىك كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلار بىرلىشىپ ئۈيۈشتۇرغان تۇنجى نۆۋەتلىك «يۇز غاز گۈزەل سەنئەت - خەتتاتلىق كۆرگەزمىسى»گە قاتناشتۇرۇلدى. «1 - ئىيۇن» بالىلار بايرىمى مەزگىلىدە ئۇلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، مەدەنىيەت باشقارمىسى، ماۋارىپ باشقارمىسى بىرلىشىپ «1 - ئىيۇن» ئۆسمۇر بالىلار خەتتاتلىق - گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسى ئۈيۈشتۇردى، كۆرگەزمىگە ھەر مىللەت ئۆسمۇر بالىلىرىنىڭ 350 پارچىدىن ئارتۇق خەتتاتلىق - گۈزەل سەنئەت ئەسىرى قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 5 ئەسەر 1 - دەرىجىلىك، 10 ئەسەر 2 - دەرىجىلىك، 15 ئەسەر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، يەنە 250 پارچە ئەسەر تاللىنىپ 8 - ئايدا ئۇرۇمچى ياشلار - ئۆسمۇرلەر سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايونلۇق

ئۇسمۇر باللار گۇزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى؛ شۇ يىلى 12 - ئايدا قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىدىكى سۇي جىنجى لايىھىلىگەن «ئەتلەس»، جالاق ياۋچۇ لايىھىلىگەن نەقىش «كرىست كەشتە» شائخەيدە ئېچىلغان مەملىكەتلىك ئېكسپورت قىلىنىدىغان نەقىشلەرنى باھالاش يىغىنىدا مۇنەۋۋەر نەقىش بولۇپ باھالاندى. ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش ئۇچۇن، 1986 - يىلى قەشقەردە 1 - قارارلىق جۇڭگوچە رەسىم سىزىش كۇرسى (50 نەچچە ئادەم قاتناشتى)، 1 - قارار سۇ بوياق، دۇغ بوياق رەسىم سىزىش كۇرسى، 1 - قارارلىق ئىپتىدائىي گۇزەل سەنئەت كۇرسى ئېچىلدى. 1987 - يىلى «قەشقەر ۋىلايەتلىك گۇزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى» ئاقسۇ، خوتەن ۋىلايەتلىرىدە كۆرگەزمە قىلىندى. 1987 - يىلى خۇاڭ دالەينىڭ 2 پارچە ئەسىرى موسكۋا، سىنگاپۇرلاردا ئۇيۇشتۇرۇلغان رەسىم كۆرگەزمىسىگە تاللاندى.

1988 - يىلى قەشقەرنىڭ 84 پارچە گۇزەل سەنئەت ئەسىرى ئۇرۇمچى شەھىرىدە كۆرگەزمە قىلىندى. 1988 -، 1989 - يىللىرى ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرى ۋە قىزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ گۇزەل سەنئەت ئەسەرلىرى بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇرۇش كۆرگەزمىسىنى 2 قېتىم ئۇيۇشتۇردى. 1989 - يىل 6 - ئايدا شى دۇڭخەينىڭ سۇ بوياق رەسىملىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. 1989 - يىل 12 - ئايدا ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا ئۇرۇمچى گۇزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. 1990- يىل 9 - ئايدا ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا باۋجى ۋىلايەتلىك گۇزەل سەنئەت كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. 1990 - يىل 10 - ئايدا ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا ئىلى ئوبلاستلىق ياغاچ ئويما رەسىملىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋىلايەتلىك 2 - نۆۋەتلىك گۇزەل سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىنى ئېچىپ، 2 - نۆۋەتلىك گۇزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى رەھبەرلىك كوللېكتىپىنى ۋۇجۇدقا كەلتۇردى، مەھەممەت ھېيت رەئىسلىككە، ئەبەيدۇللا مەھەممەت، نىك جاۋيۇ مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەيىنلەندى. جەمئىيەت ئەزاسى 42 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق گۇزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 29، دۆلەتلىك گۇزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 2. 1989 - يىلى مەھەممەت ھېيتنىڭ ماي بوياق ئەسىرى «قاينامغا چۆمگەن قوملۇق» ۋە تۇردى ئىمىننىڭ جۇڭگوچە رەسىمى «ئورما شادلىقى» 7- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك گۇزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە تاللاندى. يەكەن ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدىن جۇمە يۇسۇپنىڭ بايراملىق رەسىم ئەسىرى «ھۇنەرۋەن» مۇ 7 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك گۇزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە تاللاندى. 1990 - يىلغىچە قەشقەردىن 30 پارچىدىن ئارتۇق گۇزەل سەنئەت ئەسىرى (مەكىت ناھىيىسىدىكى دېھقانلار رەسسامىدىن باشقا) مەملىكەتلىك گۇزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەھەممەت ھېيتنىڭ ماي بوياق ئەسىرى «ئىيۇن»، خۇاڭ دالەينىڭ ماي بوياق ئەسىرى «ئەۋلادلار ئۇچۇن» جۇڭگو گۇزەل سەنئەت سارىيىدا يىغىپ ساقلاندى.

2) مەكىت ناھىيىسىنىڭ دېھقانلار رەسىمى 60 -، 70 - يىللاردا مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئىشچىلار رەسىمى، جەڭچىلەر رەسىمى، جۇشەن بېلىقچىلار رەسىمى ۋەننىڭشيەن ناھىيىسى، جىنشيەن ناھىيىسى قاتارلىق جايلاردا دېھقانلار رەسىمى بارلىققا كەلدى، مەكىت دېھقانلار رەسىمى مانا مۇشۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشتە بارلىققا كەلگەن. خەلق ئىچىدىكى بۇ رەسساملارنىڭ كۆپىنچىسى تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ يۇرتىغا قايتقان ياشلار بولۇپ، مەلۇم مەدەنىيەت ئاساسىغا ئىگە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار يېزا تۇرمۇش تەجرىبىلىرىگە باي بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ئۆزگىچە بولۇپ، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب، ئەركىن، شوخ شەكىل، بەدىئىي تەپەككۇر ۋە ئىجادچانلىققا باي، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تۇرمۇش تۇسى قويۇق، مىللىي خاسلىقى، يەرلىك ئالاھىدىلىكى كۈچلۈك. 1977- يىل 3 - ئايدا مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى دېھقانلار رەسىم سەنئىتى ئىجادىيەت گۇرۇپپىسى تەشكىللىدى، بۇ گۇرۇپپىدا 25 ئەزا بولۇپ، ئۇلار بىر ئايدا 78 پارچە رەسىم ئىجاد قىلدى. شۇ يىلى مەدەنىيەت

نازارىتى 38 پارچە ياخشى ئەسەرنى تاللاپ، چاپچال ناھىيىسىدىكى دېھقانلار رەسىمى بىلەن بىرلىكتە، «مەكىت. چاپچال دېھقانلار رەسىملىرىدىن تاللانما» دېگەن كىتابنى ئىشلىدى، بۇ كىتاب ھېيجىلك مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ مەملىكەت بويىچە تارقىتىلدى.

1978 - يىلى 12 پارچە دېھقانلار رەسىمى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە جۇڭگوچە رەسساملار جەمئىيىتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان مەملىكەتلىك دېھقانلار رەسىمى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەھەممەت قېيۇمنىڭ «نەزەرىيە ئۆگىنىش»، راخمان ھاپىزنىڭ «مول ھوسۇل ناخشىسى» ۋە ھېلىقىزنىڭ «گۈڭشىدا بايرام» قاتارلىق 3 پارچە ئەسىرى شۇ يىلى پارىژدا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا دېھقانلار رەسىمى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى. 2 - يىلى، ئالتۇنخاننىڭ «بىر ئائىلە كىشىلىرى سەھنىدە»، «دوپپا بازىرى»، ھاۋاخاننىڭ «ئۇرۇق تاللاش»، ئىمىن پالتىنىڭ «ئوخشىغان ئۇزۇم»، ئەمەر كېرىمنىڭ «ئەترەت فېرمىسى» قاتارلىق 5 پارچە ئەسەر بېيجىڭ سەنئەت سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك دېھقانلار رەسىمى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى. بۇ ئەسەرلەر ئۇزۇنگە خاس ئىجادىيەت ئۇسلۇبى ۋە بەدىئىي جەزبىدارلىقى بىلەن ئاپتونوم رايون سەنئەت ساھەسىنى زىلزىلىگە سالدى ھەمدە شۇ دەۋردىكى مەملىكەت بويىچە دېھقانلار رەسىمى جەھەتتىكى ئىلغار رايونلاردىن قېلىشماي، مەملىكەت بويىچە گۈزەل سەنئەت ساھەسىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى.

1986 - يىل 6 - ئايدا مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت سارىيى دېھقانلار رەسىم سىزىش كۆرسى ئۇيۇشتۇردى، كۆرسقا 20 ئادەم قاتنىشىپ، 80 پارچە رەسىم سىزىپ، ئۇرۇمچى ۋە قەشقەردە كۆرگەزمە قىلدى. 1988- يىلى مەكىت ناھىيىسىنىڭ 15 پارچە دېھقانلار رەسىمى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ئۇيۇشتۇرغان مەملىكەتلىك دېھقانلار رەسىمى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىمىن پالتىنىڭ «يېزا بازىرى» شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 2 - يىلى مەكىت ناھىيىسىنىڭ 18 پارچە دېھقانلار رەسىمى ئاپتونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك سەنئەت بايرىمىدا كۆرگەزمىگە قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە رېھىم سايىمنىڭ «ئوۋچى»، «كالىنىڭ خىسلىتى» دېگەن ئەسىرى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، تۇرسۇنجان سىدىقنىڭ «قوي پادىسى» دېگەن ئەسىرى 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، رەخمان ھاپىزنىڭ «دەرەخ» ۋە ئەركىن سېيىتنىڭ «خاماندا» دېگەن 2 ئەسەر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1990 - يىلغىچە مەكىت ناھىيىسىدە 25 قارار دېھقانلار رەسىم كۆرسى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، 432 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى، كۆرستا 630 پارچە رەسىم سىزىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 92 پارچە رەسىم مەملىكەت خاراكتېرلىك كۆرگەزمىگە، 127 پارچە (قېتىم) رەسىم شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كۆرگەزمىگە، 159 پارچە (قېتىم) رەسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك كۆرگەزمىگە قويۇلدى، 300 پارچە (قېتىم) دىن ئارتۇق رەسىم كۆرگەزمە قىلىندى؛ «خەلق گېزىتى»، «جۇڭگو گۈزەل سەنئىتى»، «جۇڭگو دېھقانلار رەسىملىك ژۇرنىلى»، «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى» قاتارلىق گېزىت، ژۇرناللاردا 160 پارچە ئەسەر ئېلان قىلىندى. بىر قىسىم سىزما ئەسەرلەر چەت ئەللىك ساياھەتچىلەر تەرىپىدىن سېتىۋېلىنىپ ساقلاندى. دېھقانلار رەسسامنىڭ بىر قىسىم ئاپتورلىرى ھەر دەرىجىلىك پېداگوگىكا، گۈزەل سەنئەت مەكتەپلىرىگە ئىمتىھان بېرىپ ئۆتۈپ، نەزەرىيە، ماھارەت جەھەتتە تېز ئۆستى، پىشقەدەم ئاپتورلار ئىچىدىكى ئىجتىھات بىلەن ئىجاد قىلىدىغان ئىمىن پالتا، تۇرسۇن سىدىق، راخمان ھاپىز قاتارلىقلار ئاساسەن مەدەنىيەت يۇرتى (پونكىت) لىرىدا خىزمەت قىلىدىغان بولغاچقا، ئىجادىيەت شارائىتىمۇ ياخشىلاندى. يەنە خېلى كۆپ ئايال ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ رەڭلىرى ئۆزگىچە، مەزمۇنى مول، مەسىلەن: ئالتۇنخان، بېلىقىز، گۈلھەر ئىبراھىم، گۈلنىسا مەخسۇت قاتارلىقلار ئاممىنىڭ ياقتۇرۇشىغا ۋە گۈزەل سەنئەت ساھەسىنىڭ دىققىتىگە مۇيەسسەر بولدى. شۇ سەۋەبتىن مەكىت ناھىيىسى «ھازىرقى زامان خەلق رەسىملىرى ماكانى» دېگەن شەرەپكە ئېرىشتى.

2. خەتتاتلىق

1949 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدە خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ئاستا ئىدى. ئەينى چاغدا قەشقەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە خادىملىرى ئاساسلىقى موي قەلەم بىلەن خەت يازغانلىقى ئۈچۈن خېلى كۆپ مۇنەۋۋەر خەنزۇچە ھۆسىنخەت ئەسەرلىرى بارلىققا كەلدى. ئۇيغۇر خەتتاتلىقى تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ، خەت شەكلى كۆپ خىللاشتى، خەتلەرنىڭ يازما شەكلى، باسما شەكلى ھۆسىنخەت شەكلى قاتارلىقلار بارلىققا كەلدى. 50 - يىللاردىن 70- يىللارغىچە، ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىدە گۈزەل سەنئەت كەسىپلىرىنى پۈتتۈرگەن بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن قەشقەرگە تەقسىملىنىپ كېلىپ، يەرلىكتىكى 2 ئارمىيە ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ قەشقەرگە كەلگەن ھۆسىنخەت ھەۋەسكارلىرى بىلەن بىللە تىرىشىپ قەلەم تەۋرىتىپ، قەشقەر خەتتاتلىقىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىر سۈردى، شۇنىڭ بىلەن بىر تۈركۈم كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى ئاپتورلار بارلىققا كەلدى، مەسىلەن: جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى فەن گوشاڭ، قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى تەن جيۇجياڭ، قىسىمدىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ قەشقەر گېزىتخانىسىغا كەلگەن چيۇلىڭ، شۇ دېڭجۇ، دەي ۋۇئەن ۋە ياڭ گۇاڭچۇەن قاتارلىقلار مەشھۇر خەتتاتلاردىن بولۇپ قالدى. 1983 - يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت باشقارمىسى، ۋىلايەتلىك گۈزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى، قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىيەت سارىيى بىرلىشىپ ۋىلايەتلىك «باھارنى كۈتۈۋېلىش ھۆسىنخەت مۇسابىقە» پائالىيىتى ئۇيۇشتۇردى. پائالىيەتكە 500 دىن ئارتۇق ھۆسىنخەت ھەۋەسكارى قاتنىشىپ، 30 ئادەم مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1984 - يىلى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ھۆسىنخەت مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇردى. ھەمدە مۇكاپاتلانغۇچىلارنى باھالاپ چىقتى.

1986 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ھۆسىنخەت تامغا ئويۇش كۆرگەزمىسىگە 30 پارچە ئەسەر ئەۋەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 9 پارچە ئەسەر تاللاندى. شۇ دېڭجۇ، فەن گوشياڭ، جاۋ چۈەن قاتارلىق 3 ئاپتورنىڭ خەنزۇچە ھۆسىنخەت ئەسىرى تاللىنىپ كۆرگەزمىگە قويۇلدى؛ ئابدۇكېرىم ئۆمەر، جۇمە ئابدۇللا، مەمتىمىن ياقۇپ، ئابلىمىت ھىدايەت، ۋايىت نۇر، مەدىنە ئۆمەر قاتارلىق 6 ئاپتورنىڭ ئۇيغۇرچە ھۆسىنخەت ئەسىرى كۆرگەزمىگە قاتناشتۇرۇلدى، «1 - ئىيۇن» بالىلار بايرىمىدا ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، مەدەنىيەت باشقارمىسى، مائارىپ باشقارمىسى، مىللەتلەر ئىشلىرى باشقارمىسى بىرلىكتە، «1 - ئىيۇن» ئۆسمۇر بالىلار ھۆسىنخەت، گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇردى، كۆرگەزمىدە 3 پارچە ئەسەر 1 - دەرىجىلىك، 10 پارچە ئەسەر 2 - دەرىجىلىك، 15 پارچە ئەسەر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلەش ئۈچۈن، 2 قارار خەتتاتلىق كۇرسى، يەنى بىر قارار ئۇيغۇرچە، بىر قارار خەنزۇچە كۇرس ئېچىلدى.

1987 - يىل 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەتتاتلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى، شۇ دېڭجۇ رەئىس، ئابدۇكېرىم ئۆمەر، ياڭ گۇاڭچۇەن، جۇمە ئابدۇللا مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ سايلاندى. 15 كىشى دائىمىي ھەيئەت ئەزا، 40 كىشى ئەزا بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق خەتتاتلىق جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 5. ۋىلايەتلىك خەتتاتلىق جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يەنى 1987 - يىلدىن كېيىن، ۋىلايەتلىك سۇغۇرتا شىركىتى بىلەن بىرلىكتە «5 - نۆۋەتلىك قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇغۇرتا لوڭقىسىنى تالىشىش ھۆسىنخەت — گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى» سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسى بىلەن بىرلىكتە «تۇنجى نۆۋەتلىك قەشقەر خەلق پۇل ئامانىتى ھۆسىنخەت - گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى»؛ قەشقەر پېشقەدەم كادىرلار كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە «قەشقەر تۇنجى نۆۋەتلىك پېشقەدەملەر بايرىمى ھۆسىنخەت - گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى» ئۇيۇشتۇرۇلدى، يەنە جەمئىيەت ئەزالىرى ھۆسىنخەت ئەسەرلىرى شەكلىدە

لاۋشەن ئالدىنقى سېپىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەردىن ھال سوراشقا ئۆيۈشتۇرۇلدى. 1987 - يىلى 5 قارار خەتتاتلىق كۇرسى ئېچىلدى، كۇرسقا 200دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى، شۇ يىلى قەشقەردە شۇ دېڭجۇ، يالاڭ گۇاڭچۇەن، جۇمە ئابدۇللا قاتارلىق خەتتاتلار «جۇڭگو خەتتاتلىق ساھەسىدىكى زاتلار ئىسىملىكى لۇغىتى»گە كىرگۈزۈلدى.

1988 - يىلى باھار بايرىمى مەزگىلىدە، ئۇلايەتلىك خەتتاتلىق جەمئىيىتىنىڭ پەخرىي رەئىسى ھەن گوشياڭ ئۇلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا شەخسى خەتتاتلىق ئەسىرى كۆرگەزمىسى ئاچتى. كۆرگەزمىگە قويۇلغان ئەسەرلەرنىڭ شەكلى كۆپ خىل، ئىدىيەۋىلىكى، بەدىئىيلىكى يۇقىرى بولۇپ، ئاممىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتى. قەشقەردىن ھەن گوشياڭ، پەن دېجۇ، دەي ۋۇئەن ۋە چىڭ مېڭشىن قاتارلىقلارنىڭ ھۆسنىخەت ئەسەرلىرى ئاپتونوم رايونلۇق خەتتاتلار جەمئىيىتى ئۇيۇشتۇرغان «يىپەك يولىغا مۇھەببەت» خەتتاتلىق كۆرگەزمىسىگە تاللاپ كىرگۈزۈلدى. 1989 - يىل 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئۇلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، مەدەنىيەت باشقارمىسى ۋە مىللەتلەر ئىشلىرى باشقارمىسى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان «قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ يېڭى دەۋرىدىكى 10 يىللىق ئەدەبىيات - سەنئەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسى»دە ھەن گوشياڭنىڭ ئەسىرى شەرەپ مۇكاپاتىغا، شۇ دېڭجۇ، جۇمە ئابدۇللانىڭ ئەسەرلىرى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، ئابدۇكېرىم ئۆمەر، يالاڭ گۇاڭچۇەن، دەي ۋۇئەنلەرنىڭ ئەسەرلىرى 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇلايەتلىك خەتتاتلار جەمئىيىتى، گۇزەل سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى ۋە ئاممىۋى سەنئەت سارىيى بىرلىكتە ياش رەسسام چاۋ گۈچىڭنىڭ خەتتاتلىق-گۇزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇردى. جۇمە ئابدۇللا قاتارلىقلار «ھۆسنىخەت ۋە نەقىش» (ئۇيغۇرچە) دېگەن كىتابنى يېزىپ نەشر قىلدۇردى.

1990 - يىل 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ئۇلايەتلىك خەتتاتلار جەمئىيىتى ئۇلايەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيى، سۇغۇرتا شىركىتى بىرلىشىپ، ئۇلايەتلىك مەدەنىيەت سارىيىدا خالىس باھار بايرىمىلىق مەسنەۋى يېزىش پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇپ، كەڭ ئاممىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. قەشقەر، ئالتاي، ئاقسۇ ۋە ئۈرۈمچى شەھىرى بىرلىشىپ خەتتاتلىق كۆرگەزمىسىگە ئەسەر قوبۇل قىلىش پائالىيىتى 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن ئېتىبارەن باشلاندى، ئۇلايەتلىك يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى، 1 - تىرانسپورت شىركىتى قاتارلىق 8 ئورۇندا ئوخشاش بولمىغان تېمىدا خەتتاتلىق كەسپىي پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1990 - يىلى 2 قارار 3 سىنىپ خەتتاتلىق كۇرسى ئېچىلدى، خەتتاتلىق جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 109غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 52، ئاپتونوم رايونلۇق خەتتاتلىق جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 10.

3. فوتو سۈرەت

مىنگو دەۋرىدە قەشقەردە ناھايىتى ئاز ساندا فوتو سۈرەت پائالىيىتى بارلىققا كېلىشكە باشلىغان، پەقەت بىرلا خۇسۇسىي سۈرەتخانا بار ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 50 - 60 - يىللاردا ئازادلىق ئارمىيىسىدىكى يۇەن گوشياڭ ۋەكىللىكىدىكى بىر تۈركۈم فوتو سۈرەت ھەۋەسكارلىرى، سىياسىي، ئىجتىمائىي تۈرمۇش تېمىسىدىكى سۈرەتلەرنى تارقاتتى، 1956 - يىلى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى «قىزىل بايراق» سۈرەتخانىسى قۇرۇلدى. «جەنۇبىي تيانشان» گېزىتى، تەشۋىقات تارماقلىرى، مەدەنىيەت يۇرتى فوتو سۈرەت خىزمىتىنى بىر قەدەر بالدۇر باشلاپ، كەسپىي ۋە قوشۇمچە فوتو سۈرەت خادىملىرىنى سەپلىدى، سۈرەت يۇيۇش، چوڭايتىش ئۇسكۇنىلىرىنى سېتىۋالدى. 1975 - يىل 10 - ئايدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 26 يىللىقى، ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر ئۇلايىتى شەھەرلىك خەلق باغچىسىدا «قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسى» ئاچتى، ئۇلايەتكە بۇۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار

ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىن 1000 پارچىدىن ئارتۇق سۈرەت كۆرگەزمىگە قويۇلدى، كۆرگەزمىدىكى سۈرەتلەر ئارقىلىق قەشقەر ژىلايىتىنىك يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ھەر قايسى ساھە، ھەر قايسى كەسىپلەردە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلدى.

80 - يىللاردا نۇرغۇنلىغان پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى، كارخانا، كەسىپي ئورۇنلار فوتو سۈرەت سايمانلىرىنى سېتىۋالدى، ئائىلىدە ئىشلىتىلىدىغان فوتو ئاپپاراتلارمۇ كۈنسېرى كۆپەيىپ، فوتو سۈرەتچىلەر قوشۇنى ئۈزلۈكسىز زورايدى، فوتو سۈرەت سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ئۆستى. 1983- يىل 1 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، ئەزاسى 45كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 12. 2 - يىلى قەشقەر فوتو سۈرەت خىزمەتچىلىرى دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 35 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن «قەشقەر مەنزىرىسى» فوتو سۈرەت بەدىئىي ئەسەرلەر كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇردى، كۆرگەزمىگە 54 ئاپتورنىڭ 125 پارچە ئەسىرى قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك سۈرەت 67 پارچە. رەڭلىك سۈرەتلەرنىڭ ھەممىسى تۇنجى قېتىم قەشقەرنىڭ ئۆز تېخنىكا ئىقتىدارى ۋە ئاددىي ئۇسكۇنىلىرى ئارقىلىق ژۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن. يەنە 14 پارچە ئەسەر تاللىنىپ 1985 - يىلدىكى ئاپتونوم رايونلۇق فوتو سۈرەت بەدىئىي ئەسەرلەر كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى. «قەشقەر مەنزىرىسى» فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى يەنە تەكلىپ بويىچە بېيجىڭ، دالىيەن قاتارلىق جايلاردا كۆرگەزمە قىلىنىپ، شۇ جايلاردىكى تاماشىبىنلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 36 يىللىقى، ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن، 1985 - يىل 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ژىلايەتلىك فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى ژىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا «قەشقەر ژىلايىتىنىڭ نەتىجىلىرى فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى» ئۇيۇشتۇردى، كۆرگەزمىگە 250 پارچە ئەسەر قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك سۈرەت 198 پارچە، رەڭسىز سۈرەت 52 پارچە، بۇ ئارقىلىق، قەشقەر تەشۇنق قىلىندى. ئىجادىيەتنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن، بېيجىڭ شەھەرلىك فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى ژىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، ژىلايەتلىك ماارىپ باشقارمىسى، ژىلايەتلىك مىللەتلەر ئىشلىرى باشقارمىسى بىلەن بىرلىكتە 1985 - يىل 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە بېيجىڭ جۇڭگو گۈزەل سەنئەت سارىيىدا «يېپەك يولىدىكى مەرۋايىت - قەشقەر» فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇپ، 115 پارچە ئەسەرنى كۆرگەزمە قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك سۈرەت 96 پارچە، رەڭسىز سۈرەت 19 پارچە. بېيجىڭلىق ئاپتورنىڭ 38 پارچە ئەسىرى، قەشقەر ژىلايىتىدىكى 25 ئاپتورنىڭ 77 پارچە ئەسىرى تاللاندى. نۇرغۇن تاماشىبىنلار كۆرگەزمىنىڭ ناھايىتى ياخشى بولغانلىقىنى ماختاشتى. 10 كۈن ئىچىدە تاماشىبىن 30 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. 1985 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر، مەكىت، پوسكام، پەيزاۋات، قاغىلىق، يەكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر، يوپۇغا، مارالبېشى، قەشقەر شەھىرى قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) لەر 30 قېتىمدىن ئارتۇق فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى ۋە ئاخبارات سۈرەتلىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇردى. كۆرگەزمىگە قويۇلغان ئەسەر 1500 پارچىدىن ئېشىپ، ھەر مىللەت ئاممىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسى، شىنجاڭ رەسىملىك ژۇرنىلى نەشرىياتى، شىنجاڭ فوتو سۈرەت نەشرىياتى بىرلىشىپ ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن «گۈزەل دەقىقىلەر» فوتو سۈرەت مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇردى. مۇسابىقىدە يېڭىسار ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدىن لو ئېنشىنىڭ ئەسىرى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ژىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، قەشقەر گېزىتى ئىدارىسى ئۇيۇشتۇرغان «گۈزەل قەشقەر» ئاخبارات فوتو سۈرەتلىرى مۇسابىقىسىدە 20 ئاپتورنىڭ ئەسىرى مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ژىلايەت بويىچە 38 ئادەم جۇڭگو فوتو سۈرەت بويىچە ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتۇش ئىنىستىتۇتىغا تىزىملاتتى.

1986 - يىلى ژىلايەتنىڭ ئاممىۋى ئىجادىيەت پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، ژىلايەتلىك فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى بىلەن ئاممىۋى سەنئەت سارىيى بىرلىكتە فوتو سۈرەت ئىجادىيىتى «پەسىللىك مۇسابىقە»

پائالىيەتىنى ئۈيۇشتۇردى. 4 قېتىملىق «پەسىللىك مۇسابىقە» دە 29 ئاپتونۇملۇق 255 پارچە ئەسىرى كۆرگەزمىگە قويۇلدى، بۇلاردىن 4 ئەسەر 1 - دەرىجىلىك، 10 ئەسەر 2 - دەرىجىلىك، 10 ئەسەر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونلۇق تۈنجى نۆۋەتلىك ياخشى ئاخبارات مۇسابىقىسىدىكى باھالاپ سېلىشتۇرۇشتا باۋدى تارتقان «يولداش ژاك ئېنماۋ يەر تەۋرەش ئاپىتىگە ئۇچرىغان رايونىنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە» دېگەن سۈرەت 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەتلىك فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى 10 نەچچە قېتىم كۆرگەزمە ئۇيۇشتۇردى، كۆپ قېتىم فوتو سۈرەت كۆرسى ئاچتى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئاپتورلارنىڭ بىر تۈركۈم فوتو سۈرەت ئەسەرلىرى ئاپتونوم رايون ئىچى - سىرتىدا كۆرگەزمە - مۇسابىقىلەرگە قاتناشتۇرۇلدى. يەنە خېلى كۆپ ئەسەر «جۇڭگو فوتو سۈرىتى»، «ئاممىۋى فوتو سۈرەت»، «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى»، «جۇڭگو شىنجاڭ» رەسىملەر توپلىمى قاتارلىقلاردا ئېلان قىلىندى.

Ⅲ باب

كىتاب، ئارخىپ، تارىخ - تەزكىرە

§1. كىتاب

1. تىجارەت مۇئەسسەسىلىرى

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە كىتاب ساتىدىغان ماگىزىنلارنىڭ كۆلىمى 5650 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈش باھاسى 1 مىليون 189 مىڭ يۈەن؛ ئامبار 640 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈش باھاسى 93 مىڭ يۈەن؛ ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۈرالغۇ ئۆيى 1750 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈش باھاسى 332 مىڭ يۈەن؛ ئۆيلەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 8040 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈش باھاسى 1 مىليون 634 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك كىتابخانىنىڭ ماگىزىنى 2400 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈش باھاسى 528 مىڭ يۈەن؛ ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۈرالغۇ ئۆيى كۆلىمى 3600 كۋادرات مېتىر بولۇپ، پۈتۈش باھاسى 812 مىڭ يۈەن. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك كىتابخانىلارنىڭ ماگىزىن، كىتاب ئامبارلىرى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر تۈرالغۇ ئۆيلىرىنىڭ ھەممىسى 50 — 60 - يىللاردىكى كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر ئىدى، ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى ئىشلىتىش مۇددىتى ئېشىپ كەتكەنلىكىدەك ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، قەشقەرگە داۋاملىق پۇل ئاجرىتىپ بېرىپ، ماگىزىن، ئامبار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۈرالغۇ ئۆيلىرىنى يېڭىلاشقا باشلىدى. 1985 - يىل 9 - ئايدا قاغىلىق ناھىيىلىك كىتابخانا 158 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، 603 كۋادرات مېتىرلىق كىتابخانا تىجارەت بىناسى سالدى، بۇ، ۋىلايەت بويىچىمۇ تۇنجى كىتابخانا تىجارەت بىناسى ھېسابلىنىدۇ. 1986 - يىل 9 - ئايدا مەكىت ناھىيىلىك كىتابخانا 300 كۋادرات مېتىرلىق تىجارەت بىناسى سالدى. 1990 - يىل 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك كىتابخانىنىڭ 1673 كۋادرات مېتىرلىق 4 قەۋەتلىك تىجارەت بىناسى پۈتتى، بۇنىڭغا 970 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

2. كىتاب تارقىتىش

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن كىتاب مەنبەسى ناھايىتى ئاز بولدى، ئاز سانلىق مىللەتلەر

يېزىقىدىكى كىتابلار تېخىمۇ كەمچىل بولدى. دەسلەپتە تارقىتىلغان كىتابلار ئىچكىرىدىن كەلتۈرۈلگەن خەنزۇچە ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرى كىتابچىسى، ئازادلىقتىن كېيىن نەشر قىلىنغان كادىرلار ئوقۇشلۇقى، شۇنداقلا ئىچكىرىدە نەشر قىلىنغان قىسمەن ئەدەبىيات - سەنئەت كىتابلىرى، مەسىلەن: «ئاق چاچلىق قىز»، «قانلىق قىساس»، «باھادىرشاھ لى زىچىڭ»، «ئىككىنچى قاراماتاقنىڭ تويى» قاتارلىقلار ئىدى. ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىدىكى ھەر خىل كىتابلار جىددىي ئېھتىياجلىق بولغاچقا، قەشقەر سوۋېت ئىتتىپاقىغا موسكۋا، ئالمۇتا، تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەر خىل كىتابلارنى ۋە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكلىرىنى بىر نەچچە تۈركۈم زاكاز قىلىپ سېتىۋالدى، يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر كىتابخانىسىغا بەرگەن رۇسچە، ئۇيغۇرچە يېزىقتىكى كىتابلارنىمۇ قوبۇل قىلدى. بۇ شۇ چاغدا «خەلقئارا نەشر نۇسخىسى» دەپ ئاتالدى. بۇ كىتاب ۋە دەرسلىكلەرنىڭ بېسىلىش سۈپىتى ياخشى، باھاسى تۆۋەن بولغاچقا، ئوقۇرمەنلەرنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشىپ، تارقىتىلىش سانى بىر قەدەر كۆپ بولدى. ئەمما بەزى مەزمۇنلىرى ئېلىمىزنىڭ كونكرېت دۆلەت ئەھۋالىغا ماس كەلمىگەچكە، پەقەت ئۆتكۈنچى مەزگىلدىكى جىددىيلىكنى قاندۇرۇش ئۈچۈنلا پايدىلىنىلدى. 1951 - يىل 10 - ئايدا «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» 1 - تومىنىڭ خەنزۇچە نەشرى قەشقەردە تارقىتىلدى. كىتابخانا داغدۇغىلىق تارقىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى. بىزەك دەرۋازىسى ياسىلىپ، قىزىل بايراق ئېسىلدى، زالنىڭ ئىچى - سىرتى بايرام تۈسىگە كىردى. ئوقۇرمەنلەر توپ - توپ ئۆچرەتتە تۇردى، ۋىلايەت، ناھىيە رەھبەرلىرىمۇ نەق مەيدانغا كەلدى، يۇقىرى دەرىجىلىك كىتابخانا تەقسىم قىلىپ بەرگەن «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» 1 - تومى شۇ كۈنىلا سېتىلىپ تۈگىدى، شۇنىڭدىن كېيىن «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ 2 -، 3 -، 4 - تومىلىرى 1952 - يىل 4 - ئايدا، 1953 - يىل 4 - ئايدا، 1960 - يىل 10 - ئايدا تارقىتىلدى، كادىرلار ۋە ئامما بەس - بەستە سېتىۋالدى، ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش دولقۇنى كەينى - كەينىدىن قوزغىلىپ كەتتى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك، رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىلىرى قۇرۇلۇشى بىلەنلا پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە زىچ ماسلىشىپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، يەر ئىسلاھاتى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى ۋە ئىلغار تىپلارنى تەشۋىق قىلىدىغان كىتاب، ژۇرنال، رەسىملەرنى تارقىتىپ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭىنى ئۆستۈرۈپ، پائال يېتەكلەش رولىنى ئوينىدى. يەنە «قىزىل بايراق لەپىلدىمەكتە»، «تۆمۈر يول پارتىزانلىرى»، «ياشلىق ناخشىسى»، «ئۇرۇش ئوتى ئىچىدىكى ياشلىق باھار»، «دۈشمەن ئارقا سېپىدىكى قوراللىق خىزمەت ئەترىتى»، «يەنئەن مۇداپىئەسى»، «ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلىرىمىز كىم»، «ئوتتىكى ئالتۇن» قاتارلىق زور تۈركۈمدىكى مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەرلەرمۇ تارقىتىلدى، بۇنى ھەر مىللەت خەلقى بەس - بەستە سېتىۋالدى، ئىنقىلابىي روھ ۋە كوممۇنىستىك خۇلۇق ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كىشىلەرنى تەربىيىلىدى. «غەربكە ساياھەت»، «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»، «سۇ بويىدا»، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» قاتارلىق كلاسسىك ئەسەرلەرمۇ ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالدى. ئادەتتىكى كىتابلارنى سېتىش - پۈتكۈل كىتابخانىلارنىڭ سېتىش مۇھىم نۇقتىسى بولدى. 1965 - يىلى سېتىش سوممىسى 163 مىڭ 200 يۈەنگە، ئادەتتىكى كىتابلارنىڭ سېتىلىش سوممىسى 101 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى. ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك كىتابخانىلار قۇرۇلغاندىن تارتىپلا دەرسلىك كىتابلارنى تارقىتىشقا ئەھمىيەت بەردى، ئۇلار ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكلىرىدىن باشقا، يەنە دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ ساۋات چىقىرىش دەرسلىكلىرى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەكتەپ دەرسلىكلىرىنى كۆپلەپ تارقاتتى. ۋىلايەت بويىچە ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوملار ۋە تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ۋىلايەتتىكى كىتابخانىلار مائارىپ تارماقلىرىنىڭ كىتاب ئىشلىتىش بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، تۈرلۈك ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى ۋاقتىدا ئالدىن

زاكاز قىلدى ۋە تەمىنلىدى. 1965 - يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، ۋىلايەت بويىچە كىتابخانىلارنىڭ 163 مىڭ 200 يۈەنلىك سېتىش سوممىسى ئىچىدە دەرسلىك سوممىسى 46 مىڭ 100 يۈەن بولۇپ، 28.2%نى ئىگىلىگەن.

1966 - يىل 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلاندى، «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» ۋە ماۋزېدۇڭنىڭ سۆزىنى، ئىزناكلىرىنى تارقىتىش سىياسىي چوڭ ئىش بولۇپ قالدى، قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك شىنخۇا كىتابخانىلىرى بارلىق ئادەم كۆچىسى ۋە ماددىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ 1 — 4 - تومىغچە تارقىتىش خىزمىتىنى ئىشلىدى، بولۇپمۇ «دائىم ئوقۇلىدىغان ئۇچ ئەسەر»، «ماۋزېدۇڭنىڭ 5 پارچە پەلسەپە ئەسىرى» شۇنداقلا «ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ھەققىدە»، «ماۋزېدۇڭ پرولېتارىيات دىكتاتورىسى توغرىسىدا» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ تراژى ناھايىتى كۆپ بولدى. «ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن ئۈزۈندە» ۋىلايەت بويىچە ھەر قايسى ساھە، ھەر قايسى كەسىپلەر، ھەر مىللەت كادىرلىرى، ئىشچىلىرى، ئوقۇتقۇچىلىرى شۇنداقلا ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم، تولۇقسىز ئوتتۇرىدىن يۇقىرى مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلىرىدا ئاساسەن ھەممە كىشىدە بىردىن بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. يەنە يېزىلاردىكى كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارغا ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرى ھەدىيە قىلىندى. 1967 - يىلى ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرى ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ سۆزىنى 210 مىڭ يۈەنلىك سېتىلىپ، پۈتۈن يىللىق كىتاب سېتىش سوممىسىنىڭ 2.88%نى ئىگىلىدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرى ۋە ئولگىلىك تىياتىر كىتابلىرى، شۇنداقلا ئالاقىدار ھۆججەتلەرنى تارقىتىش كىتابخانىنىڭ «بىرىنچى دەرىجىلىك چوڭ ئىشى» بولۇپ قالغانلىقى ھېسابقا ئالمىغاندا، مەدەنىيەت - ماتارىپ ئوقۇشلۇقلىرى، پەن - تېخنىكا كىتابلىرى ناھايىتى ئاز تارقىتىلدى. كىتابخانىلار كاساتچىلىققا ئۇچراپ بىچارە ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ئوقۇرمەنلەر ئازىيىپ، سېتىش تۆۋەنلەپ كەتتى.

1976 - يىلدىن كېيىن نەشرىيات تارماقلىرى جۈڭگو ۋە چەت ئەللىنىڭ كلاسسىك مەشھۇر ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە پەنلىرى بويىچە ئۆزلۈكسىز ئۆگىنىش كىتابلىرىنى، چەت ئەل تىلى ئۆگىنىشتىكى پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنى ۋە قورال كىتابلارنى نەشر قىلدى، ئوقۇرمەنلەر ئۆزۈن - ئۇزۇن ئۆچرەت بولۇپ، بەس - بەستە سېتىۋالدى، بۇ كىتابلارنىڭ تراژى ئاز بولغاچقا، قەشقەر كىتابخانىسىغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگىنى تېخىمۇ ئاز بولۇپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىدى، بەزى ئوقۇرمەنلەر بىر ھازا ئۆچرەتتە تۇرۇپمۇ ئۆزى ئالماقچى بولغان كىتابنى سېتىۋالالمىدى. ھەر خىل كىتابلار ئېھتىياجنى قاندۇرالماي قالدى، كىتابخانىلارنىڭ سېتىش سوممىسى ئۆزلۈكسىز كۆپىيىپ، كارخانا تىجارىتى قەدىمىي زىيان تارتىشتىن پايدا ئالىدىغان بولدى. 1979 - يىلى تۇرلۇك كىتابلارنىڭ سېتىلىش سوممىسى 1 مىليون 302 مىڭ يۈەنگە، تارقىتىلغان كىتاب 3 مىليون 883 مىڭ نۇسخىغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇچە كىتابلارنىڭ سېتىلىش سوممىسى 940 مىڭ 700 يۈەن، تارقىتىلغان كىتاب 1 مىليون 879 مىڭ پارچە؛ ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىدىكى كىتابلارنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا سېتىلىش سوممىسى 46 مىڭ 300 يۈەن، تارقىتىلىش سانى 461 مىڭ 300 پارچە بولدى. 1983 - يىل 4 - ئايدا خەنزۇچە پەن - تېخنىكا، ئەدەبىيات - سەنئەت كىتاب پوكەي گۇرۇپپىسى ئالدى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسىدا كىتاب جازىلىرىنى ئېچىۋېتىپ كىتاب سېتىشنى يولغا قويدى، ئوقۇرمەنلەر ئۆزى خالىغانچە تاللاپ كىتاب سېتىۋالدى، بۇنىڭ بىلەن سېتىش يولى كېڭەيدى. 1984 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تارقىتىلغان تۇرلۇك كىتاب 6 مىليون 135 مىڭ پارچىگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىدىكى كىتاب 3 مىليون 434 مىڭ بولۇپ، تارقىتىلغان ئومۇمىي كىتابنىڭ 56%نى ئىگىلىدى، كىتاب سېتىش سوممىسى 2 مىليون 454 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقىدىكى كىتابلارنىڭ سېتىلىش سوممىسى

1 مىليون 98 مىڭ 800 يۈەن بولۇپ، 44.8%نى ئىگىلىدى. كىتابخانا تىجارەت قىلىدىغان تۈرلەرمۇ بىر نەچچە مىڭ خىلدىن 10 نەچچە مىڭ خىلغا ئۆرلەپ، ئوقۇرمەنلەر ئۆچرەتتە تۇرۇپمۇ كىتاب سېتىۋالالمايدىغان ۋەزىيەت تەلتۆكۈس ئۆزگەردى. 1985 - يىلى كىتابلارنىڭ باھاسى تەڭشىلىش، نەشردىن چىقىشى كەينىگە سۈرۈلۈش قاتارلىق ئوبيېكتىپ ئامىللار سەۋەبىدىن، ۋىلايەت بويىچە ھەر قايسى كىتابخانىلارنىڭ ئامبار قالدۇقى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە كۆپەيىپ كەتتى. مەلۇماتقا قارىغاندا، 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئامبار قالدۇقى 1 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1984 - يىلدىكىدىن 300 مىڭ يۈەن ئېشىپ كەتكەن. پايدىسىز ئامىللار پەيدا قىلغان قىيىنچىلىقلار ئالدىدا كىتابخانىلار ئالدى بىلەن كارخانىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، پۈكەينى ئېچىۋېتىپ كىتاب سېتىشنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويدى، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ۋە ئىش ئۇرنى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى قەدەممۇ قەدەم يولغا قويدى، كۆپ خىل شەكىلدىكى مۇلازىمەتنى قانات يايدۇردى، ھېيىت - بايراملارغا ماسلاشتۇرۇپ كۆرگەزمە قىلىپ سېتىش، يايما نۇقتىلىرىنى تەسىس قىلىش، ئالدىن زاكاز قىلىشنى كۆچەيتىش، ئىشىك ئالدىغىچە ئاپىرىپ بېرىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ سېتىشنى ئىلگىرى سۈردى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە سېتىش كىرىمى 2 مىليون 951 مىڭ يۈەنگە، سېتىلغان كىتاب 6 مىليون 296 مىڭ پارچىگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى كىتابلارنىڭ سېتىلىش سوممىسى 1 مىليون 350 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1984 - يىلدىكىدىن 20.3%؛ سېتىلغان سانى 3 مىليون 260 مىڭغا يېتىپ، 21% ئاشتى. 1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە سېتىلغان كىتابلار 1985 - يىلدىكىدىن 10.6% ئاشتى، سېتىش سوممىسى 3 مىليون 267 مىڭ يۈەنگە يەتتى، پايدىسى 1985 - يىلدىكىدىن 212% كۆپەيىپ، 93 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك كىتابخانىنىڭ سانقىنى 1985 - يىلدىكىدىن 50.2% ئاشتى، ئامبار قالدۇقى 19% تۆۋەنلىدى، پوسكام ناھىيىلىك كىتابخانىنىڭ سانقىنى 28% ئاشتى، ئامبار قالدۇقى 23% تۆۋەنلىدى.

1976 - يىلدىن كېيىن مەكتەپلەردە نورمال ئوقۇ - ئوقۇتۇش تەرتىپى ئەسلىگە كېلىپ، كىتابخانىلارنىڭ دەرسلىك تارقىتىشىغا شارائىت يارىتىلدى. ۋىلايەتلىك كىتابخانىنىڭ 1978 - يىلى تارقاتقان دەرسلىكى تۇنجى قېتىم 100 مىڭ يۈەنلىك ئۆتكەلدىن ئۆتتى. 80 - يىللاردا شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ كەسپىي ئۇنىۋېرسىتېت، شىنجاڭ مالىيە - ئىقتىساد ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ پارتىيە مەكتىپى، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى، چوڭلارنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئىمتىھان بېرىشىنى باشقۇرۇش ئورنى قەشقەردە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ كۇرس ئېچىپ دەرس ئۆتكەنلىكتىن، ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكومىلارنىڭ دەرسلىكلىرى، كونسۇلتاتسىيە ماتېرىياللىرى بازىرى ئىنتىك مالغا ئايلاندى. 1985 - يىلى ۋىلايەتلىك كىتابخانا 269 مىڭ 400 يۈەنلىك دەرسلىك ساتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم دەرسلىكلىرىنىڭ سېتىلىش سوممىسى 74 مىڭ يۈەنگە، 1990 - يىلى 6 مىليون 807 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە كىتابلارنىڭ سېتىلىش ۋە ئېلىنغان پايدا تەڭ قەدەمدە ئۆستى، ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى كىتابلار 787 مىڭ يۈەنلىك، پەن - تېخنىكا كىتابلىرى 151 مىڭ 100 يۈەنلىك سېتىلدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە بىكىتۈەننىڭ تۆەن - مەيدانلىرى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى سودا ئورۇنلىرى، يەككە كىتاب ساتقۇچىلارنىڭ يىللىق سېتىش سوممىسى 400 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

§ 2 . ئارخىپ

قەشقەر ۋىلايىتىدە ھازىر ساقلىنىۋاتقان ئەڭ بالدۇرقى ئارخىپ ماتېرىيالى چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ يىللىرىدىكى ماتېرىياللاردىن ئىبارەت. چىڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان ئارخىپ ماتېرىيال

يوق. مىنگو دەۋرىدە قەشقەر ۋە يەكەن ۋىلايەتلىرىدە ئايرىم - ئايرىم ئارخىپ خىزمىتى ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە باشقۇرغۇچى خادىملار ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ئارخىپ «تۇر، ئاساسىي قىسىم، تارماق، پاراگراف» قاتارلىق ئاددىي تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ باشقۇرۇلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئارخىپ ئىشلىرى بارلىققا كېلىش باسقۇچى، ئومۇميۈزلۈك قۇرۇلۇش باشلاش باسقۇچى، ئوڭۇشسىزلىق ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراش باسقۇچى، ئەسلىگە كېلىش ۋە ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش باسقۇچىدىن ئىبارەت 4 باسقۇچنى باشتىن كەچۈردى.

1) 1949 - يىل 10 - ئايدىن 1957 - يىلغىچە بولغان بارلىققا كېلىش باسقۇچى. ئازادلىق ئارمىيە قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، گومىنداڭدىن قېلىپ قالغان ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى قوغداشقا دىققەت قىلدى. 1953 - يىلى قەشقەر (يەكەن) ۋالىي مەھكىمىسى ئورگان ئارخىپ ئىشخانىسى قۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئالاقە بىر تەرەپ قىلغۇچى تارماقلار ئارخىپ تۈرغۇزۇش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش، يېغىلىپ قالغان ھۆججەتلەرنى ئېنىقلاش - رەتلەش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئونتۈرىغا قويدى. 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلاتلاردىكى ھەر دەرىجىلىك ئورگانلار گوۋۇيۈەن ئېلان قىلغان «دۆلەتنىڭ ئارخىپ خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى قارار»نى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئارخىپ ئىشخانىلىرىنى تەدرىجىي قۇرۇپ، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئارخىپ خادىملىرىنى سەپلىدى.

2) 1958 — 1966 - يىلغىچە بولغان ئومۇميۈزلۈك تەرەققىيات باسقۇچى. 1959 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «ئارخىپ خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا» قارار چىقاردى، قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيە (شەھەر)لەر ئارخىپخانىلارنى قۇرۇپ، زور تۈركۈمدىكى كونا ھاكىمىيەت ئارخىپى ۋە ھازىرقى ئارخىپلارنى يېغىپ، يىللاردىن بېرى يېغىلىپ قالغان پارچە - پۇرات ھۆججەت - ماتېرىياللارنى سىستېمىلىق رەتلەپ چىقتى، ئىزدەپ تېپىش قورالى ۋە تۈرلۈك پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنى تۈزۈپ چىقتى. ئىدارە - ئورگانلاردىن تارتىپ خەلق گۇڭشىلىرىغىچە ئارخىپخانىلار پەيدىنپەي قۇرۇلدى. 1960 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قۇرۇلغان ئارخىپخانا 12گە، يېغىۋېلىنغان ئارخىپ 28 مىڭ 591 جىلدقا، ماتېرىيال 18 مىڭ 426 توپلامغا يەتتى، پايدىلىنىلغان ئارخىپ 2597 جىلد بولۇپ، ئۇنىڭدىن 3656 ئادەم (قېتىم) پايدىلاندى، 193 ئورگان ئارخىپخانىسى قۇرۇلدى.

3) 1966 — 1976 - يىلغىچە ئوڭۇشسىزلىق ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان باسقۇچ. بۇ باسقۇچتا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئارخىپ خىزمىتى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ۋە ئورگان ئارخىپخانىسىدىن بەزىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، بەزىلىرى ئاجىزلاشتۇرۇلدى، ئارخىپ خىزمىتى كادىرلىرىنىڭ بەزىلىرى تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋېتىلدى ياكى يۆتكىۋېتىلدى، ئارخىپ خىزمىتىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش پرىنسىپى بۇزۇۋېتىلدى، بەزى قائىدە - نىزاملار بىكار قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن ئارخىپ ماتېرىياللىرى يوقىلىپ، ئارخىپ خىزمىتى زور زىيانغا ئۇچرىدى.

4) 1978 - يىلىدىن كېيىنكى ئەسلىگە كېلىش ۋە ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش باسقۇچى. 1978 — 1983 - يىلىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئارخىپ ئىشلىرىدا ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەرتىپكە سېلىش پائال ئېلىپ بېرىلدى، ۋىلايەت بويىچە ئارخىپ خىزمىتى ئەسلىگە كەلدى ۋە كۆچەيدى. 1984 - يىلى ئارخىپ خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش باسقۇچىغا كىردى. 1990 - يىلى پۈتۈن ۋىلايەتتە ئارخىپنى مەۋرۇي باشقۇرغۇچى ئورگانلار مەركەز، ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، كەسىپي ئورۇنلاردىكى ئارخىپخانىلار ئاساس قىلىنغان ئارخىپ ئىشلىرى سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى.

1982 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمىنىڭ دەرىجىسى ئارخىپ باشقارمىسىغا كۆتۈرۈلدى. ناھىيە (شەھەر)لەردىمۇ ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئارخىپى دەرىجە بويىچە مەسئۇل بولۇپ باشقۇرۇلىدىغان بولدى. 1986 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)لەردىكى ئارخىپ

خىزمەتچىلىك رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىندى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ ئاپپاراتلىرىنىڭ تۈزۈلمىسىنى تەڭشەش پۈتۈنلەي ئەملىيلەشتى، ئارخىپنى بىر مۇئاۋىن ۋالىي، مۇئاۋىن ھاكىم، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى باشقۇرىدىغان بولدى.

ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ كۆپلىگەن ئورگانلار، كارخانا، كەسىپي ئورۇنلاردا كاتىباتلىق ئارخىپى ساقلانغاندىن باشقا يەنە پەن - تېخنىكا ئارخىپىمۇ يېغىپ باشقۇرۇلدى. 1981 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە شەھەر قۇرۇلۇشى ئارخىپخانىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن سىرت تۈرلۈك كەسىپي ئارخىپ خىزمىتىمۇ تېزدىن ئەۋج ئالدى، بوغالتىرلىق، نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش، يەر نامليرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش، تۈپراقنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش، رادىئو - تېلېۋىزىيە، ئوقۇ - ئوقۇتۇش، كېسەل تارىخى، يەر نامليرى، ئىقتىسادىي تەپتىشلىك، ئەرز - شىكايەت ۋە ئۇن - سىن لېنتىلىرى قاتارلىقلارنىڭ ئارخىپ خىزمىتىمۇ پەيدىنپەي قېلىپلاشتۇرۇپ باشقۇرۇش ئىزىغا چۈشتى.

1987 - يىل 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى «ئارخىپ قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئارخىپ خىزمىتى يېپىق، يېرىم يېپىق ھالەتتىن تەدرىجىي ئېچىۋېتىش تىپىغا ئۆزگەرتىلىپ، سوتسىيالىستىك ئىسلاھات- ئېچىۋېتىش ئىشلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بولدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 14 ئارخىپخانا بولۇپ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 15.4031 كۋادرات مېتىرغا، ئامباركۆلىمى 52.1568 كۋادرات مېتىرغا يەتتى، ساقلىنىۋاتقان ئارخىپ 353 چوڭ تۈر، 82 مىڭ 44 جىلد، ئۇن - سىن ئارخىپى 14 قاپ، سۈرەت ئارخىپى 5637 پارچە، پەن - تېخنىكا ئارخىپى 4658 جىلد، خەرىتە كۇفىيىسى 3060 ۋاراق، كەسىپي ئارخىپ 3330 جىلد بولدى. ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ماتېرىيال 9532 خىل، 58 مىڭ 985 توپلامغا يەتتى.

1. خادىملار ۋە ئۇلارنى تەربىيىلەش

1) خادىملار قۇرۇلمىسى 1960 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى (13 ئارخىپخانا) دە مەخسۇس ئارخىپ كادىرىدىن 30ى، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئارخىپ خادىمىدىن 192سى بار ئىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 1202 مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئارخىپ قوشۇنى بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقارمىسى (ئىدارىسى)، ئارخىپخانىلاردىكى كادىر 85 (بېكىتىلگەن شتات 102) بولۇپ، 1983 - يىلدىكىدىن 29 كىشى كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 22 بولۇپ، ئومۇمىي كادىرنىڭ %36نى؛ 51 ياشتىن يۇقىرىلار 12 بولۇپ، %14نى؛ 36 - 50 ياشقىچە بولغانلار 18 بولۇپ، %21نى؛ 35 ياشتىن تۆۋەنلەر 55 بولۇپ، %65نى؛ ئالىي مەكتەپ (ئالىي تېخنىكومۇ شۇنىڭ ئىچىدە) مەلۇماتىدىكىلەر 30 بولۇپ، %35نى؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 18 بولۇپ، %21نى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىدىكىلەر 25 بولۇپ، %29نى؛ تولۇقسىز ئوتتۇرىدىن تۆۋەن مەلۇماتتىكىلەر 12 بولۇپ، %14نى ئىگىلەيدۇ.

2) كەسىپي جەھەتتىن تەربىيىلەش 50 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ۋە ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئارخىپ خادىملىرى ئارىسىدا يېڭىلار كۆپ، كەسىپي ئىقتىدار تۆۋەن بولدى، شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ قېتىم ئاپتونوم رايون ئاچقان ئارخىپ كۇرسىغا ئادەم ئەۋەتىلدى ياكى ئۆزلىرى كەسىپي جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى، كەسىپي لېكسىيە ئورۇنلاشتۇردى، بىر تەرەپتىن دەرس سۆزلەش، بىر تەرەپتىن تەتقىق قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئەملىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئۈسۇلى قوللىنىپ، ئارخىپ خىزمىتى بىلىملىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە ئىگىلىگەن بىر تۈركۈم، ئارخىپ خادىملىرى يېتىشتۇرۇلدى. 1960 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 39 قېتىم ئارخىپ كەسىپي لېكسىيىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى 222 ئارخىپ كادىرى تەربىيىلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايون ئاچقان كۇرسقا

قاتناشقىنى 15؛ ژىلايەتتە تەربىيىلەنگىنى 76، ناھىيىلەردە تەربىيىلەنگىنى 26 بولۇپ، قەشقەر ژىلايىتىنىڭ 1 - تۈركۈمدىكى ئارخىپ ئىشلىرى تايانچلار قوشۇنى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى.

60 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە قەشقەر ژىلايىتىنىڭ ئارخىپ كەسپى بويىچە تەربىيىلەش خىزمىتى توختاپ قالدى. 1978 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ژىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقارمىسى (ئىدارىسى) ئەسلىدىكى ئارخىپ كادىرلىرىنىڭ كەسپىي سەۋىيىسى خىزمەت ئېھتىياجىغا ماسلىشالمايۋاتقانلىقىدەك ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، ئارخىپ كادىرلىرىنىڭ ساپاسىنى تېزدىن يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، ئارخىپ كەسپى بويىچە تەربىيىلەش خىزمىتىنى كۆپ قاتلام، كۆپ يوللار ئارقىلىق قانات يايدۇردى. قەشقەر ژىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقارمىسى (ئىدارىسى) ھەر خىل ئارخىپ كۇرسلىرىنى پائال ئاچتى، ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق مەسئۇل تارماقلار سىستېمىسىدىكى ئارخىپ خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسلىرىنى قەرەلسىز ئېچىپ تۇردى. 1986 — 1990 - يىلغىچە ژىلايەت بويىچە ھەر خىل ئارخىپ كەسپىي كۇرسى 36 قارار ئېچىلدى، كۇرسقا 1379 كىشى قاتناشتى، 1981 — 1985- يىلغىچە بولغان مەزگىلدىكىدىن 483 كىشى ئارتۇق قاتناشتى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئارخىپ كادىرلىرى سىرتقى جايلارغا تەربىيىلىنىش، ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا پائال ئەۋەتىلدى. 1986 — 1990 - يىلغىچە 8 تۈركۈمدە 165 كادىر سىرتقى جايلارغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى، 1987 - يىللا 70 نەچچە ئارخىپ كادىرى سۈجۇ ئۇنىۋېرسىتېتىدا تەربىيىلىنىپ كېلىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى.

قەشقەر ژىلايىتى يەنە ئارخىپ خىزمىتى خادىملىرىنى مۇنتىزىم ئوقۇش تارىخى بويىچە تەربىيىلىنىشكە پىلانلىق ئۇيۇشتۇردى. 1986 — 1990 - يىلغىچە قەشقەردىن مەخسۇس، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى 58 ئارخىپ كادىرى ھەرخىل ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى. 1985 - يىلى ژىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى بىلەن قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى بىرلىكتە، شىنجاڭ رادىئو- تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئارخىپ ئىشلىرى ئالىي تېخنىكوم كۇرسى ئېچىپ، ئىمتىھان ئارقىلىق 28 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى، 1988 - يىلى بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇش پۈتتۈردى. 1990 - يىلى يەنە 30 نەدەم دۆلەت ئارخىپ ئىدارىسى سۈجۇ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ھاۋالە قىلغان «ئارخىپ ئىشلىرى ئالىي تېخنىكوم كەسپىي گۇۋاھنامىسى» ئېلىش كۇرسىغا قاتنىشىشقا ئەۋەتىلدى.

3) ئۇنۇڭ باھالاش　مەركەز، ئاپتونوم رايون ۋە ژىلايەتلىك ئۇنۇڭ ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، قەشقەر ژىلايىتىدە ئارخىپ كەسپى بويىچە ئۇنۇڭ باھالاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1987 - يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ژىلايەتلىك ئۇنۇڭ ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ تەستىقى بىلەن قەشقەر ژىلايەتلىك ئارخىپ سىستېمىسى بويىچە ئۇنۇڭ ئىسلاھاتى خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ھەمدە ئۇنىڭ ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 1987 - يىل 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ژىلايەتلىك ئۇنۇڭ ئىسلاھاتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى يىغىنى مۇھاكىمە قىلىپ قەشقەر ژىلايەتلىك ئارخىپ كەسپى بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭ باھالاش - تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. ئارقىدىنلا 8 ناھىيە (شەھەر) دە باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭ باھالاش ھەيئىتى قۇرۇلدى.

1988 - يىلى قەشقەر ژىلايەتلىك ئارخىپ كەسپى بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭ باھالاش ھەيئىتى تەكشۈرۈپ ماقۇللاش ھەمدە ئاپتونوم رايونلۇق، ژىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئۇنۇڭ ئىسلاھاتى ئىشخانىلىرىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن 160 خادىمنىڭ ئارخىپ تېخنىكىسى ئۇنۇڭانى بويىچە ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش سالاھىيىتى تەستىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات ئارخىپ كاندىدات تەنتىقاتچىسى 2، مەسئۇل باشقۇرغۇچى 25، يارەمچى مەسئۇل باشقۇرغۇچى ۋە باشقۇرغۇچى 133.

1990 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدە ئارخىپ كەسپى بويىچە ئۇنۇڭان تولۇقلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 2 مەسئۇل باشقۇرغۇچى، 13 يارەمچى مەسئۇل باشقۇرغۇچى، 7 باشقۇرغۇچى باھالاپ چىقىلدى.

2. كەسپىي ئارخىپلارنى باشقۇرۇش خىزمىتى

1) توپلاش - رەتلەش قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئارخىپ ماتېرىياللىرى مەمۇرىي ئورگانلار، كارخانا ۋە كەسپىي ئورۇنلار ھەمدە شەخسلەرنىڭ قولىغا مەركەزلەشكەنىدى. 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلارنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئارخىپ توپلاش خىزمىتى كۆچەيتىلدى. 1960 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ئارخىپخانا 189 چوڭ تۈر، 28 مىڭ 591 جىلد ئارخىپ، 18 مىڭ 426 توپلام ماتېرىيال توپلىدى.

70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار پارتكوم، ھۆكۈمەتكە قاراشلىق تارماقلار ھەمدە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ئورگانلار كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ خەت - ئالاقە ئارخىپى ۋە ئايرىم پەن-تېخنىكا ئارخىپى، كەسپىي ئارخىپلارنى داۋاملىق توپلىدى.

1983 - يىلدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئارخىپ ئاپپاراتلىرىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈشى، تەرتىپكە سېلىنىشىنى تاماملاپ، ئارخىپ توپلاش دائىرىسىنى كېڭەيتتى، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلار پارتكوم، ھۆكۈمەت شۇنداقلا ئۇلارغا قاراشلىق تارماقلارنىڭ ئارخىپىنى توپلىغاندىن سىرت يەنە يېزا (بازار) لارنىڭ ئارخىپلىرىنىمۇ توپلاپ ئارخىپخانىغا كىرگۈزدى. پەقەت قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىلا 32 مىڭ 945 جىلد ئارخىپ توپلاندى. بەزى ئارخىپخانىلار يەنە مەلۇم كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ شۇنداقلا ۋەكىللىك خاراكتېرىگە، تىپىك خاراكتېرگە ئىگە ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردا شەكىللەنگەن ئارخىپلارنىمۇ توپلىدى. ھەر خىل پەن - تېخنىكا ئارخىپى، سۈرەت ئارخىپى، ئۇن - سىن ئارخىپى شۇنداقلا ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلار بىلەن ئالاقىدار بولغان ھەر خىل ماتېرىياللارمۇ توپلاندى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 14 ئارخىپخانا 1985 - يىلى 283 چوڭ تۈر، 57 مىڭ 891 جىلد ئارخىپ، 46 مىڭ 777 توپلام ماتېرىيال توپلىدى. 1990 - يىلى 353 چوڭ تۈر 82 مىڭ 414 جىلد ئارخىپ، 59 مىڭ 985 توپلام ماتېرىيال توپلىدى.

1958 — 1985 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئاساسلىق ئادەم كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، يەنە باشقا ئورۇنلاردىن ئادەم ئاجرىتىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر شۇنداقلا تارماقلار ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ئورۇنلارنىڭ پارچە - پۈرات ھۆججەتلىرىگە قارىتا چوڭ تۈرگە ئايرىش، رەتلەش، جىلد تەشكىللەش، كاتالوگ تۈزۈش قاتارلىق بىر پۈرۈش رەتلەش خىزمىتىنى ئىشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار توپلىنىپ ئارخىپخانىغا كىرگۈزۈلگەن ئارخىپلارغا قارىتا ئارخىپلارنى ئارخىپخانىغا كىرگۈزۈش تەلىپى بويىچە رەتلەپ جىلدلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ئارخىپخانىلار ئارخىپلارنىڭ چوڭ تۈرىنى پەرقلەندۈرۈشتە تەشكىلىي ئاپپارات - يىللار ياكى يىللار - تەشكىلىي ئاپپارات دېگەن پرىنسىپ بويىچە تۈرلەرگە ئايرىپ رەتلىدى، چوڭ تۈر بويىچە تۈزۈلگەن نومۇر تەرتىپىنى ساقلاش مۇددىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ رەتكە تۈرغۇزدى.

ئۇزۇندىن بۇيان ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى ئارخىپ ئىشخانىسىنىڭ ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۈتەپ، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ھۆججەت - ماتېرىياللىرىنى رەتلەشكە دائىم قاتناشتى. 1965 — 1972 - يىلغىچە ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار 2 قېتىملىق ئارخىپلارنى كەڭ كۆلەملىك قايتا تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتى داۋامىدا، ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلارنى قايتا-قايتا سىستېمىلىق رەتكە تۈرغۇزدى. 1978 — 1983 - يىلغىچە ئارخىپلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەرتىپكە سېلىش مەزگىلىدە، ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى شۇنداقلا 1966-يىلدىن ئىلگىرىكى توپلىنىپ ساقلانغان بىر تۈركۈم پارچە - پۈرات ھۆججەت ماتېرىياللارنى يەنە رەتلىدى. 1988 - يىل 9 - ئايدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئاپتونوم رايون

بايىنغولىن ئاپتونوم ئوبلاستىدا ئاچقان ئارخىپ باشقۇرۇشنى قېلىپلاشتۇرۇش، ئۇلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى يېغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئارخىپنى سىستېمىلاشتۇرۇپ رەتلەش خىزمىتىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشنى پائال قانات يايدۇردى. 1990 - يىلى 243 چوڭ تۈر، 56 مىڭ 750 جىلد ئارخىپنى ئۇلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى ئاخىرلاشتى، بۇ 12 ناھىيە (شەھەر) ئارخىپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپ توپلىمىنىڭ %70نى، ئارخىپ جىلدىنىڭ %88نى ئىگىلىدى. ئاپتونوم رايونلۇق قېلىپلاشتۇرۇش - تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قەشقەر شەھىرى، يەكەن، پوسكام ناھىيىلىرى ئارخىپخانىلارنى ئارلاپ تەكشۈرگەندە ھەممىسى ئەلا بولۇپ باھالاندى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا ئارخىپنى قېلىپلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ۋاقتىنچە قانات يايدۇرمىدى. 1986- يىلدىن باشلاپ پۈتۈن ئارخىپخانىدىكى ئاساسلىق ئادەم كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، توپلاپ ساقلىغان 115 ساندۇق مىنگو دەۋرىدىكى پارچە - پۈرات ئارخىپنى رەتلىدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە 10 مىڭ 659 جىلد ئارخىپ دەسلەپكى قەدەمدە رەتلىنىپ بولدى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلارنىڭ ساقلىنىۋاتقان ھەر خىل ماتېرىياللارنى رەتلەشتە ئومۇمىيۈزلۈك قوللانغان ئۇسۇلى مۇنداق: بىرى، تۈرى بويىچە رەتلەش، بۇنىڭدا چوڭ ئاقما نومۇر بويىچە تىزىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى؛ يەنە بىرى، تۈرلىرىنى پەرقلەندۈرۈپ، ھەر قايسىسىغا ئۆزىنىڭ نومۇرىنى سېلىپ، ماتېرىيال تۈرلىرى مۇندەرىجىسى تۈرغۇزۇش.

2) باھالاپ بېكىتىش، ستاتىستىكا قىلىش　1958 — 1960 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار بىر تۈركۈم رەتلەنمىگەن ئارخىپلارنى تاپشۇرۇۋېلىپ، رەتلەپ جىلدلاشتۇرۇش داۋامىدا، بىر تەرەپتىن جىلدلاشتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەخسۇس ئادەم باھالاپ بېكىتىپ، قىممىتىنى ئېنىق ئايرىدى، تەكرار، كەمتۈك ياكى قىممىتى بولمىغان ئارخىپلار 2 قېتىم قايتا باھالاپ بېكىتىلگەندىن كېيىن، رەھبەرلىكىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ كۆيدۇرۈلدى.

ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار كۈندىلىك باھالاپ بېكىتىش داۋامىدا، بىرىنچىدىن، توپلاپ ئارخىپخانىغا كىرگۈزمەكچى بولغان ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ، سۈپىتى يۇقىرى بولمىغان ياكى ساقلاش مۇددىتى توغرا بولمىغان جىلدلارنى قايتىدىن تەڭشىدى ياكى قايتىدىن جىلد تۈرغۇزدى؛ ئىككىنچىدىن، پارتىيە ۋە دۆلەت تۈزگەن ئارخىپ باھالاپ بېكىتىشكە ئالاقىدار ھۆججەتلەرگە ئاساسەن، ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلارنى قايتىدىن باھالاپ بېكىتتى.

1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپ باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ تەلىپى بويىچە، دۆلەت ئارخىپ ئىدارىسى ئوتتۇرىغا قويغان «ئورگان خەت - ئالاقە ئارخىپلىرىنىڭ ساقلىنىش مۇددىتىنى ئايرىشتا پايدىلىنىش جەدۋىلى» نىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئارخىپلارنى باھالاپ تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇپ، ئەسلىدىكى جىلدلارنى قايتىدىن باھالاپ بېكىتىپ، جىلد تەشكىللەپ ئىلگىرىكى يۇقىرى - تۆۋەننى ئايرىماي بىر يولىلا جىلد تۈرغۇزۇدىغان ئۇسۇلنى تۈگەتتى، بۇ جەريانىدا جىلد تۈرغۇزۇش زۆرۈرىيىتى بولمىغان نۇرغۇن ھۆججەتلەر چىقىرىۋېتىلدى. ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانا 30 مىڭدىن كۆپرەك جىلدنى باھالاپ بېكىتتى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشى نەتىجىسىدە مارالبېشى، يەكەن، تاشقورغان ناھىيىلىك ئارخىپخانىلار ئىلغار ئارخىپخانا بولۇپ باھالاندى.

1972 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلاردا ئۇرۇش تەييارلىقىنى مەركەز قىلغان ئارخىپ باھالاپ بېكىتىش، قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. «ئۇرۇش تەييارلىقى» ۋە «خىللاش» ھەددىدىن ئارتۇق تەكتلىنىپ كەتكەچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاجرىتىلغان خادىملارنىڭ كەسپىي سەۋىيىسى ئېگىز-

پەس بولغاچقا، ئارخىپلارنى كۆپلەپ كۆيدۈرۈۋېتىدىغان ھادىسىلەر كۆرۈلۈپ، قىممىتى بار بىر قىسىم ئارخىپلار كۈلگە ئايلىنىپ كەتتى.

1978 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار توپلىغان ۋە ساقلاۋاتقان ئارخىپلار باھالاپ بېكىتىلدى. 1988 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانا ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپلارنى ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى يېغىنىنلىق روھىغا ئاساسەن، ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلارنى باھالاپ بېكىتتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا ۋە قەشقەر شەھەرلىك، پوسكام ناھىيىلىك، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك، يەكەن ناھىيىلىك ئارخىپخانىلار «ئارخىپ قانۇنى» دىكى بەلگىلىمە بويىچە ئېچىۋېتىلىدىغان ئارخىپلارنى باھالاپ بېكىتىپ قايسىلىرىنى ئېچىۋېتىشكە بولىدىغانلىقى، قايسىلىرىنى ئېچىۋېتىشكە بولمايدىغانلىقى، ياكى ۋاقتىنچە ئېچىۋېتىشكە بولمايدىغانلىقىنى پەرقلەندۈرۈپ چىقتى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 60 - يىللارنىڭ بېشىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلارنىڭ تەركىبى، سانى، رەتلىنىشى، پايدىلىنىلىشى قاتارلىق ئەھۋاللارنى ستاتىستىكا قىلدى.

60 ،، 70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمى، ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئارخىپخانا، ئارخىپ ئىشخانىسى، ئارخىپ تەركىبى، سانى، رەتلىنىشى، پايدىلىنىلىشى قاتارلىق ئەھۋاللارنى دائىم ستاتىستىكىلاپ تۇزدى.

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى (ئىدارىسى)، ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار دۆلەتنىڭ «ئارخىپ خىزمىتى ئاساسىي ئەھۋالىنىڭ يىللىق ستاتىستىكىلىق مەلۇماتى» توغرىسىدىكى تەلىپى بويىچە، يىلمۇ يىل ستاتىستىكا قىلىپ يۇقىرىغا يوللاپ تۇردى، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ ئىدارىلىرى (ئارخىپخانىلار) ستاتىستىكا مەلۇماتىنى ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسىغا يوللىدى، ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى جەملەپ ستاتىستىكىلاپ ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپ ئىدارىسىغا يوللىدى، شۇنىڭ بىلەن قەرەللىك يىللىق مەلۇمات توغرا ئىزغا چۈشتى.

3) باشقۇرۇش، ساقلاش 1949 - يىل 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەرگە كەلگەندە ئادەم ئەۋەتىپ گومىنداڭ ۋالىي مەھكىمىسى شۇنداقلا ئۇنىڭغا قاراشلىق ئاپپاراتلارنىڭ ئارخىپ ئىشخانىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ساقلىنىپ قالغان ئارخىپلارنى پېچەتلەپ قوغدىدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمە، يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئارخىپ خىزمىتىمۇ پەيدىنپەي تۈزۈملەشتى. مىنگو ئارخىپى قوغدىلىپ قالغاچقا، يوقىلىپ كەتمىدى، زىيانغا ئۇچرىمىدى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 60 - يىللارنىڭ بېشىغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ھەر خىل كونا ئارخىپ ئىشكاپى ياكى ياغاچ جازىلاردىن پايدىلىنىپ ئارخىپ ساقلىدى، ئارخىپ ئامبارلىرىنىڭ ھەممىسى كونا ئۆيلەر ياكى ئادەتتىكى ئىشخانىلار ئىدى.

70 - يىللاردىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلاردا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپلارنىڭ ساقلىنىش ئەھۋالى سەل - پەل ياخشىلاندى، بىر قىسىم كونا ئىشكاپلار شاللاپ چىقىرىۋېتىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پولات ئىشكاپلار يەتكۈزۈلەندى، بىر قىسىم ناھىيىلەر يەنە ئارخىپ ئامبارلىرىنى تەڭشىدى.

1980 - يىلدىن بۇيان ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئارخىپ قاچىلايدىغان ئۇسكۇنىلەرنى كۆپەيتىپ، 5 بۆلەكتىن تەركىب تاپقان ئۆلچەملىك پولات ئىشكاپ ئىشلەتتى. بەزى ناھىيىلەر يېڭى ئارخىپخانا بىناسى سالدى، بەزىلىرى ناھىيىلىك پارتكوم ياكى ھۆكۈمەت بىناسىغا كۆچۈپ كىردى. 1 مىليون 170 مىڭ يۈەن مەبلەغ

سېلىپ قۇرۇلغان، كۆلىمى 2302 كۋادرات مېتىرلىق ئۇلايەتلىك ئارخېئولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ بىناسى پۈتۈپ ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى. 1990 - يىلى ئۇلايەت بويىچە ئارخېئولوگىيە ئامبارلىرىنىڭ كۆلىمى 6636.8 كۋادرات مېتىرغا يېتىپ، 1983 - يىلدىكىدىن 4473.73 كۋادرات مېتىر كۆپەيدى.

قەشقەر ئۇلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخېئولوگىيە ساقلىنىدىغان ئورۇنلارنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ چىقىپ، ئۇلارنى ئاساسلىق ساقلىنىدىغان ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرى، ئادەتتىكى ساقلىنىدىغان ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرى ۋە ساقلىنىشى لازىم بولمىغان ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرى دەپ ئۈچ تۈرگە ئايرىپ، ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىنى ساقلاش ۋە قوغداشنى كۈچەيتتى. 1990 - يىلى قەشقەر ئۇلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىدا ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ تەكشۈرۈش، ئارخېئولوگىيە ئىلمىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئاساسىدا ئىشقا ئاشقان ھەمدە چاڭ سۈمۈرگۈچ، ئوت ئۆچۈرگۈچ، تېرمومېتىر قاتارلىق ئۈسكۈنىلەر ئارقا - ئارقىدىن سېپلىنىپ، ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىنى قوغداشقا كۈچ چىقىرىلدى.

قەشقەر ئۇلايەتلىك ئارخېئولوگىيە ساقلىنىدىغان مىنگو ئارخېئولوگىيە، شۇندىلا سانى ئانچە كۆپ بولمىغان چاڭ سۈلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ، شۇەنتۇڭ يىللىرىدىكى چاڭ سۈلالىسى ئارخېئولوگىيە 12 مادە 324 جىلد بولۇپ، ئاساسلىقى قەشقەر مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى ۋە يەكەن مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى ۋە ئۇلارغا قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرى؛ 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرى 4188 جىلد مىنگو ئارخېئولوگىيە ساقلاندى. ئۇلايەتلىك ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىدا يەنە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانداندىن بۇيانقى 9116 جىلد ھۆججەت - ئالاقە ئارخېئولوگىيە ساقلىنىدۇ، بۇنىڭ ئاساسلىقى قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ۋە تارماقلار، ئورگانلارنىڭ ئارخېئولوگىيە؛ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە، يەكەن ئۇلايەتلىك پارتكوم، يەكەن ۋالىي مەھكىمە قاتارلىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ئورگان، ئورۇنلارنىڭ ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىمۇ بار؛ 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخېئولوگىيە ئاساسلىقى ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ ۋە تارماقلار، ئورگانلارنىڭ 55 مادە 781 جىلد ھۆججەت - ئالاقە ئارخېئولوگىيە ساقلىنىدۇ.

قەشقەر شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئارخېئولوگىيەسىدا ساقلىنىدىغان ئارخېئولوگىيە ئاساسى گەۋدىسى پەن-تېخنىكا ئارخېئولوگىيە، 1990 - يىلى 4006 جىلد ئارخېئولوگىيە، 2727 ۋاراق كوپىيە خەرىتە، 2093 پارچە سۈرەت ئارخېئولوگىيە، 10 قاپ ئۇن - سىن ئارخېئولوگىيە ساقلاندى. قەشقەر ئۇلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك (شەھەرلىك) ئارخېئولوگىيەلەردا 1990 - يىلى 652 جىلد پەن - تېخنىكا ئارخېئولوگىيە، 3330 جىلد كەسپىي ئارخېئولوگىيە ساقلاندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر ئۇلايەتلىك ئارخېئولوگىيەدا ساقلانغان ماتېرىيال 2141 تۇر، 14 مادە 538 توپلامغا يەتتى؛ 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخېئولوگىيەدا ساقلىنىدىغان ماتېرىيال 9532 تۇر، 58 مادە 985 توپلام.

4) كەسپىي يېتەكچىلىك　1958 — 1960 - يىلغىچە قەشقەر ئۇلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىدا كەسپىي يېتەكچىلىك قىلىش ئۈزۈپسىز ئۇستىگە ئالدى، قەشقەر ئۇلايەتلىك ئارخېئولوگىيە ئىلمىي تەتقىقات ئورنى (شەھەر) لىك ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرىنىڭ ئارخېئولوگىيە توپلاش، رەتلەش، باھالاپ بېكىتىش قاتارلىق خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلدى. ھەر دەرىجىلىك ئارخېئولوگىيە ئورۇنلىرى، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئارخېئولوگىيە ئىشخانىسى ۋە خەت - ئالاقە تارماقلىرىنىڭ جىلد تۇرغۇزۇپ ئارخېئولوگىيە ئومۇملاشتۇرۇش تۈزۈمىنى ئورنىتىشىغا ياردەم بېرىپ، ئورگان ئارخېئولوگىيە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا ئاساس سېلىپ بەردى.

1962 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلدى، ئۇلارنىڭ ئاساسىي مەسئۇلىيىتى ئاساس قاتلامغا كەسپىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىش، ئۇلار ھەمىشە يېغىن ئېچىش، ھۆججەت تارقىتىش، تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىش، سېلىشتۇرۇپ باھالاش، مۇسابىقە ئۇيۇشتۇرۇش، ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىش، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش، تەقدىرلەش - مۇكاپاتلاش، كەسپىي ھەمكارلىق ئۇيۇشتۇرۇش، ئېكسكۇرسىيە قىلىش - ئۆگىنىش، نەق مەيداندا يېتەكچىلىك قىلىش، نىزام - بەلگىلىمىلەرنى تۈزەش ئارقىلىق ۋىلايەتنىڭ ئارخىپ خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

1965 — 1972 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈملىرى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلارنىڭ ئارخىپىنى قايتا تەكشۈرۈش، باھالاپ بېكىتىش، ئاساسىي قاتلامنىڭ ھۆججەت-ئالاقە جىلدلىرىنى تۈرغۇزۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىش، كۇرس ئېچىش، خەت - ئالاقە ۋە ئارخىپ خادىملىرىنى تەربىيىلەش ئىشلىرىنى قانات يايدۇرۇشىغا ياردەملەشتى.

1979 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپ باشقۇرۇش بۆلۈملىرى ئارخىپلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 1982 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتنىڭ ئارخىپ مەۋرىيىتىنى باشقۇرۇش كەسپىگە يېتەكچىلىك قىلىشنى ئۈستىگە ئالدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە ئارخىپ كەسپىگە يېتەكچىلىك قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ كەڭ قانات يايدى.

1988 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقارما (ئىدارە) لىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپنى ئۆلچەملەشتۈرۈش خىزمىتى يېغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلارنىڭ ئارخىپىنى ئۆلچەملەشتۈرۈپ باشقۇرۇش خىزمىتىنى تەكشۈردى، ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك ۋە نازارەتچىلىك قىلدى. خەت - ئالاقە ئارخىپ خادىملىرىنى تەربىيىلەشتە چىڭ تۇرۇپ، ھۆججەت - ئالاقىلەرنى ئارخىپلاشتۇرۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى.

1989 - يىلى «ئارخىپ قانۇنى» داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇلدى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى سىرتقا چىقىش، تەكلىپ قىلىپ ئەكىلىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، جىلد تۈرۈغۇزۇش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇش خىزمىتىگە كونكرېت يېتەكچىلىك قىلدى، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئارخىپ خىزمىتىنى چوڭ تەكشۈرۈپ، 20 ئىلغار كوللېكتىپ، 14 ئىلغار شەخسنى باھالاپ چىقتى.

1986 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپ باشقارما (ئىدارە) لىرى ئارخىپ ئىلمىي مۇھاكىمە خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، ۋىلايەت بويىچە 14 پارچە ئىلمىي ماقالە يېزىلدى، بۇنىڭدىن 3 پارچىسى غەربىي شىمال ئارخىپ خىزمىتى ھەمكارلىق يېغىنىغا ئەۋەتىلدى، بىر پارچىسى جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارخىپ تارىخىي ماتېرىياللىرى مۇھاكىمە يېغىنىغا قاتناشتۇرۇلدى.

3. تارماقلارنىڭ ئارخىپ خىزمىتى

1) ئارخىپ ئىشخانىلىرى خىزمىتى 1953 - يىلدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاساسلىقى ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەردە ئارخىپ ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىپ، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خادىملار بىلەن بىرلىكتە ئارخىپ باشقۇرۇپ كەلدى. باشقا مەۋرىي ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا ئارخىپ ئىشخانىسى قۇرۇلماي، ئارخىپنى كەسپىنى ئۈستىگە ئالغان تارماقلار ۋە كەسىپ بېجىرگۈچى خادىملار ساقلاپ كەلدى.

1959 - يىل 2 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «ئارخىپ خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا» قارار چىقىرىپ، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئارخىپ ئىشخانىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە

مۇكەممەللىشىنى يەنمۇ ئىلگرى سۈردى. 1960 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 193 ئورگان ئارخىپ ئىشخانىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئورگان ئارخىپ خىزمىتى پۈختا تەرەققىي قىلىپ، كەسپىي سەۋىيىسى پەيدىنپەي ئۆستى. ئارخىپنى مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ۋەزىپىلىك خادىملار باشقۇرىدىغان بولدى، ئارخىپ قاچىلاش جابدۇق، ئۇسكۇنىلىرى كۆپەيتىلدى، ئارخىپ ئىشخانىسى تۈزۈمى تۈرغۇزۇلۇپ، ئەمەل قىلىدىغان بەلگىلىمە بولۇش ئاساسىدا ئىشقا ئېشىپ، خىزمەتلەر پەيدىنپەي ياخشىلاندى. ئۇنىڭدىن باشقا قىسمەن كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا ئارقا - ئارقىدىن «تېخنىكا ئارخىپ ئىشخانىسى»، يېڭى «ماتېرىيال ئۆيى» قاتارلىق نامى ھەر خىل پەن - تېخنىكا ئارخىپى ئىشخانىلىرى قۇرۇلدى ھەمدە مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى باشقۇرغۇچى خادىملار سەپلەندى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ۋىلايەتتىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئارخىپ ئىشخانىلىرىنىڭ بەزىلىرى چېقىۋېتىلدى، بەزىلىرى بۇلاندى، كۆپ ساندىكىلىرى توختاپ قېلىش ۋە قالايمىقانلىشىپ كېتىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى.

1978 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا ئارخىپ ئاپپاراتلىرى ئومۇميۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، باشقۇرغۇچى خادىملار سەپلەندى، قائىدە-تۈزۈملەر تۈرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، يېغىلىپ قالغان ئارخىپلار ئومۇميۈزلۈك ئېنىقلاندى. 1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلاردا 28 ئارخىپ ئىشخانىسى بولۇپ، 153 ئارخىپ خادىمى سەپلەپ بېرىلدى، تۈرغۇزۇلغان جىلد 35 مىڭ ئەتراپىدا بولدى. 6400 ۋاراقتىن كۆپرەك پەن - تېخنىكا ئارخىپى رەتلەپ چىقىلدى، 41 مىڭ ۋاراقتىن كۆپرەك پەن - تېخنىكا ئارخىپى ۋە چېرتيوژ توپلاپ ساقلاندى. شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بەزى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى ئورگانلار ۋە كارخانا، ئورۇنلاردا خەت- ئالاقە ئارخىپى تۈرغۇزۇلۇپلا قالماستىن، يەنە پەن - تېخنىكا ئارخىپ ئىشخانىسىمۇ قۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئارخىپ ئىشخانىلىرى يەنە ھەر خىل مەخسۇس ئارخىپلارنى يىغىدىغان ۋە باشقۇرىدىغان بولدى. رايونلاردىكى يېزا (بازار) لىق ئورگانلاردىمۇ ئارخىپ ئىشخانىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، قۇرۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، خىزمەتچى خادىملار سەپلەندى، يېزا (بازار) ئارخىپى رەتلەندى ۋە ساقلاندى.

1988 - يىل 9 - ئايدىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئارخىپ ئىشخانىلىرىدا ئارخىپ خىزمىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش، ئۆلچەملەشتۈرۈش ۋە تۈزۈملەشتۈرۈش قۇرۇلۇشى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ، خەت - ئالاقە تارماقلىرىدا جىلد تۈرغۇزۇش تۈزۈمى يەنمۇ يولغا قويۇلۇپ، ئارخىپ جىلدلىرىنىڭ سۈپىتى ئومۇميۈزلۈك ئۆستۈرۈلدى. ئۇچۇر بايلىقىنى ئېچىش جەھەتتە، ئارخىپ ئىشخانىلىرى ئورگان خىزمىتىنىڭ مەركىزىنى زىچ چۆرىدەپ، كۆپ خىل شەكىل قوللىنىپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تۈرلۈك خىزمەتلەر ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئارخىپ تۈرغۇزغان 1500 ئورۇندىن 1200دە ئورگان ئارخىپ ئىشخانىسى قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 242 ئورۇندا ئۇنىۋېرسال ئارخىپ ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

2) خەت - ئالاقە ئارخىپى　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مەمۇرىي ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىكى خەت - ئالاقە ئارخىپلىرىنىڭ باشقۇرۇلۇشى تارقاق، قالاق بولۇپ، ئورگانغا قاراشلىق بۆلۈم - ئىشخانىلاردا ياكى شەخسلەرنىڭ قولىدا تارقاق ساقلىنىش ئومۇميۈزلۈك ئەھۋال ئىدى. ئارخىپلارنى ئۆز مەيلىچە كۆيدۈرۈۋېتىدىغان ھادىسىلەرمۇ ھەمىشە كۆرۈلۈپ تۇراتتى. ئايرىم ئورگانلاردا گەرچە بۇنداق ئارخىپلارنى قوشۇمچە باشقۇرۇشقا ئادەم قويۇلغان بولسىمۇ، ناھايىتى كۆپ ساندىكىلىرى نامدا باشقۇرۇپ، ئەمەلىيەتتە باشقۇرمىغان، يەنە جىلد تۈرغۇزۇپ ئارخىپلاشتۇرۇشنىڭ بىر تۈتاش قائىدە - تۈزۈمى بولمىغان، شۇڭا ئارخىپلاشتۇرۇلغان ھۆججەتلەر ئاز بولغان، مەزمۇنى تولۇق بولمىغان.

1958 - يىلدىن باشلاپ ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا ئومۇميۈزلۈك خەت - ئالاقە ئارخىپى ئىشخانىسى قۇرۇلۇشقا باشلىدى، يەنە ئامما يىللاردىن بۇيانقى پارچە - پۈرات ھۆججەتلەرنى رەتلەشكە كەلگە ھەرىكەتلەندۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، «ھۆكۈمەت ئالاقىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش توزۇمى»، «ئارخىپ باشقۇرۇش چارىسى» تۈرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. 1961 - يىلى دۆلەت ئارخىپ ئىدارىسى «ئورگان ئارخىپ ئىشخانىسى ئومۇمىي قائىدىسى»نى ئېلان قىلدى، قەشقەر ۋىلايىتى ئۇنىڭ ئاكتىپ ئىزچىللاشتۇردى. 1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى دۆلەت ئارخىپ ئىدارىسى ئېلان قىلغان «ئورگان خەت - ئالاقە ئارخىپلىرىنى ساقلاش مۇددىتى ھەققىدىكى پايدىلىنىش جەدۋىلى»نى ئىزچىل ئىجرا قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە جىلد تۈرغۇزۇپ ئارخىپلاشتۇرۇش خىزمىتى كۆچەيتىلدى، ئارخىپنى ساقلاش مۇددىتىنى ئايرىشتا بىر تۇتاش ئۆلچەم قوللىنىش باشلاندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مەمۇرىي ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئارخىپ باشقۇرۇش خىزمىتى قالايمىقانلىشىپ كەتتى.

1979 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپ ئىشخانىلىرىنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، تەرتىپكە سېلىنىشقا باشلىدى، يەغلىپ قالغان ھۆججەتلەرنى رەتلەش، جىلد تۈرغۇزۇپ ئارخىپلاشتۇرۇشقا ئادەم ئۈيۈشتۇرۇلدى. بەزى ئورگان، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار خەت - ئالاقە ئارخىپى ئىشخانىلىرىنى قۇرۇش ياكى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە، خادىملىرىنى سەپلەشكە باشلىدى، ئامبارلارنى تەرتىپكە سالدى، ئۇسكۇنىلەرنى كۆپەيتتى. 1983 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 35 مىڭ ئەتراپىدا جىلد تۈرغۇزۇلدى.

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپ ئىشخانىلىرى يەنە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ئىشخانىسى، گوۋۇيۈەن ئىشخانىسى ئېلان قىلغان «ئورگان ئارخىپ خىزمىتى نىزامى»نى ئاكتىپ ئىجرا قىلىپ، جىلد تۈرغۇزۇپ ئارىلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈردى. 1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋە قىسمەن ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوملار، ھۆكۈمەتلەر شۇنداقلا ئاممىۋى تەشكىلاتلار خەت - ئالاقە ئارخىپى ئىشخانىلىرىنى قۇرۇپ ياكى كۆچەيتىپ، ئۇزۇندىن بۇيان ئارخىپخانىلار ئورگان ئارخىپ ئىشخانىسىنى قوشۇمچە باشقۇرىدىغان تارىخقا خاتىمە بەردى. 1987 - يىل 2 - ئايدا گوۋۇيۈەن ئىشخانىسى «دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرىنىڭ ھۆكۈمەت ئالاقىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى»نى ئېلان قىلدى. 11 - ئايدا ئاپتونوم رايونۇق خەلق ھۆكۈمىتى ھۆكۈمەت ئالاقىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسىنى «يولغا قويۇش پرىنسىپى»نى ئېلان قىلدى. 12 - ئايدا دۆلەت ئارخىپ ئىدارىسى «ئورگان ئارخىپ خىزمىتىنىڭ كەسپىي قۇرۇلۇش ئۆلچىمى»، «خەت - ئالاقە ئارخىپلىرىنى ساقلاش مۇددىتى جەدۋىلى» قاتارلىق 3 ھۆججەتنى بېسىپ تارقاتتى.

1988- يىلى «ئارخىپ قانۇنى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتنىڭ خەت - ئالاقە جىلدلىرىنى تۈرغۇزۇش خىزمىتى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈرۈلدى. 1989 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار قۇرغان خەت - ئالاقە ئارخىپى ئىشخانىسى 94كە يەتتى.

1983 - يىلدىن بۇيان ھەر دەرىجىلىك ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ئارخىپ ئىشخانىلىرى ئۆچۈر بايلىقىنى ئېچىشتا پاسسىپ ھالەتنى ئۆزگەرتتى، ئورگان خىزمىتى مەركىزىنى زىچ چۆرىدەپ، كۆپ خىل شەكىل قوللىنىپ رەھبەرلىكنىڭ تەدبىر بەلگىلىشى ئۈچۈن، تۈرلۈك خىزمەتلەر ئۈچۈن تەشەببۇسكارلىق بىلەن مۇلازىمەت قىلدى. بەزى ئارخىپ ئىشخانىلىرى يەنە «ئورگان خىزمىتىدىكى چوڭ ئىشلار»، «تارىخىي تەرەققىيات»، «ستاتىستىكا ماتېرىياللىرى توپلىمى»، «مۇھىم ھۆججەتلەر توپلىمى» قاتارلىق مەخسۇس ماتېرىياللارنى تۈزۈپ چىقتى. يەنە ئومۇمىي ئاچقۇچلۇق كاتالوگ، ھۆججەت نومۇرى، جىلد نومۇرى سېلىشتۇرما جەدۋىلى، جىلد تۈرلىرىنى تېپىش جەدۋىلى، مەخسۇس تېمىلىق كاتالوگ قاتارلىق كۆپ خىل ئىزدەش قوراللىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، پايدىلىنىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا شارائىت يارىتتى.

3) پەن - تېخنىكا ئارخىپى　50 - يىللاردا ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ھەر دەرىجىلىك كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ پەن - تېخنىكا ئارخىپى ئاساسەن بۆلۈم، سېخ ھەتتا شەخسلەرنىڭ قولىغا تارقىلىپ كەتكەنىدى.

60 - يىللاردا دۆلەتنىڭ چوڭ كۆلەملىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە ئارخىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتى پەيدىنپەي تۈرغۇزۇلدى. ئايرىم كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا، مەسىلەن: مېتېئورولوگىيە، گېئولوگىيە، سۇچىلىق قاتارلىقلاردا خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ئارقا - ئارقىدىن «پەن - تېخنىكا ئارخىپى ئىشخانىسى» ياكى «ماتېرىيال بۆلۈمى» قاتارلىقلار قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن باشقا بەزى ئورۇنلار ئىشلەپچىقىرىش، خىزمەت داۋاملىدا پەن - تېخنىكا ئارخىپى بولمىغانلىقتىن، خېلى قىيىنچىلىققا ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن، پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتىنى پەيدىنپەي تۈرغۇزۇپ، پەن - تېخنىكا ئارخىپىنى مەركەزلەشتۈرۈپ بىر تۇتاش باشقۇرۇشنى دەسلەپكى قەدەمدە ئىشقا ئاشۇردى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئەمدىلا بارلىققا كەلگەن پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتى ناھايىتى زور بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، كۆپلىگەن پەن - تېخنىكا ئارخىپىنى باشقۇرۇشقا ئادەم بولماي، ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ياكى يوقىلىپ كەتتى. 70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتى پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلدى ياكى تۈرغۇزۇلدى، قەشقەر شەھەرلىك ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتى ئاساسىدا قەشقەر شەھەرلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى ئارخىپخانىسىنى ئىدارىسىنىڭ ماتېرىيال ئىشخانىسى شەھەر قۇرۇلغاندىن بۇيانقى بىر قىسىم شەھەر قۇرۇلۇشى ئارخىپىنى يىغىپ رەتلىدى.

1982 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە يىغىن ئېچىپ، مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ، جايلاردىن پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتىنى ئوبدان ئىشلەشنى تەلەپ قىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتىنى بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. 1982 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر شەھىرى شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسىنىڭ ماتېرىيال ئىشخانىسى قەشقەر شەھەرلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى ئارخىپخانىسىنى قۇردى. 1987 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا ئارخىپى خىزمىتىدە ئۆلچەملەشتۈرۈپ رەتلەش خىزمىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى، ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى شىركىتىنىڭ ئىلغار تەجرىبىسى ئۆگىنىلدى. پەن - تېخنىكا ئارخىپىدىن پايدىلىنىش خىزمىتىمۇ جانلىنىشقا يۈزلىنىپ، ئادەتتىكى پاسسىپ قوبۇل قىلىش شەكلىدىكى مۇلازىمەتتىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن كۆپ خىل شەكىلدە ئارخىپ ئۇچۇرلىرى مەنبەسى بىلەن تەمىنلەشكە ئۆزگەردى. 1990 - يىلى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە ئاپتونوم رايون ئەۋەتكەن ئورۇنلاردىن 27سىدە پەن - تېخنىكا ئارخىپى ئىشخانىسى قۇرۇلدى؛ ناھىيە (شەھەر) لەردىكى بىر قىسىم ئورۇنلاردىمۇ پەن - تېخنىكا ئارخىپى ئىشخانىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ياكى قۇرۇلۇپ، پەن - تېخنىكا ئارخىپىنى مەركەزلەشتۈرۈپ بىر تۇتاش باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. ۋىلايەتلىك سۇچىلىق - سۇ ئېلېكتر ئارخىپىنى مەركەزلەشتۈرۈپ بىر تۇتاش باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. ۋىلايەتلىك سۇچىلىق - سۇ ئېلېكتر ئۆلچەش- لايىھەلەش ئاكادېمىيىسى دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا تەتقىقات ئورنى قاتارلىق ئورۇنلار قۇرغان پەن- تېخنىكا ئارخىپى، كىتابلىرى، ئاخبارات، بىر تۇتاش باشقۇرۇلىدىغان پەن - تېخنىكا ماتېرىياللىرى ئىشخانىلىرى بارلىققا كەلدى، يەنە قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى قاتارلىقلار قۇرغان خەت - ئالاقە، بوغالتىرلىق، پەن - تېخنىكا ئارخىپلىرى مەركەزلەشتۈرۈلۈپ بىر تۇتاش باشقۇرۇلىدىغان ئۇنۇمبرسال ئارخىپ ئىشخانىلىرى شەكىللەندى.

4) كەسپىي ئارخىپلار　50 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۈرلۈك ئىشلار ۋە كەسپىي خىزمەتلەرنىڭ قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ، ھەر قايسى ساھە، سىستېمىلاردا بوغالتىرلىق ئارخىپى، ئوقۇتۇش

ئارخىپى، كېسەل تارىخى، ئەرزىيەت ئارخىپى قاتارلىق مەخسۇس ئارخىپلار شەكىللەندى، بۇ مەخسۇس ئارخىپلار يا رەتلەنمەي، ياھالاپ بېكىتىلمەي باغلاق پېتى دۆۋىلەپ قويۇلغاچقا، يوقاپ كېتىش، بۇزۇلۇش ھادىسىلىرى بىر قەدەر ئېغىر بولدى. پەقەت كادىرلار ئىشلىرى جەھەتتىكى ئەرز - شىكايەت قاتارلىق ئايرىم ئارخىپلار بىر خىل مەخسۇس ئارخىپ سۈپىتىدە باشقۇرۇلدى، كادىرلار ئارخىپى تەشكىلات - كادىرلار تارماقلىرى تەرىپىدىن رەتلىنىپ باشقۇرۇلدى.

60 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىلىرى يېغىلىپ قالغان ئەرز - شىكايەت ئارخىپلىرىنى ئومۇميۈزلۈك مەركەزلىك ئېنىقلاپ، ئارخىپ ئىشخانىسى قۇرۇپ، ئەرز - شىكايەت ئارخىپلىرىنى مەركەزلەشتۈرۈپ بىر تۇتاش باشقۇردى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ھەر خىل مەخسۇس ئارخىپلار ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىدى.

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كەسپىي ئارخىپ خىزمىتى پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلدى ياكى تۇرغۇزۇلدى.

1985 - 1986 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك مالىيە تارماقلىرى ۋە ئارخىپ تارماقلىرى يېغىلىپ قالغان بوغالتىرلىق ئارخىپىنى رەتلەش خىزمىتىنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى، 1014 ئورۇندىن 977 سى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈلۈپ لايىقەتلىك بولدى، رەتلەنگەن بوغالتىرلىق ئارخىپى 358 مىڭ 264 جىلد، ئارخىپلاشتۇرۇپ ساقلانغىنى 302 مىڭ 402 جىلد بولدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك يەر - جاي ناملىرى ئىشخانىسى 1985 - يىلى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەر - جاي ناملىرى ئارخىپىنى تۇرغۇزۇشقا باشلاپ، كەينى - كەينىدىن يەر - جاي ناملىرى ئارخىپى ئىشخانىسى قۇردى ياكى مەخسۇس ئادەم سەپلەپ، يەر- جاي ناملىرى ئارخىپىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىلىرى ئەرز - شىكايەت ئارخىپىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى، ۋىلايەت، شەھەر دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرى توپلاپ ساقلىغان ئەرز - شىكايەت ئارخىپى 40 مىڭ 655 جىلدقا يەتتى. قەشقەر شەھەرلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى سودا - سانائەتنى تىزىملاش، سودا ماركىسى قاتارلىق مەخسۇس ئارخىپلارنى قايتا تۇرغۇزدى، مەخسۇس ئارخىپ 414 جىلدقا يەتتى. قەشقەر شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى نىكاھ ئارخىپى ئىشخانىسى قۇرۇپ، 730 جىلد نىكاھ ئارخىپىنى توپلىدى. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۇرلۇك مەخسۇس ئارخىپ خىزمىتى تېزدىن جانلىنىپ، پەيدىنپەي توغرا ئىزغا چۈشتى.

4. ئارخىپ مۇلازىمىتى

1) ئارخىپتىن پايدىلىنىش قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلارنىڭ پايدىلىنىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشىدىكى ئاساسلىق شەكىل ئوقۇش ئۆيى تەسىس قىلىش، ئارخىپنى سىرتقا ئارىيەت بېرىش، كۆپەيتىۋېلىشقا بېرىش، ئارخىپ ئىسپاتى يېزىپ بېرىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. ئورگان ئارخىپى ئادەتتە شۇ ئورۇننىڭ پايدىلىنىشىغىلا بېرىلىدۇ، جەمئىيەتكە ئېچىۋېتىلمەيدۇ. باشقا ئورۇن ياكى شەخسلەر پايدىلىنىدىغان بولسا تەكشۈرۈپ تەستىقلاشتىن ئۆتكۈزۈلىدۇ.

60 — 70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئاساسەن پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىكى ۋە سىياسىي كۈرەش ئۈچۈن خىزمەت قىلدى، يېپىق ياكى يېرىم يېپىق ھالەتتە تۇرغاچقا، ئارخىپنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمى تولۇق جارى بولمىدى.

1980 - يىلى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تارىخىي ئارخىپلارنى ئېچىۋېتىش قارارىنى ئوتتۇرىغا قويدى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلارنىڭ پايدىلىنىش شەكلىمۇ پاسسىپلىقتىن تەشەببۇسكارلىققا ئۆتتى، پايدىلىنىش خىزمىتىدىكى مۇلازىمەت ئوبيېكتىمۇ سىياسىي كۈرەشتىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا مۇلازىمەت

قىلىشقا ئۆزگەردى، پايدىلىنىش - ئىزدەش رەسمىيىتىمۇ پەيدىنپەي ئاددىيلىشىپ، پايدىلانغۇچىلار كاتالوگنى بىۋاسىتە تاپالايدىغان بولدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلاردا 1981 - يىلى 1513 ئادەم (قېتىم) 2535 جىلد ئارخىپتىن پايدىلاندى. 1985 - يىلى ئارخىپ ماتېرىياللىرىدىن پايدىلانغانلار 2624 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى، ئۇلار 7190 جىلد ئارخىپ، 1680 دەپتەر ماتېرىيال كۆردى. ھۆ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا ۋە قەشقەر شەھەرلىك، پوسكام ناھىيىلىك، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك، يەكەن ناھىيىلىك ئارخىپخانىلار «ئارخىپ قانۇنى» نىڭ بەلگىلىمىلىرىگە بىنائەن، ئۆزلىرىنىڭ ئېچىۋېتىش، كونترول قىلىش توغرىسىدىكى كونكرېت ئۆلچەملەرنى تۈزۈپ چىقىپ، ئېچىۋېتىلىدىغان ئارخىپلارنى جىلدمۇ جىلد تەكشۈرۈپ تۈردى. 1990 - يىلى جەمئىيەتكە 2722 جىلد ئارخىپ ئېچىۋېتىلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا 2 - تۈركۈمدە 10 مىڭ 659 جىلد تارىخىي ئارخىپنى جەمئىيەتكە ئېچىۋېتىش ئۈچۈن پائال تەييارلىق قىلماقتا.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلاردا ئارخىپ، ماتېرىياللاردىن پايدىلانغانلار 4144 ئادەم (قېتىم) گە، ئۇلار كۆرگەن ئارخىپ 13 مىڭ 152 جىلدقا، ماتېرىيال 3586 دەپتەرگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خىزمەت ئۈچۈن تەكشۈرۈپ پايدىلىنىلغان ئارخىپ - ماتېرىيال 2078 جىلد (دەپتەر)، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئۈچۈن پايدىلىنىلغان ئارخىپ - ماتېرىيال 23 جىلد (دەپتەر)، تارىخ - تەزكىرە تۈزۈش ئۈچۈن پايدىلىنىلغان ئارخىپ ماتېرىيال 11 مىڭ 494 جىلد (دەپتەر)، ئىلمىي مۇھاكىمە ئۈچۈن پايدىلىنىلغىنى 54 جىلد (دەپتەر)، باشقا جەھەتتە پايدىلىنىلغان ئارخىپ ماتېرىيال 203 جىلد (دەپتەر).

2) ئارخىپ تۈزۈش، تەتقىق قىلىش　1958 — 1965 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار كەينى - كەينىدىن «ئارخىپ خىزمىتىدە سەكرەپ ئىلگىرىلەش» نى قانات يايدۇردى، كادىرلار، ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئارخىپ تارىخىي ماتېرىياللارنى تۈزەش، يېزىش بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى، ئارخىپخانىلارنى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ، مەخسۇس ئادەم ئاجرىتىپ، تەزكىرە تۈزۈشنى ئۈيۇشتۇردى. 8 يىل تىرىشىش ئارقىلىق، ۋىلايەتلىك، يەكەن، يېڭىسار، تاشقورغان ناھىيىلىك ئارخىپخانىلار بىسىقا تاپشۇرۇلىدىغان ماقالىلىرىنى يېزىپ چىقتى.

70 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار ئاساسلىقى ئارخىپ كاتالوگى قاتارلىق ئىزدەش قوراللىرىنى تۈزدى. 1980 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار تۈزەش، تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئارخىپ خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قاتارىغا كىرگۈزدى. يەكەن، پوسكام ناھىيىلىك ئارخىپخانىلار 10 نەچچە خىل ئارخىپتىن پايدىلىنىش ماتېرىيالى تۈزۈپ، تارىخ - تەزكىرە تۈزۈشنى پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىن ئەتتى.

1983 - يىل 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپ باشقارمىسى بىلەن ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى يەكەن ناھىيىسىدە ناھىيە (شەھەر) لىك ئارخىپخانىلارنىڭ تارىخ - تەزكىرە تۈزۈشكە مۇلازىمەت قىلىش نەق مەيدان يىغىنىنى ئېچىپ، جايلاردىن تۈزەش، تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، تارىخ - تەزكىرە تۈزۈشكە مۇلازىمەت قىلىشنى تەلەپ قىلىپ، ۋىلايەتنىڭ تۈزەش، تەتقىق قىلىش خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا 250 مىڭ خەتلىك «قەشقەر ۋىلايىتىدىكى چوڭ ئىشلار» (1949 - 1987- يىللار) نى يېزىپ تۈگەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە تەشكىلات بۆلۈمى پارتىيە تارىخى ئىشخانىسى «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەشكىلات تارىخىي ماتېرىياللىرى» نى يېزىش خىزمىتىگە قاتناشتى. يەكەن ناھىيىلىك ئارخىپخانا «يەكەن ناھىيىسىدىكى بىر نەچچە قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش»، «يەكەن ناھىيىسىدىكى بىر نەچچە قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش»، «كومپارتىيە ئەزالىرى چېيەنپىڭ، چېن جيۈكېلارنىڭ 1939 — 1941 - يىلغىچە يەكەندە ۋەزىپە ئۆتەش ۋە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش

ئەھۋالى» ، «يەكەن ناھىيىسىدىكى يەر ئىسلاھاتى توغرىسىدا قىسقىچە بايان» قاتارلىق ماتېرىياللارنى؛ پوسكام ناھىيىلىك ئارخىپخانا «پوسكام ناھىيىسىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ھۆججەتلىرى توپلىمى» ، «يىللاردىن بۇيانقى ئارخىپ كادىرلىرىنى مەخسۇس تەربىيىلەش توپلىمى» ، «ئارخىپ كەسپى بويىچە تېخنىكا ۋەزىپىسى ئۆتىگەن خادىملار توپلىمى» ، «پوسكام ناھىيىسىدىكى بىر نەچچە قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» ، «پوسكام ناھىيىسىدىكى بىر نەچچە قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» قاتارلىقلارنى؛ مارالبېشى ناھىيىلىك ئارخىپخانا «مارالبېشى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى 3 - شىدىكى تۆەن-مەيدانلار بىلەن ناھىيىگە قاراشلىق دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ يىللاردىن بۇيانقى تۇرغۇزۇلغان ۋە ئەمەلدىن قالغان چېگرا، ئوتلاق بەلگىلىمىلىرى شۇنداقلا ماجىرا بىر تەرەپ قىلىش قاتارلىق ھۆججەتلىرى مۇندەرىجىسى» «ناھىيە دەرىجىلىك ۋە بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ يىللاردىن بۇيانقى ئۆزگىرىشلىرى ھەققىدىكى ئەسلى ھۆججەتلەر مۇندەرىجىسى» قاتارلىقلارنى يېزىپ پۈتتۈردى.

1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئارخىپخانىلار 60 نەچچە خىل، تەخمىنەن 1 مىليون خەتلىك ئارخىپ تارىخي ماتېرىياللىرىنى تەھرىرلەپ تۈزدى. بىر قىسىم ئىزدەش قوراللىرىنى تۈزۈپ، مۇھىم ھۆججەتلەرنىڭ مۇندەرىجىسى بولۇش، ئادەم ئىسمىنىڭ ئاچقۇچى بولۇش، ئارخىپخانىنىڭ چۈشەندۈرۈشى بولۇش، توپلام ۋە مۇھىم ئارخىپلارنىڭ چۈشەندۈرۈشى بولۇش قاتارلىقلارنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئىزدەش قورالى بىرلا ھېساب بولۇش ھالىتى دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزگەردى.

3 § . تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى

1. پارتىيە تارىخى خىزمىتى

1) ئاپپاراتلار قەشقەر ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئاپپاراتى 1984 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، تەزكىرە بىلەن پارتىيە تارىخى خىزمىتى بىرلىكتە ئىشلەندى، كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە تارىخى خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى گۇرۇپپا باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى. 1984- يىلى ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى ئاپپاراتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى.

2) خىزمەت خىزمەت ئاپپاراتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى پارتىيە تارىخى خىزمىتى جەھەتتە «جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تەشكىلات تارىخى ماتېرىياللىرى» (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ «تەشكىلات تارىخى ماتېرىياللىرى» دېيىلىدۇ) ، «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە جۇڭگو كومۇنىستلىرى قەشقەردە» (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ «جۇڭگو كومۇنىستلىرى» دېيىلىدۇ) ، «جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تارىخىغا دائىر چوڭ ئىشلار» (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ «چوڭ ئىشلار» دېيىلىدۇ) نى تۈزۈپ نەشر قىلدۇردى.

«تەشكىلات تارىخى ماتېرىياللىرى» غا 1949 - يىل 10 - ئايدىن 1987 - يىل 10 - ئايغىچە ج ك پ 13 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيى يېپىلىشتىن ئىلگىرىكى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇش، تەرەققىي قىلىش، ئۆزگىرىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى ماتېرىياللار كىرگۈزۈلگەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئوخشاش مەزگىلدىكى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھاكىمىيەت، يەرلىك ھەربىي ئىشلار، بىرلىك سەپ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار شۇنداقلا كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ تەشكىلىي تارىخي ماتېرىياللىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن.

بىر قىسىم تارىخ - تەزكىرە كىتابلىرى

ئاساسىي مەزمۇنى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، بىرلىك سەپ، ئاممىۋى تەشكىلات شۇنداقلا كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتىنىڭ تەرەققىياتى ھەمدە رەھبەرلەر ئىسىملىكىدىن ئىبارەت. «جۇڭگو كوممۇنىستلىرى» دا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنى باشلاپ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپنى مۇستەھكەملىگەنلىكى، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا يارەدەم بەرگەنلىكى، چېگرا رايونىنى قوغدىغانلىقى، شىنجاڭدا قۇرۇلۇش قىلغانلىقى ھەققىدىكى تارىخىي پاكىتلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ كىتابقا 14 كوممۇنىستنىڭ قەشقەردىكى ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىنىڭ ئومۇمىي بايانى، ئۇلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ۋە ئەسلىمەلەر بېسىلغان، ئاخىرىغا بىر قىسىم تارىخىي ئارخىپ ماتېرىياللار قوشۇمچە قىلىنغان. «چوڭ ئىشلار» دا، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 45 يىل ئىچىدە قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ ئۇنۇملۇك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئېلىپ بارغانلىقى خاتىرىلەنگەن. پارتىيىنىڭ ئۆز پائالىيىتى گەۋدىلىك بايان قىلىنىش بىلەن بىللە، پارتىيە رەھبەرلىكىدىكى ھەر قايسى سەپ، ھەر قايسى ساھەدىكى خىزمەتلەرنىمۇ بىر قەدەر ئومۇمىيۈزلۈك ئىنكاس قىلىشقا دىققەت قىلىنغان، سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تارىخىي پاكىتلارنى نۇقتىلىق ئەكس ئەتتۈرۈشكە دىققەت قىلىنىپلا قالماي، بەلكى مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، پەن - تېخنىكا، ھەربىي ئىشلار، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۈەنى قاتارلىقلارغا ئالاقىدار تارىخىي پاكىتلارنىمۇ مۇۋاپىق ئەكس ئەتتۈرۈشكە دىققەت قىلىنغان. يۇقىرى چېكى 1949 - يىل 10 - ئاي، تۆۋەن چېكى 1994 - يىل 12 - ئاي بولغان. پۈتۈن كىتاب 4 تارىخىي مەزگىلگە بۆلۈپ بايان قىلىنغان، يەنى: (1) سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسەن تاماملانغان مەزگىل (1949 - يىل 10 - ئايدىن 1956 - يىل 9 - ئايغىچە)؛ (2) سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئومۇمىيۈزلۈك باشلانغان مەزگىل (1956 - يىل 10 - ئايدىن 1966 - يىل 4- ئايغىچە)؛ (3) «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلى (1966 - يىل 5 - ئايدىن 1976 - يىل 9 - ئايغىچە)؛ (4) سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى مەزگىلى (1976 - يىل 10 - ئايدىن 1994- يىل 12 - ئايغىچە).

شۇنىڭ بىلەن بىللە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەردىن قەشقەر شەھىرى، پوسكام، يوپۇغا، مەكىت، پەيزاۋات، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، مارالبېشى ناھىيىلىرىدىن ئىبارەت 8 ناھىيىدە پارتىيىنىڭ تەشكىلات تارىخىي ماتېرىياللىرىنى تەھرىرلەپ نەشر قىلىش خىزمىتى تاماملاندى. پوسكام، يوپۇغا، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، قاغىلىق، مارالبېشى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى قاتارلىقلار «جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ تارىختىكى چوڭ ئىشلىرى» نى تەھرىرلەپ نەشر قىلىش خىزمىتىنى تاماملىدى.

2. تەزكىرە خىزمىتى

1) ئاپپاراتلار 1984 - يىلى ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا، تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، شتاتى 13 بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەردىمۇ كەينى - كەينىدىن تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، ناھىيە (شەھەر) تەزكىرىسىنى تۈزۈشنى باشلىدى.

2) خىزمەت قەشقەر ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى 1985 — 1987 - يىلغىچە ئارقا-ئارقىدىن 3 توم «قەشقەر يىلنامىسى»نى نەشردىن چىقاردى، يەنە «ئالغا بېسىۋاتقان قەشقەر»نىمۇ يېزىپ نەشر قىلدۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن پوسكام ناھىيىسى ئالدى بىلەن «پوسكام ناھىيىسى تەزكىرىسى» (710 مىڭ خەتلىك)نى نەشردىن چىقاردى؛ شۇنىڭغا ئوخشاش «يوپۇغا ناھىيىسى تەزكىرىسى» (797 مىڭ خەتلىك)، «مەكىت ناھىيىسى تەزكىرىسى» (880 مىڭ خەتلىك)، «يەكەن ناھىيىسى تەزكىرىسى» (1 مىليون 250 مىڭ خەتلىك)، «مارالبېشى ناھىيىسى تەزكىرىسى» (1 مىليون 300 مىڭ خەتلىك)، «قاغىلىق ناھىيىسى تەزكىرىسى» (1 مىليون 200 مىڭ خەتلىك)، «قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى تەزكىرىسى» (930 مىڭ خەتلىك)، «قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى تەزكىرىسى» (1 مىليون 600 مىڭ خەتلىك)، «قەشقەر شەھىرى تەزكىرىسى» (1 مىليون 200 مىڭ خەتلىك)مۇ نەشر قىلىندى.

IV باب

رادىئو، تېلېۋىزىيە، كىنو

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىشلىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشى، پەن - تېخنىكا سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىي، مەنىۋى تۇرمۇش جەھەتتىكى ئېھتىياجىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ تەدرىجىي تەرەققىي قىلدى.

مىنگو دەۋرىدە قەشقەر ۋىلايىتىدە رادىئو يوق ئىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت چەت - ياقا رايونلارنىڭ رادىئو ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئەھمىيەت بەردى، ناھىيىلەردە قوبۇللاش پونكىتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ، سىملىنما كۆپەيتىلمەي، يىلمۇ يىل ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى مەركەز قىلىنغان قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلىپ، بىر قىسىم يېزا - بازار، كەنت، ئائىلىلەرنىڭ سىملىق رادىئو توري تۇتاشتۇرۇلدى؛ شۇنىڭدىن كېيىن سىمسىز رادىئو، سىمسىز تېلېۋىزىيە تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، سىملىق بىلەن سىمسىز ئۆز ئارا بىرلەشتۇرۇلگەن، رادىئو بىلەن تېلېۋىزىيە گىرەلەشكەن، شەھەر بىلەن يېزا ماس قەدەملىك بولغان رادىئو - تېلېۋىزىيە توري دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى، پۈتكۈل تەرەققىيات يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىش، كىچىكلىكتىن چوڭىيىش، مەزگىللەر بويىچە تەرەققىي قىلىش، تەدرىجىي مۇنتىزىملىشىش جەريانىنى بېسىپ ئۆتتى.

1950 - يىل 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر ۋە يەكەن رادىئو قوبۇللاش پونكىتى قۇرۇلدى. 1955-يىلى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە بىردەك رادىئو قوبۇللاش پونكىتى قۇرۇلۇپ، خەلق رادىئو ئىشلىرى

بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. كېيىن ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلدى.

ناھىيە (شەھەر) لىك رادىئو ئۇزىللىرى رادىئو ئىشلىرىنىڭ ئاساسىي قاتلام باشقۇرۇش ئاپپاراتى بولدى. ئۇ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، پۈتۈنلەي سىملىق رادىئو يولغا قويۇلۇپ، ھەم ناھىيە (شەھەر) لىك پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ ئاخبارات، تەشۋىقات ئاپپاراتى، ھەم شەھەر - يېزىلارنىڭ جامائەت ئىشى بولدى. دۆلەت ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىللىرى ئۈچۈن ئۇسكۇنە سېتىۋېلىپ، تېخنىكا ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان ئۆي بىلەن تەمىنلىدى. ناھىيە (شەھەر) دىن يېزىلارغا يەتكۈزۈلىدىغان غول لىنىيىگە دەسلەپتە تېلېفون سىمى ئىشلىتىلگەنىدى، كېيىنچە مەخسۇس سىم تارتىش ئۈسۈلى قوللىنىلىپ، ناھىيە (شەھەر) دىن يېزا - بازار (گۈڭشې) لارغا رادىئو سېگنالى يوللاندى، يېزا (بازار) لاردا كۈچەيتىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، يەتكۈزۈش تارماق لىنىيىسى قۇرۇلۇشىغا يېزا (بازار) لار يېزا (گۈڭشې)، كەنت (ئەتىرەت) لەردىن كوللېكتىپ مەبلەغ توپلىدى. ئابونېنتلارنىڭ ئۆيىگە كىرىش سىمى ۋە كانايىنى ئابونېنتلار ئۆزى سېتىۋالدى. ئەمەلىيەتتە سېلىقنى دۆلەت، كوللېكتىپ، ئابونېنتلاردىن ئىبارەت 3 تەرەپ ئورتاق ئۈستىگە ئالدى. ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى قەرەللىك ھالدا مەركەز، ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىلىرىنىڭ خەۋەر ۋە مۇھىم پروگراممىلىرىنى ئۈلاپ ئاڭلاتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرلۇك سەھنىلەرنى تەسىس قىلىپ، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر قىسىم پروگراممىلارنى ئىشلىدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى سىملىق رادىئودىن تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق ھەر مىللەت خەلقى سوتسىيالىزم يولىدا مېڭىش ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللىدى ئىلھاملاندۇردى ۋە رىغبەتلەندۈردى. سوتسىيالىستىك ئۇزگەرتىش ۋە يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىدە رادىئو ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىدى. دېھقانلار ئاممىسىنىڭ رادىئو ئاڭلاشقا بولغان جىددىي تەلىپى رادىئونى شەھەرلەردىن كەڭ يېزىلارغا يۈزلەندۈردى.

1965 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە كۈچەيتىش پونكىتى قۇرۇلدى ھەمدە رادىئو كانايىلىرى تەدرىجىي دېھقان ئائىلىلىرىگە كىردى.

1976 - يىل 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك رادىئو ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە رادىئو ئىشلىرى قۇرۇلۇشىغا بىر تۇتاش يېتەكچىلىك قىلدى ھەمدە رادىئو ئىشلىرىنى باھالاپ ۋە تەجرىبە ئالماشتۇرۇشنى تەشكىللىدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە سىملىق رادىئو تەرەققىياتى تېزلەشتى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە رادىئو ئۇزىلى (ئىستانسىسى) قۇرۇلدى، ۋىلايەت بويىچە 154 يېزا (بازار) دا رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلۇپ، ئومۇمىي يېزا - بازارنىڭ %90نى ئىگىلىدى؛ 480 كەنتتە رادىئو ئاڭلىتىش ئۆيى قۇرۇلدى. 1312 كەنتكە رادىئو سېگنالى يەتكۈزۈلدى. 137 مىڭ دېھقان ئائىلىسىگە رادىئو كانىيى ئورنىتىلدى. ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى مەركەز، يېزا (بازار) لىق رادىئو كۆپەيتىش پونكىتلىرى ئاساس قىلىنىپ، ھەممە ئائىلىلەرنى تۇتاشتۇرىدىغان يېزا سىملىق رادىئو توري دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى.

1981 - يىلى دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ «شىنجاڭنىڭ چېگرا رايونلىرىدىكى رادىئو - تېلېۋىزىيە قۇرۇلۇشى لايىھىسى» ۋە «چېگرا ارايونلاردا رادىئو - تېلېۋىزىيە قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇش چارىسى توغرىسىدا» (ش ر ئى [1981] 141 - نومۇرلۇق) دېگەن ھۆججەتنىڭ روھىغا ۋە شىنجاڭ رادىئو ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ «810 قۇرۇلۇشىنىڭ ئوتتۇرا دولقۇندا ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى قۇرۇش پىلانىنى چۈشۈرگەنلىك توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» (ش ر ئى [1981] 141 - نومۇرلۇق) ھۆججەتنىڭ روھىغا ئاساسەن، شىنجاڭ رادىئو ئىشلىرى ئىدارىسى «810 قۇرۇلۇشى»غا تۇتۇش قىلدى. يەكەن ناھىيىسىدە 12 كىلوۋاتلىق ئوتتۇرا دولقۇندا ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى يەنى 8107 - ئىستانسىسى قۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 10 كىلوۋاتلىق بىر ئوتتۇرا دولقۇن ئاپپاراتى 1413 كىلوگىرىس ئارقىلىق شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە پروگراممىسىنى، بىر كىلوۋاتلىق بىر ئوتتۇرا دولقۇن ئاپپاراتى 999 كىلوگىرىس ئارقىلىق شىنجاڭ خەلق

رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە رادىئو پروگراممىسىنى، بىر كىلوۋاتلىق يەنە بىر ئوتتۇرا دولقۇن ئاپپاراتى 639 كىلوگىرتس ئارقىلىق مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۈرۈش پروگراممىسىنى ئۇلاپ ئاڭلىتىشقا ئىشلىتىلدى. بۇ ئىستانسىدا ئېگىزلىكى 76 مېتىر، تەرەپ كەڭلىكى 0.5 مېتىر كېلىدىغان يېنىك تېمپتىكى 2 سىم تارتىش مۇنارى قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا 20 مو يەر ئېلىپ ئىشلىتىلدى، ئىككى ئايلانما مەنبەلىك قوبۇل قىلىش ئانتېننىسى سېگنال مەنبەسى قىلىندى. 1982 - يىلى «يەكەن 8109 قۇرۇلۇشى» دەپ ئاتالدى. 1983 - يىل 5 - ئايدا سىناق تەرىقىسىدە ئاڭلىتىش بېرىلدى، 9 - ئايدا رەسمىي ئاڭلىتىش بېرىلىپ، «يەكەن 8107 ئىستانسىسى» دەپ نام بېرىلدى. ئۇلاپ ئاڭلىتىش ۋاقتى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ تارقىتىش ۋاقتى بىلەن ئوخشاش بولدى. قاپلاش رادىئوسى 100 كىلومېتىردىن ئاشتى. ئادەتتىكى خەلق ئىشلىتىدىغان يېرىم ئۆتكۈزگۈچ ئارقىلىق قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى تەۋەسىدىكى بىر قىسىم رايونلاردىمۇ رادىئو ئاڭلىغىلى بولىدىغان بولدى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ جەنۇبىدىكى 4 ناھىيىنىڭ رادىئو ئاڭلاش ئۇنۇمى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى.

1985 - يىلى قەشقەر خەلق رادىئو ئىستانسىنىڭ خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە سىمسىز رادىئوسى ۋىلايەت بويىچە ئارقا - ئارقىدىن ئاڭلىتىش بېرىپ، ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا دولقۇندىكى رادىئو پروگراممىسىنىڭ ئائىلىلەرنى قاپلاش نىسبىتىنى 87.8% كە يەتكۈزدى.

رەڭلىك تېلېۋىزور تېخنىكىسىنىڭ پىشىپ يېتىلىشىگە ئەگىشىپ، مەملىكەتلىك 11 - قېتىملىق رادىئو-تېلېۋىزىيە خىزمىتى يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «تۆت دەرىجە بويىچە رادىئو، تۆت دەرىجە بويىچە تېلېۋىزىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش، تۆت دەرىجە بويىچە ئارىلاش قاپلاش» يەنى مەركەز، ئۆلكە (شەھەر، ئاپتونوم رايون) ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 4 دەرىجە بويىچە «كىم مەبلەغ سالسا شۇ باشقۇرۇش، شۇ مەنپەئەتلىنىش» فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، 1980 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە قەشقەر سىنائالغۇ ئۇلاپ ئارقىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى. 1985 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسى قۇرۇلدى. 1981 - يىلى DS—5 ئاڭلىتىش بېرىشكە باشلاپ، قەشقەر ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلار ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تىلدا ئارىلاش ئاڭلىتىلىدىغان بولدى، كېيىن خەنزۇچە ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلارنى ئاڭلىتىش بېكىتىلدى. 1983 - يىلى DS—9 قانىلى ئاڭلىتىش بېرىشكە باشلاپ، ئۇيغۇرچە ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلارنى ئاڭلىتىدىغان بولدى. 1986 - يىلى DS—12 قانىلى ئاڭلىتىش بېرىشكە باشلىدى ۋە مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۈرۈش پروگراممىسىنى ئۇلاپ ئاڭلىتىدىغان بولدى.

80- يىللارنىڭ ئوتتۇرا، ئاخىرقى مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيىلەردە ئارقا - ئارقىدىن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلدى يەكەن، مەكىت، مارالبېشى، قاغىلىق، تاشقورغان، پوسكام ناھىيىلىرى ۋە كۇيباغ بازىرىدا سىنائالغۇ ئارقىلىق ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى، يوپۇغا، يېڭىسار، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى.

1983 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى «يەكەن ناھىيىسىدە سىنائالغۇ ئارقىلىق ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى» قۇرۇشنى تەستىقلىدى، بۇ ئىستانسا 1984 - يىل 4 - ئايدا سىناق تەرىقىسىدە پروگراما تارقىتىشقا باشلىدى، 9 - ئايدا رەسمىي تارقىتىشقا كىرىشتى، DS—6 قانىلىدا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، ئۆزى باشقۇرغان ئۇيغۇرچە پروگراما تارقىتىلدى. DS—8 قانىلىدا 0.3 كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق ئۆزى باشقۇرغان خەنزۇچە پروگراما تارقىتىلدى، شۇ يىلى يەكەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلدى. 1989 - يىل 12 - ئايدا يەكەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى كېڭەيتىپ قۇرۇلۇپ DS—17 قانىلى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى دىئامېترى 6.5 مېتىر بولغان سۇنئىي ھەمراھ پونكتىدىن بۇاستە پايدىلىنىپ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۈرۈش پروگراممىسىنى قوبۇل قىلىپ تارقىتىدىغان بولدى، بۇنىڭ بىلەن يەكەن خەلقى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن

بىرلا ۋاقىتتا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىنى كۆرەلەيدىغان بولدى.

1985 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلارنى ئىشلەشكە باشلىدى. ۋىلايەت خەۋەرلىرىنى دەل ۋاقتىدا كۆرسىتىش بىلەن بىللە، يەنە كۆپلىگەن مەخسۇس پروگراممىلارنى ئىشلىدى. ئۇيغۇر كۆرۈرمەنلىرىنى تېخىمۇ كۆپ ئۇيغۇر تىلىدىكى پروگراممىلارنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدا يەنە ئۇيغۇرچە تېلېۋىزىيە تىياتىرى تەرجىمە بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1989 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى 100 نەچچە قىسىم تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى تەرجىمە قىلىپ، ئاز سانلىق مىللەت كۆرۈرمەنلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە تېلېۋىزىيىنىڭ قاپلاش نىسبىتى %81كە يەتتى.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە رادىئو - تېلېۋىزىيە سىستېمىسىدىكى مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچى 1070كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچى %70نى ئىگىلىدى.

§1. رادىئو

1. سىملىق رادىئو

1950 - يىل 6 - ئايدا ئۇرۇمچى رادىئو ئىستانسىسى (ھازىرقى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى) مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئاخبارات باش مەھكىمىسىنىڭ «مەملىكەت بويىچە رادىئو پروگراممىلىرىنى قوبۇل قىلىش توغرىسىدىكى قارارى» غا ئاساسەن، ئادەم ئەۋەتىپ، قەشقەر ۋە يەكەن ۋىلايەتلىرىنىڭ مەركىزى تۇرۇشلۇق جاي ھەمدە قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىدە رادىئو قوبۇللاش پونكىتى قۇردى. ھەر بىر پونكىتقا بىردىن پونكىت باشلىقى، بىردىن ئاۋاز قوبۇل قىلىش خادىمى، 4 تىن گېنېراتور ھەربىرىگە تەندۇرۇش خادىمى سەپلەندى (ئەينى ۋاقىتتا گېنېراتور قول ئارقىلىق ھەربىرىگە تەندۇرۇلۇپ، توك تارقىتىلاتتى). NC—4B تىپلىق رادىئو قوبۇللىغۇچ خىزمەتكە كىرىشتۇرۇلدى ھەمدە كوچا باشلىرىغا 12 ۋاتلىق رادىئو كانىيى ئورنىتىلىپ، ئاممىغا رادىئو ئاڭلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى. جۇڭ دۇنلى قەشقەر پونكىتىنىڭ باشلىقى، تاڭ يەنچى يەكەن پونكىتىنىڭ باشلىقى بولدى، ئەينى ۋاقىتتا ۋىلايەت بويىچە تۇرلۇك ئىشلار تەرەققىي قىلمىغان، ئىقتىساد ئارقىدا قالغانىدى. سىمسىز رادىئو قوبۇللىغۇچ ئىنتايىن قىممەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاممىنىڭ رادىئو سېتىۋېلىشقا قۇدرىتى يەتمەيتتى، بۇ قوبۇللاش پونكىتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى، چەت - يىراق، تاشقى دۇنيادىن خەۋەرسىز قالغان رايونلارنى مەركەز ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

1951 - يىل 7 - ئايدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قانات

دەسلەپكى قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ دىكتورلىرى ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭلىتىش بەرمەكتە.

يايدۇرۇلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومى ناھىيىلەردىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشقا قاتناشقان ئاكتىپلار ئىچىدىن 30 نەپەر ئاز سانلىق مىللەت كۇرسانتىنى تاللاپ قەشقەردە مەركەزلىك تەربىيىلىدى، ئۇلار شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا رادىئو قوبۇللىغۇچىلارنى ئېلىپ ناھىيىلەرگە قايتىپ، پونكىت قۇرۇشقا تۇتۇش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مەركىزىي كومىتېت شىنجاڭ شۇبە بيوروسى بيۈرو كادىرلار مەكتىپى، ئۇلكىلىك كادىرلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن بىر تۇركۈم كۇرسانتلارنى ئاجرىتىپ، ئۇلكىلىك رادىئو ئىستانسىلىرىدا تەربىيىلەش ئارقىلىق، ناھىيىلەرنىڭ رادىئو قوبۇللاش پونكىتى قۇرۇلۇشى قوشۇننىي تولۇقلىدى.

1952 - يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىدە ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇللاش پونكىتىدىن 2سى، ناھىيىلىك رادىئو قوبۇللاش پونكىتىدىن 10ى قۇرۇلدى، خىزمەتچى خادىم 42گە يەتتى.

1953 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە رادىئو قوبۇللاش پونكىتى قۇرۇلۇپ، بىردىن ئۈيغۇرچە، خەنزۇچە رادىئو قوبۇللىغۇچ خادىمى سەپلەندى. رادىئو قوبۇللىغۇچنىڭ كۆپ قىسمى «چاڭجياڭ» ماركىلىق 7 لامپىلىق سۇپىر گېتېرودىنلىق تۇراقلىق توكلۇق بولۇپ، A، B قۇرۇق باتارىيە سەپلەندى.

1954 - يىل 7 - ئايدا شىنجاڭ بويىچە تۇنجى قېتىملىق رادىئو قوبۇللاش خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى، ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك رادىئو قوبۇللاش پونكىتلىرى ئادەم ئەۋەتىپ يىغىنغا قاتناشتۇردى، يىغىندا تەجرىبىلەر يەكۈنلىنىپ ۋە ئالماشتۇرۇلدى، بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1955 - يىلى يەكەن، قاغىلىق، يېڭىسار قاتارلىق ناھىيىلەرگە قاراشلىق رايونلاردا رادىئو قوبۇللاش پونكىتىدىن 15ى قۇرۇلدى، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى رادىئو قوبۇللاش تورلىرىدا خەنزۇ، ئۇيغۇر، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەردىن تەركىب تاپقان رادىئو قوبۇل قىلىش خادىمى 35كە يەتتى.

1956 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى «1956 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ يېزىلاردا سىملىق رادىئو ئۇزىلىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇق»نى تارقاتتى، ناھىيىلەر ئۇرۇمچىگە خادىم ئەۋەتىپ، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئۇيۇشتۇرغان تەھرىر - دىكتور ۋە تېخنىكا خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىغا قاتناشتۇردى، ئارقىدىنلا ناھىيە دەرىجىلىك سىملىق رادىئو ئۇزىلىي قۇرۇلۇشىنى باشلىدى. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە قەشقەر شەھىرى، يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، يوپۇغا قاتارلىق ناھىيىلەردە رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلدى. ئاڭلىتىش ئاپپاراتىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 1050 ۋاتقا، كاناي 409غا يەتتى.

1957 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار ناھىيىلىرىدە رادىئو ئۇزىلى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە تىللاردا ئاڭلىتىش بېرىشكە باشلىدى.

1958 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر كوناشەھەر، مارالبېشى، پەيزاۋات، مەكىت ناھىيىلىرىدە ئارقا - ئارقىدىن رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلدى ھەمدە خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى.

1960 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ناھىيىدىن تۆۋەن رادىئو قوبۇللاش پونكىتى 142گە، قوشۇمچە ۋەزىپىلىك رادىئو قوبۇللىغۇچى خادىم 41گە، رادىئو قوبۇللىغۇچ 156گە يەتتى.

1962 - يىل 12 - ئايدا يەكەن ناھىيىسىنىڭ 9 -، 11 -، 12 - گۇڭشىلىرى ۋىلايەت بويىچە تۇنجى تۇركۈمدە گۇڭشي رادىئو كۇچەيتىش پونكىتى قۇردى. ۋىلايەت بويىچە رادىئو كۇچەيتىش پونكىتىدىن 19ى قۇرۇلدى.

1963 - يىل 10 - ئايدا تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلۇپ، تاجىكچە، خەنزۇچە تىللاردا ئاڭلىتىش بېرىشكە باشلىدى. 1963 - يىل 12 - ئايدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىللىرى ئاساسلىقى تېلېفون سىمى ئارقىلىق رادىئو پروگراممىلىرىنى ھەر كۈنى ئەتىگەن - كەچتە قەرەللىك ھالدا 2- 3 سائەت ئاڭلاتتى

ھەمدە مەخسۇس رادىئو سىمى تارتىشقا باشلىدى. شۇ يىلى پايدىلانغان تېلېفون سىمى 2410 ستولبا - كىلومېتىرغا، ئۆزلىرى تارتقان رادىئو سىمى 490 كىلومېتىرغا يەتتى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئەينى ۋاقىتتىكى سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ ئالاھىدە ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، سىملىق رادىئو ئىشلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما تەننەرخ بىلەن ھېسابلاشماي ھە - ھۇ بىلەنلا ئىش قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، قۇرۇلۇش سۈپىتى ۋە تەشۋىقات كەسپى جەھەتتە بەلگىلىك ئوڭۇشسىزلىقلار يۈز بەردى.

1976 - يىل 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قەشقەر ۋىلايەتلىك رادىئو ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى، نەتىجىدە قەشقەر شەھىرىنىڭ «تەنتەربىيە» يولىدىن يەر ئاجرىتىلىپ، قۇرۇلۇش قىلىندى. شۇ يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېللىرىنى پىلانلىق تەرتىپكە سېلىش - ئۆزگەرتىش خىزمىتى باشلاندى.

1977 - يىل 1 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 2 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە سىملىق رادىئو خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەرنىڭ تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئېچىلدى، يىغىنغا ناھىيە (شەھەر) لەر، بېكەتۈەننىڭ تۆەن - مەيدانلىرىدىكى رادىئو ئۇزېلى ۋە گۈڭشې رادىئو كۆچەيتىش پونكىتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى بولۇپ 170 نەچچە كىشى قاتناشتى. يىغىندا 18 ئىلغار كوللېكتىپ، 3 ئىلغار نەمۇنىچى، 31 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى. شۇ يىلى 4 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك رادىئو ئۇزېلى 4 — 5 مېتىر ئېگىزلىكتىكى چاسا شەكىللىك سېمونت تۈۋرۈكنى سىناق تەرىقىسىدە ياسىدى، قەشقەر كوناشەھەر، يېڭىسار ناھىيىلىرى سىناق تەرىقىسىدە سېمونت چىمالتا ياساپ، كۈنىگە 100نى ئىشلەپچىقاردى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى رادىئو سىم يولىنى مۇستەھكەملەشكە ئىشلىتىلدى. بىر يىلدا ۋىلايەت بويىچە يېڭىدىن تارتىلغان ناھىيىدىن گۈڭشېلارغا باردىغان ياغاچ ستولبىلىق غول لىنىيە 5. 349 كىلومېتىرغا، گۈڭشېدىن تۆۋەن لىنىيە 3633 كىلومېتىرغا يەتتى، كاناي ئورنىتىلغان ئائىلىلەر ۋىلايەت بويىچە دېھقان - چارۋىچىلار ئائىلىسىنىڭ 66%نى ئىگىلىدى. بىر يىلدا ئۆزلىرى باشقۇرغان پروگراممىلار بويىچە 20 مىڭ 47 پارچە ماقالە ئاڭلىتىلدى. ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلارنىڭ سۈپىتىمۇ زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

1978 - يىل 5 - ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋىلايەت بويىچە سىملىق رادىئونى سېلىشتۇرۇپ باھالاش ئېلىپ بېرىپ، جەنۇب، شىمال ئۇچاستىكىلىرى بويىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى، ئاخىرىدا مەكىت ناھىيىسىگە يىغىلىپ خۇلاسە چىقىرىلدى، مەكىت ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلىگەن ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى. شۇ يىلى 9 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلىدىكى ياڭ جيەنجۇن تەتقىق قىلىپ ياساپ چىققان «سىملىق رادىئونىڭ ئېلېكترونلۇق ۋېكلىۋېچاتېلنى ئاپتوماتىك تىزگىنلەش سۈپىسى» مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. ھەمدە قۇراشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلدى، بۇ نەتىجە ۋىلايەت بويىچە 3 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1979 - يىل 4 - ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە سىملىق رادىئو تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش كۆرسى ئاچتى. كۆرسقا ۋىلايەت بويىچە ناھىيىلىك ئىدارىلەر ۋە بېكەتۈەندىن كەلگەن 80 نەچچە كىشى قاتناشتى.

1980 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ناھىيىدىن گۈڭشېلارغا باردىغان رادىئو مەخسۇس لىنىيىسى 1231 كىلومېتىرغا، گۈڭشېدىن تۆۋەن رادىئو مەخسۇس لىنىيىسى 27 مىڭ 918 ستولبا - كىلومېتىرغا يەتتى، ئائىلىلەرگە ئورنىتىلغان كاناي 294 مىڭ 402گە يېتىپ، دېھقان ئائىلىسىنىڭ 58.5% نى ئىگىلىدى، يېزا سىملىق رادىئو ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى تارىختىكى ئەڭ ياخشى مەزگىلگە قەدەم قويدى.

1981 - يىل 12 - ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى قېتىملىق مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىلىرىنى باھالاش پائالىيىتىدە 9 مۇنەۋۋەر پروگراممىا تاللاپ چىقىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىدارىسىغا ئەۋەتىلىپ،

ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇنكۇزۇلگەن باھالاشقا قاتناشتۇرۇلدى.

1984 - يىل 8 - ئايدا شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى «ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق، شەھەرلىك، ناھىيىلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئاپپاراتلىرى ۋە خادىملار شتاتىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا پىكىر»نى تارقاتتى، ۋىلايەتلىك شتات كومىتېتىمۇ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئاپپاراتلىرى ۋە خادىملىرى شتاتىنى بېكىتتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ناھىيىلەردە رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىلىرى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلەرنىڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى. ۋىلايەتلىك رادىئو ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە سىملىق رادىئونىڭ يەتكۈزۈپ بېرىش مەخسۇس لىنىيىسى 1983- يىلدىكى 1135 كىلومېتىردىن 1231.4 كىلومېتىرغا؛ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىدىكى كىچىك ئۇچاستىكىلىق رادىئو تورلىرىمۇ 1983 - يىلدىكى 286 ستولبا/101.395 كىلومېتىردىن 336 ستولبا/111.26 كىلومېتىرغا يەتتى.

1985 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە ئەسلىدە بار بولغان ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان ناھىيە (شەھەر)لىك رادىئو ئۇزىلى 12گە، يېزىلىق سىملىق رادىئو كۆپەيتىش پونكىتى 135كە، رادىئو سىستېمىسىدىكى ئىشچى- خىزمەتچى 768گە، رادىئو بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى %84كە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە سىملىق رادىئو تورلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە قۇرۇش ئارقىلىق، ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار)لارنىڭ غول لىنىيىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1231.4 كىلومېتىرغا كەنتلەرنى تۇتاشتۇرىدىغان لىنىيىلەرنىڭ ئۇزۇنلۇقى 8239 كىلومېتىرغا يەتتى، رادىئو سىگنالى يەتكۈزۈلگەن كەنت 1181 بولۇپ، ۋىلايەت بويىچە كەنتلەرنىڭ %51نى ئىگىلىدى، ئائىلىلەرگە ئورنىتىلغان ئەسلىدىكى توك بېسىملىق كاناي ۋە تىللىق كاناي دۇگىلەك كانايغا ئۆزگەرتىلدى.

1986 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 145 يېزىدا رادىئو كۆچەيتىش پونكىتى، 337 كەنتتە رادىئو ئاڭلىتىش ئۆيى قۇرۇلدى. رادىئو يەتكۈزۈلگەن كەنت 1348 بولۇپ، %58نى ئىگىلىدى، 131 مىڭ ئائىلىگە كاناي ئورنىتىلدى، كاناينىڭ ئائىلىلەرگە ئورنىتىلىش نىسبىتى %27كە يەتتى. شۇ يىلى ۋىلايەت رادىئو سىستېمىسىدىكى ئۇيغۇر، خەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەردىن تەركىب تاپقان ئىشچى - خىزمەتچى 815كە يەتتى.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى رادىئو ئۇزىللىرىنىڭ 1956 — 1958 - يىلغىچە بولغان قۇرۇلۇش ئەھۋالى

جەدۋەل: 33 — 1

ناھىيە، شەھەر نامى	رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلغان ۋاقىت (ئاي، يىل)	كاناي سانى	رادىئو قۇۋۇتى (ۋات)	ئىشچى - خىزمەتچى
پوسكام ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى	1956.11	90	250	3
يەكەن ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى	1956.12	128	250	5
قاغىلىق ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى	1956.12	61	250	3
قەشقەر شەھەرلىك رادىئو ئۇزىلى	1956.4		250	6
يوپۇغا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى	1957	50	50	5
يېڭىسار ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى	1957		500	4

مارالبېشى ناھىيىلىك رادىئو ئۇزلى	1957.12		500	4
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك رادىئو ئۇزلى	1957.8		500	3
قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك رادىئو ئۇزلى	1957.9		500	4
مەكىت ناھىيىلىك رادىئو ئۇزلى	1957.10		500	5
پەيزاۋات ناھىيىلىك رادىئو ئۇزلى	1958.3		250	3

2. سىمسىز رادىئو

1963 - يىلى چەت - ياقا رايونلارنىڭ رادىئو ئاڭلاش مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، گوۋۇيۈەن ئەسلىدىكى مەركىزىي رادىئو ئىدارىسىنىڭ شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسى تەرىپىدىن قۇرۇلىدىغان «630 قۇرۇلۇشى» نى تەستىقلاپ، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئوتتۇرا دولقۇن بىلەن قاپلاش مەسلىسىنى ھەل قىلدى.

1965 - يىل 5 - ئايدا قەشقەردە 635 ئوتتۇرا دولقۇندا ئۈلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، بىر كىلوۋاتلىق ئىككى ئوتتۇرا دولقۇن ئارقىلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە پروگراممىلىرى ئۈلاپ ئاڭلىتىلدى.

1965 - يىل 5 - ئايدا ئاپتونوم رايون قەشقەردە رادىئو ئۈلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى قۇرۇپ، ئوتتۇرا دولقۇن ئارقىلىق رادىئو سىگنالى تارقىتىش ئاپپاراتىدىن پايدىلىنىپ، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىنى ئۈلاپ ئاڭلاتتى، شۇنىڭ بىلەن چەت - ياقا رايونلار رادىئو ئاڭلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

1965 - يىلى شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسى چەت ئەل رادىئو ئىستانسىلىرىغا تاقابىل تۇرۇشنى تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، «650 قۇرۇلۇش»نى يولغا قويدى. 1968 - يىلى قەشقەر 3 - 650 ئىستانسىسى پۈتتى.

1972 - يىلى شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسى سانجى «523» ئىستانسىسىدىن 7.5 كىلوۋاتلىق ئوتتۇرا دولقۇن ئارقىلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 2نى ئاجرىتىپ، ئەسلىدىكى قەشقەر «635» ئىستانسىسىنىڭ 558 كىلوگىرتىس، 738 كىلوگىرتىسلىق بىر كىلوۋاتلىق ئوتتۇرا دولقۇن ئاپپاراتىنىڭ سىغىمىنى كېڭەيتىپ، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇر، خەنزۇ تىللىرىدىكى پروگراممىلىرىنى ئۈلاپ ئاڭلاتتى.

1976 - يىلى شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسى «760 قۇرۇلۇشى»نى تاماملاپ، قەشقەر «3 - 650» ئىستانسىسىنىڭ سىغىمىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن بىر كىلوۋاتلىق ئوتتۇرا دولقۇندا تەجرىبە قىلىپ تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 4نى كۆپەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئاڭلىتىش بېرىلىپ، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئاخبارات، تەلىم - تەربىيە، ئەدەبىيات-سەنئەت، مۇلازىمەت خاراكتېرلىك پروگراممىلار كۆپەيتىلىپ، مەركەز، ئاپتونوم رايون ۋە يەرلىكنىڭ ئارىلاش پروگراممىلىرى بىلەن قاپلانغان سىمسىز رادىئو توري شەكىللەندۈرۈلدى.

1981 - يىلى قەشقەر «635» ئىستانسىسىنىڭ سىغىمچانلىقى 12 كىلوۋاتقا كېڭەيتىلدى، 1986 - يىلى قەشقەر ئۇلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى مەبلەغ توپلاپ، «635» ئىستانسىسىنى كېڭەيتىپ قۇرۇپ، 21 كىلوۋاتقا يەتكۈزدى.

1982 - يىلى رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى يەكەندە تۆۋەن قۇۋۋەتلىك چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئونى نۆۋەتتىدا سىناق قىلدى.

1984 - يىلى قەشقەر شەھىرى خەلقىنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش تۇرمۇشىنى تېخىمۇ بېيىتىش ئۈچۈن، رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى قەشقەر شەھىرى ئوتتۇرا دولقۇنلۇق رادىئو ئىستانسىسى قۇرۇشنى تەستىقلىدى. ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە قوللىشى، ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ يېتەكچىلىك قىلىشى ۋە ھەمكارلىشىشى ئارقىسىدا بىر يىل قۇرۇلۇش قىلىش ئارقىلىق تۆمۈر مۇنارنى ئورنىتىش، ئاپپارات ئۈينىنىڭ توپا قۇرۇلۇشى ھەمدە تارقىتىش ئاپپاراتىنى (ۋىلايەت 635 ئىستانسىنىڭ ئوتتۇرا دولقۇن ئاپپاراتىنى شەھەرگە ئاجرىتىپ بەردى) قۇراشتۇرۇپ تەڭشەش تاماملاندى ھەمدە 11 - ئايدا سىناق تەرىقسىدە ئاڭلىتىش بېرىلدى.

1985 - يىلى قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، مارالبېشى، پەيزاۋات قاتارلىق 9 ناھىيە مەبلەغ سېلىپ، تۆۋەن قۇۋۋەتلىك چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو ئىستانسىسى قۇردى، ئۇلار بېيجىڭ «شۇاڭچياۋ» رادىئو ئۇسكۇنىلىرى زاۋۇتىنىڭ 50 ۋاتلىق چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن ئاپپاراتى ۋە شۇ زاۋۇت ئىشلەپچىقىرىپ قۇراشتۇرغان تەرەپ كەڭلىكى 50 سانتىمېتىرلىق سىم تارتىش مۇنارىنى ئىشلەتتى. بۇ مەزگىلدە ۋىلايەت بويىچە ناھىيىلىك، شەھەرلىك رادىئو ئىستانسىلىرى، رادىئو ئۇزىللىرى 20 مىڭ پارچە خەۋەر - ماقالە ئاڭلاتتى. مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىلىرىنى باھالاشتا، يەكەن ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى «ھۇشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، ئوت ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئالايلى!» دېگەن تېمىدىكى ئوبزورى، قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇ تىلىدىكى «چۈمبەردىسىنى ئېچىۋەتكەن ئۇيغۇر ئاياللىرى» دېگەن ماقالىسى

1986 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇنەۋۋەر پروگراممىلارنى باھالاشتا 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. مەكىت ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۆسمۇرلەر پروگراممىسىدا ئاڭلىتىلغان ئىنتوت «سوراقلا تارتىلغان تىرناق»، قاغىلىق ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى ئاڭلاتقان خەنزۇچە خەۋەر «12 ياشلىق دارۋاز مۇكاپاتقا ئېرىشتى» 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونىنىڭ «بۇلبۇل لوڭقىسى» دېكتورلۇق مۇسابىقىسىدە قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇ دېكتورى لىياڭ شياۋ، پەيزاۋات ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئۇيغۇر دېكتورى خۇدا بەردى دېكتورلۇق بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، مەكىت ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئۇيغۇر دېكتورى مەخمەت ۋە راخمانجانلار دېكتورلۇق بويىچە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، قاغىلىق ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئۇيغۇر دېكتورى ھېزىمجان 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 2 ئوتتۇرا دولقۇنلۇق ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى، بىر ئوتتۇرا دولقۇنلۇق رادىئو ئىستانسىسى بولۇپ، تارقىتىش قۇۋۋىتى 26 كىلوۋاتقا يەتتى، بىر تەجرىبە ئىستانسىسى قۇرۇلدى؛ 11 ناھىيىدە، 148 يېزىدا رادىئو ئۇزىلى، 390 كەنتتە رادىئو ئۇيى قۇرۇلۇپ، 1334 كەنتكە رادىئو پروگراممىسى يەتكۈزۈلىدىغان بولدى، كەنتلەرگە رادىئو پروگراممىسى يەتكۈزۈلۈش نىسبىتى 57.6% كە يەتتى، 121 مىڭ 100 دېھقان ئائىلىسىگە رادىئو كانىيى ئورنىتىلىپ، دېھقان ئائىلىلىرىگە رادىئو كانىيى ئورنىتىلىش نىسبىتى 25.6% بولدى. شۇ يىلى تېخنىكا ۋە مۇخبىرلىق - تەھرىرلىك قوشۇنىدىكى ئىشچى-خىزمەتچى 831گە يەتتى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو تېخنىكىسىنىڭ كۈنسېرى مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ، رادىئو - تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكىنىڭ تېخنىكا ئىشلىرى جەھەتتىكى سىياستىدە چاستوتىسىنى تىزگىنلەش، ئوتتۇرا، قىسقا دولقۇنلۇق بولۇش، سىملىق بولۇش قاتارلىق كۆپ خىل ۋاستىلەر ئارقىلىق يەتكۈزۈش ۋە قاپلاش، يېزا رادىئو تورلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەمدە چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئونىڭ ئومۇمىي پىلانى چۈشۈرۈلدى، شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە ناھىيىلەردە چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو تېز تەرەققىي قىلدى.

1991 - يىل 8 - ئايدا مەكىت ناھىيىلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ بىر كىلوۋاتلىق چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرنى سېتىۋالدى، 1991 - يىل 9 - ئايدا يەكەن

ناھىيىلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ بىر كىلوۋاتلىق چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرنى سېتىۋالدى، 1992 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە 0.3 كىلوۋاتلىق چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو ئىستانسىسىدىن 2سى قۇرۇلدى. قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى يەنە 500 مىلك يۇەن مەبلەغ توپلاپ، ئۇنىڭالغۇ نومۇرلىرىنى ئىشلەش ئۈسكۈنىسىنى كېڭەيتتى، 635 تېپلىق دىسكىلىق ئۇنىڭالغۇدىن 8نى كۆپەيتتى. ئۇنىڭدىن كېيىنلا مارالبېشى، پوسكام، پەيزاۋات، يوپۇغا قاتارلىق 8 ناھىيىمۇ ئۆزلىرى مەبلەغ توپلاپ ئارقا - ئارقىدىن چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو ئۆزىلى قۇردى، يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىدىكى 7 تۇەن - مەيداندىمۇ ئارقا - ئارقىدىن چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو ئۆزىلى قۇرۇلدى، شۇنداق قىلىپ ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لەردىن يېزا (بازار) لارغا باردىغان سىمسىز رادىئو بىلەن قاپلىنىش ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1) قەشقەر «635» ئىستانسىسى　1963 - يىلى گوۋۇيۈەن ئەسلىدىكى مەركىزىي رادىئو ئىدارىسىنىڭ شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسى تەرىپىدىن قۇرۇلىدىغان ئوتتۇرا دولقۇن ئارقىلىق ئۇلاپ ئاڭلىتىدىغان «630 قۇرۇلۇشى» نى تەستىقلىدى. بۇنىڭ بىلەن 6 ئىستانسا يېڭىدىن، 523 ئىستانسا كېڭەيتىپ قۇرۇلدى، قۇتۇبى «631» ئىستانسىسى، غۇلجا «632» ئىستانسىسى، چۆچەك «633» ئىستانسىسى، ئالتاي «634» ئىستانسىسى، قەشقەر «635» ئىستانسىسى، ئاقسۇ «636» ئىستانسىسى، خوتەن «637» ئىستانسىسى قۇرۇلدى. قەشقەر «635» ئىستانسىسى سىرتقا قارىتا 7 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقى دەپ ئاتالدى. «635» ئىستانسا قەشقەر كونائشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوغۇساق گۈڭشې 2 - چوڭ ئەترىتىدە قۇرۇلدى، بۇ يەر دېڭىز يۈزىدىن 1290 مېتىر ئېگىز بولۇپ، قەشقەر شەھىرىگە 12 كىلومېتىر كېلىدۇ.

«635» ئىستانسا A، B، C دىن ئىبارەت 3 رايونغا بۆلۈنگەن، A رايون تارقىتىش رايونى بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 2 سى، قوش چاستوتىلىق ئورتاق مۇنار بولۇپ، پروگراممىلار 6 سىملىق يوللىغۇچ سىم ئارقىلىق تەرەپ كەڭلىكى بىر مېتىر، ئېگىزلىكى 84 مېتىر كېلىدىغان سىم تارتىش مۇنارىغا يەتكۈزۈلىدۇ. B رايون توك بىلەن تەمىنلەش رايونى بولۇپ، ئاساسلىق يولىنى قەشقەر شەھىرى توك بىلەن تەمىنلەيدۇ، زاپاس يوللىرىغا دىزىل گېنېراتور ئىشلىتىلىدۇ. C رايون سىگنال قوبۇل قىلىش رايونى بولۇپ، ئۇنىڭدا چوڭ قوش دۆمبىلىق ئانتېنادىن 2سى، كىچىك قوش دۆمبىلىق ئانتېنادىن 2 سى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ قىسقا دولقۇن سىگنالى قوبۇل قىلىنىدۇ. 800 مېتىرلىق كۆچمە دولقۇنلۇق ئانتېننادىن بىرى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئوتتۇرا دولقۇن سىگنالى قوبۇل قىلىنىدۇ، 2 يۈرۈش «422» تېپلىق تارقاق ۋە مەركەزلىك رادىئو قوبۇللىغۇچ جازىسى بار، ئۇنىڭغا ئورنىتىلغان 6 دانە «430» تېپلىق رادىئو قوبۇللىغۇچ ئارقىلىق رادىئو سىگنالى يەرگە كۆمۈلگەن قوغۇشۇن قاپلىق كابېل ۋە ئېگىزلىكتىكى ئوچۇق سىم بىلەن A رايوندىكى تارقىتىش ئاپپاراتى ئۆيىگە يەتكۈزۈلىدۇ. C رايون دەسلەپ قۇرۇلغاندا، تۇرمۇش شارائىتى ئىنتايىن جاپالىق بولۇپ، تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇمۇ يوق ئىدى. 1969 - يىلى شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسىدىكى ئالاقىدار رەھبەرلەر ئاپتونوم رايونلۇق رەڭلىك مېتال ئىدارىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، غەربىي گېرمانىيىدىن ئىمپورت قىلىنغان پولات تۇرۇبىنى يۆتكەپ كېلىپ، «635» ئىستانسىسىنىڭ C رايونىغا ئارتېزىيان قۇدۇق كولاپ بېرىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشتا ئىشلىتىدىغان سۇ مەسلىسى ۋە ئەتراپتىكى دېھقانلارنىڭ يەر تېرىغان مەزگىلدىكى ئېچىملىك سۇ مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بەردى.

1965 - يىل 5 - ئايدا «635» ئىستانسا ئاڭلىتىش بېرىشنى باشلىدى. بىر كىلوۋاتلىق بىر تارقىتىش ئاپپاراتىدا 558 كىلوگېرتس ئارقىلىق، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە پروگراممىلىرى، يەنە بىر بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدا 738 كىلوگېرتس ئارقىلىق شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە پروگراممىسى ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى.

ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونى «شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسىغا بېۋاستە قاراشلىق ئىستانسىلارنى ھەربىي ئىدارە قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتقاندىن كېيىن، 1968 - يىل 10 - ئايدىن 1973 - يىلغىچە شىنجاڭ ھەربىي رايونى ھەربىي ۋەكىللەرنى ئەۋەتىپ، «635» ئىستانسىنىڭ خىزمەتلىرىگە مەسئۇل قىلدى. 3 تۈركۈم ھەربىي ۋەكىل «635» ئىستانسىدا خىزمەت قىلدى.

1984 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، «635» ئىستانسا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە يەنى ۋىلايەتلىك رادىئو تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسى تېخنىكا، كەسپىي جەھەتتىن يېتەكلەش ۋە مۇئەسسەسە بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل بولدى.

«635» ئىستانسىنىڭ ئۇلاپ ئاڭلىتىش ۋاقتى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۇرۇش رادىئو پروگراممىسىنى ئاڭلىتىش ۋاقتى بىلەن ئوخشاش بولدى. 1965- يىلى ئاڭلىتىش يولغا قويۇلغاندا پەقەت شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ رادىئو پروگراممىسىلا ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى، 558 كىلوگىرتسىتا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە رادىئو پروگراممىسى، 738 كىلوگىرتسىتا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە پروگراممىسى ئۇلاپ ئاڭلىتىلغاندى، 1972 - يىلى 558 كىلوگىرتسىتا 7.5 كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە پروگراممىسى ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى 1983 - يىلى 3 يۇرۇش پروگراممىسى ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى. 558 كىلوگىرتسىتا 7.5 كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە پروگراممىسى، 738 كىلوگىرتسىتا، 7.5 كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە پروگراممىسى، 981 كىلوگىرتسىتا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۇرۇش پروگراممىسى ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى. 1986 - يىلى 558 كىلوگىرتسىتا، 10 كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە پروگراممىسى، 981 كىلوگىرتسىتا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۇرۇش پروگراممىسى ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ھەر بىر يۇرۇش پروگراممىسىنىڭ كۈندىلىك ئۇلاپ ئاڭلىتىلىش ۋاقتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 15.5 سائەت، ھەر بىر يۇرۇش پروگراممىسىنىڭ يىللىق ئاڭلىتىلىش ۋاقتى 5500 سائەت، 3 يۇرۇش پروگراممىسىنىڭ يىللىق ئۇلاپ ئاڭلىتىش ۋاقتى 15 مىڭ 500 سائەت بولدى.

2) «3 - 650» تەجرىبە ئىستانسىسى 1965 - يىلى ئەسلىدىكى مەركىزىي رادىئو ئىدارىسى گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى ئارقىلىق، شىنجاڭ رادىئو ئىدارىسىنىڭ «650 قۇرۇلۇشى»نى يولغا قويغاندا، قەشقەردە «3 - 650» ئىستانسىسى قۇرۇلدى، 65 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقى دەپ ئاتالدى، ئۈنى 7 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقى قوشۇمچە باشقۇردى. ئىستانسا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى تېخنىكا خادىملىرى شىنجاڭ رادىئو كادىرلىرىنى تەربىيىلەش ئورنى تەقسىم قىلىپ بەرگەن 21 ئوقۇغۇچىدىن تەشكىللەندى.

ئىستانسىنىڭ ئورنى قەشقەر شەھىرىنىڭ دۆلەتباغ يېزىسى (ئەسلىدىكى «شەرق قىزارىدى» گۈڭشىسى) نىڭ 1 - چوڭ ئەتىرىتىدە بولۇپ، ئۇنىڭغا 20 مو يەر ئېلىنغان، بۇ ئىستانسا تېخنىكا رايونى، تۈرمۇش رايونى ۋە ئانتېننا رايونىدىن ئىبارەت 3 قىسىمغا بۆلۈنگەن. تېخنىكا رايونى 16MHدىن تۆۋەن بىر كىلوۋاتلىق 10 قىسقا دولقۇنلۇق تارقىتىش ئاپپاراتى ئۆيى بولۇپ، 1976 - يىلى بىر كىلوۋاتلىق ئوتتۇرا دولقۇنلۇق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 4ى كۆپەيتىلدى، دېزىل گېنېراتور ئۆيى ۋە توك تەقسىملەش ئىشخانىسى قاتارلىقلار سەپلەپ بېرىلدى؛ تۈرمۇش رايونىدا ئولتۇراق ئۆي، يېغىن زالى، ئاشخانا قاتارلىقلار بار؛ ئانتېننا رايونىدا 180°لۇق يېرىم چەمبەر شەكىللىك قاتار تىزىلغان 10 قىسقا دولقۇنلۇق قاپلانما تارقىتىش ئانتېننىسى بار ئىدى. 1976-

يىلى ئوتتۇرا دولقۇنلۇق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 2 سى كۆپەيتىلدى. غەيرىي ئاۋاز سىگنال گېنېراتورى سىگنال مەنبەسى قىلىپ ئىشلىتىلدى. 1969 - يىل 9 - ئايدا ئاپپاراتلار تەكشىلىپ سىناق تەرىقىسىدە ئاڭلىتىش بېرىلدى، 1970 - يىلى ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى.

1984 - يىلى «635» ئىستانسىنىڭ پۈتۈن يىللىق ئاڭلىتىش ۋاقتى 23 مىڭ 837 سائەت، ئىستانسا ئىچىدە ئاڭلىتىش توختاپ قالغان ۋاقىت ھەر 100 سائەت ئىچىدە 3.55 سېكۇنت بولۇپ، كۆرسەتكۈچتىن 88.3% يۇقىرى بولدى بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىكىلىق ھادىسە 10 قېتىم يۈز بېرىپ، 12 مىنۇت 33 سېكۇنت؛ ئېلېكترون لامپا ھادىسىسى 4 قېتىم يۈز بېرىپ، بىر مىنۇت 50 سېكۇنت؛ ئىستانسا سىرتىدىكى ھادىسە ۋە ئىستانسا سىرتىدا قېلىش 15 قېتىم يۈز بېرىپ، 1336 مىنۇت 55 سېكۇنت ئاڭلىتىش توختاپ قالدى، ئىستانسا سىرتىدىكى ھادىسە سەۋەبىدىن ئاڭلىتىش توختىتىش نىسبىتى ھەر 100 سائەت ئىچىدە 334 سېكۇنت بولدى، شۇ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىشلىرىنى باھالاش - تەكشۈرۈشتە، «650» ئىستانسا تېخنىكىلىق ئاسراش - باشقۇرۇشتىكى ئىلغار ئىستانسا بولۇپ باھالاندى ھەمدە لەۋھە ۋە مۇكاپات پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى.

1985 - يىلى «650» ئىستانسا 210 مىڭ 405 سائەت ئاڭلىتىش بەردى، ئىستانسا ئىچىدىكى ئاڭلىتىشنىڭ توختاپ قېلىش نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر 100 سائەتتە 13.4 سېكۇنت بولۇپ، كۆرسەتكۈچتىن 55.2% يۇقىرى بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىكىلىق ھادىسە 9 قېتىم يۈز بېرىپ 45 مىنۇت 7 سېكۇنت، ئېلېكترون لامپا ھادىسىسى 2 قېتىم يۈز بېرىپ، 2 مىنۇت، ئىستانسا سىرتىدىكى ھادىسە 56 قېتىم يۈز بېرىپ 2022 مىنۇت 54 سېكۇنت ئاڭلىتىش توختىدى. ئىستانسا سىرتىدىكى ھادىسە بىر قېتىمدا بىر مىنۇت ئاڭلىتىش توختىدى، ئىستانسا سىرتىدىكى ھادىسە سەۋەبىدىن ئاڭلىتىش توختاش نىسبىتى ھەر 100 سائەت ئىچىدە 9 مىنۇت 40.9 سېكۇنت بولدى، سۈنئىي ھادىسە بىر قېتىم يۈز بېرىپ، بىر مىنۇت، ئىستانسا سىرتىدىكى ھادىسە 2 قېتىم يۈز بېرىپ 12 مىنۇت ئاڭلىتىش توختىتىلدى.

1987 - يىلى «650» ئىستانسىنىڭ پۈتۈن يىللىق خىزمەت ۋاقتى 5413 سائەت بولۇپ، ئىستانسا ئىچىدىكى ئاڭلىتىش توختاپ قېلىش نىسبىتى كۆرسەتكۈچتىن 96.3% يۇقىرى بولدى. بىر يىلدا سۈنئىي ھادىسە، زور تېخنىكىلىق ھادىسە يۈز بەرمىدى. ئادەتتە كۈندىلىك تەكشۈرۈش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئاپپارات ئۈسكۈنىلەر ياخشى ئايلىنىش ھالىتىدە تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىنىپ، توغرا، خاتاسىز ئاڭلىتىشقا كاپالەتلىك قىلىندى.

3. رادىئو سىگنالىنى تەجرىبە قىلىش - كۆزىتىش ئەھۋالى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ رادىئو سىگنالىنى كۆزىتىش ئىشى 1977 - يىلى باشلاندى. يەنى ۋىلايەتلىك مېتېرولوگىيە باشقارمىسىنىڭ خەۋەر قوبۇل قىلىش ئىستانسىسىدىن (ۋاكالەت نومۇرى قەشقەر 2 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقى) بىر ئېغىز ئۆي ئىجارىگە ئېلىنىپ، «422» تىپلىق قوبۇل قىلىش ئاپپاراتىدىن بىرى ئورنىتىلدى، ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى «635» ئىستانسا ۋە «3 - 650» ئىستانسىنىڭ قوبۇل قىلىش ئۈلاپ بېرىش ئۇنۇمىنى كۆزىتىشتىن ئىبارەت، ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە قەرەللىك ھالدا مەركىزىي خەلق رادىئو بېرىش ئۇنۇمىنى كۆزىتىشتىن ئىبارەت، ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە قەرەللىك ھالدا مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئالاقىدار چاستوتىلىرىنىڭ قەشقەردىكى قاپلىغان مەيدان سىجىللىقى ۋە تەڭشەش دەرىجىسىنى قوبۇل قىلىپ كۆزىتىپ قەرەللىك ھالدا نازارەتتىكى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلارنى قوبۇل قىلىپ كۆزىتىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ.

1979 - يىل 4 - ئايدا «635» ئىستانسا توڭلىتىش ئىسكىلاتى ئۈدۈلىدىكى ئىشخانىدا قۇرۇلدى، ئارقىدىنلا كۆزىتىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، 7 - نومۇرلۇق خەت ساندۇقىغا قاراشلىق بولدى. ئۇنىڭغا شاڭخەي 553 -

ئىستانىسى قۇراشتۇرۇپ ياسىغان كۆزىتىش - كونترول قىلىش ئۇستىلىدىن بىرى قويۇلۇپ، ئىچىگە «430» تىپلىق قوبۇللاش ئاپپاراتىدىن 2 سى، تەڭشەش ھەجمىنى كۆزىتىش ئەسۋابىدىن بىرى ھەمدە يەنە سىغىرلىق چاستوتا ھېسابلىغۇچ قاچىلىنىپ، رادىئو سىگنالىنىڭ ئۇنۇمىنى داۋاملىق قوبۇل قىلىپ كۆزىتىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1990 - يىلى كۆزىتىش پونكىتىدا 5 خادىم بولۇپ، ئۇلار ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى تېخنىكا بۆلۈمى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى.

4. قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانىسى

قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانىسى 1983 - يىلى رادىئو - تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق، قەشقەر شەھەرلىك رادىئو ئۇزىلى ئاساسىدا قۇرۇلدى.

1984 - يىل 12 - ئايدا سىناق تەرىقىسىدە ئاڭلىتىش بېرىلدى. 1985 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭلىتىش بېرىلدى. 1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى خەنزۇچە ئىستانسا ئاڭلىتىشنى يولغا قويدى.

قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانىسىدا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 3 ى (2سى ئىشلىتىلدى، بىرى زاپاس ساقلاندى) بولۇپ، بۇنىڭ بىرى 1985 - يىلى رادىئو ئىستانىسى قۇرۇلغاندا «635» ئىستانىسىدىن تەڭشەپ بېرىلگەن، قالغان 2 سى ۋۇشى رادىئو زاۋۇتى ۋە فۇجيەن زىنپىڭ «8400» زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان، ئانتېننا سىمىغا 18—75—6YV يۇقىرى چاستوتىلىق كابېل ئىشلىتىلگەن، مەبلەغنى تېجەش ئۈچۈن، «قوش چاستوتىلىق ئورتاق مۇنار» ئۇسۇلى قوللىنىلغان، يەنى چاستوتىسى ئوخشاش بولمىغان 2 تارقىتىش ئاپپاراتىدا بىر تۇمۇر مۇنار ئارقىلىق تارقىتىش يولغا قويۇلغان. چاستوتىسى 801 ۋە 648 كىلوگىرتس ئىدى. ھەر كۈنى 3 قېتىم ئاڭلىتىش بېرىلىپ، ئاڭلىتىش ۋاقتى 11 سائەتكە يەتتى، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانىسى شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانىسىنىڭ مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر قاتارلىق مۇھىم پروگراممىلىرى ئۇلاپ ئاڭلىتىلغاندىن سىرت، يەنە ئۆزى باشقۇرغان «قەشقەر خەۋەرلىرى»، «ئۆگىنىش»، «سىز ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىمىز»، «ياشلار دوستى»، «پەن - تېخنىكا كۆزنىكى»، «ئىقتىساد مۇنبىرى» «رومان ئاڭلىتىش»، «قانۇن - تۈزۈم مۇنبىرى» قاتارلىق سەھىپىلەر ئېچىلدى. بۇ مەزگىلدە رادىئو ئىستانىسى ئاخبارات خاراكتېرلىك پروگراممىلارنى ئىسلاھ قىلدى، يېڭىن خەۋەرلىرىنى قىسقارتىپ، تەشۋىقات دائىرىسىنى كېڭەيتتى، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئورگانلار ۋە ناھىيىلەرنىڭ خەۋەرلىرىنى كۆپەيتتى، ئىقتىسادىي ئىسلاھات توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى ئاڭلىتىشنى كۆچەيتتى، خەۋەر مەزمۇنىنى بېيىتتى. خەۋەر پروگراممىسىدا ئىلگىرىكى 10 مىنۇتتا 3 - 4 پارچە خەۋەر ئاڭلىتىش 10 نەچچە پارچە، ئەڭ كۆپ بولغاندا 15 پارچە ئاڭلىتىشقا كۆپەيتىلدى، خەۋەرلەرنىڭ ۋاقىت ئۇنۇمى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى؛ تەلىم - تەربىيە خاراكتېرلىك ئەدەبىيات-سەنئەت خاراكتېرلىك، پروگراممىلار كۆپەيتىلىپ، «چۈشتىكى يېرىم سائەت» سەھىپىسى ئېچىلدى. ئىلگىرىكى ۋائىزلىق شەكلىدىكى ئاڭلىتىش سىردىشىش شەكلىدىكى ئاڭلىتىشقا ئۆزگەرتىلىپ يېقىملىق، جانلىق قىلىنىپ، سەممىيلىك ئارقىلىق كىشىلەر تەسىرلەندۇرۇلۇپ، ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

1986 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىلىرىنى باھالاشتا قەشقەر شەھەرلىك رادىئو ئىستانىسىنىڭ خەنزۇ تىلىدىكى «چۈمبەردەسىنى ئېچىۋەتكەن ئۇيغۇر ئاياللىرى» دېگەن ماقالىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن، «بۇلبۇل لوغىتى» بويىچە دېكتورلۇق مۇسابىقىسىدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانىسىنىڭ خەنزۇ دىكتورى لياڭ شياۋ 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1988 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىلىرىنى باھالاشتا، قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئىشلىگەن «ئارمىيە - خەلق كەلكۈنگە ھىرلىكتە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزدى»، «يوپۇغا ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم ئورگانلاردا بيۇروكراتلىق ئىغىر بولۇپ، دۆلەتكە 230 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان ئېلىپ كەلگەن» دېگەن خەۋەرلەر رادىئو پروگراممىلىرى بويىچە ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1989 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىلىرىنى باھالاشتا قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ «يېڭى يىلدا تۇمەن كۆلدىكى قۇتقۇزۇش» دېگەن ماقالىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسى قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولۇپ، قەشقەر شەھەرلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى بىلەن ھىرلىكتە ئىش بېجىردى، رادىئو ئىستانسىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئىدارە باشلىقى قوشۇمچە ئۈتىدى. رادىئو ئىستانسىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جەمئىيەتكە يۈزلىنىش ئارقىلىق ھىر تۈركۈم مۇخبىر، تەھرىر خادىملارنى ئاشكارا تاللاپ تەكلىپ قىلدى ھەمدە بۇ مۇخبىر، تەھرىرلەرنى بېيجىڭ رادىئو ئىنىستىتۇتى ۋە ئاپتونوم رايوندىكى ئاخبارات ئورۇنلىرىغا ھىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ كەسپىي ساپاسىنى ئۆستۈردى.

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق رادىئو ئىستانسىسىدىكى مۇخبىر، تەھرىر 28، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 15، خەنزۇ 13.

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو ئىستانسىلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 33 — 2

ئىستانسا نامى	ئىستانسا قۇرۇلغان ۋاقىت (يىل، ئاي)	تارقىتىش ئاپپاراتىنىڭ قۇۋۋىتى (ۋات)	چاستوتىسى (كىلوگېرتس)	تىل ئايرىمىسى
پوسكام ناھىيىلىك رادىئو ئىستانسىسى	1988 - يىل 10 - ئاي	100	89.3	ئۇيغۇرچە
		100	90.5	خەنزۇچە
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك رادىئو ئىستانسىسى	1990 - يىل 10 - ئاي	300	106.3	ئۇيغۇرچە
		300	103.8	خەنزۇچە

§ 2 . تېلېۋىزىيە

1. ئىستانسا، پونكىت قۇرۇلۇشى

1980 - يىلى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلۇشقا باشلاپ، بىر يىلدىن كېيىن ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى.

1981 - يىل 11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى پروگراما كۆرسىتىش باشلاندى، ئارقىدىنلا ناھىيىلەردە ئارقا-

ئارقىدىن تېلېۋىزىيە كۆچەيتىش ئىستانسىسى ۋە تېلېۋىزىيە - سىنئالغۇ ئۈلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە ناھىيە بازارلىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرى تېلېۋىزور كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

1985 - يىلى قەشقەردە تۇنجى بولۇپ سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتنىڭ چەت - ياقا جايلىرىمۇ بىرلا ۋاقىتتا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىنىڭ سۈنئىي ھەمراھقا چىقىشىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكتى تېز تەرەققىي قىلدى. بىر قىسىم يېزا (بازار)، بىكېتۈەننىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرى ۋە زاۋۇت، كانلار، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا كىچىك تىپتىكى تېلېۋىزىيە سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى پونكتى قۇرۇلدى، بۇنىڭ بىلەن تېلېۋىزىيىنىڭ ئائىلىلەرنى قاپلاش نىسبىتى 71%كە يەتتى.

2. قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى

1) كەسپىي قۇرۇلۇش ۋە تەرەققىيات

«قەشقەر خەۋەرلىرى» ئاخلىتىش زالى

1980 - يىلى ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنى قۇرۇشقا كىرىشتى، ئورنى قەشقەر شەھىرى قىزىل دۆۋە يولىنىڭ 70 - قورۇغا بېكىتىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە تېخنىكا خادىملىرى چىڭداۋ، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلارغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

1981 - يىل 11 - ئاينىڭ 24- كۈنى ۋاقىتلىق ئانتېننا ئىشلىتىلىپ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە پروگراممىلار نۆۋەت بىلەن كۆرسىتىلدى، 5 - قانالدا تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرسى ئىشلىتىلدى. تارقىتىش قۇۋۋىتى بىر كىلوۋات بولدى.

1982 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە قوبۇل قىلىپ تارقىتىش ئىستانسىسى 9 - قانىلغا بىر كىلوۋاتلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرى كۆپەيتىلىپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە پروگراممىلار ئايرىم قانالدا كۆرسىتىلىدىغان بولدى.

1982 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە قوبۇل قىلىپ تارقىتىش ئىستانسىسى 6 كۈن قۇرۇلۇش قىلىش ئارقىلىق 108 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئانتېننا تۆمۈر مۇنارىدىن بىرنى ياسىدى.

1982 - يىل 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تېلېۋىزىيە ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ قەشقەر شۆبە مەكتىپى قۇرۇلدى. كېلىشىمگە ئاساسەن، قەشقەر تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ تارقىتىش ئىستانسىسى تېلېۋىزىيە ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ دەرسلىرىنى ھەپتىدە 32 سائەت ئۆپچۆرسىدە قويۇشنى ئۈستىگە ئالدى.

1985 - يىل 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى دۆلەت رادىئو - تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ دەرىجىسى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىغا ئۆستۈرۈلدى.

1985 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تۇنجى بولۇپ «يۇەنشياۋ پانۇس كېچىلىكى» دېگەن مەخسۇس فىلىمنى سۈرەتكە ئېلىپ ئىشلىدى.

1985 - يىل 4 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى جەمئىيەتكە يۈزلىنىپ، ئاشكارا ھالدا 13 مۇخبىر،

تەھرىر، دىكتور تەكلىپ قىلىپ، قوشۇننىڭ زورايىتىش ھەمدە ئۇلارنى بېيجىڭ، شاڭخەيدەرگە ۋە شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىغا قىسقا مەزگىللىك تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتتى.

1985 - يىل 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى گوۋۈيۈەن كونا ئىنقىلابىي رايونلار، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى، چېگرا رايونلار ۋە نامرات رايونلارغا 53 يۈرۈش سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى پونكىتى تەقدىم قىلدى، قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئاشۇلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ پونكىت ئىشقا سېلىنغاندىن كېيىن، ئاۋاز ئېنىق، سۈرەت سۈزۈك بولۇپ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ شۇ كۈنلۈك خەۋەرلىرى بىۋاستە قوبۇل قىلىنىپ ئۇرۇمچىدىن سىنئالغۇ لېنتىسىنى يوللاش تاپشۇرۇلدى.

1985 - يىلنىڭ ئاخىرىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، 9 - قانال بىر يىلدا 1606 سائەت 37 مىنۇت، 5 - قانال 1635 سائەت 18 مىنۇت پروگراممىلا تارقاتقان، بۇنىڭ ئىچىدە تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇرچە دەرسلىرى 843 سائەت، خەنزۇچە دەرسلىرى 313 سائەت بېرىلگەن.

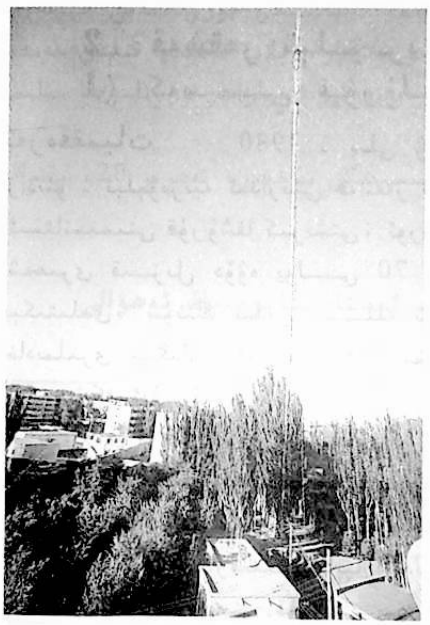

1982 - يىلى ئورنىتىلغان تېلېۋىزىيە تارقىتىش مۇنارى.

1986 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى سۈرەتكە ئېلىپ ئىشلىگەن «قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىدا كۆچلۈك يەر تەۋرىدى» دېگەن مەخسۇس فىلىم 4 - نۆۋەتلىك ئاپتونوم رايونلۇق مۇنەۋۋەر رادىئو - تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى باھالاش يىغىنىدا مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1986 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى شۇ داۋېن مەملىكەت بويىچە رادىئو - تېلېۋىزىيە سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالىنىپ، مۇكاپات بويۇمى ۋە شەرەپ گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى.

1986 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۈلدىن پايدىلىنىپ DS—12 قوش يولىلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرنى كۆپەيتىپ، مەخسۇس مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۈرۈش پروگراممىسىنى بىۋاستە تارقىتىشقا ئىشلەتتى.

1987 - يىل 7 - ئايدا قەشقەردە پەۋقۇلئاددە زور كەلكۈن ئاپىتى يۈز بېرىپ، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ شېكەركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ توسمىسى يار ئىلىپ كەتكەندە ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە كەلكۈنگە تاقابىل تۇردى. تېلېۋىزىيە مۇخبىرلىرى خېيىم - خەتەردىن قورقماي، نەق مەيدانغا بېرىپ زىيارەت قىلدى. شۇ يىلى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىر يىلدا 2 خىل تىلدا 2808 پارچە 52.5 سائەتلىك خەۋەر تارقاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلايەتلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە تەقدىرلەش يىغىنى توغرىسىدا 50 مىنۇتلۇق 5 ئالاھىدە پروگراممىلا، مەنۇي مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرنىڭ دوكلاتى بويىچە 120 مىنۇتلۇق، 6 مەخسۇس فىلىم، ئۇلايەت بويىچە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ نامراتلارنى يۆلىشى تېما قىلىنغان 20 مىنۇتلۇق بىر مەخسۇس فىلىم، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش بىلىملىرى، ئۇلايەت بويىچە 2 - يېنىك سانائەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدىكى مەخسۇس فىلىملەر كۆرسىتىلدى. تاللاپ ئەۋەتىلگەن «قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ دوپپىسى» دېگەن مەخسۇس فىلىم ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1988 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىلىرىنى باھالاشتا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى سۈرەتكە ئېلىپ ئىشلىگەن «بىنامدىن كەلگەن كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش دوكلاتى»

ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 4 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىدا ئېلان بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش ۋە يەرلىكنىڭ مالىيە چىقىمىنى ئازايتىشقا ئاساس سالدى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى» نەشر قىلىنىپ، ھەپتىدە بىر سان چىقىرىلىپ، كېيىنكى ھەپتىلىك تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىلدى. ئۇنى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تەھرىرلىدى ۋە تارقاتتى. 12 - ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدە ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئۇيغۇرچە تېلېۋىزىيە تىياتىرى تەرجىمە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، جەمئىيەتتىن تەرجىمە قىلىپ ئىشلەش خادىملىرى ۋە ئارتىس تەكلىپ قىلىندى.

1989 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى تەرجىمە بۆلۈمى قۇرۇلدى ھەمدە خىزمەتلەرنى باشلىۋەتتى، شۇ يىلىلا 43 قىسىملىق 5 پارچە كىنو - تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ ئىشلىدى.

1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قىزىلسۇ ئوبلاستى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپلاڭ يۈز بەردى، ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى پارتىيە گۇرۇپپىسى ئەۋەتكەن مۇخبىرلار مىلتىق ئاۋازى پەسەيمىگەن ئەھۋالدا نەق مەيدانغا يېتىپ بېرىپ، «توپلاڭنى تىنچىتىش خاتىرىسى» دېگەن مەخسۇس فىلىمنى سۈرەتكە ئالدى. قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى پائال، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ماسلاشقانلىقى ۋە ۋاقتىدا خەۋەر بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشتا پائال تۇرتكىلىك رول ئوينىدى. قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى توپلاڭنى تىنچىتىشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى.

1990 - يىل 10 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىدا DS—19 تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرى قۇراشتۇرۇلدى، تارقىتىلىدىغان پروگراممىلار تەڭشەلدى، DS—19 دا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 - يۇرۇش پروگراممىسى، DS—12دا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 2 - يۇرۇش پروگراممىسى ئۇلاپ كۆرسىتىلىدىغان بولدى. 5 -، 9 - قانالار ئۆزگەرمىدى، ئىستانسىدا ھەر كۈنى ئوخشاش بىر ۋاقىتتا 4 قانالدا 4 يۇرۇش پروگراممىسى ئۇلاپ كۆرسىتىلدى ياكى بۇۋاستە كۆرسىتىلدى. يىللىق كۆرسىتىش ۋاقتى 32. 6044 سائەت بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزى باشقۇرغان ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە «قەشقەر خەۋەرلىرى» 3120 پارچە بولۇپ، 2 پارچىسى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، 70 پارچىسى شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تەرىپىدىن تاللاپ ئىشلىتىلدى. مەخسۇس فىلىم 49 پارچە بولۇپ، بۇنىڭغا 630 مىنۇت كەتتى، ئەدەبىيات- سەنئەت پروگراممىسى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە 2 ئىستانسىدا 150 مىنۇت كۆرسىتىلدى. «قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە گېزىتى» 338 سانى پارچە تارقىتىلدى، ئېلاندىن قىلىنغان ساپ كىرىم ئاز كەم 100 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ نەق مەيداندا قوبۇل قىلىپ كۆزىتىشچە مېتىرلىق دولقۇن ئاپپاراتىنىڭ قاپلاش رادىئوسى 40 كىلومېتىرغا يەتكەن، بۇنىڭ بىلەن قەشقەر شەھەر رايونى ۋە قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ كۆپ قىسىم يېزا (بازار) لىرى ئۇنۇملۇك قاپلىنىدۇ، 70 كىلومېتىر ئەتراپىدىكى پەيزاۋات، يوپۇغا، يېڭسار ناھىيىلىرىدە كۆچەيتىش ئارقىلىق، بۇ 3 ناھىيىنىڭ بىر قىسىم دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىنى قاپلىغىلى بولىدۇ، قاپلانغان نوپۇس 800 مىڭغا يېتىدۇ.

1990 - يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، ئىستانسا باشلىقلىقىنى ئىدارە باشلىقى قوشۇمچە ئۈتتىدى، بۇنىڭدا 22 ئادەم بولۇپ، تەھرىر بۆلۈمى، تېخنىكا بۆلۈمى ۋە تارقىتىش (ئېلان) بۆلۈمى تەسىس قىلىندى.

2) پروگراممىلار ئىشلەش 1985 - يىل 2 - ئايدا قەشقەر تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ دەرىجىسى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قىلىپ ئۆستۇرۇلدى، جەمئىيەتتىن 13 مۇخبىر،

تەھرىر، دىكتور ۋە مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت خادىمى قوبۇل قىلىندى. يەنە ئىدارە - ئىستانسا ئىچىدىكى تەكشىلىگەن خادىملاردىن مۇخبىر، تەھرىر قوشۇنى تەشكىل قىلىندى. بۇ قوشۇن قۇرۇلغاندا ياپونىيىنىڭ «سونى 1820» ماركىلىق بىر لامپىلىق تېلېكامېراسىدىن 4ى ۋە بىر يۇرۇش كىرىشتۈرۈش ئاپپاراتى كىرگۈزۈلۈپ، خەۋەر ۋە مەخسۇس فىلىم ئىشلەش يولغا قويۇلدى. ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە خەۋەر، مەخسۇس فىلىم ۋە ئېلان پروگراممىسىنىڭ ھەممىسى بىرلا كىرىشتۈرۈش ئاپپاراتىغا مەركەزلىشىپ قالغاچقا، كىرىشتۈرۈش خادىملىرى دائىم ئالمىشىپ ئىشلىدى، ئادەم توختىسمۇ، ئاپپارات توختىمىدى، تېلېكامېرا، سىنئالغۇ ئۇزاق مەزگىل ئارتۇق يۈك كۆتۈرۈپ ئىشلىگەچكە، سۈرەتنىڭ سۈپىتىگە ئېغىر دەرىجىدە تەسىر يەتتى.

1985 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قەشقەر كونائاھەر ناھىيە ئوپال يېزىسىدا 7 بالدىن يۇقىرى يەر تەۋرىدى. قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇخبىرلىرى قالدۇق يەر تەۋرەش توختىمىغان ئەھۋالدا يەر تەۋرەشتىن كېيىن يېرىلغان يەر، ۋەيران بولغان ئۆيلەرگە دائىر قىممەتلىك كۆرۈنۈشلەرنى سۈرەتكە ئالدى. خەۋەر پروگراممىسى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئاددىي ئۈسكۈنىلەر ئارقىلىق مەخسۇس فىلىم ئىشلەندى، ئالدى بىلەن «يۇەن شياۋ پانۇس كۆرگەزمىسى»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى يېغىنى» دىن ئىبارەت 2 مەخسۇس فىلىم ئىشلىنىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن، تاماشىبىنلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى، بۇ جەريانداا مۇخبىر - تەھرىرلەر قوشۇنىمۇ چېنىقتى. ئۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن مەملىكەتكە قەشقەرنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن، نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتىگە ماسلىشىپ، «بۇگۈنكى قەشقەر» دېگەن تېمىدىكى 3 قىسىملىق مەخسۇس فىلىم سۈرەتكە ئېلىنىپ، ۋىلايەتنىڭ مەنزىرىسى قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرى ۋە ھازىرغىچە نامراتلىقتىن قۇتۇلالمىغان بىر قىسىم نامرات، قالاق يېزىلارنىڭ ئەھۋالى ئوخشاش بولمىغان تەرەپلەردىن ئەكس ئەتتۈرۈلدى.

قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1985 — 1990 - يىلغىچە پروگراممىا ئىشلەش ئەھۋالى

جەدۋەل: 33 — 3　　بىرلىكى: دانە/مىنۇت

تۈرلەر / يىللار	ئىشلەنگەن تېلېۋىزىيە پروگراممىسى (كەتكەن ۋاقىت)					
	جەمئىي	خەۋەر	مەخسۇس فىلىم	ئەدەبىيات - سەنئەت	ماتارىپ	مۇلازىمەت
1985	81:26	1050/22:00	7/2:03	35:00		19:56
1986	110:54	2184/52:00	13/4:02	2:50		769/52:02
1987	108:25	2808/62:24	10:40	10		35:11
1988	87:42	36:17	1:00			50:25
1989	113:55	3017/30:00	3:20	14:20		66:15
1990	148:58	3120/52:00	10:30	20:23		66:05

1987 - يىلى «بىنامدىن كەلگەن كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش ھەققىدىكى دوكلات» سۈرەتكە ئېلىنىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە M3A تىپلىق 3 لامپىلىق 2 تېلېكامېرا ۋە كىرىشتۈرۈش ئاپپاراتى قاتارلىق ئۈسكۈنىلەر سېتىۋېلىندى.

1988 - يىلى ئېكران خېتى ئاپپاراتى سېتىۋېلىندى ھەمدە سۈرەت، رەڭ كونوپكىسى قاتارلىق سىستېمىلار مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، تۇرلۇك ئالاھىدە تېخنىكا قوللىنىش ۋە فىلىمنىڭ باش - ئاياغىنى ئىشلەش ئىمكانىيىتى

ھازىرلاندى. ئەمما ئۇسكۇنىلەر ئاز، يۇرۇشلەشتۇرۇش نىسبىتى تۆۋەن بولغانلىقتىن، فىلىم ئىشلەشتىكى زىددىيەت يەنىلا ئىنتايىن گەۋدىلىك بولدى. قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئاددىي ئۇسكۇنىلەردىن پايدىلىنىپ، كۆپ قېتىم نەق مەيدان ئەھۋالىنى سۈرەتكە ئېلىپ تارقاتتى ياكى بىۋاستە تارقاتتى. «مەركەز قەلبىداشلار سەنئەت ئۆمىكىنىڭ قەشقەردىكى ھال سوراش ئويۇنى» قاتارلىق چوڭ تېپتىكى پائالىيەتلەرنىڭ نەق مەيدان ئەھۋالىنى ئولاپ كۆرسىتىپ، تاماشىبىنلارنى نەق مەيداندىكىلەر بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ھال سوراش ئويۇنىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

1989 - يىلى 6 قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى «تۇن پەردىسىگە چۆمۈلگەن خارىبن» ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، تېلېۋىزىيە فىلىمى تەرجىمە قىلىش خىزمىتى ئۈستىدە ئىزدىنىلدى ۋە بۇ خىزمەت ئىلگىرى سۈرۈلدى.

1990 - يىلى سۈرەتكە ئېلىنىپ ئىشلەنگەن «توپىلاڭنى تىنچىتىش خاتىرىسى» قاتارلىق كۆرەشنىڭ 1-سېپىدىن كەلگەن قىممەتلىك تارىخىي ماتېرىيال ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ۋە ئاممىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى؛ «قىزىل دوپپا» قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدىكى بىر تۈركۈم مەخسۇس فىلىمدە قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادىتى دۆلىتىمىز ئىچى - سىرتىغا تونۇشتۇرۇلۇپ، قەشقەرنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى نامەيەن قىلىنىدى.

3) پروگراممـا تارقىتىش قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تارقىتىش سىستېمىسى تارقىتىش ئاپپاراتى ئۆيىگە تەسىس قىلىنغان بولۇپ، يوللاش لىنىيىسى ئىنتايىن قىسقا، تام يۈزىگە يۇقىرى چاستوتلىق رادىئاتسىيەدىن مۇداپىئەلىنىش سىستېمىسى ئورنىتىلىپ، ئارىلاش دولقۇنلارنىڭ ئادەم بەدىنىگە زىيان يەتكۈزۈشىدىن ساقلىنىلدى. ئاساسلىق ئۇسكۇنىلەر سىنئالغۇ، سىنقويغۇ، كېسىش - ئۇلاش ئەسۋابى، كۆرۈنمە چاستوتلىق رەڭ تەقسىم قىلىش سىگنالى پەيدا قىلىش ئەسۋابى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. سۈنئىي ھەمراھ تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى يەر يۈزىدە قوبۇل قىلىش پونكىتى پۈتكەندىن كېيىن، سۈنئىي ھەمراھتىن قوبۇل قىلىش ئاپپاراتىمۇ ئاپپارات ئۆيىگە ئورنىتىلدى. تارقىتىلىدىغان پروگراممـا سىگنالى كېسىپ ئولاپ تاللاش ئارقىلىق كۆرۈنمە چاستوتلىق تەقسىملەش ئەسۋابىغا يەتكۈزۈلۈپ، ئاندىن تارقىتىش ئاپپاراتىغا يوللىنىدۇ.

1981 - يىلى ئىستانسا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە پروگراممـا تارقىتىشقا ئىشلەنگەن سىنئالغۇ ۋە سىنئالغۇ لېنتىسىنىڭ ھەممىسى ياپونىيەنىڭ سونى 3/4 دىيوملۇق VO يۇرۇشلۇك مەھسۇلاتلىرى ئىدى. پروگراممـا تارقىتىشتا شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا دائىم تۇرۇشلۇق ئادەمنىڭ پروگراممىلارنى سىنئالغۇغا ئېلىپ ئولاپ بېرىشىگە تايىنىلاتتى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بولسا بېيجىڭدا دائىم تۇرۇۋاتقانلارنىڭ مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىنى سىن ئالغۇغا ئېلىپ، نۆۋەتچى ئايروپىلان بىلەن يەتكۈزۈپ بېرىشىگە تايىناتتى، شۇنداق بولغاچقا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلىرى 7 كۈندىن كېيىن قەشقەر خەلقى بىلەن يۈز كۆرۈشەتتى، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان خەۋىرى قاتارلىق مۇھىم پروگراممىلىرى 10 كۈندىن كېيىن ئاندىن كۆرسىتىلەتتى.

1982 - يىل 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تېلېۋىزىيە ئۈنۈمبۆرسىتېتىنىڭ دەرسلىرىنى ئاڭلىتىشنى كۆپەيتتى، ھەپتىدە ئۇيغۇرچە 5 قېتىم، خەنزۇچە 5 قېتىم، جەمئىي 10 قېتىم كۆرسىتىلدى، ھەر قېتىمغا 3 سائەت 50 مىنۇت ۋاقىت كەتتى. ھەپتىدە خەنزۇ تىلى ۋە ئۇيغۇر تىلىدىكى «قەشقەر خەۋەرلىرى» 3 قېتىم تارقىتىلدى ھەر قېتىملىق 10 مىنۇت ئۆپچۆرسىدە بولدى. دۈشەنبە، چارشەنبە، جۈمە كۈنلىرى خەنزۇچە، سەيشەنبە، پەيشەنبە، شەنبە كۈنلىرى ئۇيغۇرچە «قەشقەر خەۋەرلىرى» تارقىتىلدى.

1983 - يىلى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تۇنجى قېتىم چاغانلىق بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش

كېچىلىكى ئۆتكۈزگەندە، ئەڭ تېز سۈرەتكە ئېلىپ يوللىنىۋىدى، 5 كۈندىن كېيىن قەشقەر خەلقى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرى، ئاساسەن ئۇيغۇر تىلىدىكى پروگراممىلار بولۇپ، تەرجىمە قىلىنغان پروگراممىلار ئىنتايىن ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن، تېلېۋىزىيە تېياتىرى، مەخسۇس فىلىم قاتارلىقلارنى قايتا - قايتا كۆرسەتكەنگە توغرا كەلدى، شۇنداق قىلغاندىلا كۈندىلىك پروگراممىلار تارقىتىلىدىغان 3 سائەت 30 مىنۇت ۋاقىتنى تولدۇرغىلى بولاتتى.

1985 - يىل 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى گوۋۇيۈەن كونا ئىنقىلابىي رايونلار، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى، چېگرا رايونلار ۋە نامرات رايونلارغا تەقدىم قىلغان سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكىتى قەشقەردە قۇرۇلۇپ، سىنئالغۇ لېنتىسىنى ھاۋايولى ئارقىلىق يۆتكەپ تارقىتىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى، قەشقەر خەلقى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ شۇ كۈنلۈك خەۋەرلىرىنى شۇ كۈنى كۆرەلەيدىغان بولدى، قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر» پروگراممىسى ۋە باشقا مۇھىم پروگراممىلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئىشلەشنى باشلىدى، ئۇيغۇرچە تېلېۋىزىيە خەۋەرلىرىنىڭ ۋاقىت ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر» پروگراممىسىنى بىۋاستە قوبۇل قىلغاندىن كېيىن دەرھال خادىملارنى تەشكىللەپ، تەرجىمە قىلىپ ۋە ئاۋاز بېرىپ، 2 - كۈنىلا تارقىتىپ شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدىن ئۇلاپ ئاڭلاتقانغا قارىغاندا 5 كۈن ئىلگىرى سۈردى.

1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ھەر كۈنى كەچتىكى سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق تارقىتىدىغان تېلېۋىزىيە پروگراممىسىنى ئاياغلاشقاندىن كېيىنكى بوش ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە قازاق تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان پروگراممىلىرىنى تارقىتىپ، قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ باشقا جايلارغا بېرىپ ئاساسلىق پروگراممىلارنى كۆچۈرۈپ كېلىش تارىخىغا خاتىمە بەردى.

1989 - يىل 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى دۆلىتىمىز قويۇپ بەرگەن خەۋەرلىشىش سۈنئىي ھەمراھىدىن پايدىلىنىپ، ھەر كۈنى 3 قېتىم ئۇيغۇرچە، قازاقچە، خەنزۇچە خەۋەر، مەخسۇس فىلىم ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت پروگراممىسىنى تارقاتتى، قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىمۇ شۇنىڭغا ئاساسەن تەڭشىلىپ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە پروگراممىلىرى بىۋاستە كۆرسىتىلىپ، ۋاقىت ئۇنۇمى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆزى زىيارەت قىلىپ، ئۆزى تەھرىرلىگەن پروگراممىلار كۆپەيتىپ، پروگراممىلارنى تەدرىجىي مۇقىم سەھىپىلەر بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ئاڭلىتىلىدىغان بولدى.

4) تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى تارقىتىش　قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى تارقىتىش ئاپپاراتىدىن 5 ى بار، قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تارقىتىش مۇنارىنىڭ ئېگىزلىكى 108 مېتىر بولۇپ، ئىلگىرىكى لايىھىدە مۇنار ئۈچىدا پەقەت ئىككى قانال ئانتېننا سىستېمىسىنىڭ تەۋرىنىش ئورنى بار ئىدى. 1986 - يىلى 3 - قانال كۆپەيتىلىپ مۇنار ئۈچىغا بىر بۆلەك ماچتا قوشۇپ ئۆزارتىلىپ، 12 - قانال ئۈچۈن 4 قەۋەتلىك ئانتېننا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1990 - يىلى 4 - قانال كۆپەيتىلدى. بۇ چاغدا 5 - قانالنىڭ ئانتېننا سىستېمىسى تۆۋەنگە سۈرۈلۈپ، 5 - قانال بىلەن 9 - قانال ئانتېننا سىستېمىسى ئوتتۇرىسىغا 4 - قەۋەت دىستېمېتىر دولقۇنلۇق دىپوللۇق ئانتېننا كۆپەيتىلدى. دىستېمېتىرلىق ئانتېننا 13 - ۋە 19 - قانالدا ئورتاق ئىشلىتىلىدىغان قىلىپ لايىھىلەندى.

تېلېۋىزىيە تارقىتىش ئاپپاراتى ئۆيگە كونترول سۈپىسى تەسىس قىلىندى. ئاپپارات باشقۇرغۇچى خادىملار كونترول سۈپىسى ئارقىلىق، بارلىق تارقىتىش خىزمىتىنى تاماملايدۇ.

5) ئاسراش - باشقۇرۇش　قەشقەر ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ تېخنىكا

تارماقلىرى كۆپ خىل تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، رادىئو - تېلېۋىزىيە ئوسكۇنلىرىنى تېخنىكىلىق ئاسراش - باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى. رادىئو ئوسكۇنلىرىنى تېخنىكىلىق ئاسراش تەجرىبىسىنى ئۆرنەك ئېلىپ، «يۇقىرى سۈپەتلىك بولۇش، ئۈزۈلدۈرمەسلىك، ھەم تېجەشلىك، ھەم بىخەتەر بولۇش» فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى تارقاتقان «رادىئو - تېلېۋىزىيە ئوسكۇنلىرىنى تېخنىكىلىق ئاسراش - باشقۇرۇش چارىسى» دىكى ئاسراش ئۇلچىمى، تېخنىكا كۆرسەتكۈچى ۋە قائىدە - تۈزۈملەرگە ئاساسەن، دېجورنىلىك قىلغۇچى - تەكشۈرۈگۈچى خادىملارنىڭ ئىش ئورنى مەسئۇلىيىت تۈزۈمىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، تەرتىپلەشكەن، ئۇلچەملەشكەن، تۈزۈملەشكەن، سېغىرلاشقان ۋە سىخېما - جەدۋەللەشكەن ئىلمىي باشقۇرۇش ئوسۇلىنى يولغا قويدى.

1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە قانات يايدۇرۇلغان 100 كۈن بىخەتەر، سۈپەتلىك تارقىتىش مۇسابىقىسىدە قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئاپتونوم رايون بويىچە رادىئو - تېلېۋىزىيە ئوسكۇنلىرىنى تېخنىكىلىق ئاسراشتىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

6) پروگراممىلارنى تەرجىمە قىلىش 1989 - يىل 1 - ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ تېلېۋىزىيە تىياتىرى تەرجىمە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، شتاتى 5 قىلىپ بېكىتىلدى، باشقا خادىملار جەمئىيەتتىن ۋاقتىلىق تەكلىپ قىلىندى. بۇ مەزگىلدە رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى تەرجىمە بۆلۈمىگە 500 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ بەردى، بۇ پۇل ئىش باشلاش مەبلىغى قىلىنىپ، فىلىم ئىشلەشتە زۆرۈر بولغان ئوسكۇنىلەر سېتىۋېلىندى. ۋىلايەتتە مالىيە قىينىچىلىقى بولغانلىقى ئۈچۈن، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىغا بەرگەن مەبلىغى ناھايىتى ئاز بولدى، شۇڭا بۇ بۆلۈمنىڭ ئادەتتىكى خىراجىتى ئەمەلىيەتتە رادىئو - تېلېۋىزىيە ئوسكۇنلىرىنى ئاسراش ھەققىگە تايىنىپ ھەل قىلىندى.

گەرچە تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى تەرجىمە قىلىپ ئىشلەش خىزمىتى خادىم، ئوسكۇنە ۋە ئاۋاز بېرىش مۇئەسسەسىلىرى ئىنتايىن ناچار شارائىتتا باشلانغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ خىزمەتلىرىدە بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەش بارلىققا كەلدى. تەرجىمە بۆلۈمى قۇرۇلغان يىللا 43 قىسىملىق 5 فىلىم تەرجىمە قىلىنىپ ئىشلەندى، كېيىن يىلدىن - يىلغا كۆپەيتىلىپ، يىلىغا 160 قىسىم تەرجىمە فىلىمى ئىشلەش ئىقتىدارى ھازىرلاندى. بۇ بۆلۈم تەرجىمە قىلىپ ئىشلىگەن تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى كۆپ قېتىم مەملىكەت، ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئاز سانلىق مىللەت تىلىدىكى تەرجىمە فىلىملىرىنى باھالاشتا مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1989 — 1990 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتىدە تەرجىمە قىلىنىپ ئىشلەنگەن تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى

جەدۋەل: 33 — 4

تەرجىمە قىلىنغان ۋاقىت	فىلىم نامى	قىسىم سانى	رېژىسسور	تەرجىمان
1998	مېھىر - شەپقەت	2	ئابدۇراخمان ئەسەت، تۇر-غۇن ئىبراھىم	ئابلىز يۇنۇس
1989	ئۇلۇپ - تىرىلىش	2	پەرھات تالىپ	ئابلىز يۇنۇس
1989	تۇلكىنىڭ ئۇزۇم سوۋغا قىلىشى	1	پەرھات تالىپ	ئابلىز يۇنۇس
1989	كۆلەڭگە	6	پەرھات تالىپ	مۇھەممەت ئابدۇللا سۇلايمان ھابىل، ئابلىمىت قادىر
1990	كۆك قالقان ھەر-كەتتە	2	ئىلى تۇرغۇن	زەيدىنجان مامۇت

7) قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە گېزىتى

(1) خەنزۇچىسى 1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە گېزىتى» نەشر قىلىندى. ئەسلىدىكى نامى «قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى» ئىدى، نەشر قىلىنغان چاغدا 8 فورماتلىق 2 بەتلىك چىقىرىلدى. 1990 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن نامى «قەشقەر تېلېۋىزىيىسى»گە ئۆزگەرتىلىپ، 16 فورماتلىق 4 بەتلىك قىلىندى، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە، 117 سان چىقىرىلىپ، 300 مىڭ پارچە تارقىتىلدى.

بۇ گېزىت گېزىت باشقۇرۇش، تەھرىرلەش خىزمىتىدە ئەمەلىيەتتىن ئاساس قىلىشقا تىرىشىپ، مەۋقەنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىيىتىگە قويۇپ، رادىئو - تېلېۋىزىيىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، پارتىيىنىڭ ھەر قايسى مەزگىللەردىكى مەركىزىي خىزمەتلىرىگە ماسلىشىپ، يېزا ۋە شەھەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى پائال تەشۋىق قىلدى. پارتىيە رەھبەرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشنى تەشۋىق قىلىش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بۇ گېزىتكە بېسىلغان تېلېۋىزىيە پروگراممىسى بويىچە مەخسۇس بەت «بارىن يېزىسىدىكى توپىلاڭنى تىنچىتىش خاتىرىسى»، «ئارمىيە - خەلقنى قوزغىتىپ بىرلىكتە جەڭ قىلىش بارىن يېزىسىدىكى توپىلاڭنى تىنچىتىشتىكى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى» دېگەن ماقالىلەر ناھايىتى زور تەسىر قوزغىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىلىم خاراكتېرلىك، قىزىقارلىق بولۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ، كەڭ ئوقۇرمەن - تاماشىبىنلارنىڭ ئېھتىياجىنى ئوخشاشمىغان نۇقتىدىن، كۆپ تەرەپلەردىن قاندۇردى، ئاپتونوم رايون تەشكىللىگەن رادىئو - تېلېۋىزىيە گېزىتلىرىنىڭ يىللىق يىغىندا بۇ گېزىت كۆپ قېتىم مۇكاپاتلاندى.

(2) ئۇيغۇرچىسى 1988 - يىل 10 - ئايدا «قەشقەر رادىئو - تېلېۋىزىيە گېزىتى»نىڭ ئۇيغۇرچىسى خەنزۇچىسى بىلەن تەڭ نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت نەشر قىلىنغان 2 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتا ئۇنى قەشقەر گېزىتى ئىدارىسى ۋاكالىتەن تەرجىمە قىلدى ۋە بېسىپ نەشر قىلدى. بۇ گېزىت بىر ھەپتىلىك تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلدى. گېزىت 16 فورماتلىق، 2 بەتلىك بولۇپ، تىراژى 600 پارچە بولدى.

8) ناھىيە (شەھەر)لىك تېلېۋىزىيە كۆچۈرۈپ تارقىتىش ئىستانسىلىرى

1981 - يىلى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تارقىتىشنى باشلىغاندىن كېيىن ناھىيىلەردە ئارقا - ئارقىدىن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى ۋە تېلېۋىزىيە كۆچۈرۈپ تارقىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى.

9) ۋىلايەتتىكى باشقا ئورۇنلارنىڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى

1982 - يىلى پوسكام ناھىيىسىدە «نەنجى» نېفىتلىكى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلدى، ئارقىدىنلا ۋىلايەتلىك 1 - بالداق ئېلېكتر ئىستانسىسى، پەيلۇ ۋە قاراقىلچىن دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ئۈزلۈكسىز مەبلەغ توپلاپ تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى قۇردى، بىڭتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىدىكى تۇەن - مەيدانلاردىمۇ ئارقا - ئارقىدىن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىلىرى قۇرۇلدى.

1981 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە دەرىجىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى ۋە كۆچەيتىش ئىستانسىلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 33 — 5

ئىستانسا نامى	ئىستانسا قۇرۇلغان ۋاقىت (ئاي، يىل)	تارقىتىش ئاپپاراتىنىڭ قۇۋۋىتى (ۋات)	ئىشلەتكەن قانال	تىل ئايرىمىسى
يەكەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى	1985.1	1000 3000، 5000	19 8، 6	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە

پەيزاۋات ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1982.5	10 2×50	15 6،1	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
مەكىت ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1984.10	2×1000	4،10	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
قاغىلىق ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1985.10	50،1000	9،7	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
مارالبېشى ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1984.8	2×1000	10،1	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
يوپۇغا ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1983.3	50 50،300	21 7،1	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
يېڭىسار ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1982.4	50 50،300	21 7،1	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە
پوسكام ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1984.1	50،100	9،4	خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە

بىكتۆەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىنىك تۆەن - مەيدانلىرىدىكى تېلېۋىزىيە ئۇلاپ - تارقىتىش ئىستانسىلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 33 — 6

ئىستانسا نامى	ئىستانسا قۇرۇلغان ۋاقىت (يىل)	تارقىتىش ئاپپاراتىنىڭ قۇۋۋىتى (ۋات)	ئىشلىتىلگەن قانال
43 - تۆەن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1989	50	8
52 - تۆەن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1987	2×100	6،12
54 - تۆەن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1988	50	1
48 - تۆەن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1986	50	7
53 - تۆەن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1988	2×50	3،8
پەيزاۋات باش مەيدانىي تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى	1988	2×50	4،7

§ 3 . كىنو

1. كىنوخانا، كىنو ئەترىتى

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك «1 - ماي» تىياتىرخانىسى بۇ تىياتىرخانىنى 1955 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىكى يەككە سودا - سانائەتچى ئابدۇرېھىم باشچىلىقىدىكى 15 ئادەم 120 نەچچە مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلاپ سالدى، 1956 - يىلى پۈتۈپ تىجارەت باشلىدى، ئۇ كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ، 960 ئورۇن بار، پەقەت كىنو قويۇشقىلا بولىدۇ، نامى «قەشقەر شەھەرلىك «1 - ماي» تىياتىرخانىسى» دەپ ئاتالدى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكلەشكەندىن كېيىن، قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى. 1959 - يىلى بۇ كىنوخانىغا سەھنە ياسالدى. كېيىنكى يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمى ئۆتكۈزۈۋالدى، نامى «قەشقەر ۋىلايەتلىك «1 - ماي» تىياتىرخانىسى»غا ئۆزگەرتىلدى. 1963 - يىلى يازلىق كىنوخانا سېلىنىپ، ئۈزۈن ياغاچ ئورۇندۇقتىن 2400ى قويۇلدى. 1980- يىل 10 - ئايدىن 1981 - يىل 7 - ئايغىچە يازلىق كىنوخانا ئۆزگەرتىلىپ بېتون قۇرۇلمىلىق قىلىندى، تاماشىبىنلار ئولتۇرىدىغان ئورۇن بالكون ۋە پارتىدىن ئىبارەت 2 قىسىمغا بۆلۈنۈپ، 2280 كىشىلىك ئورۇن تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلى تىياتىرخانىدا ئاپپارات ئىشلىرى گۇرۇپپىسى، مەيدان باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى، مالىيە گۇرۇپپىسى، بېلەت گۇرۇپپىسى ۋە تەشۋىقات گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت 5 گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى. ئىشچى - خىزمەتچىسى 27 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 14، خەنزۇ 13، كادىر 8، ئىشچى 19.

2) ناھىيە (شەھەر)لىك كىنوخانىلار قەشقەر شەھىرىدە ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلغان كىنوخانا ھېيتگاھ كىنوخانىسى. ئۇنى مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 10 - ئايدا قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى مەبلەغ توپلاپ سالغان، مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 9 - ئايدا پۈتكەن، ئۇنىڭدا 2000 كىشىلىك ئورۇن تەسىس قىلىنغان، ئەينى ۋاقىتتا «شىنمېڭ» كىنوخانىسى دەپ ئاتالغان، كېيىن خەلق كىنوخانىسى دەپ ئاتالدى. 1958 - يىلى قەشقەر شەھىرى تىياتىرخانا، كىنوخانىلارنى يېڭىلىدى ۋە ئۆزگەرتتى. زال ئىچىدىكى ئورۇن 1670، يازلىق مەيداندىكى ئورۇن 2824 كىشىلىك بولدى. 1982- يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى بۇ كىنوخانىنىڭ نامىنى ھېيتگاھ كىنوخانىسىغا ئۆزگەرتتى. بۇنىڭدىن باشقا مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) قەشقەردە «سوۋېت مۇھاجىرلىرى كىنوخانىسى» قۇرۇلدى، كېيىن نامى قەشقەر شەھىرى ياۋاغ كىنوخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭدا 696 كىشىلىك ئورۇن ھازىرلاندى. 1956- يىلى قەشقەر شەھىرىدە دوستلۇق كىنوخانىسى سېلىندى؛ قەشقەر شەھىرىدە 1978 - يىلى «قىزىل بۇركۇت» كىنوخانىسى، 1981 - يىلى «كوئېنلۇن» كىنوخانىسى، 1982 - يىلى چاسا زىيالىي ياشلار كىنوخانىسى سېلىندى.

مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) يەكەن ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى مەبلەغ چىقىرىپ، ناھىيە بازىرىدا 500 ئادەم سىغىدىغان قىشلىق كىنوخانىدىن بىرنى سالدى. 50 - يىللاردا ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ناھىيىلەردە كىنوخانا سېلىندى ياكى ئۆزگەرتىلدى، قىشلىق كىنوخانا ۋە يازلىق كىنوخانىلار تەسىس قىلىندى. پەقەت تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىلا 1967 - يىلغا كەلگەندە ئاندىن 664 ئادەم

سىغىدىغان قىشلىق كىنوخانىدىن بىرى سېلىندى. 1978 — 1990 - يىلغىچە مەكىت، قاغىلىق، يەكەن، پوسكام، يوپۇغا، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە يېڭىدىن كىنوخانا سېلىندى ياكى بار كىنوخانىلار ئۆزگەرتىلىپ قىشلىق ۋە يازلىق كىنوخانىلار تەسىس قىلىندى.

3) كىنو كۆلۈبى 1953 — 1954 - يىللىرى قەشقەر يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى، توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ۋە بىكتۆەن مۇستەقىل ئاپتوموبىل 3 - يېڭى كىنو كۆلۈبى سېلىپ كىنو قويدى. 1978 - يىلى ۋىلايەتتىكى كىنو كۆلۈبلىرىنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى. 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە كىنو كۆلۈبى 25كە يەتتى، ئورۇن 45 مىڭدىن ئاشتى. 1985 - يىلى تېلېۋىزىيىنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، تاماشىبىنلار ئازىيىپ كەتتى، بىر قىسىم كىنو كۆلۈبلىرىدا كىنو قويۇش توختاپ قالدى. 1990- يىلى ۋىلايەت بويىچە سىرتقا كىنو قويۇلىدىغان كىنو كۆلۈبى 12 دىن 8گە، ئىچكى جەھەتتە كىنو قويۇلىدىغان كىنو كۆلۈبى 13 تىن 3كە ئازايدى.

4) يېزا، مەيدان كىنو ئەترىتى 1952 - يىلى قەشقەردە 8 يېزىدا كىنو قويۇش ئەترىتى بار ئىدى، 1965 - يىلى 35 كە يەتتى. ئۇلار ناھىيىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. 60- يىللاردا گۈڭشې دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا كوللېكتىپ ئىلكىدىكى كىنو قويۇش ئەترەتلىرى قۇرۇلدى، گۈڭشې ئورگىنى، مەيدان شتابىدا كىنو قويغاندا بېلەت سېتىلدى ياكى پۈتۈن بىر مەيدان كىنونى ھۆددىگە ئېلىش يولغا قويۇلدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە كىنو قويغاندا پۈتۈن بىر مەيدان كىنونى ھۆددىگە ئېلىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. ھەر بىر مەيدان كىنوسىنىڭ پۇلىنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئەزالارنىڭ پاراۋانلىق فوندىدىن چىقىم قىلدى. 1971 - يىلى دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ كىنو قويۇش ئەترەتلىرى پۈتۈنلەي خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا چۈشۈرۈپ بېرىلدى، ۋىلايەت بويىچە گۈڭشې، مەيدان، چوڭ ئەترەتلەردە بىر تۈركۈم كىنو ئەترىتى قۇرۇلدى. 1975 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 155 گۈڭشې - مەيداندا كىنو ئەترىتى بار بولدى، 1983 - يىلى 179غا يەتكەندى. 1985 - يىلى 150كە چۈشۈپ قالدى.

5) يەككە كىنو ئەترەتلىرى 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە يەككە كىنو ئەترەتلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى، 1985 - يىلى 56گە، 1990 - يىلى 80گە يەتتى. يەككە كىنو ئەترەتلىرى پايدا - زىيانغا ئۆزى ئىگە بولۇپ، دۆلەت ئىلكىدىكى ۋە كوللېكتىپ باشقۇرۇشىدىكى كىنو ئەترەتلىرىنىڭ تولۇقلىمىسى بولدى.

2) تارقىتىش، قويۇش

1) تارقىتىش مىنگو دەۋرىدە قەشقەرگە كىنو فىلىملىرىنى روسىيە سودىگەرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېلىپ كېلەتتى، بىر قىسىم سودىگەرلەر ئىچكى ئۆلكىلەردىنمۇ دۆلتىمىزدە ئىشلەنگەن بىر قىسىم فىلىملەرنى ئېلىپ كەلدى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى يەنە قەشقەردىكى كىنو قويۇش نۇقتىلىرىنى فىلىم بىلەن تەمىنلدى.

1951 - يىل 6 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، قەشقەر، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەنگە فىلىم تارقىتىشنى ئۈستىگە ئالدى، فىلىملەرنى ئاساسلىقى شىئەن كىنو شىركىتىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسى بېرەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىر قىسىم فىلىملىرى ئىمپورت قىلدى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قەشقەر كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، 12 ناھىيە (شەھەر) گە فىلىم تارقىتىشنى ئۈستىگە ئالدى. 1966 - يىلى قەشقەر كىنو فىلىم تارقىتىش پونكىتى كىنو لېنتىسى تارقاتقان كىنو قويۇش ئەترىتى 84كە،

يىللىق تارقىتىش كىرىمى 390 مىڭ يۈەنگە يەتتى، شۇنىڭدىن كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ زەربىسىدە بىر قىسىم كىنو لېنتىلىرى كۆيدۈرۈلۈپ، كۆپ قىسىم كىنو لېنتىلىرى پېچەتلەندى، تارقىتىشقا بولىدىغىنىدىن پەقەت بىر نەچچە ھازىرقى زامان ئىنقىلابىي جىڭجۇي تېياتىرى ۋە ئاخبارات ھۆججەتلىك فىلىملا قالدى. 1967 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يىللىق تارقىتىش كىرىمى 46 مىڭ يۈەن، 1968 - يىلى 69 مىڭ يۈەن بولغانىدى. 1969 - يىلى تارقىتىش كىرىمى ئاران 29 مىڭ يۈەن بولدى. 1970 - يىلى ئەھۋالدا ياخشىلىنىش بولدى. ۋىلايەت بويىچە تارقىتىش كىرىمى 124 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1974 - يىلى ناھىيىلەرنىڭ كىنو فىلىم تارقىتىش خىزمىتىنى ناھىيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكىتلىرى ئۈستىگە ئالدى. 1976 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيىلەر 229 ئورۇننى فىلىم بىلەن تەمىنلىدى، يىللىق تارقىتىش كىرىمى 307 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1978 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك كىنو فىلىم تارقىتىش تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى ھەمدە ئاپتوموبىل، موتسىكلىت سەپلىنىپ، تارقىتىش شارائىتى ياخشىلاندى. 1979 - يىلى 295 ئورۇن فىلىم بىلەن تەمىنلىنىپ، تارقىتىش كىرىمى 1 مىليون 93 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1980- يىلدىن كېيىن تارقىتىش تورلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ راۋانلىشىپ، تەدرىجىي ئىسلاھ قىلىنىپ، ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. فىلىملەرنىڭ ئىجارىسى تەدرىجىي ئۆستۈرۈلدى. 1981 - يىلى يىللىق تارقىتىش كىرىمى 1 مىليون 330 مىڭ يۈەنگە، كېيىنكى يىلى 1 مىليون 246 مىڭ 500 يۈنگە يەتتى. 1983 - يىلى تارقىتىش كىرىمى 1 مىليون 88 مىڭ يۈەن بولدى.

1985 - يىلى تېلېۋىزىيىنىڭ ئومۇملىشىشى، فىلىم ئىجارىسىنىڭ ئۆستۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، فىلىم تارقىتىش كىرىمىدە زور دەرىجىدە ئېشىش بولمىدى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يىللىق تارقىتىش كىرىمى 2 مىليون 970 مىڭ يۈەن بولغانىدى، 1989 - يىلى 1 مىليون 790 مىڭ يۈەن، 1990 - يىلى 1 مىليون 944 مىڭ يۈەن بولدى.

1) كىنو قويۇش　مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) روسىيىلىك لۇشىن بىلەن ئۇيغۇر تاشمۇھەممەت قەشقەردە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان KNT كىنو قويۇش ئاپپاراتىدىن پايدىلىنىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاۋازسىز فىلىمى «چاپايوف»نى سەييارە قويغانىدى. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) قەشقەردە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «لېنىن ئۆكتەبىردە» «كالىنىنگرادنى قوغداش جېڭى» قاتارلىق ھۆججەتلىك فىلىملىرى قويۇلدى، ئارقىدىنلا دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن «بۇيۇك مەقسەت»، «گۈل سۈرەتلىك قىز»، «گۈھەر چېرتيوژ»، «بەخت بۇلۇتلىرى جاھاننى يورۇتتى» قاتارلىق ھېكايە فىلىملەر قويۇلدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدە دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن فىلىملەر ئاساس قىلىنىپ قويۇلدى، تەدرىجىي دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن كىنو قويۇش ئۈسكۈنىلىرى ئىشلىتىلىپ، كىنو قويۇش تور - نۇقتىلىرىنىڭ قاپلاش نىسبىتى تەدرىجىي يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 50 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيە بازارلىرىنىڭ ھەممىسىدە كىنو قويۇلىدىغان بولدى، ئاساسلىقى «جۇڭگو خەلقىنىڭ غەلىبىسى»، «ئازاد بولغان جۇڭگو»، «ئاسمان پەلەك نۇر»، «ئاق خالاتلىق جەڭچى»، «ئاق چاچلىق قىز»، «لىياك شەنبەي بىلەن جۇيىكتەي» قاتارلىق فىلىملەر قويۇلدى. 1960 — 1966 - يىلغىچە كۆچمە كىنو قويۇش ئاپپاراتىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، زاۋۇت - كان، مەكتەپ، يېزىلاردىمۇ كىنو قويۇلۇشقا باشلىدى، ئاساسلىقى «لى شۇاڭشۇاڭ»، «قەھرىمانىنىڭ جاسارىتى»، «پىشقەدەم جەڭچىنىڭ ھېكايىسى»، «خۇەيشۇ يېزىسى» قاتارلىق فىلىملەر، يەنە ئۇيغۇر تىلىدىكى «شىنجاڭ ياخشى» دېگەن فىلىم قويۇلدى، بەزى تاماشىبىنلار ھەتتا 5 —

6 قېتىم كۆردى، 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، ئىلگىرى ئىشلەنگەن ھېكايە فىلىملەرنى قويۇش توختىتىلىپ، پەقەت بىر نەچچە ھازىرقى زامان ئىنقىلابىي جېڭجۇي تېمىاتىرى فىلىمى ۋە ھۆججەتلىك فىلىملەر قويۇلدى.

1976 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 2270 قېتىم كىنو قويۇلدى، تاماشىبىن 19 مىليون 360 مىڭ ئادەم (قېتىم) غا يەتتى. 1978 - يىلى 50 -، 60 - يىللاردا سۈرەتكە ئېلىنغان فىلىملەرنىڭ قايتا قويۇلۇشى ھەمدە يېڭىدىن سۈرەتكە ئېلىنغان دۆلتىمىزدە ئىشلەنگەن فىلىملەر ۋە ئىمپورت قىلىنغان چەت ئەل فىلىملىرىنىڭ قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، تاماشىبىنلارنىڭ كىنو كۆرۈش قىزغىنلىقى ئىنتايىن يۇقىرى بولدى. كېيىنكى يىلى ۋىلايەت بويىچە 71 مىڭ 118 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىن 55 مىليون 370 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، 1980 - يىلى 72 مىڭ 743 قېتىم كىنو قويۇلۇپ تاماشىبىن 50 مىليون 800 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى.

50 - يىللاردىن 70 - يىللارغىچە ۋىلايەت بويىچە ھەر قايسى جايلاردىكى كىنوخانىلار، كىنو قويۇش ئەتراپلىرىگە ئومۇمىيۈزلۈك تاق كۆرۈنۈشلۈك پروېكسىيە ئاپپاراتى سەپلەپ بېرىلدى، كېيىنچە ئارقا - ئارقىدىن كۆرۈنۈشلۈك، ئاپتوماتىك ۋە كېسىنون چىراغ نۇرى مەنبەلىك پروېكسىيە ئاپپاراتىغا يەڭگۈشلەندى. كىنو قويۇلۇشتىن ئىلگىرى تاماشىبىنلارغا پروېكسىيە فىلىمى قويۇپ بېرىلىپ، پارتىيىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرى، تۈزلۈك قانۇن، ئەمىر - پەرمانلىرى، ئەھدىنامە، ياخشى ئادەم - ياخشى ئىشلار، پەن - تېخنىكا بىلىملىرى تەشۋىق قىلىندى ۋە قانۇن - تۈزۈم تەرىبىسى ئېلىپ بېرىلدى. 1980 - يىلدىن كېيىن پروېكسىيە فىلىمى تەدرىجىي ئەمەلدىن قالدى.

1981 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە 70 مىڭ 651 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، كىرىم 2 مىليون 470 مىڭ يۈەنگە، تاماشىبىن 47 مىليون 190 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى؛ كېيىنكى يىلى ۋىلايەت بويىچە 72 مىڭ 838 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىن 43 مىليون 850 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، كىرىم 2 مىليون 700 مىڭ يۈەنگە؛ 1983 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 68 مىڭ 390 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىن 42 مىليون 180 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، كىرىم 2 مىليون 540 مىڭ يۈەنگە يەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن تېلېۋىزىيىنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، كىنو تاماشىبىنلىرى تەدرىجىي ئازىيىپ كەتتى. 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 63 مىڭ 15 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىن 36 مىليون 520 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، كىرىم 2 مىليون 786 مىڭ يۈەنگە، كېيىنكى يىلى 49 مىڭ 878 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىن 24 مىليون 565 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، كىرىم 2 مىليون 270 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 69 مىڭ 743 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىن 29 مىليون 770 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە كىرىم 4 مىليون 330 مىڭ يۈەنگە، 1990 - يىلى 73 مىڭ 728 قېتىم كىنو قويۇلۇپ، تاماشىبىنلار 32 مىليون 20 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، كىرىم 4 مىليون 620 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1980 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر شەھىرىدە خېلى ئۇزاق مەزگىلگىچە كىنو بېلىتىنىڭ باھاسى 0.20 يۈەن، ناھىيە بازارلىرىدا 0.15 يۈەن بولدى. 1980 - يىلدىن كېيىن كىنو بېلىتىنىڭ باھاسى بىر ئاز ئۆستى. 80 - يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن جۇڭگو ۋە چەت ئەلنىڭ 180 نەچچە ھېكايە فىلىمى قويۇلدى، ئەڭ كۆپ قويۇلغان يىل 1989 - يىلى بولۇپ، جۇڭگو ۋە چەت ئەلنىڭ 213 ھېكايە فىلىم قويۇلدى، قويۇلغان فىلىملەرنىڭ ئاساسلىقى «كىچىك گۈل»، «لېي فېڭ»، «يىلىقچى»، «جۇمھۇرىيەت قۇرۇش مۇراسىمى» قاتارلىقلار بولدى. 1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە 35 مىللىمېتىرلىق كىنون چىراغ نۇرى مەنبەلىك تۇراقلىق كىنو قويۇش ئاپپاراتىدىن 43 يۈرۈش، 35 مىللىمېتىرلىق كۆتۈرمە كىنو قويۇش

ئاپپاراتىدىن 33 يۈرۈش، 16 مىللىمېتىرلىق تۈرلۈك شەكىلدىكى كىنو قويۇش ئاپپاراتىدىن 309 يۈرۈش بار بولدى.

V باب

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، ئاسار ئەتىقىلەر

قەشقەر ۋىلايىتى ئۇزاق تارىخقا، شانلىق مەدەنىيەتكە ئىگە بولۇپ، نۇرغۇنلىغان گۈمانىتارلىق مەنزىرىلەر بار، «يېپەك يولىدىكى مەرۋايىت» دەپ شۆھرەت قازانغان قەشقەر شەھىرى 1986 - يىلى گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن «جۇڭگونىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتى مەشھۇر شەھىرى» دەپ جاكارلاندى.

1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تەبىئىي ھالىتىدىلا بولۇپ، ئۇنۇملۇك قوغدالمىغان، نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تەبىئەتنىڭ چىرىتىشى ۋە سۈنئىي بۇزغۇنچىلىقلار تۈپەيلىدىن ئەسلىدىكى ھالىتىنى يوقاتقاندى. 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ستەيىن، بىگمان، سۋېن ھېدىن قاتارلىق چەت ئەللىك ئارخېئولوگلار كۆپ قېتىم بۇ يەرگە كېلىپ «تەكشۇرۈش» ئېلىپ بارغاندا، نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى چەت ئەلگە ئېلىپ كېتىلدى، شۇ مەزگىللەردە ئېلىمىز ئارخېئولوگلىرىدىن خۇاڭ ژېنبى ئەپەندىمۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن تەكشۇرۈش، قېزىش ۋە رەتلەش خىزمىتىنى ئىشلىدى، لېكىن ئۇنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىغا چېتىشلىق دائىرىسى ئىنتايىن كىچىك بولدى. 60 — 70 - يىللاردا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشى ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غا ئەگىشىپ، ۋىلايەتنىڭ يەر ئاستى، يەر ئۈستىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى يەنە بىر قېتىم بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 1980 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلدى. 1988 — 1990 - يىلغىچە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئىشخانىسى بىلەن بىرلىكتە قەشقەرنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئەھۋالىنى بىر قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى يەر ئۈستى، يەر ئاستىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ، ئاسار ئەتىقىلەرنىڭ سانى ۋە جايلىشىش ئەھۋالىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاپ چىقتى. ئېنىقلانغان قەدىمىي خارابىلىكلەر، قەدىمىي قەبرىستانلىق، قەدىمىي شەھەر، قەدىمكى تۇرا، قەدىمكى ئىمارەت، قەدىمكى تاش ئويما رەسىم قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى 468 ئورۇندا بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئورۇن 5، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئورۇن 33، ناھىيە دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئورۇن 430، ئۇلار ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) گە جايلاشقان. ئۇلارنىڭ دەۋرى يېڭى تاش قورال دەۋرىدىن باشلىنىپ، مىنگوغىچە توغرا كېلىدۇ. ھازىر قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئاسراش - باشقۇرۇش ئورنىدا كەسپىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش خادىملىرىدىن 19ى بار، ئۇلار 2083 پارچە مەدەنىيەت يادىكارلىقىنى يېغىپ، رەتلەپ چىقتى. مارالبېشى ناھىيىسىدە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى، باشقا ناھىيىلەردە مەدەنىيەت

يۇرتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ، كەسىپىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش خادىملىرى سەپلەندى.

§ 1 . قەدىمىي خارابىلەر، قەدىمىي ئىمارەتلەر

1. قەدىمىي خارابىلەر

1) جىرغال كوناتاش قورال دەۋرى خارابىسى بۇ، تاشقورغان ناھىيە بازىرىنىڭ تەخمىنەن 40 كىلومېتىر جەنۇبىغا جايلاشقان، شەرقىي مېرىدىئان "75°23′24، شىمالىي پاراللېل ′37°31 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ، ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 3700 مېتىر ئېگىز. غەرب تەرىپىدىن تاشقورغان دەرياسى ئېقىپ ئۆتىدۇ، شەرق تەرىپىدە ئويمان تېغى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. قەدىمكى كارۋان يولى ۋە ھازىرقى جۇڭگو-پاكىستان تاشيولى دەل ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ تۆت ئەتراپىدا قەدىمكى دەۋردىكى ئېرىق ۋە تېرىلغۇ يەر ئىزنالىرى، ئۆيلەرنىڭ ئىزى، قەدىمكى قەبرىستانلىق ۋە ساپال قورال پارچىلىرىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. بۇ يەر 1983 - يىلى بايقىلىپ، 1990 - يىل 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئورۇن قىلىپ بېكىتىلدى. «جىرغال» دېگەن بۇ ئاتالغۇ تاجىكچە سۆز بولۇپ ئۆتەڭ (لەڭگەر) دېگەن مەنىگە ئىگە. بۇ يەر ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردە ئىنسانلار پائالىيەت ئېلىپ بارغان سورۇنلارنىڭ بىرى — جىرغالنىڭ تەخمىنەن 80 كىلومېتىر شەرقىدىكى بەلۋاغدا جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ يىلان باغرى سوزۇلغان قەدىمكى ئۆستەڭ ئىزى بار، بۇ ئۆستەڭنى تاجىكلار «فەرھاد - شېرىن ئۆستىڭى» دەپ ئاتىشىدۇ. شىمال تەرىپى «بازارداشسىت» دەپ ئاتىلىدىغان تۈزلەڭلىك بولۇپ، بۇ يەردە ھەمىشە ساپال پارچىلىرى ۋە كۇللەرنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ كەينىدە «تۇغلار - ئەلەملەر شەھىرى» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى كەنت خارابىسى بار. بۇ يەردە يەنە نۇرغۇن قەدىمكى قەبرە ۋە قەدىمكى شەھەر ئىزنالىرى بار.

بۇ خارابىلىك تاشقورغان دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، ھازىرقى دەريا قېنىدىن 110 مېتىر يىراقلىقتا. بۇ جىلغىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يانتۇلۇقتا 5 - دەرىجىلىك دۆڭلەنمە پەلەمپەي يەرلەر بار، بۇ پەلەمپەي يەرلەرنى 5 قەۋەتكە ئايرىشقا بولىدۇ، قەدىمكى مەدەنىيەت قاتلىمى 4 - قەۋەتنىڭ ئۈستىدە، ئوتتۇرا، يۇقىرى قىسمى ۋە تۆۋەن قىسمىدا كۆيگەن ئوت دۆڭلىرىنىڭ ئىزنالىرى بولۇپ، ئۇلار چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان سۇزۇك ئەينەك جىسىمسىمان ھالەتتە تارقالغان، ئۇنىڭ ئۈستى بىلەن ئاستىنىڭ چېگرا ئارىلىقى 50 سانتىمېتىر كېلىدۇ. ئەتراپىدىكى قۇمسىمان تۇپراقتا ئاز مىقداردا ھايۋانات سۆڭەكلىرىنىڭ پارچىلىرى بار. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆڭكۇرنىڭ ئالدىغا دۆڭلەنگەن توپا ئارىسىدىن چېكىپ ياسالغان چاناش قورالى ۋە بىر قانچە ئۇۋلىپ كەتكەن تاش قوراللار بايقالدى، چاناش قورالىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 140 مىللىمېتىر، كەڭلىكى 90 مىللىمېتىر، قېلىنلىقى 85 مىللىمېتىر بولۇپ، ئۇلار ئۆلچەمسىز كۆرتىس شەكىل تاشلاردىن بىر بىسلىق قىلىپ ياسالغان. بۇ خارابە 3 - دەرىجىلىك پەلەمپەي يەردىكى تىندۇرما ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان. ئۆلچەپ تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، تاش قوراللار ئۇششاق تاشلاردىن چېكىپ ياسالغان، بۇ يادىكارلىقلار كوناتاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە تەئەللۇق بولۇپ، ئەڭ ئاز بولغاندىمۇ 10 مىڭ يىل ئىلگىرى ياسالغان. بۇ شىنجاڭ تەۋەسىدىكى پامىر رايونىدا ئەڭ بۇرۇن بايقالغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بولۇپ، شىنجاڭ رايونى كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتىكى بوشلۇقنى تولدۇردى. ئۇ ئېلىمىزدىكى قەدىمكى ئىنسانشۇناسلىق ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخ خاتىرىلىنىشتىن ئىلگىرىكى تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

2) ئوپال يېڭى تاش قورال مەدەنىيەت خارابىسى　بۇ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ 30 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدىكى ئوپال يېزىسىنىڭ ئۈزبۇلاق كەنتىگە، پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي ئېتىكىدىكى تاغلار بىلەن ئورالغان تاغ ئالدى بەلۋاغقا جايلاشقان. بۇ يەرنىڭ تۆت ئەتراپىنى تاشلىق ساي ۋە جىرالار شۇنداقلا چوڭ - كىچىك سېرىق توپىلىق دۆڭلەر قورشاپ تۇرىدۇ، ئۇ ئاق دالا، ئۆڭكۈرلۈك، قۇرۇق دالا ۋە دۆۋىلىكتىن ئىبارەت يېڭى تاش قورال دەۋرى مەدەنىيەتىگە مەنسۇپ 4 خارابىنى ئۈز ئىچىگە ئالغان. ھەر بىر خارابىنىڭ ئارىسى بىر كىلومېتىرغىمۇ يەتمەيدۇ، ئۇنىڭ مەركىزىدە كۆلىمى 80 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان قەدىمىي سېپىل خارابىسى بار، تەكشۈرۈپ بېكىتىشتىن قارىغاندا، بۇ قۇرۇلۇش، مىلادىيە 3 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە سېلىنغان، قەدىمىي سۇلى بەگلىكى تەۋەسىدىكى بىر قورغان بولۇپ، بەزى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ قارىشىچە ئۇ شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتتىكى سۇلى بەگلىكىنىڭ ۋۇجى قورغىنى ئىكەن.

ئاق دالا، ئۆڭكۈرلۈك، قۇرۇق دالا ۋە دۆۋىلىكتىن ئىبارەت 4 خارابە ئىچىدىن بايقالغان تاش قوراللار چوڭراق بولۇپ، تولىسى بىلەپ ياسالغان. تاش قوراللار ئىچىدە تاش پىچاق، تاش ئورغاقلار كۆپرەك، ئۇلارنىڭ ياسىلىشى خېلىلا نەپىس، تاش پىچاق تۆشۈكى يوق، يېرىم ئاي شەكلىدە، تاش ئورغاقنىڭ قىرى ياي شەكلىدە، بىسى ئەگمەك بولۇپ، شەكلى خېنەندىكى يىنشۇ خارابىلىكىدە بايقالغان تاش ئورغاقنىڭ ياسىلىشىغا بەكمۇ ئوخشايدۇ. باشقىلار، مەسىلەن: تاش پالتا، تاش توقماق، ياغۇنچاق تېشى، بىلەي، تاش چاق، تاش ساقا قاتارلىقلارمۇ خارابە ئىچىدە ئۇچراپ تۇرىدۇ. ساپال قوراللارنىڭ لېيىغا شېغىل ئارىلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ھەممىسى قولدا ياسالغان، تازا مۇكەممەل ئەمەس؛ ساپال قوراللار كوزا، تەشتەك، ھېجىر، كۇب، رومكا قاتارلىقلار بولۇپ، كۆپ قىسمىنىڭ قىرغىقىدا كىچىك تۆشۈك ياكى چوقچىيىپ تۇرغان كىچىك ئىلمەك بار، باشقا نەقىشلەر بىر قەدەر ئاز. خارابىلەردىن يەنە قىزىل مىس بويۇملارمۇ بايقالدى، ئۇنىڭ دەۋرىنىڭ ئاخىرقى چېكى مىس ۋە تاش ئابىدىلەر بىللە ئىشلىتىلگەن باسقۇچقا يېتىپ كەلگەن، ئۇ چاغدا ئىقتىسادىي تۇرمۇش دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىشقا ئۆتۈپ بولغان.

ئوپالدىكى يېڭى تاش قورال مەدەنىيەت خارابىسىنىڭ بايقىلىشى بىلەن بۇنىڭدىن 6000 — 7000 يىللار ئىلگىرىلا قەشقەر بوستانلىقىدا ئىنسانلارنىڭ پائالىيەت ئىلىپ بارغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، ئۇ، شىنجاڭ رايونىنىڭ ئېپتىدائىي مەدەنىيەتىنى تەتقىق قىلىشنىڭ قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىپلا قالماستىن، بەلكى پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئېپتىدائىي مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

3) غوجا قونار نەپىس تاش قورال خارابىسى　بۇ خارابە ئوپال يېزىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى قاراڭغۇ يار جىلغىسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، تاش جىلغا دەرياسىغا تەخمىنەن 1200 مېتىر كېلىدۇ. ئۇ شىمالىي پاراللېل "31—"30°16′39، شەرقىي مېرىدىئان "32—"31°16′75قا جايلاشقان، ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 1450 مېتىر ئېگىز. خارابىلىك يۇمىلاق شەكىللىك دۆڭلۇككە يېقىن بولۇپ، كۆلىمى 300 كۋادرات مېتىردىن ئاشىدۇ. تۆپراق سۇپىتى ئۇششاق شېغىللىق، شورلۇق، يەر ئۈستى بىر قەۋەت نېپىز قاتتىق قاسراقلىق بولۇپ، ياۋا ئوت - چۆپلەر ئۆسۈپ كەتكەن. خارابىلىكتە بىر قانچە تۆپ چوڭ دەرەخ، دەرەخ ئارىسىدا بىر بۇلاق بولۇپ، ئۇنىڭ سۈيى تا بۇگۈنگىچە ئېقىپ تۇرىدۇ. غوجا قونار نەپىس تاش قورال خارابىسىدىن قېزىۋېلىنغان يادىكارلىقلارنىڭ تولىسى ۋاستىلىك چوقۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق ياسالغان نەپىس تاش ياپراقچىلىرى، نەپىس تاش ئۇرۇقچا بولغاچقا، نەپىس تاش قوراللار خارابىسى دەپ ئاتالغان. تاش قوراللار ئاساسەن نەپىس تاش ياپراق، تاش ئۇرۇقچا، قىرقىش - كېسىش ئەسۋابى، پالتا شەكىللىك ئەسۋاب، ئۇچلۇق قورال، بىگىز شەكىللىك تاش قورال ۋە تاش پىچاقلارغا ئايرىلىدۇ. بۇ تاش قوراللار سىلتىسىلىق گىرانتلاردىن ياسالغان بولۇپ، تېپىك غەيرىي گېئومېتىرىك شەكىلدىكى نەپىس تاش قوراللارغا، شىمالىي جۇڭگو

تاش قورال ئەنئەنىسىگە مەنسۇپ. ئۇنىڭدىن باشقا خارابىلىكتىن يەنە ساپال پارچىلىرى يىغىۋېلىنىدى، بۇلار قۇم ئارىلاش قىزىل ساپالدۇر. بۇ خارابە 1990 - يىل 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

4) سۇلتانباغ نەپىس تاش قورال خارابىسى بۇ خارابە قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە ئوپال يېزىسىنىڭ غەربىي شىمالى، سۇسەر ئېقىن دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا (دەريا بىلەن بولغان ئارىلىقى تەخمىنەن 100 مېتىر كېلىدۇ) جايلاشقان بولۇپ، شىمالىي پاراللېل "25—"24′18°39، شەرقىي مېرىدىئان "29′30°75 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. سۇسەر ئېقىن دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا 5 - دەرىجىلىك دۆڭلەنمە قاتلاملىق ياخشى يەر شەكىللەنگەن. خارابە ئاساسەن 4 - قاتلام يۇزىگە ۋە دەريا تەرەپكە قىيسايغان ئالدىنقى قىرغاقتىكى يانتۇلۇققا جايلاشقان، 3 - قاتلامنىڭ ئالدىنقى قىرغىقىدىمۇ ئاز مىقداردا تاش قوراللار بايقالدى. خارابىنىڭ غەربىي ئەتراپىدا جىرالار ناھايىتى كۆپ، ئۇنىڭ كۆپىنچىسى يەر ئاستى سۇيى ۋە يامغۇر سۇيىنىڭ يالىشىدىن پەيدا بولغان. خارابىنىڭ كۆلىمى 250 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، تۇپرىقى تۆيۈنغان شورلۇق قۇم تۇپراق بولۇپ، يەر پوستىدا شامال يالاشتىن كېلىپ چىققان قاسراقچىلار بار، نۇرغۇنلىغان تاش قوراللار ئەشۇ شامالدا ئېچىلىپ قالغان جايلاردىن يىغىۋېلىنغان. بۇ خارابە يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت خارابىلىقى ھېسابلىنىدۇ، چۈنكى خارابىلىكتىن تېپىلغان يادىكارلىقلار ئىچىدە ۋاستىلىك چوقۇش ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان نەپىس تاش ياپراقچىلىرى، نەپىس تاش ئۇرۇقچىلار ئاساسىي تەركىبنى ئىگىلەيدۇ، شۇڭا بۇمۇ نەپىس تاش قوراللار خارابىسى دەپ ئاتالغان. نەپىس تاش قوراللار تىپىك غەيرى گېئومېتىرىك نەپىس تاش قوراللارغا تەۋە، شىمالىي جۇڭگو نەپىس تاش قوراللار ئەنئەنىسىگە مەنسۇپ، خارابىلىكتە يەنە ساپال، سۆڭەك قورال، چېكىپ ياسالغان تاش قورال بايقالدى، تاش ماتېرىياللاردا سلىتسىيلىق گرانىتلار ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلەيدۇ، ئاز مىقداردا گرانىت تاشلارمۇ بار. بۇ خارابىلىك 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

سۇلتانباغ نەپىس تاش قورال خارابىسى بىلەن غوجا قونار نەپىس تاش قورال خارابىسىنىڭ ئارىلىقى يېقىن، بۇ ئىككى خارابىلىكتىن تېپىلغان يادىكارلىقلار ئارىسىدا ئوخشاشلىقلارمۇ ئۆزگىچىلىكلەرمۇ بار. ياسلىشى جەھەتتىن قارىغاندا، سۇلتانباغ نازۇك قورال خارابىسى غوجا قونار نازۇك تاش قورال خارابىسىدىن ئىلغارراق بولۇپ، ئۇنىڭدا بىلەپ ياسالغان تاش قوراللار، چوڭ تېپىتىكى گرانىت تاشتىن ياسالغان ئۇزۇنچاق، ياغۇنچاق بايقالدى، ئۇنىڭدىن باشقا سۇلتانباغ خارابىسى ئەتراپىدىن مىس مارجان تېپىلدى. بۇنىڭ بايقىلىشى شىنجاڭنىڭ مىس ئىشلەتكەن ۋاقتىنى بېكىتىشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

5) چوڭ تەم خارابىسى بۇ خارابە مارالبېشى ناھىيىسى تەۋەسىدە بولۇپ، جەنۇبتا توققۇزساراي قەدىمىي شەھىرىگە 28 كىلومېتىر كېلىدۇ، ئۇ شىمالىي پاراللېل "30′11°40، شەرقىي مېرىدىئان "30′7°79—"38 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ، تەم شەھىرى خارابىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ چاسا شەكىللىك كىچىك قەلئەگە ئوخشايدۇ، تۆت ئەتراپى تەخمىنەن 8 — 10 مېتىر ئېگىز بولغان قاپتال ئۇستىگە سېلىنغان. قەلئەنىڭ شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 60 مېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 64 مېتىر، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 3840 كۋادرات مېتىر، قەلئەنى قوم دۆۋىلىرى قاپلاپ كەتكەن، ئۇ كېسەكتىن قوپۇرۇلغان. كېسەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 33 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 22 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 10 سانتىمېتىر. سېپىلنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى تەخمىنەن 5 مېتىر، قەلئەنىڭ ئوتتۇرا ئوق يۆنىلىشى شىمالدىن غەربكە قاراپ 40 گىرادۇس قىيسايغان، سېپىلغا يېقىن بولغان شىمالىي تامنىڭ مەركىزىدە تەخمىنەن 5 مېتىر ئېگىزلىكتە، ئاستىنىڭ ئايلانمىسى 35 مېتىر كېلىدىغان توپىلىق بولۇپ، ئۇ يەرنى پۈتۈنلەي يۇلغۇن بېسىپ كەتكەن، بۇ ئېھتىمال زال خارابىسى بولسا كېرەك. جەنۇبى تامنىڭ ئوتتۇرىسى دەل «تەم» بولۇپ، شۇنا شەكىللىك،

ئۇنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 7.8 مېتىر كېلىدۇ. تېمىمۇ كېسەكتىن قوپۇرۇلۇپ، كاكىل بىلەن سۇۋالغان. شەرقىي تامنىڭ يېنىدا جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان رەت - رەت ئۆي خارابىسى بار، سېپىل دەرۋازىسى شىمالىي تامنىڭ شەرقىدىرەك بىر بۇلۇڭغا ئېچىلغان. دەرۋازا ئالدىدا پەلەمپەي، ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئايلانمىسى 2 مېتىر ئەتراپىدا، ئېگىزلىكى 3 مېتىر كېلىدىغان تۇۋرۇكسىمان توپا سۇپا بار، ئۇ ئېھتىمال سېپىلنىڭ سىرتىدىكى قۇرۇلمىلار بولسا كېرەك. سېپىلنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 500 مېتىر كېلىدىغان جايدا كىچىك - كىچىك قۇرۇلۇشلار بولۇپ، ئاللىبۇرۇن دۆڭلۈككە ئايلىنىپ كەتكەچكە، پەرق ئەتمەك تەس. ئۇنىڭ ئەتراپىدىن كۈسەننىڭ بىر مۇنچە مىس پۇلى ۋە مىس تاۋلىغان چاغدا چېچىلىپ كەتكەن مىس داشقاللىرى يىغىۋېلىندى. بۇ يەرنىڭ جەنۇبى ۋە غەربىدىكى 200 - 300 مېتىر يەردە بىر قانچە خۇمدان خارابىسى بار، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىرسىدە قاتار - قاتار كەتكەن چوڭ ئېغىزلىق ساپال ئىدىشلار بار، ئېنىقكى بۇ ئىدىشلار سۇ ساقلاشقا ياكى ئاشلىق ساقلاشقا ئىشلىتىلگەن. قورغان ئىچىدىكى تۇرالغۇ خارابىسى قاتارلىقلارنى ئېنىقىلاپ قازغاندا ساپالدىن ياسالغان سىرتىغا ھايۋان شەكلى چۈشۈرۈلگەن، كۈسەن يېزىقى يېزىلغان ساپاللار قېزىۋېلىنغان. ئۇلاردىن باشقا يەنە جيەنلۇن يارمىقى، داچەن، كەييۇەن يامبۇسى، دالى يامبۇسى، چيەنلۇڭ يامبۇسى قاتارلىق پۇللار يىغىۋېلىندى. قەلئەنىڭ تەخمىنەن 2000 مېتىر غەربىدە كۆيۈپ كەتكەن بىر كىچىك بۇددا ئىبادەتخانىسى بار، ئۇنىڭدىن بۇت، كىيىم، پۆپۈك قاتارلىقلارنىڭ قالدۇقلىرى تېپىلدى، ئۇ جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر ۋە تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى ئۇسلۇبقا ئىگە، قورغاننىڭ سىرتىدىكى قۇملۇقلار ئارىسىدا زور مىقداردا ساپال قوراللارنىڭ قالدۇق پارچىلىرى ئۇچراپ تۇرىدۇ، بۇ جايدىكى خۇمدان خارابىلىرىنىڭ مۇنداق كۆپ بولۇشى باشقا جايلاردا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

6) كىچىك تىم خارابىسى بۇ خارابە مارالبېشى ناھىيىسىدىكى يۇمىلاق تىمنىڭ 10 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدا بولۇپ، شىمالىي پاراللېل 40°6′32″، شەرقىي مېرىدىئان 79°4′40″غا توغرا كېلىدۇ. خارابە قالدۇقىنىڭ ئېگىزلىكى 12.5 مېتىر كېلىدۇ. تېمىنىڭ تەخمىنەن 300 مېتىر شەرقىدە سۇغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان ئۆستەڭ ئىزناسى بار، ئۆستەڭنىڭ كەڭلىكى 14 مېتىر، ئۇنىڭ ئەتراپىدا نۇرغۇنلىغان قۇرۇپ كەتكەن ئۆسۈملۈكلەر بار. تىمىنىڭ جەنۇبىدا بىر تەبئىي دەريا قىنى بار، يەنە جەنۇبىغا قاراپ 2 كىلومېتىر ماڭسا كەڭلىكى 20 مېتىرچە كېلىدىغان سېغىز لاتقىلىق قەدىمىي دەريا قىنىنى كۆرگىلى بولىدۇ. دۆڭلۈكنىڭ تۆت ئەتراپىدا چېچىلىپ كەتكەن نۇرغۇن ساپاللار بولۇپ، كۆپ قىسمى قىزىل، كۈلرەڭ قۇم ئارىلاش ساپاللاردۇر. ئاساسلىق قوراللار چوڭ ئېغىزلىق كۈب، قاچا، داس، كوزا، تەخسە، پىيالە قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. يەنە قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ مىس پۇلىدىن 2 سى تېپىلدى. بۇلار بۇ يەردە 10 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا كىشىلەرنىڭ ياشىغانلىقىنى، شۇنداقلا بۇ يەرنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا تاشلىۋېتىلگەن خارابە ئىزى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ.

7) قوش تىم خارابىسى بۇ خارابە مارالبېشى ناھىيىسىدىكى توققۇز ساراي قەدىمىي شەھىرىنىڭ 37 كىلومېتىر جەنۇبىدا بولۇپ، شىمالىي پاراللېل 40°7′40″، شەرقىي مېرىدىئان 79°7′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن قۇرۇلۇش خارابىسى بولۇپ، قۇرۇلۇشنىڭ شەكلىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدۇ. يەر ئۈستىگە نۇرغۇنلىغان ساپال پارچىلىرى چېچىلىپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى نەپىس ياسالغان ساپال بۇيۇملار بولۇپ، بىر قەدەر يۇقىرى كامالەتلىك، ئۇلارنىڭ سىرتىغا تال چىۋىقلار، ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھلارنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن. ئۇلار ئاساسلىقى كۈپ، ئىستاكان، تەخسە، پىيالە قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئىلگىرى بۇ يەردىن ئادەمنىڭ يۈز، باش ھەيكىلى تېپىلغان، ئۇلارنىڭ كۆزلىرى چوڭقۇر، قاڭشارلىق بولۇپ، ناھايىتى نەپىس ئويۇلغان، ئۇ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئوبرازى ئىدى. خارابىلىكتىن يەنە كەييۇەن يامبۇسى، كۈسەن پۇلى تېپىلدى، ئۇ چوڭ تىم خارابىسى بىلەن دەۋرداش قۇرۇلۇش خارابىسىگە

مەنسۇپ.

8) بايدۆڭە دۆڭلۇكى بۇ يەر يەكەن ناھىيىسى ئارال يېزىسىنىڭ بايدۆڭە كەنتىگە جايلاشقان. 1957-يىل 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى دەپ ئېلان قىلىنغان. كونكرېت دەۋرى ئېنىق ئەمەس، بىر ئېيتىلىشچە، مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 65 - يىلى غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ساكارائۇل خانىنىڭ تۇرۇشلۇق جايى دېيىلىدۇ، ئېگىزلىكى 40 مېتىر، ئىگىلگەن كۆلىمى 6 مو كېلىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىدە بالىخانا ۋە زىننەتلەنگەن دەرۋازا بار. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ يىللىرىدا قايتىدىن رېمونت قىلىنغان، دەرۋازىنىڭ لىمى ئۈستىگە «خەن سۇلالىسىغا ئورتاق بەيئەت قىلىپ، ھۇنلارغا بىرلىكتە قارشى تۇرىمىز» دېگەن خەتلەر يېزىلغان. يەنە بىر ئېيتىلىشچە، بۇ يەر غەربىي خەن سۇلالىسىدىن تارخان خېڭ فېڭشى ساكارائۇل خانى ھۇنلارنىڭ چاكارلار كاھىبگى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ قوزغىغان توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن كۆسەن، ئونسۇ، قۇم، ئۇدۇن، گۈما قاتارلىق بەگلىكلەر بىلەن مۇشۇ يەردە ئىتتىپاق تۈزگەن، شۇڭا بۇ يەر ۋەدىگە ۋاپا قىلىش سۈپىسى دېيىلىدۇ، ئېگىزلىكى ئاز كەم 100 مېتىر كېلىدۇ، ھازىر بۇ يەر ئولتۇرۇشلۇق پەقەت بىر دۆڭلا قالدى. بۇ ھەقتىكى تارىخىي پاكىتلارنى يەنمۇ دەللىلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ خارابىلىكنىڭ تۆت ئەتراپىنى ئۆستەڭ ئوراپ تۇرىدۇ، مەنزىرىسى ئىنتايىن گۈزەل، تۆپىلىككە چىقىپ ئەتراپىغا نەزەر تاشلىسىڭىز ئۈزگىچە، گۈزەل ئېتىز، باغ مەنزىرىسىدىن بەھرىلىنەلەيسىز.

2. بۈددا ئىبادەتخانىسى خارابىسى

1) ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرى ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى خاڭدى يېزىسىنىڭ 15 كىلومېتىر شىمالىدىكى قۇمالتاغنىڭ شەرقىدىكى يانتۈلۈققا، بەشكېرەم دەرياسىنىڭ ئوڭ قىرغىقىدىكى تىك يارنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، ئۆڭكۈر ئاغزىنىڭ يەردىن ئېگىزلىكى 22 مېتىر كېلىدۇ، 3 ئۆڭكۈر يانمۇ - يان كولانغانلىقتىن، مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان. 1962 - يىل 7 - ئاينىڭ 11-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرى ئەڭ ئاۋۋال بايقالغان يازما ماتېرىيال «مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» (2 - جىلد) دە: «تىك يارنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا 3 ئۆڭكۈر بولۇپ، پەقەت شوتا ئارقىلىق چىقىپ كۆرگىلى بولىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق، يەرلىك ئاۋام ئۇ يەرنى ئەۋلىيالارشۇئۇبىيە غارى دەپ ئاتايدۇ، سۇرۇشتۇرۇش ئارقىلىقلا ئۇنىڭ تەپسىلاتىنى بىلگىلى بولىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. 1803 - يىلى قەشقەرنىڭ مەسئۇلىيەتچى ئامبىلى خېنىڭ ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرىنى تەكشۈرگەندە «تىك يارنىڭ ئوتتۇرىسىدا 3 ئۆڭكۈر بار، 3 ئۆڭكۈر ئىچىگە تاش پەرىشتە بۇتى قويۇلغان» دەپ خاتىرىلىگەن، «مۇسۇلمان يۇرتىنىڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» (7 - جىلد)، ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرى دېگەن نام ئەنە شۇنىڭدىن كەلگەن.

3 تاش ئۆڭكۈر شىمالغا قارايدىغان ئىشىكتەك بولۇپ بىر - بىرىگە ياندىشىپ تۇرىدۇ، ھەر قايسى ئۆڭكۈرنىڭ تاش لىۋىدە ئەينى يىللاردا قويۇلغان شوتىنىڭ تۆۋرۈك ئىزلىرى ساقلىنىپ قالغان. ھەر بىر ئۆڭكۈرنىڭ ئالدى - كەينىدە ھۇجرىلار بار، ئۆڭكۈرلەرنىڭ ئالدى چوڭ، ئارقىسى كىچىك بولۇپ، ئۇزۇنچاق شەكىلدە، 3 ئۆڭكۈرنىڭ قېزىلىش مۇناسىۋىتىدىن قارىغاندا، شۇبھىسىزكى بىر تۇتاش پىلانلىنىپ ياسالغان بىر پۈتۈن گەۋدە بولسا كېرەك. ئوتتۇرىدىكى ئۆڭكۈرنىڭ ئېغىزى نىسبەتەن چوڭراق، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 2 مېتىر، كەڭلىكى تەخمىنەن 1.5 مېتىر كېلىدۇ، شەرق ۋە غەربتىكى 2 ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزى تارراق. 3 ئۆڭكۈرنىڭ ئالدى ھۇجرىسىنىڭ ئۇزۇنلىقىمۇ، كەڭلىكىمۇ 4 مېتىر، ئېگىزلىكى 2.5 مېتىر بولۇپ، ئارقا ھۇجرىغا كىرىش كارىدورى دېيىشكىمۇ بولىدۇ؛ ئارقا ھۇجرا ئالدى ھوجرىنىڭ ئۈچتىن بىرىچىلىك كېلىدۇ.

ئۆڭكۈرنىڭ تورىسى تىك يۆگەلمە شەكىللىك بولغانلىقتىن، مەركىزىي تۆۋرۈك قويۇلغان. 3 ئۆڭكۈرنىڭ ئارا تاملىرىنىڭ قېلىنلىقى بىر مېتىردىن ئارتۇق بولۇپ، ئەسلىدە بىر - بىرىگە ئۆتكىلى بولمايدىكەن، كېيىنكىلەر كىچىك تۆشۈك تېشىپ ئۆتۈشىدىغان قىلغان، شەرقىي تەرەپتىكى ئۆڭكۈرنىڭ شەرقىي تېمى بىلەن غەربىي تەرەپتىكى ئۆڭكۈرنىڭ غەربىي تېمىنىڭ ئالدى تەرىپىگە قارىمۇ - قارشى قىلىپ يوغان بىر بۇت تەكچىسى چىقىرىلغان. شۇنداق قىلىپ ئۇچ بۇرخان ئۆڭكۈرى سۇنئىي بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان، ئوتتۇرىدىكى ئۆڭكۈر بىلەن غەربىي ئۆڭكۈرنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى تېخىمۇ ئېغىر بولغان، ئوتتۇرىدىكى ئۆڭكۈرنىڭ تام رەسىملىرى قالمىغان، پەقەت ئارقا ھۇجرىنىڭ ئۈدۈل تېمىدىكى بېشى يوق تاش بۇتتىن بىرى قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ كەينىدىن قارىسا ئارقىدىكىلەر مەشئەل ياندۇرۇپ بېرىۋاتقاندەك قىلىپ قويۇلغان، ئارقا ھۇجرىنىڭ ئۈدۈل تېمىدا قۇمتۇرا تاش ئۆڭكۈرنىڭ 70 ـ، 71 - ئۆڭكۈردىكى ئولتۇرغان باشسىز بۇتقا ئوخشاپ كېتىدىغان تاش تۇرەلمە ۋە ئاز مىقداردىكى بۇت ئورۇندۇقلىرى ساقلىنىپ قالغان، بۇلارنىڭ شەرقىي ئۆڭكۈردە ساقلىنىپ قالغانلىرى كۆپرەك، ئارقا ھۇجرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر دانە تاش كارىۋات ساقلىنىپ قالغان، ئۇنىڭ ئۇستىدە 40 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا چاسا كامار بار، بۇنىڭ ئەينى يىللاردا مۇقىم ئورۇنلاشتۇرۇلغان تاش بۇتلار ئورنى ئىكەنلىكى ئېنىق، پەقەت ھازىر بۇتلارنىڭ ھېچقايسىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە ئامال بولمىدى. شەرقىي ئۆڭكۈرنىڭ ئالدى ھۇجرىسىدىكى تام سۈرەتلىرى ۋە رەڭلىك بېزەكلەرنىڭ سانى، سۈپىتىدىن قارىغاندا، ھەممىسلا قىممەتلىك بويۇملاردۇر. بۇ ئۆڭكۈرنىڭ تۆت تېمىغا چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاشمايدىغان ھەر خىل بۇت رەسىملىرى سىزىلغان، ئەپسۇسكى ئۇنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى بۇزۇۋېتىلگەن، قېپقالغان ئۈچتىن ئىككى قىسىم قالدۇق تاملاردا يەنە 70 نەچچە بۇتنىڭ رەسمى بار، تورىسى نېلۇپەر گۈلى شەكلىدە بېزەلگەن، ئۇنىڭ ئارىسىدىكى نېلۇپەرنى ئېنىق پەرق ئېتىپ سانغىلى بولىدۇ، رەڭلىك بېزەكلەرنىڭ ئەتراپىغا يەنە 50 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە بۇتلار سىزىلغان. بۇتلار بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، 2 قولىنى كۆكرىكىنىڭ ئالدىغا تۇپتۇز قويغان، بۇتلارنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى نۇرلار، رەڭلەر كۆزنى قاماشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە بىر بۇتنىڭ يېپىنمۇالغان كاسايا سىغا ئالاھىدە رەڭ بىلەن تۇس بېرىلگەن، ئارقا تەرىپى دەرەخ يوپۇرماقلىرى شەكلىدە بېزەلگەن، بۇ بۇتنىڭ كىيىندۇرۇلۇشى بۇددا دىنىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تام رەسىملىرىدىكىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. شەرقىي ئۆڭكۈرنىڭ ئارقا ھۇجرىسىدا بېلىنىڭ يۇقىرىسى يالىڭاچ، سول قولى پەسكە تاشلانغان، ئوڭ قولى قورساق قىسمى بىلەن تەڭ قىلىپ كۆتۈرۈلگەن ئۇرە تۇرغان بۇت بار، ئۇنىڭ تۇرقى تولىمۇ جانلىق كۆرۈنىدۇ. ئۇرە تۇرغان بۇتنىڭ كىيىنىشى تېخىمۇ ئالاھىدە بولۇپ، قورسىقىنىڭ تۆۋەن تەرىپى يېشىل، قىزىل، كۆك رەڭدە يول - يول قىلىپ سىزىلغان، بۇ بۇتنىڭ تۇرقىمۇ ئالاھىدە، راستتەك بولۇپ، يۈز قىسمىدىن جانلىقلىق، مۇلايىملىق چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرىدە ھەر خىل يېزىقلاردا يېزىلغان ئەستىلىكلەر ناھايىتى كۆپ، ئۇنى جۇڭگولۇق، چەت ئەللىك سايا ھەتچىلەر قالدۇرغان. خەنزۇچە بېغىشلىمىلارنىڭ كۆپىنچىسى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە تەئەللۇق ئىكەن، چەت ئەل يېزىقىدىكىلەر رۇسچە، نېمىسچە، ئېنگلىزچە ۋە ياپونچە ئىكەن.

ئارخېئولوگىيە مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ تەكشۈرۈپ دەلىللىشىچە، ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرى — بۇددا دىنى جۇڭگوغا تارقالغاندىن كېيىن ھەممىدىن بۇرۇن قېزىلغانىكەن. ئۆڭكۈر تېمىغا سىزىلغان رەسىملەردىن قارىغاندا ماخايانا بۇددىزمى سىستېمىسىغا مەنسۇپ بولۇپ، ئىپادىلىنىش شەكلىمۇ ئىچكىرىدىكى بۇددا دىنى سەنئىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، ياسلىش ۋاقتى مىلادىيە 7 - ئەسىردىن ئىلگىرى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇچ بۇرھان ئۆڭكۈرى — جۇڭگو بىلەن بۇددا دىنى تاش ئۆڭكۈرلىرى ئىچىدىكى ئەڭ غەربتىكى بىرسى بولۇپ، بۇددا دىنىنىڭ شەرققە تارقىلىش جەريانى ۋە جۇڭگو بىلەن ھىندىستاننىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەريانى، لىنىيىسىنى تەنقىق قىلىشتا تېخىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، شۇنداقلا ئۇ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى داڭلىق سايا ھەت نۇقتىسى.

2) مورى ساڭرام خارابىسى　　مورى ساڭرام قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ بەشكېرەم

يېزىسىغا جايلاشقان بولۇپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ تەخمىنەن 30 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدا. ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى بولۇپ، تالڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ساڭرام خارابىسىدۇر.

مورى ساڭرامى ئەسلىدە بۇددا دىنى ساڭرامى بولۇپ، ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، بىر بۇتخانا خارابىسىدە رەڭلىك بىر بۇت ئولتۇرغان، مۇنار ئالدىدىكى ئىمارەت خارابىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قەۋەت كۆيۈك توپا بار ئىكەن، بۇنىڭدىن بۇتخانىنىڭ كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلىكىنى قىياس قىلىشقا بولىدۇ. ئارخېئولوگلارنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىدىن قارىغاندا، مورى ساڭرامى ئېھتىمال تالڭ سۇلالىسى دەۋرى سۇلى بەگلىكىدىكى «دايۇن ئىبادەتخانىسى» نىڭ ئىزناسى بولۇشى مۇمكىن، تېخنىكا 1 - يىلى (690 - يىلى) ۋۇزېتىيەن پۈتۈن مەملىكەتكە «دايۇن نومى» نى تارقاتقىنى ھەمدە ئايماقلاردا «دايۇن ئىبادەتخانىسى» ياساشقا ئەمىر قىلدى، سۇلى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى ئون نەچچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ غەربىي يۇرتتا داڭقى چىقارغان «دايۇن ئىبادەتخانىسى» نى ياساپ چىقتى. بۇ ئىبادەتخانا تاكى 10 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ساقلاندى.

ئىسلام دىنى قەشقەرگە تارقالغاندىن كېيىن، ئۇرۇش ئوتىدا ۋەيران بولغان. بۇددا ئىبادەتخانىسىنىڭ ساقلىنىپ قالغان 2 مۇنارى بار. باشقا ئىستىقامەتخانا، بۇتخانىلار پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىۋېتىلگەن. شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى ئورۇن تەسىس قىلىنغان تۆت چاسا مۇنار ئەسلىدە بۇددا دىنى مەخسۇس «جەسەت كۆلى» نى يېغىپ ساقلايدىغان جاي ئىدى، ئۇنىڭ تېگى تۆت چاسا پەتنۇس شەكىللىك بولۇپ، گەۋدىسى تۇۋرۇكسىمان، ئۈستىدە تورت شەكىللىك تورىسى بار ئىدى. ئېگىزلىكى 8.12 مېتىر كېلىدۇ، ئۇنىڭ چاسا شەكىللىك ئۆيلىرى بولۇپ، ئۇزۇنلۇقىمۇ 12.3 مېتىر، ئېگىزلىكى 8.4 مېتىر كېلىدۇ. مۇنار گەۋدىسى كاكىل لايدىن ۋە سېغىز توپىدىن قويۇلغان كېسەك بىلەن چاسا ۋە پەلەمپەي شەكىللىك قوپۇرۇلغان بولۇپ، پەلەمپەيسىمان كېچىكلىتىگەن 5 قەۋەتكە بۆلۈنگەن، مۇنارنىڭ ئوتتۇرىسى كاۋاك، چوققۇسىدا دۇگلەك تۆشۈك بار. مۇنار گەۋدىسىدىن گەرچە كىشىلەر بىر چوڭ تۆشۈك تېشىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدۇ. غەربىي شىمالدىكىسى كۆمتۇرۇلگەن كۆرىگە ئوخشاش بولۇپ، تېگى يوغان، ئۈستى كىچىك، ئېگىزلىكى 7 مېتىر، تېگىنىڭ ئەتراپىدا 25 مېتىر، كەڭلىكى 23.6 مېتىر، ئۈستى تەرىپىنىڭ قالدۇق ئۇزۇنلۇقى 14.2 مېتىر، كەڭلىكى 12.5 مېتىر كېلىدۇ. ئەسلىدىكى ئىبادەتخانا پەلەمپەيىنىڭ ئۈلى بۇتخانىنىڭ مەركىزى ئىمارەتلىرى ئىدى، مۇنار گەۋدىسىدە قاتار بوت تەكچىلىرى بار، بۇت تەكچىلىرىدىكى بۇتلار تامامەن يوقالغان بولسىمۇ، لېكىن ئىزىنى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ.

مورى ساڭرامىنىڭ ئەتراپىدا بىر گۇرۇپپا ئىمارەت بار، بۇ راھىبلارنىڭ ئۆيى بولسا كېرەك. يەنە بىر قەدىمى كارىز بولۇپ، ئۇ بۇتخانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تاغ باغرى بىلەن بۇتخانىنى ئايلىنىپ بىر كىلومېتىرچە سوزۇلىدۇ، نۇرغۇن كارىز ئىزلىرى ئېنىق ھەم ئاجايىپ ھەشەمەتلىك كۆرىنىدۇ. كارىزلارنىڭ قاچان كولانغانلىقى مەلۇم ئەمەس، لېكىن يەر تۈزۈلۈشىدىن قارىغاندا، بۇ كارىزلار ئەينى ۋاقىتتا راھىبلارنى ياكى تېرىقچىلىقنى سۇ بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن قېزىلغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ بۇددا مۇنارى جۈڭگونىڭ ئەڭ غەربىدىكى، ئەڭ بۇرۇنقى بۇددا مۇنارى ئىزناسى بولۇپ، بۇددا دىنىنىڭ غەربىي يۇرتقا تارقالغاندىن كېيىن ياسالغان بۇددا دىنى ئىمارەتلىرىنىڭ ئەسلى قىياپىتى بويىچە ساقلىنىپ قالغان، شۇڭا شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدىكى بىر مۇھىم كۆزنەك ئىكەنلىكىنى چۈشىنىشتە مۇھىم تارىخىي تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە.

3) چىپان تاش غارى چىپان تاش غارى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى چىپان يېزىسىنىڭ 12 كىلومېتىر غەربىدىكى يانتۇ كۆك شېغىللىق ئۈستىگە جايلاشقان، «قارالما»، «قىزلار ئۆڭكۇرى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. رېۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ يەردە قەدىمكى دەۋردىكى بىر پادىشاھنىڭ قىزى تۇرغانىكەن. بۇ يەردە 10 دانە غار بار، بۇ غارلار تەخمىنەن غەربىي لياۋ بەگلىكى دەۋرىدە قېزىلغان بولۇپ

700 — 800 يىل بولغان. ئۆڭكۇرلەرنىڭ ھەممىسى يەككە غار بولۇپ، پەقەت بىرلا چاسا شەكىللىك ھۇجرا بار. ئەڭ چوڭ غارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 4.4 مېتىر، كەڭلىكى 3.9 مېتىر، ئەڭ كىچىكى ئاران 2 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. غارنىڭ ئىچىدىكى تۆت تام تۆز بولۇپ، ئېگىزلىكى 3 مېتىردىن 3.5 مېتىرغىچە كېلىدۇ. تورىسى گۈمبەز ۋە كۆرە شەكىللىك 2 خىل. غار ئىچىدە يادىكارلىقلار كۆپ ئەمەس، ئەڭ ئېگىزدىكى 2 غاردا قىزىل، ھاۋارەڭ، قارا، جېگەررەڭ بويالغان بىلەن سىزىلغان تام رەسىملىرى بار، لېكىن ۋاقىت بەك ئۇزىراپ كەتكەچكە، بۇتلارنىڭ كەينىدىكى كۆلەڭگىلەر ۋە تاغ، ئورمان قاتارلىق مەنزىرىلىك جىسىملارنىڭ قالدۇقلىرىنى ئاران كۆرگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىكى چوڭراق بىر غاردا بۇت تەكچىسى، بۇت پارچىلىرى بار، لېكىن بۇت ساقلىنىپ قالمىغان. ئەتراپىدىن خەنزۇ يېزىقى، ئەرەب يېزىقى يېزىلغان مىس پۇل ھەمدە تاق قۇلاقلىق ۋە جۇپ قۇلاقلىق ساپال كوزا، يارغۇنچاق تېپىلدى. بۇ غارنىڭ بۇددا دىنىنىڭ شەرققە تارقىلىشىنى تەتقىق قىلىشتا بەلگىلىك پايدىلىنىش قىممىتى بار.

4) بۈرھان بۇددا دىنى خارابىسى　بۇ خارابە قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئۈششارباش بازىرىدىكى ئۇلۇقئۆستەڭ دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، سىدام سېپىل ئۈستىدە، ئۇ قىزىل رەڭلىك سىزىقچىلار بىلەن پەلەمپەيسىمان شەكىل ھاسىل قىلىنغان ئۇچلۇق ھالەتتە بولۇپ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 5 مېتىر كېلىدۇ، ئۇنىڭدا قىرىلغان ئىزلار بار. شەرقىي تېمىدا تاراشلانغان 3 تاش بۇت بولۇپ، ھەممىسى بۇزۇۋېتىلگەن، غەربتىكىسىنىڭ بەدىنىنىڭ يۇقىرى تەرىپى، بېشى بۇزۇۋېتىلگەن، ئاستى تەرىپى ساقلىنىپ قالغان، ئېگىزلىكى 100 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 50 سانتىمېتىر كېلىدۇ؛ ئوتتۇرىدىسكىنىڭ بېشى بۇزۇۋېتىلگەن، تېنى ۋە سۆڭگىچى ساق، ئۇ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇلغان بۇت بولۇپ، ئېگىزلىكى 100 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 70 سانتىمېتىر كېلىدۇ؛ شەرق تەرەپتىكىسىنىڭ بېشىمۇ، تېنىمۇ بۇزۇۋېتىلگەن، پەقەت ئولتۇرغان سۇپىسىلا بار، ئۇنىڭ ئېگىزلىكى 40 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 50 سانتىمېتىر كېلىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈز نەچچە قەدەم ماڭغاندا، گرانت تاش تامنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىدە ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك بىر سىزما رەسىم بار. يەنە بۇرھاننىڭ شەرقىگە 3 چاقىرىم كېلىدىغان يەردە بىر تاش غار بار بولۇپ، ئۇنىڭغا 100 ئادەم سىغىدۇ، ھېچقانداق تام رەسىملىرى يوق، ئۇ قەدىمكى بۇتخانا خارابىسى بولۇشى ئېھتىمال، ئۇنىڭ كولانغان يىلى ھەققىدە داۋاملىق تەكشۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

3. قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى

1) خانئۆي قەدىمىي شەھىرى　خانئۆي قەدىمىي شەھىرى يەنى «ئوردا» قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسى بەشكېرەم يېزىسىنىڭ خانئۆي كەنتى ئەتراپىدا بولۇپ، 1957 - يىل 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتتى.

پۈتكۈل قەدىمىي شەھەرنىڭ شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 10 كىلومېتىر، كەڭلىكى 6 كىلومېتىر. ئۇنىڭ ئىچىدە شەھەر سېپىلى، ۋەيران بولغان قورغان، ئۆيلەر، ھۈنەرۋەنلەر دۇكىنى، دىنىي پائالىيەت سورۇنى ھەمدە ئېتىزلىقلار، ئېرىقلارنىڭ ئىزى بار، ئوتتۇرا قىسىمدا چاسا شەكىللىك بىر شەھەر بولۇپ، ئېگىلگەن كۆلىمى 9000 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، توپا قۇرۇلمىلىق بۇ شەھەر سېپىلىنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 5.6 مېتىر، قېلىنلىقى 7 مېتىر كېلىدۇ. شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدا بىر لەشكەر قورغىنى بار، شەرقىي شىمالىدىكى شەھەر دۇۋىسىنى ھازىرمۇ ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇ. شەرقىي جەنۇبى ۋە غەربىي شىمال تەرەپلىرىدىن بىرىدىن 5 مېتىر كەڭلىكتە دەرۋازا ئېچىلغان. بۇ چاسا شەھەر ئەڭ ئالىي ھۆكۈمدارنىڭ تۇرالغۇسى بولۇپ، ئۇنىڭ تۆت ئەتراپى قەدىمىي شەھەردىكى تىجارەتچىلەرنىڭ تۇرالغۇلىرى بولۇشى كېرەك. قېزىش ئارقىلىق بۇ كىچىك شەھەرنىڭ ئايلانا تەرىپىدە يەنە بىر قەدىمى شەھەر خارابىسى بارلىقى ئېنىقلاندى، تارىختا بىر يەردىلا

2 قەدىمىي شەھەر بەرپا قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن.

خارابە ئىچىدە ھەر خىل ساپال قوراللار ھەمدە ئۇنىڭ سۇنۇقلىرى دائىم ئۇچرايدۇ، ئەڭ چوڭى 2 دانە كۆپ بولۇپ، ئېگىزلىكى 80 سانتىمېتىر. قېزىۋالغان چاغدا بىرىنىڭ ئىچىدە يېرىم كۆپ ئاق قوناق ئۇنى بار ئىكەن، يەنە بىرىنىڭ ئىچىگە 120 كىلوگرام كەلگۈدەك قەدىمىي پۇل قاچىلانغان. ئۇلاردىن باشقا يەنە مىس قورال، تۆمۈر قورال، قاشتېشى قورال، ئالتۇن مۆھۈر ۋە ئۇنچە - مەرۋايىتلار قېزىۋېلىندى. خارابىلىكنىڭ مەدەنىيەت دەۋرىنىڭ باشلىنىشىنى ئىسپاتلايدىغان 2 دانە قىزىل ساپال غالتەك تېپىلدى؛ ئۇنىڭ بىر خىلى گويا تۇغاچقا ئوخشاش بولۇپ، بىر قەدەر چوڭ، دىئامېتىرى 5.2 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 1.1 سانتىمېتىر؛ يەنە بىرى بىر قەدەر كىچىك ھەم ئۇزۇنچاق بولۇپ شەكلى شاپتۇلغا ئوخشايدۇ. ھەر ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۆشۈك تېشىلگەن ئۇ بەلكىم چاققا ئورنىتىلماقچى بولغان بولسا كېرەك. تەكشۈرۈپ دەللىلەشتىن قارىغاندا، ئۇ يېڭى تاش قورال دەۋردە ئىنسانلار يېڭىدىن كەشىپ قىلغان توقۇمىچىلىق سايمىنى ئىكەن. ئۇ خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسىدىكى يېڭى تاش قورال دەۋرى خارابىسىدىن تېپىلغان چاققا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇ ئۇنىڭ مەدەنىيەت دەۋرىنىڭ ئاخىرقى چېكى شۇ يەردىن تېپىلغان چىڭ سۇلالىسى پۇللىرى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. قېزىۋېلىنغان تارىخىي پۇللارنىڭ كۆپ قىسمى يۇمىلاق، تۆشۈكسىز، قېلىن بولۇپ، سوقۇپ ياسالغان. قۇيما پۇللاردىن دەۋرى ئېنىق بولغانلىرى كەيپۇەن، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ جىڭيۇ داچەنلىرى ۋە ئەرەب يېزىقى چۈشۈرۈلگەن يەرلىك پۇللاردىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قەدىمىي پۇل يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك، مىستىن قۇيۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، ئېغىرلىقى، سىرتقى شەكلى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى قەدىمىي پۇللار بىلەن تامامەن ئوخشاش، پەقەت ئىككى يۈزىگە ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى ئۈيغۇر يېزىقى چۈشۈرۈلگەن. بۇلار بىر قانچە مىڭ يىللاردىن بۇيان تۈرلۈك مەدەنىيەتنىڭ سىڭىشىپ كەتكەنلىكىنىڭ بىۋاستە ئىپادىلىنىشى.

خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى بىلەن ئەنگلىيىلىك ستەيىن بۇ يەردە تەكشۈرۈشتە بولغاندا، ھەر ئىككىسىلا خانۈي قەدىمىي شەھىرىنى قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ پايتەخت شەھىرى دەپ قەيت قىلىشقان. يەنە بەزىلەر تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى سۇلى بەگلىكىنىڭ پەيزاۋات شەھىرى شۇنداقلا سۇلى قورغىنى ھەمدە سۇلى قورۇقچىبېگى تۇرۇشلۇق جاي دەپمۇ قەيت قىلغان. قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ دەسلەپكى دەۋردە خانۈي خارابىسىنىڭ غەربىدىكى چاقماق دەرياسىنىڭ سۇ مەنبەسى ئۇزۇلۇپ قالغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇرۇش مالىمانچىلىقى كۆپ يۈز بەرگەنلىكتىن، بۇ قەدىمىي شەھەر تەدرىجىي ۋەيران بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىگە كەلگەندە پۈتۈنلەي كاردىن چىققان. ئۇ ھازىر قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدا ھەممىدىن بۇرۇن بارلىققا كەلگەن، تەرەققىيات تارىخى ئەڭ ئۇزۇن بولغان قەدىمىي مەدەنىيەت خارابە ئىزىدۇر. ئۇنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمى باشلانغان ۋاقتى ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى، ئاخىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. 7 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرگىچە بولغان تاڭ، سۇڭ سۇلالىسى دەۋرلىرى بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرى بولسا كېرەك.

2) ئەسكىھىسار قەدىمىي شەھىرى ئەسكىھىسار قەدىمىي شەھىرى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي ئەتراپىغا جايلاشقان، خارابىلىكنىڭ كۆپ جايلىرىنى زاۋۇت، ئىدارىلەر ئىگىلەپ كەتكەن. ھازىر پەقەت ئۇزۇنلۇقى 7.8 مېتىر، قالدۇق ئېگىزلىكى 3 مېتىر كەلگۈدەك كونا شەھەر سېپىلىلا ساقلىنىپ قالغان. 1957 - يىل 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بۇ شەھەرنى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى دەپ جاكارلىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا فرانسىيىلىك پائۇل پېللىئوت بۇ يەرگە كېلىپ ئەھلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. ئۇ خەرىتىگە ئالغان كۆرسەتمىلەردىن قارىغاندا، بۇ شەھەرنىڭ ئەينى چاغدا ساقلىنىپ قالغان خارابىسى پەقەت شىمال ۋە غەرب تەرەپتىكى توپا قۇرۇلمىلىق سېپىل بولۇپ، شىمال تەرىپىدىكى سېپىلنىڭ ئۇزۇنلۇقى 287 مېتىر، غەرب تەرەپتىكى سېپىلنىڭ

ئۇزۇنلۇقى 205 مېتىر، سېپىل ئۇلىنىڭ قېلىنلىقى 7 مېتىر كېلىدىكەن. شەھەرنىڭ كەسمە يۈزى پەلەمپەيسىمان بولۇپ، ئىگىلىگەن ئومۇمىي يەر كۆلىمى 200 موچە كېلىدۇ. قەدىمىي شەھەرنىڭ جەنۇبىدا قىزىل دەريا سى، شەرقىدە تۈمەن دەريا سى بار. ئۇ يەر دەل 2 دەريانىڭ كېسىشكەن جايىغا ئورۇنلاشقان، يەر شەكلى ئېگىز، سۇ مەنبەسى تولۇق، قورغان سېلىشقا باب كېلىدىغان ياخشى جاي. چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭنى يىللىرى شۇسۇڭ بۇ يەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا ماكانلاشقان كىشىلەر بارلىقىنى كۆرگەن.

10 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قارخانىيلار خانلىقى ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلدى. شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ كەيياۋ 4 - يىلى (971 - يىلى) دىن باشلاپ قاراخانىيلار خانلىقى بىلەن ئۇدۇن ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىدى. شۇ ئارىلىقتا شۇ يەردىكى نوقتۇ رېشىت ئاقساقال باشچىلىقىدىكى بۇددا دىنى مۇخلىسلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قوراللىق توپلاڭ كۆتۈرۈپ، قەشقەر سېپىلىنىڭ جەنۇبىي ئەتراپىدىكى ئەسكىمىسار شەھىرىنى ئىگىلىۋالدى. قاراخانىيلار قايتۇرما زەربىگە ئۇچىرىغاندا بۇددا مۇخلىسلىرى ئەسكىمىسار قەلئەسىنى توساق قىلىپ ئەك ئاخىرغىچە قارشىلىق كۆرسەتتى. خانلىق لەشكەرلىرى بۇ قەلئەنى 5 ئاي مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ئاخىرىدا قورغاننى ھۇجۇم بىلەن ئالدى، نوقتۇ رەشىت ئاقساقال ئۇدۇنغا قېچىپ بېرىۋالدى، قەشقەردىكى بۇددا كۆچلىرى شۇنىڭ بىلەن يوقالدى. يەرلىك ئۇيغۇرلار بۇ شەھەرنى «نوقتۇ رەشىد شەھىرى» دەپمۇ ئاتىشىدۇ، بۇ كېيىنكىلەر نوقتۇ رەشىت ئاقساقال ئىسلامىيەتكە كىرگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا قويغان ئىسىم. كونا خاتىرىلەردە بۇ شەھەر خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ۋۇجى قەلئەسى دەپمۇ ئاتالغان. تەكشۈرۈپ دەللەللەشتىن قارىغاندا، بۇ قەدىمىي شەھەر دەل مىلادىيە 74 - يىلدىن 91 - يىلىغىچە شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى بەنچاۋ تۇرۇپ مۇھاپىزەت قىلغان سۇلى بەگلىكىنىڭ پەنتوچىڭ دېگەن يېرى ئىكەن، شۇڭا بەزى كىتابلاردا ئۇنى «بەنچاۋ قەلئەسى» دەپ يېزىشقان. قەدىمىي شەھەر خارابىسىدىن نۇرغۇنلىغان تۆشۈكسىز مىس پۇللار تېپىلدى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا يەنە بىر قىسىم كونا مازارلارمۇ بار ئىكەن، ئۇنى داۋاملىق تەكشۈرۈپ دەللەللەشكە توغرا كېلىدۇ.

3) **مەلىكە قورغىنى**　مەلىكە قورغىنى تاشقورغان ناھىيىسى دەپتەر يېزىسىنىڭ 10 كىلومېتىر جەنۇبىدىكى مىڭتېبكە جىلغىسى ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىر ئېگىز. ئۇنىڭ سېپىلى 230 مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغ ئۈستىگە سېلىنغان. ئۇ تاغ شەكلىگە ئاساسەن سېلىنغاچقا، بەكمۇ رەتسىز، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 200 نەچچە مېتىر، ئۇلىنىڭ قېلىنلىقى 3 — 5 مېتىر، ئېگىزلىكى 2 مېتىردىن ئارتۇقراق، قالدۇق ئېگىزلىكى 5 — 6 مېتىر كېلىدۇ. غەرب تەرىپى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان بولۇپ، ھازىر كۆپ قىسمى غۇلاپ چۈشكەن، ئوتتۇرىسى كېسەك بىلەن لايدىن قوپۇرۇلغان، جەنۇب تەرىپىنىڭ ئۇلىغا تاش يانتۇزۇلغان، قالغان قىسمى ئارىسىغا شاخ - شۇمبا قىستۇرۇلۇپ لاي بىلەن ياسالغان، شاخ قىستۇرۇلغان ھەر قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 5 — 15 سانتىمېتىر، ئەك ئېگىز يېرىنىڭ 58 قەۋىتى ساقلىنىپ قالغان. قالغان تەرەپلىرى پۈتۈنلەي يانتۇ دەشتىلىك. بۇ قورغان ئاللىبۇرۇن ۋەيران بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلىنى، سېپىلىنى، ئىشىكىنى ۋە 13 ئورۇندىكى تاش ھۇجرا، غار ئىزناسىنى كۆرگىلى بولىدۇ، يەنە بىر تۈپ يالغۇز ئارچا بار، بۇ «مەلىكە ئارچىسى» دېيىلىدۇ. قورغاننىڭ سىرتىدا شەرق تەرەپتە ئەتراپىنى كۆزەتكىلى بولىدىغان قاراۋۇلخانا بار. بۇ ئەمەلىيەتتە يېپەك يولىدىكى قاتناشنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن ياسالغان لەشكەرى ئىشلار قۇرۇلۇشى بولۇپ، جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە ياسالغان. شىنجاڭنىڭ ئارخېئولوگىلىرى مەلىكە قورغىنى ئۈستىدە قىسمەن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇي - ئىمارەتلەر خارابىسى، ساپال قوراللار سۇنۇقلىرى ۋە شاخ - شۇمبىلار ئۇۋاقلىرىنى بايقىغان. خارابىنىڭ ئۈستى قەۋىتىدىكى شاخ-شۇمبا قووزاقلىرى تېخنىكىلىق تەكشۈرۈلگەندە ۋاقتىنىڭ 300 يىل ئۈچۈرىسىدە بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان، بۇ مەلىكە قورغىنى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ ئىشلىتىلگەن دېگەنلىكتور.

4) تاش قەلئە تاش قەلئە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى بازىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بىر ئېگىزلىككە جايلاشقان بولۇپ، ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 3100 مېتىر ئېگىز، ئۇ لياڭئىڭدىكى تاش قەلئە ۋە نەنجىڭدىكى تاش قەلئە بىلەن ئىسىمداش بولۇپ، جۇڭگودىكى 3 چوڭ داڭلىق تاش قەلئە قۇرۇلۇشلىرىنىڭ بىرى. 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى. قەدىمىي تاش قەلئە خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى سارىقول بەگلىكىدىن تارتىپ تاكى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە ئىزچىل مۇشۇ يەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ۋە قاتناش تۈگۈنى بولۇپ كەلگەن. قەدىمىي تارىخىي كىتابلاردىن ئېڭ بۇرۇن تاش قەلئە خاتىرىلەنگىنى «لياڭ نامە» بولۇپ، ئۇنىڭدا: «كاۋاڭتا بەگلىكى مۇشۇ جىلغىدا بولۇپ، سېپىل ئۇزۇنلۇقى ئون نەچچە چاقىرىم كېلىدۇ، بەگلىكتە 12 قورغان بار، ئۇلارنىڭ ئۈرپ - ئادەتلىرى ئۇدۇن بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ، ياخشى كىگىز، ئالتۇن، قاشتېشى چىقىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. تاڭ سۇلالىسىنىڭ راھىبى شۈەنزاڭمۇ «كاۋاڭتا بەگلىكى قەلئەسىنىڭ ئايلانمىسى 2 چاقىرىمدىن ئارتۇق كېلىدۇ. بەگلىك پايتەختى سېپىلىنىڭ ئۇلى چوڭ تاشلاردىن قوپۇرۇلغان، ئارقا يانتۇلۇقىدا دەريالار بار. دەريا ئايلانمىسى 20 نەچچە چاقىرىم كېلىدۇ» دەپ يازغان.

قەدىمىي تاش قەلئەنىڭ ئۇزاق تارىخى، مۇرەككەپ قۇرۇلۇشى، مۇستەھكەم قۇرۇلمىسى، كەڭ كەتكەن كۆلىمى قاتارلىقلار جۇڭگو ۋە چەت ئەلگە مەشھۇر. بۇ قەلئە ئىچكى قەلئە ۋە تاشقى قەلئەگە ئايرىلىدۇ. تاشقى قەلئەنىڭ دائىرىسى 3600 مېتىر بولۇپ، بۇ قىسمى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان، پەقەت يەر ئۈستىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان سېپىل، زەمبىرەك سۇپىسى ۋە ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئىزنالىرىنى، كاربىدورلىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئىچكى قەلئە بىر قەدەر مۇكەممەل بولۇپ، قەدىمىي دەۋردىكى قەلئەنىڭ كۆلىمى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئىچكى قەلئە ئوردا، ئەمەلدارلار مەھكىمىسى، ئارمىيە، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ئۆيلىرى ۋە بۇتخانىدىن تەشكىل تاپقان. ئىچكى قەلئە تۆپلىكىنىڭ تەبىئىي قۇرۇلمىسىنى ئاساس قىلىپ ياسالغان. سېپىل ئازراق چاسا شەكىلدە بولۇپ، ئايلانمىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1300 مېتىردىن ئاشىدۇ، ئۇ تاش ۋە لاي بىلەن قوپۇرۇلغان بولۇپ، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 1 — 3 مېتىر، ئېگىز يېرى 6 مېتىر كېلىدۇ. قەلئە گەرچە كىچىك بولسىمۇ، لېكىن ئورنى ئاجايىپ خەتەرلىك، ئۇنىڭ قۇرۇلۇش شەكلى بىلەن ئۈستى كەڭ، ئاستى تۆپلىكىنىڭ ھالىتى پۈتۈنلەي ئوخشاش. يەنە بىر قانچە ئورۇندا كېسەك بىلەن ياسالغان قاراۋۇلخانا ۋە زەمبىرەك سۇپىسى بار. قەلئەنىڭ تۆت بۇرجىكىدە 4 دەرۋازا بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى شەرقىي شىمالى بۇرجىكىدىن سېپىل ئېچىگە كىرىدىغان دەرۋازا بىر قەدەر مۇكەممەل ساقلانغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە قەدىمىي قەلئەنىڭ شەرق تەرىپىگە سارىقول ۋازارىتى دېگەن بىر تۈۋرۈكسىمان قەلئە ياسالغان. ھازىر قەلئە دەرۋازىسى، سېپىل، سېپىل دۆۋىسى، كونۇرا قاتارلىقلار خېلىلا مۇكەممەل ساقلانماقتا. 1980 - يىلى ئارخېئولوگىيە خىزمەتچىلىرى قەدىمىي تاش قەلئە خارابىسىنىڭ شىمالىي بۇرجىكىدىكى 20 نەچچە ئۆي ئىچىدىن 4نى قازغاندا ساپال پارچىلىرى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۈك 1 - يىللىرى (758 -، 760 - يىللىرى) دا ئىشلىتىلگەن مىس پۇل ھەمدە 3 — 8 - ئەسىرلەردە كەشمىر رايونىدا كەڭ تارقالغان سانسكرىت تىل - يېزىقىدا يېزىلغان قوليازمىلار، يەنە نۇرغۇن يۈك توقۇلما بويۇملار، يېپىتا توقۇلغان بۇيۇملار، شاخ - شۇمبا ھەمدە ھايۋانات سۆڭەكلىرى قېزىۋېلىندى. كاربونات 14 ئارقىلىق تەكشۈرۈش ئۇنىڭ ۋاقتىنىڭ 1300 يىللار ئىلگىرى ئىكەنلىكى ئېنىق بېكىتىلدى. خارابىنىڭ جەنۇبىي بۇرجىكىدىن بۇددا دىنى بۇتخانىسى ۋە بۇتلارنىڭ ئىزلىرى تېپىلدى.

5) توققۇز ساراي قەدىمكى شەھىرى توققۇز ساراي «تاڭ دەۋرىدىكى بەگ شەھىرى (تاڭ ۋاڭچېڭ)» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ خارابە مارالبېشى ناھىيە بازىرىغا 60 كىلومېتىر كېلىدىغان تۈمشۇقتا جايلاشقان. 1957 - يىل 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان

مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى دەپ جاكارلىدى. تەكشۈرۈپ دەلىللەشتىن قارىغاندا، بۇ شەھەر خەن سۇلالىسىدىن ۋېي سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان سەپەر باي بەگلىكى، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى رەشىد شەھرى ئىكەن. يەنە بەزى مۇتەخەسسىسلەر قېزىۋېلىنغان خەت ـ ئالاقىلەر ھەمدە ئالاقىدار تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن بۇ شەھەرنى خەن دەۋرىدىكى پەنتو شەھىرى دېگەننىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇشتى. بۇ قەدىمىي شەھەر ئىچكى شەھەر، تاشقى شەھەر ۋە چوڭ تاشقى شەھەر دەپ 3 قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. قۇرۇلۇشلار پۈتۈنلەي ۋەيران بولغان بولۇپ، پەقەت بىر قىسىم قالدۇق تاملار ۋە خارابىلىكلەر قېپقالغان. ئەسلىدىكى شەھەر سېپىلى لاي ۋە تاشتىن قوپۇرۇلغان، كەڭلىكى 3 — 5 مېتىر كېلىدۇ، جەنۇبى ۋە شىمالدىكى سېپىل دەرۋازىسىنى تەستە پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. ئىچكى شەھەر ئارقلىق تاغ قاپتىلىدىن ئايلىنىپ تاغ ئۈستىگە چىققىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 756 مېتىر كېلىدۇ؛ تاشقى شەھەر ئىچكى شەھەرگە ئۇلىنىپ تاغ چوققىسىغا تۇتىشىدۇ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1008 مېتىر كېلىدۇ؛ چوڭ تاشقى شەھەرنىڭ تاملىرى شامالنىڭ يالىشى بىلەن بىر تۆپىلىككە ئايلىنىپ قالغان، ئۇنىڭ تام ئىزى تاشقى شەھەرنى ئايلىنىپ جەنۇبىي تاغقا تۇتىشىدۇ، ئۇزۇنلۇقى 1668 مېتىر كېلىدۇ. شىمالىي تاغ ۋە جەنۇبىي تاغ قاپتىلىدا چوڭ دائىرىلىك بۇتخانا ئىزنالىرى بار.

بۇ يەردىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ تارقىلىشى مول، دائىرىسى كەڭ بولۇپ، خارابە يەر يۈزىدىن ساپال پارچىلىرى، يىپەك رەخت پارچىلىرىنى تېرىۋالغىلى بولىدۇ. بەزى جايلاردىكى قەدىمىي مەدەنىيەت قاتلىمى 7 — 8 مېتىرغىچە دۆۋىلىنىپ قالغان. 20 ـ ئەسىردىن بۇيان، ئەنگلىيىلىك ستەيىن، فرانسىيىلىك پىللىئوتلار بۇ يەردىن نۇرغۇنلىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قېزىپ ئېلىپ كەتكەن. ئېلىمىز ئارخېئولوگلىرىمۇ بۇ يەردىن 4000 خىلدىن ئارتۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقىنى تاپقان، ئۇلار رەسىم، لاي بۇت، ياغاچ ئويما قاتارلىق بۇددا دىنى سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ يەردىن يەنە بىر تۈركۈم رىم يېزىقى، سوغدى يېزىقى، كۈسەن يېزىقى، كارۇشتى يېزىقى، خەنزۇ يېزىقىدىكى خەت ـ ئالاقىلەر ۋە زور مىقداردا پاختا، كەندىر، يىپەك يەنە پۇل، ساپال قورال، مىس قورال، قەدىمىي دەۋردىكى بۇغداي ئۇرۇقى، چىگىت، مېۋە ئۇچكىسى ۋە باشقا تۇرمۇشقا لازىمەتلىك بۇيۇملار، زىننەت بۇيۇملىرى قېزىۋېلىندى، ئۇنىڭ ئىچىدە تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ يادىكارلىقلار ئەڭ كۆپ. قېزىۋېلىنغان نەرسىلەردىن بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ قەدىمكى دەۋردە گۈللەنگەن ئىقتىساد ۋە شانلىق مەدەنىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى، يىپەك يولىنىڭ كۈسەندىن سۇلىغا بارىدىغان بۆلىكىدىكى مۇھىم شەھەر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

6) تىزناپ قورغىنى بۇ قورغان تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ تىزناپ يېزىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە بازىرىغا 5 كىلومېتىر كېلىدۇ. يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىق ئىزلىرىدىن — شامبابا قەدىمىي قەبرىستانلىقى ۋە تاش قەلئە ئۇنىڭ جەنۇبىدىكى 3 كىلومېتىر ۋە 5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايغا جايلاشقان، ئەگەر تەكلىماكان قۇملۇقىدىن تاشقورغاندىكى تاش قەلئەگىچە مەركەز قىلىنىپ بىر پارچە مەدەنىيەت چەمبىرىكى سىزىلسا، تىزناپ قورغىنى ئەشۇ مەدەنىيەت چەمبىرىكىنىڭ كىرىش ئېغىزى بولىدۇ. غايەت زور تىزناپ قورغىنىنىڭ 4 چوڭ دەرۋازىسى بار، قەدىمىي دەۋردە بۇ قورغان ئىچىدە 10 ئائىلىلىك ياشىغان بولۇپ، «يۈز ئائىلىلىك قورغان» دەپ ئاتالغان. ھازىر ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغان، پەقەت ئۇنىڭ ئۇلى، دۆۋىلەپ قويۇلغان تاش ۋە بىر قىسىم ئۆيلەرنىڭ خارابىلىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەگەر تاش قەلئە مەركەز قىلىنىپ بىر مەدەنىيەت چەمبىرىكى سىزىلسا تىزناپ دەل ئەشۇ مەدەنىيەت چەمبىرىكىنىڭمۇ كىرىش ئېغىزى بولىدۇ. ئېيتىلىشىلارغا قارىغاندا، تاجىكلارنىڭ مىللىي قەھرىمانى قۇلچاق دەل ئەشۇ قورغان ئىچىدە تاجىكلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشىگە قوماندانلىق قىلغان.

7) پەنتو قەلئەسى پەنتو قەلئەسى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبى قىسمىغا، دۆلەتباغ يولىنىڭ غەربىدىكى ئېگىزلىككە جايلاشقان. خارابىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 58 مىڭ 835 كۋادرات مېتىر.

ئۇ يەردە توپا بىلەن قوپۇرۇلغان سېپىل بار، ئۇنىڭ قېلىنلىقى تەخمىنەن 5 — 9 مېتىر كېلىدۇ، سېپىلدىن پەقەت 10 نەچچە مېتىرلا قېچىلغان. 1987 - يىلى ئاپتونوم رايون پەنتو قەلئەسىنى نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتتى. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى پەنتو قەلئەسى سۇلى بەگلىكىنىڭ پايتەختى بولغان، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۇڭچېڭ 16 - يىلى (73 - يىلى) بەنچاۋ غەربىي يۇرتقا ئەلچىلىككە تەينىلىنىپ سۇلىغا كەلگەندىن كېيىن سۇلىنى بازا قىلىپ، شىمالىي ھۇنلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرغان. ئۇ پەنتو قەلئەسىدە 17 يىل تۇرۇپ، ئاخىرىدا غەربىي يۇرتنى بىرلىككە كەلتۈرگەن.

8) يۇمىلاق شەھەر خارابىسى بۇ خارابە قەشقەر شەھىرىدىكى ئۇلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى تۇرۇشلۇق جايدا. بۇ چېيەنلۇك 27 - يىلى (1762 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى قەشقەر كونا شەھەرنىڭ 2 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدا يېڭىدىن ياسىغان شەھەر بولۇپ، سېپىلىنىڭ تۆت دەرۋازىسى بار، ئۇنىڭ «ئايلانما ئۇزۇنلۇقى ئىككى يېرىم چاقىرىمدىن ئاشىدۇ، ئېگىزلىكى بىر گەز تۆت چى، ئاستىنىڭ قېلىنلىقى 6 چى 5 سۇنى كېلىدۇ» («مۇسۇلمانلار يۇرتلىرىنىڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى»). ئۇنىڭ تەۋەسىدە قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلىنىڭ يامۇل مەھكىمىسى، لەشكىرى لاگېر، ئامبار، گۈمبەزى بۇتخانىسى، ۋەنشۇ سارىيى، دۇكان قاتارلىق قۇرۇلۇشلار بار ئىدى. چېيەنلۇك 36 - يىلى (1771 - يىلى) چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى گاۋزۇڭ بۇ قەلئەگە «يۇمىلاق شەھەر» دەپ نام قويۇپ بەرگەن. چېيەنلۇك 59 - يىلى (1794 - يىلى) يۇمىلاق شەھەر دەرۋازىسى سىرتىغا يەنە نۇرغۇن بوتكا، دۇكانلار سېلىنغان. داۋگۇاڭ 6 - يىلى (1826 - يىلى) جاھانگىر خوجا يۇمىلاق شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، شەھەر ئەتراپىدىكى خەندەكلەرنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ۋەيران قىلىۋېتىلگەن. گۇاڭشۇ 24 - يىلى (1898 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۇنى يەنە ئەسلى ئورنىغا قايتىدىن ياسىغان ھەمدە يۇمىلاق شەھەر سېپىلىنىڭ ئەسلى ئىزى ئۈستىگە يەنە يېرىم دۇگىلەك شەكىللىك سېپىل سالدۇرغان، ئۇ «ئاي سېپىل» دەپ ئاتالغان، «يۇمىلاق شەھەر» دەپمۇ ئاتالغان. مىنگو يىللىرىدا بۇ شەھەر گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق 42 - ئاتلىق ئەسكەرلەر شىسى 9 - لۇينىڭ قوماندانلىق شتابى تۇرۇشلۇق جايى بولدى. ھازىر پەقەت كونا سېپىللار ساقلىنىپ قالدى.

9) شېھىتيار قەدىمىي شەھىرى بۇ شەھەر 10 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ياسالغان بولۇپ، قاغىلىق ناھىيىسى لوك يېزىسىنىڭ شېھىتيار جىلغىسىغا جايلاشقان. ئۇ قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدىكى قەلئە بولۇپ، 12 - ئەسىردە غەربىي قىتانلار ئىگىلەپ ئىشلەتكەن. 1218 - يىلى چىڭگىزخان غەربكە جازا يۈرۈشى قىلغاندا ۋەيران قىلىۋېتىلگەن. مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) ئارخېئولوگ خوڭ ژېنبى بۇ يەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا بۇ يەر «رەستە ئىزناسى ئىكەن، تەستە پەرق ئەتكىلى بولىدىكەن» دېگەن. ئۇ يەنە قاراخانىيلار خانلىقى قۇيدۇرغان تۆشۈكسىز كۆك مىس پۇل ۋە شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياسالغان پۇللاردىن «شىيەنفېڭ يامبۇسى»، «تيەنشى يامبۇسى»، «يۇەنفېڭ يامبۇسى» قاتارلىقلارنى يىغقان. 1958 - يىلى قەدىمىي شەھەر خارابىسىنىڭ كۆپ قىسمى تېرىلغۇ يەرگە ئايلاندۇرۇلغاچقا، قەدىمىي شەھەر خارابىسىدىن ئەسەرمۇ قالمىدى. 1988 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

10) مىرزا ئابابەكرى قەلئەسى بۇ قەلئە قاغىلىق ناھىيە كۆكيار يېزىسىنىڭ قارا يۇلغۇن كەنتى تەۋەسىدىكى تىزناپ دەرياسى قولتۇقىدىكى ئېگىزلىككە جايلاشقان. مىرزا ئابابەكرى — چاغاتاي خانلىقى دەۋرىدە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي يولىنى كونترول قىلغان موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرى بولۇپ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ چېڭخۇا 16 - يىلى (1480 - يىلى) دىن كېيىن ياركەنت، قەشقەر، ئۇدۇن قاتارلىق جايلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، بۆلۈنمە ھاكىمىيەت (قەشقەر خانلىقى) نى قۇرغان. قەلئەنىڭ شەرق، شىمال، غەرب تەرەپلىرىدە ئۆستەڭ بار، شىمال تەرىپى تاغقا يېقىن بولۇپ، بىر تار چاڑۇا يولىلا قەلئەگە تۇتىشىدۇ. قەلئە

سېپىلىنىڭ ئېگىزلىكى 30 نەچچە مېتىر، قېلىنلىقى 2 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 1500 مېتىر بولۇپ، بىر قەۋەت كاكىل لاي، بىر قەۋەت تاش بىلەن ياسالغان، ئۇنىڭ پۈختا بولۇشى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ئوتتۇرىسىغا توغراق ياغىچى قويۇلغان، قەلئەنىڭ غەربىدە بىر دۆڭ بولۇپ، ئۇ كۆزىتىش سۇپىسىنىڭ خارابىسىدۇر.

11) چامشەھەر قەدىمىي شەھىرى　　بۇ شەھەر يەكەن ناھىيىسى كاچۇك يېزىسىنىڭ چامشەھەر دېگەن يېرىگە جايلاشقان، ئۇ خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ قەدىمىي شەھەر بولۇپ، تالڭ سۇلالىسى دەۋرىدە سۇ ئاپىتىدە ۋەيران بولغان، ھازىر پەقەت سېپىل ئۇلىلا بار. سېپىل يېنىدا خەن - تالڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن بۇيانقى قەبرىلەر بار. 1983 - يىل 11 - ئايدا جۇڭگو تارىخىي مۇزىي بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەر بۇ يەردىن تالڭ دەۋرىگە ئائىت قەبرىنى قېزىپ، 2 دانە رەڭلىك جەسەت ساندۇقى تاپقان، ئۇنىڭ بىرسى چىرىپ كەتكەن، يەنە بىرى مۇكەممەل تۇرغان بولۇپ، رەڭلىرى كۆزنى قاماشتۇرىدۇ. ئۇنىڭدىكى رەسىم بۇددا ئۇسلۇبىدا سىزىلغان ھەيۋەتلىك ئەجدىھا سۈرىتى ئىكەن. جەسەت ساندۇقى ساندۇققا ئوخشاش ئېچىپ، ياپقىلى بولمىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى جەسەت ئوبدان تۇرغان، جەسەت راھىبچە كىيىندۈرۈلگەن بولۇپ، بېلىدىكى بەلۋاغ مۇستەھكەم ھەم يىپىبكى تۇرغان. بۇ جەسەت ساندۇقى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

12) قوغان ھەربىي رابات سېپىلى　　بۇ سېپىل يەكەن ناھىيىسىنىڭ قوشراپ دېگەن يېرىدىكى قوغان يايلىقىدا، سېپىل تاملىرى مۇكەممەل ساقلانغان، ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 20 - يىلى (1541 - يىلى) ياسالغان، چەت ئەل دۈشمەنلىرىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئالدى تەرىپىگە خەندەك چېپىلغان.

13) چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى سېپىللار　　قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەردە چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە تەئەللۇق سېپىل خارابىلىرى ساقلىنىپ قالغان. ئۇلار ئىچىدە يەكەن ناھىيىسىدە ساقلىنىپ قالغانلىرى ئەڭ كۆپ، ساكارائۇل سېپىلى يەكەن ناھىيىسىدە بولۇپ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ چىڭخۇا 8 - يىلى (1472 - يىلى) ياسالغان، ئۇنىڭ ئايلانمىسى 200 مېتىر، ئېگىزلىكى 8 مېتىر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 6 مېتىر كېلىدۇ. يەكەن خەنزۇلار شەھىرى سېپىلى گۈاڭشۈ 14 - يىلى (1888- يىلى) ياسالغان، ئۇ كۋادرات شەكىللىك بولۇپ، ئايلانمىسى 3000 مېتىر، ئېگىزلىكى 10 مېتىر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 6 مېتىر كېلىدۇ. يەكەن مانجۇلار شەھىرى سېپىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 31 - يىلى (1766- يىلى) ياسالغان، سىرتقى قىسمىدا يەنە بىر ھەمراھ سېپىل بولۇپ، ئۇ قىسقا سېپىل دېيىلىدۇ.

4. قەدىمىي قەبرىستانلىقلار

1) شامبابا قەدىمىي قەبرىستانلىقى　　بۇ، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيە بازىرىنىڭ تەخمىنەن 3 كىلومېتىر شىمالىغا جايلاشقان. بۇ يەر ئادەتتە «شامبابا» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يەرنىڭ تەبىئىي مىنېرال سۇيى شامبابا قەبرىستانلىقىنىڭ تېگىدىن ئېقىپ چىققانلىقىغا قاراپ، بەزىلەر ئۇنى «شامبابا بۇلىقى» دەپمۇ ئاتىشىدۇ. «شامبابا» ئادەم ئىسمى دەپ شەرھلىنىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ كونكرېت قايسى دەۋرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى ياكى ھەقىقەتەن تارىخىي شەخسمۇ - ئەمەسمۇ دېگەن بۇ مەسىلىدە تېخى يەكۈن چىقىرىلمىدى. 1976- يىلى 40 قەبرە قېزىلدى. قەبرىنىڭ سىرتقى يۈزى يۇمىلاق تاش دۆڭلىرى ياكى يۇمىلاق، ئۇزۇنچاق، چاسا، كۋادرات شەكىللىك تاشلار بىلەن ئورالغان، قەبرە ئىچىدە ئۇزۇن توپا سۇپا بولۇپ، بەزىلىرىنىڭ ئاغزى ياغاچ بىلەن ئېتىۋېتىلگەن. دەپنە قىلىشتا كۆيدۈرۈش ۋە يەرلىككە قويۇشتەك 2 خىل ئۇسۇل قوللىنىلغان، ئۇنىڭ ئىچىدە كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىنغىنى 19، يەرلىككە قويۇلغىنى 21. دەپنە قىلىنغان قەبرە ئۇزۇنچاق بولۇپ، ئېغىزىدا تۆۋاق بار؛ كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىنغانلىرى ئالدى بىلەن كۆيدۈرۈلۈپ، ئاندىن سۆڭەك كۈلى قەبرە ئىچىگە چېچىۋېتىلگەن، ئايرىملىرى گۆر ئىچىدىلا بىۋاستە كۆيدۈرۈلگەن. يەرلىككە دەپنە قىلىشتا بىر

قېتىمدىلا دەپنە قىلىنغان بولۇپ، بىر گۆرگە بىر ئادەم قويۇلغان، ئۇنىڭ كۆپىنچىسىدە ئادەم سۆڭەكلىرى بولۇپ، بەزىلىرى تۆپتۆز، بەزىلىرى يېغىلىۋېلىپ ياتقان ھالەتتە؛ بەزىلىرىگە 2 قېتىم دەپنە قىلىنغان بولۇپ، بىر گۆرگە بىر نەچچە ئادەم دەپنە قىلىنغان، ئىسكىلىتلار قالايمىقان دۆۋىلەپ قويۇلغان. دەپنە قىلىش شەكلىمۇ ئاددىي بولۇپ، جەسەتلەر ياكى شۇتىدەك نەرسىلەر ئۈستىگە، ياكى تاختاي ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇلغان. جەسەت بىلەن بىللە كۆمۈلگەن بۇيۇملار ناھايىتى ئاز، بەزىلىرىدە ھېچنەرسە يوق. بۇيۇملار ئاساسلىقى ساپال قوراللار، تېگى يۇمىلاق ھېجىر، كۇپ، تاۋاق، ئىستاكان قاتارلىقلار، مىس سايمانلاردىن زەنجىر، ئۈزۈك، بىلەيزۈك، ھالقا، تۇغمە، مۇڭگۈز شەكىللىك زىننەت بۇيۇملىرى بار؛ تۆمۈر قوراللاردىن بىلەيزۈك، ئۈزۈك، نو، پىچاق قاتارلىقلار؛ ياغاچ ئۈسكۇنىلەردىن تەڭلە، سەندەل قاتارلىقلار بار. يەنە ھېقىق، تاش، سۆڭەكتىن ياسالغان زەنجىر قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرىمۇ بار. شامبابا قەدىمىي قەبرىستانلىقىنىڭ مىللەت ئايرىمىسىدا قەدىمىي دەۋردىكى چياڭلار بولۇشىمۇ، ساكلار بولۇشىمۇ مۇمكىن، دېگەن 2 خىل پەرەز بار. شامبابا قەبرىستانلىقى ئەتراپى تۆتاش كەتكەن قاقاسلىق بولۇپ، تاجىكلارنىڭ رىۋايەت قىلىشچە، بۇ يەر ئەسلىدە ئاۋات كەنت بولۇپ، كېيىن كەلكۈن ئاستىدا قالغانكەن. ھازىر قەدىمىي دەۋردىكى ئۆيلەرنىڭ خارابىسىنى كۆرگىلى، كۈللەر ۋە بەزى ساپال قورال پارچىلىرىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. شامبابا قەبرىستانلىقىغا ھازىرغىچە 2500 ـ 4000 يىلچە بولغان، يەنى ئۇ مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 4 — 5 ـ ئەسىردىكى قەبرىستانلىق بولۇشى مۇمكىن. ئۇ تاشقورغان رايونىنىڭ ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىن قۇللۇق جەمئىيەتكە ئۆتكەن دەۋردىكى ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلىرىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ. قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ناھايىتى يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە، تاشقورغان رايونىنىڭ تارىخى جۇملىدىن ئېلىمىزنىڭ پامىر ئېگىزلىكىدە ياشىغان قەدىمىي قەبىلىلەرنىڭ ئەڭ قەدىمىي تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئۇ بىر خىل مەدەنىيەتكە ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن، شامبابا مەدەنىيىتى دەپ ئاتالغان.

2) ئاپپاق خوجا مازىرى (ئىپارخان مازىرى) ئاپپاق خوجا مازىرى قەشقەر شەھىرىنىڭ 3 كىلومېتىر شەرقىي شەھەر ئەتراپىدىكى نەزەرباغ يېزىسىنىڭ ھەزرەت مەھەللىسىگە جايلاشقان. 1957 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1 ـ تۈركۈمدە قوغدىلىدىغان ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى دەپ ئېلان قىلدى، 1988 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى گوۋۇيۈەن دۆلەت دەرىجىلىك نۆقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى دەپ ئېلان قىلدى. ئۇ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بىردىنبىر دۆلەت دەرىجىلىك نۆقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىدۇر. ئاپپاق خوجا مازىرىغا دەپنە قىلىنغان ئادەم ناھايىتى كۆپ، ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا 5 ئەۋلاد 72 ئادەم (ھازىر 58 قەۋرە بار) دەپنە قىلىنغان. ئۇلار بىر چوڭ ئۇرۇق بولۇپ، ھەممىسى مەھەممەت يۈسۈپ خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى، ئاپپاق خوجا مازىرى ئەڭ دەسلەپ «يۈسۈپ خوجا مازىرى» دەپ ئاتالغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ تىيەنچى يىللىرى (17 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرى) ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ماۋرائۇننەھر رايونىدىكى ئىسلام دىنىنىڭ نەقشبەندى مەزھىپىنىڭ ئاق تاغلىقلار مەزھىپىدىن بولغان مۇھەممەت يۈسۈپ يارکەنتكە كېلىپ دىن تارقاتقان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى 9 ـ يىلى (1670 ـ يىلى) ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن مۇشۇ يەرگە قويۇلۇپ قەبرە ياسالغان. دەسلەپتە قەبرىنىڭ كۆلىمى چوڭ ئەمەس ئىدى. كاڭشى 30 ـ يىلى (1694 ـ يىلى) يەنە نەچچە 10 مىڭ سەر كۇمۇش سەرپ قىلىنىپ، نەچچە 10 مىڭ ئادەم ئىشقا سېلىنىپ قايتىدىن ياسالغان. كاڭشى 34 ـ يىلى (1695 ـ يىلى) ئاپپاق خوجا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇمۇ دادىسى يۈسۈپ خوجا قەبرىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن ئەسلىدە «يۈسۈپ خوجا مازىرى» دېيىلىشتىن ئاستا ـ ئاستا «ئاپپاق خوجا مازىرى» دېيىشكە ئۆزگەرگەن. كېيىن ئۇنىڭ نەسەبدىكىلەر داۋاملىق مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنىۋەرگەن. جيالچىڭ 16 ـ يىلى (1811 ـ يىلى) كېڭەيتىپ ياسالغاندا ئەسلىدىكى ھالەت يۇمىلاق شەكىلدىن ئۇستى چاسا شەكىللىك قۇرۇلمىغا ئۆزگەرتىلىپ، يېڭىدىن دەرۋازا پەشتىقى ياسالغان، تۆڭجى 13 ـ يىلى (1874 ـ يىلى)

قوقەنتلىك تاجاۋۇزچى ياقۇبېەگ (بەدەۋلەت) بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مازارلار شەكلىدە ئۆزگەرتىپ ھازىرقى كۆلىمىگە كەلتۈرۈپ ياساتقان. بۇ مازار تازا تەرەققىي قىلىپ گۈللەنگەن دەۋردە 1600 مو يەر، 500 ئېغىز ئۆي ھەمدە سودا دۇكانلىرى، تۇگمەن، باغ قاتارلىق زور مىقدارداكى ۋەخپىلەرنى ئىگىلىگەن. مىنگو 36 - يىلى (1947 - يىلى) مازار زالىنىك يۇمىلاق تورۇسى يەر تەۋرەشتە چۈشۈپ كېتىپ ۋەيران بولدى، مازار كۆچەتزارلىقىمۇ بۇزۇلۇپ كەتتى، لەھەتتىكى ئالتۇن قۇببە (ئېغىرلىقى 50 سەر) ۋە چېيەنلۇك خان ئىنئام قىلغان بېغىشلىما ئوغرىلىنىپ كەتتى. 1949 - يىلدىن ئىلگىرى بۇ مازارنىك ئىلكىدىكى يەر 1600 مودىن ئارتۇق بولۇپ، ھەممىسىنى مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ھەدىيە قىلغان ياكى باشقا يوللار بىلەن كەلگەن. 1956 - يىلى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت 100 نەچچە مىك يۇەن مەبلەغ سېلىپ ئەسلىدىكى ھالىتىدەك قىلىپ ياسىدى. 1972 - يىلى يەنە بىر قېتىم چوڭ رېمونت قىلىندى. 1998 - يىلى دۆلەت يەنە 3 مىليون 200 مىك يۇەن پۇل ئاجرىتىپ رېمونت قىلدۇرۇپ، 150 نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە بۇ قەدىمىي قۇرۇلۇشنى يېپىپبېگى قىلىپ ساياھەتچىلەر ئېكسكۇرسىيە قىلىدىغان داڭلىق ئاسار ئەتىقىلەر ئورنىغا ئايلاندۇردى.

ئىپارخاننىك بۇ يەرگە دەپنە قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى گەپلەر 19 - ئەسىرنىك 70 - يىللىرىلا بار ئىدى. گۈاڭشۇ 3 - يىلى (1877 - يىلى) خۇنەنلىك شياۋشيۇك ياقۇپبېگ تاجاۋۇزچىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىشقا كەلگەن چىك سۇلالىسى قوشۇنى بىلەن بۇ يەرگە كەلگەن. ئۇ گۈاڭشۇ 18 - يىلى (1892 - يىلى) «غەربىي يۈرت ئەھۋالىدىن بايان» دېگەن كىتابىدا قەشقەر شەھىرىنىك شەرق تەرىپىدە «ئىپارقىز ئىبادەتخانىسى بار ئىكەن، ئىبادەتخانا چاسا شەكىلدە بولۇپ، ئۇستىگە يېشىل كاھىشلار چاپلانغان، زال ئىچى بوشلۇق، ئۇستى يۇمىلاق ئىكەن، باشقا قۇرۇلمىلىرى يوق، ئاجايىپ مازار ئىكەن، تۆت ئەتراپىدا دەل - دەرەخلەر باراقسان ئۆسكەن كۆل بار ئىكەن» دەپ يازغان. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ قەبرىستانلىقنى «ئىپارخان مازىرى» دەپ ئاتاش بارغانسېرى كۆپەيگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىپارخاننىك ئەسلى ئىسمى مەمۇرە ئەزەم بولۇپ كېچىكىدىن تارتىپلا بەدىنىدىن خۇشبۇي پۇراق چىقىپ تۇرىدىكەن، شۇڭا «ئىپارخان» دەپ ئاتالغان. كېيىن چېيەنلۇك خان تەرىپىدىن خانىشلىققا تالىلىنىپ «ئىپارخان خانىش» دەپ ئاتالغان، بېيجىڭنىك سۇ، تۇپرىقىغا ماسلىشالماي كېسەل سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئۆتكەن، ئۇنىك جەسەت ساندۇقىنى 124 ئادەم كۆتۈرۈپ 3 يىلدا يۇرتىغا ئېلىپ كېلىپ مۇشۇ يەردىكى ئاپپاق خوجا مازىرى ئىچىگە دەپنە قىلغان. يەنە بەزىلەرنىك قارىشىچە «ئىپارخانىش» دېگەن بۇ ئايال ھەقىقەتەن ئۆتكەن ئايال ئىكەن، «چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىگى»نى قوزغىغان بۇرھانىدىن ئاكا-ئۇكىلارنىك سىگىلىسى، ئاپپاق خوجىنىك پەي نەۋرىسى ئىكەن، ئۇنىك ئاكىسى تۇردى چىك سۇلالىسى قوشۇنىنىك «چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىگى»نى تىنچىتىشقا تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا نائىب ئەركانبەگ ئۇنۋانى بېرىلىپ ئائىلىسى بىلەن بېيجىڭگە كۆچۈرۈپ ئاپىرىلغان. چېيەنلۇك 25 - يىلى (1760-يىلى) 2 - ئايدا ئىپارخان ئوردىغا تالىلانغان، چېيەنلۇك خان ئونىڭغا «سىپايى ھەزرەت» دەپ ئاتاق بەرگەن. 3 يىلدىن كېيىن «كىچىك خانىشلىققا» كۆتۈرۈلگەن، 35 يېشىدا «ئالىيجاناپ خانىش» دەپ ئاتىلىپ، چېيەنلۇك پادىشاھنىك ئالاھىدە ئىززەتلىشىگە مۇيەسسەر بولغان. چېيەنلۇك 53 - يىلى (1788 - يىلى) ئالىيجاناپ خانىش بېيجىڭدا ۋاپات بولغان، شۇ چاغدا 55 ياشتا ئىكەن، ئۇ خېبېيدىكى زۇنخۇا چىك دۇك قەبرىستانلىقىدىكى يۇيى مازىرىغا دەپنە قىلىنغان.

ئاپپاق خوجا مازىرى مۇنارلىق دەرۋازا، گۈمبەز، چوڭ - كىچىك مەسچىت، خانىقا، جامە، باغ قاتارلىق بۆلەكلەردىن تەشكىل تاپقان. تۆت ئەتراپىغا ئاھالىلەر ئورۇنلاشقان. مازارلىقنىك ئارقىسىدا نۇرغۇنلىغان چوڭ-كىچىك قەبرىلەر بار، بۇ قەبرىلەرنىك ھەممىسى كېسەكتىن قويۇرۇلغان، كۆپىنچىسى ئاددىي، پاكار قەبرىلەردۇر. پەشتاق ئېگىز، چاسا بولۇپ، گۈمبەز ئۇستىگە نەقىشلىك كاھىشلار قويۇلغان، پەشتاق ئۇستىگە پارس يېزىقىدا مەدھىيە شېئىرى يېزىلغان. گۈمبەز ئۇستىدە ھىلال ئاي بېكىتىلگەن ئۇچلۇق مۇنار بار. دەرۋازىدىن كىرگەندە قەبرىستانلىقنى ئاسراش ئۈچۈن بېكىتىلگەن رىشاتكىلار بار، رىشاتكىلاردىن ئۆتسىڭىز

ھەيۋەتلىك، سۇرلۇك گۈمبەز ئىچىگە كىرىسىز، گۈمبەز قەبرىستانلىقنىڭ شەرق تەرىپىگە شىمالدىن جەنۇبقا قارىتىپ ياسالغان. ئاساسىي مەقبەرە سەل - پەل تىك تۆت بۇلۇڭ بولۇپ، ئۇلى چاسا شەكىلدە، كەڭلىكى 35 مېتىر. چوڭقۇرلۇقى 2.9 مېتىر كېلىدۇ. مازارنىڭ تۆت بۇلۇڭىدا خىش بىلەن قوپۇرۇلغان ناھايىتى چوڭ يۇمىلاق ئۇچلۇق مۇنار بار، ئۇلىنىڭ ئايلانما دىئامېترى 3.5 مېتىر ئەتراپىدا. مەقبەرىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق گۈمبەز بولۇپ، ئېگىزلىكى 17 مېتىر كېلىدۇ، ئۆگزىسىنىڭ بىر چېتىدە ئېچىل نەپىس ياسالغان ئەزەن پەشتىقى بار. مۇنارىنىڭ ئۈستىگە ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ھىلال ئاي بېكىتىلگەن، تۆت بۇرجىكىدىكى كىچىك مۇنارلار بىر- بىرىگە تۇتاشقان بولۇپ، ئاجايىپ ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدۇ. ئاساسىي مەقبەرىگە ياغاچ ئىشلىتىلمەي، پۈتۈنلەي پىشىق خىش بىلەن قوپۇرۇلغان. تامنىڭ قېلىنلىقى بىر مېتىردىن ئاشىدۇ، ئوك - سول تەرىپىدە كاردور بار، كاردور ئىچىدە يەنە خىش بىلەن قوپۇرۇلغان 4 دانە ناھايىتى چوڭ يۇگىمە شەكىللىك تۇۋرۇك بار، بۇ تۆت چوڭ تۇۋرۇك دىئامېترى 17 مېتىر كېلىدىغان غايەت زور بېرىم شارسىمان گۈمبەزنى كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. مەقبەرىنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر كاناي شەكىللىك راۋاق ھەم ھىـــلال ئاي ئورنىتىلغان، ئۇ مەقبەرىنىڭ تۆت بۇلۇڭىدىكى كىچىك راۋاقلار ۋە ھىلال ئاي بىلەن ئۇز ئارا ماسلاشقان بولۇپ، ئاجايىپ يارىشىملىق ھالەتنى شەكىللەندۈرگەن، ئۇ كىشىگە بىر خىل سۇرلۇك تۇيغۇ بېرىدۇ. مازارنىڭ ئومۇمىي ئېگىزلىكى 26 مېتىر كېلىدۇ، ئۈستىدىن ئاستىغىچە ئاساسەن يېشىل رەڭلىك كاھىش چاپلانغان، ئارىلاپ سېرىق، كۆك رەڭلىك كاھىشلارمۇ قىستۇرۇلغان. بۇ كاھىشلارنىڭ كۆپىنچىسىگە ھەر خىل رەڭلەردە نەقىش چىقىرىلغان. بەزىلىرىگە پارسچە ياكى ئەرەبچە پەندى - نەسىھەتلەر يېزىلغان. بولۇپمۇ ئوتتۇرا دەرۋازا ئۈستىگە ئىشلەنگەن نەقىشلەر ئاجايىپ نەپىس، رەڭدار بولۇپ، قۇرۇلۇشىنى گۈزەل، يارقىن نەقىشدار بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلغان. ئومۇمىي گەۋدىسىدىن قارىغاندا، قۇرۇلۇشنىڭ ئۈستىدىن ئاستىغىچە ھەممىلا يېرى يېشىل بولۇپ، كىشىگە ئاجايىپ ھەيۋەتلىك تۇيغۇ بېرىدۇ. مەقبەرە ئىچى ئېگىز، كەڭتاشا، يورۇق، ئازادە، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تامدا بىردىن كىچىك ئىشىك بار. ئۇنىڭدىن كىرگەندىن كېيىن پىشىق خىشلىق ئايلانما پەلەمپەي بىلەن يۇقىرىغا ئۆرلىسە ئۆگزىگە چىققىلى بولىدۇ. مەقبەرە ئىشىكىنىڭ ئىككى تەرىپىگە گەج بىلەن نەپىس، ئاددىي ھەم كۆركەم گۈللەر ئويۇلغان بولۇپ، قىياپىتى شۇنداق يېقىملىق كۆرۈنىدۇ. مەقبەرىنىڭ ئىچكى قىسمىغا يوغان يۇمىلاق گۈمبەز ئورنىتىلغانلىقى، ئۇنىڭ بارغانسېرى ئېگىزلەپ ماڭغانلىقى ئۈچۈن، كىشىگە ھەم مەركەزلەشكەندەك، ھەم ئېگىزلەۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. تامنىڭ تۆت ئەتراپى يۇزىگە ئاق رەڭدە زىننەتلەنگەن تەكچە چىقىرىلغان، تاملىرى پۈتۈنلەي ئاق سىر بىلەن سىرلانغان. مەقبەرىنىڭ تۆت ئەتراپىدىكى تاملارغا قىستۇرما قىلىپ نۇرغۇن كۆڭگۈرىلار چىقىرىلغان، كۆڭگۈرىلارنىڭ رامكىلىرىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدۇ. پۈتكۈل مەقبەرىنىڭ ياسىلىشى شەكلى، رەڭلىرى، كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى قاتارلىقلاردا ناھايىتى يۇقىرى بەدىئىيلىك ئەكس ئەتكەن. مەقبەرە ئىچىگە كىرسىڭىز ئۈددۈل تەرەپتىكى سۇپىنىڭ ئۈستىگە چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاشمايدىغان 58 قەبرە قاتۇرۇلغانلىقىنى، ئۇلار چوڭ - كىچىك ۋە ئېگىز، پاكار بولۇپ، ئۈستىگە تېگى ئاق، ئۈستى كۆك كاھىشلار چاپلانغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ جۇلالىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرىسىز. قەبرىلەرنىڭ ئۈستىگە ھەر خىل رەڭلىك رەختلەر يېپىلغان بولۇپ، قەبرىنىڭ ئېسىل قىياپىتىنى نامايەن قىلىپ تۇرىدۇ. سۇپىسىنىڭ ئەتراپىدا كاردور بولۇپ، سايادىتچىلەر شۇ يەردە تۇرۇپ كۆرسە ۋە تازىم بىجا كەلتۈرسە بولىۋېرىدۇ. ئىپارخانىنىڭ قەبرىسى ئوتتۇرىدا ئەمەس، ئالدىنقى رەتتىكى ئوك تەرىپىدە، گۇ يېجياۋنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭ ھەققىدە يازما تەسراتلار» دېگەن شېئىرىدا «ئىپار پۇراپ تۇرغان ئەشۇ ماكاندىن ھېلىمۇ كىلەر پىپا سۆڭىكىدەك خۇشپۇراق» دېگەن ئىبارىلەر دەل مۇشۇنىڭغا قارىتىلغان.

مازارنىڭ ئوك تەرىپىدە كۆك گۈمبەز بار، ئۇ گۈمبەز مازار ئىچىدىكى ئەڭ قەدىمىي قۇرۇلۇش، شۇنداقلا تىپىك يۇمىلاق ئۆگزىلىك مەسچىتتۇر. بۇ مەسچىتنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئازادە ئوچۇقچۇلۇق بار، ئۇنىڭ تۆۋرۈكلىرى ھەمدە ئىشىك باشلىرىغا ھەر خىل نەپىس گۈللەر ئويۇلغان. مەسچىت ئىچىدىكى تۆۋرۈكلەر توم

ھەم يوغان بولۇپ، يېشىل سىر بىلەن سىرلانغان. كەينى تەرەپتىمۇ يېشىل رەڭلىك كاھىشلار بىلەن سېلىنغان يۇمىلاق گۈمبەز بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچكى دىئامېتىرى 6.11 مېتىر، يەر يۈزىدىن ئېگىزلىكى 16 مېتىر كېلىدۇ. ئۇنىڭ 4 ئەتراپتىكى تېمى بىلەن تورىسى ئوتتۇرىسىدا 4 قەۋەت تەكچە بار، تەكچە سانى ۋە قەۋەت سانىنىڭ كۆپ بولۇشى گۈمبەزنى تېخىمۇ نەپىس، ھەيۋەتلىك كۆرسىتىدۇ. مازارنىڭ غەرب تەرىپىدىكى جامە — بەدۋۆلەت شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن مەزگىللەردىكى قۇرۇلۇش. بۇ جامە 3 بۆلەكلىك قورو شەكلىدە بولۇپ، رىشاتكا ئارقىلىق مازاردىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. ئۇدۇلىدا ئازادە 15 ئېغىزلىق ھوجرا بار، ئۇنىڭ كەينىدە گۈمبەزدىن 8ى بار، ئايۋان تۈۋرۈكلىرى جىگەررەڭ سىرلانغان. مازارنىڭ شەرقىدە مەدرىس بار، ئۇمۇ بەدۋۆلەت شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن دەۋردىكى قۇرۇلۇش، ئۇ تۆت چاسا قۇرۇلۇش بولۇپ، ئەتراپىدىكى تاملىرىنى بويلاپ كادىرورلۇق كىچىك ھوجرىلار سېلىنغان، بۇنىڭ غەرب تەرىپىدىكى 5 ئېغىز ھوجرا قىرائەتخانا. مەدرىسنىڭ يېنىدا يەنە 2 كىچىك مەسچىت بولۇپ، بىرى دۆڭ مەسچىت، يەنە بىرى ئوي مەسچىت دېيىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا تىلاۋەتخانا بار. دۆڭ مەسچىت ئېگىزرەك جايغا پىششىق خىش بىلەن سېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان قۇرۇلۇش يوق، بۇ مەسچىتلەرنىڭ بىرى جامەنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدە، بىرى غەربىي جەنۇبىي بۇرجىكىدە. ئۇنىڭ بېزىلىشى ئېسىل، تۈۋرۈكلىرى، تام، تورۇسلىرىغا ھەر خىل شەكىلدىكى رەسىم، مەنزىرىلەر سىزىلغان. ئوي مەسچىت يەر يۈزىدىن 6 ـ 7 چى پەس بولۇپ، قۇرۇلۇشى ئاددىي، لېكىن ناھايىتى كۆركەم، مازارنىڭ شەرق تەرىپىدە كىچىك بىر ھويلا، ھويلا ئىچىدە گۈللۈك، 6 — 7 ئېغىز ئۆي بار، ئۆيلەر كارىدورلۇق بولۇپ، ئۇستى توز يېپىلغان، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئىمام، مەزىنلەر ئولتۇرىدۇ. ئاپپاق خوجا مازىرى — مىللەت بىلەن دىن تۈسى گىرەلەشتۇرۇلگەن قەدىمىي قۇرۇلۇش توپى بولۇپ، ئۇيغۇر بىناكارلىقىدىكى جەۋھەر ھېسابلىنىدۇ. شۇنداقلا ئۇ جۇڭگودا كۆلىمى ۋە تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولغان ئىسلام دىنى قەبرىستانلىقىدۇر، ھەر يىلى مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك سایاھەتچىلەر، يەرلىك خەلق ئاممىسى بۇ يەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىدۇ ۋە تاۋاپ قىلىدۇ.

3) يۈسۈپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسى　بۇ مەقبەرە قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى تەنتەربىيە يولىغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 965 كۋادرات مېتىر، ئۇ 11 ـ ئەسىردىكى قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدە ئوتكەن مول پەلسەپىۋى ئىدىيىگە ئىگە ئەدەبىي ئەسەر — «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ مۇئەللىپى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مەقبەرىسى. 1957 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1 ـ تۈركۈمدە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرىنىڭ بىرى قىلىپ بېكىتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ قەشقەردە ئالەمدىن ئوتكەندە قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى تۈمەن دەريا‌سى قىرغىقىدىكى «بارىگاھ» قا دەپنە قىلىنغان. كېيىن كەلكۈننىڭ تەھدىتىگە ئۇچراش تۈپەيلىدىن، 16 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ 2 ـ ئەۋلاد خانى سۇلتان ئابدۇرەشىد بۇ قەبرىنى قەشقەر شەھىرىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى «ئالتۇنلۇق» ئىچىگە يەنى ھازىرقى ئورنىغا يۆتكىگەن ۋە قايتىدىن ياسىغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۆڭچى يىللىرى بەدەۋلەتنىڭ رېمونت قىلدۇرۇشى بىلەن ھازىرقى كۆلەمگە يەتكەن. كېيىن ئۇزاق يىل رېمونتسىز قىلىپ، ۋەيران بولغان، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە يەنە ۋەيران قىلىۋېتىلگەن. 1987 ـ يىلى ئەسلىدىكى كۆلىمى بويىچە ياساشقا كىرىشىلىپ 1989ـ يىل 10 ـ ئايدا پۈتكۈزۈلدى.

مەقبەرىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 825 كۋادرات مېتىر بولۇپ، چاسا شەكىللىك، ئۇنىڭ تۆت ئەتراپىغا 3.8 مېتىر ئېگىزلىكتە قورشالما خىش تام سېلىنغان. مەقبەرە جەنۇبقا قارىتىپ ياسالغان بولۇپ، ئۇزۇنچاق چاسا شەكىلدە، ئۇدۇل دەرۋازىسىنىڭ كەڭلىكى 4.2 مېتىر، ئېگىزلىكى 8 مېتىر، 3 مېتىردىن كۆپرەك ئىچكىرىلەپ كىرگەن دەرۋازا راۋىقى بار، ئېگىزلىكى 8.7 مېتىردىن كېلىدىغان يوغان يۇمىلاق شەكىلدىكى 4 خىش مۇنار بولۇپ، ئوتتۇرىسىدا بىر ئۇچلۇق مۇنار بار. مەقبەرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى خانىقا مەقبەرە قايتىدىن ياسالغاندا ياسالمىدى. دەرۋازىدىن كىرگەندە غەرب تەرەپتە بىر ـ بىرىگە يانداش 3 دەرۋازا راۋىقى

بار، ئىككى تەرەپتىكى راۋاق پەسرەك بولۇپ، ئۇنىڭ تۈۋرۈكلىرى 9.4 مېتىر كېلىدىغان، خىش بىلەن قويۇرۇلغان ئۇچلۇق مۇنار. يانداكى ئىشىكتىن كىرگەندە 22 ئېغىزلىق ئەگمە شەكىللىك يان ئۆيلەر بار، ئۇ مەقبەرىنىڭ شەرق، شىمال، جەنۇب تەرەپلىرىنى قورشاپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ قەبرە بىلەن بولغان ئارىلىقى 9 مېتىر كېلىدۇ. بۇ ھوجرىلار مەخسۇس ئەمرىمەرۇپ قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ، ھۇجرىلارنىڭ ئۈستى پۈتۈنلەي كېمىر ئۆگزىلىك بولۇپ، بىرىنچىدىن، يامغۇر ئۆتۈپ كەتمەيدۇ، ئىككىنچىدىن، قۇرئان تەپسىر قىلغاندا ئەكس سادا يانمايدۇ. ئوتتۇرىدىكى دەرۋازا راۋاقى كۆركەم، ئېگىز، ئۇنىڭ ئىككى تۈۋرۈكى بولۇپ، ئېگىزلىكى 16.4 مېتىر كېلىدۇ، راۋاق ئۈستىدە ئۈچلۇق مۇنار بار. مەقبەرە زالى سىرتى چاسا، ئىچى يۇمىلاق كېمىر ئۆگزىلىك قۇرۇلۇش، ئۇنىڭدا ئېگىزلىكى 19.6 مېتىر، دىئامېتىرى 9 مېتىر كېلىدىغان گۈمبەز بار، ئۇنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ئېگىزلىكى 8 مېتىر كېلىدىغان بىر كىچىك مۇنار بولۇپ، ھەممىسىلا يېشىل كاھىش بىلەن زىننەتلەنگەن. ئوتتۇرىدىكى ئىشىكتىن مەقبەرە زالىغا كىرگىلى بولىدۇ، مەقبەرە زالى تاشقارقى ئۆي ۋە ئىچكەركى ئۆيدىن تەشكىل تاپقان. تاشقارقى ئۆيدە يەر ئاستى ھوجرىلار ھەمدە گۈمبەزنىڭ ئۈستىگە چىققىلى بولىدىغان ئايلانما پەلەمپەي بار. يەر ئاستى ھوجرىسى 198.85 كۋادرات مېتىر بولۇپ، مەقبەرىنى زىيلىشىپ كېتىشتىن ساقلاش رولىنى ئويناپدۇ. مەقبەرە زالىغا كىرىشكىز دەل ئوتتۇرىغا قويۇرۇلغان يوغان قەبرىنى كۆرىسىز، بۇ قەبرە بەگىنى چوڭايتىلغان بۆشۈككە ئوخشايدۇ، قەبرىنىڭ سىرتى سۈپىسىغا يېشىل رەڭلىك كاھىشلار چاپلانغان. ئۈستى ۋە ئەگمىلىرى سۈسۈن رەڭلىك ئەينەك بىلەن قاپلانغان. جەسەت شۇنىڭ ئاستىغا قويۇلغان. ئۇنىڭ مەنسى ئۈستى ھاياتلىقتىن، ئاستى ئۆلۈمدىن دېرەك بېرىدۇ، دېگەنلىكتۇر. پۈتكۈل مەقبەرە قورۇسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ئۆزگىچە، ھەيۋەتلىك بولۇپ، بېزىلىشىمۇ ئاددىي، سۈرلۈك، قويۇق مىللىي پۇراقتا ئىگە.

4) مەھمۇت قەشقەرى مەقبەرىسى بۇ مەقبەرە قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ 25 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدىكى ئوپال يېزىسىنىڭ ئازىق كەنتىدىكى 40 نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغ باغرىغا جايلاشقان. شىمالىي پاراللېل "50′18°39، شەرقىي مېرىدىئان "37′50°75 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ، قەشقەر شەھىرى بىلەن ئارىلىقى 48 كىلومېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1599.5 مېتىر، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 500 مو كېلىدۇ. قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدە ئۆتكەن بۇ مەشھۇر ئەدىپنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، كىشىلەر بۇ كىچىك تاغنى «ھەزىرىتى موللام» تېغى دەپ ئاتاشقان. مەقبەرە دەسلەپتە شىمالىي سۇك سۇلالىسى چۈڭنىڭ 4 - يىلى (1105 - يىلى) دىن كېيىن ياسالغان بولۇپ، كۆلىمى كىچىكرەك ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە رېمونت قىلىنغان ۋە كېڭەيتىلگەن. ئۇزاق يىل رېمونتسىز قالغاچقا، ۋەيران بولغان. پەقەت دەرۋازا بىلەن گۈمبەز زالىلا قېپقالغان. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىردىن يۇمىلاق شەكىللىك ئەزان پەشتىقى سېلىنغان بولۇپ، ئۇ ئەرەب پاسوندىكى قۇرۇلۇش ئىدى. قەبرە دەرۋازىدىن 50 نەچچە مېتىر ئىچكىرىدە، ئۇ، ياغاچ قۇرۇلمىلىق، تۆز تورۇسلۇق بولۇپ، تورۇسلىرى سىرلانغان ياغاچ ئويمىلار بىلەن زىننەتلەنگەن. ئۇنىڭ تۆت تېمىدا پارس يېزىقىدىكى بېغىشلىمىلار بار، ئەمما ئۇنى پەرق ئېتىش قىيىن. مەقبەرىنىڭ سول تەرىپىدە بىر خارابىلىك بار، رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۇ مەدرىسە ئورنى ئىكەن. مەھمۇت قەشقەرى ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى باغدادتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆز يۇرتىدا مۇددەرىسلىك قىلغان. ئەسلىدە بىر پارچە مەقبەرە تەزكىرىسى بار بولۇپ كېيىن يوقىلىپ كەتكەن. بۇ مەقبەرە 1983 - يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى. بۇ مەقبەرە 1985 - يىلدىكى يەر تەۋرەشتە ئورۇلۇپ كەتتى، 1986 - يىلى ئەسلى ئورنىغا ئىلگىرىكى بويىچە قايتىدىن ياسالدى. ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بەدئىي ئالاھىدىلىكىگە ئىگە قۇرۇلۇش بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 723 مىڭ كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1160 كۋادرات مېتىر، مەقبەرىنىڭ كەينى تەرىپىدە ئەدىپنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ قەبرىلىرى بار.

مەقبەرە ئالدىدا بىر سۇزۇك بۇلاق بولۇپ، كىشىلەر بۇ بۇلاقنى «ئەقىل بۇلىقى» دەپ ئاتىشىدۇ، بۇلاق سۇيى تاتلىق بولۇپ، ئۇنى ئىچسە روھى كۆتۈرۈلۈپ، قايغۇ - ھەسرەت تۇگەيدىكەن. بۇلاق ئەتراپىدىكى بىر نەچچە تۇپ قەدىمىي تېرەكنىڭ بەزىسى قۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن غوللىرى يەنىلا باراقسان بولغاچقا، شاخلىرى 300 كۋادرات مېتىردىن ئارتۇق يەرگە سايە تاشلاپ تۇرىدۇ، رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ تېرەكلەرنى مەھمۇت قەشقەرى ھايات چېغىدا ئۆزى تىككەنىكەن، تېرەككە ھازىر 900 يىلدىن ئېشىپتۇ، كىشىلەر ئۇنى ئاجايىپ بىر مۆجىزە دەپ قارايدۇ. تاغ باغرىدا چوڭ مەسچىت بار، ھەر جۈمە كۈنى يىراق - يېقىندىن مۇسۇلمانلار بۇ يەرگە كېلىپ ناماز ئوقۇيدۇ. 69 پەلەمپەي ئارقىلىق ئاساسىي مەقبەرە زالىغا كىرگىلى بولىدۇ، ئۇ دەرۋازا راۋىقى، مەقبەرە ھويلىسى، كاربىدور، مەقبەرە زالى، كۆرگەزمىخانا، تىلاۋەتخانا، دەرسخانا قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. قەبرە زالى باشقا چاسا ئۆگزىلىك شەكىللەر بىلەن ئوخشاشمايدۇ. ئۇ ياغاچ - كېسەك قۇرۇلمىلىق، قويۇق جەگىلىك قىلىپ تۇز يېپىلغان. ئۇنىڭ شىمال، شەرق، جەنۇب تەرەپلىرىدىكى تاملارغا رەڭدار نەقىشلىك روجەكلەر چېقىرىلغان، نەقىش چېقىرىلغان تەكچىلىك دېرىزىلەر يەر ئۈستىدىن تاكى بالا بېشىغچە تاقىشىدۇ. نەقىشلەرنىڭ كۆپىنچىسى يېشىل رەڭلىك بولۇپ، ئۆز ئارا قىيىسايتىپ گىرەلەشتۇرۇلگەن، يوللىرى ئېنىق، سۇزۇك بولغان سىزىقچىلاردىن تەركىب تاپقان. قەبرە ئۆيىنىڭ تورۇسىغىمۇ نەقىش ئويۇلغان جەگىلەر قويۇلغان. 4 تېمىغا پارىسچە بېغىشلىمىلار يېزىلغان. ئۆي ئىچىگە ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان رەڭلىك گىلەملىرى سېلىنغان. ئۆينىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى چوڭ بىر قەبرە بار، بۇ قەبرىنىڭ ئۇمۇمىي گەۋدىسى بىر بۆشۈكنىڭ ئۆزى، قەبرە سۇپىسىدا ئۈستى يۇمىلاق شەكىلدىكى ئۇزۇنچاق قەبرە گەۋدىسى بار، قەبرە يېشىل رەڭلىك دۇخاۋا بىلەن يېپىلغان. قەبرىنىڭ ئالدىغا ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن «مەھمۇت قەشقەرى مەقبەرىسى» دېگەن چوڭ خەت يېزىلغان. قەبرىنىڭ يېنىدىكى كۆرگەزمىخانىغا «تۈركىي تىللار دىۋانى» ۋە ئەدىپنىڭ ھاياتى تونۇشتۇرۇلغان كىتابلار ۋە ماتېرىياللار ھەمدە شۇ يەردىن تېپىلغان بەزى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تىزىپ قويۇلغان. مەقبەرە ئەتراپى دەل - دەرەخلىك، سۇلۇق بولۇپ، ئىنتايىن گۈزەل، ھاۋاسى تولىمۇ يېقىملىق.

5) ئالتۇن مازار بۇ مازار يەكەن ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى ئىسلام دىنى قارا تاغلىقلار مەزھىپىنىڭ خوجا جەمەتى ۋە يەكەن خانلىقىنىڭ ئوردا قەبرىگاھى. بۇ مازار 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى. ئۇ 1533 - يىلى ياسالغان بولۇپ، خانلىق قەبرىستانلىقى قىلىنغان. يەكەن خانلىقىنىڭ خانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. قاراتاغلىقلار مەزھىپى باش كۆتۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، ئۇلار بۇ يەرنى مۇشۇ مەزھەپ سەركەردىلىرىنىڭ قەبرىگاھى قىلىشۇالغان. ئەسلىدىكى قۇرۇلۇشنىڭ كۆلىمى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ھەيۋەتلىك ئىدى. يەكەن خانلىقى يوقالغان ۋە قاراتاغلىقلار مەزھىپى ھەيۋىسىدىن قالغاندىن كېيىن، بۇ مازارمۇ رېمونتسىز قېلىپ، ئاستا - ئاستا ۋەيران بولۇپ كەتكەن. مەسچىتنىڭ ئىچىدە ئەسلىدە ئېگىزلىكى 1.5 مېتىر، كەڭلىكى 0.7 مېتىر كېلىدىغان بىر پارچە تاش ئابىدە بولۇپ، ئۇستىگە ئالتۇن مازار ۋە مەسچىتنىڭ تارىخى ھەمدە مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللار ئويۇلغان. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) تاش ئابىدىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەكشۈرۈش ئەترىتى ئېلىپ كەتكەن. ھازىر قېپقالغىنى پەقەت دەرۋازا راۋىقى، گۆر، مەسچىت قاتارلىقلار بولۇپ، يەر كۆلىمى 5000 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. مەسچىت كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق، ۋاسا جۇپ تۇز تورۇسلۇق قۇرۇلۇش بولۇپ، خېلىلا ئاددىي، ئۇ يېقىنقى دەۋرلەردە ياسالغان. قەبرىلەر پىششىق خىشلىق تام ۋە سالاسۇنلار بىلەن قورشىلىپ ئاسراپ كېلىنىۋاتىدۇ. دەرۋازا راۋىقى ئەرەب پاسونىدىكى قۇرۇلۇش بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چاپلانغان كاھىشلار ئاساسەن يوقالغان. ھويلا ئىچىدىكى قاتار قەبرىلەرنىڭ باش تەرىپى پىششىق خىش بىلەن قويۇرۇلغان. سىرتقى يۈزىگە ھەر خىل ئويمىلار ۋە سىزما رەسىملەر ھەم ھەر خىل يېزىقلار يېزىلغان شۇنداقلا

كاھىشلار چاپلانغان. قەبرە ئىگىلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، يەكەن خانلىقىنىڭ خانلىرى، مەسىلەن: سەئىدخان، رەشىدخان، ئابدۇللاخان قاتارلىقلاردىن باشقا قارا تاغلىقلار ئەجدادلىرىدىن ئىسھاق ۋەلى (ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۇلۇغ، بۇ يەردە پەقەت ئۇنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن ساقلانغان)، ئۇنىڭ ئوغلى سادىر خوجا ھەم ئەۋرىسى يەھيا خوجىنىڭ مازىرىمۇ بار. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ توپلىغۇچىسى ئامانىنساخانمۇ مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان.

6) ئىسكەندەر مازىرى بۇ مازار قەشقەر شەھەرلىك خەلق باغچىسىنىڭ شەرقىگە (قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم ئائىلىلىكلەر قورۇسى ئىچىگە) جايلاشقان بولۇپ، ئىسلام دىنىدىكى «مۇقەددەس مەقبەرە شەكلى» دىكى يوغان قۇرۇلۇش، ئۇ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ قەشقەردىكى ئاغلاقچى ئامبىلى ئىسكەندەر ئۆزى ئۈچۈن ياساتقان مازار، ئىسكەندەر (؟ - 1811 - يىلى) تۇرپان لۇكچۇنلۇك، ئۇنىڭ دادىسى ئىمىن خوجا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ «چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭى»نى تىنچىتىشقا ياردەم بېرىشتە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن يەركەنتكە ھاكىم بەگ بولغان، ئۇنىڭ بىر قانچە ئوغۇللىرىمۇ شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا مۇھىم ۋەزىپىلەرگە قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيىنلۇك 44 - يىلى (1779 - يىلى) ئىسكەندەر ئۆزىنىڭ ئاكىسى سۇلايمانىنىڭ تالاس خانلىق ئورنىغا ۋارىسلىق قىلىپ قەشقەر، يەركەنتلەرنىڭ ھاكىم بېگى چىڭ سۇلالىسىنىڭ قەشقەردىكى ئاغلاقچى ئامبىلى بولغان. ئۇ قەشقەردە ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە، چوڭ خوجىنىڭ ئوغلى ساماق قەشقەردە توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن جاسۇس باراتنى قولغا چۈشۈرۈپ چېيىنلۇك پادىشاھنىڭ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشكەن. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ كۆپ قېتىم بېيجىڭگە بېرىپ پادىشاھ چېيىنلۇك ۋە پادىشاھ جىياچىڭلارنى يوقلىغان. ئۇ ئۆزىچە نەسەپنامە چوڭ، دۆلەتكە قوشقان تۆھپەم بار دەپ، ھاياتلىقىدا ئۆزى ئۈچۈن كۆلىمى چوڭ گۈمبەز ياستىپ، تۆھپىسىنى كۆز - كۆز قىلغان. ئۇ، ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى يەنىمۇ كۆتۈرۈش ئۈچۈن، مەقسەتلىك ھالدا قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مەزگىلىنى تاللاپ، ئىلگىرى «خانلىق مەدرىسە»دە مۇددەرىسلىك قىلغان سەييىت جالالىدىن باغدادى دەپنە قىلىنغان جايغا گۈمبەز ياساتقان، ئۇنىڭغا بىر نەچچە يىل ۋاقىت، غايەت كۆپ مەبلەغ سەرپ قىلىپ، جياچىڭ 14 - يىلى (1809 - يىلى) پۈتتۈرگەن. كېيىن يەرلىك پۇقرالارنىڭ ئەيىبلىشى ۋە چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئىشەنمەسلىكىگە ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن، ئاۋامنىڭ دىققەت نەزىرىنى بۇرىۋېتىش ئۈچۈن، قۇرۇلۇش تاماملانغان يىلى ئۇ ھېيگاھ جامەسىنى زور كۆلەمدە رېمونت قىلدۇرغان، بىراق، ئىسكەندەر يەنىلا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەسلى يۇرتىغا قايتۇرۇۋېتىلگەن. جياچىڭ 16- يىلى (1811 - يىلى) ئىسكەندەر تۇرپاندا ۋاپات بولغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ پۈتۈپ بولغان مازار بوش قالغان، شۇنىڭ بىلەن يەرلىك ئۇيغۇرلار بۇنى «ئاق مازار» دەپ ئاتاشقان.

بۇ مازار پۈتۈنلەي خىش قۇرۇلمىلىق بولۇپ، غەربكە قارايدۇ. كىرىش ئېغىزىدىكى قوش قاناتلىق دەرۋازىنىڭ ئېگىزلىكى 2.6 مېتىر، كەڭلىكى 2 مېتىر، ئىچكىرىلىكىنىڭ ئەڭ يىراق يېرى (كىرىش دەرۋازىسىغىچە) 4.6 مېتىر، گۈمبەز ئۇلىنىڭ كەڭلىكى 6.3 مېتىر، ئېگىزلىكى 11 مېتىر، مازار ئىچىدىكى 5 بۇرجەكلىك مېھرابنىڭ ھەر بىر تەرىپىنىڭ تېگى كەڭلىكى 2 مېتىر بولۇپ، ئۈستىدە ئويما بېزەكلەر بار، مازار ئىشكى يۈزىنىڭ كەڭلىكى 4.14 مېتىر، ئاستىنىڭ ئۈزۈنلۇقى 6.18 مېتىر بولۇپ، تورۇس قىسمىدا دىئامېتىرى 12 مېتىر كېلىدىغان چوڭ گۈمبەز، گۈمبەزنىڭ ئۈستىدە كىچىك مۇنار بار، تەكتىدىن چوققىسىغىچە بولغان ئېگىزلىكى 4.18 مېتىر. مازار زالىنىڭ سىرتقى تۆت بۇرجىكىدىكى تامغا قوشۇپ ياسالغان تۆۋرۈكنىڭ ئېگىزلىكى 14 مېتىر، دىئامېتىرى بىر مېتىر، زال ئۈستىگە كىچىك مۇنار راۋىقى ياسالغان (ھازىر ئېلىۋېتىلدى). غەرب تەرىپىدىكى ئويما ئىشىك 5 تەرەپلىك ئۇچلۇق ئەگمىلىك بولۇپ، ئىككى تەرەپتىكى تام بىلەن تۆۋرۈك ئۈستىگە تېگى ئاق، كۆك گۈللۈك نەپىس نەقىشلىك كاھىشلار چاپلانغان، ئارقا تەرىپىدىكى ئاساسلىق مەقبەرە چاسا شەكىللىك، تېگىنىڭ تەرەپ ئۇزۇنلۇقى 14 مېتىر بولۇپ، چاسا

شەكىللىك.

7) ئەلى ئارسلانخان مازىرى　بۇ مازار قەشقەر شەھىرى مەركىزىنىڭ 2.5 كىلومېتىر شەرقىي جەنۇبىدىكى تۇمەن دەرياسى بويىغا جايلاشقان. ئارسلانخان — قاراخانىيلار سۇلالىسى چوڭ خانىنىڭ ئاتىلىشى. بۇ مازار قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ تەڭرىقۇتى ئۇيغۇل ھەسەن ئەلى ئارسلانخانىنىڭ مازىرى، ئۇ، شىمالىي سۇئ سۇلالىسىنىڭ شىيەنفېڭ 1 - يىلى (998 - يىلى) ئۇدۇن لەشكەرلىرى بىلەن بولغان جەڭدە ئۆلۈپ، شۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، بۇ يەرگە كۆمۈلگىنى ئۇنىڭ بېشى بولۇپ، تېنى ئوردام مازىرىغا كۆمۈلگەنمىش. يەركەنت خانلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى (16 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى) دە بىر قېتىم رېمونت قىلىنغان. بۇ مازار چاسا شەكىللىك ئېگىزلىكتە بولۇپ، سۇپىسىنىڭ ئېگىزلىكى 3.5 مېتىر، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 35 مېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 30 مېتىر كېلىدۇ، سۇپىسىنىڭ تۆت ئەتراپىدا ئىلگىرى پىشىق خىش بىلەن ئىشلەنگەن قورو تام بار ئىدى. ئېگىز سۇپىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە گۈمبەز شەكىللىك بىر ئىبادەتخانا بولۇپ، چاسا شەكىللىك، ئۇنىڭ كەڭلىكى ۋە ئۇزۇنلۇقى 7.3 مېتىر، تېمىنىڭ قېلىنلىقى 1.1 مېتىر، ئېگىزلىكى 7.5 مېتىر بولۇپ، ھەممىلا يېرى خىش بىلەن قويۇرۇلغان، شەرق ۋە جەنۇب تەرىپىدىن بىردىن ئىشىك ئېچىلغان. تىلاۋەتخانا ئىچىدىكى غەربىي تامنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا مېھراپ بار، قۇتبە مۇنبىرىنىڭ تۆت ئەتراپى ناھايىتى نەپىس نەقىشلەنگەن. ئاساسلىق مەقبەرە دۆڭلۇكنىڭ غەربىدە، ئۇ پۈتۈنلەي خىش بىلەن ياسالغان، ئۇ ئاپئاق ئاقارتىلغان ئاق رەڭلىك قۇرۇلۇش بولۇپ، ئاجايىپ ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدۇ، ئايلانمىسى 10.8 مېتىر، ئۇستى ئەگمە تورۇسلۇق بولۇپ، ئاستىدىن ئۇستىگە ئېگىزلىكى 12 مېتىر. دەرۋازىسى جەنۇبقا قارىتىلغان، زال ئىچى ئازادە، يورۇق بولۇپ، دەل ئوتتۇرىسىغا ئېگىز قەبرە قاتۇرۇلغان، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 3.8 مېتىر، كەڭلىكى 2.64 مېتىر، ئېگىزلىكى 2.18 مېتىر. قەبرىنىڭ سىرتىغا تېگى سوۋۇن رەڭلىك، ئاق گۈللۈك كاھىش چاپلانغان بولۇپ، ئىسلام دىنى قەبرىلىرىنىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبىغا ماس كېلىدۇ. قەبرە بېشىنىڭ شىمال تەرىپىگە قۇرئان ئايەتلىرى يېزىلغان، جەنۇب تەرىپىگە ئىسلام كالېندارى بويىچە 1277 - يىلى دېگەن خەت ئويۇلغان، بۇ مىلادىيە 1860 — 1861 - يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ، بۇ مەقبەرىنىڭ شۇ يىللاردا رېمونت قىلىنىپ ھازىرقىدەك ھەيۋەتلىك كۆلەمگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ مەقبەرىنىڭ شەرق تەرىپىدە 8 موچە يەرنى ئېگىلىگەن بىر مەسچىت بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا كەڭلىكى 7.4 مېتىر، ئېگىزلىكى 10 مېتىر كېلىدىغان پىشىق خىشتا ياسالغان ناھايىتى چوڭ دەرۋازا راۋۇقى، ئىچىدە كۆل ۋە خانىقا بار، ئۇ قەبرىستانلىقنى تاۋاپ قىلىشتىن ئىلگىرى ئايەت ئوقۇلىدىغان جاي، شۇنداقلا ئەتراپىدىكى كەنتلەردە ئولتۇرۇشلۇق پۇقرالارنىڭ نامار ئوقۇيدىغان جايى. شەرق تەرىپىدە ئۇيغۇل ھەسەن ئەلى ئارسلانخانىنىڭ ئانىسىنىڭ قەبرىسى بار، يەرلىك خەلق ئۇنى «نۇرئەلا خېنىم قەبرىسى» دەپىشىدۇ. بۇ گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ كۆلىمى كىچىك بولۇپ، كېسەكتە ياسىلىپ كاكىل بىلەن سۇۋالغان. قەبرە ئىچى خودىدى 8 قىرلىق لاپاس ئۆيگە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ تېگى يۇمىلاق، ئۇستى ئەگمە بولۇپ، ئېگىزلىكى 5 مېتىر، قەبرە گۈمبەزنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2.2 مېتىر، كەڭلىكى 1.4 مېتىر، ئېگىزلىكى 1.1 مېتىر. بۇ يەرگە قويۇلغىنى ئايال بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ قەبرىستانلىق پەقەت مۇسۇلمان ئاياللار ئۈچۈنلا ئېچىلىدۇ.

8) يۈسۈپ قادىرخان مازىرى　بۇ قەشقەر شەھىرىگە جايلاشقان. قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ مىڭباۋ خانى، ئۇدۇننى بويسۇندۇرغۇچى يۈسۈپ قادىرخاننىڭ مازىرى بولۇپ، شىمالىي سۇئ سۇلالىسىنىڭ مىڭباۋ 1 - يىلى (1032 - يىلى) ياسالغان، كېيىن بىر قانچە قېتىم رېمونت قىلىنغان ۋە كېڭەيتىلگەن. ھازىرقى قۇرۇلۇش چوڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 13 - يىلى (1874 - يىلى) كېڭەيتىپ ياسالغان چاغدىكى قۇرۇلۇش. ئۇنىڭدىكى ئاساسلىق قۇرۇلۇش قەبرە، ئىبادەتخانىدىن ئىبارەت. قەبرە ئەرەب ئۇسلۇبىدا بولۇپ، ئۇستى يۇمىلاق

قىلىنىپ خىش بىلەن ياسالغان، ئاستى قىسمى كۆك، ئاق رەڭلىك كاھىشلار بىلەن نەقىشلەنگەن، قەبرە ئۈستىگە يېشىل رەڭلىك كاھىشلار چاپلانغان. ئىبادەتخانا خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ، ئىچكى، تاشقى بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان، ئىچكىرىكى ئىبادەتخانا ئەگمە تورۇسلۇق، تاشقارقى ئىبادەتخانا تۈز تورۇسلۇق. دەرۋازا ۋە مەقبەرە ئىشكىنىڭ ئىككى تەرىپى، ھويلىنىڭ تۆت تەرىپىگە يۇمىلاق راۋاقتىن 10 نەچچىسى ياسالغان، راۋاق مۇنارىنىڭ ئۈستى يۇمىلاق بولۇپ، بىر - بىرىگە تازا ئوخشاپ كەتمەيدۇ، پۈتكۈل قۇرۇلۇشنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى مۇكەممەل، ئېگىز - پەسلىكى ۋە ئاساسىي گەۋدە بىلەن قوشۇمچە قاتلاملىرى ئېنىق بولۇپ، قويۇق ئىسلام بىناكارلىقى ئۇسلۇبىغا ئىگە.

9) سەئىد جالالىدىن باغدادى مازىرى بۇ مازار قەشقەر شەھىرىدە، سەئىد جالالىدىن باغدادى شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شاۋشىن 3 - يىلى (1133 - يىلى) باغدادتىن بۇ يەرگە كېلىپ سۈپىزمنى تەرغىپ قىلغان. كېيىن باغدادتىن يەنە ئابدۇرازاق قازىنى ئۆزىنىڭ دىن تارقىتىشىغا ياردەملەشتۇرۇش ئۈچۈن كېلىشكە تەكلىپ قىلغان ھەم ئۇنى قەشقەرنىڭ قازىلىق ئورنىغا چىقارغان. سەئىد جالالىدىن باغدادى سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شاۋشىن 30 - يىلى (1160 - يىلى) ئالەمدىن ئۆتۈپ مۇشۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان.

10) رابىيە - سەئىددىن قەبرىگاھى بۇ قەبرىگاھ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى يامانيار يېزىسىنىڭ سۇبىھانالا كەنتىگە جايلاشقان. ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى مۇھەببەت ھېكايىسى تۇسىنى ئالغان رابىيە بىلەن سەئىددىن قەشقەر شەھىرىگە يېقىن يېزىدا ئۆتكەن بىر جۇپ ئۇيغۇر ياش. سەئىددىن بىر نامرات دېھقانىنىڭ ئوغلى، رابىيە كەنتتىكى بىر ھاللىق دېھقانىنىڭ قىزى. ئۇ ئىككىسى چوڭ بولغاندىن كېيىن مۇھەببەتلىشىپ ئاخىرىغىچە بىللە ياشاشقا ئەھدىلىشىدۇ. سەئىددىننىڭ دادىسى رابىيەنىڭ ئۆيىگە ئەلچىلىككە بارغاندا رەت قىلىنىپلا قالماي، بەلكى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىلىدۇ. سەئىددىن بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ. سەئىددىن ئۆلگەندىن كېيىن، رابىيەنى دادىسى بىر پۇلدار ئائىلىگە مەجبۇرىي ياتلىق قىلىدۇ، رابىيە ياتلىق قىلىنىپ 2 - كۈنى ئۆزىنى دەريا‌غا تاشلاپ ئۆلۈۋالىدۇ. 6 ئايدىن كېيىن كەنتتىكى قەبرىنداشلار رابىيەنىڭ جەسىتىنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنى سەئىددىننىڭ قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلىپ، ئىككى ياشىنىڭ ھايات‌لىقىدا ئەمەلگە ئاشمىغان ئارزۇسىنى قانداۋرىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ رابىيە بىلەن سەئىددىننىڭ مۇھەببەت تراگىدىيىسى خۇددي لىياڭ شەنبۇي بىلەن جۇيىڭتەينىڭ مۇھەببەت ھېكايىسىگە ئوخشاش ھەممىلا يەرگە تاراپ كېتىدۇ، بىر ئەسىردىن بۇيان، رابىيە بىلەن سەئىددىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇھەببەتكە بولغان ساداقىتىنىڭ ئۇلگىسى بولۇپ كەلمەكتە. چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 15 - يىلى (1835 - يىلى) ئۇيغۇرلارنىڭ داڭلىق شائىرى ئابدۇرېھىم نىزارى بۇ ھەقتىقي مۇھەببەت تراگىدىيىسى ھېكايىسىنى ماتېرىيال قىلىپ ئۇيغۇر ئەدەبىيات سەھنىسىنى لەرزىگە سالغان «رابىيە - سەئىددىن» داستانىنى يېزىپ چىققان. رابىيە بىلەن سەئىددىننىڭ بىر جۇپ قەبرىسى ياسالغاندىن كېيىن 2 قەبرە ئوتتۇرىسىدىن ئايرىم - ئايرىم ئىككى تۇپ ناھايىتى كۆركەم يۇلغۇن ئۈنۈپ چىقىپ، شاخلىرى بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كېتىدۇ ۋە بىرى قىزىل، بىرى ئاق چېچەكلەيدۇ. ھەر يىلى يۇلغۇن چېچەكلىگەندە شۇ يەردىكى ئامما تۇپراق بېشىغا كېلىپ، قەبرىنى سۈپۈرۈپ، رابىيە بىلەن سەئىددىنگە چوڭقۇر سېغىنىشى ۋە ھۆرمىتىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ئىگىلىگەن يېرى 25 مو كېلىدىغان قەبرىستانلىقنى 1985- يىلى يەرلىك ھۆكۈمەت ساياھەتچىلەرنىڭ تاۋاپ قىلىشى ئۈچۈن رېمونت قىلىپ يېپىيېڭى قىياپەتكە كەلتۈرۈپ قويدى.

11) چىلتەنلىرىم بۇ مازار يەكەن ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقي شىمال ئەتراپىغا جايلاشقان، بولۇپ ئالتۇن مازار بىلەن بىر دەريا قىنى ئارقىلىق قارىشىپ تۇرىدۇ. «چىلتەنلىرىم» پارسچە سۆز بولۇپ «40 تەن» دېگەنلىكتور. مازارنىڭ نامى رىۋايەتتىكىسىگە ئوخشىمايدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ مازاردىكىلەر تالڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جۇڭگوغا ئىسلام دىنىي تارقىتىش ئۈچۈن كەلگەن 7 نەپەر مۇھەممەت ئىسمىلىك ئەرەب ئىكەن، يەنە بىر گەپتە ئوتتۇرا ئاسىيالىق چوڭ ئىشان خوجا ئابدۇللانىڭ 7 مۇرىتى ئىكەن. شۇڭا «ئابدلار»،

«يەتتە ئەۋلىيا» دېيىلىدىكەن. مازارنىڭ قاچان ياسالغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات يوق، مازار قەبرە، مازار مەسچىتى، دەرۋازا راۋىقى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىنىڭ سەركەردىسى ئاباباكرى جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەر (1468 — 1514 - يىللىرى) دە ۋە ياقۇبەگ دەۋرىدە (1865 — 1877 - يىللار) قايتا رېمونت قىلدۇرۇلغان. قەبرە ئەرەب ئۇسلۇبىدا بولۇپ، تېگى 4 چاسا، ئۇستى يۇمىلاق، پۈتۈنلەي يېشىل خىش بىلەن قوپۇرۇلغان، ئومۇمىي ئېگىزلىكى 20 مېتىر كېلىدۇ. زال ئىچىدە ئىسلام دىنى شەكلىدىكى 7 قەبرە قاتار ئورۇنلاشتۇرۇلغان، قەبرە ئالدىغا نۇرغۇن قوشقار مۈڭگۈزى قويۇلغان، يەنە ئۆتۈك شەكىللىك بىر جۈپ تاش بار، رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۇ ئىسلام دىنى پەيغەمبىرى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياغ ئىزى ئىكەن. ئىلگىرى ئالتۇن، كۈمۈش يالتىلغان بىر قۇتا بولۇپ، ئۇنىڭغا مۇھەممەتنىڭ (يەنە بىر گەپتە ئىمام رابانى دېيىلىدۇ) بىر تۈتام ساقىلى سېلىنغانىكەن. بۇ مازارنىڭ نامى مەشھۇر بولۇپ، ھەر يىلى بارات كېچىسى بۇ يەرگە كېلىپ تاۋاپ قىلىدىغانلار 10 مىڭدىن ئېشىپ كېتىدۇ.

12) ئاي - كۈن سانغۇنلار قەبرىسى　بۇ قەبرە يەكەن ناھىيىسىدىكى شامالباغقا جايلاشقان. ھازىر پەقەت قەبرىلا قالغان، ئۇنىڭ شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 12 مېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 17 مېتىر، ئېگىزلىكى 10 مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان. ئەسلىدىكى زاراتكارلىقنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 10 مو بولۇپ، شەرق، غەرب تەرەپلىرىدە چىقىپ چۈشىدىغان پەلەمپەيلەر بار. جەنۇبىدا خەنزۇلار قەبرىستانلىقى بار بولۇپ، ئۇ يەردىن كۆلرەڭ، نەقىشسىز چاسا خىش، لايدىن ياسالغان قىزىل ساپال پارچىلىرى تېپىلغان. ئۇنىڭدىن 500 مېتىرچە نېرىدا يەنە ئىسلام دىنى مۇخلىسلىرىنىڭ قەبرىلىرى بار.

13) خوجا مۇھەممەت مازىرى　بۇ يەكەن ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي - شىمالىي ئەتراپىغا جايلاشقان بولۇپ، شىنجاڭدىكى ئىسلام دىنى سوپى مەزھىپىنىڭ ئۇۋەيسىيە تەرىقىتىنىڭ ئىجادچىسى مۇھەممەت شېرىپ خوجىنىڭ قەبرىسى، ئۇ مىڭ سۇلالىسىنىڭ جىياچىڭ 44 - يىلى (1565 - يىلى) ياسالغان، چىڭ سۇلالىسىنىڭ جىياچىڭ 12 - يىلى (1807 - يىلى) كېڭەيتىلىپ ھازىرقى كۆلەمگە كەلتۈرۈلگەن، كېيىن ئۇزاققىچە رېمونت قىلىنمىغانلىقتىن، ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان. ھازىر ساقلىنىپ قالغان ئاساسلىق قۇرۇلۇشلىرى قەبرە، ئىبادەتخانا، مەدرىسە، مەسچىت قاتارلىقلاردىن ئىبارەت، ئىبادەتخانا بىلەن قەبرە تۇتىشىپ تۇرىدۇ، ئىبادەتخانا ئارقىلىق قەبرە تەرەپكە ئۇتكىلى بولىدۇ. ئىبادەتخانا كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ جەگە بىلەن يېپىلغان، تاملىرى رەڭلىك كاھىش ۋە گەچ بىلەن گۈل ئويۇپ نەقىشلەنگەن، ئايەتلەر ئەرەبچە، پارسچە يېزىقلاردا ھۆسنىخەت شەكلىدە يېزىلغان. ئىشىك يېنىغا مۇھەممەت شېرىپ خوجىنىڭ ئائىلە نەسەبنامىسى يېزىلغان. قەبرە ئەرەب پاسونىدىكى گۈمبەزلىك قۇرۇلۇش بولۇپ، ئىشىك بېشىغا مازارنىڭ ياسالغان ۋاقتى ۋە مەدھىيە سۆزلىرى يېزىلغان. گۈمبەز ئىچىدە مۇھەممەت شېرىپنىڭ قەبرىسى بولۇپ، قەبرىنىڭ ئېگىزلىكى 1.6 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى، كەڭلىكى 13 مېتىردىن كېلىدۇ، ئۇستىگە كۆك گۈللۈك كاھىش چاپلانغان. مەسچىت چاسا سېلىنىپ، تۇز يېپىلغان، ئۇ، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ، 5000 ئادەم ناماز ئوقۇيالايدۇ. بۇ مازارنىڭ ئەتراپىدا يەنە نۇرغۇن چوڭ - كىچىك ھەر خىل گۈمبەزلەر بار، ئۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن گۈمبەزلەر مۇكەممەل ساقلانغان، ئۇنىڭدىن بۇ مازارلىقنىڭ ئەينى چاغدىكى ھەشمەتلىك تۈسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

14) ئابدۇراخمان ۋاڭ مازىرى　بۇ مازار يەكەن ناھىيىسى تومۇستەك يېزىسىنىڭ جايىتبەرەك كەنتىگە جايلاشقان، چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 17 - يىلى (1752 - يىلى) ياسالغان. 1990- يىل 12 - ئايدا ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىنىدى. مازارنىڭ ئۇستىدە رەڭلىك كاھىشلار چاپلانغان گۈمبەز بولۇپ، ئاستى چاسا شەكىلدە، سىرتىدا گېئومېتىرىك بىزەك

نۇسخىلىرى بار، ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي بىناكارلىق ئالاھىدىلىكىگە ئىگە.

15) زۇڭلاڭ مازىرى بۇ مازار قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ئۇلۇقئۆستەڭ دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا جايلاشقان. بۇ مازاردا ياتقان كىشى ئىراقلىق لەيلى جۇبەيدى كامال بولۇپ، ئۇ 10 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى قاراخانىيلار سۇلالىسى بىلەن ئۇدۇن خانلىقى ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان دىنىي جەڭدە قازا قىلغان. مازارنىڭ يېنىدا ئېگىزلىكى 140 مېتىر كېلىدىغان قىيا بار. قىيا ئۈستىگە ھارۇڭا چاقى چوڭلۇقىدا يېزىلغان — «روھ بۇلاق» دېگەن خەنزۇچە 2 خەت بار، يەنە خەنزۇچە «تاجى يوقلار ئۈچۈن خەيرى - ساخاۋەت قىلايلى» دېگەن خەت يېزىلغان ياغاچ پەتنۇس، ھەم «تىلىسىمنىڭ تاپارسەن» دېگەن خەت يېزىلغان قىزىل يىپەك رەخت ئېسىلغان. تاغ باغرىدا بىر بۇلاق بولۇپ، بېلىق كۆلى كولانغان، ئەتراپىدا بىر مازارلىق بار. ھەر يىلى 7 - ئايدا نۇرغۇن كىشىلەر كېلىپ بۇ مازارنى تاۋاپ قىلىدۇ.

16) تەجەللى مەقبەرىسى بۇ مەقبەرە قاغىلىق ناھىيە بازىرىنىڭ 2 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدىكى يېتىملىقتۇم يېزىسىنىڭ چاسق كەنتىگە جايلاشقان. تەجەللى سايىب (1856 — 1926 - يىللىرى) نىڭ ئەسلى ئىسمى ھۈسەيىن بولۇپ، تەخەللۇسى تەجەللى، ئۇيغۇر، ئىسلام ئولىماسى، شائىر، دوربىگەر ۋە تېۋىپ. مەقبەرىنىڭ ئىگىلىگەن كۆلىمى 336 كۋادرات مېتىر، ھىلال ئاي بېكىتىلگەن مۇنار ۋە گۈمبەزلىك دەرۋازىسى بار. مەقبەرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 28 مېتىر، كەڭلىكى 12 مېتىر. ئارقا ھويلىسىدا ئۇيغۇر ئۇسلۇبىدا ياسالغان راۋاق، راۋاق ئىچىدە ئىسلام دىنى شەكلىدىكى سۇپا بار. 1986 - يىل 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 20 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ قايتىدىن رېمونت قىلدۇردى.

5. مەسچىتلەر

1) ھېيتگاھ جامەسى ھېيتگاھ جامەسى قەشقەر شەھىرىنىڭ «ئازادلىق» شىمالىي يولىغا جايلاشقان بولۇپ، مەملىكىتىمىز بويىچە كۆلىمى چوڭ ۋە ئەڭ داڭلىق مەسچىت، بۇ مەسچىتنىڭ تارىخى ئۇزۇن، قۇرۇلۇشىنىڭ ھەيۋەتلىكلىكى ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكى جۈڭگو ۋە چەت ئەلگە داڭلىق بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بۇخارا، سەمەرقەنت قاتارلىق جايلاردىكى داڭلىق مەسچىتلەر بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدۇ، ئۇ يىپەك يولىدىكى مەرۋايىت — قەشقەر قەدىمىي شەھىرىنىڭ يەرلىك ئوبرازىغا ئايلىنىپ، جۈڭگو ۋە چەت ئەلگە داڭق چىقاردى. 1962 - يىل 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى. بۇ مەزگىلدە ھۆكۈمەت كۆپ قېتىم مەخسۇس مەبلەغ ئاجرىتىپ رېمونت قىلدۇردى. 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا بۇ مەسچىت رېمونت قىلىنىپ يېڭىلاندى. «ھېيتگاھ» بايراملىق پائالىيەت ئېلىپ بېرىلغان سورۇن دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئۇ مۇسۇلمانلار ناماز ئوقۇيدىغان، دىنىي تەربىيە بېرىدىغان مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ قالدى.

ھېيتگاھ جامەسى 500 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جامەنىڭ ئەسلى ئورنى ئابباسلار سۇلالىسىنىڭ سەركەردىسى قوتەيبەئىبنى مۇسلىمنىڭ ئىسلام دىنىنى تەرغىپ قىلغۇچى ئەرەب ئۇستازىنىڭ مازىرى ئىدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭتۇڭ يىللىرى (1436 — 1449 - يىللىرى) قەشقەردە تەپتىش بېگى بولغان سانسىز مىرزا ۋاپات بولغاندا مۇشۇ قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىنغان. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بىر كىچىك مەسچىت يەنى ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ھالىتىنى شەكىللەندۇرگەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 13 - يىلى (1522 - يىلى) نىڭ ئالدى - كەينىدە ياركەنت خانلىقىنىڭ قەشقەردىكى باش ئەمرى مىرزا ئوبۇلھادى بەگ ئەسلىدىكى كىچىك مەسچىتنى كېڭەيتىپ جۈمە نامىزى ئوقۇلىدىغان جامە قىلىپ ئۆزگەرتكەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 3 - يىلى (1798 - يىلى) يېڭىسارلىق ئۇيغۇر ئايال گۈلى رەنا پاكىستانغا بېرىش يولىدا قەشقەردە كېسەل سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئوتكەنده، زامانداشلىرى ئۇنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئۇنىڭ قالدۇرغان زور

مىقداردىكى پۇلنىغا بۇ مەسچىتنى كېڭەيتىپ ياساپ، ھېيتگاھ جامەسى دەپ نام بەرگەن. كېيىن زۇلپىيە خېنىم ئىسىملىك بۇۋى ئايال پۇل ئىئانە قىلىپ كېڭەيتىپ ياسىغان ھەمدە 600 مو يەر سېتىۋېلىپ جامەنىڭ ۋەخپىسى قىلغان. جياچىڭ 14 - يىلى (1809 - يىلى) قەشقەرنىڭ ھاكىم بېگى ئىسكەندەر مەسچىتنى كېڭەيتىپ ياستىپ، گۈمبەز شەكىللىك دەرۋازا قويدۇرغان ھەمدە ھويلا ئىچىگە كۆل ۋە ئېرىق چېپىلغان. داۋگۇاڭ يىللىرى (1821 — 1850 - يىللىرى) قەشقەر شەھىرى كېڭەيتىلگەندە ئىزچىل شەھەر سىرتىدا تۇرۇپ كەلگەن ھېيتگاھ جامەسى شەھەر ئىچىگە ئېلىنغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇمۇمىيۈزلۈك چوڭ رېمونت قىلىنغان ۋە كېڭەيتىلگەن ھەمدە دەرەخلەر قويۇلۇپ، مۇھىتى گۈزەللەشتۇرۇلگەن. تۆڭجې 11 - يىلى (1872 - يىلى) قوقەنتلىك تاجاۋۇزچى ياقۇبېەگ ئۆز يېقىنى ئەلى تاش دادىخانى نازارەتچى قىلىپ مەسچىتنى كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتكۈزدى، ئۇ ھوجرا، ھاممام - مۇنچا، گۈمبەز، پەشتاق، ئەزان مۇنارى، كۆل قاتارلىقلارنى ياسىغاندىن باشقا، يەنە دەرۋازا، ئىبادەتخانا ياساپ، جامەنى قايتىدىن سەرەمجانلاشتۇرۇپ ھازىرقى قىياپىتىنى شەكىللەندۈرگەن. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) جامەنىڭ ئالدىغا چوڭ يول ۋە مەيدان ياسالدى. 50 - يىللاردىن ئىلگىرى جامەگە 3000 مودىن ئارتۇق ۋەخپە يەر، 116 ئېغىز دۇكان ھەم باغ، تۇگمەن قاتارلىقلار قارايتتى. جامە ئىچىدە قازىخانا بار ئىدى ھەمدە ئۇنىڭدا قەشقەردىكى مەدرىسەلەرنىڭ مۇدەررىسلىرىنى تەيىنلەش ھوقۇقى بار ئىدى، يەنە 400 ئادەم يېتىپ ئوقۇيدىغان باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك دىنىي دەرس ئۆتۈلىدىغان مەدرىسە ياسالغانىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن 1955 - يىلى ۋە 1981 - يىلى 2 قېتىم كەڭ كۆلەمدە رېمونت قىلىندى.

ھېيتگاھ جامەسى دەرۋازا راۋىقى، ئىبادەتخانا، ئەزان راۋىقى، كۆل قاتارلىق قۇرۇلۇشلاردىن تەركىب تاپقان. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 140 مېتىر، غەربتىن شەرققە كەڭلىكى 120 مېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 16 مىڭ 800 كۋادرات مېتىر، جامە ئالدىدىكى مەيداننىڭ تۆت ئەتراپىغا گىرەلەشمە يوللار، دۇكانلار ئورۇنلاشقان؛ ئوتتۇرىدىكى يۇمىلاق گۈللۈككە سائەت ئورنىتىلغان مۇنار ياسالغان، ئۇ يېقىنقى يىللاردا قىلىنغان قۇرۇلۇشتۇر. دەرۋازا راۋىقى ئەرەب پاسونىدىكى قۇرۇلۇش بولۇپ، ئېگىزلىكى 12 مېتىر، ئۇنى ئەگمە شەكىللىك تۆۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، دەرۋازىنىڭ ئوستى ھەمدە ئىككى تەرىپىدىكى تامغا نۇرغۇن مېھراپ شەكىللىك تەكچىلەر چىقىرىلغان. دەرۋازىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى تامغا ئېگىزلىكى 7 مېتىر، كەڭلىكى 4 مېتىر كېلىدىغان 2 مېھراپ چىقىرىلغان، چوڭ - كىچىك مېھراپلارنىڭ سىرتى چاسا، ئىچى يۇمىلاق، گىرۇھكلىرى ئاق رەڭلىك بىناكارلىق نۇسخىسىدا زىننەتلەنگەن بولۇپ، قۇرۇلۇشلارنىڭ مول سىزىقچىلىرى ۋە چىرايلىق توزۇلۇشى گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ. گۈمبەزنىڭ گىرۇھكلىرى گەجدىن ياسالغان بولۇپ، تىگى كۆك، ئوستى ئاق گۈللەر بىلەن زىننەتلەنگەن. جامە دەرۋازىسىنىڭ ئوستىگە ئۇزۇنلۇقى 8 مېتىر كېلىدىغان پەشتاق ياسالغان، ئۇ يەر يۈزىدىن 10.5 مېتىر ئېگىز بولۇپ، ئۇ يەردە ناغرا، سۇناي چالغۇچىلار تۇرىدۇ. مەسچىت دەرۋازىسىنىڭ كەڭلىكى 4.3 مېتىر، ئېگىزلىكى 4.7 مېتىر بولۇپ، ئاچ كۆك سىر بىلەن سىرلانغان، دەرۋازىغا بىر قانچە رەت يۇمىلاق مېتال ھالقىلار ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك قىلىنغان. ئىشىك بېشىغا كۈلرەڭ بېغىشلىما ئويۇلغان، سەل تۆۋەنرەك يېرىگە 2 مېتىر كەڭلىكتىكى، بىر مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئايەت ۋە ھەدىسلەر يېزىلغان تاختاي ئېسىلغان. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئېگىزلىكى 19 مېتىر كېلىدىغان سېرىق رەڭلىك پىششىق خىش بىلەن قويۇرۇلغان مۇنار ئورۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنار گەۋدىسى ئاستىدىن ئوستىگىچە قەۋەتلەرگە بۆلۈنگەن ھەمدە خىشلارغا قول بىلەن گۈل نۇسخىلىرى چىقىرىلغان، مۇنار بىلەن پەشتاق قىسقا تام ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار بىر گەۋدىلەشتۇرۇلگەن. شىمال تەرىپىدىكى مۇنار سەل - پەل يوغانراق بولۇپ، ئۇنىڭ پەشتاق بىلەن بولغان ئارىلىقى 3.7 مېتىر؛ شەرق تەرىپىدىكى مۇنار سەل ئۇچلۇقراق بولۇپ، ئۇنىڭ پەشتاق بىلەن بولغان ئارىلىقى 9.5 مېتىر. ئۇلار گەرچە بىر - بىرىگە تازا دەل كەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتە ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغاچقا، ئادەمگە

تەبئىي ھالدا ماس كەلگەندەك تۈيغۇ بېرىدۇ، ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدىن كۆزىتىلسە، ئوخشاش بولمىغان مەنزىرىلەردىن بەھرىلەنگىلى بولىدۇ. 2 مۇنارنىڭ ئۇستىدە بىردىن ئەزان ئېيتىش ئۆيى بار، مەزىن شۇ ئۆيدە تۇرۇپ ئەزان ئېيتىدۇ. ئەزان ئېيتىش مۇنارى 5 كىچىك ئەگمە ئىشىكتىن تەركىب تاپقان بىر كىچىك شىپالىق، شىپالىقنىڭ ئۈستى كېمىر شەكىلدە يېپىلغان. گۈمبەز ئۇستىدىكى دولقۇنسىمان گىرۋەكلەر بىلەن يەلپۇگۈچسىمان زىننەت سىزىقلىرى ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە مېتالدىن ياسالغان ھىلال ئاي ئورنىتىلغان. دەرۋازا راۋاقىنىڭ كەينى تەرىپىدە ئاق رەڭلىك، ئېگىز كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان گۈمبەز بار، ئۇنىڭ ئايلانمىسى 40 مېتىر، ئېگىزلىكى 12.5 مېتىر، گۈمبەز ئۇستىدە بىر كىچىك مۇنار بار، ئۇنىڭغىمۇ ھىلال ئاي ئورنىتىلغان، 3 مۇنارنىڭ ئۇستىدىكى 3 ھىلال ئاي ئورۇلۇپ تۇرغان داڭقان پۈتىدەك كۆرۈنىدۇ.

جامەنىڭ دەسلەپكى دەرۋازىسى تار ۋە ئۇزۇنچاق مەيدان تەرەپكە قارايتتى، كېيىن كېڭەيتىپ ياسالغاندا مەيداننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى (جەنۇبىدىكى) يولنى توسۇۋالغانلىقتىن، پەقەت شىمالغا ۋە غەربكە قارىتىپ كېڭەيتىلدى، چوڭ دەرۋازا جامەنىڭ سەل ئوڭ تەرىپىدىرەك بولسىمۇ، لېكىن پىلانلىنىشى ناھايىتى ئىنچىكە بولغاچقا، دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن دەرۋازىنىڭ چەتكە ئورنىتىلغانلىقى ھېس قىلىنمايدۇ. چۈنكى يېرىم ئايسىمان پەلەمپەيلەر ئارقىلىق چوڭ دەرۋازىدىن كىرىپ 8 بۇرجەكلىك زالغا چىققاندا ئۇدۇلدا مېتالدىن ياسالغان كۆركەم، پەنجىرىلەر بار، ئۇ پەنجىرىلەردىن جامە ئىچىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆرگىلى بولىدۇ، زالنىڭ ئىككى تەرىپىدە جامە ئىچىگە كىرىدىغان يوللار بولۇپ كىشىلەر تارقىلىپ كىرەلەيدۇ، بۇ ھال كىشىگە بىر مەھەل ھوزۇر ئاتا قىلىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر كۆپىنچە سول تەرەپتىكى يول بىلەن كىرىدۇ، خىش يانتۇزۇلغان بۇ يول بىلەن ئۇدۇل ئىبادەتخانىغا كىرگىلى بولىدىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ يولنىڭ ئىككى تەرىپىنى دەرەخلەر قاپلاپ تۇرىدىغان بولغاچقا، چوڭ دەرۋازا ئورنىنىڭ دەل ياكى دەل ئەمەسلىكى مۇھىم مەسىلە ھېسابلانمايدۇ. جامە ھويلىسىغا قەدەم قويغاندا، شىپالىق شەكىللىك خىش تەكچىلەر، گۈللۈكلەر ھەمدە كۆل كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا نامايەن بولىدۇ. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىنىڭ ئوڭ، سول تەرەپلىرىدە شىپالىق شەكىللىك 2 خىش تەكچە بار، ئۇلار ھويلىنىڭ مەركىزىدە تۈپتۈز تۇرغاندەك، بىر - بىرىگە جىپسىلاشقاندەك تۈيغۇ بېرىدۇ، بۇ 2 شىپالىق شەكىللىك قۇرۇلۇش نامايى ئوقۇيدىغانلار كۆپ بولغان چاغلاردا مەسچىت ئىچىگە سىغمىغانلار نامايى ئوقۇيدىغان جاي قىلىنىدۇ، ھويلىنىڭ غەربىدىكى كۆل 200 كۋادرات مېتىر، شەرقىدىكى كۆل 600 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، كۆلنىڭ سۈيى ياپىيشىل بولۇپ، ئەتراپىدا ئۈجمە دەرىخى بار، كۆلنىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن ئىۋرىق قويۇپ قويۇلغان بولۇپ، ئۇ دىندارلارنىڭ تاھارەت ئېلىشى ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان. چاسا خىش يانتۇزۇلغان يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سۇۋادان تېرەكلەر، قارىغايلار جامە ئىچىگە سايە تاشلاپ ئاجايىپ سالقىن ھىس قىلدۇرىدۇ. جامەنىڭ شىمال ۋە جەنۇب تەرىپىدە 20 ئېغىزدىن ھوجرا بار. ئۇ 50 - يىللاردىن ئىلگىرى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى مۇددەررىسلەر، ئاخۇنۇملار ۋە تالىپلارنىڭ دىن مۇتالىئە قىلىدىغان چاغدا يېتىپ - قوپۇشى ئۈچۈن تەييارلانغان كېسەك، خىش قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر بولۇپ، سىرتقى پېشايۋىنى ئەگمە شەكىلدە تۈۋرۈكلۈك، تۈۋرۈكلەر ئاق سىرلانغان بولۇپ، پاكىز، رەتلىك كۆرۈنىدۇ. ھەر بىر ھوجرا 2 ئېغىزلىق بولۇپ، بەزىلىرىنىڭ تېمىغا پەنجىرە، بەزىلىرىنىڭ ئۆگزىسىگە تۆڭلۈك قويۇلغان، شۇڭا بۇ ھوجرىلار قىشتا ئىسسىق، يازدا سالقىن بولىدۇ. ئىستىقامەت قىلىدىغان خانىقا جامەنىڭ غەربىي چېتىدىكى بىر مېتىردىن ئېگىزرەك كېلىدىغان سۇپا ئۈستىگە جايلاشقان. ئۇ خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق، تۈز تورۇسلۇق بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 140 مېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 19 مېتىر، كۆلىمى 2660 كۋادرات مېتىر، ئۇ، ئىچكى - تاشقى خانىقا ۋە كاردىوردىن ئىبارەت 3 قىسىمدىن تەركىب تاپقان، چوڭ خانىقا پۈتۈنلەي تۈۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇرغان ئايۋان شەكلىدە بولۇپ، ئايۋان تۈۋرۈكىنىڭ ئېگىزلىكى بىلەن ئارىلىقىنىڭ نىسبىتى كەڭلىكى جەھەتتە بىر مېتىر، ئېگىزلىك جەھەتتە 1.5 مېتىر كېلىدۇ. ئىچكىرىدە داۋاملىق ئىشلىتىلىدىغان كۋادرات شەكىللىك نىسبەتكە ئوخشىمايدۇ. خانىقا تۈۋرۈكلىرىنىڭ كۆپىنچىسى 8 قىرلىق

بولۇپ، ئۇستى تەرىپى ناھايىتى ئاددىي، ئاستى تەرىپى تۆۋرۈك سۇپىسىغا دەسسىتىلگەن. ئىچكى خانىقانىڭ ئۇزۇنلۇقى 36.5 مېتىر، كەڭلىكى 10.5 مېتىر، كۆلىمى 456 كۋادرات مېتىر، ئۇنىڭ غەربىي تېمىدا بىر مېھراب بار، مېھراب يېنىدا ياغاچ ئويمىلىق قىلىپ ياسالغان قۇتىيە ئوقۇيدىغان سۇپا بار، ئۇنىڭغا بىر ھاسا يۆلەپ قويۇلغان. خانىقانىڭ ئىككى تەرىپى پېشايۋانلىق بولۇپ، ئۇنى يېشىل رەڭدە نەقىش چېقىرىلغان 140 دانە ياغاچ تۆۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، پېشايۋان يەر يۈزىدىن 7 مېتىر ئېگىز، نەقىشلىرى شاھمات تاختىسىغا ئوخشايدۇ، تورۇسىغا ھەر خىل گۈللەر ۋە گېئومېتىرىك شەكىللەر چېقىرىلغان. خانىقانىڭ ئىچى ۋە ئايۋان ئاستىغا زىلچە، گىلەم ۋە پالاز سېلىنغان.

ئادەتتىكى چاغلاردا ھەر قېتىملىق نامازغا 2000 — 3000 ئادەم قاتنىشىدۇ، جۈمە كۈنى 5000 — 6000 ئادەم جۈمە نامىزى ئوقۇيدۇ، شۇڭا بۇ مەسچىت جامە دەپ ئاتالغان. بۇ جامەنىڭ كۆلىمى ناھايىتى چوڭ، ھەر يىلى بىر كېلىدىغان روزا ھېيت، قۇربان ھېيت كۈنى بۇ يەرگە يىغىلىپ ناماز ئوقۇيدىغان مۇسۇلمانلار 100 مىڭ كىشىگە يېتىدۇ. ھېيت نامىزى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن بۇ يەر قاينام - تاشقىنلىقتا چۆمۈلىدۇ، جامەنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا ناغرا - سۇنايىنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ، رېتىملىق ئويىنالغان ساما ئۇسسۇلى ئەۋجىگە چىقىدۇ ۋە قەشقەردە ئاجايىپ بىر مەنزىرىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ھازىر بۇ يەر دىنىي پائالىيەت سورۇنى بولۇپلا قالماي، بەلكى قەشقەر شەھىرىنىڭ ساياھەتچىلىك ئىشلىرىدىكى مۇھىم مەنزىرە نۇقتىسى بولۇپ قالدى.

2) ئوردا ئىشىكى مەسچىتى　ئازنا مەسچىت دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ 200 نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە (بەزىلەر 800 يىللىق تارىخقا ئىگە دېيىشىدۇ)، شۇنداقلا قەشقەردە بار مەسچىتلەر ئىچىدە ئەڭ كونا مەسچىتلەرنىڭ بىرى. دەرۋازا ئالدىدا كىچىكرەك بىر مەيدان، مەيداننىڭ غەربىدە مەدرىسە بار. بۇ مەسچىتنىڭ ئەسلىدە ئىگىلىگەن كۆلىمى 40 مو كېلەتتى. ھازىر پەقەت 3 ئۆيلۈك ئولتۇراقلاشقان كىچىك قورۇچىلىك كېلىدىغان تورۇسلۇق قورۇلۇشلا ساقلىنىپ قالغان، ئۇنىڭ راۋاقىغا چېققىلى بولمايدۇ، پەقەت زىننەت بىناكارلىقى دېيىشكە بولىدۇ. چوڭ دەرۋازىسى ئاددىي، ھەيۋەتلىك، دەرۋازىنىڭ زال قىسمى ئەگمە تورۇسلۇق بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە دەرۋازا زالى ئىچىدىكى ئايلانما پەلەمپەيلەر ئارقىلىق چېققىلى بولىدۇ، بۇ ئۆگزە دىندارلارنىڭ ناماز ئوقۇشى ئۈچۈنمۇ قولايلىق. ئۇچ تەرەپتىكى كاردور قورۇنى قورشاپ تۇرىدۇ، ئۈدۈلدىكى كاردورنىڭ كەينىدە خانقا بار، ئۇنىڭ تاملىرى توق قىزىل سىر بىلەن، تورۇسى ئاق سىر بىلەن ناۋا چېقىرىپ سىرلانغان. مەسچىتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى كاردور تۆۋرۈكلىرىگە ئاددىي نەقىشلەر ئويۇلغان.

3) جامە مەسچىتى　بۇ مەسچىت قاغىلىق ناھىيە بازىرىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان، قاغىلىق ناھىيىسى بويىچە كۆلىمى ئەڭ چوڭ، تارىخى ئەڭ ئۇزاق مەسچىت، مىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 19 - يىلى (1540 - يىلى) نىڭ ئالدى - كەينىدە سېلىنغان، كېيىن يەنە كۆپ قېتىم كېڭەيتىلگەن ۋە رېمونت قىلىنغان. 1986 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدىكى دىنىي زاتلار 104 مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلاپ، پەشتاقنى قايتىدىن ياساپ، مەسچىتنى ۋە مەدرىسەنى رېمونت قىلدى. مەسچىتنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى تەخمىنەن 3646 كۋادرات مېتىر، ئىبادەتخانا شەرققە، دەرۋازا پەشتىقى شىمالغا قاراپ تۇرىدۇ. دەرۋازا پەشتىقى يۇمىلاق گۈمبەز تورۇسلۇق بولۇپ، باشتىن - ئاخىرى پىششىق خىش بىلەن ياسالغان، چوڭ دەرۋازا ناھايىتى پوختا، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىگە ماس ھالدا ھەيۋەتلىك تۈس بېرىدىغان ھىلال ئاي ئورنىتىلغان مۇنار بار، مۇنارنىڭ ئېگىزلىكى 15 مېتىر. مۇنارنىڭ چوققىسىدا كۆزنى چاقنىتىپ تۇرىدىغان كىچىك تەكچىلىك ئەگمە بار، گۈمبەز ئەگمىسىنىڭ ئۈستىگە ھىلال ئاي ئورنىتىلغان. چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن، گۈمبەزلىك زالدىن ئۆتۈپ يەنە غەربكە قاراپ ماڭسىڭىز ئۈدۈل ئىبادەتخانىغا بارىسىز، ئىبادەتخانىنىڭ جەنۇبىي قىسمى نامازخانا، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 22 مېتىر، كەڭلىكى 37.2 مېتىر، كۆلىمى 898.4 كۋادرات مېتىر، ساپ ئېگىزلىكى

6.9 مېتىر، ئۇنىڭدا 1000 دىن ئارتۇق ئادەم ناماز ئوقۇيالايدۇ. ئىبادەتخانىنىڭ ئىچى ئازادە، تۈۋرۈكلىرى نەقىشلىك بولۇپ، رەڭلىرى كۆزنى قاماشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا 5 ئېغىز، ئىككى تەرىپىدە 3 ئېغىزدىن ئۈي بار، ئۇلارمۇ ئاجايىپ سۇرلۇك ۋە خىلۋەت، ئوتتۇرىسىدىكى 5 ئېغىزلىق ئۆينىڭ جەگىلىرىگە 120 پارچە رەڭلىك رەسىم سىزىلغان، مەسىلەن، مۇدەنگۈل، ئانارگۈل، پىيازگۈل قاتارلىقلار، ئۇلار تەكرارلانمىغان، شەكلى جانلىق، سىزىقلىرى راۋان. نامازخانىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر جەگدىكى ئۆرپ - ئادەت، تۈرمۇش كۆرۈنۈشى كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ، رەسىمدىكى يالغان تاغ يېنىدىكى بىر پاكار شىرەگە چەينەك، پىيالە، يەنە بىر شىرەگە تىلىنغان تاۋۇز قويۇلغان بولۇپ، مېھمانلارنىڭ تېتىپ كۆرۈشىنى كۈتكەندەك كۆرۈنىدۇ. شىمال تەرىپى مەدرىسە بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 22 مېتىر، كەڭلىكى 21.7 مېتىر، كۆلىمى 477.4 كۋادرات مېتىر، 500 دىن ئارتۇق كىشى دەرس ئاڭلىيالايدۇ. بۇ مەسچىتتە ناماز ئوقۇيدىغانلار كۆپ، ھەر جۈمە كۈنى تەخمىنەن 5000 ئادەم، قۇربان ھېيت ۋە روزا ھېيتلاردا ئاز كەم 10 مىڭ ئادەم ناماز ئوقۇيدۇ.

4) ھېيتگاھ مەسچىتى بۇ مەسچىت يېڭىسار ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى ھېيتگاھ كەنتىگە جايلاشقان. ئومۇمىي يەر كۆلىمى 1998 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 6000دىن ئارتۇق ئادەم سىغىدۇ. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 8 - يىلى (1529 - يىلى) سېلىنغان، 1949 - يىلى رېمونت قىلىنغان. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە چېقىۋېتىلگەن، 1979 - يىلى قايتىدىن سېلىنىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

5) جامە مەسچىتى بۇ مەسچىت يەكەن ناھىيە بازىرىنىڭ 1.5 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 40 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 3500 كۋادرات مېتىر، پۈتكۈل قۇرۇلۇش كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ، ئىچكى، تاشقى ئىبادەتخانىغا ئايرىلغان، تۈۋرۈك، گۈمبەز، جەگىلەرگە تۈرلۈك نەقىشلەر ئويۇلغان، تورۇسغا ھەر خىل رەڭدىكى گۈل - گىياھلار سىزىلغان بولۇپ، كۆزنى قاماشتۇرىدۇ. كاردور تاملىرى پۈتۈنلەي كۆك خىش، يېشىل كاھىشلاردىن قويۇرۇلغان، بۇ مەسچىت مىڭ سۇلالىسىنىڭ يۇڭلې 9 - يىلى (1411 - يىلى) سېلىنغان، چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇنجى 17 - يىلى (1660- يىلى) بىر قېتىم كېڭەيتىلگەن. 1990 - يىل 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

6) يەكەن چوڭ مەسچىتى بۇ مەسچىت يەكەن ناھىيىسىنىڭ كونا بازىرىغا جايلاشقان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ چۈڭجېن 11 - يىلى (1638 - يىلى) سېلىنغان، كېيىن بىر قانچە قېتىم رېمونت قىلىندى. ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 20 مىڭ كۋادرات مېتىر، دەرۋازا پەشتىقى چوڭ ھەم ئېگىز بولۇپ، ئىككى تەرىپىدە مۇنار بار. ئىبادەتخانىسى ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ، 18 ئېغىز ساراي ئۈي، 5 ئېغىز قازناق ئۈي بار. بۇ مەسچىتكە بۇلۇت ۋە ئالتۇن نۇر چېچىلىۋاتقان چەمبىرەك سۈرەتلەر سىزىلغان، ئۇنىڭدا بۈددا دىنى ئۇسلۇبىمۇ بار.

7) خانلىق مەدرىسە خانلىق مەدرىسە قەشقەر شەھىرىنىڭ يارباغ ئولتۇراق رايونىغا جايلاشقان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 12 - يىلى (1533 - يىلى) ئەتراپىدا سېلىنغان بولۇپ، 400 نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە. ئەينى چاغدىكى خانلىق مەدرىسىدە يەنە مەسچىت ھەمدە نۇرغۇن قوشۇمچە بىناكارلىق قۇرۇلمىلارمۇ بار ئىدى. 1990 - يىلى خانلىق مەدرىسىنىڭ ساقلىنىپ قالغان ئورنىنىڭ ئىگىلىگەن يەر مەيدانى 2000 كۋادرات مېتىر. ئۇ بىر يۇمىلاق ھويلا بولۇپ، شەرق تەرىپىدىن كىرىش ئېغىزى بار، ئەسلىدىكى دەرۋازىسى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدە چېقىۋېتىلگەن، قېپقالغان قېلىنلىقى 8 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 1.2 مېتىر، ئېگىزلىكى 3.1 مېتىر كېلىدىغان يېرىم يەلپۈگۈچسىمان دەرۋازىسىنىڭ ھەيۋەتلىك كۆلىمىنى بىلگىلى بولىدۇ. ھويلىنىڭ مەيدانى شەرقتىن غەربكىچە ئۇزۇنلۇقى 40 مېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 23 مېتىر كېلىدۇ، ئۇنىڭ ئىچىدە 25 ئېغىز ھۇجرا بار، ھۇجرىلارنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى

ئوخشىمايدۇ، ئالدىنقى ھۇجرا ئارقا ھۇجرا دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ، ئالدىدىكىسى چوڭراق، كەينىدىكىسى كىچىكرەك، ئالدىنقى ھۇجرا 13.44 كۋادرات مېتىر، كېيىنكى ھۇجرا 7.25 كۋادرات مېتىر. ھۇجرىلارنىڭ ئورنى يېرىم مېتىر كۆتۈرۈپ سېلىنغان، ئۇلىغا ئىشلىتىلگەن خىشنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 20 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 6 سانتىمېتىر. تاملىرى ئىنتايىن قېلىن، غەربىي ھۇجرا تېمىنىڭ ئەڭ قېلىن يېرى 1.2 مېتىر، ئادەتتىكى تاملارنىڭ 80 سانتىمېتىر، تۆتاش تاملارنىڭ قېلىنلىقىمۇ 65 سانتىمېتىر. جەنۇب، شىمالدا 10 ئېغىزدىن ھۇجرا بولۇپ، ھەممىسى گۈمبەز شەكىللىك، ئەسلىدە ئۇلار تالىپلار يېتىپ-قوپىدىغان ۋە دەرس تەكرارلايدىغان سورۇن ئىكەن. شەرق تەرەپتىكى كىرىش ئېغىزىنىڭ ئىككى يېنىدا بىر ئېغىزدىن، غەربىدە 3 ئېغىز ھۇجرا بار. دەرسخانا ھويلىنىڭ غەربىدە بولۇپ، كۆلىمى 46 كۋادرات مېتىر، دەرس سۆزلەنگەندە تالىپلار بوراننىڭ ئۈستىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇراتتى، دەرسخانا تورۇسى ۋاسا جۇپ بولۇپ، يورۇق، ئازادە كۆرۈنىدۇ. ئەسلىدە دەرسخانىنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنلۇقى 9.6 مېتىر، كەڭلىكى 4.8 مېتىر كېلىدىغان پېشايۋان بولۇپ، كېيىن ئۆزگەرتىۋېتىلگەن.

6. باشقا خارابىلەر

1) روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى　چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 7 - يىلى (1881 - يىلى) 4 - ئايدا روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى قۇرۇلغاندا، ۋاقتىنچە پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئىش بېجىرگەن. گۈاڭشۇ 19 - يىلى (1893 - يىلى) روسىيە سەمەن كەنتىدە (ھازىرقى قەشقەر شەھىرى سەمەن يولىدىكى سەمەن مېھمانخانىسى) مۇنتىزىم كونسۇلخانا سالدى، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 15 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلەتتى. ئۆيلىرى پۈتۈنلەي روس بىناكارلىق ئۇسلۇبىدا بولۇپ، بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر ئىدى، ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە قاڭالتىر مىخلىنىپ يېشىل سىردا سىرلانغان، ئۆيلەرنىڭ ئۈستىگە يەنە ھاۋا ئۆتكۈزگۈچ قويۇلغان. ئۇنىڭ تاملىرى قېلىن، 4 تېمىغا چوڭ - چوڭ دېرىزىلەر قويۇلغان. ئۇي تەكتىگە پول مىخلانغان، قىش كۈنلىرى ئىسسىنىش ئۈچۈن تام مەش ئورنىتىلغان. مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى پارتىلىدى، روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئىش بېجىرىشنى توختاتتى. خادىملىرى مىنگونىڭ 7 - يىلى (1918 - يىلى) چېكىنىدۇرۇپ كېتىلدى. مىنگونىڭ 14 - يىلى (1925 - يىلى) جۇڭگو - روسىيە دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى ئەسلىگە كەلگەندە، سوۋېت ئىتتىپاقى روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ كونا ئورنىغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنى تەسىس قىلدى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بو كونسۇلخانىسى 1956 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇ كونسۇلخانىنىڭ كۆپ ساندىكى قۇرۇلۇشلىرى ھازىرمۇ مۇكەممەل ساقلانماقتا.

2) ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى　چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى قۇرۇلدى ھەم ۋاقتىنچە پۇقرالارنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئىش بېجىردى. مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) ئەنگلىيە قەشقەر مۇسۇلمانلار شەھىرىنىڭ شىمالىي قوۋۇقىدىكى ئېگىزلىككە (ھازىرقى قەشقەر چىنباغ مېھمانخانىسى) كونسۇلخانا سېلىشنى باشلىدى، مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) پۈتتى. بۇ كونسۇلخانىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 33 مىڭ كۋادرات مېتىر بولۇپ، ئىچىدە كونسۇل ئىش بېجىرىش زالى، 2 - زال، كاتىپلار بىناسى، ئاخبارات پونكىتى، سودا كېڭىشىش ئورنى قاتارلىق ئېنگلىزچە پاسوندىكى قۇرۇلۇشلار ھەمدە ھەر خىل دەرىجىدىكى تۇرالغۇلار، ئاشخانا ۋە كۆڭۈل ئېچىش مۇئەسسەسلىرى؛ 2 - زالنىڭ ئارقىسىدىكى قورۇدا باغچە شەكىللىك تەنھەرىكەت مەيدانى، كونسۇلخانىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە يەنە 5 مو كەلگەندەك باغ بار ئىدى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) نىڭ ئاخىرىدا ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ تۇراقلىق مۇلكى ئەنگلىيە

قارامىقىدىكى ھىندىستان بىلەن پاكىستانغا تاپشۇرۇپ بېرىلىپ، ھىندىستان - پاكىستاننىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1954 - يىلى ھىندىستان - پاكىستاننىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، كونسۇلخانا قەشقەر ئالاقىلىشىش باشقارمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. كېيىن يەنە چىنباغ مېھمانخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، قەشقەر شەھىرىدىكى چەت ئەللىك مېھمانلارنى كۈتۈۋالىدىغان بىر قەدەر چوڭراق مېھمانخانىغا ئايلاندى. بۇ كونسۇلخانىنىڭ بىر قىسىم ئىمارەتلىرى 1990 - يىلغىچە مۇكەممەل ساقلىنىپ كەلدى.

3) شۇڭبتسىيە خىرىستىئان دىنىي تەرىقەتچىلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەردىكى ئىش باشقارمىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 30 - يىلى (1904 - يىلى) شۇڭبتسىيە خىرىستىئان دىنىي تەرىقەتچىلەر ئۇيۇشمىسى قەشقەردە ۋاكالىتەن ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلدى، ئۇ چەت ئەل خەلق تەشكىلاتىغا مەنسۇپ بولۇپ، دىن تارقىتىش ۋە تەۋرىپلىقنى ئاساسىي پائالىيەت قىلاتتى. جۇڭگو تەرەپ بىلەن بولغان تاشقى ئىشلار جەھەتتىكى ئالاقىنى ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ۋاكالىتەن باشقۇراتتى. بۇ ۋاكالەتخانىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 40 مو، ئۇ يەرگە چېركاۋ ۋە 2 كورپۇس شۇڭبتسىيە ئۆيى سېلىنغان، چېركاۋ مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ۋەيران بولغان، 2 كورپۇس ئۆي ھازىرمۇ بار. ئۇ پۈتۈنلەي خىش قۇرۇلمىلىق بولۇپ، ئۆيلەرنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسى ئالاھىدە، كۆپلىرى بۇرجەكلىك ياكى يەلپۈگۈچسىمان سېلىنغان، تاملىرى قېلىن، يەر ئاستىغا باسمىخانا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) جەنۇبىي شىنجاڭدا ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بولغاندا بۇ ۋاكالەتخانا مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار قۇرغان قورچاق ھاكىمىيەتىنىڭ ئەكسىيەتچىل گېزىت - ژۇرنىلى ۋە پۇللىرىنى بېسىپ بەرگەن. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بۇ ۋاكالەتخانىنى پېچەتلەپ، خىزمەتچى خادىملىرىنى ۋە دىن تارقاتقۇچىلارنى قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ باسما مۇئەسسەسلىرىنى مۇسادىرە قىلغان.

§ 2 . مۇزېيدا ساقلىنىۋاتقان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزېي — ئۇنىۋېرسال مۇزېي بولۇپ، 1990 - يىلدىن كېيىن قۇرۇلدى. مۇزېيدا ئاساسلىق ساقلىنىۋاتقان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تارىخقا ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە مىللىي ئۆرپ-ئادەتكە ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بولۇپ، 2084 پارچە، بۇنىڭ ئىچىدە تارىخقا ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقى 486 پارچە، مىللىي ئۆرپ - ئادەتكە ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقى 1597 پارچە. دۆلەتلىك 1 - دەرىجىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقىدىن 16 سى بار.

ۋىلايەتلىك مۇزېي قۇرۇلغاندىن بۇيان، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى كۆرگەزمە قىلىش ئارقىلىق قەشقەرنى تەشۋىق قىلىش، قەشقەرنى تونۇشتۇرۇش، قەشقەرنى تېخىمۇ كۆپ كىشىگە بىلدۈرۈش، قەشقەرنىڭ تەسىرى ۋە داڭقىنى كېڭەيتىش جەھەتتە ناھايىتى ياخشى رول ئوينىدى. مۇزېي كۆرگەزمە زالىدا مەدەنىيەت يادىكارلىقىدىن 306 پارچىسى كۆرگەزمە قىلىندى، قالغانلىرى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئامبىرىدا ساقلىنىۋاتىدۇ. 1972 - يىلى قەشقەر كونا شەھىرىنىڭ ئوپال يېزىسىدا تۇنجى قېتىم بايقالغان يېڭى تاش قورالار خارابىلىكىدىن زور تۈركۈمدىكى قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قېزىۋېلىنغان بولۇپ، ئۇلار مۇشۇ مۇزېيدا ساقلىنىۋاتىدۇ. بۇ خارابىلىكنىڭ كونكرېت ئورنى ئۇپولات كەنتىنىڭ 5 كىلومېتىر غەربىدە، ئۇنى ئىنچىكىلىگەندە ئاق دالا، ئۆڭكۈرلۈك، قۇرۇق دالا ۋە دۆڭلىكتىن ئىبارەت 4 مەدەنىيەت خارابىسى

رايونىغا ئايرىشقا بولىدۇ.

1. ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغان يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

1) تاش پىچاق　11 دانە، شەكلى 2 خىل، بىر خىلى بىر قەدەر ئېغىر، چۈلدىسى ياي شەكىلدە بولۇپ، ناھايىتى قېلىن، بىسى تۈز بولۇپ، نېپىزرەك، كەسمە يۈزى شىنا شەكىللىك، 2 ئۇچى كېسىپ تەكشىلەنگەن ياكى قىرلىق قىلىپ ئىشلەنگەن بولۇپ، يېرىم ئاي شەكلىدە ساق تۇرغان يېرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 14 سانتىمېتىر، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 5.6 سانتىمېتىر، چۈلدىسىنىڭ قېلىنلىقى 1.5 سانتىمېتىر. يەنە بىر خىلى چوڭراق، لېكىن يېنىك، چۈلدىسىنىڭ قېلىنلىقى بىلەن بىسىنىڭ قېلىنلىقى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش، ئارقىسى ياي شەكلىدە، بىسى تۈز ياكى سەل ئەگرى بولۇپ، يېرىم ئاي شەكلىگە ئوخشايدۇ. يۇقىرىدىكى تاش پىچاقلار بىلەپ ياسالغان، ياساشتا ئاساسەن قوپال، ئۇششاق تاشلار ماتېرىيال قىلىنغان، ئاندىن قالسا سىلانتىس، قىرلىق شېغىل تاش، گرانىت تاش، چاقماقتاش، كاربونلۇق جىنس، ئاندېزىتلارمۇ ماتېرىيال قىلىنغان.

2) تاش ئورغاق　6 دانە، خېلىلا سىپتا بولۇپ، بىلەپ ياسالغان، چۈلدىسى ياي شەكلىدە، بىسى ئەگمە، چۈلدىسى قېلىن، بىسى نېپىز، بىسى تۈز ياكى سەل ئەگرى بولۇپ، يېرىم ئاي شەكلىدە. ئۇزۇنلۇقى 18 — 30 سانتىمېتىر كېلىدۇ.

3) يارغۇنچاق تېشى　14 دانە، خېلى چوڭ، دىئامېتىرى 30 — 80 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 9 — 12 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى تەخمىنەن 2.3 — 5 سانتىمېتىر كېلىدۇ. ئۇ 2 خىل بولۇپ، بىر خىلىنىڭ 2 ئۇچى ئېگىز، ئوتتۇرىسى ئويمان بولۇپ، ئىگەرگە ئوخشايدۇ؛ يەنە بىر خىلىنىڭ يۈزى تەكشى بولۇپ، تۈز تاختىغا ئوخشايدۇ.

4) تاش توقماق　6 دانە، چىكىلگەن ئىزلار ئېنىق ۋە ئىشلەيدىغان يۈزى خېلى تەكشى، بەزىلىرىنىڭ تۆتۈشقا ئەپلىك سېپى بار، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 7 — 9 سانتىمېتىر، دىئامېتىرى 5 — 6 سانتىمېتىر كېلىدۇ.

5) بىلەي　3 دانە، بىر خىلى رەتسىز ساقا شەكلىدە بولۇپ، بىر نەچچە يۈزى بار، يەنە بىر خىلى يارغۇنچاق تېشىغا ئوخشاش بولۇپ، 2 ئۇچى سەل كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ، لېكىن ناھايىتى كىچىك.

6) تاش ساقا　بىر دانە، كۆرۈنۈشى قوپالراق، دىئامېتىرى 8.1 سانتىمېتىر بولۇپ، بىلەپ ياسالغان تاش قورالغا مەنسۇپ.

7) يا ئوقىنىڭ ئۇچى　بىر دانە، قېزىۋېلىنغان بىردىنبىر چېكىپ ياسالغان تاش قورال بولۇپ، پرېسلاش ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان، ئۇنىڭ بىر تەرىپى تۈز، يەنە بىر تەرىپىگە قىر ۋە تىغ چىقىرىلغان، تەكشى يۈزى دالچىن يوپۇرمىقىغا ئوخشاپ كېتىدۇ، كەسمە يۈزى 3 بولۇك شەكلىدە بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 4.1 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 2.2 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتىر، تىغنىڭ ئۇزۇنلۇقى 0.4 سانتىمېتىر.

8) تاش چاق　4 دانە، بىر خىلى توقاچقا ئوخشاش دۇگىلەك بولۇپ، دىئامېتىرى 2.4 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 1.6 سانتىمېتىر، ئىككى تەرىپىگە تۆشۈك تەشمەكچى بولۇپ، تېشىپ بولالمىغان، بۇ تاش چاق پۈتمەي قالغان بولۇشى مۇمكىن. يەنە بىر خىلىنىڭ يۈزى ياي شەكلىدە، تېگى تۈز، دىئامېتىرى 2.9 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 0.9 سانتىمېتىر، تۆشۈكنىڭ دىئامېتىرى 0.5 سانتىمېتىر، ئۇ بىلەپ ياسالغان تاش قورالغا مەنسۇپ.

9) تاش هالقا 2 دانە، ئوتتۇرىسىدىن تۆشۈك تېشىلىپ، ئىككى يۈزلۈك قىلىپ قىرىپ ياسالغان بولۇپ، دىئامېتىرى 10.6 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 1.7 سانتىمېتىر، تۆشۈكنىڭ دىئامېتىرى 2.4 سانتىمېتىر، بىلەپ ياسالغان تاش قورالغا مەنسۇپ.

10) ساپال قوراللار پەقەت بىرىلا ساق تۇرغان بولۇپ، ئۇنىڭ تۆۋى يۇمىلاق، قالغانلىرى پارچىلىنىپ كەتكەن. ساپال لېيىغا قۇم - شېغىل ئارىلاشتۇرۇلغان، ھەممىسى قولدا ياسالغان بولۇپ، تازا كامالەتكە يەتمىگەن. سىدام يۈزلۈكلىرى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، لېكىن كۆپ قىسمىنىڭ ئېغىز قىسمىدا كىچىك تۆشۈك ياكى كىچىك ئىلمەك بار، يەنە ئاز بىر قىسمىدا سۇ دولقۇنىغا ئوخشاش نەقىشلەر، سىرلىق نەقىشلەر بار، ساپال قوراللار ئىچىدە كوزا، تەشتەك، ھېجىر، كۆپ ئەك كۆپ، قازان، تاۋاق، تەخسە، پىيالىلەر ئازراق، تۆۋى دۆگىلەكلىرى كۆپ، تۆۋى تۈزلىرى ياكى پۈتلۈقلىرى ناھايىتى ئاز، شەكلىنىڭ چوڭ-كىچىلىكىمۇ ئوخشاش ئەمەس.

11) مىس قوراللار قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىچىدە مىس قوراللارنىڭ كىچىك بۆلەكلىرى ۋە سۈنۈقلىرى ئاندا - ساندا ئۇچرىيدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە بىر كىچىك مىس پىچاق بولۇپ، ئارقىسى تۈز، بىسى ياي شەكلىدە، ئۇزۇنلۇقى 7 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 1.35 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 0.37 سانتىمېتىر، تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، ئۇنىڭ تەركىبىدە ئاران 1.2% قەلەي بولۇپ، قالغىنى قىزىل مىس.

2. ئۆتكۈرلۈك خارابىسىدىن تېپىلغان يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

1) تاش پىچاق 3 دانە، ئۇنىڭ شەكلى، ماتېرىيالى، ياسىلىش ئۇسۇلى ۋە تۈرى ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغان يېڭى تاش قوراللار دەۋرىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىغا ئوخشايدۇ. بىرىنىڭ چوڭلىسى قېلىن، بىسى نېپىز، يېرىم ئاي شەكىلدە. ئۇزۇنلۇقى 13.8 سانتىمېتىر، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 5.5 سانتىمېتىر، چوڭلىسىنىڭ قېلىنلىقى 1.5 سانتىمېتىر.

2) يارغۇنچاق تېشى 5 دانە، ئۇنىڭ ئىچىدە بىرىنىڭ ئىككىلا يۈزى ئىشلىتىلگەنلىكى ئۈچۈن ئۈپراپ ئىگەرگە ئوخشاپ قالغان، ئۇزۇنلۇقى 32.11 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 9.3 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 2.3 سانتىمېتىر، قالغان 4ى ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغانلىرى بىلەن تامامەن ئوخشاش.

3) تاش توقماق 5 دانە، يۇمىلاق ساپلىق، ئۇستى كىچىك، ئاستى چوڭ، يۈزى قوتۇر، ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغانلىرى بىلەن ئوخشاش، ئېگىزلىكى 7.7 سانتىمېتىر، دىئامېتىرى 5.3 سانتىمېتىر.

4) تاش ئورغاق، تاش ساقا، تاش بىلەي بىردىن تېپىلدى، ئۇلارمۇ ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغانلىرى بىلەن تامامەن ئوخشايدۇ.

5) ساپال قوراللار تېپىلغان ساپال قوراللارنىڭ ماتېرىياللىرى، ياساش ئۇسۇلى ۋە نەقىشلەر ئاق دالادىن تېپىلغانلىرىغا تامامەن ئوخشايدۇ، قوراللار ئىچىدە كوزا، تەشتەك، كۆپ، ھېجىر، تەخسە قاتارلىقلار بار.

3. قۇرۇق دالا خارابىسىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

بۇ خارابىدىن تېپىلغان تاش قوراللار ئازراق بولۇپ، ئاران 5ى تېپىلدى. ئۇلار ئىچىدە بىر ئايپالتا بولۇپ،

بىلەپ ياسالغان، يۈزىدە چەككەن ئىزلار بار، ئۇ چوڭ بولۇپ، ئۈستى كەڭ، ئاستى تار، بىسى خېلىلا گال، ئۈزۈنلۇقى 25 سانتىمېتىر، تاش قوراللاردىن يەنە 3 يارغۇنچاق تېشى، بىر بىلەي تېپىلدى، ساپال قوراللار ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغان قوراللارغا ئوخشايدۇ.

4. دۆۋىلىك خارابىسىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

بۇ خارابىدە تاش قوراللار ناھايىتى ئاز بولۇپ، ئاران بىر تاش پىچاق، بىر تاش توقماق تېپىلدى. شەكلى ئاق دالا خارابىسىدىن تېپىلغانلىرى بىلەن ئوخشايدۇ؛ يەنە بىر تال سۆڭەك ئوق تېپىلدى، ئۇ بىلەپ نەپىس ياسالغان، بىسى ئىنتېك، ئوق دەستىسىنىڭ كەسمە يۈزى رومبا شەكلىدە، ئۈزۈنلۇقى 11.6 سانتىمېتىر.

يۇقىرىدىكى 4 خارابىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرىغا تەۋە خارابىلىك، شۇنداقلا مىس، تاش قوراللار تەڭ ئىشلىتىلگەن دەۋرگە مەنسۇپ.

5. باشقىلار

1) بۇتلار　قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىغا تەۋە ھەزرىتى موللام تېغىدىكى قەدىمىي بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىسىدىن چىقتى، قېزىۋېلىنغان نەرسىلەر ئىچىدە ساپال بىراخمان بۇت، گەچ بۇت سۈنۈقلىرى، يەنە باتتىرا يوپۇرماقلىرىغا سانسكرت تىلىدا يېزىلغان نوملار بار، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئېگىزلىكى 1.67 سانتىمېتىر كېلىدىغان مىس بۇتمۇ چىققان بولۇپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئىپرىتىۋېتىلگەن.

2) تۆمۈر ساۋۇت　1981 - يىلى تاشىملىق يېزىسىغا تەۋە تاغدىن مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىگە تەئەللۇق بىر تۆمۈر ساۋۇت بايقالدى، ھازىر قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

3) چېكىپ ياسالغان تاش قوراللار　1983 - يىل 8 - ئايدا تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ 32.5 كىلومېتىر شەرقىي جەنۇبىدىكى جىرغال كونا تاش قورال ئىزىدىن بىر دانە چېكىپ ياسالغان تاش قورال يەنى چانىغۇچ تېپىلدى، ئۇنىڭ ئۈزۈنلۇقى 147 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 9 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 8.5 سانتىمېتىر، ئۇنىڭ ماتېرىيالى تولىمۇ رەتسىز كۋارتىس بولۇپ، ئىش قوشۇپ ياسالغان، قورالنىڭ توغرا كەسمە يۈزى رەتسىز 5 تەرەپلىك بولۇپ، بىسىنىڭ گىرۋەك ئۈزۈنلۇقى 9.5 سانتىمېتىر، گىرەلەشتۈرۈپ ياسالغان ئۈزۈكسىمان كۆرۈنىدۇ، ئۇنىڭدا ئىشلىتىلىش سەۋەبلىك ئۇچراپ ئۇچۇپ كەتكەن ئىزلار ناھايىتى ئېنىق.

4) تاش ياپراقلىق يونۇش - قىرىش قوراللىرى　قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى ئوپال يېزىسىنىڭ 3.4 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدىكى غوجا قونار نازۇك تاش قورال خارابىسىدىن تاش ياپراقلىق يونۇش - قىرىش قوراللىدىن 7سى تېپىلدى. بۇ قورال تۆت تەرەپلىك، بەش تەرەپلىك، ئالتە تەرەپلىك ۋە ئېللىپس شەكىللىكلىرى بولۇپ، ئەڭ كەڭلىرى 4 سانتىمېتىر، ئەڭ كىچىكى 2 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە تاش ئوق بېشى ۋە چوقۇش قوراللىرى بار.

5) تاش ئوق ئۇچى　ئۇنىڭ تېگى تەكشى، كەسمە يۈزى ئېللىپس شەكلىدە، بىسى ياي شەكلىدە بولۇپ، ئىككى تەرەپكە بىس چىقىرىلغان، ئۈزۈنلۇقى 3.2 سانتىمېتىر، كەڭلىكى بىر سانتىمېتىر كېلىدۇ.

6) چوقۇش قورالى　بۇنىڭ شەكلى كۆپ بولۇپ، بىر دانە كۋارتسلىق تەبىئىي قورال ساقلىنىپ قالغاندىن باشقا، قالغانلىرى قىرىپ تاشلىۋېتىلگەن تاش ياپراقچىلىرى ئىكەن، بار قورالنىڭ ئۈزۈنلۇقى 5.3 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 3.3 سانتىمېتىر كېلىدۇ.

7) قىزىل ساپال چاق خانتۆي قەدىمىي شەھەر خارابىسىدىن تېپىلغان. ئۇ توقاچقا ئوخشاش يۇمىلاق بولۇپ، دىئامېتىرى 5.2 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 1.1 سانتىمېتىر، يەنە بىرى كىچىك ئەمما ئېگىزرەك بولۇپ، شاپتۇلغا ئوخشايدۇ. ئىككىلىسىنىڭ تۆشۈكى بار، بەلكىم چاقنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن تېشىلگەن بولسا كېرەك. دەللاللەشتىن قارىغاندا، ئۇ يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ بولۇپ ئەجدادلىرىمىزنىڭ يېپ ئېگىرىشى ئۈچۈن قىلغان كەشپىياتى، ئۇ خۇاڭخې ئېقىنىدىكى يېڭى تاش قوراللار دەۋرىگە مەنسۇپ خارابىلەردىن قېزىۋېلىنغان تاش چاقنا ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

§ 3 . مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش

1. باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى

1980 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە مارالبېشى، يەكەن، قەشقەر كوناشەھەر، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى، يوپۇغا، قاغىلىق، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىرى ۋە قەشقەر شەھىرىدە مەخسۇس مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىندى؛ پەيزاۋات، قەشقەر يېڭىشەھەر ۋە يېڭىسار ناھىيىلىرىدە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى مەخسۇس باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىنمىغان بولسىمۇ، لېكىن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش - مۇھاپىزەت قىلىش كادىرى سەپلەندى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىدىكى مەخسۇس كەسپىي خادىم 19غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بار كەسپىي كادىر 11، ئادەتتىكى كادىر 3.

2. مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش، مۇھاپىزەت قىلىش قانۇنى» ۋە «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش، مۇھاپىزەت قىلىش، باشقۇرۇشقا ئائىت بىر قانچە بەلگىلىمىسى» دىكى نىزام، قانۇن - بەلگىلىمىلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. خىزمەت نىشانى — «مۇھاپىزەت قىلىشنى ئاساس قىلىش، قۇتقۇزۇۋېلىشنى 1 - ئورۇنغا قويۇش؛ باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش، مۇۋاپىق پايدىلىنىش» تىن ئىبارەت. ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى ئەشۇ خىزمەت نىشانى بويىچە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن قانۇن بويىچە ھەر دەرىجىلىك نۇقتىلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇۋاتىدۇ.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىنىڭ قانۇن بويىچە باشقۇرۇۋاتقان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى 468گە يەتتى، ئۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى 5، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى 33، قالغان 430 ئورۇندىكىسى ناھىيە (شەھەر) دەرىجىسى بېكىتىلمىگەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئورنى.

ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى 1983 — 1990 - يىلغىچە بىر نەچچە قېتىم مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قېزىش ئىشىنى ئېلىپ باردى. ئەشۇ قېزىلمىلار ئاساسىي جەھەتتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىش خاراكتېرىدىكى قېزىش بولۇپ، ھەر قېتىم قازغاندا قېزىش دوكلاتى «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنىپ تۇردى.

ئوتتۇز تۆتىنچى قىسىم

ئاخبارات چىلىق، نەشرىياتچىلىق

ئوتتۇز تۆتىنچى قىسىم

ئاخباراتچىلىق، نەشرىياتچىلىق

مىنگودىن ئىلگىرى ۋىلايەت تەۋەسىدە ئاخبارات ئاساسەن ئاغزاكى ۋە ئۆتەڭلەر ئارقىلىق ھەمدە قولىيازمىنى قولدىن - قولغا ئۆتكۈزۈپ كۆرۈش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق تارقىتىلاتتى. ماتېرىياللاردا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ گېزىت - ژۇرنال، ئاخبارات ئىشلىرى 30 - يىللاردىن باشلانغانلىقى كۆرسىتىلگەن. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) دىن باشلاپ قەشقەر رايونىدا پانتۈركىزم، مىللىتارىستلارنىڭ بۆلۈنمە كۈچلىرىگە كەتمەن چاپىدىغان بىر قانچە گېزىت - ژۇرنال چىقىرىلدى. بۇ خىلدىكى گېزىت - ژۇرناللار ئۇۋىسىدىن چىقىشى بىلەنلا ھەر مىللەت خەلقى ياقتۇرمايدىغان چۆرۈۋىتەكچىكە، ئۇزۇنغا بارماي نەشردىن توختىدى.

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى ئاياقلىشىپ، قەشقەردە تۇرۇشلۇق 6 - شىنىڭ قوماندانى مەھمۇت مۇھىتنىڭ قوللىشى بىلەن «يېڭى ھايات گېزىتى» نەشر قىلىندى. بۇ ۋاقىتتا شېڭ شىسەي شۇنداق خىرىستىئان دىنى ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ۋاكالەتخانىسىنى بويرۇق چۈشۈرۈپ تاقىۋېتىپ، مەتبەئە ئۇسكۇنىلىرىنى يېڭى ھايات گېزىتخانىسىنىڭ ئىشلىتىشىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) شېڭ شىسەي يېڭى ھايات گېزىتخانىسىنى ئاساس قىلىپ، شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسىنى قۇرۇپ، لى تەييۇنى گېزىتخانا باشلىقلىقىغا تەينىلەپ، «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» (يەنە «شىنجاڭ گېزىتى قەشقەر نۇسخىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) نى نەشر قىلدۇردى. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 10 - ئايدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ۋاقىت مۇشىكاپ (ئەسلى ئىسمى ۋاڭ مو بولۇپ، شىنجاڭغا خىزمەتكە كېلىپ شىنجاڭ گېزىتىنىڭ مۇھەررىرى بولغان) نى ئەۋەتتى. مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) ئەتىيازدا ۋاڭ مۇشىكاپ شىنجاڭ گېزىتخانىسى قەشقەر شۆبىسىنىڭ تەھرىرات باشلىقى بولۇپ تەينىلەندى، شۇ يىلى 9 - ئايدا لى تەييۇنىڭ ئورنىغا قەشقەر شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ تەينىلىنىپ، مۇۋەققەت گېزىتخانا باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. بۇ مەزگىلدە بۇ گېزىتتە جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا قارشى تۇرۇش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىك سەپ قۇرۇش، بىرلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش قاتارلىقلار تەشۋىق قىلىندى. گېزىت دەسلەپتىلا خەلق ئاممىسىغا يۆزلەندۇرۇلدى، ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنىڭ ھەر سانىنىڭ تىراژى 2000غا، خەنزۇچە شاپىگراف نۇسخىسىنىڭ ھەر سانىنىڭ تىراژى 500گە يەتتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ 2 - تارمىقىدىكى ئارمىيە بىلەن بىللە كەلگەن دۇ فېڭچېڭ قاتارلىق مۇخبىرلار قەشقەردە 2 قارار ئاخباراتچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ئۈچۈن نەچچە 10 ئاخبارات مۇخبىرىنى تەربىيىلەپ بەردى. 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 14- كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ قەشقەر شۆبىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، قەشقەر شۆبە گېزىتخانىسىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى. 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى — «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ

ئۇيغۇرچىسى نەشر قىلىندى، «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» شۇنىڭ بىلەن بىللە نەشردىن توختىدى. 1953- يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچىسى نەشر قىلىندى. 1956 - يىل 6- ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قۇرۇلدى. 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» «قەشقەر گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلدى.

1952 - يىل 8 - ئايدىن 1956 - يىل 6 - ئايغىچە ج ك پ يەكەن ۋىلايەتلىك كومىتېتى ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئورگان گېزىتى «يەكەن ئامما گېزىتى»نى نەشر قىلدى. يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن «بۇ گېزىت» توختىتىلىپ، كېيىنچە «يەكەن گېزىتى» نەشر قىلىندى.

ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئورگان گېزىتى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن ئۇچۇر يەتكۈزۈش، بىلىم تارقىتىش، تەجرىبە ئالماشتۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىشقا يېتەكچىلىك قىلىش، جامائەت پىكرىنى يېتەكلەش، ئاممىنى تەشكىللەش قاتارلىق جەھەتلەردە زور تۆھپە يارىتىپ، پارتىيە گېزىتىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولى ۋە سوتسىيالىستىك گېزىت - ژۇرناللارنىڭ پارتىيىۋىلىك پرىنسىپىنى نامايەن قىلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە «مېتاللورگىيە ئىشچىلىرى» نەشر قىلىندى؛ 60 - يىللاردىن 70 - يىللارغىچە بەزى ناھىيىلەردە شاپىگرافتا ناھىيە گېزىتلىرى چىقىرىلدى؛ 80 - يىللاردا ۋىلايەتتىكى ئالاقىدار تارماقلار «سەھىيە تەشۋىقاتى»، «پىلانلىق تۇغۇت گېزىتى»، «قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى»نى نەشر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى»، يېزا ئىگىلىك 3 - شىنىڭ «زەرەپشان گېزىتى»، غەربىي جەنۇبىي تارىم كۆكيار نېفتلىكىنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭ نېفت گېزىتى» قاتارلىق گېزىتلىرىمۇ ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇ گېزىتلەر سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيىتىنى ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتىنى قۇرۇلۇشىدا ئاكتىپ رول ئوينىدى.

ئۇزاقتىن بۇيان قەشقەر ۋىلايىتىدە نەشرىيات بولمىغاچقا، ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى كىتابلارنى نەشر قىلىشتا باشقا جايلارغا تاپىنىپ كېلىنگەنىدى. 1981 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەۋقەنى كەڭ يېزىلارغا ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ جاي - جايلىرىغا قارىتىپ، ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئوقۇشلۇقلارنى نەشر قىلىش كەسپىنى قانات يايدۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نەشرىيات خىزمىتىدە زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

I باب

ئاپپاراتلار

§ 1. ئاخبارات ئاپپاراتلىرى

1. قەشقەر گېزىتخانىسى

قەشقەر گېزىتخانىسىنىڭ تەكتى جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى بولۇپ، 1950 - يىل 5 - ئاينىڭ 1-

كۇنى قۇرۇلدى، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. 1951 - يىلى تەھرىر بۆلۈمى قارىمىقىدا قەشقەر رايونى گۇرۇپپىسى، ئاقسۇ گۇرۇپپىسى، ئىچكى - تاشقى خەۋەرلەر گۇرۇپپىسى، قوشۇمچە سان گۇرۇپپىسى، خەنزۇچە بەت گۇرۇپپىسى، تەرجىمانلار گۇرۇپپىسى، كوررېكتورلار گۇرۇپپىسى، ماتېرىيال بۆلۈمىدىن ئىبارەت 8 گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى. 1953 - يىل 9 - ئايدا «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچىسى نەشر قىلىندى، گېزىتخانا تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا باش مۇھەررىر ئىشخانىسى، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى، ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى، رادىئو ئىستانسىسى، باسما زاۋۇتىدىن ئىبارەت 5 تارماق تەسىس قىلىندى.

1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۇنى «قەشقەر گېزىتى» نەشر قىلىنىپ، «قەشقەر گېزىتى» تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇلدى. 1960 - يىلى گېزىتخانىدا ئاپپاراتلار ئىخچاملاندى، تەھرىر ھەيئىتى قارىمىقىدا تەھرىر بۆلۈمى (ئۇيغۇر، خەنزۇ تەھرىر ئىشخانىسى)، باش مۇھەررىر ئىشخانىسى، باسما زاۋۇتىدىن ئىبارەت 3 گورۇپ تەسىس قىلىندى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، 1966 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا گېزىتخانا تەھرىر ھەيئىتى ۋە پارتىيە تەشكىلاتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1967 - يىل 3 - ئايدا گېزىتخانىدا ئاممىۋى تەشكىلاتلار «ھوقۇق تارتىۋالدى»، شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 16 - كۇنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بۇيرۇقىغا بىنائەن گېزىتخانىنى ھەربىي ئىدارە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەربىيلەر «قەشقەر گېزىتى» نەشر قىلىندى. 1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 16 - كۇنى «قەشقەر گېزىتى» قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئورگان گېزىتىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن گېزىتخانىدا ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، قارىمىقىدا گېزىت چىقىرىش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 1974 - يىل 11 - ئاينىڭ 22 - كۇنى ئىنقىلابىي كومىتېت گېزىت چىقىرىش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇيغۇر، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قەشقەر گېزىتىنىڭ ئاپپارات قۇرۇلۇشى كۆچەيتىلدى. 1981 - يىل 2 - ئاينىڭ 10 - كۇنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى «قەشقەر گېزىتى»نىڭ تەھرىر ھەيئىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەستىقلىدى.

1980 - يىلدىن باشلاپ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، جانلاندۇرۇش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەرگە خىزمەت قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، گېزىتخانىنىڭ تۈزۈلمىسى ئۆزگەرتىلدى. 1985 - يىلى ئوقۇرمەنلەر مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلدى (كېيىن ئىلان - ئۇچۇر بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى). 1987- يىلى گېزىتخانىدا 4 بۆلۈم، ئىشخانا كۆپەيتىلدى، تەھرىر ھەيئىتى ۋە پارتكوم قارىمىقىدا 8 گورۇپ تەسىس قىلىندى، بۆلار پارتكوم ئىشخانىسى، باش مۇھەررىر ئىشخانىسى، خەنزۇچە گېزىت چىقىرىش بۆلۈمى، خەنزۇ مۇخبىرلار بۆلۈمى، ئىلان - ئۇچۇر بۆلۈمى، ئۇيغۇرچە گېزىت چىقىرىش بۆلۈمى، ئۇيغۇر مۇخبىرلار بۆلۈمى ۋە باسما زاۋۇتىدىن ئىبارەت. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تەھرىر ھەيئىتى ئاپپاراتىدا چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى.

باش مۇھەررىر ئىشخانىسى قارىمىقىدا رادىئو ئىستانسىسى، گۇزەل سەنئەت ۋە فوتو سۈرەت، ماتېرىيال ئىشخانىسىدىن ئىبارەت 3 گورۇن تەسىس قىلىندى. خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىدە ئەسلى مۇخبىرلار گۇرۇپپىسى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسى، سىياسىي ماتېرىيال گۇرۇپپىسى، گۇزەل - سەنئەت گۇرۇپپىسى، سودا- سانائەت گۇرۇپپىسى، ئۇنىۋېرسال گۇرۇپپا تەسىس قىلىنغاندى، كېيىن مۇخبىرلار بۆلۈمى، گېزىت چىقىرىش بۆلۈمى، ئىلان - ئۇچۇر بۆلۈمى ئايرىم تەسىس قىلىنىپ، مۇخبىرلار گۇرۇپپىسى، ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى، مۇھىم خەۋەرلەر گۇرۇپپىسى، ئىقتىساد گۇرۇپپىسى، سىياسەت گۇرۇپپىسى، ئېقىم مەسىللىرى گۇرۇپپىسى، كوررېكتورلۇق گۇرۇپپىسىغا بۆلۈندى؛ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تەشكىلىي شەكلى يۇقىرىدىكىگە

ئوخشاش بولدى. باسما زاۋۇتىدا زاۋۇت ئىشخانىسى ۋە كەسپىي تېخنىكا، تەمىنات، بوغالتىرلىق، لايىھىلەش بۆلۈمچە - ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىندى.

2. يەكەن گېزىتخانىسى

يەكەن گېزىتخانىسىنىڭ تەكتى يەكەن ۋىلايەتلىك ئامما گېزىتخانىسى ئىدى، بۇ گېزىتخانا 1952 - يىل 8 - ئايدا بارلىققا كەلدى. 1956 - يىلى يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن يەكەن ناھىيىسى «يەكەن دېھقانلىرى گېزىتى»نى نەشر قىلدى، كېيىن «يەكەن گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلدى. بۇ گېزىتخانا ئەسلىدىكى ماشىنا - ئۇسكۇنىلەر ئاساسىدا ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى «كوئېنلۇن» باسما زاۋۇتىنىڭ قوشۇۋېلىپ، يېڭىدىن بىر بەنزە بولۇپ تەشكىللەندى. يەكەن گېزىتخانىسىدا تەھرىر بۆلۈمى ۋە باسما زاۋۇتى تەسىس قىلىندى.

3. زەرەپشان گېزىتخانىسى

بىڭتۈەن پارتكومىنىڭ تەستىقلىشى، ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىپ تىزىملىشى ئارقىلىق، 1984 - يىلنىڭ ئاخىرىدا يېزا ئىگىلىك 3 - شى زەرەپشان گېزىتخانىسى قۇرۇلدى، بۇ گېزىتخانا شى سىياسىي بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. گېزىتخانىدا 3 تەھرىر، سىرتتا تۇرۇشلۇق 9 مۇخبىر، تەكلىپلىك 9 مۇخبىر بار ئىدى.

4. جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت گېزىتخانىسى

جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت گېزىتخانىسى 1983 - يىل 1 - ئايدا پوسكام ناھىيىسىنىڭ كۆيباغ بازىرىدا قۇرۇلدى. گېزىتخانىدا ئۇيغۇر، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 16 مۇخبىر بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكا ئۇنۋانى بارلار 4، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 4، گېزىتخانا بۆلۈم دەرىجىلىك ئورۇن بولدى، قارىمىقىدا باسما زاۋۇتى قۇرۇلدى. ئېھتىياجلىق مەبلەغنى پوسكام نېفىت - تەبىئىي گاز تەرەققىيات شىركىتى باشقۇرۇش خىراجىتىدىن چىقىم قىلىپ بېرىدۇ.

5. شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى قەشقەر مۇخبىرلار پونكىتى

1978 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىنىڭ قەشقەر مۇخبىرلار پونكىتى قۇرۇلدى. بۇ ئۆلكە دەرىجىلىك ئاخبارات ئورنىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئاپپاراتىدۇر.

قەشقەر مۇخبىرلار پونكىتىدا 3 تەھرىر بار، پونكىت ئورنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قورۇسىدا. ئىشخانىسى ئەسلىدىكى شىنخۇا ئاگېنتلىقى قەشقەر پونكىتىنىڭ بىر كورپۇس مۇستەقىل بىر قەۋەتلىك 320 كۋادرات مېتىرلىق ئۆيىدە ئىدى (بىرلا ۋاقىتتا قۇرۇلغان شىنجاڭ گېزىتىنىڭ قەشقەر مۇخبىرلار پونكىتى بىلەن بىللە ئىشلىتەتتى). 1985 - يىلى رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق شىنجاڭ رادىئو ئىستانسىنىڭ ۋىلايەت - ئوبلاستلاردا تۇرۇشلۇق مۇخبىرلار پونكىتىنى مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ ئۆستۈردى.

مۇخبىرلار پونكىتىدىكى ھەر بىر كىشىگە ياپونىيىدە ئىشلەنگەن رادىئو، ئۇنىتالغۇ، موتسىكلىت قاتارلىق كەسپىي قوراللار سەپلەپ بېرىلدى. 80 - يىللاردىن كېيىن مۇخبىرلار پونكىتىنىڭ مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ئەسەرلىرى مۇنۇلار: ئەدەبىي ئاخبارات «خونجىراپتىكى ئاپپاق قار» مەملىكەت بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى؛ چاتما خەۋەر «ئوپالدىكى يەر تەۋرەش» ئاپتونوم رايون بويىچە ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشتى؛ خەۋەر

«بىنامدىكى كەلكۈن ئاپىتىگە تاقابىل تۇرۇپ، خەتەردىن قۇتۇلدۇرۇش»، مەخسۇس ماقالە «شۇ دېيىشىنى ئەسلەيمىز»، ئوچېرىك «قەدىمى شەھەرنىڭ تۈت پەسىلدىكى ئاجايىپ يېڭى مەنزىرىسى» ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. يەنە ئادەم بويىچە كۆپ قېتىم 2 - دەرىجىلىك ۋە مۇنەۋۋەر مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى.

§ 2 . نەشرىيات ئاپپاراتى

1981 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى قۇرۇلۇپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى شەرقىي خەلق يولى بىلەن تار بوغۇز يولى كېسىشكەن جايغا ئورۇنلاشتى، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 29 مو. نەشرىيات كەسپىي جەھەتتە مەدەنىيەت نازارىتىگە تەۋە، مەمۇرىي جەھەتتە قەشقەر ۋىلايىتى ۋاكالىتەن باشقۇرىدۇ. 1988 - يىلى نەشرىياتنىڭ كەسپىي ئىشلىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1985 - يىل 2 - ئايدا ئىشخانا، تەھرىر بۆلۈمى، پىلان - مالىيە بۆلۈمى، نەشر قىلىش - تارقىتىش بۆلۈمى، باسما زاۋۇتى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. 1989 - يىل 10 - ئايدا نەشرىيات ھەيئىتى، تەھرىر ھەيئىتى قۇرۇلدى.

Ⅱ باب

گېزىت - ژۇرنال

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇمۇر ئەلنىڭ قوللىشى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى» نەشر قىلىندى، 2 ئايدىن كېيىن تۇمۇر ئەلى ئوسمان قەبىلىسى بىلەن ئېلىشىشتا جېنىدىن ئايرىلدى، گېزىتمۇ شۇنىڭ بىلەن نەشردىن توختىدى. شۇ يىلى 11 - ئايدا پانتۈركىزمچى سابىت داموللىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە «ئەركىن ھايات گېزىتى» نەشر قىلىندى. كېيىنكى يىلى 3 - ئاينىڭ 28 - كۈنى سابىت داموللىنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى. نەشر قىلىنغىنىغا 4 ئاي بولغان «ئەركىن ھايات گېزىتى» شۇنىڭ بىلەن توختىدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) شېڭ شىسەينىڭ ئۆلكە ئارمىيىسى قەشقەرنى ئۆتكۈزۈۋالدى. 8 - ئاينىڭ ئاخىرى شى قوماندانى مەھمۇت مۇھىتنىڭ رىياسەتچىلىكىدە «يېڭى ھايات گېزىتى» نەشر قىلىندى. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) غا كەلگەندە گېزىتنىڭ تىراژى ئاران 300 نۇسخىغا يەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن «يېڭى ھايات گېزىتى» نىڭ نامى «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلدى. قوغۇشۇن مەتبەئىلىك ئۇيغۇرچە نەشرى، قوشۇمچە شاپىگرافتا بېسىلغان خەنزۇچە نەشرى جەنۇبىي شىنجاڭدا زور تەسىر پەيدا قىلدى.

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» «ئاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ تەرەققىياتى قويۇق تۈس ئالدى. كېيىنكى يىلى گومىنداڭ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىتىمىنى يىرتىپ

تاشلىدى، «ئالگ» گېزىتى يەنە «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» دەپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، گومىنداڭنىڭ كانىيغا ئايلاندى.

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شىنجاڭ گېزىتخانىسى قەشقەر شۆبىسىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. بۇ ۋاقىتتا «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» 4 فورماتلىق، 2 بەت بولۇپ، ھەپتىدە 2 سان، 420 پارچە چىقىرىلىپ، جەمئىي 45 مىڭ 360 پارچە تارقىتىلدى. 1950 - يىل 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى 2 - جۇن پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى — «خەلق ئارمىيىسى» نەشر قىلىندى، 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى — «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى نەشر قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» نەشردىن توختىدى. 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى، «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» «قەشقەر گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلىپ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ قالدى.

§ 1 . جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى

1950 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئۆزىنىڭ ئورگان گېزىتى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» (ئۇيغۇرچە نۇسخىسى)نى نەشر قىلدى. 1953 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ خەنزۇچە نۇسخىسىنى نەشر قىلدى، 1956 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە نەشردىن توختىدى. بۇ مەزگىلدە «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىش، ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتلەردە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇھىم جامائەت پىكرى قورالىغا ئايلاندى.

1. ئۇيغۇرچە نەشرى

جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسىنىڭ تەكتى شىنجاڭ گېزىتى قەشقەر شۆبىسى ئىدى. قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى 1951 - يىل 1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ھەربىي ئىدارە قىلغان ۋاقىتتا بۇ گېزىتخانىدا 11 خىزمەتچى، 10 ئىشچى، 4 مۇلازىمەتچى بار ئىدى. 3 ئېغىزلىق ئىشخانا، 2 ئېغىزلىق خىزمەت ئۆيى بولۇپ، 110 كۋادرات مېتىر كېلەتتى. ئۇسكۇنىلەردىن 1910 - يىلى شۋېتسارىيىدە ئىشلەنگەن ماشىنىدىن 4 دانە، كونا قوغۇشۇن ھەرپتىن 559 كىلوگرام، 417 - نومۇرلۇق باسما مېيىدىن 5 كىلوگرام بار ئىدى. ھەپتىدە 3 سان گېزىت چىقىرىلىپ، 200 سان تارقىتىلاتتى. ھەربىي ئىدارە قىلىنغاندىن كېيىن بارات مۇھەممەت ۋە ئابدۇكېرىم ساۋادىتوپلار گېزىتخانا باشلىقى ۋە مۇئاۋىن باشلىقى، ئابدۇكېرىم ساۋادىتوپ باش مۇھەررىر بولدى، گېزىتنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن شىنجاڭ گېزىتىنىڭ يېڭى خەۋەرلىرى، شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ ماقالىلىرى ۋە يېڭىدىن ئېلان قىلىنغان سىياسەت، قانۇن- پەرمانلارنى كۆچۈرۈپ بېسىش شۇنىڭدەك رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە»، «خەلق دېموكراتىيە دىكتاتورىسى توغرىسىدا» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ بېسىشتىن ئىبارەت ئىدى.

1950 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نەشر قىلىنىپ، ئۇيغۇرچىسى ھەپتىدە 5 سان يەنى جۈمە، دۈشەنبىدىن باشقا كۈنلەردە كۈنىگە بىر سان چىقىرىلدى. گېزىت چىقىرىشنىڭ ئاساسىي مەقسىتى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمەت ۋەزىپىسىگە ئاساسەن پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىش،

كادىرلار ۋە ئاممىنى تەربىيىلەش بولدى. گېزىتنىڭ مەزمۇنىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاممىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئاساس قىلىنىدى. ئاساسلىق ئوقۇرمەنلەر دېھقان - چارۋىچىلار ۋە يېزا كادىرلىرى بولدى، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرى، شەھەرلەردىكى سودا-سانائەتچىلەرگىمۇ ئېتىبار بېرىلدى.

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نەشر قىلىنغان دەسلەپكى مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەش ۋە ئۇستۇرۇشكە ئەھمىيەت بەردى، گېزىتخانىدىكى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار %95نى ئىگىلەپ، ئۇيغۇرچە گېزىت چىقىرىشقا ئاساس سېلىپ بەردى. گېزىت چىقىرىدىغان خادىملارنىڭ مەنبەسى 3 خىل بولدى، بىرىنچىدىن، ئۇزاق مۇددەت چېنىققان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار، ئىككىنچىدىن، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تەربىيىلەنگەن كادىرلار، ئۈچىنچىدىن، قولغا كەلتۈرۈشكە بولىدىغان كونا خىزمەتچىلەردىن ئىبارەت. 1956 - يىلنىڭ ئاخىرىدا گېزىتخانىدا 49 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەھرىرلەر %27نى، ئىشچىلار %50نى، باشقا خادىملار %23نى ئىگىلەپ، گېزىت نەشر قىلىنغان ۋاقىتتىكىدىن بىر ھەسسە كۆپەيدى. «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» (ئۇيغۇرچە نەشرى) نىڭ ماقالە مەنبەسى ئاساسلىقى شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ ماقالىلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئۆزگەرتىپ يېزىش، ئۇرۇمچى خەلق رادىئو ئىستانسىسى خاتىرىلىۋالغان خەۋەرلەرنى كۆچۈرۈپ بېسىش ھەمدە ئۇيغۇرچىگە تەرجىمە قىلىنغان ماقالىلەر، خەۋەرچىلەر، مۇخبىرلار ئەۋەتكەن ماقالىلەر، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومنىڭ ئاخبارات - خەۋەر گۇرۇپپىسى تەمىنلىگەن ماقالىلەر، خەنزۇچە گېزىت - ژۇرناللاردىن تەرجىمە قىلىنغان خەۋەرلەر بولدى. بەت ئورۇنلاشتۇرۇشتا 1 -، 2 - بەتلەرگە شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ ماقالىلىرى، 3 - بەتكە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى خەۋەرلەر، 4 - بەتكە كۆپىنچە ئىشچىلار، دېھقانلار، ياشلار، ئاياللارنىڭ پائالىيەت ئەھۋالىغا دائىر ماقالىلەر ۋە خەلق ناخشىلىرى، ئەدەبىي ئەسەرلەر بېسىلدى. گېزىت دەسلەپتە نەشر قىلىنغاندا ئايلىق تىراژى 695 پارچە ئىدى، كېيىن 6060 پارچىگە يەتتى.

جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسىنىڭ ئورنى بىر قانچە جايدا بولدى، 3 قېتىم كېڭەيتىپ تولۇقلاندى. گېزىتخانا دەسلەپتە قۇرۇلغاندا قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە يېنىدىكى كىچىك ھويلىدا بولۇپ، ئومۇمىي كۆلىمى 110 كۋادرات مېتىر ئىدى. كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئۆتكۈزۈۋالغان ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئۆيىنى گېزىتخانىنىڭ ئىشلىتىشىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى.

1952 - يىلى ئادەم ۋە ئوسكۇنىلەرنىڭ كۆپىيىشى بىلەن گېزىتخانا باسما زاۋۇتى قەشقەر شەھىرى نەزەرباغدىكى باغقا (ھازىرقى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ شىمالى) كۆچۈرۈلدى. كېيىن تەھرىر بۆلۈمىگە يېراق، خىزمەتكە قولايسىز بولغانلىقتىن، باسما زاۋۇتى يەنە پېداگوگىكا مەكتىپى يېنىغا، كېيىن يەنە شەھەرلىك مېتال بۇيۇملار شىركىتى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن ئالماشتۇرۇلدى. 1953 - يىل ئاخىرىدا دۆلەت يەر سېتىۋېلىپ ھازىرقى قەشقەر گېزىتخانىسىنىڭ ئورنىغا كۆچۈردى.

جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى 1952 - يىلى تۇنجى قېتىم تولۇقلاندى، ئۇرۇمچى «ئالغا» گېزىتخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى ئۇنىڭ بارلىق خادىملىرىنى جەنۇبىي «تەڭرىتاغ» گېزىتخانىسىغا قوشۇۋېتىشنى قارار قىلدى. 1953 - يىلى جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى 2 - قېتىم تولۇقلاندى، «ئاقسۇ گېزىتى»، «يېڭى خوتەن گېزىتى» ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئۇنىڭ بىر قىسىم ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنى ۋە ماشىنا - ئوسكۇنىلىرىنى جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسىغا قوشۇۋەتتى. 1955 - يىلى 3 - قېتىم تولۇقلاندى، 2 - جۇن «خەلق ئارمىيىسى» گېزىتى نەشردىن توختىتىلدى، بۇ گېزىتخانىنىڭ باسما زاۋۇتى جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسىنىڭ باسما زاۋۇتىغا قوشۇۋېتىلدى.

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچىسى نەشر قىلىنىپ 1956 - يىلى نەشردىن توختىتىلغىچە بولغان 6 يىل جەريانىدا، پارتىيىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسىگە ماسلىشىپ، ماركىسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى پائال تەشۋىق قىلدى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پىكىر - تەلىپى ۋە ساداسىنى ئەكس ئەتتۇردى، گېزىت قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 12 ناھىيە (شەھەر) گە ۋە ئاقسۇ، خوتەن قاتارلىق جايلارغا تارقىتىلدى.

2. خەنزۇچە نەشرى

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچىسى 1953 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نەشر قىلىندى، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم تەھرىر خادىملار ۋە تېخنىكا كۈچى جەھەتتە تولۇق تەييارلىق كۆردى.

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» (خەنزۇچە نەشرى) دەسلەپتە 4 فورماتلىق 4 بەت بولۇپ، ھەپتىدە 3 سان نەشر قىلىندى، 1955 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ھەپتىدە 6 سانغا ئۆزگەرتىلدى. گېزىت چىقىرىشتىكى ئاساسىي مەقسەت ماركىسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش، پارتىيىنىڭ ھەر قايسى دەۋردىكى مەركىزىي خىزمەت ۋەزىپىسىنى چۆرىدەپ تەشۋىقات خەۋىرىنى تارقىتىش، كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىغا ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش، كوممۇنىستىك پارتىيىنى قىزغىن سۆيۈش تەربىيىسى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش، خەلق ئاممىسىنى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ، دۆلەتنىڭ سانائەتلىشىش قۇرۇلۇشىغا پائال ياردەم بېرىشكە سەپەرۋەر قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

«يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان، ئاممىۋىلاشقان، ئاممىبابلاشقان» گېزىت چىقىرىش فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، گېزىت خەۋەرلىرىنىڭ قىسقا، ئىخچام، سەرخىل، ئاممىباب، ئېنىق، تېز، جانلىق، تەسىرلىك بولۇشى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈلدى. بەت ئورۇنلاشتۇرۇشتا ئىش تەقسىماتى ئېنىق بولدى. 1 - بەت مۇھىم خەۋەرلەر بېتى قىلىنىپ، ئاساسلىقى مەملىكەت ئىچىدىكى مۇھىم خەۋەرلەر ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەرلىك مۇھىم خەۋەرلىرى بېسىلدى، مۇھىم خەۋەرلەر تەخمىنەن 60%نى، باشقا خەۋەرلەر 40%نى ئىگىلىدى؛ 2 - بەت يەرلىك خەۋەرلەر بېتى قىلىنىپ، خەۋەر مەزمۇنىدا دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئاساس قىلىندى، سانائەت - قاتناش - سودا، پۇل مۇئامىلە، مەدەنىيەت - مائارىپ قاتارلىقلارغىمۇ تەڭ ئېتىبار بېرىلدى. مۇھىم ستونلاردىن «ئوقۇرمەنلەردىن خەت»، «مەسىلىلەرگە جاۋاب»، «چارۋىچىلىق رايونى خىزمىتى»، «تەشۋىقاتچىلار سۆزى»، «ئومۇمىي سايلام خىزمىتى»، «پارتىيە - ئىتتىپاق تۇرمۇشى» قاتارلىقلار ئېچىلدى؛ 3 - بەت مەدەنىيەت - مائارىپ بېتى قىلىندى، ئۇنىڭ مەزمۇنى پارتىيە - ئىتتىپاق تۇرمۇشى، كادىرلار ئۆگىنىشى، ئاياللار خىزمىتى، دوختۇرلۇق - دورىگەرلىك، سەھىيە، مەدەنىيەت - مائارىپ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى؛ 4 - بەت مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر بېتى قىلىنىپ، مەملىكەت خەۋەرلىرى 60%نى، خەلقئارا خەۋەرلەر 40%نى ئىگىلىدى، «ئون كۈنلۈك ئېقىم مەسىلىلىرى»، «مەملىكەت ئىچىدىكى قۇرۇلۇش»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى»، «سوۋېت ۋە يېڭى دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش»، «ئاتالغۇلارغا ئىزاھات» قاتارلىق ستونلار ئېچىلدى.

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» (خەنزۇچە نەشرى) نىڭ ئوقۇرمەن ئوبيېكتلىرى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى كادىرلار، خەلق ئارمىيىسىنىڭ كوماندىر - جەڭچىلىرى، سودا - سانائەت ساھەسى، زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بولدى، نەشر قىلىنغان ۋاقىتتىكى تراژى 2000 پارچە ئىدى، كېيىن 3000 پارچىگە يەتتى. تارقىتىلىش دائىرىسى قەشقەر، ئاقسۇ،

خوتەن، يەكەن، قىزىلسۇ قاتارلىق جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

1956 - يىل 6 - ئايدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق مەمۇرىي مەھكىمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئەسلىدىكى يەكەن ۋىلايىتى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاسىتە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرنى بىرلەشتۈرۈپ قەشقەر ۋىلايىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 31 - كۈنى نەشردىن توختىتىلدى.

2 §. قەشقەر گېزىتى

1. ئۇيغۇرچە نەشرى

«قەشقەر گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قۇرۇلغاندا نەشر قىلىندى. ئىزچىل 2 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇپ كەلدى. دەسلەپتە ھەپتىدە 3 سان چىقىرىلدى، 1956 - يىل 6 - ئايدا ھەپتىدە 6 سانغا ئۆزگەرتىلدى. 1961 - يىل 10 - ئايدا قەغەز قىس بولغانلىقتىن، ھەپتىدە 3 سانغا ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ھەپتىدە 6 سان چىقىرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، تاھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

1967 - يىل 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئامما تەشكىلاتى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ قالايمىقانچىلىق پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، گېزىتخانىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى تارتىۋالدى. 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 4- ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە «ئىسيانچىلار» گېزىتىدىن 42 سان چىقاردى. شۇنىڭدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بۇيرۇقنامە بىنائەن گېزىتخانىنى ھەربىي ئىدارە قىلدى. 1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 15- كۈنىگىچە «ھەربىيلەر» گېزىتىدىن 411 سان چىقاردى. 1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 1971 - يىل 10- ئاينىڭ 27 - كۈنىگىچە ئۇيغۇرچە «قەشقەر گېزىتى» ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئورگان گېزىتى قىلىنىپ 510 سان چىقىرىلدى. 1971 - يىل 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، تاھازىرغىچە چىقىرىلىپ كەلمەكتە، بۇنىڭ ئىچىدە 1972 - يىل 7-، 8 - ئاي ۋە 9 - ئاينىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئاخبارات قەغىزى قىس بولغانلىقتىن، گېزىت نەشردىن توختىدى. بۇ مەزگىلدە مۇھىم خەۋەر بارلىققا كەلگەندە 8 سان گېزىت قەرەلسىز نەشر قىلىندى.

1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1990 - يىل 12 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئۇيغۇرچە «قەشقەر گېزىتى» 7286 سان نەشر قىلىندى.

1) گېزىتنىڭ ئالاھىدىلىكى نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە گېزىتنىڭ تارقىتىلىش دائىرىسى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لەر، يېزا ئىگىلىك 3 - شىستىمىنىڭ تۆەن - مەيدانلىرى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ بىر قىسىم رايونلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالغانىدى، ئوقۇرمەنلەرنىڭ كۆپ قىسمى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار ۋە ئامما ئىدى. شۇڭا تەھرىر بۆلۈمى «باشتىن - ئاخىر دېھقان - چارۋىچىلارغا خىزمەت قىلىش» تەك گېزىت چىقىرىش فاڭجېنىنى تۈزۈپ چىقتى.

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلدىكى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن مۇخبىرلار ئىدىيىدە ئازاد بولۇپ، يەرلىك ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈردى. 1980 - يىلدىن كېيىن ئوتتۇرىچە ھەر سان گېزىتكە 10 نەچچە پارچە يەرلىك ماقالە بېرىلدى، بۇلار %60نى ئىگىلىدى. زىيارەت خاتىرىسى

ۋە تەرجىمە قىلىنغان خەۋەرلەرنىڭ ھەممىسىدە مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە دېھقان - چارۋىچىلار ئالاھىدىلىكىگە ئەھمىيەت بېرىلدى. 1984- يىلى يەرلىك خەۋەر 404 بەت بولۇپ، 69%نى، شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ خەۋىرى 183 بەت بولۇپ، 31%نى ئىگىلىدى. 1990 - يىلغىچە يەرلىك ماقالىلەر 60%تىن كۆپرەكنى ئىگىلەپ كەلدى.

1990 - يىلى بەتنى ئورۇنلاشتۇرۇش شەكلى ھەر خىل بولۇپ، كۆپ خىل ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلىندى. مەخسۇس بەتلەر مۇنۇلار:

سىياسەت بېتى، بۇ سەھىپىدە «بۈگۈنكى قەشقەر»، «مەھمۇت قەشقەرى يۇرتى»، «ئىسلاھات ۋە ئىزدىنىش»، «ھېيتگاھ مۇنبىرى»، «سوئال - جاۋاب»، «ماۋزۇ خەۋەرلەر»، «بىر جۇملىلىك خەۋەر»، «شەرەپ سەھنىسى»، «ئۇلار مۇكاپاتلىنىشقا تېگىشلىك» قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىقتىساد بېتى، بۇ سەھىپە «قەشقەرنى گۈزەل گۈلزارلىققا ئايلاندۇرايلى»، «ھۈنەر - سەنئەت»، «ئىقتىساد مۇنبىرى» قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مەدەنىيەت - مائارىپ بېتى، بۇنىڭدا «قانۇنچىلىق مۇنبىرى»، «ئىتتىپاقلىق كۈچ»، «ئەقىل چىرىغى»، «مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش»، «ئۆزىڭىزنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنى تاشلىۋەتمەك»، «چەت ئەل پەن - تېخنىكىسى»، «پارتىيە تۇرمۇشى»، «بارلىق كىشىلەرنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن» قاتارلىق سەھىپىلەر ئېچىلدى.

قوشۇمچە سان، بۇنىڭدا «پەن - تېخنىكا تۇرمۇشى»، «ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات»، «گۈزەل ۋەتەن»، «ئىلھام»، «مۇخبىرلاردىن خەت»، «تەنقىد»، «تەنقىدتىن كېيىن» قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىندى.

مەخسۇس بەتتىن باشقا 4 - بەتكە شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ تەرجىمە ماقالىلىرى بېرىلدى، تەسىس قىلىنغان سەھىپىلەر: «يېڭى قۇرۇلۇش - يېڭى نەتىجە»، «ئىسلاھات ئۈچۈرلىرى»، «ۋەتىنىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا»، «قېرىنداش مىللەتلەر چوڭ ئائىلىسى»، «مەملىكەت ئىچىدىكى قىسقا خەۋەرلەر»، «خەلقئارا ساۋات» «چەت ئەل ئىقتىساد خەۋەرلىرى»، «چەت ئەلدىكى داڭلىق شەخسلەر سەرگۈزەشتىسى»، «جۇڭگو تاۋارلىرى چەت ئەلدە»، «جۇڭگونىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى چەت ئەلدە» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

2) كەسپىي قوشۇن　1956 - يىلى ئۇيغۇرچە «قەشقەر گېزىتى» دە 23 مۇخبىر بار ئىدى، تەھرىر، مۇخبىرلاردىن باشقا يەنە 2 تەرجىمانمۇ بار ئىدى. 1960 - يىلى مۇخبىرلار 27گە يەتتى، ئۇلار 6 گۇرۇپپىغا بۆلۈندى يەنى سىياسەت - مائارىپ گۇرۇپپىسى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسى، مالىيە-ئىقتىساد گۇرۇپپىسى، تەرجىمانلار گۇرۇپپىسى، كوررېكتورلار گۇرۇپپىسى، ماتېرىيال گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت. 1983 - يىلى مۇخبىر 35كە يەتتى، 1990 - يىلى 47 گە يېتىپ، 1956 - يىلدىكىنىڭ 2 ھەسىسىگە توغرا كەلدى. ئۇيغۇر مۇخبىرلار بۆلۈمى قارىمىقىدا مۇخبىرلار گۇرۇپپىسى، ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى، ماتېرىيال ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، ئۇيغۇرچە گېزىت چىقىرىش بۆلۈمى قارىمىقىدا سىياسەت گۇرۇپپىسى، مۇھىم خەۋەرلەر گۇرۇپپىسى، ئىقتىساد گۇرۇپپىسى، مەخسۇس بەت گۇرۇپپىسى، تەرجىمانلار گۇرۇپپىسى، كوررېكتورلار گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، 50 — 60 - يىللاردا ئاخبارات كەسپىي قوشۇنىدا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 13.9%نى، تولۇقسىز ئوتتۇرىدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 82.6%نى، باشقىلار 4.4%نى ئىگىلىگەنىدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 32 بولۇپ، 70.2%نى، ئوتتۇرا تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 8 بولۇپ، 17.2%نى، باشقىلار 7 بولۇپ، 17.2%نى ئىگىلىدى.

3) تۇزۇم قۇرۇلۇشى　ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى مۇخبىرلىق خىزمىتىنىڭ ئۆڭۈشلۇق ئىشلىنىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئىچكى تۇزۇم قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بەردى. گېزىت نەشر قىلىنغان

دەسلەپكى مەزگىلدە خەۋەرچىلىك خىزمىتى، مۇخبىرلىق كەسپى ۋە ماقالە تەكشۈرۈش توزۈمى جەھەتتە بېكىتىلمىگەن تەلەپلەر بار ئىدى. 1961 - يىلى تەھرىر بۆلۈمى جايلارغا ئەۋەتىلگەن مۇخبىرلارنىڭ ۋاقتىنلىك يېرىمىنى خەۋەرلىشىش ۋە ئالاقىلىشىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا سەرپ قىلىشىنى بەلگىلىدى. 80 - يىللاردىن باشلاپ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى توزۇم قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى. مۇخبىرلار ئارىسىدا نورمىلىق توزۈمنى يولغا قويۇپ، مۇخبىرلىق ۋەزىپىسىنى ئاشۇرۇپ ئورۇندىغانلارنى مۇكاپاتلىدى؛ ۋەزىپىسىنى ئورۇندىيالمىغانلارنىڭ ماڭاشىنى مۇۋاپىق تۆتۈپ قالدى. تۈرلۈك ماقالىلەرنى ۋە تېمىلارنى يېزىپ چىقىش، بەتتىكى ماقالە سانى، خەت سانى، سۈپىتىگە قارىتا كونكرېت بەلگىلىمە چىقاردى. 1986 — 1987 - يىللىرى كوررېكتورلارغا نورمىلىق توزۈمنى يولغا قويدى. بۇ ئارىلىقتا يەنە مۇخبىرلارنى باشقۇرۇش توزۈمى ۋە خاتالىق مەسئۇلىيەت توزۈمىنىمۇ يولغا قويدى.

2. خەنزۇچە نەشرى

«قەشقەر گېزىتى»نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى ئىزچىل تۈردە 4 فورماتلىق، 4 بەت بولۇپ كەلدى، ئارىلىقتا بىر قانچە قېتىم ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ھەپتىدە 6 سانغا ئۆزگەرتىلدى. 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1990 - يىل 12 - ئايغىچە 6503 سان نەشر قىلىندى.

نەشر قىلىنغان 36 يىلدا تۆۋەندىكىدەك 3 خىل ئەھۋال يۈز بەردى:

1967 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئاساسا تەشكىلاتى گېزىتخانىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى تارتىۋالغان مەزگىلدە «ئىسيانچىلار» «قەشقەر گېزىتى» 42 سان نەشر قىلىندى.

1967 - يىل 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بويرۇقىغا بىنائەن ھەربىي ئىدارە قىلغان مەزگىلدە «ھەربىيلەر» «قەشقەر گېزىتى» 411 سان نەشر قىلىندى.

1969 - يىل 4 -ئايدىن 1971 - يىل 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنىگىچە «قەشقەر گېزىتى» قەشقەر ژىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئورگان گېزىتى قىلىنىپ، 530 سان نەشر قىلىندى.

1972 - يىل 7 -، 8 - ئايلار ۋە 9 - ئاينىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئاخبارات قەغىزى قىسلىشىپ كەتكەچكە، گېزىت ۋاقتىنچە نەشردىن توختىدى. 9 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ تاھازىرغىچە نورمال نەشر قىلىنىپ كەلدى.

«قەشقەر گېزىتى»نىڭ گېزىت بېشى 5 قېتىم ئۆزگەرتىلدى. ھازىرقى گېزىت بېشىنى سابىق شىنخۇا ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ باشلىقى مۇ چىڭ يېزىپ بەرگەن.

1) خادىملار جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندا «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»دە مۇخبىرلىق قىلغان كەسپىي تايانچىلار ئالمىشىپ كەتتى. ئادەم كۈچى يېتىشمىگەنلىكتىن، «قەشقەر گېزىتى»نىڭ خەنزۇچىسى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» ۋاقتىدىكى ھەپتىدە 6 سائەتتىن ھەپتىدە 3 سانغا ئۆزگەرتىلدى. مۇخبىرلار 24كە يەتتى، ئالىي تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر بىر بولۇپ، 4.2%نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 6 بولۇپ، 25%، باشقىلار 17 بولۇپ، 70.8%نى ئىگىلىدى.

1957 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىگە ئارقا - ئارقىدىن بىر قىسىم مۇخبىرلارنى يۆتكەپ بەردى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مۇخبىرلار قوشۇنىدا بەكمۇ چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى. 80 - يىللار كىرگەندىن كېيىن گېزىتخانا كەسپىي خادىملارنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتتى. بىرىنچىدىن، مۇناسىۋەتلىك مۇخبىرلارنى تاللاپ ئۇنىۋېرسىتېتلارغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى؛ ئىككىنچىدىن، قىسقا مۇددەتلىك كۇرسلارنى ئېچىپ تەربىيىلىدى. 1985 - يىلى جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى قەشقەردە

ئاخباراتچىلىق ئالىي تېخنىكوم سىنىپى ئاچتى، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىدىن 16 مۇخبىر ئوقۇشقا كىرىپ بىلىم ئاشۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە تەھرىر بۆلۈمى يەنە ستۇدېنتلارنى قوبۇل قىلىپ، مۇخبىرلار قوشۇنىنى تولۇقلاشقا ئەھمىيەت بەردى. 1990 - يىلغا كەلگەندە خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىدىكى خادىملار 41گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەر 27گە يېتىپ، %66نى، ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 10 بولۇپ، %39.24نى ئىگىلىدى.

2) تۈزۈم　قەشقەر گېزىتى نەشر قىلىنىش هارپىسىدا جەنۇبىي تەكلىماكان گېزىتخانىسى 1956-يىلىنىڭ بېشىدا («جەنۇبىي تەكلىماكان گېزىتى»نىڭ 1956 — 1962 - يىلغىچە بولغان خىزمەت تەرەققىياتىنىڭ قىسقىچە قائىدىسى») نى تۈزۈپ، مۇخبىرلارغا كونكرېت تەلەپ قويغانىدى. بۇ، «قەشقەر گېزىتى» خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىنىڭ ئەڭ بالدۇرقى كەسپىي پىلانى ۋە تۈزۈمى بولۇپ قالدى.

1957 - يىل 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى خەنزۇچە گېزىت نەشر قىلىنغاندىن بۇيانقى بىر يىللىق خىزمەتلەرنى خۇلاسىلىدى ھەمدە «قەشقەر گېزىتى ئاخباراتى»دا «قەشقەر گېزىتىنىڭ خەنزۇچە بېتىنى ياخشىلاش توغرىسىدا پىكىر»نى ئېلان قىلىپ، كەسپىيقۇرۇلۇشقا قارىتا تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1958 - يىلىنىڭ باشلىرىدا تەھرىر بۆلۈمى ئاخبارات يېزىقچىلىقىغا قارىتا كونكرېت بەلگىلىمە چىقاردى. 1960-يىل 2 - ئايدا تەھرىر بۆلۈمى خەۋەرچىلەر، ئوقۇرمەنلەر ۋە مۇخبىرلار قاتناشقان «كۆپچىلىك باھالاش، كۆپچىلىك ئۆگىنىش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، گېزىتتە ببرىلگەن مۇنەۋۋەر خەۋەرلەرنى باھالاپ چىقتى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بەزى ياخشى تۈزۈملەر جايىغا ئەمەلىيلەشتۈرۈلمىدى.

80 - يىللارغا كەلگەندە تۈزۈم قۇرۇلۇشى قەدىمىۋى قەدىم يېڭى ئىزغا سېلىنىدى. 1982 - يىل 4 - ئايدا خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى گېزىت باھالاش تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، گېزىت باھالاشنىڭ مەزمۇنى ئاساسلىقى، «بەشتە ياخشى»نى يەنى ياخشى تېما، ياخشى بەت، ياخشى مەخسۇس سەھىپە، ياخشى فوتو سۈرەت، ياخشى ئەسەرلەرنى باھالاشتىن ئىبارەت بولدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى «ئاخباراتنىڭ پاكىتقا ئۈيغۇن كەلمەسلىك مەسىلىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى»نى بېكىتتى. 1987-يىل 6 - ئايدا «گېزىت باھالاش تۈزۈمى»نى تۈزۈپ چىقتى. بۇنىڭدا گېزىتنى باھالاشنىڭ 4 خىل چارىسى ۋە ياخشى ماقالە، ياخشى بەت قاتارلىقلارنى مۇكاپاتلاش چارىسى بەلگىلەندى. 1981 - يىل 1 - ئايدا «مۇخبىرلارنىڭ نورمىسىنى يولغا قويۇش چارىسى»نى ئىجرا قىلدى. بۇنىڭ بىلەن كەسپىي تۈزۈم تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ، پارتىيە گېزىتىنىڭ سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن شارائىت ھازىرلاندى.

3) خەۋەر قىلىش　1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» نەشر قىلىنغاندىن تارتىپ 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غىچە بولغان ۋاقىت دەل ئېلىمىز ئومۇمىيۈزلۈك سوتسىيالىزم قۇرغان 10 يىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قەشقەر گېزىتخانىسى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە پارتىيىنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش باش لۇشىيەننى، پارتىيىنىڭ خەلق ئىگىلىكىنى «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاڭجېنى قاتارلىقلارنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىدى. پارتىيە گېزىتىنىڭ ئىدىيىۋىلىكى ۋە جەڭگىۋارلىقىنى كۈچەيتىپ، مەركىزىي خىزمەتلەرنى تەشۋىق - خەۋەر قىلىش سالمىقىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، تەھرىر بۆلۈمى بىر قاتار چارە - تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1958-يىلى تەھرىر بۆلۈمى «ئالتىدە كۆپ بولۇش» (كۆپرەك مۇھاكىمە ئېلان قىلىش، خەۋەر كۆپ خىل بولۇش، ئىلغار تەجرىبە ۋە ئىلغار ئىش - ئىزلارنى كۆپ خەۋەر قىلىش، ئاممىباب بىلىملەرنى كۆپ تونۇشتۇرۇش، سىزما رەسىم، فوتو سۈرەت، باسما بېشى، گۈللۈك رامكىلارنى كۆپ بېسىش، تايانچ خەۋەرچىلەرنى كۆپ تەربىيىلەش) نى، يەتتىدىن خالى بولۇش (سىياسىي خاراكتېرلىك خاتالىقتىن، پاكىت خاتالىقىدىن، تېخنىكىلىق خاتالىقتىن،

تېتىقسىز خەۋەرلەردىن، سۆز - جۈملە راۋان بولماسلىقتىن، ماقالىلەر بېسىلىپ قېلىشتىن، ئىسراپچىلىقتىن خالى بولۇش) نى ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1959 - يىل 6 - ئايدا تەھرىر بۆلۈمى «قىزىل بايراق ئەسەرلىرى» مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى؛ 1960 - يىلى «تۆتتە ياخشى گۇرۇپپا» ئۆلچىمىنى يەنى سىياسىي ئىدىيىسى ياخشى، 3 چوڭ ئىنتىزام، 8 دىققەت ئىستىلى ياخشى، خەۋەر ئۇيۇشتۇرۇشى ياخشى، ئاساسىي ماھارەتنى يېتىلدۇرۇشى ياخشى بولۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ تەشۋىق قىلىش - خەۋەر بېرىشتە تۇرتكىسى ناھايىتى زور بولدى. لېكىن بۇ 10 يىلدا پارتىيە خىزمىتىدە بەزى سەۋەنلىكلەر كۆرۈلگەنلىكتىن، گېزىت تەشۋىقات خىزمىتىدىمۇ بەزى يېتەرسىزلىكلەر كۆرۈلدى، مەسىلەن: «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» كە بولغان تەشۋىقات خەۋەرلىرى «مۇبالىغىچىلىك شامىلى» نىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، «قەشقەر گېزىتى» گە شۇ جايدىكى مەلۇم گۇڭشې - ئەترەت «بىر مو يەرنى نەچچە يۈز مىڭ جىڭ ئوغۇت بىلەن ئوغۇتلىدى»، «بىر ئادەم بىر كۈندە نەچچە يۈز مىڭ جىڭ ئوغۇت توپلىدى»، «ئىچكى ئۆلكىلەرنى تەشۋىق قىلغاندا «مو بېشىدىن نەچچە يۈز مىڭ جىڭ ھوسۇل ئالدى» دېگەندەك يالغان خەۋەرلەر، «ئادەم بولسا قانچىلىك دادىل، يەر بېرىدۇ شۇنچە كۆپ ھوسۇل»، «بىر يىل 20 يىلغا تەڭ»، «بىر يىلدا ئەنگلىيىدىن ئېشىپ كېتىپ ئامېرىكىغا يېتىشىۋېلىش» دېگەندەك خەۋەرلەر بېسىلدى.

1966 - يىل 10 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە «قەشقەر گېزىتى» «سولچىل» ئىدىيىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، كىچىك گېزىت چوڭ گېزىتتىن كۆچۈرۈپ بېسىشتەك ھالەت شەكىللەندى. تەشۋىقات مەزمۇنى ۋە بەت لايىھىلەشتە يېڭى ئوي - پىكىرلەر كەمچىل بولدى. چوڭ گېزىتلەردىكى سىياسىي خاراكتېرلىك ماقالىلەر، داھىلارنىڭ چوڭ سۈرەتلىرى كۆپلەپ كۆچۈرۈپ بېسىلدى.

1976 - يىل 10 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، «قەشقەر گېزىتى» پارتىيە خىزمىتى مەركىزىنىڭ بۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، تەشۋىقات خەۋەرلىرىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش تەرەپكە يۆتكىدى. «پۈتۈن پارتىيە گېزىت چىقىرىش، ئامما گېزىت چىقىرىش» فاڭجېنى ۋە مەركەزنىڭ قالايمىقانچىلىقلارنى ئوڭشاش توغرىسىدىكى يېتەكچى ئىدىيىسىگە ئاساسەن، گېزىت تەشۋىقاتىدا ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى مەسىلىسىگە دائىر مۇھاكىمە ۋە پارتىيىنىڭ يېڭى دەۋردىكى باش ۋەزىپىسى، باش نىشانىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، يېزىلارنىڭ تۇرلۇك ئىقتىسادىي سىياسەتلىرى ۋە شەھەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ، پاسسىپ تەشۋىقاتنى ئاكتىپ تەشۋىقاتقا، قارىغۇلارچە تەشۋىقاتنى پىلانلىق تەشۋىقاتقا، ئادەتتىكى تەشۋىقاتنى تىپىك نۇقتىلىق تەشۋىقاتقا ئۆزگەرتتى. ئاخباراتنىڭ «يېڭى، قىسقا، تېز، جانلىق، كۈچلۈك» بولۇشى ئۈچۈن كۈچ سەرپ قىلدى. ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، يەرلىك ئالاھىدىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ۋاقتىدا، توغرا، ئېنىق، جانلىق تەشۋىق قىلدى، بىلىم خاراكتېرلىك، قىزىقارلىق، ئوقۇشلۇق بولۇشقا ئېتىبار بېرىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى كۆپ نۇقتىدىن، كۆپ تەرەپتىن قاندۇردى.

1989 — 1990 - يىللىرى بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇشنى داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلدى. قەشقەر گېزىتى پارتىيە رەھبەرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى قوغداش، پارتىيىنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى ئاساسىي لۇشيەنىنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا زور تۆھپە قوشتى.

4) سەھىپە «قەشقەر گېزىتى» نىڭ مەخسۇس بەت، سەھىپىلىرى: 1 - بەتكە ئاساسلىقى مۇھىم خەۋەرلەر بېسىلىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا «قەشقەر مۇنبىرى»، «قەشقەرنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا»، «گۈزەل قەشقەر»، «يېڭى خىسلەتكە مەدھىيە» قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىندى. 2 - بەتتە «پەن - تېخنىكا كارىدورى»، «ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش»، «ئوقۇرمەنلەردىن خەت»، «ياش ئۆسمۈرلەر باغچىسى» دىن ئىبارەت مەخسۇس 4 بەت ۋە «بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش جەڭچىلىرى»، «ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرمۇشى»، «تۇرمۇش

مەسلىھەتچىسى» ، «بازارلاردىن يىغىۋېلىنغان ئۇششاق - چۈششەك ماتېرىياللار» قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىنىدى. 3 - بەتتە «بىپايان كوئېنلۇن» ، «دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق» ، «ھەربىي گازارمىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا» ، «كەك جاھان» قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىنىدى. يەنە «قەشقەرنىڭ ئۆتمۈشىدىن ھازىرغا نەزەر» ، «دېلو تەھلىل قىلىش» ، «قانۇن گۈلزارىدىكى تالاش - تارتىش» ، «ھەربىي مەشىق تۇرمۇشى» ، «چېگرا رايوندىكى ئوغۇل - قىزلارغا مەدھىيە» ، «گۈزەل ئەسلىمىلەر» ، «ئائىلىدىكى ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار» قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىنىدى. 4 - بەتنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەردىن ئىبارەت. مۇقىم سەھىپىلەر «دۇنيانىڭ جاي - جايلىرىدا» ، «مۇھىم قىسقا خەۋەرلەر» ، «قىسقا خەۋەر» ، «ئېقىم مەسىلىلىرى» ، «تەنتەربىيە مۇنبىرىدىكى ئۇششاق خەۋەرلەر» ، «ۋەتىنىمىز ئالغا باسماقتا» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

3 § . باشقا گېزىت - ژۇرناللار

سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئاخبارات ئىشلىرىمۇ تېزلىكتە ھاياتىي كۈچكە تولدى. پارتىيىنىڭ ئورگان گېزىتى «جەنۇبىي تەكلىماكان گېزىتى» ، «قەشقەر گېزىتى» ۋە «يەكەن گېزىتى» دىن باشقا، ۋىلايەتتە يەنە بىر قىسىم كەسپىي گېزىتلەر نەشر قىلىنىدى، مەسىلەن: «مېتاللورگىيە ئىشچىلىرى» ، «زەرەپشان گېزىتى» ، «جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت گېزىتى» ، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى» ، «پامىر ئىلمىي ژۇرنىلى» ، «قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇ گېزىت - ژۇرناللار ئۈچۈر يەتكۈزۈش، بىلىم تارقىتىش، جامائەت پىكرىنى يېتەكلەش، خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىش جەھەتتە زور رول ئوينىدى.

1. «يەكەن گېزىتى»

ج ك پ يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى — «يەكەن ئامما گېزىتى» 1952 - يىل 8 - ئايدا نەشر قىلىنىدى، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە 2 خىل يېزىقتا چىقىرىلدى. ئۇيغۇرچىسى مۇخ مەتبەئىدە، خەنزۇچىسى شاپىگرافتا بېسىلدى. 1956 - يىلى يەكەن ۋىلايىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن گېزىتمۇ نەشرىدىن توختىدى. بۇ گېزىتخانىنىڭ ئاز ساندىكى ئۇسكۇنىلىرى قەشقەر گېزىتخانىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى؛ كۆپ قىسمى يەكەن گېزىتخانىسىنىڭ باسما زاۋۇتىغا قالدۇرۇلۇپ داۋاملىق ئىشلىتىلدى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ ناھىيىلەرنىڭ گېزىت نەشر قىلىش توغرىسىدىكى يولىيورۇقى چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، يەكەن ناھىيىلىك پارتكوم ئەسلىدىكى ئۇسكۇنىلەر ئاساسىدا 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «يەكەن دېھقانلار گېزىتى» نى نەشر قىلدى، بۇ گېزىت چارشەنبە، شەنبە كۈنلىرى نەشردىن چىقاتتى.

1958 - يىل 3 - ئايدا يەكەن گېزىتخانىسى خەنزۇچە «سەكرەپ ئىلگىرىلەش گېزىتى» نى نەشر قىلدى.

1960 - يىلى ئۇيغۇرچە «يەكەن دېھقانلار گېزىتى» ۋە خەنزۇچە «سەكرەپ ئىلگىرىلەش» گېزىتى بىرلا ۋاقىتتا «يەكەن گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلدى.

1964 - يىلى ئۇيغۇرچە يەكەن گېزىتى 5500 پارچە تارقىتىلدى، خەنزۇچە نۇسخىسى نەشردىن توختىدى.

1965 — 1990 - يىلغىچە ئۇيغۇرچە يەكەن گېزىتىنىڭ مۇشتېرىسى 10 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى، لېكىن قەغەز كەمچىل، ئۇسكۇنىلەر كونا بولغانلىقتىن، تىراژى ئاران 3000 دىن 5000غىچە بولدى.

2. «زەرەپشان گېزىتى»

«زەرەپشان گېزىتى» بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، 1985 -

يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نەشر قىلىندى. گېزىت 4 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇپ، مىخ مەتبەدە بېسىلدى، «بوستانلىقتىكى پاراڭلار»، «خەۋەرلەر كۆزنىكى»، «ئېچىلىپ - يېيىلىپ سۆزلىشىش»، «مەدەنىيەت تۈرمۈشى»، «قارلىق تاغدىكى سۇ» قاتارلىق سەھىپىلەر تەسىس قىلىندى، يىلىغا 24 سان نەشر قىلىنىپ، ھەر سان 2000 پارچە تارقىتىلدى، تارقىتىلىش ئوبيېكتى ئاساسەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى ئورگىنى ۋە تۇمۇر-مەيدانلاردىكى كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن ئىبارەت. بۇ گېزىت يەنە ئاخبارات ۋە تەشۋىقات ئورۇنلىرىغا ئەۋەتىپ بېرىلدى ھەمدە 40 نەچچە كارخانا بىلەن گېزىتى بىلەن ئالماشتۇرۇلدى.

3. «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى»

1978 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى نەشر قىلىندى، ئەسلى نامى «قەشقەر پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى» بولۇپ، شۇ يىلى ھازىرقى نامىغا ئۆزگەرتىلدى. قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى پارتكومى تەشۋىقات بۆلۈمى ئاساسلىق باشقۇرىدۇ. 4 فورماتلىق، 4 بەتلىك ئايلىق گېزىت بولۇپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە 2 خىل بەتتىن تەركىب تاپقان. ھەر ئاينىڭ 25 -كۈنى نەشردىن چىقىدۇ. ھەر يىلى 10 سان چىقىرىلىدۇ؛ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نۇسخىسى 1200 پارچىدىن تارقىتىلىدۇ. ئۇيغۇرچە نەشرى 100 سان، خەنزۇچە نەشرى 68 سان چىقىرىلدى. ئومۇمىي تىراژى ئۇيغۇرچىسىنىڭ 12 مىڭدىن ئاشىدۇ، خەنزۇچىسى 8000 پارچىگە يېتىدۇ. تەھرىر ئىشخانىسىدا 3 كىشى بولۇپ، مۇخبىرلىق قىلىش بىلەن تەھرىرلەشنى بىرلەشتۈرۈش ئۈسۈلى بويىچە گېزىت چىقىرىدۇ.

بۇ گېزىتنىڭ سەھىپىلىرى «مەكتەپ تۈرمۇشى»، «ئوقۇتۇش تەتقىقاتى»، «كىنو - تىياتىرلارغا باھا»، «پامىر قوشۇمچە سانى» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ ھازىرقى گېزىت بېشىنى گۈاڭجۇ گۈزەل سەنئەت ئىنىستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى مېي خۇاسەن بېغىشلىما قىلىپ يېزىپ بەرگەن. بۇ گېزىتنى ئىنىستىتۇت ئۆزى چىقىرىپ، ئۆزى تارقىتىدۇ. ئوقۇرمەنلىرى ئاساسلىقى ئىنىستىتۇتتىكى ئوقۇتقۇچى- ئوقۇغۇچىلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن ئىبارەت؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە مەملىكەتتىكى ئالىي مەكتەپ، ئالىي تېخنىكوملارنىڭ گېزىتلىرى بىلەن ئالماشتۇرۇلىدۇ ھەمدە مۇناسىۋەتلىك ئىنىستىتۇت، مەكتەپ كۇتۇپخانىلىرىنىڭ قىرائەتخانىلىرىغا ئەۋەتىپ بېرىلىدۇ.

4. «پامىر ئىلمىي ژۇرنىلى»

«پامىر ئىلمىي ژۇرنىلى»نى 1987 - يىل 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى جەنۇبىي شىنجاڭ ئاخباراتچىلىق ئالىي تېخنىكوم سىنىپى نەشر قىلدى، 4 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇپ، ئۆزلىرى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى، ئۇ «خوتەن گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. بۇ ژۇرنالنىڭ مۇخبىرلىق ئىشلىرى ئاخبارات ئوقۇتۇش پائالىيىتىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان، بەتلىرى يېڭى، چۇشەندۇرۇشى ۋە رەسىملىرى تولۇق، سەھىپىلەر ئاساسەن «باغۋەنلەرگە مەدھىيە»، «ئۆگىنىش باغچىسى»، «مەكتەپ گۈلزارى»، «ئەمەلىيەت — ھەقىقەت»، «ئۇزۇم بارىكى ئاستىدا»، «قوشۇمچە سان» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

«پامىر ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ مەخسۇس مۇخبىرى يوق، ئاخباراتچىلىق ئالىي تېخنىكوم سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى بۇ ژۇرنالنىڭ مۇخبىرىدۇر. بۇ ژۇرنالنىڭ نەشر قىلىنىشى جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى ئاخبارات فاكۇلتېتى ۋە خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى سىرتتىن ئوقۇش ئىنىستىتۇتىنىڭ ئوقۇتۇش نۇقتىلىرىدا زور ئىنكاس قوزغىدى ھەمدە مەملىكەت بويىچە ئاخباراتچىلىق ئوقۇتۇش نۇقتىلىرى نەشر قىلغان تۇنجى ئىلمىي ژۇرنال بولۇپ قالدى. بۇ ژۇرنال 1988 - يىلى نەشردىن توختىدى.

5. «سەھىيە تەشۋىقاتى»

«سەھىيە تەشۋىقاتى» گېزىتى 1975 - يىل 8 - ئايدا نەشر قىلىندى، 4 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇپ،

ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە 2 خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىدۇ. بىر يىلدا 12 سان نەشر قىلىنىدۇ. ھەر ئاينىڭ 25-كۈنى نەشردىن چىقىدۇ، بۇ گېزىت سابىق ۋىلايەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تارىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى ۋە ۋىلايەتلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە نەشر قىلىندى، ۋىلايەتلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى تەشۋىقات تەربىيىسى بۆلۈمى تەھرىرلەپ تارقاتتى. 1988 - يىلى ۋىلايەتلىك ساغلاملىق تەربىيىسى ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ ئورۇن تەھرىرلەپ نەشر قىلدى.

«سەھىيە تەشۋىقاتى» گېزىتى تەھرىر ئىشخانىسىنىڭ شتاتى 3 بولۇپ، مۇخبىرلىق بىلەن تەھرىرلىك بىرلەشتۈرۈلگەن. 1989 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدىغان بولدى. گېزىت چېقىرىشنىڭ ئاساسىي مەقسىتى پارتىيىنىڭ سەھىيە خىزمىتى قائىدىلىرىنى تەشۋىق قىلىش، مۇداپىئە كۆرۈشتە چىڭ تۇرۇپ، پەسىل ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، كېسەلدىن مۇداپىئە كۆرۈش، پەننىي ئومۇملاشتۇرۇش بىلىملىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك خەۋەرلەرنى بېسىشتىن ئىبارەت. بۇ گېزىت قەشقەر گېزىتخانىسى باسما زاۋۇتىدا بېسىلىدۇ، مەتبۇئات مەبلىغى قىلىش ئۇچۇن سەھىيە باشقارمىسى ھەر يىلى كەسپىي خىراجەتتىن 10 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ بېرىدۇ. ھەر سانىنىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى 3000 پارچە، خەنزۇچە نۇسخىسى 2000 پارچە تارقىتىلىدۇ. 1990 - يىلغا قەدەر ئۇيغۇرچە نۇسخىسى 39 سان نەشر قىلىنىپ، 450 مىڭ پارچە، خەنزۇچە نۇسخىسى 69 سان نەشر قىلىنىپ، 209 مىڭ پارچە تارقىتىلدى. ئاساسلىق تارقىتىلىدىغان ئوبېيكتلار ئاساسىي قاتلامدىكى تىببىي خادىملاردىن ئىبارەت.

6. «جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت گېزىتى»

«جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت گېزىتى» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى 1983 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، ئۇيغۇرچە نۇسخىسى 1984 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نەشر قىلىندى، خەنزۇچىسى بىلەن ئۇيغۇرچىسى ھەر ھەپتىدە بىر ساندىن نەشر قىلىنىدۇ. خەنزۇچە نۇسخىسىنىڭ ھەر سانى 2000 پارچە، ئۇيغۇرچە نۇسخىسى 1000 پارچە بېسىلدى. ھەر يىلى خەنزۇچە 50 سان، ئۇيغۇرچە 50 سان نەشر قىلىندى. ئۆزى نەشر قىلىپ، ئۆزى تارقاتتى. 1990 - يىلغىچە خەنزۇچە گېزىت 412 سان نەشر قىلىنىپ، 824 مىڭ پارچە، ئۇيغۇرچىسى 30 مىڭ پارچە تارقىتىلدى.

خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىدە 10 مۇخبىر، ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە 6 مۇخبىر بار. گېزىتنىڭ ئوقۇرمەنلىرىنىڭ 90%ى نېفىتلىكتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئوقۇغۇچىلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە يەرلىكنىڭ كان رايوندا تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىدىن ئىبارەت، شۇنىڭ بىلەن بىللە مەملىكەت بويىچە 27 نېفىت كارخانىسى بىلەن گېزىت ئالماشتۇرىدۇ.

7. «قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى»

«قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى» 1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نەشر قىلىندى. ئۇنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن 5 -قانال، 9 - قانال (ئۇيغۇرچە)، 12 - قانال، 19 - قانال (مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 -، 2 - يۇرۇش) نىڭ پروگراممىسى ئېلانلىرىنى بېسىش، ئاساسلىق پروگراممىسى مەزمۇنلىرىنى تونۇشتۇرۇش، تېلېۋىزور تېلېكامېرا ئۇچۇرى ۋە ئەھۋالى، ئالاقىدار تېلېۋىزىيە ئوبزورى، قىزىقارلىق خەۋەرلەر ۋە ئالاقىدار بىلىملەرنى بېسىشتىن ئىبارەت. 1990 - يىلى مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش تەشۋىقاتىغا ماسلىشىش ئۇچۇن، قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى تېلېۋىزىيە مەخسۇس بېتىگە «بارىن يېزىسىدىكى زوراۋانلىقنى تىنچىتىش ئەمەلىي ئەھۋالى» نى چۇشەندۈرۈش سۆزى، «ئارمىيە بىلەن خەلق بىرلىكتە جەڭگە قاتنىشىش — بارىن يېزىسىدىكى زوراۋانلىقنى

تەنچىتىش داۋامىدىكى قەشقەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى» قاتارلىق ماقالىلەرنى باستى.

«قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتى» 8 فورماتلىق، 2 بەت بولۇپ، ھەپتىلىك گېزىت، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نەشر قىلىنىدۇ، قەشقەر گېزىتخانىسى باسما زاۋۇتىدا بېسىلىدۇ، ھەپتىنىك 3 - كۇنى نەشردىن چىقىپ تارقىتىلىدۇ. 1990 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن، قەشقەر تېلېۋىزىيە گېزىتىنىڭ نامى «قەشقەر تېلېۋىزىيىسى»گە ئۆزگەرتىلدى، گېزىت 16 فورماتلىق، 4 بەتلىك. يىل ئاخىرىغىچە 140 سان نەشر قىلىندى، يىللىق تىراژى 500 مىڭ.

[قوشۇمچە] مىنگو دەۋرىدىكى قەشقەر گېزىتلىرىنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1. «شەرقىي تۈركىستان مەۋجۇدىيەت گېزىتى»

بۇ گېزىت مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 6 - ئايدا قەشقەرنى تىزگىنلەپ تۇرۇۋاتقان، ئۆزىنى شى قوماندانى قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە باش قوماندانى دەۋالغان تۆمۈر ئەلىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت شۇبتىيسە خرىستىئان دىنى ئۇيۇشمىسىنىڭ قەشقەردىكى ۋاكالەتخانىسىدا بېسىلاتتى. تارقىتىلىش ئوبيېكتى ئاساسلىقى بېيۇرۇكرات بۇرژۇئا پومېشچىك (چارۋىدار) ۋە سودىگەرلەر ئىدى. نەشر قىلىنىشىپ 2 ئايدىن كېيىن تۆمۈر ئەلى ئۆلتۈرۈلدى. بۇ گېزىتمۇ شۇنىڭ بىلەن تەڭ نەشردىن توختىدى.

2. «ئەركىن ھايات گېزىتى»

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 11 - ئايدا مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇر سابىت دامۇللا بىلەن مەتتىمىن بۇغرا جاھانگىرلارنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ۋەتەننى پارچىلايدىغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دىن ئىبارەت قورچاق ھۆكۈمەتنى قۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلارنىڭ قوللىشى بىلەن «ئەركىن ھايات گېزىتى» (يەنە «شەرقىي تۈركىستان ھەپتىلىك گېزىتى» دېيىلگەن) نەشر قىلىندى. يېرىم ئايدىن كېيىن يەنە «مۇستەقىللىق» ئايلىق ژۇرنىلىنى تارقىتىپ ئەكسىيەتچىل ئىدىيىنى تەشۋىق قىلدى. كېيىنكى يىلى قورچاق ھاكىمىيەت پاچاقلانغاندىن كېيىن بۇ گېزىت نەشردىن توختىدى.

3. «يېڭى ھايات گېزىتى»

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 22 - كۇنى قەشقەردە تۈرۈشلۇق شى قوماندانى مەھمۇت مۇھىتنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا قەشقەر شەھىردە «يېڭى ھايات گېزىتى» نەشر قىلىندى. دەسلەپكى مەزگىلدە 2 بەت، 3 سەھىپە ئىدى. گېزىتنىڭ كەڭلىكى 36 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 46 سانتىمېتىر كېلەتتى. كېيىن 4 بەتكە، كەڭلىكى، ئۇزۇنلۇقى ئوخشاشلا 27 سانتىمېتىرغا ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭغا ئاساسەن مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر، ئىسلام دىنى قائىدە - يوسۇنلىرى، ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن خەت، تۈرلۈك ئېلان قاتارلىقلار بېسىلدى. بۇ ۋاقىتتا شېڭ شىسەي شۇبتىسىيە خرىستىئان دىنى ئۇيۇشمىسى ۋاكالەتخانىسىنىڭ باسمىخانىسىنى پېچەتلەپ، بارلىق باسما ئۇسكۇنىلىرىنى «يېڭى ھايات گېزىتى»نىڭ

ئىشلىتىشىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. بۇ گېزىت خوتەن، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپان قاتارلىق جايلارغا تارقىتىلدى. تارقىتىش ئوبيېكتى ئەمەلدارلار، چارۋىدارلار، ئۇششاق سودىگەرلەر ھەمدە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە ساھەسىدىكىلەر، ئاز ساندىكى دېھقان - چارۋىچىلار ئىدى.

مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) 3 - ئايدا شېڭ شىسەي ئادەم ئەۋەتىپ «يېڭى ھايات گېزىتى» نى ئۆتكۈزۈۋالدى. مىنگونىڭ 25 - يىلىغا كەلگەندە ئۇنىڭ تراژى 300گە يەتتى.

4. «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى»

شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937- يىلى) «يېڭى ھايات گېزىت» خانىسى ئاساسىدا شىنجاڭ گېزىتخانىسى قەشقەر شۆبىسىنى قۇرۇپ، «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» (يەنى «شىنجاڭ گېزىتى» قەشقەر نۇسخىسى) نى نەشر قىلدى. خىراجەتنى شىنجاڭ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەمىنلىدى. بۇ ۋاقىتتا گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىشىپ، بىر قىسىم ئىنقىلابىي زىيالىيلارنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەنىدى. ئۆلكە تەرەپتىن لى تەييۇ ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ۋاڭ مۇ (شىنجاڭدا ئىسمىنى ۋاڭ موشىڭ دەپ ئۆزگەرتكەن) لارنى بۇ گېزىتخانىغا خىزمەتكە ئەۋەتتى. گېزىت فېئودالىزمغا قارشى تۇرۇش، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىشنى تەشۋىق قىلغاندىن سىرت، يەنە سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىك سەپ قۇرۇپ، ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقىتىشنى تەشۋىق قىلدى. ۋاڭ مۇ داۋاملىق ماقالە يېزىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىچكى ئۇرۇش قوزغاش سۇيقەستىنى ئېچىپ تاشلاپ، «دوستلارنى يىغلىتىپ، دۈشمەنلەرنى خۇشال قىلىش»، «ئۆز پۇتىغا ئۆزى پالتا چېپىش» قاتارلىق ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى. بۇ گېزىت يەنە مەملىكەت ئىچىدىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئەھۋالىنى دائىم خەۋەر قىلدى، ماركىسىزم - لېنىنىزم ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشەببۇسىنى تەشۋىق قىلدى. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 6 - ئايدا سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشى پارتلىدى. بۇ گېزىت مەخسۇس سەھىپە ئېچىپ، سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇش ئەھۋالى ۋە دۇنيا خەلقىنىڭ فاشىزىمغا قارشى ئۇرۇش خەۋەرلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن بەردى.

«قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە 2 يېزىقتا نەشر قىلىندى. ئۇيغۇرچە نۇسخىسى مىخ مەتبەئەدە بېسىلدى، ھەپتىدە 3 سان چىقىرىلدى، ھەر ساننىڭ تراژى 300 پارچە ئەتراپىدا بولدى، خەنزۇچە نۇسخىسى 4 فورماتلىق، شاپىگرافتا بېسىلدى، 3 كۈندە بىر سان چىقىرىلدى، ھەر سان 600 پارچە بېسىلدى، بۇ گېزىت قەشقەردىكى شەھەر، يېزىلارغا تارقىتىلغاندىن سىرت، يەنە باشقا جايلارغا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىگە تارقىتىلدى.

5. «ئۇستاز گېزىتى»

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) شىنجاڭ ھۆكۈمىتى بىلەن «ئۈچ ۋىلايەت» ھۆكۈمىتى تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ بىتىم ھاسىل قىلىپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇردى. 11 - ئايدا شىنجاڭ خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى (ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ) قەشقەر ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى قاسىمجان قەمبەرى (يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىسى بولغان) قاتارلىق كىشىلەر قەشقەر نور بېشى باشلانغۇچ مەكتەپتە «ئۇستاز گېزىتى» نى نەشر قىلدى.

«ئۇستاز گېزىتى» 8 فورماتلىق، 4 بەت بولۇپ، شاپىگرافتا بېسىپ تارقىتىلدى. ھەپتىدە 2سان چىقىرىش بەلگىلەندى. دەسلەپتە باسما مىقدارى ئىنتايىن چەكلىك ئىدى. تاش مەتبەگە ئۆزگەرگەندىن كېيىن باسما

مىقدارى كۆپەيدى، 1 - بەت سىياسىي بەت بولۇپ، مۇھىم ماقالە ۋە خەۋەرلەر بېسىلدى. 2 - بەت يەرلىك بەت بولۇپ، يەرلىك خەۋەرلەر بېسىلدى، 3 - بەت تەزەرىيە بېتى بولۇپ، تەزەرىيىۋى ماقالىلەر ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر بېسىلدى، 4 - بەت ئەدەبىيات بېتى بولۇپ، ئۇز جايىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ھەۋەسكارلىرى ئىجاد قىلغان شېئىر، قوشاق، نەسىر، لەتىپە قاتارلىق ئەسەرلەر بېسىلىپ، ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئىلھام بېرىلىپ، نادانلىق، فېئۇدال، خۇراپاتلىق قاتارلىقلار قاتتىق سۆكۈلدى. «ئۇستاز گېزىتى» 38 سان نەشر قىلىنىپ، ژىلايەتتىكى ناھىيىلەر ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ماۋارىپ ساھەسىدىكىلەرگە، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇمچى، ئىلى قاتارلىق جايلارغا ھەقسىز تارقىتىلدى.

مىنگونىك 36 - يىلى (1947 - يىلى) 7 - ئاينىك 1 - كۈنى بۇ گېزىتنىڭ تەھرىرلىرى قولغا ئېلىنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن گومىنداڭ قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك پىرقىسى نور بېشى باشلانغۇچ مەكتەپتىكى «ئۇستاز گېزىتى» نىڭ باسما بازىسىنى ئاختۇرۇپ، باسما مەيىي، قەغەز ۋە ئويما مەتبەئە ئۇسكۇنىلىرىنى مۇسادىرە قىلدى. «ئۇستاز گېزىتى» شۇنىڭ بىلەن نەشردىن توختىدى.

6. «ئاڭ گېزىتى»

مىنگونىك 36 - يىلى (1947 - يىلى) 5 - ئايدا شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ قەشقەر شۇبىسى ئۇزگەرتىپ تەشكىللەندى، گېزىتنىڭ نامى «ئاڭ گېزىتى» گە ئۇزگەرتىلدى، ئۇيغۇرچە نۇسخىسى يېرىم فورماتلىق بولۇپ، 3 كۈندە بىر سان نەشر قىلىنىدى. بۇ گېزىت شۇ يىلى 7 - ئايدا نەشر قىلىنىدى، ئۇنىڭ تەشۋىقات مىزانى خەلق ئاممىسىنى قوزغاپ، تىنچلىق ۋە تەرەققىياتنى قولغا كەلتۇرۇشتىن ئىبارەت.

مىنگونىك 36 - يىلى (1947 - يىلى) نىڭ كېيىنكى يېرىمىدا «ئاڭ گېزىتى» يەنە «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» گە ئۇزگەرتىلدى. گېزىت يېرىم فورماتلىق، 2 بەت بولۇپ، ھەپتىدە 2 سان، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە 2 خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىدى. ھەر سان 420 پارچە تارقىتىلدى، بۇ گېزىت شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانغا قەدەر نەشر قىلىنىدى.

Ⅲ باب

مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك ۋە خەۋەرچىلىك

مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك ۋە خەۋەرچىلىك قەشقەر ژىلايىتىنىڭ گېزىت - ژۇرنال ئاخبارات كەسپىنىڭ 3 چوڭ مەركىزي ھالقىسى. 1951 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» تەھرىر بۆلۈمى مۇخبىرلىق قىلىش، تەھرىرلەش، خەۋەر ئىشلەش بىرلەشتۇرۇلگەن خىزمەت تۇزۇمىنى يولغا قويدى؛ كېيىن يەنە مۇخبىرلىق قىلىش بىلەن تەھرىرلەشنى ئايرىۋېتىپ، ھەر قايىسىنىڭ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇردى. 1956 - يىلدىن 1987- يىلغىچە «قەشقەر گېزىتى»مۇ 3نى بىرلەشتۇرۇش تۇزۇمىنى يولغا قويدى، مۇخبىر، تەھرىرلەر ئىشخانىدا تەھرىر، سىرتقا چىققاندا مۇخبىر بولدى؛ مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك قىلىش جەريانىدا خەۋەرچىلىك خىزمىتىنى ئىشلىدى. 1987 - يىلدىن باشلاپ «قەشقەر گېزىتى» ئىچكى تۇزۇلمىسىنى قايتىدىن تەڭشەپ، مۇخبىرلار بۆلۈمى بىلەن گېزىت چىقىرىش بۆلۈمىنى ئايرىۋەتتى. كەسپىي جەھەتتە ھەر قايىسى ئۆز كەسپىگە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىللە جانلىق تەڭشەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، خىزمەت ئۇنۇمىنى تىرىشىپ ئۆستۇردى.

§ 1 . مۇخبىرلىق خىزمىتى

1. مۇخبىرلار قوشۇنى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سوتسىيالىستىك ئاخبارات ئىشلىرى 1950 - يىل 2 - ئايدا باشلانغان بولۇپ، قەشقەر ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى شىنجاڭ گېزىتخانىسى قەشقەر شۆبىسىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى. ئاخبارات كادىرلىرىنى تەربىيىلەش ئۈچۈن شىنخۇا ئاگېنتلىقى 2 - تارماق ئاگېنتلىقى 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1950- يىلىنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەردە ئاخبارات كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى، كۇرستا 70 تىن كۆپرەك كۇرسانت ئوقۇدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر قىسمى كېيىن قەشقەردە قېلىپ خىزمەت قىلدى.

1953 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» (خەنزۇچە نۇسخىسى) نەشر قىلىندى. مۇخبىر، تەھرىرلەر 39غا يەتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە مۇخبىرلارنىڭ كېلىش مەنبەسى شىنخۇا ئاگېنتلىقى 2 - تارماق ئاگېنتلىقىنىڭ كادىر تەربىيىلەش سىنىپىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن بىر قىسىم كۇرسانتلاردىن باشقا، يەنە مۇنداق 4 خىل ئىدى. بىرىنچىدىن، دېموكراتىك ئىنقىلابقا قاتناشقان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار؛ ئىككىنچىدىن، قالدۇرۇپ ئىشلىتىلىۋاتقان بىر قىسىم كونا خىزمەتچىلەر؛ ئۈچىنچىدىن، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىدىكى يەرلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش كۇرسىدىن تاللانغان ئاخبارات كادىرلىرى؛ تۆتىنچىدىن، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋە باشقا ئورۇنلاردىن ئالمىشىپ كەلگەن كادىرلاردىن ئىبارەت. 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي «تەڭرىتاغ گېزىتى» ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، «قەشقەر گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، گېزىتخانا ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە ناھىيە (شەھەر)لەردىن بىر قىسىم مۇخبىرلىق، يېزىقچىلىق ئاساسى بار كادىرلارنى يۆتكەپ كەلدى.

60 — 70 - يىللاردا مۇخبىرلار قوشۇنىدىن ئالمىشىپ كەتكەن ۋە يۆتكىلىپ كەلگەنلەر كۆپ بولۇپ، 10 دىن كۆپرەك مۇخبىر ئالمىشىپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە 12 يېڭى مۇخبىر يۆتكىلىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىشچى - دېھقان، ئەسكەر، ئوقۇغۇچى ياكى ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇغۇچىلىرى ئىدى. 1984 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» كۇنۇپكا گېزىتكە ئۆزگەرتىلدى. مۇخبىرلار قوشۇنى كېڭەيدى، 34 مۇخبىر قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىش كۆتۈپ تۇرغان ياشلار، ھەربىي سەپتىن قايتقانلار ۋە تۇمەن - مەيدان ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 20 بولۇپ، %58.8نى ئىگىلىدى، جايلار ۋە ئورۇنلاردىن تاللاپ يۆتكىلىپ كەلگەنلەر 8، ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوملارنى پۈتتۈرۈپ ئالمىشىپ كەلگەنلەر 6.

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە قەشقەر گېزىتخانىسىدىكى مۇخبىر 88گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 60 بولۇپ، %68.2نى، ئايال 28 بولۇپ، %31.8نى ئىگىلىدى. خەنزۇ 41 بولۇپ، %46.6نى، ئاز سانلىق مىللەتلەر 47 بولۇپ، %53.3نى، ئوتتۇرا ياشلىقلار 78 بولۇپ، %88.6نى ئىگىلىدى. ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 61 بولۇپ، %69.3نى، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 11 بولۇپ، %12.5نى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدىن تۆۋەنلەر 16 بولۇپ، %18.2نى ئىگىلىدى. كاندىدات ئالىي ئۇنۋانى بارلار 4 بولۇپ، %4.6نى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 25 بولۇپ، %28.4نى، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 17 بولۇپ، %19.3نى، ئۇنۋانى يوقلار 42 بولۇپ، %47.7نى ئىگىلىدى.

2. مۇخبىرلىق قىلىش شارائىتى

«جەنۇبىي تەكلىماكان گېزىتى»دىن «قەشقەر گېزىتى»گىچە مۇخبىرلىق قىلىش شارائىتىدا ناھايىتى زور ئۆزگىرىش بولدى.

مۇخبىرلىق دائىرىسىدىن قارىغاندا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى بولغان «جەنۇبىي تەكلىماكان گېزىتى» ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن ۋىلايەتلىرى ھەمدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا بىۋاستە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرگە تارقىتىلدى. گېزىتنىڭ تەشۋىقات، مۇخبىرلىق قىلىش دائىرىسى كەڭ، قىيىنچىلىق زور بولدى. «قەشقەر گېزىتى» ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى بولغانلىقى ئۈچۈن، تارقىتىلىش دائىرىسى ئەسلىدىكى يەكەن ۋىلايىتىدىكى 4 ناھىيە ۋە سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىگە قاراشلىق 8 ناھىيە (شەھەر) بىلەنلا چەكلىنىپ قالغاچقا، قاپلاش، مۇخبىرلىق قىلىش دائىرىسى تار ئىدى.

«جەنۇبىي تەكلىماكان گېزىتى» نەشر قىلىنغان دەسلەپكى مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا مۇكەممەل تاشيول توري بولمىغانلىقتىن، قاتناش شارائىتى ناچار ئىدى، تاشيول پەقەت ۋىلايەتلەرنىڭ قىسمەن ناھىيىلىرىگىچىلا تۇتاشتۇرۇلغان بولۇپ، يېزىلارغا ئاپتوبۇس قاتنىمايتتى. مۇخبىرلار يېزىلارغا بېرىپ مۇخبىرلىق قىلىشتا كۆپىنچە ئېشەككە، ئاتقا مىنىپ، ھەتتا پىيادە مېڭىپ باراتتى. «قەشقەر گېزىتى» نەشر قىلىنغاندىن كېيىن مۇخبىرلىق قىلىش شارائىتى ياخشىلاندى. بولۇپمۇ 80 - يىللاردا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، جانلاندۇرۇش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، قاتناش ئىشلىرى ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى، ئۇرۇمچىدىن خوتەنگە، ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە، جۇڭگودىن پاكىستانغا بارىدىغان تاشيولىنىڭ غول لىنىيىسى ۋىلايەت تەۋەسىنى ئۇزۇنىسىغا ۋە توغرىسىغا كېسىپ ئۆتتى، مۇخبىرلار يېزىلارغا بېرىپ مۇخبىرلىق قىلىشتا ئادەتتە نۆۋەتچى يولۇچىلار ئاپتوبۇسىغا ئولتۇرۇپ بارىدىغان بولدى، بەزىدە مەخسۇس ماشىنا بىلەن بېرىپ - كېلىدىغان بولدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە مۇخبىرلار يېقىن جايلارنى زىيارەت قىلغاندا ۋېلىسىپىتلىك بارىدىغان بولدى، ئۇنىڭدىن باشقا 4 موتسىكلىتمۇ بار بولدى. خەۋەر يوللاش جەھەتتە گېزىت دەسلەپتە نەشر قىلىنغان مەزگىلدە مۇخبىر، خەۋەرچىلەر ماقالىلەرنى پوچتىدىن ياكى باشقىلار ئارقىلىق ئەۋەتەتتى ياكى ئۆزلىرى ئاپىرىپ بېرەتتى. بۇنداق قىلغاندا بىخەتەرلىكى تۆۋەن بولۇپ، ئايلىنىش ۋاقتى ئۇزۇن، خەۋەرنىڭ كۆچكە ئىگە بولۇش ۋاقتى ناچار بولاتتى.

يەن - تېخنىكا ئىشلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، زامانىۋىيلاشقان خەۋەر يوللاش ۋاستىلىرى كەڭ قوللىنىلدى. فاكس، تېلېگراممىلىق تېلېفون ئاخبارات خەۋەرلىرىنى يوللاشنىڭ ئاساسلىق ۋاستىسى بولۇپ قالدى ۋە ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نى قاپلىدى. 1970 - يىلى يېزا - بازارلاردىكى پوچتا - تېلېگراف ئالاقە توري ئاخبارات خەۋەرلىرىنى نۇرغۇن پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇنىئالغۇ، فوتو سۈرەت، نۇسخا ئېلىش قاتارلىقلار خەۋەر بېرىشتە ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلدى.

50 — 60 - يىللاردا مۇخبىرلارنىڭ مۇخبىرلىق قىلىش، خەۋەر توپلاش ئوبېيكتىپ شارائىتى ئىنتايىن جاپالىق ئىدى، ئەمما مۇخبىرلىق خىزمىتى بىر قەدەر كۆرۈنەرلىك بولدى، ئاساسلىق سەۋەبى مۇخبىرلار قوشۇننىڭ كەسپى ۋە سىياسىي ئىدىيىۋى ساپاسى يۇقىرى بولۇپ، پىرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، باتۇرلۇق بىلەن يول ئېچىپ، تىرىشىپ ئۆگىنىپ، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ مۇخبىرلىق قىلىش ئىشىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، كۆڭۈل قويۇپ يېزىپ چىققانلىقىدا. 1957 - يىل 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر گېزىتىنىڭ ئايال مۇخبىرى جىن فېڭشى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ «16 - چىسلا ناھىيىلىك پارتكوم ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرىنى يىغىپ يىغىن ئاچقانلىقىنى، يىغىندا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىكى نۆۋەتتىكى يېزا

خىزمىتى توغرىسىدىكى يوليورۇقنىڭ روھىغا ئاساسەن 3 تەرەپتىن يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىنى قوللاشنى قارار قىلغانلىقى، بۇگۈن ئەتىگەن ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدىكى كادىرلار يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا 1000 يۈەن ئىئانە قىلغانلىقى» توغرىسىدىكى تېلېفونىنى تاپشۇرۇپ ئالىدۇ. جىڭ فېڭشى تېلېفونىنى قويۇپ دەرھال خەۋەر يېزىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ، بۇ خەۋەر ئەتىسى گېزىتكە بېسىلىدۇ. 1987 - يىل 8 - ئايدا شېكەركۆل سۇ ئامبىرىدا كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈپ خەتىرنى تۇغىتىشتە لىيۇ كېلى قاتارلىق مۇخبىرلار نەق مەيدانغا بېرىپ زىيارەت قىلىپ سوغۇق سۇ ئىچىپ، قاتتىق نان يەپ، ئاپتاپقا بەرداشلىق بېرىپ، سازلىقنى كېچىپ، كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، داۋاملىق جەڭ قىلىپ، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈپ خەتىرنى تۇغىتىشتىكى ئىلغار تىپلارنى ۋاقتىدا، جانلىق خەۋەر قىلىپ، جەڭگىۋارلىققا ئىلھام بېرىدۇ. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمىگە «كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈپ، ئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ» دېگەن نامنى بەردى.

1990 - يىلى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ «بارىن يېزىسىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭنى تىنچىتىش» مەزگىلىدە تەھرىر بۆلۈمى ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە خىزمەتنى كۆڭۈل قويۇپ پىلانلىدى، مۇخبىرلار قىسىنچىلىقتىن قورقماي، يېزا- كەنتلەرگە، دېھقانلار ئائىلىسىگە بېرىپ، تەپسىلىي زىيارەت قىلدى. 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنگىچە مۇخبىرلار 32 پارچە ماقالە ئېلان قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاخبارات 10 پارچە، خەۋەر 22 پارچە.

3. كەسپىي خىزمەت

1) مۇخبىرلىق تۈزۈمى

1950 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نەشر قىلىنغاندا تەھرىرلەش، مۇخبىرلىق قىلىش، خەۋەر ئىشلەشنى ئايرىۋېتىشتىن ئىبارەت خىزمەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، 2 مۇخبىر ماتېرىيال توپلاشقا مەسئۇل قىلىندى. 1951 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى گېزىتخانا گېزىت چىقىرىش خىزمىتىنى ياخشىلىدى، تەھرىرلەش، مۇخبىرلىق قىلىش، خەۋەر ئىشلەشنى بىرلەشتۈرۈش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، مۇخبىر، تەھرىرلەرنى رايونلار بويىچە 8 تەھرىر گۇرۇپپىسىغا بۆلۈپ چىقتى، ھەر قايسىسى ئۆز رايونى تەۋەسىدىكى مۇخبىرلىق قىلىش، تەھرىرلەش، خەۋەر ئىشلەش خىزمىتىگە ئۆزلىرى مەسئۇل بولدى.

1957 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر گېزىتى تەھرىر بۆلۈمى مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك خىزمىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن مۇنۇلارنى بەلگىلىدى: (1) خەۋەر بېرىشتە قارىغۇلارچە ئىش كۆرۈشنى تۇغىتىپ، ھەر قايسى تەرەپلەر بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتىش؛ (2) تەھرىر بۆلۈمى مۇخبىرلارغا پارتىيىنىڭ لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى ۋە تۈرلۈك يولىورۇقلىرىنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ، خەۋەرنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ (3) مۇخبىرلار يېزىلارغا بېرىپ، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دوكلات قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، خەۋەر يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەش؛ (4) تەھرىر بۆلۈمى ھەر ئايدا كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارغا بېرىپ، بىر قېتىم تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىش، تىپلارنى ياخشى خەۋەر قىلىش.

1961 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى ئابلايوپ قەشقەر بويىچە تۇنجى قېتىملىق ئاخباراتچىلىق خىزمەت يىغىنىدا «تەھرىر بۆلۈمىدىكى ھەممە ئادەم ئالاقىلىشىش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىش، ھەممە ئادەم ئالاقىلىشىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش» تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ تەلەپ بارا - بارا تۈزۈمگە ئايلاندى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بىر قىسىم ئۇنۇملۇك مۇخبىرلىق تۈزۈمىدە چىڭ تۇرۇلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىر قانچە يىللىق تەشۋىقات خەۋەرلىرىدە «ئۇچ كۆپ، ئۇچ ئاز بولۇش» مەسىلىسى ساقلاندى يەنى ئادەتتىكى تەشۋىقات خەۋەرلىرى كۆپ، تىپلارنى خەۋەر قىلىش ئاز بولدى؛ كۆچۈرۈپ باسىدىغان مەزمۇنلار كۆپ، يەرلىك ماقالىلەر ئاز بولدى؛ يىغىن ۋە ھۆججەتلارنى خەۋەر قىلىش كۆپ، جانلىق خەۋەرلەر ۋە جەمئىيەتتىكى ئىللەتلەرنى قامچىلايدىغان مۇھاكىمىلەر ئاز بولدى.

80 - يىللارغا كەلگەندە تەھرىر ھەيئىتى ئىشنى مۇخبىرلارنىڭ سىياسىي، كەسپىي ساپاسىنى

ئۇستۇرۇشتىن باشلاپ، ھەر خىل تۈزۈملەرنى تۈرغۇزدى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى. 1981 - يىل 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى»غا «مۇخبىرلار رېئايە قىلىشقا تېگىشلىك تەرتىپلەر» (سىناق نۇسخىسى) نى كۆچۈرۈپ باستى ھەمدە ئۆگىنىشكە تەشكىللىدى. 1982 - يىلى خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى «ئاخبارات خەۋەرلىرىنىڭ پاكىتقا ئۈيغۇن كەلمەسلىك مەسىلىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى» نى تۈزۈپ چىقتى، بۇنىڭدا مۇخبىرلىق خىزمىتىگە 4 تۈرلۈك تەلەپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى: بىرىنچىدىن، مۇخبىرلارنى داۋاملىق تەربىيىلەپ خەۋەرلەرنىڭ چىنلىقىنى ساقلاشقا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرۇش؛ ئىككىنچىدىن، مۇخبىرلار زىيارەت قىلىپ ماقالە يېزغاندا «ئۇچ بىلەن يۈز كۆرۈشۈش تۈزۈمى»دە چىڭ تۇرۇش يەنى ئورىگىنالنى بېسىشقا بېرىشتىن ئىلگىرى زىيارەت قىلىنغۇچى ئادەم، ئورۇن ۋە مەسئۇل ئورۇن بىلەن يۈز كۆرۈشۈش؛ ئۈچىنچىدىن، پاكىتقا ئۈيغۇن بولمىغان خەۋەر بەرگۈچىلەرنى قاتتىق بىر تەرەپ قىلىشتىن ئىبارەت. 60 — 80 - يىللارغىچە پاكىتقا ئۈيغۇن بولمىغان خەۋەرلەرنى بەرگەن مۇخبىرلار ئاخبارات ژۇرنىلى ۋە گېزىتلەردە 10 قېتىمدىن كۆپرەك تەنقىد قىلىندى، تۆتىنچىدىن، خەۋەرنىڭ چىنلىقىنى ساقلىغان مۇخبىرلار تەقدىرلەندى.

1984 — 1990 - يىلغىچە «قەشقەر گېزىتى» تەھرىر ھەيئىتى ۋە ئۈيغۇر، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى «مۇخبىرلارنىڭ خىزمەتتىن دوكلات بېرىش تۈزۈمى»، «قەشقەر گېزىتى خەنزۇ، ئۈيغۇر تەھرىر بۆلۈملىرىنىڭ گېزىت باھالاش تۈزۈمى»، «زىيارەت قىلغۇچىلارغا نورما بويىچە نومۇر قويۇشنى يولغا قويۇش چارىسى»، «يىللىق مۇكاپات سوممىسىنى تەقسىملەش چارىسى»، «ئىش ئورنى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى» قاتارلىقلارنى بېكىتىپ چىقتى.

2) مۇخبىرلىق كەسپى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» ۋە «قەشقەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرلىرى مۇخبىرلىق قىلغاندا ئادەتتە يۇقىرى بىلەن تۆۋەننى ۋە نۆقتا بىلەن دائىرىنى بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ماتېرىيال توپلىدى. ئادەتتىكى ئۇسۇلى شۇكى، زىيارەت قىلىدىغان ئورۇنغا بارغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن رەھبەرلىك ئورگىنى بىلەن ئۇچرىشىپ، رەھبەرلەرنىڭ مەقسىتىنى ئىگىلەش، ئۇنىڭدىن يېڭى خەۋەر يېپ ئۇچىنى بايقاپ، ئاندىن قەدەممۇقەدەم زىيارەت قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە نۆقتا بىلەن دائىرىنى بىرلەشتۈرۈشكە دىققەت قىلىپ ئومۇمىيۈزلۈك زىيارەت قىلىشتىن ئىبارەت.

1959 - يىل 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم جايلارنى ياش نەمۇنىچى گۇڭشې ئەزاسى سەدىرىدىندىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا چاقىردى. «قەشقەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرلىرى زىيارەت جەريانىدا ھەم نۆقتىدا تۈرۈپ، ھەم دائىرىگە بېرىپ ئارقا - ئارقىدىن 10 نەچچە پارچە ياخشى خەۋەر ئېلان قىلدى. 1981 - يىلى مۇخبىر لوچاڭخۇك ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەشۋىقات يېغىنىدا پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن كەڭ دېھقانلار باي بولغانلىقى، ئىلگىرى ھەر يىلى ئەتىيازدا نەچچە 10 مىڭ دېھقان ئوزۇقلۇق يېتىشمىگەنلىكتىن «قوتۇر كېسىلى» (يەنە «قارا تەمرەتكە كېسىلى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گە گىرىپتار بولغانلىقى، ھازىر زور دەرىجىدە ئازايغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. مۇخبىر بۇ يېپ ئۇچىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ 12 ناھىيە (شەھەر)نى تەكشۈرۈپ قوتۇر كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ئازاپلانغان دېھقان ئائىلىسىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ يېڭى تۇرمۇشىنى ئىگىلىدى. ئەڭ ئاخىرى «ۋابا ئىلاھىنى ئۆزىتىش» دېگەن خەۋەرنى يېزىپ، «جۇڭگو دېھقانلىرى»، «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە «قەشقەر گېزىتى»دە ئېلان قىلدى.

80 - يىللاردا ئۇچۇرچىلىق ئەزەرىيىسى، سىستېما ئەزەرىيىسى، كونترول ئەزەرىيىسىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، مۇخبىرلار ئومۇمىيۈزلۈك، چوڭقۇر قاتلاملىق، كۆپ تەرەپلىمىلىك كىرىشتۈرۈپ زىيارەت قىلىپ خەۋەر توپلاشقا ماھىر بولدى. 1984 - يىلىنىڭ بېشىدا مۇخبىرلار قۇرۇقلۇق ئارمىيە 12 - دوختۇرخانىسىنىڭ ھەربىي دوختۇرى جاڭ شۇخۇا ماشىنا ۋەقەسىدە قازا قىلغانلىقىنى، كۆپلىگەن

ئۇيغۇر بىمارلارنىڭ ماتەم مۇراسىمىغا قاتناشقانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. مۇخبىرلار، خەۋەرچىلەر بۇ ىىپ ئۇچىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن پىلانلاش ئارقىلىق «قىزىل يۇلتۇز قەشقەر يېڭىشەھەردە جەۋلان قىلىپ، ئاق خالاتلىق كىشىلەر ئىشىكتىن كىردى» دېگەن ماقالىنى يازدى، شۇنىڭدىن كېيىن تەھرىر بۆلۈمى بۇ تېمىنى تۇتۇپ، پىلانلىق، مەقسەتلىك هالدا چاتما خەۋەر بەردى. 45 مىڭ خەت، 11 پارچە سۈرەتتىن تەركىب تاپقان ژانىرلاردىن خەۋەر، مۇلاھىزە، كىچىك هېكايە، خاتىرىلەش ماقالىسى، خاتىرە، ناخشا - قوشاق قاتارلىقلارنى باستى. هەر مىللەت ئوقۇرمەنلىرى ئارىسىدا ئورتاق هېسداشلىقنى قوزغاپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈردى.

2 §. تەھرىرلىك خىزمىتى

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» (خەنزۇچە نۇسخىسى) نەشر قىلىنغاندىن كېيىن تەھرىرلەر هەسسىلەپ كۆپەيىپ، ئۇيغۇر، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈملىرى بارلىققا كەلدى. 1956 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» نەشر قىلىندى، گېزىتنىڭ بېتى تىك تىزىلىشتىن توغرىسىغا تىزىلىشقا ئۆزگەرتىلدى. تەھرىر بۆلۈمىنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسىدا زور ئۆزگىرىش بولدى. 80 - يىللارغا كەلگەندە تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تۈزۈلمىسى ئۆزلۈكسىز تاكامۇللىشىپ، گېزىتنىڭ بەت گۇرۇپپىلىرىنىڭ تەھرىرلەش خىزمىتى پەيدىنپەي قېلىپلىشىش، تۈزۈملىشىشكە قاراپ يۈزلەندى. 1985 - يىل 7 - ئايدا تەھرىر هەيئىتي مۇنۇلارنى قارار قىلدى: ئاخبارات ئىسلاهاتىنىڭ باش نىشانى شۇكى، گېزىت تەھرىرلەش خىزمىتىدە پارتىيە مەركىزي كومىتېتى بىلەن سىياسىي، ئىدىيە جەهەتتە چوقۇم بىردەك بولۇپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئىجرا قىلىپ، ئىسلاهات ئۇچۇن ئاكتىپ خىزمەت قىلىش، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۇن خىزمەت قىلىش، قەشقەرنى ئېچىش، گۈللەندۇرۇش ئۈچۇن خىزمەت قىلىش؛ ئۆتكەلنى قاتتىق ئىگىلەشكە دىققەت قىلىپ، راستچىللىقنى ئاخباراتنىڭ هاياتى دەپ قاراش؛ ماقالىلەرنى تەكشۈرۈپ ئۆزگەرتىشتە «راستچىل، توغرا، ئىلمىي، بىرلىككە كەلگەن، ئېنىق بولۇش» تا چىڭ تۇرۇش، ماركسىزىم - لېنىنىزمنىڭ ئەدەبىي ئۇسلۇبىدا چىڭ تۇرۇپ، ئاخبارات خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش لازىم.

1. تەھرىرلەر قوشۇنى

1950 — 1953 - يىلغىچە جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى بىر تۈركۈم يېڭى كادىرلارنى يۆتكەپ كەلدى، تەھرىر بۆلۈمى پىشقەدەملەر ياشلارنى يېتەكلەپ تەربىيىلەش، «مۇخبىرلىق - تەھرىرلىكنى مۇخبىرلىق - تەھرىرلىك جەريانىدا ئۆگىنىش» ئۇسۇلىنى قوللاندى. 1959 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر گېزىتخانىسى قىزىللىشىش- ئىختىساسلىشىش بويىچە ئىشتىن بىسرتقى مەكتەپ ئېچىپ، تەھرىرلىك تەجرىبىسى مول يولداشلارنى دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە كۆپ قېتىم تەھرىرلىك كۇرسى ئېچىپ ئۇلارنى تەربىيىلىدى.

80 - يىللارغا كەلگەندە گېزىتخانا جەمئىيەت مەكتەپ ئېچىشتەك پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، بىر قىسىم كەسپي تايانچلارنى تاللاپ ئۇرۇمچى، تېەنجىن، شاڭخەي، بېيجىڭ، گۇاڭجۇ قاتارلىق جايلاردىكى ئالاقىدار مەكتەپلەرگە كەسپي بىلىم ئاشۇرۇشقا ياكى باشقا جايلارغا ئېكسكۇرسىيە، زىيارەت قىلىشقا ئەۋەتتى، ئۆگىنىشكە 28 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى. 1985 — 1988 - يىلغىچە پىلانلىق تۇرده 3 كىشىنى شىنجاڭ رادىئو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىغا، 9 كىشىنى رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا تاللاپ ئەۋەتتى. 1990-

يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئالىي تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگە تەھرىر 15 كە يېتىپ، ئومۇمىي تەھرىرنىڭ 17.1% نى، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە مۇخبىر - تەھرىرلەرنىڭ 24.6% نى ئىگىلىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە 3 كىشى چوڭلار ئالىي ماۋارىپى ئىمتىھانىدىن، 5 كىشى چوڭلارنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئىمتىھانىدىن ئۆتتى، بۇلار ئومۇمىي تەھرىرلەرنىڭ 12.3% نى، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە مۇخبىر - تەھرىرلەرنىڭ 13.1% نى ئىگىلىدى. مۇشۇ مەزگىلدە جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى ئاخبارات ئالىي تېخنىكوم سىنىپىغا ئىمتىھان بېرىپ ئاخبارات ئالىي تېخنىكۇم ئوقۇش تارىخىغا ئىگە بولغانلار 17 بولۇپ، ئومۇمىي مۇخبىر - تەھرىرلەرنىڭ 8.2% نى، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە مۇخبىر - تەھرىرلەرنىڭ 26.2% نى ئىگىلىدى.

كەسپىي تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەشنى تۇتۇش بىلەن بىللە يەنە سىياسىي ئىدىيىۋى تەربىيىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىلدى. 1964 - يىلى تەھرىر بۆلۈمى سىياسىي ئىدىيىنى مەركىزىي مەزمۇن قىلغان «تۇتتە ياخشى گۈرۈپپا» بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1976 - يىل 10 - ئايدىن 1982 - يىلغىچە مۇخبىرلار ئارىسىدا «يالغان، لاپ، قۇرۇق گەپ» كە قارشى تۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن «قەشقەر گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى»دا خەۋەرنىڭ چىنلىقىنى ساقلاش توغرىسىدا مۇھاكىمە قانات يايدۇرۇلدى، گېزىتتە «ئەملىيەتنىڭ ھەقىقەتنى سىنايدىغان بىردىنبىر ئۆلچەم» ئىكەنلىكى توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. 1987 - يىلى «ئاپتونوم رايوننىڭ گېزىت - ژۇرناللارنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى توغرىسىدىكى پىكرى»گە ئاساسەن، قەشقەر گېزىتخانىسى گېزىتخانا باشلىقى، پارتكوم شۇجىسى، تەھرىر ھەيئىتىنىڭ ئاساسلىق ئەزالىرى قاتناشقان گېزىتنى تەرتىپكە سېلىش گۇرۇپپىسىنى قۇردى. تەھرىرلىك خىزمىتىدە كۆرۈلگەن مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، تەھرىرلەرنى «تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە قارشى تۇرۇش»، «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش» تىن ئىبارەت 2 كىتابنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە پارتىيە نىزامنامىسى ۋە پارتىيىنىڭ ئاساسىي نەزەريىسىنى ئۆگىنىشكە بىرلەشتۈرۈپ، تۈرلۈك قائىدە، تۈزۈملەرنى تۈرغۇزدى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى.

سىياسىي ئىدىيىۋى تەربىيە جەھەتتە گېزىتخانا تەھرىرلەر ئارىسىدا ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنى ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇشقا، تەھرىرلەرنى پارتىيىۋىلىك پرىنسىپى ۋە كەسپىي ئەخلاق جەھەتتىن تەربىيىلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى، شۇنىڭ بىلەن سىياسىي ساپا ۋە كەسپىي ساپا جەھەتتە قاتتىق تەلەپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان ئاخبارات قوشۇنى يېتىشىپ چىقتى. 1990 - يىلغا كەلگەندە قەشقەر گېزىتخانىسىدىكى تەھرىر 65كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 43 بولۇپ، 66.2% نى، ئايال 22 بولۇپ، 33.8% نى، ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 25 بولۇپ، 38.5% نى، ئوتتۇرا ياش ۋە ياش تەھرىر 41 بولۇپ، 63.1% نى، پارتىيە ئەزاسى 31، ئىتتىپاق ئەزاسى بىر بولۇپ، 55.4% نى ئىگىلىدى.

2. تەھرىرلىك كەسپى

1953 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جەنۇبىي تەكرىتاغ گېزىتخانىسى «پارتىيىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى مەركىزىي ۋەزىپىسىگە ئاساسەن، پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىش، كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىنى تەربىيىلەش» تەھرىرلىك فاكىجىنىنى تۈزۈپ چىقتى.

1957 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر گېزىتخانىسى بىكىتكەن تەھرىرلىك فاكىجىنى: «ئاساسلىق ھەجىم ۋە كۈچ ئارقىلىق قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىنى مەركەزلىك، گەۋدىلىك خەۋەر قىلىش؛ پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتىنى چۈرىدەپ ئېلىپ بېرىلغان تۈرلۈك خىزمەتلەرنى ۋاقتىدا قايىل قىلارلىق خەۋەر قىلىش؛ ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ خىزمەت فاكىجىنى، سىياسەتلىرىنى دائىم ئەتراپلىق تەشۋىق قىلىش، بولۇپمۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىرىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى مەقسىتى ۋە كونكرېت تەدبىرلىرىنى تەشۋىق

قىلىش، ئورگان، كارخانا، يېزا، زاۋۇت - كانلار ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدىكى كادىرلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ خىزمىتى، تۇرمۇشى، ئىدىيىسى بىلەن تەلىپىنى مۇۋاپىق ئىنكاس قىلىش، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلقىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي تۇرمۇشىنىڭ تەرەققىياتى، ئۆزگىرىشى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىنى ئەكس ئەتتۇرۇشتىن ئىبارەت».

1961 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاپتونوم رايونىنىڭ گېزىت خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن قەشقەر گېزىتىنىڭ تەھرىرلىك فاكۇلتېتىنى «ئاساسىي قاتلامغا يۆزلىنىش، ئاممىغا يۆزلىنىش، ئۆز جايىدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش»تىن ئىبارەت دەپ بېكىتتى. بۇ فاكۇلتېت ئۇدا 10 نەچچە يىلغىچە ئۆزگەرتىلمىدى. ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، خەنزۇچە گېزىتىنىڭ ئوقۇرمەنلىرى جەھەتتە ناھايىتى زور ئۆزگىرىش بولدى، 1980 - يىل 12 - ئايغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 17 گۈڭشىدا خەنزۇ پارتكوم شۇجىلىرى ساقلىنىپ قالدى، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى خەنزۇ كادىرلار ۋە ئامما زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتكەن ئەھۋالدا، تەھرىر بۆلۈمى تاپشۇرۇۋالغان دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىقتا دائىر ماقالىلەر مۇناسىپ ئازىيىپ كېتىپ، ئىلگىرىكىنىڭ 25% نىگىمۇ يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى، بۇنىڭ بىلەن خەنزۇچە گېزىتىنىڭ تراۋزى تۆۋەنلەپ كەتتى. كەڭ ئوقۇرمەنلەرگە تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىش ئۈچۈن، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى كونكرېت تەشۋىقات خەۋەرلىرىنىڭ مەزمۇنىنى قىسمەن تەڭشىدى.

1) ماقالە ئۈيۇشتۇرۇش كەسپى　1950 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نەشر قىلىنغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئادەم ئاز، ساپاسى ناچار، خىزمەت تۈزۈمى مۇكەممەل ئەمەس ئىدى، ماقالە يېزىشقا ئۈيۇشتۇرۇش ئېڭىمۇ يېتەرسىز ئىدى، ئادەتتىكى ئەھۋالدا خەۋەرچىلەر نېمىنى يازسا گېزىتمۇ شۇنى باساتتى. 1951 - يىلدىن باشلاپ ئورنىگىنالنى بېسىشقا بېرىش پىلانى ۋە خەۋەر قىلىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى بېكىتىلدى، ماقالە يېزىشقا ئۈيۇشتۇرۇش خىزمىتىمۇ پاسسىپ ھالەتتىن ئاكتىپ ھالەتكە ئۆزگەرتىلدى.

1953 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن تۈرلۈك يوللار ئارقىلىق كۆپ تەرەپلىمە ماقالە تەشكىللەپ، خەۋەر كۆرسەتمىسى ۋە مۇھىم نۇقتىلار تارقىتىپ بېرىلىپ خەۋەرچىلەر ماقالە يېزىشقا يېتەكلەندى، خەۋەرچىلەردىن كېلىدىغان ماقالىلەر بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى. 1955 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى كۈندە چىقىرىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، نەشر قىلىش ۋەزىپىسى ئېغىرلاشتى، ئىش خەۋەرچىلەرنى تەربىيەلەشتىن باشلىنىپ، ماقالە يېزىشقا تەشكىلەش ئىشى چىڭ تۇتۇلدى. شۇ ۋاقىتتا خەۋەرچىلەر 1444 كە يېتىپ ئەۋەتىلگەن ماقالىلەر ھەسسىلەپ كۆپەيدى.

شۇنىڭدىن كېيىن «قەشقەر گېزىتى»نىڭ ماقالە تەشكىللەش خىزمىتى 2 باسقۇچنى باشتىن كەچۈردى.

بىرىنچى باسقۇچ: 1956 — 1987 - يىلغىچە بولۇپ، قەشقەر گېزىتى تەھرىرلەش، مۇخبىرلىق قىلىش، خەۋەر ئىشلەشنى بىرلەشتۈرۈش خىزمەت تۈزۈمىنى يولغا قويىدى. تەھرىر - مۇخبىرلار قەرەللىك ئالماشتۇرۇلدى، مۇخبىر - تەھرىرلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ماقالە يېزىشقا ئۈيۇشتۇرۇش ۋەزىپىسى بار بولدى. ماقالە تەشكىللەش شەكلى 2 خىل بولدى: بىرىنچىسى، تەھرىر بۆلۈمى نامىدا جايلاردىكى ئالاقە گۇرۇپپىلىرىغا خەۋەر بېرىش كۆرسەتمىسى تارقىتىپ، ماقالە يېزىشقا يېتەكچىلىك قىلىش؛ ئىككىنچىدىن، ئايرىم ماقالىلەرنى نىشانلىق يېزىشقا تەشكىللەش، بولۇپمۇ خەت، تېلېفون ۋە شۇ جايغا بېرىپ زىيارەت قىلىش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق ھەر ۋاقىت ماقالە تەييارلاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشتىن ئىبارەت.

ئىككىنچى باسقۇچ: 1987 — 1990 - يىلغىچە بولۇپ، تەھرىر بۆلۈمى قۇرۇلمىلارنى تەڭشەپ، تەھرىرلىك، مۇخبىرلىق، خەۋەرچىلىكىنى ئايرىش تۈزۈمىنى يولغا قويىدى. گېزىت چىقىرىش بۆلۈمى زېھنىنى مەركەزلەشتۈرۈپ گېزىت چىقاردى، مۇخبىرلار بۆلۈمى پۈتۈن كۈچى بىلەن زىيارەت قىلىش ۋە ماقالە يېزىشقا تەشكىللەش خىزمىتىنى تۇتتى، تىپىك چاتما ماقالىلەرنى يېزىشقا تەشكىللەش خىزمىتىنى ئۈيۇشتۇرۇشقا ئالاھىدە

ئەھمىيەت بەردى. 1988 - يىلىلا 330 پارچە ماقالە ئېلان قىلىندى؛ 70 تىن كۆپرەك مەخسۇس بەت ئىشلەندى، بۇلار چوڭ - چوڭ ئاخباراتلارنى خەۋەر قىلىشتا زور رول ئويناندى. مەسىلەن: 1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تۈمەنكۆلدە ئادەم قۇتقۇزۇش قەھرىمانلىق ئىش - ئىزلىرى، دۆلەتنىڭ نۆۋەتسىز قۇرۇلۇشى بولغان جۇڭگو — پاكىستان تاشيولىنىڭ مەملىكەت ئىچىدىكى بۆلىكى قۇرۇلۇشى، پوسكام نەپىت- تەبىئىي گاز بازىسى قۇرۇلۇشى، 1990 - يىلدىكى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭنى تىنچىتىش قاتارلىق چاتما خەۋەرلەرنىڭ ھەممىسى بىرقەدەر مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى.

2) ماقالە تەكشۈرۈش كەسپى ماقالىلەرنى تەھرىرلەش ۋە تەكشۈرۈشتە ئادەتتە «سۈپەتنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش، ئەلالىرىنى تاللاش» قا ئەھمىيەت بېرىش؛ 3 ئاساسىي شەرتتە يەنى چوقۇم ئەمەلىيەتنى سۆزلەش، چوقۇم پۈتۈنلەي ھەقىقىي بولۇش، چوقۇم يېڭى بولۇشتا چىڭ تۇرۇش؛ ئاخبارات خەۋەرلىرىدە «بەش خاراكتېر، ئۇچتە راست بولۇش» يەنى كۆچكە ئىگە ۋاقتى بولۇش، كۆرۈنەرلىك بولۇش، قىزىقارلىق بولۇش، ئىزچىل بولۇش، يېقىنلاشقان بولۇش، ھەقىقىي ئەھۋالنى سۆزلەش، راست گەپ قىلىش، ھەقىقەتنى سۆزلەشنى دائىم تەكىتلەش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1951 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك پارتكوملارنىڭ رەھبەرلىرى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ جايلاردىكى خەۋەرچىلىرى يازغان ماقالىلەرنىڭ چىنلىقىنى تەكشۈرۈپ، پاكىتقا ئويغۇن كەلمەيدىغان مەسىلىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا يوليورۇق بەردى. 1954 - يىلى جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسىنىڭ پارتىيە تەشكىلاتى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتىنىڭ خىزمەتلىرىنى ياخشىلاش توغرىسىدا قارار» دا گېزىتتىكى خاتالىقلارنى تۈگىتىش ھەرىكىتىنى دائىم قانات يايدۇرۇش لازىم دەپ كۆرسىتىلى. بۇنىڭ ماقالىلەرنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، خەۋەرلەرنىڭ پاكىتقا ئويغۇن كەلمەسلىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا تۈرتكىسى زور بولدى.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ «سولچىل» ئىدىيىنىڭ تەسىرىدە ماقالىلەرنى تەكشۈرۈش تۈزۈمى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، گېزىت تەشۋىقاتىدا چەتنەش ئەھۋالى كۆرۈلدى. 1958 — 1962 - يىلغىچە بولغان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدە گېزىت تەشۋىقاتىدا مۇبالىغىچىلىك ئەھۋاللىرى ئېغىر بولدى. 1959- يىل 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» «60 كۈن جاپالىق جەڭ قىلىپ، ۋىلايەتنى تۆت زىياندىن ئاسراش، پاكىز ۋىلايەت قىلىپ ئۆزگەرتەيلى» دېگەن ماۋزۇنى ئوتتۇرىغا چىقاردى ھەمدە «جەڭ سىگنالى جارانلىدى» دېگەن ئوبزورنى ئېلان قىلىپ، 60 كۈن ئىچىدە قۇشقاچ، چاشقان، چۈشەن، پاشا بولمىغان يېڭى قىياپەتنى شەكىللەندۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ماقالە تەكشۈرۈش تۈزۈمى زەربىگە ئۇچراپ، گېزىتتە بەزىدە «يالغان، لاپ، قۇرۇق گەپ» قىلىشتەك ئەھۋاللار كۆرۈلدى.

1978 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئېچىلغان ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ماقالە تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قاتار مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك تۈزۈملىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. بۇ ئارىلىقتا تەھرىر بۆلۈمى ماقالە تەكشۈرۈشتە تەشۋىقات خەۋەرلىرىدە پاكىتقا ئويغۇن كەلمەسلىكنىڭ يۈز بېرىشىدىكى ئاساسلىق 8 تۈرلۈك سەۋەبنى بايقىدى، بۇلار: بىرىنچى، ئاخباراتنىڭ «جانلىق بولۇش» نى قوغلىشىپ، ئويدۇرمىچىلىق قىلىش، بەزى ۋەقەلىكنى ياساپ چىقىش؛ ئىككىنچى، پۈتاق چىقىرىپ خالىغانچە مۇبالىغەلەشتۈرۈۋېتىش؛ ئۈچىنچى، «ئاخبارات» ھاسىل بولۇشتىن بۇرۇن تالىشىپ ئالدىن خەۋەر بېرىش؛ تۆتىنچى، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىپ، قالايمىقان تامغا بېسىش؛ بەشىنچى، يەككە - يېگانە بىر تەرەپلىمە خەۋەر بېرىش، پۈتكۈل شەيئىلەرنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەسلىك؛ ئالتىنچى، مۇخبىرلىق ئىستىلى پۇختا بولماسلىق، بىپەرۋالىق قىلىش، قول ئۈچىدىلا ئىشلەش؛ يەتتىنچى، ئادەتتىكى ئەھۋالغا قاراپلا ھۆكۈم چىقىرىپ، ماقالە يازغاندا سۈبيېكتىپ پەرىزى بويىچە

ئىش قىلىش؛ سەككىزىنچى، ساختىپەزلىك قىلىپ قەلەم ھەققى ئېلىش ئۈچۈن ۋاستە تاللىماي يالغان خەۋەر ئويدۇرۇپ چىقىرىشتىن ئىبارەت.

1982 - يىلى گېزىتخانا تەھرىرلەش - ماقالە تەكشۈرۈشتە تۆۋەندىكى مۇھىم تەدبىرلەرنى قوللاندى: بىرىنچى، مۇخبىرلار، خەۋەرچىلەرنى دائىم تەربىيىلەپ، ھەرقانداق ۋاقىتتا ئاخباراتنىڭ چىنلىقىنى ساقلاش؛ ئىككىنچى، «ئۇچىتە يۈز كۆرۈشۈش» تىن ئىبارەت ماقالە تەكشۈرۈش تۈزۈمىدە چىڭ تۇرۇپ، تەستىقتىن ئۆتمىگەن ياكى تامغا بېسىلمىغان خەۋەر ماقالىسىنى بىرەك ئىشلەتمەسلىك؛ ئۈچىنچى، ماقالە تەكشۈرگۈچى تەكشۈرگەن ماقالىغا مەسئۇل بولۇش، فاكتىن، سىياسەت، ئىدىيىۋى نۇقتىسىنەزىرى، ماتېرىيالنىڭ ئەھلىي بولۇشى قاتارلىق تەرەپلەرنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈش؛ تۆتىنچى، تەھرىرلەر ئەسلى ئورنىغالغا سادىق بولۇش، ئەھلىيەتكە سادىق بولۇش، ئۆز مەيلىچە قوشۇپ قويماسلىق؛ بەشىنچى، پاكىتقا ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلارنى توسقانلارنى تەقدىرلەش.

3) بەت ئورۇنلاشتۇرۇش　1954 - يىل 8 - ئايدا «جەنۇبىي تەكرىتاغ گېزىتى، خەنزۇچە نەشرىنىڭ بەت تىزىش لايىھىسى»دە گېزىت 4 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇش، ھەر بەتتە 7000 خەت، 4 بەتتە جەمئىي 28 مىڭ خەت بولۇش، 1 - بەتنى مۇھىم خەۋەرلەر بېتى قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەرلىك مۇھىم خەۋەرلىرىنى بېسىشنى ئاساس قىلىش، مەملىكەت ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر 40%نى ئىگىلەش؛ 2 - بەتنى يەرلىك خەۋەرلەر بېتى قىلىپ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ خىزمەتلىرىنى خەۋەر قىلىشنى ئاساس قىلىش؛ 3 - بەتنى مەدەنىيەت - مائارىپ بېتى قىلىش؛ 4 - بەتنى مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە خەلقئارا خەۋەرلەر بېتى قىلىش بەلگىلەندى.

1958 — 1961 - يىلغىچە «قەشقەر گېزىتى» بەت ئورۇنلاشتۇرۇشتا «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدىكى پارتىيە گېزىتىنىڭ تەشۋىقات فاكتىنىنى ئىزچىللاشتۇردى. مەزمۇن ئورۇنلاشتۇرۇشتا «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»نى تەشۋىق قىلىش تۈسىنى ناھايىتى قويۇق قىلىپ، مەزمۇنى مەركەزلىك گەۋدىلەندۈردى، بەتلەرنى كۆركەملەشتۈرۈش، سەھىپىلەرنى كۆپ قىلىش، تېمىسى چوڭ، گېزىت بېشى، سۈرەت، قىستۇرما سۈرەت، ماۋزۇ نەقشى قاتارلىقلارنى كۆپ ئىشلىتىشكە ئەھمىيەت بەردى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە «قەشقەر گېزىتى»نىڭ بەت لايىھىلەشتە سىياسىينى گەۋدىلەندۈرۈش تەكتلىنىپ، چوڭ خەتلىك تېما، ئۇزۇن ماقالە، چوڭ سۈرەتلەر بەتكە تولدۇرۇۋېتىلدى. داھىلارنىڭ پائالىيەت سۈرەتلىرىگە دائىر مەخسۇس سەھىپە، خاس بەتلەر ناھايىتى كۆپ بولدى، پەقەت 1967 - يىلىلا 38 پارچىگە يەتتى.

1976 - يىل 10 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، «قەشقەر گېزىتى» تۈرلۈك چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ماقالە، ئۇچۇر مىقدارىنى كېڭەيتىش بىلەن بىللە، بەتلەرنى گۈزەللەشتۈرۈشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بەردى. 1983 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى «بەتنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا بەلگىلىمە» چىقارغاندىن كېيىن، گېزىت بېتى باشقىچە تۈس ئالدى، ئۇچۇر مىقدارى كۆپەيدى، ھەر بەتكە 12 پارچە ماقالە بېرىلدى، شەكلى ھەر خىل بولدى، خەت ۋە سۈرەتلەر بىلەن ناھايىتى چىرايلىق بېزەلدى. شۇ يىلى ئۇيغۇرچە گېزىت 119 سان چىقىرىلدى، ماقالە 4118 پارچىگە يېتىپ، ئىلگىرىكى يىللاردىكىدىن 1118 پارچە كۆپەيدى. 1986 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» كۈندىلىك گېزىتكە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن تۆۋەندىكى ئاساسلىق سەھىپىلەر ئېچىلدى: 1 - بەت مۇھىم خەۋەرلەر بېتى بولۇپ، ئۇنىڭغا «قەشقەر كۆزىنىكى»، «قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا»، «قەشقەر مۇنبىرى»، «كوچا پاراڭلىرى»؛ 2 - بەت ئىقتىساد بېتى بولۇپ، ئۇنىڭغا «بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش سېپىدە»، «پەن - تېخنىكا كاندورى»، «مائارىپ - سەھىيە»، «ئۇچۇر»، «ئوقۇرمەنلەردىن خەت» (مەخسۇس بەت قىلىپ كېڭەيتىلگەن)، «ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرمۇشى» قاتارلىقلار؛ 3 - بەت سىياسىي - مائارىپ قوشۇمچە بېتى بولۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇمچە

سانىدىن باشقا «مەدەنىي تۇرمۇش» ، «ھەپتە ئاخىرى» ، «جاھانناما» ، «قانۇنچىلىق» ، «ھەربىي گازارمىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا» دىن ئىبارەت مەخسۇس سەھىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى، خاس سەھىپىلەردىن «دىلو تەھلىل قىلىش» ، «مەن ۋە قەشقەر» ، «گۈزەل ئەسلىمىلەر» ، «ئائىلىدىكى ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار» قاتارلىقلار كۆپەيتىلدى؛ 4 - بەتكە ئاساسلىقى «يېڭى قۇرۇلۇش - يېڭى نەتىجە» ، «ۋەتىنىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا» ، «قېرىنداش مىللەتلەر ئالغا باسماقتا» ، «تەيۋەن - شياڭگاڭ خەۋەرلىرى» ، «جۇڭگونىڭ تاۋارلىرى چەت ئەلدە» قاتارلىقلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1986 - يىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى بەتلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى ياخشىلاپ، قەرەللىك 18 مەخسۇس بەت ۋە 70 سەھىپە تەسىس قىلدى. شۇ يىلى 252 مەخسۇس بەت، 861 خاس سەھىپە نەشر قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا دائىر خەۋەرلەردىن 10 مەخسۇس بەت، 12 سەھىپە بولۇپ، پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى، خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالماسلىق، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالماسلىق ئىدىيىسىنى مەركەزلىك تەشۋىق قىلىندى. كېيىنكى يىلى خەنزۇچە مەخسۇس بېتى 7گە كۆپەيتىلىپ، «مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش» ، «ھەپتە ئاخىرى» ، «كەڭ جاھان» ، «دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق» ، «ماۋارىپ ۋە سەھىيە» ، «پەن - تېخنىكا كارىدورى» ، «ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش» قاتارلىقلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1989 - يىلغىچە 222 ھەر خىل مەخسۇس بەت چىقىرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى تەبرىكلەيمىز» ، «قەشقەر ئالغا باسماقتا» دېگەن مەخسۇس بەت 9 غا، ماقالە ئازكەم 100 پارچىگە، «كەڭ جاھان» 22گە، «مۇخبىرلاردىن خەت» 34كە، «ھەربىي گازارمىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا» 33كە، «دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق» 26گە، «مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش» 24كە، «بىپايان كوئېنلۇن» 27گە، «ھەپتە ئاخىرى» 27گە، «مەدەنىيەت، ماۋارىپ، سەھىيە» ۋە «پارتىيە- ئىتتىپاق تۇرمۇشى» 20گە يەتتى.

1990 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» مارکسىزم - لېنىنىزم نەزەرىيىسى، ئىقتىساد ۋە پەن - تېخنىكا خەۋەرلىرىنى كۆچەيتىپ، بەتلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ۋە سەھىپىلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى مۇۋاپىق تەڭشىدى. 1 - بەتنى مۇھىم خەۋەرلەر بېتى قىلىپ، پىكىر بايان قىلىشقا كەڭ يول ئېچىش ئۈچۈن، «قەشقەر مۇنبىرى» خاس سەھىپىسىنى «كۆپچىلىك بىلەن سۆھبەت» كە، «قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا» نى «پارلاق نۇر چېچىپ تۇرغان گۈھەر» گە ئۆزگەرتتى، «بىر جۈملىلىك خەۋەر» ۋە «مۇھىم قىسقا خەۋەر» خاس سەھىپىسىنى بېكىتىپ، «مىخ» ، «كەلگەن خەت» خاس سەھىپىسىنى كۆپەيتىپ، «قەشقەر كۆزنىكى» نى ئەمەلدىن قالدۇردى. 2 - بەتنى ئىقتىساد بېتى قىلىپ، ئەسلىدىكى سانائەت - قاتناش ئىقتىساد بېتىدە «ئىشچى- خىزمەتچىلەر تۇرمۇشى» ، «سودا سانائەت تەرەققىياتىدىكى يېڭى ئىزدىنىش» ، «ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى پائالىيىتى» ، «پېنسىيىگە چىققان خادىملار زېھنىي» قاتارلىق سەھىپىلەرنى؛ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىقتىساد بېتىدە «بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش سېپى» ، «باي بولۇش يولى» ، «دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بىلىملىرى» ، «يېزا - بازار كارخانىلىرى» قاتارلىق سەھىپىلەرنى؛ مالىيە - ئىقتىساد بېتىدە «مەن ھەممە ئادەم ئۈچۈن» ، «بازارغا نەزەر» ، «بازار خاتىرىسى» قاتارلىق خاس سەھىپىلەرنى تەسىس قىلدى؛ ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن خەت مەخسۇس بېتىنى ساقلاپ قېلىندى، ئۇنىڭغا ھەپتىدە بىر قېتىم 3000 خەتلىك كەلگەن خەت بېرىلدى، «جىگدە شوخىسى» ، «تەنقىد ئۈچۈرى» ، «كەلگەن خەتلەرنى كۆچۈرۈپ بېسىش» ، «جەمئىيەتنىڭ بىر بۆلۈكىدا» ، «مۇراجىئەت» ، «تەنقىت ۋە تەكلىپ» ، «تەقدىرلەش» قاتارلىق مەخسۇس سەھىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇردى؛ ئوقۇرمەنلەردىن خەت بېتىگە «ياۋا ئەتىرگۈل» ، «قىيىنچىلىقنى يېڭىپ ئەندىشىدىن خالاس بولۇش» ، «ھەممىنىڭ سۆزلىشىگە يول قويۇش» قاتارلىق سەھىپىلەرنى قوشتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە 2 - بەت كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنغان نەزەرىيە بېتى بولۇپ، ئۇنىڭغا «ئۆگىنىش ۋە ئىزدىنىش» ، «ئىدىيىۋى سىياسىي خىزمەت» ، «خىزمەت ۋە تەتقىقات» ، «ئاتالغۇلارغا ئىزاھات» ، «بىر سوئالغا بىر جاۋاب» ،

«نەزەرىيە ئەھۋالى» قاتارلىق مەخسۇس سەھىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. 3 - بەتنى سىياسىي - ماۋارىپ بېتى قىلىپ، «ھەپتە ئاخىرى» ، «مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش» بېتىنى ئەملدىن قالدۇرۇپ، مەخسۇس 6 بەت بېكىتتى، 1 - بەت «بىپايان كوئېنلۇن» بولۇپ، ھەپتىدە بىر سان چىقىرىلدى، ئۇنىڭغا شېئىر - قوشاق، ھېكايە، نەسىر، ئوچېركلار بېسىلغاندىن سىرت يەنە «ھەممىدىن غالىپ» ، «قەشقەرنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى توغرىسىدا سۆھبەت» ، «كىنو ۋە تېلېۋىزىيىگە باھا» ، «يېڭى بىخ» ، «مىكرو ئوچېرك ئەدەبىياتى» قاتارلىق خاس سەھىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى؛ «دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق» ھەپتىدە بىر سان چىقىرىلىپ، ئۇنىڭغا «قانۇن گۈلزارىدىكى مۇنازىرە» ، «رازۋېدكا خەۋىرى» ، «دېلو تەھلىل قىلىش» ، «ئادۋوكاتلار خاتىرىسى» ، «سوتنىڭ ئىچى - سىرتىدا» قاتارلىق سەھىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى؛ «ھەربىي گازارمىنىڭ ئىچى - سىرتىدا» مەخسۇس بېتى ھەپتىدە بىر سان بولۇپ، ئۇنىڭغا «ھەربىي مەشىق تۇرمۇشى» ، «ھەربىيلەرنىڭ قىزىقىشى» ، «ئەسكەر يېتەكلەش يولى» ، «مەن بىر ئەسكەرمەن» قاتارلىقلارنى ئورۇنلاشتۇردى؛ «كەڭ جاھان» بېتىنى ھەپتىدە بىر سان چىقاردى، «مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە، تەنتەربىيە» بېتى ھەپتىدە بىر سان بولۇپ، ئۇنىڭغا «مەكتەپ ھويلىسىدىكى تۇرمۇش» ، «ئاق خالاتلىق پەرىشتە» ، «قەشقەر تەنتەربىيە مۇنبىرى» قاتارلىق خاس سەھىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى؛ ئۇنىۋېرسال بەتتە ۋىلايەتنىڭ ئىجتىمائىي قىياپىتى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە بىلەن خەلق ئىتتىپاقلىقى، مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى، پارتىيە - ئىتتىپاق تۇرمۇشى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئايالار بىرلەشمىسى خىزمىتى قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىلدى؛ 4 - بەت ئېقىم مەسىلىلىرى بېتى بولۇپ، ئۇنىڭغا «دۇنيانىڭ جاي - جايلىرىدا» ، «مۇھىم قىسقا خەۋەرلەر» ، «قىسقا ئاخبارات» ، «ئېقىم مەسىلىلىرى توغرىسىدا» ، «تەنتەربىيە ساھەسىدىكى پارچە- پۇرات خەۋەرلەر» ، «ۋەتىنىمىز ئالغا باسماقتا» دېگەن مۇقىم سەھىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

گېزىت بېتىنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا تەھرىر بۆلۈمى ھەم سىياسىغلا ئەھمىيەت بېرىپ، تېخنىكىغا ئەھمىيەت بەرمەسلىك خاھىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا دىققەت قىلدى، ھەم تېخنىكىغلا ئەھمىيەت بېرىپ، سىياسىغا ئەھمىيەت بەرمەسلىك خاھىشىدىن ساقلىنىشقا دىققەت قىلدى. بۇ ئىككىسىنى ئورگانىك بىرلەشتۇرۇپ، سىياسى بىلەن تېخنىكىنى يۇكسەك دەرىجىدە بىرلىككە كەلتۈرۈپ، مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتتىن كۆڭۈلدىكىدەك بىرلەشتۇرۇشنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈردى. ئۇزلۇكسىز ئىزدىنىش داۋامىدا ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ خىزمىتىدە خوشاللىنارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلدى. ئۇيغۇرچە بەت ئاپتونوم رايون بويىچە ھەرقايسى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەرلەرنىڭ گېزىتلىرىنى باھالاشتا 1984 — 1989 - يىلغىچە ئۈدا 4 قېتىم 1 - بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، خەنزۇچە بەتنىڭ ئورۇن تەرتىپى 1987 - يىلدىكى 11 - لىكتىن 1989 - يىلى 8 - لىككە كۆتۈرۈلدى.

4) ئاخبارات سۈرەتلىرى　1950 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى نەشر قىلىنغان دەسلەپكى مەزگىلدە گېزىتخانىدا گۈزەل سەنئەت - فوتوگرافىيە ۋە فوتو سۈرەت ئۇسكۇنىلىرى بار ئىدى. 1953 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى نەشر قىلىندى، 1955 - يىلغىچە گېزىتنىڭ ئاخبارات سۈرەتلىرى خىزمىتى پەيدىنپەي قانات يايدۇرۇلدى. بىرىنچىدىن، خەت ئويۇش گۈرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ھەم كەم خەتلەرنى ئويۇشقا، ھەم گېزىتنىڭ باسما بېشى، تەگلىك ماۋزۇ، قىستۇرما سۈرەت، تېما قاتارلىقلارنى لايىھەلەشكە مەسئۇل بولۇپ، بەتنى گۈزەللەشتۈردى. 1953- يىل 11- ئاينىڭ 2 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ 32 - سانىغا «سىدىق ئۆمەر بۇ يىل شالدىن 6800 جىڭدىن كۆپرەك ھوسۇل ئالدى، ئۇ تاغار - تاغارلارغا قاچىلانغان شالنى يېڭى ئۆيگە توشىماقتا» دېگەن مەزمۇندىكى قىستۇرما سۈرەت بېسىلدى، بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى ۋاڭ ياڭ بولۇپ، ئۇ كېيىن يەنە «ئاشلىق سېتىش ۋە ساقلاش» (8 پارچە ياغاچ چاتما ئويما رەسىم) ، «قەشقەرنىڭ سەھىرى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى. ئىككىنچىدىن، پوچتا تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ مەخپىي خەت - چەكلەرنى يەتكۈزۈش يوللىرىدىن

پايدىلىنىپ شىنخۇا ئاگېنتلىقى ئەۋەتكەن ئاخبارات سۆرەتلىرى بېرىلدى، بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسىغا 1953 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تۇنجى قېتىم ئاخبارات سۆرىتى — رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ يېرىم چوشكەن سۆرىتى بېسىلدى.

قەشقەر گېزىتىگە بېرىلگەن ئاخبارات سۆرەتلىرىنى ئارىلاپ تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل: 34 — 1 بىرلىكى: پارچە

ئاپتور / ۋاقتى	شىنخۇا ئاگېنتلىقى رەسىملىرى				قەشقەر ژىلا- يېتەكچى ئاپتورلار ۋە ئۇلارنىڭ ئە- سەرلىرى	شىنجاڭ گە- زىتى ياكى شىنجاڭ رە- سىملىك ژۇرنىلى ئاپتورلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى	جەمئىي
	پارتىيە، دۆلەت رەھ- بەرلىرى پا- ئالىيىتى ئەكس ئەتتۈ- رۈلگەنلىرى	مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىنىڭ ئەھۋالى ئەكس ئەتتۈ- رۈلگەنلەر	دۆلەت سىر- تىدىكى ئەھۋاللار ئىنكاس قە- لىنغانلىرى	قەشقەر ژىلا- يېتىنىڭ ئەھۋالى ئەكس ئەتتۈ- رۈلگەنلەر			
1953 - يىل 9 - ئايدىن 1954 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە	6		9				15
1957	12	190	35		123		360
1967	66	47	15		26		154
1975	29	28		3	161	1	222
1989		175	18	1	252	1	447
1990					863	31	894

شۇنىڭدىن كېيىن «قەشقەر گېزىتى» ئاخبارات خەۋەر - سۆرەتلىرى 3 تەرەققىيات دەۋرىنى بېسىپ ئۆتتى. بىرىنچى، نەشر قىلىنىشقا باشلىغان ۋاقىت (1956 — 1966 - يىلىغچە) بولۇپ، بۇ مەزگىلدە تەھرىر بۆلۈمىدە گۇرۇپپىسى، باسما زاۋۇتىدا بەت ياساش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى؛ ئىككىنچى، داۋاملاشقان ۋاقىت (1966 — 1984 - يىلىغچە) بولۇپ، بۇ مەزگىلدە گۇرۇپپىسىدا 3 تىن 4 كىچە ئادەم بار ئىدى، ھەر خىل فوتو ئاپپاراتى 4 تىن 10 غا كۆپەيتىلدى؛ ئۈچىنچى، تەرەققىيات ۋاقتى (1984 — 1990- يىلىغچە) بولۇپ، 10 دانە ئالىي دەرىجىلىك رەسىم ئاپپاراتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 30 خىل سايمان سېتىۋېلىندى، ئۇسكۇنىلىرى تولۇق بولغان يېڭى سۆرەت يۇيۇش قارا‌ئاغۇ ئۆيى بارلىققا كەلدى. بەت ياساش گۇرۇپپىسى بىر دانە قارىمۇ قارشى ئاسما شەكىلدىكى قول بىلەن ھەرىكەتلەندۈرىدىغان فوكۇس تەڭشىلىدىغان فوتو ئاپپاراتى ۋە 3 دانە چىرىتىشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ئەسۋاب سېتىۋالدى.

1957 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» نىڭ خەنزۇچە بېتىگە 3600 پارچە سۆرەت بېسىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇخبىر ۋە خەۋەرچىلەر ئەۋەتكەن سۆرەتلىك ماقالە 123 پارچە بولۇپ، 34.2%نى ئىگىلىدى، ئىلگىرىكى

سۈرەتلىك خەۋەرلەرنى پۈتۈنلەي شىنخۇا ئاگېنتلىقى ئەۋەتكەن ماقالىلەرگە تايىنىپ ئىشلەيدىغان هالەت ئۆزگەرتىلدى.

ئۇزلۇكسىز تىرىشىش ئارقىلىق، گېزىتخانىدا بىر چۈەر ئاخبارات فوتو سۈرەت قوشۇنى بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ بىلەن ئاخبارات فوتو - سۈرەتچىلىك خىزمىتى يېڭى بىر بالداقا كۆتۈرۈلدى. 1989 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» گە تۇرلۇك سۈرەتتىن 477 پارچە بېسىلدى، بۇ تەخمىنەن 1976 - يىلدىكىنىڭ 3 هەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە «قەشقەر گېزىتى» مۇخبىرلىرى، خەۋەرچىلەرنىڭ ماقالىسى 252 پارچە بولۇپ، 56.4% نى ئىگىلىدى، گېزىتنىڭ يەرلىك ئالاهىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە «قەشقەر گېزىتى» نىڭ ئاخبارات سۈرەتلىرىنىڭ سۈپىتى كۈنسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، كۆچىكە ئىگە بولۇش ۋاقتى ئۇزارتىلدى. 1990- يىلى نەشر قىلغان ئاخبارات سۈرەتلىرىنىڭ ئەملىيەتچانلىقى كۈچلۈك، ئىدىيىسى يېڭى بولدى. 9- ئاينىڭ 4 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» «سەمىمىي غەمخورلۇق — زور ئىلهام» دېگەن سۈرەتلىك مەخسۇس سانىنى نەشر قىلدى. بەزى مۇهىم ئاخبارات سۈرەتلىرى شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ قەشقەرگە تارقاتماي تۇرۇپلا گېزىتخانا مۇخبىرلىرى تېلېۋىزىيە ئېكرانىدىن سۈرەتكە تارتىپ ۋاقتىدا بەت ياساپ گېزىتكە بېرىپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ياخشى باهاسىغا ئېرىشتى.

3 §. خەۋەرچىلىك خىزمىتى

1. خەۋەرچىلەرنى تەربىيىلەش

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم 1950 - يىل 2 - ئايدا خەۋەرچىلىك خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، خەۋەرچىلىك خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. 5 - ئاينىڭ ئاخىرى جايلارغا «خەۋەرچىلەر قوللانمىسى»نى تارقاتتى. 6 - ئايدا 2 - قېتىملىق خەۋەرچىلەر يىغىنى ئاچتى. 10 - ئاينىڭ ئاخىرى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نىڭ خەۋەرچىلىك خىزمىتىگە ئەهمىيەت بېرىش توغرىسىدا يولىيورۇق» تارقاتتى. «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نىڭ جايلاردىكى خەۋەرچىلەرنى باشقۇرۇشقا جايلاردىكى پارتكوملار مەسئۇل بولدى. هەر دەرىجىلىك پارتكوملار ئۆزى بىۋاستە نازارەتچىلىك قىلىپ، خەۋەرچىلەرنىڭ پارتىيە گېزىتى ئۈچۈن ماقالە يېزىشىغا ياردەم بەردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ماقالىلەرنىڭ چىنلىقىنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى.

1951 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم «پۈتۈن پارتىيە گېزىت چىقىرىش» فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، هەر دەرىجىلىك پارتكوملاردىن گېزىت خىزمىتىگە ئەهمىيەت بېرىپ، خەۋەرچىلىك خىزمىتىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئارقا - ئارقىدىن خەۋەرچىلەرنى تەربىيىلەشكە دائىر بىر قىسىم چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1952 - يىلغا كەلگەندە «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»دە ئىشلەۋاتقان ئاز سانلىق مىللەت خەۋەرچى 466گە، 1953 - يىلى 794 كە يەتتى. 1955 - يىل 4 - ئايغا كەلگەندە پۈتۈن ۋىلايەتتىكى خەۋەرچى 1443كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت خەۋەرچى 903. بۇ خەۋەرچىلەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يەكەن ۋىلايىتى، خوتەن ۋىلايىتى، ئاقسۇ ۋىلايىتى هەمدە كېيىن قۇرۇلغان قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىگە قاراشلىق 8 ناهىيە (شەهەر) يەنى قەشقەر شەهىرى، تاشقورغان، پەيزاۋات، قەشقەر كوناشەهەر، قەشقەر يېڭىشەهەر، يېڭىسار، يوپۇغا، مارالبېشىدىن ئىبارەت 7 ناهىيە، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئورگان ۋە قىسىملارغا تارقالغان.

1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ، «قەشقەر گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن خەۋەرچىلىك تورى نىسپىي تارىيىپ كەتتى، ئەمما خەۋەرچىلىك خىزمىتى

بوشاشتۇرۇلماي دائىم چاڭ تۇتۇلدى. قەشقەر ژىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى «پۈتۈن پارتىيە گەزىت چىقىرىش» فائجىنىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇردى. 1961 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم مائ شۇلىن شۇجى گۇرۇپپا باشلىقلىقىدىكى پارتىيە گەزىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى. ژىلايەتلىك پارتكوم رەھبىرى ۋە ھەرقايسى گورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرى گەزىتكە ماقالە يېزىپ، پارتىيە گەزىتىنىڭ خەۋەرچىلىرى بولدى. ژىلايەتلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، ژالىي مەھكىمىسىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن ژالىيسى نەن چىمىن گەزىتكە داۋاملىق مۇھىم مۇھاكىمە ماقالىلىرىنى يېزىپ بەردى.

مۇخبىر - تەھرىرلەرنىڭ ھەممىسى خەۋەرچىلىك خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، كەڭ خەۋەرچىلەر بىلەن دوست بولۇپ ئالاقىلىشىشنى ساقلاپ كەلدى. 1962 - يىل 2 - ئايدا «قەشقەر گەزىتى» نىڭ خەۋەرچىسى 1064كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت خەۋەرچى 535 بولۇپ، 50.28% نى ئىگىلىدى.

ئاخباراتچىلار قوشۇنى قۇرۇلۇشى جەھەتتە ئاساسلىقى 3 تۈرلۈك چارە - تەدبىر قوللىنىلدى، يەنى بىرىنچى، تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىش؛ ئىككىنچى، مۇنەۋۋەر خەۋەرچىلەرنى تەقدىرلەش؛ ئۈچىنچى، نۇقتىلىق تەربىيىلەپ، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان خەۋەرچىلەرنى كۆپەيتىشتىن ئىبارەت.

1977 - يىل 5 - ئايدىن 1980 - يىل 11 - ئايغىچە قەشقەر گەزىتخانىسى ئاچقان ياكى بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش سىستېمىسى، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق قىسىملار بىلەن بىرلىشىپ ئاچقان خەۋەرچىلەرنى تەربىيىلەش كۇرسى 30 قارارداىن، تەربىيىلەنگەن خەۋەرچىلەر 1000دىن ئاشتى.

1984 - يىل 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن باشلاپ قەشقەر گەزىتخانىسى 2 ئايلىق ئاخباراتچىلىق كۇرسى ئاچتى. كۇرسانتلار ناھىيە (شەھەر)، ژىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار، يېزا ئىگىلىك 3 - شى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قارمىقىدىكى قىسىملاردىن كەلگەن بولۇپ، 66 تەشۋىقات كادىرى ۋە ئاخبارات خەۋەرچىسى كۇرسقا قاتناشتى؛ گەزىتخانا، رادىئو ئىستانسىسى يېڭىدىن قوبۇل قىلغان 30 مۇخبىرمۇ ئۆگىنىشكە قاتناشتى، ئۆتۈلگەن دەرسلەر «ئاخبارات نەزەرىيىسى»، «زىيارەتشۇناسلىق»، «ئاخبارات يېزىقچىلىقى»، «ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلى»، «ئاخبارات فوتو سۈرەتچىلىكى»، «پارتىيە گەزىتىنىڭ ئاممىۋى خىزمىتى»، «ئاخبارات يېزىقچىلىقى ئاساسىي بىلىملىرى» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

«قەشقەر گەزىتى» («جەنۇبىي تەكلىماكان گەزىتى») نىڭ قىسمەن يىللاردىكى خەۋەرچىلىرى

جەدۋەل: 34 — 2

تۈرى / ۋاقتى	ئومۇمىي خەۋەرچى (ئادەم)	ئاز سانلىق مىللەت		خەنزۇ		مۇنەۋۋەر خەۋەرچىلەر		ئالاھىدە تەكلىپ قىلغان خەۋەرچىلەر		ئىزاھات
			ئىگىلىگىنى (%)	خەۋەرچى	ئىگىلىگىنى (%)	خەۋەرچى	ئىگىلىگىنى (%)	خەۋەرچى	ئىگىلىگىنى (%)	
1952 - يىل	466	466								
1953 - يىل	794	794								
1955 - يىل 4 - ئاي	1443	903	62.6	540	37.4					
1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1968 - يىل 8 - ئايغىچە	1064					61	5.7	272	25.5	

1976 - يىل 10 - ئايدىن 1977 - يىل 5 - ئايغىچە	3000 دىن ئارتۇق						116	3.9			
1977 - يىل 5 - ئايدىن 1979 - يىل 8 - ئايغىچە	2000 دىن ئارتۇق						108	5.4			
1979 - يىل 11 - ئايدىن 1980 - يىل 12 - ئاي ئاخىرىغىچە	2000 دىن ئارتۇق						34	1.7			
1981 - يىل 1 - ئايدىن 1984 - يىل ئاخىرىغىچە	1500 دىن ئارتۇق	800	53.3	700	46.7						
1985 — 1986- يىللىرى	1960	1260	64.3	700	35.7	161	8.2	137	6.9	ئالاھىدە تەكلىپلىك مۇخبىر 24	
1988 — 1989 - يىللىرى						356					

2. ئاخبارات ژۇرنىلى

1) «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى» «جەنۇبىي تەڭرىتاغ» گېزىتى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، تەھرىر بۆلۈمى ئىزچىل تۇرده ئىچكى خەۋەر ژۇرنىلى — «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى»نى ئۈيغۇرچە - خەنزۇچە 2 خىل يېزىقتا نەشر قىلىپ كەلدى.

بۇ ژۇرنالنىڭ خەنزۇچىسى 1953 - يىل 9 - ئايدا نەشر قىلىندى، بۇ 32 فورماتلىق، ھەر سانى 10 — 14 بەتكىچە بولۇپ، قەرەلسىز نەشر قىلىنغانىدى، بۇ ژۇرنال 29 سان چىقىرىلىپ، ھەر سانى نەچچە 100 پارچە تارقىتىلدى، «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» 1956 - يىل 6 - ئايدا نەشردىن توختىدى، بۇ ژۇرنال 40 سانىدىن ئارتۇق نەشر قىلىندى، ئۇنىڭ سەھىپىسىدە ئاساسلىقى «ئوقۇرمەنلەردىن خەت»، «خەۋەرچىلىك خىزمىتى ئەھۋالى»، «تەھرىرلەرنىڭ يازما سۆھبىتى»، «ئاخبارات يېزىقچىلىق بىلىملىرى» قاتارلىقلار بار ئىدى. «جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» خەنزۇچە نۇسخىسىنى «1 - ئىيۇل» دىن باشلاپ ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىپ، خەۋەرچىلىك خىزمىتىگە بولغان يېتەكچىلىكنى يەنىمۇ كۈچەيتىش» كە دائىر ھۆججەتلىرى ژۇرنالغا بېسىلدى.

2) «قەشقەر گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى» «قەشقەر گېزىتى» 1956 - يىل 7 - ئايدا نەشر قىلىنغاندىن كېيىن تەھرىر بۆلۈمى «قەشقەر گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى»نى 2 خىل يېزىقتا نەشر قىلىش جەھەتتىكى تەھرىرلەش، نەشر قىلىش، تارقىتىش ئىشلىرىغا ئۈيغۇر، خەنزۇ تەھرىر بۆلۈملىرىنى مەسئۇل قىلدى.

خەنزۇچە نەشرى 32 فورماتلىق ئايلىق ژۇرنال، ھەر سانى 20 — 40 بەتكىچە بولۇپ، ھەر سانى نەچچە 100 پارچە تارقىتىلدى، تەقدىم قىلىش ئاساس قىلىندى، تارقىتىش ئوبيېكتى جايلاردىكى خەۋەرچىلەر، تەشۋىقات ئورۇنلىرى ۋە ئالاقىدار مەسئۇل يولداشلار بولدى، ئۇنىڭ مەزمۇنى بىرىنچى، ئۆلكىلىك پارتكومىنىڭ تەشۋىقات خەۋەرلىرى توغرىسىدىكى مۇھىم يولىيورۇقلىرى، ئىككىنچى، تەھرىر بۆلۈمى بېكىتكەن مۇھىم تەشۋىقات نۇقتىلىرى ۋە خەۋەر كۆرسەتمىلىرى، ئۈچىنچى، خەۋەرچىلەرنىڭ ماقالىلىرىدىن ئىبارەت. يەنە «گېزىت چىقىرىش توغرىسىدا سۆھبەت»، «ئوقۇرمەنلەرنىڭ گېزىتكە بەرگەن باھاسى»، «خەۋەرچىلىك

خىزمەتىنىڭ ئەھۋالى»، «ئاخبارات بىلىملىرىدىن لېكسىيە»، «تاللانغان ئۆگىنىش ماقالىلىرى»، «مۇخبىرلىق ۋە يېزىقچىلىق»، «تەھرىرلىك خاتىرىسى»، «ماقالە كۆرگەزدىن كېيىنكى ھەر خىل مۇلاھىزىلەر» قاتارلىق سەھىپىلەر بار. كېيىن ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ، ژۇرنالنىڭ سەھىپىلىرى ۋە مەزمۇنى تەڭشەلدى. 1984 - يىل 11 - ئايدا «قەشقەر گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى» 32 فورماتلىقتىن 16 فورماتلىق، 4 بەتكە ئۆزگەرتىلىپ، كىچىك گېزىت شەكلىدە يېرىم ئايدا بىر سان چىقىرىلىپ تاكى 1985- يىلغىچە داۋاملاشتى، جەمئىي 28 سان نەشر قىلدى. ئەسلىدىكى سەھىپىلەردىن باشقا يەنە «ئاخبارات ساھەسىدىكى شەخسلەر»، «ئۆگىنىش دوستى» قاتارلىقلار قوشۇلدى.

3) «يىپەك يولى خەۋەرلىرى» 1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇخبىرلار جەمئىيىتى ۋە ئاخباراتچىلار ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى. «قەشقەر گېزىتى مۇخبىرلار ئىشى» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى نەشردىن توختاپ، «يىپەك يولى خەۋەرلىرى» نەشر قىلىندى، بۇ ژۇرنالنى ۋىلايەتلىك مۇخبىرلار جەمئىيىتى، ئاخباراتچىلار ئىلمىي جەمئىيىتى قەشقەر گېزىتخانىسى بىلەن بىرلىشىپ نەشر قىلدى.

بۇ ژۇرنالنى ۋىلايەتلىك مۇخبىرلار جەمئىيىتى بىلەن ئاخباراتچىلار ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى جياڭ زۇڭيۇ پىلانلاپ نەشر قىلدۇردى ھەمدە ئومۇمىي جەھەتتىن لايىھىلەشكە مەسئۇل بولدى، مەركىزىي تەشۋىقات بۆلۈمى ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جۇڭ پېيجاڭ ژۇرنال نامىنى بېغىشلىما قىلىپ يېزىپ بەردى. نەشر قىلىنغان تۇنجى سانىدا ئاخبارات ساھەسىدىكى پېشقەدەملەر، مۇتەخەسسىسلەر، ئالىملاردىن گەن شىغېن، خۇ جىۋېي، دەي باڭ قاتارلىقلارنىڭ بېغىشلىمىسى ئېلان قىلىندى.

بۇ ژۇرنال 16 فورماتلىق، قوش ئايلىق ژۇرنال بولۇپ، ھەر سانى 40 بەت، 60 مىڭ خەت، مۇشتېرى بولۇش ئاساس قىلىنىپ، مەملىكەت ئىچىدىكى ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن ئاخبارات ژۇرناللىرىنى ئالماشتۇرۇش مۇناسىۋىتى ئورناتتى. ئوقۇرمەنلىرى ئاخبارات مۇخبىرلىرى، خەۋەرچىلەر ۋە ئورگان خىزمەتچىلىرىدىن ئىبارەت. ھەر سانى 1200 پارچە تارقىتىلدى، 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 57 مىڭ 600 پارچە تارقىتىلدى. بۇنىڭ سەھىپىلىرىدىن ئاساسلىقى «ئوقۇرمەنلەرنىڭ گېزىتىگە بەرگەن باھاسى»، «مۇخبىرلىق تەسىراتلىرى»، «خەۋەرچىلەر باغچىسى»، «كەسپىي تەنقىقات»، «نەزەرىيە تەتقىقاتى»، «دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا»، «ئاخبارات ساھەسىدىكى شەخسلەر»، «ئاخبارات كۆزنىكى»، «بىلىم باغچىسى»، «قەدىمىي شېئىر - قوشاقلاردىن ھوزۇرلىنىش»، «ماقالە دوختۇرخانىسى»، «ئاخبارات ۋە يېزىقچىلىق لېكسىيىسى»، «تەھرىرلىكتىكى ئۇششاق - چۈششەك مۇلاھىزىلەر»، «ئاخبارات فوتو - سۈرەتچىلىكى»، «دوقمۇش پاراڭلىرى» قاتارلىقلار بار. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى تۇنجى ئاخباراتشۇناس، دىكتور دۇڭ بىڭ ۋە باشقا ئاخبارات نەزەرىيىچىلىرى، ئوبزورچىلىرى كۆپ قېتىم بۇ ژۇرنالغا ماقالە ئەۋەتتى.

«يىپەك يولى خەۋەرلىرى» 1991 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ 32 فورماتلىق، 40 بەتلىك، قوش ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلىپ، 1000 پارچە بېسىپ تارقىتىلدى. ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىنكى «يىپەك يولى خەۋەرلىرى»نى قەشقەر گېزىتخانىسى نەشر قىلدى.

«يىپەك يولى خەۋەرلىرى» ژۇرنىلى ئاخبارات ساھەسىدە قارشى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدى. 1989 - يىلى «بېيجىڭ گېزىتى» ئىدارىسى نەشر قىلغان «ئاخبارات ۋە يېزىقچىلىق» ژۇرنىلىنىڭ 6 - سانىدىكى مەملىكەت بويىچە ئاخبارات ژۇرناللىرى تونۇشتۇرۇلغان مەخسۇس ماقالىدا «يىپەك يولى خەۋىرى»، «نۆۋەتتە بىرقەدەر ياخشى نەشر قىلىنىۋاتقان، ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا تەسىر ۋە نەشر قىلىنىشى بىرقەدەر نورمال بولغان ۋىلايەت

(شەھەر) دەرىجىلىك ئاخبارات ژۇرناللىرىنىڭ بىرى» قاتارىغا كىرگۈزۈلدى.

3. ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن خەت، ئەرزىيەت

پارتكومنىڭ ئورگان گېزىتى بولغان «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» ۋە «قەشقەر گېزىتى» پارتىيەنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى مەركىزىي خىزمەتلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ، كەڭ ئاممىغا پارتىيەنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن ۋە سىياسەتلىرىنى ۋاقتىدا تەشۋىق قىلىپ، يۇقىرىنىڭ ئەھۋالىنى تۆۋەنگە يەتكۈزۈشنى ئىشقا ئاشۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاممىنىڭ ساداسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، جامائەت پىكرى نازارەتچىلىكىنى يولغا قويدى. گېزىتخانا ئاممىنىڭ ئەرزىيەت خىزمىتىنى ياخشى بىرتەرەپ قىلىشنى گېزىت خىزمىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلدى ھەمدە پارتىيە بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ ئالاقىلىشىشىدىكى كۆۋرۈككە ئايلاندۇردى.

1) ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن خەت　1953 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1954 - يىل 4- ئاينىڭ 20 - كۈنگىچە نەشر قىلىنغان 100 سان «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» دە 41 سەھىپىگە «ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن خەت» ئىشلەندى. ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن 155 پارچە خەت گېزىتكە بېسىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەنقىد ماقالىسى 65.8% نى، تەقدىرلەش ماقالىسى 34.2% نى ئىگىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى نەچچە 10 يىلدىن بۇيان «ئوقۇرمەنلەردىن خەت» ئىزچىل تۇرده ئوقۇرمەنلەرنىڭ ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشكەن سەھىپە بولۇپ قالدى.

1984 - يىلى ئۇيغۇرچە «قەشقەر گېزىتى» 154 سان تارقىتىلىپ، ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن 53 پارچە خەت بېسىلدى؛ خەنزۇچە نۇسخىسى 155 سان نەشر قىلىنىپ، ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن 102 پارچە خەت بېسىلدى.

1985 - يىلدىن كېيىن «ئوقۇرمەنلەردىن خەت» خاس سەھىپىسى مەخسۇس بەت قىلىپ كېڭەيتىلىپ، ھەپتىدە بىر سان چىقىرىلىپ، ئاممىنىڭ پىكىر - تەلەپلىرى ۋە ساداسى تېخىمۇ تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈلدى. ئامما ئىنكاس قىلغان قىزىق نۇقتا مەسىلىلىرىگە قارىتا تەھرىر بۆلۈمى ئاكتىپ ھالدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە پاكىتنى دەللىلەپ، تېپىك دېلو ئۆرنەكلىرىنى تاللاپ، تەنقىد خاراكتېرلىك خەۋەر بېرىشكە تەشكىللىدى. 1989 - يىلى «ئوقۇرمەنلەردىن كەلگەن خەت» كە دائىر 35 مەخسۇس بەت ئىشلەپ ئۇنىڭغا 227 پارچە خەتنى باستى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، تارماقلارغا بەرگەن تەنقىد، تەكلىپ 125 پارچە بولۇپ، 55% نى ئىگىلدى، ئالاقىدار ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە بېرىلگەن تەنقىد 23 پارچە بولۇپ، 10.1%نى، تەقدىرلەش خېتى، رەخمەت خېتى 25 پارچە بولۇپ، 11%نى ئىگىلدى. يېڭى ئادەم، يېڭى ئىشلار، يېڭى خىسلەت ئىنكاس قىلىنغان خەت - چەكلەر 22 پارچە بولۇپ، 9.9%نى، باشقىلىرى 32 پارچە بولۇپ، 14%نى ئىگىلدى.

«ئوقۇرمەنلەردىن خەت» بېتىدە مۇقىمراق بولغان كىچىك سەھىپىلەردىن «مەسىلە ۋە تەكلىپ»، «تەنقىدتىن كېيىن»، «مۇراجىئەت»، «جەمئىيەتنىڭ بىر بۆلۈكىدا»، «ئاممىنىڭ ساداسى»، «تەقدىرلەش»، «ئوقۇرمەنلەردىن سوئال»، «يېڭى ئەخلاق، يېڭى كەيپىيات»، «ئوقۇرمەنلەرنىڭ يۈرەك ساداسى»، «قامچا» قاتارلىقلار بار. 1990 - يىلى يەنە «ياۋا ئەتىرگۈل»، «ئەندىشىدىن خالاس قىلىش»، «ھەممىنىڭ سۆزلىشىگە يول قويۇش» قاتارلىقلار كۆپەيتىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

2) ئاممىنىڭ ئەرزىيەت ئىشلىرى　ئەرز قىلىپ كەلگەن ئاممىنى كۈتۈۋېلىش «جەنۇبىي تەڭرىتاغ» گېزىتخانىسى بىلەن قەشقەر گېزىتخانىسىنىڭ ئاممىۋى خىزمىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلىندى. 1961 - يىل 2 - ئايدا «قەشقەر گېزىتى» ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئەرز قىلىپ كەلگەن ئاممىنى قوبۇل قىلىدىغان مەخسۇس ئاپپارات بارلىققا كەلدى.

گېزىتخانا ئەرز قىلىپ كەلگەن ئاممىنى كۈتۈۋېلىش خىزمىتىدە كەلگەنلەرنى رەت قىلماسلىق، قىزغىن

كۆتۈۋېلىش پوزىتسىيىسىدە چىڭ تۇردى. ئەۋزال ئىپتىپ كەلگەنلەرنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلىسى ۋە تەلەپلىرىگە قارىتا ئوخشاش بولمىغان بىرتەرەپ قىلىش ئۇسۇلىنى قوللاندى. بىرىنچىسى، جىنايەت شەكىللەندۈرگەن، قانۇنغا خىلاپ ئىشلارغا قارىتا ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئاكتىپ ھالدا ئەدلىيە تارماقلىرى بىلەن پائال ئالاقىلىشىپ، قانۇن بويىچە ھەل قىلىشقا تىرىشتى؛ ئىككىنچى، ھەق تەلەپ ماجراسىغا قارىتا ئىمكانقەدەر ئەۋزالنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، كۆپرەك ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلەپ، ئالاقىدار ئورۇنلارغا ئاكتىپ ماسلىشىپ، ماجىرالارنى مۇۋاپىق بىرتەرەپ قىلدى؛ ئۈچىنچى، ئۈز سىستېمىسى بويىچە بىرتەرەپ قىلىشقا بولمايدىغان مەسىلىلەرنى، ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى ياكى گېزىتخانا رەھبەرلىرى بىۋاستە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ماسلاشتۇرۇپ بىرتەرەپ قىلدى؛ تۆتىنچى، تېپىك ھەم ئاخبارات قىممىتى بار مەسىلىلەرنى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى بىۋاستە تەكشۈرۈپ، مەسئۇل رەھبەرلەرگە دوكلات قىلىپ، تەكشۈرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن گېزىتتە ئاشكارا ئېلان قىلىپ، ھەققانىيەتنى ياقلاپ ناتوغرا كەيپىياتلارنى توستى.

تەھرىرلەر ئەرز قىلىپ كەلگەن ئاممىنى كۆتۈۋالغاندا، مۇلايىم پوزىتسىيە بىلەن ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇپ، ئاممىنىڭ ئەرز شىكايەتلىرىنى تەپسىلىي ئاڭلاپ ياخشى خاتىرە قالدۇردى. ئاممىنىڭ يوللۇق تەلەپلىرىنى ھەل قىلىشقا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ياردەم بەردى. ھازىرچە ھەل قىلىش قىيىن بولغانلىرىغا قارىتا سەۋرچانلىق بىلەن سەۋەبىنى ئېنىق چۈشەندۈردى.

1984 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىن ۋاڭ ×× گېزىتخانىغا كېلىپ ئېرى بىلەن ئاجراشقانلىقىنى، سوت مەھكىمىسىنىڭ كېسىمىدە ئەر تەرەپكە يان باسقانلىقىنى شىكايەت قىلدى. باش تەھرىر ئەن ژېيگاڭ بۇ دېلوغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ كۆرۈشنى تاپىلىدى. ئۈزۈن ئۆتمەي ئايال ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، يىغۇۋېلىش ئورنىغا كىرىپ قالدۇ. ئەن ژېيگاڭ بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن يەنە مۇناسىۋەتلىك تەرەپلەرگە ئۆزى بىۋاستە تېلېفون بېرىپ سۆزلىشىپ ۋاڭ ×× نى قويۇپ بەرگۈزدۇ.

4. ئېلان ئۇچۇرلىرى

1985 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر گېزىتخانىسى ئەسلىدىكى ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئاساسىدا ئوقۇرمەنلەر مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇپ، 9 خادىمنى سەپلەپ بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالاقىلىشىش خىزمىتىگە مەسئۇل كىشى 3. ئېلان مۇلازىمىتىگە مەسئۇل كىشى 3، كاسسىر بىر، بوغالتىر بىر، تاپشۇرۇۋېلىش - تارقىتىش خادىمى بىر.

1987 - يىلى ئوقۇرمەنلەر مۇلازىمەت شىركىتى ئېلان مۇلازىمەت بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئالاقىلىشىش گۇرۇپپىسىدىن ئايرىلىپ، مەخسۇس ئېلان - ئۇچۇر بېرىش ۋە باشقا مۇلازىمەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى. 1990- يىلغا كەلگەندە ئېلان - ئۇچۇر مۇلازىمەت بۆلۈمىدىكى خادىم 5 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئېلان مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى 4، بوغالتىر بىر.

1) ئېلانچىلىق كەسپى 1985 - يىل 5 - ئايدىن باشلاپ ھۆددىگە ئېلىش، ئېلان لايىھىلەشكە مەخسۇس ئادەم قويۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئېلان سەھىپىسى ۋە مەخسۇس بەت تەھرىرلەندى. ئېلانچىلىق كەسپىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن يەنە ئاپتونوم رايوندىكى ژىلايەت (ئوبلاست) ، شەھەرلەرنىڭ گېزىتلىرى ۋە نەنجىن، شىئەنلەردىكى گېزىتخانىلار بىلەن ئېلانچىلىق كەسپى جەھەتتە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى. ئۆز جايىدىكى ئابونېنتلار باشقا جايلاردىكى گېزىتلەردە ئېلان بەرمەكچى بولسا، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى بويىچە گېزىتكە بېسىش رەسمىيىتى بېجىرىلىپ ئابونېنتلارغا قولايلىق يارىتىپ بېرىلدى.

ئېلان سەھىپىسىگە تاۋار ئېلانلىرى كۆپ بېسىلدى. ئادەتتە ئېلانلار 2 - ، 3 - بەتلەرگە بېسىلدى، بەتنىڭ تەخمىنەن ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلىدى، بەزى ۋاقىتلاردا يەنە پۈتۈن بەتكە ئېلان بېرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا

نەرسە يىتتۈرۈپ قويۇش، ئىسمىنى ئۆزگەرتىش، ئادەم ئىزدەش، بايانات، ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش، كىنو تېلېۋىزىيە ئېلانى قاتارلىقلارمۇ ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئادەتتە گېزىتنىڭ قاتلىنىدىغان جايىغا بېسىلدى. ئېلانچىلىق كەسپىدە ھەقلىق مۇلازىمەت يولغا قويۇلدى. ھەر يىلى نەچچە 10 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى.

2) ئۇچۇر مۇلازىمىتى　بازار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن «قەشقەر گېزىتى» ئۇچۇر مەخسۇس بېتى تەسىس قىلدى، ئاساسلىقى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي ئۇچۇرلىرىنى توپلاپ، سىرتقى جايلار بىلەن بولغان ئۇچۇر يوللىرىنى راۋانلاشتۇرۇپ، جايلار، ساھەلەرنى ئۇچۇر مۇلازىمىتى بىلەن ھەقسىز تەمىنلىدى.

ئۇچۇر بېتىدە ئىقتىسادىي ئەھۋاللار قەرەلسىز بېسىلىپ، بازار ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلدى، يەرلىك ئاپتورلار ئاساسلىقى بازارلارنى تەكشۈرۈش، ئالدىن مۆلچەرلەش قاتارلىق ئۇچۇر مەنبەلىرى بىلەن تەمىنلىدى، «تاۋار ئۇچۇرلىرى»، «تاۋار تېز ئۇچۇرى»، «خۇش خەۋەر» قاتارلىق مەخسۇس سەھىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا ئېلان - ئۇچۇر مۇلازىمەت بۆلۈمى يەنە باشقا مۇلازىمەت تۈرلىرىنىمۇ قانات يايدۇردى. بىرىنچىدىن، تۈرلۈك تەرىبىلەش كۇرسلىرىنى ئاچتى، 1985 — 1986 - يىللىرى 2 قارار تەككۇچلىك كۇرسى (ھەر قارارنىڭ ۋاقتى بىر ئاي)، 2 قارار ئاخبارات فوتو سۈرەت كۇرسى ئاچتى. ئارقىدىنلا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە كاتىباتلىق ئۆگىنىش كۇرسى (ئۆگىنىش ۋاقتى 2 ئاي) ئېچىپ، مۇتەخەسسىسلەر، ئالىملارنى دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلدى، ھەر خىل كەسپىي ئىختىساسلىقلاردىن 300 نەچچە كىشىنى تەربىيىلىدى. ئىككىنچىدىن، «تېپىشتۇرۇش» مۇلازىمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، 10 جۈپ قىز - يىگىتنىڭ توي قىلىشىغا ياردەملەشتى؛ ئۈچىنچىدىن، ۋاكالەتەن سېتىۋېلىش، ۋاكالەتەن سېتىش، ۋاكالەتەن توشۇش، ۋاكالەتەن ساقلاش كەسىپلىرىنى يولغا قويدى.

Ⅳ باب

خەۋەر بېرىش ۋە تارقىتىش

§1. تەشۋىقات خەۋەرلىرى

1. 1950 — 1956 - يىلغىچە بولغان تەشۋىقات خەۋەرلىرى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى دۆلەتنىڭ خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش مەزگىلىدە پارتىيىنىڭ فاكتجىن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشنى گېزىتنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قىلدى.

1951 - يىلى كۇزدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا ئىنقىلابنى قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ مەزگىلدە «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» «جەنۇبىي شىنجاڭدىكى دېھقان - چارۋىچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇراجىئەتنامىسى»

قاتارلىق ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى، ئاممىغا تەشۋىق قىلىپ چوشەندۈرۈش ۋە ئۇلارنى سەپەرۋەر قىلىشتا، ئاۋۋال ئاممىنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى ئىگىلەش، ئۇلارنىڭ غەم - ئەندىشىسىنى تۈگىتىش، دەرت تۆكۈش، «نامراتلىقنىڭ يىلتىزى»نى قېزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلاردىن ھېساب ئېلىش ئۈسۈللىرىنى قوللىنىپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ سىنىپىي ئېڭىنى ئۆستۈردى، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ كەمبەغەل دېھقان، يالالانما دېھقانلارغا تايىنىش، ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشتىن ئىبارەت سىنىپىي لۇشىيەننىڭ ئىزچىللاشتۇرۇشنى تەكىتلىدى. مەسىلەن: يېڭىشەھەر ناھىيىسى 3 - رايون 6 - يېزىنىڭ باشلىقى پومېشچىكلاردىن پاره ئېلىپ، پومېشچىكلارنى كۆرەش قىلىشنى باسقانلىق مىسالى خەۋەر قىلىنغاندىن كېيىن، ئامما ئارىسىدا كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىدى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە بەشكېرەم 3 - رايون 2 - يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى، ئۇلار خىزمەت ئەترىتىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، ئائىلىسى پومېشچىك تەركىبىدىن بولغان دېھقانلار ئۈيۈشمىسىنىڭ رەئىسىنى تازىلىدى، بۇنىڭ بىلەن دېھقانلار ئۈيۈشمىسى ئامما ئارىسىدا ئىناۋەت تىكلىدى.

1953 - يىلى «ئۇچكە قارشى» تۇرۇش (خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش) ۋە «بەشكە قارشى تۇرۇش» (پارىخورلۇققا، باج ئوغرىلاشقا، باج تاپشۇرماسلىققا، دۆلەت مال - مۈلكىنى ئوغرىلاشقا، ئىش ھالقىسىنى قىسقارتىش، ماتېرىيال ئوغرىلاشقا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاخباراتلىرىنى ئوغرىلاشقا قارشى تۇرۇش) ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» بۇلارنى ئارقا - ئارقىدىن تەشۋىق قىلدى ۋە خەۋەر قىلدى، بىر قىسىم بۇزۇق ئۇنسۇرلارنىڭ قانۇنسىز قىلمىشلىرىنى پاش قىلىپ، جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىدى.

1954 - يىلى 1 - بەش يىللىق پىلاننىڭ تۇنجى يىلى بولۇپ، «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» ماركسىزم-لېنىنىزملىق تەشۋىقات تەربىيىسى ئېلىپ بارىدى، پارتىيىنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى باش لۇشىيەننىڭ تەشۋىق قىلدى؛ بۇ مەزگىلدە تەشۋىقات خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى 2 تەرەپتە گەۋدىلەندۈردى: 1) يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنى تەشۋىق قىلدى. رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ «يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، گېزىتخانا ناھىيىلەرنىڭ رەھبىرىي كادىرلىرىنى پارتىيە گېزىتىگە پارتىيىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ يۇقىرى دولقۇنىنى قوزغاشقا دائىر ماقالىلارنى يېزىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، كوپېراتسىيە قۇرۇش تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق قانات يېيىشىنى ئىلگىرى سۈردى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشۇرۇلغاندىن كېيىن، گېزىت قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە سەمەن رايونىنىڭ بەش يۇلتۇز، نۇرلۇق 2 يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يېزا كوپېراتىپلىرىغا ئوتتۇرىغا قويغان مۇسابىقە تەشەببۇسنامىسىنى تەشۋىق قىلدى ۋە خەۋەر قىلدى ھەمدە جايلارنىڭ مۇسابىقىگە قاتنىشىش ئەھۋالىنى خەۋەر قىلدى، جايلارنىڭ مۇسابىقىلىشىش كونكرېت چارە- تەدبىرلىرى ۋە ھەرىكىتىنى تونۇشتۇردى. 1956 - يىلى گېزىت يەنە بىر قىسىم يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى كادىرلىرىنىڭ جامائەت جۇغلانمىسىنى كۆپەرەك تۇتۇپ قېلىش كويىدا بولغانلىق ئىدىيىسىنى نەزەردە تۇتۇپ، تەشۋىقاتتا دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە كوپېراتىپ ئەزالىرىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ مەنپەئىتىگە تەڭ ئېتىبار بېرىش ھەمدە «ئاز تۇتۇپ قېلىپ، كۆپ تەقسىم قىلىش» پرىنسىپىنى تەكىتلىدى، 90% يېزا كوپېراتىپىنىڭ مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش، 90% كوپېراتىپ ئەزاسىنىڭ كىرىمىنى ئاشۇرۇشنىڭ كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت ئالدىنقى شەرتنى چۈرىدەپ مۇزاپىق تەقسىم قىلىش ئۇسۇلىنى خەۋەر قىلىپ، دېھقانلارنىڭ كوپېراتسىيىلىشىش يولىغا مېڭىش ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىپ، يېزا كوپېراتىپلىرىنى مۇستەھكەملىدى. (2) كاپىتالىستىك سودا - سانائەت ۋە قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىشىنى تەشۋىق قىلدى. 1955 - يىلى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» مۇخبىرلارنى قەشقەر شەھىرىنىڭ سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىگە قاتنىشىشقا

ئەۋەتىپ، قول سانائەت تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش ۋە تەرتىپكە سېلىش تەجرىبىلىرىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلدى، قول سانائەت ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى، ھەمكارلىق كوپېراتىپلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇللىرىنى تونۇشتۇردى. 1956 - يىلى مەملىكەت بويىچە سودا - سانائەتچىلەر بارلىق كەسىپلەر بويىچە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكلىشىش دولقۇنىنى قوزغىدى. گېزىت قەشقەر شەھىرىنىڭ خىزمەت ئۇسۇلى ۋە تەجرىبىلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىپ، ۋىلايەتنىڭ ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى. شۇ يىلى ئەتىيازدا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى سودا - سانائەتنىڭ ھەممىسىدە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكلىشىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

2. 1956 — 1966 - يىلغىچە بولغان تەشۋىقات خەۋەرلىرى

1956 - يىلى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالغاندىن كېيىن، پارتىيە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، ئومۇمىيۈزلۈك، چوڭ كۆلەملىك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشقا قەدەم قويدى. 1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» نەشر قىلىندى. ۋىلايەتلىك پارتكوم ئوتتۇرىغا قويغان «يېزىلارغا يۈزلىنىش، يېزا ئىگىلىكى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ھەم پارتىيىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلەردىكى خىزمەت فاكتىنى، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشقا ئېتىبار بېرىش» تىن ئىبارەت يېتەكچى ئىدىيىگە ئاساسەن تەشۋىق قىلىش، خەۋەر قىلىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى، ئۇنى يولغا قويۇش داۋامىدا يېزا، كەنتلەرنى خەۋەر قىلىش سالمىقىنى ئاشۇردى، مەسىلەن: 1957 - يىل 7 - ئايدا گېزىت تۈرلۈك ماقالىدىن 358 پارچىنى باستى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىكىگە دائىر ماقالىلەر 168 پارچە بولۇپ، 47% نى ئىگىلىدى (يەرلىك ماقالە 70%نى ئىگىلىدى).

1958 - يىلى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ باش لۇشىيەننىي ئوتتۇرغا قويدى ۋە ئارقىدىنلا چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش دولقۇنىنى قوزغىدى. «قەشقەر گېزىتى» ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، باش لۇشىيەننى تەشۋىق قىلىش تېزىسى تۈزۈپ چىقىپ، «ھەممە ئادەم ئۆگىنىش، ھەممە ئادەم تەشۋىق قىلىش، ھەممە ئائىلە باش لۇشىيەندىن خەۋەردار بولۇش»، «ئومۇمىي خەلق باش لۇشىيەننى ئىزچىللاشتۇرۇشنى داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلىش» قاتارلىق خاس سەھىپىلەرنى ئېچىپ، ۋىلايەتتىكى كادىرلار، ئاممىنىڭ باش لۇشىيەننى ئۆگىنىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش ئەھۋالىنى ھەر جەھەتتىن خەۋەر قىلدى.

1961 - يىلى يېزا ئىگىلىكىدە سوچىلىق قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، تۈپراقنى ياخشىلاش، ئەلا سورتلارنى يېتىشتۇرۇش، ئوغۇت ئىشلىتىش، مۇڭاپىق قويۇق تېرىش، ئۆسۈملۈك ئاسراش، سايمانلارنى ياخشىلاش، زىرائەتلەرنى پەرۋىش قىلىشنى ئىزچىللاشتۇرۇشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتى تەشۋىق قىلىندى، بۇ ۋىلايەتنىڭ سوچىلىق قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، تۈپراقنى ياخشىلاش، سۈپەتلىك سورتلارنى يېتىشتۇرۇش، ئوغۇت ئىشلىتىش، مۇڭاپىق قويۇق تېرىش، زىرائەت ئاسراش، سايمانلارنى ياخشىلاش، زىرائەتلەرنى پەرۋىش قىلىش ئىشلىرىغا ناھايىتى زور تۈرتكە بولدى. كېيىنكى يىلى «ئاشلىقنى تۈنجا قىلىش»، يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش داۋاملىق تەشۋىق قىلىندى، كۆپ خىل ئىگىلىكنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالى تەشۋىق قىلىندى.

سىياسىي ماتارىپ جەھەتتە سوتسىيالىستىك تەربىيە، ئىككى لۇشيەن ۋە ئىككى يول كۈرىشى ئەھۋالى تەشۋىق قىلىندى؛ سوتسىيالىستىك، كوممۇنىستىك ئەخلاق پەزىلەتكە ئىگە ئىلغار شەخسلەر تەشۋىق قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس، سانائەتنى يېتەكچى قىلىش، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش باش فاكتىنى تەشۋىق قىلىندى، «خەلق گۇڭشېسىنىڭ 60 ماددىسى»نى ئىزچىللاشتۇرۇش ئەھۋالى تەشۋىق قىلىندى.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى تەشۋىقات خەۋەرلىرى تۆۋەندىكى بىرقانچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولدى. بىرىنچىدىن،

«چوڭ سېلىشتۇرۇش، چوڭ ئۆگىنىش»نى قىزىل سىزىق قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جاسارەت بىلەن تىرىشىپ ئىشلەش روھى قىياپىتىنى نامايەن قىلىپ، «ئىچكى جەھەتتە قىزىل بايراق گۈڭشېسىدىن ئۆگىنىش» (مەكىت ناھىيىسىنىڭ قىزىل بايراق گۈڭشېسى)، سىرتقى جەھەتتە داجەيدىن ئۆگىنىش، ئازادلىق ئارمىيىدىن ئۆگىنىش - تەشۋىقات خەۋەرلىرىنىڭ مەركىزىي مەزمۇنى قىلىنىدى. 1964 - يىل 11 - ئاينىڭ ئاخىرى 12- ئاينىڭ باشلىرىدا «قەشقەر گېزىتى» مارالبېشى ناھىيىسى ئاۋات گۈڭشېسىنىڭ «سېلىشتۇرۇش، ئۆگىنىش، يېتىشىۋېلىش، يارداەم قىلىش، ئېشىپ كېتىش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق ئاشلىق، پاختا ھوسۇلىنىڭ ئاشقانلىقىنى داۋاملىق خەۋەر قىلدى. مەكىت ناھىيە قىزىل بايراق گۈڭشېسىنىڭ ئۇزۇن مەھەللە ئەترىتىنىڭ ئىلغارلاردىن ئۆگىنىپ، پاختىدىن مول ھوسۇل ئالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋىلايەت بويىچە جايلار قىزىل بايراق گۈڭشېسىدىن ئۆگىنىپ، سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قۇرۇش ئەھۋالىنى خەۋەر قىلدى. ئىككىنچىدىن، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشىنى تەشۋىق قىلدى. 1964 - يىل 3 - ئايدىن 9 - ئايغىچە «قەشقەر گېزىتى» 33 سانىدا رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ماقالىلىرىنى ئېلان قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە، پۈتۈن 9 بەتكە ۋە يېرىمدىن كۆپرەك 5 بەتكە ئۆگىنىش ئەھۋالىنى مەركەزلىك باستى، شۇنىڭ بىلەن بىللە دېھقان يۇنۇس مەخسۇت ۋە جۇن فېڭرېن قاتارلىق ئاكتىپلارنىڭ رەئىس ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئىش - ئىزلىرىنى گەۋدىلىك تەشۋىق قىلدى ھەمدە مۇھاكىمە سۆزى بېرىلدى. ئۇچىنچىدىن، تېپلارنى خەۋەر قىلىشنى چىڭ تۇتتى، بولۇپمۇ يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ قىزىلبايراق گۈڭشې (ئۇچار گۈڭشې) بۇزغۇن 3 - چوڭ ئەترىتى توغرىسىدا بېرىلگەن تەشۋىقات خەۋەرلىرىنىڭ تەسىرى ئىنتايىن زور بولدى، تېپلار كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى.

3. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى تەشۋىقات خەۋەرلىرى

10 يىل داۋام قىلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» (1966 - يىل 5 - ئايدىن 1976 - يىل 10 - ئايغىچە) دا گېزىت بېتى «دىكتاتورىنىڭ قورالى»، «ھەممىنى سۇپۇرۇپ تاشلاش» دېگەن سۆز - ئىبارىلەر بىلەن تولدۇرۇۋېتىلدى، سىنېپى كۆرەش كېچەيتىۋېتىلدى. ئىقتىساد، مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىغا دائىر خەۋەرلەرنى بېرىشكە توغرا كەلسە ئالدىغا ئاساسىي تېما بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغان بىر قىسىم سىياسىي شوئارلار قوشۇپ بېرىلدى، بىرنەچچە ئۇزۇندە نەقىل كەلتۈرۈلدى. قۇرۇق گەپ، ئادەتلىنىپ قالغان تەكەللۇپ سۆزلەر ئەۋج ئېلىپ، ماقالىلەر قۇرۇق، مەنسىز بولۇپ قالدى. بۇ مەزگىلدە گېزىت جەمئىيەتنىڭ قاراڭغۇ تەرەپلىرى بىلەن ئۇچرىشىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، خەلقنىڭ ئۈمىدى ۋە تەلىپىگە توغرا قارىيالمىدى، گېزىت ئاساسەن چوڭ گېزىتلەرنىڭ ماقالىلىرىنى كۆچۈرۈپ باستى. 1967 - يىلنى مىسالغا ئالساق، گېزىتكە بېسىلغان يەرلىك خەۋەرلەر ئومۇمىي خەۋەرنىڭ %20 گىمۇ يەتمىدى. «قەشقەر گېزىتى» ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ئەھۋال ياخشىلىنىشقا باشلىدى.

4. 1976 - يىلدىن كېيىنكى تەشۋىقات خەۋەرلىرى

1976 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن، ھەرقايسى سەپلەردە قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ، تۈرلۈك ئىشلار قەدەممۇ قەدەم ساغلام تەرەققىي قىلىش ئىزىغا چۈشتى. سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيىلىك ۋە مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىنى تەشۋىق قىلىش - خەۋەر قىلىش گېزىتخانىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى بولۇپ قالدى.

يېغىنى قارارلىرىنىڭ روھىنى نۇقتىلىق تەشۋىق قىلدى؛ «ئاشلىقنى تۆنتا قىلىش، ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش، ھەر يەرنىڭ شەرت - شارائىتىغا قاراپ ئىش كۆرۈش، مۇۋاپىق مەركەزلەشتۈرۈش» تىن ئىبارەت يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش فاكتورىنى تولۇق تەشۋىق قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە «تەڭشەش، تەرتىپكە سېلىش، ئىسلاھ قىلىش، ئۆستۈرۈش» فاكتورىنى تەشۋىق قىلىش، خەۋەر قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە كۆپ مىقداردا چوڭ سەھىپىلەرنى ئىشلەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 35 يىللىقىغا دائىر تەشۋىقات خەۋەرلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى گەۋدىلىك تەشۋىق قىلىپ، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش، كومپارتىيىنى قىزغىن سۆيۈش، سوتسىيالىزمنى قىزغىن سۆيۈش، چېگرا رايونغا ئۆزىنى بېغىشلاش، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاشقا دائىر تەشۋىقات، تەربىيە ئېلىپ باردى.

§ 2 . گېزىت تارقىتىش

1. تارقىتىش ۋاقتى

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان ماشىنا ياكى باسما ماشىنىسىدا بېسىلدى، ئۇسكۇنىلەر كونا بولۇپ، 4000 - 5000 پارچە گېزىتنى بېسىشقا 10 نەچچە سائەت ۋاقىت كېتەتتى. ئالدىنقى كۈنى تىزىلغان گېزىت ئەتىسى چۈشتە ئاران بېسىلىپ بولاتتى، شۇ كۈنىدىكى گېزىت چۈشتىن كېيىن ئاندىن شەھەر رايونىدىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ قولىغا تېگەتتى.

ماشىنا - ئۇسكۇنىلەرنىڭ يېڭىلىنىشىغا، ئىشچىلار ساپاسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، گېزىت بېسىش ۋاقتى زور دەرىجىدە قىسقاردى. 1990 - يىلغا كەلگەندە سائىتىگە 20 مىڭ پارچە گېزىت بېسىپ چىقىرىلىدىغان، 40 مىڭ پارچە ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە «قەشقەر گېزىتى» 2 — 3 سائەتتىلا بېسىپ چىقىرىلىدىغان بولدى. شۇ كۈنىدىكى «قەشقەر گېزىتى»نى شەھەر رايونىدىكى ئوقۇرمەنلەر چۈشتىن بۇرۇنلا تاپشۇرۇپ ئالىدىغان بولدى.

2. تارقىتىش يوللىرى

«جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى دەسلەپتە نەشر قىلىنغاندا، ئۆزى چىقىرىپ ئۆزى تارقىتاتتى. گېزىتخانىدا تىجارەت بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، گېزىتنى 2 خىزمەتچى تارقىتاتتى ۋە يەتكۈزۈپ بېرەتتى. تراژى ئاز بولسىمۇ، تارقىتىشقا ئۆزۈن ۋاقىت كېتەتتى.

1952 - يىل 11 - ئاينىڭ 16 - كۈنى گېزىتنىڭ تراژىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن، گېزىتخانا پوچتا ئارقىلىق تارقىتىشنى بىرلەشتۈرۈش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، شىنجاڭ پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى بىلەن پوچتا ئارقىلىق تارقىتىش توختامى ئىمزالىدى. 1953 - يىلدىن باشلاپ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى»نى شىنجاڭ پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى قارىمىقىدىكى قەشقەر پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ تارقىتىشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. خىزمەتكە قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى قەشقەر پوچتا- تېلېگراف ئىدارىسىغا بىر ئېشەك ھارۋىسىنى ئاجرىتىپ بەردى، 2 تارقاتقۇچى سەپلەپ بەردى.

1957 - يىلى ھۆكۈمەت پۇلىغا گېزىت مۇشتەرى بولۇش چەكلىمىگە ئۇچرىغانلىقتىن، «قەشقەر گېزىتى»نىڭ تارقىتىلىش سانى ئازىيىپ كەتتى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا گېزىتخانا گېزىتنىڭ بېسىلىش مىقدارىنى قارىغۇلارچە كۆپەيتتى، پوچتا ئىدارىسى تارقاتقاندىن سىرت، گېزىتخانا يەنە پارچە سېتىش كەسپىنى كۆپەيتتى. 80 - يىللاردا «قەشقەر گېزىتى»نى تارقىتىش خىزمىتى زور دەرىجىدە ئۆزگەرتىلىپ، خىزمەت ئۇنۇمى

كۇنسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1990 - يىلى پەسىللىك مۇشتەرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بىر ئايدا بىر قېتىم مۇشتەرى قوبۇل قىلىندى. قەشقەر پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ھەر ئايدا مۇشتەرى سانىنى گېزىتخانىغا ئالدىن ئۇقتۇرۇپ قويىدىغان بولدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى يەنە پارچە سېتىش كەسپىنى بېجىرىپ، «قەشقەر گېزىتى» نىڭ تراژىنى كۆپەيتتى.

ئۇنىڭدىن باشقا، قەشقەر گېزىتخانىسى ئىزچىل تۇرده قېرىنداش گېزىتخانا ۋە ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن گېزىت ئالماشتۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ، ھەر سانىدىن 50 پارچىدىن كۆپرەك ئالماشتۇردى.

3. گېزىتنى ئۆزگەرتىش ۋە گېزىت باھاسى

1950 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى نەشر قىلىندى، ئۇ 2 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇپ، شەنبە كۈنى نەشردىن چىقاتتى. ھەر سانىنىڭ باھاسى 0.06 يۈەن ئىدى. 1953 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى نەشر قىلىندى. ئۇ 4 فورماتلىق، 4 بەتلىك بولۇپ، چارشەنبە كۈنى نەشردىن چىقتى، ھەر سانىنىڭ باھاسى 0.04 يۈەن ئىدى. 1955 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» جۈمە كۈنى چىقىرىلىشتىن شەنبە كۈنى چىقىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

1956 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نەشرى يەنىلا چارشەنبە كۈنى چىقىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، بەتلىرى «جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتى» بىلەن ئوخشاش بولدى. خەنزۇچە نۇسخىسىنىڭ باھاسى 0.03 يۈەن، ئۇيغۇرچە نۇسخىسى 0.05 يۈەن بولدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ۋىلايەتلىك ئىنقىلابى كومىتېت 1970 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ «قەشقەر گېزىتى» نىڭ باھاسىنى تۆۋەنلىتىپ، خەنزۇچە ھەر سان گېزىتىنىڭ باھاسىنى 0.02 يۈەنگە، ئۇيغۇرچىسىنى 0.04 يۈەنگە چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى. 1971- يىل 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى چارشەنبە كۈنىدىكى نەشرى پەيشەنبە كۈنىگە ئۆزگەرتىلدى.

1977 - يىل 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» پەيشەنبە كۈنى چىقىرىلىشتىن چارشەنبە كۈنى چىقىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

1976 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» چارشەنبە كۈنى چىقىرىلىشتىن شەنبە كۈنى چىقىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، گېزىتنىڭ باھاسى ئۆزگەرمىدى. 1990 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى خەنزۇچە گېزىتنىڭ باھاسى 0.10 يۈەنگە، ئۇيغۇرچە گېزىتنىڭ باھاسى 0.20 يۈەنگە تەڭشەلدى.

V باب

نەشرىياتچىلىق خىزمىتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدا ئۇيغۇرچە كىتاب - ژۇرناللارنى نەشر قىلىش ئاساس قىلىنىدۇ. 1981 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاساسلىقى ھەر خىل ئاممىباب ئوقۇشلۇقلارنى نەشر قىلىشنى ئۈستىگە ئالدى ۋە ئاپتونوم رايونغا يۆزلىنىپ، ئۇيغۇرچە كىتاب - ژۇرناللارنى نەشر قىلىپ تارقاتتى.

§ 1 . ئاپپارات، قوشۇن

1981 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە شتاتى 179 ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 60، ئىشچى 119. شۇ يىلى ئەملىيەتتە 74 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 14، ئىشچى 60، خەنزۇ 5، ئاز سانلىق مىللەت 69، كەسپىي تېخنىكا خادىمى 10؛ 1982 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 90 غا يەتتى. 1985 - يىلى ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچى 146گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 41، ئىشچى 105، خەنزۇ 2، ئاز سانلىق مىللەت 144، كەسپىي تېخنىكا خادىمى 30؛ 1986 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 154كە، 1987 - يىلى 157گە، 1990 - يىلغا كەلگەندە 162 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 64، ئىشچى 98، خەنزۇ 3، ئاز سانلىق مىللەت 159، كەسپىي تېخنىكا خادىمى 52.

§ 2 . نەشرىياتچىلىق كەسپى

1981 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 4 خىل كىتاب نەشر قىلدى، خەت سانى 199 مىڭ خەت بولۇپ، 380 مىڭ پارچە كىتاب، 139 مىڭ باسما تاۋاق بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە سىياسىي - ماۋارىپ تۆردىكى كىتاب 2 خىل؛ ئەدەبىيات - سەنئەت تۆردىكى كىتاب 2 خىل؛ 1982 — 1985 - يىلغىچە نەشرىيات خەلق ئاممىسىنىڭ يېزا ئوقۇشلۇقى ۋە پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقىنى ئۆزىنىڭ تەرەققىيات نىشانى قىلىپ، دېھقان - چارۋىچىلارنى تۇرلۇك پەن - تېخنىكا ئوقۇشلۇقى، ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ تەربىيىلىنىش ئوقۇشلۇقى ۋە يېزا تېما قىلىنغان تۇرلۇك ئەدەبىي ئەسەرلەر بىلەن تەمىنلىدى. 4 يىلدا «ئىشلەپچىقىرىش مەسلىھەتچىسى»، «تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى»، «يېزا كادىرلىرى ئۆگىنىش قوللانمىسى» قاتارلىق 100 خىل ئوقۇشلۇق نەشر قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە 1985 - يىلى 52 خىل كىتاب نەشر قىلدى، خەت سانى 7 مىليون 25 مىڭ خەت، 387 مىڭ پارچە كىتاب، 3 مىليون 382 مىڭ باسما تاۋاق، دېھقانچىلىق تۆردىكىسى 12 خىل، سىياسىي-ماۋارىپ تۆردىكىسى 12 خىل، پەن - تېخنىكا تۆردىكىسى 8 خىل، ئەدەبىيات - سەنئەت تۆردىكىسى 15 خىل، ئۇنىۋېرسال تۆردىكىسى 5 خىل.

1986 - يىلى نەشرىيات 58 خىل تۇرلۇك كىتاب نەشر قىلدى، خەت سانى 7 مىليون 220 مىڭغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، ئۇيغۇر ئاپتورلار ئىجاد قىلغان ئەسەر 37 خىل، تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلغان ۋە تارقاتقان كىتاب 21 خىل، يېزا ئىگىلىك تۆردىكى كىتاب 24 خىل، سىياسىي - ماۋارىپ تۆردىكىسى 11 خىل، پەن-تېخنىكا تۆردىكىسى 6 خىل، ئەدەبىيات - سەنئەت تۆردىكىسى 9 خىل، ئۇنىۋېرسال تۆردىكىسى 8 خىل. 1987 - يىلى نەشر قىلىنغان كىتابلار ئەڭ كۆپ بولۇپ، 70 خىلغا يەتتى. 1988 - يىلى 67 خىل كىتاب نەشر قىلىندى، خەت سانى ئەڭ كۆپ بولۇپ، 12 مىليون 220 مىڭغا، كىتاب 324 مىڭ پارچىگە، باسما تاۋىقى 5 مىليون 570 مىڭغا يەتتى. 1990 - يىلى نەشرىيات نەشر قىلغان كىتاب 65 خىلغا، خەت سانى 11 مىليون 450 مىڭغا، كىتاب 195 مىڭ پارچىگە، باسما تاۋىقى 2 مىليون 154 مىڭغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق تۆردىكىسى 13 خىل، سىياسىي - ماۋارىپ تۆردىكىسى 20 خىل، پەن - تېخنىكا تەربىيىسى تۆردىكىسى 4 خىل، ئەدەبىيات - سەنئەت تۆردىكىسى 16 خىل، ئۇنىۋېرسال تۆردىكىسى 12 خىل.

1981 - يىلى نەشرىيات باسما زاۋۇتى قۇردى. زاۋۇت 1984 - يىل 6 - ئايدا ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى، ئاساسلىقى نەشرىياتنىڭ كىتاب - ژۇرناللىرىنى باستى ياكى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئىچكى

جەھەتتە تارقىتىلىدىغان كىتاب - ژۇرناللارنى باستى. مۇقىم مۇلكىنىڭ قىممىتى 1 مىليون 580 مىڭ يۈەندىن ئاشتى، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 300 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا بولدى. 1990 - يىلغا كەلگەندە تىزىش، بېسىش، تۈپلەش ئۇسكۇنىلىرى بىرقەدەر تولۇقلاندى.

1986 - يىل 10 - ئايدىن 1989 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان مەزگىلدە تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار»، «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» دېگەن كىتابلىرى ئاشكارا نەشر قىلىنىپ، جەمئىيەتتە ناھايىتى يامان تەسىر پەيدا قىلدى. 3 پارچە كىتابتا تارىخىي ماتېرىياللارنى بۇرمىلاپ، ئۆزگەرتىپ، ئويدۇرۇپ، يالغاندىن تارىخ ياساپ، ماركسىزمنىڭ مىللەت قارىشى ۋە تارىخ قارىشىغا پۈتۈنلەي خىلاپلىق قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش كېرەكمۇ ياكى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش كېرەكمۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش كېرەكمۇ ياكى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش كېرەكمۇ، سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرۇش كېرەكمۇ ياكى تۇركىسىزمنى تەرغىپ قىلىش كېرەكمۇ دېگەندىن ئىبارەت چوڭ ھەق چوڭ ناھەق مەسىلىدە ئېغىر سىياسىي خاتالىق سادىر قىلىنىدى. قەشقەر نەشرىياتى 1986 - يىل 5 - ئايدا «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»نى، 1987 - يىل 6 - ئايدا «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»نى نەشر قىلدى. «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»نى 10 مىڭ پارچە، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»نى 4050 پارچە باستى.

1990 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىغا خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» دېگەن 2 كىتابنىڭ نەشر قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى. شۇ يىلى 6 - ئايدا 25- كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسى پارتگۇرۇپپىسى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ رەھبەرلىك بەنزىسىنى تەكشىدى ھەمدە ئىھتىياجغا ئاساسەن قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى پارتگۇرۇپپىسىنى قۇردى.

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ 1981 — 1990 - يىلغىچە كىتاب نەشر قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 34 — 3

تۈرى / يىللار	كىتاب تۈرى		خەت سانى (1000 خەت)	ئومۇمىي تىراژى (1000 پارچە)	ئونتۇرىچە تىراژى	ئومۇمىي باسما تاۋىقى (1000 باسما تاۋاق)
	جەمئىي	نورمال نەشر قىلىنغىنى				
1981	4	4	199	38	9500	139
1982	13	13	1557	163	12538	1186
1983	35	35	3454	583	16657	3672
1984	40	40	3882	349	8725	1797
1985	52	52	7025	378	7269	3382
1986	58	58	7220	309	5328	2282
1987	70	70	10083	219	3129	2100
1988	67	67	12220	324	4836	5570
1989	60	60	10580	263	4383	3948
1990	65	65	11450	195	3000	2154.5

ئوتتۇز بەشىنچى قىسىم

سەھىيە، تەنتەربىيە

ئوتتۇز بەشىنچى قىسىم

سەھىيە، تەنتەربىيە

خەن، تاڭ دەۋرىدە زور تۈركۈمدىكى خەنزۇلارنىڭ مەنسەپدارلارغا ئەگىشىپ چېگرىنى قوغداش ئۈچۈن ئىچكى ئۆلكىلەردىن يىراق غەربىي يۇرتقا كېلىشى بىلەن تەڭ جۇڭىي تىبابىتى ۋە جۇڭىي دورىلىرى بۇ زېمىنغا تارقالدى. چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، كۆپ ساندىكى مانجۇ، خەنزۇلاردىن بولغان ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى، چېگرا رايونغا سۈرگۈن قىلىنغان جىنايەتچىلەر ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن كۆچمەنلەر جۇڭىي تىبابىتى ۋە جۇڭىي دورىلىرىنى ئىشلىتىپ كېسەل داۋالىدى. يەرلىك خەلق ئارىسىدىكى ئۇيغۇر تىبابىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، بۇ زېمىندىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كېسىلىنى داۋالاش، ئادەم قۇنتۇزۇشتىكى مۇھىم ۋاستە بولۇپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن، قەشقەر، يەكەن ئەتراپلىرىدا چېچەك كېسىلىنىڭ تارقىلىشى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، نۇرغۇن كىشىلەر داۋالىنالماي ئۆلۈپ كەتتى. گۇاڭشۈ 9 - يىلى (1883 - يىلى) يەكەندە چېچەك جۇجۇقى قۇرۇلۇپ، چېچەك چېكىدىغان 2 دوختۇرنى تەكلىپ قىلىپ، مالاي قاتارىدا ئازراق ماۋاش بېرىپ ئىشلىتىپ بىرقەدەر ياخشى بولغان ئالدىنى ئېلىش ئۇنۇمىگە ئېرىشتى. ۋىلايەتتە ئۇزۇنغىچە مۇنتىزىم داۋالاش ئاپپاراتى بولمىغانلىقتىن، نۇرغۇن بىمارلار نائىلاج «داخان» ، «باخشى» لارنى چاقىرىپ كېلىپ دۇئا ئوقۇتۇپ كېسىلنى قوغلىۋېتەتتى ياكى خەلق ئارىسىدىكى ئۇيغۇر تىۋىپلارغا، داخانلارغا كۆرۈنۈپ داۋالىناتتى؛ خەلق ئارىسىدا گەرچە ئاز ساندىكى تىۋىپلار يايمىچىلىق قىلىپ كېسەل كۆرۈپ، دورا سانقان بولسىمۇ، لېكىن كېسەلگە دىئاگنوز قويۇش ۋاستىسى قالاق، دورىلارنىڭ كۆپىنچىسى سىرتتىن ئىمپورت قىلىنغانلىقى، باھاسى بەك قىممەت، يەنە كېلىپ داۋالاش ئۇنۇمى تۆۋەن بولغانلىقى ئۈچۈن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى چېچەك، چۇما، بەزگەك، سكارلاتىنا، تولغاق، كۆك يۆتەل، ماخاۋ، جىنسىي كېسەللىك، قىزىل قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئۇزۇنغىچە كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ كەلدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى، غەمخورلۇق قىلىشى ئارقىسىدا، ھەر دەرىجىلىك داۋالاش - سەھىيە، كېسەلدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. جەمئىيەت ۋە ئىقتىسادنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، دوختۇر كەمچىل، دورا ئاز بولۇشتەك قالاقلىق قىياپىتى ئۇزۇل - كېسىل ئۆزگەرتىلدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئاممىۋى تەنتەربىيە ئاساسى بىرقەدەر ياخشى بولۇپ، خەلق ئارىسىدىكى ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىدىن ئوغلاق تارتىش، چېلىشىش، ئەگرى تاياق توپ (پاپۇس) ، دارۋازلىق، ساغاردى قاتارلىقلار ۋە توخو سوقۇشتۇرۇش، قوشقار سوقۇشتۇرۇش، چۆكۈل ئۇيناش قاتارلىق ئومۇملاشقان مەدەنىيەت-تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى ئاممىنىڭ ياقتۇرۇپ كۆرۈشىگە ئېرىشتى. 1990 - يىلى يېنىك ئاتلېتىكا، ۋاسكېتبول، پۇتبول، ۋالىبول، تىكتاك توپ، چېلىشىش ۋە شاخمات تۈرىدىكى پائالىيەتلەر ئومۇمىيۈزلۈك قانات يېيىپ، ۋىلايەت (ئوبلاست) لىك مۇسابىقىلەردە ياخشى نەتىجىلەر قولغا كېلىپ، بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەر مەيدانغا كەلدى.

I باب

سەھىيە

يېزىلىق شىپاخانا

گۇاڭشۇ 31 - يىلى (1905 - يىلى) دىن كېيىن شۇڭپېتسارىيىلىك دىن تارقاتقۇچى بۇگۈنكى قەشقەر، (قەشقەر كونا شەھەر)، يەكەنلەردە «دوختۇرخانا» ئاچتى ۋە ھەقسىز دورا ھەدىيە قىلدى، بۇنىڭ بىلەن غەربچە دورىلار قەشقەر ۋىلايىتىگە كىردى، لېكىن ئۇنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى ئاستا بولدى. مىنگونىڭ 38- يىلى (1949 - يىلى) ۋىلايەت بويىچە ئاران شىنجاڭ ئۆلكىلىك 3 - دوختۇرخانا، 10 - دوختۇرخانا، قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانا ۋە مارالبېشى، پەيزاۋات، مەكىتلەردە ئامبۇلاتورىيە بولۇپ، جەمئىي 33 دوختۇرخانا، 3 ئامبۇلاتورىيە، بىر غەربچە دورىخانا، بىر جۇڭيى دورىخانىسى، قەشقەر، يەكەن، يېڭىسار قاتارلىق جايلاردا يايمىچىلىق تېپىدىكى 10 نەچچە خۇسۇسىي ئۇيغۇر ئامبۇلاتورىيىسى بارلىققا كەلدى. سەھىيە تېخنىكا خادىمىدىن 83 ى بار بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپ ئوقۇش تارىخىغا تەڭ كېلىدىغان شەرتنى ھازىرلىغان خادىمىدىن ئاران 7سى، 115 كارىۋات، ئوپېراتسىيە پېچىقى، قايچا، قىسقۇچ، شپىرىس قاتارلىق ئاددىي ئۇسكۇنە، پەقەت نەچچە ئون تۈرلۈك دورا بار ئىدى، ئۆلكىلىك 3 - دوختۇرخانىدا سوقۇر ئۇچەي، چۇقۇق قاتارلىق كىچىك ئوپېراتسىيىلەرنى قىلغانلىقى سىرتىدا باشقا دوختۇرخانا، ئامبۇلاتورىيىلەر پەقەت ئاز ساندىكى دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنىلا داۋالايتتى.

1950 - يىل 1 - ئايدا قەشقەر ھەربىي باشقۇرۇش كومىتېتى ئادەم ئەۋەتىپ قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى سەھىيە بۆلۈمى ساقلاپ قېلىنىدى ھەمدە داۋالاش ئاپپاراتلىرىنى قەدەممۇ قەدەم تەكشىدى، ناھىيىلەردە دوختۇرخانا، يېزا، كەنتلەردە داۋالاش- سەھىيە، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتىنى قۇرۇپ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇپ، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى شەھەر - يېزىلارنىڭ دوختۇر كەمچىل، دورا ئاز بولۇشتەك قالاق ھالىتىنى تېزدىن ئۆزگەرتىپ، مىڭ نەچچە يىلدىن بۇيان كىشىلەرنى ئازابلاپ كەلگەن تۈرلۈك كېسەللىكلەرنى ئۇنۇملۇك كونترول قىلدى ۋە داۋالىدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە تۈرلۈك داۋالاش ئاپپاراتىدىن 976 سى (شەخسلەر ئاچقان دوختۇرخانا، ئورۇنلارنىڭ شىپاخانىسى، يەككە ئامبۇلاتورىيە قاتارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىدىن يۇقىرى ئۇنۇملۇك دوختۇرخانا 24، ۋىلايەت - يېزا (بازا) لىق شىپاخانا 157،

ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى 16 (بىگتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى، غەربىي جەنۇبىي تارىم تەكشۈرۈش - ئېچىش شىركىتى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى)، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى 12. ئۇنىڭدىن باشقا تۈبېركۇلىيۇز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئورنىدىن بىرى، ساغلاملىق بويىچە تەربىيىلەش ئورنىدىن بىرى، ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك يېمەكلىك تازىلىقىنى تەكشۈرۈش ئورنىدىن 2 سى، ئاممۇۋى تازىلىقنى نازارەت قىلىش- ئۆلچەش ئورنىدىن بىرى، دورا تەكشۈرۈش ئورنىدىن 2 سى، تىببىي مەكتەپتىن بىرى بارلىققا كەلدى. ۋىلايەت بويىچە تۈرلۈك داۋالاش، سەھىيە كەسپىي تېخنىكا خادىمى 9563 كە، كېسەل كارىۋىتى 8227 گە يەتتى.

§ 1 . ئاپپارات

1. مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سەھىيە مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتى 3 دەرىجىگە بۆلۈنىدۇ. ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردە سەھىيە ئىدارىسى، يېزا (بازار) لاردا شىپاخانا تەسىس قىلىنىدى. ھەر دەرىجىلىك سەھىيە مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى يۇقىرى دەرىجىلىك سەھىيە مەمۇرىي ئورۇنلىرىنىڭ كەسپى يېتەكچىلىكىنى قوبۇل قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ سەھىيە خىزمىتىگە مەسئۇل مەمۇرىي ئاپپاراتى بولۇپ، ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ بۇاستە رەھبەرلىكىدە بولىدى.

1) قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە سەھىيە ئىدارىسى ئۇ سابىق مىنگو دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك 3 - مەمۇرىي تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ سەھىيە بۆلۈمى بولۇپ، 1950 - يىل 1 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - جۇن 4 - شى (شىغا قاراشلىق) 10 - تۇمەندە قۇرۇلغان ھەربىي كومىتېت ئۆتكۈزۈۋېلىپ، نامىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمە سەھىيە بۆلۈمىگە ئۆزگەرتتى. 1954- يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تەڭشىلىپ ۋە كېڭەيتىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بولدى، سەھىيە بۆلۈمى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە سەھىيە باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمە سەھىيە بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1962 - يىل 10 - ئايدا سەھىيە بۆلۈمى بىلەن مەدەنىيەت- ماتارىپ بۆلۈمى بىرلەشتۈرۈلۈپ، مەدەنىيەت - ماتارىپ - سەھىيە بۆلۈمى دەپ ئاتالدى. 1967 - يىل 3- ئايدا قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى يەرلىك پارتىيە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى «ھەربىي ئىدارە قىلىش» نى يولغا قويغاندا، «قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى سەھىيە گۇرۇپپىسى» دەپ ئاتالدى. 1969- يىل 9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى قارىمىقىدىكى سەھىيە گۇرۇپپىسى بولدى. 1971 - يىلى سەھىيە گۇرۇپپىسى سەھىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1976 - يىل 12 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلۇپ، سەھىيە ئىدارىسىنىڭ نامى سەھىيە باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى، قارىمىقىدا ئىشخانا، مالىيە بۆلۈمى، تىبابەتچىلىك مەمۇرىي بۆلۈمى، دورىگەرلىك بۆلۈمى، تىببىي ماتارىپ بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمى، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش بۆلۈمى، ئاخبارات ماتېرىيال ئىشخانىسى قاتارلىق بۇاستە قاراشلىق 11 بۆلۈم، ئىشخانا تەسىس قىلىنىدى ھەمدە پۈتۈن ۋىلايەتتىكى داۋالاش، سەھىيە، ئالدىنى ئېلىش، ساقلىق ساقلاش قاتارلىق كەسىپلەرگە يېتەكچىلىك قىلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا 1950 — 1956 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ۋىلايەت تەۋەسىدە يەنە يەكەن ۋىلايەتلىك ۋالىي

مەھكىمە سەھىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىنىدى. 1950 - يىل 3 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك 10 - رايون مەمۇرىي تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى ئوتكۇزۇۋلىنغاندىن كېيىن، 6 بۆلۈم - ئىشخانا ساقلاپ قېلىنىدى ۋە ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، شۇ يىلى 6 - ئايدا سەھىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىنىدى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن يەكەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، يەكەن ۋىلايەتلىك سەھىيە بۆلۈمىدىكى خادىملارنىڭ بىر قىسمى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە بۆلۈمىگە ئايرىپ بېرىلدى، يەنە بىر قىسمى يەكەن ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلدى.

2) ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە ئىدارىسى　قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە مەمۇرىي ئاپپاراتلىرىنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئورگانلارنىڭ نامىمۇ بىرقانچە قېتىم ئۆزگەرتىلدى.

1950 - يىلى پوسكام ناھىيىلىك مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمىدە مەخسۇس سەھىيە ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان بىر بۆلۈم ئەزاسى قويۇلدى، 1965 - يىلى سەھىيە ئىدارىسى تەسىس قىلىنىدى. 1952 - يىلى مارالبېشى، يەكەن، يېڭىشەھەر، پەيزاۋاتتىن ئىبارەت 4 ناھىيە ۋە قەشقەر شەھىرىدە ئارقا - ئارقىدىن سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، قاغىلىق ناھىيىسىدە مائارىپ بۆلۈمى سەھىيە گۇرۇپپىسى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە مەدەنىيەت- مائارىپ - سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1953 - يىل 5 - ئايدا يوپۇغا، مەكىت ناھىيىلىرىدە سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1955 - يىلى يېڭىسار ناھىيىسىدە مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1956- يىلى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە سەھىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭدىن تارتىپ ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە سەھىيە مەمۇرىي ئاپپاراتى قۇرۇلدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا «ھوقۇق تارتىۋېلىنىپ» سەھىيە ئىشلىرىنى مەمۇرىي باشقۇرۇش بىر مەھەل پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1967 — 1970 - يىلغىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، سەھىيە ئىشلىرىنى مەمۇرىي باشقۇرۇش خىزمىتىگە سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا تەسىس قىلىنغان مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىنىڭ سەھىيە گۇرۇپپىسى دەپ ئاتالدى. 1973 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ناھىيە، شەھەرلەر ئارقا - ئارقىدىن سەھىيە بۆلۈمى (ئىدارىسى) تەسىس قىلدى. 1981 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى ئىسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، يەنىلا سەھىيە بۆلۈمى (ئىدارىسى) تەسىس قىلىنىدى، 1984 - يىلى بىرتۇتاش سەھىيە ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1990 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە ئىدارىلىرىنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا ۋە سەھىيە مەمۇرىيىتى، دورىگەرلىك، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، مالىيە، ستاتىستىكا، تەربىيىلەش قاتارلىق بۆلۈم (ئىشخانا) لەر تەسىس قىلىنىدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بۆاستە قاراشلىق ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە ئاپپاراتلىرى

جەدۋەل: 35 — 1　　بىرلىكى: دانە

ۋىلايەتكە بۆاستە قاراشلىق ئورۇن، ناھىيە، شەھەر / سەھىيە ئاپپاراتى	جەمئىي	ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە ئاپپاراتى	يېزا - بازار - مەھەللە شىپاخانىسى	زاۋۇت، كان - كارخانىلاردىكى دوختۇرخانا، داۋالاش پونكىتى
ۋىلايەتكە بۆاستە قاراشلىق ئورۇن				

قەشقەر	40	4	7	29
قەشقەر يېڭىشەھەر	23	4	13	6
قەشقەر كوناشەھەر	25	3	17	5
يېڭىسار	21	2	14	5
يەكەن	57	5	29	23
پوسكام	19	3	9	7
قاغىلىق	38	4	20	14
پەيزاۋات	16	4	11	1
يوپۇغا	11	3	8	
مەكىت	18	3	9	6
مارالبېشى	26	4	12	10
تاشقورغان	18	2	11	5

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە بۇاستە قاراشلىق ئورۇن، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ سەھىيە سىستېمىسىدىكى خادىملار

جەدۋەل: 35 — 2 بىرلىكى: نەپەر

ئادەم / ۋىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق ئورۇن، ناھىيە، شەھەر	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە		مەمۇرىي خادىم	سەھىيە تېخنىكا خادىمى	خىزمەتچى خادىم
		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت			
ۋىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق ئورۇن						
قەشقەر	449			43	378	28
قەشقەر يېڭىشەھەر	534	54	480	63	409	62
قەشقەر كوناشەھەر	441			61	349	31
يېڭىسار	389	72	317	69	281	39
يەكەن	1158			70	945	143
پوسكام	338			46	265	27
قاغىلىق	585			70	471	44
پەيزاۋات	402			44	326	32
يوپۇغا	248			24	214	10
مەكىت	410			35	327	48
مارالبېشى	530			40	454	36
تاشقورغان	109			8	81	20

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە بۇاستە قاراشلىق ئورۇن ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى سەھىيە تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئۇنۇۋان ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 3

بىرلىكى: نەپەر

ئادەم / ۋىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق ئورۇن، ناھىيە، شەھەر	مۇدىر ۋراچ	مۇئاۋىن مۇدىر ۋراچ	مەسئۇل ۋراچ (باشقۇرغۇچى)، (دوختۇر، سېستىرا تېخنىكا خادىمى)	ۋراچ (دوختۇر، سېستىرا، تېخنىكا خادىمى)	دوختۇر (دوختۇر، سېستىرا، تېخنىكا خادىمى)
ۋىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق ئورۇنلار		1	39	160	149
قەشقەر					
قەشقەر يېڭىشەھەر		2	46	255	255
قەشقەر كونا‌شەھەر		2	41	105	138
يېڭىسار		2	20	81	21
يەكەن	2	9	94	290	280
پوسكام		1	33	61	127
قاغىلىق		3	45	121	228
پەيزاۋات		1	61	107	83
يوپۇغا		1	18	56	52
مەكىت		1	49	127	83
مارالبېشى		4	34	123	135
تاشقورغان		1	20	43	16

3) ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى

1951 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش كومىتېتى قۇرۇلدى. 1953 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەشۋىقات، تەكشۈرۈش، تەشكىلاتتىن ئىبارەت 3 چوڭ گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتتى. 1976 - يىلى تەشكىلاتلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە خىزمەتلەر قانات يايدۇرۇلدى.

12 ناھىيە (شەھەر) ئىچىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى يەكەن ناھىيىسىدە بالدۇر (1950 - يىلى) قۇرۇلغان، قەشقەر شەھەرلىك، قاغىلىق ناھىيىلىك، مەكىت ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق كومىتېتى 1952 - يىلى قۇرۇلدى، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات ناھىيىلىرىدە 1953 - يىلى قۇرۇلدى. پوسكام ناھىيىسىدە 1957 - يىلى قۇرۇلدى، يوپۇغا، قەشقەر كونا‌شەھەر، مارالبېشىدىن ئىبارەت 3 ناھىيىدە 1958- يىلى قۇرۇلدى، يېڭىسار ناھىيىسىدە 1960 - يىلى قۇرۇلدى، 1974 - يىلى تاشقورغان ناھىيىسىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، 12 ناھىيە (شەھەر) لىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى ئارقا - ئارقىدىن ئىشخانا تەسىس قىلدى. خىزمەت خراجىتى

يەرلىك مالىيەدىن ئاجرىتىپ بېرىلدى، سەھىيە كەسپىي خىراجىتىدىن چىقىم قىلىندى.

4) ئۇلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى 1974 - يىلى قۇرۇلدى، شۇ يىلى 4 - ئايدا قەشقەر ئۇلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئۇلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئۇلايەتنىڭ يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىشنى قارار قىلدى، 1982 - يىلى ئۇلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا مەخسۇس ئىشخانا تەسىس قىلىندى.

1980 - يىلى پوسكام، يوپۇغىدىن ئىبارەت 2 ناھىيىدە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. 1981 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت، قەشقەر كونا‌شەھەردىن ئىبارەت 3 ناھىيىدە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت ناھىيىلىرىدە ئىشخانا تەسىس قىلىندى؛ 1982- يىلى يەكەن، يېڭىسار ناھىيىلىرىدە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ۋە ئىشخانا تەسىس قىلىندى؛ 1984 - يىلى قەشقەر شەھىرى ۋە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ھەمدە ئىشخانا تەسىس قىلىندى؛ 1985- يىلى پەيزاۋات، قاغىلىق ناھىيىلىرىدە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئۇلايەت ۋە 12 ناھىيە (شەھەر) دە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسى قۇرۇلدى. قەشقەر ئۇلايىتى ۋە 12ناھىيە (شەھەر) لىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىشخانىسىدىكى خادىملار 29 نا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 26.

1990 - يىلى قەشقەر ئۇلايىتى بويىچە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىشخانىسى خادىملىرىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 4 بىرلىكى: نەپەر

ناھىيە (شەھەر)	ئادەم	باشلانغۇچ ئۇنۋان	ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان	ئۇلايەت، ناھىيە (شەھەر)	ئادەم	باشلانغۇچ ئۇنۋان	ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان
قەشقەر شەھىرى	1	1	1	مەكىت	3	1	1
قەشقەر كونا‌شەھەر	2	1		يوپۇغا	4	2	1
قەشقەر يېڭىشەھەر	2	2		قاغىلىق	2	1	1
يېڭىسار	2	1	1	تاشقورغان	1		1
پوسكام	3	3		مارالبېشى	1	1	
يەكەن	2	1	1	قەشقەر ئۇلايەت دەرىجىلىك	4	1	2
پەيزاۋات	2	2		جەمئىي	29	17	9

1984 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بويىچە كەسپىي تەربىيىلەش سىنىپى 57 قارار ئېچىلىپ، كەسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىملىرىدىن 95 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى.

1984 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىملىرىنىڭ تەربىيىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 5

يىللار	تەربىيىلىگەن ئورۇن	تەربىيىلەش مەزمۇنى	سانى
1984	ئاپتونوم رايونلۇق يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقات ئورنى 4 - تەتقىقات ئىشخانىسى	يەرلىك پوقاق كەسەللىكى	24
1985	ئاپتونوم رايونلۇق يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقات ئورنى 2 - تەتقىقات ئىشخانىسى	بروتسېللىيوز تاياقچە باكتېرىيە كەسەللەنمەك ئالدىنى ئېلىش كۇرسى	15
1987	قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسى	يەرلىك كەسەللىكلەر ستاتىستىكا كۇرسى	20
1988	ئاپتونوم رايونلۇق يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقات ئىشخانىسى 4 - تەتقىقات ئىشخانىسى	جىنسىي كەمتۈكلۈك كەسەللىكىنى ئۆلچەش كۇرسى	12
1989	قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسى	بروتسېللىيوز تاياقچە باكتېرىيە كەسەللەنمەك ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش كۇرسى	24
جەمئىي			95

2. كەسپىي ئاپپارات

1) ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى

1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى، 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش چوڭ ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تېرە - تاناسىل كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى ۋە قەشقەر شەھەرلىك، يەكەن ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇرۇلدى، 1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش چوڭ ئەترىتى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك تېرە - كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى بىرلەشتۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك تارقىلىشچان كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى قىلىندى. 1973 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1968 - يىلى مارالبېشى ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كەسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇرۇلدى، 1973 - يىلى يوپۇغا، پوسكام، مەكىت، يېڭىسار، قاغىلىق، يەكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، قەشقەر كونا شەھەردىن ئىبارەت 9 ناھىيىدە ناھىيىلىك يۇقۇملۇق

كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇرۇلدى. 1974 - يىلى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - ئانا بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورگانلىرى تەسىس قىلىندى، ناھىيە (شەھەر)، يېزا، كەنتلەردە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلۇپ، 3 دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش تورى شەكىللەندى.

1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىگە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەردە ۋە يەكەن ۋىلايىتىدە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىمى 32 گە يەتتى. 1964 - يىلى خولېرا كېسىلى تارقالدى، يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئالغۇچى خادىم 106 گە كۆپەيتىلدى. 1973 - يىلدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لەردىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش تارماقلىرى قۇرۇلدى، 1976 - يىلغا كەلگەندە خادىمى 273كە يەتتى. 1979 - يىلدىن باشلاپ ھەر دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىنىڭ ئىچكى ئاپپاراتلىرى قەدەممۇ قەدەم مۇكەممەللەشتى، يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىقتىدارى كۈچەيدى، خادىملىرى ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى. 1990 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىمى 593 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 434، مەمۇرىي باشقۇرغۇچى خادىم 81، ئىشچى - لاۋازىمەتچى 78، ئالىي مەكتەپ، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 37، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتلىدىكىلەر 347، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتلىقلار 209؛ ھەر دەرىجىلىك ئۇنۋان ئالغانلار 417گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات مۇدىر ۋاراچتىن يۇقىرىلار 4، مەسئۇل ۋاراج (مەسئۇل يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش تېخنىكى) 66، مەسئۇل تېخنىك (يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، دورىگەرلىك) 183، تېخنىك (يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش دورىگەرى) 164.

1955 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغدا، ئاران بىر دانە مىكروسكوپ بار ئىدى. 1964 - يىلى خولېرا كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇچۇن سەھىيە نازارىتى ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىغا توڭلاتقۇ، تېمپېراتۇرىنى مۇقىم ساقلىغۇچ، سېنترافۇگا، قۇرۇتۇش ساندۇقى قاتارلىقلارنى تولۇقلاپ بەردى. ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە - يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تۇرلۇك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇسكۇنىلىرى يىلمۇيىل تولۇقلاپ بېرىلدى، ۋىلايەت بويىچە باھاسى 5000 يۈەندىن يۇقىرى تۇرلۇك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇسكۇنىسى، قاتناش قورالى 137گە يەتتى.

نۆۋەتتە ھەر دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتلىرى تۇرلۇك يۇقۇملۇق كېسەللىك (پارازىت قۇرت كېسەللىكىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، يەرلىك كېسەللىك، تېرە - تاناسىل كېسىلى (ئەيدىز كېسەللىكىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، كەسپىي كېسەللىك قاتارلىقلاردىن مۇداپىئەلىنىش، كونترول قىلىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بولدى ۋە يېمەك - ئىچمەك تازىلىقى، ئاممىۋى سورۇن تازىلىقى، مەكتەپ تازىلىقى، رادىئوئاكتىپتىن مۇداپىئەلىنىش تازىلىقى، ئەمگەك تازىلىقىنى نازارەت قىلىش - ئۆلچەش، پەن تەتقىقات، ئاساسىي قاتلامدىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىملىرىنى تېخنىكىلىق تەربىيىلەش ئىشلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، يۇقۇملۇق كېسەللىك، يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ تارقىلىشىنىڭ ئۇنۇملۇك ئالدىنى ئېلىپ ۋە ئۇنى تىزگىنلەپ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ جىسمانىي ساغلاملىقىغا كاپالەتلىك قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداشقا، قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە تېگىشلىك تۆھپە قوشتى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاپ 3 دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش تورىدىكى ئادەم ۋە ئۇلارنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 6　　بىرلىكى: نەپەر

ناھىيە (شەھەر)	ناھىيىلىك پونكىتتىكى مەخسۇس ئەملەش خادىملىرى	يېڭا يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىملىرى	يېڭا، كەنت دوختۇرى	ناھىيە (شەھەر)	ناھىيىلىك پونكىتتىكى مەخسۇس ئەملەش خادىملىرى	يېڭا يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خادىملىرى	يېڭا كەنت دوختۇرى
قەشقەر يېڭىشەھەر	2	13	209	يوپۇغا	3	3	48
قەشقەر كونا شەھەر	5	18	222	پەيزاۋات	4	11	246
يېڭىسار	6	16	163	مارالبېشى	3	45	205
يەكەن	3	37	487	تاشقورغان	3	6	28
پوسكام	3	19	134	قەشقەر شەھىرى	8	13	30
قاغىلىق	3	19	269	ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى	6		
مەكىت	4	19	159	جەمئىي	53	220	2249

2) ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك، يېزىلىق ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى

50 - يىللاردىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە، يېزىلار ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈپ، ئانا - بالىلاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللىكلەر، كۆپ قوزغىلىدىغان كېسەللەرنى تەكشۈرۈش، داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىشقا كۈچ سەرپ قىلدى. 1952 - يىلى قەشقەر ۋە يەكەن ۋىلايىتى ئالدى بىلەن ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى قۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر كوناشەھەر، قاغىلىق، مارالبېشى، پەيزاۋات، قەشقەر شەھىرى، يېڭىسار، يوپۇغا، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت ناھىيىلىرىدىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى قۇرۇلدى. 1957 - يىلى يەكەن ۋىلايەتلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1959 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىن باشقا ناھىيىلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتلىرى ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىغا قوشۇۋېتىلىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1982- يىلدىن كېيىن 8 ۋىلايەت، ناھىيىدىكى ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتلىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتىدىن ئايرىپ چىقىلىپ، مۇستەقىل ئاپپارات بولدى، پوسكام، يېڭىسار، يوپۇغا، مەكىت، تاشقورغاندىن ئىبارەت 5 ناھىيە يەنىلا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى، ئەمما ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش تورى داۋاملىق ساقلىنىپ قالدى.

3. داۋالاش ئاپپاراتلىرى

1) چەك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىن مىڭگو دەۋرىگىچە بولغان داۋالاش ئاپپاراتلىرى

چەك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە غەربچە داۋالاش قەشقەرگە تارقالدى. «قىزىل كرېست» نامىدا ئېچىلغان بىر قىسىم غەربچە ئامبۇلاتورىيەلەر قەشقەر ۋىلايىتىدە ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. ئاۋۇال شۇڭبېتسىيىلىكلەر ۋە ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ قۇمەدەرۋازا ۋە ياۋاغ ئەتراپىدا غەربچە ئامبۇلاتورىيە ئاچتى. مىنگونىڭ 12 - يىلى (1923 - يىلى) فرانسىيە ۋە شۇڭبېتسارىيىلىك دىن تارقاتقۇچىلار يېڭسار ناھىيىسىدە ۋاقىتلىق ئامبۇلاتورىيە قۇردى. شۇڭبېتسارىيىلىكلەر يەكەندە ئىنجىل ئىبادەتخانىسى ئامبۇلاتورىيىسى قۇردى. روسىيە «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى» دىن كېيىن جۇڭگو - سوۋېت سودا شىركىتى قۇرۇلدى، سوۋېت ئىتتىپاقى بۇگۈنكى قەشقەر شەھىرىنىڭ ياۋاغدا 3 ئورۇندا «چاپۇنتۇك» غەرب تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى قۇردى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە جۇڭگوغا كەلگەن ھىندىستانلىق ھېكىم ھاجى مالىلخان، سوۋېتلىك ژۇركى ۋە تاشقى موڭغۇلىيىدىن جۇڭگوغا كەلگەن نامان ئەپەندى (ئەسلى يۈرتى ئاتۇش) قاتارلىق كىشىلەر قەشقەردە ئاچقان شەخسىي ئامبۇلاتورىيىلەر بار ئىدى. مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) قەشقەر كونا شەھەرلىك ئۆمەرباينىڭ قورۇسىدا شۇ جايدىكى ئەمەلدارلار ۋە جەمئىيەتتىكى داڭلىق، باي سودىگەرلەرنىڭ ماددىي ياردىمىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى تۇنجى غەربچە داۋالاش شىپاخانىسى — ھىلال ئەھمەر (ئەرەبچە سۆز بولۇپ قىزىل ئاي دېگەن مەنىدە) نى ئاچتى. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) شېڭ شىسەي سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغىدى، ياندۇرقى يىلى 8 - ئايدا شۇڭبېتسارىيە شىپاخانىسى تاقىۋېتىلدى، خادىملىرى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى، ئەنگلىيىنىڭ ئامبۇلاتورىيىسىمۇ ئىش توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن يېڭسار، يەكەن قاتارلىق ناھىيىلەردىكى فرانسىيىلىك، شۇڭبېتسارىيىلىكلەر ئاچقان داۋالاش ئورۇنلىرىمۇ ئۇن - تىنسىز يوقاپ كەتتى.

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) كۇزدە ھازىرقى قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدا چۈما قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىك تارقالدى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ شجاڭى مەھمۇت مۇھىتى بىلەن گارنىزون قوماندانى لىۋبىن ھەربىي خىراجەتنى ئىشلىتىپ، ھىندىستانغا قېچىپ كەتكەن ئابدۇرېھىم باي (دادىسى كېرىمباي) نىڭ بېغى ۋە تۇرالغۇسىدىن پايدىلىنىپ بىر ھەربىي دوختۇرخانا قۇردى، كېسەلخانا ۋە ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلدى، 30 كارۋات، 4 دوختۇر، باشقىلاردىن 17 كىشى بار ئىدى. بۇ دوختۇرخانا يەرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىپ داۋالىدى. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ھەربىي دوختۇرخانا بىلەن «ھىلال - ئەھمەر» دوختۇرخانىسى بىرلەشتى. كېرىمبايىنىڭ بېغىنى كېسەلخانا قىلىپ كارۋاتنى 50 كە كۆپەيتتى، ياۋاغدا «ھىلال-ئەھمەر» شىپاخانىسىنى ئامبۇلاتورىيە قىلىپ، ئىچكى بۆلۈم، تاشقى بۆلۈم، ئاياللار بۆلۈمى تەسىس قىلدى. كېيىنكى يىلى كېسەل كارۋىتىنى 100 گە كۆپەيتىپ، ئىچكى بۆلۈم، تاشقى بۆلۈم، ئاياللار بۆلۈمى، بالىلار بۆلۈمى، تۇغۇت بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمىدىن ئىبارەت 6 بۆلۈم تەسىس قىلدى. كېسەلخانا ئىشلىتىشكە يېتىشمىگەنلىكتىن، كېرىمباغ ئىچىدە تاشقى بۆلۈم، ئاياللار بۆلۈمى، تۇغۇت بۆلۈمى، ئوپېراتسىيە ئۆيى تەسىس قىلىپ، قوشۇمچە 5 ئەزا بۆلۈمى كېسەللىرىنى قوبۇل قىلدى. ئىچكى، تاشقى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى «ياڭ بېگىم» نىڭ مېۋىلىك بېغىغا تەسىس قىلىنىپ، بىر دوختۇرخانا 3 ئورۇنغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) بۇ دوختۇرخانىنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇتكۇزۇۋېلىپ باشقۇردى، نامىنى «شىنجاڭ ئۇلكىلىك 3 - دوختۇرخانا» غا ئۆزگەرتتى، بەي ۋېي دوختۇرخانا باشلىقلىقىغا تەينىلەندى.

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) يەكەن ناھىيىسىدە شىنجاڭ ئۇلكىلىك 10 - دوختۇرخانا قۇرۇلدى. ياندۇرقى يىلى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى (جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى) لى يۇنياڭ ناھىيىلىك خەلق كېڭىشىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ناھىيىلىك ئامبۇلاتورىيىنى قۇردى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) قاغىلىق ناھىيىسىدە 7 دوختۇردىن تەركىب تاپقان شىپاخانىدىن بىرى قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 11 - ئايدا يوپۇغا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئىچىدە ئىر ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى. ياندۇرقى يىلى مەكىت ناھىيىسىدە چېچەك، كېزىك قاتارلىق كېسەللىكلەر تارقالدى. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت سەھىيە نازارىتىنىڭ تەستىقلىشى، مەكىت ناھىيىلىك خەلق كېڭىشىنىڭ كۆپ قېتىم ئىلتىماس قىلىشى ئارقىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانا قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) ۋىلايەت تەۋەسىدە جەمئىي 6 داۋالاش - سەھىيە ئاپپاراتى بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 3، شىپاخانا 3، كېسەل كارىۋىتى 115، خادىم 112، جۈملىدىن سەھىيە تېخنىكا خادىمى 83گە يەتتى. ۋىلايەتتىكى داۋالاش ئاپپاراتلىرىدا پەقەت بىرلا مىكروسكوب بار ئىدى، قالغانلىرى ئوپېراتسىيە پىچقى، قايچا، قىستۇچ، تېرمومېتىر قاتارلىق ئاددىي ئۇسكۇنىلەر بولۇپ، پەقەت ئادەتتىكى كېسەللەرگە دىئاگنوز قويۇپ داۋالىيالايتتى. سوقۇر ئۇچەي، چوقۇق تۇرىدىكى كىچىك ئوپېراتسىيىلەرنى قىلالايتتى.

2) جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى داۋالاش ئاپپاراتلىرى

1950 - يىلىنىڭ باشلىرىدا خەلق ھۆكۈمىتى مىنگو دەۋرىدىكى ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانا، شىپاخانا، ئامبۇلاتورىيە قاتارلىقلارنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك 3 -، 10 - دوختۇرخانىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا ئۆزگەرتتى. قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى (1953 - يىلى)، تاشقورغان ناھىيىسى (1955 - يىلى) ۋە قەشقەر شەھىرى (1956 - يىلى)، قاغىلىق، مارالبېشى، پەيزاۋات، مەكىت ناھىيىلىرىدىكى ناھىيىلىك شىپاخانىلارنى قايتىدىن ئۆزگەرتىپ قۇردى. يەنە پوسكام ناھىيىلىك (1950 - يىلى)، يوپۇغا ناھىيىلىك، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك، يېڭىسار ناھىيىلىك (1952 - يىلى) شىپاخانىلار ۋە قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسى يېڭىدىن قۇرۇلدى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ كادىرلار ساناتورىيىسى قۇرۇلدى (1957 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تۆبېركۇلىيوز دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى)، 1960 - يىلى قەشقەر تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا قۇرۇلدى، 1961 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا قۇرۇلدى (1964- يىلى قەشقەر تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى)، 1965 - يىلى قەشقەر روھىي كېسەللىكلەرنى يىغىۋېلىش پونكتى يەكەن ناھىيىسىگە يۆتكىلىپ، يەكەن روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى قۇرۇلدى، شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسى قۇرۇلدى. 1975 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى قۇرۇلدى. 1990 - يىلغا قەدەر ۋىلايەت بويىچە ناھىيىدىن يۇقىرى غەربچە داۋالاش ئاپپاراتى 18 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇنىۋېرسال دوختۇرخانا 14، مەخسۇس كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى 3، ساناتورىيە بىر، ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى بىر (كېيىنكى باپتا مەخسۇس بايان قىلىنىدۇ).

(1) ئۇنىۋېرسال دوختۇرخانىلار

1. قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى　　بۇ دوختۇرخانا ئايرودرۇم يولى 11 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 81 مىڭ 232 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 35 مىڭ 645 كۋادرات مېتىر. شىنجاڭ ئۇلكىلىك 3 - دوختۇرخانىنى 1950 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، نامىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتتى، 1961 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانا دەپ ئۆزگەرتىلدى. بۇ دوختۇرخانىدا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تۇغۇت بۆلۈمى، بالىلار بۆلۈمى، بەش ئەزا بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى، جۇڭگو تىبابىتى بۆلۈمى، رېنتگېن بۆلۈمىدىن ئىبارەت 11 كلىنىكىلىق بۆلۈم، ئىشخانا ۋە ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلىنىدى. يەنە تىببىي تېخنىكا، يارەمچى، مەمۇرىيەت، ئارقاسەپ قاتارلىق تارماقلار تەسىس قىلىندى، داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنىڭ قىممىتى 2 مىليون 622 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ. دوختۇرخانىدا 660 ئىشچى - خىزمەتچى بار،

بۇنىڭ ئىچىدە، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 474، كاندىدات ئالىي ئۇنۋانى بارلار 23، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 109، كېسەل كارىۋىتى 500. بۇ دوختۇرخانا ۋىلايەتلىك داۋالاش - قۇتقۇزۇش مەركىزى بولۇپ، ۋىلايەتلىك داۋالاش، قۇتقۇزۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى باشقا ۋىلايەت، ئوبلاستلاردىكى ئېغىر كېسەللەرنىمۇ قوبۇل قىلىدۇ ھەمدە بىر قىسىم ئوقۇتۇش، پەن تەتقىقات ۋەزىپىسىنىمۇ ئۈستىگە ئالدى، ئۇ ۋىلايەتلىك داۋالاش، خەتەردىن قۇتقۇزۇش خادىملىرىنىڭ بىلىم ئاشۇرىدىغان بازلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

2. قەشقەر تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا بۇ دوختۇرخانا جەنۇبىي ئازادلىق يولى 23-نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 34 مىڭ 16 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 14 مىڭ 53 كۋادرات مېتىر. 1958 - يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1960 - يىلى ئامبۇلاتورىيە كېسەل كۆرۈشكە باشلىدى، ياندۇرقى يىلى كېسەل كارىۋىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 1964 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - خەلق دوختۇرخانىسى بۇ دوختۇرخانا بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ، ئۇنۋېرسال ئوقۇتۇش دوختۇرخانىسى بولدى. دوختۇرخانىدا ئىچكى بۆلۈم، تاشقى بۆلۈم، بالىلار بۆلۈمى، جۇڭگو تىبابىتى بۆلۈمى، ئۇيغۇر تىبابىتى بۆلۈمى قاتارلىق 8 كلىنىكىلىق بۆلۈم - ئىشخانا ۋە ئامبۇلاتورىيە، تىببىي تېخنىكا، يارداملىق، خوجىلىق، مەمۇرىيەت قاتارلىق تارماقلار تەسىس قىلىندى. داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنىڭ قىممىتى 1 مىليون 37 مىڭ 300 يۈەنگە يېتىدۇ. دوختۇرخانىدا 349 ئىشچى - خىزمەتچى بار، بۇنىڭ ئىچىدە تىببىي تېخنىكا خادىمى 246، كاندىدات ئالىي ئۇنۋاندىن يۇقىرى ئۇنۋانى بار تىببىي تېخنىكا خادىمى 4، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تىببىي تېخنىكا خادىمى 49، كېسەل كارىۋىتى 261. بۇ دوختۇرخانا ئاساسلىقى قەشقەر تىببىي مەكتەپنى پوتتۇرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ كلىنىكىلىق پراكتىكا ۋەزىپىسىنى ۋە بىر قىسىم داۋالاش، پەن تەتقىقات ۋە ئالدىنقى ئىلىش ۋەزىپىلىرىنى ھەمدە ھەر دەرىجىلىك سەھىيە خادىملىرىنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش، تەربىيىلىنىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان.

(2) مەخسۇس كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى

1. قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى بۇ دوختۇرخانا سەمەن يولى 30 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 13 مىڭ 450 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 4179 كۋادرات مېتىر. ئىلگىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنقى ئىلىش پونكىتىنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنقى ئىلىش، داۋالاش بۆلۈمىگە تەۋە ئىدى، 1975 - يىلى بۆلۈنۈپ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى بولۇپ قۇرۇلدى، كېسەلخانا، تەكشۈرۈش، رېنتگېن، دورىخانا، ئالدىنقى ئىلىش، ساقلىق ساقلاش، ئامبۇلاتورىيە، خوجۇلۇق، ئارقا سەپ، مەمۇرىيەتتىن ئىبارەت 8 بۆلۈم، ئىشخانا، 80 كارۋات تەسىس قىلىنغان. داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنىڭ قىممىتى 1 مىليون 144 مىڭ 400 يۈەنگە يېتىدۇ. دوختۇرخانىدا 99 ئىشچى - خىزمەتچى بار، بۇنىڭ ئىچىدە تىببىي تېخنىكا خادىمى 70، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تىببىي تېخنىكا خادىمى 17.

2. قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇبېركۇلىۇز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنقى ئىلىش - داۋالاش ئورنى بۇ ئورۇن شەرقىي خەلق يولى 47 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 39 مىڭ كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 6279 كۋادرات مېتىر. تەكتى شىنجاڭ كادىرلار ساناتورىيىسى بولۇپ، 1956-يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن تۇبېركۇلىۇز دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. 1976 - يىلى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنقى ئىلىش بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنىپ، تۇبېركۇلىۇز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنقى ئىلىش - داۋالاش دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇبېركۇلىۇز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنقى ئىلىش - داۋالاش ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى. كلىنىكىلىق بۆلۈم-ئىشخانا (2 كېسەل رايونىغا بۆلۈنىدۇ) ۋە تىببىي تېخنىكا، خوجىلىق، مەمۇرىيەت قاتارلىق 10 بۆلۈم، ئىشخانا تەسىس قىلىنغان. دوختۇرخانىدا 148 خادىم بار، بۇنىڭ ئىچىدە تىببىي تېخنىكا خادىمى 118، كاندىدات ئالىي دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار بىر، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 32، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار

49، 1990 - يىلى كېسەل كارىۋىتى) 100 گە يەتتى.

3. يەكەن روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى　　بۇ دوختۇرخانا يەكەن ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 56 مىڭ 375 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 4989 كۋادرات مېتىر. ئۇ 1960 - يىل 5 - ئايدا قۇرۇلغان، 1961 - يىل 11 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك روھىي كېسەللىكلەرنى يىغىۋېلىش ئورنى بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىغا قارايدۇ. تىببىي تېخنىكا، مەمۇرىيەت، خوجىلىق، ئارقا سەپ قاتارلىق بۆلۈم - ئىشخانا تەسىس قىلىنغان، 2 كېسەل رايونىغا بۆلۈنىدۇ، دوختۇرخانىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 70، تىببىي تېخنىكا خادىمى 53، بۇنىڭ ئىچىدە ئونتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 2، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 13، كارىۋات 200.

4. قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسى　　بۇ ساناتورىيە ئايرودروم يولى 26 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 54 مىڭ 613 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 9366 كۋادرات مېتىر، 1965- يىلى قۇرۇلغان، 1970 - يىل 11 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان، 1973 - يىل 3 - ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، 1974 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كېسەل كۆرۈشكە باشلىدى. 2 كېسەل رايونى، 100 كارىۋات تەسىس قىلىندى. فىزىكىلىق داۋالاش، لابۇراتورىيە، رېنتگېن، ئېلېكتروكاردىئوگراممىا، ساغلاملىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، جۈڭگو تېبابىتى قاتارلىق بۆلۈم - ئىشخانا ۋە مەمۇرىيەت، خوجىلىق قاتارلىق تارماقلار تەسىس قىلىندى. دوختۇرخانىدا 94 ئىشچى - خىزمەتچى بار، بۇنىڭ ئىچىدە، تىببىي تېخنىكا خادىمى 60، كاندىدات ئالىي دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 3، ئونتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 14. بۇ دوختۇرخانا ۋىلايەت بويىچە بىردىنبىر سالامەتلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەركىزى بولۇپ، يۇرۇشلۇك دىئاگنوز قويۇش، داۋالاش، سالامەتلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، بەدەننى داۋالاش ئۇسكۇنىسى سەپلەنگەن، فىزىكىلىق داۋالاش، سىيرىش تېخنىكىسى، ئۇۋۇلاش، يېڭنە سانجىش، جۈڭيى دورىسى بىلەن ئۇزۇن مۇددەت داۋالاش، يۇرەك - مېڭە قان تومۇرى كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتا ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك.

(3) يېزا شىپاخانىلىرى

1972 - يىلى ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى بىر قىسىم يېزا (گۇڭشې) شىپاخانىلىرىنى گۇڭشې مەركىزىي دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتتى، 1988 - يىلى 24 كە كۆپەيتتى. ۋىلايەت دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنى كۆپ قېتىم يېزىلارنىڭ مەركىزىي دوختۇرخانىلىرىغا سىستېمىلار بويىچە يارىدەم بېرىشكە ئۈيۈشتۇرۇپ، دوختۇرخانا باشقۇرۇش، داۋالاش، سېستىرا قاتارلىق تېخنىكا تايانچلىرىنى كەسپىي تېخنىكا جەھەتتىن تەكشۈرۈش ۋە يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتىپ، ئادەم كۈچى، ماددىي كۈچ، مالىيە كۈچى جەھەتتىن نۇقتىلىق يۆلىدى. 24 يېزا مەركىزىي دوختۇرخانىسىدىكى خادىم 535 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تىببىي تېخنىكا خادىمى 397 (ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 23، ئونتۇر تېخنىكوم مەلۇماتلىقلار 150، ئونتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 31، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 243)، كېسەل كارىۋىتى 928؛ 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە 116 يېزىدا دوختۇرخانا قۇرۇلۇپ، ئادەتتىكى كېسەللەرنى داۋالايدىغان ھەمدە ئاددىي ئوپېراتسىيىلەرنى قىلالايدىغان بولدى.

(4) كەنت شىپاخانىسى

1956 - يىلدىن باشلاپ دېھقانچىلىق باشقۇرۇش رايونى (كېيىنكى چوڭ ئەترەت، مەمۇرىي كەنت) دا يېزا ساقلىق ساقلاش ئۈيى قۇرۇلدى (كېيىن شىپاخانا دەپ ئاتالدى). 1959 - يىلى 307 گە يەتتى. كەنت شىپاخانىسى داۋالاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغاندىن سىرت، يەنە مۇداپىئە ئوكۇلى سېلىش، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنى دوكلات قىلىش، يېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىش ۋە سەھىيە تەشۋىقاتى قاتارلىقلارغىمۇ مەسئۇل بولدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە «يالىڭاياغ دوختۇرلار» «يېڭى

شەيئى» سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلىندى، چوڭ ئەترەت (كەنت) دەرىجىلىك سەھىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى. 1976 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 2159 چوڭ ئەترەتتە قۇرۇلغان ھەمكارلىشىپ داۋالاش نۇقتىسى (داۋالاش ئۆيى) 2113 كە يېتىپ، 97.89% نى ئىگىلىدى. 1978 - يىلدىن كېيىن چوڭ ئەترەت دەرىجىلىك سەھىيە تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىنىپ تەڭشەلدى، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ۋىلايەت بويىچە 2372 مەمۇرىي كەنتتە كەنت دەرىجىلىك شىپاخانىدىن 1905 ى قۇرۇلۇپ 80.31% نى ئىگىلىدى.

(5) شەھەر - بازار ئاساسىي قاتلام سەھىيە تەشكىلاتلىرى

1971 - يىلى سابىق قەشقەر شەھەرلىك خەلق گۈڭشېسىدا شىپاخانا قۇرۇلدى. 1976 - يىل 7 - ئايدا شەھەر خەلق گۈڭشېسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ چاسا، قۇمەرۋازا، ياۋاغ، ئۈستەڭبويىدىن ئىبارەت 4 مەھەللە ئىش باشقارمىسىغا بۆلۈندى، بۇ شىپاخانا ئۈستەڭبويى مەھەللە ئىش باشقارمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى. 1978 - يىلى باشقا 3 كوچا ئىش باشقارمىسىدىمۇ ئارقا - ئارقىدىن شىپاخانا قۇرۇلدى. 4 كوچا ئىش باشقارمىسىدا 74 خىزمەتچى، 66 تېببىي تېخنىكا خادىمى، 21 كارۋات بار، رېنتگېنىدە تەكشۈرۈش يولغا قويۇلدى، قان، سۈيدۇك، چوڭ تەرەتنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت 3 چوڭ ئادەتتىكى تەكشۈرۈش ۋە ئېلېكتروكاردىئوگراممىلىق تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، كۈنىگە 20 — 60 (قېتىم) كېسەل كۆردى.

(6) زاۋۇت، كان - كارخانا، كەسپىي ئورۇن دوختۇرخانىسى (شىپاخانىسى)

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) يەكەن ناھىيىلىك پېداگوگىكا مەكتىپىدە بىر شىپاخانا قۇرۇلغاندى، ئۇنىڭدىن باشقا زاۋۇت، كان - كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا تېببىي داۋالاش ئاپپاراتى يوق ئىدى. 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك، يېزىلىق دوختۇرخانىلار قۇرۇلغاندىن سىرت، 1953 - يىلى چوڭراق زاۋۇت، كان، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردا شىپاخانا قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1965 - يىلى 76 زاۋۇت، كان، كارخانىدا دوختۇرخانا، شىپاخانا قۇرۇلۇپ، كېسەل كارىۋىتى 434 كە، خىزمەتچىسى 268 گە، جۈملىدىن تېببىي تېخنىكا خادىمى 220 گە يەتتى. 1976 - يىلغا كەلگەندە دوختۇرخانا ۋە شىپاخانا 133 كە، كېسەل كارىۋىتى 904كە، خىزمەتچىسى 1208گە، جۈملىدىن تېببىي تېخنىكا خادىمى 922گە يەتتى. 1990 - يىلى دوختۇرخانا ۋە شىپاخانا 179 غا، كېسەل كارىۋىتى 747گە، خىزمەتچىسى 889غا، جۈملىدىن تېببىي تېخنىكا خادىمى 776گە يەتتى.

3) يەككە، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر خەن، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي يۇرت ئەتراپلىرىدا جارىھەت كېسەللىكلىرىنى داۋالاش ۋە دورىلىق ئۈسۈملۈكلەرنى يېغىپ دورا ياساش پائالىيىتى بارلىققا كەلگەندى، 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت تەجرىبە توپلاش، يەكۈنلەش ئارقىلىق، شىنجاڭدا ئۈزگىچە ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان مىللىي تىبابەتچىلىك ئىلمى بارلىققا كەلدى، ئەمما شۇ زامانلاردا مىللىي تىۋىپلارنىڭ ئورنى تۆۋەن بولغاچقا، ئامبۇلاتورىيە ئېچىشقا كۆچى يەتمەيتتى، ئۇلار ھەر «بازار كۈنى» ئۈزلىرى ماتېرىيال يېغىپ ياسىغان ئۈسۈملۈك دورىلىرىنى كىچىك خالتىلارغا سېلىپ يايما ئېچىپ تىۋىپلىك قىلاتتى.

1951 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردىكى 22 يەككە تىۋىپنى تەشكىللىك تۈردە تىزىملاپ، تىۋىپلىك قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى. 1954 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىكى 40 يەككە تىۋىپنىڭ ئامبۇلاتورىيە ۋە دورا سېتىش نۇقتىلىرى (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك نۇقتىسى 26، غەربىچە داۋالاش نۇقتىسى 10، چىش داۋالاش نۇقتىسى 4) نى قۇرۇشنى تەستىقلىدى. 1956- يىلى ئۇيغۇر تىبابىتى بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسى كېڭەيتىلىپ قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى شىپاخانىسى بولۇپ قۇرۇلدى، بىر قىسىم خۇسۇسىي جۇڭيى ئامبۇلاتورىيىسى ۋە ئۇيغۇر تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى شىركەلەشتى

ياكى دۆلەت ئىلكىدىكى دوختۇرخانىغا قاتناشتى، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر ئازايدى. 1962 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي تىبابەتچىلىك سۆھبەت يىغىنى ئېچىلىپ جۇڭيى تىبابىتى، غەرب تىبابىتى، ئۇيغۇر تىبابىتى خۇسۇسىيلار بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلدى، شۇنىڭ بىلەن يەككە تىبابەت ئامبۇلاتورىيىلىرى يەنە كۆپەيتىشكە باشلىدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر «كاپىتالىزم يولىغا ماڭدى» دەپ قارىلىپ، خۇسۇسىي تۇرپىلار تەنقىد قىلىندى، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر تاقالدى. خۇسۇسىي تۇرپىلار ياكى دۆلەت ئىلكىدىكى، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى دوختۇرخانىغا، ئامبۇلاتورىيىگە كىردى، ياكى كەسپىنى ئۆزگەرتىپ باشقىچە يول تاپتى.

1978 - يىلى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلىپ، تۇرلۇك سىياسەتلەر كەڭ قويۇۋېتىلدى، ھۆكۈمەتمۇ جەمئىيەتتىكى تېخنىكا جەھەتتە ئارتۇقچىلىقى بار، بىكار خادىملارنى ئۆز كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈردى ۋە مەدەت بەردى. 1980 - يىلى ئۇلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى جەمئىيەتتىكى بىكار قالغان تىببىي تېخنىكا خادىملىرى ۋە دەم ئىلىشقا، پېنسىيىگە چىققان تىببىي تېخنىكا خادىملىرىنى تۇركۈمگە بۆلۈپ سىناپ كۆرۈپ ۋە تەكشۈرۈپ، خۇسۇسىي دوختۇرلارنىڭ دوختۇرلۇق قىلىشىنى قوللىدى ۋە تەستىقلىدى، شۇنىڭ بىلەن 1985 - يىلى يەككە دوختۇرلار جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، «يەككە دوختۇرلارنى ۋاقتىلىق باشقۇرۇش چارىسى» تۈزۈپ چىقىلدى. 1987 - يىلى يەنە ئۇلايەتتىكى 312 يەككە دوختۇر سىنىلىپ، لاياقەتلىك بولغان 227 دوختۇرغا دوختۇرلۇق لاياقەت گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

§ 2 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش

1955 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ئۇلايىتىدە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتى يوق ئىدى، شۇڭا تۇرلۇك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقىلىپ، كىشىلەرنى خالىغانچە قىرغىن قىلاتتى. چۇما، چېچەك، قىزىل، كېزىك قاتارلىق 4 خىل يۇقۇملۇق كېسەل غالجىرلاشقاندى، باشقا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرمۇ پات- پات يۈز بېرىپ تۇردى. 50 - يىللاردا مەركەز كۆپ قېتىم داۋالاش ئەترىتى، جۇڭگو ۋە چەت ئەللىك داۋالاش مۇتەخەسسىسلىرىنى قەشقەرگە نەق مەيدانغا تەكشۈرۈپ ۋە يېتەكچىلىك قىلىپ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشقا ئەۋەتتى. باشقا ئۆلكە، شەھەرلەرمۇ جەنۇبىي شىنجاڭغا تىببىي تېخنىكا ئىختىساسلىقلىرىنى يەتكۈزۈپ بەردى.

1955 - يىلدىن باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدا دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، يۇقۇملۇق كېسەل ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش ۋە باشقۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، شۇ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى، ئۇلايەت تەۋەسىدە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى قەدەممۇ - قەدەم نورماللىشىشقا قاراپ يۈزلەندى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىمۇ نوقۇل ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاشتىن ئومۇمىيۈزلۈك ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشقا تەرەققىي قىلدى. 1957 - يىلى قەشقەر ئۇلايەتلىك تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش پونكىتى قۇرۇلدى. 1959 - يىلى چېچەك ئۆزۈل - كېسىل يوقىتىلدى. 1964 - يىلى خولېرا كېسىلى جەنۇبىي شىنجاڭغا تارقالدى، قەشقەر ئۇلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ، ئۇلايەتنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە بىرتۇتاش قوماندانلىق قىلدى، بۇ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى بىر تۈزۈمگە ئايلىنىپ، ئۆزۈنغىچە ئۆزگەرمىدى. 1973 - يىلى ئۇلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ئۇلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ

ئالدىنى ئېلىش توري ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قۇرۇلدى. 1978 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى تېزلەتتى، ۋىلايەت بويىچە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتلىرى ۋە تەشكىلاتلىرى مۇكەممەللەشتى، خىزمەت تەقسىماتى ئېنىق، نىشان بارغانسېرى كونكرېت بولدى، پىلانلىق ئىممۇنىتېت ۋاكسىنىسى ئەملەش كېڭەيتىلىپ ۋە ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، كېسەللىكنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى يىلمۇيىل تۆۋەنلىتىلدى. ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) دىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش توري ۋە يۇقۇم ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش تۈزۈمى شەكىللەندى ھەمدە سەھىيە مۇداپىئە، يېمەك - ئىچمەك، مۇھىت، خەلقئارالىق سەھىيە كارانتىن، يۇقۇمدىن ساقلىنىش، رادىئاتسىيە نۇرىدىن قوغدىنىش، پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش قاتارلىق ئۇنۇملۇق يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش يولغا قويۇلدى.

1. ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش داۋالاش

قەشقەر ۋىلايىتىدە تارىختا ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر كۆپ تارقالدى، ئۇلار ئاساسلىقى چېچەك، كېزىك، خولېرا، چۇما، سكارلاتىنا، تولغاق، قىزىل، بوغما قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. خاتىرىلەرگە قارىغاندا 1894 - يىلى يەكەن قاتارلىق جايلاردا قوشۇمچە خولېرا، 1925 - يىلى مەكتتە چېچەك، كېزىك تارقالغان، 1931 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە چۇما كېسىلى بىر ئايدىن ئارتۇق تارقالغان، 1935- يىلى قايتا تەكرارلانغان، 1943 - يىلى مەكىت ناھىيىسىنىڭ 2 يېزىسىدا كېزىك تارقالغان ۋە كىچىك بالىلارغا قىزىل چىققان. 1944 - يىلى مارالبېشى، پەيزاۋات، يەكەندە كېزىك، چېچەك تارقىلىپ، ئۆلگەنلەر بىرقەدەر كۆپ بولغان. 1945 - يىلى مەكىت، تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ داتۇڭ يېزىسىدا داۋاملىق كېزىك تارقىلىپ 500 دىن ئارتۇق ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلدى، شۇ يىلى قەشقەر شەھەر رايونىدا قىزىل كېسىلى بىر ئايدىن ئارتۇق تارقالدى، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كۈنىگە ئۆلگەن بوۋاق ۋە بالا 60 تىن ئاشتى، 1947 - يىلى يوپۇغا، پوسكام قاتارلىق جايلاردا چېچەك، كېزىك تارقالدى، 1949 - يىل 10 - ئايدا كېزىك يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ سىيەك يېزىسىدا كەڭ دائىرىدە تارقالدى.

1955 - يىلى يۇقۇم ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش تۈزۈمى ئورنىتىلغاندىن كېيىنكى مەلۇماتقا قارىغاندا قەشقەر ۋىلايىتىدە 20 خىل ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل تارقالدى، بۇنىڭ ئىچىدە چېچەك، قىزىل، قوشۇمچە خولېرا، تولغاق ۋە جىگەر يالىلۇغى ئاساسىي ئورۇندا تۇردى. 1955 - يىلى يەكەن ناھىيىسى ئەتراپلىرىدا چېچەك تۈيۇقسىز تارقالدى، 1959 - يىلى، 1964 - يىلى، 1975 - يىلى، 1977 - يىلى، 1978 - يىلى، 1979 - يىلى، 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا 11 ناھىيە (شەھەر) دە قىزىل تارقالدى، 1964- يىلى، 1973 - يىلى، 1977 - يىلى، 1981 - يىلى، 1988 - يىلى، 1989 - يىلى ۋىلايەتتىكى ناھىيىلەردە قوشۇمچە خولېرا ئومۇمىيۈزلۈك تارقالدى، 1975 — 1980 - يىلغىچە ۋىلايەت دائىرىسىدە داۋاملىق تولغاق تۈيۇقسىز تارقىلىپ، 6 يىل داۋاملاشتى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە غەيرىي ئا، غەيرىي ب تىپلىق جىگەر كېسەللىكى تارقالدى. جىگەر كېسىلى ئۈزلۈكسىز تارقالدى، باشقا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرمۇ ئۈزۈنغىچە قوزغىلىپ توختىمىدى.

1) چېچەك 1954 — 1958 - يىلغىچە ئۈدا 5 يىل تارقالدى، جەمئىي 3083 ئادەم كېسەل بولۇپ، 560 ئادەم ئۆلدى. 1954 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 110 كىشىگە چېچەك چىقتى، 40 كىشى ئۆلدى، ئۆلۈش نىسبىتى 36.36% كە يەتتى. 1955 - يىلى يەكەن ناھىيىسى ئەتراپلىرىدا چېچەك يەنە بىر قېتىم تۈيۇقسىز تارقالدى، ۋىلايەت بويىچە چېچەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 2462 گە يەتتى، يەكەن ناھىيىسىدىلا

ياكى دۆلەت ئىلكىدىكى دوختۇرخانىغا قاتناشتى، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر ئازايدى. 1962 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي تىبابەتچىلىك سۆھبەت يىغىنى ئېچىلىپ جۇڭيى تىبابىتى، غەرب تىبابىتى، ئۇيغۇر تىبابىتى خۇسۇسىيلار بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلدى، شۇنىڭ بىلەن يەككە تىبابەت ئامبۇلاتورىيىلىرى يەنە كۆپىيىشكە باشلىدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر «كاپىتالىزم يولىغا ماڭدى» دەپ قارىلىپ، خۇسۇسىي تۇرۇپلار تەنقىد قىلىندى، خۇسۇسىي ئامبۇلاتورىيىلەر تاقالدى. خۇسۇسىي تۇرۇپلار ياكى دۆلەت ئىلكىدىكى، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى دوختۇرخانىغا، ئامبۇلاتورىيىگە كىردى، ياكى كەسپىنى ئۆزگەرتىپ باشقىچە يول تاپتى.

1978 - يىلى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلىپ، تۈرلۈك سىياسەتلەر كەڭ قويۇۋېتىلدى، ھۆكۈمەتنىڭ جەمئىيەتتىكى تېخنىكا جەھەتتە ئارتۇقچىلىقى بار، بىكار خادىملارنى ئۆز كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈردى ۋە مەدەت بەردى. 1980 - يىلى ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى جەمئىيەتتىكى بىكار قالغان تىببىي تېخنىكا خادىملىرى ۋە دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان تىببىي تېخنىكا خادىملىرىنى تۈركۈمگە بۆلۈپ سىناپ كۆرۈپ ۋە تەكشۈرۈپ، خۇسۇسىي دوختۇرلارنىڭ دوختۇرلۇق قىلىشىنى قوللىدى ۋە تەستىقلىدى، شۇنىڭ بىلەن 1985 - يىلى يەككە دوختۇرلار جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، «يەككە دوختۇرلارنى ۋاقتىلىق باشقۇرۇش چارىسى» تۈزۈپ چىقىلدى. 1987 - يىلى يەنە ۋىلايەتتىكى 312 يەككە دوختۇر سىنىلىپ، لايىقەتلىك بولغان 227 دوختۇرغا دوختۇرلۇق لايىقەت گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

2 § . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش

1955 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتى يوق ئىدى، شۇڭا تۈرلۈك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقىلىپ، كىشىلەرنى خالىغانچە قىرغىن قىلاتتى. چۇما، چېچەك، قىزىل، كېزىك قاتارلىق 4 خىل يۇقۇملۇق كېسەل غالجىرلاشقانىدى، باشقا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرمۇ پات- پات يۇز بېرىپ تۇردى. 50 - يىللاردا مەركەز كۆپ قېتىم داۋالاش ئەترىتى، جۇڭگو ۋە چەت ئەللىك داۋالاش مۇتەخەسسىسلىرىنى قەشقەرگە نەق مەيداندا تەكشۈرۈپ ۋە يېتەكچىلىك قىلىپ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشقا ئەۋەتتى. باشقا ئۆلكە، شەھەرلەرمۇ جەنۇبىي شىنجاڭغا تىببىي تېخنىكا ئىختىساسلىقلىرىنى يەتكۈزۈپ بەردى.

1955 - يىلدىن باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭ رايوندا دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، يۇقۇملۇق كېسەل ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش ۋە باشقۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، شۇ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى، ۋىلايەت تەۋەسىدە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى قەدەممۇ - قەدەم نورماللىشىشقا قاراپ يۈزلەندى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىمۇ نوقۇل ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاشتىن ئومۇميۈزلۈك ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشقا تەرەققىي قىلدى. 1957 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇبېركۇلىيوز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش پونكىتى قۇرۇلدى. 1959 - يىلى چېچەك ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىلدى. 1964 - يىلى خولېرا كېسىلى جەنۇبىي شىنجاڭغا تارقالدى، قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەتنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە بىرتۇتاش قوماندانلىق قىلدى، بۇ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى بىر تۈزۈمگە ئايلىنىپ، ئۇزۇنغىچە ئۆزگەرمىدى. 1973 - يىلى ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقا - ئارقىدىن ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ

ئالدىنى ئېلىش توري ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قۇرۇلدى. 1978 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پارتىيە-ھۆكۈمەت تارماقلىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى تېزلەتتى، ۋىلايەت بويىچە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتلىرى ۋە تەشكىلاتلىرى مۇكەممەللەشتى، خىزمەت تەقسىماتى ئېنىق، نىشان بارغانسېرى كونكرېت بولدى، پىلانلىق ئىممۇنىتېت ۋاكسىنىسى ئەملەش كېڭەيتىلىپ ۋە ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، كېسەللىكنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى يىلمۇيىل تۆۋەنلىتىلدى. ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) دىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش توري ۋە يۇقۇم ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش تۈزۈمى شەكىللەندى ھەمدە سەھىيە مۇداپىئە، يېمەك - ئىچمەك، مۇھىت، خەلقئارالىق سەھىيە كارانتىن، يۇقۇمدىن ساقلىنىش، رادىئاتسىيە نۇرىدىن قوغدىنىش، پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش قاتارلىق ئۇنۇمۇرسال يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش يولغا قويۇلدى.

1. ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش داۋالاش

قەشقەر ۋىلايىتىدە تارىختا ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر كۆپ تارقالدى، ئۇلار ئاساسلىقى چېچەك، كېزىك، خولېرا، چۇما، سكارلاتىنا، تولغاق، قىزىل، بوغما قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. خاتىرىلەرگە قارىغاندا 1894 - يىلى يەكەن قاتارلىق جايلاردا قوشۇمچە خولېرا، 1925 - يىلى مەكتەتە چېچەك، كېزىك تارقالغان، 1931 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدە چۇما كېسىلى بىر ئايدىن ئارتۇق تارقالغان، 1935- يىلى قايتا تەكرارلانغان، 1943 - يىلى مەكىت ناھىيىسىنىڭ 2 يېزىسىدا كېزىك تارقالغان ۋە كىچىك بالىلارغا قىزىل چىققان. 1944 - يىلى ماراللېپشى، پەيزاۋات، يەكەندە كېزىك، چېچەك تارقىلىپ، ئۇلگەنلەر بىرقەدەر كۆپ بولغان. 1945 - يىلى مەكىت، تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ داتۇڭ يېزىسىدا داۋاملىق كېزىك تارقىلىپ 500 دىن ئارتۇق ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلدى، شۇ يىلى قەشقەر شەھەر رايونىدا قىزىل كېسىلى بىر ئايدىن ئارتۇق تارقالدى، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كۈنىگە ئۇلگەن بوۋاق ۋە بالا 60 تىن ئاشتى، 1947 - يىلى يوپۇغا، پوسكام قاتارلىق جايلاردا چېچەك، كېزىك تارقالدى، 1949 - يىل 10 - ئايدا كېزىك يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ سىيەك يېزىسىدا كەڭ دائىرىدە تارقالدى.

1955 - يىلى يۇقۇم ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش تۈزۈمى ئورنىتىلغاندىن كېيىنكى مەلۇماتقا قارىغاندا قەشقەر ۋىلايىتىدە 20 خىل ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل تارقالدى، بۇنىڭ ئىچىدە چېچەك، قىزىل، قوشۇمچە خولېرا، تولغاق ۋە جىگەر يالليۇغى ئاساسىي ئورۇندا تۇردى. 1955 - يىلى يەكەن ناھىيىسى ئەتراپلىرىدا چېچەك تۈيۇقسىز تارقالدى، 1959 - يىلى، 1964 - يىلى، 1975 - يىلى، 1977 - يىلى، 1978 - يىلى، 1979 - يىلى، 1982 - يىلى ۋىلايەت بويىچە تاشقورغان ناھىيىسىدىن باشقا 11 ناھىيە (شەھەر) دە قىزىل تارقالدى، 1964- يىلى، 1973 - يىلى، 1977 - يىلى، 1981 - يىلى، 1988 - يىلى، 1989 - يىلى ۋىلايەتتىكى ناھىيىلەردە قوشۇمچە خولېرا ئومۇمىيۈزلۈك تارقالدى، 1975 — 1980 - يىلغىچە ۋىلايەت دائىرىسىدە داۋاملىق تولغاق تۈيۇقسىز تارقىلىپ، 6 يىل داۋاملاشتى. 1987 - يىلى ۋىلايەت بويىچە غەيرىي ئا، غەيرىي ب تىپلىق جىگەر كېسەللىكى تارقالدى. جىگەر كېسىلى ئۈزلۈكسىز تارقالدى، باشقا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرمۇ ئۈزۈنغىچە قوزغىلىپ توختىمىدى.

1) چېچەك 1954 — 1958 - يىلغىچە ئۇدا 5 يىل تارقالدى، جەمئىي 3083 ئادەم كېسەل بولۇپ، 560 ئادەم ئۆلدى. 1954 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 110 كىشىگە چېچەك چىقتى، 40 كىشى ئۆلدى، ئۆلۈش نىسبىتى 36.36% كە يەتتى. 1955 - يىلى يەكەن ناھىيىسى ئەتراپلىرىدا چېچەك يەنە بىر قېتىم تۈيۇقسىز تارقالدى، ۋىلايەت بويىچە چېچەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 2462 گە يەتتى، يەكەن ناھىيىسىدىلا

بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 2170 كە يېتىپ، شىنجاڭ بويىچە چېچەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئومۇمىي ئادەمنىڭ 94% نى ئىگىلىدى. سەھىيە نازارىتى شۇ يىلى 3 - ئايدا 55 دوختۇر، سېستىرانى ئاجرىتىپ يەكەن ناھىيىسىگە ئەۋەتىپ، شۇ جايدىكى سەھىيە تارماقلىرى بىلەن يۇقۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئەتىرىتىدىن 129نى تەشكىللەپ، 8 ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ، قۇنتۇزۇش، داۋالاش ئېلىپ بارىدى ھەمدە كېڭ كۆلەمدە ساقلىق ساقلاش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىپ، چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملەشنى تەشكىللىدى. شۇ يىلى چېچەك كېسىلى بىلەن ئۆلگەنلەر 388 بولۇپ، ئۆلۈش نىسبىتى 17.59% تۇرغانلىدى. 1956 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەردە چېچەك كېسىلى تارقالدى، كېسەل بولغانلار ئازىيىپ 399 غا چۈشتى، ئۆلگەنلەر 75 بولۇپ، ئۆلۈش نىسبىتى 18.8% بولدى؛ 1957 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر، مەكىت، يەكەن قاتارلىق ناھىيىلەردە چېچەك قايتا تارقىلىپ، ۋىلايەت بويىچە كېسەل بولغانلار يەنە بىر قېتىم ئازىيىپ، 103 كە چۈشتى. ئۆلگەنلەر 11 بولۇپ، ئۆلۈش نىسبىتى 10.68% كە چۈشتى؛ 1958 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پەقەت 9 كىشى چېچەك كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. 1950 — 1958 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملەشتە دائىرىلەرگە بۆلۈپ ھۆددىگە بېرىش، ئۆيمۇئۆي تەكشۈرۈش، چېچەك ئىزى بار - يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈرۈش قاتارلىق ئۇسۇللار قوللىنىلىپ قايتا تەكشۈرۈلدى، ۋاكسىنا قايتا تولۇقلاپ ئەملەندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، كىچىك رەسىمەرنى كۆرگەزمە قىلىش قاتارلىق تەشۋىقات ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىلىپ، ئاممىغا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىلدى. ئادەمگە سۈيۇق ۋاكسىنا ئەملەش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملەش كېڭەيتىلىپ، چېچەكنىڭ ئالدى ئېلىنىدى، ئازكەم 10 يىللىق تەربىيچانلىق ئارقىلىق، 1959 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىدە چېچەك كېسىلى يوقىتىلدى.

2) تارقىلىشچان مېڭە يۆلۈن پەردە يالليۇغى (قىسقارتىلىپ تارقىلىشچان مېنىگىت دېيىلىدۇ)　1953 — 1965 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە كېسەل بولغانلار 260 قا يەتتى، 19 كىشى ئۆلدى. 1967 - يىلى مەكىت ناھىيىسىدە 118گە يېتىپ، 12 ئادەم، قاغىلىق ناھىيىسىدە 117گە يېتىپ، 7 ئادەم، قەشقەر شەھىرىدە 116 گە يېتىپ، 11 ئادەم ئۆلدى. 1982 - ۋە 1983 - يىللىرى مەكىت ناھىيە قۇمقۇسار گۈڭشېسىنىڭ 4 - ئەتىرىتىدە داۋاملىق تارقالدى، كېسەل بولغانلار 1982 - يىلى 45 كە، ئۆلگەنلەر 6 گە، 1983 - يىلى كېسەل بولغانلار 56 گە، ئۆلگەنلەر 2 گە يەتتى. 80 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە تارقىلىشچان مېڭە يۆلۈن پەردە يالليۇغى كېسىلىنىڭ قوزغىلىشى كۆپىيىپ بېرىشتەك ۋەزىيەت شەكىللەندى. 1980 — 1989 - يىلغىچە مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 2468 گە يېتىپ، ئىلگىرىكى 20 يىلدا كېسەل بولغانلارنىڭ 1.8 ھەسىسىگە توغرا كەلدى. مېنىگىت كېسىلى تارقالغاندىن كېيىن ۋىلايەتتىكى داۋالاش - يۇقۇملۇق كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتلىرى دەرھال داۋالاش ئەتىرىتى تەشكىللەپ، كېسەل رايونىغا ئاتلاندى. بازار، يىغىلىش ۋە چوڭ پائالىيەتلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئادەملەر زىچ توپلاشقان رايونلارغا دورا چېچىلىپ، ئىچىدىغان سۇلغا تۇرىدىكى دورىلار تارقىتىپ بېرىلىپ، كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن مېنىگىت ئايرىم رايونلاردىلا تارقالدى، ۋىلايەت بويىچە كېڭ تارقىلىشتەك ئەھۋال كۆرۈلمىدى.

3) تارقىلىشچان قاناش قىزىتمىسى　1962 - يىلى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ئاقساقمارال گۈڭشې چىنەكۆل چوڭ ئەتىرىتىدە 3 كىشى مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى، تىترەك بېسىش، قىزىتمىسى ئۆرلەش، قان تۈكۈرۈش، قان تەرەت قىلىش، چىش مىلىكى قاناش ۋە تېرىسى قاناشتەك ئالامەتلەر كۆرۈلۈپ، داۋالانماي ئۆلۈپ كەتتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرلىرى (جۇ باۋشىن، چاڭ يۈچۈەن، لۇ چىڭجاڭ) نەق مەيدانغا بېرىپ تەكشۈرگەن بولسىمۇ نەتىجىسى چىقمىدى. 1963 - يىلى

بىر ھىمار تۆلدى، ژىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى ئادەم ئۆەتىپ تەكشۈرگەن بولسىمۇ، كېسەل ئالامىتىنى ئېنىقلىيالمىدى. 1964 - يىلى گۇڭشىدا يەنە بىر قېتىم كېسەل قوزغىلىپ، 8 ئادەم تۆلدى، 1965 - يىلى يەنە 11 ئادەم مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ 10 ئادەم تۆلدى. شۇ يىلى 4- ئايدا جۇڭگو مېدىتسىنا پەنلەر ئاكادېمىيىسى، بېيجىڭ 236 - قىسىم 5 - تەتقىقات ئورنى، ئاپتونوم رايونلۇق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى، لەنجۇ بىئولوگىيىلىك ياسالما تەتقىقات ئورنى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى، شىنجاڭ بىڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى سەھىيە بۆلۈمى بىرلىشىپ تەكشۈرۈپ تەھلىل قىلغاندىن كېيىن تارقىلىشچان قاناش قىزىتمىسىنىڭ سالجا ئارقىلىق يۇقىدىغان تەبىئىي كېسەلگە تەۋە ئىكەنلىكىنى، قوي سالجىسى ئاساسلىق يۇقتۇرىدىغان ۋاستە ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. 1965 - يىلدىن كېيىن مارالبېشى ناھىيىسىدە تارقىلىشچان قاناش قىزىتمىسى كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەرىپىسى تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلىپ، دېھقان ئائىلىلىرىدىن ئادەم ئولتۇرىدىغان ئۆي بىلەن چارۋا قوتانلىرىنى ئايرىۋېتىش، ئۆيلەرنىڭ تازىلىقىغا دىققەت قىلىش، قوي قوتانلىرىغا «666» سۈيۇقلۇقى چېچىش، قويغا «لىزول» دورا سۈيى چېچىش ياكى قويلارنى ۋاننىلاش، كىشىلەردە كېسەللىك ئالامىتى بايقالسا كېسەلنى بالدۇر قونتۇزۇپ داۋالاپ، ئۆلۈش نىسبىتىنى تۆۋەنلىتىش تەلەپ قىلىندى. 1981- يىلدىن كېيىن مۇشۇ كېسەللىك بىلەن يۇقۇملىنىدىغان، ئۆلۈپ كېتىدىغان، مېيىپ بولۇپ قالىدىغانلار كۆرۈلمىدى.

4) كالا ئازار كېسىلى قەشقەر ژىلايىتىدە پەيدا بولغان كالا ئازار كېسىلى ئاساسلىقى «تۇزلەڭلىك تىپلىق» ۋە «چۆللۈك تىپلىق» تىن ئىبارەت. 1954 - يىلى قەشقەر شەھىرى 4 كىشىنىڭ مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. 1954 — 1990 - يىلغىچە ژىلايەت بويىچە كۆپلىگەن ناھىيە (شەھەر) لەر بۇ كېسەللىك بايقالغانلىقىنى دوكلات قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كوناشەھەردە كۆپرەك، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، قەشقەر يېڭىشەھەر، مارالبېشى، پەيزاۋات، تاشقورغان ناھىيىلىرىدە ئاز - تولا پەيدا بولدى. 1976 - يىلى قەشقەردە 64 كېسەل، قەشقەر كوناشەھەردە 31 كېسەل كۆرۈلدى، ئىلگىرىكى يىللاردا قوزغالغان كېسەل سانى جەھەتتە 1 - ئورۇندا تۇردى. شۇ يىلى قەشقەر شەھەرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى دەرھال تەكشۈرۈش، ئالدىنى ئېلىش ئىشىنى ئۈيۇشتۇردى، 1977 - يىلى يەنە داۋالاش - ئالدىنى ئېلىش خادىملىرى، كادىرلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە ئائىلىلىكلەردىن بولۇپ 1336 كىشىنى شەھەر رايوندىكى ئورگان، زاۋۇت، كان، مەكتەپ ۋە شەھەر ئاھالىلىرى، دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ «666» پاراشوكى (54 مىڭ 565 ئائىلە، 12 مىليون 115 مىڭ 917 كۆادرات مېتىر) نى چېچىشقا ئۈيۇشتۇردى ھەمدە ھەرخىل ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، كالا ئازار كېسەللىكىنىڭ قوزغىلىش نىسبىتىنى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەتتى. 1978- يىلى يەنە قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ۋە قەشقەر شەھىرىنىڭ تۇزلەڭلىك تىپىدىكى كالا ئازار كېسىلى تارقالغان رايوندىكى 15 ياشتىن تۆۋەن بالىلار ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ۋە داۋالاندى. 118 مىڭ 469 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ، كېسەلگە يېڭىدىن گىرىپتار بولغان 53 ئادەم ئېنىقلاندى، كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 10 مىڭدىن 5.4 بولۇپ، 1977 - يىلىكىدىن 10 مىڭدىن 26.5گە تۆۋەنلىدى. 1987 — 1989- يىلغىچە قەشقەر شەھىرىدە «دىكامېترىن» دورىسى كەڭ دائىرىدە چېچىلىپ كۆمۈتا يوقىتىلدى، دورا چېچىلغان كۆلەم 4 مىليون 661 مىڭ 726 كۆادرات مېتىرغا يەتتى، شەھەر رايوندا بەدەن تەكشۈرتكەن 15 ياشتىن تۆۋەن بالا 25 مىڭ 876 (قېتىم) گە يەتتى. 1990 - يىلغىچە كېسەلگە گىرىپتار بولغان 285 كىشىنىڭ ھەممىسى داۋالىنىپ ساقايدى، ئۆلۈم - يېتىم كۆرۈلمىدى.

5) قىزىل　بۇ كېسەل قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۇزۇن يىللارغىچە كەڭ دائىرىدە تارقىلىپ كەلدى. 1955 - يىلى قىزىل يەكەن ناھىيىسى ئەتراپلىرىدا تۇيۇقسىز تارقالدى، شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ 5552 گە، ئۆلگەنلەرنىڭ 436 گە يەتكەنلىكى خەۋەر قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن 20 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە، قىزىل ۋىلايەت بويىچە ناھىيە (شەھەر) لەردە كۆپ قېتىم كەڭ دائىرىدە تارقالدى ياكى تۇيۇقسىز تارقالدى، قاغىلىق، يەكەن، مەكىت، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە ناھايىتى كەڭ تارقالدى. 1977 - يىلى ۋىلايەت پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش ئىشىنى تەشكىللىدى، 1983- يىلدىن باشلاپ ئۇنۇمى كۆرۈلدى، كىچىك بالىلارغا قىزىل چىقىش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىدى. 1989- يىلى ۋىلايەت بويىچە 169 كىچىك بالىغا قىزىل چىقتى، 2 سى ئۆلدى، قىزىل ئەمدى بوۋاقلار ۋە بالىلارنىڭ ھاياتىغا تەھدىت سالالمايدىغان بولدى.

6) يۇلۇن سۇرماددا ياللۇغى　دەسلەپتە 1956 - يىلى بۇ خىل كېسەل پەيدا بولغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىلگەنىدى، شۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە يىلدا پات - پات پەيدا بولۇپ تۇردى. 1973- يىلدىن كېيىن كېسەل بولغانلار كۆپەيدى، 1975 - يىلى قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىدە بۇ كېسەل تارقالدى، بىمارلار 238 گە يېتىپ، ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي كېسەلنىڭ 78.29% نى ئىگىلىدى. 1976 - يىلدىن 1982 - يىلغىچە يەكەن ناھىيىسىدە كېسەل بولغانلار ۋىلايەت بويىچە كېسەل بولغانلارنىڭ 69.20% نى ئىگىلىدى. 1983 - يىلدىن كېيىن پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش ئۇنۇم بېرىشكە باشلىدى، كېسەلنىڭ پەيدا بولۇشى كۆرۈنەرلىك ئازايدى، ئاران 36 ئادەم مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى.

7) خولېرا　تۇنجى بىمار توغرىسىدا 1964 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەلۇمات بېرىلدى، مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ تۇمشۇق رايونى چىغانچۆل گۈڭشې 1 - چوڭ ئەترىتىدىكى گۈڭشې ئەزاسى بەختىخان بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئۆلۈپ كەتتى. ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ تەكشۈرگۈچىسى ۋاڭ شىجۈن خولېرا دەپ دوكلات قىلدى. ئالاقىدار ئورۇنلار كۆڭۈل بۆلمىگەنلىكتىن كونترول قىلىش، قامال قىلىش كۆچلۈك بولماي، كېسەللىك تېزلا 7 گۈڭشىنى قاپلاپ كەتتى، 205 كىشى مۇشۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى، 28 كىشى ئۆلدى. ئارقىدىنلا تارقىلىپ قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا‌شەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، يېڭىسار قاتارلىق ناھىيە (شەھەر) ۋە قوشنا بولغان قىزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ ئاتۇش قاتارلىق جايلىرىغىچە كېڭەيدى. 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى، لەنجۇ بىئولوگىيىلىك ياسالما تەتقىقات ئورنىنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق «شاۋچۈەن 1d تىپ» لىق قوشۇمچە خولېرا دەپ بېكىتىلدى. 1964 — 1990 - يىلغىچە بۇ خىل تىپتىكى قوشۇمچە خولېرا ۋىلايەتتە 5 قېتىم كەڭ تارقالدى.

قوشۇمچە خولېرا كېسىلىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە بايقىلىشى ۋە تارقىلىشى پارتىيە مەركىزي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن ۋە سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ شۇنىڭدەك ئاپتونوم رايوندىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، سەھىيە تارماقلىرىنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىنى قوزغىدى، سەھىيە مىنىستىرلىكىدىن بېيجىڭ تىببىي ئىنىستىتۇتى تارقىلىشچان كېسەللىكلەر ئىلمى مۇتەخەسسىسى ۋېي چېڭيۇ قاتارلىقلارنى يۇقۇم رايونىدىكى نەق مەيدانغا بېرىپ يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتتى، مەملىكەت بويىچە ئۆلكە، شەھەرلەرمۇ مۇتەخەسسىسلەرنى يۇقۇم رايونىغا ئەۋەتىپ يېتەكچىلىك قىلىش، ئالدىنى ئېلىش، داۋالاشقا قاتناشتۇردى، لەنجۇ بىئولوگىيىلىك ياسالما دورا تەتقىقات پونكىتى زور تۇرکۇمدە ۋاكسىنا يۆتكەپ بەردى. سەھىيە نازارىتى دەرھال كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش گۇرۇپپىسى تەشكىللىدى، ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىمۇ يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوماندانلىق شتابى قۇردى ھەمدە داۋالاش ئاپپاراتلىرىدىن داۋالاش ئەترىتى تەشكىللىدى، مەمۇرىي مەھكىمە

سەھىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقى خەن مېيجى ئەترەت ئەزالىرىنى باشلاپ تۇنجى تۇركۈمدە يۇقۇم رايونىغا يېتىپ بارىدى. داۋالاش ئەترىتى يۇقۇم رايونىنى قامال قىلىپ، ۋاقىتلىق ئايرىم كېسەل كارىۋىتى تەسىس قىلىپ، شۇ جايدا قۇنتۇزۇش ئېلىپ بېرىپ ۋاكسىنا ئەملىدى، ئاسان يۇقۇملىنىدىغان كىشىلەر توپىغا دورا تارقىتىپ بەردى؛ ئاممىنى مۇھىتتىكى بۇلغىمىلارنى تازىلاشقا، يېمەك - ئىچمەك تازىلىقىغا دىققەت قىلىشقا تەشكىللىدى. سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى سۇي يۈلى، چېن مېيجاڭ، مۇئاۋىن مىنىستىرى خې شۇشېڭ، سەھىيە نازارىتىنىڭ نازىرى چېن جۇنجاۋ قاتارلىقلار بىرقانچە قېتىم قوشۇمچە خولېرا تارقالغان مەزگىلدە يۇقۇم رايونىغا بېرىپ كۆزدىن كۆچۈرۈپ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، داۋالاشقا يېتەكچىلىك قىلدى.

1964 - يىلدىن بۇيان قەشقەردە تارقالغان قوشۇمچە خولېرانىڭ «شياۋ چۈەن 1d تىپى» دىكى شتاممىسى كۆپ بولدى، «شياۋ چۈەن 1d تىپى» دىكى ۋە «شال يوپۇرمىقى تىپى» دىكى شتاممىسى 2 - ئورۇندا تۇردى. تارقىلىش قانۇنىيىتى، شتاممىلارنىڭ ئۆزگىرىشى قاتارلىقلار ئۈستىدىكى تەتقىقاتقا ئاساسەن، بۇ خىل كېسەل قەشقەر ۋىلايىتىدە رايون خاراكتېرلىك پەيدا بولغان ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل ئىكەنلىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى، شۇڭا مەمۇرىي مەھكىمە ھەر يىلى كۈزدە ھەر دەرىجىلىك كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوماندانلىق شتابىنى ئادەم كۈچى، ماددىي كۈچ، مالىيە كۈچى سەرپ قىلىپ، پائال ئالدىنى ئېلىشقا تەشكىللەپ كەلدى. يۇقۇم ئەھۋالى بايقالغان ھامان كەسكىن چارە - تەدبىر قوللىنىپ، يۇقۇمنى ۋاقتىدا كونترول قىلدى، ھازىرغىچە يەنىلا قوشۇمچە خولېرا كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشنىڭ ئۇنۇملۈك ئۇسۇلى ئۇستىدە ئىزدەنمەكتە.

8) جىگەر ياللۇغى بۇ خىل كېسەل قەشقەر ۋىلايىتىدە تارقالغىنىغا ئۇزۇن بولدى. 1958-يىلى ۋىلايەت بويىچە 163 كىشىنىڭ بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى، 5 كىشىنىڭ ئۆلگەنلىكى خەۋەر قىلىنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىلەردە ھەر يىلى بۇخىل كېسەل تارقىلىپ، كېسەل بولغانلار بارا-بارا كۆپەيدى. 1962 — 1963 - يىللىرى تۇنجى قېتىم تارقىلىپ، كېسەل بولغانلار 2554 كە يەتتى، قەشقەر شەھىرى ۋە قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، مەكىت، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە كۆپرەك تارقالدى. قەشقەر شەھىرىدىلا 465 بىمار بايقالدى. ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسىدا 180 دوختۇر - سېستىرامۇ بۇ كېسەل بىلەن يۇقۇملاندى. 100 كېسەل كارىۋىتى ئىشلىتىلمەدى. 1979 - يىل 12 - ئايدا ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى، ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى ۋە ۋىلايەتتىكى 3 يۇقۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى بىرلىكتە 20 كىشىلىك جىگەر ياللۇغى كېسىلىنى تەكشۈرۈش مەخسۇس گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، 20 كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىپ، 27 ئورۇندىكى 2600 دىن ئارتۇق كىشىنى تەكشۈردى، ئۇنىڭ نەتىجىسى جىگەر ياللۇغىغا گىرىپتار بولغان كېسەللەرنىڭ نىسبىتى شەھەردە 2%، يېزىلاردا 1.3% بولغانلىقىنى، ABSAG (ب تىپلىق جىگەر ياللۇغىنى ئىپادىلىگۈچى ئانتىگېن) نىڭ مۇسبىيلىقى شەھەردە 7.2%، يېزىلاردا 3.6% بولغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى.

1981 — 1982 - يىللىرى ئۇرۇملۇق جىگەر ياللۇغى قەشقەر ۋىلايىتىدە 3 قېتىم تارقىلىپ، 12 ناھىيە (شەھەر) دە كېسەل قوزغالدى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، يەكەن، مەكىت، يوپۇغا، مارالبېشى ناھىيىلىرىدە كۆپرەك تارقالدى، مەكىت، يوپۇغا، مارالبېشى ناھىيىلىرى يۇقۇم ئېغىر بولغان رايون ھېسابلاندى. ۋىلايەت بويىچە كېسەل بولغانلار 2689 غا، ئۆلگەنلەر 25 كە يەتتى.

1986 - يىل 9 - ئايدا قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ قوغان يېزىسىدا «غەيرىي ئا، ب تىپلىق» جىگەر ياللۇغى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 174 كىشى بايقالدى، دېمەك، بۇ كېسەل پارتلاش خاراكتېرلىك تارقىلىشتەك ھالەتنى شەكىللەندۇردى ھەمدە بارا - بارا پۈتۈن ۋىلايەتكە تارقالدى. 1988 - يىل 11 - ئايغا

كەلگەندە «غەيرىي ئا، ب تىپلىق» جىگەر ياللۇغى 2 قېتىم پارتلاش خاراكتېرلىك تارقىلىشتەك يۇقىرى پەللە كۆرۈلدى، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت ناھىيىلىرىدە ئىنتايىن ئېغىر بولدى. ۋىلايەت بويىچە كېسەل بولغانلار 36 مىڭ 304 كە، قازا قىلغانلار 130 غا يەتتى، يۇقىرىدىكى 3 ناھىيىدە كېسەل بولغانلار %85.54 نى ئىگىلىدى. ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك داۋالاش ئەترىتى يۇقۇم رايونىغا تېز يېتىپ كېلىپ، كېسەللىك رايونىدىكى ئائىلىلەرنى قاتتىق ئايرىپ، ئاسان يۇقۇملىنىدىغان كىشىلەر توپىغا ۋاكسىنا ئەملەپ، دورا تارقىتىپ بەردى، يېمەك - ئىچمەك كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ سالامەتلىكىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ، لايىقەتسىز بولغانلارنى ئەمەلدىن قالدۇردى، ئاممىنى تەربىيىلەپ، كونا ئۆرپ - ئادەتنى، ناچار تازىلىق ئادىتىنى ئۆزگەرتىش، ئىچىملىك سۇ مەنبەسىنى، مۇھىتنى ۋە مۇئەسسەسىلەرنى ياخشىلاشقا سەپەرۋەر قىلدى، «جىگەر ياللۇغى بىمارلىرى بىلەن كېسەلخانىنى ئايرىپ باشقۇرۇش تۈزۈمى»، «كۆل باشقۇرۇش تۈزۈمى» نى ئورنىتىپ، جىگەر ياللۇغى كېسىلىنىڭ يامراپ كېتىشى ۋە تارقىلىشىنى ئۈنۈملۈك كونترول قىلدى.

9) باكتېرىيىلىك تولغاق　قەشقەر ۋىلايىتىدە بۇ كېسەلنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، كېسەلنىڭ قوزغىلىشى تۈرلۈك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئىچىدە 1 - ئورۇندا تۇرىدۇ. 1954 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 1173 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى خەۋەر قىلىنغانىدى، شۇنىڭدىن كېيىن 1958 - يىلغىچە ھەر يىلى بۇخىل كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 1000 غا يەتمەيدى. 1959 - يىلدىن كېيىن بۇ خىل كېسەل كۆرۈنەرلىك كۆپەيدى، قىسمەن ناھىيە (شەھەر) لەردە تارقىلىشچان ۋەزىيەت شەكىللەندى. 1975 - يىلى 12 مىڭ 480 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى، يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرىدە كەڭ تارقالدى، 9090 كىشى كېسەل بولدى. 1978 - يىلى تاشقورغان ناھىيىسىدە 2234 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، 40 كىشى ئۆلدى. 1979 — 1980 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دە كەڭ دائىرىدە تارقالدى، يەكەن، مەكىت ناھىيىلىرىدە پارتلاش خاراكتېرلىك تارقالدى، 1979 - يىلى 89 مىڭ 773 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى، 172 كىشى ئۆلگەنلىكى خەۋەر قىلىندى؛ 1980 - يىلى 91 مىڭ 664 كىشى كېسەل بولغانلىقى، باكتېرىيە تىپى ئۆزگىرىپ، قائىدىلىك داۋالاشنىڭ ئۈنۈمى ياخشى بولمىغانلىقتىن 461 كىشىنىڭ ئۆلگەنلىكى خەۋەر قىلىندى. بىرقانچە قېتىم تولغاق كېسىلى تارقالغاندا ئاپتونوم رايون، ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوماندانلىق شتابى قۇردى، داۋالاش ئەترەتلىرىنى يۇقۇم رايونىغا بېرىپ قۇنتۇزۇش، داۋالاشقا تەشكىللىدى، داۋالاش ئورۇنلىرى مەخسۇس ئۇچەي يولى، يۇقۇملۇق كېسەل ئامبۇلاتورىيىلىرىنى تەسىس قىلىپ، كۆزىتىپ ئۆلچەشكە ماسلاشتى، ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتلىرى ھەر يىلى ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ «سۇ مەنبەلىرىنى باشقۇرۇش، گەندە - سۈيدۈك (ھاجەتخانا)، ئەخلەتلەرنى تازىلاش، چۈشۈن ئۆلتۈرۈش» تىن ئىبارەت «ئۈچنى باشقۇرۇش، بىرنى يوقىتىش» قاتارلىق ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللىدى، تازىلىق ساۋاتلىرىنى كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلدى. 1981 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە تولغاق كېسىلىنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى تۆۋەنلەشكە باشلىدى. كىشىلەردە تازىلىق بىلىملىرىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى يۇقىرى بولمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇھىت تازىلىقى مۇئەسسەسىلىرى ئاز ھەم ئاددىي بولغانلىقى ئۈچۈن، باكتېرىيىلىك تولغاق كېسىلىنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى يەنىلا بىرقەدەر يۇقىرى بولۇپ كەلدى.

10) كېزىك　قوشۇمچە كېزىك قەشقەر ۋىلايىتىدە بۇ خىل كېسەلنىڭ پەيدا بولۇش نىسبىتى ئەزەلدىن بىرقەدەر يۇقىرى بولۇپ كەلدى. 1954 - يىلى 24 كىشىنىڭ بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى خەۋەر قىلىندى، شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى كېسەللەرنىڭ كۆپلىكى توغرىسىدا خەۋەر بېرىلدى. 1975 - يىلدىن

باشلاپ بۇ كېسەلگە دائىر مەلۇمات تېز كۆپەيدى، 2067 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى، 1976 — 1978- يىلغىچە كېزىك، قوشۇمچە كېزىك پوتون ۋىلايەتتە تارقىلىش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈردى، كېزىك بولغانلار 2193 كە، قوشۇمچە كېزىك بولغانلار 6862 گە، جەمئىي 9055كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە 1976 - يىلى يەكەن ناھىيىسىدە كېسەل بولغانلار 1032، ئۆلگەنلەر 5، مەكىت ناھىيىسىدە 292 كىشى كېسەل بولدى. 1977 - يىلى يەكەن ناھىيىسىدە 3313 كىشى كېسەل بولۇپ، 41 كىشى ئۆلدى. مەكىت ناھىيىسىدە 888 كىشى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 815 كىشى، يېڭىسار ناھىيىسىدە 661 كىشى كېسەل بولدى، 3 كىشى ئۆلدى؛ 1978 - يىلى تارقىلىشى يۇقىرى پەللىگە چىقتى، يەكەن، يېڭىسار، مەكىت، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە ئەڭ ئېغىر بولدى. 1979 - يىلدىن كېيىن كېسەل پەيدا بولۇش نىسبىتى تۆۋەنلەشكە باشلىدى، ئەمما يەكەن ناھىيىسىدە كېسەل پەيدا بولۇش نىسبىتى يەنىلا ھەرقايسى ناھىيىلەر ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇردى. 1954 - يىلدىن باشلاپ ھۆكۈمەت بىمارلارنى كېسەللىك ئالامىتىگە قاراپ دىئاگنوز قويۇپ داۋالىغاندىن سىرت، يەنە، كەڭ كۆلەمدە مۇداپىئە ۋاكسىنىسى ئەمىلدى، ئىچىملىك سۇ تازىلىقى بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى، 1979 - يىلدىن كېيىن كېزىك، قوشۇمچە كېزىك كەڭ دائىرىدە تارقالمىدى.

2. سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش-داۋالاش

باش تەمرەتكىسى، جىنسىي كېسەللىك، ماخاۋ كېسەللىكى، تۆبېركۇلىيوز قاتارلىق سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە تارقالغان ۋاقتى ئۇزۇن. 50 - يىللاردىن باشلاپ ۋىلايەتتىكى داۋالاش تارماقلىرى دەرھال تۈرلۈك سوزۇلما خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرنى تەكشۈرۈش، داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىشقا ئۇيۇشتۇردى، ئۇنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈنەرلىك بولدى. جىنسىي كېسەللىك 60 - يىللاردىن باشلاپ ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىلدى. 80 - يىللاردىن باشلاپ باش تەمرەتكىسى، تۆبېركۇلىيوز كېسەللىكلىرىنى ئومۇميۇزلۇك تەكشۈرۈپ، ئومۇميۇزلۇك داۋالىدى ھەمدە قايتا تارقالغان جىنسىي كېسەللىكنى تەكشۈرۈپ داۋالىدى. ماخاۋ كېسىلى قاتارلىق سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنى داۋاملىق تەكشۈرۈپ داۋالىدى. تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىككە گىرىپتار بولغانلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىغا قاراپ داۋالىنىش خىراجىتىنى پوتونلەي كەچۈرۈم قىلدى ياكى كېمەيتتى.

1) باش تەمرەتكىسى قەشقەر ۋىلايىتى باش تەمرەتكىسى كېسىلى كۆپ پەيدا بولىدىغان رايون. 1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى، قەشقەر شەھىرى ۋە قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا‌شەھەر، يېڭىسار، يەكەن، مەكىت، قاغىلىق، پوسكام، يوپۇغىدىن ئىبارەت 8 ناھىيىدىكى 892 مىڭ 630 كىشى ئومۇميۇزلۇك تەكشۈرۈلدى (تەكشۈرۈش نىسبىتى 84.05%)، تەكشۈرۈشتە 40 مىڭ 388 كىشىنىڭ باش تەمرەتكىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى، 10 مىڭ ئادەم ئىچىدە 452.66 كىشىنىڭ بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى. 60 - يىللاردىن باشلاپ يېڭىسار، قاغىلىق، تاشقورغان قاتارلىق ناھىيىلەردە نۆقتىلىق ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش ئېلىپ بېرىلدى، 1970 - يىلدىن كېيىن ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئومۇميۇزلۇك قانات يايدى. 1970 - يىلدىن 1980- يىل 5 - ئايغىچە 6 قېتىمدا 6 مىليون 595 مىڭ 517 ئادەم (قېتىم) تەكشۈرۈلدى. تەكشۈرۈپ چىقىلغان بىمار 438 مىڭ 657 گە، كېسەل بولۇش نىسبىتى 6.65% كە يەتتى. داۋالانغانلار 336 مىڭ 158 گە، ساقايغانلار 297 مىڭ 350 كە، ساقىيىش نىسبىتى 88.45% كە يەتتى.

80 - يىللاردا پوسكام ناھىيىسىدە باش تەمرەتكىسى كېسىلىنىڭ پەيدا بولۇش نىسبىتى تۆۋەنلەپ 0.17% كە چۈشتى، باش تەمرەتكىسى كېسىلى ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىلدى. 1987 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە باش

تەمرەتكىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلاردىن 1736 سى بايقالدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ساقايدى. 1989- يىلى ۋىلايەت بويىچە ئارىلاپ تەكشۈرگەندە يېڭىدىن پەيدا بولغان، قايتا قوزغالغان باش تەمرەتكىسى بىمارلىرى 1079 غا يېتىپ، ئوتتۇرىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 3.94% بولغان. ھازىر باش تەمرەتكىسى كېسىلى ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىلدى.

2) جىنسىي كېسەللىك　1950 - يىلدىن ئىلگىرى ۋىلايەت دائىرىسىگە كەڭ تارقالغان. 1949 — 1989 - يىلغىچە بولغان 30 يىلدا ۋىلايەت بويىچە بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغانلاردىن 992 سى بايقالدى، بۇنىڭ ئىچىدە ساقايغانلار 347، ئۆلگەنلەر 175، ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلار 127. 1951- يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتى دوختۇرلارنى ناھىيىلەرگە تەكشۈرۈپ داۋالاشقا ئەۋەتتى. 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە تېرە كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى، ناھىيىلەرمۇ ئالدىنى ئېلىش- داۋالاش كەسپىي خادىملىرىنى سەپلەپ، ۋىلايەت بويىچە جىنسىي كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش- داۋالاش تورىنى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندۈردى.

1959 ،، 1960 ،، 1962 ،، 1964 ،، 1965 - يىللىرى ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش، ئومۇمىيۈزلۈك داۋالاش ئېلىپ بېرىلدى. 1966 - يىلدىن كېيىن جىنسىي كېسەللىكنىڭ ئاخىرقى خىزمىتى پىلان بويىچە ئېلىپ بېرىلمىغاچقا، كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى يەنە ئۆرلىدى. 1977 - يىلى جىنسىي كېسەللىكنى ئومۇمىيۈزلۈك قايتا تەكشۈرۈش، ئومۇمىيۈزلۈك داۋالاش ئىشىگە كەلتۈرۈلدى، دوختۇرخانىلاردىكى تېرە كېسەللىكلىرى بۆلۈملىرى جىنسىي كېسەللىكنى كۆزىتىپ ئۇلچەش نۇقتىسى قىلىندى، قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت جىنسىي كېسەللىكنى كۆزىتىپ ئۇلچەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، جىنسىي كېسەللىكنى كۆزىتىپ ئۇلچەش، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش، ئومۇمىيۈزلۈك داۋالاشنى كۈچەيتتى، ئىپپەت - نومۇسنى سېتىش، پاھىشىۋازلىق ھەرىكەتلىرىنى چەكلىدى.

3) ماخاۋ كېسەللىكى　پوسكام، قاغىلىق، يەكەن، تاشقورغان ناھىيىلىرى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ماخاۋ كېسىلى كۆپ پەيدا بولىدىغان رايون ھېسابلىنىدۇ، بولۇپمۇ قاغىلىق ناھىيىسىدە كۆپ پەيدا بولىدۇ. 1959 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى، تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغانلىرى شۇ ھامان خوتەن ماخاۋ كېسەللىكلىرى دوختۇرخانىسىدا داۋالىنىشقا ئاپىرىپ بېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن يۇقىرىدىكى 4 ناھىيە ھەر يىلى «يىپ ئۇچى بويىچە تەكشۈرۈش» نى ئاساس قىلىپ ئېلىپ داۋالىدى. 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش بىلەن يىپ ئۇچى بويىچە تەكشۈرۈشنىڭ ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، تېگى - تەكتى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى. يۇقىرىدىكى 4 ناھىيىدە ماخاۋ كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 0.1% تىن يۇقىرى بولۇپ، ماخاۋ كېسىلى تارقالغان رايون بولۇپ قالدى. 1983- يىلى قاغىلىق ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىنىڭ يەرلىك كېسەللىك ۋە يۇقۇمدىن مۇداپىئەلىنىش بۆلۈمچىسى ماخاۋ كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلدى. 1984 - يىلدىن باشلاپ دۆلەتنىڭ بىرتۇتاش داۋالاش لايىھىسىگە ئاساسەن، كېسەل بولغانلارنى بىردەك دوختۇرخانا سىرتىدا داۋالاشنى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇنىڭدىن باشقا تارقىلىدىغان رايوندىكى نۇقتىلىق كىشىلەرگە ئالدىنى ئېلىش دورىلىرىنى تارقاتتى، ماخاۋ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇردى، يەنە - كەنتلەردە ماخاۋ كېسىلى دوختۇرلىرىنى تەربىيىلىدى، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئۇنۇمى ياخشى بولدى. 1989 - يىلغا كەلگەندە مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇغا ناھىيىلىرىدە ماخاۋ كېسىلىگە دائىر مەلۇمات بېرىلمىدى. قالغان ناھىيە (شەھەر) لەردە كېسەلنىڭ پەيدا بولۇشىمۇ كۆرۈنەرلىك ئازايدى.

4) تۇبېركۇلىيوز كېسەللىكى　بۇ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئەڭ ئېغىر يۇقۇملۇق كېسەللىك بولۇپ، پەيدا بولۇش نىسبىتى 34.5% كە يەتتى، ئۆلگەنلەر يۇقۇملۇق كېسەللىك بىلەن ئۆلگەنلەرنىڭ

39.8% نى ئىگىلىدى. 1957 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدە تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى، ناھىيە (شەھەر)، يېزىلاردىكى سەھىيە - داۋالاش ئاپپاراتلىرى كۆزىتىپ ئۇلۇچەش تورىغا ئايلاندى، بىرى بايقالسا بىرى داۋالاشقا ئەۋەتىلدى. 1976 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ سەھىيە يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتلىرى سىل كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمچىسى قۇردى. ژىلايەت بويىچە 137 يېزا (بازار) دوختۇرخانىسىمۇ مەخسۇس سىل كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش دوختۇر - تېخنىكا خادىملىرىنى سەپلەپ ژىلايەت، ناھىيە (شەھەر)، يېزىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تورى بەرپا قىلىپ، تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشتا داۋالاشنى ئاساس قىلىشتىن ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىشقا ئۆتتى.

1977 - يىل 9 - ئايدا قەشقەردە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ژىلايەت، بىر ئوبلاستنىڭ تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى، شۇنىڭ بىلەن كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈش، ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشى باشلاندى. 1985 - يىلى مەملىكەت بويىچە 2 - قېتىملىق ئۆپكە تۇبېركۇلىيۇز كېسىلىنى ئېپىدېمىئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى، قەشقەر ژىلايىتىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسى مۇنداق بولدى: يەكەن ناھىيىسىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كېسەل بولۇش نىسبىتى 1.53%، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە ئەرمۇدۇن يېزىسىدا 2.26%، يېڭىسار ناھىيە توپلۇق يېزىسىدا 3.69%، قالغان ناھىيىلەرنىڭ 2% — 3% ئارىلىقىدا بولدى، بۇ، ئۆپكە تۇبېركۇلىيۇز كېسىلىنىڭ قەشقەر ژىلايىتىدە ئېغىر دەرىجىدە تارقالغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. 1986 - يىلى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتى بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى قەشقەردە ئېچىلدى، شۇ يىلى «قەشقەر ژىلايىتىنىڭ ئۆپكە تۇبېركۇلىيۇز بىمارلىرىنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىنى كېمەيتىش چارىسىنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پىرىنسىپى» تۈزۈپ چىقىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى ناھىيە (شەھەر) لەرگە يېپ ئۇچى بويىچە تەكشۈرۈش ۋە داۋالاش ۋەزىپىسى چۈشۈرۈلدى، شۇ يىلى 26 يېزىدىكى 340 مىڭ كىشىنى تەكشۈرۈش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى، 45 مىڭ 678 كىشىنىڭ كۆكرەك قىسمى رېنتگېنده تەكشۈرۈلدى، 8106 كىشىنىڭ بەلغەمى تەكشۈرۈلدى، 1278 كىشىنىڭ يۇقۇملانغانلىقى بايقالدى، ژىلايەت بويىچە دورا بېرىش نىسبىتى 98.39%، قانۇنىيەتلىك داۋالاش نىسبىتى 90.88%، تەكشۈرۈلگەن بەلغەمنىڭ مەنپىي ئۆزگىرىش نىسبىتى 93.33% بولدى.

1959 - يىلدىن باشلاپ ژىلايەتتىكى بالىلار باغچىسى، يەسلىدىكى بالىلارغا كالمېت - گۇبرىن ۋاكسىنىسى ئەملەندى، ئۇنىڭدىن كېيىن باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغچە كېڭەيتىلدى. 1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە كالمېت - گۇبرىن ۋاكسىنىسى يېتىشمىگەنلىكتىن، قەشقەر شەھىرىدىكى يەسلىدىكى بالىلارغا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارغىلا ئەملەندى. 1976 - يىلى قەشقەر شەھىرى چاسا گۇڭشې (ھازىرقى چاسا كوچا باشقارمىسى)، شەرق قىزارىدى گۇڭشې (دۆلەتباغ يېزىسى) تۇنجى قېتىم قويۇق بەلغەمنى بوشتىش ئۇسۇلى بويىچە 4100 ئادەم (قېتىم) گە ۋاكسىنا ئەملىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە قەشقەر ژىلايىتىدە كالمېنت - گۇبرىن ۋاكسىنىسى ئەملەش تايانچلىرى تەربىيىلەندى، 1977 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدە 15 ياشتىن تۆۋەن بالىلار - ئۆسمۈرلەرگە ئومۇمىيۈزلۈك كالمېنت - گۇبرىن ۋاكسىنىسى 65 مىڭ ئادەم (قېتىم) ئەملەندى.

3. يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش

قەشقەر ژىلايىتىدە ئېنىقلانغان يەرلىك كېسەللىكلەردىن چۇما، يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى، بروتسېللىيۇز تاياقچە باكتېرىيىسى، فتوردىن زەھەرلىنىش، قاپلىق قۇرت كېسەللىكىدىن ئىبارەت 5 خىل كېسەل بار، ئۇنىڭدىن باشقا كرېتىنىزم كېسەللىكى ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش داۋالاشقا دائىر خاتىرلەرمۇ بار.

يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىراجىتى ھەر يىلى كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ۋەزىپىسىگە ئاساسەن پىلان تۈزۈلۈپ، دۆلەت مالىيىسىدىن پىلان بويىچە ئاجرىتىپ بېرىلدى، ۋىلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش داۋالاش ئىشخانىسى قايتىدىن ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئىشلىتىشىگە تەقسىملەپ بەردى.

1979 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىراجىتى

جەدۋەل: 35 — 7

يىللار	ئاجرىتىلغان پۇل (يۈەن)	يىللار	ئاجرىتىلغان پۇل (يۈەن)
1979 — 1983	606000	1987	189000
1984	180000	1988	196000
1985	180000	1989	210000
1986	185000		

1974 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايون قەشقەردە جەنۇبىي شىنجاڭ سەھىيە - كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتى يېغىنى ئېچىپ، ۋىلايەتتىكى يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. كېيىن يەنە كۆپ قېتىم كەسپىي يېغىنلارنى ئاچتى. 1984 - يىلغا كەلگەندە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاپتونوم رايوننىڭ بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، بىرتۇتاش ئۆلچەم بويىچە ۋىلايەت بويىچە قانات يايدۇرۇلدى. 1981 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتتىكى يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى، يەرلىك فتوردىن زەھەرلىنىش، كرېتىنزم (دەلدۇشلۇك كېسىلى) تىزىملىنىپ كارتا تۇرغۇزۇلدى، شۇ ۋاقىتتا 456 مىڭ 568 ئادەمگە كارتا تۇرغۇزۇلدى، بەلگىلىمىنىڭ 72.39% كە يەتتى.

1) چۇما كېسىلى　1950 - يىلدىن ئىلگىرى چۇما كېسىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە 2 قېتىم تارقالدى. 1931 - يىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ سەمەن رايونىدا تارقالدى. ھىلال - ئەھمەر دوختۇرخانىسى بىلەن سوۋېتىمىز تۈرك ئامبۇلاتورىيىسى بىرلىشىپ بىر ئايدىن ئارتۇق ئالدىنى ئېلىپ ۋە داۋالاپ يۇقۇمنى كونترول قىلدى. 1935 - يىلى قايتا تارقىلىپ بىر كۈن ئىچىدە 30 دىن ئارتۇق كىشى كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى داۋالاش ئەترىتىنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن قۇتقۇزۇشى ئارقىلىق، چۇما كېسىللىكى كونترول قىلىندى. 1950 - يىلدىن كېيىن بۇ خىل كېسەل بايقالمىدى، ئەمما چۇما كېسىلىنى كۆزىتىش ئىشى داۋاملىق ئېلىپ بېرىلىۋاتىدۇ. 1980 - يىلدىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقات ئورنى يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى، تاشقورغان ناھىيىلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسى ۋە يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتىدىكى تىببىي خادىملار تاشقورغان ناھىيىسىدىكى خونجىراپ، كاراچى قاتارلىق جايلارغا بېرىپ كېسەللىك مەنبەسىنى تەكشۈرگەن بولسىمۇ، چارۋا مال ئارىسىدا چۇما كېسىلى بايقالمىدى. 1984 - يىلى ۋىلايەتلىك سەھىيە - كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى چاشقاندىن مۇداپىئە كۆرۈش تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆردى. 1985 - يىلى چاشقاندىن مۇداپىئە كۆرۈش خادىملىرىنى تەربىيىلىدى، 1986 - يىلى تاشقورغان ناھىيىسىگە چۇما كېسىلى مەنبەسىنى تەكشۈرۈشكە قايتا باردى. 144 سۇغۇرنىڭ جىگەر، تال تەركىبىدىن چۇما كېسەللىكنىڭ باكتېرىيىسىنى ئايرىپ چىققان بولسىمۇ، مۇسبەتلىك خۇسۇسىيەتنى بايقالمىدى. 1989 - يىلى يەنە تاشقورغان ناھىيىسىدىكى 800 كۋادرات كىلومېتىر

دائىرىدىن 1012 ھايۋانات ئەۋرىشكىسى، 66 نۇسخا ئىت قېنى يىغىپ، تەكشۈرگەن بولسىمۇ، مۇسىبەتلىك خۇسۇسىيەت بايقالمىدى.

2) بروتسىللوز تاياقچە باكتېرىيىسى پوسكام، مەكىت، مارالبېشىدىن ئىبارەت 3 ناھىيىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ۋىلايەت بويىچە 9 ناھىيە (شەھەر) دە بۇ كېسەل پەيدا بولدى. 70 - يىللاردىن باشلاپ چارۋا مالىلارنى ئىممۇنىتېتلاش ئاساس قىلغان ئۇنۇمۇبرسال ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش يولغا قويۇلۇپ، تېگى - تەكتىنى تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى. 1979 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدە بروتسىللوز تاياقچە باكتېرىيىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 5.56% كە يېتىپ، باشقا ناھىيىلەردىن يۇقىرى بولدى. 1980 - يىلى يېڭىسار، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر، تاشقورغان، مارالبېشى، يوپۇغا، پوسكامدىن ئىبارەت 8 ناھىيىدە 13 مىڭ 819 دېھقان - چارۋىچى تەكشۈرۈلدى، نەتىجىدە ئوتتۇرىچە مۇسىبەت نىسبىتى 2.45% كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە قاغىلىق، تاشقورغان ناھىيىسىدە 5.22% كە يەتتى. مال دوختۇرلىرى بىلەن دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مۇسىبەت نىسبىتى 10.915% كە يەتتى. 31 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان گۇرۇپپىدىكىلەرنىڭ 4.56% كە، 21 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان گۇرۇپپىدىكىلەرنىڭ 3.24% كە يەتتى، ئوتتۇرىچە مۇسىبەت نىسبىتى يۇقىرى بولدى. شۇ يىلى يوپۇغا، يەكەن، تاشقورغان، قەشقەر يېڭىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردە كېسەل بولغانلار داۋالاندى، يوپۇغا ناھىيىسىدە 21 مىڭ 502 چارۋىچىغا ژاكسىنا ئەملەندى، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ساھەدىكىلەردىكى بروتسىللوز تاياقچە باكتېرىيىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار ۋاقتىدا خىزمەت ئورنىدىن ئايرىۋېتىلدى. 1989 - يىلى كىشىلەر ئارىسىدىكى بروتسىللوز تاياقچە باكتېرىيىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 190 مىڭ كىشى تەكشۈرۈلدى، 64 كېسەل مۇسىبەت بولۇپ چىقتى، مۇسىبەت نىسبىتى 0.34% كە تۆۋەنلىدى. يۇقۇملانغىنى 15 بولۇپ، يۇقۇملىنىش نىسبىتى 10 مىڭ ئادەم ئىچىدە 7.9 غا يەتتى.

3) فتوردىن زەھەرلىنىش قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىچىملىك سۇ مەنبەسىدە فتور مىقدارى كۆپ جايلاردا دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتتى، بۇ رايون يەرلىك خاراكتېرىدىكى فتوردىن زەھەرلىنىش يۇقىرى رايونغا تەۋە. 1982 - يىلى سۇ تارتىلغان مەزگىلدە ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى ئىچىملىك سۇ مەنبەسى (كۆل سۇيى، ئامبار سۇيى، قۇدۇق سۇيى، دەريا سۇيى، بۇلاق سۇيى، تۇرۇبا سۇيى) نىڭ ئەۋرىشكە تەركىبىدىكى فتور مىقدارى تاشقورغان، مارالبېشى، مەكىت، يوپۇغا، پوسكامدىن ئىبارەت 5 ناھىيىدە ئەڭ يۇقىرى بولدى. قىسمەن سۇ مەنبەلىرىدە ھەر لىتىر سۇ تەركىبىدىكى فتور مىقدارى 7 مىللىگرامدىن يۇقىرى بولدى، باشقا ناھىيىلەردە 1.1 دىن 4 مىللىگرام ئارىلىقىدا بولدى. شۇ يىلى 12 ناھىيە (شەھەر) دە كىشىلەر ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. يوپۇغا ناھىيىسىدە كېسەل بولۇش نىسبىتى يۇقىرى بولۇپ، 48.78% كە يەتتى. 1983 - يىلى قەشقەر شەھىرى ۋە يېڭىسار، قاغىلىق، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىدىكى 5613 ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ كېسەل بولۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلۈپ، 1560 كىشىنىڭ فتور داغلىق چىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى، كېسەل بولۇش نىسبىتى 26.81% كە يەتكەنلىكى ئېنىقلاندى. 1986 — 1988 - يىلغىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 17.55% كە، 1989 - يىلى 14.38% كە يەتتى. ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت ھەر يىلى پۇل ئاجرىتىپ ئىچىملىك سۇ مەنبەسىنى ياخشىلىغانلىقتىن، كېسەل بولىدىغانلار يىلمۇ يىل ئازايدى.

4) يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى يوغىناش قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىچىملىك سۇ مەنبەسىدە يود ئىئونى مىقدارى ئادەم بەدىنى ئېھتىياجلىق بولغان ئۆلچەمدىن تۆۋەن بولغانلىقتىن، بۇ رايون بۇ كېسەل كۆپ پەيدا بولىدىغان رايون ھېسابلىنىدۇ. 1950 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىنى تەكشۈرۈشكە قارىغاندا كېسەل بولۇش نىسبىتى 50% كە يەتكەن؛ 1958 - يىلى قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرى تەكشۈرۈلگەندە كېسەل

بولۇش نىسبىتى قاغىلىقتا %53، پوسكامدا %57 كە يەتكەن.

1963 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تارقىلىشچان كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى 5 خىزمەت گۇرۇپپىسىنى قەشقەر شەھەر ئەتراپى ۋە قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، يەكەن، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەرگە يەرلىك قالقانسىمان بەز كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشقا ئەۋەتتى. 1972 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە ئاش تۇزى، ئۇنغا يود قوشۇپ يەرلىك قالقانسىمان بەز چوڭىيىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش سىناق قىلىندى. كېسەللىك ئالامىتى كۆرۈلگەن كىشىلەر دورا بىلەن داۋالاندى. 1980- يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە ھەر 3 يىلدا بىر قېتىم يود مېيىنى ئوكۇل قىلىپ ياكى ھەر 2 يىلدا بىر قېتىم يود مېيى كۆمۈلمىچى يىگۈزۈپ كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەدبىرى يولغا قويۇلدى. 1983- يىلى قاغىلىق قاتارلىق 7 ناھىيە (شەھەر) نى تەكشۈرگەندە، يەرلىك قالقانسىمان بەز كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى تۆۋەنلەپ %15.21 كە چۈشكەن؛ 1989 - يىلى ۋىلايەت بويىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى يەنە تۆۋەنلەپ %11.83 كە چۈشتى.

5) كرېتىنىزم (دەلدۇشلۇك كېسىلى)　بۇ كېسەل قەشقەر كوناشەھەر، يەكەن، قاغىلىق، يېڭىسار ناھىيىلىرى تەۋەسىگە تارقالدى. 1982 - يىلى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرگەندە 225 كىشىنىڭ كرېتىنىزم كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى، باشقا ناھىيىلەردە بايقالمىدى. 1987 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسى باشلامچىلىق بىلەن كرېتىنىزم كېسىلى كارتىسى تۈرغۈزدى، شۇنىڭدىن كېيىن قالغان 3 ناھىيىمۇ كارتا تۈرغۈزدى، شۇنىڭدەك تەكشۈرۈش ئىشىنى تەشكىللىدى. 1987 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ 18 يېزىسىدىكى 28 مىڭ 775 ئادەمنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرگەندە كرېتىنىزم بىمارىدىن 70ى بايقالدى. كېسەل بولۇش نىسبىتى 100 مىڭ ئادەم ئىچىدە 24.33 ئادەمگە يەتتى، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 8 يېزىسىدىكى 108 مىڭ 130 كىشىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرگەندە 203 كىشى كېسەل بولغانلىقى بايقالدى، كېسەل بولۇش نىسبىتى 100 مىڭ ئادەم ئىچىدە 187.7 بولدى؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىكى 148 مىڭ 779 كىشىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرگەندە كېسەل بولغانلار 18 گە، كېسەل بولۇش نىسبىتى 100 مىڭ ئادەم ئىچىدە 12.1 گە يەتتى. يەكەن ناھىيىسى 17 مىڭ 497 ئادەمنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرگەندە 117 ئادەمنىڭ كېسەل بولغانلىقى بايقالدى، كېسەل بولۇش نىسبىتى 10 مىڭ ئادەم ئىچىدە 668.60 قا يەتتى. 1989 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) دە كرېتىنىزم كېسەللىكى كارتىسى تۈرغۈزۈش ئىشىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئەتراپلىق قانات يايدۇرۇلدى.

6) قاپلىق قۇرت كېسەللىكى　1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تارقىلىشچان كېسەللىكلەر تەتقىقات ئورنى بۇ خىل كېسەلنى قەشقەردە نۇقتىلىق تەكشۈرۈلىدىغان كېسەل تۈرلىرى قاتارىغا كىرگۈزدى، قاپلىق قۇرت كېسىلىگە دۇچار بولغان چارۋىلار ئىچىدە قويلارنىڭ كېسەل بولۇش نىسبىتى %100 كە يەتتى. ۋىلايەت دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ كېسەل بولغانلارنى داۋالاشقا دائىر مەلۇماتىغا قارىغاندا 1980 — 1985- يىلغىچە ھەر يىلى 20 دىن 50 كىچە ئادەم قاپلىق قۇرت كېسىلىگە گىرىپتار بولغان.

§3. ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى ۋە ئاممىۋى تازىلىقنى نازارەت قىلىش

1. ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىنىڭ كۆندىلىك ئاساسلىق كەسپى، يۇقىرى دەرىجىلىك

ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ۋىلايەتنىڭ سەھىيە خىزمىتى ۋە تارقىلىشچان كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەدبىرىنى بېكىتىپ، ئاممىنى ھەرىكەتلەندۇرۇپ، كېسەللىك زىيانداشلىقىنى يوقىتىش، تازىلىققا رىئايە قىلىپ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللەش، ساغلاملىق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ، تازىلىق بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ، خەلقنىڭ تازىلىق جەھەتتىكى تونۇشىنى ئۆستۈرۈش، شەھەر - يېزىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش- تۇرمۇش مۇھىتىنىڭ تازىلىق سۈپىتىنى ياخشىلاش، تازىلىق ئۇنۇمىنى باھالاپ، خەلقنىڭ ساغلاملىق سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشتىن ئىبارەت.

1) «تۆت زىيانداش» نى يوقىتىش، تازىلىققا ئەھمىيەت بېرىش 1953 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «تۆت زىيانداش» (چىۋىن، پاشا، چاشقان، قۇشقاچ») نى يوقىتىش، تازىلىققا ئەھمىيەت بېرىش، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، دۇشمەننىڭ باكتېرىيە ئۇرۇشىنى تار - مار قىلىپ، خەلقنىڭ ساغلاملىقىنى قوغداش مەزمۇن قىلىنغان ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، 13 ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردە ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەيئىتىدىن 13، 486 رايونلۇق، يېزىلىق تازىلىق ھەيئىتى قۇرۇلدى. 1432 تازىلىق گۇرۇپپىسى ئاممىغا تەشۋىق قىلىپ ۋە ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىپ ھەم تەشكىللەپ، 550 مىڭ 286 توننا ئەخلەت، گەندىنى تازىلىدى، 4970 ئىت، 802 مىڭ 747 چاشقاننى تۇتۇپ ئۆلتۈردى، 2 مىليون 400 مىڭ كۋادرات مېتىر دائىرىگە چىۋىن دورىسى چاچتى، نەتىجىدە ۋىلايەتتىكى شەھەر، يېزىلارنىڭ تازىلىق قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىش بولدى. 1956 - يىلى يەنە «تۆت بولماسلىق» (چىۋىن، پاشا، چاشقان، قۇشقاچ بولماسلىق)، «ئالتە پاكىز بولۇش» (ئىشخانا، ھويلا - ئۆي، ئاشخانا، ھاجەتخانا، ئېغىل، كوچىلار پاكىز بولۇش)، «ئۇچ بولۇش» (ھاجەتخانا بولۇش، چارۋا - ماللارنىڭ ئېغىلى بولۇش، توخو - ئۆردەكنىڭ كاتىكى بولۇش) نىڭ كونكرېت ئۆلچىمىنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئورۇنلار ۋە شەخسلەرنىڭ چىۋىن، چاشقان يوقىتىش ۋەزىپىسىنى بەلگىلىدى. 1958 - يىلى قەشقەر ۋالىي مەھكىمە «ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىدە ئىككى يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش، بىر يىلدا ئاخىرلاشتۇرۇش، ئۇچ يىل ئىچىدە تۆت زىيانداشنى ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىش» پىلانىنى بېكىتتى، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) رەھبەرلىرى كۆپ قېتىم باشلامچىلىق بىلەن يېزىلارغا بېرىپ، ئاممىا بىلەن بىرلىكتە «تۆت زىيانداش» نى يوقىتىشقا قاتناشتى ھەمدە ئوغۇت توپلاش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ ئەخلەت، گەندىلەرنى تازىلىدى، بۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتنىڭ مۇھىتى، ئۆيلەرنىڭ قىياپىتى يېڭى تۈسكە كىردى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ پەيدا بولۇشى تۆۋەنلىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا مەركەز تازىلىق تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ 3 - شۆبە ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈپ باھالىدى، ئۆمەك قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىنىڭ قىياپىتى يېڭى تۈسكە كىرگەن، ئاساسىي جەھەتتىن «تۆتتىن خالى، بەشتە پاكىز بولۇش» ئۆلچىمىگە يەتكەن، دەپ ھېسابلىدى. 1960 — 1962 - يىلغىچە كىشىلەر دىققەت ئېتىبارىنى تەبىئىي ئاپەتنى يېڭىپ، تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا يۆتكەپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىنى بوشاشتۇرۇپ قويدى. 1963 - يىلى ۋالىي مەھكىمە ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەيئىتى ئاپپاراتلىرىنى تەڭشىدى ۋە تولۇقلىدى. «كېسەللىكنىڭ ئېغىزدىن كىرىش» ئۆتكىلىنى چىڭ ئىگىلەپ، زەربىدارلىق بىلەن 5 قېتىم چوڭ تازىلىق قىلىپ، شەھەر - يېزىلارنىڭ تازىلىق قىياپىتىنى زور دەرىجىدە ياخشىلىدى.

2) «ئۈچنى باشقۇرۇش، بىرنى يوقىتىش» ۋە «ئىككىنى باشقۇرۇش، بەشنى ئۆزگەرتىش» 60 - يىللاردىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىدە «ئۈچنى باشقۇرۇش، بىرنى يوقىتىش» (سۇنى باشقۇرۇش، گەندە - سۈيدۈكنى باشقۇرۇش، ھاجەتخانىنى باشقۇرۇش، چىۋىننى يوقىتىش) ۋە «ئىككىنى باشقۇرۇش، بەشنى ئۆزگەرتىش» (سۇنى باشقۇرۇش، گەندىنى باشقۇرۇش، سۇنى، ئوچاقنى،

ھاجەتخانىنى، چارۋا قوتانلىرىنى، كۆلنى ئۆزگەرتىش) مەركىزىي مەزمۇن قىلىندى. ھادىسىنىمۇ، ماھىيەتنىمۇ تەك تۈزەش، تۈزىگەندىمۇ ماھىيەت جەھەتتىن ئاساسلىق تۈزەش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، تازىلىق مۇئەسسەسلىرى قۇرۇلۇشىغا كۈچ سەرپ قىلىندى. 1964 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە قوشۇمچە خولىرا كېسىلى كەك كۆلەمدە تارقىلىپ، «ئوچنى باشقۇرۇش، بىرنى يوقىتىش» (سۇ مەنبەسىنى، يېمەك - ئىچمەكنى، گەندىنى باشقۇرۇش، پاشا - چۈننى يوقىتىش) مەركەز قىلىنغان ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى يەنە بىر قېتىم يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ، يېزىلاردا ئومۇميۈزلۈك ھەممە ئائىلىدە ھاجەتخانا بولۇش، كۆللەرنى تام بىلەن قورشاش، مەخسۇس ئادەم ئۆھتىپ يېمەك - ئىچمەك نۇقتىلىرىنى نازارەت قىلىش، دوغ، گازلىق سۇ، چوكا مۇز، سوغۇق سەي ۋە قوغۇن - تاۋۇزنى پىچىپ سېتىش، يېمەك - ئىچمەك، قوشۇمچە يېمەكلىك قاتارلىقلارنى سېتىشنى چەكلەش، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاشخانىلىرىنى قەرەللىك تازىلاش، چوتكىلاپ تازىلاش، يېمەكلىك ئۇسكۇنىلىرىنى قاتتىق دېزىنفېكسىيىلەش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، ئادەم، ۋاقىت، نۇقتىنى بېكىتىش، قەرەللىك تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت «تۆتنى بېكىتىش» تۈزۈمى بېكىتىلدى. 1981 - يىلى مارالبېشى ناھىيىسىدە سۇنى ياخشىلاش ئۈچۈن قۇدۇق قېزىش، سۇ مۇنارى ياساش ھەمدە شەھەر - يېزىلاردا سۇ تۈرۈبىسى يانقۇزۇش باشلاندى. 1982 - يىلى سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئاپتونوم رايون پەيزاۋات ناھىيىسىگە 3 مىليون 800 مىك يۈەن، يەكەن ناھىيىسىگە 600 مىك يۈەن مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ بەردى، 1987 - يىلى سۇچىلىق مىنىستىرلىكى قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىسىنىك قوغان يېزا تورغاي كەنتىگە 200 مىك يۈەن مەبلەغ سالدى، 1988 - يىلى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يېڭسار ناھىيىسىنىك 5 يېزىسىغا 1 مىليون 500 مىك يۈەن مەبلەغ سالدى، ئاپتونوم رايون شەرق قىزاردى دېھقانچىلىق مەيدانىغا 3 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ، قۇدۇق قازدۇرۇپ، سۇ مۇنارى ياساتقۇزدى ۋە سۇ تۈرۈبىسى يانقۇزدى، ئۇنىڭدىن باشقا ناھىيە (شەھەر) لەرمۇ سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردى. 1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە يېزا- كەنتلەردىكى ئۇچتىن بىردىن كۆپرەك ئاھالە سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشىدىن نەپ ئالدى، بۇنىك بىلەن تۇرلۇك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىك پەيدا بولۇش نىسبىتى زور دەرىجىدە تۆۋەنلىدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كەنتلەرنىك سۇنى ياخشىلاش ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 8

ناھىيە، شەھەر	يېزا، كەنت نوپۇسى (تۇمەن)	نەپكە ئېرىشكەن نوپۇس (تۇمەن)	يېزا نوپۇسىدا ئىگىلىگىنى (%)	ناھىيە، شەھەر	يېزا، كەنت نوپۇسى (تۇمەن)	نەپكە ئېرىشكەن نوپۇس (تۇمەن)	يېزا نوپۇسىدا ئىگىلىگىنى (%)
قەشقەر	5.1	3.6	70.58	قاغىلىق	24.1	12.1	50.21
قەشقەر كونا- شەھەر	29.8	11.9	39.93	مەكىت	11.4	2.8	24.56
قەشقەر يې- ڭىشەھەر	20.1	5.8	28.86	پەيزاۋات	22.8	6	26.32
يېڭسار	15.3	5.4	31.60	مارالبېشى	16.8	6.3	37.50
يەكەن	47.3	11.1	23.47	تاشقورغان	23	1	43.48
پوسكام	10.3	3.9	37.86	جەمئىي	22.6	71.4	33.07

ئىزاھ: جەدۋەلدىكى نوپۇس سانىنى سەھىيە ئورۇنلىرى ستاتىستىكا قىلغان، پايدىلىنىشقا بولىدۇ.

3) «پاسكىنا، قالايمىقان، ناچار» نەرسىلەرنى تۇزەش 1982 - يىلى ۋىلايەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تارىلىق ھەيئىتى مەملىكەتلىك 1 - قېتىملىق مەدەنىيەتلىك، گۈدەپلىك بولۇش گېيى پائالىيىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، «پاسكىنا، قالايمىقان، ناچار» نەرسىلەرنى تۇزەش ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان شەھەر - يېزىلارنىڭ تارىلىق پائالىيىتىنى زەربىدارلىق بىلەن قانات يايدۇردى. شۇ يىلى 150 تونىنا ئەخلەت، گەندىنى تازىلاپ توشۇدى، 18 مىڭ 500 مېتىر ئېرىقنى راۋانلاشتۇردى، 1200 دىن كۆپرەك جايدىكى بۇلۇڭ - پۇشقاقنى تازىلىدى، 196 جايدا ھاجەتخانا سالدى، 75 مىڭ 200 كۇب مېتىر توپا قېزىپ ئازگال، پاسكىنا يەرلەرنى تىندۇردى. 1984 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت بويىچە مەدەنىي ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، پاكىزلىق، تازىلىق ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان «ئىشىك ئالدى ئۈچ ھۆددىگەرلىكى» (پاكىز تازىلاشنى ھۆددىگە بېرىش، مۇھىتنى كۆكەرتىشنى ھۆددىگە بېرىش، ئامانلىق ساقلاش تەرتىپىنى ھۆددىگە بېرىش) نى يولغا قويدى ھەمدە «تازىلىقتا ئالتە ئۆلچەمگە يېتىش ئۆلچىمى» نى تۇزۇپ چىقتى. 1989- يىلى يەنە «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يېزىلىرىدا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان تازىلىق ئۆلچىمى» نى تۇزۇپ چىقىپ ۋەتەنپەرۋەرلىك تارىلىق ھەرىكىتىدە پىلان، ئورۇنلاشتۇرۇش، تەكشۈرۈش، باھالاش، خۇلاسە بولۇشنى ئىشقا ئاشۇردى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەتتە مەملىكەت بويىچە تازىلىقتا ئىلغار ئورۇندىن بىرى (قەشقەر شەھىرى) بارلىققا كەلدى.

2. ئاممىۋى تازىلىقنى نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش

1) يېمەك - ئىچمەك تازىلىقى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى 1978 - يىلى يېمەك- ئىچمەك تازىلىقى گۇرۇپپىسى قۇردى، 1989 - يىلى ئۇنى يېمەك - ئىچمەك تازىلىقىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ئورنىغا ئۆزگەرتتى، ناھىيە (شەھەر) لەرمۇ 1982 - يىلدىن باشلاپ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىدا يېمەك - ئىچمەك تازىلىقىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش ئورنى ياكى يېمەك - ئىچمەك تازىلىق بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىپ، مەخسۇس نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش خادىمى سەپلىدى.

1982 - يىلى «يېمەكلىك تازىلىقى قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەر بىرقاتار يەرلىك قانۇن - تۈزۈم ۋە مۇكاپاتلاش - جازالاش چارىلىرىنى تۇزۇپ چىقىپ، كۆپ قېتىم تازىلىق نازارەتچىلىرى، تەكشۈرۈش خادىملىرىنى تەربىيىلىدى. داۋاملىق تەكشۈرۈپ، ئۆلچەش، نازارەت قىلىشنى قانات يايدۇردى، ھەر يىلى بىر قېتىم يېمەك - ئىچمەك ساھەسىدە تازىلىقنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش، قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى، كەسىپكالارنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرۈش، قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلىدى. ناھىيە (شەھەر) لىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتلىرىدىكى لابوراتورىيە ئىشخانىلىرى يېمەكلىكنى باكتېرىئولوگىيىلىك تەكشۈردى، ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى ۋە قەشقەر شەھەرلىك، مارالبېشى، قاغىلىق ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتلىرى يەنە فىزىكىلىق، خىمىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

2) مۇھىت تازىلىقى تاشقورغان ناھىيىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 11 ناھىيە (شەھەر) نىڭ سۇ مەنبەسى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە 2 - قېتىم قويۇپ بېرىلگەن كېرەكسىز سۇ، كېرەكسىز گاز، كېرەكسىز داشقال بىلەن بۇلغانغان. 1962 - يىلدىن باشلاپ 8 ناھىيە (شەھەر) دىكى 9 دەريا - ئۆستەڭنىڭ سۇ بۇلىكى تەكشۈرۈپ ئۆلچەندى، بولۇپمۇ ئىچىملىك سۇ مەنبەسى فىزىكىلىق - خىمىيىلىك ئانالىز قىلىندى، تەكشۈرۈش نەتىجىسى شۇنى كۆرسەتتىكى، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى كۆپ قىسىم ناھىيىلەرنىڭ يەر ئاستى سۇ تەركىبىدە فتور مىقدارى، يود مىقدارى ۋە سۇنىڭ قاتتىقلىقى، سۇلفات، مىنېرال ماددىلار،

سۇ سۈپىتىنىڭ باكتېرىئولوگىيىلىك كۆرسەتكۈچى دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۇلچىمىدىن ئېشىپ كەتكەن، قەشقەر يېڭىشەھەر، پوسكام، يېڭىسار، مەكىت ناھىيىلىرى ۋە قەشقەر شەھىرىنىڭ ئايرىم جايلىرىدا فتور مىقدارى 2.3% تىن ئېشىپ كەتكەن، باشقا تۇرلۇك كۆرسەتكۈچلەرمۇ دۆلەتنىڭ ئۇلچىمىدىن روشەن ئېشىپ كەتكەن.

گوۋۇيۈەن، سەھىيە مىنىستىرلىكى ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك تارماقلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ ئىچىملىك سۇنى ياخشىلاپ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى، بولۇپمۇ 1986 - يىلدىن كېيىن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ سەھىيە تەشكىلاتى ۋە دۆلەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ناھىيە (شەھەر) لەر ئىچىملىك سۇنى ياخشىلاپ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش قۇرۇلۇشىنى يولغا قويدى.

3) ئەمگەك تازىلىقى　ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىنىڭ ئەمگەك تازىلىقى بۆلۈمى ئەمگەك تازىلىقى گۇرۇپپىسى 1986 - يىل 4 - ئايدىن 6 - ئايغىچە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ۋىلايەتتىكى 8 زاۋۇت، كارخانىدا بىر قېتىملىق تازىلىق خىزمىتىنى تەكشۈردى، تازىلىق مۇھىتى، تازىلىق مۇھاپىزىتى، ئىشچىلارنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالى قاتارلىق جەھەتلەردە تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا زاۋۇت، كان - كارخانىلار ئەمگەك ۋاقتىنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق ئۇزۇن بولۇپ كېتىشى، ئەمگەك مۇھىتىنىڭ ناچار بولۇشىدەك ئەھۋاللارنى دەرھال تۈزەتتى ھەمدە داۋالاش ئۈيىنى كۆپەيتتى. 1957- يىلى زەھەرلىك، زىيانلىق مەشغۇلات مۇھىتىنى تەكشۈردى ھەم ئۇنى ياخشىلاشقا يېتەكچىلىك قىلىشقا باشلىدى. 1973 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت تەۋەسىدىكى زىيانلىق مەشغۇلات مۇھىتى ۋە مەشغۇلاتنى قەرەللىك تەكشۈردى، ئۇلچەپ تەكشۈرۈش ۋە سالامەتلىك تەكشۈرۈش ئارقىلىق ساغلاملىق ئارخىپىنى تۈرغۇزدى. 1978- يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتتىكى كەسپىي كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش جەھەتتە ئومۇمىيۈزلۈك يېتەكچىلىك قىلىش، نازارەت قىلىش - باشقۇرۇش، تەكشۈرۈپ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ۋە باھالاشنى دوكلات قىلىش قاتارلىق خىزمەتلەر ئىشلەندى.

4) مەكتەپ تازىلىقى　1956 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ساغلاملىق ئىشخانىسى، مەكتەپ شىپاخانىسى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنىپ، تازىلىق تۈزۈمى تۈرغۇزۇلۇپ، تازىلىق بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىش، مۇداپىئە ئوكۇلى ئۇرغۇزۇلۇپ، ئادەتتە دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنى داۋالاش ئىشى ئۈيۈشتۇرۇلدى، ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسى ۋە ئوزۇقلۇق قاتارلىقلارغا كونكرېت يېتەكچىلىك قىلىندى ۋە ئۇ نازارەت قىلىندى. 1980 - يىلى ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى مەكتەپ تازىلىقى گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ، مەكتەپنىڭ تازىلىق خىزمىتىنى توغرا ئىزغا سېلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرۈش ۋە كارتۇچكا، ئارخىپ تۈرغۇزۇش خىزمىتىنى تاماملىدى. 1986 - يىلدىن كېيىن بۇ خىزمەتنى تېجەشلىك ۋە پىلانلىق ھالدا سالامەتلىكنى ئۇلچەپ تەكشۈرۈشكە يۈزلەندۈردى.

5) رادىئوئاكتىپلىق تازىلىقى مۇداپىئەسى　1971 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ رادىئوئاكتىپلىق سەھىيە مۇداپىئە خىزمىتىدە ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە - كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىنىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئاتموسفېرادىكى چۆكمە ماددىلار ۋە ئېرىگەن يېلىمنىڭ ئومۇمىي مىقدارى، رادىئوئاكتىپلىق ماددىلارنى ئۇلچەپ بېكىتىش ئىشى قانات يايدۇرۇلغانىدى. 1971- يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى رادىئوئاكتىپلىق سەھىيە مۇداپىئە بۆلۈمى قۇرۇپ، دۆلەتنىڭ يادرو سىنىقىنى كۆزىتىپ ئۇلچەش ئىشىنى ئۈستىگە ئالدى ھەمدە كۆكتات، مېۋە- چېۋە تەركىبىدىكى سترونتسىي، بارىي، يود، سېزىي، ئۇران، توريي، رادىينى ئۇلچەپ بېكىتىش ئىشىنى يولغا قويدى. 1980 - يىلى مۇھىتنىڭ رادىئوئاكتىپلىق سەۋىيىسىنى تەكشۈرۈش، رادىئوئاكتىپلىق سەھىيە

مۇداپىئە ئىشىنى قانات يايدۇردى. 1986 — 1990 - يىلغىچە ناھىيىدىن يۇقىرى دوختۇرخانا، قىسىم دوختۇرخانىسى ۋە رېنتگېنده دىئاگنوز قويۇش ئاپپاراتى ئارقىلىق قايتا - قايتا تەكشۈرۈش ۋە كۆبالىت 60 داۋالاش ئۇسكۇنىسىنى دەسلەپتە قۇراشتۇرۇپ - كۆزىتىپ، ئۆلچەشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى ئىشلىدى.

6) سەھىيە كارانتىنى خونجىراپ ۋە تورغات سەھىيە كارانتىن ئاپپاراتى 1982 - يىل 11- ئايدا قۇرۇلدى، 1983 - يىل 4 - ئايدا ۋە 12 - ئايدا خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى. 1987- يىل 3 - ئايدا تورغات سەھىيە كارانتىن پونكىتى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1989 - يىلى خونجىراپ سەھىيە كارانتىن پونكىتىغا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى خونجىراپ دۆلەت چېگرىسى سەھىيە كارانتىن ئورنى دەپ نام بېرىلدى، ئىچكى جەھەتتە شىنجاڭ قەشقەر ئۇلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى كارانتىن بۆلۈمى دەپ ئاتالدى، تاغدا، شەھەردە 2 نۇقتا قۇرۇلدى، تاغدىكى نۇقتا چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتى بىلەن بىر ھويلىدا، شەھەردىكى نۇقتا قەشقەر ئۇلايەتلىك سەھىيە - يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى ھويلىسى ئىچىگە جايلاشتى.

سەھىيە كارانتىن ئورنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرا تازىلىق - كارانتىن قانۇنى» نى ئىجرا قىلىدۇ، ئاساسلىقى چۈما، خولىرا، كالا ئازار كېسەللىكى ۋە 15 تۈرلۈك يۇقۇملۇق كېسەللىكىنى كۆزىتىپ ئۆلچەش ۋە دۆلەت چېگرىدىن كىرىشنى مەنئى قىلغان 5 تۈرلۈك كېسەلنى سەھىيە جەھەتتىن كارانتىن قىلىش ئىشىنى يولغا قويىدۇ؛ چېگرىدىن كىرگەن - چىققان قاتناش ۋاستىلىرى، خادىملارنى سەھىيە جەھەتتىن كارانتىن قىلىدۇ. چېگرىدىن كىرىش - چىقىش كارانتىن گۇۋاھنامىسىغا ئىمزا قويۇش، يۇقۇملۇق كېسىلى بارلارنى ئايرىپ تەكشۈرۈشنى يولغا قويىدۇ؛ كۈتۈلمىگەن سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن جارا ھەتلەنگەن، ئۆلگەنلەرنىڭ جەسىتىنى سەھىيە جەھەتتىن كارانتىن قىلىش، چېگرىدىن كىرگۈزۈلمىدىغان ۋە چىقىرىلمىدىغان جەسەت، سۆڭەكلەرنى توشۇغۇچى خادىملارنىڭ ياكى ۋاكالەتچىلىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىش- چىقىش ئىجازەتنامىسىگە ئىمزا قويىدۇ؛ چېگرىدىن كىرمىدىغان ياكى پورتتا توختايدىغان قاتناش قوراللىرىنى سەھىيە جەھەتتىن نازارەت قىلىدۇ ۋە تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىدۇ.

تەكشۈرۈش ئارقىلىق بايقالغان بىمارلارنى ياكى قالدۇرۇپ تەكشۈرىدۇ ۋە كۆزىتىپ داۋالايدۇ، ياكى چېگرىدىن كىرىشنى رەت قىلىدۇ، ماددىي بۇيۇملار ۋە قاتناش قوراللىرىنى ياكى قالدۇرۇپ تەكشۈرىدۇ، ياكى چېگرىدىن كىرىشنى رەت قىلىدۇ؛ چەت ئەلگە تۇغقان يوقلاشقا چىقىدىغان خادىملارغا تارقىلىشچان مىكە كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ۋاكسىنا ئەملەيدۇ.

§ 4 . داۋالاش

1. داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى

1) مىنگو دەۋرىدىكى ئۇسكۇنىلەر مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) قۇرۇلغان ھىلال - ئەھمەر دوختۇرخانىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقىلىق دوختۇر ئېركى، تاشقى موڭغۇلىيىلىك (ئاتۇشلۇق) دوختۇر نامان ئېپەندى باشقۇرغاندى. سوۋېت ئىتتىپاقى داۋالاش تېخنىكىسى جەھەتتىن قوللاپ ۋە يېتەكچىلىك قىلىپلا قالماستىن، بەلكى بىر قىسىم دورىلار بىلەن ھەقسىز تەمىنلىدى، دورا چەت ئەلدىن ئىمپورت قىلىندى. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ھەربىي دوختۇرخانا ھىلال - ئەھمەر دوختۇرخانىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇلگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ داۋالاش تېخنىكىسىدىن باشقا، يەنە بىر تۈركۈم داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى ۋە دورىلارنى يارىدەم قىلدى، دوختۇرخانىنىڭ كېسەل كارىۋېتى 100 گە يەتتى. بىردانە

مىكروسكوپ سەپلەندى. مىنگونلۇك 31 - يىلى (1942 - يىلى) شېلۇك شىسەي ھاكسىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە قارشى سىياسەت يۈرگۈزدى، شۇ يىلى 6 - ئايدا سوۋېت تەۋەلىكىدىكى بارلىق دوختۇرلارنى ھەيدەپ چىقىرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى، شۇنىڭدىن تارتىپ دورا - ئۇسكۇنىلەر بىلەن تەمىنلەش كۆلىمى ناھايىتى كىچىك بولغان قەشقەر دوربىنىسىغا تايىنىدىغان بولغاچقا، دوختۇرخانا قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. داۋالاش سەۋىيىسى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، ئوپېراتسىيە قىلىش ئىشلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا ئامال بولمىدى. كېسىلى خەتەرلىك بىمارلار داۋالاپ قۇتقۇزۇشقا مۇيەسسەر بولالماي ھاياتىدىن ئايرىلدى.

مىنگونلۇك 35 - يىلى (1946 - يىلى) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەيدى بىلەن «ئۇچ ۋىلايەت» ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىقلار جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئۈچۈن كېلىپ، ئۇلكىلىك 3- ۋە 10 - دوختۇرخانىغا بىر قىسىم خىراجەت ئاجرىتىپ بەردى، ئۇيغۇرنى رېمونت قىلدۇردى، يوتقان - كۆرپە، ئۇسكۇنىلەرنى تولۇقلاپ بەردى. ئەمما ۋەزىيەت قالايمىقان بولغانلىقتىن، مىنگو ھۆكۈمىتى داۋالاش - سەھىيە ئىشلىرى ئۈچۈن ۋاقىت چىقىرالمىدى، جايلاردىكى دوختۇرخانىلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. پۇل بولمىغانلىقتىن، كۆپلىگەن دورا - سايمانلارنى سېتىۋېلىشقا مۇمكىن بولمىدى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشىنىمۇ تارقاتقىلى بولمىدى، ئۇلكىلىك 3 - دوختۇرخانا كېسەللەر ئاشخانىسىدىكى ئۇن، گۈرۈچنى مائاش ئورنىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە تارقىتىپ بەردى، يەنە تەڭپۇڭلاشتۇرۇش مەقسىتىدە ئاشخانا (بۇگۈنكى ئاپپاق خوجا مازىرى ئەتراپىدا) ئېچىپ، لايچىلىق زاۋۇتى قۇرغان بولسىمۇ ئىش ئاخىرى ئىقتىسادىي كاساتچىلىق، ئىقتىسادىي قىسچىلىق بىلەن ئاخىرلاشتى. 1949- يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇش ھارپىسىدا ۋىلايەت تەۋەسىدىكى 6 داۋالاش ئورنى ئۇلكىلىك 3 - دوختۇرخانا، 10 - دوختۇرخانا ۋە قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانا، مارالبېشى، مەكىت، پەيزاۋاتتىن ئىبارەت 3 ناھىيە شىپاخانىسىدا ئاران 115 كېسەل كارىۋىتى (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇلكىلىك 3 - دوختۇرخانىدىكىسى 70، 10 - دوختۇرخانىدىكىسى 70، قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانىدىكىسى 15)، ئۇسكۇنىلەردىن ئاران بىر دانە مىكروسكوپ، ئۇنىڭدىن باشقا پىچاق، قايچا، قىسقۇچ، تېرمومېتىر قاتارلىقلار بار ئىدى، ئادەتتىكى كېسەللىكلەرنى دېئاگنوز قويۇپ داۋالايتتى، تاسادىپىي ئەھۋالدا سوقۇر ئۇچەي، چوقۇققا ئوخشاش ئادەتتىكى كىچىك ئوپېراتسىيىلەرنى قىلاتتى.

2) جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى

ۋە تېخنىكىسى　جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىجتىمائىي - ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى ياخشىلاشقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. مەبلەغ سېلىش سالمىقىنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇردى، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك داۋالاش ئاپپاراتلىرىنىڭ ئەسۋاب - ئۇسكۇنە شارائىتى ئۈزلۈكسىز ياخشىلاندى. 1950 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ھەر دەرىجىلىك داۋالاش ئاپپاراتلىرىغا مىكروسكوپ، ئوپېراتسىيە كارىۋىتى، 30 - 200 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى، يۈرەك - مېڭە ئېلېكتروكاردىئوگراممىسى قاتارلىق بىرقەدەر تولۇق بولغان داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى سەپلەپ بېرىلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا داۋالاش ئاپپاراتلىرىغا ئومۇمىيۈزلۈك B تىپلىق ئۇلترا ئاۋازلىق دېئاگنوز قويۇش ئەسۋابى، يوچۇق چىراغ، توكلىتىپ يالپاقلاش ماشىنىسى، 500 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئارقىلىق دېئاگنوز قويۇش ئاپپاراتى، يېپىق يوللۇق تېلېۋىزور، يۈرەك - مېڭە دېئاگنوز قويۇش ئاپپاراتى، C60 داۋالاش ئاپپاراتى قاتارلىقلار سەپلەپ بېرىلدى. قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق قۇرۇقلۇق ئارمىيە 12- دوختۇرخانىسى ۋە يەكەن ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق قىسىم قۇرۇقلۇق ئارمىيە 10 - دوختۇرخانىسىنىڭ ئۇسكۇنىلىرى ۋىلايەتتىكى دوختۇرخانىلار ئىچىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.

2. داۋالاش تېخنىكىسى

مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) قەشقەر ھىلال - ئەھمەر دوختۇرخانىسى ئىچكى بۆلۈم، تاشقى بۆلۈم، ئاياللار بۆلۈمى تەسىس قىلىپ يەنە سوۋېت ئىتتىپاقى دوختۇرى نىكوشىن (رۇس، ئىچكى بۆلۈم پروفېسسورى)، ژۇركىن ئەر - ئايال (رۇس، تاشقى بۆلۈم، بالىلار بۆلۈمى دوختۇرى) نى تەكلىپ قىلىپ ۋەزىپىگە قويدى. ئۇلار قان، سۈيدۈك، تەرەتنى قائىدىلىك تەكشۈرگەندىن سىرت، يەنە ئاشقازان، كۆكرەك ئوپېراتسىيىسى، سۈيدۈك يولىدىكى تاشنى چىقىرىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، سوقۇر ئۈچەينى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، بالا تۇغدۇرۇش، بۇرۇن مونچاق گۆشى، كاتاراكتا قاتارلىق ئوپېراتسىيىلەرنى قىلاتتى.

50 - يىللارنىڭ بېشىدا ئادەتتىكى دوختۇرخانىلار پەقەت باش ئاغرىقى، زۇكام، يىرىڭلىق ئىششىق قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالايتتى، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىلا تۆۋەن قورساق قىسمىنى ئوپېراتسىيە قىلىش، قالقانسىمان بەز، سوقۇر ئۈچەي ۋە جىنسىي يولنى ئوپېراتسىيە قىلىش ئىشىنى يولغا قويدى. 1958 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا بىلەن يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا سۆڭەك ئوپېراتسىيىسى، كاناي ئورگانىزىمغا نەيچە ئۆتكۈزۈش ۋە كۆكرەك ئوپېراتسىيىسى قىلىشقا باشلىدى، ناھىيىلىك دوختۇرخانىلارمۇ سوقۇر ئۈچەي، چۈقۈق قاتارلىق ئوپېراتسىيىلەرنى قىلىشقا ۋە ئىچكى بۆلۈم، بالىلار بۆلۈمى، خەتەرلىك، ئېغىر كېسەللەرنى قۇتقۇزۇش، رېنتىگېندە دىئاگنوز قويۇش، قان، سۈيدۈك، تەرەتلەرنى قائىدىلىك تەكشۈرۈش قاتارلىق تۈرلەرنى يولغا قويدى. 1960 - يىلى ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا تۇنجى قېتىم كەڭ دائىرىلىك كۆيۈك بىمارلىرىغا تېرە كۆچۈرۈشتە مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. 1962 - يىلى ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى چىڭ مىڭيەن تۇنجى يۈرەك ئوپېراتسىيىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك قىلدى. 1965 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت دەرىجىلىك دوختۇرخانىلار يۈرەك قېپى، ئىككى قاناتلىق قاپقاق، ئۆپكە قانىتىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، كۆكرەك سىرتى، مىڭە سىرتى، جىگەر، ئاشقازان، بۆرەك قاتارلىق ئەزالارنى ئوپېراتسىيە قىلىشنى يولغا قويدى. قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئاشقازاننىڭ چوڭ قىسمىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسىنى قىلالايدىغان بولدى. يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا سۈيدۈك يولى تاشقى ئوپېراتسىيىسى قاتارلىقلارنى يولغا قويدى، مەسىلەن: ئاشقازاننى كېسىش، سۈيدۈك يولىدىكى تاشنى ئېلىۋېتىش، سۈيدۈك يولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، كۆكرەكتىن كۆكرەك ئومۇرتقىسىغىچە بولغان تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىك ئۇچۇقىنى تازىلىۋېتىشنى يولغا قويدى. ناھىيىلەردىكى ئىچكى بۆلۈم، بالىلار بۆلۈملىرى خەتەرلىك، ئېغىر كېسەللەرنى قۇتقۇزۇش، لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈش جەھەتلەردە يولغا قويغان يېڭى تۈرلەر كۆپەيدى. قۇتقۇزۇشتا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1970 - يىلدىن كېيىن زور بىر تۈركۈم «كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئېلىش» قا كەلگەن ئالي تېخنىكوم، ئوتتۇرا تېخنىكومنىڭ تىببىي پەنلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن ناھىيىدىن يۇقىرى ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارغا تولۇقلاپ بېرىلدى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىلگىرىكى ئىشلەنمىگەن، قىيىنلىق دەرىجىسى بىرقەدەر چوڭ بولغان تۈرلۈك ئوپېراتسىيىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە يولغا قويدى. 1970 - يىلى ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى يېڭنە بىلەن ھۇشسىزلاندۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ يۈرەك قېپىنى شىلىپ ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسىدە مۇۋەپپەقىيەت قازاندى؛ ھەرقايسى دوختۇرخانىلارمۇ ئاشقازاننىڭ كۆپ قىسمىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، قورساقنى يېرىپ تۇغدۇرۇش، سۈيدۈك يولى، سۆڭەك ئوپېراتسىيىسىنى داۋاملىق قانات يايدۇردى. مەكىت، يەكەن ناھىيىلىرى يەنە كۆز گۆھىرىگە ئاق چۈشۈش، بوغۇز راكىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسىنى قانات يايدۇردى، باش سۆڭەك ئىچى مېڭىسىنى ماھىيەتلىك تېشىش، كۆز مۇڭگۈز پەردىسىنى كۆچۈرۈش، گىلائۇكۇمادىن مۇداپىئەلىنىپ كىچىك تىپلىق كېسىپ ئېلىۋېتىش ۋە ئىچكى بۆلۈم، بالىلار بۆلۈمىنىڭ كېسەللەرنى قۇتقۇزۇشتا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1978- يىلدىن

كېيىن يۈرەك ئىككى قاپقىنى ئايرىش ئوپېراتسىيىسى، باش سۆڭەك ئىچى ئۆسمىسىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، ئۆزۈلگەن پۇت - قول بارماقلىرىنى ئۇلاش، جىگەر، ئۆت، بۆرەك، بالىيانقۇ، كۆز، قۇلاق، بۇرۇن، ئېغىز بوشلۇقى قاتارلىق ئەزالارنىڭ چوڭ ئوپېراتسىيىسى، يۈرەك - مېڭە قان تومۇر خەتەرلىك، ئېغىر كېسەللىرىنى قۇنتۇزۇش، دورا، تەكشۈرۈش، رادىئوئاكتىپلىق، پاتولوگىيىلىك دىئاگنوز قويۇش قاتارلىق يېڭى تۈرلەرنى داۋاملىق يولغا قويدى.

ۋىلايەت دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارغا ۋەكىللىك قىلالايدىغان بۆلۈملەرنىڭ 1990 - يىلدىكى يۇقىرى سەۋىيىلىك تۈرلىرى مۇنۇلار:

1) ئىچكى بۆلۈم　بىرلا ۋاقىتتا نەپەسلەندۈرۈپ CO دىن زەھەرلىنىپ ئېغىر هۇشسىزلانغانلارنى قۇنتۇزۇش، يۈرەك رېتىمىنى توك بىلەن نازارەت قىلىپ مۇھاپىزەت قىلىش، ئىچكى بوشلۇق ئەينەكى بىلەن تەكشۈرۈش، يۈرەك دالانچىسىنى چوڭراق تەكشەش، ئۆپكە ئىقتىدارىنى ئۆلچەپ بەلگىلەش، مىكرو قان قۇۋۇتىنى تەھلىل قىلىش، بەدەن سىرتىدىن سوقۇشنى تەكشەش، ھەرىكەت ھالىتى ئېلېكتروكاردىئوگراممىسى، يۈرەكنىڭ تېز توختاپ قېلىشىنى قۇنتۇزۇش، يۈرەك مۇسكۇلى كېسەللىكى بىلەن قوشۇلۇپ كېلىدىغان مېڭە نوكچىسىنى قۇنتۇزۇش، تارقىلىشچان مېڭە يالللۇغىنىڭ 84 كۈن هۇشسىزلىنىشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك قۇنتۇزۇش، گىپارىن ئارقىلىق ئۆپكە يالللۇغىنى داۋالاش، قان ئايلىنىش ئىقتىدارىنى ئۆلچەش، M تىپلىق ئۇلترا ئاۋاز بىلەن يۈرەك ھەرىكىتىنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت.

2) تاشقى بۆلۈم　باش سۆڭىكى ئېچىدىكى ئىششىق ئۆسمىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، كۆچلۈك پولات سىم ئارقىلىق ئېچىدىن بېكىتىش ئوپېراتسىيىسى، ئالقان بارماق، پەي غىلىپى جايلاشقان پەينى ئالاھىدە پىچاق بىلەن بوشىتىش ئوپېراتسىيىسى، كەڭ دائىرىلىك كۆيۈك، ئىككى قاناتلىق قاپاقنى ئايرىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، قىزىلئۆڭگەچ راكىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، بويۇن قىسمىدىكى قىزىل ئۆڭگەچ بىلەن ئاشقازاننى تۇتاشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى، تال، بۆرەك ۋېنىسىنى ئايرىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، كۆكرەك پەردىسى، ئاشقازان، قىزىلئۆڭگەچ، كانايىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە يىرىلىشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك قۇنتۇزۇش، ئۆزۈلگەن بارماقنى كۆچۈرۈش، باش بارماقنى قايتىدىن قۇراشتۇرۇش، تېرە، جىگەر ئارقىلىق ئۆت كانايچىسىنى تېشىپ ئاقتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى، يان پاقالچاق نېرۋىسىنى كۆچۈرۈش، قان ئېلىپ ماڭغۇچى كانال ساپقىنى كۆچۈرۈش ئارقىلىق تۇغما خاراكتېرلىك پاقالچاق سۆڭىكى كەمتۈكلۈكىنى داۋالاش، قان تومۇر قېتىشىشنى داۋالاش، يوتا سۆڭىكى زور هۈجەيرە ئۆسمىسىنى ئۆز تېنىدىكى سۆڭەك بوغۇمىنى كۆچۈرۈپ داۋالاش، ئۆت نەيچىسى ئارقىلىق جىگەر ئىچىدىكى تاشنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، ئۇچەي مەنبەلىك خالتىلىق ئىششىقنى ئايرىپ كېسىپ ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسىدىن ئىبارەت.

3) تۇغۇت بۆلۈمى　كەڭ كۆلەملىك بالىيانقۇنى كېسىۋېتىش، تۇغۇت جەريانىنى سۈرەت بىلەن كۆزىتىپ مۇھاپىزەت قىلىش، بالىيانقۇ بوشلۇقىنى مىكروسكوپتا تەكشۈرۈش، قورساق پەردىسى سىرتىدىكى قورساقنى يېرىپ تۇغدۇرۇش، جىنسىي ئەزا شەكلىدىكى بالىيانقۇنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، سۈيدۈك ئاقمىسىنى تۈزەش، مىكروسكوپ ئاستىدا تۇخۇم توشۇش نەيچىسىنىڭ يەلپۈگۈچ قىسمىنى شەكىللەگە كەلتۈرۈش ئوپېراتسىيىسى، جىنسىي يول پۈتەيلىكنى شەكىللەگە كەلتۈرۈش ئوپېراتسىيىسى، كەمتۈك تۇغۇلۇشنى كۆزىتىپ ئۆلچەشتىن ئىبارەت.

4) بالىلار بۆلۈمى　سۈيۇقلۇق ئىچكۈزۈش ئارقىلىق كىچىك بالىلارنىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئېچ سۇرۇپ سۇسىزلىنىشىنى داۋالاش، ئايلانما هالەتتىكى ئېرۇسلۇق يۇقۇملىنىشتىن كېلىپ چىققان كىچىك بالىلاردىكى ئۆچەي يالللۇغى، قالقان تۇۋرۈكلۈك مىكرو ئايلىنىشنى كۆزىتىش، كىچىك بالىلار تالا ئاشقازان ئەينەكى، گىلىتسېرىن ئارقىلىق كلىزما قىلىش، مېڭە بېسىمىنى تۆۋەنلىتىپ مېڭە كېسەللىكىنى داۋالاش

ۋە جاھىل خاراكتېرلىك مېڭە يۇقىرى بېسىمنى داۋالاش، يېڭىنە ئارقىلىق بالىلاردىكى گاس - گاچا كېسىلىنى داۋالاش، جۈڭگوچە، غەربچە تېبابەتنى بىرلەشتۈرۈپ بۆرەك كېسىلىنى داۋالاش، زەھەرلىنىش خاراكتېرىدىكى مېڭە كېسەللىكىدىن بولغان كۆرۈشتىن، سۆزلەشتىن قالغاندىن كېيىنكى ئاسارەتنى داۋالاش، پىرۇۋېك كېسلاتالىق سۈيدۈكتىن زەھەرلىنىش كېسىلى، بۆرەك نەيچىسىنىڭ كېسلاتادىن زەھەرلىنىشى، كرېتىنىزم كېسىلىگە كلىنىكىلىق دىئاگنوز قويۇشتىن ئىبارەت.

5) بەش ئەزا بۆلۈمى بۆرۈن بوشلۇقى خالتىسىنى تۆتاشتۇرۇش، بۆرۈن يۇتقۇنچاق بوشلۇقى قان نەيچىسىنىڭ تالالىق راكىنى ئېلىۋېتىش، مۇڭگۈز پەردىسىنى مىكروسكودى بىلەن بويۇن ئارتېرىيىسىنى بوغۇش، توك ئارقىلىق ئاڭلاشنى ئۆلچەش، ناغرا پەردىسىنىڭ شەكلىنى تۈزۈش ئوپېراتسىيىسى، مۇڭگۈز پەردە كۆچۈرۈش، لازېر نۇر بىلەن كۆرۈش پەردىسىنىڭ يېرىقلىرىنى داۋالاش، كانايچە ئەينەك ئارقىلىق ياتلاشقان ماددىنى ئېلىش، كىكىرتەكنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، ئاڭلاش توسالغۇسىنى ئۆلچەش، كىكىرتەكنى يېرىپ ئاۋاز ئىشكىدىكى ئۆسمىنى ئېلىۋېتىش، تاشقى قۇلاقنى شەكىلگە كەلتۈرۈپ، ئاڭلاش كۆچىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈش، يۈز مۇسكۇلىنى يۇقىرىغا تارتىپ قىسقارتىش ئوپېراتسىيىسى، ئالغاي كۆزنى تۈزەش ئوپېراتسىيىسى.

6) يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى ئۇنۇمۇبرسال داۋالاش ئۇسۇلى ئارقىلىق بالىلاردىكى پارالىچ كېسەللىكىنىڭ ئاسارىتىنى داۋالاش، ھامىلدارلىق مەزگىلىدىكى غەيرىي ئا، ب تېپلىق سېرىق ئۆت جىگەر يالىلۇغىنى داۋالاش، ئاخىرقى باسقۇچلۇق جىگەر قېتىش كېسەللىكىنى داۋالاش، ئاترۇپىن ئارقىلىق ئوچەي توسۇلۇش كېسەللىكىنى داۋالاشتىن ئىبارەت.

7) ئېغىز بوشلۇق بۆلۈمى ئۇچلۇق نېرۋىنى ئاجرىتىپ ئۇزۇۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، ئوك تەرەپ ئاستىنقى ئىككى سۆڭىكىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، ئۇستۈنكى ئىككى نەيچىسىدىن كەلگەن ئىششىقنى ئېلىۋېتىش، كەمتۈك تاڭلايىنى تۈزەپ تولۇقلاش، ئېغىز بوشلۇقىنى كۆپ ئىقتىدارلىق ئېلېكترلىك ئۆلچەش، ئۇستۈنكى ئىككى سۆڭىكى كەمتۈكلۈكىنى تۈزەپ چېكە تۆۋەنكى بوغۇمىنى شەكىلگە كەلتۈرۈش، چىشنى گۈزەللەشتۈرۈش، لازېر نۇرى ئارقىلىق ھۆسن تۈزەشتىن ئىبارەت.

8) رېنتگېن بۆلۈمى فوتوپلاستىنكىغا سۈرەتكە ئېلىش، كانايچە، يۇلۇننى يودلۇق مايى بىلەن سايىلاندۇرۇش، مېڭە قان تومۇرى، ئۇزۇك قاتلام، يوتا ئارتېرىيىسى، سۆڭەكنى تېشىپ سايىلاندۇرۇپ سۈرەتكە ئېلىش، ئاشقازان تېگىنى ئېچىپ ماس ھالدا سايىلاندۇرۇپ سۈرەتكە ئېلىشتىن ئىبارەت.

9) تەكشۈرۈش بۆلۈمى قان كېسەللىكى ھۈجەيرىسىگە دىئاگنوز قويۇش، لىمپا T ھۈجەيرىسىنى ئىممۇنىتېتلىق ئۆلچەش، 17 — ھىدۈكسى 17 - كېتونلۇق ئۆلچەش، قان ئۈيۈش مېخانىزمىنىڭ مىقدارىنى ئۆلچەش، ئايلانما شەكىلدىكى ۋىرۇسنى تەكشۈرۈش، ياغ ئاقسىلىنى ئانالىز قىلىشتىن ئىبارەت.

10) ئالاھىدە تەكشۈرۈش بۆلۈمى B تېپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق، ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى بىلەن يۈرەك ھەرىكىتىنى ئۆلچەش، كۆزنى B تېپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق ئاپپاراتتا تەكشۈرۈش، بارماق بىلەن ۋېكتور مىقدارىنى ئۆلچەش، مېڭىنى ئېلېكتر ئېقىمى بىلەن سۈرەتكە ئېلىشتىن ئىبارەت.

11) پاتولوگىيە بۆلۈمى فېرمىنت شەرتلىك بەلگە بويىچە بوياش، تېزلىك بىلەن يالپاقلاش، ئىممۇنىتېت توقۇلمىسىنى نازارەت قىلىپ ئۆلچەش، كۆپ پەيدا بولۇش، ئالاھىدە پەيدا بولۇش، قاناش خاراكتېرلىك گۆش ئۆسمىسىگە پاتولوگىيىلىك دىئاگنوز قويۇش، كاپۇشۇا ئۆسمە كېسىلىگە پاتولوگىيىلىك دىئاگنوز قويۇشتىن ئىبارەت.

12) دورا بۆلۈمى 3 دەرىجىلىك سۈزۈشتىن ئۆتكۈزۈلگەن ياسالما سۈيۇقلۇقنىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ناھىيە دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ بىرقەدەر يۇقىرى سەۋىيىلىك

تۇرلىرى مۇنۇلار:

(1) ئىچكى بۆلۈم، بالىلار بۆلۈمى　يۇرەك مېڭە نەيچىسى سىستېمىسىدىكى كېسەللەرنى قۇنتۇزۇش، زەھەرلىنىش خاراكتېرىدىكى شوك بولۇپ قېلىش، يۇرەكنى ئېلېكترلىق كۆزىتىش ۋە ئىچكى بوشلۇق ئەينەكى ئارقىلىق تەكشۈرۈپ دىئاگنوز قويۇش.

(2) تاشقى بۆلۈم　ئاشقازان، ئۆچەي، سۇيدۇك، سۆگەك بۆلۈمى ئوپېراتسىيىسى، قىسمەن ناھىيە دوختۇرخانىلىرى ئۈزۈلگەن پۇت بارمىقىنى ئۇلاش، باش ئىچىدىكى قان ئىششىقىنى تازىلاش، جىگەر، ئۆت، تال، بۇرەك ۋە بالىيانقۇنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، مۇڭگۈز پەردىسىنى كۆچۈرۈش ئوپېراتسىيىسىنى يولغا قويىدى.

(3) تەكشۈرۈش، رادىئوئاكتىپ بۆلۈمى　جىگەر يۇزىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قاتارلىق ئىممۇنىتېت تۇرلىرىنى ۋە كانايچە، مېڭە قان نەيچىسى، بۇرەك دېسىنى سايىلاندۇرۇپ سۈرەتكە ئېلىش قاتارلىقلارنى يولغا قويىدى.

3. داۋالاش پائالىيىتى

1) سەييارە داۋالاش　1951 - يىلى ئەسلىدىكى دوختۇرخانىلارنى ئۆزگەرتىش - تەرتىپكە سېلىشتىن باشلاپ، دوختۇرلار ئارىسىدا يېزىلارغا يۇزلىنىش، ئاساسىي قاتلامغا يۇزلىنىش، ئىشچى، دېھقان، ئەسكەرلەرگە يۇزلىنىش، بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، «دوختۇر، دورىلارنى، پارتىيىنىڭ ئىللىقلىقىنى يەتكۈزۈش» تەشەببۇس قىلىندى. ھەر يىلى كۆپ قېتىم داۋالاش ئەترىتى تەشكىللىنىپ ناھىيىلەرگە بېرىپ سەييارە داۋالاش ئېلىپ بېرىلدى. دوختۇر، دورىلار دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرى ۋە چەت، ياقا تاغلىق رايونلارغا، قاتناش بىرقەدەر قولايسىز بولغان تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ چەت، ياقا، تاغلىق رايونلىرىغا ئەۋەتىلدى، داۋالاش ئەترىتى ھەر يىلى 2 - 3 تۇركۈم تاغلارغا چىقىپ، سەييارە كېسەل كۆردى ۋە دورا يەتكۈزدى. 1965 - يىلى يەكەن ناھىيىسىدە ئېچىلغان سەھىيە نازارىتى خىزمەت يىغىنىدا «سەھىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى يېزىلارغا قويۇش» فاكتىنى بېكىتىلدى، ھەر يىلى ئولايەتلىك دوختۇرخانىلار %20 تەبىبىي خادىمنى، ناھىيە (شەھەر) لىك دوختۇرخانىلار %30 تەبىبىي خادىمنى ئاجرىتىپ يېزا، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ سەييارە داۋالاش ئېلىپ بېرىشنى بەلگىلىدى ھەمدە دائىرە بويىچە ھۆددىگە بېرىش، ۋاقىتنى، نۇقتىنى بېكىتىشتىن ئىبارەت مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى بېكىتتى، سەييارە داۋالاش، مۇداپىئە ئوكۇلى ئۇرۇش، ئوپېراتسىيە قىلىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلغاندىن سىرت، شۇ جايدىكى ناھىيىلىك، يېزىلىق شىپاخانىلار (دوختۇرلۇق ئورنى) دىكى سەھىيە تېخنىكا خادىملىرىنى تەربىيىلەشكە، تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشقا، تېگىشلىك داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى ۋە دورا بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل بولدى.

2) قۇنتۇزۇپ داۋالاش پائالىيىتى　1961 - يىلى دۆلەتلىك ئايالىلار تاغقا چىقىش ئەترىتى قوڭۇر تاغدا قار كۆچكۈنىگە ئۇچرىدى، ئولايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى بۈيرۇقىغا بىنائەن بىر داۋالاش ئەترىتى تەشكىللەپ، قۇنتۇزۇش - داۋالاشقا قاتناشتى. 1962 - يىلى جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشى مەزگىلىدە، قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ داۋالاش ئەترىتى (4 ئادەم) ئەسىرلەر گازارمىسىغا بېرىپ، يارىدارلارنى قۇنتۇزدى ۋە داۋالىدى ھەمدە مۇداپىئە ئوكۇلى ئۇردى. 1964 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتىدە 29 ئىشچى ئامىل نىترىت ئىشقار يېمەكلىكىدىن زەھەرلەندى. سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا 2 ئادەم پارتلاپ يارىلاندى. 1 - خەلق دوختۇرخانىسى تېببىي خادىملارنى قۇنتۇزۇشقا تەشكىللىدى. 1968 - يىلى ئالى ھەربىي رايونىنىڭ بىر ئاپتوبۇسى يېڭسار ناھىيىسىنىڭ شەرق قىزاردى سۇ ئامبىرى ئەتراپىدا ئۇرۇلۇپ كېتىپ ئوت كەتتى، ئېلىپ كېتىۋاتقان ئوق-

دورا پارتلاپ كەتتى. يېڭسار ناھىيىلىك دوختۇرخانا 30 دىن ئارتۇق تىببىي خادىمنى قۇتقۇزۇشقا ئەۋەتتى، 12 ئادەم خەتەردىن قۇتۇلدى، 5 ئادەم ئۆلدى.

1975 - يىلى قەشقەر سېمونت زاۋۇتىدا 8 ئىشچى كۆيۈپ جاراھەتلەندى، 1 - خەلق دوختۇرخانىسى زەربىدارلىق بىلەن 8 ئىشچىنى خەتەردىن قۇتقۇزۇۋالدى. 1978 - يىلى يېڭسار ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتىنىڭ پار قازىنى پارتلاپ كېتىپ، 5 ئادەم يارىلاندى، ناھىيىلىك دوختۇرخانا پۈتۈن كۈچى بىلەن 2 ئادەمنى خەتەردىن قۇتقۇزۇۋالدى.

ئۆسمۈرلەرنىڭ تېرە كېسەللىكى ۋە باش تەمرەتكىسى كېسىلىنىڭ ئالدى ئېلىنىپ داۋالانماقتا.

1981 - يىل 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە «30 - ئۆكتەبىر» ۋەقەسى يۈز بېرىپ، ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى، تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا، قەشقەر شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى قاتارلىقلار قۇتقۇزۇشقا تەشكىللىنىپ، يارىدارلارنى قۇتقۇزدى ۋە داۋالىدى. 1982 - يىل 7- ئايدا يېڭسار ناھىيىسى شەھەر ئايلانما يولىنى ياسىغاندا، شەھەر سېپىلى ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، 45 ئادەمنى بېسىۋالدى، ناھىيىلىك دوختۇرخانا، ناھىيىلىك يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى داۋالاش ئەترىتى تەشكىللەپ قۇتقۇزۇشقا قاتنىشىپ، 16 ئادەمنى خەتەردىن قۇتۇلدۇردى. 1984 - يىل 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى يۈەنشياۋ بايرىمى پانۇس كېچىلىكىدە قەشقەر شەھەرلىك خەلق مەيدانىنىڭ مۇراسىم مۇنبىرى ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، 60 تىن ئارتۇق ئاممىنى بېسىۋالدى، 1 - خەلق دوختۇرخانىسى ۋە تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا قۇتقۇزۇشقا قاتنىشىپ يارىدارلارنى قۇتقۇزدى، 5 ئادەم بەختسىزلىككە ئۇچرىدى، قالغانلارنى قۇتقۇزۇۋالدى. 1985 - يىل 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىدا 7.4 بال يەر تەۋرىدى، 1 - خەلق دوختۇرخانىسى، تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا بىردىن تىببىي داۋالاش ئەترىتى ئەۋەتتى، 121 تىببىي خادىم نەق مەيدانغا بېرىپ 102 يارىدارنى قۇتقۇزۇۋالدى. 8- ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە يەنە سەييارە داۋالاش ئەترىتىدىن 9 نى، 57 ئادەمنى ئەۋەتتى. ئۇلار ئاپەت رايونىدىكى يارىدارلار ۋە ئاممىنى قۇتقۇزۇش - داۋالاش ۋە تەن ساغلاملىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل بولدى.

3) ئائىلە كېسەل كارۋىتى دوختۇرخانىدا كېسەل كارۋىتى يېتىشمەسلىك ۋە كېسەللەرنىڭ دوختۇرخانىدا يېتىش قىينچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، 1 - خەلق دوختۇرخانىسى 1960 - يىلى ۋە 1966- يىلى 50 ئائىلە كېسەل كارۋىتى تەسىس قىلدى. 1982 - يىلدىن بۇيان يېڭسار ناھىيىلىك دوختۇرخانا، ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى (1984 - يىلى)، قەشقەر تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا (1985- يىلى)، پوسكام، قاغىلىق، مارالبېشى ناھىيىلىرى (1987 - يىلى)، ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى (1988 - يىلى) قاتارلىق دوختۇرخانىلار ئائىلە كېسەل كارۋىتى تەسىس قىلىپ، دوختۇرلار، سېستىرالارنى قەرەللىك ئەۋەتىپ بىمارلارغا دىئاگنوز قويۇپ داۋالىدى ۋە پەرۋىش قىلدى.

4) خەلقئە قۇلايلىق يارىتىش مۇلازىمىتى 1982 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتكە بۇ‌ئاستە قاراشلىق داۋالاش ئورۇنلىرى كۆپ خىل شەكىللەر ئارقىلىق خەلقئە قۇلايلىق مۇلازىمەت، خالىسانە كېسەل كۆرۈشنى قانات يايدۇردى. زىيالىيلار، پېشقەدەم كادىرلارنىڭ سالامەتلىكىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈردى،

ياشانغانلار، مېيىپلار پاراۋانلىق ساناتوريىسىگە، يېتىم بالىلار ئورنىغا، بالىلار باغچىسى، يەسلىگە بېرىپ يېتىم - يېسىر، قېرى، ئاجىز، مېيىپ ۋە ئۆسمۈرلەر ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلدى، ساغلاملىق ئارخىپى تۇرغۇزدى. 1985 - يىلدىن باشلاپ ھەر قېتىملىق ئوقۇتقۇچىلار بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە، دوختۇرخانىلار ئوقۇتقۇچىلاردىن نومۇر پۇلى ئالماي، ئالدىن كېسەل كۆرۈش، كېسەل كۆرىدىغان دوختۇرلارنى تاللاش قاتارلىقلاردىن بەھرىمەن قىلدى، دوختۇرخانىغا بېرىپ كېسەل كۆرسىتىش قۇلايسىز بولغان ئېغىر بىمارلارغا قارىتا دوختۇر، دورا ئەۋەتىپ بەردى ۋە ئۆيىگە بېرىپ مۇلازىمەت قىلدى.

5) مۇنەۋۋەر سېستىرالارنى باھالاش　1982 - يىلى مەمۇرىي مەھكىمە سەھىيە باشقارمىسى، ۋىلايەتلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئايالىلار بىرلەشمىسى، پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىرلىشىپ مۇنەۋۋەر سېستىرالارنى باھالاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتتى. 1 - خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ سېستىراسى شاۋ يۈيىڭغا «مەملىكەت بويىچە نەمۇنە سېستىرا» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى.

6) مەدەنىي دوختۇرخانا قۇرۇلۇشى　1978 - يىلدىن كېيىن سەھىيە خىزمىتىنىڭ «تەڭشەش، تەرتىپكە سېلىش، ئىسلاھ قىلىش، ئۆستۇرۇش» فاڭجېنىغا ئاساسەن، «پاسكىنا، قالايمىقان، ناچار» نەرسىلەرنى تۈزەشتىن قول سېلىنىپ، ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك تەڭشەش ئېلىپ بېرىلدى، دوختۇرخانا باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ۋە تۈرلۈك قائىدە - تۈزۈملەر ساغلاملاشتۇرۇلدى، تىببىي ئەخلاق، تىببىي خىسلەت تەربىيىسى، تېخنىكا بىلەن ئەسكەرلەرنى تەربىيىلەش قانات يايدۇرۇلدى، ئەلا مۇلازىمەت قىلىش تەشەببۇس قىلىندى.

1979 - يىلى سەھىيە باشقارمىسى ۋىلايەت بويىچە گۇڭشې (يېزا) دىن يۇقىرى دوختۇرخانىلارنى تەكشۈرۈپ باھالاشقا تەشكىللەپ، ناھىيىدىن يۇقىرى ئىلغار دوختۇرخانىدىن 3 نى، گۇڭشې (يېزا) شىپاخانىسىدىن 12 نى باھالاپ چىقتى. 1983 - يىلدىن كېيىن ناھىيىدىن يۇقىرى دوختۇرخانىلاردا «مەدەنىي داۋالاش، ئەلا مۇلازىمەت قىلىش، ئەلا تەرتىپ، گۈزەل مۇھىت، مەدەنىي دوختۇرخانا بەرپا قىلىش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلار يەنە شۇ جايدا تۈرۈشلۇق «ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە مەدەنىي دوختۇرخانا قۇرۇش» بويىچە قوشماقلاردىن بولۇشنى قانات يايدۇردى. 1985 - يىل 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىي دوختۇرخانىلارنى تەكشۈرۈپ باھالاش ئۆلىكى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق دوختۇرخانىلارنى تەكشۈرۈپ باھالاپ، 1 - خەلق دوختۇرخانىسىغا «ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىي دوختۇرخانا قۇرۇشتىكى ئىلغار ئورۇن» دەپ نام بەردى.

1985 - يىلى ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى ناھىيىدىن يۇقىرى دوختۇرخانىلارنى «مەدەنىي دوختۇرخانا قۇرۇش» بويىچە تەكشۈرۈپ باھالاشقا 2 قېتىم تەشكىللىدى، قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانا ۋە يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا 1985 - يىلى «ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىي دوختۇرخانا» بولۇپ باھالاندى، يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا 1987 - يىلى يەنە «مەملىكەت بويىچە سەھىيە سىستېمىسىدا مەدەنىي ئىلغار ئورۇن» دېگەن نامغا ئېرىشتى، ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى، يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا، قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانا 1989 - يىلى «ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىي دوختۇرخانا» بولۇپ باھالاندى.

4. داۋالاش تۈزۈمى

1) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش　1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن ئارمىيىدىكى زور تۈركۈم ئوفىتسېر - جەڭچىلەر كېسىپ ئالماشتۇردى، مەركەز ۋە غەربىي شىمالدىكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارنىڭ بۈيرۇقى بويىچە شىنجاڭغا ئالمىشىپ كەلگەن كادىرلار ۋە شىنجاڭغا كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا قاتناشتى، شۇ چاغدا «تەمىنات تۈزۈمى» يولغا

قويۇلغانلىقتىن، ئېغىر كېسەللەر دورا يېيىشتە پۈل تۆلىيەلمىدى، نەتىجىدە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى 1950-يىلى «ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش» تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلدى، ۋىلايەتتىكى كادىرلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر 1952 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولدى، ۋىلايەت بويىچە بېكىتىلگەن ۋاقىت، بېكىتىلگەن نورما بويىچە نومۇر ئېلىش، ئامبۇلاتورىيىنى ئاساس قىلغان ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى، 5227 كادىر، 426 كارخانا خادىمى تۈنجى تۈركۈمدە دۆلەت پۇلىغا داۋالىنىش تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولدى.

ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالانغانلارنىڭ كۆپىيىشى ۋە كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، پەرزەنتلىرىنىڭ ئارقا - ئارقىدىن شىنجاڭغا كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئەسلىدىكى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمىدە داۋالىنىش كىنىشكىسىنى ئۆزئارا ئارىيەت ئېلىپ كېسەل كۆرسىتىشتەك قالايمىقانچىلىق، ئىسراپچىلىق ھادىسىلىرىنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش قىيىن بولۇپ قالدى. 1958 - يىلى «ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش كىنىشكىسى» ئۈسۈلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۆز ئورنىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن كېسەل كۆرسىتىش، دورا ئېلىش يولغا قويۇلدى. شۇڭا بۇ ئۈسۈل ئىدارە، بىمارلار ۋە دوختۇرخانىلارغا نۇرغۇنلىغان قۇلايسىزلىقلارنى ئېلىپ كەلدى، 1959 - يىلى يەنە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش كىنىشكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1976 - يىلى ۋىلايەتلىك سەھىيە ئىدارىسى (باشقارمىسى) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش ئۈسۈلىنى «قوش ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى» گە ئۆزگەرتتى، يەنە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش خىراجىتىنى ئامبۇلاتورىيە ۋە كېسەلخانىدىن ئىبارەت 2 قىسىمغا ئايرىۋەتتى. ئامبۇلاتورىيە خىراجىتىنى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدىغان ئورۇن ھۆددىگە ئېلىپ ئىشلەتتى، دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىش خىراجىتى ھەر ئادەم ھەر ئايدا 0.50 يۈەن بويىچە ھېسابلاندى، ئۇنى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشنى باشقۇرۇش كومىتېتى بىرتۇتاش ئىگىلەيدىغان بولدى، دوختۇرخانىدا يېتىش، داۋالىنىش ۋە باشقا جايلارغا يۆتكىلىپ داۋالىنىشتا، ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدىغان كادىرلار بېكىتىلگەن دوختۇرخانىلاردا داۋالىنىدىغان بولدى.

2) ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش 1958 - يىل 8 - ئايدا مەكىت ناھىيىسى يانتاق گۈڭشىسى (يېزا) ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىپ، ئالدى بىلەن ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويدى. شۇ يىلى مارالبېشى ناھىيە سېرىقبۇيا گۈڭشې، پەيزاۋات ناھىيە قىزىلبويى گۈڭشىمۇ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويدى.

ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمى گۈڭشې (يېزا) ياكى چوڭ ئەترەت (كەنت) لەر ئاساسىي بىرلىك قىلىندى، شۇ گۈڭشې، ئەترەتتىكى دېھقان، چارۋىچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، پەرزەنتلىرى ھەربىر ئادەم بىر يىلدا 0.8 يۈەندىن 1.5 يۈەنگىچە پۇل تاپشۇردى، گۈڭشې ياكى ئەترەت جامائەت فوندىدىن بىر قىسمىنى يارىدەم قىلىپ، گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش ئاساسىي فوندى قىلدى، گۈڭشې ئەزالىرى (دېھقان) ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش كىنىشكىسىنى ئېلىپ، كېسەل كۆرسىتىشتە نومۇر ئېلىش خىراجىتىدىن باشقىسىنى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش فوندى ئۈستىگە ئالدى. ئاممۇ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ھەمكارلىشىش، كوللېكتىپ مەبلەغ يارىدەم قىلىشتەك بۇ خىل دوختۇرخانا باشقۇرۇش شەكلى كەڭ ئەزالارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى، مەكىت ناھىيىسىدە ناھايىتى تېزلا ئومۇملىشىپ كېڭەيتىلدى ھەمدە پەيزاۋات، مارالبېشى، كوناشەھەر، يەكەن، قاغىلىق قاتارلىق ناھىيىلەردىكى قىسمەن گۈڭشىلاردا كېڭەيتىلدى. 1960-يىلغا كەلگەندە مەكىت ناھىيىسىدە ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشقا قاتناشقان دېھقان، چارۋىچىلار ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقان، چارۋىچىنىڭ 99.5% نى ئىگىلىدى. ۋىلايەت بويىچە 33 گۈڭشې، 2 باشقۇرۇش رايونىدىمۇ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش يولغا قويۇلدى، قاتناشقان ئادەم 1 مىليون 39 مىڭغا يەتتى.

1961 - يىلى مەركەز خەلق گۈزىلىرىنىڭ «بىرىنچىدىن تەڭشەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش» نى تۈزىتىشنى ئوتتۇرىغا قويدى، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش «مۇلۇكنى ئومۇمىنىڭ قىلمۇھتىش شامىلى» نىڭ ئىنتايىن «سول» چىل خاتالىقى قاتاردا تەنقىد قىلىندى. مەكىت ناھىيىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان ناھىيىلەرنىڭ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش ئىشى توختاپ قالدى. 1962 - يىلى كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كۆچلۈك تەلىپىگە ئاساسەن، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش بارا - بارا ئەسلىگە كەلدى. 1965 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە 104 گۈزىي ئىچىدە 57 گۈزىي ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشقا قاتناشقانلار ۋىلايەت بويىچە دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ %50نى ئىگەللىدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش يېڭى شەيئى ھېسابلىنىپ مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى، ناھىيە (شەھەر) لەر ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1976 - يىلى ۋىلايەتتىكى 2129 چوڭ ئەترەتتە ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمىنى يولغا قويغان چوڭ ئەترەت 2113 كە يېتىپ، %97.86 نى ئىگەللىدى. ئەمما «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە بىر مەزگىللىك يېزا ئىقتىسادىي سىياسىتىنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا مەلۇم دەرىجىدە توسالغۇ بولۇشى ۋە ئۇنى چۈشەپ قويۇشى تۈپەيلىدىن، دېھقان - چارۋىچىلار ئارىسىدا ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش فوندىنى تاپشۇرالمايدىغانلار كۆپەيىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «يالىڭاياغ دوختۇر» لارنىڭ ماۋاشىسى ئومۇمىيۈزلۈك ئوتتۇراھال ئەمگەك كۈچىنىڭ ماۋاشىدىن تۆۋەن بولغاچقا، بىر قىسىم «يالىڭاياغ دوختۇر» لار دوختۇرلۇقنى تاشلاپ، دېھقانچىلىق (چارۋىچىلىق) بىلەن شۇغۇللىنىشقا قايتىپ كەتتى. 1980 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويغان رايون 1703 كە چۈشۈپ قالدى، بۇ ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي سانىنىڭ %26.20 نى ئىگەللىدى. 1981 - يىلدىن باشلاپ مەركەز چېكىدىن ئاشقان «سول» چىل ئىدىيىۋى ئېقىمنى تۈزەتتى. سەھىيە مىنىستىرلىكى ئېنىق قىلىپ «ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشتا ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدەشكە بولمايدۇ، ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇپ داشقازانىنىڭ تامىقىنى تەڭ يېيىشتەك ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىش كېرەك» دەپ كۆرسەتتى. ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش يەنە پەيدىنپەي ئەسلىگە كېلىپ، يېزا باشقۇرۇش، چوڭ ئەترەت باشقۇرۇش، يالىڭاياغ دوختۇرلار بىرلىشىپ باشقۇرۇش، يالىڭاياغ دوختۇرلار ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرۇش، يەككە دوختۇرلار ئۆزى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت 5 تۈرلۈك ئاساسلىق تىپابەتچىلىك شەكلى بارلىققا كەلدى. 1990- يىلى ۋىلايەت بويىچە 141 يېزا (گۈزىي)، 2312 كەنت (چوڭ ئەترەت) ئىچىدە كەنت ياكى كوللېكتىپ باشقۇرۇشىدىكى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويغان كەنت 678 گە، يېزا دوختۇرى ۋە كەنت دوختۇرلىرى بىرلىشىپ ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرغان كەنت 667 گە، يېزىلىق دوختۇرخانىلار كەنتلەردە دوختۇرلۇق نۇقتىسى قۇرغان كەنت 111 گە، يەككە دوختۇرلار شىپاخانا ئاچقان كەنت 47 گە، باشقا تۈرلۈك شەكىلدە شىپاخانا ئاچقان كەنت 402 گە يەتتى. دۆلەت «ئاز سانلىق مىللەت، چەت - ياقا، نامرات» بولغان تاشقورغان ناھىيىسىگە يەنە داۋالاش خىراجىتىنى ئالاھىدە تولۇقلاپ بېرىش سىياسىتىنى يولغا قويدى، ناھىيە بويىچە دېھقان - چارۋىچىلار ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولدى.

3) كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش تۈزۈمى　1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى ھەر يىلى مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ، نامرات، چەت، ياقا رايونلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلارنى ھەقسىز داۋالىدى، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا ۋە ناھىيىلىك دوختۇرخانىلار كەمبەغەل ئاممىغا قارىتا تەكشۈرۈش ۋە داۋالىنىش ھەققىنى نورما بويىچە كېمەيتىش ياكى كەچۈرۈم قىلىشنى يولغا قويدى، دوختۇرخانىدا ياتقان مەزگىلدە تاماق خىراجىتىگىمۇ يارەدەم بەردى. 1953 - يىلدىكى تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، ۋىلايەت بويىچە ھەقسىز كېسەل كۆرسەتكەنلەر 39 مىڭ 506 ئادەم (قېتىم) گە،

كېسەلخانىدا ھەقسىز ياتقانلار 942 ئادەم (قېتىم) گە، كېمەيتىلگەن ۋە كەچۈرۈم قىلىنغان داۋالاش ھەققى 4 مىليون 927 مىڭ 100 يۈەنگە يەتكەن، 62 ئەترەت (قېتىم) سەييارە داۋالاش ئىشىنى تەشكىللەپ، دېھقان-چارۋىچىلارنى ھەقسىز تەكشۈرگەن ۋە داۋالىغان.

1964 - يىلى سەھىيە نازارىتى «قېرى، ئاجىز، يېتىم - يېسىر»، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار، ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىنى پۈتۈنلەي كەچۈرۈم قىلىش ياكى كېمەيتىشنى بەلگىلىدى، ناھىيە (شەھەر) لەر كونكرېت ئىجرا قىلىش جەريانىدا «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» ۋە نامرات كەمبەغەل دېھقان تۆۋەن - ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش فوندىنى كەچۈرۈم قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا 1964 ـ، 1973 ـ، 1977 ـ، 1981 ـ، 1988 - ۋە 1989 - يىللىرى قوشۇمچە خولېرا كېسىلى تارقالغان مەزگىلدە ۋە 1986 — 1987 - يىللىرى غەيرىي ئا، ب تىپلىق جىگەر كېسىلى تارقالغان مەزگىلدە ئىلگىرى تەكشۈرۈپ بايقالغان تۇبېركۇلىۇز خاراكتېرلىك قالقانسىمان بەز، يەرلىك قالقانسىمان بەز، باش تەمرەتكىسى قاتارلىق كېسەلگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى كۆتۈرۈش ئىقتىدارىغا ئاساسەن، داۋالىنىش ھەققى پۈتۈنلەي كەچۈرۈم قىلىنىدى ياكى كېمەيتىلدى.

4) ئۆز پۇلىغا داۋالىنىش يۇقىرىدىكى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش، ھەقنى كېمەيتىپ ۋە كەچۈرۈم قىلىپ داۋالاش يولغا قويۇلغاندىن باشقا، قىسمەن يىللاردا ئاساسا داۋالىنىش خىراجىتىنى ئۆزلىرى ئۈستىگە ئالدى. 1956 - يىلغا كەلگەندە، ئىلگىرىكى بىرقانچە يىلدا ئىقتىسادىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى بىلەن دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك جەھەتتىكى قىيىنچىلىقى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلىنىدى، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ھەقسىز داۋالىنىشى قەدەممۇ قەدەم ئازايدى، خىراجەت شەھەرلەردىكى كەمبەغەل ئائىلە ۋە گۈزەشلارنىڭ داۋالاش - سەھىيە ئىشلىرىغا ئىشلىتىشكە ئۆزگەرتىلدى، خەلق ھۆكۈمىتى كۆپ قېتىم داۋالاش ھەققى ئۆلچىمى ۋە دورا باھاسىنى تۆۋەنلەتتى. 1958 - يىلى 300 خىلدىن ئارتۇق دورىنىڭ باھاسىنى %34 چۈشۈردى، 1960 - يىل 4 - ئايدا يەنە بىر قېتىم 11 خىل داۋالاش ھەققى ئۆلچىمىنى تۆۋەنلەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە داۋالاش خىراجىتى %50، كېسەلخانا خىراجىتى %12.5 تۆۋەنلىدى.

§5. ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش

قەشقەر ۋىلايىتىدە 1 مىليون 260 مىڭدىن ئارتۇق ئايال بار، بۇنىڭ ئىچىدە تۇغۇت يېشىدىكى ئايال 547 مىڭ 500 بولۇپ، ئايالار نوپۇسىنىڭ %43.42 نى؛ 7 ياشتىن تۆۋەن بالىلار 503 مىڭ 500 بولۇپ، %19.71 نى ئىگىلەيدۇ. ئۇزاقتىن بۇيان ئايالارنىڭ «ئىككى كېسەل» (بالىياتقۇ چىقىقى، سۈيدۈك ئاقمىسى) ھەمدە بالىياتقۇ بوينى كېسىلى ۋە بالىلاردىكى «ئالتە خىل كېسەل» (قان ئازلىق، راخىت، ئۆزۈقلۇق ناچار بولۇش، پارازىت قۇرت، كىچىك بالىلارنىڭ ئۆپكە يالىلۇغى، كىچىك بالىلاردىكى ئىچ سۈرۈش) ئايالار، بالىلارنىڭ تەن ساغلاملىقىغا ئېغىر زىيان يەتكۈزۈپ كەلدى.

1990 - يىلى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتلىرى ئىشلىتىۋاتقان ئۆي كۆلىمى 3917 كۋادرات مېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كەسىپكە ئىشلىتىلىدىغان ئۆي 3496 كۋادرات مېتىر بولۇپ، ئۇ خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆي ياكى بىنادىن ئىبارەت. ئاساسلىق ئۈسكۈنىلەردىن 18 دانە مىكروسكوپ، 2 دانە 200 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن

دىئاگنوز ئاپپاراتى، 2 دانە ئېلېكترو كاردىئوگرامما ئاپپاراتى، بىر دانە 721 سېپكترو فوتومېتىر، 2 دانە كاربون ئوكسىدلىق لازىر نۇرى بىلەن داۋالاش ئۈسكۇنىسى، بىر دانە توكلانتۇ، 5 دانە قۇنتۇزۇش ئاپتوموبىلى، 2 دانە سىنئالغۇ بار. ناھىيە (شەھەر) لىك، يېزىلىق دوختۇرخانىلار، تۇغۇت پونكىتلىرىغا تۇغۇت كارۋىتى ياكى ئاددىي تۇغۇت كارۋىتى سەپلەپ بېرىلدى.

1952 - يىلى ۋىلايەتتە پەقەت ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خادىمىدىن 7 سى بار ئىدى. 1953 - يىلى 21 گە، 1958 - يىلى 64 كە يەتتى. 1990 - يىلىنىك ئاخىرىغا كەلگەندە مەخسۇس ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خادىمى 152 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەرخىل تېخنىكا ئۇنۋانى بارلار 106، ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرىلارنىڭ نىسبىتى، ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىن تۇڭەن ئوقۇش تارىخىغا ئىگىلەرنىڭ نىسبىتى 1:21، 2:82 گە يەتتى.

50 - يىللاردىن 60 - يىللارغىچە كونا ئۇسۇل بىلەن تۇغدۇرغۇچى كىندىكئانىلىرى «ئۇزگەرتىلدى» ۋە يېڭى ئۇسۇل بىلەن تۇغدۇرغۇچى كىندىكئانىلىرى تەربىيىلەندى. 1951 - يىلى قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىدە كونا ئۇسۇل بىلەن تۇغدۇرغۇچى 178 كىندىكئانىسى تەربىيىلەندى، 1952 - يىلى قەشقەر شەھىرى، ئاتۇش شەھىرى ۋە مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەردىكى كونا ئۇسۇل بىلەن تۇغدۇرغۇچى كىندىكئانىسىدىن 139 ى تەربىيىلەندى. 1953 -، 1954 -، 1956 -، 1960 - يىللىرى يېڭى ئۇسۇل بىلەن تۇغدۇرغۇچى كىندىكئانىسىدىن 1997 سى تەربىيىلەندى. 1983 — 1990 - يىلغىچە تۇرلۇك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش كۇرسىدىن 778 قارار ئېچىلىپ، 6083 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى ۋە قايتا تەربىيىلەندى.

1. ئاياللار ساقلىقىنى ساقلاش

1) يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش　قەشقەر ۋىلايىتى 1952 - يىلى يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش ئۇسۇنى ئومۇملاشتۇرۇشقا باشلىدى، يېزىلىق ئاياللار تۇغۇت ئورنى ۋە تۇغۇت پونكىتىدىن 661 ى قۇرۇلدى، يېڭى ئۇسۇل بىلەن تۇغدۇرغۇچى كىندىكئانىسىدىن 1947 سى تەربىيىلەندى، يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش نىسبىتى %85 تىن يۇقىرى بولدى. 1959 - يىلىنىك ئاخىرىدا ناھىيىلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتلىرى ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا قوشۇۋېتىلدى. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا تەبىئىي ئاپەت يېزىلاردىكى ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خىزمىتىنى زەربىگە ئۇچراتتى، 1963 - يىلى ۋىلايەت بويىچە يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش نىسبىتى تۆۋەنلەپ %6.7 كە چۈشۈپ قالدى. 1973 - يىلغا كەلگەندە ناھىيىلىك سەھىيە - يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتلىرى، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش بۆلۈمچىسى (ئىشخانىسى) تەسىس قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ئانا بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئىشلىرى قايتىدىن ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. 1979 - يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەردە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خىزمىتى يىغىنىنى ئېچىپ، ئانا بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خىزمىتىنىڭ پىلانى ۋە چارە - تەدبىرلىرىنى بېكىتكەندىن كېيىن ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردە مۇستەقىل ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتىدىن 8 ى قۇرۇلدى، 5 ناھىيە سەھىيە-يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتىدا مەخسۇس ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش بۆلۈمچىسى (بۆلۈم) تەسىس قىلدى. 1979 - يىلى باشلانغان كەنتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش جەريانىدا، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خىزمىتىدە بىر تۇرلۇك دېھقانچىلىق ۋاقتىدا دەخلى قىلمايدىغان، پۇل ئاز كېتىدىغان، ئاممىا رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلالايدىغان بىرخىل شەكىل — ئۇز ئالدىنىسىدە تۇغدۇرۇش تەجرىبىسى يەكۈنلەپ چىقىلدى. يېڭى ئۇسۇلدا تەربىيىلەنگەن كىندىك ئانىلىرىغا سۈپەت، ئۇگىتىشنى ھۆددىگە بېرىش، ئىش ھەققىنى جايلارنىڭ سەھىيە ئىشلىرى خىراجىتىدىن ئاجرىتىپ بېرىش يولغا قويۇلۇپ، يېزىلاردىكى ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خادىملىرىنىڭ ئاكتىپلىقى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقى قوزغىتىلىپ، ھامىلىدار ئاياللار ۋە

بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى تۆۋەنلىتىلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى 2372 تەبىئىي كەنتته 687 كىندىك ئانىسى بارلىققا كەلدى، تۇغۇت قوبۇل قىلالايدىغان ئايال يېزا دوختۇرى 1268 گە، كەنتلەردىكى كىندىك ئانىسى 957 گە، يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش نىسبىتى 89.9% كە، دوختۇرخانىدا تۇغۇش نىسبىتى 22.39% كە يەتتى. بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى تۆۋەنلەپ 17% كە چۈشتى.

2) ئاياللاردىكى «ئىككى خىل كېسەل»، دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش قەشقەر ۋىلايىتىدە ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى بالىياتقۇ چىقىقى ۋە سۈيدۈك ئاقمىسىغا گىرىپتار بولغان، بولۇپمۇ يېزا ئاياللىرىدا تېخىمۇ كۆپ، پەقەت 1961 - يىلىلا قەشقەر شەھىرىدىكى 3 گۇڭشې ئاياللارنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرگەندە «ئىككى خىل كېسەل» گە گىرىپتار بولغان 593 ئايال بايقالدى. 1971 - يىلى شەھەر رايونىدىكى تۇغۇت يېشىدىكى ئاياللاردىكى «ئىككى خىل كېسەل» ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلگەندە 4563 كىشى ئىچىدە بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغان 733 كىشى بايقالدى، بۇ، ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 16.79% نى ئىگىلىدى. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 1980 - يىلغىچە ناھىيىلەر ئاياللاردىكى «ئىككى خىل كېسەل» نى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ داۋالىدى، تەكشۈرۈپ داۋالىغان بالىياتقۇ چىقىقى بىمارى 14 مىڭ 45 كە، سۈيدۈك ئاقمىسى بىمارى 526 گە يەتتى. 1983 - يىلى بالىياتقۇ چىقىقى بىمارلىرىدىن 10 مىڭ 810 نى، سۈيدۈك ئاقمىسى بىمارلىرىدىن 175 نى تەكشۈرۈپ داۋالىدى. 1984 - يىلى شىنجاڭ تىببىي ئىنىستىتۇتى، جياڭسۇ ژۇشى ناھىيىلىك ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئورنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تىببىي ئىنىستىتۇتى قاتارلىق ئورۇنلاردىن ئاياللار كېسىلى مۇتەخەسسىسى، پروفېسسورلىرىنى قەشقەرگە كېلىپ لېكسىيە سۆزلەشكە، داۋالاشقا تەكلىپ قىلدى، ئۇلار 8479 ئايالنىڭ بالىياتقۇ چىقىقىنى داۋالىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ داۋالانغانلار 1482، ساقىيىش نىسبىتى 96.24%؛ يۇقىرىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن داۋالانغانلار 4538، ساقىيىش نىسبىتى 100%؛ جۇڭگو تىبابەتى بويىچە داۋالانغانلار 1854، ساقىيىش نىسبىتى 81%؛ يەرلىك ئۇسۇلدا داۋالانغانلار 665، ساقىيىش نىسبىتى 100%، ئومۇمىي ئۈنۈمدارلىقى 95% بولدى. سۈيدۈك ئاقمىسى بىمارلىرىدىن 175 ى بولۇپ، ھەممىسى داۋالاندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ داۋالانغانلار 136، بۇنىڭدىن 115 ى ساقايدى، ساقىيىش نىسبىتى 85% بولدى.

ئۇنىڭدىن باشقا ئاياللاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەر، ئالايلۇق، بالىياتقۇ بوينى ياللۇغى، بالىياتقۇ بوينى شەلۋىرەش، جىنسىي يول ياللۇغى، جىنسىي يول زەمبۇرۇغى، تامچە قۇرت ۋە بالىياتقۇ بوينى راكى قاتارلىق كېسەللەر كۆپ قېتىم ھەقسىز ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلدى، تەكشۈرۈشتە ئېنىقلانغان ھەرخىل كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار داۋالاندى، ئۇلار داۋالىنىپ ساقايدى ياكى ئاساسىي جەھەتتىن ساقايدى.

2. بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش

بوۋاقلاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەلەر قىزىل، كۆك يۆتەل، يۇلۇن سۇر ماددا ياللۇغى، تۆمۇر كەملىكتىن بولىدىغان قان ئازلىق، ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك، راخىت، ئوچەي يولى پارازىت قۇرتى، ئۆپكە ياللۇغى، ئىچ سۇرۇش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

1) پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش قىزىل، كۆك يۆتەل، يۇلۇن سۇر ماددا ياللۇغى، بوغما قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە پەيدا بولۇش نىسبىتى بىلەن مېيىپلەندۇرۇش نىسبىتى كىچىك بالىلاردا يۇقۇملۇق كېسەلنىڭ پەيدا بولۇش نىسبىتى ئىچىدە يۇقىرى نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. 1975 - يىلدىن باشلاپ قىسمەن ناھىيىلەر كىچىك بالىلارنى پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاشنى قانات يايدۇردى، 1977- يىلى ئىممۇنىتېتلاش ۋىلايەت بويىچە ئومۇميۈزلۈك كېڭەيتىلدى، ناھىيە (شەھەر) لىك سەھىيە - يۇقۇم مۇداپىئە

پونكتلىرىدا پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى ھەمدە قەدەممۇ - قەدەم ناھىيە، يېزا، كەنتتىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش تورى قۇرۇلدى. مەخسۇس ئادەم مەسئۇل بولۇپ 0 — 7 ياشقىچە بولغان بالىلار پۈتۈن جەريان بويىچە پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاندى.

1977 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لەردە توڭلىتىش زەنجىرسىمان قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلدى، 1984 - يىلى ۋە 1987 - يىلى ناھىيە (شەھەر) لەرگە توڭلاتقۇ، توڭلىتىش ئۈسكۇنىسى، سوغۇق ساقلاش سومكىسى، مۇز سومكىسى قاتارلىق زەنجىرسىمان توڭلىتىش ئۈسكۇنىسى سەپلەپ بېرىلدى. ۋىلايەت، ناھىيە، يېزىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك زەنجىرسىمان توڭلىتىش تورى نورمال ئىشقا كىرىشتۇرۇلۇپ، ۋاكسىنىنى ھەر ۋاقىت ئىشلىتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئەملگە ئاشۇرۇلدى.

1986 - يىلى سىغىم نىسبىتى ئېھتىماللىقى بويىچە قاغىلىق، يېڭىسار، پەيزاۋات، يەكەن، مارالبېشىدىن ئىبارەت 6 ناھىيىدە ئەۋرىشكە ئېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى. ئوتتۇرىچە كارتۇچكا تۇرغۇزۇش نىسبىتى 86.85% كە، قىزىل كېسىلىنى ئەملەش نىسبىتى 82.83% كە، كىچىك بالىلارغا پارالىچ شېكەر كۆمۈلچى بېرىش نىسبىتى 81.77% كە، بوغما، كۆك يۆتەل ۋاكسىنىسى ئەملەش نىسبىتى 75.45% كە، كالمىت گۈبرىن ۋاكسىنىسى ئەملەش نىسبىتى (پەيزاۋات، مارالبېشى ناھىيىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) 76.74% كە، 3 باكتېرىيە (كالمېت گۈبرىن ۋاكسىنىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) نىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 72.85% كە يەتتى. 1987 - يىلدىن باشلاپ يېڭى ئىممۇنىتېتلاش تەرتىپى يولغا قويۇلدى. «تۆت ۋاكسىنا»نى ئەملەش نىسبىتى 85% كە يەتتى، پىلانلىق ئىممۇنىتېتلىنىدىغان بالىلارنىڭ تۇرلۇك كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كېتىش نىسبىتى زور دەرىجىدە ئازايدى.

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1990 - يىلدىكى سوغۇق ساقلاش زەنجىرسىمان ئۈسكۇنىلىرى

جەدۋەل: 35 — 9

ناھىيە (شەھەر)	توڭلاتقۇ	تېز توڭلىتىش ئۈسكۇنىسى	سوغۇق ساقلاش ساندۇقى	مۇز سومكىسى	ناھىيە (شەھەر)	توڭلاتقۇ	تېز توڭلىتىش ئۈسكۇنىسى	سوغۇق ساقلاش ساندۇقى	مۇز سومكىسى
قەشقەر يېڭىشەھەر	3	3	2	210	يوپۇغا	1	2	1	100
قەشقەر كونا شەھەر	3	3	3	280	پەيزاۋات	3	3	3	230
يېڭىسار	2	2	2	160	مارالبېشى	3	3	3	260
يەكەن	4	4	8	450	تاشقورغان	1	1	1	30
پوسكام	2	2	1	110	قەشقەر شەھەرى	2	2	2	120
قاغىلىق	3	3	3	260	ۋىلايەتلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى	3	8	30	0
مەكىت	2	2	2	140	جەمئىي	32	38	61	2350

2) كىچىك بالىلاردا دائىم كۆرۈلىدىغان «ئالتە خىل كېسەل» نىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش　1982 - يىلدىن باشلاپ ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەردىكى ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش

تارماقلىرى ۋە داۋالاش ئورۇنلىرى بالىلاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنى كۆپ قېتىم ئەسلەش خاراكتېرلىك تەكشۈردى ۋە ئالدىنى ئېلىپ داۋالىدى، بالىلاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش داۋالاش بويىچە كۆلىمى چوڭراق بولغان 4 قارار كۆرس ئاچتى ھەمدە جۇڭگو تىببىي پەنلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو بالىلار تەرەققىيات مەركىزى ۋە شىنجاڭ شىخەنزە تىببىي ئىنىستىتۇتىدىكى مۇتەخەسسىس، پروفېسسورلارنى بالىلاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتىگە دائىر لېكسىيە سۆزلەشكە ۋە يېتەكچىلىك قىلىشقا تەكلىپ قىلدى.

§ 6 . ئەنئەنىۋى تىببابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك

1. ئۇيغۇر تىببابەتچىلىكى ۋە دورىگەرلىكى

ئۇيغۇر تىببابەتچىلىكى ۋە دورىگەرلىكى مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 2 — 3 - ئەسىرلەردە غەربىي يۇرت خەلقلىرى ئارىسىدىكى داۋالاش، دورا يىغىش پائالىيىتىدىن باشلانغان. جاڭ چيەن غەربىي يۇرتقا ئەلچى بولۇپ كەلگەندە يىپەك يولىنى ئېچىپ، غەربىي يۇرت بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىنى ئىلگىرى سۈرگەنىدى. غەربىي يۇرتنىڭ ئەنئەنىۋى تىببابەتچىلىك - دورىگەرلىك پائالىيىتى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، ئەرەپ تىببابىتى تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش ئاساسىدا 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت توپلاش ئارقىلىق ئۆزگىچە بولغان بىر يۇرۇش نەزەرىيە سىستېمىسى ۋە داۋالاش ئۇسۇلىنى پەيدىنپەي شەكىللەندۈردى. جۇڭگونىڭ تۇنجى دورىگەرلىك قامۇسى «يېڭىدىن تۈزۈلگەن دورىلىق ئۆسۈملۈكلەر قامۇسى» غا كىرگۈزۈلگەن دورىلىق ئۆسۈملۈكلەر ئىچىدە غەربىي يۇرتنىڭ 144 خىل دورىلىق ئۆسۈملۈكى بار. قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ مەركىزى بولغان قەشقەر شەھىرى (ھازىرقى قەشقەر شەھىرى) دىكى «ساچىيە» مەدرىسەسىدە ئۆز ۋاقتىدا تەربىيىلەنگەن ئاتاقلىق تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرى ئىمرادىن قەشقىرى، «ساچىيە» مەدرىسەسىدىكى ئەبۇ ئېلى قانۇنچى قاتارلىقلار تۈزگەن «سۇراھ» لۇغىتىگە ئوتتۇرا ئاسىيا، ئەرەب تىببابىتىگە دائىر نۇرغۇن قەدىمىي كىتابلارنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ كىرگۈزگەن، ئىمرادىن قەشقىرىنىڭ ئەسىرى «تىببابەتچىلىك قانۇنىغا ئىزاھ» ، مەۋلۇي بەگ ئېلىنىڭ ئەسىرى «تىببىي داۋالاش مىزانى» ، سەيپى مۇختەر بۇلاق بەگنىڭ ئەسىرى «داۋالاش ۋە دەم ئېلىپ داۋالىنىش» قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى غەربىي يۇرتنىڭ 1000 يىللىق تىببابەتچىلىك - دورىگەرلىك ئەمەلىيىتىنىڭ يىغىندىسى ۋە تەرەققىياتى ھېسابلىنىدۇ.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى كوچا - كەنتلەردە سەييارە يۇرگەن ئۇيغۇر تېۋىپلىرىنى تەشكىللەپ، بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيە ياكى يەككە ئامبۇلاتورىيە قۇردى، شۇنىڭدىن كېيىنكى 40 يىلدىن بۇيان ئۇيغۇر تىببابەتچىلىك - دورىگەرلىك ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلدى، داۋالاش ئاپپاراتلىرى كۆنسېرى مۇكەممەللەشتى. تىببابەتچىلىك - دورىگەرلىك تېخنىكا قوشۇنى كۆنسېرى زورايدى، داۋالاش تېخنىكىسى ۋە ئۇسكۇنىلەرنىڭ سەۋىيىسى بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ تاكامۇللاشتى.

1) ئۇيغۇر تىببابەتچىلىك - دورىگەرلىكىنىڭ ئاساسىي نەزەرىيىسى ئۇيغۇر تىببابەتچىلىكى - دورىگەرلىكى «سۇ، ھاۋا، ئوت، تۇپراق» تىن ئىبارەت 4 چوڭ ماددىنى تىببابەتچىلىك ئىلمىنىڭ ئاساسى، «قاراش، ئاڭلاش، سوراش، ھۆكۈم قىلىش» نى ئاساسىي داۋالاش ۋاستىسى قىلغان، ئۆسۈملۈك، ھايۋانات ۋە مىنېرال تەركىبىدىن ئاجرىتىۋېلىنغان ئۇنۇملۇك تەركىبىنى دورا ماتېرىيالى قىلىپ تۈرلۈك كېسەللەرنى داۋالىغان.

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك ئىلمىنىڭ قارىشىچە «سۇ، ھاۋا، ئوت، تۇپراق» تەبىئەت دۇنياسىدىكى بارلىق جانلىقلارنىڭ تېنىدە جۇملىدىن ئادەم تېنىدە مەلۇم نىسبەت بويىچە بىرىككەن بولىدۇ ھەمدە ئورگانىك بىرىكمە 4 خىل «خىلىت» (پارسچە ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، تەن سۇيۇقلۇقى دېگەن مەنىدە») نى ھاسىل قىلىدۇ ھەمدە ئادەم بەدىنىدە ساقلىنىپ، تەبىئىي يوسۇندا نىسپىي تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئادەمنىڭ مۇسكۇللىرى كۈچ قۇۋۋىتىگە تولۇپ تاشىدۇ، ئىشتىھاسى تازا ئېچىلىدۇ، تېنى تازا ساغلام بولۇپ، ناھايىتى ئاز كېسەل بولىدۇ. ئېچىكى مۇھىت ئۆزگەرگەندە، 4 چوڭ توقۇلمىنىڭ ئادەم بەدىنىدىكى ساندىن سۇپەتكىچە بولغان نىسبىتى بۇزۇلۇپ، ئەسلىدە نىسپىي تەڭپۇڭ بولغان تەن سۇيۇقلۇقى جىددىي كۆپىيىدۇ ياكى ئازىيىپ كېتىدۇ-دە، ئىقتىدار خاراكتېرلىك ياكى ئورگانىك خاراكتېرلىك كېسەلگە ئۇچرىدۇ. كېسەلنى داۋالاشتا قاراش، ئاڭلاش، سوراش، ھۆكۈم قىلىش ئارقىلىق 4 خىل «خىلىت» تىن تەركىب تاپقان مۇناسىپ ئورۇندىكى ئەزالارنىڭ ئۆزگىرىشى، ئۆزگەرگەن كېسەل ئورنى ۋە دەرىجىسىنى ئۆلچەپ، دورىنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق «خىلىت» نى تەڭشەپ، نىسپىي تەڭپۇڭلۇقنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندە كېسەلنى داۋالاش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

2) ئاپپاراتنىڭ تەرەققىيات تارىخى　1955 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى كوچىلاردا تۇراقسىز تارقىلىپ يۈرگەن يۇسۇپ ھاجى، مامۇتخان، ئىسمائىلجان، زۇنۇن قارى، ئابدۇراخمان، كېرىم ئاخۇن قاتارلىق ئەينى چاغدىكى داڭلىق 6 ئۇيغۇر تىۋىپنى تەشكىللەپ، پاي قوشۇش شەكلى بىلەن 1956- يىل 9 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسىنى قۇرۇپ چىقتى. شۇ يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدە 9 ئۇيغۇر تىۋىپ بىرلىشىپ باشقۇرغان «نۇرلۇق» ئۇيغۇر تىبابىتى بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسى قۇرۇلدى، يەكەن ناھىيىسىدە ناھىيىلىك مىللىي تىبابەت بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسى قۇرۇلدى. پوسكام ناھىيىسىدە ئىسھاق ئاخۇنىنىڭ تەكلىپى بىلەن توختى بەگ، ئابدۇقادىر، مەخسۇم قاتارلىق كىشىلەر بىرلىشىپ يەككە ئۇيغۇر تىبابەت بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسى قۇردى. 1959 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسىنىڭ نامى قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1960- يىلى قاغىلىق ناھىيىسى خوسۇسىي «نۇرلۇق» ئۇيغۇر تىبابىتى بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيىسى دۆلەت ئىگىدارلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى قېتىمدال خۇراپاتلىق دەپ قارىلىپ تەنقىد قىلىندى، قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ناھىيىلەردىكى ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى ۋە ئامبۇلاتورىيىلىرى گۈڭشې دوختۇرخانىسىغا قوشۇۋېتىلدى.

1976 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىنىڭ دەرىجىسى ئۆلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىغا ئۆستۈرۈلدى. 1978 — 1990 - يىلغىچە ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى، ئامبۇلاتورىيىسى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە يېڭىدىن قۇرۇلدى، يەكەن ناھىيىسىدە قايتىدىن ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى (1978 - يىلى) قۇرۇلدى. بىرلەشتۈرۈۋېتىلگەن قاغىلىق ئۇيغۇر تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە نامى ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىغا (1982 - يىلى) ئۆزگەرتىلدى. مەكىت ناھىيىسى (1983 - يىل 1 - ئاي)، مارالبېشى ناھىيىسى (1984 - يىلى)، پەيزاۋات، پوسكام، يوپۇغا، قەشقەر يېڭىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەر (1985 - يىلى) دە ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى، ئامبۇلاتورىيىسى قۇرۇلدى. قەشقەر تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا ۋە يېڭىسار ناھىيىلىك، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى داۋاملىق ئۇيغۇر تىبابىتى بۆلۈمى تەسىس قىلدى، 9 يېزا (بازار) دىكى دوختۇرخانىدا ئۇيغۇر تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئۆلايەت بويىچە ئۇيغۇر تىبابىتى بويىچە داۋالاش ئاپپاراتىدىن 9 ى بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلايەت

دەرىجىلىك دوختۇرخانا بىر، ناھىيىلىك دوختۇرخانا 4. ناھىيە دەرىجىلىك ئامبۇلاتورىيە 4، تەسىس قىلىنغان كېسەل كارۋىتى 263. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇنىۋېرسال دوختۇرخانىدا ئۇيغۇر تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى تەسىس قىلىندى.

قەشقەر ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى سەمەن يولى 189 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ، ئىگىلىگەن يېرى 22 مىڭ 637 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 8500 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، 156 كېسەل كارۋىتى تەسىس قىلىنغان، ئىشچى - خىزمەتچىسى 156، بۇ، شىنجاڭ بويىچە كۆلىمى ئەڭ چوڭ، ئۇسكۇنىسى تولۇق، تېخنىكا كۆچى تولۇق بولغان ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىلىرىنىڭ بىرى. دوختۇرخانىنىڭ ھەزىم قىلىش سىستېمىسى، يۈرەك، قان تومۇر سىستېمىسى كېسەللىكلىرى ۋە رىماتىزم، تېرە كېسىلى قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاش ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك، بولۇپمۇ ئاق كېسەلنى داۋالاشتا دۆلەت ئىچىدە داڭقى بار. دوختۇرخانىدا قوشۇمچە دورا ياساش بىناسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 12 خىل دورا تىپىدىن تەركىب تاپقان 130 خىلدىن ئارتۇق دورا ئىشلەپچىقىرىلىدۇ، بۇ ئارقىلىق ئۆز ئېھتىياجىنى قامدىغاندىن سىرت، ناھىيە ۋە باشقا جايلارنىمۇ قىسمەن دورا بىلەن تەمىنلەيدۇ.

3) ئۇسكۇنە ۋە تېخنىكا ئىپتىدائىي ئۇيغۇر تىببىي دورىلىرىنى پىششىقلاش ئۇسكۇنىلىرى ئاددىي بولۇپ، ئۇغۇر، ئەلگەكتىن باشقا ھىچقانداق نەرسە يوق ئىدى، دورا ياساشتا قول بىلەن مەشغۇلات قىلغاچقا، سۈرئىتى ئاستا، سۈپىتى تۆۋەن ئىدى. ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۇيغۇر تىبابىتى دورىگەرلىكى تېز ئىلمىيلىشىش، ماشىنىلىشىش، ئېلېكترلىشىشكە قاراپ ئىلگىرىلىدى.

دىئاگنوز قويۇش، داۋالاش جەھەتتە ھازىر ئېلېكتروكاردىئوگراممىا ئەسۋابى، ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنلۇق ئەسۋاب، 200 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى قاتارلىق چوڭ تىپتىكى يېڭى ئۇسكۇنە ۋە لابوراتورىيە ئەسۋاب- ئۇسكۇنىلىرى سەپلەندى. قاغىلىق، يەكەن، يوپۇغا ناھىيىلىك دوختۇرخانىلاردا مىكروسكوپ، رېنتگېن ئاپپاراتى، لازىر نۇرلۇق داۋالاش ئەسۋابى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر بار.

دورا - دەرمەك ياساش جەھەتتە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىدا 1250 كۋادرات مېتىرلىق دورا ياساش بىناسىدىن بىرى بولۇپ، پۈتۈن يۇرۇشلۇك جۇڭگوچە دورا ياساش ئۇسكۇنىلىرى، مەسىلەن: تالقانلاش ماشىنىسى، ئارىلاشتۇرۇش ماشىنىسى، كۆمۈلاچلاش ماشىنىسى، ياپىلاقلاش ماشىنىسى، ھەسەل كۆمۈلاچلاش ماشىنىسى قاتارلىقلار سەپلەندى. قاغىلىق، يەكەن، يوپۇغا قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ناھىيىلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىلىرى ۋە ئامبۇلاتورىيىلىرىمۇ ياپىلاقلاش ماشىنىسى، تالقانلاش ماشىنىسى قاتارلىق دورا ياساش ئۇسكۇنىلىرى بىلەن قوراللاندۇرۇلدى.

ۋىلايەت بويىچە ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى، ئامبۇلاتورىيىسىدىكى داۋالاش، دىئاگنوز قويۇش ئۇسكۇنىلىرىنىڭ قىممىتى 800 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە قىممىتى 5000 يۈەندىن يۇقىرى ئۇسكۇنە 16 دانە.

4) خادىملارنى تەربىيىلەش يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن خەلق ھۆكۈمىتى كوچىلاردىكى ۋە خەلق ئارىسىدىكى تىۋىپلارنى تەشكىللەپ، شىپاخانا ئاچقاندىن باشقا، 1958 - ، 1961 -، 1979- يىللىرى 3 قېتىم داڭلىق، پىشقەدەم تىۋىپلارغا 44 شاگىرت قوبۇل قىلىپ بەردى. 1983 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر تىببىي مەكتەپتە تۇنجى قېتىملىق ئۇيغۇر تىبابىتى دورىگەرلىك سىنىپى ئاچتى، ئۇنىڭغا 29 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. 1984 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئالىي تېخنىكوم سىنىپى تەسىس قىلىندى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەت ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىدىكى سەھىيە تېخنىكا خادىمى 175 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋراچ 69، فېلشېر 39، تىبابەت پراۋنزورى 29، تىبابەت فارماتسېپى 38. شۇنىڭ بىلەن بىللە

كاندىدات مۇدىر ۋراچتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 11، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 54.

5) داۋالاش ئۇنۇمى　ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرلىرىغا بىرقەدەر ئىلمىي بولغان دىئاگنوز قويۇش- داۋالاش ئۇسكۇنىسى سەپلەپ بېرىلگەن بولۇپ، ھەزىم سىستېمىسى، يۇرەك - قان تومۇر سىستېمىسى كېسەللىكلىرى ۋە رىماتىزم، تېرە كېسەللىكىنى داۋالاشتا ئالاھىدە ئۇنۇم ھاسىل قىلدى، كلىنىكىلىق داۋالاشتا ئاشقازان كېسىلى، بوغۇم ياللۇغى، نېرۋا ئاجىزلىق، يۇرەك كېسىلى، زىققا كېسىلى، ئاياللار كېسىلى، جىگەر ياللۇغى، دىئابىت كېسىلى، تېرە كېسىلىنى داۋالاشنى ئاساس قىلدى، بولۇپمۇ جىگەر ياللۇغى، دىئابىت كېسىلى، ئاشقازان كېسىلى، رىماتىزىم كېسىلىنى داۋالاش ئۇنۇمى ئەڭ ياخشى. ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى ۋە ناھىيىلىك دوختۇرخانىلار، CO لازىر نۇرى بىلەن گىمروي، بالىياتقۇ بويىنى شەلۋەرەش، سەپكۇن قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشنى يولغا قويدى. 1971 - يىل 6 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى تۇنجى قېتىم ۋىلايەت بويىچە 1038 ئاق كېسەلنى داۋالىغانلىق تەجرىبىسىنى خەۋەر قىلدى، 1976 - يىل 6 - ئايدا ئاق كېسەلنى مۇۋەپپەقىيەتلىك داۋالىدى. بۇ دوختۇرخانا قۇرۇلغاندىن بۇيان، 3878 ئاق كېسەل بىمارنىڭ قوبۇل قىلىپ داۋالىدى، 1975 - يىلى داۋالاپ ساقىيىش نىسبىتى 1.74% كە، 1985 - يىلى 16.5% كە، 1989 - يىلى 22% كە، 1990 - يىلى ئومۇمىي ئۇنۇمدارلىقى 95%كە يەتتى. 1979 - يىلى «ئاپتونوم رايوننىڭ پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مۇكاپاتى»غا ئېرىشتى.

2. جۇڭگو تىبابىتى

جۇڭگو تىبابىتى دورىگەرلىكى قەدىمدىن تارتىپ غەربىي يۇرتقا تارقالغان. بىر قىسىم تىبابەتچىلىك نەزەرىيىسى، دورىلىق ئۆسۈملۈكلەرنى يىغىپ دورا ياساش ئۇسۇلى ھەم غەربىي يۇرت ئۇيغۇر تىبابىتى دورىگەرلىك ئىلمىگە سىڭىپ كىرگەن. 1926 - يىلى خەنزۇلاردىن چىققان فابىي يەكەن ناھىيىسىدە بىر جۇڭگو تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى ئېچىپ، قوشۇمچە جۇڭچى دورا دۇكىنى تەسىس قىلدى، ئۇنىڭدىن باشقا ئەجدادىدىن مىراس قالغان بەزى جۇڭچى دوختۇرلىرى شۇ جايدىكى ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىنى قىلغاچ قوشۇمچە تومۇر تۇتۇپ رېتسىپ يېزىپ كىشىلەرنىڭ كېسىلىنى داۋالدى (تەپسىلىي ئەھۋالىنى دەلىللەشكە مۇمكىن بولمىدى).

تەكشۈرۈش سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تەجرىبە ئىشلىمەكتە.

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى جۇڭگو تىبابىتى ۋە جۇڭچى دورىگەرلىك كەسپى بىلەن مەخسۇس ياكى قوشۇمچە شۇغۇللىنىدىغان خادىملارنىڭ دوختۇرلۇق قىلىشىغا ئىلھام بەردى، قەشقەر شەھىرى ۋە يەكەن، يوپۇغا، قەشقەر يېڭىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردە خەنزۇلاردىن مۇستەقىل ياكى بىرلىشىپ ۋۇجۇدىكا ئېسىپ، جۇڭچى ئامبۇلاتورىيىسى ئاچقانلار بارلىققا كەلدى.

1956 - يىلى قەشقەر شەھىرىدىكى خۇسۇسىي جۇڭچى ئامبۇلاتورىيىسى قەشقەر شەھەرلىك ئىشچىلار ئامبۇلاتورىيىسىگە قوشۇۋېتىلدى. 1958 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتى، ئاپتونوم رايونلۇق جۇڭچى دوختۇرخانىسى 2 جۇڭچى دوختۇرى، 2 جۇڭچى دورا ياسىغۇچى خادىمنى قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسىغا ئۆتەتىپ، جۇڭچى بۆلۈمىنى قۇردى ھەمدە جۇڭچى

دوربىنانىسى تەسىس قىلدى، دائىم ئىشلىتىلىدىغان 100 خىلدىن كۆپرەك جۇڭگو ئۆسۈملۈك دورىسىنى تەييارلاپ بەردى. شۇ يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى جۇڭگو ئامبۇلاتورىيىسى ناھىيىلىك دوختۇرخانىسىغا قوشۇۋېتىلدى، قاغىلىق ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا جۇڭگو بۆلۈمى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەكەن ناھىيىسى (1959 - يىلى)، پەيزاۋات ناھىيىسى (1960 - يىلى)، يېڭىسار ناھىيىسى (1964 - يىلى)، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى، يوپۇغا ناھىيىسى (1965 - يىلى)، پوسكام ناھىيىسى (1970 - يىلى)، مارالبېشى ناھىيىسى (1983 - يىلى) ئارقا - ئارقىدىن ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا جۇڭگو بۆلۈمى، جۇڭگو دوختۇرخانىسى ۋە ئۇۋلاپ داۋالاش ئۆيلىرىنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلدى. ۋىلايەت بويىچە 14 ئۇنىۋېرسال دوختۇرخانىدىن جۇڭگو بۆلۈمى ياكى جۇڭگو ئامبۇلاتورىيىسى تەسىس قىلىنغىنى 13، ۋىلايەتلىك، ناھىيە (شەھەر) لىك، يېزىلىق دوختۇرخانا ۋە شىپاخانىلاردا يېڭە بىلەن داۋالاش ئۆيى قۇرۇلدى.

ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلار ئاكتىپلىق بىلەن غەرب تىبابىتى دوختۇرلىرىنى جۇڭگو تىبابىتى، جۇڭگو دورىگەرلىك بىلىمىنى ئۆگىنىشكە، جۇڭگو دورىلىرىنىڭ مەخپىي رېتسىپى، يەرلىك دورا رېتسىپى، تەجرىبىدىن ئۆتكەن رېتسىپلارنى توپلاشقا، رەتلەشكە تەشكىللىدى، يېڭە بىلەن داۋالاش كۇرسى ئاچتى. 1975 — 1978 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى غەرب تىبابىتى - جۇڭگو تىبابىتى نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش كۇرسىدىن 3 قارار ئۇيۇشتۇردى، كۇرسقا 50 غەرب تىبابىتى ۋراچى قاتناشتى. دوختۇرخانىلار تەجرىبىلىك ۋراچلارنى تاللاپ مەملىكەت بويىچە ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردە ئېچىلغان تۇرلۇك جۇڭگو تىبابىتى بىلەن غەرب تىبابىتىنى بىرلەشتۇرۇش ئۆگىنىش كۇرسلىرىغا قاتنىشىشقا ئەۋەتتى. 1983 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى جۇڭگو تىبابىتى بىلەن غەرب تىبابىتى بىرلەشمە بۆلۈمى قۇردى ھەمدە ئامبۇلاتورىيە ئاچتى.

7 §. تىببىي ماۋارىپ، پەن تەتقىقات

مىنگو ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى تارىخىي دەۋرلەردە قەشقەر تەۋەسىدە مەخسۇس تىببىي ماۋارىپ ئاپپاراتى يوق ئىدى. 1940 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە شېڭ شىسەي بىر مەھەل «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن ئۆتتى»، سوۋېت ئىتتىپاقى دوختۇرلىرىنى قەشقەرگە كېلىپ خىزمەت قىلىشقا تەكلىپ قىلدى، سوۋېت ئىتتىپاقى داۋالاش تېخنىكىسى، دورا، ماشىنا - ئۇسكۇنە جەھەتتە بىرئاز ياردەم بەرگەنلىكى سىرتىدا، 1940 - يىل 5 - ئايدا بىرقارار بىر يىللىق داۋالاش بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، ئوقۇغۇچىنى (بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدىن 22، ناھىيىلەردىن 40) تەربىيىلىدى. 1941 - يىلى بىر قارار دورىگەرلىك بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، 20 ئوقۇغۇچىنى تەربىيىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر قىسمى قەشقەر دوربىنانىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلدى، قالغانلىرى ناھىيىلەردىكى ئامبۇلاتورىيىلەرگە بۆلۈنۈپ كەتتى. 1951 — 1956 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى سېستىرالارنى تەربىيىلەش كۇرسى ۋە فىلىشېرلارنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۇرۇش كۇرسى ئاچتى، ئاساسلىقى يېزا - كەنت دوختۇرلىرى، يېڭى ئوسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچى كىندىك ئانىلىرى («ئۆزگەرتىلگەن» كونا ئوسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىدىغان كىندىك ئانىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) نى تەربىيىلىدى، چېچەك ئەملىگۈچى ياشلارنى تەربىيىلىدى. 1956 - يىلى قەشقەر تىببىي مەكتەپ قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن مۇنتىزىم تەربىيىلەش، ئىشتىن سىرتقى تەربىيىلەش ۋە خىزمەتتە تۇرۇپ بىلىم ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت 3 خىل تەربىيىلەش تەڭ قوللىنىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتى ئۈچۈن بىر تۈركۈم تىببىي ۋە دورىگەر كەسپىي خادىملارنى تەربىيىلەپ بەردى.

1. ئوتتۇرا دەرىجىلىك تىببىي مائارىپ

قەشقەر تىببىي مەكتەپ مەخسۇس جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك تىببىي كەسپىي سەھىيە خادىملىرىنى تەربىيىلەيدۇ، ئۇ 1956 - يىلى قۇرۇلغان، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 93 مىڭ 300 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 24 مىڭ 500 كۋادرات مېتىر (بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتۇش ئۆيى 11 مىڭ 600 كۋادرات مېتىر، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى 4100 كۋادرات مېتىر) بولۇپ، شۇ يىلى 8 - ئايدا تۇنجى تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. دەسلەپ قۇرۇلغاندا ئىتتىپاق كومىتېتى، مەكتەپ ئىشخانىسى، خوجىلىق بۆلۈمى، ئىلمىي بۆلۈم ۋە كىلىنىكىلىق ئادەتتىكى ئاساسىي ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. 1990 - يىلى يەنە 22 ئاساسىي تىببىي پەن دەرسلىرى بويىچە ئوقۇتۇش تەتقىقات گۇرۇپپىسى (ئاناتومىيە توقۇلمىسى، مىكرو ئورگانىزم پارازىت قۇرتى، فىزىئولوگىيە، ئورگانىزم، فارماكولوگىيە، پاتولوگىيە، ئاممۇزى تازىلىق، ئۇيغۇر تېبابىتى دورىگەرلىكى، رادىئوئاكتىپلىق، كلىنىكىلىق تەكشۈرۈش، پەرۋىش، ئىچكى، تاشقى كېسەللەر، بالىلار، ئاياللار، بەش ئەزا، جۇڭگو تېبابىتى، خىمىيە، فىزىكا، خەنزۇ تىلى، سىياسەت، تەنتەربىيە قاتارلىقلار كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 14 تەجرىبىخانا، 390 دانە تەجرىبە ئۈسكۈنىسى، بىر ئېغىز ئېلېكترلەشكەن تەربىيىلەش ئىشخانىسى، بىر كۈتۈپخانا (ساقلانغان كىتاب 10 مىڭدىن ئارتۇق) بار.

35 يىلدىن بۇيان قەشقەر تىببىي مەكتەپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋىلايەت (ئوبلاست)، ناھىيە (شەھەر) لەرگە زور بىر تۈركۈم داۋالاش - سەھىيە ئىختىساسلىقلىرىنى تەربىيىلەپ بەردى، زور بىر قىسمى قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى قاتارلىق ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق دوختۇرخانىلاردا تىببىي مەكتەپ، يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتلىرىدا ئاساسلىق رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتىدۇ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر)، يېزىلىق دوختۇرخانا باشلىقى، ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، ناھىيىلىك يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى باشلىقلىرىنىڭ 70% دىن كۆپرەكى قەشقەر تىببىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردۇر.

1956 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر تىببىي مەكتەپ قوبۇل قىلغان ئوقۇغۇچى، مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 10　　بىرلىكى: نەپەر

يىللار	قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى	مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى	يىللار	قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى	مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى
1956	90		1973	99	
1957	162		1974	110	35
1958	200		1975	95	134
1959	100	82	1976	200	115
1960	326	143	1977	160	86
1961	168	163	1978	185	184
1962	100	252	1979	168	100
1963	122	128	1980	186	
1964	160	253	1981	174	181
1965	145	112	1982	229	275
1966		83	1983	249	233

1967			1984	375	100
1968			1985	361	226
1969		310	1986	338	204
1970			1987	199	291
1971			1988	400	278
1972	160		1989	310	258
جەمئىي	1733	1526	جەمئىي	3838	2700

2. ئىش ئورنىدا تەربىيىلەش

1) تەربىيىلەش ئاپپاراتلىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىش ئورنىدا تەربىيىلەش ئاپپاراتلىرى مۇنۇلار: (1) قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى تەربىيىلەش بۆلۈمى، بۇ، 1988 - يىل 1 - ئايدا قۇرۇلغان؛ (2) يەكەن ناھىيىلىك سەھىيە كادىرلار مەكتىپى، بۇ ئەسلى يەكەن ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا قارىمىقىدىكى سېستىرالار مەكتىپى بولۇپ، 1951 - يىلى قۇرۇلغان، 1980 - يىلى قېلىپلاشتۇرۇلۇپ «سەھىيە كادىرلار مەكتىپى» قىلىنىدى.

2) تەربىيىلەش ئەھۋالى 1956 - يىلى يېزا، كەنت دوختۇرلىرىدىن 3747 ئادەم (قېتىم)، يېڭى ئۈسۈلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىدىغان كىندىك ئانىلىرى 1947 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى. 1965 - يىلدىن باشلاپ «يالىڭاياغ دوختۇر»لار تەربىيىلەندى.

1980 — 1985 - يىلغىچە ئىچكى، تاشقى، رادىئوئاكتىپلىق، تېرە، تۇغۇت، بالىلار بۆلۈمى بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى، تۈبېركۇلىيۇز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋاراچلىرى كۇرسى، سەھىيە سىستېمىسىدىكى ياشلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتىن ئىلگىرى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلدى.

1981 — 1989 - يىلغىچە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك سەھىيە باشقارما (ئىدارە)لىرى ۋە ئىلمىي جەمئىيەتلەر ئاچقان تۇرلۇك قىسقا مۇددەتلىك تەربىيىلەش، ئۆگىنىش كۇرسلىرى

جەدۋەل: 35 — 11

يىللار / مەزمۇنى	ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى، ئىلمىي جەمئىيەتلەر ئاچقان ئۆگىنىش كۇرسى		ناھىيە (شەھەر)لىك سەھىيە ئىدارىسى ۋە ئىلمىي جەمئىيەتلەر ئاچقان كۇرس	
	قارار	ئادەم	قارار	ئادەم
1981	17	320	2	82
1984	17	108		
1985	18	1376		
1986	17	467	18	407
1987	38	4497	21	1316
1988	15	2442	1	25
1989	4	161	7	104
1990				

قەشقەر ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي تىببىي مائارىپىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 12

بىرلىكى: نەپەر

يىللار / تۈرى / ئورۇن	1971	1973	1974	1976	1975	1977	1975	1977	1978	1980	1980	1982
	سېسترا	پۈتتۈرگەن	سېسترا	پۈتتۈرگەن	سېسترا	پۈتتۈرگەن	سېسترا	پۈتتۈرگەن	سېسترا	پۈتتۈرگەن	سېسترا	پۈتتۈرگەن
ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا	60	60			61	61					61	61
تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا									15	15		
ۋىلايەتلىك يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى							22	22				
ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى					15	15						
ۋىلايەتلىك تۇبېركۇلىيۇز كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى					8	8						
مارالبېشى ئاقساقمارال ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا									61	61		
يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا			25	25								
يېڭىسار خەلق دوختۇرخانىسى			12	12								
مارالبېشى خەلق دوختۇرخانىسى			12	12								
يوپۇغا ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى			16	16								
پەيزاۋات ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى			19	19								
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى					16	16						
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى					17	17						
پوسكام ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى					8	8						
مەكىت ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى			12	12								
قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى					17	17						

تاشقورغان ناھىيە-لىك خەلق دوختۇر-خانىسى			8	8							
قەشقەر شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى			10	10							
جەمئىي	60	60	160	160	96	96	22	22	76	76	61	61

ئىزاھ: يۇقىرىدىكى جەدۋەلگە كىرگۈزۈلگىنى ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى، قەشقەر تىببىي مەكتەپ ھاۋالە بويىچە ھەرقايسى داۋالاش ئورۇنلىرىغا ۋاكالىتەن تەربىيىلەپ بەرگەن ئوقۇغۇچىلاردۇر، مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن تىببىي مەكتەپ ئوقۇش پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بەردى، ئومۇمىي سان تىببىي مەكتەپنىڭ ھەرقايسى يىللاردا قوبۇل قىلغان ئوقۇغۇچىلار ۋە مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار سانىغا كىرگۈزۈلدى.

3. بىلىم ئاشۇرۇش ۋە ئۆگىنىش

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى داۋالاش ئورۇنلىرى داۋالاش خادىملىرىنىڭ داۋالاش سەۋىيىسىنى ئۈستۈرۈش ئۈچۈن، داۋالاش ئورۇنلىرىدىكى داۋالاش خادىملىرىنى بىلىم ئاشۇرۇشقا كۆپ تۈركۈم (قېتىم) ئورۇنلاشتۇردى. 1980 — 1989 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى 11 داۋالاش ئورنى ۋە 12 ناھىيە، شەھەر 2687 كىشىنى تەربىيىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆز ئورنىدىكى ئادەم 658، ئاساسىي قاتلامدىكىسى 2029؛ بىلىم ئاشۇرغانلار 1698، بۇنىڭ ئىچىدە ئىچكى ئۆلكىلەردە بىلىم ئاشۇرغىنى 308، ئاپتونوم رايوندا بىلىم ئاشۇرغىنى 584، ۋىلايەتتە بىلىم ئاشۇرغىنى 806؛ چوڭلار «بەش خىل ئالىي مەكتىپى» دە ئوقۇغانلار 304.

1980 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ داۋالاش ئورۇنلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش - ئۆگىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 13

ۋىلايەتكە بۆلۈنگەن قاراشلىق، ناھىيە (شەھەر) لىك ئورۇنلار	تەربىيىلەنگىنى		بىلىم ئاشۇرغىنى			چوڭلار «بەش خىل ئالىي مەكتىپى» دە ئوقۇغانلار
	ئۆز ئورنى	ئاساسىي قاتلام ئۈچۈن	ئىچكى ئۆلكە	ئاپتونوم رايون	ۋىلايەتتە	
ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى	352		70	87		26
قەشقەر تىببىي مەكتەپ	28	500	16	24		16
تىببىي مەكتەپ قارىمە-قىندىكى دوختۇرخانا	21		22	35		68
تۇبېركۇلىيۇز كېسەللە-كىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى	38		26	20		39 (ئوتتۇرا تېخنىكۇم 29)
ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر دوختۇر-خانىسى	15					7
ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى	49	124	6	11		3
ۋىلايەتلىك دورا تەكشۈ-رۈش ئورنى	28	117				2
ۋىلايەتلىك ئاياللار ساقلە-قىنى ساقلاش ئورنى	6	8				

ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسى	30	12	27	50		20
ۋىلايەتلىك داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى رېمونت قىلىش ئورنى	4		3			1
قەشقەر كونائىسەھەر ناھىيىسى			18	27	48	29 (ئوتتۇرا تېخنىكوم 22)
قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	20		5	20	56	
يەكەن ناھىيىسى		133	30	45	82	
مەكىت ناھىيىسى				46	109	35
مارالبېشى ناھىيىسى	37	15	40	50	143	48
قەشقەر شەھىرى				58	122	
يوپۇغا ناھىيىسى	13	33	5	30	70	
قاغىلىق ناھىيىسى		196	9	12	16	
پوسكام ناھىيىسى		67	2	3	9	
پەيزاۋات ناھىيىسى		434	21	30	70	
يېڭىسار ناھىيىسى		102	2	3	36	
تاشقورغان ناھىيىسى		137	5	10	45	
قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورنى	17	151	1	23		10

4. ئىلمىي پائالىيەتلەر

1) ئىلمىي تەشكىلاتلار　جۇڭخۇا تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبە جەمئىيىتى 60 — 70 - يىللاردا قەشقەردە جەمئىيەت ئەزالىرىنى قوبۇل قىلدى. 1978 - يىلى جۇڭخۇا تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى قەشقەر شۆبە جەمئىيىتى، جۇڭخۇا پەرۋىش ئىلمىي جەمئىيىتى قەشقەر شۆبە جەمئىيىتى، جۇڭخۇا دورىگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتى قەشقەر شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

1981 - يىلى قەشقەر شەھەرلىك تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 1983 - يىلى شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 1986 - يىلى جۇڭخۇا تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى شىنجاڭ قەشقەر شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا سەھىيە جەمئىيىتى قۇرۇلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە داۋالاش سەھىيە ئىلمىي تەشكىلاتى 6 گە، ئەزاسى 4907 گە يەتتى.

2) ئىلمىم ئالماشتۇرۇش　1959 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك داۋالاش سەھىيە سىستېمىسىنىڭ ئىلمىم ئالماشتۇرۇش پائالىيىتى كۇنسېرى كۆپەيتىپ، قەشقەرنىڭ داۋالاش سەھىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا ئاكتىپ تۇرتكىلىك رول ئويناندى.

(1) چەت ئەل مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ لېكسىيە سۆزلەش ئەھۋالى　1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئامېرىكا ھاۋاي ئۇنىۋېرسىتېتى روھىي كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، پروفېسسورى زېك ۋېنشېك شىنجاڭ تىببىي ئىنىستىتوتى روھىي كېسەللىكلەر ئىلمى بويىچە كاندىدات پروفېسسور گۇ جىنئەننىڭ

ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ لېكسىيە سۆزلىدى.

(2) مەملىكەت ئىچىدىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ لېكسىيە سۆزلەش ئەھۋالى 1959 - يىل 10 - ئايدىن 1990 - يىلغىچە سەھىيە مىنىستىرلىكى، جۇڭگو مېدىتسىنا پەنلەر ئاكادېمىيىسى، جۇڭگو جۇڭيى تەتقىقات ئاكادېمىيىسى، جۇڭگو بالىلار تەرەققىيات مەركىزى مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتى، بېيجىڭ جىشۇيتەن دوختۇرخانىسى، بېيجىڭ تۆۋېركۆلىيۇز كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقات ئورنى، نەنجىن دورىگەرلىك ئىنىستىتۇتى قاتارلىق دۆلەت ۋە ئۆلكىلەردىكى مۇتەخەسسىس، ئالىملار 8 قېتىم قەشقەرگە كېلىپ لېكسىيە سۆزلىدى.

(3) ئاپتونوم رايوندىكى مۇتەخەسسىس ئالىملارنىڭ لېكسىيە سۆزلەش ئەھۋالى 1976 — 1990 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونلۇق تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى، دورىگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، پەرۋىش ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش تەتقىقات ئورنى، شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق دوختۇرخانىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ بۆلۈملىرىنىڭ مۇتەخەسسىس، ئالىملىرى 11 قېتىم قەشقەرگە كېلىپ لېكسىيە سۆزلىدى.

(4) رايون ھالقىغان ئىلىم ئالماشتۇرۇش ئەھۋالى 1973 — 1990 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سەھىيە سىستېمىسىدىن مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنىغا 60 ئادەم (قېتىم) قاتنىشىپ، 45 ئىلمىي ماقالە ئالماشتۇردى؛ غەربىي شىمالدىكى 5 ئۆلكە ئىلىم - پەن يىغىنىغا 25 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى، 17 ئىلمىي ماقالە ئالماشتۇردى؛ ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىلىم - پەن يىغىنىغا 76 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى، 43 ئىلمىي ماقالە ئالماشتۇردى؛ 1978 - يىلى جۇڭخۇا تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى شىنجاڭ قەشقەر شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، قەشقەر شۆبە جەمئىيىتى مەخسۇس تېمىدا لېكسىيە سۆزلەش ۋە ھەرخىل مەخسۇس پەنلەر بويىچە ئىلىم - پەن پائالىيىتىنى 100 قېتىمدىن ئارتۇق ئۇيۇشتۇردى، ئۇنىڭغا ئازكەم 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) قاتناشتى.

3) ئىلمىي ژۇرناللار

(1) «قەشقەر سەھىيە ئىشلىرى» 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە سەھىيە باشقارمىسى «قەشقەر سەھىيە ئىشلىرى» تەھرىر ھەيئىتىنى تەشكىللەپ، «قەشقەر سەھىيە ئىشلىرى» ژۇرنىلىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى. ھەر سانىنىڭ خەنزۇچىسى 2000 نۇسخا، ئۇيغۇرچىسى 1000 نۇسخا تارقىتىلدى. 600 دىن كۆپرەك ئىلمىي ماقالە ئېلىندى.

(2) «سەھىيە تەشۋىقاتى» 1975 - يىلى ۋىلايەتلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى پەننىي ئومۇملاشتۇرۇش كىچىك گېزىتى «سەھىيە تەشۋىقاتى» نى نەشر قىلدى؛ 1988 - يىلى ۋىلايەتلىك ساغلاملىق تەربىيىسى ئورنىنىڭ نەشر قىلىشىغا بېرىلدى، ۋىلايەتتىكى داۋالاش ئاپپاراتلىرى بىلەن ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ھەقسىز تارقىتىپ بېرىدى.

4) ئىلمىي ئەسەرلەر 1978 — 1990 - يىلغىچە ۋىلايەتتىكى تىببىي خادىملار كۆپلىگەن ئىلمىي ماقالىلەرنى يېزىپ ئېلان قىلدۇردى، بۇنىڭ ئىچىدە «ئومۇرتقا بىرلەمچى سۆڭەك گۆش ئۆسمىسى 10 مىسالىنىڭ كىلىنىكىلىق پاتالوگىيىلىك ئۆزگىرىشى مۇناسىۋىتى». (ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسىدىكى كاندىدات مۇدىر ژۇراچ نى چىڭشىك يازغان) دېگەن ئىلمىي ماقالە چەت ئەلنىڭ تىببىي ئىلىم ئۆسمىسى قىسمى ئارخىپ تەزكىرىسىگە تاللاپ كىرگۈزۈلدى. دۆلەت دەرىجىلىك گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالە 44، ئۆلكە، ۋىلايەت دەرىجىلىك ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالە 108؛ قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالە 600.

5) پەن تەتقىقات نەتىجىلىرى تۆلۈقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى داۋالاش

سەھىيە سىستېمىسى 6 تۇر بويىچە دۆلەت تارقاتقان پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا، 22 تۇر بويىچە ئاپتونوم رايون ۋە سەھىيە نازارىتى تارقاتقان پەن تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا، 63 تۇر ۋىلايەت تارقاتقان پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1978 — 1982 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى سەھىيە سىستېمىسىنىڭ دۆلەت، مىنىستىرلىك، كومىتېتلارنىڭ پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تۇرلىرى

جەدۋەل: 35 — 14

ئىسىم - فامىلىسى	ئورۇنلار	ۋەزىپىسى (ئۇنۋانى)	مۇكاپاتقا ئېرىشكەن ۋاقتى (يىل)	مۇكاپاتلانغان تۇر، مۇكاپات دەرىجىسى
	يەكەن ناھىيىسى		1978	«قوتۇر كېسەللىكىنى تەكشۈرۈش ۋە ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش»، مەملىكەتلىك پەن - تېخنىكا يىغىنى 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات
دۇڭ جۇڭئەن، لۇ دۇڭ، جۇ باۋشىن، گو يۇڭجۇ، فۇ يافېي، ھاجى، مۆمىن روزى	ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى ھەمكارلىشىش تۈرى		1978	«شىنجاڭ قاناش قىزىتمىسى تەتقىقاتى» مەملىكەتلىك پەن - تېخنىكا يىغىنى ھەمكارلىق مۇكاپاتى
سەي شاڭجۇن، تيەن لى، جۇ گۈەنشىڭ، جاڭ باۋتيەن	ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى (ھەمكارلىق تۈرى)		1978	«دۆلىتىمىزنىڭ يادرو سىناق قىلىش ئارقىلىق پەيدا بولغان رادىئوئاكتىپ نۇرى ئاستىدا دورا تەركىبلىك چاڭ - توزان چۈشۈش ئالاھىدىلىكى ۋە مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى» مەملىكەتلىك پەن - تېخنىكا يىغىنى ھەمكارلىق مۇكاپاتى
	ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى (ھەمكارلىق تۈرى)		1978	«قوتۇر كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەتقىقاتى»، مەملىكەتلىك دورا سەھىيە پەن- تېخنىكا يىغىنى پەن - تېخنىكا نەتىجە مۇكاپاتى
دىڭ نەن	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى تاشقى بۆلۈم		1979	«ئوڭ مۇدەيلىك سۆڭەك ئۆسمىسىنى كېسىپ، ھەرىكەتلىنىدىغان پۇت - قول قىسمىنى قايتا ئۇلاش ئوپېراتسىيىسى»، مەملىكەتلىك پەن - تېخنىكا يىغىنى ھەمكارلىق مۇكاپاتى
سەي شاڭجۇن، تيەن لى، جۇ گۈەنشىڭ، جاڭ باۋتيەن	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى، ھەمكارلىق تۈرى		1982	«مەملىكىتىمىزدىكى مۇھىتى ئىئونلاشقان كەنت سەۋىيىسى تەسىرىدىن ئاھالىلەرنىڭ ئۆزگەرتكەن دورا مىقدارىنى باھالاش تەتقىقاتى»، سەھىيە مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن ب دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى

1976 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە سىستېمىسىنىڭ سەھىيە نازارىتى ۋە نازارەت دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تۈرلىرى

جەۋەل: 35 — 15

ئىسىم - فامىلىسى	ئورۇنلار	ۋەزىپىسى (ئۇنۋانى)	مۇكاپاتلانغان ۋاقتى (يىل)	مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تۈرلەر	مۇكاپات دەرىجىسى
	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى (قاتناشقان تۈر)		1976	ئۇيغۇر تىبابىتى رېتسېپى بويىچە ئاق كېسەلنى كلىنىكىلىق داۋالاش ئۇنۇمىنى كۆزىتىش	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى نەتىجە مۇكاپاتى
	قەشقەر ۋىلايەتلىك تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا تاشقى بۆلۈم (قاتناشقان تۈر)		1978	يانپاش بوغۇمنى كۆچۈرۈشكە دائىر بىر مىسال دوكلاتى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى نەتىجە مۇكاپاتى
	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى		1978	«شىنجاڭ قوشۇمچە خولېرا كېسەللىكى مەنبە ئىلمىنى دەسلەپكى قەدەمدە ستاتىستىكا قىلىش»	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى نەتىجە مۇكاپاتى
سىجەك، گۈلشەن، پۇناپ	تاشقورغان ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى		1978	«تاجىك مىللىتىنىڭ قان تىپىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش»	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات
ۋاڭ زۇ، ئەزىز	يېڭىسار ناھىيىلىك سەھىيە يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى		1978	شىنجاڭ قوشۇمچە خولېرا كېسەللىكى تارقىلىشچان كېسەللىك ئىلمى ئۈستىدە دەسلەپكى تەتقىقات ئېلىپ بېرىش (قاتناشقان تۈر)	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا نەتىجە مۇكاپاتى
	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى (قاتناشقان تۈر)		1978	ئوتخور ھايۋانلارنىڭ قالقانسىمان بەز تەركىبىدىكى رادىئوئاكتىپلىق يود بىلەن ئاتوم سىنىقىنىڭ ئورتاقلىقى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا يىغىنى نەتىجە مۇكاپاتى
	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى تاشقى بۆلۈم		1978	تۇنجۇقۇپ يۈرەك سوقۇشى 16 مىنۇت توختاپ قالغان بىر بىمارنى قۇتقۇزۇش	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا يىغىنى نەتىجە مۇكاپاتى
لىۋ شۇرۇڭ	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى	مەسئۇل تېخنىك	1979	قېنىق رەڭدىكى ئاممىياك كىسلاتاسىنىڭ ئوزۇقلۇق قىممىتى ۋە تېرە كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا نەتىجە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتى
دىڭ نەن، چېن شياۋلۇڭ	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى تاشقى بۆلۈم	تاشقى ۋراچ	1980	ئوڭ مۇرە بىلەك كانال كىسلاتالىق ئۆسمىسىنى كېسىپ ئېلىۋېتىپ، يىراقتىن پۇت - قولنى قايتا ئۇلاش ئوپېراتسىيىسى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا نەتىجە مۇكاپاتى

	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى (ھەمكارلىق تۇر)		1984	شىنجاڭ رايونىدىكى تەبىئىي رادىئاتسىيە مىقدارىغا باھا	سەھىيە نازارىتى پەن - تېخنىكا نەتىجە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپات
	قەشقەر خەلق 1 - دوختۇرخانىسى (ھەمكارلىق تۇر)		1984	ئەندىزە سىزىقلىق مىلىكول ئۆسمىسى پاتولوگىيە ئىلمىي تەتقىقاتى	سەھىيە نازارىتى پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات
سەي شېنياڭ	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى			قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەبىئىي ئىئونلاشقان رادىئاتسىيە سەۋىيىسى ۋە ئاھالىلەرنىڭ سىرتقى رادىئاتسىيە مىقدارى	سەھىيە نازارىتى پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات
گۇ يۇڭجۇ، تۇرسۇن قادىر، ۋاڭ شى جيې	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى (ئاپتونوم رايونلۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىنىڭ تەتقىقاتغا قاتناشقان تۇر)		1986	پەيزاۋاتنىڭ ئۇنىۋېرسال كېسەل سەۋەبى توغرىسىدا ئىزدىنىش	ئاپتونوم رايوننىڭ پەن - تېخنىكا تەرەققىيات نەتىجىسى 1 - دەرىجىلىك مۇپاكات
ۋاڭ شۆيۈەن، زىڭ چۈن	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى		1986	قوشۇمچە خولېرانىڭ تارقىلىش قانۇنىيىتى توغرىسىدا تەتقىقات	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات
ئەلىجان مەھەممەت	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى		1986	قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1985 - يىلى يېزىلاردىكى ئۇيغۇرلاردا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىنى تەكشۈرۈش دوكلاتى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا كومىتېتى مۇكاپاتى
نې چېڭشېڭ	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى	كاندىدات مۇدىر ۋراچ	1987	«شىنجاڭدىكى يامان سۈپەتلىك لىمفا ئۆسمىسىنى قايتا پاتولوگىيىلىك ئانالىز قىلىش»، (ئىلمىي ماقالە)	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات
شې جياشەن	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1- خەلق دوختۇرخانىسى	مەسئۇل ۋراچ	1987	«ئۇيغۇر كۆز كېسەللىكى 0.145 كېسەل مىساللىرى ئۈستىدە تەھلىل»	ئاپتونوم رايونلۇق پەن تەتقىقات نەتىجىسى 2 - دەرىجىلىك مۇكاپات
ۋاڭ يى، رەنا تۇردى	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى		1988	رادىئوئاكتىپلىق ئىممۇنىتېتنى چۆكتۈرۈش سىناق تەس بولغان چۈما كېسىلىگە قارشى نەتىجىنى تەكشۈرۈش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات

سەي شېنچۈن	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى		1988	شىنجاڭدىكى تۈرلۈك سۇ مەنبەسىنىڭ تەبىئىي رادىئوئاكتىپ سەۋىيە- سى ۋە تەببىي ئىلمگە باھا	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات
ۋاڭ يى، رەنا تۈردى	قەشقەر ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى		1989	رادىئوئاكتىپلىق ئىممۇنىتېتنى چۆكۈ- رۈشتە سىناق تەس بولغان چۈما كېسىلىگە قارشى تەنچىنى تەكشۈرۈش تەتقىقاتى	سەھىيە نازارىتى نەتىجە 1 - دەرىجە- لىك مۇكاپات
دەي لىچىن، نى چېڭشىك، يىن جىڭجىك			1989	شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايە- تتىدىكى قالقانسىمان كېسەللىكلەرنى سىرتە- دىن تەكشۈرۈش، 503 كېسەل مىسالى تەھلىلى	جۇڭگو خەلق ئا- زادلىق ئارمىيىسى لەنجۇ ھەربىي رايونى پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات
لى يۈفاڭ	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى	كاندىدات مۇدىر ۋراچ	1989	«10 ياشتىن كىچىك بالىلارنىڭ سۈيدۈك يولىدىكى تاشنى كلىنىكىدا تاماملاش ئۇسۇلىدە ئانالىز، قوشۇمچە 594 مىسالى دوكلاتى»	جۇڭگو خەلق ئا- زادلىق ئارمىيىسى لەنجۇ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈمى 4 - دەرە- جىلىك مۇكاپات

§ 8 . سەھىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

1950 - يىلى قەشقەر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارغا تەڭ تۇتۇش قىلدى. مۇھىمى تازىلىقى ۋە خەلقنىڭ ساغلاملىقى ناھايىتى ناچار، داۋالاش، سەھىيە تېخنىكا خادىمى، ئوسكۇنە، دورا ماتېرىيالى ئىنتايىن كەمچىل ئىدى. مەملىكەتلىك سەھىيە خىزمىتى يېغىنىنىڭ «ئىشچى - دېھقان، ئەسكەرلەرگە يۈزلىنىش، مۇداپىئەنى ئاساس قىلىش، جۇڭگو تېبابىتى بىلەن غەرب تېبابىتىنى بىرلەشتۇرۇش، سەھىيە خىزمىتىنى ئاممىۋى ھەرىكەت بىلەن بىرلەشتۇرۇش» تىن ئىبارەت 4 چوڭ فاڭجېنىغا ئاساسەن، بىرقاتار سەھىيە خىزمىتى پىلانى ۋە مېدىتسىنا مەمۇرىيىتى، دورىگەرلىك مەمۇرىيىتى، مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈملىرىنى بېكىتتى.

1. مېدىتسىنا مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتى تەببىي داۋالاش ئورۇنلىرىنى باشقۇرۇشتا ئاساسەن 3 خىل شەكىلنى يولغا قويدى: بىرىنچى، نازارەت خاراكتېرلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. ئاساسىي قاتلامنىڭ داۋالاش ستاتىستىكىلىق مەلۇماتى ۋە يېزىق دوكلاتىدىن پايدىلىنىپ، ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ داۋالاش خىزمەتلىرىنىڭ ئەھۋالىنى نازارەت قىلدى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى. ئىككىنچى، ئاساسىي قاتلام دوختۇرخانىلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تېپلارنى تەكشۈرۈپ، دوختۇرخانا خىزمىتى ۋە داۋالاش خىزمىتى ئەھۋالىنى ئىگىلىدى؛ ئۈچىنچى، باھالاش خاراكتېرلىك ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. 1965 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەھۋالىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ باشقۇرۇش، داۋالاش - ساقلىق ساقلاش

تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، پەن - تەتقىقات پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. 1979 - يىلدىن كېيىن ئارقا - ئارقىدىن ناھىيە (شەھەر) لىك دوختۇرخانىلارنىڭ ئىلمىي باشقۇرۇش، ئىگىلىك باشقۇرۇش ۋە مەمۇرىي باشقۇرۇشىنى كۈچەيتتى؛ يېزا - بازارلاردىكى داۋالاش ئاپپاراتلىرىغا بولغان تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش ۋە داۋالاش ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى؛ يەككە تىۋىپلارنىڭ تىجارەت قىلىشىغا يول قويدى ھەمدە ۋىلايەت ۋە ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق داۋالاش تارماقلىرىنىڭ داۋالاش ھادىسىلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ھەيئىتى، تەكشۈرۈپ بېكىتىش گۇرۇپپىسىنى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇپ چىقتى.

2. دورىگەرلىك مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش

قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دورىگەرلىك مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش خىزمىتىدە 1953 ـ، 1963 ـ، 1977 ـ، 1985 - يىللىرىدىكى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دورىگەرلىك قائىدىسى» قاتتىق ئىجرا قىلىنىپ، دورا ئىشلەش تىجارىتى، دوختۇرخانىدا دورا ياساش، دورىلارنىڭ سۈپىتىنى نازارەت قىلىش - تەكشۈرۈش، ناركوز دورىلار ۋە زەھەرلىك، چەك قويۇلىدىغان دورىلارنى ياساش، دورىلارنى تاللاش ۋە براك قىلىش، بىئوخىمىيىلىك ياسالمىلار، قان ياسالمىلىرى ھەمدە داۋالاش ئۇسكۇنە - سايمانلىرى باشقۇرۇلدى. 1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمە بىمارلارنىڭ داۋالىنىش - دورا خىراجىتى يۈكىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن 220 خىلدىن ئارتۇق دورىنىڭ باھاسىنى 20% — 45% تۆۋەنلىتىشنى، داۋالاش خىراجىتىنى 15% — 50% تۆۋەنلىتىشنى، چوڭ تېپتىكى ئوپېراتسىيە قاتارلىقلارنىڭ ھەققىنى 30% — 35% تۆۋەنلىتىشنى قارار قىلدى. گۇڭشىلاردىكى تۇغۇت دوختۇرخانىلىرى (تۇغۇت پونكىتى) ۋە ناھىيىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ كېسەلخانىدا يېتىش، تاماق خىراجىتى ئۆزلۇكسىز ئۈستىدە بەلگىلىمە چىقاردى. 1964 - يىلى قانۇنسىز دورا سودىگەرلىرىگە زەربە بەردى ۋە ساختا، ناچار دورىلارنى ئەمەلدىن قالدۇردى، 1977 - يىلدىن كېيىن ۋىلايەت دائىرىسىدە دورا تۈرى ۋە داۋالاش دورىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈكتەرتىپكە سېلىپ، دورىلارنىڭ سۈپىتىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى. 1982 - يىلى دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن 127 خىل دورىنى براك قىلدى ھەمدە دورا بازارلىرىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى. 1984 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دورا باشقۇرۇش قانۇنى» غا ئاساسەن، دوختۇرخانىلارنىڭ دورا ياساش ئىشخانىسىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش ئىجازەتنامىسى تارقىتىپ، دورىگەرلىك مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇشنى قانۇنچىلىق ئىزغا سالدى.

1963 - يىلى مەركەزدىكى 5 مىنىستىرلىكنىڭ «ناركوز دورىلىرىنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» تارقىتىلغاندىن كېيىن، ناركوز دورىلىرىغا قارىتا مەخسۇس ئادەم، مەخسۇس قۇلۇپ، مەخسۇس ئىشكاپ، مەخسۇس رېتسېپ، مەخسۇس ئادەم تەكشۈرۈپ تەستىقلاشتىن ئىبارەت «بەش مەخسۇس» بويىچە باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. 1978 - يىلى زەھىرى بار، ناركوز قىلىدىغان، چەك قويۇلىدىغان دورىلارغا قارىتا مەركەزلەشتۈرۈپ بىرتۇتاش باشقۇرۇش ۋە رېتسېپ ھوقۇقىغا چەك قويۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. پۈتۈن ۋىلايەتتىكى زەھىرى بار ناركوز دورىلىرى ئومۇمىيۈزلۈك ئېنىقلاندى ۋە تەكشۈرۈپ تەستىقلاندى، شۇنىڭدەك 22 داۋالاش ئورنىغا دورا سېتىۋېلىش كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلدى ھەمدە قەرەلسىز ئارىلاپ تەكشۈرۈلدى، مەسىلە كۆرۈلسە ۋاقتىدا تۈزىتىلدى.

1982 - يىلى سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ «مىللىي تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىر» نگە ئاساسەن، ئادەم كۈچى تەشكىللەپ، ئۇيغۇر تىبابىتى دورىلىرىدىن رېتسېپى بار دورىلار ۋە قىممىتى بولغان تىببىي دورا ماتېرىياللىرى توپلاندى ھەمدە رەتلەشكە، تەرجىمە قىلىشقا تەشكىللىنىپ، ئۇيغۇر تىبابىتى دورىلىق ئۆسۈملۈكلىرىنى يېغىش، ئىش قوشۇش، ياساش، تەمىنلەش ۋە سېتىش كۈچەيتىلدى. تۈرلۈك باشقۇرۇش چارە - تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، ئۇيغۇر تىبابىتى دورىلىرىنىڭ دورا تېپى كېڭەيتىلدى. 1987 - يىل 5 - ئايدا ئاپتونوم رايون تۇنجى قېتىم مىللىي تىبابەت

دورىگەرلىك خىزمەت يېغىنى ئېچىپ، ئۇيغۇر تىبابىتى دورىگەرلىكىنىڭ 7 - بەش يىللىق تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇيغۇر تىبابىتى دورىگەرلىك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئاساس يارىتىپ بەردى.

3. مالىيە باشقۇرۇش

1950 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك سەھىيە كەسپىي خىراجىتى دۆلەت مالىيىسىدىن پۈل ئاجرىتىپ بېرىش خام چوتىغا كىرگۈزۈلدى، داۋالاش خىراجىتىنى جۇڭگۇ (ئۇيغۇر تىبابىتى) خىراجىتى، يېزىلىق دوختۇرخانىلارنىڭ تولۇقلىما يارەم پۇلى، تەربىيىلەش خىراجىتى، يۇقۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش كەسپىي خىراجىتى، دورا تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى ۋە ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتلىرىنىڭ خىراجىتى، پەن تەتقىقات خىراجىتى، كادىرلارنى تەربىيىلەش خىراجىتى ۋە باشقا سەھىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئىشلىتىلدى.

دۆلەتنىڭ مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىگە ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سەھىيە ئىشلىرى خىراجىتىنى باشقۇرۇشتا «كىرىم - چىقىمنى ئايرىۋېتىش، دەرىجىگە ئايرىپ ھۆددىگە بېرىش» ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك سەھىيە باشقارمىسى (ئىدارە) پەقەت بىۋاستە قاراشلىق داۋالاش - سەھىيە ئاپپاراتلىرىنىڭ خىراجەت خام چوتىنى باشقۇرىدىغان بولدى.

سەھىيە كەسپىي خىراجىتى خام چوتىنى باشقۇرۇش چارىسى: (1) ئومۇمىي سوممىسىنى خام چوتقا كىرگۈزۈپ پۈل ئاجرىتىپ بېرىش، سەھىيە، يۇقۇم مۇداپىئەسى، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش، سەھىيە ماۋارىپى، دورا تەكشۈرۈش، ساغلاملىق تەربىيىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى؛ (2) ئومۇمىي سوممىنى خام چوتقا كىرگۈزۈپ باشقۇرۇش. بۇ، ئاساسلىقى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك ئۇنىۋېرسال، مەخسۇس كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى، كادىرلار ساناتورىيىسى قاتارلىق دائىملىق كەسپىي كىرىمى بولغان داۋالاش ئورۇنلىرىغا قارىتىلغان. كونكرېت ئۇسۇلى «تولۇق سوممىلىق باشقۇرۇش، نورمىلىق يارەم بېرىش» ، خام چوتنى باشقۇرۇش كۆرسەتكۈچى داۋالاش ئورۇنلىرىنىڭ كېسەل كارۋىتى سانى ۋە ئىشچى- خىزمەتچىلەر سانىغا ئاساسەن بېكىتىشتىن ئىبارەت؛ (3) نورمىسىز يارەم بېرىش ئۇسۇلى. 1981- يىلدىن كېيىن بىر قىسىم سەھىيە كەسپىي خىراجىتىنى ئىشلىتىشتە، يېزا ئاساسىي قاتلام سەھىيە خادىملىرىغا نورمىلىق قوشۇمچە يارەم بېرىلدى، يېزا (بازار) لىق شىپاخانىلارغا 40% قوشۇمچە يارەم بېرىلدى، سەھىيە خادىملىرىغا 20% ياكى 10% تۇراقسىز مائاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى؛ (4) خام چوتنى ھۆددىگە بېرىش. 1987 - يىلدىن باشلاپ ناھىيىدىن يۇقىرى يۇقۇم مۇداپىئە، ئانا - بالىلار ساقلىقى، دورا تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرىنىڭ خىراجىتى ھۆددىگە بېرىلدى؛ (5) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش خىراجىتىنى باشقۇرۇش، 1952 - يىلدىن باشلاپ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، خىراجەت سەھىيە كەسپىي خىراجىتىدىن چىقىم قىلىندى. 1965 - يىلى «ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشنى باشقۇرۇش مەسلىسىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» قا ئاساسەن، ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان خادىملار كېسەل داۋالانقاندا ئامبۇلاتورىيە نومۇر ھەققىنى ئۆزى تاپشۇرۇشى بەلگىلەندى. 1966- يىلى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش خىراجىتى چىقىمىنى داۋاملىق ئازايتىش ئۈچۈن، بەزى چەكلەش چارە تەدبىرلىرى قوللىنىلدى، مەسىلەن: يۆتكىلىپ داۋالىنىش تۈزۈمى، دوختۇرخانىدا يېتىش تۈزۈمى، بەلگىلىمە بويىچە 102 خىل دورا پۇلىنى ئۆزى تۆلەش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. 1986 - يىلدىن كېيىن ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش خىراجىتى سەھىيە كەسپىي خىراجىتىدىن ئايرىپ چىقىلدى، 1989 - يىلى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشنى باشقۇرۇش بۆلۈمى بىرتۇتاش باشقۇردى. ئوخشاش بولمىغان ياشتىكى كىشىلەرگە قارىتا ئوخشاش بولمىغان داۋالىنىش ھەققىنى نورمىلىق باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى.

4. ئۇسكۇنە - ئاپاراتلارنى باشقۇرۇش

1) داۋالاش ئۇسكۇنە - ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش

1950 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ داۋالاش ئىشلىرى تېز ئالغا باستى، بولۇپمۇ 1976 — 1982 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 3 مىليون 80 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، يېڭا (بازار) لىق دوختۇرخانىلىرىنى رېنتگېن ئاپاراتى، مىكروسكوپ، ئوپېراتسىيە كارۋىتى، توڭلاتقۇ قاتارلىق ئاساسلىق ئۇسكۇنىلەر بىلەن قوراللاندۇردى؛ 1983 — 1986 - يىلغىچە 2 - قېتىم مەركەزلەشتۈرۈپ پۇل ئاجرىتىپ، ناھىيىدىن يۇقىرى دوختۇرخانىلارنى قوراللاندۇردى، 1987 - يىلى 2 قېتىم 1 مىليون 800 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، ۋىلايەت دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ ئۆزى چوڭ تىپتىكى رېنتگېن، B تىپلىق ئولترا دولقۇن ئاپاراتى، ئاشقازان ئەينەكى، ئاپتوماتىك بىئوخىمىيىلىك ئانالىز ئەسۋابى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋېلىشقا ياردەم بەردى. ئۇنىڭدىن باشقا ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى 1983 — 1985 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا يەنە سەھىيە كەسپىي خىراجىتىدىن 150 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ، ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ دورا ياساش ئۆيى ئۈچۈن قىسمەن ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋېلىشىغا ياردەم بەردى. 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى دوختۇرخانىلارنىڭ داۋالاش ئۇسكۇنە - ئاپاراتى 2108 گە، قىممىتى 7 مىليون 456 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى؛ ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتلىرىنىڭ ئۇسكۇنە - ئاپاراتى 1191 گە، قىممىتى 1 مىليون 855 مىڭ 900 يۈەنگە، يېڭا دوختۇرخانىلىرىنىڭ ئۇسكۇنە - ئاپاراتى 738 گە، قىممىتى 1 مىليون 57 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى.

ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى، تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا، يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى، داۋالاش ئۇسكۇنە - ئاپپاراتلىرى بۆلۈمى تەسىس قىلىپ، ئۇسكۇنە - ماشىنىلارنى سېتىۋېلىش، رېمونت قىلىش، ئارخىپ تۈرغۇزۇش ۋە باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلدى. مارالبېشى ناھىيىلىك دوختۇرخانا، قەشقەر شەھەرلىك دوختۇرخانىدىمۇ ئۇسكۇنە - ماشىنىلارنى رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى بار بولدى، باشقا دوختۇرخانىلار، يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتلىرى قاتارلىق داۋالاش - سەھىيە ئورۇنلىرىمۇ داۋالاش ئۇسكۇنە - ئاپپاراتلىرىنى مەخسۇس ئادەم باشقۇرۇش، مەشغۇلات قىلىش، ئىشلىتىشنى ئىشقا ئاشۇردى. ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىلارنىڭ ئۇسكۇنە - ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش نىسبىتى 90% كە، مۇكەممەللىك نىسبىتى 95% كە، ناھىيىلىك دوختۇرخانىلارنىڭ ئۇسكۇنە - ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش نىسبىتى 80% كە، مۇكەممەللىك نىسبىتى 85% كە، يېڭا (بازار) لىق دوختۇرخانىلارنىڭ ئۇسكۇنە - ئاپاراتلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش نىسبىتى ۋە مۇكەممەللىك نىسبىتى 65% — 70% كە يەتتى.

قەشقەر ۋىلايەتلىك داۋالاش ئۇسكۇنە - ئاپپاراتلىرى رېمونت ئورنى 1979 - يىلى قۇرۇلۇپ تىجارەت باشلىدى، رېنتگېن ئاپاراتى، توڭلاتقۇ، ئولترا ئاۋاز دولقۇن ئاپاراتى، ئېلېكتروكاردىئوگراممىا قاتارلىق داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى ۋە ئېلېكتر سايمانلىرىنى قۇراشتۇرىدۇ ۋە رېمونت قىلىدۇ، ئالدىغا بېرىپ مۇلازىمەت قىلىدۇ، قاچان چاقىرسا شۇ ۋاقىتتا يېتىپ بارىدۇ. قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى، تىببىي مەكتەپ قارىمىقىدىكى دوختۇرخانا، يەكەن ناھىيىلىك دوختۇرخانا قاتارلىق ئورۇنلار يەنە ئۆزى قۇراشتۇرۇپ رېمونت قىلالايدىغان بولدى.

2) قۇتقۇزۇش ئاپتوموبىلىنى باشقۇرۇش

سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ 1982 - يىلى ئېلان قىلغان «پۈتۈن مەملىكەتتىكى دوختۇرخانىلارنىڭ خىزمەت تۈزۈمى» دىكى «ئاپتوموبىل ئىشلىتىشنى باشقۇرۇش تۈزۈمى» گە ئاساسەن، ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى داۋالاش ئورۇنلىرى دوختۇرخانىنىڭ ئەھمىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، باشقۇرۇش چارىسىنى ئۆزلىرى تۈزۈپ چىقتى، ۋىلايەت دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارمۇ باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئادەم قويدى، ئاپتوموبىللارنىڭ ئەھۋالى ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەل

بولدى، قىسمەن ناھىيىلىك دوختۇرخانىلاردا مەخسۇس باشقۇرىدىغان ئادەم بولمىغاچقا، ئاپتوموبىللارنىڭ ئەھۋالى سەل ناچار بولدى.

60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن 80 ـ يىللارغىچە ھەر دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارغا قۇتقۇزۇش ئاپتوموبىلدىن بىردىن 4 كىچە سەپلەپ بېرىلدى. 1990 ـ يىلغا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىك دوختۇرخانىغا قۇتقۇزۇش ئاپتوموبىلى سەپلەپ بەردى.

1990 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 2 دەرىجىلىك ئاساسلىق دوختۇرخانىلاردىكى قۇتقۇزۇش ئاپتوموبىلى

جەدۋەل: 35 — 16 بىرلىكى: دانە

ناھىيە (شەھەر)	سانى	ناھىيە (شەھەر)	سانى	ناھىيە (شەھەر)	سانى
مەكىت	3	مارالبېشى	3	يۇقۇملۇق كېسەل دوختۇرخانىسى	1
يوپۇغا	3	يېڭىسار	3	تۇبېركۇلىيۇز دوختۇرخانىسى	1
پوسكام	2	قەشقەر كوناشەھەر	2	كادىرلار ساناتورىيىسى	1
قەشقەر يېڭىشەھەر	4	تاشقورغان	1	يۇقۇم مۇداپىئە ئاپتوموبىلى ئەترىتى	6
پەيزاۋات	1	قەشقەر شەھىرى	4	ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى	2
قاغىلىق	3	ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى	2	يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى	
يەكەن	4	قەشقەر تىببىي مەكتەپ	1		

II باب

تەنتەربىيە

§ 1 . ئاپپارات

1. ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى

1955 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى جەنۇبىي شىنجاڭ تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1956 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىنىپ، 4 كادىر سەپلەندى. شۇ يىلى 6 ـ ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. شۇ يىلى

10- ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇرېھىم ئىمىنوۋ قوشۇمچە مۇدىر ھەيئەت بولدى. ھەيئەت ئەزا 15 كىشىدىن تەركىب تاپتى، 4 مەخسۇس كەسپىي كادىر سەپلەندى. 1959 - يىل 3 - ئايدا قەشقەر ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە ھەرىكىتى كومىتېتى قۇرۇلدى، 15 ئەزا قويۇلدى. يىل ئاخىرىدا ئۆلايەتتىكى 12 ناھىيە (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى. ئەمما قەشقەر شەھەرلىك تەنتەربىيە كومىتېتى بىلەن ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى بىرلىشىپ ئىش بېجىردى.

1975 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر ئۆلايەتلىك پارتكوم ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتىنى تەڭشىدى، ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتىدا مەمۇرىي ئىشخانا، مۇسابىقە بۆلۈمى، مەيدان باشقۇرۇش بۆلۈمى، ئاممىۋى تەنتەربىيە بۆلۈمى، ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى تەسىس قىلىندى.

1973 - يىلى ئۆلايەتتىكى ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتلىرىنىڭ ھەممىسىگە بىردىن مەخسۇس كەسپىي مۇدىر، بىردىن مۇئاۋىن مۇدىر سەپلەپ بېرىلدى، مەخسۇس كەسپىي كادىردىن 59ى سەپلەندى. ئۆلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە مەخسۇس كەسپىي تېرىنېردىن 135 نى، قوشۇمچە كەسپىي تېرىنېردىن 139 نى سەپلىدى، 1974 - يىلغا كەلگەندە ئۆلايەت بويىچە تەنتەربىيە كومىتېتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 79 غا يەتتى.

1976 - يىلغا كەلگەندە ئۆلايەت بويىچە 74 تەنتەربىيە ئاپپاراتى بارلىققا كەلدى، تەنتەربىيە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە تەنتەربىيە جەمئىيىتىدىن 73 ى، تەنتەربىيە كومىتېتىدىن بىرى قۇرۇلدى، تەنتەربىيە كادىرى 116 گە، كوماندا 178 گە، تۈرلۈك كوماندىغا قاتناشقان ئادەم 2030 غا، تۈرلۈك چېنىقىش كوماندىسى 128 گە، ئادەم 1737 گە يەتتى.

1990 - يىلغىچە ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قارمىقىدا 12 ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتى بار بولدى، ئۇنىڭ قارمىقىدا ئىشخانا، مۇسابىقە تەربىيىلەش بۆلۈمى، مەيدان باشقۇرۇش بۆلۈمى، ئاممىۋى تەنتەربىيە بۆلۈمى، تاغقا چىقىش ئىشخانىسى ۋە تەنتەربىيە مەكتىپى تەسىس قىلىندى. ئىشچى - خىزمەتچى 249 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلايەتنىڭ 37، ناھىيە (شەھەر) نىڭ 212؛ مەخسۇس كەسپى تېرىنېر 92، مەخسۇس كەسپىي مەدەنىيەت ئوقۇتقۇچىسى 19، تىببىي خادىم 3، مەمۇرىيەت باشقۇرۇش خادىمى 88، ئىشچى 47.

2. ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتى

1956 - يىل 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى.

1956 - يىل 12 - ئايدا يەكەن ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى، مەخسۇس كەسپىي كادىردىن 2 سى سەپلەندى.

1958 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يېڭىسار ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى.

1961 - يىلى ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ۋە قەشقەر شەھەرلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ئايرىم ئىش بېجىردى. قەشقەر شەھەرلىك تەنتەربىيە كومىتېتىغا مەخسۇس كەسپىي كادىردىن 3 ى سەپلەندى.

1969 - يىل 10 - ئايدىن 1972 - يىل 9 - ئايغىچە ئۆلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتلىرىدا ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلدى. 1972 - يىل 10 - ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىش ئاخىرلاشتى. ئۆلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ئۆلايەتنىڭ شتاتىغا ئايرىپ بېرىلدى. ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

3. جەمئىيەت ۋە باشقا تەشكىلاتلار

1956 - يىل 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى

تۇنجى بولۇپ تەنتەربىيە جەمئىيىتى قۇردى. 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى خەلق سۇغۇرتا شىركىتى، پوچتا- تېلېگراف ئىدارىسى، ھەمكارلىق ئىش باشقارمىسى، خەلق بانكىسى، باج ئىدارىسى، تاۋار تەكشۈرۈش باشقارمىسى، جەنۇبىي تەڭرىتاغ گېزىتخانىسى، مەركەزلىك قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھەربىي ئىشلار كومىتېتى، قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى، دورا شىركىتى، ترانسپورت شىركىتى، چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى، يېزا ئىگىلىك بانكىسى تەنتەربىيە جەمئىيىتى قۇردى، ئەزا بولغانلار 823 كە يەتتى.

1958 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە مەشق سىنىپى قۇرۇلدى، ئەزاسى 25 كە يەتتى.

شۇ يىلى 10 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى بولۇپ ئۆسمۈرلەر - بالىلار ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى قۇرۇلدى. تىكتاك توپ، يېنىك ئاتلېتىكا، گىمناستىكا تۈرلىرى تەسىس قىلىندى. مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 52 گە يەتتى.

1960 - يىل 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك دۆلەت مۇداپىئە تەنتەربىيە كۇلۇبى قۇرۇلدى، كۇلۇب قارمىقىدا قارىغا ئېتىش گۇرۇپپىسى، موتسىكلىت گۇرۇپپىسى، پىلانېر سىمسىز ئېلېكترىك گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

1961 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋاسكېتبول جەمئىيىتى، ۋالىبول جەمئىيىتى، يېنىك ئاتلېتىكا جەمئىيىتى، تىكتاك توپ جەمئىيىتى، شاھمات جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

1979 - يىل 8 - ئاينىڭ 7 - كۈنى جۇڭخۇا مەملىكەتلىك تەنتەربىيە باش جەمئىيىتى قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلدى، قارمىقىدا 11 يەككە تۈر جەمئىيىتى تەسىس قىلىندى، ئۇلار پۇتبول جەمئىيىتى، ۋاسكېتبول جەمئىيىتى، ۋالىبول جەمئىيىتى، يېنىك ئاتلېتىكا جەمئىيىتى، تىكتاك توپ جەمئىيىتى، سۇ ئۈزۈش جەمئىيىتى، چېلىشىش جەمئىيىتى، ئېغىرلىق كۆتۈرۈش جەمئىيىتى، قارىغا ئېتىش جەمئىيىتى، چامباشچىلىق جەمئىيىتىدىن ئىبارەت.

1985 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك بېلىق تۇتۇش جەمئىيىتى قۇرۇلدى، ئادىمى 199 غا يەتتى.

1987 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە مەكتەپ (ئوتتۇرا دەرىجىلىك تەنتەربىيە كەسپىي مەكتىپى) قۇرۇلدى.

§ 2 . ئاممىۋى تەنتەربىيە

1. مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە

قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مىللىي تەنتەربىيە ئىشلىرى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، تۇرى بىرقەدەر كۆپ، كۆپىنچە ئاساسا ئۆزلۈكىدىن تەشكىللىنىپ، ئاڭلىق قاتنىشىدۇ. بۇگۈنگىچە تەرەققىي قىلىپ كەلگەن مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرى ئاساسلىقى چېلىشىش، ئوغلاق تارتىشىش، توخۇ سوقۇشتۇرۇش، كالا سوقۇشتۇرۇش، ئېت تالاشتۇرۇش، ئات بەيگىسى، ئات چاپتۇرۇش، دارۋازلىق، ساغاردى، ئىلەڭگۈچ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

1) چېلىشىش چوڭ تېپتىكى خەلق ئارىسىدىكى چېلىشىش پائالىيىتى ئادەتتە ھېيت - بايرام، دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى دېھقانچىلىقنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. مۇسابىقە ئادەتتە ئاھالە كومىتېتى بىلەن ئاھالە كومىتېتى ئارىسىدا، يېزا بىلەن يېزا، ناھىيە بىلەن ناھىيە ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. يوپۇغا ناھىيىسى ھەر يىلى 5 - ئايدا ناھىيە بويىچە چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزىدۇ.

1985 - يىلى مىللىيچە چېلىشىش ئاپتونوم رايونلۇق ئاز سانلىق مىللەت ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە

مەكىت ناھىيىسىدىكى دېھقانلار ئارغامچا تارتىشش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزمەكتە.

تۇرى قاتارغا كىرگۈزۈلدى. شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونىنىڭ تۇنجى قېتىم ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا، ئۈلايەتلىك چېلىش كوماندىسى كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 1- لىككە ئېرىشتى.

1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 5- كۈنگىچە ئۈلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى مارالبېشىدا خەلقئاراچە چېلىشش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، پەيزاۋات، يېڭسار، مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەر مۇسابىقىگە قاتناشتى، مارالبېشى ناھىيىسى كوماندىسى چېمپىيون بولدى.

1987 - يىل ئاپتونوم رايون بويىچە مارالبېشى ناھىيىسىدە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ خەلقئاراچە چېلىشش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى، قەشقەر ئۈلايەتلىك چېلىشش كوماندىسى ئۆسمۈرلەر گۇرۇپپىسى ئەركىن ياكى قەدىمچە چېلىشش بويىچە 2 تۇرگە قاتنىشىپ، 1 - لىككە ئېرىشتى.

1990 - يىلى قەشقەر ئۈلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ئەركىن چېلىشش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، ئۈلايەتلىك چېلىشش كوماندىسىنىڭ 18 تەنھەرىكەتچىسى «ئا»، «ب» گۇرۇپپىلار بويىچە مۇسابىقىگە قاتنىشىپ، كوللېكتىپ چېمپىيون بولدى.

2) ئوغلاق تارتىش 1949 - يىلدىن ئىلگىرى ئوغلاق تارتىش پائالىيىتى ئادەتتە يايلاق ۋە كەڭرى بىكار يەرلەردە ئۆتكۈزۈلەتتى، كۆپىنچە ئامما ئۆزلۈكىدىن تەشكىللىنەتتى. 50 - يىللاردىن 60 - يىللارغىچە بولغان 20 يىلدا بۇ تۇردىكى پائالىيەت ئاساسىي جەھەتتىن قانات يايدۇرۇلمىدى.

1978 - يىلدىكى ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن خەلقنىڭ ماددىي مەدەنىيەت سەۋىيىسىنىڭ ئۆزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، ئوغلاق تارتىش پائالىيىتى يەنە قەشقەر ئۈلايىتىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاممىسى ئارىسىدا قايتىدىن قانات يېيىشقا باشلىدى، ئادەتتە ھەر يىلى يىل ئاخىرىدا ۋە باھار كەلگەندە ئۆتكۈزۈلدى، بەزى ۋاقىتلاردا بايرام، دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى توي مەرىكىلەردە ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى.

1985 - يىلى ئاپتونوم رايون ئوغلاق تارتىشنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تەنتەربىيە تۇرى قاتارغا كىرگۈزدى، ئوغلاق تارتىش مۇسابىقە قائىدىسىنى تۈزۈپ چىقتى، ئىلگىرىكى ئوغلاق تارتىش شەكلىنى ئۆزگەرتىپ، بۇ تۇردىكى پائالىيەتنىڭ رىقابەتچانلىقىنى يەنمۇ كۈچەيتتى.

1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تۇنجى قېتىملىق ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە قەشقەر كوماندىسى ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى بويىچە 2 - بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق 2-، 3 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى بويىچە 3 - لىككە ئېرىشتى.

1986 - يىل 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 15 - كۈنگىچە ئۈلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى يوپۇغا ناھىيىسىدە ئۈلايەتلىك 2 - نۆۋەتلىك ئات بەيگىسى، ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، مارالبېشى ناھىيىسى ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى بويىچە 1 - لىككە ئېرىشتى. شۇ يىلى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ئۈلايەتلىك كوماندا ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسىدا 2 - لىككە ئېرىشتى.

3) پاپۇس پاپۇس يەنى ئەگرى تاياق توپ ئادەتتە تۆزلەك يەردە ئوينىلىدۇ. مەيداننىڭ چولۇك-كىچىكلىكى ئېھتىياجغا ئاساسەن بېكىتىلىدۇ. سىزىق ئۈستىگە 2 دوپپا ياكى باشقا نەرسىلەر قويۇلۇپ دەرۋازا قىلىنىدۇ. مۇسابىقە ئۇسكۇنە - سايمانلىرى توپ ۋە كالتەك، توپ قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان ئۆزۈن يۇمىلاق ياغاچ توپتىن، يەنە «شاق - شاق» مۇ دېيىلىدۇ، تومۇ يىپنى ئوراپ توپ قىلىپ ياسىسىمۇ بولىدۇ. كالتەككە 80 سانتىمېتىرلىق قاتتىق ياغاچ ئىشلىتىلىدۇ، ياغاچ كالتەكنىڭ بىر بېشى 15 — 20 سانتىمېتىرغىچە ئېگىكلىك بولۇپ، مۇز توپ كالتىكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

مۇسابىقە مەيدانى قاتتىشىدىغان ئادەم سانىغا ئاساسەن بېكىتىلىدۇ. ئادەتتە ئۇزۇنلۇقى 60 مېتىر، كەڭلىكى 40 مېتىر ياكى ئۇزۇنلۇقى 30 مېتىر، كەڭلىكى 20 مېتىر بولىدۇ، دەرۋازىسىنىڭ ئېگىزلىكى بىر مېتىر، كەڭلىكى 30 . 1 مېتىر كېلىدۇ. مۇسابىقىگە 2 كومانda چۈشىدۇ، ھەرقايسى كومانda 7 - 10 كىشىدىن تەركىب تاپىدۇ. مۇسابىقە 1 - مەيدان ۋە 2 - مەيدان دەپ ئايرىلىدۇ، ھەر يېرىم مەيدان 20 مىنۇت داۋاملىشىدۇ، ئارىلىقتا 5 مىنۇت دەم ئالىدۇ. مۇسابىقە مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى 20 سانتىمېتىرلىق كېچىك چەمبىرەكتىن توپ تالىشىش بىلەن باشلىنىدۇ، كىم قارشى تەرەپنىڭ دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، توپنى كۆپ كىرگۈزسە شۇ غەلىبە قىلغان بولىدۇ.

ئەگرى تاياق توپ ھەرىكىتىنىڭ 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى بىرتۇتاش قائىدىسى يوق ئىدى. 1985 - يىلى ئويۇن تۈرى سۈپىتىدە ئاپتونوم رايونلۇق تۇنجى نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا ئوينالدى ھەمدە بىرلىككە كەلگەن قائىدە بېكىتىلدى. 1986 - يىلى مەملىكەتلىك 3 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا بۇ ئويۇن يېغىنىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

4) دارۋازلىق دارۋاز ئېگىز بوشلۇقتا ئارغامچىدا مېڭىش بولۇپ، خەنزۇچە ئارغامچىغا دەسسەپ مېڭىش دېيىلىدۇ. دارۋازلىق ئۇيغۇر مىللىتى ئارىسىدىكى قەدىمكى ماھارەت بولۇپ، 1000 يىللىق تارىخقا ئىگە.

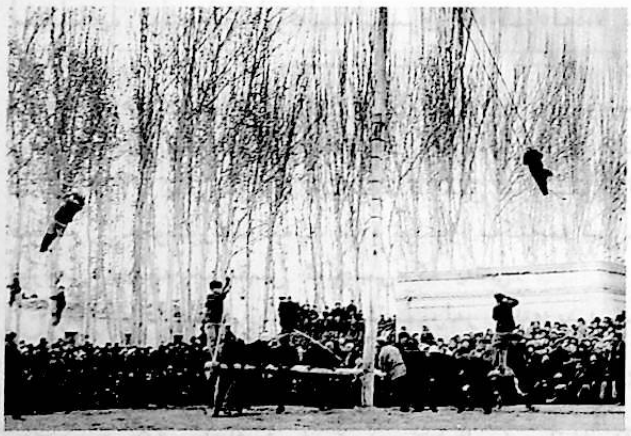

خەلق ئىچىدىكى تەنھەرىكەت پائالىيىتى — ئاسماندا چاقپەلەك چۆرۈش

دارۋازلىق يەر ئۈستى ماھارىتى، ئارغامچا ئۈستىدىكى ماھارەت، تورنىكقا ئېسىلىش ماھارىتى قاتارلىقلارغا ئايرىلىدۇ. يەر ئۈستى ماھارىتى، چامباشچىلىق، مۇشتلىشىش، ئوت ئويناش، سېھىرگەرلىك قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ ئارغامچا ئۈستىدىكى ماھارەت يالالىغاي ئارغامچىدا مېڭىش، بەدەنشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇش، يىقىلىش، ئارغامچىغا ئېسىلىپ چىقىش، موللاق ئېتىش، كۆزنى تېڭىپ مېڭىش، پۇتىغا تەخسە تېڭىپ مېڭىش، ئارغامچا ئۈستىدە ياغاچ ئاياغ كىيىپ مېڭىش، بىر چاقلىق ۋېلىسىپىتنى مىنىپ ئالدى - كەينىگە مېڭىش، 2 ئادەمنىڭ بىرى ۋېلىسىپىت مىنىش، يەنە بىرى مۇرىسىگە چىقىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تورنىكقا ئېسىلىش ماھارىتى مۇقىم تورنىكقا ئېسىلىش ۋە ئۇچارسىمان تورنىكقا چىقىشتىن ئىبارەت 2 خىلغا بۆلۈنىدۇ.

دارۋازلىق ھەرىكىتى ۋىلايەت بويىچە 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى يېزا، ئاساسىي قاتلامدا بىرقەدەر ئومۇملاشقان، يېگىسار ناھىيىسى دارۋاز يۇرتى دەپ تەرىپلىنىدۇ، خەلق ئارىسىدا دارۋاز سەنئەتكارلىرى بار ھەمدە دارۋازلىق ئويۇنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

1986 - يىلى دارۇازلىق ئويۇن تۈرى سۈپىتىدە مەملىكەتلىك 3 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا ئوينالدى.

5) ساغاردى　ساغاردى ئاسماندا چاقپەلەك چۆرۈش بولۇپ، ھەر يىلى باھار، كۈز پەسلى ۋە توي - تۆكۈنلەردە ئوينىلىدۇ. ئادەتتە ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى بىلەن بىر ۋاقىتتا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ساغاردىنىڭ ئاسماندا ئايلىنىشى ئاساسىي ئوق (ئېگىزلىكى 15 - 16 مېتىرغىچە)، ياغاچ چاقپەلەك، چاق ياغىچى شۇنىڭدەك ئارغامچا بىلەن چېتىلىپ تۆتاشتۇرۇلۇپ ياسىلىدۇ. ئوق تىك ھالەتتە يەرگە قادىلىدۇ، چاق ياغىچى ئاساسىي ئوقنىڭ تېگىگە كىيگۈزۈلىدۇ. 2 گۈرۈپپا بولۇپ 4 ئادەم بىر ئوخشاش يۆنىلىشكە ئىتتىرىدۇ، ئوقنىڭ ئۈستى قىسمىغا ياغاچ چاق ئورنىتىلىدۇ، ياغاچ چاق ئاساسىي ئوقنىڭ تېگى قىسمىدىكى چاق ياغىچىغا تۆتاشتۇرۇلىدۇ، چاق ياغىچىنى ئىتتىرگەندە ياغاچ چاق ئايلىنىدۇ. ياغاچ چاقنىڭ 2 تەرىپىگە 2 تال ئۇزۇن ئارغامچا باغلىنىپ، ئويۇنغۇچىلارنى ئايلاندۇرىدۇ. ئويۇنغان ۋاقىتتا ھەممە ئادەم چاق ياغىچىنى ئىتتىرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ياغاچ چاق ئايلىنىدۇ. ئارغامچىنى ھەرىكەتلەندۈرىدىغان قىسمىدىكى 2 ئادەم ئايلىنىدۇ. ياغاچ چاقنىڭ ئايلىنىشى قانچە تېز بولسا، ئادەمنىڭ ئۇچۇشى شۇنچە ئېگىز بولىدۇ. ئويۇنغۇچىلار خۇشاللىنىدۇ، خەتىرىمۇ چەكسىز بولىدۇ.

2. مەكتەپ تەنتەربىيىسى

1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، مەكتەپتە ئاساسىي جەھەتتىن تەنتەربىيە دەرسى تەسىس قىلىنمىغانىدى، مەخسۇس كەسپىي تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرىمۇ يوق ئىدى.

1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت مەكتەپ تەنتەربىيىسىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئەتىگەنلىك گىمناستىكا، دەرستىن كېيىنكى پائالىيەتلەر قاتنات يايدۇرۇلدى ھەمدە تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى سەپلەندى، تەنتەربىيە مۇئەسسەسلىرى قەدەممۇ قەدەم سەپلەندى. 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە مەخسۇس تەنتەربىيە كەسپىي ئوقۇتقۇچىلىرى سەپلەپ بېرىلدى. يەكەن، قاغىلىق، قەشقەر شەھىرى قاتارلىق جايلاردا 16 جايدا ياشلار - ئۆسمۈرلەر ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى ئېچىلدى. يەسلىلەردىمۇ كىچىك رېزىنكە توپ پائالىيىتى قاتنات يايدۇرۇلدى.

1956 - يىلى دۆلەت ئەمگەك، تازىلىق تۈزۈمىنى يولغا قويغاندىن كېيىن، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپى، قەشقەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، 2 - ئوتتۇرا مەكتەپتە شۇ يىلى 90% تىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى «ئەمگەك، تازىلىق تۈزۈمى بويىچە چېنىقىش ئۆلچىمى»گە يەتتى.

1973 - يىلى «ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەنتەربىيە چېنىقىش ئۆلچىمى» تارقىتىلغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردە ۋاسكېتبول، ۋالىبول، پۈتبول، تىكتاك توپ كوماندىلىرى ئومۇمىيۈزلۈك قۇرۇلدى، قەشقەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ، قۇرۇلۇش ئەترىتى باشلانغۇچ مەكتىپى، 9 - باشلانغۇچ مەكتەپ، مارالبېشى 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ، مەكىت 2 - باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئۆلچەمگە يېتىش مەشقىنى قانات يايدۇردى. شۇ يىلى 5 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك 3 - باشلانغۇچ مەكتەپتە 5 - يۈرۈش رادىئو گىمناستىكىسىنى سىناق تەرىقىسىدە ئويناش پائالىيىتى قاتنات يايدۇرۇلدى. رادىئو گىمناستىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئۈچۈن 700 دىن ئارتۇق گىمناستىكا تەربىيىچىسى تەربىيىلەندى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە كىچىك ۋالىبول، كىچىك پۈتبول، تىكتاك توپ قاتارلىق پائالىيەتلەر قاتنات يايدۇرۇلدى.

1978 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر مەشىق ساپاسىغا ئىگە كەسپىي تەنتەربىيە قوشۇنىنى يېتىشتۈردى. 2 دەرس (ھەپتىدە 2 سائەت تەنتەربىيە دەرسى)، 2 گىمناستىكا (ئەتىگەنلىك گىمناستىكا، كۆز ساغلاملىق گىمناستىكىسى)، بىر پائالىيەت (ھەپتىدە بىر قېتىم دەرستىن

سىرتقى پائالىيەت) لەرمۇ تۇزۇمگە ئايلاندى. 1983 - يىلى ئاپتونوم رايون ۋىلايەتلىك «ئىككى دەرس، ئىككى گىمناستىكا، بىر پائالىيەت» نى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى.

80 - يىللارنىڭ ئاخىرى 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە خىزمىتى ئاساسلىقى «دۆلەتنىڭ تەنتەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمى» نى ئىلگىرى سۈرۈش خىزمىتىنى تازا چىڭ تۇتۇپ، ئۆلچەمگە يەتكۈزۈش بىلەن تەنتەربىيە ئوقۇتۇشىنى، دەرستىن كېيىنكى چېنىقىش بىلەن تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنى بىرلەشتۈردى.

1988 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ «دۆلەتلىك تەنتەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمى»نى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 35 — 17 بىرلىكى: نەپەر

تۈرلەر / مەكتەپ	ئومۇمىي جەمئىي				لاياقەتلىك دەرىجىسى				ياخشى بولغان دەرىجىسى				مۇنەۋۋەر گۇرۇپپا				
	جەمئىي	باشلار گۇرۇپپىسى	ئوسمۇرلەر گۇرۇپپىسى B	ئوسمۇرلەر گۇرۇپپىسى A	باشلار	جەمئىي	باشلار گۇرۇپپىسى	ئوسمۇرلەر گۇرۇپپىسى B	ئوسمۇرلەر گۇرۇپپىسى A	باشلار	جەمئىي	باشلار گۇرۇپپىسى	ئوسمۇرلەر گۇرۇپپىسى B	ئوسمۇرلەر گۇرۇپپىسى A	باشلار
جەمئىي	82667	37487	36178	5015	3987	36631	18719	15157	2755	2857	39427	12731	24308	1570	818	14072	6037	7033	690	312
ئالىي تېخنىكوم	1622				1622	1491				1491	122				122	9				9
ئوتتۇرا تېخنىكوم	2525			592	1933	1353			247	1106	881			295	586	291			50	241
ئوتتۇرا مەكتەپ	4043		36088	4423	432	17890		15122	2508	260	15373		13988	1275	110	7730		7028	640	62
باشلانغۇچ مەكتەپ	37577	37487	90			18754	18719	35			12781	12731	50			6042	6037	5		

3. ئىجتىمائىي تەنتەربىيە

1) ئىشچىلار تەنتەربىيىسى 50 - يىللاردىن باشلاپ ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تەنتەربىيە خىزمىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، تەنتەربىيە جەمئىيىتى قۇردى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى تەشكىلاتلىرى داۋاملىق ئوتتۇرىغا چىقىپ تۇرلۇك تەنتەربىيە مەشقى ۋە مۇسابىقىلىرىنى تەشكىللىدى. بۇ مەزگىلدە ئاساسلىقى رادىئو گىمناستىكىسى، ۋاسكېتبول، ۋالىبول، پۇتبول، تىكتاك توپ، شاھمات قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى.

60 - يىللاردىن 70 - يىللارغىچە يەنە ئارغامچا تارتىشىش، تەيجى گۈمپىسى، چامباشچىلىق، يەل گۈمپىسى، ئۇزۇنغا يۈگرەش، بېلىق تۇتۇش، سۇ ئۇزۇش، تاغقا چىقىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى، تانسا ۋە دېسكو ئۇسسۇللىرىمۇ ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا كەڭ تۇرده قانات يايدۇرۇلدى. پەقەت 1976 - يىللا ۋىلايەت بويىچە تەنتەربىيە كوماندىسى 178گە، قاتناشقان ئادەم 2030 غا، تۇرلۇك مەشق كوماندىسى 128گە، قاتناشقان ئادەم 1737گە يەتتى.

80 - يىللاردا قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىدا بىر ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى، بىر ئاياللار ۋاسكېتبول كوماندىسى، بىر ئەرلەر تىكتاك توپ كوماندىسى، بىر ئاياللار تىكتاك توپ كوماندىسى، بىر ئەرلەر ۋالىبول كوماندىسى، بىر چامباشچىلىق كوماندىسى، بىر قارىغا ئېتىش كوماندىسى، بىر شاھمات كوماندىسى بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، فابرىكا تەنتەربىيە جەمئىيىتىدە 18 تەنتەربىيە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى، رادىئو گىمناستىكىسى، تەيجى گۇمپىسى، تەيجى قىلىچۇازلىق، ۋاسكېتبول، ۋالىبول، تىكتاك توپ، قارىغا ئېتىش مەشق كۇرسىدىن 8 قارار ئېچىلىپ، 400 دىن ئارتۇق تايانچ تەربىيىلەندى. ۋىلايەتكە 10 تەنھەرىكەتچى تەربىيىلەپ بەردى.

80 — 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەر تەنتەربىيىسىنى بىرقەدەر ياخشى قانات يايدۇرغان ئورۇنلار: قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، بىكتۇەن مۇستەقىل 3 - ئاپتوموبىل يېڭى، قەشقەر پاختا تىرانسپورت شىركىتى، قەشقەر تىرانسپورت شىركىتى، قەشقەر يىپەك زاۋۇتى، مەكىت ناھىيىلىك سودا شىركىتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كوناشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، مەكىت، مارالبېشى، يېڭىسار ناھىيىلىرىدە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تەنتەربىيە خىزمىتى ناھايىتى ياخشى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ ئورۇنلار ۋە ناھىيىلەر (شەھەر) نىڭ ھەممىسىدە ۋاسكېتبول، تىكتاك توپ، شاھمات، چامباشچىلىق، قارىغا ئېتىش، تەيجى گۇمپىسى قاتارلىق تەنتەربىيە كوماندىسى قۇرۇلدى ھەمدە دائىم تەنتەربىيە مۇسابىقىسى ئۇتكۇزۇلدى. ۋىلايەتكە تەنھەرىكەتچى تەربىيىلەپ بەردى. كۆپ ساندىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ھەر كۈنى ردائىو گىمناستىكىسى ئويناشتا چىڭ تۇردى.

2) دېھقان - چارۋىچىلار تەنتەربىيىسى　1949 - يىلدىن ئىلگىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ تەنتەربىيە تۇرلىرىدىن ئاساسلىقى بەزى مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە، مەسىلەن: «دارۋازلىق»، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىش قاتارلىقلار قانات يايدۇرۇلدى، ھۆكۈمەت ئۇيۇشتۇرغانلىرى ناھايىتى ئاز ئىدى. 1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيە ۋە دۆلەت دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تەن ساپاسىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، يېزىلاردا دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ تەنتەربىيە پائالىيىتىنى كەڭ كۆلەمدە قانات يايدۇردى. ئاساسىي قاتلام تەنتەربىيە ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ كادىرلارنى سەپلىدى، دېھقان، چارۋىچىلارنى تەشكىللەپ ساغلام، يۇقىرىغا ئۆرلەيدىغان يېزا تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى، خەلق تەشكىلاتلىرى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشىنى ئورگانىك بىرلەشتۇرۇپ، دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ تەنتەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. 1957 - يىل 10 - ئاينىڭ 7 — 8 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قەشقەر شەھىرىدە دائىرىلەر بويىچە چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇردى، 12 ناھىيە (شەھەر) دىكى دېھقان، چارۋىچى تەنھەرىكەتچىلەر مۇسابىقىگە قاتناشتى.

1966 — 1976 - يىلغىچە بولغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ھۆكۈمەت گەرچە دېھقان، چارۋىچىلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ، تەنتەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇرمىغان بولسىمۇ، لېكىن بەزى ئەلئارا ئىستىخىيىلىك ھالدا ئېلىپ بېرىلغان دېھقان، چارۋىچىلار تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى يەنىلا خەلق ئارىسىدا ھېيت-بايرام، توي - تۆكۈنلەردە قانات يايدۇرۇلۇپ كەلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك تەنتەربىيە ئاپپاراتلىرى ئۆزلۈكسىز ساغلاملاشتى. 1976 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 48 گۇڭشىدا تەنتەربىيە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە تەنتەربىيە جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، 63 كادىر (كۆپىنچىسى قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەيدۇ) سەپلەندى، تۇرلۇك كوماندا 600 گە، قاتناشقان ئادەم 6684 كە يەتتى. 1976-يىل 11 - ئايدا ۋە 1977 - يىلى ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى، ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى ئىلگىرى - كېيىن مەكىت ناھىيىسىدە يېزا تەنتەربىيە خىزمىتى بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئېچىپ، مەكىت ناھىيىسىنىڭ يېزا تەنتەربىيە خىزمىتىدىكى ئىلغار تەجرىبىلىرىنى ئومۇملاشتۇردى، بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ دېھقان، چارۋىچىلار تەنتەربىيە خىزمىتى چىڭ تۇتۇلدى. 1980 - يىلغا كەلگەندە ھەر يىلى دېھقان،

چارۋىچىلار بىر تۈر ياكى كۆپ تۈر بويىچە يېزا تەنتەربىيە پائالىيىتىگە قاتناشتى، بۇ، ئومۇمىي دېھقان، چارۋىچىنىڭ %50نى ئىگىلىدى.

ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى

1984 - يىلى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە قاغىلىق ناھىيىسىدە يېزا مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنى ئاچتى، يىغىندىن كېيىن بۇ ناھىيىنىڭ يېزا تەنتەربىيە پائالىيىتى ئېكسكۇرسىيە قىلىندى. 1984 — 1985 - يىللىرى ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتى، يېزا (بازار) لىق مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پونكتى، كەنت مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئورنى، شۇنىڭدەك كەسپىي ئائىلە، يەككە ئائىلىلەر چېلىشىش، ئوغلاق تارتىش، ئارغامچا تارتىشىش مۇسابىقىسىدىن 3716 قېتىم ئۆتكۈزدى. مۇسابىقىگە قاتناشقان دېھقان، چارۋىچى 300 مىڭغا، تاماشىبىن 2 مىليون ئادەم (قېتىم) گە يەتتى.

1990 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە يېزا مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پونكتى (ئورنى) ئومۇمىيۈزلۈك قۇرۇلۇپ، دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ تەنتەربىيە خىزمىتى جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلدى.

3) ياشانغانلار تەنتەربىيىسى 50 — 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ياشانغانلار تەنتەربىيە پائالىيىتىنى ئادەتتە ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ۋە ياشانغانلار كومىتېتى تەشكىللىدى. پېشقەدەم ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت ئۆيى ياكى دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنىڭ پائالىيەت ئۆيى بار بولدى. شۇ چاغلاردا پائالىيەت ئۆيىدە شاھمات، ئۇستەل توپى، ماجاڭ، چياۋپەي (قارتا ئويۇنىنىڭ بىرخىل تۈرى) قاتارلىقلار، سىرتتا ئېلىپ بېرىلغان پائالىيەتلەردىن تىكتاك توپ، ۋارتا توپ، چامباشچىلىق، يەل گۈمپىسى، بېلىق تۇتۇش، تاغقا چىقىش، سايا‌ھەت قىلىش، تەيجى گۈمپىسى، تەيجى قىلىچۇازلىقى، ۋاسكېتبول، سۇ ئۈزۈش، ئەتىگەنلىك يۈگرەش، يۈگرەش، مېڭىش قاتارلىق تۈرلەر قانات يايدۇرۇلدى.

1986 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە ياشانغانلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى ۋە تەيجى گۈمپىسى، تەيجى قىلىچۇازلىقى، يەل گۈمپىسى، بېلىق تۇتۇش قاتارلىق تەنتەربىيە جەمئىيەتلىرى قۇرۇلدى، جەمئىيەتلەر ياشانغانلارنى دائىم تەشكىللەپ، تۈرلۈك تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە كومىتېتى، پېشقەدەم كادىرلار ئىدارىسى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئەمگەك - كادىرلار ئىشلىرى قاتارلىق تارماقلار دائىم تۈرلۈك ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرىنى بىرلىشىپ ئۆتكۈزدى.

90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شەھەر - يېزىلاردىكى نوپۇسنىڭ قېرىلىشىش ۋەزىيىتىنىڭ ئۇزلۇكسىز تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەتلەر ياشانغانلارنىڭ تەنتەربىيە پائالىيىتىگە تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلدى، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ياشانغانلار مەدەنىيەت ئۆيى ياكى پائالىيەت ئۆيى قۇردى، يېزىلاردىمۇ ياشانغانلارنىڭ مەدەنىيەت - تەنتەربىيە سورۇنلىرى بارلىققا كەلدى، مەخسۇس ئاپپارات تەسىس قىلىندى ھەمدە مەخسۇس باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ يېتەكلىشى بىلەن پېشقەدەم كادىرلار ساغلام، ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان تەنتەربىيە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

3 § . ماھارەت كۆرسىتىش ھەرىكىتى

1. يېنىك ئاتلېتىكا

يېنىك ئاتلېتىكا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش ھەرىكىتىدىكى نۇقتىلىق تۈرلەرنىڭ بىرى، ھەم بىرقەدەر بالدۇر، ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغان تەنتەربىيە تۈرىدۇر. ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ھەر يىلى 1 ـ 2 قېتىم يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزىدۇ، ۋىلايەت ھەر يىلى ھەر دەرىجىلىك تۈرلۈك يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈپ كەلدى ھەمدە تەنھەرىكەتچىلەرنى ئاپتونوم رايونلۇق مۇسابىقىلارغا قاتناشتۇردى.

1957 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قەشقەر شەھىرىدە يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، ۋىلايەت بويىچە 10 ناھىيە (شەھەر) نىڭ تەنھەرىكەتچىلىرى مۇسابىقىگە قاتناشتى.

1959 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ئومۇمىي تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى شۆبە رايوندا تاللاش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، 60 مېتىرلىق، 100 مېتىرلىق، 200 مېتىرلىق، 400 مېتىرلىق، 800 مېتىرلىق، 1500 مېتىرلىق، 3000 مېتىرلىق، 5000 مېتىرلىق، 10 مىڭ مېتىرلىق قىسقا ئارىلىققا ۋە ئوتتۇرا ئارىلىققا يۈگرەش، 100×4 مېتىرلىق كۈچ ئۆلاپ يۈگرەش، 110 مېتىرلىق، 200 مېتىرلىق، 400 مېتىرلىق توساقتىن ئاتلاپ يۈگرەش، مارافونچە يۈگرەش، چويۇن توپ، دىسكا، گرانات، نەيزە، ئېگىزگە سەكرەش، يىراقتا سەكرەش، 3 تاقلاپ يىراقتا سەكرەش، 5 تۈر بويىچە ۋە 10 تۈر بويىچە ئومۇمىي ماھارەت كۆرسىتىش قاتارلىق 26 خىل مۇسابىقە تۈرىنى تەسىس قىلدى.

1959 ـ يىلى دۆلەت بايرىمى مەزگىلىدە، قەشقەر ۋىلايىتى 12 ناھىيە (شەھەر) ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئوفىتسېر ـ جەڭچىلىرى قاتناشقان تۈنجى قېتىملىق تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. بۇ قېتىملىق كاتتا مۇسابىقىدا خۇاڭ جىچېڭ 200 مېتىر، 400 مېتىرغا يۈگرەشتە ئەڭ ياخشى رېكورت يارىتتى، نەتىجىسى "24′2، "54′7 بولدى. ۋاڭ جيائكۇەن 5000 مېتىر، 10000 مېتىرغا يۈگۈرۈشتە ئەڭ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. نەتىجىسى "16′25، "35′27′2 بولدى. بۇ رېكورتنى 1981 ـ يىلغىچە ھېچكىم بۇزالمىدى.

1965 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن 19 ئەر ـ ئايال تەنھەرىكەتچى ئەترەت يېتەكچىسى چېڭ گۇاڭسۇڭ، تېرىنبېر ۋۇسخۇاڭ، ۋۇ ئېننىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ئاپتونوم رايونلۇق 2 ـ نۆۋەتلىك ئومۇمىي تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتناشتى. قەشقەر ۋىلايىتى 164 نومۇر بىلەن كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 2 ـ لىككە ئېرىشتى، ئايال تەنھەرىكەتچى تىللا مۇھەممەت يالغۇز 100 مېتىر، 400 مېتىر، 800 مېتىرغا يۈگرەشتە 3 تۈرده 1 ـ لىككە ئېرىشتى ھەمدە 1′2″5 نەتىجە بىلەن ئاپتونوم رايونىنىڭ 400 مېتىرلىق رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى، ئەر تەنھەرىكەتچى تۈرسۇن ئىمىن 12″5 نەتىجە بىلەن 80 مېتىرلىق پەس توساقتىن ئاتلاپ يۈگرەشتە ئاپتونوم رايون رېكورتىنى يارىتتى.

1971 ـ يىلى ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردە ئارقىمۇ ئارقا ئۆسمۈرلەر ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى قۇرۇلدى. قەشقەر شەھىرىدە يەنە يېنىك ئاتلېتىكا سىنىپى تەسىس قىلىندى، 2 تېرىنبېر، 20 ئوقۇغۇچى بار بولدى. 1978 ـ يىلغا كەلگەندە ئوقۇغۇچى 97 گە، تېرىنبېر 29 غا يەتتى. ھەر دەرىجىلىك تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى تەنھەرىكەتچىلەرنى تەربىيىلەش ـ تاللاش، يېنىك ئاتلېتىكا ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى. 1978 ـ يىلى ئاپتونوم رايون 2 ـ نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، ۋىلايەتتىكى ئەر ماھىرلاردىن چېن شاۋلياڭ 5310 نومۇرلۇق ياخشى نەتىجە بىلەن ئەرلەرنىڭ 10

تۇر بويىچە ئومۇمىي ماھارەت رېكورتىنى بۇزدى. 1982 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا چېن شاۋلياڭ يەنە بىر قېتىم 5617 نومۇرلۇق نەتىجە بىلەن رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى.

1983 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسىدا قەشقەر كوماندىسى 7 تۇرده بىرىنچى، 9 تۇرده ئىككىنچى، 6 تۇرده ئۈچىنچى بولدى، بۇنىڭ ئىچىده ئايالار «ب» گۇرۇپپىسىدىكى تۇنىسا 38.20 مېتىرلىق نەتىجە بىلەن ئاپتونوم رايونىمىڭ نەيزە ئېتىش رېكورتىنى، ئايگۈل 12.10 مېتىرلىق نەتىجە بىلەن ئاپتونوم رايونىمىڭ چويۇن توپ رېكورتىنى، ئەرلەر «ب» گۇرۇپپىسىدىن شۇي مىڭ 2987 نومۇرلۇق ئومۇمىي نەتىجە بىلەن ئاپتونوم رايونىمىڭ 5 تۇردىكى ئومۇمىي ماھارەت رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى.

1984 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىڭ ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرى «ب» گۇرۇپپىسىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسىده خۇا لىجۇن 1.51 مېتىرلىق نەتىجە بىلەن ئاپتونوم رايونىمىڭ ئېگىزگە سەكرەش رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى، مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەر «ئا» گۇرۇپپىسى يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسىدا رايونلار بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن قىزلارنىڭ 800 مېتىرلىق مۇسابىقىسىدا 3 - لىككە ئېرىشتى.

1985 - يىلى قەشقەر ژىلايىتى تەنتەربىيە ئوتتۇرا مەكتىپى قۇردى، ئوقۇغۇچىسى 397 گە يەتتى.

يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكىتىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ژىلايىتىنىڭ دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچىلىرى ۋە رېپىرى ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى. 1979 — 1984 - يىلغىچە يېنىك ئاتلېتىكا دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى 79 غا (2 - دەرىجىلىكى 3، 3 - دەرىجىلىكى 35، ئۆسمۈر دەرىجىلىكى 41) گە، دەرىجىلىك رېپىرلار 288 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىده يېنىك ئاتلېتىكا رېپىرى 64.

1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 4 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ژىلايىتىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا ئومۇمىي نومۇرى 5 - رەتكە تىزىلدى، 1987 - يىلى يۇقىرى ئۆرلەپ 2 - بولدى، قەشقەر ماھىرى جاڭ جۇن شىنجاڭغا ژاكالىتەن مەملىكەتلىك مۇسابىقىگە قاتنىشىپ كۇمۇش مېدالغا ئېرىشتى.

1988 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ژىلايىتى يېنىك ئاتلېتىكا بويىچە 8 - رەتكە تىزىلدى ۋە 6 ئالتۇن مېدالغا، 3 كۇمۇش مېدالغا، 5 مىس مېدالغا ئېرىشتى.

1990 - يىلى قەشقەر ژىلايىتى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك قىزلار ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسىنى ئۇستىگە ئالدى، 36 ماھىر مۇسابىقىغا قاتنىشىپ، 496 نومۇر بىلەن ئاپتونوم رايونىمىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسىدا ئومۇمىي نومۇرى 1 - بولۇشتەك ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. ئوغۇللار «ئا» گۇرۇپپىسى بويىچە 10 مىڭ مېتىرغا يورغىلاپ مېڭىشتا، 400×4 مېتىرلىق كۇچ ئۇلاپ يۈگرەشته، ئايالار «ئا» گۇرۇپپىسى بويىچە 100×4 مېتىرغا كۇچ ئۇلاپ يۈگرەشته، قىزلار «ب» گۇرۇپپىسى بويىچە 400 مېتىرغا، 100×4 مېتىرغا كۇچ ئۇلاپ يۈگرەشته جەمئىي 6 تۇرده ئاپتونوم رايونىمىڭ رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى. شۇ يىلى ژىلايەت بويىچە دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى 88گە، دەرىجىلىك رېپىر 30گە كۆپەيدى.

2. توپ تۇرلىرى تەنھەرىكىتى

1) ۋاسكېتبول 50 - يىللاردىن باشلاپ ۋاسكېتبول تەنھەرىكىتى ژىلايەت تەۋەسىدىكى زاۋۇت، كان، ئورگان، مەكتەپ، كارخانا، قىسىملاردا كەڭ تۇرده قانات يايدۇرۇلدى، ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ ھەممىسىده ئاساسىي جەھەتتىن ۋاسكېتبول كوماندىسى بار بولدى ھەمده دائىم مۇسابىقە ئۆتكۈزۈپ تۇردى. 1954- يىلى باھار بايرىمىدا كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى ۋاسكېتبول چېمپىيونلۇقىنى تالىشىش كۆچمە قىزىل بايراق مۇسابىقىسىنى تەشكىللىدى.

1956 - يىل 8 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشچىلار ۋاسكېتبول تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى قەشقەر شەھىرىده ئۆتكۈزۈلدى، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى، قەشقەر ژىلايىتى كوماندا ئەۋەتىپ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى.

1956 - يىلى قەشقەر تەنتەربىيە مەشىق سىنىپى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئەر - ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى تەسىس قىلىندى. 1958 — 1960 - يىلغىچە بولغان 3 يىلدا ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىدا قەشقەر ئەرلەر - ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى ئىزچىل چېمپىيونلۇق نامىنى ساقلاپ كەلدى. 1960 - يىل 6 - ئايدا قەشقەر ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى قەشقەرگە ھال سوراش ئۈچۈن كەلگەن شىمالىي شىنجاڭ جەنۇبىي ئۇرۇمچى شەھەرلىك ياشلار كوماندىسىنى يەڭدى. 1962 - يىلى قەشقەر ئەرلەر - ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى قىزىلسۇ ئوبلاستىغا بېرىپ مۇسابىقىدە قوش غەلبىگە ئېرىشتى.

1971 - يىلدىن كېيىن ناھىيە (شەھەر) لىك تەنتەربىيە مەكتەپلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، كۆلىمى ئوخشاش بولمىغان ۋاسكېتبول سىنىپلىرىنى تەسىس قىلدى.

1975 — 1983 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونىنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ مۇسابىقىسىدە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئوغۇل ئوسمۇرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى 6 قېتىم 1 - لىككە، 3 قېتىم 2 - لىككە ئېرىشتى، 5 قېتىم ئاپتونوم رايونغا ۋاكالىتەن مەملىكەتلىك مۇسابىقىغا قاتناشتى، 1981 - يىلى شىيەنياڭ مۇسابىقە رايوندا 2 - لىككە ئېرىشتى. قىز ئوسمۇرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى 9 قېتىم ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ مۇسابىقىسىدە 7 قېتىم چېمپىيونلۇققا، 2 قېتىم 2 - لىككە ئېرىشتى، 5 قېتىم ئاپتونوم رايونغا ۋاكالىتەن مەملىكەتلىك مۇسابىقىگە قاتناشتى.

1984 - يىل 8 - ئايدا ئاپتونوم رايون قەشقەردە 2 - نۆۋەتلىك ئىشچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى ئوتكۈزدى. قەشقەر ئەرلەر - ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى مۇسابىقىغا قاتناشتى، ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى چېمپىيونلۇققا، ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى 2 - لىككە ئېرىشتى. شۇ يىلى 9 - ئايدا مارالبېشى ناھىيە سېرىقبۇيا گۈڭشېسىنىڭ ئەر دېھقانلار ۋاسكېتبول كوماندىسى ئاپتونوم رايونغا ۋاكالىتەن شەنشى ئۆلكىسىنىڭ شەنياڭدا ئوتكۈزۈلگەن «مەملىكەتلىك دېھقانلار مول - ھوسۇل لوڭقىسى» ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىدا مۇسابىقە رايونى بويىچە 8 - لىككە ئېرىشتى ھەم مەنىۋى مەدەنىي كوماندا بولۇپ باھالاندى.

70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىل قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋاسكېتبول ئىشلىرى تەرەققىياتىنىڭ گۈللەپ ياشنىغان دەۋرى بولدى، كەسپىي كوماندا، ئىشتىن سىرتقى كوماندىلار كارامىتىنى تازا كۆرسەتتى، مۇسابىقە ئىشلىرى قايتا - قايتا نامايان بولۇپ، زور بىر تۈركۈم دەرىجىلىك ۋاسكېتبول تەنھەرىكەتچىلىرى، رېپېرىلار تەربىيىلەندى ۋە بارلىققا كەلدى، 1979 — 1984 - يىلغىچە تەرەققىي قىلدۇرۇلغان تەنھەرىكەتچى 44 كە (ئوسمۇر دەرىجىلىك)، ۋاسكېتبول رېپېرى 130 غا يەتتى. 1985- يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى 13 كە، تەنتەربىيە ئوتتۇرا مەكتىپى بىرگە، ۋاسكېتبول تەنھەرىكەتچىسى 238گە، تېرىنېر 14 كە يەتتى.

1988 - يىل 8 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئوسمۇرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى 5 - لىككە، ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى 4 - لىككە ئېرىشتى.

1990 - يىل 8 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئوسمۇرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەرلەر، ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىسى قوش 1 - لىككە ئېرىشتى.

2) پوتبول　پوتبول تەنھەرىكىتى ئەڭ بالدۇر 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئالدى بىلەن قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيە ئىچىدە قانات يايدۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسى ئورگان، زاۋۇت، كان، كارخانا، مەكتەپلەر ئارقا - ئارقىدىن تەنھەرىكەت كوماندىلىرىنى قۇرۇپ مۇسابىقىنى قانات يايدۇردى.

1953 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى توپ تۇرلىرى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئوتكۈزدى. پوتبول تەنھەرىكەت تورنىڭ بىرى قىلىندى.

1959 - يىلدىن 60 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە پۈتبول تەنھەرىكىتى ئورگان، زاۋۇت، كان، مەكتەپلەرنىڭ ئاساسلىق تەنھەرىكەت تۈرلىرىنىڭ بىرى، شۇنىڭدەك ھەر قېتىملىق تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا مۇسابىقىغا قاتناشتۇرۇلىدىغان ئاساسلىق تۈر بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆسمۈرلەر پۈتبول تەنھەرىكىتى قەشقەردە تېز تەرەققىي قىلدى، نەتىجىسىمۇ گەۋدىلىك بولدى. 1971 - يىلى شىنجاڭ بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئۆسمۈرلەر پۈتبول مۇسابىقىسىدا قەشقەر ئۆسمۈرلەر پۈتبول كوماندىسى ئىلى، قاراماي كوماندىلىرىنى يېڭىپ 2 - لىككە ئېرىشتى. 1975 - يىلى قەشقەر ئۆسمۈرلەر پۈتبول كوماندىسى ئۈرۈمچى شەھىرىدە رىقابەتچىسىنى يېڭىپ شىنجاڭ بويىچە چېمپىيون بولدى ھەمدە شىنجاڭغا ۋاكالىتەن مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەر پۈتبول رايون مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ 2 - لىككە ئېرىشتى. 1981 — 1983 - يىلغىچە ئۆسمۈرلەر پۈتبول كوماندىسى «ئا»، «ب» گۇرۇپپىلار بويىچە ئۈدا 3 يىل شىنجاڭ بويىچە چېمپىيونلۇقنى ساقلاپ كەلدى.

پۈتبول تەنھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پۈتبول تەنھەرىكەتچىلىرى ۋە رېپېرلار قوشۇنى ئۆزلۈكسىز زورايدى. پەقەت 1979 — 1984 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پۈتبول دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچىسى 58 گە، دەرىجىلىك رېپېر 16 گە كۆپەيدى.

1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۆسمۈرلەر ئا گۇرۇپپا پۈتبول كوماندىسى مەملىكەتلىك رايونلارغا بۆلۈنگەن مۇسابىقىسىدە چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى. 1986 — 1987 - يىللىرى ئۈدا 2 يىل ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى ب گۇرۇپپىلارنىڭ مۇسابىقىسىدا چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى.

1981 — 1983 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ بالىلار پۈتبول كوماندىسى ئۈدا 3 يىل شىنجاڭ بويىچە چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى. 1987 - يىل 8 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك 3 - باشلانغۇچ مەكتەپ بالىلار پۈتبول كوماندىسى قەشقەرگە ۋاكالىتەن كورلا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن بالىلار «بىخ» لوڭقىسى پۈتبول مۇسابىقىسىدا 1 - لىككە ئېرىشتى، 1988 - يىلى يەنە بىر قېتىم «بىخ» لوڭقىسى بويىچە چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى.

1984 - يىلى قىزلار پۈتبول تەنھەرىكىتى تېزلىك بىلەن تەرەققىي قىلدى. قەشقەر شەھىرىدىكى 6 مەكتەپتە قىزلار پۈتبول كوماندىسى بارلىققا كەلدى، ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن پۈتبول چېنبەشقا قاتناشقانلار تەخمىنەن 6000 دىن ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 2000 دىن ئارتۇق. شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتى قىزلار پۈتبول كوماندىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1985 — 1987 - يىلغىچە ئۈدا 3 يىل شىنجاڭ بويىچە 4 - لىككە ئېرىشتى.

3) ۋالىبول قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىبول تەنھەرىكىتى 40 - يىللارنىڭ ئاخىرى 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا باشلاندى. ۋالىبول تەنھەرىكىتى ئالدى بىلەن ئورگان، زاۋۇت، كان، كارخانا، مەكتەپلەردە تەرەققىي قىلدى ھەمدە دائىم مۇسابىقە ئۆتكۈزۈپ تۇردى، ئۇنىڭ تەسىرى پۈتبولدىن قالسىلا 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ.

1953 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى ئۈيۇشتۇرغان تۇنجى نۆۋەتلىك توپ تۇرلىرى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا، قەشقەر شەھىرىنىڭ ئەرلەر - قىزلار ۋاسكېتبول كوماندىسى قوش چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى. 1956 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشچىلار ۋالىبول تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى قەشقەردە ئۆتكۈزۈلدى. قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەندىن ئىبارەت 4 ۋىلايەتنىڭ گۇرۇپپا، كوماندىلىرى مۇسابىقىغا قاتناشتى.

1958 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى توپ تۇرلىرى بويىچە تاللاش مۇسابىقىسى ۋە 1959 - يىللىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ رايونلارغا بۆلۈنگەن ۋالىبول مۇسابىقىسىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەرلەر، ئاياللار ۋالىبول كوماندىسى چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى.

1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىبول كوماندىسى ئاقسۇغا ھېرىپ ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ رايونلار بويىچە تاللاش مۇسابىقىسىگە قاتناشتى، ئەرلەر، ئاياللار ۋالىبول

كوماندىسى قوش چېمپىيون بولدى. ئۇرۇمچىدىكى ھەل قىلغۇچ مۇسابىقىدە ئەرلەر ۋالىبول كوماندىسى چېمپىيون بولدى، ئاياللار ۋالىبول كوماندىسى 2 - لىككە ئېرىشى.

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۆسمۈرلەر ۋالىبول كوماندىسى شىنىڭغا بېرىپ مەملىكەتلىك ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ مۇسابىقىسىغا قاتناشتى، ئوغۇللار، قىزلار كوماندىسى 5 -، 6 - بولدى.

1980 - يىلى قەشقەر ئۆسمۈرلەر ۋالىبول كوماندىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئوغۇللار، قىزلار كوماندىسى بويىچە چېمپىيون بولغاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونغا ۋاكالىتەن شەنشى ئۆلكىسىنىڭ پۈفىڭ ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئۆسمۈرلەرنىڭ مەملىكەتلىك رايونلار ئارا ئۆتكۈزۈلگەن مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ، 3 - لىككە ئېرىشتى.

1981 - يىلى ئوغۇل ئۆسمۈرلەر ۋالىبول كوماندىسى ئاپتونوم رايونغا ۋاكالىتەن مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەر ۋالىبول مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ، 12 - لىككە ئېرىشتى.

ۋالىبول تەنھەرىكىتىنىڭ ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچىلەر ۋە رېپېرىلار قوشۇنى ئۇزلۇكسىز زورايدى. پەقەت 1979 — 1984 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ۋالىبول دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى 32 گە، دەرىجىلىك رېپېر 62 گە يەتتى.

1987 — 1989 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئوغۇللار، قىزلار ۋالىبول كوماندىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرى ۋالىبول مۇسابىقىسىدا، ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى.

1990 - يىلغىچە ۋىلايەت بويىچە ۋالىبول دەرىجىلىك رېپېرى 11 گە يەتتى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ۋىلايىتى ئوغۇللار، قىزلار كوماندىسى قوش چېمپىيون بولدى.

4) تىكتاك توپ　1949 - يىلدىن كېيىن تىكتاك توپ تەنھەرىكىتى قەشقەر ۋىلايىتىدە تېز تەرەققىي قىلدى. 1958 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە مەكتىپى قەشقەردە ۋىلايەت بويىچە تىكتاك توپ مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، يەكەن، قاغىلىق، مارالبېشى، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، پوسكام، مەكىت، پەيزاۋات، يوپۇغىدىن ئىبارەت 9 ناھىيىدىن 26 تەنھەرىكەتچى مۇسابىقىغا قاتناشتى. مۇسابىقىدە ئەر - ئاياللارنىڭ يەككە ئويناش، جۈپ ئويناش، ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئارىلىشىپ جۈپ ئويناش بويىچە 5 تۈر تەسىس قىلىندى ھەمدە 4 تەنھەرىكەتچى تاللىنىپ، ۋىلايەتكە ۋاكالىتەن ئاپتونوم رايونلۇق مۇسابىقىگە قاتناشتۇرۇلدى. ياندۇرقى يىلى ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى يەنە تىكتاك توپ تاللاش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى.

1962 - يىل 8 - ئايدا ۋىلايەتلىك ئەرلەر، ئاياللار تىكتاك توپ كوماندىسى قىزىلسۇ ئوبلاستىغا بېرىپ دوستلۇق مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇردى. 1965 - يىلى ۋىلايەت 6 نەپەر ئەر - ئايال تەنھەرىكەتچىنى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ تاللاش مۇسابىقىسىغا ئەۋەتتى. قورامىغا يەتكەن ئەرلەرنىڭ يەككە ئويناش تۈرى بويىچە 6 -، 7 - لىك، ئوغۇل ئۆسمۈرلەرنىڭ يەككە ئويناش تۈرى بويىچە 4 - لىك قولغا كەلتۈرۈلدى.

1971 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن 4 شەھەر (ئۈرۈمچى، ئىلى، قاراماي، قەشقەر شەھەرلىرى) نىڭ ئۆسمۈرلەر تىكتاك توپ مۇسابىقىسىدا قەشقەر شەھىرى كوماندىسىنىڭ ئەرلەر كوللېكتىپى 2 - لىككە، ئاياللار كوللېكتىپى 3 - لىككە ئېرىشتى. ئەر تەنھەرىكەتچى لەن جىن ئەرلەرنىڭ يەككە ئويىنشى بويىچە 1 - لىككە، ئايال تەنھەرىكەتچى مۇ جىنپىڭ ئاياللارنىڭ يەككە ئويىنشى بويىچە 1 - لىككە ئېرىشىشتەك ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. شۇ يىلى 8 - ئايدا ۋىلايەتنىڭ ئوغۇل - قىز ئۆسمۈرلەر تىكتاك توپ كوماندىسى ئاپتونوم رايونىنىڭ رايونلار بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئۆسمۈرلەرنىڭ تىكتاك توپ مۇسابىقىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ مۇسابىقە رايوندا كوللېكتىپ 1 - لىككە، 2 - لىككە ئېرىشتى.

1973 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك ۋەكىللەر كوماندىسى شىنجاڭ بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئۆسمۈرلەر تىكتاك توپ مۇسابىقىسىدا ئوغۇل - قىزلار كوللېكتىپى بويىچە 1 - لىككە ئېرىشتى. 1974 - يىلى شىنجاڭ بويىچە 1 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا ۋىلايەتنىڭ ئوغۇل - قىز ياشلار - ئۆسمۈرلەر ئارىلاشما كوللېكتىپى 1 - لىككە ئېرىشتى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدە تىكتاك توپ تەنھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1974 - يىلغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە 13 ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپىنىڭ 81 سىنىپى ئىچىدە تىكتاك توپ سىنىپ - گۇرۇپپىسىدىن 11 ى بارلىققا كەلدى، ئوقۇغۇچى 51گە، قوشۇمچە تېرىنېر 8گە يەتتى.

1975 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ تىكتاك توپ ماھىرلىرىنى تاللاش مۇسابىقىسىدا ۋىلايەتلىك ئوغۇل ئۆسمۈرلەر كوماندىسى كوللېكتىپ 3 - لىككە، قىزلار كوماندىسى كوللېكتىپ 2 - لىككە ئېرىشتى. 1978- يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ تىكتاك توپ مۇسابىقىسىدە ۋىلايەت قۇرامىغا يەتكەنلەر گۇرۇپپىسىدىكى ئەرلەر كوللېكتىپى بويىچە 2 - لىككە، قورامىغا يەتكەنلەر گۇرۇپپىسى بويىچە ئايالار كوللېكتىپ 3 - لىككە ئېرىشتى. 1979 - يىلى ۋىلايەت كوماندا ئەۋەتىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ بۈگۈر ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئۆسمۈرلەر ب گۇرۇپپا تىكتاك توپ مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى، قىزلار كوللېكتىپ 5 - لىككە ئېرىشتى.

1981 - يىلى ئاپتونوم رايون ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ تىكتاك توپ مۇسابىقىسىنى ئۈيۈشتۇردى، قەشقەر ۋىلايىتى ئەرلەرنىڭ ب گۇرۇپپىسى بويىچە كوللېكتىپ 3 - لىككە، ئايالارنىڭ ب گۇرۇپپىسى بويىچە كوللېكتىپ 4 - لىككە ئېرىشتى. ئوغۇللار گۇرۇپپىسى بويىچە كوللېكتىپ 3 - لىككە، قىزلار گۇرۇپپىسى بويىچە كوللېكتىپ 4 - بولۇپ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى.

1983 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى كوماندىسىدىكى 14 ئوغۇل - قىز تەنھەرىكەتچى ئۇرۇمچىگە بېرىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى تىكتاك توپ مۇسابىقىسىغا قاتناشتى، ئوغۇل ئۆسمۈرلەر «ئا» گۇرۇپپىسى بويىچە كوللېكتىپ چەمپىيون بولدى.

1984 — 1986 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتى ئاپتونوم رايونلۇق ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ 4 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا كوماندا ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى، ئەمما 1988 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كوماندا ئەۋەتمىدى.

1990 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى كوماندىسىدىكى 6 تەنھەرىكەتچى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك ياشلار- ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ، كوللېكتىپ 6 - لىككە ئېرىشتى.

3. چىلىشش

چىلىشش — قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۇزۇن تەرەققىيات تارىخىغا ئىگە بولۇپ، ئاز سانلىق مىللەت دېھقان، چارۋىچىلىرى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغان پائالىيەت. 1956 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، كۆلىمى ئوخشاش بولمىغان چىلىشش مۇسابىقىسىنى ئۆتكۈزدى. 1957 - يىلى ۋىلايەت بويىچە چىلىشچىلارنى تاللاش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى، ۋىلايەت ۋە ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) دىن 30 تەنھەرىكەتچى مۇسابىقىغا قاتناشتى. مۇسابىقىدا 7 دەرىجە تەسىس قىلىندى.

1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى چىلىشچىلارنى تاللاش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى ھەمدە تەنھەرىكەتچىلەرنى تاللاپ، ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ تاللاش مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى. 1964- يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك كوماندا ئاپتونوم رايونىنىڭ چىلىشش مۇسابىقىسىدا 2 - لىككە ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى جۇڭگوچە چىلىشش ماھىرلىرىنى تاللاش مۇسابىقىسىدا قەشقەر

ۋىلايىتى كوماندىسى جۈڭگوچە چېلىشىشتا 4 - لىككە، شەخسىلەر 3 تۇردە 1 - لىككە، بىر تۇردە 2 - لىككە، بىر تۇردە 5 - لىككە، بىر تۇردە 6 - لىككە ئېرىشتى. 1965 - يىل 1 - ئاينىك 6 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى ئۇرۇمچى شەھىرى نەنمىن تەنتەربىيە سارىيىدا چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، قەشقەر ۋىلايىتى جۈڭگوچە چېلىشىشتا كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 1 - لىككە ئېرىشتى.

1973 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى كوماندىسىدىكى 8 تەنھەرىكەتچى جۈڭگوچە چېلىشىش تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتناشتى، قەشقەر چېلىشىش رايونىدا چېمپىيونلۇقنى قولغا كەلتۈردى، 2 تۇردە بىرىنچى، 3 تۇردە ئىككىنچى، بىر تۇردە ئۈچىنچى بولۇپ، ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. 1974 - يىل 6 - ئاينىك 20- كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى يەكەن ناھىيىسىدە ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ چېلىشىش تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. 10 ناھىيە (شەھەر) دىن 10 تارماق كوماندا مۇسابىقىغا قاتناشتى، مارالبېشى، مەكىت، پەيزاۋاتتىن ئىبارەت 3 ناھىيە 1 -، 2 -، 3 - لىككە ئېرىشتى. 1977 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى دېھقان - چارۋىچىلار چېلىشىش تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. 1979 — 1980 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتى يەنە يېزىلاردا ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ چېلىشىش مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇردى.

1978 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى كوماندىسى ئاپتونوم رايون كورلىدا ئۆتكۈزگەن 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا جۈڭگوچە چېلىشىشتا كوللېكتىپ 4 - بولدى ھەمدە 57 كىلوگراملىقلار بويىچە 1 -، 48 كىلوگراملىقلار بويىچە 2 -، 84 كىلوگراملىقلار بويىچە 3 -، 68 كىلوگراملىقلار بويىچە 4 - بولدى.

1980 - يىلدىن كېيىن قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ چېلىشىش تەنھەرىكىتى پەيدىنپەي جۈڭگوچە چېلىشىشتىن خەلقئاراچە چېلىشىشقا، قەدىمچە چېلىشىشتىن ئەركىن چېلىشىشقا ئۆتتى.

1982 - يىل 7 - ئاينىك 20 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايون ئالتاي ۋىلايىتىدە 3 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، قەشقەر ۋىلايىتى 16 تەنھەرىكەتچىنى ئەۋەتىپ مۇسابىقىغا قاتناشتۇردى ھەمدە جۈڭگوچە چېلىشىش ۋە خەلقئاراچە چېلىشىشتا كوللېكتىپ 4 - بولدى. 1983- يىلى، 1984 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ئاپتونوم رايون بويىچە جۈڭگوچە چېلىشىشتا 3 - ۋە 5 - لىككە ئېرىشتى. 1985 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ئاپتونوم رايون ئالتايدا ئۆتكۈزگەن خەلقئاراچە چېلىشىش مۇسابىقىسىغا قاتناشتى، قەدىمچە ۋە ئەركىن چېلىشىشتا چېمپىيون بولدى. شۇ يىلى توقسۇندا ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايونلۇق جۈڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسىدا ياشلار گۇرۇپپىسى 3 - لىككە، قورامغا يەتكەنلەر گۇرۇپپىسى 4 - لىككە ئېرىشىپ، ياخشى نەتىجە قازاندى.

1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 4 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ۋىلايىتى كوماندىسى ئەركىن چېلىشىشتا ۋە قەدىمچە چېلىشىشتا 3 -، 4 - لىككە ئېرىشتى، جۈڭگوچە چېلىشىشتا كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 3 - لىككە ئېرىشتى. شۇ يىلى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا قەشقەر ۋىلايىتىدىن چېلىشىش ماھىرى جۇماخۇن 62 كىلوگراملىقلار بويىچە جۈڭگوچە چېلىشىشتا، ئەركىن 68 كىلوگراملىقلار بويىچە خەلقئاراچە ئىختىيارىي چېلىشىشتا 2 - لىككە ئېرىشتى. ئاپتونوم رايون 1987 - يىل 7 - ئاينىك 15 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە مارالبېشى ناھىيىسىدە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ خەلقئاراچە چېلىشىش مۇسابىقىسىنى ئۆتكۈزدى، قەشقەر كوماندىسى ئۆسمۈرلەر گۇرۇپپىسىنىڭ ئەركىن ۋە قەدىمچە چېلىشىشتا كوللېكتىپ ئىككى 1 - لىككە ئېرىشتى.

1988 - يىل 8 - ئاينىك 8 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك چېلىشىش كوماندىسى بورتالا ۋە غۇلجا شەھىرىگە بېرىپ، 2 جايدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ ئەركىن ۋە قەدىمچە چېلىشىش مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ، كوللېكتىپ 3 - ۋە 4- بولۇپ، ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى، ئەركىن چېلىشىش كوماندىسى تەنتەربىيە ئەخلاق - پەزىلەت مۇكاپاتىغا

ئېرىشتى.

1990 - يىل 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 28 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايىتى كوماندىسى ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن قەدىمچە چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ، كوللېكتىپ 2 - لىككە ئېرىشتى.

چېلىشىش تەنھەرىكىتىنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشى بىلەن بىللە، دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچىلەر ۋە دەرىجىلىك رەھبەرلەر قوشۇنى ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ زورايدى. 1979 — 1984 - يىلغىچە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى 14 كە، دەرىجىلىك رەھبەر 10 (1 - دەرىجىلىكى 3، 3 - دەرىجىلىكى 7) غا يەتتى. 1985 — 1990 - يىلغىچە دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى 45 (2- دەرىجىلىكى 22، 3 - دەرىجىلىكى 25) كە يەتتى. دەرىجىلىك رېفېرى 35 (2 - دەرىجىلىكى 20، 3 - دەرىجىلىكى 15) كە يەتتى.

4. باشقا تەنھەرىكەتلەر

1) ئېغىرلىق كۆتۈرۈش 1957 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر شەھىرىدە ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ماھىرلىرىنى تاللاش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى، يەكەن، قاغىلىق، يېڭىسار، مەكىت، يوپۇغا، مارالبېشى، قەشقەر كونا شەھەر، قەشقەر يېڭى شەھەر، پوسكام، قەشقەر شەھىرىدىن ئىبارەت 9 ناھىيە، بىر شەھەردىن 20 تەنھەرىكەتچى مۇسابىقىغا قاتناشتى. 1959 - يىلى ۋىلايەت ئېغىرلىق كۆتۈرۈش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. ناھىيە (شەھەر) لەردىن 6865 ئادەم مۇسابىقىغا قاتناشتى.

2) ئايروپىلان مودېلى 1964 - يىلى ۋىلايەت قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئېنىق قاتارلىق 3 تەنھەرىكەتچىنى «مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەرنىڭ ئايروپىلان مودېلى خەۋەرلىشىش مۇسابىقىسى» غا قاتناشتۇردى، ئۇلار 1322 نومۇرلۇق ئومۇمىي نەتىجە بىلەن كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 2 - لىككە ئېرىشتى، ئېنىق 3- دەرىجىلىك مودېل ئايروپىلانىنى سۇرەشتە 1 - لىككە ئېرىشتى. 1965 - يىلى ۋىلايەت كوماندا ئەۋەتىپ ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۆسمۈرلەر ئايروپىلان مودېلى خەۋەرلىشىش مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى، 1515 نومۇر بىلەن 3 تۈر بويىچە مۇسابىقىدا كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 1 - لىككە ئېرىشتى. ئېنىق 3 - دەرىجىلىك ئايروپىلان مودېلىنى سۇرەشتە يەككە تۈر بويىچە 1 - لىككە ئېرىشتى.

3) رادىئو 1964 - يىلى قەشقەردە ۋىلايەت بويىچە رادىئو قوبۇل قىلىش، تارقىتىش لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى، ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى، مېتېئورولوگىيە ئىستانسىسى، ئايروپىلان ئىستانسىسى، تاشقورغان، يەكەن، يېڭىسار، قاغىلىق، يوپۇغا، مەكىت، مارالبېشى، پەيزاۋات ناھىيىلىرى مۇسابىقىغا قاتناشتى. 1965 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ئەر - ئايال 5 تەنھەرىكەتچىنى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى رادىئو قوبۇل قىلىش، تارقىتىش مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى، ئۇلار كوللېكتىپ 3 - لىككە ئېرىشتى.

4) چامباشچىلىق، گىمناستىكا 70 - يىللاردىن باشلاپ چامباشچىلىق ماھارەت كۆرسىتىش تەنھەرىكىتى ۋە گىمناستىكا بويىچە تەربىيىلەش قانات يايدۇرۇلدى. 1974 - يىلغا كەلگەندە گىمناستىكا سىنىپىدىن 3ى تەسىس قىلىندى، ئوقۇغۇچىسى 30 غا يەتتى. 1978 - يىلى چامباشچىلىق كۆرسانتى 50 كە، كەسپىي تېرىنېر بىرگە يەتتى. 1975 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى كوماندا ئەۋەتىپ ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئۇيۇشتۇرغان چامباشچىلىق ماھىرلىرىنى تاللاش مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى.

5. شاھمات تۈرلىرى تەنھەرىكىتى

1950 - يىلدىن باشلاپ قەشقەر ۋىلايىتى ئۇيۇشتۇرغان بىرقاتار مۇسابىقىلار 3 تۈرلۈك شاھمات (جۈڭگوچە

شاھمات، خەلقئاراچە شاھمات، قاتار شاھمات) مۇسابىقىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

1958 - يىل 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 28 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قەشقەردە 3 تۈرلۈك شاھمات مۇسابىقىسى ئۆيۈشتۈردى. ۋىلايەتنىڭ ناھىيە (شەھەر) لىرىدىن 22 تەنھەرىكەتچى مۇسابىقىغا قاتناشتى.

1959 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ناھىيە (شەھەر) لەردىكى 56 ماھىردىن مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەرنى تاللاپ ئاپتونوم رايون 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە ئۈرۈمچى شەھىردە ئۆتكۈزۈلگەن 1- نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ شاھمات تۈرلىرى بويىچە تاللاش مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى.

1962 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شاھمات كوماندىسى ئاتۇش شەھىرىگە بېرىپ دوستلۇق مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى.

1973 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى كوماندا ئەۋەتىپ ئاقسۇ ۋىلايىتى ئۆيۈشتۈرغان خەلقئاراچە شاھمات، جۈڭگوچە شاھمات تەكلىپ مۇسابىقىسىغا قاتناشتۇردى.

1974 - يىلى شىنجاڭ بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن شاھمات ماھىرلىرىنى تاللاش مۇسابىقىسىغا قەشقەر ۋىلايىتىدىن 12 تەنھەرىكەتچى قاتناشتى، قېيۇم، مىجىتلەر خەلقئاراچە شاھمات مۇسابىقىسىدا 1 -، 2 - لىككە ئېرىشتى.

1979 - يىلى ئاپتونوم رايون قەشقەردە 3 تۈر بويىچە شاھمات مۇسابىقىسى ئۆيۈشتۈردى، قەشقەر ۋىلايىتى مۇسابىقىغا 20 تەنھەرىكەتچى قاتناشتۇردى.

1982 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى ئاپتونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ 3 تۈرلۈك مۇسابىقىسىگە قاتناشتى، خەلقئاراچە شاھمات مۇسابىقىسىدا 2 -، 3 -، 5 - لىككە ئېرىشىپ ياخشى نەتىجە قازاندى.

قەشقەر ۋىلايىتى مۇسابىقە ئۆيۈشتۈرۈش ۋە مۇسابىقىغا قاتنىشىش ئارقىلىق شاھمات تۈرلىرى بويىچە نۇرغۇن مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەرنى يېتىشتۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە مىجىت 1974 — 1984 - يىلغىچە ئۈدا 10 يىل ئاپتونوم رايون بويىچە خەلقئاراچە شاھمات مۇسابىقىسىدا ئالدىنقى 2 - لىكنى ساقلاپ كەلدى ھەمدە ئاپتونوم رايونغا ۋاكالىتەن مەملىكەتلىك خەلقئاراچە شاھمات مۇسابىقىسىغا قاتناشتى.

1987 - يىلى ئاپتونوم رايون ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ شاھمات تۈرلىرى بويىچە مۇسابىقە ئۆيۈشتۈردى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەنھەرىكەتچىسى ئابلىمىت خەلقئاراچە شاھمات مۇسابىقىسىنىڭ ئۆسمۈرلەر «ئا» گۇرۇپپىسى بويىچە 1 - لىككە، يې مىن جۈڭگوچە شاھمات ئۆسمۈرلەر گۇرۇپپىسى بويىچە 3 - لىككە ئېرىشتى.

ئوتتۇز ئالتىنجى قىسىم

شەخسىلەر

ئوتتۇز ئالتىنچى قىسىم

شەخسلەر

قەشقەر ۋىلايىتى قەدىمدىن بۇيان ئىختىساسلىقلار توپلانغان جاي ئىدى، جاڭ چيەن، بەن چاۋ، شۇەنزاڭ قاتارلىق مەشھۇر كىشىلەر مۇشۇ جايدا ئىز قالدۇرغان. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ساكارائۇل پادىشاھى يەن ئاتا-بالا ئىككەيلەن ئارقا - ئارقىدىن غەربىي يۇرتتىكى بىر قانچە بەگلىكلەرنى يېتەكلەپ شىمالىي ھۇنلارغا قارشى تۇرغان، ئۇنىڭدىن كېيىن سۇلى پادىشاھى چېن پەن بۇددا دىنىنى تەرغىپ قىلىپ ئوردىغا كۆپ قېتىم ئولپان بېرىپ، جۇڭگوغا مايىل بولغان، سۇڭ ۋە يۈەن سۇلالىلىرىدىن بۇيان قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ پايتەختى بولغان قەشقەر ئىختىساسلىقلار تېخىمۇ كۆپ توپلانغان جايغا، شىنجاڭ ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلاندى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياركەنت خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن، سەئىدخان، ئابدۇرەشىدخان ۋەكىللىكىدىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، ھەربىي قاتارلىق ساھەلەردىكى ئىختىساسلىقلار بۇ زېمىنغا توپلىنىپ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ شېئىرىيەت، تارىخشۇناسلىق، ناخشا - مۇزىكا، ئىستېتىكا قاتارلىق جەھەتلەردىكى گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولدى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە دۇشمەنگە ئورتاق قارشى تۇرۇپ، توپلاڭچىلار ۋە تاجاۋۇزچى كۈچلەر بىلەن بايرىقى روشەن ھالدا قانلىق جەڭ قىلىپ، تاغ - دەريالارنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەندەك قەھرىمانلىق تارىخىي داستانلارنى يېزىپ قالدۇردى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، قەشقەر خەلقى قەد كۆتىرىپ ئازادلىققا چىقتى، ئىسلام - پەن، مەدەنىيەت، سەھىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، كوللېكتىپ ساپاسى ناھايىتى زور دەرىجىدە يۇكسىلىپ، ھەر ساھە ۋە ھەر كەسىپلەردە نۇرغۇنلىغان ئىلغار شەخسلەر مەيدانغا چىقىپ، ۋىلايەتنىڭ سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيىتى، سىياسىي مەدەنىيىتى ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ ئوڭۇشلۇق تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولدى.

I باب

شەخسلەر تەرجىمھالى

§1. قەدىمكى زاماندىكى شەخسلەر

يەن

يەن (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 40 - يىلدىن مىلادىيە 14 - يىلغىچە) ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ پادىشاھى بولغان.

«كېيىنكى خەننامە . غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە «ھۇن تەڭرىقۇتى ۋاڭ ماڭ توپىلىڭىدىن پايدىلىنىپ غەربىي يۇرتقا ھۇجۇم قىلغاندا، يەكەن پادىشاھى يەن ئەڭ كۆچلۈك بولغاچقا ئۇنىڭغا بويسۇنمىغان. خەن سۇلالىسى يۇەندى زامانىدا يەن خاس مۇلازىم بولۇپ، پايتەختتە ئۇزۇن تۇرغان، جۇڭگوغا ھەۋەس قىلغان ھەمدە قانۇن تۈزۈش ئىشلىرىغا قاتناشقان. ئۇ دائىم باشقىلارغا خەن سۇلالىسىغا سادىق بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاسىيلىق قىلماسلىق توغرىسىدا تەربىيە قىلاتتى، تەيەنخېك 5 - يىلى يەن ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا بەھەيۋەت خان دەپ نام بېرىلدى» دەپ يېزىلغان. شۇ چاغدا شىمالىي ھونلار تەڭرىتاغنىڭ شىمالدىكى ھەر قايسى جايلارنى بىر مەھەل كونترول قىلىۋېلىپ، غەربىي يۇرت بىلەن ئىچكىرىنىڭ مۇناسىۋىتىنى قامال قىلىۋالغان بولسىمۇ، ساكارائۇل پادىشاھى يەن قىلچە ھۆدۈقماستىن، خەتەرگە قارىماي قارشىلىق بىلدۈرۈپ، ھونلارنىڭ غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرگە پاراكەندىلىك سېلىشىنى تىزگىنلىگەن.

كاڭ

(— 33 - يىلغىچە) يەنىڭ ئوغلى، ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ پادىشاھى. يېڭى ۋاڭ ماڭ زامانىنىڭ تەيەنخېك 5 - يىلىدىن شەرقىي خەن سۇلالىسى جيەنۇۋ 9 - يىلىغىچە (18 - دىن 33 - يىلغىچە) تەختتە ئولتۇرغان، ساكارائۇلدا 16 يىل ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن. كاڭ تەختكە چىققاندىن كېيىن ئاتىسى يەنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، خەن سۇلالىسىغا سادىق بولغان، ئۇ ساكارائۇل ۋە تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇششاق بەگلىكلەرنى تەشكىللەپ شىمالىي ھونلارغا زەربە بەرگەن. قىسقىغىنە 10 يىل (18 - يىلدىن 28- يىلغىچە) ئىچىدە ساكارائۇل بەگلىكى ھونلارغا قارشى كۈرەش جەريانىدا ناھايىتى زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەچكە، سىياسىي ئىناۋىتى پۈتكۈل غەربىي يۇرت رايونلىرىغا تەسىر كۆرسەتكەن. «كېيىنكى خەننامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە: گۇاڭۇۇنىڭ دەسلەپكى يىللىرى كاڭ ئەتراپىدىكى بەگلىكلەرنى باشلاپ ھونلارغا قارشى تۇرغان. قورۇقچىبەگ، مەنسەپدار تۆرىلەرنىڭ مىڭدىن ئارتۇق بالا - چاقىلىرىنى قۇتقۇزۇپ چىقىپ خېشىغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ، خان جەمەتىنى ئەسلىگەن. جيەنۇۋ 5- يىلى خېشىنىڭ ئۇلۇغ سانغۇنى دۇ رۇڭ كاڭدىغا خەن سۇلالىسىنىڭ ساكارائۇلدىكى تۆھپىكار پەرزەنتلىك بېگى دەپ نام بېرىپ، غەربىي يۇرت تۇتۇقىبېگى قىلىپ تەينەلەپ، 55 بەگلىكنى تارتۇق قىلغانلىقى خاتىرىلەنگەن. يەن، كاڭدىن ئىبارەت ئاتا - بالا ئىككى ئەۋلادنىڭ ھونلارغا قارشى كۈرىشىنى باشتىن كەچۈرگەن غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەر بارغانسېرى شەرقىي خەن سۇلالىسىنى ھىمايە قىلغان ۋە ئۇنىڭغا ئىشەنگەن. شۇنىڭ بىلەن ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ ئىناۋىتىمۇ بارغانسېرى ئۆسۈپ تارىختىكى تازا گۈللەنگەن دەۋرگە قەدەم قويغان.

شيەن

شيەن (— 62 - يىلغىچە) كاڭنىڭ ئىنىسى بولۇپ، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جيەنۇۋ 9 - يىلدىن يۇڭچېڭ 5 - يىلى (33 — 62 - يىلغىچە) تەختتە ئولتۇرغان. ساكارائۇل بەگلىكىنى 29 يىل سورىغان. شيەن تەختكە چىققاندىن كېيىن دادىسى ۋە ئاكىسىدىن ئىبارەت ئىككى ئەۋلاد كىشىنىڭ يارىتىپ بەرگەن ئاساسى ۋە ئىناۋىتىگە تايىنىپ، شەھەرلەرنى بېسىۋېلىپ، يەرلەرنى ئىگىلەپ، ئۇزۇنىڭ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ، غەربىي يۇرتتا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىشقا ئۇرۇنغان. «كېيىنكى خەننامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە: «كاڭ ئۇلگەندىن كېيىن، ئىنىسى شيەننى مۇۋەققەت خان قىلىپ تىكلەپ ئۇزۇنتات ۋە يۇلتۇزلۇق بەگلىكىنى بېسىۋېلىپ

ئۇلارنىڭ خاقانلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ئاكىسى كاڭنىڭ 2 ئوغلىنى ئۇزۇنتات ۋە يۆلئېرىق بەگلىكىنىڭ خانى قىلىپ تىكىلگەن» لىكى بايان قىلىنغان. جيەنۋۇ 14 - يىلى (38 - يىلى) ۋە يۇڭپىڭ 4 - يىلى (61- يىلى) شيەن خەن سۇلالىسىغا ئىككى قېتىم ئەلچى ئەۋەتىپ شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئوردىسىغا ئۆزىنىڭ ئاتىسى ۋە ئاكىسىنىڭ مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. دۇنخۇاڭنىڭ ۋالىيسى پېي زۇننىڭ نەسىھەت قىلىشى بىلەن شەرقىي خەن سۇلالىسى شيەنگە «خەن سۇلالىسىنىڭ ئۇلۇغ سانغۇنى» دەپ نام بەرگەن، شيەن كۆڭلىدە بۇنىڭغا نارازى بولۇپ، ئۆزىنى يالغاندىن باش قورۇقچىبەگ دەپ ئاتاپ، ئەتراپتىكى بەگلىكلەرگە مەكتۇپ ئەۋەتكەن، ئۇ بەگلىكلەرمۇ ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ شيەننى تەڭرىقۇت دەپ ھۆرمەتلىگەن. «شيەن موغەمبەرلىك قىلىپ، كۆپلەپ ئالۋان - ياساق سېلىپ كۈسەن قاتارلىق بەگلىكلەرگە كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارغا ۋەھىمە سالغان». جيەنۋۇ 22 - يىلى (46 - يىلى) غا كەلگەندە شيەن يارلىق چۈشۈرۈپ بەگلىكلەرنى خەن سۇلالىسىدىن ئايرىۋەتمەكچى بولغان ھەمدە لەشكەر چىقىرىپ پىشامشان، كۈسەنلەرگە ھۇجۇم قىلىپ ئۇدۇنغا يۇرۇش قىلىپ ئودۇننى ئىگىلەپ، فەرغانىنى مەغلۇب قىلغان. شيەننىڭ زورلۇق - زۇمبۇلۇقلىرى غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىغان. يۇڭپىڭ 3 - يىلى (60- يىلى) ئۇدۇنلۇقلار ئالدى بىلەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ شيەننىڭ ئۇدۇنغا ئەۋەتكەن باسقاق سانغۇنىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، شيۇمۇبا ئۇدۇننىڭ بېگى بولغاندىن كېيىن، شيەن كۆپ قېتىم لەشكەر تارتىپ جازا يۇرۇشى قىلغان بولسىمۇ مەغلۇب بولغان. شيۇمۇبا لەشكەر تارتىپ غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ، قوغلاپ زەربە بەرگەن، ساكارائۇل قورغىنىغا ھۇجۇم قىلغاندا جەڭدە ئۆلگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي شىمالىي ھونلار كۈسەن لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ ساكارائۇلغا ھۇجۇم قىلغان، ئۇدۇننىڭ يېڭى خانى گۇاڭدې پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ لەشكەر تارتىپ ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ ساكارائۇلنى مۇھاسىرىدە قالدۇرغان، مۇھاسىرىنى بۆسۈش ئۈچۈن شيەن قىزىنى گۇاڭدېغا خوتۇنلۇققا بېرىپ يارىشىشنى تەلەپ قىلغان، 2 - يىلى گۇاڭدې يەنە لەشكەر تارتىپ ساكارائۇلغا ھۇجۇم قىلىپ شيەننى ئەسىرگە ئالدى. يۇڭپىڭ 5 - يىلى (62 - يىلى) گۇاڭدې خان شيەننى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى.

بەن چاۋ

بەن چاۋ (32 — 102 - يىلغىچە) شەرقىي خەن سۇلالىسى فۇفېڭنىڭ پىڭلىڭ (ھازىرقى شەنشى شېشىن ناھىيىسى) دىن، ئۇ، ئاتاقلىق ھەربىي مۇتەخەسسىس ۋە سىياسىيون. بالىلىق دەۋرىدە ئائىلىسى نامرات ئىدى، «ئۇ تىرىشىپ كىتاب ئوقۇپ، ئەمەلدار بولۇپ قېرى ئانىسىنى باقماقچى بولغان». ئۇ ئۆسمۇر ۋاقتىدىن تارتىپلا قەلبىگە ئۇلۇغۋار ئىرادە پۈكۈپ، «باتۇر كىشى ئىرادىلىك بولمىسا، باشقىلار تەرىپىدىن خار بولۇر، جاڭ چيەن يات يۇرتتا خىزمەت كۆرسىتىپ مەنسەپكە ئېرىشكەن». ئۇ چاغلاردا شىمالىي ھۇنلار غەربىي يۇرتتا زومىگەرلىكنى تالىشىۋاتقان بولۇپ، ئەتراپتىكى بەگلىكلەر ئۇنىڭ دەردىنى تارتقانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىچكىرى بىلەن بولغان سىياسىي، ئىقتىسادىي ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالغان ئىدى. خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى مىڭدى زامانىنىڭ يۇڭپىڭ 16 - يىلى (73 - يىلى) خەن سۇلالىسى ھارۋىلىقلار تۇتوقى دۇگۇنى 12 مىڭ لەشكەر بىلەن ھۇنلارغا جازا يۇرىشى قىلىشقا ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بەن چاۋ كەسكىن ھالدا قەلەمدىن ۋاز كېچىپ ئەلەم بىلەن شۇغۇللىنىپ دۇگۇنىڭ قول ئاستىدا ئەمىرلەشكەر بولدى. باركۆل ۋە ئېۋىرغول ئۇرۇشىدا بەن چاۋ ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى نامايەن قىلىپ جەڭدە تۆھپە كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن دۇگۇنىڭ نەزىرى چۈشتى.

يۇڭپىڭ 16 - يىلى (73 - يىلى) ياز پەسلىدە دۇگۇ بەن چاۋنى ئەلچىلىككە تەيىنلەپ، 36 نەۋكەر بىلەن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى بەگلىكلەرگە ئەۋەتتى. مۇشۇ جەرياندا، ئۇ ھۇنلارنىڭ پىشامشاندىكى ئەلچىلەر

تۇرالغۇسىغا ئوت قويۇپ، ئۇدۇندىكى داخان - پىرىخۇنلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى بەگلىكلەرنى قاتتىق سارىاسىمگە سالدى. ئۇزۇن ئۆتمەي بەن چاۋ يەنە ئەسكەر باشلاپ ئۇدۇندىن يولغا چىقىپ چۆل - بايابانلارنى كېزىپ سۇلى بەگلىكىگە كېلىپ پەنتاۋ قەلئەسى (ئەسكىھىسار) دە تۇرۇپ ئۇرۇش قىلمايلا سۇلى بەگلىكىنى ئىشغال قىلدى. بەن چاۋ كۆسەن تىكلىگەن سۇلى پادىشاھى دۇتىنى بىكار قىلىپ، بۇرۇنقى سۇلى پادىشاھىنىڭ جىيەن ئوغلى يۇلىنى يۆلەپ خان قىلىپ تىكلىدى، يۇلى ئۇنىڭغا ئىنتايىن خۇرسەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئىسمىنى كۆپچىلىك ئالدىدا «جۇڭ» (سادىق) دەپ ئۆزگەرتىپ، ئۆزىنىڭ خەن سۇلالىسىغا چەكسىز سادىق بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. 2 - يىلى ئەتىيازدا شەرقىي خەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى غەربىي يۇرتتا غەربىي يۇرت قوروقچىبېگى بىلەن قوروللۇچى چىرىكچى بەگنى قايتىدىن تەسىس قىلدى.

يۈكچىنىڭ 18 - يىلى (75 - يىلى) شىمالىي ھۇنلار قايتا ئەسكەر چىقىرىپ غەربىي يۇرتقا ھۇجۇم قىلىپ كىنگىت، كۆسەندىكى غەربىي يۇرت قوروقچىبېگى چېن مونى يوقاتتى، بەن چاۋ پەنتاۋ قەلئەسىنى قاتتىق ساقلاش ئۈچۈن سۇلى خانى جۇڭ بىلەن بىرلىشىپ، باشتىن - ئاخىر تىركىشىپ ئىنتايىن ئاجىز ئەسكىرىي كۈچى بىلەن بىر يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت دۇشمەن بىلەن جاپالىق جەڭ قىلدى. 2 - يىلى خەن سۇلالىسى پادىشاھى جاڭدى تەختكە چىقىپ يارلىق چۈشۈرۈپ، غەربىي يۇرتتا تۇرۇۋاتقان لەشكەرلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىپ قاشقۇۋۇقنى تاقىۋالدى. بەن چاۋ بۇيرۇقنى بىنائەن قايتىپ كېتىۋاتقاندا، سۇلى ۋە ئۇدۇن خانلىرى ۋە پۇقرالىرى ئالدىغا چىقىپ ئات چۇلۇۋۇرىغا ئېسىلىۋېلىپ كەتكىلى قويمىدى ھەتتا بەزىلىرى بەن چاۋنىڭ غەربىي يۇرتنى تاشلاپ پايتەختكە كېتىشىگە كۆزى قىيماي ئۆزىنى بوغۇزلاپ ئۆلۈۋالماقچى بولۇپ ئۇنىڭ كېتىشىنى توسىدى. غەربىي يۇرتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەمىمىي ئۇمىدىنى يەردە قويماسلىق ئۈچۈن، بەن چاۋ قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە قايتماسلىقنى قارار قىلىپ، قايتىدىن سۇلىغا قايتىپ كەلدى.

بەن چاۋ سۇلىدىن ئايرىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا سۇلىغا قاراشلىق ئىككى شەھەر كۆسەنگە تەسلىم بولدى، بەن چاۋ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دەرھال ھەيلە ئىشلىتىپ ئاسىيلىق قىلغان سەركەردىلەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، سۇلىنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇردى. جىيەنچۇ 3 - يىلى (78 - يىلى) يازدا بەن چاۋ سۇلى لەشكەرلىرىنى ئاساس قىلغان 10 مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن تەشكىللەپ شىمالغا يۈرۈش قىلىپ قۇم ئايمىقىغا ھۇجۇم قىلىپ پاسسىپ ھالەتنى ئۆزگەرتتى، سۇلى خانى جوڭ بىر تەرەپتىن بەن چاۋنىڭ لەشكەرلەر ۋە پۇقرالار ئارىسىدىكى يۇقىرى ئىناۋىتىدىن ئەنسىرىسە، يەنە بىر تەرەپتىن كۆسەن ۋە ساكارائۇل قاتارلىق بەگلىكلەرنىڭ بېسىمىدىن قورقۇپ، بەن چاۋدىن گۇمانلىنىشقا باشلىدى، خەن سۇلالىسىغا ئاسىيلىق قىلىپ ئۆزى مۇستەقىل بولۇش نىيىتىگە كېلىپ، سۇلى خانلىقىنىڭ كاھىبگى پەن چىننى توپىلاڭ كۆتىرىشكە كۈشكۈرتتى. جىيەنچۇ 5 - يىلى (80 - يىلى) شەرقىي خەن سۇلالىسى ئوردىسى شۇي گەننى 1000 خەنزۇ لەشكەرنى باشلاپ غەربىي يۇرتقا بېرىپ بەن چاۋغا ياردەم بېرىشكە ئەۋەتتى، ئۇلار كۈچىنى بىرلەشتۇرۇپ ئاسىيلىق قىلغان ئەسكەرلەرگە جازا يۈرۈشى قىلىپ پەن چىننى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ بىر مەيدان ئىچكى مالىمانچىلىقنى تىنچىتتى. جىيەنچۇ 8-يىلى (83 - يىلى) ئوردا بەن چاۋنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇسۇن قاتارلىق بەگلىكلەرنى دالالەت قىلىپ ھونلارنىڭ تەسىر كۈچىنىڭ جەنۇبقا كېڭىيىشىنى توسىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، بەن چاۋنى ئەمىر لەشكەرلىككە ئۆستۇردى. ئۇنىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ھەربىي ۋەزىپە بىلەن چېگرىدا چوڭ سانغۇنلۇق ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە رۇخسەت قىلدى.

جىيەنچۇ 9 - يىلى (84 - يىلى) ساكارائۇل بەگلىكى ھۇنلارغا يوشۇرۇن ھالدا تەسلىم بولغاندا بەن چاۋ ئەسكەر چىقىرىپ، جازا يۈرۈشى قىلدى. ساكارائۇل خانى بولسا سۇلى خانى جۇڭنى نۇرغۇن پۇل خەجلەپ سېتىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن جوڭ پايدا مەنپەئىتىنى دەپ ۋاپاسىزلىق قىلىپ، توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، ۋۇجى قەلئەسىنى ئىشغال قىلىۋالدى. بەن چاۋ دەرھال قەتئىي نىيەتكە كېلىپ سۇلى مەھكىمىسىنىڭ ۋەزىرى چىڭدانى سۇلى خانى قىلىپ تىكلەپ، لەشكەر توپلاپ ۋۇجى قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلدۇردى، جوڭ كانجۇتتىن ياردەمگە

قوشۇن تەلەپ قىلغان، ساكارائۇل بەگلىكىمۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ سۇلىغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. بەن چاۋ، ئاجىز كۈچى بىلەن دۈشمەنگە تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىپ، كانجۇتلار بىلەن قۇدىلاشقان توخرىلار خاندىن پايدىلىنىپ، كانجۇتقا ئەسكەر چېكىندۈرۈش توغرىسىدا نەسىھەت قىلغان، جۇك پايدىلىق ۋەزىيەتنىك قولدىن كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، كانجۇت ئەسكەرلىرى بىلەن بىرگە كانجۇتقا قېچىپ بېرىۋالغان. يۇنخي 3 - يىلى (86 - يىلى) كۈز پەسلىدە كانجۇتقا قېچىپ بېرىۋالغان جۇك يەنە كانجۇتتىن ئەسكەر ئارىيەت ئېلىپ سۇلى بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلدى. بەن چاۋ ئۇنىڭغا تاكتىكا ئىشلىتىپ يالغاندىن جۇڭنىك تەسلىم بولۇشىغا يول قويۇپ، جۇك زىياپەتكە كەلگەن ۋاقتىدا ئۇنى تۇتۇۋالغان، شۇنىك بىلەن سۇلى بەگلىكىدىكى مۇتەئەسسىپ بايلارنىك توپىلىڭىنى بىراقلا تىنچىتقان، شۇ سەۋەبتىن سۇلى ھۇنلارغا قارشى تۇرۇشتا مۇستەھكەم بازا بولۇپ شەكىللەنگەن.

يۇەنخي 4 - يىلى (87 - يىل) جەنۇبىي يىپەك يولىنىك بىخەتەر راۋان بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بەن چاۋ سۇلىنى بازا قىلىپ، ئۇدۇن قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ، 25 مىك ئەسكەر توپلاپ، جەنۇب ۋە شىمال تەرەپلەردىن ساكارائۇلغا ھۇجۇم قىلىش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۇرگەن. كۈسەن خانى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، 50 مىك ئەسكەر توپلاپ جەنۇبقا كېلىپ ساكارائۇل بەگلىكىگە ياردەم بەرگەن، ئىككى تەرەپ ئەسكەرلىرى سايدا جەك قىلىشقان. كۈسەن بىلەن ساكارائۇلنىك ئەسكىرىي كۈچى بەن چاۋنىڭكىدىن 2 ھەسسە ئارتۇق بولۇپ، ۋەزىيەت بەن چاۋغا ئىنتايىن پايدىسىز ئىدى. بەن چاۋ بۇنداق خەتەر ئالدىدا ھودۇقماي پەم بىلەن ھىيلە ئىشلىتىپ، يالغاندىن قورقۇپ ھودۇققاندەك بولۇۋېلىپ، قول ئاستىدىكى لەشكەرلەرگە دۈشمەن كۈچلۈك بىز ئاجىز، شۇڭا يېرىم كېچە بولغاندا، ئۇدۇننىك لەشكەرلىرى جەنۇبقا قاراپ چېكىنىدۇ، سۇلىنىك لەشكەرلىرى شىمالغا قاراپ چېكىنىدۇ. دومباق چېلىپ بەلگە بېرىش بىلەن تەك قوشۇن چېكىنىدۇ، دەپ قەستەن چېكىنىش خەۋىرىنى يەتكۈزۈش، شۇنىك بىلەن تەك قول ئاستىدىكى لەشكەرلىرىنى قەستەن بوشاڭلىق، تەييارلىقسىز ھالەتتە تۇرغۇزۇپ، قوشۇننىك چېكىنگەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بىر قانچە كۈسەن ئەسكىرىنى قاچۇرۇۋېتىپ، خەۋەر يەتكۈزىدۇ. بۇنىك بىلەن كۈسەن خانى ئالدام خالتىغا چۈشۈپ، 8 مىك ئاتلىق ئەسكىرىنى ئۇدۇندىن چېكىنگەن لەشكەرلەرگە زەربە بېرىش ئۈچۈن شەرقىي سەپتە يۇشۇرۇنۇشقا ئەۋەتكەن، ئۈزى 10 مىك ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ غەرب شىمال تەرەپتىن بەن چاۋنىك چېكىنىش يولىنى توسۇشقا ماڭغان، يېرىم كېچە بولغاندا بەن چاۋنىك ھەربىي گازارمىسىدا ناغرا - دۇمباقلار يالقراپ كەتكەن. بارلىق ئەسكەرلەر ساكارائۇل خانلىقىنىك ھەربىي گازارمىسىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، 5 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنىك كاللىسىنى چاپقان. نۇرغۇنلىغان ئات - ئۇلاغ، مال - مۈلۈك ۋە قورال - ياراقلارنى قولغا چۈشۈرگەن، ساكارائۇل خانىمۇ ئامالسىز باش ئېگىپ تەسلىم بولغان، بىر نەچچە ئون چاقىرىم يىراقتا تۇرغان كۈسەن خانى بەن چاۋنىك يولۇاسىنى تاغدىن يىراقلاشتۇرۇشتەك ھىيلىسىنى سەزگەندىن كېيىن، ئۇزىنىك بەكمۇ كېچىكىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ، قوشۇننىنى باشلاپ كۈسەنگە قايتىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن بەن چاۋ توخرى قاتارلىق بەگلىكلەرنى بويسۇندۇرغان.

يۇئىيۇەن 3 - يىلى (91 - يىلى) بەن چاۋ سۇلىدىن ئەسكەر باشلاپ شىمالغا ماڭغان، بۇرۇن ھۇنلارنىك ياردىمىگە ئېرىشكەن كۈسەن، كىنگىت قاتارلىق بەگلىكلەر يۆلەنچۇكىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن، بەن چاۋغا تەسلىم بولغان، شۇنىك بىلەن خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرتىنى ئومۇميۈزلۈك ئۆزىگە قارىتقان. شۇ يىلى 12- ئايدا شەرقىي خەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلدى، بەن چاۋنى غەربىي يۇرتنىك قورۇقچىبىگى قىلىپ تەينىلەپ، كۈسەننىك داۋانقۇم قەلئەسىدە تۇردى، شۇگەن دورغاپلىققا تەينىلىنىپ، سۇلىدا تۇردى.

يۇڭيۈەن 4 - يىلى (92 - يىل) بەن چاۋ 17 — 18 يىل تۇرغان سۇلىدىن ئايرىلىپ كۈسەنىنىڭ داۋانقۇم قەلئەسىگە كەلدى، بەن چاۋ سۇلىدا تورغان ۋاقتىدا پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق كۈچلەردىن پايدىلىنىشقا، ئىتتىپاقلىشىشقا بولىدىغان ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا ئەھمىيەت بېرىپ، شىمالىي ھۇنلارنىڭ كۈچىنى ئۆڭ زور دەرىجىدە يېتىم قالدۇرۇپ ئۇنىڭغا زەربە بەردى، نەچچە ئون يىل ئۇزۇلۇپ قالغان يىپەك يولىنى قايتا راۋانلاشتۇرۇپ، غەربىي يۇرتنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك بىلەن بولغان سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، دېھقانچىلىق- چارۋىچىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈردى، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلاندى ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ، خەنزۇلار بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ ھەمكارلىقى ۋە ئىتتىپاقلىقى كۈچەيتىلدى. يۇڭيۈەن 14- يىلى (102 - يىلى) 8 - ئايدا 71 ياشقا كىرگەن بەن چاۋ غەربىي يۇرت بىلەن خوشلىشىپ لوياڭغا قايتىپ كېلىپ ئاتارمەن چېرىكچى دېگەن ئاتاققا ئېرىشتى. شۇ يىلى 9 - ئايدا ۋاپات بولدى.

بەن يۇڭ

بەن يۇڭ، تەخەللۇسى يى لياۋ، سۇلى بەگلىكىدە توغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ داڭلىق سەركەردىسى ۋە غەربىي يۇرتنىڭ قورۇقچىبېگى بەن چاۋ ئىدى، ئانىسى سۇلى بەگلىكى خانىنىڭ مەلىكىسى ئىدى، ئۇ غەربىي يۇرتتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بولغاچقا كىچىكىدىنلا خەنزۇ تىل ۋە غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ تىلىنى ئۆگەنگەن ئىدى. ئۇ غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى زىيارەت قىلغان. ھەر جايغا بارغاندا كۆرگەن ئاڭلىغانلىرىنى يېزىپ خاتىرە قالدۇرغان. كېيىن دادىسى بىلەن بىرگە چاڭئەنگە قايتىپ كەتكەن. ئەندى زامانىدا ھۇن ئاقسۆڭەكلىرى غەربىي يۇرتقا پاراكەندىچىلىك سالغان، ئوردا باش قوشۇپ ئۇنىڭغا تەدبىر قوللىنىشىنى مۇزاكىرە قىلغاندا بەن يۇڭمۇ تەكلىپكە بىنائەن سىرتتىن قاتناشتۇرۇلغان. ۋەزىرلەرنىڭ ھەممىسى ئىككى قوۋۇقنى مۇكەممەل چىڭ ساقلاپ، غەربىي يۇرتتىن ۋاز كېچىشنى تەلەپ قىلغاندا، بەن يۇڭ ئۇلارغا رەددىيە بېرىپ، غەربىي يۇرتنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويۇشنىڭ زىيىنىنى سۆزلەپ، غەربىي يۇرتنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويغاندا خېشىدىكى 4 قورغان توساقسىز قالىدۇ، ھۇنلار بۇ كاۋاكتىن پايدىلىنىپ كىرىۋالىدۇ، ئۇ چاغدا گەنسۇغا بالايى ئاپەت ياغىدۇ، پۈقرالارنىڭ ھاياتى، مال- مۈلۈكى چوڭ زىيانغا ئۇچرايدۇ. بۇنىڭغا كېتىدىغان چىقىم غەربىي يۇرتنى قوغداشقا كېتىدىغان چىقىمدىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كېتىدۇ، دېگەن. يەنگۇاڭ 2 - يىلى (123 - يىلى) ئوردا قايتىدىن كېڭىشىپ، غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تەكلىپ قىلىشى بىلەن، بەن يۇڭ بۇيرۇق بويىچە دورغاپلىققا تەينىلەنگەن، ئۇ قورۇقچىبەگ ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ 500 ئەسكەرنى باشلاپ قوۋۇقتىن چىقىپ، لۇكچۈن قەلئەسى (پىچان ناھىيىسىنىڭ لۇكچۈن) گە ئورۇنلاشقان، ئۇزۇن ئۆتمەي ئو كۈسەن قوشۇنى بىلەن بىرلىشىپ ھۇنلارنىڭ بېگى يىلنى قوغلاپ چىقارغان. يۇڭجيەن 1 - يىلى (126 - يىلى) بەن يۇڭ يەنە غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ بىرلەشمە قوشۇنىنى يېتەكلەپ ھۇنلارنىڭ بېگى قۇيانىنى مەغلۇب قىلىپ، قاڭقىلدىكى 6 بەگلىكنى تىنچلاندۇرۇپ، خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتقا بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىگەن. 2 - يىلى ئوردا دۇنخۇاڭنىڭ ۋالىيسى جاڭ لاڭنى ئەۋەتىپ خېشىدىكى توت ئايماقنىڭ 3000 ئەسكىرىنى ئاجرىتىپ، بەن يۇڭنى بەگلىكلەردىن 40 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر توپلاپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ ھۇنلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ھۇنلارنى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىن چېكىنىپ چىقىپ

كېتىشكە قىستىغان. شۇ ئارىلىقتا بەن يۇڭ جەنۇبىي يول، جاڭ لاڭ شىمالىي يول ئارقىلىق ماڭغان ئىدى. جاڭ لاڭ تۆھپە يارىتىشقا ئالدىراپ قاراملىق بىلەن ئىلگىرىلەپ، بەن يۇڭنى ئارقىدا قالدۇرۇپ قويغان. بۇنىڭ بىلەن ئوردا بەن يۇڭنى جەڭ پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويدى دېگەن جىنايەت بىلەن زىندانغا تاشلاپ، كېيىن كەچۈرۈم قىلغان.

بەن يۇڭ ھەم ئەلەمگە ھەم قەلەمگە ماھىر بولۇپ «غەربىي يۇرتنىڭ يەرلىك ئۆرپ - ئادەتلىرى ھەققىدە» نى يېزىپ چىققان، ئەمما بۇ كىتاب يوقىلىپ كەتكەن. بۇ كىتابتا ئۇنىڭ غەربىي يۇرتتا ئۇزاق مۇددەت ياشاش ۋە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش جەريانىدىكى ئۆزىنىڭ كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرى بايان قىلىنغان، ئۇنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن مول ۋە ئەمەلىي بولۇپ، غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ گۇاڭ ۋۇدى زامانىنىڭ جيەنۋۇ 1 - يىلى (25 - يىلى) دىن ئەندى زامانىنىڭ يەنگۇاڭ 4 - يىلغىچە (125 - يىلغىچە) بولغان توپتوغرا 100 يىللىق ئەھۋالىنى تولۇق ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئۇنىڭدا ھەممە بەگلىكلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى، يول مۇساپىسى، تاغ دەريالىرىنىڭ شەكلى، نوپۇس ۋە مەھسۇلاتلىرى، يەرلىك ئۆرپ - ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقادلىرى، شەخسلەر ۋەقەلىرى، خانلىق ئالمىشىش ئەھۋاللىرى، جازا يۈرۈش ئۇرۇشلىرى، تارىخىي تەرەققىيات جەريانى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ كىتاب يەنە «خەننامە . غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە چۈشۈپ قالغان ۋە خاتا يېزىلىپ قالغان مەزمۇنلارنى تولۇقلاپ ۋە تۈزىتىپ بەرگەن بولۇپ، بۇنى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىدىكى فەنيى «كېيىنكى خەننامە . غەربىي يۇرت تەزكىرىسى»نى يېزىشنىڭ 1 - قول ماتېرىيالى قىلغان.

چېن پەن

چېن پەن (؟ — 168 - يىلغىچە) شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە سۇلىغا خان بولغان. خەن سۇلالىسى ئەندى زامانىنىڭ يۈەنچۇ 4 - يىلى (117 - يىل) نىڭ ئالدى - كەينىدە سۇلىنىڭ سابىق خانى ئەنگو (چېن پەننىڭ جىيەن ئىنىسى) چېن پەننى جىنايەت ئۆتكۈزدى دەپ توخرىلارغا سۈرگۈن قىلغان. توخرىلار خانى ئۇنىڭغا ئوبدان مۇئامىلە قىلغانلىقى ئۈچۈن چېن پەن بۇ يەردە بۇددا تەلىماتلىرىنى ئىخلاس بىلەن ئۆگەنگەن، ئۇزۇن ئۆتمەي ئەنگو ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى بولمىغاچقا، ئانىسى بەگلىككە ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئۇ بەگلىكىدىكى كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە چېن پەننىڭ بىر ئانىدىن بولغان ئىنىسىنىڭ قورساقتىكى ئوغلىنى، سۇلى خانلىققا تىكلىگەن. چېن پەن بۇنىڭدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، توخرىلار خانىغا «ئەنگونىڭ بالىسى يوق، ئورۇق ئەۋلادى ئاز، ئەگەر ئانا جەمەتنىڭ بالىسىنى تىكلەشكە توغرا كەلسە مەنمۇ قورساقتىكى بالىنىڭ تاغىسى بولىمەن، شۇڭا، مەن خان بولۇشۇم كېرەك» دەپ تەكلىپ بەرگەن. توخرى خانى شۇنىڭ بىلەن ئەسكەر قوشۇپ چېن پەننى قوغداپ سۇلىغا ئېلىپ بارغان. سۇلى بەگلىكى ئەسلىدىن چېن پەننى ھىمايە قىلىپ كەلگەچكە، توخرى ئەسكەرلىرىنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ، قورساقتىكى بالىنىڭ مۆھۈرىنى تارتىۋېلىپ، چېن پەننى سۇلىنىڭ خانى قىلىپ تىكلىگەن. بۇ يۈەنچۇ 6 - يىلى (119 - يىل) نىڭ ئالدى - كەينىدە بولغان ئىش ئىدى.

چېن پەن تەختكە چىققاندىن كېيىن قورساقتىكى بالىنى پەنتاۋنىڭ بېگى قىلىپ تەيىنلەپ، بەگلىك تەۋەسىدە بۇددا دىنىنى زور كۈچ بىلەن تەرغىپ قىلىپ، ھەدەپ بوتخانا سالدۇرۇپ، بۇد ئۆڭكۈرلىرىنى قازدۇرغان. شۇندى زامانىنىڭ يۇڭجيەن 2 - يىلى (127 - يىلى) ئۇ خەن سۇلالىسى ئوردىسىغا سوۋغات ئەۋەتكەچكە

تۇتۇقبەگ دېگەن ئۇنۇڭان بېرىلگەن. ئۇنىڭ ئىنىسى چېنىشۇن بەگلىكىنى قوغدىغۇچى ئەسكەر لەشكەر بولۇپ تەيىنلەنگەن. يۈكجيەن 5 - يىلى (130 - يىلى) چېن پەن خاس مۇلازىملىرىنى ئەرغانە ۋە ساكارائۇل ئەلچىسى بىلەن بىرلىكتە ئوردىغا تارتۇق قىلىشقا ئەۋەتكەن. يانجيا 2 - يىلى (133 - يىلى) يەنە ئەلچى ئەۋەتىپ كالا، شىرلارنى تارتۇق قىلدۇرغان. جيەننىڭ 1 - يىلى (168 - يىلى) چېن پەن ئوۋ ئوۋلاش جەريانىدا ئۆگەي دادىسى خېدى ئۇنى ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، ئۆزى سۇلى خانى بولۇۋالغان. جيەننىڭ 3 - يىلى (170- يىلى) غەربىي يۇرتنىڭ ئەسىرلەشكىرى جاڭيەن كىنگىت، كۇسەن قاتارلىق بەگلىكلەردىن 30 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر توپلاپ، خېدىغا جازا يۈرۈشى قىلغان. چېنجۇڭ قەلئەسىنى 40 نەچچە كۈن قورشاپ ئالالمىغان. كېيىن سۇلى خانلىقىنىڭ ئىچكى قىسمىدا قالايمىقانچىلىق يۈز بېرىپ، خانلىق ئورنى كۆپلەپ ئالماشقاچقا خەن سۇلالىسى ئۇنى چەكلەشكە ئامالسىز قالغان.

پېپي شېنفۇ

پېپي شېنفۇ، يەنە بىر ئىسمى پېپي لوئېر، يەنە لۇئېر، لوئېر دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ غەربىي يۇرتنىڭ سۇلى دېگەن يېرىدىن، تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىكى داڭلىق مۇزىكانت ئىدى. ئۇ دەسلەپتە مۇراسسىبچىگى سازچىسى بولغان، كېيىن ئوردىنىڭ سازەندىلىكىگە تەكلىپ قىلىنغان.

پېپي شېنفۇ كۆپ خىل سازلارنى چالالايتتى. بولۇپمۇ باربىتنى چېلىشقا ئۇستا بولغانلىقتىن، پايتەخت چاڭئەندە داڭق چىقارغان. كۆپ يىللىق ساز چېلىش ئەمەلىيىتى جەريانىدا ئۇ، ئالدى بىلەن ئەنئەنىۋى ياغاچ بىلەن چېكىپ چېلىش ئۇسۇلىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا بارماق بىلەن چېكىپ چالىدىغان يېڭى ئۇسۇلنى قوللانغان. بۇ باربىتنى چېلىش ماھارىتىنى بېيىتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇھىم يېڭىلىق يارىتىش ئەھمىيىتىگە ئىگە ئىدى. «قانۇنلار قامۇسى»دا: «كونا ئۇسۇلدا باربىت چالغاندا بىرەك ياغاچ بىلەن چېكىپ چېلىناتتى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن يىللىرىدا قول بىلەن چېكىپ چېلىش ئۇسۇلى بارلىققا كەلدى. ھازىر باربىت چالغۇچىلار مانا مۇشۇنداق چالىدۇ» دەپ يېزىلغان. «يېڭى تاڭنامىنىڭ مۇراسىم نەغمىلىرى تەزكىرىسى»دىمۇ «بەش تارلىق ساز باربىتتەك كىچىك بولۇپ، ئۇ شىمالدىكى دۆلەتلەردىن چىققان، كونا ئۇسۇلدا ياغاچ بىلەن چېكىپ چېلىناتتى. سازاندە پېپي شېنفۇ قول بىلەن چالغاندىن كېيىن، ۋالمېنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قالغان. كېيىنكىلەرمۇ قول بىلەن چېلىشقا ئادەتلەنگەن» دەپ يېزىلغان.

پېپي شېنفۇ ھەم بىر كومپوزىتور ئىدى. ئۇ جېنگۇەن يىللىرىدا ئىجاد قىلغان «شىكەننۇ»، «خوفېك»، «چىكىبىيلي» دېگەن 3 مۇزىكا پادىشاھ تاڭ تەيزۇڭنىڭ ئىنتايىن ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشكەن، «تاڭ سۇلالىسى مۇزىكا داستانى» نىڭ 14 - قىسمىدا: «شىكەننۇ»، «خوفېك» «چىكىبىيلي» دېگەن بۇ 3 مۇزىكىنى پېپي شېنفۇ جېنگۇەن يىللىرىدا يېزىپ چىققان، ئۇنىڭ ئاھاڭى يېقىملىق بولغاچقا، پادىشاھ تاڭ تەيزۇڭغا يېقىپ قالغان، شۇ ناخشىلار بىر مەھەل ئەۋج ئېلىپ كەتكەن» دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇنىڭ ئىچىدىكى «خوفېك» دېگەن مۇزىكا كەڭ تارقىلىپلا قالماستىن، بەلكى تارقىلىش جەريانىدا ئۆزلۇكسىز ئۆزگەرتىلىپ، تەرەققىي قىلغان. مەسىلەن: «فاچۇبۇ» دىكى «جېنخوفېك»، «خوچۇبۇ» دىكى «جىخوفېك» لەرنىڭ ھەممىسى پېپي شېنفۇنىڭ «خوفېك» دېگەن مۇزىكىسىدىن ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن.

پېپي شېنفۇ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونىغا غەربىي يۇرتنىڭ ناخشا - مۇزىكىسىنى تارقاتقان مەشھۇر شەخس،

ناخشا - مۇزىكا ئىجادىيىتى ۋە ئويۇن قويۇش پائالىيەتلىرى ئارقىلىق جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئارىسىدا ناخشا - مۇزىكا سەنئىتى ئالماشتۇرۇش، بىر بىرىگە سىڭدۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشقان.

پېي ئافېيزى

پېي ئافېيزى سۇي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا سۇلى بەگلىكىنىڭ خانى بولغان. قەشقەرنى سورىغان. غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خانىنىڭ قىزىنى خوتۇنلۇققا ئالغاچقا، غەربىي تۈرك خانلىقىدا ئەمەلدار بولۇپ تۇرغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن 9 - يىلى (635 - يىلى) ئوردىغا ئەلچى ئەۋەتىپ تارتۇق قىلغان، نەسىللىك ئاتلارنى سوۋغات قىلغان. جېنگۇەن 13 - يىلى (639 - يىلى) ئۇ يەنە مەدەنىيەت يادىكارلىقلارنى سوۋغات قىلغان. جېنگۇەن 20 - يىلى (646 - يىلى) غەربىي تۈركلەرنىڭ ئىل بىلگە شىرقاغانى ئەلچى ئەۋەتىپ تاڭ سۇلالىسىدىن خوتۇن ئېلىشنى تەلەپ قىلغان، تەيزۇڭ پادىشاھ سۇلى قاتارلىق 5 بەگلىكنى تويلۇق قىلىپ ئايرىپ بېرىشكە بۇيرىغان بولسىمۇ، ئەمەلگە ئاشمىغان. جېنگۇەن 20 - يىلى (648 - يىلى) تاڭ سۇلالىسى كۈسەننى تىنچىتىپ، سۇلى شەھرىنى تۇتۇق مەھكىمىسى قىلىپ، پېي ئافېيزىگە تۇتۇق بەگ دېگەن ئەمەلنى بېرىپ، ئەنشى قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىگە قارايدىغان قىلغان.

خۇي لىن

خۇي لىن (734 — 820 - يىلغىچە) سۇلىدىن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن بۇددا دىنى ئالىمى. ئۇ «بۇددا ئىبارىلىرىنىڭ تەلەپپۇزى ۋە مەنىلىرى» يەنى نوملار شەرھىنىڭ 100 جىلدىنى يېزىپ چىققان.

خۇي لىن يازغان «بۇددا ئىبارىلىرىنىڭ تەلەپپۇزى ۋە مەنىلىرى» دېگەن كىتاب تاڭ، سۇڭ سۇلالىلىرى دەۋرىگە كەلگەندە ئورۇش مالىمانچىلىقىدا يوقىلىپ كەتكەن. لياۋ سۇلالىسىنىڭ شەنيۇڭ 8 - يىلى (1072- يىلى) چاۋشيەنگە تارقىلىپ بارغان. يۈەن سۇلالىسىدىن يۈەن سۇلالىسىنىڭ جىيۇەن 22 - يىل (1285 - يىلغىچە) ئەنگۈشتەرنىڭ ئومۇمىي مۇنەررىجىسى» دېگەن ئەسەردە بۇ كىتاب بايقالغان. مىڭ سۇلالىسى تىيەنشۇن 2 - يىلى (1458 - يىلى) چاۋشيەندىن ياپونىيىگە تارقىلىپ كىرگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 2 - يىلى (1737 - يىلى) ياپونىيە بۇ كىتابنى ئويۇپ بېسىپ چىققان. تاكى گۈاڭشۇنىڭ دەسلەپكى يىلىغا كەلگەندە جۇڭگو بۇ كىتابنى ياپونىيىدىن ئەكەلدۈرگەن. مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) خۇي لىننىڭ «نوملار شەرھى» دېگەن كىتابنى پىكىيا جىڭشى قايتىدىن بېسىپ چىققان. جۇڭگو ۋە چەت ئەللىكلەرنىڭ بۇ كىتابقا شۇنچە كۆڭۈل بۆلۈشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئۇ بۇددااشۇناسلىقنى تەتقىق قىلىدىغان مۇقەددەس كىتاب بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ يەنە ئىنتايىن مۇھىم تارىخشۇناسلىق ۋە ئەدەبىيات قىممىتىگە ئىگە.

ئېلىمىز ئارخېئولوگى لو جېنيۇ «نوملار شەرھى» دېگەن كىتابتىن پايدىلىنىپ، دۇنخۇاڭدىن تېپىلغان خۇيچاۋنىڭ «بەش ئەنەتكەك دۆلىتى قىسسىسى» دېگەن ئەسىرىنىڭ چالا يەرلىرىنى تولۇقلىغان، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بەزى كىشىلەر بۇ كىتابتىن پايدىلىنىپ «تۆت يۈرۈش كىتابلارنىڭ ئومۇمىي مۇنەررىجىسى» دىكى خۇي

مىن راھىبنىڭ تەزكىرىسى قىسمىغا تۇزىتىش بەرگەن.

خۇي لىن «نوملار شەرھى» دېگەن كىتابىدا يەنە بوددا دىنىدىكى بىر قانچە دۆلەتنىڭ تۇرمۇش ئۇرۇپ-ئادەتلىرىنى خاتىرىلىگەن بولۇپ، بۇ كېيىنكىلەرنىڭ سۇي ۋە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت تارىخىنى تەتقىق قىلىشى ئۈچۈن ئىنتايىن قىممەتلىك بىرىنچى قول تارىخىي ھۆججەت ھېسابلىنىدۇ.

سۇتۇق بۇغراخان

سۇتۇق بۇغراخان (899 — 955 - يىلغىچە) بالاساغۇندا توغۇلغان، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خاقانى. سۇتۇق بۇغراخاننىڭ دادىسى قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خاقانى بازىر ئارسلانخان ئىدى. ئارسلانخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن قاراخانىيلار سۇلالىسىدىكى بۇغراخان ئوغۇلچاق سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئانىسىنى خوتۇنلۇققا ئالغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ جىڭفۇ 2 - يىلى (893 - يىلى) ئوغۇلچاق ئوتتۇرا ئاسىيادىكى سامانىيلار خانلىقى بىلەن ئورۇشقان، سامانىيلار خانلىقىنىڭ ئەسكەرلىرى تالاس شەھىرىنى ئىشغال قىلغاندا، ئوغۇلچاق ئىلاجسىز قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ پايتەختىنى قەشقەرگە يۆتكىگەن، سۇتۇقمۇ شۇلارغا ئەگىشىپ قەشقەرگە كەلگەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە سۇتۇق لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتۇشتا ئوۋ ئوۋلاۋاتقاندا، ئوتتۇرا ئاسىيادىن كەلگەن مۇسۇلمان كارۋانلىرىنىڭ مەسچىتتە ناماز ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن بۇ ئىشقا قاتتىق قىزىقىپ قالغان، ئۇ شۇنىڭ بىلەن بۇ دىنىنىڭ ئۆزىنىڭ سىياسىي ئىشلىرى ئۈچۈن ئىنتايىن زور پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان، شۇڭا ئۇ پۈرسەت چىقسىلا ئاتۇشقا بېرىپ سامانىيلار خاندانلىقىنىڭ سەركەردان شاھزادىسى ئەبۇناسىرنى ئىزدەپ، ئۇنىڭدىن ئىسلام دىنى بىلىملىرىنى ئۆگەنگەن ھەمدە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ ئىخلاس بىلەن «قۇرئان» ئوقۇشقا كىرىشكەن ھەمدە ياساۋۇللار ۋە ياشلار ئارىسىدا يوشۇرۇنچە مۇسۇلمانلارنى كۆپەيتىپ، ئۆزىنىڭ كۈچلىرىنى تەربىيىلىگەن، ئۆزىگە مۇسۇلمانچە ئابدۇلكەرىم دەپ ئىسىم قويغان.

ئوغۇلچاق سۇتۇقنىڭ مۇددىئاسىنى سېزىپ قالغاندىن كېيىن، ئەسلىدىنلا جەددىي بولۇپ كەلگەن مۇناسىۋىتى بارغانسېرى ئاشكارىلىنىپ سىياسىي تالاش - تارتىشقا ئۆزگەرگەن، 915 - يىلى بىر كۈنى كېچىدە سۇتۇق ئۆز ئەسكەرلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ ئوردىدا سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغاپ، ئوغۇلچاقنى ئۆلتۈرۈپ ھاكىمىيەتنى بىراقلا قولغا ئالغان، شۇنىڭدىن كېيىن، ئۆزىنى «بۇغراخان» دەپ ئاتاپ، قەشقەرنى پايتەخت قىلدى. كېيىنكى مەزگىللەردە ئۇ يەنە سامانىيلار خاندانلىقىدىن تالاسنى تارتىۋالدى ھەمدە بالا ساغۇننى ئىشغال قىلىپ، قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ خاقانى بولدى.

ئۇ چاغلاردا ھازىرقى شىنجاڭ تەۋەسىدە بۇددا دىنى، نېستورى دىنى، لاما دىنى، مانى دىنى قاتارلىق دىنلار تارقالغان بولۇپ، بۇددا دىنى ئاساسلىق ئورۇندا تۇراتتى. سۇتۇق تەختكە چىقىپلا ئۆز تەۋەلىكىدە ئىسلام دىنىنى ئومۇملاشتۇرغاندا بۇددا دىنى مۇرتلىرىنىڭ قاتتىق قارشىلىقى ۋە توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىدى، بالا ساغۇندا تۇرۇشلۇق خاندانلىقتىكى ئاقسۆڭەكلەرمۇ سۇتۇق بىلەن ھەمكارلىشىشنى رەت قىلدى. سۇتۇق قورال كۈچى ئارقىلىق قاراخانىيلار تەۋەسىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمايدىغان ئاھالىلەرنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا مەجبۇرلىدى، شۇ سەۋەبتىن ئىسلام دىنىدىكىلەر بىلەن بۇددا دىنىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدا ئورۇش قوزغالدى. 955-يىلى سۇتۇق بۇغراخان 56 ياشتا قەشقەردە ۋاپات بولدى.

سۇتۇق بۇغراخان ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنى ئىسلام مۇرتى قىلىپ يېتىشتۈرگەن سابىق سامانىيلار خانلىقىنىڭ سەركەردان شاھزادىسى ئەبۇناسىرسامانىنىڭ ئاتۇشتىكى قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلىندى. ھازىر ئۇنىڭ قەبرىسى شۇ جايدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس جايى دەپ قارىلىدۇ.

مۇسا ئارسلانخان

مۇسا ئارسلانخان (— 970 ـ يىلغىچە) قەشقەردىن بولۇپ، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خاقانى.

مۇسا ئارسلانخان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇزۇنىڭ ئەسلى ئىسمى باي تاش ئىدى. سۇتۇق بۇغراخان ئۆلگەندىن كېيىن مۇسا خانلىققا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇزۇنىي «ئارسلانخان» دەپ ئاتاپ، مۇسا ئىبنى ئابدۇلكەرىم دەپ دىنى ئىسىم قويدى.

مۇسا ئارسلانخان ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرغاندىن تاشقىرى، يەنە دادىسىنىڭ دىنىي سىياسىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ، كۈچىنىڭ بارىچە ئىسلاملاشتۇرۇشنى يولغا قويغان بولسىمۇ، يەنىلا بۇددا دىنى كوچىلىرىنىڭ جاھىللىق بىلەن قارشى تۇرۇشىغا ئۇچرىدى. 960 ـ يىلى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خوراساندىن ئەبۇلھەسەن مۇھەممەد كارامەتىي ئىسىملىك ئىسلام دىنىنىڭ مەشھۇر تەرغىباتچىسى قەشقەرگە كېلىپ، موسا ئارسلانخانغا تىنچلىق يولى بىلەن دىن تارقىتىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىپ، ئىسلام دىنى بىلەن بۇددا دىنى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشقا خاتىمە بەردى. مۇسا ئارسلانخان پەقەت قورال كۈچىگە تايىنىپ مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشۈر ھېس قىلىپ، ئەبۇلھەسەننىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ دىن تارقىتىشىغا يول قويدى. نەتىجىدە بىر يىل ئىچىدىلا 200 مىڭ تۈرك ئىسلام دىنىغا كىردى. مۇسا ئارسلانخان ئىسلام دىنىنى قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ «دۆلەت دىنى» دەپ ئېلان قىلدى، شۇنىڭ بىلەن قاراخانىيلار خاندانلىقى شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى بولۇپ ئىسلاملاشتۇرۇلغان يەرلىك ھاكىمىيەتكە ئايلاندى. ئۇزۇن ئۆتمەي قاراخانىيلار خاندانلىقى بىلەن خوتەن ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش قوزغالدى.

مۇسا ئارسلانخان ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە قەشقەر بىلەن باشقا رايونلار ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى. قەشقەر دەرياسى ۋادىسىنى تېخىمۇ ئېچىش ئۈچۈن، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بېرىپ، دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى. ئۇ يەنە خان ئوردىسىنىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشىدىكى ئىسلام دىنى ئالىي بىلىم يۇرتى — خانلىق مەدرىسىنى بەرپا قىلىپ، كۈتۈپخانا سالدۇردى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەر شۇ زامانلاردىكى غەربىي يۇرت ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلاندى.

973 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە مۇسا ئارسلانخان خوتەنلىكلەر بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆلۈپ كەتتى.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ

يۈسۈپ خاس ھاجىپ (1018 ـ 1086 ـ يىلغىچە) بالاساغۇندا تۇغۇلغان، مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، شائىر ۋە مۇتەپەككۇر، «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ئاپتورى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپىنىڭ ئەسلى ئىسمى ھاجى يۇسۇپ بولۇپ، ئۆسمۇر ۋاقتىدا يۇرتىدا مەكتەپتە ئوقىغان، ياشلىق دەۋرىدە قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە دىنىي بىلىم ئالغان. ىىر قانچە يىل قېتىرقىنىپ ئۆگىنىش ئارقىلىق، نەتىجىسى ئەلا بولغاچقا ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەدرىسىدە قېلىپ مۇددەرىسلىك قىلغان. مۇددەرسلىك قىلغان مەزگىلدە مەدرىسىدىكى ئۇۋزەل شارائىتتىن پايدىلىنىپ، كەڭ دائىرىدە پەلسەپە، ئەدەبىيات- سەنئەت ساھەلىرىگە بېرىلىپ، نۇرغۇن بىلىم ئىگىلىگەن. ھەر جەھەتتىكى شەرت - شارائىتلىرى ھازىرلانغاندىن كېيىن، ھاجى يۇسۇپ 18 ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ، قەشقەردە 85 بابلىق (قوشۇمچە 3 باب بۇنىڭ سىرتىدا) 13 مىڭ 290 مىسرالىق دىداكتىك داستان «قۇتادغۇبىلىك» («بەخت ئاتا قىلغۇچى بىلىم») نى يېزىپ چىقىپ، قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ خاقانى ھەسەن ئىبنى سۇلايمانغا تەقدىم قىلغان. خاقان ئۇنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ناھايىتى ماختاپ، ھاجى يۇسۇپكە «خاس ھاجىپ» دېگەن نامنى بەرگەن، بۇ خاقانىنىڭ ئالىي دەرىجىلىك مەسلىھەتچىسىگە توغرا كېلەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھاجى يۇسۇپ يۇسۇپ خاس ھاجىپ دېگەن نام بىلەن دۇنياغا تونۇلغان.

«قۇتادغۇبىلىك» قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان چوڭ ئەدەبىي ئەسەردۇر، ئاپتور گەرچە ئارۇز ۋەزنىنى بولغان «مەسنەۋى» شەكلى (ئەرەب شېئىرىنىڭ قاپىيىسى) نى قوللانغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇيغۇر قەدىمىي شېئىر قاپىيىسىنىڭ قوش مىسرالىق ئوسلۇبىنى ئاۋۇال ئىجاد قىلغان. سەنئەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، پۈتكۈل داستاننىڭ شەكلى ئىنتايىن گۈزەل، شۇنچە قاپىيداش بولۇپ، يېزىلىش ئۇسۇلى ئىنتايىن پىششىق بولغان؛ مەزمۇنى جەھەتتىن قارىغاندا، پۈتكۈل داستاننىڭ ئىدىيىۋىلىكى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، شۇ زامانىدىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي، قانۇن، ھەربىي ئىشلار، تارىخ، مەدەنىيەت، پەلسەپە، دىن، ئېتىكا، ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي تۈرمۇش جەھەتلەرگە چېتىلغان؛ ئىجادىيەت ئۇسلۇبىدىن قارىغاندا، ئاپتور سۇبېيېكتىپ ھالدا 4 سىمۇوللۇق شەخسنىڭ «كۇنتۇغدى»، «ئايتولدى»، «ئۆگدۈلمىش»، «ئودغۇرمىش» ئوتتۇرىسىدا قىلىشقان سۆزىنى ئىنتايىن قىزىقارلىق بايان قىلغان ۋە چوڭقۇر مۇھاكىمە قىلغان، دانىشمەن خاننى مەدھىيىلەپ، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنى ئادىل بولۇش، ئەقىللىق بولۇش، شۇكرى قانائەت قىلىشقا ئۈندەپ، ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەرنىڭ دۆلەتنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ۋە خارابلىشىشقا كۆرسەتكەن رولىنى تەھلىل قىلغان، ئۇنىڭغا باھا بەرگەن. ئىدىيىۋىلىكىدىن ئالغاندا ئاپتور بىلىمنىڭ چەكسىز كۈچىنى ۋە بىلىم بىلەن ھەقىقەتنى ئىگىلەشتىن مەقسەت جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئىكەنلىكىنى تەشۋىق قىلغان، دېھقانلار بىلەن ھۈنەرۋەنلەر جەمئىيەتنىڭ ئاساسى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن، قانۇنچىلىقنىڭ رولىنى تەكىتلەپ «زوراۋانلىق سىياسىتى خۇددى ئوت بولۇپ، ئادەمنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋېتىدۇ، ئەدەب - ئەخلاق، قانۇن بولسا خۇددى سۇ بولۇپ ھەممە مەۋجۇداتلارنى تەربىيىلەيدۇ» دېگەننى تەرغىب قىلغان، مۇتەئەسسىپلىككە قارشى تۇرۇپ، يېڭىلىق يارىتىشنى تەشەببۇس قىلغان. «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ دۇنياغا كېلىشى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن پۈختا ئاساس يارىتىپ بەرگەن، شۇنداقلا شۇنىڭدىن كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىياتىنىڭ «قەشقەر دەۋرى» نى يارىتىشتا زۆرۈر شەرت - شارائىت ھازىرلاپ بەرگەن.

ئۇنىڭدىن باشقا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ 1082 - يىلىدىن كېيىن يەنە «قامۇس»، «سىياسەتنامە» دىن ئىبارەت ئىككى ئەسەرنى يېزىپ چىققان، لېكىن ھەممىسى «قۇتادغۇبىلىك» كە يەتمەيتتى. 1086 - يىلى يۇسۇپ خاس ھاجىپ 68 يېشىدا قەشقەردە ۋاپات بولغان، ئۇنىڭ جەسىتى دەسلەپتە تۇمەن دەرياسى بويى (ھازىرقى قەشقەر شەھەر دۆلەتباغ يېزىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي قىسمىغا) دەپنە قىلىنغان، كېيىن كەلكۈننىڭ تەھدىتىگە ئۇچرىغانلىقتىن ياركەنت خانى ئابدۇرېشىتخان ۋاقتىدا (1533 — 1570 - يىلىغچە) «ئالتۇنلۇق» (خانلار قەبرىستانلىقى، ھازىرقى قەشقەر شەھىرى تەتتەربىيە يولىنىڭ جەنۇبىي قىسمى) قا يۆتكىگەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ قەبرە كونىراپ كېتىپ ئۇرۇلۇپ چۈشكەن. يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن خەلق ھۆكۈمىتى 80- يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 90 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە پۇل ئاجرىتىپ رېمونت قىلدۇردى.

مەھمۇت قەشقەرى

مەھمۇت قەشقەرى (تەخمىنەن 1018 — 1105 - يىلغىچە) قەشقەردىن، «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ئاپتورى، قەدىمكى زاماندىكى مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى.

مەھمۇت قەشقەرنىڭ تولۇق ئىسمى مەھمۇت ئىبنى ھۈسەين ئىبنى مۇھەممەت قەشقەرى، ئۇ ئاق سۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، چوڭ دادىسى شەرقىي قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ بۇغراخانى بولغان. مەھمۇت قەشقەرى كىچىكىدە قەشقەردىكى خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان. ئۇ ئەرەبچە ۋە پارسچە تىل - يېزىقىنى تولۇق بىلەتتى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزاق ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان ھەم يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئىدى. چوڭ بولغاندىن كېيىن ئىلى دەرياسى ۋادىسى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى يەتتە سۇ رايونىدا ۋە سىر دەرياسى ۋادىلىرىدا تەكشۈرۈش ۋە ئۆگىنىشتە بولۇپ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، بىلىمىنى ئاشۇردى.

1038 - يىلى ئۇنىڭ دادىسى ھۈسەين ئىبنى مۇھەممەت خانلىق ئورنىغا ۋارىسلىق قىلغان، لېكىن بىر يىل ئۆتمەيلا بۇغراخاننىڭ توقىلى زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئوردىدىكى سىياسىي ئۆزگىرىشلەر مەھمۇت قەشقەرنىڭ كىشىلىك ھاياتىدىكى تەقدىرىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن. ئۇ جان بېقىش ئۈچۈن قەشقەردىن قېچىپ چىقىپ يۈرتمۇ يۈرت يۈرۈپ سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزگەن. ئۇ بۇخارا، سەمەرقەند، مەرۋى، نىشاپور، باغدات قاتارلىق داڭلىق مەدەنىيەتلىك شەھەرلەرگە بارغان ھەمدە نۇرغۇن ئاتاقلىق ئالىملاردىن تەلىم ئېلىپ يۇقىرى مەلۇماتلىق بولۇپ يېتىشكەن. بۇنداق مول بىلىملەر ئۇنىڭ قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بۇيۇك ئەسەر يېزىپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان. ئۇ داۋاملىق ماتېرىيال توپلاش، رەتلەش ئارقىلىق ئاخىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى يېزىپ چىققان. بۇ كىتابقا 7500 سۆز، 242 كۇبلىت قوشاق، 220 ھىكمەتلىك سۆز ۋە ماقال - تەمسىل كىرگۈزۈلگەن. 1076 - يىلى مەھمۇت قەشقەرى بۇ كىتابنى شۇ ۋاقىتتىكى ئابباسىيلار خاندانلىقىنىڭ خەلىپىسى ئوبۇل ھاشىم ئابدۇللا ئىبنى مۇقتەدىگە سوۋغات قىلىپ بەرگەن، مۇقتەدى بۇ كىتابنى كۆرگەندىن كېيىن خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك بولۇپ، ئۇنى خان ئوردىسىدىكى خانلىق كۇتۇپخانىسىغا قويۇپ باشقىلارنىڭ كۆچۈرۈۋېلىشىغا بەرگەن.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن مول بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەر قايسى تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىق، شەجىلەر، تارىخى، ئۆرپ - ئادىتى، ئاستىرونومىيە، جۇغراپىيە، يېزا ئىگىلىك، ھۈنەرۋەنچىلىك، تىبابەتچىلىك، سىياسى، ھەربىي ئىشلار، ئىجتىمائىي تۇرمۇش قاتارلىق ھەرقايسى ساھەلەر، ھەرقايسى تەرەپلەردىكى مول بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغاندىن تاشقىرى، يەنە ھېكايە، رىۋايەت، بالىلار ئويۇنى، كۆڭۈل ئېچىش، تەنتەربىيە قاتارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان، بۇ كىتاب ئۆز زامانىدا ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە قامۇس دەپ ئاتالغان. «تۈركىي تىللار دىۋانى» يەنە سۆز ئىبارىلەرنى ئاساس قىلىپ، ھەرقايسى تۈرك خەلقلەرنىڭ تىلى بىلەن ئەرەب تىلىنى چوڭقۇر ئىنچىكىلىك بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىپ، شۇ چاغدىكى تۈرك تىلى ۋە گراممماتىكىسىغا ئىلمىي چۈشەنچىسىنى ۋە ئۇنىڭ سىستېمىلىقلىقىنى شۇ دەۋردىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرگەن. بۇ ياۋروپادا 19 - ئەسىردە مەيدانغا كەلگەن سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقتىن 800 يىل بۇرۇن بولغان.

1080 - يىلى 62 ياشقا كىرگەن مەھمۇت قەشقەرى ئۆزىنىڭ سەرگەردانلىق تۇرمۇشىغا خاتىمە بېرىپ، ئۆزۈن يىل تۇرغان باغداد شەھىرىدىن ئايرىلىپ ئۆز يۇرتى ئوپال (ھازىرقى كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسى) گە قايتىپ كەلگەن، ئۇ موللام بېغى كەنتىدە بىر مەكتەپ ئېچىپ، بالا ئوقۇتۇپ تىنچ تۇرمۇش

كەچۈرگەن، 1105 - يىلى مەھمۇت قەشقەرى ئالەمدىن ئۆتكەن، ئۇنىڭ جەسىدى ئوپال تېغىغا دەپنە قىلىنغان، جۇڭگو ۋە چەت ئەلدە مەشھۇر ئالىم دېگەن نامغا ئىگە بولغان بۇ كىشىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن كېيىنكىلەر ئۇنىڭ مازىرىغا گۈمبەز ۋە مەسچىت سېلىپ، بۇ كىچىك تاغنى «ھەزرىتى موللام» (ئەۋلىيا تېغى) دەپ ئاتىغان. بۇ مازارنىڭ ئارقىسىدا «ئەقىل بۇلىقى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر بۇلاق بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا بىر نەچچە تۇپ تېرەك بار، ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇنى ئەينى ۋاقىتتا مەھمۇت قەشقەرى ئۆز قولى بىلەن تىككەن تېرەك ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا كىچىك بالىلار بۇ بۇلاقنىڭ سۈيىنى ئىچسە ناھايىتى ئەقىللىق بولارمىش، شۇڭا تاغقا چىققان بالىلار بۇ سۇنى ئىچمەي ئۆتمەيدىكەن.

جامال قارشى

جامال قارشى (1230 — ؟) ئالمالىق شەھرى (ھازىرقى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال قىسمى) دە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى ئوبۇل پازىل بىننى مۇھەممەت جامال قارشى. 13 - 14 - ئەسىردىكى تۈركىي تىللىق ئەدىپ ۋە تارىخشۇناس.

جامال قارشى ياش چېغىدا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭنىڭ نۇرغۇن شەھەرلىرىگە بارغان، كېيىن ئاساسلىقى قەشقەردە تۇرغان، بۇ يەردە ئۇ 10 - ئەسىردىكى ئەرەب تىلى لۇغىتى «سۇررا ھ لۇغىتى» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان ھەمدە بۇ لۇغەتكە بىر پارچە قوشۇمچە ئىزاھات يېزىپ بۇ ئىككىسىنى بىر كىتاب قىلىپ «سۇررا ھ لۇغىتىنىڭ تولۇقلىمىسى» دەپ ئاتىغان. بۇ ئەسەردە جامال قارشى قەشقەر، خوتەن، ئالمالىق، بالاساغۇن (ئۇ بۇ شەھەرنى «قۇز ئوردا» دەپ ئاتىغان) قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە خاتىرىلىگەن، ھەر بىر شەھەرنىڭ ئورۇنلىشىشى ۋە شۇ شەھەرلەردىكى ئاتاقلىق ئالىملارنى تونۇشتۇرغان، بولۇپمۇ ئۇ بۇ ئەسەردە ئابدۇغاپپار. بىننى ھۈسەيىن قەشقەرنىڭ تارىخىي ئەسىرى «قەشقەر تارىخى» دىكى مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارنى نەقىل كەلتۈرگەن. «قەشقەر تارىخى» نىڭ ئەسلىسى يوقىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، ھازىرقى كىشىلەر جامال قارشىنىڭ تۆھپىسى بىلەن «قەشقەر تارىخى» ۋە ئۇنىڭ ئاپتورىدىن خەۋەردار بولدى.

جامال قارشى تۈزگەن «سۇررا ھ لۇغىتىنىڭ تولۇقلىمىسى» ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشقا دائىر نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىدى، ئۇ قاراخانىيلار خاندانلىقى دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى مەدەنىيەت تارىخىدا مەلۇم ئورۇن ئىگىلەيدۇ.

لۇتپى

لۇتپى (1366 — 1465 - يىلغىچە)، مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى. بەزىلەر ئۇنىڭ توغۇلغان يېرى قەشقەر دېيىشىدۇ. ئۇز ۋاقتىدا تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەدەنىيەت مەركىزى قەشقەردىن ماۋارا ئۇننەھىر رايونىغا يۆتكەلگەن، نۇرغۇن ئەدىبلەر مۇشۇ يەرگە جەم بولغان. لۇتپىمۇ شۇلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ تۈركىيچە ۋە پارسچە تىللاردا ئەسەر يېزىشقا ئۇستا بولۇپ، ئۇنىڭ 2 پارچە شېئىرلار توپلىمى ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا تارقالغان. ئۇنىڭ بىرى ئىخچام، قىسقا لىرىك شېئىرلىرىدىن تەشكىل تاپقان «دىۋانى لۇتپى» بولۇپ، بۇنىڭغا 280 غەزەل، 2 قەسىدە، 18 پارچە تەسرات شېئىرى يەنە بىر قىسىم تۈيۈقلار كىرگۈزۈلگەن. يەنە بىرى، «گۈل ۋە نەۋرۇز» دېگەن ئىپىك داستاننىدىن ئىبارەت.

لوتپىنىڭ ھاياتى ئىنتايىن غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەنلىكتىن شېئىرلىرىدا كۆپىنچە مۇھەببەت تېمىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى جەمئىيەتكە بولغان نارازىلىق ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدىكى باش قەھرىمان دەل ئاپتورنىڭ ئۆزى بولۇپ، كۆپ ھاللاردا ئەركىن مۇھەببەت ھەمدە مۇھەببەت ئۆچۈن جان پىدا قىلىش ئىدىيىسى تەشەببۇس قىلىنغان، شائىر ياشىغان ئىجتىمائىي مۇھىتتا ئىنسانلارنىڭ مۇھەببەت ئەركىنلىكى تۇرلۇك توسالغۇلارغا ئۇچراپ تۇراتتى، شائىر ئىنتايىن ئېچىنغان ھالدا جاھاندىكى ناھەقچىلىك ئۇستىدىن شىكايەت قىلغان، ئۇنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدا ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋردىكى رېئال جەمئىيەت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. لوتپىنىڭ ئىشقى مۇھەببەت تېما قىلىنغان ئەسەرلىرىنىڭ ئاساسلىق ئىدىيىسى ئۇنىڭ ئېپىك داستانى «گۈل ۋە نەۋرۇز»دا تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە مۇكەممەل ئىپادىلەنگەن. بۇ داستاندا ناۋۇزدىنىڭ شاھزادىسى نەۋرۇز بىلەن دىلغار مەلىكىسى گۈلنىڭ تۇرلۇك جاپا - مۇشەققەتنى يېڭىپ ئاخىرى مۇراد - مەقسىتىگە يەتكەنلىك سەرگۈزەشتىلىرى تەسۋىرلەنگەن، ئاپتورنىڭ مۇھەببەتكە چەكسىز سادىق بولسا چوقۇم غەلىبە قازانغىلى بولىدۇ دېگەن گۈزەل ئارزۇسى ئىپادىلەنگەن.

لوتپىنىڭ شېئىرلىرى مول تەسەۋۋۇر ۋە ئاجايىپ گۈزەل تىل بىلەن شۇ زاماندا دۇنياغا مەشھۇر ئىدى، شۇ دەۋردىكى كىشىلەر ئۇنى ئەدەبىيات ساھەسىدىكى «تىل ئۇستازى» دەپ تەرىپلەشكەن. كېيىن مەيدانغا كەلگەن داڭلىق شائىر ناۋائىمۇ ئۇنىڭغا «تىل پادىشاھى» دېگەن تاجنى كىيدۈرگەن. ئۇنىڭدىن باشقا لوتپى شۇ زامانداكى داڭلىق مۇتەپەككۇر ۋە ئەدەبىي تەرجىمان ئىدى. ئۇنىڭ ئەدەبىيات، تارىخ، پەلسەپە تېمىسىدا يازغان ۋە تەرجىمە قىلغان ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، تەخمىنەن 20 پارچىدىن ئاشىدۇ. شۇڭا ناۋائى ئۇنى «تېپىلماس بىباھا شەخس» دەپ ماختىغان. ئۇ يەنە شەرىپىدىن ئەلى يەزدىنىڭ داڭلىق تارىخىي ئەسىرى «زەپەرنامە»نى پارىسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان، ئەپسۇسكى بۇ تەرجىمە ئەسىرى يوقىلىپ كەتكەن. لوتپىنىڭ ھاياتى ئۆمۈر بويى نامراتچىلىقتا ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى باي بولغاچقا، 99 ياشقىچە ئۆمۈر كۆرگەن.

مىرزا ئابابەكرى

مىرزا ئابابەكرى (؟ — 1514 - يىلغىچە) چاغاتاي خاندانلىقى مەزگىلىدە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان موڭغۇل دۇغلات قەبىلىسىنىڭ 6 - ئەۋلادى. ئۇنىڭ دادىسى سانسىز مىرزا شەھەر ياساۋۇلى بولغان. دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئانىسى باشقا ئەرگە تېگىپ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى دوست مۇھەممەتخاننىڭ قول ئاستىدا بولغان. ئۇ ئۆگەي دادىسى بىلەن چىقىشالمىغانلىقتىن، قەشقەرگە قېچىپ كېلىپ تاغىسى مۇھەممەت ھەيدەر مىرزىنىڭ يېنىدا تۇرغان. ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى تەربىيىلەپ، مۇرتلىرىنى يېنىغا توپلاپ كۈچىنى زورايتقان، 1465 - يىلى ياركەنتنى ئىشغال قىلىپ كېيىن ئەسكەر چىقىرىپ خوتەننى بېسىۋالغان. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى تاغىسىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغان، مۇھەممەت ھەيدەر مىرزا قەشقەرنىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ياركەنتكە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، لېكىن مەغلۇب بولغان. شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى يۇنۇسخان ئەسكەر چىقىرىپ مەھمۇت ھەيدەر مىرزىنىڭ ياركەنتكە ھۇجۇم قىلىشىغا ياردەم بەرگەن بولسىمۇ، يەنىلا مەغلۇب بولغان. 1480 - يىلىغا كەلگەندە مىرزا ئابابەكرى تاغىسى مەھمۇت ھەيدەر مىرزىنى ھەيدىۋېتىپ قەشقەر شەھىرىنى ئىگىلىۋېلىپ، ئۆزىنى خان دەپ ئېلان قىلىپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان.

مىرزا ئابابەكرى دائىم قوشۇن ئەۋەتىپ ماۋرا ئۇننەھىر، فەرغانە قاتارلىق جايلارنى تالان - تاراج قىلىپ،

شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان. 1511 - يىلى ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى فەرغانە رايونىنىڭ شەرقىدىكى ئۆزكەنت، مەرۋى، ئوش ئەتراپلىرىنى ئىگىلىۋالغان. شۇ يىلى مىرزا ئابابەكرى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئۆزبېكلەرنىڭ ھۇجۇمىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن قارشى تۇرماقچى بولۇپ ئارقا سەپنى بوش قالدۇرغانلىق پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ئەنجاننى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالدى، سەئىد تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ 15 مىڭ كىشىلىك ئەسكىرى بىلەن ئۇنىڭ 20 مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى مەغلۇب قىلدى. ئابابەكرى قەشقەرگە قېچىپ كەتتى، فەرغانە ئەتراپىدىكى يەرلەر قولدىن كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئىنتايىن ئاچكۆزلىشىپ، قىرغىنچىلىق قىلغاچقا قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلار ۋە پۇقرالارنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى ۋە قارشىلىقىنى قوزغىدى. 1514 - يىلى فەرغانە رايونىنى ئىشغال قىلىۋالغان سۇلتان سەئىدخان ئۆزبېكلەرنىڭ بېسىمى ئاستىدا ئۇرۇش نىشانىنى شەرققە يۆتكەپ، ئابابەكرى كونترول قىلىۋالغان قەشقەر قاتارلىق جايلارغا ھۇجۇم قىلدى.

مىرزا ئابابەكرى سۇلتان سەئىدخاندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن قەشقەر قەدىمىي شەھىرىنى ۋەيران قىلىۋېتىپ، ئاھالىلەرنى يارکەنتكە كۆچۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈردى ھەمدە تۈمەن دەرياسى بويىغا بىر قورغان سالدۇردى، سەر خىل ئەسكەرلەرنى ساقلاشقا قويۇپ ئۆزى يارکەنت شەھىرىدە مۇداپىئەدە تۇردى. سۇلتان سەئىدخان ھۇجۇم قىلىپ قارشىلىققا ئۇچرىغاندىن كېيىن نىشاننى ئۆزگەرتىپ يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلدى. يېڭىسارنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، قەشقەر قورغانىنى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرمۇ تەسلىم بولدى. بۇ جايلارنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان مىرزا ئابابەكرى ئالاقزادە بولۇپ كۆپلىگەن مال - مۇلۇكلىرىنى ئېلىپ خوتەنگە قاراپ قاچتى. سەئىدخان يارکەنت شەھىرىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، مىرزا ئابابەكرى يەنە لاداققا قاچماقچى بولۇپ، يول ئۈستىدە بۇ جاينى كاپىرلار ئىگىلىۋالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، نائىلاج كەينىگە يېنىپ ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان سەئىدخان ئەسكەرلىرىگە تەسلىم بولغان. ئابابەكرى يارکەنتكە ئېلىپ كېتىلىۋاتقاندا يولدا ئۆلتۈرۈلگەن.

سۇلتان سەئىدخان

سۇلتان سەئىدخان (1487 - 1533 - يىلغىچە)، تولۇق ئىسمى ئەبۇل فاتىخ سۇلتان سەئىد، يارکەنت خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئەخمەتخاننىڭ 3 - ئوغلى بولۇپ، تۇرپاندا تۇغۇلغان. سۇلتان سەئىدخان ياشلىق دەۋرىنى ناھايىتى جاپالىق ئۆتكۈزگەن، 1508- يىلىنىڭ ئاخىرىدا كابول (ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ كابۇل شەھىرى) دىكى بىر تۇغقان ئاكىسى بابۇرنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ قىزغىن كۈتۈۋېلىنغان. 1510 - يىلى قىش پەسلىدە بابۇرخان سۇلتان سەئىدخاننى ئەنجانغا ئەۋەتكەندە، سۇلتان سەئىدخان ئۆزىنى ھىمايە قىلىدىغان موڭغۇل ئەمىرلىرىنى بىرگە ئېلىپ بارغان. 1511- يىلى سەئىدخان ئەنجانغا بېرىپ شۇ يەرنىڭ ھۆكۈمرانى بولغان.

1514 - يىلى باش ئەتىيازدا، ئۆزبېك سۇلتانلىرى سۈيۈنچى خاننىڭ قوماندانلىقىدا پەرغانە رايونىغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلغان. چوڭ قوشۇن بېسىپ كەلگەن ۋە سىرتتىن ياردەمچى قوشۇن بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، سۇلتان سەئىدخان كەسكىن ھالدا سەئىد مۇھەممەت مىرزىنىڭ شەھەرنى تاشلاپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشتىكى تەشەببۇسىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزبېك قوشۇنى پەرغانە چېگرىسىغا يېتىپ كەلگىچە قوشۇنلىرىنى باشلاپ، موغۇلىستان ئارقىلىق قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان. شۇ چاغدا يارکەنت، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جەنۇبىي شىنجاڭ

رايونىنى بەسىپ ياتقان مىرزا ئابابەكرى مۇداپىئە نۇقتىسىنى قەشقەر، ياركەنتلەرگە قاراتقان. سۇلتان سەئىدخان قەشقەرنى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرنى مەغلۇب قىلىپ، ئۇلارنى شەھەردىن چىقىپ ئۇرۇشقا تاقابىل تۇرۇشقا جۇرئەت قىلالمايدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغاندىن كېيىن، ئەسكەرلىرىنى باشلاپ يېڭىسارغا بىۋاستە ھۇجۇم قىلىپ، ئىككى ئايدىن ئارتۇق جاپالىق جەڭ قىلىش ئارقىلىق بۇ شەھەرنى ئىشغال قىلغان. قەشقەرنى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن شەھەرنى تاشلاپ قاچقان. سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئەسكەرلىرى جەڭ قىلماستىن قەشقەرنى ئىگىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان سەئىدخان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ياركەنتكە يۈرۈش قىلغاندا، ئابابەكرى جەڭ قىلمايلا قېچىپ كەتكەن، كېيىن سەئىدخانىنىڭ ئەسكەرلىرى قوغلاپ بېرىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى سەئىدخان ياركەنتتە خانلىق تەختكە چىقىپ ياركەنت خانلىقىنى قۇرغان.

سەئىدخان خانلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ خاقانى مەنسۇر بىلەن ياراشقان. 1516 - يىلى 2 - ئايدا سەئىدخان بىلەن مەنسۇرخان ئاقسۇدىكى جام بىلەن بايدىكى ئارابات ئوتتۇرىسىدا ئۇچراشقان. سەئىدخان ئومۇمىي ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ، مەنسۇرخانىنىڭ تەخت ئورنىنى نامدىلا ئېتىراپ قىلىپ، شەكىل جەھەتتە شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ بىرلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇزاق مۇددەت ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدا قالغان جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى تىنچ ئىجتىمائىي مۇھىتقا ئېرىشكەن، ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىنىڭ دەردىنى تازا تارتقان خەلق قەددىنى رۇسلىۋالغان، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيىتىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن شەرت-شارائىت يارىتىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە سەئىدخان ئابابەكرىنىڭ رەھىمسىز زۇلۇملىرى ۋە زورلۇق بىلەن سالغان ئالۋان - ياساقلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا باشقا جايلارغا كۆچۈرۈلگەن ئاھالىلەرنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كېلىشىگە يول قويغان. ئۇچتۇرپان، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارنىڭ دېھقانچىلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. سىياسەتلەر بىر قەدەر توغرا بولغاچقا، ئىجتىمائىي زىددىيەت پەسەيگەن. «تارىخىي رەشىدى» دە سەئىدخانىنىڭ كۆڭلى - كۆكسى كەڭ ئىكەنلىكى، ئىشنى ئادىل بېجىرىدىغانلىقى، شۇ جايدىكى پۇقرالارنىڭ بېشىدىكى زۇلۇم - زۇلمەتلەرنى بىكار قىلغانلىقى خاتىرىلەنگەن. 6 يىل غەيرەتكە كېلىپ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش نەتىجىسىدە ياركەنت خانلىقىنىڭ ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملىگەن. سەئىدخان مالىيە جەھەتتىكى قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلۇش، ئەسكەرلەرنىڭ قەلبىنى جەلپ قىلىش، ھەر دەرىجىلىك ئەمىرلەرنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇرۇش، خانلىق ھوقۇقىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، پەرغانە، قىرغىز، سىبىرىق ئۇيغۇر، بەدەخشان قاتارلىق جايلارغا بىر قاتار ئۇرۇش قوزغىغان بولسىمۇ، لېكىن كۆپىنچىسى ھەربىي جەھەتتىكى ياكى سىياسىي جەھەتتىكى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشقان. 1522 - يىلى سەئىدخان موغۇلىستاننى تارتىۋالماقچى بولۇپ، چوڭ ئوغلى رەشىدنى ئەسكەر باشلاپ شۇ جايدا مال بېقىۋاتقان قىرغىزلارغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتكەن، دەسلەپتە گەرچە مەلۇم غەلىبىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن كۆپ ساندىكى قازاقلار موغۇلىستانغا كېلىپ قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ، ياركەنت خانلىقىنىڭ قوشۇنلىرىغا قايتۇرما زەربە بەرگەن، 1526 - يىلى سەئىدخان ئىلاجسىزلىقتىن قوشۇننى چېكىندۈرۈپ كەتكەن ھەمدە موغۇلىستاندىكى بارلىق موڭغۇللار قەشقەرگە كۆچۈپ كەلگەچكە يۇرتىنى قايتۇرۇۋېلىش پىلانى ئۈزۈل-كېسىل مەغلۇب بولغان. سىرتقا قارىتىلغان بىر قاتار ئۇرۇشلار ئۇنىڭ خانلىق ھوقۇقىنى ئۆستۈرۈش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە خان ئوردىسىدىكى ھۆكۈمران گۇرۇھلارنىڭ داۋالغۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، ئۇ خانلىق تەختىگە تەھدىت سالغان ئاقسۆڭەكلەرنى بىر نەچچە قېتىم چەتكە سۈرگۈن قىلىپ، ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتنى پەسەيتىپ ھاكىمىيەتنى مۇقىملاشتۇرغان.

سەئىدخان ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ئىبادەتكە تېخىمۇ بېرىلگەن، ئۇ خوجا ماۋەندى مەخمۇتنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇنىڭ مۇرىتى بولۇپ تەلۈملەرچە غازات قىلغان. 1532 - يىلى يازدا ئۇ ئەسكەر باشلاپ تىبەتكە ھۇجۇم قىلغان. يوللاردىن ئەگىپ ئۆتۈپ لاداققا يۈرۈش قىلغان، قاراقۇرۇم تېغىدىن ئۆتۈۋاتقاندا سەئىدخاننى تۇتۇۋېلىپ كەتكەن. كېيىنكى يىلى قوشۇن قايتىپ كېلىش سەپىرىدە قاراقۇرۇم تېغىدىن قايتا ئۆتكەندە كونا كېسىلى قوزغىلىپ، 1533 - يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ۋاپات بولغان.

سەئىدخان يىراقنى كۆزەر سىياسىئون بولۇپلا قالماستىن، ئۇ يەنە شائىر ئىدى، «تارىخىي رەشىدى» دە ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا «شېئىرلىرى پاساھەتلىك، ۋەزنى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى ھەم ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ» دەپ باھا بېرىلگەن. ئۇ يەنە مۇزىكىنى پىششىق بىلەتتى، تۇرلۇك سازلارنى چېلىشقا ماھىر ئىدى، يارىكەنت خانلىقىنىڭ شېئىرىيىتى ۋە ناخشا - مۇزىكا سەنئەتلىرىنى گۈللەندۈرۈشتە ئۇلۇغ يارانقان.

سەئىد مەخمۇت مىرزا

سەئىد مەخمۇت مىرزا (؟ — 1533 - يىلغىچە) موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرى بولۇپ، شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقىدىكى مەخمۇتخانىنىڭ قېشىدا ۋەزىپە ئۆتەپ ھاكىمىيەت سورىغان. كېيىن باشقىلارنىڭ قەستلىشى بىلەن قولغا ئېلىنىپ ئەنجاندىكى ئۆزبېكلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. ئۆزبېك جانىبەك سۇلتان ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلماستىن ئەكسىچە ئۇنى ئالاھىدە ئەتىۋارلىغان. 1511 - يىلى ئەتىيازدا بارلىق ئۆزبېك سۇلتانلىرى سەمەرقەندتە يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ ماۋرائۇننەھىر رايوندا قېلىپ قالغان بارلىق شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى موڭغۇللارنى ئۆلتۈرۈشنى قارار قىلغان. جانىبەك سۇلتان بۇ تەشەببۇسقا قوشۇلماي سەئىد مەخمۇد مىرزا ۋە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلگەن بارلىق موڭغۇللارنى قويۇۋەتكەن. سەئىد مەخمۇت مىرزا جانىبەك سۇلتاننىڭ پۇشايمان قىلىشىدىن قورقۇپ دەرھال قېچىپ كەتكەن، دېگەندەك جانىبەك سۇلتان پۇشايمان قىلىپ قوغلاشقا ئادەم ئەۋەتكەن. لېكىن سەئىد مەخمۇت مىرزا ئەنجانغا قېچىپ بېرىۋالغان. ئۇ، شۇ جايدىكى موڭغۇللار ۋە ئاھالىلەرنى يىغىپ بارلىق ئۆزبېكلەرنى پەرغانە رايونىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكەن ھەمدە بابۇرخاندىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا ئەلچى ئەۋەتكەن. بابورخان سۇلتان سەئىدخاننى بىر تۇركۈم موڭغۇل ئەمىرلىرىگە باش قىلىپ ئەنجانغا ئەۋەتكەن. سەئىد يېتىپ كەلگەن ھامان ئەنجانلىقلار تەنتەنىلىك قارشى ئالغان، سەئىد مەخمۇد مىرزا ئۆزىنىڭ ئەمدىلا بويسۇندۇرغان بارلىق زېمىنىنى تاپشۇرۇپ بەرگەن، شۇنىڭدىن كېيىن سەئىدخاننى سادىقلىق بىلەن قوغداپ كەلگەن. شۇ يىلى سەئىدخان ئەنجان شەھىرىدە ئاباباكرىنىڭ قوشۇنىنى مەغلۇب قىلىپ 3 مىڭ كىشىنى ئەسىرگە ئالغان. شۇ چاغدىكى قائىدە - يوسۇن بويىچە ئېيتقاندا بۇ ئەسىرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىك ئىدى، سەئىد مەخمۇد مىرزا بۇ ئەسىرلەرنى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن، بۇ، سەئىدخاننىڭ كېيىن قەشقەرگە يۈرۈش قىلىشنى ئادەم كۈچى بىلەن تەمىنلەپلا قالماي، بەلكى كىشىلەرنىڭ قەلبىنى مايىل قىلىشىغا پايدىلىق بولغان. 1514 - يىلى باش ئەتىيازدا ئۆزبېكلەر پەرغانە رايونىغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلدى، سەئىد مەخمۇد مىرزا ۋەزىيەتنى توغرا تەھلىل قىلىپ، ئۆزبېكلەرنىڭ ھەربىي كۈچى كۈچلۈك ئىكەنلىكى، چاغاتاي خانلىرىنىڭ بۇ ئۇرۇشقا قىزىقمايدىغانلىقى، ئەگەر سەئىدخان ئۇلار بىلەن يالغۇز ئېلىشسىلا تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئىشنى پۈختا قىلىشنى كۆزلەپ، «دۈشمەن ئەسكەرلىرى دۆلەت چېگرىسىگە يېتىپ كەلگۈچە ئۇرۇشتىن ۋاز كېچىپ، بۇرۇنراق كەتكىنىمىز

تۇزۇك» دەپ قارىغان. ئارقىدىنلا ئۇ بېرىشقا مۇمكىن بولغان ئىككى جايىنى يەنى موغۇلىستان بىلەن قەشقەرنى تاللاپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ شەرت - شارائىتى پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى ھېس قىلغان. ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىگە سەئىدخان بىلەن بارلىق ئەمىرلەر قوشۇلغان، شۇنىڭ بىلەن ئاخىرى ياركەنت خانداڭلىقىنى قۇرۇشقا ناھايىتى زور تۆھپە كۆرسەتكەن. خانلىق قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ ئەڭ كۆچلۈك موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىگە قوماندانلىق قىلىپ سەئىدخانىنىڭ ئەلەم بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، قەلەم بىلەن باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى ئاكتىپ قوللاپ، خانلىق ھاكىمىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشتىكى مۇھىم كۆچكە ئايلانغان. سەئىدخان موغۇلىستانىنى قايتۇرۇۋېلىشتا مەغلۇب بولغانلىقى ۋە بەدەخشانغا 3 - قېتىم ھۇجۇم قىلغانلىقى بابۇرخانىنىڭ ئەيىپلىشىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، خانلىقتىكى ھۆكۈمران تەبىقىلەرنىڭ داۋالغۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. لېكىن سەئىد مەخمۇد مىرزىنىڭ بارلىق كۈچى بىلەن قوللىشى نەتىجىسىدە سەئىدىيە خانلىقىغا تەھدىت سېلىشقا ئۇتقان ئاقسۆڭەكلەرنى ھەيدەپ چىقىرىپ ۋەزىيەتنى تېز مۇقىملاشتۇرغان.

سەئىد مەخمۇد مىرزىنىڭ ئالاھىدە تۆھپىسى بولغانلىقتىن سەئىدخان ئۇنى ئىنتايىن ھۆرمەتلىگەن، پەرغانىدىكى ۋاقىتتا ئۇنىڭغا موڭغۇللارنىڭ قەدىمى ئەنئەنىسى بويىچە «ئۇلۇسبېگى» (قاغاندىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان بىر خىل مەنسەپ) دېگەن نامنى بەرگەن. ياركەنت خانلىقى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا سەئىدخان يەنە شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى «قايتا قۇرغان تۆھپىكار» خۇدايىدات بەھرىمان بولغان 12 تۇرلۇك پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازنى بۇ «دۆلەت قۇرغۇچى باش قەھرىمان» سەئىد مەخمۇت مىرزىغا بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، خانلىقتا ئەڭ ئەمەلىي ھوقۇققا ئىگە بولغان شەخسكە ئايلانغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ 1533 - يىلى سەئىدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، يېڭىدىن تەختكە چىققان ئابدۇرەشىدخان سەئىد مۇھەممەد مىرزىدىن گۇمانلانغان. خانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۇ دوغلات قەبىلىسى جەمەتىنىڭ ئىچكى زىددىيىتىدىن پايدىلىنىپ شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى سەيىد مۇھەممەد مىرزىغا ئۆلۈم جازاسى بەرگەن.

مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر

مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر (1499 — 1551 - يىلغىچە)، تولۇق ئىسمى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر كوراگان، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ مىراسخور ئاقسۆڭەك دوغلات جەمەتىدىن كېلىپ چىققان. ئۇ 16- ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر سىياسىي - ھەربىي پائالىيەتچى ئىدى، ئۇ مەشھۇر تارىخىي ئەسىرى «تارىخى رەشىدى» بىلەن دۇنياغا تونۇلغان.

مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كىچىك چېغىدا دادىسى ئۆلۈپ كېتىپ كابۇلدىكى بىر نەۋرە ئاكىسى بابۇرخانىنىڭ يېنىدا تۇرغان. 1512 - يىلى بابۇرخاننى ماۋرا ئوننەھەر دېگەن جايدا ئۆزبېكلەر مەغلۇب قىلغاندىن كېيىن، مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر ئۆزىنىڭ ئانا تەرەپ بىر نەۋرە ئاكىسى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ قېشىدا تۇرغان. 1514- يىلى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر سەئىدخان باشلاپ ماڭغان ئەسكەرلەرگە ئەگىشىپ، پامىردىن ئۆتۈپ، قەشقەر يېڭىسار، ياركەنت قاتارلىق جايلارنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىپ ياركەنت خانلىقىنى قۇرغان. ئۇ شۇ چاغدا ئاران 15 - 16 ياشلاردا بولسىمۇ، سەئىدخان ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغان. ياركەنت خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن سەئىدخان مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرگە كاتتا ئىنئام بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇنى يۇقىرى مەنسەپكە كۆتۈرۈپ قوشۇنغا قوماندانلىق قىلغۇزۇپ، ئوردا ئىشلىرىغا قاتناشتۇرغان. سەئىدخان تەختتە تورغان 19 يىل

ئىچىدە مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر ئەتىۋارلاشقا مۇيەسسەر بولغان، بۇيرۇقتا بىنائەن كۆپ قېتىم قوشۇن باشلاپ ياكى سەئىدخانغا يارەملىشىپ بەدەخشان، كەشمىر، تىبەت قاتارلىق جايلارغا ھۇجۇم قىلىپ، غازاتچى نامى بىلەن يارکەنت خانلىقىنىڭ زېمىنىنى كېڭەيتكەن. 1533 - يىلى كەشمىرگە يۈرۈش قىلىش جەريانىدا سەئىدخان سەپەر ئۈستىدە ئۆلۈپ كەتكەچكە، ئوردىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھوقۇق تالىشىش كۈرىشى يۈز بەرگەن. ئابدۇرەشىدخان تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن، بىر تۈركۈم ئاقسۆڭەكلەرنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە مىرزا مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ تاغىسى سەيىد مۇھەممەت ھەيدەرمۇ بار ئىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر بىلەن ئابدۇرەشىدخان ئوتتۇرىسىدا كۆڭۈل ئاغرىقى پەيدا بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەي مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر تىبەتكە يۈرۈش قىلىپ مەغلۇب بولغان. ئۇ دەسلەپتە بابۇرخانىنىڭ ئوغلى كامران مىرزىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان، ئارقىدىنلا يەنە بابۇرنىڭ يەنە بىر ئوغلى ھۇمايۇنغا يېقىنلىشىپ ئۇنىڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشىپ مۇھىم ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان. ھۇمايۇن ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇب بولۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر ئۇنىڭغا كەشمىرنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىپ قوشۇننى دەم ئالدۇرۇش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن، لېكىن ئۇ قوبۇل كۆرمىگەن. ھۇمايۇن ئۇنىڭغا بىرقىسىم ئەسكەرلەرنى بېرىپ، كەشمىرنى ئېلىشقا يول قويغان. مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر 1540 - يىلى كەشمىرنى ئىشغال قىلىپ، يەرلىك ھۆكۈمدار نازۇك شاھنى يۆلەپ قورچاق قىلىپ تىكلەپ مۇشۇ رايونغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا قويغان. 1551 - يىلى كەشمىر تەۋەسىدىكى بېربال دېگەن يەردە قوزغىلاڭ يۈز بەرگەن، مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر ئۆزى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ توپىلاڭنى تىنچىتىماقچى بولغاندا يول ئۈستىدە دۈشمەننىڭ كېچىلىك تويۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ئوقيا تېگىپ ئۆلگەن.

مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر سىياسىيون بولۇش سۈپىتى بىلەن مىجەزى خۇشخۇي، تەمكىن ئىدى؛ ھەربىي قوماندان بولۇش سۈپىتى بىلەن ۋەزىيەتنى توغرا مۆلچەرلەيتتى، باتۇر ھەم جەڭگە ماھىر ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ يەنە بىلىملىك، پاراسەتلىك، شېئىرلىرى پاساھەتلىك شائىر ئىدى. ئۇنىڭ كېيىنكىلەرگە قالدۇرغان ئەڭ زور ئەسىرى شۈكى، ئۇ كەشمىرده تۇرغان 11 يىلدا ئوتتۇرا ئاسىيا موغۇللىرىنىڭ تارىخىنى بايان قىلىدىغان ئەسەر «تارىخى رەشىدى»نى يېزىپ تاماملىغان. بۇ كىتاب 2 قىسىمدىن تەركىب تاپقان، بىرىنچى قىسمى رەسمىي تارىخ بولۇپ، ئۇ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ يىلنامىسى ھېسابلىنىدۇ، ئۇنىڭ باش قىسمى (1347- يىلى) تۇغلۇق تۆمۈرخان تەختكە چىققاندىن باشلىنىپ ئاخىرى 1533 - يىلى ئابدۇرەشىدخان ئاپتورنىڭ تاغىسى سەيىد مۇھەممەد مىرزىغا ئۆلۈم جازاسى بەرگەن ۋاقىت بىلەن ئاخىرلاشقان. ئىككىنچى قىسمىغا ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە ئۆزى ياشىغان دەۋردىكى تارىخلار يېزىلغان. بۇ تارىخىي ئەسەر مۇھىم قىممەتكە ئىگە بولغانلىقتىن كىشىلەر مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنى مۇشۇ مەزگىلدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى بايان قىلغان ئەڭ ئاتاغلىق تارىخشۇناس دەپ قارايدۇ.

ئابدۇرەشىدخان

ئابدۇرەشىدخان يارکەنت خانلىقىنىڭ 2 - ئەۋلاد خاقانى، سەئىدخانىنىڭ چوڭ ئوغلى.

1509 — 1510 - يىللاردا پەرغاندا تۇغلۇقلار، 1559 - 1560 - يىللاردا ۋاپات بولغان.

ئابدۇرەشىدخان بالىلىق دەۋرىدە كاتتا ئۆلىما مۇھەممەد شېرىپتىن تەلىم ئالغان بولۇپ، پەيدىنپەي قەلەمگە ھەم ئەلەمگە ماھىر تالانتلىق بولۇپ يېتىشكەن. مەخمۇت جۇراس «تارىخى رەشىدى (داۋامى)» دا ئابدۇرەشىدخان مىجەزى مۇلايىم بولۇپ، خەتتاتلىقتا ۋايىغا يەتكەن، پارىسچە ۋە تۈركچە شېئىر يېزىشتا كامالەتكە يەتكەن شائىر ئىدى، ئۇ سەئىدخاندىن قالسا، موغۇل، ئۆزبېك ياكى چاغاتاي ئۇلۇسلىرىدا ئوقيا ئېتىشتا ئۇنىڭدىن ماھىر

كىشى يوق ئىدى، دەپ تەرىپلەنگەن.

«تارىخى رەشىدى»دە خانىرىلىنىشچە «ئابدۇرەشىدخان» 13 يېشىدا موغۇلىستانىنى باشقۇرۇشقا تەيىنلەنگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر قانچە قېتىملىق جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇ ئاتقا مىنىسە قوشۇنغا قوماندانلىق قىلالايدىغان، ئاتتىن چۈشسە دۆلەت ئىشغا قاتنىشالايدىغان رەھبەرلەردىن بىرى بولۇپ قالغان. 1533 - يىلى سەئىدخان ئۆلۈپ كەتكەندە 24 ياشقا كىرگەن ئابدۇرەشىد چوڭ ئوغۇل بولۇش سۈپىتى بىلەن دادىسىنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلغان. ئۇ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ خانلىق ئورنىغا تەھدىت سېلىۋاتقان موڭغۇل دوغلات قەبىلىسىدىكى ئاقسۆڭەكلەرنى يوقىتىپ، ئەسلى يۇقىرى، مەنسەپى چوڭ بولغان سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ۋارىسلىق قىلغۇچى بىر قىسىم ئاقسۆڭەكلەرنى سۈرگۈن قىلىپ، خانلىق ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ، ياركەنت خانلىقىنى گۈللىنىش يولىغا باشلىغان. ئۇ دەسلەپ تەختكە چىققاندا شەرقى چاغاتاي خانلىقىدىكى مەنسۇرخان كۆپ قېتىم ئەسكەر باشلاپ كېلىپ ئۇنىڭغا چېقىلغاندا، ئابدۇرەشىدخان ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى مەغلۇپ قىلغان، بۇ ئىش ياركەنت خانلىقى رەسمىي شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقىدىن ئايرىلىپ چىقىپ مۇستەقىل بولغانغا قەدەر داۋاملاشقان. شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇرەشىدخان تاشقى سىياسىتىنى ۋاقتىدا تەڭشەپ، غەربتىكى دۈشمىنى بولغان ئۆزبېك شەيبانىيلار خانلىقى بىلەن ئىتتىپاقداش بولۇپ، موغۇلىستاننى قايتۇرۇۋالماقچى بولغان ھەمدە قەشقەر، ئاقسۇلاردا زور لەشكەر تۇرغۇزۇپ ھەيۋە كۆرسەتكەن.

ئابدۇرەشىدخان ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە دۆلەت ئىچىدىكى سىياسەت نىسپىي مۇقىم بولۇپ، ئىقتىساد دەسلەپكى قەدەمدە ئەسلىگە كەلگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇرەشىدخان ئۆزىمۇ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن بۇ رايوننىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن. بۇ مەزگىلدە ياركەنت شەھىرى غەربىي يۈرتنىڭ سىياسىي مەركىزى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ قالغان، نۇرغۇنلىغان ئەدىب، شائىرلار بۇ يەرگە جەم بولۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئابدۇرەشىدخان مۇشۇ مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ قوغدىغۇچىسى بولۇپ، مۇتەئەسسىپ كۆچلەرنىڭ قارشى تۇرۇشىغا قارىماي باشقىلارنىڭ غەيرىتى - شىكايەتلىرىگە پىسەنت قىلماي، ئوردىدىكى ئۇستا سازەندە يۈسۈپ قىدىرخان ۋە خانىش ئاماننىساخانلارنىڭ مۇقام مۇزىكىلىرىنى رەتلەپ چىقىشىنى قوللاپ، خەلق ئارىسىدىكى ئىنتايىن ئەتىۋارلىق مۇزىكىنى ساقلاپ قېلىشتا ئۆچمەس تۆھپە يارىتقان. ئۇ ئۆزىمۇ ناھايىتى بىلىملىك شائىر ۋە ئۇستا سازچى ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى يوقىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت جەھەتتىكى ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىنى تولۇق بىلگىلى بولمايدۇ.

ئابدۇرەشىدخان ئاۋامنىڭ ئەھۋالىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، كۆپ قېتىم قەلەندەر قىياپىتىدە ياسىنىپ جايلارنى ئايلىنىپ چىققان. 1559 - 1560 - يىللاردا ئايلىنىپ 3 - قېتىم خوتەنگە بارغاندا جامدار كەنتىدە ئۆلۈپ كەتكەن.

ئاماننىساخان

ئاماننىساخان (1534 - 1567 - يىلغىچە)، يەكەن خانلىقىدا ئۆتكەن داڭلىق مۇزىكانت، شائىر، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ خانىشى. ئۇ تىزناپ دەريا ۋادىسىدىكى قومۇش (شاختا) (ھازىرقى مەكىت ناھىيىسى تەۋەسىدە) كەنتىدىكى بىر خەلق سازەندىسى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 8 يېشىدا ئانىسى ئۆلۈپ كېتىپ دادىسى مەخمۇتقا ئەگىشىپ ئوتۇنچىلىق قىلىپ ھايات كۆچۈرگەن. بالىلىق دەۋرىدە مەكتەپتە ئوقۇپ كېيىن دادىسىغا ئەگىشىپ ساز چېلىش ۋە ناخشا ئېيتىشنى ئۆگەنگەن، 14 ياشقا كىرگەندە شېئىر يېزىپ، ناخشا ئوقۇيالايدىغان بولغان. كېيىن يەكەن خانلىقىنىڭ 2 - ئەۋلاد خاقانى ئابدۇرەشىدخانغا ياراپ قېلىپ ئوردىدا كىچىك خانىش

بولغان.

ئامانىنساخان ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن، خەلقنىڭ دەرت ئەھۋالىنى باشتىن ئاخىر ئۇنۇتماي خەلق ئۈچۈن نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇ ئوردىدىكى ئەۋزەل شارائىتتىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەقىل پاراسىتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، شائىر ۋە مۇزىكانت بولۇپ يېتىلگەن. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن «دىۋان نەفىسى» ۋە ئايالالارغا تەربىيە قىلىدىغان ئېستېتىكا ئەسىرى «ئەخلاقى جەمىلە»، شېئىر، مۇزىكا، خەتتاتلىق نەزەرىيىسى كىتابلىرىدىن «شۇرۇھۇل قۇلۇب» دېگەن ئەسەرلىرى بار. لېكىن ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتىدىكى ئەڭ زور تۆھپىسى، مۇقامنى تەتقىق قىلىش ۋە رەتلەپ چىقىشتىن ئىبارەت. ئۇ قىدىرخان بىلەن بىرلىكتە مۇقامنى ئومۇمىي يۈزلۈك رەتلەپ چىققان، بىرىنچىدىن، مۇقامنىڭ تارقىلىش جەريانىدىكى ساپ بولمىغان قىسمىنى قىسقارتىۋەتكەن؛ ئىككىنچىدىن، «چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ» لەر بويىچە بارلىق مۇقاملىنىڭ قۇرۇلمىسىنى تۈزىتىپ چىققان؛ ئۈچىنچىدىن خونۇك، چۈشىنىكسىز، دىن تۇسى قويۇق بولغان كونا ناخشا تېكىستلىرىنى چىقىرىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا دەۋر روھى ۋە تۇرمۇش ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان تېكىستلەرنى كىرگۈزگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ يەنە ئۆزى مۇستەقىل ھالدا «ئىشرەت ئەنگىز» دېگەن مۇقامنى ئىجاد قىلغان. بۈلار ئۇيغۇر خەلق مۇزىكىلىرىنىڭ ئەنگۈشتەرىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە جارى قىلدۇرۇشتا ئۆچمەس تۆھپە يارىتقان.

قىدىرخان

قىدىرخان، تولۇق ئىسمى يۈسۈپ قىدىرخان يەركەندى. 16 - ئەسىردىكى ياركەنت خانلىقى دەۋرىدىكى مۇزىكانت، مۇقامنى رەتلەپ چىققۇچى. 19 - ئەسىردىكى تارىخشۇناس ئىسمەتۇللا بىننى نېمەتۇللا يازغان «تەۋارىخى مۇسقىيۇن»دا قىدىرخانىنىڭ ساز چېلىش ماھارىتى كامالەتكە يەتكەن بولۇپ، ھېچقانداق يەردىمۇ تېپىلمايتتى، ئۇ، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ غەزەللىرىنى ئوقۇشقا بەك ئامراق ئىدى. ئابدۇرەشىدخاندىن ئىككى يىل كېيىن ئۆلۈپ كەتكەن دەپ يېزىلغان. ئابدۇرەشىدخان 1559 - 1560 - يىللىرى ئۆلۈپ كەتكەن، مۇشۇنىڭدىن پەرەز قىلغاندا قىدىرخان 1561 - يىللىرى ئۆلۈپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

قىدىرخان يەكەن خانلىقى تازا گۈللەنگەن دەۋردە ياشىغان بولۇپ، ئۇ، ئابدۇرەشىدخان ئوردىسىدىكى باش سازەندىلىككە تەينىلەنگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئۇنىڭ ئاۋازى بەك ياقىراق ئىكەن، باشقىلار ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدىكەن. ئۇ خەلق ئارىسىدىكى تۇرلۇك سازلارنى چېلىشقا ماھىر ئىكەن. مۇقام ئېيتىشقا بەك ئۇستا بولۇپ، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن. شۇنداقلا ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەتىۋارلىشى ۋە قوللىشى بىلەن ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ نەتىجە قازانغان.

قىدىرخانىنىڭ ئۆمرىدە يارىتقان ئەڭ زور نەتىجىسى مۇقام مۇزىكىلىرىنى رەتلەپ چىققانلىقىدا. مۇقام ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا تارقالغان مۇزىكا بولۇپ، ئۇ ئىنتايىن ئۇزاق تارىخقا ۋە ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە. ياركەنت خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن مەدەنىيەت ئىشلىرى تەرەققىي قىلىپ، بىر تۇركۇم خەلق ناخشىچىلىرى ۋە مۇزىكانتلارنىڭ يارکەنتكە توپلىشىپ مۇقامنى رەتلەش ئۈچۈن شەرت - شارائىت يارىتىپ بەرگەن. ئابدۇرەشىدخانىنىڭ تەشەببۇسى ۋە قوللىشى ئاستىدا يەنە كېلىپ ئامانىنساخانىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن مۇقامنى رەتلەش خىزمىتى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلغان. قىدىرخان خەلق ئارىسىدا تارقالغان مۇقام مۇزىكىلىرىنى رەتلەش ئاساسىدا 16 مۇقام مۇزىكىسىنى تۈزۈپ چىققان، ئۇلار مۇنۇلار: ئۆزھال مۇقامى، راك مۇقامى، ئوشاق مۇقامى، چۆل ئىراق مۇقامى، ئەجەم مۇقامى، ناۋا مۇقامى، ۋىسال مۇقامى، چاھار زەرپ مۇقامى، مۇشاۋرەك مۇقامى، بايات مۇقامى، شاخ مۇقامى، سىگاھ مۇقامى، چارىگاھ مۇقامى، پەنجىگاھ مۇقامى، چەببىيات مۇقامى، ئىشرەت

ئەنگىز مۇقامىدىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئىچىدە ۋىسال مۇقامىنى قىدىرخان ئۆزى ئىجاد قىلغان. ئۇلار يەنە نەۋايى قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئورتاق قوبۇل قىلىپ مۇقامنىڭ تېكىستلىرىنى ئۆزگەرتىپ كونا مۇقامنى بىرلىككە كەلگەن يېڭى شەكىل ۋە يېڭى مەزمۇن بىلەن تولۇقلىغان، شۇڭلاشقا خەلق ئارىسىدىكى بۇ سەنئەت ئەنگۈشتەرى مۇكەممەل تولۇق ساقلىنىپ، كەڭ دائىرىدە تارقىلىپ، تارىختىن بۇيان ئۆچمەي كەلگەن. يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن رەتلەپ چىقىلغان «12 مۇقام» ئەملىيەتتە شۇ چاغدىكى 16 مۇقامنىڭ ۋارىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدا ۋىسال، چاھار زەرپ، چەبىيات، ئىشرەت ئەنگىز قاتارلىق مۇقاملار قىسقارتىلغاندىن تاشقىرى قالغان مۇقاملار شۇ چاغدىكى 16 مۇقام ئىچىدىكى 12 مۇقامنىڭ نامى بىلەن ئوخشاش بولغان. پەقەت 12 سىلا ساقلىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن 12 مۇقام دەپ ئاتالغان، ئېيتىشلارغا قارىغاندا قىدىرخان مۇقامنى رەتلەشتىن تاشقىرى، يەنە مۇزىكا نەزەرىيىسى ئەسەرلىرىنمۇ يېزىپ چىققان، لېكىن دۇنياغا تارقالمىغان. ئۇ ياركەنت راۋابى بىلەن 8 تارلىق سازنى ئىجاد قىلغان. بۇ مۇزىكانتنىڭ داڭقى شۇ زاماندا تەرەپ - تەرەپكە تارقالغاچقا نۇرغۇن كىشىلەر ئارلىقنى يىراق كۆرمەي ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىڭدىن ساز ئۆگىنىشكە شاگىرتلىققا كىرگەن، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ تەسىرىنىڭ زور ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

قىدىرخاننىڭ يەنە بىر تۆھپىسى شېئىر ئىجادىيىتىدىن ئىبارەت، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا «دىۋان قىدىرى» دېگەن ئەسىرىنى يېزىپ چىققان. ئۇ ئىشقى - مۇھەببەت ۋە مۇقام كۈيلىنىدىغان شېئىرلارنى يېزىپ چىققان بولسىمۇ ھەممىسى يوقىلىپ كەتكەن.

ئايازبەك

ئايازبەك يەنە ئايازبەك قوشچى دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئايازبەك ئۆزىنىڭ ئىسمى، «قوشچى» ئۇنىڭ يۇرتى بولۇپ، ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىدىكى بىر جايىنىڭ نامى. «تارىخى رەشىدى (داۋامى)»دا ئېيتىلغان ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇ 16 - ئەسىردىكى ياركەنت خانلىقى مەزگىلىدە ياشىغان بولۇپ، سەئىدخان بىلەن ئابدۇرەشىدخاننىڭ ھىمايىسىدە ئوردا شائىرى بولغان، ئۇ يەنە باشقا ۋەزىپىنمۇ ئۈستىگە ئالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن، شۇڭلاشقا ئۇنى «بەگ» دەپ ئاتاپ كەلگەن.

ئايازبەك ياركەنت خانلىقى دەۋرىدىكى ئەڭ كۆزگە كۆرۈنگەن شائىرلارنىڭ بىرى ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرى ئانچە كۆپ ئەمەس. ئۇنىڭ تارىخىي داستانى «جاھاننامە» شۇ دەۋردىكى ۋەقەلىك خاراكتېرلىك ئەسەرلەرنىڭ بىرى دەپ قارالغان. بۇ 2600 مىسرادىن ئارتۇق مەسنەۋى شەكلىدىكى شېئىرلاردىن تۈزۈلگەن داستان. شۇ ۋاقتتىكى داستانىنىڭ يېزىلىش ئادىتى بويىچە ئېيتقاندا ئۇنىڭ ئىچىدىكى 60 مىسراسى ئاللا، پەيغەمبەر ۋە چاھاريارلارنى مەدھىيىلەيدىغان شېئىرلاردۇر؛ 160 مىسراسى مۇقەددىمە بولۇپ ئاپتورنىڭ ئىجادىيەت مۇددىئاسىنى شەرھىلەپ بېرىدۇ؛ ئەڭ ئاخىرقى 30 مىسراسى شېئىرنىڭ خاتىمىسى بولۇپ، ئاپتورنىڭ ھېسسىياتى ۋە ئۇنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدىنى تەسۋىرلەپ بېرىدۇ. مەزمۇنى 2300 مىسرادىن ئارتۇق بولۇپ، ئۇنىڭدا ياركەنت خانلىقىنىڭ بەرپا بولۇش ۋە مۇستەھكەملىنىش تارىخى ۋە ئاپتورنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى بايان قىلىنغان. ئۇنىڭ ئادەتتىكى داستانلارغا ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ئاپتور تارىخنى بايان قىلىش بىلەن بىرگە تۇغۇلۇش بولىدىكەن ئۆلۈمۈ بولىدىغانلىقى، خۇشاللىق بولىدىكەن غەم - قايغۇمۇ بولىدىغانلىقى، گۈللىنىش بولىدىكەن خارابلىشىشمۇ بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى قائىدە ۋە دۇنيا مۇشۇ قانۇنىيەت بويىچە ئۆزلۇكسىز تەرەققي قىلىدىغانلىقىدىن ئىبارەت دېئالېكتىكىلىق پەلسەپە ئىدىيىسىنى شەرھىلەپ بەرگەن. دېمەك بۇ داستان ئاپتورنىڭ دۇنيا قارىشىنى بايان قىلىشتا پەلسەپە تۇسىنى ئالغان ئەسەر

ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئۇنىڭ «جاھاننامە» دىن باشقا يەنە «مەخمۇد نامە» دېگەن داستان ۋە نۇرغۇنلىغان غەزەللەرنى يازغانلىقى مەلۇم، لېكىن بۇلار زامانىمىزغىچە تارقىلىپ كەلمىگەن. ئۇنىڭ ئىچىدىكى 2 مىسرا شېئىرى «تارىخى رەشىدى (داۋامى)» غا كىرگۈزۈلگەچكە ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن. «كەلدى» دېگەن بىر شېئىرى ئابدۇرەشىدخان تەختكە چىققان كۈنى يېزىلغان بولۇپ، ياركەنت خانلىقىنىڭ ئاساياشلىق گۈللىنىش دەۋرىنى قىزغىن مەدھىيلىگەن ۋە ئۇنى ماختىغان، يېڭى تەختكە چىققان خاننى قىزغىن سۆيىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن؛ «قەدەھ كۆتۈرەيلى» دېگەن شېئىرىدا ئىسلام دىنىنىڭ بىر قېتىملىق ئەنئەنىۋى بايرىمىنى تەبرىكلەش كاتتا مۇراسىمىنىڭ كۆرىنىشى يېزىلغان، بۇمۇ تىنچلىقنى مەدھىيلەيدىغان شېئىر ئىدى. بۇ ئىككى شېئىرنىڭ ھەممىسى ئوردا شائىرىنىڭ تىپىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ، لېكىن بۇ شېئىرلار قايناق ھېسسىيات بىلەن، ئەركىن ئۇسلۇبتا قاپىيداش، تەبئىي يېزىلغان بولۇپ، شائىرنىڭ ئىنتايىن يۇقىرى شېئىرىيەت ماھارىتىنى تولۇق نامايەن قىلىپ بېرىدۇ.

ئابدۇكەرىمخان

ئابدۇكەرىمخان ياركەنت خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇرەشىدخاننىڭ 2 - ئوغلى، ئىلگىرى يېڭىسارنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى بولغان. ئابدۇرەشىدخان ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، مەنسەپدارلارنىڭ قوللىشى بىلەن خانلىق ئورنىغا ئولتۇرغان. تەختتە ئولتۇرغان مەزگىلدە ئادىل سىياسەت يۈرگۈزۈپ، قانۇنچىلىقنى تەكىتلەپ كەلگەچكە مۇسۇلمانلارنىڭ ئادەتتىكى جانجان مەنپەئەتى ھۆكۈمەتنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىگە ئېرىشكەن. «تاۋارىخ» نىڭ ئاپتورى مۇنداق دېگەنىدى: ئابدۇكەرىمخان ھەر ھەپتىدە ئىككى كۈن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغان بارلىق كىشىلەرنى ئاشكارا قوبۇل قىلاتتى، قازى ۋە مۇپتىلارنىمۇ قاتناشتۇراتتى، خانلىقنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمىرلەرنىمۇ جەزمەن قاتناشتۇراتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ جانجان مەنپەئىتىگە تاقىلىدىغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا، خەلقنى شىلىۋالغان جازانىخورلارنى جازالايتتى. ئەگەر ئۇ داۋا سورىغاندا شەرئىتكە تەدبىقلاشقا توغرا كەلسە، قازى ۋە مۇپتىلارنىڭ پىكرىنى ئالاتتى، ئەگەر ئادەتتىكى قائىدە - يوسۇنلارغا چېتىشلىق ئىشلار بولسا ئەمىرلەرنىڭ سوراپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ۋەزىر مۇشاۋۇر (ئوردا ياساۋۇل بېشى) ۋە ئەمىر قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنى چاقىرىپ ئاخىرقى ھۆكۈمنى چىقىراتتى، مۇشۇنداق چىقىرىلغان ھۆكۈمدە قىلچىمۇ خاتالىق يوز بەرمىگەن ئىدى.

ئابدۇكەرىمخان ئابدۇرەشىدخاننىڭ تاشقى سىياسىتىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئۆزبېك شەيبانىيلار خانلىقى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتنى ساقلىغان، قازاق، قىرغىزلارغا كۆپ قېتىم جازا يۈرۈش قىلىپ بىر قاتار غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. 1570 - يىلى قوشۇن چىقىرىپ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى تارتىۋېلىپ، قۇمۇل، تۇرپانلارنىمۇ ياركەنت خانلىقىنىڭ تەۋەسىگە كىرگۈزۈپ، خانلىقنىڭ زېمىن دائىرىسىنى كېڭەيتكەن. 16 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا خوتەننىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى قۇرەيش سۇلتان توپىلاڭ كۆتۈرگەندە ئابدۇكەرىمخان باستۇرۇپ مالىمانچىلىقنى ئاخىرى تىنچىتىپ خانلىقنىڭ بىرلىكىنى قوغدىغان.

ئابدۇكەرىمخان ئىخلاسمەن مۇسۇلمان ئىدى. ئۇ تەختتە ئولتۇرغان مەزگىلدە دىنىي كۇچلەرنى زور كۈچ بىلەن قوللىغان. ئىسلام دىنى كەڭ دائىرىدە تارقالغانلىقى ۋە كىشىلەر قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن ئالغانلىقى ئۈچۈن، ئەسلىدىكى ئىرقى قاراش ۋە چەك - چېگرا سۇسلاشقان. ياركەنت خانلىقى ھاكىمىيىتى موڭغۇللارنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى سۇپىتىدە مەيدانغا چىقماستىن بەلكى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئىتىگە

ۋەكىللىك قىلغۇچى قىياپىتىدە مەيدانغا چىققان. بۇ، مىللەتلەر ئارا ئۆچرىشىشنى تېزلىتىپ، جەمئىيەتنىڭ تىنچلىقى ۋە ئىقتىسادى، مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، كېيىنكى مۇھەممەدخان دەۋرىدە ياركەنت خانلىقىنىڭ روناق تېپىشىغا پۇختا ئاساس يارىتىپ بەرگەن. ئابدۇكەرىمخان 33 يىل تەختتە ئولتۇرغان بولۇپ، 1591 ـ، 1592 ـ يىللىرى ۋاپات بولغان.

مۇھەممەدخان

مۇھەممەدخان ياركەنت خانى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئوغلى، ئابدۇكەرىمخانىنىڭ ئىنىسى. ئۇ بۈيرۇقنا بىنائەن تۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلىپ، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى ئۆزىگە قوشۇۋلىپ تۇرپاننىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى بولۇپ تەيىنلەنگەن. 16 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدا خوتەننىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى قۇرەيش سۇلتان توپىلاڭ كۆتۈرگەندە ئۇ يەنە ئەسكەر باشلاپ، 3 ئايدىن ئارتۇق جەڭ قىلىش ئارقىلىق قۇرەيش سۇلتاننى ياركەنتكە تۇتۇپ كېلىپ توپىلاڭنى تىنچىتقان، ئابدۇكەرىمخان ئۆلۈپ كەتكەندە مۇھەممەدخان تالاس دەرياسى ئەتراپىدا جەڭ قىلىۋاتقان بولۇپ، ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ ياركەنتكە قايتىپ كېلىپ خانلىق تەختىگە چىققان. مۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغان مەزگىلدە شەھەرلەرنىڭ باش ھەربىي ۋالىيلىرى بىلەن مەركەزدىكى ئاساسلىق ئەمەلدارلارنى تەڭشەپ، مەركەزنىڭ ھوقۇقىنى كۈچەيتكەن، 1594 ـ، 1595 ـ يىللىرى ئۆزبېكلەرنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇب قىلىپ، ياركەنت خانلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك گۈللىنىش دەۋرىگە قەدەم قويۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان.

مۇھەممەدخان ئۆزىنىڭ خانلىقىغا تەۋە بولغان ياركەنت، قەشقەر، ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچا، چالىش ۋە تۇرپاندىن قۇمۇل شەھىرىگىچە ھەمدە خوتەن ۋە ساربۇلدىن تاكى بەدەخشان ئەتراپلىرىغىچە بولغان جايلارنى بىر قەدەر مۇستەھكەم كونترول قىلغان، بۇ سۈيۈرغاللىق جايلارنىڭ ھەممىسىدە مۇھەممەدخان نامىدىكى خۇتبە ۋە تىللا ئىشلىتىلگەن. ئۇ يەنە ئاددىي پۇقرالارغا ناھايىتى ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، جازانىخورلارنى قاتتىق جازالىغان. سىياسەتنىڭ ئادىل، جەمئىيەتنىڭ مۇقىم بولۇشى، ياركەنت خانلىقىنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ كۈندىن كۈنگە گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولغان، پورتگالىيەلىك ئۈربانداۋ 1603 ـ يىلى ھىندىستان ئارقىلىق ياركەنتكە كەلگەندە ياركەنتتە «سودىگەرلەر كۆپ، تۈرلۈك ماللار ئوبوروت قىلىنىپ تۇرغان» لىقىدەك ئاۋات مەنزىرىنى تەسۋىرلىگەن.

مۇھەممەدخان تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇپ، قارا تاغلىقلارنىڭ ئىجاتچىسى خوجا ئىسھاقنى ئۈستاز تۇتۇپ، خەلىپە بولغان، قارا تاغلىق مۇرتلارنىڭ چوقۇنۇش ۋە قاتتىق مەدھىيىلىشىگە ئېرىشكەن. ئۇ تەختتە ئولتۇرغان مەزگىللىدە قارا تاغلىقلارنىڭ كۈچىنى زور دەرىجىدە قوللىغاچقا قارا تاغلىق غوجىلار باشقا مەزھەپتىكىلەرنى چەتكە قېقىپ، سىياسىي ئىشلارغا پائال ئارىلاشقان، ئۇنىڭ تەسىرى جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىگە پەيدىنپەي سىڭىپ كىرگەن. شۇنىڭ بىلەن، ياركەنت خانلىقىدا يۇقىرىدا ئەمەلدارلاردىن تارتىپ تۆۋۈنى پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشىغا قەدەر خوجىلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغىنى قالمىغان. 1609 — 1610 ـ يىللىرى 18 يىل تەختتە ئولتۇرغان مۇھەممەدخان ئۆلۈپ كەتكەن.

ئابدۇللاخان

ئابدۇللاخان ياركەنت خانلىقىنى «قايتا گۈللەندۈرگەن شەخس». ئۇنىڭ دادىسى ئابدۇرېھىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ 12 ـ ئوغلى. مۇھەممەدخان ۋاقتىدا تۇرپانغا باش ھەربىي ۋالىي بولۇپ تەيىنلەنگەن، مۇشۇ

جايغا 40 يىل مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئەھمەدخان دەۋرىدە (1609 — 1618 - يىللىرىغىچە) ئابدۇرېھىم غەربكە داۋاملىق ھۇجۇم قىلىپ يارکەنت خانلىق ئوردىسىدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل بولۇپ ئۆزى خان بولۇۋالغان، ئابدۇللاخان ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، 7 ياش ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ غەربكە يۇرۇش قىلغاندا كۆچانىڭ ھاكىمى ئۇنى تۇتىۋېلىپ گۇرەگە ئالغان، ھىجرىيە 1044 - يىل (1634 - 1635 - يىللىرى) ئابدۇرېھىم ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ چالىشقا قايتىپ كېلىپ، دادىسىنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلغان. ئۇ ئاۋۋال سۇيۇرغاللىق يەرلەرگە بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەپ، ئاندىن كۈچ توپلاپ غەربكە قاراپ تەرەققىي قىلىپ، يارکەنت خاندانلىقىنىڭ خانلىق ئورنىنى تارتىۋېلىپ پۈتۈن خانلىقنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى ئەملگە ئاشۇرماقچى بولغان. 1635 - 1636 - يىللىرى ئابدۇللاخان ھەربىي يۇرۇش باشلىغان، مەركىزىي ھاكىمىيەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى جىدەل - ماجىرا تۇپەيلىدىن، شادى خوجا ۋە بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن، 1638 - 1639 - يىللىرى ئۇ زور قوشۇننى باشلاپ يارکەنت شەھىرىگە بېسىپ كىرگەن. شۇنىڭ بىلەن 30 يىلدىن ئارتۇق بۆلۈنۈپ كەتكەن خانلىق قايتىدىن بىرلىككە كېلىپ، ئابدۇللاخان تەختكە چىققان.

يارکەنت خانلىقى ھاكىمىيىتى ئەھمەدخاندىن بۇيانقى 30 يىللىق ئىچكى ماجىرالار تۇپەيلى ئاجىزلىشىپ قالغان، جايلاردىكى تۆرىلەر ئۆز ئالدىغا ئەسكەر تۇرغۇزغان، خان ھوقۇقى ئاجىزلاشقاچقا، مۇشتۇمزۇرلار ۋە ئەمەلدارلار ھوقۇقتا تايىنىپ ئۆزى بىلگەننى قىلغان. دىنىي كۆچلەر كۈندىن - كۈنگە قۇدرەت تېپىپ، دۆلەتنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان. ئابدۇللاخان تەختكە چىققاندىن باشلاپ، ناھايىتى يۇرەكلىك بىلەن مەركەز بىلەن يەرلىكتىكى ئەمەلدارلارنى تەڭشەپ، ئوردىدىكى بۇرۇنقى بىر تۈركۈم خان جەمەتلىرىنى سۈرگۈن قىلغان. ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە قەشقەردە بۇرۇنقى ئوردىدىكىلەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولغان 200 دەك داڭلىق كىشىگە ئۆلۈم جازاسى بەرگەن، بۇنىڭ ئىچىدە بەزى يۇقىرى تەبىقىدىكى دىنىي زاتلارمۇ بار ئىدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يارکەنتتىمۇ تەخمىنەن 100 دەك كىشىگە ئۆلۈم جازاسى بەرگەن. بۇ تەدبىرلەر ئاقسۆڭەك مۇتىھەم كۈچلەرگە كۈچلۈك زەربە بېرىپ، ئەمىرلەرنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىغا خاتىمە بېرىپ، مەركىزىي ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملىگەن. ئابدۇللاخان ئىچكى قىسىمدا ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملىگەندىن كېيىن، ئەتراپتىكى دۆلەتلەرگە ۋە قەبىلىلەرگە كۆپ قېتىم ئەسكەر ئەۋەتىپ جەڭ قىلغان. لېكىن بۇ جەڭلەرنىڭ كۆپ قىسمى بۇلاڭ - تالاڭ خاراكتېرلىك جەڭ بولۇپ، خانلىقنىڭ زېمىنىنى كېڭەيتەلمىگەن. 1641 - 1642- يىللىرى ئابدۇللاخان قوشۇن باشلاپ قىرغىزلارغا ھۇجۇم قىلغان، ئاقسايدا (تاشكەنت دەرياسى بىلەن نارىن دەرياسى ئوتتۇرىسىدا) قىرغىز ئەسكەرلىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قېلىپ كەسكىن جەڭ قىلغان. يارکەنت ئەسكەرلىرى غەلىبە قىلىپ قىرغىزلار بىلەن بولغان جەڭدە كەم ئۇچرايدىغان بىر قېتىملىق چوڭ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈپ، خانلىقنىڭ غەربىي شىمالىي چېگرا رايونىنىڭ مۇقىملىقىنى قولغا كەلتۈرگەن.

ئابدۇللاخان ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقىت دەل مىڭ سۇلالىسىدىن چىڭ سۇلالىسىگە ئالمىشىش دەۋرىگە توغرا كەلگەن. ئۇ دادىسى ئابدۇرېھىمنىڭ مىڭ سۇلالىسىغا قارىتان سىياسىتىنى داۋاملىق ئىجرا قىلىپ تىنچ-ئىناق ئۆتۈپ، دوستانە بېرىش - كېلىش قىلغان. 1655 - يىلى ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ ئۇلۇپان تەقدىم قىلغان، شۇنجى خان ئەلچىلەرنى مۇكاپاتلاش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرگەن. شۇنىڭدىن تارتىپ يارکەنت خانلىقى بىلەن چىڭ خاندانلىقى مۇستەھكەم دوستلۇق ئورناتقان.

ئابدۇللاخان دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرى يەنى 17 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغا كەلگەندە تەڭرىتاغنىڭ شىمالىي قىسمىنى بېسىپ ياتقان جۇڭغار قەبىلىلىرى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلارغا بولغان كېڭەيمىچىلىكىنى كۈچەيتىپ، يارکەنت خانلىقىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىش ئىشلىرىغا قول تىقىپ، يارکەنت خانلىقىغا ئېغىر تەھدىت سالغان. 1655 - 1656- يىللىرىدىن كېيىن جۇڭغارلار تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى رايونلارغا ئۆزلۈكسىز بېسىپ كىرىپ، كېرىيە

ئەتراپىغىچە ئىچكىرىلەپ كىرگەن، ئابدۇللاخان زور قوشۇن تەشكىللەپ جازا يۈرۈشى قىلغان بولسىمۇ، نەتىجىدە يۈلتۈز يايلىقىدا پاجىئەلىك مەغلۇب بولغان. شۇنىڭدىن كېيىن، جۇڭغارلارنىڭ يارکەنت خانلىقىغا قارانغۇ تاجاۋۇزچىلىقى تېخىمۇ كۈچەيگەن. ئابدۇللاخان ئەزەلدىن گۈمانخور بولغاچقا ھەم ئۆز جەمەتلىرىگە ئىشەنمەيتتى ھەم ۋەزىرلەرگىمۇ ئىشەنمەيتتى، نەزىرىدىن چۈشۈپ قالغان كىشىلەر ئورنىغا يېڭى ئاقسۆڭەكلەرنى ئالماشتۇرۇپ تۇرغان، شۇنىڭ بىلەن يۇقىرى قاتلام ھۆكۈمران گۇرۇھىدىكىلەر ئۇنىڭ مۇستەبىتلىكىدىن بارغانسېرى نارازى بولغان. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى يولۋاسخان ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئاستىدا كۈچىنى بارغانسېرى زورايتىپ، جۇڭغار ئاقساقىلى ئوشرتۇسبېشىنخان بىلەن بىرلىشىپ ئابدۇللاخانغا قارشى تۇرغان. 1667 ـ 1668 ـ يىللىرى ئابدۇللاخان يولۋاسخاننىڭ كۈچلۈك بېسىمى ئاستىدا خانلىق ئورنىدىن ۋاز كېچىپ، مەككىگە ھەج قىلغىلى كەتكەن، كېيىن ھىندىستاندا ئۆلگەن.

ئابدۇللاخان كەتكەندىن كېيىن خانلىق تېخىمۇ ئېغىر ئىچكى قالايمىقانچىلىق، سىرتتىن كەلگەن بالايىئاپەت ئىچىدە قالغان، يولۋاسخان بىلەن ئىسمائىلخان ئاق تاغلىقلار ۋە قارا تاغلىقلارنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم قوللىشى ئاستىدا، خانلىق ھوقۇقىنى تالىشىپ، ئۆز ئابرويىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، تاشقى دۈشمەننىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىشقا ئالدىرىغان. جۇڭغار خانلىقىدىكى قەبىلىلەرمۇ شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆز كۈچىنى كېڭەيتىشكە تۇرۇنۇپ، ئىچكى ئۇرۇشنى قوللىغانلىقى ئۈچۈن، 1680 ـ يىلىغا كەلگەندە يارکەنت خانلىقى ھالاك بولغان.

مەخمۇت جۇراس

مەخمۇت جۇراسنىڭ تولۇق ئىسمى مىرزا شاھ مەخمۇت جۇراس. 17 ـ ئەسىردە يارکەنت خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئۆتكەن تارىخشۇناس، «تارىخى رەشىدى (داۋامى)» نىڭ ئاپتورى.

«تارىخى رەشىدى (داۋامى)» نىڭ يېزىلىشى ۋە يېزىلىش سەۋەبىسىدىن قىياس قىلغاندا، مەخمۇت جۇراس كىچىك چېغىدىلا ناھايىتى ياخشى تەلىم ـ تەربىيە ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ تىل ـ يېزىق، ئەدەبىيات، تارىخ بىلىملىرى ناھايىتى مول ئىدى. دەسلەپتە مەخمۇت جۇراس يارکەنت خانلىقىدىكى ئابدۇللاخاننىڭ قول ئاستىدىكى ئالاۋۇدىن بەگكە كاتىپ بولغان، ئابدۇللاخاننىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قالغانلىقى ئۈچۈن بەگ قىلىپ ئۆستۈرگەن. ئاپئاق خوجا يارکەنت خانلىقىنى ئاغدۇرىۋەتكەندىن كېيىن باھادۇرنى قورچاق قىلىپ خانلىق ئورنىغا يۆلەپ چىقارغان. مەخمۇت جۇراس يەنە باھادۇرنىڭ قول ئاستىدىكى 4 چوڭ بەگنىڭ بىرسى بولۇپ قالغان.

مەخمۇت جۇراسنىڭ داڭلىق ئەسىرى «تارىخى رەشىدى (داۋامى)» ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ زور نەتىجىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ مىرزا ھەيدەر يازغان «تارىخى رەشىدى» دىن قالسىلا، ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى شەرھىلەنگەن تەسىرى ئەڭ زور تارىخىي ئەسەردۇر. بۇ ئەسەر 1687 ـ يىلى ئەتراپىدا پۈتكەن. بۇ كىتابتا 13 ـ ئەسىردىن 17 ـ ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ رايونىدا يۈز بەرگەن بىر قاتار زور تارىخىي ۋەقەلەر خاتىرىلەنگەن. بولۇپمۇ ئۇنىڭ قىممەتلىك يېرى شۇكى، ئۇ، «تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاخىرىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئابدۇرەشىدخان بىلەن باھادۇرخانغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يارکەنت خانلىقىنىڭ 100 يىلدىن كۆپرەك تارىخىنىڭ داۋامىنى يېزىپ چىققانلىقى، ھازىرقى كىشىلەرنى بۇ رايونلارنىڭ ئابدۇرەشىدخاندىن كېيىنكى تاكى 17 ـ ئەسىردە يارکەنت خانلىقى ھالاك بولغانغا قەدەر بۇ زور بىر قىسىم تارىخنى بىر قەدەر ئېنىق چۈشىنىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغانلىقى، «تارىخى رەشىدى» ۋە خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىنىڭ كەم جايلىرىنى تولۇقلىشىقا ئەملىي زور تۆھپە قوشقانلىقىدا. ئاپتورنىڭ تارىخ يېزىشتىكى پوزىتسىيىسى

ئەستايىدىل، پايدىلانغان تارىخىي ماتېرىياللىرىمۇ ئىشەنچلىك بولغاچقا، تەمىنلىگەن بۇ تارىخىي ماتېرىياللار ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئاساس بولالايدۇ. شۇڭلاشقا بۇ كىتاب ئىنتايىن قىممەتلىك تارىخشۇناسلىق قىممىتى بىلەن ئىزچىل تۇرده تارىخشۇناسلىق ساھەسىدىكىلەرنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىغان.

«تارىخى رەشىدى (داۋامى)» ئاز ئۇچرايدىغان بىر تارىخىي ئەسەردۇر، ئۇنىڭ سۆز - ئىبارىلىرى راۋان، جانلىق بولۇپ، شەيئىلەرنىڭ قىياپىتىنى رېئال تەسۋىرلەش، پېرسۇناژلارنى يارىتىش جەھەتتىكى ئەدەبىي ئۇسلۇبى كامالەتكە يەتكەن، شۇڭا ئىنتايىن يۇقىرى ئەدەبىي قىممەتكە ئىگە ئەسەردۇر. ئاپتور گەرچە تارىخ يازغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەدەبىي تالانتى كامالەتكە يەتكەن، رىۋايەتلەردىكى ئۇششاق تەپسىلاتلارنى توپلاشقا ماھىر بولۇپ، تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى جانلىق، ئەينەن ئەكس ئەتتۇرۇپ، كىشىلەردە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان.

ئاپتور ئەسىردە يەنە مىرزا ھەيدەرنىڭ تارىخىي ئەسىرىدىكى نۇرغۇن تارىخىي پاكىتلارنى نەقىل كەلتۈرگەن، ئۇنىڭغا سەئىدخان، ئابدۇرەشىدخان، ئايازبەك قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى كىرگۈزۈپ، شۇ ئارقىلىق ھازىرغىچە ساقلىنىپ قېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان.

ئۇنىڭدىن باشقا، ئاپتور شېئىرىنىمۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ بۇنىڭغا كىرگۈزۈپ، بىر- بىرىنى تولۇقلاپ، ئەسەرنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرغان. بۇ شېئىرلارنىڭ كۆپىنچىسى دىداكتىك شېئىرلار بولۇپ، خەلق ئارىسىدىكى ماقال - تەمسىل ۋە ئوخشىتىش ئۇسۇلىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىلغان، ئۇنىڭ سۆز - ئىبارىلىرى ئىخچام، مەنىسى چوڭقۇر. كېيىنكىلەر بۇنىڭدىن مەخمۇت جۇراسنىڭ شېئىر قابىلىيىتىنى كۆرۈۋالالايدۇ.

خىرقىتى

خىرقىتى، ئەسلى ئىسمى مۇھەممەدئىمىن خوجام قۇلى خىرقىتى، قەشقەردىن، 1634 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1724 - يىلى ۋاپات بولغان. ئۇيغۇر شائىرى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» دېگەن داستانى بار.

خىرقىتىنىڭ دادىسى خوجام قۇلى قەشقەردىكى تازغۇن دېگەن يەرنىڭ باغچى كەنتىدە باغۋەن ئىدى، باغۋەنچىلىككە پىششىق بولۇپ، يىراق - يېقىنلارغا داڭقى كەتكەن ئىدى، شۇڭلاشقا ئۇ قەشقەردىكى ئاق تاغلىقلارنىڭ دىنىي ئاقساقىلى ئاپئاق غوجىنىڭ بېغىدا باغۋەنچىلىك قىلىشقا تاللانغان. خىرقىتى «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» نىڭ مۇقەددىمىسىدە ئۇزىنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۇستىدە توختىلىپ: «مەن بىر غېرىپ بەندە، كېيىشىم كولال - جەندە، مېڭىشىم تولا غەمدە» دەپ يازغان. خىرقىتى ئۇنىڭ تەخەللۇسى، ئەرەبچە سۆز بولۇپ «يىرتىق چاپان»، «كىيىملىرى جۇل - جۇل كىشى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. شائىرنىڭ ئۆزىگە مۇشۇنداق تەخەللۇس قويۇشتىن مەقسىتى ئۆزىنىڭ نامرات ئائىلىنىڭ پەرزەنتى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشتىن ئىبارەت. خىرقىتى بالىلىق دەۋرىدە كەنتىدىكى مەدرىسىدە ئوقۇپ، سەل چوڭ بولغاندا قەشقەر شەھىرىگە بېرىپ ئىبارەت. خىرقىتى بالىلىق دەۋرىدە پارس تىللىرىنى ئۆگەنگەندىن سىرت، يەنە كىلاسسىك ئۇيغۇر شائىرى ناۋائىي، بىلىم ئاشۇرغان. ئۇ ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئۆگەنگەندىن سىرت، يەنە كىلاسسىك ئۇيغۇر شائىرى ناۋائىي، لۇتپى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلغان، بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا چوڭقۇر ھەۋەس قوزغالغان. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ، «خىرقىتى» دېگەن تەخەللۇسنى قوللىنىپ قىسقا شېئىرلارنى يېزىپ شېئىر يېزىش ماھارىتىنى چىنىقتۇرغان. ئېھتىمال ئائىلىسى نامرات بولغانلىقى ياكى

يۈرتتىكى مەشۇقىغا بولغان ئىشقى - مۇھەببىتىنى كۆزدە تۇتقانلىقى سەۋەبلىك، ئۇ كېيىن ئوقۇشنى تاشلاپ باغچى كەنتىگە كېلىپ قەلەمنى تاشلاپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، دادىسىدىن باغۋەنچىلىكنى ئۆگەنگەن. 1654 - يىلى خىرقىتى 30 يېشىدا دادىسى بىلەن بىرگە ئاپئاق خوجا مەھكىمىسىگە كىرىپ ئادەتتىكى يارداەمچى بولغان، باغۋەن، چىراقچى، كاۋاپچى، ئاشپەز قاتارلىق ئىشلارنى قىلغان. خىرقىتىنىڭ ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسى مۇشۇنداق ئۆتكەن.

بۇ يەردە شائىر يۇقىرى قاتلامدىكى دىنىي شەخسلەرنىڭ ئۆزئارا پۇت تىپىشىپ، بىر - بىرىنى ئالداشتەك رەزىل قىلمىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە چوڭقۇر تەسىر پەيدا بولغان. ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا ئۇ قەلىمىنى ئىشقا سېلىپ، قەلبىدىكى غەزەپ - نەپرەتلىرىنى يېزىپ چىقىپ، نۇرغۇنلىغان غەزەل ۋە داستان «مۇھەببىاتنامە ۋە مېھنەتكام»نى ئىجاد قىلغان. «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» خىرقىتىنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى بولۇپ، ئۇ، 3216 مىسرادىن تەركىب تاپقان بولۇپ، جەمئىي 50 بابقا بۆلۈنگەن. داستاننىڭ سۆز - ئىبارىلىرى پاساھەتلىك گۈزەل بولۇپ، ئادەمگە ئوخشىتىش ئۇسۇلى بىلەن، گۈل، بۇلبۇل، ساۋا (تاك شامىلى) دىن ئىبارەت ئۇچ ئەدەبىي ئوبرازنى ئىجاد قىلغان. بۇنىڭ ئىچىدە گۈل مۇھەببەتنىڭ سىمۋۇلى، بۇلبۇل ئەمگەكچىنىڭ سىمۋۇلى، ساۋا ئەلچىنىڭ سىمۋۇلى قىلىنغان. داستاننىڭ ئاساسلىق ۋەقەلىكى مۇنداق: بىر كۈنى كىشىلەرگە يارداەم بېرىشنى ياخشى كۆرىدىغان ساۋا بىر گۈللۈك ئىچىدە ھۆسنى جامالى گۈزەل بولغان گۈل بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ - دە، بۇ گۈلگە ھۆسن - جامالى ماس كېلىدىغان بىر مەشۇق تېپىپ بېرىش قارارىغا كېلىدۇ. ساۋا يەنە بىر گۈللۈككە كەلگەندە مۇھەببەتكە تەشنا بولۇپ قاتتىق زولۇم تارتىۋاتقان بىر بولبۇلنى كۆرۈپ قالىدۇ، ساۋا ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئەلچى بولۇپ بېرىدۇ. بۇلبۇل بىلەن گۈل ئاشىق - مەشۇق بولۇپ ئۆز مۇرادىغا يېتىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. گۈل بۇلبۇلنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن، يالغاندىن سوغۇق مۇئامىلە قىلىدۇ، لېكىن، بۇ بولبۇلنى رەنجىتىپ قويىدۇ، بۇلبۇل شۇنىڭ بىلەن ھەسرەت بىلەن ئايرىلىپ كېتىپ، يەككە - يىگانە ئېچىلىپ سايرايدۇ. ساۋا يەنە گۈل يېنىغا كېلىپ چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، گۈل ئىنتايىن پۈشايمان قىلىپ، سابادىن بۇلبۇلغا چۈشەندۈرۈپ قويۇشنى ئۆتىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ساۋا گۈلنىڭ ئىككىنچى خېتىنى ئېلىپ مىڭ بىر يوللار ئارقىلىق بۇلبۇلنى ئىزدەپ تېپىپ ئارىلىقتىكى ئۇقۇشماسلىقنى توگىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇقلار ئۆمۈر بويى ياخشى ئۆتىدۇ.

مۇھەببەتتىكى ھىجران قايغۇسى بىلەن ۋىسال شادلىقى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى ئەنئەنىۋى تېما. خىرقىتى ئۆزىنىڭ مىجەزىگە ئاساسەن بەدىئىي ئوبراز ۋە يېڭى، ئاجايىپ سەنئەت ئىدىيىسى بىلەن بۇ بىر ئەنئەنىۋى تېمىنى تېخىمۇ نۇرلاندۇرغان، كىشىلەردە بىر خىل يېڭىلىق تۇيغۇسىنى پەيدا قىلغان. شۇنىڭدىن بېرى گۈل، بۇلبۇل، ساۋا دېگەنلەر شائىرلار مۇھەببەتنى تەسۋىرلەشتە پايدىلىنىدىغان بەدىئىي ئوبرازغا ئايلىنىپ قالغان. تېخىمۇ ماختاشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، خىرقىتىنىڭ يازغان مۇھەببەت ۋە مەسەللىرىنىڭ مەزمۇنى چوڭقۇر بولۇپ، مېھنەتكەش ئەمگەكچى ئاممىنىڭ قاراشىغۇ زۇلمەتلىك كۈچلەرگە بولغان كۈچلۈك نارازىلىقىنى، نۇرلۇق بەختكە ئىنتىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ بەرگەن.

گۈمنام

گۈمنام ئۇيغۇر شائىرى، ئۇنىڭ ھاياتىغا دائىر ھېچقانداق مەلۇمات يوق، پەقەت بىر دىۋانى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. بۇ دىۋاننىڭ ئەسلى نۇسخىسى قول يازما بولۇپ، خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن. 1957 - يىلى

يەكەن ناھىيىسىدىكى سايىم ئاخۇن دېگەن كىشىنىڭ قولىدىن تېپىلغان. دىۋاندا گۈمنام دېگەن ئىسىم بىرنەچچە يەردە كۆرۈلگەچكە، گۈمنام دېگەن ئادەمنىڭ بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ، لېكىن گۈمنام دېگەن ئىسىم ئاپتورنىڭ ھەقىقى ئىسمى ئەمەس. مىرسۇلتاننىڭ چۈشەنچە بېرىشىچە «گۈمنام» دېگەن سۆز «نامسىز» ياكى نامىنى يوقاتقان دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ، شۇڭا گۈمنام دېگەن سۆز ئاپتورنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى ياكى لەقىمى بولۇشى مۇمكىن. دىۋاندىكى بىر مىسرا شېئىردا قەشقەرنىڭ ئۇنىڭ ئانا يۇرتى ئىكەنلىكى ئېنىق يېزىلغاچقا بەزى مۇتەخەسسىسلەر ئۇ قەشقەردە تۇغۇلغان، ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق دەۋرىنى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ ئاخىرى مۇشۇ يەردە ۋاپات بولغان دەپ پەرەز قىلىشماقتا. دىۋاننىڭ ئاخىرقى قىسمىدىكى بىر يەردە ئۇ ئۇزىنىڭ ئائىلە ئەھۋالى، دادىسىنىڭ ئىسمى غوجام قۇلى ئىكەنلىكىنى، جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ياشاپ نامراتلىقتا ئۆتكەنلىكىنى ئېيتقان. بۇ شائىرنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى توغرىسىدىكى كۆز قاراشلار بىردەك ئەمەس.

گۈمنامنىڭ ھازىر بايقالغان بىردىن بىر ئەسىرى «دىۋانى گۈمنام» بولۇپ، ئانچە مۇكەممەل ئەمەس، ئالدى-كەينىدىكى ۋە ئوتتۇرىلىرىدىكى ۋاراقلىرى يوقىلىپ، ئاران 109 بېتى ساقلىنىپ قالغان. بۇ كىتابقا 85 مىسرا غەزەل، 25 مىسرا رۇبائىي، 5 مۇخەممەس، ئۇنىڭدىن باشقا، تەرجىئى بەند شەكلىدە يېزىلغان 198 مىسرا شېئىر كىرگۈزۈلگەن. پۈتكۈل ئەسەر باش - ئاخىرىدىكى ھەرىلەر تەرتىپى بويىچە تىزىلغان. بۇ كەمتۈك كىتاب بىزنىڭ بۇ شائىرنى چۈشىنىۋېلىشىمىزغا ياردەم بېرىدىغان بىردىن بىر ماتېرىيالدۇر.

ئەسەرنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا، گۈمنامنىڭ لېرىك شېئىرىيەتتىكى بىلىمىنىڭ ئىنتايىن چوڭقۇر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ غەزەللىرىنىڭ سۆز - ئىبارىلىرى راۋان، ئاھاڭدار ۋە ئۇدارلىق. ئۇ سېلىشتۇرۇش ۋە ئوخشىتىش قاتارلىق ستىلىستىكا ئۇسۇلىنى قوللانغاچقا، گەرچە ئەسەرنىڭ مەنىسى قەغەزگە يېزىلغان بولسىمۇ، كىشىنى خۇددى شۇ مەنزىرە ئىچىدە تۇرغاندەك ھىس قىلدۇرىدۇ، ھەر بىر مىسرا شېئىر ئۆزىگە خاس مۇھىم ئىدىيىگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن بىر بىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، زەنجىرسىمان چېتىلىپ خۇددى بىر گەۋدەك تۈزىلىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئىشقى - مۇھەببەتنى ئاساسىي تېما قىلغاچقا ناھايىتى تەسىرلىك، چوڭقۇر ھېسسىياتلىق بولۇپ كىشىنى بەكمۇ تەسىرلەندۈرىدۇ. ئۇ پاك مۇھەببەتنى كۆيلەش بىلەن بىرگە كىشىلەرنى تەس ئىشتىن باش تارتماسلىق، تەييار تاپلىق قىلىشتەك يامان ئادەتنى يوقىتۇرۇۋالماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، مېھنەت سىڭدۈرۈپ ھارماي - تالماي تىرىشىشقا ئۇندەيدۇ.

زەلىلى

زەلىلى (1674 — 1759 - يىلغىچە)، مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى، ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى مۇھەممەد سىدىق زەلىلى، ئۇ ياركەنتتىكى بىر نامرات دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق دەۋرىدە ياركەنتتىكى مەدرىسىدە ئوقۇغان. شېئىر، ناخشا، مۇزىكىغا ئامراق بولۇپ ئۇزىنى «شېئىر، روبا ۋە نەينەك ئەسىرى» دەپ ئاتىغان. تاكى 40 ياشقىچە ئۇ ئۇزىنى يەنىلا ئىجادىيەتتە پىشىپ يېتىلمىگەن «گۆدەك» دەۋرىم دەپ قاراپ ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ قەشقەر، خوتەنلەردە ئايلىنىپ يۈرگەن، بۇ قېتىمقى ساياھىتىدە ئۇ، نامرات خەلقلەر بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىپ ئۇلارنىڭ دەرت ئەلەملىرىنى ئاڭلىغان، مانا بۇلار شائىرنىڭ ئىجادىيىتىدە زور تۇرتكىلىك رول ئويناپ، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا ۋەتەننى ۋە خەلقنى قىزغىن سۆيۈشتەك ئاساسىي تېما چوڭقۇرلاشتۇرۇلغان.

زەللىنىڭ 134 غەزىلى، 12 رۇبائىيسى، 19 مۇخەممەس، 5 مۇناجات، 2 قەسىدە، 46 پارسچە غەزىلى، «سەپەرنامە» دېگەن بىر ئەسىرى، بىر «تەزكىرە» سى، «تەزكىرەئى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار» دېگەن داستانى، 16 مۇسەددەسى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

زەللىنىڭ ئەسەرلىرى ئومۇمەن 2 قىسىمغا بۆلۈنىدۇ، بىرى لىرىك شېئىرلار، يەنە بىرى تارىخىي داستان ۋە سايامەت خاتىرىسى. شېئىرلارنىڭ مەزمۇنى ئاساسلىقى زولۇمغا قارشى تۇرۇپ، خەلقنە ھېسداشلىق قىلىش، پادىشاھلارنىڭ ھەققانىي مەيدانىدا تۇرۇپ زۇلمەت ۋە زوراۋانلىققا قارشى تۇرۇشنى مۇراجەت قىلغان. شائىر ئۆز مىللىتىدىكى ھوقۇقدارنى مۇناپىق دەپ ئەيىبلەپ، ئۇلارنىڭ جۇڭغار توپىلاڭچىلىرىغا تېز پۇكۇپ تەسلىم بولۇپ، ئۇلار بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ، خەلقنى بوزەك قىلغانلىقىنى شىكايەت قىلغان. زەللى شېئىرنى قورال قىلىپ توپىلاڭچىلارغا لەنەت - نەپرەت ئوقۇپ، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ، يەنە ئۆزى خان ئۆزى بەگ بولۇۋالغان يۇقىرى تەبىقىدىكى دىنىي زاتلارنىڭ قىلمىشىنى رەھىمسىز ھالدا پاش قىلغان ھەم قامچىلىغان، ئۇ يەنە دىننى قۇتقۇزۇش ۋە ئازاد بولۇشنى تەلەپ قىلىپ كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەبىئىي مۇھەببەتنى مەدھىيىلىگەن.

زەللىنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرى ئادەتتىكى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئەسىرى بولماستىن، بەلكى ئۇ شائىرنىڭ ئۆمۈرلۈك قان تەرى بىلەن سۇغۇرۇلغان گۈل شۇنداقلا شائىرنىڭ ئۆمۈر بويى ھەقىقەت، ھەققانىيەت، مەدەنىيەت، تەرەققىياتقا ئىنتىلىدىغان سەمىمىي قەلبىدۇر.

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى (1685 — 1765 - يىلغىچە)، قەشقەردىن، قەشقەردىكى ھاكىم بەگ ئوسمانىنىڭ باش مىرزىبېگى بولغان، ئۇيغۇر تارىخشۇناس، شائىر ۋە تەرجىمان.

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى كىچىكىدە ناھايىتى ياخشى مەدەنىيەت تەربىيىسى ئالغان بولۇپ، كۆپ خىل تىلنى پىششىق ئۆگەنگەن ھەم مول بىلىمگە ئىگە بولغان. ئۇ ئۆمرىدە 10 نەچچە پارچە ئەسەر يېزىپ چىققان، پەقەت تارىخىي ئەسىرىلا 3 پارچىغا يېتىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، «تەزكىرەئى خوجىگان» بولۇپ، ئۇنىڭدا يارکەنت خانلىقى مۇنەۋۋەرز بولغان بىر ئەسىردىن بۇيانقى شىنجاڭ رايونىدا يۈز بەرگەن چوڭ - چوڭ تارىخىي ۋەقەلەر خاتىرىلەنگەن بولۇپ، 17 - 18 - ئەسىردىكى شىنجاڭ تارىخىنى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن. بۇ كىتاب ئېنگلىزچە ۋە نېمىسچىغا تەرجىمە قىلىنىپ چەت ئەلدە تارقىتىلغاندا، ياۋروپادىكى ئىلىم - پەن ساھەسىدىكىلەرنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىغان. يەنە بىرسى «زۇبدەتۇل مەسائىل» دېگەن كىتاب بولۇپ، بۇنىڭدا ئاساسلىقى ئىسلام دىن قائىدىسى بىلەن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تۇرلۇك ئۆرپ - ئادەتلىرى بايان قىلىنغان، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋىتى دەللىلەنگەن. ئۇچىنچىسى «تەزكىرەئى ئەسھابۇلكەھف» دېگەن كىتابى بولۇپ ئۇنىڭ مەزمۇنى ئىسلام دىنى قىسسەلىرىدىكى «ئەسھابۇلكەھف» غا دائىر خاتىرىلەر بىلەن تۇرپاندىكى ئەسھابۇلكەھف مازىرى توغرىسىدىكى رىۋايەت سېلىشتۇرۇلغان ھەمدە تۇرپاندىكى ئەسھابۇلكەھف مازىرىنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى دەللىلەنگەن.

بۇ تارىخشۇناس تارىخنى تەتقىق قىلىش بىلەن بىرگە، سادىق تەخەللۇسى بىلەن نۇرغۇنلىغان غەزەل،

مەسنەۋىلەر، ساقىنامە قاتارلىقلارنى يېزىپ ئۆزىنىڭ شېئىرىيەت جەھەتتىكى تالانتىنى نامايەن قىلغان. ئۇ يەنە مىرزا ھەيدەرنىڭ پارسچە داڭلىق تارىخىي ئەسىرى «تارىخى رەشىدى» ھەمدە «تارىخى تەبەرى»، «ئىسكەندەرنامە» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تۆھپە قوشقان.

موللا خامۇش يەركەندى

موللا خامۇش يەركەندى يەنە موللا پازىل خامۇش ئاخۇن دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇيغۇر تەرجىمان، ئۇنىڭ ھاياتىغا دائىر مەلۇمات يوق، تەخمىنەن 18 - ئەسىردە ياشىغان. ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ 2 خىل يېزىلىشىنى تەھلىل قىلغاندا ئۆزىنىڭ ئىسمى خامۇش، دادىسىنىڭ ئىسمى پازىل بولۇپ، موللا دېگەن سۆز بىلىملىك كىشىلەرگە قويۇلغان ھۆرمەت نامى، يەركەندى دېگەن سۆز يۇرتىنى بىلدۈرىدۇ، بۇنىڭدىن قارىغاندا ئۇنىڭ ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىدىن ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

موللا خامۇش يەركەندى پارسچىغا ناھايىتى ئۇستا ئالىم ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزى يازغان ئەسىرى ئۆزلادىلارغا تارقالمىغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەر ئۇنىڭ ئىلمىي پائالىيەتلىرى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىدىن خەۋەرسىز، لېكىن ئۇ ئەدەبىي تەرجىمە جەھەتتە كىيىنكىلەرگە ناھايىتى مول مىراس قالدۇرغان، يەنى پارسلارنىڭ داڭلىق يازغۇچىسى پىردەۋسىنىڭ داڭلىق ئەسىرى «شاھنامە»نى پارسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان.

«شاھنامە» ھەجمى چوڭ، مەزمۇنى مول، مەنىسى ناھايىتى چوڭقۇر داڭلىق ئەدەبىي ئەسەر، ئۇنىڭ ئۇستىگە قاپىيداشلىقى كۆچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ كىتابنى تەرجىمە قىلىش ئىنتايىن مۈشكۈل ۋەزىپە ئىدى. موللا خامۇش يەركەندى ئۆزىنىڭ كەڭ، ئەتراپلىق بىلىمى ۋە باي تىلى، سۆزلىرى بىلەن ئەسلى ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى ۋە ئۇسلۇبىنى توغرا ئىگىلەپ ساپ ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئەسەرنىڭ ئەسلى مەزمۇنى ۋە ئۇسلۇبىنى قايتا نامايەن قىلغان.

بۇ تەرجىمە 428 بەت بولۇپ، ھازىر شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە ساقلانماقتا.

ئۆمەر باقى

ئۆمەر باقى، يەكەندىن، ئۇنىڭ ھاياتىغا دائىر مەلۇمات يوق. تەخمىنەن 18 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ياشىغان.

ئۆمەر باقى ئۇيغۇر مىللىتىدىن چىققان نەسرىي ئەسەر يازغۇچى. 1792 - يىلى ئۇ داڭلىق شائىر ناۋائىنىڭ «پەرھاد - شېرىن»، «لەيلى- مەجنۇن» دېگەن ئەسىرىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن، ئۇنى نەسرىيلەشتۈرۈپ چىققان. كىتابنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن يەنە كىتابنىڭ كونا ئىسمىنى قوللىنىپ، ئۇنى شۇ جايدىكى يەرلىك ئەمەلدار ئۇيغۇز بەگكە تەقدىم قىلغان. ناۋايىنىڭ ئەسلى ئەسىرى چوڭ تېپتىكى تارىخىي داستان بولۇپ، ئۇنىڭدا ياش ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ ھىجران قايغۇسى بىلەن ۋىسال شادلىقى تەسۋىرلەنگەن، ھېكايە گەرچە قىزىقارلىق بولمىسىمۇ مەنىسى ناھايىتى چوڭقۇر بولۇپ، ئادەتتىكى ئوقۇرمەنلەر ئاسانلىقچە چۈشىنەلمەيدۇ. ئۆمەر باقى شېئىرى ئەسەرنى نەسرىي ئەسەر شەكلىدە ئىجاد قىلغان، ئۇنىڭ سۆز - ئىبارىلىرى تېخىمۇ ئاممىباب، راۋان بولۇپ، تېخىمۇ ئەركىن، ئەسلى ئەسەرنىڭ ئىدىيىسى مۇكەممەل ئىپادىلەنگەن. پېرسۇناژلارنىڭ پىسخىكا

ھەربىرىلىرىنى ئىپادىلەشتە يەنىلا شېئىر شەكلىنى قوللانغان، ئاپتور قاتمۇقات ھېكايە ۋەقەلىكلىرى ئارقىلىق ئۇزۇنلۇق ھەققانىيەتتە چىلىق تۇرۇش، ئەركىنلىكنى تەشەببۇس قىلىشتەك ئىلغار ئىدىيىسىنى قايتا - قايتا ئىپادىلىگەن. شۇڭا بۇ ئەسەر كەڭ ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن.

ئاپئاق خوجا

ئاپئاق خوجا (تەخمىنەن 1621 - 1695 - يىلغىچە)، ئۇيغۇر، ئاق تاغلىقلارنىڭ داڭلىق ئاقساقىلى، ئەسلى ئىسمى ھىدايىتۇللا بولۇپ، قۇمۇلدا تۇغۇلغان، ياش ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ قۇمۇلدا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن. 1638 - يىلى ھىدايىتۇللا دادىسى بىلەن قەشقەرگە كەلگەن. بىرقانچە يىللىق تىرىشىش ئارقىلىق ئاق تاغلىقلارنىڭ كۆچلىرى قەشقەردە مەھكەم پۇت تىرەپ تۇرۇشقا باشلىغان. دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ھىدايىتۇللا ئاق تاغلىقلارنىڭ دىنىي ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان. ئۇ ئاق تاغلىقلارنىڭ كۆچمىنى تەرتىپكە سېلىپ ۋە كۆچەيتىپ، ياركەنت خانلىقىنىڭ قەشقەردىكى باش ھەربىي ۋالىيسى يولۋاسنىڭ ھوقۇق تارتىۋېلىش ھەرىكىتىنى قوللىغان. 1670 - يىلى يولۋاسنىڭ ھوقۇق تارتىۋېلىش كۈرىشى مەغلۇب بولغاندىن كېيىن، قارا تاغلىقلار قوللىغان ئىسمائىل تەختكە چىققان، ھىدايىتۇللانى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىغا سۈرگۈن قىلىۋەتكەچكە، ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇڭغار ئويمانلىقى، گەنسۇ قاتارلىق جايلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن، ئۇ «جاھان كېزىپ دىن تارقىتىش» دېگەننى باھانە قىلىپ، قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقىشقا ئۇرۇنغان. 1678 - يىلى ئۇ تىبەتكە كىرىپ دالاي بىلەن ئۇچراشقان. دالاينىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ھىدايىتۇللا جۇڭغار خانلىقىنىڭ خانى غالدانىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن. 1680 - يىلى ئاق تاغلىقلارنىڭ قوللىشى ۋە يول باشلىشى بىلەن جۇڭغار ئەسكەرلىرى توپتۇغرا قەشقەر، يەكەن قاتارلىق جايلارغا بېسىپ كىرىپ، ياركەنت خانلىقىنى مۇنقەرز قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ھىدايىتۇللا جۇڭغار خاندانلىقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان گۇماشتىسى بولۇپ، جۇڭغار خانلىقى تىكلەپ قويغان قورچاق ھاكىمىيەتكە نازارەتچىلىك قىلىپ، خەلقنىڭ جۇڭغارلارغا قارشى كۈرىشىنى باستۇرغان، شۇ ئارىلىقتا ئۆزىنى «ئاپئاق خوجا» دەپ ئاتاپ، دەھشەتلىك ھۆكۈمرانلىقىنى يۈرگۈزۈپ، ئىشانچىلىقنى دۆلەت دىنى، ئاق تاغلىقلارنى ئەسلىيچىلەر دەپ ئېلان قىلىپ، «قۇرئان» ۋە «ھەدىس» تىن باشقا بارلىق كىتابلارنى كۆيدۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن، كىتاب كۆيدۈرۈشكە ئۇنىمىغان نۇرغۇن ئاتاقلىق ئالىملار، يازغۇچىلار، شائىرلار، تەرجىمانلارنى قاتتىق جازالىغان، شۇنىڭ بىلەن ياركەنت خانلىقىدىن بۇيان گۈللەنگەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئېغىر ۋەيران بولغان، شۇنىڭ بىلەن بىرگە قارا تاغلىقلارنىڭ مۇرتلىرىغىمۇ ۋەھشىلىك بىلەن زىيانكەشلىك قىلغان. ئۇ بىر تەرەپتىن مازارلاردىن پايدىلىنىپ جىن - ئالۋاستىلارنى چاقىرىپ خەلقنى ئالداپ، ئاق تاغلىقلارنىڭ ئىدىيىسىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلغان، يەنە بىر تەرەپتىن قارا تاغلىقلارنىڭ مۇرتلىرىنى ئالداپ ۋە بېسىم ئىشلىتىپ، ئاق تاغلىقلارغا قوشۇلۇشقا مەجبۇرلىغان، ئۇ يەنە ھەر خىل چىرايلىق نامىلارنى قويۇپ، پۇقرالارغا ھەر خىل ئالۋان سېلىپ، خەلقنى قاتتىق زۇلمەت ئىچىدە قويغان. ھىدايىتۇللانىڭ زورلۇق - زۇمبۇلۇق ۋە ۋەھشىيانە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى خەلق بىلەن مەزھەب ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى قوزغىغان. 1695 - يىلى ياركەنتتىكى قارا تاغلىقلارنىڭ مۇرتلىرى قايتىدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ ھىدايىتۇللاغا قوراللىق قارشى تۇرغان، ھىدايىتۇللا شۇ ئالاقىزادىلىكتىن قورقۇپ كېتىپ 74 يېشىدا كېسەل بىلەن ئۆلگەن (بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە قوزغىلاڭچى ئاممانىڭ تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن).

ھىدايىتۇللا ئۆلگەندىن كېيىن دادىسى يۈسۈپنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان، بۇ مازارنىڭ ئەسلى نامى «ياغدو» بولۇپ بۇ يەردە مازار ياسالغاندىن كېيىن «ھەزرەت» (ھىدايىتۇللانىڭ ياش ۋاقتىدىكى تەخەللۇسى) كە ئۆزگەرتىلگەن.

بۇرھانىدىن خوجا ۋە خوجاجاھان

بۇرھانىدىن بىلەن خوجا جاھان ئىككىسى ئاكا - ئۇكا بولۇپ، بۇرھانىدىن ئادەتتە «چوڭ خوجا»، خوجا جاھان ئادەتتە «كىچىك خوجا» ياكى «خان خوجا» دەپ ئاتىلىدۇ، قەشقەردىن، ئۇنىڭ دادىسى ئاق تاغلىقلارنىڭ ئاقساقىلى ئەھمەد ئىدى. بۇرھانىدىن بىلەن خوجاجاھان ياش ۋاقتىدا دادىسى بىلەن بىرلىكتە جۇڭغارلار تەرىپىدىن بارىمتاي بولۇپ غۇلجىدا نەزەربەنتتە تۇرغان.

1755 - يىلى چىڭ سۇلالىسى جۇڭغارلارنى تىنچىتقاندىن كېيىن چوڭ - كىچىك خوجىلارنى قاماقتىن قويۇپ بەرگەن، چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى چوڭ خوجا بۇرھانىدىننى ئاق تاغلىقلارنىڭ ئاقساقىلى سۈپىتى بىلەن 400 نەپەر چىڭ سۇلالىسى ئەسكىرى ۋە 1000 نەپەر موڭغۇل ئەسكىرىنىڭ مۇھاپىزەت قىلىشى ئاستىدا، جەنۇبىي شىنجاڭغا ببرىپ ئۇيغۇرلارنى ئەل بولۇشقا دالالەت قىلىشقا ئەۋەتكەن. ئۇزۇن ئۆتمەي، چوڭ خوجا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇرتىلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ كۆپ قىسمىنى كونترول قىلىۋالغان.

1756 - يىلى ئامۇر سانا توپىلاڭ قوزغىغاندا غۇلجىدا تۇرۇۋاتقان كىچىك خوجا — خوجاجاھانمۇ توپىلاڭچىلارنىڭ ھەربكىتىگە قاتناشقان. چىڭ سۇلالىسى توپىلاڭنى تىنچىتقاندىن كېيىن، خوجاجاھان چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سۈرۈشتە قىلىشىدىن قورقۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا كېلىپ يوشۇرۇنۇۋېلىپ، ئاكىسى بۇرھانىدىننى توپىلاڭ قوزغاشقا كۈشكۈرتكەن. چوڭ خوجا قەشقەرنى، كىچىك خوجا ياركەنتنى بازا قىلىپ، چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرىگە قارشى تۇرغان.

چىيەنلۇڭ 23 - يىلى (1758 - يىلى) 10 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ سەردارى جاۋخوي 4000 ئەسكەر باشلاپ كېلىپ قاراسۇدا تۇرغان. قاراسۇ دەرياسى بويىدىكى جەڭدە چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ، كىچىك خوجا جاۋخوينىڭ ئەسكەرلىرىنى 3 ئايدىن كۆپرەك قورشۇالغان. ئىككىنچى يىلى 1 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ سەردارى فۇدې 3000 ئەسكەرنى باشلاپ جاۋخويغا ياردەم بەرگىلى كەلگەندە، كىچىك خوجىنىڭ توسۇپ زەربە ببرىشىگە ئۇچراپ، قۇملۇققا قامىلىپ قالغان. ئۇزۇن ئۆتمەي ئارگۇن بىلەن ئەيلوڭئا يەنە بىر قىسىم ياردەمچى قوشۇننى باشلاپ ببرىپ، فۇدېنى قۇتقۇزۇپ چىققان. بۇ ئىككى قوشۇن قوشۇلۇپ بىر يەرگە جەم بولۇپ قاراسۇغا يۇرۇش قىلغان، كىچىك خوجا 3 تەرەپتىن كەلگەن چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق ببرەلمەي، ياركەنتنىڭ كونا شەھىرىگە چېكىنگەن، جاۋخوي، فۇدې، ئارگۇندىن ئىبارەت چىڭ سۇلالىسىنىڭ 3 قوشۇنىمۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاقسۇغا چېكىنىپ كېلىپ دەم ئالغاچ تەرتىپكە سېلىنغان. چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) ياز پەسلىدە ئاقسۇغا توپلاشقان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى 30 مىڭغا يەتكەن ھەمدە 30 مىڭ ھەربىي ئېتى ۋە 10 مىڭ تۆگىسى بار بولغان. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بىر قانچە يولغا بۆلىنىپ قورشاپ يوقىتىشقا يۇرۇش قىلغان. فۇدې 15 مىڭ ئەسكەر باشلاپ تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ، خوتەن رايونىغا كىرگەن، ئاندىن غەربكە قاراپ مېڭىپ ياركەنتىگە قىستاپ كەلگەن؛ جاۋخوي 15 مىڭ ئەسكەرنى باشلاپ ئاقسۇدىن ئۇدۇل قەشقەر شەھىرىگە يېتىپ كەلگەن. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن چوڭ - كىچىك خوجىلار داۋاملىق قارشى تۇرۇشقا مادارى يەتمەي، ئائىلاج پامىر ئېگىزلىكىگە قېچىپ كەتكەن، چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى قەشقەر ۋە ياركەنت قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋالغان. 6 - ئايدا چوڭ- كىچىك خوجىلار پامىر ئېگىزلىكىدە ئۇچرىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ مىڭدىن ئارتۇق

ئەگەشكۈچىسىنى باشلاپ، بەدەخشانغا قېچىپ بېرىپ، بەدەخشاننىڭ خانى سۇلتان شاھ بىلەن ئارقان چوقا دېگەن يەردە كۆپ قېتىم جەڭ قىلىپ، ئاخىرى مەغلۇب بولۇپ، سۇلتان شاھ تەرىپىدىن تۇتقۇنلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن. شۇنىڭ بىلەن چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان توپىلاڭچىلىق ھەرىكەتلىرى تىنچىتىلغان.

ئىپارخان

ئىپارخان (1723 — 1788 - يىلغىچە)، ياركەنتتىن. چىغىلۇڭ خانىنىڭ توقال خانىشى. دىنىي ئىسمى مەمۇرە ئەزەم، ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ جىگدە چېچىكى پۈراشنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن كىشىلەر ئۇنى «ئىپارخان» دەپ ئاتاپ كەلگەن.

ئىپارخان ئاپئاق خوجىنىڭ جىغىن نەۋرە قىزى. كاڭشى 54 - يىلى (1715 - يىلى) جۇڭغار خانلىقى ئۇنىڭ دادىسىنى ئەسىرگە ئېلىپ ئىلىنى قاماپ قويغان، يۇڭجىڭ 1 - يىلى (1723 - يىلى) ئىپارخان غۇلجىدا تۇغۇلغان، چىغىلۇڭ 20 - يىلى (1755 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى جۇڭغارلارنى تىنچىتقاندىن كېيىن ئىپارخان ئاكىسى توردى بىلەن 5 - تاغىسى ھۇسەين، 6 - تاغىسى پەرسا بىلەن بىرلىكتە يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن. چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلاڭ كۆتۈرگەندە ئۇنىڭ جەمەتى ئىچىدىن يالغۇر تۇردى بىلەن ھۇسەين ۋە پەرسالار كۈچىنىڭ بېرىچە قارشى تۇرغان، چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن جاۋخۇي چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنى باشلاپ ياركەنتتە خوجاجاھان بىلەن جەڭ قىلغان پەيتتە، تۇردى تەشەببۇسكارلىق بىلەن قىرغىز ئاتلىق ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپقان بىر قوشۇننى باشلاپ بېرىپ، توپىلاڭنى تىنچىتىشقا ياردەم بېرىپ، چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن. چىغىلۇڭ 25 - يىلى (1760 - يىلى) ئىپارخان ئوردىغا كىرگەن بولۇپ، شۇ چاغدا 27 ياشتا ئىدى، ئۇنى ئېسىلزادە دەپ ئاتىغان. 3 يىلدىن كېيىن ساھىبجامال خانىشلىققا ئۆستۈرۈلگەن، پادىشاھ چىغىلۇڭ ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق ئىدى. چىغىلۇڭ پادىشاھ جەنۇبقا ياكى شەرققە ئايلانغىلى چىققاندا ئىپارخاننى ھەمراھ قىلىۋالاتتى. كۆپ قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى بويىچە تارتۇق قىلغان، ساھىبجامال خانىش ياشانغان ۋاقتىدا چىغىلۇڭنىڭ ئائىلە تاۋابئاتى ئىچىدە 3 - ئورۇندا تۇرغان. چىغىلۇڭ 53 - يىلى (1788 - يىلى) ساھىبجامال خانىش كېسەل سەۋەبى بىلەن 55 يېشىدا ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇنىڭ جەسىتى خېبېي ئۆلكىسى زۇنخۇا ناھىيىسىدىكى چىڭ خاندانلىقى پادىشاھلىرىنىڭ شەرقىي قەبرىستانلىقىدىكى خانىشلار قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان. 1979- يىلى ئۇنىڭ قەبرىسىنىڭ ئاستى يەرلىكى ئولتۇرۇشلۇق كەتكەچكە، ئارخېئولوگىيە خادىملىرى ئۇنى رەتلەپ رېمونت قىلماقچى بولغاندا، كېيىن ئوغرىلىرىنىڭ ئۇنى ئوغرلاپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان. جەسەت ساندۇقىنىڭ سىرتىدا بىر باش سۆڭىكى ۋە 93 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بىر ئۇرۇم ئاق چاچ بايقالغان. باش سۆڭىكىدىن ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ، ئۇرۇم چاچلىرىمۇ ئىپارخانىنىڭ 55 ياش ۋاقتى بىلەن ماس كېلىدۇ.

قەشقەردىكى يەرلىك ئۇيغۇر ئاھالىلىرى ئىچىدە مۇنداق رىۋايەتلەر تارقالغان، ئىپارخان ئاق تاغلىق خوجا ئائىلىسىدىن بولۇپ چىغىلۇڭ يىللىرىدا شىنجاڭدىكى توپىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋېشى خوجاجاھانىنىڭ توقال خانىشى ئىدى، ئۇنىڭ بەدىنىدە بىر خىل تەبىئىي پۇراق بولغانلىقتىن ئىپارخان دەپ ئاتالغان. خوجا جاھان توپىلاڭ كۆتۈرگەندىن كېيىن پادىشاھ چىغىلۇڭ سانغۇن جاۋخۇينى جازا يۈرۈشى قىلىشقا ئەۋەتكەن. خوجاجاھاننى ئۆلتۈرۈپ ئىپارخاننى بېيجىڭغا ئاپىرىپ بەرگەن، ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن گەرچە چىغىلۇڭ نۇرغۇن ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ تەسىرلەندۇرمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئىپارخان ئىلگىرىكى يولدىشىغا سادىق بولۇپ، ئوردىدا كېچە - كۈندۈز يىغلاپ يېشى قۇرۇمىغان، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىپارخان يەنە ياش تۆكۈپ

يىغلاۋاتقاندا ئوردىدىكى كېنىزەك ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلسا ئۇ قولىغا ھەنجەر ئېلىپ قاتتىق توۋلاپ «يۇرتسىز خانىۋەيران بولۇپ، يولدىشىم ئۆلۈپ كەتكىلى خېلى بولدى، لېكىن مەن ھەرگىز ئادەتتىكى ئاجىز خوتۇن. قىزلاردەك ئۆلۈپ بېرىپ ئۆز ئىرادەمنى بىلدۈرمەستىن چوقۇم رەقىبىمنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆچۈمنى ئېلىپ يولدىشىمغا جاۋاب قايتۇرىمەن» دېگەن. خان ئانا بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، چىيەنلۇڭنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىشىدىن ئەنسىرەپ ئىپارخاننى چاقىرىپ ئۇنىڭدىن سورىغاندا، ئىپارخان «ئۆلۈم» دېگەن گەپنى قىلغانلىقى ئۈچۈن خان ئانا ئۇنى ئۆلۈۋېلىشقا بۇيرىغان. ئىپارخان ئۆلگەندىن كېيىن، باشقىلار ئۇنىڭ جەسىدىنى ئوردا سىرتىغا ئېلىپ چىقىپ، مىڭ چاقىرىم يول بېسىپ، 6 ئاي ۋاقىتتا ئاندىن قەشقەرگە ئېلىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ قەبرىسى يېنىغا قويغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ھازىر ئىپارخاننىڭ قەبرىسى ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان ياغاچ تەختىراۋان ۋە ئوردا پانۇسى دەل ئىپارخاننى قەشقەرگە ئېلىپ كەلگەنلىكىنىڭ ئىسپاتىمىش.

مولا يۇنۇس يەركەندى

مولا يۇنۇس يەركەندى، ئۇيغۇر شائىرى، تەخمىنەن 18 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن ياشىغان. ئۇنىڭ ئىسمىدىكى «يەركەندى» دېگەن سۆزدىن ئۇنىڭ يەكەنلىك ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ.

مولا يۇنۇس يەركەندىنىڭ پەقەت «يۇسۇپ - زىلەيخا» دېگەن داستانى ئۆزلادتىن ئۆزلادقا تارقىلىپ كەلگەن. بۇ ئەسەردىكى بىر جۈپ ياش ئاشۇق - مەشۇقنىڭ ھېكايىسى ئەسلىدە شەرق ئەدەبىياتىدىكى كىشىلەرگە تونۇش ۋەقەلىك بولۇپ، باشقا ئەدەبىلەرمۇ بۇ ھېكايىنى يازغان. 1775 - يىلى مولا يۇنۇس يەركەندى تاجىك شائىرى ئابدۇراخمان جامىنىڭ پارس تىلىدىكى شۇ خىل ئەسىرىگە ئوخشىتىپ، شۇ ۋاقىتتىكى ئۇيغۇر تىلىدا ئۇنى قايتىدىن ئىجاد قىلىپ، 9088 مىسرالىق داستانىنى يېزىپ چىققان. گەرچە شۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ يازغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى نۇرغۇن جايلىرىنى يېڭىدىن ئىجاد قىلغان. لى گوشياڭ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن كىتابىدا «ئابدۇراخمان جامىنىڭ ئەسلى ئەسىرىگە سېلىشتۇرغاندا مەيلى ئۇنىڭ ئىدىيىسى ياكى شېئىر ئۇسلۇبى جەھەتلەردە بولسۇن زور پەرق بار» دەپ باھا بەرگەن.

بۇ داستاننىڭ ۋەقەلىكى ئەگرى - توقاي، پىرسۇناژلارنىڭ ئوبرازى روشەن، سۆزلىرى ئىخچام، مەنىسى ئىنتايىن چوڭقۇر بولۇپ، ئايتورنىڭ فېئودالىلىق قائىدە - يوسۇنلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش ۋە ئەركىنلىككە ئىنتىلىش مەقسىتىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ، ھازىرغا قەدەر ئۆزبېنىڭ ئەدەبىي قىممىتى ۋە ئىلغارلىق ئەھمىيىتىنى يوقاتقىنى يوق.

قەلەندەر

قەلەندەر، ئۇيغۇر شائىرى، ئەسلى يۇرتى يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ قۇندۇز كەنتىدىن، ئۇ ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى خوتەن ئەتراپىدا ئۆتكۈزگەن، تەخمىنەن 18 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ياشىغان.

قەلەندەر ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن ئۆتكۈزگەن بولۇپ، نۇرغۇن لېرىك شېئىرلارنى يازغان، ئۇنىڭ شېئىرلىرى خەلق ئىچىدە كەڭ تارقالغان. ئۇنىڭ ئەسىرى ئېغىزدا تارقالغاندىن باشقا، يەنە «دىۋانى قەلەندەر» دېگەن قولىيازمىسىمۇ ئۆزلادتىن ئۆزلاتقا تارقىلىپ كەلگەن. بۇ دىۋانغا 149

غەزەل، 20 مۇخەممەس كىرگۈزۈلگەن. بۇ شېئىرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئىشقى - مۇھەببەت تېما قىلىنغان لېرىك شېئىرلار بولۇپ، ئۇنىڭدا شائىرنىڭ خوتەندىكى بىر ساھىبجامال قىزغا قاتتىق كۆيۈپ قالغانلىقى بايان قىلىنغان ۋە قايغۇ - ھەسرەتلىرى يېزىلغان، ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئەنئەنىۋى تېمىنىڭ تېپىك ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

شائىر قەلەندەر دېگەن سۆزنى ئەدەبىي تەخەللۇس قىلىپ قوللانغان. شائىرنىڭ مۇشۇنداق بىر ئەدەبىي تەخەللۇسنى تاللىۋېلىشى ئۇنىڭ نامرات ئائىلىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەندىن تاشقىرى، مۇھىمى ئۇنىڭ ئەسىرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا شائىرلار لېرىك شېئىرلىرىدا ھەمىشە ئۆزىنى قەلەندەرگە ئوخشىتىپ، مۇھەببەتكە بولغان تەشنالىقىنى بىلدۈرىدۇ، «دىۋانى قەلەندەر» دە نۇرغۇنلىغان شېئىرلارنىڭ مەزمۇنى دەل شائىرنىڭ تەخەللۇسى بىلەن يېزىلغان ئىزاھاتتۇر.

مولا سىدىق يەركەندى

مولا سىدىق يەركەندى، ئۇيغۇر ئەدەب، يەكەندىن، تەخمىنەن 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان.

مولا سىدىق يەركەندىنىڭ ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن «نەسرى مىرزا مۇھەممەت ھۇسەيىن بەگ» دېگەن ئەسىرى بىلەن 19 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىلەر قاتارىدا تۇراتتى. 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا مولا سىدىق يەركەندى ئۆزىنىڭ مول تالانتى بىلەن يۇرت ئىچىدە داڭقى چىققان. ياركەنتنىڭ يەرلىك ئەمەلدارى مىرزا مۇھەممەت ھۇسەيىن بەگ ئۇنىڭ تالانتىغا بەكمۇ قايىل ئىدى. ئۇ مولا سىدىقنى مەشھۇر شائىر ناۋائىنىڭ «خەمسە» ناملىق كاتتا بىر ئەسىرى بار، لېكىن تىلى ئېغىر بولۇپ، ئادەتتىكى كىشىلەر ئۇنى ئوقۇپ چۈشىنەلمەيدۇ، مولا سىدىق يەركەندىنىڭ ئامىباب ئۇيغۇر تىلى بىلەن بۇ ئەسەرنى ئۆزگەرتىپ يېزىپ چىقىپ، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى بۇ بىر مەنۇي بايلىقتىن ئورتاق بەھرىمان بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن دەپ تەكلىپ بەرگەن. مولا سىدىق يەركەندى ئۇنىڭ تەكلىپى بويىچە 1812 - يىلى نەسرىي تىل بىلەن «خەمسە»نى ئۆزگەرتىپ يېزىپ چىقىشتىن ئىبارەت مۇشەققەتلىك خىزمەتنى ئورۇنداپ، ئۇنى ھۇسەيىن بەگكە تەقدىم قىلغان ھەم ئۇنىڭ نامىدا ئاتىغان.

بۇ ئەسەر گەرچە ناۋائىنىڭ ئەسلى ئەسىرىدىن ئۆزگەرتىپ يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن مۇنداق بىر كاتتا نەزمىي ئەسەرنى يېزىپ چىقىق ئانچە ئوڭاي ئىش ئەمەس ئىدى. تېخىمۇ مۇھىمى بولغىنى شۇكى بۇ كىتاب ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نەسرىي ئەسەرلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا كۆپ تۆھپە قوشقان. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ ئەسەردىكى سۆز - ئىبارىلەر شۇ زامانداكى ئېغىز تىلىغا يېقىن بولۇپ، بۈگۈنكى كىشىلەرنىڭ 19- ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇر تىلىنى تەتقىق قىلىشىنى قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەپ بېرىدۇ.

مولا سىدىق يەركەندى شېئىرىيەت جەھەتتىمۇ ناھايىتى يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە. ئۇ نەسرىيلەشتۈرۈپ چىققان «خەمسە» نەزىم بىلەن نەسىر ئارىلاش ئەسەردىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ھەر بىر بابىدىن كېيىن بىر كۆبلىت قىسقا شېئىر، ساقىنامە ياكى غەزەل يېزىلغان بولۇپ، ئىنتايىن قاپىيداش، ئىخچام، مەزمۇنلۇق ھەم كىشىگە ساپ گۈزەللىك تۇيغۇسى بېغىشلايدۇ ھەم جانلاندۇرۇش ئۇسلۇبىغا ئىگە.

بۇنىڭدىن سىرت، مولا سىدىق يەركەندى يەنە پارس يازغۇچىسى خىسراۋ دېھلىۋىنىڭ «چاھار دەرۋىش» دېگەن كىتابىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان.

بى چاڭ

بى چاڭ (— 1854 - يىلغىچە)، تەخەللۇسى شىڭچۇەن، لەقىمى دۇڭدەن، موڭغۇل سېرىق جىيەكلىك خوشۇنىدىن، تۇغۇلغان يىلى ئېنىق ئەمەس، دىۋان بېگى خې يىڭنىڭ ئوغلى، بى چاڭ ئىلگىرى خېنەندىكى چىڭفېڭ، پوياڭ، چاڭدەن ھەمدە شەندۇڭنىڭ دۇڭمىڭ قاتارلىق جايلىرىدا ۋالىي بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 7 - يىلى (1827 - يىلى) نايەنچىڭ (خانلىق مۇپەتتىش) گە ئەگىشىپ شىنجاڭنىڭ ئىشلىرىغا ياردەملەشكىلى كەلگەن، كېيىنكى يىلى ياركەنتنىڭ خان ئامبىلى بولغان.

داۋگۇاڭ 10 - يىلى (1830 - يىلى) ياز پەسلىدە قوقان خانلىقى خوجىلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىدىن پايدىلىنىپ، يۈسۈپ خوجىنىڭ غازات بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، 20 مىڭ ئادەم باشلاپ ئۇدۇل قەشقەرگە چۈشكەن. 9 - ئايدا قوقان قوشۇنلىرى قەشقەر شەھىرى ۋە يېڭىسارنىڭ كونا شەھىرىنى ئالغاندىن كېيىن، 10 مىڭ ئادەم توپلاپ ياركەنتكە ھۇجۇم قىلغان. ياركەنتنى ساقلاۋاتقان چىڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنىدا ئاران 1200 ئەسكەر بار ئىدى، ئەسكەر كۈچى پەرقى ناھايىتى زور ئىدى. شۇڭا بى چاڭ ئاقسۇنى بېسىپ ياتقان ئىلىنىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى رۇڭئەندىن ياردەم سورىغان، رۇڭئەننىڭ قولىدا كۈچلۈك قوشۇن بولسىمۇ، ئۇ ئۆلۈمدىن قورقۇپ، قوشۇن ئاز، تەمىنات يېتىشمەيدۇ، دېگەننى باھانە قىلىپ قوشۇن چىقارمىغان. قاتتىق قىيىنچىلىقتا قالغان بى چاڭ تەمكىن بولۇپ ھاكىمبەگ ئابدۇراخمان باشچىلىقىدىكى چوڭ - كىچىك بەگلەرنى چاقىرىپ، دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرە قىلغان، ھەربىي جەھەتتە ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، ئامباردىكى 2000 كۈرە بۇغداينى ئۇن تارتقۇزۇپ ھەربىي تەمىناتنى تولۇقلىغان. ئاممىنى ھەرىكەتلەندۇرۇپ سېپىلغا چىقىرىپ مۇداپىئە كۆرگەن. قوقان قوشۇنلىرى ئاساسىي كۈچىنى مەركەزلەشتۇرۇپ يەكەن شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا ۋە جەنۇبىي قىسمىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، سېپىلنى ساقلاۋاتقان ئوفېتسىر- ئەسكەرلەر ۋە ھەر مىللەت ئامما ئۇلارنى چېكىندۇرۇپ، 300 دىن ئارتۇق ئادىمىنى تىرىك تۇتىۋالغان. قوقان ئەسكەرلىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشتا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغانلىقتىن تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، قوشۇنلىرىنى شەھەرنىڭ غەرب، جەنۇب قىسمىغا مەركەزلەشتۇرۇپ، ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچى ئارقىلىق شەھەرنى قورشىۋېلىپ، يېتىم قالدۇرۇپ، ھۇجۇم قىلماي ئۆزلۈكىدىن تەسلىم قىلدۇرۇش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغان. بى چاڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرى ۋە بەگلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كەسكىن تەدبىر قوللىنىپ، يېرىم كېچە بولغاندا سېپىلنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىۋەتكەن. بى چاڭ ئەسكەر باشلاپ قوقان قوشۇنلىرىنىڭ گازارمىسىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلغان، ئابدۇراھمانمۇ خەلقنى باشلاپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭغان. ھەر مىللەت ئارمىيە - خەلقى بىرلىكتە دۈشمەنگە غەزەپ - نەپرەت بىلدۇرۇپ، باتورلۇق بىلەن جەڭگە ئاتلانغاچقا قوقان ئەسكەرلىرى قۇيرۇقىنى تىكىۋەتكەن. بۇنىڭ بىلەن بى چاڭ غايەت زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى رۇڭئەننىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاپ، بى چاڭنى ياركەنتنىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى قىلىپ تەيىنلىگەن، شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 شەھەرنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان بولغان. بۇ مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى شەھەرلەردە تۇرغۇزۇلىدىغان ئەسكەر سانىنى بېكىتىپ يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ تەمىناتىنى كۆپەيتىپ بەرگەن. داۋگۇاڭ 13 - يىلى (1833 - يىلى) پەرمانغا بىنائەن پايتەختكە قايتىپ كەتكەن، ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇ يەنە، شىنجاڭغا كېلىپ ئۇچتۇرپاننىڭ خان ئامبىلى، ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى ۋە ئىلى مەسلىھەتچى ئامبىلى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەنگەن، كېيىن ئۇ چىنراڭدا ئۆلگەن. ئۇنىڭ «ياركەنت شەھىرىنى ساقلاش خاتىرىسى» دېگەن ئەسىرى بار.

خوۋاك دىڭشياك

خوۋاك دىڭشياك (1801 ـ 1826 ـ يىلغىچە)، خەنزۇ، خوتەن ئۇلكىسىنىڭ چاڭشا ناھىيىسىدىن، چىڭ سۇلالىسى خانلىقىنىڭ يېشىل تۇغلۇق قوشۇنىدا ئەسكەر بولغان، ئۇ ئۆزىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا قارىماي شەھەرنى قوتقۇزۇۋالغانلىقى ئۈچۈن «دانىشمەن» دەپ ئاتالغان.

خوۋاك دىڭشياك چاڭشا ناھىيىسىدىكى بىر نامرات دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، 20 ياش ۋاقتىدا ئۇنىڭ ئاكىسى قوشنىسى بىلەن سۇ تالىشىپ بىر ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان، خوۋاك دىڭشياك ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ ئاكىسىنىڭ گۇناھى ئۈچۈن جازالانغان، شۇ جايىنىڭ ئەمەلدارى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ ئاكىسىنىڭ گۇناھى ئۈچۈن جازاغا تارتىلسا ۋاپادارلىق بولغان بولىدۇ دەپ قاراپ، «بۇيۇك چىڭ قانۇنى» بويىچە ئۇنىڭ جازاسىنى يېنىكلىتىپ، خوۋاك دىڭشياڭنى ئۆلۈمدىن كەچۈرۈم قىلىپ، «يىراق جايغا سۈرگۈن قىلىنسۇن، ئۆمۈر بويى قايتىپ كەلمىسۇن» دەپ ھۆكۈم قىلغان ھەمدە خوۋاك دىڭشياڭنى پالاپ گەنسۇغا سۈرگۈن قىلغان. داۋگۇاڭ 6 ـ يىلى (1826 ـ يىلى) خوۋاك دىڭشياك تۈرۈشلۇق قىسىم ئالماشقاندا ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىكتە قەشقەرگە كەلگەن.

شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى (دەل قۇربان ھېيت كۈنى) بۈرھانىددىننىڭ نەۋرىسى جاھانگىر باندىتلارنى باشلاپ قوقانلىقلارنىڭ قوللىشى بىلەن، جەنۇبىي شىنجاڭغا قايتا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە قۇتراتىپ شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، يەكەن، يېڭىسار، خوتەن قاتارلىق شەھەرلەرگە كىرگەن. قەشقەر كوناشەھەردىكى ھاكىمبەگ مەھەممەت سايىت پۇقرالارنى باشلاپ ئۇلارغا تاقابىل تۇرغاندا جەڭدە ئۆلگەن. قەشقەرنى ساقلاۋاتقان چىڭ سۇلالىسىنىڭ بىرقانچە ھەربىي سەردارلىرىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن جەڭدە ئۆلگەن. بۇنداق پايدىسىز ۋەزىيەتتە ئىلى جياڭجۈنى قوشۇمچە قەشقەرنىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى چىڭشياك قالدۇق ئەسكەرلەرنى يىغىپ ھەرقايسى ئۆلكىلەردىن كەلگەن خەنزۇ سودىگەرلەردىن 1000 دىن ئارتۇق كىشى بىلەن بىرگە يېڭىشەھەر (يۇمىلاق شەھەر، ھازىرقى ۋىلايەتلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ ئورنى) گە چېكىنىدۇرۇپ، سېپىلدىن پايدىلىنىپ دۈشمەن بىلەن ئېلىشقان، جاھانگىر شۇنچە ھۇجۇم قىلىپمۇ شەھەرنى ئالالمىغان، ئەكسىچە چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى ۋە سودىگەرلىرى ئۇلارنىڭ 800 دىن ئارتۇق ئادىمىنى ئۆلتۈرگەن، يارىلانغانلار سان ساناقسىز.

يۇمىلاق شەھەرگە يىراق بولمىغان جايدا قىزىل دەرياسى بولۇپ، ياز پەسلىگە توغرا كېلىپ قالغاچقا كەلكۈن شىددەتلىك ئۆرلىگەن ئىدى. جاھانگىر قىزىل دەرياسىنىڭ بېشىغا ئادەم ئەۋەتىپ، دەريانى توسۇپ كەلكۈن سۈيى ئارقىلىق قەشقەرنىڭ كوناشەھەر، يېڭىشەھەرلىرىنى سۇغا باستۇرماقچى بولغان. كەلكۈن سۈيى يېڭىشەھەردىكى نەچچە يۈزدىن ئارتۇق دۇكان ۋە مېڭدىن ئارتۇق پۇقرا ـ ئەسكەرنى يۇتۇۋېتىش ئالدىدا تۇراتتى، قەشقەر كوناشەھەردىكى 10 مېڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئاھالىسىنمۇ كەلكۈن يۇتۇپ كېتىش ئالدىدا تۇراتتى، مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە سېپىل ئۈستىدە تۇرغان خوۋاك دىڭشياك كەسكىن ھالدا سېپىلدىن سۇغا سەكرىگەن، ئۇ كىچىكىدىنلا سۇ ئۈزۈشنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن دامبىنىڭ ئاستىغا كىرىپ، بارلىق كۈچى بىلەن دامبا ئاستىدىن بىر تۆشۈك تېشىدۇ، ھەش ـ پەش دېگۈچە دۈشمەن توسقان دامبىنى يار ئېلىپ كېتىپ كەلكۈن يار بىلەن ئېقىپ كېتىپ، قەشقەرنىڭ كوناشەھەر، يېڭىشەھەرلىرى مۇكەممەل ساقلىنىپ قالغان. خوۋاك دىڭشياكمۇ ھالسىزلانغاچقا سۇدىن ئۈزۈپ چىقالماي، كەلكۈن ئىچىگە غەرق بولۇپ كەتكەن.

خوۋاك دىڭشياكنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، ھەر مىللەت خەلقى ئۇنىڭغا خىلمۇ خىل زورتەبىئىي كۈچ قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ، ئۇنىڭ روھىنى ياد ئېتىش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا «فاڭشېن» بۇتخانىسى ياساپ

چىققان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يەرلىك ئەمەلدار - تۆرىلەر ئايىنىڭ 1 - كۈنى ۋە 15 - كۈنى بۇتخانىغا بېرىپ كۈجە كۆيدۈرۈپ، خەلقنە بەخت تىلەپ ئۇزاقنىچە ئامان - ئېسەن بولۇشىنى ئىلتىجا قىلاتتى. گۇاڭشۈ 24 - يىلى (1898 - يىلى) جەنۇبى شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار بىرلەشمە نام بىلەن ئوردىغا مەكتۇب يېزىپ «فاڭشېن» بۇتخانىسىنى دۆلەتنىڭ رەسمىي نەزىر - چىراغ مۇراسىملىرى قاتارىغا كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلغان ھەمدە يوللانما ئىچىدە خۇاڭ دىڭشياڭنى يېشىل تۇغلۇق ئەسكەردىن باسوت سانغۇنلۇققا ئۆستۈرۈشنى تەلەپ قىلغان. لېكىن ئوردا ئۇنىڭ ئەمىلى بەك تۆۋەن ئىكەن دەپ تەستىقلىمىغان. لېكىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى پۇقرالار ۋە ئەمەلدار - تۆرىلەر پۇقراچە ياكى يېرىم ئەمەلدارلىق ئۇسۇلى بويىچە ئىزچىل تۇردە خۇاڭدىڭشياڭنى خاتىرىلەپ تۇرغان.

قۇلچاق

قۇلچاق (1836 — 1878 - يىلغىچە)، ئەسلى ئىسمى ھىدايەت، تاجىك، سارىقول (ھازىرقى تاشقورغان) نىڭ تىزناپ يېزىسىدىن، تاجىكلارنىڭ قەھرىمانى.

قۇلچاق ياشىغان دەۋر دەل قوقان خانلىقىنىڭ سارىقولغا داۋاملىق ھۇجۇم قىلىپ تۇرغان ۋاقتى ئىدى. ئۇ 13 يېشىدا بىر قېتىملىق جەڭدە قوي پادىلىرى بىلەن بىرلىكتە قوقان تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرى تەرىپىدىن تالان - تاراج قىلىنىپ، ئالىجور پامىرغا ئېلىپ كېلىنىپ، بۇخارادىكى ئاقسۆڭەك قېرىنغا قۇل قىلىپ سېتىۋېتىلگەن. قېرىن كىشىلەرگە ئۇنى «قۇلچاق» دەڭلار دەپ ئۆگەتكەچكە، شۇنىڭدىن تارتىپ ھىدايەتنىڭ ئىسمى قۇلچاق بولۇپ قالغان.

قۇلچاق يىراقتا سېتىلىپ 20 يىل قۇل بولۇپ، ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئازاب - ئوقۇبەتنىڭ دەردىنى تارتقان، لېكىن بۇ ئىش ئۇنى مۇستەھكەم ئىرادىلىك ۋە تاجاۋۇزچىلارغا ئەڭ ئۆچمەن قىلىپ يېتىشتۇرگەن. ئونىڭ بۇ دەرت - ئەلەملىرى قېرىنىنىڭ كىچىك خوتۇنىنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىغان. 1821 - يىلى قېرىن دادىسىنىڭ ئۆلۈمىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ھەيۋەتلىك ئات بەيگىسى ئۆتكۈزگەن ھەمدە قۇلچاقنى «مۇكاپات بۇيۇمى» قىلىپ غەلىبە قىلغۇچىلارغا تەقدىم قىلماقچى بولغان، قېرىنىنىڭ كىچىك خوتۇنى بۇ خەۋەرنى قۇلچاققا يەتكۈزۈپ قويغاندىن كېيىن ئۇ ئات سۈغارغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ۋەتەنگە قېچىپ كەلگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ يۇرتىدىكى تاجىك خەلقىنىڭ ئاز ساندىكى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ، ئۆزىنى دۈشمەن قوينىغا ئاتقانلىق قىلمىشىغا قارشى تۇرۇش كۆرىشىگە قاتناشقان، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئۇنى «پۇقرالارنى قۇتراتقان» دېگەن جىنايەت بىلەن يەكەنگە سۈرگۈن قىلغان. جاھانگىر تاجاۋۇزچى قوشۇننى باشلاپ يەكەنگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندە قۇلچاق تۇرمىدە تۇرۇپ تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا قاتنىشىشنى قاتتىق تەلەپ قىلغان، ئۇنىڭ تەلىپى تەستىقلانغان؛ قۇلچاق ئۇرۇشتا باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئونى خوتەننىڭ ھاكىمبەگلىكىگە تەينىلەنگەن.

داۋگۇاڭ 14 - يىلى (1834 - يىل) 9 - ئايدا لەشكەر قوشبېگى قوقان خاقانىنىڭ پەرمانى بويىچە سارىقولنىڭ شىمالىدىكى تاغارمىغا ھۇجۇم قىلغاندا، شۇ جايىنىڭ بېگى مەھەممەت شاھنى ئۆلتۈرگەن. ۋەزىيەت ئىنتايىن خەۋپلىك بولغاچقا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى قۇلچاقنى سارىقولغا يۆتكەپ جەڭ قىلدۇرغان. قۇلچاق تاجىك ئەسكەر ۋە خەلقنە رەھبەرلىك قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقىرىپ، بۇلاپ كېتىلگەن ئايالار، بالىلار ۋە چارۋىلارنى قايتۇرۇپ كەلگەن. دۈشمەنگە قارشى تۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن چىڭ ھۆكۈمىتى قۇلچاقنى سارىقولنىڭ 5 - دەرىجىلىك ھاكىمبەگلىكىگە ئۆستۈرۈپ، پامىر

رايونىنىڭ ھەربىي مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا قويغان.

داۋگۇاڭ 15 - يىلى (1835 - يىلى) 9 - ئايدا قوقانلىقلار قايتىدىن سارىقولنىڭ تاغارما رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندە، قۇلچاق پەم بىلەن بۆكتۇرمە قويۇپ تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن بارلىق دۇشمەنلەرنى تالا چوقىسى ئاستىدىكى ئاشخانا جىلغىسىدا يوقىتىپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ يەنە بىر مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. داۋگۇاڭ 16 - يىلى (1836 - يىلى) ياز پەسلىدە قوقان خانلىقى روسىيىنىڭ كۇشكۇرتىشى بىلەن، بۇغۇچى 500 ئەسكەرنى باشلاپ تاغارما رايونىغا يەنە بىر قېتىم بېسىپ كىرگەندە، قۇلچاق ئورۇش جەريانىدا ئۇلار ئەۋەتكەن ئىشپىيونىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ قوشۇننىڭ ئاساسىي كۈچىنى دوڭباشقا يۆتكەپ ناھايىتى ئاز ئەسكەر كۈچىنى سارىقول شەھىرىنى ساقلاشقا قويغان. ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن شەھەر دۇشمەنلىك زەمبىرەك ئوقىغا تۇتۇلغان. قۇلچاق «جەڭدە ئۆلۈمنىڭ ھەرگىز قۇل بولمايمىز» دېگەن چاقىرىقنى چىقىرىپ خەلقنى يېتەكلەپ دۇشمەنگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ، يەتتە كېچە - كۈندۈز ئېلىشقان. ئاخىرى كۈچى ئاجىز كېلىپ قېلىپ، قورغاننى قولدىن كەتكۈزۈپ قويغان. قۇلچاقمۇ مەيدىسىگە ئوق تېگىپ، ۋەتەن ئۈچۈن قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان، شۇ يىلى ئۇ 49 ياشتا ئىدى.

§ 2 . يېقىنقى زامانداشلىرى

ئابدۇرېھىم نىزارى

ئابدۇرېھىم نىزارى (1770 — 1848 - يىلغىچە)، قەشقەردىن، 19 - ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى.

ئابدۇرېھىم نىزارى قەشقەر شەھىرىدىكى بىر ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، بالىلىق ۋاقتىدا مەدرىسىدە ئوقىغان، 20 ياشقا كىرگەندە قەشقەردىكى داڭلىق ھېيتگاھ مەدرىسىدە ئوقۇغان، تىرىشىپ ئوقۇپ، باشقىلاردىن ئۆتكۈر بولغان زېرەك ئەقلى ۋە تىرىشچانلىقى ئارقىلىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى ئىگىلىگەندىن تاشقىرى، يەنە پارس، ئەرەب تىللىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن ھەمدە ئىسلام شەرق ئەدەبىياتىدىكى ئاتاقلىق يازغۇچىلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ئوقىغان، لېكىن ئۆزىنىڭ مەرتىۋىسى تۆۋەن، ئائىلىسى نامرات بولغانلىقتىن گەرچە بىلىمى مول بولسىمۇ، باشقىلار ئۈنى كۆزگە ئىلمىغاچقا، كىشىلەرگە خەت يېزىپ بېرىش بىلەن تۇرمۇش كۆچۈرگەن.

ئۇزاق مۇددەت مىسكىن، غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن ئابدۇرېھىم نىزارى يۇرۇقلۇق، ئەركىنلىك، بەختلىك تۇرمۇشقا يېتىشكە ئىنتىلىپ ئىجادىيەتكە قىزغىپ، قولىغا قەلەم ئېلىپ شېئىر يېزىپ، شېئىر ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھېسسىياتىنى شەرھىلىگەن.

ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ شېئىرلىرىدا تاللانغان ماتېرىياللارنىڭ مەزمۇنى كەڭ بولۇپ، گەرچە كۆپ قىسمى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى رىۋايەتلەردىن كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن قويۇق ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ خىسلىتى ۋە يەرلىك تۇستىن ئايرىلالمىغان. شېئىرلىرى ئىنتايىن رېئىملىق، تەسىرلىك بولۇپ، ھەربىر بۆلەكنىڭ بېشىغا نەسرىي قىستۇرمىلار بېرىلگەن، رېئىملىق ھەم راۋان، ئۇنىڭ «مۇھەببەت داستانلىرى» دەپ باش تېما قويغان 25 كۈبلېتلىق تارىخىي داستانى جەمئىي 48 مىڭ مىسرادىن ئاشىدۇ، «مۇھەببەت داستانلىرى» دىن باشقا، يەنە «مۇخەممەس توپلىمى» ۋە پەلسەپىۋى داستان «بەھرام - دىلئارام» دېگەن ئەسەرلىرىمۇ بار.

«مۇھەببەت داستانلىرى» «رابىيە - سەئىدىن»، «پەرھاد - شېرىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «گۈلنىسا ۋە مەھزۇن» قاتارلىق كىشىنى ھوزۇرلاندۇرىدىغان داستانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لېكىن بۇلارنىڭ

ھېچقايسىسى تارقىلىشى كەك، تەسىرى ئەك زور بولغان «رابىيە - سەئىدىن» گە يەتمەيدۇ. بۇ ئەسەر چىك سۇلالىسىنىك داۋگۇاك 15 - يىلى (1835 - يىلى) يېزىلغان، بۇ شېئىردا ئۇيغۇر قىزى رابىيە بىلەن يېگىت سەئىدنىك مۇھەببەت ھېكايىسى بايان قىلىنغان. بۇ شائىرنىك ئاجايىپ ئۇستىلىق بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇشى ۋە يۇكسەك بەدىئىي ماھارىتى ئارقىلىق بايان قىلىنغان. ئۇلارنىك مۇھەببىتى ئېچىنىشلىق، تەسىرلىك بولۇپ كىشىلەرنىك كۆزىدىن ياش ئاققۇزىدۇ. بىر ئەسىردىن كۆپ ۋاقىتتىن بۇيان رابىيە - سەئىدىنىنىك ھېكايىسى ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە كەك تارقالغان، بەزى كىشىلەر بۇ داستاننى ئۆزگەرتىپ دراما قىلىپ سەھنىگە ئېلىپ چىقتى، رابىيە بىلەن سەئىدىنىنىك جەستى بىر يەرگە قويۇلغان قەبرىمۇ «مۇھەببەتنىك مۇقەددەس ۋىسالى» بولۇپ، ھازىرغا قەدەر سايامەتچىلەرنى ئۇ جايغا بېرىپ ئەسلەپ تاۋاب قىلىشقا جەلپ قىلماقتا.

شائىر ئىشقى - مۇھەببەت شېئىرى ئارقىلىق دۇنياغا تونۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزى توي قىلمىغان ياكى ھەقىقىي مۇھەببەتلىك تۇرمۇشىنى بېشىدىن كۆچۈرۈپ باقمىغان، ئۇ ئۆز شېئىرىدە «مەن نىزارى بۇ دۇنيادا نېمە دېگەن بىتەلەيمەن، مۇھەببەتنىك لەززىتىنى تېتىپ بېقىشقا بەكمۇ تەشنامەن» دەپ يازغان.

ئابدۇرېھىم نىزارى ھاياتىنى نامرات - سەرسانلىقتا ئۆتكۈزۈپ، ئۇزاققىچە مۇرادىغا يېتەلمەي تاكى 60 ياشقا كىرگەندە ئاندىن چىك سۇلالىسىنىك قەشقەردىكى ھاكىمبېگى ئىنانچىخان زوھۇرىدىن ھېكىم بەگ ئۇنى باش مىرزىلىققا تەكلىپ قىلىپ، ئەمەلدارلىق مۇھۇرىنى شۇنىڭغا تۇتقۇزغان، 70 ياشقا كىرگەندە يەنە خانلىق مەدرىسەنىك مۇدەررىسلىكىگە تەكلىپ قىلىنغان. داۋگۇاك 28 - يىلى (1848 - يىلى) ئۇ 78 ياشتا ئالەمدىن ئۆتكەن، لېكىن ئۇنىك شېئىرلىرى ھاغىرغىچە تارقىلىپ كەلمەكتە.

خې بۇيۇن

خې بۇيۇن (؟ — 1810 - يىلغىچە)، خەنزۇ، شەنشىدىن، چىك سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەر يېڭىشەھەرگە قورۇقچى بەگ بولغان.

چىك سۇلالىسىنىك تۇڭجى 3 - يىلى (1864 - يىلى) كۇچا دېھقانلىرى قوزغىلاك كۆتۈرگەندە تەڭرىتاغنىك جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى جايلارنىك ھەممىسى ئاۋاز قوشقان. شۇ يىلى يازدا قەشقەر پەيزاۋات بوزىيەر رايوندىكى خۇيزۇلاردىن جىن شياڭيىن خۇيزۇلارنىك ئاخۇنى ما يۈەن بىلەن بىرلىشىپ ئاقسۇغا قېچىپ بېرىپ، شۇ جايدىكى قىرغىز سىدىق بەگنى ئەسكەر چىقىرىپ چىك سۇلالىسىغا قارشى چىقىشقا قۇتراتقان، قەشقەرنى تارتىۋالغاندىن كېيىن ئۆزى خان بولغان. سىدىق بەگ جىن شياڭيىن، ما يۈەن بىلەن تېزلىكتە قوشۇن تەشكىللەپ، قەشقەرنىك خان ئامبىلى كۇيىيىك قورشاپ يوقىتىشقا ئەۋەتكەن چىك سۇلالىسى قوشۇنىنى مەغلۇب قىلغان. كۇيىيىك قەشقەر يېڭىشەھەرنى ساقلاۋاتقان خې بۇيۇن بىلەن يېڭىشەھەرگە چېكىنىپ كىرىۋېلىپ ئۇرۇش قىلغىلى ئۇنىمىغان. سىدىق بەگنىك ئەسكەرلىرى قەشقەر كوناشەھەر (ھازىرقى قەشقەر شەھىرى) نى بېسىۋالغاندىن كېيىن، جىن شياڭيىن بىلەن ما يۈەن ئۆزىنى ئامبال دەپ ئاتاپ سىدىق بەگنى «قەشقەرنىك خانى» قىلىپ تىكلىگەن، يېرىم يىلدىن كېيىن سىدىق بەگ پۇقرالارنىك قايىل بولمىغانلىقىنى، تەختىنىك مۇقىم ئەمەسلىكىنى چۈشۈر ھېس قىلىپ، قوقان خانلىقىنىك تاشكەنت شەھىرىدە تۇرۇۋاتقان جاھانگىرنىك ئوغلى بۇزرۇكنى تەختكە چىقىشقا تەكلىپ قىلغان ھەمدە خوجا ئەۋلادى دېگەن نامنى كۆتىرىپ چىقىپ ئۆزىگە نىقاپ قىلغان. قوقان خاقانى ئالىم قۇل بۇنى قەشقەرگە بېسىپ كىرىپ ئۆزىنىك تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنىك ئەك ياخشى پۇرسىتى دەپ بىلىپ، بۇزرۇكنى تىزگىنلەش ئۈچۈن، ئۆزىنىك قول ئاستىدىكى ئەسكەر باشلىقى ياقۇپ بەگنى 50 ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ، ئون نەچچە قەلەمدار، ئەلەمدارلار بىلەن بىرگە، بۇزرۇكقا ھەمراھ بولۇپ قەشقەرگە

بېرىشقا ئەۋەتكەن.

ياقۇپ بەگ بىلەن بۇزرۇك تۇڭجى 4 - يىلى (1865 - يىلى) ئەتىيازدا قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە سىدىق بەگنى ھەيدەپ چىقىرىپ، قەشقەرنى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلارنىــــى بېسىۋالغان. 9 - ئايدا يېرىم يىلدىن كۆپرەك قورشاۋدا تورغان قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ قورۇقچى بېگى خې بۇيۇن ھەربىي ئەمەلدار ياقۇپ بەگ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، شەھەر ئىچىدىكى مانجۇ، خەنزۇ ئوفېتسىر-ئەسكەرلەرنىڭ تەسلىم بولۇشىغا ھەمدە ئىسلام دىنىغا كىرىشىگە قوشۇلغان، قەشقەرنىڭ خان ئامبىلى كۈيىمىڭ، ياردەمچى نازارەتچى ئامبال فۇجۇلىڭئا قاتارلىق 17 كىشى ۋە 13 خەنزۇ، ئۇيغۇر ئەمەلدار ئامباردىكى پارتلىتىش دورىسىنى پارتلىتىپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان.

ياقۇپ بەگ شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن خې بۇيۇنلىڭ قىزىنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ، خې بۇيۇنگە قۇدرەت دەپ ئۇيغۇرچە ئىسىم قويغان، تەسلىم بولغان ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىنىڭ توپچىلار قىسمىـــــغا قوشۇۋالغان، خې بۇيۇن بۇنىڭغا قوماندان بولغان.

گۈاڭشۈ 3 - يىلى (1877 - يىلى) شەنشى، گەنسۇنىڭ ھەربىي ۋالىيسى زوزۇڭتاڭ ئەسكەر باشلاپ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىشقا كەلدى. چوڭ قوشۇن غەربكە يۈرۈش قىلىپ شىمالىي شىنجاڭنى بىراقلا تىنچىتىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن تەڭرىتاغنى بېسىپ ئۆتۈپ جەنۇبقا يۈرۈش قىلدى، ياقۇپ بەگنىڭ ئەسكەرلىرى ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇب بولدى. 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ياقۇپ بەگ كورلىدا ئۆلدى. كېيىنكى يىلى 10- ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى سەپ قوماندانى لىيۇجىنتاڭ قوشۇننىنى باشلاپ ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالدى. بۇ چاغدا خې بۇيۇن قەشقەر يېڭىشەھەرنى ئىگىلىگەنلىكىنى ئېلان قىلدى.

ياقۇپ بەگنىڭ چوڭ ئوغلى بەگقۇلىبەگ ئۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىنتايىن غەزەپلىنىپ ئەسكەر باشلاپ كېلىپ يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى، خې بۇيۇن تېزلىكتە ئادەم ئەۋەتىپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. 12 - ئاينىڭ 17- كۈنى لىيۇجىنتاڭ ئەسكەر باشلاپ كېلىپ ئالدى بىلەن قەشقەر كوناشەھەرنى ئېلىپ، ئاندىن يېڭىشەھەرنى قورشاۋدىن قۇتقۇزۇپ قالدى. بەگقۇلىبەگ چەت ئەلگە قېچىپ كەتتى. ئۇرۇشتىن كېيىن جىن شياڭيىن، مايۇەنلەرگە چىڭ سۇلالىسى ئۆلۈم جازاسى بەردى، خې بۇيۇن ھەقىقەتكە قايتىپ خىزمەت كۆرسەتتى دەپ جىنايىتى كەچۈرۈم قىلىندى.

سەبۈرى

سەبۈرى ئۇيغۇر، تولۇق ئىسمى ئىمىر ھۈسەين سەبۈرى، قەشقەردىن، 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 19- ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئالىملىقتا ياشىغان، ئۇنىڭ «ماقالات» (ماقالە توپلىمى) دېگەن ئەسىرى بار.

سەبۈرى نامرات ئائىلىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، كىچىك چېغىدىلا بىلىمگە بەكمۇ تەشنا ئىدى، ئوقۇشتا بەكمۇ تىرىشاتتى، ئىلگىرى قەشقەر مەدرىسىدە ئوقىغان، 19 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدا خېلى نامى چىققان ئىدى. قەشقەرنىڭ ھاكىمبېگى زوھۇرىدىن بەگ ئۇنىڭ ئەسىرىنى ئوقىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەخلاقى ۋە بىلىمى ئىنتايىن ياراپ كېتىپ ئالاھىدە چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا يەر تەقدىم قىلىپ، ئۇنىڭ ئىگىلىك تىكلەپ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇنىڭغا شائىر ناۋائىنىڭ «مەنتىقۇتتەيىر» دېگەن ئەسىرىنى ئەسىرىلەشتۇرۇپ چىقىپ، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. سەبۈرى بۇ تەكلىپنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، جاپالىق مېھنەت سىڭدۈرۈپ، ئاخىرى بۇ 20 نەچچە بابلىق كاتتا ئەسەرنى يېپىيېڭى ئەسەر قىلىپ يېزىپ چىقىپ، ئۇنىڭغا «ماقالات» دەپ نام قويدى. بۇ

ئەسەرلىرىدە مەركىزىي ئىدىيىسى جاھاندىكى كىشىلەرنى سەممىي ساداقەت، ئەدەب - ئەخلاق، ئىنساپ - ۋاپادارلىق ۋە پىداكارلىق قاتارلىق ئېسىل پەزىلەتنى ساقلاشقا دەۋەت قىلىپ، ئاچكۆزلۈك، ئىچى تارلىق، تەكەببۇرلۇق، ھارامزادىلىك قاتارلىق يامان ئىللەتنى تەنقىد قىلىپ، تىنچ ئۇچىنى چېرىكلىشىپ كەتكەن چىلىك سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ۋە ساختىپەز ئىشانلار مەزھىپىگە قارشىپ، ئۆزىنىڭ ئىلغار ئىدىيىۋى خاھىشىنى ئىپادىلىدى.
سەبۈرىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ پروزا ژانىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا تۆھپە قوشتى.

غېرىبى

غېرىبى (1802 — 1862 - يىلغىچە)، ئەسلى ئىسمى تۇردۇش بولۇپ، ئۇ قەشقەردىكى بىر نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان، كىچىدىنكىدىن تارتىپ يوقسۇزلۇقنىڭ دەردىنى تارتىپ جاھاننىڭ قاتتىقلىقىنى بېشىدىن كەچۈرگەچكە ئۆزىگە «غېرىبى» (غېرىپ ئادەم) دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇسنى قويغان.
غېرىبى نامرات ئائىلىدىن كېلىپ چىققاچقا، جاپاكەش ئاممىنىڭ ئۇچرىغان ئازاب - ئوقۇبىتى ۋە زۇلمىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ تەڭسىز بولغان ئىجتىمائىي تۈزۈمنى ئىسلاھ قىلىش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ ھەر ساھە، ھەر كەسىپتىكى ئەمگەكچىلەر ئۆزئارا ماسلاشسىلا، بىر - بىرىنى كەمسىتىشنى ۋە ھەر خىل يامان ئىللەتلەرنى تۇغۇتكىلى بولمىدۇ، ماۋارىپ چىلىك تۇتۇلسىلا ئاندىن جەمئىيەت ياخشىلىنىدۇ دەپ قارىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ 32 كەسىپتىكى ھۈنەرۋەرلەرنى يېغىپ مۇزاكىرىگە قويۇپ، ئىسلاھات تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، جەمئىيەتنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى ئۆزگەرتمەكچى بولغان.
چىلىك سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 21 - يىلى (1841 - يىلى) ئۇ ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ۋە قىلماقچى بولغانلىرىنى بىر كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقىپ ئۇنىڭغا «كىتابى غېرىبى» دەپ ئات قويغان. بۇ ئەسەر مۇقەددىمە ۋە 32 بابنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭدا شۇ چاغدىكى شىنجاڭ جەمئىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان 32 خىل كەسىپنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى مۇھىملىقىنى ئىسپاتلاپ، ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەرنىڭ بىر - بىرىگە بېقىنىدىغانلىقى، بىرەرسى كەم قالسا بولمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنى چۈشەندۈرۈپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، كىشىلەرنىڭ توغرا نىيەتتە بولۇش، ئاق كۆڭۈل بولۇش، پاك بولۇش، ئەمەلىيەتچىل بولۇشتەك ئالىيجاناپ ئەخلاق - پەزىلەت يېتىلدۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغان. شائىرنىڭ ئىسلاھات توغرىسىدىكى تەشەببۇسنى ئەينى ۋاقىتتا ئەملىگە ئاشۇرۇشقا مۇمكىن بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىلغارلىق ئەھمىيىتىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ.

سەلەي چاققان

سەلەي چاققان (1826 — ؟)، ئۇيغۇر خەلق سەنئەتكارى، ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئىجادچىسى، نەسىردىن ئەپەندىدەك ئەقىللىق شەخس، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال دېگەن يېرىدىن.
سەلەي چاققان تۇغما ئەقىللىق بولۇپ، مىجەزى ئوچۇق، پەم - پاراسەتلىك، سۆز ھەرىكەتلىرى بەكمۇ قىزىقارلىق كىشى ئىدى. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ ئۇيغۇر خەلق ناخشا - ئۇسۇلى، مۇزىكا ۋە تۇرلۈك سەييارە ئويۇن كۆرسىتىش پائالىيەتلىرىگە قىزىقاتتى. ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىياتى شەكىلىنىڭ بىرى بولغان لەتىپە ئىجادىيىتى ئۇسۇلى ۋە ئۇنىڭ سەنئەت ئۇسلۇبىغا ۋارىسلىق قىلىپ، كىشىلەرنى كۈلدۈرىدىغان ۋە چوڭقۇر ئويغا

سالمدىغان لەتىپىلەرنى ئىجاد قىلغان. ئۇ خەلقنى ئەزگەن يۇقىرى قاتلامدىكى ئۇنسۇرلارنى ھەجۋىي سۆز ماھارىتى ئارقىلىق كۈلكە - چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ ئەيىبلەيتتى ۋە مەسخىرە، زاڭلىق قىلاتتى، كۆندىلىك تۇرمۇشتىكى نامۇۋاپىق ئىشلارنى تەنقىد قىلىپ تۇزىتىپ، كەلگۈسى خەلق ئاممىسىنى كۆلكىدىن ھوزۇرلاندۇرۇپ، سەنئەت ئارقىلىق ئىلھاملاندۇراتتى.

بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان سەلەي چاققانلىق ئۆتكۈر لەتىپە - چاقچاقلىرى خەلق ئارىسىدا ئىزچىل تارقىلىپ كەلمەكتە، كىشىلەر ئۇنى 19 - ئەسىردىكى نەسىردىن ئەپەندىم دەپ بىلىدۇ. ئۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆتكۈر لەتىپە - چاقچاقتىن ئىبارەت بۇ بىر ئەدەبىيات شەكلى تولۇق راۋاج تېپىپ ئۇيغۇر ئەدەبىيات گۈلزارىدىكى بىر تەكەنلىك ئەمما ئۆزگىچە چىرايلىق گۈل بولۇپ قالدى.

مولا مۇھەممەت نىياز

مولا مۇھەممەت نىياز، يېڭىسارداىن، 19 - ئەسىردە ياشىغان. ئۇنىڭ داڭلىق ئەسىرىدىن «كىتابى مەنسۇر» دېگەن داستانى بار.

بۇ شائىرنىڭ ھاياتى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيىتىگە ئائىت مەلۇماتلار ناھايىتى ئاز. ئۇنىڭ ئەسىرىدىكى مەزمۇنلاردىن قارىغاندا، ئۇ نامرات ئائىلىدىن كېلىپ چىققان، كېيىن تەلىم - تەربىيە ئېلىپ پارس تىلىنى پىششىق ئۆگىنىپ، ئەدەبىي جەھەتتە ناھايىتى ياخشى تەربىيىلەنگەن. ئۇنىڭ ئىدىيىۋى خاھىشىدا فېئودالىزىمغا قارشى تۇس ئىنتايىن ئېنىق بولغان.

ئۇنىڭ «كىتابى مەنسۇر» داستانى پارس تىلىدا يېزىلغان شۇ ناملىق نەسرىي ئەسەردىن ئېلىنغان. مولا مۇھەممەت نىياز ئۇنى خەلق قوشاقلىرىغا يېقىن كېلىدىغان نەزمىي ئۇسۇلدا قايتا ئىشلەپ چىققان. داستاندا ئاممىباب راۋان تىللار ئارقىلىق مەنسۇر بىلەن ئانارنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسى ھەمدە ئۇلار بىلەن فېئودال كۈچلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان دىنىي مۇتەئەسسىپلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ۋەقەلىرى بايان قىلىنغان. بۇ بىر جۇپ ياشىنىڭ ساپ ئىشقى - مۇھەببىتىگە مەدھىيە ئوقۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئەركىنلىك، بەختلىك ئۆچۈن ئېلىپ بارغان ھەققانىي كۈرىشى مۇئەييەنلەشتۇرۇلگەن، فېئودال ۋە مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ئەركىنلىكنى بۇغۇۋاتقانلىق جىنايىتى پاش قىلىنغان. بۇ ۋەقەلىك ئىنتايىن قىزىقارلىق بولۇپ كىشىنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرىدۇ. شائىرنىڭ بۇ تېمىنى تاللاشتىكى مەقسىتى ھېكايىدىكى پېرسۇناژلار تىلى ئارقىلىق فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇشقا مۇراجەت قىلىشتىن ئىبارەت.

خەستە

خەستە (1854 — 1907 - يىلغىچە)، ئەسلى ئىسمى ئابدۇللا شېرىپ ئاخۇن، ئۇيغۇر شائىرى، يەكەندىن، ئۇنىڭ دادىسى شېرىپ ئاخۇن شۇ جايدىكى ئالىي مەدرىسىدە مۇدەررىس بولغان. خەستە كىچىك ۋاقتىدا دادىسىنىڭ تەربىيىسىنى ئېلىپ، تۇرلۇك ئىلىملارنى تىرىشىپ ئوقىغان. 10 نەچچە يېشىدىلا دىنىي ئىلىم ۋە ئەدەبىياتنى ناھايىتى پىششىق ئىگىلەپ بولغان.

خەستە 17 ياشقا كىرگەندە يەكەندىكى چوڭ ئىشان مولا نىيازنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن شۇ جايدىكى ئىشانلارنىڭ پائالىيەت مەركىزى بولغان خانىقاغا قاراشلىق مەدرىسىدە مودەررىس بولغان ھەمدە يەنە دادىسى

تۇرۇشلۇق جايدىكى مەدرىسكە قوشۇمچە مۇدەررىس بولغان. موللا نىياز خەستىگە بەكمۇ كۆڭۈل بۆلۈپ، بىر نەچچە يىلدىن كېيىن ئۆزىنىڭ چوڭ قىزى بۈۋى خانىمنى خوتۇنلۇققا بەرگەن. بۈۋى خانىم بىلەن خەستىنىڭ ئوي پىكىرى بىر يەردىن چىقىپ بىر بىرىنى مېھماندەك ھۆرمەتلەپ، 30 يىلدىن ئارتۇق تۇرمۇش كۆچۈرگەن. خەستىمۇ ئۆمۈر بويى قېيىنئاتىسىنىڭ مەدرىسىدە مۇدەررىس بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 33 - يىلى (1907 - يىلى) خەستە 53 يېشىدا كېسەل بولۇپ ئالەمدىن ئۆتكەن، ئۇنىڭ جەسىدى مەدرىسە قەبرىستانلىقىغا قويۇلغان.

خەستە قانتتىق دىن تۇسىنى ئالغان ئىلاھىيەتچى، مائارىپچى ۋە ئەدەبىياتشۇناس ئىدى. خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتلەر تەمىنلىگەن ئەھۋاللاردىن قارىغاندا پىكىرى چوڭقۇر، ئەقلى ئۆتكۈر، يېزىقچىلىققا ماھىر ئىكەن، ئۇ ھەتتا سەپەر ئۈستىدە، ئات ئۈستىدىمۇ شېئىر يادلايدىكەن، لېكىن ھازىر ئۇنىڭ «دىۋانى خەستە» دېگەن بىرلا قول يازمىسى تېپىلدى، ئۇنىڭغا 50 غەزەل، 10 مۇخەممەس، 10 بەيىت، 2 مۇسەررەس، جەمئىي 2793 مىسرا شېئىر كىرگۈزۈلگەن. ئۇنىڭ مەزمۇنى كۆپىنچە كىشىلەرنىڭ يامان ئىللەتىنى تاشلاپ، ئۆزىنى ئۆزى تەربىيىلەيدىغان ھىكمەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان، ئاز ساندا مۇھەببەتنى مەدھىيىلەپ، جەمئىيەتتىكى يامان ئىللەتلەرنى تەنقىد قىلىدىغان تەرەپلىرىمۇ بولۇپ، شائىرنىڭ دېموكراتىك ئىدىيىۋى خاھىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

پۇرقەت

مۇھەممەت ئوغلى پۇرقەت (1858 — 1909 - يىلغىچە)، داڭلىق ئۆزبېك شائىرى. ئۇ ئۆزبېك ئەدەبىيات تارىخىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدىكى كلاسسىك ئەدەبىيات ئىجادىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان شەخسلەرنىڭ بىرى، ئۇ يەنە بىر دېموكراتچى شائىر، يەنە بىر دېموكراتىك شائىر زاكىرجان خال بىلەن بىرلىكتە ئۆزبېك يېقىنقى زامان ئەدەبىياتىغا باشلامچىلىق قىلىشتەك مۇھىم ۋەزىپىنى تاماملىغان.

پۇرقەت چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 22 - يىلى (1896 - يىلى) ئوتتۇرا ئاسىيادىن يەكەن بازىرىغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ تاكى ئالەمدىن ئۆتكىچە شۇ جايدا تورغان. ئۇ كلاسسىك شېئىرلار بىلەن تاۋلانغان بولۇپ، ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبىغا بەكمۇ ئەھمىيەت بەرگەن. ئۇ ئىجادىيەتتە، شېئىرنىڭ قاپىيىسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ ۋەزىن، قاپىيە، تۇراق ھەمدە قوش قاپىيىلەردىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ناھايىتى گۈزەل، مۇكەممەل بولۇش دەرىجىسىگە يەتكۈزگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ رېتىمى راۋان بولۇپ، ئوقۇغانسېرى شۇنچە يېقىملىق تۇيۇلىدۇ، ئۇنىڭ نۇرغۇن شېئىر تېكىستلىرى ئاھاڭغا سېلىنىپ ھازىرغىچە داۋاملىق ئوقۇلۇپ كەلمەكتە.

پۇرقەت شېئىرلىرىدا كونا جەمئىيەتتىكى بايلارنىڭ ئۆز ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ يوقسۇزلۇقتا قالغان، نامرات خەلقنى دەھشەتلىك ئېزىپ، ئۆزلىرى خەلقتىن شۇلىۋالغان پۇللارغا تايىنىپ ئۆزىنى سەمرىتىپ، بىكار تەلەپلىك قىلىپ، تەييار تاپلىق تۇرمۇش ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى رەھىمسىز پاش قىلغان. شائىر جاھاندىكى مۇشۇنداق خىلمۇخىل تەڭسىزلىك ئالدىدا ئىنتايىن روشەن ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇپ، ئىنسانلارنىڭ كېلەچىكى چوقۇم ئادىل، باراۋەر بولىدىغانلىقىدىن بىشارەت بەرگەن. گەرچە شائىرنىڭ ئىنسانلارنىڭ تەقدىرگە بولغان تونۇشى مۇجمەل بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇنداق ئىلغار ئېڭى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنى ئاتاقلىق شائىر قىلىپ يېتىشتۇردى.

تاشۇاي

تاشۇاي (1864 — 1898 - يىلغىچە)، قەشقەردىن، ئاتاقلىق ئۇيغۇر خەلق سەنئەتچىسى.

تاشۇاي نامرات دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، كىچىكىدىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قالغان، ئۇ يېتىمچىلىقتا جايلارنى ئايلىنىپ تىلەمچىلىك قىلىپ جان باققان. ئۇ ناخشا - مۇزىكىغا تۇغما ھەۋەسكار بولۇپ، ناھايىتى ئەقىللىق ئىدى، ئۇ دادىسىدىن قالغان بىر دانە راۋابقا تايىنىپ تىرىشىپ ساز ئۇگىنىپ تېزلىكتە خەلق ئارىسىدىكى نۇرغۇن مۇزىكىلارنى پىششىق ئىگىلىگەن ھەمدە «يار مۇرادىغا يەتتى» دېگەن بىر قانچە ناخشا - مۇزىكىلارنى ئۆزگەرتىپ ئىجاد قىلغان.

تاشۇاي تۇرمۇشىنىڭ دىشۋارچىلىقى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەر قايسى جايلاردا بىر مەزگىل سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ، دائىم چوڭ - كىچىك كوچىلاردا كىشىلەرگە ساز چېلىپ بېرەتتى. ئۇ باي، مولىلارنىڭ زىيانكەشلىكى تۈپەيلى بىر مەزگىل تۇرمىدە ياتقان.

زۇلمەتلىك فېئودالىلىق جەمئىيىتتە ئۆتكۈزگەن يوقسۇزلۇق كۈنلىرى تاشۇاينىڭ قەلبىدە چوڭقۇر داغ قالدۇرغان، ئۇ كۆڭۈلدىكى تۈگۈپ - تاشقان غەزەب - نەپرەتلىرىنى ئۆزى ئىمراق بولغان راۋاپ بىلەن ئىزھار قىلىپ «كاۋابى سەھرا» ، «گۈندىپاي -1 » ، «گۈندىپاي -2» ، «تاشۇاي» قاتارلىق ئېسىل مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلىپ، ئۆزىنىڭ قەلبىدىكى نەپرىتىنى ئىزھار قىلىپ، ئەركىنلىك ۋە يورۇقلۇققا ئىنتىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن، بۇ مۇزىكىلار قاناتسىز ئۇچۇپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا تارقىلىپ ھازىرغا قەدەر كىشىلەر تەرىپىدىن ئورۇنلانماقتا.

جاپا - مۇشەققەتتە ئۆتكەن تۇرمۇش سەنئەتكارنىڭ ھاياتىنى بالدۇرلا ئايالاشتۇرغان، گۈاڭشۇ 24 - يىلى (1898 - يىلى) ئاران 34 ياشقا كىرگەن تاشۇاي ئالەمدىن ئۆتكەن.

ياڭ زەنشۇ

ياڭ زەنشۇ، تەخەللۇسى شۇجۇ، خۇبەي ئۆلكىسىنىڭ جياڭشيا (ۋۇچاڭ) دىن، خەنزۇ، خۇبەيدىكى شۆتاڭدا ئوقۇغان، كېيىن ياپونىيىگە چىقىپ خۇشەن قورۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان. ياپونىيىدە سۇن جۇڭشەننىڭ ئىتتىپاقداشلار جەمئىيىتىگە قاتناشقان، ئىتتىپاقداشلار جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەزالىرىنىڭ بىرى ئىدى. ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن خۇبەيدىكى ھەربىي گازارمىلاردا تەربىيىلىگۈچى، خۇبەي قورۇقلۇق ئارمىيە 42 - پولكىنىڭ كوماندىرى بولغان، كېيىن باتالىيون كوماندىرلىقىغا ئۆستۈرۈلگەن. ئۇ ئىتتىپاقداشلار جەمئىيىتى ئەزاسى فېڭ تېمىن، لى ياچۇەن، خۇاڭ لىجوڭ قاتارلىق ئىنقىلابىي ئىرادىلىك كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە ئىلى قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگەن ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلغان. قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ باش قوماندانى، شىنجاڭ ئىلى باش تۇتۇق مەھكىمىسى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ باشلىقى، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، ئالدىنقى سەپ باش قوماندانى بولغان. ئىلى كېلىشىمدىن كېيىن ئىلى قورۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ دېۋىزىيە كوماندىرى، ئىلى قورغان باش بۇغى بولغان، كېيىن بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ئۇنىڭغا جۇڭجياڭلىق ھەربىي ئۇنۋانى بەرگەن. مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) 10 - ئايدا مىللىي ھۆكۈمەت ياڭ زەنشۇنى قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى قوشۇمچە خاس ۋەكىل قىلىپ تەينىلىگەن.

مىنگونىڭ 1 - يىلى 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر دوتەي يامۇلىغا قاراشلىق كېرىيە ناھىيىسىنىڭ چىرا كەنتىدە ئۇيغۇر دېھقان سۇپۇرگە بىلەن گېلاۋخۇيدىن شىۋڭ گاۋشېڭ باشچىلىقىدىكى «چىرا ۋەقەسى» يۈز بەرگەن. چارروسىيە بۇ ۋەقەنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى بۇرمىلاپ، قەشقەردە تۇرۇشلۇق چارروسىيە ئەسكەرلىرىگە قەشقەرنىڭ ياربېغ دەرۋازىسىنى پارتلىتىشقا بۇيرۇق چۈشۈرگەن، 300 دەك چارروسىيە ئەسكىرى شەھەرگە كىرىپ پىلىموتنى دوتەي يامۇلى ئالدىغا تىكلەپ قويغان ھەمدە قەشقەر دوتىيى ۋاڭ بىڭكۇنگە تەھدىت سېلىپ،

800 مىڭ سەر كۆمۈش تۆلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان ھەمدە ئاتالمىش مۇشۇ ۋەقەگە مۇناسىۋەتلىك بولغان خوتەننىڭ ئايماق چوپانداری تاڭ يۈنجۈڭ، كېرىيىنىڭ ئامبىلى شېن يۈڭچىڭ، سۈپۈرگە ئاخۇن، شيۈڭ گاۋشېڭ قاتارلىق 180 كىشىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىشنى تەلەپ قىلغان. ۋاڭ بىڭكۈن چارروسىيىنىڭ قەشقەردىكى ئەلچىسى سۈكۈف بىلەن كۆپ قېتىم سۆھبەت ئۇتكۈزگەن بولسىمۇ قىلچە ئىلگىرىلەش بولمىغان. شۇنىڭ بىلەن ياڭ زەنشۇ قەشقەرگە كېلىپ ۋاڭ بىڭكۈننىڭ ئورنىدا چارروسىيە ئەلچىسى بىلەن سۆزلىشىپ، چارروسىيىنىڭ يولسىز تەلىپىنى كۆچلۈك رەت قىلغان. كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا، «چېرا ۋەقەسى» گە قاتناشقان كىشىلەرگە ئەڭ ئاخىرىدا بىرەرسىگىمۇ ئۆلۈم جازاسى بېرىلمىگەن، ئادەتتىكى قاتناشقۇچىلار گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلگەن، شۇنىڭ بىلەن دۆلىتىمىزنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە مىللىتىمىزنىڭ غۇرۇرى ۋە مەنپەئىتى قوغداپ قېلىنغان. ياڭ زەنشۇ قەشقەردە ئاران يېرىم يىل ھاكىمىيەت تۇتۇپ مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) 8 - ئايدا ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ ئىچكىرىگە يۆتكىلىپ كەتكەن.

بىيەن يۈڭفۇ، ۋېي دېشى

بىيەن يۈڭفۇ، گەنسۇدىن، ۋېي دېشى خوتەندىن بولۇپ قەشقەردىكى گېلاۋخوينىڭ باشلىقى.

گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877 - يىلى) شەنشى، گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى زۇزۇڭتاڭ قوشۇن باشلاپ شىنجاڭغا كېلىپ، ياقۇپبەگ توپىلىڭىنى تىنچىتقاندا، بىيەن يۈڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى شۇ قوشۇن بىلەن قەشقەرگە كەلگەن، زۇزۇڭتاڭنىڭ قول ئاستىدا خوتەنلىكلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، كۆپىنچىسى گېلاۋخوي ئەزاسى ئىدى، بىيەن يۈڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇپ، پۇقرانى خاتىرجەم قىلىش، نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش دېگەن ئەقىدىگە ئىتائەت قىلىپ، ئامما بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا ماھىر بولغاچقا، قەشقەردە يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولۇپ، گېلاۋخوي باشلىقى بولۇپ سايلانغان. قەشقەردىكى گېلاۋخوي بىيەن يۈڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ، يۇقىرى قاتلامدا قەلەمدار - ئەلەمدارلارغىچە، تۆۋەن قاتلامدا ئىشسىز يۇقرالارغىچە بولغان مانجۇ، خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، خوزىزۇ، موڭغۇل قاتارلىق مىللەت پۇقرالىرى ئاكتىپ قاتناشقاچقا گېلاۋخوي تەشكىلاتى تەرەققىي قىلىپ زورايغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە گېلاۋخوينىڭ قاتتىق تەشكىلىي ئىنتىزامى ۋە چىڭ سۇلالىسىغا قارشى ئېنىق نىشانى بولغانلىقتىن، شىنخەي ئىنقىلابى قوزغالغاندىن كېيىن بۇلار بىر كۆچلۈك سىياسىي - ھەربىي كۈچ بولۇپ ئۈيۇشقان.

مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) چارروسىيىلىك مۇجاھىر سېيىت كېرىيىدە ۋەقە تۇغدۇرۇپ، «چېرا ۋەقەسى» نى پەيدا قىلغاندا، بىيەن يۈڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى يەكەننىڭ مەسلىھەتچى ئەمەلدارى شيۈڭ گاۋشېڭ بىلەن جاۋداشىكلارنى كېرىيىگە بېرىپ بۇ ۋەقەنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئەۋەتكەن، سېيىت مۇھاجىرلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئوق چىقىرىپ بىر قانچە ئەسكەر ۋە ئاممىنى ئۆلتۈرگەن ۋە ياردار قىلغان، شيۈڭ گاۋشېڭ قايتارما زەربە بېرىشكە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، روسىيە مۇھاجىرىدىن 29 كىشىنى ئېتىپ تاشلىغان ھەمدە سېيىتنىڭ باغ-ھويلىسىغا ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈپ، مىللەتنىڭ ۋە دۆلەتنىڭ ئابرويىنى قوغدىغان.

شۇ يىلى قەشقەر دوتىيى يۇەن خۈگيۇ شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى يۇەن داخۇانىڭ ئىلى ئىنقىلابىنى باستۇرۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن يېڭىشەھەر ھاكىمى جاڭ بىڭدۇ، مەسلىھەتچى ئەمەلدار تاڭ دىيەنخېڭلارغا خەلقتىن قاقتى - سوقتى قىلىپ يىغقان 200 مىڭ سەر تەڭگىنى ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ بېرىشكە تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدا ئەقىل كۆرسەتكەن، شۇنىڭ بىلەن يۇەن خۈگيۇ يۇەن داخۇانىڭ ئورنىغا شىنجاڭنىڭ تۇتۇقى بولۇش كويىدا بولغان. 5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى كېچىدە بىيەن يۈڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى ئىككەيلەن گېلاۋخوينىڭ ئادەملىرىنى

باشلاپ، قەشقەرنىڭ دوتەي يامۇلىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، يۈەن خۇڭيۇ ئەر - خوتۇن ۋە جاڭ بىڭدۇ، تاڭ دىيەنخىڭ قاتارلىق ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، بۇ دېلو پۈتۈن شىنجاڭنى زىل - زىلىگە سالغان. قاراشەھەر، كۇچا، بۇگۇر، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى گېلاۋخۇيلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ بىر تۈركۈم ئەمەلدارلىرى ۋە مۇتەئەسسىپ كۈچلىرىنى ئۆلتۈرگەن.

بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى ئىسيان كۆتۈرگەندىن كېيىن ئوردىدىن ئەسكەر ئەۋەتىپ ئۆچ ئېلىشىدىن قورقۇپ، گېلاۋخۇي ئەزالىرىنى تېزلىكتە 3 يىڭغا ئايرىلغان يېڭى قوشۇن تەشكىللەپ، بۇ ئىككەيلەن بىردىن يىڭغا قوماندانلىق قىلغان، گېلاۋخۇي ئەزاسى چىڭ دېگۈڭ بىر يىڭغا قوماندانلىق قىلغان، بۇ قوشۇننىڭ ئىنتىزامى قاتتىق بولۇپ پۇقرالارنىڭ يىپ - يىڭنىسىگە چېقىلمىغانلىقى ئۈچۈن خەلقنىڭ قەلبىگە ياققان. «جايلاردىكى مانجۇ پۇقرالىرى ئۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ تېزلىكتە ئالدىغا چىققان، مەيلى قوشۇنغا كىرسۇن ياكى كىرمىسۇن بىردەك بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىنىڭ بۇيرقىغا ئىتائەت قىلغان. بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىلار يەنە يەكەن، كېرىيە، يېڭىسار، مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەردىكى گېلاۋخۇي ئەزالىرىنى كۆندۈرۈپ، ئۇلارنى قوشۇن قىلىپ تەشكىللەپ، ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتكەن». بۇ ۋاقتىدا قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى جياۋ داجۇ، يېڭىدىن تەيىنلەنگەن دوتەي ۋاڭ بىڭكۇن ۋە ھەر قايسى ناھىيىنىڭ ھاكىملىرىنىڭ ھەممىسى بىردەك ئۇلارنىڭ تەھدىتىگە ئۇچرىغان.

چارروسىيە مۇھاجىرلىرىمىزنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدايمىز دېگەننى باھانە قىلىپ، ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتىپ قەشقەرگە تاجاۋۇز قىلغان، توپ، زەمبىرەك بىلەن قەشقەرنىڭ يارباغ دەرۋازىسىنى بومباردىمان قىلىپ، شەھەرگە كىرىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلغان. بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى يېڭى ئەسكەرلەرنى باشلاپ، چارروسىيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىلەن تىغمۇ تىغ ئېلىشىپ، خېيىم - خەتەردىن قورقماي بىر سۇڭ يەرنىمۇ قولدىن بەرمىگەن. چارروسىيە ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئەسكەرىي كۈچ بىلەن قورقىتالمىغانلىقىنى كۆرۈپ ئىلاجىسىز ئەسكىرىنى باشلاپ شەھەردىن چىقىپ كەتكەن، بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى يەنە بىر قېتىم دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى ۋە زېمىن پۈتۈنلىكىنى قوغداپ قالغان.

گېلاۋخۇي كۈچلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىپ زورىيشى شىنجاڭغا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن مۇپەتتىش ياڭ زېڭشىننى خاتىرجەمسىزلەندۈردى. ھىلە - مىكىرگە ئۇستا ياڭ زېڭشىن بىر تەرەپتىن بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىگە خەت يېزىپ، سىلەرنىڭ يۈەن خۇڭيۇنى ئۆلتۈرگەنلىكىڭلارنى سۈرۈشتە قىلمايمىز، خاتىرجەم بولۇڭلار، دېسە، يەنە بىر تەرەپتىن جياۋ داجۇ ۋە ۋاڭ بىڭكۇنلەرنى ئاستىرىتتىن كۈشكۈرتۈپ، پۇرسەت تېپىپ، بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىنى جايلىۋېتىڭلار دەپ كۆرسەتمە بەرگەن. ئۇنىڭ بۇ ھىيلە - مىكرى ئىشقا ئاشمىغانلىقى ئۈچۈن يەنە تاشقى موڭغۇلىيە، چارروسىيە شىنجاڭ بىلەن موڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى قۇبدۇ چېگرىسىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى، دېگەننى باھانە قىلىپ، بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىنى گىلاۋخۇي ئەزالىرىنى باشلاپ تىنچىتىشقا ئەۋەتكەن. بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشى دۆلەت مۇداپىئەسىنى قوغداشتىن ئىبارەت ھەققانىيەتنى چىقىش قىلىپ، 2 يىڭ ئەسكەرنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە بارغان. چېن دېگۈڭ باشچىلىقىدىكى بىر يىڭ ئەسكەر قەشقەرنى قوغداشقا قالدۇرۇلغان.

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) 10 - ئايدا بيەن يۇڭفۇ بىلەن ۋېي دېشىنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇرۇمچىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ۋېي دېشىنى قۇبدۇ ئالدىنقى سېپىگە جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى، ئۇلار موڭغۇلىيە، چارروسىيە ئەسكەرلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشىپ، ئاساسى كۈچى خوراپ، ئادەملىرىنىڭ كۆپۈنچىسى ئۆلۈپ كەتتى، بيەن يۇڭفو ئاقسۇنىڭ ئۇرۇنباسار سانغۇنى قىلىپ يۆتكەلدى، كۈچادىن ئۆتكەندە كۈچانىڭ ھاكىمى ماشاۋۋۇ تۇتىۋېلىپ، ئۇنىڭ قولىغا كويزا، پۇتىغا كىشەن سېلىپ، ياغاچ قەپەزگە سولاپ، گەنسۇغا يالاپ ئاپارغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

لیۇ رېنتەن

لیۇرېنتەننىڭ تۇغۇلغان يىلى ئېنىق ئەمەس، خۇنەن شياڭيىن ناھىيىسىدىن. لیۇ رېنتەن مىنگونىڭ 4-يىلى (1915 - يىلى) يەكەن ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان، مىنگونىڭ 11 - يىلى (1922 - يىلى) يەكەندىن ئايرىلغان. ئۇ يەكەندە ھاكىم بولغان ۋاقتىدا ئېرىق - ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ، بوز يەر ئېچىپ كۆرۈنەرلىك نەتىجە قازانغان بولۇپ، «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخىي»دا «پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە چېمپىيون» دەپ تەرىپلەنگەن. مىنگونىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلدىن) باشلاپ يەكەننىڭ ھاكىمى لیۇ رېنتەن خەلقتە يېتەكچىلىك قىلىپ «ئېرىق - ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ بوز يەر ئاچقان». بىر يىل تىرىشىش ئارقىلىق مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917-يىلى) 7 - ئايغىچە «ئۇزۇنلۇقى 260 چاقىرىمدىن ئارتۇق بىر غول ئۆستەڭ، 19 تارماق ئۆستەڭ، 2 كەلكۈن چۈشۈرۈش ئۆستىكى، 4 زەيكەش، ئۇزۇنلۇقى 70 چاقىرىم، ئەڭ قىسقىسى 15 چاقىرىمدىن ئارتۇق ئۆستەڭ چاپتۇرغان». بۇ غول ئۆستەڭ ۋە تارماق ئۆستەڭ ئارقىلىق «16 مىڭ 100 مودىن ئارتۇق بوز يەرنى سۇغىرىپ، 4220 دىن ئارتۇق ئائىلىنى ئورۇنلاشتۇرغان» ھەمدە ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىغا 50 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق سۆگەت قويدۇرغان. بۇ نەتىجىلەر «شىنجاڭنىڭ سۇ ئىنشائاتى تارىخىدا سۈڭ جۈن ۋە لىن زېشۈلەرنىڭ نامى بىلەن تەڭ تۇرىدۇ». شۇنىڭ ئۈچۈن ياڭ زېڭشىن ئۇنى 3 قېتىم چوڭ خىزمەت كۆرسەتتى، دەپ ئەنگە ئالغان ھەمدە بېيجىڭ ھۆكۈمىتى گوۋۇيۈەنگە «خاتىرە مېدالى» بېرىشكە يوللاپ كۆرسەتكەن نەتىجىسىنى تەقدىرلىگەن.

ما فۇشىڭ

ما فۇشىڭ (1866 — 1924 - يىلغىچە)، تەخەللۇسى شېنجى، ئادەتتە ماتىتەي دەپ ئاتىلىدۇ، خۇيزۇ، يۈننەن مېڭزى ناھىيىسىدىن، مۇسۇلمانچە ئىسمى مۇھەممەت يۈنۈس.

ما فۇشىڭ ئەسلىدە جېجياڭدا ئەمەل تۇتقان بولۇپ، كېيىن جىنايەت ئۆتكۈزۈپ شىنجاڭغا پالىنىپ، ھازىرقى مىچۈەن ناھىيىسىدە دېھقانچىلىق قىلغان. مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) ئىلى قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلدى، قوزغىلاڭچى ئەسكەرلەر ۋە خەلق چىڭ خاندانلىقى ئەسكەرلىرى بىلەن كەسكىن ئۇرۇش قىلدى، شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى يۈەن داخۇا ئەسكىرىي كۈچىنىڭ يېتىشمىگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ياڭ زېڭشىننىڭ «ئەگەر توپىلاڭچىلارنى بېسىقتۇرمىز دەيدىكەنسىلەر چوقۇم تۆڭگان ئەسكەرلىرىنى قوبۇل قىلىپ جەڭگە سالمىساڭلار بولمايدۇ دېگەن تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، ياڭ زېڭشىنغا يېڭىدىن 5 يىڭ خۇيزۇ قوشۇنى تەشكىللەش ھوقۇقىنى بەرگەن. ياڭ زېڭشىن ما فۇشىڭ بىلەن ئىلگىرى بېرىش - كېلىش قىلاتتى، ئۇلار يۈننەنلىك يۇرتداش بولغانلىقتىن، ئۇنى خۇيزۇ قوشۇننىڭ 1 - يېڭىغا باش چېرىكچى قىلىپ قويغان. ما فۇشىڭ باش چېرىكچى بولغاندىن كېيىن گېلاۋخۇينىڭ سەردارلىرىدىن ياڭ شېڭخۇا، جۇ چياۋشېڭ ۋە قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى تومۇر خەلپىنى ئۆلتۈرۈپ، مىللىتارىست ياڭ زېڭشىننىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن چوڭ خىزمەت كۆرسىتىپ ياڭ زېڭشىننىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن. مىنگونىڭ 4- يىلى (1915 - يىلى) ما فۇشىڭ قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى بولۇپ ئۆستۈرۈلگەن.

ما فۇشىڭ تەختكە چىققاندىن كېيىن دوتەي يامۇل (ئەسلى ئورنى ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى قوماندانلىق شتابى تۇرغان جاي)دا ئولتۇرۇپ يۇقىرى مەنسەپ بىلەن زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ، ھوقۇقىنى قالايمىقان ئىشلىتىپ، پۇقرالارنى ھاشارغا ئۆتەپ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىدىن مەجبۇرىي ئالۋان

ئېلىپ، يېڭىشەھەر ناھىيىسى تەۋەسىدىكى پاقىلىق (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 3 - شى 41 - تۆەن تۇرۇشلۇق جاي سوخو) ۋە 40 چاقىرىملىق لەنگەر (ھازىرقى كوناشەھەر ناھىيە لەنگەر يېزىسى) دە داچا سالدۇرغان. سوخونىڭ ئەتراپى قومۇشلۇق كۆل بولۇپ، سۇيى مول، ئوت - چۆپلەر قويۇق، بۇك - باراقسان دەرەخلىك بولغان مەنزىرىلىك گۈزەل جاي ئىدى. ما فۇشىڭ بۇ يەرگە ئۆزى ئۆچۈن ئوردا شەكلىدە داچا سالدۇرغان، ھويلىنىڭ تاملىرى ئېگىز، ئىنتايىن كۆركەم، ھەيۋەتلىك بولۇپ، ئىگىلىگەن يېرى تەخمىنەن بىر كۇادرات كىلومېتىر، تامنىڭ ئېگىزلىكى 5 مېتىر، كەڭلىكى 6 مېتىر كېلەتتى. ئالدى ھويلا بىر يىڭ ئەسكەر تۇرغۇزۇشقا بولىدىغان گازارما، ئارقا ھويلا كۆك خىشتىن ياسالغان نەچچە ئون ئېغىزلىق ئۆي ئىدى. باغ ھويلىنىڭ ئىچى ئالاھىدە كۆركەم بولۇپ، ھويلا ئىچىگە كارىدورلۇق شىپالىق سېلىپ ئۈستىگە گۈللۈك نەقىش ئويدۇرغان، ھويلىدا گۈللۈك، كۆلچەك بولۇپ، ھويلىغا ھۆسىن قوشۇلغانىدى. ئۇ يەنە نۇرغۇن مەبلەغ سەرپ قىلىشتىن قورقماي، دوتەي يامۇلدىن 100 مېتىر يىراقلىققا بىر راۋاق ۋە باغ شەكلىدە ھەشەمەتلىك ساراي ياساتقان (ئەسلى ئورنى ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈم دوختۇرخانىسىنىڭ ئورنىدا). قۇلايلىق ۋە بىخەتەر بولۇش ئۈچۈن يەنە دوتەي يامۇل بىلەن ساراي ئوتتۇرىسىغا ئۇزۇنىڭ مەخسۇس مېڭىشى ئۆچۈن ئاسما كۆۋرۈك سالدۇرغان.

ما فۇشىڭ شۆھرەتپەرەس بولۇپ تۇرمۇشتا چىرىكلەشكەن ئىدى، ئۇنىڭ گەرچە يۇننەنلىك، جېجيانىڭلىق، لەنجۇلۇق 3 خوتۇنى بولسىمۇ، يەنە يېڭىشەھەرگە كەلگەندىن كېيىن بىر ئۇيغۇر ئايالنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ، ئۇنىڭغا قەشقەر ئاغچىسى دەپ نام بەرگەن. ئۇ يەنە بېقىۋېلىش نامى بىلەن 10 خەنزۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر قىزىنى مەجبۇرىي كىچىك خوتۇنلۇققا ئالغان. ئۇ ئەيش - ئىشرەتكە بەكمۇ بېرىلىپ كەتكەچكە بەدىنى ئاجىزلىشىپ، تەرەپ تەرەپتىن قۇۋۋەت دورىسى ئىزدىگەن. بەزى رېتسېپلاردا قۇچقاچنىڭ تىلى ئالاھىدە قۇۋۋەت قىلىدىكەن دېيىلگەن بولسا، ئۇ دېھقانلارغا «قوچقاچ سېلىقى» چاچقان. ھەر بىر ئائىلە 100 قۇچقاچ تۇتۇشنى، قۇچقاچ تۇتالمىغانلارنى پۇل تۆلەشكە بۇيرۇغان، پۇلى يوقلارنى تۇرمىگە سېلىپ جازالىغان، بەزى دېھقانلار قوچقاچ ياكى پۇل تاپشۇرالمىسا ئۇنىڭ پېيىنى كېسىۋەتكەن.

ما فۇشىڭ قانۇنسىزلىقتا ئۆچىغا چىققان بولۇپ، ھەر مىللەت خەلقىگە رەھىمسىزلىك قىلىپ، قالايمىقان قەبىھ جازالارنى قوللىنىپ، كىشىلەرنىڭ خالىغانچە قولىنى كېسىپ، پېيىنى سۇغۇرىۋەتكەن. ستاتىستىكا قىلىنىشچە، ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان 10 يىل ئىچىدە، يېڭىشەھەر، كوناشەھەر ناھىيىلىرىدىن ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرگەن، توكۇر - چۆلاق قىلىپ قويغان كىشىلەر 200 دىن ئاشقان. ئۇ تۇرلۇك نامىلار ئارقىلىق زورلۇق بىلەن ئالۋان - ياساق سېلىپ خەلقنىڭ بايلىقىنى شىلىۋالغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ «شام ئالۋىنى» تېخىمۇ ۋەھشىي بولغان. شۇ ۋاقىتتىدا قەشقەرگە قارايدىغان ئۇلۇغچات ناھىيىدە يەر يۈزىدىكى نېفىت ئېقىپ چىقىپ، نېفىت توپىغا سىڭىپ چالمىدەك كاللەك بولۇپ قالغان ئىدى، ما فۇشىڭ ئۇنى بۇنىڭ ئۆزى «شام» دەپ تۇرۇۋالغان. ئۇ يەنە شۇ جايدىكى ئۇيغۇر، قىرغىز خەلقىگە مەجبۇرىي ھەقسىز «شام» قېزىش ئالۋىنىنى قويغان، يەنە سودىگەرلەرنى ئۆزىدىن «شام» ئېلىپ سېتىشقا مەجبۇرلىغان. سودىگەرلەر شام سېتىۋېلىشنى رەت قىلسا، تۇرمىگە تاشلىغان، بەزىلەرنىڭ قولىنى كېسىۋېتىپ، سازايى قىلغان.

ما فۇشىڭنىڭ قىلغان ئەتكەنلىرى بۇ يەردىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغاپ، ئارقا - ئارقىدىن ئۆلكە مۇپەتتىشى ياڭ زېڭشىنغا ئەرز سۇنغان. لېكىن ما فۇشىڭ ياڭ زېڭشىننىڭ يېقىن ئادىمى ھەم ئۇنىڭ كۆچلۈك چاپارمىنى بولغانلىقى ئۈچۈن، ياڭ زېڭشىن بۇ ئەرزلەرگە قىلچە پىسەنت قىلماي ئۇنىڭغا يان باسقان. ما فۇشىڭ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، «ئۆزى خان ئۆزى بەگ» بولۇۋالغان. چوڭ ئوغلى ما جىۋۇنى قەشقەرگە يارەمچى دوتەي (شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ ئۇرۇنباسار سانغۇنى، باتالىيون كوماندىرى بىلەن تەڭ) ۋەزىپىسىگە تەينىلىگەن. قىزىنى ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىگە يېڭجاڭ قىلغان. ھەتتا بىر ياشقا كىرمىگەن كىچىك ئوغلىنىمۇ كۆمۈر ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ تەينىلىگەن. شۇنىڭدىن

كېيىن ما فۇشكۈنىڭ سىياسىي قارانىيىتى تېخىمۇ ئەۋج ئېلىپ ھېيلىگەرلىك بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلۇپ ئۇنىڭ ئورنىنى بېسىپ شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولۇش كۆيىدا بولغان. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ جېجياڭلىق ئايالىنى بېيجىڭغا ئەۋەتىپ شىمالىي مىللىتارىست ساۋكۈنگە پارا بېرىپ «بەھەيۋەت جياڭجۈن» دېگەن ئۇنۋاننى سېتىۋالغان ھەمدە بىر دانە يەتتە شىرلىق شەمشەر، بىر يۈرۈش گېنېرال كىيىمى ئېلىپ كېلىپ ئۆز تەۋەسىدىكى قوشۇننى 30 يىڭغا كېڭەيتكەن. ياڭ زېڭشىن بۇلارنىڭ ھەممىسىنى چارلاپ بىلمۇېلىپ، ما فوشىڭنى يوقىتىۋېتىشكە نىيەت باغلىغان. بىر قانچە قېتىملىق پىلانلاش ئارقىلىق ياڭ زېڭشىن «تۆڭگانلار ئارقىلىق تۆڭگانلارنى ئىدارە قىلىش»نى قارار قىلغان. شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى تۆڭگانلار كونا مەزھەپ ۋە يېڭى مەزھەپ دەپ ئايرىلغان بولۇپ، ما فۇشىڭ يېڭى مەزھەپنىڭ خەلىپىسى ئىدى. ياڭ زېڭشىن دىنىي مەزھەپ زىددىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ما فۇشىڭنى يوقىتىش ھەرىكىتىنى يېڭى مەزھەپ ئاقساقىلى ما شاۋژۇغا تاپشۇرغان. مىنگونىڭ 13 - يىلى (1924 - يىلى) ما شاۋژۇ 12 يىلىك ئەسكەرگە قوماندانلىق قىلىپ، شىددەت بىلەن چاقماق تېزلىكىدە يېڭىشەھەرگە ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىپ، ما فۇشىڭنى يانتاق يېرىدىن تۇتۇۋالغان. ئۇزۇن ئۆتمەي مافۇشىڭ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈپ، جەسىدى يېڭىشەھەر سېپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا 3 كۈن سازايى قىلىنغان.

ما فۇشىڭ يېڭىشەھەردە تۇرغان 10 يىل جەريانىدا، سوخودا ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بوز يەر ئاچقان، ناھىيە بازىرى ئىچىدە مەسچىت سالدۇرۇپ ۋە مەدرىسە ئېچىپ، يول ياساپ، كۆۋرۈك سالدۇرۇپ، پۇل، ئاشلىق سەدىقە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرى ئۆتكۈزگەن گۇناھىنى ئاقلىيالمىغانلىقى ئۈچۈن يەنىلا ئەيىش-ئىشرەت قىلمىشى بىلەن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ لەنتىگە ئۇچرىغان.

ما شاۋژۇ

ما شاۋژۇ (؟ — 1937 - يىلى)، لەقەمى شىيىڭ، خۇيزۇ، گەنسۇنىڭ خېجۇدىن. دىندار ئائىلىدىن كېلىپ چىققان، گەنسۇنىڭ خېجۇدىكى داڭلىق ئاخۇنى، تۆڭگان جەھرىيە تەرىقىتى مەزھىپىنىڭ ئىجاتچىسى مامىڭشىننىڭ 5 - ئەۋلاد نەۋرىسى، ماشاۋژۇ قەلەمگىمۇ، ئەلەمگىمۇ ماھىر بولۇپ، ھەم خەنزۇ تىلى ۋە دىندىمۇ خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە، بىلىملىك ھەم قابىلىيەتلىك يۇقىرى تەبىقە دىنىي زات ئىدى. ئۇ كۆپ قېتىم تۇرپان، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا مەسچىت ۋە باشقا دىنىي قۇرۇلۇشلارنى سالدۇرغان، ئۇرۇمچى نەنمېندىكى چوڭ مەسچىتنى ياساپ رېمونت قىلدۇرغان. ئۇ ساۋاپلىق ئىشلارنى كەڭ يولغا قويغاچقا، مۇسۇلمانلار ئىچىدە خېلى يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە، شىنجاڭدىكى تۆڭگان جەھرىيە تەرىقىتى مەزھىپىدىكى مەشھۇر ئۆلىمالارنىڭ بىرى.

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە ما شاۋژۇ كونا شەھەرگە ئامبال بولغان، دىنىي مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەر تۈپەيلىدىن قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى ما فۇشىڭنىڭ زەربە بېرىش ۋە چەتكە قېقىشىغا ئۈچرىغان، كېيىن ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە ئامبال بولغان، مىنگونىڭ 13 - يىلى (1924 - يىلى) ياڭ زېڭشىن ما فۇشىڭنى يوقىتىۋەتمەكچى بولۇپ، ما فۇشىڭ بىلەن ئېغىز زىددىيىتى بار ما شاۋژۇنى تاللاپ، ئۇنى قوماندانلىققا ئۆستۇرگەن. ما شاۋژۇ مىڭدىن ئارتۇق جەھرىيە تەرىقىتى مەزھىپىدىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق مۇرتلىرىنى توپلاپ، خۇيزۇ قوشۇنى تەشكىللىگەن، بۇنىڭدىن باشقا بىر قانچە قوشۇننىڭ ماسلىشىشى بىلەن ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، ما فۇشىڭنى يېڭىشەھەرنىڭ شىمال دەرۋازىسى سىرتىدا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ما شاۋژۇ قەشقەرنىڭ

دوتىيى بولۇپ تەيىنلەنگەن.

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، جىن شۇرېنغا قارشى قوزغىلاڭ تەشكىللەنگەن جەنۇبىدىكى ھەممە يەرگە كېڭەيگەن، ما شاۋژۇ ئۇزىنىڭ دىنىي ئورنى، مەمۇرىي ھوقۇقى ۋە تۆگىگانلار قوشۇنىدىن پايدىلىنىپ، كۆچمىنىڭ بارىچە قەشقەر، قاغىلىق، يەكەن قاتارلىق جايلارنىڭ تەرتىپىنى قوغدىغان. جىن شۇرېنغا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭچىلارنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ئاز ساندىكى بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار قولىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، قەشقەردە ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن قورچاق ھاكىمىيەتنى قۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، ماشاۋژۇ بۆلگۈنچى كۆچلەر بىلەن كۆرەش قىلىپ ژەنىنىڭ بىرلىكىنى قوغداشتا تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن.

جىن شۇجى

جىن شۇجى (— 1933 - يىلى)، خەنزۇ، گەنسۇنىڭ خېجۇدىن، جىن شۇرېننىڭ ئىنىسى.

مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 7 - ئايدا ئۇرۇمچىدە «7 - ئىيۇل» ژەقەسى يۈز بەردى، شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى ياڭ زىڭشىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. شۇ چاغدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەمۇرىي ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان جىن شۇرېن «توپىلاڭنى تىنچىتىشتا خىزمەت كۆرسەتكەن» لىكى ئۈچۈن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى قوشۇمچە دۇبەن بولۇپ ئۆستۈرۈلگەن ئىدى. شىنجاڭ شۇنىڭدىن باشلاپ جىن شۇرېننىڭ قانلىق ھۆكۈمرانلىق دەۋرىگە قەدەم قويغان. جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن ھاكىمىيەتنىڭ قولدىن كېتىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەدەپ گۈرۈھۋازلىق قىلىپ ئۇرۇق - تۇغقان ژە ئۆز يېقىنلىرىنىلا ئىشقا قويغان. شىنجاڭنىڭ ھەربىي ھوھۇقىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن 5 - ئىنىسى جىن شۇشىننى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەربىي ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا، 4 - ئىنىسى جىن شۇجىنى شىنجاڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيە 2 - دۇئىزىيىسىنىڭ دېۋىزىيە باشلىقلىقىغا تەيىنلىگەن. جىن شۇجى مىنگونىڭ 20 - يىلى (1931 - يىلى) كۆز پەسلىدە ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ ژەزىپىگە ئولتۇرۇش ئۈچۈن دېۋىزىيە تۇرۇشلۇق ئورنى يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە كەلگەن.

جىن شۇجى ھەربىي ئىشلارنى بىلمەيتتى ژە قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىشقىمۇ قىزىقمايتتى، ئەمما ئۇنىڭ پۇل تېپىشقا ئېپى بار ئىدى. ئۇ يېڭىشەھەرگە كەلگەندىن كېيىن نەپسانىيەتچىلىك، رەھىمسىزلىك قىلىپ، قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمىغان، خەلقنى قاقتى - سوقتى قىلغانلىقى ئۈچۈن، خەلق ئۇنىڭغا چىش تىرنىقىغچە ئۆچ بولۇپ كەتكەنىدى. جىن شۇجى يەنە كېلىپ خۇمارى ئۈچىغا چىققان «ئەپيۇنكەش» بولۇپ، ئەپيۇن خۇمارى كۆچلۈك ئىدى. ئۇ كۈنبويى ئوڭدا يېتىپ تۈتۈن چىقىرىپ مەس بولۇپ تۇرمۇشنى ئەيش-ئىشرەتتە ئۆتكۈزگەنىدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي قۇمۇل ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئاۋۋال قوزغىغان جىن شۇرېنغا قارشى قوزغىلاڭ تېزلا پۈتۈن شىنجاڭغا يامرىدى. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) 1 - ئايدا كورلا، بۈگۈر، شايار، باي، كۈچار، توقسۇ قاتارلىق شەھەرلەر ئارقا - ئارقىدىن قولدىن كېتىپ، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى ئاقسۇغا يېقىنلاپ بارغانىدى. ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى شۇيىشەن بىلەن شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئەسكەرنىڭ پولك كوماندىرى لۇ فارۇڭ جىن شۇرېندىن ياردەم تەلەپ قىلدى. جىن شۇجى پولك كوماندىرى ياڭ جىڭمىڭنى تېزلىكتە ئالدىنقى سەپ قوماندانلىقىغا تەيىنلەپ 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۇنى يېڭىشەھەردىن قوشۇن باشلاپ يولغا چىقىپ جىددىي ياردەم بېرىشكە ئەۋەتتى. لېكىن ياڭ جىڭمىڭ بىلەن لۇ فارۇڭنىڭ ئىككى تۇەن ئەسكىرىنى قوزغىلاڭچى دېھقانلار قوشۇنى تارمار قىلدى، پولك كوماندىرى لۇفارۇڭ جەڭدە ئۆلدى، ياڭ جىڭمىڭ بىلەن

شۇيىشەن ئالاقزادە بولۇپ ئاقسۇ شەھىرىنى تاشلاپ جەنۇب تەرەپكە قېچىپ كەتتى. يالڭ چىڭمىڭ مارالبېشىغىچە چېكىنىپ كەتكەندىن كېيىن، بۇيرۇققا بىنائەن قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرغان. بۇ چاغدا تۆمۈر ئەلى بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ماجەنسالڭ مارالبېشىغا يۇرۇش قىلىپ، قەشقەرنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىش ئالدىدا تۇراتتى، خوتەنلىك مەھەممەت ئىمىن قاراقاشتا توپىلاڭ قوزغىغاندىن كېيىن، خوتەننى بېسىۋالدى ھەمدە قاغىلىق، پوسكام يەكەنگە يۇرۇش قىلىپ، قەشقەرگە يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇراتتى. بۇ چاغدا ناھىيىلەردە مۇداپىئەدە تۇرغان ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقتىن، جىن شۇجىدىن جىددىي ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى. جىن شۇجى ئالدى ۋە ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۇچراپ قاتمۇقات مۇھاسىرىدە قالدى.

جىن شۇجى ئادەتتە ھەربىينىڭ تەمىناتىغا خىيانەت قىلىپ يالغاندىن سان مەلۇم قىلىپ ئۇنىڭدىن نەپ ئېلىپ، كۆن بويى ئەپيۇن چېكىش ۋە قىمار ئويناشتەك ئەيش - ئىشرەت، كەيىپ - ساپا ئىشلىرى بىلەن بولۇپ كەتكەن ئىدى، بۇنداق جىددىي پەيتتە، ئۇ ئالاقزادە بولۇپ، ئىمانى ئۇچۇپ ئاكسىدىن ياردەم تەلەپ قىلىشتىن باشقا ھېچقانداق چارىسى يوق ئىدى. بۇ ۋاقىتدا خوجا نىيازھاجى بىلەن ماجۇڭيىڭلار شىمالىي شىنجاڭدا ئارقا- ئارقىدىن غەلبە قازانغانلىقى ئۇچۇن، جىن شۇرېن ئۆز جېنى بىلەن قېلىپ ياردەم بېرىشكە ئامالسىز قالدى. جىن شۇجى دۇشمەنگە قارشى تۇرۇشقا مادارى يەتمەي، تەلەپ قىلغان ياردىمى ئىشقا ئاشماي، ئىنتايىن تىت - تىت بولۇپ، ئاچچىقىنى باسالماي شۇ يىلى 3 - ئايدا ئۇمىدسىزلىك بىلەن ئەپيۇن سۈيى ئىچىپ ئۆلۈۋالدى.

ئەمەر قازى

ئەمەر قازى (1890 — 1941 - يىلغىچە)، ئۇيغۇر، مەكىت ناھىيىسىدىن، مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى، يازغۇچى ۋە تەرجىمان.

ئەمەر قازى 7 ياشتىن تارتىپلا قۇرئان ئوقۇپ، دىن تەربىيىسى ئالغان، چوڭ بولغاندىن كېيىن قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان، ئابدۇغۇپۇر مەخسۇتتىن سىستېمىلىق تەلىم ئالغان، ئوقۇش نەتىجىسى ئەلا بولغانلىقى ئۇچۇن، مەدرىسىدە قىلىپ مۇدەررىسلىك قىلغان. بۇ جەريانىدا ئەمەر قازى جالال ئاخۇندىن ئەرەبچىنى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان ھەمدە ئاتاقلىق ئەرباب مۇھىت دامولللىغا يېقىنلىشىپ، كېچە - كۇندۇز بىللە بولۇپ، ئىسلام ئەقىدىسىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ، كېيىنكى مەزگىلدە تەرجىمە، ئىجادىيەت ۋە مۇدەررىسلىككە پۇختا ئاساس سالغان.

مىنگونىڭ 16 - يىلى (1927 - يىلى) ئەمەر قازى مەكىت ناھىيىسىگە قايتىپ بېرىپ، قازى بولغان. مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) يەكەندىكى ئايكۆل يېزىسىغا بېرىپ مۇدەررىسلىك قىلغان، مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) يەنە مەكىتكە قايتىپ بېرىپ، مۇدەررىس بولغان. ئۇ مۇدەررىسلىك قىلىش جەريانىدا 3800 كۇبلىتتىن ئارتۇق شېئىر، «ھىجران»، «زىبىي ساۋاب»، «ھەدىسى مۇنتەھايە»، «مۇپتاھۇل ئەدەب»، «قۇتبەئى خان» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان، بۇ ئەسەرلەر سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى، پاكىستاندا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغان. 1985 - يىل ئەمەر قازىنىڭ «تىلشۇناسلىق» ۋە «خەتتاتلىق» دېگەن 2 پارچە قول يازما ئەسىرى بايقالغان. ئۇ يەنە ئەدەبىي تەرجىمە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، ئاساسلىقى ئەرەبچە لوقمان ھاكىمنىڭ 100 دىن ئارتۇق ماقال - تەمسىلنى ۋە شەيخ سەئىدى يازغان «گۈلىستان» ۋە «بوستان» دېگەن ئەسىرىنى تەرجىمە قىلغان، بۇ ئىككى تەرجىمە ئەسىرى قول يازما بولۇپ، مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا كۆيدۈرۈۋېتىلگەن.

ئەمەر قازى كېسەل سەۋەبى بىلەن مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 51 يېشىدا ۋاپات بولغان.

§ 3 . هازىرقى زامانىدىكى شەخسلەر

جاۋ شىگۇاڭ

جاۋ شىگۇاڭ (7.1901 — 10.1955)، خەنزۇ، يۇننەن باۋشەن ناھىيىسىدىن، ياش ۋاقتىدا يۇننەن چامباشچىلىق سارىيىدا ئوقىغان، كېيىن ۋەتەننى قوغداش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ سەيئې ۋە جۇ دېنىڭ قول ئاستىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) شىنجاڭغا يۆتكىلىپ كېلىپ، يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە تۇرغان، ئىلگىرى 42 - كورپۇسنىڭ باشلىقى، كېيىن قايتىدىن تەشكىللەنگەن 42 - دىۋىزىيىنىڭ دىۋىزىيە قوماندانى ۋە شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ جۇڭجياڭ دەربجىلىك مۇئاۋىن باش قوماندانى، قوشۇمچە جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون شتابىنىڭ قوماندانى بولغان. شۇ يىللاردا جەنۇبى شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابى قارىمىقىدىكى قوشۇندا 40 مىڭغا يېقىن ئەسكەر بولۇپ، تۇرپاندىن شىزاڭنىڭ ئالىي رايونىغىچە بولغان جايلارنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. ئۇنىڭ دىۋىزىيە ئورنى ۋە دىۋىزىيىگە بىۋاستە قاراشلىق قىسىملىرى يېڭىشەھەر شەھىرىدە تۇراتتى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قىسىمدىن 9 - ئاتلىق باتالىيون قەشقەردە، 231 - باتالىيون تۇرپاندا، 128- باتالىيون قاراشەھەردە، 65 - باتالىيون ئاقسۇدا، 4 - ئاتلىق باتالىيون يەكەندە تۇردى.

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 7 -، 9 - ئايغىچە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بىلەن شىمالىي، باۋجى، تيەنشۇي، لەنجۇ، شىنىڭ قاتارلىق ستراتېگىيىلىك جايلارنى ئىشغال قىلىپ، شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەيدىن ئىبارەت 4 ئۆلكىنى ئازاد قىلدى. ئارقىدىنلا 100 مىڭدىن ئارتۇق قوماندان ۋە جەڭچى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ، جيۇ چۇەنگە جەم بولۇپ، نىشاننى بىۋاستە شىنجاڭغا قاراتتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىرلىك سەپ سىياسىتىنىڭ كۈچلۈك تەسىرى ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەل قىلغۇچ جەڭ غەلىبىسىنىڭ كۈچلۈك بېسىمى ئاستىدا، شۇ يىلى 8 - ئايدا تاۋسيۇ جاۋ شىگۇاڭنى قارا شەھەرگە مەخپىي چاقىرتىپ، ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنى مۇزاكىرىلەشتى. ئۇ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى چىن قەلبىدىن قوللاپ، ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىدا جەنۇبى شىنجاڭغا ئۆزى مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، شۇنىڭ بىلەن تاۋسيۇنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش ئىرادىسى مۇستەھكەملەندى. جاۋ شىگۇاڭ يېڭىشەھەرگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قول ئاستىدىكىلەرگە ۋەزىيەتنى قايتا - قايتا ئېنىق سۆزلەپ، ھەققانىيەتنى چۈشەندۈرۈپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئۇلارنىڭ بىردىن بىر توغرا يولى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ، ھەقىقەتكە قايتىش ئۈچۈن پۈختا تەييارلىق كۆردى.

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تاۋ سيۇ بىلەن جاۋ شىگۇاڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گارنىزون شتابىنىڭ قوماندانى ۋە مۇئاۋىن قوماندانى نامىدا باش بولۇپ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى بىرگادىردىن يۇقىرى دەرىجىلىك 14 گېنېرالنىڭ ئىمزاسىنى قويدۇرۇپ، ماۋ زېدۇڭ بىلەن جۇ دېغا تېلېگراممىا يوللاپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. جاۋ شىگۇاڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئارقىلىق ماۋ زېدۇڭ بىلەن جۇدېغا يەنە بىر قېتىم تېلېگراممىا يوللاپ، ئۆزىنىڭ بارلىق قوشۇنىنى باشلاپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلاشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن جاۋ شىگۋاڭ يېڭىشەھەردە تۇرۇپ، قەشقەر ۋە پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى كونترول قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىنى كۆچىنىڭ بارىچە قوغدىدى. تېلېگراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، ئۇ 1947 - يىلدىن بۇيان تۇرمىگە قامالغان ھەر مىللەت سىياسىي جىنايەتچىلىرىنى قويۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 9 - بىرىگادىردىكى ئاز سانلىق ئەكسىيەتچى ئوفىتسېرلار پىلانلىغان ئاسىيلىق قىلىپ چەتكە قېچىش ۋەقەسىنى تىنچىتتى. خۇ زۇڭنەننىڭ جەمەتى، جاھىل ئۇنسۇر، ئاتلىق 4 - بىرىگادا كوماندىرى كالك جىگىرەننى ۋەزىپىسىدىن قالدۇردى. يېڭىشەھەر، قەشقەردە ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ، چارلاشنى كۈچەيتىپ، خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى. چاتاق چىقىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۇ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى چىققان، قەشقەر ئارقىلىق ھىندىستانغا كەتمەكچى بولغان ما چېڭشياڭ قاتارلىق شىنجاڭدىكى بىر تۈركۈم ھەربىي، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىغا سوۋغا بېرىپ، ئۇزىتىپ قويۇپ، ئۇلارنى قەشقەردىن تېز كەتكۈزۈۋېتىپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش يولىدىكى توسالغۇنى تازىلاپ، پۈتكۈل قەشقەرنى ئوت قويۇش، بۇلاڭ تالاڭ قىلىشتىن ساقلاپ قالدى. بۇ تەدبىرلەر ئاخىرقى ھېسابتا يېڭىشەھەر ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئازاد قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، قەشقەر تارىخىنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى ئاچتى.

تۇردى ئاخۇن

تۇردى ئاخۇن (1881 — 1956 - يىلغىچە)، يېڭسار ناھىيىسىدىن، مۇقامشۇناس، مۇزىكانت.

تۇردى ئاخۇن يېڭسار ناھىيىدىكى بىر مۇزىكانت ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. كىچىكىدىن تارتىپلا ناھايىتى ياخشى مۇزىكا تەربىيىسى ئالغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ 20 ياشقا كىرگەندە ئۆزى مۇستەقىل ساز چالالايدىغان ۋە ناخشا ئېيتالايدىغان ئۇستا مۇزىكانت بولۇپ يېتىشتى. 1950 - يىلى يەكەن ۋىلايىتى ئۈنى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ مۇزىكا يېتەكچىلىكىگە تەكلىپ قىلدى. 1950 - يىلدىن 1954 - يىلغىچە ئۇ 2 قېتىم ئۇرۇمچىگە كېلىپ مۇقام ئورۇنداشقا تەكلىپ قىلىندى، «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ بارلىق مۇزىكىسى ئون ئالغۇغا ئېلىنىپ پلاستىنكا ئىشلەپ چىقىلدى. تۇردى ئاخۇن ئورۇندىغان «ئون ئىككى مۇقام» جەمئىي 245 ئاھاڭ بولۇپ 2482 مىسرا شېئىردىن تەركىب تاپىدۇ، ھەممىسىنى ئورۇنداش ئۈچۈن 24 سائەت ۋاقىت كېتىدۇ.

تۇردى ئاخۇن 1956 - يىل 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ۋاپات بولدى، ئۇنىڭ مۇزىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى 1985 - يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى تۇزگەن «دۇنيا ناخشا - مۇزىكا قامۇسى»غا تاللاپ كىرگۈزۈلدى.

ئوبۇل سېتىخان

ئوبۇل سېتىخان (1890 — 1958 - يىلغىچە)، تاجىك، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىن، مەشھۇر تاجىك دىنىي زات.

ئوبۇل سېتىخان پاكىستاندا تۇغۇلغان، 3 ياش ۋاقتىدا دادىسى بىلەن بىللە تاشقورغانغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقان، 7 ياشتىن باشلاپ تاشقورغاندىكى ئۇستازى قۇربان ئەمدىن ئەرەبچە، پارسچە ئەدەبىيات، ئىسلام تارىخى، ئېتىكا ۋە پەلسەپە قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆگەنگەن، 12 ياشقا كىرگەندە دادىسى بىلەن بىرگە پوسكامغا كېلىپ ئايكۆلدىكى تالقىچى كەنتىدە ئولتۇراقلاشقان.

ئوبۇل سېتىخان دېموكراتىك ئىدىيىگە ئىگە دىنىي زات ئىدى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 8 - ئايدا تاشقورغان ئىنقىلابى پارتىلىغاندىن كېيىن، ئۇ ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ تاشقورغان مىللىي ئىنقىلابى قوشۇنى پوسكامغا كەلگەندە، ئىنىسى ئايدۇخۇنىڭ قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىغا قاتنىشىشنى قوللىغان ھەمدە ئۇلارغا 2 ھەربىي ئات تەقدىم قىلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئوبۇل سېتىخان پارتىيە رەھبەرلىكىنى ھىمايە قىلىپ، پارتىيىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، ئۆزىنىڭ تاجىك ئاممىسى ۋە دىنىي زاتلار ئىچىدىكى تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، دۆلەت ۋە خەلقە پايدىلىق نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلدى. 1951 - يىلى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن ئېلىپ بېرىلغان ئىئانە توپلاش پائالىيىتىدە، ئۇ 2 كالا، بىر دانە يامبۇ ئىئانە قىلىپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. كېيىن ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش-زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتىدە، ئۆزى باشلامچىلىق بىلەن تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلارغا قاتنىشىپلا قالماي يەنە خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ماسلىشىپ، كەڭ خەلق ئاممىسى ۋە دىنىي زاتلارغا تەشۋىق ئېلىپ بارىدى.

1957 - يىلى بىر قىسىم تاجىك كوپېراتسىيە ئەزالىرى كوپېراتسىيىدىن چېقىپ كېتىش شامىلىنى چىقارغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى ۋە تېنىنىڭ ئاجىزلىقىغا قارىماي، تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ يۈرۈپ، تەشۋىق قىلىپ ۋە چۈشەندۈرۈپ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئۇچۇن نۇرغۇنلىغان خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. 1957-يىلى ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشمىنىڭ ھەيئىتى بولۇپ سايلىنىپ، كۆپ قېتىم يىغىنلارغا قاتناشتى.

1958 - يىل 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئوبۇل سېتىخان تاشقورغانغا تۇغقان يوقلاشقا بارغاندا كېسەل بولۇپ 68 يېشىدا ۋاپات بولدى.

كامال نامان

كامال نامان (1929 — 1959 - يىلغىچە)، ئاتۇشتىن، دادىسىدىن تەلىم ئالغان، كىچىكىدىن تارتىپ سەنئەتكە ئىشتىياق باغلىغان. 1950 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە كىرىپ ئارتىس بولغان. ئۇ يۈكسەك قىزغىنلىق بىلەن سەنئەتنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، سەنئەت سەۋىيىسىنى ۋە ئويۇن كۆرسىتىش ئىقتىدارىنى ئۈزلۈكسىز يۈكسەلدۈرگەن. ئوپېرا ۋە دراملاردا ئىجابىي ۋە سەلبىي پېرسۇناژلارنىڭ رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينىغاچ پېرسۇناژلارنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى جانلىق ئىپادىلىگەن، ئۇ زېرەك بولغانلىقى ۋە ئۆگىنىشكە قىزىققانلىقى ئۈچۈن، سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىپ 3 يىلدىن كېيىن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ناھايىتى تېز ئۆسۈپ يېتىلىپ، بىر ناخشىچى ۋە مۇزىكا ئىجادىيەتچىسى بولۇپ قالدى. ئۇ ئۆزى سەھنىلەشتۇرۇپ، ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ، ئۆزى ئورۇندىغان «قالاق يىگىت»، «ئاخۇنۇم چۈشەندى» دېگەن كومېدىيىلەر ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى؛ ئۆزى سەھنىلەشتۇرگەن ۋە ئوينىغان چىققان «مەن سېنىڭ ئاپاڭ چىشىگىغا كۆيۈپ قالدىم» دېگەن تاجىك تىياتىرى قەشقەر ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە رەسمىي ئۆتكۈزۈلگەن ئويۇنلاردا مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇ رەتلەپ چىققان «قەشقەر سەنئىمى» ئاممىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى، ئۇ يەنە مەكتەتتىكى خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ «دولان مۇقاملىرى»نى رەتلەپ چىقتى.

1952 - يىلى ئۇ، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرى ئاكتىپى سۈپىتىدە بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىشقا قاتناشتى. 1956 - يىل ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالىنىپ، «سوتسىيالىزم قۇرغۇچى ياشلار ئاكتىپى» دېگەن مېدالغا ئېرىشتى. 1957 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىردى، 1959 - يىل 8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا بېيجىڭدىكى سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدە جىددىي ئويۇن تەييارلاۋاتقاندا، سەھنىدە بەختكە قارشى كېسىلى قوزغىلىپ يىقىلىپ چۈشۈپ، قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي 30 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئىسمائىل مەمەت

ئىسمائىل مەمەت (1943 ـ 1962 ـ يىلغىچە)، يېڭسار ناھىيىسىدىن، جۇڭگو ـ ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى «كۆرەش قەھرىمانى» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەرگەن.

1960 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئىسمائىل مەمەت جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتنىشىپ، شىنجاڭ ھەربىي رايونى قارمىقىدىكى مەلۇم چېگرا مۇداپىئە قىسمىدا جەڭچى ۋە بەنجاڭ بولغان. 1962 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئۇ تۇرۇشلۇق 3 ـ بەن مۇئاۋىن لىيەنجاڭنىڭ يېتەكچىلىكىدە چېگرا مۇداپىئە لىنىيىسىدە ئاپتوموبىل بىلەن چارلاش ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقاندا، ئېلىمىزنىڭ زېمىنىگە ئۈسۈپ كىرىۋالغان بىر ئوچۇم ھىندىستان تاجاۋۇزچى قوشۇنىغا ئۇشتۇمتۇت ئۇچراپ قالىدۇ. ھىندىستان ئەسكەرلىرى ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىگەن پايدىلىق يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ، چارلاشقا كېتىۋاتقان ئاپتوموبىلىمىزنى شىددەتلىك ئوققا تۇتقاندا، ماشىنىنىڭ ئالدى چاقى تېشىلىپ، كوزۇپ بۇزۇلغاچقا، جەڭچىلىرىمىز ھىندىستان ئەسكەرلىرىنىڭ ئوت كۈچى ئاستىدا پۈتۈنلەي ئاشكارىلىنىپ قېلىپ، يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلار جەڭچىلەرنى باش كۆتۈرگىلى قويمايدۇ. ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە ۋەتىنىمىزنىڭ زېمىنىگە ئۇلارنى يولاتماسلىق ئۈچۈن، ئىسمائىل مەمەت «مۇئاۋىن لىيەنجاڭ، مەن بېرىپ دۈشمەننىڭ ئوت كۈچىنى ئۆزۈمگە قارىتاي» دەپ بىر ۋاراقراش بىلەن كوزۇپنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ، پىلىموتنى كۆتۈرۈپ دۈشمەنگە شىددەتلىك ئوق ئېتىپ، دۈشمەننىڭ ئوت كۈچىنى ئۆزىگە قارىتىدۇ، يامغۇردەك كېلىۋاتقان ئوقلار ئۇنىڭ قولى، قوۋۇرغىسى، سول كۆكرىكى قاتارلىق كۆپ يېرىگە تېگىپ يارىلانغان بولسىمۇ، يەنىلا قانتىق ئاغرىقغا بەرداشلىق بېرىپ، جەڭنى داۋاملاشتۇردى. ئىسمائىل مەمەت ئۆزىنىڭ قەھرىمانلىق ھەرىكىتى ئارقىلىق سەپداشلىرى ئۈچۈن ۋاقىتنى قولغا كەلتۈردى، سەپداشلىرى ھىندىستان ئەسكەرلىرىنىڭ ئوت كۈچى بۇرالغان پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاپتوموبىلىنىڭ كابىنكىسى ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئېغىر پىلىموتنىڭ ئالدىنى تېزلىكتە دۈشمەنگە توغرىلاپ، ھىندىستان ئەسكەرلىرىگە شىددەتلىك قايتارما زەربە بېرىدۇ. يارەمچى قوشۇنىنىڭ يارىدىمى بىلەن، 3 ـ بەندىكى جەڭچىلەر بۇ بىر ئۇچۇم دۈشمەننى پۈتۈنلەي يوقىتىپ، جەڭنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرىدۇ، ئەمما ئىسمائىل مەمەت بەختكە قارشى باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ، ئۇ ئاران 22 ياشقا كىرگەن ئىدى.

ئىسمائىل مەمەتنىڭ قەھرىمانلىق ئىشى ـ ئىزلىرىنى تەقدىرلەش ئۈچۈن قىسىم پارتكومى ئۈنى 1 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئېلىپ، كومپارتىيە ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى. 1963 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى ئىسمائىل مەمەتكە «كۆرەش قەھرىمانى» دەپ شەرەپلىك نام بەردى.

قادىر ھېزىم

قادىر ھېزىم (1934 — 1965 ـ يىلغىچە)، پەيزاۋات ناھىيىسىدىن. 1950 ـ يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان، كېيىن مارالبېشى ناھىيىلىك ج خ قىسمىغا ئالمىشىپ ۋەزىپە ئۆتىگەن، بەنجاڭ، پەيجاڭ، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئۇتتۇرا ئەترىتىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1956 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن، بىر قېتىم 2 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن ھەمدە كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 2 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق 1 ـ قېتىملىق ياشلار سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپلىرى يىغىنىغا قاتناشقان. 1965ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى مارالبېشىدا ئاناركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش-

خەتەرنى تۇگىتىش ئىشىغا قاتناشقاندا سۇغا چۈشۈپ كەتكەن ئىككى كىشىنى قۇتۇلدۇرىمەن دەپ باتۇرلارچە قۇربان بولغان. شۇ يىلى 12 - ئايدا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى قادىر ھېزىمغا «خەلقنى سۆيۈش نەمۇنىچىسى» دەپ شەرەپلىك نام بەردى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتى، خەلق ئىشلار نازارىتى ئۇنى «ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ ئېتىراپ قىلغان، ج ك پ شىنجاڭ ھەربىي رايونى كومىتېتى قارار چىقىرىپ بارلىق كوماندىر - جەڭچىلەرنى ئۇنىڭ «جاپادىنمۇ، ئۆلۈمدىنمۇ قورقماي، ھايات - ماماتتا ئامما بىلەن بىرگە بولۇش» تەك ئىنقىلابىي روھىدىن ئۆگىنىشكە چاقىردى.

قادىر ھېزىم ئارمىيە بىلەن خەلق مۇناسىۋىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرەتتى، ئۇ ھەمىشە «خەلقنىڭ ئارمىيىسى خەلقنى سۆيىدۇ» دېگەن سۆز بىلەن جەڭچىلەرگە تەربىيە بەرگەن ھەمدە ئۆزى باشلامچى بولۇپ، جەڭچىلەرگە ئۈلگە كۆرسەتكەن ئىدى. مارالبېشى بازىرى ئىچىدە 86 ياشقا كىرگەن سارىخان ئىسىملىك بىر تۇل مومای بولۇپ، ياشانغانلىقتىن تېنى ئاجىزلاپ، تۇرمۇشتا ئۆزىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. قادىر ھېزىم ۋاقتى چىقسىلا سارىخاننىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ سۇيىنى تۇشۇش، ئوتۇنىنى يېرىپ بېرىش، ئۆيىنى تازىلاش ئىشلىرىغا ياردەم بېرەتتى. 1958 - يىلى كۆچا ناھىيىسى سۇ ئاپىتىگە ئۇچرىغاندا ئۇ ئۆزىنىڭ ئىقتىساد قىلغان 150 يۈەن پۇل ۋە بىر پاختىلىق چاپان، بىر يېلىك چاپىنىنى ئاپەت رايونىدىكى خەلقە ئىئانە قىلغان ئىدى. ئۇ يەنە پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» پاتەمخانغا قىزغىن ياردەم بېرىپ، بۇ ياشانغان ئايالغا بالا بولغان ئىدى.

1965 - يىل 7 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يەكەن دەرياسىدا كەلكۇن سۈيى ئۆرلەپ، مارالبېشى ناھىيىسىدە يەنە ئارقا - ئارقىدىن قاتتىق يامغۇر يېغىپ، ئاناركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ دامبىسىنى يار ئېلىپ كەتتى، ناھىيىلىك پارتكوم خەلق ھۆكۈمىتى پۈتۈن ناھىيىدىكى خەلقنى كەلكۇنگە تاقابىل تۇرۇش - خەتەردىن قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىگە جىددىي سەپەرۋەر قىلدى. قادىر ھېزىم دەرھال ئوتتۇرا ئەترەتتىكى كادىر - جەڭچىلەرنى باشلاپ، 9 كىلومېتىر يولنى جىددىي بېسىپ ئاناركۆل سۇ ئامبىرىغا يېتىپ باردى. ئاناركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ چۈشۈرگىسىنىڭ تېشىنى يار ئېلىپ كېتىپ كەلكۇن سۈيى 7 مېتىر چوڭقۇرلۇقتا بىر يار قاينىمىنى ھاسىل قىلغان ئىدى، 1000دىن ئارتۇق كادىر - ئامما يارنى ئېتىشكە جىددىي تۆتۈش قىلدى، ئۇيغۇر ياش ئابلىمىت خوجا ياغاچ قوزۇقنى چىقىرىۋاتقاندا جىددىي ئېقىۋاتقان سۇ ئۇنى قاينامغا ئېقىتىپ كېتىپ خەتەر ئىچىدە قالغان ئىدى، قادىر ھېزىم دەرھال سۇغا سەكرەپ ئۇنى قۇتقۇزماقچى بولغان بولسىمۇ دولقۇن سۈيى ئۇنى بىرقانچە قېتىم سۆرەپ سۇنىڭ ئاستىغا چۆكتۈرۈۋەتتى، لېكىن ئۇ بارلىق كۈچى بىلەن تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئابلىمىت خوجىنى ئاخىرى سۇدىن قۇتقۇزۇپ چىقتى. دەل ئۇ ھالسىزلىنىپ تۇرغان ۋاقتىدا، يەنە بىر كىشىنىڭ سۇ ئېقىتىپ قاينامغا كىرىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى بايقىدى. قادىر ھېزىم ھايات - ماماتىغا قارىماي، ئېتىلىپ بېرىپ، سۇغا چۈشۈپ كەتكۈچىنى قاينامدىن قۇتۇلدۇرۇۋالدى. سۇغا چۈشۈپ كەتكەن ئادەم خېيىم- خەتەردىن قۇتۇلغان بولسىمۇ، قادىر ھېزىم ماغدۇرىدىن كەتكەنلىكى ئۈچۈن قاينامدىن چىقالماي، سۇ ئاستىغا چۆكۈپ كېتىپ باتۇرلارچە قۇربان بولدى. ئۇ، شۇ يىلى 31 ياشتا ئىدى.

جاڭ جېنرۇڭ

جاڭ جېنرۇڭ (1945 — 1967 - يىلغىچە)، خەنزۇ، شەنشى ئۆلكىسى لى چۈەن ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئالاقچىلارنى تەربىيىلەش ئەترىتىنىڭ جەڭچىسى بولۇپ، ئۇيغۇر ئاممىسىنى قوغداش ئۈچۈن ئۇرکۈپ قېچىۋاتقان ئاتنى توسىمەن دەپ باتۇرلارچە قۇربان بولغان.

جاڭ جېنرۇڭ 1965 - يىل 3 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتنىشىپ جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئالاقىچىلارنى تەربىيىلەش قىسمىدا جەڭچى بولۇپ ئىشلىگەن، ئۇ ھەربىيگە كىرگەن 2 يىل ئىچىدە تەشكىلىنىڭ تەقسىماتىغا بويسۇنۇپ رادىست، ئاشپەز بولۇپ ئىشلىگەن، يەر تېرىغان ۋە ھارۋىمۇ ھەيدىگەن. خىزمىتى 6 قېتىم يۆتكەلگەن بولسىمۇ، ھەر قېتىمدا يېڭى ۋەزىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، لېيې فېڭنى ئۈلگە قىلىپ، قايسى كەسپىنى ئىشلىگەن بولسا شۇ كەسپىنى قىزغىن سۆيگەن.

1967 - يىل 3 - ئاينىڭ 25 - كۈنى جاڭ جېنرۇڭ جەڭچىلەر بىلەن بىرلىكتە ئېتىزلىقتىن قايتىپ 4 ئاتلىق چوڭ ھارۋىنى ھەيدەپ قىسىم تۇرۇشلۇق جايغا كېلىۋاتقانىدى. ھارۋا يېڭىشەھەر ناھىيە تەۋەسىدىكى گەز دەرياسىنىڭ كونا كۆۋرۈك قېشىغا كەلگەندە، ھارۋىغا قاچىلانغان تۆمۈر سايمانلار تاراڭشىپ تۆيۈقسىز ئات ئۈركۈپ كېتىپ، ھارۋىنى سۆرەپ پەسكە گەز دەرياسىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىگە قاراپ چېپىپ كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتدا كۆۋرۈكتە 2 كىشى ۋە بىر ئېشەك ھارۋىسى ئاستا ئۆتۈۋاتاتتى، ھارۋىدا ئىككى ئادەم ۋە بىر كىچىك بالا ئولتۇراتتى. مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە جاڭ جېنرۇڭ ئاممىغا قېچىڭلار دەپ ۋارقىرىغاچ، ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇڭ قولى بىلەن ھارۋىنىڭ شوتىسىغا ئېسىلىپ دۈمبىسى بىلەن ھارۋىنى تىرەپ، ئىككى قولى بىلەن چۈلۈۋۈرنى چىڭ تارتىپ، ئىككى پۇتى بىلەن يەرنى تىرەپ تۇرۇۋېلىپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئالدىغا كېتىۋاتقان ھارۋىنى توسىدۇ. ئاتنىڭ تىزگىنى ئۇنىڭ ئالقىنىنى كېسىۋېتىدۇ، دۈمبىسى سۈركۈلۈپ يارىلىنىدۇ، يەر يۈزىمۇ ئېرىقتەك ئۇيۇلۇپ كېتىدۇ، مۇشۇنداق قىلىپ ئاخىرى ھارۋىنىڭ سۈرئىتىنى ئاستىلىتىدۇ. كۆۋرۈك ئۈستىدە كېتىۋاتقان ئادەملەر قۈتۈلۈپ قالىدۇ، لېكىن جاڭ جېنرۇڭ ھالسىزلانغانلىقتىن يەرگە يېقىلىپ چۈشىدۇ، ھارۋىنىڭ چاقى ئۇنىڭ ئۈستىدىن بېسىپ ئۆتۈپ ئۇنى يەنچىۋېتىدۇ، ئېغىر زەخمىلەنگەنلىكتىن قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ.

1967 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومى جاڭ جىنرۇڭنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەسمىي ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى، 1 - دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئالدى.

ھۇسېين ھەسەن

ھۇسېين ھەسەن (1906 — 1967 - يىلغىچە)، يېڭسارداىن، كومپارتىيە ئەزاسى، ج ك پ يېڭسار ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ئەزاسى، مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنچىسى.

ھۇسېين ھەسەن ئەمگەكچى ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، كونا جەمئىيەتتە باي ۋە بەگلەرنىڭ ئېزىشى ۋە بوزەك قىلىشىغا ئۇچراپ، كۆڭلىدە ئىسيانكارلىق روھى ساقلانغان. 1949 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلدى، ھۇسېين ھەسەننىڭ ئۇستىدىكى 3 چوڭ تاغ ئاغدۇرۇلۇپ تاشلاندى، ھۇسېين ھەسەن ماۋ جۇشىغا ۋە كومپارتىيىگە چىن قەلبىدىن رەھمەت ئېيتىپ، پارتىيە ۋە ماۋ جۇشىنىڭ چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خىزمەتكە كىرىشتى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، پومېشچىكلارنى كۆرەش قىلىش ۋە يەر تەقسىم قىلىشتا ئۇ ئاكتىپ بولۇپ، خىزمەت ئەترىتىگە پائال ياردەم بېرىپ، ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، تەشۋىق قىلىپ، سەپەرۋەرلىك قىلىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداپ غەلىبە مېۋىلىرىنى ياخشى ساقلىدى. پارتىيە تەشكىلاتىمۇ ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەت تارتقان ۋە ئۆچمەنلىكى چوڭقۇر بولغان بۇ ئاكتىپقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى، سىياسىي جەھەتتىن ئۇنىڭ سىنىپىي ئېڭىنى ئۆستۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرۈپ، ساددا سىنىپىي ھېسسىياتىنى كوممۇنىزىم ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆمۈر بويى كۈرەش قىلىدىغان

ئاڭلىقلىق دەرىجىسىگە كۆتۈردى. 1952 - يىل 9 - ئايدا يېڭىساردا يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلغاندا، ھۈسىيىن ھەسەن تۈنجى بولۇپ، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىردى. ئۇ خىزمەتنى پۈختا ھەقىقىي ئىشلىگەنلىكتىن ئامما ئۇنى دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، دەسلەپكى كوپىراتسىيە مۇدىرى، چوڭ ئەترەت پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى، گۈڭشې پارتكوم ھەيئەت ئەزاسى، يېڭىسار ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ھەيئىتى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تاللاپ ئۆستۈردى.

ھۈسىيىن ھەسەن ئاممىنى يېتەكلەپ كوللېكتىپلىشىش يولىغا ئاكتىپ مېڭىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى زور دەرىجىدە راۋاجلاندۇردى. ئۇ كەنتىنىڭ يەر ئاز، ئادەم كۆپ بولۇشتەك ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئەزالارنى سايلىقتىن بوز يەر ئېچىپ، ئېتىز - ئېرىق بەرپا قىلىشقا تەشكىللەپ، 2 ئاي جاپالىق جەڭ قىلىپ 300 مو بوز يەر ئاچتى، يەنە كىشىلەر ئەزەلدىن تېرىپ باقمىغان دۆڭلۈككە يۈرۈش قىلىپ 20 مو بوز يەر ئېچىپ ئورمان بەلۋېغى «قوش قەۋەتلىك يايلاق» بەرپا قىلدى. ئۇ يەنە ئېگىز - پەس قۇم بارىخانلىرىدا ئورەك قېزىپ سۇ قۇيۇپ، 30 مو مېۋىلىك باغ يېتىشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتىدا ئۇ ئېتىزلىق ۋە ئۆي ئەتراپىغا ئورمان قويدۇرۇپ قاتار - قاتار ئىھاتە ئورمان بەلۋاغلىرىنى يېتىشتۈرۈپ، قۇم - بوراننىڭ بېسىپ كىرىشىنى تۈسىدى، يەرلەرنى تۈزلەپ سالا ئېتىزلىرىنى كېڭەيتىپ، دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى يېڭىدىن سالدۇرۇپ، يېڭىسار ناھىيىسى بويىچە يېزىلارنى پىلانلاش ئىشىنى ئەڭ بۇرۇن ئېلىپ بېرىپ، ناھايىتى زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن كوللېكتىپ ئىگىلىكى يىلدىن يىلغا كۈچىيىپ، ئاشلىق مەھسۇلاتى يىلمۇ يىل ئېشىپ، جامائەت جۇغلانمىسىمۇ كۆپىيىپ، دۆلەتكە تېخىمۇ زور تۆھپە قوشتى.

ھۈسىيىن ھەسەن يۇقىرىقى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولسىمۇ مەغرۇرلىنىپ ئۆز ئۆزىدىن قانائەتلەنمەي، ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاپاغا چىداپ ئاددىي - ساددا ياشاشتەك خىسلىتىنى ساقلاپ كەلدى. ئۇ ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ئائىلىسىنى تىرىشچانلىق، ئىختىساتچانلىق بىلەن باشقۇرۇپ كوللېكتىپقا كۆيۈنۈپ، كۆپ يەپ، كۆپ ئىگىلىۋالمىدى، كوللېكتىپتىن نەپ ئالمىدى؛ لېكىن ئۇ كېسەل، «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە» لەرگە تولۇق ئېتىبار بېرىپ ئۇلارنى دوختۇرغا كۆرسىتىپ دورا ئېلىپ بەردى. تۇرمۇشتا قىيىنچىلىق تارتىپ قالغان ئەزالارغا ئۆزىنىڭ ئۆيىدىكى نورمىلىق ئاشلىقنى ئاپىرىپ بېرىپ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بەردى. ئۇنىڭ باشلامچىلىقى ۋە تەسىرى بىلەن، ئۆزى تۇرۇۋاتقان رەھبەرلىك بەنزىنىڭ ئەزالىرى ئىتتىپاق، دۇرۇس، پاك دىيانەتلىك ۋە جەڭگىۋارلىقى كۈچلۈك بولدى. ھۈسىيىن ھەسەن ئاممىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، يېڭىسار ناھىيىسى ۋە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئون نەچچە قېتىم ئىلغار خىزمەتچى ۋە ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالاندى.

1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالىنىپ، ئاپتونوم رايون چاقىرغان ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى يىغىنىغا قاتناشتى. شۇ يىلى 9 - ئايدا بېيجىڭغا بېرىپ دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىپ رەئىس ماۋ زېدۇڭ قاتارلىق مەركەز رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى ئۇنىڭغا مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوممۇ قارار چىقىرىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى كادىرلار ۋە ئاممىنى ھۈسىيىن ھەسەندىن ئۆگىنىشكە چاقىردى.

ھۈسىيىن ھەسەن 1967 - يىل 61 يېشىدا كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولدى.

سايىم قادىر

سايىم قادىر (1911 — 1968 - يىلغىچە)، يەكەن ناھىيىسىنىڭ يەكەن بازىرىدىن. مىنگونىڭ 13 -

يىلى (1924 - يىلى) سايىم قادىر يوپۇغا ناھىيىسى تېرىمدىكى خەلپىتىمدىن دىنىي بىلىم ئالغان. مىنگو 16 - يىلى (1927- يىلى) قەشقەردىكى جامال ئاخۇن خەلپىتىم ئائىلىسىدە دىنىي بىلىم ئالغان. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934- يىلى) يەكەن ناھىيە خاتىدى 3 - رايونى 9 - چوڭ ئەترىتىدىكى چاۋار ھاجىنىڭ مەدرىسىدە ئوقىغان. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) مارالبېشى ناھىيىسى سېرىقبۇيىدىكى ئەمەت دامواللادىن بىلىم ئالغان. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) يەكەن ناھىيە خاتىدىدىكى چاۋار ھاجىنىڭ مەدرىسىدە مۇدەررىس بولغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيىنىڭ تۇرلۇك فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى قىزغىن تەشۋىق قىلىپ، دىنغا ئىشىنىدىغان ئاممىنى يېتەكلەپ تۇرلۇك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، پارتىيە رەھبەرلىكىنى ھىمايە قىلدى. 1955 - يىلى يەكەن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلاندى. 1959 - يىلى دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش ئۈمىكىگە قاتنىشىپ، بېيجىڭدا پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن ماۋ زېدۇڭ، لىيۇ شاۋچى، جۇ ئېنلەي، جۇ دې، دېڭ شياۋپىڭلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشىپ بىرگە رەسىمگە چۈشتى. 1961 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلاندى. 1963 - يىلى يەكەن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلاندى. 1968 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى دىنىي تونغا ئورىنىۋالغان بىر ئوچۇم بۇزۇق ئەبلەخلەر ئۈنى ۋەھشىيلىك بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتى. شۇ يىلى 57 ياشتا ئىدى.

ئابدۇرۇسۇل

ئابدۇرۇسۇل (1947 — 1969 - يىلغىچە) ، يوپۇغا ناھىيىسىدىن. 1969 - يىل 2 - ئاينىڭ 11 - كۈنى خەتەرگە ئۈچرىغان بىر نەچچە بالىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ھايات - ماماتىغا قارىماي، ئۇركۇپ قېچىۋاتقان ئاتنى توسىمەن دەپ باتۇرلارچە قوربان بولغان.

1964 - يىل 10 - ئايدا ئابدۇرۇسۇل چاقىرىققا ئاۋاز قوشۇپ ئەسكەرلىككە كىرىپ، بۈگۈر ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەتكە تەقسىم قىلىنىپ ۋەزىپە ئۆتىگەن. ئۇ قىسىمدا بۇيرۇقتا بويسۇنۇپ، قوماندانلىققا ئىتائەت قىلىپ، قەھرىمان نەمۇنىچى شەخسلەردىن ئۆگىنىپ، يولداشلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ، كوللېكتىپنى قىزغىن سۆيگەن. 1969 - يىل 2 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئۇ ھارۋا ھەيدەپ ئوتۇن توشۇۋاتىپ خوشۇت ناھىيىسىدىكى چوڭ كوچىغا كەلگەندە، ئات ئۈشتۇمتوت ئۇركۇپ كېتىپ ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىۋاتاتتى. كوچىنىڭ ئالدى تەرىپىدىن بىر نەچچە بالا كېلىۋاتاتتى، ھارۋا ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇراتتى، مۇشۇنداق قىل ئۈستىدە تۇرغان پەيتتە، ئابدۇرۇسۇل ناھايىتى چاققانلىق بىلەن ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ئاتنىڭ تىزگىنىگە مەھكەم ئېسىلىۋېلىپ ھارۋىنى باشقا تەرەپكە بۇرايدۇ. بالىلار قۇتقۇزۇۋېلىنغان بولسىمۇ، ئابدۇرۇسۇل ئۆزى ھارۋا تېگىدە بېسىلىپ قالىدۇ، قۇتقۇزۇش ئۈنۈم بەرمەي 22 يېشىدا باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ.

1969 - يىل 2 - ئاينىڭ 23 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش سىياسىي بۆلۈمى ئابدۇرۇسۇلنى ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تەستىقلىدى.

قادىر خەلىپە ھەيدەر خەلىپە

قادىر خەلىپە ھەيدەر خەلىپە (1892 — 1970 - يىلغىچە) ، يوپۇغا ناھىيىسىدىكى بىر باي ئائىلىدە تۇغۇلغان، كىچىكىدىن باشلاپ مەكتەپتە ئوقۇغان. 17 يېشىدا دادىسى بىلەن بىرگە مەكتىكە كېلىپ

ئۇلتۇراقلاشقان. ئۇ يەردە يېرى بولۇپ دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان، مەكتەت ناھىيىسىدە ئۇنىڭ خېلى ئىناۋىتى بار ئىدى. مىنگونىڭ 27 — 31 - يىلى (1938 — 1942 - يىل) غىچە مەكتەت ناھىيىسىدە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرى، مەسچىت مۇلكىنىڭ باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى ۋە ھۆكۈمەت ھەيئىتى بولغان. مىنگونىڭ 34 — 36 - يىلغىچە (1945 — 1947 - يىلغىچە) شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەشىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 6 - ئايدا مەكتەكە قايتىپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان.

1950 - يىل 3 - ئايدا مەكتەت ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندا قادىر خەلىپە ھەيدەر خەلىپەنىڭ ئىدىيىسى ئىلغار، ئالغا بېسىشقا ئىنتىلىدىغان، جەمئىيەتتە مەلۇم ئىناۋىتى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشتۇرۇلۇپ خەلق ھۆكۈمىتىدە سۇ ھەيئىتى، يەر ئىسلاھاتى ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى قىلىپ تەينىلەنگەن. 1953 - يىلى شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولغان. 1955 — 1970 - يىلغىچە مەكتەت ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشكە مۇئاۋىن رەئىس بولغان.

قادىر خەلىپە ھەيدەر خەلىپە ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقاندىن كېيىن كومپارتىيە رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىپ، پارتىيىنىڭ فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى ھىمايە قىلدى، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى ۋە ۋەتەننى قىزغىن سۆيدى، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشىغا ئاكتىپ ياردەم بەردى، پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەر مىللەت كادىر ۋە ئاممىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە ۋە ھىمايە قىلىشىغا ئېرىشتى. ئۇ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سۇ ھەيئىتى بولغان مەزگىلدە، ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى ۋە تەن سالامەتلىكىنىڭ ناچار بولۇشىغا قارىماي قاتتىق سوغۇقلاردا 1200 دىن ئارتۇق خەلق ئىشچىسىنى يېتەكلەپ، قاغىلىق ناھىيىسى تەۋەسىدە ئەملىي تەكشۈرۈش ۋە يەرلىك ئۇسۇلدا ئۆلچەش ئېلىپ باردى، ئۇزۇنلۇقى 40 كىلومېتىر كېلىدىغان كۆكمەت ئۆستىكىنى چېپىپ چىقىپ دەريا سۈيىنى ئېتىزغا باشلاپ يەرلەرنى سۇغىرىپ، ناھىيىنىڭ قىسمەن جايلىرىدىكى سۇ يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۆرىشىدە باشلامچى بولۇپ، ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتتى، يۇقىرى قاتلام دىنىي زات ۋە جەمئىيەتتىكى مۆتىۋەرلىك سالاھىيىتى بىلەن يېزىلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى، توسالغۇلارنى توگىتىپ، بىر قىسىم كىشىلەرنى ئىدىيە جەھەتتىكى غەم ئەندىشىلەردىن خالاس قىلدى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى جەريانىدا، ئۇ پارتىيىنىڭ فاڭجېن-سىياسەتلىرىگە باشلامچىلىق بىلەن ئاۋاز قوشتى، ئۆزىنىڭ 100 مودىن ئارتۇق يېرى بىلەن ئۆي - ئىمارەت، دەل - دەرەخ، چارۋا، ئاشلىق ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى قاتارلىقلارنى يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، نامرات دېھقانلارغا تەقسىم قىلدۇرۇپ بەردى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش پەسىللىرىدە «رامىزان» غا توغرا كېلىپ قالغان بولسا ئىشلەپچىقىرىشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن، ئۇ كەنتلەرگە بېرىپ دېھقانلارغا «قۇرئان كەرىم» دە دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش پەسىللىرىدە روزا تۇتمىسىمۇ بولىدۇ دېيىلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، ئاشخانا ۋە ناۋايخانىلارنى نورمال تىجارەت قىلدۇرۇدى، دېھقانلارنىڭ نورمال ئىشلەپچىقىرىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتىدە بەزى پومېشچىك، باي دېھقانلار بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى يېنىغا تارتىپ دېھقانلارنى كوپېراتسىيىدىن چېكىنىپ چىقىشقا قۇتراتىپ غەۋغا چىقارغاندا، ئۇ كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىقىپ پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت خىزمەتچى خادىملىرىغا ياردەملىشىپ كوپېراتسىيىدىن چېكىنىشنى تەلەپ قىلغان ئاممىغا خىزمەت ئىشلىدى، دېھقانلارغا كوللېكتىپلىشىش يولىغا مېڭىشىنىڭ ئەۋزەللىكىنى چۈشەندۈرۈپ، ئاممىنى غەم - ئەندىشىدىن خالىي قىلدى، ئۇلارنىڭ تونۇشىنى ئۆستۇرۇپ، پەردە ئارقىدا قوماندانلىق قىلغان، بىر ئوچۇم بۇزۇق كىشىلەرنىڭ سۈيقەستىنى پاش قىلدى.

1970 - يىل 2 - ئايدا قادىر خەلىپە ھەيدەر خەلىپە 78 يېشىدا كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى.

ئىمىن مەۋلىۋى

ئىمىن مەۋلىۋى (1886 — 1972 ـ يىلغىچە) ، ئاتۇش شەھىرى كاتتايلاق يېزىسىدىن، 19 يېشىدا ئاتۇش ناھىيە سۇنتاغ يېزا «سۇلتانىم» دىكى شەخسىي مەكتەپتە ئوقۇغان، 35 ياشقا كىرگەندە قەشقەر خانلىق مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇغان. 40 يېشىدا ھىندىستاننىڭ يېڭى دېھلى شەھىرىگە بېرىپ بىلىم ئاشۇرۇپ، «مەۋلىۋى» (ئىسلام دىنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئۇنۋانى) دېگەن ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن، 46 ياشقا كىرگەندە ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، ئاتۇش «سۇلتانىم» دە مۇدەررىس بولغان، كېيىن قەشقەر «خانلىق مەدرىسە» دە باش مۇدەررىس بولغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىمىن مەۋلىۋى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىپ، «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» ، «3 كە قارشى تۇرۇش ۋە 5 كە قارشى تۇرۇش» ، «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ، «يەر ئىسلاھاتى» قاتارلىق ھەرىكەتلەردە پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىگە ئاكتىپ ماسلاشتى. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتمۇ ئۇنىڭغا ناھايىتى يۇقىرى نام بەردى، 1953 ـ يىلى ئۆلكىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولدى. 1956 ـ يىلى جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، شىنجاڭ ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، قەشقەر شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولدى. 1958ـ يىلدىكى ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىدە خاتا ھالدا «يەرلىك مىللەتچى» دەپ ئايرىلىپ، ئۆز يۇرتى ئاتۇش كاتتايلاققا چۈشۈرۈلدى. 1961 ـ يىلى قايتا تەكشۈرۈلۈپ «قالپاق» ئېلىپ تاشلىنىپ، قەشقەر شەھىرىگە قايتۇرۇپ كېلىنىپ، خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1972 ـ يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن 86 ياشتا ۋاپات بولدى.

ناسىرجان

ناسىرجان (1884 — 1972 ـ يىلغىچە) ، ئۆزبېك، ئۆزبېكىستاننىڭ ئەنجان شەھىرىدىن، 10 ياشتا تاغىسىغا شاگىرت بولۇپ ياغاچچىلىقنى ئۆگەنگەن، 16 ياشتا دۇكان ئايرىپ ياغاچچىلىق قىلغان.

مىنگونىڭ 16 ـ يىلى (1927 ـ يىلى) ناسىرجان ئۆيىدىن ئايرىلىپ قەشقەرگە كېلىپ ياغاچچىلىق قىلغان. مىنگونىڭ 19 ـ يىلى (1930 ـ يىلى) ياغاچچىلىقنى تاشلاپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ گەزمال سودىسى قىلغان. مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) تىجارەتنى تاشلاپ دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە ياغاچچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ناسىرجان زېرەك ئەقىل ـ پاراسىتىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان. 1954 ـ يىلدىن باشلاپ ئۇ پوسكام ناھىيىسىدە سۇ كۆچى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان چىگىت ئايرىش ماشىنىسى، جۇۋاز، سۇ سوقىسى، ئات سۆرەيدىغان كومبايىن، 5 تابلىق بۇغداي سىيالكىسى، شامال بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان خامان سورۇش ماشىنىسى قاتارلىق يېڭى تىپتىكى كۆپ خىل دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ۋە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۈسكۈنىلىرىنى ياساپ چىقىپ، ئىش ئۇنۇمىنى بىر نەچچە ھەسسە ھەتتا نەچچە ئون ھەسسە ئۆستۈرگەن، ئۇ يەنە بەشكەن ئۆستىگى يېنىدا 2 مو مېۋىلىك باغ يېتىشتۇرۇپ، سىرتتىن 20 نەچچە خىل مېۋىلىك دەرەخنىڭ يېڭى سورتلىرىنى كىرگۈزگەن، بۇلاردىن قەشقەر ئەنجۇرى، قاغىلىق ئانىرى، قەغەز ياڭاق، خوتەن قارا ئۆرۈكى، چىلگە شاپتۇل، ئالما، ئۈزۈم قاتارلىق ئون ئىككى خىلدىن ئارتۇق مېۋە بار. بۇنىڭ ئىچىدە ئېغىرىيە ئۈزۈم سورتى ئەڭ ئالىي سورت ھېسابلىنىدۇ.

يېڭى سورتلارنى كېڭەيتىش، مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، جايلاردىن كەلگەن ئاممىنى نۇرغۇنلىغان كۆچەت بىلەن تەمىنلەپ بەرگەن ھەمدە تىكىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىپ قويغان.

1958 - يىلى ناسىرجان كۆپ يىل بېرىلىپ تەتقىق قىلىش ۋە قايتا - قايتا تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق، پوسكام ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم كېۋەزنى چۆنەك تارتىپ دانلاپ تېرىش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ ئۇنى پۈتۈن كەنتىگە كېڭەيتتى. بۇنىڭ بىلەن كەنت بويىچە پاختىدىن كەلگەن كۆلەمدە ھوسۇل ئېلىنىپ، بىرلىك مەھسۇلاتى ئەسلىدىكى 10 كىلوگرامدىن تەخمىنەن 40 كىلوگرامغا ئۆستى. ئۇنىڭ بۇ يېڭى تېخنىكىسى دېھقانچىلىق نازارىتى ۋە بېكتۇەننىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى، ئۇلار ئادەم تەشكىللەپ مۇشۇ كەنتكە كېلىپ مەخسۇس ئېكسكۇرسىيە قىلدى ۋە ئۆگەندى.

ناسىرجاننىڭ يېڭىلىق يارىتىش روھى ۋە پەن - تېخنىكىدىن پايدىلىنىش جەھەتتىكى ئۇنۇملۇك مۇۋەپپەقىيىتى يۇكسەك باھاغا ئېرىشتى. 1957 - يىلى ئۇ پوسكام ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلاندى، 1958 - يىلدىن 1960 - يىلغىچە ھەر يىلى ناھىيە بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى بولۇپ باھالىنىپ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتنىڭ كۆپ قېتىم تەقدىرلەش ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى.

مۇ جىراك

مۇ جىراك (1917 — 1974 - يىلغىچە)، خەنزۇ، خېبېي ئۆلكىسى دۇڭلۇ ناھىيىسىدىن. 1940 - يىلى ئىنقىلابقا قاتناشقان، شۇ يىلى 9 - ئايدا كومپارتىيىگە كىرگەن. ھەربىي قىسىمدا جەڭچى، كاتىپ، خوجىلىق باشقۇرغۇچى، سىياسىي يېتەكچى، سىياسىي يارەمچى بولغان.

1949 - يىلى قىسىم بىلەن بىرگە كېلىپ، كەسىپ ئالماشتۇرۇپ يەكەندە خىزمەت قىلغان. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش مەزگىلىدە خىزمەت ئەترىتىنىڭ ئوتتۇرا ئەترەت يېتەكچىسى، يەر ئىسلاھاتى مەزگىلىدە خىزمەت ئەترىتىنىڭ ئوتتۇرا ئەترەت يېتەكچىسى بولغان. 1953 - يىلى يەكەن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى، پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، شۇجىسى بولغان. 1965 - يىل 10- ئايدا قەشقەر پىداگوگىكا مەكتىپىگە پارتكوم شۇجىسى بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەن.

مۇ جىراك يەكەندە خىزمەت قىلغان مەزگىلدە كەنتمۇكەنت، ئائىلىمۇ ئائىلە ئارىلاپ يۈرۈپ، كەمبەغەل دېھقانلاردىن ھال سوراپ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىغا پارتىيە سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ كەڭ ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ فېئودال ئېكسپىلاتاتسىيە سىستېمىنىڭ كۆرەڭلەپ كەتكەن ھەيۋىسىگە زەربە بېرىپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ۋە دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش ۋەزىپىلىرىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇندىغان. يەكەن ناھىيىسىنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، ناھىيە خەلقىنى يېتەكلەپ 12 يىل جاپالىق جەڭ قىلىپ «ئىگەرچى» قاتارلىق 19 ئوتتۇرا، كىچىك تېپتىكى سۇ ئامبارلىرىنى ۋە ئاۋات «مىشا» قاتارلىق يۇزدىن ئارتۇق غول ئۆستەڭنى ئارقا - ئارقىدىن ياساپ چىقىپ، قۇرغاقچىلىق ۋە ھۆلچىلىكتىن ئىبارەت تەبىئىي ئاپەتنىڭ زىيىنىدىن ئۇنۇملۇك مۇداپىئە كۆرۈپ، يېزا ئىگىلىكىدە مول ھوسۇل ئېلىشقا كاپالەتلىك قىلىنغان.

1960 — 1962 - يىلغىچە بولغان 3 يىللىق قىينىچىلىق مەزگىلىدە مۇ جىراك قاتتىق بېسىمغا بەرداشلىق بېرىپ چوڭ ئېقىمغا ئەگىشىپ كەتمەي، مۇبالىغە قىلماي ۋە يالغاندىن مەلۇم قىلماي، ئۆزى بىۋاستە تۆۋەنگە چۈشۈپ تەكشۈرۈپ، دېھقانلارغا يېتەرلىك ئۇزۇقلۇق ئاشلىق قالدۇرغانلىقى ئۈچۈن پۈتۈن ناھىيە بويىچە ئاچارچىلىقتىن ئادەم ئۆلمىگەن، بەلكى كومپونىستلىق خىسلىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، 25 مىليون كىلوگرام

ئاشلىقنى يۆتكەپ، شىمالىي شىنجاڭ ۋە ئىچكىرىدىكى ئاپەت رايونىغا ياردەم بەرگەن.

مۇ جىراڭ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىغا سىياسىي جەھەتتە ئىشىنىپ، ئۇلارنى دادىل ئىشلىتىپ، خىزمەتتە تەلەپنى قاتتىق قويۇپ تۇرمۇش جەھەتتە ئىنتايىن غەمخورلۇق قىلغان، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەپ ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىپ، شۇ جايدا ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن قويۇق دوستلۇق ئورناتقان. خىزمەت جەريانىدا ئۇ تىرىشچان، ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا پاك ـ دىيانەتلىك بولۇپ، ئومۇمىنىڭ بىلەن شەخسىنىڭكىنى ئېنىق ئايرىپ كۆپ يەپ كۆپ ئىگىلىۋالمىغان، ئالاھىدە بولۇۋالمىغان، ئاساسىي قاتلامدىكى يولداشلار ماي، يەل ـ يېمىش، بېلىقلارنى ئاپىرىپ بەرسە ھەممىسىگە باھاسى بويىچە پۇل بەرگەن. ئاساسىي قاتلامدا ئۇزۇن مۇددەت خىزمەت قىلغاچقا، ھېرىپ چارچاپ كېسەل بولۇپ قالغانلىقتىن 1972 ـ يىل ئونىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ قالغان، تەشكىل ئۇنى ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ، ئاندىن ئىچكىرىگە ئېلىپ داۋالىنىشقا ئورۇنلاشتۇرغان بولسىمۇ ئۇ دۆلەتنىڭ چەمسىنى تېجەش ئۈچۈن ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىگە بارغان. 1974 ـ يىل 7ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى مۇ جىراڭ شىنجاڭ تېببىي ئىنىستىتۇتىدا كېسەل سەۋەبى بىلەن 57 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ھۆرىخان

ھۆرىخان (1938 — 1975 ـ يىلغىچە)، مەكىت ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى. شىنجاڭدىكى تۇنجى ئەۋلاد ئۇيغۇر ئايال تراكتورچى.

ھۆرىخان نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان بولۇپ، 12 يېشىدا مەكتەپكە كىرگەن، مەكتەپ ئۇنى ئىرادىلىك، غايىلىك، ئەقىللىق، ئۇمىدلىك بىر ياش قىلىپ تەربىيىلەپ چىققان. 1958 ـ يىلى يېزىلاردا خەلق گۈڭشېسى قۇرۇش يولىغا قويۇلغاندىن كېيىن، مەكىت ناھىيىسى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ، ماشىنىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بىر تۈركۈم ياشلارنى قەشقەر يېزا ئىگىلىك مەكتىپىگە تراكتور ھەيدەشنى ئۆگىنىشكە تاللاپ ئەۋەتمەكچى بولغان، ھۆرىخان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئاكتىپلىق بىلەن ئۆزىنى مەلۇم قىلغان، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى دىنىي ئاڭ ۋە فېئودالىزملىق ئاڭنىڭ تەسىرى بىلەن، ئۇنىڭ سىرتقا بېرىپ يۈزىنى ياپماي خەلق ئالدىدا يۈرۈشىگە قەتئىي قوشۇلمايدۇ، لېكىن گۈڭشې رەھبەرلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن ھۆرىخان كونا دىنىي قائىدە ـ يوسۇن ۋە كونا كۆز قاراشنىڭ ئاسارىتىنى بۇزۇپ تاشلاپ، كەسكىن ھالدا يېزا ئىگىلىك مەكتىپىگە كىرىپ، دېھقانچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى ئۆگىنىدۇ. ئۇ كۆڭۈل قويۇپ تىرىشىپ ئۆگىنىپ پاسكىنىچىلىق، ھېرىپ چارچاشتىن قورقماي 8 ئايدىن كېيىن ئەلا نەتىجە بىلەن مەكتەپ پۈتتۈرىدۇ. ھۆرىخان يېڭى جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەت ئايالىرىنىڭ يېڭى ئوبرازى بىلەن، تراكتورنى ھەيدەپ ئېتىزدا پەرۋاز قىلىپ مەكىت ناھىيىسى بويىچە تۇنجى ئۇيغۇر ئايال تراكتورچى بولۇپ قالدى.

1960 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىپ قىزىل بايراق گۈڭشې ئورگان پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولدى ھەمدە كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاق ۋەكىلى بولۇپ سايلىنىپ بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. 1962 ـ يىلى «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى» نىڭ مۇقاۋىسىغا ھۆرىخاننىڭ تراكتور ھەيدىگەن رەسىمى بېسىلىپ، مەملىكەت خەلقىگە يېڭى 1 ـ ئەۋلاد ئۇيغۇر ئايالىرىنىڭ شانلىق ئوبرازى تونۇشتۇرۇلغان.

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن بۇرۇن ھۆرىخان گۈڭشې تراكتور ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولدى، ئۇ ھەم ئەترەت باشلىقى ھەم تراكتورچى ئىدى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا ئۇنىڭ يولدىشى گۈڭشې شۇجىسى بولغاچقا، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار دەپ تەنقىد قىلىنىپ، ھۆرىخانمۇ شۇنىڭغا چېتىلىپ، گۈڭشې ئۇن زاۋۇتىغا

ئەمگەككە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1972 - يىلى ناھىيىلىك تۈرلۈك مالىلار شىركىتىگە يۆتكىلىپ پىرىكازچىك بولدى، 1975 - يىل 37 يېشىدا كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتتى.

جاۋ خەيفېك

جاۋ خەيفېك (1906 — 1976 - يىلغىچە)، خەنزۇ، ئەنخۇي ئۆلكىسى تيەنئەن ناھىيىسىدىن، پېشقەدەم قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى، جياڭسۇ ئۆلكىلىك سەھىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان.

1928 - يىلى جاۋ خەيفېك ئۆز يۇرتىدا قىزىل قوغدىغۇچىلار ئەترىتىگە قاتناشقان. 1929 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن، شۇ يىلى قىزىل ئارمىيىگە قاتنىشىپ قىزىل ئارمىيىدە بەنجالىك، پەيجالىك، يېڭجالىك، مۇئاۋىن تۈەنجالىك بولغان، دۇنياغا مەشھۇر 25 مىڭ چاقىرىملىق ئۇزۇن سەپەرگە قاتناشقان.

1936 - يىل 10 - ئايدا قىزىل ئارمىيە غەربىي يۈنىلىش قوشۇنى خۇاڭخې دەرياسىنى كېسىپ ئۆتكەندە، 23 -تۈەندە «دەريادىن ئۆتۈش ئاۋانگارت لىيەنى» نىڭ لىيەنجاڭى بولغان. گەنسۇنىڭ خېشى كارىدورىدا قانلىق جەڭ قىلغاندا، ئۇ جاڭيې نىڭجىيېزىدىكى قورشاۋدىن بۆسۈپ چىقىپ، 1937 - يىلى شىنجاڭغا كەلگەن. يېڭى ئەسكەرلەر گازارمىسى 2 - ئەترىتىنىڭ ئەترەت باشلىقى ۋە زەمبىرەك ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى بولغان. 1938 - يىل 2 - ئايدا قاغىلىق ناھىيە 41 - تۈەندە شاۋشياۋ دەرىجىلىك لىيەنجالىك بولۇپ، چېگرا مۇداپىئەسىنى قوغدىغان. شۇ يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭدىكى مىلىتارىست شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، قەشقەر گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ تۈرمىسىگە قامالغان، دەھشەتلىك قىيىن - قىستاقتا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئۇ قەتئىي تېز پۈكمەستىن، پارتىيىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلىمىغان. ئۇنىڭغا تاڭغان جىنايەتلەرنى ئېتىراپ قىلمىغان.

1939 - يىلنىڭ باشلىرىدا، شېڭ شىسەي ئەسكەر ئەۋەتىپ ئۇرۇمچى تۈرمىسىگە يالاپ ئېلىپ كەلگەن. كېيىن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى كۆپ تەرەپتىن ئامال قىلىپ ئۇنى تۈرمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىققان، كېيىن يېڭى ئەسكەرلەر گازارمىسىغا قايتىپ كەلگەن. 2 - يىلى 1 - ئايدا بۇيرۇقتا بىنائەن يەنئەنگە قايتىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن جاۋ خەيفېك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ۋە ئازادلىق ئۇرۇش جەريانىدا، تۈەنجالىك، شۆبە ھەربىي رايونى قوماندانى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى قوشقان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن جاۋ خەيفېك جياڭسۇ ئۆلكىلىك سەھىيە نازارىتىنىڭ نازىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. 1976 - يىل 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى راك كېسىلى بىلەن داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي بەختكە قارشى 70 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

سۇ لاۋچۈەن

سۇ لاۋچۈەن (1908 — 1978 - يىلغىچە)، خەنزۇ، ئەسلى ئىسمى سۇ لېچۈەن، شەنشى ئۆلكىسى يەچېك ناھىيىسىدىن، 1950 - يىل 3 - ئايدا يوپۇغا ناھىيىسىگە كېلىپ ھەربىي ۋەكىل، ناھىيىلىك پارتكوم ئەزاسى، مۇئاۋىن ھاكىم بولغان، 1957 - يىلى يوپۇغا ناھىيىسىدىن يۆتكىلىپ كەتكەن.

سۇ لاۋچۈەن 19 يېشىدا يۇرتىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەربىكەتكە قاتناشقان، 20 يېشىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. 1940 - يىلى دېھقانلارنى تەشكىللەپ ياپونلار بىلەن قورچاقلار سالغان

باج. سېلىقنى تاپشۇرۇشقا قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن دۈشمەنلەر ئۈنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىغان. 1944. يىلى ئاممىنى ئاشلىق تاپشۇرۇشقا قارشى تۇرۇشقا تەشكىللىگەچكە يەنە بىر قېتىم قولغا ئېلىنغان. كېيىن 8 - ئارمىيە ناھىيە بازىرىغا ھۇجۇم قىلغاندا، قۇتقۇزۇۋېلىنغان. 1947 - يىل 1 - ئايدا سۇ لاۋچۈەن پۈتۈن كەنتتىكى 60 دىن ئارتۇق ياشنى يېتەكلەپ، ئازادلىق ئارمىيىگە قاتناشقان، پەيجاك، پۇقرالار تىرانسپورت خادىمى بولغان. ئۇنىڭ يېشى بىر قەدەر چوڭ، باشقىلارغا مۇلايىم پوزىتسىيە تۇتۇپ يولداشلارغا كۆيۈنەتتى. قىسمىدا خىزمەت قىلغان ۋاقتىدا، خىزمەتكە بەكمۇ ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇپ، قىسىم بويىچە ئۇ «ئالاھىدە خىزمەت نەمۇنىچىسى» بولۇپ باھالانغان.

1950 - يىل 3 - ئايدا يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلار سۇ لاۋچۈەننى يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ ھەربىي ۋەكىللىكىگە تەينىلىدى، ئۇ باشقا 2 ھەربىي ۋەكىل بىلەن بىرلىكتە يوپۇغا ناھىيىسىگە بېرىپ، كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋېلىش - ئۆزگەرتىش ئىشلىرىغا قاتناشتى. شۇ ئايدا ج ك پ يوپۇغا ناھىيىلىك پارتكومى قۇرۇلغاندا ئۇ ناھىيىلىك پارتكوم ئەزاسى ھەم مۇئاۋىن ھاكىم بولدى.

ئۇ مۇئاۋىن ھاكىم بولغان مەزگىلدە سۇنىڭ يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنى چەكلەپ كېلىۋاتقان ئاساسىي ئامىل ئىكەنلىكىنى بايقىغان. گەز دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا جايلاشقان يوپۇغا ناھىيىسىدە دېھقانچىلىق پەسلىدە ئېرىق - ئۆستەڭلەردە سۇ ئۈزۈلۈپ قالىدۇ، كەلكۈن پەسلىدە سۇ ھەممە يەرگە يامراپ كېتىدۇ، بىر يىلنىڭ 4 پەسلىدە قۇرغاقچىلىق بىلەن ھۆلچىلىك ئاپىتى گىرەلىشىپ ئالمىشىپ تۇرىدۇ، زىرائەتتىن ھوسۇل چىقمىغاچقا دېھقانلار قەھەتچىلىك دەستىدىن قېچىپ كېتىشىدۇ. سۇ لاۋچۈەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ئېرىقمۇئېرىق، ئۆستەڭمۇئۆستەڭ كۆزدىن كۆچۈرۈپ، ئاممىدىن ئەھۋال ئىگىلەپ، ناھىيىنىڭ سۇچىلىق ئەھۋالىنى ئېنىقلاپ چىقىدۇ. گەز دەرياسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن ئېقىنىدىكى سۇنى نىسبەت بويىچە تەقسىملەش مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، دەريانا يانداش ئۆستەڭ چېپىپ، باش چۈشۈرگە قۇرۇش تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇ ناھىيىلىك سۇ ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئېلىپ، پۈتۈن ناھىيىدىكى خەلقنى تەشكىللەپ ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىپ، 1952 - يىل 6 - ئايدىن باشلاپ 2.18 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا يېڭى ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ، ئەسلىدىكى 4 كىچىك ئۆستەڭدىكى سۇنى پىلانلىق تۇردە بەشكەنت ئۆستىڭگە مەركەزلەشتۈرۈپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ سۇ ئىنشائاتى بولغان باش چۈشۈرگە — مۇۋاپىق چۈشۈرگە قۇرۇپ چىقىدۇ، شۇنىڭ بىلەن رايون - يېزىلارغا يەر مو سانىغا قاراپ سۇ تەقسىم قىلىپ بېرىلىپ، تارىختىن بۇيان سۇ تالىشىش تۈپەيلىدىن كېلىپ چىقىدىغان ماجىرالارغا خاتىمە بېرىدۇ. 1953 - يىلى ئۇ سۇ ئېقىمى مەنبەسىنىڭ بېشىغا چىقىپ 25 كۈن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، يەر شەكلىنى تەكشۈرۈپ ئۆلچەپ، پاۋان ۋە قۇندۇز سۇ ئامبىرىنى ياساپ چىقىشنى پىلانلاپ، شىنجاڭ بويىچە تۇزلەڭلىكتە سۇ ئامبىرى ياساشنىڭ ئۇلگىسىنى يارىتىدۇ. مۇشۇ مەزگىلدە سۇ لاۋچۈەن سۇ قۇرۇلۇشىنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرۇپ، باشلامچىلىق بىلەن ئىشلەپ، كۈندۈزى ئەمگەك قىلىپ، ئاخشىمى پىلان تۈزۈپ، دېھقانلار بىلەن بىرگە سۇغا كىرىپ ئىشلەپ ئۇلار بىلەن بىرگە ئۇماچ ئىچىدۇ ھەمدە يۇقىرىدىن ئۇنىڭغا تارقىتىپ بەرگەن ئۇزۇقلىنىش يارىدەم پۇلىنى تېرىلغۇ يېرى ئىگىلىۋېلىنغان دېھقانلارنىڭ زىيىنىنى تولۇقلاپ بېرىشكە ئىشلىتىپ دېھقانلارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىدۇ. 3 يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق، پۈتۈن ناھىيىنىڭ سۇ بايلىقىدىن پايدىلىنىش كوئېففىتسېنتى بۇرۇنقى %10دىن %20گە ئۆرلەيدۇ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىمۇ 1949. يىلدىكى 120 مىڭ مودىن 240 مىڭ مۇغا كۆپەيىپ، دېھقانچىلىقتىن ھەر يىلى مول ھوسۇل ئېلىنىدۇ.

سۇ لاۋچۈەن سۇچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئەمەلىيىتىدە «سۇنى مەركەزلىك باشلاپ كېلىش بىلەن تارقاقلاشتۇرۇپ باشلاپ كېلىشنى، سۇنى باشلاپ كېلىش بىلەن سۇنى ساقلاشنى، سۇ باشلاش بىلەن سۇغىرىشنى ياخشىلاش ئۇسۇلىنى، سۇغىرىش ئۇسۇلىنى ياخشىلاش بىلەن يەر تۈزلەشنى بىرلەشتۇرۇش» تىن ئىبارەت سۇ

باشقۇرۇش فاكۇلتېتىنى ۋە تۈزلەڭلىك رايونلاردا سۇ ئامبىرى ياساش ئۇسۇلىنى يەكۈنلەپ چىقىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئۇلگە بولدى. «جەنۇبىي تەجرىبىتاغ گېزىتى»نىڭ 2 - بېتىنىڭ ھەممىسىگە بۇ خەۋەر بېسىلىپ جايلاردا ئومۇملاشتۇرۇلدى. 1953 - يىلى سۇ لاۋچۈەن شىنجاڭ ئۇلكىسى بويىچە خىزمەت نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالىنىپ، شىنجاڭ ئۇلكىسى بويىچە ئەمگەك نەمۇنىچىسى» مېدالىغا ۋە «خىزمەت نەمۇنىچىسى» دېگەن تەقدىرنامىغا ئېرىشتى.

1956 - يىلى سۇ لاۋچۈەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە ئوقۇدى. 1957 - يىلى گەز دەريا‌سى سۇ باشقارمىسىنىڭ مودىرلىقىغا، 1959 - يىلى كونا شەھەر ناھىيىسى پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى. 1961 - يىلى دەم ئېلىشقا چىقتى. 1978 - يىل كوناشەھەر ناھىيىسىدە كېسەل سەۋەبى بىلەن 70 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئەيساخان سابىت

ئەيساخان سابىت 1913 - يىلى تۇغۇلغان، كونا شەھەر ناھىيە ئوغۇساق يېزىسىدىن، ئۇيغۇر مىللىتىدىن چىققان داڭلىق چالغۇ ئەسۋابى ياسىغۇچى. ئەيساخان سابىت ساز ياساش ئائىلىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ، ئائىلىسىنىڭ تەربىيىسىدە كىچىكىدىن تارتىپ مۇزىكا ئاھاڭلىرىنى پىششىق ئىگىلەپ ساز ياساشنى ئۆگىنىۋالغان.

1956 - يىلى ئەيساخان سابىت 6 ساز ياسىغۇچى ئۇستىنى يېتەكلەپ، سازچىلىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ چىققان، كېيىن كېڭەيتىلىپ قەشقەر مۇزىكا زاۋۇتى بولۇپ قۇرۇلغان، ئەيساخان سابىت شۇ زاۋۇتنىڭ باشلىقلىقىغا سايلانغان.

1957 - يىل 5 - ئايدا ئەيساخان سابىت بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت ھۈنەر-سەنئەت بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسىگە قاتنىشىپ زۇڭلى جۇ ئېنلەينىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن. ئۇ بېيجىڭغا ئېلىپ بارغان راۋاب، دۇتار، ساتار، تەمبۇر، قومۇز قاتارلىق 10 نەچچە خىل سازنى بېيجىڭ مىللەتلەر سارىيى كۆرگەزمە قىلىشقا تاللاپ ئېلىپ قالغان. 1980 - يىل 10- ئايدا ئەيساخان سابىت بېيجىڭغا بېرىپ مەملىكەتلىك پېشقەدەم سەنئەتكارلار قۇرۇلتېيىغا قاتنىشىپ، پارتىيە، دۆلەت رەھبەرلىرىدىن دېڭ شياۋپىڭ، ئۇلەنفۇ، سەيپىدىن ئەزىزى ۋە ياڭ جېڭرىن قاتارلىق يولداشلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن ھەمدە بىرلىكتە رەسىمگە چۈشكەن.

ئەيساخان سابىت ياسىغان سازلارنىڭ ماتېرىياللىرى ناھايىتى خىل، ئىشلىنىشى ناھايىتى نەپس، كۆرۈنۈشى كۆركەم، ئاۋازى مۇڭلۇق بولغاندىن تاشقىرى، يەنە قوتاز سۆڭىكى، تۆگە سۆڭىكى بىلەن ئاق، قارا رەڭدە ھەر خىل نەقىش چېكىلگەن بولۇپ، مىللىي ئالاھىدىلىكى مول. 1983 - يىلى «ئەيساخاننىڭ راۋابى» بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنى باھالاش يىغىنىدا خەلق سازلىرى ئىچىدە 1 - دەرىجىلىك بولۇپ باھالىنىپ، يېنىك سانائەت مىنىستىرلىكى ۋە دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى، شۇ يىلى 10 - ئايدا بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك سايا‌ھەت خاتىرە بۇيۇملىرى ۋە ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنى باھالاش يىغىنىدا «ئەيساخان راۋابى» يەنە بىر قېتىم چېمپىيون بولۇپ، مەملىكەتلىك سايا‌ھەت ئىدارىسى ۋە يېنىك سانائەت مىنىستىرلىكىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. مەركىزىي مۇزىكا ئۆمىكى ۋە مەركىزىي مىللەتلەر ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئۇنىڭ ياسىغان سازلىرى بىلەن مۇزىكا ئورۇندىغان، چەت ئەللىك مۇزىكا ساھەسىدىكى ئەربابلار ئۇنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ سازلىرىنى ئېلىپ

ساقلىغان، ئۇنىڭ سازلىرى ياپونىيە، پاكىستان، گوللاندىيە، ئامېرىكا، تۈركىيە، شىياڭگاڭ، ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە رايونلاردا سېتىلدى.

1982 - يىلى ئەيساخان سابىت پېنسىيىگە چىقىپ، ئوغلى بىلەن ئۆيىدە سازچىلىق دۇكىنى ئېچىپ، ئىش - ئوقەتلىرىنى روناق تاپقۇزدى، ئۇنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ سېتىۋېلىشقا كەلگەن خېرىدارلارنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمەيدۇ.

ساربخان سايىم

ساربخان سايىم (1922 — 1982 - يىلغۇچە)، ئايال، ئاقسۇ شەھىرى قاراتامدىن، كومپارتىيە ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئەمگەك نەمۇنىچىسى، پارتىيە 8 - قۇرۇلتىيى ۋەكىلى.

ساربخان سايىم كىچىك ۋاقتىدا ئائىلىسى نامرات بولۇپ ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇشىنى قامداش ئۈچۈن بايلارغا يىللىقچى بولۇپ پادا باققان. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، دەسلەپتە ئۇرۇمچىگە بېرىپ باشقىلارنىڭ ئۆيىدە بالا باققان، بىر يىل ئىشلىگەندىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق يول ئاسراش ئىدارىسىدە ۋاقىتلىق ئىشچى بولغان. ئۇ يول ئاسراش ئىدارىسىدە ئەمگەك قىلغاندا پارتىيىنىڭ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، ياخشى ئەمگەك قىلىپ، ئۆز ئىشىغا ئۆزى خوجا بولۇش قىزغىنلىقىنى ئورغوتقان. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ پارتىيە ۋە ماۋ جۇشىغا بولغان ساددا سىنىپىي ھېسسىياتى بىلەن ئەمگەك قىزغىنلىقى ناھايىتى يۇقىرى بولغان، ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى بولۇپ باھالانغان. 1952 - يىلى ئۇرۇمچى شەھەرلىك بىناكارلىق شىركىتىگە ئىشچى بولۇپ يۆتكەلگەن. قايسى ئىش ئورنىدا ئىشلىسۇن، ئۇ تىرىشچانلىق، ئەستايىدىللىق بىلەن ئىشلەپ، جاپا - مۇشەققەتتىن قورقماي، تەقسىماتقا بويسۇنۇپ، قوماندانلىققا ئىتائەت قىلغان، ماشىنىغا يۈك بېسىش، يۈك چۈشۈرۈش، سۇ توشۇش، لاي ئېتىش، خىش يۆدۈش، توپا توشۇش، ياغاچ توشۇش قاتارلىق ئىشلاردا ھەرگىزمۇ مەن ئايال، ئاجىز دېمەستىن، ئەر ئىشچىلار بىلەن بەسلىشىپ ئىشلىگەن، ئۇ ئىشقا بالدۇر بېرىپ كېيىن قايتاتتى، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى ئاسرايتتى، ئىش ئورنىدا بىرەر ۋېنت، ياغاچ، تۆمۈر تاختا، سىم، مىخ قاتارلىق نەرسىلەر ئۈچراپ قالسا، ئۆنى تېرىۋېلىپ، دۆلەت ئۈچۈن بىر پۇك پۇلنىمۇ تېجەپ بەردى. 1954- يىلى ئۇ ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالاندى.

پارتىيە تەشكىلى ئۆنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىپ، سىياسىي جەھەتتىن كۆڭۈل بۆلۈپ ۋە تەربىيىلەپ، ئۇنىڭ سىياسىي ئېڭىنى ئۆستۈرۈشكە ئىلھام بەردى، 1955 - يىل ساربخان سايىم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ھەر ۋاقىت ئۆزىگە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە تەلەپ قويۇپ، ھەممە يەردە نەمۇنىلىك، باشلامچىلىق رولى ئويناندى، ئۇ ھەر ۋاقىت ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاپاغا چىداپ ئىشلەش، جاپاغا چىداپ ئاددىي - ساددا ياشاشتەك ئېسىل خىسلىتىنى ساقلاپ كەلدى. 1956- يىل 5 - ئايدا ئۇرۇمچى قۇرۇلۇش بىناكارلىق شىركىتى قەشقەرگە كۆچۈپ كېلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق شىركىتى بولۇپ قۇرۇلغاندا، ساربخان سايىمۇ ئىدارە بىلەن بىرلىكتە قەشقەرگە كېلىپ خىزمەت قىلدى. شۇ يىلى ئۇ ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالىنىپ، ئاپتونوم رايون چاقىرغان ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىلار يىغىنىغا ھەم مەملىكەتلىك ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىلار يىغىنىغا قاتناشتى. 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيى ۋەكىلى بولۇپ سايلىنىپ ھېيجىگدا ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 8 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى ھەمدە شەرەپلىك ھالدا ماۋ زېدۇڭ، لىيۇ شاۋچى قاتارلىق مەركەز رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشىپ، خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. 1958 - يىلى يەنە بىر قېتىم پارتىيە 8 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 2 - ئومۇمىي يىغىنىغا قاتناشتى.

1977 - يىلى ساربخان سايىم پېنسىيىگە چىقتى. 1982 - يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن 60 ياشتا ۋاپات بولدى.

شۇ دىيەنژۇپي

شۇ دىيەنژۇپي (1924 — 1982 - يىلغىچە)، خەنزۇ، سەنشى ئۆلكىسى جاۋچىك ناھىيىسىدىن. 1945- يىلى ئىنقىلابقا قاتناشقان، 1949 - يىلى كومپارتىيىگە كىرگەن. غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ، 1949- يىلى قىسىم بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن. 1952 - يىلى شۇ دىيەنژۇپي يېڭسار ناھىيە توپلۇق رايونىغا بېرىپ، رايونلۇق پارتكوم شۇجىسى بولغان، 1957 - يىلى يېڭسار ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، 1971- يىلى يېڭسار ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى، 1972 - يىلى قەشقەر ژىلايەتلىك دېھقانچىلىق- ئورمانچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان، كېيىن يەنە دېھقانچىلىق باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

قەشقەردە خىزمەت قىلغان 30 يىل جەريانىدا باشتىن ئاخىر يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 - سېپىدە جەڭ قىلىپ، دېھقانلار بىلەن قەلبىداش بولغان. 50 - يىللاردا ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ، قۇرغاقچىلىق ئۇستىدىن غەلبە قىلىش ئۈچۈن، ئۇ پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى باشلاپ چۆل - جەزىلەرنى بېسىپ، تاغلارغا چىقىپ سۇ ئىزدەپ، ئۆلچەش ئېلىپ بېرىپ، غالىبىيەت چوڭ ئۆستىگىنى چاپتۇرۇپ، ئېگىز تاغلاردىكى قار سۇلىرىنى ئېتىزلىققا باشلاپ كەلدى. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئوتتۇرىغا قويغان «بەشتە ياخشى» يېزا قۇرۇش چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، ئۆزى بىۋاسىتە يېزىغا چۈشۈپ نۇقتىدا تۇرۇپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، شىنجاڭ بويىچە نام چىقارغان «بەشتە ياخشى يېزا» ئۆلگىسى — يېڭسار ناھىيە ئۈچار گۈڭشې بۇزغۇن چوڭ ئېتىزىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. 10 يىللىق مالىمانچىلىق مەزگىلىدە، ئۇ ئوڭۇشسىز شارائىتتا تۇرسىمۇ، يەنىلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دەرد ئەھۋالىغا كۆڭۈل بۆلۈپ تۇردى. 1968- يىلى ئەتىيازدا بىر قانچە گۈڭشىدا ئاشلىق ئۆكسۈپ قالغاندا ئۇ ئىسيانكارلارنىڭ سەھنىگە چىقىپ كۆرەش قىلىپ سەھنىدىن ئېتتىرىۋېتىپ ئومۇرتقىسى زەخمىلەنگەنلىكىگە، پۇتۇن بەدەندىكى ئاغرىق ئازابىغا قارىماي، بارلىق چارە - ئامالالار بىلەن 100 مىڭ كىلوگرامدىن ئارتۇق ئاشلىق توپلاپ، ئاشلىقى يېتىشمىگەن دېھقانلارنى قۇتقۇزدى. ئۇ 4 ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ قالايىمقانچىلىقنى ئوڭشاپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بولۇپمۇ زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىپ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئاز سانلىق مىللەت ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنى تۇرکۈملەپ تەربىيىلىدى. خىزمەت جەريانىدا ئۇنىڭ ئاددىي - سادىدا، چىقىشقاق ئىستىلى ۋە سەمىمىي ساداقىتى ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىنىڭ ھېمايىسى ۋە ئىززەت - ھۆرمىتىگە ئېرىشتى.

1982 - يىل 6 - ئايدا شۇدىيەنژۇپي ھەددىدىن ئارتۇق چارچاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، يۇرەك كېسىلى ئۇشتۇمتۇت قوزغىلىپ، قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي 58 يېشىدا ۋاپات بولدى، 1983 - يىل 12 - ئاينىڭ 16- كۈنى ج ك پ قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم «يولداش شۇدىيەنژۇيدىن ئۆگىنىش توغرىسىدا قارار» چىقىرىپ، پۇتۇن ژىلايەتتىكى پارتىيە ئەزالىرى، ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىردى.

ماۋ شاۋشيەن

ماۋ شاۋشيەن (1908 — 1983 - يىلغىچە)، خەنزۇ، جياڭشى ئۆلكىسى ئەنفۇ ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى، پېشقەدەم قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى. ماۋ شاۋشيەن ئۇزاق مۇددەتلىك ئىنقىلابىي ئۇرۇش ھاياتىدا،

جەڭچى، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لىيەنجاڭ، يىڭجاڭ، تۆەنجاڭ، شۆبە ئەترەت باشلىقى، شۆبە ھەربىي رايون قوماندانى، باشقارما باشلىقى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1964 - يىلى مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتى ئۇنىڭغا شاۋجياڭ ئۇنۋانى بەرگەن.

1929 - يىل 12 - ئايدا ماۋ شاۋشيەن جۇڭگو ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسىگە قاتناشقان. قىسمىنىڭ تەربىيىسى بىلەن، ئىدىيىدە ناھايىتى تېز ئالغا بېسىپ تېخىمۇ ئىلگىرىلەشنى تەلەپ قىلغان. 1930 - يىل 8 - ئايدا كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا كىرگەن، 1931 - يىل 7 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى بولغان. ئۇ جەڭدە باتۇر، پاراسەتلىك، جانلىق بولغاچقا شياۋكې، ۋاڭجېنلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ قىزىل ئارمىيە 6 - جۇنتۇەننىڭ مۇھاپىزەتچى پەيجائى بولۇپ، جۇنتۇەن باشلىقلىرىنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. مەركىزىي سوۋېت رايونىنىڭ 1 — 5 - قېتىملىقىغچە بولغان قورشاپ يوقىتىشقا قارشى ئۇرۇشىغا قاتناشقان. ۋاڭ مىڭ «سولچىل لۇشيەنى» نىڭ تەسىر بىلەن زور بىر تۈركۈم جان تىكىپ ئىنقىلاب قىلغان كادىر جەڭچىلەر زىيانكەشلىككە ئۇچرىغاندا، ماۋ شاۋشيەنمۇ «AB» تۈەن ئونسۇرى دەپ قارىلىپ، تەشكىل تەرتىپىدىن تەكشۈرۈلگەن، قاماقتىكى مەزگىلدە يولداشلار ئۇنى سوراق قىلغان ۋە قىيىن قىستاققا ئالغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇۋال قىلىنغانلىقىغا چىداپ تۇرۇپ كومپارتىيە رەھبەرلىكىگە قەتئىي ئىشىنىپ بۇ ئىشلار ھامان بىر كۈنى ئېنىقلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ تەقسىم قىلىپ بەرگەن قاتتىق جىسمانىي ئەمگەكلەرنى ئۈن - تىنسىز ئورۇندىغان كەلگەن. ئۇزۇن سەپەر جەريانىدا دەسلەپتە ئۇنى ئېپكەش كۆتۈرگىلى سالغان، ئېغىر ئېپكەشنى كۆتۈرۈپ، قوشۇندىن بىر قەدەممۇ ئارقىدا قالمىغان، كېيىن قىزىل 2 - يۆنىلىش ئارمىيىنىڭ سىياسىي كومىسسارى رېن بىشى ئېغىر ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ، ئۇنى رېن بېشىنىڭ نوسلكىسىنى كۆتۈرۈشكە ئەۋەتىدۇ. ئۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان جاسارىتى بىلەن ئىنقىلابقا، رەھبەرلەرگە، سەپداشلىرىغا، يولداشلىرىغا يۈكسەك مەسئۇل بولۇش روھى بىلەن، جاپا - مۇشەققەتلىك خېيىم-خەتەر ۋە ئېغىر مەنۇى يۈكنى يېڭىپ قارلىق تاغلاردىن، سازلىقلاردىن ئۆتۈپ رېن بېشىنى شۇ كۆتۈرگەنچە شىمالىي شەنشىدىكى ئىنقىلابىي بازىغا ئېلىپ بارغان.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسەتكەن، ئامما ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇشتىن ئىبارەت ھەقىقەتنى تەشۋىق قىلغان. شۇ جەريانىدا ئۇ لۇلياڭ رايونىدا پارتىزانلىق ئۇرۇشى قىلغان، نەنىۋەندىكى چوڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشقان ۋە 359 - لۇي بىلەن بىرلىكتە جەنۇبقا بېرىپ ئۇرۇشقا قاتناشقان. ئازادلىق ئۇرۇش مەزگىلىدە تۆەنجاڭلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، قىسمىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، گېنېرال پېڭدېخۇەينىڭ رەھبەرلىكىدە يەنئەننى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنى قوغداپ، خۇ زوڭنەننى مەغلۇب قىلىشتەك نەچچە ئون قېتىملىق جەڭگە قاتناشقان. تەشكىل ماۋ شاۋشيەننى جيۇچۇەن شۆبە رايونىنىڭ قوماندانلىقىغا تەينىلىگەن، ئۇ قىسمىنى جيۇچۇەننىڭ جەمئىيەت تەرتىپىنى قوغداپ، گومىنداڭ قالدۇق كۈچلىرىنى تازىلاشقا ئەۋەتكەن، گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان زور بىر تۈركۈم خادىملىرىنى ئۆتكۈزۈۋالغان ۋە ئورۇنلاشتۇرغان، ھەربىي تەمىنات، قورال-ياراغ تەييارلاپ شىنجاڭغا كىرىدىغان قىسمىنى تەمىنلەپ، قىسمىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ شىنجاڭ ھەربىي رايونىدا باشقارما باشلىقى، ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى، 1955 - يىلى ئۇنىڭغا داشياۋ ئۇنۋانى بېرىلدى. 1958 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولۇپ تەينىلەندى. 1964 - يىل مەركىزىي ھەربىي كومىتېت شاۋجياڭ ھەربىي ئۇنۋانى بەردى. ئۇ جەنۇبى شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان 20 يىلدا ئاساسلىقى خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. ماۋ جۇشى ئوتتۇرىغا قويغان: «خەلق ئەسكەرلىرى شىسى قۇرۇش بىلەن كەڭ

شۇغۇللىنايلى» دېگەن يولبۇرۇقنى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈش ۋە چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش ۋە چېگرىنى قوغداشنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ تاغ - دەريالىرى، بوستانلىقلىرىنى كېزىپ چىقىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كېسەك ئۆيلىرى، كېگىز ئۆيلىرىگە كىرىپ، تەكشۈرۈپ تەنتەق قىلىپ خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەلىم تەربىيىسى ۋە قورال- جابدۇقلىرىنىڭ ئەملىيلىشىش ئەھۋالىنى تەكشۈرگەن ۋە ئۇنىڭغا ھەيدەكچىلىك قىلغان، شۇ جەريانىدا ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە دېھقان چارۋىچىلار بىلەن چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىدى. ئۇ چىقىشقاق بولۇپ، كادىر جەڭچىلەرگە كۆڭۈل بۆلەتتى. جاپا - مۇشەققەتكە چىداش، ئاددىي - سادىدا ياشاش ۋە پاك - دىيانەتلىك بولۇشتەك ئېسىل ئەنئەنىنى ساقلاپ كەلگەن ئىدى. 1978 - يىلى ماۋ شاۋشيەن خىزمەتتىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا چىقتى. 1983 - يىل 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى كېسەل بولۇپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي ئۇرۇمچىدە 75 يېشىدا ۋاپات بولدى.

جاڭ يۈخۇا

جاڭ يۈخۇا (1932 — 1983 - يىلغىچە)، خەنزۇ، سەنشى ئۆلكىسى يۇلىن ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى. جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى 12 - دوختۇرخانىسىنىڭ مەسئۇل ھەربىي دوختۇرى، ھايات ۋاقتىدا جان دىل بىلەن ھەر مىللەت ئاممىسىنى كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلدۇرغان. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇرۇمچى ھەربىي رايونى «جان دىل بىلەن چېگرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ياخشى ھەربىي دوختۇر» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەرگەن.

جاڭ يۈخۇا قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، 1949 - يىل 6 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان، غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىغا قاتناشقان. مەملىكەت ئازاد بولغاندىن كېيىن قىسىم ئۈنى مەكتەپكە بىلىم ئېلىشقا ئەۋەتكەن. 1956 - يىلى ئۇ ئەلا نەتىجە بىلەن لەنجۇ ھەربىي رايونىنىڭ ھەربىي دوختۇرلۇق مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ تەشكىلىنىڭ تەقسىماتىغا بويسۇنۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا كېلىپ خىزمەت قىلغان. ئۇ قىسمىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تىرانسپورت، باندىت تازىلاش ئىشلىرىغا، قاراۋۇلخانىدا تۇرۇش ۋە جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدا ئۇزىمىزنى قوغداپ قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتناشقان. ھەر قېتىملىق تۇرلۇك داۋالاش - قۇتقۇزۇش ۋەزىپىسىنى ياخشى ئورۇندىغان. ئۇ قاراقۇرۇم ۋە پامىر ئېگىزلىكىدە خىزمەت قىلغان 7 يىل جەريانىدا قىسمىدىن تاپشۇرغان داۋالاش - قۇتقۇزۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغاندىن تاشقىرى ئۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان جاسارەت بىلەن ئېگىزلىكتىكى سوغۇق ھاۋا ۋە ئوكسىگىن يېتىشمەسلىكتىن كېلىپ چىققان تاغ رىئاكسىيىسى كېسىلىنى يېڭىپ، كۆپ قېتىم ھاياتىنىڭ خەۋپىكە ئۇچرىشىغا قارىماي، چارۋىچىلارنىڭ كېگىز ئۆيلىرىگە بېرىپ ئېغىر كېسەل بولغان ئاز سانلىق مىللەت بىمارلىرىنى قۇتۇلدۇرغان. جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئاستا بولۇپ، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى قىيىن، دوختۇر كەم، دورا ئاز بولۇشتەك ئەھۋاللار ئىنتايىن ئېغىر ئىدى، ئۇ «جان دىل بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش» دېگەن مەقسەتنى ئەستە چىڭ تۇتۇپ، خەلق نېمىگە باش قاتۇرسا شۇنىڭغا باش قاتۇرۇپ، خەلق نېمىنىڭ غېمىنى يېسە شۇنىڭ غېمىنى يەپ، ۋەتىنىمىز تىبابەتچىلىك غەزىنىسىنى كۆڭۈل قويۇپ قېزىپ، خەلق ئارىسىدىكى پايدىلىق رېتسېپلارنى كۆڭۈل قويۇپ توپلاپ، ئۇۋىلاش ۋە يىڭنە ئارقىلىق داۋالاش قاتارلىق تىببىي داۋالاش تېخنىكىلىرىنى تىرىشىپ تەتقىق قىلىپ بىر تال يىڭنە، بىر تۇتام ئوت چۆپ ئارقىلىق دېھقانلارنى داۋالاپ ساقايتىپ، بىمارلارنىڭ ئىقتىسادىي يۈكىنى يەڭگىللەتكەن. ئۇ ئىجاد قىلغان يىڭنىنى «باشنىڭ ئۈچ بۇرجىكىگە» سانجىپ داۋالاش ئارقىلىق نېرۋا ئاجىزلىقىنى ساقايتىش ئۇسۇلى ئۇرۇمچى

قىسىملىرى بويىچە پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. ئۇنىڭ يازغان ئىلمىي ماقالىسى «خەلق ھەربىي دوختۇرى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان.

جاڭ يۇخۇانىڭ ئائىلىسى دوختۇرخانىدىن 10 كىلومېتىر يىراقلىقتا ئىدى. ئۇ بىمارلارغا ئوڭايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن، ئىشقا چىققان ۋە ئىشتىن چۈشكەن ۋاقىتلىرىدىمۇ يول ئۈستىدە كېسەل كۆرەتتى. چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتىدا ئۇ دورا ساندۇقىنى ئېسىۋېلىپ كەنت، ئۆي ئارىلاپ دورا ئاپىرىپ بېرەتتى، داۋالىنىپ توختاپ قالغان بىمارلارنىڭ ئادرېسىنى ئىزدەپ تېپىپ، ئائىلىسىگە بېرىپ سەۋەبىنى سۈرۈشتە قىلىپ ئۇلارنىڭ داۋالىنىش جەريانىدىكى قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەم بېرەتتى. ئۇ يەنە ئائىلىسىدە «ئائىلە خالىسانە داۋالاش ئورنى» ئېچىپ، ئالاھىدە قىيىنچىلىقى بار بىمارلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن ئۇلارنى داۋالاپ قويدى، ئۇ ئۆزى ئىقتىساتچان، تىرىشچان بولۇپ قىيىنچىلىق تارتىپ قالغان ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسى ۋە بىمارلارغا مەردلىك بىلەن ياردەم قىلدى، تاماق ئېلىشقا پۇلى بولمىغان بىمارلارغا تاماق بېلىتى بەردى. كېيىم - كېچەكى كونىراپ كەتكەنلەرگە ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى بەردى. دوختۇرخانىدا ياتقان ياتاق پۇلىنى ياكى داۋالاش پۇلىنى تۆلىيەلمىگەنلەرگە ئۇ ئۆز يېنىدىن سەپلەپ بەردى. ياشانغانلارغا ياتاقتىن چىقسا، ئامال قىلىپ ماشىنا تېپىپ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدى. كېچىك بالىلار ياتاقتا ياتقان بولسا ئۇلارغا كەمپۈت، پېچىنە ئېلىپ بېرىپ ھېكايە سۆزلەپ بەردى. جاڭ يۇخۇانىڭ ياخشى ئىشلىرى دەپ تۈگەتكۈسىز، ئۇ خەلقنىڭ ئارمىيىسى خەلقنى سۆيىدىغانلىقىنى ئۆز ئەملىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئىپادىلەپ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئابىدىسىنى تىكلىدى. شۇ جايدىكى ئۇيغۇر خەلقى «چەت ئەلدىن بېتيون چىققان بولسا، بىزدىن جاڭ دوختۇر چىقتى» دەپ ماختاشتى.

1960 - يىل 3 - ئايدا جاڭ يۇخۇا كومپارتىيىگە كىردى. پارتىيە تەشكىلىنىڭ تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشى ئارقىسىدا، ئۇ قەلبىگە كومۇنىزىمدىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار نىشانىنى پۈكۈپ قايسى كەسپىنى ئىشلىسە شۇ كەسپىنى قىزغىن سۆيدى. شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان 27 يىل ئىچىدە ئۇنىڭ ئىپادىسى گەۋدىلىك، نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغانلىقتىن «نەمۇنىچى سېستىرا»، «ئىشلەپچىقىرىش نەمۇنىچىسى»، «مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى»، «خىزمەت نەمۇنىچىسى»، «ئىلغار خىزمەتچى»، «بەشتە ياخشى ھەربىي دوختۇر»، «مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى»، «خەلقنى سۆيۈش نەمۇنىچىسى» بولۇپ باھالاندى. 5 قېتىم 3 - دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، 7 قېتىم تەقدىرلەندى. 1982 - يىلى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار شەخس بولۇپ باھالىنىپ، ناھىيە، ئۆلكەت، ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەقدىرلەش يىغىنىغا قاتناشتى. 1983 - يىلى ئۇرۇمچى قىسىملىرى بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار شەخس بولۇپ باھالاندى.

1983 - يىل 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۇ ئىشقا كېتىۋاتقاندا ماشىنا ھادىسىسىگە ئۇچراپ بەختكە قارشى 51 پېشىدا ۋاپات بولدى، 1984 - يىل 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۇرۇمچى قىسىملىرى «چېگرا رايوندىكى ھەر مىللەت خەلق ئۇچۇن جان دىل بىلەن خىزمەت قىلغان ياخشى ھەربىي دوختۇر» دېگەن شەرەپلىك نام بەردى. «قەشقەر گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئازادلىق ئارمىيە گېزىتى»، «جاڭ غەلبىسى گېزىتى»، «يۇلىن گېزىتى»، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئۇنىڭ نەمۇنىلىك ئىش ئىزلىرىنى خەۋەر قىلىپ تەشۋىق قىلدى، مەملىكەت بويىچە ناھايىتى زور ئىنكاس قوزغىدى.

قاسىم قارىھاجى

قاسىم قارىھاجى (1895 — 1985 - يىلغىچە)، كونا شەھەر ناھىيە يېڭى ئۆستەڭ يېزىسىدىن.

قاسىم قارىھاجى مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) ئەسلىدىكى قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان، كېيىن ھىندىستانغا بېرىپ يېڭى دەۋرى شەھىرى پەنغوفور مەكتىپىدە ئوقۇغان. مىنگونىڭ 21 - يىلى (1932- يىلى) مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن «مەۋلۋى» دېگەن ئۇنۋانغا ئېرىشكەن، مىنگونىڭ 24 — 31 - يىلغىچە (1935 — 1942 - يىلغىچە) پاكىستاننىڭ رەپىل، لاھور، لاكناۋ شەھەرلىرىدە ئوقۇپ دىنىي بىلىم ئاشۇرغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) پاكىستاننىڭ ئەخمەت شەھىرىدىكى جۇمە مەسچىتىگە ئىمام ۋە خاتىپ بولغان. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كوناشەھەر ناھىيە يېڭىئۆستەڭ يېزىسىدا ئىمام، خەلپە بولغان ھەمدە مەدرىسە ئاچقان. 1958 - يىلى قەشقەر شەھىرى ھېيتگاھ مەسچىتىنى باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى، ھېيتگاھ مەسچىتىنىڭ خەلپىسى ھەم ئىمامى بولغان.

قاسىم قارىھاجى پارتىيە ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، دىنىي ساھەدىكىلەرگە ۋە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەدىكىلەرگە پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداپ، پارتىيە ۋە خەلق ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان پايدىلىق تۆھپىلەرنى قوشقان. تاشقى ئىشلار پائالىيىتىدە ئۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپىغا ئاساسەن پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد سىياسىتىنى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىش، ئورتاق ھالدا چېگرىنى قوغداش، چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈشتەك جانلىق ئىش - ئىزلىرىنى ۋە كومپارتىيە رەھبەرلىكىدە، قەشقەردە بولۇۋاتقان غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى ئوبيېكتىپ ھالدا تونۇشتۇرغان.

1963 - يىلدىن كېيىن قاسىم قارىھاجى قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، قەشقەر شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مەملىكەتلىك ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى، 1985 - يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن 90 ياشتا قەشقەردە ۋاپات بولدى.

زىيائ گۇاڭمىڭ

زىيائ گۇاڭمىڭ (1916 — 1985 - يىلغىچە)، خەنزۇ، جياڭشى ئۆلكىسى جىئەن ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى، 1930 - يىل 8 - ئايدا جۇڭگو ئىشچى - دېھقانلار قىزىل ئارمىيىسىگە قاتناشقان، ئۇزاق مۇددەتلىك كۈرەش ھاياتىدا ئۇ جەڭچى، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لېەن سىياسىي بېتەكچىسى، لۇ سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، لۇنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، شىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، شىنىڭ سىياسىي كومىسسارى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، قوماندان، 1 - سىياسىي كومىسسارى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1955 - يىل 9 - ئايدا شاۋجياڭ ھەربىي ئۇنىۋانى بېرىلگەن.

زىيائ گۇاڭمىڭ بىر نامرات ئائىلىدىن كېلىپ چىققان. 1930 - يىل 8 - ئايدا ئۇ ئەمدىلا 14 ياشقا كىرگەندە جۇڭگو ئىشچى دېھقانلار قىزىل ئارمىيىسىگە قاتناشقان. كېيىنكى يىلى 1 - ئايدا جۇڭگو كومموۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا كىرگەن. 1932 - يىل 8 - ئايدا جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىقىغا ئۆزگەرتىلگەن.

يەر ئىسلاھاتى ئىنقىلابى مەزگىلىدە جەڭچى، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لېەننىڭ سىياسىي يېتەكچىسى، يېڭىنىڭ سىياسىي يېتەكچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1 - قېتىملىقتىن 5 - قېتىملىققىچە بولغان «قورشاپ يوقىتىش» قا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشقان. بىر قېتىملىق مۇستەھكەم ئىستېھكامغا ھۇجۇم قىلىش جېڭىدا ئۇ

پەيدىكى جەڭچىلەرنى باشلاپ بېرىپ دۇشمەننىڭ بىر يىلك بازىسىنى تارتىۋالغان. دۇشمەننىڭ 11 شىسىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان ساۋۇتوگالك ئۇرۇشىدا ئۇ پۈتۈن لىيەننى يېتەكلەپ زەربىدارلىق ۋەزىپىسىنى كۆرۈنەرلىك ئورۇنداپ شى شىتابىنىڭ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن. ئۇزۇن سەپەردە ئۇ ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغان بولسىمۇ قەيسەر ئىرادىسى بىلەن قارلىق تاغلارغا چىقىپ سازلىقلاردىن ئۆتكەن. گۇاڭدۇڭدىكى شۇەيتىيەن بازىرى، گۈيجۇدىكى زۇنيى، سىچۇەندىكى ماۋئېرگەي قاتارلىق ئۇرۇشلارغا قاتناشقان.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئۇ شى سىياسىي بۆلۈمىنىڭ بۆلۈمچە باشلىقى، پولك سىياسىي باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ئۇزاق مەزگىلگىچە دۇشمەننىڭ ئارقا سېپىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ سەنشىدىكى جىڭلې كاڭجاخۇي، مىگوجېن، شىڭشىيەن، تېەنجياخۇي قاتارلىق ئۇرۇشلارغا قاتناشقان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى فىرونتىنىڭ بۆلۈم باشلىقى بولغان ۋاقىتتا، ئۇ سىياسەتنى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، جاپالىق خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق شەرقىي شىمال ئارمىيىسى ئاتلىق 6 - تۇەننى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا ماقۇل كەلتۈرگەن. 1941 - يىل 4 - ئايدا ئۇ 7 كادىرنى باشلاپ سەنشىنىڭ چۈيانگ ناھىيىسىگە بېرىپ دۇشمەننىڭ ئارقا سېپىدە خىزمەتنى قانات يايدۇرغاندا، دۇشمەن تەرەپتىن قورشىلىپ قېلىپ ئوق بىلىكى زەخمىلەنگەن ئەھۋالدا ئۇ ئۆزىنىڭ خېيىمخەتەرگە ئۇچرىشىغا قارىماي سەپداشلارنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىققان.

ئازادلىق ئۇرۇش مەزگىلىدە ئۇ تۇەن سىياسىي كومىسسارى، يىلك سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، شىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، چىڭخۇابېەن، ياڭماخي، فەنلۇڭجېن قاتارلىق جەڭلەرگە قاتنىشىپ ئۇنىڭغا قوماندانلىق قىلغان. 1947 - يىلى پەنلۇڭ جېڭىدا ئۇ پۈتۈن تۇەندىكى جەڭچىلەرنى يېتەكلەپ باتورلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ 600 دىن ئارتۇق دۇشمەننى ئەسىرگە چۈشۈرۈپ، دۇشمەننىڭ لۇ باشلىقى لى كۇنگاڭنى تىرىك تۇتۇۋالغان. يىچۇەندىكى چىلاڭشەن جېڭىدە بۇ تۇەن قوماندانى ۋاڭ جىن تەقدىم قىلغان «يىچۇەن جېڭىدە بىرىنچى تۇھپىكار» دېگەن بايراقنا ئېرىشكەن. لۇبەي ناشىيولىدا توسۇپ زەربە بېرىش جېڭىدە بۇ قىسىم باتورلۇق بىلەن جەڭ قىلغانلىقى ئۈچۈن، مەركىزىي ھەربىي كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن. 1949 - يىل 10 - ئايدا ئۇ گېنېرال ۋاڭ جېن ۋە ۋاڭ ئېنمىاۋنىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا قىسمىنى باشلاپ شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىپ غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن مۇھىم تۇھپە قوشقان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن زېڭ گۇاڭمىڭ شى سىياسىي كومىسسارى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى ۋە بىرىنچى سىياسىي كومىسسارى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. 1950 - يىل 2 - ئايدا ئۇ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 4-شىسىنىڭ سىياسىي كومىسسارى بولغان ۋاقتىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋ جۇشىنىڭ «بوز يەر ئېچىپ چېگرىنى قوغداش» دېگەن يوليورۇقىغا ئەمەل قىلىپ قىسمىنى باشلاپ «نەننۇەن روھى»نى جارى قىلدۇرۇپ، بوز يەر ئېچىپ شۇ يىلىلا مول ھوسۇل ئېلىپ ئاممىنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىپ، قىسمىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلىدى. ئۇ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئىشلىگەن مەزگىلىدە پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە دىنىي سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە رەھبەرلىك قىلىپ، قىسمىغا «جان دىل بىلەن ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش» دېگەن ئىدىيىنى مەھكەم تۇرغۇزۇش توغرىسىدا تەربىيە بېرىپ، ھەممىلا جايدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغدىدى.

1955 - يىل 4 - ئايدا زېڭ گۇاڭمىڭ 2 - دەرىجىلىك 1 - ئاۋغۇست مېدالى، 2 - دەرىجىلىك مۇستەقىللىق-ئەركىنلىك مېدالى، 2 - دەرىجىلىك ئازادلىق مېدالىغا ئېرىشتى.

شۇ يىلى 9 - ئايدا مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتى ئۇنىڭغا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى

شاۋجياڭلىق ھەربىي ئۇنۋانى بەردى. 1957 - يىلى زىلك گۇاڭمىلك ئەلا نەتىجە بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيە سىياسىي ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈردى. 1962 - يىل 10 - ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ 1 - سىياسىي كومىسسارى بولغان ۋاقتىدا جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۇزۇنزىنى قوغداپ قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قوماندانلىق قىلىپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ۋەتىنىمىزنىڭ زېمىن پۈتۈنلۈكىنى قوغدىدى. 1965 - يىلى ئۇ كېسەل تۈرۈقلۇق شىزاڭ ئالى رايونىغا خىزمەت تەكشۈرۈشكە بېرىپ 4 ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۇزۇن مۇساپىلىق يوللارنى بېسىپ ئۆتۈپ چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىلىرىغا بېرىپ جەڭچىلەرنىڭ نۇرغۇن ئەمەلىي قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىپ بەردى.

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن ئىبارەت 10 يىللىق مالىمانچىلىق جەريانىدا ئۇ لىن بياۋ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تىن ئىبارەت ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھنىڭ ۋەھشىي زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلىنىپ مەجبۇرىي ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇلۇپ ئۇزاق ۋاقىت ئۆۋال قىلىندى. ئۇ پايدىسىز شارائىتتىمۇ يەنىلا ئېتىقادىدا چىڭ تۇرۇپ، لىن بياۋ، تۆت كىشىلىك گۇرۇھتىن ئىبارەت ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىغا قارشى بوشاشماي قەتئىي كۈرەش قىلىپ، بىر كومۇنىستنىڭ قەتئىي مەيداننى ۋە يۈكسەك خىسلىتىنى ئىپادىلىدى.

زىلك گۇاڭمىلك 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىندىن بۇيان ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى چىن كۆڭلىدىن ھىمايە قىلدى، گەرچە ئۇ سول كۆزىدىن ئايرىلغان بولسىمۇ «جىنىڭە توققۇز قېتىم ھۇجۇم قىلىش»، «ئۇچ قېتىملىق جەڭدە ئۇچ قېتىم غەلىبە قىلىش»، دېگەن ئىنقىلابىي ئەسلىمىلەرنى يېزىپ چىقىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ كېيىنكىلەر ئۈچۈن ئىنتايىن قىممەتلىك تارىخىي ماتېرىيال قالدۇردى.

1985 - يىل 11 - ئاينىڭ 16 - كۈنى زىلك گۇاڭمىلك كېسەل سەۋەبى بىلەن 69 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ساڭ باۋخي

ساڭ باۋخي (1930 — 1986 - يىلغىچە)، خەنزۇ، شەندۇڭ ئۆلكىسى نىڭجىن ناھىيىسىدىن. 1946- يىلى كومپارتىيىگە كىرگەن، 1947 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتنىشىپ بەنجاڭ، پەيجاڭ، سىياسىي يېتەكچى بولغان. 1950 - يىلى كەسىپ ئالماشتۇرۇپ يەرلىكتە ئىشلىگەن، قاراشەھەر، خېجىڭ ناھىيىلىرىدە پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، پوسكام ناھىيىسىدە پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، 1952 - يىلى پوسكام ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى، 1953 - يىل 5 - ئايدا پوسكام ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، 1954 - يىل 12 - ئايدا پوسكام ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ھەمدە قوشۇمچە سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى، 1965 - يىل 8 - ئايدىن كېيىن كوناشەھەر ناھىيىلىك، مارالبېشى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، مۇئاۋىن شۇجىسى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى بولغان.

ساڭ باۋخېنىڭ خىزمەت ئىستىلى دۇرۇس بولۇپ، ئاساسىي قاتلامغا چوڭقۇر چۆكۈپ ئامما بىلەن زىچ مۇناسىۋەت باغلىغان. ئۇ 12 پېشقەدەم دېھقانىنى ئۇستاز تۇتۇپ دائىم ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ دېھقانچىلىققا دائىر مەسىلىلەرنى ئۆگەنگەن، ئۇ ئاممىنى يېتەكلەپ جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ كۈرەش قىلىش، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ بوز يەر ئېچىپ، ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىپ، ئېتىزلارنى رەتلەپ سالالاشتۇرۇپ، ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمىنى كېڭەيتكەن. دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇق مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بولغاندىن كېيىن، يېزىلارنىڭ تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتىپ،

ئىقتىسادىي زىرائەتكە ئەھمىيەت بېرىپ يېزىلارنىڭ نامرات، قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن تۆھپە قوشقان.

ساڭ باۋخې كەمتەر، ئاددىي - ساددا، چىقىشقاق، يېتەكلەشكە ماھىر بولۇپ، كادىرلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلەتتى، ئۇ بىرقانچە ئون يىللىق خىزمەت جەريانىدا بارغانلا يېرىدە خەنزۇ ۋە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەردى. ئۇ ئىستىل جەھەتتە دېموكراتىيىنى يولغا قويۇپ، يولداشلارغا سەمىمىي مۇئامىلە قىلاتتى. پارتىيىنىڭ پرىنسىپى بويىچە تەنقىد ۋە ئۆز ئۆزىنى تەنقىدنى قانات يايدۇراتتى.

ساڭ باۋخې يىلبويى ئاساس قاتلامدا ئىشلەپ پارتىيىنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆمۈربويى كۈرەش قىلىپ، ھېرىپ - چارچاپ كېسەلگە گىرىپتار بولدى. 1985 - يىلى دەم ئېلىشقا چىقتى، 1986 - يىل 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۇرۇمچىدە 56 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

ئابلا ئىسمائىل

ئابلا ئىسمائىل (1927 — 1986 - يىلغىچە)، پەيزاۋات ناھىيىسى جامباز يېزىسىدىن، ئۆسمۇر ۋاقتىدا ئۆز يېزىسىدىكى مەدىرىسىدە، كېيىن يىڭىچە مەكتەپتە ئوقۇغان. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ئۆز يېزىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ئائىلىسىدە دادىسى بىلەن تۇماقچىلىق قىلغان، 1949 - يىل 10 - ئايدا ئىنقىلابقا قاتناشقان. 1950 - يىلى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1951 — 1953 - يىلغىچە قىزىلبوي رايونىنىڭ ئىتتىپاق كومىتېتى كادىرى، مۇئاۋىن رايون باشلىقى بولغان، 1954 — 1959 - يىلغىچە پەيزاۋات ناھىيىلىك پارتكوم، تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، خەلق ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن ھاكىم، ھاكىم قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، ھاكىم بولغان ۋاقتىدا پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مىشا رايونىدا ئاز ساندىكى بۇزۇق كىشىلەر كوپىراتسىيىدىن چېكىنىش ئۈچۈن ماجىرا تۇغدۇرىدۇ، ئامانەت قەرز كوپىراتىپىغا ئوت قويۇۋېتىدۇ، كادىرلارنى ئۇرىدۇ. ئابلا ئىسمائىل كەڭ خەلق ئاممىسىغا سوتسىيالىزىمنىڭ ئەۋزەللىكىنى ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكنىڭ ياخشىلىقىنى تەشۋىق قىلىپ ئاممىنى ئالدىنىپ قالماسلىققا چاقىرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، غەۋغانىڭ خەۋپىنى ئېنىقلاپ ئادەم ئۇرغان ۋە ئوت قويغان بۇزۇقلارنى تۇتۇپ، زەخىملەنگەنلەرنى دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىپ داۋالىتىپ بۇ ۋەقەنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىدۇ.

1959 - يىلى ئابلا ئىسمائىل قەشقەر شەھىرىگە يۆتكىلىپ كېلىپ شەھەر باشلىقى، شەھەرلىك پارتكوم شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى، شەھەرلىك پارتكومنىڭ دائىمى ھەيئەت ئەزاسى، شەھەرلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى.

1967 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئابلا ئىسمائىل «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار»، «چەتكە قېچىش گۇرۇھىنىڭ گۇمانلىق ئۇنسۇرى» دەپ كۈرەش قىلىندى. 1976 - يىلى يەنە «دېڭ شياۋپىڭنى پىپەن قىلىش، ئوڭچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شامىلىغا زەربە بېرىش» كۈرىشىدە ئۇنى «قەشقەر شەھىرىدىكى ئوڭچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شامىلى» نى چىقارغۇچى دەپ كۈرەش قىلىندى. لېكىن ئۇ باشتىن ئاخىر كۆڭلىگە ئومۇمىي ۋەزىيەتنى پۈكۈپ، پارتىيە ۋە دۆلەت، خەلق مەنپەئىتىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، ئۆزىنىڭ پايدا زىيىنى بىلەن ھېسابلاشماي، پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك بەنزىسىنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن تۆھپە قوشتى. خىزمەت جەريانىدا ئۇ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت

بەرىپ، شەھەر ئەتراپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىشى قىيىن بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۇ ئۈزى قارار قىلىپ، قەشقەر شەھەرلىك 5 - ئوتتۇرا مەكتەپنى قۇردى، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى تەرتىپكە سېلىپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، قابىلىيىتى ناچار، سەۋىيىسى تۆۋەن ۋە لايىقەتسىز بىر تۈركۈم رەھبەرلەر ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى تەڭشەپ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىدىكى بىر قىسىم ئەخلاقى بۇزۇقلارنى تازىلىۋەتتى، ئۇ سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان ۋاقتىدا، بىرىنچى قول ماتېرىيالىنى ئىگىلەپ، سىياسەت - بەلگىلىمە بويىچە گومىنداڭدىن ھەقىقەتكە قايتقان 443 كىشىنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈردى؛ ئوڭچىلىققا ۋە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش جەريانىدا كېڭەيتىۋېتىش تۈپەيلىدىن خاتا بىرتەرەپ قىلىنغان 86 كىشىنىڭ مەسىلىنى قايتا تەكشۈرۈپ تۈزەتتى؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خاتا بىرتەرەپ قىلىنغان مەبلەغ ئىگىلىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زاتلاردىن 101 كىشىنىڭ خاتا دېلوسىنى تۈزەتتى؛ ئۆيى ئاختۇرۇلغان 241 ئائىلىگە سىياسەت بويىچە 50 مىڭ 88. 279 يۈەن نەق پۇل تۆلەپ بەردى.

1980 - يىل 2 - ئايدا ئابلا ئىسمائىل قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى قوشۇمچە قەشقەر شەھىرىنىڭ باشلىقى، كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ھەم ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ كۆزەتكۈچىسى بولدى. 1986 - يىلى كېسەل بولۇپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي بېيجىڭدا 59 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئابدۇكېرەم داۋۇت

ئابدۇكېرەم داۋۇت (1927 — 1986 - يىلغۇچە)، مەكىت ناھىيىسىدىن، 1950 - يىلى خىزمەتكە قاتناشقان، 1957- يىلى كومپارتىيىگە كىرگەن. مەكىت ناھىيىسى 3 - رايون 1 - يېزىسىنىڭ باشلىقى، مەكىت ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ سوتچىسى، پوسكام ناھىيىلىك سوت مەھكىمىنىڭ سوتچىسى، باش سوتچىسى، سوت مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، باشلىقى ۋە پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولغان.

ئابدۇكېرەم داۋۇت 1955 - يىلى پوسكام ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىگە يۆتكەلدى. 30 نەچچە يىلدىن بۇيان دېلو بېجىرىش جەريانىدا ئىزچىل ھالدا قانۇننى ئادىل ئىجرا قىلىپ يۈز خاتىرە قىلماي، «سۇۋغا سالام ئالماسلىق، مېھماندارچىلىققا بارماسلىق، سالاغا بوشاپ كەتمەسلىك» تە چىڭ تۇرۇپ كەلدى، بىر رەھبەرنىڭ بالىسى لۇكچەكلىك، ئوغرىلىق ۋە قىمارۋازلىق جىنايىتى بىلەن قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن بەزى يولداشلار بۇنىڭدىن باش تارتتى. ئۇ بۇ دېلونى ئۈزى قوبۇل قىلىپ ئىشلەپ كاشىلىلارنى چىقىرىپ تاشلاپ، بۇ جاۋابكارغا قانۇن بويىچە 6 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىپ، ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. يەنە بىر دېلودا تەپتىش ئورگانلىرى ئايالالارنى ئىپپەت نومۇسىنى سېتىشقا سولاپ بەرگەن دېگەن جىنايەت بىلەن سوت مەھكىمىسىگە ئەيىپلەھ سۇنغان، ئۇ ئەستايىدىل تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئەيىبكارنىڭ گۇناھى ئىستىل مەسىلىسىگە ياتىدىغانلىقىنى بايقاپ، جىنايەتسىز دەپ ھۆكۈم قىلىپ بىر خاتا دېلونىڭ ئالدىنى ئالدى. يەنە بىر زەخمىلەندۇرۇش تۈپەيلىدىن ئادەم ئۆلۈشكە سەۋەبچى بولغان دېگەن دېلودىكى جىنايەتچىگە دەسلەپتە ئاران 2 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنغان، ئۇ جازا ئۆلچەشنىڭ مۇۋاپىق بولمىغانلىقىنى سېزىپ سوت ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش تەرتىپى بويىچە ئۇ جىنايەتچىگە قانۇن بويىچە 10 يىللىق قاماق جازاسى بېرىشكە ئۈزگەرتتى. بولۇپمۇ «ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىدە ئادەم ئاز دېلو كۆپ بولۇشتەك ئەھۋال ئاستىدا ئۇ ئۈزى بىۋاسىتە قول سېلىپ چوڭ دېلو، مۇھىم دېلو ۋە چىگىش،

قىيىن دېلولارنى ئىشلەپ پاكىت ئۆتكىلى، خاراكتېرىنى بېكىتىش ئۆتكىلى، ۋە جازا ئۆلچەش ئۆتكىلىنى ياخشى ئىگىلەپ قانۇن نازارەتچىلىكى تەرتىپى بويىچە «پاكىتنى ئاساس، قانۇننى ئۆلچەم» قىلىپ، خاراكتېرى توغرا بېكىتىلمىگەن، جازا ئۆلچەش مۇۋاپىق بولمىغان 38 دېلونى تۈزىتىپ دۆلەتلىك قانۇن، ئەمەل - پەرمانلىرىنى نەمۇنىلىك بىلەن ئىجرا قىلىپ ۋە ئۇنى قوغداپ پۇقرالارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى ھەقىقىي تۈردە قوغدىغان.

ئابدۇكېرىم داۋۇتنىڭ خىزمەت نەتىجىسى ئالاھىدە بولغانلىقى ئۈچۈن 18 قېتىم ئىلغار خىزمەتچى، مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى نەمۇنچىسى بولۇپ باھالىنىپ ئاپتونوم رايونلۇق، قەشقەر ۋىلايىتلىك، پوسكام ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. 1985- يىلى ئۇ مەملىكەتلىك سوت مەھكىمىسى سىستېمىسى بويىچە ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالىنىپ، مەملىكەتلىك سوت مەھكىمىسى سىستېمىسى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنىغا قاتناشتى.

1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئابدۇكېرىم داۋۇت مېڭىگە قان چۈشۈش كېسىلى بىلەن 59 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئەزىزوف

ئەزىزوف (1919 — 1987 - يىلغىچە)، جىڭ ناھىيىسىدىن، 40 - يىللاردىن باشلاپ مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. 1962 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق كومىتېتى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئورۇنلىشىشىنى تەكشەپ، قەشقەردە بىر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى قۇرۇشنى قارار قىلغان. ئەزىزوف مۇشۇ مەكتەپنىڭ 1 - قارار رەھبەرلىكىگە تەيىنلىنىپ، يۇزدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىنى باشلاپ قەشقەرگە كەلگەن. ئۇ قۇرۇق قول ئىش باشلاپ قاتمۇقات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، مەكتەپ قۇرۇش ۋە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغان، شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە بىرىنچى ئالىي مەكتەپ شۇ يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئوقۇش باشلىغان.

ئۇزاق مۇددەتلىك ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىدا ئەزىزوف مەكتەپ باشقۇرۇش جەھەتتە مول تەجرىبىلەرنى توپلاپ، ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ ئارتۇقچىلىقلارنى جارى قىلدۇرۇپ، يېتەرسىزلىكنى تۈگىتىپ ئۆز مەكتىپىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تىكلەپ، ئۆز مەكتىپىنىڭ ئەۋزەللىكىنى جارى قىلدۇردى. ئۇ ئوقۇتۇش بىلەن بىر تەتقىقات خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ ئوقۇتۇش بىلەن بىر تەتقىقاتنىڭ سىياسىي خىزمەت بىلەن ئارقا سەپنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىرتەرەپ قىلدى، ئۇ ئىتتىپاقلىق - مېھرىبانلىق، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ ئاددىي - سادىدا ياشاش، تىرىشىپ ئۆگىنىش، غايىسى مۇستەھكەم بولۇشتىن ئىبارەت مەكتەپ ئىستىلىنى جارى قىلدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىپ كەلدى، ئۇ خىزمەتتە ناھايىتى ئېھتىياتچان ئىدى، كىشىلەرگە سەمىمىي مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇ نام شۆھرەتكە بېرىلمەيتتى، خەنزۇ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ خىزمەت ۋە تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلەتتى. مەكتەپ باشقۇرۇش جەريانىدا ئۇ «بەشتە چىڭ تۇرۇش» نى تەكىتلەپ كەلگەنىدى. مۇھىمى پارتىيە رەھبەرلىكىدە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا، مىللىي، خەنزۇ ئارىلاش مەكتەپ قۇرۇشتا قەتئىي چىڭ تۇرۇشنى تەكىتلەپ كەلدى.

ئەزىزوف مائارىپ سېپىدا 40 يىلدىن كۆپرەك ئىشلىدى، ئۇ ئۇرۇمچى 2 - قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى، قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇدىرى، ئاپتونوم

رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قەشقەر ۋىلايەتلىك ماۋارىپ ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى، قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. ئۇ قايسى ئورۇندا بولسۇن ھارماي - تالماي پىداكارلىق بىلەن خىزمەت ئىشلەپ ئۆزىنىڭ ئېسىل خىزمەت ئىستىلى ۋە يۈكسەك ئەخلاق پەزىلىتىنى ئىپادىلەپ، يولداشلار ۋە ئوقۇنتۇچى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

1987 - يىل 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئەزىزوف كېسەل تۈپەيلىدىن 68 يېشىدا ۋاپات بولدى.

جاۋ شېڭشياڭ

جاۋ شېڭشياڭ (1913 — 1988 - يىلغىچە)، خەنزۇ، گەنسۇ ئۆلكىسى ۋۇدۇ ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى، پېشقەدەم قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى. ئۇ مەكىت ناھىيىلىك قاڭغىتلىق رايونلۇق كومىتېتىنىڭ شۇجىسى، ناھىيىلىك خەلق ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، ناھىيىلىك تراكتور پونكىتىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن ھاكىم ۋە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

جاۋ شېڭشياڭ بىر نامرات ئائىلىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، پومېشچىكلارنىڭ ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا ئۇچرىغان. 1936 - يىلى قىزىل ئارمىيە ئۇنىڭ يۇرتىدىن ئۆتكەن ۋاقتىدا ئۇ شۇ ئان قىزىل ئارمىيە قوشۇنىغا قاتناشقان. 1937 - يىل 8 - ئايدا كومپارتىيىگە كىرگەن. جاپا - مۇشەققەتلىك ئۇرۇش يىللىرىدا جاۋ شېڭشياڭ قىسمىغا ئەگىشىپ جەنۇبتىن شىمالغا يۈرۈش قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، قۇربان بولۇشتىن قورقماي ھۇجۇم قىلىشتا ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، بەدىنىنىڭ ئون نەچچە يېرىگە ئوق تېگىپ يارىدار بولغان. 1949 - يىلى جاۋ شېڭشياڭ قىسىم بىلەن بىرگە شىنجاڭغا كەلگەن، 1951 - يىلى ئۇ كەسىپ ئالماشتۇرۇپ يەرلىكتە خىزمەت قىلىپ، مەكىت ناھىيىسىگە بېرىپ يېزا ئىگىلىكى ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا رەھبەرلىك قىلغان.

تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ چېتىگە جايلاشقان شياڭ ياڭ گۈڭشې 6 - چوڭ ئەترەت (ھازىرقى قۇمقۇسار كەنتى) نىڭ تەبىئىي شارائىتى ناچار ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە رەھبەرلىك بەنزىسى چېچىلاڭغۇ بولۇپ ئاممىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا بولغان غەيرىتى يېتەرسىز ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش ئۇزاققىچە يۈكسەلمەي گۈڭشې بويىچە نامى چىققان نامرات چوڭ ئەترەت بولۇپ قالغان ئىدى. جاۋ شېڭشياڭ قىزىل ئارمىيىنىڭ قاتتىق جەڭ قىلىشقا جۈرئەت قىلىش، ئېگىز تاغ چوققىلىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا جۈرئەت قىلىشتەك قەيسەر روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ 6 - چوڭ ئەترەتنى ئۆزىنىڭ تۈرۈپ ئىشلەيدىغان نۇقتىلىق كەنتى قىلىپ تاللىغان.

يېزىغا چۈشۈشتىن بۇرۇن جاۋ شېڭشياڭ ئۆزىگە 3 تۈرلۈك بەلگىلىمە تۈزۈپ چىققان، يەنى ماركسىزم-لېنىنىزم ۋە ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىش، ئەمگەككە قاتنىشىشتا چوڭ تۈرۈش، ئاممىغا بىلەن زىچ مۇناسىۋەت باغلاش، چوڭ ئەترەت پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ ياخشى مەسلىھەتچىسى بولۇشتىن ئىبارەت. ئۇ چوڭ ئەترەتتە تۈرغاندا «ئۇچتە بىللە بولۇش» يەنى تاماقتا بىللە بولۇش، يېتىپ قوپۇشتا بىللە بولۇش، ئەمگەكتە بىللە بولۇشتا چىڭ تۈرۈپ، ئالاھىدە بولۇۋالمىغان، ئەتتىگەندە ئەزالار ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئۆزى چىقىپ بىر سېۋەت ئوغۇت تېرىپ كېلەتتى، كەچتۇرۇن ئەزالار ئىشتىن چۈشكەندە ئۇ يەنە ئېتىزلىققا بېرىپ ئايلىنىپ چىقاتتى، ئات ئېغىلىنى كۆزدىن كەچۈرەتتى، ياز كۈنلىرى ئورما ۋاقتىدا قولىدىن ئورغاق چۈشمەيتتى. قىش ۋاقتىدا يەرلەرگە سۇ قويغاندا ئۆشنىسىدىن كەتمەن چۈشمەيتتى. 1973 - يىلى قىش كۈنى جاۋ شېڭشياڭ 3 ئەزانى باشلاپ بىرگە سۇ تۇتقاندا سۇ بەك كۆپ بولغانلىقتىن ئۆستەڭدىن 2 مېتىر كەڭلىكتە، بىر مېتىر

چوڭقۇرلۇقتا يار ئېلىپ كېتىدۇ، قاتتىق شۇرغان سوغۇقتا مۇزدەك سۇ ئادەمنىڭ سۆڭىكىدىن ئۆتۈپ كېتەتتى، جاۋ شېڭشيالىڭ ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى تېنىنىڭ ئاجىزلىقىغا قارىماي، ئايىغىنى سېلىۋېتىپ بېلىغىچە چوڭقۇر سۇغا كىرىپ بەدىنى بىلەن سۇنى توسۇپ تۇرۇپ، ئەزالارغا توپا تاشلىتىپ يارنى توسىدۇ، ئۇنى سۇدىن تارتىپ ئېلىپ چىققاندا ئۇنىڭ بەدەنلىرى توڭلاپ كۆكىرىپ كېتىدۇ، ئۇنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ ئوتقا قاقلىماقچى بولغاندا ئەزالار جاۋ شېڭشيالىڭنىڭ بەدىنىدىكى ئۇرۇش يىللىرىدا قېلىپ قالغان بىر قانچە ئوق ئىزى تارتۇقلىرىنى كۆرۈپ چوڭقۇر تەسىرلىنىدۇ. 8 - ئاينىڭ تومۇز ئىسسىقىدا جاۋ شېڭشيالىڭ ئەزالارنى باشلاپ چوڭ ئەترەتتىن 7 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى سايلىققا بېرىپ بۇز يەر ئېچىپ ئېتىز بىنا قىلىدۇ. كۈندۈزدىكى كۈچلۈك ئاپتاپ باشقا چۈشۈپ، قۇم - توپىلار ئوچۇپ تۇرسىمۇ، ئۇ بىر ئەرەپتىن ئەمگەك قىلىپ بىر ئەرەپتىن قوماندانلىق قىلىدۇ. كېچىسى چۆل - جەزىرىلەردە ياتقاندا، پاشا - قوڭغۇزلار چېقىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا ئىككىنچى كۈندىكى ئىشلەپچىقىرىشنى پىلانلايدۇ. بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت جەڭ قىلىش ئارقىلىق بۇز يەر ئېچىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىاپ بولۇپ چوڭ ئەترەتكە قايتىپ كېلىدۇ. خىزمەت جەريانىدا ئۇ بېشى قېيىپ يولدا يىقىلىپ قالسىمۇ دوختۇرخانىدا يېتىشقا ئۇنىمايدۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ كېسەلمەن ئاجىز بەدىنىنى سۆرەپ يۈرۈپ ئەزالار بىلەن بىرگە ئەمگەك قىلغان بىر يىل ئىچىدە 150 كۈن ئەمگەككە قاتنىشىدۇ، ئۇ نوقتىدا تۇرغان 2 يىل ئىچىدە 6 - چوڭ ئەترەتكە 22 كىلومېتىر ئۆزۈنلۇقتا 9 زەيكەش ئۆستىگى چاپتۇرۇپ بېرىدۇ. 2000 مودىن ئارتۇق سالا ئېتىزنى رەتلەپ چىقىدۇ، 600 مودىن ئارتۇق بۇز يەر ئېچىپ ئېتىزلىققا ئايلاندۇرىدۇ. 1972 - يىلى ئاشلىق مەھسۇلاتىنى 1970 - يىلدىكىدىن 75 مىڭ كىلوگرام يەنى %40 ئاشۇرۇپ، ئاشلىق يېتىشمەيدىغان چوڭ ئەترەت دېگەن قالپاقنى بىراقلا چورۇپ تاشلاپ دۆلەتكە 30 مىڭ كىلوگرامدىن ئارتۇق ئاشلىق سېتىپ بېرىدۇ، چوڭ ئەترەتتە زاپاس ئاشلىق ۋە جامائەت فوندى تەييارلىنىدۇ، ئەزالارنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلىنىدۇ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىمۇ كۈچەيتىلىدۇ.

جاۋ شېڭشيالىڭ ھەمىشە «سوتسىيالىزىم دېگەن توۋلاش ئارقىلىق ئەمەس، ئىشلەش ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ» دەيتتى. ئۇنىڭ ئىستىلى توغرا، تىرىشچان، ئىقتىساتچان بولۇپ، ئامما بىلەن ئىچىقويۇن - تاشقويۇن ئۆتەتتى، خەلقنىڭ دەردىگە يېتىپ قىزىل ئارمىيىنىڭ خىسلىتىنى داۋاملىق ساقلاپ كەلگەنلىكتىن، پۈتۈن ناھىيە خەلقى ئۇنى ھۆرمەتلەيتتى ۋە ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئوقۇيتتى، ئەر - ئايال، قېرى - ياشلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى پېشقەدەم ھەيئەت ئەزاسى ياكى جاۋ بوۋاي دەپ ھۆرمەت بىلەن ئاتايتتى.

1983 - يىلى جاۋ شېڭشيالىڭ دەم ئېلىشقا چىقىپ ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئولتۇراقلاشتى، 1988 - يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن 75 يېشىدا ۋاپات بولدى.

جىن يۈشۈەن

جىن يۈشۈەن (1929 — 1990 - يىلغىچە)، خەنزۇ، شەندۇڭ ئۆلكىسى نىڭجىڭ ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى، ئۇزاق مۇددەتلىك ئىنقىلابىي كۆرەش ھاياتىدا جەڭچى، بەنچاڭ، ئەترەت باشلىقى، يېتەكچى، يىڭ سىياسىي يېتەكچىسى، تۆەن سىياسىي باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى، مۇئاۋىن كومىسسار، كومىسسار، شى سىياسىي بۆلۈم مۇدىرى، مۇئاۋىن كومىسسار، كومىسسار، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى سىياسىي بۆلۈم مۇدىرى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈمىنىڭ كومىسسارى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايوننىڭ سىياسىي كومىسسارى بولغان. 1988 - يىلى مەركىزىي ھەربىي كومىتېتى ئۇنىڭغا شاۋجياڭ ھەربىي ئۇنۋانى بەردى.

جىن يۇشۇەن بىر نامرات دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا جىن جۇاڭ باشلانغۇچ مەكتىپى بالىلار ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولغان، داۋاملىق پوستا تۇرۇپ كۆزىتىپ ۋە ئاخبارات يەتكۈزۈپ تۇرغان، ساۋاقداشلىرىغا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش، 8 - ئارمىيىنى ھىمايە قىلىشنىڭ قائىدىلىرىنى تەشۋىق قىلغان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، ياشلار قۇتقۇزۇش جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى بولغان، كونا ئازاد رايونىنىڭ يەر ئىسلاھات ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئاممىنى يېتەكلەپ ئۆز يۇرتىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۇرۇش كەلتۈرۈپ چىقارغان جاراھەتلەرنى ساقايتقان. 1946 - يىل 5 - ئايدا كومپارتىيىگە كىرگەن. ئازادلىق ئۇرۇشى باشلانغاندىن كېيىن ئۇ باشلامچىلىق بىلەن ئەسكەر بولۇپ، 1946 - يىل 12 - ئايدا ھەربىي سەپكە كىرگەن. ئۇ ئۇرۇشتا باتۇر، قەيسەرلىك بىلەن سەپنىڭ ئالدىدا مېڭىپ يىچۇەن، خېياڭ، يۇڭفېڭ قاتارلىق 12 قېتىملىق جەڭگە قاتناشقان. شىنجاڭغا پىيادە يۇرۇش قىلغاندا، ئۇ سەپداشلارنى باشلاپ ئالدىدا مېڭىپ پۇتۇن تۈەننىڭ گازارمىسىنى تەييارلاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان، ئاشلىق - ئۇزۇقلۇق تەييارلاپ، ياتاق - تاماق ئورۇنلاشتۇرغان، جاپا - مۇشەققەت تارتىپ قاتمۇقات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ۋەزىپىلەرنى ياخشى ئورۇندىغان.

1950 - يىلى قىسىم ئاشلىق تەمىنات مەسىلىنى ھەل قىلىپ يەرلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن، ماۋ جۇشىنىڭ «بوز يەر ئېچىپ چېگرىنى قوغداش» دېگەن چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى. جىن يۇشۇن ئىشلەپچىقىرىشنى كەڭ يولغا قويۇش جەريانىدا، قوشۇندىكى جەڭچىلەرگە يېتەكچىلىك قىلىپ نەننىۋەن روھىنى جارى قىلدۇرۇپ قۇملۇقتا جاسارەت بىلەن جەڭ قىلىپ، بوز يەر ئېچىپ يەر تېرىپ كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقانلىقى ئۈچۈن كوللېكتىپ قىزىل بايراققا ئېرىشتى. 1952 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن شىنجاڭغا كەلگەندە ئۇ تەشكىلنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنۇپ سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلدى. مۇھاپىزەت قىلىش خىزمىتىدە ئۇ پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، تاشقى ئىشلار ئىنتىزامغا رىئايە قىلىپ، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ سالامەتلىكى ۋە بىخەتەرلىكىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى ئارىسىدا ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. 1956 - يىلى يۇقىرىدىن ئۇنى چېگرا مۇداپىئەسىگە ئورۇنلاشتۇرغاندا ئۇ قىلچە شەرت قويماي، پۇتۇن لىيەننى يېتەكلەپ دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىر ئېگىزلىكتىكى پامىر چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىسىغا باردى. ئۇ ئېگىزلىكتىكى قاتتىق رېئاكسىيىلەرگە قارىماي، قار شىۋىرغانلارنى يېڭىپ قاتتىق سوغۇق ئۈستىدىن كۈرەش قىلىپ، چېگرا مۇداپىئە قاراۋۇلخانىلىرىغا بېرىپ جەڭچىلەرگە چوڭقۇر، ئىنچىكە سىياسىي ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلەپ چېگرىنى مۇھاپىزەت قىلىپ دۆلەتنى قوغداشنىڭ قائىدىلىرىنى چۈشەندۈردى، كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ساقلىنىۋاتقان قىيىنچىلىق ۋە مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىپ، چېگرا مۇداپىئەسىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى. 1962- يىلى جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا ئۇ جەڭگە ئاكتىپ قاتناشتى، بىر يىڭ ئەسكەرنى باشلاپ قار - مۇزلارنى كېچىپ باتورلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ ھىندىستان تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ يۇقىرىنىڭ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. ھازىرقى زامان يۇقىرى پەن تېخنىكىلىق ئورۇش شارائىتىدا جەڭ قىلىش تەجرىبىسىنى مانېۋىر قىلىش ئۈچۈن 1976 - يىلى ئۇ بىر كۈچەيتىلگەن تۈەنگە يېتەكچىلىك قىلىپ ئاتوم بومبىسى پارتىلىتىش سىناق قىلىنغان شارائىتتا ئەسكەرلەرنى ئەمەلىي مەشىق قىلدۇرۇپ تۈرلۈك تەجرىبە سانلىق مەلۇماتلىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ۋەزىپىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنداپ يۇقىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. ئۇ قىسىمدا 40 نەچچە يىل ئىشلەش جەريانىدا قىسىمنىڭ مول سىياسىي خىزمەت تەجرىبىلىرى ۋە ئەسكەر باشقۇرۇش بىلىملىرىنى توپلىدى. ئۇنىڭ تەشكىللەش - رەھبەرلىك قىلىش قابىلىيىتى خېلى كۈچلۈك ئىدى، مەسىلىلەرنى سالماقلىق بىلەن بىر تەرەپ

قىلاتتى، دېموكراتىك ئىستىل يېتىلدۇرگەنىدى. ئۇ قىسمىدا مىللىي سىياسەت تەرىبىسى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەرىبىسى ئېلىپ بېرىشقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى. قىسمىنى جان دىل بىلەن ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، ئامما ئۈچۈن كۆپلەپ ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشكە يېتەكلەپ خەلق ئاممىسىنىڭ ھېمايە قىلىشى، ئىززەت - ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن ئىدى. ئۇ جەڭچىلەرنى ئاسراپ ۋە ئۇلارغا كۆيىنىپ، جەڭچىلەرنىڭ ھال - ئەھۋاللىرىنى ھەر ۋاقىت كۆڭلىگە پۈكەتتى. ئۇ شىنجاڭ ھەربىي رايون ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ سىياسىي كومىسسارى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى، سالامەتلىكىنىڭ ناچارلىقى ھەم كېسەلمەن بولغانلىقىغا قارىماي كۆپ قېتىم خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ ئېگىز تاغلارغا چىقىپ چېگرا مۇداپىئەسىنىڭ بىرىنچى سەپىگە چۈشۈر چۆكۈپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ ئاساسىي قاتلام قىسىملىرىنىڭ ئەمەلىي قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بەردى ھەمدە يېڭى دەۋردە قىسمىدا سىياسىي ئىدىيىۋى خىزمەتنى قانات يايدۇرۇشتىكى مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلدى.

جىن يۈشۈەن 1990 - يىلى دەم ئېلىشقا چىقتى، ئۇنىڭغا غالىبىيەت شەرەپ مېدالى بېرىلدى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى كېسەل بولۇپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي 61 يېشىدا بېيجىڭدا ۋاپات بولدى.

تېەن چۈڭفېڭ

تېەن چۈڭفېڭ (1969 — 1990 - يىلغىچە)، خەنزۇ، نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى يىنچۈەن شەھىرىدىن. تېەن چۈڭفېڭ ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا يۇز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭنى تىنچىتىش جېڭىدە ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان. قوراللىق ساقچى قىسىم باش شتابى ئۇنىڭغا «چېگرا رايون قوغدىغۇچىسى» دېگەن شەرەپلىك نام بەردى.

تېەن چۈڭفېڭ 1986 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن يەن چۈەن شەھەرلىك كەندىر توقۇمىچىلىق زاۋۇتىغا تەقسىم قىلىنغان. گەرچە ئۇ ئىشچى بولغان بولسىمۇ كىچىگىدىن تارتىپ ۋەتەننى قوغدىغۇچى چېگرا جەڭچىسى بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەنىدى. 1989 - يىلى ئۇ ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنىپ شىنجاڭ قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر تارماق ئەترىتىگە كېلىپ ۋەزىپە ئۆتىگەن.

تېەن چۈڭفېڭ تۇرۇۋاتقان قىسىم ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدا بولۇپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش بۇ قىسمىنىڭ تەلىم - تەربىيىسىدىكى مەركىزىي ۋەزىپىسى ئىدى، تېەن چۈڭفېڭ ئەتراپتىكى بىر ياشانغان ئۇيغۇر تۇل مومانىڭ تۇرمۇشتا قىيىنچىلىق تارتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىنىڭ قوشۇمچە ياردەم پۇلىغا ئۇزۇقلۇق بۇيۇملىرىنى ئاپىرىپ بېرىدۇ يەنە بۇ مومايغا ياردەم بېرىپ ئېشلىرىنى قىلىپ بېرىدۇ. بىر ئۇيغۇر قىز بالا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن خاپا بولۇشۇپ قېلىپ ئىدىيىسىدىن ئۆتمەي 3 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى كۆلگە سەكرىۋالغاندا، تېەن چۈڭفېڭ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ دەرھال بېرىپ كۆلگە سەكرەپ سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە قىزچاقنى مۇزلۇق سۇدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالىدۇ. يەنە بىر قېتىم يېرىم كېچىدە قاتتىق يامغۇر يېغىپ ئۆستەڭ سۇيى بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆيىنى بېسىۋالغاندا تېەن چۈڭفېڭ سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە يېغىۋاتقان قاتتىق يامغۇرغا قارىماي ئۆستەڭ سۇيىنى توسۇپ، مال - مۈلكىنى قۇتقۇزۇۋېلىپ ئاممىنى زىياندىن ساقلاپ قالىدۇ.

1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ ۋەقەسى يۈز بەردى، بىر ئۇيغۇم مىللىي بۆلگۈنچىلەر ۋە ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلار ھەقىقىي ئەھۋالنى چۈشەنمىگەن زور بىر تۈركۈم ئاممىنى قايمۇقتۇرۇپ، بەش ج خ ساقچىسىنى تۇتۇۋېلىپ، تۆت قوراللىق ساقچى كادىر-

جەڭچىنى قەتلى قىلىپ، يېزىلىق ھۆكۈمەتكە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ، ۋەزىيەتنى تېخىمۇ يامانلاشتۇرۇۋەتتىدۇ. بۇ ئەھۋالنى ئېنىقلاپ يۇقىرىغا مەلۇم قىلىش ئۈچۈن قىسمىدىن دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ يېزىلىق ھۆكۈمەتكە بېرىشنى قارار قىلغاندا، تېيەن جۇڭفېڭ بىلەن ژويۇك ئىككىسى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن بۇ ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مۇئاۋىن ئوتتۇرا ئەترەت باشلىقى ئېلى ياسىننىڭ يېتەكچىلىكىدە ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يېزىلىق ھۆكۈمەتكە قاراپ يولغا چىقىدۇ. يول ئۈستىدە بىر قانچە 10 توپلاڭچى ئۇلارنى توسۇۋالىدۇ، ئېلى ياسىن تېيەن جۇڭفېڭ ۋە ژويۇكلار ئۈچ بۇرجەك شەكلىدە جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرىدۇ. كۆزلىرىدىن قانخورلىقى چېقىپ تۇرغان توپلاڭچىلار قوللىرىغا قىلىچ، پالتا، كالتەك، قورال ئېلىپ يۈگۈرۈپ كېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىدۇ، ۋەزىيەتنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىكلىكىنى كۆرگەن ئېلى ياسىن تېيەن جۇڭفېڭ بىلەن ژويۇڭنى دەرھال چېكىنىشكە بۇيرۇيدۇ، بۇ ۋاقىتتا تېيەن جۇڭفېڭنىڭ قولىدا ئاپتومات بولۇپ، قولىنى شۇنداق مىدىرلاتسىلا ئوق چېقىپ بىر يول ئېچىلىپ قورشاۋدىن بۆسۈپ چىقالايتتى، لېكىن يۇقىرى دەرىجىلىك تەشكىلىنىڭ ۋەقەنى كېڭەيتىۋەتمەسلىك، خالىغانچە ئوق چىقارماسلىق دېگەن بۇيرۇقىنى ئېسىدە مەھكەم ساقلاپ، ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەقىقىسىچە ھاياتىنى قۇربان قىلىشقا رازى بولدىكى بۇيرۇقتا ھەرگىز خىلاپلىق قىلمايدۇ. ۋەھشىيلىكتە ئۈچىغا چىققان توپلاڭچىلار قىلىچ، پىچاق، كالتەك بىلەن تېيەن جۇڭفېڭنى ئۇرۇپ بەدىنىنىڭ 9 يېرىگە پىچاق تىقىدۇ، ئۇ قانغا بويىلىپ باتۇرلۇق بىلەن قۇربان بولىدۇ، ئۇ شۇ يىلى ئاران 21 ياشتا ئىدى.

تېيەن جۇڭفېڭ ئۆزىنىڭ ياشلىق ھاياتى ۋە ئىسىق قېنى بىلەن ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، چېگرا رايونىنىڭ تىنچ، ئىتتىپاق بولغان ۋەزىيىتىنى قوغداپ، ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭچىلار ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ ۋەھشىيلىكى ۋە ياۋۇزلۇقىنى شىكايەت قىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭچىلار تەرىپىدىن ئالدىنىپ گاڭگىراپ قالغان كىشىلەرنى چۈچۈتتى ۋە ئويغاتتى.

تېيەن جۇڭفېڭنىڭ ئۆلۈمگە پىسەنت قىلماي ئىنتىزامغا قەتئىي رىئايە قىلىشتەك ئىنقىلابىي روھىنى تەقدىرلەش ئۈچۈن 1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جۇڭگو خەلق قوراللىق ساقچى قىسمى باش شتابى بۇيرۇق ئېلان قىلىپ ئىنقىلابىي قۇربان تېيەن جۇڭفېڭغا «چېگرا رايون قوغدىغۇچىسى» دەپ شەرەپلىك نام بەردى، ئۇ تۇرۇشلۇق قىسىم پارتكومىمۇ ئۇنى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى.

ۋۇ يۇك

ۋۇ يۇك (1971 — 1990 - يىلغىچە)، خەنزۇ، نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى شىزۇيشيەن شەھىرىدىن، ۋۇ يۇك ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا يۇز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپلاڭنى تىنجىتىش كۈرىشىدە ھەربىي ئىنتىزامغا قاتتىق رىئايە قىلغانلىقتىن ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭچىلار تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان. قوراللىق ساقچى قىسىم باش شتابى ئۇنىڭغا «چېگرا رايون قوغدىغۇچىسى» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى.

ۋۇ يۇك شىزۇيشيەن شەھىرىدىكى بىر كادىر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، 1989 - يىل 3 - ئايدا ئۇ ئەسكەر بولۇپ شىنجاڭ قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر تارماق ئەترىتىگە تەقسىم قىلىنغان، ۋۇ يۇك قىسمىدا سەپداشلىرىغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن كۆيۈنەتتى، ئۇلارنى ئاسرايتتى ۋە ياردەم بېرەتتى. سەپداشلىرىنىڭ ھەربىي كىيىمى كۆيۈپ كەتكەندە ئۇ ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ رەھبەرلىككە دەپ باھاسى بويىچە بىر قۇر يېڭى ھەربىي كىيىم سېتىۋېلىپ سەپدىشىغا بەرگەنىدى؛ ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭغا سەممىي غەمخورلۇق قىلىپ 3 كىشىلىك

ئاياغ ئەۋەتىپ بەرسە ئۇ سەپدىشىنىڭ ئايىغى كېرەكتىن چىققانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىگە ئەۋەتىپ بەرگەن ئاياغنى سەپدىشىغا بەرگەنىدى؛ بىر كىچىك جەڭچى ئاران 16 ياشتا ئىدى، ۋۇ يۈك خوددى ئوغلىنىڭ ئاكىسىدەك بۇ كىچىك جەڭچىنىڭ ياتاق، تاماق ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەنىدى.

قىسىم تۇرۇشلۇق جاي ئاز سانلىق مىللەت رايونىدا بولۇپ، رەھبەرلەر ئۇلارغا داۋاملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشنىڭ نەمۇنىچىلىرىدىن بولۇش توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى. بىر كۈنى بىر ئۇيغۇر قىز ئۆيدىكىلىرى بىلەن جېدەللىشىپ قېلىپ ئىدىيىسىدىن ئۆتمەي 3 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى كۆلگە سەكرەپ ئۆلىۋالماقچى بولغان، باش باھار كۈنلىرى بولغاچقا سۇ مۇزدەك سوغۇق ئىدى، مەشىق قىلىۋاتقان ۋۇ يۈك بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇچقاندەك كۆل بويىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، سۇغا سەكرەپ ئۇ قىزنى سۈزۈپ چىقىپ دوختۇرخانىغا ئېلىپ كىرىپ داۋالىتىدۇ، بىر كۈنى تاك سەھەردە قاتتىق يامغۇر يېغىپ ئەدەپ كەتكەن سۇ بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئۆيىنى بېسىۋالغاندا ۋۇ يۈك بىرىنچى بولۇپ قورۇ تامدىن ئاتلاپ چۈشۈپ ئۆيگە يۈگرەپ كىرىپ، مال - مۈلكىنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىدۇ. ئۇ يەنە داۋاملىق ئۆزىنىڭ قوشۇمچە ياردەم پۈلىنى خەجلەپ نەرسە كېرەك سېتىۋېلىپ، بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان بىر ئۇيغۇر مومايغا ئاپىرىپ بېرىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ سۈيىنى توشۇپ، ئوتۇننى يېرىپ، ئۆيىنى تازىلاپ ئۇ مومانىڭ نەۋرىسىدەك كۆيۈنىدۇ. ۋۇ يۈكنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتەك ئىش - ئىزلىرى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىدۇ.

1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدىكى بىر ئۇچۇم مىللىي بۆلگۈنچىلەر ۋە ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلار ئەھۋالىنى چۈشەنمىگەن زور بىر تۈركۈم ئاممىنى قايمۇقتۇرۇپ ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ قوزغاپ، بەش ج خ كادىر - ساقچىسىنى تۇتۇۋېلىپ تۆت قوراللىق ساقچى كادىرىنى قەتلى قىلىپ، يېزىلىق ھۆكۈمەتكە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ ۋەزىيەتنى تېخىمۇ يامانلاشتۇرۇۋېتىدۇ، ۋۇ يۈك تۇرۇۋاتقان قىسىم تېزلىكتە بارىن يېزىسىغا يېتىپ بېرىپ ۋەزىيە ئىجرا قىلماقچى بولۇپ، ئاخباراتنى يۇقىرىغا يوللاش ئۈچۈن، قىسىم يېزىلىق ھۆكۈمەتكە ئادەم ئەۋەتىپ تارماق ئەترەت رەھبەرلىرىگە دوكلات قىلىشنى قارار قىلغاندا، 3 - بەتنىڭ بەنجاڭى ۋۇ يۈك بىلەن 2 - بەتنىڭ مۇئاۋىن بەنجاڭى تېمەن چۈڭفېڭ ئۆز ئىختىيارلىق بىلەن بۇ ۋەزىيەتنى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. سائەت 23 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە بۇ ئىككەيلەن مۇئاۋىن ئوتتۇرا ئەترەت باشلىقى ئېلى ياسىن بىلەن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقىدۇ، يول ئوستىدە ئۇلارنى بىر نەچچە ئون توپىلاڭچى توسۇۋالىدۇ، ئېلى ياسىن، ۋۇ يۈك ۋە تېمەنچۈڭفېڭلار 3 بولۇك شەكلىدە جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرىدۇ. كۆزلىرىدىن قانخورلۇقى چىقىپ تۇرغان توپىلاڭچىلار قولغا قورال، كالتەك، توقماق ئېلىپ ئېتىلىپ كېلىدۇ. ۋەزىيەت ئىنتايىن خەۋپلىك ئىدى. ئېلى ياسىن ۋۇ يۈك ۋە تېمەن چۈڭفېڭلارنى دەرھال چېكىنىشكە بۇيرۇق قىلىدۇ، ۋۇ يۈك يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ توپىلاڭچىلار بىلەن ئېلىشىپ ئاخىرى تامدىن ئاتلاپ بىر دېھقانىنىڭ ھويلىسىغا چۈشۈپ بىر ئورەككە يوشۇرىنىۋالىدۇ. توپىلاڭچىلار ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلىغانچە ئارقىسىدىن يېتىپ كېلىپ ۋۇ يۈكنى تېپىۋېلىپ «ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار» دەپ ۋارقىرىشىدۇ. مۇشۇنداق ھايات - ماماتلىق جىددىي پەيتته ۋۇ يۈك ئۆزىنىڭ قولىدىكى قوراللىنى چاك تۇتۇپ يۇقىرىنىڭ ۋەقەنى كېڭەيتىۋەتمەسلىك، خالىغانچە ئوق چىقارماسلىق دېگەن بۇيرۇقىنى ئېسىدە مەھكەم ساقلاپ ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىغىچە ئىسىق قېنى ئارقىلىق ھەربىيلەرنىڭ شان شەرىپىنى ۋە پولاتتەك ئىنتىزامىنى قوغدايدۇ، ئۇ قۇربان بولغان ۋاقتىدا ئاران 19 ياشتا ئىدى.

ۋۇ يۈك ياشلىق ھاياتى ۋە ئىسىق قېنى بىلەن ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى ۋە چېگرا رايونىنىڭ تىنچ- ئىتتىپاق ۋەزىيىتىنى قوغداپ، ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلار ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ ۋەھشىيلىكى ۋە ياۋۇزلىقىنى شىكايەت قىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئالدىنىپ گاڭگىراپ قالغان كىشىلەرنى چۆچۈتتى ۋە ئويغاتى.

يولداش ژۇ يۈڭنىڭ ئۆلۈمدىن قورقماي ئىنتىزامغا قەتئىي رىئايە قىلىشتەك ئىنقىلابىي روھىنى تەقدىرلەش ئۈچۈن 1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جۇڭگو خەلق قوراللىق ساقچى قىسىم باش شتابى بويرۇق ئېلان قىلىپ ئىنقىلابىي قۇربان ژۇ يۈڭغا «چېگرا رايون قوغدىغۇچىسى» دەپ شەرەپلىك نام بەردى. ژۇ يۈڭ تۇرۇشلۇق قىسىم پارتكومىمۇ ئۇنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى.

خەن چىخۇي

خەن چىخۇي (1937 — 1991 - يىلغىچە)، ئايال، خەنزۇ، خۇبېي ئۆلكىسى سۇڭزى ناھىيىدىن. 1950- يىلى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا كىرگەن. 1958 - يىلى بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ ئۆزىنىڭ پايدا - زىيىنى بىلەن ھېسابلاشماي تەشەببۇسكارلىق بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلەشنى ئىلتىماس قىلغان.

50 - يىللارنىڭ ئاخىرى 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا خەن چىخۇي خاتا مۇئامىلىگە ئۇچراپ تەن سالامەتلىكى ئېغىر دەرىجىدە زەئىپلەشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ قىلچە ئىككىلەنمەستىن پارتىيىگە بولغان ئىشەنچىسىنى قەتئىي بوشاشتۇرۇپ قويماي ئالغا بېسىشنى ئۈمىد قىلىپ كەلگەن.

1962 — 1977 - يىلغىچە ئۇ مارالبېشى ناھىيە بازىرىدىكى يەسلىدە بالا باقىۋچىلىق قىلغان مەزگىلدە ئۆزىنىڭ قەلبى ئارقىلىق تۇرکۈم - تۇرکۈملەپ كىچىك كۆچەتلەرنى تەربىيىلەپ چىقىپ، ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشىدۇ. 1978 - يىلى ئۇ ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپكە يۆتكەلگەندىن كېيىن «ئىنسانلارنىڭ روھى ئىنژېنېرى» دېگەن بۇ شان - شەرەپنى ھەسسىلەپ قەدىرلەپ بارلىق ژۇجۇدى بىلەن ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا كىرىشىپ ئۆزىنىڭ يۈرەك قېنى ۋە بىلىمى ئارقىلىق تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن يارامليق كىشىلەرنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇپ چىقىدۇ، ئۇنىڭ نەتىجىسى گەۋدىلىك بولغانلىقى ئۈچۈن مارالبېشى ناھىيىسى بويىچە كۆپ قېتىم مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى، ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالىنىدۇ. 1980 - يىلى «8 - مارت قىزىلبايراقدارى»، 1984 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «ئىلغار ئوقۇتقۇچى»، 1985 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «ئىلغار مائارىپ خىزمەتچى» بولىدۇ، 1986 - يىلى ۋىلايەت بويىچە «ئاپتونوم رايونلۇق باغۋەن» مۇكاپاتىغا ئېرىشىدۇ، 1990 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى ئۇنى ۋىلايەت بويىچە «كەسپىي تېخنىكىدا يېتىشكەن تالانت ئىگىسى» دەپ باھالايدۇ. خەن چىخۇي شان - شەرەپ ئالدىدا مەغرۇرلانماي ۋە قانائەتلىنىپ قالماي ئۆز كەسپىي خىزمىتىنى تېخىمۇ قىزغىن سۆيۈپ پارتىيىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا سادىق بولۇپ، پىداكارلىق بىلەن تۆھپە قوشۇپ كەلگەن ئاممىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولىدۇ.

1991 - يىل 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى خەن چىخۇي خىزمەت ئورنىدا ئىشلەۋېتىپ ئۇشتۇمتۇت مېڭىسىگە قان چۈشۈپ ۋاپات بولدى. ئۇ شۇ يىلى 54 ياشتا ئىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا مارالبېشى ناھىيىلىك پارتكوم «مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى ۋە خەلق ئوقۇتقۇچىسى يولداش خەن چىخۇيدىن ئۆگىنىشنى كەلگۈسى تۇرمە چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا» قارار چىقىرىپ پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئاممىنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىردى.

شۇ شىخېك

شۇ شىخېك (1935 — 1994 - يىلغىچە)، خەنزۇ، شياڭگاڭدىن، ئالىي ئىنژېنېر.

شۇ شەخسكە شىياڭگاڭدىكى بىر نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان، ئۇ 7 ياشقا كىرگەندە دادىسىنى ياپون باسقۇنچىلىرى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، 14 ياشتا پارتىزان ئاكىسىغا ئەگىشىپ چوڭ قۇرۇقلۇققا كەلگەن، 15 يېشىدا پىدائىي قىسمىغا قاتناشقان. تەشكىلنىڭ تەربىيىلىشى بىلەن باش شتاب بۆلۈمىنىڭ ئۆلچەش - سىزىش ئىنىستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن، 1962 - يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەر پىلانلاش ئەترىتىگە يۆتكىلىپ كېلىپ يەر ئۆلچەش - سىزىش خىزمىتىنى ئىشلىگەن.

قىش كۈنلىرى سوۋۇكتىن ئۆتىدىغان سوغۇق شۇنداق ھارغاندا ئۇ دالىلاردا تەكشۈرۈش - ئۆلچەش بىلەن بولۇپ قوللىرى مۇزلاپ قېتىپ قالسىمۇ، ئۆلچەش ئاپپاراتلىرىنى تۇتۇپ سان سېپىرلارنى خاتىرىلەپ ماڭاتتى، يازدىكى تومۇز ئىسسىقلارغا ئادەم چىدىغىلى بولمايتتى، ئوتتەك كۈن نۇرى ئادەمنىڭ بېشىنى قايدۇرۇپ كۆزنى قاراڭغۇلاشتۇراتتى. چۆل - جەزىرىنىڭ يۇقىرى ھارارەتلىك ئىسسىقى ئۇ كەيگەن سۇلياۋ ئىياغنى پۈتىغا چاپلاشتۇرۇپ قويۇاتتى. مۇشۇنداق خىزمەت شارائىتىدا شۇ شەخسكە تاڭ ئاتماستىن يولغا چىقىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاندىن قايتىپ كېلەتتى، ئۇ 5 - 6 كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى ئۆلچەش سايمانلىرىنى يۈدۈپ ھەر كۈنى 20-30 كىلومېتىر يول ماڭاتتى، بىر نان، بىر ئىستاكان قايناقسۇ ئۈنىڭ چۈشلۈك تامىقى ئىدى. قورسىقى ئاچقاندا زەي سۇ ئېچىش ئۈنىڭ خىزمىتىدىكى ئادەتتىكى ئىش ئىدى. لېكىن شۇ شەخسكە جاپا تارتتىم دېمەي، يىلبويى دالادا 8 - 9 ئاي ئىشلەيتتى. قەشقەرنىڭ تاغ دەريالىرى، چۆل جەزىلىرى ۋە بوستان ئېتىزلىقلىرىدا ئۈنىڭ ۋىجىك بەدىنىنىڭ سايىسى ۋە مەزمۇت قەدىمىنىڭ ئىزلىرى بار. ئۇ دالىدا تەكشۈرۈپ قولغا كەلتۈرگەن سانلىق مەلۇماتلارنى خەرىتىگە ئايلاندۇرۇش ئوخشاشلا يېنىك ئىش ئەمەس ئىدى، ئۇ ناھايىتى كىچىك توچكا، سىزىق بەلگىلەر ئارقىلىق ماسشتاب بويىچە كىچىكلەشتۈرۈپ دۆڭلۈك، سايلىق، دەريا ئېقىنى، كەنت، ئۆيلەر، يول، ئېتىز - ئېرىقلارنى سىزىپ چىقاتتى، بۇ مېڭە سەرپ قىلىدىغان ئىش بولۇپلا قالماي، كۆزنىمۇ سەرپ قىلدىغان ئىش ئىدى. شۇ شەخسكە قىلچىمۇ بەخەستەلىك قىلماي خەرىتە سىزاتتى. بىر نەچچە سائەت ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن ئۈنىڭ كۆزى ھەم قىزىرىپ ھەم ئىششىپ كېتەتتى، چارچاپ ھېرىپ كېتەتتى.

شۇ شەخسكە قەشقەردىن ئىبارەت بۇ زېمىننى ئىنتايىن قىزغىن سۆيەتتى ھەم مۇشۇ زېمىندا ياشاۋاتقان ئاز سانلىق مىللەت كادىر ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنى تېخىمۇ سۆيەتتى. خىزمەت جەريانىدا ئۇ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلار ئىچىدە ئىختىساسلىقلارنىڭ كەم ئىكەنلىكى، تېخنىكا كۆچىنىڭ ئاجىز ئىكەنلىگىنى كۆرۈپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆلچەپ سىزىش كەسپىي ئۆگىنىش كۇرسىنى ئاچتى. 30 نەچچە يىل ئىچىدە ئۇ ئۆگىتىش، ياردەم بېرىش، يېتەكلەش ئارقىلىق زور بىر تۈركۈم ئۇيغۇر كەسپىي كادىرلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، ئۇلارنى ناھىيىلەردىكى يەر باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ رەھبەرلىك تايانچىلىرى ۋە تېخنىكا تايانچىلىرى قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقتى. ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى قۇربان ھېيتىنى خوشال - خۇرام ئۆتكۈزۈۋاتقاندا شۇ شەخسكە ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ لېنتا سېتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ رەسىم ئاپپاراتىنى كۆتىرىپ ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئائىلىسىگە بېرىپ ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنى رەسىمگە تارتىپ، بايرام خوشاللىقىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن پۈتۈن ئائىلىدىكىلەرنىڭ بەختلىك گۈزەل ئەسلىمىسىدىن خاتىرە قالدۇرۇپ بەردى. بىر ئاز سانلىق مىللەت خىزمەتچىسى بۆرەككە تاش چۈشۈش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، كۆپ قېتىم دوختۇرغا كۆرۈنۈپ ساقىيالمايدۇ، 1988 - يىلى مەلۇم بىر كۈنى ئۈنىڭ كېسىلى ئۇشتۇمتۇت ئېغىرلىشىپ ئۇدا بىر نەچچە كۈنگىچە سىيەلمەي سۆيدۈك بىلەن زەھەرلىنىپ ھاياتى خەۋپ ئىچىدە قالىدۇ. شۇ شەخسكە ئۆزىنىڭ گۈاڭجۇدىكى تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتى ئارقىلىق بۇ كېسەلگە تاش چۈشكەن بۆرەكنى داۋالاش ئۈنۈمى ياخشى بولغان گۈاڭجۇدىكى بىر دوختۇرخانىنى ئالاقىلىشىپ بېرىدۇ. ئۇ ئۆزى كېسەلگە ھەمراھ بولۇپ بىللە گۈاڭجۇغا بېرىپ ياتاقتا ياتقۇزىدۇ، ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ كېسەلگە مۇسۇلمانچە يېمەك - ئىچمەك ئېلىپ بېرىپلا قالماستىن، ئوپېراتسىيە قىلغان ۋاقتىدا يەنە ئۇ كېسەلنىڭ تەرىتىنى تۆكۈپ، ئۈنىڭ يۈز كۆزىنى يۇيۇپ ئاش تامىغىنى يېگۈزۈپ بۇ كېسەلنىڭ سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ. شۇ شەخسكە

خىزمەتتە مىللىي ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىلەن ئۇزاقارا يارەملىشىپ تۇرمۇشتا ئۇزاقارا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلار بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقانلىقى ئۈچۈن كۆپ قېتىم ئۇز ئورنى ۋە ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار شەخس بولۇپ باھالىنىدۇ.

30 نەچچە يىللىق دالىدا ئىشلەپ ۋە تالادا تاماق يەپ، يېتىپ - قوپقانلىقى ئۈچۈن شۇ شىخېڭنىڭ بەدىنى ئېغىر زەخىملىنىپ، ئېغىر ئاشقازان كېسىلى ۋە تاجىسمان يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولىدۇ. ئاران 2 تال چىشى قالىدۇ. ئۇ ئورۇق بەدىنىدىكى كېسەل ئازابىغا چىداپ تۇرۇپ يەنىلا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خىزمەتكە كىرىشىدۇ. ئۇ ھەم جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ مەسئۇلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەتراپلىق پىلانلاپ، ئومۇمىي خىزمەتنى تۈتقان بولسا، ھەم تېخنىكا جەھەتتىن ئومۇميۈزلۈك ئىنچىكە يېتەكچىلىك قىلىدۇ، يەنە ئۆزى مەشغۇلاتقا بىۋاستە قاتنىشىدۇ. 1994 - يىل 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ۋىلايەتنىڭ تەپسىلىي تەكشۈرۈلگەن بىر تۈركۈم سانلىق مەلۇماتلىرىنى ئاپتونوم رايون بەلگىلىگەن مۇددەت ئىچىدە يۇقىرىغا يوللاشقا ئارانلا 10 كۈن ۋاقىت قالغاندا بارلىق جەملەش خىزمىتىدە پەقەت ئاخىرقى باسقۇچلۇق خىزمىتىلا قالىدۇ. يەنە ئەك ئاخىرقى 3 پارچە خەرىتىدىكى سانلىق مەلۇماتلارنى سىلىشتۇرمىسا بولمايتتى، بۇ كۈنى شۇ شىخېڭ ئەك ئاخىرقى بىر قېتىم پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىشلىمەكچى بولۇپ، ئەتتىگەندە ئىشخانىغا كېلىپ، ئاخىرقىسى تەكشۈرۈپ سىلىشتۇرۇش ئۇتكىلىنى ئىگىلەپ، بىر سائەتتىن كۈيرەك ئىشلىگەندىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت ئىشخانىدىكى جوزا ئۇستىگە يېقىلىپ چۈشۈپ بىر ئېغىز سۆزمۇ قالدۇرمايلا ئالەمدىن ئۇتىدۇ. ئۇ شۇ يىلى 59 ياشتا ئىدى.

يۇ جيابېڭ

يۇ جيابېڭ (1913 — 1994 - يىلغىچە)، خەنزۇ، گەنسۇ ئۇلكىسى جيۇچۈەن ناھىيىسىدىن، كومپارتىيە ئەزاسى. ئۇ مەكتەپ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، پوسكام ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك دۇنيا بانكىسى قەرز پۇلىدىن پايدىلىنىپ يولغا قويۇلىدىغان تۇر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۇتىگەن. 1994- يىل 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى بەختىگە قارشى خىزمەت ئۇستىدە قازا قىلغان.

يۇ جيابېڭ 1951 - يىل 6 - ئايدا خىزمەتكە قاتناشقان ئۇ يۇرتىدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ۋە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشىگە قاتناشقان. 1952 - يىلى شىنجاڭغا كېلىپ مەكتەپ ناھىيىسىدە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە قاتناشقان. ئۇنىڭ ئىپادىسى ئاكتىپ، مەيدانى مۇستەھكەم، مۇھەببەت - نەپرىتى ئېنىق ئىدى. 1953 - يىل 10 - ئايدا ئۇ كومپارتىيىگە كىرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزاق مۇددەت مەكتەپ ناھىيىسىدە خىزمەت قىلغان. ناھىيىلىك ئاشلىق بىلەن بىرتۇتاش تەمىنلەش پونكىتى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودا ئىدارىسى، سانائەت - قاتناش بۆلۈمى، يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى كارخانىسى، قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى، شەرق شامىلى گۈڭشېسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئاساسىي قاتلام رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلىگەن. 1973 - يىل 11 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، 1975- يىلى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، 1978 - يىل 11 - ئايدا پوسكام ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى، 1989 - يىل 8 - ئايدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە 3 تۇرلۇك قۇرۇلۇش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە پارتىيە گرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك دۇنيا بانكىسى قەرز پۇلىدىن پايدىلىنىپ يولغا قويۇلىدىغان ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان.

يۇ جيابېڭ مەكتەپ ناھىيىسىدە خىزمەت قىلغان مەزگىلدە ئون نەچچە يىلنى بىر كۈندەك ئۇتكۈزۈپ،

تىرىشچانلىق ۋە ئەستايىدىللىق بىلەن، باش كۆتۈرمەي جاپالىق ھەم جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەيدۇ، جاپا - مۇشەققەت، مالامەتلەردىن قورقمايدۇ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە مەكتەت ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە تۈرلۈك ئىشلىرىنى ئومۇميۈزلۈك راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ئونۇتقان ھالدا ئىشلەيدۇ.

پوسكام ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولۇپ يۆتكەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئۇستىدىكى يۈك تېخىمۇ ئېغىرلىشىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ چاغدا پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنى چاقىرىلىپ دۆلىتىمىز بىر تارىخي بۇرۇلۇش مەزگىلىدە تۇرۇۋاتاتتى، قالايمىقانچىلىقنى قانداق ئوڭشاش، پۈتۈن ناھىيە خەلقىنى باشلاپ سوتسىيالىستىك ئىقتىسادي قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىپ يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش يۇ جياپېڭ كېچە- كۈندۈز باش قاتۇرۇپ ئويلايدىغان بىر چوڭ مەسىلە ئىدى. قاغىلىق ناھىيە كۆكيار يېزىسىدىن نېفىت چىقىپ جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە كەڭ كۆلەمدە نېفىت قېزىش جېڭى باشلىنىش ئالدىدا تۇراتتى، لېكىن قوماندانلىق شتابىنىڭ ئورنى تېخى ھەل بولمىغان ئىدى، يۇ جياپېڭ نېفىت قېزىلسا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادي تەرەققىياتىنى چوقۇم ئالغا سۈرىدىغانلىقىنى، چىقىم تارتىش بەدىلىگە پوسكام ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىنى يۆكسەلدۈرۈشنىڭ پۈرستىمۇ يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. پارتكومدىكى بىر بەن ئادەمگە سەۋىرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ قايىل قىلىپ كەسكىن ھالدا نېفىت بازىسىنىڭ ئورنىنى پوسكامغا بېكىتىشنى قارار قىلىدۇ. يۇ جياپېڭنىڭ يېراق كەلگۈسىگە نەزەر سېلىشى بىلەن پوسكامدىن ئىبارەت مۇشۇ كىچىك ناھىيە نېفىتنى ئېچىشنى ئاساس قىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش، سودا تىجارەتنى يۈرۈشلەشتۇرۇش ۋە ماددىي ئەشيالارنى توشۇشتىكى مۇھىم كۆزنەك ۋە بازا قىلىپ قۇرۇپ چىقىلىدۇ، ھەر يىلى نەچچە مىليون باج پۇلى كىرىم قىلىنىدۇ، زور بىر تۈركۈم ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلار ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ناھىيە باشقۇرغان كارخانىلار ۋە يېزا بازار كارخانىلىرى راۋاجلاندۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ ئىگىلىكىنىڭ يۈكسىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ.

پوسكام ناھىيە بازىرى ئەسلىدە بىر قەدىمىي كىچىك بازار بولۇپ، پەقەت 1000 مېتىر ئۆزۈنلۇقتا بىرلا مەركىزي كوچىسى بار ئىدى، يۇ جياپېڭ ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، «كونا بازارنى ئۆزگەرتىپ يېڭى بازار قۇرۇپ چىقىش» دېگەن قارارنى چىقىرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مەبلەغ يېتىشمەسلىك، ئاھالىلارنى كۆچۈرۈش، كونا ئۆيلەرنى چېقىش، ئايرىم كادىر ۋە ئاممىدا ساقلانغان قارشىلىق كەيپىياتلىرىنى تۈگىتىش قاتارلىق قىيىنچىلىقلار ھەل قىلىنىدۇ، بىر قانچە يىل تىرىشىش ئارقىلىق ناھىيە بازىرى # شەكىلدە يېڭى قىياپەتكە كىرگۈزۈلىدۇ، تۆت چوڭ كوچا، ۋە تۆت چوڭ يولغا ئاسفالىت يانتۇزۇلىدۇ، قەۋەتلىك بىنالارنى سېلىش بىلەن بىرگە دەرەخ تىكىپ، ئوت - چۆپ ئۆستۈرۈپ، مۇھىت كۆكەرتىلىدۇ، بۇنى كىشىلەر «پوسكام تەجرىبىسى» دەپ يەكۈنلەيدۇ، باشقا ناھىيە، شەھەر ۋە ژىلايەت، ئوبلاستلارمۇ بۇنى كېڭەيتىدۇ.

يۇ جياپېڭ چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونىدا ئۇزاق مۇددەت ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن پەقەت مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ياخشىلىغاندىلا چېگرا رايونىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئېلىپ بارغىلى بولىدىغانلىقىنى چوڭقۇر بىلەتتى، ئۇ پوسكامدا خىزمەت قىلغان ۋاقتىدا يىغىن ئېچىلسىلا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى توغرىسىدا سۆزلەيتتى. پوسكام ناھىيىلىك مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىش كومىتېتىنى مەخسۇس قۇرۇپ چىقىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئۇلگە ناھىيە قۇرۇشنىڭ «ئۈچ يىللىق پىلانى»، «بەش تۈرلۈك ئۇلچىمى»، «ئالتە تۈرلۈك تەدبىرى» ۋە «21 تۈرلۈك كونكرېت تەلەپ»نى تۈزۈپ چىقىدۇ، پۈتۈن ناھىيە بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئۇلگە ناھىيە قۇرۇش، ھەممە كىشى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشنىڭ نەمۇنچىلىرىدىن بولۇش پائالىيىتىنى قوزغايدۇ. 1982 - يىل 9 - ئايدا پوسكام ناھىيىسى 1 - قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 11 ئىلغار كوللېكتىپ، 91 ئىلغار شەخسنى تەقدىرلەيدۇ. ھارماي - تالماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق يۇ جياپېڭ پۈتۈن ناھىيىدىكى خەلق بىلەن يۈرەك قېنى ئارقىلىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ گۈلىنى سۈغىرىدۇ. 1986 - يىل 5 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك

پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمە پوسكام ناھىيىسىگە ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئۇلۇغ ناھىيە دېگەن نامنى بەردى. 1987 - يىل 11 - ئايدا ئاپتونوم رايون پوسكام ناھىيىسىگە ئاپتونوم رايون بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار ئورۇن دەپ نام بېرىش، تەقدىرلەش يىغىنىنى بېيجىڭدا ئاچتى، شۇندىن كېيىن پوسكام ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى باشقا ناھىيە شەھەرلەرمۇ بەس - بەسته پوسكام ناھىيىسىنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىشنى يولغا قويدى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغارلاردىن بولۇش پائالىيىتى ۋىلايەت بويىچە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

1978 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 -نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى يېڭىدىن تۈزۈپ چىقتى. يۇ جياپىڭ ناھىيىلىك پارتكومىدىكى بىر بەن ئادەمنى باشلاپ، چاقماق تېزلىكىدە مەسئۇلاتنى بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، ھەم نۆقتىدا تۈرۈپ، ھەم دائىرىنى ئايلىنىپ تۇرلۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى چىڭ تۇتتى، كەڭ دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى زور دەرىجىدە قوزغاپ، يېزا ئىگىلىكىنى يىلدىن - يىلغا تېز تەرەققىي قىلدۇرۇپ قورساق مەسلىسىنى ھەل قىلدى. يۇ جياپىڭ باشچىلىقىدىكى بىر بەن ئادەم نېفىتنى تايانچ قىلىپ ناھىيە كارخانىلىرىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، سېمونت زاۋۇتى، پاختا توقۇمىچىلىق زاۋۇتى، سۇلياۋ زاۋۇتى ۋە سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇپ چىقتى، بۇنىڭ بىلەن قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ۋە قاتناش ترانسپورت مەركەز قىلىنغان يېزا بازار كارخانىلىرىنىڭ يېڭى ئەندىزىسىنى شەكىللەندۈردى؛ توخۇ، چوشقا، قوي بېقىش، كۆكتات تېرىش، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلات قاتارلىق كەسىپلەرنى يولغا قويۇپ دېھقانلارنى پۇلغا ئېرىشتۈردى. پوسكام ناھىيىسى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە «ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش» تېمىدا ئىلغار ئورۇن، «يېزا - بازار كارخانىلىرى خىزمىتى» دېگەن ئىلغار ئورۇن، «ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش» تېمىدا ناھىيە بولۇپ باھالاندى.

يۇ جياپىڭ يەر ئىسلاھاتى مەزگىلىدىكى پېشقەدەم كادىر بولغاچقا، ئۇنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ئانچە يۇقىرى ئەمەس ئىدى. لېكىن ئۇ زىيالىيلارغا، كەسپىي ئىقتىساس ئىگىلىرىگە ئالاھىدە ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇ ھەمىشە «ئەمگەك كۈچىنى تاپماق ئاسان، تالانت ئىگىسىنى تېپىش تەس، تالانت ئىگىسى بولمىسا پوسكامنىڭ گۈللەندۈرۈش مۇمكىن ئەمەس» دەيتتى. ئۇ سىرتتىن 20 نەچچە ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ ئوقۇتۇش سۇپىتىنى ئۈستۈردى. بىر قانچە ئون ياش كادىرنى تاللاپ بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۈستۈرۈپ ئىشلەتتى ھەمدە «تارىختا دېغى بولغان ئادەم» لەرنىمۇ يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ رەھبەرلىكىگە قويۇپ ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇردى. پېشقەدەم كادىرلارنىڭ ئاخىرقى ئۈمرىنى ياخشى ئۆتكۈزۈشى ئۈچۈن ئۇلارغا يەر ئايرىپ بېرىپ، ئەگەر ئېلىشقا ۋە پېنسىيىگە چىققان پېشقەدەم كادىرلارغا ئۆي سالدۇرۇپ بېرىپ ئۇلارنىڭ قەلبىنى ئىللىتتى، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ پوسكامدا خاتىرجەم ئىشلەيدىغان بولدى.

دۇنيا بانكىسىنىڭ قەرز پۇلىدىن پايدىلىنىپ يېزا ئىگىلىكىنى ھەر تەرەپلىمە تەرەققىي قىلدۇرۇش قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ باي بولۇشقا مېڭىشتىكى يەنە بىر يېڭى يول ئىدى. يۇ جياپىڭ دۇنيا بانكىسى تۈر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرلىقىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مارالبېشى، مەكىت، يوپۇغا قاتارلىق 6 ناھىيىدىكى ئىش ئورۇنلىرىغا بېرىپ، سۇ قۇرۇلۇش، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قاتارلىق بىر قانچە تۈر قۇرۇلۇشىنى، چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتى، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى، تراكتور پونكىتى ئېتىز - ئېرىق سۇغىرىش - سۇ چىقىرىۋېتىش ئەسلىھەلىرى قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنىڭ يۈرۈشۈش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆزدىن كۆچۈرۈپ يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ قۇرۇلۇشلارنى باھالىتىپ ۋە تۈرلىرىنى تۈرغۇزۇش ئىشلىرىنى تەشكىللەشكە قاتناشتى، بېكىتىلىپ بولغان ھامان ئۇ دەرھال يولغا قويۇشنى تەشكىللەپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تورمۇشىنى ياخشىلاپ دۇنيا بانكىسى

تۈرلىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن قەشقەرگە كەلگەن دۇنيا بانكىسىنىڭ ئالىي ئەمەلدارى، سوغىرىش مۇتەخەسسىس گونالات ئەپەندىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى.

1994 - يىل پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ چېگرا خەلقىگە قىلغان غەمخورلۇقىنى تەشۈىق قىلىش ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تىرىشچان باتۇرلۇق بىلەن كۆرەش قىلىشتەك روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن يۇ جياپىڭ ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمىدىكى مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر بىلەن مۇزاكىرىلىشىش ئارقىلىق كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە مەخسۇس فىلىمى «نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىش يولى» دېگەن مەخسۇس فىلىمنى ئىشلەشنى قارار قىلدى، بۇ مەخسۇس فىلىم ئىشلىنىپ بولغاندىن كېيىن ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ۋە مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ رەھبەرلىرى ئۇنى تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن يەنە بەزى كۆرۈنۈش ۋە مەيدانلارنى تولۇقلاش كېرەك دەپ قارىدى. 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يۇ جياپىڭ لېنتىغا ئېلىش گۇرۇپپىسىنى باشلاپ مەكتتە تولۇقلايدىغان كۆرۈنۈشنى تارتىپ بولغاندىن كېيىن، مارالبېشىدىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىۋاتقاندا ماشىنا ۋەقەسىگە ئۇچراپ بەختكە قارشى ژاپات بولدى، شۇ يىلى ئۇ 63 ياشتا ئىدى.

لىۋ يۈەنشىڭ

لىۋ يۈەنشىڭ (1940 — 1997 - يىلغىچە)، ئەر، خەنزۇ، گۈچۈڭ ناھىيىسىدىن، ئۇ 1962 - يىلى شىنجاڭ 1- ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ يېزا ئىگىلىك فاكۇلتېتىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىنى پۈتتۈرۈپ شۇ يىلى مارالبېشى ناھىيىسىگە تەقسىم قىلىنغان، ئۇ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بۆلۈمى، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى، يېزا ئىگىلىك كومىتېتى، يېزا ئىگىلىك ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىش بېجىرگۈچى، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى، ئىدارە باشلىقى، مۇئاۋىن مۇدىر، مۇدىر بولغان. 1985 - يىل 6- ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولۇپ خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلغان. 1986 - يىل 1- ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولغان، 1992 - يىل 10 - ئايدا مارالبېشى ناھىيىسىدىن يۆتكىلىپ كەتكەن. 1997- يىل 9 - ئايدا ماشىنا ھادىسىدە قازا قىلدى.

لىۋ يۈەنشىڭ يېزا، كەنتلەرگە چوڭقۇر چۆكۈپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، كەمتەرلىك بىلەن باشقىلاردىن ئۆگىنىپ «بەش بىرتۈتاش» تىن ئىبارەت ئىگىلىك باشقۇرۇش ئەندىزىسىنى ئاكتىپ سىناق قىلىپ يولغا قويدى. گۈڭشىلاردا يېزا ئىگىلىك باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇپ چېقىشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئاپتونوم رايوندىكى يېزا ئىگىلىك تارماقلىرىنىڭ تەدرىلىشىگە ئېرىشتى ۋە مارالبېشى ناھىيىسىدە نەق مەيدان يېغىنى ئېچىپ مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىقتىسادىنى جانلاندۇرۇش تەجرىبىسىنى كېڭەيتتى. 1982 - يىلى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتىنى بىر قاتلاپ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە بىرىنچى تۇرکۇمدىكى يېزا ئىگىلىكتە بىرقاتلاشنى ئىشقا ئاشۇرغان 47 ناھىيىنىڭ بىرى بولدى. 1983 - يىلى لىۋ يۈەنشىڭ مارالبېشى ناھىيىسىگە ۋاكالىتەن مەملىكەتلىك مەھسۇلاتنى بىر قاتلىغان ناھىيىلەرنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىش يېغىنىغا قاتنىشىپ يېغىندا نۇقتىلىق سۆزلىدى. ئۇنىڭ سۆزى گوۋۈيۈەننىڭ يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى نەشر قىلغان «مەملىكەت بويىچە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىكى مەھسۇلاتنى بىر قاتلىغان ناھىيىلەرنىڭ تەجرىبىلىرى» توپلىمى دېگەن كىتابقا كىرگۈزدى.

1985 - يىل 5 - ئايدا پارتكومنىڭ خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلىش جەريانىدا پارتكوم ۋە يېزا (بازار) دىكى بىر بەن رەھبەرلەرنى زىچ ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ تەدبىرلىرىنى ئىزدەشكە ئەھمىيەت بەردى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە يېزىلارنىڭ باقمىچىلىق

قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ، زىرائەتلەرنىڭ سورتى يېڭىلىنىپ، كېۋەزنى سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىش كېڭەيتىلىپ دېھقانچىلىق كىرىمى ئاشۇرۇلدى، «بەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» ئىگىلىك ئاشقۇرۇش ئەندىزىسى مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنىڭ رولى جارى قىلدۇرۇلۇپ، ئىقتىسادىي تەرەققىي قىلغان ئىلغار ناھىيىگە ئايلاندۇرۇلدى ھەمدە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى بېكىتكەن بىرىنچى تۈركۈمدىكى مەملىكەت بويىچە ئەلا سۈپەتلىك پاختا بازىسى دېگەن 22 ناھىيىنىڭ بىرى بولدى، ئەمەلىيەت لىيۇ يۈەنشىڭنىڭ ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمىنى قىسقارتىپ كېۋەز كۆلىمىنى كېڭەيتىش تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ كىرىمىنى ئاشۇرۇش دېگەن تەسەۋۋۇرنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى. 1985 - يىلى دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 400 يۈەنگە يەتمەيتتى، 1992 - يىلى ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 6.784 يۈەنگە يېتىپ 7 يىل ئىچىدە بىر ھەسسىگە يېقىن قاتلاندى.

يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئاساسىي چىقىش يولى ماشىنىلاشتۇرۇشتا، لىيۇ يۈەنشىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن مەبلەغ سېلىشقا ئايانمىدى، مارالبېشى ناھىيىسى ھەر يىلى قەرەللىك ھالدا يېزا ئىگىلىك ماشىنا تېخنىك خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ «تۆمۈربوقا لوكۇسى» مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇردى، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەشەببۇس قىلىشى ۋە قوللىشى ئاستىدا پۈتۈن ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زور دەرىجىدە كۆپەيدى. 1991 - يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك تىپتىكى تراكتور 1462 گە يەتتى. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر كەنتتە 6 تراكتور بار بولدى. پۈتۈن ناھىيىنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى ئۆسۈپ ماشىنا بىلەن تېرىش كۆلىمى %99كە، كېۋەزنى سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىش %100كە، بۇغداينىڭ سېيالكا بىلەن تېرىلىشى %100كە، ماشىنا بىلەن كولتىۋاتسىيە قىلىش %92كە، ماشىنا بىلەن زىرائەتنى ئاسراش %93كە، ئېرىق چېپىش %79كە، ماشىنا بىلەن ئوغۇتلاش %93كە يەتتى.

سۇ يېزا ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى، لىيۇ يۈەنشىڭ مارالبېشى ناھىيىسىدە 30 يىل ئىشلەش جەريانىدا ئۇ سۇنىڭ يېزا ئىگىلىكىدىكى مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتكەن بولۇپ، ئۇ ئۆزى بىۋاستە سوغۇچاق سۇ ئامبىرىنىڭ يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى تۈتۈپ دۆلەتنىڭ 7 مىليون يۈەن مەبلىغىنى قولغا كەلتۈرۈپ، پولات - سېمونت قۇرۇلمىلىق تىپتىكى باش توغۇن قۇرۇلۇشنى قىلىپ، ئالاغىر ۋە ئاقساق‌مارال يېزىلىرىنىڭ غول ئۆستىڭنى كېڭەيتىپ چاپتۇردى ۋە بازاردىن ئاناركۆل سۇ ئامبىرىغىچە بولغان 40 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى غول ئۆستەڭنى چاپتۇردى. بۇ سۇ ئىنشائاتى مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ۋە كەلكۈن سۈيىنى قاچىلاش سۇغىرىش مەسلىسىنى ھەل قىلدى.

مارالبېشى ناھىيە بازىرىنىڭ نامراتلىق، قالاقلىق قىياپتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن لىيۇ يۈەنشىڭ ناھىيىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىنى لايىھىلەپ مۇناسىۋەتلىك تارماقلاردىكى مەسئۇل خادىملارنى يېتەكلەپ ۋىلايەتكە، ئاپتونوم رايونغا ئىنكاس قىلىش ئارقىلىق مەبلەغ ۋە ماددىي ئەشيالارنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ئاناركۆل سۇ ئامبىرىدىن ناھىيە بازىرىغا سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى، تۇمشۇقتىن ناھىيىگىچە بولغان توك يەتكۈزۈش لىنىيىسى، مارالبېشى ناھىيىسىدىن يەكەنگىچە بولغان يولغا ماي يانقۇزۇش قۇرۇلۇشنى قىلىپ، مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 10 نەچچە يىلدىن بۇيانقى ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىي قىلماسلىقىدىكى «سۇ، توك، يول» دىن ئىبارەت قىيىن مەسىلىنى ھەل قىلىپ مارالبېشى ناھىيە ئىقتىسادىنىڭ ئۇچقاندەك راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئاساس ياراتتى. مارالبېشى ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 نامرات ناھىيىنىڭ بىرىدىن ئاپتونوم رايوندىكى ئىلغار ناھىيە قاتارىغا كىردى. 1986 - يىلى لىيۇ يۈەنشىڭ دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى، پەن -تېخنىكا جەمئىيىتى، ئەمگەك كادىرلار مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن «چېگرا ئۆلكە (ئاپتونوم رايون) دىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدىكى مۇنەۋۋەر پەن - تېخنىكا خىزمەتچىسى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

1997 - يىل 9 - ئايدا لىيۇيۈەنشىڭ ماشىنا ھادىسىدە ۋاقىتسىز قازا قىلدى، ئۇ 57 ياشتا ئىدى.

Ⅱ باب

شەخسلەر جەدۋىلى

1990 - يىلغا قەدەر ئاپتونوم رايون نام بەرگەن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئىنقىلابى قۇربانلارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل: 36 — 1

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	ئىنقىلابقا قاتناشقان ۋاقتى	قۇربان بولغان ۋاقتى	قۇربان بولغان ئورنى ۋە سەۋەبى	قۇربان بولغان چاغدىكى تۇرۇشلۇق ئورنى ۋە ۋەزىپىسى
جاپپار قۇلى ئىگەمبەردى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1924	1945	1945	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
مۇسا مەيلى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1924	1945.8	1945.12	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
شىرىپ كېرىم	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1918	1945.8	1945.12	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
مەبەت مىرزايوپ	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1903	1945	1945	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
قۇربان مەمەت دەنرى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1926	1945	1945	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
مەلى بايدەن	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1924	1945.8	1945.12	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
مەمەت باي مۆمن	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1910	1945	1945	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
ئىلى مەمەت خۇدابەردى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1923	1945.8	1945.9	يېڭسار ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
پولاتبەگ غولام	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1916	1945.8	1945.9	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى

قەمىڭ قەدەمباي	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1919	1945.8	1945.9	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
ئەيدەن مەمەت دىلدار	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1920	1945.8	1945.9	يېڭىسار ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيىدە پەيجاڭ بولغان
بەختى ۋەرخەۋەكولى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1914	1945.8	1945.9	دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە پەيجاڭ بولغان
تۇردى قۇل	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1922	1945.8	1945.9	يېڭىسار ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە قىرغىز تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
شاروپخان شاھنىياز	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1925	1945.8	1945.11	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
كوكىك	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1918	1945.8	1945.12	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
ئەلى مەمەت شاھ	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1907	1945.8	1945	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
بەدەلى موللاھاجى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1924	1945.8	1945	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
موللا قارىم	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1901	1945.8	1945.12	دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
دۆلەت شاھ بەختى ئەلى	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1915	1945.8	1945.12	ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۇەنىنىڭ جەڭچىسى
بايەك چىچەن	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1910	1945.8	1946	يەكەن ناھىيىسى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە لىيەنجاڭ بولغان
مەمەت ئىبراھىم ناسىر	ئەر	قىرغىز	تاشقورغان ناھىيىسى	1925	1945.8	1946.2	تاشقورغان ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
بوزقۇربان بەگ	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1910	1945.8	1946	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيىدە پەيجاڭ بولغان
ئەمەت ئىسامىگەن	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1919	1945.8	1946	قاغىلىق ناھىيىسى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە پەيجاڭ بولغان

جۈمەبەگ سالتار	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1932	1945.8	1946	قاغىلىق ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
پازىل سۈپۈرگە	ئەر	ئۇيغۇر	ناشقور-غان ناھىيىسى	1915	1945.9	1946	يەكەن ناھىيە. سى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋۈەتكەن	مىللىي ئارمىيە لەينجاڭ بولغان
موللاق بەگ	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1921	1945	1946	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
ياساۋۇل ئەلى گول	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1919	1945.8	1946	قاغىلىق ناھىيە. سى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋۈەتكەن	مىللىي ئارمىيە پەيجاڭ بولغان
تەۋەككۈل بەگ	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1901	1945.8	1946	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە پەيجاڭ بولغان
شىرىپ كېرىم	ئەر	ئۇيغۇر	ناشقور-غان ناھىيىسى	1922	1945.8	1946	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە كاتىپ بولغان
دىلدارخان غۇپۇر	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1905	1945.8	1946	يەكەن ناھىيە. سى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋۈەتكەن	مىللىي ئارمىيە پەيجاڭ بولغان
خوجاباي ھاپىز	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1914	1945.8	1946	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
ساۋۇت جۈمە	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1914	1945.8	1946	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
بارات ئەشمەت	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1921	1945.8	1946	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
زومىرەك	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1914	1945.8	1946.5	يېڭسار ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
مەمەت يۈسەن كىرمەتلى	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1912	1945.8	1946.5	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
قۇدىمەن ئىسلام قۇل	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1915	1945.8	1946.5	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
خۇرەم	ئەر	تاجىك	ناشقور-غان ناھىيىسى	1904	1945.8	1946.5	يەكەن ناھىيە. سى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى

ساۋىروخ ساۋىنوۋ	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1925	1945.8	1946.5	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە قىرغىز تۈەنىسى 1 - لىيەن جەڭچىسى
نىياز باغ شاھ بولبول شاھ	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1913	1945.8	1946.2	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
شىرىپ بايەك	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1914	1945.8	1946	قاغىلىق ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
ئىساتوختى مەمەت	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1924	1945.8	1946.2	يېڭىسار ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە قىرغىز تۈەنىدە دۇيجاڭ بولغان
مەتكىباي پولات	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1927	1945.8	1946.1	ئاقتۇ ناھىيىسى تاشمىلىق، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە 3 - ئاتلىق تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
مەمەت جۇمە	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى		1945.8	1946.5	يېڭىسار ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
جۇمەخان ئىلياخان	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1913	1945.8	1946.2	يەكەن ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە تاجىك تۈەنىنىڭ جەڭچىسى
چودىرخان ۋاپايەك	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1917	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، دۇشمەن لەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
گول جان بايدوك	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1920	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيەنىڭ خوجىلىق باشلىقى
شائولا ساپاباي	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1895	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، دۇشمەن لەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە پەيجاڭ بولغان
لىل بەگ چوزۇق	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1913	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، دۇشمەن لەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە مۇئاۋىن پەيجاڭ بولغان
يۇ فۇسۇڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ ئۆلكىسى ۋېنداڭ ناھىيىسى	1921	1947.6	1947.9	ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	جەڭچى
ئابدۇرېشىت ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	قاغىلىق ناھىيىسى	1911	1946	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
ھەبىبۇل دىۋان شاھ	ئەر	تاجىك	تاشقور-غان ناھىيىسى	1900	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، دۇشمەن لەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە لىيەنجاڭ بولغان

پەيدىلى مەمەت يۇسۇپ	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1902	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە لىيەنجاڭ بولغان
جامى نۇرمەمەت	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1897	1945.8	1947	تاشقورغان ناھىيىسى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
نايوپ باخىر	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1922	1945.8	1949	يەكەن ناھىيىسى، دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيىدە لىيەنجاڭ بولغان
شاھ غولام	ئەر	تاجىك	تاشقورغان ناھىيىسى	1887	1945.8	1947	دۇشمەنلەر ئۆلتۈرۈۋەتكەن	مىللىي ئارمىيە جەڭچىسى
ئەزىم ھېيت	ئەر	ئۇيغۇر	قاغىلىق ناھىيىسى	1905	1947	1948	تاشقورغان ناھىيىسى، ئۇرۇشتا قۇربان بولغان	مىللىي ئارمىيىدە بەنجاڭ بولغان
ئابلەت قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيىسى	1918	1949	1952	شىزاڭدا ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
مەھەممەت نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيىسى	1930	1949	1953	شىزاڭنىڭ ئالى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
تۇرسۇن ئۆمەر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	1930	1951	1954	ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىدە مۇئاۋىن پەيجاڭ بولغان
داۋۇت سادىق	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيىسى	1921	1945.9	1957	خوتەن ناھىيىسى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	خوتەن ناھىيىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئەترىتىنىڭ شتاب ئوفىتسېرى
قەييۇم ئوبۇل	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر شەھىرى	1930	1950	1959	پەيزاۋات ناھىيىسى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	خەلق ساقچىسى
رەخمان قاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيىسى	1931	1952	1960	شىزاڭ، باندىت تازىلاش جەريانىدا قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
ھامۇت مەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	مارالبېشى ناھىيىسى	1939	1960	1961	شىزاڭ، باندىت تازىلاش جەريانىدا قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
ۋەلى ئەلى	ئەر	ئۇيغۇر	قاغىلىق ناھىيىسى	1932	1956.2	1962.8	شىزاڭ، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىدە مۇئاۋىن پەيجاڭ بولغان
ئابلىمىت نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيىسى	1943	1959	1962.11	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قايتارما زەربە بېرىش جېڭىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى

ئابدۇسەيىت ياقۇپ	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيەسى	1934	1958	1962.11	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قوغدىش - قۇرۇلۇش ۋەزىپە بېرىش چېكىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىسىدە بەنجالىق بولغان
توختىسى قۇربان ئاقچى	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيەسى	1942	1959	1962.11	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قوغدىش - قۇرۇلۇش ۋەزىپە بېرىش چېكىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
تۇرسۇن ئوسمان	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيەسى	1940	1959	1962.11	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قوغدىش - قۇرۇلۇش ۋەزىپە بېرىش چېكىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىسىدە پەيجالىق بولغان
مەمەت ئەيسا يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيەسى	1937	1959	1962.11	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قوغدىش - قۇرۇلۇش ۋەزىپە بېرىش چېكىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
ئىمىن ئەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيەسى	1941	1959	1962.11	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قوغدىش - قۇرۇلۇش ۋەزىپە بېرىش چېكىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىسىدە مۇئاۋىن پەيجالىق بولغان
ئىسمائىل مەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭىسار ناھىيەسى	1940	1960.2	1962.10	جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى قوغدىش - قۇرۇلۇش ۋەزىپە بېرىش چېكىدە قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىسىدە بەنجالىق بولغان
قادىر ھېزىم	ئەر	ئۇيغۇر	پەيزاۋات ناھىيەسى	1922	1953	1965.7	پەيزاۋات ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	مارالبېشى ناھىيەسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ باشلىقى
يۈسۈپ مەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيەسى	1941	1961	1967	قۇمۇل ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ياردەمچى
جىيالىق جېنروك	ئەر	خەنزۇ	شەنشى لىچۈەن ناھىيەسى	1945	1965.3	1967.3	قەشقەر پېشىھەر ناھىيەسى، ئۇمۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
ئابدۇرۇسۇل	ئەر	ئۇيغۇر	يوپۇغا ناھىيەسى	1950	1968	1970	قۇمۇل ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
ئابدۇرۇسۇل	ئەر	ئۇيغۇر	يۇپۇغا ناھىيەسى	1947	1964.10	1969.2	خوشۇت ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	بۈگۈر ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەتنىڭ جەڭچىسى
شۇ مىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ ئۆلكىسى	1952	1971.1	1971.1	خېجىڭ ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
تۇرۇپ ھۈسەين	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيەسى	1943	1961	1971.2	ناشقورغان ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىسىدە لەيەنجالىق بولغان
نايۇپ ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن ناھىيەسى	1933	1951	1972	يەكەن ناھىيەسى، ئۇمۇمىنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	يەكەن ناھىيە 11 - گۈزىشى خەلق ئەكەرلىرى لەيەنىنىڭ باشلىقى

جاڭ خۇەيىۇ	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي ئۆلكىسى جيېشۇ ناھىيىسى	1928	1948.2	1975.11	يەكەن ناھىيىسى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى
ليۇ جىچى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى ئۆلكىسى لىچۈەن ناھىيىسى	1948	1965	1977.7	قاغىلىق ناھىيىسى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە يېتەكچىسى
ئابدۇرېشىت قادىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى	1955	1975.11	1977.12	توقسۇن ناھىيىسى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
ئەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	قاغىلىق ناھىيىسى	1948	1972	1978	قەشقەر شەھىرى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيىدە پەيجاڭ بولغان
سايىم ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	قاغىلىق ناھىيىسى	1955	1975.1	1978.7	قاغىلىق ناھىيىسى، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان	ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى
تۇرغۇن قۇربان نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	قاغىلىق ناھىيىسى	1968	1986.9	1988.4	قاغىلىق ناھىيىسى، دۆلەتنىڭ مال - مۇلكىنى قوغداش يولىدا قۇربان بولغان	قاغىلىق ناھىيىلىك يېزا تىجارەت پونكىتىنىڭ بوغالتىرى
تيەن چۇڭفېڭ	ئەر	خەنزۇ	نىڭشا يىڭچۈەن	1969	1989.3	1990.4	ئاقتۇ ناھىيىسى، توپلاڭنى بېسىقتۇرۇش جەريانىدا قۇربان بولغان	قەشقەر قوراللىق ساقچى تارماق ئەترىتى 2 - چوڭ ئەترەت 6 - ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن بەنجاڭى
ۋۇيۇڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ تەيئەن ناھىيىسى	1971	1989.3	1990.4	ئاقتۇ ناھىيىسى، توپلاڭنى تىنجىتىش جەريانىدا قۇربان بولغان	قەشقەر قوراللىق ساقچى تارماق ئەترىتى 2 - چوڭ ئەترەت 6 - ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ بەنجاڭى

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1990 - يىلغا قەدەر قىسمەن يىللاردا مەيدانغا كەلگەن مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى

جەدۋەل: 36 — 2

ئىسىم - فامىلىسى	خىزمەت ئورنى	قاچان، قايسى ئورۇندىن قانداق شەرەپلىك نام بېرىلگەن
ياڭ كويلۇ	قەشقەر دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرى زاۋۇتىدىن	1956 - يىل 5 - ئايدا مەملىكەت بويىچە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فەن جىنمىڭ	قەشقەر بىناكارلىق شىركىتى	1959 - يىل 11 - ئايدا مەملىكەت بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسى قۇرۇلۇش، مالىيە سودا سىستېمىسىدىكى سوتسىيالىزم قۇرۇلۇشىدا ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

شى ۋەنچىڭ	قەشقەر شەھەرلىك سودا ئىدارىسىنىڭ تۇرلۇك ماللار بىناسى	1959 - يىل 11 - ئايدا مەملىكەت بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش، مالىيە سودا سىستېمىسىدىكى سوتسىيالىزم قۇرۇلۇشىدا ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
جىن داپېڭ	جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسى	1959 - يىل 11 - ئايدا مەملىكەت بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش، مالىيە سودا سىستېمىسىدىكى سوتسىيالىزم قۇرۇلۇشتىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
ۋاڭ گۇيلەن	قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭ باشلانغۇچ مەكتىپى	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
نۇسرەت روزى	قەشقەر شەھىرى سەمەن گۇڭشې چوڭ ئەترەت بالىلار باغچىسى	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
مۇھەممەت يولداش	يوپۇغا ناھىيىسى ئەمەر باشلانغۇچ مەكتىپى	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
ئۆمەر ساۋۇت	يەكەن ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
جۇ شۇجۇن	قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
سالامەت	قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
رىن چۈەن	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
ھەسەن ساقى	قەشقەر گىزىتخانىسى	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
سۇي جيەنرۇڭ	قاغىلىق ناھىيە 1 - گۇڭشې	1960 - يىلى مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
مەھەممەت سۇلايمان	قەشقەر سېمونت زاۋۇتى	1977 - يىلى مەملىكەت بويىچە سانائەتتە داچىڭدىن ئۆگىنىشتىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
گاۋ جېنشى	قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	1978 - يىلى مەملىكەتلىك پەن - تېخنىكا يىغىنىدا ئىلغار ۋەكىل دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
ئارقا موساق	تاشقورغان ناھىيە ياتاقلىق مەكتىپى	1989 - يىلى مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
روزى يۇسۇپ	پەيزاۋات ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى غول توغراق ئىناۋەت قەرز كوپىراتىپى	1989 - يىلى مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن
سەمەر سەمەت	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكا كېڭەيتىش پونكىتى	1989 - يىلى مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامىغا ئېرىشكەن

نەجمە روزى	قەشقەر پاختا توقۇمچىلىق فابرىكىسى	1989 - يىلى مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئالىمجان	قەشقەر پوچتا ئىدارىسى	1955 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پوچتا - تېلېگراف ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
يالقۇ كۆيلۇ	قەشقەر دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرى زاۋۇتى	1956 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
زەي سۇجېن	يېڭىسار ناھىيىلىك پارتكوم	1956 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
يالقۇ جىنۇ	قەشقەر گېزىتخانىسى	1957 - يىلى زاۋۇت، كان، كارخانا ساھەسىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جالقۇ خۇشۇن		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئەر چىرۇك	يەكەن ئېلېكتر ئىستانسىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تۇزنىيا مەمەت		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
چىلقۇ جىخۇا		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇ جاۋبىن		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تۇدەك شاكىتەك		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ھۆسىيون سۇپى		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇ چىشلىك	قاغىلىق ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى پاختا زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
قوناخۇن		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئولان بەگ		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابدۇرېشىت		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فەن جىنمىلىك	قەشقەر بىناكارلىق شىركىتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جاۋ پىڭئەن	قەشقەر بىناكارلىق شىركىتى ياغاچچىلىق زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شۇي فۇچىلىك		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جالقۇ دېخەي		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

يالاڭ جىشباڭ		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
يالاڭ جىغۇ	قەشقەر گېزىتخانىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شۇ گۈيلىن		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ساۋۈت		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شېرىپ ھېيت		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىبراھىم		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مەمەت ھېپىز		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تەۋەككۈل		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابدۇغوپۇر		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئوبول ھاشىم مەمەتئىلى		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ساۋۈت سىدىق		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مەمەت زۇنۇن		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ۋۇ شۇاڭچىڭ		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لىيۇ ياۋشىڭ		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
گاۋ جىنشەن	ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تۇرسۇن ئابدۇكېرىم		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ياۋۋېنخوا		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىي دېگەن نامغا ئېرىشكەن

فەن سۈنلى	ژىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
زۇنۈن		1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇ چىڭسەي	قەشقەر دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شۈن جاۋرۈك	قەشقەر دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لىيۇ يەنخۇي	قەشقەر ژىلايەتلىك ئىقتىساد كومىتېتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئۆمەرجان	قەشقەر پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش سېپىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شې ژەنچىڭ	قەشقەر شەھەرلىك سودا ئىدارىسى تۇرلۇك مالالار بىناسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
رابى ئىمىن	قەشقەر كونائىھەر ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى تاشمىلىق سېتىۋېلىش - سېتىش پونكىتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى گوچىڭ	قەشقەر ژىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
يۈسۈپ	قەشقەر ژىلايەتلىك يېڭى بىنا يېمەكلىك پىششىقلاش زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئاداق	قەشقەر «1 - ئاۋغۇست» ئۈن زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى چۈنخەي	پوسكام ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى تىجارەت ئورنى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سۈن بوسېن	مەكىت ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى ئامبىرى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فورمۇز	تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ژالك گومىك	يەكەن ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ياسىن يۈسۈپ	يېڭىشەھەر ناھىيە تازغۇن گۈڭشى يېزىلىق تەمىنات - سودا كوپېراتىپى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جالك فېك	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پاختا زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جالك چاڭجياك	يېڭىسار ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

ئابلىمىت ئەمەت ئەمرۇللا	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جالڭ جىچېڭ	قەشقەر ئىلمە - توقۇلما بۇيۇملىرىنى توپ سېتىش پونكىتى ئۇنىۋېرسال پىششىقلاش زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شۆ جۇڭ	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شاۋ شىجيەن	قەشقەر مالىيە - سودا مەكتىپى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى جېڭۋېن	يەكەن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى چىن	قەشقەر ۋىلايەتلىك تېرە زاۋۇتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇاڭ يۇنچىڭ	قەشقەر ئاممىۋى تۇرمۇش ئەسۋابلىرى توپ سېتىش پونكىتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
قۇربان مامۇت	جۇڭگو خەلق بانكىسى مارالبېشى ناھىيىلىك تارماق بانكىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سۇلايمان لىتىپ	مارالبېشى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى شۇجۇەن	جۇڭگو خەلق بانكىسى يەكەن ناھىيىلىك تارماق بانكىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
زايىت قۇربان	قاغىلىق ناھىيە قىزىل بايراق گۇڭشې مالىيە پونكىتى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئۆمەر ئىلى	جۇڭگو خەلق بانكىسى قاغىلىق ناھىيە تارماق بانكىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جاۋ ليەنيىڭ	پەيزاۋات ناھىيە سودا ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى تىجارەت ئورنى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ۋالڭ دېرۇي	قەشقەر شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سىدىق ئىبراھىم	جۇڭگو خەلق بانكىسى قەشقەر تارماق بانكىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
يونۇس ئىلى	يەكەن ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى تاشقى سودا تىجارەت بۆلۈمى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سۇن لەن سۇي	قاغىلىق ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لولىرۇڭ	قاغىلىق ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى تىجارەت بۆلۈمى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جىڭ لەنفاڭ	قەشقەر شەھەرلىك سودا ئىدارىسى يېمەكلىك تىجارەت ئورنى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ما چېڭلىن	قەشقەر شەھەرلىك سودا ئىدارىسى يېمەكلىك تىجارەت ئورنى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئوسمان ھەسەن	جۇڭگو خەلق بانكىسى يوپۇغا ناھىيىلىك تارماق بانكىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

كېرىم سوپى	قەشقەر كونائىەھەر ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابدۇقادىر نىياز	پەيزاۋات ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شى شىيەنجاڭ	قەشقەر كانچىلىق ئىدارىسى كانسۇ كېنى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مۇسا ئەزىز	قەشقەر كانچىلىق ئىدارىسى ئاساسىي قۇرۇلۇش بۆلۈمى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ۋاڭ دۇنخۇ	قەشقەر كانچىلىق ئىدارىسى كانسۇ كېنى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئاۋادى	قەشقەر كانچىلىق ئىدارىسى بۆلۈك كۆل مىس كېنى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىبراھىم قۇربان	قەشقەر كانچىلىق ئىدارىسى تاۋلاش زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فەن جىنمىڭ	قەشقەر بىناكارلىق شىركىتى ماشىنا كالونى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
چاۋ پېڭشەن	قەشقەر بىناكارلىق شىركىتى ياغاچچىلىق زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مەخمۇت ئوسمان	قەشقەر بىناكارلىق شىركىتى ئىككىنچى ئوچاستىكا	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىسمائىل ھاجى	قەشقەر شەھەرلىك قۇرۇلۇش شىركىتى 1 - قۇرۇلۇش ئەترىتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
گو ژېيجيەن	قەشقەر ژىلاپەتلىك قۇرۇلۇش كومىتېتى لايىھەلەش ئىشخانىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
قاۋۇل تۇردى	قەشقەر ئۇلاغ تىرانسپورت شىركىتى رېمونت زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
روزى ئەيسا	قەشقەر ئۇلاغ تىرانسپورت شىركىتى رېمونت زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فەن سۇنلى	قەشقەر ژىلاپەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
كالك يۇلباك	قەشقەر يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شۇ يۈرېن	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لىۋ دېشىۋ	قەشقەر چىنە زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى يىشىڭ	قەشقەر «1 - ئاۋغۇست» تراكتور رېمونت زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

شۇ ژېنشۇەن	قەشقەر 6 - تراسپورت شىركىتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئالماس تاھىر	قەشقەر سېمونت زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
رېھىم توختى	قەشقەر تېرە زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئەمەتبەگ	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسى ماشىنا رېمونت زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ژۇ گۈاڭدى	قەشقەر گېزىتى باسما زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
يولۋاس سامساق	قەشقەر شەھەرلىك ھارۋا جابدۇقلىرى زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ھاجى قاسىم	قەشقەر شەھىرى قوغان گۈڭشي	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جېلىل ژېنرۇك	يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابىت ئىلى	يېڭىسار ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى بىرلەشمە زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇ چىشلىك	قاغىلىق ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى پاختا زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ژالك شۇنجى	يېڭىسار ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سەمەت ئىسلام	قاغىلىق ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئېر چىرۇك	يەكەن ئېلېكتر ئىستانسىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مەمەت ئىلى ئەمەت	پوسكام ناھىيىلىك بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئەترىتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سۇلايمان مۇسا	يوپۇغا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
قوۋان روزى	مەكىت پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
گو شۇسېن	مەكىت پاختا زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سادىر سۇيا	يوپۇغا ناھىيە يەكشەنبە بازار گۈڭشي	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

باي ئىبراھىم	يەكەن دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى سىلىسار سېخى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
غوپۇر قاسىم	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئېزىز چوجىر	تاشقورغان پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ۋالك شۇغاۋ	مارالبېشى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سەمەت توختى	مارالبېشى ناھىيە سېرىق بۇيا پاختا زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىسھاق ئەيپوپ	پەيزاۋات ناھىيىلىك قىزىلبوي دېھقانچىلىق سايمانلىرى رېمونت زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
قادىر مامۇت	پەيزاۋات ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فېلك جىروي	قەشقەر 6 - تىرانسپورت شىركىتى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئەمەت تاش ھاجى	قەشقەر شەھەرلىك ماشىنىسازلىق زاۋۇتى	1961 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
فېلك رۇچېلك	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	1961 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
شۇ شىملك	قەشقەر دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى	1961 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئاقىلام	تاشقورغان ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1979 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇالك گۈيدى	قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	1979 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇ شۇلۇ	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - تىرانسپورت شىركىتى	1979 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇ چياچۇك	قەشقەر ۋىلايەتلىك 6 - تىرانسپورت شىركىتى	1979 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت - قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش سېپىدىكى ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جىلك چىنداۋ	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - تىرانسپورت شىركىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تاۋ چۇەنفۇ	ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسى ماشىنا ئەترىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مېلك شىيەنشاك	سودا تىرانسپورت شىركىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
سەي شىفېك	قاغلىق ناھىيىلىك يېمەك - ئىچمەك شىركىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جالك تاڭجى	قەشقەر 6 - تىرانسپورت شىركىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

چېن داخاق	مارالبېشى ناھىيىلىك بىناكارلىق شىركىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
لى خۇيچىن	قەشقەر پاختا توقۇمچىلىق فابرىكىسى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جۇاڭ گۈيدى	قەشقەر پاختا توقۇمچىلىق فابرىكىسى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
خې دېچاڭ	يەكەن ناھىيىلىك ئېلېكتر - ئېنېرگىيە شىركىتى 2 - دەرىجىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ژاڭ جۇن	ژىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابلىز مەمەت	ژىلايەتلىك يەرلىك مەھسۇلات - مىلىج مال شىركىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مۇمىن جۇمە	مەكىت ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى يانتاق پېزىسى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ھۆسېين	قەشقەر مەركىزىي ترانسپورت بېكىتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مەمەت ئاۋۇت	پوسكام ناھىيە ئايكۆل پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جېڭ سۈيۆ	قەشقەر جەنۇبىي تەڭرىتاغ مېھمانخانىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
باۋ دېجيەن	قەشقەر ژىلايەتلىك سېمونت زاۋۇتى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ما تېجۈن	قەشقەر شەھەرلىك 1 - بىناكارلىق شىركىتى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىدرىس كېرىم	يوپۇغا ناھىيە تېرىم پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
رېن چېڭشەن	قەشقەر ژىلايەتلىك 1 - ماي تىياتىرخانىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىمىن غوجى	قەشقەر ژىلايەتلىك تاشيول ئاسراش باش ئۇچاستىكىسى مارالبېشى ئۇچاستىكىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
مەجىت ئىلى	يېڭىشەھەر ناھىيە خانئېرىق بازىرى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابلەت ئىگەم	مەكىت ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سايمانلىرى ياساش - رېمونت زاۋۇتى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تولى جاۋەن ئازباي	تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
تۇرسۇن ساۋۇت	قەشقەر شەھىرى دۆلەتباغ پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئەسقەر ئابدۇللا	قەشقەر شەھەرلىك چاي - چارۋا شىركىتى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
جەمىلە باۋۇدۇن	ژىلايەتلىك تۇرلۇك مالالار شىركىتى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئاۋۇت روزى	پەيزاۋات مىشا پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئىسھاق روزى	يەكەن ناھىيە قوشئېرىق پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئامىنە سۈلايمان	قەشقەر كوناشەھەر ناھىيە تاشمىلىق پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
قادىر بارات	مارالبېشى ناھىيە چارباغ پېزىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

روزى قۇربان	يېڭسار ناھىيە توپلوق يېزىسى	1990 - يىلىي ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن
ئابلەت ئابدۇرېھىم	يېڭسار ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈمى	1990 - يىلىي ئاپتونوم رايون بويىچە ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن

قەشقەر ئۇلايىتى بويىچە 1945 - يىل 9 - ئايدىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتنىشىپ دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل: 36 — 3

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	دەم ئېلىشقا چىققان ۋاقتى	پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتى	ئەسلى ۋەزىپىسى	ئەسلى خىزمەت ئورنى
ژاڭ گېنخۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1921.1	1941.9	1981.1	1946.3	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى
لىيۇ شېڭتاڭ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1924.1	1939.4	1981.2	1949.7	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنا-لىرى ئىدارىسى
فەن شىشىن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1918.11	1938.2	1981.10	1953.12	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى
ئابدۇقادىر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1922.6	1945.4	1982.2		پونكىت باشلىقى	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى
فەن شياڭشېڭ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1923.9	1945.3	1983	1945.3	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسى
سۇشۇڭۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1919.2	1945.5	1983.4	1948.9	رەئىس	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى
ئەيسا ئىسما-ئىل	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1920.9	1944.5	1983.9		بۆلۈم دە-رىجىلىك كادىر	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى
لۇ يەنچا	ئايال	خەنزۇ	خېبېي	1930.1	1944.2	1983.10		شۇجى	قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى
ياڭ فېڭدې	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1923.11	1942.11	1984.1	1948.6		قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى
يۇ جىنيۈەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.3	1945.8	1984.1	1946.4	مۇئاۋىن رەئىس	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش
يەن يىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1924	1938.12	1984.2	1942.2	مەسلىھەت-چى	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك مۇزكۇمەت

لۇ جىدۇن	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1928.2	1945.5	1984.3	1949.11		قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك سودا شىركىتى
خې كۆن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1923.5	1941.3	1984.4	1949.6	مۇئاۋىن مۇدىر	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك خالق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتى
كالك شۇنيەن	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1923.4	1944.10	1984.12	1948.1	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى
يالك كۆەنلىيالك	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1926.6	1945.2	1985.4	1945.2	پونكىت باشلىقى	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتى
لىۋ يۈسلك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1925.2	945.8	1985.7		تەكشۇرۈپ تەتقىق قىلغۇچى	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى
سۇلك جېنۇۋ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1921.11	1942.2	1986.5	1943.12	دېرىكتور	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك پاختا كەندىر شىركىتى
توردىيوف	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1929	1944.11	1989.12			
چېن باۋچىلك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1924.4	1945.4	1990.12	1946.5	شۇجى	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى
لى گۈي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1933.12	1945.8	1994.12	1952.9	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر كونائەھەر ناھىيىلىك مال باھا ئىدارىسى بولغان
چاۋ فۇيۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1917	1937.10	1978.3	1941	ئىدارە باشلىقى	
چېك دېخې	ئەر	خەنزۇ	شەنئى	1918.10	1945.4	1982.10	1946.8	دېرىكتور	يېڭسار ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى
جۇمە پالتۇ	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1921	1945.3	1983.5	1953.3		
لىۋ جىجىن	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي	1927.4	1945.3	1983.5	1950.1	ئىدارە باشلىقى	يېڭسار ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى
لو لىجېن	ئەر	خەنزۇ	سىچۇەن	1921	1944.8	1983.12	1950.12	پونكىت باشلىقى	يېڭسار ناھىيىلىك قاتناش تىرانسپورت شىركىتى مۇلازىمەت پونكىتى
يىن جەنتاك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك	1925.5	1945.7	1984.10	1945.7	شۇجى	يېڭسار بازىرى
يۇ دېەنخىلك	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1924.1	1945.8	1984.11	1947.8		يېڭسار ناھىيىلىك پاختا - كەندىر شىركىتى
تىەن شۇيچىلك	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1927	1944.4	1986.9	1947.3	مۇئاۋىن دېرىكتور	يېڭسار ناھىيىلىك كىنو شىركىتى

قاسىم مۇسا	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1928	1944.9	1987			
جاڭ شىڭخا	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1913.1	1938.3	1981.11	پونكىت باشلىقى	1945.3	يەكەن ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
گۇ يۈمىن	ئەر	خەنزۇ	جاڭسۇ	1926	1944	1982			
يۇ فۇجۇ	ئەر	خەنزۇ	جاڭشى	1913.1	1933.5	1983.3	رەئىس	1934.5	يەكەن ناھىيىلىك كەمبەغەل - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى
لى باۋفۇ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1913.4	1944.10	1983.6	مۇئاۋىن رەئىس	1944.10	يەكەن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش
لىيۇ ۋۇيۈن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1922.5	1942.2	1983.7		1948.5	يەكەن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسى
يۇ جېن	ئەر	خەنزۇ	جېجاڭ	1929.5	1945.7	1983.7	ئىدارە باشلىقى	1946.8	يەكەن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى
لى جۇنشياڭ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1922.5	1940.2	1983.12	مۇدىر	1940.2	يەكەن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش ئىشخانىسى
جاڭ يەنتىڭ	ئايال	خەنزۇ	خېبېي	1923.2	1939.7	1984.4	مۇدىر	1939.7	يەكەن ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى
ياڭ گۇاڭرېن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1926.8	1945.2	1984.7		1956.9	يەكەن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى
ياڭ گوفەن	ئەر	خەنزۇ	شاڭخەي	1925.4	1944.6	1984.11		1949.4	يەكەن ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى
يەن مانيۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1929.12	1944.7	1984.12	يېتەكچى	1956.12	يەكەن ناھىيىلىك بازار گۈڭشي يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى
خاۋ ژەنشياڭ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1921.8	1943.10	1985.9	رەئىس	1949.1	يەكەن ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى
چياۋ شۈيى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1923	1945	1986	مۇئاۋىن سوت باشلىقى	1944	يەكەن ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى
ژاڭ يۈشەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.4	1945.1	1987.1	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	1949.10	يەكەن ناھىيىلىك تاشقى سودا شىركىتى
ژۇ جۈن	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1927.2	1943.2	1987.3		1945.10	يەكەن ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
لى دەيەنرۇڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1929.9	1945.8	1987.3			يەكەن ناھىيىلىك 12 - گۈڭشي دوختۇرخانىسى

لى شىيۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.10	1945.8	1988.1	1948.4	بۆلۈم باش-لىقى	يەكەن ناھىيىلىك پاختا - كەندىر شىركىتى
لى شۇيىلك	ئايال	خەنزۇ	خېبېي	1925.9	1942.3	1988.9	1942.5		يەكەن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىز-لىكى ئىدارىسى
ۋېي لەيشىلك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1933.2	1945.8	1989.2	1947.2	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	يەكەن ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى
يالك دىيەنيۇ	ئەر	خەنزۇ	جىلىن	1929.7	1945.9	1990.8	1947.10		يەكەن ناھىيىلىك كىنو شىركىتى
گو پېيگۈك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.10	1945.6	1992.3	1948.12	مۇدىر	يەكەن ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى
جاۋ شوتاۋ	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1932.3	1945.6	1993.6	1950.9	مۇئاۋىن مۇدىر	يەكەن ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى
لى شاۋئې	ئايال	خەنزۇ	جاڭسۇ	1928.3	1944.9	1980.8			پوسكام ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى
جالك رۇكشىلك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1927.1	1945.8	1981.4	1946.12	ئىدارە باشلىقى	پوسكام ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى
يەن شىچىلك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1926.7	1941.1	1981.5	1943.8	ئىدارە باشلىقى	پوسكام ناھىيىلىك چاي - چارۋا شىر-كىتى
ئوسمانجان	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1920.7	1945.1	1982.7			پوسكام ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركە-تى
ۋالك ئېنخاۋ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.7	1944.5	1983.6	1945.5	ئەترەت باشلىقى	پوسكام ناھىيىلىك يول ئاسراش ئەت-رىتى
ۋۇ گېنخۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1916.8	1936.3	1980.10	1947.12	مۇئاۋىن بۆلۈم باش-لىقى	مەكىت ناھىيىلىك يەرلىك مەھسۇلات-لار شىركىتى
جاۋ شېڭشياك	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1912.11	1936.7	1983.6	1937.7	مۇئاۋىن رەئىس	مەكىت ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش
گو لىيەنگۈي	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1926.11	1940.1	1984.6	1945.1	مۇئاۋىن بۆلۈم باش-لىقى	مەكىت ناھىيىلىك تىببىي دورا شىر-كىتى
لىيۇ شاۋچۈەن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1929.12	1941.3	1990.4	1948.12	بۆلۈم باش-لىقى	مەكىت ناھىيىلىك چ خ ئىدارىسى
سەي چۈنماۋ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.6	1945.3	1992.4	1947.8	بۆلۈم باش-لىقى	مەكىت ناھىيىلىك ئورگان پارتكومى
ۋالك شۈەنچىلك	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1933	1945.6	1993.7	1956.9	مۇئاۋىن بۆلۈم باش-لىقى	مەكىت ناھىيىلىك ئورمانچىلىق پونكىتى

جىن شېڭرۇك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1923	1938	1972.1		زاۋۇت باشلىقى	
ۋاك جېنمىك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1927.3	1943.2	1981.1	1947.3	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك ماڭاش تەڭ- شەش ئىشخانىسى
بەي باۋجۇ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1921.9	1936.1	1981.3	1936.1	شۇجى	قاغلىق ناھىيە- لىك ئورگان پارتـ- كومى
جۇ رۇيىۋن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1926.6	1945.8	1981.8	1947.5	پونكىت باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك يافاچ ماتبرد- يالللىرى شىركىتى
چۇ جۇڭيىك	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1923.3	1944.8	1981.12	1944.8	پونكىت باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك يۇقۇم مۇداپە- ئە پونكىتى
جاۋ يۈەنچىك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1917.4	1937.7	1982.1	1940.7		قاغلىق ناھىيە- لىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى
مامۇت رەخمان	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاك	1926.8	1945.8	1982.2	1950.10	دوختۇر- خانا باشلە- قى	قاغلىق ناھىيە- لىك سەھىيە ئىدارىسى
ئابدۇغۇپۇرجان	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاك	1922	1945	1983.3			قاغلىق ناھىيە- لىك دوختۇرخانا
جاۋ ژېنيەن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1921.7	1939.7	1983.7	1939.10	ئىدارە باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك سودا ـ سانا- ئەتتىى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارە- سى
شۇ رۇيلى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1930.2	1944.9	1984.1	1947	مۇئاۋىن مۇدىر	قاغلىق ناھىيە- لىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى
جاك ژەنجۇەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1923	1943.2	1984	1955		قاغلىق ناھىيە- لىك ئاشلىق ئىدارىسى
شۇ يۈڭچۇەن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1927.4	1943.7	1984.5			قاغلىق ناھىيە- لىك ئېلېكتر ـ ئېنېرگىيە شىر- كىتى
گاۋ جىنيىك	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1922	1941.1	1986.10	1957	دوختۇر- خانا باشلە- قى	قاغلىق ناھىيە- لىك دوختۇرخانا
مو جىڭجەي	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1932	1945.8	1989.12			قاغلىق ناھىيە- لىك ئاشلىق ئىدارىسى
ژۇ رۇك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1929.1	1945.5	1992.11	1947.3	ئىدارە باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك پېشقەدەم كا- درلار ئىدارىسى
جۇ لىنمۇ	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1929	1944.8	1993.11	1949.6	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى

يى زۇنجۇ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1915.5	1938.2		1949.2	مۇئاۋىن مۇدىر	قاغلىق ناھىيە- لىك ئىنقىلابىي كومىتېت
جيالك خەنجي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1923.8	1944.7		1946.6	ئىدارە باشلىقى	قاغلىق ناھىيە- لىك ئاشلىق ئىدارىسى
لى يۈشياك	ئەر	خەنزۇ	سىچۈەن	1914.2	1935.8	1979.4	1946.1	ئىدارە باشلىقى	يوپۇغا ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى
چىن يۈشياك	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1920.6	1942.5	1980.11	1950.3	مۇئاۋىن دېرىكتور	يوپۇغا ناھىيىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى شىركىتى
ما فۇچېن	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1924.3	1944.2	1982.4		مۇئاۋىن مۇدىر	پەيزاۋات ناھىيە- لىك پارتكوم
خۇ شۇدي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1918.7	1938.7	1982.6	1943.6		پەيزاۋات ناھىيە- لىك يېمەكلىك شىركىتى
نەن بوچى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.7	1940.2	1983.2	1946.3	زاۋۇت باشلىقى	پەيزاۋات ناھىيە- لىك توك تەمىز- لەش شىركىتى
مەمەت ئەيسا	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاك	1922.7	1944.11	1983.7	1956.11		پەيزاۋات ناھىيە- لىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى
سۇلك كەيمك	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1927.2	1945.7	1986.9	1943.6	دېرىكتور	پەيزاۋات ناھىيە- لىك كىنو شىركە- تى
ما ئەرزي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1929.2	1945.6	1982.4	1948.7	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	مارالبېشى ناھىيە- لىك سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى
لىۋ يۈخەي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.4	1945.5	1983.9	1948.7	زاۋۇت باشلىقى	مارالبېشى ناھىيە- لىك ئېلېكتر - ئېنېرگىيە شىر- كىتى
سەي دىگىي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1926.11	1943.2	1984.4	1944.2	مۇئاۋىن رەئىس	مارالبېشى ناھىيە- لىك سىياسىي كېڭەش
ئەيسايوف	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاك	1918.10	1945.7	1984.7	1955.4	پونكىت باشلىقى	مارالبېشى ناھىيە- لىك چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكە- تى
ۋاڭ چىڭچۈن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1925.6	1945.8	1984	1946.12	ئىدارە باشلىقى-	
خۇ نيەنخەي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1925.8	1945.8	1984.4	1947.8	دېرىكتور	مارالبېشى ناھىيە- لىك تىببىي دورا شىركىتى
فېلك رۇشىن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1921.7	1943.9	1985.4	1947.7	دېرىكتور	مارالبېشى ناھىيە- لىك ماددىي ئەشيا- لار ئىدارىسى
لى فۇگۇي	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1921.12	1943.2	1985.4	1944.2	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	مارالبېشى ناھىيە- لىك 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى
ھامۇت ئەلى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاك	1924.2	1944.11	1986.7			مارالبېشى ناھىيە- لىك ئاشلىق ئىدارىسى

جاڭ بۇيۇن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1928.10	1945.8	1988.8	1946.8		مارالبېشى ناھىيىلىك چاي - چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى
چېن شىدۇڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1929.12	945.7	1988.10	1948.8	مۇئاۋىن مۇدىر	مارالبېشى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى
دوستەك	ئەر	تاجىك	شىنجاڭ	1922.1	1945.5	1982.8	1955.7	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	تاشقورغان ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى
لىۋ لىتۇڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1929.1	1944.6	1987.11	1947.10	بۆلۈم باشلىقى	تاشقورغان ناھىيىلىك قاتناش ئىدارىسى
لىۋ دېلۇ	ئەر	خەنزۇ	شىنجاڭ	1913	1939.6	1963		مەيدان باشلىقى	
ۋۇ يۇنتىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1916	1945.8	1977	1946.7	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى
پالتايوپ	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1923.4	1944.11	1979	1970.7		قەشقەر شەھەرلىك چاسا كوچا مەھەللە باشقارمىسى
لى خۇا	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1918.7	1938.4	1981.2	1940.6	مۇئاۋىن شۇجى	قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم
ۋاڭ نيەنجاڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1927.9	1945.8	1982.4			قەشقەر شەھەرلىك كىچىك ماشىنا رېمونت زاۋۇتى
ياۋجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1926.5	1945.8	1982.4			قەشقەر شەھىرى شىمالى ئازادلىق يولى سودا سارىيى
خالىقجان	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1922	1945.4	1982.9		بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى
شۇي رۇڭخېڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920.10	1938.5	1982.8	1941.10	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك سەھىيە ئىدارىسى
يەن يىنشېڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.2	1942.2	1983.3	1947.7	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم مالىيە - سودا بۆلۈمى
دېڭ جۇنجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1922.8	1944.4	1983.4	1947.7	دوختۇرخانا باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى
لى رۇڭخۇا	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1920.7	1935.4	1983.3			قەشقەر شەھەرلىك ھاراق زاۋۇتى
ئابلىز	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1926	1944.1	1983.5		بۆلۈم باشلىقى	
خۇ زىلوڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1927.7	1945.8	1983.11	1946.6		قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى خوجىلىق بۆلۈمى

ھەسەن نۇر	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1916	1945.6	1983.6			
ئوبۇلقاسىم خوجاباردى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1924.7	1944.11	1984.2			قەشقەر شەھىرى نەزەرباغ پېزىسى
جاڭ سىخباڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1926.2	1942.9	1984.8	1944.8	زاۋۇت باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى ھاراق زاۋۇتى
لىيۇ شىنخەي	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1927.8	1940.2	1984.6	1954.2	دېرىكتور	قەشقەر شەھەرلىك ياغاچ ماتېرىياللىرى شىركىتى
ۋاڭ ئەنراڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920	1941.4	1984.10		بۆلۈم باشلىقى	
جاڭ ئەرچىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.3	1944.8	1984.6	1947.10	شۇجى	قەشقەر شەھەرلىك قۇرۇلۇش كومىتېتى
جاڭ مىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1922.3	1938.8	1987.9			قەشقەر شەھەرلىك پېزا - بازار قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى
ساۋۇت روزى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1926.6	1945.3	1984.5	1956.12	زاۋۇت باشلىقى	قەشقەر شەھەرلىك پاختا - كەندىر شىركىتىسى پاختا زاۋۇتى
يالقۇن	ئەر	خەنزۇ	جاڭسۇ	1925.12	1942.6	1985.1	1948.10	مۇدىر	قەشقەر شەھەرلىك كىچىك ماشىنا رېمونت زاۋۇتى
لى ۋەنخۇا	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1929	1942	1991	1950	شۇجى	
لى شىيەنپىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1929.7	1942.4	1991.6	1943.7	شۇجى	قەشقەر شەھىرى چاپا كوچا مەھەللە باشقارمىسى
فاڭ شىجوڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1921.2	1937.12	1957.6	1942.10		
گاۋ فۇيۈەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1917.7	1938.3	1974	1940.3		ۋىلايەتلىك تەسنات - سودا كوپېراتىپى
چاۋ گېنفاڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1919	1945.3	1974.12	1947	ئەترەت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى
خو جۇڭگو	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1910.10	1935.10	1974.12	1935.10	رەئىس	قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى
بەي يۈەنشىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1928.3	1934.5	1979	1934.5	مۇئاۋىن شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم
ما شۇيىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1916.12	1940.7	1979.11	1941.2	دېرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى شىركىتى
خو فۇتيەن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1926.6	1945.6	1981.7	1947.1	فېرما باشلىقى	قەشقەر نەسىللىك چارۋا فېرمىسى

خاۋ خەيلىياڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1922.10	1938.7	1981.1	1944.6	ئەترەت باشلىقى	قەشقەر 1 - ئاۋغۇست ئۇن زاۋۇتى
سۇي ئەرياڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1919.9	1940.10	1981.9			قەشقەر ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتى
جاڭ چۈاڭ	ئەر	خەنزۇ	خېببي	1926.3	1945.8	1981.3	1946.6	دېرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك تىببىي دورا شىركىتى
ماجاجى	ئەر	خەنزۇ	شەنئى	1922.2	1936.4	1981.1	1937.11		قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇچىلىق باشقارمىسى
شاڭ شاۋتاڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1927.10	1943.5	1981.1	1948.3	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسى
بەي شۇخۇا	ئەر	خەنزۇ	خېببي	1922.9	1938.9	1981.3	1939.12	مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى
لېي پېڭفېي	ئەر	خەنزۇ	شەنئى	1920.1	1940.8	1981.9	1946.12	مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار دەم ئېلىش پونكىتى
ژاڭ چىڭجۇن	ئەر	خەنزۇ	جىلىن	1926.7	1945.8	1981.6	1946.1	مۇئاۋىن دېرىكتور	ۋىلايەتلىك چاي - چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى
تېمۇر چىڭخەي	ئەر	خەنزۇ	خېببي	1916.5	945.1	1982.4	1945.1	شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىسلامە - توقۇلما مالالار شىركىتى
يو بۇفا	ئەر	خەنزۇ	شاڭخەي	1923.1	1945.5	1982.4	1945.5	مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى
ئىلھىيوپ	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1919.5	1944.10	1982.5	1955.8	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك 6 - تراسپورت شىركىتى
لى شاۋشى	ئەر	خەنزۇ	گۇاڭشى	1920	1938	1982	1939	شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك 6 - تراسپورت شىركىتى
ژاڭ جىنتىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1918.2	1938.10	1982.7			قەشقەر ۋىلايەتلىك تىببىي دورا شىركىتى
جاڭ جىڭتىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1922.1	1937.8	1982.12	1940.8	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسى
جېڭ تىڭشيۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنئى	1928.1	1942.3	1982.7	1945.6	مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇم مۇداپىئە پونكىتى
زو جيەنمىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1930.11	1945.2	1982.8	1949.12	مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى تى تاغقا چىقىش جەمئىيىتى

لیۇ يۈ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1926.3	1943	1982.2	1946.5	مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇچىلىق قۇرۇلۇش ئەترىتى
لیۇ لەنسون	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1918.12	1941.5	1983.4	1949.11	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك شېكەر، ھاراق، تاماكا شىركىتى
رېن دېيۈەن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1927.5	1940.2	1983.4	1948.7	رەئىس	قەشقەر ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى زاۋۇتىنىڭ ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى
جې لوباۋ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1924.9	1941.6	1983.6	1943.9	مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك چىنىباغ مېھمانخانىسى
خۇ جىجۈك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1929.9	1945.4	1983.6	1948.3	مۇئاۋىن مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك چىنىباغ مېھمانخانىسى
ژاڭ شۈنچى	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1922.9	1940.4	1983.10	1943.11	مۇئاۋىن دېرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك 6 - تىرانسپورت شىركىتى
جاۋ چۈەنشېك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1918.2	1938.8	1983.4	1940.8	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋزىي مەھكىمىسى
ژاڭ يۈدې	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي	1920.2	1939.11	1983.10	1941.1	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋزىي مەھكىمە
ژاڭ گۈيشېك	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1921.3	1940.12	1983.10	1943.7	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋزىي مەھكىمە
جيا جىڭلىن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1924.5	1940.2	1983.2	1941.9	مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋزىي مەھكىمىسى
گو داۋشېك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1918.9	1940.2	1983.4	1940.8	مۇئاۋىن مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋزىي مەھكىمە پىلان كومىتېتى
جاۋ شۈنچىن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1915.9	1937.8	1983.4	1938.2	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك باشقارمىسى
گې جىنشەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1925.1	1944.6	1983.6	1945.11	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسى
مېڭ جاۋلىن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1922.4	1940.6	1983.6	1945.3	مۇئاۋىن ۋالىي	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى
لیۇ جىمىڭ	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي	1921.3	1943.12	1983.6	1994.6	مەسلىھەتچى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسى
چېن جىچىن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920.11	1940.11	1983.6	1942.8	مەسلىھەتچى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسى
ياسىن يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1922.3	1945.8	1983.8			قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە - سودا مەكتىپى

ۋالك خۇكيى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.8	1942.3	1983.11	1940.1	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى باشقارمىسى
ربن ۋەنبېن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1925.11	1945.8	1983.6	1952.3	مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇچىلىق باشقارمىسى مەددىي ئەشيالار پونكىتى
يالك شيۇچىن	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1924.3	1944.10	1983.12	1948.1	رەئىس	قەشقەر ۋىلايەتلىك تىببىي مەكتەپ ئىشچىلار ئويۇشمىسى
جۇ جېننەن	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1922.4	1945.8	1983.6	1947.3	پونكىت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يول ئاسراش ئۇچاستىكىسى
ۋالك شۇسەي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.4	1943.9	1983.12	1947.12	پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇلاغ ترانسپورت شىركىتى
ۋالك شۇلىيالك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1921.11	938.1	1983.3	1939.11	باشقارما باشلىقى، پارتىيە گۇرۇپپا شۇجىسى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق باشقارمىسى
گاۋ جېڭشەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920.11	1942.9	1983.3	1938.2	مۇئاۋىن ساناتورىيە باشلىقى	ۋىلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسى
يۈەن جۇنخۇ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1925	1938.8	1983.3	1942.2		
چى لۇتالك	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1910.12	1938.8	1983.3	1937.11		
جۇ شىلىن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1906.5	1937.8	1983.3	1944.9		
شې بۈرۈك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1910	1938.1	1983.3	1938.4		
جەن فېڭجې	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1922.12	1939.5	1983.8	1939.5	مەكتەپ مۇدىرى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي مەكتەپ
جۇ چېڭجۇن	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1911.4	1945.4	1983.1	1949.9		شېكەركۆل سۇ ئامبىرى
خەن مېيجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1916.12	1936.5	1984.2	1942.6	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە ئىدارىسى
ۋۇ جېنراك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.8	1945.5	1984.12	1949.5		قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى
لىۋ شاۋلەي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1912.2	1939.11	1984.12		شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ترانسپورت شىركىتى
لۇ كېمىك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1925.1	1941.1	1984.7	1947.6	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك 6 - ترانسپورت شىركىتى
لى جىخې	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1924.10	1938.6	1984.7	1940.2	مۇئاۋىن شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى

ۋالۇ يىرىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1922.12	1942.9	1984.2	1946.12	بۆلۈم باشـ لىقى	ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمى
گو چېڭبىن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1923.6	1942.5	1984.11	1945.6	مۇئاۋىن ۋالىي	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە
جاۋ يۈتاۋ	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1921.3	1939.10	1984.1	1949.2	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك 2 - يېنىك سانائەت باشقارمىسى
يالۇ لىنشياۋ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1920.3	1939.2	1984.8	1939.2	مەسلىھەتـ چى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدلىيە باشقارمـ مى
ئابدۇللا سۇلـ تانوف	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاۋ	1914.8	1944.11	1984.3	1956.6	مۇئاۋىن سانائورىيە باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار سانائورىـ يىسى
تيەن جۇنئەن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1925	1938.4	1984.3	1943.5	زاۋۇت باشلىقى	يېزا ئىگىلىك 3 - شى 1 - رېمونت زاۋۇتى
لى لىيەنشى	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1922.5	1945.7	1984.5	1946.2	شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سۇچىلىق - سۇ ئېلېكتر ئۇلچەپ لايىھىلەش ئورنى
گاۋ شاۋشۇن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920.2	1945.3	1984.2	1947.5		ۋىلايەتلىك تەسنات - سودا كوپىراتىپى
لى جەنرۇك	ئەر	خەنزۇ	ئىچكى موڭغۇل	1925.4	1945.2	1985.8			قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاپتوموبىل زاپ- چاسلىرى شىركـ تى
چاۋ جەنشۇن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1926.12	1939.1	1985.12	1941.10	دىرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك نەپىت شىركىتى
غوپۇروپ	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاۋ	1926.12	1945.8	1985.1	1950.4	مۇئاۋىن دىرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتى
ۋالۇ تېۋېي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1928.3	1945.8	1985.12	1949.11	بۆلۈم باشـ لىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىلمە توقۇلما مالىلار شىركىتى
جۇ شەن	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1926.5	1943.1	1985.5	1948.6	مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا توقۇمچىلىق فابرىكىسى مەمۇـ رىيەت ئىشخانىسى
لىيۇ سەنچاك	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1920.11	1945.4	1985.5	1945.4	شۆبە بېـ كەت باشـ لىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يولۇچى توشۇش باش بېكىتى
دۇلۇ خەي	ئەر	خەنزۇ	لياۋنىڭ	1930.3	1945.8	1985.6	1949.5	بېكەت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا تىرانسپورت شىركىتى
شۇي چېڭژېن	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1929.4	1945.2	1985.12	1945.12	مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە

لیۇ شۇخي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1925.7	1940.8	1985.7	1942.8	مەكتەپ مۇدىرى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە سودا مەكـتىپى
لیۇ يۈچىك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1926.3	1945.8	1985.3	1946.10		قەشقەر ۋىلايەتلىك تېببىي مەكتەپ
ئىزىز قاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1928	1945.3	1985.8	1950.12	تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغۇچى	قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسى
جاڭ خۇڭشى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1922.12	1935.11	1985.3	1942.8	ئىدارە باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى
خەن يەن	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1926.9	1938.1	1985.11	1942.9		
خۇاڭ يۈشىڭ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1929.6	1945.2	1985.11	1953.4	مۇدىر	قەشقەر ۋىلايەتلىك سۈچىلىق قۇرۇلۇش ئەتىرىتى
شې فارۇڭ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1930.10	1943.5	1985.6	1955.5	قوماندان	قەشقەر ۋىلايەتلىك سۈچىلىق قۇرۇلۇش ئەتىرىتى
يولۇاس ئالماس	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1923.5	1945.7	1986.9			قەشقەر ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتى
دۇ شىلياڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1926.12	1944.10	1986.10	1948.8	بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختا - كەندىر شىركىتى
جاڭ يۈنچاڭ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1923.3	1944.6	1986.12	1944.6	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتى
سۈن ژېندې	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1930	1943.1	1987.1	1949.4	مۇئاۋىن جىڭلى	قەشقەر ۋىلايەتلىك ياغاچ ماتېرىياللىرى شىركىتى
لیۇ جەنخەي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1925.12	1942.5	1987.7	1943.1	مۇئاۋىن دېرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى شىركىتى
لیو يۈلوك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1918.1	1945.6	1987.4	1948.3	دېرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتى
لى جېنجياڭ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1927.3	1943.5	1987.8	1949.7	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى سودا شىركىتى
جياڭ يۈەنچىك	ئەر	خەنزۇ	جاڭسۇ	1921.12	1942.9	1987.12		بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى
رېن نەيدىك	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.3	1944.8	1987.7	1947.7	مۇئاۋىن دوختۇرخانا باشلىقى	قەشقەر ئۇيغۇر شىپاخانىسى

خۇدابەردى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1928.2	1944.12	1987.1			قەشقەر ئۇيغۇر شىپاخانىسى
تۇنىياز	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1928.6	1945.8	1988.7			قەشقەر ۋىلايەتلىك چاي - چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى
فېڭ دېڭۋېي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1924.2	1944.9	1988.4	1944.3		قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى
لىۋ جى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1926.6	1942.2	1988.8	1942.2	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت - خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى
لياڭ گۇاڭيى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.12	1945.5	1989.11	1949.12		قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇرلۇك ماللار شىركىتى
خو شۇجيەن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1913.12	1938.12	1989.1	1938.12	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى
لى شياڭتىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1928.1	1945.2	1989.1	1947.8	مۇئاۋىن پونكىت باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى زاۋۇتى داۋالاش پونكىتى
داڭ شېڭيى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1925.8	1941.11	1989.9	1946.11	مۇئاۋىن دېرىكتور	قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - ترانسپورت شىركىتى
لى دېڭجې	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1927.9	1945.3	1990.11	1945.2	مۇئاۋىن ۋالىي	قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە
لى گۇاڭجۇن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1927.12	1944.9	1990.12	1948.10	مۇئاۋىن شۇجى	قەشقەر ۋىلايەتلىك تىببىي مەكتەپ
ۋاڭ خۇازېڭ	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي	1926.1	1945.8	1990.11	1949.3	مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك بىناكارلىق لايىھەلەش ئورنى
سابىتوف	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1930.1	1945.4	1991.8	1956.7		قەشقەر ۋىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتى
جياڭ فۇگو	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1933.3	1945.3	1994.1	1952.6	باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك قاتناش باشقارمىسى
ۋۇ لۇڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1925.5	1940.7		1942.10		
سۇڭ لىچېڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1920.5	1943.9		1945.9	مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى	قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى
دۇڭ جىخۇا	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1921.11	1939.10		1940.8		
لىۋ سىنۇ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1914.11	1934.10		1935.2	مۇئاۋىن تەپتىش	قەشقەر ۋىلايەتلىك تەپتىش مەھكىمىسى

قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۇۋان ئالغانلار

جەدۋەل: 36 — 4

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	مەلۇماتى	ئۇنۇۋانى	كەسپى	ئەسلى خىزمەت ئورنى
رېن دېجيڭ	ئەر	خەنزۇ		1934.5	1961.10	ئۇنىۋېرسىتېت	پرافېسسور	ئالىي لېكتور	ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپ
خې يۈسىڭ	ئەر	خەنزۇ		1930.11	1955.10	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
جاڭ شۈلەن	ئايال	خەنزۇ		1935	1959	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ۋېن سۈڭچى	ئايال	خەنزۇ		1943	1966	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
ۋاڭ خۇۋېن	ئەر	خەنزۇ		1940	1966	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
شېن رېنشۈەن	ئەر	خەنزۇ		1931	1952	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ		ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
مەمەت ئەلى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1940.7	1957		مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر شىپاخانىسى
ۋاڭ جۈۋې	ئايال	خەنزۇ		1933.2	1953.9	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
يىن جىڭجېڭ	ئەر	خەنزۇ		1934.4	1953.8	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك تىببىي مەكتەپ
جىڭ لياڭيۇ	ئايال	خەنزۇ		1942	1967	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	پوسكام ناھىيىسى
جاڭ فۇتاڭ	ئەر	خەنزۇ		1934.1	1958	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى
جاۋ جۈڭجې	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1938	1962	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانا-سى
ۋاڭ دۈڭشېڭ	ئەر	خەنزۇ	1941	1965		ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانا-سى
جۇ يۈمىن	ئەر	خەنزۇ		1942	1962	ئوتتۇرا تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانا-سى
جاڭ دېچېەن	ئەر	خەنزۇ		1942	1959	ئوتتۇرا تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانا-سى
ئەنۋەر تۇردى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1940	1960	ئوتتۇرا تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	يەكەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانا-سى
نى چېڭشېڭ	ئەر	خەنزۇ		1940.3	1963.11	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
كۈاڭ يۈڭشېڭ	ئەر	خەنزۇ		1940.3	1965.10	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراچ	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا

سۇلۇك گويمالۇك	ئەر	خەنزۇ		1939.10	1964	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
مۇ خۇيجېن	ئايال	خەنزۇ		1940.12	1965	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ۋالۇك شۇيۈەن	ئەر	خەنزۇ		1932.10	1960.11	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	
دىلۇك ۋەنشىلۇك	ئەر	خەنزۇ		1941.5	1965.9	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
ۋالۇك يۈ	ئەر	خەنزۇ		1938.11	1965.9	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
گو چۈنلىن	ئەر	خەنزۇ		1942.2	1963.12	ئالىي تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
يالۇك ئېنلۇ	ئەر	خەنزۇ		1936.1	1965.10	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
ئابلىكىم	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1939.10	1963.12	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
ئىزىز كەنجى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1939.8	1952	ئوتتۇرا تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	قەشقەر ئۇيغۇر شىپاخانىسى
ئابلىمىت	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1939.8	1964.10	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر شىپاخانىسى
فەن شاۋخۇلۇك	ئەر	خەنزۇ		1941.12	1966.7	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ژۇ يۈنفېي	ئەر	خەنزۇ		1941.8	1965.9	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ئامىنە مەمەت	ئايال	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1945	1965.9	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ئابلىمىت	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1939	1953	ئوتتۇرا تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ئوبۇلقاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1946.5		ئوتتۇرا تېخنىكوم	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانا
ئوبۇلقاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1942.9	1965	ئۇنىۋېرسىتېت	مۇدىر ۋىراج	داۋالاش	ۋىلايەتلىك 1 - دوختۇرخانا
ئىسنايىتۇللا ئەلى	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1922			ئالىي تەرجىمان		
ئابدۇرېشىت	ئەر	ئۇيغۇر	شىنجاڭ	1928.9			ئالىي تەرجىمان		
جالۇك يولىن	ئەر	خەنزۇ		1935.11	1957.1	ئۇنىۋېرسىتېت	تەتقىقاتچى	يېزا ئىگىلىك	ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى

قوشۇمچە

قوشۇمچە

بىرىنچى، قەشقەر ۋىلايىتىدە 1991 — 2000 - يىلغىچە بولغان چوڭ ئىشلار

1991 - يىلى

1 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى ناھىيە، يېزىلارنىڭ 1990 - يىللىق نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلىمى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى، يىغىندا سايلام خىزمىتى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىنىڭ تەجرىبىلىرى يەكۈنلەندى.

1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئىسمائىل تىلىۋالدىنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەينىلىدى.

1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىقتىساد - سودا باشقارمىسى، قەشقەر ئىمپورت - ئېكسپورت شىركىتى، قەشقەر تاشقى سودا گۇرۇھ شىركىتى قۇرۇلدى.

1 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىكتۆەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىدىن يىلىك، لىيەن دەرىجىلىك كادىردىن 100 نى تاللاپ، قەشقەرنىڭ ناھىيە، يېزا - بازارلىرىغا تەقسىم قىلدى.

3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش، پاك - دىيانەتلىك بولۇش قۇرۇلۇشى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى تۈزگەن «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1991 - يىللىق چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش، پاك - دىيانەتلىك بولۇش قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى» نى تەستىقلاپ تارقاتتى.

3 - ئاينىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايىتى ئورگانلار شتاتى خىزمىتى يىغىنى ئاچتى.

3 - ئايدا مەملىكەتلىك كۆكەرتىش كومىتېتى، ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكى، كادىرلار مىنىستىرلىكى يەكەن ۋە يېڭىسار ناھىيىسىگە «مەملىكەت بويىچە ئورمان بىنا قىلىپ، زېمىننى كۆكەرتىشتىكى ئىلغار ئورۇن» دەپ نام بەردى. ما يىڭۈ «مەملىكەت بويىچە ئورمان بىنا قىلىپ، زېمىننى كۆكەرتىشتىكى ئەمگەك نەمۇنىچىسى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «بۇ يىللىق ‹مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى، پائالىيىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» چىقاردى.

5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى، ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا «4 - ماي» ھەرىكىتىنىڭ 72 يىللىقىنى خاتىرىلەش ۋە 10 مۇنەۋۋەر ياشنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئاچتى.

5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ خىزمەت ئۇنۇمىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ

رەھبەرلىك ئىستىلىنى تېخىمۇ ياخشىلاش توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقاردى.

5 - ئايىنىڭ 24 — 25 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى كەسپىتىكى ناتوغرا ئىستىلىنى تۈزىتىش خىزمىتى يېغىنى ئاچتى.

5 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى پائالىيىتى كومىتېتى 1991 - يىللىق مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى پائالىيىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

6 - ئايىنىڭ 5 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى فېڭ داجېن ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى ھەر مىللەت كادىرلارغا «ئۇچ كىتاب» («شەرقىي تۈركىستان تارىخى»، «ئۇيغۇرلار»، «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى») نى تەنقىد قىلىش توغرىسىدا دوكلات بەردى.

6 - ئايىنىڭ 26 — 27 - كۈنلىرى دۆلەت كومىسسارى چېن جۇنشېڭ قاتارلىق 18 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى شۇشەن، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۈسۈپ مۇھەممەدى، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۆەننىڭ سىياسىي كومىسسارى گو گاڭ قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

6 - ئايىنىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 70 يىللىقىنى تەبرىكلەش يېغىنى ئاچتى، ئەتىسى ۋىلايەت، قەشقەر شەھىرى بىرلىكتە يەنە مۇشۇ ئورۇندا يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ (500 نەپەر) قەسەم بېرىش يېغىنى ئاچتى.

7 - ئايىنىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «ۋىلايەت بويىچە مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى يولداش غولام ئالىمدىن ئۆگىنىش توغرىسىدا قارار» چىقاردى.

8 - ئايىنىڭ 5 - كۈنى ياۋ يۈڭفېڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەيىنلەندى.

8 - ئايىنىڭ 9 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق «ئىككىنچى ھىمايە قىلىش» خىزمىتى يېغىنىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى قەشقەر شەھىرىگە «ئىككىنچى ھىمايە قىلىشتىكى نەمۇنىچى شەھەر» دەپ شەرەپلىك نام بەردى.

8 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» مالىيە نازارىتىنىڭ مالىيىسىدە ئۇدا 5 يىل قىزىل رەقەم كۆرۈلمىگەن مەكتەپ ناھىيىسىگە جامائەت مۇئەسسەسلىرى، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشى ۋە ئالاقىدار خادىملارغا مۇكاپات بېرىشكە ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر قېتىمدىلا 1 مىليون يۈەن مۇكاپات بېرىشنى قارار قىلغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر بەردى.

8 - ئايىنىڭ 21 — 22 - كۈنلىرى دۆلەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ جېن، مەركىزىي مەسلىھەتچىلەر كومىتېتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى شياۋ كې، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سەيپىدىن ئەزىزى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ ئېنماۋ قاتارلىقلار ئاپتونوم رايونىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، بىكتۆەن رەھبەرلىرىدىن سۇڭ خەنلياڭ، تۆمۈر داۋامەت قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كۆچۈردى.

9 - ئايىنىڭ 2 - كۈندىن 4 - كۈنگىچە مەركىزىي كومىتېت بىرلىك سەپ بۆلۈمى، ئازادلىق ئارمىيە باش سىياسىي بۆلۈمى، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، مەملىكەتلىك ياشلار بىرلەشمىسى قاتارلىقلار تەشكىللىگەن مەركەز «قەلبداشلار» ھال سوراش ئۆمىكىدىكى 60 كىشى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قېيۇم باھاۋۇدۇن، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى ئۇلاتايوفنىڭ ھەمراھلىقىدا، قەشقەرگە كېلىپ ھال سوراش يۈزىسىدىن ئويۇن قويدى.

9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا ئوقۇتقۇچىلار بايرىمىنى تەبرىكلەش ۋە مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى، ماۋارىپچىلارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 195 مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى - ماۋارىپچى ۋە ماۋارىپنى قوللىغۇچى ئىلغار شەخسنى تەقدىرلىدى.

9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئاپپارات شتاتى كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار باشقارمىسى ۋە ئەمگەك باشقارمىسى قۇرۇشنى تەستىقلىدى.

9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىقتىسادىي خىزمەت بۆلۈمى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى تىلىۋالدى توختى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى.

11 - ئاينىڭ 19 — 20 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يەككە ئەمگەكچىلەرنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتى بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 120 ئىلغار يەككە ئائىلىنى تەقدىرلىدى ۋە مۇكاپاتلىدى.

11 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ئىلغار ئىنتىزام تەكشۈرۈش تەشكىلاتلىرى، مۇنەۋۋەر ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرلىرىنى تۇنجى نۆۋەتلىك تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 8 ئىلغار ئىنتىزام تەكشۈرۈش تەشكىلاتى ۋە 30 مۇنەۋۋەر ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرىنى تەقدىرلىدى.

12 - ئاينىڭ 3 - كۈندىن 5 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، مەركىزىي كومىتېتنىڭ خىزمەت يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتى (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ۋە ئىزچىللاشتۇردى، يىغىندا قانداق قىلىپ قەشقەرنىڭ دۆلەت كارخانىلىرىنى يەنمۇ ياخشى باشقۇرۇش ۋە ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەسىلىسى نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلىندى.

12 - ئاينىڭ 6 - كۈندىن 8 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى پەن - تېخنىكا خىزمىتى يىغىنى ئاچتى، يىغىندا ئاپتونوم رايونىنىڭ «شىنجاڭنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش» يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى، «قەشقەرنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش» تەجرىبىلىرى يەكۈنلەندى، ئالماشتۇرۇلدى، بۇنىڭدىن كېيىنكى پەن - تېخنىكا خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ھەمدە ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ «قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىنى پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش توغرىسىدىكى بىرقانچە پىكرى» گە تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى.

12 - ئاينىڭ 15 — 18 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى سىياسىي قانۇن خىزمىتى يىغىنى ۋە جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى، يىغىندا 3 ئىلغار ناھىيە، 35 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 45 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى، بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئالاھىدە ساقچى ئەترىتى قۇرۇلدى.

12 - ئايدا قەشقەردىكى دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى يەنمۇ ئاشۇرۇش، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە «دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى يەنمۇ ئاشۇرۇش توغرىسىدا قارار»نى تۈزۈپ چىقتى.

1992 - يىلى

1 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى زوراۋانلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش تارماق

ئەترىتىنىڭ قۇرۇلۇش يىغىنى ئېچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا ئېچىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شۇ شياۋچېڭ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئىسمائىل تىلۋالدى قاتارلىق پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە رەھبەرلىرى زوراۋانلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش تارماق ئەترىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن پارتىيە نىزامنامىسىگە ۋە مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى يېزا (بازار) لىرىدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرىنى تەسىس قىلىشنى قارار قىلدى.

1 - ئاينىڭ 29 - كۈندىن 2 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۈڭ خەنلياڭ قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈرۈپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈردى ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرگە بولغان ئۈمىدى ۋە تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

2 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشىدا تىرىشچان بولۇش، ئەمەلىي ئىشلەش ئىستىلىنى داۋاملىق ساقلىشى ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئىستىلىنى ياخشىلاشنىڭ 8 تۈرلۈك بەلگىلىمىسىنى تۈزۈپ چىقتى.

2 - ئايدا ئاپتونوم رايونىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك «تۆمۈر بۇقا لوڭقىسى» دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى مۇسابىقىسىدا مارالبېشى ناھىيىسى ئالتۇن لوڭقىغا، يەكەن ناھىيىسى كۈمۈش لوڭقىغا، مەكىت ناھىيىسى مىس لوڭقىغا ئېرىشتى.

3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ۋالىيسى ياقۇپ ھاجى ئوسمان كېسەل بىلەن 78 يېشىدا قەشقەردە ۋاپات بولدى.

3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى لى گۇاڭيۇ، ۋۇ فېڭ، ئابدۇقادىر نەسىردىنلەر قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى.

4 - ئاينىڭ 21 - كۈندىن 23 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئاچتى، يىغىندا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى تېزلىتىشنىڭ ئىستراتېگىيىسى ۋە تەدبىرى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتىلدى، يەنە ئىدىيىدە ئازاد بولۇش، كۆزقاراشنى يېڭىلاش توغرىسىدا ئىدىيىۋى سەپەرۋەرلىك ئېلىپ بېرىلدى. يىغىندا «ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى تېزلىتىشكە ئائىت بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمە» سى تۈزۈپ چىقىلدى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «بۇ يىللىق ‹مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى، پائالىيىتىنى ئەستايىدىل ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى.

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش دائىرىسىنى كېڭەيتىش، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى تېزلىتىش توغرىسىدا بىرقانچە بەلگىلىمە» نى تۈزۈپ چىقتى.

5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەردىكى تۇنجى پاي تۈزۈمىدىكى كارخانا — قەشقەر سۇلياۋ ياسالمىلىرى پاي چەكلىك سودا - سانائەت باش شىركىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى.

5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم چىەن ژېنلىنى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بېكىتۈەنى يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا، سىياسىي كومىسسارلىقىغا، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلىدى. قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى تەن جيۈجياڭنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلىدى.

5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مياۋ شۇاڭ، ئابدۇقادىر نەسىردىن، ئەمەتجان

ئالىملارنى قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلىدى.

5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك كۈتۈپخانا ئېچىلدى. بۇ كۈتۈپخانا 1985 - يىل 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قۇرۇلۇشقا باشلىغان. قۇرۇلۇش كۆلىمى 3000 كۋادرات مېتىر، بۇنىڭغا 1 مىليون 100 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى.

5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەمەت ئەخلەتنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلىدى.

6 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 9 - كۈنگىچە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى، دۆلەت تەبىئىي پەن فوندى كومىتېتى ۋە فرانسىيە پەن تەتقىقات مەركىزى بىرلىكتە قەشقەر شەھىرىدە قاراقۇرۇم — قۇرۇمتاغ خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئاچتى.

6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى دۆلەت سايامەت ئىدارىسى، جۇڭگو ئاۋئاتسىيە ئىدارىسى بىرلىكتە «1992 - يىللىق جۇڭگو دوستلۇق سايامەت يىلى» — قەشقەر قۇربان ھېيتىنى تەبرىكلەش پائالىيىتى ئۆتكۈزدى. «ئىتتىپاقلىق، دوستلۇق، ھەمكارلىق، تەرەققىيات» بۇ قېتىمقى پائالىيەتنىڭ ئاساسىي تېمىسى بولدى. پائالىيەت باشتىن - ئاخىر خۇشال - خۇراملىق، ئىناقلىق، دوستلۇق كەيپىياتى ئىچىدە ئۆتتى.

6 - ئاينىڭ 11 - 12 - كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى سۇڭ پىڭ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۇڭ خەنلياڭ، مۇئاۋىن شۇجىسى جانابىل، جاڭ فۇ سېنلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىرى قەشقەرنىڭ تەشۋىقات - ئاخبارات ئورۇنلىرىدىكى 50 نەچچە كىشى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ئۇلاردىن پىكىر ئالدى. ئۇلارغا ئەھۋاللارنى مەلۇم قىلدى، ئۇلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇردى.

6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خۇ چىشىن قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، مەمتىمىن ھەلىمدىن، جاڭ جېنۇۋلار قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەش خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى.

6 - ئاينىڭ 25 — 26 - كۈنلىرى گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى ۋۇ شۆچيەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۇڭ خەنلياڭ، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ لېچۈەن، بىڭتۈەننىڭ قوماندانى لىيۇ شۇاڭچۈەن قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

7 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 7 - كۈنگىچە مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى چېن زولىن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جاڭ فۇسېن، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى جۇ شېڭتاۋنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

7 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە مەملىكەتلىك «تۆمۈر بۇقا لوكۇسى» مۇسابىقىسىنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى قەشقەردە ئېچىلدى.

7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىختىساسلىق خادىم، مەبلەغ، تېخنىكا كىرگۈزۈش، توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلەشمىلەرنى راۋاجلاندۇرۇشقا دائىر ئېتىبار بېرىش بەلگىلىمىسى» نى تۈزۈپ چىقتى.

8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ۋە قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئاچتى، يىغىندا قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى ۋە تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا غەربىي شىمالدىكى 5 ئۆلكە، ئاپتونوم رايون مۇخبىرلىرى سورىغان سوئالغا جاۋاب بېرىلدى.

8 - ئاينىك 15 — 16 - كۈنلىرى دۆلەت كومىسسارى قوشۇمچە مالىيە مىنىستىرى ۋالك بىگچيەن ۋە مۇئاۋىن مىنىستىر چى خەيبىك 9 كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ، ئاپتونوم رايوننىك مۇئاۋىن رەئىسى ۋالك لېچۈەننىك ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

8 - ئاينىك 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە مەملىكەتلىك مۇخبىرلار بىرلەشمىسىنىڭ قەشقەرگە كېلىپ زىيارەت قىلىش ئۈمىكى ئۈچۈن ئاخبارات ئىلان قىلىش يىغىنى ئاچتى، ۋىلايەتنىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى، تەرەققىيات ئىستىقبالى ۋە ئىستراتېگىيىلىك ئورۇنلاشتۇرۇشى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا مۇخبىرلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى.

9 - ئاينىك 1 - كۈنى ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى گاۋ دېجەن ئاپتونوم رايوننىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۈسۈپ مۇھەممەدىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئورمانچىلىق خىزمىتىنى تەكشۈردى.

9 - ئاينىك 5 - كۈندىن 14 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى تۆنجى نۆۋەتلىك ساياھەت سودا يەرمەنكىسى ئۆتكۈزدى.

10 - ئاينىك 7 - كۈنى شىۋىك خۇيىين قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلەندى.

11 - ئاينىك 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا گۇۋۇيۈەننىڭ «ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئالماشتۇرۇش نىزامى» نى ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈش بويىچە سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى.

11 - ئاينىك 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى تۆنجى نۆۋەتلىك خۇسۇسىي كارخانىچىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، شۇ كۈنى ۋىلايەتلىك خۇسۇسىي كارخانىچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

12 - ئاينىك 18 - كۈنى قەشقەر 2 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سىغىمى 8800 كىلوۋاتلىق 3 - نومۇرلۇق گېنېراتورى تورلاشتۇرۇلۇپ توك تارقىتىلدى.

1993 - يىلى

1 - ئاينىك 1 - كۈنى قەشقەرنىڭ شەھەر - بازار تۇرالغۇ ئۆي تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى پائال، پۈختا ئىلگىرى سۈرۈپ، شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ تۇرالغۇ ئۆي قىيىنچىلىقىنى ھەقىقىي ھەل قىلىش، ئاھالىلەرنىڭ تۇرالغۇ ئۆي شارائىتىنى پەيدىنپەي ياخشىلاش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تۈزگەن «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەھەر - بازار تۇرالغۇ ئۆي تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش لايىھىسى» ۋە «يولغا قويۇش تەپسىلىي قائىدىسى» يولغا قويۇلدى.

1 - ئاينىك 10 - كۈنى مەملىكەتلىك «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكى، باش سىياسىي بۆلۈم يەنئىندە ئاچقان «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» ھەرىكىتىنىڭ 50 يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنىدا، قەشقەر شەھىرىگە «مەملىكەت بويىچە ئىككىنى ھىمايە قىلىشتىكى نەمۇنە شەھەر» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى.

2 - ئاينىك 19 - كۈنى قوراللىق ساقچى قىسىم شىنجاڭ باش ئەترىتىنىڭ 4 - تارماق ئەترىتى قەشقەردە قۇرۇلدى.

2 - ئاينىك 20 - كۈنى جاك شىۋىمىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا، قوشۇمچە بىگتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شى پارتكومىنىڭ 1 - شۇجىلىقىغا، 1 - سىياسىي كومىسسارلىقىغا تەينىلەندى.

2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى سىياسىي بۆلۈمى، ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى بىرلىكتە «لېي فېڭدىن ئۆگىنەيلى» دېگەن

بېغىشلىما ئېلان قىلىنغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇقتۇرۇشى» چىقاردى.

3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم مەمۇرىي مەھكىمە «يولداش لېي فېڭدىن ئۆگىنەيلى» دېگەن بېغىشلىما ئېلان قىلىنغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئىسمائىل تىلىۋالدى سۆز قىلدى.

4 - ئاينىڭ 19 — 20 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ئاپتونوم رايون ئاچقان پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى. 1992 - يىللىق خىزمەتلەر خۇلاسىلەندى، 1993 - يىللىق ۋەزىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. قەشقەر بېگىشەھەر، يوپۇغا ناھىيىسى قاتارلىق 8 ناھىيە تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى. 1993 - يىللىق پىلانلىق تۇغۇت بويىچە نىشانلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالاندى.

4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى مەمەت ئەخلەت قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، لى لېي قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى.

4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە رېۋىزىيە باشقارمىسى «خىزمەت ئاپپاراتى بىر بولۇش، ئىككى ئورگان نامىنى قوللىنىش، ئىككى خىل فۇنكسىيىنى يۈرگۈزۈش» دېگەن تۈزۈلمىگە بىنائەن بىرلىشىپ ئىش بېجىرىشكە باشلىدى.

4 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى پەن - تېخنىكا يىغىنى ئاچتى، يىغىندا بىرنەچچە يىللىق پەن - تېخنىكا خىزمىتى خۇلاسىلەندى. قەشقەرنىڭ پەن - تېخنىكا تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش توغرىسىدىكى قارار ۋە ۋىلايەت بېكىتكەن پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ كىرىمىنى كۆپەيتىش ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى مۇزاكىرە قىلىندى. 1992 - يىلدا دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالاھىدە ياردىمىدىن بەھرىمەن بولغان 8 پەن - تېخنىكا خادىمى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر كەسپىي تېخنىكا خادىمى دېگەن نامغا ئېرىشكەن 8 خادىم تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى گوۋۇيۈەن قەشقەر ئاۋىئاتسىيە پورتىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشكە قوشۇلۇپ تەستىق چۈشۈردى.

4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «بۈ يىللىق ‹مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئېيى، پائالىيىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» چىقاردى.

5 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 5 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى تەشۋىقات ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى خىزمەت يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىي ناھىيە (شەھەر)، ۋىلايەت دەرىجىلىك مەنىۋى مەدەنىيەتلىكتىكى مۇنەۋۋەر ۋە ئەلا ناھىيە (شەھەر)، ۋىلايەت دەرىجىلىك 33 مەدەنىي ئورۇن ۋە ۋىلايەت بويىچە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىدىكى 12 نەمۇنىچى خادىم تەقدىرلەندى.

5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئابدۇقادىر نەسىردىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا، مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، شېۋك خۇيىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەشنى قارار قىلدى.

شۇ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئابدۇقادىر نەسىردىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلەشنى قارار قىلدى.

5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى چېگرا سودا بازىرى ئېچىلدى.

6 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەككە ئەمگەكچىلەرنىڭ 2 - قۇرۇلتىيى ۋە تەقدىرلەش يىغىنىدا 5 يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى ۋە 64 يەككە ئەمگەكچى تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى

گوۋۇيۈەننىڭ «پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، نوپۇسنىڭ كۆپپەيشىنى قاتتىق تىزگىنلەش توغرىسىدىكى قارارى» نى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، «رەھبەرلىكنى يەنمۇ كۈچەيتىش، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى ھەقىقىي تۇرده چىڭ تۇتۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى دۆلەت 3 مىليون 600 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالمىدىغان قەشقەردىكى تىنچ شارائىتتىكى ئېھتىياج بىلەن ئۇرۇش شارائىتىدىكى ئېھتىياج بىرلەشتۈرۈلگەن تۈنجى يەر ئاستى سودا سارىيى — قەشقەر 01 نومۇرلۇق خەلق ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇشىنىڭ 1 - قارارلىق قۇرۇلۇشى باشلاندى.

6 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورگان پارتكومى «1 - ئىيۇل» نى خاتىرىلەش ۋە «قوش ئىلغارلار» نى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 22 ئىلغار ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتىنى، 15 مۇنەۋۋەر پارتىيە خىزمەتچىسىنى ۋە 137 مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسىنى تەقدىرلىدى.

7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ياسىن ياقۇپ قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، ئوسمان قاسىم قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەش خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى.

7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى لەنجۇ، شىنجاڭ، جەنۇبىي شىنجاڭ ئۈچ دەريجىلىك ھەربىي رايونى 300 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە يېتىملار كەسپىي ئوتتۇرا مەكتىپى سالمىدىغان بولدى. شۇ كۈنى ئارمىيە، يەرلىك بىرلىكتە ئىش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ سىلىقىنى ھەقىقىي تۇرده يەڭگىللىتىش، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قانۇن بويىچە قوغداپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى قوزغاش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ سىلىقىنى يەڭگىللىتىشكە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى» نى تۈزۈپ چىقىپ، جايلاردىن ئۇنى شۇ بويىچە ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى قەشقەر شەھىرى، پەيزاۋات ناھىيىسى ۋە يەكەن ناھىيىسىدە بىرلا ۋاقىتتا ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئېچىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا زىيان يەتكۈزۈپ، جەمئىيەتنىڭ تىنچلىقىنى بۇزغان 4 جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدى.

9 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ياۋ يۇڭخېڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا ۋە مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەيىنلەندى.

9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئەتكەسچىلىككە زەربە بېرىش خىزمىتى يىغىنى ئاچتى.

10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر شەھىرىدە «1993 - يىللىق قەشقەر سەيلە - سایاھەت يەرمەنكىسى» ئۈيۇشتۇردى. جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك 500 نەچچە مېھمان يەرمەنكىگە قاتناشتى. يەرمەنكىدە ئىقتىساد - سودا توختام - كېلىشىمىدىن 172 سى ئىمزالاندى. ئومۇمىي سوممىسى 630 مىليون يۈەنگە يەتتى.

10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم جياڭ زېمىننىڭ مۇھىم سۆزى ۋە مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 2 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى 5 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، مۇشۇ يىلدا چىرىكلىككە قارشى كۈرەشتە كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلىش ئۈچۈن «يېقىنقى مەزگىلده چىرىكلىككە قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى.

10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى شىنخۇا ئاگېنتلىقى شىنجاڭ شۆبىسى قەشقەر مۇخبىرلار پونكىتى قۇرۇلدى.

ېۇ — شىنخۇا شۆبە ئاگېنتلىقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا قۇرۇلغان تۇنجى مۇخبىرلار پونكىتى.

10 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە، يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى، ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار، قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە بىر قىسىم دىنىي زاتلاردىن 200 دىن ئارتۇق كىشى ۋىلايەت بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئۈيۈشتۇرغان «ھەربىي ئىشلار كۇنى» پائالىيىتىگە قاتناشتى.

10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى مەركەزنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىنىڭ روھىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ [1993] 13 - نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىنى يەنمۇ ئىزچىللاشتۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىن تارقاقلاشتۇرۇلغان خادىملار قۇرۇپ چىققان ئىقتىسادىي گەۋدىلەرنىڭ توغرا يول بىلەن ساغلام تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئالاقىدار قانۇن، قائىدە - نىزاملارغا ئاساسەن «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىن تارقاقلاشتۇرۇلغان خادىملار قۇرغان تۇرلۇك ئىقتىسادىي گەۋدىلەرگە ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدىكى ئىزچىللاشتۇرۇش پىكرى» نى تۇزۇپ چىقتى.

10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاڭ شيۇمىڭ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇقادىر ئەسىردىن قاتارلىقلار قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا بېرىپ نەق مەيداندا ئىش بېجىردى.

10 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ۋاڭ گۈيشېڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىك بەنزىلىرى ۋە ئورگانلارنىڭ ئىدىيە - ئىستىلىنى تۈزەش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاڭ شيۇمىڭ «پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، زېھىننى مەركەزلەشتۇرۇپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىلىرى ۋە ئورگانلارنىڭ ئىستىل قۇرۇلۇشىنى ئەستايىدىل ياخشى ئېلىپ بارايلى» دېگەن تېمىدا سەپەرۋەرلىك دوكلاتى بەردى.

10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر سىملىق تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ناھىيە (شەھەر) لىك خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى ئارمىيە تۈزۈلمىسىگە قايتۇرۇپ كېلىندى.

11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «ۋىلايەتنىڭ سىياسىي قانۇن سىستېمىسىدا جۇڭگودىكى كۆزگە كۆرۈنگەن تەپتىش ئەمەلدارى — يولداش تۇراق ئىسمائىلدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقىرىپ، قەشقەر شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەپتىشى تۇراق ئىسمائىلدىن ئۆگىنىپ، قەشقەرنىڭ سىياسىي قانۇن سىستېمىسىنىڭ ئىدىيە - ئىستىل قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئېلىپ بېرىشقا چاقىردى.

11 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىش ئىستىلىنى جارى قىلدۇرۇپ، پارتىيە بىلەن ئاممىنىڭ، كادىرلار بىلەن ئاممىنىڭ ئالاقىسىنى قويۇقلاشتۇرۇش ئۈچۈن «پاك - ئىنتىزامچان بولۇش توغرىسىدىكى ئون ماددىلىق بەلگىلىمە» نى قايتا تەكىتلىدى.

11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ ئاخبارات بايانات‌چىسى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى مارالبېشى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كونا شەھەر، يېڭىسار، پوسكام ناھىيىلىرىنىڭ گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى بىلەن چەت ئەللىكلەرگە ئېچىۋېتىلگەن رايون قاتارىغا كىرگەنلىكىنى ئېلان قىلدى.

11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ قارارىغا ئاساسەن، 3 يىلدىن 5 يىلغىچە ۋاقىتتا ۋىلايەتنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى مۇددەتكە، تۈركۈمگە بۆلۈپ قۇرۇپ چىقىپ، ئۇلارنى يادرولۇق رەھبەرلىك رولى ۋە جەڭگىۋار قورغانلىق رولىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرىدىغان قىلىشنى قارار قىلدى ھەمدە «دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» چىقاردى.

11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يىغىن ئېچىپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ مەدەنىيەت بازىرىنى باشقۇرۇشنى يەنىمۇ كۈچەيتىش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلدى.

12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا 6.2 بال يەر تەۋرىدى. يەر تەۋرەش مەركىزى شىمالىي پاراللېل 39°25′، شەرقىي مېرىدىئان 75°21′ بولدى. يەر تەۋرەش ناھىيىدىكى 18 يېزا (بازار) غا تەسىر كۆرسەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 13 يېزا، 5833 ئائىلە ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىدى، 2 ئادەم ئۆلدى، 23 ئادەم يارىلاندى، 9355 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى، 18 مىڭ 282 ئېغىز ئۆي خەتەرلىك بولۇپ قالدى، 28 مەكتەپ زىيانغا ئۇچرىدى. بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 130 مىليون 467 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا پائال تۇردە ئادەم تەشكىللەپ، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىنىڭ يۇرتىنى قايتىدىن قۇرۇشىغا ياردەم بەردى.

12 - ئاينىڭ 4 - 5 - كۈنلىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى تۆمۇر داۋامەت قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاپەت رايونىغا بېرىپ ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىدىن سەمىمىي ھال سورىدى.

12 - ئاينىڭ 7 - كۈندىن 9 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى پاختا ئىشلەپچىقىرىش مۇھاكىمە يىغىنى ئاچتى. يىغىندا پىلانلىق ئىگىلىكتىن بازار ئىگىلىكىگە ئۆتۈش جەريانىدا قەشقەرنىڭ پاختا ئىشلەپچىقىرىشىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەكلىكى ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى.

12 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدىكى پروگراممىلىق تېلېفون ۋە قەشقەر — تۇرپان رەقەملىك مىكرو دولقۇن توك يولى ئېچىلدى. شۇنىڭ بىلەن توغرىسىغا ۋە ئۇزۇنىسىغا تۆتاشتۇرۇلغان 500 توچكىلىق تېلېفون ئاپپاراتى ئۆزىنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسىنى تاماملاپ، ئۇنىڭ ئورنىنى پروگراممىلىق كومۇتاتور ئۈسكۈنىسى ۋە رەقەملىك مىكرو دولقۇنلۇق توك يولى ئالدى.

12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاڭ شيۇمىڭ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇقادىر ئەسىردىن قاتارلىق رەھبەرلەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە بېرىپ ئەق مەيدانىدا ئىش بېجىرىپ، ئۆمەك دۇچ كەلگەن جىددىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ بەردى.

1994 - يىلى

1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شۇجىسى جياڭ زېمىن قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلارغا جاۋاب خەت يازدى. خەتنىڭ تولۇق تېكىستى: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقان يولداشلار: سىلەرنىڭ يولداش سەيپىدىن ئەزىزى ئارقىلىق ئەۋەتكەن خېتىڭلارنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم، سىلەرنىڭ 40 نەچچە يىلدىن بېرى رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ جاۋاب خېتىنىڭ ئىلھامىدا، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆز كۈچۈڭلارغا

تاپىنىپ ئىش كۆرۈپ، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇرۇپ، ماددىي-مەنىۋى تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرگە ئېرىشكەنلىكىنى تەبرىكلەيمەن. يېڭى تارىخىي دەۋردە سىلەرنىڭ يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسى ۋە پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەننىڭ يېتەكچىلىكىدە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە، پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، باتۇرلۇق بىلەن يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى تېزلىتىپ، ماددىي مەدەنىيەتنى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتنى قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئىلىپ بېرىپ، تېزراق ھاللىق سەۋىيىگە يېتىپ، يۇرتۇڭلارنىڭ ئاۋات - بايلىقات سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قىلىپ قۇرۇپ چىقىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

2 - ئايننىڭ 1 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى ئاچقان مەملىكەت بويىچە ئىلغار ناھىيىلىك، شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى ۋە مۇنەۋۋەر خەلق ساقچىلىرىنى تەقدىرلەش تەلىپىنى يىغىندا، قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدىكى لۇ جىيەنجۇڭ، يېڭىسار ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىكى مەمەتئىمىن چوڭ، قەشقەر شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىكى دىلمۇرات ئابدۇرېشىت مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر خەلق ساقچىسى دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

2 - ئايننىڭ 16 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى خاۋ چاڭشۇننى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلىدى.

2 - ئايننىڭ 17 - كۈندىن 19 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى مالىيە خىزمىتى يىغىنى ئاچتى، يىغىندا 1993 - يىللىق مالىيە خىزمىتى خۇلاسىلەندى، 1994 - يىللىق خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. «قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ باجنى ئايرىش تۈزۈمى ئاساسىدىكى مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى يولغا قويۇش چارىسى» مۇزاكىرە قىلىندى.

3 - ئايننىڭ 11 - كۈنى قەشقەردىكى ئەڭ چوڭ ناشيول قۇرۇلۇشى بولغان مارالبېشى — يەكەن ناشيولى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى. ناشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 209 كىلومېتىر. يول ئۈلى كەڭلىكى 12 مېتىر، ئاسفالتلىق يول يۈزىنىڭ كەڭلىكى 7 مېتىر.

3 - ئايننىڭ 24 - كۈنى قەشقەر رېلىسىز پويىز ئىستانسىسى تىجارەت باشلىدى.

4 - ئايننىڭ 22 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى «ۋىلايەتنىڭ 13 - قېتىملىق «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى»، پائالىيىتىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» چىقاردى.

4 - ئايننىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا «1 - ماي» نى تەبرىكلەش ۋە ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 13 ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 4 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 13 ئىلغار شەخسنى تەقدىرلىدى.

4 - ئايننىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ سابىق مۇئاۋىن شۇجىسى لۇ لىيەنكۇي كېسەل بىلەن 65 يېشىدا ۋاپات بولدى.

5 - ئايننىڭ 6 - كۈنى لىيۇ چاڭمىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلەندى.

5 - ئايننىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى مەمۇرلار تۈزۈمى ۋە ماڭاش تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، 3 - نۆۋەتلىك ماڭاش تۈزۈمى ئىسلاھاتى خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى.

6 - ئايننىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «پۈتۈن ۋىلايەتتە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى يولداش يۇ جيايېڭ، جاڭ جياچى، شۇ شىخېڭلاردىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار» چىقاردى.

6 - ئايننىڭ 3 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلدى.

6 - ئايننىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلاردا پارتىيە قۇرۇلۇشىنى

نىشانلىق باشقۇرۇشنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىپ، 22 ئىلغار ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتى، 32 مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى ۋە 12 مۇنەۋۋەر پارتىيە ئىشلىرى خادىمىنى تەقدىرلىدى.

7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك دۆلەت باج ئىدارىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى باج ئاپپاراتلىرىنى ئايرىپ تەسىس قىلىش خىزمىتى ئاياغلاشتى. بۇ قەشقەردە باج ئىسلاھاتىنىڭ يېڭى باسقۇچقا كىرگەنلىكىدىن دېرەك بەردى.

7 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى يېڭىسار ناھىيىسىدە ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى.

8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۈروسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى لى رۇيخۇەن ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جاڭ فۇسېن قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

8 - ئاينىڭ 26 — 27 - كۈنلىرى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى بىلەن پوسكام ناھىيىسى يىغىن ئېچىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى تەرىپىدىن بۇ 2 ناھىيىگە «ئىككىنى ھىمايە قىلىشتىكى نەمۇنە ناھىيە» دەپ نام بېرىلگەنلىكىنى تەبرىكلىدى.

9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا 10 - قېتىملىق ئوقۇتقۇچىلار بايرىمىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئېچىپ، «ئۇچ خىل ئادەمنى تەربىيىلەش» پائالىيىتىدە ئىلغار بولغان 40 خىزمەتچىنى تەقدىرلىدى ۋە مۇكاپاتلىدى.

9 - ئاينىڭ 15 - كۈندىن 20 - كۈنگىچە جۇڭگو پاختا ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ئاپتونوم رايون باشقۇرغان، قەشقەر ۋىلايىتى يارەملەشكەن خەلقئارا پاختىچىلىق مۇھاكىمە يىغىنى قەشقەردە ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئاساسىي مەقسىدى: پاختىچىلىق بويىچە خەلقئارا ئىلىم ئالماشتۇرۇش ۋە نەق مەيداندا كۆرەك قىلىش، تەجرىبە ئالماشتۇرۇپ، چۈشىنىشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، پاختا ئىشلەپچىقىرىشتىكى پەرۋىش قىلىش، باشقۇرۇش سەۋىيىسىنى ئورتاق يۇقىرى كۆتۈرۈپ، پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى يەنمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى.

9 - ئاينىڭ 17 - كۈندىن 21 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرىدە ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئېچىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ جىسمانىي ئامانلىقى ۋە دېموكراتىيە ھوقۇقىغا ئېغىر زىيان يەتكۈزگەن 6 جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسىگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدى.

11 - ئاينىڭ 14 — 15 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى كارخانىلارنىڭ ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەت يىغىنى ئاچتى. يىغىندا كارخانىلارنىڭ ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمىتى خۇلاسىلەندى. بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەتتە مۇنەۋۋەر كارخانىدىن 17 سى، مۇنەۋۋەر كارخانا ئىدىيىۋى-سىياسىي خىزمەتچىسىدىن 16 سى تەقدىرلەندى.

11 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۇنجى ناھىيە دەرىجىلىك يېزا - بازار كارخانا پارتىيە ياچېيكىسى — يوپۇغا ناھىيە ئەشمە يېزىلىق يېزا - بازار كارخانا پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى.

11 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئۈزۈنلۇقى 937 مېتىر كېلىدىغان، ئاپتونوم رايون بويىچە 2 - چوڭ كۆۋرۈك — يەكەن دەرياسى كۆۋرۈكىدە قاتناش باشلاندى.

11 - ئاينىڭ 29 — 30 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىك پارتىيىلىك رەھبىرىي كادىرلار يىغىنى ئاچتى، يىغىندا ئاپتونوم رايونلۇق 4 - نۆۋەتلىك پارتكومنىڭ 7 - ئومۇمىي (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى. قەشقەرنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى، قەشقەر ۋىلايەتلىك

پارتكوم تۈزگەن «پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمە» مۇزاكىرە قىلىندى.

12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى پارتىيە 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەملىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشكە دائىر بىرقانچە چوڭ مەسىلە توغرىسىدىكى قارارى» نى ئەملىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم «پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمە» نى تۈزۈپ تارقاتتى.

12 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى گۈرۈھى شىركىتى قۇرۇلدى.

1995 - يىلى

1 - ئايدا 12 مىليون 409 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان يەكەن يىپەك فابرىكىسى 20 ئاي قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش، بىر يىلدىن ئارتۇق سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتتىكى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن بىر قېتىمدىلا لايىقەتلىك بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى.

2 - ئايدا جۇ شياڭمىن قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىلىقىغا تەيىنلەندى.

3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى مەركىزىي ھەربىي كومىتېت لەنجۇ ھەربىي رايونى 18 - دوختۇرخانىسى قارىمىقىدىكى 30 چاقىرىم گازارمىسى داۋالاش پونكىتىغا «قاراقۇرۇمدىكى نەمۇنە داۋالاش پونكىتى» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى.

3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى شىنجاڭ بويىچە ئاشلىق، پاختا ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىلغار بولغان قەشقەر ۋىلايىتى ۋە يەكەن، مەكىت، يوپۇغا، پەيزاۋات ناھىيىلىرىنى ئالاھىدە مۇكاپاتلىدى.

3 - ئايدا شىنجاڭ بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى تۈنجى نەمۇنە ناھىيە — پوسكام ناھىيىسىگە ئاپتونوم رايون بويىچە مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ناھىيە دەپ نام بېرىلدى.

3 - ئايدا قاتناش مىنىستىرلىكى، كادىرلار مىنىستىرلىكى بىرلىكتە ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، مەملىكەت بويىچە قاتناش سىستېمىسىدىكى ئەمگەك نەمۇنچىلىرىنى تەقدىرلىدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك يولۇچى ترانسپورتى باش بېكىتىنىڭ باشلىقى تۇرغۇن ئابدۇكېرىم، تاشقورغان خونجىراپ يول ئاسراش داۋابەننىڭ ئىشچىسى دولقۇن جانى، قەشقەر 1 - تاشيول قۇرۇلۇشى باشقارمىسى 2 - ئىش رايونى ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى نۇرمۇھەممەتلەر شەرەپ تاختىسىدىن ئورۇن ئالدى.

3 - ئاينىڭ 7 - كۈندىن 18 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە مۇپەتتىشلىك - باھالاش ئۆمىكى يەكەن ناھىيىسىدە باھالاش ئېلىپ بېرىپ، بۇ ناھىيىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ياشلار - قىرانلار ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى ئاساسەن تۈگىتىشتە تۈنجى لايىقەتلىك ناھىيە بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلدى.

3 - ئايدا قەشقەر ئەنشۇن سىلىقلاش مېيى زاۋۇتى پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى. بۇ زاۋۇتنىڭ قۇرۇلۇشى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ماي مەھسۇلاتلىرى كەسپىدىكى بوشلۇقنى تولدۇردى، بۇنىڭ بىلەن سىلىقلاش مېيى جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىدا ئىشلەپچىقىرىلىپ كەلگەن تارىخقا خاتىمە بېرىلدى.

4 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى 1994 - يىللىق «مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر خەلق ساقچىلىرى» نى باھالاش خىزمىتىنى ئۈيۈشتۇردى. ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن نازىر دەرىجىلىك رازۋېدچىك لىيۇ ياۋخۇا، شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قاتناش ساقچى چوڭ ئەترىتىنىڭ سىياسىي يېتەكچىسى مەمتىمىن سۇلايمانغا «مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر خەلق ساقچىسى»

دېگەن نام بېرىلدى. جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى تېلېفون يىغىنى ئېچىپ «مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر خەلق ساقچىلىرىنى تەقدىرلىدى ھەم بارلىق خەلق ساقچىلىرىنى ئۇلاردىن ئۆگىنىشكە چاقىردى.

5 ـ ئايدا ۋاڭ جىڭچېەن ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

5 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ۋىلايەتتىكى ئەڭ چوڭ سايامەت شېرىكچىلىك قۇرۇلۇش تۈرى — چىنىباغ مېھمانخانىسىنىڭ جۈڭگو — پاكىستان دوستلۇق بىناسى پۈتۈپ تىجارەت باشلىدى.

5 ـ ئاينىڭ 17 — 18 ـ كۈنلىرى ۋىلايەتنىڭ 5 ـ قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى «قوش ئىلغارلار» نى تەقدىرلەش يىغىنى داغدۇغىلىق ئېچىلدى. يىغىندا ۋىلايەتتە بارلىققا كەلگەن 65 ئىلغار كوللېكتىپ، 169 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى، يىغىن ئىلغارلارنى تەقدىرلەش، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش، تىپلارنى كېڭەيتىش ئارقىلىق يولداش كۇك فەنسېندىن ئۆگىنىش پائالىيىتى بىلەن مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى پائالىيىتىنى زىچ بىرلەشتۈرۈپ، ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى يېڭى بىر پەللىگە كۆتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

5 ـ ئايدا نۇربەكرى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەيىنلەندى.

5 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى تۆمۈر داۋامەت، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى جاڭ خېڭ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

7 ـ ئايدا مىرزاي دوسمۇھەممەت ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى.

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قوراللىق ساقچى قىسىم شىنجاڭ باش ئەترىتىنىڭ 956 ـ مانېۋىر قىسمى قەشقەر ۋىلايىتىدە داغدۇغىلىق ھەربىي پارات ئۆتكۈزدى.

8 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيە باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى چېن گۇاڭيى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ئۈرۈمچى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ رۇيپۇنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

9 ـ ئاينىڭ 8 — 9 ـ كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۈروسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زوڭلىسى جۇ رۇڭجى گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى جۇ جېڭچىڭ، مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى لېيۇ جۇڭجى، جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ باشلىقى دەي شياڭلۇڭ، دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ما كەي، يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باشلىقى شى جىلياڭ، يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات بانكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خۇ باۋشۇ، دۆلەت تۇزۇلمە ئىسلاھاتى كومىتېتىنىڭ باش كاتىپى شاۋ بېڭرېنلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى.

9 ـ ئاينىڭ 18 — 19 ـ كۈنلىرى دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى چېن ياۋباڭ باشچىلىقىدىكى دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ شىنجاڭنىڭ پاختا ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىيات پىلانىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكى 10 كىشى ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى جاڭ خېڭنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەر ۋىلايىتىگە كېلىپ تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى 1995 ـ يىللىق ئۈرۈمچى سودا يەرمەنكىسى غەلىبىلىك ئاخىرلاشتى، قەشقەر سودا ئۆمىكى ئىقتىساد ـ سودا پائالىيىتىدە خۇشاللىنارلىق نەتىجىگە ئېرىشتى، توختام، كېلىشىمدىن 27 سى تۈزۈلدى، ئومۇمىي سوممىسى 180 مىليون يۈەن بولدى.

10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى دۆلەت كومىسسارى، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئىسمائىل ئەھمەد باشچىلىقىدىكى مەركەز ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە ئۆمىكى قەشقەر ۋىلايىتىگە يېتىپ كەلدى، مەركەز سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىس ـ خىزمەتچىلىرىمۇ بىللە كەلدى. 4 ـ كۈنى كەچتە مەركىزىي سەنئەت ئۆمىكىنىڭ قىسمەن ئارتىسلىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى بىلەن بىرلىكتە قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا چوڭ تىپتىكى ھال سوراش ئويۇنى قويدى.

10 - ئاينىڭ 5 — 6 - كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۈروسىنىڭ ئەزاسى، شۇجىچۈسىنىڭ شۇجىسى، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى، مەركەز ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى جيالڭ چۈنيۈن ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە قاتناشقاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى.

10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى شىنجاڭ بويىچە ئەڭ چوڭ يېشىل كەسىپ قۇرۇلۇشى — قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 100 مىڭ مولۇق سورتلۇق ياڭاق تاۋار بازىسى قۇرۇلۇش پىلانى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ دەلىللىشىدىن ئۆتتى.

10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر شەھىرىنىڭ تاربوغۇز يولىغا جايلاشقان، يىر كۆلىمى 5000 كۋادرات مېتىر، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2360 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزېي پۈتۈپ ئىشقا چۈشتى.

11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى دۇنيا بانكىسىنىڭ قەرز پۇلى بىلەن قۇرغان، كۆلىمى ئەڭ چوڭ تۇر — كاچۇڭ 1 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە ئۇنىڭ توك يەتكۈزۈش - ترانسفورماتور سىستېمىسى بىر قېتىملىق سىناقتا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ ئىشقا سېلىندى.

11 - ئايدا پوسكام ناھىيىسىنىڭ يېزا ئېنېرگىيە ئۇنۇمۇرسال قۇرۇلۇشى دۆلەتنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئۆتتى، بۇ پوسكام ناھىيىسىنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى يېزا ئېنېرگىيە ئۇنۇمۇرسال قۇرۇلۇشىدا ئۆلچەمگە يەتكەن 100 ناھىيە قاتارىغا كىرگەنلىكىدىن دېرەك بەردى.

11 - ئاينىڭ 25 - كۈنى دۆلەت يولى 314 - لىنىيە شېكەركۆل - سوغۇن چازا بۆلىكىدىكى 2 - دەرىجىلىك تاشيولنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى قاتناش نازارىتى بىلەن تاشيول ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئۆتتى ۋە ئەلا قۇرۇلۇش دەپ باھالاندى.

12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى خونجىراپ چېگرا تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ باشلىقى شۆ شياۋخوي، سىياسىي كومىسسارى لو ۋېنكېلارنى بىر قېتىم 2 - دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئالدى. ئۇلارنىڭ ئېگىزلىكتە يىلتىز تارتىپ، ۋەتەننىڭ چېگرا مۇداپىئەسىنى قوغداش يولىدا كۆرسەتكەن گەۋدىلىك تۆھپىلىرىنى ماختىدى ۋە مۇكاپاتلىدى.

12 - ئايدا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قەشقەر شەھىرىدە 1996 - يىللىق باھار بايرىمى سەنئەت كېچىلىكى شۆبە مەيدانىنىڭ نومۇرلىرىنى سۈرەتكە ئالدى. ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىدىكى 100 نەچچە ئارتىس كېچىلىكتە قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ناخشا - ئۇسسۇللارنى ئورۇندىدى.

12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئاخباراتچىلار جەمئىيىتى، فوتو ئاخبارات ئىلمىي جەمئىيىتى بىرلىكتە ئۆتكۈزگەن 5 - نۆۋەتلىك «شىنجاڭ ئاخبارات مۇكاپاتى» بويىچە ئاخبارات فوتو سۈرەت ئەسەرلىرى ۋە گېزىتتە ئىشلىتىلگەن ئاخبارات رەسىملىرىنى باھالاش نەتىجىسى ئېلان قىلىندى. «قەشقەر گېزىتى» نىڭ خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە نەشرلىرى گېزىت - ژۇرنالدا ئاخبارات رەسىملىرى ئىشلىتىشتە 2 - ۋە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇنىڭدىن باشقا 10 پارچە فوتو ئاخبارات ئەسىرى باش مۇھەررىر فوتو مۇكاپاتى، فوتو ئاخبارات ئەسىرى مۇكاپاتى ۋە مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1996 - يىلى

1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى داغدۇغىلىق ئېچىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋاللىيسى ئابدۇقادىر نەسىردىن، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ياۋ يۈڭفېڭ يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاڭ شيۇمىڭ

«پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، تەرەققىياتنى تېزلىتىپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە ھەرقايسى كەسىپلەردە يېڭى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرەيلى» دېگەن تېمىدا خىزمەت دوكلاتى بەردى. يىغىندا 1995 - يىللىق خىزمەتلەر خۇلاسىلەندى. 1996 - يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 9 - بەش يىللىق نىشان بېكىتىلدى. 1996 - يىللىق خىزمەت پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

2 - ئايدا ياۋ يىجيەن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا، ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 11 دىن 0 مىنۇت 24 سېكۇنت ئوتكەندە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شىمالىي پاراللېل ′39°9، شەرقىي مېرىدىئان ′76°8 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدىغان پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ غولتوغراق يېزىسىدىكى ئاممىنىڭ ئۆيلىرى قاتتىق ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. يەر تەۋرەش مەركىزى ئەتراپىدىكى گۈللۈك يېزىسى، شېكەركۆل بازىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. يەر تەۋرەش پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدىكى 6 يېزا (بازار) غا تەسىر كۆرسەتىپ، 24 ئادەمنىڭ ئۆلۈشى، 128 ئادەمنىڭ يارىلىنىشى، 160 مىڭ ئادەمنىڭ ئاپەتكە ئۇچرىشىغا سەۋەبچى بولدى.

3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى گوۋۇيۈەننىڭ خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى فەن باۋجۈن باشچىلىقىدىكى ھال سوراش ئۆمىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەننىڭ سەممىي غەمخورلۇقىنى ئېلىپ، قەشقەردىكى يەر تەۋرەش ئاپىتىگە ئۇچرىغان پەيزاۋات ناھىيىسىگە كېلىپ ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقتىن ھال سورىدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك سودا ترانسپورت شىركىتى، 1 - ترانسپورت شىركىتى، تاشقورغان ناھىيىلىك ترانسپورت شىركىتى، شىنجاڭ تاشقى ترانسپورت شىركىتىدىن ئىبارەت 4 ترانسپورت ئورنىنىڭ 22 ئاپتوموبىل، 32 ئادەمدىن تەركىب تاپقان ترانسپورت ئەترىتى پاكىستاننىڭ شىمالىي قىسىم رايونىدىكى دېگرىت دەريالىرىنىڭ جۇڭگو چېگرىسىغا يېقىن جايىدا پەۋقۇلئاددە زور قار كۆچكۈنىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. ئاپتوموبىل ئەترىتىدىكى 5 ئاپتوموبىل قار كۆچكۈنى ۋە لاي - شېغىل ئاقمىسى ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالدى. 2 ئادەم ئۆلدى، 2 ئادەم ئېغىر يارىلاندى. ئادەم ۋە ئاپتوموبىلنىڭ ھەممىسى قېلىن قاردا قاپسىلىپ قالدى.

3 - ئاينىڭ 4 - كۈندىن 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە تاشقورغان ناھىيىسى تەۋەسىدە ئۈمۈمىيۈزلۈك قېلىن قار ياغدى. بۇنىڭ ئىچىدە دەبتەر، تىزناپ، مەرىياك، تاشقورغان يېزىلىرى ۋە مازار نەسىللىك قوي فېرمىسىدا ئۇدا 6 قېتىم قېلىن قار ياغدى ھەم قاتتىق شۇنىرغان چىقىپ، 20 نەچچە مىڭ چارۋا ئۆلۈپ كەتتى.

3 - ئاينىڭ 29 - كۈندىن 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنىگىچە قاغلىق ناھىيىسىدە ئۇدا يامغۇر ئارىلاش قار ياغدى. جەمئىي يېغىن مىقدارى 66.7 مىللىمېتىرغا يېتىپ، 2 ئادەم ئۆلدى، 16 ئادەم يارىلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە 2 ئادەم ئېغىر يارىلاندى؛ 35 مىڭ 500 تۇياق چارۋا ئۆلدى. 4580 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى، 6100 ئېغىز ئۆي خەتەرلىك بولۇپ قالدى؛ 4300 مو بۇغداي ئاپەتكە ئۇچرىدى، 200 تونىنا ئۇرۇقلۇق چىگىت زىيانغا ئۇچرىدى. بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 37 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم يېزا خىزمىتى بۆلۈمى، سۇچىلىق نازارىتى، قۇرۇلۇش نازارىتى، قاتناش نازارىتى، سەھىيە نازارىتى، ماۋارىپ كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرىنى باشلاپ، قەشقەر ۋىلايىتى رەھبەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا 170 كىلومېتىردىن ئارتۇق يول يۈرۈپ، يەر تەۋرەش ئاپىتى ئېغىر بولغان پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ غولتوغراق يېزىسىغا ۋە شېكەركۆل سۇ ئامبىرىغا بېرىپ، ئاپەت ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىنى يوقلىدى ھەمدە يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى.

5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «1 - ماي» بايرىمى ھارپىسىدا سودا - سانائەت بانكىسى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركىزىي

تارماق بانكىسىنىڭ باشلىقى جۇ گۈڭشۇنىڭ نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، مەملىكەتلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئۇنىڭغا «1 ـ ماي ئەمگەك مېدالى» بەردى.

5 ـ ئايدا يەي شاۋ قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلەندى.

5 ـ ئاينىڭ 14 — 15 ـ كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۈروسىنىڭ كاندىدات ئەزاسى، شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى ژېن جياباۋ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى جالال خېلىل قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەر ۋىلايىتىگە كېلىپ يەر تەۋرەش ئاپىتىگە ئۇچرىغان پەيزاۋات ناھىيىسىنى، پاختا ماكانى — مەكىت ۋە يەكەن، قاغىلىق ناھىيىلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى.

5 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى تۆمۈريول مىنىستىرلىكى، دۆلەت تەرەققىيات بانكىسى، ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتى، ئۈرۈمچى تۆمۈريول ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلاردىكى 80 نەچچە مۇتەخەسسىستىن تەشكىل تاپقان كورلا ـ قەشقەر بۆلىكىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەر قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 2 كۈنلۈك ئەملىي تەكشۈرۈشنى تۈگىتىپ، مۇمكىنچىلىك جەھەتتىكى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى تاماملىدى ھەمدە مۇشۇ يىل ئىچىدە بۇ لىنىيىدە ئىش باشلاشقا بولىدۇ، دېگەن قاراشقا كەلدى.

5 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى زاپاس قوشۇنى قەشقەر تەنتەربىيە مەيدانىدا تەنتەنىلىك ھەربىي كۆرۈك ئۆتكۈزدى.

6 ـ ئايدا مەمتىمىن ئوسمان قەشقەر ۋىلايەتلىك مەۋرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى، يالال شېچۇ ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولدى.

6 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى قەشقەر توقۇمىچىلىق فابرىكىسى پەرزەنتلەر مەكتىپىدىكى 11 ئوقۇغۇچى «گۈزەل جۇڭخۇا» مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەر رەسىم سىزىش مۇسابىقىسىدە مۇكاپاتقا ئېرىشتى، ئۈلار بىر كۈمۈش مېدال، 2 مىس مېدالغا، 8 مۇنەۋۋەر مۇكاپاتقا ۋە ياخشى ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. «ئۈزۈم»، «قۇملۇقتىكى تۆگە»، «باھارغا تولغان باغچا» قاتارلىق ئەسەرلەر «مۇنەۋۋەر بالىلار رەسىملىرىدىن تاللانما» دېگەن كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

6 ـ ئايدا زىننەت ئۆمەر، جيالال باۋخېلال، روزى كېرىم قاتارلىقلار سىياسىي كېڭەش قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى.

6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ماۋ دېخۇا سۆچىلىق، دېھقانچىلىق مۇتەخەسسىسلىرىدىن 13 كىشىنى باشلاپ، ۋىلايەتلىك مەۋرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى جۇ شياڭمىننىڭ ھەمراھلىقىدا تاشقورغان ناھىيىسىدىكى تۆۋەن بەلدىر سۇ ئامبىرى تۈگۈنلۈك سۆچىلىق قۇرۇلۇشىنى تەكشۈردى.

7 ـ ئايدا ئابدۇكېرىم سەلەي، تېمەن ژېيگو ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى.

7 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى قەشقەر قۇرۇقلۇق ئارمىيە زاپاس تۈەنى داغدۇغىلىق ئۇنۇقان بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، نەچچە يۈز زاپاس ئوفىتسېرغا ھەربىي ئۇنۇقان بەردى.

8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي مۇئاۋىن رەئىسى يې شۇەنپىڭ ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سۇلايمان نىيەتقۇلىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈندىن 19 ـ كۈنگىچە قەشقەردە قوراللىق ساقچى قىسىم شىنجاڭ باش ئەترىتى جەنۇبىي شىنجاڭ بۆلىكىدىكى ئاساسىي قاتلام ساقچى ئوفىتسېرلىرىنىڭ ھەربىي ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى.

8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى قېيۇم باھاۋۇدۇن، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى، پىلان كومىتېتى، مالىيە نازارىتى، سەھىيە نازارىتى قاتارلىق ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرىنى باشلاپ، ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا يەر تەۋرەش ئاپىتىگە ئۇچرىغان پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ غولتوغراق يېزىسىغا بېرىپ، دېھقانلارنىڭ سېلىنمىۋاتقان يېڭى ئۆيلىرىنى كۆزدىن كۆچۈردى.

8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ياندۇرما كۆۋرۈكى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى. بۇ كۆۋرۈك قىزىل دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىدا بولۇپ، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ يېڭى ئۆستەڭ يېزىسى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ياندۇما يېزىسىنى تۇتاشتۇرىدىغان يېزا يولى كۆۋرۈكى ھېسابلىنىدۇ. كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 111.9 مېتىر، كەڭلىكى 7 مېتىر كېلىدۇ، پۈتۈش باھاسى 3 مىليون 973 مىڭ 550 يۈەن.

9 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 5 - كۈنگىچە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋ جىخاۋ ئۆمەك باشلىقى، شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى خەن شىكەي مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى بولغان شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ پارتىيە - ھۆكۈمەت تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئەسقەت كەرىمباينىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە 4 كۈنلۈك تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى 1996 - يىللىق «ئۇرۇمچى سودا يەرمەنكىسى» ئاخىرلاشتى. يەرمەنكىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سودا ئۆمىكى 33 توختام، كېلىشىم ئىمزالىدى، پۈتۈشۈش سوممىسى ئازكەم 230 مىليون يۈەن بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە توختام 18 پارچە بولۇپ، پۈتۈشۈش سوممىسى 1 مىليارد 170 مىليون يۈەن، كېلىشىم 15 پارچە، پۈتۈشۈش سوممىسى 60 مىليون يۈەن.

شۇ كۈنى شياڭگاڭ جۇڭگو بانكىسى مۇدىرىيىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇدىرى خۇاڭ دىيەن باشچىلىقىدىكى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ شياڭگاڭدىكى ۋەكىللىرى ئۆمىكىدىكى 37 كىشى قەشقەر ۋىلايىتىدە 2 كۈنلۈك تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى 5 - قېتىملىق مەملىكەتلىك تۇمەن چاقىرىملىق چېگرا رايون مەدەنىيەت كارىدورى قۇرۇلۇشى نەق مەيدان يىغىنى قەشقەردە ئېچىلدى.

11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى جۇڭگو، پاكىستان، قىرغىزىستان، قازاقىستان دۆلەتلىرىنىڭ چېگرا ترانسپورتى بويىچە سىناق تەرىقىسىدە قاتنىغان ئاپتوموبىل ئەترىتى 4 كۈن يول يۈرۈپ 9 - كۈنى چۈشتە قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

11 - ئاينىڭ 23 - كۈنى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون مەبلەغ سالىدىغان قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ كېڭەيتىلمە قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى.

11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا تاشقى سودا - ئىقتىسادىي ھەمكارلىق مىنىستىرلىكى ۋىلايەتلىك ئىمپورت - ئېكسپورت شىركىتىگە ئېكسپورت مەھسۇلاتلىرى بىلەن ئىمپورت مەھسۇلاتلىرى تىجارىتى ھوقۇقى بېرىشنى تەستىقلىدى. بۇ شىركەتنىڭ 10 خىل مەھسۇلاتنى بىۋاستە ئېكسپورت قىلىشىغا، 14 خىل مەھسۇلاتنى بىۋاستە ئىمپورت قىلىشىغا قوشۇلدى.

12 - ئايدا ياۋ يۈكفېك ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

12 - ئاينىڭ 3 - كۈنى «تەكرىتاغ» كىنو ستۇدىيىسى «ئاننىڭ تۇغۇلغان كۈنى» نى قەشقەر خەلق مەيدانىدا سۈرەتكە ئالدى. ۋىلايەت، شەھەردىكى 10 نەچچە مىڭ ئامما دۆلەت بايرىمىنى قاينام - تاشقىنلىق بىلەن تەبرىكلىگەن تەنتەنىلىك كۆرۈنۈشنى نامايان قىلدى.

12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر شەھىرى قىزىل دۆڭە يولىنى كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى باشلاندى.

12 - ئايدا لى گۈيمىن، ساۋ خەن ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلەندى.

1997 - يىلى

1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى 10 كۈنلۈك دوكلات ئاڭلاش، ئەملىي تەكشۈرۈش، ئارىلاپ سىناش ئاقىلىق، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەكەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت، قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىلىرىنىڭ ۋە قەشقەر شەھىرىنىڭ يۇقىرى ئۆلچەملىك ساۋات چىقىرىش خىزمىتى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ياش - قىرانلار ئارىسىدىكى ساۋاتسىزلىقنى ئاساسەن تۈگىتىشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋىلىش ئۆلچىكى تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋىلىندى.

1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى مەملىكەت بويىچە «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» تىكى نەمۇنە شەھەر (ناھىيە) لەرگە نام بېرىش يېغىندا، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە گۈۋىيەن، مەركىزىي ھەربىي كومىتېت «مەملىكەت بويىچە ئىككىنى ھىمايە قىلىشتىكى نەمۇنە ناھىيە» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى.

1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 9 دىن 47 مىنۇت ئۆتكەندە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەيزاۋات ناھىيىسىدە 6.4 بال يەر تەۋرىدى. ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى يېڭى مەھەللە، جانباز، قوشئاۋات يېزىلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى. 12 ئادەم ئۆلدى، 36 ئادەم يارىلاندى. 29 - كۈنىگىچە بۇ ناھىيىدە ئاز كەم 700 قېتىم چوڭ - كىچىك قالدۇق يەر تەۋرىدى. بۇنىڭ ئىچىدە 4 بالدىن يۇقىرى يەر تەۋرەش 19 قېتىم بولۇپ، 400 دىن ئارتۇق ئائىلىنىڭ 1600 ئېغىز ئۆيى ئۆرۈلۈپ چۈشتى. 10 نەچچە مىليون يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

2 - ئايدا لېۋ چاڭمىڭ ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، جاك خۇڭتاۋ ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت باشچىلىقىدىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە - ھۆكۈمەت - ئارمىيە ھال سوراش ئۆلچىكى پەيزاۋات ناھىيىسىگە كېلىپ، ئاپەت ئەڭ ئېغىر بولغان يېڭىمەھەللە يېزىسى، قوشئاۋات يېزىلىرىدىكى ھەر مىللەت ئاممىسىدىن ۋە يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا قاتنىشىۋاتقان خادىملاردىن ھال سورىدى.

2 - ئايدا دۆلەتنىڭ چېگرا رايون قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، تېەنجىن، شەندۇڭدىن تۇنجى تۇركۈمدە قەشقەرگە ياردەم بېرىشكە كەلگەن 51 كادىر خىزمەت ئورۇنلىرىغا ئاتلاندى.

2 - ئايدا شىڭ تېبلۇڭ، كامىل ئابدۇللا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلەندى.

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 14 تىن 4 مىنۇت 13 سېكۇنت ئۆتكەندە، شىمالىي پاراللېل 39°5′، شەرقىي مېرىدىئان 76°9′ دىكى پەيزاۋات ناھىيە تەۋەسىدە 6 بال كۈچلۈك قالدۇق يەر تەۋرەپ بىر ئادەم ئۆلدى، 6 ئادەم يارىلاندى، 24.032 ئېغىز ئۆي، 21 كۆكتات پارنىكى، 7 مەسچىت، 18 مىڭ 90 مېتىر قورو تام، بىر سۇ مۇنارى ئۆرۈلۈپ چۈشتى، 32 ئورۇندىكى توما بۇزۇلدى، 3047 ئېغىز قوتان ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، 738 چارۋا ئۆلدى، 15 مىڭ 400 ئېغىز ئۆي خەتەرلىك بولۇپ قالدى، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان تەخمىنەن 300 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ئايرودرومى رايوننىڭ 2 - قېتىملىق كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى باشلاندى. ۋىلايەت رەھبەرلىرى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايون رەھبەرلىرى 10 نەچچە مىڭ ھەربىي ۋە خەلق بىلەن بىرلىكتە كۆچەت تىكىشكە قاتناشتى. ئازكەم 5000 تۈپ كۆچەت تىكىلدى، 300 مېتىر ئېرىق چېپىلدى.

3 - ئاينىك 18 - كۈنى قەشقەر ئۇلايىتىنىڭ ئورمانچىلىق تارمىقى ئورمان بىنا قىلىدىغان ياخشى پەيت — ئەتىياز پەسلىنى چىڭ تۇتۇپ، ئەتىيازلىق ئورمان بىنا قىلىشقا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلاندى. 18 - كۈنىگىچە ۋىلايەت بويىچە 61 مىڭ 800 مو يەردە ئورمان بىنا قىلىندى.

3 - ئاينىك 21 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جۇ شېڭتاۋ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يوڭفېڭنىڭ ھەمراھلىقىدا پەيزاۋات ئاپەت رايونىغا بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلدى.

3 - ئاينىك 28 - كۈنى 8 يىل ياسالغان قەشقەر 2 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى. قەشقەر 2 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا 120 مىليون 840 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، گېنېراتور گۇرۇپپىلىرىنىڭ سىغىمى 8800×3 كىلوۋات كېلىدۇ، بۇ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەندىن كېيىن قەشقەر بىلەن قىزىلسۇ ئوبلاستىدا توك جىددىيلىكى زور دەرىجىدە پەسەيدى، 426 مىڭ مو دېھقانچىلىق سۇغىرىش كۆلىمى ياخشىلاندى.

4 - ئاينىك 6 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 7 دىن 46 مىنۇت 16 سېكۇنت ئۆتكەندە پەيزاۋات ناھىيىسى ئەتراپىدا 6.3 بال يەر تەۋرىدى، 17 ئادەم يارىلاندى، 4 ئادەم ئېغىر يارىلاندى، 1824 چارۋا ئۆلدى، 38 مىڭ 800 ئېغىز ئۆي، 113 مەكتەپ، 118 توما ۋەيران بولدى، 6021 ئېغىز قوتان، قوروتام ئۆرۈلۈپ چۈشتى. 673 مىليون 380 مىڭ يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

4 - ئاينىك 10 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداپ، گۈللىنىش، تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرەيلى» دېگەن تېمىدا 16 - قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيە ئېيى پائالىيىتى سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى.

4 - ئاينىك 11 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 13 دىن 30 مىنۇت 44 سېكۇنت ئۆتكەندە پەيزاۋات ناھىيىسىدە يەنە 6.6 بال قاتتىق يەر تەۋرىدى. يەر تەۋرەش مەركىزى شىمالىي پاراللېل 39°32′ شەرقىي مېرىدىئان 76°52′ دا بولۇپ، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ ئەتراپىغا توغرا كېلىدۇ، بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەشتە 8 ئادەم ئۆلدى، 62 ئادەم يارىلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە 25 ئادەم ئېغىر يارىلاندى.

4 - ئاينىك 13 - كۈنى دۆلەت يەر تەۋرەش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خې تاڭچۇەن مەركەز ۋە گوۋۈيۈەننىڭ ھاۋالىسى بىلەن پەيزاۋات ئاپەت رايونىغا كېلىپ يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى.

4 - ئاينىك 16 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 2 دىن 19 مىنۇت 8 سېكۇنت ئۆتكەندە شىمالىي پاراللېل 39°25′، شەرقىي مېرىدىئان 76°59′ ئارىلىقىدىكى پەيزاۋات ناھىيە ئەتراپىدا يەنە 6.3 بال قاتتىق يەر تەۋرىدى. ئادەم ئۆلۈش - يارىلىنىش ئەھۋالى كۆرۈلمىدى، پەقەت بىر قىسىم چارۋا ئۆلدى.

4 - ئاينىك 22 — 23 - كۈنلىرى تۆمۈرىول مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى سەي خۇا، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ يۈسەن ۋە ئۈرۈمچى تۆمۈرىول ئىدارىسى، تۆمۈرىول مىنىستىرلىكىنىڭ رەھبەرلىرى ھەم مۇتەخەسسىسلەر بولۇپ 40 نەچچە كىشى قەشقەرگە كېلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈرىولى قەشقەر بۆلىكىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى. مارالبېشى ۋە قەشقەر ژوگزاللىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تەكشۈردى ۋە ئۇلارنىڭ ئورنىنى دەسلەپكى قەدەمدە بېكىتتى.

5 - ئايدا دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن قەشقەر ئايرودرومى كېڭەيتىلمە قۇرۇلۇشى تۇر قىلىپ تۇرغۇزۇلدى، بۇ تۇرگە دۆلەت 200 مىليون يۈەن پۇل ئاجرىتىدىغان ھەمدە بۇ يىل ئىش باشلىنىدىغان بولدى.

6 - ئاينىك 1 — 2 - كۈنلىرى جۇڭگو — تاجىكىستان قاراسۇ سودا يولى ئېچىش قۇرۇلۇشىنى باشقۇرۇش مەسلىسى مۇناسىۋىتى بىلەن ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى لى دۇڭخۇي قەشقەر ۋىلايىتىگە كېلىپ نەق مەيداندا ئىش بېجىردى.

6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەر «داجۇڭ» ئىمپورت ئاپتوموبىللىرى رېمونت زاۋۇتىنىڭ مەبلەغ سېلىشى بىلەن قۇرۇلغان قەشقەر ۋىلايەتلىك تۈنجى خۇسۇسىي ھەممىباب ئاۋىئاتسىيە شىركىتى — جەنۇبىي شىنجاڭ ھەممىباب ئاۋىئاتسىيە چەكلىك شىركىتى قەشقەرگە ماكانلىشىپ تىجارەت باشلىدى.

6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك 10 - باشلانغۇچ مەكتەپتىكى بالىلار سىزغان 11 پارچە رەسىم مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، مەملىكەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى، جۇڭگو ئۆسمۈر بالىلار سەنئەت كومىتېتى ئۆتكۈزگەن «جۇڭخۇا بالىلىرى شىياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشىنى قىزغىن قارشى ئالماقتا» دېگەن تېمىدىكى مەملىكەتلىك خەتتاتلىق، رەسساملىق كۆرگەزمىسى»گە تاللاندى. بۇ ئەسەرلەر بېيجىڭ جۇڭگو گۈزەل - سەنئەت سارىيىدا كۆرگەزمە قىلىندى. 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شياڭگاڭدا كۆرگەزمە قىلىندۇ.

6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى «پەلەك شاھى» ئادىل ھوشۇر (يېڭسار ناھىيىسىدىن) پولات سىمدا مېڭىپ چاڭجيانىڭنىڭ چوتاڭشيا جىلغىسىدىن ئۆتۈپ يېڭى جىنس دۇنيا رېكورتىنى يارىتتى.

6 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئەۋزەللىكنى مەركەزلەشتۈرۈپ، بىرلىشىپ مەكتەپ باشقۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايىتى ئالىي ماتارىپىنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر ماتارىپ ئىنىستىتۇتى، شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى، قەشقەر چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكومى بىرلەشتۈرۈلۈپ، قەشقەر چوڭلار ئىنىستىتۇتى قۇرۇلدى.

7 - ئايدا لېۋ شۆخۇ ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلەندى.

7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى يوپۇغا ناھىيىسى مۆلدۇرنىڭ تۆيۈقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، 14 مىڭ 300 مو كېۋەزلىك ئاپەتكە ئۇچرىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 11 مىڭ 100 مو يەردىكى كېۋەز پۈتۈنلەي بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 10 مىڭ 800 مو يەردىكى كۆممىقوناق ئاپەتكە ئۇچراپ 10 مىڭ 300 مو يەرگە قايتا تېرىشقا توغرا كەلدى. 583 مو تاۋۇزلۇق، 230 مو كۆكتاتلىق ئاپەتكە ئۇچرىدى، 82 ئېغىز ئۆي، 247 قوتان، 1035 مېتىر قورۇتام ئۆرۈلۈپ چۈشتى. 108 تۈياق قوي، 380 توخۇ ئۆلدى. 18 مىليون 38 مىڭ يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

8 - ئاينىڭ 12 - كۈنى دۆلەت تۇر قىلىپ تۇرغۇزغان چوڭ قۇرۇلۇش — مېتېئورولوگىيە سۈنئىي ھەمراھىنى ئۇنىۋېرسال قوللىنىش كەسپىي سىستېمىسى (92102) قۇرۇلۇشىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىش باشلاندى. پۈتكەن بىرىنچى قارارلىق قۇرۇلۇش ئىشقا سېلىندى.

8 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يۈڭفېڭ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇقادىر ئەسىردىن ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي كومىتېت رەھبەرلىرىنى باشلاپ قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى ھەمدە ئوتتۇرا قاتلامدىن يۇقىرى كادىرلار بىلەن سۆھبەتلەشتى.

8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى ئايرودروم يېشىللىق رايونىدىكى دەقيانۇس قوروسى خارابىلىكىنى قۇتقۇزۇش يۈزىسىدىن قېزىش جەريانىدا، تۈنجى قېتىم برونزا پىچاق، سۆڭەك كۈلى قۇتىسى، ياغاچ چاق ھەمدە تامغا يېزىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى قاتارلىق 10 نەچچە خىل بىرقەدەر مۇكەممەل مەدەنىيەت يادىكارلىقى ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقىنىڭ پارچىلىرى قېزىۋېلىندى. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ باھالىشىچە، بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى خەن سۇلالىسى بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئارىلىقىدىكى بۈيۈملار ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدىكى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئىنتايىن قىممەتلىك تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە ئىكەن.

8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەمەن مېھمانخانىسى مەملىكەت بويىچە 100 مۇنەۋۋەر يۇلتۇز دەرىجىلىك مېھمان سارايىنىڭ بىرى دېگەن نامغا ئېرىشتى.

8 - ئايدا مەمەت ئەخلەت ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى.

9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى 1997 - يىللىق «ئۇرۇمچى سودا يەرمەنكىسى» ئاخىرلاشتى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ

سودا ئۆمىكى 27 خىل توختام ئىمزالىدى. سوممىسى 490 مىليون يۈەن بولۇپ، ئالدىنقى نۆۋەتلىك «ئۇرۇمچى سودا يەرمەنكىسى» دىكىدىن 280 مىليون يۈەن كۆپەيدى.

9 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى قەشقەر ئايرودرومى ئۇچۇش رايونىنىڭ كېڭەيتىلمە قۇرۇلۇشى باشلاندى.

10 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى گەنسۇ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش پىۋا (گۈرۈھى) پاي چەكلىك شىركىتى قەشقەر شەھەرلىك بىرلەشمە پىۋا زاۋۇتىنى قوشۇۋالدى.

10 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 14 ـ كۈنىگىچە دۆلەت كومىسسارى، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئىسمائىل ئەھمەد ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئابدۇرېھىم ھامىدنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەر ۋىلايىتىگە كېلىپ 4 كۈنلۈك تەكشۈرۈشتە بولدى.

11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى قاتناش مىنىستىرلىكى بىلەن قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى قاتناش تارمىقىنىڭ ئورتاق ھەمكارلىشىشى ۋە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەردىن قىرغىزىستاننىڭ نارۇن، بېشكەك شەھەرلىرىگە ساياھەت ئاپتوموبىلى قاتنىدى.

11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى قەشقەر شەھەرلىك تۇرۇبا سۈيى شىركىتى قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە قۇرۇلۇش سىستېمىسىدىكى مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

11 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 19 دىن 40 نەچچە مىنۇت ئۆتكەندە، قەشقەر شەھەرلىك سانائەت بۇيۇملىرى سودا مەركىزىنىڭ (6 قەۋەتلىك) بىناسىدا ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، 15 ئادەم ئۆلدى، 21 ئادەم يارىلاندى، 4 مىليون يۈەندىن كۆپرەك بىۋاسىتە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىدىن 28 ـ كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى داغدۇغىلىق ئېچىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يۇڭفېڭ «بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، يول ئېچىپ ئالغا ئىلگىرىلەپ، ۋىلايەتنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا يېڭى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرەيلى» دېگەن تېمىدا دوكلات بەردى. يىغىننىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: پارتىيە 15 ـ قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم 5 ـ نۆۋەتلىك 4 ـ ئومۇمىي يىغىنى (كېڭەيتىلگەن) نىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، 1997 ـ يىللىق خىزمەتلەرنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، 1998 ـ يىللىق ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا تىرىشىپ يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشتىن ئىبارەت بولدى.

12 ـ ئايدا شى شاۋلىن ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى.

12 ـ ئايدا مەملىكەتلىك 5 ـ نۆۋەتلىك يېنىك سانائەت گۈرۈھى ئىقتىسادىي بىرلەشمىسىنىڭ چوڭ يىغىنىدا، قەشقەر شەھەرلىك يېنىك سانائەت گۈرۈھى ئىقتىسادىي بىرلەشمىسى مەملىكەتنىڭ مۇشۇ سىستېمىسى بويىچە ئىلغار ئورۇن دېگەن نامغا ئېرىشىپ، شىنجاڭدىكى مۇشۇ شەرەپكە ئېرىشكەن بىردىنبىر كارخانا بولۇپ قالدى.

1998 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتە بولمىغان ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يۇڭفېڭ ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتە بولمىغان ئىقتىسادنى دادىل قوللاش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش كېرەك دەپ كۆرسەتتى. ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇقادىر نەسىردىن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتە بولمىغان ئىقتىسادنىڭ

تەرەققىياتىنى تېزلىتىش كېرەك دەپ كۆرسەتتى.

1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى تارىم نېفىت تەكشۈرۈش - ئېچىش قوماندانلىق شتابى قەشقەر ۋىلايىتىگە 1 مىليون يۈەن خەلق پۇلى ئىئانە قىلىپ، قەشقەرنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرىغا ياردەم بەردى. 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى يەنە بىر قېتىم قەشقەرنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرىغا 1 مىليون يۈەن ئىئانە قىلدى.

1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى كامىل ئابدۇللا ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا، مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، زىننەت ئۆمەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا، مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى كامىل ئابدۇللا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلەندى.

2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىن ماۋاش ۋە ۋەزىپە ئېلىپ ئاساسىي قاتلامغا چۈشۈپ ئىشلەيدىغان تۇنجى تۈركۈمدىكى 21 كادىر ۋەزىپە ئۆتەشكە يۈرۈپ كەتتى. ۋىلايەت ئۆلارنى ئۇزىتىش يۇزىسىدىن سۆھبەت يىغىنى ئاچتى.

2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك 9 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى زىلەي غوپۇر مەملىكەتلىك ماۋارىپ ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەرىپىدىن «مەملىكەت بويىچە ئوقۇتقۇچى ئەخلاقى ئۆلگىسى» بولغان 10 ئوقۇتقۇچىنىڭ بىرى قىلىپ باھالاندى.

2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئىنتىزام تەكشۈرۈش - مەمۇرىي تەپتىشلىك خىزمىتى يىغىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لىيۇ چاڭمىڭ يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يۈڭفېڭ سۆز قىلدى. يىغىندا مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى كامىل ئابدۇللا 35 ئورۇن بىلەن ئىستىل تۈزىتىش بويىچە نىشانلىق مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىدى.

3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «8 - مارت» نى تەبرىكلەش ۋە 10 نەپەر «8 - مارت قىزىل بايراقدارى»، «بەشتە ياخشى ئائىلە» گە نام بېرىش - تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى.

3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىختىساسلىقلار بازىرى قۇرۇلدى.

3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك ئىستېمالچىلار شىكايەت قىلىش - مەلۇم قىلىش مەركىزى قۇرۇلدى.

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئابدۇكېرىم ئابدۇرېھىم سىياسىي كېڭەش قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى.

4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى نىجات قادىر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قەشقەر شۆبىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە تەيىنلەندى.

4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە «110» ئىجتىمائىي مۇلازىمەت سىستېمىسى ۋە ئۇنىڭ ئالاقە باغلاش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى.

4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ئورگىنى دۆلەت مەمۇرلار تۈزۈمىنى يولغا قويۇش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى.

4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى دۆلەت مۇداپىئە سەپەرۋەرلىك كومىتېتىنىڭ قۇرۇلۇش يىغىنى ئېچىلدى.

4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاپتونوم رايونىنىڭ 9 - بەش يىللىق پىلانىدىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇش، شىنجاڭ پاختىچىلىق بازىسىنىڭ تايانچ قۇرۇلۇشى — يەكەن ناھىيە كاچۇڭ 2 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 84 مىليون يۈەندىن كۆپرەك مەبلەغ سېلىنىدىغان بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ گېنېراتور گۇرۇپپىلىرىنىڭ سىغىمى 600 كىلوۋات، لايىھىدىكى يىللىق چىقىرىدىغان توك مىقدارى 68 مىليون 210 مىڭ كىلوۋات/سائەت. بۇ توك تارقىتىشنى ئاساس، كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش ۋە ئېكولوگىيىلىك ئۇنۇمنى قوشۇمچە قىلىدىغان ئۇنۇمۇبرسال سۇ ئېلېكتر قۇرۇلۇشى ھېسابلىنىدۇ.

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك ياۋايى ھايۋانلارنى قوغداش جەمئىيىتى قۇرۇلدى.
5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى سۇلتان ئوسمان قەشقەر ئۇلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى.
6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرنىڭ شىمالىي قىسمىدا ئۇدا قاتتىق يامغۇر ياغقانلىقتىن قىزىل دەريا‌غا 100 يىلدىن بېرى كۆرۈلۈپ باقمىغان كەلكۈن كېلىپ، قەشقەر 1 -، 2 -، 3 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى ئىشتىن توختىدى. 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى بۇ ئىستانسىلار ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كېلىپ توك تارقىتىشقا باشلىدى.
6 - ئايدا قوراللىق ساقچى قىسىم قەشقەر ئۇلايەتلىك تارماق ئەترىتى قەشقەر كونا‌شەھەر ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ جەڭچىسى ۋۇ خۇڭخۇ سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ نەنبۇ ناھىيىسىدە تۇغقان يوقلاۋاتقان مەزگىلدە باشقىلارنى قۇتقۇزۇش يولىدا پىداكارلىق كۆرسىتىپ، شەرەپ بىلەن قۇربان بولدى. ئۇ تېخى 20 ياشتا ئىدى. قوراللىق ساقچى قىسىم شىنجاڭ ئەترىتى ئۇيغۇر ئىنقىلابىي قۇربان دەپ ئېتىراپ قىلدى. قوراللىق ساقچى قىسىم باش شتابىنىڭ تەستىقى بىلەن ئۇنىڭغا «پىداكار قەھرىمان» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى.
6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك پەن - تېخنىكا مۇكاپاتى فوندى قۇرۇلدى. قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە بۇ فوندقا 1 مىليون يۈەن ئىئانە قىلدى.
6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى جۇ خەيلۇن ج ك پ قەشقەر ئۇلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەندى.
6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ياشلار ئىتتىپاقى قەشقەر ئۇلايەتلىك كومىتېتى، ئۇلايەتلىك ماۋارىپ كومىتېتى، پىئونېرلار ئەترىتى، قەشقەر ئۇلايەتلىك خىزمەت كومىتېتى بىرلىكتە قەشقەر ئۇلايىتىدىكى 6 «ئىلغار پىئونېرلار كوللېكتىپى» ۋە 3 - نۆۋەتلىك «10 نادىر تەربىيىچى»، «10 نادىر پىئونېر» نى تەقدىرلىدى.
6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ئۇلايىتى 6 - قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى «قوش نەمۇنىچىلار» نى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا 66 نەمۇنە كوللېكتىپ، 149 نەمۇنە شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.
6 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر ئۇلايىتى تارىخىدا كۆلىمى ئەڭ چوڭ بولغان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە 10 مىڭ كىشىلىك «قەلبداشلار» خور ئېيتىش كېچىلىكى قەشقەر خەلق مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلدى.
7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى شى شاۋلىن، مەمتىمىن پىردەۋىس قەشقەر ئۇلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەيىنلەندى.
7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ئىلغار كەسپىي تېخنىكا خادىملىرىنى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ئۇلايەت رەھبەرلىرى 100 ئىلغار كەسپىي تېخنىكا خادىمىغا مۇكاپات بەردى.
8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 12 دىن 40 مىنۇت 40 سېكۇنت ئۆتكەندە، شىمالىي پاراللېل 39°6′، شەرقىي مېرىدىئان 77°5′ ئارىلىقىدىكى پەيزاۋات ناھىيە تەۋەسىدە 6 بال يەر تەۋرىدى. يېڭىمەھەللە، جانباز قاتارلىق 6 يېزا (بازار) ئاپەتكە ئۇچرىدى. 3 ئادەم يارىلاندى، 229 قوي ئۆلدى. 360 نەچچە ئېغىز ئۆي، 809 قوتان، 8630 مېتىر قوروتام ئۆرۈلۈپ چۈشتى. 1900 ئېغىز ئۆي خەتەرلىك بولۇپ قالدى، 2 سۇ مۇنارى، 28 توما، 29 كىلومېتىر تۇرۇبا يولى، 39 تارماق ئۆستەڭ، 8 مەكتەپ ياتقى، 2 شىپاخانا، 12 كەنت ئاھالە كومىتېت ئۆيى ۋە قىسمەن كۆۋرۈك، بىنالار ۋەيران بولدى.
8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 17 دىن 3 مىنۇت ئۆتكەندە، پەيزاۋات ناھىيىسىدە يەنە بىر قېتىم 6.6 بال قاتتىق يەر تەۋرىدى. يەر تەۋرەش مەركىزى شىمالىي پاراللېل 39°9′، شەرقىي مېرىدىئان 77°9′ ئارىلىقىغا توغرا كەلدى. بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەشتە 3 ئادەم يارىلاندى، 182 چارۋا ئۆلدى، 4777 ئېغىز ئۆي ۋە 7076 قوتان ئۆرۈلۈپ چۈشتى. 19 ئورۇندىكى كەنت ئاھالە كومىتېت ئىشخانىسى، 27 ئېغىز ھۆكۈمەت ئۆيى ۋە 25 مىڭ 197 مېتىر قورۇ تام ئۆرۈلۈپ چۈشتى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 314 - دۆلەت يولىنىڭ قەشقەر شەھىرىدىن چىقىدىغان بۆلىكىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى.

10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شى داگالڭ ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا، مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

10 - ئاينىڭ 27 - كۈندىن 30 - كۈنگىچە يۈسۈپ خاس ھاجىپ تۇغلۇغلۇقلىقىنىڭ 980 يىللىقىنى ۋە «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى تەبرىكلەش بويىچە مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېچىلدى. يىغىندا جەمئىي 70 نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە تاپشۇرۇۋېلىندى، يىغىن قاتناشچىلىرى 3 گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ ئىلمىي ماقالىلىرىنى ئوقۇپ ئۆتتى ۋە مۇھاكىمە ئېلىپ باردى. يىغىندا يەنە «قۇتادغۇبىلىك» ھۆسنىخەت كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزۈلدى.

11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى زوراۋانلىققا قارشى چوڭ تېپتىكى بىرلەشمە مانېۋىر ئۆتكۈزدى.

11 - ئاينىڭ 3 - 4 - كۈنلىرى دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى خاۋ جيەنشيۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى دەلىلقان مامىقان قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا يەكەن ناھىيىسىگە كېلىپ پاختا ئوبوروت خىزمىتىنى تەكشۈردى.

11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك ساناقەت بۇيۇملىرى سودا مەركىزى پاي ھەمكارلىق تۈزۈمىدىكى كارخانىغا ئۆزگەرتىلدى.

12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى شۆبېتسارىيە مىنىستىرلىكى ۋە يۇگوسلاۋىيە ھەقسىز ياردەم قىلغان 1 مىليون يۈەن خەلق پۇلى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاۋات يېزىسىدىكى سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتى. بۇ تۈر 12 مىڭ ئادەم، 23 مىڭ 300 چارۋىنىڭ كۆلچەك سۇيى ئىچىپ كەلگەن تارىخىغا خاتىمە بەردى.

12 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى يەكەن ناھىيىسىگە مەنسۇي مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ناھىيە دەپ نام بەردى.

12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر پويىز ئىستانسىسىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى.

12 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئومۇمىي خامچوت ھېسابىدا 199 مىليون 770 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان قەشقەر ئايرودرومى ئۇچۇش رايونىنىڭ كېڭەيتىلمە قۇرۇلۇشى دۆلەتنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئۆتتى ھەمدە سۈپەتلىك قۇرۇلۇش دەپ باھالاندى.

1999 - يىلى

1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسى چىقارغان قەشقەر گېزىتى (شەنبىلىك سان) نەشرىدىن چىقتى.

1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە بىرلىكتە پوسكام ناھىيىسى بىلەن قەشقەر شەھىرىگە ۋىلايەت دەرىجىلىك مەدەنىي ناھىيە (شەھەر) دەپ، قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، قاغىلىق ناھىيىلىرىگە ۋىلايەت دەرىجىلىك مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ناھىيە دەپ نام بېرىشنى قارار قىلدى.

1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر شەھىرى ياۋاغ كۆۋرۈكىنى چېقىش قۇرۇلۇشىدا بىر يۈنىلىشتە كونترول قىلىپ پارتلىتىش تېخنىكىسى قوللىنىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلدى.

1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» 1998 - يىلى يەكەن ناھىيىسىنىڭ پاختا ئومۇمىي ھوسۇلىدا يەنە بىر قېتىم تارىخىي رېكورت يارىتىپ ھوسۇلنى 1 مىليون 50 مىڭ دەنگە يەتكۈزۈپ، مەملىكەت بويىچە يەنىلا ئالدىنقى قاتاردا تۇرغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا بېرىپ، بۇ ئوبلاستنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن رايون ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى.

1 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە ئائىت بەزى سىياسەت - بەلگىلىمىلەر» نى تۈزۈپ ئېلان قىلدى.

1 - ئاينىڭ 22 — 23 - كۈنلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئاپتونوم رايونلۇق رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى ۋە ھال سورىدى.

1 - ئايدا قەشقەر شەھىرى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «پاكىز شەھەر» دەپ باھالاندى.

2 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تېنجىن، شەنزۇغا بارغان پارتىيە - ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكى تېنجىن شەھىرى بىلەن شەنزۇنىڭ ئىقتىسادىي خىزمەتلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە تېنجىن، شەنزۇدىن قەشقەرگە يارەدەم بەرگىلى كەلگەن كادىرلارنىڭ ئىدارىلىرى ۋە ئائىلە تاۋابئاتلىرىدىن ھال سورىدى.

2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە ۋىلايەتتىكى 3 - تۈركۈم تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك سەرخىل تېخنىكا ئىختىساس ئىگىلىرىگە نام بېرىش - تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا «تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك سەرخىل ئىختىساس ئىگىسى» دېگەن نامغا ئېرىشكەن لىيۇ چىرۇڭ قاتارلىق 21 كىشىگە شەرەپ گۇۋاھنامىسى بېرىلدى.

2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ئومۇمىي خەلق چېنىقىش پائالىيىتىدىكى ئىلغار ئورۇن، ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار، شەھەر رايونى ۋە مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى بولۇپ 30 ئىلغار ئورۇن ۋە 38 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى. تەنتەربىيە ئىشلىرىنى قوللىغان 22 ئورۇنمۇ تەڭ تەقدىرلەندى.

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى جەرۇللا ھىسامىدىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلىدى.

3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر شەھىرى خەلق مەيدانىدا كاتتا پانۇس كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزدى.

3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر شەھىرى، قەشقەر يېڭىشەھەر، قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىلىرى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق رايونىنىڭ تۇنجى قېتىملىق بىرلەشمە - ماسلاشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى.

3 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 6 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، سىياسىي قانۇن كومىتېتىنىڭ شۇجىسى جۇ شېڭتاۋ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئىسمائىل تىلىۋالدى قەشقەرگە كېلىپ مەركەزلەشتۈرۈپ تۈزەش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ تەنقىق قىلدى ھەمدە قەشقەر مېھمانخانىسىدا ئاپتونوم رايونلۇق مەركەزلەشتۈرۈپ تۈزەش خىزمىتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ بۆلىكى يىغىنىنى ئاچتى.

3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «8 - مارت» خەلقئارا ئاياللار بايرىمىنى خاتىرىلەش ۋە تۇنجى نۆۋەتلىك 100 نەپەر «نامرات‌لارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەپ بېيىتقان ئايال ئەلىيۇلئەلا» لارغا نام بېرىش-تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى.

3 - ئاينىڭ 8 — 9 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى دۆلەت كارخانىلىرىدىكى ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغان ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاساسىي تۇرمۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈش، قايتا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتى يىغىنى ئاچتى.

3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پاي چېكى سودا كەسپى باشلاندى.

3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قەشقەر شەھىرى بىلەن ئاتۇش شەھىرى دوست شەھەر بولدى.

3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر شەھەر رايونىدا «3.15» تەشۋىقات مەسلىھەت - مۇلازىمەت پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى.

3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى يىغىنى ئاچتى. يىغىن دۆلەت ھاكىمىيەت ئورگىنىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش، نازارەتچىلىك تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، نازارەتچىلىكنىڭ ئۇنۇمىنى كۆچەيتىشنى تەلەپ قىلدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى ئىشلەش - تەرجىمە قىلىش مەركىزى ۋە ئاڭلىتىش - كۆرسىتىش زالىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى.

3 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى تۈزگەن تۇنجى تارماق تەزكىرىسى — «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ باج ئىشلىرى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى.

شۇ ئايدا ۋىلايەت، شەھەر دەرىجىلىك 1998 - يىللىق مەجبۇرىيەت كۆچىتى تىكىشنى خۇلاسىلەش، تەقدىرلەش ۋە 1999 - يىلى ئەتىيازلىق كۆكەرتىشكە سەپەرۋەر قىلىش يىغىنى قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت زالىدا ئېچىلدى.

4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى مەكتەپ ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى خې يۈكشياڭ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئاچقان تەقدىرلەش يىغىنىدا «10 نادىر چاكار» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

4 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى مەركەزلەشتۈرۈپ تۈزەش خىزمەت ئەترىتىنىڭ نۆۋەتلارغا كىرىش سەپەرۋەرلىك يىغىنىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يۈكېڭ سەپەرۋەرلىك سۆزى قىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لىيۇ چاڭمىڭ مەركەزلەشتۈرۈپ تۈزەش خىزمىتىنى كونكرېت ئورۇنلاشتۇردى.

4 - ئاينىڭ 10 - كۈندىن 15 - كۈنگىچە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى ئېغىر قار ئاپىتىگە ئۇچرىدى. 20 نەچچە مىڭ چارۋا ئۆلدى. 10 نەچچە مىليون يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك كەسىپ ئىستىلىنى باھالىغۇچى خادىملار خىزمەتنى باشلىدى. باھالاشتا سودا - سانائەت، مائارىپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى - قاتناش ساقچى سىستېمىسى مۇھىم نۇقتا قىلىندى.

4 - ئاينىڭ 23 — 24 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كۆپ قىسىم ناھىيە (شەھەر) لىرى بوران ئاپىتىگە ئۇچرىدى. شامال ئېغىزىدا شامال كۈچى 8 بالدىن 10 بالغا يەتتى. باشقا جايلاردا ئومۇمىيۈزلۈك 5 بالدىن 6 بالغىچە بولدى. كېۋەز ۋە كۆكتات پارنىكلىرى خېلى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى.

4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە بىرلىكتە ۋىلايەت بويىچە ئاپتونوم رايونلۇق «10 نادىر چاكار» نىڭ بىرى خې يۈكشياڭ (مەكتەپ ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى) دىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار چىقاردى.

4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە 18 - قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتى بويىچە سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا «1 - ماي» خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا مەملىكەت بويىچە 1 - ماي ئەمگەك مېدالىغا، تەقدىرنامىسىگە ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ شىنجاڭنى ئېچىش - گۈللەندۈرۈش مېدالىغا، تەقدىرنامىسىگە ئېرىشكەنلەرگە مۇكاپات بېرىلدى.

5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ناھىيە، باشقارما دەرىجىلىك كادىرلارغا جىددىي يىغىن ئېچىپ،

مەركەز، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ «فالۇن گۇڭپىسى» ۋەقەسى توغرىسىدىكى ئالاقىدار ئۇقتۇرۇش - تەلەپلىرىنى يەتكۈزدى. ئەمەلىيەتكە ئاساسەن ئىجتىمائىي مۇقىملىق خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى.

5 - ئاينىڭ 4 — 5 - كۈنلىرى ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسى، قەشقەر ئۇلايەتلىك پارتكوم ۋە ئۇلايەتلىك شۇبە تەپتىش مەھكىمىسى بىرلىكتە قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا «چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش- خىيانەتچىلەرنى تازىلاش فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى» ئۆتكۈزدى.

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ئۇلايىتى «4 - ماي» ھەربىكتىنىڭ 80 يىللىقىنى خاتىرىلەش ۋە «قوش ئىلغار»، «قوش 10 نادىر» لارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى 20 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى 30 ئىلغار ياش، 2 - نۆۋەتلىك «قەشقەردىكى كۆزگە كۆرۈنگەن 10 ياش» ۋە تۇنجى نۆۋەتلىك «قەشقەردىكى كۆزگە كۆرۈنگەن 10 ياش دېھقان - چارۋىچى» لارنى تەقدىرلىدى.

5 - ئاينىڭ 5 — 6 - كۈنلىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى جاڭ يۈنچۈەن ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشمىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ يۈسەننىڭ ھەمراھلىقىدا، قەشقەرنىڭ خىزمەتلىرىنى تەكشۈردى.

5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈرىولىدا پۇتۇن لىنىيە بويىچە رېلىس ياتقۇزۇلۇپ بولدى ھەمدە رېلىس تۇتاشتۇرۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مۇراسىمغا ئازكەم 10 مىڭ ئادەم قاتناشتى.

5 - ئاينىڭ 12 — 13 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى يەنە 8 بالدىن يۇقىرى بوراننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. بوران يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە خەلق تۇرمۇشىغا ئېغىر زىيان يەتكۈزدى. 600 مىڭ مو يەر ئاپەتكە ئۇچراپ، 200 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر ۋەيران بولدى. 69 مىليون 80 مىڭ يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى مەكتەپ ناھىيىسىدە ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ۋە پاختا باشقۇرۇش نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ۋەزىپىنى كېمەيتمەسلىك، غەيرەتنى بوشاشتۇرماسلىق، يېزىلارنى مۇقىم قىلىش، دېھقانلارنىڭ كىرىمىنى ئاشۇرۇش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش تەلىپى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى 9 - قېتىملىق «مېيىپلارغا ياردەم بېرىش كۈنى» پائالىيىتى ئۆتكۈزدى.

5 - ئاينىڭ 17 - كۈندىن 6 - ئاينىڭ 17 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇزۇن يوللۇق سىملىق يوللاش ئىدارىسى «نۇركابېلنى قوغداش تەشۋىقات ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «2 ناھىيە، بىر شەھەر» نىڭ چارۋىچىلىق يەككە - خۇسۇسىي ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى بويىچە سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. يىغىندا چارۋىچىلىق يەككە - خۇسۇسىي ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئوبوروت ساھەسىنى كېڭەيتىشكە ئوخشاش مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر شۇبە ھەربىي رايون زالى ۋە ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا ۋۇ دېڭيۇننىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش يىغىنى ئاچتى.

5 - ئاينىڭ 27 - كۈندىن 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنگىچە ياپونىيىدىكى ئەڭ چوڭ ئاخبارات ۋاستىسى — ياپونىيە رادىئو جەمئىيىتى (NHK) تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قەشقەردە «دۇنيادىكى قەدىمىي جاي — دۇنخۇاڭ. شىنجاڭ» ناملىق چوڭ تېپتكى تېلېۋىزىيە پروگراممىسىنى ئىشلىدى.

5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قىرغىزستان ئوش ئوبلاستىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 43 كىشى قەشقەرگە كېلىپ زىيارەت يۇزىسىدىن ئويۇن قويدى.

5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئامىنە ھوشۇر باشچىلىقىدىكى ساجمىخان مۇسۇلمانىنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى دوكلات قىلىش ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ دوكلات

بەردى.

شۇ ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەركەزلەشتۈرۈپ تۈزەش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى «مۇقىملىقنى قوغداش خىزمىتى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى» نى تۈزۈپ يولغا قويدى.

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تۇنجى تۈركۈمدىكى 100 تونىنا پاختىسى پاكىستانغا ئېكسپورت قىلىندى.

6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى شەھەر - بازاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ داۋالىنىش سۇغۇرتا تۈزۈمى ئىسلاھاتى يېغىنى ئاچتى. يېغىن ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەردىن رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىپ، ئىنچىكە تەشكىللەپ، قەشقەرنىڭ شەھەر - بازارلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاساسىي داۋالىنىش سۇغۇرتا تۈزۈمى ئىسلاھاتى خىزمىتىنى پائال تۈردە پوختا ئالغا سۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى سۇپەت - تېخنىكا نازارەتچىلىكىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى خىزمەت يېغىنى ئاچتى. يېغىندا تىك لىنىيىلىك باشقۇرۇشنى يولغا قويۇش، باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى راۋانلاشتۇرۇش، سۇپەتنى قاتتىق چىڭ تۇتۇش تەلەپ قىلىندى. 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋىلايەتلىك تېخنىكا نازارەتچىلىكى سىستېمىسى تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تاماملىدى. ۋىلايەتلىك سۇپەت - تېخنىكا نازارەتچىلىكى ئىدارىسى ۋەزىپىسكا ئېسىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

6 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە «1999 - يىللىق يالغان پۇل ياساشقا قارشى تۇرۇش تەشۋىقات ھەپتىلىكى» پائالىيىتى قەشقەردە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى.

6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە 120 مىڭ يۈەن قىممەتتىدىكى «شەرق قىزارىدى» ماركىلىق توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى ۋە يۇرۇشلەشكەن دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرىنى دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسى ھاراپ يېزىسىنىڭ 7 - كەنتىگە ئىئانە قىلدى.

6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى تەشكىللىگەن خې يۈڭشياڭنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش ئۆمىكى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە ھەرقايسى ناھىيە (شەھەر) لەردە سەييارە نۇتۇق سۆزلەشكە باشلىدى.

6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى چېن جيەنگو باشچىلىقىدىكى شەندۇڭ - تيەنجىن پارتىيە - ھۆكۈمەت ھال سوراش ئۆمىكى ۋە تيەنجىن، شەندۇڭدىن 3 - تۈركۈمدە قەشقەردە ئىشلەيدىغان 73 كادىر (بۇنىڭ ئىچىدە تيەنجىن شەھىرىدىن 27 ئادەم، شەندۇڭ ئۆلكىسىدىن 46 ئادەم) قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. 2 - كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە يېغىن ئېچىپ، شەندۇڭ، تيەنجىن ھال سوراش ئۆمىكىنى ۋە قەشقەرگە يارەمگە كەلگەن 3 - تۈركۈم كادىرلارنى قارشى ئالدى.

6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى جۇڭگو كومپارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 78 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، ۋىلايەتلىك دۆلەت باج ئىدارىسى، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى، ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قەشقەردە «1 - ئىيۇل» نى تەبرىكلەش ئەدەبىيات-سەنئەت كېچىلىكى ئۆتكۈزدى.

6 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى يېزا ئىلېكتر توري قۇرۇلۇشىنى ئۆزگەرتىش ۋە ناھىيە دەرىجىلىك توك بىلەن تەمىنلەش كارخانىلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتى يېغىنى ئاچتى. يېغىندا قەشقەر ۋىلايىتىدە يېزا ئىلېكتر تور قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش، ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ناھىيە، يېزا دەرىجىلىك ئىلېكتر تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش تەلىپى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە ھاۋالە مەبلەغ شىركىتى شەندۇڭ ئۆلكىسى قەشقەرگە ھەقسىز يارەم قىلغان 2 مىليون يۈەن مەبلەغنى پاي قىلىپ قوشۇپ، قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى

بىلەن بىرلىشىپ قۇرغان پاي تۈزۈمىدىكى توقۇمىچىلىق كارخانىسى — لۇشۇن توقۇمىچىلىق چەكلىمە مەسئۇلىيىەت شىركىتى قۇرۇلدى.

7 - ئاينىك 1 - كۈنىدىن 31 - كۈنگىچە قەشقەردىكى ئۆلايەت، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرى «100 دېلونى سوت قىلىش ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

7 - ئاينىك 8 - كۈنى قەشقەر ئۆلايەتلىك «ئالتۇن ياپراق» تاماكىچىلىق پاي چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى قۇرۇلدى.

7 - ئاينىك 10 — 11 - كۈنلىرى جۇڭگو خەلقئارا سايامەت كوپىراتىپى (گۇرۇھى) نىڭ باش مۇدىرى، جۇڭگو خەلقئارا سايامەت باش كوپىراتىپىنىڭ باش دىرېكتورى، سايامەت كوپىراتىپلىرى جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى لى لۇئەن قەشقەرگە كېلىپ سايامەت بايلىقىنى تەكشۈردى.

7 - ئاينىك 11 - كۈنى شىنجاڭ قەشقەر يېڭىشەھەر داچى ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى ياساش چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى قۇرۇلدى. بۇ شىركەتنى شەندۇڭ زامانىۋى داچى گۇرۇھى شىركىتى، قەشقەر ئېلېكتر شىركىتى، يەنتەي شەھەرلىك لۇفېڭ شەھەر مەمۇرىيەت قۇرۇلۇشى شىركىتى، شىنجاڭ ئېلېكتر ئېنېرگىيە دوجىڭ - كاڭفا مەبلەغ سېلىش چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ ئېلېكتر ئېنېرگىيە دوجيا شىركىتى بىرلىشىپ مەبلەغ سېلىپ قۇرغان.

7 - ئاينىك 14 - كۈنى شى زۇنخېڭ ج ك پ قەشقەر ئۆلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا، مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەينىلىدى.

7 - ئاينىك 17 — 18 - كۈنلىرى ئاپتونوم رايون قەشقەردە نۇقتىلىق رايونلارنىڭ مەركەزلەشتۈرۈپ تۇزەش خىزمىتى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى.

7 - ئاينىك 19 - كۈنى قەشقەر ئۆلايەتلىك ياشانغانلار كېسەللىكلىرى دوختۇرخانىسى، قەشقەر ئۆلايەتلىك ياشانغانلارنىڭ سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەركىزى قەشقەر ئۆلايەتلىك كادىرلار ساناتورىيىسىدە قۇرۇلدى.

7 - ئاينىك 22 - كۈنى قەشقەر ئۆلايىتى سۇپەت - تېخنىكا نازارەتچىلىكى جەمئىيىتى قۇردى.

شۇ كۈنى قەشقەر ئۆلايىتى ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ جىددىي يىغىنىنى ئېچىپ، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ «فالۇن گۇمپىسى» مەسىلىسىگە دائىر ھۆججەتلىرىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ۋە نۆۋەتتىكى خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇردى.

7 - ئاينىك 23 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ۋۇ بىڭشىنى قەشقەر ئۆلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەينىلىدى.

7 - ئاينىك 27 - كۈنىدىن 8 - ئاينىك 11 - كۈنگىچە قەشقەرنىڭ غەربىي ۋە جەنۇبىي قىسمىدا ئۈمۈمىيۈزلۈك قاتتىق يامغۇر ياغدى. قىزىل، يەكەن، گەز، كۇسەن، تىزناپ دەريالىرىغا ئارقا - ئارقىدىن كەلكۈن كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە يەكەن دەرياسىغا پەۋقۇلئاددە كەلكۈن كېلىپ، ئەڭ چوڭ كەلكۈن پەللىسىنىڭ ئېقىم مىقدارى سېكۇنتىغا 6500 كۇب مېتىرغا يەتتى؛ قىزىل دەرياسىغا 500 يىلدا بىر قېتىم كۆرۈلگەن پەۋقۇلئاددە زور كەلكۈن كەلدى، ئەڭ چوڭ كەلكۈن پەللىسىنىڭ ئېقىم مىقدارى سېكۇنتىغا 3750 كۇب مېتىرغا يەتتى. كەلكۈن دەريا ۋادىسى قىرغىقىدىكى 105 يېزا (بازار)، مەيداننىڭ كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش توغانلىرى، تۇغۇنلۇك سۇچىلىق قۇرۇلۇشلىرى، كۆۋرۈكلىرى، تاشيوللىرى، تېرىلغۇ يەرلىرى، ئاھالە تۇرالغۇ ئۆيلىرى، ئېلېكتر - ئالاقە مۇئەسسەسلىرىنى قاتتىق ۋەيران قىلدى. 838 مىليون يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى. 41 ئادەم ئۆلدى، 226 ئادەم يارىلاندى، 371 مىڭ ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى.

7 - ئاينىك 28 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە قەشقەر ئۆلايىتى ماھىرلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن 4 - قېتىملىق «يىپەك يولى» چوت تېخنىكىسى مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ بىرىنچىلىكىنى ئېلىپ، ھەر 2 تۈردە

چېمپىيون بولدى.

7 - ئاينىڭ 31 - كۈندىن 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئابدۇرېھىم ھامىد ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن، ئاپتونوم رايوننىڭ سۈچىلىق، قاتناش، ئېلېكتر قاتارلىق تارماقلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىپ، قىزىل دەريا سىدا يۈز بەرگەن زور كەلكۈن ئاپىتىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلىدى ھەمدە كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى.

شۇ ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورگانلار تۇنجى قېتىم دۆلەت مەمۇرلىرىنى ئاشكارا قوبۇل قىلدى.

8 - ئاينىڭ 4 - كۈندىن 6 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت ئاپتونوم رايوننىڭ خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىپ، كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى تەكشۈردى ۋە ئونىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى. كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇۋاتقان كادىرلار ۋە ئاممىدىن ھەم ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىدىن ھال سورىدى.

8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەنتەربىيە ۋەكىللەر ئۆمىكى ئاپتونوم رايونلۇق 9 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا 56 ئالتۇن مېدال، 27 كۈمۈش مېدال، 23 مىس مېدال ئالدى. كوللېكتىپ چېمپىيونلۇقنى تالىشىدىغان 16 يەككە تۈرنىڭ 6 سىدە چېمپىيون بولدى، يەككە تۈرلەر بويىچە كوللېكتىپ مۇكاپات لوتۇقىسى ئېلىشتا بىرىنچى، كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا ئىككىنچى، ئالتۇن مېدال ئومۇمىي سانىدا ئۈچىنچى ۋە ئومۇمىي رەت تەرتىپىدە ئۈچىنچى بولۇشتەك ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاپتونوم رايونلۇق 9 - قېتىملىق تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ قەشقەردىكى رۇداۋچە چېلىشىش مۇسابىقە رايونى مۇنەۋۋەر مۇسابىقە رايونى بولۇپ باھالاندى. يەنە قەشقەرنىڭ 24 تەنھەرىكەتچىسى تەنتەربىيە ئەخلاق - پەزىلەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، ۋىلايەتنىڭ تەنتەربىيە ئەزمەتلىرىنى 150 مىڭ يۈەن بىلەن مۇكاپاتلىدى ۋە تەقدىرلىدى.

8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش- ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا ئىئانە توپلاش سەپەرۋەرلىك يىغىنىنى ئاچتى.

8 - ئاينىڭ 18 — 19 - كۈنلىرى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن ئاكادېمىيە باشلىقى ۋاڭ رېنجى قەشقەردە تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىشتا بولدى.

8 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر بويىچە كۆكتات، مېۋە - چېۋىلەرنى يېڭى پېتى ساقلايدىغان تۇنجى ئامبار قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ خاڭدى يېزىسىدا قۇرۇلدى.

8 - ئاينىڭ 19 - كۈندىن 21 - كۈنگىچە خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن مىنىستىرى فەن باۋجۇن باشچىلىقىدىكى گۇۋۇيۈەن كەلكۈن ئاپىتىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئاپتونوم رايوننىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەمتىمىن زاكىرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئاپەت ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقتىن ھال سورىدى.

8 - ئاينىڭ 19 — 20 - كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تەشكىلات بۆلۈم خىزمەت گۇرۇپپىسى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى چېن دېمىننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى ۋە خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلدى.

8 - ئاينىڭ 24 — 25 - كۈنلىرى ياشلار ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى خۇ چۈنخۇا قاتارلىق 5 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ئەركىنجان تۇراخۇننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر قۇرۇلۇق ئارمىيە زاپاس پىيادە ئەسكەرلەر تۈەنى مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ،

ئوفتسېرلىققا تەيىنلىنىدىغان 133 ھەربىگە ئۇنۇقان بەردى.

8 - ئايدا تاشقورغان ناھىيىسى تارىختا ئاز كۆرۈلىدىغان قارا يامغۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى، غايەت زور كەلكۇن شىنجاڭ، پاكىستان تاشيولىنىڭ 40 كىلومېتىرلىق بۆلىكىنى 83 يەردىن ئۈزۈۋەتتى. مىڭلىغان سودىگەر، شوپۇر ۋە ھەربىي ئېگىزلىكتە قاپسىلىپ، قاتناش 36 كۈن ئۈزۈلۈپ قالدى. 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قاتناش ئەسلىگە كەلدى.

شۇ ئايدا قەشقەر دۆلەت تېلېگرافى «128» ئۇيغۇرچە چاقىرغۇ ئىستانسىسى ئېچىلدى.

شۇ ئايدا پوسكام ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە رادىئو - تېلېۋىزىيىدە ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى.

شۇ ئايدا دۆلەت چېگرىسى ئايرىمايدىغان دوختۇرلار تەشكىلاتى يېڭىسار، يەكەن ناھىيىلىرىدىكى 50 كەنتكە 80 يۇرۇش قول سۇ پومپىسى ئورنىتىپ بېرىپ، 12 مىڭ يېزا ئاھالىسىنى دۆلەتنىڭ ئۆلچىمىگە يەتكەن ئىچىملىك سۇ بىلەن تەمىنلەشنى قارار قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ساغلاملىق تەربىيىسى كۈرسى ئېچىشنى پىلانلىدى.

9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشى تەربىيىسى پائالىيىتىنى مەركەزلىك قانات يايدۇردى.

9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئىگەرچى سۇ ئامبىرىدىن سۇ باشلاش ئۆستىڭىنى سۇ سىڭمەس قىلىش قۇرۇلۇشى پۈتتى.

9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى مەتىمىن پىردەۋىس قەشقەر دوستلۇق مېھمانخانىسىدا بېنگالنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى فارۇخ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن كۆرۈشتى.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 7 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى يېپەك يولى — قەشقەر مەدەنىيەت - سايا‌ھەت بايرىمى ئۆتكۈزدى. جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك سايا‌ھەتچىدىن 380 نەچچە كىشى قەشقەرگە يىغىلىپ، قەشقەرنىڭ ئۆزگىچە مىللىي ئۆرپ - ئادەت، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە تەبىئىي مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلدى.

9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بەي شاۋ قەشقەر مېھمانخانىسىدا ئۆزبېكستاننىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى سىماجىرا بىلەن كۆرۈشتى.

9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى شىنجاڭنىڭ 1999 - يىللىق دوختۇرخانا باشقۇرۇش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا ئېچىلدى.

9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر سودا ئۆمىكى ئەمدىلا ئاياغلاشقان «1999 - يىللىق ئۇرۇمچى سودا يەرمەنكىسى» دە جەمئىي 106 تۈردە پۈتۈشتى، ئومۇمىي سوممىسى 3 مىليارد 372 مىليون يۈەنگە يەتتى.

شۇ كۈنى قەشقەر شەھىرىنىڭ دۆلەت يولى 314 - لىنىيىسى كىرىدىغان بۆلىكىدىكى شەھەر كوچىسىدىن 6 نى ئۆزگەرتىش - كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى.

9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ماۋارىپ كومىتېتى بىلەن 21 - ئەسىر رۇكىيۇەن چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى بىرلىشىپ 15 - قېتىملىق ئوقۇتقۇچىلار بايرىمىنى تەبرىكلىدى. يىغىندا ۋىلايەت بويىچە 25 مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى مۇكاپاتلاندى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يوڭفېڭ يىغىندا سۆز قىلدى.

9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى دۆلەت خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لىيۇ جيەنفېڭ قاتارلىق 11 كىشى خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ئۈرۈمچى باشقۇرۇش ئىدارىسى پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ چاڭشۇننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

9 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشى تەربىيە ئېيى مۇناسىۋىتى بىلەن تەشكىللىگەن «دېلو ئارقىلىق ئىنتىزامنى سۆزلەش» سەييارە نۇتۇق سۆزلەش - دوكلات بېرىش ئۆمىكى يەكەن قاتارلىق 8 ناھىيە، بىر شەھەرگە بېرىپ

سەييارە نۇتۇق سۆزلىدى.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق قۇرۇلۇشى — قەشقەر ئايرودرومى ئۇچۇش رايونىنىڭ كېڭەيتىلمە قۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش يىغىنى قەشقەر چېيەنخەي مېھمانخانىسىدا ئېچىلدى.

شۇ كۈنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك «جېڭدا» چارۋىچىلىق چەكلىك شىركىتى بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىىسغا 500 مىڭ يۈەن ئىئانە قىلدى. «جېڭدا ئۈمىد باشلانغۇچ مەكتىپى» قۇرۇلۇشىغا ئىمزا قويۇش مۇراسىمى چېيەنخەي مېھمانخانىسىدا ئۆتكۈزۈلدى.

9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر تاموژنىسى ئەتكەسچىلىك جىنايىتىگە قارشى تۇرۇش - رازۋېدكا قىلىش تارماق ئىدارىسى قۇرۇلدى.

9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى كادىرلار مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى شۇ سۇڭتاۋ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

شۇ كۈنى TCL ئېلېكترون گۇرۇھى شىركىتى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ سىرتىدا قۇرغان تۇنجى ئۈمىد مەكتىپى — قەشقەر شەھەرلىك قىزىل دەريا باشقارمىسى ئۈمىد مەكتىپى پۈتۈپ يوپۇقى ئېچىلدى.

9 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە ئامېرىكا دەۋر گانا شىركىتىنىڭ رەئىسى گىلارد. رېۋىن باشچىلىقىدىكى 40 نەچچە كىشىلىك ئاخبارات - سایاھەت ئۆمىكى قەشقەردە سایاھەت ۋە زىيارەتتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قەشقەر سىملىق تېلېۋىزىيە تورى نۇركابېل غول لىنىيىسىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزدى.

9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ھېيتكاھ 2 - نومۇرلۇق يەر ئاستى ئۆتۈشمە يولى سودا ساريىي ئىشلىتىلىشكە باشلىدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۇنجى خۇسۇسىي كارخانا دۆلەت كارخانىسىنى قوشۇۋېلىپ قۇرغان شەنلۇلىن ماددىي ئەشيا - بىناكارلىق ماتېرىياللىرى چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى.

شۇ ئايدا قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ باغۋەنچىلىك مەيدانى مەملىكەت بويىچە مەدەنىي كەنت - بازار بەرپا قىلىشتىكى ئىلغار ئورۇن دېگەن نامغا، خونجىراپ تاموژنىسى مەملىكەت بويىچە مەدەنىي كەسىپ بەرپا قىلىشتىكى ئىلغار ئورۇن دېگەن نامغا ئېرىشتى. قەشقەر شەھىرى، پوسكام، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ناھىيە (شەھەر) دېگەن نامغا ئېرىشتى.

شۇ ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى تۈزگەن «قەشقەر يىلنامىسى» (1999-يىللىق) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى.

شۇ ئايدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى «قەشقەر ئەدەبىيات گۈلزارى» نىڭ ئالاھىدە سانى — «نەسىر، ھېكايىلەردىن تاللانما»، «قەشقەر ئەدەبىيات گۈلزارى» 2 - سان (يېڭى جۇڭگونىڭ 50 يىللىقىغا ئاتاپ)، «قەشقەر تەنتەنىسى» (ئۇيغۇرچە) نى تۈزۈپ نەشر قىلدۇردى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر شەھەرلىك خەلق مەيدانىدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەپ بايراق چىقىرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى. چۈشتىن كېيىن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن كاتتا ئاممىۋى ناخشا كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلدى.

10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى جۇڭگو ئۆمۈر سۇغۇرتىسى شىنجاڭ شۆبىسى پەيزاۋات ناھىيە شاپتۇل يېزىسىنىڭ بايتوقاي كەنتىگە قۇرۇپ بەرگەن ئىچىملىك سۇ قۇرۇلۇشى پۈتتى.

10 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ھامىدىن نىياز قاتارلىقلار قەشقەرگە كېلىپ يېزىلاردا سىياسەت، قانۇنلارنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى

تەكشۈردى.

10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جۇڭگو بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى ۋە قەشقەر تارماق بانكىسى قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ پاختەكلە يېزىسىغا يېزا شىپاخانىسىنىڭ ئوپېراتسىيە بۆلۈمى قۇرۇشىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن 35 مىڭ يۈەن ئىئانە قىلدى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قەشقەر ۋىلايەتلىك پاختىچىلىق (گۇرۇھى) شىركىتى قۇرۇشىنى قارار قىلدى. 16 - كۈنى قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ ۋېيفاڭ، زىبو شەھەرلىرىنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمەكلىرى قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى ۋە ئىقتىسادىي ھەمكارلىقنى يولغا قويۇپ سىستېمىلار بويىچە نامراتلارنى يۆلەش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى. قەشقەرنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرىغا 2 مىليون يۈەن ئىئانە قىلدى.

10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى، ئۆلكە باشلىقى لى چۈنتىڭ باشچىلىقىدىكى شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۈەننىڭ قوماندانى جاڭ ۋېنيۈ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى ۋە شەندۇڭدىن قەشقەرگە ياردەمگە كەلگەن كادىرلاردىن ھال سورىدى.

10 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 31 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پوچتا ئىدارىسى، ۋىلايەتلىك مارکا توپلاش جەمئىيىتى ۋىلايەتلىك 7 - قېتىملىق پوچتا مارکىسى كۆرگەزمىسىدە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن 8 يۇرۇشلۇق 24 مارکا توپلىمىنى ئېلىپ، پوسكام، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەردە سەييارە كۆرگەزمە قىلدى.

10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ئۇيغۇشتۇرغان «شانلىق مۇساپە — دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىغا بېغىشلانغان قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مۇزەپپەقىيەتلىرىگە دائىر سۈرەتلەر كۆرگەزمىسى» قەشقەر خەلق مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلدى.

10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ «ئىككى ئاساسەن» (9 يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپىنى ئاساسەن ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ياشلار - قىرانلاردىكى ساۋاتسىزلىقنى ئاساسەن توگىتىش) خىزمىتى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «ئىككى ئاساسەن» نى باھالاپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئۆتتى.

10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئاپتونوم رايونىنىڭ يېزا (بازار) ئورگانلىرىدا دۆلەت مەمۇرلىرى توزۇمىنى يولغا قويۇش ۋە شۇنىڭغا ئاساسەن باشقۇرۇش خىزمىتى نەق مەيدان يىغىنى قەشقەردە ئېچىلدى.

10 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ئىئانە توپلاش كومىتېتى قەشقەر شەھىرىدە تۇنجى قېتىم ئەڭ يۇقىرى مۇكاپات سوممىسى 300 مىڭ يۈەنگە يېتىدىغان پاراۋانلىق لاتارىيە بېلىتى تارقاتتى ھەمدە لاتارىيە بېلىتى ئارقىلىق ئېرىشكەن تاپاۋەتنى قەشقەردىكى كەلكۇن ئاپىتىگە ئۇچرىغان رايونىنىڭ ئاپەتتىن كېيىنكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ۋە ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقنىڭ قىيىنچىلىقىغا ياردەم بېرىش، نامراتلارنى يۆلەشكە ئىشلەتمەكچى بولدى.

10 - ئاينىڭ 24 - كۈنى گوۋۇيۈەن بەنگۈڭتىڭنىڭ «مەملىكەت بويىچە دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يېنىكلىتىش خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش» ى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بەنگۈڭتىڭنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىنىڭ روھىنى ئومۇميۈزلۈك ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن قەشقەر ۋىلايىتى تەشكىللىگەن دېھقانچىلىق، مەمۇرىي تەپتىش قاتارلىق ئورۇنلاردىن تەشكىل تاپقان دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇردى، بۇ گۇرۇپپا ۋىلايەتتە دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇردۇ.

10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەنىۋى مەدەنىيلىك ئىشخانىسى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى مەدەنىيەت ئىدارىسى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى

قاتارلىق ئورۇنلار بىرلىكتە قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاساسىي تېما قىلىنغان «يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەپ، شىنجاڭدىكى ئاتاقلىق شەخسلەرنىڭ چوڭ تىپتىكى ھەيكەللىرى كۆرگەزمىسى» نى ئۆتكۈزدى.

10 - ئايدا پەيزاۋات قوغۇنى 1999 - يىللىق كۇنمىڭ دۇنيا يەرمەنكىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. يەكەن ناھىيىسىنىڭ قەغەز بادىمى، قوش مېغىزلىق بادىمى، بولۇق كەنجى بادىمى شاكىلى نېپىز، ھوسۇلى كۆپ، ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى بولغاچقا ئالتۇن مېدال مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا، تۇرالغۇ ئۆيىمۇ ئالتۇن مېدال مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

شۇ ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى تەۋسىيە قىلغان تەنھەرىكەتچى مەخمۇت زۇنۇن مەملىكەتلىك 6 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا 52 كىلوگراملىقلارنىڭ چېلىشىش مۇسابىقىسىدە چېمپىيون بولدى. بۇ قەشقەر تەنھەرىكەتچىلىرى مەملىكەتلىك مۇسابىقىدە ئېرىشكەن شەخسلەرنىڭ تۇنجى ئالتۇن مېدالى ھېسابلىنىدۇ.

شۇ ئايدا يوپۇغا ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى تۇزگەن مەملىكەت بويىچە تۇنجى ناھىيە دەرىجىلىك سۇچىلىق تەزكىرىسى — «يوپۇغا ناھىيىسىنىڭ سۇچىلىق تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

شۇ ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 3 - قېتىملىق مەملىكەتلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەرەققىياتى بويىچە تەقدىرلەش يىغىنىدا «مەملىكەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - تەرەققىياتىدىكى نەمۇنە كوللېكتىپ» دېگەن نامغا ئېرىشتى.

10 - ئايدىن 2 - يىلى 3 - ئايغىچە قەشقەر ۋىلايىتى قاتتىق زەربە بېرىش بويىچە مەخسۇس تۇزەش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى.

11 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 7 - كۈنىگىچە يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى لىيۇ جيەن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قەشقەردە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ھەققىدە تەكلىپ - پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى پەيزاۋات ناھىيىسىدىن دېھقان سۇلتان مامۇت دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ۋېلىسىپىت بىلەن بېيجىڭغا باردى ھەمدە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەتنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى.

11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە پوسكام ناھىيىسىنىڭ «24 - ئۆكتەبىر» دېلوسىنى پاش قىلغانلىقىنى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. 7 ئىلغار كوللېكتىپ، 167 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

11 - ئاينىڭ 9 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسىنىڭ ئىختىساسلىقلارنى يۇرۇشتۇرۇش مەركىزى قارىمىقىدىكى ئىختىساسلىقلار بازىرى ئۇيۇشتۇرغان «ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلاردىن 1999 - يىلى ئۆز پۇلى بىلەن ئالىي مەكتەپ، تېخنىكوملارغا كىرىپ ئوقۇش پۈتتۈرگەن پىلان ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى كېڭىشىش يىغىنى» باشلاندى.

شۇ كۈنى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ نۇقتىلىق قۇرۇلۇشى — مارالبېشى ناھىيىلىك پاختا زاپىسى ئۆتەڭ پونكىتى قۇرۇلدى ۋە ئىشقا كىرىشتى.

11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى يەن فېنشىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەيىنلىدى. جۇ شياڭمىننى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىدىن قالدۇردى.

11 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شۋېيتسارىيە دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى سىلاۋىيان تەشكىلاتى قەشقەر كوناشەھەر

ناھىيىسىنىڭ تېرىم يېرىسىغا ھەقسىز ياردەم قىلغان سۇ ياخشىلاش قۇرۇلۇشىنىڭ پۈتۈش مۇراسىمى تېرىم يېرىسىدا ئۆتكۈزۈلدى.

11 - ئاينىڭ 20 — 21 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتىدىن 845 ياش - ئوتتۇرا ياش تىببىي خادىم قەشقەر تىببىي مەكتەپتە مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى كەسپىي دوختۇرلۇق سالاھىيىتى ئىمتىھانىغا قاتناشتى.

11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ ئىسلاھاتى ۋە تەرەققىياتىغا دائىر بەزى مۇھىم مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارارىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ھەققىدىكى پىكرى» نى يولغا قويۇش چارىسىنى تارقاتتى.

11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر چېگرىدىن چىقىدىغان - كىرىدىغانلارنى تەكشۈرۈش - كارانتىن قىلىش ئىدارىسى ئەسلىدىكى قەشقەر ھايۋانات - ئۆسۈملۈك كارانتىن ئىدارىسىدا يوپۇق ئېچىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

شۇ ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك كۈتۈپخانا دۆلەتلىك 3 - دەرىجىلىك كۈتۈپخانا دەپ باھالاندى.

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پىلانلىق تۇغۇت سىستېمىسى تۇنجى نۆۋەتلىك «ئاۋمېننىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۈتۈۋېلىش» تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى.

12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى دۆلەتنىڭ 9 - بەش يىللىق پىلانىدىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇش تۈرى بولغان جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈريولى پۈتۈپ، تىجارەتكە كىرىشتى ھەمدە تەبرىكلەش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.

12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەت ئىدارىسى يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى بىلەن خۇسۇسىي كارخانىلار جەمئىيىتى قەشقەردە قۇرغان ئۇمۇد باشلانغۇچ مەكتىپى — پەيزاۋات ناھىيە قىزىلبويى يېزا ئايدىڭ باشلانغۇچ مەكتىپى پۈتتى ھەمدە پۈتۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شىنجاڭ پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشى، چىرىكلىككە قارشى كۈرەش مېۋىلىرى كۆرگەزمىسى قەشقەردە ئۆتكۈزۈلدى.

12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەر شەھىرى «ئاۋمېننىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشى كۈتۈۋېلىندى» غا ئاتاپ 10 مىڭ كىشىلىك ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش پائالىيىتى ئۆتكۈزدى.

12 - ئاينىڭ 20 - كۈندىن 22 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن، مۇئاۋىن شۇجىسى جۇ شېڭتاۋ قەشقەرگە كېلىپ، مۇقىملىق خىزمىتى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى ھەمدە قەشقەر مېھمانخانىسىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ۋىلايەت، ئوبلاستنىڭ مۇقىملىق خىزمىتى يىغىنى ئاچتى.

12 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەشقەردىكى خۇسۇسىيلار قۇرغان ھەمكارلىق تۇزۇمىدىكى تۇنجى ئادۋوكاتلار ئىش ئورنى — فاخىڭ ئادۋوكاتلار ئىش ئورنى قۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يېڭى يىلنى كۈتۈۋېلىش سۆھبىتە يىغىنى ئاچتى ۋە ئەدەبىي ئاخبارات توپلىمى «تۆھپە قوشۇش»نى تۇنجى تارقىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

2000 - يىلى

1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى، ئۇلگىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ساقچىسى ۋاڭ ياجۇدىن ئۆگىنىش توغرىسىدا قارار چىقاردى.

1 - ئاينىڭ 9 - كۈنى شەندۇڭ، تەيەنجىندىن شىنجاڭغا ياردەمگە كەلگەن تۇنجى تۇركۈمدىكى 51 كادىر شىنجاڭغا ياردەم بېرىش ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي

مەھكىمە ئۇلارنى ئۇزىتىش - تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا تۇنجى تۇركۈمدە شىنجاڭغا ياردەمگە كەلگەن 10 مۇنەۋۋەر كادىر مۇكاپاتلاندى ۋە تەقدىرلەندى.

1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى پەيزاۋات ناھىيىسى تەۋەسىدە 4.4 بال يەر تەۋرىدى. تەۋرەش مەركىزى شىمالىي پارالېل 39°22′، شەرقىي مېرىدىئان 76°57′ ئارىلىقىغا توغرا كەلدى. ئادەم ئۆلۈش، يارىلىنىش ۋە ئېغىر ئىقتىسادىي زىيان كۆرۈلمىدى.

1 - ئاينىڭ 27 - كۈندىن 30 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى دوڭ توڭخۇانىڭ باشچىلىقىدا ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا، سەھىيە بويىچە «ئۇچىنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش» مۇلازىمەت ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ ئويۇن قويدى ھەمدە پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىش، ئاممىنى داۋالاشقا ئوخشاش مۇلازىمەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى.

1 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ئۇرۇمچىدىكى قەشقەرلىك يەككە - خۇسۇسىي ئىگىلىك ۋەكىللىرىنىڭ سۆھبەت يىغىنىنى ئاچتى.

1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر پاختا - توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنى ۋەيران قىلىپ قايتىدىن تەشكىللەش يۈزىسىدىن مەخسۇس يىغىن ئاچتى.

شۇ ئايدا خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكى، باش سىياسىي بۆلۈم قەشقەر شەھىرىگە «مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى ھمايە قىلىشتىكى نەمۇنىچى شەھەر» دېگەن شەرەپلىك نام بەردى.

2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى 4 چوڭ بەنزە ۋە رەھبىرىي كادىرلارنىڭ 60 كۈن داۋام قىلغان «ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەربىيىسى خىزمىتى غەلىبىلىك ئاخىرلاشتى. ۋىلايەت «ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەربىيىسى خىزمىتىنى خۇلاسىلەش يىغىنى ئاچتى.

2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەشكىللىگەن چوڭ تىپتىكى خەلق ئويۇنى — ياڭگېر ئۈسۈلى ئېتىرتى قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ ئويۇن قويدى.

2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە، ۋىلايەت ۋە شەھەرنىڭ 2000- يىللىق مەجبۇرىيەت كۆچىتى تىكىش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى.

2 - ئاينىڭ 21 — 22 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى ئىسلام دىنىدىكىلەرنىڭ 3 - قۇرۇلتىيىنى ئاچتى. قۇرۇلتايدا «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ نىزامنامىسى» غا تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى. ۋىلايەتلىك 3 - نۆۋەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ رەھبىرىي ئەزالىرى دېموكراتىك ئۇسۇلدا سايلاپ چىقىلدى ۋە مۇناسىۋەتلىك قارارلار ماقۇللاندى.

2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى بىر ئايلىق مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا، سەھىيە بويىچە «ئۇچىنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش» پائالىيىتى ۋە «چوڭلارنىڭ تەشۋىقات نۇتۇق سۆزلەش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

2 - ئاينىڭ 22 — 23 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى يوپۇغا ناھىيىسىدە تاشقورغان ناھىيىسىدىكى نامراتلارنى يۆلەش ۋە ئۇلارنى كۆچۈرۈش خىزمىتى بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى. يىغىندا يوپۇغا ناھىيىسى بايئاۋات يېزىسىنىڭ تەرەققىيات رايوندىكى كونا قانا ئۇستىكى بىلەن مارالبېشى ئۇستىكى ئارىلىقىدىكى يوپۇغا - مەكىت تاشيولى بويىدىن بىر قېتىمدىلا 50 مىڭ مو يەر ئاجرىتىپ، ئۇ يەرگە تاشقورغان ناھىيىسى تۆۋەن بەلدىر ئامبار رايونىدا ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىنى كۆچۈرۈشنى بېكىتتى.

2 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى قوش تىل بويىچە تەربىيىلەش ۋە كادىرلارنى باشقا يۇرتلارغا ۋەزىپە ئۆتەشكە ئەۋەتىش خىزمىتى يىغىنى ئاچتى.

3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتى، قەشقەر شەھەرلىك ئىتتىپاق كومىتېتى تەشكىللىگەن 10 مىڭ ئىتتىپاق ئەزاسى كوچىلارغا چىقىپ، ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن «ياش پىدائىيلار ھەرىكىتى پائالىيەت كۈنى» نى ئۆتكۈزدى.

3 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى بىرلىكتە قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا «8 - مارت» خەلقئارا ئەمگەكچى ئاياللار بايرىمىنى خاتىرىلەش ۋە 100 «بەشتە ياخشى مەدەنىي ئائىلە» نى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ھۆرمەتلىك ئائىلىسى قاتارلىق 100 ئائىلىگە قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە «بەشتە ياخشى مەدەنىي ئائىلە» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى ھەمدە «مىليون ئايال 10 مىليون توخۇ، 10 مىليون كەپتەر بېقىش، 10 مىليون تۈپ مېۋىلىك دەرەخ تىكىش» شوئارى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

3 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە مەركەزنىڭ شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداش خىزمىتى بىرلەشمە يىغىنى ئىشخانىسىدىكى خادىملار قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈشتە بولدى.

3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەرنىڭ قىسمەن نامرات جايلىرىدىكى ئاممىنىڭ ئېچىملىك سۇ شارائىتى ۋە ئاممىۋى تازىلىق ئەھۋالىنى ياخشىلىشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن، دۆلەت چېگرىسى ئايرىمايدىغان دوختۇرلار تەشكىلاتى 2 يىلدا يەكەن، يېڭىسار ناھىيىلىرىگە 80 قۇدۇق قېزىپ بېرىشنى پىلانلىدى.

3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى كادىرلاردىن «قوش تىل» ئىمتىھانى ئالدى. 1896 كىشى ئىمتىھانغا قاتناشتى.

3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى پەيزاۋات ناھىيىسىدە 5.1 بال يەر تەۋرىدى. يەر تەۋرەش مەركىزى شەرقىي مېرىدىئان 76°، شىمالىي پارالىل 39°35′ ئارىلىقىغا توغرا كەلدى. ئادەم ئۆلۈش - يارىلىنىش ۋە ئېغىر ئىقتىسادىي زىيان كۆرۈلمىدى.

3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە ئارمىيە، ساقچى، خەلق بىرلىكتە جەنۇبىي شىنجاڭ مىللەت چاقىرىملىق تۆمۈريول مەدەنىي لىنىيىسى بەرپا قىلىش كېلىشىمىگە ئىمزا قويۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. قەشقەردە تۇرۇشلۇق قىسىم، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، قوراللىق ساقچى قىسىم ھەم 20 نەچچە يەرلىك ئورۇن ۋە ئالاقىدار تۆمۈريول ئورۇنلىرى كېلىشىمگە ئىمزا قويدى.

3 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتى «ئەلرايى قۇرۇلۇشى» نى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ مىڭلىغان، تۈمەنلىگەن ئائىلىگە پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مېھىر - شەپقىتىنى يەتكۈزۈپ، ئاممىنىڭ ياخشى باھاسى ۋە ئالقىشىغا ئېرىشتى.

3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق يۇقىرى خەلق سوت مەھكىمىسى قەشقەر شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسىگە 1999 - يىلى شىنجاڭنىڭ سوت مەھكىمىسى سىستېما بويىچە «خەلق رازى بولغان ياخشى سوت مەھكىمىسى» دەپ شەرەپلىك نام بەردى ھەمدە كوللېكتىپ 2 - دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئالدى.

3 - ئايدا قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى جۈڭگو ئالاھىدە مەھسۇلاتلار يۈرتلىرىنى كۆرسىتىش - تەشۋىق قىلىش پائالىيىتىدە «جۈڭگو مۇناقى ئۈزۈم يۈرتى» ۋە «جۈڭگو ئانار ماكانى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

3 - ئايدا قەشقەردىكى تۇنجى سترو ئاۋازلىق كىنوخانا — ئاق ئەتتىرگۈل كىنوخانىسى تىجارەت باشلىدى.

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 6 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى يۇلۇن سۈر ماددا يالىلۇغىنى يوقىتىش بويىچە «تازىلاش شەكلى» دىكى ۋاكسىنا ئەملەش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى.

4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى تارىم نېفتلىك شىركىتىنىڭ قەشقەرنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرىغا 2 مىليون يۈەن ئىئانە قىلىش مۇراسىمى قەشقەر شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلدى.

4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا ئامانەت - قەرز بىرلەشمە كوپېراتىپى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ كوپېراتىپنىڭ 1 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - سەنئەت ئالماشتۇرۇش - تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى 60 كىشى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ جىنەن شەھىرىدە ۋە باشقا 10 شەھەردە ھال سوراش ئويۇنى قويۇپ ھەم مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىپ، شۇ يەرلەردىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە-ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئىلمىي جەمئىيەتلەر بىلەن قەشقەر شەھەرلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىنى تەشكىللەپ، قەشقەر شەھەر رايونىدا شەھەرلەردە پەننى ئومۇملاشتۇرۇشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان چوڭ تېپتىكى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقات پائالىيىتى ئېلىپ باردى.

4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «غەربنى كەڭ ئېچىش خىزمىتىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى» قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈشتە بولدى.

4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى مېيىپلار خىزمىتى ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا مېيىپلار ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى زور كۈچ بىلەن ئىلگىرى سۈرۈش تەلەپ قىلىندى.

4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرنىڭ دوست شەھىرى — شەندۇڭ ئۆلكىسى ۋېي فاڭ شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەت تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئالدىنقى 12 كىشىلىك تارمىقى قەشقەرگە كېلىپ ئىقتىسادىي ھەمكارلىق تۈرلىرىنى تەكشۈردى.

4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە بىرلىكتە «19 - قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتىنى ئەستايىدىل قانات يايدۇرۇش ھەققىدە ئۇقتۇرۇش» چىقاردى.

4 - ئاينىڭ 28 — 29 - كۈنلىرى لياۋنىڭ ئۆلكىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، شېنيالىڭ شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى شۇ ژېنسەي باشچىلىقىدىكى شېنيالىڭ شەھەرلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 21 كىشى قەشقەرگە كېلىپ، مەبلەغ سېلىش تۈرلىرىنى مەسلىھەتلەشتى ۋە تەكشۈردى.

4 - ئاينىڭ 29 — 30 - كۈنلىرى شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، چىڭداۋ شەھەرلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى جاڭ خۇيلەي چىڭداۋ شەھەرلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «1 - ماي» نى تەبرىكلەش ۋە ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش سۆھبەت يىغىنى ئاچتى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسى گېزىت چىقىرىلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا پارتىيىنىڭ ئاخبارات ئىشلىرى بىلەن ئۇزۇن مۇددەت شۇغۇللانغان 158 ئىشچى - خىزمەتچىنى مۇكاپاتلىدى ۋە تەقدىرلىدى.

4 - ئايدا قەشقەر ۋىلايىتىدىن 300 نەپەر ئاز سانلىق مىللەت يېزا - بازار كادىرى ۋەزىپە بىلەن ئىشلەش ئۈچۈن 4 تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ، بىكتۇەننىڭ 5 ،، 6 ،، 7 ،، 8 - شىلىرىنىڭ 20 تۇمن - مەيدانغا يۈرۈپ كەتتى.

4 - ئايدا يەكەن ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە «پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار ناھىيە» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

5 - ئاينىڭ 10 — 11 - كۈنلىرى ئاتاقلىق يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسى نورمان. بۈروك ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى دۆلەت پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى، ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى مەسئۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قاغىلىق ناھىيىسى مەركەزلەشتۈرۈپ تۇزەش خىزمىتى ئەترىتىنىڭ چاسا مىچىت يېزىسى 11 - كەنتىدە تۇرۇشلۇق خادىمى مىن جيەنشياڭ (ئەر، خەنزۇ، 28 ياش، قاغىلىق ناھىيىلىك سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز پونكىتىنىڭ خىزمەتچىسى) قاتارلىق 6 ئادەم بۇ يېزىدىكى بىر دېھقان ئائىلىسىنى تەكشۈرۈۋاتقاندا 2 توپىلاڭچىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ مىن جيەنشياڭ نەق مەيداندا قۇربان بولدى. يەنە بىر خادىم يېنىك يارىلاندى. دېلو يۈز بېرىپ 3 - كۈنى 2 توپىلاڭچى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تەرىپىدىن تۇتۇلدى.

5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۇنجى ناھىيە دەرىجىلىك ئىختىساسلىقلار بازىرى يەكەن

ناھىيىسىدە ئىش باشلىدى.

5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ ئېگىزيەر يېزىسىدىكى قوغۇشۇن - سىنك كانىدا ئىشلەپچىقىرىش ھادىسىسى يۈز بەردى.

5 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋالىڭ جاۋگو، جىڭ شۇپىڭ، جۇ تېيىنوڭ باشچىلىقىدىكى ھەرقايسى دېموكراتىك پارتىيە - گۇرۇھلار ۋە پارتىيىسىز زاتلاردىن تەركىب تاپقان غەربىي كەڭ ئېچىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ شىنجاڭنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جاڭ ژېنيۈ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئىسمائىل تىلىۋالدىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى. تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەر ئاساسلىقى قەشقەرنىڭ بايلىق ئەۋزەللىكى، سۇچىلىق تۈرلىرى، ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى، ئىختىساسلىقلار ئەھۋالى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى يىغىن ئېچىپ، قەشقەردىن تۇنجى تۈركۈمدە تېخنىكا بېرىپ ۋەزىپىلىك ئۆگىنىپ بىلىم ئاشۇرىدىغان 20 كادىرنى ئۇزاتتى.

5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر ژىلايىتى تۇنجى نۆۋەتلىك ئۆرۈك مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. مەكىت ناھىيىسى قاتناشتۇرغان چولپان ئۆرۈكى 1 - بولدى.

5 - ئايدا قەشقەر ژىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسى، ژىلايەتلىك پوچتا ئىدارىسى بىرلىكتە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى زېھىن سىناش مۇسابىقىسى» ئۆتكۈزدى.

5 - ئايدا يەكەن ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى مەملىكەت بويىچە «خەلق رازى بولغان تەپتىش مەھكىمىسى» بولۇپ باھالاندى.

شۇ ئايدا قەشقەردىكى غەربىي دىيار سودىگەر چاقىرىش گۇرۇھى مەبلەغ سېلىپ، قەشقەر بويىچە ئەڭ چوڭ بىزەك بۇيۇملىرى، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى بازىرى — شەنلۇلىن بىزەك ماتېرىياللىرى بازىرىنى قۇردى.

6 - ئاينىڭ 1 — 2 - كۈنلىرى كانادا ئاسىيا - تىنچ ئوكيان ئىشلىرى، سودا مىنىستىرى چېن جويۇ كانادا سودا ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 25 كىشىنى باشلاپ، قەشقەردە دوستانە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

6 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن 10 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت، مۇئاۋىن رەئىس شيۇڭ خۇيىيەن ئاپتونوم رايونلۇق يېزا خىزمىتى ئىشخانىسى، پىلان كومىتېتى، مالىيە نازارىتى، سۇچىلىق نازارىتى، قاتناش نازارىتى، خەلق ئىشلىرى نازارىتى، نامراتلارنى يۆلەش ئىشخانىسى، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرىنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە تەكشۈرۈپ تەنقىق قىلدى.

6 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 15 - كۈنگىچە مەركەزنىڭ «ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەربىيىسى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر گۇرۇپپا باشلىقى خې ياۋجۇڭنىڭ باشچىلىقىدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جاۋ دېجۇڭ ۋە ئاپتونوم رايونلۇق «ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» ئىشخانىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ «ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەربىيىسى خىزمىتىنى تەكشۈردى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى.

6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ژىلايىتى ئاپپاق غوجا مازىرى، يۇسۇپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسى، ھېيتكاھ جامەسى قاتارلىق 3 مەدەنىيەت يادىكارلىقى مەنزىرە رايونىنى قەشقەر شەھىرىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ يىغىنىنى ئاچتى.

6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭ 6 - بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتى قەشقەر ژىلايىتى بويىچە تۇنجى بولۇپ ISO9002 خەلقئارا سۈپەت ئۆلچىمى سىستېمىسىنىڭ گۇۋاھلىقىدىن ئۆتتى.

6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئاپتونوم رايون 1 مىليارد 820 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنمىدىغان تۆۋەن بەلدىر تۈگۈنلۈك سۈچىلىق قۇرۇلۇشىنى تۈر قىلىپ تۇرغۇزۇشنى ماقۇللاپ، سۈچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ تەكشۈرۈشىگە يوللىدى.

6 - ئاينىڭ 18 — 19 - كۈنلىرى گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى لىۋ چىخې ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ژۇ دۈنفۇ، ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتىنىڭ نازىرى خې فۇلىننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ رادىئو - تېلېۋىزىيىنىڭ قاپلاش نىسبىتى ۋە رادىئو ئاڭلىتىشنى سىناق قىلىش خىزمىتىنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى تۆنجى كىم ئارتۇق قىلىپ سېتىش شىركىتى — شىنجاڭ جياشېڭ كىم ئارتۇق قىلىپ سېتىش شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى.

6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ زۇڭتۇڭى سەئىد مۇھەممەد ھاتەمى قاتارلىق 100 كىشى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى جى پېيدىڭ، ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت، تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى نىشان ئىبراھىم قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى خونجىراپ تاموژنىسى «مەملىكەت بويىچە مەدەنىي ياشلار كوللېكتىپى» ژۇرنالىستىنىڭ يوپۇقىنى ئېچىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

6 - ئاينىڭ 28 - كۈندىن 30 - كۈنگىچە سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى پېڭ يۈ سەھىيە نازارىتىنىڭ نازىرى ياسىن تۇرسۇننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ، سەھىيە خىزمىتىنى ھەر تەرەپلىمە تەكشۈردى.

6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى جۇڭگو كومپارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 79 يىللىقىنى تەبرىكلەش دوكلات يىغىنى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يوڭفېڭ «ئۆچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى ئاساسىي تېما قىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ «ئۆچكە ۋەكىللىك قىلىش، تەلىپىگە ئاساسەن، پارتىيە قۇرۇلۇشىنى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىپ، ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ غەربنى كەڭ ئېچىش ئۇلۇغۋار ئىشىنى ئالغا سۈرەيلى» دېگەن تېمىدا دوكلات بەردى.

7 - ئاينىڭ 1 - كۈندىن 31 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايىتى «قەشقەر مىللىي ئۇرۇپ - ئادەت، ساياھەت ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

7 - ئاينىڭ 2 - كۈندىن 4 - كۈنگىچە مەركىزىي كومىتېت ئەزاسى، گوۋۇيۈەن مۇھاجىرلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى گو دۈڭپو قاتارلىق 5 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار (مۇھاجىرلار) ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى نىشان ئىبراھىمنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى.

7 - ئاينىڭ 2 - كۈندىن 8 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق 3 - بەش يىللىق قانۇنىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش گۇرۇپپىسى قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قانۇنىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى. 7 - كۈنى ئېچىلغان 3 - بەش يىللىق قانۇنىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش - خۇلاسىلەش يىغىنىدا، قەشقەر 3 - بەش يىللىق قانۇنىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىدە لايىقەتلىك ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «مېھىر - مۇھەببەت بىلەن مېيىپلارغا ياردەم بېرىش» بويىچە ئىئانە توپلاش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا پۈتۈن ۋىلايەتتىكىلەر دوستانە قولىنى سۇنۇپ، مېيىپلارغا ياردەم بېرىشكە چاقىرىلدى.

7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى 9 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3 - يىغىنىدا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ياۋ يوڭفېڭ ۋە خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ

32 ۋەكىلى بىرلىكتە «غەربنى كەڭ ئېچىش ئىستراتېگىيىسىنى يولغا قويۇشقا دائىر قانۇن - نىزاملارنى تېزراق تۈزۈپ چىقىش توغرىسىدا تەكلىپ» بەردى.

7 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئاپتونوم رايونلۇق ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جېنيىڭنىڭ باشچىلىقىدا، قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى.

7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، قەشقەر شەھىرى دۆلەتباغ يېزىسى قاتارلىق 26 يېزا - بازار (مەھەللە باشقارما) پارتكومىغا تۇنجى قېتىم «ئالتىدە ياخشى» يېزا - بازار (مەھەللە باشقارما) پارتكومى دەپ نام بەردى ۋە ئۇلارنى تەقدىرلىدى.

7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەردىكى تۇنجى ئۇنىۋېرسال سايامەت خاتىرە بۇيۇملىرىنى سېتىش مەركىزى تىجارەت باشلىدى.

شۇ كۈنى دۆلەت سايامەتچىلىك سۇپىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لىيۇ دېچياڭ ئۆمەك باشلىقلىقىدىكى ھەرقايسى ئۆلكىلىك سايامەت يەرمەنكە ئۆمەكلىرىنىڭ باشلىقلىرىدىن تەركىب تاپقان 42 كىشىلىك سايامەت تەكشۈرۈش ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ سايامەت ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك غەربىي يۇرت سودا بازىرى تىجارەت باشلىدى ھەمدە تىجارەت باشلاشقا لېنتا كېسىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

7 - ئاينىڭ 22 - 23 - كۈنلىرى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى ئاخبارات مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جۇ باڭزاۋ ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى لىيۇ يۇشېڭنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى سابىق قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ۋەيران بولغاندىن كېيىن، قايتىدىن قۇرۇلغان قەشقەر شىنشىڭ توقۇمىچىلىق چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى قۇرۇلدى ھەمدە قۇرۇلۇش يىغىنى ئېچىلدى.

7 - ئاينىڭ 23 — 24 - كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، دۆلەت كومىسسارى، مەركىزىي سىياسىي قانۇن كومىتېتىنىڭ شۇجىسى لوگەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جۇ شېڭتاۋ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئىسمائىل تىلىۋالدىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ تەكشۈرۈشتە بولدى.

7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ مەبلەغ كىرگۈزۈش تۈرى — شياڭگاڭ شىنىيفا (گۇرۇھى) چەكلىك شىركىتى 840 مىليون يۈەن خەلق پۇلى مەبلەغ سېلىپ قۇرۇلغان قەشقەر 2 - تۇردىكى پورت سودا بازىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئۇل سېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

7 - ئاينىڭ 25 — 26 - كۈنلىرى ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى خۇاڭ دەنخۇا ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قەشقەرگە كېلىپ، شەندۇڭ، شىنجاڭ دوكتورلار ئۆمىكىنىڭ «ئۇچنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش» پائالىيىتىنى تەكشۈردى ۋە دوكتورلار ئۆمىكىنىڭ ئەزالىرىدىن ھال سورىدى.

7 - ئاينىڭ 26 — 27 - كۈنلىرى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلىرىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىلىرىنىڭ مۇدىرلىرىدىن تەركىب تاپقان 40 نەچچە كىشىلىك تەكشۈرۈش ئۆمىكى قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

7 - ئاينىڭ 29 — 30 - كۈنلىرى مەركىزىي كومىتېت تاشقى تەشۋىقات ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جاۋ جۇنجېڭ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ۋۇ دۇنفۇنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى.

7 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي كاپالەت ئىدارىلىرى، شەھەرلىك قۇرۇلۇش كومىتېتى ۋە ھەرقايسى بىناكارلىق كارخانىلىرىنى تەشكىللەپ شەھەر رايونىدىكى بىناكارلىق قۇرۇلۇشلىرىنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈردى.

7 - ئايدا قوراللىق ساقچى قىسىم شىنجاڭ باش ئەترىتىنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك «10 سادىق قاراۋۇل» نىڭ ئىلغار ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش يىغىنى ۋىلايەتلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىدا ئۆتكۈزۈلدى.

7 - ئايدا قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى شىركىتى 1 مىليون 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ چىقىرىپ 315 دۆلەت يولى بويىدىكى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سودا ئۇنۇمۇبرسال بازىرى يېنىغا خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق، دېھقانچىلىق دورىلىرى ساقلاش بىر گەۋدە قىلىنغان دېھقانچىلىق ماددىي ئەشيالىرى سودىسى توپ سېتىش بازىرى سالدى.

7 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، قەشقەر شەھىرىدە 20 تېپلىق ئەخلەت يۆتكەش پونكىتى قۇردى.

7 - ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى مارالبېشى ناھىيىلىك شۆبىسىنىڭ باشلىقى ئوسمان ئىمىن جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكا سىستېمىسى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە «100 مۇنەۋۋەر شۆبە بانكا باشلىقى» نىڭ بىرى بولۇپ باھالاندى.

8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ئەڭ چوڭ كۆكتات، مېۋە - چېۋە توپ سېتىش بازىرى — قەشقەر يېڭىشەھەر بازىرى كۆكتات، مېۋە - چېۋە توپ سېتىش بازىرى تىجارەت باشلىدى. بۇ بازار يېڭى پېتى ساقلاش، قاچىلاش - يۆتكەش، پىششىقلاش بىر گەۋدە قىلىنغان بازار بولۇپ قالدى.

8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى بىلەن پوسكام ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبىرلىرى كادىرلىرىنى ئاشكارا تاللاش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەت بويىچە پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبىرلىرى كادىرلىرىنى ئاشكارا تاللاشنى نۆۋەتتىدا سىناق قىلىش خىزمىتىنىڭ مۇقەددىمىسى باشلاندى.

8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن مىنىستىرى ۋەن باۋرۇي باشچىلىقىدىكى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكىنىڭ 8 كىشىلىك تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئابدۇرېھىم ھامۇتنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، يېزا - بازار كارخانىلىرى ۋە بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى. يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى مەبلەغ سالغان تۈرلەرنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ھەمدە مەملىكەت بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ 10 - بەش يىللىق پىلانى ۋە غەربىي قىسىمدىكى رايونلارنىڭ يېزا ئىگىلىكى تەرەققىياتى ئۈستىدە تەكشۈرۈش - تەتقىقات ئېلىپ باردى.

8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى سىچۈەن ئۇلكىسىنىڭ باشلىقى جاڭ جۇڭۈيي باشچىلىقىدىكى 17 كىشى قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن 10 - كۈنىگىچە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت باشچىلىقىدىكى 14 كىشى ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇقادىر ئەسىردىن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى خوجىخان ھاكىموفنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 10 - كۈنىگىچە خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى دوجى سەيراڭ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تۇز ئىشلىرى ئىدارىسى، تۇزچىلىق شىركىتى قۇرۇلدى ھەمدە

لېنتا كېسىش، ۋىۋىسكا ئېسىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى «شىنجاڭ مەنزىرىسى» كومپيۇتېر پاراۋانلىق لاتاريە بېلىتى قەشقەردە بازارغا سېلىندى.

8 - ئاينىڭ 9 - كۈندىن 11 - كۈنگىچە گۈڭشى جۇڭزۇ ئاپتونوم رايونى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى جاۋ فۇلىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ باشلىرىدا مەركەزگە بېۋاستە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ 34 كىشىلىك تەكشۈرۈش ئۆمىكى مەركەزگە بېۋاستە قاراشلىق ئورگانلار خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جيا شياڭنىڭ باشچىلىقىدا قەشقەردە ئۆگىنىش ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ باشلىرىدا تەيۋەن - شىنجاڭ مەدەنىيەت - ماتارىپ ئېكسكۇرسىيە - زىيارەت ئۆمىكى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 11 — 12 - كۈنلىرى ئەدلىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى دۇەن جېڭكۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئەدلىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى تۇرسۇن مەسۇمنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى شىنجاڭ تېلېگراف شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى.

8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئامېرىكا تېكساس شتاتى ئاۋام پالاتانىڭ ئەزاسى، ئامېرىكا ئاۋام پالاتاسى ماتارىپ تەييارلىق كومىتېتىنىڭ رەئىسى ۋە باج ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسى بىل. ئاچېر باشلىقلىقىدىكى 10 كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى تاشقى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇدىرى زېڭ جيەنۇېي، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 20 — 21 - كۈنلىرى مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۇروسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى لى لەنچىڭ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن، ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىتنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرنىڭ خىزمەتلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى.

شۇ كۈنى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سۇڭ جيەن ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ يۈسەن، جاڭ رىجىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى. قەشقەرنىڭ يېزا ئىگىلىكى ۋە ئېكولوگىيىسىنى تۈزەش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلىدى.

8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى مەملىكەت بويىچە شەھەرلەرنى تەكشۈرۈش خىزمىتى مۇھاكىمە يىغىنى قەشقەر شەھىرىدە ئېچىلدى.

8 - ئاينىڭ 22 — 23 - كۈنلىرى دۆلەت تەنتەربىيە باش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جاڭ فاچياڭ باشچىلىقىدىكى 7 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئەخمەت قاسىمنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە خىزمىتىنى تەكشۈردى.

8 - ئاينىڭ 24 — 25 - كۈنلىرى قەشقەر ۋىلايىتى پەن - تېخنىكا يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ «پەن - ماتارىپ ئىستراتېگىيىسىنى يەنمۇ چوڭقۇر يولغا قويۇش توغرىسىدىكى پىكىر» ى ماقۇللاندى. مەمۇرىي مەھكىمە ھەرقايسى ناھىيە (شەھەر) لەر، ھەرقايسى تېپتىكىلەر بىلەن پارتىيە-ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى نىشانلىق مەسئۇلىيەتناممىسىگە ئىمزا قويدى ھەمدە پەن-تېخنىكىدا ئالدىدا ماڭغان بىر تۈركۈم ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىلغار ناھىيە (شەھەر) ۋە ئىلغار شەخسلەرنى، مۇنەۋۋەر پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى مۇكاپاتلىدى.

8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى جياڭسۇ ئۆلكىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئۆلكە باشلىقى جى يۈنشى باشچىلىقىدىكى جياڭسۇ ئۆلكىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 60 نەچچە كىشى ئاپتونوم رايوننىڭ

مۇئاۋىن رەئىسى دەللىقان مامسقانىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 26 — 27 - كۈنلىرى ئەنگلىيەدىكى مەشھۇر جۇڭگولۇقلار ۋەكىللەر ئومىكىدىن 11 كىشى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇناسىۋەتلىك خادىملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە زىيارەتتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 26 — 27 - كۈنلىرى مەملىكەت بويىچە 100 مۇنەۋۋەر ئاخبارات خادىمى ۋەكىللەر ئومىكى جۇڭگو تاۋ فېن فوندى جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ ۋېينىڭ باشچىلىقىدا قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئاينىڭ 27 — 29 - كۈنىگچە ئاپتونوم رايونىنىڭ 10 - نۆۋەتلىك مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى بىرلەشمە تەكشۈرۈش ئومىكىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ تارماق ئومىكىدىكى 12 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى توختى روزىنىڭ باشچىلىقىدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1999 — 2000 - يىللىق مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈردى.

8 - ئاينىڭ 28 — 29 - كۈنلىرى گوۋۋيۈەننىڭ نامراتلارنى يۆلەش - روناق تاپقۇزۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خۇ فۇگو باشچىلىقىدىكى 6 كىشى ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى شېۋلۇك خۇيېيىننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرنىڭ نامراتلارنى يۆلەش - روناق تاپقۇزۇش خىزمىتىنى تەكشۈردى.

8 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەرنىڭ «شىنجاڭ تاجىسى» ماركىلىق شاھى قوغۇنى — پەيزاۋات قوغۇنى شىنجاڭنىڭ داڭلىق ماركىلىق يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئېتىراپ قىلىش كومىتېتى ئۆتكۈزگەن ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنىدا، شىنجاڭنىڭ 2000 - يىللىق داڭلىق ماركىلىق يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتى دەپ ئېتىراپ قىلىندى.

8 - ئاينىڭ 30 - كۈندىن 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگچە ئۆزبېكىستان دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىر مەسلىھەتچىسى، تاشيول كاك سەيئېن تەتقىقات مەركىزىنىڭ مۇدىرى ھاشموف باشچىلىقىدىكى 5 كىشى جۇڭگو قاتناش مىنىستىرلىكى خەلقئارا ھەمكارلىق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى خۇ جىگلو قاتارلىق ئالاقىدار رەھبەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

8 - ئايدا يەكەن مېھمانخانىسى دۆلەت سايا‌ھەت ئىدارىسى تەرىپىدىن چەتكە چېتىشلىق 2 يۇلتۇز دەرىجىلىك سايا‌ھەت مېھمانخانىسى قىلىپ باھالىنىپ، قەشقەردىكى بىردىنبىر ناھىيە دەرىجىلىك 2 يۇلتۇزلۇق مېھمانخانا بولۇپ قالدى.

8 - ئايدا «ئىنتېرنېت تورى» ئارقىلىق ئاۋاز يەتكۈزىدىغان IP تېلېفون 12 ناھىيە (شەھەر) دە ئارقا-ئارقىدىن ئېچىلدى.

8 - ئايدا يېڭىسار ناھىيىلىك 3 - ئوتتۇرا مەكتەپ مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئەخلاق تەربىيىسى خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى.

9 - ئاينىڭ 2 - كۈندىن 4 - كۈنىگچە قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى پولات «تەڭرىتاغ لوڭقىسى» مۇساپىقىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ تەكشۈرۈش ئومىكىنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىپ، ۋىلايەتنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى تەكشۈردى.

9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى شەندۇڭ ئۇلكىسىنىڭ لىنزى رايونى 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ قۇرغان يېڭىسار ناھىيە ساغان يېزىسىنىڭ 6 - كەنت باشلانغۇچ مەكتىپى، پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى. شەندۇڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئومىكىدىكى 5 كىشى يوپۇق ئېچىش مۇراسىمىغا قاتناشتى.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈندىن 23 - كۈنىگچە قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ۋە پوسكام ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىكتە

تەشكىللىگەن بۆلگۈنچىلىككە قارشى قەھرىمان - نەمۇنچىلارنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش ئۆمىكى ۋىلايەتتە سەييارە نۆۋەتچى سۆزلىدى.

9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى دۇڭ فۇ باشچىلىقىدىكى 4 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى 2000 - يىللىق «ئۇرۇمچى سودا يەرمەنكىسى» دە ئىقتىسادىي ھەمكارلىق تۈرى توختامىدىن 84 نى ئىمزالدى، 1 مىليارد 400 مىليون يۈەندىن ئارتۇق خەلق پۇلى مەبلەغ كىرگۈزدى. قەشقەر سودا شۆبە ئۆمىكى ئەڭ ياخشى تەشكىللەش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. «زەرەپشان» ماركىلىق پاختا، «يېڭى تاج» ماركىلىق شاھى قوغۇن ۋە يېڭىسار پىچىقى ئەڭ ياخشى ماركىلىق مەھسۇلات دەپ باھالاندى.

9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە سىستېمىسى «كەسىپ ئىستىلىنى تۈزەش ئېيى» پائالىيىتى سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى. يىغىندا «قەشقەر ۋىلايەتلىك سەھىيە سىستېمىسىنىڭ «كەسىپ ئىستىلىنى تۈزەش ئېيى، پائالىيىتىنى يولغا قويۇش لايىھىسى» ئېلان قىلىندى.

شۇ كۈنى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ماۋ جىيۇڭ ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سەرجىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 9 - 10 - كۈنلىرى كاڭجىيا گۈرۈھى پاي چەكلىك شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قەشقەر شەھىرىدە «داقا - دۆمباق چېلىپ ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىگە يارەم بېرىش بويىچە 10 مىڭ ئادەم ئىمزا قويۇش» پائالىيىتى ئۆيۇشتۇردى.

9 - ئاينىڭ باشلىرىدا شەندۇڭ ئۆلكىسى 800 مىڭ يۈەن مەبلەغ چىقىرىپ يوپۇغا ناھىيىسىدە قۇرغان 4 «ئۇمىد باشلانغۇچ مەكتىپى» ئىشلىتىلىشكە باشلىدى. جىنىڭ شەھەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى يوپۇغا ناھىيىسىگە كېلىپ «ئۇمىد باشلانغۇچ مەكتىپى» نىڭ يوپۇقىنى ئاچتى.

9 - ئاينىڭ 12 - كۈندىن 16 - كۈنگىچە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم يېزا خىزمىتى ئىشخانىسى، ۋىلايەتلىك ئىستىل تۈزىتىش ئىشخانىسى، ۋىلايەتلىك سۈپەت - تېخنىكا نازارەتچىلىكى ئىدارىسى، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، باھا ئىدارىسى، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى، پاختا - چىگە شىركىتى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، ئوت مۇداپىئە ئىدارىسى، يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات بانكىسى، پاختا خىمىيىۋى تالا ئورنى قاتارلىق ئورۇنلاردىن تەشكىللەنگەن بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۈرۈپپىسى 11 ناھىيە (شەھەر) گە بېرىپ پاختا سېتىۋېلىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى.

9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى گوۋۇيۈەن ئىقتىسادىي تەرەققىيات تەتقىقات مەركىزى قاتارلىق تارماقلار بىلەن ئامېرىكا يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى ئىقتىساد تەتقىقات ئىدارىسىنىڭ 6 مۇتەخەسسىستىن تەركىب تاپقان مۇتەخەسسىسلەر گۈرۈپپىسى جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن باش دىرېكتورى ۋاڭ يەنخۇينىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە ب د ت تەرەققىيات - پىلان مەھكىمىسىنىڭ جۇڭگودا تۈرۈشلۇق ۋەكىلى لېيتىنا باشچىلىقىدىكى ب د ت تەرەققىيات - پىلان مەھكىمىسى ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 4 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل تىياتىر ئۆمىكى، تاشقورغان ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى، شىنجاڭ سېرك ئۆمىكىنىڭ 46 ئارتىسىدىن تەركىب تاپقان جۇڭگو شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ پاكىستانغا بېرىپ «پاكىستان خەلقىغا يېپەك يولى سەنئەت بايرىمى» غا قاتنىشىپ قويغان ئويۇنى تولۇق مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى.

9 - ئاينىڭ 13 — 14 - كۈنلىرى «خەلق گېزىتى» ئىچكى سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى يەن چۈەنشىڭ باشچىلىقىدىكى مەركەز ئاخبارات ئورۇنلىرىنىڭ شىنجاڭنى زىيارەت قىلىش ئۆمىكىدىكى 20 كىشى قەشقەردە

زىيارەتتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدلىيە مەمۇرىي سىستېمىسىنىڭ قەھرىمان - نەمۇنىچىلارنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بېرىش ئۆمىكى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى زالىدا نۇتۇق سۆزلىدى. دوكلات ئۆمىكىنىڭ ئەزالىرى مەملىكەت بويىچە ئەدلىيە سىستېمىسىدىكى 1 - دەرىجىلىك قەھرىمان نەمۇنىچى رۇ شۆجۇن، 1 - دەرىجىلىك تۆھپىكار ئەنۋەر ئۆمەر، ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك «مۇنەۋۋەر ياش قاراۋۇل» توغا جىنغىڭ، مەملىكەت بويىچە ئۈلگىلىك خەلق مۇرەسسە خادىمى ئوسمان قادىر قاتارلىق يولداشلارنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن نۇتۇق سۆزلىدى.

9 - ئاينىڭ 15 — 16 - كۈنلىرى دۆلەت پىلان كومىتېتى خەلقئارا قۇرۇلۇش مەسلىھەتچىلىكى شىركىتى مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسى سۆچىلىق نازارىتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك سۆچىلىق ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن بىرلىكتە تاشقورغان ناھىيىسىگە بېرىپ شىنجاڭ تۆۋەن بەلدىر توغۇنلۇق سۆچىلىق قۇرۇلۇشى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى ھەمدە مۇناسىۋەتلىك تېخنىكىلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە مۇزاكىرە ۋە تەنقىقات ئېلىپ بارىدى.

9 - ئاينىڭ 15 — 16 - كۈنلىرى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئاۋمېندا تۇرۇشلۇق ئالاقىلىشىش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ۋاڭ چىرېن باشچىلىقىدىكى ئاۋمېن جۇڭگو مەبلىغى كارخانىلىرى ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى 25 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ياڭ زاۋجىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 16 - كۈنى جۇڭگو بانكىسى قەشقەر شۆبىسىنىڭ يېڭى ئۈنۈمبرسال تىجارەت - خىزمەت بىناسى پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى.

9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بۇ خې باشچىلىقىدىكى 15 كىشى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جاڭ فېڭنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ يېزا ئىگىلىك ۋە يېزا خىزمىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

9 - ئاينىڭ 18 - كۈندىن 20 - كۈنگىچە 10 - نۆۋەتلىك خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى تارقىتىش يىغىنى ۋە 3 - نۆۋەتلىك يېڭى ئەسىر ئۈيغۇر ئەدەبىياتى مۇھاكىمە يىغىنى قەشقەر شەھىرىدە ئېچىلدى.

9 - ئاينىڭ 19 — 20 - كۈنلىرى دۆلەت ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي كاپالەت مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى لېۋ ياجى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 21 - 22 - كۈنلىرى گۈيجۇ ئۆلكىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ۋاڭ سىچى باشچىلىقىدىكى 7 كىشى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قەشقەر ئايرودرومىنىڭ خەلقئارا بىرلەشمە تەكشۈرۈش بىناسىنىڭ ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى پۈتتى. بۇ بىنانىڭ پۈتۈشى قەشقەر ئايرودرومىنىڭ شىنجاڭ بويىچە 2 - خەلقئارا ئايروپورت بولغانلىقىدىن دېرەك بەردى.

9 - ئاينىڭ 23 - كۈندىن 25 - كۈنگىچە شىمالىي ياۋروپادىكى شۋېتسىيە، فىنلاندىيە، نورۋېگىيە، ئىسلاندىيىدىن ئىبارەت 4 دۆلەتنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ رەپىقلىرى قەشقەردە ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولدى.

9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى جۇ گۇاڭخۇا ۋە تەڭرىتاغ كىنو ستۇدىيىسى باش مۇھەررىر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى شياۋ چېن بىرلىكتە يېزىپ چىققان زوراۋانلىق، تېررورلۇققا قارشى تۇنجى تېلېۋىزىيە تىياتىرى — «غەزەپكە تولغان زەرەپشان دەريا سى» قەشقەردە سۇرەتكە ئېلىنىشقا باشلىدى.

9 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ئىلغار يەككە سودا - سانائەتچىلەر ۋە خۇسۇسىي كارخانىلارنى

تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، مەمەت ياسىن روزى قاتارلىق 40 ئادەمگە «ئىلغار يەككە سودا - سانائەتچى» دېگەن شەرەپلىك نامنى، قەشقەر گۈھەر زېمىن يېمەكلىك مەسئۇلىيىەت شىركىتى قاتارلىق 21 شىركەتكە «ئىلغار خۇسۇسىي كارخانا» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى.

9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر غەربىي يۇرت سودىگەر چاقىرىش (گۈرۈھى) باش شىركىتى دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەش، قەشقەر شەھەرلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىنى قوشۇۋالغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى ھەم شەنلۈلىن بىناكارلىق ماتېرىياللىرى بازىرىنىڭ تىجارەت باشلىغانلىقىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى. بۇ قەشقەردىكى خۇسۇسىي كارخانا مەبلەغ سېلىپ قۇرغان تۇنجى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى بازىرى ھېسابلىنىدۇ.

9 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە مەكىت ناھىيىسىنىڭ «ئىككى ئاساسەن» خىزمىتى ئاپتونوم رايونىنىڭ قايتا تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈپ، ۋىلايەت بويىچە تۇنجى بولۇپ ئاپتونوم رايونىنىڭ قايتا تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكەن ناھىيە بولۇپ قالدى.

9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يېڭىشەھەر ناھىيىلىك «1 - ئاۋغۇست» ئوتتۇرا مەكتىپى مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى.

9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسى مەملىكەت بويىچە كادىرلار ئىشلىرى سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر شەھىرى خەلق مەيدانىدا تەنتەنىلىك دۆلەت بايرىقى چىقىرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىپ دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 51 يىللىقىنى تەبرىكلىدى.

شۇ كۈنى قەشقەردە پوچتا سۇرئىتى ئومۇمىيۈزلۈك تېزلىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەردىكى ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلار خەت - چەكلەرنى چەكلىك مۇددەتتە يەتكۈزۈش مۇلازىمىتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان بولدى. ھەر خىل پوچتا يوللانمىلىرى ھېچ بولمىغاندا بىر كۈن ئىلگىرى ئابونېنتلارنىڭ قولىغا تېگىدىغان بولدى.

شۇ كۈنى جېجياڭ ئۆلكىسى ۋېنجۇ ۋىلايىتىنىڭ لېچىڭ شەھەرلىك خۇسۇسىي كارخانىچى لىن ئەيجۇەن خانىم 11 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ قەشقەر شەھىرىنىڭ 4 كوچا ئاغزىغا سالغان، ماگىزىن بىلەن مېھمانخانا بىر گەۋدىلەشكەن جوڭلىن سودا سارىيى تىجارەت باشلىدى.

10 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 5 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ھامىدىن نىياز قەشقەرگە كېلىپ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى، ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ قانۇن ئىجرا‌سىنى نازارەت قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى.

10 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 13 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى جۇ يۈەن قەشقەردە تەكشۈرۈش ۋە تەنقىقات ئېلىپ باردى.

10 - ئاينىڭ باشلىرىدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، دۆلەت ئېلېكتر - ئېنېرگىيە شىركىتى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، باش دىرېكتور گاۋ يەن قەشقەرگە كېلىپ جياڭنەن ئېلېكتر چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

10 - ئاينىڭ 11 - كۈنى جۇڭگو ئولىمپىك ماھىرلىرى گې فېي، لىيۇ گولياڭ، خۇاڭ لياڭيەن، لىيۇ گوجېڭ قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىگە سەپەر قىلىش ۋەكىللەر ئۆمىكى ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇقادىر نەسىردىننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا دوكلات بېرىش يىغىنى ئاچتى.

10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «يۈز كۈنلۈك ئىجرا قىلىش بىرلەشمە جېڭى» گە سەپەرۋەر قىلىش يىغىنى ئېچىپ، يىل ئاخىرىغىچە دېلو ئاخىرلاشتۇرۇش نىسبىتىنى 70% تىن ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىشنى تەلەپ قىلدى.

10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمى ۋە يەككە گېنېراتور سىغىمى

ئالاق چوڭ بولغان ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى — قەشقەر 350 مىلك كىلوۋاتلىق ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشقا باشلىدى.

10 - ئاينىڭ 14 — 15 - كۈنلىرى دۇنيا بانكىسىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسىنىڭ باش ۋەكىلى، جۇڭگو كەسپىي ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خۇالۇ يۈچۈەن ئاپتونوم رايونلۇق دۇنيا بانكىسى ئىشخانىسى مەسئۇلىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەرنىڭ دۇنيا بانكىسى قەرز ئېلىش تۇرى — تارىم ئويمانلىقىنى سۇغىرىش ۋە مۇھىت ئاسراش 2 - قارارلىق قۇرۇلۇشىنى تەكشۈردى.

10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر شەھەرلىك جەنۇبىي تەڭرىتاغ سودا كوچىسى مەملىكەت بويىچە «مال سېتىۋېلىشتا ئىشەنچلىك كوچا» بەرپا قىلىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلۈق ئۆتتى.

10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى جىتۈك شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەردە يۇقىرى سۈرئەتلىك ئۇچۇر تارقىتىش مەخسۇس لىنىيىسىدىن يەنە بىرى كۆپەيدى.

10 - ئاينىڭ 27 — 28 - كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، دۆلەت رادىئو - تېلېۋىزىيە باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شۇ گۇاڭچۈن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ژۇ دۇنغۇنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى يېڭىشەھەر ناھىيىسى ياندۇما يېزىسىنىڭ 3 - كەنتىدە يېڭى تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى نەق مەيدانda ئىشلىتىپ كۆرسىتىش يېغىنى ئاچتى.

10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قوراللىق ساقچى قىسىم قاتناش 4 - تارماق ئەترىتىنىڭ قەشقەردىكى تۇر بۆلۈمى كۆتۈرە ئالغان مەملىكەت بويىچە 256 نۇقتىلىق قۇرۇلۇشنىڭ بىرى بولغان دۆلەت يولىنىڭ قەشقەر تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان بۆلىكىنىڭ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى.

10 - ئايدا قەشقەر «121» مېتېئورولوگىيە ئۇچۇرلىرى بويىچە ئاپتوماتىك مەسلىھەت بېرىش - مۇلازىمەت قىلىش سىستېمىسىنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش ئىشى تاماملاندى ھەمدە بۇ سىستېما ۋىلايەت بويىچە ئېچىلدى.

10 - ئايدا يەكەن ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى.

بۇ مۇشۇ ناھىيىنىڭ 5 - قېتىم مۇشۇنداق ئالاھىدە شەرەپكە ئېرىشىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 5 - قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش خىزمىتى مەملىكەت بويىچە بىرتۇتاش بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئومۇميۈزلۈك باشلاندى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى شەندۇك ئۆلكىسىگە بارغان مەدەنىيەت - سەنئەت ئالماشتۇرۇش - تەكشۈرۈش ئومىكىنىڭ خىزمىتىنى خۇلاسىلەش، تەقدىرلەش يېغىنى ئاچتى. يېغىندا ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل تىياتىر ئومىكى ۋە ئىپادىسى كۆرۈنەرلىك بولغان ئارتىسلار تەقدىرلەندى.

11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم لىۋ شۆخۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، گۇك شىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا، ۋاڭ شىنشېڭنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەشنى قارار قىلدى. ياۋ يىجيەننى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىدىن، ئەزالىقىدىن، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىدىن قالدۇردى.

11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى شەھەر - بازار ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ئاساسىي داۋالىنىش سۇغۇرتا ئىسلاھاتى سەپەرۋەرلىك يېغىنى ئاچتى. يېغىندا 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ داۋالىنىش سۇغۇرتا تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش قارار قىلىندى.

11 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 8 - كۈنگىچە ب د ت بالىلار فوندى جەمئىيىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى، دوكتور چياۋ يىتو ۋە مەركەز مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسىدىكى 6 كىشى قەشقەردە سۇغۇرتىدا نۇقتا قىلىپ بېكىتىلگەن

تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، مەمەت ياسىن روزى قاتارلىق 40 ئادەمگە «ئىلغار يەككە سودا - سانائەتچى» دېگەن شەرەپلىك نامنى، قەشقەر گۈھەر زېمىن يېمەكلىك چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى قاتارلىق 21 شىركەتكە «ئىلغار خۇسۇسىي كارخانا» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى.

9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قەشقەر غەربىي يۇرت سودىگەر چاقىرىش (گۈرۈھى) باش شىركىتى دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەش، قەشقەر شەھەرلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىنى قوشۇۋالغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى ھەم شەنلۈلىن بىناكارلىق ماتېرىياللىرى بازىرىنىڭ تىجارەت باشلىغانلىقىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى. بۇ قەشقەردىكى خۇسۇسىي كارخانا مەبلەغ سېلىپ قۇرغان تۇنجى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى بازىرى ھېسابلىنىدۇ.

9 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە مەكتەت ناھىيىسىنىڭ «ئىككى ئاساسەن» خىزمىتى ئاپتونوم رايونىنىڭ قايتا تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈپ، ۋىلايەت بويىچە تۇنجى بولۇپ ئاپتونوم رايونىنىڭ قايتا تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكەن ناھىيە بولۇپ قالدى.

9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يېڭىشەھەر ناھىيىلىك «1 - ئاۋغۇست» ئوتتۇرا مەكتىپى مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى.

9 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسى مەملىكەت بويىچە كادىرلار ئىشلىرى سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەر شەھىرى خەلق مەيدانىدا تەنتەنىلىك دۆلەت بايرىقى چىقىرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىپ دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 51 يىللىقىنى تەبرىكلىدى.

شۇ كۈنى قەشقەردە پوچتا سۇرۇشتى ئومۇمىيۈزلۈك تېزلىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەردىكى ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلار خەت - چەكلەرنى چەكلىك مۇددەتتە يەتكۈزۈش مۇلازىمىتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان بولدى. ھەر خىل پوچتا يوللانمىلىرى ھېچ بولمىغاندا بىر كۈن ئىلگىرى ئابونېنتلارنىڭ قولىغا تېگىدىغان بولدى.

شۇ كۈنى جېجياڭ ئۆلكىسى ۋېنجۇ ۋىلايىتىنىڭ لېچىڭ شەھەرلىك خۇسۇسىي كارخانىچى لىن ئەيجۇەن خانىم 11 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ قەشقەر شەھىرىنىڭ 4 كوچا ئاغزىغا سالغان، ماگىزىن بىلەن مېھمانخانا بىر گەۋدىلەشكەن جوڭلىن سودا سارىيى تىجارەت باشلىدى.

10 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 5 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ھامىدىن نىياز قەشقەرگە كېلىپ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى، ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ قانۇن ئىجرا‌سىنى نازارەت قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى.

10 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 13 - كۈنگىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى جۇ يۈەن قەشقەردە تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ئېلىپ باردى.

10 - ئاينىڭ باشلىرىدا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، دۆلەت ئېلېكتر - ئېنېرگىيە شىركىتى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، باش دىرېكتور گاۋ يەن قەشقەرگە كېلىپ جياڭنەن ئېلېكتر چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

10 - ئاينىڭ 11 - كۈنى جۇڭگو ئولىمپىك ماھىرلىرى گې فېي، لىيۇ گولياڭ، خۇاڭ لياڭيەن، لىيۇ گوجېڭ قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىگە سەپەر قىلىش ۋەكىللەر ئۆمىكى ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇقادىر نەسىردىننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر تەنتەربىيە سارىيىدا دوكلات بېرىش يىغىنى ئاچتى.

10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى «يۇز كۈنلۈك ئىجرا قىلىش بىرلەشمە جېڭى» گە سەپەرۋەر قىلىش يىغىنى ئېچىپ، يىل ئاخىرىغىچە دېلو ئاخىرلاشتۇرۇش نىسبىتىنى 70% تىن ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىشنى تەلەپ قىلدى.

10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمى ۋە يەككە گېنېراتور سىغىمى

ئالاق چوڭ بولغان ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى — قەشقەر 350 مىلاق كىلوۋاتلىق ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشقا باشلىدى.

10 ـ ئاينىڭ 14 — 15 ـ كۈنلىرى دۇنيا بانكىسىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسىنىڭ باش ۋەكىلى، جۇڭگو كەسپىي ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خۇاڭ يۈجۈەن ئاپتونوم رايونلۇق دۇنيا بانكىسى ئىشخانىسى مەسئۇلىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەرنىڭ دۇنيا بانكىسى قەرز ئېلىش تۇرى — تارىم ئويمانلىقىنى سۇغىرىش ۋە مۇھىت ئاسراش 2 ـ قارارلىق قۇرۇلۇشىنى تەكشۈردى.

10 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى قەشقەر شەھەرلىك جەنۇبىي تەڭرىتاغ سودا كوچىسى مەملىكەت بويىچە «مال سېتىۋېلىشتا ئىشەنچلىك كوچا» بەرپا قىلىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈشلۈق ئۆتتى.

10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى جىتۈك شىركىتىنىڭ قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەردە يۇقىرى سۈرئەتلىك ئۇچۇر تارقىتىش مەخسۇس لىنىيىسىدىن يەنە بىرى كۆپەيدى.

10 ـ ئاينىڭ 27 — 28 ـ كۈنلىرى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، دۆلەت رادىئو ـ تېلېۋىزىيە باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شۇ گۇاڭچۈن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ژۇ دۇنفۇنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى يېڭىشەھەر ناھىيىسى ياندۇما يېزىسىنىڭ 3 ـ كەنتىدە يېڭى تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى نەق مەيداندا ئىشلىتىپ كۆرسىتىش يېغىنى ئاچتى.

10 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى قوراللىق ساقچى قىسىم قاتناش 4 ـ تارماق ئەترىتىنىڭ قەشقەردىكى تۇر بۆلۈمى كۆتۈرە ئالغان مەملىكەت بويىچە 256 نۆقتىلىق قۇرۇلۇشىنىڭ بىرى بولغان دۆلەت يولىنىڭ قەشقەر تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان بۆلىكىنىڭ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى.

10 ـ ئايدا قەشقەر «121» مېتېئورولوگىيە ئۇچۇرلىرى بويىچە ئاپتوماتىك مەسلىھەت بېرىش ـ مۇلازىمەت قىلىش سىستېمىسىنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش ئىشى تاماملاندى ھەمدە بۇ سىستېما ۋىلايەت بويىچە ئېچىلدى.

10 ـ ئايدا يەكەن ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى.

بۇ مۇشۇ ناھىيىنىڭ 5 ـ قېتىم مۇشۇنداق ئالاھىدە شەرەپكە ئېرىشىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 5 ـ قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش خىزمىتى مەملىكەت بويىچە بىرتۇتاش بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئومۇميۈزلۈك باشلاندى.

شۇ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى شەندۇك ئۆلكىسىگە بارغان مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئالماشتۇرۇش ـ تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ خىزمىتىنى خۇلاسىلەش، تەقدىرلەش يېغىنى ئاچتى. يېغىندا ۋىلايەتلىك ناخشا ـ ئۇسسۇل تىياتىر ئۆمىكى ۋە ئىپادىسى كۆرۈنەرلىك بولغان ئارتىسلار تەقدىرلەندى.

11 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم لىيو شۆخۇنى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، گۇك شىننى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزالىقىغا، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا، ۋاڭ شىنشېڭنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەشنى قارار قىلدى. ياۋ يىجيەننى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىدىن، ئەزالىقىدىن، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىدىن قالدۇردى.

11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى شەھەر ـ بازار ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ ئاساسىي داۋالىنىش سۇغۇرتا ئىسلاھاتى سەپەرۋەرلىك يېغىنى ئاچتى. يېغىندا 11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ داۋالىنىش سۇغۇرتا تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش قارار قىلىندى.

11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنىدىن 8 ـ كۈنگىچە ب د ت بالىلار فوندى جەمئىيىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى، دوكتور چياۋ يېتو ۋە مەركەز مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسىدىكى 6 كىشى قەشقەردە سۇغۇرتىدا نۆقتا قىلىپ بېكىتىلگەن

دوختۇرخانىلارنى باھالاپ، تەكشۈرۈپ، ۋۇۋسكا ئاستى. ۋىلايەت بويىچە ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك دوختۇرخانا ۋە مەھەللە دوختۇرخانىسى (داۋالاش ئورنى) بولۇپ 15 دوختۇرخانا تۇنجى تۈركۈمدە داۋالاش ئىسلاھاتىدا نۇقتا قىلىنغان داۋالاش ئاپپاراتى قىلىپ بېكىتىلدى.

11 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايىتى 11 ناھىيە (شەھەر)، 60 يېزا، 125 نۇقتىغا بېرىپ، 2000 - يىللىق ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىدا «تەڭرىتاغ لوڭقىسى» نى تالىشىش مۇسابىقىسى بويىچە تەكشۈرۈش - باھالاش ئېلىپ باردى.

11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر ئايرودرومىنىڭ يېنىغا جايلاشقان قەشقەر دۆلەت ئاشلىق ئامبىرىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى.

11 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 31 - كۈنىگىچە ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بەيماسەيۋاڭ باشچىلىقىدىكى شىزاڭ ئالى رايونى پارتىيە - ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكى قەشقەردە تەكشۈرۈشتە بولدى.

11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى «پەلەك شاھى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي سەنئىتى — دارۋازنىڭ 6 - ئەۋلاد ئىز باسارى، 9 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ئادىل ھوشۇر يېڭىسار ناھىيىسىگە كېلىپ تەكشۈرۈش، تەتقىقات ئېلىپ باردى ھەمدە يۇرتداشلىرىغا خىزمىتىنى دوكلات قىلدى.

11 - ئايدا يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ «ھەممە كەنتكە رادىئو - تېلېۋىزىيە يەتكۈزۈش» قۇرۇلۇشى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى.

11 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسى ئاپتونوم رايونلۇق كۈز پەسىللىك ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىدا 2000 - يىلدىكى كۈز پەسىللىك ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىنىڭ كوللېكتىپ ئالاھىدە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. بۇ ۋىلايەتلىك كادىرلار ئىدارىسىنىڭ 1996 - يىلدىن بېرى ئۇدا 5 يىل ئاپتونوم رايونلۇق ئىختىساسلىقلارنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى تەرىپىدىن 1 - بولۇپ باھالىنىشى ھېسابلىنىدۇ.

11 - ئايدا قەشقەر شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولىدا شىنجاڭ بويىچە 3 - ساغلاملىق تەربىيىسى - پەننى ئومۇملاشتۇرۇش كوچىسى قۇردى.

11 - ئايدا يېڭىسار ناھىيىسىگە جۇڭگو يېزا ئىگىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى، ئالاھىدە مەھسۇلات ئىقتىسادىي كومىتېتى، جۇڭگو ئالاھىدە مەھسۇلات يۇرتلىرىنى تونۇشتۇرۇش، تەشۋىق قىلىش پائالىيىتى گۇرۇپپىسى تەشكىلىي كومىتېتى يېڭىسار ناھىيىسىگە «جۇڭگو سەمەت ئۆرۈكى ماكانى» دەپ نام بەردى.

11 - ئايدا قەشقەر ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى تيەنجىن تىببىي ئۇنىۋېرسىتېتى قارىمىقىدىكى 2 - دوختۇرخانا بىلەن دوستلۇق - ھەمكارلىق ئورناتتى.

12 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى ساياھەتچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىپ، «چوڭ ئىقتىساد - سودا، چوڭ ساياھەت» ئىستراتېگىيىسىنى يولغا قويۇپ، ساياھەتچىلىكنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ باردى. يىغىندا ساياھەتچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇش قارار قىلىندى.

12 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 13 - كۈنىگىچە قەشقەر ۋىلايىتى ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئاچتى. يىغىندا «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ 10 - بەش يىللىق پىلان پروگراممىسى» مۇزاكىرە قىلىندى ۋە تۈزىتىلدى، يېڭى ئەسىرنىڭ ئالدىنقى 5 يىلدىكى ئاساسىي ۋەزىپىلەر ۋە 1 - يىلدىكى ئاساسىي خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 16 - كۈنىگىچە ئاپتونوم رايونلۇق تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قەشقەرگە كېلىپ «ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەربىيىسى بويىچە «ئارقىغا قاراش» خىزمىتىنى تەكشۈردى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ

«ئۇچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەرىپىسى بويىچە «ئارقىغا قاراش» پائالىيىتىدە ئېرىشكەن كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈردى.

12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قەشقەر سەنئەت مەكتىپىنىڭ ئۇنىۋېرسال ئوقۇتۇش بىناسى پۈتتى ھەمدە لېنتا كېسىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر 2 - خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ يېڭى ياتاق بىناسى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى ھەمدە پۈتۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

12 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتى سۇنى ئائىلىلەرگىچە تەقسىم قىلىش، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سۇنى ياخشىلاش ھەمدە كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش نەق مەيدان كۆرىكى يېغىنى ئاچتى.

12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتى 19 - قېتىملىق ئەزالار يېغىنى ئاچتى. يېغىندا «ۋىلايەتنىڭ 2000 - يىللىق مالىيە خام چوت پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 2000 - يىللىق خام چوتقا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ئەھۋالى توغرىسىدىكى قارار (لايىھە)» قاراپ چىقىلدى ۋە ماقۇللاندى؛ «قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەن - تېخنىكا خىزمىتىدىن قىلىنغان دوكلات» ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى.

12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر ۋىلايەتلىك «1 - ئاۋغۇست» ئۇن زاۋۇتى تۇزۇلمىسىنى پۈتۈن گەۋدە بويىچە ئىسلاھ قىلىش خىزمىتىنى تاماملاپ، ۋىلايەتلىك «1 - ئاۋغۇست» ئاشلىق - ماي سانائىت - سودا چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى بولۇپ قۇرۇلدى ۋە ۋەزىپىسكا ئېسىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر شىنخەي پاختا توقۇمىچىلىق چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى مىڭدا ترانسپورت شىركىتى، چاڭيۈەن سودا - سانائەت شىركىتى، تۆڭشىن ماشىنىسازلىق شىركىتى، ۋەيىي توقۇمىچىلىق شىركىتى، تۇلپار ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون شىركىتى، خۇايۈەن ئۆي خوجىلىقى شىركىتىدىن ئىبارەت 6 مۇستەقىل ئىقتىسادىي گەۋدىگە ئايرىلدى. بۇ مەزكۇر شىركەتنىڭ 3 - كەسىپتىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ پۈتۈن كۈچ بىلەن توقۇمىچىلىقنى ئاساسىي كەسىپ قىلىدىغان شىركەت بولغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدە «يېڭى ئەسىرنى كۈتۈۋېلىپ، مەملىكەت بويىچە پاكىز شەھەر بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈش» بويىچە 10 مىڭ كىشى ئىمزا قويۇش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى.

12 - ئايدا خېنەن سەنمېنشيا شەھەرلىك شىنتەي كانچىلىق شىركىتى 7 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ پەيزاۋات ناھىيىسىدە شىنباۋ كانچىلىق پاي چەكلىك شىركىتى قۇردى.

ئىككىنچى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1991 — 2000 - يىلغىچە بولغان ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئەھۋالى

1991 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1991 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇسى (يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەت تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 2 مىليون 875 مىڭ 200. ۋىلايەت بويىچە (يېزا

ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ئۇلايەت تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ بۇنىڭ سىرتىدا) نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰22.1، ئۆلۈش نىسبىتى ‰8.5، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى ‰13.6. ئومۇمىي نوپۇس 2 مىليون 754 مىڭ 100 بولۇپ، 1990 - يىلىدىكىدىن 65 مىڭ 100 ئادەم كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 2 مىليون 552 مىڭ 500 بولۇپ، 60 مىڭ 400 ئادەم كۆپەيدى؛ خەنزۇ 160 مىڭ 500 بولۇپ، 47 مىڭ ئادەم كۆپەيدى، باشقا مىللەتلەر 41 مىڭ 100 بولۇپ، 1990 - يىلدىكى بىلەن تەڭلەشتى.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1991 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 3 مىليارد 216 مىليون يۈەن (1990- يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 3 مىليارد 233 مىليون يۈەن) گە يېتىپ، 1990 - يىلىدىكىدىن ‰10 ئاشتى (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)؛ ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 6 مىليارد 374 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 6 مىليارد 133 مىليون يۈەن) گە يەتتى؛ مىللىي دارامەت 2 مىليارد 872 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 2 مىليارد 800 مىليون يۈەن) گە يېتىپ، ‰11 ئاشتى؛ مالىيە كىرىمى 148 مىليون 420 مىڭ يۈەن، مالىيە چىقىمى 476 مىليون 750 مىڭ يۈەن بولدى.

ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 865 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 2 مىليارد 870 مىليون يۈەن) گە يېتىپ، 1990 - يىلىدىكىدىن ‰13.3 ئاشتى؛ تېرىلغۇ يەر 5 مىليون 917 مىڭ 400 مو. ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 154 مىڭ 900 تونىغا يېتىپ، ‰4.87؛ پاختا 182 مىڭ 600 تونىغا يېتىپ، ‰34.76 ئاشتى؛ 22 مىڭ 500 تونىا ياغلىق دان، 183 مىڭ 900 تونىا كۆكتات، 173 مىڭ تونىا مېۋە ئېلىندى. يىل ئاخىرىدا 5 مىليون 267 مىڭ 600 تۈياق چارۋا قالدى؛ 38 مىڭ 332 تونىا تاۋار گۆش، 26 مىڭ 652 تونىا كالا، قوي سۈتى، 1274 تونىا سۇ مەھسۇلاتى ئېلىندى. 171 مىڭ 300 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلىندى، پارچە - پۈرات يەرلەرگە 23 مىليون 440 مىڭ تۇپ كۆچەت تىكىلدى، 23 مىڭ 900 مو يەردە كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 4 مىليون 329 مىڭ كىلوۋاتقا يەتتى. 237 مىڭ 800 تونىا خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلىتىلدى. ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق قۇرۇلۇشىغا 9 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 350 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ‰8.7 ئاشتى. يېزىلارنىڭ ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليارد 277 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1990 - يىلىدىكىدىن ‰16.54 ئاشتى.

ۋىلايەت بويىچە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 508 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 1 مىليارد 526 مىليون يۈەن) گە يېتىپ، 1990 - يىلىدىكىدىن ‰36.74 ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ ‰25.75 نى، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ ‰74.25 نى ئىگىلىدى. بىر يىلدا 89 مىليون 280 مىڭ كىلوۋات سائەت توك، 227 مىڭ تونىا كۆمۈر، 98 مىڭ 900 تونىا سېمونت، 42 مىليون 860 مىڭ 400 مېتىر پاختا رەخت، 11 مىڭ 976.51 تونىا يىپ ئىشلەپچىقىرىلدى، 6 مىليون 72 مىڭ 600 مېتىر رەخت بويالدى، ئىلمە - توقۇلما بۇيۇملىرىنى يىپقا سۈندۈرغاندا 177.22 تونىغا يەتتى. 5612 تونىا ئىچىملىك - ھاراق، 45.1 تونىا ئاق يىپەك، 519 دانە سۈلياۋ يوپۇق يېپىش ماشىنىسى، 1889 دانە سېيالكا ئىشلەپچىقىرىلدى. ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان

ئىزاھ: قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1991 — 2000 - يىلغىچە بولغان ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا دائىر ماتېرىيال 1991 — 2001 - يىلغىچە بولغان «شىنجاڭ يىلنامىسى» دىن ئېلىندى، بارلىق سانلىق مەلۇماتلار ئۆزگەرتىلمەي ئەينى بويىچە شۇ كىتابتىن ئېلىپ كىرگۈزۈلدى.

سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئومۇمىي خادىملارنىڭ ئوتتۇرىچە ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى 14 مىڭ 943 يۈەنگە يېتىپ، 39.98% ئاشتى. شۇ يىلى يېڭىدىن قۇرۇلۇش قىلىنغان تۆر 103، داۋاملاشتۇرۇلغان تۆر 37، ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن تۆر 93. جەمئىيەت بويىچە تۆراقلىق مۇلۈككە 229 مىليون 174 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي مۇلۈكچىلىكتىكى ئورۇنلار سالغىنى 58 مىليون 734 مىڭ يۈەن.

ۋىلايەت بويىچە تاشقى سودىدا سېتىۋېلىش سوممىسى 101 مىليون 695 مىڭ 700 يۈەنگە يېتىپ، 1990-يىلىدىكىدىن 135.33%؛ يۆتكەپ بېرىش سوممىسى 99 مىليون 945 مىڭ 400 يۈەنگە يېتىپ، 84.34% ئاشتى. خونجىراپ پورتىدىن 32 مىڭ 300 ئادەم (قېتىم)، 13 مىڭ 100 ئاپتوموبىل (قېتىم) كىرىپ چىقتى. تاموژنا بېجىدىن 5 مىليون 666 مىڭ 600 يۈەن كىرىم قىلىندى. سەيلى- ساياھەت، سودا قىلىش ئۈچۈن كەلگەن شياڭگاڭ، ئاۋمېنلىق قېرىنداشلار، چەت ئەللەردىكى مۇھاجىر قېرىنداشلار ۋە چەت ئەللىك دوستلاردىن 34 مىڭ 425 ئادەم (قېتىم) كۆتۈۋېلىندى، ساياھەتچىلىكتىن 9 مىليون 652 مىڭ 600 يۈەن كىرىم قىلىندى، 30 مىليون 270 مىڭ يۈەن تاشقى پېرېۋوت ئايرىۋاشلاندى. سودىدىن باشقا 3 مىليون 870 مىڭ دوللار تاشقى پېرېۋوت كىرىم قىلىندى. بىر يىلدا ھەمكارلىق تۈرىدىن 34 ى ئەملىيلەشتى، سىرتتىن قىممىتى 15 مىليون يۈەنلىك ماددىي ئەشيا ۋە ئۈسكۈنە كىرگۈزۈلدى، 329 ئىختىساسلىق خادىم كىرگۈزۈلدى ۋە تەربىيىلەندى. ھەمكارلىشىش ئارقىلىق 5500 تونىنا پاختا، 300 تونىنىدىن كۆپرەك ھۆل، قۇرۇق مېۋە ئېكسپورت قىلىندى.

ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۈكچىلىكىدىكى خام چوت ئىچىدىكى تاشيول تىرانسپورت كارخانىلىرى توشۇغان يۈك 255 مىڭ تونىنغا، يۈك ئوبوروت مىقدارى 202 مىليون 820 مىڭ تونىنا - كىلومېتىرغا؛ يولۇچى 5 مىليون 690 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 556 مىليون 700 مىڭ ئادەم-كىلومېتىرغا يەتتى. تىرانسپورت تىجارىتىدىن قىلىنغان كىرىم 76 مىليون 740 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 36.79%؛ پايدا 40 مىليون 950 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 97.4% ئاشتى. پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 15 مىليون 150 مىڭ يۈەنگە (ئۆزگەرمەس باھا)، كەسپىي كىرىمى 15 مىليون 444 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە شەھەر ئىچى تېلېفونى 10 مىڭ 50 توچكىغا، يېزا تېلېفونى 4039 توچكىغا يەتتى.

ۋىلايەت بويىچە تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 1 مىليارد 284 مىليون 290 مىڭ يۈەن (دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 366 مىليون 670 مىڭ يۈەن) گە يېتىپ، 1990 - يىلىدىكىدىن 25.18% ئاشتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1991 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كەسپىي تېخنىكا خادىمى 53 مىڭ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 9157. شۇ يىلى «قەشقەر ۋىلايىتىدە مىليون مولۇق ئاشلىق زىرائىتى ئېتىزىغا ئىككى چىلگە سورتىنى كىرىشتۇرۇپ تېرىپ يۇقىرى ھوسۇللۇق ئۆستۇرۇش تېخنىكىسى» نى كەشپ قىلىش تەتقىقاتى دۆلەتنىڭ ئۇچقۇن پەن - تېخنىكا پىلانى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى؛ «كونسېرۋا شوخلىسى سورتىنى كىرگۈزۈپ قوللىنىش تەتقىقاتى» ۋە «قەشقەر 1 - نومۇرلۇق كۆممىقونىقىنىڭ يېڭى سورتىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىش» ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۇچقۇن پەن - تېخنىكا پىلانى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. «ئىككىدە تۆۋەنگە چۈشكەن» تېخنىكا خادىملىرى 3 مىليون 960 مىڭ مو زىرائەتنى ھۆددىگە ئېلىپ، ئېرىشتى. «ئىككىدە تۆۋەنگە چۈشكەن» تېخنىكا خادىملىرى 3 مىليون 960 مىڭ مو زىرائەتنى ھۆددىگە ئېلىپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى يېڭىدىن 254 مىليون يۈەن ئاشۇردى. ۋىلايەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ 1119 (مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ 1088)، ئوقۇغۇچىسى 367 مىڭ 600 (مىللىي 347 مىڭ 745)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 208

(مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ 184)، ئوقۇغۇچىسى 80 مىڭ 900 (مىللىي 71 مىڭ 261)؛ كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ 10 (مىللىي مەكتەپ 9)، ئوقۇغۇچىسى 5084 (مىللىي 4822)؛ چوڭلار ئالىي تېخنىكومى 2، ئوقۇغۇچىسى 502 (مىللىي 426)؛ چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكومى 4، خەنزۇ تىلى سىنىپىدىن 4 ى تەسىس قىلىندى، ئوقۇغۇچىسى 1057 (مىللىي 832)؛ ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم 9، ئوقۇغۇچىسى 3875 (مىللىي 3001)؛ ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى 24 مىڭ 534 (مىللىي 22 مىڭ 443). شۇ يىلى ماتېرىيال ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا 26 مىليون 742 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ خەتەرلىك سىنىپلار رېمونت قىلىندى. ژىلايەت بويىچە ھەر خىل تىپتىكى كىنو قويۇش ئورنىدىن 322 سى بولۇپ، 73 مىڭ 700 مەيدان كىنو قويۇلدى، تاماشىبىن 35 مىليون 913 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. سەنئەت ئۆمىكى 12 بولۇپ، 1704 مەيدان ئويۇن قويۇلدى، تاماشىبىن 1 مىليون 251 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. ئاممىۋى سەنئەت ساريىي بىر، ناھىيە (شەھەر) لىك مەدەنىيەت يۇرتى 12، كۇتۇپخانا 8 (ساقلىنىۋاتقان كىتاب 502 مىڭ 800 نۇسخا). رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 86%، تېلېۋىزىيىنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 73% كە يەتتى، بىر يىلدا شىنخۇا كىتابخانىلىرى 7 مىليون 217 مىڭ 700 پارچە كىتاب تارقاتتى. ژىلايەت بويىچە تىببىي داۋالاش - ساقلىق ساقلاش ئاپپاراتى 424، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 197، ئامبۇلاتورىيە 194، سەھىيە- يۇقۇملۇق كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى 14، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى 10؛ كېسەل كارىۋىتى 8888؛ كەسپىي سەھىيە تېخنىكا خادىمى 8313. 1991 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىنى تەنھەرىكەتچىلىرى ئاپتونوم رايونلۇق ياشلار - ئۆسمۈرلەر ئوغۇل، قىزلار ۋالىبول مۇسابىقىسى ۋە ئوغۇللار پۇتبول مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ 2 تۇرده 1 -، بىر تۇرده 2 - بولدى؛ ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك يەككە تۇرلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرىدا 17 تۇرده 1 -، 11 تۇرده 2 -، 19 تۇرده 3 - بولدى. ژىلايەتتە ئۆتكۈزۈلگەن 5 تۇردىكى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە بىر ئادەم بىر تۇرده ئاپتونوم رايونىنىڭ رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى. ژىلايەت بويىچە 944 قېتىم ھەر خىل تىپتىكى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئوتكۈزۈلدى، مۇسابىقىگە 443 مىڭ 300 ئادەم قاتناشتى. 170 مىڭ ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى دۆلەتنىڭ تەتىلەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمىگە يەتتى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1991 - يىلى ژىلايەت بويىچە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 680 يۈەنگە، شەھەر- بازار ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 1157.11 يۈەنگە يەتتى. ژىلايەت بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 141 مىڭ 500 (كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 30 مىڭ 90) بولۇپ، يىللىق ماڭاش سوممىسى 323 مىليون 867 مىڭ 200 يۈەن (كوللېكتىپنىڭ 57 مىليون 165 مىڭ يۈەن) بولدى. 7245 كىشى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بىر يىلدا نامراتلارنى يۆلەشكە 8 مىليون 400 مىڭ يۈەن ئىشلىتىلدى. شۇ يىلى 15 مىڭ 211 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى. يىل ئاخىرىدا شەھەر، يېزا ئاھالىلىرى بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1 مىليارد 441 مىليون يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلارنىڭ 1 مىليارد 93 مىليون يۈەن، يېزىلارنىڭ 348 مىليون يۈەن. ژىلايەت بويىچە 23 پاراۋانلىق ئورنىدا قۇتقۇزۇش ئوبيېكتىدىن 752 كىشى بېقىلدى؛ يېزىلاردىكى 115 ياشانغانلار ساناتورىيىسىدە يېتىم - يېسىر، قېرى - چۈرىلەردىن 1360 كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ بېقىلدى. ژىلايەت بويىچە تۇرلۇك سۇغۇرتىلاش سوممىسى 3 مىليارد 900 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 98.44%. ئاشتى؛ 421 كارخانا مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسىغا، 290 مىڭ 700 ئائىلە ئۆي - مۇلۇك سۇغۇرتىسىغا، 207 مىڭ 400 ئائىلە ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتىغا،

160 مىڭ ئائىلە كوللېكتىپ كۇتۇلمىگەن زىيانلىنىش سۇغۇرتىسىغا، 11 مىڭ 200 ئائىلە مال توشۇش سۇغۇرتىسىغا قاتناشتى. سۇغۇرتا كىرىمى 19 مىليون 50 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ بىر يىلدا ھەر خىل تۆلەم دېلوسىدىن 9081ى بىر تەرەپ قىلىنىپ، 6 مىليون 310 مىڭ يۈەن تۆلەم تۆلەندى.

1992 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1992 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدە (يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەت تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلار بۇنىڭ سىرتىدا) نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى 20.9‰، ئۆلۈش نىسبىتى 8.9‰، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 12‰ بولدى. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس 2 مىليون 784 مىڭ بولۇپ، 1991 - يىلدىكىدىن 29 مىڭ 900 ئادەم كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 2 مىليون 569 مىڭ 600 بولۇپ، 1991 - يىلدىكىدىن 17 مىڭ 100 ئادەم كۆپەيدى؛ خەنزۇ 169 مىڭ 200 بولۇپ، 8700 ئادەم كۆپەيدى؛ باشقا مىللەتلەر 45 مىڭ 300 بولۇپ، 4200 ئادەم كۆپەيدى.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1992 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 3 مىليارد 476 مىليون يۈەن (1990-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 1991 - يىلدىكىدىن 7.5%؛ مىللىي دارامەت 3 مىليارد 25 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 7.8% ئاشتى؛ مالىيە كىرىمى 141 مىليون 290 مىڭ يۈەن، مالىيە چىقىمى 473 مىليون 110 مىڭ يۈەن بولدى.

ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 981 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 1991 - يىلدىكىدىن 3.85% ئاشتى. تېرىلغۇ يەر 5 مىليون 956 مىڭ 400 مو، ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 192 مىڭ 800 تونىنغا يېتىپ، 3.28%؛ پاختا 197 مىڭ 700 تونىنغا يېتىپ، 8.28% ئاشتى؛ ياغلىق دان 20 مىڭ 900 تونا بولۇپ، 7.11% كېمەيدى؛ كۆكتات 188 مىڭ 600 تونىنغا يېتىپ، 2.56%؛ مېۋە 179 مىڭ 800 تونىنغا يېتىپ، 3.93%؛ قوغۇن - تاۋۇز 163 مىڭ 100 تونىنغا يېتىپ، 11.03% ئاشتى؛ ھەسەل 53 تونا، پىلە غوزىسى 742.87 تونا. يىل ئاخىرىدا 5 مىليون 342 مىڭ 400 تۇياق چارۋا قالدى؛ 44 مىڭ 230 تونا گۆش، 28 مىڭ 142 تونا كالا، قوي سۈتى، 2029 تونا سۇ مەھسۇلاتى ئېلىندى. 163 مىڭ 600 مو يەردە ئورمان بەرپا قىلىندى، 16 مىڭ مو يەردە كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى، پارچە - پۈرات يەرلەرگە 20 مىليون 450 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى، 14 مىڭ 718 كۈب مېتىر ياغاچ كېسىلدى. ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 487 مىڭ كىلوۋاتقا يەتتى، 218 مىڭ 800 تونا خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلىتىلدى، ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق قۇرۇلۇشىغا 8 مىليون 900 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ كىرىمى 399 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 14% ئاشتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 700 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 1991 - يىلدىكىدىن 12.73% ئاشتى. بىر يىلدا 104 مىليون 414 مىڭ 600 كىلوۋات سائەت توك، 232 مىڭ 600 تونا كۆمۈر، 138 مىڭ 300 تونا سېمونت، 36 مىليون 544 مىڭ 200 مېتىر پاختا رەخت، 13 مىڭ 84 تونا پاختا يىپ ئىشلەپچىقىرىلدى، 5 مىليون 610 مىڭ مېتىر رەخت بويالدى، ئىلمە - توقۇلما

بۇيۇملىرى ئۇچۇن 148 تونىا يىپ ئىشلەتىلدى. 5779 تونىا ئىچىملىك - ھاراق، 40.49 تونىا ئاق يىپەك، 72 مىڭ 600 دانە كىچىك تېپتىكى تۆمۇر دېھقانچىلىق سايمىنى، 226.4 تونىا سوپۇن، 880 دانە سۇلياۋ يوپۇق يېپىش ماشىنىسى، 100 دانە سېيالكا، 2259 دانە تراكتورغا سۆرىتىلمىدىغان تېرىلغۇ ماشىنىسى، 397 دانە ماتورلۇق دان ئايرىش ماشىنىسى، 1192 دانە تراكتورغا سۆرىتىلمىدىغان ساپان، 238 دانە پرېسسېپ، 942.13 تونىا كونسېرۋا ئىشلەپچىقىرىلدى. ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئومۇمىي خادىملارنىڭ ئوتتۇرىچە ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى 17 مىڭ 784.64 يۈەنگە يېتىپ، 19.02% ئاشتى. شۇ يىلى يېڭىدىن قۇرۇلغان تۇر 329، داۋاملاشتۇرۇلغان تۇر 118، ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن تۇر 239. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 237 مىليون 10 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى ئورۇنلار سالغىنى 159 مىليون 860 مىڭ يۈەن.

ۋىلايەت بويىچە تاشقى سودىدا سېتىۋېلىش سومىسى 60 مىليون 930 مىڭ يۈەن بولۇپ، 40.08%، يۆتكەپ بېرىش سومىسى 61 مىليون 100 مىڭ يۈەن بولۇپ، 38.87% كېمەيدى. خونجىراپ پورتىدىن 22 مىڭ 300 ئادەم (قېتىم)، 4432 ئاپتوموبىل (قېتىم) كىرىپ - چىقتى. قەشقەرگە سەيلى - ساياھەت، سودا قىلىش ئۇچۇن شياڭگاڭ، ئاۋمېنلىق قېرىنداشلار، چەت ئەللەردىكى مۇھاجىر قېرىنداشلار، چەت ئەللىك دوستلاردىن 90 مىڭ ئادەم (قېتىم) كەلدى. تاموژنا باج كىرىمى 300 مىڭ يۈەنگە، سودىدىن باشقا تاشقى پېرېۋوت كىرىمى 10 مىليون 991 مىڭ 500 دوللارغا، ئايرىۋاشلانغان تاشقى پېرېۋوت 28 مىليون 980 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بىر يىلدا ھەمكارلىق تۈرىدىن 66 سى ئەملىيلەشتى. ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى خام چوت ئىچىدىكى تاشيول ترانسپورت شىركەتلىرى توشۇغان يۈك 250 مىڭ تونناغا، يۈك ئوبوروت مىقدارى 205 مىليون 80 مىڭ تونناغا، يولۇچى 5 مىليون 970 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 623 مىليون 400 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا، ترانسپورت تىجارىتى كىرىمى 83 مىليون 792 مىڭ يۈەنگە، پايدا 8 مىليون 504 مىڭ يۈەنگە يەتتى. پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سومىسى 18 مىليون 161 مىڭ 100 يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا)، كەسپىي كىرىمى 19 مىليون 709 مىڭ 600 يۈەن بولدى. ۋىلايەت بويىچە شەھەر ئىچى تېلېفونى 13 مىڭ 627 توچكىغا، يېزا تېلېفونى 4230 توچكىغا يەتتى.

ۋىلايەت بويىچە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سومىسى 1 مىليارد 399 مىليون 960 مىڭ يۈەن (دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سومىسى 423 مىليون 170 مىڭ يۈەن) گە يېتىپ، 1991 - يىلدىكىدىن 9% ئاشتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1992 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كەسپىي تېخنىكا خادىمى 45 مىڭ 300 (كارخانىلاردىكى كەسپىي تېخنىكا خادىملىرى بۇنىڭ سىرتىدا)، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۇملۇق بارلار 6764. شۇ يىلى «يەكەن دەريا‌سى ۋادىسىنى پىلانلاشنىڭ مۇھىتقا بولغان تەسىرىنى باھالاش» تېمىسى ئاپتونوم رايونلۇق 3 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى، «يەكەن دەريا‌سى ۋادىسىدىكى تۇزلۇقلۇقلىرىنى پىلانلاش»، «يەكەن دەريا‌سى ۋادىسىنىڭ سۇيىمگە بولغان ئۇزاق مۇددەتلىك ئېھتىياج ۋە تەمىنلەش پىلانى» 4-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. «باشقا جايلاردىن تاپان بېلىق سورتىنى كىرگۈزۈپ كۆپەيتىشنىڭ يۇرۇشلۇق تېخنىكىسى ھەققىدە تەتقىقات» ئاپتونوم رايونلۇق 4 - دەرىجىلىك ئۇچقۇن مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. «ۋېكتور بوشلۇقلۇقنىڭ ئاساسىي نەزەرىيىسى» ۋىلايەتلىك 1 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مۇكاپاتىغا؛ «مەكىت ناھىيىسىنىڭ 200 مىڭ مو كېۋەز يېرىنىڭ ساپ پاختا بىرلىك ھوسۇلىنى ئۇدا 3 يىل 100 كىلوگرامدىن ئاشۇرۇش تەجرىبىسىنى كېڭەيتىش تېخنىكىسى» ۋىلايەتلىك 1 - دەرىجىلىك ئۇچقۇن مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ۋىلايەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ 1145 (مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ 1113)، ئوقۇغۇچىسى 386 مىڭ 200 (مىللىي 370 مىڭ 600)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 203 (مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ 189)، ئوقۇغۇچىسى 74 مىڭ 800 (مىللىي 66 مىڭ)؛ كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ 12 (مىللىي مەكتەپ 10)، ئوقۇغۇچىسى 5647 (مىللىي 5450)؛ چوڭلار ئالىي تېخنىكومى 2، ئوقۇغۇچىسى 274؛ چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكومى 4، ئوقۇغۇچىسى 878 (مىللىي 780)؛ ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم 9، ئوقۇغۇچىسى 4442 (مىللىي 3403). ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 25 مىڭ 241 (مىللىي 23 مىڭ 40). شۇ يىلى مائارىپ ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا 14 مىليون 282 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ خەتەرلىك سىنىپلار يېڭىلاندى. ۋىلايەت بويىچە كىنو قويۇش ئورنى 318 بولۇپ، 4 مىليون 613 مىڭ 400 يۈەن، سەنئەت ئۆمىكى 14 بولۇپ، 1 مىليون 51 مىڭ يۈەن كىرىم قىلدى. ۋىلايەتلىك ئامما‌ۋى سەنئەت سارىيى بىر، ناھىيە (شەھەر) لىك مەدەنىيەت يۇرتى 12، يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتى 156، كۈتۈپخانا 8، ساقلىنىۋاتقان كىتاب 508 مىڭ 300 پارچە. رادىئونىڭ قاپلاش نىسبىتى 87%، تېلېۋىزىيەنىڭ قاپلاش نىسبىتى 77% بولدى. شىنخۇا كىتابخانىلىرى بىر يىلدا 7 مىليون 317 مىڭ 600 پارچە كىتاب - ژۇرنال تارقاتتى. تىببىي داۋالاش، ساھىيە ئاپپاراتى 428، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 199، ئامبۇلاتورىيە 197، ساھىيە - يۇقۇملۇق كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى 14، ئانا-بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى 10، كېسەل كارىۋىتى 8924، كەسپىي ساھىيە تېخنىكا خادىمى 8714؛ 1992 - يىلى ۋىلايەت كوماندىسى ئاپتونوم رايونلۇق 3 - نۆۋەتلىك ياشلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىغا قاتنىشىپ كوللېكتىپ ئۇمۇمىي نومۇردا 2 - بولۇپ، 79 ئالتۇن مېدال، 32 كۈمۈش مېدال، 19 مىس مېدال ئالدى؛ قىزلار رۇداۋچە چېلىشىش كوماندىسى بىلەن ئوغۇللار ۋالىبول كوماندىسى مەدەنىي تەنھەرىكەت كوماندىسى بولۇپ باھالاندى. 16 تەنھەرىكەتچى تەنتەربىيە ئەخلاق - پەزىلەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. بىر يىلدا يېنىك ئاتلېتىكا، چېلىشىش، قارىغا ئېتىش، سۈ ئۈزۈش، ژېلىسىپىت چاپتۇرۇش مۇسابىقىلىرى ئۆتكۈزۈلدى، 500 دىن ئارتۇق تەنھەرىكەتچى مۇسابىقىگە قاتناشتى. ۋىلايەت بويىچە 80% تىن يۇقىرى ئىشچى - خىزمەتچى ئۈزۈنغا يۈگۈرۈش، رادىئو گىمناستىكىسى، ۋاسكېتبول، ۋالىبول، تىكتاك توپ، شاھمات قاتارلىق پائالىيەتلەرگە قاتناشتى. 62.88% ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى تەنتەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمىگە يەتتى. 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونغا مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىدىن 2 سى يەتكۈزۈپ بېرىلدى. 7 ئوقۇغۇچى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە مەكتىپىگە قوبۇل قىلىندى، 7 كىشى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىگە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىلدى، 3 كىشى دۆلەتلىك 1 - دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى ئۆلچىمىگە يەتتى، 21 كىشى 2 - دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى ئۆلچىمىگە يەتتى. ئاپتونوم رايون قاغىلىق ناھىيىسىگە تەنتەربىيىدە ئىلغار ناھىيە دەپ نام بەردى، ۋىلايەت بويىچە 27 يېزا (بازار) ئاپتونوم رايون بويىچە تەنتەربىيىدە ئىلغار يېزا (بازار) بولدى، مەكىت ناھىيىسىنىڭ يانتاق يېزىسى، يەكەن ناھىيىسىنىڭ ئارال يېزىسى مەملىكەت بويىچە يېزا تەنتەربىيە پائالىيىتىدىكى نەمۇنە يېزا بولۇپ باھالاندى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1992 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 678 يۈەن، شەھەر-بازار ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 1458.23 يۈەن بولدى. ۋىلايەت بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 146 مىڭ 400 (كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 32 مىڭ 500) بولۇپ، يىللىق مائاش سوممىسى 390 مىليون 358 مىڭ 600 يۈەن (كوللېكتىپنىڭ 65 مىليون 715 مىڭ 200 يۈەن). 5700 كىشى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بىر يىلدا نامراتلارنى يۆلەشكە 7 مىليون 60 مىڭ يۈەن مەبلەغ

ئىشلىتىلدى. شۇ يىلى 3576 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى. يىل ئاخىرىدا شەھەر، يېزا ئاھالىلىرى بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1 مىليارد 975 مىليون يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر-بازار ئاھالىلىرىنىڭ 1 مىليارد 363 مىليون يۈەن، يېزا ئاھالىلىرىنىڭ 612 مىليون يۈەن. ۋىلايەت بويىچە 25 پاراۋانلىق ئورنى بولۇپ، قۇتقۇزۇش ئوبيېكتىدىن 899 كىشى بېقىلدى، يېزىلاردا 129 ياشانغانلار ساناتورىيىسى بولۇپ، يېتىم - يېسىر، قېرى - چۆرىلەردىن 1163 كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە تۇرلۇك سۇغۇرتا سوممىسى 5 مىليارد 250 مىليون يۈەنگە يەتتى، 591 كارخانا مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسىغا، 285 مىڭ 800 كىشى ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتىغا، 223 مىڭ 700 كىشى كوللېكتىپ كۇتۇلمىگەن زەخمىلىنىش سۇغۇرتىسىغا، 11 مىڭ 800 كىشى يۇك تىرانسپورتى سۇغۇرتىسىغا، 310 مىڭ 706 كىشى ئائىلە مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسىغا قاتناشتى. يىللىق سۇغۇرتا كىرىمى 29 مىليون 506 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بىر يىلدا ھەر خىل تۆلەم دېلوسىدىن 8253ى بىر تەرەپ قىلىنىپ، 10 مىليون 118 مىڭ يۈەن تۆلەم تۆلەندى.

1993 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1993 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە (يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ بۇنىڭ سىرتىدا) نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى 20.76‰، ئۆلۈش نىسبىتى 8.88‰، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 11.88‰ بولدى. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس (يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 2 مىليون 971 مىڭ بولۇپ، 1992 - يىلدىكىدىن 35 مىڭ 300 ئادەم كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر 2 مىليون 374 مىڭ، خەنزۇ 237 مىڭ.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1993 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 3 مىليارد 479 مىليون يۈەن (1990-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 1992 - يىلدىكىدىن 0.09‰ ئاشتى. مالىيە كىرىمى 175 مىليون 620 مىڭ يۈەن، مالىيە چىقىمى 562 مىليون 510 مىڭ يۈەن بولدى.

ۋىلايەت بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 837 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا) بولۇپ، 1992 - يىلدىكىدىن 4.83‰ كېمەيىپ كەتتى. تېرىلغۇ يەر 5 مىليون 929 مىڭ 300 مو. ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 236 مىڭ 800 توننا، پاختا 163 مىڭ 400 توننا، ياغلىق دان 212 مىڭ توننا، كۆكتات 195 مىڭ 700 توننا، قوغۇن - تاۋۇز 141 مىڭ 800 توننا، قىزىلچا، ياڭيۇ تۇرىدىكىلەر 2600 توننا. يىل ئاخىرىدا 5 مىليون 234 مىڭ تۈياق چارۋا قالدى. 47 مىڭ 305 توننا گۆش ئېلىندى. 244 مىڭ 800 مو يەردە ئورمان بىنا قىلىندى، پارچە - پۈرات يەرلەرگە 2 مىليون 446 مىڭ تۇپ كۆچەت تىكىلدى. 11 مىڭ 230 كۇب مېتىر ياغاچ كېسىلدى. ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردا 45 مىليون 113 مىڭ 800 كىلوۋات سائەت توك، 23 مىليون 530 مىڭ توننا خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلىتىلدى. يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ كىرىمى 480 مىليون يۈەنگە يەتتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 130 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 1 مىليارد 997 مىليون يۈەن) گە يېتىپ، 1992 - يىلدىكىدىن 17.46‰ ئاشتى. بىر يىلدا 106 مىليون 70 مىڭ 200 كىلوۋات سائەت توك، 194 مىڭ 200 توننا كۆمۈر، 151 مىڭ 600 توننا سېمونت، 4600 توننا توز، 380

مىليون 844 مىڭ دانە خىش، 28 مىليون 720 مىڭ مېتىر پاختا رەخت، 9846.35 تونىا پاختا يىپ، 30.61 تونىا مەشۇت، 3.1 تونىا يىپەك توقۇلما، 128 مىڭ 800 مېتىر يۇڭ رەخت، 9209 پارچە يۇڭ ئەدىيال، 4406.69 كۆادرات مېتىر گىلەم، 5000 پار خۇرۇم ئايىغ، 357.17 تونىا سوپۇن، 4700.15 تونىا سۇلياۋ ياسالما، 367 مىڭ 386 تونىا ئىچىملىك - ھاراق، 99.7 تونىا كونسېرۋا، 29 مىڭ 294 تونىا سۇ يېغى ئىشلەپچىقىرىلدى.

ۋىلايەت بويىچە تاشقى سودا ئىمپورت - ئېكسپورت سوممىسى 26 مىليون دوللارغا يەتتى، 7 مىليون 500 مىڭ دوللارلىق مال ئېكسپورت قىلىندى، جۈملىگو - چەت ئەل شېرىكلىشىپ مەبلەغ سېلىش تۈرىدىن 7 سى ئىمزالاندى، ئومۇمىي سوممىسى 21 مىليون دوللارغا يەتتى؛ چەت ئەلگە 500 مىڭ دوللار مەبلەغ سېلىنىپ، 9 كارخانا قۇرۇلدى، مەملىكەت ئىچىدىكى ئۆلكە - شەھەرلەر بىلەن ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىق تۈرىدە 62 توختام ئىمزالاندى. 1993 - يىلى قەشقەر سەيلى - سايا‌ھەت سودا يەرمەنكىسىدە ئىقتىساد، سودا توختامى ۋە كېلىشىمىدىن 172 سى ئىمزالاندى. زىرە، چۈچۈكبۇيا ۋە چۈچۈكبۇيىدىن ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلار قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئۆزگىچە ئېكسپورت تاۋارلىرىدىن بولۇپ قالدى. ۋىلايەت بويىچە ناھىيىدىن يۇقىرى قاتناش-تىرانسپورت كارخانىلىرى 149 مىڭ تونىا يۈك توشۇدى، يۈك ئوبوروت مىقدارى 114 مىليون 900 مىڭ تونىا كىلومېتىرغا؛ يولۇچى 4 مىليون 550 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 466 مىليون 800 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا يەتتى. بىر يىلدا پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 21 مىليون 30 مىڭ يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە) گە، كەسپىي كىرىمى 24 مىليون 767 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە شەھەر ئىچى تېلېفونى 15 مىڭ توچكىغا يەتتى، يېڭىدىن 8000 توچكىلىق پروگراممىلىق تېلېفون كومموتاتورى كۆپەيتىلدى.

ۋىلايەت بويىچە يېڭىدىن 31 بازار قۇرۇلدى، قۇرۇلۇش كۆلىمى 230 مىڭ كۆادرات مېتىر كېلىدۇ. شەھەر، يېزىلاردىكى سودا بازىرى 231 گە، يىللىق سودا سوممىسى 810 مىليون يۈەنگە يەتتى. يەككە سودا-سانائەتچى 43 مىڭ 633 كە، كەسپكار 65 مىڭ 449 غا، رويخەتكە ئېلىنغان مەبلەغ 122 مىليون 170 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ خۇسۇسىي كارخانا 167 گە، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 21 مىليون 540 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 1 مىليارد 400 مىليون يۈەن (دېھقانچىلىق ۋاستىلىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 231 مىليون 490 مىڭ يۈەن) گە يەتتى. سايا‌ھەتچىلىك سىستېمىسى چەت ئەللىك سايا‌ھەتچىدىن 31 مىڭ ئادەم (قېتىم) نى، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىن مال سېتىۋېلىشقا كەلگەن ئۆمەكتىن 131 نى كۆتۈۋالدى. تىجارەت كىرىمى 25 مىليون 240 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 5 مىليون 360 مىڭ يۈەن پايدا - باج يارا‌تتى، 6 مىليون 360 مىڭ يۈەنلىك تاشقى پېرېۋوت يارا‌تتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1993 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى كەسپىي تېخنىكا خادىمى 45 مىڭ 200 (كارخانىلاردىكى كەسپىي تېخنىكا خادىملىرى بۇنىڭ سىرتىدا)، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 6483. شۇ يىلى «مەكتەت ناھىيىسىدە 200 مىڭ مو كېۋەزنىڭ بىرلىك ساپ پاختا ھوسۇلىنى ئۈدا 3 يىل 100 كىلوگرامدىن ئاشۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش» ئاپتونوم رايونىنىڭ 2 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا، «مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ 200 مىڭ مو يەردىكى كېۋەزنىڭ مو بېشى ساپ پاختا ھوسۇلىنى 100 كىلوگرامغا يەتكۈزۈش تېخنىكىسىدا ئۆلگە كۆرسىتىش ۋە ئۇنى كېڭەيتىش» ئاپتونوم رايونىنىڭ 3 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ۋىلايەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ 1148 (مىللىي باشلانغۇچ

مەكتەپ 1111) ، ئوقۇغۇچىسى 41 مىڭ 800 (مىللىي 394 مىڭ 200) ؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 204 (مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ 178) ، ئوقۇغۇچىسى 75 مىڭ 400 (مىللىي 67 مىڭ 800) ؛ كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپ 14 (مىللىي مەكتەپ 12) ، ئوقۇغۇچىسى 6997 (مىللىي 6821) ؛ چوڭلار ئالىي تېخنىكومى 2 ، ئوقۇغۇچىسى 963 (مىللىي 792) ؛ چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكومى 4 ، ئوقۇغۇچىسى 820 (مىللىي 780) ؛ ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم 9 ، ئوقۇغۇچىسى 5676 (مىللىي 4609) . ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 25 مىڭ 183 (مىللىي 23 مىڭ 56) . شۇ يىلى مائارىپ فوندىدىن خەتەرلىك سىنىپلارنى يېڭىلاشقا 5 مىليون 111 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى. ژىلايەتتە كىنو قويۇش ئورنىدىن 317 سى بولۇپ، 3 مىليون 368 مىڭ 200 يۈەن؛ ئەدەبىيات - سەنئەت ئۆمىكى 12 بولۇپ، ئويۇن قويۇشتىن 958 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى. رادىئونىڭ قاپلاش نىسبىتى 88% ، تېلېۋىزىيىنىڭ قاپلاش نىسبىتى 78% بولدى. بىر يىلدا شىنخۇا كىتابخانىلىرى 9 مىليون 201 مىڭ 400 پارچە كىتاب تارقاتتى. تىببىي داۋالاش، سەھىيە ئاپپاراتى 425، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 202، ئامبۇلاتورىيە 185، سەھىيە - يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى 16، ئانا-بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى 10؛ كەسپىي سەھىيە تېخنىكا خادىمى 9680؛ كېسەل كارىۋىتى 8940؛ شۇ يىلى ژىلايەت تەنھەرىكەتچىلىرى ئاپتونوم رايون ئۈيۇشتۇرغان ھەر خىل مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىپ، 7 ئالتۇن مېدال، 7 كۈمۈش مېدال، 9 مىس مېدال ئالدى. ژىلايەت بويىچە 6 تۈردە مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلدى، مۇسابىقىگە 6641 تەنھەرىكەتچى (قېتىم) قاتناشتى، تاماشىبىن 32 مىڭ ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. ژىلايەت بويىچە 706 مەكتەپتىكى 23 مىڭ 315 ئوقۇغۇچى ئارىسىدا ئۆلچەمگە يېتىش بويىچە سىناق ئېلىندى. ئۆلچەمگە يېتىش نىسبىتى 85% بولدى. شۇ يىلى قەشقەر 6 - ئوتتۇرا مەكتەپ، ژىلايەتلىك دېھقانچىلىق ژاستىلىرى شىركىتى، يەكەن ناھىيىسىنىڭ چاھارباغ يېزىسى مەملىكەت بويىچە ئاممۇي تەنتەربىيە خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى. تۇرسۇن يولۋاس، تۇراق نۇر، ئابدۇشۇكۇر مەملىكەت بويىچە ئاممۇي تەنتەربىيە خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس بولۇپ باھالاندى، مۇختەر پازىل مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ باھالىنىپ، دۆلەت تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1993 - يىلى قەشقەر ژىلايىتى بويىچە دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 692 يۈەن، شەھەر - بازار ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 1842 يۈەن بولدى. ژىلايەت بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 141 مىڭ 800 (كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 29 مىڭ 100) بولۇپ، يىللىق مائاش سوممىسى 393 مىليون 510 مىڭ 500 يۈەن (كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكىلەرنىڭ 64 مىليون 398 مىڭ 100 يۈەن) گە يەتتى. يىل ئاخىرىدا شەھەر - يېزا ئاھالىلىرى بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 2 مىليارد 125 مىليون يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ 1 مىليارد 682 مىڭ يۈەن. يىل ئاخىرىغىچە نامراتلارنى يۆلەش ئۈچۈن سېلىنغان مەبلەغ 15 مىليون 470 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 3216 نامرات ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى. ژىلايەت بويىچە تۇرلۇك سۇغۇرتا سوممىسى 5 مىليارد 200 مىليون يۈەنگە يەتتى. 532 كارخانا مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسىغا، 60 مىڭ 40 ئادەم ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتىغا، 24 مىڭ 800 ئائىلە يۈك تىرانسپورت سۇغۇرتىسىغا، 295 مىڭ ئائىلە ئۆي مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسىغا قاتناشتى. يىللىق سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى 38 مىليون 795 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ھەر خىل تۆلەم دېلوسىدىن 12 مىڭ 881ى بىر تەرەپ قىلىنىپ، 15 مىليون 930 مىڭ يۈەن تۆلەم تۆلەندى.

1994 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1994 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدە نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰19.42، ئۆلۈش نىسبىتى ‰8.18، تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى ‰11.24 بولدى. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس (بىڭتۇەن يېزا ئىگىلىك 3-شىسى ۋە ژىلايەت تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسى بۇنىڭ سىرتىدا) 2 مىليون 878 مىڭ 33 كە يېتىپ، 1993 - يىلدىكىدىن 57 مىڭ 100 ئادەم كۆپەيدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 2 مىليون 686 مىڭ 500. تېرىلغۇ يەر 392 مىڭ 470 گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 261 مىڭ 260 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 224 مىڭ 830 گېكتار. ژىلايەت تەۋەسى مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1994 - يىلى قەشقەر ژىلايىتى بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليارد 189 مىليون 720 مىڭ يۈەن (1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 1993 - يىلدىكىدىن ‰12.41 ئاشتى (ئۆزگەرمەس باھا). ئېلىنغان ئاشلىق 3 مىليون 237 مىڭ 856 تونىنا، ياغلىق دان 19 مىڭ 618 تونىنا، پاختا 208 مىڭ 920 تونىنا. شۇ يىلى 10 مىڭ 678 گېكتار يەردە ئورمان بىنا قىلىندى، 19 مىليون 290 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى. 47 مىڭ 793 تونىنا گۆش، 30 مىڭ 746 تونىنا سۈت ئېلىندى. 339 كىلومېتىر ئۆستەڭ چېپىلدى، 64 قۇدۇق قېزىلدى. سۇغىرىش رايونلىرىدا يۇرۇشلەشمە ئىنشائاتتىن 3939 ى كۆپەيتىلدى. ژىلايەت بويىچە يېزا - بازار كارخانىسى 53 مىڭ 396 گە، ئومۇمىي كىرىمى 730 مىليون يۈەنگە يەتتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 9 مىليون 800 مىڭ يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا) گە يېتىپ، 1993-يىلدىكىدىن ‰1.22 ئاشتى. بىر يىلدا 331 مىليون 218 مىڭ 400 كىلوۋات - سائەت توك چىقىرىلدى، 250 مىڭ 900 تونىنا كۆمۈر، 161 مىڭ 400 تونىنا سېمونت، 19 مىڭ 256.82 تونىنا پاختا يىپ، 3520 تونىنا پىۋا، 231 پارچە يۈك ئەدىيال، 167 تونىنا ئاق ھاراق ئىشلەپچىقىرىلدى، 34 تۇرە قۇرۇلۇش پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى، ئۇنىڭغا 115 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۈلۈككە 582 مىليون 60 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە سېلىنغىنى 65 مىليون 540 مىڭ يۈەن. بىر يىلدا يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 509 مىليون 600 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا، يۈك ئوبوروت مىقدارى 152 مىليون 100 مىڭ تونىنا - كىلومېتىرغا، پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سومىسى 27 مىليون 133 مىڭ 800 يۈەنگە، يىل ئاخىرىدا پروگراممىلىق تېلېفون 21 مىڭ 380 توچكىغا، سىياھەتچىلىك كىرىمى 19 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1994 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بار پەن - تېخنىكا خادىمى 7517. شۇ يىلى 19 پەن تەتقىقات تۈرى تاماملاندى، بۇنىڭ ئىچىدە «قەشقەر ژىلايىتىدە 500 مىڭ مو تونىنلىق ئاشلىق ئېتىزى بەرپا قىلىش تېخنىكىسىنى كەشپ قىلىش» قەشقەر ژىلايىتىنىڭ ئالاھىدە پەن- تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى، «قەشقەر ژىلايىتىدە 1000 مو كۆلچەكتە ئوتخور بېلىق بېقىپ يۇقىرى ھوسۇل

ئېلىش تەجرىبىسى» 1 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا؛ «MRA—600 تىپلىق قۇم كاھىشلىق تۈۋت ئايرىش ماشىنىسى»، «قۇرۇقلۇق كېۋنزىنى يۇقىرى ھوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى تەتقىق قىلىش ۋە قوللىنىش»، «يۇرەك قوزغاتقۇچ تېخنىكىسىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە كېڭەيتىلىپ قوللىنىلىشى» قاتارلىقلار 2 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ۋىلايەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ 1169 (مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ 1133)، ئوقۇغۇچىسى 431 مىڭ (مىللىي 414 مىڭ)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 208 (مىللىي مەكتەپ 181)، ئوقۇغۇچىسى 84 مىڭ 500 (مىللىي 76 مىڭ 500)؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم 14 (مىللىي مەكتەپ 6)؛ ئوقۇغۇچىسى 7343 (مىللىي 6112)؛ چوڭلار ئالىي تېخنىكومى 2، ئوقۇغۇچىسى 1042 (مىللىي 787)؛ بالىلار باغچىسى 117 (مىللىي بالىلار باغچىسى 99)، باغچىدىكى بالا 9972 (مىللىي 5645)، ئوقۇتقۇچى 21 مىڭ 516 (مىللىي 19 مىڭ 563). رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 88%، تېلېۋىزىيىنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 78%. تىببىي داۋالاش، سەھىيە ئاپپاراتى 425، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 9107. ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇسابىقىلاردا 25 ئالتۇن مېدال، 27 كۈمۈش مېدال، 25 مىس مېدال قولغا كەلتۈرۈلدى. 134 مىڭ 600 كىشى «دۆلەتنىڭ تەنتەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمى» گە يەتتى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1994 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 4.2504 يۈەن، يېزا ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 801.84 يۈەن بولدى. ۋىلايەت بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 167 مىڭ 400 (كوللېكتىپ ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچى 33 مىڭ 300) بولۇپ، يىللىق مائاش سوممىسى 680 مىليون يۈەنگە يەتتى. شەھەر - بازارلاردا يېڭىدىن 9798 ئادەم ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مال - مۈلۈك سۇغۇرتىلاش كىرىمى 6 مىليارد 277 مىليون يۈەنگە يەتتى. شەھەر، يېزىلاردا 3520 يېتىم - يېسىر، قېرى - چۈرى، مېيىپ ۋە بالا دۆلەتنىڭ قۇتقۇزۇش پۇلىدىن بەھرىمەن بولدى. بىر يىلدا مۇھىت بۇلغىنىشنى چەكلىك مۇددەتتە تۈزەش تۈرىدىن 10 ى تاماملاندى، بۇنىڭغا 6 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. قانۇن بويىچە ئىس - تۈتەك تىزگىنلىنىدىغان رايوندىن بىرى بەرپا قىلىندى، كۆلىمى 73 0 كۋادرات كىلومېتىر. مۇھىت شاۋقۇنى ئۆلچەمگە يەتكەن رايوندىن بىرى بەرپا قىلىندى، كۆلىمى 0.6 كۋادرات كىلومېتىر.

1995 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1995 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە قارىدى. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس (بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەت تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسى بۇنىڭ سىرتىدا) 2 مىليون 940 مىڭ 900 (ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 2 مىليون 747 مىڭ 700)، يېزا نوپۇسى 2 مىليون 352 مىڭ 500؛ نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى 20.74‰، ئۆلۈش نىسبىتى 8.19‰، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 12.55‰. تېرىلغۇ يەر 392 مىڭ 500 گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغان كۆلەم 269 مىڭ 900 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغان كۆلەم 218 مىڭ 200 گېكتار. كىلىماتى مۇتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1995 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليارد 397 مىليون (1990-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا) يۈەنگە يېتىپ، 1994 - يىلدىكىدىن %6.52 (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى) ئاشتى. ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 300 مىڭ 900 تونىنا، ياغلىق دان 171 مىڭ 540 تونىنا، پاختا 225 مىڭ 225 تونىنا. شۇ يىلى 12 مىڭ 601 گېكتار يەردە ئورمان بىنا قىلىندى، 165 مىليون 230 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى. 55 مىڭ 365 تونىنا گۆش، 31 مىڭ 282 تونىنا سۈت ئېلىندى. ۋىلايەت بويىچە يېزا - بازار كارخانىسى 56 مىڭ 300 گە يەتتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 268 مىليون (ئۆزگەرمەس باھا) يۈەنگە يېتىپ، 1994 - يىلدىكىدىن %12.84 ئاشتى. بىر يىلدا 355 مىليون 500 مىڭ كىلوۋات سائەت توك، 232 مىڭ تونىنا كۆمۈر، 172 مىڭ تونىنا سېمونت، 3796 تونىنا ئىچىملىك - ھاراق، 25 مىڭ 513 تونىنا پاختا يىپ ئىشلەپچىقىرىلدى. دۆلەت ئىلكىدىكى بىناكارلىق كەسىپىدە 112 مىليون يۈەنلىك مەھسۇلات قىممىتى يارىتىلدى. 196 مىڭ 100 كۋادرات مېتىر ئۆي قۇرۇلۇشى قىلىندى، 112 مىڭ 300 كۋادرات مېتىر قۇرۇلۇش پۈتتۈرۈلدى. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 780 مىليون 70 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى ئورۇنلار سالغىنى 596 مىليون 200 مىڭ يۈەن، كوللېكتىپ ئورۇنلار سالغىنى 65 مىليون 280 مىڭ يۈەن. دۆلەت ئىلكىدىكى ئورۇنلار سالغان مەبلەغ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغىنى 433 مىليون 160 مىڭ يۈەن، يېڭىلاش - ئۆزگەرتىشكە سېلىنغىنى 147 مىليون 780 مىڭ يۈەن، باشقىلار ئۈچۈن سېلىنغىنى 10 مىليون 660 مىڭ يۈەن. بىر يىلدا نۇقتىلىق قۇرۇلۇشتىن 6 سى تاماملاندى. يەنە 14 نۇقتىلىق قۇرۇلۇش تاماملىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ ۋە قىلىنۇاتىدۇ. بىر يىلدا يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 430 مىليون 440 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا، يۈك ئوبوروت مىقدارى 127 مىليون 760 مىڭ تونىنا - كىلومېتىرغا يەتتى. پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 47 مىليون 528 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، %75.16 ئاشتى؛ شەھەر - يېزىلاردىكى تېلېفون ئابونېنتى 28 مىڭ 53 كە يېتىپ، %32.9 كۆپەيدى. بىر يىلدا سودىدىن باشقا كەسىپتىن 20 مىليون يۈەن تاشقى پېرېۋوت كىرىم قىلىندى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1995 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر خىل كەسپىي تېخنىكا خادىمى 45 مىڭ 100، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئۇنۋانى بارلار 682، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 7735. شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە پەن - تېخنىكا تۈرىدىن 43 ى ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايوننىڭ تۈرى 5؛ ۋىلايەت 29 تۈرلۈك پەن - تېخنىكا نەتىجىسىنى يۇقىرىغا يوللىدى، 13 نەتىجە مۇنەۋۋەر تەتقىقات نەتىجىسى بولۇپ باھالاندى. مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان تۈر 10، مەملىكەت ئىچىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان تۈر 2، مەملىكەت ئىچىدە ئىلغار سەۋىيىگە يەتكەن تۈر 4، ئاپتونوم رايوننىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يەتكەن تۈر 7. ۋىلايەت بويىچە 153 بازار ۋە 1627 مەۋرىي كەنتتە رادىئو - تېلېۋىزىيە پونكىتى قۇرۇلدى. رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى %88، تېلېۋىزىيىنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى %78 بولدى. ۋىلايەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ 1180 (مىللىي مەكتەپ 1141)، ئوقۇغۇچىسى 457 مىڭ 474 (مىللىي 438 مىڭ 403)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 222 (مىللىي مەكتەپ 194)، ئوقۇغۇچىسى 106 مىڭ 716 (مىللىي 98 مىڭ 774)؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم 14 (مىللىي مەكتەپ 2)، ئوقۇغۇچىسى 7161 (مىللىي 6021)؛ چوڭلار ئالىي تېخنىكومى 2، ئوقۇغۇچىسى

982 (مىللىي 675)؛ بالىلار باغچىسى 138 (مىللىي بالىلار باغچىسى 119)، باغچىدىكى بالا 11 مىڭ 219 (مىللىي 5198). مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 22 مىڭ 253 (مىللىي 20 مىڭ 311). ئۆلىيەت بويىچە يىل ئاخىرىدىكى تىببىي داۋالاش - ساقلىق ساقلاش ئاپپاراتى 425، كەسپىي سەھىيە تېخنىكا خادىمى 9294 (دوختۇر 2288)، كېسەل كارىۋىتى 9119. ئاپتونوم رايونلۇق 8 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا 85 ئالتۇن مېدال، 37 كۈمۈش مېدال، 47 مىس مېدال قولغا كەلتۈرۈلدى. 30 تۈرده ئاپتونوم رايونىنىڭ رېكورتى يۇزۈپ تاشلاندى، ئۆلىيەت كوماندىسى كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 2 - بولدى. شۇ يىلى مارالبېشى، پەيزاۋات ناھىيىلىرىده مول هوسۇلغا تەنتەنە قىلىش يۈزىسىدىن ئۇنىۋېرسال تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1995 - يىلى شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 3148.9 يۈەن، يېزا ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 931 يۈەن بولدى. ئۆلىيەت بويىچە يىل ئاخىرىدىكى دۆلەت ئىلكىدىكى ئورۇنلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 136 مىڭ 800 بولۇپ، يىللىق ماۋاش سوممىسى 701 مىليون 212 مىڭ 400 يۈەنگە؛ شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ ئورۇنلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 31 مىڭ 900 بولۇپ، يىللىق ماۋاش سوممىسى 112 مىليون 732 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى. ئۆلىيەت بويىچە قېرى - چۈرى، مېيىپلار پاراۋانلىق ئورنى 2، پاراۋانلىق زاۋۇتى 2؛ ئورۇنلاشتۇرۇلغان مېيىپ 205 بولۇپ، 1994 - يىلدىكىدىن 64 ئادەم كۆپەيدى؛ يېزىلاردىكى ياشانغانلار ساناتورىيىسى 117، پاراۋانلىق ئورۇنلىرىدىكى كارىۋات 1920. بىر يىلدا 3 مىليون 888 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلدى، نامراتلارغا 10 مىليون 907 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى، 19 مىڭ ئائىلە، 75 مىڭ ئادەم نامراتلىقتىن قۇتۇلدى.

1996 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1996 - يىلى قەشقەر ئۆلىيىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە قارىدى. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس (بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ئۆلىيەتتە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسىمۇ شۇنىڭ ئىچىده) 3 مىليون 144 مىڭ 498 (ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 2 مىليون 860 مىڭ 794)، يېزا نوپۇسى 2 مىليون 258 مىڭ 400؛ نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰20.63، ئۆلۈش نىسبىتى ‰9.57، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى ‰11.06. تېرىلغۇ يەر 397 مىڭ 700 گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 269 مىڭ 400 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 221 مىڭ 600 گېكتار. ئۆلىيەتنىڭ كىلىماتى مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

2. يېزا ئىقتىسادىي تەرەققىياتى

1996 - يىلى قەشقەر ئۆلايىتى بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليارد 276 مىليون يۈەن (1990 - يىلدىكى ئوزگەرمەس باھا) بولۇپ، 1995 - يىلدىكىدىن ‰0.04 كېمەيدى (ئوزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى). ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 348 مىڭ تونىا، ياغلىق دان 13 مىڭ 577 تونىا، پاختا 205 مىڭ 302 تونىا. شۇ يىلى 11 مىڭ 270 گېكتار يەرده ئورمان بىنا قىلىندى. 57 مىڭ 376 تونىا گۆش،

39 مىڭ 860 تونىنا سۈت، 2635 تونىنا سۇ مەھسۇلاتى ئىلىنىدى. ۋىلايەت بويىچە يېزا- بازار كارخانىسى 52 مىڭ 980 گە، ئومۇمىي كىرىمى 784 مىليون 160 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 840 مىليون يۈەن بولۇپ، 1995 - يىلدىكىدىن 96.% 62 تۆۋەنلەپ كەتتى. بىر يىلدا 411 مىليون 368 مىڭ كىلوۋات سائەت توك، 185 مىڭ 700 تونىنا كۆمۈر، 175 مىڭ 900 تونىنا سېمونت، 20 مىڭ 834 تونىنا پاختا يىپ، 32 مىليون 690 مىڭ مېتىر پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىلدى. بىناكارلىق كەسپىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 360 مىليون يۈەنگە، قۇرۇلۇش قىلىنغان ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى 741 مىڭ 800 كۋادرات مېتىرغا، پۈتكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى 403 مىڭ 400 كۋادرات مېتىرغا يەتتى. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 751 مىليون 240 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغىنى 375 مىليون 360 مىڭ يۈەن، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە سېلىنغىنى 92 مىليون 870 مىڭ يۈەن، ئۆي - مۇلۇك تەرەققىياتىغا سېلىنغىنى 4 مىليون 720 مىڭ يۈەن. بىر يىلدا يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 680 مىليون 260 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا، يۈك ئوبوروت مىقدارى 214 مىليون 169 مىڭ تونىنا- كىلومېتىرغا يەتتى. پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 69 مىليون 887 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 04.% 47 ئاشتى. يىل ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە تېلېفون ئابونېنتى 40 مىڭ 959 غا، كۆچمە تېلېفون ئابونېنتى 717 گە، سىمسىز چاقىرغۇ ئابونېنتى 7295 كە يەتتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1996 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بار پەن - تېخنىكا خادىمى 9029. ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك پەن تەتقىقات تۈرىدىن 38 ى تاماملاندى. ۋىلايەتتىكى ئالىي مەكتەپ (پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 3، ئوقۇغۇچىسى 4081 (مىللىي 2871)، ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم 15، ئوقۇغۇچىسى 7460 (مىللىي 6428)، ئوتتۇرا مەكتەپ 223 (مىللىي مەكتەپ 195)، ئوقۇغۇچىسى 122 مىڭ 700 (مىللىي 114 مىڭ 200)؛ باشلانغۇچ مەكتەپ 1198 (مىللىي مەكتەپ 1154)، ئوقۇغۇچىسى 484 مىڭ 900 (مىللىي 463 مىڭ 100). ئوقۇش پىشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 4.% 98. ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 31 مىڭ 830، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 23 مىڭ 594. ۋىلايەت بويىچە سەنئەت ئۆمىكى 12، مەدەنىيەت يۇرتى 12، كۈتۈپخانا 8. بىر يىلدا 10 مىليون 192 مىڭ پارچە كىتاب تارقىتىلدى. رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 90%، تېلېۋىزىيىنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 81% بولدى. تىببىي داۋالاش، سەھىيە ئاپپاراتى 754 (دوختۇرخانا 208)، كەسپىي سەھىيە تېخنىكا خادىمى 9690 (مىللىي 8894)، كېسەل كارىۋېتى 9237. ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ھەر خىل مۇسابىقىلەردە 13 ئالتۇن مېدال، 9 كۈمۈش مېدال، 6 مىس مېدال قولغا كەلتۈرۈلدى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1996 - يىلى شەھەر، بازار ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 4. 3367 يۈەن، يېزا ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 857 يۈەن بولدى. يىل ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى ئورۇنلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 142 مىڭ 700، شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ ئورۇنلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 33 مىڭ 800. ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە پۇل مائاشى 5643 يۈەنگە يەتتى، ھەر خىل پاراۋانلىق ئورنى 129، كارىۋېتى 2573. بىر يىلدا 13 مىليون 590 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلدى.

[قوشۇمچە] يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش، يۇرت - ماكانىنى قايتا قۇرۇش

1995 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 23 تىن 0 مىنۇت 24 سېكۇنت ئۆتكەندە قەشقەر ۋىلايىتى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ غولتوغراق يېزىسى بىلەن سۇغۇن چازا ئارىلىقىدا 6.9 بال كۈچلۈك يەر تەۋرىدى. يەر تەۋرەش پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى 6 يېزا (بازار) غا تەسىر كۆرسەتتى، 28 مىڭ ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى. 20 مىڭ 200 ئېغىز ئۆي، 9796 قوتان ئۆرۈلۈپ چۈشتى، 6350 تۈياق چارۋا ئۆلدى، 20 كىلومېتىردىن ئارتۇق يول يېرىلىپ كەتتى. شېكەركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ توسمىسى 4 كىلومېتىر چاك كەتتى، 46 مەكتەپ دەرس توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. 24 ئادەم ئۆلدى، 128 ئادەم يارىلاندى. 350 مىليون يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

يەر تەۋرىگەندىن كېيىن ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ئاپەت رايونىدىكى خەلقتىن ھال سورىدى. ۋىلايەت ھەم ناھىيە رەھبەرلىرى يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئەترىتىنى باشلاپ ئاپەت رايونىغا يېتىپ بېرىپ، ئاممىنىڭ يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئىشىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن يېتەكچىلىك قىلدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قېرىنداش ناھىيە (شەھەر) لەر، ئىدارە - ئورۇنلار، كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەر، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، قوراللىق ساقچى قىسىمىدىكى ئوفىتسېر - ئەسكەرلەر، جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر - ساقچىلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلار ئاپەت رايونىغا بەس - بەستە يارەدەم قىلدى. ئورۇنلار، كادىرلار ۋە ئامما پۈل، كىيىم - كېچەك ۋە ماددىي ئەشيا ئىئانە قىلىپ ئاپەت ئەھۋالىنى پەسەيتتى. يىل ئاخىرىغا بارغاندا پەيزاۋات ناھىيىسى ئاپەت رايونىنىڭ تۇرمۇشى ئەسلىگە كېلىپ نورماللاشتى.

1997 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1997 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە قارىدى. مەمۇرىي مەھكىمە تۇرۇشلۇق جايدىن ئۈرۈمچى شەھىرىگىچە بولغان تاشيول مۇساپىسى 1473 كىلومېتىر كېلىدۇ. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس (بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسى بۇنىڭ سىرتىدا) 3 مىليون 51 مىڭ 700 (ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 2 مىليون 847 مىڭ 800)، يېزا نوپۇسى 2 مىليون 294 مىڭ 600؛ نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰18.91، ئۆلۈش نىسبىتى ‰7.33، تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى ‰11.58. تېرىلغۇ يەر 401 مىڭ 100 گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 273 مىڭ 100 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 128 مىڭ 500 گېكتار. ۋىلايەتنىڭ كىلىماتى مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

قەشقەر ۋىلايىتىدە دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن ئاساسلىقى بۇغداي، شال، كۆممىقوناق، كېۋەز قاتارلىقلار تېرىلىدۇ. ۋىلايەت تەۋەسىدىكى دەريالارنىڭ يىللىق سىرغىم مىقدارى 600 مىليون كۇب مېتىردىن ئاشىدىغانلىرىدىن 5 ى بار. ۋىلايەت بويىچە دەريا ئېقىنلارنىڭ ئومۇمىي سۇ بايلىقى مىقدارى 12 مىليارد 217

مىليون كۇب مېتىرغا؛ يەر ئاستى سۇ بايلىقى مىقدارى 8 مىليارد 884 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. ئورمان كۆلىمى 438 مىڭ 500 گېكتار، تەبىئىي ئوتلاق 1 مىليون 619 مىڭ 300 گېكتار. دۆلەت تەرىپىدىن 1. دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان 16 خىل ياۋايى ھايۋان بار، ئۇلار يىلپىز، تىبەت قوڭلانى، ياۋا تۆگە، ياۋا قوتاز، تاغ ئۆچكىسى، قوندۇز، قارا بويۇن تۇرنا، ئاق لەيلەك، قارا لەيلەك، ئاق يەلكىلىك بۇركۇت قاتارلىقلار؛ دۆلەت تەرىپىدىن 2 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان 53 خىل ياۋايى ھايۋان بار، ئۇلار قوڭۇر ئېيىق، سۇغۇر، تۇزلەڭلىك ئالا تۆشۈگۈزى، توشقانسىمان سۈلەيسۇن، بۇغا، جەرەن، ئارقار، كۆكمەت، ئالتاي ئاق توشقىنى، تارىم توشقىنى، ئاق تۆش بۇلغۇن، ئاق قۇ قاتارلىقلار. دورىلىق ئۆسۈملۈكلەردىن ئاساسلىقى چۇچۇكبۇيا، ئەڭلىك ئوت، يەرمەدىكى، توشقان زەدىكى، زاراڭزا، سېرىق يۆگەي قاتارلىقلار بار. قېزىلما بايلىقلاردىن تۆمۈر، چىرىمتال، تاشپاختا، قاشتېشى، ئالماس، كۆمۈر، فوسفور، ۋانادىي، تىتان، مىس قاتارلىق 38 خىلى بار.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1997 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليارد 681 مىليون يۈەن (1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا) يۈەنگە يېتىپ، 1996 - يىلدىكىدىن 12.36% ئاشتى (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 988 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 15% ئاشتى؛ ئورمانچىلىقنىڭ 102 مىليون يۈەن بولۇپ، 12.7% كېمەيدى، چارۋىچىلىقنىڭ 577 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 5.11% ؛ بېلىقچىلىقنىڭ 14 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 20% ئاشتى. ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 398 مىڭ 200 توننا، ياغلىق دان 11 مىڭ 339 توننا، پاختا 247 مىڭ 714 توننا. شۇ يىلى 9617 گېكتار يەردە ئورمان بىنا قىلىندى. بىر يىلدا 73 مىڭ 578 توننا گۆش، 34 مىڭ 913 توننا سۈت، 5080 توننا يۇڭ، 4.1 توننا ئۆچكە تىۋىتى، 142 مىڭ 400 پارچە كالا تېرىسى، 2 مىليون 64 مىڭ 100 پارچە قوي تېرىسى، 150 مىڭ پارچە ئۆچكە تېرىسى، 3158 توننا سۇ مەھسۇلاتى ئېلىندى. ۋىلايەت بويىچە يېزا - بازار كارخانىسى 14 مىڭ 714 كە، ئومۇمىي كىرىمى 1 مىليارد 210 مىليون يۈەنگە يەتتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 903 مىليون يۈەن (ئۆزگەرمەس باھا) يېتىپ، 1996 - يىلدىكىدىن 7.74% ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 439 مىليون 830 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1.87% كېمەيدى؛ كوللېكتىپ سانائەتنىڭ 444 مىليون 929 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 30.1% ئاشتى. بىر يىلدا 509 مىليون 490 مىڭ كىلوۋات سائەت توك، 190 مىڭ توننا كۆمۈر، 218 مىڭ 800 توننا سېمونت، 23 مىڭ 415 توننا پاختا يىپ، 32 مىليون 362 مىڭ مېتىر پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىلدى. بىناكارلىق كەسپىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 174 مىليون يۈەن، قۇرۇلۇش قىلىنغان ئۆي كۆلىمى 277 مىڭ كۋادرات مېتىر، ئىداره - ئورۇنلار قىلدۇرغان قۇرۇلۇش 291، پۈتكىنى 205. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 857 مىليون 50 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغىنى 751 مىليون 680 مىڭ يۈەن، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە سېلىنغىنى 43 مىليون 200 مىڭ يۈەن. 3 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقى 8800×3 كىلوۋات بولغان قەشقەر 2 - دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى. بىر يىلدا يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 904 مىليون 430 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا، يۈك ئوبوروت مىقدارى 184 مىليون 490 مىڭ توننا - كىلومېتىرغا يەتتى. پوچتا-تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 77 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 10.18% ئاشتى. يىل ئاخىردا ۋىلايەت بويىچە تېلېفون ئابونېنتى 54 مىڭ 526گە، كۆچمە تېلېفون ئابونېنتى 1196گە، سىمسىز چاقىرغۇ ئابونېنتى 15 مىڭ 793 كە يەتتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1997 - يىلى ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بار پەن - تېخنىكا خادىمى 9117. ئاپتونوم رايوننىڭ پەن تەتقىقات تۈرىدىن بىرى تاماملاندى. ۋىلايەتتىكى ئالىي مەكتەپ (پىداگوگىكا ئىنستىتۇتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 3، ئوقۇغۇچىسى 4191 (مىللىي 2943)؛ ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم 18، ئوقۇغۇچىسى 10 مىڭ 572 (مىللىي 9376)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 223 (مىللىي مەكتەپ 196)، ئوقۇغۇچى 140 مىڭ 54 (مىللىي 131 مىڭ 344)؛ باشلانغۇچ مەكتەپ 1215 (مىللىي مەكتەپ 1172)، ئوقۇغۇچىسى 517 مىڭ 372 (مىللىي 494 مىڭ 239). ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 97.53%، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ باسقۇچىدىكى ئومۇملىشىش نىسبىتى 61.26% بولدى. ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 30 مىڭ 717، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 23 مىڭ 879، ۋىلايەت بويىچە سەنئەت ئۆمىكى 12، مەدەنىيەت يۇرتى 12، كۈتۈپخانا 8، يېزا، بازارلاردا چاستوتىسى تىزگىنلەنگەن رادىئو ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسىدىن 52 سى، سۈنئىي ھەمراھتىن تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى قوبۇل قىلىپ تارقىتىش ئىستانسىسىدىن 49 ى قۇرۇلدى؛ رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 91.7%؛ تېلېۋىزىيىنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 85.5% بولدى. تىببىي داۋالاش، سەھىيە ئاپپاراتى 768 (دوختۇرخانا 208)، كەسپىي سەھىيە تېخنىكا خادىمى 10 مىڭ 262 (دوختۇر 2658)، سېستىرا 3134، كېسەل كارىۋىتى 9249. ۋىلايەت تەنھەرىكەتچىلىرى ئاپتونوم رايون ئۆتكۈزگەن يېنىك ئاتلېتىكا، چېلىشىش، قارىغا ئېتىش، ۋالىبول مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىپ 31 مېدال ئالدى.

4. خەلق تۈرمۇشى

1997 - يىلى شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە تۈرمۇش خىراجىتى كىرىمى 3473 يۈەن، يېزا ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 1020 يۈەن بولدى. شەھەر - بازارلاردىكى كەسىپكارلارنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 1 مىليارد 70 مىليون يۈەنگە، يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 6013 يۈەنگە يەتتى، باھا ئامىلىنى چىقىرىۋەتكەندە ئەمەلىيەتتە 5.65% ئاشتى. سۈغۇرتا كەسپىدە مال - مۈلۈك سۈغۇرتىسىنىڭ يىللىق كىرىمى 43 مىليون 480 مىڭ يۈەن، تۆلەنگەن تۆلەم 26 مىليون 330 مىڭ يۈەن؛ ئۆمۈر سۈغۇرتىسىنىڭ يىللىق كىرىمى 35 مىليون 500 مىڭ يۈەن، قىسقا مۇددەتلىك سۈغۇرتا كەسپىدىن بېرىلگەن تۆلەم 2 مىليون 430 مىڭ يۈەن، قەرەلى توشۇپ قايتۇرۇپ بېرىلگەن پۇل 5 مىليون 950 مىڭ يۈەن، ئۆلۈش، يارىلىنىش، مېيىپ بولۇش، داۋالىنىش ئۈچۈن بېرىلگەن پۇل 670 مىڭ يۈەن. بىر يىلدا 70 مىڭ 410 ئادەمنىڭ قورساق توق، كىيىم پۈتۈن بولۇش مەسلىسى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولدى، لېكىن يېزىلاردا نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ۋەزىپىسى يەنىلا ئىنتايىن مۇشكۈل. ھەر خىل پاراۋانلىق ساناتورىيىسىدىن 129 ى، كارۋاتتىن 2573 ى بار. بىر يىلدا 5 مىليون 400 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلدى. 3 يىلدا يېزىلارنىڭ ئېچىملىك سۈيىنى ياخشىلاش، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى ئاپتونوم رايوننىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئۆتتى، بۇنىڭغا 247 مىليون 280 مىڭ 700 يۈەن مەبلەغ سېلىندى. 1 مىليون 216 مىڭ ئادەم، 2 مىليون 625 مىڭ 500 تۈياق چارۋىنىڭ ئېچىملىك سۇ مەسلىسى ھەل قىلىندى.

1998 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1998 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە قارىدى. مەمۇرىي مەھكىمە تۈرۈشلۇق جايدىن

ئۇرۇمچى شەھىرىگىچە بولغان تاشيول مۇساپىسى 1473 كىلومېتىر. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس (بىگتۇەن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسى ۋە ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنىڭ نوپۇسى بۇنىڭ سىرتىدا) 3 مىليون 279 مىڭ 500 (ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 2 مىليون 980 مىڭ 900)، يېزا نوپۇسى 2 مىليون 626 مىڭ 600؛ نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰18.28، ئۆلۈش نىسبىتى ‰6.47، تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى ‰11.81. تېرىلغۇ يەر 406 مىڭ 300 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 234 مىڭ گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 275 مىڭ 600 گېكتار، ۋىلاتنىڭ كىلىماتى مۇتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە يىللىق سىرغىم مىقدارى 600 مىليون كۇب مېتىردىن ئاشىدىغان دەريادىن 5ى بار، ۋىلايەت بويىچە دەريالارنىڭ سۇ بايلىقى مىقدارى 12 مىليارد 217 مىليون كۇب مېتىر؛ يەر ئاستى سۇ بايلىقى ئومۇمىي مىقدارى 8 مىليارد 884 مىليون كۇب مېتىر، ئورمان كۆلىمى 438 مىڭ 500 گېكتار، تەبىئىي ئوتلاق 1 مىليون 619 مىڭ 300 گېكتار، دۆلەت تەرىپىدىن 1 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ياۋايى ھايۋانلاردىن يىلپىز، تىبەت قوزلانى، ياۋا تۆگە، ياۋا قوتاز، تاغ ئۆچكىسى، قوندۇز، قارا بويۇن تۇرنا، ئاق لەيلەك، قارا لەيلەك، ئاق يەلكىلىك بۇركۇت قاتارلىق 16 خىلى بار؛ دۆلەت تەرىپىدىن 2 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغانلىرىدىن قوڭۇر ئېيىق، سۇغۇر، تۇزلەڭلىك ئالا تۆشكۆزى، توشقانسىمان سۆلەيسۇن، بۇغا، جەرەن، ئارقار، كۆكمەت، ئالتاي ئاق توشقىنى، تارىم توشقىنى، ئاق تۆش بۇلغۇن، ئاق قۇ قاتارلىق 53 خىلى بار؛ دورىلىق ئۆسۈملۈكلەردىن ئاساسلىقى چۇچۇكبۇيا، ئەڭلىك ئوت، يەر مەدىكى، توشقان زەدىكى، زاراڭزا، سېرىق يۆگەي بار. قېزىلما بايلىقلاردىن تۆمۇر، چىرىمتال، تاشپاختا، قاشتېشى، ئالماس، كۆمۇر، فوسفور، ۋانادي، تىتان، مىس قاتارلىق 38 خىلى بار.

2. يېڭى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1998 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 7 مىليارد 559 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1997 - يىلىدىكىدىن ‰10.01 ئاشتى (ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 6 مىليارد 361 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ‰11.44 ئاشتى؛ ئورمانچىلىقنىڭ 160 مىليون يۈەن بولۇپ، ‰9.4 كېمەيدى؛ چارۋىچىلىقنىڭ 1 مىليارد 13 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ‰6.34؛ بېلىقچىلىقنىڭ 25 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ‰10.61 ئاشتى. ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 427 مىڭ 200 توننا (بۇنىڭ ئىچىدە بۇغداي 698 مىڭ 800 توننا، كۆممىقوناق 676 مىڭ 600 توننا، شال 47 مىڭ 900 توننا)، پاختا 286 مىڭ 400 توننا، مېۋە-چېۋە 213 مىڭ 400 توننا، كۆكتات 224 مىڭ 300 توننا. بىر يىلدا 84 مىڭ 643 توننا گۆش، 3476 توننا سۇ مەھسۇلاتى ئېلىندى. يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تىجارەت كىرىمى 1 مىليارد 191 مىليون يۈەنگە يەتتى.

سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 463 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1997 - يىلىدىكىدىن ‰0.2 ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك سانائەتنىڭ 1 مىليارد 453 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ‰0.23؛ ئېغىر سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 593 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ‰6.96 ئاشتى؛ يېنىك سانائەتنىڭ 870 مىليون يۈەن بولۇپ، ‰3.59 كېمەيدى. بىر يىلدا 532 مىليون 663 مىڭ كىلوۋات سائەت توك، 191 مىليون 720 مىڭ توننا كۆمۈر، 222 مىڭ 500 توننا سېمونت، 264 مىڭ 900 توننا پاختا، 18 مىڭ توننا پاختا يىپ، 11 مىڭ 500 توننا سۈلياۋ ياسالما ئىشلەپچىقىرىلدى. ۋىلايەتتىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىنىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ زىيان تارتىش كۆلىمى ‰33.33 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ زىيان تارتىش كۆلىمى ‰33.03. سانائەت قوشۇلما قىممىتى 329 مىليون يۈەن بولۇپ، ‰19.77 تۆۋەنلەپ كەتتى.

بىناكارلىق كەسىپىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (ھازىرقى باھا) 547 مىليون يۈەن، بىناكارلىق قۇرۇلۇش كارخانىلىرى سېلىپ پۈتتۈرگەن ئۈي - ئىمارەت كۆلىمى 567 مىڭ 300 كۋادرات مېتىر. 52 ئاساسلىق بىناكارلىق كارخانىسى ئىچىدە 13% ى زىيان تارتتى، پايدا - زىيانىنى بالانس قىلغاندا پايدا ئومۇمىي سوممىسى 184 مىڭ يۈەن بولدى. 1998 - يىلى جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۈككە 1 مىليارد 218 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىكنىڭ سالغىنى 983 مىليون يۈەن. ئىقتىسادىي تۈرلەرگە ئايرىپ قارىغاندا دۆلەت ئىلكىدىكى ئىقتىسادتىن سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليارد 37 مىليون يۈەن، كوللېكتىپ ئىقتىسادتىن سېلىنغان مەبلەغ 125 مىليون يۈەن، شەھەر - يېزىلاردىكى ئاھالىلەر سالغان مەبلەغ 57 مىليون يۈەن. تۈرلەر بويىچە قارىغاندا ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ 895 مىليون يۈەن، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە سېلىنغان مەبلەغ 70 مىليون يۈەن، ئۈي - زېمىن تەرەققىياتىغا سېلىنغان مەبلەغ 24 مىليون يۈەن، باشقا تۈرلەرگە سېلىنغان مەبلەغ 229 مىليون يۈەن. بىر يىلدا يۇك ئوبوروت مىقدارى 2 مىليارد 957 مىليون 740 مىڭ تونىنا - كىلومېتىرغا، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 1 مىليارد 265 مىليون 450 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا يەتتى . پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 145 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 44% ئاشتى؛ ئۇلايەت بويىچە تېلېفون 67 مىڭ 143 توچكىغا، كۆچمە تېلېفون ئابونېنتى 5204كە، سىمسىز چاقىرغۇ ئابونېنتى 30 مىڭ 490گە يەتتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1998 - يىلى ئۇلايەت بويىچە كەسپىي تېخنىكا خادىمى 58 مىڭ 318، بۇنىڭ ئىچىدە قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمى 4070، يېزا ئىگىلىك خادىمى 3098، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 8344، پەن تەتقىقات خادىمى 110، ئوقۇتۇش خادىمى 32 مىڭ 324. ئۇلايەتتىكى ئالىي مەكتەپ (پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 3، ئوقۇغۇچىسى 4251 (مىللىي 2998)؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم 17، ئوقۇغۇچىسى 7514؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 224 (مىللىي مەكتەپ 204)، ئوقۇغۇچىسى 162 مىڭ 800 (مىللىي 153 مىڭ 400)؛ باشلانغۇچ مەكتەپ 1229، ئوقۇغۇچىسى 547 مىڭ 100 (مىللىي 518 مىڭ 900)، بالىلار باغچىسى 37 (مىللىي بالىلار باغچىسى 18)، باغچىدىكى بالا 8130 (مىللىي 2212)، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 26 مىڭ 826 (مىللىي 24 مىڭ 326). ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 97.5% بولدى. 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى تارىم نېفىت تەكشۈرۈش - ئۆزلەشتۈرۈش قوماندانلىق شتابى قەشقەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن 1 مىليون يۈەن ئىئانە قىلدى. 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى يەنە بىر قېتىم قەشقەر مائارىپى ئۈچۈن 1 مىليون يۈەن ئىئانە قىلدى. ئۇلايەت بويىچە سەنئەت ئۆممىكى 12، مەدەنىيەت يۇرتى 12، ئاممىۋى كۈتۈپخانا 8، ئارخىپخانا 13، مۇزېي بىر، مەدەنىيەت يادىكارلىق ئاپپاراتى 9، ئۆلكە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى 15، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت تەرىپىدىن نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى بىر، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى 2، رادىئو ئىستانسىسى 5. رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 75.6%، تېلېۋىزىيېنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 85.5%. كىنو قويۇش ئورۇنىدىن 119ى، مەدەنىيەت پائالىيەت سورۇنىدىن 258 ى بار، كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇشتىن قىلىنغان كىرىم 570 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 62 خىل كىتاب 493 مىڭ 600 نۇسخا بېسىلىپ نەشر قىلىندى. ھەر دەرىجىلىك تىببىي داۋالاش - سەھىيە ئاپپاراتى 254 (ھەربىي قىسىم، قوراللىق ساقچى قىسىم قارىمىقىدىكى سەھىيە ئاپپاراتى ۋە يەككە ئامبۇلاتورىيىلەر بۇنىڭ سىرتىدا)؛ دوختۇرخانىلاردىكى كېسەل كارۋىتى 9068، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا شىپاخانىلىرىدىكىسى 3887؛ ئۇلايەت بويىچە سەھىيە خادىمى 12 مىڭ 563، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 10 مىڭ 69 (دوختۇر 4205)؛ ئۇلايەت تەنھەرىكەتچىلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ بوكسيورلۇق، چېلىشىش، رۇداۋچە چېلىشىش، ۋالىبول، يېنىك ئاتلېتىكا،

پۇتبول، ئوقيا ئېتىش، قارىغا ئېتىش، ژاسكېتبول، تىكتاك توپ، تېپىش - مۇشتلىشىش گۈمپىسى قاتارلىق 11 تۈردىكى 12 قېتىملىق مۇسابىقىگە قاتنىشىپ، 38 ئالتۇن مېدال، 28 كۈمۈش مېدال، 16 مىس مېدال ئالدى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1998 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە پۇل ماڭاشى 6370 يۈەن، دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1076 يۈەن بولدى. شۇ يىلى 2499 ئىشچى - خىزمەتچى ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلدى. شەھەر - بازارلاردا 7300 كىشى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ھەر خىل پاراۋانلىق ساناتورىيىسى 129، كارۋات 2581. بىر يىلدا سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشىدىن 12 سى پۈتتى، ماشىنىلاشقان قۇدۇقتىن 1728 ى كولاندى، سۇ سىڭىمەس ئۆستەڭدىن 1879.6 كىلومېتىر پۈتتۈرۈلدى. ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى نامرات ئاھالە 180 مىڭ 500 بولۇپ، بىر يىلدا 73 مىڭ 100 ئادەم نامراتلىقتىن قۇتۇلدى.

1999 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

1999 - يىلى قەشقەر ۋىلايىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە قارىدى، مەمۇرىي مەھكىمە تۈرۈشلۇق جايدىن ئۈرۈمچىگە بولغان تاشيول مۇساپىسى 1473 كىلومېتىر كېلىدۇ. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس 3 مىليون 341 مىڭ 50 (ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 3 مىليون 48 مىڭ 200)، يېزا نوپۇسى 2 مىليون 674 مىڭ 500؛ نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰17.5، ئۆلۈش نىسبىتى ‰6.1، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى ‰11.4. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 487 مىڭ 700 گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 282 مىڭ 200 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 205 مىڭ 400 گېكتار. ۋىلايەتنىڭ كىلىماتى مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە يىللىق سىرغىم مىقدارى 600 مىليون كۇب مېتىردىن ئاشىدىغان دەريادىن 5 ى بار، ۋىلايەت بويىچە دەريا - ئېقىنلارنىڭ ئومۇمىي سۇ بايلىقى 12 مىليارد 217 مىليون كۇب مېتىر؛ يەر ئاستى سۇ بايلىقى مىقدارى 8 مىليارد 681 مىليون كۇب مېتىر. ئورمان كۆلىمى 438 مىڭ 500 گېكتار، تەبىئىي ئوتلاق 1 مىليون 619 مىڭ 300 گېكتار. دۆلەت تەرىپىدىن 1 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان 16 خىل ياۋايى ھايۋان، 2 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان 53 خىل ياۋايى ھايۋان بار. دورىلىق ئۆسۈملۈكلەردىن ئاساسلىقى چۇچۇكبۇيا، ئەڭلىك ئوت، يەر مەدىكى، توشقان زەدىكى، زاراڭزا، سېرىق يۆگەي بار. قېزىلما بايلىقلاردىن تۆمۈر، چىرىمتال، تاشپاختا، قاشتېشى، ئالماس، كۆمۈر، فوسفور، ژانادىي، تىتان، مىس قاتارلىقلار بار.

2. يېزا ئىقتىسادىي تەرەققىيات

1999 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليارد 771 مىليون يۈەن (1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە 4 مىليارد 838 مىليون يۈەن) بولۇپ، 1998 - يىلدىكىدىن ‰3.6 كېمەيدى (ئۆزگەرمەس باھا). 1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا، دېھقانچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليارد 995 مىليون يۈەن، ئورمانچىلىقنىڭ 133 مىليون يۈەن، چارۋىچىلىقنىڭ 690 مىليون يۈەن، بېلىقچىلىقنىڭ 27 مىليون يۈەن. ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون

480 مىڭ تونىا، پاختا 242 مىڭ 200 تونىا، ياغلىق دان 5780 تونىا، مېۋە- چېۋە 215 مىڭ 900 تونىا. 12 مىڭ 140 گېكتار يەردە ئورمان بىنا قىلىندى. بىر يىلدا 101 مىڭ 100 تونىا گۆش، 5743 تونىا يۇڭ، 37 مىڭ 801 تونىا سۈت، 16 مىڭ 601 تونىا تۇخۇم، 3583 تونىا سۇ مەھسۇلاتى ئېلىندى. يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 1 مىليارد 356 مىليون يۈەنگە يەتتى.

سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى مۇقىم راۋاجلاندى. يېزا ۋە يېزىدىن يۇقىرى سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 455 مىليون يۈەن بولۇپ، 1998 - يىلىدىكىدىن 2.3% كېمەيدى. ئىقتىسادىي تىپلار بويىچە قارىغاندا، دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 264 مىليون يۈەن بولۇپ، 7.5%؛ كوللېكتىپ سانائەتنىڭ 126 مىليون يۈەن بولۇپ، 20.4% كېمەيمەپ كەتتى؛ باشقا ئىقتىسادىي تىپتىكى سانائەتنىڭ 65 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1.9 ھەسسە؛ يېنىك سانائەتنىڭ 65 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1.9 ھەسسە ئاشتى. يېنىك سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 268 مىليون يۈەن بولۇپ، 3.9% كېمەيمەپ كەتتى؛ ئېغىر سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 187 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 0.1% ئاشتى. بىر يىلدا 691 مىليون 929 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقىرىلدى، 245 مىڭ 900 تونىا سېمونت، 163 مىليون 345 مىڭ تونىا كۆمۈر، 7785.5 تونىا سۇلياۋ ياسالما ئىشلەپچىقىرىلدى، 20 مىڭ 900 تونىا پاختا يىپ ئېگىرىلدى. ۋىلايەت بويىچە بىناكارلىق كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 539 مىليون يۈەنگە يەتتى، بىر يىلدا قىلىنغان قۇرۇلۇش 768، قۇرۇلۇش قىلىنغان ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى 983 مىڭ كۋادرات مېتىر، پۈتكەن ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى 497 مىڭ 800 كۋادرات مېتىر. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 1 مىليارد 116 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى، يەرلىكنىڭ تۇرنىگە سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليارد 6 مىليون يۈەنگە يەتتى. ئىقتىسادىي تىپلار بويىچە قارىغاندا، دۆلەت ئىلكىدىكى ئىقتىسادتىن سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليارد 41 مىليون يۈەن، كوللېكتىپ ئىقتىسادتىن سېلىنغان مەبلەغ 12 مىليون يۈەن، شەھەر - يېزا ئاھالىلىرى شەخسىي سالغان مەبلەغ 39 مىليون يۈەن. تۇرلەر بويىچە قارىغاندا، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ 879 مىليون يۈەن، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە سېلىنغان مەبلەغ 85 مىليون يۈەن، ئۆي - زېمىن تەرەققىياتىغا سېلىنغان مەبلەغ 25 مىليون يۈەن، باشقىلارغا سېلىنغان مەبلەغ 127 مىليون يۈەن. تاشيولدا توشۇلغان يۈك ئوبوروت مىقدارى 1 مىليون 952 مىڭ 800 تونىا - كىلومېتىرغا، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 12 مىليون 896 مىڭ ئادەم - كىلومېتىرغا يەتتى. پوچتا- تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سوممىسى 137 مىليون يۈەنگە، يېڭىدىن كۆپەيگەن تېلېفون ئابونېنتى 22 مىڭ 800 گە، يىل ئاخىرىدىكى تېلېفون ئابونېنتى 89 مىڭ 900 گە يەتتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

1999 - يىلى ۋىلايەت بويىچە كەسپىي تېخنىكا خادىمى 55 مىڭ 54، بۇنىڭ ئىچىدە قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمى 3928، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 8607، يېزا ئىگىلىك تېخنىكا خادىمى 3098، پەن تەتقىقات خادىمى 110، ئوقۇتۇش خادىمى 32 مىڭ 324، ۋىلايەتتىكى ئالىي مەكتەپ (پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 3، ئوقۇغۇچىسى 4865 (مىللىي 3041)؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم 17، ئوقۇغۇچىسى 8466 (مىللىي 7627)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 223، ئوقۇغۇچىسى 194 مىڭ 200 (مىللىي 163 مىڭ 700)؛ باشلانغۇچ مەكتەپ 1251، ئوقۇغۇچىسى 565 مىڭ 900 (مىللىي 529 مىڭ 100)؛ بالىلار باغچىسى 37، باغچىدىكى بالا 8210. ۋىلايەت بويىچە سەنئەت ئۆمىكى 12، مەدەنىيەت يۇرتى 12، ئاممىۋى كۈتۈپخانا 8، مۇزېي بىر، ئارخىپخانا 13، رادىئو ئىستانسىسى 2 (يېڭى ئۇلچەملىك)؛ ئوتتۇرا ۋە قىسقا دولقۇنلاردا تارقىتىدىغان، ئۇلاپ تارقىتىدىغان ئىستانسا 3، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى 2 (يېڭى ئۇلچەملىك)، بىر كىلوۋاتلىقتىن يۇقىرى

تېلېۋىزىيە تارقىتىش ۋە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى 5. رادىئوناق نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 84.2%، تېلېۋىزىيەناق نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 87.8%. ژىلايەت بويىچە ھەر خىل كىنو قويۇش ئورنىدىن 17 سى بار، 14 كىنو - تېلېۋىزىيە فىلىمى ئاز سانلىق مىللەت تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ ئىشلەندى. ژىلايەت بويىچە 56 خىل كىتاب 351 مىڭ نۇسخا بېسىلىپ تارقىتىلدى. ژىلايەت بويىچە سەھىيە ئاپپاراتىدىن 254ى بار، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 210. سەھىيە - كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئاپپاراتى 2، ئانا-بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتى 11، ساناتورىيە 2، ئامبۇلاتورىيە 5. ساقلىق ساقلاش - يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتى 16، دورا تەكشۈرۈش ئاپپاراتى 2، دورىگەرلىك بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماتارىپ ئاپپاراتى 2، باشقا سەھىيە كەسپىي ئاپپاراتى 4. كېسەل كارۋىتى 9113، ساقلىق ساقلاش كەسپىي تېخنىكا خادىمى 10 مىڭ 56، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇر 4383، سېستىرا 3422. ژىلايەت كوماندىسى ئاپتونوم رايونلۇق 9 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا كوللېكتىپ 2 - بولدى. 56 ئالتۇن مېدال، 27 كۈمۈش مېدال، 23 مىس مېدال ئالدى. ژىلايەت بويىچە 253 مىڭ 400 ئوقۇغۇچى «دۆلەتنىڭ تەنتەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمى»گە يەتتى.

4. خەلق تۇرمۇشى

1999 - يىلى دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 854 يۈەن بولدى. ژىلايەت بويىچە ئىش ئورنىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە پۈل مائاشى 6931 يۈەنگە يېتىپ، 1998 - يىلدىكىدىن 8.7% ئاشتى، باھا ئامىلىنى چىقىرىۋەتكەندە ئەمەلىيەتتە 14.6% ئاشتى. 1999 - يىلى ئەمەلىي تىزىملانغان ئىشسىز 9161 بولۇپ، 1366 كىشى قايتىدىن ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ھەر خىل پاراۋانلىق ئورنى 15، 1120 كارۋات بولۇپ، 800 ئادەم بېقىلىۋاتىدۇ. ژىلايەت بويىچە 291 مىڭ ئادەم ئىجتىمائىي كاپالەت-قۇتقۇزۇشتىن بەھرىمەن بولدى.

2000 - يىلى

1. ئاساسىي ئەھۋالى

2000 - يىلى قەشقەر ژىلايىتىگە بىر شەھەر، 11 ناھىيە قارىدى. يىل ئاخىرىدىكى ئومۇمىي نوپۇس 3 مىليون 365 مىڭ 600 (ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 3 مىليون 52 مىڭ 100)، يېزا نوپۇسى 2 مىليون 697 مىڭ؛ نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى 17.55‰، ئۆلۈش نىسبىتى 6.25‰، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 11.3‰ بولدى. تېرىلغۇ يەر 631 مىڭ گېكتار، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 289 مىڭ 700 گېكتار، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 341 مىڭ 200 گېكتار. ژىلايەتنىڭ كىلىماتى مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ.

قەشقەر ژىلايىتى تەۋەسىدە يىللىق سىرغىم مىقدارى 600 مىليون كۇب مېتىردىن ئاشىدىغان دەريادىن 5 ى بار، ژىلايەت بويىچە دەريا - ئېقىنلارنىڭ سۇ بايلىقى ئومۇمىي مىقدارى 12 مىليارد 217 مىليون كۇب مېتىرغا؛ يەر ئاستى سۇ بايلىقىنىڭ ئومۇمىي مىقدارى 8 مىليارد 681 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. ئورمان كۆلىمى 438 مىڭ 500 گېكتار. دۆلەت تەرىپىدىن 1 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان 16 خىل ياۋايى ھايۋان، 2 - دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان 53 خىل ياۋايى ھايۋان بار. دورىلىق ئۆسۈملۈكلەردىن ئاساسلىقى چۇچۇكبۇيا،

يەر مەدىكى، توشقان زەدىكى، زاراڭزا، سېرىق يۆگەي قاتارلىقلار بار. قېزىلما بايلىقلاردىن تۆمۈر، چىرىمتال، تاشپاختا، قاشتېشى، ئالماس، كۆمۈر، فوسفور، ۋانادي، تىتان، مىس قاتارلىق 38 خىلى بار.

2. يېڭى ئىقتىسادي تەرەققىيات

2000 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق ئومۇمي مەھسۇلات قىممىتى 6 مىليارد 316 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1999 - يىلدىكىدىن 9.26% ئاشتى (ئۆزگەرمەس باها بويىچە ھېسابلاندى، تۆۋەندىمۇ شۇنداق). ئېلىنغان ئاشلىق 1 مىليون 532 مىڭ تونىنا، پاختا 218 مىڭ 100 تونىنا، ياغلىق دان 12 مىڭ 800 تونىنا، قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە 470 مىڭ 400 تونىنا (بۇنىڭ ئىچىدە مېۋە 237 مىڭ 800 تونىنا). بىر يىلدا 13 مىڭ 410 گېكتار يەردە ئورمان بىنا قىلىندى. 3 مىليون 974 مىڭ 600 تۇياق چارۋا قولدىن چىقىرىلدى. 122 مىڭ 100 تونىنا گۆش، 51 مىڭ 200 تونىنا سۈت، 5484 تونىنا قوي يۇڭى، 20 مىڭ 80 تونىنا تۇخۇم، 4070 تونىنا سۇ مەھسۇلاتى ئېلىندى. 110 مىڭ تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت (ساپ ئوغۇت) ئىشلىتىلدى. يېزىلاردا 79 مىليون 380 مىڭ كىلوۋات سائەت توك ئىشلىتىلدى. ئېتىزلارنىڭ يىل ئاخىرىدىكى ئۇنۇملۇك سۇغۇرۇلۇش كۆلىمى 386 مىڭ 800 گېكتار. يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تىجارەت كىرىمى 1 مىليارد 462 مىليون يۈەنگە يەتتى، 635 مىليون يۈەن باج تاپشۇرۇلدى، 162 مىليون يۈەن ساپ پايدا يارىتىلدى.

ۋىلايەت بويىچە يېزا ۋە يېزىدىن يۇقىرى سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 466 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 2.42% ئاشتى. ئىقتىسادي تىپلار بويىچە قارىغاندا دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 197 مىليون يۈەن بولۇپ، 25.38% كېمەيىپ كەتتى؛ كوللېكتىپ سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 135 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 7.14%؛ باشقا تىپتىكى سانائەتنىڭ 134 مىليون يۈەنگە يېتىپ، بىر ھەسسە ئاشتى. يېنىك سانائەت، ئېغىر سانائەت بويىچە قارىغاندا، يېنىك سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 276 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 2.98%؛ ئېغىر سانائەتنىڭ قوشۇلما قىممىتى 190 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1.6% ئاشتى. بىر يىلدا 749 مىليون كىلوۋات سائەت توك، 352 مىڭ 400 تونىنا پاختا يىپ، 26 مىليون 720 مىڭ مېتىر رەخت 6305 تونىنا سۇلياۋ ياسالما، 25 مىڭ 400 تونىنا پاختا يىپ، 140 مىڭ 60 تونىنا كۆمۈر، ئىشلەپچىقىرىلدى. ۋىلايەت بويىچە مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان بىناكارلىق كارخانىلىرىنىڭ قوشۇلما قىممىتى 165 مىليون يۈەن بولدى. بىر يىلدا قىلىنغان قۇرۇلۇش 803، قۇرۇلۇش قىلىنغان ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى 1 مىليون 156 مىڭ 600 كۋادرات مېتىر، پۈتكەن ئۆي - ئىمارەت كۆلىمى 584 مىڭ 500 كۋادرات مېتىر بولدى؛ بۇ كارخانىلار 24 مىليون 583 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى، 4 مىليون 177 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى. جەمئىيەت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 1 مىليارد 533 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك تۇرلەر ئۇچۇن سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليارد 455 مىليون يۈەن. ئىقتىسادي تىپلارغا ئايرىپ قارىغاندا، دۆلەت ئىقتىسادىدىن سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليارد 244 مىليون يۈەن، كوللېكتىپ ئىقتىسادىدىن سېلىنغان مەبلەغ 61 مىليون يۈەن، شەھەر، يېزىلاردىكى شەخسلەر سالغان مەبلەغ 89 مىليون يۈەن، باشقا مەبلەغ 139 مىليون يۈەن؛ تۇرى بويىچە قارىغاندا، ئاساسىي قۇرۇلۇش ئۇچۇن سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليارد 199 مىليون يۈەن، يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشكە سېلىنغان مەبلەغ 48 مىليون يۈەن، ئۆي - زېمىن تەرەققىياتىغا سېلىنغان مەبلەغ 75 مىليون يۈەن، باشقىلارغا سېلىنغان مەبلەغ 211 مىليون يۈەن. غەربنى كەڭ ئېچىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، ئىقتىسادي ھەمكارلىق تۇرىدىن 102 سى ئىمزالاندى. 339 مىليون يۈەن مەبلەغ نەقلەشتى، بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەردىكى ئەڭ چوڭ سودىگەر چاقىرىپ مەبلەغ كىرگۈزۈش تۇرى — شياڭگاڭ شىنىيفا مەبلەغ سېلىش

گۈزۈمى قۇرغان قەشقەر 2 - دەرىجىلىك پورت خەلقئارا سودا بازىرى ئىشقا كىرىشىپ، سودىگەر چاقىرىشقا باشلىدى؛ شىنجاڭ تۈنجى گۈزۈمى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە مەبلەغ سېلىپ يىلىغا 10 مىڭ تونىنا ئۈزۈم مۇراببىاسى ئىشلەيدىغان زاۋۇت قۇرۇشنى قارار قىلدى؛ تېخنىكىي جەنكەي ئوقەتچىلىك چەكلىك شىركىتى قەشقەردە ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى سانائىتى قۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايىتى سانائىتىدىكى بىر بوشلۇقنى تولدۇرۇشقا باشلىدى. بىر يىلدا قاتناش تىرانسپورتى ئارقىلىق توشۇلغان يۈك 5 مىليون 27 مىڭ 900 تونىنا (بۇنىڭ ئىچىدە تۆمۈرىولدا توشۇلغىنى 407 مىڭ 900 تونىنا)، توشۇلغان يولۇچى 11 مىليون 536 مىڭ 600 ئادەم (قېتىم)، بۇنىڭدىن تۆمۈرىولدا توشۇلغىنى 506 مىڭ 600 ئادەم - قېتىم. بىر يىلدا پوچتا - تېلېگراف كەسپىنىڭ تىجارەت سومىسى 165 مىليون يۈەنگە يەتتى. يىل ئاخىرىدا ۋىلايەت بويىچە تېلېفون ئابونېنتى 123 مىڭغا يېتىپ، ھەر 100 ئادەمگە 3.88 دىن تېلېفون توغرا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەردە ھەر 100 ئادەمگە 14.44 تېلېفون توغرا كەلدى. ۋىلايەت بويىچە تور ئابونېنتى 1969 غا يەتتى. بىر يىلدا ساياھەتچىلىك كىرىمى 90 مىليون يۈەنگە يەتتى.

3. ئىلىم - پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە

ۋىلايەت بويىچە كەسپىي تېخنىكا خادىمى 56 مىڭ 152، بۇنىڭ ئىچىدە قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمى 4121، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 10 مىڭ 520، يېزا ئىگىلىك تېخنىكا خادىمى 3174، پەن تەتقىقات خادىمى 114، ئوقۇتۇش خادىمى 38 مىڭ 223. ۋىلايەت بويىچە پەن تەتقىقات تەرەققىيات ئاپپاراتىدىن 4 ى بولۇپ، مۇھىم پەن - تېخنىكا نەتىجىسىدىن 16 سى قولغا كەلتۈرۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك 12 تۈر بار. ئېتىراپ قىلىنغان خەلق باشقۇرۇشىدىكى پەن - تېخنىكا كارخانىسىدىن 12 سى بار (شۇ يىلى ئېتىراپ قىلىنغىنى 10). بىر يىلدا پاتېنت ئىلتىماسىدىن 7 سى قوبۇل قىلىندى. ۋىلايەتتىكى ئالىي مەكتەپ 3، ئوقۇغۇچىسى 2686 (مىللىي 1427)؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم 17، ئوقۇغۇچىسى 11 مىڭ 526 (مىللىي 9985)؛ ئوتتۇرا مەكتەپ 225، ئوقۇغۇچىسى 21 مىڭ 900 (مىللىي 186 مىڭ 200)؛ باشلانغۇچ مەكتەپ 1245، ئوقۇغۇچىسى 576 مىڭ 500 (مىللىي 513 مىڭ 300)؛ بالىلار باغچىسى 37، باغچىدىكى بالا 8342. ۋىلايەت بويىچە سەنئەت ئۆمىكى 12، مەدەنىيەت يۇرتى 12، ئاممىۋى كۈتۈپخانا 8، مۇزېي بىر، ئارخىپخانا 13. ئوتتۇرا، قىسقا دولقۇندا رادىئو تارقىتىش ۋە ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسىدىن بىرى بار، رادىئونىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 90.9%كە، تېلېۋىزىيىنىڭ نوپۇسنى قاپلاش نىسبىتى 92.4% كە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە كىنو قويۇش ئورنىدىن 17 سى بار، كىنو، تېلېۋىزىيە فىلىمىدىن 14 ى ئاز سانلىق مىللەت تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ ئىشلەندى. بىر يىلدا 61 خىل كىتاب 410 مىڭ نۇسخا نەشر قىلىندى. ۋىلايەت بويىچە سەھىيە ئاپپاراتى 863، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 211، ساقلىق ساقلاش، يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئاپپاراتى 17، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئاپپاراتى 11، ساناتورىيە 2، ئامبۇلاتورىيە 9، سەھىيە - يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاپپاراتى 16، دورا تەكشۈرۈش ئاپپاراتى 2، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تىببىي دوربگەرلىك مائارىپ ئاپپاراتى 2، باشقا سەھىيە كەسپىي ئاپپاراتى 4، كېسەل كارۋىتى 8434، كەسپىي سەھىيە تېخنىكا خادىمى 10 مىڭ 520، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇر 4761، سېستىرا 13 مىڭ 466. ۋىلايەت تەنھەرىكەتچىلىرى 2000 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن يېنىك ئاتلېتىكا، چېلىشىش، رۇداۋچە چېلىشىش، بوكسيورلۇق، ئوقيا ئېتىش، قارىغا ئېتىش، تېپىش - مۇشتلىشىش، پۇتبول، ۋالىبول، ۋاسكېتبول قاتارلىق 10 تۈردىكى مۇسابىقىدە 28 ئالتۇن مېدال، 25 كۈمۈش مېدال، 16 مىس مېدال ئالدى ھەمدە ۋالىبول (ئەر، ئايال)، رۇداۋچە چېلىشىشتا كوللېكتىپ 1 - بولدى.

4. خەلق تۇرمۇشى

2000 - يىلى ۋىلايەت بويىچە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1010 يۈەنگە، ئىش ئورنىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە پۇل مائاشى 8199 يۈەنگە يەتتى. ۋىلايەت بويىچە شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئىلكىدىكى ئوتتۇرىچە كىرىمى 3910.2 يۈەنگە، ئوتتۇرىچە ئىستېمال چىقىمى 3409.5 يۈەنگە يەتتى. بىر يىلدا مال - مۈلۈك سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى (بىكىتۇەننىڭ بۇنىڭ سىرتىدا) 84 مىليون 960 مىڭ يۈەنگە يەتتى، 52 مىليون 490 مىڭ يۈەن تۆلەم تۆلەندى؛ تۆمۈر سۇغۇرتىسى كىرىمى 64 مىليون 303 مىڭ يۈەنگە يەتتى، جىسمانىي سۇغۇرتىدىن 7 مىليون 199 مىڭ يۈەن تۆلەم تۆلەندى. يىل ئاخىرىدىكى ھەر خىل ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئورنى 14، كارىۋات 1120 بولۇپ، 800 ئادەم بېقىلىۋاتىدۇ. ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي كۆلىمى 1 مىليون 500 مىڭ گېكتار كېلىدىغان تەبىئىي مۇھاپىزەت رايونىدىن بىرى قۇرۇلدى. مۇھىت بۇلغىنىشنى چەكلىك مۇددەتتە تۈزەش تۇرىدىن 8 ى تاماملاندى، ئۇنىڭغا 4 مىليون 280 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى. ئىس - تۈتەك تىزگىنلەنگەن رايوندىن 14 ى بەرپا قىلىندى، كۆلىمى 10.56 كۋادرات كىلومېتىر؛ مۇھىت شاۋقۇنى ئۆلچەمگە يەتكەن رايوندىن 16 سى بەرپا قىلىندى، كۆلىمى 12.4 كۋادرات كىلومېتىر.

ئۇچىنچى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ 1991 — 2000 - يىلغىچە بولغان پارتىيە، ھۆكۈمەت تۆت چوڭ رەھبەرلىك بەنزىسىنىڭ ئەزالىرى

ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ شۇجى، مۇئاۋىن شۇجى، ئەزالىرى

قوشۇمچە جەدۋەل: 1

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	مەلۇماتى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	پارتىيەگە كىرگەن ۋاقتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
شۇ شياۋچېڭ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1937.6	ئۇنىۋېرسىتېت	1962	1959.7	1987.11 ~ 1993.2
جاڭ شيۇمىڭ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1946.2	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.8	1975.2	1993.2 ~ 1996.12
ياۋ يۈڭفېڭ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1944.6	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.10	1981.5	1996.12
ئابدۇغۇپۇر سىدىق	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1928.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1950.3	1951.3	1983.10 ~ 1991.1
ئىسمائىل تىلىۋالدى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1944.11	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.7	1973.5	1990.1 ~ 1993.5
ئابدۇقادىر ئەسىردىن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	ئۈرۈمچى	1944.12	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.7	1973.6	1992.5 ~ 1998.1
كامىل ئابدۇللا	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1946.3	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.10	1981.9	1998.1 ~ 2000
ۋالى ئەيشەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خوتەن	1939.9	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1959.12	1960.8	1988.10 ~ 1994.5
ياۋ يۈڭفېڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1944.6	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.10	1981.5	1993.9 ~ 1996.12

مەمەت ئەخلەت	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قاغسلىق	1939.4	تولۇقسىز ئوتتۇرا	1958.8	1959.9	1997.9 ~ 1993.4
ۋالى جىڭجيەن	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1944.7	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.12	1971.8	1997.4 ~ 1995.4
زىننەت ئۆمەر	مۇئاۋىن شۇجى	ئايال	ئۇيغۇر	يېڭىسار	1948.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.9	1973.5	~ 1998.1
لیۇ چاڭسىڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شىنجاڭ	1948.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1967.8	1973.12	1997.9 ~ 1997.2
جاڭ خۇڭتاۋ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1953.2	ئۇنىۋېرسىتېت	1969.6	1972.6	~ 1997.2
شى داگاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1958.11	ئۇنىۋېرسىتېت	1982.7	1986.8	~ 1998.10
ئىسمائىل ئېزىز	ئەزا	ئەر	تاجىك	تاشقورغان	1936.4	ئوتتۇرا مەكتەپ	1954.12	1959.12	1996.12 ~ 1988.10
لى گۇاڭيۇ	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1938.8	ئۇنىۋېرسىتېت	1959.9	1961.2	1996.1 ~ 1992.3
لى لېي	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1953.8	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.7	1973.12	1996.4 ~ 1993.4
لیۇ چاڭسىڭ	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	شىنجاڭ	1948.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1967.8	1973.12	1997.2 ~ 1994.5
تەن جيۇجياڭ	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1940.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1959.12	1960.11	1996.12 ~ 1992.5
چېەن ۋېنلى	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	جېجياڭ	1935.5	ئۇنىۋېرسىتېت	1958.8	1954.7	1996.12 ~ 1992.5
مىرزاي دوستـ مۇھەممەت	ئەزا	ئەر	تاجىك	تاشقورغان	1955.4	ئۇنىۋېرسىتېت	1979.2	1979.2	~ 1995.4
شى زۇنخىلى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1955.5	ئۇنىۋېرسىتېت	1969.12	1983.5	~ 1999.7
ياۋ يىجيەن	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1946.7	ئۇنىۋېرسىتېت	1967.7	1979.10	~ 1996.1
ياڭ شيېچۇ	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي	1944.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1961.7	1968.1	~ 1996.6
لیۇ شۇخۇ	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	سىچۈەن	1953.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1969.7	1976.6	~ 1997.7
شى شاۋلىن	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1959.2	ئۇنىۋېرسىتېت	1977.9	1979.10	2000 ~ 1997.12
جۇ خەيلۈن	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1958.1	ئۇنىۋېرسىتېت	1975.7	1980.5	~ 1998.6
لى گۇيمىن	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي	1948.6	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.12	1968.2	1997.7 ~ 1996.2
ساۋ خەن	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1941.11	ئۇنىۋېرسىتېت	1959.12	1962.6	~ 1996.8
گۇاڭ شىن	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1953.4	ئۇنىۋېرسىتېت	1969.12	1972.11	~ 2000.12
چېن جۇاڭژۇبي	ئەزا	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1957.5	ئۇنىۋېرسىتېت	1975.8	1983.11	~ 2000.4

قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

قوشۇمچە جەدۋەل: 2

ئىسىم-فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	مەلۇماتى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	پارتىيەگە كىرگەن ۋاقتى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى
تىلىۋالدى توختى	مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1931.9	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1951.7	1953.3	1991.1 ~ 1999
مەمەت ئەخلەت	مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر قاغىلىق	1939.4	تولۇقسىز ئوتتۇرا	1958.8	1959.9	1999.11 ~ 2000
خۇ چىشىن	پارتكۇر ۋېپا شۇجىسى، مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي	1935.6	تولۇقسىز ئوتتۇرا	1951.12	1957.3	1992.7 ~ 1999
ياسىن ياقۇپ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىشەھەر	1940.6	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1959.4	1960.10	1993.3 ~ 2000
ئابدۇكېرىم سەلەي	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1943.4	ئۇنىۋېرسىتېت	1964.4	1963.7	1996.9 ~ 2000
تېەن ژېيگو	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1943.9	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1962.8	1979.7	1997 ~ 2000
شياۋ مىڭداۋ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن	1948.4	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1964.9	1980.2	2000.11 ~
ئەلى مەمەت	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىشەھەر	1946.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1964.8	1965.12	2000.11 ~

قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىيلىرى

قوشۇمچە جەدۋەل: 3

ئىسىم-فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	مەلۇماتى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	پارتىيەگە كىرگەن ۋاقتى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى
ئابدۇغوپۇر سەدىق	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1928.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1950.3	1951.4	1983.10 ~ 1991.1
ئىسمائىل تىلەۋالدى	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1944.11	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.7	1973.5	1991.1 ~ 1993.5
ئابدۇقادىر نەسىردىن	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	ئۈرۈمچى	1944.12	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.7	1973.6	1993.5 ~ 1997.9
كامىل ئابدۇللا	ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىسار	1946.3	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.8	1981.3	1998.1 ~
لى دېخۇك	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي	1941.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1962.11	1971	1983.10 ~ 1990.1
ياك جەنشى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1934.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1952.7	1955.4	1985 ~ 1992.7
زىننەت ئۆمەر	مۇئاۋىن ۋالىي	ئايال	ئۇيغۇر	قەشقەر يېڭىسار	1948.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.9	1973.5	1985.5 ~ 1997

مەمتىمىن ھەلىمىدىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1941.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1957.8	1960.12	2000.7 ~ 1992.5
مياۋ شۇاڭ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	خېبېلۇڭجياڭ	1943	ئۇنىۋېرسىتېت	1967	1965.6	1996.4 ~ 1992.5
ئەمەتجان ئالىم	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇزبېك	قەشقەر	1935.11	ئۇنىۋېرسىتېت	1950.2	1954.3	1997.2 ~ 1990.2
خاۋ چاڭشۇن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	لياۋنىڭ	1945.4	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.9	1972.4	1997.9 ~ 1994.2
جۇ شياڭمىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1944.7	ئۇنىۋېرسىتېت	1967.7	1971.1	2000.11 ~ 1995.2
نۇر بەكرى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	ئۈرۈمچى	1961	ئۇنىۋېرسىتېت	1983	1982	1996.4 ~ 1995.5
مەمتىمىن ئوسمان	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	يەكەن	1948.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.8	1976.8	~ 1996.6
بەي شاۋ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1956.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1975.8	1977.11	2000.7 ~ 1996.4
شې شاۋلىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1959.2	ئۇنىۋېرسىتېت	1977.9	1979.10	~ 1997.12
كامىل ئابدۇللا	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1946.3	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.10	1981.9	1998.1 ~ 1997.2
شاڭ تېبلۇڭ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1953.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1970.3	1974.7	~ 1997.2
مەمتىمىن پىرىدەۋىس	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر	1956.3	ئۇنىۋېرسىتېت	1974.10	1980.12	~ 1998.8
جەرۇللا ھىسامىدىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	ئۇيغۇر	ئاتۇش	1962.6	ئۇنىۋېرسىتېت	1980.11	1986.12	~ 1999.3
يەن فېنشىن	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	سەنشى	1956.3	ئۇنىۋېرسىتېت	1974.10	1978.7	~ 1999.11
ژۇ بىڭشى	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ	1955.4	ئۇنىۋېرسىتېت	1973.7	1981.6	~ 1999.6
ژۇ دىمىڭ	مۇئاۋىن ۋالىي	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1953.3	ئۇنىۋېرسىتېت	1971.2	1974.7	~ 2000.11

سىياسىي كېڭەش قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

قوشۇمچە جەدۋەل: 4

ئىسىم-فامىلىسى	ژەنىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	مەلۇماتى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	پارتىيەگە كىرگەن ۋاقتى	ۋەزىپە ئۇتتەگەن ۋاقتى
زىننەت ئۆمەر	پارتكۇرۇپپا شۇجىسى	ئايال	ئۇيغۇر	يېڭسار	1948.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.9	1973.5	2000 ~ 1996.6
مەمتىمىن ھەلىمىدىن	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر كونا شەھەر	1941.9	ئۇنىۋېرسىتېت	1957.8	1960.4	2000 ~ 1992.5
جالاڭ جېنۇۋ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ	1934.5	ئۇنتۇرا مەكتەپ	1949.8	1955.12	1997.12 ~ 1992.5

ئوسمان قاسىم	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	مەكىت	1940.8	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1960.12	1958.12	2000 ~ 1993.12
جىياڭ باۋخېڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي	1942.10	ئۇنىۋېرسىتېت	1960.3	1965.10	2000 ~ 1996.6
روزى كېرىم	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر	1939.11	ئۇنىۋېرسىتېت	1960.8	1971.10	2000 ~ 1996.6
ئابدۇكېرىم ئابدۇرېھىم	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر	1946.3	ئوتتۇرا تېخنىكوم	1965.8	1972.12	2000 ~ 1998.4
ۋۇ جياچىڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ	1945.2	ئۇنىۋېرسىتېت	1968.8	1986.2	~ 2000.1

خاتىمە

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» ئون نەچچە يىل تۇزۇش نەتىجىسىدە ئاخىرى دۇنياغا كەلدى، بۇ — قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتى قۇرۇلۇشىنىڭ يەنە بىر مول مېۋىسى.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نى تۇزۇش، نەشر قىلىش خىزمىتىگە ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئەھمىيەت بەردى ۋە زور كۈچ بىلەن مەدەت بەردى. «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ تۇزۇلۇش جەريانىغا نەزەر سالغىنىمىزدا، ئۇنى ئومۇمەن تۆۋەندىكى 4 باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ.

1 ـ باسقۇچ: 1984 — 1988 ـ يىلغىچە داۋام قىلغان ئاپپارات قۇرۇش، تەشۋىق ـ سەپەرۋەر قىلىش، ماتېرىيال توپلاش باسقۇچى بولدى. ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خادىملارنى تەربىيىلەش ۋە ماتېرىيال توپلاش خىزمىتىگە كىرىشىپ، تەزكىرە تۇزۇش خىزمىتىنىڭ مۇقەددىمىسىنى باشلىدى.

2 ـ باسقۇچ: 1989 — 1993 ـ يىلغىچە كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش، كەسپىي تەزكىرىلەرنى تۇزۇشكە يېتەكچىلىك قىلىش، ۋىلايەت تەزكىرىسىنى تۇزۇشكە تەييارلىق قىلىش باسقۇچى بولدى. بۇ مەزگىلدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى جۇڭ يىڭ قەشقەرگە كېلىپ خىزمەتلەرنى تەكشۈردى ھەم قەشقەر ۋىلايىتى ئاچقان تارىخ ـ تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىغا قاتناشتى. يىغىندىن كېيىن ۋىلايەت بويىچە تەزكىرە تۇزۇش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يېيىپ كەتتى، ھەرقايسى كەسپىي تەزكىرىلەرنى تۇزۇشنى ئۈستىگە ئالغان ئورۇنلاردىكى تۇزگۈچى خادىملار ماتېرىيال توپلاش، ماتېرىيال كارتىلىرىنى تولدۇرۇش، كۆچۈرۈشكە كىرىشىپ، كەسپىي تەزكىرە تۇزۇش دولقۇنىنى قوزغىدى. 1993 ـ يىلى ۋىلايەت تەزكىرىسىنىڭ ئاخىرقى يىل چېكى 1990 ـ يىلى قىلىپ بېكىتىلىپ، ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارمىسى ۋە خەلق ئىشلىرى باشقارمىسىدا نەق مەيدان يىغىنى ئېچىلدى. «دېھقانچىلىق تەزكىرىسى»، «ئورمانچىلىق تەزكىرىسى»، «باج ئىشلىرى تەزكىرىسى» قاتارلىق كەسپىي تەزكىرىلەر تۇزۇلۇپ تاماملاندى، ئەمما يەنە بىر قىسىم ئورۇنلار خىلمۇخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن كەسپىي تەزكىرە تۇزۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىاپ بولالمىدى.

3 ـ باسقۇچ: 1993 — 1999 ـ يىل 1 ـ ئايغىچە بولغان باسقۇچ بولۇپ، بۇ باسقۇچتا ۋىلايەت تەزكىرىسى ئالدىنقى قارارلىق بۆلەكلەرگە ئايرىپ تۇزۇش باسقۇچىغا كىردى. بۇ مەزگىلدە تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى ئورىگىنال تەشكىللەش، ئورىگىنال يېزىش، ئورىگىنال تەھرىرلەش ۋەزىپىسىنى ئادەملەرگە ئەملىيلەشتۈرۈپ، بىرتەرەپتىن تۇزۇش، بىر تەرەپتىن ئورىگىنال سۈرۈشتۈرۈش بىلەن بولدى. 1996 ـ يىل 12 ـ ئايدا ۋىلايەت تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئاچتى، يىغىندا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزاسى ياڭ شىيچۈ ۋىلايەت نامىدىن ھەرقايسى بۆلۈمدىكى ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن «تارىخ ـ تەزكىرە تۇزۇش مەسئۇلىيەتنامىسى» ئىمزالىدى. بۇ، تەزكىرە تۇزۇش خىزمىتىنىڭ سۈرئىتىنى بەلگىلىك دەرىجىدە تېزلەتتى. 1984 — 1999 ـ يىلغىچە «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ 36 قىسمىنىڭ %50 ى تاماملاندى. شۇ مەزگىلدە ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جياڭ زۇڭيۈ باش چۆكۈرۈپ جاپالىق ئىشلەپ، ۋىلايەت تەزكىرىسىنىڭ ئورىگىنالىدىن 10 نەچچە قىسمىنى ئۆزى يالغۇز يېزىپ چىقتى؛ مۇئاۋىن مۇدىر يې يۈيۈ بىر قىسىم تەزكىرە ئورىگىنالىنى تۇزۇش بىلەن بىللە ئورۇننىڭ غېمىنى يەپ، خىراجەت تەييارلاپ، خىزمەت جەريانىدىكى بەزى

قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلدى.

4 ـ باسقۇچ: 1999 ـ يىل 1 ـ ئايدىن 2003 ـ يىل 6 ـ ئايغىچە ۋىلايەت تەزكىرىسى ئاخىرقى تۈزۈش، ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزۈش ئارقىلىق ئاخىرى پۈتۈپ، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئۈيۈشتۇرغان تەكشۈرۈپ باھالاشتىن ئوتكۈشلۇق ئۆتتى. 1999 ـ يىل 1 ـ ئايدا تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن ۋىلايەتلىك پارتكوم تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ رەھبەرلىك بەنزىسىنى تەڭشەپ كۆچەيتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى تەزكىرە تۈزۈش سالمىقىنى ئاشۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىيىدە ئازاد بولۇپ، دادىل ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، كۈتۈپ تۇرماي، يۆلىنىۋالماي، «قەشقەر يىلنامىسى» نى تۈزۈش بىلەن بىللە، كۆپ خىل ئۇسۇل ۋە تەدبىرلەرنى قوللىنىپ سۈرئەتنى تېزلەتتى. مۇشۇ مەزگىلدە ئىشخانا رەھبەرلىرى ئىشنى ئوبدان پىلانلاپ، خىزمەتلەرنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپلا قالماي، بەلكى كەسپىي تەزكىرىلەرنىڭ ئورنىنالىنى باشلامچىلىق بىلەن يازدى ھەمدە ھەربىر خىزمەتچى خادىمنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاشقا دىققەت قىلدى، خىزمەتنى ئاۋۋال ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇپ، كېيىن تەكشۈرۈپ تۇردى. تارماقلاردا ئادەم يېتىشمىسە، تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى يەنە بىر قىسىم پىشقەدەم يولداشلارنى ۋە جەمئىيەتتىكى خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىگە قاتناشتۇردى، شۇنداق قىلىپ كۆپ يىللاردىن بۇيان كۆپىيىسى چىقمىغان «رادىئو ـ تېلېۋىزىيە»، «تاموژنا»، «تەپتىش»، «مىللەت، دىن ئىشلىرى» قاتارلىق تەزكىرە ئورنىناللىرى يېزىپ تاماملاندى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋىلايەتلىك ئىقتىساد ـ سودا كومىتېتىغا ئوخشاش ئورنىنال يېزىشتا قىيىنچىلىقى بار ئورۇنلارغا يارەملىشىش ئۈچۈن بۇاستە ئادەم ئەۋەتىلدى. تۈزگۈچىلەرنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن 2002ـ يىلنىڭ بېشىدا «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ ئورنىنالى ئاساسىي جەھەتتىن يېزىلىپ بولدى ھەمدە 2002 ـ يىل 10 ـ ئايدا ئورنىنال باھالاش يىغىنى ئېچىلدى، ئورنىنال ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتتى. شۇنىڭدىن كېيىن باھالاشتا چوڭكەن پىكىرلەرگە ئاساسەن تۈزىتىش، تولۇقلاش، قىسقارتىش ئارقىلىق تەزكىرە ئورنىنالىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. 2003 ـ يىل 6 ـ ئايدا «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» تەكشۈرۈشكە يوللاندى.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نى تۈزۈش مەزگىلىدە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بۇاستە قاراشلىق ئورۇنلار ھەمدە ناھىيە (شەھەر) لەر تۈزۈش خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قوللىدى، نۇرغۇن ئورۇن، تارماقلار تەزكىرە خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ياكى ئىشخانىسى قۇرۇپ، بىر رەھبەرنى بۇاستە مەسئۇل قىلدى، سىياسىي ساپاسى ياخشى، خىزمەتتىكى مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك، مەدەنىيەت سەۋىيىسى يۇقىرى خادىملارنى تاللاپ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى گۇرۇپپىسى تەشكىللىدى، ئارخىپ تەكشۈرۈش ۋە ماتېرىيال توپلاشقا ماشىنا ۋە خىراجەت ئاجراتتى، نىشانلانغان ۋەزىپە لايىھىلەنگەن مۇندەرىجە تەلىپى بويىچە، ماتېرىيال كوپىيىسى ياكى كەسپىي تەزكىرىلەرنىڭ دەسلەپكى ئورنىنالىنى يېزىپ چىقتى ھەمدە ئورنىنالنى باھالاپ تۈزەتتى ۋە تولۇقلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋىلايەت تەزكىرىسىنى تۈزۈش ئۈچۈن كەسپىچانلىقى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك، ئۆزىنى بېغىشلاشنى خۇشاللىق دەپ بىلىدىغان، پىداكارلىق روھىغا باي تەزكىرە قوشۇنى يېتىلدۈرۈپ چىقىلدى. بارلىق تەزكىرە خادىملىرى 10 نەچچە يىلنى بىر كۈندەك ئۆتكۈزۈپ، پايدا- زىيان بىلەن ھېسابلاشماي، تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى ئۆزلۈكسىز يەكۈنلەپ، سۈپەتنى 1 ـ ئورۇنغا قويۇپ، زامانىمىزغا تۆھپە قوشىدىغان، ئەۋلادلارغا مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان بۇ ۋەزىپىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن جان كۈيدۈرۈپ، بوشاشماي تىرىشچانلىق كۆرسەتتى.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ ئوڭۇشلۇق نەشر قىلىنىشى ئاپتونوم رايونلۇق، ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتى رەھبەرلىرى، مۇتەخەسسىسلەر ھەمدە دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان نۇرغۇن پىشقەدەم كادىرلارنىڭ غەمخورلۇقى، يېتەكچىلىكىدىن، ئورنىنالنى تەكشۈرۈپ بېكىتكەنلىكى، ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەنلىكى،

ئورنىگىنال يېزىشقا قاتناشقانلىقىدىن ئايرىلالمايدۇ. مۇشۇ مەزگىلدە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتكۇر ۋېپىسىنىڭ شۇجىسى سۇي شۇجيې، ۋىلايەت - ناھىيە تەزكىرە خىزمىتى باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سۇ خاۋفالار پۈتۈن كىتابنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ بېكىتتى؛ تەزكىرە كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى سابىر ئەلى تەزكىرە ئورنىگىنالىنىڭ مىللەت، دىن قىسمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى؛ شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تارىخ تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى چېن بوچۈن چوڭ ئىشلارنىڭ قەدىمكى دەۋر قىسمىنى يېزىپ بەردى، تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ۋە تەرەققىيات جەريانى قاتارلىق ئالاقىدار باب - پاراگرافلارنىڭ مەزمۇنىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى؛ شىنجاڭ ھەربىي رايونى تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ خۇيشۇەن تەزكىرىنىڭ ھەربىي ئىشلار قىسمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى؛ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى تەزكىرە ئورنىگىنالىنىڭ تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار قىسمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى. تەزكىرىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى جاڭ چۈەن پۈتۈن كىتابنى ئەستايىدىل تەھرىرلەپ پىششىقلىدى، مۇندەرىجىنى تەڭشەپ چىقتى، تارىخىي ماتېرىياللارنى تولۇقلىدى. بۇ تىرىشچانلىقلار تەزكىرىنىڭ لايىقەتلىك تەزكىرە بولۇپ چىقىشىنى، پىلان بويىچە نەشر قىلىنىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلدى. قىسقىسى «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» — كوللېكتىپ ئىجادىيەتنىڭ جەۋھىرى. بۇ يەردە بارلىق ئالاقىدار رەھبەرلەرگە، مۇتەخەسسىسلەر، پىشقەدەم كادىرلار ۋە كەسپداشلارغا چىن قەلبىمىزدىن تەشەككۈر بىلدۈرىمىز.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ كىتاب بولۇپ چىقىش جەريانى مۇرەككەپ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى جەريانى بولدى، ئۇ ھەممە ساھە - ھەممە پەنلەرگە چېتىلىدۇ، مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ. سەۋىيىمىز چەكلىك بولغاچقا، كەمچىلىك، خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تۇرغان گەپ، رەھبەرلەر، مۇتەخەسسىسلەر، تەزكىرىچى كەسپداشلارنىڭ ۋە كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىد - تۆزىتىش بېرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

قەشقەر ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى

2004 - يىل 8 - ئاي

ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىلەردىن «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ خەنزۇچىسى 2004 - يىل 8 - ئايدا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغانىدى، ئۇيغۇرچىسى 2006 - يىل 8 - ئايدا نەشردىن چىقىپ كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى، بۇ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سىياسىي مەدەنىيىلىك ۋە مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىدىكى زور خۇشاللىنارلىق ئىش.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىگە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سابىق ۋالىيسى كامىل ئابدۇللا بىلەن ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرى زىننەت ئۆمەر ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. 2004 - يىلى تەرجىمە خىزمىتى باشلانغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شى داگاڭ، ۋالىي ئەكبەر غوپۇر ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ باش كاتىپى كۇرەش تۇرسۇن بۇ خىزمەتكە يەنە داۋاملىق ئەھمىيەت بېرىپ خىراجەت قاتارلىق جەھەتلەردىن قوللىدى. مەزكۇر تەزكىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش ئىشىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى ئۈستىگە ئالدى، تەرجىمىسىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئايتۇرا سادىر مەسئۇل بولدى. تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسى مەسئۇل بولدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مەزكۇر كىتابنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىراجىتىگە كاپالەتلىك قىلىشى، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىدىكى مۇھەررىرلەرنىڭ جەپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ تەزكىرە نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر ئابدۇرۇپ ئېلى، مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى خالىدە قادىر ئۈستىگە ئالدى. تەرجىمىنىڭ بېكىتىلگەن نۇسخىسىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى دىلمۇرات مۇسا تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈشالدى.

ئادەم ئىسمى، يەر - جاي ناملىرىنىڭ توغرا بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، تەزكىرىنىڭ ئاخىرقى بەت نۇسخىسىنى ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىدىكى يولداشلار كۆرۈپ چىقتى.

بىز «قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلگەن ۋە مەدەت بەرگەن ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرگە، تەرجىمە - تەھرىرلىك، نەشر قىلىش خىزمىتى ئۈچۈن جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرگەن تەرجىمانلارغا، مۇھەررىرلەرگە ۋە بۇ خىزمەتنى قوللىغان ئالاقىدار خادىملارغا چىن قەلبىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز.

تەرجىمە - تەھرىرلىك خىزمىتىدە مەلۇم سەۋەنلىكلەر بولۇشى مۇمكىن، ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

قەشقەر ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى

2006 - يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى»نى تۈزۈش - تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ۋە تۈزگۈچى خادىملار

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتى

1984 - يىل 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 1991 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنگىچە بولغان خادىملار

مۇدىر: ئابدۇغۇپۇر سىدىق

1 - مۇئاۋىن مۇدىر: ۋاڭ ۋېنچى

مۇئاۋىن مۇدىرلار: تۇردى سوپى، جاڭ شىنمياۋ، لۇ مىڭجاۋ، ئىمىنجان.

ئەزالار: ھىسامىدىن ئۆمەر، ئابدۇرېھىم قۇربان، لىيۇ گېنچېڭ، رەن ۋۇچۈەن، ئابلەي زاھىر، ئوبۇلقاسىم، ئەمەتجان ئالىم، بۇ جاۋشى، لىيۇ شۈەنلى، لىيۇ چىمىن، نامەتجان، ۋاڭ يۈڭچياڭ، لياڭ چاڭسۇڭ

1991 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 1993 - يىل 12 - ئاينىڭ 30- كۈنگىچە بولغان خادىملار

مۇدىر: ئىسمائىل تىلىۋالدى

مۇئاۋىن مۇدىرلار: ۋاڭ ۋېنچى، مەمتىمىن ھەلىمىدىن، تۇردى قادىر

ئەزالار: ياڭ شيېچۈ، لى شۈبىن، ئىبراھىم مەمەت، لياڭ چاڭسۇڭ، مۇھەمت ئابدۇللا، ئابدۇكېرىم خالىق، ئابدۇرېشىت كېرىم، ئابدۇرۇسۇل مەھەممەت، رەن ۋۇچۈەن، ياۋ شى، ئەمەتجان ئالىم، سۇي مىڭرېن، ۋاڭ خېشياڭ، ۋاڭ خېدىڭ

1993 - يىل 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 1999 - يىل 3 - ئاينىڭ 10- كۈنگىچە بولغان خادىملار

مۇدىر: ئابدۇقادىر ئەسىردىن

مۇئاۋىن مۇدىرلار: ۋاڭ ئەيشەن، شيۇڭ خۇيىين، لى لېي، زىننەت ئۆمەر، مەمتىمىن ھەلىمىدىن، تۇردى قادىر

ئەزالار: ياڭ شيېچۈ، ئېزىز دۆلەت، مۇھەمت ئابدۇللا، جياڭ زۇڭيۇ، ئىمىنجان، ئابدۇكېرىم خالىق، سۇي جيەنرۇڭ، ئابدۇرۇسۇل مەھەممەت، رەن ۋۇچۈەن، ئابلىز يۇنۇس، گاۋ دىڭسەن، ۋاڭ خېشياڭ

1999 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى بېكىتىلگەن خادىملار

مۇدىر: كامىل ئابدۇللا

مۇئاۋىن مۇدىرلار: ليۇ چاڭمىڭ، زىننەت ئۆمەر، ياڭ شيېچۇ، شى شاۋلىن، مەمتىمىن پىردەۋىس، ئاقايىت روزى

ئەزالار: لى شۇبىڭ، زەيدىنجان مامۇت، مۇھىت ئابدۇللا، لى خۇڭ، ليۇ يۇ، جاڭ مىڭگۇڭ، رەن ۋۇچۇەن، لۇ يىڭ، خەن شياۋجۇڭ، شياۋ مىڭداۋ، ۋۇ جياچىڭ، ھامىت جېلىل، ئابدۇكېرىم خالىق، ساۋ سۇڭپىڭ، ۋاڭ شىياڭ، ئابلىمىت ئوسمان

قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى

مۇدىر: لياڭ چاڭسۇڭ (1988 - يىل 4 - ئايدىن 1993 - يىل 1 - ئايغىچە)

مۇدىر: لى خۇڭ (2002 - يىل 3 - ئايدىن —)

مۇئاۋىن مۇدىرلار: لياڭ چاڭسۇڭ (1984 - يىل 4 - ئايدىن 1988 - يىل 4 - ئايغىچە)، لۇ پېيتيەن (1984 - يىل 4 - ئايدىن 1986 - يىل 8 - ئايغىچە)، مۇھىت ئابدۇللا (1990- يىل 12 - ئايدىن 2000 - يىل 2 - ئايغىچە)، جياڭ زۇڭيۇ (1993- يىل 12 - ئايدىن — 1999 - يىل 1 - ئايغىچە)، يې يۇيۇ (1994 - يىل 5- ئايدىن — 1999 - يىل 1 - ئايغىچە)، لى خۇڭ (1999 - يىل 1 - ئايدىن 2002 - يىل 3 - ئايغىچە)، ئابدۇرېشىت ئابدۇللا (2001 - يىل 3 - ئايدىن 2002 - يىل 9 - ئايغىچە).

مۇئاۋىن مۇدىر: ئايتۇرا سادىر (2001 - يىل 3 - ئايدىن —)، دۇڭ ۋەنجى (2002 - يىل 9- ئايدىن —)

خىزمەتچى خادىملار: لياڭ مىڭ، ليۇ خەييەن، رېن شۆيەن، جېڭ خۇا، ئابدۇقادىر ئەخەت، ئازاتگۈل ئابدۇللا، ياڭ جېجۇن.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ قىسىم، بابلىرىنى يازغان، تۈزگەنلەر

قىسىم، باب نامى	يازغان ئورۇن	تۈزگۈچى خادىم
كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	لى خۇڭ
كىرىش سۆز I	ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسى	
كىرىش سۆز II	مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسى	
كىرىش سۆز III	ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسى	
ئومۇمىي بايان	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	لياڭ مىڭ، جاڭ چۇەن
قەدىمكى دەۋردىكى چوڭ ئىشلار	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	چيەن بوچۇەن، رېن شۆيەن، جاڭ چۇەن
ھازىرقى زاماندىكى چوڭ ئىشلار	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	لياڭ مىڭ
تەشكىلىي تۈزۈلۈشى، رايونلارغا ئايرىلىشى	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	لياڭ مىڭ، چيەن بوچۇەن

تەبىئىي مۇھىتى	گىئولوگىيە ئەترىتى، مېتېئورولوگىيە ئىدارىسى	ئابدۇرېشىت ئابدۇللا
نوپۇس	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	ياڭ جېجۇن
مىللەت، دىن	مىللەت، دىن ئىشلىرى كومىتېتى تارىخ- تەزكىرە ئىشخانىسى	ياڭ ئەي
تېرىقچىلىق	دېھقانچىلىق ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ، ليۇ خەييەن
باغۋەنچىلىك، پىلىچىلىك	دېھقانچىلىق ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ، دۇڭ ۋەنجى
چارۋىچىلىق	چارۋىچىلىق ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ
ئورمانچىلىق	ئورمانچىلىق ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ
دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرى	دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ
سۇچىلىق	سۇچىلىق ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ
يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش	يېزا ئىگىلىك 3 - شى تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	ليۇ خەييەن
سانائەت	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى، ئىقتىساد- سودا كومىتېتى	ليۇ خەييەن
نېفىت	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	يې يۇيۇ
يېزا - بازار كارخانىلىرى	يېزا - بازار كارخانىسى ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ
قاتناش	قاتناش ئىدارىسى	ليۇ خەييەن
پوچتا - تېلېگراف	پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	جياڭ زۇڭيۇ
سودا	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى، ئىقتىساد- سودا كومىتېتى	دۇڭ ۋەنجى، رېن شۆيەن
تەمىنات - سودا	تەمىنات - سودا كوپىراتىپى	جېڭ خۇا
ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش	ماددىي ئەشيا ئىدارىسى	جېڭ خۇا
ئاشلىق، ياغ	ئاشلىق ئىدارىسى	ليۇ خەييەن
تاشقى سودا، ساياھەتچىلىك	تاشقى سودا ئىدارىسى	جېڭ خۇا، لياڭ مىڭ
مالىيە	مالىيە ئىدارىسى	لى خۇڭ
باج ئىشلىرى	باج ئىدارىسى	ئابدۇرېشىت ئابدۇللا
پۇل مۇئامىلە	خەلق بانكىسى، جۇڭگو بانكىسى، سودا- سانائەت بانكىسى، قۇرۇلۇش بانكىسى، يېزا ئىگىلىك بانكىسى، سۇغۇرتا شىركىتى	لياڭ مىڭ
شەھەر قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش	مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى	جېڭ خۇا
پىلان	پىلان كومىتېتى	ليۇ خەييەن
ستاتىستىكا	ستاتىستىكا ئىدارىسى	ليۇ خەييەن
باھا	باھا ئىدارىسى	رېن شۆيەن
ئۆلچەم - ئۆلچەم باشقۇرۇش	ئۆلچەم نازارەتچىلىك ئىدارىسى	جېڭ خۇا
سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش	سودا سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى	رېن شۆيەن

تاۋار تەكشۈرۈش	تاۋار تەكشۈرۈش ئىدارىسى	جېك خۇا
ھايۋانات، ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش	كارانتىن ئىدارىسى	جياك زۇڭيۇ
ئىقتىسادىي تەپتىشلىك	ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىسى	جياك زۇڭيۇ
يەر، قېزىلما بايلىقلارنى باشقۇرۇش	يەر، قېزىلما بايلىق ئىدارىسى	لى يۆشىن، لىيۇ خەيبەن
پارتىيە	تەشكىلات بۆلۈمى، بىرلىك سەپ بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، ئىنتىزام، رېۋىزىيە كومىتېتى	رېن شۆيەن، لى شاۋيىك
ھاكىمىيەت، سىياسىي كېڭەش	خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي كېڭەش	چېن شۇيۇ، لياك مىك، ما شۇكاك، يىن خۇكىمبې، جاك ژېي، جاك چۈەن
ئاممىۋى تەشكىلاتلار	ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئايالار بىرلەشمىسى	رېن شۆيەن
ھەربىي ئىشلار	شۆبە ھەربىي رايون	جېك خۇا، جاك خۇيچيەن
تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى	تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى	يې يۈيۇ
تاموژنا	تاموژنا	رېن شۆيەن، ژاك بىنچېك
خەلق ئىشلىرى	خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى	رېن شۆيەن
ئەمگەك، كادىرلار ئىشلىرى	ئەمگەك، كادىرلار ئىدارىسى	لىيۇ خەيبەن، يې يۈيۇ
جامائەت خەۋپسىزلىكى	جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى	لى خۇك
تەپتىش	تەپتىش مەھكىمىسى	ژاك خېشىن
سوت	ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى	رېن شۆيەن
ئەدلىيە مەمۇرىيىتى	ئەدلىيە باشقارمىسى	لياك مىك
ماتارىپ	ماتارىپ باشقارمىسى	لى خۇك
پەن - تېخنىكا	پەن - تېخنىكا كومىتېتى	جياك زۇڭيۇ
مەدەنىيەت	مەدەنىيەت باشقارمىسى	لياك مىك
رادىئو - تېلېۋىزىيە	رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى	ژاك بىڭچېك، رېن شۆيەن
ئارخىپ	ئارخىپ ئىدارىسى	لياك مىك
تارىخ - تەزكىرە	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	لى خۇك
مەدەنىيەت يادىكارلىقى - ئاسار ئەتىقىلەر	مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى	لياك مىك، ياك جىجۇن
ئاخبارات، نەشرىيات	گېزىتخانا، ئۇيغۇر نەشرىياتى	جياك زۇڭيۇ
سەھىيە، تەنتەربىيە	سەھىيە ئىدارىسى، تەنتەربىيە كومىتېتى	يې يۈيۇ، رېن شۆيەن
شەخسلەر	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	شۇ جيەنسەن، دۇك ژەنجى، رېن شۆيەن، جاك چۈەن
قوشۇمچە	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	ئابدۇرېشىت ئابدۇللا
خاتىمە	تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى	لى خۇك

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نى تۈزگۈچى خادىملار

باش مۇھەررلەر: لى خۇك (1999 - يىل 1 - ئاي —)، جياك زۇڭيۇ (1993 - يىل 12 - ئاي — 1999- يىل 1 - ئاي)

مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر: ئابدۇرېشىت ئابدۇللا (2001 - يىل 3 —)، يې يۈيۈ (1994 - يىل 5 - ئاي — 1999 - يىل 1 - ئاي)

مۇھەررلەر: لياك مىك، دۇك ۋەنجى، لىيۇ خەيبەن، رېن شۆيەن، جېك خۇا، ياك جىجۈن.

فوتوگرافلار: سۈرەتلەرنى ۋىلايەتلىك ئارخىپخانا، ياك يىۋۈ، فېك چېڭلار تەمىنلىدى.

خىزمەتچى خادىملار: لياك چاڭسۇك، مۇھىت ئابدۇللا ، ئايتۇرا سادىر، ئابدۇقادىر ئەخەت، ئازاتگۈل ئابدۇللا، لى دېەنچىن.

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى»نى بېكىتكۈچى، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغۇچى ئورۇنلار

ج ك پ قەشقەر ۋىلايەتلىك كومىتېتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى

(سۈي شۇجيې، سۇ خاۋفا تەكشۈردى)

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى

(2005 - يىل 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى تەڭشەلگەن)

مۇدىر: ئەكبەر غوپۇر

مۇئاۋىن مۇدىرلار: زىننەت ئۆمەر، گۈڭ شىن، لى بولىن، ئابدۇقېيۇم مەمەت، جاۋ شىنيۇ، گاۋ جيەنجۇن، پەرھات خالىق، مەمەت ئېزىز، ۋاڭ گۇاڭشى، پەرھات سەئىدى

ئەزالار: ۋاڭ چۈنشىن، كۇرەش تۇرسۇن، چيۇ گاۋچاۋ، لى خۇڭ، ئايتۇرا سادىر، دۇڭ ۋەنجى، مەمەت زۇنۇن، خوسۇدۇشاڭ، يەن چىن، غېنى ئۆمەر، شۇ لىن، خې جيەنشېڭ، ئابدۇرېھىم ئىسرايىل، ساۋ سۇڭپىڭ، تۇرسۇن پازىل، زەيدىنجان مامۇت، ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا، خۇاڭ بو

بۇ كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 2004 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى، 2004 - يىل 8 - ئاي 1 - باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.
本书根据新疆人民出版社 2004 年 8 月第一版 2004 年 8 月第一次印刷版本翻译出版。

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى

قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى

قەشقەر ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتى تۈزدى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق كوچىسى 348 - نومۇر)
ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى كومپيۇتېر مەتبەئە مەركىزىدە تىزىلدى
شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئە چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 1092×787 مىللىمېتىر 1/16
باسما تاۋىقى: 192.375 قىستۇرما ۋاراقى: 18
2005 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى
2006 - يىل 7 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 1000

ISBN7—228—09780—7
دۆلەت ئىچىدىكى باھاسى: 400.00 يۈەن (1 - 2 - قىسىم)
چەت ئەلگە سېتىلىش باھاسى: 80 دوللار